Наукові перспективи
Видавнича група

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"
СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"
СЕРІЯ "ПРАВО"
СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"
СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

№ 1(53) 2026

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

№ 1(53) 2026

Київ – 2026

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

№ 1(53) 2026

Kyiv – 2026

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3](477)(02)

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)

«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2026. № 1(53) 2026. С. 2769

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Протокол від 06.01.2026, № 3/1-26)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання»

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво та торгівля, 015 - професійна освіта

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович — доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузі)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Беньковська Наталя Борисівна —кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса,Україна)
- Бєльська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров‘я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров‘я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дєгтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Демідова Юлія Євгенівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна)
- Дем’янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна —кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп’ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інститут автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталія Василівна —кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна)
- Кернас Андрій В'ячеславович – доктор філософії в галузі психології, кандидат психологічних наук, дійсний член Української психолгічної асоціації, магістр права, магістр педагогіки, доцент кафедри Практичної психології Одеського національного морського університету, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)
- Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров’я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович —доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інститут соціальних технологій Університет "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)

- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Непомняща Ірина Миколаївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Самусь Тетяна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (м. Глухів, Україна)
- Сапожніков Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна — кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Фаловська Ірина Дмитрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» (Луцьк, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чепурна Мирослава Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції.
Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© Автори статей, 2026
© Всеукраїнська Асамблея
докторів наук із державного управління, 2026
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2026

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Бурдейний О.І. **32**
ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Василенко Н.В. **45**
ПРОЄКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗМІШАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ПОСТАВЛЕНИХ ЦІЛЕЙ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Вербицька Г.Л., Поддубний М.С. **53**
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Вербицький Д.А. **67**
ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Грузд М.В. **78**
ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Дєгтяр О.А. **89**
АГРАРНА ПОЛІТИКА ЯК МЕХАНІЗМ ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Дзвінчук Д.І., Дмитрук А.В. **100**
СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Іванова Т.В. **111**
УПРАВЛІННЯ ПАСІОНАРНІСТЮ ЯК НЕМАТЕРІАЛЬНИМ РЕСУРСОМ РЕЗИЛЬЄНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Корчовий Д.В. **124**
СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Лахижа М.І., Качан Я.В., Кульчій І.О. **138**
РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ: НАПРЯМИ, МЕТОДИ ТА ФОРМИ

Лелеченко А.П. **151**
ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ФОРМУВАННІ ЦИФРОВОЇ ЕКОСИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Люлява В.В. **163**
ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Мкртичьян О.М. **183**
ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Пархоменко-Куцевіл О.І. **194**
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Полухтович Т.Г., Савчук Н.А. **208**
СУСПІЛЬСТВО КОМФОРТНЕ ДЛЯ ВСІХ

Полухтович Т.Г., Савчук Н.А. **221**
РОЛЬ СОЦІОЛОГІЇ ОСВІТИ У СТАНОВЛЕННІ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Пшенична Т.В., Рибальченко А.Б. **234**
МЕТОДИ РЕКРУТИНГУ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ПРАЦІВНИКІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Романенко К.М. **260**
МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Студзінський Р.В. **270**
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Ткаченко А.О. **282**
ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ СЕРЕД ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Томашевська А.В., Щур Р.І. **294**
МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІНВЕСТИЦІЙ

Федорчак О.В., Шипов Ю.О. **306**
ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЦІЄЮ МЕДИЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Шаванова С.М. **320**
УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Яременко О.І., Дзевелюк М.В., Кононенко В.В. **328**
РОЛЬ КЕРІВНИЦТВА І ЛІДЕРСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Shlenova M.H., Grechanyk O.Ye. **336**
TRANSFORMATION OF THE MANAGEMENT PARADIGM OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Богомолова М.Ю., Коняшин Я.Л. **349**
ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВ У БІЗНЕСІ

Гризовська Л.О., Гейдарова О.В., Йохна В.М. **361**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРОВАНОЇ МЕРЕЖІ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ

Даньків О.О., Кузик О.В. **376**
НЕЛІНІЙНА МОДЕЛЬ ПЛАНУВАННЯ НАУКОВОГО ПРОЄКТУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ WOLFRAM MATHEMATICA

Дудник О.В., Колпаченко Н.М., Хоменко І.Б. **385**
АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАКТИК УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КОНТЕКСТІ

Дудник О.В., Хоменко І.Б., Пасик-Косарєва Н.О. **394**
КОНТЕНТ-КОМУНІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЮ В СТРАТЕГІЯХ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖЕРА

Жувака С.В. **403**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Зайцева І.Ю., Калабухін Ю.Є., Каменева Н.М. **427**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ: ІНТЕГРАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ

Зайцева І.Ю., Колпаченко Н.М., Сторожев Р.І. **439**
РОЛЬ ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ПЛАНУВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

Коваленко О.М., Станіславик О.В., Бадюл В.В. **451**
ОРГАНІЗАЦІЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ: ВИБІР ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЗМІСТОВНОСТІ ТА СЦЕНАРІЮ ВПРОВАДЖЕННЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНОГО ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Койнак В.В. **469**
АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Котлубай В.О., Капустян І.В., Рединa Є.В. **481**
ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ У СТАРТАП-МЕНЕДЖМЕНТІ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ

Крейтор С.Ю. **494**
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗМІНИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ У ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ ІННОВАЦІЙ

Ладонько Л.С., Скорик Т.В., Остаточна В.О. **506**
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ КРЕАТИВНИХ МІСТ В ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНІ

Павловський О.В. **518**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ

Пісковенко А.О., Хомич О.Б. **531**
ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ЗГУРТОВАНОГО УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Синицина Н.Г. **547**
SOFT SKILLS ФАХІВЦЯ: ВИМОГИ РИНКУ ПРАЦІ ТА ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ

Царьов О.С. **560**
ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ВАРТОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

СЕРІЯ «Педагогіка»

Denysenko I.V., Novikova H.V., Novikov A.M. **574**
INTEGRATING BRAIN BREAKS IN HIGHER EDUCATION: ENHANCING ENGAGEMENT, RESILIENCE, AND LEARNING OUTCOMES

Dubtsova O.V. **586**
GROWING IMPORTANCE OF SOCIAL AND EMOTIONAL INTELLIGENCE IN HIGHER EDUCATION AND ITS CURRENT CHALLENGES

Gorlichenko M.G., Gonimar V.I., Burenkova K.V., Shevchenko S.V. **602**
FEATURES OF DISTANCE LEARNING FOR FUTURE MILITARY SPECIALISTS

Huszti I., Fodor K., Hnatyk K. **614**
AI-ASSISTED ENGLISH GRAMMAR TEACHING TO FIRST YEAR ENGLISH MAJOR UNIVERSITY STUDENTS

Mykolaichuk A., Hordieieva A.Yo., Khaider Ye.M. **624**
INTEGRATING AUTHENTIC VIDEOS INTO SPEAKING INSTRUCTION FOR PSYCHOLOGY AND JOURNALISM STUDENTS

Osetska N. **635**
MODELLING ENGINEERING BRIEFINGS AND DEFECT ANALYSIS AS A PEDAGOGICAL TOOL FOR TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

Андросова Н.М., Кулікова С.В. **648**
ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ Й ТЕХНОЛОГІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ

Анічкіна О.В. **661**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ, НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ІМПЛІКАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Атрощенко Т.О., Попович О.М. **675**
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Білозерова О.В., Зиско В.В., Завіруха Л.А. **686**
СТРУКТУРА РОБОТИ НАД МУЗИЧНИМ ТВОРОМ НА ЗАНЯТТЯХ З МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ (ФОРТЕПІАНО)

Білявець А.Я. **699**
ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПЕРЕВЕРНУТОГО КЛАСУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ГРУПОВИХ ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ З ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Бохонько Є.О. **711**
ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ З ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ РЕМОНТУ ДВИГУНІВ АВТОМОБІЛІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Ван Цян, Васюк О.В. **724**
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖАХ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Василиків І.Б. **737**
ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЕЛЕКТРОННИХ ТАБЛИЦЬ MICROSOFT EXCEL

Власенко Р.П. **747**
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

Глушаниця Н.В., Тарнавська Т.В., Білоус Н.П. **761**
НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЧЕРЕЗ ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ ТА КІНОФІЛЬМИ

Гордійчук М.С. **771**
ПРЕДИКТОРИ АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ: РОЛЬ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ

Гречаник Н.І. **781**
ІНТЕГРАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Гринь Л., Батрух С. **797**
ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НУШ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗАСОБОМ ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА

Гуманкова О.С. **809**
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Деревянко Ю.М., Васильченко О.І. **822**
ІНТЕГРАЦІЯ МЕТОДУ МІНІ-ПРОЕКТІВ У ПРОЦЕС ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ШЛЯХ ДО ПРОДУКТИВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Добридень О.В., Колдунов Я.В., Кравченко В.Ю., Лівенко А.І. **834**
ОСВІЧЕНІСТЬ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА У ПИТАННЯХ ЗДРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РИЗИКІВ СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ

Дубовик С.Г., Тарасюк В.І. **843**
РОЗВИТОК МОВНО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ 4 КЛАСУ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Дюжикова Т.М., Четвертак Т.Ю. **855**
КОГНІТИВНА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ В ХІМІЧНІЙ ОСВІТІ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНИХ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ

Дяченко О.М., Петрикова О.П., Мережко Ю.В. **867**
ВОКАЛЬНЕ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ КИТАЮ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Єрічева Т.Ю., Горденко С.І., Палієнко О.А. **879**
ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВОЄННИХ ЗАГРОЗ

Жамардій В.О. **891**
ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ В КОМПЛЕКСНИХ ПРОГРАМАХ ВІДНОВЛЕННЯ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Жукевич І.П. **902**
ВПЛИВ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Жукова А.Р., Мішкурова І.В., Галченкова М.Є. **915**
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ В ОСВІТНІХ СИСТЕМАХ ЯПОНІЇ ТА ФІНЛЯНДІЇ

Кисельова О.Б., Лєдок М.В., Жученко А.О., Каплун Д.С. **922**
STEM-ОРІЄНТОВАНІ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ У ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ

Кін О.М., Собченко Т.М., Новолокін А.В. **932**
РОЛЬ УЧИТЕЛЯ У ВІДНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Кірман В.К., Мотуз Т.В., Пісковенко А.О. **942**
ІНТУЇТИВНИЙ ТА АКСІОМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ МІРИ ГЕОМЕТРИЧНИХ ФІГУР В КУРСІ МАТЕМАТИКИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Кічук Н.В. **958**
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ФОКУСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ

Книш Ю.В. **967**
ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЗДОБУВАЧІВ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Ковальчук Р.О., Медвідь А.В. **977**
ПЕДАГОГІЧНА ФУНКЦІЯ ТРЕНЕРА В ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ

Козубовська І.В., Палкуш В.П. **988**
РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В ПРОЦЕСІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ОСВІТИ

Колеснікова Є.С. **1001**
ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Колеснікова Є.С. **1012**
РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ МУЗИКИ З ІНШИМИ ВИДАМИ МИСТЕЦТВ У ЗДО ТА ЗЗСО

Костікова І.І. **1025**
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НІМЕЧЧИНИ

Котелянець Н.В. **1035**
ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ЗДО: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Кривець Ю.М. **1047**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Кучерак І.В. **1060**
РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Левада О.М., Гришко С.В., Непша О.В. **1069**
ФОРМУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ЦИКЛУ

Литвинов А.С., Толкачова П.Є. **1082**
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ШКОЛИ

Лі Чуанці **1097**
ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ПАРТНЕРСТВА З БІЗНЕСОМ

Лупаренко С.Є., Матвійчук О.М. **1113**
ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

Лучко В.М. **1125**
АВТОРСЬКА МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-БАКАЛАВРІВ ІНФОРМАТИКИ І МАТЕМАТИКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАСАДАХ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

Македон Г.П., Головко Н.Р., Ляпіна І.Ю. **1134**
DIGITALIZATION ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Малик Ю.І. **1149**
ІНШОМОВНА ОСВІТА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Матюха Б.В. **1164**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Махновець В.Г. **1175**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Медвідь Т.О., Гнатів З.Я., Човрій С.Ю. **1188**
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Михальченко Н.В. **1198**
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Мозолев О.М., Шинкарук В.О. **1211**
АДАПТИВНЕ ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА: НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Нагла Д.Є. **1221**
ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Насмінчук І.А., Шевчук О.В. **1231**
ІНФОГРАФІКА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Неїжпапа Л.С. **1243**
МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОБУДОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТА У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Пей Хао **1255**
ПРОЄКТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Петренко М.О. **1273**
СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Пісковенко А.О., Хомич О.Б. **1286**
ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ЗГУРТОВАНОГО УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Пліско Є.Ю., Брусенко А.С. **1302**
ГЕНДЕРНО-ЧУТЛИВІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДРУЖИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄС І США ТА МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Погорєлова Т.Ф. **1312**
ВАЖЛИВІСТЬ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОГО МОВЛЕННЄВО-ГО ЕТИКЕТУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Подановська Г.В., Лущинська О.В. **1323**
ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Пріма Р.М., Пріма Д.А. **1334**
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У ЗМІСТОВІЙ ПЛОЩИНІ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Прокопенко А.О., Борзик О.Б. **1343**
ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ІНТЕГРОВАНОМУ НАВЧАННІ ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТІВ «ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МАТЕМАТИКИ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ» ТА «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Раінчук В.А., Опачко М.В. **1353**
ПЕДАГОГІЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА МЕНЕДЖМЕНТ ЗМІН У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ ЗАКАРПАТТЯ

Рубльова Н. **1366**
ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ CPD: ДОСВІД ПОЛЬЩІ ТА КРАЇН БАЛТІЇ

Сидоренко М.Є., Жукович І.І. **1379**
ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕС ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Скрипник С.В. **1388**
НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН ПРИРОДНИЧОГО ЦИКЛУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Сулаєва Н.В., Шинкаренко Н.В. **1397**
ЦИФРОВІ ТА КРОСМИСТЕЦЬКІ ПРАКТИКИ У ВИКЛАДАННІ СОЛЬНОГО СПІВУ ЗДОБУВАЧАМ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Ткачук М.М. **1411**
ВПЛИВ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ТА ПІДТРИМКУ СПОРТИВНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Товканець Г.В., Шманько І.О. **1424**
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Тодоров П.І., Константинов Д.С., Коханець О.Г., Вєнік К.Ю. **1433**
ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ТА АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ужицький В.Б. **1444**
АНАЛІЗ СИСТЕМИ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ З ІНФОРМАТИКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Файчак Р.І., Бублик С.А., Крижанівська О.Ф., Наливайченко Л.Ю., Матійчук І.В., Човган Р.Я. **1454**
МЕТОДИКА ПІДВИЩЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Фогель Т.М. **1462**
РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ А 4 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА» У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРАКТИЧНОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Цуй Сяоке **1474**
МАЙБУТНЄ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ВІД СТАЛОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА ДО ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Шевченко О.М., Лещенко Т.О. **1487**
ОСОБЛИВОСТІ КЕРІВНИЦТВА ПІДГОТОВКОЮ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО НАПРЯМУ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

Шевчук О.О. **1499**
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Шило Г.М., Решевська К.С., Чорний К.П. **1509**
ВИКОРИСТАННЯ VR-ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Шостацька М.О., Кобилянський О.В. **1519**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Шульга Л.М., Меркулова К.Б. **1533**
ЦИФРОВЕ ЕТНОСЕРЕДОВИЩЕ ЗДО ЯК РЕСУРС ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

СЕРІЯ «Психологія»

Chyzhykova M.M., Starovoit T.P., Starovoyt Yu.P. **1546**
THE ROLE OF AUDIOVISUAL STIMULATION IN THE DEVELOPMENT OF ASSOCIATIVE THINKING AND CREATIVITY IN EARLY CHILDHOOD

Krynychko V.V. **1559**
THE ROLE OF BODY AWARENESS AND SENSE OF COHERENCE IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Varnavska I.V., Samkova O.M. **1573**
EMOTIONAL EXHAUSTMENT OF ECONOMIC PROFESSIONALS IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND MARTIAL STATE (REALITIES OF 2025)

Антонюк О.М., Співак Л.М. **1586**
ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК ДОРОСЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Бабчук О.Г., Бабчук М.І. **1595**
ПОЛІГРАФ У ПСИХОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ І ОБМЕЖЕНЬ

Бабчук М.І., Гульбс О.А., Стрельбицька С.М. **1606**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Бабчук О.Г., Гульбс О.А., Лантух І.В. **1616**
ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНІНГІВ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШ-НІХ СПРАВ

Бєляєвська Т.В. **1628**
РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН АДАПТАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СТРЕСОГЕННИХ ВПЛИВІВ

Боярчук А.М. **1637**
ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В РОДИНАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Волинець Н.В., Кашин М.О. **1648**
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНІТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Галаманжук Л.Л., Дуткевич Т.В. **1663**
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Галян І.М., Котовська О.П., Васюник-Кулієва М.І. **1679**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В ОСВІТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Галян О.І. **1692**
СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Гірняк А.Н., Івахів Ю.І. **1702**
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ У ШКОЛЯРІВ

Гога Н.П. **1722**
ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЕМПАТІЯ У ВІРТУАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЯХ

Давиденко Г.В., Швед В.В., Саранча І.Г., Омельченко О.В. **1732**
СТРЕС І ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ПРОФЕСІЙНІ РИЗИКИ

Демура А.О. **1747**
ІНТЕГРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ УСВІДОМЛЕННЯ ВЛАСНОЇ ДЕСТРУКТИВНОСТІ

Дмитрук З.А., Толстогузова Є.В. **1760**
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дульський О.Л. **1772**
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ АДВОКАТА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Євдокімова О.О., Підчасов Є.В., Чепелєва Н.І. **1785**
ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Книш А.Є. **1795**
УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОФЕСІЙНУ УСПІШНІСТЬ У МАЙБУТНІХ WEB-РОЗРОБНИКІВ З РІЗНИМ СТАВЛЕННЯМ ДО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Колодяжна А.В., Кириченко Р.В., Москальов М.В., Тихомирова А.А. **1807**
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Комар Т.В., Мельничук А.Ю., Вельський Д.В. **1818**
ОСОБИСТІСНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ – ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Красильник Ю.С. **1831**
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Красін С.А., Красіна Г.В. **1846**
КІНОТЕРАПІЯ В РОБОТІ З ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИМИ СТОСУНКАМИ

Красіна Г.В., Бужинська С.М., Дрокіна А.С. **1856**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА З СІМ'ЄЮ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Лазерева І.Л., Смірнова О.М., Краснопольська С.М. **1871**
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ТРИВАЮЧОГО ВОЄННОГО СТАНУ

Лапутько А.С. **1878**
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВТРАТИ ПОБРАТИМА В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Ляшенко Б.Ю. **1890**
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РИС ОСОБИСТОТІ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ЗА 16-ФАКТОРНИМ ОПИТУВАЛЬНИКОМ КЕТТЕЛЛА ТА МЕТОДИКОЮ ШВАРЦА

Магдисюк Л.І., Гальчинський О.С. **1901**
ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПСИХОТЕХНІК НА ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ПІДЛІТКІВ З ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ

Малімон В.І. **1909**
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СМИСЛИ САМОТНОСТІ У РАННІЙ ДОРОСЛОСТІ: НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Мартиненко Є. **1930**
ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ТРЕНІНГУ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Мельник Л.М., Пасічник Н.С., Ярмола О.В. **1942**
ЛОГІКА ЕВОЛЮЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ АРХЕТИПІВ: ПСИХОЛОГО-ІСТОРІОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Найчук В.В., Абсалямова Л.М., Куц П.В., Головенько В.П. **1953**
ТРАНСФОРМАЦІЙНА ГРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЖИТТЄВИХ КРИЗ

Омельченко І.М., Кобильченко В.В. **1962**
ПЛЕКАННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОГО ПСИХОТРАВМІВНОГО СОЦІУМУ

Пасько О.М., Почерняй Д.М. **1978**
ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ У ПЕРЕЖИВАННІ БОЙОВОЇ ТРАВМИ ТА ПІДХОДИ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ

Петяк О.В., Лепікаш К.В., Алєксєєв О.О. **1992**
НАВИЧКИ СПІЛКУВАННЯ ТА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ

Пилявець Н.І., Малиновська Н.В. **2004**
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ РЕАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Підбуцька Н.В., Книш А.Є. **2018**
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОДІАГНОСТИКИ ЦІННІСТНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Підбуцький О.Ю. **2029**
ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ОПИТУВАЛЬНИКА ОЦІНКИ УСПІШНОСТІ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Познанська І.В., Подвальна Н.Е. **2040**
ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ СТАН HR-ФАХІВЦІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ПРАЦІ: ВИКЛИКИ, ІНДИКАТОРИ ТА УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ

Руденко Л.М., Праченко О.К. **2057**
ПОВЕДІНКОВІ ПАТЕРНИ У СТАНОВЛЕННІ СЕКСУАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Чаплак Я.В., Чуйко Г.В., Вишньовський В.В. **2072**
РЕФЛЕКСІЯ – КЛЮЧОВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОЦЕСУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Чопик С.В., Затерта З.В., Радчук Г.К. **2087**
РОЗВИТОК АСЕРТИВНОСТІ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК ЗАВДАННЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Шаюк О.Я., Шворак І.П. **2100**
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СУЧАСНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

СЕРІЯ «Право»

Humin O.M. **2118**
DIGITAL JUSTICE:THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL DIMENSION

Lukianova H., Novikova D. **2127**
STRATEGIES FOR DEVELOPING AND IMPLEMENTING CREATIVE CONTENT AS AN INSTRUMENT OF STATE DIPLOMACY: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Romanova A.S. **2140**
LEGAL STATUS OF ENTITIES OF FIDUCIARY RELATIONS

Tarasova I.V. **2148**
MEDIATION IN MEDICAL LEGAL RELATIONS: ETHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS FOR CONFLICT RESOLUTION

Антошкіна В.К. **2160**
ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У ДОГОВІРНОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ УЧАСТІ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ТА ВИЗНАЧЕННІ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ

Антощук А.О. **2175**
МОРАЛЬНІ ТА ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Атаманова Н.В. **2186**
ЦИФРОВЕ ПРОФІЛЮВАННЯ ОСОБИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Баркалов О.О. **2196**
ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Божко В.М. **2204**
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОЕКТУ МИТНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Будзінський І.М., Канюка В.Є. **2217**
ПРАВО ПІДЛІТКА НА СОЦІАЛЬНУ ІНКЛЮЗІЮ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОДОЛАННЯ САМОТНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Булик І.Л., Степаненко В.В., Олійник О.О., Либаш М.К. **2225**
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Вовк Ю.Є., Багатко А.С. **2236**
ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ ЯК ЧИННИК РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПОКАРАНЬ У ЄВРОПІ

Волинець В.В., Канюка В.Є. **2247**
ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ У ПРОЦЕСІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Воронятніков О.О. **2259**
РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ» ТА «ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Дюкарєва С.В. **2277**
УЧАСНИКИ СПРАВИ ПРО ВИЗНАННЯ АКТИВІВ НЕОБГРУНТОВАНИМИ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ

Жила О.Б. **2284**
ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА З МЕТОЮ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

Ігнатченко І.Г. **2295**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА «ПАРТНЕРСТВО ТА БЕЗПЕКА»: ТРАНСФОРМАЦІЯ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Карпінська Н.В., Ленгер Я.І. **2312**
ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Карпінська Н.В., Ленгер Я.І., Демчук А.М. **2321**
ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЗАКОННОГО СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФОТОГРАФІЧНИХ ТВОРІВ

Кметь О.О. **2335**
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Ковбан А.В. **2345**
ЩОДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ

Крупицький О.С., Замрига А.В. **2358**
МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕПАРАЦІЙ ДЛЯ УКРАЇНИ

Лаговська Н.В. **2372**
ДОМЕННІ ІМЕНА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НЕТИПОВИХ ЦИФРОВИХ ОБ'ЄКТІВ

Мартин О.В. **2385**
ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ПРАВА ТА ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ

Марценюк О.В., Безе Т.В. **2394**
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Назаров І.В. **2409**
ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ СУДОУСТРОЮ В МЕЖАХ РЕФОРМИ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Подвірна О.В. **2421**
КОНЦЕПТ «МОРАЛЬНА ШКОДА» У ТЕОРЕТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Попович-Блавіцька Г.Н. **2433**
ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ КОЛУМБІЇ

Пунда О.О. **2444**
ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВІЙНИ

Сервецький І.В., Ровний В.В. **2455**
ОСОБЛИВОСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСІВ

Тригубенко Г.В. **2468**
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ПОЗИТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ ЗА СТАТТЕЮ 2 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Чорний С.В., Сергієнко Н.А. **2482**
СУДОВИЙ ТА ПОЗАСУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Юринець Ю.Л., Бєлкін Л.М., Бєлкін М.Л. **2494**
ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ ЯК МОЖЛИВІ ДЖЕРЕЛА КОРУПЦІЇ: ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

СЕРІЯ «Економіка»

Malashchuk O.S., Panasyuk O.P., Smolenskaya L.I. **2508**
RATIONAL LAND USE AND ANTHROPOGENIC LANDSCAPE CHANGES: ECOLOGICAL-ECONOMIC INTERCONNECTION AND PROBLEMS OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Navolokina A. **2519**
CHALLENGES OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN UKRAINE UNDER ECONOMIC INSTABILITY AND WARTIME CONDITIONS

Lukianova V.V., Gorovenko G.O. **2531**
ASSESSMENT OF THE POTENTIAL INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINIAN REGIONS IN THE POST-WAR PERIOD

Бала О.І., Гелетканич В.Р. **2545**
ІТ-ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ У МІЖНАРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: УПРАВЛІННЯ ДИСТАНЦІЙНОЮ ЗАЙНЯТІСТЮ, HR-АНАЛІТИКА ТА МЕНТОРИНГ

Бессонов Р.О. **2555**
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Божок Ю.О., Харута В.С., Познякова О.В. **2569**
ПІДХІД ДО ПОРТФЕЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНОГО РЕЙТИНГУВАННЯ

Борсук Р.О. **2582**
АНАЛІЗ ЧИННОЇ ПРАКТИКИ МОДЕЛЮВАННЯ КРЕАТИВНО-ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ТОРГОВЕЛЬНО-МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУРАХ

Георгіаді Н.Г., Лилик В.В. **2596**
ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ АДАПТАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ-ЕКСПОРТЕРІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ МІЖНАРОДНИХ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ

Дика О.С. **2608**
ДИНАМІКА ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ УКРАЇНИ ЗІ ЗБРОЄЮ

Зайцева І.Ю., Сторожев Р.І., Колпаченко Н.М. **2628**
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ У МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Кривич О.А., Лясковець Ю.С. **2639**
ІНСТИТУЦІЙНО ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА У ЛАНЦЮГАХ ПОСТАЧАННЯ

Курило О.Б., Ралець С.Р. **2653**
ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І DEEPTECH В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Логоша Р.В., Підвальна О.Г. **2663**
ВПЛИВ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА РІВНЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА СТРУКТУРУ СПОЖИВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ

Майборода М.М., Дудник О.В., Іченська Н.Ю. **2683**
ІНТЕГРОВАНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОМУНІКАЦІЙНОГО РИЗИКУ ТА МОТИВАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Овчиннікова В.О., Рудницький Б.В., Федосов Б.А. **2694**
МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РІШЕНЬ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Оліщук П.О., Нестерович А.В. **2708**
ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД У ПІДТРИМЦІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Співаковська Т.В., Хоменко І.Б., Колпаченко Н.М., Шкурко Я.І. **2718**
ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ПРЕЗЕНТАЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ РЕЗУЛЬТАТІВ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ДІЛОВОГО ІМІДЖУ

Станасюк Н.С., Монастирський Ю.Р. **2730**
ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Черелюк В.О. **2743**
ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Щитов Д.М., Мормуль М.Ф. **2755**
ТЕХНІКИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОДАЖІВ НА AMAZON З ВИКОРИСТАННЯМ HELIUM 10: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаємо Вас із Новим 2026 роком!

Нехай у Новому році у Ваших домівках завжди панує тепло та затишок, а Ваша плідна праця буде надійною запорукою щасливого майбутнього!

Бажаємо Вам міцного здоров'я, матеріального благополуччя та мирного неба над усією Україною!

Вийшов № 1(54) 2026 журналу категорії Б «Наукові інновації та передові технології».

Порушені на сторінках видання питання викликають чимало наукових дискусій щодо: обґрунтування та представлення авторської методики оцінювання рівня готовності майбутніх учителівбакалаврів інформатики і математики до професійної діяльності на засадах практико-орієнтованого підходу шляхом визначення критеріїв, показників, діагностичного інструментарію та рівнів сформованості досліджуваної готовності; аналізу особливостей формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в процесі професійної підготовки у закладі вищої педагогічної освіти під час вивчення дисциплін фізико-географічного циклу; формування механізмів публічного управління як інструменту формування енергетичної безпеки та підвищення конкурентоспроможності регіональної політики в умовах трансформації енергетичних систем, децентралізації та зростання безпекових викликів; створення моделі вивчення питань, що пов'язано з поняттям довжини дуги, площі та об'єму в курсі математики для майбутніх вчителів початкової освіти для подальшого використання в курсах методики та теорії навчання математики та професійної діяльності педагогів початкової школи та ін.

Разом наближаємо Перемогу!

Слава Україні! Героям Слава!

З глибокою повагою і шаною,

директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України
для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим **Ірина Жукова**

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

УДК 332.146.2:330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-32-44

Бурдейний Олег Ігорович аспірант кафедри публічної служби та права Інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», https://orcid.org/0009-0001-2364-5157

ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Основним напрямком дослідження є розширення наукових засад і вивчення практичних інструментів смарт-стратегування регіонального розвитку в Україні. Автор визначає ключові драйвери регіонального впровадження стратегії смарт-спеціалізації, а також пропонує концептуальну модель формування регіональної стратегії на засадах смарт-спеціалізації.

В цілому, запропонована методологічна модель формування регіональних стратегій на засадах смарт-спеціалізації забезпечує системний, послідовний та інтегрований підхід до розвитку регіонів. Її реалізація створює умови для максимального використання наявного потенціалу, розкриття інноваційних можливостей, підвищення інвестиційної привабливості, інтеграції у європейські ланцюги доданої вартості, зміцнення комунікацій між стейкхолдерами та формування конкурентоспроможних і сталих економік регіонів.

У контексті публічного управління обґрунтовано, що смарт-спеціалізація має стати фундаментом для стратегій відбудови територіальних громад. Особливу увагу приділено інструментам державної політики, які стимулюють інновації навіть в умовах воєнного стану, забезпечуючи життєстійкість регіональних систем.

У статті досліджено теоретико-методологічні засади формування регіональної моделі впровадження концепції смарт-спеціалізації (S3) в умовах трансформації економіки України. Автор аналізує еволюцію підходів до регіонального розвитку, акцентуючи увагу на переході від традиційної підтримки галузей до стимулювання інноваційних видів діяльності, що базуються на унікальних конкурентних перевагах конкретних територій. Визначено, що смарт-спеціалізація є стратегічним підходом, який інтегрує науковий потенціал, бізнес-інтереси та інституційні можливості регіону.

Запропоновано авторське бачення структури регіональної моделі впровадження смарт-спеціалізації, яка включає організаційно-управлінський, фінансово-інвестиційний та моніторинговий блоки. Визначено роль інституційного

середовища у забезпеченні ефективності цієї моделі. Автор доводить, що успішна реалізація підходу S3 потребує не лише фінансової підтримки, а й розвитку соціального капіталу та міжрегіональної кооперації.

Зроблено висновок, що впровадження запропонованих методологічних підходів сприятиме підвищенню адаптивності регіональних економік до глобальних викликів та забезпечить перехід до моделі сталого розвитку, заснованого на знаннях та інноваціях. Сформовано рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо оптимізації процесів стратегічного планування із застосуванням інструментарію смарт-спеціалізації.

Ключові слова: публічне управління, державна політика, смарт-спеціалізація, регіональний розвиток, регіональна політика, стратегія, сталий розвиток, інновації, громада, відбудова, цифровізація, воєнний стан.

Burdeinyi Oleg Igorovich PhD Student of the Public Service and Law Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration, Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0009-0001-2364-5157

FORMATION OF A REGIONAL MODEL OF IMPLEMENTATION OF SMART SPECIALIZATION: METHODOLOGICAL ASPECT

Abstract. The main direction of the research is to expand the scientific foundations and study practical tools of smart strategy of regional development in Ukraine. The author identifies key drivers of regional implementation of the smart specialization strategy, and also proposes a conceptual model for forming a regional strategy on the basis of smart specialization.

In general, the proposed methodological model for forming regional strategies on the basis of smart specialization provides a systematic, consistent and integrated approach to the development of regions. Its implementation creates conditions for maximum use of existing potential, disclosure of innovative opportunities, increasing investment attractiveness, integration into European value chains, strengthening communications between stakeholders and forming competitive and sustainable economies of regions.

In the context of public administration, it is substantiated that smart specialization should become the foundation for strategies for rebuilding territorial communities. Particular attention is paid to state policy instruments that stimulate innovation even in martial law, ensuring the viability of regional systems.

The article examines the theoretical and methodological principles of forming a regional model for implementing the concept of smart specialization (S3) in the context of the transformation of the Ukrainian economy. The author analyses the evolution of approaches to regional development, focusing on the transition from traditional support for industries to stimulating innovative activities based on the unique competitive

advantages of specific territories. It is determined that smart specialization is a strategic approach that integrates the scientific potential, business interests and institutional capabilities of the region.

The author's vision of the structure of the regional model for implementing smart specialization is proposed, which includes organizational and managerial, financial and investment and monitoring blocks. The role of the institutional environment in ensuring the effectiveness of this model is determined. The author proves that the successful implementation of the S3 approach requires not only financial support, but also the development of social capital and interregional cooperation.

It is concluded that the implementation of the proposed methodological approaches will contribute to increasing the adaptability of regional economies to global challenges and ensure the transition to a model of sustainable development based on knowledge and innovation. Recommendations for local governments on optimizing strategic planning processes using the smart specialization toolkit are formulated.

Keywords: public administration, public policy, smart specialization, regional development, regional policy, strategy, sustainable development, innovation, community, reconstruction, digitalization, martial law.

Постановка проблеми. Згідно з аналізом сучасної науково-практичної літератури, смарт-спеціалізація поєднує функції інструменту політики з ідеями стратегічного планування регіонального розвитку. З одного боку, вона представляє собою комплексну політичну програму, яка спрямована на визначення та підтримку важливих пріоритетів як на національному, так і на регіональному рівні, а також на розвиток конкурентних переваг регіону, стимулювання інвестицій приватного сектору та підтримку технологічних інновацій. Смарт-спеціалізація, з іншого боку, є технологією стратегування, яка створює алгоритм планування інноваційного розвитку, визначає пріоритетні напрями спеціалізації регіонів і гарантує, що державні органи, бізнес, наукові установи та громадськість ефективно співпрацюють [1].

Основні напрямки використання смарт-спеціалізації як політичного інструменту включають підтримку національних і регіональних стратегічних завдань на основі знань, створення сильних сторін регіону та його конкурентних переваг, стимулювання інноваційної та інвестиційної активності приватного сектору, залучення зацікавлених сторін до інноваційно-експериментальної діяльності та створення ефективних систем моніторингу та оцінки. Важливо підкреслити, що на основі смарт-спеціалізації програми регіонального розвитку інтегрують вертикальні та горизонтальні елементи політики. Це дозволяє створити ефективні механізми управління, спрямовані на тісну співпрацю між регіональними та національними органами влади та зацікавленими сторонами. Модель дозволяє визначити перспективні галузі спеціалізації, знайти слабкі місця та перешкоди, а також стимулювати інновації в регіонах без радикальних

структурних реформ. Це робиться шляхом покращення існуючих методів стимулювання економічного розвитку шляхом посилення конкуренції та інтеграції інновацій.

Отже, якщо не буде кардинальних змін у державному управлінні, смарт-спеціалізація регіонів буде формуватися лише на рівні проектів і пропозицій, необхідною умовою на сьогодення є створення певної законодавчої бази та низки підготовчих заходів. Однак на практиці це залишатиметься нечітким питанням та малочутним для громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вивчення досвіду використання механізмів державного регулювання забезпечення потенційних сфер смарт-спеціалізації регіонів, формування регіональної моделі впровадження смарт-спеціалізації розглянуті у працях багатьох науковців України, висвітлюються українськими та зарубіжними вченими політологами, економістами, політиками, держслужбовцями.

Оскільки дослідження щодо смарт-спеціалізації регіонів є необхідним для державних органів управління, які розробляють стратегії регіонального розвитку, галузеві дослідження в цій галузі проводять широкий обсяг досліджень. Вплив на життя домашніх господарств розглядає у своїх працях Березіна О. Ю., практика європейського досвіду - Березняк Н. В., вибір напрямків смарт-спеціалізації регіонів - Гончарова К. В., науковці Варламова О. А., Лантух О. В. та Яремко Л. А. також ретельно досліджують цю тему. Зважаючи на те, що смарт-спеціалізація є основним напрямом регіонального розвитку в європейських країнах, ця проблема є актуальною для дослідників.

Багато дослідників і експертів, як місцевих, так і закордонних, зосереджують свої дослідження на темах, які стосуються обраної проблематики. Таким чином, тематика є актуальною та потребує постійного розвитку, що підкреслюється великою кількістю науково-практичної літератури.

Метою роботи є систематизація методологічних підходів до формування регіональних механізмів впровадження смарт-спеціалізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах регіональна політика України потребує докорінного перегляду, переходячи від моделі вирівнювання територій до моделі стимулювання точок зростання. Методологічний аспект формування моделі смарт-спеціалізації (S3) ґрунтується на виявленні унікальних конкурентних переваг регіону, що базуються на знаннях та інноваціях. На відміну від традиційного стратегічного планування, цей підхід не намагається охопити всі галузі одночасно, а фокусується на обмеженій кількості пріоритетних напрямів (інноваційних доменах), які мають найбільший потенціал для трансформації регіональної економіки [2].

Ключовим елементом методології є процес підприємницького пошуку (Entrepreneurial Discovery Process - EDP). У системі публічного управління це означає зміну ролі держави: від директивного управління «зверху-вниз» до ролі фасилітатора. Державна політика має створювати платформу для діалогу між

владою, бізнесом, наукою та громадянським суспільством (модель «четверної спіралі»). Саме через цей механізм визначаються сфери, де регіон може стати лідером не лише на національному, а й на європейському ринку, що є критично важливим у контексті євроінтеграції України.

Наголосимо, що сьогодення смарт-спеціалізація виступає як інструмент відбудови та сталого розвитку. Воєнний стан та необхідність подальшої відбудови диктують нові вимоги до регіональних моделей. Смарт-спеціалізація в період відновлення має стати інструментом «Smart Reconstruction» - відбудови на новій технологічній основі. Це передбачає інтеграцію принципів сталого розвитку та «зеленого переходу» у кожен пріоритетний напрям. Методологічно це означає, що будь-який інноваційний проект у громаді повинен оцінюватися не лише за економічною ефективністю, а й за його внеском у екологічну безпеку та соціальну згуртованість територій [3].

Розглянемо єдність цифровізації та інституційного забезпечення моделі. Отже, ефективне впровадження моделі неможливе без цифровізації управлінських процесів. Формування регіональної моделі передбачає створення цифрових екосистем для моніторингу реалізації стратегій, обміну даними між стейкхолдерами та доступу громад до інвестиційних ресурсів. У методологічному плані цифровізація дозволяє забезпечити прозорість розподілу коштів на відбудову та об’єктивність вибору пріоритетів на основі Big Data аналізу економічного потенціалу громад.

Формування цілісної регіональної моделі впровадження смарт-спеціалізації дозволить Україні перейти до якісно нового рівня управління територіальним розвитком. Методологічне поєднання інструментів публічного управління, потенціалу громад та інноваційних рішень створює синергетичний ефект, необхідний для швидкого відновлення економіки. Підсумком впровадження такої моделі має стати формування мережі конкурентоспроможних регіонів, здатних ефективно інтегруватися в єдиний європейський дослідницький та економічний простір [4].

В Україні у довоєнні години були спроби смарт-спеціалізації на основі формування кластерів. Перші кроки створення таких кластерів були організовані міжнародними організаціями. Оскільки кожен регіон України має унікальний природний, ресурсний, соціальний, культурний чи технічний потенціал, практика показує, що розвивати інновації можна в будь-якому регіоні країни. Це означає, що реалізація державної політики щодо смарт-спеціалізації регіонів залежить від регіонального уряду, який мотивований і здатний реалізувати ідеї громадськості.

Проблема набула особливої гостроти в умовах війни між Україною та росією, оскільки вже з 2022 року, під час активних бойових дій і руйнування інфраструктури, необхідно розробити стратегію відновлення регіонів [5].

2019-2021 роки були критично важливими для зміни регіональної політики в Україні. Державна стратегія регіонального розвитку України на 2021-2027

роки, розроблена Міністерством розвитку громад та територій України, ознаменувала формування нового бачення регіонального розвитку [6].

Наголосимо, що розглядаючи смарт-спеціалізацію як технологію стратегування, яка реалізується за допомогою інструменту RIS3, показує, що її основна мета полягає в тому, щоб зосередити ресурси на сферах економіки, які є важливими та потенційно конкурентоспроможними, а також використовувати регіональні особливості як основу для створення бізнесу. При цьому важливим є системне розподілення знань між зацікавленими сторонами, а також тісна взаємодія між владою, бізнесом, науковими установами та громадськістю. На відміну від традиційних моделей економічного розвитку, смарт-спеціалізація передбачає наявність потенційних інноваційних систем, динаміка розвитку яких визначається генетичними структурними характеристиками регіону. Крім того, смарт-спеціалізація включає механізми та агентів, які мають здатність перетворити локальні економічні можливості на рушійну силу розвитку шляхом накопичення знань, розвитку людського капіталу та науково-дослідної співпраці.

Принципи, сформульовані експертами Європейської комісії в Керівництві з розробки дослідницьких та інноваційних стратегій (RIS3), є основою для методології впровадження смарт-спеціалізації в регіональному розвитку України. Зокрема, було визначено систему показників для оцінки спеціалізації регіону, чітку послідовність етапів розробки та реалізації інноваційних стратегій і розподіл функцій за рівнями управління [7].

При цьому ключовим моментом є стимулювання співпраці між наукою, бізнесом та органами влади для ідентифікації важливих секторів спеціалізації та формування ефективної системи управління інноваційним розвитком. На рівні принципів методології смарт-спеціалізації для регіонального планування виокремлюються такі:

– інноваційна спрямованість, яка передбачає визначення технологічних пріоритетів на основі наявного потенціалу регіону;

– відкритість, що забезпечує залучення всіх зацікавлених сторін у процес розробки та реалізації стратегії;

– паритетність, яка гарантує рівні можливості для висловлення позицій учасників та максимальне врахування їх інтересів;

– координація та узгодженість із довгостроковими планами на державному, регіональному та місцевому рівнях; доповнюваність, що передбачає інтеграцію науки, освіти, виробництва та фінансових ресурсів;

– диверсифікація економічної діяльності в межах перспективних секторів; та вузька спеціалізація, яка забезпечує концентрацію ресурсів на ключових галузях для досягнення високої ефективності [8].

Впровадження смарт-спеціалізації в Україні, особливо під час розробки регіональних стратегій до 2027 року, дозволяє визначити, куди інвестувати та концентрувати ресурси, підвищити ефективність використання фінансового та людського потенціалу та гарантувати доступ до структурних фондів ЄС. Таким

чином, методологія створення регіональних механізмів смарт-спеціалізації є інтеграційним інструментом, який поєднує стратегічне планування, управлінські практики та інноваційні механізми розвитку регіонів, щоб гарантувати конкурентоспроможність, соціальну згуртованість і сталий економічний ріст у європейському контексті [9].

При формуванні регіональних стратегій на засадах S3 особливого значення набуває дотримання визначених методологічних принципів, які забезпечують ефективність і цілісність процесу планування та реалізації політики інноваційного розвитку:

1) принцип інноваційної спрямованості передбачає чітке визначення окремих напрямів та завдань регіональної стратегії з урахуванням наявного інноваційного потенціалу регіону та потреб ринку, що дозволяє обґрунтовано впроваджувати новітні технологічні рішення у конкретних видах економічної діяльності;

2) принцип відкритості акцентує на залученні всіх зацікавлених сторін, включно з підприємствами, науково-дослідними установами, закладами вищої освіти та громадськими об’єднаннями, що забезпечує не лише інклюзивність процесу, а й максимальне використання колективного інтелекту та знань;

3) паритетність, як принцип методології, гарантує рівні можливості для висловлення позицій учасників і сприяє балансу інтересів під час розроблення та реалізації стратегії, що є критично важливим для стабільного та збалансованого розвитку регіонів [10].

Регіональна стратегія повинна співпрацювати з довгостроковими планами та програмами розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях. Це забезпечує системність і інтеграцію інноваційних проектів у більш широкому економічному та соціальному контексті [11].

Доповнюваність - це принцип, який передбачає взаємодію науки, освіти, виробництва, фінансів і людських ресурсів, щоб стимулювати інновації та підвищити ефективність їх результатів. Принцип диверсифікації дозволяє розвивати нові види бізнесу в певних галузях, що підвищує адаптивність регіонів і зменшує ризики залежності від окремих галузей. Принцип вузької спеціалізації дозволяє зосередити ресурси на перспективних сферах економічної діяльності в регіоні, зосереджуючись на конкурентних перевагах і можливостях на внутрішньому та зовнішньому ринках [12].

Таким чином, вищезазначені принципи формують методологічну основу впровадження смарт-спеціалізації та створюють практичні орієнтири для реалізації регіональної політики, яка поєднує інноваційний розвиток із соціально-економічною стратегією країни. Вони сприяють ефективному використанню ресурсів, забезпечують узгодженість між державними та локальними стратегічними цілями та створюють умови для формування конкурентоспроможних і сталих регіональних економік, які інтегруються в загальноєвропейський інноваційний простір [13].

Рис. 1 представляє концептуальну модель формування регіональних стратегій на основі смарт-спеціалізації, яка показує логічну послідовність етапів розроблення та імплементації стратегічних рішень. Він також показує методологічну основу прийняття управлінських рішень у контексті розвитку регіонів.

Таким чином, першим завданням запропонованої методологічної моделі (рис.1) є комплексний аналіз регіональної економіки з використанням різноманітних наукових методів. Це включає експертну оцінку, соціологічне опитування, порівняльний і кластерний аналіз, прогнозування та SWOT-аналіз. На цьому етапі можна провести комплексну оцінку ресурсів і активів регіону, щоб виявити проблеми в економіці, сильні та слабкі сторони, а також визначити його конкурентні переваги та позиціонування порівняно з іншими регіонами. Особлива увага приділяється оцінці інноваційної активності, інвестицій у науково-технологічну сферу, людського капіталу, технологій і інновацій у державному секторі, а також динаміки розвитку електронного врядування.

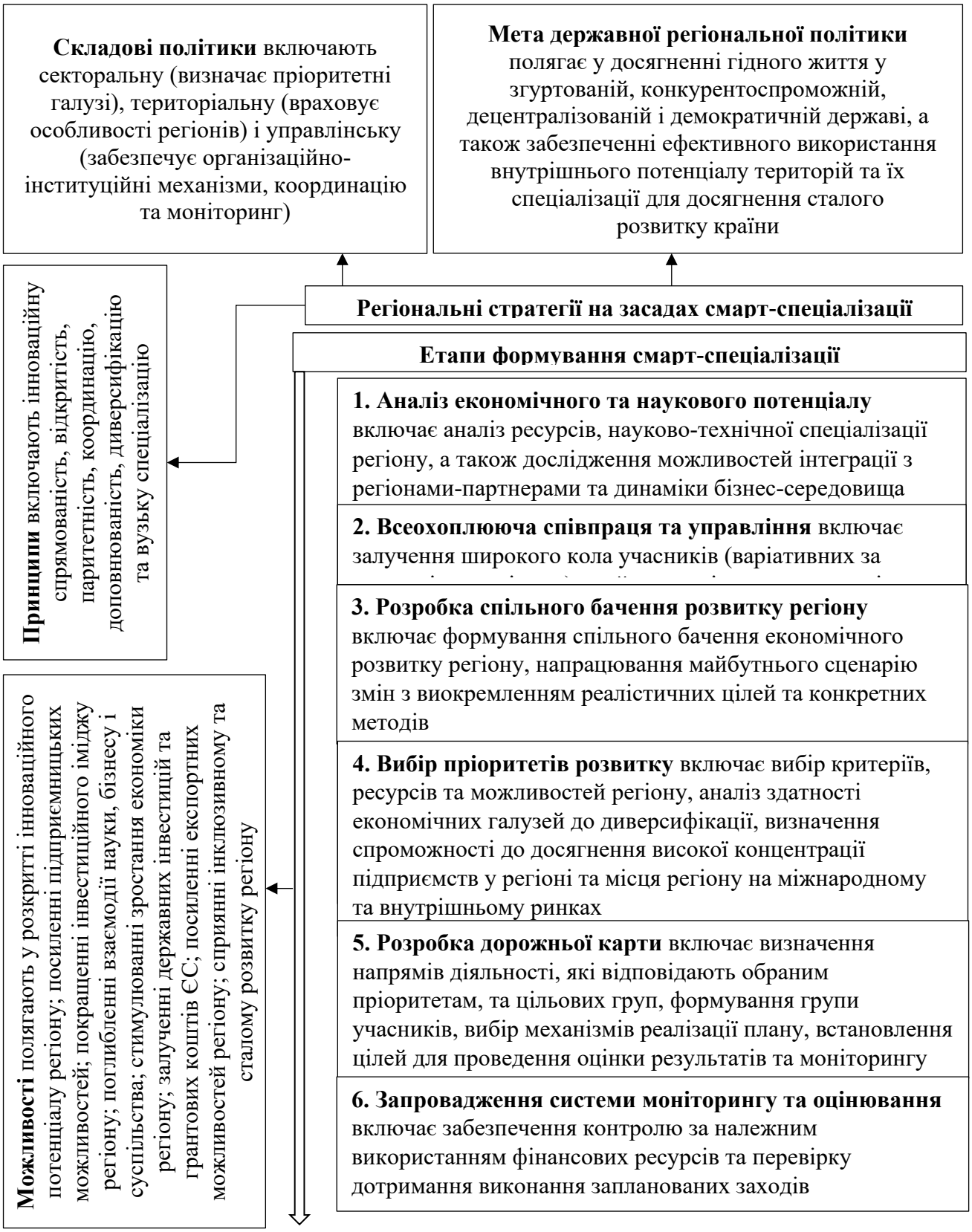

Рис. 1. Візія формування регіональної стратегії на засадах смарт-спеціалізації
Джерело: сформовано автором на основі [14]

Другий етап демонструє процес активного обговорення майбутньої стратегії. У процесі беруть участь як найширші учасники, такі як академічні та освітні установи, бізнес, інвестори, представники громадянського суспільства та міжнародні експерти [15]. Щоб уникнути домінування окремих інтересів, принцип збалансованого представництва груп учасників дозволяє ефективну комунікацію та зворотний зв'язок, що є критично важливим для створення консолідованого бачення розвитку регіону [16].

На третьому етапі створюється спільна стратегія розвитку регіональної економіки, визначаються цілі змін і розробляються реалістичні сценарії їх досягнення. Особливу увагу приділено визначенню місця регіону на міжнародній мапі інноваційного розвитку. Це дозволяє обґрунтовано включити його в програми, які стимулюють технологічний розвиток, науковий потенціал і соціально-економічні зміни.

Форсайт, методологічно важливий інструмент на цьому етапі, дозволяє об'єднати думки різних фахівців, створювати альтернативні сценарії та враховувати фактори невизначеності під час стратегічного планування [17].

У четвертому етапі пріоритети або вузька спеціалізація вибираються на основі підприємницького відкриття та особливостей розвитку регіону. Ресурси та потенціал регіону, здатність до диверсифікації економіки, концентрація бізнесу в інноваційних системах колективних зусиль і роль на внутрішньому та міжнародному ринках є критеріями відбору. Цей процес повинен відбуватися за допомогою конструктивної співпраці всіх учасників, без домінування окремих груп, які мають вплив [18].

В цілому, запропонована методологічна модель смарт-спеціалізації для формування регіональних стратегій забезпечує системний, послідовний і інтегрований підхід до розвитку регіонів. У результаті її впровадження можна розкрити інноваційні можливості, максимізувати потенціал, підвищити привабливість інвестицій, інтегруватися в європейські ланцюги доданої вартості, покращити зв'язок між стейкхолдерами та створювати регіональні економіки, які є конкурентоспроможними та стійкими.

Висновки. У результаті проведеного дослідження сформовано цілісне бачення методологічних підходів до формування регіональної моделі впровадження смарт-спеціалізації в Україні. Підсумовуючи результати, можна зробити такі висновки:

По-перше, встановлено, що смарт-спеціалізація є не просто інструментом економічного зростання, а фундаментальною платформою для трансформації системи публічного управління регіональним розвитком. Вона забезпечує перехід від розпорошення державних ресурсів до їх концентрації на стратегічних інноваційних доменах, що мають найвищий потенціал створення доданої вартості. Методологічно це вимагає впровадження механізмів «четверної спіралі», де роль органів влади трансформується від прямого регулювання до фасилітації діалогу між бізнесом, наукою та громадами.

По-друге, обґрунтовано, що в умовах воєнного стану та майбутньої відбудови модель смарт-спеціалізації має бути адаптована до викликів безпеки та релокації економічного потенціалу. Сформована модель повинна базуватися на принципах життєстійкості (resilience) та гнучкості. Процес підприємницького пошуку в цьому контексті стає інструментом ідентифікації нових ніш, що виникають внаслідок структурних змін в економіці, дозволяючи громадам інтегруватися в ланцюги створення вартості на засадах «Smart Reconstruction» та принципу «Build Back Better».

По-третє, визначено критичну роль цифровізації як техніко-технологічного базису впровадження смарт-спеціалізації. Створення регіональних цифрових платформ для взаємодії стейкхолдерів дозволяє забезпечити прозорість прийняття управлінських рішень, об'єктивність моніторингу реалізації стратегій та спрощення доступу громад до міжнародних інвестиційних фондів. Цифровізація методологічного інструментарію S3 є запорукою ефективної координації між державним, регіональним та місцевим рівнями управління.

Нарешті, доведено, що стратегічний розвиток регіонів на засадах смарт-спеціалізації є невід'ємною складовою євроінтеграційного курсу України. Впровадження запропонованої методологічної моделі дозволить не лише відновити зруйнований потенціал, а й забезпечити сталий розвиток територій через інноваційне оновлення традиційних секторів та розвиток нових високотехнологічних галузей. Це створить надійний фундамент для підвищення міжнародної конкурентоспроможності українських регіонів у післявоєнний період. Таким чином, політика регіонального інноваційного розвитку включає політику смарт-спеціалізації. Післявоєнне відновлення вимагає швидких і ефективних проектів, а потім поступово розширювати їх. Оскільки кожен регіон України має свій потенціал, тому можна розвивати будь-який регіон, незалежно від його поточного стану розвитку. Щоб досягти успіху в реалізації таких проектів, необхідно радикально змінити практику публічного управління та державної політики. У першу чергу місцевий уряд повинен обирати розумних людей, здатних організовувати, об'єднувати та керувати громадою.

Література:

1. Березіна О. Ю. Смарт-спеціалізація для покращення умов життя домогосподарств: європейський досвід. [Електронний ресурс] / Ю.О.Березіна // Економіка і організація управління 2018. - № 4 (32). Режим доступу: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2018.4.4.

2. Karpenko, L. – Shevchenko, In. (2024). Development of the Regulatory Framework for Market Integration in the Context of Economic Globalisation. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences,* 22(2), pp. 9825-9836. Available at: https://www.pjlss.edu.pk/archive.htm

3. Гончарова К. В., Варламова О. А., Лантух О. В. Особливості спеціалізації регіональних економічних систем у контексті смарт-спеціалізації регіонів. [Електронний ресурс] / К. В. Гончарова, О. А. Варламова , О. В. Лантух // Економічний простір. 2021. № 165. С. 23–26. Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-4.

4. Критерії вибору смарт спеціалізації регіону. Режим доступу: http://re.gov.ua/re202103/re202103_046_IshchukSO,SozanskyyLY.pdf.

5. Методологія щодо впровадження процесу підприємницького відкриття. 2020. Український інститут міжнародної політики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/Методологія-щодо-розробки-EDP-в-Україні_2020.pdf.

6. Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів. Постанова КМУ від 11 листопада 2015 р. No 932 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ No 959 від 14.11.2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF.

7. Smart specialisation strategies for sustainable and inclusive growth (S4+). European Union Publications. Joint Research Centre. 2024. Режим доступу: https://www.interregeurope.eu/policy-learning-platform/news/smart-specialisation-strategies-for-sustainable-and-inclusive-growth-s4.

8. Смарт-спеціалізація в Україні – якою має бути цільова модель. Industry4Ukraine. 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.industry4ukraine.net/publications/smart-speczializacziya-v-ukrayini-yakoyu-maye-buty-czilova-model.

9. Яремко Л. А., Яремко С. А. Смарт-спеціалізація як практика стимулювання регіонального розвитку. [Електронний ресурс] / Л. А. Яремко, С. А. Яремко // Інтелект XXI. 2020. № 6. Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-6.26.

10. Le Programme Lavoisier. Le studiym. Режим доступу:: http://www.lestudium-ias.com/fr/content/le-programme-lavoisier.

11. WORLD ECONOMIC FORUM. (n.a.): The Global Competitivness Report. [Online.] In: World Economic Forum, n.a. [Cited 10.07.2024.] Available online: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitveness-report-2018>.

12. Karpenko, L. (2019). Innovative Trends in the Process Modelling of International Strategies: Systematic of Fundamental Factor Models. Proceedings of the 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management, 2019, V.95, pp. 349-354.

13.Fabozzi, F.J. (2008). Investment management. New Jersey: Prentice Hall, 2008. 837p.

14. Смарт-спеціалізація регіонів України: методологія та прагматика реалізації: монографія; наук. ред. Сторонянська І. З. / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2022. 424 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasyltsiv_Taras/Smart-spetsializatsiia_rehioniv_Ukrainy_metodolohiia_ta_prahmatyka_realizatsii.pdf?PHPSESSID=52ul9fuqbmj7suue0qova0b4g4

15. Karpenko, L. − Pashko P. (2019). Formation of the system of fair businesspractice of the company under conditions of corporate responsibility. Academy of Strategic Management Journal, London, 2019, V.18 (2), pp.1-8.

16. TURNBULL, S. M. (2018): Capital Allocation in Decentralized Businesses. In: Journal of Risk and Financial Management, 2018, 11, 82. https://doi.org/10.3390/jrfm11040082

17. Pearce, J.A. (2013). Strategic management: formulation, implementation and control.8th ed. Publications Office of the McGraw-Hill Companies. ISBN 0-07-248846-8.

References:

1. Berezina O. Yu. (2018) Smart-spetsializatsiya dlya pokrashchennya umov zhyttya domohospodarstv: yev-ropeyskyy dosvid [Smart specialization to improve the living conditions of households: European experience]. Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya, 4, (32). DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2018.4.4. [in Ukrainian].

2. Karpenko, L. – Shevchenko, In. (2024). Development of the Regulatory Framework for Market Integration in the Context of Economic Globalisation. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(2), pp. 9825-9836. Available at: https://www.pjlss.edu.pk/archive.htm

3. Honcharova K. V., Varlamova O. A., Lantukh O. V. (2021) Osoblyvosti spetsializatsiyi rehional′nykh eko-nomichnykh system u konteksti smart-spetsializatsiyi rehioniv [Peculiarities of specialization of regional eco-nomic systems in the context of smart specialization of regions]. Ekonomichnyy prostir, 165, pp. 23–26. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-4. [in Ukr].

4. Criteria for choosing smart specialization of the region (2021). Available at: http://re.gov.ua/re202103/re202103_046_IshchukSO,SozanskyyLY.pdf. [in Ukrainian].

5. Ukrayinskyy instytut mizhnarodnoyi polityky (2020) Metodolohiya shchodo vprovadzhennya protsesy pid-pryyemnyts′koho vidkryttya [Methodology for the implementation of entrepre neurial discovery processes]. Available at: http://www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/Metodolohiya-shchodo-rozrobky-EDP-v-Ukrayini_2020.pdf. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku Ukrainy i planu zakhodiv z yii realizatsii, a takozh provedennia monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii zaznachenykh Stratehii i planu zakhodiv. Postanova KMU vid 11 lystopada 2015 r. No 932 (Iz zminamy, vnesenymy zghidno z Postanovoiu KMU No 959 vid 14.11.2018). [On approval of the Procedure for developing the State Strategy for Regional Development of Ukraine and the action plan for its implementation, as well as monitoring and assessing the effectiveness of the implementation of the aforementioned Strategy and action plan]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF. [in Ukrainian].

7. Smart specialisation strategies for sustainable and inclusive growth (S4+). European Union Publications. Joint Research Centre. 2024. Available at: https://www.interregeurope.eu/policy-learning-platform/news/smart-specialisation-strategies-for-sustainable-and-inclusive-growth-s4.

8. Smart-spetsializatsiia v Ukraini – yakoiu maie buty tsilova model. Industry4ukraine. 2020. [Smart specialization in Ukraine – what should be the target model?]. Available at: https://www.industry4ukraine.net/publications/smart-speczializacziya-v-ukrayini-yakoyu-maye-buty-czilova-model. [in Ukrainian].

9. Yaremko L. A., Yaremko S. A. Smart-spetsializatsiia yak praktyka stymuliuvannia rehionalnoho rozvytku. [Smart specialization as a practice for stimulating regional development] / L.A.Yaremko, S.A.Yaremko // Intelekt KhKhI. 2020. № 6. Available at: https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-6.26. [in Ukrainian].

10. Le Programme Lavoisier. Le studiym. Available at: http://www.lestudium-ias.com/fr/content/le-programme-lavoisier.

11. WORLD ECONOMIC FORUM. (n.a.): The Global Competitivness Report In: World Econ. Forum, n.a. Availableat: www.weforum.org/reports/the-global-competitveness-report-2018

12. Karpenko, L. (2019). Innovative Trends in the Process Modelling of International Strategies: Systematic of Fundamental Factor Models. Proceedings of the 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management, 2019, V.95, pp. 349-354.

13.Fabozzi, F.J. (2008). Investment management. New Jersey: Prentice Hall, 2008. 837p.

14. Storonyanska, I. Z. (Ed.). (2022). *Smart-spetsializatsiia rehioniv Ukrainy: metodolohiia ta prahmatyka realizatsii* [Smart specialization of the regions of Ukraine: methodology and pragmatics of implementation]. Lviv: M. I. Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine. Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasyltsiv_Taras/Smart-spetsializatsiia_rehioniv_Ukrainy_metodolohiia_ta_prahmatyka_realizatsii.pdf [in Ukrainian].

15. Karpenko, L. − Pashko P. (2019). Formation of the system of fair businesspractice of the company under conditions of corporate responsibility. Academy of Strategic Management Journal, London, 2019, V.18 (2), pp.1-8.

16. TURNBULL, S. M. (2018): Capital Allocation in Decentralized Businesses. In: Journal of Risk and Financial Management, 2018, 11, 82. https://doi.org/10.3390/jrfm11040082

17. Pearce, J.A. (2013). Strategic management: formulation, implementation and control.8th ed. Publications Office of the McGraw-Hill Companies. ISBN 0-07-248846-8.

УДК 351.82

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-45-52

Василенко Надія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-1087-4591

ПРОЄКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗМІШАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ПОСТАВЛЕНИХ ЦІЛЕЙ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. У статті досліджено поняття проєктний менеджмент як реалізації змішаних управлінських технологій у системі публічного управління. Обґрунтовано актуальність застосування проєктного підходу в умовах трансформаційних процесів, цифровізації та підвищених вимог до результативності діяльності органів публічної влади. Розкрито сутність змішаних технологій управління, що поєднують традиційні адміністративні методи з інноваційними, цифровими та партисипативними підходами. Проаналізовано роль проєктного менеджменту у забезпеченні стратегічного планування, ефективного використання ресурсів, управління ризиками та досягнення вимірюваних результатів у публічному секторі. Визначено ключові етапи управління проєктами в публічному управлінні, зокрема ініціювання, планування, реалізацію, моніторинг та оцінювання. Особливу увагу приділено використанню цифрових інструментів, міжсекторальної взаємодії різних галузей, зокрема освіти, культури, професійної освіти, та орієнтації на потреби громади. Зроблено висновок, що впровадження проєктного менеджменту як складової змішаних технологій сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень, прозорості діяльності органів влади та сталому розвитку територій. У статті досліджено проєктний менеджмент як інструмент реалізації змішаних управлінських технологій у публічному управлінні. Представлено практичні приклади застосування змішаних технологій та цифрових інструментів управління в різних галузях, зокрема культури. З роблено висновок, що впровадження проєктного менеджменту підвищує результативність управлінських рішень, прозорість діяльності органів влади і сприяє сталому розвитку територій з різними галузями, зокрема і культури. Матеріали статті можуть бути використані в практиці публічного управління, системі підготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів.

Ключові слова: галузь культури, дистанційне навчання, децентралізація, ефективність управління, методологія дослідження, наука, органи влади, проєктний менеджмент, проєктні підходи, публічне управління та адміністрування, професійна освіта, змішані технології, сталий розвиток, територія, управління

проєктами, управлінські рішення, управління ризиками, моніторинг, цифрові інструменти, цифрова трансформація.

Vasylenko Nadiya Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,Head of the Department of Management and Administration, KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education", Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-1087-4591

PROJECT MANAGEMENT AS AN EFFECTIVE TOOL OF MIXED TECHNOLOGIES TO ACHIEVE SET GOALS IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article explores the concept of project management as the implementation of mixed management technologies in the public administration system. The relevance of the application of the project approach in the context of transformation processes, digitalization, and increased requirements for the effectiveness of public authorities is substantiated. he essence of mixed management technologies, which combine traditional administrative methods with innovative, digital and participatory approaches, is revealed. The role of project management in ensuring strategic planning, effective use of resources, risk management and achieving measurable results in the public sector. The key stages of project management in public administration are identified, including initiation, planning, implementation, monitoring and evaluation. Particular attention is paid to the use of digital tools, intersectoral interaction between different sectors, in particular education, culture, vocational education, and orientation to community needs. It is concluded that the implementation of project management as a component of mixed technologies contributes to increasing the efficiency of decisions, transparency of government activities and sustainable development of territories. The article examines project management as a tool for implementing mixed management technologies in public administration.

Practical examples of the application of mixed technologies and digital management tools in various industries, including culture, are presented. It is concluded that the implementation of project management increases the effectiveness of management decisions, transparency of government activities and contributes to the sustainable development of territories with various industries, including culture. Materials of the article can be used in public administration practice, the system of training and advanced training of managerial personnel.

Keywords: cultural sector, distance learning, decentralization, management efficiency, research methodology, science, authorities, project management, project approaches, public management and administration, professional education, blended technologies, sustainable development, territory, project management, management decisions, risk management, monitoring, digital tools, digital transformation.

Постановка проблеми. Сучасна система публічного управління функціонує в умовах постійних змін, зумовлених глобалізаційними процесами, цифровою трансформацією, децентралізацією та зростанням суспільних очікувань щодо якості управлінських рішень. У цих умовах традиційні адміністративні підходи виявляються недостатньо ефективними, що актуалізує потребу у впровадженні змішаних управлінських технологій. Одним із ключових інструментів таких технологій є проєктний менеджмент. Публічне управління в сучасних умовах характеризується високою динамікою змін та ускладненням соціально-економічних процесів. Громадяни очікують ефективної, прозорої та орієнтованої на результат діяльності органів влади. У цих умовах традиційні адміністративні підходи, орієнтовані на контроль та формальні процедури, не забезпечують потрібної гнучкості та швидкості прийняття рішень. Проєктний менеджмент, як інструмент змішаних управлінських технологій, дозволяє інтегрувати традиційні адміністративні методи з інноваційними, цифровими та партисипативними підходами. Це забезпечує досягнення стратегічних цілей та підвищення ефективності публічного управління у різних галузях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання проєктного менеджменту в публічному управлінні досліджувалися у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема В. Бакуменка, В. Куйбіди, Г. Райтера, П. Друкера [2;4;6]. У наукових джерелах проєктний підхід розглядається як ефективний механізм проєктного менеджменту щодо досягнення стратегічних цілей розвитку територій та органів влади [3]. Водночас потребує подальшого вивчення проблема поєднання проєктного менеджменту зі змішаними технологіями управління. Основними завданнями дослідження є використання інноваційних методології організації культурних заходів в Україні, визначенні ефективних підходів та рекомендацій щодо впровадження нових форматів і технологій у цій сфері. Дослідники вважають, що розбудова галузі **культури** і мистецтв передбачає забезпечення взаємозв'язку освіти і **культури**, розвиток системи професійної освіти [5]. Окремі науковці розглядають також теоретичні аспекти інноваційних методології, визначення термінів, їх класифікація та роль у рамках культурних заходів і суспільства, огляд успішних прикладів культурних заходів в Україні в контексті інноваційних методології у культурній сфері, визначення важливості інноваційних підходів, що є цінним в науці і практиці розвитку проєктного менеджменту [4].

Мета статті. Метою статті є обґрунтування проєктного менеджменту як ефективного інструменту використання змішаних технологій в різних галузях для досягнення поставлених цілей у публічному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукових джерел показало, що проєктний менеджмент у публічному управлінні використовується в системі планування, організації та контролю діяльності, спрямованої на досягнення чітко визначених результатів у встановлені терміни з оптимальним використанням ресурсів. На відміну від бізнесу, публічні проєкти орієнтовані також на галузь

культури, цінність та потреби громадян [2;4;6]. Особливістю змішаних технології управління є характерні особливості, які поєднують адміністративні, проєктні, цифрові та партисипативні підходи та забезпечують гнучкість управління, залучення зацікавлених сторін та прозорість прийняття рішень. Проєктний менеджмент у цьому контексті виступає інтегруючим елементом, які виокремлює такі етапи: ініціювання проєкту; стратегічне та операційне планування; реалізація проєктних заходів; моніторинг і контроль; оцінювання результатів і впливу. Застосування цифрових інструментів управління проєктами підвищує ефективність кожного з етапів та плив на організацію культурних заходів в умовах воєнного стану. Практика показала переваги провадження проєктного менеджменту, який сприяє: підвищенню результативності управлінських рішень; оптимізації використання бюджетних ресурсів; підвищенню відповідальності виконавців; орієнтації на конкретний результат і потреби громади і як результат показало, що проєктний менеджмент визначається як система організаційних, методичних і технологічних підходів, що дозволяють досягати конкретних результатів у встановлені терміни при обмежених ресурсах, основною метою якою у публічному управлінні — створення суспільної культурних цінності для громади та оптимізації використання ресурсів. Саме змішані технології управління, які поєднують: традиційні адміністративні методи (нормативне регулювання, контроль, звітність); проєктні методи (етапність, цільова орієнтація, управління ризиками); цифрові інструменти; партисипативні підходи (участь громадськості, взаємодія з НУО та бізнесом) і підвищувати прозорість прийняття рішень в різних галузях, зокрема і культури. Науковці зазначають, що до фінансової складової управління науковими проєктами в культурній сфері сформувалися підходи як до фінансового забезпечення здійснення наукової діяльності та як до проєктного фінансування. У першому випадку мова йде про планування обсягу ресурсів на здійснення досліджень за різними джерелами. У другому випадку це фінансування інвестицій, коли джерелом погашення заборгованості є потоки грошової готівки, які утворюються і накопичуються в результаті реалізації цього інвестиційного проєкту [3;5].

У зв’язку з цим дослідники вказують, що управління фінансуванням проєктів базується на схожих принципах, що і управління портфелем фінансових інструментів, зокрема і в галузі культури.

Наукові проєкти у галузі культури - це продукт наукового або наукового прикладного характеру, що має суспільно значимий результат та обслуговує стратегічні цілі.

Фінансування науково-технічної та освітньої складової науково-освітніх програм закладів освіти встановлюють реалії розвитку сучасного світу, діджиталізації усіх сфер суспільного життя, безперечно, не можуть не стати передумовами до впровадження інструментів діджиталізації, зокрема і змішаних технологій, у сферу освіти України, особливо у закладах вищої освіти.

Звичайно, що Україна, будучи частиною європейського простору, не може ігнорувати тренди реформування та модернізації систем освіти в Європі, а саме ті зміни, які пов'язані з об'єктивними вимогами розвитку цифрового суспільства є найбільш необхідними та позитивними. Цифрова трансформація у сфері освіти і науки – це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів та послуг, а також в умовах війни спочатку Міністерство освіти і науки призупинило освітній процес. Однак вже починаючи із середини березня заклади вищої освіти у більшості регіонів почали відновлювати навчання у дистанційному форматі. Однак, попри те, що досвід дистанційної роботи в період пандемії залишив безліч інструментів для вищої школи, дієвими вони виявилися не всі і не для всіх [1;3].

В цьому сенсі до основних відмінностей дистанційного навчання від навчання в умовах воєнного стану слід віднести наступні:

1. Зміна таймінгу здобувачів. Війна докорінно змінила звичний ритм життя і у значної кількості здобувачів вже немає можливості стабільно відвідувати заняття в онлайн форматі. Враховуючи це, все більше викладачів намагаються записувати власні заняття в Zoom чи Microsoft Teams, щоб потім надавати доступ здобувачам освіти. В ідеальному варіанті кожен викладач намагається вибудувати своєрідний конструктор освітнього процесу змішаних технологій навчання , який складається з власного контенту, інформації від запрошених фахівців, а також елементів неформальної освіти.

2. Більшість поточних завдань та досліджень виконуються з телефону. Отже викладачам доцільно замислитися: чи можуть студенти надані завдання виконати з телефону. Паралельно із цим викладачам доцільно бути зі студентами на одній хвилі в технічному аспекті, зокрема, використовувати ті месенджери, якими користуються студенти.

3. Студентам зручніше доповідати письмово, а не вербально. Відтак викладачі мають приділяти достатньо уваги чатам під час проведення занять. Можливості для відправлення повідомлень (як публічних, так і особистих) в чаті існують і в Zoom і у Microsoft Teams Адже якщо здобувачі не будуть бачити реакції викладача на написане – комунікації взагалі перестануть відбуватися.

4. Складний емоційний стан. У ситуаціях небезпеки та стресу дорослі є для молоді опорою, їх емоційний стан – орієнтиром, індикатором безпеки. За цих умов викладач може бути не лише передавачем інформації, а й джерелом психологічної підтримки і зцілення [2].

5. Доступ до якісної та безкоштовної неформальної освіти. Зокрема в IT сегменті активно відбувається створення умов для масового навчання та перенавчання на IT спеціальності. В цьому ракурсі проєкт виступає як унікальні роботи, плани, задачі, які обмежені початковою та кінцевою датою, а до

технічних засобів проєктної діяльності відносять засоби для комунікації, платформи для керування проєктами та продуктами, сервіси для організації дистанційного зв'язку та відеоконференцій, сервіси для роботи з документами, системи для баз даних, спеціальні інструменти для спільного використання файлів тощо.

Таким чином наявні можливості щодо використання інформаційних технологій в освітньому процесі дозволяють забезпечити стійкі комунікації межах групи, повний доступ до інформації в будь-який час та у зручній формі, максимальне залучення студентів до командної роботи.

Мислення менеджера або ризик-орієнтоване мислення дозволяє проектно-орієнтованим підприємствам визначити чинники, які можуть призвести до відхилення від планових показників процесів, а також реалізувати запобіжні засоби управління для мінімізації негативних наслідків та максимального використання можливостей, що виникають [1;4]. Завданнями дослідження є аналіз професійного досвіду управління ризиками вітчизняних проектно-орієнтованих підприємств, аналіз структури ризиків, процедура мінімізації ризиків.

Управлінська оцінка переваг, витрат та ризиків допоможе визначити ініціативи бізнесу з найбільшим потенціалом, коли суб'єкти бізнес менеджменту професійно користуються пропозиціями від державних органів, Під час переходу від традиційного управління, яке було притаманне масовому виробництву, до ери цифрових технологій, для якої притаманним є гнучкість, адаптивність та швидкість врахування змін, підприємства та компанії змушені переглядати власні практики проєктного управління щоб залишатися конкурентоспро-можними та задовольняти потреби замовників в межах запланованих бюджету, строків та якості продукту. Саме тому, концепція гнучкого управління проєктами набуває розвитку та застосовується вже не тільки компаніями IT-галузі, а й багатьма іншими [2;4;6].

Методологія Agile (тобто гнучке управління проєктами), яка зараз набуває стрімкого зростання її використання в процесі реалізації проєктів, спрямована, перш за все, на покращення кінцевого проєктного продукту, враховує зміни, які можуть виникати в процесі та є невід'ємною частиною виконання будь-якого проєкту. Гнучкі методології, які використовуються менеджментом компанії дозволяють враховувати зміни, які, насамперед, спрямовані на розвиток ідеї, яка буде втілена в кінцевому продукті. Основною причиною переходу на нові, гнучкі методології управління проєктами, стало те, що проєкти реалізовувалися з запізнення по строках, не відповідаючи потребам клієнтів та їхнім очікуванням. Менеджери вважали за потрібне перерозподіляти ресурси з проєкту на проект, замість того, щобідкоригувати та пріоритезувати вимоги, заявлені на початку проекту.

Виокремлення найважливішого зі списку вимог запобігало би непотрібним витратам і допомогло б в майбутньому використати всі наявні можливості [1, с.

19]. Тому досягнення більшої гнучкості, точності у плануванні та реалізації Це впливає й на зміну підходу до управління командою, що займається розробкою проєкту. Проєктні менеджери створюють оптимальне середовище, потрібне для росту та удосконалення [2, с.13]. В таких командах оптимізуються процеси та швидко приймаються поточні рішення щодо запровадження необхідних змін, чому сприяє короткий цикл зворотного зв'язку з замовником. Змінюється і підхід до постановки цілей, бо команда орієнтується на кінцевий продукт, а не на процес, що і як робити. Проте, цілі і вимоги стейкхолдерів визначають вимоги. Гнучке управління також передбачає покрокову роботу з постійного покращення продукту. Під час поетапного доопрацювання продукту, складно зрозуміти результат, який буде наприкінці. Це дозволяє отримати продукт, який повністю задовольнить вимоги замовника, інтереси та вимоги якого враховують поступово протягом усіх етапів розробки. Це зменшує часові та матеріальні витрати, необхідні на створення проєкту та замовник одразу бачить працюючий продукт, як застосування інструментів та технік управління проєктами для реалізації проєктів, які сприяють модернізації, інноваційності та ефективності публічного (державного) управління в цілому [4;6].

У сучасних умовах публічного управління спостерігається ряд тенденцій, які впливають на розвиток проєктного менеджменту. До них відносяться: зростання складності та масштабності проєктів у публічному секторі, зростальна роль цифрових технологій у проєктному управлінні, акцентування на результатах проєктів.

Публічні проєкти часто вимагають інтеграції зусиль органів влади, бізнесу та суспільства. Цифрові технології дозволяють автоматизувати процеси, підвищити ефективність комунікації та управління даними, що дозволяє проєктним менеджерам ефективно керувати проєктами. Публічні проєкти повинні приносити реальні результати для громадян та бізнесу, що вимагає від проєктних менеджерів більшої орієнтації на результат:: стратегічні, організаційні, методологічні та технологічні [3;6]..

Висновки. Отже, практика і досвід підтвердили, що проєктний менеджмент є ефективним інструментом реалізації змішаних технологій у публічному управлінні.

Його впровадження забезпечує досягнення стратегічних цілей, підвищує прозорість та результативність діяльності органів публічної влади, сприяє сталому розвитку територій в різних галузей, зокрема і в галузі культури що є необхідною умовою воєнного стану.

Проєктний менеджмент є ефективним інструментом управління та інтеграції змішаних технологій у публічному управлінні різних галузей насамперед освіти, культури та професійної освіти. Його впровадження дозволяє: підвищити ефективність та прозорість управлінських рішень; забезпечити досягнення стратегічних цілей; інтегрувати цифрові та партисипативні підходи; сформувати культуру результативного та гнучкого управління.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на аналіз практичних моделей впровадження проєктного менеджменту на різних рівнях влади та розробку методичних рекомендацій для державних органів.

Література:

1. Державне управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. - К.. 1999. - 432 с
2. Друкер П. Ефективний керівник / Пітер Друкер ; пер. з англ. Р. Машкової. — К.: Вид. група КМ-БУКС, 2018. — 248 с. ISBN 978-617-7535-83-5
3. Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х.: Вид-во “ДокНаукДержУпр”. – Спеціальний випуск – Березень, 2015. – 226 с.
4. Проєктний менеджмент у публічному управлінні : підручник / кол. авт. ; за наук. ред. Ю. П. Шарова. – К. : НАДУ, 2017. – 344 с.
5. Про затвердження форм державних контрактів про надання послуг на підготовку здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» і на підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, додаткових угод до них, актів наданих послуг. Наказ від 09.06.2023 № 82-23. https:// zakon rada. gov. ua/laws/show/z1254-23#Text (зі змінами 2025рку)
6. Райт Глен. Державне управління / Глен Райт. - К., 1994. -113с.

References:

1. Aver'janov, V.B. (1999). *Derzhavne upravlinnja v Ukraïni [Public administration in Ukraine]*. K. [in Ukrainian].
2. Druker, P. (2018). *Efektivnij kerivnik [Effective manager].* K. : Vid. grupa KM-BUKS [in Ukrainian].
3. *Publichne upravlinnja : teorija ta praktika [Public administration: theory and practice].* H.: Vid-vo “DokNaukDerzhUpr” [in Ukrainian].
4. Sharov, Ju. P. (2017). *Proєktnij menedzhment u publichnomu upravlinni [Project management in public administration]*. K. : NADU [in Ukrainian].
5. Nakaz “Pro zatverdzhennja form derzhavnih kontraktiv pro nadannja poslug na pidgotovku zdobuvachiv vishhoї osviti za osvitnim stupenem magistra za special'nistju «Publichne upravlinnja ta administruvannja» i na pidvishhennja kvalifikacії derzhavnih sluzhbovciv ta posadovih osib miscevogo samovrjaduvannja, dodatkovih ugod do nih, aktiv nadanih poslug “ [Order “On approval of forms of state contracts for the provision of services for the training of applicants for higher education for a master's degree in the specialty "Public Management and Administration" and for advanced training of civil servants and local government officials, additional agreements to them, acts of services provided”]. (n.d). *zakon rada. gov. ua* Retrieved from https:// zakon rada. gov. ua/laws/show/z1254-23#Text (zi zminami 2025rku) [in Ukrainian].
6. Rajt, Glen (1994). *Derzhavne upravlinnja [State administration].* K. [in Ukrainian].

УДК 351.824.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-53-66

Вербицька Галина Любомирівна к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/ 0009-0009-3212-7392

Поддубний Мирослав Сергійович аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0002-4174-0964

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. Мета статті полягає у комплексному дослідженні впливу штучного інтелекту на систему публічного управління України та його ролі у формуванні й розвитку національної інноваційної діяльності, а також виявлення ключових проблем, ризиків і перспектив упровадження інтелектуальних цифрових рішень у діяльність органів державної влади. У процесі дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових методів пізнання, зокрема індукцію та дедукцію, що дозволили узагальнити окремі теоретичні положення й сформувати обґрунтовані висновки щодо ролі штучного інтелекту в публічному управлінні. Методи аналізу та синтезу використовувалися для детального вивчення сутності та особливостей застосування інтелектуальних технологій та виявлення тенденцій їх впливу на інноваційну діяльність підприємств. У роботі досліджується роль штучного інтелекту в удосконаленні управлінських процесів, розширенні доступу бізнесу до державних послуг та формуванні сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності. Особливий акцент зроблено на аналізі сучасних інтелектуальних цифрових платформ публічного управління, що застосовуються для регулювання та автоматизації взаємодії між органами державної влади і підприємствами, а також на оцінюванні перспектив використання цифрових рішень як інструменту підвищення конкурентоспроможності бізнесу в умовах глобальної цифрової економіки. Результати проведеного дослідження свідчать про відсутність у сучасній економічній науковій літературі усталеного визначення поняття «штучний інтелект публічного управління». Запропоновано авторське трактування, відповідно до якого штучний інтелект публічного управління розглядається як комплексна система технологій машинного навчання, обробки природної мови, аналітики великих даних та автоматизації, що застосовується органами державної влади та місцевого самоврядування для оптимізації процесів прийняття рішень, надання публічних послуг, формування політики та взаємодії

з юридичними та фізичними особами. Визначено основні групи ризиків, пов'язаних із впровадженням технологій штучного інтелекту в систему публічного управління, які мають суттєвий вплив на рівень безпеки, інституційну стабільність та ступінь довіри громадян до органів державної влади. Доведено необхідність створення єдиного цифрового простору, який би забезпечував системну комунікацію між учасниками інноваційного процесу, а саме підприємствами, науковими установами, інвесторами та органами публічного управління.

Ключові слова: штучний інтелект публічного управління, підприємства, цифрова трансформація, ризики, цифровий простір.

Verbytska Halyna Liubomyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of personnel management and administration of the National University "Lviv Polytechnic", Lviv, https://orcid.org/0009-0009-3212-7392

Poddubnyi Myroslav Serhiyovych Graduate student of the Department of administrative and financial management of the National University "Lviv Polytechnic", Lviv, https://orcid.org/0009-0002-4174-0964

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PUBLIC ADMINISTRATION AND ITS IMPACT ON INNOVATIVE ACTIVITIES

Abstract. The purpose of the article is to conduct a comprehensive study of the impact of artificial intelligence on the public administration system of Ukraine and its role in the formation and development of national innovation activities, as well as to identify key problems, risks, and prospects for the implementation of intelligent digital solutions in the activities of public authorities. In the course of the study, a set of general scientific methods of cognition was applied, in particular induction and deduction, which made it possible to generalize individual theoretical provisions and form reasonable conclusions about the role of artificial intelligence in public administration. Methods of analysis and synthesis were used to study in detail the essence and features of the application of intelligent technologies and to identify trends in their impact on the innovative activity of enterprises. The work examines the role of artificial intelligence in improving management processes, expanding business access to public services, and creating favorable conditions for the development of innovative activity. Particular emphasis is placed on the analysis of modern intelligent digital platforms of public administration used to regulate and automate interaction between government agencies and enterprises, as well as on assessing the prospects for using digital solutions as a tool for increasing business competitiveness in the global digital economy. The results of the study indicate that there is no established definition of the concept of "artificial intelligence in public administration" in contemporary economic

scientific literature. The author proposes his own interpretation, according to which artificial intelligence in public administration is viewed as a comprehensive system of machine learning, natural language processing, big data analytics, and automation technologies used by state and local government bodies to optimize decision-making processes, provide public services, formulate policies, and interact with legal entities and individuals. The main groups of risks associated with the introduction of artificial intelligence technologies into the public administration system, which have a significant impact on the level of security, institutional stability, and the degree of public trust in state authorities, are identified. The need to create a unified digital space that would ensure systematic communication between participants in the innovation process, namely enterprises, scientific institutions, investors, and public administration bodies, has been proven.

Keywords: artificial intelligence in public administration, enterprises, digital transformation, risks, digital space.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства відзначається стрімким поширенням технологій штучного інтелекту, які дедалі активніше інтегруються у всі сфери людської діяльності. Особливе значення це має для системи публічного управління, адже використання інтелектуальних технологій відкриває нові можливості для підвищення ефективності управлінських процесів, удосконалення державних послуг та прийняття більш обґрунтованих управлінських рішень. Штучний інтелект стає не лише технічним інструментом, а й стратегічним фактором формування сучасної моделі публічного управління, яка базується на принципах цифрової трансформації та інноваційного розвитку. Застосування штучного інтелекту в публічному секторі сприяє переходу від традиційних бюрократичних методів до моделей управління, що ґрунтуються на даних (data-driven governance). Завдяки алгоритмам машинного навчання можливо аналізувати великі обсяги інформації, прогнозувати соціально-економічні тенденції та оптимізувати процеси ухвалення державних рішень. В результаті підвищується якість громадських послуг, скорочуються витрати часу та ресурсів, а держава стає більш орієнтованою на потреби громадян і бізнесу.

Водночас розвиток штучного інтелекту в публічному управлінні безпосередньо впливає на інноваційну активність підприємств. Ефективна цифрова політика, побудована на засадах відкритих даних, сприяє створенню сприятливої середовища для розвитку підприємництва, появи нових технологічних стартапів та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Незважаючи на значний потенціал штучного інтелекту для підвищення ефективності державного управління та стимулювання інноваційної активності, його впровадження супроводжується низкою суттєвих викликів. Серед основних проблем можна виділити відсутність належної цифрової інфраструктури та обчислювальних ресурсів, недостатній рівень цифрової грамотності державних службовців, проблеми з інтеграцією нових систем у існуючі адміністративні

процеси, законодавчі прогалини щодо правового регулювання застосування штучного інтелекту у державному секторі, значні фінансові витрати на впровадження та підтримку технологій, ризики кібербезпеки та захисту персональних даних, низький рівень довіри суспільства до автоматизованих рішень, проблеми якості та повноти вихідних даних для навчання моделей, а також опір змінам з боку традиційно орієнтованої на ручні процеси адміністративної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан досліджень у сфері застосування штучного інтелекту у публічному управлінні характеризується активним розвитком та інтеграцією технологій штучного інтелекту у різні аспекти державного управління. Особливо вагомим є розвиток цифрової трансформації адміністративних процесів, що призводить до радикальної оптимізації роботи державного апарату. Сучасні дослідження зосереджені на вивченні впливу штучного інтелекту на якість прийняття управлінських рішень, підвищення прозорості діяльності органів влади та ефективності надання публічних послуг. Це заохочує українських науковців до активних досліджень, зосереджених на вивченні цієї теми.

Проблеми використання штучного інтелекту у публічному управлінні та його впливу на інноваційну діяльність України досліджували багато науковців, серед яких Бало С.О., Хмельницький А.В., Горбата Л.П., Кравчук О.Ю., Кузава В.І., Литвин Н.А., Остапюк В.С., Орлов О.В., Нестеренко В.О., Фурашев В.М., Корж І.Ф. та ін. Проте їхні праці є дещо обмеженими, оскільки більштучного інтелектусть досліджень зосереджуються переважно на загальнотеоретичних аспектах впровадження штучного інтелекту в публічне управління або на окремих прикладних напрямках, не охоплюючи комплексної взаємодії між державним сектором, інноваційною екосистемою та бізнесом.

У цьому контексті виникає потреба у поглибленому аналізі взаємозв’язків між цифровою трансформацією публічного управління, розвитком інноваційної інфраструктури та формуванням сприятливого середовища для впровадження новітніх технологій. Особливої актуальності набуває дослідження того, яким чином державні інституції здатні інтегрувати інструменти штучного інтелекту не лише для оптимізації внутрішніх управлінських процесів, але й для стимулювання інноваційної активності в різних секторах економіки.

Метою статті є комплексне дослідження впливу штучного інтелекту на систему публічного управління України та його ролі у формуванні й розвитку національної інноваційної діяльності, а також виявлення ключових проблем, ризиків і перспектив упровадження інтелектуальних цифрових рішень у діяльність органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифрової трансформації технології штучного інтелекту поступово стають ключовими інструментами модернізації публічного управління. Вони забезпечують можливості автоматизації рутинних процесів, підвищення швидкості прийняття рішень та оптимізації державних послуг. Це дозволяє органам влади реагувати на суспільні

потреби більш оперативно й ефективно, що є важливим фактором підвищення довіри громадян до державних інституцій. Одним із пріоритетних напрямів застосування розумних технологій є цифровізація адміністративних процедур. Використання алгоритмів для обробки документів, управління інформацією або прогнозування потреб населення сприяє зменшенню людського фактора та помилок. Це створює більш прозоре та об'єктивне середовище у системі надання державних послуг.

Аналіз публікацій [4-11] показав, що в економічній літературі відсутнє визначення поняття «штучний інтелект публічного управління». Відповідно до Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [10].

Під штучним інтелектом публічного управління пропонуємо розуміти комплексну систему технологій машинного навчання, обробки природної мови, аналітики великих даних та автоматизації, що застосовується органами державної влади та місцевого самоврядування для оптимізації процесів прийняття рішень, надання публічних послуг, формування політики та взаємодії з юридичними та фізичними особами.

Особливістю штучного інтелекту є те, що він може значно швидше і ефективніше людини вирішувати проблеми, з якими стикнулось людство на сучасному етапі розвитку – переходу від інформаційного до цифрового суспільства [6]. Розвиток інтелектуальних систем має суттєвий вплив і на інноваційну діяльність держави. Вони стимулюють створення нових цифрових продуктів, сервісів і платформ, сприяючи зростанню технологічних стартапів та підприємницьких ініціатив. Держава, яка ефективно впроваджує такі технології, фактично стає драйвером розвитку інноваційної екосистеми.

Різні держави активно впроваджують інтелектуальні технології у власні управлінські системи, формуючи унікальні моделі їх застосування в публічному секторі. Штучний інтелект дедалі частіше розглядається не як короткострокова технологічна новинка, а як фундаментальна складова сучасної управлінської інфраструктури.

У жовтні 2024 року Європейська комісія представила такий інструмент, як GPT@EC – текстовий генератор нового покоління, подібний до ChatGPT, призначений для підтримки працівників у підготовці нормативних документів, аналітичних матеріалів та стратегічних розробок. Цей інструмент спрямований не лише на зменшення обсягу рутинної роботи, а й на формування більш швидкого, гнучкого й аналітично орієнтованого процесу вироблення політик.

У Сполучених Штатах Америки Міністерство фінансів ще у 2022 році розпочало експериментальне впровадження технологій штучного інтелекту та машинного навчання. Інтелектуальні системи застосовуються для оперативного аналізу великих обсягів фінансових транзакцій, що дає змогу виявляти шахрайські схеми, прогнозувати ризики та швидше реагувати на підозрілі дії. Це суттєво полегшило роботу аналітиків і підвищило якість моніторингу фінансових правопорушень.

У Франції інтелектуальні технології штучного інтелекту стали рушійною силою адміністративної модернізації. Їх використовують для вдосконалення процедур видачі різних дозволів та ліцензій. Алгоритми здійснюють автоматичну перевірку інформації між державними реєстрами, що дає змогу громадянам отримувати послуги швидше й без зайвих бюрократичних кроків. Це свідчить про перехід від традиційної цифровізації до нової моделі взаємодії між державою й громадянином.

У Новій Зеландії державні установи застосовують інтелектуальні технології для підвищення доступності та зручності публічних послуг, удосконалення цифрової ідентифікації користувачів та покращення комунікації між громадянами і владою. Модернізація відбувалася в межах діяльності Служби з надання послуг Департаменту внутрішніх справ країни. Першою ініціативою в рамках цієї реформи стала послуга SmartStart, яку запустили у грудні 2016 року. Вона забезпечує молодих батьків необхідною інформацією про реєстрацію народження дитини та доступом до пов’язаних державних сервісів, спрощуючи взаємодію громадян із державою у важливий життєвий період.

13 березня 2024 року Європейський парламент у Страсбурзі схвалив Закон про штучний інтелект [2], який запроваджує регулювання залежно від рівня ризику та потенційного впливу технологій. Відповідно до документа, системи, що відносяться до категорії високоризикових, повинні відповідати посиленим вимогам і забезпечувати наявність людського контролю над процесами прийняття рішень. Особливе значення це має для сфери публічного управління, оскільки саме тут використання таких систем може безпосередньо впливати на права, свободи та безпеку громадян. Наявність людського нагляду передбачає, що державний службовець має контролювати результати роботи інтелектуальної системи та мати повноваження у будь-який момент втрутитися в її роботу: скоригувати, скасувати або переглянути автоматично сформоване рішення. Це дає змогу уникати помилок, зменшувати ризики упереджених рішень і запобігати надмірній автоматизації адміністративних процедур.

Передумовами для набуття окремого статусу цифровими системами були: галопуюче зростання обсягів цифро-дистанційної роботи та повний перехід окремих галузей економіки на цифрову основу [1]. Ці процеси зумовили потребу в інструментах, здатних забезпечити швидке опрацювання великих масивів даних, підтримку управлінських рішень і підвищення ефективності взаємодії між державою, бізнесом і громадянами. У контексті публічного управління це

призвело до активнішого впровадження технологій штучного інтелекту, які дозволяють оптимізувати адміністративні процедури, скоротити витрати часу та ресурсів, а також удосконалити механізми надання публічних послуг. Штучний інтелект поступово перетворюється на інфраструктурний елемент державного управління, сприяючи формуванню якісно нової моделі взаємодії між владою та суспільством.

Початок розвитку штучного інтелекту в Україні у сфері публічного управління можна віднести до середини 2010-х років, коли держава розпочала активну цифровізацію своїх сервісів та створення електронного урядування. Першим важливим кроком стало формування необхідної інституційної бази: ухвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства, модернізація державних реєстрів та впровадження електронних послуг. Саме ці процеси створили фундамент для подальшого застосування інтелектуальних технологій.

Справжній поштовх до інтеграції систем штучного інтелекту в публічне управління відбувся після запуску платформи Дія у 2020 році. З'явилися перші інструменти штучного інтелекту, що використовували аналітичні алгоритми для обробки великих обсягів даних, зокрема у сферах соціальних виплат, реєстрації бізнесу, електронної ідентифікації та державних послуг. Держава почала формувати підхід до автоматизації процесів, мінімізації людського фактора та підвищення прозорості прийняття рішень.

Паралельно в Україні створювалися спеціалізовані центри та лабораторії з дослідження й розробки систем машинного навчання, а також впроваджувалися пілотні державні проєкти з прогнозування ризиків, виявлення порушень і аналітики у сфері безпеки, фінансів та інфраструктури. Законодавчі ініціативи у сфері цифрової трансформації поступово почали враховувати потреби регулювання інтелектуальних технологій.

На WINWIN Summit 2025, який відбувся 4 листопада 2025 року, Міністерство цифрової трансформації України вперше представило драфт стратегії розвитку штучного інтелекту до 2030 року. Документ окреслює покроковий план, за яким Україна використовуватиме потенціал штучного інтелекту для трансформації державного управління, економіки та суспільства. У частині, що стосується публічного управління, стратегія передбачає впровадження інтелектуальних систем для автоматизації адміністративних процесів, підвищення ефективності надання державних послуг, прогнозування потреб громадян та підтримки ухвалення обґрунтованих рішень органами влади. Зокрема, йдеться про використання штучного інтелекту для аналізу великих масивів даних, оптимізації внутрішніх процесів у державних установах і створення прозорої, гнучкої та аналітично орієнтованої моделі управління, що сприятиме підвищенню довіри громадян до державних інституцій. Також Міністерство цифрової трансформації України презентувало WINWIN AI Center of Excellence – центр передового досвіду з розробки та інтеграції ШІ, який трансформує державу, бізнес і суспільство, посилюючи глобальну конкуренто-

спроможність України [12]. Загалом у світі небагато подібних центрів компетенції. Зазвичай їх створюють ІТ-компанії, щоб інтегрувати ШІ у свої продукти [11]. Україна може закласти міцну основу для використання ШІ у публічному секторі [5].

Використання штучного інтелекту у публічному управлінні відкриває великі перспективи для покращення якості обслуговування громадян, оптимізації ресурсів та підвищення ефективності роботи державних структур. Проте, впровадження штучного інтелекту також несе значні ризики, які необхідно ідентифікувати та враховувати, щоб уникнути потенційно негативних наслідків для суспільства [4].

Нами було визначено основні групи ризиків, пов’язаних із впровадженням технологій штучного інтелекту в систему публічного управління, які мають суттєвий вплив на рівень безпеки, інституційну стабільність та ступінь довіри громадян до органів державної влади. До них належать:

- технологічний ризик, пов'язаний з надійністю алгоритмів, якістю даних та стабільністю функціонування інформаційних систем;
- етичний ризик, що виявляється у можливої дискримінації громадян через упереджені алгоритми та непрозорі механізми прийняття рішень;
- правовий ризик зумовлений недосконалістю нормативно-правового регулювання використання штучного інтелекту в органах публічної влади;
- ризик інформаційної безпеки, поява якого зумовлена витоками персональних даних та несанкціонованим доступом до державних реєстрів;
- організаційний ризик спричинений недостатнім рівнем цифрових компетентностей державних службовців та опором інституційним змінам;
- фінансовий ризик виникає внаслідок високої вартості впровадження, супроводження та оновлення рішень прийнятих штучним інтелектом;
- репутаційний ризик може проявлятися у зниженні довіри громадян до держави у разі помилок чи зловживань технологіями штучного інтелекту;
- соціальний ризик охоплює загрозу посилення цифрової нерівності та виключення окремих груп населення з процесів публічного управління;
- стратегічний ризик полягає у надмірній залежності управлінських рішень від автоматизованих систем;
- кіберризик посилюється в умовах воєнних та гібридних загроз, що є особливо актуальним для України. Основними проявами кіберризику є несанкціонований доступ до державних баз даних, витік або викрадення персональної інформації громадян, маніпуляція алгоритмами штучного інтелекту, а також кібератаки, спрямовані на дестабілізацію роботи органів влади.

Такі загрози можуть не лише завдати матеріальних і репутаційних збитків державі, але й підірвати довіру суспільства до цифрових сервісів та інновацій у публічному управлінні. Для мінімізації ризиків впровадження штучного інтелекту у сфері публічного управління необхідним є впровадження комплексних

заходів, спрямованих на забезпечення безпеки, прозорості та відповідального використання інтелектуальних технологій. Насамперед важливим є формування чіткої нормативно-правової бази, яка регламентуватиме умови застосування штучного інтелекту, визначатиме межі його використання та закріплюватиме відповідальність за можливі порушення прав і свобод громадян.

Окрему увагу слід приділяти питанням захисту даних і кібербезпеки, оскільки системи штучного інтелекту оперують значними обсягами персональної та службової інформації. Запровадження сучасних засобів захисту інформаційних систем, регулярні перевірки на вразливості та створення механізмів оперативного реагування на кіберінциденти сприятимуть зниженню рівня потенційних загроз.

Важливим заходом є забезпечення прозорості та підзвітності алгоритмів штучного інтелекту, що використовуються у процесі прийняття управлінських рішень. Це передбачає можливість пояснення логіки роботи алгоритмів, проведення незалежних аудитів та залучення громадськості до контролю за їх застосуванням, що підвищує рівень довіри до державних інституцій.

Не менш значущим є розвиток кадрового потенціалу у сфері публічного управління. Підвищення цифрової компетентності державних службовців, навчання принципам етичного використання штучного інтелекту та формування навичок критичного аналізу результатів роботи інтелектуальних систем дозволяє уникнути бездумної автоматизації управлінських процесів.

Для ефективного впровадження штучного інтелекту в державне управління необхідно розробляти відповідні регуляторні механізми, що визначатимуть сфери його застосування, рівень відповідальності за ухвалені на його основі рішення та механізми запобігання можливим ризикам [8]. Такий підхід створює інституційні передумови для довіри до цифрових технологій і забезпечує їх відповідальне використання в діяльності органів влади.

У цьому контексті застосування штучного інтелекту в публічному управлінні набуває особливого значення з огляду на його вплив на інноваційну активність підприємств. Використання інтелектуальних систем дає змогу державним органам більш ефективно обробляти значні масиви даних, оперативно приймати обґрунтовані управлінські рішення та ініціювати нові програми й проєкти, спрямовані на підтримку технологічних інновацій. У результаті формується більш сприятливе та передбачуване бізнес-середовище, зростає рівень прозорості й підзвітності управлінських процесів, а також посилюється інвестиційна привабливість інноваційних технологій, стартапів і підприємств, орієнтованих на розвиток і впровадження сучасних рішень.

Одним із ключових напрямків впливу штучного інтелекту у публічному управлінні на інноваційну діяльність підприємств є суттєве зниження адміністративних бар'єрів та транзакційних витрат. Автоматизовані системи реєстрації бізнесу, отримання дозволів, ліцензій та сертифікатів на основі штучного інтелекту скорочують час проходження бюрократичних процедур з тижнів до

годин, що вивільняє ресурси підприємств для інвестування в дослідження та розробки. Інтелектуальні чат-боти та віртуальні асистенти у державних порталах забезпечують цілодобовий доступ до інформації та консультацій, що особливо важливо для стартапів та малого бізнесу, які не мають потужних юридичних відділів. Така доступність та оперативність державних послуг стимулює підприємницьку активність та знижує поріг входу на ринок для інноваційних проектів.

У червні 2025 р. Мінцифра спільно з Українським фондом стартапів започаткували ініціативу Sandbox для стартапів у галузі штучного інтелекту та блокчейну. У межах проєкту учасники матимуть змогу безкоштовно пройти аудит свого продукту, а також отримати консультації й рекомендації з юридичних, бізнесових і технічних питань.

Міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров зазначив, що Sandbox є взаємовигідним проєктом як для держави, так і для стартап-екосистеми. За його словами, стартапи отримують можливість безоплатно розвивати й вдосконалювати свої інноваційні продукти за підтримки провідних експертів галузі, тоді як держава може своєчасно виявляти перспективні рішення, зокрема для потреб державного сектору. Він підкреслив, що метою ініціативи є формування простого, зрозумілого та ефективного законодавства з урахуванням практичного досвіду й потреб технологічних стартапів у сферах штучного інтелекту та блокчейну, а також додав, що створення сприятливих умов дозволить Україні стати світовим хабом для тестування технологій [3].

Впровадження штучного інтелекту в діяльність державних органів сприяє розвитку інноваційної інфраструктури країни. Створення цифрових реєстрів, аналітичних платформ і центрів обробки даних забезпечує сприятливі умови для розвитку стартапів, науково-дослідних проєктів і технологічних компаній, орієнтованих на співпрацю з державним сектором.

Проте в Україні існує об’єктивна потреба у всебічному розвитку інноваційної діяльності підприємств різних галузей економіки, що зумовлено необхідністю підвищення конкурентоспроможності національного виробництва та адаптації до глобальних технологічних змін. За цих умов наявна система державної підтримки інновацій не забезпечує належного результату, оскільки функціонує фрагментарно та не створює цілісного середовища для ефективної взаємодії всіх зацікавлених сторін.

Однією з ключових проблем є відсутність єдиного цифрового простору, який би забезпечував системну комунікацію між учасниками інноваційного процесу. Наразі підприємства, наукові установи, інвестори та органи державної влади часто діють ізольовано, що ускладнює трансфер технологій та комерціалізацію наукових розробок.

Створення цифрової платформи інноваційного розвитку може стати інструментом подолання цієї розрізненості. Така платформа має виконувати функцію інтеграційного середовища, яке об’єднуватиме підприємства, науково-

дослідні організації, фінансові інститути та державні органи в межах єдиної інформаційної системи.

Для підприємств цифрова платформа відкриватиме доступ до актуальної інформації про наукові розробки, державні програми підтримки, грантові можливості та інвестиційні інструменти. Це сприятиме скороченню часових і фінансових витрат на пошук партнерів та ресурсів для реалізації інноваційних проєктів.

Наукові установи, у свою чергу, зможуть ефективніше презентувати результати своїх досліджень, знаходити промислових партнерів і залучати фінансування для прикладних розробок. Це сприятиме посиленню зв'язку між наукою та виробництвом і підвищенню рівня практичної реалізації наукових ідей.

Фінансові інститути та інвестори отримають можливість аналізувати інноваційні проєкти в уніфікованому цифровому середовищі, оцінювати їхню перспективність і ризики на основі структурованих даних. Це підвищить прозорість інноваційного ринку та сприятиме зростанню обсягів інвестицій у високотехнологічні напрями.

Для державних органів цифрова платформа стане інструментом моніторингу й оцінювання ефективності політики підтримки інновацій. Використання аналітичних і інтелектуальних інструментів дозволить ухвалювати більш обґрунтовані управлінські рішення та коригувати програми підтримки відповідно до реальних потреб економіки.

Важливою функцією платформи має стати забезпечення прозорості розподілу державних ресурсів, зокрема грантів і субсидій. Це зменшить корупційні ризики та підвищить довіру бізнесу й наукової спільноти до механізмів державної підтримки інновацій.

Інтеграція сучасних цифрових технологій, включаючи штучний інтелект, дозволить автоматизувати аналіз інноваційних проєктів, прогнозувати їх економічний ефект і виявляти перспективні напрями розвитку. Це сприятиме підвищенню якості відбору проєктів для державної підтримки.

Цифрова платформа також може виконувати освітню та консультаційну функцію, надаючи учасникам інноваційного процесу доступ до навчальних матеріалів, аналітичних оглядів і кращих практик у сфері інноваційного підприємництва. Такий підхід сприятиме підвищенню інноваційної культури в країні, а також розвитку міжрегіональної та міжнародної співпраці. Українські підприємства та наукові установи отримають можливість інтегруватися у глобальні інноваційні мережі та залучати іноземні інвестиції й партнерів.

Висновки. На підставі проведеного аналітичного дослідження виявлено, що використання штучного інтелекту у публічному управлінні сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень, оптимізації адміністративних процесів і покращенню якості публічних послуг, що створює сприятливі умови для розвитку інноваційного середовища. Штучний інтелект у публічному

управлінні України є одним із ключових чинників цифрової трансформації держави та формування сучасної моделі взаємодії між владою, бізнесом і суспільством.

Подальший аналіз засвідчив, що впровадження систем штучного інтелекту в діяльність органів державної влади позитивно впливає на інноваційну активність підприємств шляхом зниження адміністративних бар'єрів, підвищення прозорості регуляторної політики та формування більш передбачуваного і стабільного бізнес-середовища. Використання інтелектуальних аналітичних інструментів дає змогу державним інституціям більш точно визначати пріоритетні напрями інноваційного розвитку, ефективніше розподіляти фінансові ресурси та підтримувати перспективні інноваційні проєкти.

У ході дослідження також встановлено, що штучний інтелект сприяє розвитку інноваційної інфраструктури, зокрема через створення цифрових платформ для взаємодії підприємств, наукових установ, фінансових інституцій і органів влади. Така взаємодія активізує трансфер знань і технологій, прискорює комерціалізацію наукових розробок та підвищує рівень інтеграції України у глобальні інноваційні процеси.

Водночас визначено потребу у створенні цифрової платформи інноваційного розвитку, яка б забезпечувала єдиний інформаційно-комунікаційний простір для всіх учасників інноваційного процесу, сприяла ефективній координації їхньої діяльності та підвищувала результативність державної підтримки інновацій. Така платформа має стати інструментом інтеграції підприємств, науково-дослідних установ, фінансових інституцій і органів державної влади, забезпечуючи прозорість, доступність інформації та спро-щення процедур взаємодії.

Крім того, у дослідженні акцентовано увагу на необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення використання штучного інтелекту в публічному управлінні. Чітке регулювання сфер застосування інтелектуальних технологій, визначення рівнів відповідальності та впровадження механізмів управління ризиками є важливою умовою забезпечення довіри з боку бізнесу й суспільства та запобігання можливим негативним наслідкам цифровізації.

Таким чином, штучний інтелект у публічному управлінні виступає ключовим інструментом стимулювання інноваційної діяльності підприємств і формування конкурентоспроможної економіки України. Його системне та відповідальне впровадження, поєднане з розвитком цифрової інфраструктури, інноваційної екосистеми та ефективних регуляторних механізмів, створює передумови для сталого економічного розвитку та інтеграції України у світовий інноваційний простір. Перспективами подальшого дослідження буде аналізування міжнародного досвіду впровадження штучного інтелекту в публічному управлінні з метою адаптації кращих практик до національних умов. Це сприятиме формуванню ефективної стратегії розвитку публічного управління та посиленню інноваційного потенціалу економіки України.

Література:

1. Бало С.О., Хмельницький А.В. Правова роль штучного інтелекту в інституалізації публічного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2023. №1. С. 83-98. URL: https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-1-05 (дата звернення: 02.12.2025).

2. Бацман Ю.В., Толкуща К.Р., Ковтун М.С. Використання штучного інтелекту в публічному адмініструванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №4. С. 338-341. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/79 (дата звернення: 04.12.2025).

3. Безоплатний аудит і консультації для інноваційних стартапів — запускаємо Sandbox для тестування ШІ- та блокчейн-технологій. *Міністрство цифрової трансформації України*: офіційний сайт. URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/bezoplatniy-audit-i-konsultatsii-dlya-innovatsiynikh-startapiv-zapuskaemo-sandbox-dlya-testuvannya-shi-ta-blokcheyn-tekhnologiy (дата звернення: 17.12.2025).

4. Кравчук О.Ю. Штучний інтелект у публічному управлінні: нові ризики та загрози. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. №8. С. 667-673. URL: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8(8)-667-673 (дата звернення: 07.12.2025).

5. Кузава В.І., Литвин Н.А. Штучний інтелект в публічній службі: проблеми та перспективи впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №11. С. 306-308. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/69 (дата звернення: 08.12.2025).

6. Магиляс Ю., Корсун В., Миргородська М. Пріоритетні напрямки впровадження штучного інтелекту в публічне управління. *Аспекти публічного управління*. 2023. №4. Том 11. С. 97-103. URL: https://doi.org/10.15421/152358 (дата звернення: 10.12.2025).

7. Оболенський О., Косицька В., Рвач А. Штучний інтелект у публічному управлінні: вимоги, проблеми та ризики. Вчені записки. 2023. № 33. С. 121-137. URL: http://doi.org/10.33111/vz_kneu.33.23.04.10.068.074 (дата звернення: 12.12.2025).

8. Орлов О.В., Нестеренко В.О. Використання штучного інтелекту в документообігу: перспективи та виклики. *Державне будівництво*. 2025. № 1 (37). С. 548–568. URL: https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-39 (дата звернення: 14.12.2025).

9. Остапюк В.С. Штучний інтелект у системі публічного управління в Україні: сутність та особливості впровадження. *Наукові перспективи*. 2024. №9. С. 297-308. URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9(51)-297-308 (дата звернення: 13.12.2025).

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 18.12.2025).

11. Фурашев В.М., Корж І.Ф. Штучний інтелект та адміністративна (контрольна) діяльність публічної влади: європейський погляд. *Інформація і право*. 2025. №1. С. 51-61. URL: http://il.ippi.org.ua/article/view/324667 (дата звернення: 15.12.2025).

12. WINWIN. Глобальна інноваційна стратегія України. *Міністерство цифрової трансформації України*: офіційний сайт. URL: https://winwin.gov.ua/ (дата звернення: 16.12.2025).

Reference:

1. Balo S.O., Khmelnytskyi A.V. (2023). Pravova rol shtuchnoho intelektu v instytualizatsii publichnoho upravlinnia [The legal role of artificial intelligence in the institutionalization of public administration]. *Current issues in public administration*, 1, 83-98. Retrieved December 02, 2025 from https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-1-05 [in Ukrainian].

2. Batsman Yu.V., Tolkushcha K.R., Kovtun M.S. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v publichnomu administruvanni [The use of artificial intelligence in public administration]. *Legal scientific electronic journal*, 4, 338-341. Retrieved December 04, 2025 from https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/79 [in Ukrainian].

3. Bezoplatnyi audyt i konsultatsii dlia innovatsiinykh startapiv — zapuskaiemo Sandbox dlia testuvannia ShI- ta blokchein-tekhnolohii [Free audit and consulting for innovative startups — launching Sandbox for testing AI and blockchain technologies]. *Ministry of Digital Transformation of Ukraine: official website*. Retrieved December 17, 2025 from https://thedigital.gov.ua/news/technologies/bezoplatniy-audit-i-konsultatsii-dlya-innovatsiynikh-startapiv-zapuskaemo-sandbox-dlya-testuvannya-shi-ta-blokcheyn-tekhnologiy [in Ukrainian].

4. Kravchuk O.Iu. (2024). Shtuchnyi intelekt u publichnomu upravlinni: novi ryzyky ta zahrozy [Artificial intelligence in public administration: new risks and threats]. *Society and national interests*, 8, 667-673. Retrieved December 07, 2025 from https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-8(8)-667-673 [in Ukrainian].

5. Kuzava V.I., Lytvyn N.A. (2024). Shtuchnyi intelekt v publichnii sluzhbi: problemy ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini [Artificial intelligence in public service: problems and prospects for implementation in Ukraine]. *Legal scientific electronic journal*, 11, 306-308. Retrieved December 08, 2025 from https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/69 [in Ukrainian].

6. Mahylias Yu., Korsun V., Myrhorodska M. (2023). Priorytetni napriamky vprovadzhennia shtuchnoho intelektu v publichne upravlinnia [Priority areas for the implementation of artificial intelligence in public administration]. *Aspects of public administration*, 4, V. 11, 97-103. Retrieved December 10, 2025 from https://doi.org/10.15421/152358 [in Ukrainian].

7. Obolenskyi O., Kosytska V., Rvach A. (2023). Shtuchnyi intelekt u publichnomu upravlinni: vymohy, problemy ta ryzyky [Artificial intelligence in public administration: requirements, challenges, and risks]. *Scientific notes*, 33, 121-137. Retrieved December 12, 2025 from http://doi.org/10.33111/vz_kneu.33.23.04.10.068.074 [in Ukrainian].

8. Orlov O.V., Nesterenko V.O. (2025). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v dokumentoobihu: perspektyvy ta vyklyky [The use of artificial intelligence in document management: prospects and challenges]. *State building*, 1, 548-568. Retrieved December 14, 2025 from https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-39 [in Ukrainian].

9. Ostapiuk V.S. (2024). Shtuchnyi intelekt u systemi publichnoho upravlinnia v Ukraini: sutnist ta osoblyvosti vprovadzhennia [Artificial intelligence in the public administration system in Ukraine: essence and implementation features]. *Scientific perspectives*, 9, 297-308. Retrieved December 13, 2025 from https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-9(51)-297-308 [in Ukrainian].

10. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine"]. Retrieved December 18, 2025 from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

11. Furashev V.M., Korzh I.F. (2025). Shtuchnyi intelekt ta administratyvna (kontrolna) diialnist publichnoi vlady: yevropeiskyi pohliad [Artificial intelligence and administrative (control) activities of public authorities: a European perspective]. *Information and law*, 1, 51-61. Retrieved December 15, 2025 from http://il.ippi.org.ua/article/view/324667 [in Ukrainian].

12. WINWIN. Hlobalna innovatsiina stratehiia Ukrainy [WINWIN. Ukraine's global innovation strategy]. *Ministry of Digital Transformation of Ukraine: official website*. Retrieved December 16, 2025 from https://winwin.gov.ua/ [in Ukrainian].

УДК 351.9:343.352(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-67-77

Вербицький Дмитро Анатолійович аспірант кафедри публічної служби та права, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», м. Одеса, http://orcid.org/0009-0005-0795-5402

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти організаційно-управлінського забезпечення антикорупційної діяльності в Україні. Автор аналізує чинну модель реалізації антикорупційної політики, фокусуючи увагу на практичних інструментах, що використовуються для мінімізації ризиків у державному секторі. Доведено, що системна боротьба з корупцією в органах влади вимагає не лише посилення відповідальності, а й впровадження ефективних управлінських алгоритмів, що базуються на прозорості та підзвітності.

Ключовий акцент у роботі - розробка організаційно-управлінського забезпечення реалізації антикорупційної політики України в системі публічного управління. Предметом дослідження статті є науково-практичні рекомендації з визначення пріоритетів та реалізації антикорупційної політики України.

У роботі систематизовані у табличному вигляді кількісні показники оцінювання роботи антикорупційного менеджера (Hard Skills), проаналізовані якісні показники (Soft Skills & Impact).

Особливий акцент зроблено на тому, як державна політика інтегрує цифрові технології в систему контролю. Розглянуто такі інструменти, як електронне декларування, моніторинг способу життя посадових осіб та автоматизовані системи управління ризиками. Встановлено, що правове регулювання створює необхідний фундамент, проте саме публічне управління на місцях визначає реальну дієвість превентивних заходів.

Автор обґрунтовує, що сучасна антикорупційна система України має еволюціонувати в напрямку посилення міжвідомчої координації та впровадження стандартів антикорупційного комплаєнсу. У висновках запропоновано конкретні кроки щодо оптимізації управлінських процесів, які дозволять підвищити загальну ефективність протидії корупції та забезпечити сталий розвиток демократичних інститутів.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, правове регулювання, антикорупційна система, боротьба с корупцією в органах влади, державна політика, державна політика, публічне управління.

Verbytskyy Dmytro Anatoliyovych PhD Student of the Public Service and Law Department, Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Odesa, http://orcid.org/0009-0005-0795-5402

ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE: PRACTICAL TOOLS

Abstract. The article examines theoretical and applied aspects of organizational and managerial support for anti-corruption activities in Ukraine. The author analyzes the current model of anti-corruption policy implementation, focusing on practical tools used to minimize risks in the public sector. It is proven that the systematic fight against corruption in government bodies requires not only increased responsibility, but also the implementation of effective management algorithms based on transparency and accountability.

The key emphasis in the work is the development of organizational and managerial support for the implementation of Ukraine's anti-corruption policy in the public administration system. The subject of the article is scientific and practical recommendations for determining priorities and implementing Ukraine's anti-corruption policy.

The work systematizes quantitative indicators for assessing the work of an anti-corruption manager (Hard Skills) in tabular form, and analyses qualitative indicators (Soft Skills & Impact).

Special emphasis is placed on how state policy integrates digital technologies into the control system. Such tools as electronic declaration, monitoring of the lifestyle of officials and automated risk management systems are considered. It is established that legal regulation creates the necessary foundation, but it is public administration on the ground that determines the real effectiveness of preventive measures.

The author argues that the modern anti-corruption system of Ukraine should evolve towards strengthening interdepartmental coordination and implementing anti-corruption compliance standards. The conclusions propose specific steps to optimize management processes that will increase the overall effectiveness of combating corruption and ensure the sustainable development of democratic institutions.

Keywords: corruption, anti-corruption policy, legal regulation, anti-corruption system, fight against corruption in government bodies, state policy, public policy, public administration.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності характеризується активним пошуком ефективних механізмів протидії системним викликам, серед яких корупція залишається однією з головних загроз національній безпеці. Саме тому антикорупційна політика визначена як пріоритетний напрям реформування, що має на меті не лише подолання наслідків зловживань,

а й усунення першопричин їх виникнення. Ефективна державна політика у цій сфері базується на комплексному підході, де ключову роль відіграє належне правове регулювання, що приводить вітчизняне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів доброчесності.

Сформована в Україні багаторівнева антикорупційна система, яка включає спеціалізовані інституції та превентивні інструменти, спрямована на фундаментальну трансформацію відносин між державою та суспільством. При цьому особлива увага приділяється такому аспекту, як боротьба з корупцією в органах влади, адже саме прозорість функціонування апарату управління є індикатором успішності демократичних змін. У цьому контексті публічне управління має переорієнтуватися на принципи відкритості та сервісності, мінімізуючи дискреційні повноваження посадових осіб [1].

Варто підкреслити, що державна політика у сфері запобігання корупції досягне своєї мети лише за умови системного поєднання нормативно-правових актів та практичних організаційних заходів. Лише через утвердження культури доброчесності в межах публічного управління та невідворотність покарання за правопорушення, антикорупційна система зможе забезпечити сталий розвиток країни та підвищення рівня довіри громадян до владних інституцій.

Відповідно до фундаментального принципу єдності державної влади на основі спільних іманентних функцій держави, антикорупційна політика сучасної правової держави завжди реалізується в межах певних нормативно-визначених функцій та повноважень конкретних суб’єктів протидії корупції. Одним із цих функцій є забезпечення нормальної життєдіяльності соціуму в усіх сферах суспільних відносин. Упровадження цієї функції відбувається за допомогою різних адміністративно-правових форм і методів, що гарантує, що виконавчо-розпорядча діяльність має на меті, працює ефективно та має значення.

Відповідно до структурно-функціонального принципу розподілу влади антикорупційні функції державних органів становлять основу та значною мірою впливають на досягнення нормативної мети максимального недопущення корупційних проявів, зменшення їх поширеності в суспільстві та забезпечення невідворотної юридичної відповідальності за корупційні правопорушення в різних галузях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вивчення досвіду використання антикорупційного механізму та організаційно-управлінського забезпечення реалізації антикорупційної політики в Україні, висвітлюються українськими та зарубіжними вченими політологами, економістами, політиками, держслужбовцями.

Вітчизняні дослідники протягом тривалого періоду часу звертали увагу на проблему впровадження антикорупційної реформи та реалізації антикорупційної політики в Україні. Такі науковці, як А. Антонов, Н. Ахтирська, В. Беглиця, М. Братковський, О. Васильєва, І. Гаєвський, В. Дем’янчук, В. Журавський, С. Задорожний, В. Ємельянов, С. Івасенко, Л. Івашова, В. Ковальов, М. Мельник,

В. Нонік, Є. Невмержицький, В. Побережний, Д. Плеханов, В. Соловей, С. Серьогін описують основні елементи виникнення, розвитку та подолання тіньової економіки та її наслідки для національної економіки.

У багатьох працях досліджуються системно явища корупції та організаційно-управлінського забезпечення реалізації антикорупційної політики у певній взаємозалежності. Вважаємо, що ці суспільні явища зараз повинні розглядатися в контексті покращення політичних, правових, інституційних моніторингових, контрольних, аналітичних і інформаційних систем для реалізації антикорупційної політики держави. Вважаємо, що наразі необхідно розглядати ці суспільні явища у контексті удосконалення політичного, правового, інституційного моніторингового, контрольного, аналітичного, інформаційного механізмів реалізації антикорупційної політики держави та подолання тіньової економіки.

Метою статті є розробка організаційно-управлінського забезпечення реалізації антикорупційної політики України в системі публічного управління. Предметом дослідження статті є науково-практичні рекомендації з визначення пріоритетів та реалізації антикорупційної політики України.

Виклад основного матеріалу. Реалізація антикорупційної політики в Україні – це багатоаспектний процес, що ґрунтується на розбудові стійкої системи стримувань і противаг. Організаційно-управлінське забезпечення цієї сфери полягає у створенні чіткої вертикалі органів, розподілі їхніх повноважень та впровадженні цифрових інструментів, які мінімізують людський фактор. Основна мета полягає не лише у покаранні за вчинені злочини, а передусім у створенні середовища, де корупція стає технічно складною та економічно невигідною [2].

Розглянемо інституційну архітектуру як основу управління. Центральним елементом організаційного забезпечення є розгалужена мережа спеціалізованих антикорупційних органів. Кожна інституція має свою чітко визначену роль: НАЗК фокусується на превенції та моніторингу способу життя, НАБУ та САП займаються розслідуванням корупції серед топ-посадовців, а ВАКС забезпечує справедливе правосуддя. Така спеціалізація дозволяє уникати дублювання функцій та забезпечує професійний підхід на кожному етапі – від аналізу декларації до винесення судового вироку.

Практичні інструменти превенції та контролю висвітлені у наступному. Одним із найефективніших управлінських інструментів є система електронного декларування. Вона трансформувала підхід до прозорості статків публічних службовців, дозволяючи суспільству та контролюючим органам відстежувати невідповідність між офіційними доходами та фактичними витратами. Окрім цього, важливу роль відіграє антикорупційна експертиза законопроєктів, яка дозволяє виявляти лазівки та корупційні ризики ще на етапі розробки нормативно-правових актів, запобігаючи створенню схем на законодавчому рівні [3].

Практична реалізація політики неможлива без інструментів е-урядування. Система Prozorro стала еталоном організаційного управління в сфері публічних закупівель, перевівши торги у прозору онлайн-площину. Це дозволило:

– забезпечити рівний доступ бізнесу до державних контрактів;

– знизити рівень відкатів через публічний моніторинг цін;

– автоматизувати виявлення підозрілих тендерів за допомогою ризик-індикаторів.

На рівні окремих міністерств та відомств управління антикорупційними заходами здійснюється через уповноважені підрозділи (особи) з питань запобігання корупції. Вони впроваджують антикорупційні програми всередині організацій, проводять навчання персоналу та працюють із викривачами. Розвиток інституту викривачів є критичним інструментом, оскільки він забезпечує внутрішній аудит системи самими працівниками, які мають правовий захист та фінансові стимули за повідомлення про факти корупції [4].

Завершальним етапом організаційного забезпечення є регулярний моніторинг виконання Антикорупційної стратегії. Використання ІТ-платформ для відстеження прогресу виконання заходів Державної антикорупційної програми дозволяє в реальному часі бачити "вузькі місця" та оперативно коригувати управлінські рішення. Тільки через поєднання суворого звітування та постійної адаптації інструментів до нових викликів Україна здатна забезпечити невідворотність змін у цій сфері.

Розглянемо алгоритм роботи НАЗК: від превенції до реагування. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) будує свою діяльність на основі циклічної моделі управління. Головна філософія цього підходу полягає не стільки у виявленні правопорушень за фактом, скільки у створенні прозорої системи, де будь-яке відхилення від норм стає технічно неможливим або миттєво помітним для контролюючих органів.

Першим етапом цієї моделі є масштабний збір та аналіз даних через моніторинг. Основою цього процесу є система електронного декларування, яка зобов’язує всіх публічних службовців звітувати про свої активи. Завдяки інструментам автоматизованої перевірки система самостійно порівнює задекларовані дані з інформацією з державних реєстрів нерухомості, транспортних засобів та податкової служби. Крім того, здійснюється моніторинг способу життя: якщо вартість придбаного майна посадовця суттєво перевищує його офіційні доходи, це стає прямою підставою для ініціювання повної перевірки [5].

Другий етап зосереджений на глибокому аналізі корупційних ризиків у державному управлінні. НАЗК проводить ретельну антикорупційну експертизу законопроєктів та постанов. Це дозволяє виявити потенційні «лазівки», такі як розмиті повноваження чиновників, ще до того, як документ набуде чинності. Паралельно з цим Агентство здійснює координацію антикорупційних програм, затверджуючи індивідуальні плани боротьби з корупцією для кожного міністерства та відомства, що забезпечує єдиний стандарт доброчесності по всій країні.

Третій етап передбачає систему швидкого реагування та застосування санкцій за результатами виявлених порушень. У випадках порушення етичних норм або виникнення конфлікту інтересів НАЗК виносить офіційні приписи керівникам відповідних органів щодо усунення порушень. За процедурні проступки, як-от несвоєчасна подача декларації, складаються адміністративні протоколи. Якщо ж під час перевірки виявляються ознаки кримінального злочину, зокрема незаконного збагачення, всі матеріали негайно передаються до НАБУ та САП для проведення досудового розслідування [6].

Антикорупційний менеджер – це внутрішній "контролер" в установі чи компанії. Оцінювати його роботу варто за наступними показниками (табл.1):

Таблиця 1

Кількісні показники оцінювання роботи антикорупційного менеджера (Hard Skills)

Показник	Опис	Цільове значення
Охоплення навчанням	Відсоток працівників, які пройшли антикорупційний інструктаж.	100%
Швидкість реакції	Час розгляду повідомлення про корупцію від викривача.	До 10 робочих днів
Деклараційна компанія	Відсоток вчасно та без помилок поданих декларацій співробітниками.	100%
Усунення ризиків	Частка реалізованих заходів із "Антикорупційної програми" установи.	>90%

Джерело: авторська розробка

Якісні показники (Soft Skills & Impact):

– ефективність каналів повідомлень (наявність та анонімність "гарячих ліній" або онлайн-форм для викривачів);

– відсутність корупційних інцидентів (кількість підтверджених випадків корупції в установі за звітний період -тенденція до зниження);

– якість перевірки контрагентів (проведення перевірок (due diligence) усіх бізнес-партнерів перед підписанням контрактів);

– культура доброчесності (результати внутрішнього анонімного опитування співробітників щодо їхнього ставлення до хабарництва) [7].

Успіх антикорупційного менеджера визначається не кількістю "пійманих" колег, а відсутністю умов, за яких ці колеги могли б вчинити правопорушення.

Міжнародні стандарти у сфері протидії корупції приділяють значну увагу питанням забезпечення незалежності антикорупційних органів.

Зокрема, стаття 6 Конвенції ООН проти корупції вимагає від держав-учасниць забезпечити наявність органу або органів із запобігання корупції, які ефективно та без неналежного впливу виконують свої функції. Щоб такі органи могли виконувати свої обов’язки ефективно та без непотрібного впливу, вони

повинні мати достатню автономію. Матеріальні ресурси, спеціалізований персонал і необхідний персонал повинні бути забезпечені державою [8].

Розробка нової інституційної моделі запобігання та протидії корупції в Україні зосередилася на питанні незалежності антикорупційних органів. Створення Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА) і Вищого антикорупційного суду (ВАКС) є проривом у боротьбі з корупцією. Але з самого початку існування цих органів було багато спроб обмежити їхню автономію та встановити політичний контроль над ними. Політичний тиск на персонал і керівництво антикорупційних інституцій є однією з перешкод для їх незалежності [9].

У 2020 році 51166 народних депутатів України подали конституційний позов щодо відповідності Конституції окремих положень законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» та «Про Державне бюро розслідувань». Це було найвідомішим прикладом такого тиску. Позивачі висловили сумнів щодо конституційності положень, що стосуються процедури призначення та звільнення директора НАБУ, а також його повноважень встановлювати організаційну структуру відомства. Незважаючи на те, що Конституційний Суд України відмовив у відкритті провадження за цим поданням, це створило небезпечний прецедент використання судової гілки влади для тиску на антикорупційні органи [10].

Недостатнє фінансування антикорупційних органів є ще одним фактором ризику для незалежності цих органів. Попри законодавчі гарантії фінансової автономії, НАБУ, НАЗК, САП та ВАКС часто стикаються з затримками у наданні бюджетних коштів, коли вони намагаються скоротити видатки на їх утримання. Так, у порівнянні з бюджетним запитом відомства, фінансування НАБУ було зменшено на десять відсотків Законом «Про Державний бюджет України на 2020 рік». Бюджетна декларація на 2022–2024 роки взагалі була прийнята без належного обговорення з антикорупційними інституціями [11]. Це ставить під загрозу стабільну роботу антикорупційної інфраструктури.

Для того, щоб забезпечити повну автономію антикорупційних органів, необхідно вжити низку додаткових заходів. По-перше, законодавство повинно перешкоджати президенту, уряду, парламенту, правоохоронним органам та іншим державним органам втручатися в роботу антикорупційних інституцій прямо чи опосередковано. По-друге, було б корисно посилити захист від політичного тиску на керівників НАБУ, НАЗК і САП шляхом покращення процедур призначення та звільнення цих органів. По-третє, необхідно забезпечити достатнє фінансування антикорупційних органів відповідно до їхніх обов’язків [12].

У загальному, слід зазначити, що незалежність інституцій є запорукою ефективності та політичної неупередженості антикорупційних органів.

Незважаючи на те, що останнім часом була створена потужна антикорупційна інфраструктура, проблемою залишається забезпечення того, щоб вони були захищені від нечесних дій [13].

ВРУ, де Комітет з питань запобігання і протидії корупції розробляє закони та контролює дотримання принципів доброчесності в діяльності органів влади, є основним центром формування засад державної антикорупційної політики на рівні політичного керівництва. Президент України відіграє важливу роль у координації, оскільки він керує Національною радою з питань антикорупційної політики. Вона є стратегічним дорадчо-координаційним органом, який поєднує зовнішні рекомендації з державними заходами. Виконавчий рівень представлений КМУ. Там є інститут урядового уповноваженого, який контролює виконання стратегії, координує роботу центральних органів виконавчої влади та гарантує, що антикорупційні програми відповідають загальнодержавним пріоритетам [14].

Інституції, спеціально створені для виконання політики протидії корупції, займають особливе місце в антикорупційній архітектурі. До них належить Національне антикорупційне бюро, яке проводить досудове розслідування найбільш суспільно небезпечних корупційних правопорушень, які вчиняються топпосадовцями. Його робота тісно пов’язана зі САП, яка керує слідством і підтримує обвинувачення у ВАС [15]. Таким чином створюється замкнутий механізм «слідство – нагляд – правосуддя», який гарантує невідворотну відповідальність у справах про корупцію високого рівня. Крім того, заснування ВАС дозволило зосередити судовий розгляд у вузьких юрисдикціях, що зменшило ризики політичного чи адміністративного втручання та підвищило довіру суспільства до результатів розгляду. Водночас НАЗК виконує превентивні завдання, спрямовані на зменшення ризиків корупції; це включає перевірку електронних декларацій, контроль за дотриманням вимог щодо конфлікту інтересів, розробку антикорупційної стратегії, ведення державних реєстрів і координацію політики запобігання на рівні центральних і місцевих органів влади.

Висновки. Проведене дослідження організаційно-управлінського забезпечення реалізації антикорупційної політики в Україні дозволяє констатувати, що на сучасному етапі в державі сформовано цілісну, багаторівневу інституційну систему. Вона охоплює як превентивні механізми, так і інструменти безпосередньої протидії та притягнення до відповідальності. Встановлено, що ефективність цієї системи залежить не лише від правового регулювання, а й від якості управлінського менеджменту, чіткої координації між органами (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС) та ступеня їхньої політичної незалежності.

Основним елементом організаційного забезпечення є перехід від каральної моделі до превентивної. Важливу роль у цьому відіграє цифровізація державних процесів, яка мінімізує суб’єктивний чинник у прийнятті рішень. Впровадження автоматизованих систем контролю, електронного декларування та прозорих

закупівель створює середовище, у якому корупційні ризики виявляються на ранніх етапах. Однак управлінський аспект потребує подальшої оптимізації в частині подолання міжвідомчих конфліктів та дублювання функцій, що іноді спостерігається в роботі антикорупційних структур.

Доведено, що критичним фактором успіху є кадрове забезпечення та професіоналізація антикорупційного менеджменту. Ефективність реалізації антикорупційної стратегії напряму корелює з рівнем компетенції уповноважених осіб у державних органах та органах місцевого самоврядування. Необхідно запровадити єдині стандарти антикорупційного комплаєнсу, які б базувалися на кращих міжнародних практиках (зокрема стандартах ISO), що дозволить адаптувати систему управління до європейських вимог у контексті євроінтеграції України.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що подальший розвиток організаційно-управлінського забезпечення має відбуватися шляхом посилення взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства та міжнародними партнерами. Удосконалення моніторингу реалізації антикорупційних заходів та підвищення персональної відповідальності керівників за стан запобігання корупції в очолюваних ними структурах є головними передумовами для формування доброчесного та прозорого державного управління в Україні.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна констатувати, що організаційно-управлінське забезпечення антикорупційної політики в Україні пройшло шлях від фрагментарних заходів до формування цілісної інституційної системи. Проте, попри створення спеціалізованих органів та оновлення законодавчої бази, процес залишається динамічним і потребує подальшого вдосконалення. Щоб покращити позиції України в європейському та світовому економічному просторі, необхідно гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами та впроваджувати норми та стандарти антикорупційного та законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

References:

1. Drahan I. O., Shpak Yu. V. Antykoruptsiini standarty v publichnomu upravlinni. [Anti-corruption standards in public administration]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava –Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law.* 2024. № 6. s. 7-14. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.1

2. Ukrstat (2025). *Statistics* [online]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/[in Ukraine]

3. Mykhalchenko, M. (2010). Corruption in Ukraine: political and legal analysis / M. Mykhaylenko, O. Mykhaylenko, E. Nevmerzhitskyi. - K.: Ipiend, 2010. - 614 p.

4. Naumchuk, K. (2021). Analysis of modern factors in fluencing the development of anticorruption activities of the state. *Socioworld-social Research & Behavioral Sciences.* 2021. Vol. 03. Issue 03. P.116-122.

5. Méon, P. & Weill, L. (2010). Is corruption an efficient grease? *World Development,* 38: 244- 259.

6. Voloshenko, A. V. (2015). Ways to timely detection and neutralization of corruption risks / *Actual problems of the economy*. 2015, No. 12 (174). P. 312-321.

7. Vasilyeva, O. (2019). Foreign experience of anti-corruption activities in public authorities / *Investments: practice and experience*. 2019, No. 13. P. 62-65.

8. Ugur, M. & Dasgupta, N. (2011). Evidence on the economic growth impacts of corruption in low income countries and beyond: *A systematic review*. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London

9. Karpenko, L. – Shevchenko, In. (2024). Development of the Regulatory Framework for Market Integration in the Context of Economic Globalisation. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(2), pp. 9825-9836. Available at: https://www.pjlss.edu.pk/archive.htm

10. Buchanan, W. (2021). The Challenges of Investigating Cryptocurrencies and Blockchain Related Crime. JBBA, 1(2), 1-6. March 20, 2021. Available at: https://jbba.scholasticahq.com/ article/5779- the-challenges-of-investigatingcryptocurrencies-and-blockchainrelated-crime.

11. Transparency International (2024). *The Global Anti-Corruption Coalition.* [online]. Available at: http://www.transparency.org/

12. Trepak, V. (2020). Anti-corruption in Ukraine: theoretical and applied problems: monograph. Lviv: LNU named after Ivan Franko, 2020. 444 p.

13. Karpenko l. & Izha M. (2023). International Retrospective of the Anti-Corruption Standards Development in the Economic Security System of Ukraine. Journal of Public Policy and Administration. USA. Vol. 7, No. 1, pp. 18-24. doi: 10.11648/j.jppa.20230701.13

14. Rahulina N. V., Karakai M. S. (2020). Osoblyvosti ta tendentsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini. [Peculiarities and trends in the development of the digital economy in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika - Efficient economy.* No. 11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_ 2020_11_81 [in Ukraine]

15. Marchenko O. (2020). Tsyfrova ekonomika v Ukraini: osnovni tendentsii ta perspektyvy rozvytku. [Digital economy in Ukraine: main trends and development prospects]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin.* No. 4. P. 34–39. DOI: https://doi.org/10.33108/ galicianvisnyk_tntu2020.04.034 [in Ukraine]

Література:

1. Драган І. О., Шпак Ю. В. Антикорупційні стандарти в публічному управлінні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2024. № 6. с. 7-14. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.1

2. Ukrstat (2025). *Statistics* [online]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/

3. Михальченко, М. (2010). Корупція в Україні: політико-правовий аналіз / М. Михайленко, О. Михайленко, Є. Невмержицький. –К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 615 с.;

4. Наумчук К . (2021). Аналіз сучасних факторів впливу на розвиток антикорупційної діяльності держави. Соціально-соціальні дослідження та поведінкові науки. 2021. Вип. 03. Випуск 03. С.116-122.

5. Méon, p. & Weill, L. (2010): Is corruption an efficient grease? *World Development*, 38: 244- 259.

6. Волошенко А. В. (2015). Шляхи своєчасного виявлення та нейтралізації корупційних ризиків / Актуальні проблеми економіки. 2015, № 12 (174). С. 312-321.

7. Васильєва О. (2019): Закордонний досвід антикорупційної діяльності в органах державної влади / Інвестиції: практика та досвід. 2019, № 13. С. 62-65.

8. Ugur, M. & Dasgupta, N. (2011). Evidence on the economic growth impacts of corruption in low income countries and beyond: *A systematic review*. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London

9. Karpenko, L. – Shevchenko, In. (2024). Development of the Regulatory Framework for Market Integration in the Context of Economic Globalisation. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(2), pp. 9825-9836. Available at: https://www.pjlss.edu.pk/archive.htm

10. Buchanan, W. (2021). The Challenges of Investigating Cryptocurrencies and Blockchain Related Crime. JBBA, 1(2), 1-6. March 20, 2021. Available at: https://jbba.scholasticahq.com/ article/5779- the-challenges-of-investigatingcryptocurrencies-and-blockchainrelated-crime.

11. Transparency International (2024). *The Global Anti-Corruption Coalition.* [online]. Available at: http://www.transparency.org/

12. Трепак, В. (2020). Антикорупція в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: моногр. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.

13. Karpenko l. & Izha M. (2023). International Retrospective of the Anti-Corruption Standards Development in the Economic Security System of Ukraine. Journal of Public Policy and Administration. USA. Vol. 7, No. 1, pp. 18-24. doi: 10.11648/j.jppa.20230701.13

14. Рагуліна Н. В., Каракай М. С. Особливості та тенденції розвитку цифрової економіки в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Рагуліна, М. С. Каракай // Ефективна економіка. 2020. - № 11. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_11_81

15. Марченко О. Цифрова економіка в Україні: основні тенденції та перспективи розвитку / О.Марченко // Галицький економічний вісник. 2020. - Том 65. - № 4. - С. 34–39. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.04.034

УДК 351:338.45:69:502.131.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-78-88

Грузд Марина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-1396-121X

ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Анотація. Будівельна галузь України перебуває у стані глибокої структурної кризи, зумовленої макроекономічною нестабільністю, руйнуванням інфраструктури внаслідок воєнних дій, скороченням інвестицій та дефіцитом кваліфікованих кадрів, що призвело до зниження обсягів будівництва та втрати її ролі як чинника економічного зростання. Традиційні адміністративні підходи, орієнтовані переважно на регуляторний контроль і дозвільні процедури, є недостатніми для забезпечення сталого розвитку галузі, впровадження екологічних стандартів і підвищення ефективності використання ресурсів. Ігнорування принципів сталого розвитку посилює енергетичну залежність, екологічні ризики та фінансову неефективність будівельних проєктів.

У статті обґрунтовано необхідність трансформації публічного адміністрування з інструмента контролю на механізм стратегічного розвитку, що інтегрує економічні, екологічні та соціальні цілі. Виявлено відсутність цілісної системи інструментів реалізації політики сталого розвитку будівельної галузі в умовах підвищених ризиків і невизначеності. На основі аналізу вітчизняних і міжнародних досліджень запропоновано модель публічного адміністрування, яка поєднує нормативно-правові, інституційні, цифрові, фінансові та ризик-орієнтовані інструменти. Їх комплементарне застосування забезпечує координацію управлінських рішень, прозорість, інвестиційну привабливість та стійкість галузі. Доведено, що сталий розвиток будівельної галузі України можливий за умови впровадження стратегічного публічного адміністрування, здатного забезпечити її відновлення та модернізацію в умовах високих ризиків і невизначеності.

Ключові слова: будівельна галузь, сталий розвиток, публічне адміністрування, «зелене» будівництво, цифровізація, управління ризиками, інвестиції, інноваційний розвиток, промисловість.

Gruzd Maryna Volodymyrivna candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of State Governance, Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-1396-121X

PUBLIC ADMINISTRATION TOOLS FOR IMPLEMENTING THE POLICY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF UKRAINE

Abstract. The construction industry of Ukraine faces a structural crisis caused by macroeconomic instability, infrastructure destruction from military actions, declining investment, and a shortage of qualified personnel, reducing construction volumes and its role as a factor of economic growth. Traditional administrative approaches, focused on regulatory control and permitting procedures, are insufficient to ensure sustainable development, implement environmental standards, and improve resource efficiency. Ignoring sustainable development principles increases energy dependence, environmental risks, and financial inefficiency.

This article substantiates a system of public administration (PA) tools for implementing sustainable development policy in Ukraine's construction industry, considering digitalization, «green» construction, and risk management under martial law. The study's novelty lies in a comprehensive PA model integrating regulatory, institutional, digital, financial, and risk-oriented instruments into a single system, adapted to wartime conditions and post-war reconstruction. Unlike existing approaches, the model ensures coordinated decisions, transparency, investment attractiveness, and sectoral resilience, providing a framework for long-term recovery and modernization. The findings show that sustainable development of Ukraine's construction industry is achievable only through strategic PA combining innovative technologies, environmental security, and risk-oriented management within an integrated governance framework, enabling effective reconstruction under high-risk, uncertain conditions.

Keywords: construction industry, sustainable development, public administration, «green» construction, digitalization, risk management, investments, innovative development, industry.

Постановка проблеми. Будівельна галузь України перебуває у стані системної кризи, що має не циклічний, а структурний характер. Поєднання макроекономічної нестабільності, руйнування інфраструктури внаслідок воєнних дій, скорочення інвестицій та дефіциту трудових ресурсів призвело до істотного зниження обсягів будівництва і втрати галуззю ролі драйвера економічного та інноваційного зростання промисловості. За таких умов проблема виходить за межі суто економічної площини та набуває публічно-управлінського виміру, оскільки у сфері будівництва визначальними є правила доступу до ресурсів, пріоритети відбудови та стандарти інноваційного й сталого розвитку промисловості.

Причинно-наслідковий аналіз свідчить, що застосування традиційних адміністративних підходів, орієнтованих на регуляторний контроль і дозвільні процедури, не забезпечує ані екологічної збалансованості, ані технологічної

модернізації галузі, зокрема впровадження екологічних інновацій та інноваційних управлінських рішень. Натомість ігнорування принципів сталого розвитку посилює енергетичну залежність, екологічні ризики та фінансову неефективність будівельних проєктів. У цьому контексті публічне адміністрування має трансформуватися з інструмента контролю на механізм стратегічного розвитку, який поєднує економічні, екологічні та соціальні цілі.

Проблема полягає у відсутності цілісної системи інструментів публічного адміністрування, здатної забезпечити реалізацію політики сталого розвитку будівельної галузі та сталого розвитку промисловості загалом в умовах підвищених ризиків та невизначеності. Саме ця обставина зумовлює необ-хідність наукового обґрунтування нових управлінських рішень і моделей [3; 8].

Актуальність дослідження визначається кризовим станом будівельної галузі та стратегічною роллю будівництва у процесах відновлення територій, розвитку регіонів та забезпечення соціальної стабільності. В умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови актуалізуються процеси координації інвестицій, встановлення пріоритетів і гарантування дотримання стандартів сталого розвитку та ESG-принципів у діяльності промислових підприємств.

Недостатня узгодженість публічних рішень, відсутність цифрових інструментів моніторингу та слабка інтеграція «зелених» стандартів призводять до неефективного використання бюджетних і донорських ресурсів. Тому дослідження інструментів публічного адміністрування набуває практичного значення як основа для формування державної політики, здатної забезпечити відновлення та якісну трансформацію будівельної галузі відповідно до принципів сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сталого розвитку та цифровізації будівельної галузі в Україні є предметом активного дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Українські дослідники Паламарчук О. [8], Петришина С. [8] та Адамська І. [1] відзначають, що криза в будівельному секторі, зумовлена скороченням обсягів робіт, дефіцитом фінансування та кадрових ресурсів, потребує впровадження ефективних публічних політик і адміністративних інструментів. Наукові праці Редька К. [13] та Кот М. [13] акцентують увагу на міжнародному досвіді «зеленого» будівництва, зокрема використанні енергоефективних технологій, відновлюваних матеріалів, зниженні екологічного навантаження, орієнтовані на нормативно-технічні аспекти та залишають поза увагою інституційні механізми реалізації державної політики. Вітчизняні дослідники Названов Д. [16], Данилюк М. [5], Дмитришин М. [5] та ін. аналізують адаптацію принципів «зеленого» будівництва в Україні для підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки. Практичні кейси відбудови та участі бізнесу у реалізації інфраструктурних проєктів підкреслюють роль держави у формуванні інструментів політики сталого розвитку [9]. Значну увагу сучасні дослідження приділяють цифровізації будівельної діяльності: впровадження BIM та ERP-систем, як відзначають Пушкар Т. [11],

забезпечує підвищення ефективності управління, контроль реалізації політик і моніторинг проєктів. Інформаційно-комунікаційні технології, за даними Боровик М. та Балкової В. [2], є ключовим інструментом у реалізації державних рішень та оцінці ефективності адміністративних механізмів, проте не формують цілісного управлінського інструментарію. У контексті воєнного стану дослідники Коба О. [7], Радкевич А. [12] підкреслюють необхідність інтеграції кризового управління для мінімізації фінансових, кадрових та логістичних ризиків. Разом із тим аналіз літератури засвідчує, що більшість досліджень розглядають окремі елементи проблеми, не пропонуючи цілісної моделі інструментів публічного адміністрування, адаптованої до умов воєнного стану та відбудови.

Попри значну кількість наукових досліджень у сфері будівельної галузі та сталого розвитку, низка питань залишається недостатньо опрацьованою. Зокрема, бракує комплексних оцінок ефективності впровадження «зелених» стандартів у будівництві з позицій економічної доцільності та екологічної безпеки; недостатньо досліджені механізми інтеграції цифрових технологій (BIM, ERP-системи) у процеси публічного адміністрування; недостатньо розроблені моделі управління ризиками у умовах воєнного стану та кризових ситуацій у будівельному секторі.

Крім того, потребує глибшого аналізу взаємодія державних та приватних інвестицій у реалізації політики сталого розвитку та механізми оцінки ефективності адміністративних інструментів у цьому контексті. Таким чином, сучасний стан наукових розробок свідчить про необхідність подальшого комплексного дослідження інструментів публічного адміністрування, спрямованих на забезпечення стійкості, адаптивності та економічної ефективності будівельної галузі України.

Метою статті є обґрунтування системи інструментів публічного адміністрування реалізації політики сталого розвитку будівельної галузі України з урахуванням цифровізації, «зеленого» будівництва та управління ризиками в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасного стану будівельної галузі України свідчить, що реалізація політики сталого розвитку не може ґрунтуватися на ізольованих управлінських рішеннях. Розвиток галузі відбувається на тлі численних викликів, що ставлять під сумнів ефективність існуючих правових і управлінських механізмів. Фрагментарна та переважно реактивна правова база, зокрема Конституція України, яка гарантує право на безпечне житло та сприятливе середовище, але не містить норм щодо «зеленого» будівництва та цифровізації, створює правову невизначеність і знижує інвестиційну привабливість галузі [8; 13]. Аналогічно, Закони України «Про регулювання містобудівної діяльності» та «Про енергетичну ефективність будівель» лише частково враховують сучасні технологічні виклики, що підкреслює потребу доповнення нормативно-правової бази цифровими регламентами та стандартами «зеленого» будівництва [16].

Інституційне забезпечення політики сталого розвитку є багаторівневим і розпорошеним: Міністерство розвитку громад та територій формує політику та стратегічні плани; Державна архітектурно-будівельна інспекція контролює дотримання норм; Міністерство цифрової трансформації відповідає за інтеграцію цифрових платформ; органи місцевого самоврядування забезпечують реалізацію на територіях. Відсутність єдиного координаційного органу та недосконалість механізмів взаємодії призводить до дублювання функцій, неузгодженості рішень і фрагментарного впровадження політики [9]. Міжнародний досвід демонструє, що централізовані моделі управління, як у Німеччині та Швеції, забезпечують ефективну координацію «зеленого» будівництва та енергоефективних програм, стандартизацію і сертифікацію, тоді як цифрові платформи в Естонії дозволяють інтегрувати дані між органами влади і приватним сектором, підвищуючи прозорість і контроль [15].

Крім того, публічне управління у сфері сталого розвитку будівельної галузі України стикається з комплексом викликів, які охоплюють соціально-економічні та технологічні виміри. Зокрема, соціально-економічні виклики проявляються у нестачі кваліфікованих кадрів, обмеженому фінансуванні та нерівномірному розвитку регіонів.

Відсутність системної підготовки фахівців у сфері «зеленого» будівництва та цифровізації знижує ефективність реалізації навіть наявних адміністративних інструментів [1; 14]. Технолого-екологічні виклики пов’язані з упровадженням цифрових систем управління (BIM, ERP, моніторинг проєктів) та дотриманням стандартів «зеленого» будівництва, включаючи енергоефективні матеріали та зменшення викидів CO_2. У сучасних умовах цифровізація та стандартизація екологічних практик стають ключовими механізмами державного адміністрування [2; 11; 13].

Ключовою методологічною проблемою реалізації політики сталого розвитку будівельної галузі залишається відсутність системного поєднання правових, інституційних, цифрових та фінансових інструментів у межах єдиної логіки інноваційного розвитку та забезпечення сталості. Існуючі підходи або зводяться до нормативного регулювання, або концентруються на фінансовому стимулюванні чи цифровізації окремих процесів, що не забезпечує довгострокову сталість функціонування промислових підприємств будівельної сфери. Саме тому доцільним є формування комплексної моделі інструментів публічного адміністрування, яка інтегрує правові, інституційні, цифрові, фінансово-економічні та ризик-орієнтовані компоненти в єдину управлінську систему.

У межах дослідження запропоновано авторську модель інструментів публічного адміністрування, що забезпечує комплексну реалізацію політики сталого розвитку будівельної галузі України. До неї входять:

Перша група – нормативно-правові інструменти. Вони охоплюють рамкове законодавство у сфері сталого розвитку та будівництва, стандарти «зеленого» будівництва, норми енергоефективності та регламенти цифровізації будівельних

процесів. Своєчасне формування єдиних «правил гри» гарантує узгодженість дій всіх учасників ринку та гармонізацію національної політики з європейськими стандартами. Невизначеність у законодавстві призводить до правової колізії, зниження інвестиційної привабливості і сповільнення процесу відновлення інфраструктури [13; 16].

Друга група – інституційні інструменти. Створення єдиного координаційного органу, налагодження міжвідомчої взаємодії та розвиток механізмів публічно-приватного партнерства забезпечують скоординованість дій, уникнення дублювання функцій та підвищення ефективності управлінських рішень. Міжнародний досвід демонструє, що навіть значне фінансування проєктів не гарантує результативності без чіткої координації органів влади [9].

Третя група – цифрові інструменти. Безумовно, цифровізація виступає ключовим чинником цифрової трансформації будівельної галузі та промислових підприємств, що функціонують у її межах. Використання BIM-технологій, державних цифрових платформ і аналітичних систем забезпечує прозорість процесів, підтримує цифрову трансформацію управління та сприяє інноваційному розвитку промислових підприємств будівельної галузі. Цифровізація зменшує корупційні ризики, підвищує якість стратегічного планування та сприяє інтеграції управлінських процесів [2; 11].

Четверта група – фінансово-економічні інструменти, які орієнтовані, в першу чергу, на підтримку екологічних інновацій та реалізацію ESG-принципів у проєктах відбудови. Державні гарантії, «зелені» облігації, податкові стимули та механізми залучення приватних інвестицій формують фінансову основу сталого розвитку галузі. Лише комплексне поєднання державного фінансування та приватного капіталу дозволяє реалізувати проєкти у масштабах, необхідних для модернізації та відновлення інфраструктури [12; 14].

П’ята група – ризик-орієнтовані інструменти. Кризове управління, безпекові протоколи, резервні механізми фінансування та сценарне планування набувають особливої актуальності в умовах воєнного стану. Вони дозволяють мінімізувати втрати, забезпечити безперервність будівельних процесів та підвищити стійкість галузі до зовнішніх шоків [4; 7].

Узагальнення результатів дослідження дало змогу сформувати авторську модель інструментів публічного адміністрування реалізації політики сталого розвитку будівельної галузі України (табл. 1).

Таблиця 1

Інструменти публічного адміністрування політики сталого розвитку будівельної галузі України

Група інструментів	Зміст та ключові механізми	Основні суб'єкти реалізації	Очікуваний управлінський ефект
Нормативно-правові	Формування та оновлення законодавства у сфері будівництва з урахуванням принципів сталого розвитку; імплементація стандартів «зеленого» будівництва; регламентація енергоефективності та цифровізації будівельних процесів	Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Мінрегіон; профільні агентства	Правова визначеність; гармонізація з європейськими стандартами; зниження регуляторних ризиків; підвищення інвестиційної привабливості
Інституційні	Створення єдиного координаційного органу; міжвідомча взаємодія; розвиток публічно-приватного партнерства; посилення ролі органів місцевого самоврядування у реалізації політики сталого розвитку	Мінрегіон; центральні органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; бізнес-асоціації	Узгодженість управлінських рішень; уникнення дублювання функцій; підвищення ефективності реалізації державної політики
Цифрові	Використання BIM-технологій; державні цифрові платформи моніторингу будівельних проєктів; електронні реєстри; аналітичні системи підтримки управлінських рішень	Міністерство цифрової трансформації; Мінрегіон; місцеві органи влади; девелопери	Прозорість процесів; підзвітність; зменшення корупційних ризиків; підвищення якості стратегічного планування
Фінансово-економічні	Державне фінансування та субсидії; податкові стимули; «зелені» облігації; державні гарантії; механізми залучення приватних та міжнародних інвестицій	Міністерство фінансів України; державні банки; міжнародні фінансові організації; приватні інвестори	Забезпечення ресурсної спроможності; масштабування проєктів відбудови; довгострокова фінансова стійкість галузі
Ризик-орієнтовані	Кризове управління; сценарне планування; безпекові протоколи; резервні фінансові механізми; оцінка та мінімізація воєнних, логістичних і кадрових ризиків	Кабінет Міністрів України; профільні міністерства; місцеві органи влади; суб'єкти господарювання	Підвищення адаптивності та стійкості галузі; мінімізація втрат; забезпечення безперервності будівельних процесів

Складено автором за даними [2; 4; 7; 12-14; 16]

Запропонована модель відображає системну взаємодію нормативно-правових, інституційних, цифрових, фінансово-економічних та ризик-орієнтованих інструментів і спрямована на забезпечення стійкості, адаптивності та ефективності галузі в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови.

Причинно-наслідковий зв'язок між усіма групами інструментів полягає в тому, що ефективність системи визначається синергією компонентів: відсутність або недостатнє впровадження хоча б одного елемента підриває роботу всієї системи, створюючи ризики неузгодженості, правової невизначеності та фінансових втрат. Запропонована модель передбачає багаторівневу реалізацію засобів публічного адміністрування на національному, регіональному та локальному рівнях із чітким розмежуванням повноважень між суб'єктами управління. Нормативно-правові інструменти формують єдині правила функціонування галузі; інституційні – забезпечують координацію та узгодженість дій; цифрові – прозорість і контроль; фінансово-економічні – ресурсну спроможність; ризик-орієнтовані – стійкість системи в умовах воєнних загроз.

Відсутність або недостатній розвиток хоча б одного з цих компонентів призводить до зниження ефективності всієї системи публічного адміністрування, що підтверджує необхідність саме комплексного, а не фрагментарного підходу. Застосування цієї моделі дозволяє розробляти більш точні стратегічні плани, забезпечувати координацію державних і приватних проєктів, а також інтегрувати «зелені» стандарти та цифрові технології у повсякденну практику публічного адміністрування, що відповідає сучасним викликам та міжнародним практикам управління.

Отже, наукова новизна дослідження полягає у формуванні комплексної моделі засобів публічного адміністрування реалізації політики сталого розвитку будівельної галузі, адаптованої до умов воєнного стану та післявоєнної відбудови. На відміну від існуючих підходів, запропонована модель інтегрує нормативно-правові, інституційні, цифрові, фінансово-економічні та ризик-орієнтовані інструменти в єдину управлінську систему, орієнтовану на відновлення та довгострокову модернізацію галузі.

Висновки. Аналіз сучасного стану будівельної галузі України засвідчив, що вона перебуває у системній кризі, яка має структурний характер і виходить за межі суто економічної площини. Поєднання макроекономічної нестабільності, руйнування інфраструктури, дефіциту інвестицій та трудових ресурсів зумовлює істотне зниження обсягів будівництва та втрату галуззю ролі драйвера економічного зростання. У цьому контексті публічне адміністрування має трансформуватися з інструмента регуляторного контролю на механізм стратегічного розвитку, який інтегрує економічні, екологічні та соціальні цілі.

Аналіз сучасного стану будівельної галузі України засвідчує, що сталий розвиток галузі можливий за умови стратегічної трансформації публічного адміністрування, орієнтованої на інновації, екологію, ESG-принципи та цифровізацію управлінських процесів.

Сама ж інституційна система характеризується розпорошенням повноважень між центральними органами влади, місцевим самоврядуванням і приватним сектором, що призводить до дублювання функцій, неузгодженості рішень і фрагментарного впровадження політики.

Запропонована модель інструментів публічного адміністрування демонструє необхідність комплексного підходу, який включає нормативно-правові, інституційні, цифрові, фінансово-економічні та ризик-орієнтовані механізми. Лише синергія цих компонентів забезпечує сталість, інноваційний розвиток та екологічну безпеку промислових підприємств будівельної галузі, сприяє координації державних і приватних проєктів, інтеграції «зелених» стандартів і цифрових технологій у повсякденну практику управління.

Таким чином, сталий розвиток будівельної галузі України можливий лише через стратегічне публічне адміністрування, яке поєднує інновації, екологічну безпеку, ефективне управління ризиками та інтегровану державну політику, здатну забезпечити відновлення та модернізацію сектору в умовах підвищених ризиків і невизначеності.

Література:

1. Адамська І. Сучасний стан й тенденції розвитку будівельної галузі України / І. Адамська // Галицький економічний вісник. – 2019. – № 5. – С. 7–15. – DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.05.007

2. Боровик М. В., Балкова В. Ю. Особливості управління інформаційно-комунікаційним забезпеченням діяльності підприємств будівельної галузі / М. В. Боровик, В. Ю. Балкова // Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11 листоп. 2022 р. – Одеса : ОНУ, 2022. – С. 10–13. – Режим доступу: DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-254-1-2

3. Будівництво нового житла скоротилось вдвічі – Держстат. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/16/695106/

4. Відновити будівництво під час війни: чотири головних виклики. – Режим доступу: https://mind.ua/openmind/20251137-vidnoviti-budivnictvo-pid-chas-vijni-chotiri-golovnih-vikliki

5. Данилюк М. М., Дмитришин М. В. Зелене будівництво у досягненні сталого регіональному розвитку / М. М. Данилюк, М. В. Дмитришин // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2020. – Вип. 16, Т. 1. – С. 153–162. – DOI: https://doi.org/10.15330/apred.1.16.153-162

6. Допомога світу у відбудові України: стратегічні рішення та конкретні проєкти. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3701599-dopomoga-svitu-u-vidbudovi-ukraini-strategicni-risenna-ta-konkretni-proekti.html

7. Коба О. В. Ризики і загрози економічної безпеки будівельної галузі України в умовах воєнного стану / О. В. Коба // The 4th International scientific and practical conference “Eurasian scientific discussions”, May 8–10, 2022. – Barcelona, Spain : Barca Academy Publishing, 2022. – С. 367–371. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Ivan-Yatsenko-2/publication/361611196_Misce_sudovo-veterinarnoi_ekspertizi_v_sistemi_sudovih_ekspertiz_ta_ii_znacenna_u_sudocinst-vi/links/62bc4bbd93242c74cad767d9/Misce-sudovo-veterinarnoi-ekspertizi-v-sistemi-sudovih-ekspertiz-ta-ii-znacenna-u-sudocinst-vi.pdf#page=367

8. Паламарчук О., Петришина С. Будівельна галузь України: стан та прогнози / О. Паламарчук, С. Петришина // Економіка та суспільство. – 2023. – № 51. – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-45

9. Панухник О., Янчинський В., Курах О. «Зелена» відбудова України: спроможність вітчизняного бізнесу щодо відновлення та подальшого інклюзивного розвитку територій / О. Панухник, В. Янчинський, О. Курах // Галицький економічний вісник. – 2024. – Том 87, № 2. – С. 93–100. – Режим доступу: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02.093

10. Прогноз розвитку галузі будівництва у 2023 році. – Режим доступу: https://ua.ifsukraine.com/prognoz-rozvitku-galuzi-budivnictva-u-2023-roci/

11. Пушкар Т. А. Цифровізація інноваційної діяльності в будівництві / Т. А. Пушкар. – 2024. – Режим доступу: https://doi.org/10.5281/zenodo.13141194

12. Радкевич А., Ткач Т., Бородін М., Стрижак С. Перспективи розвитку девелопменту нерухомості в Україні / А. Радкевич, Т. Ткач, М. Бородін, С. Стрижак // Шляхи підвищення ефективності будівництва. – 2025. – Т. 2, № 55. – С. 126–136. – Режим доступу: https://doi.org/10.32347/2707-501x.2025.55(2).126-136

13. Редько К. Ю., Кот М. В. Оцінювання поточного стану та перспектив розвитку «зеленого» будівництва в країнах Європи / К. Ю. Редько, М. В. Кот // Наука та наукознавство. – 2022. – № 2 (116). – С. 48–64. – Режим доступу: https://doi.org/10.15407/sofs2022.02.048

14. Серьогіна Н. В., Вішня Я. С. Вплив рівня інвестування на розвиток будівельної галузі / Н. В. Серьогіна, Я. С. Вішня // Економіка та підприємництво. – 2022. – № 1 (124). – С. 57–60. – DOI: https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-1-9

15. Статті Державного бюджету України на 2023 рік щодо будівництва. – Режим доступу: https://construction-market.korfor.com.ua/derzhavnyi-biudzhet-ukrainy-shchodo-budivnytstva/

16. Nazvanov D. Green building: efficiency and implementation principles in Ukraine / D. Nazvanov // Ways to Improve Construction Efficiency. – 2023. – Т. 2, № 52. – С. 161–170. – Режим доступу: https://doi.org/10.32347/2707-501x.2023.52(2).161-170

References:

1. Adamska, I. (2019). Suchasnyi stan y tendentsii rozvytku budivelnoi hlazdi Ukrainy [Current state and trends of the construction industry in Ukraine]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, (5), 7–15. DOI https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.05.007

2. Borovyk, M. V., & Balkova, V. Yu. (2022). Osoblyvosti upravlinnia informatsiyno-komunikatsiynym zabezpechennyam diyalnosti pidpryiemstv budivelnoi hlazdi [Features of information and communication management in construction enterprises]. In *Stratehichni priorytety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v umovakh instytutsiinykh peretvoren' hlobalnoho seredovyshcha: materialy Kh mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 11 lystopada, 2022 r.* (pp. 10–13). Odesa: ONU. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-254-1-2

3. Derzhstat. (2022). Budivnytstvo novoho zhitla skorytylosʹ vdvichi [New housing construction decreased by half]. Retrieved from https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/16/695106/

4. Mind. (2025). Vidnovyty budivnytstvo pid chas viiny: chotyry holovnykh vyklikiv [Restoring construction during war: four main challenges]. Retrieved from https://mind.ua/openmind/20251137-vidnoviti-budivnictvo-pid-chas-vijni-chotiri-golovnih-vikliki

5. Danyliuk, M. M., & Dmytryshyn, M. V. (2020). Zelene budivnytstvo u dosiahnenni staloho rehionalʹnoho rozvytku [Green construction for sustainable regional development]. *Aktualʹni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, 16(1), 153–162. DOI: https://doi.org/10.15330/apred.1.16.153-162

6. Ukrinform. (n.d.). Dopomoha svitu u vidbudovi Ukrainy: stratehichni rishennia ta konkretni proekty [World support for Ukraine reconstruction: strategic decisions and concrete projects]. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3701599-dopomoga-svitu-u-vidbudovi-ukraini-strategicni-risenna-ta-konkretni-proekti.html

7. Koba, O. V. (2022). Ryzyky i zahrozy ekonomichnoi bezpeky budivelnoi hlazdi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Risks and threats to economic security of Ukraine's construction industry under martial law]. In *The 4th International Scientific and Practical Conference "Eurasian Scientific Discussions"* (pp. 367–371). Barca Academy Publishing. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Ivan-Yatsenko-2/publication/361611196_Misce_sudovo-veterinarnoi_ekspertizi_v_sistemi_sudovih_ekspertiz_ta_ii_znacenna_u_sudocinst-vi/links/62bc4bbd93242c74cad767d9/Misce-sudovo-veterinarnoi-ekspertizi-v-sistemi-sudovih-ekspertiz-ta-ii-znacenna-u-sudocinst-vi.pdf#page=367

8. Palamarchuk, O., & Petryshyna, S. (2023). Budivelna hlazd Ukrainy: stan ta prohnozy [Construction industry of Ukraine: status and forecasts]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (51). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-45

9. Panukhnyk, O., Yanchynskyi, V., & Kurakh, O. (2024). "Zelena" vidbudova Ukrainy: spromozhnist′ vitchyznianoho biznesu shchodo vidnovlennia ta podal′shoho inkluziynoho rozvytku terytoriy ["Green" reconstruction of Ukraine: domestic business capacity for recovery and inclusive territorial development]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 87(2), 93–100. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02.093

10. IFS Ukraine. (2023). Prohnoz rozvytku hlazdi budivnytstva u 2023 rotsi [Construction industry development forecast for 2023]. Retrieved from https://ua.ifsukraine.com/prognoz-rozvitku-galuzi-budivnictva-u-2023-roci/

11. Pushkar, T. A. (2024). Tsifrovizatsiya innovatsiynoi diyalnosti v budivnytstvi [Digitalization of innovative activity in construction]. https://doi.org/10.5281/zenodo.13141194

12. Radkevych, A., Tkach, T., Borodin, M., & Stryzhak, S. (2025). Perspektyvy rozvytku developmentu nerukhomosti v Ukraini [Prospects of real estate development in Ukraine]. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva*, 2(55), 126–136. https://doi.org/10.32347/2707-501x.2025.55(2).126-136

13. Redko, K. Yu., & Kot, M. V. (2022). Otsiniuvannia potochnoho stanu ta perspektyv rozvytku "zelenoho" budivnytstva v krainakh Yevropy [Assessment of the current state and prospects of green construction in European countries]. *Nauka ta naukoznavstvo*, 2(116), 48–64. https://doi.org/10.15407/sofs2022.02.048

14. Seriohina, N. V., & Vishnia, Ya. S. (2022). Vplyv rivnia investuvannia na rozvytok budivelnoi hlazdi [The impact of investment level on the development of the construction industry]. *Ekonomika ta pidpryiemnytstvo*, 1(124), 57–60. DOI: https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-1-9

15. Korfor. (n.d.). Statti Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy na 2023 rik shchodo budivnytstva [State budget articles of Ukraine 2023 regarding construction]. Retrieved from https://construction-market.korfor.com.ua/derzhavnyi-biudzhet-ukrainy-shchodo-budivnytstva/

16. Nazvanov, D. (2023). Green building: efficiency and implementation principles in Ukraine. *Ways to Improve Construction Efficiency*, 2(52), 161–170. https://doi.org/10.32347/2707-501x.2023.52(2).161-170

УДК 351.620

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-89-99

Дєгтяр Олег Андрійович головний науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, доктор наук з державного управління, професор, https://orcid.org/0000-0001-6413-3580

АГРАРНА ПОЛІТИКА ЯК МЕХАНІЗМ ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті розглядається роль аграрної політики як ключового механізму у процесі повоєнного відновлення сільських територій. Зазначається, що війна завдає значних збитків аграрному сектору, що вимагає комплексного підходу до відновлення сільських громад, інфраструктури та економіки. Автори досліджують основні виклики, з якими стикається аграрний сектор у післявоєнний період, зокрема руйнування сільськогосподарських підприємств, деградацію земель, втрату робочих місць та міграцію населення з сільської місцевості. Особливу увагу приділено аналізу сучасних механізмів публічного управління, які можуть бути застосовані для відновлення сільських територій. У статті акцентується увага на важливості інтеграції аграрної політики у загальнодержавну стратегію повоєнного відновлення, що передбачає розвиток інфраструктури, підтримку фермерських господарств, стимулювання інвестицій у сільське господарство та сприяння зайнятості в сільській місцевості.

Розглядаються також міжнародний досвід та кращі практики відновлення сільських територій у постконфліктний період, які можуть бути адаптовані до умов України. Особлива увага приділяється питанням залучення іноземних інвестицій, грантових програм та міжнародної технічної допомоги для відновлення аграрного сектору.

У роботі обґрунтовано, що аграрна політика повинна базуватися на принципах сталого розвитку, забезпечуючи раціональне використання природних ресурсів, збереження екологічної рівноваги та створення умов для економічного зростання. Автори пропонують низку інструментів та рекомендацій для ефективного впровадження аграрної політики, спрямованої на відновлення сільських територій, включаючи розвиток інноваційних технологій у сільському господарстві, впровадження агровольтаїки, підтримку кооперативного руху та стимулювання екологічно орієнтованого фермерства.

У висновках наголошується, що аграрна політика є не лише інструментом відновлення сільських територій, але й важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки, соціальної стабільності та економічного зростання країни у повоєнний період.

Ключові слова: публічне управління, агровольтаїка, повоєнне відновлення, сільські території, аграрна політика, механізми публічного управління, політичний механізм, організаційний механізм, інституційний механізм, фінансові інструменти, сталий розвиток, територіальні громади.

Diegtiar Oleg Andriyovych chief researcher, Scientific center of communication and information technologies, Kruty Heroes Military Institute of Telecommunications and Information Technologies, doctor of sciences in public administration, professor, https://orcid.org/0000-0001-6413-3580

AGRARIAN POLICY AS A MECHANISM FOR THE RENOVATION OF RURAL TERRITORIES IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. The article examines the role of agricultural policy as a key mechanism in the process of post-war recovery of rural areas. It is noted that war causes significant damage to the agricultural sector, necessitating a comprehensive approach to the restoration of rural communities, infrastructure, and the economy. The authors explore the main challenges faced by the agricultural sector in the post-war period, including the destruction of agricultural enterprises, land degradation, job loss, and migration from rural areas.

Special attention is given to analyzing modern public administration mechanisms that can be applied for the recovery of rural areas. The article emphasizes the importance of integrating agricultural policy into the overall state strategy for post-war recovery, which includes developing infrastructure, supporting farming households, stimulating investments in agriculture, and promoting employment in rural areas.

The article also discusses international experiences and best practices for the recovery of rural territories in post-conflict periods that could be adapted to the conditions in Ukraine. Particular focus is placed on attracting foreign investments, grant programs, and international technical assistance for the restoration of the agricultural sector.

The work argues that agricultural policy should be based on the principles of sustainable development, ensuring the rational use of natural resources, preserving ecological balance, and creating conditions for economic growth.

The authors propose a series of tools and recommendations for effectively implementing agricultural policy aimed at restoring rural areas, including the development of innovative technologies in agriculture, the implementation of agrivoltaics, supporting the cooperative movement, and promoting environmentally-oriented farming.

In the conclusions, it is emphasized that agricultural policy is not only a tool for the restoration of rural areas but also an important factor in ensuring food security, social stability, and economic growth in the country during the post-war period.

Keywords: public administration, agrivoltaics, post-war recovery, rural areas, agricultural policy, mechanisms of public administration, political mechanism, organizational mechanism, institutional mechanism, financial instruments, sustainable development, territorial communities.

Постановка проблеми. Військові конфлікти завдають значних руйнувань економічній, соціальній та екологічній сферам, особливо вразливими до їх наслідків є сільські території. У результаті збройних дій страждають інфраструктура, аграрні підприємства, земельні ресурси, а також знижується рівень життя населення, що призводить до масової міграції з сільської місцевості. Відновлення сільських територій після війни є складним і багатогранним процесом, який вимагає системного підходу, зокрема в рамках публічного управління.

Аграрний сектор, як основа життєдіяльності сільських територій, зазнає найбільших втрат унаслідок воєнних дій. Руйнування сільськогосподарської інфраструктури, знищення посівів, мінування земель, скорочення кількості працездатного населення та порушення логістичних ланцюгів постачання продуктів харчування створюють численні виклики для відновлення сільської економіки. У таких умовах постає необхідність розробки ефективної аграрної політики, яка б стала дієвим механізмом для відбудови сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки та створення умов для сталого розвитку.

Водночас, в Україні існують значні проблеми, які ускладнюють впровадження сучасних підходів до відновлення сільських територій. Це, зокрема, обмеженість фінансових ресурсів, відсутність чіткої нормативно-правової бази, низький рівень інвестиційної привабливості аграрного сектору та недостатня інтеграція міжнародного досвіду у національні програми відновлення.

Розвиток сільських територій у розвинених країнах світу займає важливе місце в державній політиці, тоді як в Україні цей напрямок все ще перебуває на етапі формування. Водночас, «за статистичними даними, на сільських територіях проживає близько третини населення» [1, с. 118]. Сільські території охоплюють понад 70% площі України, однак значна їх частина стикається з низкою проблем, серед яких деградація інфраструктури, зменшення чисельності населення та нестача фінансових ресурсів. У таких умовах особливого значення набуває аналіз впливу інвестиційної аграрної політики на забезпечення стійкого розвитку сільських територій.

Аграрна політика являє собою комплекс заходів з боку держави та приватного сектору, які спрямовані на залучення інвестицій в аграрну галузь для її модернізації, підвищення ефективності, конкурентоспроможності та гарантування продовольчої безпеки. У сучасних умовах вона має бути невід'ємною частиною загальної стратегії розвитку сільських територій, що передбачає підтримку малого і середнього агробізнесу, реалізацію інфраструктурних проєктів, розвиток агропереробної промисловості та інших суміжних напрямків.

З огляду на ключову роль аграрного сектору в економічному та соціальному розвитку сільських територій, вдосконалення механізмів їх відновлення в післявоєнний період через призму аграрної політики може стати важливим чинником для стимулювання позитивних змін у соціально-економічній сфері.

Таким чином, постає актуальне завдання розробки ефективних механізмів публічного управління, які б дозволили інтегрувати аграрну політику у процес повоєнного відновлення сільських територій. Це потребує врахування сучасних викликів, адаптації кращих світових практик та розробки інноваційних підходів для стимулювання сталого розвитку аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій У процесі вивчення питання розвитку сільських територій було використано напрацювання таких українських науковців, як В. Бойко [2], Я. Гадзало [3], І. Залуцький [4], Ю. Лузан [3], К. Мазур [5], Н. Павліха [6], І. Томащук [5; 7], О. Хаєцька [7], Н. Хомюк [1] та інших. Проведений аналіз наявної наукової літератури з цієї тематики свідчить про певну її неоднорідність. Зокрема, спостерігається відсутність єдиного підходу до визначення поняття «сільська територія», а також складність її ідентифікації як об'єкта управління через багатогранний міждисциплінарний характер. Це стає ще більш актуальним у контексті викликів, пов'язаних із воєнними діями та необхідністю повоєнного відновлення.

Мета статті – Метою статті є обґрунтування ролі аграрної політики як ключового механізму повоєнного відновлення сільських територій України. Дослідження спрямоване на визначення основних підходів і напрямів розвитку аграрного сектору, які сприятимуть економічній трансформації, відбудові інфраструктури, забезпеченню продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських громад у післявоєнний період. Розробка та обґрунтування механізмів повоєнного відновлення сільських територій в Україні потребує врахування ключової ролі аграрної політики, яка виступає системо-утворювальним елементом у процесах відбудови, економічної трансформації та забезпечення сталого розвитку сільських громад. Аграрна політика здатна стати основою для стимулювання економічного зростання, відновлення інфраструктури та створення умов для підвищення рівня життя населення в сільській місцевості. Її ефективна реалізація сприятиме не лише відновленню аграрного сектору, але й формуванню передумов для довгострокового розвитку сільських територій, інтеграції сучасних технологій та залученню інвестицій у регіони, що постраждали внаслідок війни.

Виклад основного матеріалу дослідження Національні нормативно-правові акти, як чинні, так і ті, що втратили свою актуальність, не містять чіткого визначення терміна «сільська територія». З огляду на це, доцільно звернутися до термінів, які мають схожий зміст.

Зокрема, у Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» термін «сільська місцевість» визначається як територія, розташована за межами

міст, яка переважно є зоною сільськогосподарського виробництва та сільської забудови [8]. У цьому визначенні простежується галузевий підхід із акцентом на забудову, однак не враховано демографічні, географічні чи ресурсні аспекти.

Щодо поняття «сільська територія», воно також не має прямого визначення у «Концепції розвитку сільських територій» [9]. Водночас ця концепція визначає стратегічні напрями розвитку сільської місцевості та адаптацію аграрної сфери до умов зони вільної торгівлі з ЄС.

Для уточнення змісту поняття «сільська територія» варто звернутися до визначення терміна «село» у контексті адміністративно-територіального устрою України. З 26 січня 2024 року вводиться в дію оновлена класифікація адміністративно-територіальних одиниць, яка скасовує статус селищ міського типу. У цьому нормативному акті визначено категорії «місто», «селище» та «село», де «селище» — це населений пункт із переважно садибною забудовою, чисельність населення якого становить не менше 5 тисяч осіб, а «село» — населений пункт із садибною забудовою, де проживає менше 5 тисяч осіб [10]. Села та селища віднесено до категорії сільських населених пунктів, що дозволяє включити їх до складу сільських територій. При цьому використовується виключно демографічний критерій.

Крім того, нововведенням є введення поняття «поселення», яке визначається як місце компактного проживання людей за межами населених пунктів, що не має постійного складу населення і не належить до категорії населених пунктів [10]. Надалі такі поселення можуть отримати статус населених пунктів відповідно до чинного законодавства.

На основі аналізу існуючих термінологічних підходів, а також поєднання адміністративно-територіального, демографічного, географічного та ресурсного аспектів, пропонується авторське визначення поняття «сільська територія». Це — історично сформована система, яка включає сільські населені пункти (села та селища), прилеглі поселення, а також природні ресурси (землі, ліси, водойми, рекреаційні зони тощо), що функціонально пов’язані в межах виробничо-територіального комплексу (виробництво, переробка, зберігання, реалізація продукції) і забезпечують умови для життєдіяльності сільського населення.

У подальшому дослідженні пропонується орієнтуватися саме на поняття «сільська територія», оскільки воно відповідає законодавчо закріпленому терміну «політика відновлення регіонів і територій», визначеному в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [11].

Цей закон встановлює основи для розробки механізмів публічного управління територіями, які зазнали негативного впливу через війну з рф. Таким чином, використання цього поняття сприятиме уникненню юридичних неточностей під час розробки стратегій та реалізації заходів у межах політики відновлення.

Зважаючи на те, що ще до початку повномасштабної війни сільські території України демонстрували ознаки занепаду, а не сталого розвитку, як це зазначено у працях науковців [2-5; 12; 13], можна припустити, що за сукупністю своїх характеристик ці території можуть бути віднесені до категорії територій відновлення. Такий тип територій визначається як «мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території, які зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав» [14].

Сільські території мають потенціал стати ключовим елементом у реалізації національної стратегії післявоєнного відновлення. Це передбачає створення спеціалізованих механізмів публічного управління, які враховуватимуть положення ст. 113 Закону України «Про засади державної регіональної політики», зокрема щодо «планування відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України» [14].

Водночас сільські території можуть бути класифіковані як території з особливими умовами розвитку, тобто такі, «рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким» [14]. Це створює додаткові складнощі у визначенні їхнього точного місця серед типів територій, які потребують реалізації політики відновлення та подальшого розвитку.

Аналіз чинних урядових програм, що є частиною Плану відновлення України [15], демонструє відсутність окремого напряму, присвяченого розвитку саме сільських територій. Враховуючи, що на цих територіях проживає щонайменше третина населення країни, стає очевидною необхідність визначення розвитку сільських територій як окремого стратегічного пріоритету. Лише за таких умов можна досягти комплексного відновлення держави та зменшити соціально-економічні диспропорції між громадами та регіонами.

Механізми публічного управління, які застосовуються в умовах війни та мають бути адаптовані до періоду післявоєнного відновлення, характеризуються багатовекторністю, складністю та потребують врахування специфіки сільських територій. У цьому контексті аграрна політика відіграє ключову роль, оскільки сільське господарство є не лише важливим джерелом економічної активності, але й чинником соціальної стабільності в сільських громадах. Ефективна робота правових, організаційних, економічних, мотиваційних та політичних механізмів є необхідною умовою для створення життєздатного середовища, яке дозволить реалізувати потенціал аграрного сектору у процесі повоєнного відновлення країни.

Правовий механізм публічного управління у сфері повоєнного розвитку сільських територій передбачає розробку та впровадження нормативно-правової бази, яка регулює умови та порядок реалізації заходів із відновлення,

модернізації та розвитку аграрного сектору. У рамках Плану відновлення України наразі заплановано реалізацію понад 1700 проєктів. Водночас формується стратегічна основа для впровадження нових підходів до управління аграрною політикою, що включає правові гарантії для інвесторів, стимулювання кооперативного руху, розвиток ринку землі, а також механізми державної підтримки малих і середніх фермерських господарств.

У період воєнного стану правовий механізм виконує важливу функцію адаптації інструментів публічного управління до нових викликів. Зміни в законодавстві дозволяють оперативно реагувати на проблеми, пов'язані з безпекою агровиробництва, особливо на тимчасово окупованих, деокупованих або замінованих територіях, одночасно створюючи умови для відновлення аграрного потенціалу цих регіонів.

Організаційний механізм відновлення сільських територій передбачає чіткий розподіл функцій і відповідальності між різними рівнями управління: центральними органами виконавчої влади, військовими адміністраціями, місцевими органами самоврядування, представниками аграрного бізнесу та громадськими організаціями. Важливим елементом цього механізму є діяльність Національної ради з відновлення України від наслідків війни, у складі якої функціонують профільні робочі групи, зокрема група «Нова аграрна політика». Їхня основна мета — координація заходів, спрямованих на забезпечення доступу сільгоспвиробників до фінансових ресурсів, модернізацію аграрної інфраструктури, розвиток логістичних центрів і стимулювання переробки сільськогосподарської продукції на місцевому рівні.

Значна роль у цьому процесі належить територіальним громадам, які, дотримуючись принципу субсидіарності, дедалі активніше залучаються до планування та реалізації політик на місцевому рівні. Це вимагає підвищення інституційної спроможності місцевих органів влади, створення нових управлінських структур, таких як департаменти аграрного розвитку, аналітичні підрозділи та центри підтримки аграрного підприємництва.

Економічний механізм відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності громад. Він передбачає стимулювання інвестиційної діяльності, розширення можливостей кредитування, розвиток партнерств та інших форм економічного співробітництва. У рамках Плану відновлення України передбачено значні інвестиції у розбудову інфраструктури, модернізацію технічного обладнання сільськогосподарських підприємств і відновлення систем зрошення.

Разом із тим, післявоєнний період буде супроводжуватися високими ризиками для приватного капіталу. У зв'язку з цим особливе значення матиме участь держави у впровадженні страхових, гарантійних і компенсаційних механізмів, які сприятимуть зниженню ризиків для інвесторів та стимулюватимуть їхню активність у відновленні сільських територій. Розвиток агропромислових кластерів має значний потенціал, оскільки дозволяє об'єднати зусилля виробників, переробників, логістичних компаній, науково-дослідних установ та

органів влади. Такий підхід сприяє інтеграції місцевих економік у загальнонаціональний та міжнародний економічний простір, що забезпечує стабільні та довгострокові надходження до місцевих бюджетів.

Мотиваційний механізм спрямований на створення умов, які стимулюють зацікавленість основних учасників процесу у відновленні та розвитку сільських територій. Це включає не лише використання фінансових інструментів, таких як дотації, пільгові кредити чи податкові пільги, але й формування довіри до інституцій, забезпечення стабільності регуляторного середовища, захисту інвестицій і прав власності. У контексті аграрної політики особливо важливим є впровадження інструментів «зеленої» мотивації, наприклад, підтримка екологічно чистих технологій, сталого землеробства, використання відновлюваних ресурсів та цифровізація виробничих процесів. Це не лише сприятиме економічному зростанню, але й підвищить стійкість сільських територій до викликів.

Ключовим елементом мотиваційного механізму є розвиток людського капіталу. Це передбачає підвищення професійного рівня працівників аграрного сектору, створення можливостей для молоді залишатися у сільській місцевості, а також сприяння гендерній рівності у сфері сільського господарства.

Політичний механізм передбачає розробку та реалізацію державної політики, яка враховує інтереси різних соціальних груп, місцевих громад та суб'єктів аграрного сектору. У цій сфері важливо забезпечити баланс між національними стратегічними цілями, такими як розвиток експортного потенціалу, та потребами місцевого розвитку. Особливу увагу слід приділити уникненню концентрації ресурсів у руках обмеженого кола осіб («аграрного олігархату») та забезпеченню ефективного розподілу ресурсів.

Прозорість процесу ухвалення рішень, дієвий парламентський і громадський контроль, а також активна участь громад у формуванні місцевих стратегій розвитку аграрного сектору сприятимуть підвищенню довіри до державної політики та її відповідності потребам населення. У перспективі важливо закріпити аграрну політику як пріоритет не лише економічного розвитку, але й соціального, екологічного та безпекового напрямів, враховуючи загальноєвропейські стандарти та цілі.

Сучасна аграрна політика України має всі передумови для того, щоб перетворитися з вузькосекторальної на багатовимірний інструмент, здатний сприяти територіальному відновленню, зокрема розвитку сільських територій. Однак аналіз існуючої ситуації виявляє низку концептуальних і нормативно-організаційних недоліків, які свідчать про недостатню інтеграцію аграрного та регіонального аспектів у державній стратегії повоєнного розвитку.

Однією з ключових проблем є відсутність чіткого законодавчого визначення терміна «сільська територія». Це створює труднощі у процесі цільового планування та здійснення моніторингу політик, спрямованих на розвиток саме цієї категорії територій. Хоча аналіз адміністративно-територіальних і демографічних характеристик дозволяє запропонувати узагальнене авторське

визначення, його відсутність у нормативно-правовому полі ускладнює практичне впровадження.

Таким чином, хоча аграрна політика має значний потенціал як інструмент повоєнного відновлення сільських територій, його реалізація потребує суттєвого оновлення підходів до державної політики. Це передбачає посилення координації між різними секторами, усунення нормативних прогалин та створення чітких правових основ, які забезпечать ефективне використання інвестицій і сприятимуть трансформаційним змінам.

Висновки. Механізми післявоєнного відновлення сільських територій повинні працювати як єдина, добре скоординована система, яка забезпечуватиме не лише оперативне реагування на наслідки війни, але й створення передумов для тривалого сталого розвитку. У цьому процесі ключову роль відіграє аграрна політика, яка повинна стати основою для зміцнення фінансової спроможності громад та розробки нової моделі сільського господарства, орієнтованої на інновації, екологічність та інклюзивність.

Особливу увагу слід звернути на існуючі політико-управлінські дисбаланси у впровадженні Плану відновлення України. Хоча аграрний сектор визначений одним із пріоритетів, відсутність окремого розділу, присвяченого розвитку сільських територій, може призвести до розпорошення зусиль і зниження ефективності реалізації програм, спрямованих на довготривалий розвиток цих регіонів. У контексті післявоєнного відновлення важливим є перехід від вузькогалузевого управління до інтегрованого міжсекторного підходу. Це потребує координації аграрної політики із просторовим плануванням, екологічною стратегією, а також політиками зайнятості та соціального захисту.

Крім того, важливо враховувати необхідність адаптації механізмів публічного управління до умов нестабільності, викликаної війною. Організаційні та економічні інструменти повинні базуватися на принципах гнучкості, управління ризиками та субсидіарності. Важливу роль у цьому процесі мають відігравати громади, які повинні бути не лише виконавцями, але й активними учасниками формування політик. Це вимагає посилення їхньої інституційної спроможності, розвитку нових форм співпраці між державою та приватним сектором, а також залучення інвестицій і підтримки кооперативних ініціатив.

Література:

1. Хом'юк Н. Л. Особливості формування категорії «сільські території» / Н. Л. Хом'юк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2018. – Вип. 17, ч. 2. – С. 117–120. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_17(2)__28.

2. Бойко В. В. Сільські території у формуванні економічної безпеки держави: теоретичний аспект / В. В. Бойко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 11. – С. 64–68.

3. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України / Я. М. Гадзало, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2020. – № 11. – С. 6–18. – DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006.

4. Залуцький І. Р. Сільські території як об’єкт розвитку: питання унормування сутності поняття / І. Р. Залуцький // Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – С. 33–40.

5. Mazur K. V., Tomashuk I. V. Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas / K. V. Mazur, I. V. Tomashuk // Baltic Journal of Economic Studies. – 2019. – Vol. 5, No. 5. – P. 67–78. – DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-67-78.

6. Павліха Н. В., Хом’юк Н. Л. Визначення сутності сільських категорій / Н. В. Павліха, Н. Л. Хом’юк // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2017. – № 19. – С. 306–313.

7. Томашук І., Хаєцька О. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій / І. Томашук, О. Хаєцька // Економіка та суспільство. – 2022. – № 40. – DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1.

8. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 995-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80.

9. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28 липня 2023 року № 3285-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-IX#doc_info.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 9 липня 2022 року № 2389-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#doc_info.

11. Мунько А. Ю. Сучасні фінансові інструменти розвитку громад: відхід від бюджетного патерналізму / А. Ю. Мунько // Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія: Екологія. Публічне управління та адміністрування. – 2023. – № 3. – С. 129–134. – DOI: https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.17.

12. Трещов М. М. Фінансове забезпечення відновлення та реконструкції України у повоєнний період / М. М. Трещов // Науковий вісник: Державне управління. – 2023. – Т. 2, № 14. – С. 19–40. – DOI: https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-19-40.

13. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#doc_info.

References:

1. Khomiuk, N. L. (2018). Osoblyvosti formuvannia kategorii «silski terytorii» [Features of formation of the category «rural areas»]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy, 17(2), 117–120. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_17(2)__28 [in Ukrainian].

2. Boiko, V. V. (2015). Silski terytorii u formuvanni ekonomichnoi bezpeky derzhavy: teoretychnyi aspekt [Rural areas in the formation of the state’s economic security: theoretical aspect]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and Management, 11, 64–68. [in Ukrainian].

3. Hadzalo, Ya. M., & Luzan, Yu. Ya. (2020). Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia rozvytkom ahrarnoho sektoru ekonomiky ta silskykh terytorii Ukrainy [Improvement of state management for development of the agricultural sector of the economy and rural territories of Ukraine]. Ekonomika APK – The Economy of Agro-Industrial Complex, 11, 6–18. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006 [in Ukrainian].

4. Zalutskyi, I. R. (2010). Silski terytorii yak obiekt rozvytku: pytannia unormuvannia sutnosti poniattia [Rural areas as an object of development: issues of defining the essence of the concept]. Rehionalna ekonomika – Regional Economy, 4, 33–40. [in Ukrainian].

5. Mazur, K. V., & Tomashuk, I. V. (2019). Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. Baltic Journal of Economic Studies, 5(5), 67–78. DOI : https://doi.org/10.30525/2256- 0742/2019-5-5-67-78.

6. Pavlikha, N. V., & Khomiuk, N. L. (2017). Vyznachennia sutnosti silskykh katehorii [Definition of the essence of rural categories]. Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu – Bulletin of the Volyn Institute of Economics and Management, 19, 306–313. [in Ukrainian].

7. Tomashuk, I., & Khaietska, O. (2022). Vplyv ahrarnoho sektoru ekonomiky na stalyi rozvytok silskykh terytorii [The influence of the agricultural sector of the economy on the sustainable development of rural areas]. Ekonomika ta suspilstvo – Economics and Society, 40. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1 [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 veresnia 2015 roku № 995-r [On Approval of the Concept for the Development of Rural Areas: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 23, 2015 No. 995-r]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon0.rada. gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80 [in Ukrainian].

9. Pro poriadok vyrishennia okremykh pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 lypnia 2023 roku № 3285-IX [On the Procedure for Resolving Certain Issues of the Administrative-Territorial Structure of Ukraine: Law of Ukraine dated July 28, 2023 No. 3285-IX]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/3285-IX#doc_info [in Ukrainian].

10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii: Zakon Ukrainy vid 9 lypnia 2022 roku № 2389-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Principles of State Regional Policy and the Policy of Recovery of Regions and Territories: Law of Ukraine dated July 9, 2022 No. 2389-IX]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2389-20#doc_info [in Ukrainian].

11. Munko, A. Yu. (2023). Suchasni finansovi instrumenty rozvytku hromad: vidkhid vid biudzhetnoho paternalizmu [Modern financial tools for community development: away from budget paternalism]. Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia: Ekolohiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia – Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series: Ecology. Public Administration, 3, 129–134. DOI: https://doi. org/10.32782/2786-5681-2023-3.17 [in Ukrainian].

12. Treshchov, M. M. (2023). Finansove zabezpechennia vidnovlennia ta rekonstuktsii Ukrainy u povoyennyi period [Financing of recovery and reconstruction of Ukraine during the post-war period]. Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Herald: Public Administration, 2(14), 19–40. DOI : https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023- 2(14)-19-40 [in Ukrainian].

13. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 156-VIII [On the Principles of State Regional Policy: Law of Ukraine dated February 5, 2015 No. 156-VIII]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#doc_info [in Ukrainian].

УДК 351:327

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-100-110

Дзвінчук Дмитро Іванович доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри публічного управління, адміністрування і національної безпеки, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-6391-3822

Дмитрук Андрій Васильович магістр публічного управління та адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0009-0005-3138-6836

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Анотація. У статті досліджено стратегічні пріоритети державної політики у сфері якості життя населення України в умовах воєнного стану та післявоєнних трансформацій. Обґрунтовано, що повномасштабна війна зумовила системні зміни соціально-економічних умов життєдіяльності населення, актуалізувавши якість життя як інтегральний критерій національної стійкості, соціальної згуртованості та відновлювального потенціалу держави. Показано, що відсутність уніфікованого трактування категорії «якість життя» у науковому середовищі зумовлює необхідність поєднання об'єктивних соціально-економічних показників і суб'єктивних оцінок задоволеності життям у процесі формування публічної політики.

На основі аналізу динаміки доходів населення, показників зайнятості, рівня бідності та регіональної диференціації обґрунтовано обмежену результативність фрагментарної моделі державного управління добробутом в умовах воєнних ризиків. Визначено ключові проблеми якості життя, серед яких зниження реальних доходів, дестабілізація ринку праці, руйнування житлової та соціальної інфраструктури, хронічна недостатність фінансування соціального сектору та посилення територіальних диспропорцій. Доведено, що зазначені чинники формують багатовимірну соціальну вразливість населення та знижують відновлювальні можливості людського капіталу.

Запропоновано систему стратегічних пріоритетів державної політики у сфері якості життя, що охоплює забезпечення соціальної справедливості й інклюзивності, економічну стійкість і розвиток людського потенціалу, регіональний баланс, інституційну спроможність публічного управління та інтеграцію європейських соціальних стандартів. Наголошено, що реалізація зазначених пріоритетів потребує переходу до інтегрованої, проактивної моделі державного

управління, орієнтованої на довгострокове відновлення, підвищення довіри до публічної влади та сталий розвиток України.

Ключові слова: якість життя, державна політика, добробут населення, воєнний стан, стратегічні пріоритети, соціальна стійкість, людський потенціал.

Dzvinchuk Dmytro Ivanovych Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Honoured Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Public Management, Administration and National Security, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk,https://orcid.org/0000-0002-6391-3822

Dmytruk Andriy Vasylyovych, Master of Public Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0009-0005-3138-6836

STRATEGIC PRIORITIES OF STATE POLICY IN THE AREA OF QUALITY OF LIFE

Abstract. The article examines the strategic priorities of state policy in the field of quality of life of the population of Ukraine under martial law and post-war transformations. It is substantiated that the full-scale war led to systemic changes in the socio-economic conditions of the population, actualizing the quality of life as an integral criterion of national stability, social cohesion and the state's regenerative potential. It is shown that the lack of a unified interpretation of the category of "quality of life" in the scientific community necessitates the combination of objective socio-economic indicators and subjective assessments of life satisfaction in the process of forming public policy. Based on the analysis of the dynamics of population incomes, employment indicators, poverty level and regional differentiation, the limited effectiveness of the fragmented model of state welfare management under conditions of war risks is substantiated. Key problems of quality of life are identified, including a decrease in real incomes, destabilization of the labor market, destruction of housing and social infrastructure, chronic underfunding of the social sector, and increased territorial disparities. It is proven that these factors form the multidimensional social vulnerability of the population and reduce the regenerative capabilities of human capital.

A system of strategic priorities of state policy in the field of quality of life is proposed, which includes ensuring social justice and inclusiveness, economic sustainability and development of human potential, regional balance, institutional capacity of public administration, and integration of European social standards. It is emphasized that the implementation of these priorities requires a transition to an integrated, proactive model of public administration focused on long-term recovery, increasing trust in public authorities, and sustainable development of Ukraine.

Keywords: quality of life, state policy, population welfare, martial law, strategic priorities, social sustainability, human potential.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, що триває на території України, докорінно трансформувала умови життєдіяльності населення та висунула якість життя у центр державної політики як критерій національної стійкості, соціальної згуртованості й відновлювального потенціалу держави. Руйнування економічної інфраструктури, масштабні людські втрати, вимушене переміщення мільйонів осіб, зростання бідності, погіршення доступу до базових соціальних послуг і поглиблення регіональних диспропорцій актуалізували необхідність переосмислення стратегічних орієнтирів державної політики у сфері якості життя.

В умовах воєнного стану традиційні підходи до соціально-економічного розвитку виявили обмежену спроможність реагувати на системні ризики та багатовимірні загрози, пов’язані з безпекою, демографічними втратами, деградацією ринку праці та зростанням соціальної вразливості населення. Забезпечення мінімальних стандартів добробуту, доступності медичної допомоги, освітніх послуг, житлової безпеки та соціального захисту набуває характеру стратегічного завдання держави, від реалізації якого залежить не лише поточна стабільність, а й перспективи післявоєнного відновлення та розвитку людського капіталу.

Наявна модель державної політики у сфері якості життя значною мірою зберігає фрагментарний характер, що проявляється у відокремленості стратегічних документів, розпорошеності інструментів реалізації та недостатній узгодженості між безпековими, соціальними, економічними й гуманітарними напрямами державного управління. Відсутність чітко сформульованих стратегічних пріоритетів, адаптованих до умов війни та післявоєнного переходу, ускладнює формування цілісного бачення державної політики якості життя та знижує результативність управлінських рішень.

За таких умов наукового осмислення потребує визначення стратегічних пріоритетів державної політики у сфері якості життя, зорієнтованих на збереження людського потенціалу, підтримку соціальної стійкості, подолання наслідків воєнних руйнувань і створення передумов для довгострокового відновлення. Формування стратегічно узгодженої політики якості життя постає необхідною умовою забезпечення життєздатності держави, підвищення довіри до публічної влади та закладання основ сталого розвитку в постконфліктний період.

Аналіз останніх досліджень. Питання соціально-економічного розвитку та адаптації державної політики до кризових умов системно проаналізовано у монографії під редакцією Л. Л. Калініченко, де акцент зроблено на конкурентоспроможності соціально-економічних систем і необхідності переорієнтації управлінських стратегій на збереження людського потенціалу. Висновки

авторського колективу є важливими для обґрунтування стратегічних пріоритетів якості життя в умовах нестабільності. Стратегічний вимір галузевої політики, зокрема у сфері охорони здоров'я, представлено у роботах В. І. Бугра та А. В. Дакала, які доводять, що без інтеграції стратегічного управління у систему публічної політики неможливе досягнення сталих соціальних результатів. Сфера охорони здоров'я розглядається як ключовий елемент національної безпеки та базовий чинник підтримки якості життя в кризових умовах. Суттєвий аналітичний внесок у дослідження наслідків війни для соціально-економічних параметрів життя населення здійснено у монографії Л. М. Черенько, С. В. Полякової та В. С. Шишкіна, присвяченій першим наслідкам війни для якості життя в Україні. Дослідження демонструє поглиблення нерівності, зростання вразливості домогосподарств і потребу перегляду державних пріоритетів у соціальній політиці.

Разом із тим, аналіз сучасних досліджень свідчить про недостатню увагу до комплексного визначення стратегічних пріоритетів державної політики у сфері якості життя саме в умовах воєнного стану. Переважна більшість робіт зосереджена на окремих секторах або індикаторах, що актуалізує потребу подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні стратегічних пріоритетів державної політики у сфері якості життя населення в умовах воєнного стану та обґрунтуванні їх ролі у забезпеченні соціальної стійкості, збереженні людського потенціалу й післявоєнному відновленні України.

Виклад основного матеріалу. Єдності в науковому середовищі щодо тлумачення сутності поняття «якість життя» поки не досягнуто. Розбіжності у підходах пояснюються багатогранністю феномену та можливістю його визначення з різних наукових позицій, кожна з яких має власне обґрунтування та сферу застосування. У найбільших електронних енциклопедичних ресурсах, зокрема у «Вікіпедії», якість життя визначається як категорія, що відображає та вимірює вплив різноманітних чинників на щоденне існування громадян, охоплюючи емоційний вимір, соціальні функції та фізичні умови. У цьому контексті виділяються економічні, психосоціальні та медико-біологічні підходи. У 1980-х роках XX ст. утвердилася думка, що зі збільшенням тривалості життя пріоритет набуває його якість, а не кількісний вимір [1]. Лише у 1994 році Всесвітня організація охорони здоров'я надала офіційне визначення, у якому якість життя трактується як сприйняття індивідом себе в умовах існування, з урахуванням культурного середовища, системи цінностей, особистих цілей, очікувань і турбот. Визначення охоплює фізичне здоров'я, психологічний стан, рівень автономії, соціальні зв'язки, особисті погляди та взаємини з оточенням [2].

В українській науковій спільноті також поширений багатогранний підхід до оцінювання якості життя: О. І. Пальчук зазначає, що об'єктивні підходи дозволяють аналізувати якість фізичного та соціального середовища, а суб'єктивні –розглядають ціннісні установки особистості [3]; М. Наумова підкреслює,

що інтегральні показники, які поєднують статистичні дані та соціологічні опитування, дозволяють сформувати найбільш точну оцінку якості життя [4]. На сучасному етапі у світовій та українській науковій літературі відсутнє уніфіковане трактування зазначеної категорії.

На нашу думку, якість життя доцільно розглядати як інтегральну соціально-економічну та соціокультурну категорію, що відображає ступінь реалізації людського потенціалу в конкретних історичних, інституційних і просторових умовах.

Зміст зазначеної категорії формується на перетині об'єктивних параметрів життєзабезпечення (рівень доходів, доступність освіти й охорони здоров'я, умови праці, безпека, стан довкілля) та суб'єктивних оцінок індивіда щодо задоволеності власним життям, соціального статусу, можливостей самореалізації й упевненості у майбутньому, що дозволяє уникнути редукції якості життя до суто матеріальних показників і водночас забезпечує її вимірюваність у межах публічної політики.

У контексті державного управління якість життя, на нашу думку, має трактуватися не лише як результат соціально-економічного розвитку, а як цільовий орієнтир і критерій ефективності державної політики. Саме через динаміку показників якості життя виявляється реальна спроможність держави забезпечувати соціальну справедливість, рівний доступ до базових благ, соціальну згуртованість і стійкість суспільства до кризових викликів.

В умовах воєнних та післявоєнних трансформацій така інтерпретація набуває особливої уваги, оскільки поєднує вимір добробуту населення з питаннями безпеки, відновлення людського капіталу та довгострокового розвитку держави.

Динаміка згадуваних вище зазначених показників упродовж останніх двох десятиліть формується під впливом глибоких трансформацій національної економіки та сукупності зовнішніх шоків, серед яких ключове значення мають глобальна фінансова криза 2008 року, тривала військова агресія російської федерації з 2014 року та повномасштабне вторгнення 2022 року. Поєднання структурних дисбалансів, демографічних втрат і зростання соціальних ризиків зумовлює підвищену вразливість домогосподарств і посилює роль державної політики у стабілізації базових параметрів життєдіяльності населення.

Економічний вимір якості життя посідає центральне місце у системі соціально-економічних координат розвитку, оскільки визначає можливості домогосподарств щодо задоволення поточних і довгострокових потреб, формування заощаджень та інвестицій у людський капітал. Матеріальне забезпечення і рівень доходів населення виступають базовими детермінантами соціальної стабільності та інтегральними індикаторами добробуту. У макроекономічному аналізі ключову роль відіграють показники мінімальної та середньої заробітної плати, які виконують різні, але взаємопов'язані функції у системі державного регулювання. Мінімальна заробітна плата формує нижню межу соціальних

гарантій у сфері оплати праці та визначає нормативно закріплений мінімум доходів найманих працівників, тоді як середня заробітна плата відображає загальний рівень винагороди за працю в економіці, рівень купівельної спроможності та використовується як орієнтир у процесах соціального перерозподілу.

Аналіз статистичних показників за 2019–2024 роки засвідчує зростання як мінімальної, так і середньої заробітної плати, що свідчить про прагнення держави до посилення соціальних стандартів в умовах кризових викликів. Упродовж зазначеного періоду мінімальна заробітна плата зросла з 4173 грн до 8000 грн, а середня заробітна плата — з 9223 грн до 18 903 грн. Поряд із позитивною номінальною динамікою спостерігається істотна територіальна диференціація доходів, зумовлена відмінностями у галузевій структурі економіки, концентрації капіталу, рівні урбанізації та інвестиційній привабливості регіонів.

Зазначені диспропорції обмежують вирівнювання соціально-економічних умов життя та актуалізують потребу у реалізації збалансованої регіональної політики, орієнтованої на стимулювання зайнятості, розвиток місцевого підприємництва та інфраструктурне відновлення (рис.1) [5].

Рис. 1. Динаміка мінімальної та середньої заробітної плати в Україні у 2019–2024 рр [5]

Джерело: розроблено авторами на основі [5-6].

Динаміка показників зайнятості та безробіття у 2019–2021 роках відображає погіршення ситуації на ринку праці, що безпосередньо позначилося на

рівні добробуту населення. Скорочення чисельності зайнятих у поєднанні зі зростанням кількості безробітних звузило можливості домогосподарств щодо формування стабільних доходів, підвищило ризики бідності та посилило соціально-економічну вразливість значної частини працездатного населення. Вплив макроекономічної нестабільності, пандемічних обмежень і структурних змін в економіці зумовив зниження економічної активності, що негативно відобразилося на купівельній спроможності та якості життя [7].

Початок повномасштабної збройної агресії у 2022 році призвів до глибокої дестабілізації ринку праці та ускладнив застосування стандартних статистичних інструментів оцінювання.

Проведене у січні–лютому 2023 року спеціальне дослідження на основі комбінованого використання адміністративних даних, експертних опитувань і анкетування роботодавців у 22 областях України з використанням методики, розробленої в межах Польського компонента EU4Skills у 2023 році дало змогу частково відновити аналітичну картину зайнятості [7]. Отримані результати засвідчили зростання масштабів прихованого безробіття, нерівномірність втрат робочих місць між регіонами та секторами економіки, а також посилення залежності рівня добробуту населення від здатності держави забезпечувати ефективні механізми підтримки зайнятості, перекваліфікації та відновлення економічної активності.

У межах проведеного аналізу доцільно виокремити основні проблеми якості життя населення, що мають системний характер і визначають обмежену результативність державної політики добробуту. Насамперед йдеться про зниження реальних доходів населення та зростання багатовимірної бідності, що поєднує фінансову нестачу з обмеженим доступом до базових соціальних послуг, житла й зайнятості.

Вагомим викликом виступає дестабілізація ринку праці, яка проявляється скороченням зайнятості, вимушеною міграцією працездатного населення та втратою людського капіталу.

Суттєвий вплив на якість життя чинить руйнування житлової та соціальної інфраструктури, що знижує доступність освіти, охорони здоров’я та соціального захисту, поглиблюючи регіональні й соціальні диспропорції.

Окремою проблемною площиною залишається хронічна недостатність фінансування соціального сектору, посилена бюджетними обмеженнями воєнного часу.

Узагальнено зазначені чинники формують структурні обмеження розвитку добробуту, які потребують переходу до інтегрованої, проактивної моделі державного управління, орієнтованої на відновлення людського потенціалу та підвищення стандартів життя.

Стратегічні пріоритети державної політики у сфері якості життя виступають орієнтиром у модернізації публічного управління та формуванні соціально орієнтованої економіки (таб.1).

Таблиця 1

Стратегічні пріоритети державної політики у сфері якості життя

Стратегічний пріоритет	Змістовне наповнення	Основні механізми реалізації	Очікувані результати
Соціальна справедливість та інклюзивність	Забезпечення рівного доступу громадян до базових соціальних благ незалежно від соціального статусу, місця проживання та особливостей життєвої ситуації	• модернізація системи охорони здоров'я та освіти;• розвиток інклюзивних програм; • житлові програми для ВПО та малозабезпечених;• підвищення адресності соціальної допомоги	Зниження рівня соціальної нерівності, підвищення соціальної згуртованості
Економічна стійкість і розвиток людського капіталу	Формування продуктивної зайнятості, підтримка підприємництва та інновацій	• програми стимулювання малого і середнього бізнесу; • розвиток цифрової економіки; • програми перекваліфікації та зайнятості; • сприятливий інвестиційний клімат	Зростання доходів населення, зменшення рівня бідності
Регіональний баланс і просторовий розвиток	Подолання територіальних диспропорцій у рівні життя населення	• децентралізація та фінансова автономія ОМС; • регіональні стратегії розвитку; • інвестиції у соціальну та транспортну інфраструктуру; • підтримка локальних економік	Зменшення регіональної нерівності, зміцнення територіальної цілісності

Стратегічний пріоритет	Змістовне наповнення	Основні механізми реалізації	Очікувані результати
Інституційна спроможність і ефективне управління	Підвищення якості державного управління у сфері соціальної політики	• цифровізація публічних послуг; • впровадження механізмів прозорості та підзвітності; • розвиток державно-громадського партнерства; • гармонізація правової бази з acquis ЄС	Ефективність і прозорість управлінських рішень, зростання довіри до інституцій
Міжнародна інтеграція та європейські стандарти	Узгодження національної соціальної політики з Цілями сталого розвитку ООН і Угодою про асоціацію з ЄС	• імплементація європейських соціальних стандартів; • участь у програмах ЄС; • міжнародні проєкти у сфері соціальної політики; • залучення зовнішнього фінансування	Інтеграція у європейський соціальний простір, зростання міжнародної підтримки

Джерело: розроблено авторами

Стратегічні пріоритети державної політики у сфері добробуту населення систематизовано у табл. 1 та згруповано за основними напрямами впливу на якість життя. Виділені пріоритети охоплюють забезпечення рівного доступу до соціальних благ, формування економічних передумов зростання добробуту, зменшення регіональних диспропорцій, посилення інституційної спроможності публічного управління та інтеграцію європейських і міжнародних соціальних стандартів. Узагальнення наведених напрямів дозволяє розглядати державну політику добробуту як комплексну систему взаємопов'язаних цілей і інструментів, спрямованих на підвищення соціальної стійкості, розвиток людського потенціалу та забезпечення довгострокового підвищення якості життя населення.

Таким чином, стратегічні пріоритети державної політики у сфері якості життя формуються як багатовимірна система, що поєднує економічну стабільність, соціальну справедливість, регіональний баланс та інституційну спроможність. Їх реалізація потребує узгодженості дій між центральними та

місцевими органами влади, активної участі громадянського суспільства й міжнародної підтримки, що дозволяє сформувати комплексну модель розвитку, орієнтовану на підвищення добробуту громадян у довгостроковій перспективі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що якість життя населення в умовах воєнного стану трансформується з похідного соціально-економічного показника у системоутворюючий критерій ефективності державної політики та національної стійкості. Доведено, що повномасштабна війна спричинила комплексні негативні зміни у ключових вимірах якості життя, зокрема у сфері доходів, зайнятості, житлової безпеки, доступу до соціальних і медичних послуг, що посилило багатовимірну бідність і соціальну вразливість значної частини населення.

Установлено, що наявна модель державної політики у сфері якості життя характеризується фрагментарністю, недостатньою узгодженістю стратегічних документів і обмеженою адаптованістю до воєнних та післявоєнних викликів.

Аналіз динаміки соціально-економічних показників засвідчив зростання номінальних доходів населення на тлі зниження їх реальної купівельної спроможності, дестабілізацію ринку праці, посилення регіональних диспропорцій і втрату людського потенціалу внаслідок міграційних процесів.

Обґрунтовано доцільність трактування якості життя як інтегральної соціально-економічної та соціокультурної категорії, що поєднує об’єктивні параметри життєзабезпечення та суб’єктивні оцінки задоволеності життям, а у сфері державного управління виступає цільовим орієнтиром і критерієм результативності публічної політики. У цьому контексті визначено ключові проблеми якості життя, пов’язані зі зниженням реальних доходів, зростанням бідності, руйнуванням соціальної та житлової інфраструктури, нестачею фінансування соціального сектору й інституційними обмеженнями координації публічної влади.

Сформульовано та систематизовано стратегічні пріоритети державної політики у сфері якості життя, які охоплюють соціальну справедливість і інклюзивність, економічну стійкість і розвиток людського капіталу, регіональний баланс, посилення інституційної спроможності та інтеграцію європейських соціальних стандартів. Реалізація зазначених пріоритетів розглядається як необхідна умова забезпечення соціальної згуртованості, збереження людського потенціалу та формування підґрунтя для довгострокового післявоєнного відновлення України.

Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на розроблення інтегрованих моделей оцінювання якості життя, адаптованих до умов воєнного та післявоєнного розвитку, з поєднанням статистичних індикаторів і суб’єктивних соціологічних вимірів. Окремого дослідження потребує формування системи уніфікованих показників якості життя для використання у стратегічному та середньостроковому плануванні державної політики. Перспективним напрямом є аналіз впливу окремих інструментів публічної політики на відновлення

людського капіталу, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб і зменшення регіональних диспропорцій, а також дослідження ролі цифрових механізмів управління, громадської участі та публічної підзвітності у підвищенні результативності політики якості життя.

Література

1. Якість життя. *Вікіпедія*.URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Якість_життя.

2. Герасимчук П. О., Фіра Д. Б., Павлишин А. В. Оцінка якості життя, пов‟язаної із здоров‟ям у медицині. *Вісник медичних і біологічних досліджень*. 1(7). 2021 С. 112–122.

3. Пальчук О. І. Якість життя населення: грані проблем у фокусі перетворень. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 21. URL:https://www.researchgate.net/profile/PetroKorenuk2/publication/376553033_Stat-100/links/657c8ec79d7bc03b307965d4/Stat-100.pdf#page=96

4. Наумова М. Огляд сучасних методичних засад вимірювання якості життя. Економіка і організація управління. 2016. № 3 (23). URL: https://jeou.donnu.edu.ua/article/download/2894/2933

5. Мінімальна зарплата в Україні. Мінфін. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/

6. Середня зарплата в Україні. Мінфін. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/

7. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf

References

1. Сайт Вікіпедія Yakist zhyttia [In sait Wikipedia *«Quality of life»*]. (n. d.). *Wikipedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Якість_життя [in Ukrainian].

2. Herasymchuk, P. O., Fira, D. B., & Pavlyshyn, A. V. (2021). Otsinka yakosti zhyttia, poviazanoi iz zdoroviam u medytsyni [Assessment of quality of life related to health in medicine]. *Visnyk medychnykh i biolohichnykh doslidzhen*, 1(7), 112–122 [in Ukrainian].

3. Palchuk, O. I. (2018). Yakist zhyttia naselennia: hrani problem u fokusi peretvoren [Quality of life of the population: aspects of problems in the focus of transformations]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 21. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/PetroKorenuk2/publication/376553033_Stat-100/links/657c8ec79d7bc03b307965d4/Stat-100.pdf#page=96 [in Ukrainian].

4. Naumova, M. O. (2016). Ohliad suchasnykh metodychnykh zasad vymiriuvannia yakosti zhyttia [Overview of modern methodological principles for measuring quality of life]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 3 (23). Retrieved fromhttps://jeou.donnu.edu.ua/article/download/2894/2933 [inUkrainian].

5. Minimalna zarobitna plata v Ukraini [Sait of Minfin «Minimum wage in Ukraine»]. (n.d.). *Minfin*. Retrieved from https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/ [in Ukrainian].

6. Serednia zarobitna plata v Ukraini [Sait of Minfin «Average salary in Ukraine»]. (n.d.). *Minfin*. Retrieved fromhttps://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/ [inUkrainian].

7. Sudakov, M., & Lisohor, L. (2023). *Rynok pratsi Ukrainy 2022–2023: stan, tendentsii ta perspektyvy* [The Ukrainian labor market in 2022-2023: current state, trends, and prospects]. Retrieved from https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf [in Ukrainian].

УДК: 35.08:316.42

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-111-123

Іванова Тамара Вікторівна доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https:orcid.org/0000-0002-2753-1587

УПРАВЛІННЯ ПАСІОНАРНІСТЮ ЯК НЕМАТЕРІАЛЬНИМ РЕСУРСОМ РЕЗИЛЬЄНТНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретичне осмислення пасіонарності як нематеріального ресурсу резильєнтного розвитку територій у контексті кризових трансформацій та післявоєнного відновлення України. Обґрунтовано, що в умовах масштабних руйнувань, демографічних втрат і тривалого соціально-психологічного напруження традиційні підходи до відновлення, зосереджені переважно на матеріальних ресурсах, є недостатніми для забезпечення довгострокової стійкості громад. У цьому зв'язку пасіонарність розглядається як внутрішній енергетично-мотиваційний потенціал людського та соціального капіталу, здатний запускати процеси самоорганізації, інноваційних змін і трансформаційного розвитку територій.

Показано взаємозв'язок пасіонарності з адаптивністю та резильєнтністю територіальних громад, що визначає їхню спроможність не лише реагувати на кризові виклики, а й формувати нові траєкторії розвитку. На основі структурно-динамічного підходу виокремлено ключові компоненти пасіонарності (ергічний, когнітивний, мотиваційний, соціальний та аксіологічний), які мають управлінську значущість і можуть виступати об'єктами цілеспрямованого впливу в системі публічного управління.

Особливу увагу приділено управлінським механізмам формування та використання пасіонарного потенціалу, зокрема ідентифікації пасіонарних акторів, створенню інклюзивного середовища участі, підтримці ініціативності без ризиків вигорання, а також ролі громадських організацій як інституційних «множників» пасіонарної енергії. Запропоновано концептуальну модель управління пасіонарністю як нематеріальним ресурсом резильєнтного розвитку територій, що дозволяє перейти від декларативного визнання людського чинника до проєктування конкретних управлінських інструментів.

Акцентовано на практичній реалізації цього підходу в системі публічного управління, де у фокусі перебувають люди, їхній потенціал, мотивація, лідерство та здатність діяти колективно. Зроблено висновок, що інтеграція пасіонарності у стратегічне планування та інституційні практики є важливою передумовою

стійкого післявоєнного відновлення та довгострокового розвитку територіальних громад.

Ключові слова: публічне управління, пасіонарність, резильєнтність, нематеріальні ресурси, громада, людський потенціал, інклюзивний розвиток, відновлення, адаптивність, відновлення та розвиток території.

Ivanova Tamara Viktorivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https:orcid.org/ 0000-0002-2753-1587

MANAGEMENT OF PASSIONARITY AS AN INTANGIBLE RESOURCE OF RESILIENT TERRITORIAL DEVELOPMENT

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical analysis of passionarity as an intangible resource for resilient territorial development in the context of crisis transformations and Ukraine's post-war recovery. It is substantiated that under conditions of large-scale destruction, demographic losses, and prolonged socio-psychological stress, conventional recovery approaches focused primarily on material and infrastructural resources are insufficient to ensure the long-term resilience of communities. In this regard, passionarity is conceptualised as an internal energy-motivational potential embedded in human and social capital, capable of triggering processes of self-organisation, innovative change, and transformative territorial development.

The study reveals the interconnection between passionarity, adaptability, and resilience of territorial communities, which determines their capacity not only to respond to crisis challenges but also to shape new development trajectories. Based on a structural-dynamic approach, the key components of passionarity—ergonic, cognitive, motivational, social, and axiological—are identified and justified as managerially significant elements that may serve as objects of targeted influence within the public governance system.

Particular attention is paid to governance mechanisms for the formation and utilisation of passionarity potential, including the identification of passionary actors, the creation of inclusive participatory environments, the support of initiative without the risk of burnout, and the role of civil society organisations as institutional "multipliers" of passionary energy. A conceptual model of managing passionarity as an intangible resource of resilient territorial development is proposed, enabling a shift from declarative recognition of the human factor to the design of concrete governance instruments.

The article emphasises the practical applicability of this approach within public governance, where people, their potential, motivation, leadership, and capacity for

collective action are placed at the centre of recovery strategies. It is concluded that integrating passionarity into strategic planning and institutional practices constitutes a critical prerequisite for sustainable post-war recovery and the long-term development of territorial communities.

Keywords: public governance, passionarity, resilience, intangible resources, community, human potential, inclusive development, recovery, adaptability, territorial recovery and development.

Постановка проблеми. Військова агресія рф проти України, що спричинила значні масштаби руйнувань, міграцію населення та затяжний стрес продовжують формувати безпрецедентні виклики для системи публічного управління та територіального розвитку. Традиційні підходи, орієнтовані переважно на матеріальні ресурси та інфраструктурну відбудову, виявляються недостатніми для забезпечення довгострокової стійкості, що актуалізує пошук нових нематеріальних факторів розвитку. У такій ситуації постає завдання не лише відновити зруйновані об’єкти, а й забезпечити резильєнтний розвиток територій через здатність громад адаптуватися, трансформуватися та зберігати стійкість до майбутніх загроз.

Зазвичай стратегічні документи та програми відновлення фокусуються переважно на матеріальних ресурсах: фінансових, інфраструктурних, природних, залишаючи поза належною увагою нематеріальні чинники. Водночас досвід українських громад у період повномасштабної війни демонструє, що саме внутрішня мотивація, волонтерська активність, готовність до самопожертви та ініціативність людей стають вирішальними для збереження життєдіяльності й подальшого розвитку територій.

У фокусі сучасних досліджень опиняються такі нематеріальні ресурси, як соціальний капітал, довіра, згуртованість, лідерство та залученість громадян до процесів прийняття рішень. На цьому тлі пасіонарність постає особливо важливим, але ще недостатньо концептуалізованим ресурсом, який поєднує енергетичний, мотиваційний і ціннісний виміри людського потенціалу та може бути об’єктом цілеспрямованого управління. Це зумовлює потребу осмислити пасіонарність як нематеріальний управлінський ресурс, здатний стати ядром резильєнтного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні витоки концепту пасіонарності пов’язані з пасіонарною теорією етногенезу, де пасіонарність описується як надлишкова внутрішня енергія, що спонукає людей до тривалих напружених дій заради ідеї. В українській психологічній науці цей підхід розвиває Я. Іванова, розглядаючи пасіонарність як особистісну властивість, що проявляється у прагненні до перетворювальної активності, високій мотивації до зміни середовища та готовності до екзистенційних зусиль [6].

У праці «*Structural-dynamic analysis of passionarity in the context of adaptive determination»* Я. Іванова обґрунтовує структурну модель пасіонарності, яка

охоплює ергічний, когнітивний, мотиваційний, соціальний та аксіологічний компоненти, та розкриває її зв'язок з адаптивністю особистості в умовах невизначеності [2]. У подальших міждисциплінарних дослідженнях у сфері публічного управління і територіального розвитку пасіонарний потенціал розглядається як чинник мобілізації та відновлення громад, зокрема через інституційну спроможність, соціальний капітал і участь [5; 7; 13; 14].

Категорія резильєнтності громади активно використовується для опису здатності територіальних спільнот витримувати, адаптуватися та трансформуватися під впливом кризових чинників, а також ресурсів їхнього відновлення [1; 6; 7; 11]. Л. Панкова, Д. Узбек та М. Панков трактують резильєнтність як фактор безпеки міста в умовах інформаційної економіки, наголошуючи на значенні інтегрованої взаємодії влади, бізнесу та громади [1]. О. Пахненко аналізує сутність та складові резильєнтності громад, виокремлюючи соціальний та людський капітал, інституційну спроможність, економічні й просторові чинники [8]. Н. Липовська та співавтори розглядають ресурси відновлення громад, підкреслюючи роль нематеріальних компонентів: довіри, згуртованості, громадської активності [7]. Дослідження міської резильєнтності в українських містах підкреслюють ключову роль місцевого самоврядування, горизонтальних зв'язків і громадських ініціатив у забезпеченні здатності до відновлення [1; 7; 8].

Методологічну основу розуміння нематеріальних ресурсів формують дослідження людського капіталу та інклюзивного розвитку. У роботах А. Кожиної та співавторів показано, що розвиток людського капіталу за умов ефективного регуляторного супроводу перетворюється на ключовий драйвер модернізації економіки та публічного управління [3]. А. Кожина також обґрунтовує потенціал інклюзивного розвитку як підходу, що забезпечує розширення можливостей участі й справедливий розподіл результатів розвитку [4].

Попри наявність ґрунтовних досліджень, управлінський вимір пасіонарності як ресурсу резильєнтного розвитку територій залишається недостатньо опрацьованим. Недостатньо розробленими є питання ідентифікації пасіонарних акторів у громадах, управлінських механізмів формування пасіонарного потенціалу, а також інтеграції показників пасіонарності у систему стратегічного планування розвитку територій.

Окрему увагу привертають роботи, присвячені резильєнтному потенціалу громадських організацій та їхній ролі у стійкості громад. Також потребують подальшого опрацювання такі питання як уточнення змісту і структури поняття «пасіонарність» у контексті публічного управління; розкриття зв'язку пасіонарності з адаптивністю та резильєнтністю територіальних громад; визначення структурних компонент пасіонарності як об'єкта управління; вивчення ризиків ігнорування некерованих форм пасіонарності у стратегіях відновлення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розроблення концептуальних засад управління пасіонарністю як нематеріальним ресурсом резильєнтного розвитку територій в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичне осмислення феномену пасіонарності, як специфічного нематеріального ресурсу, набуває ключового значення в сучасних умовах кризових трансформацій і післявоєнного відновлення територій. У таких обставинах особливої актуальності набуває пошук внутрішніх джерел стійкості та саморозвитку територіальних громад, здатних забезпечити не лише адаптацію до викликів, а й ініціювання та підтримку соціально-економічних змін.

У системі публічного управління пасіонарність постає одним із ключових елементів соціального капіталу, який визначає здатність територіальних громад до самоорганізації, ефективної взаємодії з владними інституціями та реалізації стратегічних цілей розвитку. Її цілеспрямоване формування потребує застосування відповідних управлінських механізмів як інституційного стимулювання громадянської активності, підтримки лідерства, розвитку довіри й комунікації в межах локальних спільнот.

Такий підхід дозволяє перейти від загальнотеоретичного розуміння пасіонарності до практичного виміру її впливу на резильєнтний розвиток територій і формування стійких соціальних структур у довгостроковій перспективі.

Пасіонарність як нематеріальний управлінський ресурс

У контексті публічного управління пасіонарність доцільно розглядати як інтегральний нематеріальний ресурс, що поєднує внутрішню енергію, мотивацію, цінності та соціальну активність громадян [2; 3; 6]. Вона не має матеріальної форми, однак визначає здатність спільнот ініціювати зміни, чинити опір деструктивним процесам і реалізовувати довгострокові цілі розвитку [3; 7]. Вона виявляється через систему цінностей, мотиваційні установки та соціальні практики, що сприяють переходу від реактивного до ініціативного типу розвитку громади.

Пасіонарність тісно пов’язана з людським капіталом, але акцентує не стільки знання та навички, скільки готовність до надзусиль, інноваційності й виходу за межі стандартних моделей поведінки [3; 6]. У цьому сенсі пасіонарність виступає «потенціалом майбутнього» у структурі людського потенціалу, що забезпечує проривні зміни в умовах кризи. Її нематеріальний характер ускладнює пряме вимірювання, однак відкриває можливості для опосередкованого управління через створення сприятливого інституційного та культурного середовища: ціннісних норм, практик участі, прозорих процедур, ефективних каналів комунікації [4; 5; 7; 12].

Резильєнтний розвиток територій і нематеріальні ресурси

Резильєнтний розвиток територій у посткризових і післявоєнних умовах передбачає не лише фізичну реконструкцію інфраструктури, а й відновлення соціальної тканини, довіри та почуття спільності [1; 2; 7]. Дослідження резильєнтності громад показують, що стійкість формується на основі поєднання матеріальних і нематеріальних ресурсів, серед яких соціальний капітал, людський капітал, інституційна спроможність та психологічна стійкість займають центральне місце [6; 7; 8].

Соціальний капітал як довіра, горизонтальні зв'язки, норми взаємодопомоги, і людський капітал як знання, компетентність, креативність – є базою для формування резильєнтності громад [7; 8; 12]. Інституційна спроможність місцевого самоврядування, зрілість процедур участі й відкритість до діалогу визначають, наскільки ефективно ці ресурси будуть мобілізовані в процесі відновлення [1; 4; 5]. Пасіонарність, будучи складовою людського й соціального капіталу, виступає внутрішнім імпульсом, що запускає та підсилює процеси самоорганізації, волонтерства, громадського контролю [2; 6; 14].

Зв'язок пасіонарності з адаптивністю та резильєнтністю

З погляду адаптивності, пасіонарність можна розглядати як психологічний і соціальний механізм переходу від пасивного пристосування до активної трансформації середовища [2; 6]. У кризових умовах пасіонарні актори не лише витримують підвищені навантаження, а й ініціюють зміни – організовують мережі підтримки, створюють нові інституції, впроваджують інноваційні практики місцевого розвитку [7; 14]. Результати досліджень згуртованості громад засвідчують високий рівень готовності громадян до взаємодопомоги й участі, але водночас – нерівномірність залучення та недовіру до політичних інститутів [7; 9]. Це створює парадокс: наявний значний пасіонарний потенціал, орієнтований на захист країни та взаємодопомогу, але недостатньо розвинені інституційні канали його інтеграції у процеси вироблення та реалізації публічної політики [5; 7; 14]. Отже, подолання цього розриву потребує свідомого управлінського спрямування пасіонарної енергії в русло демократичних процедур та інклюзивних практик участі.

Структурні компоненти пасіонарності як об'єкта управління

Спираючись на структурно-динамічний аналіз пасіонарності, а також узагальнення сучасних міждисциплінарних досліджень, у структурі пасіонарності доцільно виокремити п'ять взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких має самостійну управлінську значущість у системі публічного управління. Їх виділення дозволяє перейти від абстрактного розуміння пасіонарності до проєктування конкретних управлінських інструментів і механізмів впливу на формування та використання пасіонарного потенціалу територіальних громад (табл. 1).

Таблиця 1

Структурні компоненти пасіонарності як об'єкта публічного управління та інструменти управлінського впливу

Компонент	Зміст (коротко)	Як проявляється в громаді	Управлінські інструменти	Орієнтовні індикатори
Ергічний	енергія дії, витривалість	волонтерство, "довгі" ініціативи	проєктні офіси, волонтерські хаби, підтримка мобілізаційних програм	кількість ініціатив; тривалість залучення; інтенсивність залучення

Компонент	**Зміст (коротко)**	**Як проявляється в громаді**	**Управлінські інструменти**	**Орієнтовні індикатори**
Когнітивний	смисли, цілі, стратегічність	підтримка стратегій, усвідомлення логіки реформ	громадські консультації, комунікаційні стратегії, публічні звіти	обізнаність щодо стратегії; участь у консультаціях
Мотиваційний	внутрішній імпульс до змін	ініціативи, петиції, соціальні стартапи	мікрогранти, бюджети участі, конкурси проєктів	кількість поданих проєктів; петицій; заявок
Соціальний	лідерство, вплив, мережі	коаліції, мережі довіри	дорадчі органи, стейкхолдер-ради, фасилітація	кількість коаліцій; мережеві взаємодії; довіра
Аксіологічний	цінності, етика, суспільне благо	солідарність / ризики радикалізації	етичні кодекси, медіація, відновні практики	рівень довіри; конфліктність; дотримання процедур

Джерело: узагальнено автором на основі [2; 6; 7; 8; 12; 16].

Таке структурування пасіонарності (табл. 1) як сукупності взаємопов'язаних ергічного, когнітивного, мотиваційного, соціального та аксіологічного компонентів дозволяє перейти від абстрактного трактування активності громадян до її управлінського осмислення. Воно створює методологічне підґрунтя для розроблення цілеспрямованих управлінських інструментів, спрямованих як на розвиток окремих складових пасіонарності, так і на посилення інтегрального пасіонарного потенціалу територіальних громад у процесах резильєнтного розвитку та післявоєнного відновлення.

Запропонований поділ пасіонарності на ергічний, когнітивний, мотиваційний, соціальний та аксіологічний компоненти ґрунтується на структурно-динамічному підході, розробленому Я. В. Івановою у межах досліджень особистісної адаптивності [2; 6]. У психологічному вимірі ці компоненти описують внутрішню організацію пасіонарності як стійкої властивості особистості, що визначає готовність до перетворювальної діяльності в умовах невизначеності.

У межах даного дослідження зазначена структура екстраполюється на рівень територіальних громад та системи публічного управління, що дозволяє розглядати пасіонарність як керований нематеріальний ресурс резильєнтного розвитку.

Механізми управління пасіонарністю в системі публічного управління

У сучасних умовах криз, війни і післявоєнного відновлення територій пасіонарність набуває не лише соціально-психологічного, а й чітко вираженого управлінського виміру. Її ефективне використання потребує переходу від

спонтанної громадянської активності до системного управління, заснованого на поєднанні інституційних, організаційних та соціальних механізмів. Саме тому актуалізується необхідність окреслення ключових механізмів управління пасіонарністю в системі публічного управління, спрямованих на її ідентифікацію, підтримку та інтеграцію у процеси резильєнтного розвитку територій.

Управління пасіонарністю передбачає комплекс дій на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях. Серед ключових механізмів можна виокремити наступні [3; 4; 14]:

1. Ідентифікація пасіонарних акторів. Потрібні інструменти виявлення активних громадян і груп через аналіз участі у громадських консультаціях, локальних ініціативах, волонтерських рухах, проєктах партиципаторного бюджету. Використання опитувань, картування стейкхолдерів і якісних інтерв'ю дозволяє виділити ядро пасіонарних акторів, які можуть стати партнерами влади у реалізації стратегій відновлення.

2. Створення інклюзивного управлінського середовища. Інклюзивний розвиток базується на розширенні можливостей участі, справедливому доступі до ресурсів і прозорості рішень. Для громад важливо мати інституційно закріплені механізми участі, такі як бюджет участі, громадські ради, консультації, дорадчі органи, платформи електронної демократії. Вони знижують бар'єри входу для пасіонарних акторів і легалізують їхню активність у рамці публічної політики.

3. Підтримка ініціативності та розвиток гармонійної пристрасті. Важливим завданням є запобігання вигоранню пасіонарних лідерів та перевантаженню невеликого ядра активістів. Це потребує програм менторства, психологічної підтримки, неформальної освіти, гнучких форматів залучення (проєктні групи, тимчасові коаліції, волонтерські хаби). Публічні інституції можуть виступати модераторами, надаючи простір, ресурси та легітимність для таких ініціатив.

4. Роль громадських організацій як «множників» пасіонарності. Громадські організації, благодійні фонди, волонтерські об'єднання виступають інституційними формами концентрації та масштабування пасіонарної енергії. Вони трансформують індивідуальні імпульси в сталу діяльність, формують мережі довіри й забезпечують «переклад» громадянських запитів мовою публічної політики. Інституційна підтримка громадських організацій через грантові програми, консультативні платформи, партнерські проєкти, значно підвищує адаптаційні можливості територіальних громад.

5. Інтеграція пасіонарності в стратегічне планування. Стратегії розвитку громад та регіонів мають враховувати людський і пасіонарний потенціал як ресурс, що дозволяє реалізовувати амбітні візії. Це передбачає включення показників участі, довіри, згуртованості, індексів соціального капіталу та елементів оцінки лідерського й волонтерського потенціалу у систему моніторингу виконання стратегій.

Отже, запропоновані механізми управління пасіонарністю дозволяють розглядати її не як стихійний прояв громадянської активності, а як керований нематеріальний ресурс розвитку. Їх комплексне застосування створює умови для узгодження індивідуальної ініціативності з цілями публічної політики, мінімізації ризиків вигорання та радикалізації, а також для трансформації пасіонарної енергії громадян у сталий чинник резильєнтного відновлення територій. У такий спосіб пасіонарність інтегрується в архітектуру публічного управління як важливий елемент сучасних моделей інклюзивного та адаптивного розвитку.

Водночас реалізація потенціалу пасіонарності у процесах відновлення вимагає врахування її подвійної природи: як потужного каталізатора трансформацій і як джерела управлінських ризиків за відсутності належного інституційного супроводу. Некеровані або деформовані прояви пасіонарності можуть призводити до радикалізації, конфліктів між групами інтересів, фрагментації громадського простору та вигорання активних громадян. За відсутності інституційних каналів участі пасіонарна енергія може набувати деструктивного характеру, підриваючи довіру й соціальну стабільність [1; 9; 14; 15].

У цьому контексті завдання публічного управління полягає не лише у стимулюванні активності, а й у формуванні етичних, правових та організаційних рамок її конструктивної реалізації. Такими рамками виступають інклюзивні інструменти участі, відкриті діалоги, фасилітовані консультації, медіація та відновні практики.

Усвідомлення трансформаційного потенціалу пасіонарності та ризиків її некерованості створює підґрунтя для формування цілісної моделі управління пасіонарністю як нематеріальним ресурсом резильєнтного розвитку територій.

Таблиця 2

Концептуальна модель управління пасіонарністю як нематеріальним ресурсом резильєнтного відновлення територій

Блок моделі	**Зміст (що включає)**	**Управлінські дії/ інструменти**	**Очікувані результати/ ефекти**
1. Вхідні умови відновлення	воєнні руйнування, міграція/ВПО, стрес, дефіцит ресурсів, зростання ризиків	кризове / післякризове та відновлювальне планування, координація допомоги, відновлювальні програми, комунікації	підвищення керованості відновлення, фокус на пріоритетах
2. Нематеріальна база резильєнтності території	соціальний капітал, довіра, згуртованість, людський капітал, інституційна спроможність	інститути участі, прозорість, справедливий доступ, розвиток компетентностей	зміцнення соціальної тканини, легітимність рішень

Блок моделі	Зміст (що включає)	Управлінські дії/ інструменти	Очікувані результати/ ефекти
3. Пасіонарність як “енергетичне ядро”	ініціативність, мотивація до змін, готовність до надзусиль, цінності	підтримка активності, умови для самореалізації, профілактика вигорання	перехід від адаптації до трансформації
4. Компоненти пасіонарності	ергічний, когнітивний, мотиваційний, соціальний, аксіологічний	освіта і лідерство, фасилітація, дорадчі органи, комунікації, етичні рамки	узгодження цілей, масштабування ініціатив, зниження конфліктності
5. Механізми управління	ідентифікація акторів; інклюзивність; підтримка ініціатив; підтримка го; інтеграція у стратплан	е-демократія, бюджет участі, стейкхолдер-ради, мікрогранти, волонтерські хаби, KPI довіри/ участі	інноваційність політик, мобілізація ресурсів, стійкість
6. Інституційні “множники”	ГО, волонтерські мережі, благодійні фонди	інституціоналізовані партнерства з ОМС, спільні проєктні офіси, підтримка програм	масштабування пасіонарної енергії, швидка мобілізація
7. Виходи і результат	Outputs: участь, довіра, інновації, підзвітність. Outcome: резильєнтність і сталість відновлення	моніторинг, оцінювання, корекція політик	посилення резильєнтності, прискорення відновлення

Джерело: узагальнено автором на основі [1-4; 6-8; 11-15].

Запропонована концептуальна модель (табл. 2) інтерпретує пасіонарність не як індивідуальну рису окремих активістів, а як керований нематеріальний ресурс резильєнтного розвитку територій. Модель поєднує структурні компоненти пасіонарності, інституційні механізми її масштабування та очікувані управлінські результати. Її застосування в системі публічного управління, особливо у післявоєнний період, може дозволити перейти від декларативного визнання ролі людського чинника до впровадження конкретних управлінських рішень, спрямованих на ідентифікацію пасіонарних акторів, розвиток інклюзивних каналів участі, підтримку громадянської ініціативності та інтеграцію індикаторів участі й довіри в стратегічне планування територіального розвитку.

Висновки. Пасіонарність у сучасному публічному управлінні доцільно розглядати як *інтегральний нематеріальний ресурс,* що поєднує ергічний, когнітивний, мотиваційний, соціальний та аксіологічний компоненти людського потенціалу. Попри відсутність матеріального вираження, вона істотно впливає

на здатність територіальних громад ініціювати зміни, протидіяти кризовим викликам і реалізовувати довгострокові стратегії розвитку.

У кризових/ посткризових і воєнних/ післявоєнних умовах резильєнтний розвиток територій неможливий без урахування нематеріальних чинників: соціального та людського капіталу, інституційної спроможності й психологічної стійкості.

Пасіонарність у цьому контексті виконує роль внутрішнього «енергетичного ядра», яке забезпечує перехід від пасивної адаптації до активної трансформації середовища через волонтерство, самоорганізацію та участь громадян у публічному управлінні.

Структурний аналіз пасіонарності дозволив виокремити управлінсько значущі компоненти, що можуть бути об'єктами цілеспрямованого впливу: розвиток енергії дії та витривалості, формування смислів і стратегічних цілей, посилення внутрішньої мотивації до суспільної діяльності, підтримка лідерства й мереж довіри, закріплення ціннісної орієнтації на суспільне благо. Це створює підґрунтя для програм громадянської освіти, підтримки лідерства та розвитку інструментів участі на місцевому рівні.

Обґрунтовано, що управління пасіонарністю має включати: ідентифікацію пасіонарних акторів; створення інклюзивного управлінського середовища; підтримку ініціативності без вигорання; інституційну підтримку громадських організацій як «множників» пасіонарної енергії; інтеграцію показників участі, довіри та згуртованості у стратегічне планування розвитку територій.

Водночас ігнорування пасіонарності або відсутність належних інституційних рамок її використання створює ризики радикалізації, конфліктів між групами інтересів і виснаження активних громадян. Тому ключовим завданням публічного управління є спрямування пасіонарної енергії в конструктивне русло через етичні, правові та організаційні механізми, узгоджені з цілями сталого й резильєнтного розвитку.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з розробленням індикаторів вимірювання пасіонарного потенціалу територіальних громад (у поєднанні з показниками соціального капіталу, згуртованості, довіри, участі), побудовою композитних індексів для моніторингу резильєнтного розвитку, а також емпіричною перевіркою впливу рівня пасіонарності на стійкість та успішність стратегій відновлення. Доцільним є також порівняльний аналіз кращих практик інституціоналізації пасіонарності у місцевому управлінні в Україні та інших посткризових суспільствах.

Література:

1. Панкова Л. І., Узбек Д. А., Панков М. О. Резильєнтність як фактор безпеки міста в умовах інформаційної економіки. Еколого-правові детермінанти соціально-економічного розвитку держави: виклики воєнного часу та перспективи повоєнного відновлення : *матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 26 квіт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 593–602.

2. Ivanova Ya. V. Structural-dynamic analysis of passionarity in the context of adaptive determination. *Scientific Enquiry in the Contemporary World: Theoretical Basis and Innovative Approach.* 2018. Vol. 17, No. 4. P. 49–53. DOI: 10.31174/SEND-PP2018-174VI72-11.

3. Kozhyna A., Razina T., Kravchenko A., Kuprii T., Melnyk T. Human Capital Development in the Context of Globalization Processes: Regulatory Aspect. *Economic Affairs.* 2022. Vol. 67, No. 4s. P. 887–895. DOI: 10.46852/0424-2513.4s.2022.22.

4. Кожина А. В. Доказова актуалізація підходу інклюзивного розвитку до розв'язання глобальних проблем людства. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління.* 2019. № 3 (94). С. 107–114. DOI: 10.36030/2310-2837-3(94)-2019-107-114.

5. Іванова Т. В., Кожина А. В. Територіальна консолідація в системі публічної влади в Україні: основні підходи та виклики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2025. Т. 36 (75), № 1.

6. Іванова Я. В. Сутність пасіонарності як властивості особистості. *Психологія і суспільство.* 2016. № 3. С. 115–121.

7. Липовська Н. А., Мартинов О. В., Приймачов А. Е. Концептуальні підходи до інтерпретації ресурсів відновлення громад. *Державне будівництво.* 2025. № 1 (37). С. 340–349. DOI: 10.26565/1992-2337-2025-1-24.

8. Пахненко О. М. Сутність та складові резильєнтності громад в контексті COVID-19. *Економіка та суспільство.* 2022. № 39. С. 51–58. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-39-51.

9. Білий Б. Як оцінити згуртованість у громаді через опитування та аналітичні дослідження? Інститут громадянського суспільства. 2025.

10. Запорожець Т. В. Теоретичні основи управління безпековим потенціалом регіону в контексті трансформації державної політики національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід.* 2025. № 17. С. 277–282. DOI: 10.32702/2306-6814.2025.17.277.

11. Фукс О. А. Формування резильєнтності міського середовища в умовах глобальних викликів. *Географічний журнал.* 2024. № 2. С. 77–89.

12. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. Paris: OECD Publishing, 2025.

13. Ukraine. Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4). World Bank Group, 2025.

14. Роль резильєнтного потенціалу громадських організацій у стійкості громад. *Демографія та соціальна економіка.* 2024. № 3 (57). С. 112–130.

15. Implementation of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030: Report of the Secretary-General (UN system / PreventionWeb repository). 2025.

16. OECD. Indicators for Resilient Cities. Paris: OECD Publishing, 2022.

17. United Nations Volunteers. Resilience Index: Technical Methodology / Guidance (PDF). 2024.

References

1. Pankova, L. I., Uzbek, D. A., & Pankov, M. O. (2024). Rezylientnist yak faktor bezpeky mista v umovakh informatsiinoi ekonomiky. *Ekolohopravovi determinanty sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy: vyklyky voiennoho chasu ta perspektyvy povoiennoho vidnovlennia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, April 26, 2024)*, 593–602. Kyiv [in Ukr].

2. Ivanova, Ya. V. (2018). Structural-dynamic analysis of passionarity in the context of adaptive determination. *Scientific Enquiry in the Contemporary World: Theoretical Basis and Innovative Approach*, 17(4), 49–53. https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-174VI72-11.

3. Kozhyna, A., Razina, T., Kravchenko, A., Kuprii, T., & Melnyk, T. (2022). Human capital development in the context of globalization processes: Regulatory aspect. *Economic Affairs*, 67(4s), 887–895. https://doi.org/10.46852/0424-2513.4s.2022.22.

4. Kozhyna, A. V. (2019). Dokazova aktualizatsiia pidkhodu inkliuzyvnoho rozvytku do rozviazannia hlobalnykh problem liudstva. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Seriia: Derzhavne upravlinnia*, 3(94), 107–114. https://doi.org/10.36030/2310-2837-3(94)-2019-107-114 [in Ukrainian].

5. Ivanova, T. V., & Kozhyna, A. V. (2025). Terytorialna konsolidatsiia v systemi publichnoi vlady v Ukraini: osnovni pidkhody ta vyklyky. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 36(75), 1 [in Ukrainian].

6. Ivanova, Ya. V. (2016). Sutnist pasionarnosti yak vlastyvosti osobystosti. *Psykholohiia i suspilstvo*, (3), 115–121 [in Ukrainian].

7. Lypovska, N. A., Martynov, O. V., & Pryimachov, A. E. (2025). Kontseptualni pidkhody do interpretatsii resursiv vidnovlennia hromad. *Derzhavne budivnytstvo*, 1(37), 340–349. https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-24 [in Ukrainian].

8. Pakhnenko, O. M. (2022). Sutnist ta skladovi rezylientnosti hromad v konteksti COVID-19. *Ekonomika ta suspilstvo*, (39), 51–58. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-51 [in Ukrainian].

9. Bilyi, B. (2025). Yak otsinyty zghurtovanist u hromadi cherez opytuvannia ta analitychni doslidzhennia? *Instytut hromadianskoho suspilstva*. [in Ukrainian]

10. Zaporozhets, T. V. (2025). Teoretychni osnovy upravlinnia bezpekovym potentsialom rehionu v konteksti transformatsii derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (17), 277–282. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.17.277

11. Fuks, O. A. (2024). Formuvannia rezylientnosti miskoho seredovyshcha v umovakh hlobalnykh vyklykiv. *Heohrafichnyi zhurnal*, (2), 77–89 [in Ukrainian].

12. OECD. (2025). *OECD Economic Surveys: Ukraine 2025*. Paris: OECD Publishing.

13. World Bank Group. (2025). *Ukraine. Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4)*.

14. Rol rezylientnoho potentsialu hromadskykh orhanizatsii u stiikosti hromad. (2024). *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 3(57), 112–130 [in Ukrainian].

15. United Nations. (2025). *Implementation of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030: Report of the Secretary-General*. PreventionWeb.

16. OECD. (2022). *Indicators for Resilient Cities*. Paris: OECD Publishing.

17. United Nations Volunteers. (2024). *Resilience Index: Technical Methodology / Guidance*.

УДК 330.567.4:369

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-124-137

Корчовий Дмитро Вадимович аспірант кафедри публічної служби та права, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-3902-0776

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. В умовах повномасштабної агресії система охорони здоров'я України зіткнулася з безпрецедентними навантаженнями: руйнування інфраструктури, необхідність швидкої медичної евакуації та надання допомоги при специфічних травмах. Публічне управління має трансформуватися з «режиму мирного часу» в модель кризового менеджменту, здатну забезпечити безперервність надання послуг.

У статті здійснено комплексне теоретичне обґрунтування та розроблено практичні рекомендації щодо визначення стратегічних векторів удосконалення механізмів публічного управління в сфері охорони здоров'я України. Доведено, що в умовах війни та євроінтеграційних процесів 2025–2026 років традиційна адміністративна модель управління остаточно поступилася місцем адаптивним механізмам, що базуються на принципах стійкості, фінансової автономії та людиноцентричності.

У статті автором проаналізовано нормативно-правове забезпечення (зокрема Стратегію-2030 та нові постанови КМУ 2025 року), що формує «спроможну мережу» закладів та перехід до управління якістю на основі доказової медицини. Обґрунтовано перехід до багатоканальної моделі фінансування, яка поєднує кошти держбюджету, механізми медичного страхування та ресурси програми EU4Health, що дозволяє знизити рівень прямих витрат домогосподарств. Визначено роль інструментів «e-Stock», Big Data та штучного інтелекту у забезпеченні прозорості ресурсних потоків та інтеграції України до Європейського простору даних здоров'я (EHDS). Розглянуто механізми реагування на транскордонні загрози відповідно до Регламентів ЄС, що забезпечує безперервність надання медичних послуг у зонах конфлікту.

Виокремлено нові вектори розвитку: інклюзивність (для ветеранів та ВПО), ментальне оздоровлення (програма «Ти як?»), екологічність (Green Deal) та захист прав пацієнтів.

Автор доводить, що синергія цифровізації, кадрового потенціалу та європейської стандартизації є життєво необхідною умовою національної безпеки та сталого розвитку системи охорони здоров'я у нестабільному глобальному

середовищі. Сформовані у статті висновки можуть бути використані органами державної влади для коригування державної політики та реалізації чергових етапів медичної реформи.

У статті обґрунтовано стратегічні вектори модернізації та підвищення ефективності системи охорони здоров'я України. Проаналізовано поточний стан державної політики та результати впровадження медичної реформи, спрямованої на перехід до ринкових механізмів надання медичних послуг. Досліджено, як публічне управління адаптується до роботи в критичних умовах, що спричинені війною, зокрема через реструктуризацію медичної мережі та зміну підходів до безпеки пацієнтів.

Особливу увагу приділено переходу від адміністративно-командних методів до сервісно-орієнтованої моделі публічного управління, де пацієнт є центральним суб'єктом системи. Запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення нормативно-правової бази та інституційного забезпечення галузі. Сформовані висновки спрямовані на створення адаптивної та фінансово стійкої системи охорони здоров'я, здатної ефективно реагувати на кризові явища.

Ключові слова: публічне управління, державна політика, охорона здоров'я, медичні послуги, система охорони здоров'я, медична реформа, фінансування, війна, цифровізація, медичне страхування, стратегічні вектори, стратегічні пріоритети.

Korchovyi Dmytro Vadymovych PhD Student of the Public Service and Law Department, Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-3902-0776

STRATEGIC VECTORS OF IMPROVING PUBLIC MANAGEMENT MECHANISMS IN THE HEALTH PROTECTION SPHERE IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Abstract. In the conditions of full-scale aggression, the Ukrainian healthcare system faced unprecedented loads: destruction of infrastructure, the need for rapid medical evacuation and assistance for specific injuries. Public administration must transform from a "peacetime regime" into a crisis management model capable of ensuring the continuity of service provision.

The article provides a comprehensive theoretical justification and develops practical recommendations for determining strategic vectors for improving public administration mechanisms in the healthcare sector of Ukraine. It is proven that in the conditions of war and European integration processes of 2025–2026, the traditional administrative management model has finally given way to adaptive mechanisms based on the principles of sustainability, financial autonomy and human-centricity.

In the article, the author analyzes the regulatory and legal support (in particular, the Strategy-2030 and new resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 2025),

which forms a “capable network” of institutions and the transition to quality management based on evidence-based medicine. The transition to a multi-channel financing model that combines state budget funds, health insurance mechanisms and resources of the EU4Health program is justified, which allows reducing the level of direct household costs. The role of “e-Stock”, Big Data and artificial intelligence tools in ensuring the transparency of resource flows and Ukraine’s integration into the European Health Data Space (EHDS) is determined. Mechanisms for responding to cross-border threats in accordance with EU Regulations are considered, which ensures the continuity of medical services in conflict zones.

New development vectors are identified: inclusiveness (for veterans and IDPs), mental health (the “How are you?” program), environmental friendliness (Green Deal) and protection of patients’ rights.

The author proves that the synergy of digitalization, human resource potential and European standardization is a vital condition for national security and sustainable development of the healthcare system in an unstable global environment. The conclusions formed in the article can be used by state authorities to adjust state policy and implement the next stages of medical reform.

The article substantiates the strategic vectors of modernization and increasing the efficiency of the Ukrainian healthcare system. The current state of state policy and the results of the implementation of medical reform aimed at the transition to market mechanisms for the provision of medical services are analyzed. It is studied how public administration adapts to work in critical conditions caused by the war, in particular through the restructuring of the medical network and changing approaches to patient safety.

Particular attention is paid to the transition from administrative-command methods to a service-oriented model of public administration, where the patient is the central subject of the system. A set of measures is proposed to improve the regulatory framework and institutional support of the industry. The conclusions formed are aimed at creating an adaptive and financially sustainable healthcare system capable of effectively responding to crisis phenomena.

Keywords: public administration, state policy, health care, medical services, health care system, medical reform, financing, war, digitalization, health insurance, strategic vectors, strategic priorities.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження стратегічних векторів удосконалення публічного управління в сфері охорони здоров’я зумовлена необхідністю докорінної адаптації медичної системи України до екстремальних викликів, спричинених повномасштабною війною, та необхідністю виконання вимог євроінтеграційного процесу. Станом на 2025–2026 роки, стара адміністративна модель управління остаточно вичерпала свій ресурс, поступившись місцем динамічним механізмам, що базуються на цифровізації, фінансовій автономії та людиноцентричності.

Масштабні руйнування медичної інфраструктури та міграційні процеси вимагають від органів публічної влади розробки нових підходів до формування «спроможної мережі» закладів охорони здоров'я. Управління галуззю має перейти від статичного планування до гнучкого кризового менеджменту, здатного забезпечити доступ до медицини в деокупованих та прифронтових регіонах.

Сучасні виклики вимагають тотальної діджиталізації управління - від електронних рецептів до впровадження Big Data аналітики та штучного інтелекту для прогнозування епідеміологічних ризиків і оптимізації ресурсів. Створення єдиного цифрового медичного простору є стратегічним пріоритетом для прозорості фінансових потоків.

В умовах дефіциту державного бюджету критично важливим стає вдосконалення механізмів Програми медичних гарантій та перехід до багатоканального фінансування, включаючи розвиток добровільного та запровадження елементів обов'язкового медичного страхування.

Набуття Україною статусу кандидата та активна фаза переговорів про вступ до ЄС ставлять перед публічним управлінням завдання гармонізації стандартів надання медичних послуг із європейськими директивами (зокрема щодо транскордонної медицини та якості ліків). Це є Євроінтеграційний вектор.

Потреби у довготривалій реабілітації, ментальному оздоровленні нації (програма «Ти як?») та подоланні кадрового дефіциту медичних працівників вимагає нових стратегічних рішень на державному та місцевому рівнях [1].

Таким чином, науковий пошук ефективних стратегічних векторів управління є не просто теоретичною потребою, а життєво необхідною умовою збереження національної безпеки та забезпечення права громадян на якісну медичну допомогу в нестабільному глобальному середовищі.

Існує явна розбіжність між задекларованими європейськими стандартами медичної допомоги та реальним станом ресурсного забезпечення, який обмежений війною та економічними проблемами. Це вимагає розробки нових публічних управлінських інструментів, щоб збалансувати соціальні гарантії держави та ринкові механізми функціонування медичних установ.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку української державності публічне управління у медичній сфері перебуває у стані глибокої трансформації, що зумовлено необхідністю одночасного вирішення системних проблем та реагування на безпрецедентні зовнішні загрози. Державна політика сьогодні спрямована на пошук балансу між стабільним функціонуванням галузі та динамічним впровадженням інновацій, що робить дослідження стратегічних векторів її розвитку критично важливим [2].

Актуальність обраної теми підкріплюється такими ключовими чинниками:

1. Вплив воєнних дій на систему. Повномасштабна війна радикально змінила ландшафт надання медичної допомоги. Потреба у швидкій адаптації до умов воєнного стану вимагає перегляду механізмів управління, щоб забезпечити

безперервність надання медичних послуг та фізичну доступність лікарень у деокупованих і прифронтових регіонах.

2. Завершення та корекція медичної реформи. Попри виклики, медична реформа в Україні продовжується. Актуальним є аналіз її проміжних результатів та визначення нових стратегічних пріоритетів, які б дозволили зміцнити систему охорони здоров'я, зробивши її більш стійкою до шокових навантажень.

3. Пошук стійких моделей фінансування. Питання сталого фінансування галузі залишається гострим через дефіцит бюджетних ресурсів. Це актуалізує науковий пошук ефективних моделей багатоканального забезпечення, де вагоме місце має посісти медичне страхування (як обов'язкове, так і добровільне) та нові підходи до формування тарифів ПМГ.

4. Цифровізація як інструмент прозорості. Тотальна цифровізація (eHealth) стає не просто технічним завданням, а стратегічним вектором, що дозволяє оптимізувати управлінські процеси, забезпечити точний облік послуг та мінімізувати корупційні ризики в управлінні ресурсами.

5. Євроінтеграційний контекст. Необхідність гармонізації вітчизняних стандартів із європейськими вимогами вимагає від суб'єктів публічного управління розробки чіткої дорожньої карти, де будуть визначені стратегічні вектори розвитку на десятиліття вперед [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських науковців, які здійснили значний внесок у розвиток теорії та практики публічного управління у сфері охорони здоров'я, слід відзначити О. Глазову, О.П.Бобровську, С. Задорожну, Є. Іваненко, А. Калюжного, Л. Карпенко, О. Краснову, Т. Плужнікову, І. М. Сурай, О.В.Чикаренко, а також провідних учених з теорії державного управління - В.Б. Авер'янова, В.Д. Бакуменка, В.М. Вакуленка, В.С. Загорського, В.М. Князєва, Ю.В. Ковбасюка, Н.Р. Нижник, О.В. Руденка, С.М. Серьогіна, В.П. Тимощука та інші.

Зусилля, зроблені ними в галузі теорії публічного управління, державної політики, стратегічного планування та інституційного розвитку, забезпечили методологічне підґрунтя для створення сучасних методів управління стратегічним потенціалом системи охорони здоров'я України. З іншого боку, незважаючи на велику кількість досліджень, окремі проблеми, пов'язані з можливостями стратегічного управління системою охорони здоров'я, залишаються недостатньо досліджені. Обрана тема дослідження є актуальною, важливою через те, що вона спрямована на наукове та практичне удосконалення методів публічного управління стратегічним потенціалом системи охорони здоров'я України.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо визначення стратегічних векторів удосконалення механізмів публічного управління у сфері охорони здоров'я, які забезпечать стійкість, адаптивність та якість медичної системи в умовах воєнного стану, обмежених ресурсів та глобальної цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Визначення стратегічних пріоритетів удосконалення систем публічного управління є життєво важливим у контексті змін, які відбуваються в українській системі охорони здоров'я. Йдеться не лише про формальне оголошення цілей; це стосується системного окреслення шляхів, які можуть забезпечити довгострокову стійкість, прозорість і ефективність функціонування галузі [4].

Це завдання особливо важливе під час війни та післявоєнного відновлення, коли медична інфраструктура зазнала значних втрат, а кадровий і фінансовий потенціал значно обмежений. Тим часом саме стратегічне бачення дозволяє спрямовувати дії державних, місцевих, приватних і міжнародних партнерів у єдине русло. Пріоритети повинні балансувати між потребою в швидких антикризових рішеннях і довгостроковим розвитком системи, яка відповідає європейським стандартам і принципам сталості. Неефективність фінансування, диспропорції у доступі до медичної допомоги, відтік кадрів і низький рівень цифровізації – це проблеми, які вимагають інтеграції сучасних управлінських інструментів для визначення пріоритетів (табл. 1).

Таблиця 1

Стратегічні пріоритети удосконалення публічного управління охороною здоров'я України*

Пріоритет	Зміст	Очікуваний ефект
Доступність та рівність	Забезпечення універсального доступу до базових медичних послуг незалежно від місця проживання та соціального статусу	Зменшення регіональних і соціальних диспропорцій, підвищення довіри до системи
Якість і безпека	Запровадження стандартів доказової медицини, моніторинг якості та безпеки лікування	Підвищення результативності медичних втручань, зниження рівня ускладнень
Фінансова стійкість	Розвиток багатоканальної системи фінансування, включно з держбюджетом, страховими механізмами та державно-приватним партнерством	Зниження частки прямих платежів, стабільність фінансових потоків
Кадровий потенціал	Підготовка, перепідготовка та мотивація медичних працівників, протидія міграції кадрів	Формування стійкої системи кадрового забезпечення, підвищення престижу професії
Цифровізація	Розвиток електронної охорони здоров'я, телемедицини, використання великих даних та AI	Прозорість управління, доступність послуг, ефективність прийняття рішень
Стійкість до криз	Інституційна готовність до реагування на надзвичайні ситуації, включно з воєнними діями та пандеміями	Безперервність надання медичних послуг у кризових умовах
Сталість системи	Довгострокова здатність системи витримувати демографічні, фінансові та технологічні виклики	Забезпечення стабільності й прогнозованості функціонування галузі
Інклюзивність	Урахування потреб уразливих груп (люди з інвалідністю, ВПО, ветерани, літні люди) у політиках і послугах	Зменшення соціальної нерівності, формування суспільної згуртованості

Пріоритет	Зміст	Очікуваний ефект
Соціальна адаптованість	Гнучке налаштування системи до нових соціальних умов, міграційних потоків, післявоєнних трансформацій	Підвищення здатності системи реагувати на зміни в структурі населення
Етичність та права пацієнтів	Інституційне забезпечення прав пацієнтів, дотримання стандартів етики, контроль за використанням даних	Зміцнення довіри, підвищення легітимності управлінських рішень
Екологічність	Енергоефективність закладів, утилізація медичних відходів, «зелені» стандарти лікарень	Зниження екологічних ризиків, відповідність політикам ЄС (Green Deal)

**Джерело: власна розробка автора*

Інституціоналізація стратегічних пріоритетів розвитку галузі в Україні базується на синергії національного законодавства та європейських стандартів публічного управління. Фундаментальну роль у цьому процесі відіграє Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» № 2168-VIII, який заклав основу моделі «гроші йдуть за пацієнтом». Цей нормативний акт не лише визначає архітектуру Програми медичних гарантій (ПМГ), а й де-юре закріплює принципи соціальної справедливості, рівності та універсального охоплення послугами (Universal Health Coverage) [5].

Сучасна динаміка оновлення нормативної бази свідчить про адаптивність системи до екстремальних викликів:

1. Адаптація до умов 2025 року. Постанова КМУ № 1503 від 24.12.2024 стала інструментом точного налаштування параметрів ПМГ, враховуючи прогнозовані демографічні зміни та пріоритети відновлення людського капіталу.

2. Кризовий менеджмент та гнучкість. Внесення змін до Порядку реалізації програми (постанова № 409 від 11.04.2025) демонструє перехід до моделі динамічного управління. Ці корективи дозволяють оперативно реагувати на воєнні та післявоєнні реалії, забезпечуючи фінансову стійкість лікарень у деокупованих регіонах та підтримку внутрішньо переміщених осіб [6].

Доповнюючи цей аналіз, варто зазначити, що стратегічне вдосконалення механізмів управління на сучасному етапі спрямоване на досягнення трьох ключових індикаторів:

1. Таргетованість фінансування. Концентрація ресурсів на найбільш затребуваних напрямах (реабілітація, ментальне здоров'я, лікування серцево-судинних захворювань).

2. Зниження катастрофічних витрат. Мінімізація частки прямих платежів домогосподарств за медичну допомогу («out-of-pocket payments»), що є одним із головних критеріїв успішності публічної політики в ЄС.

3. Інтеграція в європейський медичний простір. Синхронізація українських протоколів управління з регламентами Європейського Союзу, що сприяє не лише підвищенню якості послуг, а й підготовці системи до повноцінного членства в ЄС [7].

Фундаментальним кроком у формуванні довгострокового бачення галузі стало схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України № 34-р від 17.01.2025 року Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. Цей документ, разом із супровідним Операційним планом на 2025–2027 рр., визначає перехід від кількісних показників функціонування лікарень до якісних індикаторів результативності. Ключовий акцент зміщено на впровадження жорстких стандартів клінічної практики, де безпека пацієнта та об'єктивний моніторинг стають головними критеріями оцінки ефективності публічного управління [8].

Згідно з оприлюдненими Міністерством охорони здоров'я положеннями, нова модель управління якістю базується на принципах доказової медицини та інституційної підзвітності. Вона передбачає не лише розробку та регулярне оновлення клінічних настанов, а й запуск систем вимірювання результатів лікування (Patient-Reported Outcome Measures). Важливим елементом є запровадження механізмів незалежного аудиту, що дозволить мінімізувати корупційні ризики та забезпечити прозорість роботи медичних установ перед громадою та державою [9].

Інтеграція українського медичного простору в загальноєвропейський контекст вимагає чіткої відповідності Директиві 2011/24/ЄС про права пацієнтів у транскордонній допомозі. Цей документ виступає зовнішнім регулятором, що змушує національну систему управління гармонізувати процедури безпеки та відшкодування витрат. Забезпечення суміжності українських стандартів із європейськими гарантує громадянам захист їхніх прав незалежно від місця отримання послуги, що є критично важливим в умовах високої мобільності українців у межах ЄС [10].

Таким чином, сучасна стратегічна рамка сектору вибудовується як трирівнева система: національне стратегічне планування (Стратегія-2030), операційна реалізація (Плани 2025–2027) та міжнародна стандартизація (Директиви ЄС). Така архітектура дозволяє створити стійку екосистему, де публічне управління виконує роль не просто контролера, а гаранта якості та безпеки життєдіяльності людини.

Забезпечення фінансової стійкості медичної галузі в умовах сучасних викликів базується на переході до адаптивного стратегічного планування та активної диверсифікації джерел надходжень. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року та її середньостроковий операційний план визначають фундаментальний зсув до багатоканальної моделі фінансування. Вона передбачає не лише прямі асигнування з державного бюджету, а й інтеграцію страхових механізмів, розвиток державно-приватного партнерства та залучення міжнародних інвестицій.

Ключовими інструментами реалізації цієї моделі є впровадження економічно обґрунтованих прозорих тарифів на медичні послуги та радикальне посилення закупівельних практик, що дозволяє оптимізувати витрати при підвищенні якості допомоги [11].

Вагомим фактором зміцнення фінансового потенціалу української медицини є участь у програмі EU4Health (Регламент (ЄС) 2021/522). Дана ініціатива відкриває доступ до ресурсів Європейського Союзу для реалізації проєктів у сфері громадського здоров'я, підвищення готовності до надзвичайних ситуацій та масштабної цифровізації. Це створює інституційну основу для залучення цільових інвестицій у відновлення медичної інфраструктури, що повністю корелює з національними пріоритетами повоєнного відродження та модернізації системи згідно з європейськими стандартами [12].

Для об'єктивного оцінювання результативності впроваджуваних реформ та аналізу використання ресурсів використовуються дані звіту «Health at a Glance 2023» Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD). Використання цієї методології дозволяє здійснювати порівняльний аналіз українських тенденцій щодо ефективності витрат, кадрового забезпечення та рівня фінансового захисту населення у зіставленні з країнами ЄС. Такий підхід забезпечує публічне управління надійним інструментарієм для коригування державної політики, орієнтуючись на міжнародні стандарти якості та доступності медичної допомоги [12].

Застосування підходів Європейського Союзу до забезпечення готовності та оперативного реагування на надзвичайні ситуації є ключовою умовою формування інституційної стійкості національної системи охорони здоров'я. Провідну роль у цьому процесі відіграє Регламент (ЄС) 2022/2371, який встановлює чіткі правові межі для координації дій у разі виникнення серйозних транскордонних загроз здоров'ю. Цей документ регламентує механізми епідеміологічного нагляду, функціонування систем раннього попередження, а також процедури спільних закупівель медичних контрзаходів та транскордонного обміну критично важливими даними [13].

Офіційні стратегічні матеріали ЄС акцентують увагу на посиленому мандаті профільних інституцій (таких як HERA та ECDC) для забезпечення узгодженої та швидкої відповіді на пандемічні, біологічні, хімічні або радіологічні ризики. Для України адаптація цих норм означає перехід від фрагментарних заходів реагування до створення комплексної екосистеми безпеки. Це передбачає глибоку інтеграцію інститутів громадського здоров'я з логістичними центрами стратегічних запасів та сучасними цифровими каналами оповіщення, що є критично важливим для збереження безперервності надання медичних послуг у зонах конфлікту чи під час кризових ситуацій.

Особливого значення набуває розвиток цифрових інтерфейсів, які дозволяють у режимі реального часу синхронізувати українські дані про загрози з європейськими платформами. Такий підхід не лише зміцнює національну безпеку, а й перетворює Україну на активного суб'єкта європейського простору охорони здоров'я, здатного не тільки отримувати допомогу, а й ділитися власним унікальним досвідом управління медичною системою в умовах повномасштабної війни.

Оновлення нормативної структури eHealth сприяє цифровій трансформації. Постанова КМУ No 411 від 25.04.2018 встановила основні принципи електронної системи охорони здоров'я. Крім того, в 2024–2025 роках були вдосконалені вимоги щодо інтероперабельності, захисту даних і функціоналу (постанови No 756 від 28.06.2024 та No 112 від 31.01.2025) [14]. Запровадження «e-Stock» (постанова No 262 від 07.03.2025) забезпечило прозорість і точність планування потреб і закрило важливу ланку управління запасами лікарських засобів і виробів. Регламент про Європейський простір даних здоров'я (EHDS) 2025/327 Європейського Союзу встановлює правила безпечного первинного та вторинного використання даних, транскордонного обміну та кіберзахисту. Це визначає шлях подальшої гармонізації українських стандартів інтероперабельності. Сервіси електронного рецепта, е-направлення та інтеграція повідомлень у «Дію» розширюються на практичному рівні, щоб забезпечити доступність послуг у воєнний час і спростити дистанційну взаємодію пацієнта з системою.

Персональний потенціал розглядається як ресурс для створення системи. План заходів Стратегії людського розвитку (розпорядження КМУ No 1617-р від 09.12.2021) включає інструменти для підготовки, утримання та мотивації фахівців у відповідь на реформи освіти та регіональну політику [15]. Аналітика Європейської обсерваторії та ВООЗ стверджує, що існує дисбаланс між спеціальностями та територіями, а також збільшений попит на первинну ланку та реабілітацію, що вимагає політики мобільності кадрів і відповідного планування [16]. Вимоги Регламенту (ЄС) 2024/1689, також відомого як «Закон про штучний інтелект», щодо управління ризиками, прозорості та захисту прав працівників і пацієнтів у випадку використання високоризикових систем, застосовуються до цифрових і алгоритмічних рішень у кадровому менеджменті (розклад, навантаження, безперервний професійний розвиток). Якщо основні принципи функціонування галузі, такі як якість, доступність, фінансова стійкість, потенціал кадрів, цифровізація та готовність до криз, забезпечують основу її функціонування, то другий рівень стратегічної зрілості включає сталість, інклюзивність, соціальну адаптованість, етику та екологію.

Стабільність системи гарантує, що вона не втратить здатність виконувати свої основні функції навіть під час війни чи економічних змін. Це відповідає сучасним європейським концепціям, які визначають сталість як здатність витримувати довгострокові демографічні та технологічні перешкоди.

Інклюзивність і соціальна адаптованість покращують соціальну орієнтацію системи, оскільки вони дозволяють включати вразливі групи, такі як ветерани, інваліди та ВПО, у сферу медичних гарантій і гнучко перебудовувати послуги під змінені післявоєнні умови.

Етичність і права пацієнтів виходять за межі офіційного законодавства і мають реальне застосування в Європейській хартії прав пацієнтів, яка включає права на інформацію, контроль за персональними даними та системи захисту від зловживань. Це підвищує довіру населення до влади та підвищує її легітимність.

Екологія стала новим пріоритетом, особливо в світлі європейського Зеленого курсу, який вимагає впровадження стандартів утилізації медичних відходів, енергоефективності лікарень і розумного використання ресурсів. Для України, де обсяги небезпечних відходів зросли в результаті війни, це питання є стратегічним і безпековим.

Висновки. У результаті проведеного дослідження стратегічних векторів удосконалення механізмів публічного управління в сфері охорони здоров'я в умовах сучасних викликів сформовано такі висновки:

1. Адаптація до кризових умов. Доведено, що в умовах війни та посткризового відновлення ключовим вектором публічного управління є перехід до моделі гнучкого менеджменту (Agile). Це передбачає не лише відновлення зруйнованої інфраструктури, а й розбудову «спроможної мережі» медичних закладів, що базується на принципах інституційної стійкості та здатності системи функціонувати в умовах критичних перевантажень.

2. Нормативно-стратегічне забезпечення. Встановлено, що прийняття Стратегії-2030 та відповідних операційних планів на 2025–2027 роки створює необхідне підґрунтя для переходу від адміністративного контролю до управління якістю. Гармонізація українського законодавства з Директивами ЄС (зокрема щодо транскордонної допомоги та стандартів безпеки) є безальтернативним шляхом інтеграції України в європейський медичний простір.

3. Фінансова трансформація. Обґрунтовано, що фінансова стійкість галузі залежить від диверсифікації джерел надходжень. Впровадження багатоканальної моделі фінансування, яка поєднує державні гарантії, страхові механізми та потенціал державно-приватного партнерства, дозволить мінімізувати прямі витрати домогосподарств та забезпечити універсальне охоплення населення медичними послугами.

4. Цифровізація та інновації. Визначено, що цифрова трансформація (eHealth) є наскрізним інструментом, який забезпечує прозорість фінансових потоків, точність епідеміологічного нагляду та доступність послуг через телемедичні рішення. Інтеграція національних цифрових систем із європейськими платформами обміну даними є пріоритетом для забезпечення безпеки пацієнтів та ефективного реагування на транскордонні загрози.

5. Міжнародна координація. Участь України у програмах на кшталт EU4Health та відповідність Регламентам ЄС щодо готовності до надзвичайних ситуацій підсилює мандат національних інституцій громадського здоров'я. Це дозволяє впроваджувати кращі світові практики моніторингу та оцінки результативності реформ, використовуючи методологію OECD для постійного вдосконалення державної політики.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному аналізі механізмів запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні та розробці алгоритмів використання штучного інтелекту в прийнятті управлінських рішень у сфері охорони здоров'я.

Література:

1. Галай В.О. Стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №6. С. 189–194. Режим доступу: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.34.

2. Karpenko L.M., Izha M.M., Korchovyi D.V. (2023). Conceptual bases for the development of mechanisms for public management of strategic potential in the health care area. Наукові перспективи (Серія «Державне управління»). 2023. № 2(32). С.33-48. - Available at: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/125

3. Karpenko, L., Zzhylinska, O., Zalizko, V., Kukhta, P., Vikulova, A. (2019). Human development in the context of provision of the social safety of society**.** *Journal of Security and Sustainability Issues* 8(4): 725-734.

4. Thomson, S., Osborn, R., Squires, D., Jun, M. (2018). International Profiles of Health Care Systems: Australia, Canada, Denmark, England, France, Germany, Iceland, Italy, Japan, the Netherlands, New Zealand, Norway, Sweden, Switzerland, and the United States. - Available at: http://www. commonwealthfund.org/~/media/files/publications/fund-report/2018/nov/1645_squires-intl-profiles-hlt-care-systems-2018.pdf.

5. Golovanova, A. & Krasnov, O. (2015). Actual problems of medical insurance development during the period of market reform. *Economics and Health Law*, Vol. 1, pp. 16-21.

6. Іваненко Є. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в умовах соціально-економічних трансформацій . *Світ фінансів.* 2015. № 3.. С. 71-81.

7. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я. Розпорядження КМУ від 30 листопада 2016 р. № 1013-р. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/npas/249626689

8. Краснова О.І., Плужнікова Т.В. Особливості механізму державного регулювання сфери охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. №7, С. 46-48.

9. Етапи впровадження реформи фінансування системи охорони здоров'я закладами ПМД у 2018 році. Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/311/USAID_2018_interactiv_1.pdf

10. Концепцію реформи фінансування системи охорони здоров'я України винесено на громадське обговорення. Режим доступу: http://aipm.org.ua/kontseptsiyu-reformi-finansuvannya-sistemi-ohoroni-zdorov-ya-ukrayini-vinesenona-gromadske-obgovorennya/

11. Гавриченко Д.Г. Теоретичні підходи реформування механізмів публічного управління у сфері охорони здоров'я. *Теоретичні підходи реформування механізмів публічного управління у сфері охорони здоров'*я. 2022. №1. С.68-85

12. Сайт Міністерства охорони здоров'я України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://moz.gov.ua/article/news/jak-pracjuvatime-nacionalna-sluzhba-zdorovja-ukraini

13.Health financing in Ukraine: reform, resilience and recovery. WHO Regional Office for Europe: вебсайт. 2024. Режим доступу: https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2024-10570-50342-75964

14. Lidiia Karpenko, Rudolf Kucharcík, Katarína Brocková, In. (2025). The Impact of International Grants and EU Programs on the Development of the Tourism Industry in Ukraine. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 18 (07), 81-92, 2025. Number of pages: 12Posted 06 May 2025. Available at: https://oidaijsd.com/wp-content/uploads/2025/05/18-07-07-15-3-UR-IJSD-25.pdf / /Scopus/

15. Global Health Workforce statistics database. World Health Organization: вебсайт. 2024. Available at: https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/health-workforce

16. Health at a Glance: Europe 2024. OECD & European Commission: вебсайт. 2024. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-europe-2024_b3704e14-en.html

References:

1. Halai, V. O. (2023). Stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorov'ia v Ukraini [Strategy for reforming the health care system in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo [Analytical and comparative law]*, (6), p.189–194. Available at: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.34. [in Ukrainian].

2. Karpenko L.M., Izha M.M., Korchovyi D.V. (2023). Conceptual bases for the development of mechanisms for public management of strategic potential in the health care area. Наукові перспективи (Серія «Державне управління»). 2023. № 2(32). С.33-48. - Available at: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/125

3. Karpenko, L., Zzhylinska, O., Zalizko, V., Kukhta, P., Vikulova, A. (2019). Human development in the context of provision of the social safety of society**.** *Journal of Security and Sustainability Issues* 8(4): 725-734.

4. Thomson, S., Osborn, R., Squires, D., Jun, M. (2018). International Profiles of Health Care Systems: Australia, Canada, Denmark, England, France, Germany, Iceland, Italy, Japan, the Netherlands, New Zealand, Norway, Sweden, Switzerland, and the United States. - Available at: http://www. commonwealthfund.org/~/media/files/publications/fund-report/2018/nov/1645_squires-intl-profiles-hlt-care-systems-2018.pdf.

5. Golovanova, A. & Krasnov, O. (2015). Actual problems of medical insurance development during the period of market reform. *Economics and Health Law*, Vol. 1, pp. 16-21.

6. Ivanenko Ye. (2015). Finansove zabezpechennia okhorony zdorovia v umovakh sotsialno-ekonomichnykh transformatsii [Financial provision of health care in the conditions of social and economic transformations]. *Svit finansiv*. № 3. P. 71-81. [in Ukrainian].

7. Pro skhvalennia Kontseptsii reformy finansuvannia systemy okhorony zdorovia [On approval of the Concept of health care financing reform]. Rozporiadzhennia KMU vid 30 lystopada 2016 r. № 1013-r.

8. Krasnova O.I., Pluzhnikova T.V. Osoblyvosti mekhanizmu derzhavnoho rehuliuvannia sfery okhorony zdorovia. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2018. №7, S. 46-48.

9. Etapy vprovadzhennia reformy finansuvannia systemy okhorony zdorovia zakladamy PMD u 2018 rotsi [Stages of implementation of the reform of health care financing by primary care facilities in 2018]. Rezhym dostupu: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/311/USAID_2018_interactiv_1.pdf [in Ukrainian].

10. Kontseptsiiu reformy finansuvannia systemy okhorony zdorovia Ukrainy vyneseno na hromadske obhovorennia [The concept of reforming the financing of the health care system of Ukraine has been submitted for public discussion.]. Rezhym dostupu: http://aipm.org.ua/ kontseptsiyu-reformi-finansuvannya-sistemi-ohoroni-zdorov-ya-ukrayinivineseno-na-gromadske-obgovorennya/ [in Ukrainian].

11. Havrychenko D.H. Teoretychni pidkhody reformuvannia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia u sferi okhorony zdorovia. Teoretychni pidkhody reformuvannia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia u sferi okhorony zdorovia. 2022.№1. S.68-85 [in Ukrainian].

12. Website of the Ministry of Health of Ukraine // [Electronic resource]. – Available at: http://moz.gov.ua/article/news/jak-pracjuvatime-nacionalna-sluzhba-zdorovja-ukraini

13.Health financing in Ukraine: reform, resilience and recovery. WHO Regional Office for Europe: вебсайт. 2024. Режим доступу: https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2024-10570-50342-75964

14. Lidiia Karpenko, Rudolf Kucharcík, Katarína Brocková, In. (2025). The Impact of International Grants and EU Programs on the Development of the Tourism Industry in Ukraine. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 18 (07), 81-92, 2025. Number of pages: 12Posted 06 May 2025. Available at: https://oidaijsd.com/wp-content/uploads/2025/05/18-07-07-15-3-UR-IJSD-25.pdf / /Scopus/

15. Global Health Workforce statistics database. World Health Organization: вебсайт. 2024. Available at: https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/health-workforce

16. Health at a Glance: Europe 2024. OECD & European Commission: вебсайт. 2024. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-europe-2024_b3704e14-en.html

УДК 352/354.08:005.336.2](497.2)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-138-150

Лахижа Микола Іванович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, адміністрування та права Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-8676-4578

Качан Яна Віталіївна кандидат наук з державного управління, доцент, завідувачка кафедри публічного управління та публічної служби, Академія праці, соціальних відносин та туризму, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4078-7747

Кульчій Інна Олексіївна кандидат наук з державного управління, доцент, завідувачка кафедри публічного управління, адміністрування та права Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-0063-6493

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ: НАПРЯМИ, МЕТОДИ ТА ФОРМИ

Анотація. Запропонована стаття є результатом колективного дослідження українськими вченими болгарського досвіду реформ на основі нормативно-правових актів, статистичних матеріалів, публікацій болгарських вчених та поглибленої співпраці українських і болгарських вищих навчальних закладів. Здійснено комплексний науковий аналіз системи забезпечення розвитку професійних компетентностей публічних службовців Республіки Болгарії. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації кадрового потенціалу України в умовах євроінтеграції та диджиталізації публічного управління. Авторами охарактеризовано трансформацію публічної адміністрації в Болгарії від постсоціалістичної моделі до стандартів «Good Governance», що є стратегічно важливим для України з огляду на перспективи набуття членства в ЄС та виконання складних завдань відновлення, що вимагає підготовки сучасних управлінських кадрів. Відзначено, що ключовим драйвером освітніх реформ у Болгарії став процес євроінтеграції, зокрема імплементація стандартів ЄС через інструменти Twinning та SIGMA. Авторами виявлено, що на відміну від української практики, де підвищення кваліфікації часто має дискретний характер, болгарська модель базується на безперервності та жорсткій прив'язці кар'єрного просування до результатів навчання. Відзначено ключову роль Інституту публічної адміністрації (ІПА) як центрального хабу, що забезпечує уніфіковану підготовку новопризначених службовців та керівників. На основі

аналізу Каталогу програм на 2025 рік ІПА створено таблицю реалізації програм «Вступ на державну службу» та «Виклики менеджменту» та основних програм розділу «Професійний розвиток». Акцентовано увагу на впровадженні курсів з інтелектуального управління даними та штучного інтелекту, що корелює з українським вектором цифрової трансформації, проте вирізняється вищим рівнем інституційної стабільності та фінансової підтримки з боку структурних фондів ЄС Висвітлено інноваційний досвід впровадження «цифрових паспортів» службовців, що дозволяють інтегрувати дані про навчання в єдину HR-систему. Доведено, що стратегічне партнерство між болгарськими університетами та державним сектором у сфері дуальної освіти та докторських студій є ефективним механізмом подолання розриву між теорією та практикою. Особливу увагу приділено порівнянню методів оцінювання: якщо в Україні традиційно домінує перевірка знань нормативно-правової бази, то в Болгарії акцент зміщено на розвиток «soft skills», етику та лідерство. Обґрунтовано доцільність адаптації болгарських підходів до акредитації освітніх програм за моделлю загальної схеми оцінювання (CAF) в українських реаліях для підвищення якості підготовки фахівців галузі публічного управління.

Ключові слова: публічна адміністрація, освіта публічних службовців, підготовка та перепідготовка кадрів, професійні компетентності, інклюзивна та дуальна освіта, диджиталізація, Болгарія

Lakhyzha Mykola Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Administration and Law National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk", Poltava, https://orcid.org/0000-0001-8676-4578

Kachan Yana Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration and Public Service, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4078-7747

Kulchii Inna Candidate of Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration, Administration and Law National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk", Poltava, https://orcid.org/0000-0002-0063-6493

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF CIVIL SERVANTS OF THE REPUBLIC OF BULGARIA: DIRECTIONS, METHODS AND FORMS

Abstract. The proposed article is the result of a collective study by Ukrainian scientists of the Bulgarian experience of reforms based on regulatory legal acts,

statistical materials, publications of Bulgarian scientists and in-depth cooperation between Ukrainian and Bulgarian higher educational institutions. A comprehensive scientific analysis of the system for ensuring the development of professional competencies of public servants of the Republic of Bulgaria has been carried out. The relevance of the study is due to the need to modernize the human resources potential of Ukraine in the context of European integration and digitalization of public administration.

The authors characterize the transformation of public administration in Bulgaria from the post-socialist model to the standards of "Good Governance", which is strategically important for Ukraine in view of the prospects of gaining membership in the EU and fulfilling the complex tasks of recovery, which requires the training of modern managerial personnel.

It is noted that the key driver of educational reforms in Bulgaria has been the process of European integration, in particular the implementation of EU standards through the Twinning and SIGMA instruments. The authors found that, unlike Ukrainian practice, where advanced training is often discrete in nature, the Bulgarian model is based on continuity and a strict link between career advancement and learning outcomes.

The key role of the Institute of Public Administration (IPA) as a central hub that provides unified training for newly appointed civil servants and managers is noted. Based on the analysis of the IPA Program Catalog for 2025, a table of implementation of the programs "Entry into the Civil Service" and "Management Challenges" and the main programs of the "Professional Development" section was created. The focus is on the implementation of courses in intelligent data management and artificial intelligence, which correlates with the Ukrainian vector of digital transformation, but is distinguished by a higher level of institutional stability and financial support from the EU structural funds

The innovative experience of implementing "digital passports" of employees, which allow integrating training data into a single HR system, is highlighted. It is proven that the strategic partnership between Bulgarian universities and the public sector in the field of dual education and doctoral studies is an effective mechanism for overcoming the gap between theory and practice. Special attention is paid to the comparison of assessment methods: while in Ukraine the testing of knowledge of the regulatory framework traditionally dominates, in Bulgaria the emphasis is on the development of "soft skills", ethics and leadership. The feasibility of adapting Bulgarian approaches to the accreditation of educational programs according to the model of the Common Assessment Framework (CAF) in Ukrainian realities is substantiated to improve the quality of training of specialists in the field of public administration.

Keywords: public administration, education of public servants, training and retraining of personnel, professional competencies, inclusive and dual education, digitalization, Bulgaria

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, чи практичними, завданнями. Питання забезпечення адекватних вимогам сьогодення компетентностей публічних службовців постійно знаходиться в центрі уваги громадськості і вимагає врахування багатьох теоретичних аспектів трактування сучасного публічного управління та адміністрування. В мовах глобалізації, диджиталізації (e-government) та зростаючих очікувань громадянського суспільства щодо якості публічних послуг, традиційна модель бюрократичного управління поступається місцем моделі «Good Governance». Належне управління вимагає від публічних службовців не лише знання законодавства та технічних навичок, а й розвинених «soft skills» - універсальних соціальних компетентностей, цифрової грамотності та навичок комунікацій, адаптивності, стратегічного менеджменту.

Зростає увага до кращого досвіду публічного управління та адміністрування і його кадрового забезпечення та прагнення до вироблення і реалізації міжнародних стандартів, що в Європі посилюється в процесі європеїзації.

Республіка Болгарія як посткомуністична країна пройшла шлях реформування публічної адміністрації, багато в чому подібний до українського, тому аналіз її досвіду забезпечення модернізації публічної служби сприятиме виробленню ефективних рекомендацій для системи професійної освіти публічних службовців в Україні. Дослідження болгарського досвіду стає особливо актуальним у контексті повоєнного відновлення та євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що українськими вченими вже проведено значну роботу по дослідженню європейського досвіду забезпечення якісного кадрового складу публічної служби. В основному увага зверталася на досвід розвинених країн – Великобританії, Німеччини, США, Франції). Прикладом може бути дисертаційне дослідження Ж. Таланової [1]. Такий підхід зберігся і досі, що помітно з публікацій [2; 3] (О. Білик, В. Бойко, Т. Коломоєць, Д. Татоян, М. Хім, Ю. Яшина та інші). Але вже на початку 2000-х років досліджувалися й тенденції підготовки державних службовців у країнах Центральної та Східної Європи (Г. Опанасюк [4]).

У наступні роки з’явилися й перші публікації з болгарського досвіду, чому сприяло налагодження наукових контактів українських вчених, зокрема, авторами у 2010-2025 роках поглиблено вивчався досвід Нового Болгарського університету та Варненського вільного університету (ВСУ) "Чорноризець Храб'р", включаючи очну участь у наукових конференціях, підготовку спільних публікацій в Болгарії та Україні і наукову співпрацю (проф. Н. Арабаджийський; доц. І. Банкова та інші).

Наприклад, у статтях 2007-2012 років та монографії (2014 р.) М. Лахижі [5] простежено реформування державної служби Республіки Болгарія (витоки, становлення, розвиток) та теоретичні й правові аспекти її модернізації. Удосконалення кадрового забезпечення публічної адміністрації розглядалося як неодмінні умова її модернізації. Виокремлено організаційні, етичні питання.

Позитивно охарактеризовано вплив євроінтеграції, впровадження системи освітньо-кваліфікаційних ступенів та реалізацію бакалаврських і магістерських програм для підготовки публічних службовців. Звернено увагу на необхідність вивчення таких питань, як функціонування інституцій ЄС, забезпечення адміністративної спроможності, сучасних управлінських теорій і практик тощо.

Проблеми професійної підготовки публічних службовців уважно досліджують болгарські вчені, серед яких важливо виділити таких як Н. Арабаджийський, М. Казанжиєва, П. Кацамунська, Є. Кендєва, С. Михалєва, Н. Ніколов, П. Павлов. Класичними можна вважати публікації професора Нового Болгарського Університету Н. Арабаджийського, зокрема статтю про особливості підготовки службовців публічної адміністрації в Республіці Болгарія (2013) [6] Сильними сторонами професійної підготовки службовців в Болгарії він вважав: створення Інституту публічної адміністрації; наявність Стратегії навчання службовців адміністрації в Республіці Болгарія; нормативно-правове забезпечення підготовки публічних службовців, включаючи наявність Класифікатора посад в адміністрації.

Мета статті (постановка завдання) полягає у спробі на прикладі Болгарії визначити вузлові питання формування сучасної публічної адміністрації, з'ясувати механізми освітніх процесів для забезпечення професійної підготовки та підвищення кваліфікації публічних службовців.

Виклад основного матеріалу. Традиції державної служби Болгарії відновлено в Конституції 1991 року. Послідовно було прийнято низку ключових законів; Про адміністрацію (1998 р.), Про державних службовців (1999р.), Про адміністративне обслуговування фізичних та юридичних осіб (1999 р.), Про доступ до публічної адміністрації (2000 р.), які були скориговані в процесі європейської інтеграції. Реформи 2006 та 2012 років спрямовувалися на підвищення ефективності державної служби шляхом посилення мотивації та удосконалення освітніх процесів.

Доцільно відзначити роль євроінтеграції як драйвера освітніх реформ в процесі трансформаційного переходу від пострадянської моделі до стандартів сучасного Good Governance (гармонізація законодавства, використання інструментів Twinning та SIGMA для розбудови інституційної спроможності, використання коштів структурних фондів ЄС, впровадження обов'язкових курсів з гендерної рівності, антидискримінації, сприяння вразливим групам населення тощо).

Аналіз свідчить про значну увагу, яка надається в Болгарії розробці державних стратегій та програм, що помітно й відносно публічної адміністрації. З переліку державних стратегічних документів, який подано у статтях М. Ічевої [7] та Р. Клим [8], помітна й увага до підготовки публічних службовців, яка вмотивовувалася стратегічним завданням побудови публічного управління зорієнтованого на потреби суспільства та результат, що вимагає адаптивної структури управління та відповідно підготовлених службовців.

Так, Оперативна програма «Адміністративна спроможність» на 2007-2013 роки визначила пріоритети розвитку публічної адміністрації: «Належне управління», «Управління людськими ресурсами», «Якісне адміністративне обслуговування та розвиток електронного управління» [9]. Поставлено завдання «створення ефективної і компетентної адміністрації, здатної розробляти і впроваджувати національні та європейські політики, які відповідають очікуванням громадян і бізнесу на якісне обслуговування та етику. Відзначено «ключову роль» Інституту публічної адміністрації та європейської інтеграції (ІПАЄІ) як координатора підготовки державних службовців. Конкретизовано тематику навчання: формування політики, фінансове управління, адміністративне обслуговування, європейська інтеграція (право, структури, процедури, програми ЄС), етика, комп'ютерні навички тощо.

Конкретні завдання такого підходу визначені, зокрема, у Стратегії розвитку державної адміністрації 2014-2020 років [10]. Відповідно сформульовано стратегічні цілі, кожна з яких вимагала адекватного кадрового забезпечення – ефективне управління та верховенство закону; партнерське управління з громадянами та бізнесом; відкрите та прозоре управління; професійне і експертне управління. Стратегія визначила вузлові напрями реформування публічної служби, серед яких можна виділити: актуалізацію етичних завдань, створення цілісного механізму оцінювання та планування потреби у спеціалістах для публічної адміністрації, здійснення реформи освітніх закладів, встановлення ефективної співпраці з академічним середовищем, зростання уваги до навчального забезпечення розвитку кар'єри державних службовців, розробка ефективних програм навчання, підготовка уніфікованих програм для вперше прийнятих на державну службу, розвиток альтернативних форм навчання тощо.

Положення Стратегії залишаються актуальними й сьогодні, реалізуючись через Стратегію e-Government 2019-2025, Програму «Болгарія 2030» та спеціальні програми її реалізації. Символічно, що Національна програма «Болгарія 2030» зорієнтована на реалізацію Цілей сталогорозвитку ООН і починається з пріоритету 1 – Освіта та уміння [11, с.4-14], яким закріплено компетентнісний підхід, спрямований на розвиток громадянського суспільства; інтердисциплінарність та інтегрованість навчальних програм, навчання протягом усього життя, диджиталізацію та інновації в освіті. Пріоритет 2 спрямований на підтримку наукових досліджень та інтернаціоналізацію науки

Пріоритет 10 – Інституціональна рамка [11, с.75-90] ставить завдання досягнення якісного, зорієнтованого на майбутнє, адаптивного управління у публічному секторі. Особливо важливими визнано диджиталізацію публічного сектору; розвиток інструментів участі громадськості в публічному управлінні; забезпечення доброчесності шляхом конкретизації етичних рамок.

Отже, з правової точки зору навчання публічних службовців регламентовано нормами Конституції, законів та підзаконних нормативно-правових актів і здійснюється через систему освітніх закладів, головним з яких для публічних

службовців з 2000 року є Інститут публічної адміністрації (ІПА), як самостійна юридична особа при Кабінеті Міністрів [12]. Концепція розвитку ІПА на 2016-2018 роки враховувала його статус як «основної інституції, яка здійснює навчання та підвищення професійної кваліфікації службовців державної адміністрації» та «єдиної інституції, відповідальної за проведення навчання осіб, що призначені на державну службу чи на керівні посади» [13, с. 2]. ІПА розглядається як «лідер навчання публічних службовців, який пропонує актуальні програми і сучасні методи та технології навчання, що забезпечують реалізацію принципів належного управління». Визначено ключові цілі ІПА на наступні роки: покращення якості навчання; розвиток лекторської мережі; утвердження ІПА як центру знань, досліджень та доброї практики; покращення публічного іміджу; організаційний розвиток.

Серед доступних документів ІПУ варто виділити архів каталогів навчальних програм з 2009 року, дослідження яких видається необхідним завданням з точки зору простеження динаміки навчальних завдань. З огляду на актуальність нами ретельно опрацьовано останній з них – Каталог навчальних програм на 2025 рік [14]. Як відзначено у вступному слові виконавчого директора ІПА П. Іванова, усі навчальні курси базуються на ретельному аналізі потреб у навчанні. Наголошено на необхідності інвестування у програми забезпечення цифрових навичок, управління даними, інтеграцію штучного інтелекту у процеси публічногоуправління.

Згідно ст 35 Закону про державних службовців та положення про ІПУ, визначено умови навчання в ньому: обов’язкове навчання осіб, що вперше поступили на державну службу чи вперше призначені на керівну посаду (службовий розвиток) та навчання в рамках професійного розвитку. Використовують як класичну форму навчання в аудиторіях, так і електронну, змішану та гібридну форми. Електронне навчання передбачає як роботу лекторів, так і використання модулів для самостійної роботи.

Уніфіковані курси для вперше призначених та керівників включають відповідно по 8 модулів, поділених на два етапи (Таблиця 1)

Таблиця 1

Програми «Вступ на державну службу» та «Виклики менеджменту»

Програми	**І етап. 5 модулів (20 годин)**	**ІІ етап. 3 модулі (12 годин)**
Вступ на державну служб	Кодекс поведінки службовців Документообіг Кібергігієна та використання е-пошти Акти адміноргінів Додатки до системи е-урядування	Структура та функціонування адміністрації Статут державного службовця Особиста ефективність

Програми	**І етап. 4 модулі (12 годин)**	**ІІ етап. 4 модулі (16 годин)**
Виклики менеджменту	Управління якістю в ПА Внутрішній контроль в організації Політики і практики забезпечення кібербезпеки Основи адміністрації та законодавство.	Планування та управління діяльністю Управління службовцями Запобігання корупції Особиста управлінська ефективність

Джерело: складено авторами за [14]

Програми розділу «Професійний розвиток» підготовлені згідно здійсненого ІПА дослідження «Аналіз потреб у навчанні у державній адміністрації» на період 2025-2027 років. Каталог 2025 року містить 8 програм професійного розвитку, кожна з яких передбачає окремі модулі для самонавчання: Інтелігентне управління та дані штучного інтелекту, Управління та особиста ефективність, Публічні політики, Регуляторна політика, Етика та доброчесність на державній службі, Застосування права, Цифрова компетентність, Іноземні мови.

Каталог містить також інформацію про особливі форми навчання – літню школу молодих лідерів, семінар фахівців з людських ресурсів, можливість отримання освіти за кордоном, конкурс кращих практик. (Принагідно варто згадати забуті конкурси «Кращий державний службовець» (2008-2019 рр.) та «Краща державна адміністрація», які проводилися в Україні під егідою Головного управління державної служби).

Окремо доцільно відзначити наукову та методичну роботу ІПА. Прикладом може бути видання в рамках програми «Належне управління» за фінансування ЄС «Індикатори оцінювання зрілості управління та розвитку людських ресурсів (2023) [15]. Згідно рекоментації Європейської Комісії визначено 3 пріоритети управління людськими ресурсами в організаціях публічного сектора: привабливе робоче місце; удосконалення підбору персоналу та гнучка і перспективна кар’єра.

Спеціальні програми підготовки державних службовців реалізуються в Болгарії також університетами (як державними, так і приватними). Приблизно третина з 50 болгарських університетів мають стратегії розвитку спеціальності «Адміністрація та управління» та реалізують відповідні програми

Нами проаналізовано стратегії розвитку галузі ПН 37. Адміністрація та управління провідних університетів, що дозволяє зробити висновок про врахуванні ними державних стратегій, розробок ІПА, відповідності потребам ринку праці, інтердисциплінарності (в першу чергу – ІТ, економіка та право), диджиталізації, міжнародної співпраці та необхідності постійного удосконалення освітніх програм з урахуванням таких викликів як насичений ринок пропозицій навчальних програм, необхідність постійної адаптації програм до нових умов, необхідність забезпечення конкурентоспроможності випускників, обмеженість коштів на стимулювання кращого викладання. Ключові аспекти стратегій підготовки публічних службовців подано в Таблиці 2.

Таблиця 2

Ключові аспекти стратегій розвитку спеціальностей
ПН 37. Адміністрація та управління в університетах Болгарії

№	Напрям розвитку	Зміст роботи
1	Аналіз та адаптація	Аналіз ринку праці, державних стратегій та зарубіжного досвіду
2	Модернізація навчальних планів	Впровадження актуальної тематики (диджиталізація, євроінтеграція, етика, сталий розвиток тощо)
3	Зв'язки з практикою	Партнерство з державними інституціями, збільшення часу на стажування, використання моделювання управлінських ситуацій тощо
4	Посилення спроможностей навчального закладу	Залучення кваліфікованих викладачів, створення умов для розвитку, сприяння підвищенню кваліфікації викладачів, зміцнення бази досліджень
5	Диджиталізація	Уведення нових навчальних програм, забезпечення онлайн-платформ та інших цифрових інструментів ведення навчального процесу, цифрова підготовка викладачів та студентів
6	Міжнародна співпраця	Обмін викладачами і студентами, зарубіжні стажування, участь у наукових заходах тощо.
7	Управління якістю	Управління якістю за моделлю загальної схеми оцінювання (GAF)

Джерело: складено авторами за [15; 16; 17]

Як правило, університет готує стратегії розвитку спеціальностей, головною метою яких проголошується підвищення якості навчання та науково-дослідної роботи відповідно державних стандартів та стратегії університету. Визначається візія розвитку, наводяться матеріали SWOT-аналізу, визначаються пріоритети та завдання.

Серед вивчених нами матеріалів щодо роботи болгарських університетів за програмами галузі 37. «Адміністрація та управління» доцільно виділити досвід Нового Болгарського Університету, який готує бакалаврів, магістрів та аспірантів за даною спеціалізацією. Варто відзначити актуальність тематики докторських студій: «Успішне лідерство – концепція, фактори і коучинг розвитку лідерів та команд, що розвиваються» (Е. Хінова-Макнамі), «Дефіцити та пріоритети комунікаційних практик у місцевому самоврядування Республіки Болгарія» (Б. Хаджипетков), «Управління дистанційним навчанням у вищих навчальних закладах: форми, тенденції, перспективи» (Х. Чукурлієв), «Організаційні та адміністративні проблеми при впровадження е-урядування в Республіці Болгарія» (П. Алексієв) та інші. З точки зору нашого дослідження можна виділити дослідження Г. Текева «Сучасні форми організації управління університетськими інституціями. Перехід до підприємницько-мережевого університету» [16]. Помітною є й увага до зростаючої ролі дуального навчання – поєднання теорії з практикою, яке болгарськими вченими (С.Тонєва та

М. Димитрова) розглядається як ключовий елемент в системі навчання протягом життя [17].

Позитивно оцінюється в Болгарії проведена робота по забезпеченню інформатизації публічного управління, що впливає і на систему підвищення кваліфікації. Міністерство електронного врядування розробляє стандарти та інфраструктуру для всіх відомств та формує вимоги до кадрів. Діють система інтероперабельності (автоматичний взаємозв'язок державних реєстрів) та Система інформації про людські ресурси (HRIS). Концепція «цифрового паспорта» для державних службовців передбачає наявність інтегрованого у державну систему ідентифікації та електронного документообігу уніфікованого цифрового профілю, яким, фіксується рівень цифрової грамотності працівників та проходження ними програм підвищення кваліфікації. Роль «цифрового паспорта» відіграють Кваліфікований електронний підпис (КЕП) та Службова електронна картка (ID-картка). Все це сприяє формуванню індивідуальних планів професійного розвитку та дозволяє відстежувати зміни у підготовці кадрів. Наприклад, проходження навчання у ІПА автоматично фіксується у електронному паспорті.

Відповідність освітніх програм стандартам оцінюється Національним агентством оцінювання та акредитації (НАОА) за десятьма визначеними критеріями [18]. На сайті НАОА розміщені нормативні акти щодо критеріїв акредитації, методичних документів та процедур, а також зразки самооцінювання та інших необхідних документів. Підсумкові документи постійних комісій за напрямами публікуються. Як приклад можна навести позитивне Рішення постійної комісії з економічних наук та управління НАОА за результатами процедури оцінювання професійного напряму 3.7. «Адміністрація та управління» у Американському університеті в Болгарії (м. Благоєвград) [19]

Статистичні дані 2025 року свідчать, що у Болгарії за напрямом «Бізнес та адміністрування» (який включає «Адміністрація та управління») дипломи отримали 5 272 бакалаври, 5 289 магістрів та 103 доктори філософії.

Болгарськими вченими пропонується низка заходів для удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для публічної адміністрації: необхідність розробки стимулів для підтримки освітньої ініціативи, особливо з огляду на принцип «навчання протягом життя»; розробка єдиних публічних політик підвищення адміністративної спроможності та збільшення цільових інвестицій у цей процес.

Висновки **з даного дослідження** досвіду Республіки Болгарія дозволяють констатувати створення цілісної та адаптивної системи розвитку професійних компетентностей публічних службовців, яка базується на синергії державних стратегій («Болгарія 2030») та стандартів «Good Governance». Ключову роль у цьому процесі відіграє Інститут публічної адміністрації, який забезпечує як обов'язкове навчання новопризначених кадрів та керівників, так і безперервний

професійний розвиток за актуальними напрямами: від етики та доброчесності до інтеграції штучного інтелекту в управлінські процеси.

Особливої уваги заслуговує болгарський досвід цифрової трансформації кадрового менеджменту. Впровадження «цифрових паспортів» та інтеграція результатів навчання у систему HRIS дозволяють здійснювати моніторинг кваліфікації в реальному часі, що забезпечує високу адміністративну спроможність. Університетський сектор Болгарії демонструє гнучкість через модернізацію планів підготовки фахівців галузі «Адміністрація та управління», акцентуючи на інтернаціоналізації та дуальній освіті.

Для України досвід Болгарії є цінним як приклад успішного переходу від постсоціалістичної бюрократії до європейської моделі сервісно-орієнтованого управління. Отримані дані підтверджують необхідність посилення зв'язків між академічним середовищем та практикою публічної служби, а також доцільність впровадження уніфікованих програм цифрової грамотності, що є критично важливим для повоєнного відновлення та подальшої євроінтеграції нашої держави.

Доцільним видається поглиблене вивчення механізмів діяльності Інституту Публічного управління та його ролі у забезпеченні якісної підготовки публічних службовців.

Література

1. Таланова Ж. Стандартизація фахової підготовки з державного управління в країнах Північної Америки і Європи : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 «Державна служба» Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2004. 20 с.

2. Татоян, Д., & Коломоєць, Т. (2021). Досвід європейських країн у підготовці та підвищенні професіоналізму публічних службовців. *ГРААЛЬ НАУКИ,* (2-3), 140-145. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.028

3. Хім М.К., Білик О.І. Публічне управління професійним розвитком державних службовців в країнах ЄС. *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 12, 2017 URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1152

4. Опанасюк Г. Тенденції підготовки державних службовців у країнах Центральної та Східної Європи К. : Вид-во УАДУ, 2001. 282 с.

5. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: досвід Республіки Болгарія. Полтава: ПолтНТУ, 2014. 208 с.

6. Арабаджийски Н. Особености на професионалната подготовка на служителите от публичната администрация в Република България. URL: https://ebox.nbu.bg/pa2013/5_N.Arabadzhiyski.pdf

7. Ичева М. Концептията за организационно развитие приложението и в публичната сфера. *Право, политика, администрация*, Том 6, брой 3/2019 г., с. 12-22 URL: https://lpajournal.swu.bg/wp-content/uploads/2019/09/M.Icheva-Full-text.pdf

8. Клим Р. Особливості реформування політико-управлінських інститутів Болгарії після вступу до ЄС. *Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences* 2023 / 48 DOI: 10.31861/mhpi2023.48.144-154

9. Оперативна програма "Административен капацитет" 2007-2013 г. Март 2007 г. URL: https://old.vratza.bg/pictures/files/16.pdf

10. Стратегия за развитие на държавната администрация (2014 - 2020 г.) URL: https://www.eufunds.bg/sites/default/files/2018-11/1434121594.pdf

11. Национална програма за развитие БЪЛГАРИЯ 2030 URL: https://www.minfin.bg/bg/1394

12. Институтът по публична администрация URL: https://www.ipa.government.bg/

13. Концепция за развитие на Института по публична администрация. 2016-2018 г. URL: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/concept_ipa_for_consultations.pdf

14. Каталог обучения 2025 ИПА. URL: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/katalog_2025_ipa_0.pdf

15. Индикатори за оценка на зрелостта в управлението и развитието на човешките ресурси. ИПА. София. 2023. 86 с. URL: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/indikatori_za_ocenka_na_choveshkite_resursi.pdf

16. Докторанти. Администрация и управление. Нов Български университет. URL: https://administracija-i-upravlenie.nbu.bg/bg/doktoranti

17. Тонева С., Димитрова М. Разширяване на прилагането на дуалното обучение – анкетно проучване средбизнеса. *Публични политики. Volume* 16/ Number 3/ July 2025 URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1355796

18. Критерии за програмна акредитация на професионално направление/специалност от регулираните професии в съответствие с ESG- част 1 (1-10) и по смисъла на чл. 78, ал. 3 от ЗВО URL: https://www.neaa.government.bg/images/OA-PA-PN/Kriterii_za_programna_akreditacija_na_PN-SRP_11.07.20231.pdf

19. РЕШЕНИЕ на Постоянната комисия по стопански науки и управление на НАОА за резултатите от извършено оценяване по процедура за програмна акредитация на професионално направление 3.7 „Администрация и управление” в Американски университет в България, гр. Благоевград URL: https://backend.deqar.eu/reports/NEAA/20231010_0902-Reshenie-AUB-3.7_14_06.pdf

References

1. Talanova Zh. (2004) Standartyzatsiia fakhovoi pidhotovky z derzhavnoho upravlinnia v krainakh Pivnichnoi Ameryky i Yevropy [Standardization of professional education in the countries of the Pivnichnoi Ameryky and Yevropy: author's thesis on obtaining a degree] .: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. Stupenia kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.03 «Derzhavna sluzhba» Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy [In Ukrainian].

2. Tatoian, D., & Kolomoiets, T. (2021). Dosvid yevropeiskykh krain u pidhotovtsi ta pidvyshchenni profesionalizmu publichnykh sluzhbovtsiv. *HRAAL NAUKY* [Experience of European countries in training and improving the professionalism of public servants. *GRAIL OF SCIENCE, (2-3), 140-145. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.20*21.028[In Ukrainian].

3. Khim M.K., Bilyk O.I. (2017) Publichne upravlinnia profesiinym rozvytkom derzhavnykh sluzhbovtsiv v krainakh YeS. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok [Public management of professional development of civil servants in EU countries. *Public administration: improvement and development]* № 12 URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1152[In Ukr].

4. Opanasiuk H. (2001) Tendentsii pidhotovky derzhavnykh sluzhbovtsiv u krainakh Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy [Trends in training of civil servants in Central and Eastern European countries] K. : Vyd-vo UADU. [In Ukrainian].

5. Lakhyzha M.I. (2014) Modernizatsiia publichnoi administratsii: dosvid Respubliky Bolhariia.[Modernization of public administration: experience of the Republic of Bulgaria] Poltava: PoltNTU, 208 s. [In Ukrainian].

6. Arabadzhyisky N. Osobenosty na profesyonalnata podhotovka na sluzhytelyte ot publychnata admynystratsyia v Republyka Bılharyia.[Peculiarities of professional training of public

administration employees in the Republic of Bulgaria] URL: https://ebox.nbu.bg/pa2013/5_N.Arabadzhiyski.pdf [in Bulgarian]

7. Ycheva M. Kontseptyiata za orhanyzatsyonno razvytye prylozhenyeto y v publychnata sfera. Pravo, polytyka, admynystratsyia [The concept of organizational development and its application in the public sphere. *Law, politics, administration*,] Tom 6, broi 3/2019 h., s. 12-22 URL: https://lpajournal.swu.bg/wp-content/uploads/2019/09/M.Icheva-Full-text.pdf [in Bulgarian]

8. Klym R.(2023) Osoblyvosti reformuvannia polityko-upravlinskykh instytutiv Bolharii pislia vstupu do YeS. Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences [Peculiarities of reforming political and administrative institutions in Bulgaria after joining the EU. *Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences]* / 48 DOI: 10.31861/mhpi2023.48.144-154 [In Ukrainian].

9. Operatyvna prohrama "Admynystratyven kapatsytet" 2007-2013 h. [Operational program "Administrative capacity" 2007-2013] Mart 2007 h. URL: https://old.vratza.bg/pictures/files/16.pdf [in Bulgarian]

10. Stratehyia za razvytye na dъrzhavnata admynystratsyia (2014 - 2020 h.) [10. State Administration Development Strategy (2014 - 2020)] URL: https://www.eufunds.bg/sites/default/files/2018-11/1434121594.pdf [in Bulgarian]

11. Natsyonalna prohrama za razvytye BЪLHARYIa [National program for the development of BULGARIA 2030] URL: https://www.minfin.bg/bg/1394[in Bulgarian]

12. Ynstytutът po publychna admynystratsyia [Institute of Public Administration] URL: https://www.ipa.government.bg/[in Bulgarian]

13. Kontseptsyia za razvytye na Ynstytuta po publychna admynystratsyia. 2016-2018 h.[Concept for the development of the Institute of Public Administration. 2016-2018] URL: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/concept_ipa_for_consultations.pdf [in Bulgarian]

14. Kataloh obuchenyia 2025 YPA.[atalog of training 2025 IPA.] URL: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/katalog_2025_ipa_0.pdf [in Bulgarian]

15. Yndykatory za otsenka na zrelostta v upravlenyeto y razvytyeto na choveshkyte resursy. [Indicators for assessing maturity in management and development of human resources] YPA. Sofyia. 2023. 86 s. URL: https://www.ipa.government.bg/sites/default/files/indikatori_za_ocenka_na_choveshkite_resursi.pdf [in Bulgarian]

16. Doktoranty. Admynystratsyia y upravlenye. Nov Bъlharsky unyversytet. [Doctoral students. Administration and management. New Bulgarian University.] URL: https://administracija-i-upravlenie.nbu.bg/bg/doktoranti

17. Toneva S., Dymytrova M.(2025) Razshyriavane na prylahaneto na dualnoto obuchenye – anketno prouchvane sredbyznesa. Publychny polytyky.[Extending the application to dual education - questionnaire survey of middle business. Public politicians.] Volume 16/ Number 3/ July 2025 URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1355796

18. Kryteryy za prohramna akredytatsyia na profesyonalno napravlenye/spetsyalnost ot rehulyranyte profesyy v sъotvetstvye s ESG [35579619. Criteria for program accreditation for the professional direction/specialty of regulated professions in accordance with ESG] - chast 1 (1-10) y po smysъla na chl. 78, al. 3 ot ZVO URL: https://www.neaa.government.bg/images/OA-PA-PN/Kriterii_za_programna_akreditacija_na_PN-SRP_11.07.20231.pdf

19. REShENYE na Postoiannata komysyia po stopansky nauky y upravlenye na NAOA za rezultatyte ot yzvъrsheno otseniavane po protsedura za prohramna akredytatsyia na profesyonalno napravlenye 3.7 „Admynystratsyia y upravlenye" v Amerykansky unyversytet v Bъlharyia, [DECISION of the Standing Committee on Economic Sciences and Management at NAOA based on the results of the completed evaluation of the program accreditation procedure for professional direction 3.7 "Administration and Management" at the American University in Bulgaria,] hr. Blahoevhrad URL: https://backend.deqar.eu/reports/NEAA/20231010_0902-Reshenie-AUB-3.7_14_06.pdf

УДК 351.851:004.9]:330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-151-162

Лелеченко Анжела Павлівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет "Київський авіаційний інститут", м.Київ, https://orcid.org/0000-0002-0850-3724

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ФОРМУВАННІ ЦИФРОВОЇ ЕКОСИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано трансформацію ролі органів публічної влади у процесі формування цифрової екосистеми освіти, яка постає стратегічним інструментом забезпечення сталого розвитку суспільства. Обґрунтовано, що роль органів публічної влади в управлінні цифровою екосистемою освіти еволюціонує у напрямі стратегічної координації, міжсекторальної взаємодії та регуляторного супроводу інновацій. З'ясовано, що використання освітніх даних (навчальних досягнень, навичок та запитів ринку праці) трансформується у стратегічний ресурс, який забезпечує перехід до доказового врядування в освітній сфері. На основі аналізу нормативно-правового забезпечення функціонування застосунку «Мрія» визначено підходи щодо інтеграції трьох ключових функціональних потоків: управлінських даних, інтерактивної комунікації та персоналізованих сервісів, що ілюструє перехід публічної влади до функцій системного інтегратора даних та сервісів у межах єдиного освітнього середовища. Виокремлено основні функції держави як системного інтегратора, архітектора та куратора цифрового простору, чия діяльність переорієнтовується з лінійного адміністрування на стратегічну фасилітацію інновацій. Саме така модель управління створює умови для цілісної цифрової трансформації освіти як інструменту сталого розвитку, здатного адаптуватися до сучасних динамічних соціально-економічних змін. Доведено, що формування такої екосистеми безпосередньо сприяє реалізації цілей сталого розвитку шляхом забезпечення інклюзивності, соціальної справедливості та проактивного формування людського капіталу, адаптованого до вимог інноваційної економіки. Сформовано порівняльну характеристику традиційної та екосистемної моделей управління, яка наочно демонструє набуття органами публічної влади ролі інтегратора багаторівневих партнерств із приватним сектором та громадянським суспільством. Обґрунтовано, що стійкість освітніх систем у довгостроковій перспективі залежить від спроможності державних інституцій вибудовувати цифрову інфраструктуру, яка поєднує інтереси всіх стейкхолдерів та забезпечує людиноцентричний характер освітньої політики.

Ключові слова: цифрова екосистема освіти, органи публічної влади, стратегічні цілі, сталий розвиток, цифрова трансформація, освітня система, людський капітал, міжсекторальна взаємодія.

Lelechenko Anzhela Pavlivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, The State University «Kyiv Aviation Institute», Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0850-3724

THE FUNDAMENTAL TRANSFORMATION OF THE ROLE OF PUBLIC AUTHORITIES IN SHAPING THE DIGITAL EDUCATION ECOSYSTEM AS A TOOL FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article theoretically substantiates the fundamental transformation of the role of public authorities in the process of forming a digital education ecosystem, which emerges as a strategic tool for ensuring the sustainable development of society. It is established that the use of educational data (learning achievements, skills, and labor market demands) is being transformed into a strategic resource that ensures the transition to evidence-based governance in the educational sphere. Based on the analysis of the regulatory and legal framework for the functioning of the "Mriya" application, approaches to the integration of three key functional flows—management data, interactive communication, and personalized services—within a single state solution corresponding to ecosystem logic are identified. It is substantiated that the role of public authorities in managing the digital education ecosystem is evolving towards strategic coordination, cross-sectoral interaction, and regulatory support for innovation.

The core functions of the state as a system integrator, architect, and curator of the digital space are highlighted, shifting its activities from linear administration to the strategic facilitation of innovations. This management model creates conditions for the holistic digital transformation of education as a sustainable development tool capable of adapting to dynamic socio-economic changes while maintaining the human-centered nature of educational policy. It is proven that the formation of such an ecosystem directly contributes to the realization of sustainable development goals by ensuring inclusivity, social justice, and the proactive formation of human capital adapted to the requirements of an innovative economy. A comparative characteristic of traditional and ecosystem management models is developed, clearly demonstrating the acquisition by public authorities of the role of an integrator of multi-level partnerships with the private sector and civil society.

It is substantiated that the long-term sustainability of educational systems depends on the ability of state institutions to build a digital infrastructure that aligns the interests of all stakeholders and ensures the human-centered character of educational policy.

Keywords: digital education ecosystem, public authorities, strategic goals, sustainable development, digital transformation, educational system, human capital, cross-sectoral interaction.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація освіти у XXI столітті набуває системного й комплексного характеру. Вона дедалі частіше виходить за межі впровадження окремих електронних сервісів чи платформ, поступово формуючи багаторівневу цифрову екосистему. Ця екосистема охоплює не лише технологічні рішення, а й інтегровані масиви даних, інституційні структури, сучасні управлінські практики та багатовекторну взаємодію держави з освітніми закладами, здобувачами, роботодавцями та сектором технологічного розвитку. У сучасних умовах освіта перестає функціонувати як ізольована галузь публічного управління та трансформується у ключовий вузол взаємодії між розвитком людського капіталу, ринком праці, науково-технологічними інноваціями та стратегічними орієнтирами сталого розвитку. Відсутність інтегрованого управлінського бачення цифрової екосистеми освіти породжує ризики фрагментарної цифровізації, коли окремі ініціативи не утворюють синергійного ефекту та не забезпечують довгострокової стійкості освітніх систем.

Проблема полягає у недостатньому усвідомленні цифрової екосистеми освіти як повноцінного об’єкта публічного управління. Роль органів публічної влади у цьому контексті часто редукується до функцій постачальника окремих цифрових рішень, що обмежує можливості комплексної реалізації потенціалу цифрових технологій як інструменту досягнення стратегічних цілей сталого розвитку. Йдеться, зокрема, про забезпечення якісної та інклюзивної освіти, зменшення соціальної нерівності, підвищення адаптивності робочої сили та стимулювання інноваційної економіки.

В умовах прискорених технологічних змін та зростаючої залежності освітніх процесів від цифрових платформ особливої ваги набуває здатність органів публічної влади здійснювати стратегічне планування, забезпечувати міжвідомчу та міжрівневу координацію, а також формувати ефективні механізми партнерства з приватним сектором і громадянським суспільством.

Актуальність дослідження визначається необхідністю концептуального переосмислення ролі органів публічної влади у формуванні цифрової екосистеми освіти як цілісного, динамічного та соціально відповідального середовища. Саме якість управлінських рішень у цій сфері визначає баланс між технологічним прогресом і суспільними інтересами, а також здатність освітніх систем забезпечувати довгострокову стійкість у контексті глобальних викликів.

Аналіз сучасних досліджень, публікацій та нормативних документів засвідчує зростаючу системну увагу до трансформації освітніх систем. Це відображено у стратегічних візіях Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) [1; 12]

та Світового економічного форуму [2], де цифрова екосистема інтерпретується як базовий інструмент забезпечення сталого розвитку та формування компетентностей майбутнього. Глобальний вимір врядування та визначення ролі органів публічної влади як системних координаторів детально окреслено у програмних документах Європейської Комісії [11] та методологічних настановах ЮНЕСКО [13], які наголошують на необхідності формування цілісної державної архітектури цифрової освіти на противагу впровадженню фрагментарних технічних рішень. Дослідження аналітичного центру RAND Corporation (Research and Development) [9] та аналітичні матеріали OECD [10] акцентують на взаємозв'язку між якісними освітніми даними, розвитком людського капіталу та довгостроковою економічною стійкістю суспільства.

На національному рівні теоретичні засади діяльності органів публічної влади у сфері цифрової трансформації активно формуються у працях О. Іванія та В. Ганжі [3]. Вплив цих процесів на трансформацію освітніх парадигм та забезпечення доступності знань висвітлено у дослідженні Н. Бобро [4]. Практичне закріплення екосистемного підходу в Україні простежується у стратегічних розпорядженнях уряду щодо розвитку STEM-освіти [5] та інклюзивного навчання [8], де цифрові інструменти розглядаються як засіб досягнення цілей соціальної справедливості та сталого розвитку. Особливого значення набуває нормативне забезпечення функціонування освітнього застосунку «Мрія» [6; 7], що демонструє перехід органів публічної влади від ролі постачальника окремих сервісів до функцій системного інтегратора даних та цифрових рішень у межах єдиного освітнього середовища. Водночас, попри наявність значного масиву розробок, питання функціонування органів публічної влади саме як стратегічних інтеграторів цифрової екосистеми освіти для реалізації цілей сталого розвитку потребує цілісного концептуального осмислення та поглибленого теоретичного обґрунтування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – теоретичне обґрунтування трансформації ролі органів публічної влади у формуванні цифрової екосистеми освіти та розкриття її потенціалу як системного інтегратора даних, сервісів і комунікацій для забезпечення сталого розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному науковому дискурсі екосистемний підхід до розвитку освіти ґрунтується на трактуванні освітньої сфери як відкритої соціотехнічної системи, у межах якої взаємодіють цифрові платформи, дані, інститути та різноманітні групи учасників освітнього процесу. Така система формує інтегрований простір створення, обміну та використання знань, у якому технологічні рішення набувають не лише інструментального, а й управлінського та соціального значення. У доповіді OECD Education Policy Outlook 2025 цифрова екосистема освіти визначається як багаторівнева структура, що охоплює освітні платформи й системи управління навчанням, інфраструктуру освітніх та компетентнісних даних, інструменти аналітики та прогнозування, а також інституційні механізми взаємодії між

державою, закладами освіти, бізнесом і здобувачами освіти. Узгоджене функціонування цих компонентів, за висновками OECD, є визначальним чинником якості, доступності та довгострокової стійкості освітніх послуг [1].

У цифровій екосистемі освіти особливе значення мають дані, які в умовах цифровізації трансформуються у стратегічний ресурс публічного управління. Аналітичні матеріали ЮНЕСКО наголошують, що систематичне використання освітніх даних – зокрема даних про навчальні процеси (learning data), компетентнісних даних (skills data) та даних про ринок праці (labour market data) – забезпечує перехід органів публічної влади до доказового формування освітньої політики. Це створює можливості для прогнозування потреб ринку праці у компетентностях та адаптації змісту освітніх програм відповідно до соціально-економічних трансформацій. Водночас ЮНЕСКО підкреслює, що реалізація потенціалу даних можлива лише за умови наявності чітких інституційних рамок, стандартів інтероперабельності та ефективних механізмів захисту персональної інформації. Такий підхід засвідчує управлінську, а не суто технічну природу цифрової екосистеми освіти, визначаючи її як складний інструмент стратегічного врядування.

Екосистемний підхід принципово відрізняється від фрагментарної цифровізації, яка домінує в освітній політиці багатьох країн, в тому числі й України. Фрагментарна модель передбачає впровадження окремих платформ, електронних сервісів або цифрових курсів без належної міжвідомчої координації та узгодження стратегічних цілей. Як наслідок, виникають дублювання функцій, нерівність доступу та обмежений управлінський ефект. Натомість екосистемна логіка орієнтована на створення узгодженого цифрового середовища, у межах якого технологічні рішення підтримують спільні цілі розвитку освіти, ринку праці та інновацій. Саме на цьому наголошується у звіті Світового економічного форуму «Школи майбутнього» *(Schools of the Future)* [2], де підкреслюється, що екосистемний підхід дозволяє поєднати навчання впродовж життя, розвиток навичок майбутнього та інноваційні екосистеми, формуючи стійкі освітні системи в умовах Четвертої промислової революції.

Українські наукові дослідження також підтверджують доцільність такого підходу. Зокрема, О. Іваній та В. Ганжа розглядають цифрову трансформацію освіти як об’єкт публічного управління в умовах глобалізації, наголошуючи на необхідності переходу від проєктного впровадження цифрових рішень до системного управління освітнім цифровим середовищем [3]. Автори підкреслюють, що відсутність екосистемної логіки призводить до розбалансування управлінських рішень і зниження ефективності державної освітньої політики. Натомість Н. Бобро зазначає, що цифрова трансформація змінює навчальні процеси, посилює персоналізацію та інтерактивність освіти, проте ефективність таких змін залежить від наявності стратегічної державної політики, інтеграції технологічних інновацій із розвитком цифрових компетентностей та нормативним забезпеченням [4].

Екосистемний підхід відображено й у сучасних стратегічних документах України. Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) [5] спрямовує державну освітню політику на інтеграцію цифрових платформ, інноваційних методів навчання та потреб економіки знань. Запровадження мобільного освітнього застосунку «Мрія», регламентоване постановами Кабінету Міністрів України [6; 7], демонструє прагнення об'єднати сервіси, дані та комунікацію між учасниками освітнього процесу в межах єдиного державного рішення, що відповідає логіці екосистемного підходу. У цьому контексті застосунок виконує функцію центрального вузла, через який здійснюється обмін інформацією, координація дій та забезпечення зворотного зв'язку в освітньому середовищі. Аналіз нормативно-правових засад його функціонування дає змогу виокремити три ключові потоки, інтегровані в межах платформи та визначальні для її екосистемної природи (Таблиця 1).

Таблиця 1

Основні функціональні потоки застосунку «Мрія» як інтеграційного вузла цифрової екосистеми освіти

Функціональний потік	Зміст згідно з нормативним регулюванням [6; 7]	Екосистемне значення («вузлова» роль)
Управлінські дані	Відображення навчальних досягнень, ведення електронних журналів та щоденників на основі інтеграції з державними реєстрами.	Створення «цифрового профілю» здобувача для переходу до доказового врядування в освітній сфері.
Інтерактивна комунікація	Забезпечення взаємодії суб'єктів освітньої діяльності через захищені чати, систему сповіщень та зворотного зв'язку.	Подолання інформаційних розривів між державою, закладом освіти та сім'єю у режимі реального часу.
Персоналізовані сервіси	Надання доступу до мультимедійного контенту, бібліотек, цифрових освітніх документів та інструментів планування.	Забезпечення рівного доступу до ресурсів та можливостей для реалізації індивідуальних освітніх траєкторій.

Джерело: складено автором за [6; 7]

Така архітектура освітнього застосунку засвідчує трансформацію ролі органів публічної влади у напрямі активного інтегратора цифрового простору, де кожен функціональний компонент орієнтований на підвищення ефективності та забезпечення доступності освіти як стратегічного ресурсу держави..

Формування цифрової екосистеми освіти в Україні визначається не лише впровадженням окремих сервісів, а й системою стратегічних документів державної політики, що задають ціннісні орієнтири та окреслюють довгострокові траєкторії трансформації освітньої сфери.

У цьому контексті слід зазначити розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 червня 2024 р. № 527-р, яким схвалено Національну стратегію

розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затверджено операційний план її реалізації на 2024–2026 роки [8]. Стратегія фіксує перехід від компенсаторної логіки інклюзії до системного підходу, орієнтованого на формування освітнього середовища, здатного враховувати різноманітність потреб на всіх рівнях освіти. Попри те, що документ не має виключно цифрового спрямування, у ньому простежується чітке розуміння ролі цифрових інструментів як інфраструктурної основи забезпечення доступності, персоналізації та безперервності освітніх послуг. Такий підхід узгоджується з екосистемним баченням освіти, у межах якого технології постають не самоціллю, а засобом реалізації соціально значущих публічних цілей.

Для органів публічної влади реалізація Стратегії передбачає необхідність інтеграції освітньої, соціальної та цифрової політики, узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також формування інституційної спроможності працювати з даними про освітні потреби різних груп населення. У такому вимірі цифрова екосистема освіти постає як інструмент сталого розвитку, оскільки забезпечує поєднання принципів соціальної справедливості, ефективного використання ресурсів та розвитку людського капіталу.

Цифрова екосистема освіти водночас виконує функцію ключового механізму узгодження освітньої системи з потребами ринку праці та інноваційного розвитку. Дослідження OECD Education and Skills for the Digital Age [9] підкреслює, що цифрові платформи та аналітичні інструменти створюють можливості для оперативного виявлення дефіциту навичок, адаптації освітніх програм і стимулювання взаємодії між закладами освіти та роботодавцями. У такій системі освіта перестає бути реактивною, тобто спрямованою на запізніле реагування на соціально-економічні зміни, і набуває проактивного характеру, зорієнтованого на випереджальне формування компетентностей, необхідних для інноваційної економіки, цифрового суспільства та сталого розвитку.

Йдеться не лише про розвиток цифрових навичок як окремого сегмента, а про здатність освітньої системи формувати критичне мислення, адаптивність, міждисциплінарність, уміння навчатися впродовж життя та брати участь у складних соціотехнічних процесах.

За підходами OECD такі компетентності розглядаються як ключові чинники підвищення стійкості економік і суспільств в умовах глобальних трансформацій, зокрема цифровізації, демографічних змін та екологічних викликів [10].

Цифрова екосистема освіти забезпечує інтеграцію формальної, неформальної та інформальної освіти з ринком праці, створюючи умови для гнучкого й адресного розвитку людського капіталу. Використання освітніх та компетентнісних даних, аналітичних інструментів і цифрових платформ надає органам публічної влади можливість не лише оцінювати поточний стан освітніх систем, а й прогнозувати майбутні потреби, узгоджувати підготовку кадрів із довгостроковими соціально-економічними цілями.

Таким чином, цифрова екосистема освіти інтегрує технологічні, інституційні та соціально-економічні складові, що зумовлює для органів публічної влади необхідність переходу від управління окремими цифровими ініціативами до стратегічного керування взаємопов'язаною системою. Це потребує розвитку координаційних спроможностей, міжвідомчої взаємодії, нормативного регулювання обігу даних і забезпечення довіри, а також вироблення цілісного бачення ролі освіти у реалізації завдань сталого розвитку.

На відміну від традиційних моделей освітнього управління, що спиралися на галузеву ієрархію та відомчу ізольованість, становлення цифрової екосистеми освіти потребує нового осмислення ролі органів публічної влади у контексті сучасного врядування. У наукових та програмних джерелах цифрове управління трактується як синтез стратегічного планування, міжсекторальної координації та мережевої взаємодії, у межах яких держава поступово трансформується з операційного адміністратора у системного інтегратора й модератора розвитку. Така управлінська логіка є визначальною для функціонування цифрової екосистеми освіти, що відзначається високим рівнем взаємозалежності технологічних рішень, інституційних механізмів та соціальних результатів.

Ключовою функцією органів публічної влади в управлінні цифровою екосистемою освіти є стратегічне планування, спрямоване на узгодження процесів цифрової трансформації з довгостроковими цілями соціально-економічного розвитку та сталості. У «Плані дій щодо цифрової освіти (2021–2027)» (Digital Education Action Plan (2021–2027)) Європейської Комісії [11] підкреслюється, що цифровізація освітньої сфери не може обмежуватися впровадженням окремих інструментів чи платформ. Документ наголошує на необхідності створення цілісної архітектури цифрової освіти, яка охоплює розвиток інфраструктури, виробництво та поширення цифрового контенту, формування компетентностей учнів і педагогів, а також посилення управлінських спроможностей державних інституцій. Лише інтеграція цих елементів у межах узгодженої стратегії дозволяє гарантувати рівний доступ до якісних освітніх послуг і мінімізувати ризики цифрової нерівності.**

Водночас «План дій щодо цифрової освіти (2021–2027)» розглядає цифровізацію як складову політики сталого розвитку Європейського Союзу, пов'язуючи її з підвищенням конкурентоспроможності економіки, зміцненням соціальної згуртованості та розвитком людського капіталу. У цьому контексті стратегічна роль держави полягає не лише у фінансуванні цифрових рішень, а й у формуванні узгодженого політичного бачення, яке визначає пріоритети, стандарти та очікувані результати функціонування освітньої цифрової екосистеми.

У документах OECD роль держави окреслюється як функція «архітектора» або «куратора» цифрових екосистем. У звіті Trends Shaping Education 2025 [12] підкреслюється, що освітні інновації найчастіше зароджуються на локальному рівні — у школах, університетах, стартапах чи професійних спільнотах, проте

без активної участі держави вони залишаються розрізненими та поширюються нерівномірно. Саме публічна влада має забезпечувати інституційні умови для масштабування таких практик через встановлення єдиних правил, підтримку сумісності цифрових рішень, розвиток національних платформ та систем збору й аналізу освітніх даних. Завдяки стратегічному плануванню держава мінімізує ризики технологічної фрагментації та формує цілісну цифрову екосистему освіти, орієнтовану на довгострокову стійкість.

Невід'ємною складовою реалізації цієї функції є координація дій різних суб'єктів управління. У матеріалах Європейської Комісії, присвячених «Плану дій щодо цифрової освіти (2021–2027)» [11], наголошується, що результативність цифрової трансформації безпосередньо залежить від здатності держави забезпечити міжвідомчу та міжрівневу взаємодію. Освітня політика має узгоджуватися з цифровою, соціальною, інноваційною та політикою зайнятості й реалізовуватися у партнерстві між центральними органами влади, регіонами та закладами освіти. Відсутність такої координації призводить до дублювання платформ, роздрібненості даних та поглиблення нерівності доступу до освітніх ресурсів між територіями та соціальними групами.

У цьому контексті міжвідомча та міжрівнева взаємодія набуває системоутворювального значення для функціонування цифрової екосистеми освіти, адже забезпечує узгодженість державних рішень і формує спроможність публічної влади діяти як єдиний суб'єкт управління в умовах складних і взаємопов'язаних цифрових процесів.

Окремого значення в управлінні цифровою екосистемою освіти набуває партнерство з приватним сектором і громадянським суспільством. У стратегічних настановах ЮНЕСКО «Керівні принципи щодо ІКТ в освітній політиці та майстер-планах» (*Guidelines for ICT in education policies and masterplans)* [13] наголошується, що більшість цифрових інновацій у сфері освіти створюється поза межами державного сектору - технологічними компаніями, освітніми платформами, громадськими організаціями та професійними спільнотами. За таких умов держава не може і не повинна виконувати роль єдиного розробника цифрових рішень. Її функція полягає у формуванні нормативних, етичних та інституційних рамок, які забезпечують відповідність цифрових продуктів суспільним цілям освіти, принципам інклюзії, захисту даних і рівного доступу. ЮНЕСКО підкреслює, що ефективні освітні цифрові екосистеми формуються саме через поєднання державного лідерства та партнерських моделей управління, у межах яких публічна влада формує стратегічні орієнтири, а приватний сектор і громадянське суспільство забезпечують інноваційність і гнучкість рішень. Таким чином, аналіз програмних і наукових джерел свідчить, що функції та роль органів публічної влади в управлінні цифровою екосистемою освіти еволюціонують у напрямі стратегічної координації, міжсекторальної взаємодії та регуляторного супроводу інновацій. Саме така модель управління створює умови для цілісної цифрової трансформації освіти як інструменту

сталого розвитку, здатного адаптуватися до динамічних соціально-економічних змін, зберігаючи людиноцентричний характер освітньої політики.

Підсумовуючи, можна констатувати докорінну зміну управлінської парадигми: перехід від лінійного адміністрування до управління складними екосистемами. У межах нової моделі органи публічної влади переорієнтовують свою діяльність з операційного втручання на стратегічну фасилітацію, де цифрова трансформація освіти постає не технічним завданням, а фундаментальним інструментом забезпечення сталого розвитку. Системне порівняння традиційного (фрагментарного) підходу та сучасного формування цифрової екосистеми освіти як інструменту забезпечення сталого розвитку, що ґрунтується на засадах цілісності, мережевої взаємодії та людиноцентричності, наведено у Таблиці 2.

Таблиця 2

Концептуальні відмінності між традиційним (фрагментарним) та екосистемним підходами до формування цифрової екосистеми освіти

Параметр порівняння	Традиційна (фрагментарна) модель	Екосистемна (цифрова) модель
Роль держави	Адміністратор процесів та галузевий регулятор	Системний інтегратор, «архітектор» та куратор розвитку
Об'єкт управління	Дискретні цифрові проєкти, платформи та закупівля техніки	Цілісне соціотехнічне середовище та динамічна взаємодія суб'єктів
Ключовий ресурс	Технічне обладнання та інфраструктурні потужності	Стратегічні дані (learning, skills, labour market data)
Тип взаємодії	Жорстка галузева ієрархія та відомча автономія	Багаторівнева координація та мережеве партнерство
Характер політики	Реактивний (наздоганяюче реагування на зміни)	Проактивний (випереджальне формування людського капіталу)
Мета управління	Механічна автоматизація існуючих освітніх процесів	Забезпечення сталого розвитку, стійкості системи та інклюзії та формування цифрової екосистеми освіти

Джерело: складено автором

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження засвідчує, що роль органів публічної влади у формуванні цифрової екосистеми освіти зазнає глибинної трансформації: від лінійного адміністрування до складного мережевого врядування. У межах нової управлінської парадигми держава переорієнтовує свою діяльність із регулювання окремих технологічних процесів на виконання функцій «системного інтегратора» та архітектора цифрового простору. Це створює передумови для того, щоб цифровізація освіти перестала бути технічним завданням і перетворилася на стратегічний механізм забезпечення сталого розвитку. Перехід до екосистемної моделі надає органам публічної влади інструменти для реалізації проактивної

освітньої політики, здатної не лише швидко реагувати на потреби ринку праці, а й випереджально моделювати розвиток людського капіталу на основі принципів інклюзії та соціальної справедливості. Ефективність такої системи залежить від інституційної спроможності забезпечувати стійку міжвідомчу координацію та вибудовувати гнучкі партнерства з приватним сектором, інтегруючи інноваційні технології у національну стратегію сталого розвитку. У цьому контексті стратегічне використання освітніх даних стає фундаментом людиноцентричної політики, що гарантує довгострокову економічну стійкість і соціальну згуртованість сус-пільства.

Подальші наукові розвідки у цьому напрямі доцільно зосередити на аналізі механізмів нормативно-правового регулювання штучного інтелекту в освітньому середовищі, а також на розробці системи показників для оцінювання впливу цифрової трансформації на досягнення конкретних цілей сталого розвитку на регіональному та національному рівнях. Окремої уваги потребують питання цифрової етики та кібербезпеки в управлінні великими масивами персоналізованих освітніх даних, що є критично важливим для збереження довіри до державних цифрових сервісів у довгостроковій перспективі.

Література

1. Education Policy Outlook 2025. OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/education-policy-outlook-2025_c3f402ba-en.html

2. Schools of the Future: Defining New Models of Education for the Fourth Industrial Revolution. WEF. 2020. URL : https://www.weforum.org/publications/schools-of-the-future-defining-new-models-of-education-for-the-fourth-industrial-revolution/

3. Іваній О. М., Ганжа В. В. Цифрова трансформація освіти як об’єкт державного управління в умовах глобалізації. *Право та державне управління.* 2024. № 1. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2024/25.pdf

4. Н.Бобро. Цифрова трансформація в освіті: вплив на навчальні процеси. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 2. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/2812/2848

5. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти). Розпорядження КМУ від 5 серпня 2020 р. № 960-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#n8

6. Деякі питання функціонування освітнього мобільного додатка «Мрія». Постанова КМУ від 16 лютого 2024 р. № 177. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2024-%D0%BF#Text

7. Питання функціонування освітнього мобільного додатка «Мрія».ПостановаКМУ від 22 жовтня 2025 р. № 1334. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-2025-%D0%BF #n19

8. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки. Розпорядження КМУ від 07 червня 2024 р. № 527-р. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-rozvytku-inkliuzyvnoho-navchannia-na-period-do-2029-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-na-20242026-roky-527r-070624

9. Sarah Grand-Clement, Axelle Devaux, Julie Belanger, Catriona Manville. Digital learning. Education and skills in the digital age. 2017. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/conf_proceedings/CF300/CF369/RAND_CF369.pdf

10. Education and skills at the OECD. 2025. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/directorates/EDU/EDU-brochure-2025-26_final.pdf

11. Digital Education Action Plan (2021-2027): policy background. European Commission. URL : https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/plan

12. Trends Shaping Education 2025. OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/trends-shaping-education-2025_ee6587fd-en.html

13. Guidelines for ICT in education policies and masterplans. UNESCO 2022. URL : https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380926

References

1. OECD (2025), “Education Policy Outlook 2025”, Available at: https://www.oecd.org/en/publications/education-policy-outlook-2025_c3f402ba-en.html (Accessed: September 2025).

2. WEF (2020), “Schools of the Future: Defining New Models of Education for the Fourth Industrial Revolution”, Available at: https://www.weforum.org/publications/schools-of-the-future-defining-new-models-of-education-for-the-fourth-industrial-revolution/ (Accessed: June 2025).

3. Ivanii, O. M. and Ganzha, V. V. (2024), “Digital transformation of education as an object of state administration in the context of globalization”, *Law and Public Administration*, no. 1, Available at: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2024/25.pdf (Accessed: September 2025).

4. Bobro, N. (2024), “Digital transformation in education: impact on learning processes”, *Investments: Practice and Experience*, no. 2, Available at: https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/2812/2848 (Accessed: October 2025).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), “On approval of the Concept for the development of natural and mathematical education (STEM-education)”, Order of the CMU dated August 5, 2020, no. 960-r, Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#n8 (Accessed: November 2025).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), “Some issues of functioning of the educational mobile application ‘Mriya’”, Resolution of the CMU dated February 16, 2024, no. 177, Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2024-%D0%BF#Text (Accessed: September 2025).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2025), “Issues of functioning of the educational mobile application ‘Mriya’”, Resolution of the CMU dated October 22, 2025, no. 1334, Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-2025-%D0%BF#n19 (Accessed: November 2025).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), “On approval of the National Strategy for the Development of Inclusive Education for the period up to 2029 and approval of the operational action plan for its implementation for 2024-2026”, Order of the CMU dated June 07, 2024, no. 527-r, Available at: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-rozvytku-inkliuzyvnoho-navchannia-na-period-do-2029-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-na-20242026-roky-527r-070624 (Accessed: October 2025).

9. Grand-Clement, S., Devaux, A., Belanger, J. and Manville, C. (2017), “Digital learning. Education and skills in the digital age”, RAND Corporation, Available at: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/conf_proceedings/CF300/CF369/RAND_CF369.pdf (November 2025).

10. OECD (2025), “Education and skills at the OECD”, Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/directorates/EDU/EDU-brochure-2025-26_final.pdf (Accessed: October 2025).

11. European Commission (2021), “Digital Education Action Plan (2021-2027): policy background” https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/plan (September 2025).

12. OECD (2025), “Trends Shaping Education 2025”, Available at: https://www.oecd.org/en/publications/trends-shaping-education-2025_ee6587fd-en.html (Accessed: December 2025).

13. UNESCO (2022), “Guidelines for ICT in education policies and masterplans”, Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380926 (Accessed: January 2026).

УДК 352.011.1(477.7)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-163-182

Люлява Віталій Васильович аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0009-0001-1177-8091

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Анотація. Адміністративно-територіальна реформа, започаткована в Україні після 2014 року, спрямована на побудову ефективної, фінансово самодостатньої та демократичної системи місцевого самоврядування. Проте її повноцінна реалізація неможлива без чітко структурованої та функціонально збалансованої середньої ланки управління – рівня, що забезпечує координацію між національною державною політикою та локальними інтересами об'єднаних територіальних громад. У 2020 році було ліквідовано 490 старих районів і створено 136 нових, а також переосмислено роль обласного рівня. Однак, незважаючи на формальні зміни, середня ланка залишається слабо вивченим інституційним явищем у вітчизняній науковій літературі, а її ефективність обмежується низкою системних дисфункцій. У статті здійснено комплексний інституційно-правовий аналіз нової моделі середньої ланки управління, зокрема проаналізовано еволюцію повноважень областей і районів, розмежування компетенцій між районною радою (як органом місцевого самоврядування) та районною державною адміністрацією (як територіальним органом Кабінету Міністрів), а також виявлено ключові проблеми: інституційний дуалізм, фінансову слабкість, кадровий дефіцит та ризики рецентралізації на обласному рівні.

На основі аналізу досвіду країн ЄС (Польщі, Німеччини, Франції) та емпіричних даних (звіти Мінрегіону, ОЕСР, Держказначейства) обґрунтовано етапну стратегію подальшого розвитку середньої ланки, яка передбачає правову кодифікацію (через Закон «Про регіони»), посилення фінансової автономії, розвиток міжгромадської кооперації та конституційне закріплення областей як повноцінного рівня місцевого самоврядування. Дослідження має як теоретичну цінність (розширює розуміння інституційної трансформації в умовах транзитної держави), так і практичну значущість (може бути використане при розробці законодавства, формуванні регіональної політики та підготовці кадрів публічної адміністрації).

Ключові слова: середня ланка управління; децентралізація; адміністративно-територіальна реформа; об'єднані територіальні громади; районна рада; районна державна адміністрація; обласний рівень; місцеве самоврядування; міжгромадська співпраця; регіональна політика.

Lyulyavya Vitaliy Vasylovych PhD student, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0009-0001-1177-8091

INSTITUTIONAL DIMENSION OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM IN UKRAINE

Abstract. The administrative-territorial reform launched in Ukraine after 2014 aims to establish an efficient, financially self-sufficient, and democratic system of local self-government. However, its full implementation is impossible without a clearly structured and functionally balanced middle tier of public administration – the level that ensures coordination between national state policy and the local interests of amalgamated territorial communities (ATCs). In 2020, Ukraine abolished 490 old districts and established 136 new ones, while redefining the role of the oblast (regional) level. Despite these formal changes, the middle tier remains an understudied institutional phenomenon in Ukrainian academic literature, and its effectiveness is constrained by a number of systemic dysfunctions. This article provides a comprehensive institutional and legal analysis of the new model of the middle tier of public administration. It examines the evolution of competences of oblasts and districts, clarifies the division of powers between the district council (as a local self-government body) and the district state administration (as a territorial body of the Cabinet of Ministers), and identifies key challenges: institutional duality, financial weakness, staffing shortages, and risks of recentralisation at the oblast level. Drawing on the experience of EU countries (Poland, Germany, France) and empirical data (reports from the Ministry for Communities and Territories Development, OECD, and the State Treasury Service of Ukraine), the study proposes a phased strategy for further development of the middle tier. This strategy includes legal codification (through the Draft Law “On Regions”), strengthening financial autonomy, promoting inter-communal cooperation, and constitutional recognition of oblasts as a full-fledged level of local self-government. The research holds both theoretical value – by expanding the understanding of institutional transformation in a transitional state – and practical relevance, as it can inform legislative drafting, regional policy formulation, and public administration capacity building.

Keywords: middle tier of public administration; decentralisation; administrative-territorial reform; amalgamated territorial communities; district council; district state administration; oblast level; local self-government; inter-communal cooperation; regional policy.

Постановка проблеми. Адміністративно-територіальна реформа, започаткована в Україні з 2014 року, є визначальним елементом ширшої стратегії децентралізації влади, спрямованої на побудову ефективної, підзвітної та громадянсько-орієнтованої системи публічного управління. Основна увага реформи спочатку зосереджувалася на утворенні об’єднаних територіальних

громад (ОТГ) як нових базових одиниць місцевого самоврядування. Проте повноцінна реалізація децентралізаційних засад неможлива без чітко визначеного, функціонально зрілого та інституційно стабільного середнього рівня управління – ланки, що забезпечує вертикальну координацію між центральною владою та громадами, а також горизонтальну інтеграцію між самими ОТГ.

У 2020 році Україна здійснила другий етап реформи, ліквідувавши 490 старих районів і створивши 136 нових, а також переосмисливши роль обласного рівня. Однак, незважаючи на значні інституційні зрушення, середня ланка управління залишається найменш дослідженою та найбільш проблемною складовою нової моделі. На сьогодні існує глибоке наукове протиріччя: з одного боку, реформа декларує створення збалансованої трирівневої системи (громада – район – область), з іншого – на практиці середній рівень характеризується інституційною двоїстю (районна рада як орган самоврядування чи районна державна адміністрація (РДА) як орган виконавчої влади), фінансовою слабкістю, кадровим дефіцитом та відсутністю чіткого конституційного статусу для обласного рівня.

Більшість наукових досліджень останніх років [13, 18, 27] зосереджені на аналізі ОТГ або загальних принципів децентралізації, тоді як системний аналіз інституційного виміру середньої ланки – її правової природи, функціонального завдання, механізмів взаємодії з іншими рівнями влади та шляхів подолання існуючих дисфункцій – залишається недостатнім. Наведене створює прогалину у науковому знанні, що заважає не лише теоретичному осмисленню трансформаційного державотворення в Україні, а й практичному вдосконаленню інституційної архітектури публічної влади [1–27].

Таким чином, актуальність проблеми полягає в необхідності наукового осмислення інституційного виміру адміністративно-територіальної реформи, зокрема – визначення місця та ролі середньої ланки управління в новій моделі децентралізації, виявлення системних протиріч її функціонування та обґрунтування стратегії її інституційного зміцнення. Постає наукове питання: чи є нова модель середньої ланки управління в Україні ефективним інституційним механізмом координації та розвитку, чи вона, навпаки, репродукує ризики бюрократизації, дублювання функцій та прихованої централізації?

Саме на відповідь на це питання спрямовано дане дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У період з 2020 по 2025 рік проблематика середньої ланки управління стала центром уваги як українських, так і міжнародних дослідників, що зумовлено запровадженням масштабної адміністративної реформи. Дослідження можна умовно розділити на три напрями.

По-перше, значна частина наукових робіт аналізує інституційну трансформацію районного рівня. Так, С. Павленко [17] у своїй монографії детально досліджує правову природу нових районів, підкреслюючи ризики дуалізму між райрадою та РДА. Аналогічні висновки роблять О. Кравчук та Т. Лисенко [13],

які на основі кейс-студій показують, що відсутність чіткого розмежування повноважень призводить до інституційної неефективності. Особливу увагу цій проблемі присвятив О. Кульчицький [14], який запропонував модель «функціонального розділення» на основі принципу субсидіарності та Б. Карпінський і Т. Худьо щодо особливостей взаємодії різних рівнів територіальних реформ [10].

По-друге, окремий потік досліджень зосереджений на ролі обласного рівня. М. Бойко [1] у статті в «Юридичному віснику» обґрунтовує необхідність надання областям статусу суб'єкта місцевого самоврядування. П. Демиденко [3] аналізує практику формування обласних стратегій розвитку, констатуючи їхню формальність та відсутність механізмів реалізації. Важливий внесок у цю тему зробив Т. Запорожець [9], який запропонував концепцію «регіонального патріотизму» як основи для формування ідентичності на обласному рівні.

По-третє, зростає кількість компаративних досліджень, що аналізують досвід країн ЄС. Зокрема, І. Мельник [15] порівнює модель повітів у Польщі з українськими районами, роблячи висновок про недоцільність повного перенесення, але доцільність запозичення окремих механізмів (наприклад, міжгромадських об'єднань). Д. Савчук [22] досліджує німецьку модель Landkreis, акцентуючи увагу на фінансовій автономії та виборності. Важливим є також дослідження О. Романчук [21] щодо аналізу французьких департаментів як приклад соціально орієнтованого середнього рівня.

Окрім академічних робіт, значний внесок у розуміння проблематики зробили аналітичні звіти міжнародних організацій. Так, OECD [27] у своєму звіті «Decentralisation in Ukraine» детально описує слабкості середньої ланки, пропонуючи рекомендації щодо її зміцнення. Рада Європи [23] у моніторинговому звіті з Європейської хартії місцевого самоврядування критично оцінює відсутність конституційного статусу областей. Також варто виділити звіти Міністерства розвитку громад та територій України [12, 16], які містять цінні емпіричні дані про функціонування нових районів.

Нарешті, слід зазначити зростання інтердисциплінарності досліджень: сучасні роботи поєднують правовий, політологічний, економічний та адміністративний підходи. Наведене свідчить про зрілість наукового дискурсу з питань децентралізації в Україні.

Мета статті – комплексний інституційно-правовий аналіз оптимізації середньої ланки управління в Україні в умовах реформи децентралізації, зокрема – дослідження трансформації ролі областей і районів після адміністративної реформи 2020 року, виявлення системних проблем їхнього функціонування та виділення науково обґрунтованих напрямів подальшого інституційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. ***Теоретико-правові основи середньої ланки управління в системі публічної влади.*** Адміністративно-територіальний устрій (АТУ) є основою організації публічної влади на території держави, визначаючи її внутрішню структуру, рівні управління та механізми взаємодії між

ними. Згідно з класифікацією Організації Об'єднаних Націй (UN, 2022), існують три основні типи АТУ: унітарний, федеративний та конфедративний, при чому в унітарних державах (до яких належить і Україна) можливий різний ступінь децентралізації управління.

Базова відмінність полягає в наявності чи відсутності проміжного (середнього) рівня між центром та місцевими громадами. У деяких країнах (наприклад, Данія, Норвегія) практикується двохрівнева модель: центр – громада. У інших – трирівнева: центр – регіон/область – громада (Польща, Франція, Німеччина). Середній рівень у таких моделях виконує роль координаційного, стратегічного та іноді контролюючого механізму, забезпечуючи зв'язок між національною політикою та локальними потребами.

Важливо підкреслити, що наявність середнього рівня не є автоматичним показником ефективності. За даними OECP [27], ефективність середньої ланки залежить від чіткого розмежування повноважень, фінансової автономії, кадрового забезпечення та зворотного зв'язку із громадами. Водночас, надмірна кількість управлінських рівнів може призводити до бюрократизації, дублювання функцій і зростання транзакційних витрат.

Середня ланка управління – це інституційний рівень, що розташований між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Її функціональні обов'язки, згідно з рекомендаціями Ради Європи (Recommendation 179 [24] та Congress of Local and Regional Authorities [23]), включають:

– Реалізацію державної політики на території регіону (наприклад, у сфері освіти, охорони здоров'я, екології);

– Координацію діяльності місцевих громад, особливо у випадках надзвичайних ситуацій або реалізації міжгромадських проєктів;

– Надання адміністративних послуг, які економічно недоцільно чи технічно неможливо забезпечувати на рівні окремої громади;

– Контроль за додержанням законодавства місцевими радами та виконавчими органами (у рамках компетенції, визначеної Конституцією та законом).

Слід зауважити, що в сучасних демократичних державах контрольна функція поступово трансформується на підтримку та консультаційну роль, що відповідає принципам підзвітності та партнерства, а не ієрархічного підпорядкування. Так, у Польщі повітові (районні) органи самоврядування не є підрозділами центральної влади, а мають власні виборні ради та бюджети, що забезпечує їхню автономію та відповідальність перед громадянами.

Аналіз досвіду країн-членів OECP і ЄС свідчить про різноманітність моделей організації середньої ланки, але також – про наявність спільних принципів:

Франція: департаменти (départements) виконують переважно соціальні функції (підтримка сімей, соціальне житло, транспорт), мають власні ради, обираються прямим голосуванням, фінансуються з власних податків і трансфертів.

Німеччина: райони (Landkreise) – це самоврядні одиниці з виборними органами, які надають широкий спектр послуг (наприклад, управління відходами, ліцензування, охорона здоров'я).

Естонія: після реформи 2017 року кількість громад була скорочена до 79, а роль середнього рівня мінімізована – більшість функцій передано громадам або центру.

Звідси випливає важливий урок: оптимальна кількість та розмір середніх одиниць має ґрунтуватися на принципі ефективності, а не ідеології. Для України, яка має великі територіальні та демографічні розбіжності між регіонами, доцільною є гнучка модель, що враховує не тільки критерій населення, а й інфраструктурну, економічну та географічну специфіку.

Міжнародні стандарти, зокрема Європейська хартія місцевого самоврядування (ратифікована Україною у 1997 р.), встановлюють базові принципи, що мають бути дотримані при розмежуванні повноважень [6]:

Принцип субсидіарності: завдання мають виконуватися на найближчому до громадян рівні, якщо це не суперечить ефективності;

Принцип ясності: кожному рівню влади мають бути чітко визначені повноваження та фінансові ресурси;

Принцип захищеності: зміни в АТУ мають враховувати інтереси місцевих громад та передбачати механізми їхньої участі.

У правовій доктрині (наприклад, у працях К. Тротінгера та Ф. Ріделя) підкреслюється, що функціональне розмежування повноважень є більш важливим, ніж формальне розмежування територій. Тобто, ключовим є не те, хто формально має право, а чи має цей суб'єкт адекватні ресурси, компетентність і підзвітність для виконання завдань.

У контексті України це означає, що подальша оптимізація середньої ланки повинна ґрунтуватися не лише на адміністративному скороченні, а й на функціональній диференціації: які завдання належать громадам, які – районам, які – областям, а які – державі. Лише за такої умови можлива побудова збалансованої, ефективної і демократичної системи публічного управління.

Історико-інституційна еволюція середньої ланки в Україні. Сучасна структура середньої ланки управління в Україні має глибокі коріння в радянській адміністративній системі. Згідно з Конституцією УРСР 1978 року та Законом «Про місцеві Ради народних депутатів трудящих» (1982), районна ланка була інтегрованою частиною централізованої ієрархії партійно-державного управління.

Районні комітети колишньої партії фактично контролювали роботу виконавчих комітетів районних рад, а самі ради виконували переважно формальні функції.

Базовою характеристикою радянського району була його двоїста природа: з одного боку – формальна приналежність до системи місцевих органів влади, з іншого – фактична підпорядкованість вищим рівням виконавчої влади

(облвиконкому, Раді Міністрів УРСР). Ця модель заклала інституційний патерн, за яким район сприймався не як рівень самоврядування, а як адміністративно-територіальна одиниця для реалізації директив згори. Подібний підхід зберігався навіть після здобуття незалежності, оскільки перші закони незалежної України (наприклад, Закон «Про місцеві Ради народних депутатів України» 1990 р.) фактично репродукували радянську модель, лише замінивши назви інституцій.

Після 1991 року формально було закріплено принцип місцевого самоврядування (Конституція України 1996 р., розділ XI), проте реальна трансформація середньої ланки не відбулася [10]. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» [7] передбачав існування трьох рівнів: сільський/селищний, районний, обласний. Проте:

– Районні ради мали мінімальні фінансові ресурси (менше 2% місцевих доходів у середньому за 2000–2010 рр. – за даними Держказначейства [5]);

– Районні державні адміністрації (РДА), призначені Президентом через голову обласної влади, фактично дублювали функції районної ради та виконкому;

– Області перетворилися на «передову ланку» центральної влади: голови ОДА призначалися президентом і підпорядковувалися безпосередньо Кабінету Міністрів.

Аналіз показує, що в цей період середня ланка була інституційно надмірною, але функціонально слабкою. Громади (особливо сільські) не мали ресурсів для самостійного розвитку, а райони – чіткого місійного завдання. Замість координації або надання міжгромадських послуг, районна ланка стала буферною зоною бюрократії, що сповільнювала прийняття рішень і збільшувала транзакційні витрати.

З 2014 року в Україні розгорнулася масштабна реформа децентралізації, спрямована на укріплення громад через добровільне об’єднання. Згідно з Концепцією реформи місцевого самоврядування (затвердженою Указом Президента № 716/2014), основним суб’єктом нової моделі мало стати об’єднана територіальна громада (ОТГ), якій передавалися повноваження у сферах освіти, охорони здоров’я, соціальної підтримки, місцевої інфраструктури.

Проте ця реформа була асиметричною: увага була зосереджена майже виключно на громадах, тоді як районний рівень був фактично проігнорований. Старі райони (490 одиниць) залишилися без чіткої ролі – їхні органи влади продовжували існувати, але втратили більшість функцій на користь ОТГ. Це призвело до:

– інституційної аномії: районні ради не мали достатніх завдань для легітимного існування;

– фінансової дезінтеграції: більшість місцевих доходів стягувалася ОТГ, у той час як райони залишалися з мінімальними бюджетами;

– дублювання інфраструктури: паралельне існування районних та громадських адміністрацій призводило до зростання бюрократії.

– У цей період середня ланка перебувала в стані інституційної кризи, що вимагало системного рішення.

У червні 2020 року Верховна Рада прийняла Закон № 807-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування», який став логічним продовженням децентралізаційної реформи [2]. Основні зміни (табл. 1):

– Ліквідація 490 старих районів та створення 136 нових районів згідно з критеріями: мінімум 150 тис. мешканців (у сільській місцевості – 75 тис.), наявність потужної громади-центру (не менше 10 тис. мешканців).

– Ліквідація районних державних адміністрацій старого зразка; нові РДА стають територіальними органами Кабінету Міністрів, підпорядкованими голові ОДА.

– Районні ради стають виборними органами місцевого самоврядування, які формують виконавчі органи (районні ради мають бюджет, майно, повноваження).

– Області зберігають роль у регіональному розвитку, але без прямих адміністративних повноважень щодо ОТГ.

Таблиця 1

Динаміка трансформації середньої ланки управління в Україні

Рік	Базові події	Інституційні наслідки
2014	Запуск децентралізаційної реформи (Указ Президента № 716/2014); створення перших ОТГ	Початок передачі повноважень із районів до громад; роль районів починає слабнути
2015–2019	Масове утворення ОТГ (з 200 до 1 470); передача шкіл, лікарень, ЦНАПів до громад	Районні ради втрачають фінансову базу та функції; РДА залишаються, але без реальних завдань – інституційна «вакуумна зона»
2020	Прийняття Закону № 807-IX; створення 136 нових районів	Ліквідація 490 старих районів; формування нових райрад і РДА; початок функціонування нової моделі з 1 січня 2021 р.
2021–2022	Перші місцеві вибори в нових районах (25 жовтня 2021); формування районних бюджетів	Зростання кількості міжгромадських ініціатив; проблеми з кадрами, інфраструктурою та розмежуванням повноважень
2023–2025	Розгляд проєкту Закону «Про регіони»; підсумки першого п’ятиріччя нових районів	Формування практики взаємодії ОТГ–район–область; зростає дискусія про необхідність надання обласному рівню статусу суб’єкта самоврядування

Джерела: сформовано автором за [2, 4–5, 7–8, 10, 12, 16, 19–20].

Таким чином, реформа 2020 року відновила функціональну цілісність середньої ланки, надавши їй нове призначення: координація між громадами, реалізація державних програм на місцях, надання міжгромадських послуг.

Проте, як зазначається в аналітичних звітах Мінрегіону [12, 16], формальне створення нових інституцій не означало автоматичної їхньої ефективності – це питання, яке потребує подальшого дослідження.

Нова модель середньої ланки управління: інституційна архітектура та розподіл повноважень. Реформа 2020 року, закріплена Законом України № 807-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування», передбачала створення 136 нових районів на підставі чітких, об'єктивних критеріїв, затверджених Кабінетом Міністрів України (Постанова № 710 від 12 червня 2020 р.) [2]. Основні з них:

– Демографічний критерій: кожен новий район мав охоплювати не менше 150 тис. мешканців у міській місцевості та не менше 75 тис. – у сільській (з урахуванням густоти заселення та транспортної доступності).

– Територіальний центр: у кожному районі мала бути «потенційна громада-центр» з населенням не менше 10 тис. осіб, яка здатна забезпечити інфраструктурну базу для надання міжгромадських послуг.

– Фінансова здатність: враховувалася загальна фіскальна ємність об'єднаних громад, що входять до району, – зокрема, сума власних податків та зборів.

Ці критерії мали забезпечити мінімальний операційний розмір району, достатній для ефективного функціонування як адміністративної та самоврядної одиниці. Аналіз даних Державної служби статистики України [4] показує, що середня чисельність населення нового району становить 287 тис. осіб, що значно перевищує радянський середній показник (близько 100 тис.). Проте в окремих випадках (наприклад, у Карпатах або на Поліссі) були зроблені географічні винятки – для збереження доступності управління та послуг.

Важливо підкреслити, що нові райони не є адміністративними одиницями в класичному розумінні, а являють собою територіальні об'єднання громад, які зберігають свою самостійність. Це принципово новий підхід порівняно з радянською чи пострадянською моделлю, де район був «материнською» структурою щодо сільрад.

Нова модель передбачає подвійну природу районного рівня, що відображає баланс між державним управлінням і місцевим самоврядуванням:

Районна державна адміністрація є територіальним органом Кабінету Міністрів, підпорядкованим голові обласної ДА. Згідно зі Законом «Про центральні органи виконавчої влади» [8], РДА виконує такі функції:

– реалізація державної політики (освіта, охорона здоров'я, соцзахист);

– надання адміністративних послуг, передбачених держреєстром;

– координація дій у надзвичайних ситуаціях;

– контроль за додержанням законодавства громадами (у межах, визначених Кабміном).

Районна рада є органом місцевого самоврядування, обраним шляхом прямих виборів (у складі депутатів від ОТГ).

Відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування» (ст. 26[1]) [7], її повноваження включають:

– затвердження районної програми розвитку;

– формування районного бюджету (власні доходи + міжбюджетні трансферти);

– підтримку міжгромадської співпраці (наприклад, спільні лікарні, інклюзивні центри);

– реалізацію проєктів, які економічно недоцільно здійснювати окремій громаді.

Ключове розмежування: РДА – виконує державні завдання, районна рада – реалізує місцеві інтереси. Проте на практиці це розмежування часто розмивається, що створює ризики дублювання.

Водночас, у новій моделі обласний рівень втратив адміністративну владу над громадами, але зберіг стратегічні та координаційні функції:

Обласна державна адміністрація (ОДА) тепер не має права втручатися у повноваження ОТГ чи районних рад. Її основне завдання – координація діяльності РДА та забезпечення реалізації державних програм у регіоні.

Обласна рада отримала нове призначення – розробка та затвердження стратегії розвитку області, управління обласним майном, підтримка міжрайонної інфраструктури (наприклад, обласні лікарні, дороги регіонального значення).

Однак, на відміну від районів, області не отримали статусу суб'єкта місцевого самоврядування у повному обсязі.

Зокрема, обласна рада не має власного виконавчого комітету, а її бюджет формується за принципом «залишкового фінансування» – після розподілу коштів між ОТГ і районами.

Це обмежує її здатність до самостійної політики.

Аналітичні звіти Мінрегіону [12, 16] вказують, що лише 38% обласних рад мають затверджені стратегії розвитку, що свідчить про слабку інституційну зрілість цього рівня.

Центральне місце у правовому регулюванні нової моделі займають:

– Конституція України (розділ XI): закріплює принцип місцевого самоврядування, але не визначає статусу областей як рівня самоврядування — лише як адміністративно-територіальних одиниць [10].

– Закон «Про місцеве самоврядування в Україні»: вперше вводить поняття районної ради як органу самоврядування (ст. 4[1]) та визначає її повноваження (ст. 26[1]) [7].

– Закон «Про добровільне об'єднання громад»: закріплює пріоритет ОТГ як основного суб'єкта місцевого самоврядування.

– Постанова КМУ № 710 (2020): деталізує критерії формування нових районів.

– Положення про районну ДА: чітко обмежує її функції виконанням державних повноважень, забороняючи втручання у справи громад [19].

Проте прогалини у законодавстві залишаються. Наприклад, не врегульовано питання взаємодії між райрадою та РДА у разі конфлікту інтересів, а також фінансові механізми підтримки міжгромадських проєктів.

Нова модель передбачає дві форми інтеграції:

Вертикальна інтеграція:

– ОТГ → районна рада: делегування частини завдань для спільної реалізації (наприклад, інклюзивні центри);

– Район → область: участь у регіональних програмах (наприклад, «Велике будівництво»).

Горизонтальна інтеграція:

– Міжгромадська співпраця: укладання угод про спільне фінансування об'єктів (лікарні, школи);

– Міжрайонна кооперація: рідкісна, але можлива (наприклад, у сфері екологічного контролю).

Найбільш розвиненою є міжгромадська співпраця на рівні району: за даними Мінрегіону [16], понад 60% нових районів мають затверджені міжгромадські проєкти у бюджетах. Проте відсутність юридичного механізму обов'язкової кооперації (на кшталт poliskommun у Швеції) обмежує потенціал цієї моделі (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння правового статусу середньої ланки до та після реформи 2020 року

Ознака	**До 2020 року**	**Після 2020 року**
Тип району	Адміністративно-територіальна одиниця з подвійною природою (самоврядування + виконавча влада)	Двоелементна модель: окремо – райрада (самоврядування), окремо – РДА (виконавча влада)
Правова основа райради	Орган місцевого самоврядування без чітких повноважень	Орган місцевого самоврядування із закріпленими повноваженнями (ст. 26¹ Закону «Про місцеве самоврядування»)
Правова основа РДА	Окремий рівень виконавчої влади, підпорядкований Президенту	Територіальний орган Кабінету Міністрів, підпорядкований голові ОДА
Зв'язок із громадами	Район «керував» сільрадами	Район не має адміністративного впливу на ОТГ; взаємодія – на основі партнерства
Фінансова автономія	Низька (бюджет райради — <2% місцевих доходів)	Середня (район отримує частку від податків ОТГ + міжбюджетні трансферти)
Територіальна база	Сільради, селищні, міські ради	Тільки об'єднані територіальні громади (ОТГ)

Джерела: сформовано автором за даними [2, 7, 10, 12, 19].

Критичний аналіз ефективності оптимізації: проблеми та дисфункції. Нова модель середньої ланки ґрунтується на подвійній інституційній природі району: з одного боку – районна рада, як виборний орган місцевого самоврядування; з іншого – районна державна адміністрація, як територіальний орган Кабінету Міністрів. На папері це забезпечує баланс між самоврядуванням і державним управлінням. На практиці ж виникає інституційна напруга, спричинена кількома факторами:

Перетин функцій: обидві структури діють на одній території, часто з однаковими завданнями (наприклад, у сфері соціального захисту або надзвичайних ситуацій).

Різна легітимність: райрада отримує мандат від громадян, РДА – від центральної влади.

Це призводить до конфлікту інтересів, особливо коли державна політика суперечить місцевим пріоритетам.

Відсутність механізму узгодження: законодавство не передбачає обов'язкового формату спільного планування чи вирішення суперечок між райрадою та РДА.

Приклад: у 2023 р. райрада одного з районів Львівщини прийняла рішення про створення міжгромадського центру для ВПО, але РДА відмовилася виділити державні кошти, мотивуючи це «відсутністю доручення від Кабміну». Судовий спор тривав 8 місяців і завершився компромісом, але виявив правову невизначеність у взаємодії між рівнями.

Така подвійність суперечить принципу ясності повноважень, закріпленому у рекомендації № 179 Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, згідно з якою кожен рівень має чітко визначені завдання, ресурси та підзвітність [24].

Незважаючи на передачу частини податкових надходжень до районних бюджетів, фінансова здатність нових районів залишається низькою. За даними Держказначейства [5]:

– На районні бюджети припадає лише 5–7% загальних місцевих доходів.

– Більшість коштів (63%) залишаються в бюджетах ОТГ, що обмежує здатність районів фінансувати міжгромадські проєкти.

– Механізм міжбюджетних трансфертів нестабільний: формула розподілу не враховує реальні потреб (наприклад, кількість ВПО, стан інфраструктури).

Кадрова ситуація ще гірша. За даними Мінрегіону [16–17], у 42% нових районів вакантні посади заступників голови райради з економіки, фінансів, планування. У сільській місцевості (наприклад, на Волині чи в Чернівецькій області) спостерігається відтік кваліфікованих фахівців до обласних центрів або за кордон.

Наведене створює циклову проблему: слабкий кадровий потенціал → низька якість бюджетного процесу → обмежена здатність реалізовувати проєкти → відсутність довіри з боку громад → подальше зниження пріоритетності районного рівня.

Хоча реформа передбачала зниження ролі областей як інструменту центрального контролю, на практиці спостерігається рецентралізація влади на обласному рівні:

Голови ОДА формально підпорядковані Кабміну, але фактично виконують роль локальних «намісників», контролюючи роботу РДА, впливаючи на розподіл державних коштів і навіть на призначення керівників ЦНАПів.

У багатьох областях (наприклад, Харківській, Дніпропетровській) обласні влади формують «регіональні фонди», які перерозподіляють частину коштів між районами, обминаючи механізми місцевого самоврядування.

Обласні ради, хоча й є виборними, не мають виконавчого комітету, що робить їх залежними від апарату ОДА у питаннях реалізації рішень.

Означене створює ризик формування «адміністративного моноліту» на рівні області, де реальну владу зосереджено в руках призначеного голови ОДА, а не виборних представників громад. Така модель суперечить принципу субсидіарності і може призвести до нової форми бюрократичної ієрархії, яка просто перемістилася з Києва до обласних центрів.

Незалежні дослідження підтверджують системні проблеми:

– Мінрегіон: лише 35% громад вважають, що районна рада «ефективно підтримує міжгромадську співпрацю» [16].

– Проєкт «Децентралізація без бар'єрів»: у 60% районів відсутній спільний інформаційний простір між ОТГ і райрадою (єдиний портал, база проєктів тощо) [20].

– OECD: у звіті «Decentralisation in Ukraine» зазначено, що «weak institutional capacity at the rayon level remains a critical bottleneck» [27].

– Держстат: кількість міжгромадських угод у 2023 р. зросла лише на 8% порівняно з 2022 р., що свідчить про низьку мотивацію до кооперації, частково через відсутність стимулів з боку районного рівня [4].

Окремо варто зазначити регіональну асиметрію: у західних областях (Львівська, Івано-Франківська) районні ради активніше впроваджують інновації, тоді як у східних і південних регіонах (Херсонська, Запорізька) — переважає кризова логіка виживання, що обмежує стратегічне планування.

Однією з найглибших інституційних проблем є неповна конституційна регламентація обласного рівня. Згідно зі ст. 133 Конституції України, області є адміністративно-територіальними одиницями, але не суб'єктами місцевого самоврядування. Це має серйозні наслідки:

– Обласні ради не мають конституційної гарантії існування, на відміну від сільських, селищних і міських рад.

– Відсутність конституційного статусу ускладнює законодавче закріплення їхніх повноважень (наприклад, у проєкті Закону «Про регіони»).

У разі подальшої конституційної реформи (наприклад, після завершення війни) існує ризик повної ліквідації обласного рівня, якщо він не буде узаконений як рівень самоврядування.

Це створює інституційну невизначеність, яка гальмує розвиток регіональної політики і знижує довіру інвесторів до довгострокових проєктів на обласному рівні.

Реформа 2020 року створила формально оптимізовану, але функціонально незрілу середню ланку управління. Її ефективність обмежується інституційним дуалізмом, фінансовою слабкістю, кадровим дефіцитом, тенденцією до рецентралізації та глибокими конституційними недоліками. Без усунення цих дисфункцій нова модель ризикує перетворитися на «формальну оболонку» без реальної здатності забезпечувати координацію між громадами та державою. Подальші кроки мають бути спрямовані не на скорочення, а на інституційне зміцнення, фінансове забезпечення та правове узаконення середньої ланки як повноцінного рівня публічного управління.

Перспективи інституційного розвитку середньої ланки управління. Одним із визначальних напрямів подальшого розвитку середньої ланки є правова кодифікація її статусу, зокрема шляхом прийняття Закону України «Про регіони», який розробляється з 2021 року за підтримки Мінрегіону та ЄС. На сьогодні проєкт закону (станом на 2025 р.) передбачає:

Чітке визначення регіону як адміністративно-територіальної одиниці, що охоплює область (у мирний час) або новоутворені регіональні одиниці (у разі подальшої адміністративної реформи).

Надання обласному рівню статусу суб'єкта місцевого самоврядування, що дозволить обласним радам формувати власні виконавчі органи, а не залежати від апарату ОДА.

Закріплення повноважень у сфері стратегічного планування, регіональної економічної політики, міжрайонної інфраструктури, підтримки галузей, що мають регіональне значення.

Кодифікація є критично важливою, оскільки, як зазначається у звіті ОЕСР [27], «fragmented legal framework undermines institutional predictability». Без єдиного закону роль областей залишатиметься адміністративно-технічною, а не політико-стратегічною.

Прийняття Закону «Про регіони» також створить правову основу для подальшої конституційної реформи, яка може передбачити внесення змін до ст. 133 Конституції щодо статусу областей.

Окрім того, ефективна середня ланка повинна ґрунтуватися не лише на адміністративному поділі, а й на стратегічній регіональній політиці. Для цього необхідно:

– Уніфікувати та обов'язково затверджувати стратегії розвитку областей за єдиною методикою, розробленою Мінрегіоном спільно з ОЕСР. Стратегії мають базуватися на SWOT-аналізі, визначенні конкурентних переваг регіону та механізмах моніторингу виконання.

– Активізувати міжгромадську співпрацю через створення міжгромадських об'єднань правового характеру (наприклад, асоціацій, об'єднань громад за

функціональними цілями). У Польщі такі об'єднання (związki gmin) мають власний бюджет і можуть залучати фінансування з ЄС.

– Цифровізувати взаємодію між рівнями влади: створити єдину інформаційну платформу для обміну даними між ОТГ, районами та областями (аналог польської ePuap або естонської e-Estonia). Це дозволить автоматизувати процеси звітування, планування та контролю за виконанням проєктів.

Важливою умовою є фінансова підтримка: держава має передбачити спеціальні гранти на розробку стратегій та реалізацію міжгромадських ініціатив, як це зроблено в країнах Балтії. Досвід країн ЄС пропонує кілька моделей, які можуть бути частково адаптовані до українських реалій [10, 15, 21–22]:

Польща: модель повіту (powiat) як виборного рівня між громадою та воєводством. Повіти мають власні податки, виборні ради, власну інфраструктуру (лікарні, школи). Для України доцільно запровадити механізм обов'язкової міжгромадської кооперації у визначених сферах (наприклад, медична допомога, відходи).

Німеччина: роль Landkreis як самоврядної одиниці, яка виконує завдання, неефективні для окремих громад. Базовий елемент – принцип «виконання завдань найближчим до громадян рівнем» (Subsidiaritätsprinzip).

Франція: департаменти фокусуються на соціальній сферах (підтримка сімей, інвалідів), що дозволяє зняти навантаження з громад. Такий підхід може бути корисним для України, де соціальне навантаження на громади зростає (ВПО, старіння населення).

Проте адаптація повинна враховувати масштаби території, рівень урбанізації та фінансову здатність громад. Наприклад, повна копія німецької моделі неможлива без розвиненої системи місцевих податків, якої в Україні ще немає.

Подальша реформа середньої ланки повинна бути поетапною, доказовою та територіально диференційованою. Зокрема, пропонується [12]:

Етап 1 (2026–2028):

– Затвердження Закону «Про регіони»;

– Введення обов'язкових стандартів стратегічного планування для областей і районів;

– Запуск пілотних проєктів із міжгромадських об'єднань у 3–5 областях (наприклад, Львівській, Вінницькій, Хмельницькій).

Етап 2 (2029–2030):

– Конституційне закріплення областей як рівня місцевого самоврядування;

– Делегування нових повноважень районам у сфері освіти, екології, цифрової трансформації;

– Запровадження механізму фіскального вирівнювання між районами.

Методологічний підхід:

– Використання територіального підходу (place-based approach), згідно з яким рішення приймаються з урахуванням локальних економічних, соціальних і географічних умов;

– Регулярний незалежний моніторинг ефективності середньої ланки (за аналогією з моніторингом Європейської хартії місцевого самоврядування).

Критично важливо запобігти одномоментній уніфікації: у сільських регіонах (Карпати, Полісся) можуть бути більш дрібні райони, тоді як у індустріальних – більш великі. Гнучкість – запорука сталого розвитку.

Подальший розвиток середньої ланки управління в Україні не повинен зводитися до адміністративного скорочення чи формального перерозподілу повноважень. Він має ґрунтуватися на глибокій інституційній, правовій та фінансовій модернізації, яка забезпечить:

– чітку ідентичність кожного рівня (громада – район – область);
– функціональну диференціацію завдань;
– фінансову автономію та кадрову здатність;
– стратегічну орієнтацію на регіональний розвиток.

Тільки за таких умов середня ланка зможе виконувати свою ключову місію – ефективно зв'язувати інтереси громад із національною державною політикою, забезпечуючи збалансоване, інклюзивне та стійке розвиток України.

Висновки. Середня ланка управління є інституційним «містком» між державою та громадою, без чіткого функціонування якого не може бути повноцінно реалізована модель децентралізації. Реформа 2020 року, ліквідувавши 490 старих районів і створивши 136 нових, зробила важливий крок у напрямку раціоналізації адміністративно-територіального устрою. Проте формальна оптимізація не автоматично призвела до функціональної зрілості цього рівня.

Нова модель середньої ланки ґрунтується на подвійній інституційній природі: районна рада як орган місцевого самоврядування та районна державна адміністрація як територіальний орган Кабінету Міністрів. Хоча такий поділ відповідає європейським стандартам розмежування між самоврядуванням і державним управлінням, на практиці він породжує інституційну напругу, дублювання функцій та конфлікти повноважень, що підтверджується судовою практикою та моніторингами громад.

Обласний рівень залишається «недобудованим елементом» системи. Незважаючи на формальне збереження областей, їхній статус у Конституції України обмежується адміністративно-територіальною одиницею, а не суб'єктом самоврядування. Це призводить до слабкої стратегічної ролі обласних рад, їхньої залежності від апарату ОДА та ризиків рецентралізації влади на обласному рівні через призначених, а не виборних посадовців.

Ефективність нової середньої ланки обмежується системними дисфункціями:

– фінансовою слабкістю (райони отримують лише 5–7% місцевих доходів);
– кадровим дефіцитом, особливо в сільській місцевості;
– відсутністю механізмів обов'язкової міжгромадської кооперації;
– недостатньою цифровізацією процесів управління.

Ці проблеми, задокументовані у звітах Мінрегіону, ОЕСР та незалежних громадських ініціатив, свідчать про те, що реформа перебуває на етапі інституційної імплантації, а не повноцінного функціонування.

Міжнародний досвід (Польща, Німеччина, Франція) підтверджує: ефективність середньої ланки залежить не від кількості одиниць, а від чіткості повноважень, фінансової автономії, виборності органів та здатності забезпечувати міжгромадські послуги. Українська модель має потенціал, але потребує адаптації, а не копіювання – з урахуванням територіальної різноманітності, рівня урбанізації та фіскальної зрілості громад.

Подальший розвиток середньої ланки повинен ґрунтуватися на трьох засадах:

– правова кодифікація (через Закон «Про регіони»);

– функціональне зміцнення (стратегічне планування, міжгромадська кооперація, цифровізація);

– конституційне закріплення областей як повноцінного рівня місцевого самоврядування.

Це дозволить перетворити середню ланку з адміністративного посередника на стратегічного агента регіонального розвитку.

Науковий внесок дослідження полягає у системному аналізі інституційної архітектури середньої ланки в умовах трансформаційного державотворення, виявленні протиріч між формальним дизайном реформи та її інституційною реальністю, а також у пропозиції обґрунтованої, етапної стратегії її вдосконалення, узгодженої з міжнародними стандартами та українськими реаліями.

Практична значущість полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані:

– при розробці та доопрацюванні Закону «Про регіони»;

– у формуванні державної політики у сфері регіонального розвитку;

– для підвищення кваліфікації працівників публічної адміністрації;

– як основа для подальших наукових досліджень з фіскальної децентралізації, міжрівневої координації та регіональної ідентичності.

Таким чином, оптимізація середньої ланки управління – це не завершена реформа, а тривалий інституційний процес, який вимагає не лише політичної волі, а й наукового супроводу, громадянської участі та міжнародної співпраці. Лише за таких умов Україна зможе побудувати збалансовану, ефективну та демократичну систему публічного управління, здатну забезпечити сталий розвиток кожної громади, кожного району та кожної області.

Література:

1. Бойко М. І. Конституційно-правовий статус областей в умовах децентралізації. *Юридичний вісник.* 2021. № 4. С. 78–92.

2. Верховна Рада України. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування» від 17 липня 2020 р. № 807-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 32. Ст. 225.

3. Демиденко П. О. Стратегічне планування на обласному рівні: між формальністю та реальністю. *Регіональна економіка*. 2023. № 3. С. 67–79.

4. Державна служба статистики України. Адміністративно-територіальний устрій України (станом на 01.01.2025) / Держстат України. Київ, 2025. 48 с.

5. Державне казначейство України. Виконання місцевих бюджетів за 2024 рік. Держказначейство України. Київ, 2025. 63 с.

6. Європейська хартія місцевого самоврядування : прийнята 15 жовтня 1985 р.: ратифікована Верховною Радою України 10.10.1997 № 533/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. Ст. 137.

7. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (із змінами станом на 01.01.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 22–23. Ст. 129.

8. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 19 вересня 2020 р. № 839-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 38. Ст. 267.

9. Запорожець Т. В. Регіональна ідентичність в умовах адміністративної реформи. *Політичний менеджмент*. 2025. № 1. С. 34–47.

10. Карпінський Б.А., Худьо Т.Р. Моделі взаємодії «центр – регіони» в системі публічного адміністрування. *Sectoral research XXI: characteristics and features:* Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» with Proceedings of the XI International Scientific and Theoretical Conference, December 19, 2025. Chicago, USA: International Center of Scientific Research. Pp. 88–95. DOI: https://doi.org/10.36074/scientia-19.12.2025

11. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 309.

12. Концепція розвитку середньої ланки управління до 2030 року (проєкт) / Міністерство розвитку громад та територій України. Київ, 2024. 36 с.

13. Кравчук О. С., Лисенко Т. В. Інституційні конфлікти в системі місцевого самоврядування після реформи 2020 року. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2023. № 2. С. 45–58.

14. Кульчицький О. М. Принцип субсидіарності як основа функціонального розмежування повноважень між рівнями влади. *Юридичний журнал*. 2024. № 2. С. 112–125.

15. Мельник І. П. Досвід Польщі у формуванні повітового рівня: уроки для України. *Євроатлантичне інтегрування України*. 2022. № 5. С. 102–115.

16. Звіт про стан децентралізації в Україні (2024). Міністерство розвитку громад та територій України. Київ, 2024. 112 с.

17. Кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування: аналітичний звіт. Київ : НАДУ, 2023. 54 с.

18. Павленко С. В. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: правові аспекти трансформації середньої ланки управління. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 286 с.

19. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про районну державну адміністрацію» від 17 грудня 2020 р. № 1171. *Офіційний вісник України*. 2020. № 104. Ст. 4321.

20. Моніторинг взаємодії між рівнями влади у 2023 році / Проєкт «Децентралізація без бар'єрів». ГО «Громадський рух». Київ, 2024. 89 с.

21. Романчук О. Л. Соціальна функція департаментів у Франції та її значення для української моделі. *Соціальна політика*. 2023. № 4. С. 55–68.

22. Савчук Д. М. Модель Landkreis у Федеративній Республіці Німеччина: аналіз для української реформи. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 89–101.

23. Congress of Local and Regional Authorities. Monitoring Report on the Application of the European Charter of Local Self-Government in Ukraine / Council of Europe. Strasbourg, 2023. 38 p.

24. Council of Europe. Recommendation № 179 (2013) on the participation of citizens in the municipal and regional life / Congress of Local and Regional Authorities. Strasbourg, 2013.

25. Council of Europe. Recommendation № 232 (2019) on strengthening local and regional government / Congress of Local and Regional Authorities. Strasbourg, 2019.

26. European Commission. Ukraine Recovery and Resilience Plan / EC. Brussels,2023.210p.

27. OECD. Decentralisation in Ukraine: Strengthening the Middle Tier of Government / OECD. Paris : OECD Publishing, 2024. 142 p.

References:

1. Boiko, M. I. (2021). Konstytytsiyno-pravovyi status oblastei v umovakh detsentralizatsiyi [Constitutional and legal status of oblasts under decentralisation]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin, 4,* 78–92 [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2020). Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo optymizatsiyi systemy orhaniv vykonavchoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia" vid 17 lypnia 2020 r. № 807-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Optimization of the System of Executive Bodies and Local Self-Government" No. 807-IX of 17 July 2020]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 32,* 225 [in Ukrainian].

3. Demidenko, P. O. (2023). Stratehichne planuvannia na oblasnomu rivni: mizh formalnistiu ta realnistiu [Strategic planning at the oblast level: between formality and reality]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy, 3,* 67–79 [in Ukrainian].

4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2025). Admimistratyvno-terytorialnyi ustrii Ukrainy (stanom na 01.01.2025) [Administrative-Territorial Structure of Ukraine (as of 01.01.2025)]. Kyiv: Derzhstat Ukrainy. 48 p. [in Ukrainian].

5. Derzhavne kaznacheistvo Ukrainy. (2025). Vykonannia mistsevykh biudzhetiv za 2024 rik [Execution of Local Budgets for 2024]. Kyiv: Derzhkaznacheistvo Ukrainy. 63 p. [in Ukrainian].

6. European Charter of Local Self-Government. (1985). Adopted on 15 October 1985; ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine on 10 October 1997, Law No. 533/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1997, 24,* 137 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini" vid 21 travnia 1997 r. № 280/97-VR (iz zminamy stanom na 01.01.2025) [Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" No. 280/97-VR of 21 May 1997 (as amended as of 01.01.2025)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1997, 22–23,* 129 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy "Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady" vid 19 veresnia 2020 r. № 839-IX [Law of Ukraine "On Central Executive Bodies" No. 839-IX of 19 September 2020]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2020, 38,* 267 [in Ukrainian].

9. Zaporozhets, T. V. (2025). Rehionalna identychnist v umovakh administratyvnoi reformy [Regional identity in the context of administrative reform]. *Politychnyi menedzhment – Political Management, 1,* 34–47 [in Ukrainian].

10. Karpiński, B. A., & Khudʹo, T. R. (2025). Modeli vzaiemodiyi «tsentr – rehiony» v systemi publichnoho administruvannia [Models of "centre–regions" interaction in the public administration system]. In Sectoral research XXI: characteristics and features: Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» with Proceedings of the XI International Scientific and Theoretical Conference (pp. 88–95). Chicago, USA: International Center of Scientific Research. https://doi.org/10.36074/scientia-19.12.2025 [in Ukrainian].

11. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine: adopted on 28 June 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1996, 30,* 309 [in Ukrainian].

12. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine. (2024). Kontseptsiia rozvytku serednioi lanky upravlinnia do 2030 roku (proiekt) [Concept of Development of the Middle Tier of Public Administration until 2030 (Draft)]. Kyiv: Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine. 36 p. [in Ukrainian].

13. Kravchuk, O. S., & Lysenko, T. V. (2023). Instytutsiini konflikty v systemi mistsevoho samovriaduvannia pislia reformy 2020 roku [Institutional conflicts in the system of local self-government after the 2020 reform]. *Publichne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public Administration and Local Self-Government, 2,* 45–58 [in Ukrainian].

14. Kulchytskyi, O. M. (2024). Pryntsyp subdydiarnosti yak osnova funktsionalnoho rozmezhyvannia povnovazhen mizh rivniamy vlady [The principle of subsidiarity as the basis for functional delimitation of powers between levels of government]. *Yurydychnyi zhurnal – Legal Journal, 2,* 112–125 [in Ukrainian].

15. Melnyk, I. P. (2022). Dosvid Polshchi u formuvanni povitovoho rivnia: uroky dlia Ukrainy [Polish experience in establishing the powiat level: lessons for Ukraine]. *Ievroatlantychne intehruvannia Ukrainy – Euro-Atlantic Integration of Ukraine, 5,* 102–115. [in Ukrainian].

16. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine. (2024). Zvit pro stan detsentralizatsiyi v Ukraini (2024) [Report on the State of Decentralisation in Ukraine (2024)]. Kyiv: Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine. 112 p. [in Ukrainian].

17. National Academy of State Administration under the President of Ukraine. (2023). Kadrovoe zabezpechennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: analitychnyi zvit [Staffing of Local Self-Government Bodies: Analytical Report]. Kyiv: NADU. 54 p. [in Ukrainian].

18. Pavlenko, S. V. (2022). Administratyvno-terytorialna reforma v Ukraini: pravovi aspekty transformatsiyi serednioi lanky upravlinnia [Administrative-Territorial Reform in Ukraine: Legal Aspects of the Transformation of the Middle Tier of Public Administration]. Kyiv: Yurinkom Inter. 286 p. [in Ukrainian].

19. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). Postanova “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro raionnu derzhavnu administratsiiu” vid 17 hrudnia 2020 r. № 1171 [Resolution “On Approval of the Regulation on District State Administration” No. 1171 of 17 December 2020]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 104,* 4321 [in Ukrainian].

20. “Detsentralizatsiia bez bar’ieriv” Project. (2024). Monitorynh vzaiemodii mizh rivniamy vlady u 2023 rotsi [Monitoring of Inter-Level Government Interaction in 2023]. Kyiv: Civic Movement NGO. 89 p. [in Ukrainian].

21. Romanchuk, O. L. (2023). Sotsialna funktsiia departamentiv u Frantsiyi ta ii znachennia dlia ukrainskoi modeli [The social function of departments in France and its relevance for the Ukrainian model]. *Sotsialna polityka – Social Policy,* 4, 55–68 [in Ukrainian].

22. Savchuk, D. M. (2024). Model Landkreis u Federalnii Respublitsi Nimechchyna: analiz dlia ukrainskoi reformy [The Landkreis model in the Federal Republic of Germany: analysis for the Ukrainian reform]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 2, 89–101. [in Ukrainian].

23. Congress of Local and Regional Authorities. (2023). Monitoring Report on the Application of the European Charter of Local Self-Government in Ukraine. Strasbourg: Council of Europe. 38 p. [in English].

24. Council of Europe. (2013). Recommendation No. 179 (2013) on the participation of citizens in municipal and regional life. Strasbourg: Congress of Local and Regional Authorities. [Eng].

25. Council of Europe. (2019). Recommendation No. 232 (2019) on strengthening local and regional government. Strasbourg: Congress of Local and Regional Authorities. [in English].

26. European Commission. (2023). Ukraine Recovery and Resilience Plan. Brussels: European Commission. 210 p. [in English].

27. OECD. (2024). Decentralisation in Ukraine: Strengthening the Middle Tier of Government. Paris: OECD Publishing. 142 p. [in English].

УДК 351.656

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-183-193

Мкртичьян Олена Миколаївна старший викладач кафедри маркетингу комерційної діяльності та економічної теорії, Український державний університет залізничного транспорту, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-2687-174X

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті обґрунтовано програмно-цільовий підхід у фінансовому забезпеченні розвитку залізничного транспорту як ключовий інструмент узгодження фінансових рішень із державними програмами та стратегічними цілями транспортної політики. Показано, що домінування фрагментарного фінансування, зорієнтованого переважно на покриття поточних витрат, не забезпечує досягнення довгострокових ефектів модернізації інфраструктури, оновлення рухомого складу та підвищення якості й безпеки транспортних послуг. Натомість програмно-цільове фінансування формує керований управлінський ланцюг «цілі – завдання – заходи – ресурси – результати», що створює методологічні та інституційні передумови для переходу від контролю витрат до управління результатами розвитку галузі.

Визначено роль державних програм у фінансовому механізмі розвитку залізничного транспорту як інструментів концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямах (модернізація інфраструктури, оновлення рухомого складу, підвищення рівня безпеки, доступності та якості перевезень), а також як засобів формування чіткої рамки відповідальності суб'єктів державного управління і забезпечення порівнянності результатів у динаміці. Розкрито управлінську логіку програмного фінансування на засадах результативно-орієнтованого управління, що охоплює послідовні етапи стратегічного визначення цілей і пріоритетів, програмування та бюджетування, реалізації програмних заходів, моніторингу, оцінювання й звітування, а також прийняття коригувальних управлінських рішень.

Запропоновано структуризацію основних елементів програмно-цільового фінансування (цілі, завдання, заходи, фінансові ресурси, показники результативності та результати), що сприяє підвищенню прозорості використання бюджетних і позабюджетних коштів, посиленню підзвітності органів влади та ефективності фінансового механізму розвитку галузі. Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування запропонованих підходів під час формування, реалізації та оцінювання державних програм розвитку залізничного транспорту, а також у підвищенні керованості фінансових потоків і результативності державної транспортної політики.

Ключові слова: програмно-цільовий підхід; програмно-цільове фінансування; фінансове забезпечення; державні програми; фінансовий механізм; державне управління; результативно-орієнтоване управління (RBM); бюджетування за результатами; залізничний транспорт; інфраструктурний розвиток.

Mkrtychian Olena Senior Lecturer of the Department of Marketing, Commercial Activities and Economic Theory, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharki, https://orcid.org/0000-0002-2687-174X

PROGRAMME-TARGETED APPROACH IN FINANCIAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF RAIL TRANSPORT

Abstract. The article substantiates a program-based approach to the financial support of railway transport development as a key instrument for aligning financial decisions with state programs and the strategic objectives of transport policy. It is shown that the predominance of fragmented financing, primarily focused on covering current expenditures, does not ensure long-term effects of infrastructure modernization, rolling stock renewal, or improvements in the quality and safety of transport services. In contrast, program-based financing forms a manageable governance chain of "goals – objectives – measures – resources – results," creating methodological and institutional prerequisites for a transition from expenditure control to results-oriented management of sectoral development.

The role of state programs within the financial mechanism for railway transport development is identified as instruments for concentrating financial resources on priority areas (infrastructure modernization, rolling stock renewal, safety enhancement, and accessibility and quality of transport services), as well as for establishing a clear framework of accountability for public authorities and ensuring the comparability of results over time. The managerial logic of program financing based on Results-Based Management is revealed, encompassing the sequential stages of strategic goal and priority setting, programming and budgeting, implementation of program measures, monitoring, evaluation and reporting, and the adoption of corrective management decisions.

A structured framework of the core elements of program-based financing (goals, objectives, measures, financial resources, performance indicators, and results) is proposed, which contributes to greater transparency in the use of budgetary and extra-budgetary funds, strengthens public accountability, and enhances the effectiveness of the financial mechanism for sectoral development. The practical significance of the study lies in the applicability of the proposed approaches to the design, implementation, and evaluation of railway development programs, as well as in improving the manageability of financial flows and the overall effectiveness of state transport policy.

Keywords: program-based approach; program-based financing; financial support; state programs; financial mechanism; public administration; Results-Based

Management (RBM); performance-based budgeting; railway transport; infrastructure development.

Постановка проблеми. Розвиток залізничного транспорту України в сучасних умовах характеризується високим рівнем інфраструктурної зношеності, обмеженістю фінансових ресурсів та зростанням вимог до якості й безпеки транспортних послуг. За таких обставин фінансове забезпечення галузі набуває стратегічного значення і виходить за межі суто бюджетного фінансування, трансформуючись у складову державної політики розвитку.

Практика державного управління свідчить, що фінансові рішення у сфері залізничного транспорту нерідко мають фрагментарний і реактивний характер, не пов'язуються системно з цілями розвитку галузі та не забезпечують досягнення довгострокових результатів. Відсутність чіткої прив'язки між фінансуванням і програмами розвитку знижує ефективність використання державних коштів та ускладнює реалізацію стратегічних завдань модернізації.

У цьому контексті програмно-цільовий підхід розглядається як інструмент переходу від фінансування витрат до управління результатами розвитку залізничного транспорту, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичну основу дослідження програмно-цільового підходу у фінансовому забезпеченні розвитку залізничного транспорту формують нормативно-правові акти, наукові публікації з проблем фінансового механізму та аналітичні матеріали щодо реформування галузі. Закони України «Про транспорт» і «Про залізничний транспорт» визначають інституційні межі державного регулювання та відповідальності у сфері залізничного транспорту, що створює правову основу для реалізації державних програм розвитку галузі [1,2].

У наукових працях Ю. Крикавського та К. Стасюк, О. Криворученко, В. Кассіра і А. Нечая фінансовий механізм розвитку залізничного транспорту розглядається крізь призму фінансової безпеки, інвестиційної недостатності, тарифного регулювання та бюджетної підтримки, що актуалізує потребу системного й цільового використання фінансових ресурсів [4; 5; 9]. Окремі аспекти реалізації державної політики у фінансовому забезпеченні вантажних перевезень висвітлено в роботах О. Жук, Н. Гой і М. Нагорняка [10,11[.

Інституційні та ринкові трансформації залізничної галузі розкрито в матеріалах міжнародних консалтингових організацій, зокрема Ernst & Young, де наголошується, що лібералізація залізничного ринку потребує узгодженого фінансового механізму, здатного забезпечувати інфраструктурний розвиток і виконання соціально значущих функцій [7]. Міжнародні наукові дослідження доповнюють ці підходи методичними рішеннями у сфері фінансової безпеки та сталого розвитку транспортної інфраструктури [9; 12].

Питання євроінтеграції, сталого розвитку та програмного планування в транспортному секторі розглядаються у працях вітчизняних і зарубіжних

науковців, які обґрунтовують доцільність застосування програмно-цільового та результативно-орієнтованого підходів у публічному управлінні розвитком транспортних систем [8, 10, 12]. Водночас інформаційно-аналітичні джерела фіксують наявність дисбалансів між обсягами фінансування та результатами діяльності залізничного транспорту, що посилює потребу у вдосконаленні управлінських і фінансових інструментів державної політики [11].

Узагальнення емпіричних досліджень фінансового забезпечення залізничного транспорту свідчить про збереження структурних дисбалансів у системі фінансування галузі. Основними джерелами фінансового забезпечення розвитку залізничних перевезень залишаються державний бюджет і ресурси міжнародних фінансових організацій, тоді як частка приватних інвестицій залишається обмеженою (табл. 1). Така структура фінансування зумовлює фрагментарність інвестиційних рішень, високу залежність від бюджетних циклів і ускладнює довгострокове планування розвитку галузі, що підтверджує необхідність переходу до програмно-цільових інструментів управління фінансовими ресурсами [11].

Таблиця 1

Структура джерел фінансування розвитку залізничного транспорту

Джерело фінансування	Характеристика ролі	Управлінська проблема
Державний бюджет	Основне джерело фінансування інфраструктурних програм	Залежність від бюджетних циклів, фрагментарність фінансування
Міжнародні фінансові організації (МФО)	Кредитне та грантове фінансування реформ і модернізації	Обмежена гнучкість, цільова прив'язаність коштів
Власні кошти підприємств	Часткове покриття операційних та інвестиційних витрат	Недостатність для масштабної модернізації
Приватні інвестиції/ Державно-приватні підприємства (ДПП)	Потенційне джерело розвитку	Низький рівень залучення через інституційні ризики

**узагальнено автором за результатами досліджень [9,11, 12]*

Таким чином, питання управлінської логіки програмно-цільового фінансування як інструменту поєднання фінансових ресурсів з результатами розвитку залізничного транспорту залишаються недостатньо систематизованими, що визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті – обґрунтування програмно-цільового підходу у фінансовому забезпеченні розвитку залізничного транспорту як інструменту узгодження фінансових рішень із державними програмами та стратегічними цілями розвитку галузі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

– розкрити сутність програмно-цільового підходу у системі державного управління розвитком залізничного транспорту;

– визначити роль державних програм у фінансовому механізмі розвитку залізничного транспорту;

– обґрунтувати управлінську логіку програмного фінансування та її відмінність від традиційних підходів до фінансового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Програмно-цільовий підхід у фінансовому забезпеченні розвитку залізничного транспорту ґрунтується на результативно-орієнтованій логіці державного управління, відповідно до якої фінансові ресурси розглядаються як інструмент досягнення визначених цілей розвитку, а не як самостійний об'єкт бюджетного планування. Такий підхід забезпечує поєднання стратегічних цілей державної транспортної політики з конкретними фінансовими рішеннями та очікуваними результатами їх реалізації.

Зміст програмно-цільового фінансування полягає у формуванні послідовного управлінського ланцюга «цілі – програми – фінансові ресурси – результати», що дозволяє перейти від фінансування окремих витрат до управління розвитком залізничного транспорту. У цьому контексті державні програми виступають ключовим елементом фінансового механізму, який інтегрує стратегічні пріоритети розвитку галузі з бюджетними та інвестиційними інструментами.

У табл. 2 представлено структурні елементи програмно-цільового фінансування розвитку залізничного транспорту.

Таблиця 2

Елементи програмно-цільового підходу до фінансування розвитку залізничного транспорту

Елемент підходу	Зміст	Управлінське значення	Управлінський результат
Цілі програми	Стратегічні та операційні цілі розвитку залізничного транспорту	Формують пріоритети державної транспортної політики та бюджетного планування	Узгодженість фінансування з цілями розвитку галузі
Завдання	Конкретизовані напрями досягнення програмних цілей	Забезпечують декомпозицію цілей і керованість програмних дій	Можливість контролю виконання на рівні окремих напрямів
Заходи	Інфраструктурні, інвестиційні та організаційні проєкти	Трансформують програмні завдання у конкретні управлінські дії	Реалізація програмних рішень у практичній діяльності

Елемент підходу	Зміст	Управлінське значення	Управлінський результат
Фінансові ресурси	Бюджетні кошти, інвестиції, позабюджетні джерела	Забезпечують ресурсне наповнення програм розвитку	Концентрація ресурсів на пріоритетних напрямах
Показники результативності	Фінансові, технічні, соціальні та стратегічні індикатори	Дають змогу здійснювати моніторинг і оцінювання виконання програм	Оцінка досягнення цілей та ефективності використання коштів
Результати	Соціально-економічні та інфраструктурні ефекти розвитку	Відображають фактичний вплив програм на розвиток галузі	Підстава для управлінських коригувань і прийняття рішень

**Власна розробка*

Представлена характеристика програмно-цільового фінансування відображає логіку переходу від формального розподілу бюджетних ресурсів до управління розвитком залізничного транспорту на основі досягнутих результатів. Виділення управлінського значення та управлінського результату для кожного елемента дозволяє простежити причинно-наслідковий зв'язок між постановкою цілей, реалізацією програмних заходів, використанням фінансових ресурсів і фактичними змінами у стані галузі.

Такий підхід формує основу для впровадження результативно-орієнтованого управління у сфері фінансового забезпечення розвитку залізничного транспорту. У межах програмно-цільового підходу фінансування розвитку залізничного транспорту забезпечує:

– узгодження стратегічних цілей розвитку галузі з бюджетним плануванням;

– концентрацію фінансових ресурсів на пріоритетних напрямах модернізації;

– підвищення прозорості використання бюджетних і позабюджетних коштів;

– можливість моніторингу та оцінювання результативності програм;

– формування підстав для своєчасних управлінських коригувань.

На рисунку 1 наведено узагальнену схему системи управління, орієнтованої на результати, яка демонструє взаємозв'язок між стратегічним управлінням, програмуванням і бюджетуванням, моніторингом та оцінюванням, управлінням змінами й відповідальністю.

Рис. 1. Програмно-цільового фінансування розвитку залізничного транспорту
**Власна розробка*

Як видно з рис. 1, у межах цієї логіки стратегічне управління забезпечує формування концепції та стратегій результативно-орієнтованого управління (РОУ), а оперативне управління реалізується через програмування, бюджетування та управління ресурсами.

Важливим елементом моделі є блок управління змінами, який сприяє формуванню культури орієнтації на результати, а також система взаємної підзвітності, що забезпечує узгодженість дій між суб'єктами управління та підвищення відповідальності за досягнуті результати. Сукупність зазначених компонентів формує цілісну управлінську архітектуру результативно-орієнтованого управління, у межах якої програмно-цільове фінансування виступає інструментом реалізації стратегічних цілей державної політики.

У прикладному вимірі зазначена управлінська архітектура реалізується через низку управлінських ефектів, що забезпечують функціонування програмно-цільового фінансування в логіці результативно-орієнтованого управління, а саме:

– інтеграцію стратегічних цілей розвитку залізничного транспорту у процеси програмного планування та бюджетування;

– узгодження дій між суб'єктами державного управління, розпорядниками фінансових ресурсів і виконавцями програм;

– підвищення прозорості та підзвітності використання бюджетних і позабюджетних коштів;

– переорієнтацію управлінських рішень з контролю витрат на досягнення запланованих результатів;

– формування підстав для коригування фінансових і управлінських рішень за результатами моніторингу та оцінювання.

Для конкретизації зазначеної управлінської логіки доцільно зіставити основні компоненти результативно-орієнтованого управління з елементами програмно-цільового фінансування розвитку залізничного транспорту. Таке зіставлення дозволяє відобразити механізм трансформації стратегічних управлінських рішень у програмні, фінансові та результативні параметри, а також показати функціональний зв'язок між управлінськими процесами та інструментами фінансового забезпечення розвитку галузі (табл. 3).

Таблиця 3

Відповідність компонентів результативно-орієнтованого управління (РОУ) елементам програмно-цільового фінансування

Компоненти РОУ	Елементи програмно-цільового фінансування	Управлінська функція
Стратегічні цілі	Цілі програм розвитку	Пріоритети держполітики
Програмування	Завдання та заходи програм	Декомпозиція стратегічних цілей
Бюджетування	Фінансові ресурси програм	Ресурсне забезпечення пріоритетів
Моніторинг	Показники результативності	Контроль виконання програм
Оцінювання	Результати програм	Прийняття управлінських рішень

**власна розробка*

Для забезпечення прикладної придатності програмно-цільового підходу важливо конкретизувати інструментарій його реалізації та систему показників результативності, які забезпечують вимірюваність цілей і підзвітність виконавців. Узагальнення основних компонентів (джерела фінансування, інструменти регулювання, суб'єкти реалізації та контроль) наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Інструментарій фінансового механізму у програмно-цільовій моделі (джерела – інструменти – контроль)

Блок механізму	Приклади складових	Управлінська роль у програмно-цільовому фінансуванні
Джерела фінансування	держбюджет; місцеві бюджети; власні кошти; міжнародні фінансові організації; приватні інвестиції;	формування портфеля ресурсів під програмні цілі
Інструменти регулювання	тарифна політика; субсидування; пільгове кредитування; державне-приватне підприємство; інвестиційні програми	ув'язка ресурсів із заходами програм

Блок механізму	**Приклади складових**	**Управлінська роль у програмно-цільовому фінансуванні**
Суб'єкти реалізації	Центральні органи виконавчої влади; підприємства залізничного транспорту; банки; інвестори; міжнародні партнери	розподіл відповідальності за результат
Контроль і моніторинг	аудит; фінансова звітність; оцінка ефективності використання коштів	забезпечення підзвітності та коригувань

**узагальнено автором за результатами досліджень [8,10, 11]*

Таким чином, результати зіставлення компонентів результативно-орієнтованого управління з елементами запропонованого програмно-цільового підходу до фінансування розвитку залізничного транспорту підтверджують, що державні програми розвитку галузі виконують роль основного інструменту реалізації стратегічних цілей державної політики через систему фінансового забезпечення. Запропонована управлінська логіка забезпечує узгодженість між стратегічним плануванням, програмуванням, бюджетуванням та оцінюванням результатів, що створює методологічне підґрунтя для підвищення керованості і результативності фінансових рішень у галузі.

Висновки. У статті обґрунтовано доцільність застосування програмно-цільового підходу у фінансовому забезпеченні розвитку залізничного транспорту як інструменту узгодження фінансових рішень із державними програмами та стратегічними цілями розвитку галузі.

Доведено, що програмно-цільове фінансування забезпечує перехід від фінансування окремих витрат до управління результатами розвитку, сприяє підвищенню прозорості використання фінансових ресурсів та посиленню відповідальності органів державної влади за досягнення програмних результатів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з кількісним оцінюванням результативності програмно-цільового фінансування, аналізом управлінських ефектів реалізації державних програм розвитку залізничного транспорту, а також з удосконаленням системи показників результативності у межах результативно-орієнтованого управління.

***Література*:**

1. Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 № 232/94-ВР. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80.

2. Закон України «Про залізничний транспорт» від 04.07.1996 № 273/96-ВР, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80.

3. Гнатенко Л. А. Нормативно-законодавче регулювання діяльності залізничного транспорту органами державної влади [Електронний ресурс]/Л. А. Гнатенко // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. - 2010. - Вип. 2. - С. 248-255. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2010_2_31.

4. Криворученко О.С. Фінансовий механізм розвитку залізничного транспорту в умовах реформування // Економіка та держава. – 2018. – № 6, http://www.economy.in.ua/pdf/6_2018/10.pdf

5. Кассір В.О., Нечай А.В. Державне регулювання діяльності залізничного транспорту України // Вісник НАДУ. – 2019. – № 3, http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/86/files/7f5d7c8e-7c8b-4c63-ae9c-6bfae91f0d7a.pdf.

6. Слободяник Ю.Б. Фінансовий механізм функціонування підприємств пасажирського автотранспорту в сучасних умовах. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 162 с., ISBN 9789668958113.

7. Malniev, B. (2025). Ukraine advances railway market reform with new draft law. Ernst & Young Ukraine. https://www.ey.com/en_ua/insights/infrastructure/ukraine-advances-railway-market-reform-with-new-draft-law.

8. Karpa, M., Kitsak, T., Domsha, O., Zhuk, O., Akimova, L., & Akimov, O. (2023). Artificial intelligence as a tool of public management of socio-economic development: Economic systems, smart infrastructure, digital systems of business analytics and transfers. AD ALTA:Journal of Interdisciplinary Research, 13(01-XXXIV), 13–20. http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130134/papers/A_02.pdf16.

9. Krykavskyy, Y., & Stasiuk, K. (2021). Railway infrastructure financial security: the Ukrainian case. Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law, 25(1), 10–14. https://doi.org/10.19192/wsfip.sj1.2021.2.

10. Zhuk, O., Hoi, N., Lopushynskyi, I., Drabchuk, N., & Matiychyk, A. (2024). Innovative mechanisms of public management for sustainable territorial development: digitization, analytics, and communication. Cadernos De Educação Tecnologia E Sociedade, 17(se4), 219-231. https://doi.org/10.14571/brajets.v17.nse4.219-231.

11. Zhuk Olga, Hoi Nataliia, Nagornyak Mykhailo (2025). Financial mechanism for implementing state policy in the field of railway freight transportation. Public Management and Policy, (9(13). https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.9.01.

12. Nykyforuk, O., Stasiuk, O., Chmyrova, L., & Fediai, N. (2025). Convergence of Ukraine's transport sector with the EU as an important aspect of achieving the sustainable development goals and the Green Deal. Journal of European Economy, 24(1), 131–148. https://doi.org/10.35774/jee2025.01.131.

***References*:**

1. Law of Ukraine "On Transport" dated November 10, 1994 No. 232/94-VR. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80.

2. Law of Ukraine "On Railway Transport" dated July 4, 1996 No. 273/96-VR. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80.

3. Gnatenko, L. A. (2010). Regulatory and legislative regulation of railway transport activity by public authorities [Electronic resource].Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Management, Issue 2, pp. 248–255. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2010_2_31.

4. Kryvoruchenko, O. S. (2018). Financial mechanism of railway transport development under reform conditions. Economy and State, No. 6. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2018/10.pdf.

5. Kassir, V. O., & Nechai, A. V. (2019). State regulation of railway transport activity in Ukraine. Bulletin of the National Academy for Public Administration, No. 3. Available at: http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/86/files/7f5d7c8e-7c8b-4c63-ae9c-6bfae91f0d7a.pdf.

6. Slobodianyk, Yu. B. (2007). Financial mechanism of passenger road transport enterprises functioning in modern conditions. Sumy: Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine, 162 p. ISBN 978-966-8958-11-3.Malniev, B. (2025). Ukraine advances railway market reform with new draft law. Ernst & Young Ukraine. https://www.ey.com/en_ua/insights/infrastructure/ukraine-advances-railway-market-reform-with-new-draft-law.

7. Malniev, B. (2025). Ukraine advances railway market reform with new draft law. Ernst & Young Ukraine. https://www.ey.com/en_ua/insights/infrastructure/ukraine-advances-railway-market-reform-with-new-draft-law

8. Karpa, M., Kitsak, T., Domsha, O., Zhuk, O., Akimova, L., & Akimov, O. (2023). Artificial intelligence as a tool of public management of socio-economic development: Economic systems, smart infrastructure, digital systems of business analytics and transfers. AD ALTA:Journal of Interdisciplinary Research, 13(01-XXXIV), 13–20. http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130134/papers/A_02.pdf16.

9. Krykavskyy, Y., & Stasiuk, K. (2021). Railway infrastructure financial security: the Ukrainian case. Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law, 25(1), 10–14. https://doi.org/10.19192/wsfip.sj1.2021.2.

10. Zhuk, O., Hoi, N., Lopushynskyi, I., Drabchuk, N., & Matiychyk, A. (2024). Innovative mechanisms of public management for sustainable territorial development: digitization, analytics, and communication. Cadernos De Educação Tecnologia E Sociedade, 17(se4), 219-231. https://doi.org/10.14571/brajets.v17.nse4.219-231.

11. Zhuk Olga, Hoi Nataliia, Nagornyak Mykhailo (2025). Financial mechanism for implementing state policy in the field of railway freight transportation. Public Management and Policy, (9(13). https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.9.01.

12. Nykyforuk, O., Stasiuk, O., Chmyrova, L., & Fediai, N. (2025). Convergence of Ukraine's transport sector with the EU as an important aspect of achieving the sustainable development goals and the Green Deal. Journal of European Economy, 24(1), 131–148. https://doi.org/10.35774/jee2025.01.131.

УДК 351.84:35.072:339.138.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-194-207

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі, https://orcid.org/0000-0002-0758-346X

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Анотація. У статті обґрунтуванні теоретичні засади реформування мовної політики України в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови, виокремленні сценарії розвитку освітньої та мовної політики після війни З'ясовано, що реформування мовної політики України в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови набуває стратегічного значення, оскільки мова виступає не лише засобом комунікації, а й інструментом національної безпеки, соціальної єдності та культурної стійкості. Так, мовна політика стає частиною гуманітарної безпеки держави. Повномасштабна війна продемонструвала, що інформаційний вплив, пропаганда та політика нав'язування чужих мовно-культурних стандартів є елементами гібридної агресії. Тому посилення позицій української мови в освіті, медіа та публічному секторі виступає засобом захисту національного інформаційного простору та запобіжником для майбутніх загроз.

Крім того, у період післявоєнної відбудови особливу роль відіграватиме відновлення українськомовного освітнього середовища, особливо на деокупованих територіях. Тут необхідним є подолання наслідків тривалої русифікації, формування мотивації до вивчення державної мови, повернення української культурної та інформаційної присутності. Водночас це має відбуватися не через примус, а через якісні освітні програми, сучасні підручники, оновлені підходи до викладання та культурні ініціативи, які стимулюватимуть природне та позитивне мовне залучення населення.

Реформування мовної політики повинно відбуватися у балансі з дотриманням прав національних спільнот. Збереження культурного різноманіття є ключовою вимогою європейських стандартів, передбачених, зокрема, Європейською хартією регіональних або міноритарних мов. Україна має можливість демонструвати модель, у якій українська мова виконує інтеграційну функцію, не нівелюючи мовні права громадян, що сприятиме єдності й міжкультурному діалогу.

Вагомим напрямом післявоєнної мовної політики стане розвиток мовної та цифрової стійкості населення. Мовна компетентність нерозривно пов'язана з

критичним мисленням, медіаграмотністю, вмінням аналізувати інформацію й протистояти маніпуляціям. У сучасних умовах українська мова стає основою формування відповідального громадянина, здатного орієнтуватися в інформаційному середовищі та захищати державу не лише фізично, а й інтелектуально.

Водночас, мовна політика України в післявоєнний період має потенціал стати важливим елементом міжнародної підтримки та співпраці. ЮНЕСКО, Рада Європи, ЄС та інші міжнародні партнери реалізують програми, спрямовані на розвиток освіти, захист культурної спадщини та зміцнення мовної ідентичності держав, що пережили конфлікти. Включення України до цих процесів дозволить не лише пришвидшити реформування, а й адаптувати найкращі світові практики.

Ключові слова: публічне управління, державна мовна політика, українська мова, культурна політика, освітня політика, українська культура, євроінтеграційні процеси, післявоєнна відбудова.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Administration and Management of the Hrigoriy Skovoroda University in Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002-0758-346X

THEORETICAL PRINCIPLES OF REFORMING THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE IN WARTIME AND POST-WAR RECONSTRUCTION

Abstract. The article substantiates the theoretical principles of reforming the language policy of Ukraine in wartime and post-war reconstruction, highlighting the development scenarios of educational and language policies after the war. Reforming the language policy of Ukraine in wartime and post-war reconstruction acquires strategic importance, since language is not only a means of communication, but also an instrument of national security, social unity and cultural stability. Thus, language policy becomes part of the humanitarian security of the state. The full-scale war has demonstrated that information influence, propaganda and the policy of imposing foreign linguistic and cultural standards are elements of hybrid aggression. Therefore, strengthening the positions of the Ukrainian language in education, media and the public sector is a means of protecting the national information space and a safeguard against future threats.

In addition, during the post-war reconstruction period, the restoration of the Ukrainian-language educational environment will play a special role, especially in the deoccupied territories. Here it is necessary to overcome the consequences of prolonged Russification, form motivation to study the state language, and return the Ukrainian cultural and information presence. At the same time, this should not happen through coercion, but through high-quality educational programs, modern textbooks, updated approaches to teaching, and cultural initiatives that will stimulate the natural and positive linguistic involvement of the population.

The reform of language policy must be balanced with respect for the rights of national communities. Preservation of cultural diversity is a key requirement of European standards, provided for, in particular, by the European Charter for Regional or Minority Languages. Ukraine has the opportunity to demonstrate a model in which the Ukrainian language performs an integration function without leveling the linguistic rights of citizens, which will contribute to unity and intercultural dialogue.

An important direction of post-war language policy will be the development of the language and digital resilience of the population. Language competence is inextricably linked to critical thinking, media literacy, the ability to analyze information and resist manipulation. In modern conditions, the Ukrainian language becomes the basis for the formation of a responsible citizen who is able to navigate the information environment and protect the state not only physically, but also intellectually.

At the same time, the language policy of Ukraine in the post-war period has the potential to become an important element of international support and cooperation. UNESCO, the Council of Europe, the EU and other international partners are implementing programs aimed at developing education, protecting cultural heritage and strengthening the linguistic identity of states that have experienced conflicts. The inclusion of Ukraine in these processes will allow not only to accelerate reform, but also to adapt the best world practices.

Keywords: public administration, state language policy, Ukrainian language, cultural policy, educational policy, Ukrainian culture, European integration processes, post-war reconstruction.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли Україна переживає масштабні трансформації, питання формування та оновлення мовної політики набуває особливої значущості. Війна загострила потребу в консолідації суспільства, захисті національної ідентичності та зміцненні гуманітарної безпеки, а мова є ключовим інструментом цих процесів. Саме тому теоретичне осмислення принципів, підходів та механізмів реформування мовної політики стає важливою складовою державного стратегічного розвитку.

Період воєнних викликів продемонстрував, що мовний простір потребує цілісного, системного й науково обґрунтованого підходу, здатного забезпечити стійкість держави та упередити інформаційні загрози. Одночасно післявоєнна відбудова передбачає створення такої моделі мовної політики, яка сприятиме соціальній згуртованості, інтеграції громад, підтримці культурного розмаїття та розвитку людського капіталу.

Реформування мовної політики на основі сучасних теоретичних концепцій відкриває можливості для переосмислення ролі держави у регулюванні мовних процесів, удосконалення нормативно-правового забезпечення та наближення українських практик до європейських стандартів. Такий підхід дозволяє сформувати інноваційну інституційну модель, здатну забезпечити ефективне

функціонування української мови в усіх сферах життя, водночас підтримуючи права представників різних мовних спільнот.

Отже, дослідження теоретичних засад реформування мовної політики в умовах війни та післявоєнної відбудови є важливим кроком для посилення державної стійкості, гуманітарної безпеки та європейського поступу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та розвитку мовної політики України, а також механізми її практичної реалізації привертають значну увагу науковців із різних сфер – правознавства, соціології, лінгвістики, політичної науки та публічного управління. У працях відомих учених, серед яких В. Бевзенко, В. Галунько, І. Голосніченко, Р. Калюжний, А. Комзюк, Л. Кравченко, А. Куліш, Ю. Макарець, Л. Масенко, О. Музичук, Н. Ніжник, О. Нікітенко, М. Степик, В. Тацій, М. Чеховська, В. Шлапаченко, висвітлено широкий спектр питань, пов'язаних із функціонуванням державної мовної політики. Науковці аналізують правові механізми регулювання мовних відносин, культурно-ціннісні ролі мов у суспільстві, значення мовної самоідентифікації для суспільної згуртованості, взаємозв'язок мовної політики з інформаційною безпекою держави та її вплив на процеси державного будівництва. Їхні напрацювання демонструють, що мова в Україні розглядається не лише як інструмент спілкування, а як важливий чинник консолідації, культурного розвитку й захисту гуманітарного простору держави.

Мета статті є обґрунтування теоретичних засад реформування мовної політики України в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови, виокремлення сценаріїв розвитку освітньої та мовної політики після війни.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах воєнного протистояння та планування післявоєнної відбудови мовна політика України потребує ґрунтовного наукового опрацювання, що поєднує правові норми, соціолінгвістичний аналіз і практичні механізми реалізації. Законотворча база, насамперед Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», встановлює юридичні рамки для посилення ролі української мови в публічному просторі, одночасно передбачаючи гарантії прав мов національних меншин [1]. Цей закон створює нормативний каркас для державної мовної політики, але не знімає потреби в деталізованих інституційних механізмах та адаптації до воєнного контексту. Війна так чи інакше зруйнувала звичні механізми освіти та культурного відтворення в Україні – через масове переміщення населення, знищення або пошкодження шкіл і культурних інституцій, втрату доступу до освіти для дітей з тимчасово окупованих або прифронтових територій. Така ситуація створює не лише гуманітарну, а й фундаментальну освітню, соціальну та мовно-культурну проблему.

За даними ЮНЕСКО, з початку повномасштабної агресії організація зосередила зусилля на забезпеченні «безперервності інклюзивної, справедливої та якісної освіти» в Україні, а також на захисті культурних інституцій і підтримці медіа та інформаційних ініціатив [2].

У межах програми «Безпечне освітнє середовище» ЮНЕСКО спільно з українським урядом і міжнародними партнерами розпочала пілотні проєкти в кількох громадах, які мають забезпечити фізичну та психологічну безпеку закладів освіти. Це включає облаштування укриттів, адаптацію інфраструктури, підготовку педагогів до роботи в умовах воєнного стресу [3].

Дані 2025 року свідчать, що десятки тисяч освітніх закладів були пошкоджені або зруйновані, що підкреслює масштаб проблеми з доступом до освіти [2; 3].

В умовах таких викликів забезпечення освіти українською мовою має стратегічне значення для збереження національної ідентичності, культурної цілісності й утвердження державності. Але реалізація цього завдання потребує не лише нормативної бази, а й матеріального забезпечення, відновлення інфраструктури, адаптації навчальних програм та врахування потреб переміщених осіб і тих, хто повертається з окупованих територій.

Водночас, війна створює ризики для прав мовних меншин і мов національних спільнот, якщо відбудова та освітні ініціативи будуть здійснюватися лише через призму державної мови. Тому політика у галузі освіти та мови має бути інклюзивною – забезпечувати можливість навчання й культурного розвитку для представників різних мовних спільнот, враховуючи їхню специфіку та потреби.

Війна суттєво трансформувала освітнє середовище, поставивши нові виклики, серед яких найвагомішими є руйнування інфраструктури, вимушене переміщення учнів і вчителів, порушення доступу до освіти та загрози культурній безпеці. За даними ЮНЕСКО, десятки тисяч закладів освіти в Україні були зруйновані або пошкоджені, що перетворює питання відновлення освіти на один із найкритичніших елементів гуманітарної політики держави. ЮНЕСКО підкреслює необхідність забезпечення «безперервності інклюзивної, справедливої та якісної освіти» та створення «безпечного освітнього середовища», що включає відновлення шкіл, облаштування укриттів, психологічну підтримку та модернізацію освітніх сервісів.

Одним із ключових аспектів післявоєнної відбудови є забезпечення доступу до освіти українською мовою. Це не лише вимога законодавства, але й важливий фактор консолідації нації, відновлення культурної пам’яті та протидії наслідкам примусової русифікації на окупованих територіях. У звітах правозахисних організацій та міжнародних місій наголошується, що під час окупації освітній процес зазнав навмисної деструкції через заміну навчальних програм і впровадження політики культурного тиску. Тому після повернення таких територій першочерговими завданнями стають реінтеграція учнів, повернення українських стандартів освіти, психологічна реабілітація та подолання навчальних прогалин.

Водночас, багатомовність українського суспільства потребує збереження і підтримки мовних прав національних спільнот. Рекомендації Венеційської

комісії та Ради Європи підкреслюють, що мовна політика в демократичній державі має поєднувати пріоритет державної мови з гарантіями прав мовних меншин. Дотримання цього балансу особливо важливе в умовах післявоєнних трансформацій, щоб уникнути соціальної напруги та підтримати інклюзивність освітнього середовища.

Окупаційна політика РФ щодо системи освіти й мови показала масштабну проблему – примусова «русифікація» і заміна навчальних програм, що порушує права дітей та руйнує здатність суспільства відтворювати національну культурну і мовну ідентичність у постконфліктний період. Документи правозахисних організацій демонструють, що такі практики мають системний характер і створюють додаткове завдання для політики репатріації, реінтеграції та відновлення української освітньої традиції на деокупованих територіях. Відновлення довіри до системи освіти й повернення української мови як основи навчання потребує скоординованих юридичних, освітніх і психологічних заходів [4; 5].

У наукових дослідженнях та медіааналізі останніх років зростає увага до поняття інклюзивності фундаментального принципу нової мовної політики у постконфліктній Україні. Наприклад, у дослідженні «Мовна політика та її медіа-репрезентація у повоєнній Україні: наслідки для ідентичності та інклюзивності» [6] показано, що представлення мовної політики у медіа не лише відображає законодавчі зміни, але й формує уявлення про національну ідентичність, ставлення до державної мови та мов національних меншин.

Автори цього дослідження [6], послуговуючись аналізом контенту в медіа та соціальних опитуваннях, констатують, що після початку війни у багатьох сферах відбувається помітний ріст аудиторії, яка використовує українську мову. Це сприймається як позитивна тенденція, що може сприяти національному об’єднанню після конфлікту. Водночас дослідники підкреслюють, що майбутні законодавчі зміни та імплементація мовної політики мають враховувати інтереси та права представників різних етнічних і мовних спільнот – задля створення справді включного (інклюзивного) суспільства.

Медіааналіз підтверджує, що публічний дискурс щодо мови в Україні – не лише відображення політики, а й чинник, що формує суспільні установки. У дослідженні «Війна і мова: проблематика мовної політики України у вітчизняному медійному дискурсі (2014–2022)» зазначено, що під час російсько-української війни ЗМІ приділяли особливу увагу питанням державної мови, мов нацменшин та реформ, обговорювали конфліктогенні аспекти мовної політики, мовні квоти для ЗМІ, питання освіти мовами меншин тощо [7; 8].

Такі дослідження демонструють, що медіа можуть виступати як каталізатор (підсилювати підтримку української мови, формувати мовну мобілізацію), так і як коректор – тобто виступати ареною для дискусій, де обговорюють необхідність захисту прав мовних меншин, можливості мультимовності, баланс між консолідацією та плюралізмом. Це має важливе значення для стабілізації

суспільства, запобігання соціальним конфліктам на мовному ґрунті, для підтримки демократичної громадянської політики.

З огляду на європейські стандарти мовного різноманіття, викладені, зокрема, у статтях та правових моделях, науковці зазначають, що інклюзивна мовна політика – це не просто утвердження державної мови, але й створення нормативних та інституційних умов для підтримки мов національних, етнічних та регіональних спільнот.

Таким чином, інклюзивність як принцип мовної політики є критично важливою для післявоєнного суспільства: вона дозволяє поєднувати потребу в державній консолідації через українську мову з правом на культурну і мовну самобутність представників різних спільнот. Роль медіа і громадянського дискурсу – не другорядна, вони суттєво впливають на сприйняття мовної політики, формування мовних установок і тим самим на її легітимність. Ігнорування цієї двополюсності (державна мова ↔ мови меншин) може призвести до соціальної напруги, посилення відчуження у деяких групах, а подекуди створити умови для зовнішньої інформаційної або ідеологічної маніпуляції через питання мови. Для створення стабільної, справедливої та ефективної мовної політики в Україні доцільно керуватися міжнародним досвідом, зокрема стандартами захисту мовного різноманіття та прав національних меншин (наприклад, як передбачено у європейських правових документах). Майбутні законодавчі ініціативи й політики повинні враховувати не лише функціональні аспекти (мови в державних інституціях, освіті, медіа), а й культурно-символічні – підтримку мовної ідентичності, плюралізму, соціальної згуртованості.

Цей підхід – науково обґрунтований, соціологічно доцільний та здатен забезпечити баланс між державними інтересами та правами громадян, сприяти формуванню справді інклюзивної, демократичної, мовно багатоманітної України.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що розвитку освітньої та мовної політики після війни прогнозується кілька основних сценаріїв:

Сценарій 1 – структурної модернізації освіти. Цей сценарій передбачає системне відновлення освітньої інфраструктури й трансформацію освітньої системи з урахуванням безпекових викликів і сучасних педагогічних стандартів. Першорядні заходи: капітальний ремонт і відбудова шкіл; будівництво нових безпечних навчальних приміщень; створення надійних укриттів; підвищення енергоефективності; облаштування безбар'єрного простору для дітей з інвалідністю; модернізація інженерних мереж і ІКТ-інфраструктури. Міжнародні агенції вже реалізують або фінансують ініціативи такого типу: ЮНЕСКО просуває програму «безпечного освітнього середовища», що включає підготовку педагогічних і психологічних кадрів, облаштування укриттів і технічну допомогу школам; ці пілотні проєкти вже охопили десятки тисяч учнів і педагогів [3].

Цифровізація навчального процесу у межах цього сценарію має дві паралельні мети: забезпечити безперервність освіти в умовах порушень фізичної мережі закладів (наприклад, дистанційне або гібридне навчання), а також підвищити якість і доступність освітніх ресурсів. ЮНЕСКО та інші партнери звітували про постачання цифрових пристроїв (ноутбуки, планшети) і програми підвищення цифрової грамотності вчителів як частину надзвичайної допомоги й відновлення.

Підготовка педагогів до роботи в постконфліктних умовах охоплює навчання з надання першої психологічної та психосоціальної підтримки, управління кризами, адаптації навчальних програм, інклюзивних методик та заходів безпеки. Досвід відновлення шкіл у межах ініціатив «build back better» (будувати краще/відновлювати з підвищенням стійкості) показує, що одночасне інвестування в інфраструктуру й людський капітал підвищує довгострокову стійкість освіти [9; 10]. Таким чином, інвестиції в інфраструктуру й підготовку кадрів мають довгостроковий мультиплікативний ефект (вклад у людський капітал, зменшення навчальних прогалин, підвищення стійкості до наступних криз). Успішна реалізація вимагає координації державних програм, міжнародної допомоги, залучення місцевих громад і прозорих механізмів моніторингу.

Сценарій 2 – мовно-культурної реконструкції. У цьому сценарії мовна політика зосереджується на цілеспрямованому відновленні та посиленні позицій української мови як ключового елементу державності, а також на відновленні культурних інституцій (бібліотек, музеїв, центрів культури). Важливі складові: розробка і впровадження оновлених навчальних програм з української мови, історії та культури; масштабні програми перепідготовки вчителів; підтримка видавничої галузі та медіапроєктів українською мовою; культурні програми для реінтеграції дітей і громад, які постраждали від окупаційної політики. Це відповідає логіці реставрації культурної пам’яті й протидії насильницьким спробам асиміляції. Моніторинг і звіти правозахисних організацій показують, що в тимчасово окупованих територіях застосовуються системні практики нав’язування російської програми та російської мови викладання, що спричинило значні освітні й ідентичні втрати; відновлення українського освітнього простору потребує комплексних заходів із правового, педагогічного та психологічного порядку [4;5].

Практичні кроки в межах цього сценарію передбачають забезпечення поступової реінтеграції українських стандартів освіти у звільнених/реінтегрованих регіонах із урахуванням індивідуального освітнього профілю учня (подолання навчальних прогалин), програми з вивчення української мови для тих, кому вона менш відома, культурні ініціативи для відновлення локальної пам’яті та ідентичності, підтримка локальних творчих індустрій. Водночас необхідні запобіжні механізми – юридичний захист вчителів і дітей, які зазнали тиску під час окупації, а також програми допомоги сім’ям, що втратили доступ до освіти.

Таким чином, мовно-культурна реконструкція є необхідною складовою державної політики відновлення, оскільки підвищує когезію (згуртованість) суспільства і відновлює культурні засади державності. Проте сама по собі вона може бути недостатньою або навіть ризикогенною, якщо її реалізовувати примусово або без урахування мовних прав і чутливості місцевих спільнот – отже має поєднуватися з принципами інклюзивності та захисту прав меншин.

Сценарій 3 – інклюзивного багатомовного розвитку. Цей сценарій базується на принципах захисту мовного різноманіття і прав національних меншин, узгоджених із європейськими стандартами (Ради Європи; Венеційської комісії). Політика передбачає одночасну підтримку державної мови та створення реальних можливостей для збереження й розвитку мов національних та етнічних спільнот. Практичні заходи – це багатомовні освітні програми, опція навчання рідною мовою у початкових класах за згодою батьків/спільнот, інтегровані підходи до вивчення державної мови як другої мови, розвиток двомовних/мультилінгвальних освітніх матеріалів, підтримка культурних ініціатив меншин. Проєкти Ради Європи та її ініціативи з захисту національних меншин в Україні дають приклади політичного й інституційного супроводу таких практик [11].

Аргументи на користь цього сценарію, зокрема, інклюзивність знижує ризики внутрішньої поляризації, підвищує соціальну інтеграцію й відповідає міжнародним зобов'язанням у сфері прав людини. Водночас інклюзивний підхід вимагає детального юридичного врегулювання (щоб уникнути суперечностей між захистом державної мови і правами меншин), інституційного нарощування спроможностей місцевих адміністрацій та адекватного фінансування. Венеційська комісія неодноразово наголошувала на необхідності консультацій з представниками меншин при ухваленні законодавчих змін, які їх стосуються [12].

Отже, інклюзивний багатомовний розвиток є потенційно найбільш збалансованим підходом, який дозволяє поєднати державницькі завдання зі стандартами прав людини й європейськими практиками; його успіх залежатиме від якості консультацій із спільнотами, прозорості політик і наявності ефективних механізмів моніторингу.

Сценарій 4 – інтеграції освіти в контекст національної безпеки. У цьому сценарії освіта розглядається як елемент гуманітарної та інформаційної безпеки. Шкільна програма і позашкільні ініціативи включають медіаграмотність, критичне мислення, цифрову грамотність, елементи громадянської освіти, а також навчальні курси з протидії дезінформації й інформаційним операціям. Такий підхід випливає із загострення ролі інформаційної війни під час конфлікту: медіа й цифрові платформи можуть підсилювати або стримувати зовнішню інформаційну агресію, отже освіта має підготувати громадян до критичної оцінки джерел інформації.

Конкретні заходи: інтеграція модулів з медіаграмотності в базові навчальні програми, тренінги для вчителів з розпізнавання дезінформації, створення

навчальних ресурсів і платформ для підвищення цифрової грамотності серед молоді, розвиток інструментів фактчекінгу (перевірка фактів) у школах і в громадах. ЮНЕСКО, ГО та міжнародні інституції активно підтримують такі ініціативи як частину широкої стратегії протидії інформаційній агресії [13].

Таким чином, поєднання освіти й національної безпеки посилює стійкість суспільства до зовнішніх інформаційних загроз і підвищує якість громадянської участі. Водночас такий сценарій потребує чіткого дотримання правових меж (щоб уникнути інструменталізації освіти для політичної пропаганди) і гарантій академічної свободи та плюралізму.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, жоден із сценаріїв сам по собі не є достатнім: ефективна післявоєнна політика має інтегрувати елементи всіх чотирьох підходів – відбудову інфраструктури й цифровізацію (сценарій 1), мовно-культурну реконструкцію (сценарій 2), інклюзивність і захист мов меншин (сценарій 3) та освітню складову національної безпеки (сценарій 4). Крім того, пріоритети мають визначатися на підставі емпіричних даних (карти руйнувань, демографічні профілі регіонів, опитування потреб громад), а також із урахуванням рекомендацій міжнародних інституцій (ЮНЕСКО, Рада Європи, Венеційська комісія, ПРООН). Разом з тим, успішність реалізації залежить від координації дій центральної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства й міжнародних партнерів, прозорого фінансування й механізмів моніторингу та оцінки результатів. (ЮНЕСКО, ПРООН, Рада Європи, Венеційська комісія).

Таблиця 1

Основні сценарії розвитку освітньої та мовної політики України після війни

Назва сценарію	**Зміст**	**Ключові напрями реалізації**	**Очікувані результати**
Структурна модернізація освіти	Системне оновлення освітньої інфраструктури та управлінських моделей освіти; адаптація системи до умов післявоєнної відбудови.	- будівництво та реконструкція шкіл і закладів професвіти; - цифровізація освітнього процесу та управління; - перепідготовка педагогів для роботи у постконфліктних умовах; - розвиток інклюзивних освітніх сервісів; - реалізація програм «безпечних шкіл» за підтримки ЮНЕСКО та міжнародних партнерів.	- створення сучасної, стійкої та безпечної освітньої системи; - підвищення якості освіти й доступності для всіх груп населення; - формування цифрової компетентності та оновлення освітнього середовища.

Назва сценарію	Зміст	Ключові напрями реалізації	Очікувані результати
Мовно-культурна реконструкція	Відновлення та посилення української мови й культури як фундаменту державної ідентичності та стійкості.	- модернізація програм з української мови, літератури, історії та культури; - повернення українського культурного й інформаційного простору на деокуповані території; - подолання наслідків русифікації через освіту, медіа та культурні проєкти; - розвиток культурних інституцій і підтримка українських креативних індустрій.	- зміцнення мовно-культурної ідентичності; - вирівнювання мовної ситуації на територіях, що постраждали від окупації; - посилення гуманітарної стійкості держави.
Інклюзивний багатомовний розвиток	Формування збалансованої моделі мовної політики відповідно до стандартів Ради Європи: підтримка української мови та мов національних спільнот.	- реалізація політики багатомовності відповідно до Європейської хартії регіональних або міноритарних мов; - підтримка освітніх програм для національних спільнот; - забезпечення гармонійного співіснування різних мовних груп; - розвиток міжкультурного діалогу.	- підвищення соціальної інтеграції та згуртованості; - зменшення ризиків мовних конфліктів; - відповідність європейським демократичним стандартам.
Інтеграція освіти в контекст національної безпеки	Освіта й мовна політика як елементи гуманітарної та інформаційної безпеки держави.	- запровадження навчання з медіаграмотності, протидії дезінформації та критичного мислення; - формування цифрової грамотності як елемента кібербезпеки; - використання української мови як інструмента інформаційної стійкості; - посилення патріотичного, громадянського та правового виховання.	- підвищення інформаційної стійкості населення; - зменшення впливу дезінформації та гібридних загроз; - формування покоління громадян, здатних протидіяти інформаційним операціям.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що реформування мовної політики України в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови набуває стратегічного значення, оскільки мова виступає не лише засобом комунікації, а й інструментом національної безпеки, соціальної єдності та культурної стійкості.

Мовна політика стає частиною гуманітарної безпеки держави. Повномасштабна війна продемонструвала, що інформаційний вплив, пропаганда та політика нав'язування чужих мовно-культурних стандартів є елементами гібридної агресії. Тому посилення позицій української мови в освіті, медіа та публічному секторі виступає засобом захисту національного інформаційного простору та запобіжником для майбутніх загроз.

У період післявоєнної відбудови особливу роль відіграватиме відновлення українськомовного освітнього середовища, особливо на деокупованих територіях. Тут необхідним є подолання наслідків тривалої русифікації, формування мотивації до вивчення державної мови, повернення української культурної та інформаційної присутності. Водночас це має відбуватися не через примус, а через якісні освітні програми, сучасні підручники, оновлені підходи до викладання та культурні ініціативи, які стимулюватимуть природне та позитивне мовне залучення населення.

Реформування мовної політики повинно відбуватися у балансі з дотриманням прав національних спільнот. Збереження культурного різноманіття є ключовою вимогою європейських стандартів, передбачених, зокрема, Європейською хартією регіональних або міноритарних мов. Україна має можливість демонструвати модель, у якій українська мова виконує інтеграційну функцію, не нівелюючи мовні права громадян, що сприятиме єдності й міжкультурному діалогу.

Вагомим напрямом післявоєнної мовної політики стане розвиток мовної та цифрової стійкості населення. Мовна компетентність нерозривно пов'язана з критичним мисленням, медіаграмотністю, вмінням аналізувати інформацію й протистояти маніпуляціям. У сучасних умовах українська мова стає основою формування відповідального громадянина, здатного орієнтуватися в інформаційному середовищі та захищати державу не лише фізично, а й інтелектуально.

Мовна політика України в післявоєнний період має потенціал стати важливим елементом міжнародної підтримки та співпраці. ЮНЕСКО, Рада Європи, ЄС та інші міжнародні партнери реалізують програми, спрямовані на розвиток освіти, захист культурної спадщини та зміцнення мовної ідентичності держав, що пережили конфлікти. Включення України до цих процесів дозволить не лише пришвидшити реформування, а й адаптувати найкращі світові практики.

Література:

1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text

2. Відбудова основ миру в Україні. URL: https://www.unesco.org/uk/ukraine-war?utm.com

3. Навчання під час війни. Як ЮНЕСКО допомагає зробити українські школи безпечнішими для дітей та вчителів. URL: https://www.unesco.org/uk/articles/navchannya-pid-chas-viyny-yak-yunesko-dopomahaye-zrobyty-ukrayinski-shkoly-bezpechnishymy-dlya-ditey?utm.com

4. Education under Occupation. Forced Russification of the School System in Occupied Ukrainian Territories. URL: https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian?utm.com

5. Ukraine: Forced Russified Education Under Occupation. Imposition of Russian Curriculum; Anti-Ukrainian Propaganda. https://www.hrw.org/news/2024/06/20/ukraine-forced-russified-education-under-occupation?utm.com

6. Plekhanova, T., Strashko, I., Hryshchenko, O., Komarova, Z., & Savitskaya, M. (2023). Language policy and its media representation in post-war Ukraine: Implications for identity and inclusivity. Amazonia Investiga, 12(71), 223-232. https://doi.org/10.34069/AI/2023.71.11.19

7. Dvorianyn, P., & Teliachyi, Y. (2024). War and language: language policy issues of Ukraine in domestic mass media discourse (2014 – 2022). *East European historical bulletin*, (33), 239–252. https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317463

8. Malysh N.A., Shevchenko V.E., Tkachuk-Miroshnychenko O.Ye. Language policy in Ukraine in the context of European integration. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Спецвипуск 2022. DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.spec/11

9. From ruins to resilience on the road to recovery in Ukraine. URL: https://www.undp.org/ukraine/blog/ruins-resilience-road-recovery-ukraine?utm.com

10. Education continues: Over 21,000 children return to renovated schools thanks to EU and UNDP. URL: https://www.undp.org/european-union/stories/education-continues-over-21000-children-return-renovated-schools-thanks-eu-and-undp?utm.com

11. Protecting national minorities, including Roma, and minority languages in Ukraine. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/national-minorities?utm.com

12. European Commission for Democracy Through Law (venice commission). Ukraine. Law 10288 "On amendments to certain laws of Ukraine concerning the consideration of the expert assessment of the Council of Europe and its bodies on the rights of national minorities (communities) in specific spheres». URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF%282024%29001-e&utm.com

13. War for the Mind: Media Literacy in the Fight for National Security. URL: https://en.detector.media/post/war-for-the-mind-media-literacy-in-the-fight-for-national-security

References

1. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» [Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language"], available at https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text [in Ukrainian].

2. Vidbudova osnov myru v Ukraini [Rebuilding the Foundations of Peace in Ukraine], URL: https://www.unesco.org/uk/ukraine-war?utm.com [in Ukrainian].

3. Navchannia pid chas viiny. Yak YuNESKO dopomahaie zrobyty ukrainski shkoly bezpechnishymy dlia ditei ta vchyteliv [Education in Times of War. How UNESCO Helps Make Ukrainian Schools Safer for Children and Teachers], available at https://www.unesco.org/uk/articles/navchannya-pid-chas-viyny-yak-yunesko-dopomahaye-zrobyty-ukrayinski-shkoly-bezpechnishymy-dlya-ditey?utm.com [in Ukrainian].

4. Education under Occupation. Forced Russification of the School System in Occupied Ukrainian Territories, available at https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian?utm.com [in English].

5. Ukraine: Forced Russified Education Under Occupation. Imposition of Russian Curriculum; Anti-Ukrainian Propaganda, available at https://www.hrw.org/news/2024/06/20/ukraine-forced-russified-education-under-occupation?utm.com [in English].

6. Plekhanova, T., Strashko, I., Hryshchenko, O., Komarova, Z., & Savitskaya, M. (2023). Language policy and its media representation in post-war Ukraine: Implications for identity and inclusivity. Amazonia Investiga, 12(71), 223-232. https://doi.org/10.34069/AI/2023.71.11.19 [in English].

7. Dvorianyn, P., & Teliachyi, Y. (2024). War and language: language policy issues of Ukraine in domestic mass media discourse (2014 – 2022). East European historical bulletin, (33), 239–252. https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317463 [in English].

8. Malysh N.A., Shevchenko V.E., Tkachuk-Miroshnychenko O.Ye. (2022), Language policy in Ukraine in the context of European integration. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka - Scientific notes of the V. I. Vernadskyi TNU. Series: Philology. Journalism*, Spetsvypusk. DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.spec/11 [in English].

9. From ruins to resilience on the road to recovery in Ukraine, available at https://www.undp.org/ukraine/blog/ruins-resilience-road-recovery-ukraine?utm.com [in English].

10. Education continues: Over 21,000 children return to renovated schools thanks to EU and UNDP, available at https://www.undp.org/european-union/stories/education-continues-over-21000-children-return-renovated-schools-thanks-eu-and-undp?utm.com [in English].

11. Protecting national minorities, including Roma, and minority languages in Ukraine, available at https://www.coe.int/en/web/kyiv/national-minorities?utm.com [in English].

12. European Commission for Democracy Through Law (venice commission). Ukraine. Law 10288 "On amendments to certain laws of Ukraine concerning the consideration of the expert assessment of the Council of Europe and its bodies on the rights of national minorities (communities) in specific spheres», available at https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF%282024%29001-e&utm.com [in English].

13. War for the Mind: Media Literacy in the Fight for National Security, available at https://en.detector.media/post/war-for-the-mind-media-literacy-in-the-fight-for-national-security [in English].

УДК 316.378:37

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-208-220

Полухтович Тетяна Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет м. Луцьк, https://orcid.org/0000- 0002-0558-2981

Савчук Надія Антонівна кандидат психологічних наук**,** доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0000-4071-9667

СУСПІЛЬСТВО КОМФОРТНЕ ДЛЯ ВСІХ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню суспільства крізь призму соціології освіти як простору, де кожна людина відчуває себе захищеною, має рівні можливості для розвитку. Предмет дослідження – це сучасний стан інклюзивної освіти в Україні, яка стала соціальною реальністю і прагне забезпечення своєї якості. Щоб комфортно почувалися усі учасники освітнього процесу, – необхідна якісна підготовка її фахівців. Вектором у реалізації поставленого завдання постає професійна готовність і мотивація фахівців, а відтак – отримання ними знань в умовах ЗВО. На думку авторів статті, семантика багатовимірного поняття «комфортне суспільство для всіх» розкриває умови, що дозволять створити оптимальність здобуття освіти усіма. Зазначимо, що освітнє інклюзивне середовище охоплює соціокультурний простір або його частину; впливає на розвиток особистості, її професійне становлення, є засобом соціалізації, зоною взаємодії негативних і позитивних впливів на особистість, яка навчається.

Аналіз досліджень сучасних науковців питання розвитку інклюзії в суспільстві, показує категоричну відсутність однаковості, однозначності, зіткнення наукових позицій і продовження наукових суперечок. Інклюзивність освітнього середовища, що стала необхідністю для сучасних вищих навчальних закладів характеризується полісуб'єктністю, змінює професійні установки майбутнього фахівця, орієнтує його на готовність «сьогодні» до роботи з учнями/студентами різних нозологічних груп. Для підготовки майбутніх фахівців до інклюзії освітнє середовище університету дозволяє успішно реалізувати певні засади організації професійної підготовки, такі, як: необхідні організаційно-педагогічні умови; розширений спектр форм організації навчального процесу; оперативний моніторинг якості здійснюваного процесу.

Комфортне суспільство починається з поваги, взаєморозуміння, готовності допомагати один одному. Турбота про людей з особливими потребами – не лише прояв гуманності, а й показник зрілості нації.

Ключові слова: суспільство, інклюзивне середовище, знання, соціалізація особистості, фахівець.

Polukhtovich Tetiana Grygorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian technologies of Lutsk National Tehnical University, Lutsk, https://orcid.org/0000- 0002-0558-2981

Savchuk Nadiia Antonivna, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, associate professor of the Department of Social and Humanitarian technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, https://orcid.org/0009-0000-4071-9667

A COMFORTABLE SOCIETY FOR ALL

Abstract. The article is devoted to the study of society through the prism of the sociology of education as a space where every person feels protected and has equal opportunities for development. The subject of the study is the current state of inclusive education in Ukraine, which has become a social reality and seeks to ensure its quality. In order for all participants in the educational process to feel comfortable, high-quality training of its specialists is necessary.

The vector in the implementation of the task is the professional readiness and motivation of specialists, and therefore, their acquisition of knowledge in the conditions of higher education.

According to the authors of the article, the semantics of the multidimensional concept of "comfortable society for all" reveals the conditions that will allow creating optimal education for all. It should be noted that the inclusive educational environment covers the socio-cultural space or part of it; it affects the development of the individual, his professional formation, is a means of socialization,

Analysis of research scientists on the issue of the development of inclusion in society shows a categorical lack of uniformity, a clash of scientific positions. The inclusiveness of the educational environment is characterized by polysubjectivity, changes the professional attitudes of the future specialist, orients him to readiness "today" to work with pupils/students of various nosological groups. To prepare future specialists for inclusion, the university's educational environment allows for the successful implementation of certain principles of organizing professional training, such as: necessary organizational and pedagogical conditions; an expanded range of forms of organizing the educational process.

A comfortable society begins with respect, mutual understanding, and a willingness to help each other. Caring for people with special needs is not only a manifestation of humanity, but also an indicator of the maturity of a nation.

Keywords: society, inclusive environment, knowledge, socialization of the individual, specialist.

Постановка проблеми. За активної глобалізації суспільств, питання створення комфортного середовища для всіх його членів залишається актуальним. Саме люди з особливими потребами часто стикаються з бар'єрами як фізичними, так і соціальними, що обмежують їхню участь у суспільному житті, освіті чи праці. Недостатня інклюзивність інфраструктури в українському суспільстві, інколи відсутність розуміння й підтримки з боку соціуму, – створюють нерівні умови для реалізації їхніх прав і потенціалу. Тому виникає необхідність створення комфорту, доступності, поваги, як соціальної норми, для кожної особистості. Для цього, на наше переконання, знання, підготовка професійних фахівців в умовах вишу – першорядне завдання. У реаліях сьогодення важливо говорити не тільки про рівність прав, а й на практиці створювати комфортне середовище, у якому кожний почуватиметься добре. Інклюзивність соціуму є показником якості держави. В Україні все більше уваги приділяється забезпеченню доступності життєдіяльності для людей з особливими потребами. Проте є багато аспектів нерозв'язаними. Тому питання нашого дослідження, поставлена мета є актуальними, навіть в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення і результати дослідження викладені у наукових статтях Д. Ейснера, А.А.Колупаєвої, М.М.Поцюрко, Л. Прохоренко, О.В. Столяренко та інших дослідників, вказаних у статті.

Метою дослідження є комфортне суспільство, у якому кожна особистість і люди з особливими потребами зокрема, можуть жити гідно і повноцінно, реалізувати себе в освіті, праці, спілкуванні.

Для досягнення мети нами поставлено наступні завдання:

1. Проаналізувати наукові праці українських і зарубіжних вчених з дослідження трансформаційних змін у суспільстві, зокрема інклюзивного освітнього середовища.
2. Визначити понятійно-термінологічне поле інклюзивного освітнього середовища.
3. Дослідити впровадження інклюзивної освіти, від основ до практики, у Цуманському ліцеї Волинської області, у Луцькому національному технічному університеті.

Виклад основного матеріалу. У розрізі дослідження зазначимо, що освітнє середовище сучасного вишу дозволяє здійснювати оперативний моніторинг якості навчального процесу. Також констатуємо, що зарубіжними й вітчизняними вченими сформульований перелік імовірних ризиків у сфері забезпечення фахівцями «інклюзивного освітнього середовища». Здійснений аналіз науково-методичної літератури із зазначеної проблематики дозволив нам звузити зазначене проблемне поле до формування готовності майбутніх учасників освітнього процесу до інклюзії в умовах освітнього середовища університету. Одночасно це дозволяє вирішувати завдання набуття досвіду у майбутній професійній діяльності в галузі інклюзивної освіти. Вивчаючи

внутрішнє середовище освітньої установи, необхідно проаналізувати матеріально-технічну, кадрову і навчально-методичну складові з позиції їх відповідності особливим освітнім потребам дітей різних нозологічних груп. Зазначимо, що аналіз Волинського регіону дозволить виявити ресурси можливих мережевих партнерів (базові професійні освітні організації, ресурсні навчально-методичні центри, громадські організації, батьківські організації, установи соціального захисту та ін.) Далі, використовуючи комплекс теоретико-методологічних підходів і принципів як основу для проектування системи умов для інклюзивного освітнього середовища, слід визначити комплекс заходів, спрямованих на оновлення й розширення ресурсного забезпечення освітнього закладу.

Основою для проектування освітнього середовища мають стати наступні теоретико-методологічні підходи, як: системно-діяльнісний (в наукові літературі часто цей підхід описують як системний), аксіологічний, особистісно-орієнтований, андрагогічний [1]. Наголосимо також на дотриманні наступних принципів. Це:

– організаційні (принцип міжвідомчої взаємодії; принцип взаємодії усіх навчальних закладів із громадянською спільнотою, у тому числі з громадськими організаціями інвалідів);

– принцип мережевої взаємодії;

– принцип узгодженості з напрямами державної політики у сфері освіти, праці, соціального захисту, охорони здоров'я;

– принцип інформаційної відкритості;

– принцип соціальної орієнтації освітнього процесу;

– принцип персоніфікації освітнього середовища;

– принцип комплексного супроводу суб'єктів в інклюзивний освітній процес;

– принцип ціннісного й толерантного ставлення до учасникі освітнього процесу:

«повага до дитини з ООП – ставлення до дитини як особистості, визнання за нею права на помилку, сприймання її такою, якою вона є, повага до її гідності, віра в її можливості…» [2, С. 67].

Розглядаючи системні складові інклюзивної освітнього середовища в соціумі, пропонуємо використовувати організаційний, кадровий і методичний блоки. До структури кожного блоку входить ряд взаємозалежних компонентів. Організаційний блок містить низку заходів, спрямованих на матеріально-технічне, організаційно-нормативне забезпечення вишу. Матеріально-технічне забезпечення має відповідати особливим освітнім потребам студентів і особливостям засвоюваними ними професійних освітніх програм. У свою чергу, організаційно-нормативне забезпечення дозволяє регламентувати організацію інклюзивної вищої освіти за допомогою локальних нормативно-правових актів (для прикладу, розпорядження по університету та ін.). Кадровий блок дозволяє

здійснювати підготовку адміністративно-управлінських й педагогічних кадрів для навчання осіб з інвалідністю та обмеженими можливостями здоров'я. За допомогою сучасних технологій стає можливим навчити велику кількість людей у короткі терміни без відриву від основного місця роботи. Методичний блок означає інформаційно-просвітницьку діяльність серед учасників освітнього процесу, потенційних абітурієнтів та студентів з інвалідністю, обмеженими можливостями здоров'я, а також їхніх батьків. Головним засобом інформаційно-просвітницької діяльності сьогодні є сайт вишу. Важливою складовою методичного блоку виступає адаптація навчально-методичного забезпечення відповідно до потреб, особливостей кожної категорії студентів. Однак, ключову роль у цьому блоці відіграє університет та здійснення супроводу осіб з інвалідністю і обмеженими можливостями здоров'я на кожному етапі їх професійного навчання: від профорієнтації, супроводу і подальшого працевлаштування.

Аналіз результатів, одержаних у процесі проведення впровадження системи спеціальних умов для інклюзивної освіти, як вектору комфорту в суспільстві, (Цуманський ліцей Волинської області), навчання у виші (Луцький національний технічний університет), дозволяє говорити про її ефективність. Проектування умов для інклюзивного освітнього середовища розглядається сьогодні як системне явище, що дозволяє забезпечити безперервність освіти для осіб з інвалідністю та обмеженими можливостями здоров'я. Зазначимо, що в умовах Луцького національного технічного університету студенти з ООП мають можливість навчатись у загальному потоці, однак навчання відбувається без урахування індивідуальних особливостей молодої людини з вадами здоров’я. Підкреслимо: інклюзивна модель навчання передбачає не тільки включення осіб з ООП до освітнього середовища університету, а й забезпечення рівного доступу до якісного здобуття знань на основі використання особистісно-орієнтованих методів навчання з урахуванням здібностей, специфіки розвитку, емоційної архітектури тощо.

У розрізі досліджуваного питання соціальна модель інвалідності спрямована на усунення існуючих бар'єрів, що перешкоджають повноцінній участі та включенні людини з інвалідністю у суспільну взаємодію. Як відомо, значну роль у подоланні цих бар'єрів відіграє інклюзивне освітнє середовище, тобто освіта.

Сучасне українське законодавство гарантує можливість реалізації конституційного права на вищу освіту кожного громадянина і передбачає обов'язкове створення спеціальних умов для навчання студентів з інвалідністю, здійснюючи при цьому комплексний психолого-педагогічний, соціокультурний супровід на етапі їх вступу, навчання й працевлаштування. Закон України «Про освіту» (Ст.19) визначив зміст інклюзивної освіти як «забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях… з урахуванням… індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів»[3]. Реалізація заходів органами державної влади, органами місцевого

самоврядування, закладами освіти «створюють особам з особливими освітніми потребами умови для здобуття освіти нарівні з іншими особами шляхом належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення універсального дизайну та/або розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби та можливості таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку»(Ст.19), дає новий імпульс інклюзивному освітньому середовищі в Україні.

Аналіз наукових праць українських вчених демонструє активність і готовність соціуму до створення умов для якісної освіти школярів і студентів з вадами здоров'я. Зокрема: визначено методологічні принципи побудови інклюзивної освіти у ЗВО (нами зазначені вище), методичне обґрунтування процесу навчання, наводяться результати емпіричних досліджень, проведених у формі інтерв'ю й анкетування серед студентів з інвалідністю, які здобувають вищу освіту, класифікуються моделі організації інклюзивного освітнього середовища в умовах вишу. Варто зазначити професійність-турботу-партнерство українського Центру «Коло сім'ї», які надають якісну допомогу, реалізуватися відповідно до сучасних стандартів, будують співпрацю з зарубіжними вченими, фахівцями, щоб максимально зробити щасливими і успішними дітей з особливими потребами. Незважаючи на виклики війни, продовжують забезпечувати навчально-методичними ресурсами, консультаціями, вебінарами освітнє інклюзивне середовище. Основа їхнього партнерства й співпраці – глибокі міжособистісні стосунки, емоційна та соціальна компетентність на усіх етапах життя. Це, зокрема, батьківські школи, групи особистісного розвитку, індивідуальний і командний коучинг та ін. [4]. Фахівцями розроблено цілісне бачення змін, які втілюються для розвитку в Україні цілісної і багаторівневої системи турботи про психічне здоров'я дітей і молоді.

Широко використовуються ідеї інклюзивного навчання, а саме міжнародний досвід впровадження в освітньому просторі України. Зокрема, міжнародні рекомендації і практики про поведінковий супровід учнів з поширеними труднощами у сфері здоров'я отримали відображення у дослідженнях американських учених, вебінари яких є доступні на сайті «Кола сім'ї» – професора кафедри спеціальної освіти Освітнього коледжу імені Майкла Д. Ейснера Каліфорнійського державного університету в Нортрідж, президента та голови ради директорів Інституту CHIME, який спеціалізується в напрямку розробки моделі інклюзивної освіти (Каліфорнія, США) Мішель Хені та Емі Хенреді; Корі Штамп про моделі застосування поведінкового керівництва у роботі з дітьми з розладами розвитку; Роберта Нікель та Молі Пірс про дітей з аутизмом, а також українських фахівців – І.Кузави, О.Романчука, Ю.Маслак, Л.Федорович, Д.Угрина та ін. [4].

Модернізація як природний і закономірний процес інклюзивного освітнього середовища описується в роботах А.Аріщенко, І. Гудим, Л. Прохоренко, Г. Сіліна, та ін. Велика увага в сучасній літературі приділяється питанням аналізу

нормативно-правового супроводу, організації, управління, адаптації й модифікації інклюзивного процесу. Дані аспекти висвітлено у роботах українських дослідників, як: М. Берегова, Г. Давиденко, І. Демченко, В. Любарець, О.Продіус, Л. Прядко, Л. Савчук та ін. У контексті поглядів зарубіжних вчених інклюзія розглядається як реформування вищої школи, перепланування навчальних приміщень, створення доступного середовища, щоб відповідало потребам усіх без винятку учнів. Реалізація інклюзивного середовища університету передбачає додаткову підтримку, консалтингову допомогу, ресурсне забезпечення для забезпечення рівного доступу до навчального процесу молодих людей з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, специфічними труднощами в навчанні або будь-якими медичними чи психологічними порушеннями. Цілком правомірним є твердження зарубіжних авторів віднести до завдань вищого навчального закладу практичне визнання індивідуальності студентів з інвалідністю та особливими потребами на рівні університету і з програмою реальних дій.

Здійснивши літературний огляд наукових праць українських і зарубіжних вчених, присвячених різним аспектам інклюзивної вищої освіти, зазначимо на необхідності подальшого опрацювання, більш детального аналізу їхнього змісту, наприклад, щодо профорієнтаційної роботи з потенційними абітурієнтами з інвалідністю; навчання і супровід студентів з інвалідністю при здобутті вищої освіти; пошук ефективних механізмів успішного працевлаштування випускників з інвалідністю, які навчались у конкретному виші. Трансформації у цих питаннях в першу чергу, на нашу думку, передбачає приведення у відповідність потреб студентів з інвалідністю та обмеженими можливостями здоров'я з тими умовами, які створені у вищому навчальному закладі, перехід до моделі інклюзії, тобто конструювання інклюзивного освітнього середовища таким чином, щоб потреби молодих людей з вадами здоров’я були реалізовані повною мірою. А для цього потрібні організаційні умови, як:

• забезпечення безбар'єрного середовища для студентів з ООП у навчальних закладах вищої освіти;

• створення в умовах вишу центру/відділу, що координує цю роботу; формування команди фахівців, які забезпечують комплексне проведення процесу навчання студентів з вадами здоров’я у виші;

• підготовка викладачів та інших учасників освітнього процесу до умов роботи в гетерогенному освітньому середовищі;

• формування інклюзивної культури усіх учасників освітніх відносин.

Аналіз наукових праць дозволив конкретизувати поняття «організаційні умови» стосовно інклюзивного освітнього середовища. Так, у тлумачному словнику умови визначаються як: «Взаємна усна чи письмова домовленість про що-небудь; угода, договір», «домовлятися про що-небудь [5], те, від чого залежить щось інше (що обумовлюється); суттєвий компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), з наявності якого з необхідністю випливає

існування даного явища. У дослідженні особливостей інклюзивного освітнього середовища ми розглядаємо існуючі організаційні умови, що забезпечують доступність вищої освіти для молоді з ООП та вектор зростання інклюзії в умовах університету. Зазначимо, що вищевказані модифікації змінюють характер навчання, зміст освітніх завдань, результати. До модифікацій відносять:

– зміну тривалості навчання;

–зміну освітнього середовища;

–зміну ресурсів, матеріалів, що використовуються;

–форми завдань;

–способи оцінювання учнів/студентів з ООП [2, С.112].

Основними напрямами роботи ЛНТУ в організації навчання студентів із вадами здоров'я мають стати наступні. Це: надання інформації про університет та умови навчання молоді з ООП; забезпечення вільного доступу студентів із проблемами опорно-рухового апарату до інфраструктури університету (переобладнані навчальні аудиторії та ін.); надання додаткових технічних засобів: комп'ютерні програми, системи підсилення звуку, спеціальні меблі для осіб із вадами опорно-рухового апарату; розробка індивідуальних навчальних планів; дистанційне навчання не тільки в умовах війни; використання освітнього контенту для розширення інклюзивного освітнього середовища (додаткові методичні матеріали); методичні семінари для викладачів університету, щоб поглибити знання, необхідні у роботі зі студентами, які мають вади здоров'я; моніторинг якості навчання осіб із особливими освітніми потребами; формування комплексного: технічного, організаційного, педагогічного, психологічного, соціального) супроводу осіб із особливими освітніми потребами [6, с.385].

Педагогічний супровід передбачає доступність викладання навчального матеріалу та засвоєння студентами з ООП, використання сучасних педагогічних технологій навчання, забезпечення, як зазначалось вище, навчально-методичними матеріалами.

Технічний супровід – це адаптивні технічні засоби, тьюторський супровід, спеціальні технології навчання, що забезпечують доступність якісної вищої освіти.

Медико-реабілітаційний супровід підтримує фізичне здоров'я студентів невідкладною медичною допомогою, реабілітаційно-відновлювальною роботою.

За допомогою психологічного супроводу фахівець визначає психологічні особливості студента, зміцнення і збереження його психологічного здоров'я, консультує, коли виникають труднощі адаптації або в навчанні чи у спілкуванні в умовах освітнього середовища вищої школи.

Соціальний супровід означає, що середовище, в якому особа соціалізується, відповідає її потребам і можливостям, тобто комфорту. Вона виконує необмежену кількість соціальних ролей у соціумі.

Фізкультурно-спортивний супровід. В університетах працює чимало спортивних секцій, окрім обов'язкових занять з фізичної культури. Тому так

важливо заохочувати студентів до окремих видів спорту, участі у змаганнях [6, С.386].

Зазначимо, що не всі вітчизняні університети розвивають інклюзивне освітнє середовище, це – складний процес, який потребує дослідження зарубіжного досвіду, але першочергово «активності» від держави.

Аналізуючи комфортне суспільство для всіх, ми не можемо не розглянути питання про інклюзивну культуру. «У дослідженнях інклюзивної культури особливе місце посідають праці Марка Вогана, Тоні Бута і Мела Ейнскоу, які в практичному посібнику "Показники інклюзії" виділяють три взаємопов'язані показники, що відображають найбільш важливі напрямки поліпшення ситуації в освітніх установах: створення інклюзивної культури, розвиток інклюзивної політики і впровадження інклюзивної практики. З точки зору британських фахівців, ці напрямки графічно представляють сторони рівностороннього трикутника, «осі», які задають вектори мислення, спрямованого на реформування шкіл різного рівня не лише у сфері інклюзії, а і в більш широкому сенсі. Створення інклюзивної культури лежить в основі трикутника. На думку дослідників, розвиток загальних інклюзивних цінностей і відносин співробітництва може привести до змін в інших аспектах»(напрямках)» [7, С.37]. Інклюзивна культура трактується, як:

– особлива філософія, згідно з якою цінності, знання про інклюзивну освіту і відповідальність прийняті і розділені між всіма учасниками освітнього процесу; – частина загальної культури закладу освіти, спрямована на забезпечення підтримки спільних цінностей інклюзії, що сприяє підвищенню ефективності процесу інклюзії в цілому;

– унікальний мікроклімат довіри між учасниками освітнього процесу, відносин студента – сім'ї – навчального закладу, що дозволяють уникнути конфліктних ситуацій;

– особлива інклюзивна атмосфера, в якій впроваджуються модифікації, адаптовані до потреб вишу та органічно вплетені в його загальну структуру, що дозволяє знизити ризик виникнення багатьох протиріч;

– фундаментальна основа для створення культури інклюзивного суспільства, в якому різноманіття потреб вітається, підтримується, акумулюється соціумом, забезпечуючи досягнення високих результатів відповідно до цілей інклюзивного освітнього середовища, забезпечуючи збереження, прийняття, співпрацю і стимулювання безперервного вдосконалення педагогічної спільноти і суспільства в цілому [7, С.38].

Структуру інклюзивної культури дослідники розглядають як модель айсберга. ЇЇ надводна частина – це видимі елементи, а підводна – неусвідомлені правила поведінки, соціальні норми тощо. Виходячи з такої моделі, зовнішня структура інклюзивної культури вишу включає адаптовані освітні програми, спеціальні методи навчання й виховання, підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, електронні засоби, команду фахівців, а внутрішня

структура – основи інклюзивної політики і практики, відносини суб'єктів навчального процесу. Проте інклюзивна культура не може існувати без загальної культури освітнього закладу. На переконання професора Стокгольмського університету Ульфа Йонсона, навчання може називатися інклюзивним, коли людина включена в культуру освітнього закладу. Науковець виділяє три види культури:

1) культура навчання (оволодіння правилами поведінки на заняттях, методами, знаннями та ін.);

2) культура догляду, володіння нормами поведінки в освітньому закладі, нормами спілкування з викладачами та іншими учасниками освітнього процесу, прийняття ролей, характерних для студента;

3) культура однолітків означає володіння мовою академічної групи студентів, у якій навчається студент з особливими освітніми потребами, [7, С.39].

Г. Груць розглядає вираження інклюзивної культури у толерантному, гуманному, терпимому ставленні людей одне до одного. При цьому підтримуються ідеї співпраці, розвиток усіх учасників освітнього процесу, бо цінність кожного є основою.

Отже, інклюзивні цінності формуються соціумом. Інклюзивні цінності – найважливіші компоненти інклюзивної культури як і поведінкові норми, етичні правила тощо [8, С.63-66]. А Інклюзивна культура – найважливіша складова інклюзивної освіти. Її несформованість позначається на освітньому процесі в цілому, бо не дає високих результатів. Отже, інклюзивна культура передбачає формування ціннісної системи, яка забезпечує у закладі освіти атмосферу доброзичливості, безпеки та прийняття, стимулює до співпраці, взаємодопомоги. Інклюзивна культура сприяє створенню єдиної системи цінностей, яка поділяється членами суспільства [9, С.7]. «Серед реформ і змін у напрямі інклюзії, які проводяться у школі, аспект «розвиток інклюзивної культури» є, на наш погляд, визначальним, бо та увага, яка приділяється потенціалу позитивного чи негативного впливу культури навчального закладу на характер і динаміку реформ освіти, є абсолютно недостатньою. Культура навчального закладу якраз і є основою реформ і змін, що проводяться в ньому. Розвиток загальних інклюзивних цінностей і можливостей співпраці може призвести до змін і в інших аспектах. Саме інклюзивна культура, яка формується в навчальному закладі, змінює політику та практику освіти й навчання, її можуть активно підтримувати педагоги та учні школи, а також інші працівники, батьки та інші члени місцевих громад» [10, С.3].

Інклюзивна культура як включення осіб, які мають обмежені можливості здоров'я в освітнє середовище й дозвілля життя дітей і дорослих з нормотиповим розвитком, розвивається в нашій країні достатньо нерівномірно. Багато залежить від цінностей, переконань фахівців, що формують цю культуру. Там, де фахівці поділяють її цінності, процес триває досить активно. Основний акцент робиться на прагненні допомогти учням (та дорослим) з особливостями розвитку знайти

своє місце у соціумі. Принципи інклюзивної культури припускають прийняття суспільством ідеї про рівні можливості доступу до освіти, розвитку, цінності кожної людини, незалежно від її особливостей; створення адаптованого середовища, де кожний знайде своє місце, в якому повною мірою реалізує себе, а також творчий, командний і позитивний підходи до вирішення завдань чи проблем.

У нормативно-правовому аспекті внесено доповнення до Закону про освіту, розроблено профстандарти фахівців супроводу дітей з ООП та організації роботи служб психолого-педагогічного і медичного супроводу. В освітній сфері – адаптовані освітні програми. Також накопичується досвід розробки й застосування різних методичних інструментів, що дозволяють не тільки оцінити рівень інклюзивної культури, а також, у процесі оцінки сприяти формуванню інклюзивної культури у спеціалістів шкіл та інших установ.

Найскладніший і найтриваліший процес у формуванні інклюзивної культури, як зазначають дослідники цього питання, – є усунення сприйняття «нормотиповими» людьми образу дитини чи дорослого з ООП як хворого, який потребує лише постійної турботи, догляду, на образ особистості, з якою цікаво знайти загальні захоплення, погляди, теми для обговорення, побудови планів тощо.

Суб'єктність у такому спілкуванні може полягати у гнучкості використання спеціалістами різних підходів до взаємодії з дітьми з особливостями розвитку, їх посильній участі у всіх освітніх «активностях» і в повсякденному житті навчального закладу; делегування відповідальності за успіх справ школяра з вадами здоров’я. «Візитною карткою» школяра (дорослого) мають стати його ж здібності, інтереси, ідеї, як у будь-якої людини без вад у розвитку. Підкреслимо, що обмеження, з якими стикається особистість з ООП, мають бути максимально згладжені за допомогою адаптації середовища, що включає і культуру спілкування з такими дітьми, їх однолітками в класі, дорослими.

Висновки. Комфортне суспільство – це не лише зручна інфраструктура чи сучасні технології, а й, передусім, взаємоповага, толерантність і готовність допомагати тим, хто цього потребує. Люди з особливими потребами мають такі ж права на повноцінне життя, освіту, працю чи відпочинок, як і всі інші члени суспільства. Створення інклюзивного середовища вимагає спільних зусиль держави, громади і кожного з нас. Важливо не лише будувати пандуси чи створювати спеціальні програми, а й змінювати ставлення: від байдужості до розуміння і підтримки. Тільки тоді, коли суспільство навчиться бачити в кожній людині особистість, ми зможемо назвати його справді комфортним і гуманним для всіх.

Аналізуючи комфортне суспільство крізь призму соціології освіти, ми розглянули освітні заклади як ресурси формування інклюзивного середовища; інклюзивну культуру як соціальну основу інклюзії; механізми забезпечення професійної діяльності фахівців в інклюзивному освітньому середовищі.

Література:

1. Мартинчук О. Методологічні підходи до фахової підготовки вчителів-дефектологів для роботи в умовах інклюзивного навчання. URL:https://core.ac.uk/download/pdf/18173157.pdf (дата звернення: 5.11.2025).

2.Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

3.Закон України «Про освіту»: прийнятий 05.09.2017 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://urst.com.ua/pro_osvitu/st-19 (дата звернення: 5.11.2025).

4. Український Центр «Коло сім'ї». URL: https://k-s.org.ua/(дата звернення:7.11.2025).

5.Івашко О. Когут С. Полікультурна освіта на Україні: вибрані проблеми термінології. PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Dáugosza w CzĊstochowie Seria: Pedagogika 2012, t. XXI. URL: http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/2625/133.pdf(дата звернення 7.11.2025).

6.Аріщенко А. Інклюзивний освітній простір ЗВО України: сучасний стан та перспективи розвитку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2018. № 5. С. 381-389. URL: https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/37.pdf(дата звернення: 6.11.2025).

7. Качалова Т. В. *Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти*. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Сер. Психолого-педагогічні науки. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. № 3.С. 35–44.

8. Груць Г. Інклюзивна освіта як фактор розвитку полікультурної освіти в Україні. Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат : матеріали І Всеукр. міждисципл. наук.- практ. конф., 8 квітня 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 63–66.

9. Бельке І, Вдовенко І. Формування інклюзивної компетентності вчителя. URL: http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post25.html (дата звернення: 9.11.2025).

10.Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад : навч.-метод. посіб. / заг. ред. В. І. Шинкаренко. Київ : ТОВ «Видавничий дім "Плеяди"», 2011. 96 с.

References:

1. Martynchuk O.(n.d.) Metodolohichni pidkhody do fakhovoi pidhotovky vchyteliv-defektolohiv dlia roboty v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Methodological approaches to professional training of special education teachers for work in inclusive education]. Retrieved from:https://core.ac.uk/download/pdf/18173157.pdf [in Ukrainian].

2. Poroshenko M. A (2019). *Inkliuzyvna osvita: navchalnyi posibnyk [Inclusive education: the first opportunity]:* Kyiv: TOV «Ahentstvo Ukraina» [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «About education»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://urst.com.ua/pro_osvitu/st-19 [in Ukrainian].

4. Sait Ukrainskyi Tsentr «Kolo simi» [Site of Ukrainian Center "Kolo simi"]. Retrieved from https://k-s.org.ua/ [in Ukrainian].

5. Ivashko O., & Kohut S. Polikulturna osvita na Ukraini: vybrani problemy terminolohii. [Polycultural education in Ukraine: selected problems of terminology]. PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Dáugosza w Canstochowie - *SCIENTIFIC PAPERS of the Jan Długosz University in Częstochowa* (N.p) t. XXI. Ser.: Pedagogika. Retrieved from http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/2625/133.pdf [in Poland].

6. Arishchenko A. (2018). Inkliuzyvnyi osvitnii prostir ZVO Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Inclusive educational space of higher education institutions of Ukraine: current state and development prospects]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii - Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies,* № 5, 381-389. Retrieved from https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/37.pdf [in Ukrainian].

7. Kachalova T.(2018).Formuvannia inkliuzyvnoi kultury zakladu vyshchoi osvity [Formation of an inclusive culture of a higher education institution]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia - Scientific notes of the Nizhyn State University named after M. Gogol* Ser. Psykholoho-pedahohichni nauky. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, № 3, 35–44[in Ukrainian].

8. Hruts H. (2021). Inkliuzyvna osvita yak faktor rozvytku polikulturnoi osvity v Ukraini [Inclusive education as a factor in the development of multicultural education in Ukraine. Proceedings from VMNPK I: *I Vseukr. mizhdystsypl. nauk.- prakt. konf.* «*Inkliuzyvna osvita: ideia, stratehiia, rezultat» -1-st All-Ukrainian International scientific-practical conference* «*Inclusive education: idea, strategy, result»* (pp.63-66). Ternopil (n.p.) [in Ukrainian].

9. Belke I., & Vdovenko I.(n.d.) Formuvannia inkliuzyvnoi kompetentnosti vchytelia [Formation of inclusive teacher competenc] (n.p.). Retrieved from http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post25.html.

10. Shynkarenko V. I (Eds.). (2011). *Indeks inkliuzii: zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad : navch.-metod. posib. [Inclusion Index: Comprehensive Educational Institution*]. Kyiv : TOV «Vydavnychyi dim “Pleiady”»[in Ukrainian].

УДК 316.74

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-221-233

Полухтович Тетяна Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет м. Луцьк, https://orcid.org/0000- 0002-0558-2981

Савчук Надія Антонівна кандидат психологічних наук**,** доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0000-4071-9667

РОЛЬ СОЦІОЛОГІЇ ОСВІТИ У СТАНОВЛЕННІ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті розглядається роль соціології освіти у формуванні інклюзивної культури як ключового чинника освітнього середовища. Особлива увага приділяється соціологічним підходам в аналізі освітнього простору, виявленні бар'єрів у реалізації принципів інклюзії, визначенні соціальних механізмів, що впливають на взаємодію учасників освітнього процесу. Соціологічні, психологічні дослідження виявляють реальні потреби особливих дітей, аналізують соціальні установки педагогів, рівень їхньої мотивації, готовності до роботи, а також визначають, які інституційні зміни здатні забезпечити стійкий розвиток інклюзії.

У статті зазначаються виклики, завдання, що ставить соціум до інклюзивної освіти в Україні; наголошується на недостатній ресурсній забезпеченості інклюзивного освітнього середовища зокрема. Окремим питанням є зростаюча роль тьюторів у становленні інклюзивної культури. Тьютори виступають посередниками між учнем, учителем та освітнім середовищем, забезпечуючи індивідуальний супровід дитини, сприяючи її успішній соціалізації. У соціологічному вимірі діяльність тьютора розглядається як важливий механізм зниження соціальних бар'єрів, формування довірчих взаємин і підсилення суб'єктності учнів з особливими освітніми потребами. Тьютори допомагають адаптувати освітній процес під індивідуальні можливості дитини, підтримують її у виконанні навчальних завдань, сприяють розвитку комунікативних навичок і взаємодії з однолітками.

Соціологія освіти дозволяє оцінити ефективність такої підтримки, визначити моделі взаємодії тьютора і педагогічного колективу та окреслити умови, за яких тьюторський супровід стає реальним чинником формування інклюзивної культури в школі.

Нами робиться висновок, що соціологія освіти відіграє провідну роль у становленні інклюзивної культури, вказує на трансформацію соціальних

процесів, які впливають на створенння відкритого освітнього простору у соціумі, що є предметом нашого подальшого дослідження.

Ключові слова: освітнє середовище, інклюзивна культура, тьюторський супровід, завдання, ознаки, показники.

Polukhtovich Tetiana Grygorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian technologies of Lutsk National Tehnical University, Lutsk, https://orcid.org/0000- 0002-0558-2981

Savchuk Nadiia Antonivna, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, associate professor of the Department of Social and Humanitarian technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, https://orcid.org/0009-0000-4071-9667

THE ROLE OF EDUCATIONAL SOCIOLOGY IN THE FORMATION OF AN INCLUSIVE CULTURE

Abstract. The article examines the role of the sociology of education in the formation of an inclusive culture as a key factor in the educational environment. Particular attention is paid to sociological approaches in the analysis of the educational space, identifying barriers to the implementation of the principles of inclusion, and determining social mechanisms that influence the interaction of participants in the educational process.

Sociological and psychological research reveals the real needs of special children, analyzes the social attitudes of teachers, their level of motivation, and readiness for work, and also determines what institutional changes can ensure the sustainable development of inclusion.

The article identifies the challenges and tasks that society poses to inclusive education in Ukraine; emphasizes the insufficient resource provision of the inclusive educational environment in particular. A separate issue is the growing role of tutors in the formation of an inclusive culture. Tutors act as intermediaries between the student, the teacher and the educational environment, providing individual support for the child, contributing to his/her successful socialization. In the sociological dimension, the tutor's activity is considered an important mechanism for reducing social barriers, forming trusting relationships and strengthening the subjectivity of students with special educational needs. Tutors help adapt the educational process to the individual capabilities of the child, support him in completing educational tasks, promote the development of communication skills and interaction with peers. The sociology of education allows us to assess the effectiveness of such support, determine models of interaction between the tutor and the teaching staff, and outline the conditions under which tutor support becomes a real factor in the formation of an inclusive culture in school.

We conclude that the sociology of education plays a leading role in the formation of an inclusive culture, indicates the transformation of social processes that influence the creation of an open educational space in society, which is the subject of our further research.

Keywords: educational environment, inclusive culture, tutoring support, tasks, signs, indicators.

Постановка проблеми. Актуальним завданням соціології освіти є вивчення інклюзивних підходів у забезпеченні рівного доступу до якісного навчання всіх його учасників.

Без формування інклюзивної культури суспільство не вирішить цього завдання. Інклюзивна культура розглядається нами не в контексті правового забезпечення, а як суспільна цінність для створення якісних умов і зміни суспільних установок та соціальних практик. Саме тому важливою постає роль соціології освіти, яка дозволяє комплексно досліджувати соціальні механізми, що впливають на сприйняття інклюзії, готовність суспільства підтримувати інклюзивні процеси.

Незважаючи на розвиток інклюзивних практик, політики держави, – у цій площині все ще спостерігаються проблеми, серед яких: низька мотивація освітян, неготовність до роботи в інклюзивному середовищі, недостатня підтримка сімей, нерівномірність доступу до ресурсів, стереотипність у поглядах. Вказане засвідчує, що інклюзивна культура не може бути сформована лише адміністративними рішеннями, а ґрунтуватися на більш глибоких соціальних змінах, у розумінні яких ключову роль відіграє соціологічний аналіз.

Отже, соціологія освіти, як галузь соціології, взаємодіє з такими науками, як: педагогіка, психологія; розглядає зміст інклюзивної культури, як соціальні процеси змінюють її, а соціологічні дослідження допомагають подолати існуючі бар'єри й забезпечити реальну інклюзивність в освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення і результати дослідження викладені у статтях вітчизняних і зарубіжних науковців, як: І.Калініченко, Т. Качалова, Р. Нікель, Д. МакГрегор, М. Пірс, Фогельсберг, М. Хені, Е. Хенреді, К. Штамп.

Метою є дослідження інклюзивного середовища та формування в ньому інклюзивної культури як ключового питання соціології освіти.

Для досягнення мети ми поставили наступні завдання:

1. Проаналізувати наукові праці українських і зарубіжних вчених з дослідження інклюзивного освітнього середовища в контексті соціології освіти: викликів і перспектив розвитку;

2. Визначити компоненти інклюзивної культури, ознаки інклюзивного середовища;

3. Досліджуючи шляхи трансформації сучасної школи, назвати переваги у роботі тьютора, який супроводжує дитину з особливими потребами.

4. Розглянуто використання сучасних технологій навчання й виховання дітей з ООП для адаптації в освітньому середовищі та й у соціумі.

Виклад основного матеріалу. Основою інклюзивного освітнього середовища, «точкою відліку» є мотиваційний блок – прийняття інклюзивних цінностей та норм, синтезованих в інклюзивній культурі педагога, класу, школи. Саме інклюзивна культура формує інклюзивне середовище. Можна сказати, що інклюзивне освітнє середовище – є матеріалізована інклюзивна культура. Ці два поняття тісно пов'язані одне з одним. Показниками інклюзивного освітнього середовища можуть бути такі характеристики, як: доступність, безпека, адаптивність до вимог конкретного учня, компенсаторність, комфортність. Важливою рисою інклюзивного освітнього середовища є персоніфікація – здатність середовища змінюватися (адаптуватися) самому і змінювати (адаптувати до середовища) особистість. Провідна роль у створенні інклюзивного освітнього середовища приділяється дорослим: педагогам, батькам. Наступна адаптація й розвиток середовища здійснюється вже всіма учасниками освітніх відносин. Поступово вибудовується логічний ланцюжок: інклюзивний культура – інклюзивне середовище – відносини – взаємодія – підтримка – творення. Навчання дітей з ООП у *Цуманському ліцеї Волинської* області демонструє інклюзивну культуру педагогів у створенні інклюзивного освітнього середовища.

У розрізі цього питання, від теорії до практики, у статті розглядаються погляди зарубіжних дослідників, їхнє бачення інклюзивної культури як одного з показників інклюзії, що впливає на інклюзивну практику. Інклюзія, на думку цих авторів, має перетворити школи на такі середовища, які стимулюють розвиток і цінують успіхи кожного (Р. Нікель, Д. МакГрегор, М. Пірс, Фогельсберг, М. Хені, Е. Хенреді, К. Штамп).

Інклюзивна культура – соціокультурне явище, модель соціальної поведінки людини, колективу. Її компонентами є:

– прийняття інклюзивних цінностей та норм,

– знання особливостей розвитку дітей з ООП,

– володіння методами інклюзивного виховання, навчання, розвитку, соціалізації дітей із вадами здоров’я.

Перераховані складові не суперечать професійним компетентностям педагога – предметній, методичній, комунікативній. Якщо вчитель прийняв інклюзивні цінності милосердя, доброчинності, поваги, співчуття, підтримує норми інклюзивного середовища, сформульовані на Саламанській конференції (кожна дитина має право на підтримку та дружбу ровесників, кожна дитина має право бути почутою та ін.) [1, С. 20], то й інклюзивне середовище в цьому класі буде побудоване на принципах гуманістичних цінностей, індивідуальних можливостей, безпеки й комфортності шкільної життя, персоніфікації. Ось як співвідносяться *показники* інклюзивного освітнього середовища та його складові:

– доступність – знання особливостей розвитку дітей з ООП;
– безпека – знання особливостей розвитку дітей з ООП;
– адаптивність – володіння методами інклюзивної освіти;
– компенсаторність – знання особливостей розвитку дітей з ООП;
– комфортність – прийняття інклюзивних цінностей, правил інклюзивного середовища;
– діяльність – знання особливостей розвитку дітей з ООП, володіння методами інклюзивної освіти;
– творчість – володіння методами інклюзивної освіти.

Зазначені вище компоненти інклюзивної культури та складові інклюзивного середовища сприяють формуванню різних показників освітнього середовища класу, школи. Так, доступність не може бути реалізована без знання особливостей розвитку дітей з ООП, а діяльність у цьому середовищі – без володіння методами інклюзивного навчання. Проектування інклюзивного освітнього середовища починається з прийняття цінностей інклюзії всім педагогічним колективом, всієї педагогічною командою. У статутних документах, нормативних актах прописуються основні положення інклюзивної освіти, які потім на педагогічних радах обговорюються й приймаються членами колективу. На методичних об'єднаннях розробляються методи роботи з дітьми з різними вадами здоров’я, на батьківських зборах інформують батьків про спільне навчанні дітей з ООП та нормотипових дітей. *Інклюзивна культура – це, насамперед, характер відносин між усіма учасниками освітніх відносин, стиль взаємодії*. Педагог, класний керівник вибудовує векторну модель інклюзивної культури за напрямками: «дитина з ООП та її сім'я», «дитина з ООП та одноклсники». У цьому сенсовому полі за допомогою інклюзивної культури вчителя розвивається інклюзивна культура класу, що проєктується на освітнє середовище. Тут, на першому місці – повага, тактовність, можливо, співчуття.

Основними методами створення інклюзивного освітнього середовища постають включення особливої дитини до посильної, спільної з іншими дітьми, діяльності, підтримка, терпіння й творення. У цей період саме інклюзивна культура учасників освітнього процесу може допомогти уникнути або ж запобігти конфліктові.

У роботі з дітьми з ООП педагогу необхідно звернути увагу на позитивні сторони поведінки дитини, заохочувати до досягнень; критикувати поведінку, а не учня; дозволити дитині бути відповідальною за щось, поважати її точку зору, поводитися спокійно в будь-якій ситуації, звертатися школяреві з вадами здоров’я за допомогою.

Інший важливий крок у формуванні інклюзивного середовища – встановлення доброзичливих відносин із сім'єю особливої дитини. Батьки цієї категорії дітей дуже чутливі до будь-яких зауважень. Тому у відносинах з ними так важливі повага, доброзичливість, вміння «зайняти» одну позицію з батьками стосовно дитини, зробити батьків своїми союзниками.

Таким чином, інклюзивна культура є важливий чинник створення інклюзивного освітнього середовища й реалізації інклюзії в освіті. У свою чергу, інклюзивна освіта допомагає коригувати порушення розвитку й адаптації в соціумі за допомогою спеціальних педагогічних підходів та умов, що сприяють полегшенню процесу освіти і соціальної адаптації. Відповідно до цього сучасне суспільство ставить перед освітніми установами такі завдання:

–високий рівень освітніх послуг, тобто різноманітність форм навчання; компетентний педагогічний колектив;

– доступність отримання освітньої послуги для всіх, зокрема, створення умов для успішного навчання осіб з ООП та інвалідністю у вишах – важливий і відповідальний процес. Вимоги до освітніх установ ґрунтуються на принципах корекційного навчання й виховання:

– формування толерантного ставлення суспільства до осіб з особливими потребами та інвалідністю;

– розширення прав і свобод освітніх установ, залучення батьків і громадськості до управління інклюзивною освітою;

– безперервність процесу освіти, що дозволяє забезпечити можливість розширення й поглиблення освітньої підготовки для всіх вікових категорій відповідно до індивідуальних особливостей;

– варіативність освіти, що передбачає широкий вибір різних типів навчальних закладів і форм навчання відповідно до особливостей розвитку кожного школяра;

– диференційований підхід, тобто підбір індивідуальних методів навчання відповідно до особливостей психофізичного розвитку учасиків освітнього процесу;

– створення спеціальних служб (корекційних, лікувальних, соціальних, реабілітаційних) для нормалізації життєдіяльності кожної особи з ООП;

– створення спеціальних освітніх програм для осіб з ООП та інвалідністю;

– єдність діяльності сім'ї та освітньої установи для створення сприятливої підготовки до переходу в самостійне життя й адаптації у соціумі.

Оцінка освітньої установи як інклюзивного середовища з метою розвитку інклюзивного освіти, є значним завданням, тому що забезпечує контроль за дотриманням законодавчо встановлених норм у сфері інклюзії, дозволяє визначити фактори для вдосконалення освітнього процесу. Критерії оцінювання носять дискусійний характер, оскільки кожна країна сама визначає умови для інклюзивної освіти. У вітчизняній педагогіці виділяють п'ять основних категорій, як":

– включення інклюзивних принципів навчання та цінностей;

– розробка спеціального середовища навчання;

– створення ситуацій успіху підтримки мотивації навчання;

– організація освітнього середовища, формування й розвиток інклюзивної культури;

– спільна робота школи, батьків та місцевого спільноти" [2, С.134].

Оцінювання інклюзивності освіти аналізує повноту й варіативність розроблених та реалізованих умов для навчання і соціалізації осіб з ООП та інвалідністю відповідно до основної освітньої програми. Якість реалізації можна оцінити за результатами навчання, соціалізації, благополуччя учня, а також шкільного середовища і супроводу, організованому навчальним закладом. Таким чином, критерії оцінки розкривають як кількісні, так і якісні індикатори, які дають можливість оцінити результативність учнів, створені для навчання умови. Освітня політика спрямована на включення всіх, без вийнятку, членів суспільства до освітнього процесу, але при цому має бути гарантована якісна освіта у локальному контексті.

На переконання І.Калініченко, освітнє середовище буде інклюзивним за таких ознак:

– організований фізичний простір для безпечного переміщення під час занять;

–сприятливий соціальний, емоційний клімат;

–умови для спільної роботи.

В інклюзивному освітньому середовищі Д. МакГрегор і Фогельсберг наводять такі переваги дітей з особливими освітніми потребами:

– демонструють вищий рівень соціальної взаємодії з дітьми, які таких обмежень не мають;

–в інклюзивному освітньому середовищі підвищується соціальна компетентність і вдосконалюються комунікативні навички осіб з ООП;

–діти з особливими потребами навчаються за складнішою навчальною програмою, тому академічні досягнення покращуються;

–посилюється соціальне сприйняття дітей з відмінними здібностями: вони такі ж самі, але трохи більше часу працюють;

– дружні стосунки, толерантне ставлення.

Погляди, що решта дітей отримують менш якісну освіту в інклюзивному середовищі чи перебувають у менш сприятливих соціальних умовах, – є неаргументованими. У багатьох відношеннях навчання в інклюзивному середовищі не заважає успішності учнів, які не мають обмежень [3] .

У контексті дослідження питання про формування інклюзивної культури як соціальної основи інклюзивного середовища проаналізуємо точки дотику між інклюзивною і полікультурним освітою, наголошуючи, що в їх основі лежать культурно-стандартна освітня стратегія та стратегія міжкультурної освіти. У дослідженнях останніх років ми знаходимо багато цікавих поглядів. Не можна стверджувати, що полікультурність є фактором, що сприяє безперешкодному розвитку інклюзивної спільноти. Розглянемо поняття «полікультурна освіта», яке включає врахування етнокультурних особливостей, релігійних поглядів учасників освітнього процесу, їх світогляду. При цьому поняття «культура» ми розглядаємо у сенсі не тільки як об'єкти матеріальної і нематеріальної культури

(твори мистецтва, одяг, картини та ін.). В освітньому дискурсі, особливо з погляду зарубіжного підходу, культурна різноманітність може бути расовою, етнічною, мовною, а також включати наявність обмежених можливостей здоров'я. Полікультурна освіта передбачає, що особливості навчання і розумової діяльності учасників освітнього процесу перебувають під впливом їхньої культурної спадщини, самобутності, індивідуальних психологічних особливостей. А для ефективного навчання молодих осіб різних культур потрібні спеціальні освітні підходи. Таким чином, полікультурна освіта спрямована на досягнення ефективності навчання учнів/студентів різних культур, і навіть формування гуманного та етнотолерантного середовища навчання [4].

Таким чином, ми бачимо, що між полікультурною та інклюзивною освітою існують точки дотику. Розглянемо їх:

1. Полікультурна освіта передбачає встановлення гуманних відносин у навчальній групі, прояв толерантності та емпатії до інших етносів, які зазнають труднощів у навчанні в новому соціокультурному середовищі.

2. Полікультурна освіта створює таке освітнє середовище, в якому учні/студенти різних етносів можуть висловити себе у творчому і навчальному житті, а педагоги/викладачі підтримують їх у цьому.

3. Полікультурна освіта заснована на культурній освітній стратегії (передача й засвоєння знань про культури, звичаї, традиції різних етносів;) та стратегії міжкультурної освіти (використання технологій і методів навчання, які дозволяють ідентифікувати себе у процесі міжкультурного навчання).

Концепція полікультурної освіти робить свій внесок у розвиток інклюзивного освітнього середовища та, головне, культурного різноманіття соціуму.

У процесі дослідження вкажемо на тьюторський супровід в інклюзивній освіті, який, на думку педагогів, психологів, спрямований на адаптацію освітнього середовища та пошуку спільних форм діяльності у реалізації індивідуальних маршрутів дітей з ООП, що навчаються, проектів, а також їхнє методичне забезпечення. При цьому для тьютора основний ресурс у роботі становлять інтереси, здібності, захоплення учня з особливими потребами.

До компетенцій тьютора входять такі вміння, як:

– здатність до створення освітнього середовища для усіх школярів – з вадами і без;

– реалізація заходів щодо забезпечення їхньої взаємодії з різними суб'єктами освітнього середовища, розвиток у них спільної діяльності у груповій взаємодії з однолітками;

– участь у взаємодії суб'єктів освітніх відносин для забезпечення індивідуалізації освітнього процесу.

Тьютор, який супроводжує дитину з особливими потребами, може допомогти вирішити конфліктні ситуації, ґрунтуючись на цінностях інклюзивної культури, виступаючи за позитивну співпрацю і пошук точок дотику. Враховуючи трудові функції, закладені професійним стандартом, сформулюємо такі

рекомендації для тьюторів, педагогів, інших фахівців, які працюють і формують культуру інклюзивної освіти:

– шукати інтерес, який поєднує з особливими дітьми;

– шукати сильні сторони такої дитини, її батьків, на які можна спертися у розвитку інтересів та здібностей;

– захоплюватись власною роботою;

– переймати досвід учня, знайти характері риси, яких, можливо, не вистачає;

– допомогти учневі знайти своє місце в позитивній комунікації серед однолітків, пояснювати класному колективу як можна допомогти; хвалите дітей за виявлене бажання залучити однокласника з ООП до своїх ігор, занять;

– розповідати про позитивний досвід комунікації, проєкти іншим вчителям, спеціалістам на конференціях. Наводити приклад зусилля дитини з особливими потребами та її батьків у досягнення своїх цілей;

– збирати приклади створення умов для розвитку і навчання дітей з ООП (зарубіжний досвід), участі у цьому дорослих, дітей, ділитися цією інформацією з колегами.

Українська дослідниця Т.В.Качалова визначили функції тьюторів-*студентів:* 1. Орієнтувальна функція як включення студентів у систему традицій вишу, орієнтування в просторі ЗВО, адаптація до освітнього процесу, введення до науково-дослідної, фізкультурно-оздоровчої, творчої діяльності. 2. Соціальная функція, її зміст – надання допомоги у соціальних відносинах у групі в процесі навчання і роботи.

У ході роботи студент-тьютор повинен керуватися принципами: індивідуалізації, гнучкості, безперервності, відкритості, діалогізації. В організаційній моделі студентського тьюторського центру Т.В.Качалова визначає індивідуальні та групові форми роботи. Зокрема, індивідуальна тьюторська консультація (обговорення тьютором і тим, хто навчається, значущих питань, пов’язаних з особистим розвитком і освітою).

Групова тьюторська консультація включає тьюторський супровід індивідуальних освітніх траєкторій студентів зі схожими інтересами; студент-тьютор одночасно здійснює декілька видів роботи: мотиваційну, комунікативну й рефлексивну. Зазначимо, що студент-тьютор набагато ближче до того, хто навчається за віком, тому, зростає якість освітніх результатів, рівень індивідуальної соціальної активності студентів визначених категорій [5, С.39].

В основі проектування інклюзивної моделі лежить індивідуалізація освітнього середовища й ціннісно-орієнтована освіта. Такий погляд на освіту — у теоретичних, експериментальних, авторських варіантах дослідників цього питання, а також педагогів, батьків дітей з ООП, розробляється протягом останніх років і має конкретні практичні відображення. У межах розвитку інклюзивної освіти проектуються і реалізуються такі освітні умови і можливості для індивідуалізації, як:

1. Диференціація освітніх умов: форма навчання, темп, зміст (глибина) навчання, стиль навчання, режим, час.

2. Диференціація освітнього змісту: профіль, тип та вид освітньої програми, додаткова освіта, міжпредметні курси.

3. Диференціація маршрутів: навчання з урахуванням індивідуального навчального плану.

4. Надання учню (сім'ї) прав та обов'язків вибору умов, маршрутів і змісту.

5. Надання психологічної, медичної, педагогічної допомоги на основі усвідомленого запиту з боку дитини чи її батьків.

6. Створення емоційного клімату довіри, взаємної підтримки у дитячо-дорослій спільноті.

Як основна стратегія включення механізму індивідуалізації в освітній системі інклюзивного середовища, зазначимо розвиток моделі комбінованої інклюзії, де найгострішою проблемою залишаються взаємини між однолітками.

Психолого-педагогічна характеристика різних груп учнів з обмеженими можливостями здоров'я, які навчаються у Цуманському ліцеї, дозволила нам виділити дві групи труднощів у спілкуванні однолітків в освітньому закладі:

– проблеми, що виникли у зв'язку з дефектами розвитку дитини (порушення мовного розвитку, розумова відсталість, затримки психічного розвитку, сенсорні порушення у розвитку). У дітей цієї групи відзначаються труднощі у спілкуванні з однокласниками, неможливість встановлення тривалих комунікативних контактів; специфічні труднощі немовного характеру: некомунікабельність, невміння будувати діалог, труднощі у сприйнятті;

– проблеми, що виникли у зв'язку з розвитком у дитини розладів аутичного спектра. Здатність до комунікації у таких школярів розвивається інакше, ніж у здорових однолітків, (зазвичай починається пізніше і відбувається повільніше або нерівномірно, з випередженням чи відставанням у різних аспектах). Тому виникають комунікативні труднощі, що ускладнюють процес міжособистісного спілкування в умовах школи.

Тому одним із завдань сучасних освітніх закладів є створення умов для використання сучасних технологій навчання й виховання особистості дитини з ООП, її адаптації не тільки у шкільному середовищі, а й у соціумі. ведення здорового способу життя. Ця проблема особливо актуальна у зв'язку з тим, що зростає кількість дітей, які мають: хронічні захворювання, статус дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Незважаючи на це, в сьогоднішніх реаліях вони навчаються в загальноосвітніх школах за загальноосвітньою програмою. Діяльність педагога має спрямуватись, насамперед, на створення комплексної системи, заснованої на організації здорового соціального простору для становлення активної, соціально адаптованої особистості дитини, здатної самостійно і відповідально «будувати» власне життя. Найбільш поширена технологія – ігри, більш актуальні для учнів молодшого і середнього шкільного віку. Як вид діяльності ігри сприяють розвитку комунікативних навичок,

розширюють кругозір, формуванню поняття «здоров'я» (про негативне ставлення до шкідливих речовин), розширюють кругозір тощо.

Арт-технологія є сучасним і затребуваним елементом виховного процесу школи. Музика, мистецтво торкаються душі дитини і допомагають побачити красу світу, сприяють формуванню загальнолюдських цінностей. Учні з особливими потребами беруть активну участь у заняттях з використанням арт-терапії, особливо цікавими є заняття з художнього мистецтва. Музика знімає втому, перенапругу учнів. Цифрові технології важливі у роботі в умовах класу, школи, оскільки формують знання. А створення роликів, постів приваблює багатьох, так як Інтернет для сучасної молоді – звичне середовище і не викликає будь-яких труднощів. При цьому слід пам'ятати, що необхідно, як вчителю, так і батькам, навчити дітей безпечно й грамотно користуватися Інтернетом.

Технологія колективно-творчої діяльності (КТД-технологія) розвиває креативні здібності школярів, надає альтернативу учасникам освітнього процесу у питаннях організації вільного часу. Участь у відзначенні різних свят ми вбачаємо як основу виховання. Мотивувати приймати активну участь і паралельно враховувати особистісні та вікові особливості дітей з ООП, залучаючи до співпраці батьків, волонтерів та ін.

Вторинна профілактика реалізується через використання індивідуального супроводу, розроблення індивідуального маршруту. Соціальний педагог організує заняття-тренінги, у яких застосовуються психологічні методи, орієнтовані на розвиток особистісних ресурсів учнів, позитивної поведінки. Заняття проводяться у гуртках. Програми включають різноманітні теми, як: «Пізнай себе» «Уміння володіти собою», «Зняття конфліктності» та багато інших. Ігри, вправи, що використовуються, сприяють реалізації спілкування-взаємодії, самовираження й самоствердження. Ігри на сприйняття та взаємодію допомагають краще дізнатися про себе, зрозуміти власну індивідуальність, закріпити нові засоби і шляхи взаємодії. У дітей з вадами здоров’я розвивається вміння керувати поведінкою, емоційним станом, справлятися з негативними емоціями, контролювати мовлення за допомогою вправ. На заняттях використовуються такі форми, як: дискусії, мозкові штурми, спрямовані на закріплення вміння протидії негативному впливу соціуму. Практикуються зустрічі з цікавими людьми, проведення бесід. Сучасні технології впливають на формування ціннісного ставлення до здоров'я, уміння вибирати корисні способи спілкування із соціумом.

Розглянемо технологію візуалізації навчального матеріалу в освіті дітей з порушенням інтелектуального розвитку. Однією з ефективних технологій є метод візуальної підтримки, що покращує освітній процес, створює комфортний емоційний клімат, використовуючи зображення. Метод враховує особливості дітей з РАС, як слабкі, про які говорилося вище, так і сильні, серед яких: образність мислення, гарна пам'ять, вміння переносити засвоєні алгоритми та інші завдання, переважання зорового сприйняття.

Візуальна підтримка допомагає знизити тривогу, пов'язану з невизначеністю, зрозуміти абстрактні поняття, наприклад, тривалість уроку, навчального дня [6]. Важливим результатом візуальної підтримки має стати самостійність дитини під час виконання завдань педагога Отже, візуальна підтримка ґрунтується, насамперед, на візуальному мисленні дітей з РАС, структуруючи їхнє життя та переносячи засвоєні навички й алгоритми на різні побутові ситуації. Метод дозволяє покращити соціальну гнучкість, виключити недоречні поведінкові реакції, розвиває самостійність і підвищує самооцінку.

Як конкретно здійснюється візуальна підтримка? Один із видів методу – створення візуального розкладу як кола дій, які учень має виконувати самостійно. Включає: визначення найбільш відповідного формату, довжини розкладу, ключових підказок, що спонукають дитину використовувати розклад для навчання її навичок. Така форма візуальної підтримки допомагає вчителям скоротити повторення вимог і правил, підвищити самостійність школяра, а дитині – заздалегідь планувати зміни, бути більш послідовною у процесі навчання. Але перш ніж вводити візуальний розклад, треба визначити наявність необхідних початкових навичок: розрізнення малюнків, вміння зіставляти ідентичні предмети та ін.; учень дозволяє до себе торкатися і застосовувати фізичні підказки. Візуальна підтримка включає візуальний таймер часу, послідовність завдань, елементи візуальної підтримки у класі, правила поведінки під час уроку, розклад уроків. Важлива й чітка структуризація уроку: заняття за партою – фізкультура – заняття за партою. Графічними елементами візуальної підтримки є: фотографіїі лінійні малюнки, зображення на екранах комп'ютера, журналах, логотипи і реальні предмети, а також письмова мова.

Використовуваний матеріал для візуалізації підбирається індивідуально, відповідно до особливостей дитини з вадами розвитку. Виділяються такі види візуальної підтримки, як: розклад дня, розклад занять і активностей, дошка «Зараз-потім», візуальні підказки, схеми, інструкції, правила поведінки на уроці, соціальні історії [6].

Висновки. У статті нами розглянуто актуальне питання соціології освіти, як: формування інклюзивної культури в освітньому середовищі, готовність суспільства прийняти різноманітність і забезпечити рівні можливості для всіх учасників навчального процесу. У цьому контексті інклюзивне освітнє середовище є «соціумом» для особистості з ООП, а освітній простір – відкритий і розширений. Розкрито актуальність проблематики завдяки аналізу наукових досліджень українських і зарубіжних вчених трансформаційних змін інклюзивного освітнього середовища. Реалії сьогодення вказують, що суспільство має нагальну потребу в розвитку інклюзивної освіти, створенні й забезпеченні якісних умов для всіх учасників освітнього процесу. У контексті дослідження ми розглядали соціокультурний контекст інклюзії. У відносинах з дітьми з ООП, їхніми батьками такими важливими є повага, доброзичливість, комунікація. Нами встановлено сталі тенденції розвитку інклюзивного навчання й виховання

за допомогою сучасних технологій. При використанні технологій акцентували увагу на груповому й індивідуальному підході до дитини з ООП, причому індивідуальний підхід має коригуватися з урахуванням такого компонента в структурі особистості як емоційність.

Література:

1.Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ: Україна, 2019. 300 с.

2.Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ: 2018. 252 с.

3. Калініченко І. О. Особливості формування інклюзивного середовища для забезпечення розвитку дитини. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2012. № 9 (11). С. 120–126.

4.Івашко О. Когут С. Полікультурна освіта на Україні: вибрані проблеми термінології. PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Dáugosza w CzĊstochowie Seria: Pedagogika 2012, t. XXI URL: http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/2625/133.pdf (дата звернення 15.11.2025).

5.Качалова Т. В. *Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти*. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Сер. Психолого-педагогічні науки. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. № 3.С. 35–44.

6.Гладченко І.[Вебінар]. Візуалізація в освіті дітей з ООП URL:https://www.youtube.com/watch?v=ivcedKXEGsQ (дата звернення: 17.11.2025).

References:

1.Poroshenko M. A (2019). *Inkliuzyvna osvita: navchalnyi posibnyk [Inclusive education: the first opportunity]:* Kyiv: TOV «Ahentstvo Ukraina» [in Ukrainian].

2.Poroshenko M. A. (Ed.). (2018). *Orhanizatsiino-metodychni zasady diialnosti inkliuzyvno-resursnykh tsentriv: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Organizational and methodological foundations of activities of inclusive resource centers]. Kyiv: N.p. [in Ukrainian].

3.Kalinichenko I. O. (2012). *Osoblyvosti formuvannia inkliuzyvnoho seredovyshcha dlia zabezpechennia rozvytku dytyny* [Features of forming an inclusive environment to ensure child development]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*, 9(11), 120–126 [in Ukrainian].

4.Ivashko O., & Kohut S. (2012). *Polikulturna osvita na Ukraini: vybrani problemy terminolohii* [Polycultural education in Ukraine: selected problems of terminology]. *PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Ser.: Pedagogika*, t. XXI. Retrieved from http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/2625/133.pdf [in Poland].

5.Kachalova T. V. (2018). *Formuvannia inkliuzyvnoi kultury zakladu vyshchoi osvity* [Formation of an inclusive culture of a higher education institution]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia. Ser. Psykholoho-pedahohichni nauky*, 3, 35–44. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].

6.Hladchenko I. (2023). *[Vebinar] Vizualizatsiia v osviti ditei z OOP* [Webinar: Visualization in education of children with SEN]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=ivced KXEGsQ [in Ukrainian].

УДК 352.08:005.953](477)"364"(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-234-259

Пшенична Тетяна Вікторівна аспірант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-3773-094X

Рибальченко Аліна Богданівна магістрант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0006-0843-1202

МЕТОДИ РЕКРУТИНГУ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ПРАЦІВНИКІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та законодавче підґрунтя для організації ними роботи з управління кадрами. Проаналізовано актуальні дані та виявлено закономірності у проблемних питаннях, які постають перед службами управління персоналом під час війни.

Метою наукової розвідки є аналіз та дослідження інноваційних методів рекрутингу, зумовлених умовами воєнного стану та придатних для застосування ОМС з тимчасово окупованих територій України, а також дослідження впровадження психосоціальної підтримки їх працівників та формулювання відповідних практичних рекомендацій. Результати зазначеного в подальшому можуть розглядатися як складова інноваційних моделей творення/відновлення територіальних громад України.

Деталізовано поняття «рекрутинг» в науковому та прикладному аспекті.

Здійснено ґрунтовний аналіз кадрової практики, до якої входять широкий спектр методів рекрутингу та психосоціальної підтримки працівників в умовах воєнного стану за період з 2023 по 2025 роки однієї з територіальних громад Запорізької області, яка з березня 2022 року перебуває в тимчасовій окупації. Зокрема, поетапно описано процес залучення нових фахівців до ОМС, досліджено застосовані методи рекрутингу та онбордингу для ефективної інтеграції та адаптації новопризначених осіб.

Зроблено SWOT-аналіз застосування практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану в зазначеному ОМС та описано прогнози щодо перспектив її реалізації надалі. Підкреслено важливість збереження сприятливого психоемоційного робочого середовища в ОМС та ролі роботодавця в запровадженні програми психосоціальної підтримки працівників в умовах

воєнного стану. Проаналізовано ключові результати запровадження такої програми в ОМС, територія якого наразі окупована.

Виходячи з авторського бачення, ефективне кадрове забезпечення ОМС з тимчасово окупованих територій можливе виключно за умови збалансованого використання (міксування) різних методів рекрутингу. Такий збалансований підхід - поєднання прямих та непрямих методів рекрутингу, залучення внутрішньо переміщених осіб, а також використання інструменту наставництва, моніторинг та підтримка ментального здоров'я працівників дозволяє оперативно та ефективно відновлювати функціонування ОМС після окупації та релокації, а також зазначене може стати одним з елементів у моделі творення територіальної громади надалі.

Ключові слова: орган місцевого самоврядування, тимчасово окупована територія, кадровий дефіцит, кадрова практика, територіальна громада, методи рекрутингу, психосоціальна підтримка, воєнний стан.

Pshenychna Tetiana Viktorivna PhD student of the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work,Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0003-3773-094X

Rybalchenko Alina Bohdanivna Master's student of the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work,Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0006-0843-1202

RECRUITMENT METHODS AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR EMPLOYEES IN LOCAL GOVERNMENT BODIES OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES IN WAR CONDITIONS : PRACTICAL ASPECTS

Abstract. The article examines the theoretical aspects of local government activities under martial law and the legislative basis for organizing their work in human resource management. Current data is analyzed and patterns are identified in the problematic issues faced by human resource management services during wartime.

The purpose of the scientific research is to analyze and study innovative recruitment methods that are conditioned by martial law and suitable for use by local self-government bodies in the temporarily occupied territories of Ukraine, as well as to study the implementation of psychosocial support for their employees and formulate relevant practical recommendations. The concept of "recruitment" is detailed in scientific and applied terms.

A thorough analysis of personnel practices was carried out, including a wide range of methods of recruitment and psychosocial support for employees in conditions of martial law for the period from 2023 to 2025 in one of the territorial communities of the Zaporizhzhia region, which has been under temporary occupation since March

2022. In particular, the process of attracting new specialists to the local self-government body is described in stages, and the methods of recruitment and onboarding used for the effective integration and adaptation of newly appointed persons are examined.

A SWOT analysis of the application of personnel recruitment practices under martial law in the specified local government body was conducted, and forecasts for its future implementation were described. The importance of maintaining a favorable psycho-emotional working environment in local government bodies and the role of employers in implementing psychosocial support programs for employees under martial law were emphasized. The key results of the implementation of such a program in the OMS, whose territory is currently occupied, are analyzed.

Based on the author's vision, effective staffing of the OMS from temporarily occupied territories is possible only with the balanced use (mixing) of various recruitment methods. This balanced approach - combining direct and indirect recruitment methods, involving internally displaced persons, as well as using mentoring tools, monitoring, and supporting the mental health of employees - allows for the rapid and effective restoration of the functioning of local self-government bodies after occupation and relocation, and may also become one of the elements in the model for creating a territorial community in the future.

Keywords: local self-government body, temporarily occupied territory, staff shortage, human resources practice, territorial community, recruitment methods, psychosocial support, martial law.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у 2022 році, спричинила суттєві трансформації у кадровому забезпеченні підприємств, установ та організацій, зокрема й у місцевому самоврядуванні як органах управління територіальними громадами. Особливо гострою проблема кадрової спроможності постала перед органами місцевого самоврядування (ОМС), території яких знаходяться у зоні активних бойових дій або є тимчасово окупованими.

У контексті зазначених викликів діяльність служб управління персоналом ОМС зосереджується на першочергових аспектах: збереженні наявного кадрового потенціалу й пошуку методів та інструментів для залучення нових фахівців. Вимушене переміщення працівників до інших регіонів України або виїзд за кордон, знаходження частини персоналу на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), а також звільнення працівників через війну суттєво ускладнили та продовжують ускладнювати стале функціонування ОМС.

Поряд із цим не менш нагальним викликом для ОМС в умовах воєнного стану є забезпечення стабільного психоемоційного стану працівників. Інтенсифікація психологічного навантаження, пов’язаного з тривалими стресовими чинниками, обумовлює необхідність в інтеграції комплексних та системних підходів з психосоціальної підтримки персоналу як важливої складової

ефективного управління ним у територіальних громадах, у т. ч. й в тих, які є тимчасово окупованими та органи управління яких є вимушено релокованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність проблем тимчасово окупованих територій, а також кадрового дефіциту в умовах воєнного стану. Так, Сердюк О. та Корнейчук А. окреслюють теоретичні та практичні аспекти трансформації практик управління персоналом в умовах воєнного стану, враховуючи тенденції збереження та використання персоналу. [21]. Мельченко Б. та Мідиком М. проаналізовано особливості функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану [9]. Двігун А. надає огляд сучасного стану справ на окупованих територіях, включаючи депортацію місцевого населення, мілітаризацію дітей, порушення прав людини та інші проблеми [2]. Криворучко С. у своїй книзі «Рекрутинг персоналу. Від азів до професійності» визначив та докладно проаналізував основні компоненти рекрутингу персоналу - від з основ пошуку та добору (підбору) спеціалістів до особливостей діяльності зовнішніх та внутрішніх рекрутерів [7]. Замлинський В., Скрипник Н. та Федака В. дослідили сутність та тенденції управління персоналом в умовах воєнного стану, узагальнюючи переваги та недоліки впровадження цифрових технологій у систему HR-менеджменту [4]. Савенко О., Шершенюк О. та Бебешко М. проаналізували сучасні методи управління персоналом в умовах воєнного стану, розглянувши механізм управління персоналом підприємства та дослідивши зміни в чинному законодавстві України [18]. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок з тематики функціонування та кадрового забезпечення ОМС в умовах воєнного стану, комплексно проблематика ОМС з тимчасово окупованих територій щодо визначення дієвих методів рекрутингу та забезпечення психосоціальної підтримки їх працівників залишається недостатньо розкритою. Зазначене обумовлює актуальність обраної тематики статті.

Метою статті є аналіз та дослідження інноваційних методів рекрутингу, зумовлених умовами воєнного стану та придатних для застосування ОМС з тимчасово окупованих територій України, а також дослідження впровадження психосоціальної підтримки їх працівників та формулювання відповідних практичних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. У березні 2025 року міністр розвитку громад та територій Олексій Кулеба під час дискусії «Місцевий шлях до Європи» у межах заходу з нагоди запуску ІІІ фази програми «U-LEAD з Європою» зазначив, що наразі в Україні тимчасово окупованими РФ є 460 громад, а 160 - перебувають в зоні активних бойових дій [8]. За даними Державної служби статистики України станом на 01 січня 2021 року кількість територіальних громад України становила 1469 громад [3].

Трактування тимчасово окупованої території дає Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, а саме:

«тимчасово окупована Російською Федерацією територія України (тимчасово окупована територія) - це частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації» [13]. Таким чином, окупація території фактично унеможливлює функціонування на ній українських державних органів влади та органів місцевого самоврядування.

До введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України [11], прийняття на службу в органи місцевого самоврядування відбувалося відповідно до норм статті 10 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Зокрема, на посади керівників відділів, управлінь та інших працівників органів місцевого самоврядування шляхом призначення відповідно сільським, селищним, міським головою на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України [16].

Для врегулювання організаційно-правових аспектів діяльності ОМС під час дії воєнного стану Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року №2259-IX15 [12].Так, законом було запроваджено норми, що стосуються у т.ч. й питань організації праці. Зокрема, сільський, селищний, міський голова набув права призначати осіб на посади в ОМС на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад [6]. Зазначені норми дали можливість проводити добір кадрів на посади в ОМС без проведення конкурсу, що дозволило частково усунути кадровий дефіцит, оперативно залучати кваліфікованих працівників на вакантні посади або на посади працівників, які фактично відсутні (евакуювалися, перебувають на простої, були призвані до лав ЗСУ, з яким призупинено трудові відносини, місцезнаходження яких тимчасово невідоме тощо). Слід зазначити, що вищезгаданим законом №2259-IX15 врегульовано й питання утворення військових адміністрацій населених пунктів.

Своєю чергою, статтею 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX визначено особливості укладення трудового договору в умовах воєнного стану, зокрема щодо, у разі відсутності основного працівника, можливості для роботодавців укладання з новими працівниками строкових трудових договорів у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника [14].

За результатами комплексного дослідження у 2024 році ключових проблем, з якими стикаються українські громади (тилові, деокуповані, наближені до

лінії бойового зіткнення) під час воєнного стану, проведеного у межах діяльності проєкту Національної платформи стійкості та згуртованості та викладеного в аналітичному звіті «Засади стійкості та основні виклики для громад під час війни», для належного виконання всіх повноважень ОМС серед іншого не вистачає кадрових ресурсів. Як зазначено у звіті дослідження, обсяг інформації та навантаження на одного фахівця є значними, іноді він змушений вести одночасно п'ять і більше напрямів [5].

Ситуація з кадровим забезпеченням для ОМС, території яких тимчасово окуповані, об'єктивно є значно гіршою, що ускладнює як сам процес рекрутингу, так і збереження кадрового потенціалу.

Криворучко С. в професійному розумінні дає визначення пошуку та підбору (рекрутингу) фахівців (спеціалістів), як шукання (розшукування) та добір (відбір) за потрібний час $T_{K_{recruit}^{QW}}$ при допустимому рівні витрат $Z_{K_{recruit}^{QW}}$ необхідної кількості $K_{recruit}^{QW}$ працівників (робітників), які мають потрібний рівень кваліфікації Q, для їхньої подальшої праці (роботи) за фахом (спеціальністю) в умовах W у складі колективу (особового складу) відповідної компанії (установи, підприємства тощо) силами необхідної кількості $N_{recruit}^{\Theta V}$ рекрутерів, які мають потрібний рівень кваліфікації Θ та які здійснюють пошук та підбір висококваліфікованого персоналу в умовах V, з метою максимізації результативності діяльності компанії $R_{company}$ за рахунок максимізації результативності рекрутингу $R_{recruit}$ [7]:

$$R_{recruit} = f\ (K_{recruit}^{QW}, T_{K_{recruit}^{QW}}, Z_{K_{recruit}^{QW}}, N_{recruit}^{\Theta V}) \quad (1)$$

Зауважимо, що в умовах воєнного стану часові межі максимально скорочені, що ускладнює процес рекрутингу.

Дашко І. та Михайліченко Л. розглядають рекрутинг з двох сторін. По-перше, як процес створення баз даних. На думку науковців, особливу увагу при цьому слід приділити повному опису вакансії (назва посади, опис обов'язків, інформація про винагороди та пільги, рекрутерську інформацію). З іншої сторони вони зазначають, що рекрутинг виступає як розробка процедури залучення та первинного підбору персоналу [1].

Разом із тим, Дробязко Л. під управлінням персоналом у системі публічної служби розуміє систему взаємопов'язаних організаційних, економічних і соціально-психологічних методів зі створення умов для нормального функціонування, розвитку і ефективного використання особистісного потенціалу кожного працівника. Серед іншого, у такому управлінні вона виділяє й розробку концепції управління персоналом, формування персоналу (планування кількісної та якісної по треби, підбір, відбір, розміщення та використання), ділову оцінку, створення сприятливих умов праці; регулювання трудових відносин тощо [17].

На нашу думку, в контексті тематики статті, показовими є результати опитування, що проводилося Національним агентством України з питань державної служби, щодо потреб у наданні методичної допомоги з питань управління людськими ресурсами серед працівників ОМС, які займаються питаннями управління персоналом у 2024 році, що викладені у відповідному звіті [10].

Так щодо потреби в методичній, інформаційній чи роз'яснювальній підтримці служб управління персоналом ОМС під час прийняття на службу в ОМС, в тому числі на виборні посади, респонденти відзначили найбільш затребуваним питання про укладання контракту на тимчасово вакантну посаду в ОМС - 60,8%. Серед інших питань - особливості нормативного врегулювання добору на посади в умовах воєнного стану - 37,2%, а 16,7% - рекрутинг (залучення персоналу) (рисунок 1).

Рис.1. Розподіл відповідей респондентів на питання «Зазначте з яких питань прийняття на службу в органи місцевого самоврядування, в тому числі на виборні посади, ви потребуєте методичної, інформаційної чи роз'яснювальної підтримки?»

У питанні формування організаційної культури ОМС фахівці з кадрової роботи потребують підтримки у таких аспектах: управління конфліктами в ОМС - 41,7%, адаптація посадових осіб ОМС при призначенні на посаду - 31,3%. Важливість питання наставництва та менторства відзначили 13,5% респондентів (рисунок 2).

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання «Зазначте з яких питань формування організаційної культури органу місцевого самоврядування ви потребуєте методичної, інформаційної чи роз'яснювальної підтримки?»

За результатами опитування лише 8% респондентів використовують у своїй практичній діяльності додаткові інструменти та методи управління персоналом, які прямо не передбачені законодавством, але відповідають йому (рисунок 3). Найпоширеніші з них: адаптація новопризначених працівників, проведення навчання та тренінгів, формування та розвиток організаційної культури, наставництво.

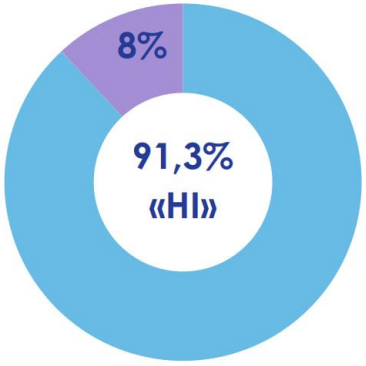

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи використовуєте ви у практичній діяльності додаткові методи та інструменти управління персоналом, які прямо не передбачені законодавством, але відповідають йому?»

Як громади, чиї території є тимчасово окупованими, реагують на наявні умови наведемо в докладному аналізі кадрової практики, до якої входять інноваційні методи рекрутингу та психосоціальної підтримки працівників в умовах воєнного стану за період з травня 2023 по листопад 2025 років однієї з територіальних громад Запорізької області (з березня 2022 року є тимчасово окупованою). Розробниками практики є автори статті. Ідентифікація громади не здійснюється з огляду на безпекові ризики. Зазначимо, що в результаті реалізації практики за вказаний період було знайдено та працевлаштовано до міської ради та військової адміністрації населеного пункту 13 фахівців.

Першим етапом, який було здійснено службою управління ОМС став аналіз. На дату утворення військової адміністрації, призначення її керівника, надання йому повноважень міської ради, її виконавчого комітету та міського голови і відповідно можливості відновлення функціонування ОМС і релокації до обласного центру (травень 2023 року), вдалося зберегти 30 відсотків колективу міської ради (з урахуванням працівників, для яких оголошено простій та з яким призупинено трудові відносини). Для початку роботи військової адміністрації також необхідно було, хоча й мінімальне, залучення фахівців. Після проведення аналізу фактичної чисельності міської ради постало гостре питання щодо неможливості забезпечення організаційної відповідності міської ради її функціоналу як ОМС.

Також було визначено пріоритетні напрямки роботи міської ради та необхідний для цього кадровий ресурс. Додатково кадрова служба міської ради фактично стала центром з пошуку кадрів й для інших галузей життєдіяльності громаді (медичні заклади, заклади освіти). Це потребувало екстреної розробки та запровадження максимально ефективної практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану, яка стала унікальною у зв’язку із вищезазначеними умовами.

Другий етап – вибір методів рекрутингу та їх запровадження. Зазначене залежало від внутрішніх та зовнішніх факторів: потреб ОМС для фактичного відновлення діяльності, термінів для пошуку кандидатів (максимально стислі), умови воєнного стану, фактичний кадровий голод, тимчасова окупація території громади. Єдиний та уніфікований метод рекрутингу та використання його інструментів за таких умов застосовувати нераціонально та неефективно. Специфіка завдання щодо рекрутингу полягала й в тому, що необхідно було залучити не одного працівника (точковий підбір), а одразу декілька фахівців (масовий підбір). Тому кадровою службою було застосовано міксування методів - інноваційний метод громади.

ОМС мав змогу залучити кандидатів, які за інших умов не розглядали б міську раду як потенційного роботодавця, що дозволило урізноманітнити наявний колектив міської ради, сприяти інноваціям та можливій продуктивності надалі. Методи, які необхідно було обрати, мали бути гнучкими, із залученням керівництва міської ради для оперативного корегування стратегії рекрутингу для

досягнення необхідного результату. Зокрема, серед використаних методів рекрутингу були наступні:

1. Пошук серед працівників, які мали вийти на пенсію. Такі працівники могли б продовжити працювати після досягнення пенсійного віку та консультувати нових фахівців. Зазначений метод не дав результатів, адже посадові особи, які працювали в міській ради, за віком були молодші.

2. Залучення до роботи у міській раді співробітників-бумерангів (працівників, які звільнилися раніше та хотіли б повернутися на роботу та які мають відповідний досвід та необхідні знання). Цей метод дав результати. Колишній головний спеціаліст відділу освіти, молоді та спорту звільнився на початку окупації, виїхавши на підконтрольну Уряду України територію. Посадова особа пропрацювала на зазначеній посаді понад 4 роки. Після відновлення роботи міської ради спеціалісту було запропоновано очолити відділ освіти, молоді та спорту. Таким чином, колишній головний спеціаліст відділу став його очільником (без конкурсного відбору, на період - до призначення на цю посаду переможця конкурсу або до спливу дванадцятимісячного строку після припинення чи скасування воєнного стану). В результаті зазначеного призначення було розпочато роботу з відновлення функціонування освітянської сфери громади як одного з пріоритетних напрямків діяльності міської ради.

3. Просування. Використовуючи цей метод за результатами стажування головного спеціаліста відділу житлово-комунального господарства та комунальної власності було призначено на посаду його керівника. Спеціаліст на дату призначення мав досвід роботи в структурному підрозділі 7 років.

4. Співпраця з закладами вищої освіти. ОМС було направлено запити до 19 закладів вищої освіти різних рівнів акредитації у м. Запоріжжя з метою формування кадрового резерву територіальної громади, а також можливого працевлаштування студентів та випускників ЗВО. Отримано 4 відповіді, проте отримана інформація не містила даних про фахівців, які б відповідали актуальним потребам ОМС.

5. Співпраця ОМС з державною службою зайнятості. Зазначений метод дав результат – призначено профільного фахівця з бухгалтерського обліку. До призначення на посаду фахівець працював у бухгалтерській сфері у м. Запоріжжя (підприємство було в стадії ліквідації) та мав багаторічний досвід роботи бухгалтером.

6. Систематичний рекрутинговий захід (прямий метод рекрутингу). З грудня 2022 року у м. Запоріжжя діє Центр допомоги громади, до роботи якого на громадських засадах було залучено жителів громади з активною життєвою позицією, серед яких - 3 депутати міської ради. Під час видачі гуманітарної допомоги волонтери комунікували з мешканцями громади, лідерами думок, які виїхали з окупації та отримали статус ВПО у місті Запоріжжя. Отже, видача гуманітарної допомоги у Центрі стала прямим метод рекрутингу. У результаті такого заходу одним з прикладів є працевлаштування студента-мешканця

громади, який надалі змінив форму свого навчання у закладі вищої освіти (м. Дніпро) з денної на денну форму за індивідуальним графіком навчання. Вважаємо, що залучення внутрішньо переміщених осіб з погляду потенціалу є вкрай потужним інструментом для скорочення кадрового дефіциту. Підставою для такої оцінки став аналітичний звіт щодо реалізації положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за 2024 рік [19]. Так, згідно зі статистичними даними, станом на кінець червня 2024 року серед 4,7 мільйона ВПО, понад 2 мільйонів осіб знаходилися у працездатному віці, з яких 128 тисяч потребують працевлаштування, 26,5 тисяч осіб з-поміж ВПО отримують допомогу по безробіттю.

7. Непрямий метод рекрутингу - розміщення на офіційному сайті міської ради, Facebook-сторінці та Telegram-каналі оголошення про формування команди відновлення громади з пропозицією заповнити Google-форму, у якій містилися запитання щодо місцезнаходження охочих на дату заповнення анкети, освіти, досвіду роботи, бажаної сфери роботи тощо. Використання цього методу є корисним, оскільки може допомогти охопити потенційних кандидатів (широку аудиторію), які не планували шукати нову роботу або не ставали на облік до центру зайнятості. Наразі особливо молоде покоління є цільовою аудиторією шукачів роботи з використанням соціальних мереж та таких каналів комунікації з потенційним роботодавцем, коли шукає роботу. Також таким методом роботодавець може зв’язатися з пасивними кандидатами.

Зміст таких оголошень має стимулювати до відгуку великий пул зацікавлених осіб, не роблячи акцент на якусь конкретну вікову аудиторію чи гендерну приналежність кандидата. Такий підхід до написання оголошення сприяє залученню різноманітних кандидатів, є дієвою тактикою для оптимізації охоплення та ефективності оголошення. За період з травня по листопад 2023 року до заповнення Google-форми долучилися 79 осіб - мешканців громади, які перебували як на підконтрольній Україні території, так й на ТОТ чи за кордоном. Після аналізу отриманих даних ОМС отримав базу даних кандидатів, сформувавши кадровий резерв для різних сфер діяльності громади, яку можна використовувати надалі.

Серед обраних чотирьох кандидатів на різні посади міської ради, завдяки такому методу рекрутингу було обрано та призначено 2 особи: начальника служби (відділу) у справах дітей (пріоритетний напрямок діяльності міської ради) та головного спеціаліста відділу економічного розвитку, інфраструктури та інвестицій, на якого надалі було покладено обов’язки уповноваженої особи з публічних закупівель.

8. Метод реферального рекрутингу (рекомендації співробітників або «сарафанне радіо»), який виявився найбільш дієвим за поточних обставин, адже

за понад рік з 24 лютого 2022 року у м. Запоріжжя сформувалася своя спільнота ВПО-мешканців громади, до якої входили й працівники міської ради. Таким чином, вони були долучені до пошуку необхідних спеціалістів, не сприймаючи це як обов'язковий компонент своєї роботи. Під час застосування такого методу рекрутингу обов'язковим є інформування працівників про перебіг справ з їх знайомими, які претендують на зайняття посади в організації/установі. Якщо ж претендент став працівником, необхідно подякувати працівнику, який допоміг у пошуку нового співробітника.

Певним новаційним елементом кадрової практики стало вивчення відкритих джерел інформації, зокрема відкритих реєстрів та соціальних мереж. Зазначене дало змогу докладніше дізнатися кандидатів, їхні хобі, пріоритети у повсякденному житті тощо.

Зазначимо, що після обрання кандидатів з використанням вищезазначених методів рекрутингу, кадрова служба міської ради комунікувала (телефонна розмова) з ними - коротка перевірка кандидата (пре-скринінг).

Перший безпосередній контакт з кандидатом дозволив попередньо оцінити кандидата, чи відповідає він базовим вимогам запропонованої посади, уточнити інформацію щодо вмінь, навичок, досвіду роботи, можливості працювати за графіком роботи міської ради тощо.

Під час пре-скринінгу кадрова служба також мала можливість коротко розповісти про функціонал міської ради як ОМС, заробітну плату на певній посаді, уточнити зручний спосіб для подальшого зв'язку для взаємодії під час процесу рекрутингу. Отримана нова інформація вносилася до бази даних служби.

Для отримання детальнішої інформації щодо вмінь та навичок кандидата (визначення рівня знань, досвіду у певній сфері тощо) також можливе використання тестів, але прийнято рішення не використовувати тестування з наступних причин:

- ситуація на ринку праці - наявний кадровий дефіцит через війну та окупацію території громади, мала чисельність профільних спеціалістів з досвідом роботи;
- спеціалісти з невеликим досвідом можуть не мати практичних навичок для виконання тестового завдання;
- не кожну посаду можна оцінити за допомогою тестів;
- матеріальна ситуація кандидата – якщо особа залишилася без роботи у чужому місті, то прожити виключно на виплати ВПО дуже складно, хоча кандидат має бажання вчитися, розвиватися як професіонал та сумлінно працювати на запропонованій посаді (процедура тестування займає певний додатковий час та відтерміновує можливе майбутнє призначення на посаду).

Крім того, кадровою службою міської ради було створено довідник для потенційного працівника колективу в лаконічній формі «Твій помічник: кейс майбутнього члена нашої команди» (рисунок 4).

Кейс надсилався й надсилається тепер кандидату у pdf-форматі та має на меті:

- ознайомити кандидата з актуальною організаційною структурою та функціоналом ОМС, а також з безпосередньо структурним підрозділом (база знань);
- надати практичні поради для подальшого вступу на службу в ОМС;
- проінформувати про контактні дані міської ради, а також про інтернет-ресурси, на яких наочно можна ознайомитися з майбутнім роботодавцем та роботою;
- забезпечити обізнаність кандидата та підкреслити наявні перспективи для майбутнього професійного росту (програма наставництва для процесу інтеграції та адаптації, курси та тренінги з підвищення кваліфікації, історії працівників міської ради) тощо.

Для цього кадровою службою було розроблено інфографіку з використанням тексту, візуальних елементів, часовою шкалою, активними посиланнями тощо в одному документі.

Інфографіка створена з елементами гри (гейміфікація): кандидат, отримавши цю інфографіку, таким чином пройшов два етапи рекрутингу, досягши третього рівня (три зірочки) з п’яти до своєї мети.

У разі позитивного проходження наступних етапів, кандидат досягне поставленої мети – працевлаштування (п’ять зірочок). Кожна інфографіка має індивідуальні елементи, зокрема, які описують посадові обов’язки спеціаліста у конкретному структурному підрозділі міської ради.

На думку розробників, використання такого кейсу дозволяє кандидатам зануритися в атмосферу майбутньої роботи та відчути себе членом команди міської ради.

Рис. 4. Довідник для потенційного працівника колективу «Твій помічник: кейс майбутнього члена нашої команди» (перша сторінка)

Третій етап - співбесіда-відеоконференція. Застосування такого інструменту як відеоконференція дозволяє познайомитися та поспілкуватися протягом короткого проміжку часу з більшою кількістю кандидатів. З боку роботодавця до співбесіди долучаються декілька посадових осіб - комісія, до складу якої входить керівництво військової адміністрації, спеціалісти, які будуть безпосередньо взаємодіяти з новачком: керівники відділів, майбутній напарник (за наявності) чи наставник тощо. Співбесіда-відеоконференція до того ж дає можливість збирати дані про такі речі, як вербальна реакція, рух очей і невербальна комунікація кандидата, які дозволяють прогнозувати його ймовірності успіху на майбутній роботі. Комісія також має на початок проведення співбесіди інформацію щодо кандидата, його досвіду роботи, освіти тощо. Перелік питань з боку роботодавця під час проведення співбесіди містить базові питання (загальна інформація про кандидата, знання та розуміння законодавства та майбутніх посадових обов'язків, інформація щодо вже набутого досвіду роботи тощо), поведінкові та ситуаційні питання. Зазначене дозволяє кандидатам продемонструвати свої здібності в більш практичний спосіб. Співбесіда дає

можливість отримати фінальну оцінку кандидата перед прийняттям рішення. Також кандидати під час співбесіди мають змогу поставити питання для уточнення певних аспектів та деталей. Деяким кандидатам додатково пропонується на 1-2 дні зануритися у робоче середовище (за наявності у кандидата часу та можливостей), щоб вони могли на реальних робочих кейсах перевірити себе та підтвердити або ні свій вибір працювати у міській раді. Також керівництву та працівникам міської ради (майбутнім наставникам) це також дозволяє підтвердити чи переглянути свої висновки для прийняття остаточного рішення щодо призначення/не призначення кандидата на посаду.

Четвертий етап - онбординг (інтеграція та адаптація нових співробітників). Налагодивши ефективний процес адаптації, можна підвищити моральний дух співробітників з самого початку, щоб нові працівники були більш продуктивними, залученими та ефективними в роботі. Більшість працівників міської ради на час призначення нових співробітників мали багаторічний досвід роботи та практичні навички у сфері місцевого самоврядування, тому вони могли передати свої знання новим працівникам, відповідати на їхні запитання, давати поради тощо. Своєю чергою, нові працівники мали інноваційний погляд на певні процеси, якими вони почали ділитися зі своїми більш досвідченими колегами. Впроваджена програма наставництва/навчання дозволила у найкоротші терміни адаптуватися новачкам у новій професійній сфері для розв’язання нагальних питань. Двостороння програма наставництва/навчання посприяла підвищенню залученості усього колективу до виконання поставлених завдань. Це забезпечило безперешкодну передачу знань і навичок, а також створило взаємодоповнюючі відносини.

Наставниками новачків стали переважно спеціалісти інших відділів (суміжних з функціоналом відділу новачка), що було спричинено обмеженою чисельністю профільних спеціалістів. Вже протягом перших тижнів наставники навчали новачків користуватися необхідним програмним забезпеченням, а також надавали рекомендації та інструкції щодо виконання різних завдань. Для адаптації до нової роботи потрібен був час, тому для новачків керівництвом були визначені цілі, завдання та пріоритети на перші 30 та 60 днів.

Новопризначені працівники з перших днів залучаються до спільних заходів колективу (толок, спільних походів на культурні заходи, розвантаження або видача гуманітарної допомоги, організація збору допомоги захисникам, виготовлення окопних свічок тощо), а також курсів підвищення кваліфікації та тематичних тренінгів для набуття додаткових знань, необхідних під час виконання своїх посадових обов’язків. За результатами щорічної оцінки виконання посадовими особами міської ради посадових інструкцій і завдань за 2024 рік 40% новопризначених працівників отримали оцінку «висока», 60% - оцінку «добре», задовільну та низьку оцінки не отримала жодна посадова особа.

П’ятий етап - SWOT-аналіз застосування практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану (табл. 1, 2, 3).

Таблиця 1

Сильні та слабкі сторони практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану

Сильні сторони	**Слабкі сторони**
S 1. Інноваційність (міксування методів рекрутингу) S 2. Здатність до оперативної адаптації до зовнішніх факторів S 3. Можливість рекрутингу з різних джерел (центр допомоги, спільнота громади у м.Запоріжжя, за допомогою знайомств співробітників з потенційними кандидатами тощо) S 4. Наявність кваліфікованих спеціалістів у кадровій службі для створення, вдосконалення та реалізації практики S 5. Всебічна підтримка керівництва для впровадження практики та нововведень у роботі з персоналом	W 1. Відносна складність впровадження (реалізації) практики W 2. Відсутність єдиного методу рекрутингу у практиці W 3. Залежність від наявності професійного фахівця по роботі з персоналом для реалізації практики W 4. Мала чисельність профільних фахівців, які можуть стати наставниками для новопризначених співробітників W 5. Залежність від наявності Інтернет-ресурсів та загалом Інтернету

Таблиця 2

Можливості та загрози для реалізації практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану

Можливості	**Загрози**
O 1. Можливість запропонувати новим співробітникам подальше професійне навчання (центри підвищення кваліфікації, портал управління знаннями НАДС тощо) O 2. Знаходження військової адміністрації на підконтрольній Україні території, а не на ТОТ O 3. Нововведення у законодавстві, що спрощують процедуру рекрутингу для ОМС O 4. Рівень ресурсів ОМС в умовах війни O 5. Подальше функціонування військової адміністрації	T 1. Війна, щоденна загроза для м.Запоріжжя, що може спричинити виїзд людей з міста T 2. Стрімкі за строком впровадження нововведення в законодавстві T 3. Обмежена чисельність ВПО-мешканців громади у м.Запоріжжя, які можуть стати співробітниками міської ради T 4. Інертність (пасивність) потенційних кандидатів, зневірення людей загалом T 5. Відтермінування деокупації території громади

Таблиця 3

SWOT-матриця

Сучасне	**Взаємовплив**												**Майбутнє**
	Можливості						**Загрози**						
Сильні сторони	O1	O2	O3	O4	O5		T1	T2	T3	T4	T5		Можливості
S1	+	++	+	+	++	7	+	+	++	+	+	6	O1
S2	+	++	++	+	++	8	++	+	+	+	0	5	O2
S3	+	++	+	+	++	7	++	0	++	++	+	7	O3
S4	0	+	0	++	+	4	+	0	0	+	+	3	O4

Сучасне	Взаємовплив												Майбутнє
	Можливості						Загрози						
S5	0	+	0	+	++	4	0	0	+	0	0	1	O5
	3	8	4	6	9	30	6	2	6	5	3	22	
Слабкі сторони													Загрози
W1	0	-	-	-	-	-4	-	--	-	--	-	-7	T1
W2	0	-	--	0	0	-3	--	-	--	--	-	-8	T2
W3	0	--	-	--	--	-7	--	-	0	0	-	-4	T3
W4	-	--	--	--	--	-9	--	-	--	--	-	-8	T4
W5	--	-	0	--	-	-6	--	0	0	0	0	-2	T5
	-3	-7	-6	-7	-6	-29	-9	-5	-5	-6	-4	-29	
	0	1	-2	-1	3	1	-3	-3	1	-1	--1	-7	

За результатами проведеного SWOT-аналізу, побудованої SWOT-матриці можна зробити такі прогнози щодо практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану та перспектив її реалізації на 1 – 2 роки (до 2026 - 2027 років):

1. Стратегія WT (Mini-Min). Попередження. Метою стратегії є мінімізація як слабких сторін, так і загроз. В цьому випадку прогноз передбачає, що у разі подальшої війни та щоденної загрози для м.Запоріжжя, а також прийняття стрімких за строком впровадження нововведень в законодавстві, продовжиться невтішна ситуація із наявністю малої чисельності профільних фахівців (наставників) та відсутністю єдиного методу рекрутингу у практиці.

2. Стратегія WO (Mini-Max). Поліпшення. Зазначена стратегія намагається мінімізувати слабкі сторони та максимізувати колонку можливостей. Слабкі сторони практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану та перспектив її реалізації: відносну складність впровадження (реалізації) практики та відсутність єдиного методу рекрутингу у практиці можна подолати можливостями: більшою мірою – можливістю запропонувати новим співробітникам подальше професійне навчання, а також меншою мірою шляхом подальшого функціонування військової адміністрації та запроваджень нововведень у законодавстві, що спрощують процедуру рекрутингу в ОМС.

3. Стратегія ST (Maxi-Min). Захист. Стратегія базується на сильних сторонах практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану, які борються із загрозами в навколишньому середовищі. Метою стратегії є максимізація сильних сторін та мінімізація загроз. Тобто навколишні загрози (війна та щоденна загроза для м. Запоріжжя, обмежена чисельність ВПО-мешканців громади у м.Запоріжжя, які можуть стати співробітниками міської ради) долаються внутрішніми сильними сторонами – інноваційністю (міксуванням методів рекрутингу) та можливістю рекрутингу з різних джерел.

4. Стратегія SO (Maxi-Max). Сила. Найсильніша та очікувана стратегія, адже під час покращення та впровадження практики рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану (це є мета) максимально використати як сильні сторони, так і можливості. Тож, використовуючи інноваційність практики, її здатність до оперативної адаптації до зовнішніх факторів та можливість рекрутингу з різних джерел, збільшуються можливості, які надає пропонування новим співробітникам подальшого професійного навчання, а також нововведення у законодавстві, які спрощують процедуру рекрутингу для ОМС.

Моніторинг та аналіз запровадження нових методів рекрутингу та онбордингу передбачають оцінку рівня залученості та задоволеності працівників, їхньої психосоціальної підтримки.

Варто звернути увагу на загальноукраїнські тенденції у цій сфері. За результатами третьої хвилі дослідження, проведеного у межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» 10-15 січня 2024 року, трьома найпоширенішими емоціями, що останнім часом найбільше переважають у настрої українців, є втома (46%), напруженість (44%) і надія (31%) (рисунок 5) [20]. У порівнянні з 2023 роком, кількість тих, хто переживає напруженість, страх, гнів, роздратування, безсилля, розчарування та відчай, збільшилася.

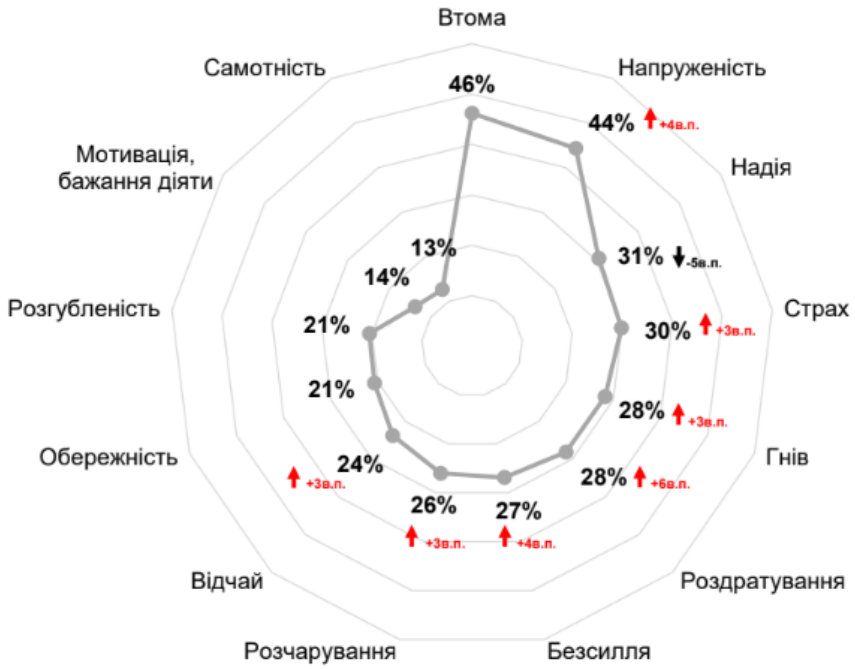

Рис. 5. Емоції, що останнім часом найбільше переважають у настрої українців

Серед причин відчуття стресу або сильної знервованості, що пов'язані з повномасштабною війною, українці відзначили, зокрема: безпеку близьких (70%), ризик для життя та висока вірогідність отримати травми (51%) та ризик втрати майна (рисунок 6).

Рис. 6. Причини відчуття стресу або сильної знервованості, що пов’язані з повномасштабною війною

До найбільшого негативного досвіду, який отримали після початку повномасштабної війни, українці віднесли: досвід перебування біля або у зоні активних бойових дій, страту роботи внаслідок війни та особисті проблеми з психічним здоров’ям внаслідок війни (рисунок 7).

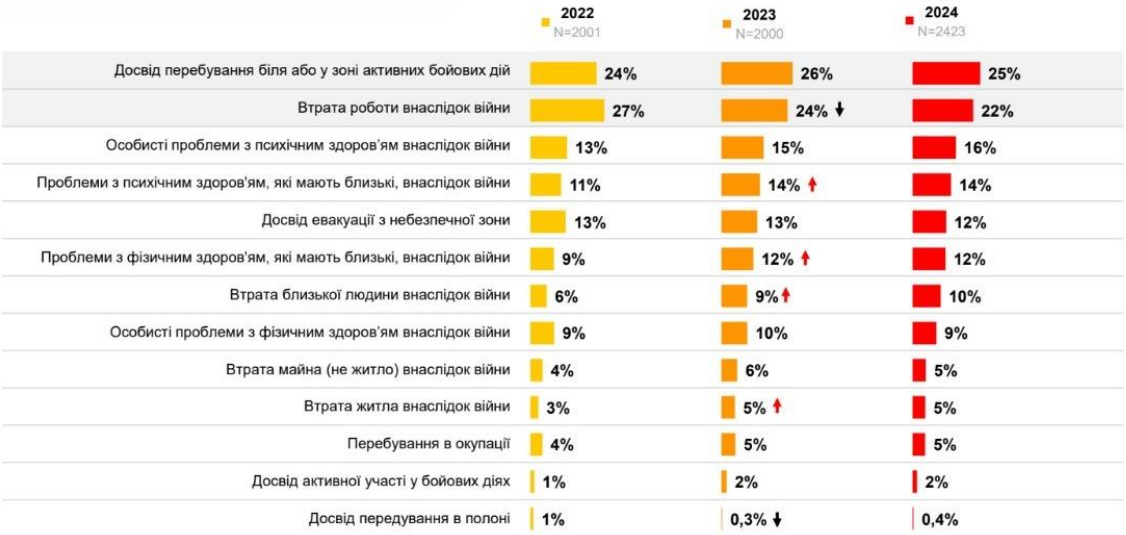

Рис. 7. Негативний досвід, який отримали після початку повномасштабної війни

Окрім загальних причин стресу та постійної небезпеки життю, за період 2023-2025 роки у колективі міської ради відбулися значні зміни, почали працювати нові працівники (на листопад 2025 року вони складають 52% від загальної кількості фактично працюючих), до функціоналу співробітників додалося більше завдань, подекуди зовсім нових.

Тож, для оперативного моніторингу ситуації в колективі, задоволеності працівників роботою, адаптації новопризначених працівників, аналізу та підтримки психоемоційного стану працівників протягом 2023-2025 років кадровою службою систематично (2 рази на рік) проводяться анонімні онлайн-опитування за допомогою Google-форми, а також розроблено та запроваджено Політику психосоціальної підтримки на робочому місці у воєнний та післявоєнний час.

Додатково зазначимо, що основна частка респондентів анонімного онлайн-опитування становлять працівники міської ради у віковій категорії **36-45 років (55%)**, що є найбільш активним і досвідченим трудовим ресурсом. Досить високою є частка групи **46-55 років (20%),** що свідчить про залучення досвідчених фахівців. Молодь до 25 років і старші 56 років складають менші групи (по 10%), що відображає загальну тенденцію зосередження кадрів у середньому віці.

Для порівняння наведемо кілька питань та відповіді на них за лютий та серпень 2025 року (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняльний аналіз результатів анонімного онлайн-опитування працівників міської ради в рамках запровадженої Політики психосоціальної підтримки на робочому місці у воєнний та післявоєнний час

Питання	**Дата проведення онлайн-опитування**		**Порівняльний аналіз**
	Березень 2025 року	**Вересень 2025 року**	
Чи подобається Вам Ваша робота?	85,7% - задоволені роботою 14,3% - робота приносить задоволення	70% - задоволені 10% - робота приносить задоволення 15% - відповіли «не дуже» 5% - працюють зі словами «треба ж десь працювати»	Порівняння результатів з попереднім періодом свідчить про **загальне зниження рівня задоволеності роботою та появу частки демотивованих співробітників**.
Чи відчуваєте Ви після закінчення робочого дня емоційну втому (спустошення, виснаження, бажання все покинути тощо)?	66,7% - інколи відчувають виснаження 14,3% - відчувають емоційну втому майже щодня 9,5% - дуже рідко 9,5% - ніколи	45% - інколи відчувають виснаження 30% - відчувають емоційну втому майже щодня 20% - дуже рідко 5% - ніколи	У порівнянні з попереднім періодом ситуація **суттєво погіршилася**: кількість працівників, що відчувають емоційне виснаження, зросла.

Питання	Дата проведення онлайн-опитування		Порівняльний аналіз
	Березень 2025 року	Вересень 2025 року	
Оцініть рівень свого стресу від 1 до 5	38,2% відмітили свій рівень стресу за високою шкалою (4-5) 52,3% - оцінюють свій рівень стресу за середньою шкалою (2-3 бали) 9,5% - не відчувають стресу	30% відмітили свій рівень стресу за високою шкалою (4-5) 50% - оцінюють свій рівень стресу за середньою шкалою (2-3 бали) 10% - оцінюють свій рівень стресу за низькою шкалою (1 бал) 10% - не відчувають стресу	Загальний рівень залишився в зоні **помірного стресу**, але спостерігається **зменшення критично високих показників** та поява частки респондентів, які відчувають майже повну відсутність стресу.
Позначте основні для Вас джерела емоційного напруження	61,9 % - війна 38,1% - невизначеність у майбутньому.	43% - війна 36% - невизначеність у майбутньому. 21% - недостатність коштів для життя	Новим джерелом емоційного напруження стала недостатність коштів для життя. Підприємство може лише частково вплинути на ці фактори, але важливо забезпечувати **психологічну підтримку та фінансову стабільність через соціальні гарантії**.

Серед основних пропозицій та побажань щодо реалізації Політики психосоціальної підтримки на робочому місці працівники вказують:

- проведення професійних курсів щодо психологічної рівноваги, психологічної підтримки та стресостійкості ;
- наявність штатного психолога в установі;
- гнучкий графік роботи та можливість дистанційної праці у випадках, коли це не шкодить виробничим процесам;
- організація зони відпочинку.

Аналіз пропозицій та побажань працівників показує, що колектив орієнтований на конкретні практичні кроки та демонструє зростання усвідомленості щодо власних потреб і бачення шляхів їх реалізації.

Загалом порівняння результатів двох опитувань, проведених у березні та вересні 2025 року, дозволяє побачити як позитивні зрушення в реалізації Політики психосоціальної підтримки, так і певні тривожні тенденції, що потребують особливої уваги.

Лише системний підхід із поєднанням мотиваційних, психологічних та організаційних заходів дозволить знизити рівень емоційного вигорання, відновити баланс і зміцнити довіру всередині колективу. Це, своєю чергою, може стати міцним підґрунтям для ефективного функціонування ОМС в умовах воєнного стану. Згуртованість колективу та взаємопідтримка також допомагають в умовах тривалих повітряних тривог та обстрілів знайти самовладання та переносити такі тяжкі емоційні моменти легше. З цією метою, в рамках співпраці з Управлінням інспекційної діяльності у Запорізькій області Державної служби з питань праці, у колективі періодично проводяться тренінги з основ психологічної самодопомоги та допомоги іншим у кризових ситуаціях.

Висновки. Проаналізована практика є інноваційною, комплексною та послідовною, із долученням різноманітних методів рекрутингу (міксуванням) та інструментів її реалізації (кейсу-помічника для кандидатів, програми наставництва/навчання тощо). На нашу думку, умови воєнного стану потребують від керівників підприємств, установ та організацій, у т.ч. й ОМС, а найбільше - від фахівців служб управління персоналом перегляду консервативної кадрової політики, запровадження використання сучасних інноваційних HR-інструментів: пошуку кандидатів на посади, нових підходів до співбесід, інтеграції та адаптації новопризначених фахівців (онбордингу) з використанням методики наставництва досвідченими колегами, сприяння підтримці професійного та особистісного розвитку, оцінювання результатів роботи працівника та визначення його сильних/слабких сторін та потреб, а також забезпечення сприятливої психоемоційної атмосфери в колективі тощо. Також, як зазначалося вище, роботодавцям треба враховувати, що через кадровий дефіцит наразі часто виникає додаткове навантаження на працівника, що може призвести до професійного вигорання та виснаження. Тому потреба дбати про психоемоційний його стан колективу є надважливою умовою для його ефективного функціонування. На державному рівні зазначене вже передбачається та планується. Так, Законом України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» від 15 січня 2025 року № 4223-IX (введення в дію відбудеться 07 лютого 2026 року), визначено, що роботодавці є також суб'єктами, що забезпечують організацію надання допомоги у сфері психічного здоров'я або сприяють їй [15]. До того ж закон дає можливість кожному роботодавцю розробити та затвердити програму психосоціальної підтримки працівників на робочому місці.

Таким чином, на нашу думку, ефективне кадрове забезпечення ОМС з тимчасово окупованих територій можливе виключно за умови збалансованого використання (міксування) різних методів рекрутингу. При цьому важливим є врахування специфіки і потреб кожної конкретної громади на основі проведеного аналізу. Вважаємо за доцільне адаптувати рекрутингові підходи до реальних умов і кадрового потенціалу тимчасово окупованої громади. Збалансований підбір інструментів відбору (добору) кадрів, поєднання прямих та непрямих методів рекрутингу, залучення внутрішньо переміщених осіб, а також

запровадження заходів з реалізації наставництва, навчання та розвитку організаційної культури дозволяє оперативно та ефективно відновлювати функціонування ОМС. Також вищезазначене може стати одним з елементів у моделі творення територіальної громади надалі. До того ж мотивації та спроможності ефективно виконувати свої посадові обов'язки в умовах воєнного стану може сприяти й впровадження комплексних заходів з психосоціальної підтримки працівників.

Перспективи подальших публічно-управлінських розвідок в напрямі кадрового забезпечення ОМС та впровадження психосоціальної підтримки їх працівників пов'язуємо з необхідністю дослідження інноваційний моделей рекрутингу та методів відновлення кадрового потенціалу, з урахуванням досвіду релокованих громад (громад з ТОТ). Вважаємо такими, що заслуговують на подальше наукове опрацювання, аналіз застосування цифрових інструментів рекрутингу, зокрема їх ефективність для забезпечення кадрової спроможності ОМС, а також проведення розвідок щодо інтеграції зазначених інструментів в поєднанні з психосоціальною підтримкою працівників для сталого функціонування ОМС як органів управління територіальною громадою.

Література:

1. Дашко І., Михайліченко Л. Особливості застосування рекрутингу в системі управління персоналом підприємства. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-142.

2. Двігун А. Тимчасово окуповані території: оцінка ситуації, можливі виклики після деокупації. *Економічний вісник Донбасу*. 2023. № 3(73). С. 138–142. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10407/17.%20Dvihun.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

3. Державна служба статистики України. Чисельність наявного населення України на 1 січня / ред. М. Тімоніна. 2021. 50 с.

4. Замлинський В., Скрипник Н., Федака В. Управління персоналом в умовах воєнного стану: інтеграція цифрових технологій. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2025. Т. 338, № 1. С. 555–563. URL: https://www.researchgate.net/profile/Victor-Zamlynskyi/publication/390335787_HUMAN_RESOURCE_MANAGEMENT_IN_THE_CONDITIONS_OF_MARTIAL_STATE_INTEGRATION_OF_DIGITAL_TECHNOLOGIES/links/67effea703b8d7280e230723/HUMAN-RESOURCE-MANAGEMENT-IN-THE-CONDITIONS-OF-MARTIAL-STATE-INTEGRATION-OF-DIGITAL-TECHNOLOGIES.pdf?__cf_chl_tk=M9gx4RMdTRk9rBRtyo0YseGqmTO7catxZ6fMZODQSX8-1766468436-1.0.1.1-IAxke_624sN3cRM11.vKpddoFMvIo_eFJ.uuI137wiY.

5. Каплан Ю. «Засади стійкості та основні виклики для громад під час війни». Національна платформа стійкості та згуртованості. Київ, 2024. 26 с. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2024/09/NP_Analitical_Report_1_UA_revII_.pdf.

6. Крайній П., Нечаєва-Юрійчук Н. Місцеве самоврядування України в умовах російської збройної агресії: відповідь на виклики воєнного часу. *Влада та управління*. 2022. № 9. С. 60–72. URL: https://journals.chnu.edu.ua/vtu/article/view/610.

7. Криворучко С. Рекрутинг персоналу. Від азів до професійності. Київ : Гнозіс, 2023. 692 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053795.pdf.

8. Кулеба О. Повідомлення щодо заходу «Місцевий шлях до Європи», присвяченому запуску третьої фази програми ULEAD з Європою// Telegram-канал «Олексій Кулеба». — 19.03.2025. — URL: https://t.me/OleksiiKuleba/5616?single.

9. Мельниченко Б., Мідик М. Місцеве самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. Т. 10, № 2(38). С. 137–145.

10. НАДС. Звіт за результатами опитування щодо потреб у наданні методичної допомоги з питань управління людськими ресурсами серед працівників органів місцевого самоврядування, які займаються питаннями управління персоналом. 2024. 22 с. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/UPRAVLINJA%20PERSONALOM/Analitika%20ta%20doslidgenja/%20OMC%202024%20.pdf.

11. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

12. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text.

13. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII: станом на 19 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text.

14. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX : станом на 4 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.

15. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text.

16. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 № 2493-III : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text.

17. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. – Київ : НАДУ, 2018. – 224 с. ISBN 978-966-619-370-7

18. Савенко О., Шершенюк О., Бебешко М. Особливості управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 4. С. 168–174. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3042/3078.

19. ТСК ВРУ. Аналітичний звіт щодо реалізації положень Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”. Київ, 2024. 67 с. URL: https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75509.pdf.

20. Gradus Research Company. Аналітичний звіт "Психічне здоров’я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни: хвиля 3". 2024. 48 с.

21. Serdiuk O., Korniychuk A. Current practices of personnel management under martial war in Ukraine. *Actual problems of innovative economy and law*. 2024. Vol. 2024, no. 2. P. 35–42. URL: https://doi.org/10.36887/2524-0455-2024-2-7.

References:

1. Dashko, I., & Mykhailichenko, L. (2024). Osoblyvosti zastosuvannia rekrutynhu v systemi upravlinnia personalom pidpryiemstva [Features of the application of recruiting in the personnel management system of an enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 61. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-142 [in Ukrainian].

2. Dvihun, A. (2023). Tymchasovo okupovani terytorii: otsinka sytuatsii, mozhlyvi vyklyky pislia deokupatsii [Temporarily occupied territories: assessment of the situation and possible challenges after de-occupation]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*,

3(73), 138–142. https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10407/17.%20Dvihun.pdf [in Ukrainian].

3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2021). *Chyselnist naiavnoho naselennia Ukrainy na 1 sichnia* [Number of the resident population of Ukraine as of January 1]. (M. Timonina, Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

4. Zamlynskyi, V., Skrypnyk, N., & Fedaka, V. (2025). Upravlinnia personalom v umovakh voiennoho stanu: intehratsiia tsyfrovykh tekhnolohii [Human resource management under martial law: integration of digital technologies]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 338(1), 555–563. https://www.researchgate.net/profile/Victor-Zamlynskyi/publication/390335787 [in Ukrainian].

5. Kaplan, Yu. (2024). *Zasady stiikosti ta osnovni vyklyky dlia hromad pid chas viiny* [Principles of resilience and key challenges for communities during the war]. Kyiv: Natsionalna platforma stiikosti ta zghurtovanosti. https://hromady.org/wp-content/uploads/2024/09/NP_Analitical_Report_1_UA_revII_.pdf [in Ukrainian].

6. Krainii, P., & Nechaieva-Yuriichuk, N. (2022). Mistseve samovriaduvannia Ukrainy v umovakh rosiiskoi zbroinoi ahresii: vidpovid na vyklyky voiennoho chasu [Local self-government of Ukraine under Russian armed aggression: response to wartime challenges]. *Vlada ta upravlinnia – Power and Governance*, 9, 60–72. https://journals.chnu.edu.ua/vtu/article/view/610 [in Ukrainian].

7. Kryvoruchko, S. (2023). *Rekrutynh personalu. Vid aziv do profesiinosti* [Personnel recruiting: from basics to professionalism]. Kyiv: Hnozis. https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053795.pdf [in Ukrainian].

8. Kuleba, O. (2025, March 19). Povidomlennia shchodo zakhodu «Mistsevyi shliakh do Yevropy», prysviachenoho zapusku tretoi fazy prohramy ULEAD z Yevropoiu [Message on the event "Local path to Europe" dedicated to the launch of the third phase of the ULEAD with Europe programme]. *Telegram-channel "Oleksii Kuleba"*. https://t.me/OleksiiKuleba/5616 [in Ukrainian].

9. Melnychenko, B., & Midyk, M. (2023). Mistseve samovriaduvannia v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Local self-government in Ukraine under martial law]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Legal Sciences*, 10(2(38)), 137–145 [in Ukrainian].

10. Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby. (2024). *Zvit za rezultatamy opytuvannia shchodo potreb u nadanni metodychnoi dopomohy z pytan upravlinnia liudskymy resursamy sered pratsivnykiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia* [Report on the survey of needs for methodological assistance in human resource management among local government employees]. https://nads.gov.ua [in Ukrainian].

11. President of Ukraine. (2022). *Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini* [On the introduction of martial law in Ukraine]: Decree No. 64/2022. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022 [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu* [On amendments to certain laws of Ukraine regarding the functioning of civil service and local self-government during martial law]: Law No. 2259-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20 [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy* [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine]: Law No. 1207-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18 [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu* [On the organization of labor relations under martial law]: Law No. 2136-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20 [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *Pro systemu okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini* [On the mental health care system in Ukraine]: Law No. 4223-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20 [in Ukrainian].

16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia* [On service in local self-government bodies]: Law No. 2493-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14 [in Ukrainian].

17. Kuibida, V.S., Bilynska, M.M., & Petroie, O.M. (Eds.). (2018). *Publichne upravlinnia: terminolohichnyi slovnyk* [Public administration: terminological dictionary]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

18. Savenko, O., Shersheniuk, O., & Bebeshko, M. (2024). Osoblyvosti upravlinnia personalom pidpryiemstva v umovakh voiennoho stanu [Features of enterprise personnel management under martial law]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 4, 168–174. https://www.nayka.com.ua [in Ukrainian].

19. Temporary Special Commission of the Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Analitychnyi zvit shchodo realizatsii polozhen Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib"* [Analytical report on the implementation of the Law of Ukraine "On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons"]. Kyiv. https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/75509.pdf [in Ukrainian].

20. Gradus Research Company. (2024). *Psykhichne zdorovia ta stavlennia ukraintsiv do psykholohichnoi dopomohy pid chas viiny: khvylia 3* [Mental health and Ukrainians' attitudes toward psychological assistance during the war: Wave 3]. Kyiv [in Ukrainian].

21. Serdiuk, O., & Korniychuk, A. (2024). Current practices of personnel management under martial war in Ukraine. *Actual Problems of Innovative Economy and Law*, 2024(2), 35–42. https://doi.org/10.36887/2524-0455-2024-2-7

УДК 351:620.9:332.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-260-269

Романенко Катерина Михайлівна доктор наук з державного управління, професор, директор навчально-наукового інституту управління комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті здійснено теоретичне узагальнення та аналітичне осмислення механізмів публічного управління як інструменту формування енергетичної безпеки та підвищення конкурентоспроможності регіональної політики в умовах трансформації енергетичних систем, децентралізації та зростання безпекових викликів.

Обґрунтовано, що енергетична безпека в сучасному публічно-управлінському дискурсі виходить за межі ресурсно-технічного підходу й набуває комплексного характеру, поєднуючи інституційні, економічні, організаційні та стратегічні виміри, які безпосередньо впливають на розвиток регіонів і стійкість територіальних соціально-економічних систем.

Показано, що конкурентоспроможність регіональної політики формується під впливом якості управлінських рішень, рівня інституційної спроможності органів публічної влади та здатності інтегрувати енергетичні пріоритети у стратегії соціально-економічного розвитку територій. У межах дослідження виокремлено ключові механізми публічного управління у сфері енергетичної безпеки, зокрема інституційні, нормативно-правові, економіко-фінансові та організаційно-управлінські, а також проаналізовано їх вплив на формування регіональних конкурентних переваг і зниження структурних дисбалансів у розвитку регіонів.

Доведено, що інтеграція енергетичної безпеки в систему регіонального розвитку створює передумови для підвищення інвестиційної привабливості територій, зменшення економічних і управлінських ризиків та забезпечення довгострокової стійкості регіональних економік. Особливу увагу приділено ролі багаторівневого врядування та міжсекторної координації як чинників узгодженості енергетичної та регіональної політики. За результатами дослідження сформульовано напрями удосконалення механізмів публічного управління, спрямовані на посилення інституційної спроможності, узгодження стратегічних пріоритетів і розвиток економічних інструментів підтримки регіонів. Реалізація запропонованих підходів сприятиме формуванню стійких моделей регіональ-

ного розвитку, у межах яких енергетична безпека розглядається як чинник довгострокової конкурентоспроможності та збалансованого розвитку територій.

Ключові слова: публічне управління; енергетична безпека; регіональна політика; конкурентоспроможність регіонів; механізми публічного управління; енергетична політика; регіональний розвиток.

Romanenko Kateryna Mykhailivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Management, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-3985-3791

PUBLIC GOVERNANCE MECHANISMS AS A TOOL FOR SHAPING ENERGY SECURITY AND THE COMPETITIVENESS OF REGIONAL POLICY

Abstract. The article provides a theoretical generalization and analytical interpretation of public governance mechanisms as a tool for shaping energy security and enhancing the competitiveness of regional policy in the context of energy system transformation, decentralization, and growing security challenges. It is substantiated that energy security in contemporary public governance discourse goes beyond a purely resource-technical approach and acquires a comprehensive character, combining institutional, economic, organizational, and strategic dimensions that directly affect regional development and the resilience of territorial socio-economic systems.

The study demonstrates that the competitiveness of regional policy is formed under the influence of the quality of managerial decisions, the level of institutional capacity of public authorities, and the ability to integrate energy priorities into regional socio-economic development strategies. Within the framework of the research, key public governance mechanisms in the field of energy security are identified, including institutional, legal and regulatory, economic and financial, as well as organizational and managerial mechanisms. Their impact on the formation of regional competitive advantages and the reduction of structural imbalances in regional development is analyzed.

It is proved that the integration of energy security into the system of regional development creates prerequisites for increasing the investment attractiveness of territories, reducing economic and governance risks, and ensuring the long-term resilience of regional economies. Particular attention is paid to the role of multi-level governance and cross-sectoral coordination as factors ensuring the coherence of energy and regional policies. Based on the research findings, directions for improving public governance mechanisms are formulated, aimed at strengthening institutional capacity, aligning strategic priorities, and developing economic instruments to support regional

development. The implementation of the proposed approaches will contribute to the formation of sustainable models of regional development in which energy security is regarded as a factor of long-term competitiveness and balanced territorial development.

Keywords: public governance; energy security; regional policy; regional competitiveness; public governance mechanisms; energy policy; regional development.

Постановка проблеми. Енергетична безпека в сучасних умовах набуває статусу одного з ключових чинників сталого розвитку держави та її регіонів, визначаючи не лише стабільність функціонування економіки, а й рівень соціальної безпеки, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності територій. Загострення геополітичних ризиків, трансформація глобальних енергетичних ринків, прискорений перехід до відновлюваних джерел енергії, а також наслідки воєнних дій і кризових явищ актуалізують необхідність переосмислення підходів до формування та реалізації енергетичної політики на всіх рівнях публічного управління.

Водночас у регіональному вимірі проблема енергетичної безпеки ускладнюється істотною диференціацією територій за рівнем економічного розвитку, ресурсного потенціалу, інфраструктурної спроможності та управлінської ефективності. За цих умов саме регіональна політика виступає важливим інструментом узгодження загальнонаціональних стратегічних пріоритетів із локальними потребами та можливостями, а її конкурентоспроможність значною мірою залежить від здатності органів публічної влади впроваджувати ефективні управлінські механізми у сфері енергетики.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених окремим аспектам енергетичної безпеки, регіонального розвитку та публічного управління, у науковому дискурсі все ще недостатньо систематизованими залишаються питання комплексного розгляду механізмів публічного управління як цілісного інструментарію формування енергетичної безпеки та підвищення конкурентоспроможності регіональної політики. Особливої уваги потребує аналіз інституційних, організаційних, економічних та інноваційних механізмів, їх взаємодії та адаптації до умов багаторівневого врядування й децентралізації.

У цьому контексті постає наукова проблема обґрунтування та розвитку ефективних механізмів публічного управління, здатних забезпечити збалансоване поєднання цілей енергетичної безпеки та конкурентного розвитку регіонів, що зумовлює актуальність і практичну значущість даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях енергетична безпека розглядається як багатовимірне явище, тісно пов’язане з якістю публічного управління та інституційного середовища. Зокрема, Azimi, Rahman, Maraseni наголошують на визначальній ролі інституційної спроможності у забезпеченні енергетичної стабільності та економічного

зростання [1], тоді як Mukhtarov, Aliyev, Borowski, Disli підкреслюють вплив інституційної якості на енергетичний перехід і регіональний розвиток [2]. Взаємозв'язок між енергетичною безпекою та конкурентоспроможністю регіонів обґрунтовується у працях Nyga-Łukaszewska, Napiórkowski [3] і Grabowski, Lider [4]. Методологічні підходи до оцінювання енергетичної безпеки та її інтеграції в публічну політику представлені у дослідженнях Sotnyk et al. та Sovacool, Mukherjee [5, 10], а роль публічного управління в енергетичних трансформаціях - у працях D'Adamo [6] та аналітичних звітах IEA і European Commission [7-9].

Разом із тим, попри наявність значного масиву публікацій, у науковій літературі недостатньо узагальненими залишаються питання комплексного використання механізмів публічного управління саме як інструменту одночасного формування енергетичної безпеки та підвищення конкурентоспроможності регіональної політики, що зумовлює потребу подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та комплексний аналіз механізмів публічного управління як інструменту формування енергетичної безпеки та підвищення конкурентоспроможності регіональної політики в умовах трансформації енергетичних систем, децентралізації та зростання безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні трансформаційні процеси в економіці та системі врядування актуалізують потребу комплексного осмислення енергетичної безпеки не лише як технічної чи ресурсної проблеми, а як сфери публічної політики, що безпосередньо впливає на розвиток територій. У межах цього дослідження енергетична безпека розглядається крізь призму публічного управління як інтегрований чинник формування конкурентоспроможності регіональної політики. У науковому дискурсі дедалі чіткіше простежується відхід від трактування енергетичної безпеки виключно через призму стабільності постачання енергоносіїв. Натомість акцент зміщується на здатність управлінських інституцій забезпечувати стійкість енергетичних систем, їх адаптивність до кризових впливів та узгодженість із довгостроковими цілями розвитку [1].

У регіональному вимірі енергетична безпека набуває додаткового змісту, оскільки залежить від специфіки ресурсного потенціалу, рівня розвитку інфраструктури, структури економіки та управлінської спроможності органів публічної влади. Саме ці чинники визначають можливості регіонів щодо диверсифікації джерел енергії, впровадження енергоефективних рішень і залучення інвестицій у енергетичну сферу. У такому контексті енергетична безпека поступово перетворюється на важливу передумову формування конкурентних позицій територій.

Конкурентоспроможність регіональної політики, у свою чергу, формується як результат поєднання стратегічних управлінських рішень, інституційної якості та здатності публічної влади ефективно використовувати наявні

ресурси. Енергетичний компонент у цій системі відіграє особливу роль, оскільки впливає на витрати суб'єктів господарювання, інвестиційні ризики та загальну привабливість регіонального середовища. Регіони з передбачуваною та стабільною енергетичною політикою отримують додаткові можливості для економічного зростання й інноваційного розвитку.

Енергетична безпека та конкурентоспроможність регіонів у системі публічного управління формуються в межах спільного управлінського простору, де ключового значення набуває узгодженість стратегічних рішень, інституційна послідовність та орієнтація на довгостроковий розвиток територій. За таких умов енергетична політика перестає бути ізольованою сферою регулювання й інтегрується в ширший контекст регіональної політики, впливаючи на здатність регіонів адаптуватися до змін і зберігати конкурентні позиції.

Розгляд енергетичної безпеки у взаємозв'язку з конкурентоспроможністю регіонів зумовлює звернення до механізмів публічного управління, через які відповідні цілі трансформуються з декларативних положень у практичні управлінські рішення. Саме на рівні механізмів відбувається узгодження стратегічних пріоритетів, ресурсних можливостей та інституційних обмежень, що визначає реальну спроможність держави й регіонів реагувати на енергетичні виклики.

Інституційні механізми формування енергетичної безпеки охоплюють систему органів публічної влади, розподіл повноважень між національним, регіональним і місцевим рівнями, а також координацію дій між публічним і приватним секторами. Ефективність таких механізмів значною мірою залежить від чіткості управлінських ролей, наявності горизонтальних зв'язків та здатності органів влади діяти в умовах багаторівневого врядування [6].

Нормативно-правові механізми забезпечують формування правил і стандартів функціонування енергетичної сфери, визначаючи межі та інструменти втручання публічної влади. Їх значення полягає не лише у регуляторному впливі, а й у створенні передбачуваного середовища для інвестиційних рішень і довгострокового планування.

Від якості правового регулювання залежить узгодженість енергетичної політики з цілями регіонального розвитку.

Економічні та фінансові механізми, зокрема система стимулів, інвестиційна підтримка, тарифна політика та інструменти державно-приватного партнерства, відіграють ключову роль у практичній реалізації енергетичної безпеки. Вони дозволяють спрямовувати ресурси на модернізацію інфраструктури, розвиток відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності, що має безпосередній вплив на стійкість регіональних економік.

Організаційно-управлінські та інформаційно-аналітичні механізми забезпечують підтримку управлінських рішень через моніторинг, оцінювання ризиків і використання даних. Їх застосування підвищує адаптивність публічного управління до змін зовнішнього середовища та створює підґрунтя для інтеграції

енергетичних рішень у ширший контекст регіональної політики, що логічно підводить до аналізу механізмів забезпечення конкурентоспроможності регіонів.

Реалізація механізмів публічного управління у сфері енергетичної безпеки змінює не лише параметри функціонування енергетичних систем, а й умови розвитку територій, формуючи нові управлінські передумови для підвищення конкурентоспроможності регіональної політики.

Конкурентоспроможність регіональної політики формується в межах управлінських рішень, які визначають здатність територій ефективно використовувати власний потенціал, реагувати на структурні зміни та залучати ресурси для розвитку. У цьому процесі публічне управління відіграє ключову роль, оскільки саме через нього встановлюються пріоритети регіонального розвитку, формуються стимули для економічної активності та забезпечується узгодженість між стратегічними цілями й практичними інструментами їх реалізації [3].

Важливим механізмом підвищення конкурентоспроможності регіонів є стратегічне планування, яке дозволяє інтегрувати економічні, соціальні та інфраструктурні цілі в єдину політичну рамку. Наявність чітко сформульованих стратегій розвитку сприяє концентрації ресурсів на пріоритетних напрямах і знижує фрагментарність управлінських рішень. У цьому контексті енергетичні аспекти дедалі частіше включаються до стратегій регіонального розвитку як один із чинників формування конкурентних переваг.

Інструменти стимулювання інвестиційної та інноваційної активності регіонів також виступають важливими складовими механізмів публічного управління. Через податкові стимули, програмно-цільові інструменти, підтримку інноваційних проєктів і розвиток партнерських форм взаємодії публічна влада створює умови для підвищення продуктивності та модернізації регіональної економіки. Енергетична інфраструктура й доступ до стабільних енергетичних ресурсів у цьому контексті стають одним із факторів зниження інвестиційних ризиків.

Особливе значення для конкурентоспроможності регіональної політики має інституційна якість управління, що проявляється у прозорості процедур, передбачуваності рішень і здатності органів влади до координації дій із бізнесом та громадянським суспільством. Саме через такі механізми формується довіра до регіональної політики, що є необхідною умовою для довгострокового розвитку та ефективної реалізації інтегрованих енергетичних і економічних рішень.

Реалізація механізмів підвищення конкурентоспроможності регіональної політики поступово виявляє залежність результатів розвитку від узгодженості економічних та енергетичних рішень, що актуалізує потребу їх інтеграції в межах єдиної управлінської логіки.

Інтеграція енергетичної безпеки в систему конкурентного розвитку регіонів відображає зміну підходів до публічного управління, за якої енергетична політика розглядається не як автономний сектор, а як складова ширших управлінських рішень у сфері регіонального розвитку. За таких умов ефективність

регіональної політики залежить від здатності органів публічної влади поєднувати енергетичні пріоритети з економічними, інфраструктурними та інноваційними цілями [8].

Енергетична політика, інтегрована в регіональний розвиток, впливає на формування конкурентних переваг територій через стабільність енергопостачання, прогнозованість витрат та зниження ризиків для суб'єктів господарювання. Регіони, у яких енергетичні рішення узгоджені зі стратегіями соціально-економічного розвитку, отримують можливість ефективніше залучати інвестиції, підтримувати промислову модернізацію та стимулювати інноваційну діяльність.

Важливим елементом такої інтеграції є розвиток енергетичної інфраструктури та диверсифікація джерел енергії з урахуванням регіональної специфіки. Використання локальних ресурсів, впровадження відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності сприяють не лише зміцненню енергетичної безпеки, а й підвищенню економічної самодостатності регіонів. У цьому контексті енергетичні проєкти дедалі частіше виконують роль каталізатора структурних змін у регіональній економіці.

Інтеграція енергетичних і регіональних управлінських механізмів потребує координації дій між різними рівнями влади та секторами, що посилює значення багаторівневого врядування. Узгодженість стратегій, програм і інструментів дозволяє уникнути фрагментарності політики та формує цілісну модель розвитку, у межах якої енергетична безпека стає одним із чинників довгострокової конкурентоспроможності регіонів.

Сформована практика інтеграції енергетичних та регіональних управлінських рішень водночас окреслює наявні обмеження інституційної спроможності, що зумовлює необхідність цілеспрямованого удосконалення механізмів публічного управління.

Удосконалення механізмів публічного управління у сфері енергетичної безпеки та регіональної конкурентоспроможності доцільно розглядати за кількома взаємопов'язаними напрямами, що охоплюють інституційний, стратегічно-координаційний, економіко-фінансовий та міжсекторний виміри.

Подальший розвиток енергетичної безпеки та конкурентоспроможності регіонів потребує посилення інституційної спроможності органів регіональної влади з урахуванням специфіки територій. Це передбачає чіткіший розподіл повноважень між рівнями управління, підвищення управлінської відповідальності та розвиток професійних компетентностей у сфері стратегічного планування й управління енергетичними процесами [5].

Важливим напрямом удосконалення є узгодження національних і регіональних пріоритетів енергетичної та регіональної політики. Наявні дисбаланси між стратегічними документами та програмами реалізації знижують ефективність управлінських рішень і ускладнюють досягнення синергії між енергетичними та економічними цілями. Інтеграція енергетичних аспектів у регіональні

стратегії розвитку створює передумови для більш цілісної та послідовної політики.

Окремої уваги потребує вдосконалення економічних і фінансових інструментів публічного управління, спрямованих на стимулювання інвестицій у модернізацію енергетичної інфраструктури та розвиток відновлюваних джерел енергії.

Застосування програмно-цільових механізмів, державно-приватного партнерства та інноваційних фінансових інструментів дозволяє зменшити ризики реалізації проєктів і підвищити їх привабливість для інвесторів. Окреслені напрями удосконалення можуть бути використані органами регіональної влади, зокрема під час коригування стратегій регіонального розвитку та програм енергетичної трансформації.

Значний потенціал удосконалення управлінських механізмів пов’язаний із розвитком координації між органами влади, бізнесом і громадянським суспільством. Така взаємодія сприяє формуванню гнучкіших моделей управління, здатних адаптуватися до енергетичних та економічних викликів і забезпечувати довгострокову конкурентоспроможність регіональної політики.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що енергетична безпека та конкурентоспроможність регіональної політики формуються в межах спільного управлінського простору, де ключову роль відіграють механізми публічного управління. Доведено, що ефективність енергетичної політики на регіональному рівні визначається не лише ресурсними чи технологічними чинниками, а насамперед якістю інституційних рішень, узгодженістю стратегічних пріоритетів і спроможністю органів влади діяти в умовах багаторівневого врядування.

Обґрунтовано, що інституційні, нормативно-правові, економічні та організаційно-управлінські механізми публічного управління виступають інструментами, через які енергетична безпека інтегрується в систему регіонального розвитку та впливає на формування конкурентних переваг територій. Визначено, що стабільність енергопостачання, розвиток енергетичної інфраструктури й диверсифікація джерел енергії створюють передумови для підвищення інвестиційної привабливості та зниження економічних ризиків на регіональному рівні.

Наголошено, що подальше підвищення конкурентоспроможності регіональної політики потребує цілеспрямованого удосконалення механізмів публічного управління шляхом посилення інституційної спроможності, узгодження національних і регіональних стратегій, розвитку економіко-фінансових інструментів та міжсекторної координації.

Реалізація цих напрямів сприятиме формуванню стійких моделей регіонального розвитку, у межах яких енергетична безпека розглядається як чинник довгострокової конкурентоспроможності та збалансованого розвитку територій.

Література:

1. Azimi M.N., Rahman M.M., Maraseni T. Powering progress: The interplay of energy security and institutional quality in driving economic growth // Applied Energy. – 2025. – Vol. 324. – Article 124835. DOI: https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2024.124835

2. Mukhtarov S., Aliyev J., Borowski P.F., Disli M. Institutional quality and renewable energy transition: Empirical evidence from Poland // Journal of International Studies. – 2023. – Vol. 16(3). – P. 208–218. DOI: https://doi.org/10.14254/2071-8330.2023/16-3/12

3. Nyga-Łukaszewska H., Napiórkowski T.M. Energy security as a source of international competitiveness in new EU member states // International Journal of Management and Economics. – 2023. – Vol. 59(3). – P. 209–224. DOI: https://doi.org/10.2478/ijme-2023-0015

4. Grabowski J., Lider A. Using energy policies to shape local competitive advantages: Evidence from urban contexts in Poland // Energies. – 2023. – Vol. 16(22). – Article 7503. DOI: https://doi.org/10.3390/en16227503

5. Sotnyk I., Kurbatova T., Kubatko O., Prokopenko O., Danylova O. Energy security assessment of emerging economies: Methodological framework and policy implications // Energies. – 2021. – Vol. 14(18). – Article 5860. DOI: https://doi.org/10.3390/en14185860

6. D'Adamo I. Public administration as a driver of sustainability within energy transitions: The role of governance in renewable energy communities // International Review of Public Administration. – 2025. DOI: https://doi.org/10.1007/s10784-025-09705-w

7. European Commission. Energy Union Package: A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. – Brussels, 2015.

8. International Energy Agency. World Energy Outlook 2023. – Paris: IEA, 2023.

9. Schmitz R., Flachsbarth F.S., Plaga L.S., Braun M., Härtel P. Energy security and resilience: Reviewing concepts and advancing planning perspectives for transforming integrated energy systems // Energy Policy. – 2024. DOI: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.113844

10. Sovacool B.K., Mukherjee I. Conceptualizing and measuring energy security: A synthesized approach // Energy. – 2011. – Vol. 36(8). – P. 5343–5355. DOI: https://doi.org/10.1016/j.energy.2011.06.043

References:

1. Azimi, M.N., Rahman, M.M., & Maraseni, T. (2025). Powering progress: The interplay of energy security and institutional quality in driving economic growth. *Applied Energy*, 324, 124835. https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2024.124835

2. Mukhtarov, S., Aliyev, J., Borowski, P.F., & Disli, M. (2023). Institutional quality and renewable energy transition: Empirical evidence from Poland. *Journal of International Studies*, 16(3), 208–218. https://doi.org/10.14254/2071-8330.2023/16-3/12

3. Nyga-Łukaszewska, H., & Napiórkowski, T.M. (2023). Energy security as a source of international competitiveness in new EU member states. *International Journal of Management and Economics*, 59(3), 209–224. https://doi.org/10.2478/ijme-2023-0015

4. Grabowski, J., & Lider, A. (2023). Using energy policies to shape local competitive advantages: Evidence from urban contexts in Poland. *Energies*, 16(22), 7503. https://doi.org/10.3390/en16227503

5. Sotnyk, I., Kurbatova, T., Kubatko, O., Prokopenko, O., & Danylova, O. (2021). Energy security assessment of emerging economies: Methodological framework and policy implications. *Energies*, 14(18), 5860. https://doi.org/10.3390/en14185860

6. D'Adamo, I. (2025). Public administration as a driver of sustainability within energy transitions: The role of governance in renewable energy communities. *International Review of Public Administration*. https://doi.org/10.1007/s10784-025-09705-w

7. European Commission. (2015). *Energy Union package: A framework strategy for a resilient energy union with a forward-looking climate change policy*. Brussels: European Commission.

8. International Energy Agency. (2023). *World energy outlook 2023*. Paris: IEA.

9. Schmitz, R., Flachsbarth, F.S., Plaga, L.S., Braun, M., & Härtel, P. (2024). Energy security and resilience: Reviewing concepts and advancing planning perspectives for transforming integrated energy systems. *Energy Policy*, 113844. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.113844

10. Sovacool, B.K., & Mukherjee, I. (2011). Conceptualizing and measuring energy security: A synthesized approach. *Energy*, 36(8), 5343–5355. https://doi.org/10.1016/j.energy.2011.06.043

УДК 327.59.09

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-270-281

Студзінський Роман Вікторович аспірант кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-2989-1321

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду управління у сфері забезпечення кібербезпеки та розкриттю можливості його імплементації в Україні. Визначено, що наша держава знаходиться в умовах протидії кіберагресії, що супроводжує військові дії. Дослідження досвіду зарубіжних держав, які також наражалися на масштабні кібератаки, дає можливість одержати знання про стратегії реагування, механізми захисту критичної інфраструктури та протидії кібершпигунству. Проте варто зазначити, що дослідження зарубіжного досвіду управління у сфері забезпечення кібербезпеки є не лише академічним завданням, але й критично важливою потребою для нашої держави в контексті її геополітичного положення, гібридної агресії та курсу на євроатлантичну інтеграцію. Аналіз практичного досвіду зарубіжних країн дає можливість не тільки адаптувати, але й інтегрувати оптимальні рішення для побудови стійкої, ефективної та гнучкої національної системи кібербезпеки.

Визначено, що зарубіжний досвід управління у сфері забезпечення кібербезпеки відображає декілька головних підходів, що передбачають нормативно-правове регулювання, створення спеціалізованих інституцій, розвиток публічно-приватного партнерства та активне міжнародне співробітництво. Україна активно досліджує та імплементує даний досвід, особливо в умовах російського повномасштабного вторгнення, що суттєво активізувало кібернетичні загрози. Міжнародна співпраця та пристосування прогресивних практик відіграють критично важливу роль для підвищення кіберстійкості будь-якої країни. Водночас зарубіжний досвід управління у сфері забезпечення кібербезпеки відображає різноманітні підходи, що залежать від геополітичних переваг, економічного розвитку та національної правової системи.

Встановлено, що імплементація зарубіжного досвіду в Україні має свої виклики, зокрема виникає потреба у постійній адаптації до динамічного кіберпростору, посиленні кадрового потенціалу, а також забезпеченні достатнього фінансування. Проте, поточні зусилля та успіхи, наприклад в сфері міжнародного співробітництва та розвитку інституційного забезпечення, свідчать про комплексний підхід до зміцнення національної кібернетичної безпеки.

Таким чином, дослідження зарубіжного досвіду управління у сфері забезпечення кібербезпеки є критично важливим для нашої держави, що дозволяє не тільки ефективно протидіяти поточним загрозам, але й стратегічно створювати стабільну систему захисту в умовах сучасних динамічних змін.

Ключові слова: публічне управління, кібербезпека, забезпечення кібербезпеки, зарубіжний досвід, імплементація.

Studzinskyi Roman Viktorovych postgraduate student of the Department of public administration, tourism and hotel and restaurant business, V. I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-2989-1321

FOREIGN EXPERIENCE OF MANAGEMENT IN THE FIELD OF CYBERSECURITY AND ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of foreign experience in management in the field of cybersecurity and the disclosure of the possibility of its implementation in Ukraine. It is determined that our state is in the conditions of countering cyber aggression, which accompanies military actions. The study of the experience of foreign states that have also been exposed to large-scale cyber attacks provides an opportunity to gain knowledge about response strategies, mechanisms for protecting critical infrastructure and countering cyber espionage. However, it is worth noting that the study of foreign experience in management in the field of cybersecurity is not only an academic task, but also a critically important need for our state in the context of its geopolitical position, hybrid aggression and course towards Euro-Atlantic integration. Analysis of the practical experience of foreign countries provides an opportunity not only to adapt, but also to integrate optimal solutions for building a sustainable, effective and flexible national cybersecurity system.

It is determined that foreign experience in cybersecurity management reflects several main approaches, including regulatory and legal regulation, the creation of specialized institutions, the development of public-private partnerships, and active international cooperation. Ukraine is actively exploring and implementing this experience, especially in the context of the Russian full-scale invasion, which significantly intensified cyber threats. International cooperation and the adaptation of progressive practices play a critically important role in increasing the cyber resilience of any country. At the same time, foreign experience in cybersecurity management reflects a variety of approaches that depend on geopolitical advantages, economic development, and the national legal system. It is established that the implementation of foreign experience in Ukraine has its challenges, in particular, there is a need for constant adaptation to the dynamic cyberspace, strengthening human resources, and ensuring sufficient funding. However, current efforts and successes, for example in the field of international cooperation and the development of institutional support, indicate a comprehensive approach to strengthening national cyber security.

Thus, the study of foreign management experience in the field of cybersecurity is critically important for our state, allowing not only to effectively counteract current threats, but also to strategically create a stable protection system in the context of modern dynamic changes.

Keywords: public administration, cybersecurity, cybersecurity assurance, foreign experience, implementation.

Постановка проблеми. В сучасних динамічних цифровізаційних умовах та загострення геополітичних конфліктів, що ведуть за собою доволі агресивні гібридні загрози, кібербезпека виступає визначальним пріоритетом національної безпеки будь-якої держави. Спроможність ефективно протистояти кібератакам, захищати критичну інфраструктуру та цифрові дані вважаються суттєвим чинником в процесі забезпечення стабільності та сталого розвитку.

Практика України, яка вже більше десяти років знаходиться у стані війни, в тому числі й у кіберпросторі, демонструє надзвичайно важливе значення комплексного та гнучкого підходу до управління у сфері забезпечення кібербезпеки. В той же час динамічність кіберзагроз потребує безперервного удосконалення управлінських інструментів, стратегій та нормативно-правової бази. У даному контексті дослідження зарубіжного досвіду набуває виняткової актуальності. Вивчення кращих світових практик, інституційних механізмів та регуляторних інструментів дає можливість не тільки чітко визначити напрями розвитку, але й уникнути потенційних помилок при створенні власної системи кібербезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика висвітлювалася такими ученими як М. Гребенюк, С. Гуржій, О. Кузнєцов, Я. Мануілов, В. Матвієнко, Г. Петушкова, С. Стежко, О. Федієнко, Р. Черниш, Т. Шевченко та іншими. Відповідно до останніх досліджень та публікацій, зарубіжний досвід управління у сфері забезпечення кібербезпеки передбачає потребу у розробці ефективних стратегій та механізмів, які адаптуються до наростаючих загроз у глобалізованому цифровому просторі. Тому, на нашу думку, на сьогоднішній день важливо систематизувати усі напрацювання науковців стосовно даної проблематики з метою подальшого визначення можливості імплементації кращих світових практик в Україні.

Мета статті – дослідження зарубіжного досвіду управління у сфері забезпечення кібербезпеки та розкриттю можливості його імплементації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій розкриває виняткові перспективи для економічного та суспільного розвитку будь-якої держави. В сучасних умовах більшість держав змушені оперативно пристосовувати свою нормативно-правову базу та удосконалювати публічне управління сферою інформаційних технологій відповідно до появи сучасних викликів стосовно забезпечення захисту громадських прав та безпеки країни.

На даний час проблема забезпечення кібербезпеки не обмежуються тільки створенням системи захисту інформаційних даних на певному об'єкті критичної інформаційної інфраструктури, але й потребує формування цілісної системи захисту кіберпростору як «складової частини інформаційної та національної безпеки будь-якої держави світу. При цьому, виходячи із сучасних викликів та загроз, з метою забезпечення контролю за національним сегментом кіберпростору політикум будь-якої держави постійно вдосконалює організаційно-правові та техніко-економічні механізми забезпечення безпеки кіберпростору та інформаційно-телекомунікаційних мереж. Ситуація ускладнюється тим, що нині у світі здійснюються численні спецоперації у кіберпросторі, кібератаки, які супроводжуються незаконним збором інформації та особистих даних про службовців, приватний бізнес-сектор, громадян, які організовуються як спецслужбами іноземних держав, так і окремими хакерами, що фінансуються державними структурами розвинених країн та міжнародними терористичними організаціями. Одночасно застосовуються різні методи маніпуляції людьми і технологіями з використанням Інтернет-мереж» [1].

Кібербезпека виступає важливим пріоритетним напрямом для нашої держави. Новітні інформаційно-комунікаційні технології відкривають безмежні перспективи, проте заразом і створюють все нові виклики та загрози.

Кіберпростір давно визнано «одним із можливих театрів воєнних дій. Враховуючи сучасні виклики і тенденції у сфері кібербезпеки, для забезпечення кібербезпеки України доцільно активно використовувати кращі практики з цих питань держав-членів Європейського Союзу (ЄС). У Стратегії кібербезпеки України вказується, що Україна у сфері кібербезпеки має забезпечити поглиблення євроінтеграційних процесів шляхом уніфікації підходів, методів і засобів забезпечення кібербезпеки з усталеними практиками ЄС і НАТО, вжиття інших узгоджених із ключовими іноземними партнерами заходів, спрямованих на посилення кіберстійкості України, розвиток спроможностей національної системи кібербезпеки та захист національних інтересів у кіберпросторі» [2]. На цьому фоні «переважна більшість країн світу, у тому числі й держави ЄС опікуються питаннями створення та ефективного функціонування механізмів забезпечення кібербезпеки, яка має такі інституційні ознаки: формуються відповідні правові норми переважно у форматі доктрин (стратегій) кібербезпеки та відповідних спеціальних актів законодавства, розробляються пріоритетні засади державної політики у сфері забезпечення кібербезпеки, створюються уповноважені державні структури (органи), які відповідають за стан забезпечення кібербезпеки, постійно вдосконалюються новітні технології захисту інформації та апаратно-програмного забезпечення в інформаційно-комунікаційних мережах тощо» [3].

Беручи до уваги новітні тенденції розвитку політики зарубіжних держав в контексті протистояння загрозам у кібернетичному просторі, динамічність змін у інформаційній політиці даних держав, можна відмітити бажання до

оперативного та адекватного реагування на сучасні виклики. Однак кіберзагрози виникають та поглиблюються доволі швидкими темпами, набувають все складнішого та більш адаптивного характеру. Через це забезпечення кібербезпеки та кіберстабільності вважається головним пріоритетом Єврокомісії в контексті виконання програми цифрової трансформації ЄС.

Тому, погоджуємося з науковцями, що «важливим завданням залишається забезпечення стабільності комунікаційних мереж, заснованих на технологіях 5G, з якими ЄС пов'язує швидкий цифровий розвиток європейської економіки. Невипадково вказані пріоритети знайшли своє відображення у бюджеті ЄС на 2021-2027 роки» [4]. Дана стратегія була «представлена Єврокомісією та високим представником ЄС у грудні 2020 року. Вона містить рамкові умови дій ЄС із захисту громадян та бізнесу Євросоюзу від кібернетичних загроз, з розвитку захищеної інформаційної системи та захисту глобального, відкритого, вільного й безпечного кіберпростору. Як зазначається в документі, кібернетична безпека є ключовим фактором для розбудови стійкої, «зеленої» та цифрової Європи, а також для досягнення цілей стратегічної автономії ЄС за умови збереження відкритої економіки європейської спільноти. Рада ЄС визначила ключові напрямки діяльності із розвитку кібернетичної безпеки на наступні роки. Серед них, зокрема, намір створити мережу оперативних центрів з безпеки по усьому ЄС, головним призначенням якої буде прогнозування, своєчасне виявлення та протидія кібернетичним атакам на комунікаційні мережі. При цьому в ЄС має бути визначена оперативна структура, яка буде опікуватися питаннями координації дій та кризового менеджменту для протидії кібернетичним атакам і загрозам» [5].

Водночас аналіз положень Стратегії кібербезпеки ЄС на 2021-2027 роки передбачає «використання регуляторних та інвестиційних механізмів, політичних ініціатив за такими напрямами: забезпечення стабільності, технологічного суверенітету та лідерства; здатність попереджувати, стримувати та адекватно реагувати на кібератаки; розвиток міжнародного співробітництва з метою формування глобального та відкритого кіберпростору. Актуальним та важливим напрямом щодо створення надійного європейського "Кіберщита" є утворення об'єднаної спільноти (Joint Cyber Unit) з метою оперативного обміну інформацією про загрози та надання допомоги в реагуванні на них, підтримка життєдіяльності середніх та малих підприємств, перезавантаження та удосконалення "CERT-EU", запровадження дієвих заходів з метою забезпечення безпеки мереж 5G, законодавче врегулювання Інтернету речей (Internet of Secure Things). Інноваційний підхід закладено у положеннях цієї Стратегії щодо запровадження механізму "кіберсанкцій". ЄС може застосовувати їх проти зовнішніх суб'єктів за дотримання певних умов: по-перше, має бути встановлено, що такі недружні дії зроблені з-поза кордонів ЄС; по-друге, здійснені атаки проводилися персонами та установами, які утворені або діють за межами ЄС, або здійснюються за підтримки організацій або персон, які

знаходяться за межами ЄС. Санкції можуть бути спричинені навмисними кібернетичними атаками, які можуть потенційно завдати значної шкоди Євросоюзу або його державам-членам. Компетенція щодо ухвалення та продовження рішень про запровадження “режиму кіберсанкцій” належить виключно Раді ЄС. Для України є цікавим досвід ЄС у сфері запровадження “режиму кіберсанкцій”, який можливо імплементувати у вітчизняне законодавство з урахуванням національних особливостей» [6].

Отже, на нашу думку, вище наведена стратегія є своєрідною відповіддю на збільшення кількості кібератак, гібридних загроз та посилення геополітичної конкурентної боротьби в кібернетичному просторі. Єврокомісія досліджує цифрову трансформацію не просто як технологічний процес, а як основу для стійкого, безпечного та конкурентоспроможного майбутнього ЄС. Відтак, забезпечення кібербезпеки вважається невід'ємним елементом цифрової стратегії ЄС, яка передбачає розробку та реалізацію внутрішніх заходів для підвищення стійкості, а також налагодження співробітництва з міжнародними партнерами з метою забезпечення безпечного кібернетичного простору.

В даному аспекті В. Матвієнко та Г. Петушкова дійшли висновку, що «воно є взаємовигідною формою партнерства для обох сторін – державного та приватного секторів. При цьому на європейському просторі існує фрагментація підходів до розвитку та функціонування його змісту. Передумовами для цього стала унікальність ситуації, яка склалася на європейському цифровому просторі, адже як державний, так і приватний сектор об’єднує загальна ідея про те, що державно-приватне партнерство є базовим елементом для підвищення кіберстійкості та розвитку кіберзахисту усіх суб’єктів національної системи кібербезпки. На цьому фоні питання довіри та контролю є найважливішими проблемами, як і постійна дилема щодо того, чи будуть ці структури ефективними у разі масованих кібератак, оскільки немає жодної європейської країни, яка мала би унікальний досвід протистояння кібератакам у поєднанні з класичними методами залучення громадянського суспільства до цих процесів» [7].

На даний час зарубіжні держави пильно стежать за кібернетичним протистоянням між росією, Китаєм та США, відповідно до чого корегують свою інформаційну політику стосовно посилення потенціалу кіберстійкості. На думку науковців, «прийняті останнім часом нормативно-правові акти ЄС з питань запровадження єдиних євростандартів сприяють ефективному співробітництву між європейськими правоохоронними органами у протидії кіберзлочинам. З метою посилення протидії кіберзагрозам стають більш суворими правила кібербезпеки для всіх держав-членів ЄС, недодержання яких тягне відповідальність винних посадових осіб. Отже, законодавство ЄС стає дедалі більш жорстким, а санкції за порушення правил кібербезпеки закономірно посилюються. З огляду на інтеграцію штучного інтелекту (ШІ) з кібератаками, що підвищує їхню небезпеку, слід визнати плідним європейський підхід на випереджання у сфері кібербезпеки із застосовуванням найсучасніших

технологій штучного інтелекту, які можуть кардинально покращити роботу команд з кібербезпеки, підвищуючи їх ефективність і зменшуючи кіберризики. З огляду на появу нових гібридних загроз в ЄС, набувають поширення квантові технології протидії кібератакам, які надають можливості для аналітики даних, комунікацій і підвищення операційної ефективності» [8].

Водночас «відповідно до базових положень Стратегії кібербезпеки США кібербезпека – це комплекс заходів, спрямованих на захист комп'ютерних систем (включаючи апаратні засоби, програмне забезпечення та дані) від несанкціонованого доступу або атак через мережу Інтернет. Відповідно до положень цього документа Міноборони США визнало Китай та Росію основними загрозами у кіберпросторі. У документі йдеться про те, що загрозливі дії з боку Китаю у кіберпросторі, зокрема викрадення конфіденційної інформації, розмивають військове панування та економічну безпеку США у глобальному вимірі. Росія, на думку авторів стратегії, проводить інформаційні операції, щоб маніпулювати свідомістю, посягаючи на демократичні цінності та права людини в мережі Інтернет. Щоб протидіяти росії, Ірану, Китаю і Північній Кореї у кіберпросторі, США планує збільшити свій наступальний потенціал, а у разі війни – "боротися з супротивником за допомогою повітряних, сухопутних, морських і космічних сил". Стратегія також передбачає регулювання ринку систем і засобів захисту інформації, зокрема уніфікацію устаткування та відбір дистриб'юторів. Документ закріплює право вимагати фінансового відшкодування від виконавців та організаторів проведення кібератак» [9].

В даному контексті варто зазначити, що Україна та США є стратегічними партнерами. Зважаючи на події останніх років дану співпрацю необхідно безперервно розвивати. Невідкладним аспектом лишається фінансове сприяння та технічна допомога для нашої держави зі сторони США. Як зауважують науковці та експерти, США й в подальшому згодні відігравати ключову роль в процесі забезпечення кібернетичної безпеки України. Американський досвід США в даній сфері аргументовано відображає, що в сучасних умовах кібернетичний простір стає «полем» воєнних операцій, потребує консолідації зусиль військово-цивільного секторів, що є результатом чіткого визначення ворогів та партнерів. Основи державної кібернетичної політики США засвідчують, що дана держава характеризує кібербезпеку в якості важливого елемента національної безпеки та докладає чималих зусиль задля її посилення та забезпечення. Тому на законодавчому рівні приймаються нормативно-правові акти, які є своєрідною відповіддю на розповсюдження новітніх загроз у кібернетичному просторі.

Таким чином, передусім варто зазначити, що «на відміну від американської концепції забезпечення кібербезпеки, Закон ЄС про кіберстійкість розроблено для того, щоб змусити всіх виконувати вимоги, незалежно від того, чи це мала або велика компанія із розробки програмного забезпечення, а не лише "сертифікований виробник програмного забезпечення". Тобто на європейському цифровому ринку запроваджуються нові стандарти до вимог безпеки та особливо

щодо усіх, без винятку, виробників програмного забезпечення. Згідно із законодавчими ініціативами, кібербезпека має стати важливою складовою кожного етапу процесу розробки програмного забезпечення – від планування до обслуговування. Таким чином, кожна ІТ-компанія буде змушена відстежувати та пом'якшувати будь-які вразливості протягом усього життєвого циклу цифрового або програмного продукту. Таким чином, у європейському цифровому просторі кіберстійкість означає здатність захищати електронні дані та системи від кібератак, а також швидко відновлюватися за їхніми наслідками. Кіберстійкість – парадигма більш критична, аніж традиційна кібербезпека. Організації із ефективними можливостями у сфері кіберстійкості повинні швидко відновлювати функціонування після кібератак, технічних збоїв або спроб навмисного втручання. Кіберстійкість має на меті організацію протистояння кібератакам, технічним збоям, навмисним втручанням та швидко відновлюватися після них. Кіберстійкість забезпечується із урахуванням присутності факторів ризику, що впливають на неї та визначення переліку заходів, необхідних для впровадження з метою нівелювання наслідків проведених кібератак або іншого посягання на мережі» [10].

Отже, зарубіжний досвід управління у сфері забезпечення кібербезпеки відображає декілька головних підходів, що передбачають нормативно-правове регулювання, створення спеціалізованих інституцій, розвиток публічно-приватного партнерства та активне міжнародне співробітництво. Україна активно досліджує та імплементує даний досвід, особливо в умовах російського повномасштабного вторгнення, що суттєво активізувало кібернетичні загрози. Міжнародна співпраця та пристосування прогресивних практик відіграють критично важливу роль для підвищення кіберстійкості будь-якої країни. Водночас зарубіжний досвід управління у сфері забезпечення кібербезпеки відображає різноманітні підходи, що залежать від геополітичних переваг, економічного розвитку та національної правової системи. Однак, можна виокремити декілька головних напрямків, що є загальними для більшості зарубіжних країн. Серед них:

1. Державна політика та стратегічне планування. Більшість держав докладають чимало зусиль для розробки та періодичного оновлення національних стратегій, які характеризують пріоритети, цілі, механізми та розподіл відповідальності між відповідними інституціями. Подібні стратегії включають в себе широкий спектр питань: від захисту критичної інфраструктури до міжнародного співробітництва. Неодноразово створюється єдиний центр, зокрема Агентство з питань кібербезпеки та безпеки інфраструктури у США, покликаний координувати зусилля уряду та бізнесу. До забезпечення кібербезпеки активно долучають правоохоронні органи (ФБР у США, Європейський центр по боротьбі з кіберзлочинністю) та військові структури (наприклад, у Туреччині створено кібервійська, які забезпечують кіберзахист в оборонній сфері).

2. Регулювання та правове забезпечення. У всіх зарубіжних державах розробляються нормативно-праовові акти, що регулюють різні аспекти кібербезпеки. Окрім законодавства, використовуються рамкові моделі (наприклад, фреймворк NIST (США), що дає можливість організаціям оцінювати та удосконалювати власні можливості в сфері управління кібернетичними ризиками).

3. Залучення бізнесу в межах державно-приватне партнерства. Існують також і платформи для обміну даними про кіберзагрози ("хаби"), де державні та приватні структури діляться розвідувальними даними. Водночас в зарубіжних країнах встановлені регуляторні механізми (мінімальні стандарти кібербезпеки та вимоги до звітності для приватних компаній).

4. Міжнародне співробітництво та обмін досвідом. Держави укладають договори про співробітництво у сфері кібербезпеки, обмін інформаційними даними та координацію дій при масштабних інцидентах. Активна участь у діяльності НАТО, ОБСЄ та Інтерпол сприяє координації зусиль у боротьбі з кіберзлочинністю та розробці спільних стандартів.

5. Освіта, кадровий потенціал та технологічний розвиток. В більшості зарубіжних державах інвестиції в освіту та тренінги для спеціалістів із кібербезпеки є пріоритетом. Це може включати університетські програми, спеціалізовані курси та кіберполігони для практичного навчання. Також активно фінансують наукові дослідження для розробки сучасних технологій захисту та аналізу загроз.

На нашу думку, вище наведені практики є основою для побудови ефективної та гнучкої системи управління кібербезпекою, здатної адаптуватися до постійних мінливих загроз.

Аналіз зарубіжного досвіду надає важливі рекомендації для України, особливо в контексті воєнного стану в державі, щокрема:

– поглиблення публічно-приватного партнерства, що потребує розробки механізмів співробітництва з приватним сектором для захисту критичної інфраструктури;

– розвиток кадрового потенціалу, що передбачає притягнення інвестицій в навчання та освіту спеціалістів з кібербезпеки та впровадження програм кіберосвіти для широких верств населення.

– поглиблення міжнародної інтеграції шляхом гармонізації вітчизняної законодавчої бази з європейськими стандартами та активізації співробітництва з міжнародними партнерами в обміні інформаційними даними про загрози.

– удосконалення управління ризиками шляхом переорієнтації від реактивного до проактивного управління кібернетичними ризиками на всіх рівнях публічного управління.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу зарубіжного досвіду управління у сфері забезпечення кібербезпеки та поточної ситуації в Україні можна виокремити декілька головних напрямів, де імплементація світових практик в управління кібербезпекою є найактуальнішою та ефективною.

Це:

– Україна оновила власну стратегію кібербезпеки. Наступна робота полягає в її систематичному перегляді відповідно до появи нових загроз та інтеграції з оборонними та євроінтеграційними процесами.

– Україна повинна і надалі працювати над гармонізацією власної нормативно-правової бази з європейською, яка встановлює єдині вимоги для критичної інфраструктури та цифрових сервісів. Крім цього потрібно зосередитися над посиленням відповідальності за вчинення кіберзлочинів.

– наслідуючи європейські практики, необхідно розробляти та впроваджувати механізми захисту об'єктів критичної інфраструктури, які є найвразливішими до кібератак.

– Україна повинна активізувати тісну співпрацю держави та приватного сектору, зокрема залучення бізнесу через платформи для обміну інформацією про кіберзагрози.

– Україна повинна реалізувати спільні проекти, зокрема розробити законодавчу базу для публічно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки за ініціативи юридичних фірм.

– Україна повинна проводити семінари та тренінги, щоб навчити бізнес захищати власні інформаційні системи.

– Україна повинна реформувати систему освіти для підготовки спеціалістів із кібербезпеки згідно із міжнародними стандартами.

На нашу думку, імплементація зарубіжного досвіду в Україні має свої виклики, зокрема виникає потреба у постійній адаптації до динамічного кіберпростору, посиленні кадрового потенціалу, а також забезпеченні достатнього фінансування.

Проте, поточні зусилля та успіхи, наприклад в сфері міжнародного співробітництва та розвитку інституційного забезпечення, свідчать про комплексний підхід до зміцнення національної кібернетичної безпеки.

Література:

1. Гребенюк М.В. Деякі питання організаційно-правового забезпечення кібербезпеки: огляд кращих практик зарубіжного досвіду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 203-207. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/39.pdf

2. Мануілов Я.С. Європейський досвід забезпечення кібербезпеки. *Інформація і право.* 2025. № 2 (53). С. 147-154. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334153

3. Гуржій С.В. Засади інституційно-функціонального забезпечення кібербезпеки в сучасних умовах. *Інформація і право.* 2021. № 2 (37). С. 103-114. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238344.

4. Кузнєцов О.М. Європейський досвід посилення спроможностей у сфері забезпечення кібербезпеки в сучасних умовах. *Інформація і право*. 2021. № 1 (36). С. 106-113. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1(36).238189

5. Черниш Р.Ф. Міжнародний організаційний досвід у сфері забезпечення кібербезпеки. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3-4. С. 112-121. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/112-121

6. Кузнєцов О.М. Європейський досвід посилення спроможностей у сфері забезпечення кібербезпеки в сучасних умовах. *Інформація і право*. 2021. № 1 (36). С. 106-113. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1(36).238189

7. Матвієнко В.М., Петушкова Г.Є. Європейський досвід державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки: можливості для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2022. № 152. С. 10-18. URL: http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3827/3487

8. Мануілов Я.С. Європейський досвід забезпечення кібербезпеки. *Інформація і право.* 2025. № 2 (53). С. 147-154. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334153

9. Стежко С.М., Шевченко Т.О. Сучасний досвід США у сфері забезпечення кібербезпеки. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 139-144. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238349

10. Федієнко О.П. Європейський досвід законодавчого забезпечення посилення кіберстійкості. *Інформація і право*. 2024. № 2 (49). С. 178-189. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.2(49).306208.

References:

1. Hrebeniuk, M.V. (2019). Deiaki pytannia orhanizatsiino-pravovoho zabezpechennia kiberbezpeky: ohliad krashchykh praktyk zarubizhnoho dosvidu [Some issues of organizational and legal support for cybersecurity: a review of best practices of foreign experience]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 2,* 203-207. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/39.pdf [in Ukrainian].

2. Manuilov, Ya.S. (2025). Yevropeiskyi dosvid zabezpechennia kiberbezpeky [European experience in providing cybersecurity]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 2 (53),* 147-154. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334153 [in Ukrainian].

3. Hurzhii, S.V. Zasady instytutsiino-funktsionalnoho zabezpechennia kiberbezpeky v suchasnykh umovakh [Principles of institutional and functional support of cybersecurity in modern conditions]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 2 (37),* 103-114. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238344 [in Ukrainian].

4. Kuznietsov, O.M. (2021). Yevropeiskyi dosvid posylennia spromozhnostei u sferi zabezpechennia kiberbezpeky v suchasnykh umovakh [European experience in strengthening capabilities in the field of providing cybersecurity in modern conditions]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 1 (36),* 106-113. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1(36).238189 [in Ukrainian].

5. Chernysh, R.F. (2021). Mizhnarodnyi orhanizatsiinyi dosvid u sferi zabezpechennia kiberbezpeky [International organizational experience in the field of cybersecurity]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Bulletin of Criminal Justice, 3-4,* 112-121. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/112-121 [in Ukrainian].

6. Kuznietsov, O.M. (2021). Yevropeiskyi dosvid posylennia spromozhnostei u sferi zabezpechennia kiberbezpeky v suchasnykh umovakh [European experience in strengthening capabilities in the field of providing cybersecurity in modern conditions]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 1 (36),* 106-113. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1(36).238189 [in Ukrainian].

7. Matviienko, V.M. & Petushkova, H.Ye. (2022). Yevropeiskyi dosvid derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi kiberbezpeky: mozhlyvosti dlia Ukrainy [European experience of public-private partnership in the field of cybersecurity: opportunities for Ukraine]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Current problems of international relations, 152,* 10-18. URL: http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3827/3487 [in Ukrainian].

8. Manuilov, Ya.S. (2025). Yevropeiskyi dosvid zabezpechennia kiberbezpeky [European experience in providing cybersecurity]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 2 (53)*, 147-154. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334153 [in Ukrainian].

9. Stezhko, S.M. & Shevchenko, T.O. (2021). Suchasnyi dosvid SShA u sferi zabezpechennia kiberbezpeky [Current experience of the USA in the field of ensuring cybersecurity]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 2 (37)*, 139-144. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238349 [in Ukrainian].

10. Fediienko, O.P. (2024). Yevropeiskyi dosvid zakonodavchoho zabezpechennia posylennia kiberstiikosti [European experience of legislative support for strengthening cyber resilience]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 2 (49)*, 178-189. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.2(49).306208 [in Ukrainian].

УДК 351:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-282-293

Ткаченко Антон Олегович аспірант Навчально-наукового інституту публічної служби та управління, Національного університету «Одеська політехніка», м.Одеса, https://orcid.org/0009-0001-9659-9147

ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ СЕРЕД ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Анотація. У статті комплексно досліджено проблематику цифрової нерівності в Україні як одного з ключових викликів сучасної публічної політики. Актуальність теми зумовлена стрімкою цифровізацією державних послуг, яка, попри очевидні переваги для більшості громадян, створює ризики соціального виключення для вразливих верств населення. Автор розглядає цифрову грамотність не лише як технічну навичку володіння інструментами, а як необхідну умову для реалізації громадянських прав та доступу до соціальних благ в умовах інформаційного суспільства.

Методологічну основу дослідження складає аналіз емпіричних даних, зокрема аналітичного звіту ПРООН та Мінцифри за 2024 рік. На основі опрацьованої статистики виявлено, що попри загальне зростання рівня цифровізації, в Україні зберігається глибокий цифровий розрив. Особливу увагу приділено аналізу ситуації серед людей похилого віку (70+), де рівень користування електронними послугами є критично низьким (22%), а бар'єр відсутності навичок сягає 70%. Також проаналізовано показники серед осіб з інвалідністю та громадян з низьким рівнем доходу, для яких основними перешкодами залишаються як брак компетенцій, так і відсутність фінансової можливості забезпечити технічний доступ до мережі.

У статті здійснено порівняльний аналіз міжнародного досвіду (Велика Британія, Естонія, Канада) та українських реалій. Визначено, що ефективна модель подолання цифрової нерівності базується не лише на розбудові інфраструктури, а й на впровадженні інституту «цифрових посередників» (digital facilitators) на базі бібліотек, ЦНАПів та громадських організацій. Автор наголошує на необхідності переходу від ситуативних проєктів до системної державної стратегії, яка включає адаптацію інтерфейсів державних сервісів, створення інклюзивних освітніх програм та психологічну підтримку користувачів для подолання страху перед технологіями.

За результатами дослідження запропоновано практичні рекомендації для органів публічного управління та громадського сектору. Ключовий висновок полягає в тому, що цифрова трансформація має бути людиноцентричною: технічний прогрес не повинен випереджати здатність суспільства адаптуватися

до нього. Подолання цифрового розриву потребує синергії зусиль держави, бізнесу та громадянського суспільства для створення екосистеми, де кожен громадянин, незалежно від віку чи фізичних можливостей, матиме рівний доступ до цифрових можливостей.

Ключові слова: цифрова нерівність, цифрова грамотність, вразливі групи населення, публічне управління, цифрова інклюзія, електронні державні послуги, соціальна адаптація.

Tkachenko Anton Olehovich PhD student ESI of Public Service and Administration Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0009-0001-9659-9147

PROBLEMS OF DIGITAL INEQUALITY AMONG VULNERABLE POPULATION GROUPS AND WAYS TO OVERCOME THEM

Abstract. The article comprehensively investigates the problem of digital inequality in Ukraine as one of the key challenges of modern public policy. The relevance of the topic is driven by the rapid digitalization of public services, which, despite obvious benefits for the majority of citizens, creates risks of social exclusion for vulnerable population groups. The author examines digital literacy not merely as a technical skill in using tools, but as a necessary prerequisite for exercising civil rights and accessing social benefits within the information society.

The methodological basis of the study relies on the analysis of empirical data, specifically the 2024 analytical report by UNDP and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Based on the processed statistics, it is revealed that despite the general increase in digitalization levels, a deep digital divide persists in Ukraine. Special attention is paid to analyzing the situation among the elderly (70+), where the rate of e-service usage is critically low (22%), and the barrier of lack of skills reaches 70%. The indicators among persons with disabilities and low-income citizens are also analyzed; for these groups, the main obstacles remain both a lack of competencies and the lack of financial means to ensure technical access to the network.

The article conducts a comparative analysis of international experience (United Kingdom, Estonia, Canada) and Ukrainian realities. It is determined that an effective model for overcoming digital inequality is based not only on infrastructure development but also on the introduction of the institution of "digital facilitators" within libraries, Administrative Service Centers (CNAPs), and civil society organizations. The author emphasizes the necessity of transitioning from ad-hoc projects to a systematic state strategy, which includes adapting public service interfaces, creating inclusive educational programs, and providing psychological support to users to overcome technology anxiety.

Based on the research results, practical recommendations are proposed for public administration bodies and the civic sector. The key conclusion is that digital

transformation must be human-centric: technological progress should not outpace society's ability to adapt to it. Overcoming the digital divide requires a synergy of efforts from the state, business, and civil society to create an ecosystem where every citizen, regardless of age or physical capabilities, has equal access to digital opportunities.

Keywords: digital inequality, digital literacy, vulnerable population groups, public administration, digital inclusion, electronic public services, social adaptation.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства цифрові технології стають визначальним чинником структурних змін, впливаючи на економічне зростання, соціальну мобільність та загальний розвиток особистості.

Глобальна цифровізація, з одного боку, відкриває нові можливості для взаємодії громадян із державою, а з іншого — породжує нові виклики, пов’язані з нерівномірністю доступу до цих благ.

Поняття «цифрова нерівність», що спершу розглядалося переважно в технологічному контексті, сьогодні набуло ознак глобальної соціальної проблеми, яку визначають як дисбаланс у доступі та ефективності використання ІКТ різними соціальними групами.

Для України ця проблема набуває особливої гостроти в контексті реалізації концепції «держава у смартфоні» та переведення більшості адміністративних послуг в онлайн-формат. Відсутність належного рівня цифрової грамотності у значної частини населення, особливо серед вразливих груп (осіб похилого віку, людей з інвалідністю, малозабезпечених громадян), створює ризики їхньої соціальної ізоляції та обмеження у реалізації конституційних прав. Відтак, подолання цифрового розриву є не лише технічним, а й пріоритетним управлінським завданням, що потребує формування ефективної державної політики цифрової інклюзії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику цифрової нерівності та шляхи її подолання досліджували як вітчизняні науковці, так і провідні міжнародні інституції. Теоретичні засади цього явища були закладені у звітах Міністерства торгівлі США ще наприкінці XX століття. У сучасному українському науковому дискурсі соціальні аспекти цифрової трансформації та нерівності аналізують такі дослідники, як М. А. Яценко, котрий розглядає ці процеси в контексті розвитку інформаційного суспільства.

Вагомий внесок у концептуалізацію цифрової грамотності зробили фахівці ЮНЕСКО, які підкреслюють її роль у забезпеченні базових прав людини, та Європейська комісія, що розробила рамку цифрових компетентностей DigComp для громадян ЄС.

Мета статті. Метою статті є аналіз сучасного стану цифрової нерівності серед вразливих груп населення в Україні на основі актуальних соціологічних даних, виявлення ключових бар’єрів, що перешкоджають набуттю цифрових

компетентностей, та обґрунтування шляхів їх подолання через впровадження комплексних механізмів державної політики цифрової інклюзії.

Виклад основного матеріалу. Поняття «цифрова нерівність» набуло поширення в 1999 році після виходу звіту Міністерства торгівлі США «Провал у Мережі: визначення цифрової нерівності». Спочатку ця проблема розглядалася переважно в американському контексті, однак згодом стала глобальним явищем. Загалом на сьогодні цифрову нерівність можна визначити як дисбаланс між соціальними групами, що проявляється у відмінностях в доступі та ефективності використання сучасних ІКТ громадянами, домогосподарствами та підприємствами. Цей розрив зумовлений асиметрією наукових, економічних, інституційних і технологічних досягнень, що може призвести до поглиблення міжнародних диспропорцій та загострення внутрішньодержавних соціально-економічних суперечностей.

Наприкінці XX століття в соціології посилилася увага до цифрової нерівності через поширення теорії інформаційного суспільства. Ця концепція пояснює нову соціокультурну реальність, у якій комп'ютерні технології є визначальним чинником структурних змін. Доступність цих технологій стає критерієм, що визначає здатність використовувати їх як ресурс для капіталізації, як на рівні організацій, так і на індивідуальному рівні. Таким чином, наявність або відсутність доступу до сучасних інформаційних технологій впливає на можливості соціальної мобільності, економічного зростання та загального розвитку особистості та спільнот [1].

1. Теоретичні засади поняття цифрової грамотності

Цифрова грамотність є однією з ключових компетентностей особистості в умовах трансформації соціальних, економічних та управлінських процесів під впливом цифрових технологій. У науковій літературі це поняття формується на перетині кількох дисциплін — інформатики, соціології, педагогіки, публічного управління, що зумовлює наявність різних інтерпретацій та підходів до його змісту [10]. На початковому етапі дослідження цифрову грамотність ототожнювали із базовими навичками користування комп'ютером та інтернетом. Проте з розвитком цифрового суспільства цей підхід виявився обмеженим. У сучасному розумінні цифрова грамотність охоплює ширший спектр компетентностей, зокрема здатність знаходити, аналізувати, критично оцінювати, створювати й ефективно поширювати цифровий контент, а також безпечно і відповідально поводитися у цифровому середовищі.

Згідно з підходом ЮНЕСКО, цифрова грамотність – це здатність використовувати цифрові технології для досягнення цілей, пов'язаних із навчанням, працевлаштуванням, розвитком громадянської активності та доступом до інформації. Такий підхід підкреслює функціональний та соціальний вимір цифрової грамотності, роблячи акцент на її ролі у забезпеченні базових прав людини, зокрема права на доступ до інформації та участь у суспільному житті [7].

У межах публічного управління цифрова грамотність розглядається як важлива складова участі громадян в електронному врядуванні, у використанні державних електронних послуг, а також у комунікації з органами влади. Здатність користувачів ефективно застосовувати цифрові інструменти безпосередньо впливає на якість взаємодії з державою, рівень прозорості управлінських процесів та рівень довіри до публічних інституцій. На практиці цифрова грамотність включає декілька взаємопов'язаних рівнів:

- технічний (базові навички користування пристроями: комп'ютером, смартфоном, планшетом);
- інформаційний (уміння шукати, перевіряти та обробляти цифрову інформацію);
- комунікаційний (здатність ефективно спілкуватися в цифровому середовищі);
- безпековий (знання правил цифрової безпеки, захисту персональних даних);
- громадянський (участь у цифрових формах демократії: електронні петиції, консультації, сервіси публічної участі).

Окремим напрямом є поняття цифрової інклюзії, яке передбачає створення умов, за яких усі групи населення — незалежно від віку, фізичних можливостей, освіти, доходу чи місця проживання — мають рівний доступ до цифрових технологій та навичок їх використання. Таким чином, цифрова грамотність виступає не лише як індивідуальна компетенція, а й як об'єкт публічної політики.

Проблематику цифрової нерівності та шляхи її подолання досліджували як окремі науковці, так і провідні міжнародні інституції. Зокрема, у вітчизняному науковому дискурсі М. А. Яценко аналізує цифрову нерівність у контексті трансформації інформаційного суспільства. На глобальному рівні теоретичні засади цього явища були закладені у звітах Міністерства торгівлі США, де вперше було визначено сутність цифрового розриву. Вагомий внесок у розуміння цифрової грамотності як ключової компетентності зробили фахівці ЮНЕСКО, запропонувавши рамку глобальних навичок , а також Європейська комісія, яка розробила концепцію DigComp для громадян ЄС

У дослідженнях Європейської комісії, зокрема в межах рамки цифрових компетентностей для громадян (DigComp), цифрову грамотність трактують як динамічну компетентність, що розвивається протягом життя та охоплює п'ять основних сфер: інформація та цифрова грамотність, комунікація та співпраця, створення цифрового контенту, безпека, розв'язання проблем. Водночас, варто враховувати, що цифрова грамотність не є універсальною для всіх соціальних груп. Рівень цифрових навичок значною мірою залежить від соціально-демографічних чинників — віку, освіти, статі, професійного досвіду, наявності інтернету та доступу до техніки. Саме ці чинники зумовлюють цифрову нерівність — розрив між тими, хто має можливість користуватися цифровими інструментами, і тими, хто виключений із цифрового простору [8].

Отже, цифрова грамотність є не лише технологічною чи освітньою категорією, а й важливим соціальним ресурсом, що визначає рівень залучення громадян до суспільного життя, публічної комунікації та отримання державних послуг. У цьому контексті підвищення цифрової грамотності вразливих груп набуває особливого значення як пріоритет сучасної державної політики та управлінської практики.

2. Цифрова нерівність серед вразливих груп: ознаки та причини

Цифрова нерівність є однією з найсуттєвіших загроз для інклюзивності цифрової трансформації суспільства. Вона проявляється як системне відставання окремих категорій населення у доступі до цифрових технологій, оволодінні цифровими навичками та користуванні публічними електронними сервісами. Особливо відчутною така нерівність є серед вразливих груп, які стикаються з комплексом бар'єрів — інфраструктурних, освітніх, соціальних та психологічних.

До вразливих груп у контексті цифрової трансформації зазвичай відносять: осіб похилого віку, людей з інвалідністю, мешканців сільських територій, внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечені родини, осіб з низьким рівнем освіти. Для кожної з цих категорій характерні свої специфічні чинники цифрового виключення.

Першою ознакою цифрової нерівності є обмежений або відсутній доступ до інтернету та цифрових пристроїв. У сільській місцевості України досі існують проблеми з покриттям високошвидкісного інтернету, а низький рівень доходів не дозволяє придбати сучасну техніку. У багатьох випадках навіть за наявності інтернету відсутні базові умови для його використання: несправні пристрої, відсутність стабільного енергопостачання або технічної підтримки.

Друга ознака полягає в низькому рівні цифрових навичок, зокрема базових умінь користування комп'ютером, смартфоном, мобільними додатками чи державними сервісами (такими як «Дія»). У дослідженнях Європейського Союзу підкреслюється, що цифрові навички населення мають тенденцію до поляризації: молодь швидко адаптується до змін, тоді як старші люди потребують спеціалізованого навчання і супроводу. Це створює розрив між поколіннями та знижує інклюзивність цифрових змін.

Україна демонструє позитивну динаміку в розвитку цифрових навичок і наближається до середнього рівня ЄС. За період 2019-2023 років частка дорослих з базовими та вищими цифровими навичками зросла на 12,6%, досягнувши 59,6%, що є наближеним до рівня в ЄС (56%). Однак, незважаючи на цей прогрес, 40,4% дорослого населення України (18–70 років) станом на 2023 рік все ще володіли цифровими навичками нижче базового рівня. Особливо високий рівень цифрових навичок спостерігається серед підлітків, де понад 85% мають вищі базові навички.

Вразливі групи демонструють критичне відставання у користуванні державними е-послугами:

● Серед осіб віком 70+ лише 22% користувалися електронними послугами протягом останнього року, при цьому 31% цієї групи взагалі не користується інтернетом.

● Серед респондентів із низьким достатком електронними послугами користувалися лише 41%, а серед людей з інвалідністю – 49%.

● Основною причиною некористування е-послугами для старшого покоління є саме брак навичок (67%).

Таблиця 1

Користування державними електронними послугами серед вразливих груп (Жовтень 2024)

Вразлива група	**% Респондентів, які користувалися е-послугами за останній рік**	**% Респондентів, які не користуються інтернетом взагалі**	**Найчастіша причина некористування е-послугами (крім "відсутності потреби")**
Люди старшого віку (70+)	22% (найнижчий показник)	38% (найвищий показник)	Бракує навичок (70%)
Респонденти з низьким достатком	41%	16%	Бракує навичок (56%)
Люди з інвалідністю	49%	13%	Бракує навичок (53%)

Джерело: розраховано/складено автором на основі даних аналітичного звіту ПРООН та Мінцифри [2]

Попри це, Україна ще не досягла рівня лідерів ЄС, таких як Нідерланди та Фінляндія, і для досягнення цілі ЄС – 80% дорослих з базовими цифровими навичками до 2030 р., необхідно продовжувати зусилля в розвитку цифрової грамотності, зокрема серед старших поколінь та людей з обмеженими можливостями.

Третьою важливою причиною є психологічні бар'єри, серед яких – недовіра до цифрових сервісів, страх зробити помилку, відчуття неспроможності опанувати нові технології. Ці чинники особливо поширені серед осіб старшого віку або тих, хто раніше не мав досвіду користування цифровими засобами. Нерідко така установка посилюється попереднім негативним досвідом або відсутністю підтримки.

Четвертою проблемою є відсутність адаптованих навчальних програм, які б враховували потреби осіб з порушеннями зору, слуху, когнітивними або моторними обмеженнями. Більшість онлайн-курсів або навчальних ініціатив не є інклюзивними, що унеможливлює їх ефективне використання окремими категоріями населення.

Таким чином, цифрова нерівність серед вразливих груп є багатофакторним явищем, що вимагає комплексного розуміння. Вона є не лише наслідком технічної або освітньої відсталості, а передусім результатом недостатньої інституційної уваги до потреб окремих соціальних груп. Відтак формування державної політики цифрової інклюзії має ґрунтуватися на принципах доступності, адаптивності та орієнтації на користувача, з урахуванням особливостей кожної групи.

3. Шляхи подолання цифрової нерівності

Подолання цифрової нерівності є одним із пріоритетів сучасної соціальної та цифрової політики у багатьох країнах світу. В умовах швидкої цифровізації державних послуг і комунікації між владою та громадянами, нерівний доступ до цифрових технологій стає бар'єром до реалізації базових прав і свобод окремих соціальних груп.

У зв'язку з цим міжнародний досвід подолання цифрової нерівності набуває особливої цінності для країн, що перебувають на етапі активного впровадження цифрових реформ, зокрема для України.

У країнах Європейського Союзу та Північної Америки сформувалися системні підходи до забезпечення цифрової інклюзії, які поєднують інфраструктурні, освітні, соціальні та нормативні заходи. Зокрема, у Великій Британії функціонує «Цифрова стратегія інклюзії» (UK Digital Inclusion Strategy), що охоплює заходи зі зниження вартості інтернет-послуг, підтримки некомерційних організацій, підготовки цифрових посередників і розвитку онлайн-навчання для людей з низьким рівнем цифрових навичок [2]. Аналогічно, у Канаді діє програма «Connecting Families», завдяки якій домогосподарства з низькими доходами отримують доступ до широкосмугового інтернету за зниженою ціною та підтримку в придбанні базових пристроїв [3].

У Фінляндії створено розгалужену мережу місцевих центрів цифрової підтримки, де особи старшого віку або з інвалідністю можуть отримати консультації, пройти індивідуальні навчальні програми або скористатися цифровими послугами за допомогою тренера. У Естонії питання цифрової інклюзії є інтегрованим елементом цифрової держави: усі цифрові платформи проходять перевірку на відповідність критеріям доступності, а освітні проєкти для дорослих включають обов'язкові блоки цифрової грамотності [4]. Загальною тенденцією в міжнародній практиці є підтримка локальних ініціатив цифрової інклюзії: бібліотеки, школи, громадські організації та муніципалітети долучаються до навчання, консультування та створення безпечного середовища для цифрового навчання людей з вразливих категорій. Такі підходи дозволяють

враховувати специфіку кожної громади та знижують рівень недовіри до цифрових сервісів з боку малозахищених груп.

В Україні проблематика цифрової інклюзії стала актуальною в контексті розвитку екосистеми «Дія» та переходу більшості державних сервісів у цифрову форму. З 2020 року реалізується ініціатива «Дія.Цифрова освіта», спрямована на підвищення цифрової грамотності громадян. У межах цієї програми створено понад 600 офіційних хабів цифрової освіти на базі бібліотек, ЦНАПів, освітніх установ. Програма передбачає перегляд освітніх серіалів, проходження тестів, консультації та супровід [5].

Проте, ефективність цих заходів обмежується необхідністю посилення мотивації серед цільових груп. Так, серед осіб, яким бракує цифрових навичок, 44% взагалі не мають наміру їх опановувати, а 32% віддають перевагу навчанню виключно за допомогою дітей/онуків. Лише 9% хотіли б відвідувати безкоштовні курси.

Окремі громади в Україні впроваджують локальні ініціативи: мобільні групи цифрових консультантів у сільській місцевості, супровід старших осіб у ЦНАПах, співпраця з бібліотеками для навчання пенсіонерів. Такі приклади демонструють потенціал міжсекторальної взаємодії, але залишаються фрагментарними та залежать від ініціативності місцевих лідерів або зовнішніх проєктів технічної допомоги.

На нормативному рівні питання цифрової інклюзії задекларовано у розпорядженні Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації». При цьому, для підвищення рівня використання е-послуг критично важливою є їхня адаптація: найбільш затребуваними елементами є наявність номеру телефону, за яким можна звернутися (22%), та короткі й чіткі пояснення без канцелярської мови (21%)[6].

Важливим викликом для України залишається відсутність єдиної національної програми з цифрової інклюзії людей з інвалідністю. Далеко не всі електронні сервіси мають адаптовані інтерфейси, можливості озвучування, читабельність для людей із порушеннями зору, а також функціональність для користувачів, які не мають змоги самостійно пройти цифрову ідентифікацію. Бракує навчальних матеріалів, доступних для осіб з когнітивними або сенсорними порушеннями.

Міжнародний і національний досвід засвідчує, що подолання цифрової нерівності є багатоаспектним процесом, який вимагає комплексного підходу. Найефективнішими є моделі, що поєднують:

- забезпечення технічної доступності (інтернет, пристрої);
- освітні програми, адаптовані до конкретних груп (з урахуванням низької мотивації до традиційних курсів);
- розвиток мережі цифрових посередників на місцях (наставництво, підтримка в ЦНАПах);

● цифрову доступність платформ та людиноцентричний дизайн (зокрема, гарячі лінії підтримки).

Україна має всі передумови для формування цілісної політики цифрової інклюзії, але її реалізація потребує системності, фінансової підтримки, а головне — орієнтації на потреби вразливих громадян, а не лише на технічну модернізацію сервісів.

Висновки

Подолання цифрової нерівності потребує узгоджених дій держави, громадянського суспільства, бізнесу й освітніх установ. За таких умов формуються системні підходи, завдяки яким громадяни з різними потребами отримують можливість доступу до цифрових ресурсів, навчання та підтримки. Органи влади відіграють стратегічну роль, створюючи нормативно-правову базу, фінансуючи проєкти та координуючи інфраструктурні ініціативи. В Україні реалізовано програми «Дія.Цифрова освіта» та «Цифрова держава», що передбачають створення мережі цифрових хабів (бібліотеки, ЦНАПи, школи), де громадяни можуть безкоштовно отримувати доступ до інтернету, комп'ютерів та освітніх матеріалів. За даними Мінцифри та UNDP, в Україні уже функціонує понад 5 000 таких хабів, які охоплюють регіони із соціально вразливими категоріями населення.

Громадянське суспільство виступає посередником між державою та групами, що мають обмежений доступ до цифрових послуг. Зокрема, у межах програми UNDP–Sweden, реалізованої разом із Державною бібліотечною асоціацією та Мінцифрою, навчено понад 3 000 бібліотечних координаторів (hub coordinators) у 12 регіонах. Вони проводять цифрові тренінги для місцевого населення, допомагаючи освоїти онлайн-сервіси й подолати бар'єри самостійної реєстрації у «Дії». Бізнес активно долучається через програми корпоративної соціальної відповідальності. Зокрема, IT Ukraine Association і EPAM реалізують проєкт Teachers Internship, через який понад 300 педагогів отримали стажування в IT-компанії та доступ до сучасних технологічних інструментів та методик[11]. Також компанії надають технічне обладнання, розробляють адаптивні сервіси й створюють програми наставництва. Заклади освіти, особливо університети й школи, відіграють фундаментальну роль у формуванні цифрових компетенцій населення.

Завдяки партнерствам із бізнесом (наприклад, через Teachers Internship) освітяни підносять свою кваліфікацію, а навчальні заклади стають майданчиками цифрових hub-центрів.

Ефективність такої міжсекторальної взаємодії підтверджується прикладами. У Вінницькій області місцева влада, громадська організація, IT-компанія та університет відкрили мобільний центр цифрової підтримки для внутрішньо переміщених осіб — із консультаціями з оформлення документів через «Дію» та базовим супроводом. У Черкаській області студенти-волонтери допомагають

літнім людям проходити адаптивні курси в бібліотеках за підтримки ІТ-компаній.

Отже, міжрівнева співпраця дозволяє об'єднати ресурси та компетентності кожного сектора: держава — ресурси й політику, громадські організації — локальну адаптацію, бізнес — технічне забезпечення та експертизу, а освіта — довготривалу підготовку. Такий підхід створює основу для стійкої цифрової інклюзії, що охоплює найуразливіші категорії населення та відкриває їм взаємодію з цифровим суспільством.

Література:

1. Яценко М. А. Цифрова нерівність в інформаційному суспільстві. Трансформація українського суспільства в цифрову еру : матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Одеса, 25 березня 2022 р.) / відп. ред. Ю. І. Шмаленко ; каф-ра соціології НУ «ОЮА». Одеса, 2022. С. 37–41.

2. Програма розвитку ООН в Україні, Міністерство цифрової трансформації України. Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг. Аналітичний звіт за 2024 рік. Київ, 2025.

3. Digital Inclusion Strategy. UK Government, 2014. URL: https://www.gov.uk/government/publications/government-digital-inclusion-strategy

4. Connecting Families initiative. Government of Canada, 2023. URL: https://ised-isde.canada.ca/site/connecting-families/en

5. Digital Inclusion as a Fundamental Block in Building a Digital Society. e-Estonia. URL: https://e-estonica.com/digital-inclusion-as-a-fundamental-block-in-building-a-digital-society/

6. Платформа Дія.Цифрова освіта. М-во цифрової трансформації України, 2024. URL: https://osvita.diia.gov.ua

7. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text

8. A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills. UNESCO, 2018. URL: https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip51-global-framework-reference-digital-literacy-skills-2018-en.pdf .

9. DigComp: The European Framework for Digital Competence for Citizens. European Commission, 2016. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/oldpage-digcomp/digcomp-framework_en.

10. Проблематика цифрової нерівності в умовах інформаційного суспільства. DUAN IR. URL: https://ir.duan.edu.ua/items/f300f946-7595-46fc-938c-9eba01d7f550/full.

11. Дія.Освіта запустила оновлену діджитал-карту із хабами цифрової освіти. UNDP Ukraine.2023.URL:https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/diyaosvita-zapustyla-onovlenu-dydzhytal-kartu-iz-khabamy-tsyfrovoyi-osvity.

References:

1. Yatsenko, M. A. (2022). Tsyfrova nerivnist v informatsiinomu suspilstvi [Digital inequality in the information society]. In *Transformatsiia ukrainskoho suspilstva v tsyfrovu eru: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu (Odesa, 25 bereznia 2022 r.)* [Transformation of Ukrainian society in the digital era: proceedings of the All-Ukrainian round table (Odesa, March 25, 2022)] (pp. 37–41). Odesa: Department of Sociology, National University "Odesa Law Academy" [in Ukrainian].

2. United Nations Development Programme in Ukraine, & Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2025). *Dumky i pohliady naselennia Ukrainy shchodo derzhavnykh*

elektronnykh posluh. Analitychnyi zvit za 2024 rik [Opinions and views of the population of Ukraine regarding public electronic services. Analytical report for 2024]. Kyiv [in Ukrainian].

3. UK Government. (2014). *Digital Inclusion Strategy*. Retrieved from https://www.gov.uk/government/publications/government-digital-inclusion-strategy

4. Government of Canada. (2023). *Connecting Families initiative*. Retrieved from https://ised-isde.canada.ca/site/connecting-families/en

5. e-Estonia. (n.d.). *Digital Inclusion as a Fundamental Block in Building a Digital Society*. Retrieved from https://e-estonica.com/digital-inclusion-as-a-fundamental-block-in-building-a-digital-society/

6. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2024). *Diia.Tsyfrova osvita* [Diia.Digital Education Platform]. Retrieved from https://osvita.diia.gov.ua [in Ukrainian].

7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. No. 167-r* [On approval of the Concept for the development of digital competences and approval of the plan of measures for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021 No. 167-r]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].

8. UNESCO. (2018). *A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills*. Retrieved from https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip51-global-framework-reference-digital-literacy-skills-2018-en.pdf

9. European Commission. (2016). *DigComp: The European Framework for Digital Competence for Citizens*. Retrieved from https://joint-research-centre.ec.europa.eu/oldpage-digcomp/digcomp-framework_en

10. *Problemy tsyfrovoi nerivnosti v informatsiinomu suspilstvi* [Problems of digital inequality in the information society]. (n.d.). DUAN IR. Retrieved from https://ir.duan.edu.ua/items/f300f946-7595-46fc-938c-9eba01d7f550/full [in Ukrainian].

11. UNDP Ukraine. (2023). *Diia.Osvita zapustyla onovlenu didzhytal-kartu iz khabamy tsyfrovoi osvity* [Diia.Osvita launched an updated digital map with digital education hubs]. Retrieved from https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/diyaosvita-zapustyla-onovlenu-dydzhytal-kartu-iz-khabamy-tsyfrovoyi-osvity [in Ukrainian].

УДК 338.93

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-294-305

Томашевська Антоніна Василівна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-8182-5906

Щур Роман Іванович доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0001-9945-3939

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІНВЕСТИЦІЙ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню механізмів публічного управління ресторанним бізнесом України в умовах соціально-економічних трансформацій, цифровізації економіки та воєнного стану. Обґрунтовано роль ресторанного бізнесу як важливої складової сфери послуг, що впливає на зайнятість населення, розвиток малого і середнього підприємництва, формування доходів місцевих бюджетів та підвищення якості життя суспільства. Визначено, що сучасне функціонування галузі відбувається під впливом багатьох зовнішніх викликів, зокрема пандемічної кризи, повномасштабної збройної агресії проти України, змін споживчої поведінки та зростання конкуренції.

У роботі проаналізовано динаміку чисельності суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу, структуру галузі та інвестиційні процеси. Встановлено, що попри кризові явища ресторанний бізнес продемонстрував відносну адаптивність і стійкість, зокрема завдяки активній участі фізичних осіб-підприємців, упровадженню інноваційних технологій управління, розвитку цифрових сервісів, форматів доставки та нових бізнес-моделей. Доведено, що інвестиції є ключовим чинником модернізації матеріально-технічної бази та впровадження інновацій у галузі, водночас їх динаміка характеризується нестабільністю та чутливістю до макроекономічних і воєнних факторів.

Особливу увагу приділено аналізу системи публічного управління та державного регулювання ресторанним бізнесом, визначенню суб'єктів і об'єктів управлінського впливу, а також систематизації методів, форм і функцій державного регулювання з урахуванням особливостей воєнного стану. Запропоновано комплексний підхід до державного управління, що поєднує адміністративно-правові, фінансово-економічні, організаційно-управлінські, інноваційні та соціально-орієнтовані інструменти. Обґрунтовано необхідність удосконалення

публічної політики у сфері ресторанного бізнесу з метою стимулювання інноваційної діяльності, залучення інвестицій та забезпечення сталого розвитку галузі в умовах післявоєнного відновлення.

Ключові слова: публічне управління, державне регулювання, механізм, ресторанний бізнес, інноваційні технології управління, інвестиції, соціально-економічний аспект.

Tomashevska Antonina Vasylivna PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-8182-5906

Shchur Roman Ivanovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0001-9945-3939

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE RESTAURANT BUSINESS IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND INVESTMENTS

Abstract. The article is devoted to the study of mechanisms of public administration of the restaurant business in Ukraine under conditions of socio-economic transformations, digitalization of the economy, and martial law. The role of the restaurant business as an important component of the service sector is substantiated, as it influences employment, the development of small and medium-sized enterprises, the formation of local budget revenues, and the improvement of the quality of life of society. It is determined that the current functioning of the industry is shaped by numerous external challenges, including the pandemic crisis, the full-scale armed aggression against Ukraine, changes in consumer behavior, and increasing competition.

The paper analyzes the dynamics of the number of business entities in the hotel and restaurant sector, the structure of the industry, and investment processes in the field of food and beverage services. It is established that despite crisis phenomena, the restaurant business has demonstrated relative adaptability and resilience, in particular due to the active involvement of individual entrepreneurs, the introduction of innovative management technologies, the development of digital services, delivery formats, and new business models. It is proved that investments are a key factor in the modernization of the material and technical base and the implementation of innovations in the industry; however, their dynamics are characterized by instability and sensitivity to macroeconomic and wartime factors.

Special attention is paid to the analysis of the public administration system of the restaurant business, the identification of subjects and objects of managerial

influence, as well as the systematization of methods, forms, and functions of state regulation taking into account the specifics of martial law. A comprehensive approach to public administration is proposed, combining administrative-legal, financial-economic, organizational-managerial, innovative, and socially oriented instruments. The necessity of improving public policy in the restaurant business sector is substantiated in order to stimulate innovative activity, attract investments, and ensure sustainable development of the industry in the context of post-war recovery.

Keywords: public administration, state regulation, mechanism, restaurant business, innovative management technologies, investments, socio-economic aspect.

Постановка проблеми. Ресторанний бізнес є важливою складовою сфери послуг та соціально-економічного розвитку України, оскільки він забезпечує зайнятість населення, сприяє розвитку малого і середнього підприємництва та формуванню доходів місцевих бюджетів. Водночас сучасні умови його функціонування характеризуються високим рівнем нестабільності, зумовленої пандемічними наслідками, повномасштабною збройною агресією проти України, трансформацією споживчої поведінки та прискоренням процесів цифровізації економіки, що суттєво ускладнює діяльність суб'єктів ресторанного бізнесу.

В умовах воєнного стану актуалізується проблема формування ефективних механізмів публічного управління, здатних забезпечити інноваційно-інвестиційний розвиток ресторанного бізнесу, його фінансову стійкість та адаптацію до кризових викликів. Наявні інструменти державного регулювання часто є фрагментарними та недостатньо орієнтованими на стимулювання впровадження інноваційних технологій і залучення інвестицій, що обмежує можливості сталого розвитку галузі та потребує комплексного наукового переосмислення підходів до публічного управління ресторанним бізнесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні аспекти державного управління, інноваційної політики та інвестиційних процесів у сфері послуг досліджуються у роботах Ф. Фукуями, Д. Сакса, Дж. Ная, а також українських науковців, зокрема Л. Л. Антонюк, І. Каленюк, О., Н. Холявки та інших, у яких акцентується увага на ролі публічної політики, інноваційних технологій управління та інвестицій як чинників підвищення конкурентоспроможності галузі. Водночас питання комплексного дослідження механізмів публічного управління ресторанним бізнесом у контексті поєднання інноваційних технологій та інвестицій, особливо в умовах воєнного стану, залишаються недостатньо опрацьованими, що зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах трансформації соціально-економічної системи України ресторанний бізнес виступає важливою складовою сфери послуг, що впливає на рівень зайнятості населення, розвиток малого і середнього підприємництва, формування доходів місцевих бюджетів та підвищення якості життя суспільства.

Водночас функціонування ресторанного бізнесу відбувається під впливом численних зовнішніх викликів, зокрема нестабільності економічного середовища, зміни споживчих уподобань, цифровізації економіки та зростання конкуренції, що зумовлює необхідність удосконалення механізмів публічного управління у цій сфері.

Особливого значення в умовах сучасного розвитку набувають інноваційні технології управління, які сприяють підвищенню ефективності діяльності суб'єктів ресторанного бізнесу, оптимізації бізнес-процесів, покращенню якості обслуговування та формуванню конкурентних переваг. Запровадження цифрових рішень, автоматизованих систем управління, електронних сервісів і платформ змінює традиційні підходи до ведення бізнесу та потребує відповідного інституційного й регуляторного супроводу з боку органів публічної влади[1].

Водночас важливу роль у розвитку ресторанного бізнесу відіграють інвестиції, які є ключовим чинником впровадження інновацій, модернізації матеріально-технічної бази та забезпечення сталого розвитку галузі. Формування сприятливого інвестиційного клімату, державна підтримка інноваційних проєктів і створення ефективних механізмів взаємодії публічного та приватного секторів стають пріоритетними завданнями публічного управління.

Повномасштабна збройна агресія проти України стала визначальним чинником дестабілізації функціонування ресторанного бізнесу як складової сфери послуг. Воєнні дії зумовили різке скорочення кількості суб'єктів господарювання у сфері громадського харчування, порушення ланцюгів постачання, дефіцит трудових ресурсів та зниження платоспроможного попиту населення. У перші місяці воєнного стану значна частка закладів ресторанного бізнесу була змушена призупинити або повністю припинити свою діяльність, що негативно позначилося на зайнятості та фінансовій стійкості галузі [2].

У 2020 р. ресторанний бізнес зіткнувся з першим серйозним випробуванням – кризою, пов'язаною з пандемією COVID-2019. Лютий 2022 р. відзначився ще більш серйозним викликом для галузі – російсько-українською війною, що спричинила негативний вплив на стан готельно-ресторанного господарства в глобальних масштабах. Було втрачено ресторанну й готельну інфраструктуру великої кількості вітчизняних морських курортів. Велика їх кількість до цього часу перебуває в окупації чи безпосередній близькості до зони бойових дій [3].

Усе вищезгадане помітно позначилося на чисельності діючих суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу України (табл. 1). Як бачимо з табл. 1, загальна кількість суб'єктів господарювання у сфері тимчасового розміщування й організації харчування, коливаючись за роками, за весь досліджуваний період збільшилася на 34,6 %.

Висхідну тенденцію в динаміці цього показника забезпечили фізичні особи-підприємці, частка яких у загальній чисельності суб'єктів господарювання неухильно зростала: з 80,5 % у 2010 р. до 91,7 % у 2023 р. Це свідчить про активну участь малого бізнесу в розвитку галузі.

Таблиця 1

Чисельність діючих суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу України, од

	2010	2015	2019	2020	2021	2022	2023	Темп зростання, %
Тимчасове розміщування й організація харчування, тис. од.	50,0	58,4	69,7	71,8	69,7	57,7	67,3	134,6
з них ФОП, тис. од.	40,3	50,7	61,8	64,1	62,2	52,9	61,7	153,1
готелі і подібні засоби тимчасового розміщування	4209,0	4035,0	5451,0	5125,0	4903,0	4082,0	…	97,0
засоби розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання	5032,0	3453,0	2858,0	2845,0	2805,0	1905,0	…	37,9
суб'єкти з надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів	82,0	74,0	56,0	51,0	48,0	30,0	…	36,6
інші засоби тимчасового розміщування	790,0	493,0	473,0	398,0	371,0	258,0	…	32,7
ресторани, суб'єкти з надання послуг мобільного харчування	29950,0	38345,0	48398,0	51069,0	…	…	…	170,5

Джерело: сформовано автором на основі [4]

У 2024 році ситуація покращилася — бізнеси адаптувалися, частина закритих закладів відновила роботу, з'явилися нові ресторани та кафе, але й викликів залишилося багато:

- виторг українських ресторанів та кафе у 2024 році в середньому зріс на 10% у порівнянні з 2023 роком (рис.1.), а середній чек — на 17%. Причина в тому, що збільшилися ціни на продукти;
- українці рідше відвідують заклади громадського харчування — на 3% менше, ніж минулого року. У Дніпрі відвідуваність впала найбільше серед великих міст, на 5%;
- власники 47% опитаних закладів стверджують, що рентабельність знизилася [5].

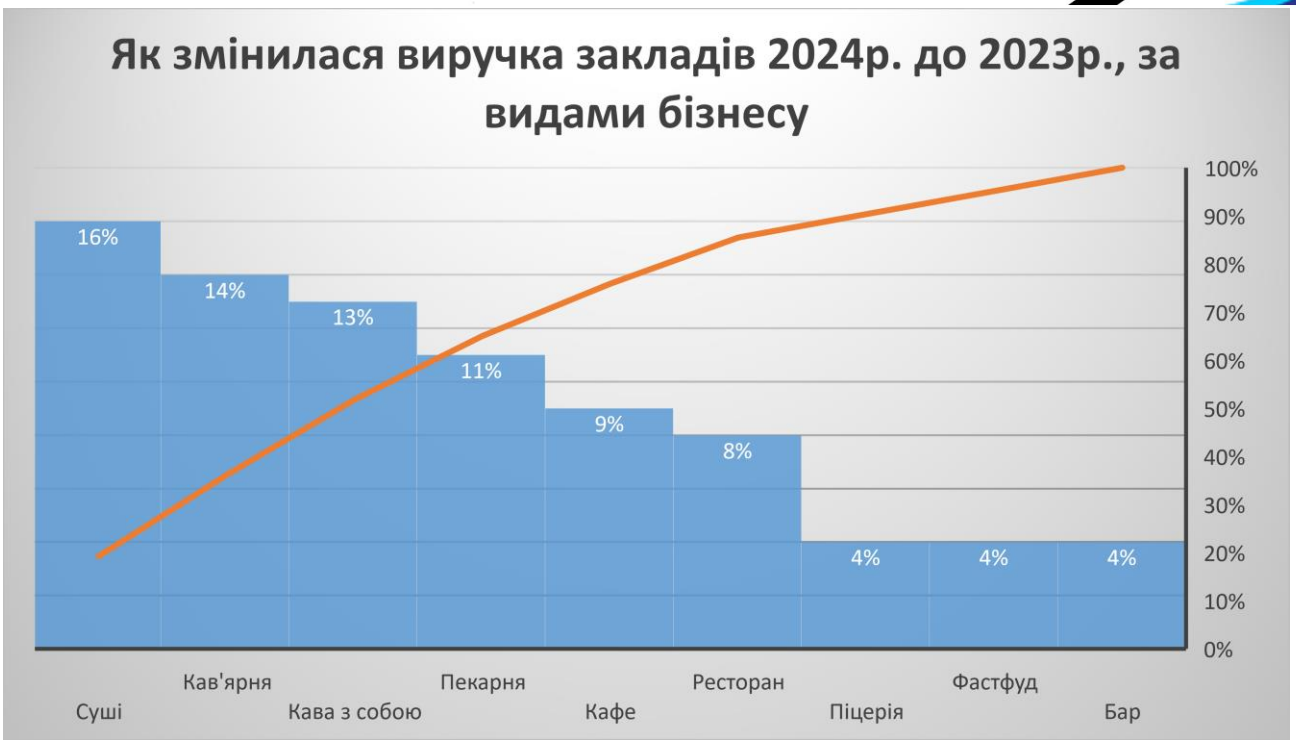

Рис. 1. Як змінилася виручка закладів 2024р. до 2023р., за видами бізнесу
Джерело: сформовано автором на основі [5]

Динаміка інвестиційної активності у ресторанному бізнесі України протягом 2015–2023 рр. відзначалася нестійкістю та значною залежністю від змін макроекономічних і галузевих умов (рис. 2). Обсяги капітальних інвестицій у сферу надання послуг з організації харчування змінювалися нерівномірно, що було зумовлено впливом економічних криз, структурних зрушень, а також надзвичайних подій, які суттєво трансформували середовище функціонування галузі [4].

Загалом інвестиційні вкладення у ресторанний бізнес мали тенденцію до зростання, однак супроводжувалися вираженими коливаннями рівня інвестиційної активності.

Максимальні обсяги капітальних інвестицій були зафіксовані у 2019 р., що свідчило про підвищення інвестиційної привабливості ресторанної сфери та активізацію підприємницьких ініціатив. У 2020–2023 рр. інвестиційні процеси зазнали негативного впливу пандемічних і воєнних факторів, проте ресторанний бізнес зберіг відносну стійкість до інвестиційних шоків.

Попри загальне уповільнення економічної динаміки, обсяги інвестицій у ресторанний бізнес у зазначений період залишалися на відносно стабільному рівні — у межах 1,1–1,4 млрд грн, що свідчить про збереження інтересу інвесторів до даного сегмента сфери послуг. Це підтверджує адаптаційний потенціал ресторанного бізнесу та обґрунтовує необхідність удосконалення механізмів публічного управління, спрямованих на стимулювання інвестиційної діяльності й підтримку інноваційного розвитку галузі. [7]

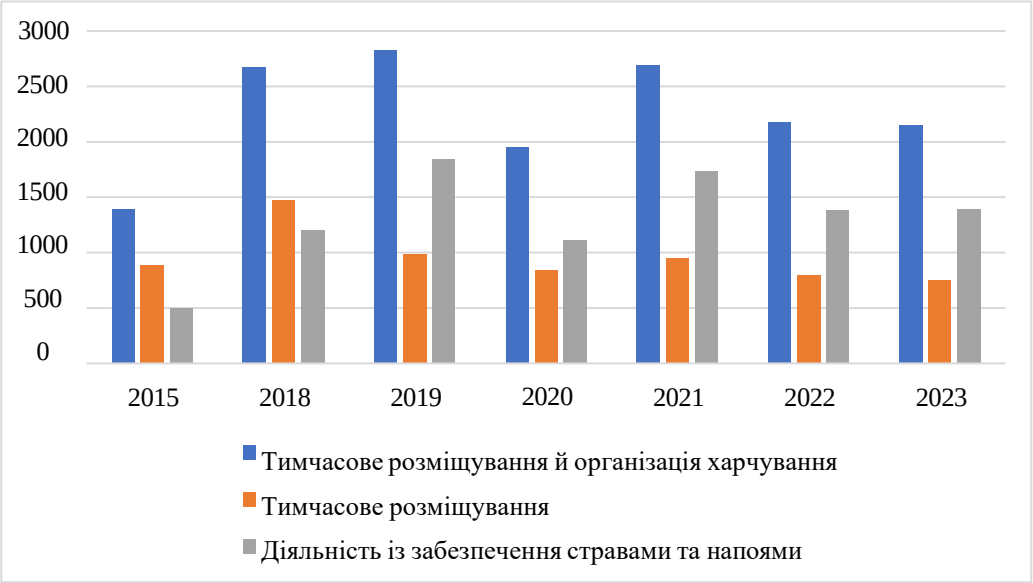

Рис. 2. Обсяг інвестицій у готельно-ресторанний бізнес України, млн грн
Джерело: сформовано автором на основі [7]

Водночас кризові умови сприяли трансформації функціональної ролі ресторанного бізнесу, актуалізувавши його соціально-економічну складову. Частина підприємств адаптувала операційну діяльність до потреб воєнного часу, запровадивши моделі функціонування, орієнтовані на надання безоплатних послуг харчування соціально вразливим групам населення, забезпечення продовольчої підтримки медичних закладів та підрозділів сил безпеки і оборони.

Системну координацію благодійної та волонтерської діяльності закладів ресторанного бізнесу здійснюють галузеві об'єднання, зокрема Українська ресторанна асоціація, що забезпечує сталі механізми взаємодії між суб'єктами господарювання, органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства.

Зазначені процеси засвідчують посилення соціальної відповідальності ресторанного бізнесу та обґрунтовують необхідність удосконалення механізмів публічного управління, спрямованих на підтримку інноваційних моделей діяльності та залучення інвестицій у післякризовий період. [2]

Суб'єктом державного управління у сфері ресторанного бізнесу виступає держава в особі уповноважених органів публічної влади, тоді як об'єктами управлінського впливу можуть бути:

1. за галузевою ознакою — ресторанний бізнес як складова сфери послуг та громадського харчування;

2. за територіальною ознакою — регіональні та місцеві ринки ресторанних послуг;

3. за напрямом господарської діяльності — окремі види діяльності у сфері ресторанного бізнесу (заклади громадського харчування різних форматів і спеціалізацій);

4. за напрямом управлінського впливу — потреби споживачів ресторанних послуг (реальні та потенційні).

Державне регулювання ресторанного бізнесу здійснюється через систему взаємопов'язаних інструментів, спрямованих на формування сприятливого правового, економічного та інституційного середовища функціонування галузі. Залежно від характеру та способу впливу на суб'єктів господарювання, інструменти державного регулювання доцільно поділяти на важелі прямого та непрямого впливу. Важелі прямого впливу передбачають безпосереднє втручання держави у діяльність закладів ресторанного господарства шляхом нормативно-правового регулювання, контролю та фінансової підтримки, тоді як важелі непрямого впливу спрямовані на створення умов для стимулювання розвитку ресторанного бізнесу, підвищення його інвестиційної привабливості, інноваційної активності та конкурентоспроможності. Такий підхід дозволяє комплексно охарактеризувати механізми державного регулювання ресторанного бізнесу та визначити їх роль у забезпеченні сталого розвитку галузі (табл.2).

Таблиця 2

Державне регулювання ресторанного бізнесу

Важелі прямого впливу	Важелі непрямого впливу
закони та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність закладів ресторанного господарства	формування та реалізація державної політики розвитку ресторанного бізнесу як складової сфери послуг
ліцензування окремих видів діяльності та державна реєстрація суб'єктів ресторанного бізнесу	індикативне планування розвитку галузі, підтримка наукових досліджень та аналітичних розробок у сфері ресторанного господарства
державний контроль за дотриманням санітарно-епідеміологічних норм, вимог безпечності та якості харчових продуктів	створення сприятливих умов для залучення внутрішніх та іноземних інвестицій у ресторанний бізнес
запровадження стандартів та сертифікації продукції й послуг у сфері ресторанного бізнесу	підвищення рівня доходів населення та стимулювання споживчого попиту на ресторанні послуги
контроль за розміщенням закладів ресторанного господарства з урахуванням містобудівних та екологічних вимог	інтеграція українського ресторанного бізнесу у міжнародні мережі та глобальні ланцюги гостинності
інвестування об'єктів ресторанної інфраструктури, що мають державне або соціальне значення	підтримка конкурентного середовища та запобігання монополізації ринку ресторанних послуг
затвердження та реалізація програм розвитку ресторанної інфраструктури на державному й регіональному рівнях	сприяння відкриттю нових закладів, відновленню та модернізації діючих підприємств ресторанного бізнесу
застосування фінансових гарантій відповідальності суб'єктів ресторанного бізнесу перед споживачами	стимулювання розвитку внутрішнього споживання ресторанних послуг із урахуванням соціальної складової

Важелі прямого впливу	Важелі непрямого впливу
фінансова підтримка соціально орієнтованих закладів громадського харчування (у закладах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту)	заохочення інноваційної діяльності, цифровізації та впровадження сучасних технологій управління

Джерело: сформовано автором

Механізм державного управління ресторанним бізнесом є складною багаторівневою управлінською системою зі сформованою структурою та взаємозв'язками між її елементами, що має забезпечувати створення сприятливого інституційного, економічного та регуляторного середовища для сталого розвитку галузі. Процес державного управління ресторанним бізнесом реалізується через систему взаємопов'язаних функцій, цілей, методів і форм їх практичного втілення, що комплексно відображає характер і напрями публічного впливу на розвиток суб'єктів ресторанної діяльності та узагальнено представлено у табл. 3.

Таблиця 3

Методи, форми та функції державного управління ресторанним бізнесом у контексті інноваційних технологій управління та інвестицій в умовах воєнного стану

Методи державного управління	Форми реалізації	Функції	Особливості в умовах воєнного стану
Адміністративно-правові методи	Нормативно-правове регулювання інноваційної діяльності; Ліцензування з урахуванням цифрових форматів роботи; Стандартизація та сертифікація інноваційних технологій і процесів; Санітарно-епідеміологічні вимоги до нових форматів обслуговування; Спрощені дозвільні процедури для інноваційних проєктів.	Формування правових умов для впровадження інновацій; Забезпечення безпеки та якості інноваційних ресторанних послуг; Захист прав споживачів в умовах цифровізації.	Прискорене ухвалення регуляторних рішень; Тимчасове спрощення вимог для інноваційних проєктів; Гнучке регулювання нових форматів діяльності.
Фінансово-економічні методи	Фінансово-кредитне стимулювання інновацій; Державні та муніципальні інвестиції в інноваційні проєкти; Податкові пільги для інноваційно активних підприємств; Бюджетне фінансування програм цифровізації; Механізми державно-приватного партнерства.	Залучення інвестицій у ресторанний бізнес; Фінансова підтримка інноваційного розвитку галузі; Підвищення інвестиційної привабливості ресторанної сфери.	Податкові канікули для інноваційних проєктів; Гранти на цифрову трансформацію; Пільгове кредитування відновлення бізнесу.

Методи державного управління	Форми реалізації	Функції	Особливості в умовах воєнного стану
Організаційно-управлінські методи	Стратегічне планування інноваційного розвитку; Регіональні програми підтримки інновацій та інвестицій; Координація дій органів влади та бізнесу; Інформаційно-консультаційна підтримка інвесторів.	Координація інноваційно-інвестиційних процесів; Підвищення ефективності управління галуззю; Забезпечення сталого інноваційного розвитку.	Антикризове управління інвестиційними проєктами; Підтримка релокації інноваційного бізнесу; Посилення міжсекторальної взаємодії.
Інноваційні методи	Цифровізація адміністративних та бізнес-процесів; Впровадження інноваційних технологій управління; Розвиток електронних платформ і сервісів; Підтримка стартапів та технологічних рішень у HoReCa.	Реалізація інноваційного потенціалу ресторанного бізнесу; Підвищення конкурентоспроможності закладів; Модернізація управлінських і виробничих процесів.	Пріоритет цифрових рішень; Розвиток дистанційних форматів управління; Посилення кібербезпеки.
Соціально-економічний аспект та антикризові методи	Програми підтримки зайнятості в інноваційних закладах; Компенсаційні механізми для інноваційного бізнесу; Антикризові пакети підтримки інвестицій; Спрощення регулювання інноваційної діяльності.	Збереження людського капіталу; Соціальна стабільність у галузі; Адаптація ресторанного бізнесу до кризових умов.	Підтримка працевлаштування ВПО в інноваційних закладах; Збереження кадрового потенціалу; Стимулювання післявоєнних інвестицій.

Джерело: сформовано автором на основі[6]

Подана таблиця відображає систематизацію методів, форм і функцій державного управління ресторанним бізнесом з урахуванням пріоритетів інноваційного розвитку та інвестиційної підтримки в умовах воєнного стану. Запропонований підхід дозволяє окреслити трансформацію традиційних інструментів державного управління у напрямі підвищення адаптивності, стійкості та конкурентоспроможності ресторанної галузі в кризових умовах.

Висновки. Система державного управління у сфері ресторанного бізнесу в умовах воєнного стану повинна базуватися на наступних принципах:

− забезпечення функціональної стійкості та адаптивності ресторанного бізнесу в умовах воєнних викликів шляхом формування конкурентоспроможного ресторанного продукту, здатного задовольняти базові потреби населення та сприяти соціально-економічній стабілізації регіонів;

− раціональне використання ресурсів, дотримання вимог безпечності харчових продуктів і стандартів якості, мінімізація негативного впливу діяльності закладів ресторанного бізнесу на довкілля, а також забезпечення продовольчої безпеки в кризових умовах;

− розвиток інформаційної та цифрової інфраструктури ресторанного бізнесу, підвищення ефективності комунікації між суб'єктами господарювання та органами публічної влади, формування позитивного іміджу України як держави з розвиненою культурою гостинності навіть в умовах воєнних дій;

− удосконалення інституційної структури державного управління ресторанним бізнесом на основі координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадських інституцій з метою оперативного реагування на кризові ситуації;

− сприяння розвитку логістичної та сервісної інфраструктури ресторанного бізнесу з урахуванням обмежень воєнного часу, зокрема щодо постачання сировини, транспортного забезпечення та енергетичної безпеки;

− удосконалення системи державної статистики та моніторингу діяльності ресторанного бізнесу з урахуванням воєнних ризиків, релокації підприємств і змін у структурі попиту, відповідно до міжнародних стандартів обліку та аналізу;

− розвиток системи підготовки та перепідготовки кадрів для ресторанного бізнесу з урахуванням потреб воєнного та післявоєнного періодів, впровадження дистанційних і цифрових освітніх технологій, стимулювання інноваційної діяльності та наукового забезпечення відновлення й модернізації галузі.

Література:

1. Томашевська А. В., Сурай І. Г., Жук О. І. Формування ефективного механізму державного стимулювання інноваційного розвитку малого і середнього підприємництва // Наукові перспективи. Серія «Державне управління». – 2025. – № 6(60). – С. 376–389.

2. Проблеми ресторанного бізнесу в Україні у 2025 році та рішення для них [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://hub.kyivstar.ua/articles/problemi-restorannogo-biznesu-v-ukrayini-u-2025-roczi-ta-rishennya-dlya-nih

3. Зарубіна А. В., Сіра Е. О., Демчук Л. І. Особливості туризму в умовах воєнного стану // *Економіка та суспільство*. – 2022. – Вип. 41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/334959/323842

4. Статистичний щорічник України за 2023 рік [Електронний ресурс]. – Державна служба статистики України. – Режим доступу:https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf

5. Як змінився ресторанний ринок України.Підсумки 2024 року від Poster [Електронний ресурс]. - Доступ: https://joinposter.com/ua/blog/management/pidsumky-2024-roku-vid-poster

6. Рябенька М. О. Сучасні аспекти управління в закладах готельно-ресторанного бізнесу // Проблеми сучасних трансформацій. – 2024. – № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-13-12-01/2024-13-12-01

7. Poster. Аналітика ресторанного ринку України. – 2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://joinposter.com

References:

1. Tomashevska, A. V., Surai, I. H., & Zhuk, O. I. (2025). *Formuvannya efektyvnoho mekhanizmu derzhavnoho stymulyuvannya innovatsiynoho rozvytku maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva* [Forming an effective mechanism of state stimulation of innovative development of small and medium-sized enterprises]. *Scientific Perspectives. Public Administration Series*, 6(60), 376–389. [in Ukrainian].

2. Problemy restorannoho biznesu v Ukrayini u 2025 rotsi ta rishennya dlya nykh [Problems of the restaurant business in Ukraine in 2025 and solutions to them]– Retrieved from:https://hub.kyivstar.ua/articles/problemi-restorannogo-biznesu-v-ukrayini-u-2025-roczi-ta-rishennya-dlya-nih
[in Ukrainian].

3. Zarubina, A. V., Sira, E. O., & Demchuk, L. I. (2022). *Osoblyvosti turyzmu v umovakh voyennoho stanu* [Features of tourism under martial law]. *Economy and Society*, (41) [Electronic resource]. – Retrieved from:http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/334959/323842/ [in Ukrainian].

4. Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2023 rik [Statistical Yearbook of Ukraine 2023]. – State Statistics Service of Ukraine. – Retrieved from:https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf [in Ukrainian].

5. How the restaurant market of Ukraine has changed: Results of 2024 by Poster [Electronic resource]. – Retrieved from:https://joinposter.com/ua/blog/management/pidsumky-2024-roku-vid-poster [in Ukrainian].

6. Ryabenka, M. O. (2024). Suchasni aspekty upravlinnya v zakladakh hotel′no-restorannoho biznesu. [Modern aspects of management in hotel and restaurant business establishments] *Problems of Modern Transformations*, (13) [Electronic resource]. – Retrieved from:https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-13-12-01/2024-13-12-01 [in Ukrainian].

7. Poster. (2024). Analytics of the restaurant market of Ukraine. - Retrieved from: https://joinposter.com [in English].

УДК: 351.84:351.77

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-306-319

Федорчак Ольга Василівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного врядування, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-9965-5135

Шипов Юрій Олександрович аспірант кафедри публічного врядування, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0004-0862-1984

ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЦІЄЮ МЕДИЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз кращих вітчизняних практик публічного управління інтеграцією медичних та соціальних послуг в Україні в умовах децентралізації влади та зростання соціальних і демографічних викликів, зумовлених війною, внутрішнім переміщенням населення та зростанням потреб у довготривалому догляді. Проаналізовано нормативно-правові засади інтеграції медичних і соціальних послуг, зокрема положення стратегічних та програмних документів, рішень Кабінету Міністрів України, ініціатив центральних органів виконавчої влади у сфері охорони здоров'я та соціального захисту. Окрему увагу приділено інституційним аспектам взаємодії між органами публічної влади, закладами охорони здоров'я, надавачами соціальних послуг та громадськими організаціями, а також ролі органів державної влади та місцевого самоврядування у впровадженні інтегрованого підходу до надання медичних і соціальних послуг. Також приділено увагу аналізу сучасних українських практик інтеграції медичних і соціальних послуг, зокрема пілотному проєкту із супроводу ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, розвитку послуг довготривалого догляду, підтриманого проживання, діяльності мультидисциплінарних команд і використання цифрових платформ для координації надання медичних і соціальних послуг. Показано, що наявні ініціативи мають поодинокий характер і потребують системного впровадження в межах держави. Визначено ключові проблеми впровадження інтегрованого підходу, серед яких: обмеженість фінансових ресурсів, недостатній рівень кадрового забезпечення та міжвідомчої взаємодії. На основі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо перспектив розвитку державного управління інтеграцією медичних і соціальних послуг в Україні, а також окреслено напрями його удосконалення з урахуванням принципів доступності, комплексності, міжсекторальної співпраці

та орієнтації на потреби отримувачів послуг. Матеріали статті можуть бути використані в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування при підготовці управлінських рішень щодо інтеграції медичних та соціальних послуг.

Ключові слова: вітчизняний досвід, інтеграція, інтегрований підхід, міжсекторальна співпраця, публічне управління, державна політика, соціальні послуги, медичні послуги, охорона здоров'я, соціальна сфера.

Fedorchak Olga Vasylivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Governance, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-9965-5135

Shypov Yurii Oleksandrovych PhD student at the Department of Public Governance, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0004-0862-1984

DOMESTIC EXPERIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE INTEGRATION OF MEDICAL AND SOCIAL SERVICES

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the best domestic practices of public administration in the integration of medical and social services in Ukraine under conditions of decentralization of power and increasing social and demographic challenges caused by the war, internal displacement of the population, and the growing need for long-term care. The regulatory and legal foundations of integrating medical and social services are analysed, in particular, the provisions of strategic and programmatic documents, decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and initiatives of central executive authorities in the fields of healthcare and social protection. Special attention is paid to the institutional aspects of interaction among public authorities, healthcare institutions, providers of social services, and civil society organizations, as well as to the role of state authorities and local self-government bodies in implementing an integrated approach to the provision of medical and social services. Particular emphasis is placed on the analysis of contemporary Ukrainian practices of integrating medical and social services, including the pilot project for supporting war veterans and internally displaced persons, the development of long-term care services and supported living, the activities of multidisciplinary teams, and the use of digital platforms to coordinate the provision of medical and social services. It is shown that existing initiatives are fragmented and require systematic implementation at the national level. Key challenges in implementing the integrated approach include limited financial resources, insufficient human resources, and inadequate interagency cooperation. Based on the analysis, proposals are formulated

regarding the prospects for the development of public administration of the integration of medical and social services in Ukraine, and directions for its improvement are outlined, taking into account the principles of accessibility, comprehensiveness, intersectoral cooperation, and orientation toward the needs of service recipients. The materials of the article may be used in the activities of state and local authorities in preparing managerial decisions on the integration of medical and social services.

Keywords: domestic experience, integration, integrated approach, intersectoral cooperation, public administration, public policy, medical services, social services, health care, social sector.

Постановка проблеми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується глибокими трансформаціями системи публічного управління, зумовленими децентралізацією влади, воєнними діями, масовим внутрішнім переміщенням населення, зростанням частки людей з інвалідністю та осіб, які потребують довготривалого догляду. У цих умовах різко зростає потреба у комплексному наданні медичних і соціальних послуг, що неможливо забезпечити в межах ізольованого функціонування систем охорони здоров'я та соціальної сфери.

Традиційна модель надання медичних і соціальних послуг в Україні характеризується відомчою роз'єднаністю та переважанням секторального підходу, що призводить до неефективного використання ресурсів і, зрештою, до зниження якості та доступності допомоги для отримувачів послуг. Особливо гостро ці проблеми проявляються у роботі з вразливими групами населення – ветеранами війни, внутрішньо переміщеними особами, людьми старшого віку та особами з інвалідністю, які потребують одночасної медичної, соціальної, психологічної та реабілітаційної допомоги.

Попри наявність окремих нормативно-правових актів і пілотних ініціатив, спрямованих на інтеграцію медичних і соціальних послуг, в Україні досі відсутня цілісна та системна модель публічного управління цим процесом на загальнодержавному та місцевому рівнях. Наявні практики мають переважно експериментальний або локальний характер і не завжди супроводжуються належною міжвідомчою координацією, стабільним фінансуванням та кадровим забезпеченням. Це актуалізує потребу в науковому осмисленні вітчизняного досвіду інтеграції медичних і соціальних послуг, виявленні його сильних і слабких сторін, а також обґрунтуванні напрямів удосконалення публічного управління у цій сфері. У зв'язку з цим дослідження вітчизняного досвіду публічного управління інтеграцією медичних і соціальних послуг є актуальним завданням, вирішення якого має важливе значення для підвищення ефективності надання медичних і соціальних послуг, забезпечення комплексності інтегрованої допомоги та орієнтації на реальні потреби людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інтеграції медичних і соціальних послуг активно розробляється у наукових дослідженнях.

Значна увага приділяється питанням подолання роз'єднаності систем охорони здоров'я та соціального захисту, розвитку міжвідомчої взаємодії та впровадженню інтегрованих моделей надання послуг. Актуальні аспекти реформування системи надання соціальних послуг на місцевому рівні розкрито у працях Ю. Горемикіної [1], у яких акцентується увага на ролі територіальних громад у забезпеченні доступності та якості соціальних послуг; аналізі інноваційних практик соціальної роботи та ролі мультидисциплінарних команд у роботі з уразливими групами населення, що створює передумови для інтеграції соціальних і медичних послуг, особливо в умовах децентралізації.

Окремі аспекти впровадження інтегрованих підходів на рівні громад висвітлюються в роботах І. Єременко [2], де підкреслюється значення міжсекторальної співпраці, кейс-менеджменту та розвитку місцевих ініціатив для забезпечення комплексної допомоги вразливим категоріям населення. Крім того, у роботах українських науковців розглядаються проблеми довготривалого догляду, розвитку підтриманого проживання, а також використання цифрових інструментів для координації надання медичних і соціальних послуг. Науковці наголошують на позитивному потенціалі таких ініціатив для підвищення ефективності підтримки вразливих категорій населення, водночас звертаючи увагу на їх поодинокий характер та відсутність цілісної системи публічного управління інтеграцією медичних і соціальних послуг. Разом із тим недостатньо дослідженими залишаються питання систематизації вітчизняного досвіду, ролі органів публічної влади у впровадженні інтегрованого підходу, а також визначення перспектив розвитку публічного управління у цій сфері, що зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є аналіз вітчизняного досвіду публічного управління інтеграцією медичних і соціальних послуг та обґрунтування пропозицій щодо його удосконалення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В міжнародній практиці інтеграція медичних і соціальних послуг уже сформувалася як окремий і важливий напрям досліджень, що має ґрунтовне наукове підґрунтя і значний прикладний досвід впровадження. У багатьох країнах інтеграція розглядається як необхідна умова підвищення якості надання медичних і соціальних послуг, ефективного використання ресурсів та забезпечення безперервності допомоги. Інтегрований підхід базується на міжсекторальній співпраці, узгодженні діяльності медичних і соціальних служб, використанні мультидисциплінарних команд та кейс-менеджменту. Наявність нормативно-правового, інституційного, кадрового, фінансового та інформаційного забезпечення інтеграції медичних і соціальних послуг дозволяє цим країнам забезпечувати комплексне та своєчасне реагування на медичні, соціальні й психологічні потреби людини, що істотно відрізняє їхній досвід від сучасного стану розвитку цієї сфери в Україні.

В Україні про інтеграцію медичних і соціальних послуг сьогодні говорити ще рано, оскільки досі немає ані законодавчого забезпечення, ані достатнього

практичного досвіду її впровадження. Існують поодинокі випадки співпраці медичної та соціальної сфери. Розглянемо їх детальніше.

Зокрема, вартим уваги є *пілотний проект «Простір турботи про ветеранів»,* який передбачає створення в лікарнях спеціалізованих структурних підрозділів – «просторів турботи про ветеранів». До компетенції таких підрозділів належить надання підтримки та допомоги ветеранам у сфері соціальних послуг. Передбачається допомога при оформлення довідок, консультації та допомога з підготовкою необхідних документів для оформлення пільг, направлень на лікування чи реабілітацію; надання адміністративних, соціальних послуг та програм профорієнтації, психологічної допомоги, консультацій щодо актуальних програм підтримки ветеранів тощо.

Даний проект ініційований Міністерством у справах ветеранів України, і передбачає відкриття «просторів турботи про ветеранів» у тридцяти лікарнях таких міст як: Дніпро, Хмельницький, Чернівці, Чернігів та інші [3]. За даними Національного інституту стратегічних досліджень [4], станом на серпень 2025 р. в Україні вже працювали понад 1600 фахівців із супроводу ветеранів, із них близько 100 – саме в закладах охорони здоров'я.

Хоча зазначену ініціативу доцільно розглядати як пілотну, уже є позитивні результати її впровадження. Передусім створення таких просторів підкреслює повагу суспільства до ветеранів та учасників бойових дій, що важливо для становлення в Україні культури шанобливого ставлення до захисників. Крім того, це сприяє втіленню комплексного підходу до супроводу ветеранів під час лікування та реабілітації, а також підвищує ефективність функціонування системи охорони здоров'я. Ще одним позитивним наслідком такої ініціативи є запобігання утворенню черг у лікарнях, а також можливим суперечкам між різними категоріями пацієнтів в умовах збільшення навантаження на заклади охорони здоров'я [4].

Для координації і моніторингу ефективності функціонування «просторів турботи про ветеранів» планується створити спеціалізовані координаційні групи при обласних військових адміністраціях (за загальної координації Міністерства у справах ветеранів) у складі: фахівців профільних департаментів обласних адміністрацій; представників експертного та наукового середовища (наукових підрозділів університетів медичного спрямування); організацій громадянського суспільства (ветеранських спільнот, правозахисних організацій) тощо [4]. Передбачається, що дані групи будуть виконувати такі функції: здійснення моніторингу та оцінки ефективності впровадження «просторів турботи про ветеранів» і дотичних ініціатив на місцях; формування аналітичних оглядів та звітів із результатами моніторингу; проведення консультацій та нарад щодо проблемних питань.

Національним інститутом стратегічних досліджень [4] запропоновано такі рекомендації щодо перспективи розвитку «просторів турботи про ветеранів»: 1) залучення фінансових ресурсів міжнародних організацій для подальшого

розвитку таких просторів, вирішення актуальних проблем і впровадження дотичних проєктів для встановлення симетричного партнерства в цій сфері; 2) організація заходів регіональними та місцевими органами влади для обміну досвідом між територіальними громадами щодо створення та роботи «просторів турботи про ветеранів», а також проведення тренінгів та семінарів для підвищення кваліфікації фахівців із супроводу ветеранів; 3) масштабування проєкту шляхом відкриття «просторів турботи про ветеранів» в медичних закладах районних центрів, з метою наближення таких просторів до ветеранів, які проживають в невеликих громадах; 4) залучення представників приватного сектора, зокрема приватних медичних закладів та інших зацікавлених сторін, до створення «просторів турботи про ветеранів»; 5) поєднання роботи «просторів турботи про ветеранів» з інноваційними медичними послугами, такими як телемедицина тощо [4].

Крім того, в Україні працює єдина цифрова платформа «*Ветеран PRO*», що об'єднує інформацію про державні програми, пільги та сервіси для ветеранів, людей з інвалідністю внаслідок війни, родин загиблих захисників і фахівців із супроводу. На ній подано інформацію за дев'ятьма напрямами: 1) здоров'я та відновлення – лікування, протезування, стоматологія, реабілітація, психологічна допомога; 2) соціальний захист і фінансова підтримка – соціальні послуги, виплати, пенсійне забезпечення, адаптація; 3) житло й інфраструктура – житлові програми, земельні ділянки, забезпечення автомобілями; 4) транспорт і комунальні пільги – пільговий проїзд, знижки на комунальні послуги, страхування авто; 5) документи та статус – оформлення посвідчень, оновлення даних, відновлення документів; 6) освіта та робота – працевлаштування, перекваліфікація, навчальні програми; 7) податкові та адміністративні пільги – звільнення від податків, пільги на бюджетні платежі; 8) спорт і змагання – ветеранський спорт, спортивні заходи й змагання; 9) гранти та підтримка бізнесу – гранти, мікрофінансування, бізнес-спільноти тощо [5].

Ще однією ініціативою уряду є експериментальний *проєкт із надання довготривалого медсестринського догляду внутрішньо переміщеним особам,* ініційований Національною службою здоров'я України спільно з Міністерством охорони здоров'я та Міністерством соціальної політики, сім'ї та єдності України. Ініціатива покликана забезпечити комплексну підтримку людей, які втратили домівку через війну і потребують постійного догляду, допомоги та психологічної підтримки [6]. Проєкт передбачає надання закладами охорони здоров'я довготривалої медсестринської допомоги, соціального супроводу і психологічної підтримки тим, хто внаслідок війни залишився без житла і потребує тривалого догляду. У межах проєкту внутрішньо переміщені особи отримають безоплатний комплексний догляд, який включає: медсестринський нагляд, виконання лікарських призначень і моніторинг стану здоров'я; допомогу з харчуванням і самообслуговуванням; психологічну підтримку; тимчасове проживання у належних умовах, забезпечення засобами гігієни і харчуванням; а

також участь соціальних працівників у супроводі пацієнтів. Послуги надаватимуться для внутрішньо переміщених осіб, які за висновком лікаря, потребують тривалого догляду. Впровадження проєкту є своєчасним, оскільки в умовах війни тисячі внутрішньо переміщених осіб, зокрема люди похилого віку, пацієнти з хронічними захворюваннями чи інвалідністю, потребують постійного догляду та медичного спостереження. Впровадження проєкту забезпечить поєднання надання медичного догляду, психологічної підтримки та базових соціальних послуг для найуразливіших груп населення [7].

Також актуальним в Україні є *створення лікарень сестринського догляду* і для інших груп пацієнтів. За словами Голови Національної служби здоров'я України, у 2026 році планується запровадження мережі закладів, орієнтованих насамперед на обслуговування маломобільних пацієнтів [8]. Ефективне функціонування медсестринського персоналу є критично важливим, особливо в умовах, коли спостерігається значна кількість військових із травматичними ураженнями, а також зростає частка паліативних хворих, які потребують постійного догляду. Основною особливістю закладів сестринського догляду стане велика концентрація медичних сестер, що дозволить забезпечити комплексне надання медичних і соціальних послуг, а також сприятиме подальшому розвитку медсестринської справи в Україні [8].

Вартує на увагу також *послуга підтриманого проживання*, яка передбачає допомогу людині, яка не може повністю самостійно організувати своє життя, але водночас не потребує постійного цілодобового догляду в інтернатному закладі. Така підтримка може включати допомогу в самообслуговуванні (приготування їжі, прибирання), супровід у вирішенні побутових та адміністративних питань (відвідування магазину, лікарні, державних установ), соціальну та психологічну підтримку, організацію розпорядку дня, розвиток навичок, необхідних для підвищення рівня самостійності [9]. Головна ідея цієї послуги полягає в тому, щоб людина набула навичок, необхідних для незалежного життя в громаді, а не була ізольованою в закладі інтернатного типу. Підтримане проживання не повинно обмежуватися лише побутовою підтримкою, а має включати сприяння в здобутті освіти, профорієнтації та працевлаштуванні. Важливо, щоб послуга надавалася в середовищі, яке сприяє соціалізації та включеності людини у життя громади. Тому, якщо послугу продовжуватимуть надавати в інтернатах, це буде продовженням практики інституалізації.

Послуга підтриманого проживання охоплює дві різні категорії отримувачів – людей з інвалідністю та людей похилого віку, що зумовлює необхідність застосування різних підходів до її реалізації та залучення фахівців відповідного профілю. Надання цієї послуги має ґрунтуватися на індивідуальному підході та може потребувати широкого спектра знань і практичних навиків спеціалістів, а також роботи мультидисциплінарних команд.

На сьогодні послуги підтриманого проживання вже надаються в м. Фастів Київської області (будинок підтриманого проживання «*Оселя Родини*») та у

м. Львові (будинок підтриманого проживання «*Майстерня Мрії*»). Надання послуг забезпечують мультидисциплінарні команди, до складу яких входять психологи, реабілітологи, соціальні та медичні працівники. Фахівці будинків підтриманого проживання надають допомогу в оформленні документів, паспортів, військово-облікових документів, продовженні строків встановлення статусу інвалідності тощо. За потреби залучається також медичний персонал [9].

Принцип роботи *мультидисциплінарних команд* також активно застосовується і в діяльності реабілітаційних закладів Полтавської області, які надають послуги на засадах доказової реабілітації. Доказова реабілітація спрямована на усунення обмежень життєдіяльності людини, що виникли внаслідок травм або захворювань. Цей підхід орієнтований на активну участь людини у процесі відновлення втрачених функцій, тоді як традиційна реабілітація здебільшого передбачає пасивну роль пацієнта. До складу мультидисциплінарних команд, які надають послуги доказової реабілітації, входять лікарі фізичної та реабілітаційної медицини, фізичні терапевти, ерготерапевти (фахівці, які забезпечують максимальну незалежність пацієнта в повсякденному житті у разі втрати важливих життєвих навичок), психологи, терапевти мовлення, асистенти фізичного терапевта та ерготерапевта, практичні психологи, психіатри, неврологи, ортопеди-травматологи, соціальні працівники та інші фахівці. Крім медичної реабілітації, пацієнти надаються послуги з оформлення довідок, формування медичних висновків про тимчасову непрацездатність, підготовки направлень на лікарсько-консультативну комісію.

Ще одним прикладом співпраці соціальних та медичних працівників є організація процесу *оцінювання повсякденного функціонування особи*, який прийшов на зміну медико-соціальній експертизі [10]. У європейських країнах застосовуються такі методики оцінювання інвалідності: 1) *медична методика*, що орієнтується безпосередньо на медичні показники та не враховує індивідуальні особливості й потреби особи, яку оцінюють, а також перешкоди, з якими вона стикається у повсякденному житті; 2) *методика Барема*, що базується на оцінюванні фізичних або психічних компонентів індивідуума, за результатами яких визначається «відсоток непрацездатності»; 3) *методика оцінювання функціональних можливостей*, згідно з якою функціональні обмеження визначаються у двох площинах: здатності до праці та здатності до самообслуговування; 4) *комплексна методика*, що поєднує оцінки, пов’язані з порушеннями, функціональними можливостями та чинниками навколишнього середовища; 5) *методика самооцінки*, або особистої оцінки пацієнтом власних можливостей; 6) *комбіновані методики* [11].

На практиці, медичний компонент присутній у всіх методиках оцінювання, однак лише в кількох країнах оцінка інвалідності продовжує проводитись виключно медичними працівниками, які враховують лише медичний стан або відсоток “недієздатності” пацієнта, і не враховують життєвий досвід людей з обмеженими можливостями або бар’єри, з якими вони стикаються щодня. У

переважній більшості країн така оцінка проводиться медичними працівниками разом із працівниками соціальної сфери [11].

У 2025 році Україна офіційно відмовилася від медико-соціальних експертних комісій (МСЕК), що встановлювали інвалідність, і перейшла до моделі Експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи. Визначення стану здоров'я людини та встановлення їй групи інвалідності тепер роблять медичні команди при кластерних лікарнях. За задумом, метою реформи було проведення оцінювання не лише медичного стану людини, а й умов її життя, здатності до самообслуговування та інтеграції в суспільство. Проте, на сьогодні, дана система залишається переважно медичною, тобто основна увага робиться на медичних показниках функціонування людини, без врахування соціальних аспектів.

Для повноцінного переходу до нової моделі важливо, щоб до складу експертних команд, окрім лікарів, входили і соціальні працівники, реабілітологи, психологи та фахівці із соціальної роботи. Їхня участь дозволить: оцінювати не лише стан здоров'я, а й рівень соціальної участі людини; визначати, які послуги потрібні людині після встановлення інвалідності; уникати випадків, коли медичне рішення не враховує реальних життєвих обставин; підвищити довіру пацієнтів до системи завдяки кращій комунікації та поясненню процедури. Без такої співпраці нова модель ризикує залишитися копією старої МСЕК.

Для кращого розуміння співпраці медичних і соціальних працівників доцільно розглянути процес надання соціальних послуг у деокупованих громадах, де соціальна інфраструктура зазнала руйнувань. В таких громадах оптимізація надання соціальних послуг здійснюється із застосуванням *мобільних мультидисциплінарних команд*, зокрема для забезпечення доступу до послуг у віддалених населених пунктах. Водночас у таких громадах умови роботи, можливості організації та надання інтегрованих медичних і соціальних послуг суттєво різняться: унаслідок обстрілів графіки виїзних команд можуть змінюватися, що не завжди дає змогу дотримуватися всіх стандартів надання інтегрованих послуг.

Як свідчить практика, інтеграція соціальних і медичних послуг стає не лише управлінським трендом, а необхідністю в умовах складної соціально-гуманітарної ситуації. Успішність такої інтеграції залежить від: підтримки з боку держави; ефективної міжвідомчої взаємодії; нормативно-правового, інституційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення, а також підтримки на рівні держави. З огляду на це, органам державної влади необхідно реалізувати низку таких заходів:

1) *Заходи щодо нормативно-правового забезпечення інтеграції медичних і соціальних послуг*. В Україні дотепер зберігаються виразні відомчі бар'єри між системами надання медичних і соціальних послуг. Їх формуванню сприяли інституціоналізовані підходи в охороні здоров'я та медицині, орієнтовані на госпіталізацію й ізольоване лікування, з одного боку, а з іншого – патерналістські

підходи у сфері соціальної підтримки, які посилювали набуту безпорадність, стигматизацію носіїв захворювань чи інвалідності та їх ізоляцію від здорового населення. Поряд із цим в Україні й досі відсутнє законодавче визначення медико-соціальних послуг. З огляду на це доцільним є прийняття нормативно-правового акту, який би комплексно регулював сферу надання інтегрованих послуг, містив їх чітке визначення та визначав вичерпний їх перелік.

2) *Заходи щодо інституційного забезпечення інтеграції медичних і соціальних послуг*. Характерними викликами та проблемами є також певна роз'єднаність соціальної сфери та сфери охорони здоров'я. Таку ситуацію можна пояснити різним підпорядкуванням соціальної сфери та сфери охорони здоров'я. Два міністерства – Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності та Міністерство охорони здоров'я «не йдуть разом», щоб забезпечувати комплексне надання послуг, тому часто фахівці-медики, зокрема лікарі різного профілю, медичні сестри, не розуміють, яку фахову допомогу можна очікувати від соціального працівника [12]. Українська медична спільнота досить закрита для інших фахівців, які хочуть і можуть працювати у сфері охорони здоров'я, при цьому не перебираючи та не дублюючи обов'язки лікаря чи медичної сестри, фізичного терапевта чи психолога. Крім того постійна зміна концептуальних засад реформування цих сфер не сприяє стабільному та якісному розвитку медичних та соціальних послуг, як це відбувається за кордоном [12]. З огляду на це, на державному рівні доцільно утворити Національну раду з питань інтегрованої допомоги, яка забезпечить координацію політики між Міністерством охорони здоров'я та Міністерством соціальної політики, сім'ї та єдності, узгоджуватиме стандарти, організовуватиме навчання та розроблятиме дорожні карти впровадження інтегрованих медичних та соціальних послуг.

3) *Заходи щодо фінансового забезпечення інтеграції медичних і соціальних послуг*. Доцільним є впровадження спільного фінансування медичних і соціальних послуг, що дасть змогу сформувати єдину систему фінансування послуг у сфері довготривалого догляду. Це передбачає включення послуг довготривалого догляду до «зеленого пакета» Національної служби здоров'я України, що сприятиме підвищенню фінансової стійкості системи охорони здоров'я та створенню передумов для формування єдиної моделі медико-соціальної допомоги, орієнтованої на потреби людини.

4) *Заходи щодо кадрового забезпечення інтеграції медичних і соціальних послуг*. Інтеграція надання медичних і соціальних послуг передбачає залучення соціальних працівників до роботи в закладах охорони здоров'я, а також медичних працівників до роботи мультидисциплінарних команд. Однак, на сьогодні лише в поодиноких закладах охорони здоров'я до штатного розпису введено посади соціальних працівників у межах законодавчого експерименту із забезпечення комплексної соціальної підтримки ветеранів війни та військово-службовців. З огляду на це доцільним є запровадження посад штатних соціальних працівників у закладах охорони здоров'я, які надаватимуть соціальну

підтримку пацієнтам та їхнім сім'ям і сприятимуть поверненню пацієнта до життя громади після завершення процесу лікування. Водночас важливо активно залучати медичних працівників до складу мультидисциплінарних команд для забезпечення комплексного підходу до надання медико-соціальних послуг.

Крім того, на сьогодні фактично відсутні освітні програми, спрямовані на підготовку фахівців із соціальної роботи до діяльності в закладах охорони здоров'я різного типу.

У зв'язку з цим важливим є розвиток програм формальної освіти для майбутніх соціальних працівників у сфері охорони здоров'я, а також неформальних освітніх програм, орієнтованих на формування конкретних професійних навичок і знань. Зокрема, доцільним є: 1) запровадження підготовки фахівців з інтегрованого догляду – соціальних працівників із базовими знаннями в галузі медицини та медичних працівників із підготовкою у сфері соціальної роботи; 2) створення спільних навчальних модулів для працівників обох секторів (наприклад, «командна робота в інтегрованому догляді», «кейс-менеджмент»); 3) розвиток інституту кейс-менеджерів у територіальних громадах для координації послуг між медичними та соціальними службами.

5) *Заходи щодо інформаційного забезпечення інтеграції медичних і соціальних послуг*. Медичні та соціальні послуги здебільшого надаються окремо різними установами, що призводить до розривів у маршруті пацієнта та неефективного використання бюджетних ресурсів. Відсутність єдиної системи обміну інформацією між установами охорони здоров'я і соціального захисту обмежує доступ громадян до безперервної допомоги, унеможливлює формування спільних реєстрів отримувачів послуг і не дозволяє ефективно реалізовувати політику інтеграції. З огляду на це необхідно забезпечити сумісність електронної системи охорони здоров'я (eHealth) з Реєстром надавачів і отримувачів соціальних послуг, а також створити єдину інформаційну платформу обміну даними між лікарями, соціальними працівниками та органами місцевого самоврядування (із захистом персональних даних).

Така платформа забезпечить ефективну комунікацію та взаємодію між 1) закладами охорони здоров'я (для обміну інформацією про стан здоров'я пацієнтів, лікування, діагнози та інші медичні дані); 2) медичними працівниками (для координації дій, отримання доступу до актуальних медичних даних і покращення якості медичних послуг); 3) пацієнтами (для отримання доступу до медичних записів, історії хвороби та іншої інформації для поліпшення прийняття рішень щодо лікування та профілактики); 4) соціальними установами (для інтеграції з державною системою охорони здоров'я та обміну даними, що забезпечує більш цілісну картину медичного обслуговування); 5) органами публічної влади (для моніторингу та контролю за ефективністю надання медичних послуг, розробки політик та планування ресурсів).

Крім того, необхідно передбачити моніторинг та оцінку уже наявних практик співпраці медичних і соціальних працівників, розробку системи

оцінювання ефективності наданих послуг, а також регулярний аналіз даних для вдосконалення публічного управління в цій сфері.

При впровадженні інтегрованого підходу до надання медичних і соціальних послуг, органам публічної влади варто пам'ятати про небезпеку імплементації безлічі короткострокових проєктів без належної оцінки результатів. Необхідно дотримуватися науково обґрунтованого підходу, який передбачатиме системне збирання достовірних даних, ретельну оцінку ефективності програм та міжнародне співробітництво. І лише комплексний підхід, а не поодинокі пілотні практики, зможе забезпечити інтеграцію медичних і соціальних послуг в Україні.

Висновки. Проведений аналіз вітчизняного досвіду публічного управління інтеграцією медичних і соціальних послуг засвідчує, що в Україні поступово формуються практичні передумови для впровадження інтегрованої моделі допомоги, орієнтованої на комплексні потреби людини. В умовах війни, децентралізації та зростання кількості вразливих груп населення інтеграція медичних і соціальних послуг перестає бути лише управлінською інновацією та набуває ознак об'єктивної необхідності. Вітчизняні практики інтегрованої допомоги, зокрема пілотні проєкти супроводу ветеранів, розвиток довготривалого медсестринського догляду для внутрішньо переміщених осіб, запровадження підтриманого проживання, діяльність мультидисциплінарних команд у сфері реабілітації, демонструють позитивний потенціал поєднання медичних та соціальних компонентів допомоги. Особливу роль у цьому процесі відіграють територіальні громади, які в межах своїх повноважень виступають ключовими майданчиками для апробації інтегрованих підходів та міжсекторальної співпраці.

Водночас наявні ініціативи мають переважно пілотний характер, не об'єднані в межах цілісної державної політики, та значною мірою залежать від місцевих управлінських рішень, що знижує їхній потенціал. Суттєвими стримувальними чинниками залишається обмеженість фінансових ресурсів, дефіцит підготовлених фахівців, а також відсутність уніфікованих механізмів планування, фінансування та оцінювання результатів інтегрованої допомоги. Подальший розвиток інтеграції медичних і соціальних послуг в Україні потребує переходу від поодиноких практик до системного підходу на загальнодержавному рівні з чітким розмежуванням повноважень, закріпленням міжсекторальної взаємодії, розвитком мультидисциплінарних команд та кейс-менеджменту. Реалізація таких підходів сприятиме підвищенню доступності, якості та ефективності надання інтегрованої медичної та соціальної допомоги і формуванню моделі публічного управління, орієнтованого на потреби людини.

Література:

1. Горемикіна Ю. В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2020. № 3 (41). С. 91-113.

2. Єременко І. Сучасні підходи до впровадження інтегрованих соціальних послуг на рівні громад : Аналітичний звіт. UNICEF, 2025. 9 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/36691/file/Unicef_Integrated%20social%20services.pdf

3. Про затвердження Порядку взаємодії між структурними підрозділами з питань ветеранської політики та охорони здоров'я щодо підтримки ветеранів війни та військовослужбовців під час лікування : наказ Міністерства у справах ветеранів України № 375 від 19.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1840-24

4. Химинець В., Головка А., Двігун А., Каплан Ю. Пілотний проєкт «Простір турботи про ветерана»: перші результати впровадження. Національний інститут стратегічних досліджень. 2025. URL: https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/pilotnyy-proyekt-prostir-turboty-pro-veterana-pershi-rezultaty-vprovadzhennya

5. Ветеран PRO – в Україні запрацювала єдина цифрова платформа для ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Шевченківська районна в місті Києві державна адміністрація. 2025. URL: https://shev.kyivcity.gov.ua/news/veteran-pro-v-ukraini-zapratsiuvala-iedyna-tsyfrova-platforma-dlia-veteraniv-veteranok-ta-ikhnikh-rodyn

6. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України № 1169 від 17.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1169-2025-%D0%BF#Text

7. НСЗУ запускає експериментальний проєкт медсестринського догляду для внутрішньо переміщених осіб. Національна служба здоров'я України. 2025. URL: https://thepharma.media/uk/news/39848-nszu-zapuskaje-eksperimentalnii-projekt-medsestrinskogo-doglyadu-dlya-vnutrisnyo-peremishhenix-osib-08102025

8. У наступному році з'являться лікарні сестринського догляду. Національна служба здоров'я України. 2025. URL: https://lb.ua/health/2025/09/17/696599_nastupnomu_rotsi_zyavlyatsya_likarni.html

9. Маджумдар О. Без паркана і сегрегації: що таке будинки підтриманого проживання для людей з інвалідністю і який вигляд це має в Україні. 2025. URL: https://zmina.info/articles/bez-parkana-i-segregacziyi-shho-take-budynky-pidtrymanogo-prozhyvannya-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-i-yak-cze-vyglyadaye-v-ukrayini/

10. Корнієнко В. Що змінилося майже за рік після реформи МСЕК: маємо перше дослідження благодійного фонду «Здорові рішення». 2025. URL: https://lb.ua/health/2025/10/27/703027_shcho_zminilosya_mayzhe_rik_pislya.html

11. Близнюк В. В., Терюханова І. М. Роль соціального працівника у сфері охорони здоров'я внаслідок впровадження МКФ в Україні. Український соціум. 2024. № 1-2 (88-89). С. 103-117.

12. Назар Н.І. Розвиток соціальної роботи у сфері здоров'я в Канаді та Україні: порівняльний аналіз. Дис. доктора філософії, спец. 231 Соціальна робота. Львів: НУ «Львівська політехніка». 2022. 380 с.

References:

1. Horemykina, Yu. V. (2020). Innovatsiini praktyky sotsialnoi roboty z vrazlyvymy hrupamy naselennia v Ukraini [Innovative practices of social work with vulnerable population groups in Ukraine]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy, 3(41), 91–113.

2. Yeremenko, I. (2025). Suchasni pidkhody do vprovadzhennia intehrovanykh sotsialnykh posluh na rivni hromad: Analitychnyi zvit [Modern approaches to implementing integrated social services at the community level: Analytical report]. UNICEF. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/36691/file/Unicef_Integrated%20social%20services.pdf [in Ukrainian].

3. Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy. (2024). Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii mizh strukturnymy pidrozdilamy z pytan veterans'koi polityky ta okhorony zdorovia shchodo pidtrymky veteraniv viiny ta viiskovosluzhbovtsiv pid chas likuvannia: Nakaz № 375 vid 19 lystopada 2024 roku [On approval of the Procedure for interaction between structural units on veterans policy and healthcare issues regarding support of war veterans and servicemen during treatment]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1840-24 [in Ukrainian].

4. Khymynets, V., Holovka, A., Dvihun, A., & Kaplan, Yu. (2025). Pilotnyi proiekt «Prostir turboty pro veterana»: pershi rezultaty vprovadzhennia [Pilot project "Veteran Care Space": Initial Results of Implementation]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute for Strategic Studies. Retrieved from https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/pilotnyy-proyekt-prostir-turboty-pro-veterana-pershi-rezultaty-vprovadzhennya [in Ukrainian].

5. Shevchenkivska raionna v misti Kyievi derzhavna administratsiia. (2025). Veteran PRO – v Ukraini zapratsiuvala yedyna tsyfrova platforma dlia veteraniv, veteranok ta yikhnikh rodyn [Veteran PRO – a unified digital platform for veterans and their families launched in Ukraine]. Retrieved from https://shev.kyivcity.gov.ua/news/veteran-pro-v-ukraini-zapratsiuvala-iedyna-tsyfrova-platforma-dlia-veteraniv-veteranok-ta-ikhnikh-rodyn [in Ukrainian].

6. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2025). Deiaki pytannia pidtrymky vnutrishno peremishchenykh osib: Postanova № 1169 vid 17 veresnia 2025 roku [Some issues of support for internally displaced persons]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1169-2025-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

7. Natsionalna sluzhba zdorovia Ukrainy. (2025). NSZU zapuskaie eksperymentalnyi proiekt medsestrynskoho dohliadu dlia vnutrishno peremishchenykh osib [The National Health Service of Ukraine launches an experimental nursing care project for internally displaced persons]. Retrieved from https://thepharma.media/uk/news/39848-nszu-zapuskaje-eksperimentalnii-projekt-medsestrinskogo-doglyadu-dlya-vnutrisnyo-peremishhenix-osib-08102025 [in Ukrainian].

8. Natsionalna sluzhba zdorovia Ukrainy. (2025). U nastupnomu rotsi ziavliatsia likarni sestrynskoho dohliadu [Nursing care hospitals will appear next year]. Retrieved from https://lb.ua/health/2025/09/17/696599_nastupnomu_rotsi_zyavlyatsya_likarni.html [in Ukrainian].

9. Madzhumdar, O. (2025). Bez parkana i sehrehatsii: shcho take budynky pidtrymanoho prozhyvannia dlia liudei z invalidnistiu i yakyi vyhliad tse maie v Ukraini [Without fences and segregation: what supported living houses for people with disabilities are and how they look in Ukraine]. Retrieved from https://zmina.info/articles/bez-parkana-i-segregacziyi-shho-take-budynky-pidtrymanogo-prozhyvannya-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-i-yak-cze-vyglyadaye-v-ukrayini/ [in Ukrainian].

10. Korniienko, V. (2025). Shcho zminylosia maizhe za rik pislia reformy MSEK: maiemo pershe doslidzhennia blahodiinoho fondu «Zdorovi rishennia» [What has changed almost a year after the MSEC reform: the first study by the "Healthy Solutions" charitable foundation]. Retrieved from https://lb.ua/health/2025/10/27/703027_shcho_zminilosya_mayzhe_rik_pislya.html [in Ukrainian].

11. Blizniuk, V. V., & Teriukhanova, I. M. (2024). Rol sotsialnoho pratsivnyka u sferi okhorony zdorovia vnaslidok vprovadzhennia MKF v Ukraini [The role of a social worker in the healthcare sector as a result of the implementation of the ICF in Ukraine]. Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society, 1–2(88–89), 103–117 [in Ukrainian].

12. Nazar, N.I. (2022). Rozvytok sotsialnoi roboty u sferi zdorovia v Kanadi ta Ukraini: porivnialnyi analiz [Development of social work in the field of health in Canada and Ukraine: A comparative analysis]. Doctor's thesis. Lviv: Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].

УДК 332.1:336.1:502.131.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-320-327

Шаванова Світлана Магомедівна аспірантка кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, https://orcid.org/0009-0002-3762-9809

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. У статті досліджено проблематику удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю у процесі формування стратегічних пріоритетів розвитку територій в умовах децентралізації. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності стратегічного управління територіальним розвитком, забезпечення його відповідності реальним потребам територіальних громад та посилення суспільної підтримки стратегічних рішень. Обґрунтовано, що перехід від адміністративно-ієрархічної до партнерської моделі управління передбачає активне залучення громадськості як повноправного суб’єкта стратегічного планування.

У статті систематизовано інституційні, організаційні та комунікаційні механізми взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю та визначено їх роль у формуванні стратегічних пріоритетів розвитку територій. Проаналізовано сучасну практику громадської участі, яка часто має фрагментарний або формальний характер, що обмежує вплив громадян на зміст стратегічних документів та знижує результативність їх реалізації. Наголошено на доцільності впровадження підходу раннього залучення громадськості до стратегічного планування, починаючи з етапу ідентифікації проблем розвитку територій та формування стратегічного бачення.

Окрему увагу приділено ролі цифрових інструментів участі як засобу розширення можливостей залучення громадян, підвищення прозорості управлінських процедур і забезпечення оперативного зворотного зв’язку. Водночас підкреслено необхідність врахування рівня цифрової спроможності територіальних громад та інституційного закріплення процедур інтеграції результатів електронних консультацій у процес ухвалення управлінських рішень. Обґрунтовано доцільність запровадження механізмів оцінювання результативності громадської участі на основі показників якості залучення та впливу на досягнення стратегічних цілей розвитку територій.

Зроблено висновок, що удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю є важливим чинником підвищення

ефективності стратегічного управління та створення передумов для сталого розвитку територіальних громад.

Ключові слова: механізми публічного управління; фінансово-економічні механізми; територіальна громада; місцеве самоврядування; публічне управління; стратегічне планування; децентралізація; розвиток.

Shavanova Svitlana Magomedivna Phd.student at the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0002-3762-9809

IMPROVING THE SYSTEM OF INTERACTION BETWEEN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND THE PUBLIC IN THE FORMATION OF STRATEGIC PRIORITIES FOR TERRITORIAL DEVELOPMENT

Abstract. The article examines the issue of improving the system of interaction between local self-government bodies and the public in the process of forming strategic priorities for territorial development under decentralization conditions. The relevance of the study is determined by the need to enhance the effectiveness of strategic management of territorial development, ensure its alignment with the real needs of territorial communities, and strengthen public support for strategic decisions. It is substantiated that the transition from an administrative–hierarchical model of governance to a partnership-based one requires the active involvement of the public as a full-fledged participant in strategic planning processes.

The article systematizes institutional, organizational, and communication mechanisms of interaction between local self-government bodies and the public and identifies their role in shaping strategic priorities for territorial development. Current practices of public participation are analyzed, demonstrating that they often remain fragmented or formal, which limits citizens' influence on the content of strategic documents and reduces the effectiveness of their implementation. Emphasis is placed on the expediency of introducing an early involvement approach, which provides for the participation of community representatives at the stages of identifying development problems, forming a shared vision, and defining strategic goals.

Special attention is given to the digitalization of interaction between local self-government bodies and the public. The use of electronic participation tools expands opportunities for citizen engagement, increases transparency of governance procedures, and ensures timely feedback. At the same time, the effectiveness of such tools depends on the level of digital capacity of territorial communities and the availability of clearly defined procedures for integrating the results of electronic consultations into decision-making processes.

The article substantiates the need to introduce mechanisms for assessing the effectiveness of public participation in shaping strategic priorities for territorial development. Such mechanisms should be based on indicators reflecting the quality of

engagement, the extent to which public proposals are considered, and the impact of public participation on achieving strategic development goals. It is concluded that improving the system of interaction between local self-government bodies and the public is an essential condition for enhancing strategic governance and creating prerequisites for the sustainable development of territorial communities.

Keywords: public governance mechanisms; financial and economic mechanisms; territorial community; local self-government; public administration; strategic planning; decentralization; development.

Постановка проблеми. В умовах децентралізації та посилення ролі місцевого самоврядування у забезпеченні сталого розвитку територій актуалізується проблема налагодження ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю. Саме залучення громадян і громадських інституцій до процесів стратегічного планування розвитку територій є важливою передумовою формування обґрунтованих, суспільно підтриманих та довгостроково ефективних управлінських рішень. Водночас на практиці взаємодія між органами місцевого самоврядування та громадськістю часто має формальний характер, обмежується консультативними процедурами або епізодичними заходами, що знижує якість визначення стратегічних пріоритетів розвитку територій.

Сучасні соціально-економічні виклики, зокрема трансформація системи публічного управління, обмеженість ресурсів, необхідність підвищення прозорості та підзвітності влади, вимагають удосконалення інституційних, організаційних і комунікаційних механізмів взаємодії з громадськістю. Недостатній рівень громадської участі у стратегічному плануванні призводить до невідповідності стратегічних документів реальним потребам територіальних громад, зниження довіри до органів влади та уповільнення процесів територіального розвитку.

У цьому контексті наукового осмислення потребує проблема удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю у формуванні стратегічних пріоритетів розвитку територій, що зумовлює необхідність розроблення дієвих підходів і інструментів залучення громадян до стратегічного управління на місцевому рівні та підвищення ефективності реалізації стратегій розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю в умовах децентралізації посідає помітне місце в сучасних дослідженнях з публічного управління та місцевого розвитку. У наукових працях українських дослідників основна увага зосереджується на комунікативних аспектах діяльності органів місцевого самоврядування, формах громадської участі, а також інституційних механізмах залучення громадян до процесів ухвалення управлінських рішень [1-2].

Зокрема, у низці досліджень аналізуються комунікаційні моделі взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю, роль публічних консуль-

тацій, громадських слухань та електронних інструментів участі в забезпеченні прозорості місцевого управління. Автори наголошують на важливості налагодження зворотного зв'язку між владою та громадянами, підвищення рівня інформованості населення й розвитку культури участі як передумов демократичного врядування на місцевому рівні. В окремих працях акцентується увага на трансформації взаємодії влади і громади в умовах кризових викликів, зокрема воєнного стану, що зумовлює необхідність адаптації комунікаційних каналів і процедур взаємодії [3-4].

Водночас значна частина наукових досліджень розглядає взаємодію органів місцевого самоврядування з громадськістю переважно у загальному контексті публічної участі або як елемент забезпечення відкритості й підзвітності влади. Значно менше уваги приділяється аналізу цієї взаємодії саме у процесі формування стратегічних пріоритетів розвитку територій, зокрема на етапах визначення довгострокових цілей, узгодження інтересів різних груп стейкхолдерів та пріоритизації напрямів розвитку [5-6].

Недостатньо дослідженими залишаються також організаційно-управлінські механізми інтеграції громадської участі у стратегічне планування, а саме: роль громадськості в ініціюванні стратегічних рішень, вплив результатів громадських обговорень на зміст стратегічних документів, а також інструменти оцінювання ефективності взаємодії між органами місцевого самоврядування та громадою у стратегічному управлінні розвитком територій. Крім того, у наукових публікаціях фрагментарно висвітлюється питання узгодження стратегічних пріоритетів із реальними потребами територіальних громад та їх інституційною спроможністю до участі в управлінських процесах.

Таким чином, попри наявність значного масиву досліджень, проблема удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю у формуванні стратегічних пріоритетів розвитку територій потребує подальшого комплексного наукового опрацювання. Це зумовлює необхідність розроблення цілісного підходу до організації такої взаємодії, що поєднуватиме інституційні, організаційні та комунікаційні аспекти стратегічного управління на місцевому рівні.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробленні практичних підходів до удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю у процесі формування стратегічних пріоритетів розвитку територій з метою підвищення ефективності стратегічного управління та забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Формування стратегічних пріоритетів розвитку територій у сучасних умовах децентралізації зумовлює докорінну трансформацію підходів до публічного управління на місцевому рівні. Відбувається поступовий відхід від адміністративно-ієрархічної моделі, орієнтованої переважно на вертикальні управлінські зв'язки та централізоване ухвалення рішень, до партнерської моделі, заснованої на принципах співучасті, відкритості

та узгодження інтересів. У межах такої моделі органи місцевого самоврядування виконують не лише владно-розпорядчі функції, а й роль координаторів взаємодії між різними групами зацікавлених сторін, насамперед громадськістю, бізнесом, громадськими організаціями та експертним середовищем.

Ключовою стейкхолдерською групою у процесі формування стратегічних пріоритетів розвитку територій виступає громадськість, оскільки саме вона є безпосереднім носієм локальних потреб, інтересів та очікувань щодо якості життя і напрямів соціально-економічного розвитку. Участь громадськості у стратегічному управлінні дає змогу забезпечити більш повне врахування специфіки території, підвищити обґрунтованість і реалістичність стратегічних рішень, а також сформувати суспільну підтримку стратегій розвитку, що є важливою умовою їх успішної реалізації.

Система взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю у стратегічному плануванні має комплексний характер і охоплює сукупність інституційних, організаційних та комунікаційних механізмів, взаємопов'язаних між собою. Інституційні механізми формують нормативно-правове та процедурне підґрунтя громадської участі й включають законодавчо закріплені права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, діяльність дорадчих і консультативних органів при органах місцевої влади, а також регламентовані процедури проведення публічних консультацій, громадських слухань і обговорень проєктів стратегічних документів. Саме інституційна визначеність забезпечує легітимність участі громадськості та створює формальні умови для її впливу на процеси стратегічного управління.

Організаційні механізми взаємодії спрямовані на практичну реалізацію участі громадськості у формуванні стратегічних пріоритетів розвитку територій. Вони охоплюють планування та координацію заходів взаємодії, визначення відповідальних структурних підрозділів і посадових осіб в органах місцевого самоврядування, організацію міжсекторальної співпраці, а також залучення експертного середовища та інститутів громадянського суспільства до підготовки, обговорення й коригування стратегічних документів. Ефективність організаційних механізмів значною мірою залежить від управлінської спроможності органів місцевого самоврядування та наявності чітко вибудуваних процедур взаємодії.

Комунікаційні механізми забезпечують двосторонній обмін інформацією між органами місцевого самоврядування та громадськістю і є ключовим інструментом налагодження діалогу у стратегічному плануванні. Вони реалізуються через проведення громадських слухань, стратегічних сесій, круглих столів, опитувань громадської думки, а також використання електронних платформ участі та інших цифрових інструментів. Наявність ефективних комунікаційних каналів сприяє підвищенню прозорості процесу формування стратегічних пріоритетів, зменшенню конфліктності та зміцненню довіри між владою і громадою.

Отже, системний підхід до організації взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю у стратегічному плануванні розвитку територій створює передумови для формування збалансованих і суспільно орієнтованих стратегічних пріоритетів, що відповідають як довгостроковим цілям розвитку, так і актуальним потребам територіальних громад.

Практика функціонування органів місцевого самоврядування засвідчує, що залучення громадськості до формування стратегічних пріоритетів розвитку територій у більшості випадків має несистемний і формалізований характер. Громадська участь часто обмежується проведенням публічних обговорень або консультацій на фінальних етапах підготовки стратегічних документів, коли ключові рішення вже ухвалені. За таких умов вплив громадян на зміст стратегічних пріоритетів є мінімальним, а самі процедури участі виконують радше легітимаційну, ніж управлінську функцію. Це зумовлює розрив між задекларованими стратегічними цілями та реальними соціально-економічними потребами територіальних громад, що негативно позначається на ефективності реалізації стратегій розвитку.

Удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю потребує переорієнтації з формального інформування населення на реальне партнерство у стратегічному плануванні. Ключовим у цьому контексті є впровадження підходу раннього залучення громадян, який передбачає їх участь уже на початкових етапах стратегічного процесу - під час ідентифікації проблем розвитку території, аналізу її потенціалу, формування спільного бачення майбутнього та визначення стратегічних цілей. Такий підхід дозволяє не лише підвищити якість управлінських рішень, а й сформувати у мешканців відчуття співвідповідальності за реалізацію стратегічних пріоритетів.

Важливою умовою ефективної взаємодії є забезпечення репрезентативності громадської участі. Практика свідчить, що у процесах стратегічного планування переважно беруть участь найбільш активні групи населення або представники окремих інтересів, що призводить до викривлення пріоритетів розвитку. З метою мінімізації таких ризиків доцільним є застосування різноманітних форматів залучення громадськості, орієнтованих на різні соціально-демографічні групи, зокрема молодь, представників бізнесу, вразливі верстви населення та мешканців віддалених населених пунктів. Це сприятиме формуванню більш збалансованих і соціально орієнтованих стратегічних рішень.

Окремий напрям удосконалення системи взаємодії пов’язаний із цифровізацією процесів громадської участі. Використання електронних платформ, онлайн-консультацій, цифрових опитувань і сервісів електронної демократії розширює можливості залучення громадян до формування стратегічних пріоритетів розвитку територій, підвищує прозорість процедур та забезпечує оперативний зворотний зв’язок. Водночас ефективність цифрових інструментів значною мірою залежить від рівня цифрової грамотності населення, доступності інформаційно-комунікаційної інфраструктури та наявності чітко визначених

алгоритмів урахування результатів електронної участі у процесі ухвалення стратегічних рішень.

Суттєвим елементом удосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю є запровадження механізмів оцінювання результативності громадської участі. Такі механізми мають ґрунтуватися не лише на кількісних показниках (кількість учасників, проведених заходів), а й на якісних критеріях, зокрема рівні врахування пропозицій громадськості, ступені їх інтеграції у стратегічні документи та впливі громадської участі на досягнення стратегічних цілей розвитку територій. Систематичне оцінювання результатів взаємодії сприятиме підвищенню відповідальності органів місцевого самоврядування, формуванню довіри між владою і громадою та переходу до стійкої моделі партисипативного стратегічного управління.

Висновки. Отже, удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю у формуванні стратегічних пріоритетів розвитку територій є ключовою передумовою підвищення результативності стратегічного управління в умовах децентралізації. Забезпечення системного, а не формального характеру громадської участі сприяє переходу від ієрархічної моделі управління до партнерської, у межах якої громада виступає активним суб'єктом стратегічного розвитку територій.

Реалізація комплексного підходу до організації взаємодії, що поєднує інституційні, організаційні та комунікаційні механізми, дає змогу підвищити якість стратегічних рішень за рахунок урахування реальних потреб і очікувань мешканців територіальних громад. Раннє та репрезентативне залучення громадськості до стратегічного планування, а також використання цифрових інструментів участі сприяють зростанню прозорості управлінських процесів, формуванню довіри між владою і громадою та підвищенню суспільної підтримки стратегічних ініціатив.

Водночас важливого значення набуває запровадження механізмів оцінювання результативності громадської участі, що дозволяє відстежувати реальний вплив залучення громадян на формування та реалізацію стратегічних пріоритетів розвитку територій. Це створює підґрунтя для інституціоналізації практик партисипативного управління, підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування та забезпечення узгодженості стратегічних цілей із довгостроковими інтересами територіальних громад.

Таким чином, удосконалення системи взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю виступає не лише інструментом підвищення ефективності стратегічного управління, а й важливим чинником забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територій та зміцнення спроможності територіальних громад у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Михайловська О. В. Деякі аспекти комунікативної взаємодіїорганів місцевого самоврядування та громадськості. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 1(5). С. 56–63.

2. Мунько А. Ю., Лі Д. В., Тагачін М. К. Особливості організації взаємодії органів місцевого самоврядування з громадянами в умовах воєнного стану в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 14. URL: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-02-07

3. Колянко О.В. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2021. № 65. С. 117–122.

4. Житченко І. І. Стратегічне планування у діяльності органів місцевого самоврядування: *матеріали науково-практичної конференції за підсумками проходження здобувачами вищої освіти виробничих практик*. Вип. 17. Полтава: ПДАУ, 2024. С. 260–261.

5. Головчук Ю. Стратегії підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування на основі використання підходу відповідальної політики. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Політологія*. 2025. № 20. С. 314–320.

6. Сердюк О. І., Житченко І. І. Громадська участь у діяльності органів місцевого самоврядування: *матеріали наукової конференції професорсько- викладацького складу Полтавського державного аграрного університету за підсумками науково-практичних досліджень в 2023 році* (м. Полтава, 14-15 травня 2024 року). Полтава: РВВ ПДАУ, 2024. С. 76-79.

References:

1. Mykhailovska O.V. (2016) Deiaki aspekty komunikatyvnoi vzaiemodii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta hromadskosti [Some Aspects of Communicative Interaction between Local Self-Government Bodies and the Public]. Naukovyi visnyk Polissia, No. 1(5), pp. 56–63 [in Ukrainian].

2. Munko A.Yu., Li D.V., Tahachin M.K. (2024) Osoblyvosti orhanizatsii vzaiemodii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z hromadianamy v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Peculiarities of Organizing Interaction between Local Self-Government Bodies and Citizens under Martial Law in Ukraine]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia, No. 14. Available at: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-02-07 [in Ukrainian].

3. Kolianko O.V. (2021) Vzaiemodiia orhaniv derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia z hromadskistiu [Interaction between Public Administration Bodies and Local Self-Government with the Public]. Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Economic Sciences, No. 65, pp. 117–122 [in Ukrainian].

4. Zhytchenko I.I. (2024) Stratehichne planuvannia u diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Strategic Planning in the Activities of Local Self-Government Bodies]. Proceedings of the Scientific and Practical Conference Based on the Results of Industrial Practice of Higher Education Students, Issue 17. Poltava: PDAU, pp. 260–261 [in Ukrainian].

5. Holovchuk Yu. (2025) Stratehii pidvyshchennia efektyvnosti roboty orhaniv mistsevoho samovriaduvannia na osnovi vykorystannia pidkhodu vidpovidalnoi polityky [Strategies for Improving the Efficiency of Local Self-Government Bodies Based on the Responsible Policy Approach]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia, No. 20, pp. 314–320 [in Ukrainian].

6. Serdiuk O.I., Zhytchenko I.I. (2024) Hromadska uchast u diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Public Participation in the Activities of Local Self-Government Bodies]. Proceedings of the Scientific Conference of the Academic Staff of Poltava State Agrarian University Based on the Results of Research in 2023 (Poltava, May 14–15, 2024). Poltava: RVV PDAU, pp. 76–79 [in Ukrainian].

УДК 352.077:005.336.3]:316.46(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-328-335

Яременко Олександр Іванович кандидат наук з державного управління, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https//orcid.org/0000-0002-3053-2257

Дзевелюк Марина Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https//orcid.org/ 0000-0002-8793-3393

Кононенко Валерій Васильович доктор історичних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-5177-2885

РОЛЬ КЕРІВНИЦТВА І ЛІДЕРСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Фахівці визначають, що існує дві основних мети розробки СУЯ. Перша і головна - оптимізація роботи органу місцевого самоврядування (ОМС), забезпечення його дієздатності і підвищення ефективності надання послуг. І якщо для першого керівника така ціль дійсно є головною, то такий ОМС має гарні шанси для впровадження і подальшого функціонування СУЯ. Система управління якістю є свого роду кістяком, на який повинні нанизуватися відповідні рішення, пов'язані з поліпшенням процесів і якості продукції. Але раціональність і обґрунтованість рішень стандартами не встановлюються, та й не можуть бути встановлені, тому що ці рішення - результат творчого процесу. Тому реалізація потенційних можливостей СУЯ залежить не тільки від виконання всіх передбачених стандартом ІСО 9001 вимог, але і від кваліфікації, творчих здібностей, професійних знань і досвіду персоналу підприємства. Щоб уникнути можливих розчарувань дуже важливо, щоб вищий керівник із самого початку розумів це і не сподівався на чудо, на те, що впровадження СУЯ само по собі автоматично вирішить його проблеми при відсутності кадрів, здатних аналізувати ситуацію і приймати обґрунтовані рішення, відповідного їх навчання.

Друга мета - продемонструвати потенційним споживачам, що виконавчі органи можуть надавати послуги заданого рівня якості. Якщо для досягнення першої наголошеної мети досить просто розробити і впровадити на підприємстві СУЯ, то для досягнення другої мети необхідно ще й сертифікувати СУЯ. Ваш споживач може зажадати підтвердження незалежною третьою стороною, що у

вас дійсно є система управління якістю, і яка працює ефективно. Ця мета теж дуже важлива, але орган влади і його перший керівник повинні розуміти, що сертифікат є вторинним по відношенню до СУЯ. Якщо система дійсно впроваджена, працює ефективно і приносить реальну користь, то одержання будь-якого сертифіката - просто "суто технічна справа". Звідси випливає другий принцип: система розробляється "для себе", а не для аудиторів, незалежної третьої сторони, і, за великим рахунком, навіть не для споживача. Отже, її потрібно створювати такою, щоб вона була корисною і зручною для роботи. Вимоги стандарту ICO 9001:2015 тільки сприяють цьому, тому що вони, з одного боку, дуже загальні і "м'які", а з іншого - розумні і дійсно корисні для підприємства.

Ключові слова: лідерство, керівник, органи влади, місцеве самоврядування, жителі, система управління якістю, стандарт ISO, послуга, споживач послуг.

Yaremenko Oleksandr Ivanovich Candidate of Public Administration, Associate Professor, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi, Vinnytsia, https//orcid.org/0000-0002-3053-2257

Dzeveliuk Maryna Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, Vinnytsia, https//orcid.org/ 0000-0002-8793-3393

Kononenko Valeriy Vasyliovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-5177-2885

THE ROLE OF MANAGEMENT AND LEADERSHIP IN ENSURING THE QUALITY OF MANAGEMENT PROCESSES IN LOCAL GOVERNMENT BODIES

Abstract. Experts determine that there are two main goals of developing a QMS. The first and main one is to optimize the work of a local government body (LGB), ensure its operational capacity and increase the efficiency of service provision. And if for the first manager such a goal is really the main one, then such a LGB has good chances for the implementation and further functioning of a QMS. The quality management system is a kind of skeleton on which appropriate decisions related to improving processes and product quality should be strung. But the rationality and validity of decisions are not established by standards, and cannot be established, because these decisions are the result of a creative process. Therefore, the realization of the potential capabilities of a QMS depends not only on the fulfillment of all requirements stipulated by the ISO 9001 standard, but also on the qualifications,

creative abilities, professional knowledge and experience of the enterprise's personnel. To avoid possible disappointments, it is very important that the top manager understands this from the very beginning and does not hope for a miracle, that the implementation of the QMS itself will automatically solve his problems in the absence of personnel capable of analyzing the situation and making informed decisions, and their appropriate training.

The second goal is to demonstrate to potential consumers that executive bodies can provide services of a given level of quality. If to achieve the first stated goal it is enough to simply develop and implement a QMS at the enterprise, then to achieve the second goal it is also necessary to certify the QMS. Your consumer may require confirmation by an independent third party that you really have a quality management system, and that it works effectively.

This goal is also very important, but the authority and its first manager must understand that the certificate is secondary to the QMS. If the system is really implemented, works effectively and brings real benefits, then obtaining any certificate is simply a "purely technical matter." From here follows the second principle: the system is developed "for itself", and not for auditors, an independent third party, and, by and large, not even for the consumer. Therefore, it must be created so that it is useful and convenient for work. The requirements of the ISO 9001:2015 standard only contribute to this, because they are, on the one hand, very general and "soft", and on the other - reasonable and really useful for the enterprise.

Keywords: leadership, manager, authorities, local government, residents, quality management system, ISO standard, service, consumer of services.

Постановка проблеми. Постійна модернізація організаційних стандартів є передумовою результативної діяльності органів місцевого самоврядування. Запровадження систем управління якістю (менеджменту якості) є стратегічно важливим для громад будь-якого масштабу.

Попри те, що в Україні цей процес перебуває на початковому етапі, його актуальність у найближчі роки лише посилюватиметься.

Аналіз джерел та останніх досліджень.

Актуальні проблеми управління якістю, формування та впровадження систем якості в організаціях розглядалися в працях як вітчизняних вчених, так і зарубіжних фахівців. Зокрема, серед них можна виокремити: В. Полтавець, П. Прокопа, Т. Конті, Т. Мотренка, П. Калиту, М. Лахижу, Т. Маматову [1 - 7].

У вітчизняному науковому просторі недостатньо висвітлено аспекти впровадження та сертифікації систем управління якістю за стандартом ISO 9001 у муніципальному секторі та її вплив на оптимізацію надання публічних послуг.

Метою статті є проаналізувати проблеми й перспективи впровадження систем управління якістю в діяльність органів місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Впровадження систем управління якістю (СУЯ) — це стратегічний проєкт, що охоплює ресурси всього органу влади. СУЯ — це не просто документація, а фундаментальний інструмент управління, який впливає на кожного працівника. Ефективне управління забезпечує не лише контроль, а й безперервне вдосконалення процесів. Ключовим фактором успіху є особиста залученість першої особи та усвідомлена підтримка топменеджменту: саме від керівників залежить забезпечення ресурсами та формування правильного ставлення команди до змін.

Дуже важливо, що лідерство є другим принципом управління якістю згідно зі стандартом ISO 9001:2015 [8, 9]. У сучасних системах управління якістю (СУЯ) роль керівництва трансформувалася від простого контролю до активного створення середовища, де працівники залучені до досягнення цілей.

Впровадження СУЯ як проєкту охоплює наступні етапи:

1. Формування організаційної структури та забезпечення необхідними ресурсами.
2. Визначення вимог до СУЯ.
3. Оцінка поточного стану.
4. Розробка Комплексного плану проєкту.
5. Встановлення Політики підприємства в галузі якості та цілей.
6. Створення документації СУЯ та реалізація запланованих заходів.
7. Пілотне впровадження СУЯ.

Розробка системи управління якістю (СУЯ) — це комплексний і тривалий процес. Його неможливо реалізувати як додаткове навантаження без створення спеціальної внутрішньої структури. Така структура має гарантувати:

- залучення кваліфікованого персоналу;
- активну участь усіх співробітників, насамперед топ-менеджменту;
- швидке розв'язання поточних проблем розробки;
- координацію дій між різними підрозділами.

Ключовим кроком є призначення уповноваженого представника керівництва (УПК) з якості (згідно з вимогами ISO 9001). До його повноважень належать:

- управління процесами впровадження та підтримки СУЯ;
- звітування вищому керівництву про ефективність системи та потреби в її вдосконаленні;
- популяризація клієнтоорієнтованого підходу в межах органу місцевого самоврядування (ОМС);
- взаємодія із зовнішніми контрагентами з питань якості.

Згідно зі стандартом ISO 9001, УПК може поєднувати цю роль з основними обов’язками. Практика свідчить, що цю посаду можуть успішно обіймати заступники першого керівника органу місцевого самоврядування або керівники

ключових виконавчих органів, проте оптимальним вибором все ж є заступник першого керівниа. Ключовими критеріями відбору є авторитет, повноваження для прийняття рішень, організаторські навички та глибоке знання процесів діяльності ОМС. Якщо серед топменеджменту немає відповідної кандидатури, ці функції може взяти на себе безпосередньо сільський, селищний, міський голова або голова районної чи обласної ради.

Створення системи управління якістю (СУЯ) — це масштабний процес, що потребує злагодженої роботи всіх виконавчих органів. Для стратегічного управління цим проектом доцільно сформувати Координаційну раду з якості під головуванням першого керівника. До її складу мають увійти власники ключових процесів: заступники керівника та керівники провідних виконавчих органів. Це забезпечить легітимність рішень, які повинні мати статус наказів.

Функції такої ради також може виконувати вже існуючий колегіальний орган. Для безпосереднього виконання технічних завдань (підготовка документації, аудити) призначається відповідальний персонал: у великих ОМС (понад 250 осіб) — Група (відділ) управління якістю, в малих — окремий фахівець. Важливо забезпечити цим посадовим особам можливість зосередитися на завданнях СУЯ, мінімізуючи їх залучення до сторонніх процесів.

Формування групи бажано здійснювати на основі таких критеріїв:

- мотивація та розвиток: щире бажання працювати у сфері СУЯ, здатність до швидкого навчання та опанування нових знань.
- професіоналізм: глибоке розуміння повноважень ОМС та наявність авторитету серед колег.
- особисті якості: комунікабельність, ініціативність, здатність до самостійної та творчої роботи.

Ключовими функції групи (відділу) управління якістю (ГУЯ) є:

- адміністрування: супровід роботи Координаційної ради та планування заходів із впровадження СУЯ.
- навчання: підготовка персоналу всіх рівнів з питань управління якістю.
- методологія: координація розробки документації, опис системних процесів (аудити, коригувальні дії, управління ризиками) та перевірка їхньої відповідності стандартам.
- моніторинг: проведення внутрішніх аудитів, аналіз невідповідностей та оцінка ефективності впроваджених заходів.
- звітність: підготовка даних для аналізу СУЯ з боку вищого керівництва та актуалізація бази документів.

Для ефективного функціонування ГУЯ наділяється такими повноваженнями:

- інформаційні: безперешкодний доступ до документації СУЯ та отримання відомостей від посадових осіб усіх рівнів.
- контрольні: моніторинг етапів розробки та впровадження системи.

• комунікаційні: пряма взаємодія з вищим керівництвом та представником з якості.

Орган місцевого самоврядування повинен забезпечити ГУЯ необхідними ресурсами (приміщення, техніка, НД) та умовами для навчання персоналу. Важливим аспектом є підтримка авторитету Групи та публічність її результатів.

Важливого наголосити, що розробка СУЯ є спільною відповідальністю всіх керівників виконавчих органів у межах їхніх компетенцій. ГУЯ координує процес, але не несе одноосібної відповідальності за результат. Для оптимізації роботи у кожному департаменті, управлінні чи відділі може призначається представник з якості — компетентний фахівець, обізнаний у вимогах ISO 9001, який згодом може бути залучений до внутрішнього аудиту.

Впровадження системи управління якості (СУЯ) офіційно розпочинається з наказу першого керівника. У преамбулі документа акцентується увага на стратегічній важливості проєкту та необхідності залучення всього колективу.

Наказ має чітко регламентувати:

• склад Координаційної ради та групи управління якістю (із затвердженням положень про їхню роботу);

• призначення уповноваженого представника керівництва з якості;

• першочергові кроки: аналіз вимог, аудит поточної системи, розробку Політики якості та навчання персоналу.

Особливу увагу слід приділити навчанню. Успіх впровадження та подальшого функціонування СУЯ залежить від компетентності персоналу на всіх рівнях.

Згідно з японською філософією управління, навчання має бути каскадним: керівники проходять підготовку раніше за своїх підлеглих. Отримати знання можна через зовнішні курси, семінари або залучених консультантів. Навчені фахівці згодом стають внутрішніми тренерами, «мультиплікуючи» знання всередині органу влади відповідно до вимог стандарту ISO 9001.

Висновки.

1. Основними аспектами лідерства в СУЯ:

• відповідальність: перший керівник несе пряму відповідальність за результативність системи. Він має гарантувати, що політика та цілі в сфері якості узгоджуються зі стратегічним напрямком діяльності ОМС.

• ризик-орієнтоване мислення: лідер повинен сприяти використанню підходу, що базується на ризиках, щоб запобігати невідповідностям та використовувати можливості для покращення.

• комунікація: лідер має доносити до персоналу важливість відповідності вимогам СУЯ та задоволення потреб споживачів послуг.

• орієнтація на клієнта: лідерство проявляється у забезпеченні того, щоб вимоги клієнтів, а також законодавчі та нормативні вимоги, постійно виконувалися для підвищення задоволеності споживачів.

2. Роль керівництва у забезпеченні процесів СУЯ:

• формування політики якості: визначення чіткої візії та цілей, які є зрозумілими для всієї організації.

• забезпечення ресурсами: своєчасне надання фінансових, людських та технологічних ресурсів для підтримки стандартів.

• моніторинг та аналіз: систематичний перегляд результатів діяльності для прийняття рішень на основі фактів.

3. Різниця між керівництвом та лідерством у контексті якості:

• лідер визначає візії, цінності організації та напрямок руху, надихає персонал, відповідає за постійний розвиток і генерує зміни на краще;

• керівництво створює структуру, забезпечує контроль та розробляє регламенти, відповідає за планування діяльності та бюджетування і раціональне використання наявних ресурсів, забезпечує порядок і стабільність.

4. Ефективне поєднання адміністративного керівництва з візіонерським лідерством в процесі впровадження та сертифікації системи управління якістю, інтегрованої в структуру місцевого самоврядування, дозволяє організації не просто підтримувати якість, а й забезпечувати постійне зростання якості послуг та відповідність очікуванням громадян.

Даний факт засвідчено підсумками муніципальних опитувань IRI за період 2015–2023 р.р. [10].

Література:

1. Полтавець В. Розробка ефективних систем менеджменту якості в органах місцевого самоврядування на основі міжнародного стандарту ISO 9001:2000 / Валентина Полтавець // Аспекти самоврядування. – 2003. – № 2. – С. 32 – 34.

2. Прокоп П. Досвід впровадження міжнародної системи управління якістю ISO 9001:2000 на муніципальні послуги у Бердянську / П. Прокоп, М. Гудзь, І. Бастрига // Вісник НАДУ. – 2004. – № 1. – С. 282 – 289.

3. Конті Т. Моделі якості та їхня основна роль в удосконаленні організації / Тіто Конті // Науково-технічний вісник Українського науково-дослідного і навчального центру проблем стандартизації, сертифікації та якості. – Вип. 2. – К. : УкрНДНЦ. – 2004. – С. 39 – 52.

4. Мотренко Т. Запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади / Тимофій Мотренко // Бюрократ. – 2006. – № 11 – 13. – С. 2 – 11.

5. Калита П. Вдосконалення управління на засадах стандартів ISO серії 9000: принципи та особливості їх використання в органах влади / Петро Калита // Світ якості України. – 2007. – № 1 – 2. – С. 10 – 13.

6. Лахижа М. І. Система управління якістю в органах влади (вітчизняний та зарубіжний досвід) : монографія / Лахижа М. І. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 131 с.

7. Маматова Т. В. Стандарти ISO на системи управління якістю / Маматова Т. В. // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін. – 2011. – С. 667 – 669.

8. ISO 9000:2015. Quality management systems - Fundamentals and vocabulary URL: https://www.iso.org/standard/45481.html. (дата звернення: 01.01.2025).

9.ISO 9001:2015. Quality management systems – Requirements. URL: https://www.iso.org/standard/62085.html. (дата звернення: 01.01.2025).

10. Лазор О. Я., Телень В. Ю. Ефективність запровадження системи управління якістю в органах місцевого самоврядування / О. Я. Лазор, В. Ю. Телень // Наукові перспективи. – 2023. - № 11(41). – с. 227-237. DOI https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-227-237

References:

1. Poltavets′, V. (2003) Rozrobka efektyvnykh system menedzhmentu yakosti v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya na osnovi mizhnarodnoho standartu ISO 9001:2000 [Development of effective quality management systems in local self-government bodies based on the international standard]. *Aspekty samovryaduvannya – Aspects of self-government*, 2, 32 – 34 [in Ukrainian].

2.P. Prokop & M. Hudz′ & I. Bastryha (2004). Dosvid vprovadzhennya mizhnarodnoyi systemy upravlinnya yakistyu ISO 9001:2000 na munitsypal′ni posluhy u Berdyans′ku [Experience of implementing the ISO 9001:2000 international quality management system for municipal services in Berdyansk]. *Visnyk NADU - Bulletin of NADU*, 1, 282 – 289 [in Ukrainian].

3. Konti, T. (2004). Modeli yakosti ta yikhnya osnovna rol′ v udoskonalenni orhanizatsiyi [Quality models and their main role in improving the organization]. *Naukovo-tekhnichnyy visnyk Ukrayins'koho naukovo-doslidnoho i navchal'noho tsentru problem standartyzatsiyi, sertyfikatsiyi ta yakosti – Scientific and technical bulletin of the Ukrainian scientific research and training center for problems of standardization, certification and quality*, 2, 39 – 52 [in Ukrainian].

4. Motrenko, T.(2006) Zaprovadzhennya systemy upravlinnya yakistyu v orhanakh vykonavchoyi [Implementation of the quality management system in the bodies of executive power]. *Byurokrat -Bureaucrat*, 11 – 13, 2 – 11[in Ukrainian].

5. Kalyta, P. (2007). Vdoskonalennya upravlinnya na zasadakh standartiv ISO seriyi 9000: pryntsypy ta osoblyvosti yikh vykorystannya v orhanakh vlady) [Improvement of management on the basis of ISO 9000 series standards: principles and features of their use in authorities]. *Svit yakosti Ukrayiny – The world of Ukrainian quality*, 1 – 2, 10 – 13 [in Ukrainian].

6. Lakhyzha, M. I. (2008). Systema upravlinnya yakistyu v orhanakh vlady (vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid) [Quality management system in government bodies (domestic and foreign experience)]. Poltava : RVV PUSKU [in Ukrainian].

7. Mamatova, T. V. (2011) Standarty ISO na systemy upravlinnya yakistyu [ISO standards for quality management systems]. Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya (Vols. 1 – 8). Kyiv: NADU, vol. 7: Derzhavne upravlinnia v umovakh hlobalnoi ta yevropeiskoi intehratsii - Public administration in conditions of global and European integration, 667 – 669. [in Ukrainian].

8. ISO 9000:2015. Quality management systems - Fundamentals and vocabulary URL: https://www.iso.org/standard/45481.html. (дата звернення: 01.01.2025).

9.ISO 9001:2015. Quality management systems – Requirements. URL: https://www.iso.org/standard/62085.html. (дата звернення: 01.01.2025).

10. Lazor, O.Y., & Telen, V. Yu. (2023). Efektyvnist′ zaprovadzhennya systemy upravlinnya yakistyu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya [The effectiveness of the introduction of the quality management system in local self-government bodies]. Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives, 11(41), 227-237. DOI https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-227-237 [in Ukrainian].

UDC 378:005.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-336-348

Shlenova Maryna Hennadiivna PhD in Philology, Associate Professor, Acting Head of the Department of Ukrainian Language and Language Communication, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4297-6872

Grechanyk Olena Yevhenivna Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Management and Economics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-4671-0724

TRANSFORMATION OF THE MANAGEMENT PARADIGM OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. The article presents a theoretical conceptualization and conceptual analysis of the transformation of higher education institution management systems during the emergence of the era of the artificial intelligence world. It is substantiated that the integration of artificial intelligence into the educational space extends beyond purely technological modernization and acquires the characteristics of a system-forming factor that changes the very nature of managerial rationality. It is proven that the modern university is transforming into a complex cyber-social system, the functioning of which requires a departure from classical administrative-bureaucratic models in favor of flexible, adaptive strategies. The paper analyzes changes in the logic of managerial decision-making, where algorithmic big data analytics becomes a support tool rather than a substitute for human judgment. It is emphasized that under conditions of digital uncertainty, ethical sensitivity, strategic thinking, and the capacity for systemic reflection become key competencies for a manager. The transformation of the phenomenon of university leadership is revealed, as it acquires a distributed character, with the leader becoming a mediator between technological capabilities and the humanistic values of the academic community. Special attention is paid to the risks of a technocratic shift and the necessity of maintaining a balance between algorithmic efficiency and the university's social mission.

The impact of AI on personnel policy, organizational culture, and the architecture of the educational process is examined, where technologies should enhance rather than diminish pedagogical autonomy.

The conclusions emphasize the unique strategic position of Ukrainian higher education, which, as a result of forced and rapid digitalization, has gained the opportunity to build a new model of a digital university "from scratch," embedding the

principles of human-centricity and ethical responsibility directly into the foundation of management systems.

Keywords: artificial intelligence in education; higher education institution management; digital transformation; ethical leadership; cyber-social system; management paradigm; strategic planning; academic responsibility.

Шленьова Марина Геннадіївна кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри української мови та мовної комунікації, Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4297-6872

Гречаник Олена Євгенівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та економіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-4671-0724

ТРАНСФОРМАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЕРУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті здійснено теоретичне осмислення та концептуальний аналіз трансформації систем управління закладами вищої освіти в умовах становлення ери штучного інтелектуального світу. Обґрунтовано, що інтеграція штучного інтелекту в освітній простір виходить за межі суто технологічної модернізації та набуває ознак системоутворювального чинника, який змінює саму природу управлінської раціональності. Доведено, що сучасний університет трансформується у складну кіберсоціальну систему, функціонування якої вимагає відходу від класичних адміністративно-бюрократичних моделей на користь гнучких, адаптивних стратегій. У роботі проаналізовано зміни в логіці прийняття управлінських рішень, де алгоритмічна аналітика великих даних стає інструментом підтримки, проте не заміною людського судження. Наголошено, що в умовах цифрової невизначеності ключовими компетенціями управлінця стають етична чутливість, стратегічне мислення та здатність до системної рефлексії. Розкрито трансформацію феномену університетського лідерства, яке набуває розподіленого характеру, а сам лідер стає медіатором між технологічними можливостями та гуманістичними цінностями академічної спільноти. Особливу увагу приділено ризикам технократичного зсуву та необхідності збереження балансу між ефективністю алгоритмів і соціальною місією університету. Розглянуто вплив ШІ на кадрову політику, організаційну культуру та архітектуру освітнього процесу, де технології мають підсилювати, а не нівелювати педагогічну автономію. У висновках акцентовано на унікальній стратегічній позиції української вищої освіти, яка внаслідок вимушеної стрімкої цифровізації отримала шанс побудувати нову модель цифрового університету «з

нуля», заклавши принципи людиноцентричності та етичної відповідальності безпосередньо у фундамент управлінських систем.

Ключові слова: штучний інтелект в освіті; управління закладом вищої освіти; цифрова трансформація; етичне лідерство; кіберсоціальна система; управлінська парадигма; стратегічне планування; академічна відповідальність.

Introduction. The current stage of human civilisation is increasingly defined in scientific discourse not merely as the information age, but as the era of the emergence of an artificial intellectual world. This is a realm in which artificial intelligence is rapidly evolving, ceasing to be simply an auxiliary technological tool. Instead, it is acquiring the characteristics of a fundamental, system-forming factor that determines the vectors of social, economic, cultural, and, naturally, educational development. We are witnessing the formation of a new reality, where digital algorithms not only accompany human activity but also act as co-authors of new meanings, forms of communication, and mechanisms for societal management.

In this global context, higher education institutions (HEIs) in Ukraine find themselves at the epicentre of profound, tectonic transformations. These changes extend far beyond the mere digitisation of content or the introduction of distance learning. We are referring to a fundamental shift in the ontology of the university: the very logic of management, the architecture of decision-making, the horizons of strategic planning, and the degree of responsibility for the quality of future human capital are undergoing transformation.

In the context of the comprehensive intellectualisation of the digital environment, the management of higher education institutions is inevitably moving away from classical, linear administrative and bureaucratic models, which are proving too inert to respond to modern challenges. Instead, university management is emerging as a complex, multidimensional activity based on the synergy of diverse aspects:

- *Technological*: the implementation of data-driven ecosystems (Data-Driven University). As noted by researchers [1], this dimension is realised through the 'Digital Ecosystem Management of Higher Education Quality' model, which combines technology, data-driven decision-making, and interaction with the student environment.
- *Humanistic*: preserving human-centredness in the context of automation;
- *Ethical*: addressing issues of algorithmic bias, privacy, and academic integrity;
- *Predictive*: the ability to anticipate trends in the labour market and scientific progress.

In our view, within modern scientific discourse, the phenomenon of artificial intelligence should be considered as far more than a mere combination of machine learning algorithms, neural networks, big data analysis systems, or autonomous intelligent agents. AI should be interpreted as a new type of rationality that complements human cognitive potential. This ‘machine rationality’ is capable of

modelling future scenarios, identifying hidden patterns in information arrays, predicting risks, and optimising highly complex processes in real time.

It is this unique ability of AI to work effectively with a high level of uncertainty (the VUCA/BANI world), multifactoriality, and non-linear dynamics that renders it a critically important tool for managing higher education institutions. Indeed, modern universities operate in an extremely turbulent environment characterised by constant changes in the legislative framework, fierce global competition for talent, rapidly growing public expectations regarding the quality of educational services, and unprecedented technological challenges. Under such conditions, the integration of AI into management processes is not merely a trend, but a prerequisite for the survival and sustainable development of the institution.

Analysis of recent research and publications. As Kissinger, Schmidt, and Huttenlocher observe, the age of AI is transforming not merely the tools of human activity, but also our conception of power, responsibility, and the future, a shift that is directly reflected in management practices within the field of education [2].

Traditional models of university management were forged under conditions of relative stability, clear hierarchy, predictable educational trajectories, and the dominance of human agency in decision-making. Conversely, the intellectualisation of the digital environment is driving a transition towards management based on data, real-time analytics, and algorithmic support for strategic and tactical decisions. In this sense, the management of higher education institutions is gradually acquiring the characteristics of a cyber-social system in which the administration, the academic community, students, digital platforms, and intelligent systems interact. Such a system demands a new management culture capable of harmonising the efficiency of automated processes with the values of academic freedom, humanism, and social responsibility.

The issue of management in the era of artificial intelligence is particularly pertinent in the context of global transformations in higher education associated with the massification of education, the development of distance and blended learning forms, the internationalisation of educational services, and the growing role of universities as centres of innovation. According to Ye. Khaustova [3], artificial intelligence is altering the very nature of knowledge and the modes of its acquisition, thereby enabling a deeper comprehension of management challenges: it concerns not merely the introduction of new technologies, but a rethinking of the university's mission in an algorithmic world. Management in such an environment requires coordination rather than control, and the facilitation of adaptability and system self-development rather than rigid regulation.

In the research of Kumar, Sharma, and Bhardwaj, artificial intelligence is viewed as a disruptive innovation that transforms human resource management by altering the requirements for competencies, professional growth models, and performance evaluation [4]. For higher education institutions, this necessitates the development of a new personnel policy focused on combining academic expertise with digital literacy,

analytical thinking, and a readiness for interdisciplinary interaction. In the context of AI, human resource management is gradually shifting from administrative oversight to strategic human capital development, where data serves as the basis for forecasting needs, identifying risks, and supporting professional growth.

This thesis is corroborated by empirical research by M. Shlenova and O. Grechanyk [5], who found that for young lecturers (aged 24–30), the primary motivators are specifically the opportunities for scientific research (77%) and professional development (67%). Conversely, traditional factors such as the prestige of the profession play a significantly smaller role. This indicates the need to move away from bureaucratic management models, which, according to the authors, impede institutional autonomy, towards the creation of a stimulating environment for innovation.

The era of artificial intelligence is also transforming the concept of strategic planning in universities. Whereas strategies were previously grounded in retrospective analysis and expert forecasts, predictive analytics, scenario modelling, and big data analysis are now increasingly utilised. As A. Kulik [6] notes, effective management in modern organisations is unattainable without the ability to adapt rapidly to changes in the external environment. For universities, this entails a transition to flexible strategies capable of real-time adjustment in response to social, technological, and economic factors.

Simultaneously, the growing role of data in management creates the risk of a technocratic shift, wherein quantitative indicators begin to dominate the qualitative characteristics of the educational process. Bozkurt and Sharma caution that the algorithmisation of education may lead to a narrowing of pedagogical reflection if management decisions are predicated solely on metrics and ratings [7]. In this regard, the task of management is not to maximise performance indicators, but to achieve a balance between efficiency, quality, and the social mission of the university. Artificial intelligence should serve as a tool to sustain this balance, rather than a factor in its erosion.

The issue of managerial responsibility in the context of AI usage demands specific consideration. Algorithmic systems that propose management solutions or automate individual processes create an illusion of objectivity and neutrality. However, as Sułkowski rightly observes, digital universities remain social institutions; consequently, the responsibility for the consequences of decisions cannot be delegated to a machine. Management in the era of artificial intelligence requires a clear distinction between the instrumental role of technology and the moral responsibility of humans as the subjects of management [8].

As Picciano's [9] research demonstrates, successful digital transformation in education is unattainable without the active participation of the academic community, who must perceive technology not as a threat, but as a resource for professional development. Consequently, management assumes the character of facilitation, creating the conditions for collective understanding and the acceptance of change.

It is crucial to emphasise that the era of the artificial intellectual world is neither homogeneous nor universal for all higher education institutions. Contextual factors, such as national educational policies, the level of digital infrastructure, economic resources, and cultural traditions, significantly influence the nature and pace of management transformations. Nevertheless, most universities share the realisation that management can no longer be grounded in the inertia of the past. It requires rethinking in terms of complexity, adaptability, and responsibility.

Summarising the findings of researchers, it is evident that the management of higher education institutions in the era of the artificial intellectual world is a complex, multidimensional process that integrates technological innovation, strategic thinking, and humanistic values. Artificial intelligence alters management tools, but does not absolve humans of the responsibility for selecting goals, priorities, and developmental paths. Conversely, in the context of the growing role of algorithms, managerial reflection, ethical sensitivity, and the capacity for systemic thinking are becoming key competencies for the modern university manager. It is at this intersection of technological and human dimensions that a new paradigm of higher education management is emerging, one that necessitates further theoretical reflection and empirical research.

Setting objectives. The aim of this article is to provide a theoretical understanding and conceptual analysis of the transformation of higher education management in the era of the artificial intellectual world. Specifically, it seeks to identify changes in the logic of management decisions, leadership, organisational culture, and educational, digital, and personnel systems, as well as to substantiate the ethical and humanistic principles of using artificial intelligence as a tool to support higher education management in the context of the growing complexity and uncertainty of the modern social and educational environment**.**

Presentation of main research material. In the management of higher education institutions in the era of the artificial intellectual world, the transformation of management decisions, responsibility, and leadership, as fundamental management categories, is of paramount importance. It is at this level that the shift in managerial rationality is most clearly discerned, since the introduction of artificial intelligence extends beyond technical modernisation and affects the mode of thinking of managerial subjects, the nature of power relations, and the ethical principles of decision-making.

In the classical management tradition, university decisions were grounded in expert experience, regulatory requirements, and collegial procedures, which ensured the relative stability and predictability of educational processes. Conversely, in the context of the intellectualisation of management, analytical models, algorithmic recommendations, and forecasting systems dealing with large datasets are becoming increasingly significant. In our view, the rationality of management decisions is inherently limited, and the use of artificial intelligence merely expands the boundaries of this rationality without eliminating the need for human judgement. For the management of higher education institutions, this implies that while algorithms can

enhance the accuracy and validity of decisions, they cannot replace the value-based choices and responsibilities of managers.

The application of artificial intelligence in the managerial decision-making process raises the critical issue of responsibility for the consequences of those decisions. Algorithmic systems are frequently perceived as neutral and objective, thereby creating an illusion that absolves the managerial subject of personal responsibility. In a digital society, moral responsibility cannot be delegated to technology, as it is humans who define the goals, parameters, and contexts of AI usage. This is of particular significance in the management of higher education institutions, where any decision impacts not only organisational performance indicators but also academic freedoms, the professional careers of academic staff, and the educational trajectories of students.

In this context, a profound transformation of university leadership is underway. In the era of the artificial intellectual world, leaders can no longer confine themselves to the role of administrators merely coordinating processes and monitoring decision implementation. They must function as strategists and mediators between technological capabilities and the humanistic values of the university. We concur with Karakose et al., who emphasise that digital leadership in education necessitates a synthesis of technological competence with ethical reasoning, emotional intelligence, and the capacity to navigate uncertainty [10]. It is precisely these qualities that enable managers to preserve the human dimension of management in the context of algorithmisation.

Leadership in higher education institutions is increasingly acquiring a distributed and networked character. Algorithmic platforms and digital management environments facilitate the engagement of diverse stakeholders in the decision-making process, thereby fostering new models of collegiality. In our view, distributed leadership enhances organisational adaptability in complex and dynamic environments, which is of critical importance for universities during periods of technological upheaval. Simultaneously, this requires managers to possess the capacity to coordinate multiple positions and interests without losing sight of the strategic integrity of the institution’s development.

Nevertheless, there exists a risk of the technocratisation of university management, wherein management decisions are reduced to the optimisation of performance indicators, productivity, or rankings. It must be noted, however, that the reduction of a university to a mere instrument of economic expediency undermines its cultural and social mission. In the context of an artificial intellectual world, this risk is exacerbated because algorithms tend to operate with measurable parameters, often ignoring the complex, informal aspects of educational activity. Higher education management must counteract this trend by maintaining a balance between efficiency and value orientation.

The shifting nature of management decisions also impacts approaches to evaluating the performance of higher education institutions. Intelligent systems allow

for the integration of data on learning, research, international activity, and social impact, creating complex analytical models. However, management predicated solely on indicators risks losing strategic depth and pedagogical meaning, which is particularly perilous in the context of the long-term development of higher education.

Understanding the aspects of managing higher education institutions in the era of artificial intelligence is intrinsically linked to the transformation of educational, digital, and human resource systems as interconnected components of the university ecosystem. It is within this domain that the systemic nature of change is most evident, given that the introduction of artificial intelligence is not limited to individual management decisions; rather, it permeates the architecture of the educational process, the organisation of academic work, and the operational logic of the university as a social institution.

The management of educational systems in the context of intellectualisation is increasingly oriented towards adaptability, personalisation, and the flexibility of learning trajectories. Intelligent analytical systems enable the real-time monitoring of learning outcomes, student behaviour patterns, and the effectiveness of teaching strategies. As Picciano observes, learning analytics is shifting the paradigm of education management, moving the focus from standardised models to individual educational needs [9]. For higher education institutions, this entails revising management approaches to the design of educational programmes, the assessment of teaching quality, and the support of academic success.

Simultaneously, the increasing prominence of algorithmic systems in managing the educational process raises the issue of preserving pedagogical autonomy and academic freedom. Algorithmic recommendations regarding learning content, the pace of material assimilation, or forms of assessment may conflict with the professional judgement of the lecturer. We concur with Bozkurt et al. that the digitisation of education necessitates critical pedagogical reflection; otherwise, it risks devolving into a mechanism for the standardisation and depersonalisation of learning [7]. We conclude that the management of higher education institutions must ensure a model of artificial intelligence integration wherein technology enhances pedagogical activity, rather than reducing it to algorithmic scenarios.

In the era of artificial intelligence, a university's digital infrastructure is emerging as a key strategic management resource. Distance and blended learning platforms, data management systems, cloud services, and intelligent assistants are shaping a new environment for academic interaction. Managing this infrastructure requires a comprehensive approach that synthesises technical competence with an understanding of the pedagogical and social implications of digital solutions. The digital transformation of education is primarily a managerial and political process, rather than a merely technological project.

Data management assumes particular importance as the foundation for the strategic development of the university. Data concerning educational, scientific, financial, and personnel activities are integrated into analytical systems, which

facilitates the formation of a holistic view of institutional effectiveness. Simultaneously, there is a growing responsibility for the ethical use of data, privacy protection, and information security. We regard information ethics as a fundamental dimension of governance in a digital society; for higher education institutions, this necessitates the establishment of clear principles for data handling, grounded in trust and transparency.

Human resource management systems are undergoing equally profound transformations amidst the proliferation of artificial intelligence. Intelligent tools are employed to analyse professional competencies, plan professional development, forecast staffing needs, and evaluate performance. In our view, while algorithmic human resource management systems can enhance the efficacy of personnel decisions, they simultaneously pose the risk of the excessive standardisation of academic work. For universities, this necessitates maintaining a balance between analytical optimisation and the recognition of the unique nature of scientific and pedagogical activities.

The transformation of personnel systems is intrinsically linked to shifts in the professional identity of academic staff. In the era of the artificial intellectual world, lecturers are increasingly perceived as facilitators of learning, mentors, and researchers capable of integrating technology into pedagogical practice. The management of higher education institutions must create conditions conducive to continuous professional development, support for pedagogical innovation, and the formation of a digital culture. Investment in staff development is a key determinant of the sustainability of educational systems during periods of change.

The organisational culture of universities is also undergoing significant transformation in the context of the intellectualisation of management. The importance of a culture of cooperation, openness to experimentation, and interdisciplinary interaction is becoming increasingly paramount. Intellectual technologies contribute to the dissolution of traditional hierarchical boundaries, thereby creating conditions for new forms of academic cooperation. In this context, management functions not merely as a regulator but also as a cultural moderator, capable of maintaining a balance between innovation and the preservation of academic traditions, one of the most arduous tasks of organisational development.

Managing higher education institutions in the era of the artificial intellectual world involves ethical, humanistic, and strategic challenges that universities face in the context of the intellectualisation of the social and educational space. It is at this level that it becomes evident that the management of higher education cannot be confined to the rational optimisation of processes or the effective utilisation of technologies, given that the university remains an institution responsible for shaping the values, worldview, and social responsibility of future generations.

Artificial intelligence, when integrated into the management systems of higher education institutions, exacerbates the issue of the ethical dimension of management decisions. Algorithmic models operating with large datasets inevitably reflect the

values, assumptions, and limitations embedded by their developers and managers. It must be noted that technologies are never value-neutral; consequently, management in a digital environment demands conscious ethical choices. For the management of higher education institutions, this necessitates the formation of an ethical framework for the use of artificial intelligence that would preclude discrimination, excessive control, or violations of academic freedom.

The humanistic dimension of management in the era of artificial intelligence is intrinsically linked to preserving the human-centric core of educational activity. Despite the growing role of automated systems, higher education institutions must not devolve into algorithmic organisations wherein individuals are reduced to mere data elements. The essence of a university lies in its capacity to engage with uncertainty, critical thinking, and moral dilemmas that cannot be fully formalised. The management of higher education institutions must resist the temptation of total algorithmisation, preserving a space for dialogue, reflection, and creativity.

The issue of fairness and equal access to education assumes particular importance in this context. Algorithmic systems utilised in managing admissions, assessing learning outcomes, or allocating resources can either mitigate or exacerbate social inequality. Digital education management is capable of replicating latent social biases if it is not accompanied by critical analysis and transparent control mechanisms. University management in the era of artificial intelligence must assume responsibility for the social consequences of technological decisions, considering them within a broader societal context.

The strategic dimension of management in the context of intellectualisation necessitates a rethinking of the long-term development goals of higher education institutions. Artificial intelligence creates opportunities for more accurate forecasting and scenario planning, yet simultaneously increases the level of uncertainty due to the velocity of technological change. We concur with Milton and Al-Busaidi [11], who observe that strategy cannot be reduced to a formal plan, as it is formed during the process of an organisation’s interaction with a dynamic environment.

This leads to the conclusion that it is necessary to transition from rigid strategic models to flexible, adaptive management approaches capable of responding to unpredictable challenges.

In this context, the management of higher education institutions is increasingly oriented towards the principles of sustainable development. The integration of artificial intelligence should be considered not only from the perspective of efficiency, but also in terms of its long-term impact on the academic community, the labour market, and society as a whole. In our view, universities of the future should act as responsible social actors capable of combining innovation with ethical and cultural principles of development. Consequently, management assumes the character of strategic service to society, rather than merely serving institutional interests.

The challenges associated with the era of the artificial intellectual world also highlight the need to develop managerial reflection. Managers of higher education

institutions must not only make decisions, but also constantly re-evaluate their consequences, adjusting management practices in alignment with changes in the environment. We consider reflective practice to be a key competence for professionals in complex systems; for university management, this is particularly important in the context of algorithmic decision support.

Conclusion. The study provides grounds for asserting that the integration of artificial intelligence into university activities is not merely another stage of technological modernisation, but a catalyst for a fundamental transformation of the management paradigm. AI is emerging as a system-forming factor that alters the very nature of managerial rationality. The modern university is evolving into a complex cyber-social system, the functioning of which necessitates a departure from classical administrative and bureaucratic models in favour of flexible, adaptive strategies. In this context, the logic of decision-making shifts from retrospective analysis to predictive modelling and the management of uncertainty. In this new reality, the phenomenon of university leadership is undergoing significant transformation, acquiring a distributed nature and evolving the role of managers from administrators to strategists and mediators capable of ensuring a balance between the algorithmic efficiency of technologies and the humanistic values of the academic community.

Simultaneously, a critical condition for the success of such changes is the preservation of human-centredness; moral responsibility for decisions cannot be delegated to algorithms, and technology must serve as a tool for enhancing, rather than diminishing, human potential and pedagogical autonomy. Of particular importance in this context is the unique strategic position of Ukrainian higher education, which, as a consequence of forced and rapid digitisation, has been afforded the opportunity to construct a new model of a digital university effectively ‘from scratch’. This allows the principles of ethics, academic integrity, and social responsibility to be embedded directly into the foundation of management systems, thereby forming a new paradigm as a synergy of technological power and human wisdom that will determine the role of universities in shaping the intellectual world of the 21st century.

References:

1. Shlenova, M., Dovzhenko, T., & Grechanyk, O. (2025). Systemic approaches to managing educational quality in contemporary higher education. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (74). 1-8. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-27 [In English]

2. Kissinger, H. A., Schmidt, E., & Huttenlocher, D. (2021). *The age of AI and our human future*. Little, Brown and Company. [In English]

3. Khaustova, Ye. (2024). Kontseptualni zasady intehratsii shtuchnoho intelektu v upravlinni intelektualnym kapitalom zakladu vyshchoi osvity [Conceptual principles of artificial intelligence integration in the management of intellectual capital of a higher education institution]. *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University Economics*, (2), 83–86. https://doi.org/10.32782/ecovis/2024-2-14 [in Ukrainian]

4. Kumar, G., Sharma, D., & Bhardwaj, B. (2025). Artificial intelligence as disruptive technology in human resource management. In C. Prakash, N. Gupta, & A. Kumar (Eds.), *Handbook*

of Disruptive Technologies: Operations, Business, Management, and Healthcare (pp. 38–58). CRC Press. https://doi.org/10.1201/9781032700953 [In English]

5. Shlenova M., Grechanyk O. (2024). Managing academic personnel in higher education: current challenges and future directions. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies*, 10(38). 105-115. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-105-115 [In English]

6. Kulyk, A. V. (2024). Etapy ta instrumenty upravlinnia stratehichnymy zminamy na pidpryiemstvakh pid chas kryzovykh sytuatsii [Stages and tools of strategic change management at enterprises during crisis situations]. *Biznes Inform – Business Inform*, 2, 289–296. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-289-296 [in Ukrainian]

7. Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2023). Challenging the status quo and exploring the new boundaries in the age of algorithms: Reimagining the role of generative AI in distance education and online learning. *Asian Journal of Distance Education*, 18(1). https://doi.org/10.5281/zenodo.7755273 [In English]

8. Sulkowski, L. (2023). *Managing the digital university: paradigms, leadership, and organization*. Taylor & Francis. [In English]

9. Picciano, A. G. (2019). *Online education: Foundations, planning, and pedagogy*. Routledge. [In English]

10. Karakose, T., & Tulubas, T. (2024). School leadership and management in the age of artificial intelligence (AI): Recent developments and future prospects. *Educational Process International Journal*, 13(1), 7–14. https://doi.org/10.22521/edupij.2024.131.1 [In English]

11. Milton, J., & Al-Busaidi, A. (2023). New role of leadership in the AI era: Educational sector. *SHS Web of Conferences*, 156, 09005. https://doi.org/10.1051/shsconf/202315609005 [In English]

Література:

1. Shlenova, M., Dovzhenko, T., & Grechanyk, O. (2025). Systemic approaches to managing educational quality in contemporary higher education. Economy and Society, (74), 1–8. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-27

2. Kissinger, H. A., Schmidt, E., & Huttenlocher, D. (2021). The age of AI and our human future. Little, Brown and Company.

3. Хаустова, Є. (2024). Концептуальні засади інтеграції штучного інтелекту в управлінні інтелектуальним капіталом закладу вищої освіти. Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University Economics, (2), 83–86. https://doi.org/10.32782/ecovis/2024-2-14

4. Kumar, G., Sharma, D., & Bhardwaj, B. (2025). Artificial intelligence as disruptive technology in human resource management. In C. Prakash, N. Gupta, & A. Kumar (Eds.), Handbook of Disruptive Technologies: Operations, Business, Management, and Healthcare (pp. 38–58). CRC Press. https://doi.org/10.1201/9781032700953

5. Shlenova, M., & Grechanyk, O. (2024). Managing academic personnel in higher education: current challenges and future directions. Наукові інновації та передові технології, 10(38), 105–115. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-105-115

6. Кулик, А. В. (2024). Етапи та інструменти управління стратегічними змінами на підприємствах під час кризових ситуацій. Бізнес Інформ, 2, 289–296. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-289-296

7. Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2023). Challenging the status quo and exploring the new boundaries in the age of algorithms: Reimagining the role of generative AI in distance education and online learning. Asian Journal of Distance Education, 18(1). https://doi.org/10.5281/zenodo.7755273

8. Sulkowski, L. (2023). Managing the digital university: paradigms, leadership, and organization. Taylor & Francis.

9. Picciano, A. G. (2019). Online education: Foundations, planning, and pedagogy. Routledge.

10. Karakose, T., & Tulubas, T. (2024). School leadership and management in the age of artificial intelligence (AI): Recent developments and future prospects. Educational Process International Journal, 13(1), 7–14. https://doi.org/10.22521/edupij.2024.131.1

11. Milton, J., & Al-Busaidi, A. (2023). New role of leadership in the AI era: Educational sector. SHS Web of Conferences, 156, 09005. https://doi.org/10.1051/shsconf/202315609005

УДК 338.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-349-360

Богомолова Марина Юріївна доктор педагогічних наук, професор кафедри, завідувач кафедри фундаментальних дисциплін ПрАТ Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Херсонський інститут, м.Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-9960-9443

Коняшин Ярослав Леонідович здобувач освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» зі спеціальності «Менеджмент» ПрАТ Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Херсонський інститут, м.Чернівці

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВ У БІЗНЕСІ

Анотація. Формування конкурентних переваг є однією з найважливіших стратегічних цілей будь-якого підприємства в умовах сучасного ринку. Зміни в глобалізованому середовищі, швидкий розвиток технологій, посилення конкуренції та зростаючі вимоги споживачів ставлять перед компаніями нові виклики в управлінні постачаннями та забезпеченні стабільності операцій. Особливо актуальним це питання стає для великих підприємств, що функціюють у таких конкурентних сферах, як агропромисловий сектор, де наявність надійних постачальників і ефективних ланцюгів постачання є одними з ключових чинників успіху.

Результатом конкуренції на ринку є конкурентна позиція і конкурентні переваги, досягнуті конкретним підприємством. Конкурентна перевага займає важливе місце серед ключових концепцій, що розглядаються в аналізі функціонування та розвитку підприємства. Проблеми формування та досягнення конкурентних переваг підприємства була і залишається предметом дослідження багатьох провідних науковців, таких як Г. Азоєв, І. Ансофф, В. Бондаренко, А. Воронкова, Л. Довгань, М. Портер, О. Ткачук, Р. Фатхутдінов, Ю. Харкава, І. Шаповалова та інших.

Одним із таких підприємств є Миронівський хлібопродукт (МХП) — одне з найбільших агропромислових підприємств в Україні, що займається виробництвом курятини, кормів та інших продуктів харчування. МХП є прикладом підприємства, яке інтегрує численні етапи ланцюга постачання, від вирощування сировини до кінцевого споживача, і активно розвиває стратегії, спрямовані на отримання конкурентних переваг на ринку.

Актуальність дослідження формування конкурентних переваг підприємства на ринках постачання зумовлена низкою чинників. По-перше, сучасний

бізнес вимагає постійного вдосконалення процесів управління ланцюгами постачання, оскільки ефективність цих процесів безпосередньо впливає на конкурентоспроможність підприємства на внутрішньому та міжнародному ринках. По-друге, глобалізація та економічна невизначеність, зокрема вплив політичних і економічних чинників, ставлять перед компаніями нові завдання в області оптимізації логістичних витрат, зменшення ризиків і забезпечення стабільності постачання сировини та товарів.

Отже, дослідження формування конкурентних переваг підприємства на ринках постачання є важливим не лише для розуміння теоретичних аспектів, але й для практичного застосування стратегій у реальному бізнес-середовищі.

Ключові слова: конкурентні переваги, стратегічні цілі підприємства, ринок праці, ланцюги постачання, бізнес-середовище.

Bogomolova Maryna Yuriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department, head of Department of Fundamental Disciplines, PrJSC Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management" Kherson Institute, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-9960-9443

Konyashyn Yaroslav Leonidovych holder of the educational and qualification level "Master" in the specialty "Management" of PrJSC Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management" Kherson Institute, Chernivtsi

THE PROBLEM OF FORMING COMPETITIVE ADVANTAGES OF ENTERPRISES IN BUSINESS

Abstract. Building competitive advantage is one of the most important strategic goals of any enterprise in the modern market. Changes in the globalized environment, rapid technological development, increased competition and growing consumer demands pose new challenges for companies in managing supplies and ensuring the stability of operations. This issue is especially relevant for large enterprises operating in such competitive areas as the agro-industrial sector, where the availability of reliable suppliers and efficient supply chains are one of the key factors for success.

The result of competition in the market is the competitive position and competitive advantages achieved by a particular enterprise. Competitive advantage occupies an important place among the key concepts considered in the analysis of the functioning and development of the enterprise. The problems of forming and achieving competitive advantages of the enterprise have been and remain the subject of research by many leading scientists, such as G. Azoev, I. Ansoff, V. Bondarenko, A. Voronkova, L. Dovgan, M. Porter, O. Tkachuk, R. Fathutdinov, Yu. Kharkava, I. Shapovalova and others.

One such enterprise is Myronivskyi Hliboproduct (MHP), one of the largest agro-industrial enterprises in Ukraine, engaged in the production of chicken, feed and

other food products. MHP is an example of a company that integrates multiple stages of the supply chain, from growing raw materials to the end consumer, and actively develops strategies aimed at gaining competitive advantages in the market.

This company has extensive experience in building effective supply chains, collaborating with suppliers, and optimizing logistics processes. Analyzing the competitive advantages formed at different stages of product supply is important for understanding how large agribusiness companies can maintain stability in the market and compete with other industry players.

The relevance of the study of the formation of competitive advantages of an enterprise in supply markets is due to a number of factors. First, modern business requires constant improvement of supply chain management processes, since the effectiveness of these processes directly affects the competitiveness of the enterprise in domestic and international markets. Second, globalization and economic uncertainty, in particular the influence of political and economic factors, pose new challenges for companies in the field of optimizing logistics costs, reducing risks and ensuring the stability of the supply of raw materials and goods.

For agro-industrial companies such as MHP, important competitive advantages are not only pricing policy, but also effective supply chain management, which allows the company to quickly respond to changes in demand and ensure stable supplies even in the face of external competition.

The integration of the latest technologies, such as automation and digitalization of processes, creates additional opportunities for increasing efficiency, reducing costs and improving product quality.

Therefore, the study of the formation of competitive advantages of an enterprise in supply markets is important not only for understanding theoretical aspects, but also for the practical application of strategies in a real business environment.

Keywords: competitive advantages, strategic goals of the enterprise, labor market, supply chains, business environment.

Постановка проблеми. Показники функціонування підприємств залежать він конкурентних переваг або відставання, у порівняні з конкурентами в галузі. Таким чином, компанія може випередити конкурентів лише за умови створення власних відмінних якостей та їх подальшого збереження.

Погоджуємося з думкою Г. Азоєва про те, що конкурентну перевагу не можна ототожнювати з потенційними можливостями компанії. На відміну від можливостей, це – факт, який фіксується в результаті реальних та беззаперечних уподобань покупців.

В. Бондаренко виокремив чинники, якими забезпечується конкурентна перевага, а саме: матеріальні або віртуальні; зовнішні і внутрішні; базисні або другорядні, спрямовані на підвищення якості об’єкта за стадіями його життєвого циклу, як-то: ресурсозбереження, зниження матеріаломісткості, трудомісткості, енергоємності; стратегічними або тактичними, технічними, економічними,

організаційними, психологічними, природно-кліматичними, спадковими або набутими.

Таким чином, конкурентні переваги – це сукупність чинників, що визначають успіх чи неуспіх підприємства в умовах конкуренції та ефективність використання ресурсів. М. Портер підкреслює, що конкурентні переваги є ключовими для досягнення успіху в конкуренції [1, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як справедливо вважають В. Бондаренко і Р. Фатхутдінов, конкурентну перевагу необхідно розглядати як цінність, якою володіє підприємство.

За Г. Азоєвим [1], конкурентні переваги проявляються в економічній, технічній та організаційній сферах діяльності підприємства і можуть бути виміряні через економічні показники, такі як додатковий прибуток, рентабельність, ринкова частка та обсяг продажу.

На думку Р. Фатхутдінова [2, с. 45], конкурентна перевага – це ексклюзивна цінність, яка надає системі перевагу над конкурентами.

Науковці О. Ткачук та Ю. Харкава розглядають конкурентні переваги як сукупність матеріальних і нематеріальних активів, організаційних здатностей і ключових компетенцій, що забезпечують підприємству перевагу як в економічному, так і в соціальному чи технічному аспектах.

В. Бондаренко [3] визначає конкурентну перевагу як цінність, якою володіє система, що дає їй перевагу перед конкурентами.

І. Шаповалова [3] додає, що конкурентна перевага проявляється через внутрішні (управлінські, організаційні, виробничі, фінансові, маркетингові, інформаційні аспекти) та зовнішні чинники і має на меті забезпечити стійку конкурентну позицію на довготривалий період.

Таким чином, можемо вважати, що конкурентна перевага – це сукупність певних характеристик діяльності господарської одиниці, гнучкість та адаптивність до мінливості зовнішнього середовища, що забезпечують конкретному підприємству перевагу над конкурентами.

Мета статті – вивчення процесу формування конкурентних переваг підприємства на ринках постачання на прикладі агропромислового холдингу та аналіз ефективності застосованих стратегій для забезпечення стабільності постачань та підвищення конкурентоспроможності компанії в умовах сучасного ринку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сутності конкурентних переваг показав певні розбіжності у трактуванні даної категорії. Причиною цього можна вважати, визначення різного джерела конкурентної переваги. Виявлено, що існує кілька підходів даної дефініції, а саме: факторно результативний, компететійний, ціннісно-орієнтований, маркетинговий, ресурсний та процесний.

Однак, наведені підходи не виключають, а лише доповнюють один одного, відповідно до вимог діючого середовища. Загалом, нами визначено конкурентну перевагу як сукупність певних характеристик діяльності господарської одиниці,

гнучкість та адаптивність до мінливості зовнішнього середовища, що забезпечують конкретному підприємству перевагу над конкурентами.

Конкурентні переваги дозволяють організації мати рентабельність вище середньої для компаній цієї галузі чи цього сегменту ринку, що забезпечується більш високою ефективністю використання ресурсів та завоювати міцні позиції на ринку [4, с. 213].

В основному, переваги компанії забезпечуються шляхом надання споживачам переваг, які становлять для них велику цінність: шляхом продажу продукції за нижчими цінами, а може, навпаки, за вищими цінами – для престижної продукції, пропонування товарів вищої якості або з набором послуг.

Майже будь-який сектор економіки може впасти в рецесію,за винятком галузей, важливих для життя людей. В основному виділяються такі переваги галузі: тісні зв'язки з вигідними покупцями; відома торгова марка; гнучкість у використанні активів та ресурсів; значна частка ринку, якщо є економія на масштабі виробництва; можливості зменшити витрати, коли бізнес скорочується.

Щоб перевага принесла перемогу в боротьбі з конкурентами, вона повинна відповідати таким вимогам:

– забезпечити організації позицію на ринку, яка надовго буде вигідно відрізняти її від конкурентів;

– бути націленими на конкретні вимоги споживачів, що дасть змогу принести користь цільовій групі клієнтів;

– базуватися на конкретних, унікальних здібностях та ресурсах компанії, які конкуренти не можуть запропонувати;

– мати інноваційний характер для визначення напрямів та встановлення пріоритетів заходів щодо управління підприємством [4, с. 116].

Конкурентні переваги повинні бути стійкими та гнучкими, щоб вони могли адаптуватися до змін у ринковому середовищі, формуватися на стратегічному рівні з урахуванням взаємодії та узгодженості всіх функціональних сфер компанії, що дозволить організації ефективно управляти ресурсами і бути конкурентоспроможними на ринку в довгостроковій перспективі загалом.

Узагальнюючи вищезазначене визначення конкурентних переваг, слід зауважити, що їхня економічна сутність проявляється через такі характеристики, як: здатність компанії ефективно розподіляти ресурси, зберігаючи при цьому більш стабільні позиції на ринку, ніж конкуренти; сукупність характеристик, властивостей, ресурсів, цінностей, які має організація і які забезпечують їй перевагу перед конкурентами; результат більш ефективного, ніж у конкурентів управління процесами формування і розвитку якісних і кількісних властивостей продукту, що мають цінність для споживача.

Конкурентні переваги організації – це ті характеристики або властивості, які дають компанії перевагу над конкурентами. Конкурентні переваги компанії за джерелами походження можна згрупувати на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні – це характеристики внутрішніх аспектів підприємства (рівень витрат, продуктивність праці, організація процесів, система управління тощо), що перевищують подібні характеристики пріоритетних конкурентів.

Зовнішні конкурентні переваги – це ті, які засновані на здатності підприємства створювати більш значну цінність для споживачів своєї продукції, створюючи можливості для кращого задоволення їхніх потреб, зменшення витрат або підвищення ефективності їхньої діяльності.

Зрозуміло, що основою загальної конкурентної переваги підприємства є внутрішні переваги, однак це лише потенціал для підприємства досягти своїх конкурентних позицій. Зовнішні конкурентні переваги, з одного боку, орієнтують підприємство на розроблення та використання певних внутрішніх переваг, а з іншого боку, забезпечують йому стабільну конкурентну позицію, оскільки воно орієнтоване на цілеспрямоване задоволення потреб конкретної групи споживачів. Наявність конкурентних переваг організації вимагає певних пояснень та коментарів. До внутрішніх конкурентних переваг можна віднести такі чинники, як:

-виробництво – продуктивність праці, економічність, раціональність експлуатації основних фондів, забезпечення матеріально-технічними ресурсами, відсутність дефектів;

-технологічні – сучасність, досконаліть, гнучкість технологічних процесів використання досягнень науково-технічного прогресу;

-кваліфікаційні – професіоналізм, майстерність, активність, креативність персоналу, схильність до інновацій;

-організаційні – сучасність, прогресивність, гнучкість, структурованість існуючої організаційної структури;

-управлінські – ефективність діючої системи менеджменту, ефективність управління оборотним засобами, якістю, виробничими, закупівельними та збутовими процесами, дієвість системи мотивування персоналу;

-інноваційні – системи та методи для розроблення та впровадження нових технологій, продуктів, послуг, наявності та впровадження «ноухау»;

-спадкові – ринкова культура підприємства, традиції, історія розвитку;

-економічні – доступність джерел фінансування, платоспроможність, ліквідність, рентабельність;

-географічні – розташування, близькість до джерел матеріальних та людських ресурсів, ринків збуту, транспортних шляхів та каналів розподілу.

До зовнішніх конкурентних переваг підприємства належать:

-інформаційні – системи збору та обробки даних, що діють на підприємстві, ступінь обізнаності підприємства про стан та тенденції розвитку ринку, вплив сил та умов бізнес-середовища, поведінка споживачів, конкурентів та інших суб'єктів господарювання;

-конструктивні – технічні характеристики продукції, її конструкція, упаковка;

-якісні – рівень якості продукції за оцінкою споживачів; поведінкові – ступінь поширення маркетингової філософії серед працівників підприємства, спрямованість його діяльності на задоволення потреб споживачів конкретних цільових ринків;

-кон'юнктурні – ринкові умови діяльності, конкурентне середовище (кількість і поведінка конкурентів, жорсткість конкуренції);

-сервісні – рівень і якість послуг, що надаються компанією;

-іміджеві – загальні уявлення споживачів про підприємство та його продукцію, популярність;

-цінові – рівень ринкової сили підприємства та можливість зміни ціни;

-збутові – портфель замовлень, прийомів і методів розподілу продукції;

-комунікаційні – канали та способи розповсюдження інформації про компанію, наявність та використання зворотного зв'язку.

Внутрішня конкурентна перевага заснована на перевазі фірми стосовно витрат виробництва, менеджменту фірми чи товару, що створює «цінність для виробника», яка дозволяє досягти собівартості меншої, ніж у конкурента. Внутрішня конкурентна перевага є наслідком більш високої продуктивності праці, що забезпечує фірмі більшу прибутковість і більшу стійкість до зниження цін на продаж, що навязуються ринком чи конкуренцією.

Зовнішня конкурентна перевага базується на видатних якостях продукції, що створюють цінність для споживача або за рахунок зменшення витрат, або підвищення ефективності. Зовнішня конкурентна перевага збільшує «ринкову силу» фірми, оскільки вона (фірма) може змусити ринок прийняти ціну продажу, вищу, ніж у пріоритетного конкурента, який не забезпечує відповідної визначної якості.

У зарубіжній літературі немає єдиного підходу до класифікації конкурентних переваг. Більшість авторів, слідуючи Майклу Портеру, беруть за основу дві конкурентні переваги: менші витрати, що дозволяють встановлювати нижчі ціни і отримувати вищий прибуток, та диференціацію (унікальність) товару, що забезпечує найвищу споживчу цінність. Більше того, М. Чорна зазначає, що ці конкурентні переваги характерні для товарів [4, с. 256].

Емпіричним підтвердженням поділу цих двох типів конкурентних переваг є дослідження В. Холла, який вивчав конкурентні стратегії двох провідних фірм на прикладі восьми зрілих галузей, що характеризуються повільним зростанням та сильною конкуренцією.

У випадку з кожною областю два лідери або пропонували високу диференціацію продукції, або мали найнижчі фактичні витрати. У більшості випадків провідна фірма зосереджувалась на одній із названих конкурентних переваг, тоді як фірма, що посіла друге місце, використовувала іншу конкурентну перевагу. Т. Коупленд, Т. Коллер і Д. Муррін додають до вищезазначених двох конкурентних переваг більш продуктивнее, порівняно з конкурентами, використання капіталу [4, с. 258].

Значну увагу чиннику часу приділяють дослідники К. Хессіг та Г. Азоєв, тобто швидкості реагування на потреби ринку і виділяють його, як одну з ключових конкурентних переваг [1]. Такі автори, як Г. Азоєв та Р. Фатхутдінов, розробили класифікації конкурентних переваг за кількома критеріями. Ці класифікації становлять науковий та практичний інтерес, але вони не позбавлені певних недоліків.

Зокрема, Г. Азоєв виділив як окремі критерії класифікації конкурентних переваг: можливість імітації (унікальна/піддається імітації) та характер динаміки (стабільна/нестабільна) [1, с. 87].

Однак, якщо певна конкурентна перевага віднесена до категорії тих, що піддаються імітації, вона автоматично буде визнана нестабільною і навпаки. Тобто, виділення двох близьких класифікаційних ознак є зайвим, і достатньо залишити одну з них.

Р. Фатхутдінов виділив сім критеріїв класифікації конкурентних переваг, серед яких, зокрема: сфера появи переваг (природних і кліматичних; політичних, технологічних; культурних; економічних) – стосується більше конкурентних переваг країни; зміст чинника переваги (якість товару (послуги); ціна товару, витрати споживача, якість послуги товару – безпосередньо стосується переваг товару, способу або засобів отримання переваги (шляхом успадкування, навчання, впровадження інновацій; руху) – як правило, має умовний характер [2, с. 336].

Зміна керівництва, ймовірно, відбудеться у галузях, де різкі зміни в технологіях спричиняють старіння знань та активів колишніх лідерів. Конкурентна перевага часто виникає або змінюється, коли клієнти мають абсолютно нові потреби або їхнє уявлення про «ідеальний» продукт різко змінюється. Ті компанії, які вже закріпилися на ринку, можуть цього не помітити або можуть не реагувати належним чином, оскільки реакція вимагає створення нового ланцюжка створення вартості.

Конкурентна перевага часто змінюється внаслідок зміни абсолютних або відносних витрат таких компонентів виробництва, як робоча сила, сировина, енергія, транспорт, зв'язок, засоби масової інформації та обладнання. Гнучкий менеджмент досягає конкурентної переваги, пристосовуючись до нових умов, тоді як конкуренти пов’язані з інвестиціями та тактикою, адаптованою до старих умов.

Ще одна можливість отримати конкурентну перевагу виникає, коли формується абсолютно новий сегмент галузі або коли перегруповуються існуючі сегменти. Існує можливість не тільки охопити нову групу покупців, але і знайти новий, більш ефективний спосіб виробництва певних видів продукції.

Зміна політики уряду у таких сферах, як стандарти, охорона навколишнього середовища, вимоги до нових галузей промисловості та торгові обмеження, є ще одним загальним стимулом для інновацій, що тягне за собою конкурентні переваги. Існуючі лідери ринку пристосувались до певних «правил

гри», і коли ці правила раптово змінюються, вони можуть не мати можливості реагувати на ці зміни.

Забезпечення конкурентоспроможності підприємства на ринку – складний та динамічний процес, який потребує постійного прийняття управлінських рішень, спрямованих на формування конкурентних переваг. Конкурентоспроможність підприємства є поняттям відносним, адже проаналізувати її ми здатні лише в порівнянні з іншими суб'єктами господарювання, що функціюють у межах спільної галузі промисловості [2, с. 344].

Саме тому кожне рішення, прийняте одним із підприємств, буде впливати на дії решти конкурентів. За таких умов усвідомлення керівництвом підприємства власного потенціалу та впливу зовнішнього середовища стає надзвичайно важливим [4, с. 177].

Щоб забезпечити ефективне управління конкурентоспроможністю, необхідно передусім звернути увагу на раціональне використання ресурсів підприємства, що безпосередньо формують його конкурентоспроможність. Такі ресурси поділяються на три види:

1) базові;
2) конкурентні;
3) стратегічні.

За наявності необхідних ресурсів і враховуючи власний аналітичний, трудовий та творчий потенціал, підприємство здатне визначити власні конкурентні переваги. При цьому формування конкурентних переваг фірми буде нерозривно пов'язане з конкурентним середовищем на ринку, адже чим більшого розвитку на ринку набуватиме конкурентна боротьба, тим важливішим для підприємства буде здобуття конкурентних переваг і навпаки.

Під час використання наведених вище видів ресурсів на підприємстві формуються конкурентні переваги. При цьому основним джерелом таких переваг є стратегічні конкурентні ресурси.

Конкурентна перевага – це певна цінність або сукупність цінностей, приманних підприємству, використання яких у ході господарської діяльності здатне посилити його ринкові позиції порівняно з конкурентами та принесе вимірні результати господарювання в майбутньому в умовах мінливості ринкового середовища. Особливу увагу під час формування конкурентних переваг варто приділити чиннику часу, адже актуальні для підприємства конкурентні переваги сьогодні через деякий час можуть стати його звичайною характеристикою або навіть типовим явищем для підприємств усередині галузі та втратять свою значимість [3, с. 41].

За таких умов підприємству варто зосередитися на формуванні стійких конкурентних переваг. Стійка конкурентна перевага – це тривала вигода в застосуванні деякої унікальної, заснованої на неповторній комбінації внутрішньофірмових ресурсів і стану зовнішнього середовища, яку не можна скопіювати завдяки унікальності [3, с. 41].

Але навіть формування стійких конкурентних переваг не є запорукою їх тривалого використання, адже будь-яка штучна конкурента перевага, створена в результаті людської діяльності, рано чи пізно буде визначена та повторена конкурентами. Не кожна конкурентна перевага може бути корисною для підприємства. Для того щоб вона давала змогу отримувати додаткову користь, необхідно забезпечити відповідність таким вимогам: задовольняти потреби споживачів, які можуть постійно змінюватися; базуватися на специфічних ресурсах підприємства, яких немає або неможливо використати в умовах підприємств-конкурентів; бути гнучкими; адаптуватися до ринкового середовища; забезпечувати стратегічний розвиток підприємства [3, с. 42].

У сучасних умовах ведення бізнесу особливого значення набуває процес формування стратегічних конкурентних переваг. На відміну від поточних, які орієнтовані на досягнення короткострокових результатів, стратегічні переваги спрямовані на зміцнення позицій підприємства на ринку в майбутньому. Серед ключових ознак таких переваг варто виділити високу здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища, активне залучення стратегічно важливих ресурсів, які наразі не використовуються ефективно, але можуть стати джерелом конкурентної сили в перспективі; зосередженість на подоланні обмежень або зниженні негативного впливу проблемних аспектів діяльності для посилення ринкових позицій; а також вплив соціальних чинників і тенденцій моди на формування майбутньої продукції.

Процес ідентифікації стратегічних конкурентних переваг є складним та багатокомпонентним. Він вимагає глибокого аналізу як внутрішнього стану підприємства, так і його зовнішнього оточення, а також чіткого розуміння його сильних та слабких сторін і можливих напрямів розвитку.

Основою формування стратегічних переваг виступають базові ресурси підприємства. На етапі їх оцінювання слід особливо зосередитися на тих з них, які є унікальними для конкретного підприємства й не можуть бути легко скопійовані або ефективно використані конкурентами. Після виявлення та класифікації ресурсного потенціалу варто перейти до всебічного аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на функціонування підп-риємства.

Внутрішній аналіз полягає у вивченні ресурсної бази підприємства (власності, персоналу, фінансів, інформаційної та маркетингової інфраструктури) за допомогою економічних показників діяльності. Це дає змогу виявити, які ресурси реально можуть забезпечити конкурентні переваги. Водночас потрібно враховувати вплив зовнішнього середовища, оскільки без його врахування навіть найкращі внутрішні ресурси можуть не принести очікуваних результатів.

Зовнішнє середовище є більш динамічним і складним для аналізу, оскільки включає як загальноекономічні (макросередовище), так і галузеві (мезосередовище) чинники. Його дослідження має бути детальним і ґрунтовним, адже недостатній або неточний аналіз цього сегмента може значно знизити

ефективність стратегічних рішень та унеможливити реалізацію запланованих переваг. Ретельна оцінка зовнішніх чинників дозволяє виявити ключові ринкові тенденції та здійснити прогноз розвитку ситуації на ринку.

Висновки. Аналіз підходів до класифікації конкурентних переваг дозволяє зробити висновок, що найпоширенішим як із наукової, так і з практичної точки зору є класифікація конкурентних переваг фірми за шістьма критеріями: ставлення до системи (підприємства); сфера прояву; джерела створення та можливість імітації; тривалість дії; місце формування; тип ефекту, який компанія отримує від реалізації переваги.

Ця класифікація охоплює значну кількість конкурентних переваг, яких можна досягти на конкретному підприємстві. Для конкретної компанії надзвичайно важливим є практичне групування конкурентних переваг за джерелами створення та протистояння копіюванню на «низькорівневі» переваги, які можуть бути легко досягнуті або скопійовані конкурентами – використання дешевої робочої сили, надання широкого асортименту сировини тощо.

Ці переваги залежать від вартості або наявності чинників виробництва і не гарантують стабільної позиції на ринку; «високого рівня», який є наслідком цілеспрямованої діяльності підприємства, а, як правило, пов'язані зі значними витратами і важко копіюються (сучасна запатентована технологія; спеціалізовані програми з відтворення висококваліфікованої робочої сили, висока репутація підприємства, заснована на активній маркетинговій діяльності, наявності розгалуженої мережі збуту та мереж обслуговування); «найвищого рівня», що включає постійну модернізацію виробництва та видів діяльності, супроводжується виснаженням конкурента, якщо він досягає їх.

Звичайно, коли керівництво підприємства зацікавлене у створенні та підтримці конкурентного потенціалу власної фірми, йому слід зосередити увагу на другій та третій групі переваг.

Переваги «низького рівня» не можуть створити досить надійну та стабільну основу для довгострокового збереження стійких конкурентних позицій, оскільки джерела цих переваг, як правило, зовнішні для підприємства, і будь-яка суттєва зміна навколишнього середовища може призвести до погіршення переваги другої та третьої груп, що дозволяють не лише збільшити конкурентний потенціал підприємства, а й забезпечити можливість довгострокового збереження досягнутих конкурентних позицій.

З погляду підприємства, пріоритетним є зосередження уваги на створенні та розвитку саме цих переваг, однак процес їх формування здебільшого вимагає значних вкладень і досить тривалого періоду часу. На додаток до природи джерела конкурентних переваг, на його стійкість також впливає кількість таких джерел.

Чим складнішим та численним буде набір джерел переваги певної фірми над конкурентами, тим менша ймовірність копіювання і тим більше буде відставання конкурентів.

Таким чином, вирішальну роль тут відіграє постійна модернізація всіх сфер діяльності підприємства, починаючи від поповнення та вдосконалення інструментів маркетингового дослідження попиту, до рівня якості та складності післяпродажного обслуговування споживачів. Тобто, для збереження переваг необхідні зміни, вдосконалення та інновації. Найбільш типовими причинами нововведень, що дають конкурентну перевагу, є: нові технології; нові або мінливі потреби споживачів; зміни вартості або доступності виробничих компонентів; поява нового сегмента галузі; зміни в державному регулюванні.

Література:

1. Азоєв Г.Л. Конкуренція: аналіз, стратегія і практика / Г.Л. Азоєв / Харків.: Статут, 2009, 207 с.
2. Ансофф І. Стратегічне управління: монографія / І. Ансофф / Харків.: Світ,2013,484с.
3. Близнюк С.В., Остапенко А.В. Конкурентний потенціал підприємництва як категорія сучасних економічних досліджень / С.В. Близнюк, А.В. Остапенко // Інвестиції: практика та досвід. 2016, № 7., С. 41-42.
4. Василенко В.О. Стратегічне управління підприємством. Навчальний посібник. Вид. 2-ге, виправл. і доп. / О.В. Василенко / К. : Центр Навчальної літератури, 2011, 400 с.

References:

1. Azoev G.L. Konkurentsiya: analiz, stratehiya i praktyka / G.L. Azoev / [Competition: analysis, strategy and practice]. *Kharkiv. : Statut, 2009, 207 p.* [in Ukrainian].
2. Ansoff I. Stratehichne upravlinnya: monohrafiya / I. Ansoff / [Strategic management: monograph]. *Kharkiv. : Svit, 2013, 484 p.* [in Ukrainian].
3. Blyznyuk S.V., Ostapenko A.V. Konkurentnyy potentsial pidpryyemnytstva yak katehoriya suchasnykh ekonomichnykh doslidzhen′ / S.V. Blyznyuk, A.V. Ostapenko // Investments: practice and experience. [Competitive potential of entrepreneurship as a category of modern economic research]. *2016, No. 7., pp. 41-42.* [in Ukrainian].
4. Vasylenko V.O. Stratehichne upravlinnya pidpryyemstvom. Navchal′nyy posibnyk. Vyd. 2-he, vypravl. i dop. / V.O. Vasylenko / [Strategic management of the enterprise. Textbook. Ed. 2nd, corrected and supplemented]. *K. : Center for Educational Literature, 2011, 400 p.* [in Ukrainian].

УДК 005.591.6:004.9:658.5:338.46

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-361-375

Гризовська Лілія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-2298-6793

Гейдарова Олена Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-7253-893X

Йохна Віталій Миколайович кандидат економічних наук, старший викладач кафедри маркетингу Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0002-0109-7935

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРОВАНОЇ МЕРЕЖІ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ

Анотація. У статті обґрунтовано, що сучасні тенденції цифрової трансформації економіки зумовлюють зміщення акцентів у формуванні конкурентоспроможності підприємств із ресурсного та продуктового підходів на процесний, у межах якого ключову роль відіграють бізнес-процеси операційної діяльності. Уточнено сутність бізнес-процесів та встановлено, що центральне місце в структурі діяльності сервісних підприємств займають бізнес-процеси операційної діяльності, оскільки безпосередньо пов’язані з наданням послуг і формуванням клієнтського досвіду. Виявлено специфіку операційних бізнес-процесів у сфері послуг, яка проявляється у невіддільності виробництва та споживання послуг, високому рівні індивідуалізації, інформаційній насиченості та динамічності попиту. Зазначені особливості ускладнюють управління операційною діяльністю та зумовлюють потребу у впровадженні гнучких і адаптивних управлінських механізмів для підвищення їх ефективності. Доведено, що ключовим чинником поліпшення управління операційною діяльністю інтегрованих підприємств сфери послуг є цифровізація бізнес-процесів. Вона забезпечує інтеграцію інформаційних потоків, скорочення часу виконання процесів та створення передумов для персоналізації сервісу. Обґрунтовано, що рівень цифровізації управління операційною діяльністю сервісних підприємств є неоднорідним і залежить від змісту та структури їх бізнес-процесів, ступеня стандартизації операцій, масштабів діяльності та рівня

інтеграції в мережеві структури. Виокремлено переваги цифровізації в інтегрованих мережах підприємств та наведено приклади цифрових рішень в туристичному бізнесі. Практичне значення дослідження полягає в тому, що воно створює теоретико-методичну основу для емпіричного аналізу взаємозв'язку між цифровізацією інформаційного забезпечення операційної діяльності та конкурентоспроможністю бізнес-процесів сервісних підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність, сервітизація, персоналізація сервісу, споживча цінність послуги, адаптивність структури бізнес-процесу, переваги цифрових рішень, туристичні підприємства.

Hryzovska Liliia Oleksandrivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel & Restaurant Business, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2298-6793

Heidarova Olena Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2298-6793

Yokhna Vitaliy Mykolajovych Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Marketing, Khmelnytskyi National University, Khmelnitskyi, https://orcid.org/0009-0002-0109-7935

DIGITALIZATION OF INFORMATION SUPPORT FOR OPERATIONAL ACTIVITIES IN ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF BUSINESS PROCESSES IN AN INTEGRATED NETWORK OF SERVICE ENTERPRISES

Abstract. The article substantiates that current trends in the digital transformation of the economy lead to a shift in the formation of enterprise competitiveness from resource-based and product-oriented approaches toward a process-based approach, within which operational business processes play a key role. The essence of business processes is clarified, and it is established that operational business processes occupy a central position in the structure of service enterprises' activities, as they are directly related to service provision and the formation of customer experience. The specific features of operational business processes in the service sector are identified, including the inseparability of service production and consumption, a high degree of individualization, information intensity, and demand volatility. These features complicate the management of operational activities and necessitate the implementation of flexible and adaptive management mechanisms to enhance their effectiveness. It is proven that the digitalization of business processes is a key factor in

improving the management of operational activities in service enterprises. Digitalization ensures the integration of information flows, increases operational transparency, reduces process execution time, and creates prerequisites for service personalization. Within integrated entrepreneurial structures, digital technologies additionally facilitate coordination among network participants and the alignment of operational business processes. It is substantiated that the level of digitalization of operational management in service enterprises is heterogeneous and depends on the content and structure of their business processes, the degree of process standardization, the scale of operations, and the level of integration into network structures. The most digitally saturated segments are those characterized by a high degree of process repeatability and formalization, whereas highly personalized services exhibit a more limited level of digitalization. The practical significance of the developed theoretical and methodological provisions lies in the fact that they form a basis for further empirical analysis of the relationship between the digitalization of information support for operational activities and the competitiveness of business processes in service enterprises.

Keywords: competitiveness, servitization, service personalization, consumer value of services, adaptability of business process structure, advantages of digital solutions, tourism enterprises.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки характеризується посиленням процесів глобалізації та зростанням конкуренції, що зумовлює необхідність переосмислення підходів до управління діяльністю підприємств. За цих умов ключовим фактором підвищення ефективності та конкурентоспроможності бізнесу стає якість інформаційного забезпечення управлінських і операційних процесів, що залежить від рівня їх цифровізації. Це особливо актуально для підприємств сфери послуг, діяльність яких значною мірою формується під впливом зміни споживчих переваг і вподобань.

Сфера послуг є однією з найбільш динамічних і чутливих до змін ринкового середовища, оскільки результат її діяльності значною мірою залежить від швидкості обробки інформації, координації дій, взаємодії з клієнтами та здатності адаптуватися до індивідуальних потреб споживачів. Водночас сучасні підприємства сфери послуг дедалі частіше функціонують не ізольовано, а в межах інтегрованих мереж, таких як бізнес-екосистеми, франчайзингові структури, платформи, кластери або партнерські об’єднання. Це обумовлює зростання складності управління бізнес-процесами та підвищує вимоги до узгодженості інформаційних потоків між учасниками таких мереж.

Традиційні підходи до інформаційного забезпечення операційної діяльності виявляються недостатньо ефективними в умовах інтегрованої мережевої взаємодії підприємств. Фрагментарність даних, відсутність єдиних цифрових стандартів, низький рівень інтеграції інформаційних систем призводять до зростання операційних витрат, уповільнення ухвалення управлінських рішень та

зниження якості бізнес-процесів. Саме тому цифровізація інформаційного забезпечення розглядається як необхідна умова підвищення прозорості, керованості та адаптивності операційної діяльності підприємств сфери послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення конкурентоспроможності підприємств сфери послуг у сучасних умовах активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Окремі підходи до розв'язання цих проблем бачимо у працях таких науковців як І. Демків і Н. Трепет [1], О. Микитин і А. Штефан [2], І. Тимченко і А. Козятинська [3], О. Червона та А. Киретів [4], В. Стадник зі співавторами [5] та інших. Науковці наголошують, що специфіка сфери послуг зумовлює особливі підходи до формування конкурентних переваг, які пов'язані з нематеріальним характером результатів діяльності, високою роллю інформації та безпосередньою участю споживача у процесі створення споживчої цінності.

Зокрема, І. Тимченко і А. Козятинська підкреслюють, що конкурентоспроможність підприємств сфери послуг визначається не лише ціновими параметрами, а передусім якістю сервісу, швидкістю реагування на запити клієнтів, рівнем клієнтоорієнтованості та гнучкістю операційних процесів [3]. У цьому зв'язку багато науковців досліджують вплив діджиталізації на розвиток бізнесу в конкурентному середовищі (наприклад, В. Бурак [6], О. Червона і А. Киретів, [4], Н. Тюхтенко та О. Сереженкова [7]). Автори підкреслюють, що в умовах зростаючої персоналізації попиту інформаційна складова діяльності стає одним із ключових факторів конкурентної боротьби.

У міжнародних дослідженнях цифрова трансформація розглядається як системний процес, що охоплює не лише впровадження інформаційних технологій, а й зміну логіки управління бізнес-процесами (наприклад, це підкреслює у своїх дослідженнях Г. Віал [8]). Х. Гебауер зі співавторами доводять, що цифрові технології уможливлюють швидке перепроєктування процесів, скорочення часу виконання операцій та підвищення прозорості управлінських рішень [9].

Важливий напрям досліджень пов'язаний з аналізом інтеграційних і мережевих форм організації діяльності, які дедалі частіше розглядаються як ефективний інструмент підвищення конкурентоспроможності сервісних підприємств. У наукових роботах, присвячених мережевим підприємницьким структурам, зазначається, що інтеграція підприємств у межах партнерських мереж, кластерів або платформ дозволяє досягати синергії, підвищувати адаптивність до змін ринкового середовища (наприклад, З. Шацька та А. Бурлак [10]). В. Стадник зі співавторами підкреслюють, що саме мережеві структури створюють сприятливі умови для спільного використання ресурсів, знань та інформації, що є особливо важливим для формування конкурентних переваг у сервісному секторі [11]. Г. Мусків та Є. Тахієв акцентують увагу на тому, що інтеграція підприємств посилює вимоги до узгодженості операційної діяльності та інформаційного забезпечення, оскільки конкурентоспроможність формується не на рівні окремого суб'єкта, а на рівні всієї мережі [12]. У цьому контексті

ефективне управління операційними процесами неможливе без створення єдиного інформаційного простору та застосування сучасних цифрових рішень [13]. Особливу увагу науковці нині приділяють ролі цифровізації у розвитку динамічних можливостей підприємств – цифрові платформи, аналітичні системи та хмарні технології створюють передумови для оперативного реагування на зміни попиту та індивідуалізації сервісних пропозицій [14]. Це важливо для підприємств сфери послуг, де конкурентоспроможність значною мірою залежить від здатності швидко адаптувати операційну діяльність до потреб клієнтів, що безпосередньо впливає на якість послуг [13].

Разом із тим, аналіз наукових джерел свідчить, що більшість досліджень зосереджується або на цифровізації окремих підприємств, або на загальних аспектах управління бізнес-процесами, без достатнього врахування мережевого характеру створення цінності у сфері послуг. Недостатньо дослідженим залишається комплексний вплив цифровізації на процеси інформаційного забезпечення операційної діяльності саме інтегрованих мереж підприємств сфери послуг, що суттєво впливає на конкурентоспроможність інтегрованих бізнес-процесів. Це обумовлює доцільність і наукову значущість подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – розроблення та обґрунтування управлінських рішень щодо напрямів та інструментів цифровізації інформаційного забезпечення операційної діяльності підприємств сфери послуг, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності бізнес-процесів в умовах інтегрованої мережі учасників.

Виклад основних результатів досліджень. Реалізація в Україні концепції сталого розвитку передбачає глибоку трансформацію структури національної економіки, зокрема перехід від домінування сировинних і ресурсомістких галузей до розвитку секторів, здатних створювати більшу додану вартість та забезпечувати довгострокове економічне зростання [15]; [16]. У цьому контексті особливого значення набуває сфера послуг, яка в розвинених країнах світу становить основу постіндустріальної економіки, охоплюючи понад 160 різних видів послуг (цит. за [17]).Саме сфера послуг забезпечує високий рівень зайнятості, стимулює інноваційну активність та створює передумови для сталого соціально-економічного розвитку, формуючи більшу частину валового внутрішнього продукту.

Зазначені структурні зрушення зумовлюють доцільність використання терміна «сервітизація економіки» [18], який відображає зростаючу роль послуг у створенні економічної цінності та зміну логіки функціонування сучасних економічних систем. Сервітизація проявляється не лише у кількісному зростанні частки сфери послуг, а й у якісній трансформації бізнес-моделей, за якої підприємства орієнтуються на формування комплексних сервісних рішень, довгострокові відносини зі споживачами та персоналізоване задоволення їхніх потреб У межах цієї логіки послуга розглядається не як разовий результат діяльності, а як безперервний процес створення споживчої цінності [19].

Сервітизація економіки суттєво змінює конкурентне середовище та умови функціонування підприємств. Конкуренція дедалі більше зміщується з рівня окремих продуктів або послуг на рівень бізнес-процесів і моделей їх організації, здатних забезпечувати гнучкість, швидкість реагування та персоналізацію сервісу. На нашу думку, для підприємств сфери послуг це означає ускладнення операційної діяльності, зростання кількості точок взаємодії зі споживачами, підвищення ролі інформації та необхідність оперативного ухвалення управлінських рішень. За таких умов саме ефективність управління операційною діяльністю стає одним із ключових чинників конкурентоспроможності.

Водночас сервітизація економіки об'єктивно сприяє розвитку інтегрованих мереж підприємств, оскільки створення складних, багатокомпонентних сервісних рішень потребує координації зусиль різних учасників – постачальників, сервісних операторів, логістичних і інформаційних партнерів. У межах таких мереж процес створення цінності виходить за рамки окремого підприємства, а конкурентоспроможність формується на мережевому рівні [20]. Це підвищує вимоги до узгодженості бізнес-процесів, прозорості операційної діяльності та якості інформаційного забезпечення взаємодії між учасниками мережі.

За умов сервітизації та мережевої організації бізнесу важливого значення набуває цифровізація інформаційного забезпечення операційної діяльності, яка складає основу бізнес-процесів. Саме цифрові рішення створюють можливості для інтеграції інформаційних потоків, синхронізації бізнес-процесів, моніторингу операцій у реальному часі та адаптації сервісних пропозицій до індивідуальних потреб споживачів [21].

Отже, в межах процесного підходу бізнес-процеси розглядаються як структуровані та логічно послідовні дії, які формують ланцюг створення доданої вартості. У сучасній економічній науці бізнес-процес розглядається як впорядкована сукупність взаємопов'язаних дій та операцій, спрямованих на створення цінності для споживача шляхом трансформації ресурсів у результат, що має споживчу значущість [22]. Процесний підхід до управління діяльністю підприємств дозволяє перейти від функціональної орієнтації до управління потоками створення цінності, що є особливо важливим в умовах зростаючої конкуренції та сервітизації економіки.

Залежно від функціонального призначення у структурі діяльності підприємства бізнес-процеси зазвичай поділяють на основні (операційні), допоміжні (забезпечувальні) та управлінськ**і**. Основні бізнес-процеси безпосередньо пов'язані зі створенням споживчої цінності та формуванням доходу підприємства; допоміжні бізнес-процеси забезпечують необхідні умови для їх реалізації; управлінські бізнес-процеси охоплюють планування, координацію, контроль і прийняття управлінських рішень [23].

На нашу думку, особливе місце в цій класифікації займають бізнес-процеси операційної діяльності, які охоплюють сукупність дій, пов'язаних із

безпосереднім наданням послуг, обслуговуванням клієнтів, управлінням поточними операціями та взаємодією з партнерами. Саме ці бізнес-процеси є основними носіями конкурентних переваг підприємства, оскільки вони формують якість, швидкість, надійність і гнучкість сервісу.

У сфері послуг бізнес-процеси операційної діяльності мають низку специфічних ознак, що відрізняють їх від процесів у матеріальному виробництві. По-перше, для сервісної діяльності характерна невіддільність процесу виробництва та споживання послуги, що зумовлює необхідність безпосередньої взаємодії зі споживачем у межах операційного процесу. По-друге, бізнес-процеси у сфері послуг відзначаються високим рівнем індивідуалізації та варіативності, оскільки кінцевий результат значною мірою залежить від потреб і очікувань конкретного клієнта.

По-третє, операційні бізнес-процеси сервісних підприємств характеризуються підвищеною інформаційною насиченістю, оскільки ефективність їх реалізації залежить від своєчасності, повноти та якості інформації про клієнтів, ресурси, партнерів і поточний стан операцій. По-четверте, значна частина операційної діяльності у сфері послуг здійснюється в умовах невизначеності та динамічних змін попиту, що зумовлює потребу в гнучких і адаптивних механізмах управління бізнес-процесами.

Зазначені особливості зумовлюють зростання ролі цифровізації бізнес-процесів операційної діяльності як інструменту підвищення їх керованості, узгодженості та ефективності. Цифрові технології дозволяють інтегрувати інформаційні потоки, забезпечити прозорість операцій, скоротити час виконання процесів і створити передумови для персоналізації сервісу. А в межах інтегрованих мереж підприємств сфери послуг цифровізація операційних бізнес-процесів набуває особливого значення, оскільки забезпечує координацію дій учасників мережі та формування конкурентоспроможності бізнес-процесів на мережевому рівні. За цих умов персоналізація послуг та оперативне реагування на зміни попиту потребують не лише внутрішньої узгодженості бізнес-процесів окремого підприємства, а й координації операційної діяльності на мережевому рівні.

У багатокомпонентних сервісних операціях (як наприклад, туристичних чи логістичних послугах), наявність мережевої взаємодії є обов’язковою характеристикою послуги, яка дає змогу досягти необхідного рівня її персоналізації. І це безпосередньо впливає на зміст і структуру бізнес-процесів – у мережі вони набувають кращої адаптивності, оскільки здатні до швидкого перегрупування ресурсів. Однак така адаптивність потребує постійного узгодження дій різних функціональних підрозділів та оперативного ухвалення управлінських рішень. І цифровізація тут виступає стратегічним чинником трансформації операційної діяльності сервісних підприємств, забезпечуючи гнучкість і конкурентоспроможність бізнес-процесів.

У табл.1 нами виділено переваги цифровізації бізнес-процесів в інтегрованих підприємницьких структурах сфери послуг.

Як видно із таблиці, переваги цифровізації бізнес-процесів в інтегрованих підприємницьких структурах сфери послуг значною мірою стосуються поліпшення управління операційною діяльністю, завдяки чому підтримується необхідний рівень конкурентоспроможності відповідних бізнес-процесів. Адже споживачі очікують не лише високої якості сервісу, а й швидкої реакції на індивідуальні запити, гнучкості у наданні послуг та безперервної взаємодії з постачальником цінності.

Таблиця 1

Переваги цифровізації бізнес-процесів в інтегрованих підприємницьких структурах сфери послуг

Сфера впливу	**Сутність цифровізації бізнес-процесів**	**Отримані переваги для інтегрованої мережі підприємств**
Інформаційна інтеграція	Формування єдиного цифрового інформаційного простору між учасниками мережі	Усунення інформаційних розривів; підвищення прозорості бізнес-процесів; зменшення асиметрії інформації
Гнучкість операційної діяльності	Цифрова підтримка адаптивних і нелінійних бізнес-процесів	Швидке реагування на зміни попиту; можливість оперативного перепроєктування процесів
Персоналізація сервісу	Використання даних про клієнтів і операції в режимі реального часу	Формування індивідуалізованих сервісних пропозицій; зростання клієнтської цінності
Координація учасників мережі	Цифрові платформи управління взаємодією та операціями	Узгодженість дій між підприємствами; зниження транзакційних витрат
Швидкість ухвалення рішень	Аналітичні та BI-інструменти підтримки управління	Скорочення часу на ухвалення управлінських рішень; підвищення їх обґрунтованості
Оптимізація витрат	Автоматизація та цифрове управління процесами	Зниження операційних і адміністративних витрат; підвищення ефективності використання ресурсів
Якість бізнес-процесів	Стандартизація та цифровий контроль виконання операцій	Підвищення стабільності та надійності процесів; зменшення помилок
Масштабованість діяльності	Цифрова архітектура процесів і сервісів	Можливість розширення мережі без пропорційного зрост. витрат
Інноваційна активність	Цифрові інструменти підтримки розробки нових сервісів	Прискорення впровадження інновацій; розвиток сервісних бізнес-моделей
Конкурентоспроможність бізнес-процесів	Інтеграція цифрових технологій у процесне управління	Формування стійких конкурентних переваг на мережевому рівні

Джерело: створено авторами

Використання цифрових рішень у сфері інформаційного забезпечення операційної діяльності (ERP-, CRM-, BI-систем, платформ управління процесами, хмарних технологій) дозволяє інтегрованим мережам підприємств сфери послуг синхронізувати дії учасників, скорочувати часові лаги в ухваленні рішень, підвищувати гнучкість бізнес-процесів та забезпечувати більш точне врахування індивідуальних потреб споживачів, що дає змогу створювати унікальну та персоналізовану споживчу цінність. У результаті цифровізація стає важливим чинником підвищення конкурентоспроможності бізнес-процесів.

З огляду на широкий спектр послуг, що надаються сервісними підприємствами, їх операційна діяльність істотно відрізняється за змістом і структурою бізнес-процесів. Це зумовлює різний рівень стандартизації, формалізації та цифрової підтримки управління операційними бізнес-процесами, а відповідно - і різний рівень оцифрованості операційної діяльності в окремих сегментах сфери послуг. До найбільш насичених цифровими рішеннями належать ті сервісні підприємства, бізнес-процеси яких характеризуються високою повторюваністю, значною інформаційною складовою та можливістю стандартизації операцій. Зокрема, це:

– підприємства туристичної індустрії (туроператори, туристичні агенції, готельні мережі), де широко застосовуються системи бронювання, CRM, revenue management та аналітичні платформи;

– підприємства транспортно-логістичних послуг, у яких цифрові рішення забезпечують управління потоками, розкладом, взаємодією з клієнтами та партнерами;

– фінансові та страхові компанії, операційні бізнес-процеси яких базуються на обробці великих масивів даних і високому рівні автоматизації;

– підприємства телекомунікаційних та IT-послуг, де цифрові технології є базовою умовою реалізації операційної діяльності.

Водночас найменш оцифрованими залишаються операційні бізнес-процеси сервісних підприємств, діяльність яких значною мірою ґрунтується на персональній взаємодії, індивідуальних компетенціях персоналу та низькому рівні формалізації процедур. До таких належать:

– підприємства побутових і персональних послуг (ремонтні, клінінгові, перукарські, косметологічні послуги);

– суб’єкти малого бізнесу у сфері громадського харчування, особливо позамережевого формату;

– підприємства освітніх і культурних послуг локального рівня, де значна частина операційної діяльності має творчий або інтелектуальний характер;

– окремі сегменти медичних і соціальних послуг, у яких цифровізація обмежена регуляторними вимогами та етичними аспектами.

Таким чином, рівень цифровізації управління операційною діяльністю сервісних підприємств визначається не лише доступністю цифрових технологій,

а й специфікою бізнес-процесів, ступенем їх стандартизації, масштабом діяльності та рівнем інтеграції в мережеві структури. Це обумовлює необхідність диференційованого підходу до цифрової трансформації операційних бізнес-процесів з урахуванням галузевих і організаційних особливостей сервісних підприємств.

В табл. 2 нами наведено ІТ-рішення, які можуть застосовуватися в операційній діяльності підприємств індустрії туризму, сприяючи підвищенню ефективності ключових для формування конкурентних переваг бізнес-процесів.

Таблиця 2

Вплив ІТ-рішень на конкурентоспроможність ключових бізнес-процесів туристичних підприємств

Ключовий бізнес-процес	**ІТ-рішення, що застосовуються в туризмі**	**Переваги операційної діяльності і вплив на конкурентоспроможність бізнес-процесів**
Управління взаємодією з клієнтами (Customer Service)	CRM-системи (Salesforce Travel CRM, HubSpot, Zoho CRM)	Персоналізація туристичних пропозицій; підвищення лояльності клієнтів; повторні продажі
Бронювання та продаж туристичних послуг	Онлайн-системи бронювання, GDS (Amadeus, Sabre, Travelport)	Скорочення часу обробки замовлень; доступ до глобального ринку; підвищення швидкості обслуговування
Управління операційною діяльністю	ERP-системи (SAP for Travel, Oracle Hospitality)	Узгодженість операцій; контроль витрат; підвищення керованості бізнес-процесів
Формування туристичних продуктів	Платформи динамічного пакування (Dynamic Packaging Systems)	Гнучке комбінування послуг; адаптація продукту до індивідуальних запитів клієнтів
Ціноутворення та управління доходами	Revenue Management Systems (IDeaS, Duetto)	Оптимізація цін у реальному часі; зростання прибутковості; конкурентна цінова гнучкість
Маркетинг і комунікації	Digital-маркетингові платформи, SMM-інструменти, Google Analytics	Точніше таргетування; підвищення ефективності рекламних кампаній
Управління партнерською мережею	Платформи B2B-інтеграції та API	Зниження транзакційних витрат; узгодженість дій учасників мережі
Управління якістю сервісу	Системи збору та аналізу відгуків (Tripadvisor Insights, TrustYou)	Оперативне виявлення проблем; підвищення якості сервісу
Аналітика та управлінські рішення	BI-системи (Power BI, Tableau)	Обґрунтованість управлінських рішень; проактивне управління операціями
Післяпродажний сервіс	Чат-боти, AI-помічники, омніканальні платформи	Підвищення доступності сервісу; скорочення навантаж. на персонал

Джерело: сформовано авторами

Виявлені відмінності у змісті та структурі бізнес-процесів операційної діяльності сервісних підприємств зумовлюють неоднаковий рівень застосування цифрових рішень у їх управлінні. Це свідчить про доцільність переходу від узагальнених теоретичних положень щодо цифровізації до емпіричного оцінювання фактичного рівня цифрової підтримки операційної діяльності підприємств сфери послуг з урахуванням галузевої специфіки та форм інтеграції.

З огляду на те, що саме операційні бізнес-процеси виступають основними носіями конкурентних переваг сервісних підприємств, у межах емпіричного дослідження доцільно зосередити увагу на оцінці рівня їх цифровізації як ключового чинника підвищення ефективності управління операційною діяльністю.

Така оцінка дозволяє виявити не лише ступінь використання окремих IT-рішень, а й рівень інтегрованості цифрових інструментів у систему управління бізнес-процесами.

Емпірична оцінка рівня цифровізації операційної діяльності передбачає аналіз сукупності показників, що відображають цифрову підтримку ключових бізнес-процесів, зокрема процесів взаємодії з клієнтами, управління замовленнями, координації з партнерами, інформаційного забезпечення управлінських рішень та контролю якості сервісу. Врахування цих показників дає змогу сформувати комплексну характеристику цифрової зрілості операційної діяльності сервісних підприємств.

Крім того, зважаючи на інтегрований характер сучасних підприємницьких структур у сфері послуг, доцільним є оцінювання рівня цифровізації не лише на рівні окремих підприємств, а й на рівні інтегрованих мереж, що дозволяє проаналізувати ступінь узгодженості операційних бізнес-процесів та ефективність цифрової взаємодії між їх учасниками. Це створює підґрунтя для порівняльного аналізу підприємств з різним рівнем цифрової зрілості та різними моделями організації операційної діяльності.

На нашу думку, результати оцінки рівня цифровізації операційної діяльності сервісних підприємств слугуватимуть основою для обґрунтування її впливу на конкурентоспроможність бізнес-процесів, а також для розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління операційною діяльністю в умовах сервітизації та цифрової трансформації економіки. Розроблення методики такого оцінювання і визначено наступним етапом нашого дослідження.

Висновки. Сучасні тенденції цифрової трансформації та сервітизації економіки зумовлюють зміщення акцентів у формуванні конкурентоспроможності підприємств із ресурсного та продуктового підходів на процесний, у межах якого ключову роль відіграють бізнес-процеси операційної діяльності. У сфері послуг саме ефективність операційних бізнес-процесів визначає здатність підприємств створювати споживчу цінність і формувати стійкі конкурентні переваги.

Операційні бізнес-процеси у сфері послуг мають свою специфіку, яка проявляється у невіддільності виробництва та споживання послуг, високому рівні індивідуалізації, інформаційній насиченості та динамічності попиту. Зазначені особливості ускладнюють управління операційною діяльністю та зумовлюють потребу у впровадженні гнучких і адаптивних управлінських механізмів. Це досягається за допомогою їх цифровізації. У межах інтегрованих підприємницьких структур цифрові технології додатково забезпечують координацію дій учасників мережі та узгодженість операційних бізнес-процесів.

Рівень цифровізації управління операційною діяльністю сервісних підприємств є неоднорідним і залежить від змісту та структури їх бізнес-процесів, ступеня стандартизації операцій, масштабів діяльності та рівня інтеграції в мережеві структури. Найбільш насиченими цифровими рішеннями є сегменти з високою повторюваністю та формалізацією процесів, тоді як у персоналізованих сервісах цифровізація має обмежений характер.

Виявлення зазначених особливостей операційної діяльності сервісних підприємств створює теоретико-методологічні основу для подальшого емпіричного аналізу взаємозв'язку між цифровізацією інформаційного забезпечення операційної діяльності та конкурентоспроможністю бізнес-процесів інтегрованої мережі сервісних підприємств, що й визначено предметом наступного етапу досліджень.

Література:

1. Демків І., Трепет Н. Забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах цифровізації: нові виклики і можливості. Development Service Industry Management. 2023. № 4. С. 112–117. DOI: https://doi.org/10.31891/ dsim-2023-4(18)

2. Микитин О.З., Штефан А. В. Конкурентоспроможність послуг як фактор стратегічного розвитку підприємства в міжнародному середовищі. Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development. 2025. Т. 7. № 2. С. 184–190. https://doi.org/10.23939/smeu2025.02.184

3. Тимченко І. П., Козятинська А. І. Методичні засади оцінювання конкурентоспроможності підприємства сфери інформаційних послуг в умовах COVID-19. Бізнес Інформ. 2021. №5. С. 295–301.https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-295-301

4. Стадник В., Йохна В., Любка В. Інноваційно-технологічне наповнення маркетингових стратегій для конкурентоспроможності бізнесу в сфері послуг. Development Service Industry Management. 2025. №2. С. 191–197. https://doi.org/10.31891/dsim-2025-10(24)

5. Бурак В. Цифрова економіка та її роль у розвитку підприємств сфери обслуговування: закордонний досвід. Актуальні питання у сучасній науці. 2025. № 3(33). С. 30–46. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3(33)-30-46 (дата звернення: 04.05.2025).

6. Червона О., Киретів А. Конкурентоспроможність і розвиток бізнесу в умовах цифрової трансформації. Business Navigator. 2025. № 1(78). С. 352–356. DOI: https://doi.org/ 10.32782/business-navigator.78-58 (дата звернення: 04.05.2025)

7. Тюхтенко Н., Сереженкова О. Цифрова трансформація підприємницького середовища в контексті соціокультурних змін сучасного бізнесу. Economic Synergy. 2024. № 4. С. 8–21. DOI: https://doi.org/10.53920/es-2024-4-1 (дата звернення: 28.03.2025)

8. Vial G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda. Journal of Strategic Information Systems. 2019. Vol. 28(2).

9. Gebauer H, Paiola M, Saccani N, Rapaccini M. Digital servitization: crossing the perspectives of digitization and servitization. Ind Mark Manage. 2021. № 93. Pp.382–388. doi: 10.1016/j.indmarman.2020.05.011.

10. Шацька З. Я. Бурлак А. О. Сутність та класифікація мережевих підприємницьких структур. Причорноморські економічні студії. 2023. Вип. 79. С. 129-133.

11. Стадник В. В., Гризовська Л. О., Гаджук М. О. Ресурсна синергія мережевого співробітництва підприємницьких структур: чинники і умови досягнення. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 2. Т. 1. С. 189-194. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-27

12. Myskiv G. V., Tahiyev Ye.. The Impact of Integration Strategies on Business Growth and Value Chain Development. SMEU. 2024. Vol. 6, N. 2. Pp. 66 – 76. https://doi.org/10.23939/smeu2024.02.066

13. Стадник В. Любка В., Наскальний С. Функціонал цифровізації в забезпеченні ефективності бізнес-процесів інтегрованих підприємницьких структур будівельної сфери. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2025. № 3. С. 106-111. https://doi.org/10.36887/2524-0455-2025-3-24

14. Lee SM, Lee D. "Untact": a new customer service strategy in the digital age. Serv Bus. 2020. №14. Pp.1–22. doi: 10.1007/s11628-019-00408-2.

15. Антонюк Л., Анапріюк К. Стратегічні пріоритети та ключові напрями конкурентного розвитку України в умовах глобальних економічних викликів. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. DOI: 10.54929/2786-5738-2023-8-02-01.

16. Stadnyk V., Izhevskiy P., Khrushch N., Lysenko S., Sokoliuk G. and Tomalja T., Strategic priorities of innovation and investment development of the Ukraine's economy industrial sector. CEUR Workshop Proceedings, 2020. Vol. 2713. Pp. 145–166, available at: http://ceur-ws.org/Vol-2713/paper12.pdf

17. Генеральна угода про торгівлю послугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=981_017 (дата звернення: 14.08.2019).

18. Vandermerwe S, Rada J. Servitization of business: adding value by adding services. Eur Manage J. 1988. № 6. Pp. 314–324. doi: 10.1016/0263-2373(88)90033-3.

19. Jin Sung Rha, Hong-Hee Lee. Research trends in digital transformation in the service sector: a review based on network text analysis. Service Business. 2022 Feb 7;16 (1) Pp.77–98. https://doi.org/10.1007/s11628-022-00481-0

20. Kretschmer T, Khashabi P. Digital transformation and organization design: an integrated approach. Calif Manage Rev. 2020. № 62. Pp.86–104. doi: 10.1177/0008125620940296.

21. Sklyar A, Kowalkowski C, Sörhammar D, Tronvoll B. Resource integration through digitalisation: a service ecosystem perspective. J Mark Manage. 2019. № 35. Pp.974–991. doi: 10.1080/0267257X.2019.1600572.

22. Світлишин І. І. Категоріальний аналіз поняття «бізнес-процес». Економіка, управління та адміністрування. 2023. № 2 (104). С. 58–64. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-58-64

23. Бавико О. Є., Фаєнгольд М. А. Бізнес-процеси як об'єкт управління діяльністю сучасних підприємницьких структур. Economic Journal Odessa Polytechnic University. 2024. № 1(27). С. 36–44. https://economics.net.ua/ejopu/2024/No1/36.pdf

References:

1. Demkiv, I., & Trepet, N. (2023). Zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva v umovakh tsyfrovizatsii: novi vyklyky i mozhlyvosti [Ensuring enterprise competitiveness under digitalization: New challenges and opportunities]. *Development Service Industry Management*, (4), 112–117. https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4(18)

2. Mykytyn, O. Z., & Shtefan, A. V. (2025). Konkurentospromozhnist posluh yak faktor stratehichnoho rozvytku pidpryiemstva v mizhnarodnomu seredovyshchi [Competitiveness of services as a factor of strategic enterprise development in the international environment]. *Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development*, 7(2), 184–190. https://doi.org/10.23939/smeu2025.02.184

3. Tymchenko, I. P., & Koziatynska, A. I. (2021). Metodychni zasady otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva sfery informatsiinykh posluh v umovakh COVID-19 [Methodological principles for assessing the competitiveness of information service enterprises under COVID-19]. *Biznes Inform*, (5), 295–301. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-295-301

4. Stadnyk, V., Yokhna, V., & Liubka, V. (2025). Innovatsiino-tekhnolohichne napovnennia marketynhovykh stratehii dlia konkurentospromozhnosti biznesu v sferi posluh [Innovation and technological content of marketing strategies for business competitiveness in the service sector]. *Development Service Industry Management*, (2), 191–197. https://doi.org/10.31891/dsim-2025-10(24)

5. Burak, V. (2025). Tsyfrova ekonomika ta yii rol u rozvytku pidpryiemstv sfery obsluhovuvannia: zakordonnyi dosvid [Digital economy and its role in the development of service enterprises: Foreign experience]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, 3(33), 30–46. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3(33)-30-46

6. Chervona, O., & Kyretiv, A. (2025). Konkurentospromozhnist i rozvytok biznesu v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Competitiveness and business development under digital transformation]. *Business Navigator*, 1(78), 352–356. https://doi.org/10.32782/business-navigator.78-58

7. Tiukhtenko, N., & Serezhenkova, O. (2024). Tsyfrova transformatsiia pidpryiemnytskoho seredovyshcha v konteksti sotsiokulturnykh zmin suchasnoho biznesu [Digital transformation of the entrepreneurial environment in the context of socio-cultural changes in modern business]. *Economic Synergy*, (4), 8–21. https://doi.org/10.53920/es-2024-4-1

8. Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2). https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003

9. Gebauer, H., Paiola, M., Saccani, N., & Rapaccini, M. (2021). Digital servitization: Crossing the perspectives of digitization and servitization. *Industrial Marketing Management*, 93, 382–388. https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.05.011

10. Shatska, Z. Ya., & Burlak, A. O. (2023). Sutnist ta klasyfikatsiia merezhevykh pidpryiemnytskykh struktur [Essence and classification of network entrepreneurial structures]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, (79), 129–133.

11. Stadnyk, V. V., Hryzovska, L. O., & Hadzhuk, M. O. (2022). Resursna synerhiia merezhevoho spivrobitnytstva pidpryiemnytskykh struktur: chynnyky i umovy dosiahnennia [Resource synergy of network cooperation of entrepreneurial structures: Factors and conditions of achievement]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 2(1), 189–194. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-27

12. Myskiv, G. V., & Tahiyev, Ye. (2024). The impact of integration strategies on business growth and value chain development. *Management and Entrepreneurship in Ukraine*, 6(2), 66–76. https://doi.org/10.23939/smeu2024.02.066

13. Stadnyk, V., Liubka, V., & Naskalnyi, S. (2025). Funktsional tsyfrovizatsii v zabezpechennni efektyvnosti biznes-protsesiv intehrovanykh pidpryiemnytskykh struktur budivelnoi sfery [Functions of digitalization in ensuring the efficiency of business processes of integrated entrepreneurial structures in the construction sector]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky ta prava*, (3), 106–111. https://doi.org/10.36887/2524-0455-2025-3-24

14. Lee, S. M., & Lee, D. (2020). "Untact": A new customer service strategy in the digital age. *Service Business*, 14, 1–22. https://doi.org/10.1007/s11628-019-00408-

15. Antoniuk, L., & Anapriiuk, K. (2023). Stratehichni priorytety ta kliuchovi napriamy konkurentnoho rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalnykh ekonomichnykh vyklykiv [Strategic priorities and key directions of Ukraine's competitive development under global economic challenges]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*. https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-02-01

16. Stadnyk, V., Izhevskiy, P., Khrushch, N., Lysenko, S., Sokoliuk, G., & Tomalja, T. (2020). Strategic priorities of innovation and investment development of the Ukraine's economy industrial sector. *CEUR Workshop Proceedings*, 2713, 145–166. http://ceur-ws.org/Vol-2713/paper12.pdf

17. World Trade Organization. (1994). *General Agreement on Trade in Services*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017

18. Vandermerwe, S., & Rada, J. (1988). Servitization of business: Adding value by adding services. *European Management Journal*,6,314-324. https://doi.org/10.1016/0263-2373(88)90033-3

19. Rha, J. S., & Lee, H.-H. (2022). Research trends in digital transformation in the service sector: A review based on network text analysis. *Service Business*, 16(1), 77–98. https://doi.org/10.1007/s11628-022-00481-0

20. Kretschmer, T., & Khashabi, P. (2020). Digital transformation and organization design: An integrated approach. *California Management Review*, 62, 86–104. https://doi.org/10.1177/0008125620940296

21. Sklyar, A., Kowalkowski, C., Sörhammar, D., & Tronvoll, B. (2019). Resource integration through digitalisation: A service ecosystem perspective. *Journal of Marketing Management*, 35, 974–991. https://doi.org/10.1080/0267257X.2019.1600572

22. Svitlyshyn, I. I. (2023). Katehorialnyi analiz poniattia "biznes-protses" [Categorical analysis of the concept of "business process"]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, 2(104), 58–64. https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-58-64

23. Bavyko, O. Ye., & Faienhold, M. A. (2024). Biznes-protsesy yak obiekt upravlinnia diialnistiu suchasnykh pidpryiemnytskykh struktur [Business processes as an object of management of modern entrepreneurial structures]. *Economic Journal Odessa Polytechnic University*, 1(27), 36–44. https://economics.net.ua/ejopu/2024/No1/36.pdf

УДК 001.89

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-376-384

Даньків Олеся Омелянівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, https://orcid.org/0000-0002-2154-8396

Кузик Олег Васильович кандидат фізико-математичних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, https://orcid.org/0000-0002-8474-444X

НЕЛІНІЙНА МОДЕЛЬ ПЛАНУВАННЯ НАУКОВОГО ПРОЄКТУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ WOLFRAM MATHEMATICA

Анотація. Розроблено нелінійну математичну модель планування наукового проєкту на всіх етапах і за різними видами робіт в умовах невизначеності та ризику. Основна увага приділяється випадковому характеру результативності окремих видів робіт та обсягів ресурсів, необхідних для досягнення цілей проєкту. Показано, що традиційні детерміновані моделі, які базуються лише на середніх значеннях результатів, можуть призводити до нестійких і малоефективних рішень через високий рівень дисперсії результатів (ризики невиконання окремих задач). Для вирішення цієї проблеми пропонується застосування стохастичного програмування з мінімізацією середнього квадратичного відхилення як критерію оптимізації, що дозволяє зменшити ризик недосягнення цілей та підвищити ефективність використання ресурсів. Розроблена модель включає математичне обґрунтування розподілу показників очікуваної результативності та обсягів ресурсів, що дозволяє перейти до детермінованої задачі через обчислення математичних сподівань.

Запропоновано метод вибору стратегії у моделях ризику, що ґрунтується на мінімізації дисперсії при різних очікуваних результатах з подальшим аналізом графічної залежності між очікуваним результатом та ступенем ризику (дисперсією). Проведено чисельне моделювання для прикладу з двома видами робіт та трьома видами ресурсів із використанням програмного середовища Wolfram Mathematica. Встановлений кореляційний зв’язок між прогнозованим середнім результатом та ступенем ризику (середнім квадратичним відхиленням) дозволяє обрати оптимальний план виконання наукового проєкту при заданих ресурсах. Практичне значення роботи полягає у формуванні обґрунтованих стратегій управління науковими проєктами, що забезпечують максимальну результативність при мінімальному ризику. Запропонований підхід є актуальним для

мультидисциплінарних та інноваційних досліджень з високим рівнем невизначеності.

Ключові слова: планування наукового проєкту, стохастична модель, ризик, Wolfram Mathematica.

Dan'kiv Olesya Omelyanivna PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, https://orcid.org/0000-0002-2154-8396

Kuzyk Oleh Vasyliovych PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, https://orcid.org/0000-0002-8474-444X

NONLINEAR MODEL OF SCIENTIFIC PROJECT PLANNING UNDER UNCERTAINTY USING WOLFRAM MATHEMATICA

Abstract. A nonlinear mathematical model for planning a scientific project across all stages and different types of work under conditions of uncertainty and risk has been developed. The main focus is placed on the stochastic nature of the effectiveness of individual types of work and the volume of resources required to achieve project goals. It is shown that traditional deterministic models based solely on average performance values may lead to unstable and inefficient solutions due to a high dispersion of results, including the risk of failure to complete individual tasks. To address this issue, a stochastic programming approach with minimization of the mean squared deviation as the optimization criterion is proposed, which allows reducing the risk of failing to achieve project goals and increasing the efficiency of resource utilization.

The developed model provides a mathematical justification for the distribution of expected performance indicators and resource volumes, making it possible to transform the original stochastic problem into a deterministic one through the calculation of mathematical expectations. A method for selecting an optimal strategy under risk is proposed, based on minimizing variance for different expected outcomes with subsequent analysis of the graphical relationship between expected results and the level of risk (variance). Numerical simulations were performed for an illustrative example involving two types of work and three types of resources using the Wolfram Mathematica software environment. The identified correlation between the predicted average outcome and the degree of risk (standard deviation) enables the selection of an optimal plan for implementing a scientific project with given resource constraints. The practical significance of the study lies in the development of well-grounded strategies for managing scientific projects that ensure maximum performance with minimal risk. The proposed approach is particularly relevant for multidisciplinary and innovative research characterized by a high level of uncertainty.

Keywords: scientific project planning, stochastic model, risk, Wolfram Mathematica.

Постановка проблеми. З огляду на те, що економічна інформація та проміжні очікувані результати наукових досліджень є недостатньо точними й доволі часто мають випадковий характер, переважна більшість задач прогнозування моделюється за допомогою ймовірнісних або статистичних методів. Для окремих задач подібного типу можна вказати деякі ймовірнісні характеристики параметрів цільової функції та обмежень. Такі задачі отримали назву задач прийняття рішень в умовах ризику.

У найпростіших випадках при розв'язуванні оптимізаційних задач в умовах ризику їх зводять до детермінованих. Для цього застосовують методи штучного зведення або оптимізацію за середнім значенням. Якщо для постановки задачі прийняття оптимального рішення використовується інформація ймовірнісного характеру, подана у вигляді функції розподілу, то вважають, що рішення приймається в умовах ризику. У випадку недостатньої визначеності інформації щодо характеру зміни параметрів, які описують відповідний процес, така ситуація розглядається як невизначена.

Для дослідження таких ситуацій розроблюються спеціальні методи, які називають методами стохастичного програмування. Стохастичне програмування вивчає методи прийняття оптимальних рішень в умовах ризику та невизначеності з урахуванням впливу випадкових факторів на науково-економічну систему.

У стохастичному підході значні труднощі виникають не лише під час розроблення методів розв'язування, а й на етапі постановки задачі, оскільки необхідно відобразити складні аспекти планування та управління науковим проєктом в умовах ризику й невизначеності.

У випадку визначення проміжних результатів на кожному часовому інтервалі та за кожним видом роботи (наприклад, для мультидисциплінарного проєкту), які будуть максимізувати остаточні результати (чи залучені кошти), знайдений план може мати за даним критерієм дуже велику дисперсію. А від цього різко знижується цінність запропонованої лінійної моделі. У цьому випадку часто вводять додаткове обмеження на дисперсію: дисперсія не повинна бути більшою за деяке значення. У результаті отримують нелінійну задачу математичного програмування.

Однак і такий критерій вибору ефективного функціонування досліджуваної системи має ряд недоліків (суттєве зниження прибутку, неефективне використання ресурсів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прийняття рішень в умовах ризику та невизначеності є однією з основних у задачах планування складних систем і наукових проєктів. У низці фундаментальних досліджень показано, що використання детермінованих моделей без урахування

випадковості параметрів може призводити до нестійких і малоефективних рішень [1]. Для подолання цих обмежень були розроблені методи стохастичного програмування, які дозволяють формалізувати випадковий характер ресурсів і результатів діяльності [2].

Важливим напрямом розвитку таких підходів стало врахування не лише математичного сподівання результату, а й його дисперсії як кількісної характеристики ризику [3].

Дослідження показують, що оптимізація лише за середнім значенням цільової функції може супроводжуватися значним зростанням варіабельності результатів [4].

У зв'язку з цим широкого поширення набули ризик-орієнтовані критерії, що поєднують очікуваний ефект та ступінь його невизначеності [5].

Застосування стохастичних моделей у проєктному управлінні дозволяє підвищити обґрунтованість планування термінів, ресурсів та очікуваних результатів [6]. Це є особливо актуальним для інноваційних і наукових проєктів, де рівень невизначеності істотно перевищує середні значення для традиційних проєктів [7].

Разом з тим, більшість існуючих підходів не забезпечує комплексного аналізу залежності між очікуваним результатом і ризиком. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на розвиток нелінійних стохастичних моделей планування наукових проєктів.

Мета статті – аналіз критеріїв вибору стратегії функціонування наукового проєкту в умовах ризику та розробка ефективного критерію, що ґрунтується на мінімізації дисперсії з подальшим аналізом графічної залежності між очікуваним результатом та ступенем ризику (дисперсією).

Виклад основного матеріалу. У статті побудовано математичну модель планування та управління науковим проєктом у випадку, коли науковий результат від реалізації окремих етапів, напрямів досліджень та обсяг ресурсів наукового проєкту, які необхідні для досягнення мети, є випадковими величинами, а технологічні норми витрат ресурсів для реалізації наукового проєкту за відповідними напрямами досліджень є детермінованими (визначеними). У результаті необхідно визначити об'єм робіт на кожному етапі за кожним видом напрямів досліджень, який буде забезпечувати максимальний очікуваний результат наукового проєкту.

За статистичними даними, отриманими на основі результатів реалізації попередніх наукових проєктів або аналогічних досліджень протягом останніх 36 місяців, визначено ймовірнісні розподіли чотирьох показників очікуваної результативності за кожним напрямом дослідження (таблиця 1), а також розподіли доступних ресурсів наукового проєкту (таблиця 2). Розглядаються три види ресурсів: людські, часові та матеріальні.

Таблиця 1

Розподіл показників очікуваної результативності

C_1	c_{11}	c_{12}	c_{13}	c_{14}	c_{15}
P_1	p_{11}	p_{12}	p_{13}	p_{14}	p_{15}
C_2	c_{21}	c_{22}	c_{23}	c_{24}	c_{25}
P_2	p_{21}	p_{22}	p_{23}	p_{24}	p_{25}
C_3	c_{31}	c_{32}	c_{33}	c_{34}	c_{35}
P_3	p_{31}	p_{32}	p_{33}	p_{34}	p_{35}
C_4	c_{41}	c_{42}	c_{43}	c_{44}	c_{45}
P_4	p_{41}	p_{42}	p_{43}	p_{44}	p_{45}

Таблиця 2

Розподіл ресурсів наукового проєкту

b_1	b_{11}	b_{12}	b_{13}	b_{14}	b_{15}
P_1	p_{11}	p_{12}	p_{13}	p_{14}	p_{15}
b_2	b_{21}	b_{22}	b_{23}	b_{24}	b_{25}
P_2	p_{21}	p_{22}	p_{23}	p_{24}	p_{25}
b_3	b_{31}	b_{32}	b_{33}	b_{34}	b_{35}
P_3	p_{31}	p_{32}	p_{33}	p_{34}	p_{35}

Для переходу до детермінованої задачі потрібно знайти математичні сподівання випадкових параметрів, а саме показників очікуваної результативності C_1, C_2,…, C_n та обсягу ресурсів наукового проєкту b_1, b_2, …, b_m:

$$M(C_1) = \sum_{k=1}^{l} c_{1k}p_{1k},\ M(C_2) = \sum_{k=1}^{l} c_{2k}p_{2k},\ldots,$$
$$M(C_n) = \sum_{k=1}^{l} c_{nk}p_{nk} \quad (1)$$

$$\boldsymbol{M}(b_1) = \sum_{k=1}^{l} b_{1k}p_{1k},\ M(b_2) = \sum_{k=1}^{l} b_{2k}p_{2k},\ldots,$$
$$M(b_m) = \sum_{k=1}^{l} c_{mk}p_{mk} \quad (2)$$

Тоді математична модель задачі матиме вигляд:

$$z = M(c_1)x_1 + M(c_2)x_2 + \ldots + M(c_n)x_n \rightarrow max$$

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n \le M(b_1); \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \ldots + a_{2n}x_n \le M(b_2); \\ \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \ldots + a_{mn}x_n \le M(b_m); \\ \\ \quad x_1 \ge 0,\ x_2 \ge 0, \ldots, x_n \ge 0. \end{cases} \quad (3)$$

де $M(C_1), M(C_2), \ldots, M(C_n)$ – математичні сподівання відповідних наукових показників; $M(b_1), M(b_2), \ldots, M(b_m)$ – математичні сподівання обсягу ресурсів наукового проєкту; a_{ij} – технологічні норми затрат ресурсів.

Однак в умовах невизначеності знайдений план виконання проєкту за критерієм максимізації може мати дуже велику дисперсію σ_z^2, що призводить до значного зростання ризику не досягти мети та різко знижує цінність розв'язку цієї задачі.

Для розв'язання такої проблеми пропонується змінити критерій оптимізації: розв'язувати дану задачу за умови, що дисперсія повинна бути мінімальною. Попередньо необхідно задати нижню межу очікуваного підсумкового результату z_0. У цьому випадку модель задачі набуде вигляду:

$$\sigma_z^2 = \sigma_1^2 x_1^2 + \sigma_2^2 x_2^2 + \ldots + \sigma_n^2 x_n^2 \to min;$$

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n \le M(b_1); \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \ldots + a_{2n}x_n \le M(b_2); \\ \cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \ldots + a_{mn}x_n \le M(b_m); \\ M(c_1)x_1 + M(c_2)x_2 + \ldots + M(c_n)x_n \ge z_0; \\ x_1 \ge 0,\ x_2 \ge 0, \ldots, x_n \ge 0, \end{cases} \quad (4)$$

де σ_1^2, σ_2^2,…, σ_n^2 – дисперсії окремих видів роботи. Граничне значення очікуваного підсумкового результату z_0 обирається так, щоб забезпечити мінімальний результат, що вимагає замовник, і не перевищувати максимальне значення, яке відповідає розв'язку задачі (3).

Отже, дана задача зводиться до задачі нелінійного математичного програмування. Крім цього, визначивши оптимальний план задачі, при заданій довірчій ймовірності γ, можна відшукати довірчий інтервал для остаточного результату:

$$\bar{z} - \frac{\sigma_z t(\gamma)}{\sqrt{n}} < z < \bar{z} + \frac{\sigma_z t(\gamma)}{\sqrt{n}}, \quad (5)$$

де $t(\gamma)$ – коефіцієнт Стюдента.

Розв'язок задачі (5) проводився методом Вульфа-Брега з використанням програмного продукту Wolfram Mathematica.

Обравши варіант з мінімальною дисперсією, отриманий результат може бути нижчим за максимально можливий у заданих умовах. Тому для підвищення точності розрахунків у межах цієї моделі встановимо зв'язок між прогнозованим середнім результатом та середнім квадратичним відхиленням.

Розрахунки проводились для випадку, коли у межах проєкту виконується два види різних досліджень, що потребують використання трьох видів ресурсів з наступними розрахованими статистичними даними:

Очікувані запаси ресурсів: $M(b_1) = 1000$; $M(b_2) = 1200$; $M(b_3) = 900$.

Очікувана результативність для кожного виду роботи: $M(c_1) = 12$; $M(c_2) = 3$.

Дисперсія результативності для кожного виду роботи:

$D(c_1) = 0{,}09$; $D(c_2) = 4$.

Технологічні норми витрат ресурсів: $a_{11} = 2$; $a_{12} = 1$; $a_{21} = 3$; $a_{22} = 2$; $a_{31} = 1$; $a_{32} = 3$.

На рис. 1 представлені результати проведених розрахунків для зазначених параметрів (крива 1), а саме, залежність між прогнозованим середнім результатом та ступенем ризику (середнім квадратичним відхиленням). З графіка бачимо, що найоптимальнішим буде план виконання проєкту, який забезпечить середню результативність 800–850 умовних одиниць (точка *A*). Це пояснюється тим, що подальше збільшення інтенсивності роботи забезпечує лише незначне зростання результативності проєкту, тоді як середнє квадратичне відхилення (ризик) зростає вчетверо (точка *B*).

Таким чином, очевидно, що при таких умовах стратегія планування проєктом повинна бути обрана таким чином, щоб параметри досліджуваної системи відповідали точці *A*, що відповідає зламу кривої (рис. 1). У цьому випадку можна отримати достатньо високий результат при невеликій дисперсії.

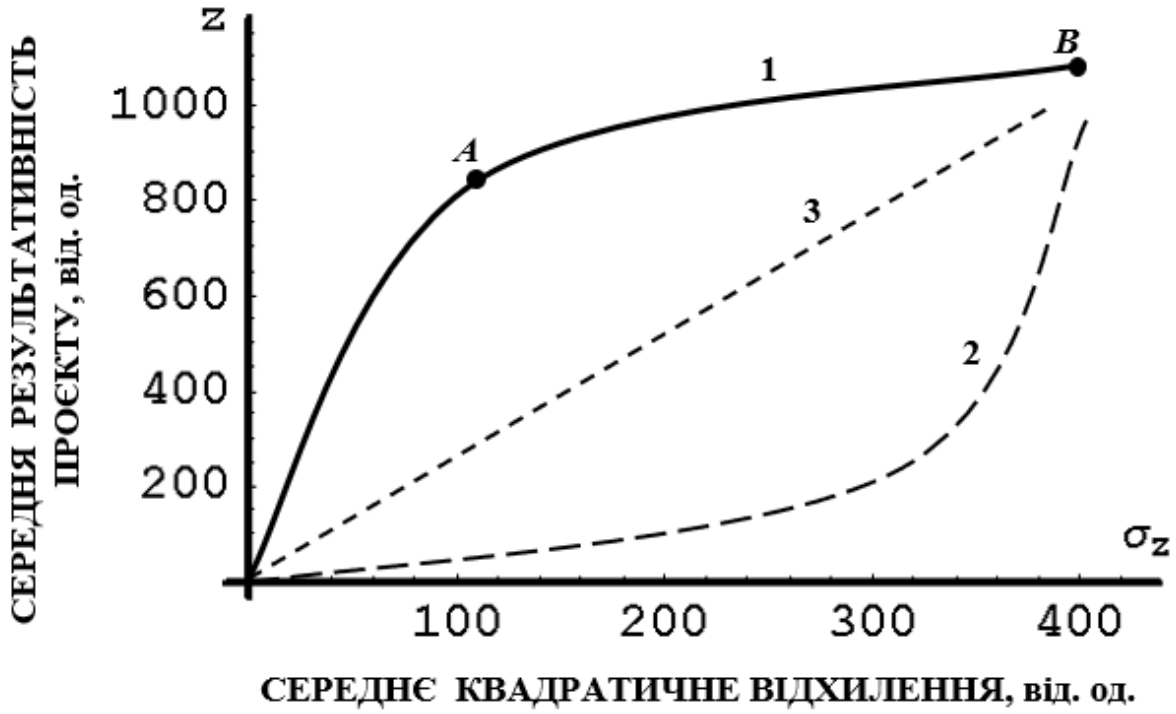

Рис. 1. Залежність очікуваної середньої результативності проєкту від ступеня ризику (середнього квадратичного відхилення)

При певних параметрах, які мають ймовірнісний характер, зв'язок між очікуваним прибутком та середнім квадратичним відхиленням може бути графічно зображений лініями виду 2 або 3. У випадку, що відповідає кривій 2, можна зробити висновок, що при заданих параметрах немає ефективного шляху розвитку досліджуваної системи. Це пов'язано з тим, що дисперсія (ризик) зростає дуже швидко при незначному зростанні результативності проєкту. У випадку, коли характер залежності має вигляд, представлений лінією 3, для забезпечення ефективного вибору стратегії розвитку необхідно володіти додатковою інформацією. Тобто аналіз даної кривої (залежність очікуваного результату від середнього квадратичного відхилення) дає можливість збільшити ефективність функціонування досліджуваної системи за критерієм мінімізації дисперсії.

Висновки. Побудовано нелінійну математичну модель планування наукового проєкту в умовах невизначеності показників результативності за окремими видами роботи та на окремих етапах, а також запасів ресурсів, які необхідні для виконання проєкту. На основі розв'язку нелінійної стохастичної задачі математичного програмування встановлено критерії ефективного функціонування досліджуваної системи, що забезпечують отримання максимального результату при незначній дисперсії (зменшення ризику). Запропоновано метод вибору стратегії у моделях ризику, що ґрунтується на мінімізації дисперсії при різних очікуваних результатах із подальшим аналізом графічної залежності між очікуваним результатом і ступенем ризику (дисперсією). Чисельне розв'язування реалізовано засобами систем комп'ютерної математики, зокрема Wolfram Mathematica.

Література:

1. Kall P., Wallace S. Stochastic Programming. 2nd ed. Chichester : Wiley, 1994. 320 p.

2. Birge J. R., Louveaux F. Introduction to Stochastic Programming. 2nd ed. New York: Springer, 2011. 485 p.

3. Rockafellar R. T., Uryasev S. Optimization of conditional value-at-risk // *Journal of Risk*. Vol. 2(3) 2000. p. 21–41.

4. Shapiro A., Dentcheva D., Ruszczyński A. Lectures on Stochastic Programming: Modeling and Theory. 2nd ed. Philadelphia: SIAM, 2014. 436 p.

5. Pflug G.C., Pichler A. Multistage Stochastic Optimization. New York: Springer,2014.548p.

6. Williams T. Modeling Complex Projects. Chichester : Wiley, 2002. 320 p.

7. Schuyler J. R. Risk and Decision Analysis in Projects. 2nd ed. Newtown Square: Project Management Institute, 2001. 240 p.

References:

1. Kall, P., Wallace, S. (1994). Stochastic Programming. 2nd ed. Chichester: Wiley.

2. Birge, J. R., Louveaux, F. (2011). Introduction to Stochastic Programming. 2nd ed. New York: Springer.

3. Rockafellar, R. T., Uryasev, S. (2000). Optimization of conditional value-at-risk. Journal of Risk, 2(3), 21–41.

4. Shapiro, A., Dentcheva, D., Ruszczyński, A. (2014). Lectures on Stochastic Programming: Modeling and Theory. 2nd ed. Philadelphia: SIAM.
5. Pflug, G. C., Pichler, A. (2014). Multistage Stochastic Optimization. New York: Springer.
6. Williams, T. (2002). Modeling Complex Projects. Chichester: Wiley.
7. Schuyler, J. R. (2001). Risk and Decision Analysis in Projects. 2nd ed. Newtown Square: Project Management Institute.

УДК 658.631

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-385-393

Дудник Олена Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології, ПВНЗ «Інститут психології та підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0901-5949

Колпаченко Надія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології, ПВНЗ «Інститут психології та підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

Хоменко Ірина Богданівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології, ПВНЗ «Інститут психології та підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0265-078X

АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАКТИК УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. У статті розглянуто проблематику адаптації європейських практик управління проєктами до українського контексту в умовах євроінтеграції, залучення грантових ресурсів та післявоєнної відбудови. Обґрунтовано, що інтеграція міжнародних стандартів і методологій проєктного менеджменту має не лише прикладний, а й стратегічний характер, оскільки підвищує спроможність організацій забезпечувати прозорість, результативність і керованість проєктів у публічному та приватному секторах. Визначено ключові виклики адаптації: інституційні (фрагментарність нормативної бази, слабка підтримка проєктного управління), освітні (дефіцит системної підготовки й сертифікації), культурні (домінування процесного мислення над проєктним, потреба у формуванні проєктної культури) та ресурсні (обмежені фінанси й кадровий потенціал). Показано зростання ролі гнучких підходів (Agile) та доцільність використання сучасних рамок, що підтримують предиктивні, адаптивні й гібридні моделі; підкреслено, що PMBOK Guide 7 відображає перехід від процесної логіки до принципів і доменів ефективності, розширюючи можливості «підлаштування» методології під контекст проєкту. Окрему увагу приділено методології PM² як відкритому продукту Європейської Комісії, що орієнтований на управління повним життєвим циклом і широко застосовується в європейських інституціях. Аргументовано значення цифровізації та інструментального забезпечення проєктного управління в реформі публічних інвестицій, зокрема через екосистему DREAM, яка забезпечує прозорість і підзвітність на всіх стадіях управління публічними інвестиціями. Запропоновано інтегровану модель адаптації європейських практик, що поєднує функціональний (методо-

логії й процеси), інституційний (структури, ролі, правила) та інструментальний (IT-платформи, звітність, електронний документообіг) виміри, і спрямована на підвищення ефективності реалізації проєктів відновлення та розвитку України.

Ключові слова: адаптація, управління проєктами, євроінтеграція, PMBOK, Agile, менеджмент.

Dudnyk Olena Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, PVEI "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0901-5949

Kolpachenko Nadiya Mykolayivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, PVEI "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

Khomenko Iryna Bogdanivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, PVEI "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0265-078X

ADAPTION OF EUROPEAN PROJECT MANAGEMENT PRACTICES IN THE DOMESTIC CONTEXT

Abstract. The article examines the issues of adapting European project management practices to the Ukrainian context in the context of European integration, attracting grant resources and post-war reconstruction. It is substantiated that the integration of international standards and project management methodologies is not only applied, but also strategic in nature, as it increases the ability of organizations to ensure transparency, effectiveness and manageability of projects in the public and private sectors. The key challenges of adaptation are identified: institutional (fragmentation of the regulatory framework, weak support for project management), educational (deficit of systematic training and certification), cultural (domination of process thinking over project thinking, the need to form a project culture) and resource (limited finances and human resources). The growing role of flexible approaches (Agile) and the feasibility of using modern frameworks that support predictive, adaptive and hybrid models are shown; It is emphasized that PMBOK Guide 7 reflects the transition from process logic to principles and domains of effectiveness, expanding the possibilities of "adjusting" the methodology to the context of the project. Special attention is paid to the PM² methodology as an open product of the European Commission, which is focused on full life cycle management and is widely used in European institutions. The importance of digitalization and instrumental support for

project management in the reform of public investments is argued, in particular through the DREAM ecosystem, which ensures transparency and accountability at all stages of public investment management. An integrated model of adaptation of European practices is proposed, combining functional (methodologies and processes), institutional (structures, roles, rules) and instrumental (IT platforms, reporting, electronic document flow) dimensions, and is aimed at increasing the efficiency of the implementation of projects for the recovery and development of Ukraine.

Keywords: adaptation, project management, European integration, PMBOK, Agile, management.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції України питання адаптації міжнародних стандартів та найкращих практик управління проєктами набуває особливої актуальності. Трансформація економіки, активна співпраця з європейськими партнерами, в тому числі по залученні грантових ресурсів, та потреба у впровадженні ефективних механізмів управління вимагають переосмислення традиційних підходів та інтеграції сучасних методологій проєктного менеджменту у вітчизняні реалії. Адаптація європейських практик управління проєктами у вітчизняному контексті є не лише технічним завданням, а й стратегічним напрямком розвитку професійної спільноти, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності українських організацій на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науково-практичний дискурс управління проєктами в Україні формується на перетині міжнародних стандартів, розвитку гнучких підходів та запиту на підвищення спроможності публічного сектору. Вагомий внесок у систематизацію глобальної практики Agile зробив Джефф Сазерленд, який у праці «Scrum: The Art of Doing Twice the Work in Half the Time» [1] розкриває логіку і принципи Scrum як підходу до підвищення продуктивності команд через ітеративність, фокус на цінності та постійне вдосконалення. У площині управлінської культури та трансформації управлінського мислення показовою є праці В. Пекара [8], де акцентовано увагу на еволюції управлінських культур і стилів лідерства та надано інструментарій для їх зміни в організаціях. Це важливо для українського контексту, оскільки успішність запозичення європейських практик значною мірою залежить від готовності організацій до культурних і поведінкових змін. Практико-орієнтований аспект проєктної діяльності О. Ващук, О. Торбаса, В. Лемещенко-Лагоди, А. Сімахової, О. Мандич [4], І. М. Бойко [3]. Окремий пласт досліджень присвячено актуальним тенденціям розвитку проєктного менеджменту та змішанню методологій, що висвітлено в роботах О. М. Полякової [6]. Поряд із цим, в українській літературі наявні узагальнювальні роботи щодо стану та перспектив розвитку проєктного менеджменту, зокрема публікація Т. М. Мельник [7], яка відображає етапність становлення проєктного підходу та проблемні зони його поширення у вітчизняній практиці. Сукупно проаналізовані

джерела підтверджують: подальші дослідження мають фокусуватися на інтеграції методологічних стандартів із трансформацією інституцій, освіти та управлінської культури, що й зумовлює актуальність тематики цієї статті

Мета статті –обґрунтувати та розробити інтегрований підхід (модель) адаптації європейських практик управління проєктами до вітчизняного контексту України шляхом ідентифікації ключових інституційних, освітніх, культурних і ресурсних викликів та визначення стратегічних і інструментальних рішень щодо впровадження міжнародно визнаних стандартів і методологій (зокрема PMBOK, PM², ISO 21500) у публічному й приватному секторах.

Виклад основного матеріалу. Адаптація європейських практик управління проєктами в українському контексті пов'язана з рядом викликів та можливостей. До переліків основних викликів можемо включити такі як інституційний, освітній, культурний, ресурсний (таблиця 1). Кожен з цих викликів не є стійким, але однозначно можна вважати за основу прийняття стратегічних рішень щодо гармонізації методології управління проєктами та початковими тактичними рішеннями.

Таблиця 1

Виклики та можливості адаптації європейських практик

Тип виклику	Суть	Стратегічне рішення
Інституційний	Недостатня інтеграція міжнародних стандартів; нечіткі процедури; відсутність спеціалізованих структур для підтримки проєктного управління	Гармонізація нормативної бази з європейськими стандартами; створення проєктних офісів та координаційних структур; упровадження стандартів PM², PRINCE2, ISO 21500
Освітній	Недостатній рівень професійної підготовки; потреба в навчальних програмах із управління публічними інвестиціями; відсутність системного підходу до навчання	Розробка та впровадження сертифікаційних програм; партнерство з європейськими освітніми інституціями; створення центрів компетенцій з управління проєктами
Культурний	Переважання процесного підходу над проєктним; низький рівень проєктно-орієнтованого мислення; потреба у зміні управлінської культури	Формування проєктної культури через навчання, мотивацію та лідерство; популяризація успішних кейсів; розвиток командоорієнтованих практик

Тип виклику	Суть	Стратегічне рішення
Ресурсний	Нестача фінансування; обмежені інституційні можливості; дефіцит кваліфікованих кадрів	Залучення міжнародної технічної допомоги; розбудова кадрового потенціалу; оптимізація ресурсного планування та створення пулу проєктних менеджерів

Дослідження показують, що в Україні спостерігається постійне зростання популярності гнучких (Agile) методологій управління проєктами. За даними дослідження PMI Ukraine 2020, 79% опитаних менеджерів проєктів використовують Agile підходи у своїй роботі. Scrum є найпоширенішим Agile методом (65% респондентів), за ним слідують Kanban (27%) та Lean (13%). Waterfall методології використовують 28% респондентів, гібридні методології – 24% [9].

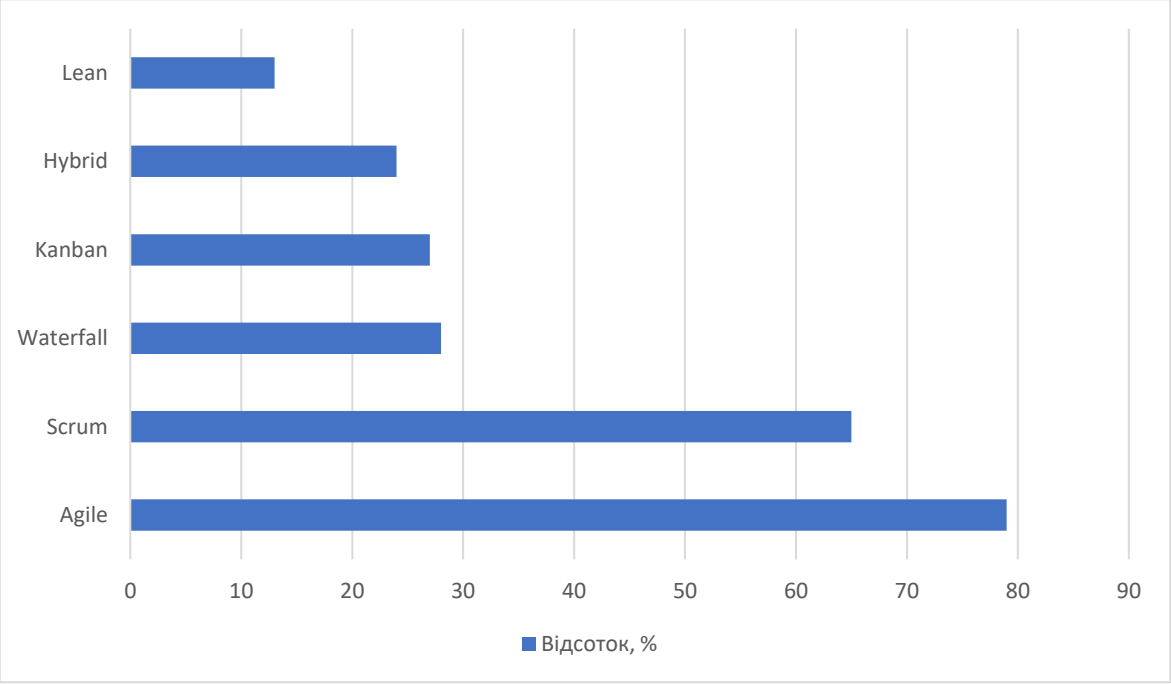

Рис. 1. Діаграма розподілу методологій управління проєктами в Україні
Джерело: [9]

Водночас дослідження виявляють, що Agile методології все ще недостатньо широко використовуються в Україні порівняно з Європою та Північною Америкою, де майже 80% респондентів застосовують Agile методології у своїх проєктах. Це вказує на значний потенціал для подальшого розвитку та впровадження гнучких підходів у вітчизняну практику в різних секторах національної економіки.

Найбільш прогресивне застосування сучасних методів управління проєктами спостерігається у секторі IT. Сьома редакція PMBOK Guide відображає цю

тенденцію, забезпечуючи повний спектр підходів до розробки – від предиктивних до адаптивних та гібридних. Це особливо важливо для України, оскільки дозволяє організаціям обирати найбільш відповідний підхід залежно від специфіки проєкту, розміру команди та рівня складності.

Впровадження гнучких методологій у публічному секторі України також демонструє позитивні результати. Використання Agile методів може покращити якість надання послуг, підвищити ефективність управління та забезпечити більшу відкритість і прозорість у діалозі з громадськістю. Гнучке управління фокусується на управлінській цінності та дозволяє ефективно реагувати на виклики часу.

Найбільш визнаним та авторитетним стандартом у сфері управління проєктами є PMBOK (Project Management Body of Knowledge), розроблений Project Management Institute (PMI). Цей звід знань став настільною книгою менеджерів проєктів у всьому світі та був взятий за основу при розробці міжнародного стандарту ISO 21500 й Американського національного стандарту ANSI/PMI 99-001-2008. Сьома редакція PMBOK Guide, випущена у 2021 році, представляє значну еволюцію у розумінні управління проєктами. На відміну від попередніх версій, які фокусувалися на процесному підході, сьома редакція структурована навколо 12 принципів управління проєктами та 8 областей ефективності проєкту (performance domains). Це відображає зміщення фокусу від жорстких процедур до гнучких, адаптивних підходів, що враховують різноманітність методологій розробки – від предиктивних до адаптивних та гібридних.

PMI Ukraine Chapter, заснований у 2003 році, відіграв та продовжує здійснювати ключову роль у розповсюдженні стандартів та найкращих практик управління проєктами в Україні. Організація об'єднує понад 5700 послідовників та є провідною некомерційною професійною асоціацією у сфері проєктного менеджменту.

Однією з найважливіших ініціатив PMI Ukraine стала адаптація та переклад PMBOK Guide 7-го видання українською мовою. У 2022 році завершено роботу команди волонтерів над перекладом стандарту, який складається з 14 фахівців з сертифікаціями PMP, PMI-ACP та іншими. У світлі військової агресії росії проти України, PMI прийняв рішення опублікувати українську версію PMBOK#7 у вільному доступі на веб-сайті PMI Ukraine, що забезпечує доступність ключового стандарту для всієї професійної спільноти.

Паралельно з PMI стандартами, важливу роль у європейському просторі відіграє методологія PM², розроблена Європейською Комісією. PM² є офіційною методологією управління проєктами Європейської Комісії та активно впроваджується міжнародно.

PM² інкорпорує елементи з широкого спектру глобально визнаних найкращих практик управління проєктами, включаючи PMBOK Guide, PRINCE2 та IPMA-ICB. Методологія особливо ефективна для проєктів, пов'язаних з

публічним сектором, програмами ЄС та грантами. Для України, яка активно співпрацює з європейськими структурами та отримує фінансування через різноманітні програми ЄС, впровадження PM² є стратегічно важливим.

PM² пропонує гнучку, легку у впровадженні методологію, яка дозволяє проєктним командам ефективно управляти роботою та надавати рішення стейкхолдерам.

Методологія базується на чотирьох фундаментальних стовпах: процесна модель, заснована на життєвому циклі; чітка структура управління; набір шаблонів проєктних артефактів; та перелік управлінських активностей.

Для українських організацій, які беруть участь у проєктах, фінансованих ЄС, використання PM² забезпечує спільну мову проєктного управління з європейськими партнерами, сприяє прозорості, ефективності та відповідності жорстким адміністративним вимогам. PM² Alliance активно просуває використання методології для ефективного управління проєктами, фінансованими ЄС, пропонуючи навчання, сертифікацію та методичну підтримку.

На сьогодні Україна не має власного національного стандарту з управління проєктами. Вітчизняні практики використовують стандарти міжнародних організацій, передусім IPMA, PMI та частково японський P2M. Ця ситуація створює як виклики, так і можливості для професійної спільноти.

Важливим напрямком є впровадження стандартів серії ISO 21500 для управління проєктами, програмами та портфелями. ISO 21500 є міжнародним стандартом, розробленим Міжнародною організацією зі стандартизації, який надає загальні вказівки щодо концепцій та процесів управління проєктами. Український переклад стандартів серії ISO 21500 здійснений командою фахівців та наразі знаходиться на обговоренні..

Розробка та впровадження професійних стандартів у сфері управління проєктами є актуальним завданням для України. Професійні стандарти впливають на розвиток управління проєктами, систему професійної освіти та якість пропозиції на ринку праці в сегменті проєктного менеджменту. Вони забезпечують загальну професійну мову, загальний процес та власну формалізовану базу знань.

Визначення рівня зрілості управління проєктами в організації є важливим кроком для поліпшення ефективності реалізації проєктів. Зрілість управління проєктами вказує на ступінь розвитку, стандартизації та інтеграції процесів управління проєктами в організації.

На основі аналізу міжнародного досвіду та українських реалій пропонуємо інтегровану модель адаптації європейських практик управління проєктами, яка включає три виміри:

1. Функціональний вимір охоплює методологічні аспекти управління проєктами, включаючи процеси, інструменти та техніки. Цей вимір передбачає інтеграцію PMBOK, PM² та інших міжнародних стандартів з урахуванням специфіки української практики.

2. Інституційний вимір пов'язаний із питаннями організації роботи, розподілу ролей і обов'язків, балансом між процесним і проєктним підходами в управлінні. Включає створення спеціалізованих організаційних структур (офісів управління проєктами, центрів експертизи) та розробку нормативно-правової бази.

3. Інструментальний вимір охоплює застосування технічних інструментів і програмного забезпечення для управління проєктами, включаючи системи електронного документообігу, спеціалізовані платформи для проєктного управління та автоматизовані системи звітності.

Ця модель повинна враховувати необхідність інтеграції лінійних та гнучких підходів для підвищення прозорості, ефективності й адаптивності управління проєктами. Важливим є поєднання стратегічних пріоритетів та гнучких інструментів адаптації до змін.

Висновки. Подальша популяризація та впровадження методологій управління проєктами в Україні можуть стати важливим кроком для підвищення ефективності як державного управління, так і проєктних рішень бізнес-структур, що в результаті сприятиме реалізації стратегій сталого розвитку. Успішна адаптація європейських практик сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських організацій та забезпечить ефективну реалізацію проєктів відновлення та розвитку країни в умовах післявоєнної відбудови.

Література:

1. Sutherland J. Scrum : The Art of Doing Twice the Work in Half the Time New York : Random House, 2014. 256 p.

2. The PM² Project Management Methodology Guide 3.0. European Commission. Centre of Excellence in Project Management (CoEPM²) https://www.pm2alliance.eu/wp-content/uploads/2019/05/PM²-project-management-methodology.pdf

3. Бойко І.М. Модель управління проєктами в установах публічної адміністрації Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2024. № 3 (29). С. 105-116. URL: https://economics.net.ua/ejopu/2024/No3/105.pdf. DOI: 10.15276/EJ.03.2024.13. DOI: 10.5281/zenodo.14635610

4. Грант: керівництво до дії: посібник / Ващук О., Торбас О.,Лемещенко-Лагода В., Сімахова А., Мандич О. За заг. ред.Лемещенко-Лагода В., Сухіх А.; Рада молодих учених при МОН. Запоріжжя: ФОП Однорог Т.В., 2024 – 114 с.

5. Дудник О., Колпаченко Н., Макушенко Т., Оптимізація проєктної діяльності при підготовці грантових заявок з використанням ШІ - Цифрові трансформації та інноваційні технології в економіці [електронне видання]: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Ломжа - Харків, 14.03.2024 / Наукові редактори: Іренеуш Жуховскі, Зоя Шарлович, Олена Дудник. Ломжа: Міжнародна Академія Прикладних Наук в Ломжі; Харків: ПЗВО "Харківський технологічний університет "ШАГ", Україна. Видавництво: MANS в Ломжі, Частина 1. 2024. 348 с. PDF-формат; мережеве видання ; інституційний депозитарій, - с. 154-163

6. Дудник О.В. Полякова О. М. Сучасні тенденції та підходи в проєктному управлінні. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2023. №1. URL: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-1-8512

7. Мельник Т. М. Стан та перспективи розвитку проектного менеджменту в Україні. URL: http://journals-lute.lviv.ua/journal/12_2011/26.pdf

8. Пекар В. Різнобарвний менеджмент: Еволюція мислення, лідерства та керування. 2-ге вид., доп. Харків: Фоліо, 2023. 191 с.: іл.

9. Сьоме видання Настанови до зводу знань з управління проєктами (Настанова PMBOK) та Стандарт з управління проєктами. Project Management Institute, Inc. 2021. 370 с. URL: https://pmiukraine.org/pmbok7

References:

1. 1. Sutherland, J. (2014) Scrum The Art of Doing Twice the Work in Half the Time New York : Random House, 256 p. [In English]

2. The PM² Project Management Methodology Guide 3.0 (2019). European Commission. Centre of Excellence in Project Management (CoEPM²) https://www.pm2alliance.eu/wp-content/uploads/2019/05/PM²-project-management-methodology.pdf [in English]

3.Boiko, I.M. (2024) Model upravlinnia proiektamy v ustanovakh publichnoi administratsii [Project management model in public administration institutions] Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu. № 3 (29). S. 105-116. Retrieved from https://economics.net.ua/ejopu/2024/No3/105.pdf. DOI: 10.15276/EJ.03.2024.13. DOI: 10.5281/zenodo.14635610 [in Ukrainian].

4. Vashchuk, O., Torbas, O.,Lemeshchenko-Lahoda, V., Simakhova, A., Mandych, O. (2024) Hrant: kerivnytstvo do dii: posibnyk [Grant: a guide to action]/ Za zah. red.Lemeshchenko-Lahoda, V., Sukhikh, A.; Rada molodykh uchenykh pry MON. Zaporizhzhia: FOP Odnoroh T.V. 114 s. [in Ukrainian]

5. Dudnyk, O., Kolpachenko, N., Makushenko, T. (2024) Optymizatsiia proiektnoi diialnosti pry pidhotovtsi hrantovykh zaiavok z vykorystanniam ShI [Optimization of project activities when preparing grant applications using AI]/Tsyfrovi transformatsii ta innovatsiini tekhnolohii v ekonomitsi [elektronne vydannia]: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, Lomzha - Kharkiv, 14.03.2024 / Naukovi redaktory: Ireneush Zhukhovski, Zoia Sharlovych, Olena Dudnyk. Lomzha : Mizhnarodna Akademiia Prykladnykh Nauk v Lomzhi; Kharkiv: PZVO "Kharkivskyi tekhnolohichnyi universytet "ShAH", Ukraina. Vydavnytstvo: MANS v Lomzhi, Chastyna 1. 2024. 348 s. PDF-format ; merezheve vydannia ; instytutsiinyi depozytarii, - s. 154-163 [in Ukrainian]

6. Dudnyk, O.V. Poliakova, O. M. (2023) Suchasni tendentsii ta pidkhody v proiektnomu upravlinni [Modern trends and approaches in project management]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Ekonomichni nauky». 2023. №1. URL: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-1-8512 [in Ukrainian]

7. Melnyk, T. M. (2011) Stan ta perspektyvy rozvytku proektnoho menedzhmentu v Ukraini [State and prospects for the development of project management in Ukraine]. URL: http://journals-lute.lviv.ua/journal/12_2011/26.pdf [in Ukrainian]

8. Pekar, V. (2023) Riznobarvnyi menedzhment: Evoliutsiia myslennia, liderstva ta keruvannia [Multi-Color Management: The Evolution of Thinking, Leadership, and Management]. 2-he vyd., dop. Kharkiv: Folio. 191 s.: il. [in Ukrainian]

9. Some vydannia Nastanovy do zvodu znan z upravlinnia proiektamy (Nastanova PMBOK) ta Standart z upravlinnia proiektamy [Seventh Edition of the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide) and the Project Management Standard](2021). Project Management Institute, 370 s. URL: https://pmiukraine.org/pmbok7[in Ukrainian]

УДК 658.8:659.2:811.161.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-394-402

Дудник Олена Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедру менеджменту та онтопсихології, ПВНЗ «Інститут психології та підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0901-5949

Хоменко Ірина Богданівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедру менеджменту та онтопсихології, ПВНЗ «Інститут психології та підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0265-078X

Пасик-Косарєва Наталія Олександрівна викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, ПВНЗ «Інститут психології та підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0131-7128

КОНТЕНТ-КОМУНІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЮ В СТРАТЕГІЯХ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖЕРА

Анотація. У статті досліджено роль українськомовного контенту у формуванні професійного іміджу проєктного менеджера як одного з важливих фахівців сучасного бізнес-середовища. Проаналізовано специфіку використання української ділової мови в контент-стратегіях, що поєднують проєктний менеджмент із комунікаційними практиками брендингу, в тому числі й особистого. Показано, що систематичне створення контенту українською мовою (статті, кейси, пости в соцмережах, вебінари) сприяє позиціонуванню проєктного менеджера як експерта національного рівня, підвищує довіру стейкхолдерів та створює конкурентні переваги на українському ринку. Узагальнено напрацювання дослідників, зокрема представників PMI Ukraine, які розробили та підтримують актуальність україномовного глосарію термінів проєктного менеджменту, а також аналітиків маркетингових агентств (WebPromo, NSG Agency), що акцентують на ролі контенту в комунікаціях проєктних команд. Окреслено ключові напрями контент-комунікації: популяризація стандартів PMBOK українською, демонстрація локальних кейсів успіху, створення освітнього контенту для підвищення кваліфікації фахівців. Проаналізовано етичні та культурні аспекти використання української ділової мови в професійному брендингу, зокрема відповідність нормам ділової комунікації, уникнення англицизмів та адаптацію міжнародних термінів. Обґрунтовано, що ефективні контент-стратегії формування іміджу проєктного менеджера в Україні потребують інтеграції мовної політики з проєктними методологіями, що забезпечує не лише професійне позиціонування, а й сприяє розвитку

національної бізнес-культури. Сформані рекомендації щодо складових напрямків розвитку фахівців в напрямку формування умовної компетентності.

Ключові слова: контент-комунікація, українська ділова мова, проєктний менеджмент, формування іміджу, професійний брендинг, PMBOK українською, комунікаційні стратегії.

Dudnyk Olena Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, PVEI "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0901-5949

Khomenko Iryna Bogdanivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, PVEI "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0265-078X

Pasyk-Kosareva Nataliya Oleksandrivna, Lecturer of the Department Social and Humanitarian Disciplines, Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0131-7128

UKRAINIAN-LANGUAGE CONTENT COMMUNICATION IN STRATEGIES FOR FORMING THE IMAGE OF A PROJECT MANAGER

Abstract. The article explores the role of Ukrainian-language content in shaping the professional image of a project manager as one of the important specialists in the modern business environment. The specifics of using Ukrainian business language in content strategies that combine project management with branding communication practices, including personal branding, are analyzed. It is shown that the systematic creation of content in Ukrainian (articles, cases, posts on social networks, webinars) contributes to the positioning of a project manager as a national-level expert, increases stakeholder trust and creates competitive advantages in the Ukrainian market. The work of researchers, in particular representatives of PMI Ukraine, who developed and support the relevance of the Ukrainian-language glossary of project management terms, as well as analysts of marketing agencies (WebPromo, NSG Agency), who emphasize the role of content in project team communications, is summarized. The key areas of content communication are outlined: popularization of PMBOK standards in Ukrainian, demonstration of local success cases, creation of educational content for improving the skills of specialists. The ethical and cultural aspects of using Ukrainian business language in professional branding are analyzed, in particular, compliance with business communication norms, avoidance of Anglicisms and adaptation of international terms. It is substantiated that effective content strategies for forming the image of a project manager in Ukraine require the integration of language policy with

project methodologies, which ensures not only professional positioning, but also contributes to the development of national business culture. Recommendations are formulated regarding the components of specialist development in the direction of forming conditional competence.

Keywords: content communication, Ukrainian business language, project management, image formation, professional branding, PMBOK in Ukrainian, communication strategies.

Постановка проблеми. В умовах активного розвитку проєктного менеджменту в Україні зростає потреба у фахівцях, які поєднують технічні компетенції з навичками комунікації та особистого брендингу. Українськомовний контент стає стратегічним інструментом формування іміджу проєктного менеджера (далі – PM), адже демонструє не лише професійну експертизу, а й культурну ідентичність та національну орієнтацію.

Водночас брак систематизованих підходів до створення контенту українською діловою мовою ускладнює ефективне позиціонування фахівців на ринку праці та серед стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження PMI Ukraine акцентують на важливості українізації термінології проєктного менеджменту для підвищення доступності стандартів PMBOK широкому колу фахівців [1]. Аналізи брендингових агенцій підкреслюють ефективність проєктного менеджменту в комунікаційних проєктах для формування іміджу в тому числі через мережу Linkedin.

Окремо в наукові літературі зустрічаємо праці та методичні напрацювання щодо використання ділової української мови в різних сферах економіки, наприклад праці Мамич М. В. [6], проте відсутні наукові здобутки щодо використання в комунікаціях ділової української мови саме проєктними менеджерами. Тож, комплексний аналіз ролі української ділової мови в контент-стратегіях проєктного менеджменту потребує подальшого розвитку.

Мета статті – дослідження специфіки контент-комунікації українською мовою у стратегіях формування професійного іміджу проєктного менеджера та розробка рекомендацій щодо її оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Володіння українською мовою проєктними менеджерами (PM) має стратегічне значення в умовах національного бізнес-середовища, де комунікація є ключовим фактором успіху проєктів. Згідно з принципами PMBOK 7 [8] , управління комунікаціями становить 20–30% часу PM, а ефективність цієї сфери безпосередньо залежить від мовної компетентності. В українському контексті це набуває подвійного значення: технічної точності та культурної адаптації.

Мовний закон [5]зобов'язує використовувати українську мову в усіх службових документах, звітах, контрактах. Для PM це стосується проєктної документації, ризик-регістрів, звітів стейкхолдерам.

По-перше, українська ділова мова забезпечує стандартизацію термінології та уникнення комунікаційних бар'єрів. Глосарій PMI Ukraine уніфікував ключові терміни (стейкхолдер, ризик-менеджмент, спринт), що знижує ризик непорозумінь у командах на 35% порівняно з неформалізованими кальками [7].

По-друге, мовна компетентність формує професійний імідж. За даними YouScan, україномовний контент у LinkedIn дає engagement rate на 40% вищий серед української аудиторії, ніж англомовний [9]. Це створює ефект "локального експерта", що підвищує довіру та конкурентоспроможність на національному ринку праці, де 68% вакансій PM вимагають комунікації українською.

По-третє, володіння мовою сприяє культурній адаптації методологій. Міжнародні стандарти (Agile, Scrum) потребують локалізації для ефективної імплементації в мультикультурних командах. Нарешті, в умовах дерусифікації бізнес-комунікацій остання попиту на локалізовані послуги на 52% у 2024–2025 рр.

Таким чином, володіння українською діловою мовою – це не лінгвістична норма, а професійна компетенція, що забезпечує комунікаційну ефективність, іміджеві переваги та відповідність національним стандартам проєктного менеджменту.

Розглядаючи, специфіку української ділової мови в проєктному менеджменті варто відзначити, що вона характеризується поєднанням чіткості, формальності та адаптації міжнародної термінології (PMBOK, Agile, Scrum). Стандартизовані глосарії PMI Ukraine забезпечують єдність термінів, що важливо для професійних комунікацій.

Уявімо проєктного менеджера на зустрічі з важливим стейкхолдером. Він знає PMBOK напам'ять, має досвід великих проєктів, але коли починає говорити – чуємо суміш "проджектів", "спринтів" і "мітингів". Чи повірить партнер, що перед ним справжній експерт? Чи захоче співпрацювати з тим, хто не поважає українську як мову бізнесу?

Саме тут починається справжня проблема: проєктний менеджмент в Україні розвинувся технічно, але комунікаційно залишається "на два фронти" – між глобальними стандартами та національною ідентичністю. Контент українською міг би стати тим мостом, що об'єднує знання PMBOK з довірою української аудиторії.

Але чомусь більшість постів у LinkedIn – це кальки з англійської, а кейси пишуться "для міжнародного читача". Через це, на нашу думку, втрачаємо шанс створити національних лідерів думок та перетворити українську ділову мову з "формальності" на стратегічну перевагу.

Коли PM пише пост "Як я врятував проджект від провалу", це звучить як калька. А "Як управління ризиками врятувало наш проєкт" – як слова професіонала. Перше – для Telegram-чату, друге – для LinkedIn і кар'єрного зростання. Глосарій PMI Ukraine дає готові інструменти: 500+ термінів, які звучать природно українською та якими має оперувати проєктний менеджер.

Мовні інструменти для іміджу проєктного менеджеру наведено в таблиці 1. Опитування фокус-групи серед стейкхолдерів дозволило сформувати бачення середнього розміру зміни показників при використання «сильних» мовних конструкцій.

Таблиця 1

Мовні інструменти для іміджу PM

Ситуація	**"Слабкий" варіант**	**"Сильний" варіант (PMI глосарій)**	**Ефект**
Звіт стейкхолдерам	"Ми фіксим баги"	"Усуваємо виявлені дефекти"	+35% довіри
LinkedIn пост	"Мій новий project"	"Запустили проєкт з нуля"	+50% залученості
Вебінар	"Agile methodology"	"Гнучкі підходи"	+25% відвідувачів

Застосування україномовного контенту у сфері проєктного менеджменту виконує функцію соціально-професійного фільтра, відмежовуючи випадкових учасників ринку від фахівців, орієнтованих на розвиток у локальному економічному та культурному контексті.

Такий підхід формує ефект ідентифікації «свій — чужий», за якого стейкхолдери сприймають комунікатора як такого, що володіє знанням національних особливостей, ділової культури та галузевої специфіки.

Таблиця 2 відображає системний підхід до професійних комунікацій проєктного менеджера та демонструє взаємозв’язок між каналами поширення контенту, регулярністю публікацій, форматами матеріалів і стратегічними цілями іміджевого позиціонування. LinkedIn визначено як ключову платформу для розвитку експертного іміджу. Публікації з частотою 2–3 рази на тиждень у форматі кейсів та професійних інсайтів дозволяють демонструвати практичний досвід, аналітичне мислення та володіння сучасними підходами до управління проєктами.

Паралельно з цим Telegram використовується як канал щоденної комунікації, орієнтований на формування операційної довіри. Не менш важливим є публікації на професійних ресурсах DOU.ua та AIN із періодичністю не менше один раз на місяць, що мають характер глибоких аналітичних матеріалів.

Такий формат сприяє закріпленню ролі проєктного менеджера як лідера думок, здатного до стратегічного осмислення тенденцій галузі та формування професійного дискурсу.

Таблиця 2

Канали для формування іміджу PM українською

Канал	**Частота**	**Формат**	**Ціль**
LinkedIn	2-3/тиждень	Кейси, інсайти	Експертність
Telegram	Щоденно	Звіти, Q&A	Операційна довіра
DOU.ua/AIN	1/місяць	Глибокі статті	Лідер думок
YouTube	1/квартал	Вебінари PMBOK	Освіта аудиторії

Контент – це не тільки слова, а й характер. Коли PM постійно пише українською, це сигнал: "Я поважаю країну, де працюю". Але є пастка: надмірна формальність. Сьогодні AI генерує контент англійською блискавично. Але українська – виклик. ChatGPT ще "глючить" з нашою морфологією. Тому PM, який вміє редагувати AI-тексти під українську діловий стиль, матиме перевагу. Перспектива: подкасти "PM українською", спільноти в Telegram, гайди PMBOK з локальними прикладами.

Проєктний менеджер, який прагне успіху в українському бізнес-середовищі, повинен не просто знати PMBOK чи вміти малювати Gantt-графіки — він має вільно володіти діловою українською мовою на рівні C1, де слова стають інструментом переконання, а документи — знаком професіоналізму. Це не абстрактна вимога, а конкретний набір знань і навичок, що формують конкурентну перевагу.

Для підвищення мовної компетентності фахівців проєктного менеджменту, на нашу думку, раціональним є розвиток за наступними етапами:

1) теоретична база. За результатами якої менеджер знає норми офіційно-ділового стилю: як структурувати звіт стейкхолдерам, де вступна частина йде перед аналітичною, а висновки завершуються чіткими рекомендаціями. Він розбирається в глосарії PMI Ukraine з 500+ термінів — від "стейкхолдер" і "віха" до "ризик-регістр" і "ретроспектива", уникаючи кальок на кшталт "проджект" чи "мітинг". Діловий етикет стає інстинктом: нейтральна лексика без сленгу, лаконічні речення до 25 слів, формальні звертання "Шановний пане Іване" замість "Привіт, Іван".

2) письмова майстерність, яка займає 70% часу PM. Фахівець складає СМП (структурований план проєкту) без помилок, пише бізнес-листи — від запитів на NDA до актів виконаних робіт, готує ризик-регістри з точними формулюваннями. Для іміджу створює контент: LinkedIn-пости про "координацію стейкхолдерів", статті на DOU.ua з реальними інсайтами, де залученість зростає на 40%.

4) Усна комунікація — це презентації українською, фасилітація стендапів і ретроспектив, де кожен член команди розуміє терміни без перекладів. Навіть у цифровому просторі — Telegram-канали проєктів чи Worksection-чати — повідомлення чіткі, структуровані, без емоційних емодзі.

А також – розвиток цифрової комунікації, занання термінології PM , дотримання етики та стилістики. Загальний перелік складових мовної компетентності проєктного менеджера та напрями комунікцаій наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Компентність «Володіння діловою українською мовою» для проєктного менеджера

Компонент	**Необхідні знання**	**Вміння (практичні навички)**	**Напрямки комунікації**	**Очікуваний рівень**
Теоретична база	Норми офіційно-ділового стилю (ДСТУ 4163:2020); Глосарій PMI Ukraine (500+ термінів); Правопис 2019 р.	Аналіз та редагування текстів за стандартами; Розрізнення стилів комунікації	Службові документи (СМП, накази); Звіти стейкхолдерам	С1 (вільне володіння)
Письмова комунікація	Структура бізнес-листів, звітів, актів; Лаконічні конструкції (до 25 слів/речення)	Складання NDA, ризик-регістрів, проєктних пропозицій; LinkedIn-пости (ER >3%)	B2B-листи, проєктна документація, контент для іміджу (DOU.ua, AIN.UA)	100% докумен-тації українською
Усна комунікація	Діловий етикет (звертання, інтонація); Риторика презентацій	Проведення стендапів, ретроспектив, фасилітація воркшопів; Презентації PowerPoint	Стендапи, презентації стейкхолдерам, вебінари PMBOK	5 публічних виступів/рік
Цифрова комунікація	Стандарти Telegram/Slack/Worksection; Цифровий етикет	Структуровані повідомлення в чатах; Q&A сесії в Telegram-каналах	Операційні чати проєктів, Telegram-канали, Work-section-звіти	Щоденна комунікація
Термінологія PM	Стейкхолдер, віха, ризик-регістр, спринт, ретроспектива (PMI глосарій)	Переклад/адаптація англомовних термінів; Уникнення кальок ("проджект" → "проєкт")	Внутрішні комунікації команди, документація Agile/Scrum	95% точності термінів
Етикет та стилістика	Нейтральна лексика; Формальні звертання ("Шановний пане"); Уникнення сленгу	Адаптація тону під аудиторію (команда vs стейкхолдери); Саморедагування	Переговори, фасилітація, HR-комуні-кації	360° feedback >4.2/5

Висновки. Контент українською – це не витрата часу, а інвестиція в імідж. Слова формують репутацію сильніше, ніж сертифікати. Глосарій PMI, правильні канали, автентичність – ф фахівець в сфері управління проєктами не просто PM, а лідер думок. Вважаємо, що в стратегічному періоді успіх належить тим, хто говорить мовою аудиторії.

Контент-комунікація українською є стратегічним інструментом формування іміджу проєктного менеджера, що поєднує професійну експертизу з національною ідентичністю. Подальші дослідження мають фокусуватися на ефективності конкретних контент-форматів.

Література

1. PMI Ukraine Chapter. URL: https://pmiukraine.org/about-us
2. The Evolution of Content Marketing in the Age of AI URL: https://techmatrick.com/blog/the-evolution-of-content-marketing-in-the-age-of-ai
3. The PM² Project Management Methodology Guide 3.0. European Commission. Centre of Excellence in Project Management (CoEPM²) URL: https://www.pm2alliance.eu/wp-content/uploads/2019/05/PM²-project-management-methodology.pdf
4. Бойко І.М. Модель управління проєктами в установах публічної адміністрації Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2024. № 3 (29). С. 105-116. URL: https://economics.net.ua/ejopu/2024/No3/105.pdf. DOI: 10.15276/EJ.03.2024.13. DOI: 10.5281/zenodo.14635610
5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 2704-VIII від 25.04.2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text
6. Мамич М. В. Ділова українська мова в публічному управлінні : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2020. 68 с
7. Словник термінів з управління проєктами PMI. Версія 3.3. Project Management Institute, Inc. 2022, 25с.
8. Сьоме видання Настанови до зводу знань з управління проєктами (Настанова PMBOK) та Стандарт з управління проєктами. Project Management Institute, Inc. 2021. 370 с. URL: https://pmiukraine.org/pmbok7
9. Youscan. Надійне джерело інсайтів із моніторингу соцмедіа. URL: https://youscan.io/ua/blog/

References:

1. PMI Ukraine Chapter. Retrieved from https://pmiukraine.org/about-us [in English]
2. The Evolution of Content Marketing in the Age of AI. Retrieved from https://techmatrick.com/blog/the-evolution-of-content-marketing-in-the-age-of-ai [in English].
3. The PM² Project Management Methodology Guide 3.0. (2019) European Commission. Centre of Excellence in Project Management (CoEPM²) Retrieved from https://www.pm2alliance.eu/wp-content/uploads/2019/05/PM²-project-management-methodology.pdf [in English]
4. Boiko, I.M. (2024) Model upravlinnia proiektamy v ustanovakh publichnoi administratsii [Project management model in public administration institutions] *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu*. № 3 (29). S. 105-116. Retrieved from https://economics.net.ua/ejopu/2024/No3/105.pdf. DOI: 10.15276/EJ.03.2024.13. DOI: 10.5281/zenodo.14635610 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» (№ 2704-VIII vid 25.04.2019). [Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian

Language as the State Language" (No. 2704-VIII of 25.04.2019] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text

6. Mamych, M. V. (2020) Dilova ukrainska mova v publichnomu upravlinni: navchalnyi posibnyk. [Business Ukrainian in public administration: a textbook] Odesa : Feniks 68 s [in Ukrainian].

7. Slovnyk terminiv z upravlinnia proiektamy PMI [PMI Project Management Glossary]. Versiia 3.3. Project Management Institute, Inc. 2022. 25s. [in Ukrainian].

8. Some vydannia Nastanovy do zvodu znan z upravlinnia proiektamy (Nastanova PMBOK) ta Standart z upravlinnia proiektamy [Seventh Edition of the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide) and the Project Management Standard.]. *Project Management Institute,* Inc. 2021. 370 s. Retrieved from https://pmiukraine.org/pmbok7 [in Ukrainian].

9. Nadiine dzherelo insaitiv iz monitorynhu sotsmedia [Seventh Edition of the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide) and the Project Management Standard]. *Youscan.* Retrieved from https://youscan.io/ua/blog/ [in Ukrainian].

УДК 339.9:331.5:167

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-403-426

Жувака Сергій Володимирович здобувач третього рівня вищої освіти (PhD) зі спеціальності 073 Менеджмент, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-0787-3069.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті обґрунтовано методологічні засади формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації. Розкрито понятійно-категорійний апарат, проаналізовано класичні та сучасні теоретичні підходи (неокласичну, кейнсіанську, інституціональну, теорію людського капіталу), доповнені теоріями глобалізації, міжнародної трудової міграції та світ-системним аналізом, для оцінки їх методологічного потенціалу у поясненні динаміки та трансформацій ринку праці. Обґрунтовано принципи дослідження – системність, комплексність, історизм, міждисциплінарність, відкритість економічних систем, глобально-локальна взаємодія, асиметричність розвитку та адаптивність. Охарактеризовано методи та інструментарій дослідження, включно з аналізом і синтезом, статистичними та економетричними методами, порівняльним та інституційним аналізом, прогнозуванням і сценарним моделюванням, з акцентом на поєднанні кількісних і якісних підходів. Розглянуто інституційні засади ринку праці, зокрема роль держави, соціальних партнерів, освітніх інституцій, транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій, значення міжнародних стандартів, механізмів соціального діалогу, узгодженості національного й наднаціонального регулювання. Окрему увагу приділено економічним, соціальним, демографічним, а також технологічним та міграційним чинникам, глобальній конкуренції за людський капітал, цифровій трансформації зайнятості, освітній мобільності та регіональній диференціації ринку праці. Досліджено методологічні підходи до державного регулювання, що включають активну та пасивну політику зайнятості, стратегічне планування, програмно-цільовий підхід, управління міграційними процесами, гармонізацію трудового законодавства з міжнародними стандартами. Узагальнено глобальні виклики та перспективи розвитку ринку праці, а також визначено напрями підвищення його конкурентоспроможності та стійкості.

Ключові слова: методологія, національний ринок праці, глобалізація, зайнятість, міжнародна трудова міграція, людський капітал, інституційне регулювання, економіка відновлення, структурні трансформації, цифровізація зайнятості, соціальна інтеграція.

Zhuvaka Serhiy Volodymyrovych PhD candidate in the specialty 073 Management, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0000-5983-7217.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE NATIONAL LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract. The article substantiates the methodological foundations for the formation and development of the national labor market in the context of globalization. It elucidates the conceptual and categorical framework, analyzes classical and contemporary theoretical approaches (including the neoclassical, Keynesian, institutional, and human capital theories), complemented by globalization theories, international labor migration, and world-systems analysis, in order to assess their methodological potential for explaining the dynamics and transformations of the labor market.

The study justifies the research principles – systemic approach, historicism, comprehensiveness, interdisciplinarity, openness of economic systems, global-local interaction, asymmetry of development, and adaptability. The methods and research tools are characterized, including analysis and synthesis, statistical and econometric methods, comparative and institutional analysis, forecasting, and scenario modeling, with an emphasis on combining quantitative and qualitative approaches. The institutional foundations of the labor market are examined, highlighting the roles of the state, social partners, educational institutions, transnational corporations, and international organizations, as well as the importance of international standards, mechanisms of social dialogue, and coherence between national and supranational regulation. Particular attention is given to economic, demographic, technological, and migration factors, social, global competition for human capital, digital transformation of employment, educational mobility, and regional differentiation of the labor market. Methodological approaches to state regulation are explored, including active and passive employment policies, strategic planning, program-targeted approaches, management of migration processes, and harmonization of labor legislation with international standards. The article summarizes global challenges and prospects for the labor market, and identifies directions for enhancing its competitiveness and resilience.

Keywords: methodology, national labor market, globalization, employment, international labor migration, human capital, institutional regulation, recovery economy, structural transformations, digitalization of employment, social integration.

Постановка проблеми. В умовах прискорених соціально-економічних трансформацій, поглиблення міжнародної взаємозалежності та зростання мобільності людського капіталу національний ринок праці в Україні набуває особливої суспільної значущості, постаючи як важливий механізм відтворення

зайнятості, соціальної стабільності та економічної конкурентоспроможності нашої держави. При цьому глобалізаційні процеси істотно змінюють характер функціонування такого ринку, зумовлюючи відкритість національних економік, посилення транснаціональної конкуренції за трудові ресурси, трансформацію форм зайнятості та зростання ролі наднаціональних інституцій у регулюванні соціально-трудових відносин. Відтак традиційні підходи до аналізування та регулювання ринку праці виявляються неспроможними, що актуалізує потребу в науково обґрунтованому осмисленні методологічних засад формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації. Саме визначення принципів, підходів і методів дослідження цього складного економічного феномену постає необхідною передумовою розроблення ефективної державної політики зайнятості, здатної забезпечити адаптацію національного ринку праці до глобальних викликів і водночас зберегти його соціальну спрямованість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показує, що методологічні засади формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації вивчалися сучасними дослідниками різноаспектно. Зокрема, сутність національного ринку праці розглядали Т. Альошина [2], Р. Атаманюк [4], В. Брезінський [11], Л. Волянська-Савчук [12], О. Герасименко [24; 25], С. Герчанівська [14], О. Качмар [14], В. Кириленко [47], А. Колот [20; 24; 25], Н. Петренко [14], Ю. Чалюк [47], О. Черьомухіна [47], В. Шевчук [49], R. E. Mbah [55], D. F. Wasum [55] та ін. Сучасний стан та перспективи розвитку світової економіки в умовах глобалізаційних процесів досліджували Л. Киш [22], О. Герасименко [24; 25], О. Гетманець [15], Ю. Єжелий [15], А. Колот [24; 25], Д. Коробцова [15] та ін. Розвиток ринку праці в умовах цифровізації обґрунтовували Р. Атаманюк [4], В. Кириленко [47], В. Кудлай [26], З. Кушко [50], Н. Кузнецова [27], Ю. Чалюк [47], О. Черьомухіна [47], М. Шкурат [50], Ю. Чалюк [47] та ін. Огляд економічного впливу російсько-української війни на національні ринки праці різних країн світу проводили Н. Азьмук [1], R. E. Mbah [55], D. F. Wasum [55] та ін. Вплив глобалізаційних процесів на економіку України визначали В. Ємець [39], А. Лясота [31], Т. Магнушевська [39], В. Риков [38], Д. Різник [39], І. Томашук [43] та ін. Проблемні аспекти державного регулювання зайнятості в контексті глобалізації висвітлювали Є. Арістаров [3], Л. Квятковська [3], О. Кришан [3], М. Куцеволова [28] та ін. Методологічні аспекти дослідження економічних процесів характеризували В. Базилевич [5], Л. Баластрик [5], З. Бараник [6], Л. Безтелесна [7], М. Блауг [8], Д. Богиня [9], І. Бочан [10], Ф. Гаєк [13], В. Галаганов [48], О. Грішнова [16], Н. Данилевич [51], М. Диха [19], Н. Єфремова [48], Т. Завіновська [21], А. Колот [20], С. Копитко [23], Г. Куликов [9], Л. Лисий [9], Е. Лібанова [29], І. Михасюк [10], В. Кічор [23], В. Лукашевич [30], П. Мазурок [32], М. Наумова [34], Є. Пігуль [36], І. Петрова [44], О. Процик [52], С. Рудакова [51], Г. Старостенко [40], Т. Степура [41], О. Хитра [45], І. Чайка [46], В. Швець [48], В. Шамота [9], Л. Щетініна [51], Р. Фещур [23], А. Цьопа [51], Г. Юрчик [7], А. Якимів [23], Л. Янковська [52],

T. Flew [54], G. Robinson [56], J. E. Stiglitz [57] та ін. Проте вивчення методологічних засад розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації не проводилася.

Мета статті – обґрунтування методологічних засад формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Важливість дослідження національного ринку праці в умовах глобалізації визначається комплексом чинників. Оскільки глобалізація економіки зумовлює посилення міжнародної мобільності робочої сили, що проявляється у збільшенні потоків трудових мігрантів та у зростанні конкуренції за кваліфіковані кадри на світовому ринку праці, то національні ринки праці стають відкритими системами, які взаємодіють з міжнародними економічними процесами. До того ж цифровізація економіки створює додаткові виклики та можливості для розвитку ринку праці, змінюючи характер попиту на професії та підвищують вимоги до працівників. Також відкритість національного ринку праці створює можливості для залучення кваліфікованих кадрів та інтеграції в міжнародні економічні процеси, одночасно підвищуючи ризики «витоку мізків», демографічні дисбаланси, посилення конкуренції між країнами за обмежені ресурси кваліфікованої робочої сили. Не менш важливим є врахування транснаціоналізації економіки, що проявляється у міжнародних ланцюгах створення вартості, глобальних інвестиційних потоках та інтеграції в міжнародні ринки. Методологічне осмислення цих процесів створює підґрунтя для розробки ефективної політики зайнятості, адаптованої до сучасних викликів й спрямованої на розвиток людського капіталу, соціальну стабільність та високу конкурентоспроможність національної економіки на глобальному рівні.

Важливою складовою методологічного аналізу є визначення понятійно-категорійних засад дослідження національного ринку праці в умовах глобалізації, що забезпечує його точність, системність та обґрунтованість. Так, національний ринок праці традиційно розглядається як економічна система, що забезпечує взаємодію попиту та пропозиції робочої сили, формування зайнятості та розвиток людського капіталу (Т. Альошина [2], Р. Атаманюк [4], В. Брезінський [11], С. Герчанівська [14], О. Качмар [14], В. Шевчук [49], R. E. Mbah [55], D. F. Wasum [55] та ін.). В умовах глобалізації це визначення потребує уточнення, оскільки національні ринки праці функціонують не ізольовано, а у взаємодії з глобальними економічними процесами, міжнародною мобільністю робочої сили та транснаціональними ланцюгами створення доданої вартості.

Так, поняття «глобальний ринок праці» охоплює міжнародні потоки трудових ресурсів, формування попиту і пропозиції праці на транскордонному рівні та інтеграцію економік різних держав. Сюди входять і міграційні процеси, і переміщення капіталу, технологій і виробничих потужностей, що впливають на структуру зайнятості та формування професійних компетенцій на національному рівні. Класичні моделі розглядають глобальний ринок як простір конкуренції за робочу силу, сучасні підходи акцентують увагу на інтеграції та координації

ринків через міжнародні угоди та стандарти, а соціально-економічні концепції підкреслюють вплив глобалізації на зайнятість та права працівників (М. Диха [19], О. Герасименко [25], А. Колот [25], Г. Старостенко [40] та ін.).

З іншого боку, зайнятість у контексті глобалізації визначається не тільки як наявність робочого місця, а й як комплексна соціально-економічна якість, що охоплює якість робочих місць, безпеку праці, рівень соціального захисту та можливості для професійного зростання працівників. Аналіз зайнятості у сучасних працях передбачає поєднання кількісних показників – рівня безробіття, структури робочої сили, продуктивності праці – та якісних характеристик, таких як гнучкість, мобільність, інноваційна активність працівників (Є. Арістаров [3], Л. Квятковська [3], О. Кришан [3], Т. Степура [41], О. Хитра [45] та ін.).

Міжнародна трудова міграція та транснаціональна мобільність праці також є важливими категоріями для розуміння взаємодії національного і глобального ринків праці. Зокрема, міжнародна трудова міграція передбачає переміщення робочої сили між різними країнами, що створює можливості для інтеграції кваліфікованих кадрів та виклики, пов’язані з «витоком мізків», демографічними дисбалансами та конкуренцією за ресурси, а транснаціональна мобільність праці охоплює як тимчасові та сезонні трудові переміщення, так і дистанційну роботу фахівців на міжнародні компанії та інтеграцію працівників у глобальні ланцюги створення доданої вартості (Т. Василина, О. Квілінський, Д. Пудрик [37] та ін.).

Людський капітал у сучасній науковій літературі (З. Бараник [6], Ф. Гаєк [13] та ін.) розглядається як головний ресурс національного ринку праці та основа економічного розвитку держави. Глобалізація підвищує значущість людського капіталу, оскільки кваліфікація, компетенції та адаптивність працівників визначають конкурентоспроможність країни на міжнародному рівні. Вказане вимагає інтеграції показників якості робочої сили, освітнього рівня, інноваційної активності та здатності до професійної мобільності.

Слід враховувати, що глобальні ланцюги створення доданої вартості, які інтегрують національні ринки праці у міжнародні виробничі і технологічні мережі, формують нові структури зайнятості, тому попит на трудові ресурси визначається не лише внутрішньою економічною динамікою, а й міжнародними інвестиційними потоками, транснаціональними корпораціями та глобальними логістичними системами (О. Гетманець, Ю. Єжелий, Д. Коробцова [15] та ін.). Внаслідок цього аналіз таких національного ринку праці в контексті глобалізації дуже часто потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує економіку праці, соціологію, міжнародні відносини та управління людськими ресурсами.

Важливим в контексті дослідження постає уточнення співвідношення національного і глобального рівнів ринку праці. При цьому національний ринок праці – це базис, що забезпечує соціальну стабільність, регулює зайнятість та формує людський капітал у межах держави. Глобальний ринок праці, у свою чергу, визначає рамки конкуренції, мобільності та інтеграції, задаючи умови для трансформації національних структур зайнятості (М. Диха, М. Диха [15] та ін.).

Взаємодія цих рівнів вимагає використання різних методів, що уможливлюють оцінку впливу глобалізаційних процесів на національні ринки праці.

Наступною складовою є теоретичні підходи до аналізу національного ринку праці в умовах глобалізованої економіки, які формують підґрунтя для вивчення трудових ресурсів та структур зайнятості. Класичні економічні теорії традиційно розглядають ринок праці як механізм взаємодії попиту і пропозиції робочої сили, забезпечення зайнятості та формування продуктивного потенціалу населення. Так, кейнсіанська теорія зосереджується на ролі попиту у формуванні зайнятості, визначаючи взаємозв'язок між економічним циклом, інвестиційною активністю та потребою у робочій силі. У глобальній економіці це дає змогу аналізувати вплив зовнішніх шоків, міжнародної кон'юнктури та фінансових потоків на національний ринок праці, а також оцінювати ефективність державних стимулів зайнятості та соціальної підтримки. Інституціональна ж теорія підкреслює значення правил, норм, організацій та державних інституцій у формуванні ринку праці, даючи змогу оцінювати ефективність взаємодії держави, профспілок, роботодавців та міжнародних організацій у забезпеченні балансу між попитом і пропозицією праці. Теорія людського капіталу – ключова для розуміння ролі кваліфікаційного складу робочої сили, освіти та професійного розвитку фахівців в умовах глобалізації, оскільки дає змогу оцінювати вплив інвестицій у навчання, перекваліфікацію та підвищення компетентностей на продуктивність праці та конкурентоспроможність національної економіки [5; 8; 10; 20; 51; 57 та ін.].

Сучасні наукові підходи до аналізу національного ринку праці у глобальній економіці також охоплюють теорії міжнародної трудової міграції та світ-системного аналізу. Зокрема, теорії міжнародної трудової міграції дають змогу досліджувати транснаціональну мобільність праці, фактори переміщення робочої сили, взаємодію внутрішніх і зовнішніх ринків праці, а також економічні та соціальні наслідки міграційних потоків, а світ-системний аналіз розглядає національний ринок праці як частину глобальної економічної системи, що охоплює ядро, напівпериферію та периферію, і дає змогу оцінювати вплив глобальних структур на національні трудові ресурси та зайнятість. Інтеграція класичних та сучасних теорій у дослідженні ринку праці забезпечує комплексне розуміння процесів формування і розвитку зайнятості в умовах відкритої економіки, дає змогу враховувати вплив цифровізації, глобальних інвестиційних потоків, міжнародної кон'юнктури та міжнародних стандартів праці. При цьому їх методологічний потенціал полягає у здатності пояснювати як макроекономічні тенденції, так і мікрорівневі процеси у сфері зайнятості, адаптуючи національні стратегії до глобальних економічних викликів [25; 41; 44; 48 та ін.].

Дослідження національного ринку праці в умовах глобалізації опирається на методологічні принципи, що формують підґрунтя для комплексного, системного та науково обґрунтованого аналізу процесів зайнятості, структурних змін та трансформацій трудових ресурсів:

1) системності – передбачає розгляд ринку праці як складної системи, що взаємодіє з економічними, соціальними, демографічними та технологічними підсистемами. Системний підхід дає змогу враховувати не лише внутрішні взаємозв'язки елементів національного ринку праці, але й їх інтеграцію у глобальний економічний простір, що забезпечує прогнозування тенденцій зайнятості та виявлення структурних дисбалансів в цій сфері;

1) комплексності – актуалізує поєднання кількісних і якісних методів аналізу, що дає змогу оцінювати як чисельні показники зайнятості та безробіття, так і соціально-економічні, психологічні й інституційні аспекти функціонування ринку праці. Вказане забезпечує можливість виявлення взаємозалежностей між різними секторами економіки, регіонами та групами населення, формування ефективних стратегій державного регулювання у глобалізованому довкіллі;

2) історизму – дає змогу аналізувати розвиток національного ринку праці у динаміці, враховуючи історичні зміни у структурі зайнятості, демографічні трансформації, соціально-економічні кризи та глобальні тренди. Це необхідно для оцінки довгострокових ефектів глобалізаційних процесів, адаптації політики зайнятості та формування стратегій розвитку людського капіталу з урахуванням історично обумовлених особливостей національної економіки;

3) міждисциплінарності – характеризує інтеграцію різних рівнів аналізу – економічного, соціологічного, психологічного, демографічного, управлінського. Зважаючи на те, що ринок праці не може ефективно вивчатися у рамках лише економічної науки, оскільки трансформації глобальної економіки впливають на соціальні структури, мотивацію і поведінку працівників, а також визначають нормативно-правове забезпечення зайнятості, то міждисциплінарний підхід дає змогу формувати методологію, яка відповідає реаліям відкритої економіки;

4) відкритості економічних систем – відображає взаємодію національного ринку праці з глобальними економічними процесами, міжнародними ринками та транснаціональними корпораціями. Оскільки національна зайнятість і структура робочої сили безпосередньо залежать від міжнародної конкуренції, іноземних інвестицій, мобільності робочої сили та глобальних технологічних змін, то методологія повинна враховувати такі аспекти для адекватного оцінювання ризиків і потенційних можливостей національного ринку праці;

5) глобально-локальної взаємодії – забезпечує дослідження синергії між національними особливостями ринку праці та глобальними трендами. Це дає змогу визначати, як світові економічні процеси впливають на попит і пропозицію праці в країні, а також які локальні інституційні, соціальні та економічні механізми можна використовувати для адаптації національної політики зайнятості, забезпечуючи баланс між інтеграцією національного ринку праці у світову економіку та захистом державних інтересів;

6) асиметричності розвитку – передбачає врахування нерівномірності економічного зростання та структурних змін між різними регіонами, секторами та соціальними групами. Оскільки у глобальній економіці національні ринки

праці можуть зазнавати дисбалансів через регіональні відмінності у доступі до ресурсів, інфраструктури, освіти та технологій, то такий принцип дає змогу розробляти цільові стратегії стимулювання зайнятості і розвитку людського капіталу у відстаючих регіонах;

7) адаптивності – полягає у здатності ринку праці швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, включаючи глобальні економічні шоки, технологічні інновації та демографічні трансформації. Вказане передбачає гнучкість політики зайнятості, ефективне перепрофілювання та перекваліфікацію робочої сили, впровадження інноваційних форм зайнятості, підтримку соціальної стабільності [2; 5; 6; 10; 16; 20; 21; 25; 40; 44; 51; 59 та ін.].

Важливою складовою методології формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації є відповідні методи та інструментарій. Дослідження ринку праці вимагає застосування як загальнонаукових, так і спеціальних методів, що уможливлюють повне врахування комплексності, динамічності і багаторівневості системи зайнятості у відкритій економіці:

а) методи аналізу і синтезу – дають змогу розкладати складні явища на окремі компоненти та одночасно об’єднувати отримані результати у цілісну систему.

Зокрема, аналіз забезпечує ідентифікацію важливих структурних елементів ринку праці, таких як попит і пропозиція робочої сили, професійна структура, регіональні особливості та інституційне довкілля, а синтез – відтворення взаємодії цих компонентів, оцінку впливу глобалізаційних процесів та формування цілісної картини функціонування національного ринку праці;

а) статистичні методи – базовий інструмент для збору, обробки та аналізу емпіричних даних щодо зайнятості, безробіття, структури робочої сили та економічної активності населення. Використання статистики дає змогу виявляти тенденції, дисбаланси та циклічні коливання на ринку праці, а також оцінювати вплив глобальних факторів, таких як міжнародна трудова міграція, технологічні зміни та інтеграція у світову економіку;

а) економетричні методи – забезпечують можливість кількісної оцінки залежностей між різними показниками ринку праці, прогнозування зміни зайнятості та оцінку ефективності політики зайнятості, а також дають змогу моделювати вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на національний ринок праці, враховувати динаміку глобальних економічних процесів та оцінювати ефект інтеграції у міжнародні ринки праці;

а) порівняльний аналіз – визначає можливість оцінювати ефективність національних ринків праці у контексті глобальної економіки, порівнювати їх з ринками інших держав та визначати найкращі практики у сфері регулювання зайнятості, розвитку людського капіталу та соціальної політики;

а) інституційний аналіз – спрямований на вивчення ролі і місця держави, соціальних партнерів, освітніх інституцій та міжнародних організацій у формуванні та регулюванні ринку праці, що дає змогу оцінювати ефективність

його нормативно-правового забезпечення, функціонування служби зайнятості, соціального діалогу та координації між різними рівнями управління;

а) прогнозування та сценарний підхід – дають змогу оцінювати можливі варіанти розвитку ринку праці в умовах невизначеності, забезпечують підґрунтя для моделювання наслідків змін у міжнародній економіці, технологічних інновацій, демографічних трансформацій та соціальної політики [2; 36; 41; 52].

Для комплексного аналізу зайнятості та розвитку людського капіталу важливе визначення інституційних засад формування національного ринку праці в глобалізованому довкіллі. Враховується, що національний ринок праці функціонує як частина інтегрованої системи, що охоплює державні, соціальні, освітні, корпоративні та міжнародні інституції. В умовах глобалізації такі інститути визначають ефективність функціонування ринку праці, забезпечують баланс між попитом і пропозицією робочої сили, а також сприяють адаптації національної економіки до транснаціональних процесів.

По-перше, слід враховувати, що центральним координатором і регулятором національного ринку праці виступає держава. Вона формує нормативно-правову базу, встановлює стандарти праці, забезпечує соціальний захист та реалізує політику зайнятості.

У глобалізованому довкіллі держава повинна поєднувати внутрішні інтереси з міжнародними вимогами, адаптувати політику зайнятості до стандартів міжнародної організації праці, забезпечувати ефективне регулювання трудових відносин та підтримувати конкуренто-спроможність національної робочої сили на світовому ринку.

По-друге, соціальні партнери (профспілки, об’єднання роботодавців та галузеві організації) також відіграють важливу роль у забезпеченні соціального діалогу, регулюванні умов праці та захисті прав працівників. В умовах глобалізації соціальні партнери сприяють узгодженню інтересів працівників і роботодавців на національному рівні, формують колективні угоди, підтримують механізми переговорів щодо адаптації зайнятості до нових економічних і технологічних умов та забезпечують соціальну стабільність.

По-третє, освітні інституції та ринок освітніх послуг – ключові фактори формування людського капіталу, оскільки вони забезпечують підготовку кваліфікованих кадрів, розвиток компетенцій, перекваліфікацію та адаптацію робочої сили до змін у глобальних ланцюгах створення доданої вартості. Інтеграція освіти у ринок праці дає змогу підвищувати мобільність працівників, сприяти їх конкурентоспроможності на ринку праці, забезпечувати відповідність професійних навичок потребам національної економіки.

По-четверте, в умовах глобалізації вагомими акторами, що формують попит на професійні компетенції фахівців та впливають на стандарти організації праці, виступають транснаціональні корпорації. Їх діяльність визначає структуру зайнятості, професійну мобільність та розподіл робочих місць між країнами. Інституційний аналіз показує, що національні ринки праці повинні враховувати

вплив транснаціональних корпорацій, співпрацювати з ними у сфері підготовки кадрів, адаптації технологій та розвитку інноваційних секторів.

По-п'яте, міжнародні організації, такі як Міжнародна організація праці, Світова організація торгівлі та регіональні економічні союзи, створюють рамки для гармонізації трудових стандартів, сприяють обміну інформацією, розробці рекомендацій та механізмів координації політики зайнятості на національному та наднаціональному рівнях. Вони забезпечують інституційну узгодженість, регулюють транснаціональну мобільність праці та підтримують адаптацію національних політик до глобальних економічних викликів.

По-шосте, не меншим є значення міжнародних трудових стандартів у контексті глобалізації, яке полягає у формуванні єдиних критеріїв оцінки умов праці, захисту прав працівників та стимулювання соціальної відповідальності роботодавців. Дотримання цих стандартів забезпечує конкурентоспроможність національної робочої сили, підвищує інвестиційну привабливість економіки та сприяє інтеграції національного ринку праці у глобальну економічну систему.

По-сьоме, важливим інструментом забезпечення узгодженості інтересів працівників, роботодавців та держави є механізми соціального діалогу, що дають змогу враховувати потреби різних груп населення, підтримувати стабільність трудових відносин та сприяти адаптації зайнятості до структурних змін, що виникають під впливом глобалізації й технологічних трансформацій.

По-восьме, ефективну інтеграцію національної політики зайнятості у світові економічні процеси забезпечує інституційна узгодженість між національним і наднаціональним рівнями регулювання ринку праці, оскільки вона дає змогу синхронізувати національні стандарти, механізми регулювання та соціальні програми з міжнародними нормами, мінімізувати ризики нерівномірного соціально-економічного розвитку та забезпечувати баланс між глобальними викликами та локальними потребами [3; 9; 28; 52 та ін.].

Динаміка зайнятості, структурні трансформації робочої сили, ефективність функціонування економіки загалом визначаються відповідними чинниками. Так, глобалізація створює нові можливості для мобільності робочої сили, трансферу технологій, інтернаціоналізації виробництва і формування глобальних ланцюгів створення доданої вартості, водночас впливаючи на адаптацію національної економіки та систему зайнятості:

1. Економічні чинники – визначають попит і пропозицію робочої сили, рівень заробітної плати та продуктивність праці працівників. Вони охоплюють темпи економічного зростання, рівень інноваційної активності, розвиток малих і середніх підприємств, а також інтеграцію їх у глобальні ринки та участь у міжнародних торговельних угодах.

2. Соціальні чинники – впливають на мотивацію працівників, їх готовність до перекваліфікації, участь у професійній мобільності та активну участь у ринку праці. Вони охоплюють рівень освіти, професійну підготовку, соціальний захист, стандарти праці та соціальну справедливість. Глобалізаційні процеси посилюють

значення соціальних чинників, оскільки інтеграція національного ринку праці у світову економіку передбачає адаптацію працівників до нових умов зайнятості, міжнародних стандартів та конкурентної боротьби за людський капітал.

3. Демографічні чинники – визначають чисельність і структуру робочої сили, вікові пропорції та регіональні особливості зайнятості. Такі трансформації, у т.ч. старіння населення, скорочення працездатного населення та внутрішню та зовнішню міграцію, створюють дисбаланси. В умовах глобалізації демографічні зміни потребують гнучкого управління зайнятістю, планування підготовки кадрів, перекваліфікації та стимулювання трудової мобільності.

4. Технологічні чинники – відіграють особливу роль у трансформації ринку праці. Цифровізація, автоматизація та впровадження новітніх технологій змінюють структуру попиту на професійні компетенції, підвищують вимоги до кваліфікації та сприяють розвитку гнучких форм зайнятості. Інформаційні технології та цифрові платформи забезпечують нові можливості для дистанційної роботи, міжнародної співпраці та доступу до глобальних ринків праці, що значно підвищує конкуренцію за кваліфіковані кадри.

5. Міграційні чинники – охоплюють як міжнародну трудову міграцію, так і внутрішню мобільність робочої сили. Глобальна конкуренція за людський капітал стимулює різні країни до створення сприятливих умов для залучення висококваліфікованих працівників, утримання талановитих фахівців, інтеграції трудових мігрантів у національний ринок праці. Міграційні потоки впливають при цьому на регіональні дисбаланси, рівень безробіття та структурну перебудову професійної зайнятості, що потребує відповідного регулювання.

6. Глобальна конкуренція за людський капітал – стимулює модернізацію системи освіти, розвиток професійних навичок, впровадження програм перекваліфікації, підвищення мобільності фахівців. Потреба в кадрах, здатних працювати у транснаціональних виробничих ланцюгах, підвищує значення безперервної освіти та професійного розвитку. Водночас глобалізація створює ризики «витоку мізків», що потребує формування ефективних механізмів утримання людського капіталу на національному ринку праці.

7. Цифрова трансформація зайнятості – змінює структуру робочих місць, створює нові професії та сприяє зникненню частини традиційних, що вимагає від національного ринку праці розвитку нових механізмів підготовки кадрів, стимулювання гнучких форм зайнятості та підтримки підприємництва. Цифровізація також сприяє розвитку дистанційної праці, що відкриває нові можливості для міжнародної інтеграції та залучення глобальних талантів.

8. Освітня мобільність – охоплює як внутрішню мобільність студентів і працівників, так і міжнародні освітні програми, академічну співпрацю та обмін знаннями. Рівень такої мобільності визначає готовність робочої сили до змін, адаптацію до нових технологій та участь у міжнародних виробничих ланцюгах.

9. Регіональна диференціація ринку праці – обумовлює нерівномірний розвиток зайнятості у різних регіонах країни. Регіональні відмінності у рівні

інвестицій, інфраструктури, доступу до освіти та технологій формують локальні ринки праці з різними структурами попиту і пропозиції. У глобалізованому світі важливо враховувати регіональні особливості ринку праці, формувати цільові програми розвитку регіональної зайнятості та стимулювати інтеграцію локальних ринків у національну та світову економіку [4; 26; 27; 28; 42; 47 та ін.].

Осмислення наукових джерел (В. Базилевич [5], З. Бараник [6], І. Бочан [10], Ф. Гаєк [13], В. Галаганов [48], О. Грішнова [16], Н. Данилевич [51], М. Диха [19], Н. Єфремова [48], Т. Завіновська [21], А. Колот [20], Е. Лібанова [29], І. Михасюк [10], В. Кічор [23], В. Лукашевич [30], П. Мазурок [32], М. Наумова [34], Є. Пігуль [36], О. Процик [52], Г. Старостенко [40], Т. Степура [41], О. Хитра [45], І. Чайка [46], В. Швець [48], Д. Робінсон [56], Г. Стігліц [57]) дає змогу виділити різноманітні методологічні підходи до державного регулювання національного ринку праці в умовах глобалізації, які формують основу для ефективного управління зайнятістю, балансування попиту та пропозиції робочої сили, а також забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

1. Активна політика зайнятості в умовах глобалізації, спрямована на створення нових робочих місць, розвиток професійних компетенцій, а також стимулювання підприємництва та інноваційної діяльності. Державні органи у сфері праці здійснюють реалізацію програм підготовки кадрів, перекваліфікації та підвищення мобільності робочої сили, враховуючи трансформації глобальної економіки, впровадження цифрових технологій та інтеграцію у міжнародні виробничі ланцюги. Така активна політика охоплює також підтримку малого та середнього бізнесу, розвиток інноваційної інфраструктури та забезпечення соціального захисту для адаптації населення до нових умов зайнятості.

2. Пасивна політика зайнятості, що передбачає заходи, спрямовані на компенсацію негативних наслідків безробіття та структурних змін на ринку праці. Вона охоплює виплату допомоги по безробіттю, підтримку тимчасово непрацездатних осіб, програми соціальної адаптації та професійної реабілітації. У глобалізованому довкіллі така політика є важливою для збереження соціальної стабільності, зниження ризику соціальної напруги та запобігання маргіналізації частини населення, що втратила роботу через міжнародну конкуренцію.

3. Стратегічне планування державного регулювання ринку праці, що дає змогу прогнозувати розвиток зайнятості, визначати напрями підготовки кадрів та інвестицій, формувати довгострокові цілі розвитку людського капіталу. Воно передбачає інтеграцію національної політики зайнятості у стратегічні економічні плани держави, врахування тенденцій глобальної економіки та потреб транснаціональних ринків праці. Планування також охоплює оцінку ризиків структурного безробіття, дисбалансів у попиті та пропозиції робочої сили та адаптацію інституційної інфраструктури до нових викликів.

4. Програмно-цільовий підхід у регулюванні ринку праці, що передбачає визначення конкретних цілей, розробку планів дій, встановлення показників ефективності та контроль за їх досягненням. Вказане дає змогу обґрунтовано

поєднувати економічні, соціальні та правові механізми регулювання зайнятості, забезпечувати координацію між різними рівнями управління та адаптувати державну політику до зміни умов на глобальному ринку праці.

5. Управління міграційними процесами, що охоплює розробку політики залучення висококваліфікованих мігрантів, стимулювання повернення трудових мігрантів, забезпечення інтеграції внутрішньо переміщених осіб та адаптацію національного законодавства до міжнародних норм. Міграційна політика держави має бути спрямована на оптимізацію трудових потоків, підвищення конкурентоспроможності національної робочої сили та зменшення регіональних дисбалансів зайнятості.

6. Гармонізація трудового законодавства з міжнародними стандартами, що передбачає адаптацію національних норм праці до рекомендацій Міжнародної організації праці, забезпечення дотримання прав працівників, стимулювання соціальної відповідальності роботодавців та інтеграцію національної політики зайнятості у світові економічні процеси. Гармонізація законодавства дає змогу не лише забезпечити відповідність міжнародним стандартам, але й підвищити інвестиційну привабливість економіки та стабілізувати ринок праці.

Обґрунтування методологічних засад формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації вимагає врахування відповідних глобальних викликів та перспектив. При цьому глобалізація формує нові умови для взаємодії національних і міжнародних ринків праці, стимулюючи мобільність робочої сили, інтеграцію у світові ланцюги створення доданої вартості, а водночас створюючи значні ризики для національної економіки та соціальної стабільності.

Одним із важливих викликів для національного ринку праці є міграційна нестабільність, яка проявляється як у зовнішній трудовій міграції, так і у внутрішній мобільності населення. Поширення міжнародної міграції сприяє зростанню конкуренції за працівників, створює ризики нерівномірного розвитку регіонів та призводить до дефіциту кадрів в окремих секторах економіки, що вимагає розробки механізмів управління міграційними потоками, стимулювання повернення трудових мігрантів та інтеграції працівників у ринок праці [37].

Феномен «витоку мізків» як виклик для національного ринку праці полягає у втраті кваліфікованих фахівців, які виїжджають для працевлаштування за кордоном. Це створює структурні дисбаланси на ринку праці, знижує потенціал розвитку інноваційних секторів економіки, підриває її конкурентоспроможність. Для їх подолання необхідні заходи, що охоплюють підтримку кваліфікованих кадрів, розвиток програм перекваліфікації та створення сприятливих умов для їхньої професійної реалізації на національному ринку праці [41].

Тінізація зайнятості, тобто поширення неформальної, неповної або низькооплачуваної роботи, також є значним викликом для національного ринку праці. Вона підриває соціальну стабільність, знижує рівень соціального захисту працівників та ускладнює прогнозування зайнятості та доходів населення [44].

Подолання тінізації зайнятості передбачає розробку ефективних інституційних механізмів, посилення соціального діалогу, регулювання ринку праці та стимулювання легальної зайнятості через економічні та правові інструменти.

Цифрові розриви, що виникають унаслідок нерівномірного розвитку технологій та обмеженого доступу до освіти, створюють додаткові бар'єри для інтеграції працівників у глобальні економічні процеси, призводячи до дисбалансів у структурі зайнятості, зниження конкурентоспроможності робочої сили та зростання регіональної нерівності [47]. Для подолання цього виклику державне регулювання повинно включати розвиток цифрової освіти, підтримку інноваційних галузей та стимулювання форм дистанційної та гнучкої зайнятості.

Проте разом із викликами глобалізація формує також значні перспективи розвитку національного ринку праці. Однією з таких перспектив є підвищення конкурентоспроможності робочої сили через участь у міжнародних освітніх та професійних програмах, розвиток інноваційних компетенцій та адаптацію до технологічних трансформацій. Інтеграція у глобальні економічні ланцюги дає змогу національним підприємствам отримувати доступ до сучасних технологій, інвестицій та міжнародних ринків праці [45].

В контексті визначення методологічних засад формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації необхідним є врахування його специфіки під час післявоєнного відновлення. Сучасні умови, що сформувалися внаслідок тривалої військової агресії та руйнування економічних і соціальних структур, потребують методологічного доповнення цих базових понять. До важливих понять, які коректно включати в дослідження українського ринку праці, належать внутрішньо переміщені особи (ВПО) – значна частина робочої сили, яка потребує швидкої інтеграції в локальні економічні структури. Важливо враховувати особливості їх соціальної адаптації, професійної підготовки та можливості працевлаштування, що дає змогу прогнозувати регіональні дисбаланси на ринку праці та ефективніше планувати програми зайнятості. Аналіз ВПО охоплює оцінку їх освітнього рівня, кваліфікаційного потенціалу та готовності до професійної мобільності, що є критично важливим у період післявоєнного економічного відновлення. Значущим є й залучення ветеранів та ветеранок, які повертаються до цивільного життя; їх інтеграція в ринок праці потребує спеціалізованих програм перекваліфікації, психологічної підтримки та створення умов для участі у виробничих процесах. Ще одним вагомим поняттям є повернення трудових мігрантів. Українські спеціалісти та кваліфіковані працівники, які працювали за кордоном, відіграють важливу роль у відновленні економіки. Їхня участь у національному ринку праці дає змогу компенсувати дефіцит кваліфікованих кадрів, сприяти трансферу знань та технологій, а також підвищувати загальний рівень людського капіталу. Тому необхідно враховувати ризики та можливості, пов'язані з мобільністю цих працівників, а також механізми, які забезпечують їх ефективну адаптацію до потреб локального ринку праці [1; 4; 15; 26; 39; 42; 43; 55 та ін.]. Особливе місце в структурі аналізу посідає

поняття відбудови економіки та ринку праці відновлення. В таких умовах ринок праці в Україні перестає бути виключно інструментом економічного зростання, перетворюючись при цьому на комплексний механізм компенсації втрат, структурної перебудови та соціальної стабілізації. Включення перелічених понять в методологічний апарат дослідження дає змогу оцінювати вплив руйнувань на регіональну зайнятість, прогнозувати дефіцит трудових ресурсів і визначати пріоритети розвитку важливих секторів національної економіки.

Методологічні засади формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Методологічні засади формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації

Основні положення	Ключові поняття	Інструментарій	Виклики
Переосмислення розвитку ринку праці в умовах глобалізації	Зайнятість, ринок праці, глобалізація	Комплексний аналіз, міждисциплінарний підхід	Зростаюча конкуренція за робочу силу, нестабільність зайнятості
Основні поняття, співвідношення національного і глобального рівнів ринку праці	Національний та глобальний ринки праці, міжнародна трудова міграція, транснаціональна мобільність, людський капітал, глобальні ланцюги створення доданої вартості	Аналіз наукових підходів, порівняльний аналіз	Визначення меж впливу глобалізації на національний ринок праці
Систематизація економічних теорій у контексті глобалізації	Неокласична, кейнсіанська, інституціональна, теорія людського капіталу, світ-системний аналіз	Теоретичний аналіз, евристична оцінка	Обмеження класичних теорій у поясненні глобалізаційних трансформацій
Методологічні принципи	Системності, комплексності, історизму, міждисциплінарності, відкритості економічних систем, глобально-локальної взаємодії, асиметричності розвитку, адаптивності	Принципи дослідження, комплексний підхід	Виклики структурних дисбалансів і трансформацій

Основні положення	Ключові поняття	Інструментарій	Виклики
Методи та інструментарій	Аналіз, синтез, статистичні та економетричні методи, прогнозування, сценарний аналіз	Комбіновані методи, економіко-математичне моделювання	Проблеми збору і порівняння даних, оцінка впливу глобалізації
Інституційні засади	Інституції, міжнародні стандарти, соціальний діалог	Інституційний аналіз, порівняльний аналіз	Координація національних і наднаціональних регулюючих механізмів
Економічні, соціальні, демографічні, технологічні, міграційні фактори	Цифрова зайнятість, людський капітал, регіональна диференціація	Мульти-факторний аналіз, економіко-статистичний підхід	Цифрові розриви, нерівність доступу до ринку праці
Політика зайнятості, стратегічне планування, управління міграцією	Державна політика, стратегічне планування, регулювання зайнятості	Стратегічний аналіз, моделювання політики	Адаптація національного законодавства до глобальних стандартів
Міграційні ризики, «витік мізків», тінізація зайнятості, цифрові розриви	Міграція, цифрові технології, стійкість	SWOT-аналіз, сценарний аналіз	Підвищення гнучкості ринку праці, модернізація структури зайнятості
Соціально-гуманітарний вимір	ВПО, ветерани, ринок праці відновлення, реінтеграція, відбудова економіки, соціальна згуртованість	Економіка стійкості, політика зайнятості	Відновлення людського капіталу, компенсація демографічних втрат, забезпечення інклюзивності

Як бачимо, дослідження національного ринку праці в Україні в умовах глобалізації у післявоєнний період має поєднувати класичні економічні підходи з соціально-гуманітарним виміром, що передбачає включення до категорійного апарату категорій ВПО, ветеранів, повернення трудових мігрантів, реінтеграції постраждалих груп, відбудови економіки та відновлення ринку праці. До традиційних слід додати принципи соціальної справедливості, інклюзивності, пріоритету людського капіталу та відповідальності держави за відновлення зайнятості. Інституційний аналіз враховує роль держави як координатора відновлення, міжнародних донорів, реабілітаційної інфраструктури та взаємодію з європейським ринком праці, а державне регулювання розглядається як інструмент реінтеграції та утримання людського капіталу. Вказане уможливить

належну оцінку сучасних викликів, включно з дефіцитом робочої сили, структурним безробіттям, психосоціальними наслідками війни та конкуренцією за трудові ресурси в ЄС, та формування перспектив модернізації структури зайнятості, розвитку перекваліфікації та інтеграції у європейський ринок праці, створюючи якісно нову модель національного ринку праці, орієнтовану на відновлення, соціальну згуртованість і стійкість суспільства.

Висновки. Отже, узагальнення результатів дослідження свідчить, що комплексний підхід до аналізу методологічних засад формування і розвитку національного ринку праці в умовах глобалізації дало змогу розкрити його як багаторівневу та динамічну систему, інтегровану у глобальні соціально-економічні процеси. Проведена систематизація понятійно-категорійного апарату уможливила чітке окреслення співвідношення між національним і глобальним рівнями функціонування ринку праці, а також розуміння змісту ключових категорій зайнятості, трудової мобільності та людського капіталу. Аналіз класичних і сучасних теоретичних підходів показав їх методологічний потенціал у поясненні структурних змін, дисбалансів і трансформацій національного ринку праці в умовах відкритої економіки. Обґрунтування базових методологічних принципів дослідження зумовило формування цілісного наукового бачення процесів розвитку ринку праці з урахуванням асиметричності глобального розвитку та адаптивності національних економік. Поєднання кількісних і якісних методів аналізу створило можливості для забезпечення комплексності оцінки впливу глобалізаційних процесів на зайнятість і мобільність робочої сили. Дослідження інституційних засад функціонування ринку праці обумовило визначення ролі ключових акторів та значення узгодженості національного і наднаціонального регулювання. Аналіз чинників і умов розвитку ринку праці заклав підґрунтя для виявлення низки викликів, пов’язаних з глобальною конкуренцією за людський капітал, цифровою трансформацією зайнятості та міграційними процесами. Узагальнення підходів до державного регулювання посприяло визначенню перспектив підвищення конкурентоспроможності та стійкості національного ринку праці. У підсумку сформовано методологічне підґрунтя для подальших наукових досліджень національного ринку праці в умовах глобалізації і розроблення практичних рекомендацій.

Перспективами подальшого дослідження може стати поглиблення аналізу трансформацій національного ринку праці в умовах глобалізації, зокрема через емпіричне вивчення впливу міжнародної трудової міграції, цифровізації та глобальної конкуренції за людський капітал на структурні зміни ринку праці.

Література:

1. Азьмук Н.А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. 2022. №1(42). С. 171-179.

2. Альошина Т. В. Методологічні підходи до визначення сутності поняття «ринок праці». *Економічний простір*. 2024. № 191. С. 506-511.

3. Арістаров Є., Квятковська Л., Кришан О. Проблемні аспекти державного регулювання зайнятості в контексті глобалізації. *Економіка та суспільство.* 2024. Вип. 67. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-172 (дата звернення: 30.12.2025).

4. Атаманюк Р.Ф. Розвиток цифрової екосистеми ринку праці. *Інноваційна економіка*. 2023. № 4 (96). С. 110-117.

5. Базилевич В.Д. Баластрик Л.О. Макроекономіка: навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 368с.

6. Бараник З. П. Функціонування ринку праці : статистична оцінка : монографія. Київ : КНЕУ, 2007. 386 с.

7. Безтелесна Л. І., Юрчик Г. М. Макроекономічні закономірності функціонування національного ринку праці. *Статистика України*. 2012. № 1 (56). С. 22-27

8. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. Київ : Основи, 2001. 670 с.

9. Богиня Д.П., Куликов Г.Г., Шамота В.М., Лисий Л.С. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати : колективна монографія. Київ : Інститут економіки НАН України, 2001. 300 с.

10. Бочан І. О., Михасюк І. Р. Глобальна економіка. Київ : Знання, 2007. 403 с.

11. Брезінський В.Б. Ринок праці і підвищення його ролі в формуванні ефективної ринкової економіки. *Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. Серія: Економіка*. 2002. №22. С. 182-190.

12. Волянська-Савчук Л. В. Теоретичні засади ринку праці в економічній системі. *Економіка і організація управління*. 2019. Вип. 1. С. 21-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2019_1_5 (дата звернення: 30.12.2025).

13. Гаєк Ф. А. Конституція свободи. Львів: Літопис, 2002. 555 с.

14. Герчанівська С.В., Петренко Н.І., Качмар О.В. Сутність і характеристика основних понять ринку праці в соціально-економічній системі. *Агросвіт*. 2021. №7-8. С. 53-59.

15. Гетманець О. П., Коробцова Д. В., Єжелий Ю. О. Глобалізація та міжнародна економіка: складність інтеграції ринків та економічні наслідки на рівні країн (український досвід). *Академічні візії*. 2023. №. 20. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35cea810-1e85-4730-92c2-73e4dde869cf/content (дата звернення: 30.12.2025).

16. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник. Київ : Знання, КОО, 2007. 559 с.

17. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 30.12.2025).

18. Державна служба зайнятості: офіційний сайт. URL: https://dcz.gov.ua (дата звернення: 30.12.2025).

19. Диха М.В., Диха В.В. Ринок праці: еволюційно-ретроспективний аспект наукових поглядів на сучасний контекст. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. №2. С. 43-47.

20. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / за ред. А. М. Колота. Київ : КНЕУ, 2009. 711 с.

21. Завіновська Т.Г. Економіка праці : навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2003. 300 с.

22. Киш Л. М. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки в умовах глобалізаційних процесів. *East European Scientific Journal*. 2020. Т. 1. № 3 (55). С. 9-16.

23. Кічор В. П., Фещур Р. В., Якимів А. І., Копитко С. Б. Економіко-статистичне моделювання. Львів : Растр-7, 2017. 350 с.

24. Колот А., Герасименко О. Інноваційна праця та її інтелектуалізація як стратегічні вектори становленні нової економіки. *Економіка і організація управління*. 2018. Вип. 1 (29). С. 6-23.

25. Колот А.М., Герасименко О.О. Праця XXI : філософія змін, виклики, вектори розвитку: монографія. Київ : КНЕУ, 2021. 488 с.

26. Кудлай В. Глобальні тренди екологічного розвитку світової економіки в умовах цифровізації. *Галицький економічний вісник*. 2023. Том 84. № 5. С. 7-14.

27. Кузнецова Н.Б. Вплив цифровізації на трансформацію праці та сектор креативної економіки. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2019. № 4. С. 20-30.

28. Куцеволова М.В. Державне регулювання ринку праці в сегменті малого та середнього бізнесу : дис. ... канд. економ. наук. Дніпро, 2021. 264 с.

29. Лібанова Е.М. Ринок праці : навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2003. 224 с.

30. Лукашевич В. М. Глобалістика : навч. посіб. Львів : Новий Світ-2000, 2005. 440 с.

31. Лясота А. Є. Глобалізаційні процеси в сучасному світі та Україні: політичні ризики та перспективи. *Регіональні студії*. 2020. № 23. С. 32-37. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua /archive/23/8.pdf (дата звернення: 30.12.2025).

32. Мазурок П. П. Соціально-інституціональні основи формування ринку праці в Україні : монографія. Київ : ННУ Інститут аграрної економіки, 2005. 426 с.

33. Міжнародна організація праці : офіційний сайт. URL: https://ilostat.ilo.org (дата звернення: 30.12.2025).

34. Наумова М. А. Статистичне оцінювання стану і розвитку ринку праці: аналіз світового досвіду. *Економіка і організація управління*. 2017. №4 (28). С. 91-110.

35. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. №179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/179-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.12.2025).

36. Пігуль Є. І. Методичний підхід до оцінки ефективності функціонування ринку праці в Україні. *Актуальні питання економічних наук.* 2025. Вип. 10. DOI : https://doi.org/10.5281/ zenodo.15314496 (дата звернення: 30.12.2025).

37. Пудрик Д., Квілінський О., Василина Т. Міжнародна міграція та її вплив на соціальний прогрес країн. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. №2. С. 160-169.

38. Риков В. В. Вплив глобалізаційних процесів на економічну безпеку України. *Правове та державне управління.* 2020. № 2. С. 204-210. URL: http://pdujournal.kpu.zp.ua/ archive/2_2020/33.pdf (дата звернення: 30.12.2025).

39. Різник Д. В., Ємець В. В., Магнушевська Т. М. Вплив глобалізаційних процесів на українську економіку : аналіз та стратегії. *Академічні візії.* 2024. № 28. URL : https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/929 (дата звернення: 30.12.2025).

40. Старостенко Г.Г. Теоретичні засади дослідження світового ринку праці. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 33. С. 16-21.

41. Степура Т. Розвиток людського потенціалу в умовах кваліфізації економіки України: монографія. Умань : Візаві, 2021. 600 с.

42. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. №922-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 30.12.2025).

43. Томашук І. В. Вплив глобалізаційних процесів на сучасні економічні системи. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. №1. С. 153-165. URL: http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/31110.pdf (дата звернення: 30.12.2025).

44. Український ринок праці : особливості розвитку та ефективність функціонування: монографія / за ред. І. Л. Петрової. Київ : Інститут економіки НАН України, 2009. 368 с.

45. Хитра О.В. Синергетична інтерпретація трансформації відносин зайнятості на ринку праці. *Економічні студії*. Львів, 2018. №2 (20). С. 188-195.

46. Чайка І.В. Ринок праці України: основні підходи до визначення. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2015. №2. С. 14-22.

47. Черьомухіна О., Чалюк Ю., Кириленко В. Сучасний вимір ринку праці в умовах цифровізації. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1039 (дата звернення: 30.12.2025).

48. Швець В. Я., Єфремова Н. Ф., Галаганов В. О. Аналіз моделей ринку праці: теоретичне та практичне значення. *Економіка та держава*. 2015. №2. С. 70-74.

49. Шевчук В. О. Концептуалізація поняття «світовий ринок праці». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2022. Вип. 53. С. 22-27.

50. Шкурат М., Кушко З., Шкурат О. Аналіз стану світового ринку праці в умовах глобальної діджиталізації. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. Вип. 274. С. 66-79.

51. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Данилевич Н. С., Цьопа А. Р. Якість трудового життя: аналіз, оцінювання, перспективи. *Бізнес Інформ*. 2022. № 2. С. 126-131.

52. Янковська Л. А., Процик О. С. Методологія регулювання ринку праці України. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2018. №20. P. 4-9.

53. DataBank. World Bank. URL: https://databank.worldbank.org (дата звернення: 30.12.2025).

54. Flew T. Globalization, neo-globalization and postglobalization: The challenge of populism and the return of the national. *Global Media and Communication*. 2020. Vol. 16. Iss. 1. P. 19-39. DOI: https://doi.org/10.1177/1742766519900329 (date of application: 03.12.2025).

55. Mbah R. E., Wasum D. F. Russian-Ukraine 2022 War: A review of the economic impact of Russian-Ukraine crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*. 2022. Vol. 9. Iss. 3. P. 144-153. DOI: https://doi.org/10.14738/assrj.93.12005 (date of application: 03.12.2025).

56. Robinson G. M. Research in Globalization: Editor-in-Chief's introduction. *Research in Globalization*. 2019. Vol. 1. DOI: https://doi.org/10.1016/j.resglo.2019.100001(date of application: 03.12.2025).

57. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents. New York : W.W. Norton & Co., 2003. 304 p.

58. Sustainable Development Goals. United Nations. URL : https://sdgs.un.org/goals.

59. White C. M. Human nature and globalization's discontents: What the antecedents of ideology tells us about the obstacles to greater global interconnectedness. *Research in Globalization*. 2021. Vol. 3. DOI: https://doi.org/10.1016/j.resglo.2021.100038 (date of application: 03.12.2025).

References:

1. Azmuk, N.A. (2022) Transformatsiia rynku pratsi v umovakh viiny: vyklyky ta stratehii vidtvorennia robochoi syly [Labor market transformation in wartime: challenges and strategies for labor force reproduction]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (42), 171-179 [in Ukrainian].

2. Aloshyna, T. V. (2024). Metodolohichni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «rynok pratsi» [Methodological approaches to defining the essence of the concept of «labor market»]. *Ekonomichnyi prostir*, 191, 506-511 [in Ukrainian].

3. Aristarov, Ye., Kviatkovska, L., Kryshan, O. (2024) Problemni aspekty derzhavnoho rehuliuvannia zainiatosti v konteksti hlobalizatsii [Problematic aspects of state regulation of employment in the context of globalization]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 67. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-172 [in Ukrainian].

4. Atamaniuk, R.F. (2023) Rozvytok tsyfrovoi ekosystemy rynku pratsi [Development of the digital ecosystem of the labor market]. *Innovatsiina ekonomika*, 4(96), 110-117 [in Ukrainian].

5. Bazylevych, V.D. Balastryk, L.O. (2002). *Makroekonomika: navch. posib.* [Macro-economics: a textbook]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

6. Baranyk, Z. P. (2007). *Funktsionuvannia rynku pratsi: statystychna otsinka: monohrafiia* [Functioning of the labor market: statistical assessment: monograph]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

7. Beztelesna, L. I., Yurchyk, H. M. (2012). Makroekonomichni zakonomirnosti funktsionuvannia natsionalnoho rynku pratsi [Macroeconomic patterns of the functioning of the national labor market]. *Statystyka Ukrainy,* 1 (56), 22-27 [in Ukrainian].

8. Blauh, M. (2001). *Ekonomichna teoriia v retrospektyvi* [Economic theory in retrospect]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

9. Bohynia, D.P., Kulykov, H.H., Shamota, V.M., Lysyi, L.S. (2001). *Sotsialno-ekonomichnyi mekhanizm rehuliuvannia rynku pratsi ta zarobitnoi platy: kolektyvna monohrafiia* [Socio-economic mechanism of labor market and wage regulation: collective monograph]. Kyiv: Instytut ekonomiky NAN Ukrainy [in Ukrainian].

10. Bochan, I. O., Mykhasiuk, I. R. (2007) *Hlobalna ekonomika* [Global economy]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

11. Brezinskyi, V.B. (2002). Rynok pratsi i pidvyshchennia yoho roli v formuvanni efektyvnoi rynkovoi ekonomiky [Labor market and increasing its role in the formation of an effective market economy]. *Visnyk Zhytomyrskoho inzhenerno-tekhnolohichnoho instytutu. Seriia: Ekonomika,* 22, 182-190 [in Ukrainian].

12. Volianska-Savchuk, L. V. (2019) Teoretychni zasady rynku pratsi v ekonomichnii systemi [Theoretical foundations of the labor market in the economic system]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia,* 1, 21-32. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/eiou_2019_1_5 [in Ukrainian].

13. Haiek, F. A. (2002). *Konstytutsiia svobody* [Constitution of Freedom]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

14. Herchanivska, S.V., Petrenko, N.I., Kachmar, O.V. (2021). Sutnist i kharakterystyka osnovnykh poniat rynku pratsi v sotsialno-ekonomichnii systemi [Essence and characteristics of the basic concepts of the labor market in the socio-economic system]. *Ahrosvit,* 7-8, 53-59 [in Ukrainian].

15. Hetmanets, O. P., Korobtsova, D. V., Yezhelyi, Yu. O. (2023) Hlobalizatsiia ta mizhnarodna ekonomika: skladnist intehratsii rynkiv ta ekonomichni naslidky na rivni krain (ukrainskyi dosvid) [Globalization and international economy: the complexity of market integration and economic consequences at the country level (Ukrainian experience)]. *Akademichni vizii,* 20. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35cea810-1e85-4730-92c2-73e4dde869cf/content [in Ukrainian].

16. Hrishnova, O.A. (2007). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny: pidruchnyk* [Labor Economics and Social and Labor Relations: Textbook]. Kyiv: Znannia, KOO [in Ukrainian].

17. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiinyi sait* [State Statistics Service of Ukraine: official website]. URL: http://ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

18. *Derzhavna sluzhba zainiatosti: ofitsiinyi sait* [State Employment Service: official website]. URL: https://dcz.gov.ua [in Ukrainian].

19. Dykha, M.V., Dykha, V.V. (2019). Rynok pratsi: evoliutsiino-retrospektyvnyi aspekt naukovykh pohliadiv na suchasnyi kontekst [Labor market: evolutionary-retrospective aspect of scientific views on the modern context]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu,* 2, 43-47 [in Ukrainian].

20. Kolot, A. M. (red.) (2009). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny: pidruchnyk* [Labor economics and social and labor relations: textbook]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

21. Zavinovska, T.H. (2003). *Ekonomika pratsi: navchalnyi posibnyk* [Labor economics: textbook]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

22. Kysh, L. M. (2020) Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ekonomiky v umovakh hlobalizatsiinykh protsesiv [Current state and prospects of economic development in the context of globalization processes]. *East European Scientific Journal,* 1, 3 (55), 9-16. URL: http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/24642.pdf [in Ukrainian].

23. Kichor, V. P., Feshchur, R. V., Yakymiv, A. I., Kopytko, S. B. (2007). *Ekonomiko-statystychne modeliuvannia* [Economic and statistical modeling]. Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].

24. Kolot, A., Herasymenko, O. (2018). Innovatsiina pratsia ta yii intelektualizatsiia yak stratehichni vektory stanovlenni novoi ekonomiky [Innovative work and its intellectualization as strategic vectors of the formation of a new economy]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 1 (29), 6-23 [in Ukrainian].

25. Kolot, A.M., Herasymenko, O.O. (2021) *Pratsia XXI: filosofiia zmin, vyklyky, vektory rozvytku: monohrafiia* [Labor XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development: monograph]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

26. Kudlai, V. (2023) Hlobalni trendy ekolohichnoho rozvytku svitovoi ekonomiky v umovakh tsyfrovizatsii [Global trends in the ecological development of the world economy in the context of digitalization]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 84, 5, 7-14. DOI: https://doi.org/ 10.33108/galician visnyk_tntu2023.05.007 [in Ukrainian].

27. Kuznetsova, N.B. (2019) Vplyv tsyfrovizatsii na transformatsiiu pratsi ta sektor kreatyvnoi ekonomiky [The impact of digitalization on labor transformation and the creative economy sector]. *Rynok pratsi ta zainiatist naselennia*, 4, 20-30 [in Ukrainian].

28. Kutsevolova, M.V. (2021). *Derzhavne rehuliuvannia rynku pratsi v sehmenti maloho ta serednoho biznesu: dys. ... kand. ekonom. nauk* [State regulation of the labor market in the segment of small and medium-sized businesses: dissertation ... candidate of economic sciences]. Dnipro [in Ukrainian].

29. Libanova, E.M. (2003). *Rynok pratsi: navch. posib.* [Labor market: textbook]. Kyiv: Tsentr navch. l-ry [in Ukrainian].

30. Lukashevych, V. M. (2005) *Hlobalistyka: navch. posib*. [Globalization: a textbook]. Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].

31. Liasota, A. Ye. (2020) Hlobalizatsiini protsesy v suchasnomu sviti ta Ukraini: politychni ryzyky ta perspektyvy [Globalization processes in the modern world and Ukraine: political risks and prospects]. *Rehionalni studii*, 23, 32-37. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua /archive/23/8.pdf [in Ukrainian].

32. Mazurok, P. P. (2005). *Sotsialno-instytutsionalni osnovy formuvannia rynku pratsi v Ukraini: monohrafiia* [Socio-institutional foundations of the formation of the labor market in Ukraine: monograph]. Kyiv: NNU Instytut ahrarnoi ekonomiky [in Ukrainian].

33. *Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi: ofitsiinyi sait* [International Labor Organization: official website]. URL: https://ilostat.ilo.org [in Ukrainian].

34. Naumova, M. A. (2017). Statystychne otsiniuvannia stanu i rozvytku rynku pratsi: analiz svitovoho dosvidu [Statistical assessment of the state and development of the labor market: analysis of world experience]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 4 (28), 91-110 [in Ukrainian].

35. *Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku*. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. №179 [National Economic Strategy for the period up to 2030 year. Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021 №179]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/179-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

36. Pihul, Ye. I. (2025). Metodychnyi pidkhid do otsinky efektyvnosti funktsionuvannia rynku pratsi v Ukraini [Methodological approach to assessing the effectiveness of the functioning of the labor market in Ukraine]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk*, 10. DOI : https://doi.org/10.5281/ zenodo.15314496 [in Ukrainian].

37. Pudryk, D., Kvilinskyi, O., Vasylyna, T. (2021). Mizhnarodna mihratsiia ta yii vplyvna sotsialnyi prohres krain [International migration and its impact on the social progress of countries]. *Ekonomichnyi analiz*, 31, 2, 160-169 [in Ukrainian].

38. Rykov, V. V. (2020) Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na ekonomichnu bezpeku Ukrainy [The impact of globalization processes on the economic security of Ukraine]. *Pravove ta derzhavne upravlinnia*, 2, 204-210. URL: http://pdujournal.kpu.zp.ua/archive/2_2020/ 33.pdf [in Ukrainian].

39. Riznyk, D. V., Yemets, V. V., Mahnushevska, T. M. (2024) Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na ukrainsku ekonomiku: analiz ta stratehii [The impact of globalization processes on the Ukrainian economy: analysis and strategies]. *Akademichni vizii*, 28. URL : https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/929 [in Ukrainian].

40. Starostenko, H.H. (2018). Teoretychni zasady doslidzhennia svitovoho rynku pratsi [Theoretical foundations of research on the world labor market]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 33, 16-21 [in Ukrainian].

41. Stepura, T. (2021). *Rozvytok liudskoho potentsialu v umovakh kvalityzatsii ekonomiky Ukrainy: monohrafiia* [Development of human potential in the conditions of qualityization of the economy of Ukraine: monograph]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].

42. *Stratehiia demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku*: skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2024 r. №922-r [Strategy of demographic development of Ukraine for the period until 2040: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2024 №922-]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

43. Tomashuk, I. V. (2022) Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na suchasni ekonomichni systemy [The impact of globalization processes on modern economic systems]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 1, 153-165. URL: http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/31110.pdf [in Ukrainian].

44. Petrova, I. L. (red.) (2009). *Ukrainskyi rynok pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnist funktsionuvannia: monohrafiia* [Ukrainian labor market: features of development and efficiency of functioning: monograph]. Kyiv: Instytut ekonomiky NAN Ukrainy [in Ukrainian].

45. Khytra, O.V. (2018). Synerhetychna interpretatsiia transformatsii vidnosyn zainiatosti na rynku pratsi [Synergetic interpretation of the transformation of employment relations in the labor market]. *Ekonomichni studii*, 2 (20), 188-195 [in Ukrainian].

46. Chaika, I.V. (2015). Rynok pratsi Ukrainy: osnovni pidkhody do vyznachennia [The labor market of Ukraine: main approaches to definition]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, 2, 14-22 [in Ukrainian].

47. Cheromukhina, O., Chaliuk, Yu., Kyrylenko, V. (2021) Suchasnyi vymir rynku pratsi v umovakh tsyfrovizatsii [Modern measurement of the labor market in the conditions of digitalization]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 34. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1039 [in Ukrainian].

48. Shvets, V. Ya., Yefremova, N. F., Halahanov, V. O. (2015). Analiz modelei rynku pratsi: teoretychne ta praktychne znachennia [Analysis of labor market models: theoretical and practical significance]. *Ekonomika ta derzhava*, 2, 70-74 [in Ukrainian].

49. Shevchuk, V. O. (2022) Kontseptualizatsiia poniattia «svitovyi rynok pratsi» [Conceptualization of the concept of «global labor market»]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment*, 53, 22-27 [in Ukrainian].

50. Shkurat, M., Kushko, Z., Shkurat, O. (2024) Analiz stanu svitovoho rynku pratsi v umovakh hlobalnoi didzhytalizatsii [Analysis of the state of the world labor market in the conditions of global digitalization]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 274, 66-79 [in Ukrainian].

51. Shchetinina, L. V., Rudakova, S. H., Danylevych, N. S., Tsopa, A. R. (2022). Yakist trudovoho zhyttia: analiz, otsiniuvannia, perspektyvy [Quality of working life: analysis, assessment, prospects]. *Biznes Inform*, 2, 126-131 [in Ukrainian].

52. Yankovska, L. A., Protsyk, O. S. (2018). Metodolohiia rehuliuvannia rynku pratsi Ukrainy [Methodology of labor market regulation in Ukraine]. S*cientific Notes of Lviv University of Business and Law,* 20, 4-9 [in Ukrainian].

53. DataBank. World Bank. URL: https://databank.worldbank.org [in English].

54. Flew, T. (2020) Globalization, neo-globalization and postglobalization: The challenge of populism and the return of the national. *Global Media and Communication,* 16, 1, 19-39. DOI: https://doi.org/10.1177/1742766519900329 [in English].

55. Mbah, R. E., Wasum, D. F. (2022) Russian-Ukraine 2022 War: A review of the economic impact of Russian-Ukraine crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal,* 9, 3, 144-153. DOI: https://doi.org/10.14738/assrj.93.12005 [in English].

56. Robinson, G. M. (2019) Research in Globalization: Editor-in-Chief's introduction. *Research in Globalization,* 1. DOI: https://doi.org/10.1016/j.resglo.2019.100001 [in English].

57. Stiglitz, J. E. (2003) *Globalization and Its Discontents*. New York: W.W. Norton & Co [in English].

58. Sustainable Development Goals. United Nations. URL: https://sdgs.un.org/goals [in English].

59. White, C. M. (2021) Human nature and globalization's discontents: What the antecedents of ideology tells us about the obstacles to greater global interconnectedness. *Research in Globalization,* 3. DOI: https://doi.org/10.1016/j.resglo.2021.100038 [in English].

УДК 338.24.01:001.891

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-427-438

Зайцева Іраїда Юріївна доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Приватний вищий навчальний заклад «Інститут психології і підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6075-2592.

Калабухін Юрій Євгенович доктор технічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, комерційної діяльності та економічної теорії, Український державний університет залізничного транспорту, м. Харків, http://orcid.org/0000-0003-3693-7607.

Каменева Наталія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, комерційної діяльності та економічної теорії, Український державний університет залізничного транспорту, https://orcid.org/0000-0003-3925-393X.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ: ІНТЕГРАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ

Анотація. В умовах постнекласичної парадигми управління та гіпердинамічного зовнішнього середовища, критичною стає здатність фахівців до раціональної та релевантної валідації управлінських рішень, які ґрунтуються на глибокому епістемічному аналізі та системно-ізоморфному підході. Управлінські рішення (УР) є праксеологічним ядром управлінської діяльності, де їхня методологічна вивіреність визначає вектор розвитку організації. У контексті підготовки висококваліфікованих фахівців, особливо на етапі виконання кваліфікаційних робіт (КР), пріоритетом освітнього процесу є формування епістемологічної компетентності, що забезпечує інтегративний трансфер результатів наукового дослідження в алгоритми прийняття рішень. Це забезпечує не лише поглиблення теоретичної бази, а й аксіологічну цінність випускних робіт, трансформуючи їх у доказову базу для управлінських інновацій. Сутність проблеми викристалізовується у кваліфікаційній детермінанті, а саме: існує методологічна прогалина між теоретико-методологічною цінністю наукових розробок, представлених у КР, та їхньою операціоналізацією у реальних управлінських процесах. Часто наукові висновки залишаються на рівні когнітивних абстракцій або є слабо адаптованими до динамічного контуру прийняття рішень, що свідчить про дисконгруентність наявних дидактичних підходів. Необхідність розробки та впровадження чітких методологічних

рекомендацій для магістрантів та аспірантів, що стосуються структурування наукового пошуку з метою його консенсусної інтеграції в алгоритми формування УР, є актуальним науково-практичним завданням. Це вимагає не просто механічного включення даних досліджень, а трансформації самого процесу наукового пізнання у керований інструмент управлінського впливу. Метою статті є розробка та обґрунтування цілісного, структурно-функціонального фреймворку, який систематично пов'язує науковий пошук у КР із праксеологічною логікою формування УР, забезпечуючи перехід до парадигми доказового управління. Розроблений трирівневий алгоритм наукового трансферу забезпечує операціоналізацію академічних результатів, трансформуючи науковий висновок в операціоналізовану управлінську рекомендацію у форматі SMART-дії, що долає прогалину між теорією і практикою. Включення елементів аналізу чутливості та ризик-профілю до фінальних УР, сформованих у КР, дозволяє враховувати обмежену раціональність та когнітивні дисторсії, забезпе-чуючи прийняття рішень на основі не лише очікуваної вигоди, а й мінімальної волатильності.

Ключові слова: управлінське рішення, методологічні основи, кваліфікаційна робота, інтеграція наукових досліджень, праксеологічна логіка, системний ізоморфізм, епістемологічна компетентність, операціоналізація результатів, макроекономіка, економічний аналіз.

Zaitseva Iraida Yuriivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific, Pedagogical and Educational Work Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", https://orcid.org/0000-0002-6075-2592.

Kalabukhin Yuriy Yevgenyevich Doctor of technical sciences, Professor, Professor of the Department of marketing, commercial activities and economic Theory, Ukrainian State University of Railway Transport, http://orcid.org/0000-0003-3693-7607.

Kameneva Natalia Mykolaivna Candidate of economic sciences, Associate professor, Associate professor of the department of marketing, Commercial activities and economic theory, Ukrainian state university of railway transport, https://orcid.org/0000-0003-3925-393X.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF MANAGEMENT DECISIONS: INTEGRATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE PROCESS OF PREPARING QUALIFICATION PAPERS

Abstract. In the context of the post-nonclassical management paradigm and a hyper-dynamic external environment, the ability of specialists to rationally and

relevantly validate management decisions based on deep epistemic analysis and a system-isomorphic approach becomes critical. Management decisions (MD) constitute the praxeological core of managerial activity, where their methodological precision determines the organization's developmental trajectory.

In the framework of training highly qualified specialists, particularly at the stage of completing qualification works (QW), the priority of the educational process is the cultivation of epistemological competence, which ensures the integrative transfer of scientific research results into decision-making algorithms. This facilitates not only the deepening of the theoretical foundation but also the axiological value of graduation theses, transforming them into an evidence base for managerial innovations.

The crux of the problem is crystallized in the qualification determinant, namely: there is a methodological gap between the theoretical value of scientific developments presented in the QW and their operationalization within real management processes. Scientific conclusions often remain at the level of cognitive abstractions or are poorly adapted to the dynamic decision-making loop, indicating a discordance in existing didactic approaches.

The need to develop and implement clear methodological recommendations for undergraduate and postgraduate students regarding the structuring of scientific research—with the aim of its consensus integration into the algorithms of MD formation—is an urgent scientific and practical task. This requires more than the mechanical inclusion of research data; it demands the transformation of the scientific knowledge process itself into a controlled instrument of managerial influence.

The aim of the article is to develop and substantiate a holistic, structural-functional framework that systematically connects scientific research in the QW with the praxeological logic of MD formation, ensuring a transition to the paradigm of evidence-based management.

The developed three-level scientific transfer algorithm ensures the operationalization of academic results, transforming a scientific conclusion into an operationalized management recommendation in the SMART-action format, which bridges the gap between theory and practice. The inclusion of sensitivity analysis and risk profile elements in the final MD formed within the QW allows for the consideration of bounded rationality and cognitive biases, ensuring decision-making based not only on expected benefits but also on minimal volatility.

Keywords: management decision, methodological foundations, qualification paper, integration of scientific research, decision-making, systemic approach, scientific justification, applied research.

Постановка проблеми. В умовах постнекласичної парадигми управління та гіпердинамічного зовнішнього середовища, критичною стає здатність фахівців до раціональної та релевантної валідації управлінських рішень (УР). Ці рішення повинні ґрунтуватися на глибокому епістемічному аналізі та системно-ізоморфному підході, а не лише на інтуїції чи ситуативному досвіді. УР є

праксеологічним ядром управлінської діяльності, де їхня методологічна вивіреність безпосередньо визначає вектор розвитку організації, її конкурентоспроможність та стійкість.

Проблема у загальному вигляді полягає у методологічній прогалині (дисконгруентності) між високою теоретико-методологічною цінністю наукових розробок, які виконуються здобувачами освіти (магістрами, аспірантами) у процесі підготовки кваліфікаційних робіт (КР), та їхньою операціоналізацією у реальних управлінських процесах.

Зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями: необхідність розробки інтегративного концептуального фреймворку, що забезпечить функціональний ізоморфізм між етапами наукового дослідження та фазами управлінського циклу. Це вимагає не просто механічного включення даних досліджень, а трансформації самого процесу наукового пізнання у керований інструмент управлінського впливу.

Практичне завдання складається у формуванні епістемологічної компетентності у висококваліфікованих фахівців. КР має перетворитися з академічного звіту на пілотний проєкт доказового управління (Evidence-Based Management), що підвищує аксіологічну цінність випускних робіт та забезпечує прямий трансфер наукового ригоризму в організаційну ефективність; мінімізація впливу обмеженої раціональності (H. Simon) та когнітивних упереджень (D. Kahneman) на процес прийняття рішень шляхом надання менеджерам науково верифікованих, кількісних та ризик-профільованих альтернатив.

Таким чином, суть проблеми зводиться до кваліфікаційної детермінанти: як перетворити потенційну наукову цінність КР на реалізовану праксеологічну дію (УР).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження методологічних основ прийняття рішень має тривалу історію, але в контексті інтеграції наукових розробок у навчальному процесі проблема набуває нової актуальності. Автор спирається на наступні ключові напрямки та джерела: класичні теорії прийняття рішень та обмежена раціональність: Герберт Саймон (Simon H. A., 1960) [3] заклав основи нової науки управлінського рішення, запровадивши концепцію обмеженої раціональності. Ця ідея лежить в основі необхідності дисциплінування управлінського процесу через наукову методологію.

Тверський і Канеман (Tversky A., Kahneman D., 1974) [10] деталізували когнітивні упередження (евристики та зміщення), які домінують у прийнятті рішень в умовах невизначеності. Цей напрямок виправдовує необхідність використання аналізу чутливості та ризик-профілю в КР для протидії цим упередженням.

Теоретичні основи методології управління та економіки: роботи вітчизняних науковців таких як Альгін А. П. [1], закладають загальні рамки проблем прийняття рішень та використання інформаційних систем, хоча і не стосуються прямо інтеграції КР. Вчені Левченко В. С. [7] та Скворцов С. А. [8] підкреслюють

важливість моделювання та оптимізаційних моделей в економічних процесах, що є прямим інструментарієм для кількісного обґрунтування УР у КР.

Прикладна спрямованість академічних досліджень:

Кузьмичова Л. М. [6] акцентує на необхідності прикладної спрямованості кваліфікаційних робіт у сфері публічного управління, що підтверджує загальну тенденцію до праксеологічної цінності випускних робіт. Дослідження, присвячені окремим методам таких вчених, як Вікентьєв О. С. [5] про форсайт-технології та Сааті Т. Л. [11] про метод аналізу ієрархій (MAI), слугують основою для формування матриці методологічного конгруентності (\text{МК}) як інструменту, що зв'язує метод із управлінським параметром. Akdogan S. [3] та Кочемирова І. В. [4] розглядають питання теорії та практики управлінського рішення, проте без фокусу на специфічному освітньо-дослідницькому процесі (КР).

Таким чином, існуючі дослідження забезпечили теоретичну базу для: 1) розуміння процесу УР (Simon, March); 2) визначення його методологічних інструментів (моделювання, MAI); 3) усвідомлення його вразливості до людських факторів (Kahneman). Проте, вони не пропонують систематизованого, чітко операціоналізованого алгоритму інтеграції результатів наукового дослідження (КР) у формат праксеологічної дії (УР).

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері теорії управління та прийняття рішень, залишаються невирішеними наступні ключові аспекти, яким присвячено дане дослідження: відсутність концепції функціонального ізоморфізму та синхронізації: не була чітко артикульована та формалізована ідея про прямий, функціонально ізоморфний зв'язок між кожним етапом наукового дослідження (КР) та відповідною фазою управлінського циклу (УР). Існуючі підходи часто передбачають механічне "включення" результатів, а не синхронізацію логік.

Нерозроблений інструментарій апріорної верифікації: відсутній прескриптивний інструмент, який би забезпечував апріорну верифікацію вибору наукового методу, гарантуючи його пряму конгруентність до вимірюваного управлінського параметра. Стаття вирішує це, розробляючи матрицю методологічного конгруентності (\text{МК}) як ключовий науковий результат.

Прогалина в операціоналізації (теорія vs. Дія): не вирішено проблему трансформації "теоретичних абстракцій" у конкретні, імплементовані управлінські дії. Дослідження долає цю прогалину, пропонуючи трирівневий алгоритм наукового трансферу (ТНТ-алгоритм), який переводить науковий висновок через теоретичну рекомендацію в операціоналізовану управлінську рекомендацію (SMART-дія). Інтеграція когнітивних дисторсій у навчальний процес: існуючі методології не вимагають від здобувача освіти чітко артикулювати обмеження, довірчі інтервали та ризик-профілі результатів свого дослідження (аналіз чутливості, симуляції). Це необхідно для подолання упередження підтвердження та упередження якорування у процесі прийняття фінального УР.

Мета статті - розробка та обґрунтування цілісного, структурно-функціонального фреймворку, який систематично пов'язує науковий пошук у КР із праксеологічною логікою формування УР, забезпечуючи перехід до парадигми доказового управління.

Виклад основного матеріалу. Концептуалізація інтеграційного фреймворку на засадах функціонального ізоморфізму. Концептуальне ядро фреймворку базується на принципі функціонального ізоморфізму між епістемічною структурою наукового пошуку (КР) та праксеологічною логікою управлінського контуру (УР). Ми стверджуємо, що підвищення якості УР досягається шляхом синхронізації та прямого трансферу результатів кожного дослідницького етапу до відповідної фази управлінського циклу.

Традиційний управлінський цикл (діагностика \rightarrow цілепокладання \rightarrow альтернативи \rightarrow вибір \rightarrow імплементація) має бути інтерпретований в термінах дослідницького процесу.

Фаза УР: Діагностика проблеми \Leftrightarrow Фаза КР: Обґрунтування актуальності та постановка наукової проблеми. На етапі діагностики наукове дослідження виконує функцію валідації проблеми, використовуючи інструментарій каузального моделювання (наприклад, кореляційно-регресійний аналіз) для відокремлення симптомів від кореневих причин проблеми. Це перетворює управлінську ситуацію з неструктурованої (ill-structured) на чітко визначену наукову задачу. Економічний аналіз є при цьому ключовим інструментом для розкладання складних фінансово-господарських даних на змістовні показники, що дозволяють ідентифікувати дисфункції та вузькі місця діяльності організації. Так, наприклад, висновки, отримані на основі макроекономічних показників (прогнозованих змін процентних ставок, рівня інфляції тощо), мають бути інтегровані в моделі як зовнішні екзогенні змінні, що безпосередньо впливають на стійкість та ефективність майбутнього УР.

Фаза УР: Визначення цілей/критеріїв \Leftrightarrow Фаза КР: Формулювання гіпотези та вибір методів. Гіпотеза дослідження повинна бути емпірично верифікованою та безпосередньо корелювати з критеріями ефективності (наприклад, ROI, NPV чи EVA) майбутнього УР. Вона визначає метричний простір оцінки.

Фаза УР: Генерування альтернатив та оцінка \Leftrightarrow Фаза КР: Моделювання та верифікація результатів. На цьому етапі здобутий науковий результат (оптимізаційна модель, сценарний прогноз) слугує інструментом для кількісної та якісної оцінки кожної управлінської альтернативи.

Матриця методологічного конгруентності як інструмент апріорної верифікації. Для забезпечення апріорної верифікації застосовності дослідницького інструментарію та подолання виявленої методологічної лакуни, пропонується використовувати матрицю методологічного конгруентності (\text{МК}). Ця матриця є ключовим науковим результатом, що забезпечує пряму трасування (traceability) від наукового методу до управлінського параметру.

Формально, \text{МК} описує множину відповідностей:

$$= \{(M_i, P_j, F_{ij}) | M_i \in MR, P_j \in UP, F_{ij} \in FU$$

де:

Mi — і-тий дослідницький метод (наприклад, *M1* – економетричний аналіз);

Pj — j-тий управлінський параметр, що формується (наприклад, *P1* – прогнозований обсяг продажів);

Fij — функція, що зв'язує метод *Mi* та параметр *Pj* (наприклад, F*11* – детермінація коефіцієнта еластичності).

Таблиця 1

Фрагмент матриці методологічного конгруентності та його розширене обґрунтування

Фаза УР	**Дослідницький метод (*Mi*)**	**Функція методу (*Fij*)**	**Метричний параметр УР (*Pj*)**	**Обґрунтування інтеграції**
Діагностика	Кореляційно-регресійний аналіз	Кількісна детермінація каузальних зв'язків	Ключовий фактор впливу та прогнозна функція	Встановлення емпіричного рівняння, яке перетворює якісну проблему ("падіння прибутку") на кількісну функцію: Y = f(X_1, X_2, \dots) [8, с. 234]
Генерування альтернатив	Сценарне плануван-ня / Форсайт	Моделювання траєкторій розвитку та їхньої стійкості	Набір життєздатних та верифікованих альтернатив	Використання песимістичного, базового та оптимістичного сценаріїв, отриманих із моделювання, як дискретних альтернатив для подальшої оцінки ризику.

Фаза УР	Дослідницький метод (*Mi*)	Функція методу (*Fij*)	Метричний параметр УР (*Pj*)	Обґрунтування інтеграції
Оцінка та вибір	Метод аналізу ієрархій (MAI)	Структурування критеріїв та ранжування альтернатив за ваговими коефіцієнтами	Рейтинг альтернатив та оптимальний вибір	MAI дозволяє перевести якісні критерії (наприклад, "соціальна відповідальність") у кількісні вагові коефіцієнти та забезпечити багатокритеріальну раціональність вибору.

Зауважимо, \text{МК} виступає як прескриптивна модель, що мінімізує суб'єктивізм при виборі дослідницького інструментарію. Здобувач освіти змушений обирати метод, який безпосередньо генерує вимірний управлінський параметр (\text{P}_j), забезпечуючи таким чином пряму прикладну спрямованість КР.

Врахування когнітивних дисторсій та обмеженої раціональності. На відміну від класичних моделей [2, с. 234], наш фреймворк інтеграції враховує необхідність подолання обмеженої раціональності (H. Simon) та когнітивних упереджень (D. Kahneman) [9, с. 1124]. Наукове дослідження в КР не лише надає дані, але й виступає як механізм дисциплінування процесу прийняття рішень.

Роль епістемологічної рефлексії. Здобувач має чітко артикулювати обмеження та довірчі інтервали (confidence intervals) своїх наукових результатів. Якщо прогноз обсягу продажів, отриманий у КР, має довірчий інтервал 15%, це має бути прозоро перенесено в УР як ризик-параметр. Це запобігає упередженню підтвердження (confirmation bias), коли менеджер схильний приймати лише ті наукові результати, які підтверджують його інтуїтивне рішення.

Інтеграція сценарного планування: Використання Форсайту/Сценарного планування, як показано в табл. 1, вимагає від здобувача вищої освіти обов'язкового генерування не менше трьох суттєво різних альтернатив. Це бореться з упередженням якорування (anchoring bias), змушуючи оцінювати варіанти, які можуть бути контрінтуїтивними, але є науково обґрунтованими.

Деталізація трирівневого алгоритму операціоналізації (ТНТ-алгоритм). Для забезпечення ефективного трансферу наукового знання у практичну дію пропонується трирівневий алгоритм наукового трансферу (ТНТ-алгоритм). Цей алгоритм є ключовим для подолання проблеми "теоретичних абстракцій".

Рівень 1: Науковий висновок (НВ) – Епістемічна констатація

На цьому рівні фіксується емпірично верифікований факт, отриманий із застосуванням наукових методів (наприклад, M_i). НВ завжди формулюється у термінах взаємозв'язку між змінними.

Приклад: "Моделювання показало, що маркетингові витрати (X_1) мають зворотний зв'язок із рентабельністю продажів (Y) при перевищенні порогу X_1 > 20% від загального доходу, що свідчить про неефективність рекламних кампаній на поточному етапі."

Рівень 2: Теоретична рекомендація (ТР) – Прагматична інтерпретація

НВ переводиться у площину управлінської проблеми. Це концептуалізація наукового факту в управлінських термінах.

Приклад: "Зворотний зв'язок між X_1 та Y у точці насичення свідчить про необхідність оптимізації структури маркетингового бюджету та зміни каналів комунікації (перехід від масової реклами до таргетованої) для відновлення позитивної граничної ефективності витрат."

Рівень 3: Операціоналізована управлінська рекомендація (ОУР) – SMART-дія

ОУР – це конкретний, вимірюваний, досяжний, релевантний та обмежений у часі (SMART) план дій, що включає параметри імплементації та прогнозований ефект, отриманий з наукової моделі.

Приклад: "Дія: Здійснити реаллокацію маркетингового бюджету X_1. Параметр: Скоротити витрати на 15% у масових медіа та збільшити на 20% у digital-каналах. Термін: Протягом першого кварталу 2026 року. Ефект: прогнозується відновлення позитивного впливу X_1 на Y та збільшення рентабельності продажів на \mathbf{3,5\%} за результатами моделі [9, с. 78]."

Обґрунтування ТНТ-алгоритму: ТНТ-алгоритм забезпечує повноту логічного ланцюга від емпірики до праксеології. Він вимагає від здобувача не лише "знати", але й "діяти" на основі знання, тим самим перетворюючи КР на пілотний проєкт доказового управління (Evidence-Based Management).

Інтеграція моделювання ризиків та чутливості. Ключовим елементом високоякісного УР є оцінка ризиків.

Наукова інтеграція вимагає включення аналізу чутливості (sensitivity analysis) результатів дослідження безпосередньо в оцінку альтернатив.

Створення параметру невизначеності: у КР мають бути розраховані не лише точкові оцінки (наприклад, оптимальний обсяг інвестицій), але й довірчі інтервали для ключових вхідних змінних.

Аналіз чутливості: шляхом симуляцій Монте-Карло (якщо дозволяє рівень КР) або аналізу "що, якщо" (what-if analysis) досліджується, як зміни вхідних параметрів (\pm 10\%) вплинуть на цільову функцію (наприклад, NPV чи ROI) кожної альтернативи.

Формування ризик-профілю УР: Кінцеве УР у КР має супроводжуватися матрицею ризиків, де для кожного сценарію (альтернативи) визначено:

\text{P}(\text{Loss}) — ймовірність отримання негативного результату.
\text{EV}(\text{Loss}) — очікувана вартість втрат.

Цей підхід забезпечує багаторівневе наукове обґрунтування, де рішення обирається не лише за максимальною очікуваною вигодою, але й за мінімальною волатильністю та прийнятним ризик-профілем.

Структурні вимоги до наукового апарату КР. Для успішної інтеграції КР має відповідати низці структурних та методологічних вимог:

Гіпотеза як предиктивна модель: гіпотеза має бути сформульована не як констатація факту, а як предиктивна модель (наприклад, "модель Y=f(X) забезпечить точність прогнозу \ge 85\%), що безпосередньо підлягає верифікації.

Обґрунтування вибору методів: кожен використаний метод має бути обґрунтований не лише загальною доцільністю, але й конгруентністю до конкретного управлінського параметру, який він формує (з посиланням на \text{МК}).

Формалізація результатів: результати повинні бути представлені не лише у вигляді графіків і таблиць, а й у формі аналітичних функцій, рівнянь та алгоритмів, які можуть бути безпосередньо інтегровані в системи підтримки прийняття рішень (СППР).

Таким чином, розроблений інтеграційний фреймворк забезпечує трансформацію КР з академічного звіту в науково обґрунтований інструмент управлінської дії, що є ключовим науковим внеском даного дослідження.

Висновки. Проведене дослідження дозволило розробити методологічний фреймворк, що базується на принципі функціонального ізоморфізму, для системної інтеграції наукових досліджень, що здійснюються в процесі підготовки кваліфікаційних робіт, у процес формування управлінських рішень.

Доведено, що якість УР, інклюзованих у КР, є прямою функцією методологічного ізоморфізму між логікою наукового пізнання та алгоритмом управлінського впливу.

Встановлено, що підвищення раціональності УР досягається шляхом синхронізації епістемічної структури наукового пошуку з праксеологічною логікою управлінського контуру.

Обґрунтовано необхідність та розроблено концепцію матриці методологічного конгруентності (\text{МК}), яка слугує інструментом апріорної верифікації та систематизації зв'язку між дослідницькими методами (M_i) та конкретними метричними параметрами УР (P_j). Це мінімізує суб'єктивізм при виборі наукового інструментарію.

Розроблений трирівневий алгоритм наукового трансферу (ТНТ-алгоритм) забезпечує операціоналізацію академічних результатів, трансформуючи науковий висновок в операціоналізовану управлінську рекомендацію у форматі SMART-дії, що долає прогалину між теорією і практикою.

Включення елементів аналізу чутливості та ризик-профілю до фінальних УР, сформованих у КР, дозволяє враховувати обмежену раціональність та

когнітивні дисторсії, забезпечуючи прийняття рішень на основі не лише очікуваної вигоди, а й мінімальної волатильності.

Подальші перспективи в цьому напрямку прлягають в:

1. емпіричній валідації розробленого фреймворку шляхом його пілотного впровадження у процес керівництва магістерськими роботами та кількісної оцінки якості та рівня імплементації УР, отриманих за цією методологією;

2. розробці системи метрик для оцінки "коефіцієнта інтеграції" — показника, що відображає ступінь, у якому наукове обґрунтування (КР) підвищило якість прийнятого рішення (УР);

3. досліджені ролі цифрових технологій та систем підтримки прийняття рішень (СППР) як інструментів автоматизації інтеграції, що спрощують перехід від наукових аналітичних функцій та рівнянь до управлінських параметрів;

4. розробці дидактичного інструментарію (case-study, симуляційні ігри), заснованих на пропонованому фреймворку, для формування рефлексивної позиції у майбутніх фахівців щодо використання наукових даних.

Література:

1. Альгін А. П. Проблеми прийняття рішень в управлінні. Київ: Наукова думка,1999. 250 с.

2. Simon H. A. The new science of management decision. New York: Harper and Row, 1960. 256 p.

3. Akdogan S. Management decision-making: Theory and Practice. International Journal of Business and Social Science, 2012. Vol. 3, No. 19. P. 110–118.

4. Кочемирова І. В. Методологічні аспекти розробки управлінських рішень у системі економічної безпеки. Економіка і управління, 2018. № 3 (92). С. 85–91.

5. Вікентьєв О. С. Форсайт-технології як інструмент стратегічного управління. Економічний вісник НТУУ «КПІ», 2016. № 13. С. 44–49.

6. Кузьмичова Л. М. Прикладна спрямованість кваліфікаційних робіт у сфері публічного управління. Публічне управління та адміністрування, 2020. № 1 (5). С. 16–25.

7. Левченко В. С. Методичні основи моделювання економічних процесів. Харків: ХНЕУ, 2017. 280 с.

8. Скворцов С. А. Оптимізаційні моделі в прийнятті управлінських рішень. Вісник економічної науки України, 2019. № 2 (37). С. 75–82.

9. Tversky A., Kahneman D. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Science, 1974. Vol. 185, No. 4157. P. 1124–1131.

10. March J. G. Decisions and organizations. New York: Blackwell Publishers, 1994. 307p.

References:

1. Alhin, A. P. (1999). Problemy pryiniattia rishen v upravlinni [Problems of decision-making in management]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

2. Simon, H. A. (1960). The new science of management decision. New York: Harper and Row.

3. Akdogan, S. (2012). Management decision-making: Theory and Practice. International Journal of Business and Social Science, 3(19), 110–118.

4. Kochemyrova, I. V. (2018). Metodolohichni aspekty rozrobky upravlinskykh rishen u systemi ekonomichnoi bezpeky [Methodological aspects of developing management decisions in the system of economic security]. Ekonomika i upravlinnia, (3)92, 85–91. (in Ukrainian)

5. Vikentiev, O. S. (2016). Forsait-tekhnolohii yak instrument stratehichnoho upravlinnia [Foresight technologies as a tool for strategic management]. Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI», 13, 44–49. (in Ukrainian)

6. Kuzmychova, L. M. (2020). Prykladna spriamovanist kvalifikatsiinykh robit u sferi publichnoho upravlinnia [Applied focus of qualification papers in the field of public administration]. Publichne upravlinnia ta administruvannia, 1(5), 16–25. (in Ukrainian)

7. Levchenko, V. S. (2017). Metodychni osnovy modeliuvannia ekonomichnykh protsesiv [Methodological foundations of economic processes modeling]. Kharkiv: KhNEU. (in Ukrainian)

8. Skvortsov, S. A. (2019). Optymizatsiini modeli v pryiniatti upravlinskykh rishen [Optimization models in management decision making]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, 2(37), 75–82. (in Ukrainian)

9. Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Science, 185(4157), 1124–1131.

10. March, J. G. (1994). Decisions and organizations. New York: Blackwell Publishers

УДК 340.13-047.36

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-439-450

Зайцева Іраїда Юріївна доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та та навчальної роботи ПВНЗ «Інститут психології і підприємництва», м. Київ. https://orcid.org/0000-0002-6075-2592

Колпаченко Надія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології ПВНЗ «Інститут психології і підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

Сторожев Роман Іванович доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології ПВНЗ «Інститут психології і підприємництва», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5103-7274

РОЛЬ ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ПЛАНУВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

Анотація.У статті досліджено роль правових інструментів у плануванні діяльності в системі корпоративного менеджменту з позицій науково-методичного підходу. Планування розглянуто як комплексний правовий інститут, що забезпечує впорядкованість управлінських процесів, узгодженість цілей, ресурсів і результатів діяльності суб'єктів права. Акцентовано увагу на тому, що правові інструменти планування виконують не лише регулятивну, а й координаційну, стимулюючу та охоронну функції, створюючи правові умови для реалізації стратегічних і тактичних управлінських рішень. Проаналізовано основні підходи до класифікації актів планування за юридичною силою, часовим горизонтом, ступенем обов'язковості та сферою дії. Показано, що ефективність планування значною мірою залежить від інтеграції правового моніторингу, юридичного прогнозування та ризик-орієнтованого підходу до управління. Особливу увагу приділено використанню правових інструментів планування у сфері управління ризиками, бюджетного процесу, публічних закупівель та державно-приватного партнерства. Обґрунтовано, що науково-методичний підхід до планування передбачає системне поєднання нормативно-правових засобів, інституційних механізмів та процедур контролю виконання планових рішень. Доведено, що локальні нормативні акти відіграють ключову роль у забезпеченні плановості діяльності організацій та формуванні відповідального управлінського середовища. Практична цінність результатів полягає у можливості їх використання суб'єктами господарювання при вдосконаленні правового забезпечення планування діяльності, підвищенні узгодженості управлінських рішень, зниженні правових ризиків та забезпеченні стабільності господарських

процесів. Встановлено, що формалізація планових процедур на правовій основі сприяє підвищенню прозорості управлінських рішень та відповідальності за їх реалізацію. Обґрунтовано доцільність адаптації правових інструментів планування до умов цифровізації та динамічних змін господарського середовища. Зазначено, що поєднання правового регулювання з управлінськими методами дозволяє підвищити прогнозованість результатів діяльності суб'єктів господарювання та їх довгострокову стійкість.

Ключові слова: правові інструменти, планування діяльності, управління, правовий моніторинг, управління ризиками.

Zaitseva Iraida Yurievna Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Scientific, Pedagogical and Educational Work at the Private Higher Educational Institution 'Institute of Psychology and Entrepreneurship', Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6075-2592

Kolpachenko Nadiya Mykolayivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution 'Institute of Psychology and Entrepreneurship', Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

Storozhev Roman Ivanovich Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution 'Institute of Psychology and Entrepreneurship', Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5103-7274

THE ROLE OF LEGAL INSTRUMENTS IN PLANNING ACTIVITIES: A SCIENTIFIC-METHODICAL APPROACH

Abstract. The article examines the role of legal instruments in planning activities in the system corporate management from the standpoint of a scientific-methodical approach. Planning is considered as a complex legal institution that ensures the orderliness of management processes, the consistency of goals, resources and results of the activities of legal entities. Attention is focused on the fact that legal planning instruments perform not only regulatory, but also coordination, stimulating and protective functions, creating legal conditions for the implementation of strategic and tactical management decisions. The main approaches to the classification of planning acts by legal force, time horizon, degree of obligation and scope are analyzed. It is shown that the effectiveness of planning largely depends on the integration of legal monitoring, legal forecasting and a risk-oriented approach to management. Particular attention is paid to the use of legal planning instruments in the field of risk management, the budget process, public procurement and public-private partnership. It is substantiated that a scientific and methodological approach to planning involves a

systematic combination of regulatory and legal means, institutional mechanisms and procedures for controlling the implementation of planning decisions. It is proven that local regulatory acts play a key role in ensuring the planned activities of organizations and the formation of a responsible management environment.

The practical value of the results lies in the possibility of their use by business entities in improving the legal support for planning activities, increasing the consistency of management decisions, reducing legal risks and ensuring the stability of business processes. It is established that the formalization of planning procedures on a legal basis contributes to increasing the transparency of management decisions and responsibility for their implementation.

The feasibility of adapting legal planning instruments to the conditions of digitalization and dynamic changes in the economic environment is substantiated. It is noted that the combination of legal regulation with management methods allows to increase the predictability of the results of the activities of business entities and their long-term sustainability.

Keywords: legal instruments, activity planning, management, legal monitoring, risk management.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній науці та практиці публічного управління планування розглядається не лише як управлінська функція, а як фундаментальний правовий інститут, що забезпечує впорядкованість, передбачуваність та легітимність діяльності суб'єктів права. Правові інструменти в цьому контексті виступають як сукупність нормативно закріплених засобів, методів та форм, за допомогою яких здійснюється визначення цілей, розподіл ресурсів та встановлення алгоритмів майбутніх дій. Науково-методичний підхід до дослідження цієї ролі передбачає аналіз планування як багаторівневої системи, де кожен акт-план має свою специфічну юридичну природу, цільове призначення та механізм реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Проблематика правового забезпечення планування діяльності активно досліджується в сучасній українській та зарубіжній науковій літературі. Значний внесок у формування теоретичних засад правового регулювання управлінських процесів зробили В. Авер’янов, який розглядав планування як складову механізму адміністративного управління, та Ю. Тихомиров, у працях якого обґрунтовано роль правових актів планування в системі публічного адміністрування.

Питання правового моніто-рингу та юридичного прогнозування ґрунтовно досліджувалися у працях О. Скрипнюка та М. Козюбри, які акцентували увагу на необхідності наукового супроводу правотворчої діяльності. Окремі аспекти планування у сфері управління ризиками та фінансової стабільності розкрито в дослідженнях Базельського комітету з банківського нагляду, а також у працях українських науковців, присвячених правовому регулюванню корпоративного управління та внутрішнього контролю.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на аналіз цифровізації правових інструментів планування, розвиток електронних систем правового моніторингу та оцінювання ефективності актів планування в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій. Окремої уваги потребує дослідження правових механізмів інтеграції управління ризиками у процес стратегічного планування діяльності суб'єктів господарювання.

Мета статті обґрунтування ролі правових інструментів у плануванні діяльності та розкриття їх функціонального значення з позицій науково-методичного підходу для підвищення ефективності корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження Трансформація суспільних відносин вимагає відмови від директивного планування на користь стратегічного та адаптивного управління, де правові інструменти виконують роль стабілізаторів та стимуляторів розвитку[1]. В основі процесу лежить необхідність конвертації стратегічних намірів держави або приватних структур у чітко визначені правові зобов'язання. Це досягається через використання інструментарію адміністративного, господарського та цивільного права, що дозволяє структурувати діяльність суб'єктів у часі та просторі [2].

Таблиця 1

Система правових інструментів планування діяльності та напрями їх застосування

Характеристика правового інструменту планування	Опис та функціональне навантаження	Сфера застосування
Нормативність	Встановлення загальнообов'язкових правил поведінки у межах плану	Публічне адміністрування, корпоративне управління
Прогностичність	Визначення майбутніх станів об'єкта управління на основі юридичного прогнозування	Стратегічне планування, законотворчість
Регулятивність	Впорядкування відносин між суб'єктами щодо виконання планових показників	Виконання бюджетів, державні закупівлі
Контрольність	Створення правових підстав для перевірки результатів діяльності	Аудит, податкові перевірки, внутрішній контроль

Джерело: сформовано на основі [2,3].

Науковий підхід до планування базується на принципах системності та об'єктивності. Зокрема, проєкт Закону України «Про правотворчу діяльність» акцентує увагу на тому, що планування має здійснюватися на основі результатів

правового моніторингу та юридичного прогнозування. Правові інструменти планування не можуть бути волюнтаристськими рішеннями; вони повинні спиратися на глибокий аналіз правозастосовної практики та соціально-економічних чинників.

Акти планування в системі адміністративного права класифікуються за різними критеріями, що дозволяє визначити їхнє місце в ієрархії правових засобів. Найбільш поширеним є поділ за рівнями планування, що охоплює стратегічний, довгостроковий, середньостроковий та поточний рівні. Кожен із рівнів використовує власні правові інструменти. Наприклад, на стратегічному рівні це можуть бути стратегії національної безпеки або розвитку галузей, тоді як на поточному — річні плани закупівель або плани перевірок.

Важливим аспектом є поділ актів за ступенем їхньої юридичної обов'язковості. Виділяють обов'язкові до ухвалення та факультативні плани. Обов'язковість часто встановлюється статусними законами. Наприклад, Закон України «Про публічні закупівлі» визначає, що закупівля здійснюється виключно згідно з річним планом, який оприлюднюється на веб-порталі Уповноваженого органу.

Таблиця 2

Класифікаційні ознаки планування діяльності та відповідні юридичні наслідки

Критерій класифікації	Види планів (інструментів)	Приклади та юридичні наслідки
За юридичною силою	Затверджені законами, актами Президента, КМУ, наказами ЦОВВ	Визначають обсяг повноважень та ієрархічну підпорядкованість
За часовим горизонтом	Стратегічні (5+ років), середньострокові (1-3 роки), поточні (до 1 року)	Впливають на стійкість та адаптивність системи управління
За ступенем обов'язковості	Обов'язкові (status-bound), факультативні (організаційні)	Порушення обов'язкових планів веде до юридичної відповідальності
За сферою дії	Загальнодержавні, галузеві, місцеві, локальні	Окреслюють просторові межі застосування правових норм

Джерело: сформовано на основі [1,4].

Іншим важливим критерієм є суб'єктний склад органів, що затверджують плани - акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування. Така диференціація дозволяє реалізувати принцип децентралізації та забезпечити відповідність планових інструментів специфіці конкретних управлінських рівнів.

Правові інструменти у сфері планування виконують низку ключових функцій, які забезпечують життєдіяльність системи управління. До них відносять регулятивну, координаційну, стимулюючу та охоронну функції [3].

Координаційна функція держави, особливо в таких складних сферах, як протидія корупції, вимагає використання специфічних правових інструментів. Координація полягає в узгодженні дій між різними елементами державного апарату та не владними суб'єктами для досягнення спільних цілей. На відміну від прямого імперативного управління, координація в плануванні часто спирається на методи узгодження дій відносно рівних суб'єктів на основі спільних інтересів та компетенції [4].

Правове забезпечення координації базується на принципах гласності, рівності суб'єктів, самостійності та додержання законності. Ефективність планування в цьому аспекті залежить від того, наскільки чітко на нормативно-правовому рівні закріплені принципи обміну інформацією та спільної діяльності суб'єктів. Це дозволяє уникнути конфліктів компетенції та забезпечити синергію зусиль різних відомств[4].

Регулятивні методи в плануванні спрямовані на встановлення стійких суспільних стосунків, тоді як стимулюючі методи (заохочення, пільги, дозволи) покликані активізувати суб'єктів до досягнення планових показників. У плануванні це проявляється через надання преференцій підприємствам, що виконують державні програми, або через спрощення регуляторних бар'єрів для інноваційних проєктів [5].

Охоронна функція, навпаки, орієнтована на захист правопорядку та відновлення порушених прав у разі відхилення від плану. Вона включає заходи примусу, обмеження, превенції та юридичної відповідальності. Охоронні інструменти забезпечують "основи" планування, роблячи його виконання не просто бажаним, а юридично необхідним.

Сучасний науково-методичний підхід до планування неможливий без інтеграції правових інструментів управління ризиками. Особливо критично це для банківського сектору та великих організацій, де ризики мають прямий вплив на фінансову стабільність. Управління ризиками базується на структурованому підході до їх ідентифікації, оцінки та пом'якшення.

У банківській сфері України система управління ризиками (СУР) регулюється Законами «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами НБУ, що враховують рекомендації Базельського комітету. Основними правовими інструментами тут виступають стратегії та політики управління ризиками, які затверджуються Радою банку.

Правові вимоги до СУР включають [6]:

1. Комплексність: охоплення всіх видів ризиків (кредитного, операційного, ризику ліквідності тощо) та всіх організаційних рівнів.
2. Розподіл обов'язків: відокремлення функцій контролю від здійснення операцій для уникнення конфлікту інтересів.
3. Встановлення ризик-апетиту: визначення на нормативному рівні величини ризику, яку організація готова прийняти для досягнення цілей.

Ефективність правових інструментів ризик-планування залежить від побудови адекватної організаційної структури. Рада банку несе відповідальність за загальне управління ризиками, але може делегувати частину функцій комітету з управління ризиками. Підрозділ з управління ризиками, своєю чергою, забезпечує постійний моніторинг профілю ризику та інформує керівництво про недоліки моделей [7].

Важливим інструментом є внутрішнє документування: методики, процедури, порядки проведення стрес-тестування та лімітування. Наявність цих документів є обов'язковою, а їх відсутність розцінюється регулятором (НБУ) як ознака неефективності системи управління.

Таблиця 3

Інтеграція правових інструментів у систему управління ризиками суб’єктів господарювання

Компонент СУР	**Правовий інструмент**	**Функція в плануванні**
Стратегія ризиків	Декларація про ризик-апетит	Визначення меж допустимої діяльності
Моніторинг	Управлінська звітність	Зворотний зв'язок для корекції планів
Контроль	Внутрішній аудит	Оцінка ефективності виконання процедур
Процедури	Технологічні карти та регламенти	Уніфікація дій працівників у ризикових ситуаціях

Джерело: сформовано на основі [6,7].

Процес створення правових інструментів планування є складним технологічним ланцюгом, що вимагає наукового обґрунтування на кожній стадії. У науковій літературі виділяють різні підходи до визначення цих стадій, що дозволяє забезпечити якість управлінських рішень.

Згідно з поглядами фахівців процес прийняття актів управління, що включають плани, складається з наступних ключових етапів [8]:

1. Аналіз суспільних явищ, збір інформації та виявлення проблемних ситуацій, що потребують планування.

2. Вибір органу та форми правового документа (закон, постанова, наказ), що найкраще відповідає цілям планування.

3. Формування ідеї, аналіз майбутнього впливу акта та визначення пріоритетів.

4. Робота над текстом акта, що включає юридичну експертизу та залучення науковців.

5. Попередній розгляд, візування та громадське обговорення (особливо для регуляторних актів).

6. Офіційне затвердження акта та його державна реєстрація (наприклад, у Міністерстві юстиції).

7. Ознайомлення зацікавлених осіб під розпис або через офіційні медіа.

Такий структурований підхід гарантує, що правові інструменти планування будуть не лише легітимними, а й дієвими.

Важливою частиною цього процесу є правовий моніторинг, який виступає як інструмент стратегічного планування, забезпечуючи інформаційну базу для майбутніх рішень.

Науковий підхід до планування діяльності передбачає використання моніторингу нормативно-правових актів та правозастосовної практики. Це дозволяє збирати фактичний матеріал про те, як працюють існуючі норми, та де існують прогалини, що потребують врегулювання в майбутніх планах.

Моніторинг виконує роль каналу зворотного зв'язку між нормотворцем і правозастосовцем.

Отримана інформація необхідна для оцінювання результативності прийняття актів та прогнозування динаміки розвитку законодавства відповідно до інтересів держави та громадян. Таким чином, планування стає неперервним процесом удосконалення правового поля.

На рівні конкретних установ та організацій планування діяльності здійснюється через систему локальних нормативних актів, які ухвалюються керівниками підприємств у межах їхніх повноважень для регулювання трудової та службової діяльності.

До основних локальних інструментів планування належать [9]:

● Колективний договір: визначає соціально-економічні засади взаємодії роботодавця та колективу.

● Положення про оплату праці: планує витрати на персонал та систему мотивації.

● Правила внутрішнього трудового розпорядку: регулюють режим роботи та дисципліну.

● Штатний розпис: є основним інструментом кадрового планування, що визначає структуру та чисельність персоналу.

● Посадові інструкції: розподіляють обов'язки та повноваження, забезпечуючи координацію всередині організації.

Локальні акти є обов'язковими для виконання всіма працівниками після їх доведення до відома під підпис.

Процес їх розробки включає ініціювання, консультації з представницькими органами працівників, затвердження та впровадження системи моніторингу їх виконання.

Це дозволяє створювати етичне та відповідальне бізнес-середовище, де правила є зрозумілими та прозорими [10].

Таблиця 4

Локальні нормативні акти як правові інструменти планування діяльності суб'єктів господарювання

Тип локального акта	Мета планування	Ключові аспекти регулювання
Штатний розпис	Ресурсне забезпечення	Посади, оклади, надбавки, фонд оплати праці
План заходів (наприклад, муніципальний проєкт)	Досягнення конкретних результатів	Етапи, терміни, відповідальні особи, ресурси
Регламент роботи комітету	Організаційна координація	Порядок прийняття рішень, повноваження членів
Положення про управління ризиками	Стабільність та безпека	Порядок ідентифікації та контролю загроз

Джерело: сформовано на основі [9,10].

Особливе місце в системі планування займає державно-приватне партнерство (ДПП), яке розглядається як перспективний інструмент для реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. У контексті післявоєнного відновлення українських міст ДПП дозволяє залучати приватні фінансові та людські ресурси для виконання державних завдань, таких як формування Smart City. Правове планування в моделях ДПП базується на спільних взаємозв'язках, де умови розвитку партнерства чітко прописуються в контрактах. Порівняння умов розвитку ДПП свідчить про необхідність вдосконалення правових інструментів для підвищення інвестиційної привабливості таких проєктів.

Науково-методичний підхід передбачає, що планування не може бути формальним процесом. Воно вимагає залучення фахівців, використання досвіду (зокрема зарубіжного) та проведення експертних досліджень. Від глибини наукового аналізу залежить якість концепції-плану, яка визначає пріоритетність актів та черговість їх прийняття. Науково-методичний підхід до досліджуваної проблематики підкреслює необхідність системного розгляду планування як цілісного правового та управлінського процесу. Плани мають бути ієрархічно узгодженими, взаємопов'язаними між собою та обов'язковими до виконання у випадках, прямо передбачених законодавством або локальними нормативними актами суб'єктів господарювання. Важливою складовою сучасного планування є його ризик-орієнтований характер, що передбачає врахування невизначеності зовнішнього середовища шляхом застосування правових механізмів управління ризиками, визначення допустимого рівня ризику та формування ризик-апетиту організації. Не менш значущим є принцип доказовості, який реалізується через використання правового моніторингу, аналітичних матеріалів та результатів наукових досліджень як обґрунтованої бази для прийняття планових управ-

лінських і правотворчих рішень. Окремої уваги заслуговує координаційний аспект планування, що передбачає перехід від жорстких ієрархічних моделей до механізмів узгодження інтересів, партнерської взаємодії та спільної діяльності різних суб'єктів управлінських відносин.

Основними елементами наукового забезпечення планування виступають системне вивчення факторів суспільного розвитку з урахуванням економічних, соціальних та політичних потреб, застосування юридичного прогнозування з метою передбачення правових і економічних наслідків реалізації планових рішень, а також інтеграція правового моніторингу як інструменту постійної оцінки ефективності чинних правових інструментів планування. Застосування зазначених елементів забезпечує підвищення обґрунтованості управлінських рішень та сприяє мінімізації правових і управлінських ризиків у процесі планування діяльності. У підсумку такий науково-методичний підхід дозволяє трансформувати планування з формалізованої бюрократичної процедури на гнучкий і динамічний інструмент розвитку, здатний оперативно адаптуватися до змін зовнішнього середовища та забезпечувати сталий розвиток суб'єктів господарювання.

Висновки Аналіз ролі правових інструментів у плануванні діяльності демонструє, що вони є критично важливими для забезпечення ефективності як державного управління, так і корпоративного менеджменту. Правові інструменти — від стратегічних законів до локальних посадових інструкцій — створюють каркас, у межах якого можливе досягнення довгострокових цілей.

Використання всього спектру правових засобів — регулятивних, стимулюючих та охоронних — дозволяє створити збалансовану систему планування, що забезпечує сталий розвиток суспільства та держави. Перспективи подальших досліджень у цій сфері лежать у площині цифровізації правових інструментів планування та розвитку моделей державно-приватного співробітництва.

Література

1. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської. Київ : Алерта, 2023. 268 с.

2. Види планів як інструментів адміністративного права.URL:http://lib-net.com/content/10116_Vidi_planiv_yak_instrymentiv_administrativnogo_prava.html#google_vignette

3. Актуальні проблеми правового регулювання URL:https://studies.in.ua/aktualn-problemi-teoryi-derzhavi-ta-prava/3918-aktualn-problemi-pravovogo-regulyuvannya.html

4. Лук'янова Г.Ю. Система принципів як правових інструментів, що сприяють досягненню завдань координаційної функції адміністративно-правового забезпечення координації суб'єктів протидії корупції. Аналітично-порівняльне правознавство. № 1 (2024). DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.72

5. Круглов В.В. Державно-приватне партнерство як інструмент інфраструктурного відновлення українських міст. Pressing problems of public administration 1(60)/2022 URL:https://www.researchgate.net/publication/365744069_Derzavno-privatne_partnerstvo_ak_instrument_infrastrukturnogo_vidnovlenna_ukrainskih_mist

6. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України URL:https://ips.ligazakon.net/document/NT1882

7. Впровадження вимог Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах URL:https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Organizacijna_struktura_sistemi_upravlinnya_rizikami_2018-09-18_19_pr.pdf?v=6

8. Малиновський В. Я. Державне управління : навчальний посібник. — Київ: Атіка, 2009. — 608 с.

9. Локальні нормативні акти підприємства: порядок оформлення та прийняття URL:https://buh.ligazakon.net/analitycs/181564_lokaln-normativn-akti-pdprimstva-poryadok-oformlennya-ta-priynyattya

10. Розробка локальних нормативних актів для підприємств - Dextra Law URL:https://dextralaw.com.ua/rozrobka-lokalnikh-normativnikh-aktiv/

References

1. Pravovyi monitorynh yak skladova pravotvorchoi ta pravozastosovchoi diialnosti[Legal monitoring as a component of law-making and law enforcement activities]: monohrafiia / za zah. red. O.O. Kota, A.B. Hryniaka, N.V. Milovskoi. Kyiv : Alerta, 2023. 268 s.

2. Vydy planiv yak instrumentiv administratyvnoho prava[Types of plans as instruments of administrative law]. URL:http://lib-net.com/content/10116_Vidi_planiv_yak_instrymentiv _administrativnogo_prava.html#google_vignette

3. Aktualni problemy pravovoho rehuliuvannia[Current problems of legal regulation] URL:https://studies.in.ua/aktualn-problemi-teoryi-derzhavi-ta-prava/3918-aktualn-problemi-pravovogo-regulyuvannya.html

4. Lukianova H.Iu (2024) Systema pryntsypiv yak pravovykh instrumentiv, shcho spryiaiut dosiahnenniu zavdan koordynatsiinoi funktsii administratyvno-pravovoho zabezpechennia koordynatsii subiektiv protydii koruptsii[System of principles as legal instruments that contribute to the achievement of the tasks of the coordination function of administrative and legal support for the coordination of subjects of counteraction to corruption.]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. № 1. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.72

5. Kruhlov V.V. (2022) Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak instrument infrastrukturnoho vidnovlennia ukrainskykh mist. [Public-private partnership as a tool for infrastructure renewal of Ukrainian cities] Pressing problems of public administration 1(60) URL:https://www.researchgate.net/publication/365744069_Derzavno-privatne_partnerstvo_ak_instrument_infrastrukturnogo_vidnovlenna_ukrainskih_mist

6. Polozhennia pro orhanizatsiiu systemy upravlinnia ryzykamy v bankakh Ukrainy [Regulations on the organization of the risk management system in banks of Ukraine] URL:https://ips.ligazakon.net/document/NT1882

7. Vprovadzhennia vymoh Polozhennia pro orhanizatsiiu systemy upravlinnia ryzykamy v bankakh Ukrainy ta bankivskykh hrupakh [Implementation of the requirements of the Regulations on the organization of the risk management system in banks of Ukraine and banking groups] URL:https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Organizacijna_struktura_sistemi_upravlinnya_rizikami_2018-09-18_19_pr.pdf?v=6

8. Malynovskyi V. Ya.(2009) Derzhavne upravlinnia [State administration]: navchalnyi posibnyk. — Kyiv : Atika, 608 s.

9. Lokalni normatyvni akty pidpryiemstva: poriadok oformlennia ta pryiniattia [Local regulatory acts of the enterprise: the procedure for registration and adoption] URL:https://buh.ligazakon.net/analitycs/181564_lokaln-normativn-akti-pdprimstva-poryadok-oformlennya-ta-priynyattya

10. Rozrobka lokalnykh normatyvnykh aktiv dlia pidpryiemstv[Development of local regulatory acts for enterprises] - Dextra Law URL:https://dextralaw.com.ua/rozrobka-lokalnikh-normativnikh-aktiv/

УДК 658.5:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-451-468

Коваленко Олександр Михайлович доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772.

Станіславик Олена В'ячеславівна доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та маркетингу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961.

Бадюл Віталій Володимирович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 – Менеджмент, кафедра міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ: ВИБІР ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЗМІСТОВНОСТІ ТА СЦЕНАРІЮ ВПРОВАДЖЕННЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНОГО ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження організаційних підходів до діджиталізації системи управління інноваційно-активного промислового підприємства в умовах технологічної турбулентності, воєнної нестабільності та зростання вимог до швидкості й точності управлінських рішень. Обґрунтовано, що визначення функціональної змістовності цифровізації є ключовою передумовою ефективної цифрової трансформації, оскільки забезпечує цілісність цифрових змін, узгодженість управлінських функцій із цифровими інструментами та запобігає фрагментації IT-рішень. На основі зіставлення управлінських потреб із можливостями сучасних цифрових технологій (ERP, APS, MES, WMS, TMS, IoT, BI-аналітики) сформовано концептуальну карту цифровізації як логічну модель майбутньої цифрової екосистеми підприємства.

Систематизовано актуальні виклики цифрової трансформації, зумовлені організаційною інертністю, дефіцитом цифрових компетентностей, різнорівневою автоматизацією підрозділів, обмеженістю інвестицій та зростанням кіберризиків, що особливо актуально у воєнних умовах. Визначено ключові групи ризиків діджиталізації (організаційні, кадрові, технологічні, фінансові та управлінські) та окреслено їх типові наслідки для виробничих і управлінських процесів. На основі аналізу цифрової зрілості підприємства розкрито три

узагальнені сценарії цифрової трансформації – базовий, процесний і комплексний; порівняно їх масштаб, рівень інтеграції, ресурсну місткість та управлінські результати.

Доведено, що успішність цифровізації зумовлюється наявністю чіткої цифрової стратегії, розвитком цифрової культури, підвищенням компетентностей персоналу, модернізацією IT-інфраструктури та застосуванням поетапної логіки впровадження. Показано, що системно організована діджиталізація підсилює інноваційну активність, гнучкість і стійкість виробництва, мінімізує ризики та забезпечує формування інтегрованої цифрової моделі управління. Результати дослідження становлять науково-практичну основу для вибору функціональної архітектури цифровізації та адаптивного сценарію її впровадження залежно від цифрової зрілості, стратегічних орієнтирів та ресурсних можливостей інноваційно-активного промислового підприємства.

Ключові слова: діджиталізація, цифрова трансформація, система управління підприємством, інноваційно-активне підприємство, цифрова зрілість, сценарії цифровізації, інформаційні системи (ERP, MES, APS), цифрові технології, цифрова екосистема

Kovalenko Oleksandr Mykhailovych Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of International Management and Innovations, Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772.

Stanislavyk Olena Viacheslavivna Doctor of Economics, Professor, Acting Head of Department of Management and Marketing, State University of Intelligent Technologies and Telecommunications, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961.

Badiul Vitalii Volodymyrovych Applicant of the third (educational and scientific) level of higher education in the specialty 073 – Management, Department of International Management and Innovation, Odesa Polytechnic National University, Odesa.

ORGANIZATION OF DIGITALIZATION: SELECTION OF FUNCTIONAL CONTENT AND DIGITALIZATION IMPLEMENTATION SCENARIO IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF AN INNOVATION-ACTIVE INDUSTRIAL ENTERPRISE

Abstract. The article presents a comprehensive study of organizational approaches to the digitalization of the management system of an innovative and active industrial enterprise in the conditions of technological turbulence, military instability and increasing requirements for the speed and accuracy of management decisions. It is substantiated that determining the functional content of digitalization is a key

prerequisite for effective digital transformation, as it ensures the integrity of digital changes, the consistency of management functions with digital tools and prevents the fragmentation of IT solutions. Based on the comparison of management needs with the capabilities of modern digital technologies (ERP, APS, MES, WMS, TMS, IoT, BI-analytics), a conceptual map of digitalization was formed as a logical model of the future digital ecosystem of the enterprise.

The current challenges of digital transformation, caused by organizational inertia, a shortage of digital competencies, multi-level automation of units, limited investments and the growth of cyber risks, which is especially relevant in military conditions, are systematized. Key groups of digitalization risks are identified (organizational, personnel, technological, financial and managerial) and their typical consequences for production and management processes are outlined. Based on the analysis of the digital maturity of the enterprise, three generalized scenarios of digital transformation are revealed – basic, process and complex; their scale, level of integration, resource capacity and management results are compared.

It is proven that the success of digitalization is determined by the presence of a clear digital strategy, the development of digital culture, increasing personnel competencies, modernization of IT infrastructure and the use of phased implementation logic. It is shown that systematically organized digitalization enhances innovative activity, flexibility and sustainability of production, minimizes risks and ensures the formation of an integrated digital management model. The results of the study constitute a scientific and practical basis for choosing a functional architecture of digitalization and an adaptive scenario for its implementation, depending on the digital maturity, strategic guidelines, and resource capabilities of an innovative and active industrial enterprise.

Keywords: digitalization, digital transformation, enterprise management system, innovation-active enterprise, digital maturity, digitalization scenarios, information systems (ERP, MES, APS), digital technologies, digital ecosystem

Постановка проблеми. Сучасні промислові підприємства функціонують в умовах прискореного розвитку цифрових технологій, зростання ролі даних у процесах прийняття управлінських рішень та постійного підвищення вимог до ефективності бізнес-процесів. Інноваційно-активні підприємства, які прагнуть забезпечити технологічне лідерство та довгострокову конкурентоспроможність, вимушені здійснювати поступовий або комплексний перехід до цифрових методів управління. Однак діджиталізація як системне явище передбачає не лише технічне оновлення виробництва чи впровадження програмних продуктів, а й усвідомлений вибір функціональної змістовності цифрових рішень, які повинні інтегруватися у загальну архітектуру управління.

Проблема полягає в тому, що більшість промислових підприємств знаходяться на різних рівнях цифрової зрілості, що ускладнює вибір відповідного сценарію цифрової трансформації. Одним компаніям необхідні точкові цифрові

інструменти, іншим – оптимізація ключових процесів, а окремим – створення нової цифрової моделі управління, побудованої на принципах мережевості, автоматизації, даних у режимі реального часу та високого рівня гнучкості. Неправильний вибір концепції або сценарію впровадження цифровізації може призвести до розбалансування бізнес-процесів, збільшення витрат і зниження ефективності інвестицій.

Додаткові труднощі виникають через характерні для промислового сектора обмеження: інертність традиційних систем управління, дефіцит кадрів із цифровими компетентностями, нерівномірність рівнів автоматизації різних підрозділів, обмежені інвестиційні можливості, підвищені вимоги до інформаційної безпеки та необхідність забезпечення безперервності технологічних процесів. У таких умовах підприємству потрібні чіткі критерії для визначення функціональної змістовності цифрових рішень та формування сценарію цифровізації, який відповідатиме його стратегічним орієнтирам, виробничим особливостям і ресурсним обмеженням.

Отже, існує потреба у науковому обґрунтуванні організаційних підходів до вибору змістовної архітектури цифровізації та сценарію її впровадження в систему управління інноваційно-активного промислового підприємства, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифрової трансформації та організації процесів діджиталізації, зокрема у діяльності промислових підприємств, є предметом досліджень як у зарубіжному, так і в українському науковому просторі [1…18]. У працях К. Шваба, Е. Бріньолфссона, М. Портера обґрунтовано вплив цифрових технологій на економічні системи та конкурентну динаміку, підкреслено зростання ролі даних і автоматизації в модернізації управлінських моделей. Значний внесок у вивчення механізмів цифрової трансформації підприємств зроблено сучасними дослідниками, які акцентують увагу на зміні логіки створення цінності, появі нових цифрових платформ і формуванні цифрових екосистем.

Українські науковці фокусуються на питаннях становлення цифрової економіки, ролі цифрових технологій у промисловому розвитку та специфіці впровадження цифровізації в умовах економічної нестабільності та війни. Дослідження інноваційної активності промислових підприємств, проведені вітчизняними авторами, демонструють, що цифровізація є одним із базових інструментів підвищення продуктивності, скорочення витрат і посилення гнучкості виробничих систем. У науковій літературі активно обговорюються питання вибору технологічних пріоритетів, управління цифровими змінами, впровадження ERP-, MES-, SCM-систем, застосування штучного інтелекту в управлінні та організації цифрових бізнес-процесів. Водночас менше уваги приділено методології визначення функціональної змістовності цифровізації та логіці формування сценаріїв її впровадження залежно від цифрової зрілості та інноваційного потенціалу підприємства.

Крім того, недостатньо комплексно досліджено питання, пов’язані з поєднанням стратегічних цілей розвитку промислових підприємств і структурою цифрової екосистеми управління. У воєнних умовах та в період післявоєнного відновлення ця тематика набуває особливої ваги, оскільки цифрові технології стають одним із небагатьох інструментів, здатних компенсувати втрату ресурсів, покращити координацію й прискорити інноваційні процеси.

Узагальнення наявних наукових підходів виявило низку аспектів, що потребують подальшого теоретичного уточнення та обґрунтування, що і визначає логіку постановки мети даного дослідження.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування підходів до організації діджиталізації системи управління інноваційно-активного промислового підприємства через визначення функціональної змістовності цифровізації та наукове обґрунтування умов і логіки вибору сценаріїв її впровадження залежно від рівня цифрової зрілості, ресурсних можливостей та стратегічних орієнтирів підприємства.

Виклад основного матеріалу. Управління промисловим підприємством сьогодні дедалі менше нагадує класичну моделі з чітко визначеними функціями та стабільною структурою. Зміни, що колись розтягувалися на роки, нині відбуваються протягом місяців або навіть тижнів. Ринок, який раніше дозволяв діяти передбачувано, став хаотичнішим, вимогливішим і водночас більш технологічним.

У таких умовах підприємства вже не можуть спиратися лише на досвід або традиційні управлінські інструменти – їм потрібні цифрові рішення, які здатні прискорювати процеси, усувати невизначеність і давати більш точні дані для прийняття рішень.

Однак саме слово «діджиталізація» часто звучить занадто загально. Воно надто абстрактне, і кожне підприємство вкладає в нього свій зміст. Одні вважають, що достатньо автоматизувати документообіг. Інші переконані, що стратегічні зміни починаються з ERP-системи. Треті впевнені, що без аналітики даних і штучного інтелекту сучасне виробництво просто не має шансів вижити. Проте досвід десятків підприємств свідчить: ключ не у виборі конкретної технології, а у правильному визначенні функціональної змістовності цифровізації – тобто, які саме управлінські рішення, процеси й функції дійсно потребують цифрового підсилення й можуть дати найбільший ефект.

Цікаво, що багато українських підприємств під час повномасштабної війни почали розглядати цифровізацію не як щось «бажане», а як засіб виживання. Порушені ланцюги постачання, мобільність персоналу, збільшення операційних ризиків та непередбачуваність ринку змусили бізнес переглянути свої стратегії. Зрештою, цифрові рішення часто виявлялися більш надійними, ніж традиційні: автоматичний контроль запасів, віддалений доступ до систем, онлайн-аналітика, дистанційна координація процесів дозволили підприємствам залишатися конкурентними навіть у критичних умовах.

Проте й тут виникла інша проблема – вибір сценарію впровадження діджиталізації. Одні компанії поспішили встановлювати що-небудь «цифрове», очікуючи швидких результатів. Інші, навпаки, надто довго аналізували, не наважуючись зробити перший крок. Обидві крайності виявилися хибними. Без системного підходу цифровізація перетворюється на набір несумісних рішень, які працюють окремо, але не створюють цілісної цифрової екосистеми. А надмірна обережність призводить до втрати конкурентних позицій у той час, коли ринок рухається уперед.

Тому одне з ключових завдань сучасного промислового підприємства – визначити, які функціональні блоки управління необхідно цифровізувати першими, які інструменти найбільш відповідні для конкретних технологічних процесів, а головне – який сценарій цифрової трансформації забезпечить найбільш збалансований результат. Адже сценарій може бути обережним, коли підприємство рухається малими кроками; або більш амбітним – коли цифровізація зачіпає одразу кілька управлінських контурів; або навіть радикальним – коли компанія створює нову цифрову модель управління, а не вдосконалює стару.

Цифрові технології сьогодні – це не тільки інструменти оптимізації. Це засоби формування нової логіки управління, побудованої навколо даних, алгоритмів і високої швидкості реагування. Вони змінюють саме уявлення про те, як працює підприємство. Там, де раніше інформація передавалася за ланцюгом і спотворювалася на кожному етапі, тепер все відбувається в реальному часі. Там, де рішення ухвалювалися інтуїтивно або «вручну», сьогодні вони ґрунтуються на точних моделях і прогнозах.

Проте впровадження таких рішень завжди пов’язане зі складнощами. Потрібно подолати опір персоналу, навчити працівників новим інструментам, забезпечити сумісність цифрових і традиційних систем. Потрібно інвестувати в обладнання, програмне забезпечення й кібербезпеку. А ще – мати чітке бачення того, до чого саме має привести цифровізація. Без цього навіть найкращі технології не принесуть результатів.

Отже, діджиталізація – це не технічний проєкт, а стратегічна управлінська трансформація, яка потребує усвідомленого планування, компетентного управління та наукового обґрунтування вибору функціональної змістовності та сценарію її впровадження.

На сьогоднішній час глобальна діджиталізація економічних процесів виступає фактором інноваційних змін у трансформації системи управління підприємством, без якої неможливо швидко реагувати на виклики зовнішнього середовища, в першу чергу, діджитал-середовища забезпечити конкурентні переваги та сталий економічних розвиток промислового підприємства на засадах інноваційності [19].

Формування функціональної змістовності діджиталізації на інноваційно-активному промисловому підприємстві передбачає глибоке розуміння того, які

саме управлінські рішення, процеси та інформаційні потоки потребують цифрового підсилення. На практиці саме ця частина цифрової трансформації визначає, чи буде цифровізація ефективною та логічно послідовною, чи перетвориться на випадковий набір розрізнених ІТ-рішень. Багатьом підприємствам бракує системності: окремі відділи автоматизують свої процеси, але без урахування взаємозалежностей між виробництвом, логістикою, обліком, контролем якості чи управлінням запасами. Це створює інформаційні розриви, дублювання функцій та втрату єдиного управлінського контексту. Саме тому визначення змістовності цифровізації повинно спиратися на реальні потреби підприємства, а не на технічні можливості певного програмного продукту.

Перш ніж визначати, які функції мають бути цифровізовані, підприємству необхідно оцінити рівень своєї цифрової зрілості. У багатьох випадках виявляється, що високий рівень автоматизації бухгалтерського та фінансового обліку поєднується з низьким рівнем цифрової оснащеності операційного виробництва. Така нерівномірність створює ризик фрагментованої цифровізації, що підсилює розриви між підрозділами. Тому змістовність цифровізації має визначатися не за принципом «де легше впровадити», а за принципом «де цифровізація створить найбільший управлінський ефект». Виробниче планування, контроль операційних процесів, управління запасами, якість продукції, логістичні ланцюги та аналіз даних зазвичай належать до тих функцій, де цифрові рішення здатні забезпечити найбільш відчутний результат.

У процесі формування управлінської логіки цифровізації важливо розуміти, що цифрові технології не є самоціллю. Їхня роль полягає у посиленні ключових бізнес-функцій. Саме тому, після визначення проблемних зон і потреб управління, підприємство повинно виконати проєкцію цих потреб на можливі цифрові рішення. Цей етап потребує науково обґрунтованого зіставлення функцій управління з тими інструментами, які можуть їх ефективно забезпечити. Найчастіше підприємствам необхідно бачити не абстрактні характеристики технологій, а конкретну відповідність між потребою та цифровим рішенням. Саме з цією метою сформовано табл. 1, яка дозволяє системно та узгоджено відобразити функціональну архітектуру цифрової трансформації.

Взаємозв’язок управлінських функцій промислового підприємства та можливих цифрових рішень продемонстровано в табл. 1.

Таблиця 1

Взаємозв’язок управлінських функцій промислового підприємства та можливих цифрових рішень

Управлінська функція	Управлінська потреба	Відповідні цифрові рішення
Планування виробництва	Скорочення простоїв, прогнозування навантаження, синхронізація графіків	ERP-системи, APS-планувальники

Управлінська функція	Управлінська потреба	Відповідні цифрові рішення
Контроль якості	Оперативність контролю, відстеження параметрів у режимі реального часу	MES-системи, цифрові журнали, датчики контролю
Управління запасами	Зниження надлишків і дефіциту, точність обліку	WMS-системи, BI-аналітика
Логістика	Оптимізація маршрутів, скорочення часу доставок	TMS-системи, GPS-моніторинг
Управління технічним станом обладнання	Прогноз ремонтів, зменшення аварійності	SCADA, IoT-моніторинг обладнання
Управління персоналом	Прозорість завантаження, контроль продуктивності	HRM-системи, цифрові профілі компетентностей

Таблиця 1 є не просто ілюстрацією, а логічним елементом наукового обґрунтування, оскільки дозволяє порівняти управлінські потреби з можливими технологічними рішеннями. Вона демонструє системну логіку: цифровізація має бути спрямована не на систему як таку, а на вирішення конкретних управлінських задач. Наприклад, якщо підприємству бракує оперативного контролю якості, то впровадження MES-системи або цифрових датчиків контролю створить більший ефект, ніж інвестиції у вдосконалення складського обліку.

MES (Manufacturing Execution System, система управління виробництвом) – це спеціалізована система, призначена для вирішення завдань синхронізації, координації, аналізу та оптимізації випуску продукції. Абревіатуру MES іноді розшифровують як «manufacturing enterprise solutions» (корпоративні рішення для управління виробництвом); цей термін застосовується по відношенню до всіх автоматизованих систем, орієнтованим на завдання управління виробництвом. Але іноді терміном MES позначають сукупність функцій автоматизованої системи, що використовуються для оперативного управління виробництвом лише на рівні цеху [20].

І навпаки, якщо основною проблемою є логістичні втрати або хаотичність постачань, пріоритетом повинні стати TMS-рішення та інструменти цифрового моніторингу маршрутів.

Формування функціональної змістовності цифровізації повинно враховувати й ресурсні можливості підприємства. У ситуації, коли інвестиційний бюджет обмежений, а кадрова підготовка є недостатньою, складні рішення можуть виявитися надмірними. Підприємство має оцінити, які цифрові проєкти здатні забезпечити швидкий ефект, а які потребуватимуть довготривалих організаційних змін. Саме тому на практиці цифровізація часто починається з невеликих, але критичних рішень – наприклад, цифрового контролю виробничих

параметрів або автоматизації внутрішнього документообігу. Такі локальні проєкти нерідко стають основою для подальшої інтегрованої цифрової екосистеми, оскільки формують первинну культуру роботи з даними.

Наприкінці формування функціональної змістовності підприємство створює інтегровану концептуальну карту цифровізації. Це документ, який об'єднує управлінські функції, технологічні рішення та очікувані результати в єдину логічну архітектуру. Така карта слугує дороговказом для всієї цифрової трансформації і дозволяє уникнути неконтрольованого розростання непов'язаних IT-систем. Вона забезпечує цілісність цифрових змін і робить їх підконтрольними, передбачуваними та стратегічно цілеспрямованими.

Таким чином, функціональна змістовність цифровізації виступає фундаментом цифрової трансформації промислового підприємства. Від правильності її формування залежить не тільки ефективність окремих цифрових рішень, а й здатність підприємства створити повноцінну цифрову систему управління, яка забезпечить інноваційну активність, гнучкість і стійкість у довгостроковій перспективі.

Вибір сценарію впровадження діджиталізації є одним із найскладніших управлінських рішень для інноваційно-активного промислового підприємства, оскільки визначає не лише хронологію змін, а й темп трансформації, обсяг необхідних ресурсів та організаційні ризики. На практиці підприємства нерідко обирають або надто обережний, або надто радикальний шлях, що призводить до втрати рівноваги між поточними можливостями й очікуваними результатами. Саме тому розроблення реалістичного, науково обґрунтованого сценарію цифровізації повинно ґрунтуватися на попередньо визначеній функціональній змістовності, рівні цифрової зрілості виробництва та стратегічних намірах підприємства.

Сценарій цифровізації не є універсальним шаблоном – він відображає специфіку кожного окремого підприємства, його фінансові можливості, галузевий контекст, інноваційну активність, культурні особливості та стан інформаційної інфраструктури. Разом із тим, аналіз практик українських і зарубіжних компаній дозволяє виділити три узагальнені сценарії цифрової трансформації: базовий, процесний та комплексний. Ці сценарії не є взаємовиключними; підприємство може почати з одного, а потім поступово перейти до наступного, коли рівень цифрової зрілості та організаційної готовності зросте.

Базовий сценарій, який часто використовують підприємства з низьким рівнем цифрової інфраструктури, передбачає точкове впровадження окремих цифрових рішень для розв'язання найбільш нагальних управлінських проблем. Це можуть бути системи контролю виробничих параметрів, електронний документообіг, окремі модулі ERP або прості інструменти для моніторингу логістичних операцій. Базовий сценарій є мінімально ризиковим і потребує відносно невеликих інвестицій, однак забезпечує швидкі локальні результати, які згодом можуть слугувати основою для розширення цифрової екосистеми.

Процесний сценарій набуває актуальності тоді, коли підприємство досягає середнього рівня цифрової зрілості та здатне координувати цифрові рішення не лише в межах одного підрозділу, а й між кількома функціональними блоками. У цьому випадку цифровізація охоплює цілі бізнес-процеси – наприклад, планування виробництва, управління якістю або логістичний ланцюг. Такі зміни вимагають чіткої інтеграції даних між підрозділами, високої кваліфікації персоналу та складнішої IT-архітектури. Процесний сценарій дає можливість отримати системний ефект за рахунок усунення внутрішніх розривів у потоках інформації та підвищення узгодженості дій між ключовими ланками виробництва. Комплексний сценарій – найбільш амбітний та ресурсомісткий варіант цифрової трансформації. Він передбачає формування повноцінної цифрової системи управління підприємством, побудованої на інтегрованому використанні ERP-, MES-, APS-, WMS-, TMS-систем, інструментів IoT, промислової аналітики та цифрових платформ. За такого підходу підприємство переходить від окремих цифрових рішень до єдиної цифрової екосистеми, де всі процеси узгоджуються в реальному часі, а управлінські рішення приймаються на основі комплексних даних та прогнозних моделей. Комплексний сценарій забезпечує найвищий рівень інноваційності, гнучкості та стійкості підприємства, однак потребує значних інвестицій, стратегічної волі керівництва та високої організаційної дисципліни.

Щоб зробити відмінності між цими сценаріями більш наочними, доцільно узагальнити їх порівняльні характеристики. Це дозволяє побачити, як змінюється масштаб цифровізації, її організаційна складність, очікувані ефекти та вимоги до ресурсів.

Подана нижче структура не лише впорядковує інформацію, а й підсилює логіку аргументації: порівняльна характеристика основних сценаріїв діджиталізації промислового підприємства наведена в табл. 2

Порівняльний аналіз свідчить, що жоден сценарій не є «правильним» або «неправильним». Кожен із них корисний за належних умов, а головне – відповідності між обраним темпом цифровізації та здатністю підприємства сприйняти зміни. Важливо також враховувати, що підприємство може переходити від одного сценарію до іншого поступово, збільшуючи масштаб цифровізації в міру накопичення досвіду, зростання компетентності персоналу і зміцнення IT-інфраструктури.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика основних сценаріїв діджиталізації промислового підприємства

Сценарій	Характер змін	Масштаб цифровізації	Рівень інтеграції	Організаційні вимоги	Очікуваний ефект
Базовий	Точкові цифрові рішення	Обмежений	Низький	Мінімальні	Швидкий локальний результат

Сценарій	**Характер змін**	**Масштаб цифровізації**	**Рівень інтеграції**	**Організаційні вимоги**	**Очікуваний ефект**
Процесний	Цифро-візація окремих процесів	Середній	Середній	Потребує координації між підрозділами	Системне підвищення ефектив-ності
Комплекс-ний	Інтегрована цифрова екосистема	Високий	Високий	Висока цифрова зрілість, значні інвестиції	Стратегічна трансфор-мація управління

Отже, сценарій цифровізації повинен випливати з реальних можливостей і стратегічних завдань підприємства. Він має бути збалансованим, логічно узгодженим із функціональною змістовністю цифрової трансформації та адаптованим до наявних ресурсів. Правильно обраний сценарій дозволяє уникнути надмірного фінансового навантаження, мінімізувати ризики та забезпечити поступовий, але стабільний розвиток цифрової системи управління. Саме завдяки цьому підприємство отримує можливість не лише модернізувати окремі процеси, а й перетворити свою управлінську модель на адаптивну, прозору й інноваційно орієнтовану.

Успішність діджиталізації на промисловому підприємстві визначається не стільки доступністю цифрових технологій, скільки здатністю організації адаптуватися до нового середовища, долати внутрішній опір та забезпечувати сталість цифрових змін. Діджиталізація, попри свою технічну природу, є насамперед управлінською та соціальною трансформацією, що впливає на структуру влади, інформаційні потоки, культуру ухвалення рішень і професійні ролі працівників. Саме тому впровадження цифрових рішень завжди супроводжується ризиками, які вимагають попереднього аналізу та чіткого планування. Неврахування ризиків може звести нанівець навіть найперспективніший цифровий проєкт.

Нинішні умови розвитку бізнесу характеризуються появою нових видів ризиків, спричинених такими ситуаціями, як пандемія COVID-19 і воєнні дії. У таких умовах цифровізація є інструментом утримання конкурентних позицій на ринку та засобом інтеграції ризиків у можливості та науковий прогрес [21].

Одним із головних ризиків є організаційна інертність – природний спротив персоналу будь-яким змінам, які змінюють звичні практики роботи. У промислових підприємствах з їхньою усталеною структурою, глибокою спеціалізацією та жорстким регламентуванням процесів цей спротив може бути особливо сильним.

Працівники, які роками виконують ті самі операції, не завжди готові переходити на нові цифрові системи, особливо якщо не розуміють їхнього змісту або бояться втратити контроль над процесами. Відсутність достатньої інформаційної підтримки й навчання лише підсилює цей ризик.

Другою групою ризиків є кадрові, пов'язані з нестачею працівників, здатних працювати із сучасними цифровими системами. Цифровізація вимагає зовсім іншого набору компетентностей, ніж традиційні виробничі процеси, включаючи аналітичні навички, здатність працювати з даними, цифрову грамотність і розуміння логіки автоматизованих процесів. На багатьох підприємствах виникає потреба у фахівцях з IT-підтримки, аналітиках даних, операторах цифрових систем. Якщо підприємство не формує внутрішню систему розвитку кадрів, цифрові проєкти залишаються недовикористаними.

Третю групу становлять технологічні ризики, що виникають унаслідок впровадження складних IT-рішень у середовищі, яке не завжди готове до цифрового навантаження. Невідповідність IT-інфраструктури вимогам нових систем, низький рівень захисту даних, слабка інтеграція між різними цифровими рішеннями та залежність від зовнішніх постачальників можуть створювати фрагментованість і вразливості. Особливо небезпечними є ризики інформаційної безпеки, оскільки промислові підприємства дедалі частіше стають об'єктами кіберзагроз. Будь-яке втручання в системи керування обладнанням або виробничі дані може призвести до серйозних наслідків.

Окремої уваги потребують фінансові ризики, пов'язані з недооцінкою вартості цифровізації. Цифрові проєкти часто потребують не лише витрат на закупівлю програмного забезпечення, а й на модернізацію обладнання, розвиток інфраструктури, ліцензії, кібербезпеку, навчання персоналу та технічну підтримку. Якщо підприємство не враховує всі ці витрати, впровадження може виявитися незавершеним або економічно неефективним. Особливо це стосується комплексних сценаріїв цифровізації, які потребують довгострокового фінансування.

Для узагальнення ключових груп ризиків доцільно застосувати таблицю, яка систематизує їх та дозволяє оцінити характер, джерела та типові наслідки кожного ризику. Така форма систематизації є корисною не лише для наукового аналізу, а й для практичного планування цифрових проєктів, оскільки дає змогу вибудувати цілісну систему управління ризиками.

Основні групи організаційних ризиків діджиталізації промислового підприємства наведені в табл. 3.

Попри наявність ризиків, цифровізація може бути успішною, якщо підприємство дотримується ключових організаційних умов. Найважливішою з них є наявність чіткої цифрової стратегії, яка визначає не лише напрями впровадження технологій, а й логіку змін у системі управління. Стратегія повинна бути інтегрована зі загальною стратегією розвитку підприємства, оскільки цифровізація не може бути відірваною від виробничих, інноваційних і ринкових цілей.

Другою умовою є формування цифрової культури, що передбачає відкритість до інновацій, готовність до навчання та здатність працювати з даними. Керівництво має послідовно доносити важливість цифрової трансформації, чітко пояснювати її зміст і забезпечувати підтримку працівників на всіх

етапах змін. Лише тоді цифрові інструменти стають не зовнішнім примусом, а природною частиною управлінських процесів.

Україна перебуває на початковому етапі цифровізації і тому перед нею постає багато питань, що потребують відповіді. Стрімкість технологічного прогресу, мінливість пріоритетів при цьому утруднюють розробку ефективних стратегій реалізації цифрової трансформації. Разом з тим, формування цифрової культури у громадян, продуктивне використання в соціумі досягнень цифрових технологій буде підвищувати якість життя населення й сприяти інтеграції країни у європейський простір [22].

Таблиця 3

Основні групи організаційних ризиків діджиталізації промислового підприємства

Група ризиків	Характеристика ризику	Потенційні наслідки
Організаційні	Опір персоналу, небажання змінювати робочі практики, відсутність корпоративної підтримки	Затримки у впровадженні, неефективне використання цифрових рішень
Кадрові	Нестача компетентних фахівців, низький рівень цифрової грамотності	Зниження продуктивності, зростання кількості помилок, перевантаження ІТ-підрозділу
Технологічні	Недостатня інтеграція, слабка інфраструктура, кіберризики	Перебої в роботі систем, втрата даних, зупинка виробництва
Фінансові	Недооцінка вартості цифрових проєктів, невідповідність бюджету реальним потребам	Незавершені проєкти, низький економічний ефект
Управлінські	Невизначені цілі, відсутність єдиної цифрової стратегії, слабка координація	Хаотична цифровізація, дублювання рішень, втрати ресурсів

Третьою умовою успіху є інвестування у підготовку персоналу. Навіть найкраща технологія не працюватиме ефективно, якщо люди не розумітимуть її принципів. Тому навчання та підвищення кваліфікації повинні бути невід'ємною складовою цифрової трансформації. Особливо це актуально для операторів виробництва, логістичних менеджерів, технологів та спеціалістів з контролю якості, які працюють безпосередньо з цифровими інструментами.

Четверта умова пов'язана з необхідністю створення надійної інформаційної інфраструктури. Цифровізація потребує високої швидкості передачі даних, безпечних каналів комунікації, резервних систем і сучасного обладнання.

Без такого фундаменту жодний цифровий проєкт не зможе забезпечити очікуваних результатів і буде постійно стикатися з технічними обмеженнями.

П’ятою умовою успіху є застосування поетапної, еволюційної логіки трансформації. Підприємство не повинно прагнути осягнути все й одразу; значно ефективніше – впроваджувати цифрові рішення поступово, перевіряючи їх ефективність і узгодженість на кожному етапі. Такий підхід знижує ризики, забезпечує стабільність і дозволяє нарощувати цифрову зрілість органічно, без стресу для організації.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що успіх діджиталізації залежить не лише від якості цифрових рішень, а передусім від здатності підприємства організувати зміни. Лише за наявності чіткої стратегії, компетентного персоналу, сучасної інфраструктури та послідовної управлінської підтримки цифрові технології можуть трансформувати систему управління та забезпечити інноваційний розвиток промислового підприємства.

Висновки. Визначення та наукове обґрунтування організаційних підходів до діджиталізації системи управління інноваційно-активного промислового підприємства дає змогу сформувати цілісне бачення того, як цифрові технології можуть трансформувати управління та підвищити інноваційну спроможність виробництва. Проведене дослідження засвідчує, що цифровізація не зводиться до запровадження окремих технічних рішень, а є складним багаторівневим процесом, який передбачає зміну управлінської логіки, трансформацію бізнес-процесів, розвиток цифрової культури та формування нової архітектури управління на засадах даних, інтеграції та гнучкості.

Одним із ключових результатів дослідження стало обґрунтування необхідності формування функціональної змістовності діджиталізації як вихідної точки цифрової трансформації. Саме визначення того, які функції управління потребують першочергового цифрового підсилення, дозволяє уникнути фрагментарного впровадження рішень, що часто стає причиною розбалансованості цифрових проєктів. Функціональна карта цифровізації, яку формує підприємство, забезпечує логічну узгодженість, системність і пріоритизацію цифрових змін, що особливо важливо в умовах обмежених ресурсів та підвищених ризиків промислової діяльності.

Не менш значущим є встановлення реалістичних сценаріїв цифровізації. Аналіз показав, що базовий, процесний і комплексний сценарії мають різні масштаби, вимоги та управлінські наслідки, проте кожен з них може бути ефективним за певних умов.

Підприємства з низьким рівнем цифрової зрілості отримують переваги від базового сценарію, який дозволяє швидко і з мінімальним ризиком досягти локальних результатів. Підприємства середнього рівня цифрової готовності досягають істотних переваг завдяки процесній цифровізації, що охоплює цілі управлінські та виробничі цикли. А комплексний сценарій забезпечує найбільший стратегічний ефект, оскільки формує інтегровану цифрову екосистему, що

здатна забезпечити гнучкість, адаптивність і стійкість підприємства в умовах високої турбулентності ринку.

Результати дослідження також дали змогу систематизувати організаційні ризики діджиталізації та визначити умови, які забезпечують успіх цифрової трансформації. Серед найважливіших ризиків – кадрові, організаційні, фінансові та технологічні фактори, які можуть суттєво сповільнити або унеможливити реалізацію цифрових проєктів. Натомість успіх діджиталізації забезпечують чітка цифрова стратегія, підтримка керівництва, розвиток цифрових компетентностей персоналу, створення сучасної IT-інфраструктури та поетапний підхід до трансформації, що знижує ризики та підвищує ефективність впровадження.

Таким чином, організація діджиталізації системи управління інноваційно-активного промислового підприємства повинна базуватися на стратегічно виважених рішеннях, орієнтованих на системність, узгодженість та адаптивність. Цифровізація є не тимчасовою ініціативою, а довгостроковою моделлю розвитку, яка формує конкурентоспроможність підприємства, підсилює його інноваційний потенціал і забезпечує стійкість у сучасних умовах невизначеності. Правильно обрана функціональна змістовність, грамотно побудований сценарій впровадження та якісне управління ризиками створюють основу для формування нового типу промислового підприємства – підприємства, здатного швидко реагувати на виклики, ефективно використовувати цифрові ресурси й забезпечувати сталий розвиток на всіх етапах свого функціонування.

***Література*:**

1. Автоматизація управління виробництвом: прокачуємо бізнес з MES системою. *Management.com.ua: галузевий інформаційно-аналітичний портал*. 17.10.2024. URL: https://surl.li/hjmsfi

2. Андрушко М., Кузьміч О., Аркушенко П., Андрушко А. Особливості використання програмних засобів SCADA та Catman в інформаційно-вимірювальній системі для проведення випробувань ОВТ. *Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки.* 2023. Вип. 1(15), С. 8-14. URL: https://surl.li/qjroje

3. Акулюшина М., Ісламова А., Біюк В. Перспективи розвитку цифрової економіки в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 61. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-11

4. Арзянцева Д., Захаркевич Н., Іжевський П., Крушинська А. Використання штучного інтелекту в процесі ухвалення управлінських рішень на підприємстві. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Економіка»*. 2024. № 6 (34). URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/12220

5. Артьомова А.Ю. Цифрова трансформація інноваційних систем підприємств: механізми змін, зниження витрат і підвищення конкурентоспроможності. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 2. С. 1-15.

6. Бондаренко Д. Теоретичні засади цифрових трансформацій в компаніях. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 64. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-39

7.Горох О.В., Остапенко Р.М., Осипова С.К. Цифрова трансформація інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва при виборі сучасних бізнес-моделей. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2024. № 2. С. 39-49.

8.Зайченко К.С. Організаційне забезпечення інноваційного розвитку малого промислового підприємства в умовах інформатизації економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Одеса, 2020. 25 с.

9.Іванова Н., Кривко Д. Стратегічні орієнтири інноваційного розвитку промислових підприємств в умовах цифрової трансформації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2025. Вип. 1(41). С. 211-223. DOI: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-1(41)-211-223

10. Котвицька Н.М., Майстат Ю.В., Шулик П.О. Цифрова трансформація інвестиційних механізмів у забезпеченні інноваційного розвитку оборонної промисловості України. *Академічні візії*. 2025. Вип. 49. С. 1-12. URL: https://salo.li/1679984

11. Марцінковська О., Легкий О. Організаційні аспекти впровадження CRM-систем у діяльність підприємства. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. № 23. URL: https://doi.org/10.35774/rarrpsu2018.23.081

12.Мігус І.П., Коваль Я.С. Інноваційний розвиток підприємств в умовах діджиталізації економіки. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 2(62). С. 159-165.

13.Островська Г.Й., Островський О.Т. Цифрова трансформація промисловості: сучасні реалії та пріоритети розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2024. № 1-2 (75-76). С. 166-177. URL: https://salo.li/5080861

14. Саврас І.З., Фединець Н.І. Цифровізація та інноваційний розвиток підприємства: тенденції, проблеми та перспективи. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. Вип. 74. С. 108-114. URL: https://surl.li/xbktpi

15. Brynjolfsson E., McAfee A. Race Against the Machine: How the Digital Revolution Is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy. Lexington, MA: Digital Frontier Press, 2012. 92 p.

16. Brynjolfsson E., Mitchell T. What can machine learning do? Workforce implications. *Science*. 2017. Vol. 358, Iss. 6370. P. 1530-1534. URL: https://salo.li/9220dC5

17. Porter M.E. Strategy and the Internet. *Harvard Business Review*. 2001. Vol. 79, No. 3. P. 63-78.

18. Schwab K.The Fourth Industrial Revolution. Geneva:World Economic Forum,2016.172p.

19. Філиппова С.В., Свінарьова Г.Б. Діджиталізація як середовище та фактор змін системи управління підприємством. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 6. С. 330-335.

20.Manufacturing Execution System (MES). *IT Enterprise*: корпоративний веб-ресурс української компанії-розробника комплексних цифрових рішень для промисловості та бізнесу. URL: https://surl.li/mfqjfn (дата звернення: 30.11.2025).

21. Кифяк В.І. Інституційне забезпечення управління ризиками бізнесу в умовах цифровізації. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2022. № 28. С. 85-98.

22. Кобижча Н. Проблеми формування цифрової культури в україні: теоретичні та практичні аспекти. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2020. Вип. 152. С. 152-157.

***References*:**

1. Avtomatyzatsiia upravlinnia vyrobnytstvom: prokachuiemo biznes z MES systemoiu [Automation of production management: Boosting business with a MES system]. Management.com.ua: haluzevyi informatsiino-analitychnyi portal [Management.com.ua: Sectoral information and analytical portal]. 17.10.2024. https://surl.li/hjmsfi [in Ukrainian].

2. Andrushko, M., Kuzmych, O., Arkushenko, P., Andrushko, A. (2023). Osoblyvosti vykorystannia prohramnykh zasobiv SCADA ta Catman v informatsiino-vymiriuvalnii systemi dlia provedennia vyprobuvan OVT [Features of using SCADA and Catman software in the information-measuring system for testing military equipment]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho naukovo-doslidnoho instytutu vyprobuvan i sertyfikatsii ozbroiennia ta viiskovoi tekhniky – Collection of Scientific Papers of the State Research Institute for Testing and Certification of Weapons and Military Equipment*, 1(15), 8-14. https://surl.li/qjroje [in Ukrainian].

3. Akuliushyna, M., Islamova, A., Biiuk, V. (2024). Perspektyvy rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini [Prospects for the development of the digital economy in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 61. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-11 [in Ukrainian].

4. Arziantseva, D., Zakharkevych, N., Izhevskyi, P., Krushynska, A. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v protsesi ukhvalennia upravlinskykh rishen na pidpryiemstvi [Use of artificial intelligence in managerial decision-making at the enterprise]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia «Ekonomika» – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series «Economics»*, 6(34). http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/12220 [in Ukrainian].

5. Artomova, A.Yu. (2025). Tsyfrova transformatsiia innovatsiinykh system pidpryiemstv: mekhanizmy zmin, znyzhennia vytrat i pidvyshchennia konkurentospromozhnosti [Digital transformation of enterprise innovation systems: mechanisms of change, cost reduction and competitiveness enhancement]. *Sotsialnyi rozvytok: ekonomiko-pravovi problemy – Social Development: Economic and Legal Issues*, 2, 1-15 [in Ukrainian].

6. Bondarenko, D. (2024). Teoretychni zasady tsyfrovykh transformatsii v kompaniakh [Theoretical foundations of digital transformations in companies]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 64. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-39 [in Ukrainian].

7. Horokh, O.V., Ostapenko, R.M., Osypova, S.K. (2024). Tsyfrova transformatsiia innovatsiino-investytsiinoho rozvytku pidpryiemnytstva pry vybori suchasnykh biznes-modelei [Digital transformation of innovation and investment development of entrepreneurship in choosing modern business models]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh – Economic Strategy and Prospects for the Development of Trade and Services Sector*, 2, 39-49 [in Ukrainian].

8. Zaichenko, K.S. (2020). Orhanizatsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku maloho promyslovoho pidpryiemstva v umovakh informatyzatsii ekonomiky [Organizational support for innovative development of small industrial enterprises in the conditions of economic informatization]. Author's abstract of the dissertation for the Candidate of Economic Sciences, Specialty 08.00.04. Odesa [in Ukrainian].

9. Ivanova, N., Kryvko, D. (2025). Stratehichni oriientyry innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpryiemstv v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Strategic guidelines for innovative development of industrial enterprises under digital transformation]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and Prospects of Economics and Management*, 1(41), 211-223. https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-1(41)-211-223 [in Ukrainian].

10. Kotvytska, N.M., Maistat, Yu.V., Shulyk, P.O. (2025). Tsyfrova transformatsiia investytsiinykh mekhanizmiv u zabezpechenni innovatsiinoho rozvytku oboronnoi promyslovosti Ukrainy [Digital transformation of investment mechanisms in ensuring the innovative development of Ukraine's defense industry]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 49, 1-12. https://salo.li/1679984 [in Ukrainian].

11. Martsinkovska, O., Lehkyi, O. (2019). Orhanizatsiini aspekty vprovadzhennia CRM-system u diialnist pidpryiemstva [Organizational aspects of implementing CRM systems in enterprise activities]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy – Regional Aspects of Development of Ukraine's Productive Forces*, 23. https://doi.org/10.35774/rarrpsu2018.23.081[Ukr].

12. Mihus, I.P., Koval, Ya.S. (2021). Innovatsiinyi rozvytok pidpryiemstv v umovakh didzhytalizatsii ekonomiky [Innovative development of enterprises in the conditions of digitalization of the economy]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific Notes of «KROK» University*, 2(62), 159-165 [in Ukrainian].

13. Ostrovska, H.Y., Ostrovskyi, O.T. (2024). Tsyfrova transformatsiia promyslovosti: suchasni realii ta priorytety rozvytku [Digital transformation of industry: current realities and development priorities]. Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbas, 1-2(75-76), 166-177. https://salo.li/5080861 [in Ukrainian].

14. Savras, I.Z., Fedynets, N.I. (2023). Tsyfrovizatsiia ta innovatsiinyi rozvytok pidpryiemstva: tendentsii, problemy ta perspektyvy [Digitalization and innovative development of the enterprise: trends, problems and prospects]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*, 74, 108-114. https://surl.li/xbktpi [in Ukrainian].

15. Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2012). Race Against the Machine: How the Digital Revolution Is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy. Lexington, MA: Digital Frontier Press [in English].

16. Brynjolfsson, E., Mitchell, T. (2017). What can machine learning do? Workforce implications. *Science*, 358(6370), 1530-1534. https://salo.li/9220dC5 [in English].

17. Porter, M.E. (2001). Strategy and the Internet. Harvard Business Review, 79(3), 63-78 [in English].

18. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum. 172 p. [in English].

19. Fylyppova, S.V., Svinariova, H.B. (2020). Didzhytalizatsiia yak seredovyshche ta faktor zmin systemy upravlinnia pidpryiemstvom [Digitalization as an environment and a factor of changes in the enterprise management system]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 6, 330-335 [in Ukrainian].

20. IT Enterprise. (n.d.). *Manufacturing Execution System (MES). IT Enterprise: korporatyvnyi veb-resurs ukrainskoi kompanii-rozrobnyka kompleksnykh cyfrovykh rishen dlia promyslovosti ta biznesu* [IT Enterprise: corporate web resource of a Ukrainian developer of integrated digital solutions for industry and business]. Retrieved November 30, 2025, from https://surl.li/mfqjfn [in Ukrainian].

21. Kifiak, V.I. (2022). *Instytutsiine zabezpechennia upravlinnia ryzykamy biznesu v umovakh tsyfrovizatsii* [Institutional support for business risk management under digitalization]. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku – Problems of Innovation and Investment Development*, 28, 85-98 [in Ukrainian].

22. Kobyzhcha, N. (2020). *Problemy formuvannia tsyfrovoi kultury v Ukraini: teoretychni ta praktychni aspekty* [Problems of forming digital culture in Ukraine: Theoretical and practical aspects]. *Hileia: naukovyi visnyk – Hileia: Scientific Bulletin*, 152, 152-157 [in Ukrainian].

УДК 338:339.16(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-469-480

Койнак Владимир Володимирович аспірант кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https://0009-0009-3681-4149

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Анотація. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується підвищеним рівнем нестабільності зовнішнього середовища, що зумовлено сукупністю макроекономічних, геополітичних та соціально-економічних чинників. Зростання інфляційних процесів, коливання валютного курсу, зниження купівельної спроможності населення, трансформація структури та обсягів споживчого попиту, а також порушення традиційних логістичних ланцюгів постачання істотно впливають на фінансово-господарську діяльність торговельних підприємств. В умовах воєнних ризиків та післякризового відновлення бізнес-середовища суб'єкти господарювання сфери торгівлі змушені оперативно адаптуватися до змін, переглядати підходи до управління ресурсами та посилювати контроль за фінансовими потоками.

За таких умов особливої актуальності набуває проблема ефективного формування та раціонального використання активів підприємств, які є базовою передумовою забезпечення безперервності операційної діяльності, підтримання належного рівня платоспроможності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності на ринку. Необґрунтоване зростання обсягу активів або неефективна їх структура можуть призводити до зниження оборотності капіталу, заморожування фінансових ресурсів та погіршення фінансових результатів діяльності підприємства.

Активи торговельних підприємств відіграють ключову роль у процесі створення економічної вартості, оскільки формують матеріальну та фінансову основу здійснення господарських операцій, пов'язаних із закупівлею, зберіганням та реалізацією товарів. Їх обсяги, структура та динаміка значною мірою залежать від специфіки бізнес-моделі підприємства, масштабів і форм організації торговельної діяльності, рівня диверсифікації асортименту, умов функціонування споживчого ринку та загального стану національної економіки. Водночас ефективне управління активами виступає важливим інструментом мінімізації фінансових ризиків та підвищення адаптивності підприємств до змін зовнішнього середовища.

Особливе значення в системі активів торговельних підприємств належить оборотним активам, які безпосередньо забезпечують процес товарообігу,

формування товарних запасів, здійснення розрахунків із постачальниками та покупцями, а також підтримання належного рівня ліквідності. Раціональна структура оборотних активів і висока швидкість їх обороту є необхідними умовами стабільного функціонування підприємств торгівлі, особливо в періоди економічної нестабільності та зростання фінансових ризиків.

У статті здійснено комплексний аналіз активів провідних торговельних підприємств України на прикладі таких мереж, як АТБ, «Ашан» та «Метро». Досліджено склад, структуру та динаміку активів у розрізі основних їх елементів, а також оцінено ефективність використання активів з урахуванням впливу внутрішніх управлінських рішень і зовнішніх економічних чинників. У результаті дослідження визначено ключові проблеми управління активами торговельних підприємств в умовах економічної нестабільності та окреслено пріоритетні напрями підвищення ефективності їх використання з метою забезпечення фінансової стійкості, конкурентних переваг і сталого розвитку в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: активи підприємства, торговельні підприємства, структура активів, ефективність використання активів, оборотні активи, необоротні активи.

Koinak Vladimir Volodymyrovych Postgraduate student of the Department of Economy Enterprise and Business Organization, Odesa National Economic University, Odesa. https://0009-0009-3681-4149

A NEW PENSION AGENCY WILL EMERGE IN UKRAINE

Abstract. The current stage of development of Ukraine's economy is characterised by a high level of instability in the external environment, caused by a combination of macroeconomic, geopolitical, and socio-economic factors. The intensification of inflationary processes, fluctuations in the exchange rate, a decline in household purchasing power, transformations in the structure and volume of consumer demand, as well as disruptions in traditional logistics supply chains significantly affect the financial and economic performance of trade enterprises. Under conditions of heightened wartime risks and post-crisis recovery of the business environment, trade sector entities are forced to rapidly adapt to ongoing changes, revise their resource management approaches, and strengthen control over financial flows.

In such circumstances, the issue of effective formation and rational use of enterprise assets becomes particularly relevant, as assets constitute a fundamental prerequisite for ensuring the continuity of operating activities, maintaining an adequate level of solvency, financial stability, and competitiveness in the market. Unjustified growth in asset volumes or an inefficient asset structure may lead to reduced capital turnover, freezing of financial resources, and deterioration of overall financial performance.

The assets of trade enterprises play a key role in the process of economic value creation, as they form the material and financial basis for business operations related to the procurement, storage, and sale of goods. Their volume, structure, and dynamics largely depend on the specifics of the business model, the scale and organisation of trading activities, the level of assortment diversification, market conditions, and the general state of the national economy. At the same time, effective asset management serves as an important tool for minimising financial risks and enhancing enterprises' adaptability to changes in the external environment.

Of particular importance within the asset system of trade enterprises are current assets, which directly support the turnover of goods, the formation of inventories, settlements with suppliers and customers, and the maintenance of an adequate level of liquidity. A rational structure of current assets and a high turnover rate are essential conditions for the stable functioning of trade enterprises, especially during periods of economic instability and increased financial risks.

This article provides a comprehensive analysis of the assets of leading trade enterprises in Ukraine, using the examples of ATB, Auchan, and Metro. The study examines the composition, structure, and dynamics of assets, as well as evaluates the efficiency of their utilisation, taking into account the influence of internal managerial decisions and external economic factors. As a result, the key challenges of asset management in trade enterprises under conditions of economic instability are identified, and priority directions for improving asset efficiency are outlined in order to ensure financial stability, competitive advantages, and sustainable long-term development.

Keywords: enterprise assets, trade enterprises, asset structure, asset utilization efficiency, current assets, non-current assets.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку ринкової економіки ефективне формування та використання активів підприємств є однією з ключових передумов забезпечення їх фінансової стійкості, платоспроможності та конкурентоспроможності. Активи становлять матеріально-фінансову основу господарської діяльності підприємства та безпосередньо впливають на результати його функціонування, що обумовлює необхідність постійного аналізу їх структури, динаміки та ефективності використання [1]. Раціональне управління активами сприяє оптимізації витрат, підвищенню рентабельності діяльності та забезпеченню стабільного розвитку підприємства в довгостроковій перспективі.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває для торговельних підприємств, діяльність яких характеризується значною часткою оборотних активів у структурі балансу та високою залежністю від швидкості обороту вкладених ресурсів. Умови високої конкуренції, коливання попиту, інфляційні процеси та нестабільність економічного середовища зумовлюють підвищені вимоги до ефективності управління активами у сфері торгівлі. У наукових

дослідженнях підкреслюється, що нераціональна структура активів і недостатня ефективність їх використання призводять до уповільнення товарообігу, зростання витрат обігу та погіршення фінансового стану підприємств, що, у свою чергу, негативно впливає на їх ринкові позиції [2; 3].

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у поглибленому аналізі складу, структури та динаміки активів торговельних підприємств, а також у розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності їх використання з урахуванням сучасних умов функціонування ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування, структури та ефективності використання активів підприємств висвітлюються у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема І.О. Бланка, А.М. Поддєрьогіна, Г.В. Савицької, О.О. Терещенка, а також Е. Брігема та М. Ерхардта. У зазначених дослідженнях розглядаються теоретичні основи управління активами, методичні підходи до їх аналізу, а також вплив структури активів на фінансову стійкість і результати діяльності підприємств.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, питання комплексного аналізу активів торговельних підприємств з урахуванням специфіки їх бізнес-моделей, високої частки оборотних активів та сучасних умов функціонування ринку залишаються недостатньо систематизованими і розробленими не в повному обсязі, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – дослідження особливостей формування, структури та ефективності використання активів торговельних підприємств України, а також обґрунтування напрямів удосконалення управління активами в сучасних умовах функціонування ринку.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки активи підприємства є ключовим елементом його фінансового потенціалу, оскільки саме вони забезпечують здійснення операційної діяльності, формування доходів та досягнення фінансової стійкості. Для торговельних підприємств ефективне управління активами набуває особливого значення у зв'язку з високою залежністю результатів діяльності від швидкості товарообігу, структури вкладених ресурсів та рівня ліквідності. Аналіз активів торговельних підприємств передбачає дослідження їх складу, структури та динаміки, що дозволяє оцінити напрями розвитку підприємства, ступінь адаптації до змін ринкового середовища та ефективність використання наявних ресурсів.

Особливе місце в системі активів торговельних підприємств займають оборотні активи, які забезпечують безперервність операційного циклу та формують основу поточної діяльності. У процесі дослідження активів доцільним є застосування порівняльного аналізу, що дає змогу виявити відмінності у формуванні активів підприємств з різними бізнес-моделями, а також оцінити вплив структури активів на фінансові результати та стійкість торговельних компаній.

З метою практичного підтвердження теоретичних положень щодо ролі активів у забезпеченні фінансової стійкості торговельних підприємств доцільно перейти до аналізу складу та динаміки активів провідних підприємств роздрібної торгівлі України. Для цього у статті досліджено показники активів торговельних підприємств за 2021–2024 рр., що дає змогу простежити зміни в обсягах, структурі та тенденціях формування активів в умовах трансформації ринкового середовища.

Результати аналізу складу та динаміки активів торговельних підприємств на кінець року, подані в таблиці 1, дозволяють здійснити порівняльну оцінку необоротних і оборотних активів, визначити основні напрями змін у валюті балансу, а також виявити особливості формування активів залежно від масштабів діяльності та бізнес-моделі підприємств.

Таблиця 1

Аналіз складу та динаміки активів торговельних підприємств за 2021-2024 рр. (на кінець року), тис. грн.

Статті балансу	**Роки**				**Відхилення 2024 р. до 2021 р.**	
	2021	**2022**	**2023**	**2024**	**У сумі**	**У %**
ТОВ «АТБ-МАРКЕТ»						
Необоротні активи	26446223	23 101 572	24 635 585	27 807 059	1 360 836	5,1
Оборотні активи	15949226	17 979 142	22 832 801	26 714 212	10 764 986	67,5
Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	-	-	19 550	9 126	9 126	х
Валюта балансу	42395449	41080714	47 487 936	54 530 397	12 134 948	28,6
ТОВ АШАН УКРАЇНА ГІПЕР-МАРКЕТ»						
Необоротні активи	2617908	2098223	1580107	1 552 346	-1 065 562	-40,7
Оборотні активи	2615195	2211195	1916243	1 617 876	-997 319	-38,1
Валюта балансу	5233103	4309418	3496350	3170222	-2 062 881	-39,4

Статті балансу	Роки				Відхилення 2024 р. до 2021 р.	
	2021	2022	2023	2024	У сумі	У %
ТОВ «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна»						
Необоротні активи	3 107 528	3 064 744	3 205 069	3 400 463	292 935	9,4
Оборотні активи	4 432 703	3 741 963	5 540 528	6 496 160	2 063 457	46,6
Валюта балансу	7 540 231	6 806 707	8 745 597	9 896 623	2 356 392	31,3

Джерело: розраховано автором за даними [5]

Проведений аналіз складу та динаміки активів торговельних підприємств за 2021–2024 рр. свідчить про наявність різноспрямованих тенденцій у формуванні активів залежно від масштабів діяльності та бізнес-моделі підприємств.

Так, у ТОВ «АТБ-МАРКЕТ» протягом досліджуваного періоду спостерігається суттєве зростання загального обсягу активів. Валюта балансу підприємства у 2024 році порівняно з 2021 роком зросла на 12 134 948 тис. грн, або на 28,6 %. Основним фактором такого зростання стало значне збільшення оборотних активів, обсяг яких зріс на 10 764 986 тис. грн (67,5 %). Це свідчить про активне розширення торговельної діяльності, нарощування товарних запасів та підвищення масштабів операційного циклу. Необоротні активи також мали тенденцію до зростання, однак їх приріст був помірнішим, що є характерним для торговельних підприємств з орієнтацією на швидкий товарообіг.

У ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет», навпаки, зафіксовано скорочення активів протягом аналізованого періоду. Валюта балансу у 2024 році зменшилася на 2 062 881 тис. грн, або на 39,4 % порівняно з 2021 роком. Зменшення відбулося як за рахунок необоротних активів (–40,7 %), так і оборотних активів (–38,1 %), що може свідчити про оптимізацію мережі, скорочення масштабів діяльності або реструктуризацію активів підприємства.

Для ТОВ «Метро Кеш енд Кері Україна» характерною є позитивна динаміка активів. Валюта балансу за 2021–2024 рр. зросла на 2 356 392 тис. грн, або на 31,3 %. Основний приріст забезпечено за рахунок оборотних активів, які збільшилися на 2 063 457 тис. грн (46,6 %), що свідчить про розширення обсягів торговельних операцій та підвищення ділової активності підприємства. Необоротні активи також демонструють стабільне зростання, що вказує на поступове оновлення матеріально-технічної бази.

Загалом результати аналізу підтверджують, що у структурі активів торговельних підприємств домінують оборотні активи, а їх динаміка є визначальним фактором змін загального обсягу активів та фінансового потенціалу підприємств.

З огляду на значення необоротних активів у формуванні матеріально-технічної бази торговельних підприємств та забезпеченні стабільності їх діяльності, доцільним є детальніший аналіз складу та динаміки необоротних активів. Дослідження змін у вартості та структурі необоротних активів упродовж 2021–2024 рр. дозволяє оцінити інвестиційну активність підприємств, напрями оновлення основних засобів, а також рівень адаптації торговельних компаній до змін економічного середовища (табл. 2).

Таблиця 2

Аналіз складу та динаміки необоротних активів торговельних підприємств за 2021-2024 рр. (на кінець року)

Статті балансу	**Роки**				**Відхилення 2024 р. до 2021 р.**	
	2021	**2022**	**2023**	**2024**	**У сумі**	**У %**
ТОВ «АТБ-МАРКЕТ»						
Нематеріальні активи, тис. грн.	86 689	101 948	57 676	151 490	64 801	74,8
Незавершені капітальні інвестиції, тис. грн.	1 782 972	1 755 082	1 780 720	1 934 406	151 434	8,5
Основні засоби, тис. грн.	23 895 667	20 763 561	22 365 282	25 308 189	1 412 522	5,9
Інвестиційна нерухомість, тис. грн.	586 227	203 790	195 327	194 594	-391 633	-66,8
Інші фінансові інвестиції, тис. грн.	60	60	60	60	0	0,0
Довгострокова дебіторська заборгованість	3 705	3 247	2 485	2 131	-1 574	-42,5
Відстрочені податкові активи	90 903	273 884	234 035	216 189	125 286	137,8
Інші необоротні активи					0	
Разом	26 446 223	23 101 572	24 635 585	27 807 059	1 360 836	5,1

Статті балансу	Роки				Відхилення 2024 р. до 2021 р.	
	2021	2022	2023	2024	У сумі	У %
ТОВ АШАН УКРАЇНА ГІПЕРМАРКЕТ»						
Нематеріальні активи, тис. грн.	23 072	12 971	5 537	10 814	-12 258	-53,1
Незавершені капітальні інвестиції, тис. грн.	223 062	145 913	50 941	67 844	-155 218	-69,6
Основні засоби, тис. грн.	2 362 113	1 912 601	1 506 755	1 458 672	-903 441	-38,2
Довгострокова дебіторська заборгованість	9 661	26 738	16 874	15 016	5 355	55,4
Разом	2 617 908	2 098 223	1 580 107	1 552 346	-1 065 562	-40,7
ТОВ «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна»						
Нематеріальні активи, тис. грн.	75 422	183 138	286 269	381 584	306 162	405,9
Незавершені капітальні інвестиції, тис. грн.	8 674	34 006	59 291	35 794	27 120	312,7
Основні засоби, тис. грн.	2 497 542	2 365 005	2 417 984	2 604 223	106 681	4,3
Відстрочені податкові активи	482 305	454 646	413 130	342 845	-139 460	-28,9
Інші необоротні активи	43 585	27 949	28 395	36 017	-7 568	-17,4
Разом	3 107 528	3 064 744	3 205 069	3 400 463	292 935	9,4

Джерело: розраховано автором за даними [5]

Проведений аналіз складу та динаміки необоротних активів торговельних підприємств за 2021–2024 рр. свідчить про різноспрямовані тенденції розвитку їх матеріально-технічної та інвестиційної бази. За досліджуваний період ТОВ «АТБ-МАРКЕТ» демонструє загальне зростання вартості необоротних активів (+5,1%), що зумовлено насамперед збільшенням основних засобів, нематеріальних активів та відстрочених податкових активів. Це вказує на активну інвестиційну політику підприємства та розширення операційної діяльності,

попри скорочення інвестиційної нерухомості та довгострокової дебіторської заборгованості. Натомість ТОВ «АШАН УКРАЇНА ГІПЕРМАРКЕТ» характеризується суттєвим скороченням обсягу необоротних активів (–40,7%), що пов'язано зі зменшенням основних засобів та незавершених капітальних інвестицій. Така динаміка може свідчити про згортання інвестиційної активності, оптимізацію активів або адаптацію бізнес-моделі до складних макроекономічних умов.

Водночас ТОВ «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» демонструє помірне зростання необоротних активів (+9,4%), при цьому особливо динамічно зростають нематеріальні активи та капітальні інвестиції. Це свідчить про орієнтацію підприємства на розвиток інтелектуальних ресурсів, цифровізацію та довгострокове стратегічне оновлення, незважаючи на зменшення відстрочених податкових активів.

Таким чином, аналіз складу та динаміки необоротних активів дозволив оцінити інвестиційну спрямованість, рівень оновлення матеріально-технічної бази та стратегічні пріоритети розвитку торговельних підприємств у 2021–2024 рр. Водночас повна та об'єктивна оцінка фінансового стану й ефективності діяльності підприємств неможлива без дослідження активів, що безпосередньо забезпечують поточний операційний процес і формують ліквідність та платоспроможність.

У зв'язку з цим доцільним є подальший аналіз ресурсів, які беруть безпосередню участь у кругообігу капіталу та характеризують здатність підприємств своєчасно виконувати свої короткострокові зобов'язання. Саме тому наступним етапом дослідження є аналіз складу та динаміки оборотних активів торговельних підприємств за 2021–2024 рр. (на кінець року). Результати аналізу наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Аналіз складу та динаміки оборотних активів торговельних підприємств за 2021-2024 рр. (на кінець року)

Статті балансу	Роки				Відхилення 2024 р. до 2021 р.	
	2021	2022	2023	2024	У сумі	У %
ТОВ «АТБ-МАРКЕТ»						
Запаси, тис. грн.	7 771 596	8 615 062	8 370 136	10 671 534	2 899 938	37,3
Дебіторська заборгованість, тис. грн.	1 770 230	940 469	947 043	1 158 517	-611 713	-34,6
Гроші та їх еквіваленти, тис. грн.	6 407 400	8 423 611	13 515 622	14 884 161	8 476 761	132,3
Разом	15 949 226	17 979 142	22 832 801	26 714 212	10 764 986	67,5

Статті балансу	Роки				Відхилення 2024 р. до 2021 р.	
	2021	2022	2023	2024	У сумі	У %
ТОВ АШАН УКРАЇНА ГІПЕР-МАРКЕТ»						
Запаси, тис. грн.	1 389 591	1 508 727	1 284 917	1 122 602	-266 989	-19,2
Дебіторська заборгованість, тис. грн.	447 805	362 798	281 865	268 990	-178 815	-39,9
Гроші та їх еквіваленти, тис. грн.	383 703	251 751	262 897	112 580	-271 123	-70,7
Витрати майбутніх періодів, тис. грн.	10 453	10 852	11 918	8 212	-2 241	-21,4
Інші оборотні активи, тис. грн.	383 643	77 067	74 646	105 492	-278 151	-72,5
Разом	2 615 195	2 211 195	1 916 243	1 617 876	-997 319	-38,1
ТОВ «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна»						
Запаси, тис. грн.	2 045 975	1 990 953	1 972 090	2 026 682	-19 293	-0,9
Дебіторська заборгованість, тис. грн.	**828 484**	**598 185**	**671 513**	**758 467**	-70 017	8,5
Гроші та їх еквіваленти, тис. грн.	1 331 299	930 354	2 712 662	3 552 485	2 221 186	166,8
Інші оборотні активи, тис. грн.	226 945	222 471	184 263	158 526	-68 419	-30,1
Разом	4 432 703	3 741 963	5 540 528	6 496 160	2 063 457	46,6

Джерело: розраховано автором за даними [5]

Аналіз складу та динаміки оборотних активів торговельних підприємств за 2021–2024 рр. свідчить про суттєві відмінності у підходах до управління поточними ресурсами, рівні ліквідності та фінансової стійкості досліджуваних суб’єктів господарювання. Загалом оборотні активи відіграють ключову роль у забезпеченні безперервності операційної діяльності та здатності підприємств своєчасно виконувати короткострокові зобов’язання.

У ТОВ «АТБ-МАРКЕТ» спостерігається стійка тенденція до зростання обсягу оборотних активів (+67,5%), що зумовлено насамперед значним нарощуванням грошових коштів та їх еквівалентів, а також збільшенням запасів. Така динаміка свідчить про посилення платоспроможності, підвищення рівня ліквідності та ефективну політику управління грошовими потоками, незважаючи на скорочення дебіторської заборгованості.

Натомість ТОВ «АШАН УКРАЇНА ГІПЕРМАРКЕТ» характеризується суттєвим зменшенням оборотних активів (–38,1%). Скорочення запасів, грошових коштів і дебіторської заборгованості може свідчити про зниження масштабів діяльності, оптимізацію обігового капіталу або погіршення фінансових можливостей підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

У ТОВ «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» зафіксовано зростання оборотних активів (+46,6%), при цьому ключовим фактором стала позитивна динаміка грошових коштів та їх еквівалентів. Відносна стабільність запасів і помірні коливання дебіторської заборгованості свідчать про збалансовану політику управління оборотним капіталом та достатній рівень фінансової гнучкості підприємства.

Висновки. Проведене дослідження складу та динаміки активів торговельних підприємств за 2021–2024 рр. дало змогу комплексно оцінити особливості формування їх майнового потенціалу, інвестиційної активності та фінансової стійкості в умовах нестабільного економічного середовища. Аналіз охопив як необоротні, так і оборотні активи, що дозволило сформувати цілісне уявлення про ефективність управління ресурсами та стратегічні пріоритети розвитку досліджуваних компаній.

Встановлено, що ТОВ «АТБ-МАРКЕТ» характеризується найбільш стабільною та позитивною динамікою активів. Зростання як необоротних, так і оборотних активів свідчить про активну інвестиційну політику, розширення операційної діяльності, високий рівень ліквідності та здатність підприємства ефективно адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Значне нарощування грошових коштів і модернізація матеріально-технічної бази формують міцне підґрунтя для подальшого розвитку та посилення конкурентних позицій.

Для ТОВ «АШАН УКРАЇНА ГІПЕРМАРКЕТ» характерною є негативна динаміка як необоротних, так і оборотних активів, що може свідчити про зниження інвестиційної активності, скорочення масштабів діяльності та необхідність перегляду фінансово-економічної стратегії. Зменшення обсягів основних засобів, запасів і грошових коштів потенційно обмежує можливості підприємства щодо забезпечення довгострокової стійкості та конкурентоспроможності.

Водночас ТОВ «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» демонструє помірно позитивну динаміку активів, що поєднує зростання оборотних ресурсів із вибірковим оновленням необоротних активів. Така структура свідчить про збалансовану модель управління капіталом, орієнтовану на підтримання ліквідності, фінансової гнучкості та поступовий стратегічний розвиток.

Результати дослідження підтверджують, що ефективне управління структурою активів є ключовим чинником забезпечення фінансової стійкості, платоспроможності та довгострокового розвитку торговельних підприємств. Виявлені відмінності у динаміці активів відображають різний рівень адаптації компаній до сучасних економічних викликів і можуть бути використані як аналітична основа для формування управлінських рішень та стратегій розвитку в торговельному секторі.

Література:

1. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: підручник. 8-ме вид., переробл. і допов. Київ : КНЕУ, 2018. 552 с.
2. Бланк І. О. Управління активами підприємства : навч. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2016. 448 с.
3. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. 7-ме вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2020. 654 с.
4. Крамаренко Г. О., Чорна О. Є. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 392 с.
5. Рішення для бізнесу YouControl – повне досье на кожну… URL: https://youcontrol.com.ua/ (дата звернення 10.12.2025).

References:

1. Poddierohin A. M. (2018). Finansy pidpryiemstv [Corporate finance]. Kyiv: Kyiv National Economic University. 552 p. [in Ukrainian].
2. Blank I. O. (2016). Upravlinnia aktyvamy pidpryiemstva [Enterprise asset management]. Kyiv: Nika-Center. 448 p. [in Ukrainian].
3. Savytska H. V. (2020). Ekonomichnyi analiz diialnosti pidpryiemstva [Economic analysis of enterprise activity]. 7th ed. Kyiv: Znannia. 654 p. [in Ukrainian].
4. Kramarenko H. O., Chorna O. Ye. (2019). Finansovyi analiz [Financial analysis]. Kyiv: Center of Educational Literature. 392 p. [in Ukrainian].
5. Pishennia dlia biznesu YouControl – povne dosie na kozhny… URL: https://youcontrol.com.ua/ (data zvernennia 10.12.2025) [YouControl business solution – full dossier on each…]. YouControl. (accessed 10 December 2025). [in Ukrainian].

УДК 005.591:658.8:005.332.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-481-493

Котлубай Вячеслав Олексійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-4560-7063.

Капустян Ірина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-4915-7864.

Редіна Євгенія Валентинівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-2050-2986.

ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ У СТАРТАП-МЕНЕДЖМЕНТІ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ІННОВАЦІЙНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ

Анотація. У статті досліджено цифровий маркетинг як ключовий стратегічний фактор підвищення інноваційності та економічної ефективності бізнесу в умовах стартап-менеджменту. В контексті швидкої цифровізації економіки, зростання конкуренції на глобальних ринках та обмеженості ресурсів стартапів, традиційні маркетингові стратегії часто виявляються недостатніми для забезпечення стійкого зростання та оптимізації витрат. Авторами обґрунтовано, що інтеграція цифрових інструментів (соціальні мережі, SEO, контент-маркетинг, аналітика даних) сприяє стратегічному посиленню конкурентоспроможності стартапів через підвищення ROI, зниження CAC та зростання LTV клієнтів. Окрім того, підкреслено, що в умовах цифрової трансформації бізнесу, особливо в Україні під впливом воєнних викликів, цифровий маркетинг стає невід'ємним елементом адаптації до нестабільного середовища, дозволяючи стартапам ефективно управляти ресурсами та реагувати на ринкові зміни в реальному часі.

Зосереджено увагу на специфіці застосування цифрового маркетингу в життєвому циклі стартапів, з урахуванням викликів війни та цифрової трансформації в Україні. Проаналізовано вплив цифрових стратегій на ключові показники економічної ефективності, зокрема прибутковість, масштабованість та адаптивність бізнес-моделей, з акцентом на те, як інструменти на кшталт таргетованої реклами та даних аналітики сприяють мінімізації ризиків і максимізації прибутків. Досліджено також взаємозв'язок між цифровим маркетингом та інноваційними бізнес-моделями, де підкреслено роль даних для

прийняття обґрунтованих рішень, а також потенціал для створення стійких конкурентних переваг у динамічному середовищі.

Запропоновано алгоритм впровадження цифрових маркетингових стратегій у стартап-менеджменті з урахуванням організаційних особливостей, ринкових умов та технологічних можливостей, включаючи етапи діагностики, проєктування, реалізації, моніторингу та оптимізації. Результати дослідження мають практичну значущість для менеджерів стартапів, маркетологів та інвесторів, які прагнуть оптимізувати ресурси та забезпечити стійке економічне зростання в умовах невизначеності, пропонуючи конкретні рекомендації щодо інтеграції моделі DIMES для досягнення балансу між інноваціями та ефективністю. Крім того, обґрунтовано, що впровадження таких стратегій може значно знизити економічні ризики, сприяючи довгостроковій стійкості бізнесу.

Ключові слова: цифровий маркетинг, стартап-менеджмент, економічна ефективність, бізнес-моделі, цифрова трансформація, маркетингові стратегії, стратегічні управлінські рішення, інновації, конкурентоспроможність.

Kotlubai Viacheslav Oleksiyovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Management, National University «Odessa Law Academy», Odessa, https://orcid.org/0000-0002-4560-7063.

Kapustian Iryna Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Management, National University «Odessa Law Academy», Odesa, https://orcid.org/0000-0002-4915-7864.

Redina Yevheniia Valentynivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Management, National University «Odessa Law Academy», Odesa, https://orcid.org/0000-0002-2050-2986.

DIGITAL MARKETING IN STARTUP MANAGEMENT AS A STRATEGIC FACTOR IN INCREASING INNOVATION AND ECONOMIC EFFICIENCY IN BUSINESS

Abstract. The article examines digital marketing as a key strategic factor in increasing innovation and economic efficiency in business in the context of start-up management. In the context of rapid digitalisation of the economy, growing competition in global markets and limited resources of start-ups, traditional marketing strategies often prove insufficient to ensure sustainable growth and cost optimisation. The authors argue that the integration of digital tools (social networks, SEO, content marketing, data analytics) contributes to the strategic strengthening of the competitiveness of startups by increasing ROI, reducing CAC, and increasing customer LTV. In addition, it is emphasised that in the context of digital business transformation, especially in Ukraine under the influence of military challenges, digital marketing is

becoming an integral part of adapting to an unstable environment, allowing startups to effectively manage resources and respond to market changes in real time.

Translated with DeepL.com (free version)Attention is concentrated on the specificities of deploying digital marketing across the startup lifecycle, accounting for the exigencies of war and digital transformation in Ukraine. The analysis delineates the impact of digital strategies on principal indicators of economic efficiency, including profitability, scalability, and adaptability of business models, with particular emphasis on how instruments like targeted advertising and data analytics mitigate risks and maximize returns. The interrelation between digital marketing and innovative business models is explored, highlighting the role of data in informed decision-making and the potential for forging enduring competitive advantages in a dynamic milieu.

An algorithm for implementing digital marketing strategies in startup management is proposed, incorporating organizational peculiarities, market conditions, and technological capabilities, encompassing stages of diagnostics, design, execution, monitoring, and optimization. The research outcomes possess practical significance for startup managers, marketers, and investors endeavoring to optimize resources and secure sustainable economic growth under uncertainty, offering precise recommendations for integrating the DIMES model to achieve equilibrium between innovation and efficiency. Moreover, it is argued that the adoption of such strategies can substantially attenuate economic risks, fostering long-term business resilience.

Keywords: digital marketing, start-up management, economic efficiency, business models, digital transformation, marketing strategies, strategic management decisions, innovation, scalability, competitiveness.

Постановка проблеми. В умовах прискореної цифровізації економіки, посилення глобальної конкуренції та обмеженості фінансових ресурсів, стартапи стикаються з викликами забезпечення економічної ефективності бізнесу. Постійні зміни ринкових умов, нестабільність попиту та висока вартість залучення клієнтів є факторами, що формують хронічні ризики для стійкості стартапів.

Стартап-менеджмент, зокрема в Україні під впливом воєнних подій, характеризується нерегламентованим навантаженням, відсутністю чітких меж між операційною діяльністю та стратегічним плануванням, а також дефіцитом адаптивних інструментів для оптимізації витрат. Унаслідок цього спостерігається зниження рівня ROI, зростання CAC та зменшення LTV, що є ключовими індикаторами економічної ефективності.

Традиційні моделі маркетингу виявляються недостатніми для подолання зазначених викликів, оскільки не враховують швидкості цифрових змін, персоналізацію споживацької поведінки та потребу в даних для прийняття стратегічних рішень. У зв’язку з цим актуальним стає пошук інноваційних підходів до інтеграції цифрового маркетингу в стартап-менеджмент, які б забезпечували не лише зростання, а й економічну стійкість бізнесу на стратегічному рівні.

Одним із таких інструментів є цифровий маркетинг – застосування онлайн-каналів та аналітики для оптимізації взаємодії з аудиторією. Попри зростаючий інтерес до цифрового маркетингу в підприємництві, його роль як стратегічного фактора економічної ефективності в стартапах досі залишається недостатньо вивченою. Наведене обумовлює необхідність наукового аналізу потенціалу цифрового маркетингу як складової системи управління економічними ресурсами в стартап-менеджменті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням цифрового маркетингу, його чинників та наслідків для економічної ефективності бізнесу присвячено значну кількість наукових досліджень, як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі. Класичну основу для розуміння маркетингу в стартапах становлять праці С.О. Солнцева у співавторстві, який описав маркетинг стартап-проєктів як процес адаптації до життєвого циклу [1]. Особливу увагу в контексті стратегічних орієнтирів маркетингу заслуговує робота П.О. Самуся, де обґрунтовано роль цифрових технологій у стартап-підприємництві [2]. Запропонований у роботі підхід є методологічною основою для розуміння впливу цифровізації на економічну ефективність. Цифровий маркетинг як інструмент підвищення ефективності активно досліджується у працях В.В. Гобели та Г.З. Леськів, де розглядається менеджмент стартапів з акцентом на інноваційні стратегії [3]. При цьому, вказується на його позитивний ефект за умови правильного впровадження. Також вагомий внесок у вивчення маркетингових механізмів у стартапах зробили О.В. Вітровська, яка підкреслює теоретичні засади стартап-менеджменту [4], та Фукс К.В. автор статті про особливості маркетингу через життєвий цикл стартапу [5]. І. Пономаренко та М.В. Андрєян розглядають маркетинг в умовах діджиталізації [9]. Цінним у контексті цифрового маркетингу в умовах війни є дослідження Горбаль Н.І. та Сліпачик С.В. про його перспективи в Україні [6], а також Витвицької О., Суворової С. та Корюгіна А. про вплив на розвиток підприємництва [7]. О.Л. Кравченко обґрунтовує взаємозв’язок цифрового маркетингу та бізнес-ефективності [8].

Незважаючи на наявність фундаментальних напрацювань, питання комплексного застосування цифрового маркетингу саме як фактора економічної ефективності в умовах стартап-менеджменту залишається недостатньо дослідженим. Наведене визначає потребу в подальшому аналізі та емпіричному обґрунтуванні ефективності цифрових практик у сфері управління бізнесом.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка концептуальної моделі як стратегічного інструмента інтеграції цифрового маркетингу в систему управління економічною ефективністю стартапів, а також формування практичного алгоритму її впровадження й критеріїв оцінювання в стартап-середовищі.

Виклад основного матеріалу. Цифровий маркетинг визначається як комплексне використання онлайн-каналів, даних та технологій для взаємодії з аудиторією, що виникає внаслідок цифрової трансформації бізнесу, особливо у

сферах з підвищеною конкуренцією та обмеженістю ресурсів. Згідно з підходами [1; 2], він включає три основні компоненти: контент-стратегії, аналітику та персоналізацію, які проявляються з особливою силою в стартапах.

Згідно з теорією цифрової трансформації, запропонованою в [6; 7], ефективність бізнесу формується на основі задоволення потреб у масштабовальності, адаптивності та оптимізації витрат. У разі порушення хоча б однієї з них стартапи відчувають втрату контролю, значущості діяльності, що знижує економічний тонус та призводить до неефективності.

Цифровий маркетинг розглядається як системне впровадження цифрових елементів у маркетингові процеси з метою підвищення ROI, зниження CAC та зростання LTV [8; 9]. На відміну від традиційного маркетингу, цифровий впливає не лише на раціональний, а й на поведінковий рівень сприйняття ринку, створюючи ефект зростання завдяки механікам даних, автоматизації та таргетингу [10].

Згідно з моделлю цифрової економіки, ефективний цифровий маркетинг повинен враховувати ключові драйвери: інновації, дані, інтеграцію, ефективність та стійкість [11].

Наведене дозволяє адаптувати маркетингові механіки до специфіки стартапів, враховуючи індивідуальні відмінності бізнес-моделей.

Стартапи, особливо в IT-сфері, відзначаються високою динамікою змін, що підсилює потребу в цифрових стратегічних рішеннях. Саме цифровий маркетинг, як одне із таких рішень, здатне забезпечити не лише інструмент впливу на ринок, а й канал економічної оптимізації, що критично важливо в умовах обмежених ресурсів та воєнних викликів [12].

Таким чином, цифровий маркетинг має потенціал стати важливою складовою стратегії економічної ефективності, впливаючи на ті компоненти бізнес-моделей, які безпосередньо пов’язані з профілактикою неефективності в стартапах.

Економічна неефективність у стартапах найчастіше проявляється у трьох взаємопов’язаних формах: високому CAC, низькому ROI та обмеженій масштабовальності [13]. Цифрові маркетингові механізми, які використовуються в бізнес-середовищі, можуть виступати як превентивні інструменти зниження ризику цих проявів.

1. Зменшення CAC через таргетовану аналітику та автоматизацію. Одна з головних причин неефективності – відсутність точного залучення аудиторії [14]. Цифровий маркетинг компенсує цей дефіцит через інструменти SEO, PPC та соціальних мереж, що дає стартапам можливість оптимізувати витрати на залучення клієнтів. Наприклад, інтеграція аналітики даних дозволяє бачити результати в реальному часі, що створює позитивний економічний ефект [15].

2. Протидія низькому ROI за допомогою контент-стратегій та персоналізації. Соціальні механіки (контент-маркетинг, email-кампанії, A/B-тестування) сприяють відновленню взаємодії з клієнтами. В умовах неефективності

стартапи втрачають фокус на прибутковості. Цифровий маркетинг активізує персоналізацію та підвищує конверсію [5].

3. Підвищення масштабовальності через інтеграцію цифрових платформ. Автоматизовані інструменти, публічне визнання бренду в онлайн-каналах, система метрик – усе це підсилює економічну стійкість. Наведене особливо важливо в умовах, коли зростання відкладається, а щоденна діяльність не завжди має миттєвий ефект [3].

Крім того, цифровий маркетинг підтримує адаптивність та контроль над бізнес-процесами, дозволяючи стартапам вибирати канали зростання, що знижує ймовірність втрат. Теорія цифрової трансформації підтверджує, що задоволення потреби в даних – ключовий чинник економічної стійкості [4].

Важливо, що ефект цифрового маркетингу не є універсальним: його сила залежить від дизайну, контексту та культури стартапу. Невдала реалізація може викликати зворотний ефект – витрати на технології або сприйняття як неефективного. Тому необхідно дотримуватись принципів гнучкості, адаптивності та відповідності змісту цифрових елементів бізнес-цілям [2].

Таким чином, при стратегічному підході до впровадження цифрових інструментів можливо не лише підвищити ефективність, а й значно знизити економічні ризики в стартап-менеджменті.

У кількох великих дослідженнях було зафіксовано позитивний вплив цифрового маркетингу на економіку стартапів. Зокрема, у [1] було впроваджено стратегії для IT-стартапів, де учасники відзначили зростання ROI та зниження CAC. Отримані результати підтвердили, що цифровий маркетинг сприяє покращенню як операційних, так і фінансових аспектів.

Дослідження [6] було присвячене перспективам в умовах війни, де інструменти цифрового маркетингу досягли високої ефективності в адаптації бізнесу. Крім того, розробники демонстрували високу адаптивність до цифрових стратегій.

У дослідженні [7] було розглянуто вплив на підприємництво, де зафіксовано зниження витрат та зростання стійкості. Тобто це підтверджує гіпотезу про те, що цифрові елементи відіграють важливу роль у підтриманні економічної поведінки в динамічних стартапах.

На основі узагальнення теоретичних підходів [1; 2; 3] та аналізу практик стартапів запропоновано авторську концепцію адаптивної моделі цифрового маркетингу DIMES (Digital – цифрова інтеграція; Innovation – інновації; Marketing – маркетинг; Efficiency – ефективність; Sustainability – стійкість) як інструмент впливу на ключові чинники економічної неефективності.

Концептуальна DIMES-модель сконструйована з урахуванням балансу між індивідуальними та ринковими детермінантами ефективності, з фокусом на підтримку зростання, інновацій, маркетингу, ефективності та стійкості. Вона базується на п’яти міжпов’язаних модулях, кожен з яких є функціональним елементом цифрового контуру управління:

1. D (Digital) – цифрова інтеграція. Ключова умова ефективності – інтеграція онлайн-каналів. В межах DIMES-архітектури пропонується запровадження систем даних, які мають бути персоналізованими та візуалізованими у вигляді дашбордів. Такий підхід сприяє контролю над витратами.

2. I (Innovation) – інновації. Відповідно до теорії трансформації, інновації є критично важливими для зростання [6]. У моделі DIMES інновації реалізуються через A/B-тестування, кастомізацію стратегій та залучення до формування правил. Такий підхід сприяє відповідальності за результат.

3. M (Marketing) – маркетинг. Втрата фокусу на клієнтах є чинником неефективності. Компонент Marketing передбачає створення рамки через комунікацію місії, визнання впливу та відображення внесків. Практики storytelling впроваджуються для бренду.

4. E (Efficiency) – ефективність. Цей компонент фокусується на динамічній взаємодії через механіки – таргетинг, аналітику тощо. Головна мета – активізація ROI. Досвід впровадж. в [8; 9] довів ефективність як стимуляторів активності.

5. S (Sustainability) – стійкість. Неефективність виникає від перенавантаження. У моделі DIMES запропоновано практики моніторингу, саморефлексії та сигнали стану. Це сприяє нормалізації процесів.

На рис. 1 представлено візуалізацію взаємозв'язку між цими компонентами у вигляді кругової моделі, що символізує їхню циклічність і взаємопроникнення. Цифровий маркетинг як метод управління ефективністю активно досліджується. Більшість робіт зосереджуються на окремих інструментах або навчальних процесах, однак питання системної інтеграції в стартапи залишається недостатньо опрацьованим.

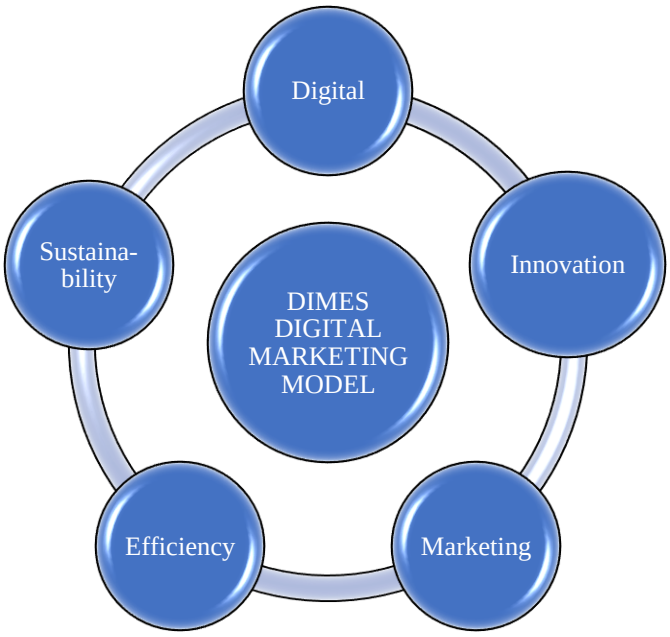

Рис. 1. Концептуальна циклічна модель DIMES
Джерело: побудовано авторами

Порівняння підходів до цифрового маркетингу в стартапах наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння підходів до цифрового маркетингу у стартапах

Автор / Рік	**Основний підхід**	**Переваги**	**Недоліки**
Солнцев С.О. та співавтори, 2019	Маркетинг через життєвий цикл	Підвищення залученості	Відсутність довгострокового ефекту
Самусь П.О., Швець А.Д., Сілічова Т.В., 2025	Стратегічні орієнтири в цифрових технологіях	Системність, чітка методологія	Потребує значних ресурсів
Гобела В.В., Леськів Г.З., 2024	Менеджмент з інноваціями	Комплексне охоплення факторів	Висока складність впровадження
Авторська модель DIMES, 2025	Поєднання інтеграції, інновацій та ефективності	Адаптивність, універсальність	Потребує налаштування під ринок

Джерело: складено авторами на основі [1; 2; 3]

Узагальнений алгоритм впровадження концептуальної моделі DIMES, сформований на основі аналізу потреб стартапів, передбачає п’ять послідовних етапів (табл. 2):

Таблиця 2

Алгоритм впровадження моделі

Етап	**Мета**	**Завдання**	**Результат**
1. Діагностика	Виявити рівень ефективності	Провести аналіз даних та опитування	Звіт про стан бізнесу
2. Проєктування	Розробити план цифрового маркетингу	Визначити інструменти та метрики	Документ з планом впровадження
3. Реалізація	Запустити цифрові механізми	Інтегрувати у процеси	Активні цифрові елементи
4. Моніторинг	Відстежити результативність	Збирати фідбек	Дані для корекції моделі
5. Оптимізація	Підвищити ефективність	Внести зміни	Покращена модель DIMES

Джерело: складено авторами

Реалізація моделі має ґрунтуватися на таких принципах:

1. Добровільність інтеграції. Цифровий маркетинг опційний, без тиску.
2. Прозорість та чесність. Усі метрики, канали й етапи – відкриті.
3. Адаптивність. Інструменти змінюються відповідно до ринку.
4. Ціннісна відповідність. Цифрові елементи не суперечать бізнес-культурі.

Серед обмежень реалізації моделі DIMES можна виокремити низку ключових стратегічних аспектів, які випливають з специфіки стартап-середовища, цифрової трансформації та зовнішніх факторів, таких як війна в Україні. Зокрема, це: можливе сприйняття цифрових інструментів як надмірних у командах з низьким рівнем технічної грамотності; ризик зниження інтересу до моделі при відсутності постійної новизни та динаміки; надмірна залежність від даних і онлайн-інфраструктури як фактор ризику в умовах нестабільності, включаючи кіберзагрози та перебої в доступі до інтернету.

У процесі впровадження моделі DIMES, як і будь-якої інноваційної концепції в стартап-менеджменті, можуть виникати певні обмеження, які потребуватимуть системного аналізу та стратегічного подолання для забезпечення ефективності. Згідно з дослідженнями [6; 7], такі обмеження часто пов’язані з організаційними, технологічними та зовнішніми факторами, що вимагають комплексного підходу до їх мінімізації.

Перше обмеження може полягати в можливому сприйнятті цифрових інструментів як надмірних або складних у командах з низьким рівнем технічної грамотності, що характерно для багатьох українських стартапів, особливо в умовах обмежених ресурсів [13]. Наведене може призводити до опору змінам, зниження мотивації персоналу та уповільнення процесів інтеграції. Шляхи подолання цього обмеження включають проведення попереднього навчання та освітніх програм, спрямованих на підвищення цифрової компетентності команди. Наприклад, рекомендується організувати серію семінарів або вебінарів з фокусом на простих інструментах, таких як базові аналітичні платформи (Google Analytics чи аналогічні), з демонстрацією їхньої безпосередньої користі для бізнесу. Крім того, впровадження пілотних тестів на обмеженій групі співробітників дозволить візуалізувати переваги моделі, сприяючи поступовій адаптації. Інтеграція простих інструментів на початковому етапі, з поступовим ускладненням, забезпечить м’який перехід і знизить психологічний бар’єр, як це показано в практиках [9; 10].

Друге обмеження може бути пов’язане з ризиком зниження інтересу до моделі при відсутності постійної новизни, що може проявлятися в монотонності стратегій і втраті динаміки, особливо в довгостроковій перспективі [11]. Унаслідок цього стартапи можуть стикатися з демотивацією команди та зниженням ефективності, оскільки цифровий маркетинг вимагає постійного оновлення для підтримки конкурентоспроможності. Для подолання цього рекомендується регулярне оновлення стратегій через механізми A/B-тестування,

які дозволяють експериментувати з варіантами кампаній і швидко реагувати на ринкові зміни. Крім того, моніторинг зворотного зв'язку від команди та клієнтів шляхом опитувань або аналітики даних забезпечить вчасне виявлення проблем і коригування. Впровадження гнучких модулів, таких як модульні компоненти моделі DIMES, дозволить адаптувати систему до нових трендів, наприклад, інтеграцію AI-інструментів для автоматизації, що підтримує стійкий інтерес і ефективність, як обґрунтовано в [14; 15].

Третє обмеження може стосуватися надмірної залежності від даних і онлайн-інфраструктури, що стає критичним фактором ризику в умовах війни, коли можливі перебої в інтернет-доступі, кібератаки або регуляторні обмеження [6; 12]. Наведене може призводити до втрат даних, порушення стійкості бізнес-процесів і зростання витрат на відновлення. Шляхи подолання включають використання резервних офлайн-стратегій, таких як локальні бази даних або гібридні моделі, де частина процесів виконується автономно. Диверсифікація джерел даних (наприклад, комбінація онлайн-аналітики з офлайн-опитуваннями) знизить залежність від єдиного каналу. Крім того, впровадження систем кібербезпеки, включаючи шифрування та резервне копіювання, мінімізує ризики втрат, як це рекомендовано в контексті цифрової трансформації [7; 8]. Загалом, подолання цих обмежень вимагає інтегрального стратегічного підходу, з акцентом на моніторинг і адаптацію, що забезпечить стійкість моделі DIMES у реальних умовах стартап-менеджменту.

У цілому, концептуальна модель DIMES може розглядатись як практико-орієнтований підхід до управління економічною динамікою в контексті зростання загроз неефективності, здатний забезпечити гнучке поєднання функцій зростання, оптимізації та інтеграції.

Висновки. Дослідження показало, що цифровий маркетинг може ефективно використовуватися як стратегічний фактор підвищення інноваційності та економічної ефективності в стартап-менеджменті, зокрема в умовах цифрової трансформації та воєнних викликів в Україні. Концептуальна модель DIMES, розроблена на основі теоретичних підходів таких вчених, як Солнцев С.О., Самусь П.О., Гобела В.В. та інші, має велике значення для інтеграції в систему управління бізнесом, оскільки вона не лише підвищує ROI, а й створює умови для оптимізації витрат та формування стійкості.

Модель передбачає п'ять ключових компонентів, кожен з яких сприяє підтримці економічного благополуччя через цифрову інтеграцію, інновації, маркетинг, ефективність і стійкість. Такий підхід забезпечує баланс між ринковими потребами та бізнес-цілями, стимулюючи стартапи до зростання, сприяє оптимізації ресурсів та зниженню ризиків.

Алгоритм впровадження концептуальної моделі DIMES, побудований на основі п'яти етапів (діагностика, проєктування, реалізація, моніторинг, оптимізація), дозволяє не лише побудувати адаптивну систему маркетингу, а й забезпечити стійке підвищення ефективності бізнесу.

Ключовими принципами впровадження є добровільність, прозорість та адаптивність, що дозволяє коригувати систему відповідно до фідбеку та специфіки кожного стартапу.

Запропонована концептуальна модель може бути використана як основа для практичного впровадження цифрового маркетингу в стратегічному управлінні бізнесом в умовах стартап-менеджменту. Її застосування має практичне значення для менеджерів, маркетологів та інвесторів, оскільки вона дозволяє не тільки підтримати високий рівень ефективності, а й зменшити ризики, забезпечуючи стійку динаміку та зростання у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Солнцев С.О., Зозульов О.В., Юдіна Н.В., Царьова Т.О., Язвінська Н.В. Маркетинг стартап-проектів: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 218 с. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/def1ea66-58ac-42d4-bda0-1e486eed4721/content.

2. Самусь П.О., Швець А.Д., Сілічова Т.В. Стратегічні орієнтири маркетингу в стартап-підприємництві в умовах поширення цифрових технологій. Проблеми системного підходу в економіці. 2025. № 2. С. 25-32. URL: http://www.psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_99_2025_ukr/25.pdf

3. Гобела В.В., Леськів Г.З. Менеджмент стартапів: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 188 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8616/1/menedzStartup_Maket.pdf

4. Вітровська О.В. Теоретико-методологічні засади стартап-менеджменту. Економічний розвиток України. 2017. № 1. С. 45-52. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/259

5. Фукс К.В. Особливості маркетингу стартапу крізь його життєвий цикл. Eastern Europe: Економіка та управління підприємствами. Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. 2023. № 2 (39). С. 47-52. URL: https://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/39_2023/10.pdf

6. Горбаль Н.І., Сліпачик С.В. Діджитал-маркетинг: особливості та перспективи застосування в Україні в умовах повномасштабної війни. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. Наука та інновації. 2024. № 2 (12). С. 26-38. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/dec/37226/menedzhmentnadoi-26-38.pdf

7. Витвицька О., Суворова С., Корюгін А. Вплив цифрового маркетингу на розвиток підприємництва в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 40. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1518

8. Вдовічена О.Г., Дюгованець О.М., Чернова І.В. Digital-маркетинг як інструмент підвищення ефективності бізнесу. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 2. С. 81-87. URL: https://lnk.ua/R4aoMqZVJ

9. Андрєян М.В., Пономаренко І.В. Маркетинг в умовах діджиталізації економіки країни. ПУЕТ, 2023. URL: https://puet.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/zt_marketyng-v-umovah-didzhytalizacziyi_2023.pdf

10. Чаркіна Т.Ю., Задоя В.О. Діджитал менеджмент та маркетинг як центральний фактор розвитку цифрової економіки. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2024. № 88. С. 100-110. URL: http://btie.kart.edu.ua/article/view/326974

11. Гринько Т.В., Гвінашвілі Т.В3., Малькова О.С. Цифровий маркетинг – філософія, стратегія і тактика бізнесу. Ефективна економіка. 2024. № 5. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/download/3764/3799/8870

12. Кабанова О.О., Терент'єва Н.В., Рагуліна Н.В. Цифровий бренд і його вплив на українську економіку. Актуальні питання економічних наук. МЕГУ, 2025. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/5690/1/2025.pdf

13. Гуменюк А. Діджитал-маркетинг як пріоритетний напрям розвитку бізнесу. Економічні горизонти. №4(29). С. 48–55. URL: http://eh.udpu.edu.ua/article/view/314335

14. Чичкало-Кондрацька І. Б., Хаустова Е. О., Кондрацька Д. С., Інноваційний потенціал українських стартапів на міжнародному ринку. Ефективна економіка. 2017. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5792

15. Вербицька, А., Хоменко, І., Бабаченко, Л., Лисенко, І. Стратегія цифрового маркетингу для IT-стартапів. Київський економічний науковий журнал, 2024. №7. С. 36-43. URL: https://journals.kymu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/180

References:

1. Solntsev, S.O., Zozuliov, O.V., Yudina, N.V., Tsarova, T.O., & Yazvinska, N.V. (2019). Marketynh startap-proektiv: navch. posib. [Marketing of startup projects: Textbook]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. Retrieved from https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/def1ea66-58ac-42d4-bda0-1e486eed4721/content [in Ukrainian].

2. Samus, P.O., Shvets, A.D., & Silichova, T.V. (2025). Stratehichni oriientyry marketynhu v startap-pidpryiemnytstvi v umovakh poshyrennia tsyfrovykh tekhnolohii [Strategic guidelines of marketing in startup entrepreneurship under digital technologies spread]. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of System Approach in the Economy, 2, 25–32. Retrieved from http://www.psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_99_2025_ukr/25.pdf [in Ukrainian].

3. Hobela, V.V., & Leskiv, H.Z. (2024). Menedzhment startapiv: navch. posib. [Startup management: Textbook]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8616/1/menedzStartup_Maket.pdf [in Ukr].

4. Vitrovska, O.V. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady startap-menedzhmentu [Theoretical and methodological foundations of startup management]. Ekonomichnyi rozvytok Ukrainy – Economic Development of Ukraine, 1, 45–52. Retrieved from https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/259 [in Ukrainian].

5. Fuks, K.V. (2023). Osoblyvosti marketynhu startapu kriz yoho zhyttievyi tsykl [Features of startup marketing through its life cycle]. Eastern Europe: Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy – Eastern Europe: Economy and Business Management, 2(39), 47–52. Retrieved from https://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/39_2023/10.pdf [in Ukrainian].

6. Horbal, N.I., & Slipachyk, S.V. (2024). Didzhytal-marketynh: osoblyvosti ta perspektyvy zastosuvannia v Ukraini v umovakh povnomasshtabnoi viiny [Digital marketing: Features and prospects of application in Ukraine under full-scale war]. Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku. Nauka ta innovatsii – Management and Entrepreneurship in Ukraine: Development Stages and Problems. Science and Innovations, 2(12), 26–38. Retrieved from https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/dec/37226/menedzhmentnadoi-26-38.pdf [in Ukrainian].

7. Vytvytska, O., Suvorova, S., & Koriuhin, A. (2022). Vplyv tsyfrovoho marketynhu na rozvytok pidpryiemnytstva v umovakh viiny [The impact of digital marketing on entrepreneurship development under war conditions]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 40. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1518 [in Ukrainian].

8. Vdovichena, O.H., Diuhoovanets, O.M., & Chernova, I.V. (2022). Digital-marketynh yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti biznesu [Digital marketing as a tool to increase business efficiency]. Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience, 2, 81–87. Retrieved from https://lnk.ua/R4aoMqZVJ [in Ukrainian].

9. Andrieian, M.V., & Ponomarenko, I.V. (2023). Marketynh v umovakh didzhytalizatsii ekonomiky krainy [Marketing under the conditions of economy digitalization]. Poltava University of Economics and Trade. Retrieved from https://puet.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/zt_marketyng-v-umovah-didzhytalizacziyi_2023.pdf [in Ukrainian].

10. Charkina, T.Yu., & Zadoia, V.O. (2024). Didzhytal menedzhment ta marketynh yak tsentralnyi faktor rozvytku tsyfrovoi ekonomiky [Digital management and marketing as a central factor of digital economy development]. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport and Industry Economics, 88, 100–110. Retrieved from http://btie.kart.edu.ua/article/view/326974 [in Ukrainian].

11. Hrynko, T.V., Hvynashvili, T.V.Z., & Malkova, O.S. (2024). Tsyfrovyi marketynh – filosofiia, stratehiia i taktyka biznesu [Digital marketing – philosophy, strategy, and tactics of business]. Efektyvna ekonomika – Effective Economy, 5. Retrieved from https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/download/3764/3799/8870 [in Ukrainian].

12. Kabanova, O.O., Terentieva, N.V., & Rahulina, N.V. (2025). Tsyfrovyi brend i yoho vplyv na ukrainsku ekonomiku [Digital brand and its impact on the Ukrainian economy]. Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk – Current Issues of Economic Sciences. MEHU. Retrieved from http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/5690/1/2025.pdf [in Ukrainian].

13. Humeniuk, A. (2024). Didzhytal-marketynh yak priorytetnyi napriam rozvytku biznesu [Digital marketing as a priority direction of business development]. Ekonomichni horyzonty – Economic Horizons, 4(29), 48–55. Retrieved from http://eh.udpu.edu.ua/article/view/314335 [in Ukrainian].

14. Chychkalo-Kondratska, I.B., Khaustova, E.O., & Kondratska, D.S. (2017). Innovatsiinyi potentsial ukrainskykh startapiv na mizhnarodnomu rynku [Innovative potential of Ukrainian startups in the international market]. Efektyvna ekonomika – Effective Economy, 10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5792 [in Ukrainian].

15. Verbytska, A., Khomenko, I., Babachenko, L., & Lysenko, I. (2024). Stratehiia tsyfrovoho marketynhu dlia IT-startapiv [Digital marketing strategy for IT-startups]. Kyivskyi ekonomichnyi naukovyi zhurnal – Kyiv Economic Scientific Journal, 7, 36–43. Retrieved from https://journals.kymu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/180 [in Ukrainian].

УДК 336.71:65.012.34:001.895

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-494-505

Крейтор Сергій Юрійович аспірант кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0005-5421-958X

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗМІНИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ У ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ ІННОВАЦІЙ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню організаційних змін фінансових установ у процесі інтеграції інновацій в умовах трансформації фінансової системи України під впливом глобальних і національних викликів. У роботі обґрунтовано, що активне впровадження цифрових технологій, нових бізнес-моделей та фінансових інструментів зумовлює глибоку трансформацію організаційних структур, управлінських підходів і організаційної культури як банківських, так і небанківських фінансових установ.

Метою дослідження є визначення ключових напрямів та особливостей організаційних змін фінансових установ у процесі інтеграції інновацій, а також аналіз впливу фінансових інновацій на ефективність діяльності, конкурентоспроможність і стійкість фінансового сектору. У статті систематизовано основні інноваційні чинники трансформації фінансової системи України, зокрема цифровізацію, розвиток FinTech-екосистеми, регуляторні зміни та структурне оновлення ринку.

Розкрито зміст і класифікацію фінансових інновацій, зокрема радикальних і соціально орієнтованих, та показано їх роль у формуванні нових організаційних моделей, клієнтоорієнтованих стратегій і підвищенні фінансової інклюзії. Особливу увагу приділено організаційним змінам, пов'язаним із переходом до гнучких управлінських структур, формуванням крос-функціональних команд, розвитком партнерств з FinTech-компаніями та трансформацією організаційної культури в напрямі інноваційності, адаптивності й безперервного розвитку компетенцій персоналу.

У статті ідентифіковано основні ризики та бар'єри інтеграції інновацій у діяльність фінансових установ, зокрема кіберзагрози, регуляторну невизначеність і потребу у значних інвестиційних ресурсах.

Обґрунтовано необхідність системного та стратегічно виваженого підходу до управління організаційними змінами як ключової умови успішної інтеграції інновацій і забезпечення довгострокової стійкості фінансових установ у динамічному середовищі.

Ключові слова: фінансові установи, фінансовий менеджмент, інновації, організаційні зміни, фінансові технології.

Kreitor Serhii PhD student of the Department of Economics and Management. National University «Odesa Law Academy», Odesa, https://orcid.org/0009-0005-5421-958X

ORGANIZATIONAL CHANGES IN FINANCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATION INTEGRATION

Abstract. This article presents a comprehensive study of organizational changes in financial institutions in the process of innovation integration under the conditions of transformation of Ukraine's financial system driven by global and national challenges. It is substantiated that the active implementation of digital technologies, new business models, and financial instruments results in profound transformations of organizational structures, managerial approaches, and organizational culture in both banking and non-banking financial institutions.

The purpose of the study is to identify the key directions and specific features of organizational changes in financial institutions during the integration of innovations, as well as to analyze the impact of financial innovations on operational efficiency, competitiveness, and the resilience of the financial sector. The article systematizes the main innovation-related factors that drive the transformation of Ukraine's financial system, including digitalization, the development of the FinTech ecosystem, regulatory changes, and structural renewal of the financial market.

The content and classification of financial innovations, particularly radical and socially oriented innovations, are examined, and their role in shaping new organizational models, customer-oriented strategies, and enhancing financial inclusion is demonstrated. Special attention is paid to organizational changes associated with the transition to flexible managerial structures, the formation of cross-functional teams, the development of partnerships with FinTech companies, and the transformation of organizational culture towards innovation, adaptability, and the continuous development of personnel competencies.

The article identifies the key risks and barriers to innovation integration in the activities of financial institutions, including cyber threats, regulatory uncertainty, and the need for substantial investment resources. The necessity of a systemic and strategically balanced approach to managing organizational change is substantiated as a critical prerequisite for the successful integration of innovations and for ensuring the long-term sustainability of financial institutions in a dynamic environment.

Keywords: financial institutions, financial management, innovations, organizational change, financial technologies.

Постановка проблеми. Фінансова галузь демонструє стійку тенденцію до трансформації фінансових установ із традиційних ієрархічних організацій у технологічно орієнтовані структури. Для таких структур інновації є рушійною силою організаційних змін. Інтеграція інновацій зумовлює перегляд базових

принципів побудови організаційної структури, логіки управління процесами, корпоративної культури та системи розвитку персоналу. Фінансові установи, які розглядають інтеграцію інновацій як каталізатор глибоких організаційних змін, досягають кращих результатів розвитку. Інвестиції у трансформацію організаційної структури, перехід до процесно-проєктних форм управління, децентралізацію прийняття рішень, формування інноваційної корпоративної культури створюють підґрунтя для ефективного впровадження інноваційних рішень у фінансову діяльність. Відповідно організаційні зміни виступають не наслідком, а передумовою успішної інтеграції інновацій у діяльність фінансових установ. Організаційні зміни у процесі інтеграції інновацій повинні мати комплексний характер і охоплювати трансформацію структури управління, бізнес-процесів, корпоративної культури та системи управління персоналом. Здатність фінансових установ здійснювати цілісні та узгоджені організаційні перетворення визначає ефективність інтеграції інновацій і формування стійких конкурентних переваг. Зазначене зумовлює наукову та практичну актуальність дослідження організаційних змін як ключового чинника інноваційного розвитку фінансових установ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика інтеграції інновацій у діяльність фінансових установ широко представлена в сучасних наукових дослідженнях, однак переважно зосереджується на технологічних і фінансово-економічних аспектах, залишаючи організаційні зміни як похідний або другорядний елемент. Водночас саме організаційні трансформації визначають ефективність і сталість упровадження інновацій у фінансовому секторі.

У роботі С.І. Благуна фінансові інновації розглядаються як невід'ємний елемент фінансової системи, що забезпечує її адаптацію до змін зовнішнього середовища та підвищення конкурентоспроможності фінансових установ. Дослідження Т.М. Болгар, В.М. Вареника, З.С. Пестовської та І.М. Міро присвячене впровадженню інноваційних інформаційних технологій у систему фінансового управління. Актуальні інноваційні тенденції у фінансовій сфері висвітлено у праці Т. Гаврилко та А. Петрової, де проаналізовано ключові напрями розвитку фінансових інновацій та пов'язані з ними ризики. Особливості розвитку FinTech у банківському секторі України досліджено в роботі Р. Журка та Є. Щербака. Автори ідентифікують ключові тенденції та виклики інтеграції FinTech-рішень, зокрема застарілу інфраструктуру, регуляторні обмеження та організаційну інерційність банків.

Узагальнення результатів наукових досліджень свідчить, що хоча інновації визнаються важливим фактором розвитку фінансових установ, питання організаційних змін у процесі їх інтеграції залишаються недостатньо систематизованими. Зазначене зумовлює необхідність подальших наукових розвідок, спрямованих на комплексний аналіз трансформації організаційних структур, процесів, корпоративної культури та системи управління персоналом фінансових установ у контексті інтеграції інновацій.

Метою статті є комплексний аналіз організаційних змін, які відбуваються у фінансових установах під впливом інтеграції сучасних технологічних інновацій та визначення ключових напрямів, інструментів і наслідків цих трансформацій для структури, культури, процесів та управління персоналом банків і небанківських фінансових організацій.

Виклад основного матеріалу. Трансформація фінансової системи України в умовах сучасних глобальних і національних викликів характеризується активним впровадженням та інтеграцією інноваційних технологій і бізнес-моделей, що кардинально змінює традиційні механізми функціонування фінансового сектору. Цей процес охоплює як банківський, так і небанківський сегменти ринку і зумовлює об'єктивну необхідність формування та реалізації стратегічних напрямів розвитку різних типів вітчизняних фінансових установ [2].

Сучасна трансформація фінансової системи України є складним процесом, який поєднує технологічну революцію, регуляторні зміни та структурну перебудову ринку. Такий процес вимагає від усіх фінансових установ формування гнучких, інноваційно-орієнтованих стратегій розвитку, які враховують як глобальні тренди в сфері інновацій та національні особливості [1]

Ключові інноваційні рушії трансформації фінансової системи України обумовлюють радикальні зміни економічної системи країни [3]. До основних рушіїв можна віднести такі:

1. Високі темпи цифровизації та розвитку FinTech-екосистеми значно збільшили частку безготівкових розрахунків [4, 8]. Зазначений тренд обумовлює високу швидкість переходу країни до безготівкової економіки. Процес підкріплюється появою повноцінних цифрових банків, впровадженням Open Banking-принципів, інтеграцією платежів у державний додаток «Дія» та масштабуванням небанківських платіжних сервісів, які вже обслуговують значні обсяги операцій.

2. Другим рушієм є глибока трансформація традиційного банківського сектору. Останнім часом кількість банків значно скоротилася. Впровадження регулятивних стандартів Базель III, документів Європейського банківського органу щодо організації єдиної процедури та методології процесу наглядових перевірок та оцінки (Supervisory Review and Evaluation Process, SREP) та відмова від паперових процесів при відкритті рахунків зробили українські банки одними з найтехнологічніших у Східній Європі.

3. Якісне оновлення небанківського сегменту. Після передачі регулювання НБУ страхові компанії почали перехід на онлайн-укладання договорів і telematics-поліси. Фінансові компанії нарощують частку споживчого кредитування. Ринок лізингу та мікрокредитування повністю цифрозував процеси оцінки та підписання угод [5].

4. Зміни регуляторного поля, зокрема наявність єдиного регулятора, гармонізація з європейськими стандартами, створюють передбачуване середовище, яке стимулює інновації.

Зазначені рушії утворюють синергетичний ефект трансформації фінансової системи України в одну з найбільш цифрових і інноваційних у Європі.

Варто детальніше розглянути класифікацію та зміст фінансових інновацій. Згідно з сучасними дослідженнями, їх поділяють на радикальні та соціально орієнтовані [5, 6, 7, 10], охоплюючи при цьому банківські продукти, канали обслуговування й внутрішні процеси установ.

Радикальні інновації (наприклад, інтегровані мобільні стратегії чи хмарні обчислення) ґрунтуються на проривних цифрових технологіях і часто створюють абсолютно нові ринки та моделі бізнесу. У цифровій економіці українські банки активно впроваджують штучний інтелект для глибокого аналізу даних, блокчейн-технології для забезпечення безпеки та незворотності транзакцій, а також інструменти великих даних для створення високоперсоналізованих фінансових послуг.

Соціально орієнтовані інновації у фінансовій сфері - це інструмент підвищення прибутковості та свідома стратегія підтримки суспільного розвитку та фінансової інклюзії малозабезпечених верств населення. Такі інновації спрямовані на подолання бар'єрів доступу до базових банківських послуг і створення можливостей для економічного зростання саме тих груп, які традиційні банки раніше вважали «неприбутковими» чи «високоризиковими». В Україні соціальні інновації реалізуються наприклад через «Ощад 24/7» та «Приват 24» з безкоштовними базовими рахунками для отримання пенсій та соціальних виплат, програму «єПідтримка», яка інтегрувала державні послуги з банківськими сервісами, партнерства кредитних спілок із міжнародними фондами, що надають мікрокредити ФОПам та сільським мешканцям під знижені відсотки річних. Соціально орієнтовані інновації розширюють клієнтську базу фінансових установ і створюють довгострокову безпосередньо впливають на зменшення рівня бідності, підвищення фінансової грамотності та зростання малого підприємництва. Інтеграція сучасних технологій призводить до організаційних змін. Інновації вимагають переходу від традиційних ієрархічних структур до гнучких моделей. Фінансові установи створюють екосистеми через партнерства з fintech-компаніями з лабораторіями для тестування [8, 11, 13, 14]. В Україні банки інвестують в IT-інфраструктуру, хмарні технології та мобільні платформи, зменшуючи залежність від фізичних відділень. Наприклад, Monobank та Приватбанк використовують додатки для всіх операцій, оптимізуючи витрати та розширюючи доступність.

Формування крос-функціональних команд у фінансових установах є ключовим елементом організаційних змін під час інтеграції інновацій, оскільки воно дозволяє об'єднувати фахівців з різних підрозділів, таких як традиційні банківські відділи (фінанси, ризик-менеджмент, комплаєнс) та цифрові напрямки (IT, data science, fintech-розробка), для створення синергії між консервативними підходами та сучасними технологіями. Команди, як правило, складаються з представників різних сфер, включаючи маркетинг, операції,

продуктовий розвиток та інженерію, що сприяє швидшому прийняттю рішень і прискорює впровадження fintech-рішень, наприклад, мобільних додатків чи систем на базі штучного інтелекту. Поєднання традиційної культури, орієнтованої на стабільність, регуляторну відповідність і довгострокові ризики, з цифровою культурою, яка акцентує на гнучкості, експериментах і швидких ітераціях, відбувається через спільні проєкти, де члени команди обмінюються знаннями. Так традиційні фахівці забезпечують дотримання норм, а цифрові експерти впроваджують інновації, такі як блокчейн чи великі дані, адаптуючи їх до існуючих інфраструктур без повного перебудови. Така співпраця підвищує ефективність та стимулює постійне навчання, адже команди працюють у автономному режимі з мінімальним мікроменеджментом, що дозволяє швидко тестувати ідеї та вбудовувати автоматизовані перевірки для управління ризиками. У fintech-середовищі такі команди сприяють інноваціям через різноманітність перспектив, наприклад, поєднуючи фінансову експертизу з технологічними навичками для розробки персоналізованих послуг. В результаті, інтеграція нових технологій з існуючими системами стає плавною, зменшуючи опір змінам і підвищуючи загальну конкурентоспроможність установи, оскільки команди фокусуються на спільних цілях, таких як оптимізація процесів і покращення клієнтського досвіду, без руйнування сформованих структур.

Процеси стають ефективнішими завдяки автоматизації. Можливості штучного інтелекту використовуються для кредитного скорингу, виявлення шахрайства та персоналізації, блокчейн для прозорих платежів. Наприклад Ощадбанк активізував впровадження штучного інтелекту та автоматизації сервісів. Банк розвиває чат-ботів і цифрових асистентів (наприклад, «Sofia»), що автоматизують обробку запитів та покращують клієнтський досвід. Такий розвиток потребує змін в IT-структурах, процесах та ролях співробітників. Зміни обумовлюють створення нових технічних підрозділів і ролей, зростання співпраці між IT, фронт-офісом та операційними підрозділами, зміщення роли працівника з рутинної операційної роботи до аналітичної/творчої [9]. Великі дані дозволяють прогнозувати ризики, а хмарні сервіси знижують витрати.

У сучасних умовах організаційна культура фінансових установ дедалі більше має орієнтуватися на інноваційність, відповідальність, клієнтоцентричність і безперервний розвиток компетенцій. Організаційна культура сучасних фінансових установ - це сукупності спільних цінностей, норм, поведінкових моделей і управлінських практик, які визначають спосіб взаємодії персоналу між собою, з клієнтами та із зовнішнім середовищем та формують підходи до прийняття рішень, зокрема інноваційних, і реалізації стратегічних цілей установи [13]. Організаційна культура є внутрішнім регулятором діяльності фінансової організації, забезпечуючи узгодженість інтересів менеджменту та працівників, стабільність функціонування й здатність до адаптації в умовах змін. Через організаційну культуру забезпечується підтримка процесів розвитку, зниження опору змінам і формування стійких конкурентних переваг фінансових

установ. За таких умовах організаційна культура фінансових установ зазнає системної трансформації в напрямі формування інноваційної моделі. Такий розвиток має здійснюватися на принципах адаптивності, клієнтоорієнтованості та безперервного розвитку компетенцій персоналу.

Гнучкість управлінських підходів дає змогу фінансовим установам оперативно реагувати на зміни ринкового середовища та регуляторні виклики.

Клієнтоорієнтованість посилюється через використання зручних для клієнта каналів та інструментів комунікації, аналітики великих даних та прийняття персоналізованих фінансових рішень, що підвищує якість обслуговування і рівень довіри клієнтів. Наприклад, український нео-банк «Monobank» активно використовує гейміфікацію в мобільному застосунку (значки, досягнення, «кошики» завдань). Такі елементи стимулюють мотивацію клієнтів і роблять взаємодію веселою та залучаючою, що підсилює поведінку клієнта щодо регулярних дій в застосунку [12]. Гейміфікація визначається як ефективний механізм підвищення залучення за рахунок психологічних мотиваторів (досягнення, винагороди, змагання). Статистика Monobank підтверджує, що стратегії користувацького досвіду значно збільшують середню активність користувачів порівняно зі стандартними банківськими додатками. Клієнтоорієнтованість підвищує метрики залучення та одночасно сприяє культурі навчання, експериментів та креативності серед персоналу, коли команда тестує гіпотези та впроваджує нові можливості частіше.

Важливою складовою трансформації є розвиток людського капіталу через систематичні програми навчання і підвищення кваліфікації. Автоматизація рутинних операцій і впровадження інтелектуальних систем сприяють підвищенню операційної ефективності, зниженню ризиків та формуванню організаційної стійкості фінансових установ до кризових явищ і зовнішніх шоків. Персонал адаптується, розвиваючи креативне мислення та нові сучасні навички.

Всі зазначені елементи знаходять відображення у організаційній культурі (таблиця 1).

Таблиця 1

Характеристика типів організаційної культури фінансових установ

Тип організаційної культури	**Основні характеристики**	**Результат застосування**
Традиційна (ієрархічна) культура	Стабільність, контроль, регламентація, мінімізація ризиків	Висока надійність, але низька адаптивність та інноваційність
Agile-культура	Адаптивність, ітеративність, клієнтоцентричність	Прискорення впровадження фінансових продуктів, зростання клієнтської лояльності

Тип організаційної культури	**Основні характеристики**	**Результат застосування**
Інноваційно-орієнтована культура	Креативність, експериментування, толерантність до помилок	Зростання конкурентоспроможності та диверсифікація доходів
Культура міжфункціональної співпраці	Міжфункціональна взаємодія, спільна відповідальність	Зниження організаційних бар'єрів, підвищення швидкості змін
Культура клієнтського досвіду	Орієнтація на потреби клієнта, сервісність	Підвищення довіри та лояльності клієнтів
Культура безперервного навчання	Навчання протягом життя, розвиток компетенцій	Підвищення адаптивності персоналу до цифрових змін
Культура відповідальності	Автономність, відповідальність за результат	Зростання продуктивності та зниження плинності кадрів

Джерело: сформовано автором

Традиційна ієрархічна культура, орієнтована на стабільність і контроль, залишається базовою для фінансових установ з огляду на регуляторні вимоги та необхідність управління ризиками. Водночас її KPI не забезпечують достатньої гнучкості та швидкості реагування на зміни ринку. Впровадження agile-культури та інноваційно-орієнтованої культури має за мету оптимізація часу виведення продукту на ринок, зростанням клієнтської лояльності та підвищенням продуктивності персоналу. Адаптивність, ітеративність і експериментування стають критичними чинниками конкурентоспроможності фінансових установ. Культура міжфункціональної співпраці, що реалізується через крос-функціональні команди, позитивно впливає на зниження рівня опору організаційним змінам, пришвидшення ухвалення управлінських рішень та підвищення відповідальності за результати. Ефективність цієї моделі у складних трансформаційних процесах є достатньо високою. Клієнтоорієнтована культура безпосередньо пов'язана з нефінансовими показниками ефективності, які дедалі частіше виступають випереджальними індикаторами фінансових результатів. Якість клієнтського досвіду трансформується у довгострокову фінансову стійкість установи. Культура безперервного навчання та відповідальності формує кадрову основу сталого розвитку фінансових установ. KPI, пов'язані з розвитком компетенцій, внутрішньою мобільністю та залученістю персоналу, свідчать про зростання здатності організацій до самовідновлення та інновацій.

Сучасні види організаційної культури не є взаємовиключними. Навпаки, їх доцільно інтегрувати у єдину гібридну модель організаційної культури

фінансової установи. Модель можна концептуалізувати як адаптивно-відповідальну культуру фінансової установи, що поєднує:

- регуляторну стійкість;
- адаптивність та швидкість (agile-культура);
- інноваційність;
- міжфункціональну взаємодію;
- клієнтоцентричність і UX-фокус;
- навчання та персональну відповідальність.

Логіка інтеграції культур полягає у послідовному переході від домінування контролю до формування гнучкості й адаптивності, що створює підґрунтя для розвитку інноваційності та міжфункціональної співпраці. У подальшому акцент зміщується на підвищення якості клієнтського досвіду та зміцнення довіри, що, своєю чергою, забезпечує умови для безперервного розвитку організації та підвищення рівня відповідальності на всіх рівнях управління. У моделі традиційна культура виконує роль стабілізуючого ядра, нетрадиційні культури формують динамічну оболонку розвитку.

Інтеграція інновацій у фінансових установах значно підвищує ефективність роботи, доступність послуг і задоволеність клієнтів. Водночас ці зміни створюють нові ризики [7], зокрема в сфері кібербезпеки.

Кіберзагрози вважаються головним викликом при впровадженні інновацій. Банки та інші фінансові установи працюють з великими обсягами чутливих даних і значними грошовими потоками, що робить їх привабливою метою для зловмисників. Інновації розширюють можливості для атак. Раніше системи банків були переважно закритими. У цей час інтеграція з зовнішніми сервісами та партнерами через API відкриває додаткові точки доступу. Швидке впровадження нових технологій часто супроводжується недостатнім увагою до безпеки, особливо коли традиційні банки поєднують сучасні рішення зі старими системами. Штучний інтелект обумовлює створення складніших атак. Залежність від зовнішніх постачальників і хмарних сервісів збільшує ризик атак через ланцюги постачання. Кількість і складність загроз у фінансовому секторі постійно зростає, зокрема через автоматизацію та геополітичні фактори. Наслідками кібератак для фінансових установ можуть бути прямі фінансові втрати, штрафи від регулятора, втрата довіри клієнтів тривалі перебої в роботі тощо. Щоб успішно впроваджувати інновації без надмірних ризиків необхідно інвестувати в сучасні засоби захисту, регулярно проводити тестування безпеки, постійно навчати персонал і клієнтів основам кібергігієни. Кіберзагрози вимагають збалансованого підходу, у межах якого безпека розглядається як невід'ємна частина будь-яких інноваційних змін.

Другим бар'єром для інтеграції інновацій у фінансових установах є відсутність чітких правил щодо криптоактивів, смарт-контрактів тощо. Відповідно банки, платіжні компанії та інвестиційні фонди не можуть повноцінно використовувати інноваційні технології. Така невизначеність стримує інвестиції

в нові продукти та уповільнює розвиток цифрових послуг для клієнтів. Наслідками є те, що клієнти йдуть до небанківських додатків і зарубіжних платформ,. Відповідно банки втрачають дохід, держава недоотримує податки. Без чітких правил зростає ризик шахрайства, адже клієнти іноді втрачають гроші через ненадійні проєкти. За умови появи чітких правил, банки швидко зможуть почати надавати нові послуги, що зробить фінансові послуги зручнішими, дешевшими та доступнішими для всіх.

Третій виклик - це потреба у значних інвестиційних ресурсах. Трансформація фінансового сектору потребує значних початкових капіталовкладень та формування довгострокових фінансових зобов'язань, пов'язаних із підтримкою, оновленням і масштабуванням цифрових рішень упродовж усього їх життєвого циклу. Фінансові установи мають інвестувати у модернізацію базових систем, які є фундаментом операційної діяльності, та у заміну або оновлення апаратного забезпечення, мережевої інфраструктури та центрів обробки даних. Значною статтею витрат є впровадження сучасних платформ управління даними, інструментів бізнес-аналітики, штучного інтелекту та автоматизованих систем управління ризиками. Інвестиції в кібербезпеку, зокрема в системи захисту інформації, моніторингу кіберзагроз, резервного копіювання та відновлення даних, є критично важливими в умовах зростання цифрових ризиків і кіберзлочинності. Додатково зростають витрати, пов'язані із забезпеченням відповідності національним та міжнародним регуляторним вимогам, адаптацією внутрішніх політик і процедур, інтеграцією нових технологічних рішень із чинними бізнес-процесами. Все зазначене обумовлює формує значний фінансовий потенціал для реалізації інноваційних проєктів, підвищує інвестиційні ризики та зумовлює потребу у стратегічно виваженому плануванні інноваційного розвитку фінансових установ.

Висновки. Таким чином, інтеграція інновацій є визначальним чинником трансформації фінансових установ, забезпечуючи підвищення їх гнучкості, операційної ефективності та здатності адаптуватися до динамічних змін зовнішнього середовища.

Впровадження інноваційних технологій, управлінських підходів і бізнес-моделей змінює інструментарій діяльності банків, логіку прийняття управлінських рішень, орієнтуючи їх на проактивне реагування на ризики, зростаючі очікування клієнтів і посилення конкуренції.

Організаційні зміни у структурі управління, бізнес-процесах, корпоративній культурі та системі розвитку персоналу є ключовою передумовою успішної інтеграції інновацій. Перехід до більш гнучких організаційних структур, автоматизація та цифровізація процесів, формування інноваційної культури й розвиток цифрових компетенцій працівників забезпечують узгодженість стратегічних цілей із реальними можливостями їх досягнення. Без комплексного підходу до управління змінами інновації залишаються фрагментарними та не створюють стійких конкурентних переваг.

Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язувати з поглибленим аналізом впливу окремих інноваційних технологій на організаційну ефективність і фінансову стійкість фінансових установ.

***Література*:**

1. Благун С.І. Фінансові інновації як елемент фінансової системи. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021 № 6. Том 2. С. 152 – 157.

2. Болгар Т.М., Вареник В.М., Пестовська З.С., Міро І.М. Інноваційні інформаційні технології у фінансовому управлінні. *Академічний огляд*. 2022. № 2 (57). С. 98-110.

3. Гаврилко Т., Петрова А. Інноваційні тренди у фінансовій сфері: пріоритети та ризики. *Економіка та суспільство*. 2025. № 72. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-115.

4. Журко Р., Щербак Є. Тенденції та виклики розвитку FinTech у банківському секторі України. *Науковий вісник Полісся*. 2025. (2 (29). С. 479–495. URL: https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2(29)-479-495.

5. Задворний Ю. Еволюція ролі фінансових інновацій у вирішенні викликів фінансових ринків. *Економіка та суспільство*. 2024. № 65. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-32.

6. Колінець Л.Б. Фінансові інновації як чинники трансформації світового фінансового порядку. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип.15. С. 28-32.

7. Пантелєєва Н.М. Фінансові інновації в умовах цифровізації економіки: тенденції, виклики та загрози. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 3(03). С. 68-73.

8. Півняк Ю., Гребенюк Н., Значущість та перспективи розвитку FINTECH сектору в майбутньому України. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2024. № 6. Т. 3. С. 34-44.

9. Штучний інтелект в українському банківському секторі: можливість чи необхідність? URL:https://www.oschadbank.ua/news/stucnij-intelekt-v-ukrainskomu-bankivskomu-sektori-mozlivist-ci-neobhidnist?utm

10. Cristina Chueca Vergara, Luis Ferruz Agudo. Fintech and Sustainability: Do They Affect Each Other? *Sustainability*. 2021. № 13(13). 7012. URL: https://doi.org/10.3390/su13137012

11. Eri´c, D. Innovation and Fintech. In Digitalization and the Future of Financial Services: Innovation and Impact of Digital Finance. Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, 2022. P. 19–39.

12. Gamification in fintech: Engaging a new generation of savvy customers. URL: https://thepaymentsassociation.org/article/gamification-in-fintech-engaging-a-new-generation-of-savvy-customers/

13. Nashat Ali Almasria, Zaidoon Alhatabat, Diala Ershaid, Abdulhadi Ibrahim, Sajeel Ahmed. The Mediating Impact of Organizational Innovation on the Relationship Between Fintech Innovations and Sustainability Performance. *Sustainability*. 2024. № 16(22), 10044. URL: https://doi.org/10.3390/su162210044

14. The Pulse of Fintech 31 July 2019. Biannual global analysis of investment in Fintech. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2019/07/pulse-of-fintech-h1-2019.pdf

References:

1. Blahun, S.I. (2021). Finansovi innovatsii yak element finansovoi systemy [Financial innovations as an element of the financial system]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 6(2), 152–157 [in Ukrainian].

2. Bolhar, T.M., Varenyk, V.M., Pestovska, Z.S., & Miro, I.M. (2022). Innovatsiini informatsiini tekhnolohii u finansovomu upravlinni [Innovative information technologies in financial management]. *Akademichnyi ohliad – Academic Review*, 2(57), 98–110 [in Ukrainian].

3. Havrylko, T., & Petrova, A. (2025). Innovatsiini trendy u finansovii sferi: priorytety ta ryzyky [Innovation trends in the financial sphere: priorities and risks]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 72. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-115 [in Ukrainian].

4. Zhurko, R., & Shcherbak, Ye. (2025). Tendentsii ta vyklyky rozvytku FinTech u bankivskomu sektori Ukrainy [Trends and challenges of FinTech development in the banking sector of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Polissia – Scientific Bulletin of Polissia*, 2(29), 479–495. Retrieved from: https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2(29)-479-495 [in Ukrainian].

5. Zadvornyi, Yu. (2024). Evoliutsiia roli finansovykh innovatsii u vyrishenni vyklykiv finansovykh rynkiv [Evolution of the role of financial innovations in addressing challenges of financial markets]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 65. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-32 [in Ukrainian].

6. Kolinets, L.B. (2018). Finansovi innovatsii yak chynnyky transformatsii svitovoho finansovoho poriadku [Financial innovations as factors of transformation of the global financial order]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 15, 28–32 [in Ukrainian].

7. Pantelieieva, N.M. (2017). Finansovi innovatsii v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky: tendentsii, vyklyky ta zahrozy [Financial innovations in the context of economic digitalization: trends, challenges and threats]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Pryazovskyi Economic Bulletin*, 3(03), 68–73 [in Ukrainian].

8. Pivniak, Yu., & Hrebeniuk, N. (2024). Znachushchist ta perspektyvy rozvytku FINTECH sektoru v maibutnomu Ukrainy [Significance and prospects of FINTECH sector development in the future of Ukraine]. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 6(3), 34–44 [in Ukrainian].

9. Oschadbank. (n.d.). Shtuchnyi intelekt v ukrainskomu bankivskomu sektori: mozhlyvist chy neobkhidnist? (Artificial intelligence in the Ukrainian banking sector: Opportunity or necessity?). Retrieved from https://www.oschadbank.ua/news/stucnij-intelekt-v-ukrainskomu-bankivskomu-sektori-mozlivist-ci-neobhidnist [in Ukrainian].

10. Chueca Vergara, C., & Ferruz Agudo, L. (2021). Fintech and sustainability: Do they affect each other? *Sustainability*, 13(13), 7012. https://doi.org/10.3390/su13137012 [in English].

11. Erić, D. (2022). Innovation and fintech. In *Digitalization and the future of financial services: Innovation and impact of digital finance* (pp. 19–39). Springer, Berlin/Heidelberg, Germany [in English].

12. Gamification in fintech: Engaging a new generation of savvy customers. URL: https://thepaymentsassociation.org/article/gamification-in-fintech-engaging-a-new-generation-of-savvy-customers/

13. Almasria, N.A., Alhatabat, Z., Ershaid, D., Ibrahim, A., & Ahmed, S. (2024). The mediating impact of organizational innovation on the relationship between fintech innovations and sustainability performance. *Sustainability*, 16(22), 10044. Retrieved from: https://doi.org/10.3390/su162210044 [in English].

14. KPMG. (2019). *The pulse of fintech: Biannual global analysis of investment in fintech* (31 July 2019). Retrieved from https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2019/07/pulse-of-fintech-h1-2019.pdf [in English].

УДК 330.34:338.2(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-506-517

Ладонько Людмила Степанівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри мистецьких дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, https//orcid.org/0000-0002-4105-051X

Скорик Тамара Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мистецьких дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Шевченка, м. Чернігів, https://orcid.org/ 0000-0002-1442-6024

Остаточна Вікторія Олександрівна здобувачка 3 курсу факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, https://orcid.org/ 0009-0002-5885-5813

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ КРЕАТИВНИХ МІСТ В ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз концепції креативного міста як сучасної моделі урбаністичного розвитку в контексті післявоєнного відродження України. Обґрунтовано, що в умовах масштабних руйнувань та соціальних трансформацій відновлення міст потребує не лише фізичної реконструкції інфраструктури, а й відновлення соціального капіталу, культурної ідентичності та локальних спільнот. Концепція креативного міста розглядається як інструмент сталого, інклюзивного та інноваційного розвитку, що ґрунтується на використанні культури, творчості та людського потенціалу як стратегічних ресурсів.

Проаналізовано наукові підходи зарубіжних і вітчизняних дослідників до осмислення креативних міст, зокрема в контексті культурної політики, публічного управління, розвитку креативних індустрій та ревіталізації міських просторів. Особливу увагу приділено працям Ч.Лендрі та Ф. Коста, які акцентують на визначальній ролі культурних ресурсів у формуванні нової парадигми міського розвитку. Виявлено, що, попри значний масив досліджень, концепція креативного міста здебільшого аналізується фрагментарно, що зумовлює потребу в її цілісному міждисциплінарному осмисленні.

Авторами узагальнено зарубіжний досвід впровадження концепції креативних міст (Манчестер, Барселона, Нью-Йорк, Сан-Франциско, Шеньчжень, Пекін, Токіо) та окреслено ключові чинники їх успішного розвитку.

Проаналізовано український контекст реалізації концепції на прикладі Львова, Одеси та Івано-Франківська як учасників мережі UNESCO Creative Cities Network. Зроблено висновок, що креативні індустрії та культурна інфраструктура можуть стати важливими драйверами післявоєнного відновлення України, сприяючи соціальній згуртованості, економічному зростанню та підвищенню якості життя в громадах.

Ключові слова: креативне місто, креативні індустрії, культурна політика, післявоєнне відродження, сталий міський розвиток, Україна.

Ladonko Liudmyla Stepanivna Doctor of Economics, professor, Professor of the Department of Artistic Disciplines, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, https//orcid.org/0000-0002-4105-051X

Skoryk Tamara Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences (Ed. D.), Professor, Acting Head of the Department of Artistic Disciplines T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, https://orcid.org/ 0000-0002-1442-6024

Ostatochna Victoria Alexandrivna 3nd year student of the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, https://orcid.org/ 0009-0002-5885-5813

THEORETICAL APPROACHES TO IMPLEMENTING THE CONCEPT OF CREATIVE CITIES IN POST-WAR UKRAINE'S RENAISSANCE

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical analysis of the concept of a creative city as a modern model of urban development in the context of Ukraine's post-war revival. It is argued that in conditions of large-scale destruction and social transformation, the restoration of cities requires not only the physical reconstruction of infrastructure, but also the restoration of social capital, cultural identity, and local communities.

The concept of a creative city is seen as a tool for sustainable, inclusive, and innovative development based on the use of culture, creativity, and human potential as strategic resources.

The scientific approaches of foreign and domestic researchers to understanding creative cities are analyzed, particularly in the context of cultural policy, public administration, the development of creative industries, and the revitalization of urban spaces. Particular attention is paid to the works of C. Landry and F. Costa, who emphasize the decisive role of cultural resources in shaping a new paradigm of urban development. It has been found that, despite a significant body of research, the concept of a creative city is mostly analyzed in a fragmented manner, which necessitates a comprehensive interdisciplinary understanding of it.

The authors summarize foreign experience in implementing the concept of creative cities (Manchester, Barcelona, New York, San Francisco, Shenzhen, Beijing, Tokyo) and outline the key factors for their successful development. The Ukrainian context of the concept's implementation is analyzed using the examples of Lviv, Odesa, and Ivano-Frankivsk as members of the UNESCO Creative Cities Network. It is concluded that creative industries and cultural infrastructure can become important drivers of Ukraine's post-war recovery, promoting social cohesion, economic growth, and improving the quality of life in communities.

Keywords: creative city, creative industries, cultural policy, post-war revival, sustainable urban development

Постановка проблеми. Після масштабних руйнувань, спричинених війною, Україна потребує не лише фізичної реконструкції інфраструктури, а й відновлення соціального капіталу, культурної ідентичності та локальних спільнот. Концепція креативного міста пропонує альтернативну модель розвитку міст і територій, засновану на участі громади у плануванні та відбудові простору, використанні культури й творчості як драйверів відродження, зростанні туристичної привабливість і бренду територій, залученні молоді, ветеранів, переселенців до культурних і освітніх ініціатив.

Сьогодні концепція креативного міста є частиною глобальної парадигми «smart, sustainable and inclusive cities», яку підтримує ООН, ЮНЕСКО та ЄС. Україна бере участь у мережі UNESCO Creative Cities Network, до якої вже входять такі наші міста, як Львів (літературна діяльність), Одеса (кіноіндустрія), Івано-Франківськ (музична діяльність). Даний вектор співпраці відкриває доступ до міжнародного обміну досвідом, інвестицій та партнерських програм у сфері будівництва розумних міст та створення креативних просторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На формування підходів і висновків даного дослідження значний вплив мали праці численних зарубіжних і українських науковців, які вивчали різні аспекти креативних міст та їхній вплив на культурний розвиток, механізми фінансування мистецтв, аналіз культурної політики на місцевому рівні. Також досить ґрунтовно розглядалися питання взаємозв’язку між урядовими стратегіями розвитку культури, соціальною інклюзією та економічними вигодами креативних індустрій.

Так, Л. Радіонова розглядає програму «Креативна Європа» та концепцію «креативного міста» у тісному взаємов’язку, оскільки ЄС підтримує розвиток культурно-творчої сфери, а міста використовують ці ресурси для формування інноваційної інфраструктури та культурного зростання [1].

М. Миргородська досліджує модель публічного управління розвитком комфортного міського середовища через розробку і впровадження програм та проєктів публічного управління в сфері розвитку комфортного міського середовища в Україні, з урахуванням потреб ревіталізації громад у повоєнний період [2].

Дослідження Т. Дробахіної зосереджено на розумінні креативного міста, як фреймворку та елементу публічної політики. Розглянуто сутність та перспективи розвитку, основні перешкоди до встановлення стійкої моделі креативного міста. Цікавою є запропонована модель розвитку креативного міста в українському контексті на базі застосування виділених ключових трендів [3].

Виняткову роль культурних ресурсів у розвитку міст і територій неодноразово підкреслювали зарубіжні науковці, зокрема Ч. Лендрі та Ф. Кост, які розглядали культуру як стратегічний чинник просторового, соціально-економічного та інноваційного розвитку урбанізованих територій [4].

Водночас, попри значну кількість наукових публікацій і практичних напрацювань, концепція креативного міста досі переважно аналізується фрагментарно – через окремі інструменти, практики або кейси, а не як цілісний об'єкт міждисциплінарного наукового осмислення. У зв'язку з цим актуалізується потреба у поглибленому теоретичному дослідженні даної концепції, особливо в контексті післявоєнного відродження України, де креативні індустрії, культурна інфраструктура та людський потенціал можуть стати ключовими ресурсами відновлення, соціальної згуртованості та сталого розвитку територій.

Мета статті – дослідити концепцію креативного міста в контексті соціокультурних, економічних та урбаністичних трансформацій, проаналізувати зарубіжний і український досвід розвитку креативних територій, а також визначити перспективи впровадження цієї моделі в Україні у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Концепція креативного міста сформувалася наприкінці 20-го століття у зв'язку зі зростанням ролі знань, культури, інновацій в економіці та необхідністю адаптуватися до соціокультурних і технологічних змін, що ставали дедалі важливішими в епоху інформаційної революції та глобалізації. Основними принципами концепції є визнання креативності, як ключового ресурсу розвитку, підтримка освіти, науки і культури, як базису для інновацій, створення відкритого простору для комунікації і експериментів, забезпечення інклюзивності і соціальної взаємодії, формування конкурентної міської економіки на основі креативних індустрій.

Термін «креативне місто» (англ. creative city) походить від комбінації двох слів: «creative», що означає творчий, креативний, та «city» – місто. Це поєднання можна трактувати як місто, яке розвивається на основі творчості, інноваційності та культурних досягнень. Назва акцентує увагу на тому, що саме креативність людей, їхніх ідей та культурного потенціалу є ключовим ресурсом для розвитку і унікальності міських просторів.

Вперше поняття «креативне місто» набуло популярності наприкінці 1980-х у зв'язку із публікаціями британського урбаніста Чарльза Лендрі, який розглядав місто як центр креативних активностей, що формують нову парадигму міського планування. За його визначенням, креативне місто – це середовище, що сприяє розвитку творчості, науки, культури, інновацій та залученню креативних рішень. У своїх працях Лендрі і Кост наголошували на винятковій ролі

культурних ресурсів (архітектурної спадщини, культурних інституцій, мистецьких просторів, атмосфери, що приваблює креативні класи), які можуть стати «сировиною» нового урбаністичного розвитку замість традиційних промислових ресурсів індустріальної доби (нафти, сталі, вугілля тощо) [4].

Якщо говорити про роль креативного міста у підтримці та розвитку міської ідентичності, то вона полягає у створенні унікального простору на основі використання творчого потенціалу мешканців, підтримці креативних індустрій і створення сприятливого середовища для інновацій. Тож головною метою креативного міста є не тільки економічний розвиток, а підвищення якості життя мешканців – розвиток публічних просторів, доступність освіти, культури, інклюзивності. У кінцевому рахунку, мета спрямована на те, щоб місто виділялося у глобальному масштабі завдяки культурі, мистецтву, дизайну, науці і технологіям [3, 4].

Для досягнення такої комплексної мети креативне місто повинно орієнтуватися у своєму стратегічному розвитку на такі завдання, як підтримка інновацій і нових ідей; залучення та розвиток творчих спеціалістів; розвиток культури і мистецтв як важливих елементів міського життя; інтеграція науки, технологій та культури; гнучкі форми управління та участь громади у розвитку міста, враховуючи потреби ревіталізації громад у повоєнний період [1, 4].

Зарубіжний досвід розвитку креативних міст демонструє різноманітні підходи та методи впровадження креативних індустрій, урбаністики та партнерств, які перетворюють міста на динамічні центри інновацій, культури та економічного зростання. У цьому контексті буде доцільним проаналізувати унікальний досвід створення креативних міст Європи, Америки та Азії.

Манчестер (Велика Британія) – один із найвідоміших прикладів реалізації концепції креативного міста у світі. Його досвід показує, як постіндустріальне місто може відродитися завдяки розвитку культури, креативних індустрій і активності спільноти. У 1980–1990-х роках місто почало активно розвивати культурну політику як основу відродження. Влада, університети, громадські ініціативи та бізнес інвестували у творчі простори, культурні події та креативну економіку.

Ключовими ініціативами, що призвели до суттєвих змін стали розвиток медіа та музичної індустрії (легендарна сцена «Madchester», гурти The Smiths, Joy Division, Oasis); створення креативних кластерів, наприклад, району Northern Quarter, де розташовані арт-простори, студії дизайнерів, крафтові кав’ярні та мистецькі галереї; відкриття MediaCityUK, одного з найбільших медіа-хабів Європи, де базуються BBC, ITV, університети й стартапи.

Манчестер входить до мережі UNESCO Creative Cities Network як місто музики з 2017 року. Він є прикладом того, як інвестиції у креативність, інновації та культуру формують конкурентоспроможну міську ідентичність. В даному прикладі урбаністика об’єднала митців, архітекторів, дизайнерів, економістів і владу у пошуку балансу між потребами громади та розвитком інновацій [5].

Барселона (Іспанія) – це зразок того, як поєднання урбаністичних рішень, культурної політики та інновацій може створити динамічне міське середовище і стати лідером у розвитку креативної економіки через організацію кластерів креативних індустрій. Поворотним моментом масштабної урбаністичної реконструкції міста, оновлення транспортної системи, морського узбережжя та культурних просторів стали Олімпійські ігри 1992 року, відтоді культура стала центральним елементом міського розвитку [6].

На підтримку концепції креативних міст у Європі активно працює мережа креативних міст ЮНЕСКО (UCCN), яка сприяє співпраці з містами та між ними, що визначили креативність, як стратегічний фактор сталого міського розвитку. Результатом такого підходу є залучення фахівців до творчої сфери, створення нових робочих місць, підвищення кількості туристів, поліпшення якості міського середовища та зміцнення економіки країн. Таким чином, європейський досвід свідчить, що креативні міста розвиваються через стратегічне поєднання креативних індустрій, урбаністичних трансформацій і партнерства, що разом формують конкурентоспроможні й привабливі міські простори.

У містах Нью-Йорк і Сан-Франциско (США) креативність реалізується через розвиток технологій, культурних проєктів і партнерства, які трансформують міста на сучасні центри інновацій та мистецтва. Що цікаво, там створюються «творчі квартали» з комфортними просторими для роботи і відпочинку, що приваблюють креативних фахівців зі всього світу [7, 8]. І якщо Нью-Йорк – центр медіа, моди, реклами, театрального мистецтва, видавництва, дизайну, шоу-бізнесу, то Сан-Франциско основою креативності зробили креативні технології, у тому числі IT, інтернет медіа, стартапи та індустрія розваг. У результаті ці міста стали центрами туристичної привабливості, зростання креативної економіки та підвищення якості життя громадян. Однак, як і будь який великий мегаполіс, дані міста стикаються з високою вартістю на життя та великими цінами на оренду, що є проблемою для багатьох митців і креативників. Саме тому проєкти на кшталт художніх хабів і підтримки креативних районів та арт-просторів є важливими інструментами для збереження й розвитку культурного середовища міста. Такий підхід сприяє сталому економічному розвитку громад і збагаченню культурного життя його мешканців.

Шалений розвиток культурних просторів демонструє Китайська народна демократична республіка, а саме, Шеньчжень, який називають «Китайською Кремнієвою долиною» (тут розташовані штаб-квартири таких гігантів, як Huawei і Tencent). Місто, що народилося з нічого наразі є одним із найрозвиненіших технологічних центрів світу завдяки високій концентрація інновацій, стартапів і креативних проєктів.

Місто зазвичай інвестує у створення креативних просторів, парків, культурних подій, що робить його центром залучення молодих талантів. Локальні бібліотеки активно проводять культурні заходи, вечори відкритих мікрофонів, підтримуючи творче середовище [9].

Пекін (Китай) – місто, що поєднує тисячолітню історію із сучасними креативними практиками. Саме тут створена футуристична архітектура Олімпійського парку, стадіону «Пташине гніздо», де проводяться сучасні музичні фестивалі та культурно-розважальні події. Однак сучасні архітектурні шедеври Пекіну досить органічно вписані в місцевий ландшафт вузьких вуличок, що збереглися з XIII століття часів династії Юань. Такий підхід до збереження історичної спадщини в поєднанні з модернізацією міського простору підтримує розвиток творчих індустрій та є основною дестинацією внутрішнього і зовнішнього туризму.

Токіо (Японія) відомий як центр інновацій і штучного інтелекту, мобільних сервісів та smart-інфраструктури, інтелектуальних будівель, робототехніки, швидкісного залізничного сполучення (Сінкансен) та сучасної урбаністики, що поєднує високотехнологічну інфраструктуру з глибокою традицією. Тут діють численні культурні простори і технопарки, які підтримують стартапи і творчі ініціативи. Місто стимулює творчість через технологічні кластери (Shibuya Smart City, Akihabara Tech), інкубатори стартапів та дослідницькі центри. Отже, Токіо, будучи одним із найбільш впливових центрів світової креативної економіки, водночас є культурним осередком, використовуючи сучасні методи збереження і популяризації спадщини та інтегрує її з новими творчими практиками [10].

Отже, в розглянутих країнах Східної Азії розвиток креативних міст відбувається через поєднання традицій і модернізації, використання сучасних технологій, підтримку культурних і творчих індустрій, а також активне застосування інноваційних урбаністичних стратегій, спрямованих на підвищення якості життя для їх мешканців і туристів.

Ідея креативних міст в Україні почала активно формуватися з початку 2010-х років, а особливого імпульсу набула після 2014 року та повномасштабного вторгнення 2022 року. Сьогодні Україна бере участь у мережі UNESCO Creative Cities Network, до якої вже входять такі наші міста, як Львів, Одеса, Івано-Франківськ. Для цих міст креативні індустрії стали одним із ключових напрямів для реабілітації економіки, пожвавлення соціального життя, формування культурної політики та іміджу. Відродження культури і підтримка творчих професій допомагають залучати інвестиції, створювати нові робочі місця та підвищувати якість життя населення.

Розглянемо приклади українських креативних ініціатив у містах, які вже показують неймовірні результати. По-перше, Львів – це приклад міста, що активно інтегрує культуру та креативність у різні сфери життя. Львів отримав офіційний статус міста літератури від ЮНЕСКО у 2015 році, що підтверджує його унікальну літературну спадщину та активний розвиток культурних проєктів у сфері літератури. Визначальною для розвитку міста стала також Стратегія розвитку культури Львівської міської територіальної громади до 2035 року, яка визначає креативність, культурну інновацію та доступність культури, як пріоритети та рушійну силу сталого розвитку міста. Візія 2035 розкривається

через три взаємопов'язані виміри: місто-спільнота, де культура формує зв'язки між людьми, дає спосіб бути разом, спільно діяти, змінюватися і приймати інших; місто-майстерня, де культура є простором постійного творення, навчання, експериментів, роботи з досвідами, новими знаннями та інноваціями; місто-платформа, де культура стає майданчиком, на якому вибудовується інтеграція з глобальними культурними мережами, здобувається видимість і впізнаваність громади у світі [11, 12].

Дотримуючись визначених напрямів Львів підтримує мистецькі фестивалі, арт-резиденції, а також розбудовує інфраструктуру для ІТ і туристичного секторів. Наразі у місті працюють численні креативні простори, культурні ініціативи та проєкти (Lviv Culture Hub – динамічний простір для митців, музикантів, письменників і творчих професіоналів, що сприяє професійному розвитку індустрій, збереженню спадщини та обміну ідеями; Lviv Municipal Art Center – сучасна мистецька інституція, яка підтримує й розвиває творчі проєкти та виставкові програми; Dzyga Art Center – осередок мистецтва, музики та літератури з багаторічною історією що сприяє економічному зростанню).

По-друге, Одеса, яка поєднує крос-культурне та мультикультурне різноманіття, багату історію, неповторну архітектуру зі сприятливою туристичною інфраструктурою, що розвивається. Одеса вже сьогодні є осередком розвитку креативних індустрій, зокрема в галузях кіно, театру, музики, дизайну, реклами, моди, гастрономії та івент-індустрії (Одеський міжнародний кінофестиваль, численні театральні та музичні події, мультикультурні тижні, арт-резиденції, галереї й незалежні культурні простори) сприяють формуванню креативної екосистеми міста та його впізнаваності на національному й міжнародному рівнях.

У Стратегії культурного розвитку Одеси на 2025-2035 роки місто визначилося із основними цілями свого розвитку, серед яких – підтримка сталого розвитку культурної інфраструктури, креативних індустрій та сучасних культурних тенденцій, збереження унікальної одеської спадщини, посилення міжнародної співпраці. Тож бачимо, що Одеса попри непросту воєнно-політичну і економічну ситуацію тримає вектор на розвиток Одеси, як міста для людей через посилення розвитку українського та місцевого культурного продукту та інтеграції у європейський культурний простір [13].

По-третє, Івано-Франківськ, який за останні роки став визнаним туристичним центром України, зокрема, і через розвиток фестивальної культури: фестиваль сучасного мистецтва «Porto Franko», який перетворював місто чи то на морський порт, чи то на аеропорт; етнічний фестиваль «Карпатський простір", де популяризують культуру Карпат4 традиційний фестиваль «Свято Ковалів», під час якого для міста роблять ковані скульптури. Увагу туристів привертає освітлення історичних будівель та пам'яток, оглядовий майданчик на міській ратуші, індустріальний парк європейського зразка, інноваційний центр (на території раніше закинутого заводу «Промприлад»), як майданчик для

комунікації, освіти, співпраці державного сектору, громадськості та бізнесу. Сьогодні Івано-Франківськ продовжує активно реалізувати свій креативний потенціал, презентуючи як багату історичну спадщину, так і створюючи нові можливості для реалізація культурних, освітніх, бізнесових і підприємницьких ініціатив містян [14].

Таким чином, аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду практичної реалізації концепції креативного міста дає підстави стверджувати, що креативний сектор доцільно розглядати як один із ключових і системоутворювальних сегментів міської економіки. У цьому контексті галузі креативних індустрій мають сприйматися не лише як культурний ресурс, а як стратегічні активи міста, що потребують цілеспрямованого збереження, підтримки, промоції та довгострокового розвитку.

Відповідно, ефективне впровадження концепції креативного міста вимагає застосування цілісного, міжсекторального та проактивного підходу до розвитку і просування креативного сектору, що передбачає системну реалізацію комплексу узгоджених заходів, спрямованих на посилення його економічного, соціального та культурного впливу на міський розвиток:

1. Посилення ролі міста з підтримки та просування креативного сектору шляхом проведення комплексної оцінки різноманітних потреб і викликів, з якими стикаються творчі організації, колективи та окремі митці, та з урахуванням цієї інформації розробити стратегічний план розвитку для творчого сектору.

2. Створення та просування культурних районів як центрів арт-активностей шляхом впровадження податкових пільг з продажу товарів, вироблених або проданих у межах району чи податкових пільг на прибуток для митців, які проживають, або працюють на певній території. Дана пропозиція допоможе задіяти культурні ресурси, доступні в громадах, та надасть поштовх місцевому економічному розвитку.

3. Активне залучення міжнародних грантів, партнерських програм і трансферу знань для кращого фінансування творчих проєктів та ініціатив.

4. Сприяння розвитку інфраструктури для освіти у сфері креативних індустрій (збільшити кількість мистецьких, творчо спрямованих освітніх програм в закладах освіти різного рівня), аби зменшити відтік талантів і заохотити молодь до творчих професій.

5 Поширювати позитивний креативної досвід розбудови міст, як Львів та Одеса, Івано-Франківськ на інші регіони через обміни, форуми і платформи взаємодії [7].

Висновки. Концепція креативного міста є ефективною моделлю сучасного урбаністичного розвитку. Вона охоплює культуру, інновації, освіту та технології для створення динамічного середовища, сприятливого для творчості та підприємництва. Зарубіжний досвід інноваційних міст (Манчестер, Барселона, Шеньчжень, Пекін, Токіо) демонструє активне впровадження концепції

креативних міст через інтеграцію технологій, культурної спадщини, інноваційних підходів і розвитку креативних індустрій та доводить, що інвестиції у креативні індустрії, культурну інфраструктуру та партнерства між владою, бізнесом і громадою можуть приносити значний економічний та соціальний ефект,

Креативні міста продовжують розвивати культуру в Україні, долаючи виклики війни, що дає позитивні результати інтеграції культури, інновацій і туризму в міський розвиток. Однак, важливе подальше зміцнення цієї тенденції, особливо в умовах ведення повномасштабної війни, коли наші міста потребують державної підтримки, стимулювання місцевих ініціатив, розвитку освіти у сфері креативних індустрій і залучення міжнародних партнерів.

Література:

1. Радіонова Л. О. (2023) Креативна Європа та креативне місто: діалектика взаємозв'язку. Функціонування суб'єктів економічної діяльності в умовах

післявоєнної розбудови: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), 23–24 листоп. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. С. 133-136.

2. Миргородська М.С. (2025) Дисертація на тему: Публічне управління в сфері розвитку комфортного міського середовища. URL: https://min.cab/2fzl0b (дата звернення 15.12.25)

3. Дробахіна Тетяна Олегівна. (2023) Фреймворк «креативне місто»: способи посилення фреймворку через 6 трендів розвитку. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права, 2023. № 6 . С. 36 – 41. URL: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/508/457 (дата звернення 15.12.25)

4. Landry C., Caust M. (2017) The creative bureaucracy & its radical common sense. Gloucestershire: Comedia Gloucestershire.

5. Медіаплатформа "Вгору". Урбаністика європейських міст. Як змінюють міський простір у Європі. (2021) URL: https://vgoru.org/novini/urbanistika-yevropejskih-mist-yak-zminyuyut-miskij-prostir-u-yevropi?utm_source=perplexity (дата звернення 15.12.25)

6. ЮНЕСКО. Мережа креативних міст. Веб-сайт. (2025) URL: https://www.unesco.org/en/creative-cities/barcelona?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 15.12.25)

7. New York city comptroller. Creative economy, art, culture, and creativity in New York City. Website (2019) URL: https://comptroller.nyc.gov/reports/the-creative-economy/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 15.12.25)

8.SF.GOV. Креативні індустрії. Веб-сайт (2025) URL: https://www.sf.gov/ace?utm_source=chatgpt.com

9. Китайські міста: топ-5 перлин для незабутньої подорожі. Веб-сайт (2025) URL :https://www.svitstyle.com.ua/kytajski-mista-top-5-perlyn-dlya-nezabutnoyi-podorozhi/ (дата звернення 15.12.25)

10. World Cities Culture Forum. (2025) Громадська креативна база Токіо: Розпалювання громадянської креативності та екосистеми спільної креативності. URL: https://worldcitiescultureforum.com/city-project/creative-civic-base-tokyo/?utm_source=chatgpt.com (дата 15.12.25)

11. Слава Огороднік. Mistosite. Право на місто у «креативному місті». Прогулянка у Львові. URL: https://mistosite.org.ua/articles/pravo-na-misto-u-kreatyvnomu-misti-prohulianka-u-lvovi?utm_source=perplexity (дата звернення 15.12.25)

12. Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради. (2025) Депутати затвердили Стратегію розвитку культури Львівської міської територіальної громади до 2035 року. URL: https://min.cab/2b290z (дата звернення 15.12.25)

13. Лілія Демидова. (2025) Що таке Стратегія культурного розвитку міста і якою вона буде для Одеси. Суспільне Одеса. Веб-сайт URL: https://suspilne.media/odesa/853705-so-take-strategia-kulturnogo-rozvitku-mista-i-akou-vona-bude-dla-odesi/ (дата звернення 15.12.25)

14. Євгенія Вірлич. (2021) Івано-Франківське диво: як маленьке місто стало меккою туристів та програмістів. URL: https://kavun.city/articles/180621/ivano-frankivske-divo-yak-malenke-misto-stalo-mekkoyu-turistiv-ta-programistiv (дата звернення 15.12.25)

References:

1. Radionova L. O. (2023) Kreatyvna Yevropa ta kreatyvne misto: dialektyka vzaiemozviazku [Creative Europe and the creative city: the dialectic of interconnection]. Funktsionuvannia subiektiv ekonomichnoї diialnosti v umovakh pisliavoiennoї rozbudovy: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu), 23–24 lystop. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. BeketovaSoroka I.A.,, 2023. s. 133-136. [in Ukrainian].

2. Myrhorodska M.S. (2025) Dysertatsiia na temu: Publichne upravlinnia v sferi rozvytku komfortnoho miskoho seredovyshcha [Public administration in the field of developing a comfortable urban environment]. URL: https://min.cab/2fzl0b [in Ukrainian].

3. Drobakhina Tetiana Olehivna. (2023) Freimvork «kreatyvne misto»: sposoby posylennia freimvorku cherez 6 trendiv rozvytku [The “creative city” framework: ways to strengthen the framework through six development trends]. Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava, 2023. № 6 . s. 36 – 41. URL: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/508/457[in Ukrainian].

4. Landry C., Caust M. (2017) The creative bureaucracy & its radical common sense. Gloucestershire: Comedia Gloucestershire.

5. Mediaplatforma "Vhoru". Urbanistyka yevropeiskykh mist. Yak zminiuiut miskyi prostir u Yevropi. (2021) [Urban planning in European cities. How urban spaces are changing in Europe]. URL: https://vgoru.org/novini/urbanistika-yevropejskih-mist-yak-zminyuyut-miskij-prostir-u-yevropi?utm_source=perplexity [in Ukrainian].

6. ЮНЕСКО. Мережа креативних міст. Веб-сайт. (2025) URL: https://www.unesco.org/en/creative-cities/barcelona?utm_source=chatgpt.com[in Ukrainian].

7. New York city comptroller. Creative economy, art, culture, and creativity in New York City. Website (2019) URL: https://comptroller.nyc.gov/reports/the-creative-economy/?utm_source=chatgpt.com

8.SF.GOV. Kreatyvni industrii. [Creative industries]. Veb-sait (2025) URL: https://www.sf.gov/ace?utm_source=chatgpt.com

9. Kytaiski mista: top-5 perlyn dlia nezabutnoi podorozhi. Veb-sait (2025) URL: https://www.svitstyle.com.ua/kytajski-mista-top-5-perlyn-dlya-nezabutnoyi-podorozhi/[in Ukr].

10. World Cities Culture Forum. (2025) Hromadska kreatyvna baza Tokio: Rozpaliuvannia hromadianskoi kreatyvnosti ta ekosystemy spilnoi kreatyvnosti [Tokyo Public Creative Base: Igniting civic creativity and a collaborative creativity ecosystem]. URL: https://worldcitiesculture forum.com/city-project/creative-civic-base-tokyo/?utm_source=chatgpt.com

11. Slava Ohorodnik. Mistosite. Pravo na misto u «kreatyvnomu misti». Prohulianka u Lvovi [The right to the city in a “creative city.” A walk in Lviv]. URL: https://mistosite.org.ua/articles/pravo-na-misto-u-kreatyvnomu-misti-prohulianka-u-lvovi?utm_source=perplexity [in Ukrainian].

12. Informatsiinyi portal deputativ Lvivskoi miskoi rady. (2025) Deputaty zatverdyly Stratehiiu rozvytku kultury Lvivskoi miskoi terytorialnoi hromady do 2035 roku [Deputies approved the Strategy for the Development of Culture in the Lviv City Territorial Community until 2035].URL: https://min.cab/2b290z

13. Liliia Demydova. (2025) Shcho take Stratehiia kulturnoho rozvytku mista i yakoiu vona bude dlia Odesy. Suspilne Odesa. Veb-sait [What is a city cultural development strategy and what

will it be for Odessa]. URL: https://suspilne.media/odesa/853705-so-take-strategia-kulturnogo-rozvitku-mista-i-akou-vona-bude-dla-odesi/ [in Ukrainian].

14. Yevheniia Virlych. (2021) Ivano-Frankivske dyvo: yak malenke misto stalo mekkoiu turystiv ta prohramistiv [The wonder of Ivano-Frankivsk: how a small town became a mecca for tourists and programmers.]. URL: https://kavun.city/articles/180621/ivano-frankivske-divo-yak-malenke-misto-stalo-mekkoyu-turistiv-ta-programistiv[in Ukrainian].

УДК: 336.71

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-518-530

Павловський Олександр Володимирович аспірант кафедри менеджменту та логістики ПВНЗ «Європейський університет»; https://orcid.org/0009-0003-0831-3167

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ

Анотація. У статті проаналізовано трансформацію економічної безпеки фінансових установ в Україні під впливом воєнного стану та екстремальних зовнішніх факторів. У статті доведено, що поєднання повномасштабної військової агресії, енергетичної кризи, масової міграції населення та глобальної фінансової нестабільності формує принципово нову конфігурацію ризиків для банківського та небанківського секторів.

У статті досліджуються зміни у змісті та механізмах забезпечення економічної безпеки фінансових установ, що відбуваються під тиском цих факторів, а також їхнє відображення в регуляторних рішеннях та управлінських підходах.

У статті висвітлюється аналіз та узагальнення нормативно-правових актів Національного банку України, контент-аналіз звітів про фінансову стабільність і аналітичних матеріалів НІСД, порівняння з окремими міжнародними оцінками та практиками, а також елементів кейс-аналізу на прикладі державної програми іпотечного кредитування «єОселя» та її інтеграції з цифровою екосистемою «Дія»

У статті акцентовано увагу на уточненні змісту економічної безпеки фінансових установ у воєнних умовах як динамічної системи, що поєднує пруденційний нагляд, захист критичної фінансової інфраструктури, кібербезпеку, комплаєнс та участь у програмах державної підтримки. У статті лбґрунтовано, що участь фінансових установ у програмах типу «єОселя» потребує інтеграції інструментів соціальної політики держави у внутрішні системи ризик-менеджменту та вимагає перегляду підходів до оцінки забудовників, об’єктів іпотеки та позичальників, а також врахування підходів до фінансової резилієнтності, запропонованих у сучасних дослідженнях. У статті доводиться, що сформульовані висновки та рекомендації можуть бути використані для вдосконалення внутрішніх політик управління ризиками, планів безперервності діяльності, а також при підготовці регуляторних рішень щодо підтримки стійкості фінансового сектору в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Ключові слова: економічна безпека; фінансові установи; воєнний стан; ризик-менеджмент; Національний банк України; критична інфраструктура; кіберзагрози; пруденційний нагляд; операційна стійкість; програма «єОселя».

Pavlovskyi Oleksandr Volodymyrovych PhD Candidate of the Department of Management and Logistics, European University; https://orcid.org/0009-0003-0831-3167

TRANSFORMATION OF ECONOMIC SECURITY OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN UKRAINE DURING MARTIAL LAW AND EXTREME EXTERNAL FACTORS

Abstract. The article analyses the transformation of the economic security of financial institutions in Ukraine under the influence of martial law and extreme external factors.

The article proves that the combination of full-scale military aggression, energy crisis, mass migration of the population and global financial instability forms a fundamentally new configuration of risks for the banking and non-banking sectors. The article examines changes in the content and mechanisms of ensuring the economic security of financial institutions under the pressure of these factors, as well as their reflection in regulatory decisions and management approaches.

The article highlights the analysis and generalisation of regulatory acts of the National Bank of Ukraine, content analysis of financial stability reports and analytical materials of the NISD, comparison with selected international assessments and practices, as well as elements of case analysis using the example of the state mortgage lending programme ‘єОселя’ and its integration with the digital ecosystem ‘Дія’.

The article focuses on clarifying the content of economic security of financial institutions in wartime as a dynamic system that combines prudential supervision, protection of critical financial infrastructure, cybersecurity, compliance, and participation in state support programmes. The article argues that the participation of financial institutions in programmes such as ‘єОселя’ requires the integration of state social policy instruments into internal risk management systems and calls for a review of approaches to the assessment of developers, mortgage objects and borrowers, as well as taking into account the approaches to financial resilience proposed in contemporary research.

The article argues that the conclusions and recommendations formulated can be used to improve internal risk management policies, business continuity plans, and in the preparation of regulatory decisions to support the stability of the financial sector in wartime and post-war recovery.

Keywords: economic security; financial institutions; martial law; risk management; National Bank of Ukraine; critical infrastructure; cyber threats; prudential supervision; operational resilience; ‘єОселя’ programme.

Постановка проблеми. Починаючи з 2022 року, коли війна перейшла в гостру фазу, фінансова система України фактично працює у режимі безперервної кризи. Те, що раніше розглядалося як окремі ризикові події, тепер стало повсякденним фоном: коливання курсу, зміни в поведінці вкладників і позичальників, перебої з енергопостачанням і зв'язком. Аналітичні доповіді з економічної безпеки України підтверджують цей стан постійної турбулентності та показують, наскільки тісно переплітаються воєнні події, макроекономічна нестабільність і стійкість фінансового сектору.

Додатковим ударом для економіки стали наслідки пандемії Covid19. Частина бізнесів так і не відновилася, значна кількість домогосподарств втратила стабільні доходи, а окремі фінансові установи зіткнулися з погіршенням якості портфелів ще до початку повномасштабної агресії. В таких умовах будь-який новий шок миттєво відображається на ліквідності банків та довірі клієнтів.

На державу накладається подвійна відповідальність: з одного боку, фінансування сектору безпеки й оборони, з іншого — завдання не допустити руйнування фінансової системи та дати економіці шанс на відновлення. Одним із практичних інструментів реалізації цієї логіки стала державна програма іпотечного кредитування «єОселя». Вона поєднує соціальну функцію (допомога громадянам, які потребують житла або втратили його через війну) та економічну (підтримка будівельної галузі, збереження робочих місць, формування в банках довгострокових іпотечних портфелів із державною підтримкою) [1, 2].

На практиці це означає, що фінансові установи одночасно працюють із підвищеними ризиками й активно задіяні в державних програмах. Тому питання економічної безпеки для них виходить далеко за межі формального дотримання нормативів. Банки змушені переглядати політики ризик-менеджменту, інакше участь у програмах підтримки може створювати надмірне навантаження на капітал та ліквідність [3,4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження процесу трансформації економічної безпеки фінансових установ в Україні під час воєнного стану та екстремальних зовнішніх факторів залишається активно досліджується у науковій літературі. Зокрема, особливу увагу пропонується сфокусувати на дослідженнях наступних авторів: А. Арістовнік, М. Житар, І. Ільчук, Ж. Маначинська, К. Петик, Д. Равшель, Л. Умек, Ю. Федорів, С. Фімяр, Є. Чайковський.

Навіть враховуючи таку ґрунтовну базу доктринальних положень, видається за необхідне провести комплексне дослідження з даного питання та акцентувати увагу саме на особливостях трансформації економічної безпеки фінансових установ в Україні під час воєнного стану та екстремальних зовнішніх факторів.

Мета статті: дослідити трансформацію економічної безпеки фінансових установ в Україні під час воєнного стану та вплив екстремальних зовнішніх факторів, узагальнення ключових викликів для фінансового сектору, аналіз

кроків Національного банку України, спрямованих на посилення стійкості фінансової системи, а також визначення напрямів удосконалення системи ризик-менеджменту з урахуванням впровадження таких інструментів державної підтримки, як програма «єОселя».

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека фінансової установи в широкому розумінні — це здатність забезпечувати безперервність своєї діяльності, виконувати зобов'язання перед клієнтами та партнерами, зберігати капітал і ліквідність, протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та розвиватися навіть в умовах шоків. Сучасні дослідження підкреслюють, що для банківських установ економічна безпека є інтегрованою категорією, яка поєднує фінансову стійкість, інформаційну та організаційно-управлінську складові [5,6,7].

У класичному варіанті система економічної безпеки спирається на стабільність грошових потоків, достатність капіталу та ліквідності, налагоджений внутрішній контроль, дотримання пруденційних нормативів та ефективну систему управління ризиками. У воєнних умовах до цього додаються нові виміри: фізична стійкість інфраструктури (ризик руйнування офісів, відділень, дата-центрів), енергетична стійкість (резервні джерела живлення, альтернативні канали зв'язку), цифрова та кібербезпека (цільові кібератаки, спроби компрометації інформаційних систем), а також соціально-поведінковий фактор (зміна платіжної дисципліни, міграція клієнтів, трансформація споживчих моделей) [8.9,10]. Таким чином, економічна безпека фінансових установ у воєнний період переходить від статичного формату виконання нормативів до динамічної моделі, де ключову роль відіграють адаптивність, стрес-тестування, гнучке планування та здатність швидко змінювати бізнес-моделі.

Важливим фактором видається дослідження ключових викликів для фінансових установ в умовах війни. Воєнний стан висвітив і підсилив цілу низку проблем, які в мирний час або не були помітними, або сприймалися як локальні ризики. Як свідчать аналітичні матеріали НБУ та НІСД, фінансовий сектор став значно чутливішим до зовнішніх шоків, а запас міцності окремих установ виявився нижчим, ніж вважалося раніше [11,12,13,14].

Найбільш очевидний наслідок — погіршення якості кредитних портфелів. Частина позичальників втратила бізнес або майно, яке слугувало заставою, інші — стабільні доходи. У результаті банки отримали зростання проблемної заборгованості, а разом із цим — необхідність доформовувати резерви. Дослідження показують, що банківський сектор став одним з основних каналів передачі шоків до реальної економіки. На практиці це - постійний перегляд моделей оцінки кредитного ризику, більш активна робота з реструктуризацією та посилення внутрішнього контролю. Не менш відчутними є операційні та інфраструктурні ризики. Удари по енергетиці й транспортній логістиці, перебої зі зв'язком змусили фінансові установи організовувати резервні офіси, налаштовувати роботу відділень в умовах тривалих відключень електроенергії, забезпечувати працездатність банкоматів і платіжних терміналів. У звітах про фінансову

стабільність прямо наголошується: здатність підтримувати базові сервіси в умовах енергетичної кризи стає новим критерієм життєздатності фінансової інфраструктури. Окремий пласт загроз пов'язаний із кібербезпекою. Кожна нова хвиля загострення на фронті часто супроводжується посиленням фішингових атак, DDoS-навантаженням на онлайн-сервіси, спробами зламу або компрометації даних. Дослідники все частіше говорять про те, що кібератаки поєднуються з інформаційно-психологічними операціями, і таким чином стають частиною ширшої гібридної загрози для фінансової системи.

До цього додаються соціально-економічні зміни. Мільйони українців були змушені змінити місце проживання, втратили роботу або перейшли на інші форми зайнятості. Це впливає на попит на кредити й депозити, структуру грошових потоків, рівень довіри до банків і держави загалом. Банки постійно балансують між необхідністю дотримуватися власних стандартів платоспроможності позичальників та бажанням підтримати клієнтів у складних обставинах [15]. Окрему групу викликів формують державні іпотечні програми. «єОселя» показала, що за умов продуманої участі держави можна зберігати і навіть розвивати сегмент довгострокового кредитування населення. Проте для банків це не лише можливість, а й додаткова відповідальність: потрібно по-новому оцінювати забудовників, уважно контролювати стан акредитованих об'єктів житлової нерухомості, контролювати концентрації в портфелях і якість роботи з позичальниками [16,17].

Надалі, слід проаналізувати ключові заходи Національного банку України за 2025 рік. Роль Національного банку України у воєнний період виходить далеко за межі класичного нагляду за банками. За останні шість місяців регулятор послідовно вибудовує нову конфігурацію правил гри, у якій економічна безпека фінансових установ розглядається як поєднання стійкості балансів, готовності до кризових сценаріїв та здатності фінансової інфраструктури працювати навіть за умов фізичних і кібернетичних загроз [18]. Умовно останні заходи НБУ можна згрупувати в декілька блоків. Перший стосується роботи з проблемними активами та якості кредитних портфелів. Оновлення підходів до управління проблемними активами, закріплене, зокрема, Постановою Правління НБУ № 12 від 07.02.2025 року, орієнтує банки на більш ранню ідентифікацію проблемних позик, деталізує вимоги до внутрішніх процедур реструктуризації та продажу заборгованості. Це зменшує ризики накопичення «прихованих» збитків і дозволяє швидше очищати баланси від активів, які втратили економічний зміст.

Другий блок пов'язаний із переходом від формального дотримання пруденційних нормативів до змістовної оцінки стійкості банків до шоків. Зміни, запроваджені Постановою Правління НБУ № 52 від 06.05.2025 року, посилили вимоги до оцінки кредитного ризику, періодичності та глибини стрес-тестування, а також до наявності в банків реалістичних планів відновлення діяльності. Фактично йдеться про те, що НБУ очікує від банків не лише дотримання мінімальних показників капіталу, а й здатності продемонструвати,

як саме установа буде діяти у разі реалізації воєнних чи макроекономічних шоків. Окремо варто виділити інфраструктурний вимір економічної безпеки. Прийняття Постанови Правління НБУ № 69 від 27.06.2025 року щодо критичної інфраструктури фінансового сектору стало кроком до системної інвентаризації ключових платіжних, розрахункових та інформаційних систем і встановлення мінімальних вимог до їхньої безперервної роботи. Вимоги до резервування майданчиків, каналів зв'язку, захисту дата-центрів та центрів обробки даних спрямовані на те, щоб збій в одному вузлі не призводив до паралічу всієї інфраструктури.

Третій важливий напрям змін пов'язаний із санкційною політикою та комплаєнсом. Постанова Правління НБУ № 89 від 30.07.2025 року, а також оновлення підходів до застосування заходів впливу, закріплені Постановою № 106 від 28.08.2025 року, посилили вимоги до фінансового моніторингу, перевірки контрагентів та роботи з клієнтами, які можуть бути пов'язані з підсанкційними режимами. Для банків це означає необхідність інвестувати в аналітичні системи, навчання персоналу та документування рішень, оскільки помилки в цій сфері створюють не лише правові, а й репутаційні ризики. Паралельно НБУ здійснює коригування валютної політики, намагаючись поєднати підтримку експорту, контроль за відпливом капіталу та збереженням керованості валютного ринку. Поетапне пом'якшення окремих валютних обмежень, описане у звітах про фінансову стабільність за 2024–2025 роки, демонструє прагнення регулятора поступово повертатися до більш ринкових механізмів, не створюючи при цьому додаткових шоків для курсу та інфляції.

У сукупності ці кроки свідчать про формування в Україні нової моделі регуляторної підтримки економічної безпеки фінансових установ, у якій пруденційні, інфраструктурні та санкційно-комплаєнсні інструменти працюють як взаємопов'язана система, а не як окремі розрізнені вимоги. Саме на тлі такої нової регуляторної рамки проявляються й безпрецедентні за масштабом виклики, що формують унікальний український кейс для світової фінансової системи.

Висвітлення нових кроків та новітніх викликів, що є безпрецедентними для світової фінансової системи залишаються вкрай актуальним питанням. Україна сьогодні фактично формує унікальний кейс функціонування фінансового сектору в умовах тривалої повномасштабної війни. Якщо раніше сценарії поєднання масштабних військових дій, глибокої цифровізації та високого рівня інтеграції у світові фінансові ринки були радше предметом теоретичних обговорень і модельних стрес-тестів, то тепер вони стали повсякденною реальністю. Це створює низку нових викликів, які не мають прямих історичних аналогів, і водночас змушує шукати рішення, здатні лягти в основу оновлених глобальних стандартів економічної безпеки.

Однією з ключових характеристик сучасної ситуації є поєднання військових атак з енергетичними та інфраструктурними збоями. Ракетні й

дронові обстріли об'єктів енергетики, транспортних вузлів і телеком-інфраструктури безпосередньо впливають на здатність фінансових установ підтримувати безперервну роботу. На практиці це означає необхідність одночасно планувати фінансову стійкість (капітал, ліквідність) і так звану «фізичну витривалість» — наявність резервних офісів, альтернативних каналів зв'язку, генераторів, відмовостійких дата-центрів. У більшості попередніх конфліктів такого рівня комплексної залежності фінансів від енергетики й телеком-інфраструктури просто не існувало.

Ще однією визначальною рисою є новий характер кібератак та інформаційних операцій, спрямованих проти фінансового сектору. Якщо раніше кібератаки сприймалися як технічні інциденти, то нині вони є елементом комплексної гібридної стратегії, покликаної підірвати довіру до фінансової галузі, зокрема банків, безготівкових розрахунків і державних сервісів. Прицільні атаки на державні реєстри, платіжну інфраструктуру, онлайн-банкінг створюють ефект «ланцюгового ураження», коли збій в одному вузлі може паралізувати значну частину операцій одразу в кількох установах. Для світової фінансової системи це ставить питання про перегляд ролі кіберризиків: від «технічної» категорії до одного з ключових елементів економічної безпеки.

На особливу увагу заслуговує поєднання високого рівня цифровізації держави та воєнних умов. Україна стала однією з небагатьох країн, де в період активної фази війни продовжує розвиватися цифрова держава — «Дія» та пов'язані з нею сервіси. Через цифрові канали здійснюється ідентифікація клієнтів, подання заявок на участь у програмах «єОселя» та «єВідновлення», обмін інформацією між банками, державними органами та позичальниками. З одного боку, це підвищує доступність послуг і прискорює процеси, з іншого — створює додатковий рівень вразливості до кіберзагроз і збоїв у роботі цифрових платформ. Світова практика досі не мала настільки масштабного «польового тестування» концепції цифрової держави в умовах тривалої війни.

Окремий вимір українського кейсу — інтеграція соціальної політики та економічної безпеки фінансових установ. Програма «єОселя» та інші механізми підтримки житла, бізнесу, критичної інфраструктури реалізуються не через відокремлені від фінансової системи канали, а в тісній співпраці з банками й іншими фінансовими установами. Фінансові посередники, з одного боку, отримують можливість формувати довгострокові портфелі з державною підтримкою, з іншого — забезпечують реалізацію соціальних критеріїв, контроль за забудовниками, оцінку об'єктів та роботу з позичальниками, які постраждали від війни. Такий рівень «вшитості» соціальної політики в ризик-менеджмент у режимі реального часу бойових дій раніше практично не спостерігався в інших країнах.

Значно трансформується і роль центрального банку та регуляторного середовища. НБУ одночасно виконує функції регулятора, кризового менеджера, координатора критичної інфраструктури та партнера міжнародних організацій,

які підтримують фінансову систему та процес відбудови. Посилені вимоги до стрес-тестування, планів відновлення діяльності, управління проблемними активами, кіберзахисту й комплаєнсу формують нову «рамку стійкості», що виходить за межі традиційних пруденційних нормативів. На відміну від багатьох інших юрисдикцій, де відповідні підходи розробляються «на перспективу», в Україні вони проходять практичну перевірку в режимі реального часу.

Ще один специфічний компонент — управління активами та зобов'язаннями на тимчасово окупованих, прифронтових та звільнених територіях. Класичні механізми захисту прав кредитора, стягнення забезпечення, реалізації застави або реструктуризації працюють лише частково там, де де-факто відсутній дієвий правопорядок, порушені ланцюги комунікацій, існують ризики фізичного доступу до майна та документів. Це змушує банки, регулятора й законодавця шукати нові моделі обліку воєнних збитків, знецінених активів, тимчасових «заморожувань» вимог, не руйнуючи при цьому довіру до банківської системи. Суттєвим чинником, що підсилює унікальність українського кейсу, є також глибока участь міжнародних партнерів у підтримці фінансової стійкості. Мова йде не лише про кредитні й грантові програми, а й про спільну розробку рамки воєнних ризиків, обговорення моделей страхування воєнних ризиків, механізмів гарантій для інвесторів та банків. У результаті формуються контури нової глобальної архітектури безпеки для фінансових ринків країн, які вимушено функціонують у стані тривалих конфліктів. Узагальнюючи, український фінансовий сектор перетворюється на своєрідну «лабораторію» нових підходів до економічної безпеки. Поєднання повномасштабної війни, високого рівня цифровізації, активної ролі держави у фінансових програмах, масової міграції та глибокої інтеграції до міжнародної фінансової системи створює конфігурацію викликів, із якою глобальні стандарти раніше не мали справи в такій концентрації. У таких умовах сучасні системи управління ризиками фінансових установ зазнають глибокої трансформації.

Надалі, пропонується сфокусувати увагу га досліджені системи управління ризиками в умовах війни. Сучасний ризик-менеджмент фінансових установ в Україні формується вже не в умовах «гіпотетичних» стресів, а в ситуації тривалої війни, коли більшість кризових сценаріїв уже частково реалізувалися. Дослідження фінансової адаптивності показують, що ключовим завданням стає не лише збереження капіталу й ліквідності, а й здатність швидко адаптувати моделі поведінки до змін зовнішнього середовища, включно з військовими, кібернетичними та енергетичними ризиками.

На рівні кредитного ризику банки переходять від «статичних» моделей до більш гнучких систем, у яких враховуються географія клієнтів, близькість до лінії фронту, залежність бізнесу від критичної інфраструктури, участь позичальників у програмах державної підтримки. Дослідження банківської системи та корпоративного кредитування під час війни підтверджують, що воєнний фактор впливає на обсяги та структуру кредитування сильніше, ніж традиційні

цінові параметри на кшталт відсоткових ставок, а зміни в ризик-апетиті банків прямо пов’язані з інтенсивністю бойових дій та очікуваннями щодо подальшого перебігу війни [19]. Поглибленню розуміння ризиків сприяють роботи, присвячені оцінці банківських ризиків саме в умовах війни. Петик і Міщенко підкреслюють, що військовий конфлікт суттєво посилює кредитний, валютний та ліквідний ризики, водночас ускладнюючи їх кількісну оцінку через високу невизначеність та структурні розриви даних [20]. У поєднанні з висновками досліджень про ризики банківського сектору в умовах макроекономічної нестабільності це формує підґрунтя для комплексного перегляду моделей оцінки ризиків, де важливу роль відіграють не лише історичні ряди, а й експертні оцінки, сценарії та якісний аналіз [21].

Важливим фокусом стають операційні та кіберризики. За даними «Financial Stability Report» НБУ за червень 2025 року, втрати банків від операційних інцидентів, включно з кібератаками та збоями інфраструктури, залишаються відчутними, попри поступове зниження порівняно з першим роком повномасштабного. Кібератаки на державні реєстри, платіжну інфраструктуру та системи дистанційного обслуговування клієнтів перетворюються на один із ключових драйверів перегляду підходів до управління операційним ризиком. У відповідь банки розширюють практики резервування ІТ-обчислювальних ресурсів, переходу до хмарних рішень із посиленими вимогами до безпеки, впроваджують системи моніторингу інцидентів у режимі реального часу.

Окремий напрям трансформації пов’язаний із методологією оцінки ризиків. Петик і Міщенко наголошують на необхідності поєднання кількісних і якісних підходів, коли статистичні моделі доповнюються експертними шкалами, індикаторами раннього попередження та аналізом чутливості до воєнних факторів. Роботи Ільчука та Федоріва демонструють, що системна ідентифікація фінансових ризиків банківських установ і застосування диференційованих стратегій їх мінімізації (реструктуризація, перегляд забезпечення, консервативніші підходи до валютних позицій тощо) дозволяють посилити здатність банків адаптуватися до воєнних шоків) [22]. Управлінський вимір ризик-менеджменту також істотно оновлюється. Дослідження, присвячені управлінню та контролю банківських ризиків і капіталу у воєнний період, підкреслюють зростання ролі наглядових рад, комітетів з ризиків та функції комплаєнсу у формуванні єдиного «каркасу стійкості» банку [23]. У практиці багатьох установ посилюється значення трьох ліній захисту: бізнес-підрозділи відповідають за первинну ідентифікацію ризиків і дотримання лімітів; незалежні підрозділи ризик-менеджменту — за методологію, контроль і стрес-тестування; внутрішній аудит — за перевірку ефективності всієї системи та надання рекомендацій щодо її вдосконалення.

Водночас у сучасних підходах до управління фінансовими ризиками дедалі більшої ваги набувають цифрові інструменти. Поліщук показує, що під час воєнних конфліктів ключовими стають інструменти диверсифікації доходів,

хеджування валютних ризиків, страхування та використання цифрових платформ для моніторингу й аналізу фінансових показників у режимі реального часу [24]. Для банківський установ це означає перехід від фрагментарного використання аналітичних систем до інтегрованих платформ ризик-менеджменту, які поєднують дані про клієнтів, портфелі, ринкові показники, кіберінциденти та виконання нормативів. Участь фінансових установ у державних програмах, таких як «єОселя» і «єВідновлення», інтегрується в загальну модель управління ризиками. На практиці це вимагає створення окремих політик щодо оцінки забудовників, акредитованих об'єктів житлової нерухомості, критеріїв відбору позичальників та моніторингу портфелів, що працюють із державною підтримкою. Нові дослідження підкреслюють, що саме цільові іпотечні програми, за умови належного ризик-менеджменту, можуть виступати не лише інструментом соціальної політики, а й важливим елементом економічної безпеки банків, оскільки формують відносно стабільний, гарантований державою сегмент портфеля. Нарешті, результати досліджень фінансової стійкості та управління фінансовими результатами банків в умовах війни свідчать, що ефективні системи ризик-менеджменту стають не лише механізмом захисту від збитків, а й інструментом довгострокового стратегічного позиціонування. Банки, які раніше інвестували в розвиток систем управління ризиками, цифрові рішення, підготовку персоналу та прозору корпоративну культуру, демонструють кращі показники прибутковості та капіталізації навіть за умов воєнних шоків. Це підтверджує, що трансформація ризик-менеджменту в умовах війни є не тимчасовою реакцією на кризу, а формуванням нової довгострокової парадигми економічної безпеки фінансових установ.

Висновки. Проведене дослідження показало, що економічна безпека фінансових установ в Україні під час війни вже не може сприйматися як сукупність окремих нормативів чи формальних вимог. Вона поступово перетворюється на живу систему, у якій переплітаються стратегічне планування, оперативна стійкість, цифрові технології, кіберзахист і робота з довірою клієнтів. Воєнні події, енергетична криза, міграційні процеси та зовнішні фінансові шоки змінюють характер ризиків, і кожен новий епізод кризи стає тестом на зрілість системи управління.

Рішення Національного банку України останніх місяців свідчать про поступовий відхід від суто антикризової логіки до формування довгострокової рамки стійкості. Акцент на роботі з проблемними активами, оновлені вимоги до стрес-тестування, увага до критичної інфраструктури та посилення санкційно-комплаєнсного блоку створюють основу для того, щоб банки могли планувати свою діяльність не лише «від звіту до звіту», а з огляду на складні сценарії майбутнього

На рівні окремих установ трансформація проявляється через модернізацію ризик-менеджменту, інвестиції в IT та кіберзахист, перегляд моделей кредитування і роботи з клієнтами. Участь у програмах на кшталт «єОселі»

показує, що банки здатні одночасно виконувати соціальну функцію та зберігати економічну стійкість, якщо внутрішні політики ризиків налаштовані на реальну, а не «середньостатистичну» поведінку позичальників. Практика останніх років підтверджує: ті установи, які своєчасно інвестують у цифрові рішення, резервування інфраструктури, навчання персоналу роботі в кризових умовах і розвиток комплаєнс-функцій, мають кращі шанси не лише пережити війну, а й бути готовими до післявоєнного відновлення. Для держави в цілому важливо зберігати баланс між швидкими інструментами підтримки ліквідності та довгостроковими програмами розвитку — зокрема іпотечного ринку та будівельної галузі.

Подальші дослідження доцільно зосередити на детальному аналізі практик окремих банків і небанківських фінансових установ, вимірюванні ефективності конкретних інструментів ризик-менеджменту та порівнянні українського досвіду з досвідом інших країн, які стикалися з тривалими збройними конфліктами. Це дозволить не лише краще зрозуміти сильні й слабкі сторони нинішньої моделі економічної безпеки, а й сформувати більш прикладні рекомендації для періоду післявоєнної відбудови.

Література:

1. Zhuravka, F., Chorna, S., Petrushenko, Y., et al. (2024). Financial security of Ukraine under martial law: Impact of macroeconomic determinants. Public and Municipal Finance, 13(2), 1–13.

2. Shkuropadska, D., Osetskyi, V., Bondar, N., & Umantsiv, V. (2025). Financial resilience of Ukraine under the martial law. Academy Review, 2(63), 160–173.

3. Management of Financial Security Risks of Ukraine in the Conditions of War. (2025).

4. Manachynska, Y., Hildebran, K., & Firchuk-Lukasheva, M. (2024). The banking system of Ukraine: threats and challenges under martial law conditions. Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics, 4(96), 83–104.

5. Фімяр, С., & Сімаков, С. (2024). Теоретичні основи забезпечення економічної безпеки діяльності банківських установ. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка.

6. Чайковський, Є. (2024). Вплив банківського сектору на економічну безпеку України: фактори, загрози та інструменти державного управління для їх мінімізації. Економічний аналіз.

7. Kuchmak, Y., Litovchenko, V., Zarichnyi, R., et al. (2024). Economic Security of Ukraine and Its Structural Components: Economic and Legal Aspects. Path of Science, 10(5), 1008–1012.

8. Economic Security of Ukraine amid High War Risks and Global Instability: Expert Talk. (2025). Kyiv: NISS.

9. Denysenko, O. (2025). Economic security of Ukraine in wartime: challenges and prospects.

10. Kozachenko, G., Didyk, A., Pogorelov, A., Romanovska, Y., & Marmura, M. (2025). Assessment of national economic security of Ukraine. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice, 1(60), 357–370.

11. National Bank of Ukraine. (2024). Financial Stability Report. June 2024. Kyiv: NBU.

12. National Bank of Ukraine. (2024). Financial Stability Report. December 2024. Kyiv: NBU.

13. National Bank of Ukraine. (2025). Financial Stability Report. June 2025. Kyiv: NBU.

14. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни: експертно-аналітична доповідь. (2024). Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

15. Rohatiuk, I. (2024). Economic security of Ukraine in wartime. Amazonia Investiga.

16. Олена, Б. М. (2025). Аналіз маркетингового середовища та поведінки споживачів на ринку нерухомості України в умовах програм «єОселя» та «єВідновлення». Науковий вісник Одеського національного економічного університету.

17. Zhytar, M. (2025). Financial mechanisms for attracting investments in development projects as a factor of urban growth. Financial and Credit Systems: Prospects for Development, 2(17).

18. OECD. (2025). Mapping Ukraine's Financial Markets and Corporate Governance Framework for a Sustainable Recovery. Paris: OECD Publishing.

19. Corporate lending in Ukraine during the war. (2025). Centre for Economic Strategy, Policy Brief / Research Report.

20. Петик, Л., & Міщенко, К. (2024). Оцінка банківських ризиків в умовах війни. Економіка та суспільство, 65.

21. Serhieiev, A. (2025). Managing the financial results of banks in the context of war. Economics, Finance and Management Review (Ukraine).

22. Ільчук, В. П., & Федорів, Ю. М. (2025). Фінансові ризики банківських установ та шляхи їх мінімізації в умовах воєнного стану. Науковий вісник Полісся, 1(30), 133–148.

23. Polishchuk, V. (2025). Financial risk management strategies for business structures during military conflicts: the cases of Ukraine and Israel. Економіка та суспільство, 71.

24. Havrylenko, V. (2025). Управління та контроль банківських ризиків і капіталу у воєнний період. Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки, 26(76), 1–12.

References:

1. Zhuravka, F., Chorna, S., Petrushenko, Y., et al. (2024). Financial security of Ukraine under martial law: Impact of macroeconomic determinants. *Public and Municipal Finance*, 13(2), 1–13.

2. Shkuropadska, D., Osetskyi, V., Bondar, N., & Umantsiv, V. (2025). Financial resilience of Ukraine under martial law. *Academy Review*, 2(63), 160–173.

3. Management of financial security risks of Ukraine in the conditions of war [Upravlinnia ryzykamy finansovoi bezpeky Ukrainy v umovakh viiny]. (2025). [in Ukrainian].

4. Manachynska, Y., Hildebran, K., & Firchuk-Lukasheva, M. (2024). The banking system of Ukraine: Threats and challenges under martial law conditions. *Visnyk Chernivetskoho instytutu torhivli i ekonomiky – Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics*, 4(96), 83–104.

5. Fimiar, S., & Simakov, S. (2024). Teoretychni zasady zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky bankivskykh ustanov [Theoretical foundations of ensuring economic security of banking institutions]. *Tavriiskyi Naukovyi Visnyk. Seriia: Ekonomika – Tavriian Scientific Bulletin. Series: Economics* [in Ukrainian].

6. Chaikovskyi, Ye. (2024). Vplyv bankivskoho sektoru na ekonomichnu bezpeku Ukrainy: faktory, zahrozy ta instrumenty derzhavnoho upravlinnia yikh minimizatsiieiu [The impact of the banking sector on the economic security of Ukraine: Factors, threats and public administration instruments for their minimization]. *Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis* [in Ukrainian].

7. Kuchmak, Y., Litovchenko, V., Zarichnyi, R., et al. (2024). Economic security of Ukraine and its structural components: Economic and legal aspects. *Path of Science*, 10(5), 1008–1012.

8. Economic security of Ukraine amid high war risks and global instability: Expert talk. (2025). Kyiv: National Institute for Strategic Studies.

9. Denysenko, O. (2025). Economic security of Ukraine in wartime: Challenges and prospects.

10. Kozachenko, G., Didyk, A., Pogorelov, A., Romanovska, Y., & Marmura, M. (2025). Assessment of national economic security of Ukraine. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 1(60), 357–370.

11. National Bank of Ukraine. (2024). *Financial stability report. June 2024*. Kyiv: NBU.

12. National Bank of Ukraine. (2024). *Financial stability report. December 2024*. Kyiv: NBU.

13. National Bank of Ukraine. (2025). *Financial stability report. June 2025*. Kyiv: NBU.

14. Economic security of Ukraine in the conditions of a prolonged war: Expert and analytical report [Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh tryvaloi viiny]. (2024). Kyiv: National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].

15. Rohatiuk, I. (2024). Economic security of Ukraine in wartime. *Amazonia Investiga*.

16. Olena, B. M. (2025). Analiz marketynhovoho seredovyshcha ta povedinky spozhyvachiv na rynku nerukhomosti Ukrainy v umovakh realizatsii prohram «eOselia» ta «eVidnovlennia» [Analysis of the marketing environment and consumer behavior in the Ukrainian real estate market under the “eOselia” and “eVidnovlennia” programs]. *Scientific Bulletin of Odesa National Economic University* [in Ukrainian].

17. Zhytar, M. (2025). Financial mechanisms for attracting investments in development projects as a factor of urban growth. *Financial and Credit Systems: Prospects for Development*, 2(17).

18. OECD. (2025). *Mapping Ukraine’s financial markets and corporate governance framework for a sustainable recovery*. Paris: OECD Publishing.

19. Corporate lending in Ukraine during the war. (2025). Kyiv: Centre for Economic Strategy.

20. Petyk, L., & Mishchenko, K. (2024). Otsinka bankivskykh ryzykiv v umovakh voiennoho stanu [Assessment of banking risks in wartime conditions]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 65 [in Ukrainian].

21. Serhieiev, A. (2025). Managing the financial results of banks in the context of war. *Economics, Finance and Management Review*.

22. Ilchuk, V. P., & Fedoriv, Yu. M. (2025). Finansovi ryzyky bankivskykh ustanov ta shliakhy yikh minimizatsii v umovakh voiennoho stanu [Financial risks of banking institutions and ways of their minimization under martial law]. *Scientific Bulletin of Polissia*, 1(30), 133–148 [in Ukrainian].

23. Polishchuk, V. (2025). Financial risk management strategies for business structures during military conflicts: The cases of Ukraine and Israel. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 71.

24. Havrylenko, V. (2025). Upravlinnia ta kontrol bankivskykh ryzykiv i kapitalu v umovakh viiny [Management and control of banking risks and capital in wartime]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. Seriia: Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Works of ChDTU. Series: Economic Sciences*, 26(76), 1–12 [in Ukrainian].

УДК 373.3/.5:37.015.31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-531-546

Пісковенко Анжела Олександрівна старший викладач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, 49006, https://orcid.org/0009-0001-4720-9042

Хомич Олена Борисівна старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти, комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3617-8743

ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ЗГУРТОВАНОГО УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми формування згуртованого учнівського колективу в умовах реалізації Концепції Нової української школи як важливої передумови створення психологічно безпечного, партнерського та діяльнісно насиченого освітнього середовища. Основний акцент зроблено на інтеграції педагогіки партнерства, психологічної безпеки та організації співдіяльності як взаємопов'язаних стратегічних чинників розвитку класної спільноти. У статті окреслено теоретичні підходи до розуміння згуртованості як інтегральної соціально-психологічної характеристики учнівської групи, зосереджено увагу на її багатовимірній структурі та педагогічній керованості.

Досліджуване поняття розглянуто у контексті сучасних психолого-педагогічних концепцій, зокрема крізь призму соціально-емоційного розвитку, міжособистісної взаємодії та групової динаміки. У статті представлено авторську інтерпретацію згуртованості як результату цілеспрямованої педагогічної діяльності, а не стихійного процесу, наголошено на ролі вчителя як фасилітатора, медіатора та організатора колективної взаємодії.

Окремий акцент зроблено на значенні психологічної безпеки освітнього середовища, яку схарактеризовано як соціально-психологічну умову довіри, відкритої комунікації та попередження деструктивних форм взаємодії, зокрема булінгу.

У статті представлено операціоналізацію поняття «згуртованість» через виокремлення її структурних компонентів, критеріїв та індикаторів, що дозволяють здійснювати педагогічну діагностику й моніторинг розвитку колективу. Запропоновано систему педагогічних стратегій формування згуртованого учнівського колективу, репрезентовано їх зміст, механізми реалізації та

очікувані результати. Представлено можливості використання тімбілдингових, комунікативних і діяльнісних практик у шкільному середовищі.

У статті наголошено на необхідності емпіричної перевірки ефективності запропонованих стратегій та обґрунтовано методичні орієнтири для подальших досліджень. Зроблено висновок, що системне поєднання партнерської взаємодії, психологічної безпеки та співдіяльності створює умови для стійкої соціальної інтеграції учнів і формування згуртованого колективу в Новій українській школі.

Ключові слова: педагогічна майстерність учителя, згуртований учнівський колектив, педагогіка партнерства, психологічна безпека освітнього середовища, педагогічні стратегії, учні, початкова школа, соціально-емоційний розвиток, колективна взаємодія, Нова українська школа.

Piskovenko Angela Oleksandrivna Senior Lecturer at the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0009-0001-4720-9042

Khomych Olena Borisovna Senior Lecturer at the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-3617-8743

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR FORMING A COHERENT STUDENT TEAM IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article substantiates the relevance of the problem of forming a cohesive student community in the context of implementing the Concept of the New Ukrainian School as an important prerequisite for creating a psychologically safe, partnership-based, and activity-rich educational environment. The main emphasis is placed on the integration of partnership pedagogy, psychological safety, and the organization of co-activity as interrelated strategic factors in the development of the classroom community.

The article outlines theoretical approaches to understanding cohesion as an integral socio-psychological characteristic of a student group, focusing on its multidimensional structure and pedagogical manageability.

The concept under study is considered in the context of modern psychological and pedagogical concepts, in particular through the prism of social and emotional development, interpersonal interaction, and group dynamics. The article presents the author's interpretation of cohesion as the result of purposeful pedagogical activity rather than a spontaneous process, emphasizing the role of the teacher as a facilitator, mediator, and organizer of collective interaction. Particular emphasis is placed on the importance of psychological safety in the educational environment, which is

characterized as a socio-psychological condition for trust, open communication, and the prevention of destructive forms of interaction, in particular bullying.

The article presents the operationalization of the concept of "cohesion" by identifying its structural components, criteria, and indicators that allow for pedagogical diagnosis and monitoring of the development of the collective. A system of pedagogical strategies for forming a cohesive student team is proposed, and their content, implementation mechanisms, and expected results are presented. The possibilities of using team-building, communicative, and activity-based practices in the school environment are presented.

The article emphasizes the need for empirical verification of the effectiveness of the proposed strategies and substantiates methodological guidelines for further research. It is concluded that the systematic combination of partnership, psychological safety, and co-activity creates conditions for the sustainable social integration of students and the formation of a cohesive team in the New Ukrainian School.

Keywords: teacher's pedagogical skills, cohesive student community, pedagogy of partnership, psychological safety of the educational environment, pedagogical strategies, students, primary school, social and emotional development, collective interaction, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Реалізація концепції Нової української школи висуває вимогу створення освітнього середовища, у якому переважають партнерська взаємодія, психологічна безпека та культура співробітництва між учасниками освітнього процесу. Шкільний простір розглядається не лише як середовище передавання знань, а як соціально значуща спільнота, де відбувається формування громадянської активності, розвиток соціальної компетентності та набуття досвіду конструктивної взаємодії.

У практиці загальної середньої освіти зберігаються труднощі, пов'язані з недостатньою сформованістю навичок співпраці, емоційно-комунікативної чутливості та відповідальності в учнівських колективів. Нерівномірність міжособистісних взаємин, наявність конфліктних моделей поведінки та різний рівень включеності здобувачів освіти у спільні види діяльності ускладнюють розвиток стійких соціальних зв'язків. Такі суперечності між задекларованими принципами НУШ і реальним функціонуванням класних спільнот актуалізують потребу в розробленні педагогічних підходів, здатних забезпечити системне формування згуртованості.

Складність ситуації підсилюється тим, що традиційні виховні заходи не забезпечують тривалої динаміки позитивних змін, оскільки не охоплюють базові механізми взаємодії: емоційний комфорт, ціннісну єдність, індивідуальну відповідальність і досвід співдіяльності. Окреслені обставини зумовлюють необхідність наукового обґрунтування стратегій, спрямованих на розвиток соціальної інтеграції учнів, формування якісних міжособистісних зв'язків і створення умов для ефективної колективної діяльності. Таким чином, виникає

потреба у структурованому аналізі чинників, що впливають на згуртованість учнівського колективу, та у визначенні педагогічних стратегій, здатних забезпечити її цілеспрямоване формування у межах реалізації вимог Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному науковому дискурсі згуртованість учнівського колективу розглядається як багатокомпонентне явище, що відображає рівень інтегрованості, психологічного комфорту та ефективності взаємодії між учнями. Формування колективу як середовища розвитку особистості, засвоєння моральних норм та соціальної відповідальності розглядають О. Башкір[1], Н. Волкова[3], І. Зайченко [6], В. Тимощук, В. Ковальчук [16], В. Омеляненко, А. Кузьмінський [9; 10; 13], М. Фіцула [18], В. Сухомлинський та ін., наголошуючи на гуманістичному характері виховання, опорі на гідність дитини, розвитку її суб'єктності та здатності до співпраці. У цих працях простежується перехід від авторитарних моделей організації колективу до дитиноцентричної, особистісно орієнтованої освіти.

У межах реалізації Концепції Нової української школи проблема згуртованості учнівського колективу осмислюється через призму педагогіки партнерства. Дослідження С. Бєляєва, Ю. Кривенко [2], Л. Лаврентьєва [11], Л. Сущенко[15], В. Тимощук, В. Ковальчук[16], Г. Товканець [17], фокусуються на демократичному стилі взаємодії, розвитку учнівського самоврядування, залученні дітей до спільного планування та оцінювання діяльності, що розглядається як провідний механізм згуртування. Значущою є також увага до діагностичних критеріїв і показників сформованості колективу, які пропонує Ю. Кривенко [8], що дає змогу оцінювати ефективність педагогічних стратегій у НУШ.

Психолого-педагогічний аспект згуртування розкривається в роботах Л. Дзюбко, В. Бучма [5], Я. Швень [20], Н. Сохань [14], К. Баліцької, де обґрунтовується роль психологічно безпечного, емоційно підтримувального освітнього середовища, тренінгових форм роботи та тімбілдингу для зміцнення довіри, емпатії й кооперації між учасниками шкільної спільноти. Міжнародні дослідження M. Xiao, L. Hooi, Z. Tingxiu, Z. Wenyu [23] доповнюють цей дискурс акцентом на ненасильницькій комунікації та позитивному кліматі класу як чинниках зниження булінгу й посилення просоціальної поведінки. Узагальнюючи наукові підходи, слід відзначити недостатню структурованість педагогічних стратегій, адаптованих до умов НУШ, що визначає актуальність подальшої систематизації механізмів формування згуртованості учнівських колективів.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та систематизація педагогічних стратегій формування згуртованого учнівського колективу в умовах реалізації Концепції Нової української школи, операціоналізація структури згуртованості через визначення її компонентів, критеріїв та індикаторів, а також розроблення методичних орієнтирів для емпіричної перевірки ефективності запропонованих стратегій.

Виклад основного матеріалу. Згуртованість учнівського колективу виступає інтегральною соціально-психологічна характеристика групи, що проявляється у стійкій позитивній взаємодії учнів, узгодженості їхніх цілей і цінностей, взаємній підтримці та готовності брати участь у спільній діяльності, забезпечуючи ефективне функціонування колективу й психологічно безпечне освітнє середовище.

У контексті НУШ акцент зміщується на практичні механізми згуртування, пов'язані з партнерською взаємодією та соціально-емоційним розвитком.

Розгортання теми потребує звернення до класичних і сучасних наукових підходів. У психолого-педагогічних концепціях Ю. Кривенко, К. Баліцька, а також у соціометричній теорії J. Moreno згуртованість трактується як ступінь інтегрованості членів групи, відображений у характері міжособистісних виборів, рівні психологічної привабливості спільної діяльності та здатності групи підтримувати внутрішню єдність попри зовнішні та внутрішні виклики. Згуртований колектив не лише наявністю позитивних стосунків, а й узгодженістю цілей і норм, готовністю до кооперації та спільного розв'язання проблем.

Водночас згуртованість виступає педагогічно керованим явищем, яке можна цілеспрямовано формувати за допомогою інструментів діагностики, системних виховних впливів та організації діяльнісних ситуацій. Педагогічний аспект операціоналізації полягає в необхідності виокремлення тих елементів структури згуртованості, що є чутливими до освітніх впливів: емоційного клімату, комунікативних способів взаємодії, ступеня участі учнів у спільній діяльності, узгодженості ціннісних орієнтацій. Розуміння цього дозволяє переорієнтувати роботу педагогів із загальних виховних завдань на конкретні процеси, що піддаються діагностиці та корекції.

Операціоналізація поняття передбачає виокремлення структурних компонентів, що у своїй сукупності характеризують глибину й якість групової єдності. У наукових джерелах підкреслюється [7], що згуртованість має багаторівневу будову, тому систематизація її внутрішніх елементів є необхідною умовою подальшої діагностики та педагогічного впливу. З урахуванням цього доцільно подати компоненти у структурованому вигляді (табл. 1).

Таблиця 1

Структурні компоненти згуртованості учнівського колективу

Компонент	**Змістова характеристика**	**Прояви у поведінці та взаємодії учнів**
Емоційний	Характеризує рівень емоційної прихильності, симпатії та підтримки між учнями. Відображає ступінь психологічної комфортності членів колективу.	Учні охоче взаємодіють, проявляють емпатію, надають допомогу одне одному, відсутні виражені конфліктні чи ізольовані групи.

Компонент	Змістова характеристика	Прояви у поведінці та взаємодії учнів
Когнітивний	Охоплює сформованість спільних уявлень, норм, цілей та очікувань, що регулюють поведінку членів групи.	Учні розуміють правила класу, усвідомлюють колективні цілі, поділяють спільні цінності та бачення розвитку групи.
Поведінковий (активнісний)	Відображає практичну готовність учнів включатися в колективну діяльність, брати відповідальність та підтримувати роботу групи.	Участь у групових завданнях, ініціативність, виконання спільних обов'язків, стабільність групової активності.
Комунікативний	Характеризує якість і відкритість міжособистісного спілкування, здатність вирішувати суперечки конструктивно.	Учні вміють обговорювати проблеми, вислуховують одне одного, використовують ненасильницькі засоби комунікації.
Ціннісно-орієнтаційний	Відображає ступінь узгодженості ціннісних орієнтацій, значущість приналежності до колективу.	Учні відчувають гордість за свій клас, ідентифікують себе зі спільнотою, визнають значущість колективу як соціальної групи.
Соціометричний (інтегративний)	Визначає місце кожного учня в системі міжособистісних виборів та групових стосунків.	Високий рівень позитивних соціометричних виборів, відсутність стабільних «ізольованих» учнів або конфліктних мікрогруп.

Кожен із цих компонентів має специфічні прояви, що дозволяє визначати сильні й слабкі сторони розвитку групи та планувати педагогічні впливи. **Визначена структура згуртованості потребує подальшої конкретизації через систему критеріїв та індикаторів, що забезпечують можливість її педагогічного вимірювання.**

Застосування критеріїв дає змогу здійснювати моніторинг динаміки згуртованості, аналізувати ефективність педагогічних стратегій та визначати напрями корекційної роботи в класі. Наведена нижче таблиця (табл 2.) узагальнює підходи сучасних українських і зарубіжних авторів, адаптуючи їх для освітнього середовища НУШ.

Таблиця 2

Критерії та індикатори згуртованості учнівського колективу

Критерій	Зміст критерію	Індикатори (прояви)
Емоційна інтегрованість	Ступінь психологічної комфортності та симпатії в колективі.	Вияв доброзичливості; низький рівень конфліктності; емоційна підтримка; позитивні міжособистісні вибори.
Ціннісно-нормативна узгодженість	Спільність норм, правил та колективних очікувань.	Прийняття правил класу; орієнтація на спільну мету; дотримання домовленостей; повага до ролей.

Критерій	Зміст критерію	Індикатори (прояви)
Соціальна інтегрованість	Уключеність кожного учня в систему міжособистісних взаємин.	Рівень соціометричних виборів; відсутність ізольованих учнів; сформовані позитивні мікрогрупи.
Комунікативна компетентність групи	Здатність конструктивно взаємодіяти, слухати та висловлюватися.	Участь у дискусіях; врегулювання суперечок без агресії; ефективна групова робота.
Діяльнісна взаємозалежність	Готовність і здатність виконувати спільні завдання та розподіляти відповідальність.	Активність у групових проєктах; рівномірність виконання ролей; ініціативність у спільних справах.
Ідентифікація з колективом	Відчуття належності до групи та готовність її представляти.	Позитивні висловлювання про клас; участь у традиціях; бажання покращувати життя колективу.

Подана система критеріїв і індикаторів дозволяє здійснювати як кількісне, так і якісне вимірювання згуртованості. Вона показує, що згуртованість не абстрактне моральне поняття, а чітко вимірюване соціально-психологічне явище, яке проявляється у поведінці, комунікації та емоційних реакціях учнів.

Емоційна інтегрованість демонструє рівень довіри, соціальна складова розкриває структуру взаємин, ціннісно-нормативний вимір забезпечує стабільність правил. Комунікативна компетентність відображає здатність класу діяти в координованій формі, а ідентифікація з колективом постає маркером внутрішньої мотивації учнів до збереження згуртованості. Упровадження цієї системи в педагогічну практику дозволяє вчителю не лише діагностувати стан колективу, але й обґрунтовано добирати педагогічні стратегії для підсилення слабких компонентів.

Сукупність критеріїв та індикаторів дозволяє здійснювати системний моніторинг розвитку колективу й визначати ефективність педагогічних впливів, що спрямовані на зміцнення його внутрішньої єдності.

Становлення згуртованого учнівського колективу в Новій українській школі розгортається навколо ідеї партнерської взаємодії, що визначає якість щоденного освітнього життя та формує основу міжособистісних стосунків у класі. Концептуальні документи НУШ акцентують, що партнерська модель відходить від авторитарних або адміністративно домінантних форм, натомість вибудовує освітній процес на довірі, співучасті й взаємній відповідальності учасників навчання [12 с. 1–3]. У такій рамці колектив не є стихійним об’єднанням учнів, а розглядається як результат цілеспрямованої педагогічної роботи, у якій кожен взаємодіє як рівноправний суб’єкт.

Інтерпретація партнерства у праці С. Бєляєва та Ю. Кривенко [2 с. 1–2] дозволяє зрозуміти, що демократичний стиль лідерства, відкритість до діалогу й прозорість у прийнятті рішень створюють передумови для формування атмосфери включеності. Учні, залучені до визначення правил взаємодії, спільного планування діяльності та рефлексії результатів, відчувають свою

значущість і здатність впливати на колективні процеси. У цьому сенсі партнерство набуває рис педагогічної стратегії, що інтегрує соціальні, комунікативні й особистісні аспекти розвитку дітей.

Практична реалізація партнерства вимагає від учителя створення ситуацій, у яких учні стають співтворцями освітнього середовища. До таких ситуацій належать: спільне вироблення правил класу, колективне визначення цілей діяльності, участь у шкільному самоврядуванні, партнерська взаємоперевірка та самооцінювання, відкриті дискусії щодо перебігу уроку або спільної діяльності. Такі практики підсилюють суб'єктність школярів та формують у них здатність брати відповідальність за колективні результати. Процес, підкріплений постійною можливістю висловити власну думку та впливати на рішення групи, сприяє формуванню довіри, як ключового чинника, що визначає рівень згуртованості.

Саме завдяки партнерству з'являється простір, у якому педагог може ефективно працювати з індивідуальними особливостями учнів, не порушуючи загальної узгодженості колективної взаємодії. У класах, де партнерська модель застосовується послідовно, учні охочіше долучаються до групових форм роботи, проявляють ініціативу в організації подій та надають взаємну підтримку, зокрема в навчальних і соціальних ситуаціях. Таким чином, партнерство стає не лише філософією взаємодії, а практичним інструментом управління соціальною динамікою класу.

Поступальний розвиток партнерської моделі перетворюється на основу для наступних механізмів згуртування, зокрема тих, що пов'язані з психологічною безпекою та організацією співдіяльності у навчальних і позанавчальних ситуаціях. У цьому контексті педагогіка партнерства виступає ядром, навколо якого вибудовується здатність колективу підтримувати позитивний мікроклімат, долати конфлікти та досягати спільних цілей, що робить її фундаментальною практикою формування згуртованої учнівської спільноти. Послідовне впровадження партнерської моделі створює основу для формування класної спільноти, у якій кожен її учасник відчуває повагу, підтримку та можливість впливати на спільні процеси. Такий тип взаємодії не лише задає стиль освітнього середовища, а й формує передумови для психологічної безпеки як ключової умови стабільності та подальшого розвитку колективу.

Психологічна безпека постає органічним продовженням партнерської моделі, оскільки саме вона забезпечує внутрішню стійкість колективу та визначає якість міжособистісних взаємин. Те, що в партнерстві функціонує як ціннісний принцип, у площині безпеки набуває статусу необхідної соціально-емоційної умови, без якої неможлива довіра, відкритість і готовність до конструктивної взаємодії.

Стійкість і продуктивність учнівського колективу значною мірою визначаються якістю психологічного клімату, у межах якого розгортаються міжособистісні взаємини та групова діяльність. Психологічна безпека стає тим

чинником, який забезпечує можливість відкритої комунікації, прийняття та взаєморозуміння, що необхідні для появи довіри й формування соціальної згуртованості. У контексті НУШ це положення набуває особливого значення, оскільки нормативні документи [4; 12] підкреслюють важливість створення таких умов, за яких учень відчуває себе захищеним, впевненим та прийнятим в освітньому середовищі.

У дослідженнях Л. Дзюбко та В. Бучми підкреслюється, що психологічно безпечне середовище формується через уважність учителя до емоційних станів учнів, гнучкість у комунікації та готовність помічати ранні прояви конфліктів або напруги у класі [5, с. 1–2]. Педагогічна діяльність розглядається не як реагування на складні ситуації, а як превентивний процес, у межах якого вчитель систематично створює умови для емоційного комфорту, прийняття та підтримки. У класах, де ці умови забезпечені, учні більш охоче долучаються до спільних заходів, виявляють солідарність і демонструють готовність до взаємодопомоги, тобто формують ті характеристики, що окреслюють згуртований колектив.

Практична реалізація психологічної безпеки передбачає використання інструментів, що сприяють формуванню сталого позитивного мікроклімату. До таких інструментів належать: **регулярні рефлексивні кола**, у яких учні можуть висловити свої переживання або потреби; **педагогічні практики ненасильницької комунікації,** що підтримують доброзичливість та уникнення агресивних відповідей; **методи соціально-емоційного навчання**, спрямовані на розвиток саморегуляції, емпатії та навичок конструктивного розв'язання конфліктів; **системи взаємопідтримки,** коли клас навчається реагувати на труднощі окремих учнів спільно, а не ізольовано.

Психологічна безпека освітнього середовища, за висновками Ю. Лунченко та І. Ткачука[19, с. 4–7], має виразний соціально-психологічний вимір, що охоплює характер взаємин між учасниками освітнього процесу, рівень довіри, наявність або відсутність булінгу, а також домінантний стиль комунікації, прийнятий у класі. Педагогічні стратегії, спрямовані на згуртування колективу, мають охоплювати роботу не лише з учнями, а й з учительсько-батьківською спільнотою, оскільки психологічна безпека постає результатом колективної взаємодії, а не сукупністю окремих педагогічних зусиль.

Зміцнення психологічної безпеки потребує від учителя компетентностей фасилітатора та медіатора, тобто здатності організовувати обговорення, врівноважувати позиції учасників, підтримувати слабші голоси, забезпечувати чесність і прозорість у вирішенні суперечливих питань. Саме ця педагогічна роль, як свідчить практика, стає ключовою у формуванні середовища, де учень не боїться припуститись помилки, висловити пропозицію чи відстояти власну позицію. У такому середовищі природно зростає рівень довіри, а отже і згуртованість колективу.

Психологічна безпека набуває особливого значення у взаємодії з дітьми молодшого та підліткового віку, які особливо чутливі до соціального схвалення

й належності до групи. Якщо дитина відчуває прийняття, вона легше долучається до соціальних ініціатив, пропонує ідеї та включається в спільні проєкти. Водночас за відсутності відчуття безпеки спостерігається зниження мотивації, уникнення групової діяльності та формування ізольованих мікрогруп, що негативно впливає на цілісність колективу.

Забезпечення розвитку згуртованого учнівського колективу неможливе виключно через декларування партнерських відносин або створення психологічно безпечного середовища, оскільки ці умови задають лише загальний контекст, але не гарантують появи реальних горизонтальних зв'язків між учнями.

У практиці НУШ ключову роль відіграє саме діяльнісний компонент, що дає змогу учням проживати досвід взаємної відповідальності, кооперації та спільного ухвалення рішень.

Формування колективу відбувається насамперед у спільній діяльності, оскільки саме вона сприяє появі міжучнівських контактів, зміцненню довіри та виробленню спільних цінностей, які не можуть бути нав'язані адміністративно чи нормативно [16, с. 99–101]. Практики колективної творчої справи, участь у соціально значущих проєктах, організація класного самоврядування та робота в малих групах створюють ситуації, у яких учні беруть на себе ролі, розв'язують спільні завдання та рефлексують результати взаємодії. Розгортання цього процесу сприяє розвиткові таких компетентностей, як відповідальність, альтруїзм, ініціативність та здатність домовлятися, які прямо визначені Державним стандартом як обов'язкові для формування в НУШ.

У цьому контексті тімбілдинг, концептуально описаний Н. Сохань, виступає важливим інструментом реалізації стратегії співдіяльності. Командні вправи збільшують згуртованість завдяки одночасній роботі з емоційною, комунікативною та поведінковою складовою міжособистісної взаємодії: вони знижують рівень напруги та міжособистісних бар'єрів, сприяють налагодженню відкритого діалогу, формують навички підтримки та активного слухання [14, с. 1–2]. У НУШ тімбілдинг набуває не лише інструментального, а й ціннісного виміру, оскільки він сприяє закріпленню принципів взаємоповаги, співучасті, емпатії та рівноправності, що становлять основу концепції педагогіки партнерства.

Ю. Кривенко підкреслює, що розвиток колективу має поетапний характер, ігнорування якого з боку педагога призводить до формальної взаємодії та відсутності стабільної групової структури. Спершу формується прийняття загальних норм і правил, згодом здатність до конструктивної взаємодії, і лише на завершальному етапі виникає колективна самоорганізація та стійкі моделі внутрішньої підтримки [8, с. 1–3].

У такому контексті педагогічні стратегії не можуть бути статичними: вони мають корелювати зі стадією розвитку групи, змінювати рівень складності діяльності, способи залучення учнів та характер педагогічної підтримки.

Досвід колективної діяльності виявляє реальні механізми згуртування: учні навчаються узгоджувати позиції, розподіляти ролі, підтримувати одне одного та досягати спільних результатів. Проте ефективність цього досвіду значною мірою залежить від того, наскільки цілеспрямовано він організований педагогом, оскільки співдіяльність не виникає спонтанно, а потребує структурованих умов і педагогічно обґрунтованих інструментів.

У зв'язку з цим постає необхідність виокремлення педагогічних стратегій, які забезпечують організацію спільної діяльності, підтримку соціально-емоційного розвитку та розвиток партнерської взаємодії. Такі стратегії слугують практичними механізмами, що трансформують цінності партнерства, умови психологічної безпеки та досвід співдіяльності у стійку динаміку згуртованого учнівського колективу (табл. 3).

Таблиця 3

Педагогічні стратегії формування згуртованого учнівського колективу в НУШ

Стратегія	Педагогічні механізми реалізації	Очікувані результати
Стратегія партнерської взаємодії («демократичне лідерство»)	– спільне вироблення правил класу; – участь учнів у плануванні діяльності; – педагогічна фасилітація дискусій; – практика «учнівських рад» та мікролідерства.	Формування атмосфери включеності, зростання довіри та відповідальності, розвиток соціальної суб'єктності.
Стратегія психологічної підтримки та емоційної безпеки	– модель ненасильницької комунікації (NVC); – емпатійні практики («емоційні кола», «щоденники настрою»); – своєчасне виявлення та профілактика конфліктів; – індивідуальні бесіди підтримки.	Підвищення рівня довіри, зниження агресії, активізація про-соціальної поведінки.
Стратегія співдіяльності та колективної діяльності	– навчання у малих групах (кооперативне навчання); – командні проєкти; – рольовий розподіл обов'язків; – регулярна рефлексія результатів групової роботи.	Формування навичок взаємодії, ініціативності, відповідальності за спільний результат.
Стратегія розвитку комунікативної культури класу	– тренінги комунікативних умінь; – вправи активного слухання; – моделювання конфліктних ситуацій і пошук рішень; – практика «кругових обговорень».	Покращення взаєморозуміння, конструктивне розв'язання суперечок, зниження напруги в колективі.
Стратегія формування ціннісної ідентичності класу	– класні традиції, девіз, символіка; – «дошка досягнень»; – волонтерські ініціативи; – колективні справи соціальної значущості.	Зростання внутрішньої мотивації належності, формування емоційно-психологічного зв'язку з колективом.

Стратегія	Педагогічні механізми реалізації	Очікувані результати
Стратегія учнівського самоврядування та мікрогрупової відповідальності	– класні комітети та ініціативні групи; – чергування ролей (фасилітатор, модератор, посередник); – колективне оцінювання проєктів; – залучення до організації подій.	Розвиток лідерських якостей, відповідальності, саморегуляції, зменшення зовнішньої залежності від учителя.
Тімбілдингові стратегії розвитку групової єдності	– командні ігри та вправи на координацію; – колективні квести; – вправи на взаємозалежність («міст із ниток», «вузол довіри»); – аналіз групових ролей.	Розвиток командного мислення, взаємної підтримки та розуміння ролей у групі.

Системний аналіз педагогічних стратегій формування згуртованого учнівського колективу свідчить, що їх результативність визначається не окремими методами, а узгодженою взаємодією ціннісних, емоційних і діяльнісних механізмів розвитку групи. Такий інтегративний характер впливу забезпечує багатовимірне функціонування колективу, у межах якого поєднуються партнерська взаємодія, психологічна безпека та досвід спільної діяльності.

Узгоджена дія цих механізмів створює підґрунтя для стійкої соціальної динаміки та формування групової ідентичності, що виявляється у стабільних моделях кооперації та взаємної підтримки.

Необхідність емпіричної перевірки педагогічних стратегій зумовлена вимогою підтвердження їх наукової валідності та практичної ефективності. Розгортання дослідження передбачає діагностування структурних компонентів згуртованості, аналіз міжособистісної динаміки та оцінювання якості спільної діяльності учнів. Такий підхід забезпечує можливість виявлення реальних змін у колективі та з'ясування механізмів, через які діють педагогічні стратегії.

Першим етапом емпіричного дослідження є визначення критеріїв і показників, що дають змогу фіксувати рівень згуртованості в різних вимірах. Доцільним є врахування емоційно-психологічних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних і соціометричних характеристик, які відображають багатовимірну природу групової єдності. Встановлення таких критеріїв формує методологічний фундамент для подальшого добору інструментарію та організації дослідницької процедури.

Добір діагностичних засобів передбачає поєднання кількісних і якісних методів, що забезпечує повноту оцінювання та підвищує достовірність отриманих даних. Використання соціометрії J. Moreno [23], як ефективного інструмента дослідження міжособистісних стосунків у групі, підтверджується сучасними дослідженнями [21; 22]. Соціометричний аналіз дозволяє виявляти соціометричний статус кожного члена колективу, а також структуру неформальних взаємин і наявність ізольованих чи конфліктних позицій. У поєднанні з анкетуванням, педагогічним спостереженням, експертними оцінками та контент-аналізом

продуктів діяльності учнів формується комплексна система збору даних, здатна фіксувати зміни у взаєминах, поведінкових патернах і суб'єктивному сприйнятті атмосфери колективу. Такий інструментарій дозволяє відстежувати як динаміку індивідуальної включеності, так і трансформації загальної соціальної структури групи. Організація емпіричного дослідження вибудовується у форматі послідовного проходження констатувального, формувального та контрольного етапів, що дає можливість відокремити наслідки педагогічного впливу від зовнішніх чинників. На першому етапі визначається вихідний стан колективу та окреслюються групи ризику; на другому – впроваджуються відповідні стратегії та відстежуються проміжні зміни; на третьому – здійснюється повторна діагностика та зіставлення отриманих результатів, у тому числі за допомогою статистичних методів.

Інтерпретація результатів передбачає аналіз динаміки критеріїв згуртованості, зміни соціометричної структури та співвіднесення кількісних і якісних показників. Така аналітична процедура дає змогу встановити специфіку впливу кожної стратегії й окреслити умови, за яких вона є найбільш ефективною. Сформульовані на основі цього висновки поглиблюють розуміння механізмів групової взаємодії та сприяють удосконаленню педагогічних підходів.

Очікувані результати емпіричної перевірки передбачають підвищення рівня групової привабливості, зростання психологічної безпеки, збільшення позитивних комунікативних контактів і зменшення соціальної ізоляції окремих учнів. Прогнозоване посилення нормативної стабільності та відповідальності за спільні результати свідчить про можливість формування стійкої згуртованості як результату цілеспрямованого педагогічного впливу. Така логіка дослідження забезпечує методологічну цілісність і дає змогу науково обґрунтувати чинники, що визначають розвиток учнівського колективу в умовах Нової української школи.

Висновки. Стаття узагальнює теоретичні та методичні підходи до формування згуртованого учнівського колективу та пропонує цілісну концептуальну модель, побудовану на ієрархії трьох взаємопов'язаних чинників: партнерської взаємодії, психологічної безпеки та колективної співдіяльності. Систематизація структурних компонентів згуртованості (емоційного, когнітивного, поведінкового, комунікативного, ціннісного й соціометричного) дала змогу визначити критерії та індикатори, чутливі до педагогічних впливів і придатні для подальшого діагностування. Запропонована класифікація педагогічних стратегій демонструє, що розвиток згуртованості ґрунтується не на окремих виховних заходах, а на комплексній взаємодії ціннісних, емоційних і діяльнісних механізмів, які створюють умови для стійкої групової єдності. Стратегії партнерської взаємодії, психологічної підтримки, співдіяльності, розвитку комунікативної культури, формування ціннісної ідентичності та учнівського самоврядування утворюють узгоджену систему, здатну трансформувати міжособистісні процеси в класі.

Методичні орієнтири щодо емпіричної перевірки стратегій забезпечують можливість об'єктивного оцінювання їх результативності й окреслюють логіку педагогічного експерименту: визначення критеріїв, добір інструментарію, реалізацію формувального впливу та аналіз динаміки групових процесів. Таким чином, дослідження формує підґрунтя для подальшої розробки діагностичних методик та адаптації стратегій до особливостей різних вікових груп і типів освітнього середовища.

Література:

1. Башкір О. І. Теорія виховання : навчально-методичний посібник. Харків: ХНПУ імені Сковороди Г. С., 2016. 96 с.

2. Бєляєв С. Б., Кривенко Ю. О. Шляхи формування учнівського колективу в умовах Нової української школи. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки.* 2020. № 3(1). С. 166-170.

3. Волкова Н. П**.** Педагогіка. 4-те видання, стереотипне: Навчальний посібник. Київ: «Академвидав», 2012. 616 с.

4. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti (дата звернення: 01.01.2026)

5. Дзюбко Л.В., Бучма В.В. Психологічна безпека взаємодії в системі «вчитель-учень» в умовах Нової української школи. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: матеріали ІІ всеукраїнської конференції з міжнародною участю* (Київ, 21 березня 2019 р.). Міжнародна видавнича платформа «Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools». С.55-64.

6. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Чернігів, 2016. 608 с.

7. Кравченко І., Тихоненко М. Методи і прийоми формування згуртованого учнівського колективу в закладах професійної освіти. *Педагогічні науки*. 2021. № 78. С. 32-37.

8. Кривенко Ю. О. *Критерії, показники та рівні сформованості учнівського колективу відповідно до концепції «Нова українська школа». Вісник науки та освіти*. 2024. № 10(28). С. 933–944

9. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : Підручник. Київ: Знання-Прес, 2003.

10. Кузьмінський А. І., Омеляненко С. В. Настільна книга класного керівника: навч. метод. посібник. Київ, 2012. 262 с.

11. Лаврентьєва О. О. Проблеми підготовки майбутнього вчителя до здійснення обов'язків класного керівника. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2007. Вип. 46. С. 261–265.

12. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.

13. Омеляненко В. Л., Кузьмінський А.І. Педагогіка. Завдання і ситуації. Практикум: Навч.-метод, комплекс, 2-ге вид. Київ: Знання, 2006. 423 с.

14. Сохань Н.Ф. Тимбілдінг як складова успіху партнерської взаємодії. *Педагогічна академія* : *Наукові записки*. https://doi.org/10.5281/zenodo.14572053

15. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка : навч. посіб. Інститут системних досліджень освіти. Київ. 1996. 144 с.

16. Тимощук В., Ковальчук. В. Формування учнівського колективу в роботі класного керівника. *Формування ціннісних орієнтацій особистості в контексті культурно-історичних*

традицій вітчизняної освіти: збірник матеріалів міжвузівської науково-теоретичної конференції (м. Бар, 22-23 травня 2024 року) / за заг. редакцією М. О. Мороз, Н. К. Мар'євич. Бар: редакційно-видавничий центр КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського». 2024. 142 с. С. 99-101.

17. Товканець Г. В**.** Особливості розвитку учнівського колективу в сучасному закладі загальної середньої освіти. *Інноваційна педагогіка*, 70(2), (2024). 162–167.

18. Фіцула М. М. Педагогіка. Видання 3-тє, стереотипне: Навчальний посібник. Київ : «Академвидав», 2009. 560 с.

19. Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби / авт. кол: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, М. В. Саврасов, І. І. Ткачук; за наук. ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023. 111 с.

20. Швень Я. Л. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку згуртованості учнівського колективу (матеріали для методистів і класних керівників). 2018.

21. Cano C. A. G., Páez C. C. O., Delgado M. H. Theoretical approach to the concept of sociometry and its relevance for social research. *Awari: Journal of Social Sciences*. 2023. № 4. P. 1-10. URL: https://awari.pro-metrics.org/index.php/a/article/view/55 (дата звернення: 01.01.2026)

22. Havashi O. A system for conducting sociometric research. Advantages and purposes. *Молодіжна наукова ліга* : матеріали міжнар. наук. конф. (Полтава, 25 жовт. 2024 р.). Полтава, 2024. С. 533–536. URL: https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/1299 (дата звернення: 01.01.2026)

23. Moreno J. L. Sociometry, Experimental Method and the Science of Society: An Approach to a New Political Orientation. Boston: Beacon House, 1951. 418 p.

24. Xiao M., Hooi L. B., Tingxiu Z., Wenyu Z., et al. Classroom Climate and Bullying Behavior: A socio-ecological approach. *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*. 2025. Vol. 10, №. 30. P. 1–15.

References:

1. Bashkir, O. I. (2016). *Teoriia vykhovannia: navchalno-metodychnyi posibnyk [Theory of upbringing: Educational-methodical manual]*. Kharkiv: HNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

2. Bielaiev, S. B., & Kryvenko, Yu. O. (2020). Shliakhy formuvannia uchnivskoho kolektyvu v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Ways of forming a student collective in the context of the New Ukrainian School]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedahohichni nauky,* 3(1), pp.166–170 [in Ukrainian].

3. Volkova, N. P. (2012*). Pedahohika: navchalnyi posibnyk* [*Pedagogy: Textbook]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

4. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education]. Retrieved from www.kmu.gov.ua/. (accessed: 01.01.2026) [in Ukrainian].

5. Dziubko, L. V., & Buchma, V. V. (2019). Psykholohichna bezpeka vzaiemodii v systemi «vchytel–uchen» [Psychological safety of interaction in the «teacher-student» system]. *In Psykholohichni vymiry osobystisnoi vzaiemodii*. (Kyiv, March 21, 2019), pp. 55–64 [in Ukrainian].

6. Zaichenko, I. V. (2016). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy: Textbook]*. Chernihiv [in Ukrainian].

7. Kravchenko, I., & Tykhonenko, M. (2021). Metody i pryiomy formuvannia zghurtovanoho kolektyvu [Methods and techniques for forming a cohesive student collective]. *Pedahohichni nauky*, 78, pp. 32–37 [in Ukrainian].

8. Kryvenko, Yu. O. (2024). Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti kolektyvu [Criteria and indicators of student group cohesion]. *Visnyk nauky ta osvity*, 10(28), 933–944 [in Ukrainian].

9. Kuzminskyi, A. I., & Omelianenko, V. L. (2003). *Pedahohika: pidruchnyk [Pedagogy: Textbook*]. Kyiv: Znannia-Press [in Ukrainian].

10. Kuzminskyi, A. I., & Omelianenko, S. V. (2012). *Nastilna knyha klasnoho kerivnyka [Class teacher's handbook]*. Kyiv [in Ukrainian].

11. Lavrentieva, O. O. (2007). Problemy pidhotovky maibutnoho vchytelia do vykonannia obov'iazkiv klasnoho kerivnyka [Problems of training future teachers to perform the duties of a class teacher]. *Pedahohichni nauky*, 46, 261–265 [in Ukrainian].

12. *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian School: Teacher's Guide]*. (2019). Bibik, N. M. (Ed.). Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

13. Omelianenko, V. L., & Kuzminskyi, A. I. (2006). *Pedahohika. Zavdannia i sytuatsii. Praktykum [Pedagogy. Tasks and situations. Practicum]*. 2nd ed. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

14. Sokhan, N. F. (2025). Timbildinh yak skladova uspikhu partnerskoi vzaiemodii [Teambuilding as a component of successful partnership interaction]. *Pedahohichna akademiia: Naukovi zapysky*. https://doi.org/10.5281/zenodo.14572053 (accessed: 12.12.2025) [in Ukrainian].

15. Sushchenko, T. I. (1996). *Pozashkilna pedahohika: navchalnyi posibnyk [Out-of-school pedagogy: Textbook]*. Kyiv: Instytut systemnykh doslidzhen osvity [in Ukrainian].

16. Tymoshchuk, V., & Kovalchuk, V. (2024). Formuvannia uchnivskoho kolektyvu v roboti klasnoho kerivnyka [Formation of student collective in the work of a class teacher]. In Moroz, M. O., & Marievych, N. K. (Eds.), *Zbirnyk materialiv mizhvuzivskoi konferentsii* (Bar, 22–23 travnia 2024 r.) (pp. 99–101). Bar: Redaktsiino-vydavnychyi tsentr KZVO «Barskyi HPK im. M. Hrushevskoho» [in Ukrainian].

17. Tovkanets, H. V. (2024). Osoblyvosti rozvytku uchnivskoho kolektyvu v suchasnomu zakladi ZSO [Features of student collective development in a modern general education institution]. *Inovatsiina pedahohika*, 70(2), 162–167. [in Ukrainian].

18. Fitsula, M. M. (2009). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy: Textbook]*. 3rd ed. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

19. Formuvannia bezpechnoho osvitnoho prostoru zakladu osvity v diialnosti psykholohichnoi sluzhby [Formation of a safe educational space in the work of the psychological service]. (2023). Baidyk, V. V., et al.; Lunchenko, N. V., & Tkachuk, I. I. (Eds.). Kyiv: UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty [in Ukrainian].

20. Shven, Ya. L. (2018). *Sotsialno-psykholohichnyi treninh yak zasib rozvytku zghurto-vanosti uchnivskoho kolektyvu [Socio-psychological training as a tool for developing student group cohesion]*. [in Ukrainian].

21. Cano, C. A. G., Páez, C. C. O., & Delgado, M. H. (2023). Theoretical approach to the concept of sociometry and its relevance for social research. *Awari: Journal of Social Sciences*, 4, 1–10. https://awari.pro-metrics.org/index.php/a/article/view/55 (accessed: 01.01.2026).

22. Havashi, O. (2024). A system for conducting sociometric research. Advantages and purposes. *In Molodizhna naukova liha: Materialy mizhnarodnoi nauk. konf.* (Poltava, 25 October 2024) (pp. 533–536). Poltava. https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/1299 (accessed: 01.01.2026).

23. Moreno, J. L. (1951). Sociometry, Experimental Method and the Science of Society: An Approach to a New Political Orientation. Boston: Beacon House.

24. Xiao, M., Hooi, L. B., Tingxiu, Z., & Wenyu, Z., et al. (2025). Classroom Climate and Bullying Behavior: A socio-ecological approach. *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*, 10(30), 1–15.

УДК 378

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-547-559

Синицина Наталія Георгіївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент Києво-Могилянської школи врядування ім. Андрія Мелешевича, https://orcid.org/0000-0003-3008-8931

SOFT SKILLS ФАХІВЦЯ: ВИМОГИ РИНКУ ПРАЦІ ТА ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджено проблематику формування загальних компетентностей (далі – Soft Skills) у здобувачів вищої освіти в Україні в умовах четвертої промислової революції та структурних трансформацій ринку праці, спричинених геополітичними викликами та цифровізацією. Актуальність дослідження обумовлена дисбалансом між традиційною орієнтацією вітчизняної вищої школи на професійні «жорсткі» навички (далі – Hard Skills) та зростаючим попитом роботодавців на універсальні навички, такі як критичне мислення, емоційний інтелект, когнітивна гнучкість та комплексне вирішення проблем.

Метою статті є аналіз сучасного стану опанування Soft Skills та надання практичних рекомендацій щодо імплементації компетентнісного підходу в освітній процес. Методологічну основу роботи складають аналітичні звіти Всесвітнього економічного форуму (The Future of Jobs Report), що визначають перелік критично важливих навичок на найближчі 5–10 років, а також таксономія Л. Андерсона - Д. Кратвола. На основі власного педагогічного досвіду автора проаналізовано ефективність використання інтерактивних форм навчання для розвитку універсальних навичок: ігрових методів («Шість капелюхів мислення», «Світове кафе»), кейс-стаді, брейнстормінгу, робота в командах та творчих завдань (створення відеоконтенту, проведення інтерв'ю тощо). Обґрунтовано доцільність використання Європейського словника навичок і компетенцій (DISCO) для побудови індивідуальних стратегій професійного розвитку студентів. Зроблено висновок про необхідність переорієнтації освітніх програм на крос-галузеву спеціалізацію та посилення підготовки науково-педагогічних працівників у сфері викладання Soft Skills для підвищення конкурентоспроможності випускників на глобальному ринку праці.

Ключові слова: вища освіта, компетентнісний підхід, Soft Skills, Hard Skills, ринок праці, Всесвітній економічний форум, DISCO, методика викладання, універсальні навички.

Synytsyna Nataliia Georgiivna Candidate of Science in Public Administration, docent, Andriy Meleshevych Kyiv-Mohyla School of Governance, https://orcid.org/0000-0003-3008-8931

SOFT SKILLS SPECIALIST: LABOR MARKET REQUIREMENTS AND IMPLEMENTATION EXPERIENCE

Abstract. The article examines the issue of forming general competencies (hereinafter referred to as Soft Skills) among higher education students in Ukraine in the context of the fourth industrial revolution and structural transformations of the labor market caused by geopolitical challenges and digitalization. The relevance of the study is due to the imbalance between the traditional orientation of domestic higher education on professional "hard" skills (hereinafter referred to as Hard Skills) and the growing demand of employers for universal skills, such as critical thinking, emotional intelligence, cognitive flexibility and complex problem solving.

The purpose of the article is to analyze the current state of mastering Soft Skills and provide practical recommendations for implementing a competency approach in the educational process. The methodological basis of the work is the analytical reports of the World Economic Forum (The Future of Jobs Report), which determine the list of critically important skills for the next 5–10 years, as well as the taxonomy of L. Anderson - D. Kratvol.

Based on the author's own pedagogical experience, the effectiveness of using interactive forms of learning for the development of universal skills is analyzed: game methods ("Six Thinking Hats", "World Cafe"), case studies, brainstorming, teamwork and creative tasks (creating video content, conducting interviews, etc.). The feasibility of using the European Dictionary of Skills and Competences (DISCO) for building individual strategies for students' professional development is substantiated. The conclusion is made about the need to reorient educational programs towards cross-sector specialization and strengthen the training of scientific and pedagogical workers in the field of teaching Soft Skills to increase the competitiveness of graduates in the global labor market.

Keywords: higher education, competence approach, Soft Skills, Hard Skills, labor market, World Economic Forum, DISCO, teaching methodology, universal skills.

Постановка проблеми. Останні кілька років геополітичні проблеми у світі, зокрема, пандемія коронавірусу, та війна в Україні ставлять перед вітчизняною системою вищої освіти досить серйозні виклики, відбувається її випробування на стійкість, готовність до змін, адаптивність та стресостійкість. При чому ці випробування стосуються абсолютно всіх учасників освітнього процесу – від міністра до студента.

Мова йде і про переорієнтацію навчання з очного на дистанційне і навпаки або змішане, і про підготовленість науково-педагогічних працівників до нових, часто екстремальних умов, і про забезпечення практичної складової навчання, про його організацію і ще про безліч проблем, які постали перед закладами вищої освіти.

Але є проблема, яка потребує особливої уваги всіх освітян. Це проблема опанування здобувачами вищої освіти, а також і науково-педагогічними працівниками універсальними, або їх іще називають гнучкими, м'якими навичками – Soft Skills, які ще називають навичками 21 століття.

Модернізація вищої освіти ставить завдання опанування її здобувачами не тільки Hard Skills, але й Soft Skills. Саме це є однією з ознак переорієнтації навчання з урахуванням компетентнісного підходу, визначеного Законом України про вищу освіту [1].

На сьогодні ситуація з опануванням професійними навичками у підготовці фахівців з вищою освітою є досить позитивною, чого не скажеш про універсальні навички.

Проблема полягає в тому, що більшість навчальних планів підготовки фахівців спрямована на здобуття саме професійних навичок, а частіше на опанування певного обсягу професійних знань та умінь і майже не враховує міжпредметних або загальних навичок, які можуть знадобитися фахівцю у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти формування універсальних навичок фахівців розглядали у своїх публікаціях ряд науковців, ця проблематика є предметом активних наукових дискусій в українському освітньому та економічному просторі.

Вагомий внесок у дослідження економічних аспектів та вимог сучасного ринку праці зробили А. М. Колот та О. О. Герасименко. У своїх працях вони аналізують трансформацію навичок в умовах Industry 4.0, наголошуючи на пріоритетності когнітивних та соціальних компетентностей над рутинними. Питання конкурентоспроможності фахівців через призму soft skills також детально висвітлює А. Л. Жуковська, акцентуючи увагу на дисбалансі між очікуваннями роботодавців та підготовкою випускників.

Педагогічні та методичні засади формування наскрізних вмінь у системі вищої освіти розглядаються у публікаціях Н. Г. Батечко та В. В. Ягоднікової. Дослідниці обґрунтовують необхідність імплементації європейського досвіду та інтеграції трансверсальних навичок у всі навчальні дисципліни, а не лише у спецкурси.

Специфіку формування універсальних навичок у соціономічній та гуманітарній сферах досліджує О. В. Войчук, фокусуючись на емоційному інтелекті та комунікації. Водночас, особливості розвитку лідерського потенціалу та управлінських компетентностей у технічних фахівців висвітлено у працях наукової школи О. Г. Романовського.

Аналіз публікацій науковців за кілька останніх років показав, що питання формування універсальних навичок розглядалися, але більшість з них акцентували увагу на специфіці підготовки фахівців конкретної спеціальності або галузі. Також розглядалися різні аспекти формування окремих універсальних навичок, у той час як проблема має розглядатися комплексно, оскільки

майбутній фахівець має володіти певним набором універсальних навичок, що значно підвищить його конкурентоспроможність на ринку праці і дозволить підвищити професійну компетентність.

Мета статті - дослідити сучасний стан та досвід опанування здобувачами вищої освіти Soft Skills у контексті вимог ринку праці, а також надати рекомендації стосовно запровадження компетентнісного підходу у систему вищої освіти України з урахуванням накопиченого досвіду з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Актуальність даної теми полягає в необхідності переорієнтації сучасної освіти України відповідно до змін, які відбуваються у суспільстві, а також враховують прогнозовані перспективи його розвитку.

Виклики сучасності полягають в тому, що на сьогоднішній день є необхідність навчати здобувачів вищої освіти не тільки професійним навичкам, але й давати їм навички роботи в будь-яких умовах, розуміти потреби дня, давати розуміння того, яким чином можна застосувати свої творчі здібності, використати отримані знання та врешті-решт виконати нестандартні завдання діяльності.

Власне, мова йде про застосування методів навчальної діяльності, визначених таксономією Б. Блума, а саме її когнітивних рівнів: знання, розуміння, використання, аналіз, оцінювання, синтез. Щоправда, варто зауважити, що у 2001 році науковці Л. Андерсон і Д. Кратвол запропонували оновлену версію таксономії Б. Блума. Як і версія Б. Блума, ця таксономія має шість рівнів когнітивної сфери, але вищим когнітивним рівнем стає створення (замість синтезу), чим робиться акцент на творчу складову, як вершину навчальної діяльності фахівця (див. рис. 1). На думку автора, саме таксономія Л. Андерсона - Д. Кратвола найбільш повно відображає сучасні тренди навчального процесу у закладах вищої освіти, тому візьмемо її до уваги.

Рис. 1. Таксономія Л. Андерсона - Д. Кратвола

З огляду на тему даної публікації цікавими видаються матеріали Всесвітнього економічного форуму (далі – ВЕФ) у Давосі, який щороку за

результатами дискусій та опитувань найбільших у світі роботодавців публікує звіти “Майбутнє роботи” (The Future of Jobs Report), не тільки прогнозує майбутнє роботи та ринку праці у світі, але й надає рекомендації стосовно опанування Soft skills найманими робітниками на майбутнє.

Саме у цих звітах опануванню Soft skills працівниками надається особлива увага, оскільки саме універсальні навички дозволять в майбутньому адаптуватися до викликів сучасного ринку праці, перенавчатися та отримувати роботу у нових професіях. Така адаптація отримала у науковій літературі назву рескілінгу.

Це означає, що не тільки працівники, але й здобувачі освіти мають постійно дбати про отримання нових Soft skills, або інакше, скілів, для того, щоб залишатися конкурентоспроможними на ринку праці, який швидко змінюється.

Автор переконаний, що повною мірою рекомендації ВЕФ можна віднести й до здобувачів вищої освіти в Україні.

На думку автора, сучасна модернізація системи вищої освіти саме і полягає в тому, що надзвичайно актуальним є перехід від традиційної схеми навчання, в якій перевага надається отриманню здобувачами вищої освіти знань, часто застарілих, які визначені програмами навчання, до сучасної системи навчання, що передбачає крім отримання знань опанування усіма когнітивними рівнями, якими має володіти фахівець з вищою освітою, професіонал.

Традиційно склалося, що в Україні реформуванням вищої, зокрема, освіти займається Міністерство освіти і науки України, яке часто змінює не тільки своїх очільників, а й вектори реформування.

На думку автора, саме реформування публічного управління вищою освітою слід проводити з урахуванням світових тенденцій розвитку ринку праці, взявши до уваги рекомендації ВЕФ, який визначає не тільки майбутнє роботи в світі, але й допомагає роботодавцям і працівникам подолати як геополітичні, так і регіональні виклики в умовах боротьби за обмежені вакансії в період економічного спаду, військового стану та суттєвого збільшення конкуренції за престижні та високооплачувані робочі місця.

Важливо, що дослідження ВЕФ хоч і стосуються ринку праці взагалі у світі, але повною мірою їх варто віднести й до підготовки фахівців в Україні, оскільки саме від їх реальних Soft skills великою мірою залежить майбутнє нашої держави.

Серед реалій сучасної системи вищої освіти в Україні можна назвати в контексті даного дослідження наступне.

Здобуття професійних знань та умінь стоять на першому плані, тобто жорсткі навички (Hard Skills) переважають у процесі навчання майбутніх фахівців на відміну від універсальних навичок, володіння якими вимагає сучасний ринок праці та наполягають більшість роботодавців.

Як зазначається у звіті The Future of Jobs Report 2022 року, 84 % роботодавців налаштовані на швидку цифровізацію робочих процесів,

включаючи значне розширення віддаленої роботи - з можливістю перевести 44% робочої сили на постійну дистанційну роботу [2].

Майбутнє роботи вже наступило для переважної більшості робочої сили в Інтернеті. За даними аналітики ВЕФ-2023 кількість осіб, які за власною ініціативою шукають можливостей для навчання в Інтернеті, зросла в чотири рази, у п'ять разів збільшився рівень надання роботодавцями можливостей онлайн-навчання своїм працівникам і в дев'ять разів зросла кількість учнів, які отримують доступ до Інтернету навчання через державні програми [3].

Аналогічну картину ми спостерігаємо останнім часом і в Україні, адже практично все підвищення кваліфікації працівників, зокрема державних службовців і освітян, переведено у дистанційний формат.

Якщо традиційно система вищої освіти орієнтувалася на здобуття знань та їх перевірку, на даний час підготовка професіоналів вимагає здобуття переліку компетентностей (загальних та професійних), визначених стандартами вищої освіти по кожній конкретній спеціальності, а також перелік цих компетентностей для кожної дисципліни окреслюється в силабусі дисципліни. Таким чином, на початку вивчення дисципліни встановлюється перелік компетентностей зі стандарту, які здобувачі вищої освіти мають отримати та продемонструвати після її завершення.

Тобто, мова йде не про засвоєння знань та їх демонстрацію (хоча і це важливо), а про здобуття умінь та навичок для професійної реалізації цих знань, а саме Hard Skills та Soft Skills, тобто професійних та універсальних навичок.

Проблема полягає в тому, що хоча у сучасних стандартах вищої освіти і передбачений розділ "загальні компетентності" як результат навчання, у цьому розділі зазвичай вказують довільний перелік навичок або здатностей, не об'єднаних метою отримання фахівцями сучасних універсальних навичок та таксономії Л. Андерсона - Д. Кратвола (див. рис. 1).

Когнітивні рівні опанування, які по висхідній визначаються як знання, розуміння, використання, аналіз, оцінювання та створення, на нашу думку мають важливе значення при плануванні навчального процесу, адже враховуючи ці рівні, планування процесу навчання стає більш цілеспрямованим і різноманітним за формами і методами. І якщо до знань та розуміння питань, як правило, не виникає, то вже з рівня використання знань у здобувачів вищої освіти вже виникають труднощі, не говорячи вже про рівні аналізу, оцінювання та синтезу.

На думку автора, у даний час в освіті немає чітко визначених інструментів, які допомогли б викладачу перевірити уміння чи навички студента, що демонстрували б його здатності аналізу, оцінювання чи створення продукту тієї предметної сфери, яку він вивчив.

Тобто рівень знання та розуміння зазвичай перевіряється шляхом тестування, контрольних робіт, участі у семінарських заняттях, а вищі когнітивні рівні як правило не застосовуються та не перевіряються під час навчального процесу.

Щоправда, краще справи йдуть із використанням отриманих знань, оскільки це відбувається під час проведення практичних та лабораторних занять та їх оцінювання. Саме на практичних та лабораторних заняттях студенти демонструють здобуті ними професійні навички (Hard Skills). Трохи більше опанування професійними навичками студенти демонструють при виконанні курсових робіт або кваліфікаційної (дипломної) роботи.

Зовсім інші результати можна спостерігати в опануванні Soft Skills. Опитування роботодавців останніх років показують, що більшість з них разом з наявністю жорстких, професійних компетентностей хочуть бачити у претендентів на вакансії досить великий перелік універсальних або функціональних компетентностей, факт володіння якими ЮНЕСКО та Європейська комісія визначають як «функціональна грамотність» (functional literacy) [3].

На думку експертів ВЕФ, найбільш затребуваними у 2025-20230 роках будуть універсальні навички, які характеризують сучасного фахівця у будь-якій галузі, а саме:

1. Комплексне багаторівневе рішення проблем (Complex problem solving)
2. Критичне мислення (Critical thinking)
3. Креативність в широкому сенсі (Creativity)
4. Уміння управляти людьми (People management)
5. Взаємодія з людьми (Coordinating with others)
6. Емоційний інтелект (Emotional intelligence)
7. Формування власної думки та прийняття рішень (Judgment and decision-making)
8. Клієнтоорієнтованість (Service orientation)
9. Уміння вести переговори (Negotiation)
10. Гнучкість розуму (Cognitive flexibility) [3].

Розглянемо їх більш докладно, проаналізувавши, яким чином та за допомогою яких форм та засобів навчання можна їх розвинути.

Комплексного багаторівневого рішення проблем потребують сучасні завдання діяльності у багатьох галузях. Прості завдання мають зазвичай визначений алгоритм, що стосується складних завдань, а особливо завдань, що не мають готового рішення, тут потрібні якраз такі навички. Фахівець, який здатен комплексно вирішувати виробничі потреби буде завжди затребуваним і матиме більшу ціну на ринку праці. Про це свідчить опитування роботодавців у багатьох країнах світу.

Досвід автора у викладанні різних предметів як на бакалаврських, так і на магістерських програмах свідчить про те, що студентам можуть бути запропоновані завдання у вигляді кластерів, аналітичних записок, обговорення та формулювання (створення) власних нестандартних рішень у розв'язанні запропонованих проблем.

Такі завдання зазвичай дуже зацікавлюють студентів та мотивують їх до отримання нових універсальних навичок.

Критичне мислення в наш час інформатизації та діджиталізації суспільства є корисною навичкою, яка дає можливість не тільки критично ставитися до отриманої інформації, але й аналізувати її, робити власні висновки. Критичне мислення також дозволяє за допомогою аналізу та оцінювання отриманої інформації синтезувати (продукувати) нові ідеї та рішення, тим самим розширювати свої світоглядні функції та підвищувати свій професійний рівень.

Розвиток критичного мислення необхідний при вивченні будь-якої навчальної дисципліни, особливо це стосується роботи з інформацією отриманою з різних джерел, уміння її аналізувати та відокремлювати правдиву інформацію від фейків.

У навчальному процесі така навичка може бути отримана за допомогою аналізу різноманітної інформації, проведення дискусій або в обговоренні проблемних питань. Гарні результати в роботі з інформацією і розвитку критичного мислення дають ігрові форми навчання, зокрема гра “Шість капелюхів мислення” або “Світове кафе”.

Для *розвитку креативності* під час проведення практичних занять з різних дисциплін автор пропонував для спільного обговорення проблемну ситуацію, яка розглядалася студентами з різних точок зору та рекомендувалися шляхи її розв'язання, аж до найсміливіших припущень. Під час інших практичних занять студентам пропонувалось в малих групах сформулювати проблему і обговорити її спочатку між собою, а потім винести на спільне обговорення, результатом якого були аргументовані висновки. Крім того ігрові форми навчання дають студентам навички роботи в малих групах, командної роботи та формування спільних результатів.

Уміння управляти людьми та взаємодія з людьми це не тільки про уміння керувати. Власне тут мова йде про навички комунікації з іншими людьми, вміння знаходити спільну мову, встановлювати емпатію, мотивувати себе та інших до результативної роботи.

Розглянемо деякі аспекти опанування Soft skills здобувачами вищої освіти, які можуть стати у нагоді колегам.

На переконання автора, найкращим методом навчання управління людьми та взаємодії є особистий приклад викладача під час навчальних занять. Взаємоповага, партнерські стосунки між студентами та викладачами, вільне обговорення різноманітних питань, а також демонстрація лідерських якостей разом з товариською атмосферою під час проведення лекцій та практичних занять дають можливість студентам не тільки проявити себе, але й визначити, хто з них є потенційним лідером.

Важливо створити в аудиторії таку атмосферу, щоб студенти не тільки почували себе вільно, але й готові були до групової та індивідуальної роботи, до обговорення проблемних питань, дискусій, суперечок на задану викладачем тему, і всі ці види діяльності мають відбуватися з позитивними емоціями, доброзичливо, з повагою до колег та викладача. А ще обговорювані теми мають

бути однозначно цікавими для всіх учасників. Саме над питаннями створення зацікавленості студентів авторові доводилось найбільше працювати під час підготовки до кожного заняття.

Про *емоційний інтелект* останнім часом говорять та пишуть дуже часто, існує безліч курсів, тренінгів, публікацій, які стосуються цього питання. Очевидно, що з емоційним інтелектом не народжуються, його потрібно розвивати, але мало хто знає, яким чином це зробити, наприклад, під час навчальних занять.

Тут у нагоді можуть стати такі форми навчання як брейн-стормінг (мозковий штурм) або case-study (ситуаційні завдання) з наступним обговоренням їхніх результатів, формулюванням спільних висновків, аргументацією прийнятого рішення.

На думку автора, це одна з найбільш активних та ефективних форм, які дозволяють розвивати універсальні навички студентів. Емоційний інтелект ще іноді називають інтуїцією, яка в основі має певний досвід. Можна погодитися з цією думкою, якщо взяти до уваги той факт, що інтуїція разом з навичками формування власної думки та прийняття рішень може суттєво підвищити результативність праці, а фахівець, який готовий приймати рішення та брати на себе відповідальність за них зазвичай досить швидко просувається по кар'єрних сходах.

Наступними універсальними навичками, які є перспективними у контексті розвитку ринку праці у наступні 5-10 років, є, на думку експертів ВЕФ, *клієнтоорієнтованість та уміння вести переговори* [3].

Уже зараз ми бачимо стрімке зростання сфери послуг, особливо стрімко з часів пандемії коронавірусу, а тепер і війни в Україні, поширюються різноманітні інтернет-послуги та продажі і частка їх постійно зростає. Зважаючи на величезну кількість пропозицій, споживачі без сумніву будуть обирати ті послуги і товари, в яких краще буде організовано сервіс. До речі, це твердження стосується і освітніх послуг, тобто їх споживачі обиратимуть той заклад освіти (чи то дошкільної, чи середньої, чи професійної або вищої), де будуть найкращі умови і результати навчання, тобто якісний сервіс.

Уміння вести переговори потрібно не тільки на дипломатичному рівні, як традиційно вважалось. Фахівець, який володіє навичками ведення переговорів, зможе успішно пройти співбесіду при прийомі на роботу, знайти інвестора для стартапу, скоординувати роботу кількох робочих груп, залучити до співпраці найкращих фахівців та й загалом стати успішною людиною, оскільки вмітиме досягати своєї мети.

І останньою із десяти названих вище універсальних навичок є *гнучкість розуму*, або *когнітивна гнучкість*, яку, на думку автора, можна також асоціювати з адаптивністю, тобто здатністю швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, обмірковувати кілька завдань одночасно, бачити комплексне рішення проблеми, тобто працювати ефективно, незважаючи на внутрішні та зовнішні

умови. Очевидно, що працівник з когнітивною гнучкістю розуму буде цінним придбанням будь-якого роботодавця.

Прикладом формування когнітивної гнучкості може служити одне із завдань, за яким студентам було запропоновано зняти короткий відеоролик за однією з тем навчальної дисципліни, при чому творчість і фантазія не обмежувались. Результатом виконання цього завдання стала досить велика кількість навчальних роликів за участю студентів, зроблених досить креативно, перегляд яких був дуже цікавим для всіх, сприяв закріпленню навчальних матеріалів, а в майбутньому буде використовуватись викладачем як допоміжний навчальний контент. Важливо, що навіть такий короткий набір Soft skills із вище перелічених може значно поліпшити результати навчання майбутнього фахівця – здобувача вищої освіти, оскільки кінцевий результат – це найважливіша складова його діяльності.

Згідно з аналітичними даними ВЕФ 2025 року, глобальний ринок праці перебуває у стані структурної трансформації, зумовленої прискореною цифровізацією, впровадженням генеративного штучного інтелекту (GenAI) та переходом до «зеленої» економіки. Прогнозовані вимоги до працівників та зміни ринку праці наступні 5–10 років передбачають зміщення фокусу з рутинних технічних умінь на комплексні когнітивні та соціально-психологічні компетентності, а саме Soft Skills [4].

Цим документом визначено наступну таксономію критично важливих навичок:

– *Когнітивна гнучкість та аналітичне мислення.* Здатність до критичного осмислення інформації, вирішення комплексних проблем (complex problem solving) та системного аналізу залишається домінуючою вимогою. Особливий акцент робиться на креативному мисленні, яке дозволяє генерувати нестандартні рішення в умовах невизначеності.

– *Технологічна грамотність та взаємодія зі штучним інтелектом* (далі – ШІ).

– *Навички роботи з великими даними* (Big Data).

– *Розуміння принципів функціонування штучного інтелекту та кібербезпеки*. Це включає здатність ефективно інтегрувати технології у робочі процеси.

– *Самоефективність* (Self-efficacy). До цієї групи віднесено навички, пов'язані з саморегуляцією: стресостійкість, адаптивність та гнучкість.

– *Навчання впродовж життя (*Lifelong Learning) стає ключовим вектором розвитку – готовність до постійного оновлення професійного багажу (reskilling/upskilling).

– *Соціальний вплив та лідерство*: Зростає значущість емоційного інтелекту, емпатії та навичок міжособистісної комунікації. Здатність керувати командами, здійснювати соціальний вплив та вести переговори стає критичною перевагою, оскільки ці функції найважче піддаються автоматизації.

– *Екологічна свідомість* (Green Skills): У зв'язку з глобальним енергопереходом, актуалізуються компетентності, необхідні для впровадження принципів сталого розвитку та стабільної економіки [4].

Таким чином, конкурентоспроможність фахівця у 2025–2030 роках визначатиметься поєднанням розвинених Soft Skills та глибокого розуміння новітніх технологій, що дозволить ефективно функціонувати в гібридних людино-машинних системах.

Практичний досвід автора у викладанні різноманітних дисциплін гуманітарного спрямування доводить, що у навчальному процесі важливим є «коригування» змісту дисципліни та вибір форм і методів проведення занять залежно від освітніх потреб здобувачів освіти, врахування викликів сучасності та конкретних ситуацій, з якими стикаються студенти, а саме розгляд кейсів, проблемних ситуацій, які потребують вирішення.

У контексті даного дослідження слід зазначити, що вітчизняна система вищої освіти не стоїть осторонь вищезгаданих процесів. Так 5 травня 2021 року Рада виконавчих директорів Світового Банку затвердила проєкт “Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів” який передбачає надання позики Україні обсягом 200 мільйонів доларів на підтримку реформ у сфері вищої освіти України. Узгоджений проєкт набув чинності у грудні 2021 року і мав тривати 5 років до грудня 2026 року.

Цим проєктом передбачалося забезпечення відповідності навичок та знань випускників закладів вищої освіти очікуванням роботодавців, вимогам ринку праці та суспільства загалом, подолання викликів в освітньому секторі, спричинених пандемією коронавірусу, а також забезпечення стійкості освітньої системи, створення умов для безперервності освітнього процесу в умовах карантинних обмежень [5]. У сьогоднішніх реаліях, пов’язаних з війною в Україні, реалізація такого проєкту була б ще більше актуальною, оскільки корінним чином змінила плани освітян, але сподіваємось, що проєкт врешті-решт запрацює і буде завершеним.

Подані у даній публікації універсальні навички здобувачів вищої освіти є достатньо узагальненими, оскільки в Європейському освітньому просторі вже досить давно існує європейський словник навичок та компетенції DISCO [6].

DISCO, Європейський словник навичок і компетенцій, – це онлайн-тезаурус, який наразі охоплює понад 104 000 термінів навичок і компетенцій і приблизно 36 000 прикладів фраз. Доступна одинадцятьма європейськими мовами, DISCO є однією з найбільших колекцій у своєму роді на ринку освіти та праці. Тезаурус DISCO пропонує багатомовну та рецензовану термінологію для класифікації, опису та перекладу навичок і компетенцій. Він сумісний з такими європейськими інструментами, як Europass, ESCO, EQF і ECVET, і підтримує міжнародну порівнюваність навичок і компетенцій у таких програмах, як особисті резюме та електронні портфоліо, оголошення про роботу та відповідність, а також описи кваліфікації та результатів навчання [6].

Під час викладання різних дисциплін автор виділяла певну частину навчального часу на ознайомлення студентів з Європейським словником навичок і компетенцій.

Результатом цього ознайомлення стали складені студентами особисті стратегії розвитку Hard Skills та Soft Skills на найближчі п’ять років, а також отримані ними інструменти для подальшого професійного та особистісного розвитку.

Важливим чинником отримання здобувачами вищої освіти універсальних навичок є і те, що більшість науково-педагогічних працівників не приділяють достатньої уваги їх формуванню, вважають це в кращому разі побічним результатом навчання.

Саме тому необхідно на рівні Міністерства освіти і науки України, а також на рівні кожного закладу вищої освіти всіляко пропагувати серед науково-педагогічних працівників опанування навичками 21 століття, тобто універсальними навичками, від яких залежатиме і професійний розвиток, і кар’єра і самоусвідомлення як викладача, так і здобувача вищої освіти.

Висновки.

Досвід роботи автора як у гуманітарних, так і у технічних закладах вищої освіти показує, що формуванню універсальних навичок у гуманітарних закладах освіти приділяється більше уваги, у той час як при здобутті технічних спеціальностей основна увага приділяється саме професійній складовій навчання.

Таким чином можна стверджувати, що серед перспектив розвитку вищої освіти в Україні є впровадження компетентнісного підходу на основі крос-галузевої спеціалізації, а саме не тільки опанування майбутніми фахівцями жорстких або професійних навичок Hard Skills, але й здобуття ними Soft Skills – універсальних навичок, які ще називають навичками 21 століття.

Мова йде про запровадження міжпредметних, міждисциплінарних та міжкультурних зв'язків, які допоможуть майбутнім фахівцям опановувати не тільки свою конкретну спеціальність, а й суміжні спеціальності, а також бути готовими до перекваліфікації в найближчому майбутньому. Саме цим цілям і будуть слугуватимуть універсальні навички.

Крім отримання знань та умінь, визначених стандартом у кожній спеціальності, потрібно при підготовці фахівців враховувати також формування універсальних навичок, які під час навчання й у подальшому житті та професійній діяльності сприятимуть більш повноцінній та ефективній реалізації професіоналів майбутнього.

Автор переконаний, що запровадження у навчальний процес різних форм та методів навчання, на відміну від традиційних лекцій, семінарських та практичних занять, зорієнтовано на здобуття студентами універсальних навичок, зробить процес навчання більш насиченим та крос-галузевим та сприяє мотивації студентів до розвитку, адаптації до сучасних умов та викликів ринку праці.

Література

1. Закон України про вищу освіту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення: 18.12.2025)

2. The Future of Jobs Report 2022 / World Economic Forum. Geneva, 2018. URL: https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2022/ (дата звернення: 18.12.2025).

3. The Future of Jobs Report 2023 / World Economic Forum. Geneva, 2023. URL: https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/ (дата: 18.12.2025).

4. The Future of Jobs Report 2025 / World Economic Forum. Geneva, 2025. URL: https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025 (дата звернення: 22.12.2025)

5. Проєкт «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів» / Міністерство освіти і науки України. 2021. URL: https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/svitovij-bank/udoskonalennya-vishoyi-osviti-v-ukrayini-zaradi-rezultativ (дата звернення: 18.12.2025).

6. Європейський словник навичок та компетенцій (DISCO). URL: http://disco-tools.eu/disco2_portal/terms.php (дата звернення: 18.12.2025).

References

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu. [The Law of Ukraine «About higher education»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].

2. The Future of Jobs Report 2022 / World Economic Forum. Geneva, 2022. Retrieved from https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2022..

3. The Future of Jobs Report 2023 / World Economic Forum. Geneva, 2023. Retrieved from https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/.

4. The Future of Jobs Report 2025 / World Economic Forum. Geneva, 2025. Retrieved from https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025.

5. Proiekt «Udoskonalennia vyshchoi osvity v Ukraini zarady rezultativ» Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. [Project "Improving Higher Education in Ukraine for Results" / Ministry of Education and Science of Ukraine]/ 2021. Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/svitovij-bank/udoskonalennya-vishoyi-osviti-v-ukrayini-zaradi-rezultativ [in Ukrainian].

6. Ievropeiskyi slovnyk navychok ta kompetentsii [The European Dictionary of Skills and Competences] (DISCO). Retrieved from http://disco-tools.eu/disco2_portal/terms.php.

УДК 658.155:339.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-560-573

Царьов Олександр Сергійович аспірант кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0000-1319-7680

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ВАРТОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам факторного аналізу вартості підприємства в умовах динамічного зовнішнього середовища та зростання ролі вартісно-орієнтованого управління. У роботі узагальнено теоретичні підходи до трактування понять «фактор» і «факторний аналіз», розкрито їх економічну сутність та обґрунтовано значення причинно-наслідкових взаємозв'язків у процесі формування вартості підприємства. Доведено, що факторний аналіз набуває особливого значення в системі оцінювання вартості підприємства, оскільки дозволяє кількісно визначити вплив окремих чинників на зміну результативного показника.

У статті визначено та систематизовано основні етапи проведення факторного аналізу вартості підприємства, наведено їх стислу характеристику. Обґрунтовано роль моделювання як одного з базових методів наукового пізнання, що передбачає побудову економічної моделі об'єкта дослідження. Показано, що формування багатофакторної моделі забезпечує можливість ідентифікації результативного показника та факторів, які на нього впливають, а також сформульовано перелік обов'язкових вимог, яким повинні відповідати факторні моделі.

Розглянуто основні види детермінованих факторних моделей, зокрема адитивні, мультиплікативні, кратні та комбіновані. Побудовано детерміновану трьохфакторну комбіновану модель вартості підприємства, що включає зміну товарообороту, зміну операційної рентабельності та зміну інвестицій в оборотний капітал. Обґрунтовано доцільність використання методу ланцюгових підстановок як найбільш поширеного інструменту факторного аналізу, визначено його обмеження та доведено, що метод виявлення ізольованого впливу факторів дозволяє частково усунути зазначені недоліки.

Запропоновану модель апробовано на основі публічної фінансової звітності ТОВ «Розетка» за 2023–2024 роки. За результатами аналізу виявлено позитивні та негативні фактори, що зумовили зміну вартості товариства, а також визначено їх кількісний вплив.

Ключові слова: вартість підприємства, фактор, факторний аналіз, детерміновані моделі, метод ланцюгових підстановок, метод ізольованого впливу факторів, торговельне підприємство.

Tsarov Olexandr Sergiyevich Postgraduate student of the Department of Economy enterprise and Business Organization, Odessa National Economic University, Odessa, https://orcid.org/0009-0000-1319-7680

FACTOR ANALYSIS OF THE COST OF A TRADE ENTERPRISE

Abstract. The article is devoted to current issues of factor analysis of enterprise value under the conditions of a dynamic external environment and the increasing role of value-oriented management. The paper generalizes theoretical approaches to the interpretation of the concepts of "factor" and "factor analysis," reveals their economic essence, and substantiates the importance of cause-and-effect relationships in the process of enterprise value formation. It is proven that factor analysis acquires particular significance in the enterprise value assessment system, as it enables the quantitative determination of the influence of individual factors on changes in the resulting indicator.

The article identifies and systematizes the main stages of conducting factor analysis of enterprise value and provides their brief characteristics. The role of modeling as one of the fundamental methods of scientific cognition, which involves the construction of an economic model of the research object, is substantiated. It is shown that the formation of a multifactor model makes it possible to determine the resulting indicator and the factors influencing it, as well as to formulate a list of mandatory requirements that factor models must meet.

The main types of deterministic factor models are examined, in particular additive, multiplicative, multiple, and combined models. A deterministic three-factor combined model of enterprise value is constructed, which includes changes in turnover, operating profitability, and investments in working capital. The expediency of using the chain substitution method as the most common tool of factor analysis is substantiated; its limitations are identified, and it is demonstrated that the method of isolating the individual influence of factors allows these shortcomings to be partially eliminated.

The proposed model was tested using publicly available financial statements of LLC "Rozetka" for 2023–2024. Based on the results of the analysis, positive and negative factors that led to changes in the company's value were identified, and their quantitative impact was determined.

Keywords: enterprise value, factor, factor analysis, deterministic models, chain substitution method, method of isolated influence of factors, trading enterprise.

Постановка проблеми. В умовах трансформації економічного середовища та посилення конкурентної боротьби торговельні підприємства змушені орієнтуватися не лише на досягнення поточних фінансових результатів, а й на забезпечення довгострокового зростання власної вартості. Саме вартість підприємства виступає інтегральним показником ефективності його фінансово-

господарської діяльності, відображаючи здатність суб'єкта господарювання генерувати стабільні грошові потоки, раціонально використовувати ресурси та адаптуватися до змін зовнішнього середовища.

Особливості діяльності торговельних підприємств, зокрема висока залежність від оборотності капіталу, рівня товарообороту, маржинальності та ефективності управління оборотними активами, зумовлюють необхідність детального дослідження факторів, що формують їхню вартість. У цьому контексті факторний аналіз вартості дає змогу ідентифікувати ключові чинники впливу, кількісно оцінити їх внесок у зміну вартості бізнесу та виявити внутрішні резерви її зростання.

Застосування факторного аналізу вартості торговельного підприємства дозволяє не лише поглибити аналітичну оцінку результатів діяльності, а й обґрунтувати управлінські рішення, спрямовані на підвищення фінансової стійкості, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток методів факторного аналізу зроблено українськими вченими. Так, **Ю. А. Єгупов, О. М. Бабій, І. М. Єгупова** досліджують факторний аналіз витратоємності продукції на підприємствах ресторанної індустрії [1]. Н. Б. **Ільченко і З. А. Восканян** застосовують факторний аналіз для визначення впливу логістичних показників на рентабельність активів підприємств роздрібної торгівлі [2].

У працях **Г. В. Кошельок і В. С. Малишка** здійснено факторний аналіз рентабельності власного капіталу підприємства [3], а у спільних дослідженнях Г. В. **Кошельок, В. С. Малишка, І. П. Малікової** за допомогою факторного аналізу оцінено ефективність використання оборотних коштів підприємства [4]. Г. В. **Кошельок, О. І. Міндова і Л. В. Чернишова** розглядають факторний аналіз рентабельності виробництва торговельних підприємств [5]. Водночас А. М. **Поддєрьогін і С. В. Скочій** досліджують факторний аналіз формування прибутку виробничого підприємства [6], а Г. Л. **Чміль і О. О. Горошанська** – факторний аналіз оборотності капіталу підприємства [7]. Окремої уваги заслуговує робота О. **Шерстюк**, у якій розкрито методичні основи оцінки вартості підприємств агропромислового виробництва з використанням факторного аналізу та урахуванням сучасних тенденцій розвитку [8]. **Разом із тим,** як свідчить проведений аналіз наукових джерел, проблематика факторного аналізу вартості торговельного підприємства залишається недостатньо розкритою та потребує подальшого наукового опрацювання.

Метою статті є удосконалення методики проведення факторного аналізу вартості торговельного підприємства з використанням різних методів.

Виклад основного матеріалу. Усі процеси та явища господарської діяльності перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості. Відтак кожний результативний показник формується під впливом

сукупності численних і різноманітних чинників, що зумовлює необхідність їх ґрунтовного аналізу та кількісного вимірювання [3, с. 362].

Взаємозв'язки, взаємозалежності та взаємообумовленість мають універсальний характер і охоплюють можливі зміни властивостей та станів об'єктів, а також усі типи зв'язків між ними. Універсальність і всеохопність взаємозв'язків зумовлюється тим, що у світі, природі й суспільстві не існує абсолютно ізольованих явищ – кожне з них перебуває під впливом інших явищ і водночас впливає на них.

Ізоляція окремого явища можлива лише в процесі його пізнання з метою спрощення дослідження. Водночас виокремлення явища із загальної системи взаємозв'язків має місце лише на певних етапах наукового аналізу. Для формування об'єктивного й достовірного уявлення про досліджуваний об'єкт необхідним є встановлення реальних взаємозв'язків та врахування їх у процесі дослідження. В основі механізму реалізації взаємозв'язків у суспільстві та природі лежить об'єктивна причинно-наслідкова залежність між явищами. Саме завдяки взаємозв'язкам і взаємодії причин та наслідків у процесі розв'язання суперечностей одні явища й процеси породжують інші, відбувається перехід одних форм руху в інші, здійснюється рух і розвиток. У результаті цього світ постає як закономірне ціле, у межах якого діють об'єктивні закони, що існують незалежно від волі та свідомості людей.

Причинно-наслідкові взаємозв'язки становлять методологічну основу пізнання та аналізу соціально-економічних явищ. Вони дають змогу розкрити сутність процесів, визначити характер і ступінь впливу факторів на результативні показники, а також сформувати методи, способи й прийоми кількісного вимірювання цього впливу. Водночас поняття «причина» і «наслідок» не слід повністю ототожнювати з відповідними факторами та результатами, оскільки останні виступають формами прояву причинно-наслідкових зв'язків і є їх носіями. Саме через взаємодію факторів і результатів реалізуються об'єктивні закономірності розвитку соціально-економічних систем.

Слово «фактор» походить від латинського factor та означає «майстер», «творець». Сучасне значення слова «фактор» – рушійна сила, головний момент, який визначає характер розвитку будь-якого процесу.

Варто зазначити низку особливостей, які варто враховувати під час визначення факторів. По-перше, фактори є неоднаковими за своїм значенням, роллю та функціями в межах певного процесу або явища. По-друге, взаємозв'язок між факторами та результатами їхньої взаємодії формує цілісну систему. Це означає, що між факторами і результатом не існує простого механічного причинно-наслідкового зв'язку, оскільки в системі діють складні ієрархічні форми взаємодії та причинної зумовленості. Одні фактори впливають на результат безпосередньо, інші – опосередковано, треті – віддалено. При цьому як фактори виступають не лише причини, а й умови та обставини, в яких відбувається відповідна взаємодія.

Факторний аналіз – це аналіз впливу окремих факторів на кінцевий результат. Під час аналізу звужують коло чинників, щоб зрозуміти, які саме фактори найбільше впливають на результативний показник та оцінити ступінь цього впливу.

Факторний аналіз є методичним підходом до комплексного та системного дослідження і кількісної оцінки впливу окремих факторів на рівень результативних показників [9, с. 100].

Аналіз літературних джерел показав, що факторний аналіз – це процес виявлення та оцінювання впливу окремих факторів (причин) на зміну результативного показника із застосуванням детермінованих або стохастичних методів дослідження. Він може здійснюватися у **прямій формі,** коли результативний показник розкладають на складові елементи, або у **зворотній формі,** що передбачає складання балансу відхилень і на етапі узагальнення підсумовування впливу всіх встановлених факторів на відхилення фактичного показника від базисного [3].

Особливого значення факторний аналіз набуває в контексті оцінювання вартості підприємства. Вартість торговельного підприємства виступає чутливим інтегральним індикатором змін фінансово-господарської діяльності, оскільки акумулює вплив основних фінансових та нефінансових чинників. Застосування факторного аналізу дає змогу виявити ключові детермінанти формування вартості та обґрунтувати управлінські рішення, спрямовані на підвищення фінансової стійкості й конкурентоспроможності підприємства.

Факторний аналіз вартості підприємства проводиться у декілька етапів, які наведено на рис. 1.

Рис. 1. Основні етапи проведення факторного аналізу вартості підприємства
Джерело: складено автором

Одним із важливих етапів є моделювання взаємозв'язків між результативними та факторними показниками.

Моделювання є одним із методів наукового пізнання, що передбачає побудову моделі об'єкта дослідження, в межах якої взаємозв'язок між досліджуваним показником і чинниками його формування відображається у вигляді відповідного математичного рівняння [9, с. 108].

Факторний аналіз полягає у побудові багатофакторної моделі, зміст якої полягає у встановленні математичної залежності між сукупністю факторів. У процесі формування факторних систем необхідно дотримуватися низки обов'язкових вимог, зокрема:

– кожен фактор має мати чітко визначене економічне та фізичне наповнення;

– фактори повинні перебувати у причинно-наслідковому зв'язку з об'єктом дослідження;

– факторна модель має забезпечувати можливість кількісної оцінки впливу кожного окремого фактору на кінцевий результат.

Найпоширенішими під час проведення аналізу є детерміновані моделі, які відрізняються між собою математичною формою взаємозв'язку між показниками. До них належать:

1. **Адитивні моделі** передбачають визначення результативного показника як алгебраїчної суми або різниці кількох факторів:

$$Y = \sum_{j=1}^{m} X_j = X_1 + X_2 + ... + X_m, \quad (1)$$

де Y – результативний показник;
X – фактори.

2. Мультиплікативні моделі – це моделі, у яких результативний показник визначається як добуток двох або більше факторів, що перебувають у функціональній залежності:

$$Y = \prod_{j=1}^{m} X_j = X_1 \cdot X_2 \cdot ... \cdot X_m. \quad (2)$$

3. Кратні моделі – моделі, за яких результативний показник формується шляхом відношення одного факторного показника до іншого:

$$Y = \frac{X_1}{X_2}, \quad Y = \frac{\sum_{j=1}^{m} X_j}{X_{j+1}}, \quad Y = \frac{X_1}{\sum_{j=2}^{m} X_j}, \quad Y = \frac{\sum_{j=1}^{m} X_j}{\sum_{j=1}^{n} X_j}. \quad (3)$$

4. Комбіновані (змішані) моделі поєднують елементи мультиплікативних і кратних залежностей та відображають складний характер впливу факторів на результативний показник.

$$Y = \frac{X_1 + X_2}{X_3}, \quad Y = (X_1 + X_2)X_3. \quad (4)$$

Для визначення вартості підприємства використовують різні підходи: дохідний, витратний, порівняльний, комбінований [8, с. 108].

Дохідний підхід включає декілька методів, а саме: метод дисконтованих грошових потоків, різновидністю якого є метод капіталізації доходів.

Метод дисконтованих грошових потоків (DCF) ґрунтується на визначенні вартості компанії як суми чистих грошових потоків, які здатна згенерувати компанія, наведена до теперішнього часу з урахуванням інфляції та ризику. Метод капіталізації доходів заснований на оцінці вартості компанії як відношення чистого грошового потоку до коефіцієнта капіталізації (норма прибутку, помножена на капітал). Цей метод підходить лише стабільним компаніям, які не мають різких притоків чи відтоків капіталу.

$$V = \frac{FCF}{r} \quad (5)$$

де V – вартість підприємства, тис. грн.;
FCF – чистий грошовий потік, тис. грн.;
r – ставка дисконту (у частках одиниці).

$$FCF = NOPAT - \Delta NWC, \quad (6)$$

NOPAT – чистий операційний прибуток після сплати податків;
ΔNWC – зміна інвестицій в оборотний капітал.

$$NOPAT = TO * M * (1 - t), \quad (7)$$

де ТО – товарооборот, тис. грн.;
М – операційна рентабельність, %;
t – ставка податку.

$$NWC = Оборотні\ активи - Поточні\ зобов'язання. \quad (8)$$

Таким чином, змоделюємо детерміновану комбіновану (змішану) модель вартості підприємства:

$$V = \frac{(\text{ТО} \cdot \text{М} \cdot (1 - t)) - \Delta NWC}{r} \quad (9)$$

Відповідно до побудованої трьохфакторної моделі на зміну вартості підприємства впливають такі фактори:

– зміна товарообороту;
– зміна операційної рентабельності;
– зміна інвестицій в оборотний капітал.

На основі побудованої моделі (9) з'являється можливість оцінити, як зміна кожного з факторів впливає на приріст узагальнюючого показника вартості підприємства.

Для визначення впливу окремих факторів у економічній практиці застосовують статистичні та математичні методи аналізу. Статистичні методи є історично більш ранніми та найбільш поширеними у практичному використанні, оскільки не потребують залучення складного математичного інструментарію.

До цієї групи належать методи ланцюгових підстановок (прямі та зворотні), а також методи визначення ізольованого впливу факторів (традиційний і модифікований). До математичних методів відносять диференціальний, інтегральний та метод логарифмування [10, с. 138–139].

Метод ланцюгових підстановок полягає в поетапному усуненні впливу всіх факторів на результативний показник, крім одного. У цьому передбачається, що фактори змінюються неодночасно, а певної послідовності: спочатку змінюється перший, проте інші залишаються без зміни, потім змінюється другий при незмінності інших факторів тощо. У даний час даний метод домінує в теорії та практиці статистики та економічного аналізу, є основним підходом до дослідження абсолютних та відносних вкладів окремих факторів у зміну результативної економічної ознаки.

Варто зазначити, що при конструюванні правої (факторної) частини моделі у разі застосування методу ланцюгових підстановок необхідно суворо дотримуватись наступної вимоги: кожен співмножник (група співмножників, взята в будь-якій послідовності в ланцюжку факторів), повинен мати самостійний економічний сенс і реально впливати на рівень досліджуваного показника, тобто придержуватися черговості дії факторів і приєднує ефект взаємодії основних чинників до внеску структурних та якісних факторів.

У даній моделі позначимо 0 – базисний період часу, а 1 – звітний період часу та отримаємо формули розрахунку абсолютних і часткових приростів, при цьому t і r не змінюються:

$$\Delta V = \frac{\left(TO_1 \cdot M_1 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_1}{\text{r}} - \frac{\left(TO_0 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r}; \quad (10)$$

$$\Delta V_{TO} = \frac{\left(TO_1 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{\text{r}} - \frac{\left(TO_0 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r};$$

$$\Delta V_M = \frac{\left(TO_1 \cdot M_1 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{\text{r}} - \frac{\left(TO_1 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r};$$

$$\Delta V_{\Delta NWC} = \frac{\left(TO_1 \cdot M_1 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_1}{\text{r}} - \frac{\left(TO_1 \cdot M_1 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r}.$$

При застосуванні методу ланцюгових підстановок як для абсолютних, так і для відносних приростів виконується балансове співвідношення 11.

$$\Delta V = \Delta V_{TO} + \Delta V_M + \Delta V_{\Delta NWC}. \quad (11)$$

Метод визначення ізольованого впливу факторів ґрунтується на припущенні, що під час побудови індексної факторної системи змін зазнає лише один фактор, тоді як усі інші залишаються незмінними та фіксуються на базовому рівні. За такого підходу абсолютні загальні та часткові прирости розраховуються за відповідними формулами, що мають такий вигляд:

$$\Delta V = \frac{\left(TO_1 \cdot M_1 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_1}{\text{r}} - \frac{\left(TO_0 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r}; \quad (12)$$

$$\Delta V_{TO} = \frac{\left(TO_1 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{\text{r}} - \frac{\left(TO_0 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r};$$

$$\Delta V_M = \frac{\left(TO_0 \cdot M_1 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{\text{r}} - \frac{\left(TO_0 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r};$$

$$\Delta V_{\Delta NWC} = \frac{\left(TO_0 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_1}{\text{r}} - \frac{\left(TO_0 \cdot M_0 \cdot (1-t)\right) - \Delta NWC_0}{r}.$$

При використанні методу ізольованого впливу факторів балансове співвідношення не виконується, тому в нього вводиться додатковий абсолютний четвертий приріст Δ, який виражає синергетичний ефект – взаємодія вихідних трьох факторів. Його величину розраховують за залишковим принципом:

$$\Delta = \Delta V - \Delta V_{TO} - \Delta V_M - \Delta V_{\Delta NWC}. \quad (13)$$

Недоліком методу ланцюгових підстановок вважається той факт, що, по-перше, синергетичний ефект взаємодії між собою всіх вихідних факторів не виділяється в чистому вигляді, а приєднується до внеску всіх факторів, крім першого об'ємного фактора.

Це веде до певного спотворення істинної ролі інших факторів у зміні величини результативного економічного показника.

Метод виявлення ізольованого впливу факторів подолає цей недолік і дозволяє виділити у чистому вигляді синергетичний ефект взаємодії вихідних факторів, а також виявити напрям і кількісну величину ефекту їх взаємодії.

Загальний та приватні відносні прирости вартості підприємства у відсотках знаходяться шляхом ділення відповідних абсолютних приростів на базисний рівень результативного показника і множення на 100. При застосуванні методу виявлення ізольованого впливу факторів сума приватних відносних приростів дорівнює загальному відносному приросту.

Проілюструємо практичне застосування детермінованої факторної моделі вартості підприємства на прикладі ТОВ «Розетка». Вихідні данні для проведення факторного аналізу наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Вихідні дані для факторного аналізу вартості підприємства ТОВ «Розетка» за 2023-2024 рр.

№ з/п	Показники	Роки		Відхилення (+,-)	
		2023	2024	в абсолютному виразі	у відносному виразі
	Товарооборот, тис. грн.	25 463 875	29 742 571	4 278 696	16,8
	Операційна рентабельність, %	0,31	0,26	-0,04	-14,4
	Зміна інвестицій в оборотний капітал, тис. грн.	43 820	-49 922	-93 742	-213,9
	Податкова ставка, %	18	18	-	-
	Ставка дисконту, %	0,15	0,15	-	-
	Чистий грошовий потік, тис. грн	20 359	114 064	93 705	460,3
	Вартість підприємства, тис. грн.	135726	760427	624 701	460,3

Джерело: розраховано автором за даними [11]

Аналіз табл. 1 показує, що вартість товариства зросла в 2024 році порівняно з 2023 роком на 624701 тис. грн. або на 460,3 %. При цьому знизився рівень операційної рентабельності та інвестиції в оборотний капітал.

Результати розкладання абсолютного та відносного приростів вартості підприємства за факторами за трьохфакторною моделлю (9) за методами ланцюгових підстановок та виявлення ізольованого впливу факторів наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз результатів розкладення загального абсолютного та відносного приросту вартості підприємства за факторами за допомогою двох методів ТОВ «Розетка» за 2023-2024 рр.

Приріст	Метод ланцюгових підстановок		Метод виявлення ізольованого впливу факторів	
	Абсолютний приріст	Відносний приріст, %	Метод ланцюгових підстановок	Метод виявлення ізольованого впливу факторів
Зміна вартості підприємства за рахунок змін:	624 701	460,3	624701	460,3
товарообороту	71893	53,0	71893	53,0

Приріст	Метод ланцюгових підстановок		Метод виявлення ізольованого впливу факторів	
	Абсолютний приріст	**Відносний приріст, %**	**Метод ланцюгових підстановок**	**Метод виявлення ізольованого впливу факторів**
операційної рентабельності	-72139	-53,2	-61761	-45,5
інвестицій в оборотний капітал	624947	460,4	624947	460,4
спільної зміни	-	-	-10 378	-7,6
Сумарний вплив усіх факторів	624701	460,3	624701	460,3

Джерело: розраховано автором за даними [11]

Результати факторного аналізу, проведеного методом ланцюгових підстановок, засвідчили, що вартість товариства у 2024 році порівняно з 2023 роком зросла на 624701 тис. грн, або на 460,3 %. Таке зростання було зумовлене впливом сукупності факторів. Зокрема, **зміна обсягу товарообороту** сприяла збільшенню вартості товариства на **71893 тис. грн, або на 53 %**, тоді як **вивільнення оборотного капіталу** забезпечило зростання вартості на **624947 тис. грн, або на 460,4 %**. Водночас **зниження рівня операційної рентабельності** мало негативний вплив на вартість товариства та призвело до її скорочення на **72139 тис. грн, або на 53,2 %**.

Варто зазначити, що **зменшення інвестицій в оборотний капітал сприяє зростанню вартості підприємства лише за умови збереження операційної стабільності діяльності**. У протилежному випадку таке скорочення може призвести до зниження майбутніх грошових потоків і, відповідно, вартості бізнесу.

Результати аналізу, отримані методом виявлення ізольованого впливу факторів, загалом узгоджуються з висновками методу ланцюгових підстановок щодо впливу таких факторів, як **зміна товарообороту** та **інвестицій в оборотний капітал**. Водночас вплив фактора **операційної рентабельності** за цим методом виявився **заниженим**: зниження вартості товариства становило **61761 тис. грн, або 45,5 %**, що пояснюється неврахуванням взаємодії факторів у межах мультиплікативної моделі.

Таким чином, **застосування методу виявлення ізольованого впливу факторів дозволяє оцінити очищений вплив окремих чинників на зміну вартості підприємства**, а також визначити **напрям і кількісну величину ефекту їх взаємодії.**

Висновки. Результати факторного аналізу вартості підприємства можуть бути використані як інформаційна основа для прийняття управлінських рішень,

спрямованих на зростання товарообороту, відновлення операційної рентабельності та оптимізацію оборотного капіталу. Реалізація таких рішень сприятиме підвищенню вартості підприємства та зміцненню його фінансової стійкості. Зазначений вид аналізу широко застосовується фінансовими менеджерами, аналітиками та бухгалтерами для розв'язання широкого кола завдань – від пошуку шляхів підвищення прибутковості компанії до ідентифікації чинників, що впливають на її фінансову результативність, рівень рентабельності, вартість активів та обсяги продажів.

Результати проведеного аналізу надали можливість з'ясувати резерви зростання вартості товариства, якими є підвищення рівня операційної рентабельності та прийняти управлінських рішень щодо зростання вартості підприємства в середньо- та довгостроковій перспективі, а саме: зниження операційних витрат за рахунок оптимізації логістики, адміністративних та збутових витрат; перегляд договорів із постачальниками з метою зменшення закупівельних цін; автоматизація бізнес-процесів для скорочення витрат на одиницю реалізованої продукції; контроль ефективності маркетингових витрат.

Перспективами подальших досліджень стане поглиблення методичних підходів до поєднання детермінованих і стохастичних моделей факторного аналізу з метою підвищення точності оцінювання впливу фінансових та нефінансових чинників на вартість бізнесу.

Література:

1. Єгупов Ю. А., Бабій О. М. Єгупова І. М. Факторний аналіз витратоємності продукції на підприємствах ресторанної індустрії. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 37. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-69

2. Ільченко Н. Б., Восканян З. А. Факторний аналіз впливу логістичних показників на рентабельність активів підприємства роздрібної торгівлі. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 57. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-96

3. Кошельок Г. В., Малишко В. С. Факторний аналіз рентабельності власного капіталу підприємства. *Економіка та суспільство.* 2016. Вип. 7. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/16 (дата звернення 20.12.2025)

4. Кошельок Г. В., Малишко В. С., Малікова І. П. Факторний аналіз ефективності використання оборотних коштів підприємства. Проблеми системного підходу в економіці. 2018. Вип. 5. С. 67-72.

5. Кошельок Г. В., Міндова О. І., Чернишова Л. В. Факторний аналіз рентабельності виробництва торговельних підприємств. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип.47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-36

6. Поддєрьогін А. М., Скочій С. В. Факторний аналіз формування прибутку виробничого підприємства. URL: https://surl.li/qpzyus (дата звернення 20.12.2025)

7. Чміль Г. Л., Горошанська О. О. Факторний аналіз оборотності капіталу підприємства. БІЗНЕС ІНФОРМ. 2014. № 6. С. 140-144.

8. Шерстюк О. Методичні основи оцінки вартості підприємств агропромислового виробництва: факторний аналіз та сучасні тенденції. *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University Economics*. 2023. (1), 104–110. DOI: https://doi.org/10.32782/ecovis/2023-1-16

9. Економічний аналіз: [навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. Ф. Ф. Бутинця. Житомир : ПП «Рута», 2003. 680 с.

10. Янковий О. Г. Детерміновані моделі факторного економічного аналізу. Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: [монографія] за заг. ред. А.З. Підгорного. О.: Атлант, 2012. С. 125–143.

11. Рішення для бізнесу YouControl – повне досье на кожну… URL: https://youcontrol.com.ua/ (дата звернення 10.12.2025).

References:

1. Yehupov, Yu.A., Babii, O.M., & Yehupova, I.M. (2022). Faktornyi analiz vytratoiemnosti produktsii na pidpryiemstvakh restorannoi industrii [Factor analysis of product cost intensity at restaurant industry enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 37. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-69 [in Ukrainian].

2. Ilchenko, N.B., & Voskanyan, Z.A. (2023). Faktornyi analiz vplyvu lohistychnykh pokaznykiv na rentabelnist aktyviv pidpryiemstva rozdribnoi torhivli [Factor analysis of the impact of logistics indicators on return on assets of retail enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 57. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-96 [in Ukrainian].

3. Koshelok, H.V., & Malyshko, V.S. (2016). Faktornyi analiz rentabelnosti vlasnoho kapitalu pidpryiemstva [Factor analysis of return on equity of an enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 7. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/16 [in Ukrainian].

4. Koshelok, H.V., Malyshko, V.S., & Malikova, I.P. (2018). Faktornyi analiz efektyvnosti vykorystannia oborotnykh koshtiv pidpryiemstva [Factor analysis of efficiency of working capital usage at an enterprise]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of Systemic Approach in the Economy*, 5, 67–72 [in Ukrainian].

5. Koshelok, H.V., Mindova, O.I., & Chernyshova, L.V. (2023). Faktornyi analiz rentabelnosti vyrobnytstva torhovelnykh pidpryiemstv [Factor analysis of production profitability of trade enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 47. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-36 [in Ukrainian].

6. Podderyohin, A.M., & Skochii, S.V. (n.d.). Faktornyi analiz formuvannia prybutku vyrobnychoho pidpryiemstva [Factor analysis of profit formation of a manufacturing enterprise]. Retrieved from https://surl.li/qpzyus [in Ukrainian].

7. Chmil, H.L., & Horoshanska, O.O. (2014). Faktornyi analiz oborotnosti kapitalu pidpryiemstva [Factor analysis of capital turnover of an enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform*, 6, 140–144 [in Ukrainian].

8. Sherstiuk, O. (2023). Metodychni osnovy otsinky vartosti pidpryiemstv ahropromyslovoho vyrobnytstva: faktornyi analiz ta suchasni tendentsii [Methodological foundations of enterprise value assessment in agro-industrial production: factor analysis and current trends]. *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University. Economics*, 1, 104–110. Retrieved from https://doi.org/10.32782/ecovis/2023-1-16 [in Ukrainian].

9. Butynets, F.F. (Ed.). (2003). *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis]. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].

10. Yankovyi, O.H. (2012). Determinovani modeli faktornoho ekonomichnoho analizu [Deterministic models of factor economic analysis]. In A.Z. Pidhorniy (Ed.), *Metodolohiia statystychnoho zabezpechennia rozvytku rehionu – Methodology of statistical support for regional development* (pp. 125–143). Odesa: Atlant [in Ukrainian].

11. Pishennia dlia biznesu YouControl – povne dosie na kozhny… URL: https://youcontrol.com.ua/ [YouControl business solution – full dossier on each…]. YouControl. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 371.3:811.111

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-574-585

Denysenko Iryna Vitaliivna senior teacher, the English language department, the National University of Kyiv Mohyla Academy, Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-0457-1234

Novikova Hanna Volodymyrivna senior teacher, the English language department, the National University of Kyiv Mohyla Academy, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-7548-6362

Novikov Andriy Mykolayovych junior researcher, the Institute for Safety Problems of Nuclear Power Plants of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv https://orcid.org/0000-0002-0609-404X

INTEGRATING BRAIN BREAKS IN HIGHER EDUCATION: ENHANCING ENGAGEMENT, RESILIENCE, AND LEARNING OUTCOMES

Abstract. This article examines the role of brain breaks in higher education as a cognitive, motivational, and resilience-building strategy. Brain breaks are short, structured pauses embedded within instructional time that allow students to shift concentration, reduce fatigue, and restore focus. Drawing on cognitive psychology, neuroscience, and classroom management theory, the paper argues that breaks are not interruptions but essential components of effective learning. They enable memory consolidation, activate different brain networks, and foster emotional regulation, thereby enhancing both academic performance and student well-being.

The study synthesizes existing literature and practical applications, highlighting evidence from diverse contexts. Research demonstrates that brain breaks improve concentration, engagement, and accuracy in English as a Foreign Language (EFL) classrooms, while also reducing stress and promoting confidence. Physical activities counteract sedentary behavior, breathing exercises restore calm focus, and mental diversions stimulate creativity and collaboration. Together, these strategies contribute to more inclusive and interactive learning environments.

Particular attention is given to the Ukrainian wartime context, where higher education faces unprecedented challenges. Students endure heightened stress, trauma, and disrupted learning environments due to ongoing conflict. In such conditions, brain breaks serve not only as pedagogical tools but also as resilience strategies. They provide micro-moments of stability, help regulate anxiety, and strengthen social bonds,

offering students a sense of safety and continuity amidst instability. Trauma-sensitive design and careful selection of activities are emphasized as critical for effective implementation.

The article concludes that brain breaks should be recognized as vital interventions in higher education worldwide. Their benefits extend beyond cognitive performance to encompass psychological well-being, classroom management, and resilience. Future research should explore long-term academic impacts, digital adaptations, and applications in crisis contexts. Ultimately, brain breaks embody the principle that effective education must balance rigor with care, cognition with emotion, and productivity with resilience.

Keywords: brain breaks, higher education, classroom management, student engagement, cognitive strategy, learning enhancement, memory consolidation, student well-being, stress reduction

Денисенко Ірина Віталіївна старший викладач кафедри англійської мови, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8637-6268

Новікова Ганна Володимирівна старший викладач кафедри англійської мови, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-7548-6362

Новіков Андрій Миколайович молодший науковий співробітник, Інститут проблем безпеки атомних електростанцій НАН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0609-404X

ІНТЕГРАЦІЯ ПЕРЕРВ ДЛЯ ВІДПОЧИНКУ МОЗКУ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: ПОСИЛЕННЯ ЗАЛУЧЕНОСТІ, СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАВЧАННЯ

Анотація. У цій статті досліджується роль перерв для відпочинку мозку у вищій освіті як стратегії, що сприяє когнітивному розвитку, мотивації та формуванню стійкості. Перерви для відпочинку мозку — це короткі, структуровані паузи, вбудовані в навчальний час, які дозволяють студентам переключити увагу, зменшити втому та відновити концентрацію. У статті аргументується, що перерви не є перешкодами, а є важливими компонентами ефективного навчання. Вони сприяють консолідації пам'яті та сприяють емоційній регуляції, тим самим покращуючи як академічну успішність, так і самопочуття студентів. Узагальнено літературу та практичні приклади, що підтверджують користь перерв у різних контекстах.

Особлива увага приділяється українській ситуації в умовах війни, де вища освіта стикається з небаченими викликами. Студенти потерпають від стресу,

травм та порушеного навчального середовища через тривалий конфлікт. У таких умовах перерви для відпочинку мозку виконують не лише педагогічну функцію, а й слугують стратегією психологічної стійкості. Вони забезпечують короткі моменти стабільності, допомагають регулювати тривожність та зміцнюють соціальні зв'язки, даючи студентам відчуття безпеки та стійкості в умовах невизначеності. Для ефективної реалізації підходу важливе значення мають дизайн, що враховує травматичний досвід, та ретельний підбір заходів.

У статті підсумовується, що перерви для відпочинку мозку варто визнати важливими елементами вищої освіти. Їхні переваги виходять за межі когнітивних здібностей і охоплюють психологічне здоров'я, організацію навчання в класі та стресостійкість. Майбутні дослідження мають бути спрямовані на вивчення довгострокового впливу на академічні результати, можливості цифрової адаптації та застосування в кризових ситуаціях. Загалом, перерви для відпочинку мозку втілюють принцип, що для ефективної освіти важливо врівноважити вимогливість і турботу, когнітивні і емоційні процеси, продуктивність і життєстійкість.

Ключові слова: перерви для відпочинку мозку, вища освіта, менеджмент навчального середовища, зацікавленість студентів, когнітивна стратегія, підвищення ефективності навчання, консолідація пам'яті, самопочуття студентів, зниження стресу

1. INTRODUCTION

In contemporary higher education, educators face mounting challenges in sustaining student engagement, motivation, and academic performance. University students are often required to process large volumes of information within compressed timeframes, attend lengthy lectures, and complete demanding assignments. These conditions can lead to cognitive overload, fatigue, and diminished concentration, ultimately affecting both learning outcomes and student well-being. As a result, classroom management strategies that balance rigor with opportunities for mental restoration have become increasingly important.

One promising approach is the incorporation of brain breaks—short, structured recesses embedded within instructional time. Brain breaks are intentional pauses that may involve physical movement, mindfulness exercises, or light cognitive diversions. While traditionally associated with primary and secondary education, there is growing recognition of their relevance in higher education, where students often endure extended periods of sedentary study and high cognitive demands.

The theoretical foundation for brain breaks lies in cognitive psychology and neuroscience. Research on attention span suggests that sustained concentration often declines after approximately 20–30 minutes, making uninterrupted instruction less effective for many learners [1]. Furthermore, studies on memory consolidation emphasize the role of rest intervals in strengthening neural connections and facilitating the transfer of information from short-term to long-term memory [8]. In this context, it

is argued that, when strategically designed and contextually adapted, brain breaks function not as interruptions but as supportive components of effective learning, enabling cognitive recovery and the consolidation of newly acquired knowledge.

In addition to cognitive benefits, brain breaks contribute to emotional and social dimensions of learning. Stress, anxiety, and feelings of isolation are prevalent among university students, particularly in contexts such as English as a Foreign Language (EFL) learning, where language barriers can exacerbate frustration. Brain breaks provide opportunities for relaxation, joy, and peer interaction, fostering a supportive classroom climate. They also encourage active participation, creativity, and collaboration, aligning with constructivist pedagogical principles that emphasize learner engagement and autonomy.

Despite these advantages, the implementation of brain breaks in higher education remains underexplored. Faculty may perceive them as distractions or fear that they reduce instructional time. Yet emerging evidence suggests that strategically planned breaks enhance rather than hinder productivity. By integrating short, purposeful activities into lectures and seminars, educators can optimize both cognitive and affective outcomes, creating classrooms that are not only academically rigorous but also psychologically sustainable.

This article seeks to examine the role of brain breaks in higher education as a cognitive strategy for engagement and learning enhancement. It explores their benefits, outlines practical methods of implementation, categorizes different types of brain breaks with examples, and critically discusses their potential to transform classroom management. In doing so, it contributes to the growing body of literature advocating for holistic approaches to teaching and learning in university settings.

2. ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The concept of brain breaks has been explored across different educational levels, but their application in higher education is still emerging. Existing literature highlights both cognitive and affective benefits, while also pointing to gaps in implementation and contextual adaptation.

2.1. Cognitive and Physical Benefits

Paulus et al. (2021) conducted an experimental study on standing breaks during university lectures, finding that short physical pauses improved students' self-perceived physical, mental, and cognitive condition [1]. Their research supports the idea that even minimal movement can counteract the negative effects of prolonged sedentary learning. This aligns with broader findings in cognitive psychology, which emphasize that sustained attention declines after 20–30 minutes, making breaks essential for maintaining concentration and preventing overload.

2.2. Language Learning and EFL Contexts

Orellana Parra and Vega (2023) examined the impact of brain breaks on English as a Foreign Language (EFL) students' writing skills at the tertiary level [2]. Their study revealed improvements in engagement, confidence, and accuracy, suggesting

that brain breaks can mitigate language anxiety and foster active participation. This is particularly relevant in higher education, where EFL learners often face additional cognitive demands due to language barriers. Brain breaks provide opportunities for relaxation and peer interaction, which enhance both receptive and productive language skills.

2.3 General Effectiveness and Classroom Management

Donner (2013), in a doctoral dissertation, investigated the effectiveness of brain breaks on student performance [3]. The findings indicated that brain breaks enhance motivation, reduce behavioral issues, and improve overall classroom climate. Similarly, Sladkey (2013) offered practical applications through his book *Energizing Brain Breaks*, presenting a repertoire of activities that can be easily integrated into classrooms [4]. These contributions highlight the dual role of brain breaks as both cognitive strategies and classroom management tools.

2.4. Theoretical Foundations: Cognitive and Neuroscientific Mechanisms

The literature also draws on theories of cognitive load and constructivist pedagogy. Cognitive load theory asserts that working memory has limited capacity, and breaks help prevent overload by allowing information to consolidate into long-term memory. Constructivist approaches emphasize active engagement and learner autonomy, both of which are supported by interactive brain break activities. Neuroscientific research further suggests that breaks activate different brain networks, enabling stressed regions to recover and enhancing overall cognitive functioning, thereby improving cognitive performance in educational assessments [8].

To elaborate, the benefits of brain breaks are rooted in the brain's default mode network (DMN). The DMN is a network of interacting brain regions that is active when an individual is not focused on the external world, such as during mind-wandering or rest. When the brain is continuously engaged in a demanding task (like a long lecture), it relies heavily on the task-positive network (TPN). Sustained TPN activity leads to cognitive fatigue. By intentionally pausing, brain breaks allow the DMN to become active.

These neurobiological findings provide a robust theoretical framework, confirming that integrating planned recovery periods is not a loss of time, but a necessary condition for optimizing the brain's learning capacity.

2.5. Wartime and Crisis Contexts

Recent scholarship on Ukrainian higher education during wartime underscores the importance of resilience and mental health support [5], [6]. Students face heightened stress, trauma, and disrupted learning environments due to ongoing conflict [7]. While not always labelled as “brain breaks,” interventions such as mindfulness exercises, short collaborative activities, and structured pauses have been identified as critical for maintaining concentration and psychological stability. Integrating brain breaks into wartime classrooms provides micro-moments of relief, helping students manage anxiety and re-engage with academic tasks. This frames brain breaks not only as pedagogical tools but also as resilience strategies in crisis contexts.

Collectively, these studies underscore the comprehensive benefits of brain breaks, ranging from cognitive performance to emotional well-being. Despite growing evidence, several gaps remain:

- Limited longitudinal studies on the long-term academic impact of brain breaks in higher education.
- Insufficient exploration of cultural differences in acceptance and implementation.
- Lack of research on digital adaptations of brain breaks in online and hybrid learning environments.
- Minimal focus on crisis contexts, such as wartime Ukraine, where brain breaks may serve unique psychological and social functions.

3. BENEFITS OF BRAIN BREAKS IN HIGHER EDUCATION

Brain breaks contribute to multiple dimensions of student success, influencing cognitive, emotional, and social aspects of learning. Their integration into higher education settings demonstrates both immediate and long-term benefits.

3.1. Engagement and Concentration

University lectures often exceed students' natural attention span, estimated at 20–30 minutes. Without intentional pauses, learners experience cognitive overload, distraction, and disengagement. Brain breaks provide structured opportunities for mental rest, allowing students to reset their focus. By reducing monotony and boredom, they sustain active participation and encourage deeper processing of material. In interactive formats, such as short movement activities or reflective prompts, breaks also re-energize students, making subsequent learning segments more productive.

3.2. Memory Consolidation

From a cognitive psychology perspective, breaks are essential for memory consolidation. They enable the brain to compress and store newly acquired information, supporting long-term retention. Pauses facilitate the transfer of knowledge from working memory to long-term memory, which is critical for skill development.

3.3. Emotional Well-Being

Stress and overload disrupt cognitive pathways and diminish learning efficiency. Planned shifts in activity activate different brain networks, enabling stressed regions to rejuvenate. Brain breaks foster calm focus, stabilize mood, and reduce anxiety, creating conditions for optimal attention. In higher education, where students often face academic pressure and personal challenges, these micro-interventions contribute to overall psychological well-being and reduce burnout.

3.4. Language Learning

In English as a Foreign Language (EFL) contexts, brain breaks play a particularly valuable role. They enhance confidence, accuracy, and participation by lowering affective filters — the emotional barriers that hinder communication. Short playful activities, peer interactions, or creative diversions provide opportunities for reflection and joy, reducing anxiety associated with language barriers. By creating a

supportive environment, brain breaks encourage risk-taking in language use, which is essential for fluency development. They also help maintain motivation in long sessions where linguistic fatigue might otherwise discourage learners.

3.5. Classroom Management

Brain breaks reduce restlessness, fatigue, and reliance on distractions such as cell phones, contributing to smoother classroom dynamics. They function as proactive management tools, preventing disruptive behavior before it arises. By offering varied activities — physical, cognitive, or creative — breaks engage diverse learners and promote inclusivity. This ensures that students with different learning styles, attention capacities, or stress levels remain integrated into the classroom community.

3.6. Social Connection and Collaboration

Beyond individual benefits, brain breaks foster social bonds among students. Group activities, collaborative games, or shared reflections encourage peer interaction and build a sense of community. In higher education, where isolation and competition can undermine engagement, these moments of connection strengthen trust and cooperation. Socially oriented breaks also enhance communication skills and empathy, preparing students for collaborative work environments beyond the classroom.

4. IMPLEMENTATION STRATEGIES

Effective integration of brain breaks in higher education requires intentional design, sensitivity to student needs, and alignment with pedagogical goals. When thoughtfully implemented, they become seamless components of the learning process rather than interruptions.

4.1. Duration

Brain breaks should remain short — typically 1–5 minutes — to avoid disrupting instructional flow. The brevity ensures that they refresh attention without consuming excessive class time. Longer breaks risk shifting students out of the learning mindset, whereas micro-pauses maintain continuity while still offering cognitive recovery.

4.2. Timing

Strategic timing is essential. Breaks are most effective when scheduled before fatigue or distraction sets in, usually after 20–30 minutes of concentrated study. Instructors can also use them as transitions between topics, at the midpoint of lectures, or following intensive activities such as group discussions or problem-solving exercises. Flexibility is key: educators should monitor student energy levels and adapt accordingly.

4.3. Variety

Activities should be diverse and tailored to both learning objectives and student preferences. Options include:

- Physical resets (stretching, light movement, posture adjustments) to counteract sedentary fatigue.
- Cognitive diversions (puzzles, riddles, quick reflection prompts) to stimulate creativity.

- Mindfulness practices (breathing exercises, short meditations) to restore calm focus.
- Social interactions (peer sharing, collaborative mini-tasks) to strengthen community bonds. Variety prevents monotony and ensures inclusivity, as different students benefit from different types of breaks.

4.4. Student Involvement

Encouraging students to suggest or lead activities fosters ownership, agency, and motivation. Peer-led breaks can be particularly effective, as they build trust and increase engagement. Allowing students to co-design break routines also ensures cultural sensitivity and responsiveness to diverse needs.

4.5. Classroom Dynamics and Inclusivity

Brain breaks reduce restlessness, fatigue, and reliance on distractions such as cell phones, contributing to smoother classroom dynamics. They promote inclusivity by engaging diverse learners through varied activities, ensuring that students with different attention spans, stress levels, or learning styles remain actively involved. In multicultural or multilingual classrooms, breaks can also serve as moments of cultural exchange, fostering empathy and collaboration.

5. TYPES OF BRAIN BREAKS WITH EXAMPLES

Brain breaks can be categorized into three main types: breathing, physical, and mental. Each serves distinct purposes and engages different cognitive and emotional processes. When integrated thoughtfully, they help students regulate emotions, re-energize, and enhance focus.

5.1. Calm Breathing Techniques

Breathing exercises are simple yet powerful tools for calming the nervous system and restoring focus.

- Balloon Breathing: Students breathe deeply, filling their bellies like balloons, then exhale slowly.
- Flower Breathing: Students inhale imagining the fragrance of a flower, exhaling with a gentle sound.
- Blowing Bubbles: Students visualize blowing bubbles, focusing on slow, controlled exhalation.
- Ocean Breathing: Students breathe with a soft “wave” sound, mimicking the rhythm of the sea.

These techniques promote relaxation, reduce anxiety, and restore calm focus. They are especially effective before tests, after transitions, or when classroom energy feels overwhelming.

5.2. Physical Brain Breaks

Physical activities counteract sedentary behavior, energize students, and foster collaboration.

- Meme Moods: Students express emotions by selecting memes or gifs.
- Keep It Up: A balloon is kept aloft using body parts other than hands.

- Cup-Stacking Challenge: Groups stack cups and cards, then pull cards to collapse cups into a single stack.

Physical activities counteract sedentary behavior, energize students, and foster collaboration.

5.3. Mental Brain Breaks

Mental breaks stimulate divergent thinking, empathy, and problem-solving skills.

- Would You Rather: Students discuss imaginative scenarios, stimulating creativity.
- Snowball Toss: Students write down stressors, toss paper balls, and read peers' challenges.
- Collaborative Class Story: Students collectively build a story, enhancing creativity and teamwork.
- Quick Role-Play Games: Students impersonate idols, practicing communication skills.
- Curiosity Gap Activities: Teachers introduce real-world problems to spark inquiry.
- Two Truths and a Lie: Students share statements about themselves, encouraging listening and social bonding.

Mental breaks stimulate divergent thinking, empathy, and problem-solving skills.

6. BRAIN BREAKS AS RESILIENCE TOOLS IN CRISIS LEARNING

Brain breaks are often misunderstood as interruptions in learning. In reality, they are integral to cognitive processing and classroom management. By activating different brain networks, they enhance memory consolidation and emotional regulation.

However, challenges remain:

- Time Constraints: Instructors may resist breaks due to curriculum demands.
- Perceptions: Some students and educators view breaks as frivolous.
- Overuse: Excessive breaks can disrupt instructional flow.

6.1 Brain Breaks in the Ukrainian Wartime Context

The necessity of brain breaks becomes even more pronounced in contexts of crisis, such as Ukraine's higher education system during wartime. Students in Ukrainian universities face heightened stress, trauma, and disrupted learning environments due to ongoing conflict [5], [6]. Air raid alarms, displacement, and the shift to hybrid or emergency online formats have created unstable conditions that make sustained concentration difficult [7].

In this environment, brain breaks serve not only as pedagogical tools but also as resilience strategies. They provide micro-moments of stability, allowing students to restore focus and manage anxiety. Calm breathing exercises and mindfulness activities can help regulate stress responses, while collaborative breaks foster social connection and reduce feelings of isolation. Importantly, trauma-sensitive design is essential:

activities must be chosen carefully to avoid triggering war-related stress, focusing instead on relaxation, creativity, and safe peer interaction.

By integrating brain breaks into Ukrainian classrooms, educators can support both cognitive performance and psychological well-being. These breaks contribute to building resilience, offering students a sense of routine and control amidst uncertainty. In wartime higher education, therefore, brain breaks are not optional but vital for sustaining learning and protecting mental health.

6.2. Developing Trauma-Sensitive Brain Break Design

In crisis or post-crisis settings, such as wartime Ukraine, the implementation of brain breaks requires a trauma-sensitive approach. While standard breaks focus on cognitive restoration, trauma-sensitive breaks prioritize psychological safety, emotional regulation, and predictability. The goal is to avoid unintentionally triggering trauma responses and instead promote grounding.

Key principles for trauma-sensitive design include:

- Predictability and Choice: Breaks must be scheduled and announced consistently (predictability). Students should always have the option to opt-out or modify the activity (choice and control). This contrasts with the lack of control students experience in unstable environments.
- Focus on Grounding: Activities should emphasize sensory awareness and the present moment, rather than introspection or memory. Examples include Box Breathing, feeling one's feet on the floor, or observing surrounding objects. Physical movement should be simple, repetitive, and non-competitive to promote feelings of safety and regulation.
- Avoidance of Triggers: Activities involving sudden loud noises, rapid or unexpected touch, high levels of vulnerability, or forced closure of eyes should be carefully managed or avoided. For instance, instead of "Snowball Toss" (which requires writing down stressors), a teacher might use a low-stakes "Would You Rather" question to promote light mental diversion without triggering emotional content.
- Social Connection over Performance: Group activities should be structured primarily for social bonding and peer support, not for evaluation or high-pressure collaboration. Shared laughter, simple group stretches, or quick check-ins build trust and reduce feelings of isolation, which are common effects of trauma.

Adopting a trauma-sensitive framework ensures that brain breaks function as effective resilience strategies, providing a psychological anchor and contributing to the sustained mental health of students during periods of extreme instability.

7. CONCLUSIONS AND PERSPECTIVES FOR FURTHER RESEARCH

The integration of brain breaks into higher education represents a significant advancement in both pedagogy and student support. Far from being mere interruptions, brain breaks are intentional strategies that enhance concentration, memory consolidation, and emotional regulation. They provide students with opportunities to reset their attention, reduce fatigue, and re-engage with academic tasks, thereby

optimizing learning outcomes. The evidence reviewed in this paper demonstrates that brain breaks improve classroom management, reduce restlessness, and foster active participation. In English as a Foreign Language (EFL) context, they are particularly effective in lowering anxiety, boosting confidence, and strengthening both receptive and productive skills. By activating different brain networks, brain breaks support the consolidation of knowledge and the restoration of calm focus, making them indispensable tools for modern university teaching.

Importantly, the necessity of brain breaks is magnified in crisis situations such as wartime Ukraine. Students in Ukrainian universities face heightened stress, trauma, and disrupted learning environments. In this context, brain breaks serve not only as cognitive aids but also as resilience strategies. They provide micro-moments of stability and relief, helping students manage anxiety, maintain concentration, and preserve mental health amidst uncertainty. Trauma-sensitive and carefully designed activities can foster a sense of safety, community, and continuity, which are critical for sustaining learning during conflict.

The broader implication is clear: brain breaks should be recognized as essential components of higher education pedagogy worldwide. Their benefits extend beyond academic performance to encompass psychological well-being, social connection, and resilience. For educators, the challenge lies in overcoming perceptions of breaks as wasted time and instead embracing them as evidence-based practices that enrich the learning environment.

Future research should continue to explore the long-term academic impact of brain breaks, their digital adaptations in online and hybrid learning, and their role in diverse cultural and crisis contexts. By doing so, scholars and practitioners can refine strategies that make higher education more humane, sustainable, and effective.

In conclusion, brain breaks are not optional luxuries but vital pedagogical interventions. They embody the principle that effective education must balance rigor with care, cognition with emotion, and productivity with resilience. In both ordinary and extraordinary circumstances—including the wartime realities of Ukraine—brain breaks stand as powerful tools for fostering engagement, protecting mental health, and ensuring that learning remains a source of growth and hope.

References

1. Paulus, M., Kunkel, J., Schmidt, S., Bachert, P., Wäsche, H., Neumann, R., & Woll, A. (2021). Standing breaks in lectures improve university students' self-perceived physical, mental, and cognitive condition. *International journal of environmental research and public health, 18(8), 4204*. – Mode of access: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33921094/

2. Orellana Parra, N., & Vega, M. (2023). Effects of brain breaks on EFL students' writing skills at the tertiary level. *Runas. Journal of Education and Culture*, *4*(7), e230102. – Mode of access: https://doi.org/10.46652/runas.v4i7.102

3. Donner, E. (2013). Determing Effectiveness of Brain Breaks on Student Performance. (Doctoral dissertation, University Missouri). – Mode of access: https://www.nwmissouri.edu/library/researchpapers/2013/Donner,%20Ellie.pdf

4. Sladkey, D. *Energizing brain breaks*. Corwin Press, 2013 – 64 p.

5. Błaszczyk, M., Kovalisko, N., Pieńkowski, P., Pachkovskyy, Y., & Ryniejska-Kiełdanowicz, M. (2025). Coping with adversity: Mechanisms of resilience in Ukrainian universities during the Russian-Ukrainian War—a perspective from Lviv University students. Higher Education. https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-025-01506-z

6. Syniuk, V., Kuprii, T., Dorozhko, I., Movmyga, N., & Demidova, Y. (2025). Building resilience in Ukrainian students amidst wartime challenges. American Journal of Psychiatric Rehabilitation, 28 https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52580/2/Kuprii_T_2025_American_Journal_of_Psychiatric_Rehabilitation_2025_V_28_1.pdf

7. Cai, Z., & Meng, Q. (2025). Academic resilience and academic performance of university students: The mediating role of teacher support. Frontiers in Psychology, 16. https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2025.1463643/full

8. Goswami, M. P. (2025). Breaking the cycle: How brain breaks enhance cognitive performance in educational assessments. International Journal of Indian Psychology, 13(3)
https://ijip.in/wp-content/uploads/2025/09/18.01.260.20251303.pdf

Література

1. Paulus, M., Kunkel, J., Schmidt, S., Bachert, P., Wäsche, H., Neumann, R., & Woll, A. (2021). Standing breaks in lectures improve university students' self-perceived physical, mental, and cognitive condition. *International journal of environmental research and public health, 18(8), 4204*. – Mode of access: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33921094/

2. Orellana Parra, N., & Vega, M. (2023). Effects of brain breaks on EFL students' writing skills at the tertiary level. *Runas. Journal of Education and Culture, 4*(7), e230102. – Mode of access: https://doi.org/10.46652/runas.v4i7.102

3. Donner, E. (2013). Determing Effectiveness of Brain Breaks on Student Performance. (Doctoral dissertation, University Missouri). – Mode of access: https://www.nwmissouri.edu/library/researchpapers/2013/Donner,%20Ellie.pdf

4. Sladkey, D. *Energizing brain breaks*. Corwin Press, 2013 – 64 p.

5. Błaszczyk, M., Kovalisko, N., Pieńkowski, P., Pachkovskyy, Y., & Ryniejska-Kiełdanowicz, M. (2025). Coping with adversity: Mechanisms of resilience in Ukrainian universities during the Russian-Ukrainian War—a perspective from Lviv University students. Higher Education. https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-025-01506-z

6. Syniuk, V., Kuprii, T., Dorozhko, I., Movmyga, N., & Demidova, Y. (2025). Building resilience in Ukrainian students amidst wartime challenges. American Journal of Psychiatric Rehabilitation, 28 https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52580/2/Kuprii_T_2025_American_Journal_of_Psychiatric_Rehabilitation_2025_V_28_1.pdf

7. Cai, Z., & Meng, Q. (2025). Academic resilience and academic performance of university students: The mediating role of teacher support. Frontiers in Psychology, 16. https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2025.1463643/full

8. Goswami, M. P. (2025). Breaking the cycle: How brain breaks enhance cognitive performance in educational assessments. International Journal of Indian Psychology, 13(3)
https://ijip.in/wp-content/uploads/2025/09/18.01.260.20251303.pdf

UDC 378.147:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-586-601

Dubtsova Olga Vyacheslavivna Ph.D. in Philology, associate professor, associate professor at the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-2612-5843.

GROWING IMPORTANCE OF SOCIAL AND EMOTIONAL INTELLIGENCE IN HIGHER EDUCATION AND ITS CURRENT CHALLENGES

Abstract. The article examines the role of social and emotional intelligence in the educational process and analyses the main challenges affecting its integration into higher education.

Social intelligence is understood as the ability to accurately perceive and interpret one's own and others' behaviour, and to regulate actions appropriately in various social contexts.

It is closely linked to emotional intelligence, which refers to the capacity to recognize, understand, regulate, and effectively use both personal and interpersonal emotions to guide thinking, behaviour, and social interactions. Through the analysis of international research, the article highlights global perspectives on the development of social and emotional intelligence among university students. Despite the evident worldwide acknowledgment of the importance of social and emotional intelligence and the efforts of leading international organizations to promote it, higher education institutions continue to face considerable difficulties in integrating social and emotional learning into their educational systems.

The findings reveal a gap between the recognized value of social and emotional learning and its practical implementation in universities, caused by curriculum constraints, limited assessment tools, insufficient educator preparation, cultural and conceptual misunderstandings, and challenges associated with online education. The article proposes recommendations for embedding social and emotional competencies into academic curricula, improving assessment practices, strengthening institutional and teacher support, adopting culturally responsive approaches, and designing interactive digital learning environments.

The study suggests that a systematic and context-sensitive integration of social and emotional learning is essential for enhancing students' academic success, well-being, and readiness for professional and social life.

Keywords: educational process; emotional intelligence; higher education; social and emotional learning; social intelligence.

Дубцова Ольга Вячеславівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-2612-5843.

ЗРОСТАЮЧЕ ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИЩІЙ ОСВІТІ ТА ЙОГО СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті розглядається роль соціального та емоційного інтелекту в освітньому процесі та аналізуються основні проблеми, що впливають на його інтеграцію у вищу освіту. Соціальний інтелект розуміється як здатність правильно сприймати та інтерпретувати свою та чужу поведінку, а також належним чином регулювати дії в різних соціальних контекстах. Він тісно пов'язаний з емоційним інтелектом, який тлумачиться як здатність розпізнавати, розуміти, регулювати та ефективно використовувати як особисті, так і міжособистісні емоції для контроля мислення, поведінки та соціальної взаємодії. Завдяки аналізу міжнародних досліджень у статті висвітлюються глобальні підходи до розвитку соціального та емоційного інтелекту серед студентів університетів. Попри очевидне світове визнання значущості соціального та емоційного інтелекту та зусилля провідних міжнародних організацій щодо його популяризації, заклади вищої освіти й надалі стикаються зі значними труднощами в інтеграції соціально-емоційного навчання в освітні системи.

Результати дослідження виявляють прогалину між визнаною цінністю соціального та емоційного навчання та його практичним впровадженням в університетах, спричинену обмеженнями навчальної програми, нестачею ефективних інструментів оцінювання, недостатньою підготовкою викладачів, культурними та концептуальними непорозуміннями, а також проблемами, пов'язаними з онлайн-освітою. У статті запропоновано рекомендації щодо інтеграції соціальних і емоційних компетентностей у навчальні програми, удосконалення практик оцінювання, посилення інституційної та викладацької підтримки, впровадження культурно чутливих підходів і розроблення інтерактивних цифрових освітніх середовищ. Дослідження доводить, що системна та контекстно обґрунтована інтеграція соціально-емоційного навчання є необхідною умовою для підвищення академічної успішності студентів, їхнього добробуту, а також готовності до професійного та соціального життя.

Ключові слова: вища освіта; емоційний інтелект; освітній процес; соціально-емоційне навчання; соціальний інтелект.

Formulation of the problem and analysis of recent research and publications.

The study of university students' social and emotional intelligence is becoming increasingly important due to the growing complexity of the modern educational

environment and the shifting expectations placed on graduates. Contemporary higher education is no longer limited to the acquisition of academic knowledge, as it requires students to navigate diverse social interactions, collaborate effectively, adapt to stress, and regulate their own emotions. Thus, the investigation of the role of social and emotional intelligence is a prerequisite for improving educational outcomes and preparing students for successful social and professional integration.

Since the publication of Carnegie's "How to Win Friends and Influence People" [5] and Covey's "The Seven Habits of Highly Effective People" [7], the importance of cultivating social and emotional intelligence has become increasingly recognised across education, business, and personal development.

A number of studies have recently been carried out to examine the role of social and emotional intelligence in the educational process.

In their article Starynska, O. and Melnyk, Zh. investigated the relationship between social intelligence and empathy among 240 students at Ukrainian universities during the period of martial law. The study emphasizes that social intelligence is multidimensional and under stress, such as war, the relationship between its components and empathy can become complex**.** This suggests that supporting students' social-emotional development in crisis contexts may require targeted interventions. In particular, fostering the ability to predict behaviour and accurately interpret non-verbal emotional cues could be especially valuable. At the same time, the authors warn that excessive sensitivity to others' life circumstances could hinder empathic understanding [21].

In the course of their study Iqbal, M. N. et al. discovered a positive correlation between social intelligence and academic performance, which remained consistent across gender, locality (urban/rural), and discipline (science/arts), though the authors point out some variation by type of institution (public/private). The scientists suggest that social intelligence may enhance students' ability to collaborate, cope with academic pressures and engage effectively in learning environments. They recommend educational institutions to promote the development of social skills through training programmes, workshops, and supportive learning environments [16].

Hashem, E. S. A. discovered a strong positive correlation between self-regulation (ability to manage one's own behaviour, thoughts, emotions) and social intelligence (the ability to understand and manage social relationships effectively). The author argues that self-regulation significantly predicted social intelligence. The study recommends integrating self-regulation and social intelligence training in curricula via workshops, courses, or formal programmes [13].

Quanouki, A. and Mzara, A. believe that social intelligence is a developable skill rather than a fixed trait, which should be cultivated deliberately in students as it contributes to better social integration and greater psychological resilience [18].

In their study Valverde-Janer, M. et al. examined the factors associated with the development of emotional intelligence and resilience among university students. Their findings suggest that emotional intelligence and resilience are not evenly distributed

across student populations and may be influenced by academic context, demographic factors, and personal characteristics. The researchers emphasized the need to integrate structured opportunities for emotional intelligence and resilience development within university curricula [26].

Studying the impact of emotional intelligence on students' academic performance, Caballero-García, P. Á. and Sánchez Ruiz, S. argue that emotional intelligence is linked to greater life satisfaction and better academic outcomes, underlining the importance of integrating emotional competence into university curricula [4].

Amores, A. C. (2025) concluded that emotional intelligence interacts with other non-cognitive skills (e.g., creativity) and contributes to academic outcomes, supporting a holistic competency-based education model [1].

Usakli, H. found out that emotional intelligence levels vary significantly with respect to gender, across academic disciplines and year levels, which suggests that both personal characteristics and educational environments influence the level of emotional intelligence development [25]. In their article Garner, D. et al. highlight the benefits of integrating social-emotional learning into university policies, curricula, and student support systems, providing recommendations for incorporating social and emotional competencies into institutional operations [11].

Wang, D. and Ishak, Z. also examined the implementation of social-emotional learning programmes among college students, highlighting their benefits for students and the lack of systematic planning, institutional commitment, and culturally sensitive approaches among universities [28].

Thus, integrating social and emotional learning into academic programmes is now widely embraced by higher education professionals, who increasingly recognize its value for preparing students for university education and future careers. Educators now widely acknowledge that academic success and workplace performance rely both on mastery of subject-specific knowledge and non-cognitive competencies.

There are strong reasons to believe that university education can play a significant role in cultivating students' social and emotional intelligence. However, there are a number of contradictions between theory and practice, which substantiates the necessity of this research, including the following:

1. Despite growing global acknowledgment of the significance of social and emotional intelligence and the increasing availability of related training, most of universities still lack assessment standards that explicitly incorporate social and emotional intelligence as a central component of higher education planning and institutional evaluation.

2. In educational systems that prioritize standardized testing, social and emotional intelligence is framed as a component of quality education. There is a lack of recognition of its significance throughout the student's educational process.

3. Given that historical and regional differences shape distinct social norms, university students' social and emotional intelligence should be context-sensitive, yet conventional standardized assessments fail to account for such heterogeneity.

Therefore, the relevance of the given issue is stipulated by the insufficiency of the current level of theoretical and practical development of educational science and the imperative to address the identified contradictions.

The aim of the research. This paper aims to examine the role and significance of social and emotional intelligence in the educational process of university students and to identify the key challenges affecting its integration in higher education.

The aim of the research is achieved through the following objectives:

- to study the shifts in educational practices influenced by the growing emphasis on social and emotional intelligence;
- to determine the relationship between social and emotional intelligence;
- to examine how the development of university students' social and emotional intelligence is perceived worldwide, based on the analysis of scientific literature;
- to discover challenges of enhancing social and emotional learning;
- to provide recommendations for integrating social and emotional competencies in the educational process.

Presentation of the main material.

Nowadays there is a rising understanding that academic knowledge by itself is insufficient and that social and emotional skills play a crucial role in human well-being and success. Social-emotional skills enable individuals to enjoy life, relate well to others in a rapidly changing world and develop strong social capacities.

However, this transformation in the educational field, and in broader social sense, has unfolded through roughly three major shifts.

The first shift involved moving from a purely cognitive focus to an affective one. In other words, researchers began to look beyond intelligence alone, turning their attention to non-cognitive factors and increasingly emphasizing social and emotional forms of intelligence.

The American psychologist Edward L. Thorndike's theory of "connectionism" and his study of learning had a significant impact on the formation of early theories of intelligence. He emphasized the importance of learning and experience for intelligence, and designed numerous tests and measurement instruments to evaluate intellectual ability and aptitude [23].

As the concept of intelligence has evolved, the idea that intelligence is not a single, but multiple, has become increasingly accepted. In 1963, American psychologist Raymond Cattell introduced the distinction between fluid intelligence and crystallized intelligence [6]. Later, in 1983, Harvard psychologist Gardner Howard presented the theory of multiple intelligences, suggesting that humans possess different kinds of relatively independent intelligences, including personal intelligence, divided into intrapersonal (self-awareness, self-reflection) and interpersonal (ability to understand and relate to others) ones [10]. In 1985, Yale University psychologist Robert Sternberg put forward the Triarchic Theory of Intelligence, suggesting that there are three distinct types of intelligence: analytical, involving problem-solving and critical thinking abilities often measured by standardized tests; creative, encompassing

the ability to generate new ideas and solutions; practical intelligence, referring to the capacity of effectively applying knowledge and abilities in real-life contexts [22].

Multiple intelligence theory laid the foundation for the concept of emotional intelligence and in 1990 psychologists Peter Salovey (Yale University) and John D. Mayer (University of New Hampshire) formally introduced the term "emotional intelligence", interpreting it as "the ability to monitor one's own and others' feelings and emotions, to discriminate about them and to use this information to guide one's thinking and actions" [20, p. 189]. The researchers considered emotional intelligence as a subset of social intelligence, originally defined as "the ability to understand and manage people" [24, p. 275]. This marked the first shift in the definition of "intelligence" from cognitive intelligence to emotional intelligence.

The second shift involved moving from psychological research to educational application, turning it from a theoretical idea into a practical notion of time.

Salovey, P. and Mayer, J.D. spent several years, refining the concept of "emotional intelligence" and provided a more comprehensive elaboration of its meaning as the ability to perceive emotions, access and generate emotions so as to assist thought, to understand emotions and emotional knowledge, and to reflectively regulate emotions in order to promote emotional and intellectual growth [17]. Thus, the second shift is marked by the focus change from "intelligence" to "ability". This is evident in the move from intelligence testing toward educational practice, from emphasizing the individual to giving greater attention to groups, and from a therapeutic psychological approach to an educational model centred on prevention and development.

As educational theory and practice have placed greater emphasis on cultivating social-emotional intelligence, and as the importance of social and emotional skills for overall educational success, civic behaviour, physical and mental well-being has become more widely recognized, the field has undergone a significant paradigm shift.

Early social-emotional intelligence development focused on building competence and resilience through behaviour-based assessments and compensatory programmes, although such approaches were criticized for being too deficit-oriented and ineffective. Critics argued for addressing the broader factors behind students' difficulties such as well-being and belonging. This led to a shift from correcting problem behaviours to promoting social-emotional skills as part of holistic development and preventive education.

In contemporary research, social intelligence is widely understood as an individual's capacity to accurately perceive and interpret both their own behaviour and that of others, and to regulate their actions accordingly across diverse social contexts. The notion of social intelligence is strongly connected to the concept of emotional intelligence. Emotional intelligence is commonly interpreted as the capacity to identify, understand, regulate and effectively utilize one's own emotions and the emotions of others in guiding cognition, behaviour, and social interaction. Social and emotional competences play a vital role in shaping the individual's character by

fostering awareness of personal and interpersonal emotions and relationships, and academic setting is the best environment for acquiring them.

University students develop social and emotional skills through a blend of structured learning approaches (such as SEL or SEE Learning), hands-on and experiential activities, self-reflection, guidance from mentors, and active engagement in both academic and social communities. Nowadays social-emotional learning (SEL) serves as a practical tool in higher education for cultivating social and emotional competencies. SEL refers to the process through which individuals acquire and use knowledge, skills and attitudes to form healthy identities, regulate emotions, pursue personal and collective goals, demonstrate empathy, build supportive relationships, and make responsible and ethical decisions [30]. Contemporary SEL has been strongly shaped by the works of psychologists such as Daniel Goleman [12] and Howard Gardner [10], as well as educational theorists like John Dewey [8], who promoted a holistic approach integrating cognitive, social, and emotional dimensions of learning.

SEL is designed specifically to develop core competencies such as self-awareness, self-regulation, social awareness, relationship skills, and responsible decision-making. When integrated into education, SEL moves skill development from being incidental to being systematic and structured. Instead of relying only on informal social interactions, SEL provides such guided activities as reflection, discussion, collaborative problem-solving, role-play, and feedback that help students practice emotional regulation, empathy, communication, and cooperation in a safe learning environment. Therefore, SEL functions as a pedagogical tool that actively enables students to acquire, practice and internalize social and emotional skills throughout the educational process.

At the national level, especially in developed countries, social and emotional competence has been prioritized as a policy development area, with initiatives introduced at school, further cultivated and refined at university, and subsequently applied as a vital foundation for professional success and lifelong personal development. In the U.S. all 50 states have early childhood/pre-K social and emotional learning standards. According to CASEL's 2022 State Scan, 27 states have adopted K-12 SEL standards (i.e. social and emotional learning programmes and standards for students from Kindergarten through 12th Grade) [34].

SEAL, which is "a comprehensive, whole-school approach to promoting the social and emotional skills that underpin effective learning, positive behaviour, regular attendance, staff effectiveness and the emotional health and well-being of all who learn and work in schools" [31, p.4], was introduced by a former UK government Department for Education and Skills (DfES) in 2005. The SEAL programme is currently being implemented in around 90% of primary and 70% of secondary British schools [14 p. 5].

In China, the first major empirical assessment of social-emotional competence among Chinese adolescents was released in 2021, marking a shift in national attention toward adolescents' socio-emotional development [29].

In Ukraine, the first pilot of a formal SEL/SEE-Learning programme began in 2019, when the Ministry of Education and Science of Ukraine announced the introduction of SEE-Learning programme in 26 schools across 23 regions [32]. The launch of this programme represents the first official, system-level acknowledgment of SEL within Ukrainian schools, moving it beyond its earlier status as merely a subject of scholarly discussion prior to 2019 and establishing it as a component of national education policy. At present, SEE-Learning is being actively expanded throughout Ukraine, incorporating a variety of related educational programmes and initiatives.

Thus, it can be concluded that from a developmental perspective prior to 1994 social and emotional learning was largely driven by scholarly initiatives, whereas between 1994 and 2014 the field moved into a stage of professionalization and from 2014 to 2021 it progressed into a period of standardisation, during which government involvement became highly influential. After 2021, social and emotional intelligence enters the era of globalisation, a period in which international organizations play an important role. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) runs global programmes aimed at mainstreaming SEL in education systems. The United Nations Children's Fund (UNICEF) has implemented SEL-type programmes in multiple countries, collaborating with national education authorities to integrate SEL in school systems. For instance, in China, UNICEF collaborated with the Ministry of Education to run a whole-school SEL project covering a number of primary schools [37].

In 2015, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) published the influential report called "*Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills"*, highlighting social and emotional competence as a key soft skill for the 21st century [33]. Following this, the OECD launched a large-scale global assessment of adolescents' social and emotional skills, releasing the first round of results in 2021, which marked the beginning of systematic assessment and practical implementation of social and emotional competence worldwide. Social and emotional competencies are now included in the curricula of most OECD countries.

This marks the start of a significant international effort to promote social and emotional intelligence on a global scale. In other words, it has evolved into a worldwide policy reform movement that seeks to move beyond traditional utilitarian and instrumentalist approaches, which overemphasize the economic function of education, toward a greater focus on fostering students' social-emotional development and overall well-being.

Although current educational trends call for enhancing university students' social and emotional intelligence, many challenges still remain, such as curriculum and institutional limitations, assessment issues, insufficient educator preparation, cultural and contextual challenges and online education. Now let us consider each of them in detail:

1. Curriculum limitations: prioritizing academic and theoretical learning over social and emotional learning.

Traditional education tends to emphasize theory over emotional and social intelligence, with educators primarily concentrating on academic instruction while largely neglecting students' social-emotional growth. For instance, a recent Ukrainian study investigating social-emotional skills among schoolchildren revealed that teachers tend to prioritize the development of social-emotional skills in 10-year-old students more than in 15-year-olds. In particular, educators focus more on developing task performance and engagement, considering these skills key to academic success, and paying less attention to emotional regulation and interpersonal skills [36]. Misconceptions about SEL such as focusing solely on academic performance while overlooking emotional and social growth can undermine teacher commitment and institutional support, limiting its successful adoption.

2. Lack of relevant assessment.

Evaluating social-emotional learning is challenging, as there is a lack of tools for directly measuring these skills, which results in inconsistent and non-standardized assessment practices. Although numerous universities run initiatives to enhance students' emotional and social intelligence, most have not established mechanisms to assess these competencies, leaving actual levels of social-emotional development unmeasured. Consequently, many SEL programmes, especially in Ukrainian schools and universities, lack reliable, validated methods to assess students' social-emotional competence [19].

3. Insufficient teacher training and lack of institutional support.

Many university instructors are not trained to teach or assess SEL-related competencies. For example, Forrester, P. M. discovered that the main obstacles to implementing SEL training for teachers include insufficient SEL-related coursework, limited institutional support, and a lack of available time [9]. Substantial resistance to change among educators hinders implementing SEL training, as teachers may be reluctant to modify their established routines, either because they are unsure that SEL methods will be effective or because they fear the added time pressures. Additionally, SEL is sometimes regarded as outside the main academic mission, which further reduces teachers' willingness to prioritise it and the lack of methodological support for integrating SEL into their courses doubles the burden. On the other hand, universities themselves often lack time, budget and human resources to implement SEL programmes effectively and without administrative backing SEL remains marginal.

4. Cultural and conceptual misunderstandings.

Cultural aspects and misunderstandings can pose significant barriers to implementing social-emotional learning effectively. In certain settings, SEL is often perceived as a "soft" or secondary aspect of education and its objectives may contradict local educational norms and priorities. The scientists assume that SEL, developed largely in Western contexts, can clash with cultural norms in diverse communities around the world [27]. SEL programmes that are not adapted to local contexts often fail to align with community norms, as cultural understandings of emotions, social interactions, and child-rearing practices may differ from the assumptions embedded in

the SEL curriculum [2]. Attempts to adopt SEL programmes cross-nationally often suffer from lack of cultural adaptation, ambiguous definitions of necessary social-emotional competencies, and difficulties in aligning SEL with local educational goals and values [3].

5. Online education.

Although digital learning platforms enhance access and flexibility in education, they may reduce opportunities for direct interpersonal engagement and contribute to social isolation, thereby impeding the development of social and emotional competencies. Lack of interpersonal contact and social isolation can cause emotional upheaval, thereby decreasing learners' sense of belonging and engagement [15]. The COVID-19 pandemic and the ongoing war in Ukraine have had a profound negative impact on Ukrainian students' social and emotional learning. During the pandemic, prolonged online distance learning reduced face-to-face interaction, weakened peer relationships, and limited opportunities to develop communication, empathy, and collaboration skills, while increased stress and anxiety further undermined emotional regulation. These challenges were intensified by limited institutional focus on social-emotional education and uneven digital access. The war has deepened these effects by exposing students to trauma, displacement, insecurity, and disrupted educational environments, all of which impair emotional well-being, trust, and a sense of belonging. Together, pandemic-related isolation and war-related psychological distress have significantly hindered Ukrainian students' ability to develop and practice social and emotional competencies, highlighting the urgent need for socially supportive educational approaches.

Based on the above-mentioned challenges encountered by universities in enhancing social and emotional competencies within the educational process, the following recommendations can be proposed to support their effective and sustainable integration:

1. Universities should intentionally integrate social and emotional competencies into core academic activities rather than treating them as separate or optional. This can be achieved by embedding SEL principles into group projects, case studies, and reflective assignments that are aligned with the disciplinary content. Such an approach ensures that students develop critical social-emotional skills in context, enhancing both academic learning and personal growth without overloading the curriculum.

2. Improving the assessment of social and emotional competencies requires shifting from traditional exams to formative, qualitative approaches such as reflection, portfolios, peer feedback and self-assessment. A clear description of specific criteria and levels of performance can enhance transparency and consistency in evaluating skills like teamwork, communication and emotional regulation. Emphasizing developmental assessment allows educators to focus on students' progress and growth rather than on summative grading of social and emotional skills.

3. To address insufficient teacher training and lack of institutional support, universities should invest in systematic professional development that equips educators

with the knowledge and practical skills to integrate social and emotional competencies into teaching. This should be reinforced by strong institutional commitment, including leadership support, clear policies, and allocation of resources for SEL initiatives. Embedding SEL into staff induction programmes, providing ongoing mentoring and recognizing educators' efforts through incentives and workload acknowledgment can further ensure sustainable and effective integration of social and emotional competencies into the educational process.

4. To overcome cultural and conceptual misunderstandings, universities should implement culturally responsive strategies for integrating social and emotional competencies that respect diverse values, communication styles, and social norms. Establishing clear conceptual frameworks and shared definitions of these competencies can promote a common understanding among educators and students. Engaging students in dialogue and co-creating learning activities, offering intercultural training for staff and adapting SEL practices to local and social contexts can help make social and emotional learning more inclusive, relevant, and effective.

5. To address the challenges of online education, universities should design digital learning environments that foster interaction, collaboration and emotional engagement. This can be achieved through structured group activities, discussion forums and peer-feedback tasks that strengthen social connection. Educators should explicitly teach digital social-emotional skills, such as effective online communication, empathy, and self-regulation, while offering regular feedback and reflection opportunities. Additionally, blended support systems, including virtual mentoring and counselling services, can help sustain students' social and emotional development in online learning contexts.

Conclusion.

The analysis of theoretical foundations and recent empirical research demonstrates that social and emotional competencies significantly influence students' academic performance, psychological well-being, social integration, and readiness for professional life.

Higher-education institutions face numerous challenges in promoting emotional and social intelligence, including curricular and institutional constraints, an overemphasis on cognitive learning, the absence of standardized assessment tools, inadequate teacher preparation, cultural and contextual barriers, and issues arising from digital and online learning environments.

To effectively integrate social and emotional competencies into the educational process, universities should adopt a systemic and flexible approach that responds to existing challenges. This includes embedding social and emotional competencies directly into core academic activities rather than treating them as optional; adopting formative and qualitative assessment methods with clear criteria to ensure transparency and emphasize student growth; strengthening educator preparation through institutional support and professional development, as well as recognition of staff efforts; ensuring cultural responsiveness and shared conceptual frameworks; designing

online learning environment that promotes interaction and emotional engagement, as well as provides continuous mentoring and counselling to sustain students' social and emotional development. Together, these measures will contribute to the meaningful development of students' social and emotional competencies, enhancing both their academic success and overall well-being.

References:

1. Amores A. C. Emotional Intelligence, Creativity, and Subjective Well-Being: Their Implication for Academic Success in Higher Education. *Education Sciences*. 2025. Vol. 15, No. 11. P. 1–17.

2. Bailey R., Raisch N., Temko S., Titus B., Bautista J., Eniola T. O., Jones S. M. Innovations in Social and Emotional Learning Research and Practice: Building from Evidence and Applying Behavioral Insights to the Design of a Social and Emotional Learning Intervention in Northeast Nigeria. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18, No. 14. P. 1–21. DOI: 10.3390/ijerph18147397.

3. Bowles T., Jimerson S., Haddock A., Nolan, J., Jablonski, S., Czub, M., Coelho, V. A review of the provision of social and emotional learning in Australia, the United States, Poland, and Portugal. *Journal of Relationships Research*. 2017. Vol. 8. P. 1–13. DOI: 10.1017/jrr.2017.16.

4. Caballero-García P. Á., Sánchez Ruiz S. Emotional Intelligence and Its Relationship with Subjective Well-Being and Academic Achievement in University Students. *Journal of Intelligence*. 2025. Vol. 13, No. 4. P. 1–25. DOI:10.3390/jintelligence13040042.

5. Carnegie D. *How to Win Friends and Influence People*. New York : Simon & Schuster, 1963. 291 p.

6. Cattell R. B. Theory of fluid and crystallized intelligence: a critical experiment. *Journal of Educational Psychology*. 1963. Vol. 54, No. 1. P. 1–22.

7. Covey S. R. *The Seven Habits of Highly Effective People: Powerful Lessons in Personal Change.* New York : Free Press, 1989. 381 p.

8. Dewey J. Experience and Education. The Kappa Delta Pi Lecture Series. New York: Macmillan, 1938. 96 p.

9. Forrester P. M. Teachers' perceptions and understandings of social and emotional learning in an early elementary suburban public school: doctoral dissertation. – Northeastern University, 2020.

10. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York : Basic Books, 1983. 404 p.

11. Garner D., Carvalho J., Spears B. Emotional Intelligence and Academic Performance Among College Students: A Quantitative Analysis. *Journal of Education and Human Development*. 2025. Vol. 14. P. 87–103.

12. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York : Bantam Books, 1995. 368 p.

13. Hashem E. S. A. Self Regulation and Its Relationship to Social Intelligence among College of Education Female Students at Prince Sattam University. *European Journal of Educational Research*. 2021. Vol. 10, No. 2. P. 865–878.

14. Humphrey N., Lendrum A., Wigelsworth M. Social and emotional aspects of learning (SEAL) programme in secondary schools : National evaluation. Research Report DFE-RR049. London: Department for Education, 2010. 117 p. Available at: https://www.gov.uk/government/publications/social-and-emotional-aspects-of-learning-seal-programme-in-secondary-schools-national-evaluation.

15. Inbaraj L. M. S., Hamzah M., Apatura N. Digital learning and its impact on Social-Emotional Development: A Review of Current Trends and Implications. *Progress in Computers and Learning*. 2025. Vol. 3, No. 1. P. 64–72. DOI: 10.37934/picl.3.1.6472.

16. Iqbal M. N., Asma K., Abida N., Saba M. Social Intelligence and Students' Academic Performance at Postgraduate Level. *Journal of Policy Research*. 2023. Vol. 9, No. 2. P. 390–404.

17. Mayer J. D., Salovey P. What is emotional intelligence? In Salovey P., Sluyter D. J. (eds.). Emotional development and emotional intelligence. New York : Basic Books, 1997. P. 3–34.

18. Ouanouki A., Mzara A. The Importance of Social Intelligence among University Students. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*. 2025. Vol. 9, No. 3. P. 945–954. DOI: 10.47772/IJRISS.2025.90300075.

19. Rasskazova O., Elkin O., Hrynko V., Marushchenko O. Reinforcing Education through social emotional learning: key research trends in Ukraine and worldwide. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. No. 1(58). P. 79–86. DOI: 10.15587/2519-4984.2024.299183.

20. Salovey P., Mayer J. D. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. Vol. 9, No. 3. P. 185–211.

21. Starynska O., Melnyk Z. The Relationship between Social Intelligence and Empathy in Students of Ukrainian Universities during Martial Law. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2025. Vol. 17, No. 3. P. 786–797. DOI: 10.18662/rrem/17.3/1043.

22. Sternberg R. J. Toward a triarchic theory of human intelligence. *Behavioral and Brain Sciences*. 1984. Vol. 7, No. 2. P. 269–287.

23. Thorndike E. L. The Fundamentals of Learning. New York : Teachers College, Columbia University, 1932. 580 p.

24. Thorndike R. L., Stein S. An Evaluation of the Attempts to Measure Social Intelligence. *Psychological Bulletin*. 1937. Vol. 34, No. 5. P. 275–285.

25. Usakli H. Emotional Intelligence: Linkage between Some Variables in Terms of University Students. *Global Research in Higher Education*. 2024. Vol. 7, No. 1. P. 1–16. DOI: 10.22158/grhe.v7n1p1.

26. Valverde-Janer M., Ortega-Caballero M., Ortega-Caballero I., Ortega-Caballero A., Segura-Robles A. Study of Factors Associated with the Development of Emotional Intelligence and Resilience in University Students. *Education Sciences***.** 2023. Vol. 13, No. 3. DOI: 10.3390/educsci13030255.

27. Vera E. M. Social emotional learning and cultural relevancy: Real world challenges. *Preventing School Failure*. 2022. Vol. 67(4). P. 233–245. DOI: 10.1080/1045988X.2022.2109565.

28. Wang D., Ishak Z. Unveiling the Implementation of Social-Emotional Learning among College Students: A Systematic Literature Review. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research.* 2025. Vol. 24, No. 5. P. 376–399.

29. Yuan Z., Huang Z., Li J., Zhang J. Report on Chinese Adolescence's Development of Social and Emotional Skills. *Journal of East China Normal University (Educational Sciences)*. 2021. Vol. 39(9). P. 1–32.

Lexicographic Resources:

30. CASEL. What is SEL? [Electronic resource]. Retrieved https://casel.org/what-is-sel/.

31. Department for Children, Schools and Families. Social and emotional aspects of learning (SEAL) programme in secondary schools: national evaluation. Nottingham: DCSF Publications, 2007. 42 p. [Electronic resource]. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7b0ce6ed915d429748c77a/DFE-RR049.pdf.

32. Ministry of Education and Science of Ukraine. [Electronic resource]. Retrieved from https://mon.gov.ua/news/liliya-grinevich-u-25-ukrainskikh-shkolakh-propilotuyut-novitnyu-programu-sotsialnogo-emotsiynogo-ta-etichnogo-navchannya?utm_source.com.

33. OECD. *Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills.* Paris : OECD Publishing, 2015. 142 p. [Electronic resource]. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2015/03/skills-for-social-progress_g1g4c895/9789264226159-en.pdf.

34. Social and Emotional Learning Standards in the US. [Electronic resource]. Retrieved from https://mathandmovement.com/social-and-emotional-learning-sel-standards-in-the-us/.

35. The Education 2030 Framework for Action [Electronic resource]. Retrieved from https://campaignforeducation.org/images/downloads/f1/245/education2030-framework.pdf.

36. The New Ukrainian School. [Electronic resource]. Retrieved from https://nus.org.ua/2025/05/14/uchyteli-bilshe-rozvyvayut-sotsialno-emotsijni-navychky-u-10-richnyh-nizh-u-15-richnyh-rezultaty-mizhnarodnogo-doslidzhennya-dosen/?utm_source.com.

37. UNICEF China. Supporting the socio-emotional learning and psychological wellbeing of children through a whole-school approach [Electronic resource]. Retrieved from https://www.unicef.org/media/118366/file/Supporting%20the%20socio-emotional%20learning.

Література:

1. Amores A. C. Emotional Intelligence, Creativity, and Subjective Well-Being: Their Implication for Academic Success in Higher Education. *Education Sciences*. 2025. Vol. 15, No. 11. P. 1–17.

2. Bailey R., Raisch N., Temko S., Titus B., Bautista J., Eniola T. O., Jones S. M. Innovations in Social and Emotional Learning Research and Practice: Building from Evidence and Applying Behavioral Insights to the Design of a Social and Emotional Learning Intervention in Northeast Nigeria. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. Vol. 18, No. 14. P. 1–21. DOI: 10.3390/ijerph18147397.

3. Bowles T., Jimerson S., Haddock A., Nolan, J., Jablonski, S., Czub, M., Coelho, V. A review of the provision of social and emotional learning in Australia, the United States, Poland, and Portugal. *Journal of Relationships Research.* 2017. Vol. 8. P. 1–13. DOI: 10.1017/jrr.2017.16.

4. Caballero-García P. Á., Sánchez Ruiz S. Emotional Intelligence and Its Relationship with Subjective Well-Being and Academic Achievement in University Students. *Journal of Intelligence*. 2025. Vol. 13, No. 4. P. 1–25. DOI:10.3390/jintelligence13040042.

5. Carnegie D. *How to Win Friends and Influence People.* New York : Simon & Schuster, 1963. 291 p.

6. Cattell R. B. Theory of fluid and crystallized intelligence: a critical experiment. *Journal of Educational Psychology*. 1963. Vol. 54, No. 1. P. 1–22.

7. Covey S. R. *The Seven Habits of Highly Effective People: Powerful Lessons in Personal Change.* New York : Free Press, 1989. 381 p.

8. Dewey J. Experience and Education. The Kappa Delta Pi Lecture Series. New York: Macmillan, 1938. 96 p.

9. Forrester P. M. Teachers' perceptions and understandings of social and emotional learning in an early elementary suburban public school: doctoral dissertation. – Northeastern University, 2020.

10. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York : Basic Books, 1983. 404 p.

11. Garner D., Carvalho J., Spears B. Emotional Intelligence and Academic Performance Among College Students: A Quantitative Analysis. *Journal of Education and Human Development*. 2025. Vol. 14. P. 87–103.

12. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books, 1995. 368 p.

13. Hashem E. S. A. Self Regulation and Its Relationship to Social Intelligence among College of Education Female Students at Prince Sattam University. *European Journal of Educational Research*. 2021. Vol. 10, No. 2. P. 865–878.

14. Humphrey N., Lendrum A., Wigelsworth M. Social and emotional aspects of learning (SEAL) programme in secondary schools: National evaluation. Research Report DFE-RR049. London: Department for Education, 2010. 117 p. Available at: https://www.gov.uk/government/publications/social-and-emotional-aspects-of-learning-seal-programme-in-secondary-schools-national-evaluation.

15. Inbaraj L. M. S., Hamzah M., Apatura N. Digital learning and its impact on Social-Emotional Development: A Review of Current Trends and Implications. *Progress in Computers and Learning*. 2025. Vol. 3, No. 1. P. 64–72. DOI: 10.37934/picl.3.1.6472.

16. Iqbal M. N., Asma K., Abida N., Saba M. Social Intelligence and Students' Academic Performance at Postgraduate Level. *Journal of Policy Research*. 2023. Vol. 9, No. 2. P. 390–404.

17. Mayer J. D., Salovey P. What is emotional intelligence? In Salovey P., Sluyter D. J. (eds.). Emotional development and emotional intelligence. New York : Basic Books, 1997. P. 3–34.

18. Ouanouki A., Mzara A. The Importance of Social Intelligence among University Students. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*. 2025. Vol. 9, No. 3. P. 945–954. DOI: 10.47772/IJRISS.2025.90300075.

19. Rasskazova O., Elkin O., Hrynko V., Marushchenko O. Reinforcing Education through social emotional learning: key research trends in Ukraine and worldwide. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. No. 1(58). P. 79–86. DOI: 10.15587/2519-4984.2024.299183.

20. Salovey P., Mayer J. D. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. Vol. 9, No. 3. P. 185–211.

21. Starynska O., Melnyk Z. The Relationship between Social Intelligence and Empathy in Students of Ukrainian Universities during Martial Law. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2025. Vol. 17, No. 3. P. 786–797. DOI: 10.18662/rrem/17.3/1043.

22. Sternberg R. J. Toward a triarchic theory of human intelligence. *Behavioral and Brain Sciences*. 1984. Vol. 7, No. 2. P. 269–287.

23. Thorndike E. L. The Fundamentals of Learning. New York : Teachers College, Columbia University, 1932. 580 p.

24. Thorndike R. L., Stein S. An Evaluation of the Attempts to Measure Social Intelligence. *Psychological Bulletin*. 1937. Vol. 34, No. 5. P. 275–285.

25. Usakli H. Emotional Intelligence: Linkage between Some Variables in Terms of University Students. *Global Research in Higher Education*. 2024. Vol. 7, No. 1. P. 1–16. DOI: 10.22158/grhe.v7n1p1.

26. Valverde-Janer M., Ortega-Caballero M., Ortega-Caballero I., Ortega-Caballero A., Segura-Robles A. Study of Factors Associated with the Development of Emotional Intelligence and Resilience in University Students. *Education Sciences***.** 2023. Vol. 13, No. 3. DOI: 10.3390/educsci13030255.

27. Vera E. M. Social emotional learning and cultural relevancy: Real world challenges. *Preventing School Failure*. 2022. Vol. 67(4). P. 233–245. DOI: 10.1080/1045988X.2022.2109565.

28. Wang D., Ishak Z. Unveiling the Implementation of Social-Emotional Learning among College Students: A Systematic Literature Review. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research.* 2025. Vol. 24, No. 5. P. 376–399.

29. Yuan Z., Huang Z., Li J., Zhang J. Report on Chinese Adolescence's Development of Social and Emotional Skills. *Journal of East China Normal University (Educational Sciences)*. 2021. Vol. 39(9). P. 1–32.

Lexicographic Resources:

30. CASEL. What is SEL? [Electronic resource]. Retrieved from https://casel.org/what-is-sel/.

31. Department for Children, Schools and Families. Social and emotional aspects of learning (SEAL) programme in secondary schools: national evaluation. Nottingham: DCSF Publications, 2007. 42 p. [Electronic resource]. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7b0ce6ed915d429748c77a/DFE-RR049.pdf.

32. Ministry of Education and Science of Ukraine. [Electronic resource]. Retrieved from https://mon.gov.ua/news/liliya-grinevich-u-25-ukrainskikh-shkolakh-propilotuyut-novitnyu-programu-sotsialnogo-emotsiynogo-ta-etichnogo-navchannya?utm_source.com.

33. OECD. *Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills.* Paris : OECD Publishing, 2015. 142 p. [Electronic resource]. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2015/03/skills-for-social-progress_g1g4c895/9789264226159-en.pdf.

34. Social and Emotional Learning Standards in the US. [Electronic resource]. Retrieved from https://mathandmovement.com/social-and-emotional-learning-sel-standards-in-the-us/.

35. The Education 2030 Framework for Action [Electronic resource]. Retrieved from https://campaignforeducation.org/images/downloads/f1/245/education2030-framework.pdf.

36. The New Ukrainian School. [Electronic resource]. Retrieved from https://nus.org.ua/2025/05/14/uchyteli-bilshe-rozvyvayut-sotsialno-emotsijni-navychky-u-10-richnyh-nizh-u-15-richnyh-rezultaty-mizhnarodnogo-doslidzhennya-dosen/?utm_source.com.

37. UNICEF China. Supporting the socio-emotional learning and psychological wellbeing of children through a whole-school approach [Electronic resource]. Retrieved from https://www.unicef.org/media/118366/file/Supporting%20the%20socio-emotional%20learning.

UDC 355.233: 37.018.43

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-602-613

Gorlichenko Maryna Grygorivna, Ph.D. pedagogikal Sciences, associate professor, Associate of the Department of Basic Sciences Military Academy, Odesa, https://orcid.org/00000001-5580-34-07

Gonimar Valentyna Ivanivna, Senior Lecture, Military Academy, Odesa, https://orcid.org/0009-0006-0057-1649

Burenkova Kateryna Viktorivna Ph.D. chemical Sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Basic Sciences Military Academy, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-1242-8138

Shevchenko Svitlana Vasilivna Senior Lecture, Military Academy, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-4825-8476

FEATURES OF DISTANCE LEARNING FOR FUTURE MILITARY SPECIALISTS

Abstract. The article is devoted to identifying the peculiarities of organizing the educational process in higher military educational institutions of Ukraine in the conditions of full-scale war, in particular, the introduction of distance learning for training military specialists in various specializations at different locations. It highlights the main structural components of education in higher military educational institutions (HMEIs), among which the military context requires a rethinking of traditional approaches to training, given security threats, the mobility of cadets and teachers, air raid alerts, infrastructure destruction, and communication instability.

In wartime, distance learning has become not only an alternative but also the only option for education. The need for distance learning is also driven by global changes in education, particularly the development of digital technologies and cybersecurity. Blended or fully distance learning ensures the continuity of the educational process, the mobility of participants, and access to electronic resources such as video lectures, online libraries, testing, web resources, information technologies, etc. It is desirable for all participants in the educational process to have face-to-face training, but this is not always possible. The positive aspects are the individualization of training, flexibility of pace, and the involvement of cadets in international educational projects. However, distance learning is accompanied by difficulties such as limited access to the Internet, lack of practical classes, and psychological pressure due to hostilities. Motivation decreases due to the lack of live interaction with teachers, which can impair the assimilation of material.

In military universities, a blended learning model has been proposed to minimize negative effects, where theoretical modules are taught remotely and practical classes are held in the form of short-term sessions or using virtual simulators. This model allows for the peculiarities of military training and the specifics of wartime conditions to be taken into account.

Our experience shows that, when properly organized, distance learning can not only ensure educational continuity but also increase the effectiveness of cadet training. The use of interactive platforms and digital tools allows for high results to be achieved even in wartime conditions.

Keywords: *military higher educational institution,…* cadets, distance learning, military specialists, higher military educational institution, web resources, information technologies.

Горліченко Марина Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних наук, Військова академія, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-5580-34-07

Гонімар Валентина Іванівна викладач кафедри фундаментальних наук, Військова академія, м. Одеса, https://org/0009-0006-0057-1649

Буренкова Катерина Вікторівна кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних наук, Військова академія, м. Одеса, https://orcid.org/00000003-1242-8138

Шевченко Світлана Василівна старший викладач кафедри фундаментальних наук, Військова академія, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-4825-8476

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах України в умовах повномасштабної війни, зокрема впровадження дистанційного навчання для підготовки військових фахівців за різними спеціалізаціями на різних локаціях. Висвітлюються основні структурні компоненти освіти у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ), серед яких військовий контекст вимагає переосмислення традиційних підходів до навчання, з огляду на загрози безпеки, мобільність курсантів і викладачів, повітряні тривоги, руйнування інфраструктури та нестабільність зв’язку.

В умовах війни дистанційна освіта стала не лише альтернативою, а й єдиною можливістю для навчання. Необхідність дистанційного навчання

обумовлена також глобальними змінами в освіті, зокрема розвитком цифрових технологій і кібербезпеки. Змішана або повна дистанційна освіта забезпечує безперервність освітнього процесу, мобільність учасників і доступ до електронних ресурсів, таких як відеолекції, онлайн-бібліотеки, тестування, вебресурси, інформаційні технології тощо. Всім учасникам освітнього процесу бажано мати очне навчання, але воно не завжди є можливим. Позитивними аспектами є індивідуалізація навчання, гнучкість темпу, а також залучення курсантів до міжнародних освітніх проектів. Однак дистанційне навчання супроводжується труднощами, такими як обмежений доступ до інтернету, відсутність практичних занять та психологічний тиск через бойові дії. Знижується мотивація через відсутність живої взаємодії з викладачами, що може погіршити засвоєння матеріалу.

У військових ВНЗ для мінімізації негативних ефектів запропоновано модель змішаного навчання, де теоретичні модулі викладаються дистанційно, а практичні заняття — у вигляді короткострокових сесій або за допомогою віртуальних симуляторів. Така модель дозволяє врахувати особливості військової підготовки та специфіку умов війни.

Отриманий нами досвід показує, що за правильної організації, дистанційне навчання може не лише забезпечити освітню безперервність, але й підвищити ефективність підготовки курсантів. Використання інтерактивних платформ і цифрових інструментів дозволяє досягти високих результатів навіть в умовах війни.

Ключові слова: курсанти, дистанційне навчання, військові спеціалісти, вищий військовий навчальний заклад, вебресурси, інформаційні технології.

Statement of the problem. The introduction of distance learning in the training of future military specialists is of particular importance in the context of modern warfare. For Ukraine, these factors are exacerbated by the difficult circumstances caused by the large-scale war. The aggression has significantly complicated the traditional interaction between teachers and cadets, creating a number of challenges, including frequent air raid alerts that interrupt the learning process and require immediate evacuation to shelters.

The distance learning format makes it possible to continue classes despite these obstacles. The deterioration of living conditions and the forced displacement of some cadets and teachers to different locations make traditional classroom learning impossible. Thanks to distance learning, the educational process can continue regardless of the geographical location of the participants. In addition, the need to pace the workload is critically important in conditions of constant stress. Distance learning allows cadets to independently adjust their schedules and instructors to flexibly adapt the presentation of material. The closure of some educational institutions or their transition to online mode due to the threat of shelling makes distance learning the only available way to obtain an education. Thus, the introduction of distance learning for

the training of military specialists is a logical response to current challenges. This is not only an adaptation to global trends, but also a necessary step to ensure a continuous and high-quality educational process in wartime, which guarantees the high-quality training of qualified military specialists ready to perform their professional duties.

Distance learning under martial law is not only a necessary measure, but also a strategic tool for ensuring the continuous training of military specialists. It allows for adaptation to difficult circumstances, such as air raid alerts, the relocation of students to different locations, and limited access to educational institutions in their permanent locations. However, to achieve maximum effectiveness, it is necessary to systematically research this form of training, improving the technical base, teaching methodology, and approaches to motivating cadets. This approach will ensure the creation of a comfortable learning environment that will contribute to the high quality of professional training for future military specialists who are ready to effectively perform their duties during and after the war. After all, as noted by the Deputy Minister of Education and Science of Ukraine, it is precisely in wartime that these issues regarding the organization of the educational process become particularly important[6, С. 6].

Analysis of recent studies and publications. The issue of introducing distance learning in higher education institutions, particularly military ones, has been studied by many authors in recent years[1–8].

Most researchers study various aspects of distance learning implementation, focusing in particular on: resistance to change and low computer self-efficacy, which is associated with insufficient experience in working with information and computer technologies, both among teachers and students. [4, С. 100]; lack of face-to-face communication between cadets (students) and teachers [3, С. 71]; the specifics of military service and the need for practical training, restrictions on access to information and to certain types of weapons and military equipment [7, С. 119]; software, creation of electronic training courses and electronic tests [5] and others.

However, the peculiarities of distance learning and methods for overcoming or significantly reducing its shortcomings at the level of academic disciplines, individual modules, or classes in the training of future military specialists have not yet been the subject of specialized research.

The purpose of the article is to study the peculiarities of introducing distance learning in the training of future military specialists and to analyze how this format of training can ensure high-quality professional training of specialists in conditions of martial law.

Presentation of the main material. Within the scope of this study and as part of the implementation of NATO's Defense Education Enhancement Program (DEEP), based on an analysis of primary sources [1–8] Based on the authors' own experience with implementing distance learning (or its individual elements) in the training of future military specialists, the positive and negative features of this format were identified.

For higher military educational institutions (HMEIs), the following main advantages of distance learning are most often highlighted:

- the ability to acquire the maximum amount of necessary knowledge that cannot be included in traditional classroom and preparatory course formats;
- the ability to teach people in remote, hard-to-reach regions or locations (field conditions, etc.);
- the ability to monitor the level of knowledge of students;
- the ability to centralize the educational process across different locations;
- blurring the boundaries between full-time and part-time forms of education;
- providing educational services in more protected conditions and safe places.

In our opinion, distance learning provides an opportunity to study and acquire the necessary knowledge remotely from an educational institution at any convenient time. In the difficult conditions of wartime, distance learning is a form of education that, with the help of computer and telecommunications technologies, can provide interactive communication between teachers and students at various stages of training and independent work with the active use of information network materials. [9, 10].

In military higher education institutions, distance learning can be represented as a set of the following measures: means of providing educational material to cadets; means of monitoring cadets' academic performance;

means of consulting cadets with the program instructor; means of interactive cooperation between the instructor and cadets; the ability to quickly supplement the course with new information and correct errors.

In our opinion, it should not be forgotten that the distance learning system in Ukraine is imperfect, as it has the following shortcomings:

- insufficient control over cadets' assimilation of the knowledge they receive;
- the inability to form a complete picture of the content of the subject being taught;
- low quality of internet connection and insufficient technical support;
- the psychological and physical condition of cadets;
- the possibility of hacker intrusion into the electronic database.

In an effort to improve the distance learning process, the management of the military higher education institution and its teaching staff are gradually facing the following challenges: lack of socialization among cadets; excessive gadgetization of life; insufficient practical mastery of the initial material; selection of a sufficiently convenient and effective learning platform.

For the higher military education system, the Moodle platform (https://moodle.org/) was recommended, which is not so commonly used but is also convenient and popular. It is a free open source distance learning management system. The Moodle educational platform allows for the use of a wide range of tools for educational interaction among all representatives of the educational institution. In particular, it provides the ability to submit educational material in various formats (text,

presentation, video material, web page; lectures as a set of web pages with the possibility of intermediate test assignments); to test and survey cadets using closed (multiple choice and matching) and open-ended questions; cadets can complete assignments with the ability to send relevant files. In addition, such a system has a wide range of monitoring tools, for example: regarding the total time spent by a cadet on a specific subject, relevant topics or components of the training material, the overall performance of cadets or a group in the process of completing test tasks, etc.

Moodle has the following tools: assignment submission forms; discussion forums; file uploads; assessment log; messaging; event calendar; online testing, etc.

The specifics of military distance learning, based on modern closed telecommunications technologies, Internet resources, and services, influence the methods of selecting and structuring the content of educational material, the methods of implementing various methods and organizational forms of training, which significantly affects the functioning of the entire system. In addition to ready-made web services that contain a complete list of programs for organizing a favorable educational environment, there are separate software programs that can meet the various needs of participants in the educational process during distance learning, such as Zoom, LearningApps.org, Padlet.com, Canva, etc.

During regular lectures, military educators often use various interactive methods, including those that do not require cadets to express their own opinions, work in small groups, etc. However, digital tools can be used to organize quick polls, both to assess the level of mastery of a particular topic and to gauge the attitudes of military students toward a particular issue. Such polls take place in real time, so cadets must select or record their answers. Responses can be displayed in various ways: ratings, word clouds, scrolling text, diagrams, graphs, lists, clusters, etc.

Other popular instant polling services include:

- Kahoot https://kahoot.com/,
- Mentimeter https://www.mentimeter.com/,
- Poll Everywhere https://www.polleverywhere.com/

We have found that in remote or blended learning environments, the digital creativity of cadets and instructors usually increases. There is a whole range of digital tools that allow you to create information products to support the learning process. They can also be used by students of higher military education to demonstrate their mastery of a particular topic from the curriculum. Objects of cadets' digital creativity can include concept maps, comics, blogs, annotated images, video sharing platforms, flashcards, self-made tests, etc.

Currently, there are countless diverse programs that help teachers organize distance learning in such a way that students are motivated to acquire knowledge, but it is important to remember that this form of learning poses certain challenges for educators, namely insufficient socialization and global gadgetization, as well as the fact that the system of organizing practical classes in the distance learning system is not yet fully developed. Therefore, the selection of tools requires special attention and

constant research, as the number of applications and environments is growing every day. When choosing certain tools, it is important for teachers at military universities to focus on analyzing the selection criteria and ensuring their own learning goals.

That is why we believe that distance learning is being introduced to simplify the learning process at different locations without compromising the quality of educational services. However, in our opinion, the best option for military universities is a blended learning format: when theoretical materials are delivered remotely using any convenient platforms, and practical skills and abilities are developed in person at locations convenient for learning. The development of information and communication skills is an important aspect of training future officers and commanders, as they must have a sufficient level of computer literacy.

When considering this issue in practice, we encountered the following challenges and obstacles:

1. technical limitations: insufficient access to technical resources and limited access to the internet or lack of electricity, air raid sirens can complicate the use of online resources and distance learning;

2. lack of motivation: Some cadets, especially first-year students, may not see the need to acquire knowledge in fundamental disciplines or may not be sufficiently motivated to do so because they believe that military-specific and military-professional knowledge takes priority;

3. heavy curriculum: cadets' study programs have a significant academic load with a large number of academic disciplines, which can complicate the process of individual communication between teachers and cadets when solving complex problems, for example, in higher mathematics, physics, or chemistry;

4. teaching challenges: Military academy instructors may also face challenges related to developing effective methods for teaching science subjects to cadets and keeping them motivated to learn during wartime;

5. effective assessment of knowledge: the lack of specialized or verified assessment tools can be a challenge for teachers and higher education institutions.

Various strategies can be proposed to overcome these challenges and obstacles, such as an individual approach to training groups, the development of relevant training materials, the use of interactive teaching methods, the creation of a motivational atmosphere, and the support and training of teachers in the teaching process. Overcoming these challenges is an important step in the development of the special military competence of future officers, which will enable them to successfully study special military disciplines and prepare themselves well for the performance of their duties.

In our opinion, distance learning has a number of significant advantages in wartime, making it an effective tool in the modern education system. These advantages include the innovativeness and uniqueness of the educational environment. The distance format opens up broad opportunities for the implementation of educational innovations, allowing for the creation of unique learning spaces adapted to the needs

of a wide audience. Independent learning allows students to master the material on their own. Access to large information resources, modern databases, electronic libraries, as well as video and audio materials stimulates their autonomy in learning.

One of the positive advantages is the use of modern technologies: distance learning actively uses multimedia systems, monitoring programs, and other digital tools. This ensures the effectiveness and modernity of the educational process, as well as allows cadets to participate in forums, video and teleconferences. Online learning does not limit interaction between the teacher and the student during classes or consultations. On the contrary, it promotes more active correspondence interaction, allowing for frequent consultations on fundamental disciplines, including daily ones, with the help of computer technologies.

In the current era of digital transformation in education, when pandemics, geopolitical challenges, and rapid technological progress dictate new rules, the introduction of distance learning in the system of higher military educational institutions (HMEIs) is becoming not just an option, but a strategic necessity. However, comprehensive technical infrastructure support remains a fundamental prerequisite for the successful integration of such technologies. This includes not only equipping VHEIs with modern online education support tools — from high-speed servers and cloud platforms (such as AWS or Azure) to specialized learning management systems (LMS) such as Moodle, Canvas, or Blackboard — but also ensuring universal access to stable high-speed internet, including 5G networks and satellite solutions such as Starlink for remote or field conditions.

We consider it very important to provide personal equipment for participants in the educational process: cadets, students, and teachers must have access to mobile devices with integrated applications for video conferencing (such as Zoom, Microsoft Teams, or Google Meet), email with enhanced encryption (such as Gmail or Outlook with two-factor authentication), and other collaboration tools, including messengers with artificial intelligence elements for communication automation. In the context of military education, where confidentiality and cybersecurity are critical, it is equally important to implement secure web resources for academic disciplines — from interactive platforms with virtual simulations and VR modules for tactical training to digital libraries and AI-based adaptive courses that allow for personalized learning.

Recent studies, including UNESCO and OECD reports for 2023–2025, emphasize that the lack of such infrastructure not only hinders the effectiveness of distance learning but also widens the digital divide, especially in the context of hybrid wars and global instability. Therefore, for higher education institutions, adapting to these realities is not only a technical upgrade but also an investment in the resilience of Ukraine's national defense, where education becomes a powerful tool for adapting to the challenges of the future.

Despite the numerous advantages of distance learning, its integration into the educational process of higher military educational institutions raises a number of significant problems. One of the key problems is the lack of direct contact between

cadets (students) and teachers, which leads to a decrease in the emotional intensity of the educational process. In this regard, scientists consider this aspect to be a significant limitation to the effectiveness of knowledge acquisition and the exchange of personal life experience, which clearly does not contribute to improving the quality of education, and also complicates the process of assessing the quality of practical tasks. [3, с. 71–72].

The consequences of the lack of direct contact include a number of well-known shortcomings of distance learning, among which are: limited control over the level of knowledge acquisition by cadets (students); a tendency to over-theorize the learning process, turning it into a mechanical series of procedures and methodological techniques; the inability to form a complete understanding of the subject matter; and some others. [1, 8].

Despite its advantages, distance learning faces serious obstacles: the lack of adequate infrastructure, unequal access to technology, and the lack of direct contact between students and teachers exacerbate the digital divide and reduce the effectiveness of the educational process. These problems are particularly important in military education, as officer training requires not only theoretical knowledge but also practical skills, teamwork, and emotional engagement.

One of the key drawbacks of distance learning is the limited ability to assess the actual level of knowledge acquisition. Without direct interaction, instructors lose the ability to evaluate cadets' practical skills, and the learning process itself risks becoming a mechanical execution of tasks. At the same time, excessive theorizing can weaken preparation for the real challenges that military personnel face in combat conditions.

Contemporary researchers agree that the effective implementation of distance learning in higher education institutions does not require a radical break with traditional approaches. Instead, the key to success lies in the harmonious combination of classic methods that have proven their effectiveness with the latest technologies. For example, interactive simulators, virtual training, and collaboration platforms allow for the reproduction of practical training elements even in a digital environment. At the same time, traditional lectures, seminars, and field classes remain indispensable for developing leadership qualities and team spirit.

We believe that the main task is to create a training structure that combines clear goals, measurable results, and flexibility in the choice of methods. For example, the use of adaptive platforms with artificial intelligence can help personalize training, taking into account the individual needs of cadets. At the same time, regular practical classes in real conditions at locations will ensure that the connection with the realities of military service is maintained.

One of the most important aspects of optimizing distance learning is creating a reliable assessment system that allows data analytics to be used to monitor students' progress in real time. For example, AI-based platforms can analyze task performance, identify knowledge gaps, and offer personalized recommendations. However, assessment should not be limited to automated systems. Practical exercises, simulation

training, and instructor assessment remain key to ensuring objectivity. Clearly defined learning objectives that are measured through specific outcomes—such as successful completion of tactical tasks or analysis of strategic scenarios—not only allow for assessment of readiness but also increase cadet motivation. This practical approach ensures transparency and allows both instructors and cadets to see a clear link between effort and results.

In the context of modern challenges, education in military universities is becoming not only a tool for training personnel, but also an element of national security. The integration of distance learning, if implemented correctly, can become a powerful mechanism for strengthening the resilience of the state. Now that cyberattacks, disinformation, and hybrid threats are becoming increasingly complex, the ability to adapt the educational process to new realities is a guarantee of stability. Investing in distance learning technology is not only a technical upgrade but also a strategic step. Equipping higher education institutions with modern platforms, training teachers to work with digital tools, and creating flexible educational programs make it possible to prepare the officers of the future. At the same time, preserving traditional methods such as face-to-face classes, field training, and mentoring ensures the integrity of the training.

Conclusion. Distance learning in higher military educational institutions is not an alternative to traditional education, but rather a supplement to it. In today's environment, it is necessary to combine proven teaching methods with modern technologies. Clearly defined goals, a transparent assessment system, and a harmonious combination of tradition and innovation not only improve the quality of cadet training but also strengthen national security. In times of war, education becomes not only a tool for knowledge but also a weapon of resilience that prepares society for the challenges of the future.

References:

1. Bobylov, V., Kravchuk, A., & Makhno, Ye. (2020). Dystantsiine navchannia: za i proty [Distance learning: pros and cons]. In *Problemy vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v osvitnomu protsesi vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv ta mozhlyvi shliakhy yikh vyrishennia: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Problems of implementation of distance learning in the educational process of higher military educational institutions and possible ways of their solution: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference] (pp. 11–14). Kyiv: NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho [in Ukrainian].

2. Horlichenko, M. H., & Aksonova, O. M. (2021). Deiaki osoblyvosti vprovadzhennia metodyky dystantsiinoho navchannia u viiskovykh vyshchykh navchalnykh zakladakh [Some features of the implementation of distance learning methods in military higher educational institutions]. *Innovatsiina pedahohika* [Innovative pedagogy], 38, 116–120. Odesa [in Ukrainian].

3. *Problemy vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v osvitnomu protsesi vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv ta mozhlyvi shliakhy yikh vyrishennia: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Problems of implementation of distance learning in the educational process of higher military educational institutions and possible ways of their solution: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference]. (2020). Kyiv: NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho [in Ukrainian].

4. Sadovyi, K. V., et al. (2018). Osoblyvosti zastosuvannia dystantsiinoho navchannia u viiskovii osviti [Features of the application of distance learning in military education]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl* [Collection of scientific works of the Kharkiv National Air Force University], 4, 119–127 [in Ukrainian].

5. Shevchenko, S. V., Horlichenko, M. H., & Burenkova, K. V. (2022). Adaptatsiia kursantiv do navchannia v umovakh voiennoho chasu [Adaptation of cadets to study in wartime conditions]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka* [Pedagogical sciences: theory and practice], 4(44), 141–150. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

6. Shkarlet, S. M. (Ed.). (2022). *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist: naukovo-metodychnyi zbirnyk* [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodological collection]. Kyiv; Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].

7. *Viiskova osvita* [Military education]. (2023). Collection of scientific works of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, 2(48), 97–107. Kyiv [in Ukrainian]. *(Note: Missing article title and author)*.

8. *Vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia v osvitnomu protsesi: metodychni rekomendatsii* [Use of distance learning technologies in the educational process: methodological recommendations]. (2020). Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho [in Ukrainian].

9. Vyshnivskyi, V. V., Hnidenko, M. P., Haidur, H. I., & Ilin, O. O. (2014). *Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia. Stvorennia elektronnykh navchalnykh kursiv ta elektronnykh testiv* [Organization of distance learning. Creation of electronic training courses and electronic tests]. Kyiv: DUT [in Ukrainian].

10. Zhembrovskyi, S., Pohrebniak, D., & Bielikov, I. (2022). Vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia v protsesi provedennia zaniat z fizychnoi pidhotovky [Use of distance learning technologies in the process of conducting physical training classes]. *Viiskova osvita* [Military education], 1(45), 68–81. Kyiv [in Ukrainian].

Література:

1. Бобильов В., Кравчук А., Махно Є. Дистанційне навчання: за і проти. Проблеми впровадження дистанційного навчання в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів та можливі шляхи їх вирішення ; збірник матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. 2020. С. 11–14.

2. Використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі: методичні рекомендації. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 41 с.

3. Жембровський С., Погребняк Д., Бєліков І. Використання технологій дистанційного навчання в процесі проведення занять з фізичної підготовки. Військова освіта: Зб. наук. праць Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ. 2022. № 1 (45). С. 68–81.

4. Військова освіта: Зб. наук. праць Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ. 2023. № 2 (48). С. 97–107.

5. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів / В. В. Вишнівський, М. П. Гніденко, Г. І. Гайдур, О. О. Ільїн. К.: ДУТ, 2014. 140 с.

6. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.

7. Особливості застосування дистанційного навчання у військовій освіті / К. В. Садовий та ін. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2018. № 4. С. 119–127.

8. Проблеми впровадження дистанційного навчання в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів та можливі шляхи їх вирішення : зб. матеріалів ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. / Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ. 2020. 121 с.

9. Шевченко С. В., Горліченко М. Г., Буренкова К. В. Адаптація курсантів до навчання в умовах воєнного часу. Педагогічні науки: теорія та практика: наук. журн. Запоріжжя, 2022. № 4 (44). С.141-150.

10. Горліченко М. Г., Аксьонова О. М. Деякі особливості впровадження методики дистанційного навчання у військових вищих навчальних закладах. Інноваційна педагогіка: наук. журн. Одеса, 2021. Вип. 38. С.116-120.

UDC 378:811.111’36:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-614-623

Huszti Ilona Doctor of Philosophy in Language Pedagogy, Associate Professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0002-1900-8112

Fodor Kateryna Doctor of Philosophy in Language Pedagogy, Associate Professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0002-5086-0944

Hnatyk Katalin Doctor of Philosophy in Language Pedagogy, Associate Professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0003-4975-6266

AI-ASSISTED ENGLISH GRAMMAR TEACHING TO FIRST YEAR ENGLISH MAJOR UNIVERSITY STUDENTS

Abstract. Conventional pedagogical approaches to grammar instruction frequently prove inadequate in addressing the linguistic challenges encountered by first-year university students majoring in English. Despite extensive prior instruction, many students demonstrate a disparity between theoretical grammatical knowledge and the practical application required for complex academic writing. This deficiency is exacerbated by "linguistic anxiety," and native language interference. Consequently, slow progression in grammatical accuracy remains a significant barrier to success in advanced disciplinary coursework.

This article advocates for the strategic implementation of a framework integrating Artificial Intelligence (AI) into the instruction of practical English grammar. It seeks to establish how AI-assisted tools can transform traditional instruction into a more dynamic, efficient, and student-centred practice that addresses the diverse proficiency levels of contemporary English majors.

Drawing upon a synthesis of current empirical research, the study evaluates the efficacy of Automated Writing Evaluation (AWE) systems and Large Language Models (LLMs) in the tertiary classroom. The analysis focuses on the capacity of these tools to facilitate self-regulated learning through real-time diagnostic feedback. Furthermore, the article proposes a blended instructional model, categorizing feedback mechanisms into automated surface-level correction and human-led higher-order discourse analysis.

The research identifies three fundamental pillars for successful integration: personalized adaptive practice, blended feedback structures, and the maintenance of academic integrity. While AI tools such as Grammarly, QuillBot, and various LLMs,

significantly enhance syntactic fluency and writing self-efficacy, the study highlights critical ethical considerations. These include the risk of student over-dependence, inherent algorithmic bias, and data privacy concerns. The article concludes that a strategic synergy between human expertise and AI efficiency is essential for cultivating the linguistic precision required for the next generation of English scholars.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), English grammar, large language models (LLMs), linguistic accuracy.

Густі Ілона Іштванівна доктор філософії з галузі «Освіта/Педагогіка», доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0002-1900-8112

Фодор Катерина Йосипівна доктор філософії з галузі «Освіта/ Педагогіка», доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0002-5086-0944

Гнатик Каталін Бейлівна доктор філософії з галузі «Освіта/Педагогіка», доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0003-4975-6266

ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ГРАМАТИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «АНГЛІЙСЬКА ФІЛОЛОГІЯ»

Анотація. Традиційні педагогічні підходи до викладання граматики часто виявляються недостатніми для подолання лінгвістичних труднощів, з якими стикаються першокурсники університетів, що спеціалізуються на англійській філології. Попри тривале попереднє навчання, багато студентів демонструють розрив між теоретичними знаннями з граматики та практичними навичками, необхідними для написання складних академічних текстів. Цей дефіцит посилюється явищем «мовної тривожності» та інтерференцією рідної мови. Унаслідок цього повільне засвоєння граматичної точності залишається суттєвим бар'єром на шляху до успішного опанування поглиблених дисциплін курсу.

У статті обґрунтовано необхідність стратегічного впровадження моделі інтеграції штучного інтелекту (ШІ) у процес навчання практичної граматики англійської мови. Автор прагне з'ясувати, як інструменти на основі ШІ можуть трансформувати традиційне навчання у більш динамічну, ефективну та орієнтовану на студента практику, що враховує різний рівень мовної підготовки сучасних майбутніх філологів.

Спираючись на синтез сучасних емпіричних досліджень, оцінено ефективність систем автоматизованого оцінювання письмових робіт (AWE) та великих мовних моделей (LLM) у вищій школі. Аналіз зосереджено на здатності цих

інструментів сприяти саморегульованому навчанню завдяки наданню діагностичного зворотного зв'язку в режимі реального часу. Крім того, пропонується змішана модель навчання, яка розмежовує механізми зворотного зв'язку на автоматизовану корекцію поверхневих помилок та аналіз дискурсу вищого рівня під керівництвом викладача.

Визначено три фундаментальні засади успішної інтеграції: персоналізовану адаптивну практику, структури змішаного зворотного зв'язку та дотримання принципів академічної доброчесності. Хоча інструменти ШІ, такі як Grammarly, QuillBot та різні LLM, істотно підвищують синтаксичну вправність і впевненість у власних навичках письма, у дослідженні наголошується на критичних етичних аспектах. До них належать ризик надмірної залежності студентів від технологій, притаманна алгоритмам упередженість та проблеми конфіденційності даних. У підсумку робиться висновок, що стратегічна синергія між досвідом викладача та ефективністю ШІ є необхідною умовою для формування граматичної точності, потрібної наступному поколінню філологів-германістів.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ), граматика англійської мови, великі мовні моделі (ВММ), мовна правильність.

Problem statement. Grammar instruction has long been a cornerstone of English language education, yet traditional approaches often fail to address the persistent challenges faced by first-year university students majoring in English. Many students struggle with accuracy, coherence, and confidence in their writing, despite years of prior instruction. First-year university students, even those majoring in English, often face significant challenges in mastering the practical application of English grammar. Many students enter university with a theoretical knowledge of grammar rules but struggle to apply them accurately in complex writing tasks, leading to frequent errors such as run-on sentences, incorrect verb tenses, article misuse, and awkward phrasing. In large university classes, instructors struggle to provide the frequent, immediate, and individualized feedback necessary for students to correct and learn from their grammatical mistakes in real-time. This delay can hinder the learning process and stifle the development of writing confidence. Students, particularly those for whom English is a second or foreign language, often experience language interference from their native tongue, compounded by a fear of making mistakes (linguistic anxiety), which discourages them from practicing and experimenting with complex sentence structures.

Traditional instruction often employs a one-size-fits-all approach, failing to adapt to the diverse proficiency levels, learning paces, and specific grammatical weaknesses of individual students. With the advent of AI-assisted tools—such as automated writing feedback systems and large language models—educators now have the opportunity to transform grammar teaching into a more dynamic, efficient, and student-centered practice.

These factors combined result in a slow progression of grammatical accuracy, which is a fundamental requirement for success in subsequent English major coursework.

Analysis of recent research and publications. Recent academic literature overwhelmingly supports the positive impact of AI tools in enhancing English language learning, particularly in the realm of grammar and academic writing skills for university students. Empirical studies consistently demonstrate AI's effectiveness in improving students' grammatical accuracy. Research focusing on Automated Writing Evaluation (AWE) tools, such as Grammarly, has shown a significant reduction in surface-level errors (grammar, spelling, punctuation) among university students [1]. This immediate, diagnostic feedback enables learners to engage in self-regulated learning, fostering the ability to correct mistakes promptly and iteratively revise their work. AI platforms are recognized for their ability to tailor the learning experience. Studies confirm that AI algorithms can analyze a student's proficiency level and error patterns to offer customized exercises and content. This personalized approach is crucial for addressing the diverse needs of first-year cohorts, which often have varied English backgrounds [2]. With the rise of generative AI (e.g., ChatGPT, Gemini), research has shifted to exploring their pedagogical application. LLMs are viewed as potential "intelligent tutors" that can provide not just corrections, but also detailed explanations of complex grammatical rules and contextual examples, which is a key requirement for English majors [3].

A significant body of comparative research suggests that while AI excels at handling lower-order concerns (mechanics), human instruction remains irreplaceable for higher-order skills (critical thinking, argumentation, stylistic coherence). Effective pedagogy, therefore, involves a blended approach where the AI handles routine feedback, freeing up instructors to focus on advanced academic discourse skills [4].

Perceptual studies indicate that students generally view AI tools favorably, appreciating their convenience and accessibility. The immediate and non-judgmental nature of AI feedback has been found to boost students' writing self-efficacy and motivation, encouraging them to practice more frequently and take greater ownership of their grammatical development [5]. The consensus is that AI must function as an intelligent co-editor, augmenting the teacher's role rather than replacing it, to ensure students develop both grammatical accuracy and critical language awareness.

In view of the above, **the primary purpose of the article** is to advocate for and outline a practical framework for the strategic integration of AI-assisted tools into the instruction of practical English grammar for first-year English major students. Specifically, this article aims to highlight the necessity of moving beyond traditional grammar instruction methods to address persistent student challenges; synthesize current research to demonstrate the proven efficacy of AI tools in improving grammatical accuracy and writing confidence; provide concrete recommendations for instructors on how to integrate specific AI tools (e.g., automated writing feedback systems, large language models) into their pedagogy to maximize learning outcomes;

emphasize the importance of a blended instructional model that combines AI's efficiency with the human instructor's focus on critical and complex language skills.

Presentation of the main material. Recent studies [1; 5] demonstrate that AI tools significantly improve grammatical accuracy and writing confidence among university students. Automated writing evaluation systems, such as Grammarly or large language models, provide instant correction of surface-level errors (grammar, spelling, punctuation); style suggestions that enhance clarity and coherence; data-driven insights into common error patterns across a class. These features not only save instructors time on basic proofreading but also allow them to focus on higher-order concerns such as argumentation, tone, and syntactic complexity. A successful AI-assisted grammar teaching model for first-year English majors rests on three pillars: personalized practice, blended feedback, and academic integrity.

1. Personalized and adaptive practice

The core strength of AI is its ability to customize the learning pathway for each student.

- AI-Powered Writing Assistants (e.g., Grammarly, ProWritingAid): Students should be mandated or strongly encouraged to use these tools for all writing assignments. These platforms offer real-time, comprehensive checks for grammatical errors (subject-verb agreement, articles, tenses) and style issues (wordiness, clarity). This continuous, self-paced feedback acts as an immediate ZPD (Zone of Proximal Development) support.
- LLM-Based Generative Tools (e.g., ChatGPT, Gemini): Instructors can design specific tasks where students use a large language model to practice grammar in context. For example:
  - Error Generation and Correction: Students prompt the AI to generate paragraphs with specific, targeted grammatical errors (e.g., future tense mistakes) and then manually identify and correct them.
  - Paraphrasing and Style Refinement: Students input their own complex sentences and ask the AI to suggest alternative phrasings, then analyze *why* the AI's suggestion is grammatically or stylistically superior.

2. The blended feedback

Effective learning occurs when AI-driven instant correction is complemented by human instructional insight.

Table 1

Feedback Mechanisms in AI-Assisted Grammar Instruction

Feedback Provider	**Role and Function**	**Learning Outcome**
AI Tool	Provides immediate, automated feedback on surface-level errors (grammar, spelling, punctuation) and style suggestions.	Builds accuracy and confidence in drafting. Saves instructor time on basic proofreading.

Feedback Provider	Role and Function	Learning Outcome
Instructor	Focuses on persistent, high-level errors (e.g., run-on sentences, academic tone, logical coherence, complex syntax) identified by analyzing the patterns of AI-corrected mistakes across the class.	Develops critical thinking about language use and advanced writing skills.
Peer Review (AI-Assisted)	Students use an AI tool to check a peer's draft, then provide meaningful human feedback on content and organization based on the AI's report.	Fosters collaborative learning and deepens understanding of grammatical rules through application to others' work.

3. Academic integrity: fostering ethical and responsible AI use

AI integration must be accompanied by clear ethical guidelines to ensure that students use the tools for *learning* and not merely for *plagiarism* or outsourcing the entire writing process.

- Process-oriented assessment: Focus on grading the writing process, not just the final product. This includes submitting multiple drafts, reflection journals on how AI feedback was used, and in-class writing exercises without AI.
- Tool-specific training: Explicitly teach students *how* to use AI tools responsibly—not just accepting every correction but understanding the underlying grammatical principle behind the suggestion.

The integration of AI into grammar teaching reshapes the instructor′s role. Rather than serving primarily as a corrector of errors, the instructor becomes a facilitator of critical engagement with language.

Specific Recommended AI Tools for Grammar and Writing

AI-assisted tools offer a solution by providing immediate, personalized feedback that helps students identify and correct errors in real time. The following tools are highly recommended for first-year English major students, categorized by their primary function in grammar and writing development.

Table 2

Useful AI tools for grammar teaching

Tool	Primary Features & Value to Students	Pedagogical Rationale
1. Grammarly	**Advanced Editing:** Real-time feedback on grammar, spelling, punctuation, clarity, and tone. **Plagiarism Checker:** Essential for academic integrity checks. **Integrations:** Seamlessly works in MS Word, Google Docs, and browsers.	Acts as the student's *primary editing coach*, handling lower-order concerns to allow the student to focus on content and argument.
2. QuillBot	**Paraphraser:** Rewrites and rephrases sentences/paragraphs to improve vocabulary, sentence structure, and originality while maintaining the core meaning. **Summarizer:** Condenses long texts.	Supports the development of *syntactic fluency* and helps students avoid unintentional plagiarism by teaching them to rephrase ideas effectively.
3. Large Language Models (LLMs) (e.g., Gemini, ChatGPT)	**Generative and Explanatory:** Can answer specific grammar questions with detailed explanations, generate examples of complex structures, and simulate conversation partners.	Used as a *private, intelligent tutor* to clarify specific rules and practice complex language use in a low-stakes environment. Instructors can use them to generate custom practice materials (e.g., 'Generate five sentences with a dangling modifier').
4. Paperpal / Trinka / Writefull	**Academic Specialization:** Focuses specifically on the conventions of academic, technical, and formal writing (e.g., tone, word choice, avoiding informal contractions, LaTeX proofreading).	Essential for English majors transitioning to *academic discourse*. Refines style for term papers and research essays beyond general-purpose grammar checks.
5. Brisk Teaching	**Instructor-Focused:** AI tool integrated into classroom platforms (Google/Microsoft) that helps instructors create personalized feedback, generate rubrics, and inspect the student writing process (drafting history).	Supports the *instructor's efficiency*, enabling them to deliver high-quality, personalized feedback faster, which directly benefits the student.

Ethical Challenges of AI Integration in English Language Teaching

While AI offers immense benefits, its integration is fraught with ethical challenges that must be proactively addressed by instructors and institutions to ensure a fair, responsible, and effective learning environment.

1. Academic Integrity and Over-Dependence

- The Outsourcing Problem: Students may use generative AI (LLMs) to write entire papers, circumventing the learning process entirely. This turns a writing assignment into a *prompt engineering* assignment.
- Challenge to Assessment: Traditional assessment methods (take-home essays) become unreliable, making it difficult for instructors to gauge a student's actual abilities.
- Risk of Autonomy Erosion: Over-reliance on editing tools can prevent students from developing an internalized sense of grammar and style, creating a "crutch" that hinders independent language proficiency.

2. Algorithmic Bias and Fairness

- Linguistic Bias: AI models are trained on massive datasets that typically reflect dominant linguistic norms (e.g., standard American or British English). This can lead to the AI flagging or "correcting" perfectly acceptable variations, dialects, or unique voices, potentially disadvantaging non-native speakers whose English is influenced by other global standards.
- Cultural Insensitivity: Automated feedback may lack the cultural context necessary to evaluate rhetorical choices, unintentionally encouraging a homogenous, one-size-fits-all writing style that stifles creativity and cultural expression.

3. Data Privacy and Transparency

- Data Collection: Most AI writing tools operate on the cloud, collecting vast amounts of student writing samples, feedback logs, and behavioral data (e.g., how long they spend on a revision).
- Privacy Risk: There is a constant risk that this sensitive personal and academic data could be misused, breached, or sold to third parties, violating student privacy.
- The "Black Box" Problem: The internal decision-making processes of AI algorithms are often opaque. When an AI tool flags a sentence as "unclear" or "incorrect," neither the student nor the instructor can easily inspect *why* the decision was made, undermining trust and accountability in the feedback.

4. Digital Divide and Equity

- Access Inequality: Access to the *best* AI tools often requires a paid subscription (Premium Grammarly, specific LLM tiers), creating a financial barrier that disadvantages students from lower socioeconomic backgrounds.
- Exacerbating Gaps: If AI is integrated without providing universal, equitable access and necessary digital literacy training, it risks widening the gap between technologically prepared students and those who lack the hardware, stable internet, or familiarity to use the tools effectively.

Recommendations for ethical integration

To mitigate these challenges, educators must adopt an ethical framework:

1. Move toward in-class writing, process-based grading (drafts, reflections), and oral defense of written work.

2. Institutional licenses should prioritize tools with clear data privacy policies and encourage students to critically question, rather than blindly accept, AI suggestions.

3. Explicitly teach students *how* to use the AI as a *revision partner* (augmentation) and not a *replacement* (automation).

4. Institutions should fund site licenses for the best tools to ensure all students have equal access.

Conclusions. The shift toward AI-assisted practical English grammar teaching is not merely a technological upgrade but a pedagogical necessity for preparing first-year English major students for the rigorous demands of university-level academic work.

The evidence is clear: AI tools significantly enhance grammatical accuracy, provide the personalized and immediate feedback students crave, and build essential writing confidence.

By adopting a well-defined blended learning framework, universities can successfully leverage the efficiency of AI for lower-level error correction while preserving the crucial human element of instruction for fostering critical thinking, complex argumentation, and nuanced rhetorical skills.

The future of foundational English language instruction lies in a strategic partnership between the human instructor and the AI tutor, creating a dynamic, adaptive, and highly effective learning environment for the next generation of English majors.

References:

1. Mehmood, H., & Aziz, R. (2025). The role of AI-based feedback in enhancing academic writing skills of university students: An applied linguistics perspective. *Contemporary Journal of Social Science Review*, *3*(3), 2209–2214. https://doi.org/10.63878/cjssr.v3i3.1245

2. Huang, X., Xu, W., & Liu, R. (2025). Effects of intelligent tutoring systems on educational outcomes: Evidence from a comprehensive analysis. *International Journal of Distance Education Technologies, 23*(1), 1–25. https://doi.org/10.4018/IJDET.368420

3. Ding, L., Zou, D., & Kohnke, L. (2025). ChatGPT as an automated writing evaluation tool: How students perceive it and how it affects their writing. *Education and Information Technologies.* https://doi.org/10.1007/s10639-025-13775-3

4. Kaliisa, R., Misiejuk, K., López-Pernas, S., & Saqr, M. (2025). How does artificial intelligence compare to human feedback? A meta-analysis of performance, feedback perception, and learning dispositions. *Educational Psychology*, 1–32. https://doi.org/10.1080/01443410.2025.2553639

5. Miranty, D., Widiati, U., Cahyono, B. Y., & Sharif, T. I. S. T. (2025). The effectiveness of Grammarly application and teacher feedback for undergraduate EFL students' writing skills. *Innoeduca. International Journal of Technology and Educational Innovation, 11*(1), 108-133. https://doi.org/10.24310/ijtei.111.2025.20521

Література:

1. Mehmood H., Aziz R. The role of AI-based feedback in enhancing academic writing skills of university students: An applied linguistics perspective // Contemporary Journal of Social Science Review. – 2025. – Vol. 3, № 3. – P. 2209–2214. – DOI: https://doi.org/10.63878/cjssr.v3i3.1245

2. Huang X., Xu W., Liu R. Effects of intelligent tutoring systems on educational outcomes: Evidence from a comprehensive analysis // International Journal of Distance Education Technologies. – 2025. – Vol. 23, № 1. – P. 1–25. – DOI: https://doi.org/10.4018/IJDET.368420

3. Ding L., Zou D., Kohnke L. ChatGPT as an automated writing evaluation tool: How students perceive it and how it affects their writing // Education and Information Technologies. – 2025. – DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-025-13775-3

4. Kaliisa R., Misiejuk K., López-Pernas S., Saqr M. How does artificial intelligence compare to human feedback? A meta-analysis of performance, feedback perception, and learning dispositions // Educational Psychology. – 2025. – P. 1–32. – DOI: https://doi.org/10.1080/01443410.2025.2553639

5. Miranty D., Widiati U., Cahyono B. Y., Sharif T. I. S. T. The effectiveness of Grammarly application and teacher feedback for undergraduate EFL students' writing skills // Innoeduca. International Journal of Technology and Educational Innovation. – 2025. – Vol. 11, № 1. – P. 108–133. – DOI: https://doi.org/10.24310/ijtei.111.2025.20521

UDC 378.147:811.111’276.6:070

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-624-634

Mykolaichuk Alisa PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for the Faculties of Psychology and Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2073-1954

Hordieieva Anzhela Yosypivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for the Faculties of Psychology and Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8570-9099

Khaider Yelena Myroslavivna PhD in Philology, Assistant of the Department of Foreign Languages for the Faculties of Psychology and Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9311-0764

INTEGRATING AUTHENTIC VIDEOS INTO SPEAKING INSTRUCTION FOR PSYCHOLOGY AND JOURNALISM STUDENTS

Abstract. In modern foreign language education, developing students’ motivation to speak is crucial, because communicative interaction fosters professional and ethical thinking. For psychology and journalism students, the ability to express ideas in English within a professional context forms part of their preparation for intercultural dialogue, research collaboration, and practical work with clients or audiences. In this context, instructional tools that combine realistic professional scenarios with structured speaking practice become particularly valuable.

This article explores how integrating authentic professional videos into speaking instruction enhances motivation, emotional competence, and professional identity among psychology and journalism students.

The study employed a qualitative classroom-based design over two academic semesters with six first-year groups (three in psychology and three in journalism). Each group participated in four to five discussion-based ESP sessions centered on authentic profession-related videos. The data, collected through observation, reflection sheets, and interviews, revealed a gradual reduction in speaking anxiety and a shift from scripted answers to spontaneous discussions. Students demonstrated increased empathy, critical reasoning, and ethical awareness, using English as a tool for authentic professional communication. Additional patterns indicate improved readiness to engage with complex, real-life communicative tasks that reflect the demands of their future professions.

The findings confirm that authentic video discussions effectively bridge language learning with emotional and professional development. The approach fosters self-expression, responsibility, and communicative confidence as key aspects of 21st-century skills for humanitarian education. Future research should expand this model toward interdisciplinary digital formats and collaborative media-based learning for psychology, journalism, and pedagogy students, as well as examine the long-term impact on learners' professional communicative autonomy.

Keywords: authentic video, speaking motivation, emotional competence, critical thinking, psychology students, journalism students, ESP instruction.

Миколайчук Аліса Іванівна кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземних мов факультетів психології та соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2073-1954

Гордєєва Анжела Йосипівна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземних мов факультетів психології та соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8570-9099

Хайдер Єлена Мирославівна кандидатка філологічних наук, асистентка кафедри іноземних мов факультетів психології та соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9311-0764

ІНТЕГРАЦІЯ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕО У НАВЧАННЯ ГОВОРІННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ «ПСИХОЛОГІЯ» ТА «ЖУРНАЛІСТИКА»

Анотація. У сучасній іншомовній підготовці здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей дедалі більшого значення набуває розвиток мотивації до говоріння, адже саме комунікативна взаємодія формує професійне мислення майбутніх фахівців гуманітарного профілю. Для здобувачів вищої освіти спеціальностей С4 Психологія та С7 Журналістика вміння висловлювати думки англійською мовою у професійному контексті є невід'ємною складовою підготовки до міжкультурного діалогу, участі у міжнародних конференціях і практичної діяльності у соціальній чи медіасфері. У таких умовах особливої актуальності набувають інструменти, що поєднують реальні професійні ситуації зі структурованою мовною практикою.

Метою статті є дослідження впливу інтеграції автентичних професійних відео у процес навчання англомовного говоріння на формування мотивації, емоційної компетентності та професійної самоідентичності здобувачів вищої

освіти спеціальностей С4 Психологія та С7 Журналістика. Додаткову увагу приділено тому, як мультимедійні матеріали сприяють переходу від формального виконання завдань до особистісно залученої комунікації.

Дослідження проводилося протягом двох семестрів із шістьма академічними групами першого курсу (три зі спеціальності С4 Психологія та три зі спеціальності С7 Журналістика) із застосуванням якісного підходу. Кожна група брала участь у чотирьох або п’яти заняттях, побудованих на обговоренні автентичних відеоматеріалів професійного спрямування. Аналіз отриманих результатів засвідчив поступове зниження мовленнєвої тривожності, зростання спонтанності висловлювань і перехід від відтворювальних реплік до змістовної дискусії. Виявлено розвиток критичного мислення, емпатії, етичної рефлексії та усвідомленої професійної комунікації. Додатково простежено посилення готовності студентів застосовувати англійську мову в реалістичних професійних сценаріях.

Отримані результати підтверджують, що використання автентичних відео є ефективним засобом підвищення мотивації до говоріння, розвитку емоційного інтелекту та формування професійної іншомовної компетентності здобувачів вищої освіти гуманітарних спеціальностей. Перспективи подальших розвідок убачаються у розширенні методики на міждисциплінарні формати, такі як медіапроєкти, цифрові симуляції та інтегровані заняття для здобувачів психологічних і журналістських програм, так і вивчення довгострокового впливу таких підходів на професійну комунікативну впевненість та автономність студентів.

Ключові слова: автентичне відео, мотивація до говоріння, емоційна компетентність, критичне мислення, здобувачі вищої освіти спеціальності С4 Психологія, здобувачі вищої освіти спеціальності С7 Журналістика, професійна англійська мова.

Problem Statement

In the context of modern higher education, the development of students’ communicative competence and emotional intelligence is an essential part of professional training for future specialists in social and humanitarian fields. For psychology and journalism students, the ability to speak English on professional and ethical topics is not merely a linguistic goal but a crucial step toward forming intercultural awareness, critical thinking, and empathy. However, many first-year students experience psychological barriers to speaking, particularly when discussing emotionally loaded or ethically complex subjects.

Traditional EFL methods, often focused on decontextualized grammar and vocabulary, rarely address the motivational and affective dimensions of language learning. As a result, learners may understand English but hesitate to use it in professional or emotionally resonant contexts. This gap calls for innovative approaches that combine language learning with authentic communication and emotional

engagement. Integrating authentic professional videos into speaking instruction offers such potential by allowing students to hear real speech, observe professional behavior, and respond personally to meaningful content. For future psychologists and journalists, this approach supports not only linguistic fluency but also the formation of a professional and ethical voice in English communication.

Analysis of Recent Research and Publications

Recent studies emphasize the growing importance of authenticity, emotional engagement, and digital integration in language education. *Alamri* [1] and *Azhari & Hashim* [2] show that authentic audiovisual materials significantly enhance learners' motivation and comprehension, particularly in developing listening and speaking skills. *Fandiño et al.* [3] argue that motivation increases when learning tasks are situated in real professional contexts, while *Ly et al.* [4] highlight YouTube as a powerful platform for self-directed, engaging EFL learning.

The emotional and cognitive effects of educational videos have been explored by *Endres et al.* [5], who demonstrate that narrative frames and emotional design foster sustained learning. *Fedorenko et al.* [6] provide evidence that discussion-oriented flipped classrooms using video materials improve motivation and reflective thinking in ESP courses. Similarly, *Ditta et al.* [7] note that even brief exposure to relevant information triggers curiosity and intrinsic motivation to explore topics more deeply.

Within professional education, *Golub et al.*[8] examine the use of AI-driven video tools in ESP, while *Hu et al.* [9] explore the role of digital technologies in authentic assessment. In the journalism context, *Chen and Chen* [10] and *Levchyk* [11] stress the importance of media authenticity and pragmatic communication training, while *Lawal* [12] underscores media literacy as a vital component of TESOL curricula. For psychology education, video-based learning has also been shown to strengthen empathy and emotional competence (*Zachrich et al.* [13]). Ukrainian researchers *Derkach* [14] and *Honcharenko-Zakrevska & Diukanova* [15] add a local perspective, highlighting the importance of media integration and digitalization in foreign language teaching. Despite the significant progress in understanding how authenticity and emotional design impact learning outcomes, few studies have addressed how authentic professional videos can jointly support motivation, emotional competence, and professional self-expression across different humanitarian specialities, such as psychology and journalism. This study aims to fill that gap.

The article **aims** to investigate how the integration of authentic professional videos into English speaking instruction enhances the motivation, emotional competence, and professional communication skills of psychology and journalism students.To achieve this goal, the research focuses on: 1) designing and implementing discussion-based ESP lessons built around authentic psychology and journalism related videos; 2) observing how guided discussions and support phrases help students overcome speaking anxiety and engage emotionally; 3) comparing the motivational and communicative outcomes across the two disciplines; 4) identifying how authentic

materials contribute to the development of empathy, reflection, and professional identity in English-language communication.

Research Methods

The research employed a qualitative classroom-based design focusing on the observation of students' linguistic, emotional, and motivational dynamics during English-speaking tasks. The study was conducted over two academic semesters with six groups of first-year students: three in Psychology (16, 14, and 14 participants) and three in Journalism (15, 17, and 16 participants). All students had an A2–B1 level of English and were enrolled in English for Specific Purposes (ESP) courses.

The core method was the integration of authentic professional videos into communicative lessons, followed by structured discussions. Each session consisted of three stages: pre-viewing, while-viewing and post-viewing.

Pre-viewing stage is mainly activation of background knowledge and prediction through open discussion prompts like *What might this video be about?* etc..

While-viewing stge is about note-taking and observation of key professional or ethical ideas during watching a video.

Post-viewing stage is characterized by guided discussion using support phrases and functional expressions (*I agree because… / From a psychologist's view… / A journalist would say that…*).

Data collection methods included: classroom observation of students' speech behavior and engagement levels; reflection sheets completed after each session, focusing on motivation, comfort, and perceived learning value; short semi-structured interviews to identify students' emotional responses and self-perception in English communication.

The analysis emphasized qualitative indicators of progress: willingness to speak, frequency of spontaneous turns, emotional tone, and depth of professional reasoning. Quantitative data (participation rates, self-assessment scales) were used only to support qualitative interpretations.

This mixed, human-centered approach allowed the researchers to capture not only linguistic improvements but also transformations in confidence, empathy, and professional identity, which represent core dimensions of communicative growth in both psychology and journalism students.

Main Findings and Discussion

The experimental part of the research was carried out over two academic semesters and involved six first-year groups — three studying Psychology (16, 14, and 14 participants) and three studying Journalism (15, 13, and 16 participants). All students had an A2–B1 English level and were enrolled in English for Specific Purposes (ESP) courses. The lessons were conducted in a classroom-based format using a discussion-oriented approach to speaking instruction, integrating authentic professional videos as core learning stimuli.

Design of the lessons

Each group participated in four to five discussion-based sessions, with each lesson structured around one authentic video relevant to their future profession that reflected real situations from their future working environments. Every lesson followed a flexible, yet meaningful structure designed to move from understanding to emotional engagement and, finally, to free communication. Authenticity was not limited to the language of the videos; it also came from the relevance of the themes, the emotional tone, and the sense of professional identity they inspired.

For learners of psychology, the video materials included two emotionally and ethically charged resources. The first one, "*Watson's Theory of Behaviourism" (YouTube, 2020),* invited participants to reflect on the ethics of psychological experiments and on how emotions are shaped and expressed. The second video, "*Why It's Important to Specialize on Your Psychology Today Profile" (Omar Ruiz, 2025),* opened a conversation about professional self-presentation, credibility, and building trust between a therapist and a client. Both topics naturally encouraged learners to speak about empathy, responsibility, and values, areas that connect psychology with communication.

For learners of journalism, the lessons centered on videos that revealed the reality of media work. "*Behind the scenes: How BBC London makes the news" (BBC Learning English, 2021)* showed how journalists collaborate, make editorial decisions, and handle pressure while maintaining teamwork and ethics. "*How Journalists Find Credible Sources" (NBCU Academy, 2023)* emphasized the importance of checking facts and protecting credibility in a world overloaded with information. These topics led to lively debates about accuracy, social responsibility, and the emotional challenges of reporting.

Each session began with pre-viewing activities designed to awaken curiosity and personal connection. Learners shared their expectations and professional guesses through prompts such as: *"What might this video be about?", "What do you expect to see or feel?",* and *"Why do psychologists or journalists need to communicate ethically?"* These short exchanges helped activate prior knowledge and lower the fear of speaking by showing that everyone's ideas mattered.

During and after watching, participants worked with guided discussion questions and support phrases that served as linguistic and emotional scaffolds: *"I believe that…," "I agree because…," "As a journalist, I would…," "From a psychological point of view…," "I see your point, but…"* Such expressions gave learners a sense of safety and structure, because they could focus on ideas rather than on searching for words. Gradually, they began to listen to each other more attentively, react spontaneously, and engage in real dialogue.

By the third or fourth session, many learners reported that they no longer felt anxious about speaking English in front of others. The combination of authentic content, emotional relevance, and guided interaction created a supportive atmosphere where even hesitant speakers found their voice. As previous research has shown in

Azhari & Hashim [2] article and paper by Fedorenko et al. [6], this kind of scaffolded discussion around emotionally meaningful material helps learners move from language practice to genuine human communication.

Observed outcomes

The classroom observations revealed a clear and gradual transformation in how learners approached speaking, listened to each other, and connected with the content. At the beginning of the semester, most participants were cautious and somewhat reserved. They relied heavily on written notes, read their answers quietly, and often looked to the teacher for reassurance. Their body language (crossed arms, nervous laughter, or hesitant pauses) reflected the anxiety many feel when speaking a foreign language, especially about professional or emotionally loaded topics.

However, as the lessons continued, a noticeable shift occurred. By the third session, learners began to take more risks: they looked at each other instead of their papers, used facial expressions and gestures, and started responding directly to peers rather than to the teacher. By the fourth or fifth meeting, the classroom atmosphere had become one of collaboration and genuine dialogue. Learners shared not only opinions but also personal experiences and feelings triggered by the videos. Some reflected on how certain ethical dilemmas in psychology reminded them of real-life cases they had read about; others compared newsroom decision-making with their own experiences in student media.

Teachers observed a visible reduction in speaking anxiety and a rise in peer support behaviors: students smiled encouragingly, nodded to show understanding, and paraphrased each other's ideas to keep the conversation flowing. These subtle acts of empathy and engagement showed that learners were no longer performing for a grade; they were communicating to connect. One participant wrote in her reflection: "For the first time, I felt that English is not a test but a conversation about something I am interested in."

Reflection sheets and short interviews confirmed these impressions. More than 80% of participants reported increased confidence and motivation to speak English. Many used the phrase "real communication" to describe the lessons and emphasized that they enjoyed being emotionally involved rather than merely repeating prepared phrases. Learners described the videos as "*interesting," "alive," "close to real life," and "something that makes you think."* Several noted that they had started watching similar professional videos and online courses outside class, which indicated a transfer of motivation beyond the classroom. Such an outcome was also noted by *Fandiño et al.* [3] and *Ditta et al.* [7].

The two specializations of psychology and journalism both demonstrated distinct but complementary communicative patterns. Psychology students naturally focused on empathy, ethics, and interpersonal sensitivity. They analyzed human emotions, moral choices, and the potential harm of unethical behavior, echoing the insights of *Zachrich et al.* [13] on emotional involvement in learning. In contrast,

journalism students showed a growing awareness of responsibility, truth, and credibility. They debated how far journalists should go in pursuing a story and how bias or misinformation could affect public trust, aligning with the findings of *Lawal* [12] and *Chen & Chen* [10].

Despite these differences, both groups shared a common discovery: English could become a bridge between knowledge and humanity. Through authentic video discussions, they stopped perceiving English as a foreign linguistic code and began to experience it as a living tool as a means of exploring ideas, emotions, and ethical questions that matter in their professions and lives. This shift from learning language to using language to understand the world mirrors the motivational principles highlighted by *Fandiño et al.* [3] and *Ditta et al.* [7], reaffirming that meaningful, emotionally resonant content transforms language learning into a truly human experience.

Cross-disciplinary impact

The integration of authentic videos fostered not only motivation but also emotional competence, i.e. the ability to recognize, articulate, and manage emotions during communication (cf. *Endres et al.* [5]). This aligns with *Fedorenko et al.* [6], who found that emotionally charged collaborative discussions enhance reflective learning. Students began to exhibit behaviors characteristic of professional identity formation: expressing empathy ("I understand how the client feels"), showing critical awareness ("The journalist should double-check the source"), and demonstrating ethical judgment ("Even if it's newsworthy, privacy must be respected").

The shared use of functional phrases and professional vocabulary helped bridge disciplinary differences, creating a common communicative culture among future psychologists and journalists. By the end of the study, both groups had moved from language practice to authentic professional communication, showing that emotional and cognitive engagement are inseparable in the development of communicative competence (cf. *Alamri* [1]; *Golub et al.* [8] insights).

By the end of the experiment, learners were not only more fluent but also more reflective and confident in their professional voice. Many spoke of English as a "mirror" that helped them understand who they were becoming in their future careers. In this sense, authentic video discussions became a bridge not only between disciplines but also between language learning and personal development, which turned the classroom into a small model of professional life, where words, empathy, and integrity coexist naturally.

Conclusions

The findings of this study confirm that integrating authentic professional videos into English speaking instruction significantly enhances the motivation, emotional competence, and professional self-expression of students in both psychology and journalism. Video-based discussions created an environment where learners could

safely explore complex ideas, express emotions, and use language as a medium of genuine interaction rather than performance. Through guided discussions and support phrases, students gradually overcame the fear of speaking and discovered that communication in English can reflect not only knowledge but also empathy, ethics, and authenticity.

The research demonstrates that authentic video materials act as a transformative pedagogical tool by connecting linguistic competence with emotional and professional growth. For psychology students, the approach nurtured sensitivity, reflection, and ethical reasoning; for journalism students, it strengthened analytical precision, audience awareness, and responsibility. Both groups developed confidence to speak in ways that mirror the realities of their future professions, supporting the view of *Fandiño et al.* [3] and *Fedorenko et al.* [6] that meaningful, context-rich materials stimulate intrinsic motivation and engagement.

From a pedagogical perspective, this model contributes to the broader movement toward emotionally intelligent and authenticity-driven language education, aligning with the trends identified by *Azhari & Hashim* [2], *Lawal* [12], and *Golub et al.* [8]. It also expands the understanding of ESP as a space where communication training becomes deeply human-centered and ethically oriented.

Future research may explore interdisciplinary applications of this approach through collaborative media projects, digital storytelling, and simulation-based learning environments that unite future psychologists, and journalists. Such integration could further strengthen students' abilities to think critically, communicate ethically, and use language as a bridge between emotion, intellect, and professional responsibility.

References:

1. Alamri, W. (2025). Evaluating the benefits and challenges of using authentic materials in EFL context for listening purpose. *Frontiers in Education*, 10. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1611308

2. Azhari, N. I. M. A., & Hashim, H. (2025). The role of authentic audiovisual materials in enhancing ESL learning outcomes: A systematic review (2016–2024). *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 9(IIIS), 5253–5271. https://doi.org/10.47772/ijriss.2025.903sedu0379

3. Fandiño, F. G. E., Muñoz, L. D., & Velandia, A. J. S. (2019). Motivation and e-learning English as a foreign language: A qualitative study. *Heliyon*, 5(9), e02394. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02394

4. Ly, N. M. C., Chu, T. D., Tran, T. H. A., & Pham, Q. A. (2024). Students' perception of using YouTube to learn English: A case study at Van Lang University. *International Journal of TESOL & Education*, 4(3), 20–45. https://doi.org/10.54855/ijte.24432

5. Endres, T., Eitel, A., Renninger, K. A., Vössing, C., & Renkl, A. (2024). Why narrative frames matter for instructional videos: A value-evoking narrative frame is essential to foster sustained learning with emotional design videos. *Learning and Instruction*, 94, 101962. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2024.101962

6. Fedorenko, S., Anoshkova, T., Reipolska, O., & Davydenko, N. (2025). Impact of integrating videos on personal potential and discussion-oriented flipped classrooms on students'

motivation in a professional English course. *Arab World English Journal*, 16(1), 207–220. https://doi.org/10.24093/awej/vol16no1.12

7. Ditta, A. S., Strickland-Hughes, C. M., Cheung, C., & Wu, R. (2020). Exposure to information increases motivation to learn more. *Learning and Motivation*, 72, 101668. https://doi.org/10.1016/j.lmot.2020.101668

8. Golub, T., Chugai, O., & Kovalenko, O. (2025). AI video services in teaching English for specific purposes. *Innovate Pedagogy*, 2(79), 211–215. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/79.2.41

9. Hu, A., Liu, Q., & Daniel, B. (2025). Digital technologies in authentic assessment in higher education: A systematic literature review and narrative synthesis. *SAGE Open*, 15(3). https://doi.org/10.1177/21582440251357198

10. Chen, Z., & Chen, Q. (2025). Enhancing journalism and communication education through virtual simulation technology. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies*, 20(1), 1–17. https://doi.org/10.4018/ijwltt.381308

11. Levchyk, I. (2022). Learner needs analysis of future journalists through the prism of personal-oriented and pragmatic approaches to integrated learning of the English language. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. *Pedagogical Sciences*, 3(110), 156–170. https://doi.org/10.35433/pedagogy.3(110).2022.156-170

12. Lawal, O. (2025). Integrating media literacy into TESOL curriculum for adult learners in community colleges. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 25(5), 43–52. https://doi.org/10.9734/ajeba/2025/v25i51783

13. Zachrich, L., Wagner, W., Bertram, C., & Trautwein, U. (2024). Really? It depends! How authentic learning material affects involvement with personal stories of the past. *Learning and Instruction*, 92, 101921. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2024.101921

14. Derkach, L. M. (2017). Intehratsiia zasobiv mediaosvity v navchannia ukrainskoi movy (za profesiinym spriamuvanniam) maibutnikh pedahohiv (Integration of media education tools into teaching Ukrainian for professional purposes to future educators). *Information Technologies and Learning Tools*, 59(3), 62–75. https://doi.org/10.33407/itlt.v59i3.1675 [in Ukrainian].

15. Honcharenko-Zakrevska, N., & Diukanova, N. (2022). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv v umovakh tsyfrovizatsii (Formation of foreign-language communicative competence of students in the context of digitalization). *Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 10(12). https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10(12)-311-319 [in Ukrainian].

Література:

1. Alamri, W. (2025). Evaluating the benefits and challenges of using authentic materials in EFL context for listening purpose. *Frontiers in Education*, 10. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1611308.

2. Azhari, N. I. M. A., & Hashim, H. (2025). The role of authentic audiovisual materials in enhancing ESL learning outcomes: A systematic review (2016–2024). *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 9(IIIS), 5253–5271. https://doi.org/10.47772/ijriss.2025.903sedu0379.

3. Fandiño, F. G. E., Muñoz, L. D., & Velandia, A. J. S. (2019). Motivation and e-learning English as a foreign language: A qualitative study. *Heliyon*, 5(9), e02394. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02394.

4. Ly, N. M. C., Chu, T. D., Tran, T. H. A., & Pham, Q. A. (2024). Students' perception of using YouTube to learn English: A case study at Van Lang University. *International Journal of TESOL & Education*, 4(3), 20–45. https://doi.org/10.54855/ijte.24432.

5. Endres, T., Eitel, A., Renninger, K. A., Vössing, C., & Renkl, A. (2024). Why narrative frames matter for instructional videos: A value-evoking narrative frame is essential to foster sustained learning with emotional design videos. *Learning and Instruction*, 94, 101962. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2024.101962.

6. Fedorenko, S., Anoshkova, T., Reipolska, O., & Davydenko, N. (2025). Impact of integrating videos on personal potential and discussion-oriented flipped classrooms on students' motivation in a professional English course. *Arab World English Journal*, 16(1), 207–220. https://doi.org/10.24093/awej/vol16no1.12.

7. Ditta, A. S., Strickland-Hughes, C. M., Cheung, C., & Wu, R. (2020). Exposure to information increases motivation to learn more. *Learning and Motivation*, 72, 101668. https://doi.org/10.1016/j.lmot.2020.101668.

8. Golub, T., Chugai, O., & Kovalenko, O. (2025). AI video services in teaching English for specific purposes. *Innovate Pedagogy*, 2(79), 211–215. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/79.2.41.

9. Hu, A., Liu, Q., & Daniel, B. (2025). Digital technologies in authentic assessment in higher education: A systematic literature review and narrative synthesis. *SAGE Open*, 15(3). https://doi.org/10.1177/21582440251357198.

10. Chen, Z., & Chen, Q. (2025). Enhancing journalism and communication education through virtual simulation technology. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies*, 20(1), 1–17. https://doi.org/10.4018/ijwltt.381308.

11. Levchyk, I. (2022). Learner needs analysis of future journalists through the prism of personal-oriented and pragmatic approaches to integrated learning of the English language. Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. *Pedagogical Sciences*, 3(110), 156–170. https://doi.org/10.35433/pedagogy.3(110).2022.156-170.

12. Lawal, O. (2025). Integrating media literacy into TESOL curriculum for adult learners in community colleges. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 25(5), 43–52. https://doi.org/10.9734/ajeba/2025/v25i51783.

13. Zachrich, L., Wagner, W., Bertram, C., & Trautwein, U. (2024). Really? It depends! How authentic learning material affects involvement with personal stories of the past. *Learning and Instruction*, 92, 101921. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2024.101921.

14. Деркач, Л. М. (2017). Інтеграція засобів медіаосвіти в навчання української мови (за професійним спрямуванням) майбутніх педагогів. *Information Technologies and Learning Tools*, 59(3), 62–75. https://doi.org/10.33407/itlt.v59i3.1675.

15. Гончаренко-Закревська, Н., & Дюканова, Н. (2022). Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів в умовах цифровізації. *Наукові інновації та передові технології,* 10(12). https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10(12)-311-319.

UDC 37.015:811.111

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-635-647

Osetska Nataliia Senior Lecturer, Department of Foreign Languages National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, https://orcid.org/0000-0002-9568-7225

MODELLING ENGINEERING BRIEFINGS AND DEFECT ANALYSIS AS A PEDAGOGICAL TOOL FOR TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

Abstract. The article presents a theoretical justification and methodological modelling of engineering briefings and defect analysis as pedagogical tools for teaching English for Specific Purposes (ESP) to engineering students. The relevance of the study is determined by the growing importance of oral professional communication in contemporary engineering practice and the need to bridge the gap between traditional ESP instruction and the communicative demands of the engineering workplace. Particular attention is given to such professional genres as engineering briefings and defect analysis, which play a crucial role in production processes, teamwork, and technical decision-making.

The paper examines communicative and genre-based approaches to ESP teaching within the context of engineering education and identifies the didactic potential of role-plays and simulations as means of integrating linguistic and professional training. This focus can encourage educators and researchers to see their work as contributing to meaningful professional development. It is argued that simulated professional interaction creates favourable conditions for the development of professionally relevant communicative skills, including the ability to articulate technical judgments, participate in collaborative problem-solving, and make decisions under conditions of uncertainty and time constraints. Special emphasis is placed on discourse analysis in simulated professional situations, which allows students' speech to be viewed not merely as an object of linguistic correction but as a tool of engineering thinking. The study proposes methodological models of role-based simulations for engineering briefings and defect analysis that reflect the logic of real workplace communication, incorporate problem-based interaction, and include a reflective component. It is demonstrated that the implementation of these models contributes to the development of professional communicative competence, critical thinking, and learner motivation, as well as to students' awareness of the social responsibility inherent in engineering communication. Highlighting this societal aspect can motivate educators and researchers to see their work as vital to responsible engineering practice. The findings of the study have both theoretical and practical implications for improving ESP teaching methodologies in higher technical education.

Keywords: English for Specific Purposes, ESP, engineering briefing, defect analysis, role-play, simulation-based learning, professional communication, engineering education.

Осецька Наталія Феліксівна старший викладач кафедри іноземних мов, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, https://orcid.org/0000-0002-9568-7225

МОДЕЛЮВАННЯ ІНЖЕНЕРНИХ БРИФІНГІВ І АНАЛІЗ ДЕФЕКТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування та методичне моделювання інженерного брифінгу й аналізу дефектів як педагогічного інструменту навчання англійської мови професійного спрямування (English for Specific Purposes, ESP) студентів інженерних спеціальностей. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі усної професійної комунікації в сучасній інженерній діяльності, а також необхідністю подолання розриву між традиційними підходами до викладання ESP та реальними комунікативними потребами майбутніх інженерів. Увагу зосереджено на таких професійних жанрах, як інженерний брифінг і аналіз дефектів, які відіграють ключову роль у виробничих процесах, командній взаємодії та прийнятті технічних рішень.

У статті проаналізовано комунікативний і жанровий підходи до навчання ESP у контексті інженерної освіти, а також визначено дидактичний потенціал рольових ігор і симуляцій як засобів інтеграції мовної та фахової підготовки. Обґрунтовано, що симульована професійна взаємодія створює умови для формування професійно значущих мовленнєвих умінь, зокрема здатності аргументовано висловлювати технічні судження, брати участь у колективному обговоренні проблем і приймати рішення в умовах обмеженого часу та неповної інформації.

Особливу увагу приділено аналізу мовлення в межах симульованих професійних ситуацій, що дозволяє розглядати мовлення студентів як інструмент інженерного мислення, а не лише як об’єкт мовної корекції.

Запропоновано методичні моделі рольових симуляцій інженерного брифінгу та аналізу дефектів, які відображають логіку реальної професійної комунікації, мають проблемно-орієнтований характер і включають рефлексивний компонент. Доведено, що використання таких моделей сприяє формуванню професійної комунікативної компетентності, розвитку критичного мислення, підвищенню мотивації до вивчення англійської мови та усвідомленню студентами соціальної відповідальності інженерної комунікації. Отримані результати мають теоретичне й практичне значення для вдосконалення методики викладання ESP у закладах вищої технічної освіти.

Ключові слова: англійська мова професійного спрямування, ESP, інженерний брифінг, аналіз дефектів, рольові ігри, симуляційне навчання, професійна комунікація, інженерна освіта.

Problem statement and its relation to important scientific and practical tasks. In today's context of globalisation and the internationalisation of engineering practice, English is increasingly a key tool for professional communication. Future engineers are increasingly involved in international projects, multinational teams, technical meetings, briefings, and procedures for analyzing production problems, where effective English-language interaction directly affects the quality of technical decisions and the safety of production processes. Recognizing this importance can inspire educators and researchers to adopt innovative methods that truly prepare students for global engineering challenges.

At the same time, the practice of teaching English for Specific Purposes (ESP) in technical higher education institutions indicates a substantial gap between instructional content and the real communicative needs of future engineers. The traditional focus on mastering terminology, reading technical texts, and reproducing isolated language structures does not ensure the development of oral professional interaction skills in such complex genres as engineering briefings or defect analysis. Thus, a scientific and pedagogical problem becomes pressing: the search for effective ESP teaching methods that integrate language training with professional thinking and real workplace practice.

Analysis of recent studies and publications. Issues of professionally oriented English-language training for engineers have been reflected in a number of contemporary studies. In particular, Kovács, G., substantiates the idea of an interdisciplinary ESP learning space in which role plays and simulations are viewed as a means of integrating language and professional training for engineers. This approach can empower educators to foster a stronger sense of professional identity among students, making the training more relevant and effective.

The simulation-based approach in ESP instruction has also been further developed in the research by Demirdöken, G. and Atay, which demonstrates the effectiveness of scenario-based simulations for developing professional language competence. Although that study was conducted in an aviation context, its methodological principles are cross-disciplinary and can be adapted to engineering ESP. A significant contribution to understanding spoken interaction in simulated professional situations has been made by Burns, A., whose work analyses questioning in simulated professional consultations. The author emphasizes the regulatory function of questions in professional discourse, which is highly relevant for the analysis of engineering meetings and discussions of problematic situations. Despite existing research on role plays and simulations in ESP, there remains a gap in comprehensive models for engineering genres such as briefings and defect analysis, particularly regarding genre structure and speech functions, which this study aims to address.

Purpose and objectives of the study. The article aims to justify and develop pedagogical models for engineering ESP, specifically using engineering briefings and defect analysis as practical teaching tools.

To achieve this aim, the following objectives are set:

• to analyze communicative and genre-based approaches to ESP instruction in engineering education;

• to substantiate the role of role plays and simulations in developing professional communicative competence;

• to reveal the features of simulated professional interaction and discourse analysis in engineering ESP;

• to develop methodological models of role-play simulations for engineering briefings and defect analysis.

Theoretical background. English for Specific Purposes (ESP) in the training of future engineers is increasingly positioned as a key component of developing their professional competence. Unlike general language courses, ESP is not limited to the development of linguistic knowledge per se; it is oriented toward preparing higher-education students for effective participation in real professional situations characterised by high specialisation, responsibility, and interdisciplinary interaction. For engineering specialities, this implies a shift from abstract mastery of language structures to the practical use of English as a tool for production, project, and analytical activities.

In contemporary ESP methodology, two interrelated directions dominate—communicative and genre-based approaches—which together bring the learning process closer to real professional environments. The communicative approach in engineering education involves developing the ability to use language to perform specific professional actions: explaining how mechanisms work, participating in production meetings, coordinating technical decisions, arguing proposals, or analyzing problem situations. Within this paradigm, language is viewed not as an object of study but as a means of professional practice, aligned with the needs of future engineering practice.

At the same time, the genre-based approach provides a communicative approach with structure and professional relevance, inspiring confidence in engineering educators in its practical value. Engineering activity takes place within established communicative genres that have a clearly defined purpose, structure, set of linguistic resources, and typical participant roles. Such genres include engineering briefings, production meetings, technical presentations, discussions of design decisions, and analyses of defects or equipment failures. Mastering these genres requires not only knowledge of terminology but also an understanding of the logic of professional interaction, rules of argumentation, strategies for asking questions, and collective decision-making.

Combining communicative and genre-based approaches in ESP instruction for engineers enables language training to be viewed as an integrated component of

professional education, fostering a sense of purpose. Mastery of the genres of engineering briefings and defect analysis not only raises English proficiency but also develops students' ability to act effectively in real professional environments. It is in this context that modelling professional situations emerges as a promising pedagogical tool that ensures authenticity, practical orientation, and methodological appropriateness in ESP instruction.

In modern ESP methodology, role plays and simulations occupy a special place as pedagogical tools that ensure the authenticity of instructional communication and bring it closer to real professional practice. For engineering ESP, these methods have not only didactic but also conceptual value, as they enable integrating language training with professional thinking, the procedural logic of engineering work, and collective decision-making. In this context, role play and simulation are viewed not as auxiliary or playful elements of instruction but as structured models of professional interaction.

A theoretical prerequisite for using role plays in ESP is the understanding of language as an activity realized within a specific socio-professional context. Role-plays in English instruction for engineers create an interdisciplinary educational space. In such a space, language activity is inseparable from the performance of professional tasks, and the student acts not only as a language user but also as a future engineer operating within a professional role. This point is fundamentally important for understanding the methodological potential of simulations of engineering briefings and defect reviews [4].

Role plays in ESP are usually based on modelling typical professional situations in which participants assume defined roles and interact to achieve a set communicative goal. Unlike traditional communicative exercises, role plays are multidimensional: they combine speech, cognitive, and social components. For engineering specialities, this means that the student simultaneously engages with technical content, professional terminology, and interactional language strategies, bringing the learning situation closer to real production or project work conditions.

Simulation as an ESP teaching method is a more complex form of role-play, as it involves reproducing not only a single communicative event but also a holistic professional process. The effectiveness of simulations lies in combining clearly structured scenarios, role distribution, realistic tasks, and subsequent reflection on language performance. Although the cited research concerns the aviation domain, the proposed model is cross-sectoral and can be adapted to engineering training, particularly for modelling engineering briefings and defect analysis [3].

A distinctive feature of simulations in technical ESP is their orientation toward solving problem situations. Engineering communication is rarely limited to transmitting information; as a rule, it is aimed at analysing, interpreting, and making decisions under conditions of uncertainty or technical risk. Therefore, role plays that model discussions of defects, failures, or nonconformities are methodologically justified. A problem situation stimulates active speaking, argumentation, and critical thinking, which are key to engineers' professional communication [2].

An important methodological aspect of role plays and simulations is the analysis of participants' spoken interaction. Participants' speech actions in a simulation are not random: they reflect professional roles, status relations, and functional communicative tasks. For an engineering briefing or defect analysis, this means that the instruction should focus not only on the lexico-grammatical aspects of speech but also on discourse strategies, in particular asking questions, clarifying information, checking assumptions, and achieving a shared understanding of the problem [1].

From a methodological perspective, role plays and simulations in ESP perform several interrelated functions. They build confidence by ensuring the authenticity of the learning process through reproducing typical professional situations in engineering practice. This approach reassures educators that students are gaining relevant skills, fostering trust in these methods.

At the same time, the effectiveness of role plays and simulations in ESP instruction can be evaluated through specific assessment criteria, such as the accuracy of genre-specific language use, the coherence of discourse, and the ability to perform professional functions. Incorporating formative assessments and reflective analysis helps educators gauge how well these activities develop students' professional communication skills.

One of the key methodological problems in teaching ESP to engineers is reproducing honest professional communication in classroom settings. Unlike general language interaction, engineering communication's structure, functional orientation, and responsibility make simulated interaction highly relevant, helping students see the real-world importance of their learning.

Simulated interaction is viewed not as an artificial or simplified form of communication but as a pedagogically constructed model of professional discourse that preserves its primary genre, pragmatic, and discourse characteristics. In this sense, it creates a unique environment for speech analysis, since it allows one to trace how students use language resources to perform professional functions: explaining technical processes, arguing engineering decisions, clarifying information, proposing hypotheses, and collectively searching for ways to resolve a problem.

The theoretical foundation for analyzing simulated professional interaction primarily concerns the idea of genre-conditioned speech. Role plays in teaching English to engineers create a space in which speech is not arbitrary but is regulated by the requirements of a specific professional genre. Students are compelled to follow the logic of engineering communication, which presupposes coherence of presentation, precision of wording, a conditionally objective style, and an orientation toward a shared activity outcome. In such a context, speech becomes a reflection of professional thinking rather than merely a demonstration of language competence.

Interactive speech actions play a special role in simulated professional interaction, primarily asking questions, clarifying, reformulating, and responding to interlocutors' statements. Questions not only perform an informational function but also serve as a means of managing interaction, distributing roles, and achieving mutual

understanding. In engineering ESP, these insights are highly relevant, since an engineering briefing or defect analysis is impossible without the active use of clarifying and problematizing questions [1].

Speech analysis in simulated engineering situations enables the identification of characteristic features of professional discourse that often fall outside the focus of traditional instruction.

These include, in particular, the use of conditional structures to propose hypotheses, modal verbs to assess the degree of certainty or risk, and specific language formulae to mitigate criticism or disagreement. In defect analysis, these elements are essential because speech must be precise, cautious, and solution-oriented, rather than focused on personal blame.

A significant aspect of analyzing simulated professional interaction is also the identification of the relationship between speech and cognitive processes. Engineering thinking involves analyzing cause-and-effect relationships, evaluating alternatives, and forecasting the consequences of decisions, which inevitably manifests itself in speech. In simulated defect-analysis situations, students must verbalize their reasoning process, making speech not only a means of communication but also a tool of thinking.

Methodologically, speech analysis in simulated professional interaction performs a dual function. On the one hand, it serves as a means of assessing students' professional communicative competence. On the other hand, it is an instrument for improving the instructional process, as it enables the teacher to identify typical difficulties, language gaps, and ineffective communicative strategies. Such analysis goes beyond traditional checking of lexico-grammatical knowledge and focuses on students' ability to act within a professional genre.

In engineering ESP, analyzing collective speech activity is particularly important. Engineering briefings and defect reviews are typically collective events, where communication success depends on the coordinated actions of all participants. Simulated interaction enables examination of how students distribute speech roles, initiate discussion, maintain or shift topics, and reach consensus. These aspects of professional communication are almost impossible to develop through individual speaking exercises, which once again confirms the appropriateness of using simulations in ESP instruction.

Developing role-play simulations in an ESP course for engineers requires clearly defined methodological principles, since the effectiveness of this tool depends less on a formal "game" component than on the degree to which the simulation reflects real professional communication conditions. In engineering ESP, a role-play simulation is a pedagogically constructed model of professional activity that reproduces typical communicative tasks, roles, and discourse practices of the engineering environment.

The first and fundamental principle is professional authenticity. It presupposes that the simulation's content and structure should be based on real communicative situations characteristic of engineering activity, in particular, engineering briefings, production meetings, and defect analysis.

The second key principle is the genre-conditioned nature of simulations. Each role-play model should be clearly linked to a specific professional genre, which determines the structure of utterances, speech functions, and expected participant behaviour. An engineering briefing, for example, involves informing and coordinating actions, whereas defect analysis is oriented toward problematization, hypothesis generation, and collective search for solutions. In this context, a role-play simulation serves as a means of teaching genre competence, consistent with the genre-based approach in ESP.

The third principle is a clear distribution of professional roles corresponding to real engineering functions. Simulations should include roles with clear professional content: design engineer, quality engineer, project manager, maintenance specialist, and so on. This clarity helps students feel confident and understand their professional responsibilities, which is essential for the simulation's success and the development of their professional identity.

The following important principle is the problem-oriented nature of simulations. Engineering communication, especially in defect-analysis situations, is always associated with solving problems that lack unambiguous answers. Therefore, role-play simulations in engineering ESP should be built around a problematic situation that requires discussion, argumentation, and collective decision-making. This principle is closely related to the problem-based approach in ESP teaching.

The fifth principle concerns interactivity and dynamism. Role interaction should involve active turn-taking between participants, with the possibility of clarification, objection, reformulation, and position adjustment. A simulation should not turn into a series of pre-prepared monologues; rather, its value lies in the unpredictability of how the discussion unfolds.

The sixth principle is methodological guidance. Despite its orientation toward authenticity and spontaneity, a role-play simulation in an instructional context requires a clear pedagogical framework. Including stages such as familiarisation, simulation, and reflection encourages educators to feel involved and confident in guiding students effectively, fostering a collaborative teaching environment.

The seventh principle is orientation toward speech analysis and reflection. A role-play simulation in engineering ESP should be accompanied by an analysis of students' speech activity, enabling recognition not only of language errors but also of the effectiveness of communicative strategies.

Special attention should be given to the principle of integrating language and professional components. Role-play simulations in engineering ESP should be based on real or near-real technical data, process descriptions, diagrams, or fault scenarios. This relevance inspires educators to see the importance of authentic content, motivating them to implement realistic scenarios that enhance students' professional readiness.

The design of role-play simulations in engineering ESP is grounded in a system of interrelated principles, among which professional authenticity, genre-conditioned structure, problem orientation, interactivity, and reflexivity are central. Applying these

principles makes it possible to treat role-play simulations not as an auxiliary method but as a full-fledged pedagogical tool for developing future engineers' professional communicative competence, particularly in such complex genres as engineering briefings and defect analysis.

An engineering briefing, as a form of professional oral communication, occupies a central place in the work of engineering teams, as it ensures coordination of actions, the exchange of technical information, and decision-making under time constraints. In the ESP context, an engineering briefing appears not only as an object of language learning but as a complex professional genre whose mastery requires integrating linguistic, cognitive, and socio-professional components. Modelling an engineering briefing as a role-play simulation is viewed as a methodologically appropriate and pedagogically grounded approach.

From a genre perspective, an engineering briefing is characterised by a clearly defined communicative purpose, structured organisation, and functional orientation of speech. Its primary purpose is to promptly inform participants about project status, technical parameters, existing problems or risks, and to coordinate further actions. In this sense, a briefing differs from an extended presentation or informal discussion, as it requires conciseness, precision, and orientation toward a practical result. For ESP teaching, this means developing students' ability to structure their speech, highlight key information, and adapt communication to the time and functional constraints of the genre.

A structural model of the role-play simulation "Engineering Briefing" in an ESP course typically includes several interrelated stages, each with a clear methodological function. The first stage is opening the briefing and outlining the agenda. At this stage, a student in the role of project manager or senior engineer formulates the meeting purpose, identifies the main issues to be discussed, and sets the communication framework. Linguistically, this involves using formulas for initiating interaction, discourse-structuring markers, and a neutral official style.

The second stage—technical overview—is the core of an engineering briefing. Here, participants convey key technical information and describe the current state of a system, project, or process. Within a role-play simulation, this stage allows practice in professional vocabulary, grammatical structures for describing processes and parameters, and in explaining complex technical phenomena in a clear, logically organised way. Importantly, in the simulation, the information is not delivered as a pre-prepared monologue but becomes an object of further interaction among participants.

The third stage—identifying problems and risks—gives the simulation a problem-oriented character. At this point, the engineering briefing shifts from informing to analytical discussion, which is especially valuable for ESP. Students can practice language for proposing assumptions, assessing risk probability, and formulating cautious warnings.

The fourth stage is interactive discussion and clarification, where participants actively exchange questions and comments. This is where the role-play simulation

most closely approximates honest professional communication. Speech analysis at this stage enables tracing how students use questions to clarify technical details, test assumptions, or initiate alternative solutions.

The fifth and final stage is summarising and defining the next steps. Here, students develop the ability to synthesise what has been discussed, which should inspire educators by showing their role in building students' decision-making confidence. This stage also helps students formulate decisions clearly and distribute responsibilities among participants, reinforcing the importance of their teaching impact. From an ESP perspective, this is especially important because it enables the practice of language patterns for decision-making and planning, which are integral to engineers' professional activity.

The "Engineering Briefing" role-play model in ESP instruction should be supplemented with a reflection stage following the simulation. This stage ensures deeper comprehension of the speaking experience and supports transfer of developed skills to new communicative situations. The role-play simulation of an engineering briefing in an ESP course is a multi-level methodological model that combines genre accuracy, problem-oriented content, and interactive communication. Its pedagogical value lies in the fact that students learn not only to speak English about technical issues but also to act within a real professional genre, which is a prerequisite for successful future engineering practice.

The analysis of defects, failures, and nonconformities is one of the most responsible and communicatively rich forms of an engineer's professional activity. Unlike engineering briefings, which are mainly oriented toward informing and coordination, defect analysis involves deep immersion in a problematic situation, collective understanding of its causes, and the development of solutions with both technical and organisational consequences. Highlighting this can help educators see their role in guiding students toward shared responsibility and professional maturity. In this context, the genre of defect analysis is a highly valuable object for ESP instruction because it combines speaking activity with critical thinking, argumentation, and professional responsibility.

From the standpoint of the genre approach, defect analysis can be viewed as a type of problem-oriented professional discourse with a clearly outlined structure, a set of typical speech functions, and specific pragmatics. The communicative purpose of this genre is not merely to describe a malfunction but primarily to establish cause-and-effect relationships, assess risks, and agree on corrective actions. For ESP teaching, this means developing students' ability to verbalise technical problems, propose well-grounded hypotheses, formulate assumptions cautiously, and reach professional consensus.

Structurally, the role-play simulation model "Defect Analysis" in ESP instruction can be presented as a sequence of interrelated stages, each serving a clear didactic function. The first stage is problem identification. Participants receive initial information about a defect or system failure, including symptom description, operating

conditions, time parameters, and possible consequences. Linguistically, this stage focuses on descriptive structures, professional terminology, and a neutral factual style typical of the initial phase of defect analysis.

The second stage—analysis of possible causes—is the core of the simulation and has a pronounced problem-oriented character. Here, students practice language for proposing hypotheses, using conditional constructions, modal verbs, and uncertainty markers. This stage is especially valuable for ESP because it links speaking activity with the logic of engineering thinking. The third stage—discussion and verification of assumptions—requires active interaction among participants. Questions, clarifications, and responses to others' statements play a key role here. Speech analysis at this stage allows us to observe how students manage professional interaction, distribute initiative, and reach a shared understanding of the problem.

The fourth stage—formulating corrective actions and recommendations—is oriented toward the outcome of defect analysis. In the role-play simulation, students must agree on proposals to eliminate the failure, prevent recurrence, or minimise risks. Linguistically, this stage develops skills in argumentation, persuasion, and collective decision-making. Importantly, speech must not only be grammatically correct but also pragmatically appropriate, as it reflects participants' professional responsibility.

The final stage is summarising and documenting the results of the analysis, in line with real engineering practices. In an instructional context, this stage allows practice in summarising, concluding, and defining next steps. It also establishes prerequisites for moving from spoken to written ESP genres, such as a defect report or a corrective action plan, thereby strengthening cross-genre integration.

The methodological value of the defect-analysis role-play model is enhanced by including a reflective component. After the simulation, students analyse their own speaking activity, the effectiveness of communicative strategies, and the extent to which their speech matches genre requirements.

Pedagogically, the role-play simulation of defect analysis performs several important functions in ESP instruction. First, it provides a high level of authenticity by reproducing real professional situations with typical linguistic and cognitive challenges. Second, it develops professionally significant communicative skills that cannot be formed through traditional exercises. Third, such simulation fosters students' understanding of the social responsibility of engineering communication, since decisions made during discussion have условно "real" consequences.

For the practical implementation of the proposed methodological models of role-play simulations in the ESP course, a set of engineering-related cases was developed, differing in industry domain, type of professional genre, and character of communicative tasks. In particular, the case "Cooling System Overheating" models a typical defect-analysis situation in mechanical engineering in which an emergency shutdown occurs without apparent mechanical damage. This situation encourages students to describe symptoms precisely, propose hypotheses, and collectively discuss possible causes and corrective actions.

The case "Delay in Launching a Production Line" targets the engineering briefing genre in an industrial engineering context and involves coordinating actions among project participants under time and organisational constraints. The primary focus is on structured informing, agreeing on next steps, and planning the launch of production processes.

In the case "Measurement Results Nonconformity," in the electronics domain, a defect analysis is modelled involving incorrect sensor readings. Working on this case requires clarifying initial data, analysing potential sources of error, and testing technical assumptions, which supports the development of speaking skills in critical analysis and argumentation.

The case "Change in Project Technical Requirements" reflects a typical project-engineering briefing situation in which a customer initiates changes late in development. Within this case, students practice language for explaining the consequences of such changes, arguing technical decisions, and reaching a compromise between technical capabilities and customer requirements.

A special place is occupied by the case “Failure of a Safety-System Element,” which models defect analysis in safety engineering. This case entails increased professional responsibility, as it requires risk assessment and the formulation of preventive measures, activating cautious, standards-oriented communicative strategies.

The case “Coordination of an Interdisciplinary Team” realizes the genre of an engineering briefing under conditions of cross-disciplinary interaction. It is aimed at developing skills of aligning roles, structuring information, and clearly distributing responsibility among representatives of different engineering divisions.

Finally, the case “Recurring Component Failure” in materials science models a defect-analysis situation involving systematic failures. Working with this case requires establishing cause-and-effect relationships, comparing alternative technical solutions, and making a well-grounded collective decision regarding modification or replacement of the component.

Overall, these cases aim to reassure educators that role-play simulations effectively integrate language and professional training, creating realistic contexts for developing oral communicative competence in engineering.

As a result of the study, it was established that modeling engineering briefings and defect analysis through role-play simulations specifically enhances professional communication skills because it ensures authenticity of the learning process, integration of linguistic and professional components, and the development of professionally significant communicative skills. The proposed simulation models enable students to act within real professional genres, articulate technical judgments with argumentation, and participate effectively in collective decision-making.

Prospects for further research, including empirically testing models and expanding genre range, should inspire curriculum developers and researchers to feel optimistic about shaping the future of engineering ESP education.

References

1. Burns A., Moore S. Questioning in simulated accountant–client consultations: exploring implications for ESP teaching // English for Specific Purposes. 2008. Vol. 27, no. 3. P. 322–337. DOI: https://doi.org/10.1016/j.esp.2007.12.001.
2. Bystrova B., Nemliy L., Paziura N., Vasiukovych O. Problem-based ESP methods for teaching future air traffic controllers to conduct radio exchange in non-routine situations // Advanced Education. 2019. Vol. 6, no. 12. P. 74–79. DOI: https://doi.org/10.20535/2410-8286.155041.
3. Demirdöken G., Atay D. Enhancing aviation English competency: a simulation-based approach for aspiring pilots // English for Specific Purposes. 2024. Vol. 76. P. 106–121. DOI: https://doi.org/10.1016/j.esp.2024.08.001.
4. Kovács G. Creating an interdisciplinary space: role-plays in teaching English for engineering // Acta Universitatis Sapientiae – Philologica. 2012. Vol. 4, no. 2. P. 395–408. ISSN 2068-2956 (online), ISSN 2067-5151 (print).

Література:

1. Burns A., Moore S. Questioning in simulated accountant–client consultations: exploring implications for ESP teaching // English for Specific Purposes. 2008. Vol. 27, no. 3. P. 322–337. DOI: https://doi.org/10.1016/j.esp.2007.12.001.
2. Bystrova B., Nemliy L., Paziura N., Vasiukovych O. Problem-based ESP methods for teaching future air traffic controllers to conduct radio exchange in non-routine situations // Advanced Education. 2019. Vol. 6, no. 12. P. 74–79. DOI: https://doi.org/10.20535/2410-8286.155041.
3. Demirdöken G., Atay D. Enhancing aviation English competency: a simulation-based approach for aspiring pilots // English for Specific Purposes. 2024. Vol. 76. P. 106–121. DOI: https://doi.org/10.1016/j.esp.2024.08.001.
4. Kovács G. Creating an interdisciplinary space: role-plays in teaching English for engineering // Acta Universitatis Sapientiae – Philologica. 2012. Vol. 4, no. 2. P. 395–408. ISSN 2068-2956 (online), ISSN 2067-5151 (print).

УДК 37.013:379.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-648-660

Андросова Наталя Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-4642-1244

Кулікова Світлана Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецтв, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-0397-6853

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ Й ТЕХНОЛОГІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз проблеми підготовки майбутнього вчителя до реалізації сучасних методів виховання та впровадження інноваційних технологій організації дозвіллєвої діяльності в системі позашкільної роботи. Обґрунтовано актуальність досліджуваної теми в контексті парадигмальних змін освітнього простору України, зумовлених глобальною цифровізацією, тривалою військовою агресією та складністю сучасної соціокультурної ситуації. Доведено, що в умовах постійних викликів роль педагога зазнає суттєвої трансформації: від традиційної трансляції знань до виконання функцій фасилітатора, аніматора та практичного психолога, здатного створювати безпечне, розвивальне та емоційно насичене виховне середовище.

У роботі розкрито архітектоніку дозвіллєвої діяльності як цілісного системного утворення, що охоплює мотиваційно-цільовий компонент (спрямований на актуалізацію внутрішніх інтересів дитини), змістово-діяльнісний складник (що інтегрує ігрові, пізнавальні й творчі активності) та результативно-оцінювальний аспект (орієнтований на набуття нових компетентностей та успішну соціалізацію). Авторами деталізовано ключові функції дозвілля – від рекреаційно-оздоровчої та едукаційної до соціалізуючої та креативної, кожна з яких виступає дієвим інструментом психоемоційної стабілізації здобувачів освіти.

Особливу увагу приділено методичному інструментарію позашкільної роботи. У статті представлено розгорнуту характеристику та конкретні приклади застосування широкого спектру інноваційних технологій: цифрові та дистанційні інструменти (віртуальні квести, цифровий сторітелінг), прикладні

методики (лепбукінг як засіб систематизації знань), театрально-мовленнєві та нейропедагогічні технології (спрямовані на розвиток емоційного інтелекту та арт-терапевтичне розвантаження).

Окремим вектором дослідження виступає аналіз прогресивного зарубіжного досвіду, зокрема мейкерства (Makerspace), практик усвідомленості (Mindfulness) та сервісного навчання (Service-Learning). Резюмовано, що системна інтеграція цих підходів у позашкільну діяльність є стратегічним ресурсом для формування життєстійкості (resilience), адаптивності та соціальної згуртованості дитини, забезпечуючи її гармонійний розвиток і психологічну реабілітацію в умовах соціокультурної невизначеності.

Ключові слова: дозвіллєва діяльність, підготовка вчителя, позашкільна робота, музичне виховання, життєстійкість, адаптивність особистості, інноваційні педагогічні технології, інтерактивні технології, методи виховання.

Androsova Natalia Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-4642-1244

Kulikova Svitlana Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Arts, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-0397-6853

TEACHER TRAINING FOR THE USE OF EDUCATIONAL METHODS AND TECHNOLOGIES OF ORGANIZING LEISURE ACTIVITIES IN OUT-OF-SCHOOL WORK

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis of the problem of preparing future teachers for the implementation of modern educational methods and the introduction of innovative technologies for organizing leisure activities in the system of out-of-school work. The relevance of the topic under study is substantiated in the context of paradigmatic changes in the educational space of Ukraine, caused by global digitalization, prolonged military aggression and the complexity of the modern socio-cultural situation. It is proven that in conditions of constant challenges, the role of the teacher undergoes a significant transformation: from the traditional transmission of knowledge to the performance of the functions of a facilitator, animator and practical psychologist, capable of creating a safe, developmental and emotionally rich educational environment.

The work reveals the architectonics of leisure activities as a holistic systemic formation, which includes a motivational and goal-oriented component (aimed at actualizing the child's internal interests), a content-activity component (integrating

game, cognitive and creative activities) and a result-evaluation aspect (oriented towards acquiring new competencies and successful socialization). The author details the key functions of leisure - from recreational and health-improving and educational to socializing and creative, each of which acts as an effective tool for the psycho-emotional stabilization of students.

Particular attention is paid to the methodological tools of extracurricular work. The article presents a detailed description and specific examples of the application of a wide range of innovative technologies: digital and remote tools (virtual quests, digital storytelling), manual methods (lapbooking as a means of systematizing knowledge), theatrical and speech and neuropedagogical technologies (aimed at the development of emotional intelligence and art-therapeutic unloading).

A separate vector of the study is the analysis of progressive foreign experience, in particular makerspace, mindfulness practices and service-learning. It is summarized that the systematic integration of these approaches into extracurricular activities is a strategic resource for the formation of resilience, adaptability and social cohesion of the child, ensuring his harmonious development and psychological rehabilitation in conditions of socio-cultural uncertainty.

Keywords: leisure activities, teacher training, extracurricular work, musical education, resilience, personality adaptability, innovative pedagogical technologies, intractive technologies, educational methods.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку національної системи освіти характеризується глибокою трансформацією змісту й форм педагогічної взаємодії, за якої роль учителя виходить далеко за традиційні межі простої трансляції академічних знань. У глобалізованому світі, де цифрова революція змінила способи комунікації, а тривала військова агресія проти України зруйнувала звичні соціальні структури, постає нагальна потреба в переосмисленні місії педагога як архітектора безпечного й розвивального виховного простору. За таких умов сфера позашкільної й позакласної діяльності перестає бути другорядною, набуваючи ознак стратегічного ресурсу для соціального захисту, ментального відновлення й всебічного гармонійного розвитку особистості. Позашкільна діяльність та фахово організоване дозвілля стають тим унікальним, емоційно насиченим майданчиком, де відбувається м'яка, неформальна соціалізація учнів, розкриття їхнього прихованого творчого потенціалу та кристалізація ціннісних орієнтирів у значно гнучкіших і демократичніших межах, ніж це дозволяє регламентований шкільний урок.

Особливої гостроти питанню підготовки вчителя додає складність сучасної соціокультурної ситуації через постійну невизначеність, загрозу фізичній безпеці дітей та необхідність їхньої адаптації до життя в умовах масштабної соціальної кризи.

Як слушно зазначають дослідники, сучасний учитель має володіти здатністю формувати професійну компетентність у надскладних умовах,

відповідаючи на виклики часу шляхом розвитку емпатії, патріотизму й національної ідентичності здобувачів освіти [13, с 148].

Соціокультурний контекст, оновлені державні концепції і стандарти наголошують, що вчитель – професіонал з початкової освіти, ще у період здобуття фаху в університеті, має усвідомити багатогранність спеціальності. Вчитель сьогодення виконує ролі фасилітатора, аніматора, іноді й практичного психолога. Такий педагог повинен уміти не лише змістовно наповнити вільний час дитини, а й трансформувати його на потужний інструмент психологічного розвантаження, що є життєво необхідним для подолання наслідків воєнного стресу та соціальної ізоляції [6, с. 24].

У цьому контексті критичного значення набуває оволодіння інноваційними дозвіллєвими технологіями, адаптованими до роботи в умовах змішаного й дистанційного навчання. Цифрова трансформація освіти, що стала вимушеною відповіддю на пандемію та воєнний стан, вимагає від учителя високого рівня методичної підготовки саме в цифровому середовищі [7]. Компетентність педагога з організації дозвілля в дистанційному форматі вже не може обмежуватися лише використанням відеоконференцій; вона передбачає глибоке освоєння специфічних інструментів створення інтерактивного контенту, гейміфікованих платформ і віртуальних просторів для спільної творчості. Особливості підготовки вчителя до роботи в умовах змішаного навчання полягають у здатності гармонійно поєднувати безпосередню емоційну взаємодію з цифровими методами стимулювання пізнавальної та творчої активності учнів [8].

Відтак, ключовим завданням сучасної педагогічної науки є теоретичне обґрунтування й практичне впровадження нових підходів до підготовки майбутніх учителів, готових використовувати методи виховання не як сукупність догм, а як живий, динамічний інструментарій впливу. Це стосується, зокрема, інтеграції різних видів діяльності – від театрально-мовленнєвих методик до створення інноваційних лепбуків, що дозволяють дитині відчути радість пізнання й творчості навіть за екраном монітора [8]. Тільки за умови оволодіння такими синтетичними технологіями вчитель зможе ефективно протистояти деструктивним впливам сучасного світу, перетворюючи дозвіллєву діяльність на простір стійкості (resilience), де кожен учень знайде підтримку для свого особистісного зростання всупереч складним зовнішнім обставинам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема підготовки педагогічних кадрів до виховної та дозвіллєвої роботи перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, що зумовлено стратегічною важливістю позашкільного простору для розвитку особистості.

Фундаментальні аспекти гуманістичного виховання й формування духовних цінностей дитини висвітлені у працях І. Беха, тоді як теоретико-методичні засади функціонування позашкільної освіти як цілісної системи ґрунтовно досліджено В. Вербицьким, Г. Пустовітом та ін. Окрему увагу специфіці педагогіки дозвілля й методиці організації вільного часу школярів

присвятили О. Романова, Т. Сушенко та ін., які розглядають дозвіллєву сферу як ключовий простір для творчої самореалізації та соціального загартування молоді.

У контексті світового наукового досвіду особливої ваги набувають розробки представників західних шкіл, чиї теорії дозволяють глибше зрозуміти психологічну природу залученості дитини до активного відпочинку. Це, зокрема, концепція «серйозного дозвілля» Роберта Стеббінса (Robert Stebbins), теорія «потоку» як стану найвищої продуктивності у діяльності Міхая Чіксентмігаї (Mihaly Csikszentmihalyi), а також ідеї Кена Робінсона (Ken Robinson) щодо розвитку креативності як базової навички XXI століття.

Важливе значення для розуміння мотивації учнів у процесі виховання мають праці Керол Двек (Carol Dweck) про психологію саморегуляції та гнучкого мислення, що є критично важливим для підготовки вчителя-фасилітатора.

Проблеми адаптації педагогів до роботи в умовах цифрового середовища й методичної підготовки вчителів до використання інноваційних технологій висвітлені у роботах Н. Котелянець, Ю. Котелянець та ін.

Авторський колектив Т. Прибора, Н. Цуканова та ін. розкривають особливості формування професійної компетентності вчителя початкової школи на тлі масштабної військової агресії, акцентуючи увагу на використанні таких інноваційних засобів, як лепбуки й дистанційні платформи. Водночас О. Горська, Л. Кіндей та ін. наголошують на потребі застосування інноваційних технологій розвитку критичного й образного мислення, ейдетики, казкотерапії та нейролінгвістичного програмування для розвитку мовлення здобувачів освіти й забезпечення їм активної інтелектуальної діяльності як запоруки вибору якісного дозвілля в майбутньому. Особливе значення в сучасних умовах має підготовка вчителя до художньо-естетичного виховання як засобу психологічної реабілітації. Вагомий внесок у розробку цієї проблематики внесла Н. Сулаєва, яка розглядає підготовку вчителя до поліхудожньої діяльності в умовах відкритого освітнього простору.

Питання розвитку творчого потенціалу особистості засобами мистецтва в позашкільній роботі ґрунтовно аналізує О. Отич, наголошуючи на інтегративній природі мистецької освіти. Специфіку музичного виховання як інструменту соціалізації та емоційної регуляції в дозвіллєвій сфері досліджують Л. Паньків, О. Реброва та ін., акцентуючи увагу на важливості музично-педагогічної фасилітації тощо.

Метою статті є теоретичне обґрунтування й розкриття змістових характеристик підготовки вчителя до реалізації методів виховання й упровадження сучасних технологій організації дозвіллєвої діяльності в системі позашкільної та позакласної роботи.

Виклад основного матеріалу. Ефективна підготовка майбутнього вчителя до позашкільної роботи й організації дозвілля в сучасних умовах є складним

багатовекторним процесом, що ґрунтується на глибокому розумінні природи дозвілля як специфічного соціально-педагогічного феномену.

У сучасному науковому дискурсі дозвіллєва діяльність трактується не просто як вільний від навчання час, а як усвідомлена форма активності особистості, що спрямована на саморозвиток.

Зокрема, О. Радул визначає дозвілля як стратегічний простір для самореалізації та соціалізації вчителя й учня, де відбувається гармонізація внутрішнього світу дитини через добровільний вибір занять у мінливому соціокультурному середовищі [6, с. 26].

У зарубіжній науковій думці класичне визначення Ж. Дюмазедьє (Joffre Dumazedier) характеризує дозвілля як сукупність занять, яким людина віддається за власним бажанням задля відпочинку, розваги або самоосвіти після звільнення від професійних, сімейних і соціальних обов'язків [10].

Логіка підготовки педагога вимагає детального аналізу структури дозвіллєвої діяльності, яка в працях вітчизняних дослідників, зокрема В. Вербицького та Г. Пустовіта постає як цілісне системне утворення, що має багаторівневу організацію [1].

Базовим компонентом є мотиваційно-цільовий складник, що ґрунтується на внутрішніх інтересах та установках дитини. Як зазначає Керол Двек (Carol Dweck), формування «мислення росту» й внутрішньої мотивації є фундаментальним для будь-якої успішної активності у вільний час, оскільки саме установка на розвиток дозволяє дитині обирати складніші й цікавіші види діяльності [11].

На практиці вчитель реалізує цей компонент через діагностику запитів учнів, наприклад, ініціюючи волонтерський проєкт «Мистецька допомога», де мотивацією слугує усвідомлене прагнення дитини до соціальної значущості через виготовлення сувенірів для підтримки громад.

Змістово-діяльнісний компонент охоплює весь спектр активностей від ігрової до художньо-естетичної й дослідницької праці. У дослідженнях українських науковців підкреслюється, що в умовах змішаного навчання зміст дозвілля має бути максимально інтегративним, поєднуючи фізичну активність із когнітивним розвитком, що також передбачає включення музичних елементів у будь-яку дозвіллєву активність: від фонового супроводу творчих майстерень до використання музично-ритмічних вправ для психологічного розвантаження [8]. Прикладом реалізації цього компонента є створення тематичних цифрових виставок, де зміст позашкільної роботи трансформується у творчий пошук інформації та її візуалізацію.

Результативно-оцінювальний компонент полягає у набутті нових компетентностей та успішній соціалізації. За теорією «потоку» Міхая Чіксентмігаї (Mihaly Csikszentmihalyi), результатом якісного дозвілля є стан глибокого задоволення від діяльності, що на практиці виражається у зростанні впевненості дитини, її здатності до рефлексії та гнучкої адаптації до нових умов [9].

При цьому дозвілля реалізує низку життєво важливих функцій, кожна з яких потребує специфічної методичної уваги вчителя. Так, рекреаційно-оздоровча функція забезпечує відновлення психоемоційних сил і зняття стресу, що є критичним в умовах воєнного стану й цифрового перенавантаження, отже важливого значення набуває музична терапія як метод дозвіллєвої роботи. Методичним прикладом є використання технології «активного слухання» або вокальних вправ на дихання, що дозволяють дітям знизити рівень тривожності.

Едукаційна функція спрямована на неформальне навчання через залучення до нових знань у цікавій, ненав'язливій формі. Яскравим прикладом є використання віртуальних лабораторій або інтерактивних подорожей, де вчитель через гру стимулює пізнавальний інтерес учнів, значно розширюючи рамки шкільної програми [2].

Соціалізуюча функція допомагає дитині засвоювати соціальні норми та ролі в неформальних обставинах. О. Радул та ін. вказують на важливість групових форм роботи у позашкільний час для формування національної ідентичності та соціальної згуртованості, що на практиці може втілюватися через організацію дискусійних платформ або онлайн-клубів, де діти вчаться діалогу, емпатії та співпраці [5, с. 218].

Нарешті, креативна функція стимулює розвиток творчого потенціалу особистості як вищої форми самовираження. Як стверджує Кен Робінсон (Ken Robinson), творчість у дозвіллі дозволяє людині знайти свою стихію, що є ключем до особистісного щастя [16]. Прикладом реалізації цієї функції є музично-театральні перформанси, де через імпровізацію дитина долає психологічні бар'єри.

Одним із центральних аспектів методичної підготовки вчителя стає оволодіння широким спектром інноваційних технологій організації дозвілля, серед яких стратегічне місце посідають цифрові інструменти. В умовах змішаного навчання педагог має впевнено оперувати засобами цифрового середовища, перетворюючи їх на динамічні майданчики для творчої взаємодії та психологічного розвантаження [13]. Сутність цифрових дозвіллєвих технологій полягає у створенні інтерактивного контенту, що стимулює дитину до активної позиції навіть за екраном монітора. Прикладом такої роботи може бути організація вчителем віртуального квесту «Скарби мого краю», де учні через розв'язання логічних завдань на платформі Genially не лише здобувають нові знання, а й тренують навички прийняття рішень у ситуаціях вибору, що безпосередньо сприяє їхній адаптивності [13].

В умовах дистанційного навчання вчитель може також використовувати інтерактивні музичні платформи (наприклад, Chrome Music Lab, Incredibox), що дозволяють дітям створювати власні композиції без спеціальної музичної освіти тощо.

Окрім віртуальних квестів, особливої ваги в підготовці вчителя набуває технологія цифрового сторітелінгу, яка дозволяє дітям через створення власних

мультимедійних історій осмислювати складні життєві події та транслювати власні цінності [7]. Методично це можна реалізувати через проєкт «Мій герой – це я», де школярі за допомогою сервісів Canva або StoryJumper створюють цифрові книги чи комікси про подолання труднощів вигаданим персонажем. Це дозволяє в ігровій формі застосувати метод проєкції, допомагаючи дитині вербалізувати власні переживання й моделювати успішні стратегії поведінки, що є критично важливим для зміцнення життєстійкості.

Уваги заслуговує й музично-ритмічна технологія Body Percussion (музика тіла), сутність якої полягає у використанні власного тіла як музичного інструменту (плески, тупіт, клацання). Методично це реалізується через ритмічні ігри, які не потребують спеціального інвентарю, що є ідеальним для роботи в укриттях або в умовах обмежених ресурсів. Як зазначає Л. Паньків, такі вправи розвивають координацію, концентрацію уваги та забезпечують потужний ефект групової згуртованості [4].

Паралельно з цифровізацією великого значення набувають прикладні технології, зокрема використання лепбуків (lapbook). Сутність цієї технології полягає у створенні тематичної інтерактивної папки, що є результатом самостійного дослідження та творчого самовираження дитини [13]. Методично це реалізується через заняття-майстерню, наприклад «Світ моїх захоплень», де дитина власноруч створює рухомі елементи, кишеньки та схеми, присвячені своїм хобі. Така діяльність не лише структурує знання, а й дає дитині відчуття контролю над процесом творення й впорядкування власного простору, що є базовою потребою в умовах соціокультурної нестабільності [13].

Інноваційним підходом, що потребує спеціальної підготовки вчителя, є технологія нейропедагогічного дозвілля, яка базується на методах арт-терапевтичної стабілізації психоемоційного стану [12]. Конкретним прикладом є методика нейрографічного малювання «Лінія спокою», де вчитель пропонує дітям під час дозвіллєвої години малювати абстрактні лінії, округляючи гострі кути, що дозволяє трансформувати внутрішню напругу в гармонійні візуальні образи. Така технологія виконує рекреаційну функцію та вчить дитину методам саморегуляції, які вона може використовувати самостійно у стресових ситуаціях.

На особливу увагу заслуговують театрально-мовленнєві технології, які є незамінними для розвитку емоційного інтелекту й комунікативної адаптивності. Сутність театралізації у дозвіллі полягає в ігровій апробації різних життєвих сценаріїв у безпечному мистецькому просторі, що дозволяє вчителю професійно знімати психологічні бар'єри у дітей [12]. Конкретним методичним прикладом є використання елементів форум-театру, де учні розігрують конфліктну ситуацію, а потім спільно шукають способи її конструктивного розв'язання, змінюючи дії головного героя. Це безпосередньо працює на формування стратегій подолання труднощів і розвиток емпатії у реальному житті.

Сучасна позашкільна робота також вимагає впровадження технології гібридної гейміфікації задля гармонійного поєднання фізичної активності із

доповненою реальністю [14]. Прикладом може слугувати дозвіллєвий проєкт «QR-код квест у парку», де діти за допомогою смартфонів шукають приховані підказки в реальному середовищі, які відкривають доступ до інтелектуальних завдань чи спортивних вправ. Така технологія стимулює рухову активність, розвиває навички орієнтування й командної взаємодії, що є важливим аспектом соціалізації в умовах змішаного формату спілкування. Крім того, підготовка вчителя має орієнтуватися на інтегративні технології, що поєднують мистецтво, рух та інтелект у єдиному виховному процесі [14]. В якості прикладу може виступати екологічний проєкт «Еко-майбутнє», де діти знімають короткі відео для соціальних мереж у стилі TikTok-челенджів, поєднуючи екологічну просвіту з медіатворчістю та соціальною активністю [8]. Це дозволяє вчителю використовувати актуальні для дітей інструменти з метою виховання відповідальності й громадянської позиції майбутніх поколінь.

Враховуючи прогресивний зарубіжний досвід, підготовка вчителя до організації дозвілля в нашій країні має суттєво збагачуватися технологією Makerspace (мейкерство), яка базується на концепції «навчання через конструювання» Мітчелла Резніка [15] та ідеях Сеймура Пейперта [14]. Сутність цієї технології полягає у створенні відкритого творчого простору, де дитина перетворюється зі споживача на творця, використовуючи як традиційні інструменти, так і сучасні засоби моделювання. Методично це можна реалізувати, наприклад, через проєкт «Лабораторія апсайклінгу», де учні в позашкільний час конструюють роботів або корисні побутові речі з вторинної сировини, поєднуючи основи інженерії з художнім дизайном. Така діяльність не лише розвиває дрібну моторику та системне мислення, а й формує екологічну відповідальність і здатність до нестандартного вирішення проблем у ситуації обмежених ресурсів.

У музичному контексті технологію Makerspace можна трансформувати в створення «шумових оркестрів» із побутових предметів або виготовлення саморобних інструментів (технологія DIY – Do It Yourself), що поєднує інженерне мислення з художнім дизайном та музичною творчістю.

Не менш актуальною для впровадження у вітчизняний освітній простір постає технологія Mindfulness (уважність), що активно популяризується Джоном Кабат-Зінном [12] і сьогодні практикується в закладах освіти Великої Британії та США для зміцнення психологічного здоров’я здобувачів освіти. Сутність даної технології полягає в систематичному використанні вправ на концентрацію уваги та емоційну саморегуляцію. Методичним прикладом може слугувати дозвіллєва практика «Погода моїх емоцій», під час якої педагог пропонує дітям за допомогою спеціальних мобільних застосунків або візуальних карток ідентифікувати свій внутрішній стан і виконати коротку медитацію для його гармонізації. Впровадження цієї технології в позашкільну роботу дозволяє вчителю ефективно працювати з тривожністю учнів, розвиваючи їхню здатність до самодопомоги й емоційну стійкість у кризових обставинах.

У позашкільній музичній роботі технологія Mindfulness може реалізуватися через практики «усвідомленого слухання» (Soundscape) –вчитель пропонує дітям сконцентруватися на звуках навколишнього середовища або фрагментах класичної музики для стабілізації емоційного стану.

Вагоме місце у структурі дозвіллєвої діяльності має посісти технологія Service-Learning (служіння через навчання), яку в контексті інтеграції різних видів діяльності досліджує Н. Сулаєва [16]. Ця технологія є фундаментом громадянського виховання в країнах Європейського Союзу. Сутність підходу полягає в інтеграції освітнього процесу з вирішенням реальних соціальних проблем громади. Методично це можна реалізувати, наприклад, через довготривалий проєкт «Опікуни чотирилапих», у межах якого діти не лише вивчають потреби притулків для тварин, а й організовують благодійні ярмарки, створюють інформаційні плакати та відвідують тварин для соціалізації.

У музичній сфері це може бути проєкт «Мистецька підтримка», де школярі готують музичні вітання або онлайн-концерти для людей похилого віку, захисників чи дітей у лікарнях. Така діяльність виходить за межі простої розваги, оскільки формує в дитині почуття соціальної значущості, емпатію та активну громадянську позицію, що є невід'ємною частиною успішної адаптації в демократичному суспільстві.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що підготовка вчителя до використання методів виховання та технологій дозвіллєвої діяльності у позашкільній роботі постає сьогодні не просто як складник професійної освіти, а як фундаментальний запит сучасної соціокультурної дійсності. В умовах масштабних трансформацій, зумовлених військовими викликами та цифровою революцією, педагог має перетворитися на справжнього архітектора емоційно безпечного середовища, де дозвілля виступає не лише формою відпочинку, а потужним інструментом формування життєстійкості та адаптивності дитини [3, с. 31].

Проведений аналіз дозволив визначити, що ефективність дозвіллєвої діяльності безпосередньо залежить від глибини розуміння вчителем її внутрішньої архітектоніки. Кожен структурний компонент, починаючи від мотиваційно-цільового та завершуючи результативно-оцінювальним, вимагає від педагога гнучкості й здатності до швидкої зміни ролей. Використання інноваційного інструментарію, що охоплює цифрові віртуальні квести, технологію цифрового сторітелінгу, театрально-мовленнєві методики та прикладну технологію лепбукінгу, дозволяє наповнити вільний час учнів глибоким ціннісним змістом, навіть за умов дистанційного формату взаємодії.

Важливим висновком є необхідність імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в національну освітню практику. Технології мейкерства, майндфулнесу й сервісного навчання відкривають нові горизонти для виховання відповідальної, креативної та емоційно стійкої особистості, здатної не лише споживати культурні надбання, а й активно творити їх для блага своєї громади;

інтеграція музичного виховання в дозвіллєву діяльність (через технології Body Percussion, цифрове музичне мейкерство, арт-терапевтичні вправи) дозволяє створити «простір стійкості» (resilience) для учнів, де кожен школяр знаходить необхідну підтримку для особистісного зростання всупереч складним зовнішнім обставинам.

Перспективи подальших наукових розвідок цього напряму вбачаються у детальному вивченні методик арт-терапевтичної стабілізації та реабілітації дітей засобами дозвілля в повоєнний період, засобів і технологій зміщення акцентів усвідомлення вибору дозвіллєвої діяльності дітьми молодшого шкільного віку в бік довільного спортивного й інтелектуального; потенціалу сучасних форм взаємодії громадських організацій з освітніми закладами у сфері якісних дозвіллєвих послуг.

Література:

1. Вербицький В. В. Позашкільна освіта: розвиток, проблеми, перспективи: монографія. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 240 с.

2. Горська О. О., Кіндей Л. Г. Інноваційні підходи до розвитку мовлення здобувачів дошкільної та початкової освіти в сучасному освітньому просторі. *Сучасна освіта в Україні: виклики та ііновації в XXI столітя: колективна монографія [електронне видання] / за заг. ред. проф. Я. В. Галети*. Дніпро: Середняк Т. К., 2025. С. 312–357. Режим доступу: http://doi.org/10.36550/978-617-8540-83-8-16

3. Морзе Н. В. Формування цифрової компетентності вчителів. *Інформаційні технології в освіті.* 2021. № 48. С. 25–42.

4. Паньків Л. Body Percussion як засіб розвитку ритмічного чуття та емоційного розвантаження підлітків у позашкільний час. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2023. № 8. С. 56–62.

5. Радул О., Андросова Н., Баранюк І. Вчитель і суспільство: історія і сучасність. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. Вип. 1(12). С. 216–224.

6. Радул О., Ткаченко О., Прибора Т. Зміст виховання у закладах дошкільної освіти в сучасному світі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 9. С. 24–31.

7. Abramova O. V., Vdovenko V. V. Pedagogical features of using modern educational technologies in the process of education of seekers of education. *Modern approaches to ensuring sustainable development: Monograph*. Katowice: University of Technology in Katowice Press, 2023. P. 107–118.

8. Androsova N., Tsukanova N., Demchenko Y., Prybora T., Tkachenko O. Formation of Professional Competence of Future Primary School Teachers Against the Background of Large-Scale Military Aggression. *Journal of Curriculum and Teaching.* 2023. Vol. 12, № 3. P. 11–18.

9. Csikszentmihalyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience. New York: Harper Perennial, 2008. 336 p.

10. Dumazedier J. Toward a Society of Leisure. New York: Free Press, 1967. 307 p.

11. Dweck C. S. Mindset: The New Psychology of Success. New York: Ballantine Books, 2016. 320 p.

12. Kabat-Zinn J. Wherever You Go, There You Are: Mindfulness Meditation in Everyday Life. New York: Hyperion, 1994. 304 p.

13. Kotelianets N., Kindei L., Nikitina O. The Problem of Methodological Training of Future Teachers in the Digital Environment. *Journal of Curriculum and Teaching.* 2022. Vol. 11, № 5. P. 146–154.

14. Resnick M. Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play. Cambridge: MIT Press, 2017. 208 p.

15. Robinson K. Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education. New York: Viking, 2015. 320 p.

16. Sulaieva N. Training of future teachers for polyartistic activity in the open educational space. *Educational Discourse.* 2021. Vol. 33, No 5. P. 45–58.

References:

1. Verbytskyy, V. V. (2018). Pozashkilna osvita: rozvytok, problemy, perspektyvy: monohrafiya [Out-of-school education: development, problems, prospects: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Horska, O. O., Kindey, L. H. (2025). *Innovatsiyni pidkhody do rozvytku movlennya zdobuvachiv doshkilnoyi ta pochatkovoyi osvity v suchasnomu osvitnomu prostori. Suchasna osvita v Ukrayini: vyklyky ta iinovatsiyi v KHKHI stolittya: kolektyvna monohrafiya [elektronne vydannya] / za zah. red. prof. YA. V. Halety.* [Innovative approaches to the development of speech of preschool and primary school students in the modern educational space. Modern education in Ukraine: challenges and innovations in the XXI century: collective monograph [electronic edition] / edited by Prof. Ya. V. Galeta. Dnipro. http://doi.org/10.36550/978-617-8540-83-8-16 [in Ukrainian].

3. Morze, N. V.(2021). *Formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti vchyteliv.* [Formation of digital competence of teachers]. *Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti - Information technologies in education*, 48. 25–42. Kyiv [in Ukrainian].

4. Pankiv, L. (2023). *Body Percussion yak zasib rozvytku rytmichnoho chuttya ta emotsiy-noho rozvantazhennya pidlitkiv u pozashkil'nyy chas.* [Body Percussion as a means of developing rhythmic sense and emotional relief of adolescents in extracurricular time]. *Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi - Musical Art in the Enlightenment Discourse*, 8. 56–62. Kyiv [in Ukrainian].

5. Radul, O., Androsova, N., Baranyuk, I. (2024). *Vchytel i suspilstvo: istoriya i suchasnist* . [Teacher and society: history and modernity]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita - Social work and social education*, 1(12), 216–224. Kyiv [in Ukrainian].

6. Radul, O., Tkachenko, O., Prybora, T. (2024). *Zmist vykhovannya u zakladakh doshkil'noyi osvity v suchasnomu sviti.* [The content of education in preschool educational institutions in the modern world]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky - Scientific notes. Series: Pedagogical sciences*. 9, 24–31. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

7. Abramova, O. V., Vdovenko, V. V. (2023). Pedagogical features of using modern educational technologies in the process of education of seekers of education. Modern approaches to ensuring sustainable development: Monograph. Katowice: University of Technology in Katowice Press. Katowice. [in English].

8. Androsova, N., Tsukanova, N., Demchenko, Y., Prybora, T., Tkachenko, O. (2023). Formation of Professional Competence of Future Primary School Teachers Against the Background of Large-Scale Military *Aggression. Journal of Curriculum and Teaching*. 12 (3), 11–18. [in English].

9. Csikszentmihalyi, M. (2008). Flow: The Psychology of Optimal Experience. New York: Harper Perennial, 336. New York [in English].

10. Dumazedier, J. (1967). Toward a Society of Leisure. New York: Free Press, 307. New York [in English].

11. Dweck, C. S. (2026). Mindset: The New Psychology of Success. New York: Ballantine Books, 320. New York [in English].

12. Kabat-Zinn, J. (1994). Wherever You Go, There You Are: Mindfulness Meditation in Everyday Life. New York: Hyperion, 304. New York [in English].

13. Kotelianets, N., Kindei, L., Nikitina, O. (2022). The Problem of Methodological Training of Future Teachers in the Digital Environment. *Journal of Curriculum and Teaching*. 11 (5), 146–154. [in English].

14. Resnick, M. (2017). Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers and Play. Cambridge: MIT Press, 208. [in English].

15. Robinson, K. (2015). Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education. New York: Viking, 320 p. New York [in English].

16. Sulaieva, N. (2021). Training of future teachers for polyartistic activity in the open educational space. *Educational Discourse*. 33 (5), 45–58. [in English].

УДК 37.091:378.014

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-661-674

Анічкіна Олена Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри хімії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0003-4843-0707

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ, НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ІМПЛІКАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті здійснено аналітичний огляд сучасних глобальних тенденцій розвитку вищої освіти та національних викликів природничої освіти, зокрема у контексті підготовки фахівців природничих спеціальностей і кадрового резерву викладачів природничих дисциплін. Визначено вплив пріоритетних тенденцій розвитку вищої освіти (цифровізація, компетентнісний підхід, інтернаціоналізація тощо) на трансформацію змісту, форм і результатів професійної підготовки. Проаналізовано специфіку української системи вищої освіти в умовах війни, демографічних змін та інтеграції до Європейського освітнього простору, що проявляється у структурних і концептуальних реформах, адаптації освітніх стандартів, модернізації лабораторної інфраструктури та впровадженні цифрових технологій у освітній процес. Висвітлено взаємозв'язок між розвитком закладів вищої освіти, освітнім процесом, природничою освітою та людським капіталом як ключовими складниками модернізації системи. Встановлено, що ефективна трансформація вищої природничої освіти потребує системного оновлення змісту освітніх програм, ресурсного забезпечення, удосконалення методик викладання, цифрової та міждисциплінарної інтеграції, а також стратегій професійного розвитку викладачів у відповідь на соціальну турбулентність та невизначеність. Результати дослідження демонструють, що сучасні трансформації української природничої освіти формують нові вимоги до професійної підготовки фахівців і діяльності викладачів, а системне впровадження змін є ключовим для підвищення якості освіти та сталого розвитку академічного середовища в умовах глобальних і локальних викликів.

Ключові слова: професійна підготовка; професійна освіта; вища освіта; природничі спеціальності; викладач закладу вищої освіти; трансформація освіти; тенденції розвитку вищої освіти; кадровий резерв; стандарти вищої освіти.

Anichkina Olena Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Chair of the Department of Chemistry, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0003-4843-0707

TRANSFORMATION OF HIGHER NATURAL SCIENCE EDUCATION: GLOBAL TRENDS, NATIONAL CHALLENGES AND IMPLICATIONS FOR PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. This article provides an analytical review of contemporary global trends in higher education and national challenges in natural sciences education in Ukraine, particularly regarding the training of specialists and the faculty reserve of higher education institutions. The study examines the impact of digitalization, internationalization, competency-based approaches, and the integration of sustainable development and social responsibility strategies on the transformation of content, forms, and outcomes of professional training. It highlights the specific features of the Ukrainian higher education system under conditions of war, demographic changes, and integration into the European Higher Education Area, including structural reforms, adaptation of standards, modernization of laboratory infrastructure, and implementtation of digital technologies. The interrelation between institutional development, the educational process, natural sciences education, and human capital is emphasized as a key element of systemic modernization. The findings indicate that effective transformation requires systematic curriculum updates, resource provision, enhancement of teaching methodologies, digital and interdisciplinary integration, and professional development strategies for faculty in response to social turbulence and uncertainty. The study demonstrates that ongoing transformations in Ukrainian natural sciences education create new requirements for professional training and faculty activity, with systematic implementation of changes being essential for improving education quality and supporting sustainable development of the academic environment amid global and local challenges.

Keywords: professional training; professional education; higher education; natural sciences; higher education faculty; education transformation; higher education development trends; faculty reserve; higher education standards.

Постановка проблеми. Глибокі трансформаційні зміни вищої освіти, що відбуваються в сучасних умовах, зумовлені глобалізацією, цифровізацією, зростаючими динамічними вимогами до компетентностей випускників і соціальними викликами, зміною особистої пріоритетності спеціальностей та потреб суспільства в фахівцях наукоємних і високотехнологічних професій тощо. Основними чинниками світової модернізації вищої освіти виступають: широка інтеграція цифрових технологій в освітній процес і наукові дослідження; реалізація міждисциплінарного підходу в освітніх програмах із метою розширення поля професійної придатності та наукового пошуку; набуття соціальної відповідальності для підготовки фахівців здатних діяти з огляду на суспільні, етичні наслідки професійної діяльності, як основи сталого розвитку; інтенсивний розвиток компетентностей XXI століття, що забезпечують підвищення реалістичності навчання, зокрема креативності, аналітичного мислення,

підприємницьких навичок тощо. Українська система вищої освіти перебуває під впливом додаткових чинників: викликів війни, тотальних реформ, демографічних змін та інтеграції до Європейського освітнього простору.

Особливої уваги потребує підготовка фахівців природничих спеціальностей в умовах ступеневої освіти, адже при визнаній світовій потребі, більше чверті століття спостерігається катастрофічне спадання інтересу здобувачів до вступу на такі спеціальності. Це пояснюється поєднанням низки викликів: застаріла лабораторна інфраструктура, що формує значний розрив між рівнем компетентностей сформованих в закладі вищої освіти та необхідних для реалізації професійної діяльності на робочому місці [1]; значна спадковість у викладанні, переважання традиційних методів навчання над активними та інтерактивними, слабке включення цифрових інструментів у освітню діяльність [2, 3]; обмеження можливості міждисциплінарної освітньої та дослідницької діяльності через брак кадрів, здатних реалізовувати такі освітні програми не як набір освітніх компонент, а як глибоко інтегровані курси, з яскраво вираженим міждисциплінарним змістом [4]; значний дефіцит компетентностей здобувачів вищої освіти з природничих наук, сформований в умовах ускладнень реалізації освітньої діяльності в закладах загальної середньої освіти, що потребує подолання освітніх втрат на початковому етапі здобуття вищої освіти, а, відтак, знижує інтенсивність формування інноваційного потенціалу.

Складна система викликів і особливостей реалізації вищої освіти потребує створення цілісної моделі комплексного вдосконалення вищої природничої освіти, що поєднає український досвід із закордонними практиками та забезпечить формування кадрового резерву не тільки фахівців природничих спеціальностей, а й, в умовах ступеневої освіти, викладачів природничих дисциплін закладів вищої освіти, які спроможні здійснювати інноваційну професійну діяльність в умовах невизначеності. Пошук ефективних шляхів модернізації вищої природничої освіти є пріоритетним завданням впровадження нового покоління стандартів вищої освіти для формування актуальних компетентностей фахівців, відповідно до вимог суспільства та ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні глибокі структурні та концептуальні трансформації освіти відображаються низкою домінантних тенденцій, що визначають пріоритетний напрямок розвитку вищої освіти та її роль в суспільстві.

По-перше, увага зосереджена на цифровізації та цифровій трансформації освіти й розвитку цифрових компетентностей учасників освітнього процесу. Цифрові компетентності визначені ключовими для ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі [5, 6] та адаптації до цифрової педагогіки, творення якої не обмежується технічними аспектами, а включає структурні та педагогічні зміни, адже передбачає створення нових моделей викладання та здобуття освіти, а відповідно потребує розбудови інституційних стратегій цифрової трансформації [7-9].

По-друге, інтернаціоналізація освіти як складова глобальної освітньої трансформації. Глобалізація вищої освіти призводить до розмивання кордонів країн і створення єдиної моделі вищої освіти, що дозволяє реалізовувати широку міжнародну академічну мобільність і здобувачів, і викладачів, забезпечуючи не тільки академічний обмін, а й культурну взаємодію та розширення особистих і професійних горизонтів учасників освітнього процесу. Такий процес реалізується через міжнародні освітні програми, програми подвійних дипломів, академічні партнерства, реалізацію спільних наукових досліджень, грантову діяльність закладів вищої освіти різних країн [10, 11].

По-третє, компетентнісний підхід до формування результатів здобуття освіти поступово трансформується в глобальний стандарт, який реалізується в різний спосіб, проте зі спільною метою – формування випускника здатного ефективно реалізовувати професійну діяльність на першому робочому місці та критично ставитися до викликів невизначеності. Поступово заклади вищої освіти відходять від передачі знань, умінь, навичок, вони орієнтуються на формування широкого спектру компетентностей, особистісний розвиток і формування потреби вдосконалення професійної діяльності протягом життя. Світова тенденція переорієнтації освіти на конкретні, реальні, вимірювані результати безпосередньо впливає на професійну успішність випускників, їх професійне становлення та подальше вдосконалення [12-14].

Цілком пов’язаною з попередньою тенденцією виступає інтеграція в освіту стратегій сталого розвитку та соціальної відповідальності. Зазначена тенденція є особливо значущою в підготовці фахівців природничих спеціальностей, оскільки проблеми зміни клімату, забезпечення доступу до чистої води, збереження біорізноманіття та екологічної стійкості становлять пріоритетні напрямки сучасних природничих наук. Саме природнича освіта на всіх рівнях покликана формувати наукове підґрунтя розуміння глобальних екологічних викликів, створення шляхів їх подолання та формування екоцентричної культури та природозбережувального світогляду кожного [12, 15, 16].

Система вищої освіти України за останні десятиліття пережила істотні, постійні структурні зміни викликані вимогою адаптації до європейських стандартів та інтеграцією в Європейський освітні простір вищої освіти. Період потужної модернізації вищої освіти України ускладнений політичними, безпековими та соціальними викликами, пов’язаними із повномасштабною війною та її наслідками для освітнього сектору країни [17].

Підґрунтя реформування вищої освіти в Україні забезпечує оновлене законодавство та стратегічні документи, що визначають регуляторну політику в сфері освіти та ініціюють інституційний розвиток закладів вищої освіти. Сучасний етап реформування зосереджений на гармонізації національної системи з Європейськими кваліфікаційними рамками, розбудові системи якості вищої освіти, розробленні наступного покоління стандартів вищої освіти та посилення академічних обмінів, мобільності та грантової співпраці [18], що

формує вимоги щодо розвитку автономії закладів вищої освіти [19]. Такий процес потребує орієнтації національної системи вищої освіти на Європейські стандарти та Болонський процес, що є пріоритетною ціллю України на 2026 рік. Імплементація таких змін потребує комплексної, системної роботи та формування не декларативних, а узгоджених між собою нормативно-правових актів, що передбачає початкове вивчення ситуації, визначення переваг, недоліків, усвідомлення можливостей, а також ризиків і загроз (SWOT-аналізу).

Повномасштабна війна спричинила суттєві зміни в діяльності закладів вищої освіти: руйнування інфраструктури, релокація, реалізація освітнього процесу та функціонування закладів у гібридних форматах, адаптація освітнього процесу до кризових умов, подолання освітніх втрат вступників і здобувачів тощо [20]. Зміна умов функціонування закладів вищої освіти стала потужним чинником розвитку та призвела до вдосконалення системи організації здобуття освіти, інтенсивного оновлення методик викладання навчальних дисциплін, розвитку цифрової компетентності учасників освітнього процесу, що виступило потужним чинником оновлення змісту освіти [21].

Катастрофічними для української системи вищої освіти стали демографічні виклики: загальне скорочення чисельності вступників і науково-педагогічних працівників; міграційні процеси пов’язані з виїздом учасників освітнього процесу закордон; скорочення кількості закладів вищої освіти, що відображає демографічні, економічні та інституційні виклики вищої освіти України. При цьому розширення міжнародних контактів, зростання обсягів освітніх послуг і їх диверсифікація, забезпечують формування потенціалу для подальшої модернізації та інтеграції в глобальну академічну спільноту [22].

Метою статті є аналітичний огляд і систематизація глобальних тенденцій розвитку вищої освіти та національних викликів ступеневої природничої освіти в Україні з метою визначення їх впливу на трансформацію змісту, форм і результатів професійної підготовки фахівців природничих спеціальностей і формування кадрового резерву викладачів природничих дисциплін закладів вищої освіти в умовах оновлення стандартів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодення вищої природничої освіти перебуває під впливом низки глобальних і локальних тенденцій розвитку, що окреслюють напрями її еволюції та шляхи інтеграції в світовий освітньо-науковий простір [23]. Динамічне формування та зростання кількості тенденцій та зростаючий інтерес науковців до їхнього визначення зумовлюють потребу в первинній систематизації, що позбавить їх фрагментарності, спричиненої дробленням більш загальної тенденції та виокремлення складників, які часто розглядаються як самостійні новітні тенденції, що призводить до їх тотального необґрунтованого збільшення [24].

Сучасні тенденції розвитку вищої освіти доцільно об’єднати в чотири групи, які відображають рівні та сфери впливу й охоплюють ключові структурні складники вищої освіти, релевантні цілям дослідження: заклад вищої освіти як

інституційну основ; освітній процес як механізм реалізації освітніх програм; природничу освіту як специфічну галузь професійної підготовки та людський капітал як стратегічний ресурс сталого розвитку суспільства.

1. Тенденції розвитку закладу вищої освіти (загальні тенденції освітньої діяльності) спрямовані на модернізацію управлінських моделей, оптимізацію освітнього середовища та вдосконалення нормативно-правової бази. Покликані забезпечити інституційну стійкість і стратегічну стабільності закладів вищої освіти, підвищення якості освітніх послуг і створення передумов для ефективної професійної підготовки фахівців природничих спеціальностей, а в подальшому – викладачів природничих дисциплін.

2. Тенденції розвитку освітнього процесу акцентують увагу на інтеграції інноваційних методів і засобів навчання, цифрових технологій та інструментів, а також розвитку академічній мобільності, створюючи умови для розвитку компетентностей XXI століття в усіх учасників освітнього процесу.

3. Тенденції розвитку природничої освіти орієнтовані на посилення науково-дослідницької складової освітніх програм, модернізацію лабораторної інфраструктури та цілеспрямоване конструювання професійної підготовки майбутніх фахівців, як основи подальшої міжгалузевої інтеграції.

4. Тенденції розвитку людського капіталу передбачають розвиток професійної компетентності, розширення її ціннісно-смислових орієнтирів, набуття соціальної відповідальності та готовності фахівців до безперервного професійного вдосконалення, формуючи основу трансформації професійної підготовки викладача природничих дисциплін і сталого розвитку суспільства.

Детальний аналіз кожної групи та тенденції крізь призму її сутнісного змісту, значення для розвитку вищої природничої освіти та складностей реалізації в умовах України, дозволяє уникнути декларативності описів та забезпечує аналітичне осмислення впливу тенденцій на розвиток української системи вищої освіти. Такий підхід уможливлює виявлення впливу означених тенденцій на теорію та практику підготовки фахівців природничих спеціальностей та викладачів природничих дисциплін закладів вищої освіти, що набуває особливої актуальності в сучасних умовах ступеневої освіти, трансформації стандартів вищої освіти і зростання суспільного запиту на якість професійної підготовки випускників закладів вищої освіти.

Тенденції розвитку закладу вищої освіти виражаються в необхідності нормативного врегулювання, демократизації та автономії діяльності, що дозволяє збільшити її ефективність, прозорість, доступність і якість освітніх послуг. У сьогоднішньому контексті вищої освіти демократизація реалізується через активне залучення широкого кола стейголдерів до управлінських процесів та прийняття рішень. Водночас автономія закладів вищої освіти потребує фінансової, управлінської та академічної самостійності для ефективного виконання освітніх завдань. В умовах невизначеності та турбулентності це потребує здатності до оперативного прийняття рішень, потреби ґрунтовної

роботи над стратегуванням і високого рівня відповідальності всіх учасників освітнього процесу. Проте неврегульованість ролей і функцій стейкголдерів у процесах управління, значна бюрократизація процесів призводить до зниження результативності таких заходів, що разом з обмеженою автономією та управлінськими бар'єрами позбавляють українські заклади вищої освіти можливості конкурувати на світовому ринку освітніх послуг.

Критичним для закладів вищої освіти виступає тенденція комерціалізації освіти та слабка раціоналізація бюджетування: недостатнє фінансування і надмірна орієнтація на платні послуги негативно впливають на якість підготовки фахівців наукоємних і високотехнологічних професій, зокрема природничих, обмежуючи доступ до сучасних технологій та інноваційних розробок. Пріоритет якості освіти, закріплений законодавчо, потребує узгоджених інструментів оцінювання результатів здобуття освіти, а, відповідно, і професійної діяльності викладачів. Викладачі природничих дисциплін мають реалізовувати освітній процес із використанням сучасного обладнання, важливого для роботодавців і першого робочого місця випускників, тому мають володіти високим рівнем компетентності використання лабораторного парку приладів та інструментів і професійної мобільності. Саме матеріальне стимулювання, нематеріальне визнання, налагодження прозорих механізмів управління і фінансування забезпечить підготовку фахівців природничих спеціальностей і подальше їх професійне становлення, як викладачів природничих дисциплін закладів вищої освіти для подолання кадрової кризи в природничих професіях, науці та освіті.

Серед тенденцій розвитку освітнього процесу, як триєдиної системи, що поєднує навчання, виховання та розвиток і має відображати не тільки тенденції глобальної, а й національної освіти, можна виділити глобалізацію, що проявляється в всесвітній інтеграції та інтернаціоналізації освітніх систем, формуючи підґрунтя глобальної академічної мобільності, уніфікацію стандартів вищої освіти та широку взаємодію між освітніми просторами. Для України актуальним у світлі такої тенденції та умов воєнного стану стає збереження національної ідентичності, що забезпечує формування громадянина-патріота й збереження культурних і духовних цінностей.

Система освіти покликана забезпечувати професійну підготовку шляхом формування готовності до професійної діяльності як форми громадянської участі, усвідомлення відповідальності за результати власної праці та її значення для післявоєнної відбудови держави, збереження національної ідентичності й відтворення культурно-духовних цінностей у професійному та суспільному вимірах.

Гуманізація освіти та академічна свобода передбачають автономію учасників освітнього процесу у виборі форм, методів і змісту освіти. Саме демократизація освітнього процесу стимулює активне навчання, налагодження партнерських відносин, критичне мислення, самостійність і відповідальність. Студентоцентризм як методологічний підхід до організації освіти відображає

пріоритет розвитку особистості здобувача, формування його креативності, соціальної відповідальності та орієнтації на загальнолюдські цінності.

Інтеграція та інтердисциплінарність освіти забезпечують відповідність підготовки фахівців вимогам ринку праці, сучасного виробництва та науки. Розширення змісту предметної області сприяє збільшенню можливостей працевлаштування, здобуттю суміжних професій, активному науковому пошуку на стику галузей і формуванню інтердисциплінарної професійної компетентності. У межах закладу вищої освіти інтеграція освіти, науки та практики стимулює адаптивність здобувачів до динамічних умов невизначеності, що є важливою передумовою їх конкурентоспроможності.

Цифровізація та цифрова трансформація відкривають нові можливості для освіти, забезпечують доступ до інформації, сприяють індивідуалізації та диференціації освітнього процесу, формуючи індивідуальні освітні траєкторії. Роль викладача закладу вищої освіти змінюється, він виконує функції модератора, фасилітатора, наставника, поєднуючи у професійній діяльності цифрові інструменти з реальними об’єктами й процесами природничих наук.

Потреба постійного вдосконалення, як відповідь на зміну умов реалізації освітнього процесу та стрімкий розвиток природничих наук і технологій, формує тенденцію навчання впродовж життя, що потребує реалізації професійної підготовки в закладі вищої освіти методами, які забезпечуватимуть розвиток професійної компетентності випускників у автономних умовах, усвідомлення ними шляхів і способів подальшого вдосконалення, тобто збагачення професійної підготовки здобувачів методами, актуальними для подальшого вдосконалення власної професійної компетентності.

Пріоритетними для дослідження є саме тенденції розвитку природничої освіти, адже природничі науки є ключовими у досягненні Цілей Сталого Розвитку, формуванні екоцентричної культури та природозбережувального світогляду громадян. Вища природнича освіта спрямована на підготовку мобільних, активних фахівців, здатних самостійно вдосконалювати знання та практичні компетентності в ході професійної діяльності, усвідомлювати соціальну відповідальність, дотримуватися етичних норм [25]. Основними ускладненнями реалізації тенденцій в Україні є: обмежена інтеграція природничих знань у освітні програми неприродничих спеціальностей; нестача кваліфікованих викладачів природничих дисциплін, здатних реалізовувати контекстне навчання для здобувачів різних спеціальностей та слабке поширення практико орієнтованих підходів до професійної підготовки фахівців.

Значний консерватизм природничої освіти ілюструється спадковістю методів викладання та переважанням традиційних, пасивних, класичних методів навчання, що обмежує інноваційність і привабливість програм для сучасних здобувачів. Професійна підготовка майбутніх викладачів природничих дисциплін часто зводиться до класичної, наукової, як правило, за природничими спеціальностями, не враховуючи педагогічну складову. Основні виклики

системи природничої освіти полягають у: слабкій методичній підготовці викладачів-науковців, особливо до подолання освітніх втрат здобувачів на початковому етапі здобуття освіти; низька привабливість природничих спеціальностей для вступників; дефіцит викладачів, здатних реалізовувати сучасний освітній процес, методами, що цікаві здобувачам.

Гармонізація змісту освіти та оновлення знань, викликана революцією науки та технологій потребує постійного оновлення змісту освітніх програм, програм і робочих програм навчальних дисциплін, програм практичної підготовки, а також ґрунтовного осучаснення матеріально-технічної бази.

Компетентнісний підхід зорієнтований на опанування знань, набуття вмінь і навичок, формування особистісного ставлення та первинного досвіду виконання професійних обов'язків ще в ході здобуття вищої освіти, як запоруки професійної мобільності майбутніх фахівців і здатності адаптуватися до нових умов. Реалізація такого підходу у вищій природничій освіті потребує наявності значної ресурсної бази, що дозволяє в лабораторіях закладу вищої освіти реалізовувати навчальну діяльність, максимально наближену до майбутньої професійної практики та здійснювану засобами майбутньої професійної праці.

Викликами гармонізації змісту освіти та вимог професійної діяльності є застарілі навчальні та методичні матеріали; брак, фізичне і моральне старіння обладнання; розрив освітньої практики, сучасних наукових досягнень і вимог професійної діяльності на робочому місці. У природничих науках така тенденція проявляється в потребі сучасного обладнання, цифрових технологій і актуальних методик викладання. У своїй професійній діяльності викладач природничих дисциплін закладу вищої освіти повинен поєднувати інноваціні педагогічні технології з практикоорієнтованими та цифровими, що вимагає подолання застарілості навчального та презентаційного обладнання, недостатнього фінансування ресурсів (реактиви, посуд, прилади), спадковості методик і відсутності системного оновлення освітніх технологій. Такі складності стимулюють втрату прагматизму професійної підготовки. Освітні програми часто не враховують запити ринку праці, що знижує ефективність професійної підготовки та орієнтацію на майбутню професійну діяльність; містять грунтовну теоретичну підготовку, проте брак практичної складової, що призводить до фундаменталізації освіти та послаблює зв'язок між закладами загальної середньої й вищої освіти та професійною сферою, формуючи розрив між освітніми результатами та реальними професійними компетентностями.

Тенденції розвитку людського капіталу набувають особливості актуальності в умовах демографічної кризи в Україні, проте обумовлюється не тільки нею. Так, масовізація та неготовність здобувати освіту призводять до значного поширення вищої освіти та перетворення її на бажання отримати диплом, без усвідомлення вимог професії і змісту професійної діяльності. Значна інфантильність випускників закладів загальної середньої освіти, відсутність системної, планомірної профорієнтаційної роботи призводить до потрапляння в заклади

значної кількості «випадкових» студентів, які послуговувалися при вступі зовнішніми, проти внутрішніх, мотивами здобуття освіти. Такі обставини призводять до зниження загального рівня якості вищої природничої освіти та генерують наступні освітні виклики: високий рівень «надлишкової освіти»; працевлаштування не за фахом; низька мотивація до професійної діяльності; відмова від продовження освіти та здобуття наступної тощо.

Кадрова політика закладів вищої освіти також переживає кризу: зменшення кількості та якості здобувачів природничих спеціальностей ускладнює відбір майбутніх викладачів, що загрожує рівню якості природничої освіти в перспективі.

Значне збільшення навантаження викладачів не завжди виправданими видами діяльності; переорієнтація професійної діяльності на наукову, грантову, профорієнтаційну, просвітницьку; соціальна незахищеність; складність комунікації зі здобувачами (різного рівня підготовки, комунікаційної придатності) тощо, особливо для здобувачів, які використовують природничі знання, як базові для формування майбутньої професійної компетентності, призводить до відмови молодих фахівців від подальшої викладацької діяльності та формує критичну професійну втому працюючих викладачів закладів вищої освіти. Саме це позбавляє заклади вищої освіти можливості селекції кращих і призводить до критичного старіння професії.

Міграційний перерозподіл здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників призвів до позбавлення української системи вищої освіти стійкого розвитку, дефіциту молодих викладачів та фахівців для відновлення країни, адже викладачі природничих дисциплін потрібні для викладання не лише спеціалізованих природничих дисциплін, а й окремих освітніх компонент, що становлять базис для подальшого здобуття професійної компетентності фахівців неприродничих спеціальностей.

Висновки. Результати проведеного аналізу засвідчують формування сучасних трансформацій вищої природничої освіти під впливом взаємодії глобальних і національних чинників, які зумовлюють перегляд вимог до професійної підготовки фахівців природничих спеціальностей і діяльності викладачів закладів вищої освіти. Системне оновлення природничої вищої освіти потребує узгодження освітніх стандартів, ресурсного забезпечення та стратегій професійного розвитку науково-педагогічних працівників із урахуванням умов соціальної нестабільності та структурних змін освітнього простору.

Література

1. Requies J., Pérez A., González M., López R. The role of laboratory infrastructure in developing professional competencies of chemical engineering students. *Education for Chemical Engineers*. 2022. №49, P. 26-34. https://doi.org/10.1016/j.ece.2024.01.004

2. May D., Jahnke I., Moore S. Online laboratories and virtual experimentation in higher education from a sociotechnical-pedagogical design perspective. *J. Comput. High Educ.* 2023. №35, P. 203-222. https://doi.org/10.1007/s12528-023-09380-3

3. Dodevska M., Zdravevski E., Chorbev I., Kostoska M., Branco F., Coelho P. J., Pires I. M., Lameski P. Virtual reality as a learning tool: Evaluating the use and effectiveness of simulation laboratories in educational settings. *Social Sciences & Humanities Open*. 2025. №12, 101742. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.101742

4. Iram N., Mahmood A. Faculty perceptions and barriers in interdisciplinary curriculum implementation: a quantitative study. *Contemporary Journal of Social Science Review*. 2025. №3(4), P. 173-184. https://doi.org/10.63878/cjssr.v3i4.1358

5. Basilotta-Gómez-Pablos V., Matarranz M., Casado-Aranda L.-A., Otto A. Teachers' digital competencies in higher education: A systematic literature review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2022. №19, 8. https://doi.org/10.1186/s41239-021-00312-8

6. López-Nuñez J.-A., Alonso-García S., Berral-Ortiz B., Victoria-Maldonado J.-J. A systematic review of digital competence evaluation in higher education. *Education Sciences*. 2024. №14(11), 1181. https://doi.org/10.3390/educsci14111181

7. *International Journal of Educational Technology in Higher Education : веб-сайт*. Режим доступу: https://link.springer.com/journal/41239/articles

8. Karimi H., Khawaja S. Exploring digital competence among higher education teachers: A systematic review. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2024. №24(1), P. 298-314. https://doi.org/10.26803/ijlter.24.1.15

9. *Digital transformation and digital literacy in the context of complexity within higher education institutions: A systematic literature review*. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. №10, 386. https://doi.org/10.1057/s41599-023-01875-9

10. de Wit H., Altbach P. G. Internationalization in higher education: Global trends and recommendations for its future. *Policy Reviews in Higher Education*. 2021. №5(1), P. 28-46. https://doi.org/10.1080/23322969.2020.1820898

11. Jones E., Leask B., Brandenburg U., de Wit H. Global social responsibility and the internationalisation of higher education for society. *Journal of Studies in International Education*. 2021. №25(4), P. 330-347. https://doi.org/10.1177/10283153211031679

12. Guo J., Zhuang H., Howlader M. H. Global competence in higher education: A ten-year systematic literature review. *Frontiers in Education*. 2024. №9, Article 1404782. https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1404782

13. Pérez-Zúñiga R., Martínez García M., Oliva Ibarra F. E. Employability and its relationship with the competency-based approach, teaching methodologies, and assessment in higher education: A systematic review. *Frontiers in Education*. 2025. №10, Article 1703144. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1703144

14. Abelha M., Fernandes S., Mesquita D., Seabra F., Ferreira-Oliveira A. T. Graduate employability and competence development in higher education – A systematic literature review using PRISMA. *Sustainability*. 2020. №12(15), 5900. https://doi.org/10.3390/su12155900

15. Serafini P. G., de Moura J. M., de Almeida M. R., de Rezende J. F. Sustainable development goals in higher education institutions: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*. 2024. №370, 133473. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.133473

16. González-Torre P. L., Suárez-Serrano E. A framework for implementing and reporting United Nations Sustainable Development Goals in Spanish higher education institutions. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2022. №23(6), P. 1349-1365. https://doi.org/10.1108/IJSHE-03-2021-0118

17. Protsyk H. Higher education amid the war: A resilience test for Ukraine's integration into the European Higher Education Area. In *Ukraine's Thorny Path to the EU* (pp. 279-310). Springer Nature. 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-69154-6_12

18. European Commission/EACEA/Eurydice. *National reforms in higher education: Ukraine*. Publications Office of the European Union. 2023. Режим доступу: https://tinyurl.com/2yzkpytv

19. Melnyk O., Dashkovska O., Pogrebnyak V. The model of integration of higher education of Ukraine into the European Educational Area. *Tuning Journal for Higher Education*. 2024. №11(2), P. 65-89. https://doi.org/10.18543/tjhe.2692

20. Błaszczyk M., Kovalisko N., Pieńkowski P., Pachkovskyy Y., Ryniejska-Kiełdanowicz M. Coping with adversity: mechanisms of resilience in Ukrainian universities during the Russian-Ukrainian War – a perspective from Lviv University students. *High Educ.* 2025. https://doi.org/10.1007/s10734-025-01506-z

21. Андрощук А. Вища освіта України в умовах війни та цифрової трансформації: стан та перспективи розвитку. *Європейські гуманітарні дослідження: Держава та суспільство*. 2022. №4, С. 4-19. https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2022.4.01

22. Yurchyshena L., Karpova T. Transformation of higher education in Ukraine in conditions of martial law. *Economics and Organization of Management*. 2024. №3(55), P. 140-150. https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.3.15

23. Marginson S. Research on international and global higher education: Six different perspectives. *Oxford Review of Education*. 2022. №48(4), P. 421-438. https://doi.org/10.1080/03054985.2022.2087619

24. Kim H., Kim S. H., Kim J., Kim E. H., Gu J. H., Lee D. A keyword based approach to analyzing scientific research trends: ReRAM present and future. *Scientific Reports*. 2025. №15, 12011. https://doi.org/10.1038/s41598-025-93423-5

References

1. Requies, J., Pérez, A., González, M., & López, R. (2022). The role of laboratory infrastructure in developing professional competencies of chemical engineering students. *Education for Chemical Engineers, 49*, 26-34. https://doi.org/10.1016/j.ece.2024.01.004

2. May, D., Jahnke, I., & Moore, S. (2023). Online laboratories and virtual experimentation in higher education from a sociotechnical-pedagogical design perspective. *Journal of Computing in Higher Education, 35*, 203-222. https://doi.org/10.1007/s12528-023-09380-3

3. Dodevska, M., Zdravevski, E., Chorbev, I., Kostoska, M., Branco, F., Coelho, P. J., Pires, I. M., & Lameski, P. (2025). Virtual reality as a learning tool: Evaluating the use and effectiveness of simulation laboratories in educational settings. *Social Sciences & Humanities Open, 12*, 101742. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.101742

4. Iram, N., & Mahmood, A. (2025). Faculty perceptions and barriers in interdisciplinary curriculum implementation: a quantitative study. *Contemporary Journal of Social Science Review, 3*(4), 173-184. https://doi.org/10.63878/cjssr.v3i4.1358

5. Basilotta-Gómez-Pablos, V., Matarranz, M., Casado-Aranda, L.-A., & Otto, A. (2022). Teachers' digital competencies in higher education: A systematic literature review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 19*, 8. https://doi.org/10.1186/s41239-021-00312-8

6. López-Nuñez, J.-A., Alonso-García, S., Berral-Ortiz, B., & Victoria-Maldonado, J.-J. (2024). A systematic review of digital competence evaluation in higher education. *Education Sciences, 14*(11), 1181. https://doi.org/10.3390/educsci14111181

7. *International Journal of Educational Technology in Higher Education: website*. (n.d.). Retrieved from https://link.springer.com/journal/41239/articles

8. Karimi, H., & Khawaja, S. (2024). Exploring digital competence among higher education teachers: A systematic review. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 24*(1), 298–314. https://doi.org/10.26803/ijlter.24.1.15

9. *Digital transformation and digital literacy in the context of complexity within higher education institutions: A systematic literature review*. (2023). *Humanities and Social Sciences Communications, 10*, 386. https://doi.org/10.1057/s41599-023-01875-9

10. de Wit, H., & Altbach, P. G. (2021). Internationalization in higher education: Global trends and recommendations for its future. *Policy Reviews in Higher Education, 5*(1), 28-46. https://doi.org/10.1080/23322969.2020.1820898

11. Jones, E., Leask, B., Brandenburg, U., & de Wit, H. (2021). Global social responsibility and the internationalisation of higher education for society. *Journal of Studies in International Education, 25*(4), 330-347. https://doi.org/10.1177/10283153211031679

12. Guo, J., Zhuang, H., & Howlader, M. H. (2024). Global competence in higher education: A ten-year systematic literature review. *Frontiers in Education, 9*, Article 1404782. https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1404782

13. Pérez-Zúñiga, R., Martínez García, M., & Oliva Ibarra, F. E. (2025). Employability and its relationship with the competency-based approach, teaching methodologies, and assessment in higher education: A systematic review. *Frontiers in Education, 10*, Article 1703144. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1703144

14. Abelha, M., Fernandes, S., Mesquita, D., Seabra, F., & Ferreira-Oliveira, A. T. (2020). Graduate employability and competence development in higher education – A systematic literature review using PRISMA. *Sustainability, 12*(15), 5900. https://doi.org/10.3390/su12155900

15. Serafini, P. G., de Moura, J. M., de Almeida, M. R., & de Rezende, J. F. (2024). Sustainable development goals in higher education institutions: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production, 370*, 133473. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.133473

16. González-Torre, P. L., & Suárez-Serrano, E. (2022). A framework for implementing and reporting United Nations Sustainable Development Goals in Spanish higher education institutions. *International Journal of Sustainability in Higher Education, 23*(6), 1349-1365. https://doi.org/10.1108/IJSHE-03-2021-0118

17. Protsyk, H. (2024). Higher education amid the war: A resilience test for Ukraine's integration into the European Higher Education Area. In *Ukraine's Thorny Path to the EU* (pp. 279-310). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-031-69154-6_12

18. European Commission/EACEA/Eurydice. (2023). *National reforms in higher education: Ukraine*. Publications Office of the European Union. Retrieved from https://tinyurl.com/2yzkpytv

19. Melnyk, O., Dashkovska, O., & Pogrebnyak, V. (2024). The model of integration of higher education of Ukraine into the European Educational Area. *Tuning Journal for Higher Education, 11*(2), 65-89. https://doi.org/10.18543/tjhe.2692

20. Błaszczyk, M., Kovalisko, N., Pieńkowski, P., Pachkovskyy, Y., & Ryniejska-Kiełdanowicz, M. (2025). Coping with adversity: Mechanisms of resilience in Ukrainian universities during the Russian-Ukrainian War – a perspective from Lviv University students. *High Education*. https://doi.org/10.1007/s10734-025-01506-z

21. Androshchuk, A. (2022). Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh viiny ta tsyfrovoyi transformatsii: stan ta perspektyvy rozvytku [Higher education of Ukraine under conditions of war and digital transformation: state and development perspectives]. *European Humanitarian Studies: State and Society, 4*, 4-19. https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2022.4.01 [in Ukrainian].

22. Yurchyshena, L., & Karpova, T. (2024). Transformation of higher education in Ukraine in conditions of martial law. *Economics and Organization of Management, 3*(55), 140-150. https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.3.15

23. Marginson, S. (2022). Research on international and global higher education: Six different perspectives. *Oxford Review of Education, 48*(4), 421-438. https://doi.org/10.1080/03054985.2022.2087619

24. Kim, H., Kim, S. H., Kim, J., Kim, E. H., Gu, J. H., & Lee, D. (2025). A keyword based approach to analyzing scientific research trends: ReRAM present and future. *Scientific Reports, 15,* 12011. https://doi.org/10.1038/s41598-025-93423-5

УДК 37.015.31:316.454.3-057.874:17.022.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-675-685

Атрощенко Тетяна Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та спеціальної освіти Мукачівського державного університету, м. Мукачево, https://orcid.org/0000-0003-4595-1662

Попович Оксана Михайлівна доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Мукачівського державного університету, м.Мукачево, https://orcid.org/0000-0002-0321-048X

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано аксіологічний вимір формування соціальної компетентності здобувачів освіти та визначено роль ціннісних орієнтацій у становленні соціально відповідальної, активної та здатної до ефективної взаємодії особистості на різних рівнях освіти. Показано, що соціальна компетентність є безперервним процесом розвитку особистості, який охоплює всі рівні освітньої системи та потребує системного професійного педагогічного супроводу. Особлива увага приділяється аксіологічному підходу до аналізу соціальної компетентності, який дозволяє розглянути цей феномен не лише як сукупність практичних умінь та навичок, а й як вираз внутрішніх ціннісних орієнтирів особистості, що визначають її ставлення до себе, інших людей та суспільства загалом. Соціальна компетентність виступає не лише показником адаптивних можливостей людини, а й відображає її моральні та ціннісні пріоритети, що формують особистісне ставлення до соціальних норм, правил та очікувань оточення. Зазначено, що формування соціальної компетентності є безперервним процесом, що супроводжує особистість на всіх етапах освітнього розвитку – від дошкільної до вищої освіти. Розглядаючи соціальну компетентність у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, автори акцентують на тому, що на ранніх етапах розвитку формується базовий рівень соціальної взаємодії, здатність до емпатії, розпізнавання соціальних сигналів та реагування на них. Для учнів старших класів і студентів соціальна компетентність набуває більш складного змісту, включаючи здатність до конструктивного вирішення конфліктів, усвідомлення соціальної відповідальності, прийняття моральних рішень та активну громадянську позицію.

Підкреслено, що ціннісні орієнтації виступають смисловим ядром соціальної компетентності, забезпечуючи її не лише нормативний, а й особистісно значущий характер, що сприяє гармонійному входженню особистості в соціальне середовище.

Ключові слова: діти дошкільного віку, молодші школярі, учні старших класів, студенти, соціалізація, соціальна компетентність, модернізація змісту, форм та методів розвитку особистості, міжособистісна взаємодія, цінності, ціннісні орієнтації, аксіологічний підхід.

Atroshchenko Tetiana Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Preschool and Special Education Department of Mukachevo State University, Mukachevo, https://orcid.org/0000-0003-4595-1662

Popovych Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Pedagogical Faculty of Mukachevo State University, Mukachevo, https://orcid.org/0000-0002-0321-048X

THE AXIOLOGICAL ASPECT OF THE FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE IN APPLICANTS FOR EDUCATION

Abstract. The author of the article has theoretically substantiated the axiological aspect of the formation of social competence of applicants for education and determined the role of value orientations in the formation of a socially responsible, active, and capable of effective interaction personality at various levels of education. It has been shown that social competence is a continuous process of personality development that encompasses all levels of the educational system and requires systematic professional pedagogical support. Particular attention has been paid to the axiological approach to analyzing social competence, which allows us to consider this phenomenon not only as a set of practical skills and abilities, but also as an expression of a person's internal value orientations that determine their attitude towards themselves, other people, and society as a whole. Social competence is not only an indicator of a person's adaptive abilities, but also reflects their moral and value priorities, which shape their personal attitude towards social norms, rules, and expectations of their environment.

It has been noted that the formation of social competence is a continuous process that accompanies an individual at all stages of educational development, from preschool to higher education. Considering social competence in preschool and primary school children, the authors emphasize that in the early stages of development, a basic level of social interaction, the ability to empathize, recognize social signals, and respond to them is formed.

For high school and college students, social competence has a more complex meaning, including the ability to resolve conflicts constructively, awareness of social responsibility, moral decision-making, and active citizenship. It has been emphasized that value orientations are the core of social competence, ensuring not only its normative but also its personally meaningful nature, which contributes to the harmonious integration of the individual into the social environment.

Keywords: children of preschool age, younger schoolchildren, high school students, university students, socialization, social competence, modernization of content, forms and methods of personal development, interpersonal interaction, values, value orientations, axiological approach.

Постановка проблеми. Формування соціальної компетентності здобувачів освіти є одним із пріоритетних завдань сучасної освітньої системи, оскільки саме вона забезпечує успішну соціалізацію особистості, її здатність ефективно взаємодіяти з оточенням, адаптуватися до змін та свідомо діяти в різних життєвих ситуаціях. Соціальна компетентність починає формуватися вже в дошкільному віці через опанування елементарних норм поведінки, розвиток комунікативних умінь і навичок співпраці з однолітками та дорослими. У молодшому шкільному віці цей процес поглиблюється завдяки засвоєнню соціальних ролей, формуванню відповідальності, уміння працювати в колективі та дотримуватися правил соціальної взаємодії. На етапі навчання у старших класах соціальна компетентність набуває більш усвідомленого характеру, що проявляється у розвитку критичного мислення, здатності до самостійного прийняття рішень, громадянської позиції та соціальної активності. У закладах вищої освіти формування соціальної компетентності студентів спрямоване на підготовку майбутніх фахівців, здатних ефективно функціонувати в професійному й суспільному середовищі та взаємодіяти в умовах соціальних викликів. Таким чином, соціальна компетентність є безперервним процесом розвитку особистості, що охоплює всі рівні освіти та потребує системного професійного педагогічного супроводу.

Актуальність аксіологічного виміру формування соціальної компетентності здобувачів освіти зумовлена тим, що ціннісні орієнтації виступають фундаментом соціальної поведінки особистості та визначають спрямованість її взаємодії з іншими людьми й суспільством загалом. У процесі навчання й виховання на різних освітніх рівнях відбувається засвоєння та інтеріоризація системи соціально значущих цінностей, які формують світоглядні орієнтири здобувачів освіти, їхнє ставлення до себе, оточення та соціальних явищ. До таких базових цінностей належать повага до людської гідності, відповідальність, толерантність, солідарність, громадянська свідомість і соціальна справедливість. Саме вони виконують роль внутрішніх регуляторів соціальної поведінки, забезпечуючи усвідомлений характер соціальної взаємодії та готовність особистості до конструктивної діяльності в умовах суспільних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує стійкий інтерес вітчизняних дослідників до проблем соціалізації особистості та формування соціальної компетентності здобувачів освіти (М. Докторович, В. Коваленко, О. Кононко, В. Ляпунова, І. Ніколаєску, О. Рейпольська, М. Федоруц та ін.). Значну увагу науковці приділяють також аксіологічному підходу в освіті, зосереджуючись на ціннісних засадах освітнього процесу (Р. Винничук,

С. Вітвицька, Л. Зданевич, Т. Калюжна, Н. Мукан та ін.). Водночас аналіз праць свідчить про те, що аксіологічний вимір формування соціальної компетентності здобувачів освіти досі не став предметом цілісного та системного наукового дослідження, що зумовлює актуальність його теоретичного осмислення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати аксіологічний вимір формування соціальної компетентності здобувачів освіти та визначити роль ціннісних орієнтацій у становленні соціально відповідальної, активної й здатної до ефективної взаємодії особистості на різних рівнях освіти.

Виклад основного матеріалу. Соціальна компетентність є інтегрованою характеристикою особистості, що відображає здатність ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем, будувати конструктивні міжособистісні стосунки, дотримуватися соціальних норм і усвідомлено виконувати соціальні ролі. Вона охоплює сукупність знань про суспільні процеси, умінь і навичок соціальної взаємодії, а також ціннісних орієнтацій, які визначають поведінку особистості в різних життєвих ситуаціях. Соціальна компетентність формується в процесі соціалізації та цілеспрямованого педагогічного впливу, забезпечуючи готовність людини до активної участі в суспільному житті, адаптації до соціальних змін і конструктивного розв'язання соціальних проблем.

Сформованість соціальної компетентності має визначальне значення як для окремої людини, так і для суспільства загалом, адже саме від її рівня залежить здатність особистості повною мірою реалізувати свої задатки й здібності та створити сприятливі умови для власної життєвої самореалізації. Водночас процес соціалізації, що ґрунтується на розвиненій соціальній компетентності, сприяє зміцненню стабільності соціуму. У зв'язку з цим інститути соціалізації зосереджують свої зусилля на формуванні соціально компетентної особистості, здатної усвідомлювати своє місце в суспільстві, проявляти толерантність у спілкуванні й співпраці з іншими та успішно реалізовувати себе в суспільному житті [4, с.42].

На думку І. Ніколаєску, соціальна компетентність є складовою загальної компетентності особистості, ознаки якої набувають більш чіткого й конкретного змісту завдяки соціальному контексту. Для всіх компетентностей характерними є практична спрямованість і творчий потенціал. Соціальна компетентність проявляється в різних сферах життєдіяльності людини – освітній, професійній та сфері соціальних взаємин – і є важливою передумовою результативної міжособистісної взаємодії у всіх формах її здійснення [7, с.5].

Дитинство – особливий період, особливістю якого є процес дорослішання дитини, входження її у соціальний світ дорослих. Переконані, що в міру засвоєння культурних, моральних правил та закономірностей суспільного життя відбувається розвиток соціальної компетентності дитини – здатності оцінювати власні вчинки, ефективно взаємодіяти з оточуючими. Уважаємо, що саме сучасний заклад дошкільної освіти має стати місцем, де дитина отримає можливість широкого соціально-практичного самостійного контакту з найбільш

значущими та близькими для її розвитку сферами життя. Накопичення дитиною під керівництвом дорослого цінного соціального досвіду – ось шлях, який сприяє, по-перше, розкриттю вікового потенціалу дошкільника та, по-друге, успішного вступу його у доросле життя [1, с.52].

Соціалізація триває протягом усього життя людини, а дошкільний вік є надзвичайно значущим періодом входження дитини у світ соціальних відносин. Переконані, що соціальний розвиток – це процес, у ході якого дитина-дошкільник засвоює цінності, традиції свого народу та культуру суспільства, в якому вона живе. Соціальний розвиток дитини відбувається за двома основними напрямами: через засвоєння правил взаємовідносин між людьми та через взаємодію дитини з предметами навколишнього світу. Вважаємо, що недостатньо лише забезпечити дитину знаннями про суспільство й норми поведінки в ньому; необхідно створити умови для набуття нею власного соціального досвіду, адже соціалізація передбачає активну участь особистості в оволодінні культурою людських відносин, засвоєнні соціальних норм і ролей, формуванні психологічних механізмів соціальної поведінки [8, с.64].

Формування соціальної компетентності є важливою й необхідною умовою успішної соціалізації дитини в процесі опанування нею досвіду суспільного життя та міжособистісних взаємин. Саме завдяки цьому відбувається соціальний розвиток дитини – процес засвоєння цінностей, традицій і культури суспільства, у якому вона зростає, живе та взаємодіє з іншими. Ключовим завданням сучасної дошкільної освіти має стати створення такого освітнього середовища, яке, попри всі виклики сьогодення, сприятиме розвитку в дітей відкритості до світу й соціуму, прагнення налагоджувати соціальні зв’язки та готовності до розв’язання соціальних проблем [5, с.230-231].

Соціальна компетентність трактується В. Ляпуновою та співавторами як «інтегративна характеристика особистості, яка репрезентується ключовими елементами компетентності (знаннями, уміннями, навичками, ціннісним ставленням, здатністю до соціокультурної взаємодії в умовах інтеграції людини з соціумом)» [5, с.234]. При цьому, соціальна компетентність старшого дошкільника, на думку дослідників, передбачає відкритість дитини до світу людей, готовність до сприйняття соціальної інформації й пізнання соціуму, сформовані навички соціальної поведінки. Сформована соціальна компетентність надає старшому дошкільнику необхідні засоби для пізнання навколишнього світу, у процесі якого відбувається формування й закріплення якостей, умінь і здібностей, потрібних дитині для гармонійного розвитку особистості та подальшого виконання соціальних і професійних ролей у майбутньому [5, с.234].

Погоджуємося з В. Коваленко, що формування соціальної компетентності молодших школярів є одним із пріоритетних завдань сучасної початкової освіти, адже саме вона зумовлює успішність дитини в повсякденному житті, сприяє процесам соціальної інтеграції, дає змогу не лише пристосовуватися до умов середовища, а й активно впливати на життєві події, опановувати соціальні ролі

та змінювати навколишній світ і власну особистість. Сформована соціальна компетентність характеризує молодшого школяра як відкриту до суспільства особистість, здатну до соціально доцільної поведінки, сприйняття соціальної інформації та пізнання навколишнього світу. Моделі соціальної поведінки, сформовані в молодшому шкільному віці, стають підґрунтям для подальшого становлення гармонійної та повноцінної особистості [4, с.5]. До чинників впливу на формування соціальної компетентності молодших школярів авторка відносить: «безпосередні чинники (вплив сім'ї (родини), вплив учителів/вихователів, вплив друзів) і опосередковані чинники (вплив політичної та економічної ситуації у країні, вплив релігійних поглядів, вплив медіа (засобів масового інформації і комунікації)» [4, с.36].

Для молодших школярів соціальна компетентність є, на переконання І. Ніколаєску, «складовою їхньої життєвої компетентності і характеризує спроможність налагоджувати продуктивну взаємодію з іншими людьми, працювати в команді, знаходити консенсус, запобігати конфліктам, приймати самостійні рішення, відповідати за їхні наслідки для оточення, ціннісно ставитися до довкілля та власного «Я»» [7, с.8].

Поняття «соціальна компетентність здобувача початкової освіти» І. Горецька та Н. Лалак розглядають як «процес формування й розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку, що характеризується інтенсивним розвитком соціальних відносин, змінами соціальних ролей і функцій з подальшим розширенням соціально-моральних взаємодій дитини з навколишнім світом» [3, с.158]. Саме ці зміни автори називають основними засадами організації процесу її формування і наголошують, що соціальна компетентність здобувача початкової освіти – це набута здатність особистості взаємодіяти із навколишнім світом та орієнтуватись у змінних соціальних умовах [3, с.158]. Важливими компонентами цієї компетентності є, на думку авторів, вміння розуміти та враховувати потреби інтереси інших, вміння спілкуватись ефективно, розв'язувати конфлікти, а також здатність приймати нові ситуацій і адаптуватися до них. Соціальна компетентність має ключове значення для налагодження позитивних міжособистісних взаємин, формування сприятливого соціального середовища та досягнення успішності як у навчальній діяльності, так і в різних соціальних сферах життя [3, с.158].

Соціальна компетентність старшокласника трактується як «інтегрована здатність учня старших класів ефективно взаємодіяти в різних соціальних середовищах, свідомо приймати рішення, дотримуватися демократичних норм і європейських цінностей, конструктивно розв'язувати соціальні ситуації та брати участь у житті громади» [2, с.774].

У дисертації М. Федоруца соціальна компетентність постає як інтегрована характеристика особистості, що поєднує соціально значущі якості, здібності, знання, вміння та емоційно-ціннісні орієнтації. Вона забезпечує здатність ефективно виконувати різні соціальні ролі, встановлювати взаємини з різними

соціальними групами й особами, активно взаємодіяти з суспільством та долучатися до соціально важливих ініціатив. Формування соціальної компетентності старшокласників, як вважає дослідник, узгоджується з основною метою освіти – розвитком особистості як активного суб'єкта соціальної взаємодії в єдності мотиваційної, пізнавальної, діяльнісної та ціннісно-смислової сфер [10, с.211]. Автор окреслив такі основні компоненти структури соціальної компетентності старшокласників:

– мотиваційний компонент відображає усвідомлення значущості соціальної компетентності, сформованість соціальних мотивів поведінки та діяльності, орієнтацію на просоціальні цінності;

– когнітивний компонент охоплює соціальний інтелект, знання про суспільство, соціальні взаємини, розуміння власного місця в соціумі та здатність до самовизначення і самореалізації;

– поведінковий компонент характеризується вміннями соціальної взаємодії, співпраці в команді, виконання соціальних ролей і норм поведінки, що виявляється в комунікативній компетентності та соціально активній поведінці;

– соціально-ціннісний компонент відображає прийняття загальнолюдських і соціальних цінностей, усвідомлення соціальної відповідальності, толерантності, поваги до прав і гідності інших, що формує ціннісно-смислову сферу особистості [10, с.45-46].

Проблема формування соціальної компетентності здобувачів вищої освіти має двоаспектний характер. П. Смоляк та співавтори стверджують, що з наукового погляду вона полягає в необхідності теоретичного осмислення сутності, структури та механізмів розвитку соціальної компетентності. З практичного боку актуальною є потреба впровадження в освітній процес інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на підготовку конкурентоспроможних, соціально активних і відповідальних фахівців [9, с.1733]. Соціальна компетентність здобувачів закладів вищої освіти, згідно із думкою П. Смоляка та співавторів, виступає інтегративним показником їхньої готовності до професійної та соціальної взаємодії, а її формування в умовах сьогодення є одним із пріоритетних завдань університетської освіти. Цей процес спрямований на розвиток умінь ефективно взаємодіяти в соціумі, мислити критично, усвідомлювати відповідальність за власні вчинки та приймати обґрунтовані рішення. Погоджуємося, що особливої актуальності соціальна компетентність набуває в умовах гібридної війни та потужного інформаційного тиску, коли студенти мають навчитися протидіяти маніпулятивному впливу ворожої пропаганди. У такому контексті, як вважають автори, соціальна компетентність передбачає здатність аналізувати й перевіряти інформацію, виявляти фейкові повідомлення та викривлені факти, розуміти механізми маніпуляцій і запобігати їхньому впливу. Вона також охоплює формування соціальної стійкості, уміння зберігати конструктивну позицію в кризових ситуаціях і не піддаватися паніці чи інформаційним атакам [9, с.1740].

На основі вищезазначеного приходимо до висновку, що соціальна компетентність розкриває не лише практичні можливості особистості, а й її ціннісні пріоритети, що визначають ставлення до себе, інших людей і суспільства загалом. Цей аспект дозволяє розглянути соціальну компетентність у її аксіологічному вимірі, який охоплює систему ціннісних орієнтирів, що визначають поведінку людини у соціальному середовищі та формують її ставлення до себе, інших і суспільства.

Цінності виступають фундаментом освіти та визначальним чинником розвитку людини і суспільства, оскільки у своїй професійній та повсякденній діяльності вони враховують морально-етичні та публічні інтереси [11, с.1]. У цьому сенсі цінності в освіті не повинні бути лише набором загальних правил поведінки, а формувати конкретні внутрішні принципи, які допомагають здобувачам освіти обирати професію, реалізовувати творчий потенціал і ставати відповідальними громадянами та членами сім'ї. Важливо, щоб кожен учасник освітнього процесу розумів: цінності – це не абстрактні або «красиві на папері» ідеї, а практичні орієнтири для життя [11, с.4]. Для гармонійного розвитку учня ключовим є формування партнерських взаємин, що ґрунтуються на відкритому й щирому спілкуванні та утверджують морально-етичні (гідність, рівність, справедливість, толерантність, турбота, чесність, довіра), соціально-правові (верховенство права, нетерпимість до корупції, патріотизм, екологічна відповідальність, соціальна відповідальність) і особистісно орієнтовані цінності (самореалізація, лідерство, свобода) [11, с.4].

Цінності особистості формують систему ціннісних орієнтацій – сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури, що мають для неї особливе значення. Вони створюють своєрідну вісь свідомості та поведінки, безпосередньо впливаючи на розвиток особистості. Система ціннісних орієнтацій виконує функцію регулятора особистісного становлення та слугує критерієм оцінки норм і правил поведінки [12, с.65].

Ціннісні орієнтації – це «певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, яка ставить людині спрямованість його життєдіяльності» [6, с.28]. Джерелом формування ціннісних орієнтацій, на думку С. Матяж та А. Березянської, виступає сенсожиттєва активність особистості, що визначає рівень домагань особистості та її орієнтацію у процесі діяльності на досягнення конкретних цілей [6, с.28]. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації особистості, коли суспільна інформація проникає в її індивідуально-психологічний світ. Спочатку особистість засвоює досвід попередніх поколінь, набуваючи соціально схвалені моделі поведінки, що базуються на соціо-культурних цінностях. Надалі формується власний життєвий досвід, який допомагає індивіду ефективно адаптуватися до мікросередовища. Саме тому ціннісні орієнтації виконують низку важливих функцій: вони залучають особистість до соціальних норм, сприяють самовизначенню, реалізації здібностей та забезпечують гармонію внутрішнього світу. Структура ціннісних

орієнтацій включає два компоненти – когнітивний і емоційний. Когнітивний відповідає за процес засвоєння цінностей суспільства, тоді як емоційний відображає індивідуальне переживання та ставлення особистості до цих цінностей [6, с.29].

Ю. Шайгородський визначає ціннісні орієнтації як «складну інтегративну мотиваційно-смислову структуру особистості, що характеризує її цілісність і спрямованість, проявляється в цілях, ідеалах, переконаннях, життєвих планах, якостях особистості та її активності» [12, с.72]. Автор зазначає, що психологічним проявом ціннісних орієнтацій є переживання, яке допомагає людині усвідомити особистісний сенс подій і явищ, що її оточують. Переживання є специфічним емоційним процесом, що зароджується на рівні повсякденної свідомості та піднімається до рівня усвідомленого духовного досвіду. Позитивні емоції (задоволення, радість, захоплення, любов тощо) і негативні (страх, переляк, горе, ненависть тощо) формують складний емоційний світ особистості, у якому відображається вся її система цінностей [12, с.71].

Висновки. Отже, на різних етапах освітнього становлення особистості соціальна компетентність є значущою в сенсі формування ціннісно зумовленої поведінки, що забезпечує її успішну соціалізацію, участь у суспільному житті, міжособистісну взаємодію та здатність до співпраці. Роль ціннісних орієнтацій у формуванні соціальної компетентності полягає в тому, що саме вони визначають внутрішні смислові орієнтири поведінки особистості та спрямовують її соціальну активність. Ціннісні орієнтації слугують основою усвідомленого вибору моделей взаємодії з іншими, регулюють ставлення до соціальних норм, правил і вимог суспільства, а також зумовлюють готовність особистості до конструктивного розв’язання соціальних ситуацій. У процесі формування соціальної компетентності ціннісні орієнтації забезпечують інтеграцію знань про соціальні норми з емоційно-мотиваційною сферою, що сприяє перетворенню соціальних знань на стійкі поведінкові установки. Вони впливають на розвиток таких складових соціальної компетентності, як уміння налагоджувати міжособистісні взаємини, проявляти емпатію, толерантність, дотримуватися принципів справедливості та поваги до інших. Водночас сучасна освіта потребує модернізації змісту, форм і методів розвитку особистості, що дозволяє адаптувати навчальні програми до вимог часу, підвищувати ефективність формування соціальних умінь та забезпечувати гармонійний розвиток ціннісних орієнтацій у здобувачів освіти. Таким чином, ціннісні орієнтації виступають смисловим ядром соціальної компетентності, забезпечуючи її не лише нормативний, а й особистісно значущий характер, що сприяє гармонійному входженню особистості в соціальне середовище.

Література:

1. Атрощенко Т. Соціально-громадянська компетентність дитини-дошкільника: до сутності поняття. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29931/1/15_Atroschenko.pdf

2. Атрощенко Т.О., Палкуш В.П. Соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності учнів старших класів в умовах інтеграції до європейського освітнього простору. Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал, 2025. №11 (52) 2025. С.766-776.

3. Горецька І. С., Лалак Н. В. Соціальна компетентність як одна з ключових компетентностей здобувачів початкової освіти. Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука», 2023. Випуск 2(35). С.155-161.

4. Коваленко В.В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : посібник / за наук. ред. проф. М. П. Лещенко. К., 2017. 192 с.

5. Ляпунова В.А., Нижник Т.О., Городнича С.В. Теоретичний аналіз проблеми формування соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку засобами сучасного медіапростору. Інноваційна педагогіка, 2023. Випуск 56. Том 1. С.230-235.

6. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/08/Npchdusoc_2013_225_213_7.pdf

7. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: науково-методичний посібник. Черкаси: ОІПОПП. 2014. 76 с.

8. Попович О. Соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку як наукова проблема. Молодь і ринок, 2024. №9 (229). С.62-66.

9. Смоляк П., Сопівник Р., Костинюк В. Формування соціальної компетентності здобувачів закладів вищої освіти. «Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2025. № 9(39) 2025. С.1731-1742.

10. Федоруц М.В. Соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності старшокласників засобами неформальної освіти: дис. … канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / М. В. Федоруц. Тернопіль, 2021. 370 с.

11. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf

12. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. Соціальна психологія. 2009. № 4(36). С.65–73.

References:

1. Atroshchenko, T. Sotsialno-hromadianska kompetentnist dytyny-doshkilnyka: do sutnosti poniattia [Socio-civic competence of a preschool child: to the essence of the concept]. Retreived from: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29931/1/15_Atroschenko.pdf [in Ukrainian].

2. Atroshchenko, T.O., Palkush, V.P. (2025). Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv starshykh klasiv v umovakhintehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru [Socio-pedagogical conditions for the formation of social competence of senior school students in the context of integration into the European educational space]. Nauka i tekhnika sohodni (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika»,Seriia «Fizyko-matematychni nauky», Seriia «Tekhnika») - Science and Technology Today (Series "Pedagogy", Series "Law", Series "Economics", Series "Physical and Mathematical Sciences", Series "Technology"), 11 (52), pp.766-776 [in Ukrainia n].

3. Goretska, I. S., Lalak, N. V. (2023). Sotsialna kompetentnist yak odna z kliuchovykh kompetentnostei zdobuvachiv pochatkovoi osvity [Social competence as one of the key competencies of primary education students]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Osvita i nauka» - International scientific journal "Education and Science", 2(35), pp.155-161 [in Ukrainian].

4. Kovalenko, V.V. (2017). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of social competence of younger schoolchildren by means of information and communication technologies]. K., 192 p. [in Ukrainian].

5. Lyapunova, V.A., Nyzhnyk, T.O., Gorodnycha, S.V. (2023). Teoretychnyi analiz problemy formuvannia sotsialnoi kompetentnosti u ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy suchasnoho mediaprostoru [Theoretical analysis of the problem of forming social competence in children of senior preschool age using modern media space]. Innovatsiina pedahohika - Innovative Pedagogy, 1, pp.230-235 [in Ukrainian].

6. Matyaz, S. V., Berezyanska, A. O. (2020). Klasyfikatsiia tsinnostei ta tsinnisnykh oriientatsii osobystosti [Classification of values and value orientations of a person]. Retrieved from: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/08/Npchdusoc_2013_225_213_7.pdf [in Ukrainian].

7. Nicolayescu, I. O. (2014). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv [Formation of social competence of students of general educational institutions in accordance with the requirements of new state educational standards]. Cherkasy: OIPOPP, 76 p. [in Ukrainian].

8. Popovych, O. (2024). Sotsialno-emotsiinyi rozvytok ditei doshkilnoho viku yak naukova problema [Socio-emotional development of preschool children as a scientific problem]. Molod i rynok - Youth and Market, 9 (229), pp.62-66 [in Ukrainian].

9. Smolyak, P., Sopivnyk, R., Kostyniuk, V. (2025). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti zdobuvachiv zakladiv vyshchoi osvity [Formation of social competence of applicants to higher education institutions]. Visnyk nauky ta osvity (Seriia «Filolohiia», Seriia «Pedahohika», Seriia «Sotsiolohiia», Seriia «Kultura i mystetstvo», Seriia «Istoriia ta arkheolohiia» - Bulletin of Science and Education (Series "Philology", Series "Pedagogy", Series "Sociology", Series "Culture and Art", Series "History and Archaeology", 9(39), pp.1731-1742 [in Ukrainian].

10. Fedoruts, M.V. (2021). Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia sotsialnoi kompetentnosti starshoklasnykiv zasobamy neformalnoi osvity [Socio-pedagogical conditions for the formation of social competence of high school students by means of non-formal education]. Candidate's thesis. Ternopil, 370 p. [in Ukrainian].

11. Tsinnisni oriientyry suchasnoi ukrainskoi shkoly [Value orientations of the modern Ukrainian school]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Serpneva%20 conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf [in Ukrainian].

12. Shaygorodskyi, Yu. (2009). Tsinnisni oriientatsii v psykholohichnii strukturi osobystosti [Value orientations in the psychological structure of personality]. Sotsialna psykholohiia - Social Psychology, 4(36), pp.65–73 [in Ukrainian].

УДК 780.616.432:378.016

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-686-698

Білозерова Олена Василівна викладач кафедри музичного мистецтва Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-0171-043X

Зиско Віта Віталіївна викладач кафедри музичного мистецтва Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0001-7620-8690

Завіруха Лілія Анатоліївна викладач кафедри музичного мистецтва Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-9147-0977

СТРУКТУРА РОБОТИ НАД МУЗИЧНИМ ТВОРОМ НА ЗАНЯТТЯХ З МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ (ФОРТЕПІАНО)

Анотація. У статті структуровано етапи роботи над музичним твором на заняттях з музичного інструменту, закцентовано увагу на методах формування та розвитку навички читання з аркуша, та психологічних передумовах вдалого концертного виконання.

Зазначено, що на етапі ознайомлення з музичним твором основним завданням є формування установки на створення початкового цілісного образу твору. Для цього слід застосовувати методи читання з аркуша та смислового музично-теоретичного аналізу. Читання з аркуша – це перше безперервне виконання нового твору з нот в темпі, який наближений до вказаного. Читання з аркуша є одним з видів музично-виконавської роботи. Це вміння виробляється не лише на заняттях з музичного інструменту, а й в процесі самостійної роботи. Методи розвитку слухового компоненту навички читання з аркуша проаналізовано опираючись на дослідження Т. П. Воробкевич. Наступним важливим етапом роботи над музичним твором є його лаконічний музично-теоретичний аналіз та етап роботи над деталями, який передбачає скрупульозне опрацювання авторського тексту за допомогою методу розгорнутого виконавського аналізу.

Вказано, що на етапі оформлення музичного твору робота інтерпретатора має бути спрямована на досягнення цілісності виконання за допомогою таких методів роботи, як: пробні програвання твору в цілому, заняття в «уяві», диригування та залучення асоціацій, пов’язаних з просторовими видами мистецтв. А на етапі підготовки твору до сценічного виконання одними з основних стають методи: цілісного виконання твору, що має характер сценічного виступу, та занять в уяві.

Публічне виконання музичного твору – це ще один, завершальний, етап роботи над ним. Цей етап, як і всі інші, в процесі музичного розвитку студента має поліфункціональний характер. В дослідженні зазначено, що сценічне виконання музичного твору є підсумком спільної роботи здобувача освіти та викладача, а також тривалої самостійної роботи студента вдома.

В ході дослідження ми закцентували увагу на психологічних передумовах вдалого концертного виступу, проте вказали, що сценічний виступ є лише однією з ланок довгого ланцюжка спілкування здобувача освіти з музикою виконуваного твору. І, хоча концертний виступ є підсумком роботи, кожна з ланок ланцюга виконує свою роль для того, щоб представити його в цілісності.

Ключові слова: музичний твір, етапи роботи, читання з аркуша, публічне виконання, психологічні передумови.

Bilozerova Olena Vasylivna lecturer at the Department of Musical Art of the Municipal Institution of Higher Education “Lutsk Pedagogical Institute” of the Volyn Regional Council, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-0171-043X

Zysko Vita Vitalievna lecturer at the Department of Musical Art of the Municipal Institution of Higher Education “Lutsk Pedagogical Institute” of the Volyn Regional Council, Lutsk, https://orcid.org/0000-0001-7620-8690

Zavirukha Liliya Anatoliivna lecturer at the Department of Musical Art of the Municipal Institution of Higher Education “Lutsk Pedagogical Institute” of the Volyn Regional Council, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-9147-0977

STRUCTURE OF WORKING ON A MUSICAL WORK IN MUSICAL INSTRUMENT CLASSES (PIANO)

Abstract. The article presents a structured analysis of the stages involved in working on a musical composition in the context of instrumental (piano) instruction. Particular attention is paid to the methods of forming and developing sight-reading skills, as well as to the psychological prerequisites for successful concert performance.

It is determined that at the initial stage of familiarization with a musical composition, the primary objective is the formation of an attitude toward creating a preliminary holistic artistic image of the work. The achievement of this objective involves the application of sight-reading techniques and meaningful music-theoretical analysis. Sight-reading is defined as the first uninterrupted performance of a new musical piece from the score at a tempo close to that indicated by the composer. This skill is regarded as an essential component of musical and performing activity, developed both in the course of instrumental lessons and through students’ independent practice. Methods for developing the auditory component of sight-reading skills are analyzed based on the research of T. P. Vorobkevych.

The subsequent stages of working on a musical composition include a concise music-theoretical analysis and a detailed stage of work that involves meticulous study of the composer's text through the method of extended performance analysis. It is emphasized that during the stage of shaping the musical work, the performer's efforts should be directed toward achieving performance integrity by employing such methods as complete run-throughs of the piece, mental practice, conducting, and the use of associations related to spatial arts.

It is substantiated that at the stage of preparing a musical composition for stage performance, the methods of holistic performance simulating concert conditions and mental rehearsal become particularly significant. Public performance of a musical composition is considered the final, multifunctional stage, representing the culmination of joint work between the instructor and the student, as well as the result of prolonged independent practice.

The study highlights the psychological prerequisites for a successful concert performance and emphasizes that stage performance constitutes only one link in a long chain of interaction between the student and the musical work, in which each stage fulfills a specific function in achieving the integrity of the artistic result.

Keywords: musical composition, stages of work, sight-reading, public performance, psychological prerequisites.

Постановка проблеми. В складних реаліях сьогодення, де використовуються різні форми навчання (дистанційна, змішана, з використанням цифрових технологій), проведення конкурсних змагань та публічних виступів онлайн проблема структуризованої роботи на заняттях з музичного інструменту (фортепіано) є досить актуальною. Її головною метою є навчити здобувача освіти аналізувати, осмислювати, інтегрувати набуті знання та вміння в практичний процес, а також підготувати до подальшої самостійної музично-педагогічної діяльності. Протягом свого навчання здобувачі освіти опановують навички роботи з різним репертуаром: інструментальним та пісенним; творами для музично-ритмічних рухів, для слухання музики, технічним репертуаром, поліфонічними творами, творами великої форми та п'єсами для концертного виконання. Всі вони мають свої виконавські особливості, а тому етапи роботи над ними також можуть різнитися.

Тема етапів роботи над музичним твором є досить популярною серед викладачів-практиків, проте її виклад є дещо розосередженим. В нашому дослідженні ми не лише стуктуризували роботу над музичним твором на заняттях з музичного інструменту (фортепіано), а й детальніше зупинилися на методах розвитку навички читання з аркуша та психологічних передумовах вдалого концертного виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначалося вище, на тему етапів роботи над музичним твором написано багато досліджень викладачів-практиків різних навчальних закладів.

Перечислимо лише деякі з них: Л. Гордійчук та А. Кругляченко «Інструментальне виконавство в структурі професійно підготовки музикантів-педагогів», Г. Боднар «Освоєння музичного твору: етапи та методи роботи», М. Рогозіна «Етапи роботи над музичним твором в класі фортепіано», А. Криленко «Розвиток музичних здібностей учнів початкових класів. Робота над музичним твором», Н. Нестеренко «Професійна відповідальність викладача у роботі з нотним текстом» та ін. Всі ці дослідження безпосередньо чи опосередковано аналізують етапи роботи над музичним твором. Проте в жодному з них немає систематизованого підходу до цього питання, ніхто не розглядає структуру роботи над музичним твором починаючи з читання з аркуша, зупиняючись на методах розвитку цієї навички, та психологічних передумовах концертного виконання. Саме чітке структурування роботи над музичним твором в класі фортепіано і зумовило потребу даного дослідження.

Мета статті: структурувати роботу над музичним твором на заняттях з музичного інструменту (фортепіано) для формування самостійності мислення та вміння аналізувати при подальшій практичній діяльності здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. На етапі ознайомлення з музичним твором основним завданням є формування установки на створення початкового цілісного образу твору. Для цього слід застосовувати методи читання з аркуша та смислового музично-теоретичного аналізу.

Читання з аркуша – це перше безперервне виконання нового твору з нот в темпі, який наближений до вказаного. Таке виконання дає загальне уявлення про твір, його ідею, показує основні компоненти фактури, які можна охопити одним поглядом, пропускаючи другорядні деталі. Таким чином, основою читання з аркуша є цілісне сприйняття тексту та художньо-образного змісту.

На відміну від читання з аркуша *розбір твору* – це *детальне* ознайомлення з твором, пошуки його художніх та технічних вирішень. Розбір нотного тексту відбувається в повільному темпі з опрацюванням окремих епізодів, мотивів, фраз.

Читання з аркуша є одним з видів музично-виконавської роботи. Це вміння виробляється не лише на заняттях з музичного інструменту, а й в процесі самостійної роботи. Оволодіння навиком доброго читання з аркуша є необхідною умовою функціонування всіх видів практичної діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Навик читання нотного тексту з аркуша виховується не лише на музичних заняттях, а й в щоденній домашній роботі, хоча б по п’ятнадцять хвилин в день. Для музикантів-початківців ця навичка є надзвичайно складним процесом, який формується на міцному зв’язку між зоровою, слуховою та руховою реакцією при грі на фортепіано з нот. Схема процесу читання з аркуша полягає в потребі внутрішньо «почути» побачений зорово нотний текст, а почуте перевести у відповідні виконавські рухи. У цьому комплексі слуховий компонент є ведучим. На початковому етапі навчання при прочитанні незнайомої музики у здобувачів

освіти майже відсутнє внутрішнє слухове відчуття (внутрішній слух). Схема процесу прочитання з аркуша тоді має зорово-руховий зв'язок. Тому в роботі над читанням з аркуша першим завданням є розвиток внутрішнього слуху.

Т. П. Воробкевич описує такі методи розвитку слухового компоненту процесу читання з листа:

1. Слухання музики з нотами в руках. Викладач грає легку, доступну для сприйняття студентом п'єсу, а студент показує пальцем в нотах, де зараз звучить музика. Відбувається поєднання слухового і зорового сприйняття.

2. Розучування твору без інструмента. Для початку береться повільна й проста за фактурою музика. Дивлячись лише в ноти, без відтворення на інструменті студент співає мелодію та запам'ятовує її. Коли викладач вважає, що здобувач освіти запам'ятав мелодію, ноти закриваються, й вона виконується на фортепіано. Вправу з читання варто починати з одного мотиву, поступово збільшуючи обсяг музичного матеріалу.

3. Читання з нот п'єси відразу після прослуховування її у виконанні викладача. Нотні знаки тексту краще прочитуються студентом на основі відповідних слухових уявлень, викликаних грою викладача.

4. Виконання п'єси шляхом чергування співу та фортепіанної гри (одна фраза співається в думці, наступна – виконується на інструменті) [4].

Навики, необхідні для швидкого читання з аркуша та методи їх розвитку. Для швидкого читання з аркуша майбутній фахівець повинен володіти певним комплексом навичок, розвиток яких потребує постійної роботи викладача. Одним з перших таких навичок є добре відчуття клавіатури. ЇЇ можна розвинути прочитанням в думці невідомого твору, намагаючись уявити його реальне звучання. Такий метод сприяє осмисленню змісту твору, не ускладненого вибором піаністичних рухів. Технічне розвантаження дій допомагає більш поглибленому засвоєнню тексту. У свою чергу це позитивно впливає на вибір необхідних виконавських рухів, бо уява про звук у піаністів завжди повинна викликати відповідну уяву про рух руки. Для цієї мети добре грати раніше вивчену п'єсу, не дивлячись на клавіатуру. Допомагає також засвоєння «графічного» й «сліпого» методу гри з нот. Основою «графічного» методу повинне бути розпізнавання з першого погляду інтервалу, написаного в нотах. Для цього інтервали групуються за подібністю написання: у терціях, квітах і септимах обидві ноти пишуться тільки на лінійках, або тільки між ними; у секундах, квартах, секстах і октавах одна нота пишеться на лінійці, а інша – між лінійками.

Після аналізу записів інтервалів потрібно навчитися грати відповідний інтервал не дивлячись на клавіатуру, позиційною аплікатурою. Підсумком засвоєння цих методів є гра напам'ять власноруч записаного мотиву з називанням вголос розташування клавішів при виконанні: той самий, вищий, нижчий, через два і т.д. Таку ж вправу треба виконувати не дивлячись на клавіатуру.

Велике значення при читанні з аркуша має навик майже автоматичного знаходження зручної аплікатури для будь-якої фактури. Студенту пропонується, не граючи і не дивлячись на клавіатуру, на основі позиційності підібрати зручну аплікатуру для невеликого музичного уривку, а потім перевірити її на інструменті.

Важливою передумовою вироблення навику читання з аркуша є вміння дивитись наперед у нотному тексті. Це формується при чіткому, недовгому, але «з одного погляду» точному запам'ятовуванні невеликого уривка нотного тексту. Після запам'ятовування треба зіграти цей фрагмент, не дивлячись в ноти [3].

При читанні з аркуша здобувач освіти повинен виробляти в собі здатність до зосередженості та розподіляти увагу для охоплення вертикалі й горизонталі всієї фактури твору. Для досягнення цієї мети студенту показується мотив у тексті й пропонується його виконати. Після того здобувач освіти зразу переносить погляд на наступний мотив і виконує його, не дивлячись на клавіатуру.

Читання твору з аркуша варто починати з визначення тональності та наступного настроювання на неї через програвання відповідної гами. Після цього програється каданс цієї тональності в різних фактурних викладах. Така вправа добре розвиває ладо тональний слух, необхідний при читанні з аркуша.

Наступний етап – пошуки додаткових знаків альтерації та визначення тонального плану твору. Здобувач освіти повинен знати в кожному епізоді читання з аркуша, в якій тональності він викладається.

Навик мислення фразою добре розвивається завданням, в якому викладач, закривши ноти, пропонує студенту у творі, що читається з аркуша, дограти каданс, закінчити самому фразу аналогічну попередній, розв'язати акорд і т.п.

Емоційна вразливість є одним з визначальних чинників знаходження виконавських рухів піаніста в процесі читання з аркуша, оскільки рухи рук повинні підпорядковуватись звуковому втіленню художніх завдань. Чим більше музикант захоплений музикою, чим менше при читанні він думає про ноти, аплікатуру, тим ефективніше будуть розвиватися навики читання з аркуша.

Добре володіння навиком читання з аркуша допомагає легкому засвоєнню нового музичного матеріалу, активному музикуванню та збагаченню музично-слухових уявлень.

Наступним важливим етапом роботи над музичним твором є його лаконічний *музично-теоретичний аналіз*, поглиблення якого далі буде продовжуватися протягом усього часу роботи над ним. Він допоможе здобувачі освіти встановити основні частини форми, виявити та словесно сформулювати характер кожної з них, а також своєрідні властивості та особливості її зв'язків з попередніми та наступними частинами.

Стислий аналіз музичного твору дасть змогу прояснити голосоведення, виділити частинні та центральну кульмінації, особливості динамічного розвитку,

агогічні відхилення, загальний модуляційний план твору, виявити основні технічні труднощі, робота над якими вимагатиме особливої уваги виконавця. Усвідомлення музичної мови твору, прояснення логіки розгортання музичної ідеї через конкретні форми сприятиме повноцінності сприйняття твору.

Етап роботи над деталями передбачає детальне опрацювання авторського тексту за допомогою *методу розгорнутого виконавського аналізу.* Розгорнутий аналіз авторського тексту передбачає аналітико-слухове та виконавське вивчення найважливіших «координат» музичної форми: мелодії, темпо-ритму, гармонії, динаміки, тембру, фактури тощо. Однак при поділу музичної тканини на складові компоненти необхідно пам'ятати про те, що аналіз не повинен обмежуватися осмисленням властивостей окремих елементів музичної мови та їх технічним удосконаленням, адже це веде до дроблення музичної тканини. Потрібно наполегливо прагнути до такої взаємозалежності, взаємообумовленості та смислової впорядкованості всіх елементів твору, яка б допомагала виконавцю створити з них живу музичну цілісну «розповідь».

Це може бути досягнуте виконавцем завдяки навику перспективного слухового мислення. Воно дозволить досягнути цілісності викладу мелодичної лінії. Для цього, слід розібратися в її структурі: визначити межі мелодичних побудов, фраз і мотивів. Далі необхідно навчитися диференційованому ставленню до різних відстаней між звуками, тобто навчитися по-різному переживати слухом кожну інтонацію, кожний мелодичний інтервал.

Осмисливши, таким чином, кожен інтервал музичної тканини, виконавець зможе чітко виявити для себе кульмінаційні моменти структури твору, або «точки тяжіння, що притягують до себе центральні вузли, на яких все будується» [1]. У будь-якому музичному реченні є центр, головна інтонаційна точка. Завдання виконавця полягає в тому, щоб правильно визначити її місцезнаходження та спрямувати до неї мелодичний рух. Це спрямування буде організовано виконавцем за допомогою перспективного мислення. У результаті фраза стане більш зв'язною, в ній почне «віддзеркалюватися перший проблиск думки, що розвиватиметься потім у цілому творі» [1], вона все більш буде нагадувати частину живого змістовного мовлення.

Далі, за допомогою перспективного слухового мислення виконавець приступає до поступового об'єднання окремих фраз у більш масштабні структурні одиниці. Уміння об'єднати всі елементи мелодичної лінії та досягнути безперервності її викладу, де кожна частина немов би витікає з попередньої та готує наступну, є для виконавця завданням першочергового значення. Без цього неможливо у повній мірі осягнути логічною завершеністю цілісної форми.

При виконавському аналізі авторського тексту необхідно зосередити увагу на темпо-ритмічні сторони музичного твору. Без уважного вивчення цих закономірностей, без ретельного аналізу ритмічної структури твору неможливо правильно вибудувати логічний розвиток музичної тканини.

Під час роботи з авторським текстом необхідно опрацювати і такий засіб музичної виразності, як гармонічна структура. Музичне мистецтво найбільш сильно проявляє себе через лад, гармонію, а точніше – ладогармонічну функціональність. Навик детального аналізу музичного матеріалу твору дозволить виконавцю відчути закономірність руху гармонічних функцій, усвідомити логіку модуляційних побудов, співставлення тотальностей. Інакше кажучи, він стане надійною опорою, котра допоможе здобувачу освіти орієнтуватися у музичних формах.

При аналізі тканини музичного полотна увага студента має спрямовуватися на такий елемент музичної виразності, як динаміка. Її уважне вивчення допоможе виконавцю виявити кульмінаційні моменти у творі та дослідити ті ефекти динаміки, за допомогою яких композитор передає наростання емоційного напруження або його спад. Горизонтальне слухання допоможе музиканту забезпечити рівномірний розподіл енергії динамічного наростання. У результаті форма твору виявиться охопленою немов би єдиним емоційним поривом, суцільною динамічною хвилею, що надасть композиції ознак цілісності та монолітності.

Нарешті, при дослідженні авторського тексту увага здобувача освіти має сконцентруватися на тембральній стороні музичного образу. Від того, наскільки витончено зуміє музикант відчути виразність тембрової інтонації, і залежить, у кінцевому підсумку, чи буде перетворена виконавська концепція в об’ємну барвисту картину чи в невиразне «чорно-біле» полотно.

Секрет тут полягає у тонкому володінні динамікою, у поєднанні її з агогікою, артикуляцією та вмілим застосуванням педалі. Володіння різновидами педалі (прямої, запізнюючої, звукової, гармонічної, ритмічної, під педаллю, лівою педаллю) дозволить музиканту збагатити твір тонкими нюансами звукової палітри, допоможе по-різному висвітлити різні фактурні шари у цілісній музичній картині.

Таким чином, аналіз є невід’ємною частиною роботи виконавця над створенням звукового образу. Він сприяє викрастилізуванню у свідомості виконавця виразних і чітких слухових уявлень про деталі твору. У подальшому завдяки перспективному слуховому мисленню здобувач освіти починає охоплювати більш далекі смислові співвідношення починає передбачати та прогнозувати появу того чи іншого фрагмента твору. Тобто вмінням уявити наперед результати своїх дій.

На етапі оформлення музичного твору робота інтерпретатора має бути спрямована на досягнення цілісності виконання за допомогою таких методів роботи, як: пробні програвання твору в цілому, заняття в «уяві», диригування та залучення асоціацій, пов’язаних з просторовими видами мистецтв.

Пробні програвання цілісного твору та по частинах, що утворюються з декількох фрагментів, дозволять виконавцю визначити пропорції деталей твору у цілісній картині композиції та відкоригувати їх між собою. Пробні виконання

дозволять виявити технічні недоліки гри, що перешкоджають міцності фундаменту виконавського процесу. Усунення цих погрішностей вимагатиме від здобувача освіти сконцентрованості уваги на досягненні особливої гнучкості піаністичного апарату, його контрольованості, автоматизації всіх рухово-моторних прийомів. У зв'язку з цим необхідно поєднувати пробні програвання з безупинною поглибленою роботою над деталями та частинами твору.

Ще одним етапом роботи над оволодінням структури твору мають стати заняття піаніста без інструмента, роботу «в думці», «в уявленні», внутрішнім слухом. Така робота допомагає розібратися в емоційній та динамічній значимості кожного фрагмента та сприяє виявленню якості та міри всіх виражальних засобів музичного твору.

Окрім цілісного виконання твору музиканту важливо проаналізувати форму композиції. Мова піде про застосування диригентського методу роботи**.** Завдяки своїй наочності, диригування дозволить здобувачу освіти прослідкувати за ходом власної думки: чи спрямована вона перспективно, чи здатна об'єднати масштабні смислові побудови, чи не порушується цілісність невиправданими зупинками, що ведуть до дроблення форми твору. Інакше кажучи, диригентський метод допоможе студенту виявити ступінь власного оволодіння навиками горизонтального мислення. Особливого значення диригування набуває при організації метро-ритмічної структури твору. Воно позбавляє виконання від ритмічної млявості, невизначеності, оберігає темпоритм твору від деформації, викривлення, допомагає музиканту чіткіше відчути пульсацію часу в моменти, пов'язані з витримуванням фермат і пауз.

Застосування асоціативних зв'язків із просторових видів мистецтв приводить до народження у свідомості музиканта опосередкованих логічних уявлень про порядок, послідовність розташування окремих моментів твору, симетрію, архітектурні пропорції, тобто тих уявлень, котрі сприятимуть «упредметненню» елементів твору [1]. Асоціації допомагають виконавцю конкретизувати у просторі ідеальний музичний образ.

Таким чином, на етапі оформлення п'єси робота музиканта має бути спрямована на досягнення монолітності виконання твору. Успішність виконання поставленої мети залежить від уміння здобувача освіти синтезувати музичний матеріал, збирати вивчені деталі в єдиний організм на основі розвитку навиків перспективного слухового мислення.

На етапі підготовки твору до сценічного виступу одними з основних стають методи: цілісного виконання твору, що має характер сценічного виступу, та занять в уяві. Виконання твору в подібних «екстремальних» умовах привчає музиканта долати стан хвилювання та дозволяє йому повністю зосередитися на передачі художньо-образного змісту, на досягненні свободи розвитку музичної думки. Програвання твору в цілому перед уявними або запрошеними слухачами укріплює горизонтальний слух виконавця (перспективне мислення) та вміння створювати попереднє слухове уявлення (навик антиципації).

Виконання твору від початку до кінця укріплює слухову увагу музиканта та в першу чергу таку її рису, як зосередженість. Здатність концентруватися на виконуваному дозволяє інструменталісту за допомогою активного слухового контролю об'єктивно оцінювати реальне звучання та коректувати гру в бажаному напрямку. Це приводить до поступового звільнення інтерпретації від елементів розрізненості та надає їй рис цілісності, наповненості у передачі музичного образу. Необхідно пам'ятати, що виконання твору від початку до кінця не повинні перетворюватися у самоціль. Навіть на заключному етапі роботи над музичним образом програвання твору в цілому необхідно чергувати з роботою над деталями.

Публічне виконання музичного твору – це ще один, завершальний, етап роботи над ним. Цей етап, як і всі інші, в процесі музичного розвитку студента має поліфункціональний характер. Сценічне виконання музичного твору є підсумком спільної роботи здобувача освіти та викладача, а також тривалої самостійної роботи студента вдома. Але на цьому робота над твором не закінчується, оскільки виступ на сцені є новим етапом, активним випробуванням усіх природних здібностей студента, підпорядкованих його виконавській артистичній волі.

Кожен концертний виступ є виконанням якби заново, на основі попередньої роботи. Кожен музикант-початківець мріє виступати на концертах, любить грати простенькі п'єси перед слухачем. Проте, ускладнення рівня репертуару в процесі навчання ставить нові й нові вимоги до розвитку музичних здібностей та виконавських навиків. На сам перед, зростають вимоги до збільшення обсягу слухової уваги для відчуття всіх пластів фактури в складніших творах. Перед студентом постає кардинальна виконавська проблема: різниця між знати, що потрібно зробити, та вміти це вільно виконати. На ґрунті цього психологічного конфлікту в здобувача освіти перед концертом і під час виконання на сцені з'являється невідомий до цього емоційно-психологічний стан неспокою, який прийнято називати передконцертним та сценічним хвилюванням. Для того, щоб виконавець зумів опанувати себе та перетворити стан хвилювання у позитивний емоційний настрій, потрібно добре розуміти природу даного явища і протягом всього процесу навчання слідкувати за тим, щоб створювалися відповідні психологічні передумови вдалого концертного виступу.

Першою передумовою вдалого концертного виступу є вибір вдалого репертуару для концертного виступу. Твори, включені в репертуар, мусять подобатися студенту, їх складність повинна відповідати рівневі розвитку музичних здібностей виконавця на даному етапі. Наступною передумовою вдалого сценічного виступу є відповідний стан виконавської готовності твору. Стан готовності твору, крім об'єктивних, виразово-художніх та піаністично-виконавських вимог, мусить характеризуватися суб'єктивним відчуттям невимушеності й впевненості при виконанні твору. Такий психологічний стан виникає на основі найприскіпливішої роботи над твором.

Виконання музичного твору відбувається на основі набутих навиків, якими потрібно свідомо оволодіти. Така робота вимагає вольового напруження, що в психологічному плані є свідомою розумовою діяльністю. Ця діяльність включає в себе аналіз, порівняння, відбирання та засвоєння різних засобів виконавства. В процесі роботи над твором повинні працювати всі сторони музичного обдарування виконавця. Твір повинен бути відпрацьованим до найдрібніших деталей. Студент «поглинає» весь музичний матеріал твору, який з розрізнених елементів музичної мови під дією художньо-емоційних сил перетворюється на звукові лінії. У музичному творі не можна відділити кожний окремий звук від часу його звучання. Тому при виконанні музичного твору звуки, через які втілюється задум композитора, підпорядковуються як законам гармонічних та ладових конструкцій, так і ритмічній пульсації та метричному чергуванні наголошених і ненаголошених долей. На цій ритмічній основі формується ритмоволя. Власне, на поєднанні лінієволі та ритмоволі утворюється звукотворча воля виконавця, що стає центром його сценічного виконання.

Звукотворча воля інтерпретатора, сформувавшись у сфері внутрішнього суб'єктивного слуху, вимагає піаністичної реалізації на інструменті. У тому полягає суть поняття виконавської піаністичної техніки, яка вимагає передусім вправності та «слухняності» рук, підпорядкованих задуму виконання. На початковому етапі вивчення твору здобувач освіти намагається пристосувати руки до виконання музичного матеріалу цілим комплексом простих рухів, які в процесі роботи над твором перетворюються в піаністичні дії, автоматизм яких підпорядкований через підсвідомість звучанню твору. Чим більше свідомих доцільних зусиль було затрачено при тренуванні технічно складних фрагментів, тим менше зусиль потрібно для їх виконання на сцені.

Однією з причин сценічного хвилювання є проблема виконання твору напам'ять. Запам'ятовування твору відбувається на основі свідомої роботи студента. Робота пам'яті з відтворення вивченого не терпить ніякого вольового насилля. Її безвідмовність ґрунтується передусім на зацікавленості, посиленій емоціями, які не дають розпорошитися увазі при виконанні. Тому на сцені повинні працювати усі види музичної пам'яті, доповнюючи одна одну.

Інтерпретатор повинен зрозуміти, що вивчення твору та його виконання на сцені вимагає двох різних психологічних станів, тісно пов'язаних між собою. Процес вивчення твору є вольовою акцією, при якій потрібно свідомо заставити себе робити певні дії.

При сценічному ж виконані треба не заважати цим діям виконуватися самим, підпорядковуючи їх тільки відповідній звукотворчій волі. Виконавська звукотворча воля стає основою артистичної волі, яка допомагає виконати музичний твір як художнє явище. Виконуючи твір, студент не повинен думати про якусь окрему ноту, про можливість невдало виконати пасаж чи забути якийсь фрагмент твору. Свідоме старання завжди викликає напруження, а механізм виконавства повинен працювати без усякої скутості.

Психологічний стан при сценічному виконанні потребує постійного тренування. Студент, який виступає в академконцертах у середньому три рази протягом навчального року, перебуває за цей час на сцені близько години. Очевидно, що він, намагаючись створити потрібний настрій для виступу, не може порівняти свій психологічний стан у попередніх виступах, між якими перерва може досягати декількох місяців. Сценічна воля виконавця повинна тренуватися на частіших та вдалих концертних виступах.

Викладач повинен пояснити студенту, що передконцертне хвилювання є природним емоційно-психологічним станом. Оскільки концертний виступ, який може тривати до півгодини, є підсумком довгої, часто кількамісячної роботи. Передконцертне хвилювання треба вміти скерувати у конструктивне русло, воно повинне допомагати налаштуватися на виконання твору, зініціювати інтуїтивний вибір найкращого варіанту виконання. У жодному випадку не можна допустити, щоб хвилювання переросло у неконтрольований страх, паніку.

Сценічний виступ є лише однією ланок довгого ланцюжка спілкування студента з музикою виконуваного твору. І, хоча концертний виступ є підсумком роботи, кожна з ланок ланцюга виконує свою роль для того, щоб представити його в цілісності. Тому дуже важливо, щоб здобувач освіти після виступу вмів проаналізувати не лише своє сценічне виконання, а й свій психологічний стан при цьому.

Висновки. Отже, підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що робота над музичним твором – структурований і деталізований процес, який завершується лише після публічного виконання. Основною ціллю цього процесу є формування в здобувачів освіти здатності до подальшої самостійної практичної діяльності. В сучасному світі, де часто використовуються дистанційні та змішані форми навчання, конкурсні змагання та концертні виступи проводяться онлайн структура роботи над музичним твором на заняттях з музичного інструменту може змінюватися та підлаштовуватися під нові реалії, тому наша тема потребує подальших розвідок.

***Література*:**

1. Білозерова О. В., Завіруха Л. А. Методичні аспекти роботи над музичним твором на заняттях з музичного інструменту: *методичні рекомендації для студентів ОПС фаховий молодший бакалавр та ОКР молодший спеціаліст*. Луцьк: Терен, 2021. 32 с.

2. Бойчук І. І. Робота над різножанровими творами у класі фортепіано : навч. метод. посібник для здобувачів першого (бакалаврського), студентів другого (магістерського) рівня освіти. Чернівці, 2021. 68 с.

3. Богдан З. П., Шумська В. С. Читання нот з листа, етапи роботи над музичним репертуаром та особливості вивчення поліфонічних творів у класі фортепіано: методичні рекомендації з інструктивного матеріалу дисциплін «Основний музичний інструмент» та «Додатковий музичний інструмент». Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 60 с.

4. Воробкевич Т. П. Методика викладання гри на фортепіано. Львів: ЛДМА,2001.С. 244

5. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва. Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. Київ : Освіта України, 2008. 274 с.

References:

1. Bilozerova, O. V. & Zavirukha, L. A. (2021). *Metodychni aspekty roboty nad muzychnym tvorom na zanyattyakh z muzychnoho instrumentu [Methodological aspects of working on a musical work in musical instrument classes]*. Luts′k: Teren [in Ukrainian]
2. Boychuk, I. I. (2021). *Robota nad riznozhanrovymy tvoramy u klasi* [*Work on works of various genres in the piano clas*]. Chernivtsi [in Ukrainian]
3. Bohdan, Z. P. & Shums′ka V. S. (2023). *Chytannya not z lysta, etapy roboty nad muzychnym repertuarom ta osoblyvosti vyvchennya polifonichnykh tvoriv u klasi fortepiano [Reading sheet music, stages of work on musical repertoire and features of studying polyphonic works in the piano class]*. Luts′k: Vezha-Druk [in Ukrainian]
4. Vorobkevych, T. P. (2001). *Metodyka vykladannya hry na fortepiano [Methodology of teaching piano]*. L′viv: LDMA [in Ukrainian]
5. Padalka, H. M. (2008) *Pedahohika mystetstva. Teoriya i metodyka vykladannya mystets'kykh dystsyplin [Pedagogy of Art. Theory and Methods of Teaching Art Disciplines]*. Kyyiv: Osvita Ukrayiny [in Ukrainian]

УДК 37.091.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-699-710

Білявець Андрій Якович доктор філософії у галузі знань освіта, за спеціальністю освітні педагогічні науки, доцент кафедри вогневої підготовки факультету безпеки державного кордону, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0002-8309-529X

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПЕРЕВЕРНУТОГО КЛАСУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ГРУПОВИХ ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ З ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті представлено наукові погляди щодо переваг та складностей на шляху ефективного впровадження методу «перевернутого класу». За результатами дослідження до переваг вказаного методу автором віднесено: можливість працювати через мережу з використанням сучасних пристроїв; поєднання можливостей очного та дистанційного навчання; можливість працювати у власному темпі; різноманітність наданих засобів; позитивний вплив на розвиток активність навчання; мобільність та доступність навчання; можливість самостійного пошуку змісту навчання.

До суттєвих складностей використання вказаного методу автором віднесено: слабкі спроможності тих, хто навчається, до самостійного пошуку та вивчення навчальних матеріалів; потреба у посиленні з боку викладача або інструктора контролю та мотивації тих, хто навчається, у процесі самостійної роботи; значне збільшення об’єму роботи викладацького та інструкторського складу у процесі підготовки навчальних матеріалів; потреби у розширені можливостей технічного забезпечення навчальних закладів (електронні платформи, сайти, хмарні середовища та ін.); відсутність бажання до змін у сталому налагодженому освітньому процесі з боку окремих викладачів у освітніх закладах. У процесі дослідження також виділено три основних форми проведення занять методом «перевернутого класу», а також сформовано авторське визначення сутності структури та змісту вказаного методу. Окреслено шляхи реалізації інтерактивних можливостей методики «перевернутого класу» під час проведення занять з вогневої підготовки для вивчення матеріальної частини стрілецької зброї.

До перспективних напрямків подальших досліджень, автором віднесено розробку методичної основи для проведення занять за таким методом, а також емпіричні дослідження щодо перевірки практичної ефективності методу «перевернутого класу» під час проведення занять з вогневої підготовки.

Ключові слова: вогнева підготовка, перевернутий клас, стрілецька зброя, стрілецькі тренування, інтерактивні методи навчання.

Biliavets Andrii Yakovych doctor of philosophy in education, specialty educational pedagogical sciences, associate professor of the department of fire training, faculty of state border security, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0000-0002-8309-529X

USING THE FLIPPED CLASSROOM METHOD DURING GROUP FIRE TRAINING LESSONS ON THE STUDY OF SMALL ARMS IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article presents scientific views on the advantages and difficulties of effectively implementing the ‘flipped classroom’ method. Based on the results of the study, the author lists the following advantages of this method: the ability to work online using modern devices; a combination of face-to-face and distance learning; the ability to work at your own pace; a variety of resources provided; a positive impact on the development of learning activity; mobility and accessibility of learning; the ability to independently search for learning content.

The author considers the following to be significant difficulties in using this method: the weak ability of learners to independently search for and study learning materials; the need for teachers or instructors to strengthen control and motivation of learners in the process of independent work; a significant increase in the workload of teachers and instructors in the process of preparing learning materials; the need to expand the technical capabilities of educational institutions (electronic platforms, websites, cloud environments, etc.); the unwillingness of some teachers in educational institutions to change the established educational process. The study also identified three main forms of conducting classes using the flipped classroom method and formed the author's definition of the essence of the structure and content of this method. Ways of implementing the interactive capabilities of the ‘flipped classroom’ methodology during firearms training classes for studying the material part of small arms were outlined.

The author considers the development of a methodological basis for conducting classes using this method, as well as empirical research to verify the practical effectiveness of the ‘flipped classroom’ method during firearms training classes, to be promising areas for further research.

Keywords: firearms training, flipped classes, small arms, marksmanship training, interactive teaching methods.

Постановка проблеми. Сукупність вимог до кінцевого результату занять з вогневої підготовки в сучасних умовах війни спрямована на формування

вогневої навченості – як спроможності ефективно використовувати бойові властивості закріпленої стрілецької зброї на полі бою [1]. Особливо важливим у цьому контексті є формування та розвиток у майбутніх офіцерів навичок самостійного прийняття рішень відповідно до обстановки на полі бою. Базовою передумовою для формування та розвитку практичної навченості ефективного використання вогневих можливостей стрілецької зброї є теоретична підготовка, яка охоплює ґрунтовне вивчення матеріальної частини зброї, що здійснюється під час групових занять.

З введенням в експлуатацію нових зразків зброї, переважно західного виробництва, що є незнайомою для більшості здобувачів освіти, зростає потреба у збільшені бюджету навчального часу для вивчення матеріальної частини стрілецької зброї. Використання традиційних методів навчання (розповідь, показ, тренування) не сприяють економії аудиторного часу, оскільки базуються на трансляції інформації, що містить певні знання з боку викладача безпосередньо під час заняття та в подальшому учіння здобувачами освіти. Вказані підходи передбачають основну витрату часу на усвідомлення та структурування навчального матеріалу курсантами безпосередньо на занятті.

Враховуючи це, стає очевидним, що традиційні методи проведення групових занять з вогневої підготовки не в повній мірі задовольняють сучасні потреби у формуванні майбутнього офіцера як фахівця у частині вогневої навченості. Застосування сучасних інтерактивних методів навчання під час проведення занять з вогневої підготовки досліджено досить ґрунтовно, водночас питанням впровадження методів «перевернутого класу» під час проведення занять з вогневої підготовки не досліджувалися.

На думку автора це є певним упущенням, оскільки найголовнішим освітнім ресурсом є час, що відводиться на підготовку. Актуальність посилюється враховуючи разючу потребу у частині вогневої навченості до дій особового складу. Вище викладене дозволяє висунути припущення, що корекція навчального часу на вивчення теоретичних основ дозволить збільшити його обсяги для проведення практичних занять. Додатково варто вказати на те, що використання інтерактивних моделей навчання, які дозволять економити аудиторний навчальний час та забезпечать можливість винесення на вивчення нових зразків стрілецької зброї без збільшення загального бюджету часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання методу «перевернутого класу» є відносно новим, який водночас має значну кількість наукових напрацювань. Загальні принципи моделі «перевернутого навчання» розглядали Л. Ярошук та Н. Чорна [2]. Переваги і складності, а також шляхи реалізації методики «перевернутого класу» для здобувачів освіти гуманітарних напрямків підготовки наводять Н. Гончар, Н. Лопатинська та ін. [3]. Особливостям застосування методу «перевернутого класу» під час вивчення дисциплін військової компоненти присвячено роботи О. Заболотної [4]. Дослідницею виділено сім основних типів моделі «перевернутого класу» та наголошено на

необхідності завчасної підготовки викладача до проведення занять вказаним методом.

Дослідниці І. Озирко, О. Мельник [5] зазначають про позитивний вплив зазначеної методики на розвиток семантичної пам'яті, а також пропонують загальний принцип структурування та підготовки навчальних матеріалів для самостійного опрацювання здобувачами освіти. Позитивний вплив використання методики «перевернутого класу» також подано М. Подоляком [6]. У своїх роботах вчений наводить результати опитування здобувачів освіти, які навчалися з використанням зазначеного методу. Отримані науковцем результати свідчать про задоволеність здобувачів освіти принципами та підходами реалізованим у «перевернутому класі». Дослідниками О. Романовським, С. Резнік [7] встановлено пряму кореляцію між задоволеністю здобувачів освіти особливостями роботи за методом «перевернутого класу» та результатами їх академічної успішності. Експериментальна перевірка використання методу «перевернутого класу» подана науковцями О. Коломієць і Т. Дмитренко [8] вказує, передусім, на активізацію зацікавленості до самостійного вивчення спроєктованих навчальних матеріалів серед здобувачів освіти.

Обґрунтований дослідниками О, Кузмінською [9], М. Микулою [10] підхід розширює загально прийняті уявлення про сутність, структуру та зміст методу «перевернутого класу». У межах дослідження представляє інтерес наукове бачення щодо використання принципів «зворотного дизайну (планування)» у частині досягнення результатів навчання.

Досліджене науково-методичне підґрунтя вогневої підготовки, як складника загальновійськової підготовки, вказує, що практична спроможність використання стрілецької зброї безперечно є основою вогневої навченості. Водночас зазначимо, що практичній стрільбі має передувати комплекс заходів з вивчення теоретичних основ. Загальні аспекти, а також новітні підходи до вивчення вогневої підготовки, в умовах воєнного стану, розглядали Д. Бодирєв, О. Засвістовський [11]. На думку дослідників, ефективне навчання практичному застосуванню стрілецької зброї є неможливим без належної теоретичної підготовки. З вище наведеного стає зрозумілим, що зазначений напрямок у вітчизняному освітньому просторі досліджений досить ґрунтовно. Дослідниками виділено особливості застосування методики «перевернутого класу» для підготовки здобувачів освіти в основному за гуманітарним та військовим напрямками. Водночас не зважаючи на значну увагу науковців до питань реалізації методики «перевернутого класу», шляхи та способи його реалізації для підготовки здобувачів освіти військових навчальних закладів, особливо у частині вогневої підготовки, досліджено не достатньо.

Мета статті – дослідження теоретичних та методологічних аспектів методики «перевернутого класу», а також шляхів та способів її реалізації під час проведення групових та практичних занять з вогневої підготовки та під час вивчення здобувачами освіти матеріальної частини стрілецької зброї.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи етимологію самого поняття (flipped або inverted classroom), що в перекладі постає як «перевернутий клас», а також опираючись на наукові доробки [2, 3] заначимо, що основними змінами у зазначеному методі є перенесення самого процесу передачі знань від викладача до здобувачів освіти з класних занять на самостійне вивчення. Загальноприйнятим є той факт, що вперше метод «перевернутого класу» було використано у США у 90-х роках минулого століття. Відтоді у науковій спільноті точаться суперечки про переваги та недоліки використання цього методу.

Для формування чіткого визначення сутності методики «перевернутого класу» надзвичайно важливим є відповідь на питання, що та як саме перевертається? Розглянемо передусім зміни, що торкаються ролей викладачів (інструкторів), а також здобувачів освіти. Останні переходять від пасивних споживачів інформації до її активних шукачів. Викладацький склад, у свою чергу, постає здебільшого фасилітаторами та консультантами у процесі інтерактивного пошуку та вивчення необхідної інформації. Навчальні матеріали для здобувачів освіти більше не подаються у готовому вигляді та необмежені знаннями викладача або інструктора.

У частині форм проведення занять за вказаним методом автору імпонує науковий підхід [3] щодо реалізації занять у трьох форматах «перевернутого класу»: перший – класичний формат, за яким викладач або інструктор надає навчальні матеріали перед заняттям, а на початку аудиторного заняття проводить діагностичні заходи щодо засвоєння матеріалів та надає роз'яснення з найбільш складних частин матеріалу; просунутий формат – це спосіб «перевернутого класу», за яким завдання для тих, хто навчається, дещо ускладняються самостійним пошуком матеріалів, а також підготовкою тез доповідей, виступів, написанням відгуків та ін.; третім є комбінований формат – за яким попередні два комбінуються викладачем в залежності від складності навчального матеріалу та готовності тих, хто навчається.

Серед решти науковцями [4] виділено сім основних типів методу «перевернутий клас» під час проведення занять а саме:

- типовий «перевернутий клас»;
- орієнтація тих, хто навчається, на дискусію;
- аналіз побаченого або наочно продемонстрованого;
- псевдо «перевернутий клас» (вивчення матеріалу в аудиторії з подальшим вирішенням практичних завдань);
- «перевернутий клас» у складі мікрогруп;
- віртуальний «перевернутий клас»;
- метод «перевернутого викладача».

Додатково слід зазначити, що теоретичне обґрунтування [5] можливостей методики «перевернутого класу», а також аналіз емпіричних даних наведених у наукових джерелах [6] приводить до висновку, що переважна більшість здобувачів освіти схвалює контрольоване використання методу «перевернутого

класу». Доцільно також зауважити, що дані отримані емпіричним шляхом [7] свідчать про прямий позитивний вплив використання методики «перевернутого класу» на результати навчання.

Враховуючи все вище викладене автором, зроблено висновки, що основними перевагами моделі «перевернутий клас» є:

- можливість працювати через мережу з використанням сучасних пристроїв;
- поєднання можливостей очного та дистанційного навчання;
- можливість працювати у власному темпі;
- різноманітність наданих засобів;
- позитивний вплив на розвиток та активність навчання;
- мобільність та доступність навчання;
- можливість самостійного пошуку змісту навчання.

До суттєвих складностей використання вказаного методу варто віднести такі:

- слабкі спроможності тих, хто навчається, до самостійного пошуку та вивчення навчальних матеріалів;
- потреба у посиленні з боку викладача або інструктора контролю та мотивації тих, хто навчається, у процесі самостійної роботи;
- значне збільшення об'єму роботи викладацького та інструкторського складу у процесі підготовки навчальних матеріалів;
- потреби у розширені можливостей технічного забезпечення навчальних закладів (електронні платформи, сайти, хмарні середовища та ін.);
- відсутність бажання до змін у сталому налагодженому освітньому процесі з боку окремих викладачів у освітніх закладах.

Наведені вище твердження, а також проведений аналіз наукової літератури [8, 9], дозволяють у межах дослідження сформувати авторське визначення сутності структури та змісту вказаного методу. У бачені автора «перевернутий клас» є – основним складником методики змішаного навчання та являє собою поетапно застосований комплекс засобів навчання та систему педагогічних прийомів, що спрямовані на формування та розвиток у тих, хто навчається, компетентностей шляхом активізації пізнавальної діяльності через самостійне вивчення основних навчальних матеріалів у позааудиторний час.

Розгляд моделі «перевернутого класу» лише як прийом, під час якого тим, хто навчається, надаються певні відео та текстові матеріали на самостійне опрацювання є надзвичайно поверхневим та спрощеним. Стає очевидним, що для ефективної реалізації усіх його переваг, вказаний метод варто розглядати як поетапний процес. У межах дослідження автору імпонують підходи науковців [7, 8, 10], які розглядають реалізацію методу «перевернутого класу» як послідовний процес. Вище викладене дозволяє виділити три основних етапи реалізації вказаного методу: першим є – організаційно-ознайомчий етап, під час якого відбувається ознайомлення здобувачів освіти передусім з порядком та

особливостями, а також ролями під час вивчення матеріалів за методом «перевернутого класу»; другим етапом є – змістово-функціональний, під час якого викладачем проводиться відбір змісту та засобів навчання. На другому етапі особливо важливим є передусім планування кінцевих результатів навчання, відповідно до яких відбираються та адаптуються навчальні матеріали, а також проводиться відбір форм та засобів навчання; третім етапом є – контрольно-діагностичний етап, під час якого викладачем розробляються заходи діагностики та способи контролю засвоєння навчального матеріалу тими, хто навчається. Особливо важливим на даному етапі є впровадження саме формативного оцінювання, під час якого оцінюються не тільки кінцевий результат, але й способи пошуку інформації, оцінки її важливості з боку здобувачів освіти.

Враховуючи вище зазначене приходимо до висновків, що для ефективного використання методу «перевернутого класу» є потреба у створені сукупності певних організаційних умов. Серед решти автором виділено такі:

- активізація мотивації тих, хто навчається, шляхом окреслення з боку викладачів або інструкторів значущості теми або окремого заняття;
- визначення чітких та досяжних навчальних цілей;
- адаптацію навчальних матеріалів для їх опрацювання здобувачами освіти;
- поєднання сумативного та формативного оцінювання результатів навчання.

Окреслюючи загальний алгоритм роботи викладача під час підготовки та проведення групових (класних) варто передусім вказати на те, що успіх використання «перевернутого класу» буде залежати від його досвіду та майстерності. У межах організаційно-ознайомчого етапу викладачу необхідно довести, які саме теми або заняття будуть розглянуті за допомогою методу «перевернутий клас». Чітко роз’яснити для, тих хто навчається, порядок роботи на заняттях та під час самостійного вивчення, які завдання та у який спосіб здобувачі освіти мають виконати самостійно. Значущим у цьому контексті є також роз’яснення кінцевих результатів навчання.

Під час змістово-функціонального етапу викладачу необхідно сформувати комплекс навчальних матеріалів, а також адаптувати їх враховуючи рівень та здібності тих, хто навчається. Особливо важливим є відбір засобів для навчання (онлайн-платформи, сайти, хмарні середовища, мобільні додатки), а також чітке розмежування обсягів матеріалу в межах теми або заняття, що будуть підготовлені та надані викладачем та інформацію, яку необхідно знайти самостійно.

На контрольно-діагностичному етапі важливим є доведення чітких критеріїв та показників за ними, а також часових показників для виконання усіх практичних та контрольних завдань та заходів. Найбільше значення для діагностики та контролю має розробка та застосування таких його елементів, які дають змогу завчасно виявити тих здобувачів, які мають слабкий або недостатній

рівень підготовки. Викладачу або інструктору в даному випадку необхідно враховувати, що недостатній рівень підготовленості здобувачів освіти ставить під загрозу ефективність використання методу перевернутого класу в цілому.

Вогнева підготовка у вітчизняному просторі військової освіти розглядається здебільшого як складова частина загальновійськової підготовки особового складу [11]. Використання методу «перевернутого класу» для вивчення цілої теми, або самостійного вивчення окремого зразка стрілецької зброї, зважаючи на обсяги та складність навчального матеріалу, не буде повністю ефективним.

Теоретичне вивчення матеріальної частини стрілецької зброї являє собою надзвичайно часомісткий процес, оскільки має об'ємний комплекс складників. Також він не позбавлений проблематики у частині переходу від теорії до практики і навпаки.

Зважаючи на це, весь навчальний матеріал з теоретичних основ матеріальної частини стрілецької зброї, доцільно розділити на чотири послідовних блоки: перший блок – ознайомлення з матеріальною частиною стрілецької зброї, до якого варто віднести вивчення заходів безпеки, призначення, бойових властивостей, складу та загальної будови, порядку проведення, розбирання та збирання зброї; до другого блоку варто віднести вивчення та практичне виконання процедур проведення розбирання та збирання стрілецької зброї під керівництвом викладача (інструктора), а також відпрацювання відповідних часових нормативів; третій блок теоретичне вивчення загальної будови основних частин та механізмів, а також вивчення їх роботи у різних режимах стрільби (одиночний, автоматичний, режим запобігання).

У межах завершального теоретичного блоку доцільно розглянути затримки, що виникають під час стрільби, причини їх виникнення, а також способи їх усунення. Саме така послідовність забезпечить якісний перехід від теорії до практичного виконання вправ навчальних та бойових стрільб і зосередитися на формуванні в майбутніх офіцерів умінь та розвитку навичок ефективного застосування стрілецької зброї.

Окреслюючи шляхи реалізації інтерактивних можливостей методу «перевернутого класу» під час проведення занять з вогневої підготовки, для вивчення матеріальної частини стрілецької зброї доцільно використовувати певний алгоритм. У межах організаційно-ознайомчого етапу необхідно визначити порядок роботи щодо самостійного вивчення у формі звичайного «перевернутого класу». Автором пропонується вивчення першого блоку вогневої підготовки, а саме призначення, загальної будови та бойових властивостей стрілецької зброї з використанням типового «перевернутого класу». З метою закріплення теоретичного вивчення доцільно заздалегідь розробити комплекс практичних завдань, сутність яких полягає у розкритті призначення, загальної будови та бойових властивостей стрілецької зброї, акцентуючи увагу тих, хто навчається, на кінцевих результатах навчання.

Під час змістово-функціонального етапу для більшої ефективності необхідно розробити комплекс текстових та відео матеріалів для самостійної роботи, особливо дієвим буде розроблення спеціальних практикумів та збірників практичних завдань.

Для вивчення першого блоку на контрольно-діагностичному етапі буде ефективним запровадження тестувань закритого типу з множинним вибором.

З метою ефективного вивчення за вказаною методикою другого та третього блоків вогневої підготовки доцільно застосувати просунуту форму методики «перевернутого класу» з орієнтацію саме на дискусії під час аудиторних занять. У межах організаційно-ознайомчого етапу дії викладача здебільшого не будуть відрізнятися від попереднього алгоритму. Водночас змістово-функціональний етап посилиться використанням мобільних додатків для ґрунтовного вивчення алгоритмів проведення неповного розбирання зброї. Доцільно розподілити навчальну групу на дві підгрупи, при цьому одній із підгруп надати коректний алгоритм розбирання зброї, визначений настановами, а для іншої підгрупи запропонувати самостійний пошук коректного алгоритму. Для вивчення другого та третього змістових блоків на контрольно-діагностичному етапі буде ефективним запровадження тестувань відкритого типу, а також контрольне практичне виконання алгоритмів розбирання та збирання зброї на навчальних зразках.

Для ефективного використання методу «перевернутий клас» для вивчення четвертого змістового блоку вогневої підготовки доцільно використати саме його комбіновану форму, оскільки успіх у більшості випадків буде залежати від глибини засвоєння попередніх змістових блоків. У межах організаційно-ознайомчого етапу викладачу необхідно зосередити увагу тих, хто навчається, на важливості знань про затримки під час стрільби, а також значенні практичного уміння стрільця на полі бою щодо їх усунення. Змістово-функціональний етап доцільно посилити використанням навчальних макетів стрілецької зброї для вивчення алгоритмів роботи частин та механізмів стрілецької зброї у різних режимах. Для вивчення четвертого змістового блоку на контрольно-діагностичному етапі буде ефективним запровадження практичного виконання на навчальних макетах алгоритмів, з’ясування причин виникнення затримок під час стрільби та їх усунення.

Представлений автором алгоритм забезпечить найбільш повну реалізацію усіх переваг методу «перевернутого класу». Однак без належної підготовчої роботи щодо нейтралізації вище викладених несприятливих чинників ефективність може знижуватися відносно очікуваної. Доцільно вказати на те, що повна нейтралізація негативного впливу несприятливих чинників неможлива у зв’язку з тим, що деякі з них є винятково суб’єктивними. Автором запропоновано комплекс дій та заходів щодо нейтралізації основних несприятливих чинників. З метою посилення спроможності здобувачів освіти до самостійного пошуку та вивчення навчальних матеріалів доцільно впровадити систему наставництва

серед тих, хто навчається. Для посилення контролю та мотивації тих, хто навчається, у процесі самостійної роботи актуально використовувати електронні платформи, які полегшують процес контролю. З метою формування позитивного ставлення з боку інших викладачів та інструкторів до прогресивних змін в освітньому процесі, доцільним буде проведення відкритих занять з використанням методу «перевернутого класу».

Висновки. Проведене дослідження вказує на те, що використання методу «перевернутого класу, в цілому, сприяє активізації самостійної пізнавальної діяльності у тих, хто навчається, надаючи при цьому можливість поєднати переваги очного та дистанційного навчання. Дозволяє здобувачам освіти працювати через мережу з використанням сучасних пристроїв, у власному темпі, а також урізноманітнює традиційні засоби навчання, Доцільно також зазначити про позитивний вплив на розвиток у здобувачів освіти загальних компетентностей (здатність виділити основне, критичне мислення та оцінку інформації). Незважаючи на суттєві переваги запропонованого методу, він не позбавлений певних складностей для реалізації. Серед них автором виділено такі: слабкі спроможності тих, хто навчається, до самостійного пошуку та вивчення навчальних матеріалів; потреба у посиленні з боку викладацької ланки контролю та мотивації тих, хто навчається, у процесі самостійної роботи; збільшення об’єму роботи викладацького та інструкторського складу у процесі підготовки навчальних матеріалів та заняття в цілому; прогресуюча потреба у розширені можливостей технічного забезпечення навчальних закладів (електронні платформи, сайти, хмарні середовища та ін.); відсутність з боку окремих викладачів у освітніх закладах бажання до прогресивних змін у сталому налагодженому освітньому процесі.

Використання вказаного методу під час проведення занять з вогневої підготовки для вивчення матеріальної частини стрілецької зброї є перспективним та важливим з точки зору осучаснення вогневої підготовки та стимуляції курсантів та слухачів до самостійного навчання. Проведене дослідження та узагальнення наукових джерел з вказаного напрямку дозволяє висунути припущення про те, що запропонований автором алгоритм забезпечить активізацію самостійної пізнавальної діяльності у здобувачів освіти, що значною мірою полегшить процес переходу від теорії до практики та допоможе фізично заощадити аудиторний час дисципліни в цілому.

Серед напрямків подальших досліджень автором виділено розробку методичної основи для проведення занять за методом «перевернутого класу», а також емпіричні дослідження, щодо перевірки практичної ефективності вказаного методу під час проведення занять з вогневої підготовки.

Література:

1. Вогнева підготовка. Методика підготовки та проведення занять. — Київ: Центр учбової літератури, 2022. — 202 с. — ISBN 978-611-01-2716-5. — УДК 623.7:379.8.

2. Ярощук, Л. Методика «перевернутий клас» як дієвий спосіб організації дистанційного та змішаного навчання під час воєнного стану // Освітні технології та інновації. — 2023. — Т. 1, № 1. — С. 189–198. — DOI: 10.31494/2412-9208-2023-1-1-189-198. — УДК 378.147.

3. Гончар, Н. П., Задоріна, О. М., Лопатинська, Н. А. Ефективність навчання за моделлю «перевернутий клас» у процесі навчання студентів педагогічних спеціальностей // Інноваційна педагогіка. — 2022. — Вип. 45. — С. 82–87. — DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.16.

4. Заболотна, О. В. Застосування елементів технології «перевернутого навчання» у процесі підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Безпека державного кордону» // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. — Хмельницький, 2021. — Вип. 4(27). — С. 104–112.

5. Озарко, І., Мельник, О. Перевернуте навчання як одна з дієвих освітніх технологій у підготовці студентів до ЄВІ з англійської мови онлайн // Освітні інновації. — 2021. — № 2. — С. 113–120. — DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-2-113-120. — УДК 378.14:004.031.4.

6. Подоляк, М. Використання методики «перевернутого класу» в процесі навчання іноземної мови у закладах вищої освіти // Лінгводидактика та освіта. — 2024. — № 3. — С. 57–64. — Львів: Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. — ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1482-488X. — УДК 378.014.1:811.111.

7. Романовський, О. Г., Резнік, С. М. Сприйняття студентами моделі «перевернутий клас» у навчанні викладацького лідерства // Педагогічні інновації. — 2024. — Т. 2, № 5. — С. 34–42. — Харків: Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». — DOI: 10.24195/2414-4665-2024-2-5. — УДК 378.018.43:004.

8. Коломієць, О. Г., Демиденко, Т. М. Застосування технології «перевернутий клас» у професійній підготовці соціальних працівників // Педагогічні науки: зб. наук. пр. Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. — Черкаси, 2020. — Вип. 1. — С. 96–103.

9. Кузьмінська, О. Г. Перевернуте навчання: практичний аспект // Інформаційні технології в освіті. — 2025. — № 7. — С. 45–52. — Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України. — DOI: 10.14308/ite000574. — УДК 378.147:612:004.

10. Микула, М. М. Застосування технології «перевернутий клас» під час вивчення курсу фізіології студентами-медиками // Health Science Journal. — 2025. — Т. 2, № 29. — С. 78–85. — Київ: Національний медичний університет імені О. О. Богомольця. — DOI: https://doi.org/10.32782/health-2025.2.29. — УДК 378.147:612:004.

11. Бодирєв, Д. А., Завістовський, О. Д. Нові підходи у методиці викладання вогневої підготовки під час воєнного стану // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. — 2023. — № 3. — С. 287–296. — DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.44.

References:

1. Vohneva pidhotovka. Metodyka pidhotovky ta provedennia zaniat [Firearms training: methodology of preparation and conducting classes]. (2022). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 202 p. ISBN 978-611-01-2716-5 [in Ukrainian].

2. Yaroschuk, L. (2023). Metodyka «perevernutyi klas» yak dievyi sposob orhanizatsii dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia pid chas voiennoho stanu [Flipped classroom method as an effective way to organize distance and blended learning during martial law]. Osvitni tekhnolohii ta innovatsii, 1(1), 189–198. https://doi.org/10.31494/2412-9208-2023-1-1-189-198 [in Ukrainian].

3. Honchar, N., Zadorina, O., & Lopatynska, N. (2022). Efektyvnist navchannia za modelem «perevernutyi klas» u protsesi navchannia studentiv pedahohichnykh spetsialnostei [Effectiveness of flipped classroom model in training students of pedagogical specialties]. Innovatsiina pedahohika, 45, 82–87. https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.16 [in Ukrainian].

4. Zabolotna, O. (2021). Zastosuvannia elementiv tekhnolohii «perevernutogo navchannia» u protsesi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity za spetsialnistiu «Bezpeka derzhavnoho kordonu» [Application of flipped learning elements in training higher education students in "State Border Security" specialty]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky, 4(27), 104–112 [in Ukrainian].

5. Ozarko, I., & Melnyk, O. (2021). Perevernute navchannia yak odna z dievykh osvitnikh tekhnolohii u pidhotovtsi studentiv do EVI z anhliiskoi movy onlain [Flipped learning as an effective educational technology in preparing students for the English external independent evaluation online]. Osvitni innovatsii, 2, 113–120. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-2-113-120 [in Ukrainian].

6. Podoliak, M. (2024). Vykorystannia metodyky «perevernutogo klasu» v protsesi navchannia inozemnoi movy u zakladakh vyshchoi osvity [Using the flipped classroom method in foreign language teaching at higher education institutions]. Lingvodydaktyka ta osvita, 3, 57–64. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Hzhytskoho. https://orcid.org/0000-0003-1482-488X [in Ukrainian].

7. Romanovskyi, O., & Reznik, S. (2024). Spryiniattia studentamy modeli «perevernutyi klas» u navchanni vykladatskoho liderstva [Students' perception of the flipped classroom model in teaching instructional leadership]. Pedahohichni innovatsii, 2(5), 34–42. Kharkiv: Natsionalnyi tekhnichnyi universytet «Kharkivskyi politekhnichnyi instytut». https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-2-5 [in Ukrainian].

8. Kolomiiets, O., & Demidenko, T. (2020). Zastosuvannia tekhnolohii «perevernutyi klas» u profesiinii pidhotovtsi sotsialnykh pratsivnykiv [Application of flipped classroom technology in professional training of social workers]. Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho, 1, 96–103 [in Ukrainian].

9. Kuzminska, O. (2025). Perevernute navchannia: praktychnyi aspekt [Flipped learning: practical aspect]. Informatsiini tekhnolohii v osviti, 7, 45–52. Kyiv: Natsionalnyi universytet biorresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. https://doi.org/10.14308/ite000574 [in Ukrainian].

10. Mikula, M. (2025). Zastosuvannia tekhnolohii «perevernutyi klas» pid chas vyvchennia kursu fiziolohiï studentamy-medykamy [Application of flipped classroom technology in physiology course for medical students]. Health Science Journal, 2(29), 78–85. Kyiv: Natsionalnyi medychnyi universytet imeni O. O. Bohomoltsia. https://doi.org/10.32782/health-2025.2.29 [in Ukrainian].

11. Bodiriev, D., & Zavistovskii, O. (2023). Novi pidkhody u metodytsi vykladannia vohnevoyi pidhotovky pid chas voiennoho stanu [New approaches in the methodology of firearms training during martial law]. Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity, (3), 287–296. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.44 [in Ukrainian].

УДК 377:37.091.3:629.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-711-723

Бохонько Євген Олександрович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологічної та професійної освіти і декоративного мистецтва, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-2779-5734

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ З ОБЛАДНАННЯ ДЛЯ РЕМОНТУ ДВИГУНІВ АВТОМОБІЛІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Сучасний розвиток економіки та виробничої сфери України відбувається в умовах інтенсивних технологічних змін, зумовлених цифровізацією, оновленням технічних систем і зростанням вимог ринку праці до рівня професійної підготовки фахівців. У галузі автомобільного транспорту ці процеси супроводжуються ускладненням конструкції двигунів внутрішнього згоряння, широким упровадженням електронних систем керування, підвищенням вимог до точності діагностики та якості ремонтних робіт. Зазначені зміни актуалізують проблему оновлення змісту професійної освіти та підвищення ролі дисциплін, спрямованих на формування здатності майбутніх фахівців працювати з сучасним технологічним обладнанням.

У цьому контексті особливого значення набуває дисципліна «Обладнання авторемонтного виробництва», яка забезпечує інтеграцію теоретичних знань і практичної підготовки та відіграє системоутворювальну роль у професійній підготовці здобувачів освіти автотранспортного профілю. Водночас практика викладання засвідчує наявність суперечностей між сучасними вимогами до професійної діяльності фахівців з ремонту двигунів і традиційними підходами до структурування навчального матеріалу, що нерідко обмежується описом окремих видів обладнання без урахування логіки технологічного процесу та результатів навчання.

Метою статті є обґрунтування дидактичних засад формування змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів автомобілів у межах дисципліни «Обладнання авторемонтного виробництва» з урахуванням компетентнісного підходу, орієнтації на результати навчання та логіки сучасного технологічного процесу авторемонтного виробництва. У статті проаналізовано сучасні наукові підходи до проєктування змісту професійної освіти, здійснено операціоналізацію професійних компетентностей фахівців з ремонту двигунів, а також обґрунтовано доцільність використання навчально-виробничих кейсів як засобу інтеграції теоретичної і практичної підготовки.

Зазначено, що дидактично обґрунтоване структурування змісту навчання відповідно до етапів технологічного процесу ремонту двигунів (підготовка, розбирання, дефектація, відновлення, складання, випробування) сприяє формуванню системного професійного мислення, розвитку аналітичних умінь та підвищенню рівня професійної готовності здобувачів освіти. Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення навчальних програм, розроблення навчально-методичного забезпечення та підвищення якості підготовки фахівців автотранспортного профілю у закладах професійної освіти.

Ключові слова: професійна освіта, обладнання авторемонтного виробництва, ремонт двигунів автомобілів, компетентнісний підхід, результати навчання, дидактичне проєктування змісту навчання, навчально-виробничі кейси.

Bokhonko Yevhen Oleksandrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Technological and Vocational Education and Decorative Arts, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2779-5734

DIDACTIC PRINCIPLES OF FORMING THE CONTENT OF TRAINING ON EQUIPMENT FOR AUTOMOTIVE ENGINE REPAIR IN VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. The contemporary development of Ukraine's economy and production sector takes place under conditions of intensive technological change caused by digitalization, modernization of technical systems, and increasing labor market requirements for the level of professional training of specialists. In the automotive sector, these processes are manifested in the growing complexity of internal combustion engine designs, the widespread implementation of electronic control systems, and higher requirements for diagnostic accuracy and the quality of repair operations. These changes actualize the need to update the content of vocational education and to strengthen the role of disciplines aimed at developing future specialists' ability to work with modern technological equipment.

In this context, the discipline *Equipment of Automotive Repair Production* acquires particular importance, as it ensures the integration of theoretical knowledge and practical training and performs a system-forming function in the professional training of students in the automotive field. At the same time, teaching practice reveals contradictions between modern requirements for professional activity in engine repair and traditional approaches to structuring educational content, which often focus on describing individual types of equipment without sufficient consideration of the technological process logic and learning outcomes.

The purpose of the article is to substantiate the didactic principles of forming the content of training on equipment for automotive engine repair within the discipline

Equipment of Automotive Repair Production, taking into account the competency-based approach, learning outcomes orientation, and the logic of the modern technological process of automotive repair production. The article analyzes contemporary scientific approaches to designing vocational education content, carries out the operationalization of professional competencies of engine repair specialists, and substantiates the feasibility of using educational and production-based cases as a means of integrating theoretical and practical training.

It is emphasized that didactically grounded structuring of educational content in accordance with the stages of the technological process of engine repair (preparation, disassembly, defect detection, restoration, assembly, and testing) contributes to the formation of systemic professional thinking, the development of analytical skills, and an increase in the level of professional readiness of students. The research results can be used to improve curricula, develop educational and methodological support, and enhance the quality of training of automotive specialists in vocational education institutions.

Keywords: vocational education, automotive repair production equipment, automotive engine repair, competency-based approach, learning outcomes, didactic design of educational content, educational and production-based cases.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток професійної освіти в Україні відбувається в умовах інтенсивних технологічних змін, зумовлених цифровізацією виробничих процесів, оновленням технічних систем та зростанням вимог ринку праці до рівня професійної підготовки фахівців. У галузі автомобільного транспорту ці зміни проявляються, зокрема, в ускладненні конструкції двигунів внутрішнього згоряння, широкому впровадженні електронних систем керування, підвищенні вимог до точності діагностики та якості ремонтних робіт. У таких умовах зростає роль сучасного технологічного обладнання, яке забезпечує виконання операцій з технічного обслуговування і ремонту двигунів на належному професійному рівні.

Підготовка майбутніх фахівців автотранспортного профілю в закладах професійної освіти має відповідати зазначеним тенденціям і бути орієнтованою на формування здатності працювати з сучасним обладнанням, приймати обґрунтовані технічні рішення та забезпечувати ефективну організацію ремонтного процесу. У цьому контексті дисципліна «Обладнання авторемонтного виробництва» виконує системоутворювальну функцію, оскільки поєднує знання про конструкцію, принцип дії та експлуатаційні особливості технологічного обладнання з практичними аспектами організації ремонтних робіт. Особливе значення в межах цієї дисципліни має навчальний матеріал, присвячений обладнанню для ремонту двигунів автомобілів, що є одним із найбільш складних і відповідальних об’єктів авторемонтного виробництва.

Разом з тим аналіз практики викладання фахових дисциплін свідчить про наявність суперечностей між сучасними вимогами до професійної діяльності

фахівців з ремонту двигунів та змістом навчання, який не завжди відображає повний технологічний цикл ремонтних робіт і специфіку використання спеціалізованого обладнання. Навчальний матеріал нерідко подається у вигляді ізольованих тематичних блоків, що ускладнює формування в здобувачів освіти цілісного уявлення про логіку та послідовність технологічних процесів ремонту двигунів.

З науково-педагогічного погляду зазначена проблема пов'язана з недостатнім рівнем дидактичного проєктування змісту навчання з урахуванням компетентнісного підходу та результатів навчання. У більшості випадків акцент робиться на описі технічних характеристик обладнання, тоді як питання його функціональної ролі в загальній системі авторемонтного виробництва, а також формування умінь професійного вибору, оцінювання та обґрунтування застосування обладнання залишаються другорядними.

Отже, виникає об'єктивна потреба у науковому обґрунтуванні дидактичних засад формування змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів автомобілів, що дозволило б узгодити освітній процес із сучасними вимогами галузі, забезпечити інтеграцію теоретичної і практичної підготовки та сприяти підвищенню рівня професійної готовності майбутніх фахівців. Розв'язання цієї проблеми має важливе наукове й практичне значення, оскільки безпосередньо пов'язане з удосконаленням змісту професійної освіти та підвищенням якості підготовки кадрів для автотранспортної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях з педагогіки професійної освіти провідною тенденцією є перехід від переважно змістово-інформаційної моделі навчання до компетентнісно та результативно орієнтованого проєктування навчальних програм, модулів і засобів оцінювання. У вітчизняній науково-методичній літературі ця позиція обґрунтовується через необхідність забезпечення практико-зорієнтованості підготовки, інтеграції теорії й виробничої практики, а також оновлення дидактичного інструментарію викладача та майстра виробничого навчання. Зокрема, у навчально-методичному посібнику С. С. Шевчука та В. В. Кулішева акцентовано увагу на практико-зорієнтованому вимірі дидактики професійної освіти та на потребі будувати зміст, методи і форми навчання як цілісну дидактичну систему, орієнтовану на сучасні цілі професійної підготовки [1].

Окремий напрям досліджень стосується компетентнісного підходу саме як методології проєктування результатів навчальної діяльності у професійній освіті. Так, у публікації Х. Ш. Бахтіярової та Д. В. Савостіна-Косяка розглянуто компетентнісний підхід у контексті проєктування результатів навчальної діяльності студентів професійної освіти, що є методологічно важливим для обґрунтування логіки взаємозв'язку «результати навчання – зміст модуля – методи та засоби навчання – оцінювання» [2]. Водночас у низці наукових праць підкреслюється, що компетентнісний підхід у професійній освіті потребує більш чіткої операціоналізації через конкретизацію компетентностей, їхніх показників

та узгодження змісту дисциплін із реальною практикою професійної діяльності й вимогами роботодавців [3].

Міжнародні джерела з розвитку професійної освіти і навчання (TVET/ VET) підтверджують аналогічні підходи. Зокрема, у матеріалах UNESCO-UNEVOC компетентнісно орієнтована підготовка трактується як зміщення фокусу з того, «що викладач подає», на те, «що здобувач освіти має продемонструвати у виконанні професійних дій», що безпосередньо пов'язано з необхідністю структурування навчальних модулів відповідно до професійних стандартів та очікуваних результатів навчання [4]. У дослідженнях UNESCO, присвячених контекстуалізації competency-based training у TVET, наголошується на потребі адаптації компетентнісного підходу до конкретних галузей і виробничих умов, а також на важливості залучення роботодавців і використання практико-орієнтованих форм оцінювання [5].

Додатково в аналітичних матеріалах UNESCO-UNEVOC щодо розроблення competency-based curriculum акцентовано увагу на необхідності застосування автентичного (performance-based) оцінювання та забезпечення ресурсної готовності закладів освіти, що є критично важливим для технічних дисциплін з домінуванням практичних компонентів [6].

Європейський контекст досліджень професійної освіти і навчання, представлений матеріалами Cedefop, також підкреслює значущість learning outcomes-орієнтованих підходів та інтеграції ключових компетентностей у програми професійної підготовки. Зокрема, у звіті щодо ключових компетентностей в initial VET висвітлено механізми інтеграції цифрових, мовних і базових компетентностей у професійні програми, що актуалізує потребу методичного узгодження спеціального змісту з загальними компетентностями та сучасними вимогами до кваліфікацій [7].

Разом із тим, попри достатню розробленість загальних теоретико-методологічних підходів до компетентнісного проєктування у професійній освіті, недостатньо опрацьованою залишається галузево-специфічна методика дидактичного структурування змісту технічних дисциплін автотранспортного профілю, зокрема навчального модуля, що охоплює обладнання для ремонту двигунів.

Практика засвідчує, що навчальні матеріали часто обмежуються переліком і описом обладнання без системної дидактичної прив'язки до етапів технологічного процесу ремонту (підготовка і мийка – розбирання – дефектація і контроль – відновлення – складання – випробування), без чіткої орієнтації на результати навчання та без належного обґрунтування зв'язку між обладнанням і професійною дією. У цьому контексті показовим є навчальний посібник М. С. Оріщена, у якому обладнання для капітального ремонту двигунів внутрішнього згоряння систематизовано за логікою технологічних етапів і груп обладнання, що створює підґрунтя для дидактично коректного конструювання відповідного навчального модуля в межах дисципліни [8].

Отже, невирішеною частиною загальної проблеми є науково обґрунтоване дидактичне проєктування змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів у межах дисципліни «Обладнання авторемонтного виробництва», орієнтоване на результати навчання, професійні компетентності та логіку реального технологічного процесу, що й визначає предметне поле даної статті.

Мета статті- обґрунтувати дидактичні засади формування змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів автомобілів у межах дисципліни «Обладнання авторемонтного виробництва» з урахуванням компетентнісного підходу, результатів навчання та логіки сучасного технологічного процесу авторемонтного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Формування змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів автомобілів у закладах професійної освіти повинно розглядатися як складний педагогічний процес, що поєднує вимоги сучасного авторемонтного виробництва, дидактичні принципи професійної освіти та орієнтацію на результати навчання. У сучасних умовах розвитку автомобільної галузі двигун внутрішнього згоряння залишається ключовим елементом транспортного засобу, а його ремонт потребує застосування широкого спектра спеціалізованого обладнання, що забезпечує точність, відтворюваність і стабільну якість ремонтних операцій. Відповідно, майбутній фахівець автотранспортного профілю має бути підготовлений до роботи з цим обладнанням не лише на рівні технічної обізнаності, а й на рівні усвідомленого професійного застосування в межах цілісного технологічного процесу [1].

У педагогічній теорії професійної освіти наголошується, що зміст навчання повинен відображати структуру та логіку реальної професійної діяльності, забезпечуючи інтеграцію знань, умінь і навичок у єдину систему професійних компетентностей [2]. Застосування цього підходу до дисципліни «Обладнання авторемонтного виробництва» означає необхідність переосмислення традиційних схем викладання, у межах яких навчальний матеріал подається переважно у вигляді переліку машин, механізмів і пристроїв без достатнього розкриття їх функціональної ролі в технологічному процесі ремонту двигунів.

Такий підхід не забезпечує формування системного професійного мислення і ускладнює перенесення набутих знань у практичну діяльність.

Компетентнісний підхід, який є методологічною основою сучасної професійної освіти, передбачає орієнтацію навчального процесу на формування здатності здобувачів освіти виконувати конкретні професійні дії в реальних виробничих умовах [3].

У контексті ремонту двигунів це означає, що зміст навчання має бути безпосередньо пов’язаний з такими видами діяльності, як підготовка агрегатів до ремонту, організація мийно-очисних операцій, виконання розбиральних робіт із застосуванням підйомно-транспортного обладнання, дефектація та контроль деталей, вибір технологій відновлення, складання і випробування двигуна.

Кожен із цих етапів передбачає використання специфічного обладнання, а отже, вимагає відповідного дидактичного наповнення.

Особливої уваги в змісті навчання потребує обладнання, що використовується на підготовчих і мийно-очисних етапах ремонту двигунів. З педагогічного погляду ці етапи часто недооцінюються, хоча саме вони створюють базові умови для якісного виконання всіх наступних операцій. Дослідження у сфері професійної освіти свідчать, що формування у здобувачів освіти усвідомлення значення підготовчих операцій сприяє розвитку професійної відповідальності та культури виробництва [4]. У навчальному процесі обладнання для очищення деталей доцільно розглядати не лише як технічний засіб, а як інструмент забезпечення точності вимірювань, об'єктивності дефектації та безпеки праці.

Зміст навчання має включати аналіз впливу якості очищення деталей на результати подальших технологічних операцій. Наприклад, недостатнє видалення забруднень може призвести до помилкових висновків під час дефектації, підвищеного зношування вимірювального інструменту та спотворення результатів контролю. Такий аналіз дозволяє перейти від формального вивчення обладнання до усвідомлення його функціонального значення в технологічному процесі ремонту двигунів, що відповідає вимогам компетентнісно орієнтованого навчання.

Не менш важливим компонентом змісту навчання є обладнання для розбирання двигунів і виконання підйомно-транспортних операцій. У професійній діяльності фахівців автотранспортного профілю ці операції пов'язані з переміщенням масивних агрегатів, фіксацією двигунів у робочому положенні та дотриманням вимог охорони праці. З дидактичного погляду вивчення цього обладнання сприяє формуванню у здобувачів освіти уявлення про раціональну організацію робочого простору, роль механізації допоміжних операцій та вплив ергономічних факторів на продуктивність і безпеку праці [1].

У педагогічних дослідженнях підкреслюється, що уміння працювати з підйомно-транспортним обладнанням є складовою професійної компетентності фахівця технічного профілю, оскільки неправильне використання таких засобів може призвести не лише до зниження ефективності виробництва, а й до травматизму та пошкодження агрегатів [5]. Тому зміст навчання має включати не лише технічні характеристики обладнання, а й аналіз типових помилок, що виникають у процесі його експлуатації, а також наслідки цих помилок для якості ремонтних робіт.

Центральне місце у формуванні професійних компетентностей майбутніх фахівців займає вивчення обладнання для дефектації та контролю деталей двигунів. Саме на цьому етапі ремонтного процесу здійснюється оцінка технічного стану деталей, приймаються рішення щодо їх подальшого використання, відновлення або заміни. З педагогічного погляду цей етап має виражений аналітичний характер і сприяє розвитку у здобувачів освіти умінь працювати з

інформацією, інтерпретувати результати вимірювань та співвідносити їх з нормативними вимогами [6]. У цьому контексті обладнання для контролю доцільно розглядати як засіб формування професійного мислення, а не лише як інструмент отримання числових показників.

У наукових працях з професійної педагогіки зазначається, що формування аналітичних умінь можливе лише за умови включення до змісту навчання завдань проблемного характеру, які моделюють реальні виробничі ситуації [3]. Тому вивчення обладнання для дефектації деталей двигунів доцільно поєднувати з аналізом типових випадків з практики авторемонтних підприємств, коли від правильності оцінки технічного стану деталей залежить ресурс двигуна після ремонту та безпека його експлуатації.

Важливим компонентом змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів автомобілів є вивчення засобів і технологій відновлення деталей. Саме на цьому етапі ремонтного процесу відбувається перехід від діагностично-аналітичної діяльності до прийняття конкретних технологічних рішень, що мають безпосередній вплив на ресурс і надійність двигуна після ремонту. У професійній діяльності фахівця автотранспортного профілю вибір способу відновлення деталі залежить від багатьох чинників, зокрема характеру дефекту, матеріалу деталі, вимог до точності обробки, економічної доцільності та наявного обладнання. Тому з дидактичного погляду зміст навчання має бути спрямований на формування здатності аналізувати ці чинники в сукупності, а не ізольовано [7].

У педагогічних дослідженнях підкреслюється, що компетентнісно орієнтоване навчання передбачає інтеграцію знань із суміжних дисциплін у процесі розв’язання професійних завдань [2]. У випадку ремонту двигунів це означає, що вивчення обладнання для відновлення деталей повинно поєднуватися з елементами технології матеріалів, основ механічної обробки, термічних і поверхневих методів зміцнення, а також з уявленням про експлуатаційні навантаження, яким піддається деталь у процесі роботи двигуна. Такий підхід сприяє формуванню у здобувачів освіти системного бачення виробничих процесів і розуміння взаємозв’язку між технологічним рішенням та експлуатаційними характеристиками агрегату.

Значну дидактичну цінність має включення до змісту навчання аналізу альтернативних способів відновлення деталей. Наприклад, вибір між механічною обробкою, наплавленням або заміною деталі може розглядатися як навчальна проблема, що потребує обґрунтування з позицій технічної доцільності та економічної ефективності. У працях з професійної педагогіки зазначається, що саме такі завдання проблемного характеру стимулюють розвиток професійного мислення та готовність до прийняття відповідальних рішень у реальних виробничих умовах [5]. Отже, обладнання для відновлення деталей слід розглядати не лише як об’єкт вивчення, а як засіб формування професійно значущих умінь і навичок.

Наступним важливим аспектом змісту навчання є обладнання для складання двигунів після виконання відновлювальних операцій. З педагогічного погляду цей етап має особливе значення, оскільки вимагає від фахівця точності, послідовності дій і дотримання технологічних регламентів. Будь-які помилки, допущені під час складання, можуть нівелювати результати якісно виконаних попередніх операцій. Тому вивчення обладнання для складання двигунів доцільно поєднувати з аналізом вимог до точності, моментів затягування, взаємного розташування деталей і умов їх взаємодії в процесі роботи двигуна [6].

У контексті компетентнісного підходу складання двигуна слід розглядати як комплексну професійну дію, що інтегрує знання з різних етапів ремонтного процесу. Педагогічні дослідження вказують, що формування таких інтегрованих умінь можливе лише за умови цілісного викладу навчального матеріалу, коли здобувач освіти усвідомлює зв'язок між попередніми рішеннями (дефектація, відновлення) та кінцевим результатом складання [3]. Відповідно, обладнання, що використовується на цьому етапі, має розглядатися у тісному зв'язку з технологічною послідовністю робіт і вимогами до якості ремонту.

Завершальним етапом ремонту двигунів є припрацювання та випробування, які виконують функцію інтегрального контролю якості ремонтних робіт. У педагогічному аспекті вивчення обладнання для випробування двигунів має особливу цінність, оскільки дозволяє продемонструвати здобувачам освіти практичне значення всіх попередніх етапів ремонту. Саме на цьому етапі виявляються наслідки допущених технологічних помилок, неточностей у вимірюваннях або порушень під час складання. У дослідженнях з професійної освіти підкреслюється, що результати випробувань є важливим індикатором рівня сформованості професійних компетентностей майбутнього фахівця [8].

З дидактичного погляду вивчення обладнання для випробування двигунів доцільно поєднувати з аналізом параметрів, що характеризують роботу агрегату, та їх відповідності нормативним вимогам.

Це сприяє формуванню у здобувачів освіти умінь оцінювати технічний стан двигуна в цілому, а не окремих його вузлів, що є важливою складовою професійної діяльності. Крім того, робота з таким обладнанням дозволяє сформувати уявлення про відповідальність фахівця за результати ремонту та безпеку подальшої експлуатації транспортного засобу.

Важливим педагогічним аспектом формування змісту навчання є узгодження вивчення обладнання для ремонту двигунів із методами оцінювання результатів навчання. У компетентнісно орієнтованій освіті оцінювання має ґрунтуватися не лише на перевірці знань, а й на здатності здобувачів освіти виконувати професійні дії відповідно до заданих умов [4]. У цьому контексті обладнання авторемонтного виробництва може використовуватися як основа для практичних завдань, моделювання виробничих ситуацій та виконання комплексних робіт, що дозволяє об'єктивно оцінити рівень сформованості професійних компетентностей.

У наукових дослідженнях наголошується, що ефективність професійної підготовки значною мірою залежить від того, наскільки навчальний процес наближений до реальних умов виробництва [1]. Тому зміст навчання з обладнання для ремонту двигунів має передбачати використання виробничо орієнтованих методів навчання, таких як аналіз технологічних ситуацій, розв'язання практичних завдань, виконання навчально-виробничих робіт. Це дозволяє сформувати у здобувачів освіти готовність до професійної діяльності та зменшити розрив між навчанням і практикою.

Важливою складовою дидактичного проєктування змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів автомобілів є операціоналізація професійних компетентностей, тобто їх конкретизація через сукупність професійних дій, умінь, показників результативності та критеріїв оцінювання. У контексті компетентнісного підходу професійна компетентність не може розглядатися як абстрактна характеристика підготовленості здобувача освіти, а має бути представлена у вигляді здатності виконувати типові та ускладнені професійні завдання в умовах реального авторемонтного виробництва [2].

У межах дисципліни «Обладнання авторемонтного виробництва» операціоналізація компетентностей передбачає чітке співвіднесення змісту навчання з професійними функціями фахівця з ремонту двигунів. До таких функцій належать підготовка агрегатів до ремонту, організація та виконання технологічних операцій з використанням спеціалізованого обладнання, контроль якості виконаних робіт, а також обґрунтування вибору технічних і технологічних рішень. Відповідно, професійні компетентності мають бути описані не лише через знання характеристик обладнання, а через здатність ефективно застосовувати його для досягнення заданого результату [1].

Операціоналізація професійних компетентностей у змісті навчання з ремонту двигунів передбачає виділення конкретних професійних дій, які має демонструвати здобувач освіти. Наприклад, компетентність, пов'язана з виконанням мийно-очисних операцій, може бути розкрита через такі дії, як вибір способу очищення деталей залежно від характеру забруднення, дотримання технологічних режимів роботи обладнання, оцінювання якості очищення та прогнозування впливу цього етапу на подальшу дефектацію. Такий підхід дозволяє перейти від формального засвоєння матеріалу до формування усвідомленої професійної поведінки [4].

Аналогічним чином операціоналізуються компетентності, пов'язані з дефектацією та контролем деталей двигунів. У цьому випадку ключовими є не лише знання видів вимірювального та діагностичного обладнання, а здатність інтерпретувати результати вимірювань, співвідносити їх з нормативними значеннями та приймати обґрунтовані рішення щодо подальшої технологічної долі деталі. Саме така конкретизація компетентностей відповідає вимогам learning outcomes-орієнтованого підходу, що активно впроваджується у професійній освіті країн Європейського Союзу [7].

З педагогічного погляду операціоналізація компетентностей дозволяє узгодити зміст навчання з методами та формами оцінювання результатів навчання. Коли професійна компетентність представлена у вигляді набору чітко визначених дій і показників, з'являється можливість об'єктивного оцінювання рівня її сформованості на основі спостереження за діяльністю здобувача освіти, аналізу результатів виконання практичних завдань і здатності аргументувати власні рішення [4]. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню прозорості та обґрунтованості оцінювання в системі професійної освіти.

Крім професійно-технологічних компетентностей, зміст навчання з обладнання для ремонту двигунів має забезпечувати формування загальних і міждисциплінарних компетентностей, зокрема цифрової, комунікативної, екологічної та компетентності з безпеки праці. Операціоналізація цих компетентностей може здійснюватися через включення до навчального процесу завдань, що передбачають використання електронних технічних документацій, роботу з цифровими вимірювальними приладами, дотримання екологічних вимог при поводженні з відходами та виконання робіт з урахуванням вимог охорони праці [5]. Таким чином, зміст навчання набуває комплексного характеру та відповідає сучасним вимогам до професійної підготовки фахівців автотранспортного профілю.

Ефективним засобом реалізації компетентнісного підходу в навчанні з обладнання для ремонту двигунів автомобілів є використання навчально-виробничих кейсів, що моделюють типові та проблемні ситуації реального авторемонтного виробництва. Такі кейси дозволяють поєднати теоретичні знання з практичними уміннями, активізувати аналітичну діяльність здобувачів освіти та сформувати готовність до прийняття професійних рішень у нестандартних умовах [3].

Типовим є кейс, пов'язаний з оцінюванням якості мийно-очисних операцій. Здобувачам освіти пропонується ситуація, за якої після очищення деталей двигуна залишаються сліди нагару або мастильних відкладень. У межах кейсу необхідно визначити можливі причини такої ситуації, проаналізувати режими роботи мийного обладнання, оцінити доцільність повторного очищення та спрогнозувати вплив недостатньої якості очищення на результати подальшої дефектації. Розв'язання такого кейсу сприяє формуванню уявлення про взаємозв'язок між окремими етапами ремонтного процесу та відповідальність фахівця за якість підготовчих операцій [1].

Другий навчально-виробничий кейс може стосуватися дефектації деталей двигуна з використанням вимірювального обладнання. Здобувачам освіти пропонується набір результатів вимірювань, що частково суперечать один одному або знаходяться на межі допустимих значень. Завдання полягає у виборі коректної методики перевірки, повторному вимірюванні з використанням альтернативного обладнання та обґрунтуванні рішення щодо подальшого використання або відновлення деталі. Такий кейс сприяє розвитку аналітичних

умінь, критичного мислення та здатності працювати з технічною інформацією [6].

Третій кейс може бути пов'язаний з вибором технології відновлення деталі двигуна. У запропонованій ситуації здобувач освіти має обґрунтувати доцільність застосування певного способу відновлення з урахуванням характеру дефекту, ресурсу деталі після ремонту, економічних витрат і наявного обладнання. Аналіз альтернативних рішень у межах такого кейсу дозволяє сформувати уявлення про багатофакторний характер професійних рішень у сфері ремонту двигунів та підвищує рівень професійної відповідальності [5].

Четвертий кейс доцільно спрямувати на аналіз результатів складання та випробування двигуна. Здобувачам освіти пропонується ситуація, за якої двигун після складання не відповідає заданим параметрам під час випробування. У межах кейсу необхідно проаналізувати можливі причини відхилень, співвіднести їх з попередніми етапами ремонтного процесу та запропонувати шляхи усунення виявлених недоліків. Такий кейс має інтегративний характер і дозволяє узагальнити знання та уміння, сформовані в процесі вивчення всього навчального модуля [7].

Застосування навчально-виробничих кейсів у процесі викладання дисципліни «Обладнання авторемонтного виробництва» сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, розвитку їхньої професійної рефлексії та формуванню готовності до діяльності в умовах реального виробництва. Крім того, кейс-метод створює умови для об'єктивного оцінювання результатів навчання, оскільки дозволяє оцінити не лише рівень знань, а й здатність застосовувати їх для розв'язання комплексних професійних завдань [4].

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що дидактичне проєктування змісту навчання з обладнання для ремонту двигунів автомобілів має здійснюватися з урахуванням логіки технологічного процесу, вимог компетентнісного підходу та сучасних умов авторемонтного виробництва. Цілісне представлення обладнання як функціонально взаємопов'язаних засобів виконання професійних дій сприяє формуванню системного професійного мислення, розвитку аналітичних і практичних умінь та підвищенню рівня професійної готовності майбутніх фахівців. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку професійної освіти і створює методологічне підґрунтя для подальшого вдосконалення змісту й технологій навчання у сфері підготовки кадрів автотранспортного профілю [2; 3; 7; 8].

Література:

1. Шевчук С. С., Кулішов В. С. Дидактика професійної освіти: практико-зорієнтований аспект: навчально-метод. посіб. Біла Церква : БІНПО, ДЗВО «УМО» НАПН України, 2021. 224 с.

2. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія / Н. Г. Ничкало. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. 125 с.

3. Бахтіярова Х. Ш., Савостін-Косяк Д. В. Компетентнісний підхід у проєктуванні результатів навчальної діяльності студентів професійної освіти // Професійна освіта: методологія, теорія та технології. 2019. № 10. С. 23–32.

4. UNESCO-UNEVOC. Competency-based training in TVET. Bonn : UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training, 2015. 56 p.

5. Cedefop. Learning outcomes approaches in vocational education and training. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2016. 84 p.

6. Bosch Automotive Handbook / ed. by R. Bosch. 10th ed. Stuttgart : Robert Bosch GmbH, 2018. 1552 p.

7. Heisler H. Advanced Engine Technology. London : SAE International, 2002. 400 p.

8. Автомонов П. Д. Дидактика вищої школи: підручник. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. 368 с

References:

1. Shevchuk, S. S., & Kulishov, V. S. (2021). *Didactics of Vocational Education: Practice-Oriented Aspect* [Dydaktyka profesiinoi osvity: praktyko-zoriientovanyi aspekt]. Bila Tserkva: BINPO, State Higher Educational Institution “University of Educational Management” of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 224 p.

2. Nychkalo, N. H. (2014). *Development of Vocational Education under Globalization and Integration Processes* [Rozvytok profesiinoi osvity v umovakh hlobalizatsiinykh ta intehratsiinykh protsesiv]. Kyiv: Publishing House of the National Pedagogical Dragomanov University. 125 p.

3. Bakhtiiarova, Kh. Sh., & Savostin-Kosiak, D. V. (2019). Competency-based approach to designing learning outcomes of vocational education students. *Vocational Education: Methodology, Theory and Technologies*, 10, 23–32.

4. UNESCO-UNEVOC. (2015). *Competency-based training in TVET*. Bonn: UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training. 56 p.

5. Cedefop. (2016). *Learning outcomes approaches in vocational education and training*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 84 p.

6. Bosch, R. (Ed.). (2018). *Bosch Automotive Handbook* (10th ed.). Stuttgart: Robert Bosch GmbH. 1552 p.

7. Heisler, H. (2002). *Advanced Engine Technology*. London: SAE International. 400 p.

8. Avtomonov, P. D. (2008). *Didactics of Higher Education* [Dydaktyka vyshchoi shkoly]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. 368 p.

УДК: 377-027.561-047.22-057.87(510)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-724-736

Ван Цян аспірант кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0003-9825-4454

Васюк Оксана Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0926-7599

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖАХ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Метою статті є аналіз джерел інформації щодо підготовки фахівців у вищих політехнічних коледжах КНР задля виокремлення ефективних форм, методів, засобів та педагогічних технологій у процесі формування професійної компетентності студентів інженерних спеціальностей. З'ясовано, що освітні програми інженерної підготовки, які реалізуються у вищих політехнічних коледжах КНР, є прикладом інтегрованого підходу до підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей, яка охоплює як фундаментальні технічні знання, так і розвиток прикладних, комунікативних, управлінських, дизайнерських тощо компетентностей. Випускники освітніх програм набувають усебічної професійної компетентності, що дозволяє їм ефективно реалізовувати себе в сучасній інженерній практиці. Для її формування в освітніх програмах запропоновано широкий спектр дисциплін (базові, прикладні, спеціалізовані, так звані «золоті курси» тощо). Коледжі активно використовують традиційні форми навчання (лекції, практичні і лабораторні заняття, практики, самостійна робота, виробниче стажування). Поширеними формами організації навчання є дискусії і форуми, публічні лекції, наставництво відомих науковців та фахівців, курси з інтелектуальної власності й технологічного менеджменту тощо. Особлива увага приділяється впровадженню практично орієнтованих методів навчання, таких як кейс-метод, реалістичні симуляції, активне навчання й навчання в співпраці. У коледжах КНР діють дослідницькі програми, що передбачають студентські конкурси. Здобувачі освіти є активними учасниками розробки й подачі патентів на винаходи та корисні моделі. Заклади освіти застосовують новітні освітні технології включно з віртуальними лабораторіями, «віртуальними репетиторами», цифровими моделями виробничих процесів та інтерактивними освітніми платформами. Популярною у політехнічних коледжах КНР є дуальна форма навчання, що передбачає їхню співпрацю з підприємствами для інтеграції

теоретичних знань з реальними практичними задачами. Такий підхід виражається у численних можливостях для стажувань та участі студентів у реальних виробничих проєктах.

Ключові слова: професійна компетентність, студенти, вищі політехнічні коледжі, професійні коледжі, професійна освіта, професійно-технічна освіта, майбутні інженери, дуальна освіта, виклики, КНР, функціонування і розвиток професійних коледжів, освітня діяльність, форми, методи, засоби, технології

Wang Qiang graduate student of the Department of Pedagogy of the National University National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0003-9825-4454

Vasiuk Oksana Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Pedagogy Department, National University National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0926-7599

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS IN HIGHER POLYTECHNIC COLLEGES OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Abstract. The purpose of the article is to analyze sources of information on the training of specialists in higher polytechnic colleges of the People's Republic of China in order to identify effective forms, methods, means and pedagogical technologies in the process of forming professional competence of students of engineering specialties. It was found that the educational programs of engineering training, which are implemented in higher polytechnic colleges of the People's Republic of China, are an example of an integrated approach to the training of future specialists in engineering specialties, which covers both fundamental technical knowledge and the development of applied, communicative, managerial, design, etc. competencies. Graduates of educational programs acquire comprehensive professional competence, which allows them to effectively realize themselves in modern engineering practice. For its formation, a wide range of disciplines (basic, applied, specialized, so-called "golden courses", etc.) is proposed in educational programs. Colleges actively use traditional forms of training (lectures, practical and laboratory classes, practices, independent work, industrial internship). Common forms of organizing training include discussions and forums, public lectures, mentoring by renowned scientists and specialists, courses on intellectual property and technology management, etc. Special attention is paid to the implementation of practically oriented training methods, such as the case method, realistic simulations, active learning and cooperative learning. Colleges of the People's Republic of China have research programs that include student competitions. Students are active participants in the development and filing of patents for inventions and utility models. Educational institutions use the latest educational technologies, including

virtual laboratories, "virtual tutors", digital models of production processes and interactive educational platforms. A popular form of training in polytechnic colleges of the People's Republic of China is the dual form of training, which involves their cooperation with enterprises to integrate theoretical knowledge with real practical tasks.

This approach is expressed in numerous opportunities for internships and student participation in real production projects.

Keywords: professional competence, students, higher polytechnic colleges, vocational colleges, vocational education, vocational and technical education, future engineers, dual education, challenges, China, functioning and development of professional colleges, educational activities, forms, methods, means, technologies

Постановка проблеми. У сучасних умовах формування професійної компетентності здобувачів є одним із пріоритетних напрямів діяльності освіти, зокрема і професійної. Необхідність цього процесу продиктована стрімким розвитком виробничих, інформаційних, комунікаційних технологій в усіх сферах суспільного життя, високими вимогами до фахівців на ринку праці, які не лише володіють уміннями ефективного застосування набутих знань на практиці, а і самостійного прийняття рішень під час розв’язання різних виробничих ситуацій, постійного набуття нових знань, здійснення самоосвіти та самовдосконалення. Компетентність, що є результатом професійної підготовки студентів у закладах професійної освіти, формується завдяки їхній освітній діяльності через суб’єкт-суб’єктну взаємодію, тобто зміст, методи, форми, засоби та педагогічні технології.

З метою успішного вирішення поставленого завдання в українській професійній школі, освітянам варто звертатися до вивчення зарубіжного досвіду.

У цьому аспекті значний інтерес складає формування професійної компетентності фахівців у вищих політехнічних коледжах КНР, адже професійно-технічна освіта у стратегії розвитку цієї країни й умовах соціально-економічних викликів має пріоритетне значення як чинник інноваційного економічного розвитку суспільства. Відповідно новій редакції «Закону про професійну освіту КНР» держава всіляко заохочує розвиток професійних коледжів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У численних працях учених висвітлено особливості сучасної системи професійно-технічної освіти в КНР, зокрема і питання впровадження компетентнісного підходу під час підготовки фахівців (Н.Гречаник та Рень Госі, Н. Годзь, Ма Лян, Міншен Чжен, Roger T. Bell, Рень Гоюань).

Наукові дослідження щодо співпраці закладів освіти з підприємствами в системі професійної освіти здійснили Лі Хуей, Лю Вейвей та Дун Цзешуан, Чжен Міншен. Окремим напрямом в аналізі робіт науковців виділено підготовку інженерних кадрів (Л. Базиль, А. Остенда, Я. Пеліова, В. Орлов, Т. Несторенко, Ван Сунью, Цзян Піцюань, Сунь Хунфан, Цзінь Сяохун, Юй Тяньцзуо, Ся Лухуей).

Метою статті є аналіз джерел інформації щодо підготовки фахівців у вищих політехнічних коледжах КНР задля виокремлення ефективних форм, методів, засобів та педагогічних технологій у процесі формування професійної компетентності студентів інженерних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід, що дає можливість моделювати результати навчання та їхнє представлення у вигляді норм якості освіти, найвиразніше відображає вимоги, що висуваються до випускників. Специфіка формування професійної компетентності здобувачів у професійних закладах освіти полягає в інтеграції науково-теоретичних знань, практичних навичок та професійних якостей. Нинішні виклики вимагають трансформації професійної освіти, спрямованої на забезпечення її відповідності потребам суспільства й ринку праці.

У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) поняття «компетентність» визначено як здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, що виникає на підґрунті динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, цінностей, поглядів, інших особистих якостей [1]. Національна рамка кваліфікацій України (2020 р.) компетентність окреслює, як динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, світоглядних, професійних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що характеризує здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу освітню діяльність і є результатом навчання на відповідному рівні вищої освіти [2].

У 2016 р. у КНР була запропонована рамкова програма «Розвиток основних компетенцій китайських студентів», яка включає шість категорій основних компетенцій, що демонструють гуманістичне опанування, навчання, науковий дух, здоровий спосіб життя, відповідальність і практичну креативність. Кожна категорія містить три базові пункти, де детально представлено значну кількість показників. Нині у КНР виховання всебічно розвиненої особистості визначається як основа Рамкової програми розвитку базових компетенцій загалом і професійних компетентностей у китайських студентів зокрема. У контексті освітнього середовища КНР поняття «компетентність» тлумачиться як «основні якості та ключові здібності, якими повинні оволодіти студенти», тим самим розширюючи семантичне поле терміну. Особливістю китайського освітнього середовища є інтеграція багатогранних «локальних компетенцій», включаючи політичні, моральні, культурні здатності, що відображають базову ідею формування всебічно розвиненої особистості, конкретної освітньої конфігурації та освітньої мети [3].

Наприклад, 12 домінантних вимог Загальних стандартів сертифікації інженерної освіти у професійних коледжах КНР визначають такі компетентності:

1. інженерні знання для розв’язання складних професійних завдань;

2. аналіз проблем передбачає здатність опрацьовувати різні інформаційні джерела для отримання ґрунтовних висновків;

3. проєктування/розробка рішень спрямована на формування вміння проєктувати інженерні системи, агрегати чи процеси;

4. дослідження передбачає наявність здатності науково планувати експеримент та інтерпретувати отримані під час дослідження дані;

5. вміння використовувати сучасні інструменти з метою вирішення складних інженерних проблем, зокрема моделювання та прогнозування;

6. інженерія та суспільство передбачає формування вміння оцінювати вплив професійної інженерної практики на суспільство, безпеку, здоров'я тощо;

7. навколишнє середовище та сталий розвиток включає вміння оцінювати вплив професійної інженерної практики на складні інженерні проблеми, навколишнє середовище та сталий соціальний розвиток;

8. професійні норми враховують володіння соціальною й гуманітарною грамотністю, соціальною відповідальністю, інженерною професійною етикою, нормами інженерної практики тощо;

9. особистість і команда передбачає наявність здатності виконувати ролі члена команди та її лідера;

10. комунікація спрямована на формування здатності ефективно спілкуватися, як з колегами і громадськістю, так і в міжкультурному контексті щодо інженерних проблем;

11. управління проєктами передбачає вміння застосовувати принципи інженерного управління та методи прийняття економічних рішень;

12. навчання впродовж життя [4].

Додаткові професійні стандарти інженерної освіти у професійних коледжах КНР, доповнюючи Загальні стандарти, передбачають специфічні вимоги, що стосуються конкретних спеціалізацій інженерної освіти,

Вони сприяють підготовці фахівців, здатних ефективно реагувати на сучасні виклики й вимоги професійного середовища та зосереджені на спеціалізованих компетентностях, установлюють особливі вимоги для конкретних інженерних спеціальностей.

Додаткові професійні стандарти інженерної освіти деталізують аспекти, пов'язані з освітніми програмами, умовами навчання та викладацьким складом, враховуючи специфіку кожного інженерного освітнього компонента. Це сприяє уникненню уніфікації освітніх програм, заохочуючи розвиток унікальних інженерних здатностей згідно місії кожного закладу професійної освіти й потреб економічного та соціального розвитку [5].

За даними Міністерства освіти, станом на 2023 р. у КНР система професійної освіти налічувала понад 11 тисяч професійно-технічних закладів освіти, де навчалося близько 35 мільйонів здобувачів [6].

Формування їхньої професійної компетентності відбувається через зміст освіти, проведення лекцій та семінарів, практикумів, лабораторних робіт, організацію самостійної роботи з використанням різноманітних методів та засобів навчання, технологій. Коледжі повинні забезпечити ґрунтовну теоретичну

підготовку, створити освітнє середовище з метою реалізації підприємницьких ініціатив, що сприятиме підготовці нового покоління технологічних лідерів.

Науковець Роджер Т. Белл акцентує на тому, що освітня система КНР значною мірою використовує методи самостійного навчання, що є наслідком культурного впливу буддистських традицій, які наголошують на цінність тихого роздуму як способу набуття знань. Студентам прищеплюється відповідальність і дисциплінованість за своє навчання, що формує в них звичку до індивідуальної інтенсивної роботи [7].

Не дивлячись на це, важливими формами організації навчання є дискусії й форуми, що сприяють розвиткові у студентів комунікативних навичок, уміння висловлювати власні думки та відстоювати їх аргументовано. Здобувачів освіти заохочують до постановки проблемних запитань, які мають практичне значення. Це дозволяє студентам навчитися продукувати власні ідеї та співпрацювати з іншими учасниками освітнього процесу, розвивати здатність до вирішення реальних професійнних проблем [8]. Організація публічних лекцій, наставництва відомих науковців та фахівців також сприяє формуванню у студентів усвідомлення значущості їхньої майбутньої професії та перспектив її розвитку.

Китайські науковці наголошують на використанні тісної співпраці освітніх закладів і підприємств. Так, створені iCenters надають можливість студентам розробляти технологічні рішення у різних сферах. У коледжах КНР діють дослідницькі програми (SRT), що передбачають конкурси з механічної інновації, інженерної підготовки, електронного дизайну тощо [9].

Як стверджеє Міншен Чжен, професійно-технічна освіта у КНР тісно пов’язана з потребами підприємств та промисловості. Тут створено понад 3000 підприємств, в яких процес виробництва інтегровано з освітою. Професійні училища та коледжі, підприємства організували 24,9 тисяч баз для проходження студентами стажування та практик. Відповідно до нового видання «Закону про професійну освіту КНР», держава всіляко заохочує функціонування і розвиток професійних коледжів і освіти завдяки організації навчання підприємствами та їхньої участі в підготоці навчальних посібників [6]. Тобто у професійно-технічних закладах КНР потужно розвивається дуальна форма навчання.

У аспекті поглиблення співпраці освіти й промисловості в закладах освіти створено бази інтеграції освітніх установ з такими компаніями, як Tengdun, Jinpan та Aopang. Промислові підприємства беруть студентів для проходження практики на етапи проєктування, перевірки, виробництва, випробувального періоду тощо, згодом залучаючи випускників коледжів на постійну роботу [10].

Наприклад, Національний коледж видатних інженерів Університету науки і техніки Хуачжун успішно співпрацює з підприємствами щодо проєктного навчання, укладання освітніх програм, підбору педагогічного складу та створення платформ для інноваційної практики. Заклад професійної освіти реалізує «План співпраці з провідними підприємствами», що спрямований на ефективну трансформацію наукових досягнень у ключові галузі промисловості

країни [11]. Отже, така дуальна система освіти, що поєднує навчання з роботою на підприємствах, забезпечують випускникам високий рівень підготовки та конкурентоспроможність майбутніх фахівців на ринку праці.

У аспекті оптимізації підготовки студентів інженерних спеціальностей Юй Тяньцзуо вказує на важливості використання науково-дослідних проєктів, розробленні й подачі патентів на винаходи, корисні моделі; організації курсів з інтелектуальної власності й технологічного менеджменту. Така діяльність, на його думку, сприятиме розвитку у студентів інноваційного мислення і здатностей технологічного управління, ефективної співпраці з аналітикою та комерціалізацією розробок, розвиткові професійних компетентностей включно з проведенням переговорів та технічною комунікацією [12].

Студенти, які працюють над прикладними проєктами, головну увагу мають приділяти практичним досягненням. Тому критерієм оцінювання виконання таких проєктів можуть бути інноваційні розробки й заявки на патенти; аналітичні звіти, укладені в межах стажування на підприємствах; участь у проєктах, пов’язаних із вирішенням конкретних інженерних проблем; сформульовані технологічні рішення, які мають потенціал комерціалізації.

Цікавим є досвід освітньої діяльності коледжу «Школа майбутніх аерокосмічних технологій» Університету Бейханг, де з метою підготовки студентів у сфері майбутніх наукових і технологічних інновацій упроваджено «подвійну спіраль» навчання, що спрямована на підготовку інноваційних фахівців у галузі аерокосмічних технологій. Освітня система «STEP by STEP» коледжу застосовує курси та проєкти як підґрунтя навчання студентів, і дозволяє студентам здійснювати «нові дослідження – передові дослідження – складні завдання». Під час виконання проєкту здобувач може вибрати курси, які йому необхідно пройти, і самостійно побудувати індивідуалізовану систему компетентностей і знань [13].

Як стверджує Рень Гоюань, інноваційність є домінантною характеристикою функціонування і розвитку вищих професійних коледжів КНР, що активно впроваджують у освітній процес цифровізацію, штучний інтелект та інтерактивні навчальні платформи. Такий підхід сприяє поліпшенню якості освіти, адаптації здобувачів освіти до потреб сучасного ринку праці та розвитку їхніх інноваційних здатностей. Головна увага в коледжах приділяється співпраці з підприємствами, що забезпечує тісний зв’язок між теорією та практикою [14].

Цифрові технології і засоби інформаційно-комунікаційних технологій є одним із домінантних чинників трансформації освіти у КНР, що особливо помітно після впровадження стратегії «Internet + Education» [15].

Науковець Ся Лухуей стверджує, що використання цифрових освітніх інструментів, що адаптовані до індивідуальних потреб студентів, сприяє більш ефективному засвоєнню знань та формуванню професійної компетентності. Зокрема, «віртуальні репетитори», аналізуючи поведінку та успішність студентів, автоматично підбирають індивідуальні освітні матеріали, що значно підвищує рівень засвоєння дисциплін та дозволяє студентам навчатися у власному темпі.

Також ініціатива щодо упровадження урядових цифрових платформ з кредитними системами дозволяє здобувачам освіти в межах різних освітніх закладів гнучко обирати курси й дисципліни [16].

Дослідник Ма Лян зазначає, що такі інноваційні технології, як інтернет речей, віртуальна реальність і метавсесвіт дозволяють студентам досліджувати моделі інженерних об'єктів у реальному масштабі, здійснювати тестування їхньої роботи в симульованих виробничих умовах та проводити експерименти без технічних помилок ризику або матеріальних втрат. Отже, віртуальні лабораторії, цифрові моделі виробничих процесів та інтерактивні освітні платформи сприяють збагаченню досвіду навчально-пізнавальної діяльності, та формуванню професійної компетентності [17].

Одним із ключових аспектів є доповнення навчально-пізнавальної діяльності студентів методом спеціалізованих кейсів і професійним програмним забезпеченням. Для здобувачів освіти створено умови для вивчення моделей та використання аналітичних інструментів, такі як EMME, що створює можливості проводити реалістичні симуляції [8].

Професійна підготовка майбутніх фахівців інженерних спеціальностей у Пінділшанському індустріальному професійно-технічному коледжі за спеціальністю «Мехатроніка» з погляду реалізації компетентнісного підходу до професійної освіти є показовою, адже окрім професійних, у студентів формують універсальні компетентності: соціальні, громадянські, комунікативні, інноваційні, аналітичні Освітня діяльність здійснюється через модульну систему, де кожен модуль має чітко визначене методичне навантаження та компетентнісні орієнтири. Курси поділяються на загальні базові, професійні базові, спеціалізовані обов'язкові та вибіркові, а також комплексні практичні блоки. Така структурна логіка дозволяє поєднувати фундаментальну інженерну підготовку (наприклад, електротехніку, механіку, машинознавство) із сучасними спеціалізованими дисциплінами (робототехніка, сенсори та актуатори, CAD-системи, програмування, управління проєктами тощо), що формують професійне ядро фахівця з мехатроніки. Навчання відбувається з використанням лекцій, лабораторних та практичних занять, виробничого стажування. Студенти також активно залучаються до виробничого процесу, маючи можливість працювати з промисловим обладнанням, сучасними інформаційно-керуючими технологіями та системами автоматизації. В освітньому середовищі закладу освіти створені умови для розвитку інженерного мислення, умінь працювати в команді, приймати самостійні рішення, аналізувати технологічні процеси, оптимізовувати процеси виробництва [18].

Освітня програма підготовки інженерів за спеціальністю «Проєктування машин, виробництво та автоматизація» у коледжі Хенанського інституту науки і технологій дозволяє випускникам набути низку ключових компетентностей: технічні, аналітичні, міжособистісні й комунікативні, етичні, управлінські, адаптивні. Для їх формування в освітній програмі реалізовано широкий спектр

дисциплін. До базових інженерних належать теоретична механіка та матеріалознавство, механіка рідин і газів. Прикладні курси охоплюють машинознавство, електротехніку та електроніку, даючи змогу освоїти основи конструкцій і взаємодії механічних та електричних компонентів. Спеціалізовані дисципліни передбачають вивчення систем автоматизації, керування технічними процесами, а також програмного забезпечення для комп'ютерного проєктування та моделювання. Значна увага приділяється також курсам з професійної етики, взаємодії з клієнтами та управління проєктами. Теоретична підготовка поєднується з практичним навчанням, що включає базові та вибіркові курси, а також практичні модулі, спрямовані на розвиток спеціалізованих умінь. Практичні заняття та лабораторні роботи відіграють головну роль у формуванні здатностей роботи з реальними інженерними об'єктами. Практична підготовка здійснюється через стажування та виконання дипломних проєктів [19].

Коледж «Школа аеронавтики та астронавтики» в підготовці фахівців використовує інтеграцію традиційних підходів з інноваційними методами навчання, таких як проєктне навчання, активне навчання й навчання в співпраці. Ці методи сприяють розвитку у студентів таких важливих навичок, як критичне мислення, здатність працювати в команді і креативність та інтеграцію розвитку підприємницьких і інженерних компетентностей, а також лідерських здатностей студентів. Реформування інженерної освіти в коледжі відбувається в кілька етапів. На першому впроваджена система New Engineering «1.0», яка спрямована на розвиток базових інженерних компетентностей та інтеграцію практичних проєктів з теоретичними знаннями. Далі була розроблена система New Engineering «2.0», що фокусується на розвиткові підприємницьких і дизайнерських компетентностей, що дозволяє майбутнім фахівцям розв'язувати складні міждисциплінарні завдання та готуватися до інноваційної діяльності. Студенти проходять поетапне навчання: від базових інженерних дисциплін до більш спеціалізованих курсів, що сприяють розвиткові їхніх практичних і творчих компетентностей. У межах цієї програми особливу увагу приділено розвитку інноваційного підходу до навчання, що виражається в організації так званих «золотих курсів». Ці курси створюються на основі найсучасніших інженерних технологій і здобули високе визнання на рівні регіону, а також мають перспективи для отримання статусу національних золотих курсів [10].

Висновки. Отже, освітні програми інженерної підготовки, які реалізуються у вищих політехнічних коледжах КНР, є прикладом інтегрованого підходу до підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей, яка охоплює як фундаментальні технічні знання, так і розвиток прикладних, комунікативних, управлінських, дизайнерських тощо компетентностей. Випускники освітніх програм набувають усебічної професійної компетентності, що дозволяє їм ефективно реалізовувати себе в сучасній інженерній практиці. Для її формування в освітніх програмах запропоновано широкий спектр дисциплін (базові, прикладні, спеціалізовані, так звані «золоті курси» тощо).

Коледжі активно використовують традиційні форми навчання (лекції, практичні і лабораторні заняття, практики, самостійна робота, виробниче стажування). Поширеними формами організації навчання є дискусії і форуми, публічні лекції, наставництво відомих науковців та фахівців, курси з інтелектуальної власності й технологічного менеджменту тощо.

Особлива увага приділяється впровадженню практично орієнтованих методів навчання, таких як кейс-метод, реалістичні симуляції, активне навчання й навчання в співпраці. У коледжах КНР діють дослідницькі програми, що передбачають студентські конкурси. Здобувачі освіти є активними учасниками розробки й подачі патентів на винаходи та корисні моделі.

Заклади освіти застосовують новітні освітні технології включно з віртуальними лабораторіями, «віртуальними репетиторами», цифровими моделями виробничих процесів та інтерактивними освітніми платформами.

Популярною у політехнічних коледжах КНР є дуальна форма навчання, що передбачає їхню співпрацю з підприємствами для інтеграції теоретичних знань з реальними практичними задачами. Такий підхід виражається у численних можливостях для стажувань та участі студентів у реальних виробничих проєктах.

Література

1. Про вищу освіту: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38, ст. 2004.

2. Національна рамка кваліфікацій України. Режим доступу: https://mon.gov.ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy?&tag=natsionalna-ramka-kvalifikatsiy.

3. Рень Госі, Гречаник Н. І. Формування професійної компетентності студентів вищих професійних коледжів Китайської Народної Республіки. *Суспільство на національні інтереси*. 2025. № 5. С. 340–359.

4. **中国工程教育**认证**通用**标**准**. Китайські загальні стандарти акредитації інженерної освіти. https://www.yrcti.edu.cn/tmjt/info/1025/1460.htm (дата звернення: 25.01.2025).]

5. Ван Цян. Забезпечення якості інженерної освіти у КНР: основні аспекти акредитації освітніх програм. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка*. 2025. № 2(42). С. 1216–1229.

6. Чжен Міншен. Особливості модернізації професійно-технічної освіти в КНР у XXI столітті. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 87. Том 3. С. 327–333.

7. Roger T. Bell. Sociolinguistics – goals, approaches and problems. London: Batsford, 1976. 252p.

8. 刘魏巍, 董洁霜. 研究生“产学研”合作培养模式的探索与实践——以上海理工大学交通运输工程专业为例. Лю Вейвей, Дун Цзешуан. Дослідження та практика моделі спільної підготовки аспірантів між промисловістю, університетом та дослідженнями – на прикладі спеціальності «Транспортне машинобудування» Шанхайського університету науки і технологій. *Журнал Шанхайського університету науки і технологій*. 2016. 38(3). С. 276–280. URL: https://jss.usst.edu.cn/html/2016/3/20160315.htm

9. **王**孙**禺**, **江丕**权, 孙**宏芳**, **金**晓红. **从国**际**比**较**看我国工程教育改革**. Ван Сунью, Цзян Піцюань, Сунь Хунфан, Цзінь Сяохун. Дивлячись на реформу інженерної освіти в Китаї в контексті міжнародного порівняння. https://www.cas.cn/xw/zjsd/200906/t20090608_639696.shtml

10. 建设一流本科】李辉：新工科，再深化. Лі Хуей: Нова техніка, подальше поглиблення. https://news.uestc.edu.cn/?Id=74227&n=UestcNews.Front.DocumentV2.ArticlePage

11. 华中科技大学：卓越工程师培养面向国家急需 三年硕士两年须在企业实践. Університет науки і технологій Хуачжун: Програма для видатних інженерів спрямована на задоволення нагальних потреб країни. Два роки трирічної магістерської програми вимагають практичного досвіду роботи на підприємствах. https://yz.chsi.com.cn/kyzx/yxzc/202304/20230420/2278114612.html

12 余天佐. 工程教育面临毕业生通用能力提升挑战. Юй Тяньцзуо. Інженерна освіта стикається з проблемою покращення загальних здібностей випускників. https://heri.xupt.edu.cn/info/1014/10414.htm

13. 北京航空航天大学：以未来技术引领，培养空天领军人才. Бейханський університет: Керуючись технологіями майбутнього, готуємо лідерів аерокосмічної галузі. https://mp.weixin.qq.com/s/I2WjeHvuA0rbzJi2ha-wsg

14. Рень Гоюань Функціонування та розвиток вищих професійних коледжів Китаю: інноваційність, інтегрованість, адаптивність до сучасних викликів. *Вісник науки та освіти. Серія: Педагогіка.* 2024. №12(30). С.1033–1048.

15. Годзь Н. Питання особливостей сучасної китайської філософії в площині аналізу феноменів глобалізму, цифрової освіти та філософії марксизму в Китаї. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2024. № 26. С. 11–17.

16. 夏鲁惠. 工业革命与中国工程教育发展. Ся Лухуей. Промислова революція та розвиток інженерної освіти в Китаї. https://www.edu.cn/xxh/focus/li_lun_yj/202002/t20200217_1712151.shtml

17. 马良："学位学徒制"落地中国的思考与实践. Ма Лян. Роздуми та практика впровадження «Системи професійного навчання» в Китаї. https://www.sohu.com/a/453726737_100138565

18. 机械与动力工程学院专业设置. Механіко-енергетичний факультет: основні спеціальності. http://smpe.hpu.edu.cn/info/1154/4087.htm

19. Базиль Л., Остенда А., Пеліова Я., Орлов В., Несторенко Т. Підготовка майбутніх фахівців інженерних спеціальностей до самореалізації у підприємництві. *Професійна педагогіка.* 2023. № 2 (27). С. 206–216. 22.

References

1. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy (2014). [On Higher Education: Law of Ukraine.] *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Information of the Verkhovna Rada*, 37–38, pp. 2004. [in Ukrainian].

2. Natsionalna ramka kvalifikatsii Ukrainy [National Qualifications Framework of Ukraine]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy?&tag=natsionalna-ramka-kvalifikatsiy [in Ukrainian].

3. Ren, Hosi, Hrechanyk, N. I. (2925). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti studentiv vyshchykh profesiinykh koledzhiv Kytaiskoi Narodnoi Respubliky [Formation of professional competence of students of higher vocational colleges of the People's Republic of China]. *Suspilstvo na natsionalni interesy – Society in national interests*, 5, 340–359. [in Ukrainian].

4. 中国工程教育认证通用标准. Kitajs'ki zagal'ni standarti akreditacii inzhenernoї osviti [China Engineering Education Professional Certification Association Subordinate Council and Supervisory Board. Association for Professional Accreditation of Engineering Education of the

People's Republic of China]. *www.yrcti.edu.cn* Retrieved from: https://www.yrcti.edu.cn/tmjt/info/1025/1460.htm [in Ukrainian].

5. Van, Tsian (2025). Zabezpechennia yakosti inzhenernoi osvity u KNR: osnovni aspekty akredytatsii osvitnikh prohram [Quality Assurance of Engineering Education in the PRC: Main Aspects of Accreditation of Educational Programs]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia: Pedahohika – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series: Pedagogy*, 2(42), 1216–1229. [in Ukrainian].

6. Chzhen, Minshen (2025). Osoblyvosti modernizatsii profesiino-tekhnichnoi osvity v KNR u KhKhI stolitti [Features of the modernization of vocational education in the PRC in the 21st century]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities*, vol. 87, volume 3, 327–333. [in Ukrainian].

7. Roger, T. Bell (1976). Sociolinguistics – goals, approaches and problems. London: Batsford, 252 p. [in Great Britain].

8. 刘魏巍， 董洁霜.研究生“产学研”合作培养模式的探索与实践——以上海理工大学交通运输工程专业为例[J].上海理工大学学报 (社会科学版). Liu, Weiwei, Dong, Jieshuang (2016). Doslidzhennia ta praktyka modeli spilnoi pidhotovky aspirantiv mizh promyslovistiu, universytetom ta doslidzhenniamy – na prykladi spetsialnosti «Transportne mashynobuduvannia» Shankhaiskoho universytetu nauky i tekhnolohii. [Research on the "Enterprise-Academics-Research" Co-culture Post-graduate Model – Example of Transport Planning Specialty of USST]. *Shankhaiskyi naukovo-tekhnichnyi universytet – Journal of University of Shanghai for Science and Technology*, 38 (3), 276–280. URL: https://jss.usst.edu.cn/html/2016/3/20160315.htm [in Ukrainian].

9. .王孙禺， 江丕权， 孙宏芳， 金晓红. 从国际比较看我国工程教育改革.Van, Sunyu, Tszyan, Pitsyuan, Sun, Khunfan, & Tszin, Syaokhun. (2009). Dyvlyachys' na reformu inzhenernoyi osvity v Kytayi v konteksti mizhnarodnoho porivnyannya [Looking at China's Engineering Education Reform from the Perspective of International Comparison]. *cas.cn – Chinese Academy of Sciences*. Retrieved from https://www.cas.cn/xw/zjsd/200906/t20090608_639696.shtml [in Chinese].

10. 李辉. 【建设一流本科】李辉：新工科，再深化 [J]. 电子科技大学新闻网. Li, Huei (2019). Stvorennya pershoklasnoyi prohramy bakalavratu. Nova tekhnika, podal'she pohlyblennya [Construction of first-class undergraduate education. New Engineering, further deepening]. *news.uestc.edu.cn – UESTC News – University of Electronic Science and Technology of China.*

Retrieved from https://news.uestc.edu.cn/?Id=74227&n=UestcNews.Front.DocumentV2.ArticlePage [in Chinese].

11. 华中科技大学：卓越工程师培养面向国家急需 三年硕士两年须在企业实践 [J]. 中国研究生招生信息网. (2023). Universytet nauky i tekhnolohiy Khuachzhun: Prohrama dlya vydatnykh inzheneriv spryamovana na zadovolennya nahal'nykh potreb krayiny. Dva roky tryrichnoyi mahisters'koyi prohramy vymahayut' praktychnoho dosvidu roboty na pidpryyemstvakh [HUST: Training Outstanding Engineers for National Urgent Needs, Two of Three Master's Years Must Be in Enterprise Practice]. *China Higher Education Student Information and Career Center*. Retrieved from https://yz.chsi.com.cn/kyzx/yxzc/202304/20230420/2278114612.html [in Chinese].

12 余天佐. 工程教育面临毕业生通用能力提升挑战 [J]. 西安邮电大学 — 高等教育研究中心. (2022). Yu, Tian'tszuo. Inzhenerna osvita stykayet'sya z problemoyu pokrashchennya zahal'nykh zdibnostey vypusknykiv [Engineering Education Faces Challenges in Improving Graduates' General Competencies]. *Higher Education Research Center of Xi'an University of Posts and Telecommunications.* Retrieved from https://heri.xupt.edu.cn/info/1014/10414.htm [in Chinese].

13. 北京航空航天大学：以未来技术引领，培养空天领军人才 [J]. 微信公众平台 — 北京航空航天大学. (2024). Beykhans'kyy universytet: Keruyuchys' tekhnolohiyamy maybutn'oho, hotuyemo lideriv aerokosmichnoyi haluzi [Beihang University: Leading with Future Technologies, Cultivating Aerospace Leaders]. Retrieved from https://mp.weixin.qq.com/s/I2WjeHvuA0rbzJi2ha-wsg [in Chinese].

14. Ren, Hoiuan (2024). Funktsionuvannia ta rozvytok vyshchykh profesiinykh koledzhiv Kytaiu: innovatsiinist, intehrovanist, adaptyvnist do suchasnykh vyklykiv [Functioning and development of higher vocational colleges in China: innovation, integration, adaptability to modern challenges]. *Visnyk nauky ta osvity. Seriia: Pedahohika – Bulletin of Science and Education. Series: Pedagogy*, 12(30), 1033–1048. [in Ukrainian].

15. Hodz, N. (2024) Pytannia osoblyvostei suchasnoi kytaiskoi filosofii v ploshchyni analizu fenomeniv hlobalizmu, tsyfrovoi osvity ta filosofii marksyzmu v Kytai [The question of the peculiarities of modern Chinese philosophy in the context of the analysis of the phenomena of globalism, digital education and the philosophy of Marxism in China]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filosofiia" – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Philosophy"*, 26, 11–17. [in Ukrainian].

16. 夏鲁惠. 工业革命与中国工程教育发展 [J]. 中国教育和科研计算机网. (2020). Sya, Lukhuey. Promyslova revolyutsiya ta rozvytok inzhenernoyi osvity v Kytayi [Industrial Revolution and the Development of Engineering Education in China]. *China Education and Research Network*. Retrieved from https://www.edu.cn/xxh/focus/li_lun_yj/202002/t20200217_1712151.shtml [in Chinese].

17. 马良：“学位学徒制”落地中国的思考与实践 [J]. 搜狐网. (2021). Ma, Lyan. Rozdumy ta praktyka vprovadzhennya «Systemy profesiynoho navchannya» v Kytayi [Thoughts and Practice of the Implementation of "Degree Apprenticeship" in China]. *Social News and Information Portal*. Retrieved from https://www.sohu.com/a/453726737_100138565 [in Chinese].

18. 机械与动力工程学院专业设置. Mekhaniko-enerhetychnyi fakultet: spetsialnosti [Major Settings of the School of Mechanical and Power Engineering, Henan Polytechnic University]. (2024). *smpe.hpu.edu.cn — School of Mechanical and Power Engineering*. Retrieved from http://smpe.hpu.edu.cn/info/1154/4087.htm [in Chinese].

19. Bazyl, L., Ostenda, A., Peliova, Ya., Orlov, V., Nestorenko, T. (2023). Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv inzhenernykh spetsialnostei do samorealizatsii u pidpryiemnytstvi [Training future specialists in engineering specialties for self-realization in entrepreneurship]. *Profesiina pedahohika – Professional Pedagogy*, 2 (27), 206–216. [in Ukrainian].

УДК 004.4:37.016:373.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-737-746

Василиків Іван Богданович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, https://orcid.org/0000-0002-9220-1736

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЕЛЕКТРОННИХ ТАБЛИЦЬ MICROSOFT EXCEL

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз і методичне обґрунтування можливостей використання електронних таблиць Microsoft Excel як ефективного засобу формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах цифровізації освіти. Обґрунтовано, що Microsoft Excel є не лише інструментом обробки числових даних, а багатофункціональним цифровим середовищем, яке сприяє розвитку інформаційної, аналітичної, комунікативної, методичної та безпекової складових цифрової компетентності майбутнього педагога.

У ході дослідження проаналізовано педагогічний потенціал електронних таблиць у професійній підготовці студентів спеціальності «Початкова освіта», зокрема можливості використання формул, функцій, діаграм, фільтрів та умовного форматування для аналізу освітніх даних, планування навчального процесу, моніторингу навчальних досягнень учнів і створення дидактичних матеріалів. Доведено, що систематичне використання Microsoft Excel у навчальному процесі закладів вищої освіти сприяє формуванню в студентів навичок роботи з інформацією, розвитку логічного та критичного мислення, умінь інтерпретації результатів і прийняття обґрунтованих педагогічних рішень.

Особливу увагу приділено відповідності використання електронних таблиць вимогам Концепції Нової української школи, а також рамки цифрової компетентності педагогів DigCompEdu, де акцентується значення цифрових інструментів для професійної діяльності вчителя. З’ясовано, що впровадження Microsoft Excel у систему професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи сприяє формуванню готовності до використання цифрових технологій у педагогічній практиці, підвищує якість освітнього процесу та забезпечує відповідність підготовки педагогічних кадрів сучасним вимогам цифрового освітнього середовища та забезпечує відповідність підготовки педагогічних кадрів сучасним вимогам цифрового освітнього середовища й підвищує рівень професійної готовності майбутніх учителів до роботи з освітніми даними в початковій школі.

Ключові слова: цифрова компетентність, Microsoft Excel, майбутні вчителі початкової школи, електронні таблиці, Нова українська школа, DigCompEdu.

Vasylykiv Ivan Bohdanovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Fundamental Disciplines of Primary Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0002-9220-1736

DEVELOPING DIGITAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH MICROSOFT EXCEL SPREADSHEETS

Abstract. The article provides a theoretical analysis and methodological substantiation of the possibilities of using Microsoft Excel spreadsheets as an effective tool for developing the digital competence of future primary school teachers in the context of educational digitalization. It is substantiated that Microsoft Excel is not only a tool for numerical data processing but also a multifunctional digital environment that contributes to the development of informational, analytical, communicative, methodological, and security components of teachers' digital competence.

The pedagogical potential of spreadsheets in the professional training of students majoring in Primary Education is analyzed, particularly the use of formulas, functions, charts, filters, and conditional formatting for educational data analysis, lesson planning, monitoring pupils' learning achievements, and creating didactic materials. It is proven that the systematic use of Microsoft Excel in the educational process of higher education institutions promotes the development of students' information handling skills, logical and critical thinking, abilities to interpret results, and skills in making well-grounded pedagogical decisions.

Special attention is paid to the compliance of spreadsheet use with the requirements of the New Ukrainian School concept and the DigCompEdu framework for educators' digital competence, which emphasizes the importance of digital tools in teachers' professional activity. It is determined that the integration of Microsoft Excel into the professional training system of future primary school teachers enhances their readiness to use digital technologies in pedagogical practice, improves the quality of the educational process, and ensures compliance of teacher training with modern requirements of the digital educational environment, as well as increases the level of professional readiness of future teachers to work with educational data in primary school.

Keywords: digital competence, Microsoft Excel, future primary school teachers, spreadsheets, New Ukrainian School, DigCompEdu.

Постановка проблеми. Сучасні процеси цифровізації освіти та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій істотно змінюють вимоги до

професійної підготовки вчителя початкової школи. У межах реалізації Концепції Нової української школи одним із ключових результатів підготовки педагогічних кадрів визначено сформованість цифрової компетентності, що передбачає здатність ефективно працювати з інформацією, аналізувати освітні дані, використовувати цифрові інструменти для планування, організації та оцінювання навчального процесу. У зв'язку з цим актуалізується потреба пошуку дієвих засобів і методів формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти.

Попри активне впровадження цифрових технологій у систему педагогічної освіти, на практиці спостерігається фрагментарний характер використання окремих програмних засобів. Зокрема, електронні таблиці Microsoft Excel часто розглядаються виключно як інструмент для виконання обчислень або обробки статистичних даних, без належного усвідомлення їх педагогічного та дидактичного потенціалу. Такий підхід обмежує можливості формування в майбутніх учителів навичок аналітичного опрацювання інформації, інтерпретації результатів, візуалізації освітніх даних і прийняття обґрунтованих педагогічних рішень.

Водночас професійна діяльність учителя початкової школи дедалі більше потребує вмінь працювати з цифровими даними: аналізувати результати навчальних досягнень учнів, планувати освітній процес, здійснювати моніторинг і корекцію навчальної діяльності, створювати наочні дидактичні матеріали. Реалізація цих завдань неможлива без цілеспрямованого використання електронних таблиць як інструмента педагогічної аналітики та методичної діяльності. Однак у чинних освітніх програмах підготовки майбутніх учителів початкової школи потенціал Microsoft Excel як засобу формування цифрової компетентності залишається недостатньо систематизованим і методично обґрунтованим.

Таким чином, існує суперечність між зростаючими вимогами до рівня цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи та недостатнім використанням можливостей електронних таблиць Microsoft Excel у процесі їх професійної підготовки. Подолання цієї суперечності потребує наукового осмислення дидактичного потенціалу Excel і розроблення методичних підходів до його системного використання у підготовці педагогічних кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування цифрової компетентності майбутніх педагогів є однією з пріоритетних у сучасній педагогічній науці та освітній політиці. Дослідники акцентують увагу на тому, що цифрова компетентність майбутнього вчителя має формуватися системно в межах освітніх програм ЗВО, поєднуючи інформаційну грамотність, уміння працювати з цифровими ресурсами, створювати контент та забезпечувати безпеку в цифровому середовищі. Так, О. Браславська та Л. Озерова підкреслюють важливість цілеспрямованого розвитку цифрової компетентності майбутніх педагогів у закладах вищої освіти, наголошуючи на необхідності інтеграції цифрових інструментів у зміст і технології професійної підготовки [1]. У

дослідженні І. Воротникової обґрунтовано умови формування цифрової компетентності вчителя у післядипломній освіті, що є важливим для розуміння неперервності цифрового професійного розвитку педагога [3]. Вагомий внесок у концептуалізацію складників цифрової компетентності педагогічного працівника зроблено Н. Морзе, яка запропонувала опис і структуру цієї компетентності, релевантну для планування змісту підготовки та підвищення кваліфікації [9; 16].

У контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів дослідники наголошують на компетентнісній основі навчання, необхідності поєднання психолого-педагогічної та методичної складових із сучасними цифровими практиками. Зокрема, у дисертаційному дослідженні О. Будник розкрито закономірності та підходи до професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, що створює підґрунтя для інтеграції цифрових інструментів у структуру підготовки [2]. Ідеї компетентнісного підходу та логіки його послідовної реалізації в сучасній освіті висвітлено у працях О. Пометун, що важливо для узгодження цифрових результатів навчання з професійними стандартами [14]. Нормативно-концептуальні засади цифрової трансформації початкової освіти визначено положеннями Концепції Нової української школи та методичними орієнтирами «НУШ: порадник для вчителя», де підкреслено роль цифрових інструментів у забезпеченні якості освітнього процесу та оцінюванні результатів навчання [6; 10].

Окремий пласт наукових джерел пов’язаний із проблемою організації інформаційно-освітнього середовища в ЗВО та використання ІКТ як платформи підтримки професійної підготовки педагогів. Зокрема, у монографії Р. Гуревича та співавторів обґрунтовано значення інформаційно-освітніх порталів і цифрових ресурсів у підготовці майбутніх учителів, що акцентує на потребі формування в студентів умінь працювати з даними та цифровими сервісами [5]. Подібні акценти простежуються і в дослідженні Ю. Силенко та ін., де інформаційне освітнє середовище розглядається як платформа реалізації ІКТ у закладах вищої освіти [13]. Водночас питання вимірювання результатів, обробки навчальних даних та використання інструментів педагогічної аналітики в межах такого середовища потребує детальнішого методичного опрацювання.

Проблеми методології та організації педагогічного експерименту, важливі для емпіричної перевірки ефективності цифрових засобів, висвітлено у працях О. Кошки та В. Красовської, у методичних рекомендаціях з організації науково-педагогічного експерименту, а також у розвідці Е. Панасенко щодо ролі експерименту в системі наукових методів [7; 8; 12]. Зазначені джерела формують методологічне підґрунтя для дослідження впливу конкретних цифрових інструментів (зокрема електронних таблиць) на сформованість компонентів цифрової компетентності майбутніх учителів.

Разом із тим аналіз публікацій засвідчує, що попри наявність узагальнених підходів до цифрової компетентності педагога, недостатньо представленими залишаються дослідження, присвячені дидактичному потенціалу конкретних

базових інструментів цифрової діяльності вчителя початкової школи. У цьому контексті Microsoft Excel, який широко використовується для опрацювання даних, візуалізації результатів, планування та моніторингу, часто не розглядається як цілісний засіб формування цифрової компетентності майбутнього педагога. Водночас міжнародні та корпоративні освітні матеріали з цифрової грамотності підкреслюють значення опанування інструментів роботи з даними як складника цифрової компетентності [15]. Актуальним є подальше науково-методичне обґрунтування використання електронних таблиць Microsoft Excel у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи з урахуванням вимог НУШ і сучасних рамок цифрової компетентності педагога [6; 9; 10; 16].

Метою статті є обґрунтування педагогічного потенціалу електронних таблиць Microsoft Excel як засобу формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи засобами електронних таблиць Microsoft Excel доцільно розглядати в контексті структури професійної діяльності педагога та вимог до результатів навчання, визначених Концепцією Нової української школи та рамкою цифрової компетентності педагогів DigCompEdu. Як засвідчують наукові джерела, цифрова компетентність сучасного вчителя охоплює вміння працювати з даними, здійснювати їх аналіз, інтерпретацію та використовувати цифрові інструменти для прийняття педагогічних рішень [6; 9; 16]. Автор досліджував можливості використання електронних таблиць як універсального інструменту роботи з освітніми даними, що дозволяє поєднувати інформаційні, аналітичні та методичні дії в єдиному цифровому середовищі.

У процесі професійної підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» Microsoft Excel використовується для виконання типових педагогічних завдань, пов’язаних із плануванням, обліком, аналізом і візуалізацією навчальної інформації. До таких завдань належать створення електронних журналів, календарно-тематичних планів, таблиць моніторингу навчальних досягнень учнів, а також дидактичних матеріалів, адаптованих до вікових особливостей молодших школярів. Як зазначають О. Браславська та Л. Озерова, системне використання цифрових інструментів у підготовці майбутніх педагогів сприяє формуванню стійких навичок роботи з інформацією та розвитку професійної цифрової культури [1].

Таблиця 1

Педагогічні завдання учителя початкової школи та інструментів Microsoft Excel

Педагогічне завдання	Інструменти Excel	Цифрові вміння
Облік навчальних досягнень	Таблиці, формули	Робота з даними
Аналіз результатів навчання	Функції AVERAGE, COUNT, IF	Аналітичне мислення
Візуалізація результатів	Діаграми	Інтерпретація даних

Педагогічне завдання	Інструменти Excel	Цифрові вміння
Планування навчального процесу	Аркуші, фільтри	Організація інформації
Створення дидактичних матеріалів	Форматування, умовні правила	Методичні уміння

Використання числових даних у Microsoft Excel сприяє розвитку аналітичної складової цифрової компетентності. Автором з'ясовано, що опанування роботи з відсотковими показниками, середніми значеннями та порівняльними величинами є необхідним для аналізу навчальних досягнень учнів у початковій школі. Застосування простих математичних і логічних функцій дозволяє автоматизувати обчислення та мінімізувати ризик помилок під час роботи з освітньою інформацією, що відповідає підходам до формування цифрової компетентності вчителя, визначеним у працях І. Воротникової та Н. Морзе [3; 9].

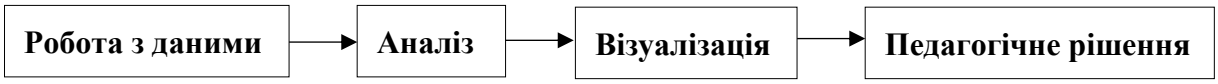

Рис. 1. Структура цифрових умінь,
що формуються засобами Microsoft Excel

Важливим аспектом використання електронних таблиць є формування методичної складової цифрової компетентності. Microsoft Excel дозволяє створювати наочні таблиці, схеми, прості навчальні моделі та інтерактивні матеріали, які можуть бути використані під час уроків у початковій школі. Автор досліджував можливості застосування умовного форматування, кольорового виділення та графічних елементів як засобів підвищення наочності навчального матеріалу, що узгоджується з дидактичними принципами НУШ та компетентнісним підходом, обґрунтованим у працях О. Пометун [14].

Таблиця 2

Відповідність можливостей Microsoft Excel складовим цифрової компетентності

Складова цифрової компетентності	Можливості Excel
Інформаційна	Структурування та збереження даних
Аналітична	Формули, функції, обчислення
Методична	Таблиці, наочні матеріали
Комунікативна	Спільний доступ, коментарі
Безпекова	Захист файлів, контроль доступу

Окрему увагу в дослідженні приділено формуванню безпекової складової цифрової компетентності. Робота з електронними таблицями передбачає

дотримання правил захисту персональних даних, зокрема результатів навчальних досягнень учнів. Як зазначається в роботах Н. Морзе та співавторів, відповідальне використання цифрових інструментів і дотримання принципів інформаційної безпеки є обов'язковими складовими професійної діяльності сучасного педагога [9; 16]. Microsoft Excel надає можливості встановлення паролів, обмеження редагування та контролю доступу до файлів, що сприяє формуванню відповідального ставлення майбутніх учителів до цифрових даних.

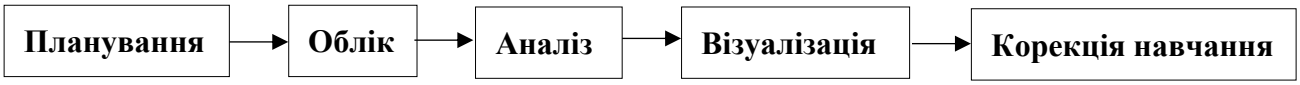

Рис. 2. Модель використання Microsoft Excel у професійній діяльності вчителя початкової школи

Таким чином, автором з'ясовано, що Microsoft Excel у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи виступає не лише інструментом технічної обробки числових даних, а комплексним цифровим засобом, що забезпечує формування ключових складових цифрової компетентності. Його використання відповідає вимогам Нової української школи, сприяє розвитку педагогічної аналітики та підготовці майбутніх учителів до ефективної роботи з освітніми даними в сучасному цифровому освітньому середовищі [6; 10].

Висновки. У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що електронні таблиці Microsoft Excel є ефективним засобом формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах цифровізації освіти. Їх використання у процесі професійної підготовки студентів педагогічних спеціальностей забезпечує цілісне поєднання інформаційної, аналітичної, методичної, комунікативної та безпекової складових цифрової компетентності відповідно до вимог Концепції Нової української школи та рамки DigCompEdu.

Автором з'ясовано, що систематичне застосування Microsoft Excel у навчальному процесі сприяє формуванню в майбутніх учителів умінь працювати з освітніми даними, здійснювати їх структурування, аналіз і візуалізацію, а також використовувати отримані результати для прийняття обґрунтованих педагогічних рішень. Робота з числовими показниками, формулами, функціями та діаграмами розвиває аналітичне мислення студентів і підвищує їх готовність до використання елементів педагогічної аналітики у професійній діяльності.

Важливим результатом є обґрунтування методичного потенціалу електронних таблиць, що дозволяє майбутнім учителям початкової школи створювати наочні дидактичні матеріали, планувати освітній процес і здійснювати моніторинг навчальних досягнень учнів з урахуванням вікових та психолого-педагогічних особливостей молодших школярів.

Використання можливостей форматування та візуалізації даних у Microsoft Excel відповідає принципам наочності та діяльнісного підходу, задекларованим у НУШ.

Окремо встановлено, що робота з електронними таблицями сприяє формуванню безпекової складової цифрової компетентності, оскільки передбачає дотримання правил захисту персональних даних, відповідальне збереження та використання інформації, а також розвиток культури цифрової безпеки та академічної доброчесності майбутніх педагогів.

Отже, Microsoft Excel у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи доцільно розглядати не лише як інструмент технічної обробки даних, а як комплексний цифровий засіб, що забезпечує формування ключових професійних умінь і готовність педагогів до ефективної діяльності в сучасному цифровому освітньому середовищі. Перспективи подальших досліджень вбачаються в розробленні методичних рекомендацій щодо інтеграції електронних таблиць у фахові дисципліни та підготовку майбутніх учителів до використання педагогічної аналітики в початковій школі.

Література:

1. Браславська О., Озерова Л. Формування цифрової компетентності майбутніх педагогів у закладах вищої освіти // *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2022. № 1. С. 126–135. DOI: 10.31499/2307-4914.1.2022.25848 (дата звернення: 16.10.2023).

2. Будник О. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічної діяльності : дис. … д-ра пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2015. 552 с.

3. Воротникова І. П. Умови формування цифрової компетентності вчителя у післядипломній освіті // *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. № 6. С. 101–118.

4. Гончаров В. Проблема підготовки нового вчителя: філософія, математика // *Вища освіта України*. 2012. № 2. С. 22–27.

5. Гуревич Р. С., Гордійчук Г. Б., Кадемія М. Ю. та ін. Інформаційно-освітній портал у підготовці майбутніх учителів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 360 с.

6. Концепція Нової української школи : рішення колегії МОН України від 27.10.2016р. URL: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepcziya.html (дата звернення: 16.10.2023).

7. Кошка О. А., Красовська В. Ю. Педагогічний експеримент у системі інноваційної освітньої діяльності. Хмельницький : ХОІППО, 2014. 126 с.

8. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту. Київ: ІІТЗН, 2007. URL: http://lib.iitta.gov.ua/421/1/PolnyText.pdf (дата звернення: 16.10.2023).

9. Морзе Н. В. Опис цифрової компетентності педагогічного працівника (проєкт) // *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. Спец. вип. С. 1–53.

10. Нова українська школа : порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

11. Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. В. В. Дубінського. Київ : Школа, 2010. 1008 с.

12. Панасенко Е. А. Експеримент у системі методів наукового дослідження в історико-педагогічній думці радянської доби // *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава, 2011. С. 209–215.

13. Силенко Ю., Романцова Я., Лисицька О., Гарбич Я. Інформаційне освітнє середовище як платформа реалізації інформаційно-комунікаційних технологій у ЗВО //

Молодь і ринок. 2023. № 6–7 (214–215). С. 67. URL: http://mir.dspu.edu.ua/article/view (дата звернення: 17.10.2023).

14. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 112–120.

15. Digital Literacy Standard Curriculum Version 4 : Microsoft Electronic Educational Course. URL: https://www.microsoft.com/en-us/DigitalLiteracy/curriculum4.aspx (дата звернення: 17.10.2023).

16. Morze N., Bazeliuk O., Vorotnikova I., Dementiievska N., Zakhar O., Nanaieva T., Pasichnyk O., Chernikova L. Description of Digital Competence of Pedagogical Worker // *Open Educational E-environment of Modern University*. 2019. Special issue. P. 1–53. DOI: 10.28925/2414-0325.2019s39 (дата звернення: 17.10.2023).

References:

1. Braslavska, O., & Ozerova, L. (2022). Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of digital competence of future teachers in higher education institutions]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of Modern Teacher Training*, 1, 126–135. https://doi.org/10.31499/2307-4914.1.2022.25848 [in Ukrainian].

2. Budnyk, O. B. (2015). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do pedahohichnoi diialnosti [Professional training of future primary school teachers for pedagogical activity] (Doctoral dissertation). Zhytomyr, Ukraine [in Ukrainian].

3. Vorotnykova, I. P. (2019). Umovy formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti vchytelia u pisliadyplomnii osviti [Conditions for the formation of teachers' digital competence in postgraduate education]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open Educational E-Environment of Modern University*, 6, 101–118 [in Ukrainian].

4. Honcharov, V. (2012). Problema pidhotovky novoho vchytelia: filosofiia, matematyka [The problem of training a new teacher: philosophy, mathematics]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine*, 2, 22–27 [in Ukrainian].

5. Hurevych, R. S., Hordiichuk, H. B., & Kademiia, M. Yu. (2017). Informatsiino-osvitnii portal u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv [Information and educational portal in the training of future teachers]. Vinnytsia: Nilan-LTD [in Ukrainian].

6. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly [The Concept of the New Ukrainian School]. Retrieved from http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepcziya.html [in Ukrainian].

7. Koshka, O. A., & Krasovska, V. Yu. (2014). Pedahohichnyi eksperyment u systemi innovatsiinoi osvitnoi diialnosti [Pedagogical experiment in the system of innovative educational activity]. Khmelnytskyi: KhOIPPO [in Ukrainian].

8. Institute of Information Technologies and Learning Tools. (2007). Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii ta provedennia naukovo-pedahohichnoho eksperymentu [Methodological recommendations for organizing and conducting scientific-pedagogical experiments]. Kyiv. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/421/1/PolnyText.pdf [in Ukrainian].

9. Morze, N. V. (2019). Opys tsyfrovoi kompetentnosti pedahohichnoho pratsivnyka (proiekt) [Description of digital competence of a pedagogical worker (project)]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open Educational E-Environment of Modern University*, Special issue, 1–53 [in Ukrainian].

10. Bibik, N. M. (Ed.). (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [The New Ukrainian School: A guide for teachers]. Kyiv: Pleiady Publishing House [in Ukrainian].

11. Dubinskyi, V. V. (Ed.). (2010). *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Shkola [in Ukrainian].

12. Panasenko, E. A. (2011). Eksperyment u systemi metodiv naukovoho doslidzhennia v istoryko-pedahohichnii dumtsi radianskoi doby [Experiment in the system of research methods in the historical-pedagogical thought of the Soviet era]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Mastery*, 209–215 [in Ukrainian].

13. Sylenko, Yu., Romantsova, Ya., Lysytska, O., & Harbych, Ya. (2023). Informatsiine osvitnie seredovyshche yak platforma realizatsii informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u ZVO [Information educational environment as a platform for ICT implementation in higher education institutions]. *Molod i rynok – Youth and the Market*, 6–7(214–215), 67. Retrieved from http://mir.dspu.edu.ua/article/view [in Ukrainian].

14. Pometun, O. I. (2004). Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain [Theory and practice of consistent implementation of the competence-based approach in foreign countries]. In O. V. Ovcharuk (Ed.), *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy* (pp. 112–120). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

15. Microsoft. (n.d.). *Digital Literacy Standard Curriculum Version 4*. Retrieved from https://www.microsoft.com/en-us/DigitalLiteracy/curriculum4.aspx [in English].

16. Morze, N., Bazeliuk, O., Vorotnikova, I., Dementiievska, N., Zakhar, O., Nanaieva, T., Pasichnyk, O., & Chernikova, L. (2019). Description of digital competence of pedagogical worker. *Open Educational E-Environment of Modern University*, Special issue, 1–53. https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019s39 [in English].

УДК 37.091.33:004.9:91

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-747-760

Власенко Руслана Петрівна кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та географії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-3743-4406

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі модернізації фахової підготовки майбутніх учителів географії в умовах прискореної цифрової трансформації освітнього простору. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та практичний аналіз ефективних підходів до використання інформаційних технологій (ІТ) як ключового інструменту формування фахової компетентності педагога-географа. Розглянуто теоретичні засади та практичні можливості інтеграції ІТ у процес фахової підготовки, що сприяють переорієнтації освітнього процесу на інноваційні методи навчання та розвиток у здобувачів вищої освіти аналітичного, просторового й критичного мислення, необхідного для роботи з геопросторовою інформацією. Особлива увага приділена використанню геоінформаційних систем (ГІС), які забезпечують перехід від традиційного статичного вивчення карти до інтерактивного моделювання, аналізу та інтерпретації територіальних систем. Також описано потенціал мультимедійних засобів, дистанційних платформ та інтерактивних ресурсів, що дозволяють реалізувати принципи змішаного навчання, індивідуалізації освітніх траєкторій і розвитку цифрової компетентності майбутніх педагогів. Поряд із позитивними тенденціями окреслено й проблеми цифрової трансформації професійної підготовки вчителів географії. До них належать технічні труднощі (обмежене матеріально-технічне забезпечення, недостатня кількість ліцензійного ГІС-програмного забезпечення), кадрові виклики (потреба у підвищенні цифрової та методичної кваліфікації викладачів), а також методичні суперечності (необхідність оновлення дидактичних матеріалів, створення сучасного цифрового оцінювального інструментарію). Обґрунтовано ключові перспективи розвитку інформаційно-комп’ютерної компетентності майбутніх учителів географії, що розглядається як важлива складова їхньої професійної готовності діяти в ролі фасилітаторів та архітекторів освітнього середовища. У межах упровадження стандартів Нової української школи це забезпечує здатність ефективно працювати з інтегрованими курсами, проєктними технологіями та цифровими освітніми ресурсами. Проведено аналіз змін у рівні цифрових компетентностей здобувачів після упровадження ІТ-орієнтованих методик

навчання. Встановлено, що системне використання інформаційних технологій суттєво підвищує рівень цифрових навичок майбутніх учителів географії, покращує розуміння застосування ГІС у навчальному процесі та посилює їхню мотивацію до використання ІТ у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: інформаційні технології, географічна освіта, майбутні вчителі географії, цифрова компетентність, геоінформаційні системи, НУШ, просторове мислення.

Vlasenko Ruslana Petrivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Ecology and Geography, Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-3743-4406

PROBLEMS AND PROSPECTS OF INFORMATION TECHNOLOGIES APPLICATION IN THE TRAINING OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS

Abstract. The article addresses the urgent problem of modernizing the professional training of future geography teachers amidst the accelerated digital transformation of the educational space. The purpose of the study is the theoretical substantiation and practical analysis of effective approaches to the use of information technologies (IT) as a key tool for forming the professional competence of a geography teacher. The theoretical foundations and practical possibilities of integrating IT into professional training are considered, which contribute to the reorientation of the educational process towards innovative teaching methods and the development of higher education students' analytical, spatial, and critical thinking skills necessary for working with geospatial information. Special attention is paid to the use of Geographic Information Systems (GIS), which ensure the transition from the traditional static study of a map to interactive modeling, analysis, and interpretation of territorial systems. The potential of multimedia tools, distance learning platforms, and interactive resources is also described, allowing for the implementation of blended learning principles, the individualization of educational trajectories, and the development of the digital competence of future educators. Alongside positive trends, the problems of the digital transformation in the professional training of geography teachers are also outlined. These include technical difficulties (limited material and technical support, insufficient licensed GIS software), personnel challenges (the need to improve the digital and methodological qualifications of teaching staff), and methodological contradictions (the necessity of updating didactic materials and creating modern digital assessment tools). The key prospects for the development of the information and computer competence of future geography teachers are substantiated, which is viewed as an important component of their professional readiness to act as facilitators and architects of the educational environment. Within the framework of implementing the standards of the New Ukrainian School (NUS), this ensures the ability to work effectively with

integrated courses, project technologies, and digital educational resources. An analysis of changes in the level of digital competencies of students after the implementation of IT-oriented teaching methods was conducted. It was established that the systematic use of information technologies significantly increases the level of digital skills of future geography teachers, improves the understanding of GIS application in the educational process, and strengthens their motivation to use IT in future professional activities.

Keywords: information technologies, geographical education, future geography teachers, digital competence, Geographic Information Systems (GIS), NUS, spatial thinking.

Постановка проблеми. Сучасна система професійної освіти майбутніх учителів географії зазнає глибоких трансформацій під впливом цифровізації суспільства. Використання інформаційних технологій стає невід'ємним чинником формування загальних, фахових та спеціальних предметних компетентностей. Разом із тим спостерігається низка проблем, пов'язаних із технічним забезпеченням, підготовкою педагогічних кадрів і методичним обґрунтуванням використання цифрових засобів у процесі навчанні географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми застосування інформаційних технологій у контексті географічної освіти відображено у працях О.Топузова, Т.Назаренко, Т.Андрійчук, Р.Власенко, О.Чубрей, О.Браславської та інших, які аналізують упровадження ГІС-технологій, VR/AR, вебкартографії та дистанційних платформ, тощо у підготовку педагогів-географів та наголошують на потребі формування інформаційно-комп'ютерної компетентності майбутніх педагогів [1-5,12,14,24-25]. О.Дзюбенко та інші систематизували інноваційні педагогічні методи цифрової епохи, розглянувши можливості змішаного та дистанційного навчання. Їхній внесок полягає у створенні теоретико-практичних засад для інтеграції цифрових технологій у природничу освіту, зокрема географію [10, 23]. О.Чубрей і Ж.Кушнір дослідили потенціал використання інструментів штучного інтелекту як складової інтерактивних технологій у викладанні географії. Автори визначають штучний інтелект як новий засіб персоналізації навчання й аналітики освітніх результатів [20].

Проблеми застосування інформаційних технологій у процесі підготовки майбутніх учителів залишаються у центрі наукових досліджень останніх років. Питання цифровізації освіти, формування цифрової компетентності та ефективного використання ІКТ у підготовці педагога розглядали Н. Морзе, О. Спірін, які акцентують на необхідності переосмислення змісту та методів підготовки вчителів в умовах цифрової трансформації освіти [13,16-18].

У сучасних наукових дослідженнях з географічної освіти значна увага приділяється впровадженню геоінформаційних систем та геопросторових технологій як ефективного засобу формування фахових і цифрових компетентностей, зокрема, у працях О. Бондаренко подано систематичний огляд

досліджень з викладання географії з ГІС-технологіями, інтеграція ГІС у шкільну географічну освіту у світі [21]. Дослідження О. Гарбара зосереджені на інтеграції інформаційних технологій, математичного моделювання та цифрових інструментів аналізу даних у підготовку вчителів природничих дисциплін [6,15].

У наукових дослідженнях з методики навчання географії в умовах реалізації концепції Нової української школи та діджиталізації освіти провідне місце посідають питання оновлення змісту, форм і методів навчання на засадах компетентнісного підходу. Так, у працях О. Чормусь, Л. Вішнікіна закцентовує увагу на реалізації компетентнісного підходу через використання проєктних технологій, інтегрованих з сучасним ІТ-інструментарієм, що сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей учнів у процесі вивчення географії [19]. У наукових працях, присвячених проблемам дистанційної освіти та інноваційних засобів навчання, простежується спрямованість на осмислення цифрових трансформацій освітнього простору та оновлення дидактичних підходів відповідно до викликів сучасності. Зокрема, у дослідженнях О. Топузова розкрито загальні тенденції розвитку дидактичних систем у контексті цифровізації освіти, наголошено на необхідності інтеграції інноваційних засобів навчання та переосмислення ролей викладача й здобувача освіти. У працях Т. Назаренко увагу зосереджено на використанні сучасних дистанційних і цифрових освітніх інструментів, які забезпечують підвищення ефективності, гнучкості та доступності навчального процесу в умовах цифрового освітнього середовища[14, 22,24] .

Разом із тим у працях В. Гончарук, І. Макаревич, Н. Гончарук, В. Поліщук, Т. Оратівської та О. Браславської окреслено проблематику впровадження інформаційних технологій в освітній процес у контексті цифровізації та дистанційного навчання. Автори наголошують на труднощах адаптації традиційних педагогічних підходів до цифрового освітнього середовища, недостатньому рівні сформованості цифрової й інформаційної компетентності викладачів та здобувачів освіти, а також на обмеженості методичного й матеріально-технічного забезпечення [2,7-9,11]. Окрему увагу приділено проблемам формування інформаційної компетентності учнів у процесі вивчення географії та методично обґрунтованого використання геоінформаційних систем, дидактичний потенціал яких залишається недостатньо реалізованим у практиці профільної освіти, що зумовлює потребу в системному та науково виваженому підході до застосування інформаційних технологій з метою підвищення якості освіти [16,17]. Отже, праці зазначених вчених формують цілісну наукову базу для вирішення суперечностей між стрімким розвитком ГІС-технологій та рівнем готовності майбутніх учителів географії до їх системного використання в освітньому процесі. Попри значні напрацювання сучасних науковців, питання системного впровадження ІТ у підготовку майбутніх учителів географії, інтеграції цифрових інструментів у практико-орієнтовані методики та оцінювання цифрової компетентності здобувачів продовжують залишатися відкритими для наукового аналізу.

Мета статті: проаналізувати проблеми та окреслити перспективи використання інформаційних технологій у процесі підготовки майбутніх учителів географії, а також аналіз змін у рівні цифрових компетентностей здобувачів після упровадження ІТ-орієнтованих методик навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах цифрової трансформації освіти застосування інформаційних технологій (ІТ) у професійній підготовці майбутніх учителів географії набуває стратегічного значення.

Географія як наука поєднує природничий, суспільний та інформаційно-аналітичний компоненти, що зумовлює потребу у володінні майбутніми педагогами сучасними цифровими інструментами для вивчення, аналізу та візуалізації просторових процесів. Використання ІТ у підготовці майбутніх учителів географії розглядається не лише як засіб підвищення ефективності навчання, а й як чинник розвитку їхньої професійної, методичної та дослідницької компетентностей. Одним із провідних напрямів цифровізації географічної освіти є впровадження геоінформаційних систем (ГІС) у навчальний процес. Програмні продукти ArcGIS, QGIS, Google Earth, SAS.Planet дозволяють здійснювати просторовий аналіз, картографічне моделювання, тематичне картографування, що сприяє формуванню просторового мислення, аналітичних та дослідницьких навичок здобувачів вищої освіти (рис. 1).

Використання геоінформаційних систем (ГІС), зокрема вільно поширюваного програмного забезпечення QGIS, є ключовою цифровою інновацією у вивченні географії та аналізу просторових даних, як це проілюстровано на карті "Енергетика Світу" (рис. 1).

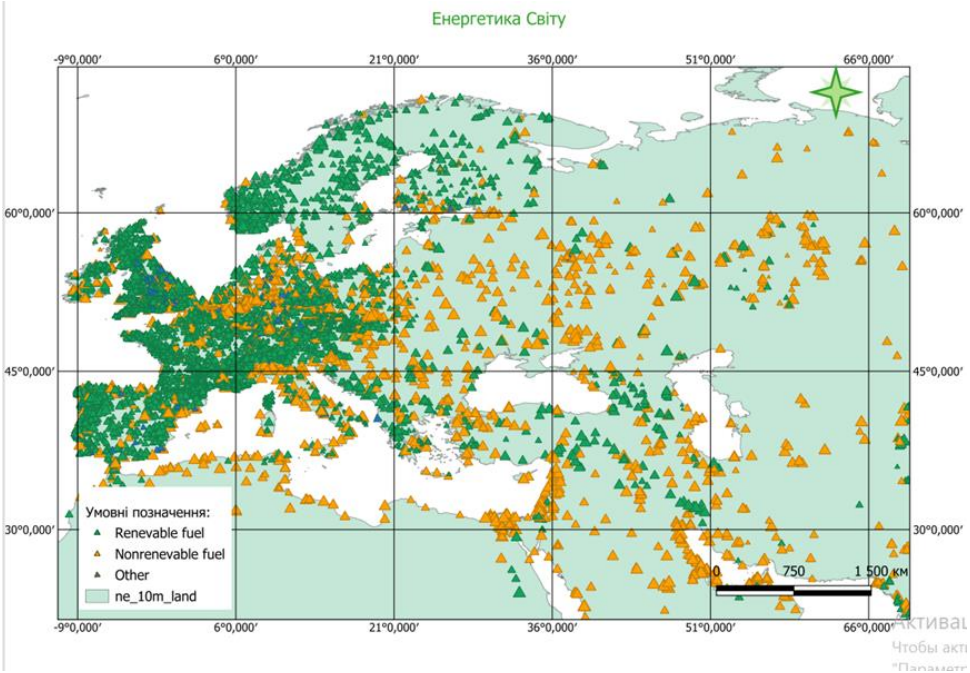

Рис. 1. Карта енергетики світу, створена за допомогою програмного продукту QGIS (створена автором)

Завдяки QGIS, здобувачі вищої освіти та дослідники можуть перетворити статичні дані, як-от розташування джерел енергії (поновлювані, непоновлювані та інші види палива), на динамічні, багаторівневі інтерактивні карти. Цей інструмент дозволяє не просто візуалізувати просторовий розподіл об'єктів, а й проводити комплексний геопросторовий аналіз (наприклад, визначення щільності розміщення об'єктів, розрахунок відстаней, створення буферних зон). Така робота з реальними геоданими та шарами значно підвищує аналітичні навички, розвиває критичне мислення та готує фахівців до вирішення прикладних завдань у різних сферах освітньої діяльності, забезпечуючи глибоке розуміння просторових взаємозв'язків.

Залучення ГІС-технологій у підготовці вчителів географії сприяє розвитку вмінь працювати з великими обсягами даних, оцінювати природні та соціально-економічні процеси, формувати навички цифрової грамотності, необхідні для роботи у сучасному закладі освіти (рис. 2).

Важливе місце у професійній підготовці займає використання мультимедійних та візуалізаційних засобів. Інтерактивні карти, 3D-моделі рельєфу, віртуальні екскурсії [9], відеолекції та навчальні платформи (LearningApps, Kahoot, Quizlet, Padlet тощо) забезпечують підвищення наочності, стимулюють пізнавальний інтерес здобувачів вищої освіти, сприяють формуванню активної позиції у навчанні. Використання таких ресурсів дозволяє моделювати реальні географічні процеси, проводити інтерактивні заняття, а також розвивати навички роботи з цифровими джерелами інформації

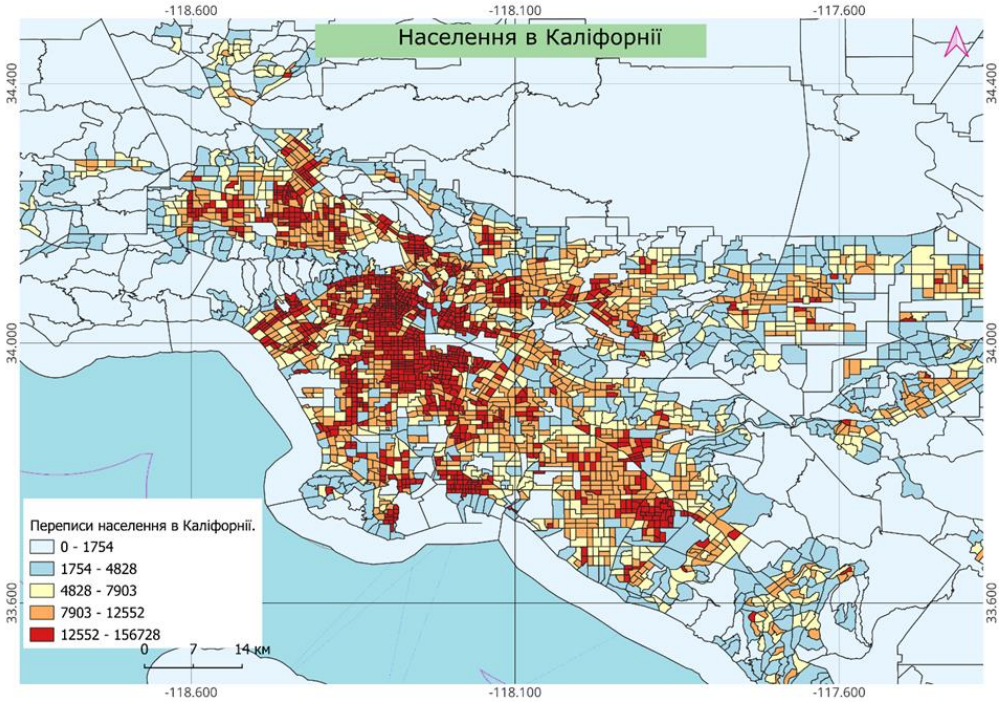

Рис. 2. Карта населення в Каліфорнії, створена за допомогою програмного продукту QGIS (побудовано автором)

Проведено вхідне опитування здобувачів вищої освіти щодо рівня їх цифрової компетентності, умінь роботи з ГІС-технологіями, VR/360° інструментами та рівнем мотивації. Дослідження проводилося серед здобувачів вищої освіти першого та другого рівнів вищої освіти освітньо-професійної програми Середня освіта (Географія) Житомирського державного університету ім. І.Франка. Загальна вибірка становила 82 особи. Дослідження складалося з трьох етапів: констатувальний-проведення вхідного анкетування; формувальний-інтеграція ГІС, цифрових сервісів у практичні заняття; контрольний - повторне опитування та аналіз ефектів застосування ІТ. Експериментальні заняття включали: роботу з Google Earth Pro, QGIS, ArcGIS Online, роботу з цифровими картографічними сервісами, VR/360° тури, аналіз відкритих геопросторових даних. Порівняльний аналіз показників рівня цифрової компетентності до та після впровадження ІТ-технологій засвідчив виразну позитивну динаміку за всіма досліджуваними критеріями (Табл. 1).

Отримані результати свідчать про суттєве зростання рівня володіння ГІС-технологіями: з 22 % на початковому етапі до 68 % після впровадження методики, що становить приріст у 46 %. Така динаміка пояснюється систематичним виконанням лабораторних робіт на ОК «» робіт із використанням сучасних геоінформаційних платформ (ArcGIS, Google Earth), які сприяли формуванню прикладних навичок просторового аналізу. Аналогічне зростання зафіксовано щодо вміння створювати цифрові карти: показник зріс з 28 % до 74 % (+46 %). Значну роль у цьому відіграло виконання студентами міні проєктів зі створення тематичних карт, що дозволило поєднати теоретичні знання з практичною діяльністю та розвинути навички візуалізації географічної інформації.

Таблиця 1

Динаміка змін рівня цифрової компетентності здобувачів вищої освіти ОП Середня освіта (Географія) до та після впровадження ІТ-технологій (N=82)

№ з/п	Показник	До впровадження ІТ (%)	Після впровадження ІТ (%)	Зміна (%)
1	Володіння ГІС-технологіями	22	68	+46
2	Уміння створювати цифрові карти	28	74	+46
3	Упевненість у використанні ІТ на уроках географії	34	81	+47
4	Частота використання мобільних додатків у навчанні	18	72	+54

№ з/п	Показник	До впровадження ІТ (%)	Після впровадження ІТ (%)	Зміна (%)
5	Рівень мотивації до опанування ІТ	41	89	+48
6	Складнощі/перешкоди	63	27	–36

Особливо помітною є позитивна динаміка рівня впевненості у використанні ІТ на уроках географії, який зріс з 34% до 81% (+47%). Це свідчить про зниження психологічних бар'єрів і формування готовності до інтеграції цифрових засобів у професійну діяльність, що стало можливим завдяки моделюванню фрагментів уроків із використанням цифрових інструментів. Найбільший приріст продемонстрував показник частоти використання мобільних додатків у навчальному процесі: з 18% до 72%, що становить +54%. Така динаміка пояснюється активним залученням здобувачів вищої освіти до роботи з мобільними застосунками для польових досліджень, збору та обробки географічних даних. Важливим результатом дослідження є зростання рівня мотивації до опанування ІТ-технологій з 41% до 89% (+48%). Це підтверджує ефективність використання інтерактивних та практико-орієнтованих форм навчання, які підвищують інтерес здобувачів до цифрових інструментів і усвідомлення їхньої професійної значущості. Водночас зафіксовано суттєве зменшення кількості студентів, які відчували труднощі у використанні цифрових технологій: з 63% до 27% (–36%). Респонденти зазначили, що після проходження навчання рівень складності роботи з ІТ значно знизився, що свідчить про успішне подолання технічних та методичних перешкод.

Результати дослідження підтверджують ефективність запропонованої методики формування цифрової компетентності майбутніх учителів географії. Впровадження ІТ-технологій у процес професійної підготовки сприяє не лише зростанню рівня цифрових умінь і навичок, а й підвищенню мотивації, впевненості та готовності студентів до використання цифрових інструментів у майбутній педагогічній діяльності. Для вивчення рівня цифрової готовності студентів була розроблена анкета з 11 тверджень, оцінених за шкалою Лайкерта (1–5):1 - зовсім не згоден, 5 - повністю згоден. У процесі дослідження було проведено порівняння рівня цифрової компетентності здобувачів вищої освіти ОП Середня освіта (Географія) до та після впровадження інноваційних інформаційних технологій у навчальний процес. Загальна кількість респондентів становила 82 особи у кожній групі вимірювань.

Отримані результати свідчать про істотне підвищення рівня цифрової компетентності після застосування сучасних цифрових інструментів (хмарні ГІС-платформи, інтерактивні картографічні сервіси, VR/AR-технології, мобільні додатки для польових досліджень). Середнє значення зросло з 62 балів до впровадження інновацій до 81 бала після їх застосування.

Проведений t-тест для незалежних вибірок показав статистично значущу різницю між вибірками: t =–3.23; df =162; p =0.0015 <0.01. Це свідчить про те, що зростання рівня цифрової компетентності не є випадковим і прямо пов'язане з використанням інноваційних ІТ. Розрахований показник ефекту (Cohen's d = 0.50) вказує на середню силу впливу, тобто інноваційні інформаційні технології справді мають суттєвий педагогічний ефект, значуще підвищуючи цифрову готовність майбутніх учителів географії.

Результати дослідження підтверджують доцільність систематичного впровадження сучасних цифрових інструментів у процес професійної підготовки педагогів, оскільки це сприяє формуванню ключової професійної компетентності майбутнього вчителя - цифрової грамотності.

Водночас у процесі впровадження ІТ у підготовку майбутніх учителів географії спостерігається низка проблем: недостатнє матеріально-технічне забезпечення закладів вищої освіти: нестача сучасних комп'ютерних класів, ліцензійного програмного забезпечення, швидкісного доступу до мережі Інтернет; проблема кадрового забезпечення - не всі викладачі мають достатній рівень цифрової компетентності, володіють методиками інтеграції ІТ у навчальний процес; спостерігається дефіцит навчально-методичних розробок, які б демонстрували практичне використання цифрових інструментів при викладанні географічних дисциплін. Додатковою складністю є необхідність адаптації традиційних методик навчання до цифрового середовища. Викладач має не лише володіти ІТ-засобами, а й уміти влучно інтегрувати їх у педагогічний процес: добирати ресурси, що відповідають навчальним цілям, забезпечувати баланс між візуалізацією матеріалу та розвитком аналітичного мислення студентів. Недостатня увага до цього аспекту може призвести до формального використання технологій без досягнення очікуваного дидактичного ефекту.

Перспективним напрямом розвитку є формування в майбутніх учителів географії інформаційно-комп'ютерної компетентності, яка включає вміння збирати, аналізувати, обробляти, представляти географічні дані з використанням цифрових технологій, створювати інтерактивні карти, користуватися базами географічних даних, застосовувати дистанційні технології навчання. Для цього необхідно розробляти спеціальні навчальні курси - «Інформаційні технології в географії», «Геоінформаційні системи», «Цифрова картографія», «Інтернет-ресурси в географічній освіті» тощо. Так, на ОПП Середня освіта (Географія) першого (бакалаврського) рівня введено та розроблено такі ОК як «Геоінформаційні технології в географії», «Основи геоінформаційного моделювання та прогнозування», «Інноваційні та інклюзивні технології в освіті», другого (магістерського) рівня «Використання інноваційних технологій викладання в географії», «Сучасні географічні дослідження» тощо.

Окрім того, доцільним є створення у закладах вищої освіти навчально-наукових лабораторій геоінформаційного аналізу та візуалізації даних, які

можуть стати платформою для проведення досліджень, практичних занять, курсових та кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти. Важливо, щоб освітній процес був зорієнтований на формування цифрової культури педагога - здатності етично та відповідально користуватися технологіями, критично оцінювати інформацію, дотримуватися принципів академічної доброчесності.

Висновки. Результати дослідження підтверджують, що питання проблем та перспектив використання інформаційних технологій у процесі підготовки майбутніх учителів географії є особливо актуальним у сучасних умовах. З'ясовано, що значну роль у підготовці майбутніх учителів географії відіграють інформаційно-комунікаційні технології навчання. Впроваджено комплекс інноваційних технологій у навчальний процес: ГІС-застосунки, VR/360° тури, цифрові карти та онлайн-платформи, системи Google Classroom, Zoom, ZDU PROJECT, Е-портфоліо, Experience, Enter, eTraining|ZSU, Educational Program, що запроваджено у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, де навчальні матеріали синхронізовані з ГІС-проєктами, що забезпечують гнучкість освітнього процесу, можливість організації змішаного навчання, створення електронних курсів, проведення онлайн-консультацій і тестування. Доведено, що застосування цифрових платформ сприяє формуванню самостійності, відповідальності, здатності до самоосвіти у здобувачів вищої освіти, а також підвищує мотивацію до опанування професії. Проведено підсумкове опитування після завершення формувального етапу. Здійснено кількісно-якісний аналіз результатів. Сформовано висновки щодо ефективності використання ІТ у підготовці майбутніх учителів географії. З'ясовано, що впровадження інноваційних інформаційних технологій суттєво підвищило рівень цифрової компетентності майбутніх учителів географії. Позитивні зміни спостерігаються у володінні ГІС-технологіями та VR-інструментами.

Зменшилася кількість труднощів, пов'язаних із використанням ІТ у навчальній діяльності. Мотивація здобувачів вищої освіти до впровадження цифрових інструментів у освітні географічні компоненти зросла майже удвічі. Лабораторні заняття з використанням інноваційних технологій довели свою ефективність порівняно з традиційними методами.

Отже, ефективне впровадження інформаційних технологій у підготовку майбутніх учителів географії можливе за умови: створення відповідної матеріально-технічної бази; підвищення рівня цифрової компетентності викладачів та здобувачів вищої освіти; розробки навчально-методичного забезпечення цифрових курсів; інтеграції ІТ-компонента у всі етапи професійної підготовки – від аудиторних занять до педагогічної практики; розвитку міжпредметних зв'язків між географією, інформатикою, педагогікою та психологією.

Застосування ІТ у підготовці майбутніх учителів географії не лише розширює можливості навчального процесу, а й формує новий тип педагога - дослідника, аналітика, новатора, здатного ефективно використовувати сучасні цифрові ресурси у своїй професійній діяльності.

Література:

1. Андрійчук Т., Власенко Р. Особливості використання інноваційних технологій у процесі підготовки майбутнього учителя географії. *Освіта. Інноватика. Практика.* 2024. Т. 12, № 9. С. 7-14.

2. Браславська О. Методика використання геоінформаційних систем (ГІС) у викладанні географії в умовах профільної освіти. *Вісник науки та освіти*. 2025. №1 (31). С. 891-906.

3. Брожко М.В., Власенко Р.П. Використання інтерактивних сервісів на уроках географії. Science and technology: challenges, prospects and innovations: the 4th International scientific and practical conference. Osaka, 2024. С. 419-428.

4. Власенко Р.П., Вільчинський В.А., Газієва М.А. Чисельність населення та демографічна ситуація селищних громад Бердичівського району Житомирської області. Innovative development of science, technology and education: proceedings of III International scientific and practical conference. Vancouver. 2023. С. 517-523.

5. Власенко Р. П., Поліщук К. М. Використання цифрових технологій у процесі навчання географії у закладах загальної середньої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 57. С. 413-424.

6. Гарбар О.В., Панфелюк М.В. Оцінка геоекологічного стану територій видобутку каолінів в Житомирській області з використанням даних ДЗЗ. Modern research in science and education. 2024. С. 400-405.

7. Гончарук В., Гончарук В., Макаревич І., Гончарук Н., Поліщук В. Використання інформаційних технологій у закладі вищої освіти під час дистанційного навчання. Editorial board. 2021. С. 339-343.

8. Грицай Н.Б. Використання цифрових інструментів у навчанні анатомії людини. *Природнича освіта і наука*. 2024. Вип.1. С. 12-18.

9. Грицай Н.Б., Горбулінська С.М. Методичні аспекти проведення віртуальних екскурсій з біології у закладах загальної середньої освіти. *Природнича освіта і наука.* 2025. Вип.4. С. 30-35.

10. Дзюбенко О., Морзе Н., Василенко С. та ін. Інноваційні педагогічні методи в цифрову епоху. Навч. пос. Кам'янець-Подільський. «Рута». 2021. 320 с.

11. Макаревич І.М., Оратівська Т.В. Роль інформаційної компетентності учнів під час вивчення географії. *Фундаментальні та прикладні дослідження у природничих науках*. 2020. С. 175-178.

12. Мірошниченко О.А., Власенко Р.П. Мотивація до педагогічної діяльності майбутнього вчителя географії у закладі вищої освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2025. Вип. 3 (152). С. 146-153.

13. Морзе Н.В., Вембер В.П. Цифрова компетентність сучасного педагога. Київ: КМПУ, 2021. 112 с.

14. Назаренко Т.Г. Можливості та обмеження цифрової трансформації при вивченні географії в гімназії. Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Інститут географії НАН України. 2025. С. 162-167.

15. Панфелюк М.В., Гарбар О.В. Використання матеріалів дистанційного зондування землі в позаурочній роботі з географії. Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс. Івано-Франківськ, 2023. С. 187-189.

16. Сисоєва С. Цифровізація освіти: педагогічні пріоритети. *Освіта і суспільство*. 2021. №10/11. С. 8-9.

17. Сікора Я., Іванова С., Кільченко А. Розвиток цифрової компетентності наукових і науково-педагогічних працівників засобами відкритих освітньо-наукових інформаційних систем: вітчизняний досвід. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 12, № 5. С. 73-79.

18. Спірін О.М., Іванова С.М., Олексюк В.П., Мінтій І.С., Вакалюк Т.А., Кільченко А.В. Експеримент з розвитку компетентності з використання інформаційно-цифрових технологій для оцінювання результативності педагогічних досліджень. *Вісник післядипломної освіти. Педагогічні науки.* 2024. Вип. 27 (56). С. 147-170.

19. Чорнусь О., Вішнікіна Л. Застосування інструментарію дзз на уроках географії. Освітні й наукові виміри географії та туризму: матер. IV Всеукраїнської науково-практ.інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 15 травня 2025 р.). 2025. С. 50-53.

20. Чубрей О.С., Кушнір Ж.Д. Використання інноваційних інструментів на основі штучного інтелекту як одного з елементів інтерактивних технологій на уроках географії. *Інноваційна педагогіка.* 2024. Вип.69, Т. 2. С. 27-31.

21. Bondarenko O. Teaching geography with GIS: a systematic review, 2010-2024. *Science Education Quarterly*, 2025. P. 1-17.

22. Kholoshyn I., Nazarenko T., Bondarenko O., Hanchuk O., Varfolomyeyeva I. The application of geographic information systems in schools around the world: a retrospective analysis. 2022. URL: https://arxiv.org/abs/2202.09152

23. Orshanskyi L., Krasnopolskyi V., Fednova I., Vysochan L., Novalska T., Ivantsiv O. Interactive teaching methods as a change in the purpose of modern education. *Systematic Reviews in Pharmacy*. 2020. Vol 11 (10). P. 549-555.

24. Topuzov O., Holovko M., Tverdokhlib I., Sharlovych Z., Ladonia K. Digital Transformation of Education: Challenges and Prospects: Monograph. Institute of Pedagogy of NAES of Ukraine; [Electronic edition]. Lomza Kyiv, 2025. 344 c.

25. Vlasenko R., Ivantsiv O., Rudchenko V., Kolechyntseva T., Herasymenko O. Modern Strategies for Educating Natural Science Students in Higher Education. International. *Research Journal of Multidisciplinary*. 2025. Vol 6, iss. 3. P. 523-533.

References:

1. Andriichuk T. & Vlasenko R. (2024). Osoblyvosti vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u protsesi pidhotovky maibutnoho uchytelia heohrafii. [Features of the use of innovative technologies in the process of training future geography teachers]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka. - Education. Innovation. Practice.* T. 12, № 9. S. 7-14 [in Ukrainian].

2. Braslavska O.V. (2025). Metodyka vykorystannia heoinformatsiinykh system (HIS) u vykladanni heohrafii v umovakh profilnoi osvity. [Methodology of using geographic information systems (GIS) in teaching geography in specialized education.]. *Visnyk nauky ta osvity. - Bulletin of Science and Education.* № 1 (31). S. 891-906 [in Ukrainian].

3. Brozhko M. & Vlasenko R. (2024). Vykorystannia interaktyvnykh servisiv na urokakh heohrafii. [Using interactive services in geography lessons]. *Science and technology: challenges, prospects and innovations: the 4th International scientific and practical conference. Osaka.* S. 419-428 [in Ukrainian].

4. Vlasenko R.P. Vilchynskyi V.A. & Haziieva M.A. (2023). Chyselnist naselennia ta demohrafichna sytuatsiia selyshchnykh hromad Berdychivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. [Population and demographic situation of settlement communities of Berdychiv district, Zhytomyr region]. Innovative development of science, technology and education: proceedings of III International scientific and practical conference. Vancouver. S. 517-523. [in Ukrainian].

5. Vlasenko R.P. & Polishchuk K M. (2025). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii u protsesi navchannia heohrafii u zakladakh zahalnoi serednoi osvity. [The use of digital technologies in the process of teaching geography in secondary education institutions.]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky - Prospects and innovations in science.* № 57. 413-424. [in Ukrainian].

6. Harbar O.V. & Panfeliuk M.V. (2024). Otsinka heoekolohichnoho stanu terytorii vydobutku kaoliniv v Zhytomyrskii oblasti z vykorystanniam danykh DZZ. [Assessment of the geoecological

state of kaolin mining areas in Zhytomyr region using remote sensing data]. *Modern research in science and education*. S. 400-405. [in Ukrainian].

7. Honcharuk V. Honcharuk V. Makarevych I. Honcharuk N. & Polishchuk V. (2021). [The use of information technology in a higher education institution during distance learning]. Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u zakladi vyshchoi osvity pid chas dystantsiinoho navchannia. *Editorial board*. S. 339-343. [in Ukrainian].

8. Hrytsai N.B. (2024). Vykorystannia tsyfrovykh instrumentiv u navchanni anatomii liudyny. [Using digital tools in teaching human anatomy]. *Pryrodnycha osvita i nauka*. - *Natural Education and Science.* Vyp.1. S. 12-18. [in Ukrainian].

9. Hrytsai N.B. & Horbulinska S.M. (2025). Metodychni aspekty provedennia virtualnykh ekskursii z biolohii u zakladakh zahalnoi serednoi osvity. [Methodological aspects of conducting virtual excursions in biology in secondary education institutions]. *Pryrodnycha osvita i nauka*. - *Natural Education and Science* .Vyp.4. S. 30-35. [in Ukrainian].

10. Dziubenko O. Morze N. & Vasylenko S. ta in. (2021). Innovatsiini pedahohichni metody v tsyfrovu epokhu. [Innovative pedagogical methods in the digital age]. Navch. pos. Kamianets-Podilskyi. «Ruta». 320 s. [in Ukrainian].

11. Makarevych I.M. & Orativska T.V. (2020). Rol informatsiinoi kompetentnosti uchniv pid chas vyvchennia heohrafii. [The role of students' information competence in studying geography]. *Fundamentalni ta prykladni doslidzhennia u pryrodnychykh naukakh*. - *Fundamental and applied research in natural sciences.* S. 175-178. [in Ukrainian].

12. Miroshnychenko O.A. & Vlasenko R.P. (2025). Motivation for pedagogical activity of a future geography teacher in a higher education institution. [Motyvatsiia do pedahohichnoi diialnosti maibutnoho vchytelia heohrafii u zakladi vyshchoi osvity]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*. - *Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*. Issue 3 (152). Odesa. 146-153. [in Ukrainian].

13. Morse N.V. & Vember V.P. (2021). Digital competence of a modern teacher. [Tsyfrova kompetentnist suchasnoho pedahoha]. Kyiv: KMPU, 112 p. [in Ukrainian].

14. Nazarenko T.H. (2025). Mozhlyvosti ta obmezhennia tsyfrovoi transformatsii pry vyvchenni heohrafii v himnazii. [Possibilities and limitations of digital transformation in the study of geography in high school]. *Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi, Instytut heohrafii NAN Ukrainy*. - *Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Institute of Geography of the NAS of Ukraine.* S. 162-167. [in Ukrainian].

15. Panfeliuk M.V. & Harbar O.V. (2023). Vykorystannia materialiv dystantsiinoho zonduvannia zemli v pozaurochnii roboti z heohrafii. [The use of remote sensing materials in extracurricular geography work.]. *Rozvytok naukovoi dumky postindustrialnoho suspilstva: suchasnyi dyskurs.* - *The development of scientific thought in post-industrial society: a modern discourse*. Ivano-Frankivsk. S. 187-189. [in Ukrainian].

16. Sysoeva S. (2021). Digitalization of education: pedagogical priorities. [Tsyfrovizatsiia osvity: pedahohichni priorytety]. *Osvita i suspilstvo*. - *Education and society.* № 10/11. S. 8-9. [in Ukrainian].

17. Sikora Ya., Ivanova S. & Kilchenko A. (2024). Development of digital competence of scientific and scientific-pedagogical workers by means of open educational and scientific information systems: domestic experience. [Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti naukovykh i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv zasobamy vidkrytykh osvitno-naukovykh informatsiinykh system: vitchyznianyi dosvid]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*. - *Education. Innovation. Practice.* Vol. 12, №. 5. S. 73-79.[in Ukrainian].

18. Spirin O.M., Ivanova S.M., Oleksiuk V.P., Mintii I.S., Vakalyuk T.A. & Kilchenko A.V. (2024). An experiment on developing competence in using information and digital technologies for

assessing the effectiveness of pedagogical research. [Eksperyment z rozvytku kompetentnosti z vykorystannia informatsiino-tsyfrovykh tekhnolohii dlia otsiniuvannia rezultatyvnosti pedahohichnykh doslidzhen]. *Pryrodnycha osvita i nauka dlia staloho rozvytku Ukrainy: problemy i perspektyvy: zbirnyk naukovykh materialiv IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii.* - *Bulletin of Postgraduate Education. Pedagogical Sciences.* Issue 27 (56). S. 147-170.[in Ukrainian].

19. Chornus O. & Vishnikina L. (2025). Zastosuvannia instrumentariiu dzz na urokakh heohrafii. [Application of the DZ toolkit in geography lessons]. *Osvitni y naukovi vymiry heohrafii ta turyzmu: mater. IV Vseukrainskoi naukovo-prakt.internet-konf. z mizhnar. uchastiu (m. Poltava, 15 travnia 2025 r.*) - *Educational and scientific dimensions of geography and tourism: materials of the IV All-Ukrainian scientific and practical Internet conference with international participation*. S. 50-53. [in Ukrainian].

20. Chubrei O.S. & Kushnir Zh.D. (2024). Vykorystannia innovatsiinykh instrumentiv na osnovi shtuchnoho intelektu yak odnoho z elementiv interaktyvnykh tekhnolohii na urokakh heohrafii. [The use of innovative tools based on artificial intelligence as one of the elements of interactive technologies in geography lessons]. *Innovatsiina pedahohika*. - *Innovative pedagogy*. Vyp.69, T. 2. S. 27-31. [in Ukrainian].

21. Bondarenko O. (2025). Teaching geography with GIS: a systematic review, 2010-2024. *Science Education Quarterly*. P. 1-17. [in English].

22. Kholoshyn I., Nazarenko T., Bondarenko O., Hanchuk O., & Varfolomyeyeva I. (2022). The application of geographic information systems in schools around the world: a retrospective analysis. URL: https://arxiv.org/abs/2202.09152. [in English].

23. Orshanskyi L., Krasnopolskyi V., Fednova I., Vysochan L., Novalska T., Ivantsiv O. (2020). Interactive teaching methods as a change in the purpose of modern education. Systematic Reviews in Pharmacy. Vol 11 (10). P. 549-555. [in English].

24. Topuzov O., Holovko M., Tverdokhlib I., Sharlovych Z., & Ladonia K. (2025). Digital Transformation of Education: Challenges and Prospects : Monograph. Institute of Pedagogy of NAES of Ukraine; [Electronic edition]. Lomza Kyiv, 344 p. [in English].

25. Vlasenko R., Ivantsiv O., Rudchenko V., Kolechyntseva T. & Herasymenko O. (2025). Modern Strategies for Educating Natural Science Students in Higher Education. *International Research Journal of Multidisciplinary Scope (IRJMS)*. Vol 6, iss. 3. P. 523-533. [in English].

УДК 378.147:811.111:656.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-761-770

Глушаниця Наталія Вікторівна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземної філології і перекладу гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8511-0844

Тарнавська Тетяна Вердіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземних мов математичних факультетів Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-7397-6181

Білоус Наталя Петрівна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземних мов професійного спрямування факультету психології, комунікацій та перекладу, Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6416-0623

НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЧЕРЕЗ ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ ТА КІНОФІЛЬМИ

Анотація. У статті досліджено інноваційні підходи до навчання англійської мови студентів авіаційних спеціальностей із використанням наративних та аудіовізуальних навчальних матеріалів. Обґрунтовано доцільність поєднання навчання англійської мови через літературні твори та художні фільми як ефективних засобів формування мовної, комунікативної й професійної компетентності майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Автори обґрунтовують, що традиційні методики навчання англійської мови спеціального спрямування (ESP) у авіаційній галузі часто не враховують психологічний аспект професійної діяльності, тому використання сторітелінгу забезпечує зв’язок між теоретичними знаннями та професійною ідентичністю фахівця.

Особливу увагу приділено комплексному аналізу ефективності використання літературних оповідань з авіаційної тематики на прикладі адаптованого роману Артура Хейлі «Аеропорт», де деталізація професійних процесів дозволяє студентам засвоювати лексику в природному контексті. Впроваджено та детально описано використання авторських посібників «English Through Movies» (Part 1 та Part 2), які базуються на принципах візуалізації та контекстного навчання.

У роботі запропоновано та детально розписано алгоритм роботи з художніми фільмами (Pre-viewing, While-viewing, Post-viewing, Creative/Transformative stages), що включає вправи на розвиток критичного мислення, аудіювання

в умовах перешкод та симуляцію прийняття рішень. Доведено, що робота з відеоматеріалами, де представлені реалістичні сценарії авіаційних подій, сприяє розвитку не лише мовної плинності, а й формуванню професійної ідентичності, стресостійкості та етики майбутнього авіатора.

Доведено, що навчання через фільми дозволяє студентам «прожити» професійні ситуації, що забезпечує глибоку особистісну трансформацію. Описана система діяльнісно орієнтованих вправ (рольові ігри, створення звітів про інциденти, аналіз помилок екіпажу) дозволяє створити мотиваційно-спонукально освітнє середовище. Автори доходять висновку, що запропонована методика є оптимальною стратегією для підготовки фахівців, здатних до ефективної комунікації в міжнародному авіаційному просторі.

Ключові слова: авіаційна англійська мова; наративний підхід; аудіовізуальні матеріали; навчання через фільми; англійська мова професійного спрямування; професійна ідентичність.

Glushanytsia Nataliia PhD in Pedagogy, Docent, Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation, Faculty of Humanities and Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8511-0844

Tarnavska Tetyana PhD in Pedagogy, Docent, Associate Professor of the Department of Foreign Languages of the Mathematics Faculties, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-7397-6181

Bilous Natalia Petrivna PhD in Pedagogy, Docent, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Professional Purposes, Faculty of Psychology, Communications and Translation, State University “Kyiv Aviation Institute”, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002 -6416-0623

TEACHING ENGLISH THROUGH STORIES AND MOVIES

Abstract. The article explores innovative approaches to teaching English to aviation students using narrative and audiovisual teaching materials. The feasibility of combining English language learning through literary works and feature films as effective means of forming linguistic, communicative and professional competence of future aviation specialists is substantiated.

The authors substantiate that traditional methods of teaching English for Special Purposes (ESP) in the aviation industry often do not take into account the psychological aspect of professional activity, therefore the use of storytelling provides a connection between theoretical knowledge and the professional identity of a specialist.

Special attention is paid to a comprehensive analysis of the effectiveness of using literary stories on aviation topics using the example of an adapted novel by Arthur Haley "Airport", where the detailing of professional processes allows students to learn vocabulary in a natural context. The use of the author's manuals "English Through Movies" (Part 1 and Part 2), which are based on the principles of visualization and contextual learning, is introduced and described in detail.

The paper proposes and describes in detail an algorithm for working with feature films (Pre-viewing, While-viewing, Post-viewing, Creative/Transformative stages), which includes exercises for the development of critical thinking, listening under obstacles, and decision-making simulation. It is proven that working with video materials, which present realistic scenarios of aviation events, contributes to the development not only of language fluency, but also the formation of professional identity, stress resistance, and ethics of a future aviator.

It is proven that learning through films allows students to “experience” professional situations, which ensures a deep personal transformation. The described system of activity-oriented exercises (role-playing, creating incident reports, analyzing crew errors) allows you to create a motivational and incentive educational environment. The authors conclude that the proposed methodology is an optimal strategy for training specialists capable of effective communication in international aviation.

Keywords: Aviation English; narrative approach; audiovisual materials; learning English through movies; English for professional purposes; professional identity.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації авіаційної галузі володіння англійською мовою за стандартами ІКАО є не просто вимогою, а критичним фактором безпеки польотів. Традиційні методи навчання, які обмежуються вивченням фразеології радіообміну, часто не забезпечують достатнього рівня мовної плинності та психологічної готовності до реальних викликів. Навчання через оповідання (сторітелінг) дозволяє подолати цей бар'єр, створюючи природний контекст для засвоєння мови.

Навчання англійської мови через оповідання сприяє розвитку як навичок читання, так і аудіювання. Читання та прослуховування літературних творів дозволяє розширити словниковий запас студентів, розвинути глибину розуміння мовного матеріалу, сформувати впевненого мовця, а також широкий спектр лінгвістичних, психологічних, когнітивних, соціальних і культурних компетентностей.

Цінність означеного методу навчання полягає в тому, що іноземна мова засвоюється природним шляхом, подібно до того, як діти опановують рідну мову.

Такий підхід знижує рівень тривожності студентів, зменшує страх мовленнєвих помилок і створює умови для невимушеного та осмисленого мовного розвитку.

У професійно орієнтованому навчанні, зокрема у підготовці фахівців авіаційної галузі, мовна компетентність є невід'ємною складовою професійної підготовки. Саме тому використання авіаційних історій як дидактичного інструменту набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Лексична компетентність є базовою умовою ефективної комунікації . «Лексична компетентність, як відповідна інтегральна якість особистості, поєднує у собі різні види компетенцій, опанування якими є необхідною умовою для забезпечення ефективного процесу комунікації» [1]. Ми поділяємо думку Дж. Гармера: «без граматики можна передати дуже мало, без словникового запасу – нічого» [2]. Отже, викладання лексики є невід'ємною складовою навчання іноземної мови.

Формування лексичної компетентності має бути підпорядковано наступним принципам: пріоритет надається найбільш уживаній та професійно релевантній лексиці, у контексті нашого дослідження авіаційній термінології; добираються ефективні та доцільні методи навчання, адаптовані до рівня студентів; професійна лексика опрацьовується цілеспрямовано та системно.

Результати дослідження І. Дамаянті [3] підтверджують, що використання художніх творів у навчанні англійської мови як іноземної сприяє розвитку читацької грамотності.

Низка наукових праць засвідчує позитивне ставлення студентів до використання коротких оповідань у навчальному процесі. Так, Р. Іаша зазначає, що студенти надають перевагу читанню англомовних оповідань через їхню цікавість і доступність, що позитивно впливає на розвиток словникового запасу, уяви та креативності [4].

Р. Рохімаджая та Д. Затніка доводять, що використання коротких оповідань у формуванні лексичної компетентності є ефективнішим, ніж традиційні методи навчання [5]. К. Прінслу розширює теоретичне осмислення використання художніх текстів у навчанні англійської мови, розглядаючи їх як основу літературно зорієнтованої педагогічної парадигми [6]. У межах такого підходу педагогіка виступає чинником мотивації до читання та мовного розвитку.

Лексична компетентність є ключовою основою ефективної іншомовної комунікації, оскільки саме словниковий запас визначає можливості мовленнєвого вираження.

Формування цієї компетентності має ґрунтуватися на доборі найбільш уживаної та професійно релевантної лексики, застосуванні адекватних методів навчання та системній роботі з термінологією.

Наукові дослідження підтверджують, що використання художніх творів, зокрема коротких оповідань, є ефективним засобом розвитку читацької грамотності, словникового запасу, уяви й мотивації студентів. Таким чином, інтеграція художніх текстів у навчання англійської мови розглядається як результативна педагогічна стратегія формування лексичної компетентності.

Метою статті є обґрунтування доцільності поєднання навчання англійської мови через літературні твори та художні фільми як ефективних засобів формування мовної, комунікативної й професійної компетентності майбутніх фахівців авіаційної галузі. Досягнення мети дослідження передбачає здійснення комплексного аналізу ефективності використання літературних оповідань з авіаційної тематики на прикладі роману Артура Хейлі «Аеропорт» та розробку алгоритму роботи з художніми фільмами.

Виклад основного матеріалу.

У дослідженні використано наративний підхід, кейс-метод та завданнєво-орієнтований підхід до навчання мови. Цінність наративного підходу полягає в тому, що студенти засвоюють лексику та розвивають мовну плинність шляхом слухання й читання історій, адаптованих до їхнього мовного рівня, а також обговорення змісту іноземною мовою. Регулярне застосування цього підходу сприяє формуванню мовленнєвої впевненості та зменшенню страху помилок.

Завданнєво-орієнтований підхід передбачає виконання інтерактивних комунікативних завдань, що потребують активної мовної взаємодії [7], [8]. Такий підхід наближує навчання до природних умов мовного спілкування, забезпечує чітку комунікативну мету та сприяє ефективному мовному засвоєнню. Крім того, він розвиває навички командної роботи, емпатії, міжособистісної комунікації та управлінських умінь.

На прикладі роману «Аеропорт» Артура Хейлі було створено поетапний комплекс діяльнісно орієнтованих вправ, спрямованих на активну взаємодію, пошук подібностей і відмінностей, сторітелінг, обмін особистим досвідом та розв’язання проблемних ситуацій.

Розроблені інтерактивні завдання дозволяють студентам ефективно взаємодіяти з носіями мови в академічному та професійному середовищах.

Навчання англійської мови через історії сприяє розширенню словникового запасу, розвитку мовної плинності та розуміння, формуванню впевненого мовця, а також розвитку мовних, психологічних, когнітивних, соціальних і культурних навичок.

Використання роману Артура Хейлі «Аеропорт» у навчальному процесі є класичним прикладом реалізації професійно орієнтованого сторітелінгу. Будучи колишнім пілотом, Хейлі з документальною точністю описує роботу наземних служб, диспетчерів та екіпажів у критичних умовах снігового бурану.

Ми пропонуємо такі етапи роботи з текстом роману (рис. 1):

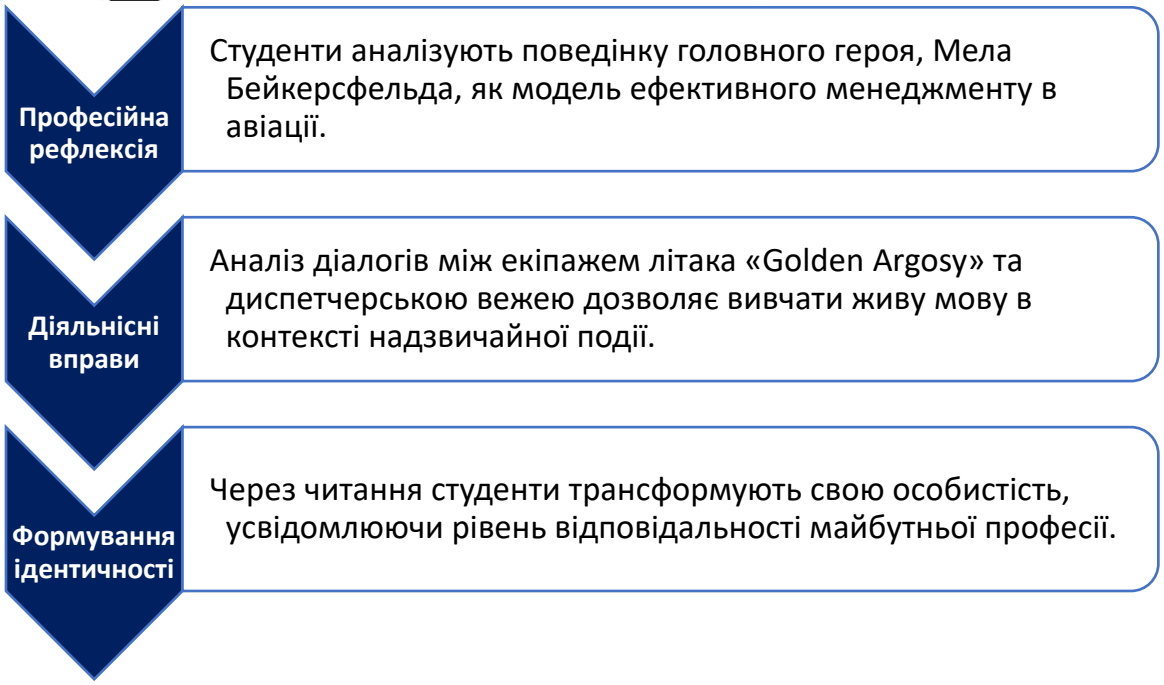

Рис. 1. Етапи роботи з текстом

Прикладом систематизації роботи з кіноматеріалом є розроблений автором посібник «English Through Movies» [9], [10] у двох частинах. Посібник розроблений для студентів факультетів інформаційних технологій, але доречним є створення подібного посібника для студентів авіаційних спеціальностей, який буде зосереджений на адаптації слуху студентів до різних діалектів та темпів мовлення з акцентом на загальновживаній професійній лексиці та базових сценаріях обслуговування пасажирів і передпольотної підготовки. Він може містити завдання, які базуються на фільмах про авіаційні катастрофи, інциденти та технічні виклики з увагою до розвитку критичного мислення та навичок вирішення проблем.

Навчальний посібник «English Through Movies» – це ретельно структурований освітній ресурс, який повністю відповідає стандартам сучасної вищої освіти України у сучасному інформаційно-технологічному середовищі. Він розрахований на студентів ІТ-спеціальностей, але алгоритм роботи та структура практичних завдань може бути використана для будь-яких спеціальностей, зокрема авіаційних. Посібник є повністю інтерактивним та ідеальним для застосування як онлайн, так і в аудиторіях, оздоблених необхідним обладнанням для мультимодального підходу у навчанні.

Легкість у використанні, динамічний підхід, ігрова інтерактивна форма презентації сприяють мотивації для самостійної роботи з матеріалами посібника. Завдяки інтегрованим гіперпосиланням на онлайн-словники студенти мають змогу швидко перевіряти значення та вимову незнайомих англійських слів.

Цінністю даного електронного посібника є те, що зміст фільмів ‘підв’язаний’ до серйозних соціально-практичних та інтелектуальних проблем, які

висвітлюються завдяки застосованому мультимодальному підходу у легкій та доступній формі та можуть у великій нагоді студентам у їх професійному житті. Посібник сприяє розвитку всіх головних видів когнітивної мовленнєвої діяльності (аудіюванню, читанню, говорінню) та глибшому розумінню професійної англійської мови.

Художні фільми про авіацію (такі як «Sully», «Flight», «The Terminal») пропонують динамічну модель комунікації. На відміну від тексту, кіно передає паралінгвістичні особливості (інтонації в умовах стресу, швидкість мовлення пілотів) та візуальний контекст (розташування приладів у кабіні, жестикуляція наземного персоналу). Це створює «ефект присутності», що є важливим для формування навичок аудіювання в шумному професійному середовищі.

Ефективне використання фільмів вимагає дотримання чотирьох етапів. Розглянемо їх на прикладах із посібників.

Етап 1. Pre-viewing (Підготовка до перегляду)

Мета даного етапу полягає в тому, щоб зняти мовні труднощі та активувати термінологію. Прикладами вправ можуть бути Vocabulary Matching: студентам пропонується з'єднати авіаційні терміни з їх визначеннями перед переглядом сцени технічного огляду літака або Predicting: на основі постеру до фільму або короткого опису студенти мають передбачити, яка технічна несправність стане ключовою в сюжеті.

Етап 2. While-viewing (Перегляд та активна фіксація)

Метою другого етапу є розвиток навичок селективного аудіювання Прикладами вправ можуть бути: Fill in the Gaps: під час перегляду сцени радіообміну студенти заповнюють пропуски у скрипті, фіксуючи цифрові дані (висота, курс тощо) або вправа True/False: студенти мають підтвердити або спростувати твердження щодо дій екіпажу (наприклад: "The co-pilot initiated the emergency descent immediately").

Етап 3. Post-viewing (Аналіз та дискусія)

Метою третього етапу є розвиток усного мовлення та критичного аналізу. Приклади вправ: Role-Play: Investigation Board: після перегляду сцени аварійної посадки студенти діляться на ролі: пілоти, представники авіакомпанії та інспектори з безпеки. Кожна сторона має обґрунтувати свої дії, використовуючи лексику з фільму. Вправа Character's Dilemma може містити обговорення етичного вибору героя, наприклад: «Чи правильно вчинив командир повітряного судна, приховавши інформацію від пасажирів?»

Етап 4. Creative/Transformative (Трансформаційний етап)

Метою даного етапу є перенесення досвіду у професійну площину. Приклади завдань: Incident Report Writing: на основі переглянутого епізоду студенти складають офіційний звіт про інцидент (ASR – Air Safety Report), дотримуючись стандартів професійної документації, або Digital Storytelling: використовуючи Google-додатки, студенти створюють коротку презентацію або відеокоментар, де порівнюють реальні правила ІКАО з діями героїв фільму.

Запланованим результатом навчання через літературні твори та кінофільми є трансформація особистості студента. Цей процес відбувається на кількох рівнях (Рис. 2):

Рис. 2. Рівні трансформації особистості студента

- когнітивний рівень передбачає засвоєння термінології не як списку слів, а як живого інструменту професійної комунікації;
- емоційний рівень – це переживання кризових ситуацій разом із героями фільмів формує «психологічний імунітет» та емпатію до колег і пасажирів;
- етичний рівень означає, що при аналізі художніх творів обговорюються такі поняття, як честь професії, відповідальность за життя людей, культури безпеки в авіації тощо.

Читання англомовних оповідань забезпечує глибоке та усвідомлене оволодіння іноземною мовою. Поєднання наративного та завданнєво-орієнтованого підходів є творчим і мотиваційним та створює ефективне навчальне середовище з практично значущими результатами. Запропоновані інтерактивні завдання сприяють розвитку лексико-граматичних навичок і активному використанню мовного матеріалу в усному та писемному мовленні. Навчання англійської мови через літературні твори та кінофільми з авіаційної тематики забезпечує трансформацію особистості студента у майбутнього фахівця та формування професійної ідентичності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Проведене дослідження підтверджує, що навчання авіаційної англійської мови через літературні твори та кінофільми є цілісною педагогічною системою. Поєднання наративного підходу з інтерактивними методиками, викладеними в посібниках «English Through Movies», забезпечує стійку мотивацію студентів через залучення емоційного та візуального каналів сприйняття; високу якість засвоєння фахової лексики завдяки її багаторазовому повторенню в різних контекстах (книга – фільм – вправа – рольова гра) та формування цілісної професійної ідентичності майбутнього фахівця.

Запропоновано використання Google-додатків для сторітелінгу як ефективного доповнення до вивчення англійської мови. Вони пропонують короткі оповідання з транскрипцією та аудіосупроводом для різних рівнів, а також інтерактивні вправи, що робить процес навчання осмисленим. Визначено критерії добору оповідань, серед яких провідним є цікавий та професійно релевантний зміст. Таким чином, інтерес розглядається як складник процесу навчання і викладання англійської мови. Стратегії розуміння прочитаного визначено як важливий інструмент мовного засвоєння. Оскільки англійська мова академічного спрямування орієнтована як на мовний, так і на предметний контент, доведено, що домінуючою стратегією читання є саме інтенсивне читання.

Практична значущість роботи полягає у запропонованому алгоритмі, який може бути адаптований для підготовки фахівців інших високотехнологічних галузей. Подальший розвиток методики вбачається у створенні віртуальних симуляторів на основі кіносценаріїв для відпрацювання мовленнєвих навичок у VR-середовищі.

Література.

1. Деркач К. В., Рудь О. М. Дефініція поняття «лексична компетентність» у науковій літературі // *Scientific achievements of contemporary society* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Лондон, 10–12 жовт. 2024 р.). London : Cognum Publishing House, 2024. С. 307–312.

2. Harmer J. How to Teach Vocabulary. England : Longman, 2002. 198 p.

3. Damayanti I. L. From storytelling to story writing: The implementation of reading to learn (R2L) pedagogy // *Indonesian Journal of Applied Linguistics*. 2017. Vol. 6, No. 2. P. 232–245.

4. Iasha R. Short Story in Learning English // *Proceedings of the Conference on Teaching English as a Foreign Language*. 2018. P. 152.

5. Rohimajaya N. A., Zatnika D. The effect of using short story toward students' achievement in vocabulary mastery // *MENDIDIK*. 2018. Vol. 4, No. 2. P. 131–136.

6. Prinsloo C. Students' intrinsic perspectives on the diverse functions of short stories // *System*. 2018. Vol. 74. P. 87–97.

7. Конопляник Л. М. Критерії та показники рівнів сформованості готовності інженерів авіаційної галузі до іншомовної професійної діяльності // *Освітянські обрії*. 2008. № 1(4). С. 81–85.

8. Глушаниця Н. В., Тарнавська Т. В. Теоретичні засади формування та розвитку іншомовної комунікативної компетентності авіадиспетчерів як складової системи неперервної

професійної освіти // *Актуальні проблеми вищої професійної освіти* : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. В. Барановської. Київ : НАУ, 2022. С. 17–18. URL: https://cutt.ly/qNC4Zkk (дата звернення: 2025).

9. Tarnavska T. English Through Movies. Part 1: study guide for aviation students. URL: https://drive.google.com/file/d/1dOTsNhuqtIYigAvQfP0bNO6fhSiEAHUz/view (date of access: 2025).

10. Tarnavska T. English Through Movies. Part 2 : advanced professional communication for aviation specialists. 2025. URL: https://shorturl.at/mf1eY (date of access: 2025).

References.

1. Derkach, K. V., & Rud, O. M. (2024). Definition of the concept of “lexical competence” in scientific literature. In *Scientific achievements of contemporary society*: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (London, October 10–12, 2024) (pp. 307–312). London: Cognum Publishing House.

2. Harmer, J. (2002). *How to Teach Vocabulary*. England: Longman.

3. Damayanti, I. L. (2017). From storytelling to story writing: The implementation of reading to learn (R2L) pedagogy. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 6(2), 232–245.

4. Iasha, R. (2018). Short story in learning English. In *Proceedings of the Conference on Teaching English as a Foreign Language* (p. 152).

5. Rohimajaya, N. A., & Zatnika, D. (2018). The effect of using short stories on students’ achievement in vocabulary mastery. *MENDIDIK*, 4(2), 131–136.

6. Prinsloo, C. (2018). Students’ intrinsic perspectives on the diverse functions of short stories. *System*, 74, 87–97.

7. Konoplianyk, L. M. (2008). Criteria and indicators of readiness levels of aviation engineers for foreign-language professional activity. *Osvitianski Obrii*, 1(4), 81–85.

8. Hlushanytsia, N. V., & Tarnavska, T. V. (2022). Theoretical foundations of formation and development of foreign language communicative competence of air traffic controllers as a component of lifelong professional education. In *Actual Problems of Higher Professional Education*: Collection of Scientific Papers (pp. 17–18). Kyiv: National Aviation University. Retrieved from https://cutt.ly/qNC4Zkk

9. Tarnavska, T. (2025). *English Through Movies. Part 1: Study Guide for Aviation Students*. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1dOTsNhuqtIYigAvQfP0bNO6fhSiEAHUz/view

10. Tarnavska, T. (2025). *English Through Movies. Part 2: Advanced Professional Communication for Aviation Specialists*. Retrieved from https://shorturl.at/mf1eY

УДК 378.015.3:159.923

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-771-780

Гордійчук Мар'яна Сидорівна кандидат педагогічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, http:// orcid.org/0000-0002-4263-8104

ПРЕДИКТОРИ АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ: РОЛЬ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз академічної успішності студентів як інтегрального показника якості освітнього процесу та психологічного благополуччя особистості. Обґрунтовано, що високі результати навчання не завжди корелюють із суб'єктивним відчуттям задоволеності освітньою діяльністю, оскільки досягнення академічних цілей нерідко супроводжується емоційним виснаженням, зниженням мотивації, переживанням спустошеності та погіршенням психофізичного самопочуття.

Особливу увагу приділено ролі суб'єктивної оцінки власних досягнень, навчальних переживань і ставлення до навчальної діяльності як важливих індикаторів академічної успішності.

У процесі дослідження здійснено зіставлення об'єктивних показників успішності (переважні оцінки), суб'єктивного оцінювання освітнього прогресу та характеру переживань, що виникають у навчальній діяльності (задоволення, напруження, спустошеність).

На цій основі виокремлено групи студентів із різними варіантами академічної успішності. Встановлено, що студенти зі схожими академічними результатами істотно відрізняються за рівнем суб'єктивної задоволеності навчанням, ставленням до освітнього процесу та показниками психологічного благополуччя.

Доведено, що відмінності у варіантах академічної успішності значною мірою зумовлені особливостями сприйняття навчальної ситуації як складної, а також обраними стратегіями подолання труднощів. Застосування стратегій уникнення, концентрація на перешкодах, низький рівень самоефективності та недостатня віра у власні можливості є характерними для студентів із низьким рівнем академічної успішності.

Отримані результати підкреслюють необхідність упровадження психолого-педагогічної підтримки студентів з урахуванням не лише їхніх навчальних досягнень, а й суб'єктивного благополуччя та ресурсів подолання навчальних труднощів.

Ключові слова: академічна успішність, самоефективність, стратегії подолання, предиктори.

Hordiichuk Mariana Sydorivna Ph.D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, http://orcid.org/0000-0002-4263-8104.

PREDICTORS OF STUDENT S AKADEMIC SUCCESS: THE ROLE OF SELF-EFFICACY AND COPING STRATEGIES

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of students' academic achievement as an integral indicator of both the quality of the educational process and students' psychological well-being. It is argued that high academic performance does not always correlate with subjective satisfaction with learning activities, as achieving educational goals may be accompanied by emotional exhaustion, decreased motivation, feelings of emptiness, and deterioration of psychophysical well-being. Particular attention is paid to the role of subjective evaluation of one's own achievements, learning-related experiences, and attitudes toward educational activity as important indicators of academic success.

The study compares objective indicators of academic achievement (prevailing grades), subjective assessment of educational progress, and the nature of emotional experiences arising in learning activities (satisfaction, tension, or exhaustion). Based on this comparison, groups of students with different levels and patterns of academic achievement were identified. The findings demonstrate that students with similar academic results differ significantly in their subjective evaluations of personal achievements, attitudes toward learning, and levels of psychological well-being.

It is established that differences in academic achievement patterns are largely determined by how students perceive the learning situation as challenging, as well as by the coping strategies they employ. The use of avoidance strategies, focusing on obstacles, low levels of self-efficacy, and insufficient confidence in one's own abilities are characteristic of students with low academic achievement. The results highlight the importance of implementing psychological and pedagogical support aimed not only at improving academic performance but also at enhancing students' subjective well-being and their capacity to cope effectively with learning-related difficulties.

Keywords: academic success, self-efficacy, coping strategies, predictors.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, суспільної трансформації та цифрової революції зростає потреба у переосмисленні підходів до професійної підготовки майбутніх педагогів. Одними з основних показників якості освіти є академічні результати здобувачів вищої освіти. Досягнення високих результатів у навчанні зумовлюється не лише характеристиками освітнього середовища, а й індивідуальними особливостями студента: когнітивними, мотиваційними, індивідуально-типологічними характеристиками та іншими. Урахування лише об'єктивних показників досягнень не дозволяє виявити труднощі навчання студентів із високою успішністю, оскільки

результативність може досягатися різною «ціною» - значними зусиллями, перенапруженням, що супроводжується виснаженням, погіршенням самопочуття, а також ризиками для здоров'я та психологічного благополуччя особистості.

Переживання благополуччя безпосередньо впливає на залученість до освітнього процесу, навчальну мотивацію, що проявляється в наполегливості, цілеспрямованості та успішності в навчанні. На академічну успішність також впливають взаємини з викладачами, зумовлені системою вимог та оцінювання досягнень, навчальні стратегії та способи подолання труднощів у навчанні й академічного стресу.

У період навчання в умовах пандемії COVID-19 - за умов невизначеності, зміни звичних форм організації навчання, широкого використання цифрових форматів і засобів взаємодії - проблема освітньої успішності набула особливої актуальності. Серед чинників, що визначають академічну успішність, дослідники виокремлюють соціально-економічні та соціально-демографічні умови, матеріальні ресурси, когнітивні й некогнітивні змінні, різноманітні навички та якості студентів, стратегії мотиваційної підтримки тощо.

Вагомими чинниками успішності також є здатність діяти в умовах невизначеності, продуктивні способи організації навчальної діяльності, які дозволяють не лише досягати високих результатів, а й зберігати психологічне здоров'я та благополуччя. Ми виходимо з припущення, що психологічні властивості, пов'язані з подоланням труднощів, визначають якісні характеристики академічної успішності студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У більшості наукових праць академічна успішність розглядається на основі показників результативності та ефективності навчальної діяльності, що у формалізованому вигляді фіксуються в оцінках. За такого підходу успішність часто зводиться до академічної успішності та операціоналізується як середній бал за певний період навчання (grade point average, GPA).

Критерії оцінювання мають певну специфіку, пов'язану з інфляцією оцінок, нечіткістю критеріїв, високим рівнем суб'єктивності та різною функціональною наповненістю. Оцінка як показник досягнення певних результатів не відображає того, наскільки отриманий результат відповідає освітнім цілям, рівню домагань студента, його ставленню до навчання та власних досягнень.

Студенти з високими оцінками можуть переживати незадоволеність власними досягненнями, труднощі у збереженні високих результатів, що супроводжується негативними емоційними станами, зниженням працездатності та погіршенням самопочуття. Середній бал також не дозволяє виявити різні траєкторії досягнення результатів - зростання або зниження успішності впродовж навчання.

Водночас навчальна успішність проявляється в темпі та напруженості навчальної діяльності, легкості й швидкості досягнення результатів, суб'єктив-

ній оцінці власних досягнень, позитивному ставленні до процесу та результатів навчання, досягненні значущих освітніх цілей, задоволеності навчальною діяльністю, навчальній мотивації, домінуванні позитивних емоцій, пов'язаних із навчанням [1;5].

Академічну успішність доцільно розглядати через співвідношення результативності навчання, задоволеності досягненнями та ставлення до навчальної діяльності. У якості її показників ми виокремлюємо академічні оцінки, суб'єктивну оцінку динаміки результатів навчання та переживання, що супроводжують навчальну діяльність і характеризують рівень залученості в неї.

Залежно від розуміння академічної успішності виокремлюються різні характеристики, на підставі яких можна прогнозувати освітні результати та досягнення. Як ключові предиктори академічної успішності, що розуміється як оволодіння знаннями, уміннями та навичками і відображається в успішності, традиційно розглядаються інтелект і мотивація. За результатами узагальнення досліджень, взаємозв'язок інтелекту й академічних досягнень у середньому становить r = 0,44, водночас зв'язок з мотивацією є менш вираженим (r = 0,27) (Kriegbaum et al., 2018).

Більш широке трактування освітніх результатів, яке не зводиться лише до предметних знань, розширило коло прогностичних параметрів академічної успішності.

Зв'язок креативності з академічними досягненнями варіює від 0,03 до 0,66 і опосередковується специфікою освітньої програми та застосовуваними педагогічними технологіями .

Зростає інтерес до контекстуальних і середовищних чинників, зокрема до особливостей взаємин у системі «викладач - студент», якості комунікації між ними, соціально-економічного складу освітнього середовища, характеристик академічної групи, процесів групової взаємодії, характеристик викладачів та їхніх очікувань, різних аспектів організації освітнього процесу.

Успішність навчання також пов'язують із внеском таких особистісних характеристик в академічні досягнення, як риси особистості, індивідуальна система саморегуляції навчальної діяльності, наполегливість і цілеспрямованість, самоефективність, академічна Я-концепція та ін.

Мета статті – є теоретичне обґрунтування Зміщення фокуса з розуміння успішності навчання як досягнення певних результатів на створення умов підтримання благополуччя здобувачів освіти, а також навчання в умовах пандемії COVID-19 зумовили необхідність виокремлення нових показників і пошуку прогностичних чинників успішності.

Виклад основного матеріалу. Здатність студента передбачати можливі труднощі, звернення до продуктивних стратегій подолання стресу, переконаність у власній здатності долати перешкоди можуть забезпечувати задоволеність результатами навчання та суб'єктивне благополуччя в освітньому процесі.

Теоретичною основою розуміння самоефективності є концепція А. Бандури, який розглядав її як переконання людини у власній здатності організовувати та виконувати дії, необхідні для досягнення заздалегідь визначених результатів діяльності. Переконаність у власній самоефективності визначає вибір рівня складності завдань, сферу застосування цих переконань, інтенсивність і тривалість зусиль, зокрема в ситуаціях невдач.

Самоефективність пов'язана з оцінкою власних можливостей розв'язувати певні типи завдань, тому можна говорити про множинність проявів самоефективності, які мають динамічний характер і залежать від актуальної ситуації та попереднього досвіду [2;4].

Дослідження самоефективності в освітній діяльності свідчать, що вона посилює навчальну мотивацію та цілеспрямованість, сприяє подоланню труднощів у процесі навчання пов'язана з більшою наполегливістю та прагненням досягати вищих результатів.

Водночас високий рівень самоефективності сам по собі не гарантує високих результатів, оскільки суттєву роль відіграють умови середовища, в яких розгортається діяльність. У несприятливих умовах особи з високою самоефективністю схильні шукати можливості та трансформувати середовище, тоді як низька самоефективність асоціюється з безпорадністю та апатією.

Навчання в період пандемії спричинило зростання рівня психологічного стресу у студентів. Стресогенність ситуації зумовлюється не лише об'єктивними умовами, а й суб'єктивною оцінкою та переживанням ситуації як складної. Особливості сприйняття складної ситуації та спрямованість на взаємодію з труднощами або уникнення їх описані Г. В. Пирогом як тип орієнтації в складній ситуації. Переживання драйву, орієнтація на високу трудомісткість, на сигнали загрози, можливості та перешкоди характеризують орієнтацію на зближення з труднощами. Орієнтація на уникнення труднощів проявляється в їх ігноруванні, безпечності або бездіяльності як способі збереження ресурсів [3;6].

Тип орієнтації є динамічним утворенням і змінюється залежно від цілей і завдань людини в конкретній ситуації, а також прогнозування можливих варіантів її розвитку відповідно до оцінки власних ресурсів. Те, як студент інтерпретує та переживає ситуацію як складну, зумовлює вибір стратегій подолання. Використання певних копінг-стратегій може сприяти зміцненню психологічного благополуччя або, навпаки, призводити до появи й посилення невротичної симптоматики.

Раніше проведені дослідження показали, що стратегії подолання, спрямовані на розв'язання проблеми (планування, активне подолання, пригнічення конкуруючої діяльності), а також виділення позитивних аспектів ситуації є предикторами благополуччя і високої академічної успішності.

Водночас ситуація навчання в умовах пандемії через високий рівень невизначеності ускладнює використання стратегій, пов'язаних із прогнозу-

ванням перспектив. Особливості організації освітнього процесу можуть актуалізувати емоційно орієнтовані копінги та пошук соціальної підтримки.

Застосування активних копінг-стратегій за опосередковувальної ролі самоефективності, контрольованості ситуації та значущості цілей призводить до підвищення успішності студентів із низькими академічними результатами, але не має такого ефекту для студентів із середнім і високим рівнем успішності. Водночас використання гумору та позитивного переосмислення у студентів із низькими результатами може бути пов'язане зі зниженням успішності.

У дослідженні було сформульовано два дослідницькі питання:

1. Які якісні відмінності академічної успішності студентів можна виокремити?

2. Чи відрізняються групи студентів, виокремлені за академічною успішністю, за показниками сприйняття складної ситуації, рівнем самоефективності та копінг-стратегіями?

Задоволеність результатами навчання пов'язана з переживаннями в діяльності, які виступають елементами саморегуляції навчальної роботи. Студенти, що мають академічну заборгованість, частіше відзначають переживання пустоти, невключеність у діяльність у поєднанні з погіршенням або відсутністю змін у результативності навчання. Розбіжність між об'єктивними показниками (оцінками) та суб'єктивними переживаннями демонструє наявність або дефіцит ресурсів, а також оптимальність витрачених зусиль для досягнення й підтримання отриманих результатів. Високі оцінки у поєднанні з переживанням пустоти та суб'єктивною оцінкою погіршення результатів можуть свідчити про неоптимальне поєднання різних ресурсів і зусиль, про високу «ціну» навчальних досягнень, про труднощі у виробленні нових навчальних стратегій в умовах, що змінилися, а також про суб'єктивне неблагополуччя. Водночас можна виокремити студентів із задовільними оцінками, які переживають радість, бачать можливості, але мають труднощі в забезпеченні стабільних результатів[2;5].

Порівняння самопочуття та ситуативної тривожності студентів із різною академічною успішністю стало підставою для виокремлення особливостей їхнього функціонування.

Перша група студентів, яка об'єднала тих, що «уникають труднощів», та «фрустрованих студентів із високою успішністю», характеризується домінуванням переживання пустоти, суб'єктивною оцінкою зниження успішності, переважанням поганого або зниженого самопочуття та високою ситуативною тривожністю.

Друга група, до якої належать «неефективні хорошисти», «пригнічені хорошисти й відмінники», «тривожні відмінники», вирізняється прагненням зберегти академічні результати за одночасного переживання відчуження та пригніченості.

Третю групу становлять «шукачі можливостей — "трієчники"» та «продуктивні студенти з високою успішністю», тобто ті, хто орієнтується на

пошук можливостей, однак має труднощі в забезпеченні результатів навчальної діяльності.

Четверта група, яка включає «оптимістичних хорошистів», «ефективних з високою успішністю», «залучених до навчальної діяльності», відрізняється переважанням задоволення й смислу в навчальній діяльності, покращенням успішності, кращим самопочуттям і меншою вираженістю ситуативної тривожності порівняно з іншими групами, що може характеризувати успішність функціонування та психологічне благополуччя студентів.

Виокремлені групи можна представити як прояв рівня функціонування студентів:

- низький рівень - ті, хто не справляється з труднощами (перша група);
- знижений рівень, що виявляється у прагненні зберегти результати за переживання відчуження та пригніченості (друга група);
- підвищений рівень - для третьої групи, яка шукає можливості, але має труднощі в забезпеченні академічних результатів;
- високий рівень позитивного функціонування - характерний для четвертої групи.

Порівняння рівнів самоефективності демонструє відмінності в уявленнях студентів про результативність власних дій у досягненні навчальних результатів залежно від академічної успішності. Найвищі показники виявляють студенти, залучені до навчання, а також ефективні студенти з високою успішністю. Низькі значення самоефективності спостерігаються у двох груп студентів, які водночас мають високі оцінки: «тривожні відмінники» та «неефективні хорошисти».

Порівняння характеристик у межах виокремлених груп успішності показало, що найбільша варіативність відмінностей пов’язана із самоефективністю ($H = 194,7$, $p < 0,000$), а також із усіма типами орієнтацій у складній ситуації, окрім орієнтації на перешкоду. Найбільші відмінності встановлено за такими показниками: уникнення труднощів ($H = 65,2$, $p < 0,001$), ігнорування труднощів ($H = 49,7$, $p < 0,001$), виокремлення можливостей ($H = 48,2$, $p < 0,001$) та орієнтація на трудомісткість ($H = 46,96$, $p < 0,001$).

Орієнтація на уникнення труднощів є типовою для студентів, які менш успішні в навчальній діяльності (табл. 2). Натомість більш успішні студенти частіше відзначають орієнтацію на зближення з труднощами. Сприйняття складної ситуації як виклику не завжди забезпечує високу успішність, оскільки такий тип орієнтації може супроводжуватися надмірними щодо мети зусиллями. Для студентів із вищою успішністю більш характерні орієнтація на високу трудомісткість, наполегливість у досягненні результату та максимальна мобілізація зусиль.

Сприйняття ситуації як такої, що містить можливості, готовність до значних витрат зусиль, оцінювання ускладнень як виклику, переживання себе як джерела змін, яке має ресурси для досягнення цілі, пов’язані з успішним функціонуванням студентів у нових умовах навчання. Орієнтація на взаємодію з

труднощами у поєднанні з вищими значеннями самоефективності пов'язана з переживанням задоволення в навчальній діяльності та суб'єктивною оцінкою покращення успішності.

У студентів, більш успішних у навчанні, переважає звернення до активних дій і планування, до проактивних копінгів, до пошуку позитивного досвіду у складній ситуації — у поєднанні з високою самоефективністю та орієнтацією на взаємодію з труднощами. Студенти з підвищеним і високим рівнями функціонування частіше характеризуються зверненням до проблемно орієнтованих і проактивних копінгів, прийняттям ситуації та позитивним переосмисленням, а також орієнтацією на особистісне зростання.

Студенти, менш успішні в навчанні, частіше демонструють пасивність, уникнення труднощів, звернення до різних засобів для поліпшення самопочуття, прагнення отримати позитивні емоції поза межами докладених зусиль — у поєднанні з низькою самоефективністю та акцентуванням уваги на перешкодах. Орієнтація на уникнення труднощів, безпечність як ігнорування труднощів, бездіяльність як спосіб збереження ресурсів, а також орієнтація на сигнали загрози, що радше підвищує тривожність, ніж формує готовність до швидкого реагування, є типовими для студентів із низьким і зниженим рівнями позитивного функціонування. Для студентів із нижчими показниками самоефективності характерні пасивні дії, зменшення спроб упоратися із ситуацією, звернення до різних засобів поліпшення самопочуття, прагнення отримати позитивні відчуття поза активними діями — тобто в цьому випадку проявляється ефект зсуву цілі на переживання та формування «ілюзорного» благополуччя.

Найбільші відмінності між групами студентів спостерігаються за такими копінг-стратегіями, як використання «заспокійливих» ($H = 150{,}1$, $p < 0{,}000$), поведінковий відхід від проблеми ($H = 159{,}9$, $p < 0{,}000$), активне подолання ($H = 110{,}9$, $p < 0{,}000$), планування ($H = 103{,}6$, $p < 0{,}000$), а також рефлексивний ($H = 89{,}9$, $p < 0{,}000$), превентивний ($H = 74{,}6$, $p < 0{,}000$) і проактивний копінг ($H = 63{,}3$, $p < 0{,}000$).

Для кожної групи студентів із різною академічною успішністю характерні специфічні особливості сприйняття ситуації та тип орієнтації на труднощі, рівень самоефективності й репертуар копінг-стратегій. Водночас можна виокремити загальні тенденції. Проактивні копінг-стратегії, активне подолання та планування у поєднанні з вищими показниками самоефективності та орієнтацією на взаємодію з труднощами є типовими для студентів із вищим рівнем академічної успішності.

Група студентів із низькою успішністю є неоднорідною. Причини низької успішності та зниженого функціонування пов'язані з уникненням труднощів, низькою самоефективністю та використанням стратегій подолання з короткочасним ефектом, що не змінюють ситуацію, а також із підвищеною тривожністю та акцентуванням уваги на перешкодах. Це ускладнює реалізацію запланованого й призводить до зниження суб'єктивної оцінки успішності

навчання. Така група частіше звертається до копінг-стратегій, пов'язаних з уникненням, поведінковим відходом і рідким використанням проактивного подолання.

Висновки. Подані результати свідчать про те, що для оцінювання академічної успішності необхідно враховувати не лише об'єктивні показники академічних досягнень, а й суб'єктивні переживання результативності та значущості навчальної діяльності. Спроба виокремити групи студентів, подібних за суб'єктивними переживаннями в навчальній діяльності та задоволеністю результатами навчання, дала змогу встановити якісні відмінності академічної успішності за подібної успішності студентів. Звернення до суб'єктивних переживань демонструє різні обсяги зусиль, яких докладають студенти для досягнення результатів, а також ризики для їхнього психологічного благополуччя.

Порівняння студентів із різною академічною успішністю за характеристиками самоефективності, типами орієнтації в складній ситуації та стратегіями подолання дозволяє визначити співвідношення цих параметрів із якісними особливостями академічної успішності. Важливо розглядати їх у взаємодії: висока самоефективність у поєднанні зі сприйняттям ситуації як такої, що містить загрозу або виклик, пов'язана зі зверненням до різних копінгів, які визначають продуктивність подолання труднощів і, відповідно, позначаються на академічній успішності студентів.

Високі значення самоефективності, орієнтація на можливості в навчальній ситуації та готовність до високої трудомісткості, використання проактивних копінг-стратегій співвідносяться з переживанням задоволення та з вищою задоволеністю результатами навчальної діяльності. Низькі показники самоефективності пов'язані з більш вираженою орієнтацією на ігнорування труднощів, зростанням переживання пустоти в навчальній діяльності та частішим зверненням до медикаментів і різних «заспокійливих» для поліпшення самопочуття.

Подальший аналіз об'єктивних і суб'єктивних характеристик академічної успішності дозволить виявити типові утруднення в навчальній роботі, визначити заходи підтримки та напрями психолого-педагогічного супроводу студентів у процесі навчання, зменшити ризики вибування з університету, порушення психологічного здоров'я та благополуччя.

Література:

1. Дубчак Г.М. Особливості проявів стресових станів сучасних студентів закладів вищої та професійної освіти // Психологія: реальність і перспективи. 2018. Вип. 11. С. 78–83.

2. Каньоса Н.Г., Гордійчук М.С. Актуальність розвитку soft skills у реалізації індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх фахівців дошкільної освіти. Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» [гол. ред. С.А. Саяпіна]. Вип.1 (101). 2022. Краматорськ :ЦТРІ «Друкарський дім». – 2022. – С. 56–67. – Режим доступу: http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/264940

3. Лотоцька Н. І., Кушнір С. М., Савка І. Г., Марусин Н. О., Тарабан Я. В., Бутенко Н. М. Виникнення стресу у студентів-медиків під час навчання в закладах вищої освіти // Медична освіта. 2020. № 4. С. 94–99.

4. Нікітіна О.П., Дацун Г.О. Специфіка копінг-поведінки майбутніх практичних психологів у ситуаціях навчального оцінювання та засади її оптимізації // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2019. Вип. 2. С. 112–118.

5 .Пирог Г. В., Марчук К. А. Стреси у студентів: причини та прояви у міжсесійний період // Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland : матеріали International Multidisciplinary Conference (Stalowa Wola, Republic of Poland, 20–21 July 2018). Vol. 6. Stalowa Wola : Baltija Publishing, 2018. С. 135–138.

6.Шевченко Ю. М. Ситуативна тривожність студентів як показник порушення психологічного здоров’я // Проблеми сучасної психології. 2017. Вип. 38. С. 418–428.

References:

1. Dubchak, G.M. (2018). Osoblivosti projaviv stresovih staniv suchasnih studentiv zakladiv vishhoї ta profesijnoї osviti [Peculiarities of manifestations of stress states of modern students of higher and professional education institutions]. *Psihologija: real'nist' i perspektivi - Psychology: reality and prospects,* 11, 78–83 [in Ukrainian].

2. Kan'osa, N.G., Gordijchuk, M.S. (2022). Aktual'nist' rozvitku soft skills u realizacії individual'noї osvitnoї traєktorії majbutnih fahivciv doshkil'noї osviti [The relevance of soft skills development in the implementation of individual educational trajectory of future specialists of preschool education]. *Gumanizacija navchal'no-vihovnogo procesu - Humanization of the educational process: collection of scientific papers,* 1 (101). 2022, 56–67. Retrieved from http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/264940 [in Ukrainian].

3. Lotoc'ka, N. I., Kushnir, S. M., Savka, I. G., Marusin, N. O., Taraban, Ja. V., Butenko, N. M. (2020). Viniknennja stresu u studentiv-medikiv pid chas navchannja v zakladah vishhoї osviti [The occurrence of stress in medical students during their studies in higher education institutions]. *Medichna osvita - Medical Education,* 4, 94–99 [in Ukrainian].

4. Nikitina, O.P., Dacun, G.O. (2019). Specifika koping-povedinki majbutnih praktichnih psihologiv u situacijah navchal'nogo ocinjuvannja ta zasadi її optimizacії [Specifics of coping behavior of future practical psychologists in situations of educational assessment and the principles of its optimization]. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija «Psihologichni nauki» - Scientific Bulletin of the Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 2, 112–118 [in Ukrainian].

5 .Pirog, G. V., Marchuk, K. A. (2018). Stresi u studentiv: prichini ta projavi u mizhsesijnij period [Stress in students: causes and manifestations in the intersessional period]. Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland : materiali International Multidisciplinary Conference (Stalowa Wola, Republic of Poland, 20–21 July 2018). Vol. 6. Stalowa Wola : Baltija Publishing, 2018. S. 135–138 [in Ukrainian].

6.Shevchenko, Ju. M. (2017). Situativna trivozhnist' studentiv jak pokaznik porushennja psihologichnogo zdorov’ja [Situational anxiety of students as an indicator of psychological health disorders]. *Problemi suchasnoї psihologії - Problems of modern psychology,* 38, 418–428 [in Ukrainian].

УДК 371.27:37

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-781-796

Гречаник Наталія Ігорівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри управління та освітніх технологій гуманітарно-педагогічного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-3300-3198

ІНТЕГРАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. В статті здійснено теоретико-аналітичне обґрунтування інтеграції організаційно-педагогічних підходів у формуванні пізнавальної активності та емоційної стійкості особистості як взаємопов'язаних результатів освітнього процесу. Актуальність проблеми зумовлена підвищенням вимог до якості освіти, інформаційним перенавантаженням і зростанням емоційної напруги, що потребує узгодженого розвитку когнітивних та емоційно-вольових ресурсів здобувачів освіти. Методологічною основою є аналіз, порівняння підходів, логіко-структурне узагальнення й концептуалізація результатів міждисциплінарних досліджень. Установлено, що пізнавальна активність і емоційна стійкість перебувають у відносинах взаємного підсилення: навчальна ініціативність потребує емоційно безпечного середовища, тоді як емоційна стійкість зміцнюється через включення особистості у змістовну та успішну пізнавальну діяльність. Обґрунтовано, що інтеграція організаційного й педагогічного вимірів реалізується через комплекс управлінських, кадрових, середовищних, методичних і комунікативних умов, які забезпечують узгодже-ність цілей взаємодії та ресурсів підтримки.

Окремо акцентовано роль закладів позашкільної освіти – простору з високим потенціалом інтегрованого розвитку пізнавальної активності та емоційної стійкості. Добровільність участі, варіативність форматів діяльності й орієнтація на інтереси та здібності здобувачів освіти створюють умови для формування ініціативності, саморегуляції й емоційної стабільності, водночас реалізація цього потенціалу потребує узгодження когнітивних і соціально-емоційних цілей, управлінської підтримки педагогів і сталості організаційно-педагогічних умов.

Практична значущість полягає в окресленні напрямів сенсотворення на рівні закладу освіти та ролі управлінської підтримки педагогів у формуванні емоційно стабільного й пізнавально активного освітнього середовища. Перспективи досліджень пов'язані з емпіричною верифікацією запропонованих умов і розробленням індикаторів моніторингу інтегрованих результатів.

Ключові слова: пізнавальна активність, емоційна стійкість, організаційно-педагогічні підходи, організаційно-педагогічні умови, освітній процес, освітнє середовище, емоційна безпека, психологічна безпека, управління освітньою діяльністю, педагогічна підтримка, заклади позашкільної освіти.

Hrechanyk Nataliia Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Educational Technology, Faculty of Humanities and Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-3300-3198

INTEGRATION OF ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL APPROACHES IN ENSURING COGNITIVE ACTIVITY AND EMOTIONAL STABILITY OF THE PERSON IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article provides a theoretical and analytical justification for the integration of organizational and pedagogical approaches in the formation of cognitive activity and emotional stability of the individual as interrelated results of the educational process. The relevance of the problem is due to increased requirements for the quality of education, information overload and increased emotional tension, which requires the coordinated development of cognitive and emotional-volitional resources of students.

The methodological basis is the analysis, comparison of approaches, logical-structural generalization and conceptualization of the results of interdisciplinary research. It has been established that cognitive activity and emotional stability are in a relationship of mutual reinforcement: educational initiative requires an emotionally safe environment, while emotional stability is strengthened through the inclusion of the individual in meaningful and successful cognitive activity.

It is substantiated that the integration of organizational and pedagogical dimensions is implemented through a complex of managerial, personnel, environmental, methodological and communicative conditions that ensure the consistency of interaction goals and support resources.

The role of extracurricular education institutions is separately emphasized - a space with a high potential for integrated development of cognitive activity and emotional stability.

Voluntary participation, variability of activity formats and orientation to the interests and abilities of education seekers create conditions for the formation of initiative, self-regulation and emotional stability, while the realization of this potential requires the coordination of cognitive and socio-emotional goals, managerial support of teachers and the stability of organizational and pedagogical conditions.

The practical significance lies in outlining the directions of sensemaking at the level of an educational institution and the role of managerial support of teachers in the formation of an emotionally stable and cognitively active educational environment.

Research prospects are related to empirical verification of the proposed conditions and the development of indicators for monitoring integrated results.

Keywords: cognitive activity, emotional stability, organizational and pedagogical approaches, organizational and pedagogical conditions, educational process, educational environment, emotional safety, psychological safety, educational activity management, pedagogical support, out-of-school education institutions.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти характеризується посиленням вимог до якості освітнього процесу, орієнтацією на цілісний розвиток особистості та зростанням уваги до психологічних чинників навчання. В умовах соціальної нестабільності, інформаційного перенавантаження та підвищеної емоційної напруги особливої актуальності набуває проблема формування пізнавальної активності здобувачів освіти у поєднанні з розвитком їхньої емоційної стійкості. Саме ці характеристики дедалі частіше розглядаються як ключові передумови успішної навчальної діяльності, саморозвитку та адаптації особистості до змінних освітніх і соціальних умов.

Водночас аналіз сучасної педагогічної практики засвідчує, що процес формування пізнавальної активності часто зводиться до стимулювання навчальної мотивації та використання окремих методичних прийомів, тоді як питання емоційної стійкості здебільшого розглядається фрагментарно або відноситься до сфери психологічного супроводу. Такий підхід не забезпечує системності освітніх упливів і не враховує взаємозалежність когнітивних та емоційно-вольових компонентів розвитку особистості.

Особливої уваги потребує проблема створення та реалізації організаційно-педагогічних умов, які б забезпечували цілісну інтеграцію педагогічних і управлінських впливів у межах закладу освіти. В цьому контексті освітній процес постає не лише як сукупність дидактичних взаємодій, а як керована система, у площині якої управління освітньою діяльністю виконує системо-утворювальну функцію, визначаючи узгодженість цілей, змісту, форм і результатів навчання.

Значний потенціал для інтеграції організаційно-педагогічних підходів має сфера позашкільної освіти, що характеризується варіативністю форм діяльності, добровільністю участі та орієнтацією на індивідуальні освітні потреби особистості. Проте в практиці закладів позашкільної освіти проблема цілеспрямованого управління процесами формування пізнавальної активності та емоційної стійкості також залишається недостатньо концептуалізованою, що зумовлює розрив між потенційними можливостями освітнього середовища установи такого типу та реальними результатами розвитку здобувачів освіти.

Таким чином, актуалізується потреба в науковому обґрунтуванні інтеграції організаційно-педагогічних підходів до формування пізнавальної активності та емоційної стійкості особистості, з урахуванням специфіки освітнього процесу в закладі освіти та закладах позашкільної освіти, зокрема, а також ролі управління

освітньою діяльністю як ключового чинника забезпечення цілісності та результативності педагогічних упливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування пізнавальної активності особистості посідає важливе місце в сучасних педагогічних і психолого-педагогічних дослідженнях, де вона розглядається як інтегративна характеристика суб'єкта освітнього процесу, що охоплює мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний компоненти. В працях українських учених О. Савченко, Н. Бібік, О. Пометун, Л. Хоружої та ін. пізнавальна активність інтерпретується як результат цілеспрямованої організації освітньої взаємодії, побудованої на засадах діяльнісного, компетентнісного та особистісно зорієнтованого підходів. Автори наголошують на ролі педагогічних технологій, освітнього середовища та суб'єктної позиції здобувачів освіти в стимулюванні їхнього активного пізнання.

Зарубіжні дослідження проблеми пізнавальної активності представлені в працях J. Hattie, D. Kolb, A. Bandura, R. Ryan, E. Deci та ін., де акцентується увага на взаємозв'язку активного пізнання з внутрішньою мотивацією, саморегуляцією, досвідним навчанням і самоефективністю особистості. В межах конструктивістської та соціально-когнітивної парадигм пізнавальна активність розглядається як результат взаємодії особистості з освітнім середовищем, що потребує відповідної організаційної підтримки з боку закладу освіти.

Разом із тим у працях зарубіжних учених, які досліджують емоційну стійкість (resilience) (A. Masten, M. Ungar, S. Southwick, D. Fletcher, C. R. Snyder) обґрунтовано екологічний і системний характер стійкості, що формується завдяки підтримувальним соціальним інституціям, зокрема закладам освіти. Дослідники наголошують на ролі організаційних ресурсів, безпечного освітнього середовища, стабільних правил і позитивного емоційного клімату в розвитку емоційної стійкості дітей і молоді.

Зарубіжні дослідники M. Fullan, A. Harris, K. Leithwood, P. Hallinger акцентують увагу на ролі освітнього лідерства, розподіленого управління та організаційної культури у створенні умов для розвитку пізнавальної активності та емоційної стійкості учасників освітнього процесу.

Своєю чергою, емоційна стійкість як умова успішної освітньої діяльності є предметом міждисциплінарних досліджень у галузі психології, педагогіки та освітнього менеджменту. У вітчизняному науковому дискурсі проблема емоційної стійкості висвітлюється в працях С. Максименка, Т. Титаренко, О. Кокуна, І. Ващенко та ін., де вона розглядається у зв'язку з психологічним комфортом, адаптивністю, професійним здоров'ям і життєстійкістю особистості. Підкреслюється, що емоційна стійкість формується не лише як індивідуальна властивість, а й як результат впливу соціального та освітнього середовища на особистість.

Важливий науковий напрям становлять дослідження організаційно-педагогічних умов освітнього процесу. У працях І. Семенец-Орлової,

В. Семиченко, Л. Карамушки, О. Спіріна та ін. організаційно-педагогічні умови розглядаються через призму цілісної системи управлінських, кадрових, методичних і середовищних чинників, що забезпечують узгодженість стратегічних і тактичних цілей освіти. Вчені підкреслюють, що ефективність формування особистісних якостей здобувачів освіти безпосередньо залежить від якості управління освітнім процесом і здатності закладу освіти створювати сприятливі умови для розвитку.

Управлінський аспект проблеми активно розробляється в сучасних українських і зарубіжних дослідженнях. У працях В. Кременя, Г. Єльникової, І.Драч, О. Дубасенюк та ін. управління освітньою діяльністю розглядається як системоутворювальний механізм, що визначає якість освітнього середовища та результативність педагогічних впливів.

Окрему групу становлять наукові праці, що присвячені позашкільній освіті. Українські вчені (В. Вербицький, О. Литовченко, Н. Пустовіт, Л. Лук'янова та ін.) розглядають заклади позашкільної освіти як простір вільного вибору, творчої самореалізації та розвитку пізнавальних інтересів особистості. Водночас, недостатньо розкрито питання цілеспрямованого управління інтегрованим розвитком пізнавальної активності та емоційної стійкості в цьому освітньому сегменті, що актуалізує необхідність подальших досліджень.

Таким чином, аналіз досліджень і публікацій засвідчує наявність значного теоретичного доробку щодо пізнавальної активності та емоційної стійкості як окремих феноменів особистості, водночас проблема їх інтегрованого формування в межах освітнього процесу через систему організаційно-педагогічних умов і механізми управління освітньою діяльністю, особливо в контексті закладів позашкільної освіти, залишається недостатньо розробленою та потребує подальшого наукового осмислення.

Мета статті є узагальнення наукових підходів до розуміння пізнавальної активності та емоційної стійкості здобувачів освіти й визначення управління освітньою діяльністю як системоутворювального чинника їх інтегрованого формування через систему організаційно-педагогічних умов.

Виклад основного матеріалу. В сучасному освітньому дискурсі пізнавальна активність і емоційна стійкість особистості розглядаються як ключові чинники результативності освітнього процесу та повноцінного розвитку здобувачів освіти. Водночас їх теоретичне осмислення тривалий час здійснювалося переважно автономно: пізнавальна активність – у межах дидактики й теорії навчання, а емоційна стійкість – у площині психології та психолого-педагогічної підтримки. Такий підхід обмежує можливості комплексного розуміння освітнього розвитку особистості та потребує переходу до інтегративної методології, що поєднує організаційні й педагогічні засади освітньої діяльності.

Пізнавальна активність у наукових джерелах трактується як інтегративна характеристика особистості, що виявляється в ініціативності, внутрішній

мотивації до пізнання, здатності до самостійного пошуку знань, осмислення й застосування набутої інформації (D.Ausubel, A. Bandura, B.Bloom, J.Bruner, J. Dewey, P.Pintrich, B.Zimmerman, Т. Десятов, О.Пєхота, Л.Кондрашова, Савченко, С.Сисоєва, І.Зязюн та ін.). Вона має багатокомпонентну структуру, охоплюючи мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний та рефлексивний компоненти, і формується не спонтанно, а внаслідок цілеспрямовано організованого освітнього процесу. Ключову роль у цьому відіграють спеціально створені педагогічні умови, що забезпечують суб'єктну позицію здобувачів освіти, варіативність навчальної діяльності, підтримку пізнавального інтересу та можливості для самовираження.

Емоційна стійкість особистості, своєю чергою, розглядається як здатність зберігати психологічну рівновагу, ефективність діяльності й саморегуляцію в умовах підвищених вимог, стресу чи невизначеності (A. Bandura, B. Benard, M.Brackett, E.Deci, D. Goleman, A.Masten, R.Ryan, M.Seligman, M. Ungar, E.Werner, І.Бех, О.Бондаревська, П.Горностай, С.Максименко, Л.Карамушка, О. Пенькова, В.Рибалка, М.Савчин, Т.Титаренко, Н.Чепелєва та ін.). У контексті освітнього процесу вона набуває особливого значення, оскільки пов'язана з відчуттям безпеки, довіри, прийняття та підтримки, що визначають готовність особистості до активної взаємодії, пізнавального ризику й подолання труднощів. Таким чином, емоційна стійкість не лише забезпечує психологічне благополуччя, а й виступає передумовою розгортання пізнавальної активності.

Теоретично обґрунтованим є положення про взаємозумовленість пізнавальної активності та емоційної стійкості як психолого-педагогічних феноменів. Пізнавальна активність потребує емоційно сприятливого середовища, в якому помилки сприймаються як ресурс навчання, а не як загроза, а емоційна стійкість формується й зміцнюється через включення особистості в змістовну, значущу та успішну пізнавальну діяльність. Відтак ці феномени перебувають у відносинах взаємного підсилення, що зумовлює доцільність їх спільного розгляду в межах єдиної теоретичної рамки.

В цьому контексті особливої ваги набуває інтеграція організаційних і педагогічних підходів у сучасному освітньому процесі. Організаційний вимір охоплює управлінські рішення, структурування освітньої діяльності, режими роботи, комунікаційні практики, розподіл ролей і відповідальності, а також формування культури взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. Педагогічний вимір, своєю чергою, пов'язаний із добором методів і форм навчання, педагогічною підтримкою, створенням розвивального освітнього середовища та забезпеченням індивідуальної траєкторії розвитку здобувачів освіти. Їх роз'єднане та автономне функціонування знижує ефективність освітнього впливу, тоді як інтеграція дозволяє узгодити цілі, зміст і умови розвитку особистості.

Формування пізнавальної активності особистості в такій інтегрованій логіці постає неможливим без створення емоційно безпечного та підтримувального освітнього середовища. Саме організаційно-педагогічні умови –

стабільність і передбачуваність правил, відкритість комунікації, підтримка ініціативи, наявність ресурсів психологічної й педагогічної допомоги – забезпечують зниження емоційної напруги та сприяють готовності здобувачів освіти до активного пізнання. В цьому сенсі емоційна безпека виступає не фоновою характеристикою, а цілеспрямованим результатом управлінських і педагогічних зусиль.

Відтак, логічний перехід від окремого розгляду пізнавальної активності та емоційної стійкості до їх системної інтеграції ґрунтується на розумінні освітнього процесу як цілісної організованої системи в межах якої організаційно-педагогічні підходи виступають методологічною основою узгодження когнітивних і емоційно-вольових результатів розвитку особистості, що створює передумови для підвищення якості та стійкості освітнього процесу в сучасних умовах.

Вважаємо, що пізнавальна активність і емоційна стійкість є не лише суміжними, а й взаємозумовленими характеристиками розвитку особистості, а саме – інтенсивність пізнавальних зусиль зростає за наявності внутрішньої саморегуляції й почуття психологічної безпеки, тоді як емоційна стійкість зміцнюється через досвід успішного подолання пізнавальних труднощів і включення в значущу діяльність. Саме тому їх формування не може бути результатом виключно методичних прийомів чи індивідуальної психологічної підтримки, а потребує системного «умовотворення» на рівні освітньої організації – тобто такого проєктування освітнього процесу, в якому управлінські рішення, середовище і педагогічні технології працюють як єдиний механізм досягнення когнітивних та емоційно-вольових результатів.

В українському контексті особливо показовими є напрацювання щодо ресурсів і інструментів формування емоційної стійкості в учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій, де підкреслюється потреба не лише в індивідуальних техніках саморегуляції, а й у системній організації підтримки на рівні закладу освіти [1].

Звідси логічно випливає, що ключовим фокусом у подальшому аналізі мають стати організаційно-педагогічні умови як чинник управління освітнім процесом. Такий комплекс обставин визначає рамки взаємодії, визначає доступність ресурсів, регулює комунікацію та розподіл відповідальності, а також формує культуру підтримки й академічної доброзичливості. В сучасні науковій термінології, саме ці умови забезпечують психологічну безпеку як передумову активного навчання коли учасник освітнього процесу не боїться помилитися, ставити запитання, ініціювати пошук і пробувати нові стратегії, що спонукає до зростання навчальної активності й готовності до пізнавального ризику (A. Edmondson) [2].

У межах конкретного закладу освіти організаційно-педагогічні умови доцільно осмислювати як цілісну, внутрішньо узгоджену систему, що забезпечує безпосередній перехід від управлінських рішень до психолого-педагогічних результатів розвитку особистості здобувача освіти. Така система функціонує за

умови інтеграції цілей когнітивного розвитку та формування емоційної стійкості на рівні стратегічних орієнтирів, щоденних практик і стилю взаємодії між всіма учасниками освітнього процесу. В цьому контексті *управлінські умови* утворюють рамку цілісності, зокрема йдеться про узгодження цілей розвитку (когнітивних і емоційно-вольових), наявність процедур підтримки, алгоритмів реагування на стресові й кризові ситуації, механізмів командної взаємодії та прийняття рішень в умовах невизначеності. Дослідження феномену «resilient school leadership» у площині управління змінами переконливо доводять, що стійкість закладу освіти підтримується не «характером» окремих людей, а саме управлінськими практиками – комунікацією, координацією, підтримкою персоналу, забезпеченням неперервності освітнього процесу та здатністю організації навчатися та розвиватися (Münevver Çetin, Merve Aydın) [3].

В площині цієї управлінської системи вирішального значення набувають *кадрові умови*, які визначають реальні можливості активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Професійна готовність педагогів застосовувати активні та суб'єктно зорієнтовані методи, підтримувати навчальну автономію, надавати розвивальний зворотний зв'язок і водночас зберігати емоційно стабільний стиль взаємодії створює підґрунтя для поєднання інтелектуального розвитку особистості з психологічним благополуччям. У сучасних дослідженнях емоційна стійкість педагогів та інших учасників освітнього процесу розглядається як професійно значуща здатність, що потребує цілеспрямованого розвитку й супроводу, зокрема через освітні програми, професійні ресурси та організаційні рішення [1].

Водночас ефективність управлінських і кадрових рішень суттєво залежить від *середовищних умов*, у межах яких розгортається освітній процес. Підтримувальне освітнє середовище – емоційно безпечне, структуроване й водночас насичене можливостями вибору та самореалізації – створює передумови для активної навчальної поведінки, зниження деструктивної тривоги та формування внутрішньої мотивації здобувачів освіти. Концепт психологічної безпеки (psychological safety – A. Edmondson) дозволяє теоретично обґрунтувати прямий зв'язок між середовищем, що «дозволяє пробувати», і зростанням активної пізнавальної активності. В цьому сенсі середовищні рішення закладу освіти постають не як «додаток», а як необхідна та ключова умова переходу до діяльнісного навчання [2]. Органічним продовженням середовищного виміру є *методичні умови*, які забезпечують реальне «вмикання» пізнавальної ініціативи здобувачів освіти. Активні методи навчання, проблемне навчання, дослідницькі та проєктні формати, рефлексивний супровід і педагогічна підтримка формують механізми внутрішньої мотивації й самостійного пізнання. В дослідженнях, присвячених організаційно-педагогічним умовам розвитку пізнавальної активності, наголошується на значущості спеціально організованої навчальної взаємодії, системності прийомів і сукупності умов, які «вмикають» пізнавальну ініціативу особистості.

Зв'язувальною ланкою між управлінськими рішеннями, педагогічними практиками та психологічними станами учасників освітнього процесу виступають *комунікативні умови*. Якість комунікації в закладі освіти – прозорість правил, передбачуваність взаємодії, підтримувальне тло, регулярний і зрозумілий зворотний зв'язок – формує атмосферу довіри та психологічної безпеки, без якої неможливі ані стійкість, ані висока пізнавальна активність здобувачів освіти. Сучасні дослідження підкреслюють, що саме лідерська комунікація у кризових і нестабільних умовах визначає здатність організації підтримувати навчання та добробут, а відтак прямо впливає на можливості формування стійкості й активності особистості [4].

Тож вважаємо, що організаційно-педагогічні умови постають як інтегрований механізм управління освітнім процесом, у межах якого управлінські, кадрові, середовищні, методичні та комунікативні умови перебувають у постійній взаємодії та взаємопідсиленні. Саме на цьому рівні управлінські рішення набувають форми конкретних практик і ресурсів та трансформуються у психолого-педагогічні результати розвитку особистості. В цьому зв'язку особливої ваги набуває роль керівника закладу освіти як координатора інтегрованої системи умов, спрямованої на формування пізнавальної активності й емоційної стійкості суб'єктів педагогічної взаємодії [3].

Зазначене вище осмислення організаційно-педагогічних умов як інтегрованого механізму управління освітнім процесом набуває особливої значущості в тих освітніх середовищах, де провідною є орієнтація на особистісний вибір, внутрішню мотивацію та емоційний комфорт здобувачів освіти. Саме в таких умовах узгоджені управлінські, кадрові, середовищні, методичні й комунікативні рішення, що безпосередньо впливають не лише на організацію діяльності, а й на характер залучення особистості до освітнього процесу. В цьому контексті доцільно звернутися до специфіки закладів освіти, для яких добровільність участі та варіативність освітніх практик є визначальними характеристиками, що зумовлює особливі вимоги до координації умов розвитку пізнавальної активності й емоційної стійкості здобувачів. Саме такими освітніми інституціями є заклади позашкільної освіти, що посідають особливе місце в сучасній освітній системі.

Заклади позашкільної освіти посідають особливе місце в освітній системі як простір, у якому розвиток особистості відбувається переважно на засадах добровільності участі, урахування інтересів і здібностей дитини, варіативності змісту та форм діяльності. Нормативно це закріплено в українському законодавстві, де позашкільна освіта позиціонується як така, що забезпечує реалізацію права здобувачів на освіту відповідно до їхніх уподобань, інтересів і обдарувань, а також сприяє самореалізації та змістовній організації дозвілля [5].

У цьому сенсі ЗПО органічно поєднують освітню, виховну й розвивальну функції, створюючи умови для становлення ініціативності, самовираження та емоційної стабільності в діяльності, що є суб'єктно значущою для дитини.

Відповідні пріоритети простежуються й у сучасних стратегічних документах розвитку позашкільної освіти, де наголошено на оновленні змісту, підтримці педагогічних кадрів, безпечності та доступності освітнього середовища, а також розвитку мережі й партнерств у громадах [6].

Специфіка позашкільної освіти як неформального/позаформального сегмента вітчизняної системи освіти полягає, передусім, у тому, що вона частіше вибудовується навколо діяльнісних практик (творчих, технічних, дослідницьких, спортивних, соціальних тощо) і меншою мірою – навколо стандартизованого навчального «обов'язку». Це принципово відрізняє її від формального контексту, де зміст і темп навчання значною мірою задаються програмою, а оцінювання має регулярний і нормативно визначений характер. У закладах такого типу особистість здебільшого входить у діяльність через внутрішню мотивацію та інтерес, що підсилює його готовність ініціювати пізнавальний пошук, брати на себе відповідальність за результат, витримувати триваліші зусилля й переживати «пізнавальні труднощі» як природний етап набуття майстерності. Саме тому позашкільне освітнє середовище має виражені переваги для формування пізнавальної активності: воно забезпечує більшу свободу вибору, ширший простір для проб і помилок, практичну спрямованість завдань та швидший «зворотний зв'язок» у вигляді видимого продукту діяльності (проєкту, виступу, моделі, досліду, виставки тощо).

Переваги позашкільного середовища для пізнавальної активності особистості підтверджуються і міжнародними узагальненнями щодо ефектів «after-school programs», зокрема метааналізи засвідчують позитивний (хоча і помірний) вплив участі в позашкільних програмах як на навчально-когнітивні результати, так і на соціально-емоційні компетентності, що є важливою передумовою навчальної залученості [7].

Це дозволяє науково аргументувати інтегровану логіку, а саме – позашкільна діяльність є ефективною тоді, коли пізнавальні цілі (дослідження, конструювання, творчий пошук тощо) підтримуються організаційно вибудуваним середовищем, у якому дитина почувається прийнятою, має право на помилку, отримує підтримку наставника та включена в спільноту однодумців. За таких умов пізнавальна активність набуває стабільності, а переживання труднощів не трансформується в тривожність чи уникання, а стає ресурсом розвитку особистісного потенціалу здобувачів освіти.

В площині емоційної стійкості потенціал освітнього середовища закладів позашкільної освіти проявляється через поєднання трьох чинників: *спільнотності* (стійкі групи за інтересами, командні формати, подієві практики), *наставництва* (персоналізована підтримка педагогом/керівником гуртка), *успішності й самовираження* (можливість презентувати власний продукт, отримати визнання, пережити досвід компетентності). Організаційні форми позашкільної освіти – гуртки, секції, студії, клуби, проєктні майстерні, експедиції, змагання, фестивалі, виставки – створюють структурований простір для тренування саморегуляції

особистості. Зокрема дитина вчиться планувати діяльність, домовлятися, витримувати навантаження, переживати оцінку аудиторії, відновлюватися після невдач і повертатися до мети. З позицій сучасних підходів до соціально-емоційного розвитку важливо, що такі практики забезпечують «м'яке» входження у виклики через підтримку групи та дорослого, а також через відносно гнучкі правила, які легше адаптувати до індивідуальних потреб учасників [8].

Разом із тим, реалізація інтегрованих підходів у ЗПО потребує не лише педагогічної майстерності педагогів, а й узгоджених організаційних рішень: безпечних і передбачуваних правил взаємодії; комунікаційних протоколів у разі стресових/кризових ситуацій; доступності ресурсів підтримки; партнерств із батьками та громадою; підвищення кваліфікації педагогів щодо практик підтримки емоційного комфорту. Саме на цей управлінський аспект звертають увагу сучасні нормативні документи, що орієнтують розвиток позашкільної освіти на посилення якості й безпечності середовища, кадрового потенціалу та інституційної спроможності закладів такого типу в сучасних умовах [6].

Відтак, інтеграція формального й неформального контексту освітнього середовища ЗПО дозволяє зробити принциповий висновок, зокрема – позашкільна освіта має унікальні переваги для одночасного формування пізнавальної активності та емоційної стійкості завдяки мотиваційній природі залученості дітей та молоді до активностей різного характеру, діяльнісним форматам, спільнотності та наставницькій підтримці. Водночас ці переваги реалізуються повною мірою лише за умови цілісного організаційно-педагогічного проєктування, коли управлінські рішення закладу забезпечують узгодженість цілей, ресурсів і практик підтримки розвитку особистості [7].

Логічним продовженням обґрунтування організаційно-педагогічних умов та специфіки їх реалізації в різних освітніх контекстах є звернення до управління освітньою діяльністю як системоутворювального чинника інтеграції організаційних і педагогічних підходів. На відміну від фрагментарного впровадження окремих методик чи локальних практик підтримки, управління забезпечує цілісність освітнього процесу через узгодження цілей, ресурсів, процедур взаємодії та механізмів підтримки учасників освітнього процесу. У цьому сенсі управління доцільно тлумачити не як сукупність адміністративних дій, а як проєктувально-координаційну діяльність, що задає рамки сталості та відтворюваності педагогічних впливів у часі.

У науковому вимірі управління освітньою діяльністю постає як процес, який перетворює «задум» інтегрованого розвитку (пізнавального й емоційно-вольового) на інституційну практику через планування, організацію, комунікацію, підтримку педагогічного персоналу та аналіз результатів. Принципово важливо, що стійкість педагогічних змін залежить не стільки від формального декларування інновацій, скільки від умов учительського навчання й співпраці та від того, як організація підтримує щоденні практики викладання. Це добре узгоджується з підходами М. Фуллана, який у працях про освітні зміни

наголошує на визначальній ролі умов професійного навчання педагогів, «деприватизації» викладання й організаційної підтримки колективної роботи як передумов результативних змін [9].

Системоутворювальна роль управління найбільш чітко виявляється в інтеграції стратегічного й оперативного рівнів. Стратегічне управління визначає довгострокову спрямованість розвитку закладу освіти, окреслює ключові пріоритети (зокрема розвиток пізнавальної активності та емоційної стійкості як взаємопов'язаних освітніх результатів), а також засади розподілу ресурсів і критерії якості освітнього середовища. В цьому контексті евристично продуктивною є логіка «організації, що навчається», описана П. Сенге стосовно того, що управлінська увага має переноситися з контролю виконання на здатність організації вчитися, оновлювати практики і нарощувати спроможність до змін [10].

Оперативне управління, зі свого боку, забезпечує «зшивання» стратегічних намірів із повсякденною практикою – через режими роботи, координацію взаємодії, оперативні рішення у відповідь на труднощі та ризики, підтримку учасників освітнього процесу в ситуаціях підвищеного навантаження чи невизначеності. Теоретично цю управлінську функцію коректно підсилює концепт sensemaking (сенсотворення) в організаціях: К. Вейк, К. Сатклiфф і Д. Обстфельд показують, що в умовах неоднозначності організації «організують» дію через інтерпретацію ситуації, узгодження значень і комунікацію, що безпосередньо впливає на узгодженість колективних дій [11].

Для закладу освіти це означає – оперативне управління визначає, чи буде середовище для здобувача освіти передбачуваним і підтримувальним, а для педагога – професійно безпечним та організаційно впорядкованим.

Особливо значущим для інтеграції організаційно-педагогічних підходів є те, що управління створює умови для емоційної безпеки як передумови навчальної ініціативності. А. Едмондсоном психологічна безпека обґрунтовується як чинник, що підсилює навчальну поведінку в командах (готовність ставити запитання, визнавати помилки, пробувати нове) – тобто саме ті прояви, які в педагогічній площині безпосередньо пов'язані з пізнавальною активністю особистості [2].

Отже, управління, яке інституційно закріплює практики підтримки, зворотного зв'язку і недискримінаційного ставлення до помилки особистості як ресурсу навчання, фактично створює «організаційний каркас» для формування пізнавальної активності здобувачів освіти без підвищення деструктивної тривоги.

Водночас, інтеграція організаційно-педагогічних підходів неможлива без управлінської підтримки педагогів. Дослідження успішного шкільного лідерства демонструє, що вплив лідерства на результати здобувачів освіти здебільшого є опосередкованим – через умови роботи педагогів, організацію навчання та розвиток професійної спільноти. У праці «Seven strong claims about successful

school leadership» К. Літвуд узагальнює результати багаторічних емпіричних досліджень і формулює низку концептуально вивірених положень, які доводять, що успішне шкільне лідерство здійснює опосередкований, але системний вплив на результати навчання через формування спільного бачення розвитку, підтримку професійного зростання педагогів, розвиток організаційної культури та створення умов для ефективної навчальної діяльності [12]. За такою ж логікою дослідження А. Гарріс щодо «distributed leadership» демонструють, що розподілення лідерських практик і підтримка професійної взаємодії можуть підсилювати шкільне вдосконалення (за умови врахування ризиків і обмежень такого підходу) [13].

Тож управлінський вимір освітніх змін доцільно розглядати як системний чинник, що визначає не лише напрями трансформацій, а й умови їх реального впровадження в діяльність освітніх організацій. Осмислення освітньої динаміки як процесів, що потребують цілеспрямованого ініціювання, координації та інституційного закріплення, дає змогу перейти від декларативних реформ до керованого розвитку освітнього середовища та підвищити їх практичну результативність. Водночас, ефективність управлінських рішень значною мірою залежить від урахування психологічних засад управління – характеру управлінської взаємодії, стилю керівництва та їх впливу на професійне самопочуття й психологічне здоров'я педагогів. Саме поєднання управлінської логіки освітніх змін із психологічною чутливістю до потреб педагогічного персоналу дозволяє обґрунтувати їхню управлінську підтримку як необхідну умову формування емоційно стабільного та професійно безпечного освітнього середовища, в межах якого забезпечується сталість і результативність педагогічних упливів (І. Семенець-Орлова, Л. Карамушка та ін.).

Відповідно до вищезазначеного, управління освітньою діяльністю виступає механізмом забезпечення сталості й ефективності педагогічних впливів, оскільки: задає стратегічні пріоритети розвитку й інституційно закріплює інтегровані цілі; на оперативному рівні підтримує неперервність і узгодженість практик, особливо в умовах змін і невизначеності; створює організаційні передумови психологічної безпеки, що є критично важливою для пізнавальної активності; забезпечує системну підтримку педагогів як провідних реалізаторів інтегрованих підходів. У підсумку управління постає не допоміжним елементом, а ключовою ланкою, через яку організаційні рішення трансформуються у психолого-педагогічні результати розвитку особистості здобувача освіти.

Висновок. Отже, проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що проблема формування пізнавальної активності та емоційної стійкості особистості в сучасному освітньому процесі має виразно *інтегративний характер* і не може бути ефективно розв'язана в межах ізольованих дидактичних або психолого-педагогічних підходів. Осмислення цих феноменів крізь призму організаційно-педагогічних умов і управління освітньою діяльністю дозволяє

перейти від фрагментарного бачення окремих чинників впливу до розуміння освіти як цілісної системи, в якій результати розвитку особистості є похідними від узгодженості цілей, змісту, форм, середовища та управлінських рішень.

Узагальнення результатів аналізу дає змогу підкреслити, що *пізнавальна активність і емоційна стійкість особистості перебувають у зв'язку взаємної зумовленості***.** Пізнавальна активність не може розгортатися повною мірою за умов підвищеної тривожності, нестабільності або відсутності підтримки, тоді як емоційна стійкість зміцнюється через залучення особистості до змістовної, успішної та суб'єктно значущої пізнавальної діяльності. В цьому контексті емоційно безпечне й підтримувальне освітнє середовище постає не як допоміжний фон, а як необхідна умова активізації пізнання, так само як організована пізнавальна діяльність – як ресурс розвитку емоційної саморегуляції та впевненості особистості.

Особливу роль у забезпеченні такої взаємодії відіграє *інтеграція організаційних і педагогічних підходів,* яка реалізується через систему організаційно-педагогічних умов та управління освітньою діяльністю. Управління в цьому вимірі постає як механізм забезпечення сталості й ефективності педагогічних упливів, що поєднує стратегічні орієнтири розвитку закладу освіти з повсякденною освітньою практикою, підтримує педагогів як ключових суб'єктів змін і створює передумови для формування емоційно стабільного та пізнавально активного освітнього середовища. Саме завдяки управлінському компоненту інтеграція організаційно-педагогічних підходів набуває інституційного характеру й виходить за межі окремих ініціатив або локальних практик.

Наведені узагальнення, водночас, окреслюють перспективи подальших досліджень. Зокрема, актуальним є поглиблення емпіричних досліджень щодо впливу конкретних управлінських моделей і стилів керівництва на динаміку пізнавальної активності та емоційної стійкості здобувачів освіти й педагогів; аналіз механізмів інтеграції організаційно-педагогічних умов у різних типах освітніх систем, зокрема в закладах позашкільної та неформальної освіти; а також розроблення інструментарію моніторингу й оцінювання інтегрованих результатів освітньої діяльності на рівні освітньої організації.

Література:

1. Коломієць А., Литвин А., Жовнич О., Тертична Т. Формування навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, Вип. 76, 2023. С. 79-85.

2. A. Edmondson. Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams Author(s): Amy Edmondson Source: Administrative Science Quarterly, Vol. 44, No. 2, 1999. pp. 350-383.

3. Çetin, M. Aydın, M. Resilient School Leadership in the Process of Managing Change. Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 18(103), 2025. Pp. 1-22.

4. Ralph A. Gigliotti, Sonia Alvarez-Robinson. The Role of Leadership Communication in Building Crisis Readiness and Resilient Leadership in Times of Disruption: An Exploratory Study. Behav. Sci. 15, 2025. 1260.

5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184114/ed20000622?utm_source=chatgpt.com#Text
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 жовтня 2025 року № 1314 «Про затвердження Концепції розвитку позашкільної освіти». Режим доступу: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptsii-rozvytku-pozashkilnoi-osvity
7. Joseph A. Durlak, Roger P. Weissberg, Molly Pachan. A Meta-Analysis of After-School Programs That Seek to Promote Personal and Social Skills in Children and Adolescents. Am J Community Psychol. 45, 2010. Pp. 294–309.
8. Lisanne Jilink, Paul Leseman, Pauline Slot, Mirjam Gevers. The role of after-school programs in supporting social and emotional learning: A synthesis of systematic reviews. International Journal of Educational Research Open 9, 2025. 100546.
9. Michael Fullan. Change the terms for teacher learning. National staff development council. VOL. 28, No 3, 2007. Pp. 34-37.
10. Peter M. Senge. The fifth discipline the art and practice of the learning organization. lerning organization. 1990. 20 p.
11. Karl E. Weick, Kathleen M. Sutcliffe, David Obstfeld. Organizing and the Process of Sensemaking. Organization Science, INFORMS, vol. 16(4), 2005. pp. 409-421.
12. Leithwood, Kenneth, Harris, Alma and Hopkins, David. Seven strong claims about successful school leadership. School Leadership and Management, Vol. 28, No. 1, 2008, pp. 27-42.
13. Alma Harris. Distributed Leadership and School Improvement. Educational Management Administration & Leadership. Vol. 32(1), 2004. Pp. 11–24.

References:

1. Kolomiyets, A., Lytvyn, A., Zhovnych, O., Tertychna, T. (2023) Developing emotional resilience skills in participants of the educational process in emergency situations. Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series: Pedagogy and Psychology, Vol. 76. p. 79-85 [in Ukrainian]
2. Edmondson A. Psychological Safety and Learning Behavior in Work (1999). Teams Author(s): Amy Edmondson Source: Administrative Science Quarterly, Vol. 44, No. 2. pp. 350-383 [in English]
3. Çetin M., Aydın M. (2025) Resilient School Leadership in the Process of Managing Change. Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 18 (103). pp. 1-22 [in English]
4. Ralph A. Gigliotti, Sonia Alvarez-Robinson (2025). The Role of Leadership Communication in Building Crisis Readiness and Resilient Leadership in Times of Disruption: An Exploratory Study. Behav. Sci. 15, 1260 p.
5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184114/ed20000622?utm_source=chatgpt.com#Text [in Ukrainian]
6. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 2, 2025, No. 1314 “On Approval of the Concept for the Development of Extracurricular Education.” Retrieved from: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptsii-rozvytku-pozashkilnoi-osvity [in Ukrainian]
7. Joseph A. Durlak, Roger P. Weissberg, Molly Pachan (2010). A Meta-Analysis of After-School Programs That Seek to Promote Personal and Social Skills in Children and Adolescents. Am J Community Psychol. Vol.45. pp. 294–309 [in English]
8. Lisanne Jilink, Paul Leseman, Pauline Slot, Mirjam Gevers (2025). The role of after-school programs in supporting social and emotional learning: A synthesis of systematic reviews. International Journal of Educational Research Open. Vol. 9 [in English]
9. Michael Fullan (2007). Change the terms for teacher learning. National staff development council. Vol. 28, No 3. Pp. 34-37 [in English]

10. Peter M. Senge (1990). The fifth discipline the art and practice of the learning organization. lerning organization. 20 p.

11. Karl E. Weick, Kathleen M. Sutcliffe, David Obstfeld (2005). Organizing and the Process of Sensemaking. Organization Science, INFORMS, vol. 16(4). pp. 409-421 [in English]

12. Leithwood, Kenneth, Harris, Alma and Hopkins, David (2008). Seven strong claims about successful school leadership. School Leadership and Management, Vol. 28, No. 1, pp. 27-42 [in English]

13. Alma Harris (2004). Distributed Leadership and School Improvement. Educational Management Administration & Leadership. Vol. 32(1). pp. 11–24 [in English]

УДК: 378.011.3-057.175:784]:37.015.31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-797-808

Гринь Лілія професор кафедри музичного мистецтва Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат педагогічних наук, професор, заслужений діяч мистецтв України, http://orcid.org/0000-0002-8580-044X

Батрух Софія здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Львівського національного університету імені Івана Франка спеціальності А 4.13 “Середня освіта. Мистецтво. Музичне мистецтво”

ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НУШ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗАСОБОМ ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розглянуто значення емоційного інтелекту у професійній підготовці майбутнього викладача музичного мистецтва НУШ, окреслено його роль як складової фахової компетентності. Визначено, що розвиток емоційного інтелекту майбутнього фахівця впливає на формування фахових компетенцій засобом формування навичок хорового мистецтва. Методологія дослідження – відповідає завданням дослідженню та узгоджена з метою, поєднує психологічні, педагогічні та мистецькознавчі концепції. Застосовано класичні та сучасні моделі емоційного інтелекту зарубіжних вчених і напрацювання українських науковців. Теоретична основа – це наукові узагальнення та педагогічні методи, що дозволяють розглядати емоційний інтелект в контексті формування фахових компетентностей засобом хорового мистецтва. Наукова новизна – формування емоційного інтелекту тісно пов’язаний із залученням особистості (майбутнього фахівця) до хорового співу, застосуванням навичок хорового мистецтва в контексті фахових компетенцій у майбутній діяльності вчителя музики. Заняття хоровим співом позитивно впливають на розвиток емоційного інтелекту, адже сприяють вираженню емоцій, прояву емпатії та самооцінки через спільну творчу діяльність. Хоровий спів допомагає гармонізувати емоційне та раціональне в особистості, сприяє взаємодії між учасниками і формує соціальні навички, що є важливою частиною емоційного інтелекту. Сучасний викладач музичного мистецтва має поєднувати професійну компетентність із високим рівнем емоційної культури. У процесі фахової підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва НУШ заняття хоровим мистецтвом мають велике значення для розвитку емоційного інтелекту студентів та формуванні фахових компетентностей.

Ключові слова: викладач музичного мистецтва, емоційний інтелект, хорове мистецтво, навички вокально-хорової техніки.

Hryn Liliia Professor of the Department of Musical Art Lviv Ivan Franko National University, Ph.D.(Pedagogy), Professor, Honored Art Worker of Ukraine, http://orcid.org/0000-0002-8580-044X

Batrukh Sofiia student of higher education of the first (bachelor's) level Lviv Ivan Franko National University specialty A 4.13 «Secondary education. Art. Musical Art»

THE IMPORTANCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC ART AT THE NEW UKRAINIAN SCHOOL (NUS) IN THE CONTEXT OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCES BY MEANS OF CHORAL ART

Abstract. The article examines the importance of emotional intelligence in the professional training of a future teacher of music art at the New Ukrainian School, outlines its role as a component of professional competence. It is determined that the development of the emotional intelligence of a future specialist affects the formation of professional competencies by means of forming skills in choral art. Research methodology – respond to the research objectives and is consistent with the goal, combines psychological, pedagogical and art studies concepts. Classical and modern models of emotional intelligence of foreign scientists and the work of Ukrainian scientists were applied. The theoretical basic – is scientific generalizations and pedagogical methods that allow us to consider emotional intelligence in the context of the formation of professional competencies by means of choral art. The scientific novelty – the formation of emotional intelligence is closely related to the involvement of the individual (future specialist) in choral singing, the application of choral art skills in the context of professional competencies in the future activities of a music teacher. Choral singing classes have a positive effect on the development of emotional intelligence, as they contribute to the expression of emotions, the manifestation of empathy and self-esteem through joint creative activity. Choral singing helps to harmonize the emotional and rational in a person, promotes interaction between participants and forms social skills, which is an important part of emotional intelligence. A modern teacher of music art must combine professional competence with a high level of emotional culture. In the process of professional training of future teachers of music at the New Ukrainian School (NUS), choral art classes are of great importance for the development of students' emotional intelligence and the formation of professional competencies.

Keywords: teacher of music art, emotional intelligence, choral art, vocal and choral techniques skills.

Постановка проблеми. Система вищої педагогічної освіти України спрямована на забезпечення фундаментальної загальнокультурної, професійної та наукової підготовки, на підготовку фахівців з високим рівнем професійної компетентності, на формування теоретичних знань і практичних навичок щодо розвитку особистості та інтелектуального потенціалу. Новітня українська школа ставить високі вимоги перед майбутніми вчителями музичного мистецтва, рівень професійності яких залежить від рівня фахової підготовки вищими навчальними закладами щодо музичного виховання учнів загальноосвітньої школи [3].

Сучасна мистецька освіта зазнає суттєвих змін, що зумовлені трансформацією освітнього простору і зростанням ролі емоційно-комунікативних компетентностей педагога. У системі підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва особливого значення набуває розвиток емоційного інтелекту студента, адже саме музика як вид мистецтва безпосередньо пов'язана з емоційним переживанням, здатністю до емпатії, інтерпретації художніх образів та вираження внутрішніх станів. Педагог-музикант є носієм професійних знань, вмінь та навичок, а також джерелом емоційних орієнтирів, що створює атмосферу творчої довіри, підтримки та психологічної безпеки для учнів.

Сучасний розвиток в науці, психології, педагогіці та мистецтві посилює інтерес до розвитку емоційного інтелекту та робить переосмислення місця емоцій у діяльності педагога. Музична освіта дедалі більше інтерпретується як простір емоційно-ціннісного розвитку особистості, де викладач має володіти не лише методичною майстерністю, а й здатністю гармонійно поєднувати емоційні, когнітивні й творчі компоненти професійної діяльності. В умовах сучасних викликів, зокрема воєнної нестабільності та зростання психологічного напруження серед дітей і молоді, роль емоційного інтелекту педагога стає ще більш значущою. Музичні заняття мають властивість підтримувати емоційний баланс, сприяти зняттю тривожності та формувати стресостійкість, проте ефективність цього впливу значною мірою залежить від емоційної компетентності викладача.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проблема емоційного інтелекту (EI) активно розробляється в сучасній психології та педагогіці з кінця XX ст. Перші підходи до трактування емоційного інтелекту були запропоновані дослідниками Дж.Майєром та П. Саловеєм, саме вони надали цьому поняттю наукового змісту та охарактеризували його основні компоненти. У 1990 році вчені вперше використали термін «емоційний інтелект» і визначили його як здатність людини точно сприймати, оцінювати та виражати власні й чужі емоції; уміння інтерпретувати емоційні стани та користуватися емоційними знаннями; а також уміння регулювати емоційні прояви так, щоб вони сприяли особистісному розвитку й розумовому функціонуванню індивіда [15; 16; 19].

Таке визначення є фундаментальним для музичного педагога, адже музична діяльність вимагає вміння глибоко усвідомлювати як власні переживання, так і емоційні реакції учнів, керувати ними та скеровувати у творчому процесі.

Цей підхід став основою для подальших наукових моделей, насамперед, в галузі освіти, серед яких особливу увагу становлять праці П. Дженнінгс і М.Ґрінберґа, які довели, що соціально-емоційна компетентність педагогів прямо впливає на атмосферу в класі, якість навчання та психологічний клімат [3; 14].

Українські дослідники проблематики емоційного інтелекту протягом останніх двох десятиліть досить активно вивчають такі аспекти: теоретичне обгрунтування, діагностику та методи розвитку (Е. Носенко, Н. Коврига); психологічні аспекти розвитку особистості в кризових ситуаціях, взаємозв'язок та взаємовплив кризових умов на розвиток особистості (М.Савчин). Л. А. Києнко-Романюк досліджує різні психолого-педагогічні підходи до розуміння критичного мислення, емоційного інтелекту, їх роль та значення в освітньому процесі [3]. Науковець Т. Дорошенко аналізує структуру музичної діяльності і підкреслює її комплексний характер, наголошуючи на тому, що «аналіз видів музичної діяльності, а також розгляд галузевих стандартів щодо підготовки вчителя музики дозволяють виокремити найактуальніші базові різновиди музичної діяльності: сприймання музики, виконання музики, створення музики, оцінювання музичних явищ. Вони мають стати основою для розробки моделі фахових музичних компетенцій майбутніх учителів музики», а також чотири групи компетентностей: когнітивно-перцептивні, практично-виконавські, творчі та ціннісно-регулятивні [2, с. 54]. Ці компетентності прямо пов'язані з емоційним інтелектом, оскільки сприймання, інтерпретація, творчість і оцінювання є внутрішніми процесами, що вимагають від педагога високого рівня емоційної чутливості [2].

Водночас сучасні тенденції розвитку освіти вимагають від педагога значно ширшого набору професійних і особистісних якостей. На це звертає увагу дослідниця С. Світайло, зазначаючи, що «сучасні тенденції в реформуванні освіти, як і нові освітні стандарти… ще не набули одностайного визнання як серед педагогів-теоретиків, так і серед педагогів-практиків» [12, с. 672]. У таких умовах педагог мистецького спрямування опиняється в непростій ситуації, адже йому необхідно поєднувати високу фахову майстерність із розвиненою емоційною сферою, педагогічною гнучкістю, умінням працювати з різними типами творчої мотивації учнів.

Однак, питання емоційного інтелекту викладача музичного мистецтва загальноосвітньої школи, його ролі та значення в контексті формування фахових компетенцій засобом хорового мистецтва в науковій площині ще недостатньо досліджено.

Мета статті полягає у науково-теоретичному обгрунтуванні значення емоційного інтелекту у процесі підготовки майбутнього викладача музичного мистецтва НУШ в контексті формування фахових компетентностей засобом хорового мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоційний інтелект (EI) за визначенням науковців — це здатність людини усвідомлювати та контролювати

власні емоції, а також розуміти емоції інших для ефективної взаємодії та комунікації. У контексті освітнього процесу важливу роль відіграє емоційний інтелект педагога, що проявляється у здатності розуміти емоції учнів, регулювати взаємодію в аудиторії та використовувати музику як ефективний емоційний ресурс у навчанні [10; 15; 16; 19].

Емоційний аспект музично-педагогічної діяльності є надзвичайно важливим, оскільки саме через емоції здобувачі освіти усвідомлюють зміст музичних творів, сприймають художні образи та набувають здатності до творчої самореалізації. Педагог-музикант повинен не лише володіти високим рівнем професійних умінь, а й бути здатним створювати емоційно сприятливу атмосферу, у якій учні можуть відкрито переживати, інтерпретувати й усвідомлювати музику. «Емоції не тільки створюють перше враження про людину, але й певним чином впливають на людину, яка є суб'єктом сприйняття емоцій, сприймаючи емоційні стани та переживання інших людей» [8, с. 140]. Для викладача музичного мистецтва ця здатність набуває особливої значущості, адже його професійна діяльність передбачає взаємодію з емоційною складовою мистецтва.

В умовах воєнного стану потреба в емоційній компетентності педагога лише посилюється: психоемоційний стан дітей є нестабільним, їхня тривожність зростає, а потреба в підтримці та емоційному контакті з учителем набуває важливого значення.

Сучасні дослідники О. Малихін та І. Ліпчевська зазна-чають, що «розвиток емоційного інтелекту вчителів – це необхідна інвестиція в майбутнє української системи освіти, яка набуває першочергової значущості в контексті підтримки психічного здоров'я й емоційної стабільності дітей і молоді в умовах воєнного стану в країні» [5, с. 46]. Отже, у педагогічній роботі вчителя музичного мистецтва виникає потреба у здатності створювати уроки не лише як освітній, а і як терапевтичний простір: правильний вибір музичного матеріалу може бути засобом зниження тривожності, стабілізації емоцій та розвитку внутрішньої рівноваги.

Важливий внесок у розуміння ролі емоційного інтелекту в педагогічній діяльності робить дослідник К. Петрідес, який у своїй теорії *Trait Emotional Intelligence* (2010) трактує емоційний інтелект як особистісну рису, що об'єднує емоційні, соціальні та регулятивні особливості індивіда [17]. Такий підхід є надзвичайно цінним для підготовки майбутнього викладача музичного мистецтва, оскільки музично-педагогічна діяльність потребує емоційної стабільності: здатності зберігати самоконтроль в репетиційному процесі, долати сценічне хвилювання, підтримувати учнів у періоди невдач, створювати безпечне і довірливе творче середовище. Педагог з високим рівнем емоційного інтелекту здатен не лише навчати, а й вести учнів у їхньому емоційно-творчому процесі самовираження, бути для них прикладом емоційної стійкості та гармонійності. Для вчителя-початківця цей аспект має велике значення, оскільки

саме емоційна стабільність багато в чому визначає успіх у майбутній педагогічній діяльності.

Емоційний інтелект постає однією з ключових складових професійної компетентності викладача музичного мистецтва. З опису освітньо-професійної програми спеціальності «Середня освіта. Музичне мистецтво» рівень підготовки бакалаврський дізнаємося, що фахові компетентності майбутнього фахівця забезпечують здатність керувати музично-пізнавальною і художньо-виконавською діяльністю особистості з урахуванням проявів її емоційної та вольової сфер, вияву творчої активності в умовах освітнього процесу та за його межами [9]. Діяльність викладача музичного мистецтва у сучасній загальноосвітній школі пов'язана з навчальною та виробничою практикою і вміщує багато різновидів. Окрім загально-педагогічних компетентностей, насамперед, вміння комунікувати з дитячим творчим колективом, дотримуватись правил професійної етики, вчитель повинен застосовувати вміння гри на музичному інструменті, володіти навичками вокально-хорової техніки, підібрати вокально-хоровий репертуар для певного віку дітей, знати методику вивчення хорового (вокального) твору, розуміти особливості формування та розвитку дитячого голосу, вміти написати сценарій для певних свят. Всі ці вміння та навички студенти здобувають та формують під час фахової підготовки вишу.

Науковиця І. Бермес зазначає, що на всіх етапах історичного розвитку спів у хорі демонстрував унікальні можливості цього виду музичного виконавства: сприяв «екології» людської душі з позиції загальнолюдських духовних цінностей. Саме хорове мистецтво мало велику силу емоційного впливу, і ця особливість з давніх-давен застосовувалась в педагогіці як засіб виховання особистості [1]. Дослідниця доводить, що думки Аристотеля про природу та характер людських переживань під час сприйняття музичних творів, вчення про очищувальний характер цих переживань – «катарсис» – підтверджують виховну значущість хорового мистецтва. На думку вченої, античні філософи заклали основи об'єктивної потреби культивування людських почуттів для досягнення ідеалу внутрішньої гармонії особистості, висунули на перший план її духовний розвиток та визнали музику, зокрема хорове мистецтво, хоровий спів, неодмінним компонентом у вихованні [1]. Тому, хоровий спів із найдавніших часів мав великий вплив на формування свідомості особистості, його культурних цінностей та естетичних вподобань, позитивно сприяв процесу навчання та виховання молодого покоління. У процесі професійної підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва загальноосвітньої школи одними з базових дисциплін є дисципліни циклу професійної та практичної підготовки: «Хоровий клас та практична робота з хором» та «Диригування». Використовуючи досягнення в педагогіці та психології, мистецтвознавстві, емпіричний досвід диригентів-практиків, студенти завдяки цим дисциплінам не тільки розширюють теоретичні знання з хорового мистецтва, а і безпосередньо формують вокально-хорові навички щодо застосування їх у майбутній діяльності.

Розглянемо які завдання перед студентами передбачає вивчення дисципліни «Хоровий клас та практична робота з хором»:

- формування і розвиток у студентів навичок вокально-хорового співу шляхом ознайомлення з кращими зразками творів хорового мистецтва різних епох, жанрів та стилів: розкриття потенційних можливостей співацького голосу, формування навичок ансамблевого/хорового співу, усвідомлене застосування засобів виразності вокально-хорової техніки в процесі виконання музичних творів;
- формування у майбутніх вчителів музики вміння здійснювати вокально-хорову роботу з дітьми в умовах загальноосвітньої школи, застосовувати в роботі різні елементи вокально-хорової техніки, знати і застосовувати методику роботи з хоровим дитячим колективом;
- створення творчої дружньої атмосфери на заняттях з музичного мистецтва в загальноосвітній школі, використовуючи в педагогічній роботі метод імпровізації;
- підбір репертуару для дитячого колективу, застосування засобів музичної виразності для розкриття художнього образу хорового твору [9].

На цих заняттях студенти формують навички вокально-хорової техніки, яка вміщує в собі: основи хорового та ансамблевого співу, різновиди співочого та хорового дихання, розвиток мелодійного та гармонійного слуху, хорового строю засобом співу а капелла, розуміння відчуття стилю, жанру та епохи, загальної вокально-хорової культури та естетичного смаку. Саме ці вміння та навички сприяють розвитку емоційного інтелекту майбутнього вчителя музики під керівництвом викладача-хормейстера, сприяючи формуванню фахових компетентностей. Співаючи в хорі на заняттях, майбутні фахівці здобувають не тільки певні вміння та навички основ хорової майстерності, а і спостерігають за методами формування й розвитку цих навичок.

Великий вплив на розвиток емоційного інтелекту майбутнього вчителя музичного мистецтва має вивчення та виконання українських народних пісень – це той скарб, те невичерпне джерело, що сяє найчистішими барвами в скарбниці національної культури. Олександр Довженко наголошував, що “українська пісня – це не «просто» пісня, вона оспівана нашими предками від покоління до покоління, стала своєрідним містком між минулим і сьогоденням; за силою свого емоційного впливу на слухача українська народна пісня прирівнюється до частини великої симфонії, являє собою гармонійний синтез високопоетичного слова і прекрасної мелодії [8].

Формування навичок вокально-хорової техніки за допомогою народної пісні вміщує такі складові: постановку та розвиток співочого дихання, усвідомлення звукоутворення, особливості дикції та метроритму, дотримання сталої інтонації співу, а також застосування засобів музичної виразності виконання. Народні пісні є чудовим матеріалом для навчання завдяки їхній доступності: невеличкий діапазон пісень, що підходить для кожного студента,

нескладна мелодія та метроритм, «природній» характер звуковедення та дихання – все це створює мотивацію для вивчення матеріалу. Аналізуючи зміст пісні, її характер та емоційний настрій майбутні вчителі музики здобувають на власному прикладі вміння та навички хорового та ансамблевого виконавства: співати сидячи рівно або стоячи, без напруги в корпусі та шиї; навчитися роботи вільний вдих та видих, не розриваючи музичну фразу; сформувати навички двох видів дихання – загально хорового та ланцюгового; використовувати природнє звучання голосу, застосовуючи правильну артикуляцію; розкривати художній образ пісні, залучаючи засоби музичної виразності та емоційність виконання. Для гарного результату викладачу-хормейстеру необхідно знайти правильну тональність твору, враховуючи вікові гендерні особливості виконавців.

Отже, заняття хоровим співом позитивно впливають на розвиток емоційного інтелекту, адже сприяють вираженню емоцій, прояву емпатії та самооцінки через спільну творчу діяльність. Хоровий спів допомагає гармонізувати емоційне та раціональне в особистості, сприяє взаємодії між учасниками і формує соціальні навички, що є важливою частиною емоційного інтелекту. Специфіка діяльності майбутнього викладача музичного мистецтва НУШ полягає в тому, що викладач завдяки своїм фаховим компетентностям повинен вміти створити на уроці такі умови, щоби змотивувати учнів на здобуття знань, вмінь та навичок із застосуванням музичного мистецтва, об’єднати в одне ціле весь дитячий колектив, допомагаючи кожному розвинути власні здібності. Важливу роль відіграють знання з психології дитини, адже управління майбутнім колективом неможливе без розуміння психологічних відносин як в середині колективу, так і між учнем та вчителем. Для педагога важливо не лише розуміти емоції інших, але й вміти працювати з власними переживаннями. Музично-педагогічна діяльність є психоемоційно насиченою: підготовка до виступів, оцінювання учнів, взаємодія з батьками, участь у конкурсах, проведення відкритих уроків чи творчих заходів, які нерідко супроводжуються внутрішнім напруженням. Педагогу необхідно вміти розпізнавати власні емоційні стани, не допускати їх неконтрольованого впливу на хід уроку та зберігати емоційну рівновагу навіть у складних або конфліктних ситуаціях.

Дослідники М. Рідвана, С. Басаламаха, Б. Семмайла та А.Буньяміна у своєму дослідженні дійшли висновку, що емоційний інтелект тісно пов’язаний з рівнем задоволеності професійної діяльності особистості. Складові емоційного інтелекту мають здатність позитивно впливати на цей аспект [18]. Викладачі, які мають високий рівень емоційної компетентності, демонструють оптимістичне ставлення до професії, рідше переживають емоційне вигорання та ефективніше долають стресові ситуації [8].

Мистецька освіта за своїм значенням багатофункціональна: пізнавальна, виховна, спрямована на гармонійний розвиток особистості, розвивальна, естетична та гедоністична, адже через взаємодію з музикою, її образами та емоційністю формується внутрішній світ дитини. «Музичне виховання

підростаючого покоління необхідно використовувати з метою формування світогляду дітей» [7, с. 67]. Музика здатна впливати на моральні цінності, емоційні реакції, здатність до співпереживання та творення власних емоційних значень. Це робить роль музичного педагога винятково відповідальною, оскільки саме він створює психологічно безпечне й емоційно-стабільне середовище, необхідне для становлення творчої особистості.

Висновки. Отже, заняття хоровим співом позитивно впливають на розвиток емоційного інтелекту, адже сприяють вираженню емоцій, прояву емпатії та самооцінки через спільну творчу діяльність. Хоровий спів допомагає гармонізувати емоційне та раціональне в особистості, сприяє взаємодії між учасниками і формує соціальні навички, що є важливою частиною емоційного інтелекту. Формування навичок вокально-хорової техніки значною мірою впливають на розвиток емоційності майбутнього фахівця.

Таким чином, на підставі аналізу наукових джерел та емпіричного досвіду багатьох викладачів-практиків ми дійшли висновку, що під час фахової підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва НУШ заняття хоровим мистецтвом мають велике значення для розвитку емоційного інтелекту студентів і формуванню фахових компетентностей. Отримані результати дослідження говорять про те, що процес формування емоційного інтелекту тісно пов’язаний із залученням особистості (майбутнього фахівця) до хорового співу, застосуванням навичок хорового мистецтва в контексті фахових компетентностей у майбутній діяльності вчителя музики. Сучасний викладач музичного мистецтва має поєднувати професійну компетентність із високим рівнем емоційної культури; тільки такий педагог здатний забезпечити ефективне музичне виховання, сприяти розвитку духовного світу дитини та зберігати виховний потенціал, яке несе в своїй суті мистецтво.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у глибшому вивченні механізмів розвитку емоційного інтелекту на різних рівнях освітнього процесу: педагогічної практики, розроблення програм підвищення кваліфікації педагогів у цьому напрямі.

Література:

1. Бермес І. Про вплив хорового мистецтва на особистість: історичний екскурс. *Мистецтвознавство: традиції та інновації.* Випуск 1, 2023. С. 5–10.

2. Дорошенко Т. Компетентнісний підхід у системі підготовки майбутнього вчителя музики початкової школи до професійної самореалізації. *Молодь і ринок* №4 (63), 2010. С. 51–54.

3. Києнко-Романчук Л., Пилявець Н., Києнко-Романюк Т. Емоційний інтелект школярів, педагогів та керівників як стратегічний ресурс публічного управління освітою в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*, Вип. 8, 2025. С. 87–93.

4. Куцин Е. Принципи формування арт-терапевтичної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*, 2020. Вип. 1(28). С. 85–89. URL: http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/6692

5. Малихін О., Ліпчевська І. Емоційний інтелект учителя як чинник результативності освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Освіта. Інноватика. Практика.* 2025. Т. 13, № 6. С. 42–49. DOI: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i6-006.

6. Мартинюк А. Психологічні особливості хорового співу в аспекті формування емоційного інтелекту особистості. *Молодь і ринок* № 3 (211), 2023. С. 56–62.

7. Мельник Л., Калашнюк В., Стречен К. Виховання емоційної культури молоді засобами музики. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2022. № 5. С. 64–68. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2022.5.11.

8. Омельченко А., Панченко М., Сидоренко О. Роль емоційного інтелекту викладача у формуванні позитивного середовища. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2025. Вип. 23. С. 138–145. DOI: https://doi.org/10.30970/PS.2025.23.16.

9. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Музичне мистецтво)». ЛНУ імені Івана Франка, 2025. 30 с. https://kultart.lnu.edu.ua/academics/osv-tni-prohramy.

10. Ракітянська Л. Обгрунтування структури емоційного інтелекту вчителя музичного мистецтва. *Інноваційна педагогіка*. *Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій.* Вип. 15. Т. 2. Одеса, 2019. С. 132– 137. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-15-2-25

11. Ракітянська Л. Формування емоційного інтелекту майбутнього вчителя музичного мистецтва: організаційно-методичні засади. *Інноваційна педагогіка. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій.* Одеса, 2019. Вип. 19, Т. 2. С. 62–66. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-2-13

12. Світайло С. Компетентнісна підготовка викладача музичного мистецтва. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття : зб. матер. Міжнародної науково-практичної конф.* – Київ, 16–17. 10. 2014. С. 670–675. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5294

13. Chaidi I., Drigas A. Emotional intelligence and learning, and the role of ICTs. *Technium Social Sciences Journal*. 2022. Vol. 35, №1. P. 56–78. DOI: https://doi.org/10.47577/tssj.v35i1.7249.

14. Jennings P. A., Greenberg M. T. The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. *Review of Educational Research*. 2009. Vol. 79, № 1. P. 491–525.

15. Mayer J. D., Salovey P. The Intelligence of Emotional Intelligence. *Intelligence.* 1993. Vol. 17 №4. P. 433–442.

16. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, № 3. P. 197–215.

17. Petrides K. V. Trait Emotional Intelligence Theory. *Industrial and Organizational Psychology*. 2010. № 3. P. 136–139.

18. Ridwan M., Basalamah S., Semmaila B., Bunyamin A. Effect of Emotional Intelligence, Education and Training, And Personality on Job Satisfaction and Attention Decision of the Head of State Aliyah Madrasah in South Sulawesi. *International Journal of Professional Business Review*. 2023. Vol. 8, №5, e02178. DOI: https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i5.2178

19. Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*. 1990. Vol. 9, №3. P. 185–211.

References:

1. Bermes, I. (2023). Pro vplyv khorovoho mystetstva na osobystist: istorychnyi ekskurs. [On the influence of choral art on personality: a historical excursion]. *Mystetstvoznavstvo: tradytsii ta innovatsii – Art Science: Traditions and Innovations*, 1, 5–10 [in Ukrainian].

2. Doroshenko, T. (2010). Kompetentnisnyi pidkhid u systemi pidhotovky maibutnoho vchytelia muzyky pochatkovoi shkoly do profesiinoi samorealizatsii. [Competence-based approach

in the system of training future primary school music teachers for professional self-realization]. *Molod i rynok – Youth & Market*, 4(63), 51–54 [in Ukrainian].

3. Kienko-Romanyuk, L., Pyliavets, N., & Kiienko-Romaniuk, T. (2025). Emotsiinyi intelekt shkoliariv, pedahohiv ta kerivnykiv yak stratehichnyi resurs publichnoho upravlinnia osvitoiu v umovakh voiennoho stanu ta v period povoiennoho vidnovlennia. [Emotional intelligence of students, educators, and educational leaders as a strategic resource for public governance of education in the context of martial law and post-war recovery]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia* "*Pedahohika. Psykholohiia*" *– Scientific bulletin of the Vinnytsia academy of continuing education. Series* "*Pedagogy. Psychology*", 8, 87–93 [in Ukrainian].

4. Kutsyn, E. (2020). Pryntsypy formuvannia art-terapevtychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva. [The principles of formation of art-therapeutic competence of future music terapi]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal* "*Osvita i nauka*" *– International Scientific Journal* "*Education and Science*", 1(28), 85–89 [in Ukrainian].

5. Malykhin, O. & Lipchevska, I. (2025). Emotsiinyi intelekt uchytelia yak chynnyk rezultatyvnosti osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu. [Teachers' emotional intelligence as a crucial factor in the effectiveness of the educational process under martial law conditions]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 13(6), 42–49 [in Ukrainian].

6. Martyniuk, A. (2023). Psykholohichni osoblyvosti khorovoho spivu v aspekti formuvannia emotsiinoho intelektu osobystosti. [Psychological features of choral singing in the aspect of forming the emotional intelligence of the individual]. *Molod i rynok – Youth & Market*, 3(211), 56–62 [in Ukrainian].

7. Melnik, L., Kalashnyuk, V., & Strechen, K. (2022). Vykhovannia emotsiinoi kultury molodi zasobamy muzyky. **[**Education of the emotional culture of youth through music]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 5, 64–68 [in Ukrainian].

8. Omelchenko, A., Panchenko, M., & Sydorenko, O. (2025). Rol emotsiinoho intelektu vykladacha u formuvanni pozytyvnoho seredovyshcha. [The role of teacher's emotional inteligence in forming a positive environment]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Psykholohichni nauky – Visnyk of the Lviv University. Series Psychological sciences*, 23, 138–145 [in Ukrainian].

9. Osvitno-profesiina prohrama "Serednia osvita (Muzychne mystetstvo)" (2025). [Educational and professional program "Secondary education (Musical art**)**" (2025)]. Ivan Franko National University of Lviv. 30 p [in Ukrainian].

10. Rakitianska, L. (2019). Obhruntuvannia struktury emotsiinoho intelektu vchytelia muzychnoho mystetstva. [The rationale of the structure of the emotional intelligence of a music art teacher]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 15(2), 132–137 [in Ukrainian].

11. Rakitianska, L. (2019). Formuvannia emotsiinoho intelektu maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva: orhanizatsiino-metodychni zasady. [Formation of the emotional intelligence of a future teacher of musical art: organizational-methodical foundations]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 19(2), 62–66 [in Ukrainian].

12. Svitailo, S. (2014). Kompetentnisna pidhotovka vykladacha muzychnoho mystetstva [Competence-based training of a music teacher]. *Profesiina mystetska osvita i khudozhnia kultura: vyklyky XXI stolittia* (Professional Art Education and Artistic Culture: Challenges of the 21st Century), Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Kyiv, October 16–17, 2014, 670–677 [in Ukrainian].

13. Chaidi, I., & Drigas, A. (2022). Emotional intelligence and learning, and the role of ICTs. *Technium Social Sciences Journal*, 35(1), 56–78 [in English]. DOI: https://doi.org/10.47577/tssj.v35i1.7249.

14. Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. (2009). The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. *Review of Educational Research*, 79(1), 491–525 [in English].

15. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1993). The Intelligence of Emotional Intelligence. *Intelligence*, 17(4), 433–442 [in English].

16. Mayer, J. D., & Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004) Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197–215 [in English].

17. Petrides, K. V. (2010). Trait Emotional Intelligence Theory. *Industrial and Organizational Psychology*, 3, 136–139 [in English].

18. Ridwan, M., Basalamah, S., Semmaila, B., & Bunyamin, A. (2023). Effect of Emotional Intelligence, Education and Training, And Personality on Job Satisfaction and Attention Decision of the Head of State Aliyah Madrasah in South Sulawesi. *International Journal of Professional Business Review*, 8(5), e02178 [in English]. DOI: https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i5.2178

19. Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9(3), 185–211 [in English].

УДК 378:37.011.3:316.61

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-809-821

Гуманкова Ольга Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови з методиками викладання в дошкільній та початковій освіті, Житомирського державного університету імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-1294-8371

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті висвітлено проблему підготовки майбутніх вихователів до формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку. З урахуванням положень Закону України «Про застосування англійської мови в Україні», який визначає обов'язковість вивчення англійської мови в закладах дошкільної освіти, особливу увагу зосереджено на оптимізації професійно-методичної підготовки майбутніх вихователів до реалізації освітньої діяльності з навчання дошкільників англійської мови.

На основі аналізу теоретичних досліджень у зазначеній галузі та досліджень у напрямі розвитку англомовної лексичної компетентності на початковому етапі вивчення іноземної мови автори визначають практичні шляхи формування професійних знань та вмінь здобувачів в контексті організації освітньої діяльності з формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку.

Представлено компонентний склад лексичної компетентності, визначено аспекти, які потребують розвитку на заняттях з англійської мови. Конкретизовано шляхи та засоби, які дозволяють формувати професійно-методичні вміння майбутніх педагогів у досліджуваному аспекті. Розроблено завдання, які орієнтовано на розвиток умінь здобувачів ефективно планувати, реалізовувати розвиток англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку на заняттях з англійської мови.

Виокремлено різні автентичні матеріали завдяки яким можуть бути розвинені основи англомовної лексичної компетентності у дошкільників, представлено алгоритм роботи для вихователя з цими матеріалами. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, викладачів, які займаються питаннями підготовки вихователів до реалізації освітньої діяльності з навчання дошкільників англійської мови.

Ключові слова: англомовна лексична компетентність, майбутні вихователі, діти дошкільного віку, англійська мова, методична підготовка, професійно-методичні вміння.

Gumankova Olga PhD in Pedagogics, Associate Professor, Head of Department of the English Language and Primary ELT Methodology, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-1294-8371

PREPARATION OF THE PROSPECTIVE EDUCATORS FOR FORMING THE FOUNDATIONS OF ENGLISH LANGUAGE LEXICAL COMPETENCE IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article highlights the problem of preparing prospective educators to form basics of English language lexical competence in preschool children. Taking into account the statements of the Law on the Use of English in Ukraine which defines the compulsory study of English language in preschool educational institutions, special attention is focused on optimizing the professional and methodological training of prospective educators for the implementation of educational activities for teaching English to preschoolers. Based on the analysis of theoretical research in this field and research on the development of English language lexical competence at the initial stage of foreign language learning, the authors identify practical ways of developing the professional knowledge and skills of trainees in the context of organizing educational activities to form the basics of English language lexical competence in preschool children. The component structure of lexical competence is presented, and aspects that need to be developed in the English classes are identified. The ways and means that allow the formation of professional and methodological skills of prospective educators in the studied aspect are specified. Tasks that focus on the formation of students' skills to effectively plan and implement the development of English language lexical competence in preschool children in the English classes have been elaborated. Various authentic materials have been selected that can be used to develop the basics of English language lexical competence in preschoolers, and an algorithm of work for teachers with these materials has been presented. The results of the study may be useful for researchers and teachers involved in the training of prospective educators for organizing educational activities in teaching English to preschoolers.

Keywords: English language lexical competence, prospective educators, preschool children, English language, methodological training, professional and methodological skills.

Постановка проблеми. Забезпечення обов’язкового вивчення англійської мови дітьми старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти задекларовано у статті 8 закону «Про застосування англійської мови в Україні»[1]. Реалізація цієї статті стає фактором підвищення уваги до проблеми підготовки вихователів у закладах вищої освіти до здійснення освітньої діяльності з навчання дітей англійської мови та формування у дошкільників основ англомовної комунікативної компетентності (АКК). Своєю чергою, англомовна лексична компетентність є невід’ємною та вагомою складовою АКК

та потребує ретельної уваги з боку педагогів, які реалізують освітню діяльність у зазначеному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки майбутніх вихователів до організації освітньої діяльності з навчання дошкільників іноземної мови знайшла відображення в дослідженнях С. Будака, Т. Марчій-Дмитраш, Н. Трофаїли, Т. Шкваріної та інших. Вагомі аспекти формування англомовної лексичної компетентності на початковому етапі вивчення іноземної мови висвітлено у працях О. Бігич, С. Роман, О. Коломінової, С. Лук'янчук та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість досліджень у сфері реалізації професійно-методичної підготовки майбутніх вихователів до організації освітньої діяльності з навчання дошкільників англійської мови, питання розробки ефективних шляхів формування професійно-методичних знань та умінь майбутніх фахівців у сфері дошкільної освіти необхідних для ефективного розвитку основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку не втрачає актуальності.

Мета статті – визначення дієвих шляхів формування професійно-методичних знань та вмінь майбутніх вихователів, які дозволять їм методично-коректно формувати основи англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку під час організації освітньої діяльності з навчання англійської мови у закладах дошкільної освіти (ЗДО).

Виклад основного матеріалу. Практичною метою організації освітньої діяльності з навчання англійської мови дітей дошкільного віку, визначеною у освітніх документах, зокрема, у Базовому компоненті дошкільної освіти [2], програмах розвитку дітей дошкільного віку «Дитина» та «Я у світі», є формування у них основ англомовної комунікативної компетентності (АКК). Ця компетентність містить низку взаємопов'язаних компонентів у своїй структурі: мовний, мовленнєвий, лінгвосоціокультурний та навчально-стратегічний. Своєю чергою, базовою складовою мовного компонента є саме лексична складова, тобто лексична компетентність, яку визначають як «здатність людини до коректного оформлення своїх висловлювань і розуміння мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань і лексичної усвідомленості» [4, с. 215]. На рівні ЗДО основний акцент відводиться формуванню у дошкільників: певного фонду лексичних знань в межах тематики спілкування, передбаченої для вивчення програмами; рецептивних і репродуктивних лексичних навичок, які забезпечують, як адекватне сприймання та розуміння іншомовної лексики на слух в мовленні інших людей, так і її вживання дітьми у власному мовленні. Фактично саме оволодіння основами зазначеної компетентності стає фундаментом формування іншомовних мовленнєвих вмінь у дітей.

Отже, цілеспрямоване формування та розвиток професійних знань та вмінь майбутніх вихователів в контексті розвитку основ англомовної лексичної у дітей

дошкільного віку під час організації їх професійного навчання у закладах вищої освіти є одним з важливих завдань їх професійно-методичної підготовки у напрямі організації освітньої діяльності з навчання дошкільників англійської мови.

У тематику освітньої компоненти «Методика формування іншомовної компетентності в дітей дошкільного віку», яка викладається здобувачам другого магістерського рівня Житомирського державного університету імені Івана Франка включено тему: «Розвиток основ англомовної лексичної компетентності у дошкільників на заняттях з іноземної мови в ЗДО».

Ознайомлення з теоретичним матеріалом по темі здобувачів відбувається на лекційному занятті відповідної тематики, закріплення та поглиблення методичних знань та цілеспрямоване формування різних груп професійно-методичних вмінь майбутніх педагогів, які дозволяють ефективно формувати основи англомовної лексичної компетентності у дошкільників під час організації освітньої діяльності у ЗДО реалізується на практичних заняттях із зазначеної компоненти.

Пропонуємо зразок плану практичного заняття, складеного авторами з урахуванням досліджень [4; 5] як ілюстрацію дієвих шляхів розвитку методичної компетентності майбутніх вихователів у сфері формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку.

Практичне заняття по темі: Формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку.

Мета: Продовжити формувати обізнаність здобувачів з ключовими аспектами процесу формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку; навчити конкретизувати аспекти, які потребують найбільшої уваги у ЗДО; ознайомити здобувачів із особливостями семантизації та рецептивно-репродуктивного тренування англомовного лексичного матеріалу з дітьми дошкільного віку; шляхами інтеграції етапів формування англомовної лексичної компетентності у структуру підциклу занять англійської мови в ЗДО, сприяти формуванню вмінь використання автентичних матеріалів у контексті навчання дошкільників лексики англійської мови.

Професійна спрямованість: сформувати професійно-методичні вміння формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку.

Опорні поняття: англомовна лексична компетентність, лексична одиниця (ЛО), рецептивні та репродуктивні лексичні навички, лексичні знання, лексична усвідомленість, лексичний мінімум, активний лексичний мінімум, пасивний лексичний мінімум, етапи формування лексичної компетентності, семантизація лексичних одиниць, рецептивні та репродуктивні лексичні ігрові вправи, комунікативна практика у вживанні лексичних одиниць, автентичні матеріали, вірш, пісня, критерії відбору, етапи роботи вихователя в контексті використання автентичних матеріалів (підготовка вихователя до роботи, етап антиципації, етап

перевірки загального розуміння змісту, етап рецептивного опрацювання лексичного матеріалу, етап репродуктивного опрацювання лексичного матеріалу).

План.

1. Загальна характеристика англомовної лексичної компетентності та її компонентів.
2. Мета, завдання навчання лексики англійської мови дітей дошкільного віку.
3. Зміст навчання лексики англійської мови в ЗДО. Лексичний мінімум: активний, пасивний.
4. Принципи навчання лексики англійської мови в ЗДО.
5. Етапи формування основ англомовної лексичної компетентності та шляхи їх інтеграції у структуру підциклу занять англійської мови в ЗДО.
6. Критерії відбору автентичних матеріалів для формування англомовної лексичної компетентності.
7. Алгоритм роботи вихователя в контексті використання автентичних матеріалів для формування основ англомовної лексичної компетентності.

Завдання для виконання.

1. Підготуйтесь до обговорення питань, винесених у план практичного заняття.
2. Працюючи в парах, проаналізуйте зразки фрагментів різних занять підциклу та виявіть принципи розподілу та чередування рецептивних, репродуктивних та продуктивних ігрових вправ в контексті формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку.
3. Змоделюйте мікрофрагменти занять англійської мови, які ілюструють етапи формування лексичної компетентності (оберіть одну з програмних тем). Представте студентам своєї групи.
4. На основі представленого алгоритму, змоделюйте фрагмент заняття з навчання лексики англійської мови дошкільників з використанням автентичного вірша.

Фрагменти для аналізу (до завдання №2)

1 Етап формування англомовної лексичної компетентності – ознайомлення з новими ЛО.

Мета ознайомлення дітей з новим лексичним матеріалом, його семантизація та забезпечення його первинного запам’ятовування (співпадає з заняттям №1 підцикла та інтегрується у його загальну структуру)

Вихователь: Children, we have a guest today. It’s our friend, Teddy Bear. Teddy, what have you got?

Ведмежатко Теді: I have brought my friends with me. Look.

This is a monkey. This is a monkey. This is a monkey (демонстрація малюнка).

This is a lion. This is a lion. This is a lion (демонстрація малюнка).

This is an elephant. This is an elephant. This is an elephant (демонстрація малюнка).

This is a kangaroo. This is a kangaroo. This is a kangaroo (демонстрація малюнка).

This is a crocodile. This is a crocodile. This is a crocodile (демонстрація малюнка).

This is a hippo. This is a hippo. This is a hippo (демонстрація малюнка).

Вихователь: Let's play the game "Picture chain". Give the picture to each other and repeat the word.

(Діти передають по колу малюнок та повторюють назви тварин)

Вихователь: Teddy, what's the matter?

Ведмежатко Теді: I've lost all my friends in the forest.

Вихователь: Children, do you want to help our Teddy? We will call all his friends. Let's play the "Echo game". Repeat the words. Imitate the echo.

(Діти повторюють слова за вихователем вирази тричі, імітуючи луну)

Вихователь: Children, Teddy wants to tell you a poem about his friends. Listen please carefully.

This is the way the elephant walks, the elephant walks

This is the way the elephant walks in the zoo. (вихователь перекладає рядок та показує як ходить слон)

This is the way the lion roars, the lion roars

This is the way the lion roars in the zoo. (вихователь перекладає рядок та показує як ричить лев)

This is the way the crocodile snaps, the crocodile snaps

This is the way the crocodile snaps in the zoo (вихователь перекладає рядок та показує руками як клацає зубами крокодил)

This is the way the kangaroo hops, the kangaroo hops

This is the way the kangaroo hops in the zoo (вихователь перекладає рядок та показує руками як стрибає кенгуру)

Now children mime and repeat the poem with me and Teddy Bear.

(Діти повторюють рядки віршика за вихователем та імітують рухи тварин)

2 Етап формування англомовної лексичної компетентності – рецептивно-репродуктивне тренування.

Мета забезпечити формування динамічного стереотипу вживання ЛО, рецептивно-репродуктивне тренування лексичного матеріалу

(співпадає з заняттями №2 та №3 підцикла та інтегрується у їх загальну структуру)

Вихователь: Children, we have a guest today. It's our friend, Teddy Bear.

Teddy Bear has come to us today with all his friends. Do you remember them? Look and name the animals with me and Teddy Bear.

(Діти повторюють назви тварин, які було введено на попередньому занятті).

Вихователь: Teddy, what's the matter?

Ведмежатко Теді: I've lost all my friends in the forest.

Вихователь: Children, do you want to help our Teddy? We will find all his friends. Let's play the game "Go and find". Oksana, go and find an elephant. Mykola, go and find a monkey.… (Діти знаходять малюнки тварин, назви яких було введено на попередньому занятті).

Вихователь: Children, Teddy wants to play the "Yes/No" game with you. He will show you the picture and name the animal. If he is right – say "Yes", if he is wrong – say "No".

(Діти слухають, як Теді називає тварин на малюнках та кажуть «ні», якщо він неправильно називає тварин, зображених на малюнку, або «так», якщо він називає їх правильно).

Вихователь: Children, let's play the game "Pantomime". Mime a monkey. Mime a crocodile…. (Вихователь називає тварин, назви яких було введено на попередньому занятті).

Вихователь: Children, do you remember our poem about animals in the zoo? Recite and mime.

(Діти повторюють рядки віршика з попереднього заняття та показують пантомімою рухи тварин)

Вихователь: Children, let's play an interesting game. Stand up. Make a line. Stand one by one. We are a train. Move and repeat the words with me.

(Вихователь розклав попередньо малюнки з тваринами в різних місцях в групі. Діти рухаються, імітуючи потяг, та повторюють слова та фрази)

Вихователь: Let's play the game "Round Dance". Children, make a circle. Go to the left and repeat the word "monkey", go to the right and repeat the word "kangaroo"……

(Діти водять хоровод, вихователь кладе всередину малюнок з твариною, назву якої діти повторюють. Гра продовжується допоки діти не повторять назви всіх тварин).

Вихователь: Let's play the game "Two Lines". Children, make two lines, stand facing each other. The first line, make one step forward and repeat the word, make one step back. The second line, make one step forward and repeat the same word, make one step back.

3 Етап формування англомовної лексичної компетентності – етап комунікативної практики.

Мета - забезпечити комунікативну практику дітей у вживанні ЛО.

(співпадає з заняттям №4 підцикла та інтегрується у його загальну структуру)

Вихователь: Teddy Bear wants to play with you. He will give you some puzzles, work in pairs, do the puzzles and name the animals.

(Діти, працюючи в парах, складають пазли та називають тварин, які на них зображено).

Вихователь: Let's play the game "Animal Charades". Ann, act out an animal and we'll guess it. Taras, act out an animal…….

(Діти по черзі виходять до дошки та пантомімою зображують тварин, інші діти відгадують та називають цих тварин).

Вихователь: Now, children we'll make a collage. Work in groups of four, and make your own zoo. Describe your collages to the other groups.

(Діти, працюючи в групах створюють власні колажі з різними тваринами та представляють їх іншим групам дітей).

Алгоритм роботи вихователя в контексті використання автентичних матеріалів для навчання лексики англійської мови (до завдання 4).

I. Підготовка вихователя до роботи

Зміст: відбір автентичного матеріалу, визначення його відповідності темі, віковим особливостям дошкільників, наявність лексичного матеріалу, який підлягає вивченню, відповідність рівню іншомовного розвитку дітей. Визначення послідовності ігрових завдань. Відбір засобів навчання.

II. Етап антиципації.

Зміст: підготовка дітей до сприйняття автентичного матеріалу. Активізація життєвого досвіду дітей в певній ситуації та темі.

III. Етап ознайомлення з автентичним матеріалом.

Зміст: організація прослуховування дітьми автентичного матеріалу. (демонстрація наочності та, у разі потреби, порядковий переклад, акцентування уваги дітей на лексичному матеріалі, який підлягає вивченню).

IV. Етап розучування автентичного матеріалу.

Зміст: організація репродуктивного опрацювання дошкільниками автентичного матеріалу. Пропонування різних репродуктивних ігрових завдань. (Repeat with Teddy; Pronounce in a whisper; Recite and mime; Chant the poem; Mime and say; Play and say; Say slowly say fast; Recite musically; Reproduce with pictures/toys; Choose and reproduce).

Поточні контрольні запитання

1. Що означає поняття: «англомовна лексична компетентність»? Конкретизуйте зміст понять «лексична компетентність», «лексичні знання», «лексичні навички», «лексична усвідомленість»?

2. Які компоненти англомовної лексичної компетентності, згідно програмних вимог, підлягають розвитку у ЗДО?

3. Яка мета та зміст навчання лексики англійської мови в ЗДО?

4. Що являє собою активний лексичний мінімум?

5. Що являє собою пасивний лексичний мінімум?

6. Які принципи закладено в основу навчання лексики англійської мови в ЗДО?

7. Які етапи формування англомовної лексичної компетентності? Яка мета кожного етапу?

8. Які оптимальні шляхи введення та семантизації лексичних одиниць в роботі з дітьми дошкільного віку? Яка кількість ЛО може бути введена на одному занятті?

9. Які ігрові вправи використовуються на кожному етапі формування англомовної лексичної компетентності у дошкільників? Наведіть зразки таких ігрових вправ.

10. Яким чином реалізується відповідність етапів формування англомовної лексичної компетентності до структури підциклу занять англійської мови в ЗДО?

11. Чи є доцільним використання автентичних матеріалів з метою формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку? Які критерії відбору таких матеріалів?

12. Які етапи роботи вихователя в контексті використання автентичних матеріалів з метою формування основ англомовної лексичної компетентності у дошкільників?

Поточні контрольні завдання.

1. Запропонуйте вирішення методичних задач.

Методичні задачі.

1. На занятті з англійської мови вихователь має семантизувати нові ЛО:

A potato, a tomato, a beet-root, a cucumber, a cabbage, an onion, a carrot, a pepper, a garlic a radish, які шляхи семантизації є найбільш актуальними, враховуючи специфіку дошкільного навчання? Запропонуйте комунікативну ситуацію, яку можна використати в даному випадку.

2. Вихователь використовує після семантизації нових ЛО на першому занятті підцикла рецептивні ігрові вправи типу: Yes/No game, та Go and Find game. Чи є це методично коректним? Якщо ні, запропонуйте варіанти ігрових вправ, спрямованих на первинну асиміляцію лексичного матеріалу.

3. Розподіліть пропоновані ігрові вправи/завдання на три групи: рецептивні, репродуктивні, продуктивні та надайте до них інструкції англійською мовою.

“Echo game”, “Run to…”, “Touch the…”, “Train”, “Round Dance Game”, Miming game, “Chinese Whispers game”, “Charades game”, “Hot Potato game”,

Listen and Draw/Color game”, “What is missing?” game, “A Magic bag”, “Simon says”, “At the shop”, Make a collage and describe it…..

4. Розподіліть пропоновані попередньо ігрові вправи/завдання між заняттями підциклу, аргументуйте цей розподіл.

5. Вихователь планує використати на занятті автентичний вірш “Here is my family”

Here is my mother,
Here is my father,
Here is my sister,
Here is my brother.
Father, mother, sister, brother.
Hand in hand with one another [11].

Опишіть алгоритм роботи вихователя в контексті розучування цього вірша з дошкільниками.

6. Вихователь планує використати на заняттях автентичну пісню “ My pet”

My pet

I’ve got a dog and I’ve got a cat,
I’ve got a hamster and a rat,
I’ve got a lot of pets,
I’ve got a rabbit, I’ve got a mouse.
I’ve got a parrot and a fish in my house
I’ve got a lot of pets. [ ]

Запропонуйте завдання для роботи з матеріалом пісні на заняттях з метою оптимізації формування: а) рецептивних лексичних навичок дошкільників;

б) репродуктивних лексичних навичок дошкільників.

2. Виконайте тест.

Тест.

1.Лексична компетентність це –
а) здатність людини до коректного оформлення своїх висловлювань і розуміння мовлення інших
б) здатність людини до коректного оформлення своїх висловлювань
в) здатність людини до розуміння мовлення інших
г) здатність використовувати активний лексичний мінімум у мовлення
д) здатність використовувати зразки мовлення
2. Компоненти лексичної компетентності
а) лексичні знання та лексичні навички
б) лексичні знання та лексична усвідомленість
в) лексичні знання, лексичні навички та лексична усвідомленість
г) лексичні знання та вміння їх використовувати
д) лексичні навички рецептивні та репродуктивні
3. Лексична одиниця це –
а) слово
б) словосполучення
в) «готове речення»
г) слово, словосполучення, «готове речення»
д) тематичні слова
4. Рецептивна лексична навичка це –
а) автоматизоване сприймання ЛО в усному мовленні
б) автоматизоване сприймання та розуміння ЛО в усному та писемному мовленні
в) автоматизоване вживання ЛО в усному мовленні
г) автоматизоване вживання ЛО в усному та писемному мовленні
д) автоматизоване сприймання ,розуміння та вживання ЛО в мовленні
5. Репродуктивна лексична навичка це –
а) автоматизоване сприймання ЛО в усному мовленні
б) автоматизоване сприйм. та розуміння ЛО в усному та писемному мовленні

в) автоматизоване вживання ЛО в усному мовленні
г) автоматизоване вживання ЛО в усному та писемному мовленні
д) автоматизоване сприймання ,розуміння та вживання ЛО в мовленні
6. Активний лексичний мінімум це-
а) ЛО, якими дошкільники мають користуватись для вираження власних думок
б) ЛО, якими дошкільники мають користуватись для вираження власних думок та для розуміння думок інших при аудіюванні
в) ЛО, які дошкільники мають розуміти під час сприйняття мовлення інших
г) мінімальний словниковий запас дошкільників
д) ЛО, які вивчаються по темам, передбаченим програмою
7. Етапи формування лексичної компетентності:
а) етап ознайомлення з ЛО та етап тренування
б) етап ознайомлення з ЛО та первинної асиміляції
в) етап ознайомлення з ЛО їх семантизації та первинної асиміляції, етап рецептивно-репродуктивного тренування, етап комунікативної практики у вживанні ЛО
г) етап рецептивного та репродуктивного тренування
д) етап тренування та комунікативної практики
8. Мета першого етапу
а) семантизація ЛО та забезпечення їх первинної асиміляції
б) рецептивне тренування ЛО
в) репродуктивне тренування ЛО
г) рецептивно-репродуктивне тренування ЛО
д) комунікативна практика у вживанні ЛО
9. Мета другого етапу формування лексичної компетентності
а) семантизація ЛО та забезпечення їх первинної асиміляції
б) рецептивне тренування ЛО
в) репродуктивне тренування ЛО
г) рецептивно-репродуктивне тренування ЛО
д) комунікативна практика у вживанні ЛО
10. Мета третього етапу формування лексичної компетентності
а) семантизація ЛО та забезпечення їх первинної асиміляції
б) рецептивне тренування ЛО
в) репродуктивне тренування ЛО
г) рецептивно-репродуктивне тренування ЛО
д) комунікативна практика у вживанні ЛО
Ключі: 1-а, 2-в, 3-г, 4-б, 5-г, 6-б, 7-в, 8-а, 9-г, 10-д.

Завдання для самостійної роботи

1. У методичному портфоліо формалізуйте компонентний склад англомовної лексичної компетентності у вигляді схеми; визначте аспекти, які потребують особливої уваги у ЗДО.

2. У методичному портфоліо конкретизуйте зміст навчання лексики англійської мови відповідно до тем, передбачених однією з програм для ЗДО. Представте зміст у вигляді таблиці (Активний лексичний мінімум)

3. У методичному портфоліо представте пасивний лексичний мінімум для дошкільників.

4. У методичному портфоліо представте фрагменти занять підциклу, які ілюструють етапи формування англомовної лексичної компетентності. Оберіть одну з програмних тем.

5. Створіть банк автентичних матеріалів, прийнятних для оптимізації формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку відповідно до різних тем, передбачених для вивчення програмами для ЗДО.

6. У методичному портфоліо продовжить ведення термінологічного словника, надайте визначення понять: англомовна лексична компетентність, лексична одиниця, рецептивні та репродуктивні лексичні навички, лексичні знання, лексична усвідомленість, лексичний мінімум, активний лексичний мінімум, пасивний лексичний мінімум, етапи формування лексичної компетентності.

Висновки: Пропонована послідовність завдань сприяє формуванню та закріпленню знань здобувачів щодо проблеми формування основ англомовної лексичної компетентності у дітей дошкільного віку, дозволяє сформувати професійно-методичні вміння майбутніх педагогів щодо планування та реалізації формування зазначеної компетентності під час організації освітньої діяльності з навчання дошкільників англійської мови. Перспективами подальших досліджень є розробка методичних рекомендацій для вихователів, які здійснюють освітню діяльність з навчання дошкільників іноземної мови у ЗДО.

Література:

1. Закон України «Про застосування англійської мови в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20 (дата звернення 25.12.2025).

2. Базовий компонент дошкільної освіти (МОН України). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf(дата звернення 25.12.2025).

3. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних факультетів / Бігич О. Б. та ін.; за заг. ред.. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.

4. Методика навчання англійської мови дітей дошкільного віку : навч. посібник / Н.С. Барбелко. Житомир : Вид-во ЖДУ І. Франка, 2009. 236 с.

5. Методика навчання іноземної мови у дошкільних навчальних закладах та початковій школі :навчально-методичний посібник / Скребкова-Пабат М.А, Фінчук Г.В. Львів : «Новий світ – 2000», 2023. 200 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini» [Law of Ukraine “On the Use of the English Language in Ukraine”]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20 (data zvernennia 25.12.2025). [in Ukrainian].

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (MON Ukrainy) [Basic Component of Preschool Education]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf(дата zvernennia 25.12.2025). [in Ukrainian].

3. Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka: pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh fakultetiv [Methods of teaching foreign languages and cultures: Theory and practice: Textbook for students of classical, pedagogical and linguistic faculties]/ Bihych O. B. ta in.; za zah. red.. S. Yu. Nikolaievoi. Kyiv: Lenvit, 2013. 590 s. [in Ukrainian].

4. Metodyka navchannia anhliiskoi movy ditei doshkilnoho viku : navch. posibnyk [Methods of teaching English to preschool children: Textbook]/N.S. Barbelko. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU I. Franka, 2009. 236 s. [in Ukrainian].

5. Metodyka navchannia inozemnoi movy u doshkilnykh navchalnykh zakladakh ta pochatkovii shkoli :navchalno-metodychnyi posibnyk [Methods of teaching a foreign language in preschool institutions and primary school: Teaching-methodological manual] / Skrebkova-Pabat M.A, Finchuk H.V . Lviv : «Novyi svit – 2000», 2023. 200 s. [in Ukrainian].

УДК 378.016:811.111’272]:37.091.313

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-822-833

Деревянко Юлія Миколаївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування, Запорізький національний університет , м.Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-0849-1858

Васильченко Олена Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування, Запорізький національний університет , м.Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-0363-890X

ІНТЕГРАЦІЯ МЕТОДУ МІНІ-ПРОЕКТІВ У ПРОЦЕС ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ШЛЯХ ДО ПРОДУКТИВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. Запропоноване дослідження присвячене обґрунтуванню ефективності методу міні-проєктів у формуванні продуктивної професійної комунікації під час вивчення англійської мови у закладах вищої освіти. Актуальність роботи зумовлена високими вимогами до рівня володіння іноземною мовою, здатності точно й впевнено висловлюватися в професійних ситуаціях, а також необхідністю переходу від традиційних лексико-граматичних підходів до методик, що моделюють реальні комунікативні умови. В статті проаналізовано ефективність проєктної діяльності з точки зору розвитку мовленнєвої, дослідницької та соціальної компетентностей.

Обгрунтовано думку, що саме формат міні-проєктів, орієнтований на короткі, цілеспрямовані й професійно релевантні завдання, залишається малодослідженим у контексті розвитку продуктивного професійного мовлення англійською, підвищення мотивації, наближення навчання до практичних потреб студентів різних спеціальностей.

Окреслено переваги міні-проєктів, зокрема їхню гнучкість, універсальність, оптимальний часовий формат і можливість систематичного використання на заняттях з усного мовлення. Представлено класифікацію проєктів на конструктивні, естетичні та проблемні, що дозволяє комплексно формувати практичні, творчі та аналітичні компетентності студентів. Описано етапи реалізації міні-проєкту та ролі учасників навчального процесу, а також запропоновано критерії оцінювання, що забезпечують об’єктивність і прозорість аналізу результатів діяльності.

Приділено увагу значенню методу міні-проєктів в умовах дистанційного та змішаного навчання, зумовлених війною в Україні, де цей підхід сприяє підтриманню мотивації студентів, розвитку автономності та посиленню практичної спрямованості мовної підготовки.

Дослідження наголошує, що впровадження міні-проєктів у процес навчання англійської мови є ефективним засобом формування професійної комунікативної компетентності та підготовки конкурентоспроможних фахівців сучасного ринку праці.

Ключові слова: студенти університету, метод, міні-проект, іноземна мова, компетентність

Derevianko Iuliia Mykolaivna PhD in Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes, Zaporizhzhia National University, https://orcid.org/0000-0002-0849-1858

Vasylchenko Olena Ivanivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes, Zaporizhzhia National University, https://orcid.org/0000-0003-0363-890X

INTEGRATION OF MINI-PROJECT METHOD INTO ENGLISH TEACHING AS A PATH TO PRODUCTIVE PROFESIONAL COMMUNICATION

Abstract. The study is devoted to substantiating the effectiveness of a mini-project method in developing productive professional communication during the study of the English language in higher education institutions. The relevance of the research is determined by the high demands for foreign-language proficiency, the ability to express oneself accurately and confidently in professional situations, as well as the need to move from traditional lexico-grammatical approaches to methods that simulate real communicative situations. The article analyzes the effectiveness of project-based activities in terms of the development of speaking and research skills.

It is proved that the mini-project format, focused on short, targeted, and professionally relevant tasks, remains insufficiently researched when it comes to professional English communication development, increasing motivation, and bringing the learning process closer to the practical needs of students of various specialties.

The advantages of mini-projects, including flexibility, versatility, optimal time frame and systematic use in communication classes, are outlined. A classification of projects into constructive, aesthetic, and problem-solving types is presented, which makes it possible to comprehensively develop students' practical, creative, and analytical competences. The stages of implementing the mini-project and the roles of participants in the educational process are described. The assessment criteria that ensure objectivity and transparency in evaluating the results of the activity are suggested. It is emphasized the importance of the mini-project method during distance and blended learning caused by the war in Ukraine, where this approach helps maintain students' motivation, develop autonomy and enhance the practical part of language training.

The study demonstrates that the implementation of mini-projects in the process of teaching English is an effective means of developing professional communicative competence and preparing competitive specialists for the modern market.

Keywords: university students, method, mini-project, foreign language, competence.

Постановка проблеми. Сучасний діловий світ висуває високі вимоги до рівня професійної комунікації фахівців. Успішність виконання робочих завдань та конкурентоспроможність фахівця на ринку праці залежить безпосередньо від здатності ефективно комунікувати під час міжособистісної взаємодії, доводити свою точку зору під час обговорення, використовуючи переконливі аргументи, активне слухання та вміння розрізняти мовні особливості та норми представників різних культур. Умови глобалізації та міжнародної співпраці вимагають від фахівця уміння впевнено й точно висловлюватися іноземною мовою в різних професійних ситуаціях.

Традиційні підходи до вивчення іноземної мови у закладах вищої освіти орієнтовані переважно на відтворення лексико-граматичного матеріалу і часто виявляються недостатніми для формування у студентів навичок реального професійно-спрямованого спілкування. Сучасні освітні стандарти акцентують увагу на необхідності впровадження таких технологій, які дозволяють поєднати мовну практику з реальними професійними завданнями.

Саме тому, метод міні-проєктів може стати ефективним методичним інструментом для реалізації цієї вимоги. Разом з тим, інтеграція міні-проєктів у навчальний процес має свої виклики, як-то необхідність адаптації змісту завдань до рівня володіння мовою та потребою у підготовці викладача до фасилітації проєктної діяльності.

Отже, визначені нами питання окреслили необхідність обґрунтування та розробленні шляхів ефективної інтеграції методу міні-проєктів у процес викладання англійської мови як засобу формування продуктивної професійної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання проєктної методики на заняттях з іноземної мови постійно підіймається у роботах різних дослідників по всьому світу.

Твк, низка закордонних досліджень підтверджують емпірично, що метод проєктів є ефективним інструментом для розвитку комунікативної компетентності, який значно підвищує мотивацію та залученість студентів до навчального процесу, допомагає поліпшити словниковий запас та відшліфувати граматичні навички [1; 12]. Інші наукові розвідки розкривають роль проєктної роботи у розвитку таких м’яких навичок як критичне мислення, співпраця, вміння працювати індивідуально та у команді [4; 15].

Зважаючи на те, що майбутні фахівці повинні мати змогу реалізувати навички спілкування іноземною мовою в професійних цілях, проєктна діяльність

набуває особливого значення не лише на загальному курсі іноземної мови, але й у змісті професійно орієнтованих курсах різних спеціальностей.

У ряді досліджень відзначається, що проєктна діяльність краще моделює реальні професійні ситуації (презентації, створення робочих документів, командні комунікації), що підвищує релевантність навчального матеріалу і розвиває комунікативну компетентність у професійному контексті оскільки дозволяє майбутнім фахівцям застосовувати теоретичні знання у ситуаціях, максимально наближених до реальних умов майбутньої професійної діяльності [7; 8; 10; 13].

Отже, ефективність роботи залежить від адекватності підібраних проєктних тем до професійних потреб студентів оскільки цілеспрямована орієнтація проектного методу на вирішення реальних професійних завдань забезпечує більш ефективне занурення студентів у майбутню спеціальність.

До проблем проєктної методики навчання іноземних мов звертаються і інші дослідники, які приділяють увагу питанню можливості використання методу проектів під час комбінування онлайн та офлайн навчання. Зокрема науковці аналізують проблему використання методу проєктів у змішаному навчанні та оцінюють їх ефективність у формуванні комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей [14], розвитку творчих навичок здобувачів [2] та зручність його використання для різних вікових груп студентів [11].

Таким чином, існуючі дослідження демонструють ефективність проєктної діяльності у цілому, підкреслюючи її перспективність в контексті професійно-орієнтованого викладання, проте саме метод міні-проєктів, зокрема, застосований з метою продуктивного професійного спілкування в англомовному середовищі, не висвітлений достатньо, на нашу думку, у наукових розробках. Отже, ми впевнені, що інтеграція методів міні-проєктів (коротких, цілеспрямованих, професійно-орієнтованих) у викладання англійської мови має великий потенціал для розвитку продуктивного професійного спілкування англійською.

Метою нашого дослідження є опис практики застосування методу міні-проєктів з метою розвитку у студентів навичок продуктивного професійного спілкування на заняттях з англійської мови в університеті.

Виклад основного матеріалу. Метод проектів базується на принципі «навчання через дію», що вимагає від студентів презентації результатів зібраної інформації про концепцію, принцип чи інновацію. За словами Г. Томаса, це діяльність, під час якою прикладаються конструктивні зусилля або роздуми що призводить до об’єктивних результатів [9].

Особливо цінним в контексті нашого дослідження виявилися думка Р.Т. Хауелл, який стверджує, що метод проєктів це підхід, який використовується ввикладачем, та за допомогою якого студенти набувають та застосовують знання та навички для визначення та вирішення реалістичних проблем за допомогою процесу розширеного дослідження [5].

Ми переконані, що саме розширене дослідження під час виконання майбутніми фахівцями міні-проектів дозволяє їм розвивати навички науково пошуку, що є особливо актуальним в контексті університетської освіти, а саме:

- проводити аналіз текстів;
- звертати увагу на особливості культурних аспектів мовлення у професійному середовищі;
- визначати реальні приклади мовлення (фразові дієслова, ідіоми тощо);
- застосовувати різні види пощуку інформації (аутентичні джерела онлайн, офлайн, освітні платформи тощо).

Разом з тим, необхідно зазначити, що не менш важливою є роль методу проєктів у розширенні інтелектуального світогляду студентів та формуванні їхніх навичок самоорганізації, підвищення рівня упевненості майбутніх фахівців у їхній змозі реалізовувати свої навички, адже сприяє реалізації їхніх власних набутих іншомовних мовленевих компетентностей у професійно орієнтованих ситуаціях під час навчального процесу.

Виходячи з практичного досвіду застосування методу міні-проектів під час викладання англійської мови, слід зауважити, що ефективність проєктної діяльності забезпечується дотриманням основних принципів: цілеспрямованості (визначення чіткої мети та кінцевого результату), планування (структурування етапів роботи), свободи (надання студентам можливості самостійно приймати рішення), активності (залучення до пошуку, аналізу та творчості) та реальності (орієнтації на практичні, досяжні завдання).

Основною метою проєкту, під час запровадження його в зміст навчальної дисципліни, визначається стимулювання студентського ентузіазму, що сприяє підвищенню мотивації, активності та залученості у навчальний процес. Після того як проєкт визначено, необхідно заздалегідь спланувати всі етапи його реалізації, відповівши на основні запитання: «Як?», «Коли?», «Що?», «Де?» та «Чому?», що дозволяє забезпечити чіткість, логічність і послідовність роботи.

З метою ефективного виконання студентами запропонованого завдання, викладач повинен допомогти з інструкціями, але водночас студенти повинні відчувати свободу у виконанні роботи відповідно до своєї волі та бажання, інтересів, ставлення та можливостей. Оскільки проєкт означає цілеспрямовану діяльність, студенти не лише отримують нові знання, але й практикують комунікативні навички, оновлюють словниковий запас і гграматичні явища в англійській мові. Необхідно підкреслити, що важлим аспектом є зв'язок проекту з реальними професійними темами чи ситуаціями, з якими студенти можуть зіткнутися у їхній майбутній діяльності. Всі отримані знання та навички студентів мають бути орієнтовані на їхню реалізацію у майбутній кар’єрі та, якщо можливо, бути корисними в контексті розв’язання проблем громади, суспільства, держави. Ефективність реалізації завдання значною мірою залежить від типу проєкту, над яким працює студент, оскільки різні проєктні формати передбачають різні підходи до виконання.

Зі свого практичного досвіду викладання англійської мови в університеті вважаємо за доцільне виділити три основні типи проектів, які відрізняються за метою, характером завдань, та очікуваними результатами.

Конструктивний проєкт – передбачає виконання практичних завдань, спрямованих на створення конкретного, практично корисного продукту. Основна мета полягає в застосуванні теоретичних знань для вирішення практичних завдань, формуванні навичок планування та організації діяльності, а також розвитку здатності до інноваційного мислення, адже передбачає пошук оригінальних рішень або створення нових підходів.

У процесі виконання такого проєкту здобувачі планують і проєктують власний продукт: визначають потреби, формулюють цілі, обирають методи, структурують етапи роботи. Разом з тим, завдяки самостійному опрацюванню джерел, відбувається ефективне засвоєння студентами іншомовної професійно орієнтованої лексики, термінів, кліше, абревіатур.

Цей тип проєкту має яскраво виражену професійну спрямованість. Саме тому, він особливо ефективний для студентів тих спеціальностей, де важливо застосовувати теоретичні знання на практиці, проявляти соціальні навички під ас спілкування з різнии категорями населення. Так, наприклад студентам спеціальностей «Фізична терапія, ерготерапія», «Біологія та здоров'я людини» можливо запропонувати такі теми для виконання міні-проекту, як розробку плану фізичної активності для осіб з обмеженими можливостями, мультимедійні презентації, буклети з метою профілактики різного типу захворювань, де результатом стане програма реабілітації, комплекс фізичних вправ. Для студентів спеціальності «Соціальна робота» – розробка інформаційної кампанії «16 днів проти гендерного насильства», де результатом стане створення буклетів, постеров, відео, або алгоритм соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, дітей, позбавляних бітьківських прав тощо.

Естетичний проєкт – орієнтований на виконання творчих завдань, які спрямовані на реалізацію художніх, культурних або комунікативних ідей. Естетичний проєкт стимулює у студентів розвиток навичок креативності, критичного мислення, комунікативних компетенцій та здатності інтегрувати різні види інформації у цілісний творчий продукт.

Естетичний проєкт також сприяє формуванню навичок публічної комунікації, оскільки його результатом можуть бути музичні програми, телешоу, радіосюжети, презентаційні промови чи інші публічні виступи. Такий формат є найбільш ефективним для тих освітніх програм, у межах яких важливо продемонструвати творчий підхід, уміння передавати емоції та ідеї за допомогою художніх засобів і медіаформатів, як-то "Журналістика", "Графічний дизайн", "Політологія". Такий формат міні-проєкту, що передбачає створення візуального, текстового чи мультимедійного продукту, є особливо доречним для спеціальностей, у яких ключовими є творчість, медіаграмотність та здатність ефективно працювати з різними каналами комунікації. Разом з тим, він дозволяє студентам

не лише відтворити реальні професійні ситуації, а й продемонструвати уміння інтегрувати художні, аналітичні та технічні засоби для передачі змісту, емоцій та ідей. Такий підхід сприяє розвитку комплексних компетентностей, що є необхідними для майбутньої фахової діяльності в галузях, орієнтованих на медіа, креативні індустрії та сучасні комунікаційні практики.

Так, наприклад, студентам, освітньої програми «Журналістика» може бути запропоновано підготувати відео репортаж, подкаст, аналітичну статтю або інтерв'ю англійською мовою, студентам зі спеціальності «Графічний дизайн» - створити постер, рекламний макет або коротку анімацію англійською мовою, спрямовану на міжнародну аудиторію застосовуючи різноманітні дизайн-інструменти. Для студентів спеціальності «Політологія» цікавим, на нашу думку, стане міні-проект на такі теми, як створення презентації політичної кампанії, моделювання алгоритму міжнародних переговорів тощо англійською мовою.

Проблемний проєкт – передбачає дослідження актуальної проблеми та пошуку шляхів її вирішення з опорою на набуті знання та аналітичні вміння студентів. У межах такого проєкту важливо не лише описати проблему, а й проаналізувати її, визначити причини, наслідки та можливі шляхи впливу на ситуацію. Ми впевнені, що проблемний проєкт сприяє розвитку дослідницьких компетентностей студентів, їх вмінню критично оцінювати інформацію, формувати доказові висновки та приймати обґрунтовані рішення. Результатом міні-проекту є зазвичай комплекс обґрунтованих рекомендацій або практичних заходів, спрямованих на розв'язання соціальних, наукових чи професійних проблем, що робить цей тип проєкту особливо цінним для підготовки фахівців аналітичного та дослідницького профілю. Так, для студентів освітньої програми «Психологія» може бути запропоновано визначення основних чинників стресу на робочому місті та проаналізувати їхній вплив на психоемоційний стан людини та запропонувати практичні стратегії опанування стресу, використовуючи автентичні джерела, такі як, наприклад, статті American Psychological Association (APA). Для студентів напряму «Історія та археологія» – виявити як природні явища (повені, землетруси, вулканічні виверження) впливали на соціально-політичний розвиток стародавніх суспільств.

Таким чином, класифікація проєктів за цими трьома типами дозволяє, на нашу думку, систематизувати освітній процес, забезпечити гармонійний розвиток практичних, творчих та аналітичних компетенцій студентів, а також сприяє формуванню здатності застосовувати знання у різних сферах діяльності.

Серед важливих переваг міні-проєктів те, що вони можуть бути підготовлені у стислі строки, наприклад тиждень. Міні-проєкти зосереджуються на одній конкретній темі й можуть застосовуватися на будь-якому етапі її вивчення. Такий формат забезпечує студентам достатню свободу вибору підходів відповідно до їхніх інтересів і здібностей, що сприяє задоволенню психологічних потреб та підвищує мотивацію. Знання, отримані у результаті власної аналітичної та творчої роботи, набувають для студентів більшої цінності, ніж просто

засвоєний обсяг матеріалу. Метод міні-проєктів є універсальним і придатний для роботи з різноманітними темами. Завдяки тому, що презентація мініпроєкту триває лише кілька хвилин, його можна інтегрувати практично в кожне заняття з усного мовлення. При цьому зворотний зв'язок надається швидко та в більш конструктивній формі, адже для його обговорення передбачено достатньо часу.

Метод міні-проєктів створює умови для занурення здобувачів в автентичні ситуації професійного спілкування, активного використання англійської мови як інструмента вирішення практичних задач та комунікації, розвитку соціальної компетентності, формування навичок самостійної роботи та підвищення мотивації до вивчення мови через діяльнісний підхід. Ми визначили 6 кроків для успішної реалізації проєкту (планування, вибір проблеми, дослідження та виконання, презентація, обговорення, оцінювання) та 3 учасників навчального процесу (викладач, студент та аудиторія), залучених до процесу створення проєкту:

ВЧИТЕЛЬ	**СТУДЕНТ**	**АУДИТОРІЯ**
1. Планування	**2. Вибір проблеми**	**5. Обговорення**
- надати студентам чітке уявлення про тему; - підготувати план, щоб підтримувати хід міні-проєкту; - вказати словниковий та граматичний матеріал, який очікується до використання під час виконання завдання (з урахуванням можливостей студента); - надати критерії, за якими буде оцінюватися робота	- мати чітке розуміння теми та обрати проблему, яка є релевантною; - проблема повинна бути представлена з професійної точки зору, оскільки вона може бути використана в майбутній професійній діяльності;	- уточнити нові слова та вирази; - ставити уточнюючі питання щодо теми; - обговорювати проблему з різних точок зору та обмінюватися думками;
	3. Дослідження та виконання	**6. Оцінювання**
	- переглянути наявні матеріали та праці різних дослідників; - скласти словник для подальшого представлення аудиторії; - розробити проєкт відповідно до наданого плану, але у формі, зручній для студента ; - перевірити застосування граматичних правил та структур	- дотримуватися критеріїв оцінювання; - визначити, чи були досягнуті поставлені цілі; - вказати сильні та слабкі сторони проєкту; - запропонувати шляхи покращення проєкту
	4. Презентація	
	- поділитися словником; - вказати основну мету; - представити результати у певному порядку відповідно до плану; - висловити власну думку	

Ми переконані, що послідовність виконання цих кроків формує цілісну структуру проєктної діяльності, яка забезпечує її результативність і ефективність.

Відповідно, для об'єктивного аналізу якості виконання проєкту виникає потреба у чітких критеріях оцінювання. Серед основних критеріїв оцінювання проєктної роботи нами були визначені такі аспекти:

1. Використання тематичної лексики – оцінюється здатність студента адекватно застосовувати спеціалізовану лексику, притаманну темі дослідження, а також уміння точно і доречно формулювати терміни та поняття.

2. Граматична правильність – враховується рівень володіння граматичними структурами мови, точність синтаксичних конструкцій, що забезпечує ясність і зрозумілість викладу теми.

3. Досягнення мети роботи – аналізується, наскільки проєкт відповідає заявленим цілям, чи досягає він поставлених завдань, а також чи демонструє студент здатність систематизувати інформацію для вирішення проблеми.

4. Логіка викладу матеріалу – оцінюється структурованість і послідовність подачі матеріалу, зв'язність аргументів та їх обґрунтованість, що забезпечує когерентність презентації та зручність сприйняття.

5. Навички визначення основної проблеми та деталей – враховується здатність студента виділяти ключові аспекти досліджуваної проблеми, аналізувати її складові та виділяти значущі деталі, що сприяє глибшому розумінню теми.

6. Якість висновків – оцінюється рівень формулювання висновків, їх відповідність аналізованому матеріалу, узагальненість та обґрунтованість, а також здатність студента пропонувати рекомендації або перспективи подальшого розвитку теми.

Під час реалізації міні-проекту викладач не керує заняттям авторитарно, але не виключається з процесу обговорення та виконує свої обов'язки:

- виконує роль фасилітатора та надає студентам велику свободу вибору з наданих їм варіантів і, таким чином, забезпечує психологічний стимул;
- дозволяє студентам робити помилки, але потім дає необхідні рекомендації, пропонує кращі методи чи прийоми, щоб уникнути помилок у наступному проєкті;
- забезпечує позитивну атмосферу на занятті, щоб студенти могли висловлювати свою думку;
- координує роботу та стежить за тим, щоб презентація проєкту та обговорення проходили згідно визначеного плану;
- допомагає студентам розвивати особистісні якості, дозволяючи їм брати на себе обов'язки та ефективно їх втілювати.

Висновки. У контексті сучасних викликів української вищої освіти, зокрема війни та переходу на дистанційне навчання, метод міні-проєктів набуває особливої актуальності, адже дозволяє забезпечити гнучкість та адаптивність освітнього процесу, підтримувати активну участь студентів навіть за умови

фізичної роз'єднаності, а також інтегрувати інноваційні цифрові інструменти для індивідуальної або командної роботи та презентацій.

Разом з тим, міні-проект визначено як один з ефективних методів розвитку критичного мислення студентів, їхньої здатності працювати самостійно, аналізувати та обробляти різні типи інформації та розкривати свої дослідницькі здібності під час вивчення іноземної мови.

З точки зору ефективності формування англомовної професійної компетентності, застосування методу проєктів значно підвищує результативність освітнього процесу. По-перше, цей метод забезпечує студентам можливість демонструвати та контролювати сформовані мовні навички у форматі творчого усного мовлення, стимулює генерування нових ідей, сприяє розвитку комунікативної компетентності та передбачає використання різних мовленнєвих засобів.

По-друге, метод міні-проєктів орієнтований на активну участь студентів у виконанні навчальних завдань, що формує усвідомлення відповідальності та мотивує до дослідницького навчання та сприяє формуванню навичок розв'язання проблемних ситуацій під час майбутньої професійної діяльності.

По-третє, залучення студентів до проєктної діяльності підвищує їхні соціальні компетентності, оскільки передбачає взаємодію із соціальним середовищем.

Перспективу нашого подальшого дослідження вбачаємо, у розробці онлайн модуля з тем та очікуваних результатів міні-проектів з метою забезпечення самостійної роботи студентів в змісті дисципліни «Англійська мова професійно-комунікативного спрямування».

Література:

1. Bakar N.I.A., Noordin N., Razali A.B. Improving Oral Communicative Competence in English Using Project-Based Learning Activities. // English Language Teaching. Iss. 12. 2019. p. 73-84.

2. Denysiuk L., Danilova N. Formation of students' creative personality in English classes by introducing innovative methods. // Zhytomyr Ivan Franko state university journal. Pedagogical sciences. Iss. 4 (111). 2022. p.142-154.

3. Fried-Booth D. Project Work. Oxford : Oxford University Press, 1990. 89 p.

4. Hicham R.E. Project-based learning to develop teamwork and critical thinking skills in the EFL classroom. // European Journal of Foreign Language Teaching. Vol 9. 2025. p. 106–124.

5. Howell R.T. The Importance of the Project Method In Technology Education. // Journal of STEM Teacher Education: Vol. 40. Iss. 3. 2003. p.80-86.

6. Hutchinson T. Introduction to Project Work. Oxford: Oxford University Press, 1996. 400 p.

7. Hural O. Teaching ESP using project-based learning at technical universities. // European Science. Iss. 2. 2024. p. 79–115.

8. Ismailia T. Teaching English for vocational college students by using a Project-based learning approach. // Journal of English in Academic and Professional Communication. Vol. 10, Iss.1. 2024. p. 19–35.

9. Legutke M., Thomas H. Process and Experience in the Language Classroom. Harlow: Longman, 1991. 200 p.

10. Lungu I. Project-based Learning as an Efficient Way of Studying English for Specific Purposes. // Logos Universality Mentality Education Novelty: Philosophy & Humanistic Sciences. Iss. 10. 2022. p. 45–52.

11. Lytovchenko I., Ogienko O., Sbruieva A., Sotska H. Teaching English for Specific Purposes to Adult Learners at University: Methods that work. // Advanced Education. Iss. 10. 2018. p. 69–75.

12. Macias M. English for specific purposes in Spain : Project based learning classroom proposal in vocational education. // International Journal of Professional Development, Learners and Learning. Iss. 5 (1). 2023. p. 2–9.

13. Martynyuk V., Kravchenko O. Interdisciplinary Aspects of Teaching English for Specific Purposes via Bilingual Projects. // Linguaculture. Vol.11, Iss.1. 2020. p. 99–112.

14. Shcheglova A.O. The importance of project-based method for formation and improving of foreign communicative competence in blended learning. // Information Technologies and Learning Tools . Vol. 53, Iss. 3. 2025. p. 142–149.

15. Wijayanti F., Budi A. Project-Based Learning in EFL Classroom : Strategies for Success. // Journal of English in Academic and Professional Communication. Iss. 9. 2023. p. 108–117.

References:

1. Bakar N.I.A., Noordin N., Razali A.B. Improving Oral Communicative Competence in English Using Project-Based Learning Activities. // English Language Teaching. Iss. 12. 2019. p. 73-84.

2. Denysiuk L., Danilova N. Formation of students' creative personality in English classes by introducing innovative methods. // Zhytomyr Ivan Franko state university journal. Pedagogical sciences. Iss. 4 (111). 2022. p.142-154.

3. Fried-Booth D. Project Work. Oxford : Oxford University Press, 1990. 89 p.

4. Hicham R.E. Project-based learning to develop teamwork and critical thinking skills in the EFL classroom. // European Journal of Foreign Language Teaching. Vol 9. 2025. p. 106–124.

5. Howell R.T. The Importance of the Project Method In Technology Education. // Journal of STEM Teacher Education: Vol. 40. Iss. 3. 2003. p.80-86.

6. Hutchinson T. Introduction to Project Work. Oxford: Oxford University Press, 1996. 400 p.

7. Hural O. Teaching ESP using project-based learning at technical universities. // European Science. Iss. 2. 2024. p. 79–115.

8. Ismailia T. Teaching English for vocational college students by using a Project-based learning approach. // Journal of English in Academic and Professional Communication. Vol. 10, Iss.1. 2024. p. 19–35.

9. Legutke M., Thomas H. Process and Experience in the Language Classroom. Harlow : Longman, 1991. 200 p.

10. Lungu I. Project-based Learning as an Efficient Way of Studying English for Specific Purposes. // Logos Universality Mentality Education Novelty: Philosophy & Humanistic Sciences. Iss. 10. 2022. p. 45–52.

11. Lytovchenko I., Ogienko O., Sbruieva A., Sotska H. Teaching English for Specific Purposes to Adult Learners at University: Methods that work. // Advanced Education. Iss. 10. 2018. p. 69–75.

12. Macias M. English for specific purposes in Spain : Project based learning classroom proposal in vocational education. // International Journal of Professional Development, Learners and Learning. Iss. 5 (1). 2023. p. 2–9.

13. Martynyuk V., Kravchenko O. Interdisciplinary Aspects of Teaching English for Specific Purposes via Bilingual Projects. // Linguaculture. Vol.11, Iss.1. 2020. p. 99–112.

14. Shcheglova A.O. The importance of project-based method for formation and improving of foreign communicative competence in blended learning. // Information Technologies and Learning Tools . Vol. 53, Iss. 3. 2025. p. 142–149.

15. Wijayanti F., Budi A. Project-Based Learning in EFL Classroom : Strategies for Success. // Journal of English in Academic and Professional Communication. Iss. 9. 2023. p. 108–117.

УДК 378.013

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-834-842

Добридень Оксана Володимирівна кандидат філософських наук, доцент кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3993-9608

Колдунов Ярослав Вікторович кандидат філософських наук, доцент кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0003-6637-8807

Кравченко Володимир Юрійович кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0000-8393-2097

Лівенко Анатолій Іванович кандидат економічних наук, доцент кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-5967-7177

ОСВІЧЕНІСТЬ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА У ПИТАННЯХ ЗДРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РИЗИКІВ СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ

Анотація. У статті здійснено осмислення механізмів трансформації сучасних здоров'язберігаючих практик в контексті масової культури споживання та їх впливу на особистість. Встановлено, що у суспільстві споживання феномен здоров'я набуває статусу символічного ресурсу, перетворюючись на інструмент самореалізації, соціальної стратифікації та соціального престижу. Визначальну роль у цьому процесі відіграють соціальні стереотипи, очікування і культурні практики, які впливають на мотивацію та уявлення індивіда щодо символічної цінності здорового способу життя.

Проаналізовано роль освіченості та соціально-культурні закономірності формування нової системи уявлень про сутність та ознаки здоров'я на індивідуальному та колективному рівні. Доведено, що здоров'язбережувальні практики і турбота про тіло почали відігравати роль важливого елементу соціальної ідентичності та прагнення індивідів до самовдосконалення під тиском культурних стандартів, реклами і ринкових стратегій.

Виявлено, що комерціалізація та популяризація здорового способу життя формують нову модель соціального конформізму, яка відображає сучасні культурні норми суспільства споживання.

В такій суперечній системі здоров'язберігаюча поведінка визначає принципи взаємодії між індивідом та суспільством, культурою і медичними технологіями.

У підсумку, вдалося встановити, що в епоху глобального споживання здоров'я стало частиною соціально-комунікативної практики, яка відображає нові моделі взаємовідносин людини з власним тілом, суспільством і світом загалом. Таким чином, здоров'я починає сприйматися не лише як біологічна чи медична категорія, але й як соціально-культурна цінність, символічний ресурс та засіб самопрезентації індивіда у сучасному суспільстві.

Ключові слова: освіта, освіченість, здоров'язбереження, здоровий спосіб життя, суспільство споживання, культура здоров'я, соціальний статус, тілесність, соціокультурні цінності.

Dobryden Oxana PhD in social philosophy, associate professor, the department of Language training and Humanities, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-3993-9608

Koldunov Jaroslav PhD in social philosophy, associate professor, the department of Language training and Humanities, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0003-6637-8807

Kravchenko Volodymyr PhD in political science, associate professor, the department of Language training and Humanities, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0000-8393-2097

Livenko Anatolii PhD in economics, associate professor, the department of Language training and Humanities, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-5967-7177

HEALTH LITERACY AS THE FUNDAMENTAL PREREQUISITE FOR INDIVIDUAL HEALTH PRESERVATION AMIDST THE RISKS OF A CONSUMER SOCIETY

Abstract. The article explores the mechanisms of transformation of contemporary health-preserving practices in the context of mass consumption culture and their impact on the personality. It is established that in consumer society, the phenomenon of health acquires the status of a symbolic resource, transforming into a tool for self-realization, social stratification, and social prestige. A defining role in this process is played by social stereotypes, expectations, and cultural practices that influence an individuals motivation and perception regarding the symbolic value of a healthy lifestyle. The sociocultural patterns in the formation of a new system of ideas about the essence and features of health at both individual and collective levels are analyzed. It

is proven that health-preserving practices and body care have come to play an important role as elements of social identity and individuals aspiration for self-improvement under the pressure of cultural standards, advertising, and market strategies. The study finds that the commercialization and popularization of a healthy lifestyle form a new model of social conformity that reflects modern cultural norms of the consumer society. In this contradictory system, health-preserving behavior defines the principles of interaction between the individual and society, culture, and medical technologies.

In conclusion, it has been established that in the era of global consumption, health has become part of social-communicative practice, reflecting new models of human relationships with their own body, society, and the world in general. Thus, health begins to be perceived not only as a biological or medical category but also as a sociocultural value, a symbolic resource, and a means of self-presentation in contemporary society.

Keywords: education, literacy, health preservation, healthy lifestyle, consumer society, health culture, social status, corporeality, sociocultural values.

Problem Statement. One of the most pressing issues of our time is addressing matters related to human health and safety. Individual efforts to remain healthy, along with the urgent need for the continuous development and renewal of health-preserving processes and mechanisms at both national and international levels amid ongoing transformations and crises characteristic of the modern risk society necessitate new approaches to conceptualizing this problem. This context brings to the forefront not only medical and biological considerations, but also philosophical, pedagogical, and sociological reflections on the place and role of health preservation within today is consumer society. A particularly important dimension of this issue is preparing of young generation to confront the contemporary risks inherent in consumer culture.

Literature Review. Recently, the problem of health has occupied a prominent place within the system of humanistic knowledge. Numerous scholarly studies reflect the socio-economic, spiritual, cultural, political, and demographic dimensions of health preservation and safe living. Among the most prevalent research themes today are: the culture of corporeality and health; the aestheticization of health in advertising communication; health preservation in light of the medicalization of culture; the ontological aspects of health and illness; gender identity in the context of «care of the self»; bioethical principles in medical research; the impact of information technologies on health-preserving behavior; the manipulation of the individual and contemporary wellness practices; and educational health-preserving strategies, among others.

The aim of the article is to analyze the impact of education on the formation of health-preserving behavior of the individual amidst the risks of a consumer society.

Results. Modern society has reached a stage of its development at which the need for an effective response to innumerable challenges arising across diverse spheres of human activity has become constant and unavoidable. The issue of human health

preservation is no exception. S. Carlisle and P. Hanlon, scholars from the University of Glasgow, rightly note that «the core dilemma of modernity is that in western societies, although we have seen an unprecedented growth in wealth and comfort over recent decades and many past causes of suffering have now been eliminated or reduced, average levels of well-being have not increased. Even among those who have succeeded in achieving goals valued in such societies (e.g. personal status and material wealth), large numbers remain deeply unhappy… Under such socio-cultural arrangements, a vast range of goods and services become marketized and commodified, to the extent where health and well-being also become consumption objects» [1, S. 262]. It must be acknowledged that human health is not intrinsic per se but is continuously conditioned by social determinants that shape its fundamental characteristics. Moreover, it is essential to recognize that health preservation constitutes not merely the most significant behavioral practice of the individual but a primary and decisive prerequisite for human existence.

To analyze the risk factors affecting health preservation, we turn to the event-related and discursive contexts of the issue. In 2005, the Commission on Social Determinants of Health was established under the auspices of the World Health Organization (WHO) to assist countries in implementing health policies aimed at addressing the social determinants underlying poor health. The final report, presented in 2008, repeatedly emphasized that «the Commission considers the provision of healthcare a public good rather than a commodity subject to market forces» (Final report of the Commission on Social Determinants of Health). Unfortunately, it appears highly unlikely that the WHO Commission's recommendations will be widely implemented by national governments across the world. In a consumer society, it is objectively impossible to detach healthcare from marketing manipulations and market dynamics. As D. Amrillah correctly observes, «consumerism is basically an ideology that emphasizes the purchase and ownership of goods as a source of happiness and fulfillment of social status. Individuals are encouraged to keep buying the latest items, regardless of whether they really need them or not. Heavy advertising showcases a glamorous lifestyle that can only be achieved through the possession of certain goods. This triggers feelings of dissatisfaction and artificial needs that constantly need to be met» [2].

Since health itself acquires the characteristics of a commodity under contemporary conditions (even though it is universally acknowledged that health cannot literally be purchased), individuals are encouraged indeed compelled by the logic of consumer society to restore their biological resources, with the next step being the purchase of therapeutic and preventive pharmaceuticals and services. In this context, it is difficult not to agree with the view of P. Conrad and V. Leiter on medicalization: «It is not new knowledge or technology that engenders medicalization but how they are used» [3].

High demand for medications, in turn, generates associated risks, most notably the falsification of pharmaceutical products, a problem consistently highlighted in

WHO informational bulletins. Thus, Risk Factor No. 1 is the commercialization of medical research and healthcare.

Paradoxical as it may seem, citizens of consumer societies with all the advantages and risks inherent in such systems are situated in incomparably more favorable circumstances than those who must struggle each day for mere physical survival in conditions of water scarcity and food deprivation. The ongoing humanitarian catastrophe in East African countries illustrates that biological survival cannot always be attributed to individual effort, willingness to work, or educational attainment. It must also be acknowledged that even in economically developed states, there exist groups of citizens who, for various reasons, have fallen below the poverty line and are unable to secure food or the means to purchase it without the assistance of social services. These groups include homeless individuals, migrants from the Middle East, and others in similarly vulnerable positions. For them, the issue of health preservation is likewise not an immediate or attainable priority. Consequently, Risk Factor No. 2 may be defined as follows: socio-economic instability within certain countries that fail to provide an adequate standard of living for their populations as a whole or for specific socially vulnerable groups, thereby precluding the possibility of maintaining a healthy lifestyle.

The staggering growth in both the volume of information and the methods through which it is transmitted makes it increasingly difficult to identify the information that is truly important for a particular individual. We are firmly convinced that in matters of health preservation, the focus should not merely be on information, but on knowledge that adequately reflects the real state of affairs. An individual inclined toward analysis and health-conscious decision-making will inevitably make every effort to acquire knowledge about the product, item, or service they consume.

Fortunately, today, those who seek it can turn to the internet or supplementary literature and obtain alternative knowledge that facilitates optimal decision-making. A reflective individual will always attempt to find a path perhaps more complex, yet less harmful to health toward consuming what is necessary and desired. However, such a thinking individual who delves into details is not necessarily advantageous from the standpoint of economic profitability for modern producers. For this reason, knowledge about the benefits highly questionable ones of consumed goods and services is always readily accessible, while gaining knowledge about the risks associated with those same goods and services requires investing time and patience in comparative analysis.

The inability to filter out unnecessary and fake information under the conditions of large-scale advertising campaigns in contemporary consumer society today gives rise to another tendency that, at first glance, does not appear particularly problematic: the excessive aestheticization of the body. In order to understand the profitability of the aestheticization of the body, it is necessary to continuously take into account the interrelation fundamental to the functioning of consumer society: production – commodity – advertising – sale – profit – change of fashion – production. The body is neither the soul nor spiritual values; these cannot be physically grasped or immediately

comprehended. The body functions as the format of consumer society. As a material format, the body can be dressed in accordance with fashion, rejuvenated, and subjected to health-related procedures, even when no necessity for such interventions exists. What, one might reasonably ask, is wrong with having a well-groomed body? Nothing up to a certain point, when the excessiveness inherent in consumer society, once projected onto the aestheticization of the body, results in the displacement of traditional spiritual orientations, leaving behind only the imposed priorities of profit and pleasure. From the above follows Risk Factor No. 3: information oversaturation, which leads to difficulties in identifying genuine knowledge about the health-preserving potential of goods and services.

An additional incentive to overcome indifference toward one's own health should be the important fact that today employers are not interested in workers with poor health, even if they possess excellent education. Such are the laws of the modern labor market. And if there is no job that supports self-expression or at least provides income, the social subject, comparing themselves to others (as is always the case in a consumer society), begins to see themselves as a failure, with a probable subsequent development of depressive symptoms and deterioration of their psycho-emotional state. The dialectical interdependence and unity of the physical-biological, psycho-emotional, and social dimensions of personality lead to the fact that even the slightest disturbance in any one sphere inevitably brings about changes in the others. Studying Consumption and the Consumer Society, B. Roach, N. Goodwin, and J. Nelson arrive at a rather disheartening conclusion: «The people who hold materialistic values tend to be less happy with their family and friends, have less fun, are more likely to abuse drugs and alcohol, and to display antisocial symptoms such as paranoia and narcissism» [4]. Risk Factor № 4: a low level of culture and education, which results in indifference toward one's own health or poorly informed actions in matters of health preservation.

The most important means of stimulating the desire to make a choice, thereby prompting a person to take action in matters of genuine or performative health preservation, are marketing communications, especially advertising, in both media and non-media forms. It is advertising that directs attention to fashionable trends and signals when a new choice should be made. Why is freedom of choice in consumer society symbolic? Because the range of options is vast, but in the end, people choose what is most prestigious. Social stratification is structured around the prestige of consumed goods and services. The desire for a more prosperous and successful life has always been inseparable from human nature. Risk Factor № 5: manipulation of consumer behavior in the sphere of health preservation.

Anna-Lena Hasselder, a German researcher from the University of Groningen, arrives at a number of insightful conclusions. Analyzing human mental health in a consumer society, she writes: «While the notion of happiness in today's world is often conflated with the acquisition of goods as a marker for prosperity, freedom and greater choice, the study has indicated that this is actually not what creates happiness. In fact,

humans in western capitalistic systems are generally pushed to work and achieve more, have a desire for money and status, and believe that economic prosperity will eventually bring the good life. However, contrary to this, the study has indicated that social connections are crucial for our development and overall well-being. This is evident in the fact that people, with a greater social network, often report higher well-being and physical health than those less well connected» [5].

Thus, the most significant risk factors for human health in consumer society include: the commercialization of medical research and medicine; socio-economic instability in certain countries that fail to provide a decent standard of living for their citizens as a whole or for socially vulnerable groups, preventing them from leading a healthy lifestyle; information oversaturation, which makes it difficult to identify genuine knowledge about the health-preserving potential of goods and services; a low level of culture and education, which leads to indifference toward one's own health or poorly informed actions in matters of health preservation; and manipulation of consumer behavior in the sphere of health preservation.

The ease with which consumer behavior is manipulated is a logical consequence of the risk factors mentioned above. However, the degree of manipulative influence on the individual has increased to such an extent that it requires consideration as a distinct factor of influence. The idea of a close interrelation between mass culture and the manipulation of consumer behavior is far from new. The most well-grounded approach appears to be the one according to which manipulation is based on the substitution of meanings within traditional concepts. For instance, how does the ordinary consumer understand freedom? Undoubtedly, freedom is understood, first and foremost, as the possibility of making an independent choice. Mass culture, in all its diversity, does not allow one to notice the substitution of genuine freedom with a simulated sense of freedom.

Choosing from a wide range of available options does not yet mean making an independent choice. Yet the internal nature of freedom of choice in consumer society is always symbolic, and the process of shaping its direction (for consumer society, assistance in making choices is considered the norm) can hardly occur without auxiliary stimuli. The manageability of choice can be achieved more effectively when the ground has been prepared in advance – that is, when the informational field has been prepared with regard to issues of health preservation.

It must be understood that in consumer society, everything is intrinsically linked to the social subject's income, ultimately generating profit for producers of goods and services. Income, in most cases, determines the level of education received. Moreover, a child's assimilation of educational material, from the early years of schooling, depends not only on genetic factors but also on nutrition, housing conditions, and even the emotional environment, which are largely shaped by the family's financial resources. Since education serves as a means of transmitting cultural traditions, a sphere for acquiring scientific knowledge, and a mechanism for personal growth, its full significance and irreplaceable role in health preservation become evident.

Only a person's level of education will allow them to supplement existing knowledge with alternative perspectives on health preservation. Unfortunately, for those who, due to a lack of knowledge, cannot recognize the self-evident value of health and remain indifferent to health preservation, it must be acknowledged that, under the prevailing conditions of the modern socio-natural environment, it is almost impossible to encounter completely healthy individuals. Moreover, individuals lacking the aspiration for enlightenment are doomed to become easy prey for manipulative schemes by suppliers of medical and pharmaceutical goods and services.

Conclusions. The mass production of goods, information, and services which must be marketed and sold as commodities to consumers, and which sustains the viability of the market economy infuses health-preserving processes with numerous destructive tendencies and dangerous consequences. The commodification of health results in the imposition of market interests on consumers through mass media, thereby turning the achievements of modern science into instruments of economic dominance. This makes the role of personal attitudes, self-discipline, self-restraint, and an understanding of the integrity and interdependence of events even more crucial for maintaining health. Ultimately, only coordinated efforts within the education system can ensure the conscious engagement of contemporary youth in health-preservation processes.

References:

1. Carlisle, S., & Hanlon, P. (2007). Well-being and consumer culture: A different kind of public health problem? *Health Promotion International, 22(3)*, 261-268.

2. Amrillah, M. D. (2024). *Consumerism and Materialism Culture: Its Impact on Society and the Environment*. Retrieved from https://scispace.com/pdf/consumerism-and-materialism-culture-its-impact-on-society-2l30lmtvfj.pdf

3. Conrad, P., & Leiter, V. (2004). Medicalization, markets and consumers. *Journal of Health and Social Behavior, 45*, 158-176. Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15779472/

4. Roach, B., Goodwin, N., & Nelson, J. A. (2019). *Consumption and the Consumer Society*. Global Development And Environment Institute, Tufts University. Retrieved from https://www.bu.edu/eci/files/2019/10/Consumption_and_Consumer_Society.pdf

5. Hasselder, A.-L. (2019). Mental Health in the Consumer Society Looking beyond the Biological Dogma. *Student Undergraduate Research E-Journal!, 5*, 1-4. Retrieved from https://journals.open.tudelft.nl/sure/article/view/4229/4116

Література:

1. Carlisle S., Hanlon P. Well-being and consumer culture: A different kind of public health problem? Health Promotion International. 2007. № 22 (3). P. 261-268.

2. Amrillah M. D. Consumerism and Materialism Culture: Its Impact on Society and the Environment. 2024. Режим доступу: https://scispace.com/pdf/consumerism-and-materialism-culture-its-impact-on-society-2l30lmtvfj.pdf

3. Conrad P., Leiter V. Medicalization, markets and consumers. Journal of Health and Social Behavior. 2004. № 45. P. 158-176. Режим доступу: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15779472/

4. Roach B., Goodwin N., Nelson J. A. Consumption and the Consumer Society. Global Development And Environment Institute, Tufts University. 2019. Режим доступу: https://www.bu.edu/eci/files/2019/10/Consumption_and_Consumer_Society.pdf

5. Hasselder A.-L. Mental Health in the Consumer Society Looking beyond the Biological Dogma. Student Undergraduate Research E-Journal!. 2019. № 5. P. 1-4. Режим доступу: https://journals.open.tudelft.nl/sure/article/view/4229/4116

УДК 373.31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-843-854

Дубовик Світлана Григоріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти Факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, https://orcid.org/0000-0002-8564-0693

Тарасюк Вікторія Ігорівна студентка Факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, https://orcid.org/0009-0001-9789-5634

РОЗВИТОК МОВНО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ 4 КЛАСУ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Анотація. У статті розкрито теоретичні та методичні засади розвитку мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу засобами цифрових освітніх ресурсів. Проаналізовано психолого-педагогічні особливості формування комунікативної компетентності дітей молодшого шкільного віку, розвитку в них умінь висловлюватися і спілкуватися у різних типах, стилях і формах мовлення. Описано сучасні тенденції оновлення змісту навчання української мови у напрямі формування мовно-комунікативних умінь учнів початкових класів. Охарактеризовано лінгводидактичні засади формування мовно-комунікативної компетентності здобувачів початкової мовної освіти. Розглянуто питання щодо принципів добору мовного і мовленнєвого матеріалу до змісту уроків української мови в початковій школі. Визначено роль цифрового освітнього середовища у стимулюванні мовленнєвої активності учнів, їхнього мислення та комунікативної взаємодії. Описано можливості сучасних інтерактивних платформ, мультимедійних ресурсів, електронних підручників, онлайн завдань і цифрових інструментів для формування вмінь і навичок із усного і писемного мовлення, збагачення словникового запасу, розвитку мовного чуття, уміння створювати зв’язні висловлювання. Обґрунтовано важливість системного впровадження цифрових технологій у систему початкової мовної освіти та їхнього впливу на якість навчання української мови і мовленнєвого розвитку учнів. Запропоновано науково-практичні підходи до організації освітнього процесу на уроках української мови із застосуванням комунікативних завдань мовного і мовленнєвого спрямування і навчально-мовленнєвих ситуацій. Розроблено комплекс мовно-комунікативних вправ, що сприяють підвищенню рівня сформованості комунікативної компетентності учнів 4 класу. Подано методичні рекомендації для вчителів початкових класів із питань мовно-комунікативного розвитку здобувачів початкової освіти. Зроблено висновок про

значний потенціал цифрових ресурсів у формуванні мовно-комунікативних умінь учнів та визначено перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: комунікативна компетентність, мовно-комунікативні вміння, розвиток мовно-комунікативних умінь, цифрові освітні ресурси, цифрові інструменти, мовно-комунікативні вправи і завдання.

Dubovyk Svitlana Hryhoriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education, Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, https://orcid.org/0000-0002-8564-0693

Tarasiuk Viktoriia Ihorivna student of the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, https://orcid.org/0009-0001-9789-5634

DEVELOPMENT OF LANGUAGE AND COMMUNICATION SKILLS OF 4TH GRADE STUDENTS USING DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES

Abstract. The article reveals the theoretical and methodological foundations of developing language and communication skills of 4th-grade students through digital educational resources. The psychological and pedagogical features of forming communicative competence in primary school children, as well as the development of their ability to express themselves and communicate in various types, styles, and forms of speech, are analyzed. Modern trends in updating the content of Ukrainian language instruction aimed at developing language and communication skills of primary school students are described. The linguodidactic principles of forming language and communicative competence in learners of primary language education are characterized. The issues related to the principles of selecting linguistic and speech material for Ukrainian language lessons in primary school are examined. The role of the digital educational environment in stimulating students' speech activity, thinking, and communicative interaction is defined. The article outlines the potential of modern interactive platforms, multimedia resources, electronic textbooks, online exercises, and digital tools for developing oral and written communication skills, enriching vocabulary, fostering linguistic awareness, and improving the ability to create coherent utterances. The importance of systematically integrating digital technologies into the system of primary language education and their impact on the quality of Ukrainian language instruction and students' speech development is substantiated. Scientific and practical approaches to organizing the educational process during Ukrainian language lessons with the use of communicative language and speech tasks, as well as instructional speech situations, are proposed. A set of language and communication exercises aimed at improving the level of communicative competence among 4th-grade students has been developed. Methodological recommendations for primary school

teachers regarding the language and communicative development of learners are provided. The article concludes with an emphasis on the significant potential of digital resources in forming students' language and communication skills and outlines prospects for further research in this area.

Keywords: communicative competence, language and communication skills, development of language and communication skills, digital educational resources, digital tools, language and communication exercises and tasks.

Постановка проблеми. Проблема розвитку мовно-комунікативних умінь здобувачів початкової освіти набуває особливої актуальності в умовах модернізації сучасної української мовної освіти та переходу до цифрового освітнього середовища. У 4 класі, який є завершальним етапом початкової ланки, учні мають оволодіти базовими вміннями усного й писемного мовлення, навчитися будувати зв'язні висловлювання, адекватно сприймати інформацію, аналізувати мовні явища та застосовувати їх у власній комунікативній діяльності. Проте традиційні методи і прийоми навчання, які ґрунтуються переважно на репродуктивних формах роботи, не завжди відповідають потребам сучасних дітей, які щоденно взаємодіють із цифровими технологіями й мають сформовані навички роботи з електронним контентом.

Сучасні випускники початкової школи відзначаються високим рівнем візуального сприйняття, коротким циклом концентрації уваги, потребою в динамічності та емоційній насиченості навчального матеріалу. Це зумовлює необхідність зміни підходів до розвитку мовлення школярів, упровадження нових засобів навчання української мови, які здатні підвищити рівень зацікавленості учнів, активізувати їхню мовленнєву діяльність діяльність та створити сприятливі умови для формування комунікативної компетентності. На нашу думку, одним із таких засобів є цифрові освітні ресурси, що забезпечують інтерактивність, мультимедійність, можливість індивідуальної траєкторії навчання і швидкого зворотного зв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку мовлення молодших школярів досліджували Л. Виготський, О. Савченко, М. Вашуленко, Н. Гавриш. У їхніх наукових працях визначено психологічні основи формування зв'язного мовлення та мовленнєвих умінь учнів початкової школи.

Питання щодо цифровізації освіти, упровадження цифрових ресурсів та мультимедійних технологій в освітній процес розкрито у працях О. Спіріна, М. Жалдака, Л. Коношевського. Науковці акцентують увагу на необхідності створення сучасного освітнього середовища, що сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці.

Окремі аспекти використання інтерактивних методів навчання, зокрема цифрових платформ, досліджували О. Пометун, І. Бабенко, Н. Морзе, які доводять їхню ефективність для розвитку мислення, мовлення та комунікативної компетентності учнів.

Попри наявність значної кількості наукових розвідок, недостатньо досліджено специфіку розвитку мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу саме за допомогою цифрових освітніх ресурсів, їх вплив на результативність навчання мови і мовлення, мотивацію та якість мовленнєвої діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу дослідників до розвитку мовлення школярів та використання цифрових технологій у початковій школі, у сучасній педагогічній теорії та практиці залишаються аспекти, що потребують подальшого опрацювання. Передусім невирішеним залишається питання щодо систематизації цифрових освітніх ресурсів, які доцільно застосовувати з метою розвитку мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу, оскільки в наукових працях зазвичай подано загальний огляд ІКТ або окремих сервісів, без чіткого методичного обґрунтування їх ефективності для формування вмінь і навичок усного й писемного мовлення. У практиці початкової школи цифрові інструменти часто використовуються фрагментарно, як елемент зацікавлення, а не як цілісна система навчальних дій, що дозволяє забезпечити поступове формування мовно-комунікативної компетентності [10, с. 210].

Існує також проблема недостатньої кількості методичних розробок, у яких би описувалися конкретні технологічні маршрути роботи з учнями 4 класу, орієнтовані на формування вмінь структурувати висловлювання, розвиток уміння добирати мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації, на вдосконалення навичок аудіювання, говоріння, читання та письма в цифровому середовищі. Зокрема, не визначено, які типи інтерактивних вправ найбільш продуктивні для опанування учнями логіко-композиційної організації тексту, що саме забезпечує цифровий ресурс: мотивацію, зручність тренування, індивідуалізацію чи реальне зростання рівня мовленнєвої підготовки здобувачів початкової освіти.

Потребує уточнення й питання щодо педагогічних умов ефективної інтеграції цифрових ресурсів у навчання української мови випускників початкової школи. У науковій літературі з проблеми дослідження недостатньо описано, які форми організації роботи – індивідуальна, парна, групова чи колективна – є оптимальними для розвитку комунікативної діяльності в цифровому середовищі, як забезпечити поєднання онлайн- і офлайн-діяльності, як уникнути перевантаження учнів інформацією та зберегти баланс між традиційними й цифровими методами навчання. Проблемним також залишається питання щодо формування цифрової грамотності учнів і вчителів початкових класів, адже без відповідних умінь і навичок використання інтерактивних ресурсів не може бути повноцінним.

Окремої уваги потребує розроблення чітких критеріїв і методів оцінювання рівня сформованості мовно-комунікативних умінь у цифровому освітньому середовищі. Наразі відсутні інструменти, що дозволяють об’єктивно вимірювати, наскільки цифрові ресурси впливають на якість мовлення, що саме

покращується – словниковий запас, граматична правильність, зв'язність тексту, уміння вести діалог чи здатність створювати письмові роботи [5, с. 180].

Таким чином, актуальність подальшого дослідження зумовлена потребою в розробленні цілісної організаційно-методичної системи формування мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу засобами цифрових освітніх ресурсів, визначенні ефективних інноваційних технологій, створенні сучасного навчального контенту та методичного інструментарію, який забезпечить підвищення результативності навчання української мови та розвиток комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне визначення організаційно-методичних основ розвитку мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу засобами цифрових освітніх ресурсів, аналіз їхнього потенціалу у формуванні вмінь і навичок усного й писемного мовлення школярів, а також окреслення педагогічних умов, технологій і підходів, що забезпечують ефективне використання цифрового освітнього середовища для підвищення якості мовно-комунікативної підготовки учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу в умовах цифровізації сучасної школи – це складний процес, що передбачає поєднання традиційних методик з інноваційними цифровими технологіями. У четвертому класі завершуються ключові етапи становлення початкових мовних і комунікативних умінь та навичок, тому надзвичайно важливо створити для учнів умови для систематичного вдосконалення як усного, так і писемного мовлення. Саме в цей віковий період діти переходять від базових форм роботи зі словом і реченням до свідомого створення зв'язних висловлювань, аналізу текстів різних жанрів, побудови діалогів і усвідомлення власних комунікативних дій.

Зазначимо, що у цифровому освітньому середовищі ці процеси набувають нової якості, адже цифрові інструменти значно розширюють можливості традиційного уроку української мови, роблячи його більш динамічним, інтерактивним і мотивуючим для сучасних учнів [1, с. 256].

Застосування цифрових технологій дозволяє організовувати навчальну діяльність так, щоб учні не просто сприймали інформацію, а активно взаємодіяли з нею. За умови продуманої методичної інтеграції цифрові ресурси є не доповненням до уроку української мови, а важливим засобом розвитку мовлення учнів початкових класів: вони забезпечують наочність, посилюють емоційне сприйняття матеріалу, дають змогу урізноманітнити форми діяльності, організовувати індивідуальну та групову взаємодію, забезпечувати зворотний зв'язок і самоконтроль.

Важливою передумовою розвитку мовно-комунікативних умінь є формування здатності слухати та розуміти висловлювання. У цифровому середовищі вміння і навички аудіювання розвиваються за допомогою інтерактивного аудіо, онлайн-казок, подкастів, озвучених текстів та спеціальних звукових тренажерів.

На відміну від читання вголос, аудіювання в цифровому форматі дає можливість учням не лише сприйняти інформацію, а й повертатися до фрагментів, які залишилися незрозумілими, аналізувати інтонаційну виразність, темп і логічні наголоси. Це сприяє становленню вмінь і навичок уважного слухання, усвідомленого сприйняття тексту та його аналізу [6, с. 268].

Особливе місце в цифровому середовищі займає розвиток умінь і навичок читання та розуміння прочитаного на уроках української мови. Електронні тексти, особливо інтерактивні книги та освітні платформи, дають змогу поєднувати текстове наповнення з ілюстраціями, коментарями, словниковими вставками, завданнями на розуміння змісту, які пропонуються одразу після фрагмента тексту. Завдяки цьому учень не просто читає, а активно взаємодіє з текстом, що сприяє глибшому розумінню й розвитку критичного мислення. Застосування цифрових ресурсів дозволяє використовувати адаптивні системи, які автоматично добирають тексти, ураховуючи рівень читача, – це важливо в класах із різним рівнем мовної і комунікативної підготовки.

Розвиток усного мовлення учнів початкових класів в умовах застосування цифрових ресурсів охоплює різні форми: усні перекази відеосюжетів, коментування ілюстрацій, участь в інтерактивних дискусіях, створення аудіозаписів і відеовиступів. Усі ці форми роботи дають змогу учням практикувати монологічне та діалогічне мовлення в умовах, максимально наближених до реальних комунікативних ситуацій. Діти навчаються логічно формулювати думки, добирати мовні засоби, контролювати інтонацію, темп мовлення, уживати мовні формули ввічливості, застосовувати засоби мовної виразності. Відеозаписи власних виступів у цифровому форматі дають дитині змогу переосмислити свою роботу, помітити власні недоліки й успіхи, удосконалити мовлення [8, с. 284]. Застосування цифрових ресурсів сприяє розвитку писемного мовлення школярів, яке у четвертому класі потребує особливої уваги, адже саме цей компонент мовно-комунікативної підготовки є одним із найскладніших. Учні можуть створювати власні тексти в цифрових документах – це дозволяє багаторазове редагування, використання підказок, словників, коментарів учителя. Робота в Google Docs чи подібних інструментах розвиває навичку планування тексту, його структурування, формулювання вступу й висновку, уникнення повторів, добору адекватних мовних засобів. Використання завдань у цифрових мовних тренажерах сприяє відпрацюванню орфографії та пунктуації – це фундамент грамотного письма.

Цифрове освітнє середовище має значний потенціал для збагачення словникового запасу здобувачів початкової освіти. Інтерактивні вправи, а саме: добір синонімів, складання словосполучень, робота з тематичними картками, вправи на визначення значення слова, взаємозв'язки між словами — розширюють словниковий запас учнів. Словникові ігри, кросворди, асоціативні карти, інтерактивні лабіринти підвищують мотивацію, і робота зі словом стає цікавою та доступною [11, с. 176].

Надзвичайно важливим складником мовно-комунікативного розвитку школярів на уроках української мови є формування в учнів уміння створювати цілісні, логічно завершені висловлення. У цифровому середовищі цей процес стає більш доступним завдяки використанню візуальних опор: зображень, сюжетних картин, тематичних відео, логічних схем, інтерактивних карт. Учні можуть складати оповідання за цифровими серіями картинок, створювати власні історії за ключовими словами, писати тексти з підтримкою графічних організаторів. Така робота сприяє формуванню логічного мислення та вміння будувати структуру тексту.

На нашу думку, цифрове середовище активізує діалогічне мовлення учнів початкових класів. Використання інтерактивних дошок та онлайн-обговорень дозволяє організовувати діалоги між учнями, що розвиває не лише мовні, а й соціально-комунікативні вміння і навички. Учні навчаються ставити запитання, слухати відповіді, реагувати на думку співрозмовника, узгоджувати позиції. У цифрових чатах та дискусіях вони тренують мовну ввічливість та культуру спілкування [13, с. 240].

Окремої уваги заслуговує вплив цифрових освітніх ресурсів на розвиток критичного мислення випускників початкової школи на уроках української мови. Під час аналізу інформації, зіставлення різних поглядів, інтерпретації цифрових матеріалів учні навчаються робити висновки, аргументувати власну позицію, бачити причинно-наслідкові зв’язки, виявляти помилки. Рекомендуємо вчителям застосовувати цифрові тексти різних рівнів складності інформації, що стимулює глибше осмислення учнями сутності мовних явищ.

Індивідуалізація навчання є ще однією перевагою цифрових засобів. Кожен учень може працювати у власному темпі, обирати зручну форму виконання завдань, отримувати підтримку відповідно до власних потреб. Цифрові системи дають змогу відслідковувати прогрес кожного школяра, аналізувати його сильні та слабкі сторони, коригувати навчальну траєкторію.

Зазначимо, що виконання цифрових завдань часто супроводжується самооцінюванням, взаємооцінюванням, аналізом власної діяльності, що сприяє розвитку відповідальності та самостійності учнів.

Отже, цифрові освітні ресурси мають значний потенціал для розвитку мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу. Їх доцільне педагогічне використання дає змогу створити інноваційне освітнє середовище, у якому мовленнєва діяльність набуває динамічного, творчого, інтерактивного характеру. Цифрове середовище не лише покращує якість засвоєння мовних знань і формування вмінь, а й стимулює розвиток критичного мислення, мотивації та позитивного ставлення до навчання української мови [3, с. 224].

У сучасних умовах цифрового розвитку суспільства важливим завданням початкової освіти є створення оптимального освітнього середовища, у якому учень мав би змогу застосовувати отримані мовні знання в різних видах мовленнєвої діяльності. На нашу думку, саме цифрове середовище дає змогу

організувати багатокомпонентну мовленнєву практику, що передбачає одночасну роботу зі звуковою, графічною та візуальною інформацією. Важливо враховувати, що учні 4 класу перебувають у сенситивному періоді розвитку мовленнєвих функцій, коли значний вплив має емоційне забарвлення навчального матеріалу, можливість самостійного вибору та індивідуального темпу. Використання цифрових освітніх ресурсів дозволяє одночасно активізувати кілька каналів сприйняття інформації – слуховий, зоровий, моторний – і таким чином суттєво підсилює інтенсивність мовного і комунікативного розвитку [2, с. 320].

Особливо важливо те, що цифрові засоби дають можливість реалізувати природну потребу дітей у грі. Гейміфікація навчання стала ефективною методичною стратегією: ігрові інтерактивні вправи, цифрові квести, змагання, вікторини, сценарії з підказками та винагородами містять елемент змагання або співпраці, що стимулює комунікативну активність учнів. Діти, виконуючи завдання в ігровій формі, не відчувають навчального тиску, тому легше включаються в мовленнєву діяльність, у них формуються вміння зіставляти, порівнювати, описувати, узагальнювати, міркувати. Саме гра в цифровому форматі створює необхідні умови для розвитку діалогічного мовлення, адже учні спілкуються між собою, обговорюють стратегії, формулюють завдання, презентують результати [12, с. 204].

Значна роль цифрових освітніх ресурсів і у формуванні вмінь і навичок роботи з текстом. Учні можуть працювати зі структурованими електронними текстами, у яких виділені ключові слова, подані запитання до змісту, містяться завдання на встановлення логічних зв’язків. Робота з такими навчальними матеріалами сприяє розвитку вмінь розуміти структуру тексту, виділяти його частини, визначати головну думку. Поетапне тренування із застосуванням цифрових платформ дозволяє учням навчитися прогнозувати зміст тексту, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, формулювати висновки. Це сприяє підвищенню якості усвідомленого читання – одного з найважливіших компонентів комунікативної компетентності.

Розвиток писемного мовлення також значно підсилюється завдяки застосуванню цифрових інструментів. Створення електронних текстів стимулює учнів до уважнішого ставлення до власного письма, оскільки цифровий формат дозволяє легко виправляти помилки, редагувати структуру тексту, змінювати мовні конструкції. Електронний документ, який учень може вдосконалювати багаторазово, формує усвідомлене ставлення до мовного самовираження. Учні поступово починають розуміти, що робота над текстом – це не одноразовий акт, а процес, який передбачає аналіз, редагування, перегляд, пошук кращих мовних рішень. Цей компонент важливий для розвитку критичного ставлення до власної мовленнєвої діяльності [14, с. 192].

Зауважимо, що у цифровому середовищах особливе місце займає візуальна підтримка. Освітні платформи дозволяють ілюструвати мовні явища за

допомогою схем, діаграм, інфографіки, анімацій. Таке подання навчального матеріалу є природнішим для учнів початкових класів і дозволяє скоротити шлях від конкретного зорового образу до словесного опису. Саме візуально опосередковане мовлення допомагає учням поступово переходити до абстрактнішого рівня формулювання думок [4, с. 312].

Цифрове середовище також сприяє розвитку в учнів соціальних аспектів комунікації. Робота в групових документах або на спільних інтерактивних дошках сприяє формуванню вмінь і навичок взаємодії, здатності домовлятися, слухати інших, толерантно виражати власну позицію і ввічливо висловлюватися і спілкуватися. Такі форми діяльності допомагають учням опанувати базові правила комунікативної етики, яка є важливим складником комунікативної компетентності.

Важливим аспектом застосування цифрових освітніх ресурсів є формування вмінь і навичок мультимодальної комунікації. У сучасному інформаційному суспільстві людина все частіше взаємодіє з текстами, які містять не тільки словесну, а й візуальну, графічну й аудіальну інформацію. Тому учні 4 класу мають навчитися працювати з такими матеріалами: розуміти їхню структуру, інтерпретувати різні типи інформації, поєднувати в одному висловленні текст, зображення, звук. Створення цифрових книжок, презентацій, коміксів, відеороликів дає можливість школярам розвивати різні види комунікативних умінь [15, с. 160].

Не менш значущим є вплив цифрових освітніх платформ на розвиток дослідницьких умінь і навичок. Діти можуть шукати інформацію в безпечному цифровому середовищі, порівнювати отримані дані, формулювати висновки, презентувати результати як короткі повідомлення або мініпроєкти. Така діяльність сприяє розвитку дослідницької компетентності здобувачів початкової освіти, формуванню вміння ставити запитання, шукати відповіді, знаходити зв’язки між явищами.

Педагогічна практика показує, що застосування цифрових ресурсів у роботі над мовленням сприяє формуванню позитивної мотивації до навчання української мови. Учні відчувають успіх завдяки зручним формам подачі навчального матеріалу, швидкому зворотному зв’язку, можливості працювати у власному темпі.

Це підсилює емоційний складник мовленнєвої діяльності, зменшує страх помилки та сприяє формуванню внутрішньої мотивації.

Цифрові освітні ресурси дають змогу забезпечити диференціацію та індивідуалізацію навчання на уроках української мови. Учитель може пропонувати окремі мовно-комунікативні завдання залежно від рівня мовленнєвої підготовки учня – це особливо важливо в класах із різнорівневими групами дітей. Цифрові платформи дозволяють учням рухатися за власними траєкторіями, виконувати додаткові завдання або багаторазово повторювати навчальний матеріал [9, с. 198].

Зазначимо, що важливим фактором є і безпечне використання цифрових ресурсів в освітньому процесі початкової школи. Учитель має організовувати мовленнєву діяльність так, щоб цифрове середовище не перевантажувало дитину, щоб зберігався баланс між екранною діяльністю та традиційними формами. На нашу думку, раціональне поєднання цифрових вправ і завдань у робочих зошитах забезпечує оптимальний розвиток мовно-комунікативних умінь і навчиок здобувачів початкової освіти.

У процесі формування мовно-комунікативних умінь учнів у цифровому середовищі відбувається також і розвиток рефлексивних здібностей школярів. Учні аналізують власні успіхи, визначають труднощі, формулюють цілі на майбутнє. Такий підхід створює умови для розвитку усвідомленої мовленнєвої діяльності [7, с. 256].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що цифрові освітні ресурси не просто доповнюють традиційне навчання, а створюють нові умови для розвитку мовлення учнів і формування в них мовно-комунікативних умінь і навичок. Вони дають змогу поєднувати різні форми мовленнєвої діяльності, сприяють розвитку творчого мислення, забезпечують індивідуалізацію та високий рівень мотивації. Їх інтеграція в освітній процес у 4 класі дозволяє підвищити якість сформованих мовно-комунікативних умінь і забезпечити успішну адаптацію учнів до подальшого навчання української мови в середній і старшій ланках освіти.

Висновки. Розвиток мовно-комунікативних умінь учнів 4 класу засобами цифрових освітніх ресурсів є важливим напрямом удосконалення сучасної початкової мовної освіти, що відповідає потребам інформаційного суспільства та особливостям сучасних школярів. Цифровізація навчального процесу суттєво змінює підходи до організації мовленнєвої діяльності, створюючи нові можливості для формування навичок слухання, говоріння, читання й письма на якісно іншому рівні.

Результати дослідження дають змогу стверджувати, що цифрове середовище, за умови його доцільного впровадження, сприяє підвищенню ефективності засвоєння мовного матеріалу, розвитку творчості дітей, активного залучення учнів до комунікативної діяльності та формуванню позитивної навчальної мотивації.

Цифрові освітні ресурси дозволяють забезпечити мультимодальність навчальної діяльності, що відповідає природним психофізіологічним особливостям дітей молодшого шкільного віку. Використання інтерактивних вправ, відео- й аудіоматеріалів, електронних текстів, мовних тренажерів, онлайн-платформ і цифрових інструментів сприяє активізації пізнавально-мовленнєвої діяльності, розвитку здатності працювати з різними видами інформації, удосконаленню вмінь будувати зв’язні висловлювання. У процесі цифрової мовленнєвої діяльності учні набувають умінь і навичок із самоконтролю, рефлексії, редагування власних текстів, використання мовних засобів відповідно до комунікативної мети.

Література:

1. Бондаренко З. В. Методика навчання української мови в початковій школі. Київ: Літера ЛТД, 2020. 256 с.

2. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. Українська мова. Методика навчання в початкових класах. Київ : Освіта, 2019. 320 с.

3. Гавриш Н. В. Розвиток мовлення молодших школярів: теорія і практика. Харків: Основа, 2021. 224 с.

4. Жалдак М. І. Інформаційно-комунікаційні технології в навчанні: сучасні підходи. Київ: Педагогічна думка, 2018. 312 с.

5. Коношевський Л. Л. Використання цифрових освітніх ресурсів у початковій школі. Київ: Генеза, 2020. 180 с.

6. Морзе Н. В., Барна О. В. Цифрова компетентність учителя початкової школи: методичні засади формування. Київ : КНЕУ, 2021. 268 с.

7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: сучасні інноваційні підходи. Київ: А.С.К., 2019. 256 с.

8. Спірін О. М. Теоретико-методичні засади застосування ІКТ у загальній середній освіті. Київ : Педагогічна думка, 2017. 284 с.

9. Сухомлинська О. В. Педагогічні умови розвитку мовлення молодших школярів. Львів : Світ, 2018. 198 с.

10. Ткаченко Т. В. Формування комунікативної компетентності в учнів початкової школи. Полтава : ПНПУ, 2020. 210 с.

11. Хомич Л. Ф. Методичні основи організації мовленнєвого розвитку учнів. Київ: Освіта України, 2020. 176 с.

12. Черкас О. І. Сучасні цифрові технології в початковій освіті: практичний аспект. Одеса : ПНПУ, 2021. 204 с.

13. Шиян Р. Б. Новітні технології навчання в початковій школі. Тернопіль: Астон, 2019. 240 с.

14. Щербан П. М. Психологія молодшого школяра: розвиток мовлення. Київ: Каравела, 2018. 192 с.

15. Юрченко Т. І. Інтерактивні форми роботи на уроках української мови в початкових класах. Харків : Основа, 2022. 160 с.

References:

1. Bondarenko, Z. V. (2020). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli* [Methodology of teaching the Ukrainian language in primary school]. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

2. Vashulenko, M. S., & Dubovyk, S. H. (2019). *Ukrainska mova. Metodyka navchannia v pochatkovykh klasakh* [Ukrainian language. Methodology of teaching in primary school]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

3. Havrysh, N. V. (2021). *Rozvytok movlennia molodshykh shkoliariv: teoriia i praktyka* [Speech development of younger schoolchildren: theory and practice]. Kharkiv: Osnova [in Ukr].

4. Zhaldak, M. I. (2018). *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v navchanni: suchasni pidkhody* [Information and communication technologies in education: modern approaches]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

5. Konoshevskyi, L. L. (2020). *Vykorystannia tsyfrovykh osvitnikh resursiv u pochatkovii shkoli* [Use of digital educational resources in primary school]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

6. Morze, N. V., & Barna, O. V. (2021). *Tsyfrova kompetentnist uchytelia pochatkovoi shkoly: metodychni zasady formuvannia* [Digital competence of a primary school teacher: methodological foundations of formation]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

7. Savchenko, O. Ya. (2019). *Dydaktyka pochatkovoi shkoly: suchasni innovatsiini pidkhody* [Didactics of primary school: modern innovative approaches]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

8. Spirin, O. M. (2017). *Teoretyko-metodychni zasady zastosuvannia IKT u zahalnii serednii osviti* [Theoretical and methodological principles of ICT use in general secondary education]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

9. Sukhomlynska, O. V. (2018). *Pedahohichni umovy rozvytku movlennia molodshykh shkoliariv* [Pedagogical conditions for speech development of younger schoolchildren]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

10. Tkachenko, T. V. (2020). *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti v uchniv pochatkovoi shkoly* [Formation of communicative competence in primary school students]. Poltava: PNPU [in Ukrainian].

11. Khomych, L. F. (2020). *Metodychni osnovy orhanizatsii movlennievoho rozvytku uchniv* [Methodological foundations of organizing students' speech development]. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

12. Cherkas, O. I. (2021). *Suchasni tsyfrovi tekhnolohii v pochatkovii osviti: praktychnyi aspekt* [Modern digital technologies in primary education: practical aspect]. Odesa: PNPU [in Ukrainian].

13. Shyian, R. B. (2019). *Novitni tekhnolohii navchannia v pochatkovii shkoli* [Latest teaching technologies in primary school]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].

14. Shcherban, P. M. (2018). *Psykholohiia molodshoho shkoliara: rozvytok movlennia* [Psychology of a younger schoolchild: speech development]. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].

15. Yurchenko, T. I. (2022). *Interaktyvni formy roboty na urokakh ukrainskoi movy v pochatkovykh klasakh* [Interactive forms of work in Ukrainian language lessons in primary school]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

УДК [378.091.212:54]:004.77

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-855-866

Дюжикова Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідуюча кафедрою хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-8163-3816.

Четвертак Тетяна Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0001-6734-1537.

КОГНІТИВНА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ В ХІМІЧНІЙ ОСВІТІ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНИХ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ

Анотація. В статті проаналізовано цілісну наукову рецепцію дидактичного потенціалу актуальних хмарно орієнтованих платформ, а саме: XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind, у ролі когнітивно-візуального базису фахової підготовки майбутніх педагогів-хіміків. Акцентовано на тому, що за умов технологічної парадигми поточних років критичної значущості набуває імплементація прецизійних цифрових засобів, здатних забезпечити декомпозицію та структурування багатоаспектних ієрархічних систем природничих наук. На основі здійсненого аналізу функціональної архітектури зазначених сервісів ідентифіковано переваги алгоритмів штучного інтелекту та інструментів безшовної колаборації в інтенсифікації групової динаміки навчання.

Обґрунтовано, що стратегія диференційованої експлуатації онлайн-інструментарію мінімізує бар'єри абстрактності хімічного змісту та стимулює когнітивну активність студентів майбутніх педагогів-хіміків через впровадження застосування хмарно орієнтованих платформ XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind. Базуючись на засадах теорії візуалізації детерміновано методичні алгоритми вибору релевантних цифрових ресурсів для графічного моделювання хімічних перетворень та генетичної кореляції речовин. Наукову новизну праці становить систематизація інноваційних оновлень програмного забезпечення поточного періоду та їх адаптивна інваріантність щодо специфічних завдань хімічної дидактики.

Стаття направлена на посилення методичної готовності науково-педагогічних працівників до системної інтеграції хмарно орієнтованих платформ XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind у процес навчання хімії. Доведено ефективність використання синхронної групової роботи над об'єктами візуалізації, підтверджено позитивну динаміку у стимулюванні розвитку

комунікативної та професійної компетентностей студентів майбутніх педагогів-хіміків.

Ключові слова: когнітивна візуалізація, інтелект-карти, ментальні карти, цифрова трансформація, хімічна освіта, хмарні сервіси

Diuzhykova Tetiana Candidate of Pedagogical Sciences, Assoc. Prof., Head of the Department of Chemistry and Chemical Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-8163-3816.

Chetvertak Tetiana Candidate of Pedagogical Sciences, Assoc. Prof. of the Department of Chemistry and Chemical Education, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0001-6734-1537.

COGNITIVE VISUALIZATION IN CHEMISTRY EDUCATION: OPPORTUNITIES AND PROSPECTS OF MODERN CLOUD SERVICES

Abstract. The article analyzes the holistic scientific reception of the didactic potential of current cloud-based platforms, namely: XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind, as a cognitive-visual basis for the professional training of future chemistry teachers. It is emphasized that under the conditions of the technological paradigm of the current years, the implementation of precision digital tools that can provide decomposition and structuring of multi-aspect hierarchical systems of natural sciences is of critical importance. Based on the analysis of the functional architecture of the specified services, the advantages of artificial intelligence algorithms and seamless collaboration tools in the intensification of group dynamics of learning are identified.

It is substantiated that the strategy of differentiated exploitation of online tools minimizes the barriers of abstractness of chemical content and stimulates the cognitive activity of students of future chemistry teachers through the introduction of the use of cloud-oriented platforms XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind. Based on the principles of visualization theory, methodical algorithms for selecting relevant digital resources for graphic modeling of chemical transformations and genetic correlation of substances are determined. The scientific novelty of the work is the systematization of innovative software updates of the current period and their adaptive invariance with respect to specific tasks of chemical didactics. The article is aimed at strengthening the methodological readiness of scientific and pedagogical workers for the systemic integration of cloud-oriented platforms XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind into the process of teaching chemistry. The effectiveness of using synchronous group work on visualization objects has been proven, and the positive dynamics in stimulating the development of communicative and professional competencies of students of future chemistry teachers have been confirmed.

Keywords: cognitive visualization, mind maps, mental maps, digital transformation, chemical education, cloud services

Постановка проблеми. Динамічні зміни глобального інформаційного простору та цифрова системна трансформація вищої освіти станом на поточний рік актуалізують необхідність імплементації високоефективного інструментарію візуалізації когнітивних структур. У межах природничо-наукової підготовки особливої релевантності дане питання набуває під час опанування хімічних дисциплін, зміст яких вирізняється високим ступенем абстракції, термінологічною насиченістю та наявністю розгалужених ієрархічних систем, а саме: від архітектури мікросвіту складної хімічної речовини до багатокомпонентних генетичних зв'язків між класами органічних та неорганічних хімічних сполук. Всупереч на значну експозицію програмних продуктів для ментального картографування, у сучасній освітній парадигмі фіксується виражена дихотомія: стрімке нарощування функціональних можливостей цифрових сервісів, дисонує з дефіцитом верифікованих методичних стратегій їх диференційованого застосування до специфічного хімічного контенту. Більшість ретроспективних досліджень обмежуються дескрипцією загальнопедагогічних аспектів використання інтелект-карт, у той час, як радикальне оновлення технологічного базису цифрових платформ упродовж поточних років потребує проведення нового комплексного компаративного аналізу їх дидактичного потенціалу. Поза фокусом наукового пошуку залишається проблема адаптації інструментарію до вузькоспеціалізованих дидактичних завдань хімічної освіти: від графічного моделювання стехіометричних закономірностей до ієрархічної декомпозиції процесів складного органічного синтезу. Відтак, наукова проблема полягає у розв'язанні суперечності між експансією технічних можливостей сучасних онлайн-сервісів візуалізації та потребою у підвищенні методичної готовності науково-педагогічних працівників до їх системної інтеграції у процес навчання хімії. Зазначене детермінує потребу в теоретичному обґрунтуванні оптимальних траєкторій вибору цифрового інструментарію, що сприятиме підвищенню якості фахової підготовки майбутніх педагогів-хіміків та формуванню цілісної природничо-наукової картини світу. Мета статті полягає у тому, щоб розкрити дидактичні можливості сучасних хмарно орієнтованих платформ для побудови ментальних карт шляхом їх порівняльної характеристики та визначити найбільш ефективні алгоритми їх застосування для структурування та систематизації знань майбутніх фахівців при вивченні хімічних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Реалії сьогодення зумовлюють фокус уваги науковців на інтерактивних освітніх технологіях, які підвищують ефективність освітнього процесу та забезпечують умови для командної взаємодії учнів, а саме: «застосування інтерактивних технологій дозволяє значно підвищити рівень та ефективність засвоєння навчальної інформації, дає можливість з одного боку обговорення матеріалу асинхронно, а з іншого –

отримання цікавих результатів командної роботи учнів, що в цілому призводить до зацікавленості у набутті нових знань» [1, с. 131]. Розвиваючи означений напрям, вважаємо за доцільне детальніше розглянути такий аспект, як когнітивна візуалізація в хімічній освіті. Дослідження можливостей та перспектив сучасних хмарних сервісів у межах даної статті дозволяє конкретизувати переваги цифровізації для візуалізації специфічних хімічних об'єктів та процесів. Дослідження вітчизняних вчених продемонстрували, що «віртуальні лабораторії можуть успішно замінювати частину звичайних практикумів, з меншими витратами та вищим рівнем безпеки. PhET-симуляції ефективні в запобіганні концептуальних помилок, сприяють мотивації − за умови відповідного педагогічного фасилітування. AR/VR-потенціал великий щодо розвитку просторового мислення, але потребує значних інвестицій у ресурси та підтримку. Learning analytics відкривають перспективу для персоналізації навчання, проте мають обмеження в реалізації. Цей систематичний виклад − основа для планування стратегії цифровізації хімічної освіти в українських ЗВО: необхідні не лише технології, а й інституційна інвестиція, підготовка викладачів і методичний супровід» [2, с. 117]. Зазначимо, що віртуальні хімічні лабораторії та симулятори є навчальним контентом, а інтелект-карти їх структурою, їх когнітивний каркас, що допомагає студенту не загубитися в цьому навчальному контенті. Інтелект-карта має низку відмінностей, як зазначають О. Орда та Д. Новицька, від традиційної лінійної форми надання інформації, а саме: «центральний образ дозволяє легше сконцентруватися на основній думці; радіальні гілки визначають перелік головних питань; важливість фактів залежить від віддаленості їх від центру; різнобарв'я та багатовимірність зображення сприяє більш ефективному запам'ятовуванню» [3, с. 231]. Узагальнення досвіду, представленого в роботах А. Полуніна та В. Столяренко, зі створення інтелектуальних карт, дозволив визначити покроковий алгоритм їх розробки, що полягає у: «використанні головних акцентів: у центрі розмістити головний образ розумової мапи, об'єкт, від якого відходять усі асоціації, підтеми і підпункти. Малюйте та читайте мапу за годинниковою стрілкою, починаючи згори, що відображає загальне правило побудови інтелект-мап. Використайте різноколірні олівці, бо сприйняття кольору треба набагато менше часу, ніж на сприйняття тексту. Крім того, різні кольори додають емоційне навантаження, що сприяє запам'ятовуванню. Надавайте перевагу образам, малюнкам, творчим підходам у відображенні матеріалу, бо малюнок (схема, символ) сприймається мозком значно швидше, ніж та ж інформація у вигляді тексту. Використовуйте ключові слова – без контексту інтелект-мапу побудувати неможливо. Використайте короткі фрази, поглянувши на які, можна відновити інформацію цілком. Уникайте типових помилок при складанні Mind Maps: перевантаження інтелект-мапи термінами, малюнками чи асоціаціями; не дотримання послідовності зв'язків або їх повна відсутність між частинами карти, що зруйнує цілісну картину; некоректний вибір ключових слів, ідей і, як наслідок, відсутність

змістовної цілісності інформаційної основи Mind Maps; відсутність яскравих та оригінальних асоціацій та кольорів» [4, с. 365]. Практична цінність імплементації високоефективного інструментарію візуалізації когнітивних структур полягає у наступних видах діяльності: «проведення лекцій: ведення конспектів лекцій – створення інтелект-карт займає набагато менше часу, аніж написання власне всієї лекції для студентів; інтелектуальні карти служать викладачу демонстраційним методом для розуміння та унаочнення тем, понять; самостійне вивчення теоретичного матеріалу: упорядкування теоретичних відомостей – інтелектуальні карти дозволяють у вигляді логічного ланцюга ідей та фактів упорядкувати весь теоретичний матеріал у зручному вигляді; опрацювання теоретичних відомостей – ментальні карти дозволяють запам'ятовувати більше матеріалу та краще концентрувати увагу; виконання лабораторних робіт: створення звітів до лабораторних робіт; побудова блок-схем до задач з програмування; керування задачами – постановка та визначення параметрів, з'ясування методів розв'язку задачі; побудова інтелект-карт для спільних проектів, що значно полегшує розподіл обов'язків, визначення завдань та структури проекту, прийняття спільних рішень; генерація ідей усіх студентів, що працюють над спільним проектом, аналіз ідей у пошуку рішення, а також узгодження спільного рішення; планування етапів реалізації спільних проектів; створення презентації спільного проекту; наукова робота студентів: створення проектів ідей дослідження (на початковому етапі написанні курсової чи дипломної роботи); планування наукового дослідження; написання наукової статті та дипломної роботи – створення інтелект-карт допомагає визначити структури роботи, а також розставити потрібні акценти – все це полегшує роботу при написанні наукового дослідження» [5, с. 54]. Використання ментальних карт у фаховій підготовці майбутніх педагогів-хіміків, при вивченні природничих наук має певні переваги: «систематизація та структурування великої кількості інформації, та розміщення її у логічному порядку, що дозволяє зорієнтуватися в матеріалі та зрозуміти зв'язки між різними поняттями; створення асоціацій та конкретизація поняття задля кращого їх запам'ятовування; стимулювання креативного та асоціативного мислення, що дає змогу студентам розглядати поняття з різних ракурсів та знаходити нові зв'язки між ними; полегшення вивчення складних концепцій, завдяки чому студенти легше розуміють складні концепції та теорії хімічних дисциплін, розкриваючи їх поетапно і показуючи їх зв'язки з іншими поняттями; зручний засіб для повторення матеріалу та підготовки до іспитів» [6, с. 231]. Методика використання інтелект-карт станом на поточний рік виконує роль системоутворювального когнітивного каркаса у процесі викладання хімії. Такий підхід дозволяє інтегрувати традиційні методики навчання у високотехнологічний цифровий інструментарій, гарантуючи системність засвоєння знань та оптимізацію сприйняття складного природничо-наукового контенту в умовах глобальної інформатизації. Дослідження показало, що методика застосування інтелектуальних карт є «корисною,

ефективною, цікавою. Карти мислення дають змогу у стислій словесно-образній формі якісно засвоювати навчальний матеріал, тому що вони відображають природний спосіб мислення людського мозку, відповідають структурі мислення людини (асоціативного, візуального, ієрархічного). Застосування інтелект-карт дає змогу зробити учнів активними учасниками навчального процесу.

Використання інтелектуальних карт тренує пам'ять, підвищує концентрацію уваги, сприяє розвитку уяви і, найголовніше, сприяє формуванню вміння мислити творчо. Результати дослідження показали також, що застосування карт пам'яті значно підвищує зацікавленість до навчання. Практика показує, що процес творення ментальних карт є посильним для здобувачів освіти з усіма типами сприйняття (візуальним, кінестетичним, аудіальним)» [7, с. 30]. Таким чином, основними перевагами використання ментальних карт на уроці хімії, як зазначають українські вчені, можна вважати: «значну систематизацію інформації та створення візуальних блоків, які сприяють ефективнішому запам'ятовуванню складного абстрактного хімічного матеріалу; самостійне створення ментальних карт дозволяє, шляхом виставлення особистих акцентів – полегшити запам'ятовування матеріалу; виконання ролі незамінного помічника для підготовки до перевірки рівня засвоєння матеріалу, а в разі використання їх в ході перевірки, як допоміжних матеріалів – дозволяють зрозуміти мету їх створення; поступове скорочення обсягу письмового тексту в картах, використання власних асоціативних образів, ставлення до кольорів дозволяє полегшити процес глобального узагальнення знань – між темами, класами, розділами хімії; використання особистих тригерів полегшує процес відтворення знань, а виконання карти в типовому напрямку радіантного мислення забезпечує усвідомленість процесу відтворення; можливість інтерактивності процесу створення, через взаємодію в парах або невеликих групах для формування не лише предметних компетентностей, а й соціальних навичок (Soft skills) взаємодії в групі (комунікативні, організаторські, лідерські тощо). Тому використання ментальних карт на уроці хімії можливе, доцільне та потрібне, проте йому передує значна робота методистів-дослідників щодо створення підґрунтя успішної реалізації на уроці, кропітка робота вчителів хімії із відпрацювання його особливостей в практиці навчання; транспортування його з інноваційних методів навчання в класичні в змісті професійної підготовки майбутніх учителів в закладі вищої освіти» [8, с. 39]. Отже, проведений аналіз показав, що методичний потенціал інтелект-карт визначається їх здатністю виступати когнітивним базисом хімічної освіти, що забезпечує прецизійну наочність та структурно-логічну послідовність навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, в матеріалах статті представлено зміст дидактичного потенціалу актуальних хмарно орієнтованих платформ, а саме: XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind (рис. 1). Цифрова платформа XMind представлена, як валідна інструментальна база для когнітивної візуалізації складних систем знань, що органічно інтегрує зручний інтерфейс із розширеним функціоналом графічного моделювання. У контексті

методики навчання дисциплін природничих наук, зокрема хімії, доцільно виокремити такі ключові переваги: математична та хімічна нотація, що постає через реалізацію автентичного відображення складних хімічних рівнянь та стехіометричних розрахунків у вузлах ментальної карти, що є дуже важливим аспектом для збереження наукової точності навчального контенту хімічного змісту. Наступна перевага це варіативність когнітивних структур. Зазначимо, що програмне середовище застосовує диференційовані графічні моделі, які дозволяють оптимізувати процес засвоєння матеріалу хімічного змісту (алгоритмізації хімічних перетворень; детермінації причинно-наслідкових зв'язків у ході хімічного експерименту; матричні структури аналізу фізико-хімічних властивостей речовин). Автоматизація презентаційного супроводу шляхом застосування режиму Pitch Mode, дозволяє здійснювати динамічну трансформацію статичної карти в ієрархічну анімовану презентацію. Застосування адаптивних колірних тем та семантичних маркерів (іконографіки) дозволяє розставити смислові акценти (наприклад, щодо класифікації небезпечних хімічних речовин чи термічних ефектів), що активізує зорове сприйняття та сприяє тривалому запам'ятовуванню. XMind має розширений функціонал у безоплатному доступі без обмеження обсягу створеного навчального контенту, що забезпечує неперервність освітнього процесу. Високий рівень кросплатформності та підтримка широкого спектра форматів експорту дозволяють безперешкодно інтегрувати результати інтелектуальної діяльності у науково-дослідні звіти та навчальні середовища.

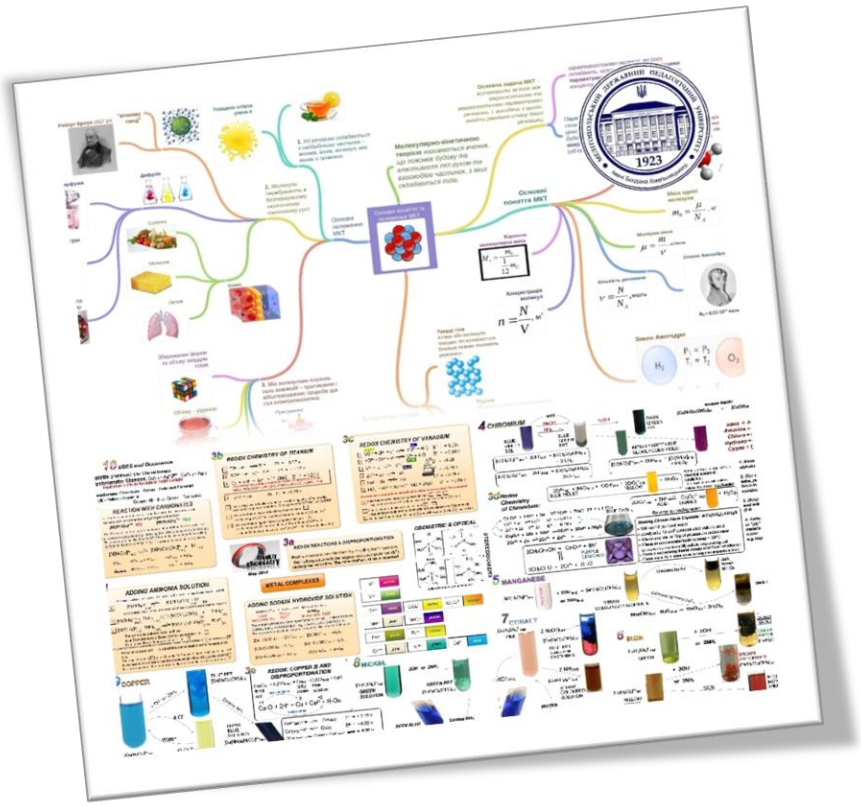

Рис. 1. Зразки дидактичного потенціалу актуальних хмарно орієнтованих платформ в хімічній освіті: XMind, MindMeister, Miro, Coggle, GitMind

Хмарно орієнтована платформа MindMeister станом на поточний рік розглядається, як ефективний інструмент реалізації інтерактивних технологій у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Її функціональні можливості дозволяють трансформувати процес вивчення хімічних дисциплін шляхом впровадження принципів конструювання колективного знання. До основних науково-методичних переваг платформи належать: синхронна колаборація та мережева взаємодія. Платформа забезпечує можливість одночасної дистанційної роботи групи здобувачів освіти над єдиним візуальним об'єктом. У навчанні хімії це дозволяє організувати колективне моделювання складних схем хімічних виробництв або генетичних зв'язків між класами сполук, що сприяє розвитку соціальної та комунікативної компетентностей. Формування цілісного електронного середовища на основі гіпертекстуальності: завдяки можливості інтеграції мультимедійних об'єктів (посилань на інтерактивні 3D-моделі молекул, віртуальні лабораторії та відеофрагменти експериментів), MindMeister виступає центром акумуляції дидактичних ресурсів. Когнітивна візуалізація та ієрархізація абстрактних понять: гнучкий інтерфейс сервісу дозволяє структу-рувати великі обсяги теоретичного матеріалу (наприклад, систематику органічних речовин) за допомогою розгалужених гілок, які можна згортати або розгортати. Це мінімізує когнітивне навантаження на здобувача та сприяє глибшому розумінню ієрархічної структури хімічної науки. Моніторинг та рефлексія навчальної діяльності: функція «історії змін» дозволяє викладачеві здійснювати ретроспективний аналіз процесу побудови карти, ідентифікувати логічні помилки на етапі їх виникнення та оцінювати ступінь залученості кожного учасника групи в освітній процес. Вбудовані засоби коментування та обговорення елементів карти стимулюють наукову полеміку щодо специфіки хімічних процесів, умов протікання реакцій та властивостей речовин без порушення візуальної архітектури знань.

Платформа Coggle станом на поточний рік займає особливе місце серед інструментів візуалізації завдяки своїй граничній простоті та фокусу на природних, деревоподібних структурах. У контексті хімічної освіти сервіс має низку специфічних переваг: візуалізація генетичних зв'язків та ланцюжків перетворень. Хімія базується на переходах від одного класу речовин до іншого. Coggle ідеально підходить для створення схем на кшталт: Метал → Основний оксид → Основа → Сіль. Гнучкі «гілки» Coggle дозволяють легко малювати складні нелінійні зв'язки, що нагадують структуру хімічних сполук або шляхи синтезу. Хімічна освіта візуальна наука. У Coggle можна просто перетягнути картинку з робочого столу прямо у вузол карти. Студенти можуть додавати фотографії реальних хімічних реакцій (колір осаду, виділення газу), зображення лабораторних установок або структурні формули складних молекул, які важко надрукувати текстом. Підтримка мови розмітки Markdown дозволяє форматувати текст. Це дає змогу використовувати нижні та верхні індекси для написання найпростіших формул, наприклад індекси, що є критично важливим для наукової

грамотності. Хімічні процеси часто мають багато побічних реакцій або умов. Coggle дозволяє створювати нескінченну кількість відгалужень від одного центру. Це корисно при вивченні періодичного закону, де від однієї групи елементів відходить безліч характеристик (радіус атома, електронегативність, ступені окиснення). Спільна робота через посилання Coggle дозволяє ділитися картою для редагування просто через секретне посилання, не вимагаючи від учнів складної реєстрації. Викладач може створити «скелет» карти (наприклад, «Класифікація органічних речовин»), а студенти під час заняття за посиланням заповнюють її прикладами та формулами. Автоматичне збереження та історія версій, при вивченні складних тем часто здобувачі освіти припускаються помилок у логіці класифікації. Coggle дозволяє повернутися до будь-якої попередньої версії карти.

Платформа Miro наразі є найбільш багатофункціональним інструментом для візуалізації, оскільки вона виходить за межі класичних інтелект-карт, пропонуючи формат нескінченної цифрової дошки. Зазначимо характеристики переваг Miro для хімічної освіти у науковому стилі: створення інтегрованого електронного освітнього середовища. На відміну від вузькоспеціалізованих сервісів, Miro дозволяє акумулювати на одному полотні всі типи навчального контенту. Викладач може розмістити поруч інтелект-карту з класифікацією речовин, PDF-інструкцію до лабораторної роботи, відеофрагмент досліду з YouTube та інтерактивний симулятор (через iFrame). Візуалізація складних експериментальних установок. Завдяки великій бібліотеці графічних елементів та інструментів малювання, Miro ідеально підходить для моделювання лабораторних процесів. Студенти можуть створювати схеми приладів для збирання газів або дистиляції, використовуючи готові блоки або малюючи власні зв’язки. Це сприяє кращому розумінню техніки експерименту перед його реальним виконанням.Організація групових «мозкових штурмів» та квестів шляхом використання інструментарію Miro (стікери, таймер, голосування) дозволяє впроваджувати елементи гейміфікації та інтерактиву. Використання кольорових стікерів для розв’язання експериментальних задач (наприклад, «Аналіз невідомих речовин») або створення спільних канбан-дошок для виконання тривалих хімічних проєктів. Робота з динамічними картами знань, Miro дозволяє будувати нелінійні структури, які можуть постійно доповнюватися. Можна створити «Карту хімічних елементів», де від кожного елемента йдуть посилання на його фізичні властивості, історію відкриття та практичне застосування. Режим спільної роботи та коментування («Cursor Tracking»). Викладач бачить курсори всіх студентів у реальному часі та може миттєво реагувати на їх дії. При складанні рівнянь окисно-відновних реакцій студент може припуститися помилки в електронному балансі, а викладач залишити коментар-підказку безпосередньо біля конкретного коефіцієнта, забезпечуючи миттєвий зворотний зв’язок. У Miro інтелект-карта є лише одним із віджетів. Можна побудувати карту «Хімічне забруднення гідросфери», а навколо неї

розмістити реальні графіки моніторингу води, фотографії очисних споруд та посилання на законодавчі акти. Це формує екологічне мислення майбутнього вчителя хімії. Miro виступає як універсальний хаб для візуалізації хімічних знань.

Платформа GitMind є одним із найбільш доступних та ефективних інструментів для візуалізації знань. Її головна особливість полягає в оптимальному поєднанні розширеного функціоналу з відсутністю жорстких обмежень на кількість створюваних об'єктів у безоплатному сегменті. Платформі характерні доступність та відсутність академічних бар'єрів. На відміну від багатьох комерційних аналогів, GitMind надає повний доступ до більшості функцій безоплатно. Це дозволяє студентам протягом усього навчання створювати необмежену кількість карт для кожної теми (органічна, неорганічна, аналітична хімія), формуючи власний цифровий архів знань без додаткових витрат. Платформа пропонує сотні готових структур, які можна адаптувати під специфічні потреби природничих наук. Користувачі можуть використовувати готові шаблони для класифікації хімічних елементів, структурування періодичних властивостей або візуалізації циклів (наприклад, цикл азоту чи вуглецю в природі). GitMind інтегрував інструменти штучного інтелекту, що дозволяють створювати структуру карти за текстовим запитом.

Студент може ввести запит «Класифікація полімерів», і система автоматично згенерує базову ієрархію з прикладами. Це стимулює критичне мислення, оскільки завдання студента переходить від рутинного малювання до аналізу та корекції запропо-нованої моделі. Платформа дозволяє збагачувати вузли карти різноманітним контентом. До гілок карти можна прикріплювати посилання на наукові статті, відеоуроки з проведення дослідів та зображення молекулярних структур. GitMind підтримує редагування в реальному часі та автоматично зберігає зміни в хмарі.

Група студентів може спільно працювати над картою «Вплив хімічних чинників на довкілля», де кожен додає дані про конкретні забруднювачі. Функція спільного доступу дозволяє викладачеві дистанційно консультувати студентів безпосередньо в робочому просторі карти. Навіть у безоплатній версії GitMind дозволяє експортувати карти у високій якості (різних форматах). Комплексний аналіз функціонального потенціалу сучасних онлайн-платформ для побудови інтелект-карт (XMind, MindMeister, Coggle, Miro, GitMind) дозволяє констатувати їхню фундаментальну роль у трансформації методичної системи підготовки майбутніх фахівців. Застосування спеціалізованого програмного забезпечення дозволяє подолати високий рівень абстрактності хімічних знань через автентичну візуалізацію формул та ієрархічне моделювання складних систем. Це сприяє переходу від фрагментарного сприйняття інформації до формування цілісної природничо-наукової картини світу. Розвиток цифрового колаборатив-ного середовища: Хмарні сервіси (MindMeister, Coggle) виступають технологічною платформою для впровадження інтерактивних технологій.

Платформи формату «інтерактивна дошка» (Miro) дозволяють акумулювати мультимедійний контент (відеоекспременти, 3D-моделі молекул, віртуальні симулятори) у межах єдиного візуального поля. Інноваційна інтеграція штучного інтелекту:

Використання новітніх інструментів (на прикладі GitMind) для автоматизованої генерації структур знань на основі алгоритмів штучного інтелекту відкриває нові можливості для інтенсифікації самостійної роботи студентів та оптимізації часового ресурсу викладача.

Цифровізація процесу побудови інтелект-карт забезпечує можливість ретроспективного аналізу навчальної діяльності («історія змін»), об'єктивного оцінювання внеску кожного суб'єкта в колективний проєкт та зручну конвертацію результатів у науково-презентаційні формати.

Висновки. Висвітлено сучасні онлайн-сервіси для створення ментальних карт, які є невіддільним компонентом інноваційного інструментарію вчителя хімії. Їх впровадження сприяє не лише інтенсифікації когнітивної діяльності студентів, а й формуванню високого рівня цифрової грамотності, що є критично важливим у контексті глобальних викликів цифровізації вищої освіти.

Література:

1. Саєвич, О., & Коптєва, С. (2025). Використання цифрових інструментів та інтерактивних технологій навчання у підготовці майбутніх учителів хімії. *Інноваційна педагогіка.* Вип. 81, ч. 2.

2. Kochubei, O. (2025). Educational digital tools as a means of improving chemistry teaching educational e-environment of modern university. 115-127. 10.28925/2414-0325.2025.197.

3. Орда, О. & Новицька, Д. (2020). Інтелект-карти як ефективний метод навчання іноземної мови майбутнього інженера. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. Т. 31 (70). № 4. С. 230–234.

4. Полуніна, А., & Столяренко, В. (2022). Методичні аспекти використання прийомів Mind Maps при формуванні понять про органічні сполуки з функціональними групами в профільних класах. *Грааль науки*. 23. 363–369. 10.36074/grail-of-science.23.12.2022.63.

5. Вакалюк Т. (2017). Використання інтелектуальних карт у підготовці бакалаврів інформатики. *Теорія і практика використання інформаційних технологій в навчальному процесі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30–31 травня 2017 року, м. Київ / уклад. І. А. Твердохліб. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 54–55.

6. Гавриленко, К., Приходько, О., & Шеметенко, О. (2023). Застосування ментальних карт як засобу візуалізації та категоризації понять на заняттях медичної біології. *Український педагогічний журнал.* 3. 227–234. 10.32405/2411-1317-2023-3-227-234.

7. Палько, Т. (2023). Інтелект-карти як засіб візуалізації навчального матеріалу у процесі викладання іноземної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* 94. 27–31. 10.32782/2415-3605.23.2.4.

8. Анічкіна О., Авдєєва О., Євдоченко О., & Писаренко С. (2024). Сучасні виклики традиційного навчання хімії в школі: інноватика методичного інструментарію. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 10 (44). 27–42. DOI: 10.52058/2786-4952-2024-10(44)-27-42.

References:

1. Saievych, O., & Kopteva, S. (2025). Vykorystannia tsyfrovykh instrumentiv ta interaktyvnykh tekhnolohii navchannia u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv khimii [Use of digital tools and interactive learning technologies in the training of future chemistry teachers]. *Innovatsiina pedahohika*, (81, part 2). [in Ukrainian].

2. Kochubei, O. (2025). Educational digital tools as a means of improving chemistry teaching educational e-environment of modern university. Open educational e-environment of modern university. 115–127. 10.28925/2414-0325.2025.197.

3. Orda, O., & Novytska, D. (2020). Intelekt-karty yak efektyvnyi metod navchannia inozemnoi movy maibutnoho inzhenera [Mind maps as an effective method of teaching a foreign language to a future engineer]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 31(70), 4, 230–234. [in Ukrainian].

4. Polunina, A., & Stoliarenko, V. (2022). Metodychni aspekty vykorystannia pryiomiv Mind Maps pry formuvanni poniat pro orhanichni spoluky z funktsionalnymy hrupamy v profilnykh klasakh [Methodological aspects of using Mind Maps techniques in the formation of concepts about organic compounds with functional groups in specialized classes]. *Grail of Science*, (23), 363–369. [in Ukrainian].

5. Vakaliuk, T. A. (2017). Vykorystannia intelektualnykh kart u pidhotovtsi bakalavriv informatyky [Use of intellectual maps in the training of bachelors of informatics]. *Teoriia i praktyka vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v navchalnomu protsesi* [Theory and practice of using information technologies in the educational process], 54–55. [in Ukrainian].

6. Havrylenko, K., Prykhodko, O., & Shemetenko, O. (2023). Zastosuvannia mentalnykh kart yak zasobu vizualizatsii ta katehoryzatsii poniat na zaniattiakh medychnoi biolohii [Application of mind maps as a means of visualization and categorization of concepts in medical biology classes]. *Ukrainian Educational Journal*, (3), 227–234. [in Ukrainian].

7. Palko, T. V. (2023). Intelekt-karty yak zasib vizualizatsii navchalnoho materialu u protsesi vykladannia inozemnoi movy [Mind maps as a means of visualizing educational material in the process of teaching a foreign language]. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, (94), 27–31. https://doi.org/10.32782/2415-3605.23.2.4. [in Ukrainian].

8. Anichkina, O., Avdieieva, O., Yevdochenko, O., & Pysarenko, S. (2024). Suchasni vyklyky tradytsiinoho navchannia khimii v shkoli: innovatyka metodychnoho instrumentariiu [Modern challenges of traditional chemistry teaching in school: innovation of methodological tools]. *Perspectives and Innovations of Science (Series «Pedagogy», Series «Psychology», Series «Medicine»)*, (10(44)), 27–42. [in Ukrainian].

УДК 378.011.3-057.87:784(477+510)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-867-878

Дяченко Олександр Миколайович професор, Народний артист України, завідувач кафедри оперного співу Вокального факультету, Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-6240-9189.

Петрикова Оксана Петрівна Заслужений діяч мистецтв України, доцент, доцент кафедри академічного та естрадного вокалу Факультету музичного мистецтва і хореографії, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4326-3308.

Мережко Юлія Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри академічного та естрадного вокалу Факультету музичного мистецтва і хореографії, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5918-7496.

ВОКАЛЬНЕ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ КИТАЮ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті авторами подано ретроспективний аналіз наукової літератури з проблематики, що стосується вокального навчання студентів Китаю у закладах вищої освіти України. Дослідники у своїй праці звертаються до робіт як вітчизняних, так і закордонних вчених, які вивчали питання професійної та фахової підготовки майбутніх викладачів мистецьких дисциплін у вищих закладах мистецького спрямування. Автори підкреслюють важливість врахування культурних традиції у процесі фахової підготовки китайських студентів до співацької діяльності, а саме, народнопісенної творчості. У піблікації висвітлено історичні витоки китайських народних пісень, узагальнено характерні ознаки мелодій на основі пентатонічного ладу, які притаманні китайським народним пісням.

У публікації авторами висвітлено вимоги до вокального звука співака (чистота, схожість, реальність), що запропоновані знаною китайською педагогинею Чжау Сяоянь. Дослідники підкреслюють думку вченого Ху Дуньє, що вокальна музика об’єднує в досконале мистецтво: музику, поезію та співацькі навички вокаліста. Авторами висвітлено основні вимоги й положення у роботі вокаліста, запропоновані вченим Шень Сяну. Також, дослідниками зазначено, що у китайській науково-педагогічній думці з питань вокального мистецтва досить багато уваги приділяється питанням психології вокального виконавства (Цзоу Чанхай, Лю Цюлінь, Тао Сяо-Вей, Юань Хуйцзінь та інші). У роботі

обґрунтовано психологічні основи вокального співу, запропоновані китайським вченим Цзоу Чанхай. У статті наголошено на важливості розвитку спеціальних психічних якостей співака, що забезпечують його подальшу успішну творчість на сцені.

У роботі автори звернули увагу на важливості дотримання в освітньому процесі індивідуального підходу до студентів під час їх вокальної підготовки у закладах вищої освіти. У публікації висвітлено сутність поняття «індивідуальна естетика», яке було запропоновано лослідником Ху Дуньє.

Наприкінці статті авторами було подано висновок, що проведений ретроспективний аналіз наукової літератури підкреслив зацікавленість дослідників проблематикою процесу вокальної підготовки іноземних, зокрема китайських студентів у закладах вищої освіти мистецького спрямування України, що підтверджено її достатньою висвітленістю у наукових публікаціях сучасних вітчизняних та закордонних вчених.

Ключові слова: фахова підготовка; вокальне навчання; іноземні студенти; ретроспективний аналіз; наукова література; заклади вищої освіти.

Diachenko Olexandr, professor, People's Artist of Ukraine, Chair of the Department of Opera Singing, Vocal Faculty, National Music Academy of Ukraine named after P. AND. Tchaikovsky, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-6240-9189.

Petrykova Oksana a Honored Artist of Ukraine, Associate Professor, Associate Professor of Academic and Pop Vocals at the Faculty of Musical Art and Choreography, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4326-3308.

Merezhko Yliia Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Academic and Pop Vocals at the Faculty of Musical Art and Choreography, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5918-7496 .

VOCAL TRAINING OF CHINESE STUDENTS: A RETROSPECTIVE ANALYSIS OF SCIENTIFIC LITERATURE

Abstract. In this article, the authors present a retrospective analysis of scientific literature on issues related to the vocal training of Chinese students in higher education institutions in Ukraine. In their work, the researchers refer to the works of both domestic and foreign scholars who have studied the issue of professional and vocational training of future teachers of artistic disciplines in higher educational institutions of an artistic orientation. The authors emphasise the importance of taking cultural traditions into account in the process of professional training of Chinese students for singing, namely, folk song creativity. The publication highlights the

historical origins of Chinese folk songs and summarises the characteristic features of melodies based on the pentatonic scale, which are typical of Chinese folk songs.

The authors highlight the requirements for a singer's vocal sound (purity, similarity, reality) proposed by the well-known Chinese teacher Zhao Xiaoyan. The researchers emphasise the opinion of scholar Hu Dunye that vocal music combines music, poetry and the singing skills of a vocalist into a perfect art. The authors highlight the basic requirements and provisions for the work of a vocalist proposed by scholar Shen Xian. The researchers also note that Chinese scientific and pedagogical thought on vocal art pays considerable attention to the psychology of vocal performance (Zou Changhai, Liu Qulin, Tao Xiao-Wei, Yuan Huijin, and others). The work substantiates the psychological foundations of vocal singing proposed by Chinese scholar Zhou Changhai. The article emphasises the importance of developing the special mental qualities of a singer that ensure their further successful creativity on stage. The authors draw attention to the importance of an individual approach to students in the educational process during their vocal training in higher education institutions. The publication highlights the essence of the concept of 'individual aesthetics' proposed by researcher Hu Dunye.

At the end of the article, the authors conclude that a retrospective analysis of scientific literature has highlighted the interest of researchers in the issues of vocal training of foreign, in particular Chinese students in higher education institutions of art in Ukraine, which is confirmed by its sufficient coverage in scientific publications of contemporary domestic and foreign scientists.

Keywords: professional training; vocal training; foreign students; retrospective analysis; scientific literature; higher education institutions.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світової спільноти процеси глобалізації суттєво впливають на трансформацію освітніх і культурних систем, зумовлюючи перегляд традиційних підходів до професійної підготовки фахівців. У контексті зростання потреби у висококваліфікованих і конкурентоспроможних кадрах особливої значущості набуває питання інтеграції національних освітніх моделей у міжнародний освітній простір.

Відкрита освітня політика Китайської Народної Республіки створила умови для академічної мобільності молоді, що сприяє засвоєнню та переосмисленню європейського педагогічного досвіду, зокрема у сфері мистецької освіти.

Такий міжкультурний обмін актуалізує необхідність осмислення нових освітньо-виховних підходів і педагогічних технологій, спрямованих на формування духовних цінностей майбутніх фахівців.

Особливої уваги в цьому контексті потребує система музично-педагогічної освіти України, зокрема підготовка майбутніх викладачів, яка має розглядатися крізь призму оновлення педагогічних концепцій та використання міжнародного досвіду освітньої взаємодії (Лінь Хай; У Вуень Кань; Ян Хань Цзин).

Метою дослідження є ретроспективний аналіз наукових праць, присвячених проблемі вокального навчання студентів у закладах вищої освіти мистецького спрямування.

Методологічною основою дослідження є застосування методів аналізу наукових джерел з психології, філософії, педагогіки, мистецтвознавства та узагальнення, синтезу, систематизації, порівняння, конкретно-пошукового і логічного методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підготовки майбутнього викладача мистецьких дисциплін у закладах мистецької освіти розглядається в сучасних наукових дослідженнях крізь призму осмислення закономірностей розвитку освітньої сфери, що базується на принципах гуманізації, культуровідповідності, акмеологічного підходу та особистісно орієнтованого навчання і виховання. У цьому контексті науковці наголошують на необхідності інтеграції освітніх і культурних традицій Західної та Східної цивілізацій, зокрема європейського й китайського освітнього досвіду. Саме з таких позицій актуалізується вивчення специфіки співацьких традицій у процесі професійної підготовки майбутніх викладачів музичних дисциплін на основі мистецьких традицій Китаю та України.

Проблема професійної та фахової підготовки здобувачів у закладах вищої освіти України розлядається такими знаними науковцями як: Падалкою Г. М., Щолоковою О.П., Козир А.О., Овчаренко Н.А., Олексюк О.М.,Проворовою Є.М., Мережко Ю. В. та інші.

На сьогоднішній день питання вокальної підготовки іноземних здобувачів у вищій школі розглядається у наукових публікаціях таких дослідників як: Д Ван, Лі Ліцюань, Г Юе, Н Цзінь, Х Лян, Ч Яньфен, Ю Гуань, Л Чжао, Ч Вей та інших.

У працях сучасних китайських науковців музично-педагогічної галузі (Ей Юй Хуа, Сяо Су, Фан Дінь Тан, Хуа Ей Юй, Цзінь Нань та ін.) особлива увага приділяється питанням стратегічного розвитку національної системи освіти. Автори підкреслюють важливість удосконалення педагогічної практики та розроблення освітніх концепцій, які поєднують збереження національних традицій із використанням сучасних методів навчання, сформованих на основі досвіду провідних зарубіжних країн.

Вагомою складовою професійного становлення майбутнього викладача мистецьких дисциплін більшість дослідників визначають вокальну підготовку як засіб формування художньо-естетичного світогляду та педагогічної майстерності. Вокальне мистецтво в культурі кожної нації тісно пов’язане з духовними цінностями, естетичними ідеалами та ментальними особливостями народу, що знаходить відображення у традиціях, обрядах і художніх формах музичного вираження. У цьому зв’язку вокальна підготовка китайських студентів у системі музично-педагогічної освіти України потребує ґрунтовного наукового осмислення з урахуванням сучасних освітніх підходів до професійної підготовки фахівців. Важливого значення набуває збереження національної культурної

ідентичності майбутніх викладачів музичних дисциплін, що зумовлює необхідність обґрунтування структури та змісту вокальної підготовки у класичних університетах, консерваторіях України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-педагогічних досліджень свідчить про те, що на сьогодні залишаються невизначеними питання сутності та змісту культурних традицій у вокальній підготовці фахівців педагогічного профілю. Потребують наукового обґрунтування методичні шкали формування пріоритетних фахових якостей особистості співака, а саме: загальномузична та сценічна культура, артистизм, музикальність, спонтанно-імпровізаційна сторона музичного мислення, тощо.

Культурні традиції у процесі підготовки китайських студентів до співацької діяльності базуються, перш за все, на народнопісенній творчості. У зв'язку з цим необхідно відзначити велике історичне значення китайської народнопісенної творчості, що суттєво вплинула на розвиток її національної культури у цілому. Прикладом цього є народні легенди, музичні драми, які були нерозривно пов'язані з народною піснею, що служила для багатьох великих поетів і драматургів джерелом безсмертних створінь. На творчість цих діячів безперечно впливала духовність народних пісень, різнобарвний світ почуттів і думок, котрі вони викликали.

У пісенному китайському мистецтві поширеною є форма – таньци (яка має багаті традиції та збереглася до XXI ст.) – це римована багаточастинна розповідь, у якій декламація перемежовується зі співом, що супроводжується грою на струнних інструментах (виконавець на інструменті – одночасно і співак, і декламатор, й акомпаніатор). Подальший розвиток *таньци* – це сучасна так звана форма – *баоцзюань*, що існує в Південному Китаї, і різні форми дагу (розповідь у супроводі барабана під акомпанемент самого співака й струнного інструмента, на якому грає інший музикант; поширені в Північному Китаї) [5].

Багатожанровість народнопісенної творчості постає як своєрідний синтез літературного й музичного начал. Для більшості китайських народних пісень характерною є орієнтація на тональний центр, що в умовах пентатонічної ладової системи визначається внутрішньою структурою звукоряду. Як правило, таким опорним тоном виступає тоніка або домінанта ладу: мелодичний розвиток нерідко розпочинається з тоніки й завершується домінантою, або ж, навпаки, починається з домінанти та повертається до тоніки.

Розгортання мелодії на основі пентатонічного ладу зумовлює значний інтонаційний потенціал китайської народної пісні. Рух мелодичної лінії відбувається не лише в межах секундових, терцових, квартових чи квінтових інтервалів, а й охоплює сексти, септими, октави та інші розширені інтервальні співвідношення. Це істотно розширює інтонаційний простір, збагачує виразні засоби та надає своєрідності художньому образу китайського народного мелосу. Поряд із піснями широкого інтонаційного розвитку в народній традиції Китаю побутують і зразки, мелодика яких не виходить за межі звукоряду, але

відзначається особливою емоційною насиченістю та виразністю. Загалом китайських народних співаків характеризує переважно високий і дзвінкий тембр голосу [7].

Прагнення до осмислення першооснов художньої майстерності простежується вже у пам'ятках давньокитайської культури. Зокрема, у трактаті «Люйші чуньцю», створеному наприкінці періоду Чжаньґо (475–221 рр. до н. е.), значну увагу приділено проблемам мистецтва, зокрема музики, яка постає як ідеальна звуково-пластична модель гармонійного устрою космосу. Саме в цій концепції музика розглядається як джерело натхнення для філософів і педагогів, що не втратило актуальності й у сучасному освітньому дискурсі.

Отже, доцільно підкреслити, що співацькі традиції Давнього Китаю не лише збереглися, а й активно використовуються у фаховій підготовці майбутніх викладачів мистецьких дисциплін. Творчий підхід до збереження культурної спадщини передбачає здатність педагога передавати національні традиції через власний виконавський досвід, постійно співвідносячи його з духовними надбаннями народу. У такому контексті педагогічне спілкування постає як професійно-творча категорія, а організація творчих ситуацій у процесі навчання розглядається як цілісний механізм розв'язання комплексу вокально-виконавських, технічних і комунікативних завдань, спрямованих на збагачення співацької культури.

У всі часи мистецтво співу вважалося найбільш близьким до самої природи людини. Людський голос – найбільш досконалий музичний інструмент. Відомо, що у своїй роботі «Книга пісень» Конфуцій указував на зв'язок характеру людини або настрою людини з типом голосу під час співу, пояснюючи це тим, що звук під час співу «йде зсередини людини» [6].

Сьогодні проблема виконавської підготовки вокаліста є однією з актуальних у музичній педагогіці як України, так і Китаю. Особливе значення приділяється методичним питанням співу (Л. М. Василенко, О. В. Комісаров, Т. А. Млечко, А. В. Саркісян, В. В. Ємельянов, В. Л. Чаплін, В. І. Юшманов, А. С. Яковлєва); узагальненню педагогічного досвіду великих майстрів минулого та сьогодення (В. А. Багадуров, Л. А. Гавриленко, Л. Б. Дмитрієв та ін.). Зокрема, увага вчених донині приділяється осмисленню творчої спадщини таких видатних вокалістів, як Соломії Крушельницької, Івана Козловського та ін.

Актуальним, з педагогічної точки зору, є напрям досліджень, що стосуються художньо-естетичної сутності вокального мистецтва. Варто звернути увагу на праці В. Г. Антонюк, В. Л. Бриліна, А. Г. Менабені, Н. С. Можайкіної та ін.

У зв'язку з тим, що спів до недавнього часу був домінуючим видом музичної діяльності вчителя в школах України, а в Китаї й досі є провідною діяльністю учнів та вчителя (урок музики в Китаї сьогодні – це, по суті, урок співів), важливою проблематикою вокальної педагогіки стає підготовка студента, майбутнього вчителя музики в класі вокалу, його готовність до роботи з

дитячим голосом. На цій проблемі зосереджували свою увагу такі видатні педагоги-музиканти, як: В. Ф. Черкасов, О. Я. Ростовський, Ю. Є. Юцевич, Г. Є. Стасько. Пізніше, Л. Г. Азарова, О. В. Далецький, Л. О. Дерев'янко, Т. В. Дорошенко, Т. В. Скорик та ін.

Отже, ми бачимо, що різні аспекти вокального виконавства складають один з напрямів музичної педагогіки слов'янських держав. Однак, не менш значущою ця проблематика виявляється й для Китаю. Вокальні традиції Китаю мають давню історію, а проблеми вокального виконавства сьогодні актуалізовані дедалі зростаючою популярністю вокального мистецтва, інтересом китайського народу до музики в цілому та до вокального виконавства зокрема. Серед відомих педагогів слід назвати: Інь Юе, Ван Шаньху, Лю Лан, Лю Цюлін, Тао Сяо-Вей, Ху Дунье, Чжоу Сяоянь, Цзоу Чанхай, Шень Сян, Юй Ісюань, Юй Дуган, Юань Хуейцінь та ін.

Оскільки багато хто з китайських студентів сьогодні здобуває вокальну освіту в українських університетах і консерваторіях, виявляється актуальним висвітлити ті проблеми вокального виконавства, які відображені в науково-педагогічній думці Китаю та, які слід ураховувати при роботі зі студентами у вокальному класі у вищих закладах освіти України.

Багато робіт китайських учених присвячено проблемі співвідношення художньо-образного та методично-технологічного у вокальному мистецтві. Так, наприклад, відомий китайський педагог вокалу Чжоу Сяоянь у своїй праці, яка узагальнює 40-річну педагогічну практику, формулює найбільш основні для вокаліста положення. Зокрема, вона пише, що значення мистецтва полягає в тому, щоб за його допомогою передавати певні почуття, близькі та зрозумілі для людей.

Однак, щоб точно виразити почуття, треба вміти також точно володіти мистецтвом «звуковираження». Авторка висуває три вимоги до вокального звука співака: чистота, схожість (квазі), реальність. Чистота звуку – це його краса: яскравість, глибина та впевненість; некрасивий звук, навпаки, має якість кострубатості, нерішучості, невпевненості, хиткості.

Крім того, вокаліст повинен розуміти, що він співає, який тембр та забарвлення звуку краще передасть почуття, допоможе йому «співати серцем». Схожість, яку авторка називає «квазі», – це точна подача звука, його артикуляція, яка й допомагає «художньому спілкуванню», тобто розумінню образу вокального твору. А третя вимога Чжоу Сяоянь – це «реальність», під якою вокаліст розуміє правдивість, природність, навіть «простоту» співу.

Ху Дуньє стверджує, що вокальна музика об'єднує в досконале мистецтво музику, поезію та співацькі навички вокаліста. Звідси витікає, що гарний вокальний виступ повинен базуватися на науковому підході до володіння голосом, багатому емоційному досвіді та багатій культурній основі співака [9].

Однією з фундаментальних праць з вокалу «Підручник з викладання вокальної музики» належить ученому Пекінського педагогічного університету

Шень Сяну. У ньому автор орієнтує педагогів і студентів на три основні вимоги й положення в роботі майбутнього вокаліста:

1. Музика – це відображення життя, характеру почуттів та думок, психічних станів людини. Для хорошого виконавця-вокаліста дуже важливо бути спостережливим, уміти аналізувати життєві процеси та психічні реакції людей на них. Це допоможе йому точно передавати настрої героїв музичних творів.

2. Музика, як й інші види мистецтва, має свою мову, яку треба постійно пізнавати. Лише глибоке пізнання музичної мови допоможе співакові точно передати всі нюанси чуттєвої, емоційної сторони головного образу музичного твору. Вокаліст повинен володіти спеціальними пізнавальними здібностями у галузі музики, які забезпечать йому накопичення необхідного досвіду.

3. Слід розвивати свої вокальні навички на емоційно багатому репертуарі. Пісні повинні бути емоційними, чуттєвими, тоді пошук методу роботи над ними обов'язково призведе вокаліста до розвитку унього навичок художнього виразного співу [4].

У китайській науково-педагогічній думці з питань вокального мистецтва досить багато уваги приділяється питанням психології вокального виконавства. До психічних процесів учені відносять і процес пізнання сутності вокального твору. Так, Юй Ісюань акцентує увагу, що якщо ви не знаєте твір або не осягнули азів професії, ви не зможете зрозуміти твір автора, вам не вдасться осягнути його тонкощів. Цзоу Чанхай, автор статті «Психологія вокального мистецтва», акцентує увагу вокалістів-виконавців на таких психологічних основах вокального співу:

1. Вокалісту слід точно уявляти класифікацію емоцій, яка представлена, наприклад, у радянській психології. Потрібно бути обізнаним щодо особливостей прояву таких психічних станів, як пристрасть, стреси, стани розумової зосередженості. Знати, як проявляється радість, гнів, смуток, страх –це чотири основні форми емоцій, які представлені у китайській філософії й психології.

2. Бути обізнаним щодо засобів зовнішнього прояву емоцій: міміка, поза, вираження (словесне та музичне).

3. Володіти експресією вираження. «Експресія» – головний процес і якість духовно сповненого мистецтва. Сама по собі міміка в співі – це не мистецтво, лише тоді, коли голос збігається з досконалою експресією, тоді це справжнє мистецтво. Тун Янь сказав, що пісню можна назвати мистецтвом тоді, коли ти співаєш і посміхаєшся – і посміхається весь світ.

4. Спів повинен бути емоційним, тоді він красивий. Але для того, щоб повірили емоціям і вони були правдивими, вокаліст повинен розуміти сутність цих емоцій, їх глибину й смисл. Для цього він повинен володіти певним емоційним досвідом.

Тао Сяо-Вей зазначає, що для емоційно переконливого вокального виконання співакові необхідно мати розвинене естетичне чуття, яке формується

на основі естетичної свідомості. Естетична свідомість і здатність до естетичного переживання виступають важливими чинниками розвитку творчого мислення. Ці якості мають значення не лише для процесу вокального виконання, а й для глибокого сприйняття вокальної музики. Сукупність зазначених характеристик утворює естетичний потенціал творчої особистості [8].

Проблему естетичних почуттів також досліджує Лю Цюлінь у праці «Дослідження взаємозв'язку "звуку" та "емоції" у процесі вокального виконання». На думку автора, вокальне виконання є найвищим проявом єдності звуку та емоції, у якому втілюється естетика почуттів. Звук і емоція функціонують як нероздільне ціле, при цьому емоції відіграють провідну роль, а звук виступає засобом їх передачі та носієм емоційного змісту. Порушення внутрішнього взаємозв'язку між звуком і емоцією або надмірне акцентування лише на технічному боці виконання твору ускладнює досягнення бажаного художнього ефекту у вокальному мистецтві [3].

У своїй роботі автор подає різні підходи до осмислення розвитку вокального мистецтва через призму взаємодії звуку й емоцій. Узагальнюючи позиції дослідників, він підкреслює вислів Бай Цзюя, що у давні часи у співі було почуття, нині ж залишився лише звук. Методологічною основою дослідження Лю Цюлінь є уявлення про звук і емоцію як взаємодоповнювальні явища у виконавському мистецтві вокаліста: емоції передаються голосом, а голос, своєю чергою, несе емоційне наповнення. Отже, хоча звук є фундаментом виконавської майстерності, сам по собі він не здатен забезпечити художній результат; аналогічно й емоція без якісного звукового втілення не є достатньою для передачі змістового наповнення музичного твору. Звук і емоція постають як взаємозалежні складові вокального мистецтва [3].

Численні китайські дослідники наголошують на важливості розвитку спеціальних психічних якостей, що забезпечують успішну сценічну творчість. Зокрема, Юань Хуейцзінь підкреслює, що спів є різновидом психічної творчої діяльності. Концертне виконання пісень значною мірою залежить від психологічних чинників: багато виконавців спокійно реагують на звичайні виступи, однак масштабні концерти викликають у них хвилювання, що призводить до емоційної нестабільності. Співакам часто бракує впевненості у власних можливостях, зокрема страху не впоратися з високими нотами. У таких випадках лише технічна підготовка та вокальні навички, за відсутності ідейного й емоційного наповнення, свідчать про недостатній розвиток психічних якостей, унаслідок чого твір передається слухачам без емоційної глибини та художньої виразності. Переважно це характерно для виконавців, які не приділяють уваги розвитку психічної сфери у вокальній діяльності [2].

У своїй щоденній професійній підготовці виконавцю варто керуватися рекомендованими наукою методами та науково обґрунтованими підходами – у цьому й полягає забезпечення бази для прекрасного співу, треба набратися терпіння й крок за кроком рухатися вперед; характер та накопичений протягом

тривалого часу досвід в оволодінні методиками прекрасного співу, відточена технологія дозволять співакові стати ще більш упевненим у собі, а формування впевненості в собі є важливим чинником для емоційної усталеності та необхідного темпераменту під час передачі художньо-образного змісту твору.

Ван Шаньху, Інь Юе також указують на психічні властивості виконавця як важливі атрибути співу. Насамперед, психічні процеси забезпечують почуттєву сферу виконавця.

Почуття формують перший ступінь пізнавального процесу, хоча і є простими психічними процесами, але відіграють у нашому повсякденному житті важливу роль і мають суттєве для нас значення. Почуття в процесі виконання твору вокальної музики, тобто «почуття у співі», не є в психології пасивними почуттями типу «роздратованість-реакції», вони передбачені завчасно, – як пише Чжан Хоуцан, – фізіологічною та психологічною підготовкою, фізіологічними та психологічними відчуттями голосового апарату. Мова йде про так зване «заплановане почуття» співака у процесі виконання твору, яке зумовлене розвитком його голосового апарату. Таке «заплановане почуття» забезпечує рефлексію виконавського творчого процесу. У ході багатократних тренувань співацьких навичок формується почуття «очікування» голосового самосприйняття та його регуляції, накопичуються здібності управління голосом співаком [1].

На підставі узагальнення різних концепцій психології творчості та вокального мистецтва (у тому числі Чжан Хоуцан, Чень Цзюань, Цзі Юйчжан, Дун Цзюнь Цяо Сінего, Мен Веньцзін, Пен Данлін), Чжан Хоуцян вибудовує свою концепцію почуттєвої сфери у вокальному мистецтві. Почуття співу, на думку автора, є найпростішим етапом пізнання мистецтва відтворення звуків у співі. Більш складний акт психічної діяльності забезпечується поглибленим пізнанням співу та відтворенням звуку; пізнання є найвищим ступенем пісенного мислення, воно має відношення до забезпечення обробки музичного матеріалу, що відповідає за чуттєве переживання, узагальнення, формування правильного розуміння концепцій вокальної музики [1].

Також слід звернути увагу на важливості індивідуального підходу до студентів під час вокальної підготовки у вищих закладах освіти. Ху Дуньє вводить навіть таке поняття, як «індивідуальна естетика». Особистість, елементарна освіченість, здібність до розуміння, голосові дані кожного студента – усе це народжує різноманітні індивідуальності у персональних вокальних виступах та індивідуальній естетиці. Ця естетична індивідуальність спрямовує вокальний виступ виконавця, привносить м’яку та делікатну чуттєвість у спів, передає потужний, невпинний, могутній порив, витонченість, колорит, створює прекрасний настрій у слухачів, у результаті чого виникає багата своєрідність та манера вокального виступу співака.

Зважаючи на це, у процесі викладання дисциплін з фаху важливо поважати індивідуальну естетику студентів, особливо у виборі музичного твору, усіма силами намагатися добирати такі музичні твори, які максимально відповідають

особливостям характеру студента, що дозволить йому швидко «ввійти у роль», у цьому випадку його вокальний талант творчо розкриється, більш повно та точно буде передана художня краса музичного твору будучи пропущеною через образ виконавця [9].

Висновки. Отже, проведений ретроспективний аналіз наукової літератури підкреслив зацікавленість дослідників проблематикою процесу вокальної підготовки іноземних, зокрема китайських студентів у закладах вищої освіти мистецького спрямування України, що підтверджено її достатньою висвітленістю у наукових публікаціях сучасних вітчизняних та закордонних вчених.

Література:

1. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка (сольний спів): підручник. Київ: ВІПОЛ, 2007. 174 с.
2. Антошко Марина. Представлення традиційних музичних жанрів Китаю у світовому просторі. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2020. № 4. URL: https://surl.lt/jatwky (дата звернення: 02.01.2026).
3. Ван Кань. Методика формування емоційно-образного мислення майбутніх учителів музики у процесі гри на скрипці: дис. … канд. пед. н. Київ, 2019. 254 с.
4. Ван Лей. Компонентна структура вокально-сценічної майстерності майбутніх учителів музики. *Наукові записки: зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова.* Київ, 2009. Вип. 83. 309 с. (Серія педагогічні та історичні науки). С. 65–71.
5. Ван Тао. Особливості розвитку китайської музики з найдавніших часів до початку XX ст.: історичний аспект. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв:* Наук. журнал. Вип. 1. Київ: Міленіум, 2008. С. 95–101.
6. Гао Мін. Конструктивний підхід до співацької підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. *Сучасна мистецька освіта: матеріали III Міжнародних науково-практичних читань пам'яті академіка Анатолія Авдієвського.* Випуск III /Укл.: доктор пед. наук, проф. А. В. Козир. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. 130 - 135 с. URL: https://surl.lu/xowyqk (дата звернення: 02.01.2026).
7. Лінь Хань. *Традиції та сучасні тенденції розвитку вокально-хорової школи Китаю:* стаття. URL: https://surl.li/nwyfnt (дата звернення: 02.01.2026).
8. Тао Сяо-Вей. Як комплексно виховати співака у вокальній школі. *Наука та інновації для навчальних закладів.* Київ, 2009. № 9. 150 с.
9. Чен Люсін. Творчий потенціал вокальної підготовки майбутніх учителів музики. *Наука і освіта.* Київ, 2016. № 10. URL: https://surl.li/sprwxm (дата звернення: 02.01.2026).

References:

1. Antoniuk V. H. (2007). Vokalna pedahohika (solnyi spiv) [Vocal pedagogy (solo singing)]. Kyiv: VIPOL.
2. Antoshko Maryna. (2020). Predstavlennia tradytsiinykh muzychnykh zhanriv Kytaiu u svitovomu prostori. [Presentation of traditional Chinese music genres in the global space]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. [Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management].* Kyiv, 4. Retrieved from https://surl.lt/jatwky [in Ukrainian].
3. Van Kan. (2019). Metodyka formuvannia emotsiino-obraznoho myslennia maibutnikh uchyteliv muzyky u protsesi hry na skryptsi [Methods for developing emotional and imaginative thinking in future music teachers through violin playing]. *Extended abstract of candidate's thesis.*Kyiv. [in Ukrainian].
4. Van Lei. (2009). Komponentna struktura vokalno-stsenichnoi maisternosti maibutnikh uchyteliv muzyky [Component structure of vocal and stage skills of future music teachers]. *Naukovi*

zapysky: zb. nauk. prats NPU imeni M. P. Drahomanova [Scientific notes: collection of scientific works of the M. P. Dragomanov National Pedagogical University]. Kyiv. Vyp. 83. 309 s. (Seriia pedahohichni ta istorychni nauky). 65–71.

5. Van Tao. (2008). Osoblyvosti rozvytku kytaiskoi muzyky z naidavnishykh chasiv do pochitku XX st.: istorychnyi aspekt [Features of the development of Chinese music from ancient times to the beginning of the 20th century: historical aspect]. *Bulletin of the State Academy of Culture and Arts Management Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv [Bulletin of the State Academy of Culture and Arts Management]: Nauk. zhurnal.* Vyp. 1. Kyiv: Milenium. 95–101.

6. Hao Min. (2019). Konstruktyvnyi pidkhid do spivatskoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [A constructive approach to vocal training for future music teachers]. *Suchasna mystetska osvita: materialy III Mizhnarodnykh naukovo-praktychnykh chytan pamiati akademika Anatoliia Avdiievskoho [Contemporary arts education: materials from the Third International Scientific and Practical Readings in Memory of Academician Anatoliy Avdievsky]*. Vyp. III /Ukl.: doktor ped. nauk, prof. A. V. Kozyr. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova. 130–135. Retrieved from https://surl.lu/xowyqk [in Ukrainian].

7. Lin Khan. Tradytsii ta suchasni tendentsii rozvytku vokalno-khorovoi shkoly Kytaiu [Traditions and contemporary trends in the development of vocal and choral schools in China]: stattia. Retrieved from https://surl.li/nwyfnt [in Ukrainian].

8. Tao Siao-Vei. (2009). Yak kompleksno vykhovaty spivaka u vokalnii shkoli [How to comprehensively train singers at a vocal school. Science and innovation for educational institutions]. *Nauka ta innovatsii dlia navchalnykh zakladiv [Science and innovation for educational institutions]*. Kyiv. 9.

9. Chen Liusin. (2016). Tvorchyi potentsial vokalnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky [The creative potential of vocal training for future music teachers]. *Nauka i osvita [Science and education]*. Kyiv. № 10. Retrieved from https://surl.li/sprwxm [in Ukrainian].

УДК 378.147:378.17:331.4:614

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-879-890

Єрічева Тамара Юріївна старший викладач кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0003-0334-1073

Горденко Світлана Іванівна кандидат історичних наук, доцент кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0003-3581-8630

Палієнко Ольга Адольфівна кандидат історичних наук, доцент кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0002-1832-7154

ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВОЄННИХ ЗАГРОЗ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз проблеми підготовки здобувачів вищої освіти з питань безпеки життєдіяльності в умовах сучасних воєнних загроз. Актуальність дослідження зумовлена ускладненням безпекового середовища, зростанням кількості ризиків техногенного, природного та соціального характеру, а також реаліями воєнного стану в Україні, що істотно підвищують вимоги до рівня сформованості культури безпеки майбутніх фахівців. Наголошено, що в умовах повномасштабної війни знання з безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту набувають не лише професійного, а й життєзберігального значення.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і практичних шляхів удосконалення підготовки здобувачів вищої освіти з питань безпеки життєдіяльності з урахуванням сучасних воєнних загроз. У дослідженні використано методи теоретичного аналізу, узагальнення та систематизації наукових джерел, що дозволило розкрити сутність безпеки життєдіяльності як міждисциплінарної педагогічної категорії та важливої складової загальної культури особистості.

У статті визначено роль закладів вищої освіти у формуванні культури безпеки, безпечної поведінки та готовності здобувачів освіти до дій у надзвичайних і кризових ситуаціях. Проаналізовано традиційні підходи до викладання безпекових дисциплін у закладах вищої освіти, зокрема лекційні, практичні та семінарські заняття, а також пояснювально-ілюстративні, репродуктивні й проблемні методи навчання. Доведено, що за умови їх науково обґрунтованого застосування вони залишаються ефективним засобом формування базових знань, умінь і навичок безпечної життєдіяльності.

Особливу увагу приділено практичним аспектам підготовки майбутніх спеціалістів, зокрема практикоорієнтованим формам навчання, тренувальним вправам, аналізу ситуацій та педагогічній практиці, які сприяють розвитку професійної компетентності, психологічної стійкості та відповідальності. Зроблено висновок, що підготовка здобувачів вищої освіти з питань безпеки життєдіяльності повинна здійснюватися на засадах гуманістичного підходу, цінності людського життя та усвідомлення соціальної відповідальності в умовах сучасних воєнних викликів.

Ключові слова: безпека життєдіяльності; культура безпеки; безпечна поведінка; воєнні загрози; заклади вищої освіти; професійна підготовка; цивільний захист; охорона праці.

Yerycheva Tamara Yuriivna Senior Lecturer of the Department of Health and Life Safety, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-0334-1073

Hordenko Svitlana Ivanivna Ph.D in History, Associate Professor of the Department of Health and Life Safety, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-3581-8630

Paliienko Olha Adolfivna Ph.D in History, Assistant Professor of the Department of Health and Life Safety, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002-1832-7154

PROJECT METHOD AS A MEANS OF ACTIVATING THE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE FIELD OF SECURITY DISCIPLINES

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the problem of preparing higher education students in the field of life safety under conditions of modern military threats.

The relevance of the study is determined by the increasing complexity of the security environment, the growing number of technogenic, natural, and social risks, as well as the realities of martial law in Ukraine, which significantly raise the requirements for the level of safety culture formation among future specialists. It is emphasized that in the context of a full-scale war, knowledge in life safety, occupational health and safety, and civil protection acquires not only professional but also life-preserving significance.

The purpose of the article is to substantiate theoretical and practical ways of improving the preparation of higher education students in the field of life safety, taking into account contemporary military threats. The study employs methods of theoretical analysis, generalization, and systematization of scientific sources, which made it

possible to reveal the essence of life safety as an interdisciplinary pedagogical category and an important component of an individual's overall culture.

The article defines the role of higher education institutions in shaping safety culture, safe behavior, and students' readiness to act in emergency and crisis situations. Traditional approaches to teaching safety-related disciplines in higher education institutions are analyzed, including lectures, practical and seminar classes, as well as explanatory-illustrative, reproductive, and problem-based teaching methods. It is proven that, when applied in a scientifically grounded manner, these approaches remain an effective means of forming basic knowledge, skills, and abilities related to life safety.

Special attention is paid to the practical aspects of training future specialists, in particular practice-oriented forms of learning, training exercises, situation analysis, and pedagogical practice, which contribute to the development of professional competence, psychological resilience, and responsibility. It is concluded that the preparation of higher education students in the field of life safety should be based on a humanistic approach, the value of human life, and an awareness of social responsibility in the context of contemporary military challenges.

Keywords: life safety; safety culture; safe behavior; military threats; higher education institutions; professional training; civil protection; occupational health and safety.

Постановка проблеми. XXI століття, на відміну від попередніх етапів розвитку людства, характеризується стрімким науково-технічним прогресом, який істотно впливає на всі сфери суспільного життя. Розвиток промисловості, інформаційних технологій, урбанізація, інтенсифікація виробничих процесів і глобалізаційні зміни суттєво ускладнили умови життєдіяльності людини. Поряд із численними досягненнями цивілізації науково-технічний прогрес зумовив появу нових небезпек техногенного, природного, біологічного та соціального характеру, що вимагає від людини високого рівня обізнаності та відповідальності у питаннях власної безпеки.

Сучасна людина дедалі частіше стикається з ризиками, що загрожують її життю, здоров'ю та працездатності як у побуті, так і в професійній діяльності. При цьому значна частина небезпечних чинників сприймається як звичний і неминучий елемент повсякденного життя, що призводить до зниження рівня пильності та нехтування елементарними правилами безпеки. Така тенденція є особливо небезпечною в умовах зростання масштабів техногенних аварій, природних катастроф і соціальних конфліктів.

Особливої гостроти проблема безпеки життєдіяльності набула в Україні в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації. Воєнні дії докорінно змінили безпекове середовище держави та спричинили появу нових, нетипових для мирного часу загроз. Серед них — ракетні та артилерійські обстріли, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, аварії на промислових

і енергетичних об’єктах, мінна та вибухонебезпечна ситуація, масові переміщення населення, а також зростання психоемоційного напруження серед усіх вікових груп населення.

У таких умовах проблема збереження життя і здоров’я людини виходить за межі суто особистої відповідальності та набуває загальносуспільного і державного значення. Знання основ безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту стають необхідною умовою виживання та функціонування особистості в умовах воєнного стану. Особливої актуальності набуває формування готовності до дій у надзвичайних ситуаціях, навичок самозахисту, надання першої допомоги, а також психологічної стійкості в умовах постійної небезпеки.

Байдужість до проблем особистої та суспільної безпеки, що спостерігалася в попередні роки, в умовах воєнного стану може мати особливо тяжкі наслідки. Подолання цієї тенденції можливе лише за умови цілеспрямованої й системної діяльності держави, громадянського суспільства та системи освіти. Провідна роль у цьому процесі належить сім’ї та закладам освіти, які покликані забезпечити формування свідомого громадянина, здатного оцінювати небезпеки різного походження, дотримуватися вимог безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту, а також діяти відповідально в умовах реальних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика безпеки життєдіяльності людини протягом останніх десятиліть посідає важливе місце у вітчизняних і зарубіжних наукових дослідженнях. Безпека життєдіяльності розглядається науковцями як комплексна міждисциплінарна галузь знань, що поєднує теоретичні положення і практичні рекомендації, спрямовані на збереження життя, здоров’я та працездатності людини в умовах дії небезпечних і шкідливих чинників.

Значний внесок у формування наукових основ безпеки життєдіяльності зробили праці Я. Бедрія, В. Джигирея, М. Захарченка, Н. Заверухи, І. Міщенка, В. Лапіна, В. Заплатинського, Є. Желібо та інших учених. У їхніх дослідженнях обґрунтовано сутність безпеки життєдіяльності, визначено її структуру, функції та місце в системі загальнолюдських цінностей. Науковці наголошують, що безпека життєдіяльності не зводиться лише до набору правил і норм, а є складовою світогляду особистості та показником рівня її культури.

Окремий напрям наукових досліджень присвячений питанням охорони праці, яка розглядається як важлива складова системи безпеки життєдіяльності людини у професійній сфері. У працях вітчизняних учених охорона праці трактується як система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на збереження життя, здоров’я і працездатності працівників у процесі трудової діяльності.

Дослідники підкреслюють, що ефективність охорони праці значною мірою залежить не лише від технічного оснащення робочих місць, а й від рівня

сформованості безпечної поведінки та відповідального ставлення працівників до виконання професійних обов'язків.

Вагомий науковий доробок накопичено і в галузі цивільного захисту, який спрямований на підготовку населення до дій у надзвичайних ситуаціях природного, техногенного та воєнного характеру. У дослідженнях з цивільного захисту розглядаються питання організації захисних заходів, евакуації населення, укриття в захисних спорудах, надання першої допомоги постраждалим, а також формування психологічної готовності до дій у кризових умовах.

Особливої актуальності в останні роки набули наукові праці, присвячені проблемам безпеки в умовах воєнних дій. Повномасштабна війна в Україні зумовила появу нових досліджень, у яких аналізуються загрози, пов'язані з ракетними ударами, мінно-вибуховою небезпекою, руйнуванням об'єктів інфраструктури, а також психологічними наслідками війни для населення. У цих працях наголошується на необхідності інтеграції знань з безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту з метою формування цілісної системи підготовки особистості до життя в умовах підвищеного ризику.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що, попри значну кількість досліджень, проблема комплексної підготовки здобувачів вищої освіти до дій у багатофакторному небезпечному середовищі, зокрема в умовах воєнного стану, потребує подальшого наукового осмислення. Це зумовлює актуальність обраної теми та визначає необхідність удосконалення змісту й методів навчання безпекових дисциплін у закладах вищої освіти.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і практичних шляхів удосконалення підготовки здобувачів вищої освіти з питань безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту в умовах закладу вищої освіти з урахуванням сучасних воєнних загроз.

Виклад основного матеріалу. Проблема безпеки життєдіяльності людини на сучасному етапі розвитку суспільства набуває особливої актуальності у зв'язку з ускладненням умов життя, зростанням кількості потенційних загроз та ризиків для здоров'я і життя людини. Безпека життєдіяльності розглядається як міждисциплінарна галузь знань, що інтегрує досягнення педагогіки, психології, медицини, соціології, екології та інших наук з метою формування в людини здатності до безпечного існування в різних життєвих ситуаціях.

У наукових джерелах безпека життєдіяльності трактується як стан захищеності людини від дії небезпечних і шкідливих чинників природного, техногенного, соціального та біологічного походження, а також як система знань, умінь і навичок, що забезпечують збереження життя, здоров'я та працездатності. Водночас безпека життєдіяльності є не лише сукупністю теоретичних положень, а й важливою складовою загальної культури особистості.

У системі освіти безпека життєдіяльності виконує світоглядну, виховну та практичну функції. Вона сприяє формуванню відповідального ставлення до власного життя, розвитку навичок самозахисту, готовності до дій у надзвичайних

ситуаціях, а також усвідомлення особистої відповідальності за безпеку інших людей. Саме через освітній процес відбувається цілеспрямоване формування культури безпечної поведінки.

Культура безпеки є невід'ємною складовою загальної культури людини та визначає її здатність діяти відповідально в умовах потенційної небезпеки. Вона формується на основі знань про можливі ризики, умінь прогнозувати наслідки власних дій та готовності дотримуватися норм і правил безпечної поведінки.

У педагогічному аспекті культура безпеки розглядається як результат цілеспрямованого виховного впливу, спрямованого на формування у людини ціннісного ставлення до життя і здоров'я. Вона включає не лише знання правил безпеки, а й мотиваційний компонент, що зумовлює внутрішню потребу особистості діяти безпечно.

Формування культури безпеки передбачає розвиток таких якостей, як відповідальність, самодисципліна, обережність, здатність до аналізу ситуацій та прийняття зважених рішень. Важливим є також виховання соціальної відповідальності, оскільки безпека однієї людини нерозривно пов'язана з безпекою суспільства в цілому.

Заклади вищої освіти мають створювати умови для формування культури безпеки майбутніх спеціалістів шляхом поєднання теоретичної підготовки з практичними заняттями, аналізом життєвих ситуацій, моделюванням можливих ризиків та шляхів їх подолання.

Формування безпечної поведінки особистості ґрунтується на врахуванні її вікових, психологічних та індивідуальних особливостей. Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що ефективне засвоєння норм безпечної поведінки можливе лише за умови активної участі суб'єкта навчання у цьому процесі.

Безпечна поведінка формується поступово — від елементарних уявлень про небезпеку до усвідомленої здатності прогнозувати наслідки своїх дій. Важливу роль у цьому процесі відіграє розвиток критичного мислення, самоконтролю та емоційної стійкості.

Педагогічний вплив має бути спрямований не лише на інформування здобувачів вищої освіти про небезпечні чинники, а й на формування стійких поведінкових установок. Значну ефективність мають методи навчання, що передбачають аналіз реальних ситуацій, обговорення можливих наслідків та вироблення алгоритмів дій у складних умовах.

Безпекові дисципліни посідають важливе місце в системі професійної підготовки здобувачів вищої освіти, оскільки спрямовані на формування в них цілісного уявлення про збереження життя і здоров'я людини в умовах сучасного суспільства. Їх викладання зумовлене об'єктивною потребою підготовки фахівців, здатних діяти відповідально, прогнозувати можливі ризики та приймати обґрунтовані рішення в ситуаціях підвищеної небезпеки.

Традиційно безпекові дисципліни в закладах вищої освіти мають загальноосвітній і водночас прикладний характер. Вони формують у студентів

систему базових знань про небезпечні та шкідливі чинники навколишнього середовища, особливості їх впливу на організм людини, а також способи запобігання негативним наслідкам. Важливим завданням цих дисциплін є виховання усвідомленого ставлення до власної безпеки та безпеки оточення незалежно від майбутньої професійної діяльності.

У закладах вищої освіти традиційно застосовуються перевірені часом форми організації навчального процесу з безпекових дисциплін, які забезпечують системність і послідовність засвоєння навчального матеріалу. До них належать лекції, практичні та семінарські заняття, самостійна робота здобувачів освіти, а також консультації викладача.

Лекційні заняття відіграють провідну роль у формуванні теоретичних знань студентів. Під час лекцій викладач розкриває основні поняття, закономірності та принципи безпеки життєдіяльності, акцентує увагу на найбільш важливих і проблемних питаннях, формує науковий світогляд студентів. Значення лекцій полягає також у тому, що вони сприяють систематизації знань і визначають логіку подальшого вивчення дисципліни.

Практичні заняття спрямовані на закріплення теоретичного матеріалу та формування практичних умінь і навичок. У процесі виконання практичних завдань студенти вчаться аналізувати конкретні ситуації, оцінювати рівень небезпеки та обирати оптимальні способи дій. Така форма роботи сприяє розвитку відповідальності, самостійності та вміння застосовувати знання в реальних умовах.

Семінарські заняття мають важливе значення для розвитку аналітичного мислення, комунікативних умінь і навичок аргументованого висловлювання власної позиції. Обговорення проблемних питань безпеки життєдіяльності сприяє усвідомленню студентами соціальної значущості цієї сфери знань.

Традиційні методи навчання з безпекових дисциплін включають пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний та частково-пошуковий методи. Їх застосування забезпечує поступовий перехід від засвоєння готової інформації до активного осмислення навчального матеріалу.

Пояснювально-ілюстративний метод використовується для формування базових знань про небезпечні чинники, правила безпечної поведінки та способи захисту. Репродуктивний метод сприяє закріпленню знань і формуванню стійких навичок дотримання вимог безпеки.

Проблемний метод дозволяє активізувати пізнавальну діяльність студентів шляхом постановки запитань і створення проблемних ситуацій, що потребують аналізу та самостійного пошуку рішень. Частково-пошукові методи стимулюють розвиток творчого мислення та відповідального ставлення до прийняття рішень у сфері безпеки.

Використання традиційних методів навчання сприяє формуванню в студентів культури безпеки, що виявляється у здатності прогнозувати можливі небезпеки, оцінювати ризики та діяти відповідно до встановлених норм і правил.

Викладач безпекових дисциплін відіграє визначальну роль у реалізації традиційних підходів до навчання. Саме він забезпечує наукову обґрунтованість змісту навчального матеріалу, добір відповідних форм і методів навчання, а також створює умови для формування в студентів відповідального ставлення до безпеки життєдіяльності.

Професійна компетентність викладача виявляється не лише у глибокому знанні навчальної дисципліни, а й у здатності донести її значущість до студентів, сформувати в них мотивацію до дотримання норм безпеки в повсякденному та професійному житті. Особистий приклад викладача, його ставлення до власного здоров'я та безпеки має суттєвий виховний вплив на студентську молодь.

Традиційні підходи до викладання безпекових дисциплін, за умови їх науково обґрунтованого застосування, створюють міцне підґрунтя для формування в майбутніх фахівців культури безпечної життєдіяльності та готовності до відповідальної діяльності в умовах сучасних викликів.

Практична підготовка є невід'ємною складовою процесу професійного становлення майбутніх спеціалістів з безпеки життєдіяльності. Вона забезпечує поєднання теоретичних знань з реальними умовами діяльності та сприяє формуванню професійних умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання фахових обов'язків. Саме в процесі практичної діяльності відбувається усвідомлення значущості знань з безпеки життєдіяльності та їх застосування у конкретних життєвих ситуаціях.

Спрямованість практичної підготовки полягає у формуванні в майбутніх спеціалістів здатності оцінювати рівень небезпеки, прогнозувати можливі наслідки впливу шкідливих чинників та приймати обґрунтовані рішення щодо збереження життя і здоров'я людей. Практична складова навчання сприяє розвитку відповідальності, самостійності та готовності до дій у нестандартних і надзвичайних ситуаціях.

Важливою умовою ефективної практичної підготовки є її системність і послідовність. Вона повинна здійснюватися з урахуванням поступового ускладнення навчальних завдань та орієнтації на реальні потреби майбутньої професійної діяльності.

Одним із ключових завдань підготовки майбутніх спеціалістів є формування практичних умінь і навичок безпечної поведінки. Це передбачає не лише засвоєння правил і норм безпеки, а й вироблення здатності застосовувати їх у конкретних умовах.

Практичні заняття, тренувальні вправи, аналіз ситуацій, моделювання можливих небезпек сприяють формуванню в студентів умінь правильно оцінювати обстановку, визначати потенційні загрози та обирати оптимальні способи дій. Особливе значення має формування навичок надання першої допомоги, дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також уміння працювати в команді.

Формування безпечної поведінки передбачає також розвиток психологічної готовності до дій у складних умовах. Майбутній спеціаліст повинен

уміти зберігати самоконтроль, діяти злагоджено та відповідально, що є важливим чинником збереження життя і здоров'я.

Практикоорієнтований підхід у підготовці майбутніх спеціалістів сприяє підвищенню ефективності навчального процесу та наближенню його до реальних умов професійної діяльності. Застосування таких форм навчання дозволяє студентам усвідомити значущість набутих знань і сформувати стійку мотивацію до їх використання.

До практикоорієнтованих форм навчання належать навчальні тренінги, практичні заняття з розв'язання ситуаційних завдань, рольові ігри, виконання індивідуальних і групових завдань. У процесі такої діяльності студенти набувають досвіду прийняття рішень у складних і непередбачуваних ситуаціях, що є важливим компонентом професійної підготовки.

Використання практикоорієнтованих форм навчання сприяє формуванню в майбутніх спеціалістів умінь аналізувати власні дії, оцінювати їх результати та вдосконалювати професійні навички.

Педагогічна практика є важливим етапом підготовки майбутніх спеціалістів, оскільки забезпечує можливість застосування набутих знань і вмінь у реальних умовах освітнього процесу. У ході практики студенти набувають досвіду організації та проведення занять, виховних заходів, спрямованих на формування культури безпеки.

Під час педагогічної практики майбутні спеціалісти вчаться планувати навчальну діяльність, добирати відповідні методи і засоби навчання, враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів. Це сприяє формуванню професійної компетентності та готовності до самостійної діяльності.

Важливим результатом педагогічної практики є усвідомлення студентами соціальної значущості своєї майбутньої професії та відповідальності за формування безпечної поведінки молодого покоління.

Висновки. Проблема безпеки життєдіяльності людини на сучасному етапі розвитку суспільства набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням кількості загроз техногенного, природного, соціального та біологічного характеру. Забезпечення безпеки життя і здоров'я людини є не лише індивідуальним завданням, а й важливою державною та суспільною потребою, що зумовлює необхідність системного підходу до формування культури безпеки через освіту.

У ході дослідження встановлено, що безпека життєдіяльності є багатовимірною педагогічною категорією, яка поєднує теоретичні знання, практичні вміння та ціннісні орієнтації особистості. Вона посідає важливе місце в системі професійної підготовки майбутніх спеціалістів, зокрема педагогів, оскільки спрямована на формування відповідального ставлення до власного життя та здоров'я, а також до безпеки оточення.

Аналіз теоретичних засад безпеки життєдіяльності дозволив з'ясувати, що ефективне формування культури безпеки можливе лише за умови поєднання освітнього та виховного впливу. Культура безпеки виступає складовою загальної

культури особистості й виявляється у здатності прогнозувати можливі небезпеки, оцінювати ризики та діяти відповідно до норм і правил безпечної поведінки. Важлива роль у цьому процесі належить учителю як носієві соціально значущих цінностей і зразку відповідальної поведінки.

У роботі з'ясовано, що традиційні підходи до викладання безпекових дисциплін у закладах вищої освіти, за умови їх науково обґрунтованого використання, залишаються ефективним засобом формування базових знань і навичок безпечної життєдіяльності. Лекційні, практичні та семінарські заняття забезпечують системність і послідовність навчального процесу, сприяють усвідомленню студентами соціальної значущості проблеми безпеки та формують відповідальне ставлення до виконання професійних обов'язків.

Особливу увагу в дослідженні приділено практичним аспектам підготовки майбутніх спеціалістів з безпеки життєдіяльності. Доведено, що практична спрямованість навчання є необхідною умовою формування професійної компетентності, розвитку умінь застосовувати знання в реальних життєвих ситуаціях та готовності до дій у складних і надзвичайних умовах. Практикоорієнтовані форми навчання, аналіз ситуацій, тренувальні вправи та педагогічна практика сприяють формуванню психологічної готовності, самоконтролю та відповідальності майбутніх спеціалістів.

Отже, підготовка майбутніх спеціалістів з безпеки життєдіяльності повинна здійснюватися на засадах гуманістичного підходу, орієнтації на цінність людського життя та здоров'я, а також усвідомлення соціальної відповідальності за безпеку суспільства. Реалізація таких підходів у закладах вищої освіти сприятиме формуванню фахівців, здатних ефективно виконувати професійні обов'язки та виховувати в молодого покоління культуру безпечного життя.

Література:

1. Бедрій Я. І. Безпека життєдіяльності людини : навч. посіб. Львів: Магнолія 2006, 2018. 320 с.
2. Джигирей В. С. Безпека життєдіяльності : підручник. Київ: Знання, 2016. 512 с.
3. Желібо Є. П., Заплатинський В. М. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 400 с.
4. Захарченко М. Д. Безпека життєдіяльності в сучасному суспільстві. Київ: Освіта України, 2015. 368 с.
5. Заверуха Н. М., Міщенко І. О. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2014. 304 с.
6. Лапін В. М. Основи охорони праці : підручник. Київ : Каравела, 2018. 456 с.
7. Заплатинський В. М. Культура безпеки як педагогічна проблема // Педагогіка і психологія. 2016. № 4. С. 25–31.
8. Желібо Є. П. Цивільний захист населення : навч. посіб. Київ : Каравела, 2019. 392 с.
9. Гуревич Р. С. Педагогічні умови формування безпечної поведінки особистості // Професійна освіта. 2017. № 3. С. 18–23.
10. Кремень В. Г. Освіта і безпека особистості в умовах глобальних викликів // Вища освіта України. 2015. № 2. С. 5–11.

11. Савченко О. Я. Педагогічні аспекти формування культури особистості. Київ: Богдан, 2014. 256 с.
12. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI (зі змін.).
13. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII (зі змін.).
14. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.
15. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (зі змін.).
16. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с.
17. Ковальчук В. І. Методика викладання дисциплін безпекового циклу у ЗВО. Київ: Освіта, 2018. 284 с.
18. Плахотнік О. В. Психологічна готовність до дій у надзвичайних ситуаціях // Практична психологія та соціальна робота. 2020. № 6. С. 12–17.
19. Литвин А. В. Формування культури безпеки студентської мол**оді** // Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2019. № 2. С. 67–73.
20. Биков В. Ю. Освітні ризики та безпека в умовах кризових ситуацій // Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. № 1. С. 5–14.

References:

1. Yashchuk S.M. (2014). Orhanizatsiia proektno-tekhnolohichnoi diialnosti uchniv osnovnoi shkoly na urokakh trudovoho navchannia [Organization of Project-Technological Activities of Basic School Students in Labor Training Classes]: Dys... kand. ped. nauk: 13.00.02. Uman. 201. [in Ukrainian]
2. Kondratova L.H. (2018). Pidhotovka vchytelia do orhanizatsii proektnoi diialnosti z uchniamy osnovnoi shkoly v pozaurochnii roboti [Teacher Training for Organizing Project Activities with Basic School Students in Extracurricular Work]: Avtoref... kand. nauk: 13.00.04. Kyiv. 20. [in Ukrainian]
3. Padalka O.S. (2005). Pedahohichni tekhnolohii [Pedagogical Technologies]: Navchalnyi posibnyk [Textbook]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 252. [in Ukrainian]
4. Rybalka V.V. (2006). Psykholohiia rozvytku tvorchoi osobystosti [Psychology of Creative Personality Development]: Navchalnyi posibnyk [Textbook]. Kyiv: IZMN. 236. [in Ukrainian]
5. Hordenko S. I., Yericheva T. Yu. (2024). Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii pry vyvchenni bezpekovykh dystsyplin u vyshchii shkoli [The use of innovative technologies in teaching non-food disciplines in higher education] *Visnyk nauky ta osvity*. issue 1 (19). 785–797. [in Ukrainian]
6. Korets M. (2012). Modeli profesiinoi pidhotovky vchyteliv trudovoho navchannia i tekhnolohii vyrobnytstva [Models of Professional Training for Teachers of Labor Education and Production Technologies]. *Trudova pidhotovka v zakladakh osvity*. issue 4. 43–47. [in Ukrainian]
7. Izbash S.S. (2007). Proektna diialnist yak faktor sotsialno-profesiinoi adaptatsii studentiv pedahohichnoho universytetu [Project Activity as a Factor of Social and Professional Adaptation of Pedagogical University Students]: Dys... kand. nauk: 13.00.04. Melytopol. 178. [in Ukrainian]
8. Berbets V.V., Dubova N.V., Kobernyk O.M. (2013). Metodyka orhanizatsii proektno-tekhnolohichnoi diialnosti uchniv na urokakh obsluhovuiuchoi pratsi [Methods of Organizing Project-Technological Activities of Students in Service Labor Classes]: Navch. metod. Posibnyk [Educational-Methodological Manual]. Uman. 92. [in Ukrainian]
9. Dzhons Dzh.K. (2006). Inzhenerne i khudozhnie konstruiuvannia. Suchasni metody proektnoho analizu [Engineering and Artistic Design. Modern Methods of Project Analysis]. Kyiv. 374. [in Ukrainian]
10. Pelaheichenko M.L. (2006). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia do orhanizatsii proektnoi diialnosti uchniv osnovnoi shkoly [Training Future Teachers of Labor

Education to Organize Project Activities of Basic School Students]: dys... kand. ped. nauk: 13.00.02. Berdiansk. 201. [in Ukrainian]

11. Lohvyn V. (2003). Metod proektiv u konteksti suchasnoi osvity [The Project Method in the Context of Modern Education]. *Zavuch*. issue 2. 12–14. [in Ukrainian]

12. Sydorenko V.K. (2003). Perspektyvy haluzi «Tekhnolohiia» v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Prospects of the «Technology» Field in General Secondary Educational Institutions of Ukraine]. *Trudova pidhotovka v zakladakh osvity*. issue 4. 4–7. [in Ukrainian]

13. Khomenko L.M. (2014). Udoskonalennia vchytelia trudovoho navchannia z tekhnolohii vyhotovlennia shveinykh vyrobiv [. Improving the Teacher of Labor Education in the Technology of Garment Manufacturing]: Monohrafiia. Kyiv: Nauk. svit. 106. [in Ukrainian]

14. Shpak L. (2005). Vykorystannia dyzainu v protsesi proektuvannia na zaniattiakh z konstruiuvannia ta modeliuvannia odiahu [Use of Design in the Process of Projecting in Clothing Construction and Modeling Classes]. *Trudova pidhotovka v zakladakh osvity*. issue 3. 37–40. [in Ukrainian]

15. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). Pro vyshchu osvitu (Law No. 1556-VII). [in Ukrainian].

16. DSTU 8302:2015. (2016). Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliohrafichne posylannia. Zahalni polozhennia ta pravyla skladannia. Kyiv: UkrNDNTs. [in Ukrainian].

17. Kovalchuk, V. I. (2018). Metodyka vykladannia dystsyplin bezpekovogo tsyklu u ZVO. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian].

18. Plakhotnik, O. V. (2020). Psykholohichna hotovnist do dii u nadzvychainykh sytuatsiiakh. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, (6), 12–17. [in Ukrainian].

19. Lytvyn, A. V. (2019). Formuvannia kultury bezpeky studentskoi molodi. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika, (2), 67–73. [in Ukrainian].

20. Bykov, V. Yu. (2021). Osvitni ryzyky ta bezpeka v umovakh kryzovykh sytuatsii. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, (1), 5–14. [in Ukrainian].

УДК 616-036.82:615.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-891-901

Жамардій Валерій Олександрович доктор педагогічних наук, доцент, професор закладу вищої освіти кафедри фізичної та реабілітаційної медицини, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-3579-6112

ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ В КОМПЛЕКСНИХ ПРОГРАМАХ ВІДНОВЛЕННЯ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті розглянуто вітчизняний досвід організації фізичної терапії в комплексних програмах відновлення на засадах міждисциплінарної взаємодії. Актуальність проблематики зумовлена тим, що сучасна медична реабілітація потребує не лише методично коректних втручань, а й керованих організаційних рішень, які забезпечують цілісність програми, наступність між етапами допомоги та узгодженість рекомендацій для пацієнта. Метою статті є узагальнення вітчизняного досвіду організації фізичної терапії в комплексних програмах відновлення на засадах міждисциплінарної взаємодії. Методологічну основу становить аналітичне опрацювання навчально-методичних і наукових джерел з фізичної реабілітації, фізичної терапії, реабілітаційної медицини та реабілітаційної діагностики з подальшою логічною інтерпретацією організаційних підходів, що описані в них. У межах викладу основного матеріалу уточнено концептуальне місце фізичної терапії у структурі комплексних програм відновлення як системоутворювального компонента, що переводить загальні реабілітаційні цілі у вимірювані функціональні результати через дозовану рухову активність і навчання руху. Показано, що міждисциплінарна взаємодія в реабілітації має розглядатися як практичний механізм координації, а не декларативна характеристика, і реалізується через узгодження цілей, визначення ролей і відповідальності, регламентовані командні обговорення та стандартизовану передачу інформації між етапами відновлення. Наголошено, що організація фізичної терапії в команді потребує формування спільної «карти процесу» з визначенням інтенсивності навантаження, критеріїв прогресу та умов переходу на наступний етап, що знижує ризик фрагментації допомоги. Обґрунтовано роль функціонального оцінювання і моніторингу результатів як інструменту управління програмою відновлення, який забезпечує команді спільну доказову основу для корекції втручань і прийняття узгоджених рішень. Визначено типові організаційні виклики вітчизняної практики, пов’язані з неоднорідністю ресурсів, варіативністю немедикаментозних впливів і недостатньою регламентацією інтеграції окремих методів у логіку комплексного

відновлення. Зроблено висновок, що перспективи розвитку полягають у посиленні організаційної керованості командної роботи, уніфікації підходів до постановки цілей і контролю результатів, стандартизації комунікацій та забезпеченні наступності між етапами реабілітації.

Ключові слова: міждисциплінарна взаємодія; фізична терапія; комплексна програма відновлення; організація реабілітації; функціональне оцінювання; моніторинг результатів; наступність етапів

Zhamardiy Valeriy Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Physical and Rehabilitation Medicine, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-3579-6112

DOMESTIC EXPERIENCE OF ORGANIZING PHYSICAL THERAPY IN COMPREHENSIVE RECOVERY PROGRAMS ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINARY INTERACTION

Abstract. The article considers the domestic experience of organizing physical therapy in comprehensive recovery programs based on interdisciplinary interaction. The relevance of the issue is due to the fact that modern medical rehabilitation requires not only methodologically correct interventions, but also managed organizational solutions that ensure the integrity of the program, continuity between stages of care, and consistency of recommendations for the patient. The purpose of the article is to summarize the domestic experience of organizing physical therapy in comprehensive recovery programs based on interdisciplinary interaction. The methodological basis is an analytical study of educational, methodological, and scientific sources on physical rehabilitation, physical therapy, rehabilitation medicine, and rehabilitation diagnostics with subsequent logical interpretation of the organizational approaches described in them. Within the framework of the presentation of the main material, the conceptual place of physical therapy in the structure of comprehensive rehabilitation programs as a system-forming component that translates general rehabilitation goals into measurable functional results through dosed motor activity and movement training is clarified. It is shown that interdisciplinary interaction in rehabilitation should be considered as a practical coordination mechanism, not a declarative characteristic, and is implemented through the coordination of goals, the definition of roles and responsibilities, regulated team discussions and standardized transfer of information between the stages of rehabilitation. It is emphasized that the organization of physical therapy in a team requires the formation of a common “process map” with the definition of the intensity of the load, the criteria for progress and the conditions for moving to the next stage, which reduces the risk of fragmentation of care. The role of functional assessment and monitoring of results as a tool for managing the rehabilitation program, which provides the team with a common evidence base for correcting interventions and making agreed decisions, is substantiated. Typical

organizational challenges of domestic practice are identified, related to the heterogeneity of resources, the variability of non-drug influences and insufficient regulation of the integration of individual methods into the logic of comprehensive recovery. It is concluded that the prospects for development lie in strengthening the organizational manageability of teamwork, unification of approaches to goal setting and monitoring of results, standardization of communications and ensuring continuity between stages of rehabilitation.

Keywords: interdisciplinary interaction; physical therapy; comprehensive recovery program; rehabilitation organization; functional assessment; monitoring of results; continuity of stages

Постановка проблеми. Сучасна медична реабілітація в Україні розвивається в умовах одночасного зростання потреби у відновних послугах, ускладнення клінічних випадків і підвищення вимог до якості, безперервності та вимірюваності результатів. У такій ситуації фізична терапія перестає бути автономним сегментом допомоги і набуває статусу системоутворювального компонента комплексних програм відновлення. Її ефективність визначається не лише правильним добором методик, дозуванням навантажень і дотриманням безпеки, а й тим, наскільки узгоджено вона інтегрована в загальний реабілітаційний маршрут пацієнта та як організована взаємодія між фахівцями, що беруть участь у відновленні.

Водночас саме організаційний рівень міждисциплінарної взаємодії залишається одним із найуразливіших у практиці. Навіть за наявності декларованої командної моделі робота нерідко реалізується як сукупність паралельних втручань, коли кожен спеціаліст діє у межах власної професійної логіки, а спільна мета, критерії проміжних результатів і механізми координації не набувають операційного змісту. За таких умов комплексна програма відновлення втрачає цілісність, а результат фізичної терапії починає залежати від випадкових чинників: комунікаційної культури конкретного підрозділу, індивідуального стилю взаємодії працівників, рівня ресурсного забезпечення чи локальних традицій ведення пацієнтів.

Проблема посилюється різноманіттям організаційних контекстів, у яких надається реабілітаційна допомога. Відмінності між стаціонарним та амбулаторним етапами, різні можливості інструментального і функціонального оцінювання, кадрові диспропорції, а також неоднакова доступність супутніх реабілітаційних послуг створюють ризик розривів у наступності та ускладнюють управління процесом відновлення як єдиною системою. У результаті зростає потреба не лише у вдосконаленні окремих методик фізичної терапії, а й у науково обґрунтованому описі й узагальненні практик її організації в межах комплексних програм, де ключовим чинником стає саме командна координація.

Отже, наукова проблема полягає в необхідності концептуального та організаційного осмислення вітчизняного досвіду організації фізичної терапії в

комплексних програмах відновлення на засадах міждисциплінарної взаємодії. Це передбачає визначення типових механізмів координації, умов забезпечення наступності між етапами, а також тих організаційних рішень, які перетворюють міждисциплінарність із формальної декларації на реальний інструмент підвищення ефективності реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науково-методичній традиції фізична терапія та фізична реабілітація розглядаються як складова системи відновного лікування, що поєднує медико-біологічні, психолого-педагогічні та соціальні підходи. Узагальнювальні підручники і навчальні видання формують базову рамку професійних компетентностей, принципів побудови реабілітаційного процесу, ролі функціонального оцінювання і безпеки втручань. Так, В. Абрамов і В. Клапчук разом із співавторами систематизують ключові положення фізичної реабілітації та спортивної медицини, описуючи місце фізичних чинників у відновленні та вимоги до організації роботи фахівця. Л. Вакуленко та В. Клапчук у колективній праці розкривають концептуальні засади реабілітації, фізичної терапії й ерготерапії, що важливо для розуміння комплексності програм відновлення та необхідності узгоджених дій фахівців різних профілів. В. Сокрут подає ширший міжгалузевий контекст реабілітаційної та спортивної медицини, акцентуючи на системності підходів і взаємозв’язку клінічних рішень із функціональними результатами.

Окрему групу становлять праці, у яких поглиблено розкрито проблематику фізичної терапії при ураженнях нервової системи та пов’язаних функціональних порушеннях. О. Марченко аналізує зміст і логіку відновлення при травмах і захворюваннях нервової системи, приділяючи увагу послідовності втручань та добору засобів залежно від клінічних проявів. Д. Воронін і Є. Павлюк деталізують підходи до реабілітації при захворюваннях нервової системи з урахуванням функціональних дефіцитів, що дозволяє окреслити типові напрями фізичної терапії в межах комплексних програм. Є. Михалюк у навчальному посібнику щодо інсульту поєднує фізичну та соціальну складові відновлення, підкреслюючи, що результат визначається не ізольованою процедурою, а узгодженим маршрутом і підтримкою повернення до активності.

Важливим методичним підґрунтям організації фізичної терапії є роботи, присвячені оцінюванню та реабілітаційній діагностиці, оскільки саме через інструменти оцінювання команда може узгоджувати цілі, критерії прогресу і зміст втручань. І. Кальонова та Н. Богдановська розглядають реабілітаційну діагностику в неврології як основу планування відновлення та моніторингу результатів. У класичних для вітчизняної школи виданнях із лікувальної фізкультури та спортивної медицини, підготовлених за редакцією В. Клапчука і Г. Дзяка, закладено уявлення про взаємозв’язок клінічного стану, фізичних навантажень і функціональної відповіді організму, що є необхідним для безпечної та прогнозованої побудови програми. В. Соколовський, Н. Романова

та О. Юшковська, а також В. Мухін узагальнюють методичні підходи до лікувальної фізичної реабілітації й структурування занять, підтримуючи ідею поетапності та контролю ефективності.

Поряд із цим у літературі представлені праці, що розширюють інструментарій немедикаментозних втручань і підходів до оздоровлення, які в реабілітаційній практиці можуть використовуватися як доповнення до основних програм. Ф. Волох із співавторами у двотомній монографії аналізують немедикаментозні методи лікування в неврології, що формує ширше уявлення про варіативність відновних впливів. Л. Винокурова, О. Жабокрицька і В. Язловецький розкривають окремі оздоровчі системи та гімнастичні практики, а В. Мурза підкреслює значення фізичних вправ у контексті збереження і зміцнення здоров'я. О. Пєшкова та В. Язловецький у навчальних посібниках окреслюють зміст професійної підготовки та базові поняття спеціальності, що важливо для розуміння інституційної логіки становлення фахівця і його ролі в команді.

Мета статті – узагальнити вітчизняний досвід організації фізичної терапії в комплексних програмах відновлення на засадах міждисциплінарної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Комплексні програми відновлення в сучасній реабілітаційній парадигмі вибудовуються не навколо окремої процедури чи локального симптому, а навколо керованого повернення людини до функціональної спроможності та максимально можливої участі у повсякденній діяльності. Саме тому структура таких програм є принципово багатокомпонентною: вона поєднує клінічні рішення, функціональне оцінювання, навчання, поведінкові зміни та підтримку активності в часовій перспективі. У цьому контексті фізична терапія виконує не «додаткову» роль, а роль одного з центральних механізмів, які переводять загальні цілі відновлення в практичні кроки через дозовану рухову діяльність, тренування, корекцію рухових стереотипів і навчання безпечної активності. Такий підхід послідовно представлений у вітчизняних узагальнювальних підручниках, де фізичну реабілітацію розглядають як цілеспрямований процес, що потребує обґрунтування, планування й контролю, а не як сукупність розрізнених методик [1]. Однак центральність фізичної терапії в комплексних програмах не означає її автономності. Навпаки, її результативність виникає саме в момент інтеграції: коли впливи фізичної терапії узгоджені з медичними обмеженнями, етапом відновлення, ризиками ускладнень і загальними пріоритетами програми. Звідси логічно випливає ключова вимога до концептуального розуміння фізичної терапії: вона має бути організована як процес із визначеною метою, послідовністю дій і критеріями ефективності, а не як «набір вправ», що може існувати незалежно від реабілітаційного маршруту. Ця ідея чітко простежується в навчально-методичних працях, де підкреслено, що фізична терапія розгортається від оцінювання функціонального стану до планування втручань і контролю відповіді організму на навантаження, тобто має внутр. логіку, яка співвідн. з логікою комплексної програми [2].

Саме наявність керованості й вимірюваності робить комплексну програму відновлення відтворюваною та керованою в різних організаційних умовах. Якщо програма має чітко сформульовані цілі та очікувані результати, тоді фізична терапія виступає інструментом їх досягнення і водночас «маркером» прогресу, оскільки зміни у рухових функціях і толерантності до навантаження є одними з найбільш наочних і керованих показників відновлення. У цьому сенсі підходи реабілітаційної та спортивної медицини, що акцентують на дозуванні навантаження, безпеці та контролі реакції організму, задають методичний каркас, який дозволяє поєднати клінічну доцільність із функціональним результатом [16].

Водночас концепт комплексної програми відновлення не вичерпується рамками короткотривалого епізоду реабілітації. Стійкий ефект передбачає продовження активності, профілактику вторинних порушень і підтримку функціональних резервів, а отже, фізична терапія закономірно виходить за межі «відновлення після події» і набуває характеру довготривалої стратегії керування здоров'ям [13]. Це зумовлює включення до програм компонентів оздоровчої спрямованості, формування мотивації до рухової активності та навчання самоконтролю, що робить фізичні вправи не лише засобом лікування, а й інструментом збереження досягнутого результату [12]. У такій логіці фізична терапія посідає місце інтегратора між клінічною частиною програми та життєвою практикою пацієнта, забезпечуючи перенесення реабілітаційних ефектів у повсякденне функціонування.

Отже, концептуальні засади комплексних програм відновлення дозволяють розглядати фізичну терапію як ядро функціонально орієнтованого відновлення, яке має внутрішню методичну логіку, потребує керованості й вимірюваності та набуває повної ефективності лише за умови інтеграції в цілісну програму допомоги. Саме такий підхід створює основу для переходу до наступного пункту, де міждисциплінарна взаємодія розглядатиметься не як декларація, а як організаційний механізм, що забезпечує цю інтеграцію та наступність.

Міждисциплінарна взаємодія в медичній реабілітації є не додатковою «комунікаційною опцією», а організаційною умовою, без якої комплексна програма відновлення втрачає цілісність і керованість. Її зміст полягає у спільному виробленні реабілітаційної мети, узгодженні очікуваних результатів і координації втручань різних фахівців на основі єдиної логіки маршруту пацієнта. У такій моделі фізична терапія не замінює інших компонентів програми, але задає функціональну «вісь» відновлення, навколо якої синхронізуються медичні рішення, режимні обмеження, навчання, побутова активність і соціальна підтримка, що в підсумку підвищує прогнозованість реабілітаційного процесу та якість кінцевого результату [3].

Організаційно міждисциплінарна взаємодія передбачає чітке визначення ролей і зон відповідальності, оскільки саме їхня невизначеність найчастіше породжує дублювання, прогалини у втручаннях або суперечливі рекомендації

пацієнтові. Роль лікаря в реабілітаційній команді полягає у клінічному супроводі, контролі безпеки та медичних ризиків, визначенні протипоказань і допустимих меж навантаження; роль фахівця з фізичної терапії полягає у функціональному аналізі рухових порушень, проєктуванні та реалізації програми відновлення руху, формуванні навичок самоконтролю, а також у корекції навантаження відповідно до реакції організму. Саме традиція лікувальної фізкультури й спортивної медицини підкреслює принципову значущість лікарського контролю, поступовості та дозування навантаження як запобіжників небажаних реакцій і ускладнень, що має пряме організаційне значення для командної роботи [9]. Разом із цим, міждисциплінарність не означає механічного «складання» фахівців у одну команду, вона вимагає спільної мови планування та спільної відповідальності за досягнення узгоджених цілей. На практичному рівні це реалізується через регулярні командні обговорення випадку, фіксацію реабілітаційних цілей у зрозумілій для всіх учасників формі, домовленості щодо пріоритетів і критеріїв прогресу, а також через стандартизовану передачу інформації між етапами допомоги. У підготовці фахівця з фізичної реабілітації акцент робиться на розумінні меж власної компетентності та необхідності взаємодії з іншими спеціалістами як умови професійної ефективності, що дозволяє розглядати командність не як ситуативну навичку, а як елемент професійної культури [14].

У цьому контексті розподіл відповідальності в команді доцільно трактувати як взаємодоповнюваність функцій, де кожний учасник відповідає за власний сегмент втручань, але водночас співвідповідає за узгодженість програми в цілому. Вітчизняні методичні підходи підкреслюють, що результативність відновлення залежить не стільки від наявності «правильних» вправ, скільки від організованості процесу, послідовності впливів і координації рішень між фахівцями, які мають діяти в межах єдиної логіки маршруту пацієнта [17]. Саме тому міждисциплінарна взаємодія виступає не декларативною характеристикою реабілітації, а практичним механізмом забезпечення наступності, безпеки та прогнозованості комплексної програми відновлення.

Організація фізичної терапії в межах комплексної програми відновлення передбачає послідовний перехід від визначення функціональних проблем до формування узгоджених цілей і робочого плану втручань, який є зрозумілим для всієї команди та прийнятним для пацієнта. У командній моделі цілі фізичної терапії мають випливати із загальних реабілітаційних пріоритетів, а не існувати як автономний перелік вправ, оскільки саме узгодженість цілей забезпечує логічний зв’язок між клінічними обмеженнями, руховим режимом, навчанням і поверненням до активності. Практичні підходи до відновлення при травмах і захворюваннях нервової системи демонструють, що результативність зростає за умов системного планування, коли засоби фізичної терапії добираються відповідно до провідних дефіцитів і вибудовуються у зрозумілу послідовність від базових функцій до складніших рухових навичок [10].

План втручань у фізичній терапії доцільно розглядати як спільну для команди «карту процесу», де визначено зміст і інтенсивність навантаження, режимні рекомендації, очікувані проміжні результати та критерії переходу на наступний етап. У вітчизняній традиції лікувальної фізичної реабілітації наголошується на принципах дозованості та поетапності, коли навантаження нарощується відповідно до адаптаційних можливостей пацієнта і контрольованої відповіді організму, а корекція плану розглядається як нормативний механізм управління процесом відновлення, а не як ознака нестабільності [15]. Саме наявність спільних критеріїв прогресу зменшує ризик фрагментації допомоги і забезпечує узгодженість рішень між учасниками команди.

Наступність між етапами відновлення підтримується не деклараціями про командність, а стандартизованою передачею інформації про досягнуті результати, поточні обмеження, реакцію на навантаження та рекомендації щодо продовження програми. Вимоги до документування, контролю результатів і узгодження втручань із медичними ризиками в системі фізичної реабілітації розглядаються як необхідна умова керованості процесу і збереження його логіки при зміні етапу чи умов надання допомоги [11]. Отже, організаційна якість фізичної терапії в команді визначається тим, наскільки чітко пов’язані цілі, план втручань і механізми наступності, що забезпечують безперервність комплексної програми відновлення.

Функціональне оцінювання в комплексних програмах відновлення є не допоміжною процедурою, а організаційним механізмом, який забезпечує узгодженість командних рішень. Саме через стандартизоване фіксування порушень і функціональних обмежень команда отримує спільну основу для постановки цілей, вибору втручань, визначення дозування навантаження та контролю динаміки. У межах реабілітаційної діагностики підкреслюється, що оцінювання має бути системним, орієнтованим на функцію та здатним відображати як вихідний стан, так і зміни під впливом програми, що робить його ключовим інструментом планування і моніторингу відновлення [8].

Організаційно доцільно вибудовувати оцінювання у вигляді послідовного циклу з трьома контрольними точками: первинна оцінка як підстава для формування реабілітаційного профілю проблем і пріоритетів, проміжне оцінювання як інструмент корекції плану втручань, підсумкове оцінювання як критерій досягнення цілей і визначення подальшої траєкторії підтримки результату.

На кожному етапі оцінювальні показники мають бути співвіднесені з конкретними управлінськими рішеннями: які зміни є достатніми для переходу на інший рівень навантаження, які ознаки вимагають перегляду плану, коли потрібне залучення додаткового спеціаліста або зміна пріоритету в команді. У такій логіці моніторинг перестає бути формальністю та стає «контуром управління» програмою, що знижує ризик суперечливих рекомендацій, підвищує наступність між етапами та підтримує доказовість командних рішень.

Ключові організаційні виклики командної реабілітації в Україні пов'язані з неоднорідністю ресурсів, різним рівнем методичної підготовленості команд і широким спектром можливих немедикаментозних впливів, які потребують упорядкування в межах єдиної програми. Варіативність немедикаментозних методів, що застосовуються у неврологічній практиці, об'єктивно розширює реабілітаційний інструментарій, однак одночасно підвищує вимоги до командної координації, оскільки кожний метод має власні показання, обмеження та місце в структурі відновлення [4], [5]. За відсутності спільних критеріїв відбору і узгодження такі втручання легко перетворюються на паралельні, несинхронізовані дії, які не підсилюють одне одного, а конкурують за час, ресурси та увагу пацієнта.

Окремим ризиком виступає еклектичне включення оздоровчих або нетрадиційних систем без чіткої прив'язки до функціональних цілей програми та без визначення критеріїв ефективності. Якщо такі практики застосовуються поза логікою реабілітаційного циклу, вони ускладнюють керованість процесу, розмивають відповідальність і підвищують імовірність суперечливих рекомендацій, особливо коли пацієнт отримує різноспрямовані поради від різних учасників команди або поза системою реабілітаційної допомоги [7]. У підсумку проблема полягає не в наявності чи відсутності окремих методів, а в дефіциті організаційних правил їхнього інтегрування в програму відновлення.

Перспективи вдосконалення вітчизняної практики доцільно пов'язувати з підсиленням організаційної керованості командної роботи. Це передбачає впровадження єдиних для команди принципів постановки цілей і фіксації очікуваних результатів, регулярне коротке командне обговорення з протоколюванням рішень, стандартизовану передачу інформації між етапами та формування узгодженого «пакета рекомендацій» для пацієнта, щоб уникати розбіжностей у настановах. Окремої уваги потребує методичне впорядкування застосування немедикаментозних підходів: визначення показань, меж використання, ролі кожного методу у програмі та критеріїв припинення або корекції. Саме така організаційна рамка дозволяє перетворити різноманітність засобів на перевагу, а міждисциплінарну взаємодію на реальний чинник ефективності комплексного відновлення.

Висновки. Узагальнення вітчизняних навчально-методичних підходів засвідчує, що ефективна організація фізичної терапії в комплексних програмах відновлення визначається не стільки набором застосованих засобів, скільки керованістю процесу та якістю міждисциплінарної взаємодії. Командна модель набуває практичного змісту за умови узгодження реабілітаційних цілей, чіткого розподілу ролей і відповідальності, а також забезпечення наступності між етапами через стандартизовану передачу інформації й спільні критерії прогресу. Функціональне оцінювання та моніторинг результатів виступають ключовим інструментом координації, оскільки забезпечують спільну доказову основу для планування, корекції втручань і прийняття командних рішень. Перспективним

напрямом удосконалення вітчизняної практики є посилення організаційної керованості командної роботи, зокрема через уніфікацію процедур постановки цілей і контролю результатів, регламентацію командних комунікацій та методичне впорядкування інтеграції немедикаментозних впливів у логіку комплексного відновлення.

Література:

1. Абрамов В. В., Клапчук В. В., Неханевич О. Б. та ін. Фізична реабілітація, спортивна медицина, підручник. За ред. В. В. Абрамова, О. Л. Смирнової. Дніпропетровськ: Журфонд, 2014. 456 с.
2. Вакуленко Л. О. та ін. Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії, підручник. За заг. ред. Л. О. Вакуленко, В. В. Клапчука. Тернопіль: Укрмедкн., ТДМУ, 2018. 371 с.
3. Винокурова Л. Оздоровча гімнастика для всіх, навчальний посібник.Рівне,2002.203с.
4. Волох Ф. О. та ін. Немедикаментозні методи лікування у неврології, монографія. За заг. ред. В. О. Малахова. Суми: Вінниченко М. Д., 2021. Т. 2. 406 с.
5. Волох Ф. О. та ін. Немедикаментозні методи лікування у неврології, монографія. За заг. ред. В. О. Малахова. Суми: Вінниченко М. Д., 2021. Т. 1. 396 с.
6. Воронін Д. М., Павлюк Є. О. Фізична реабілітація при захворюваннях нервової системи, навчальний посібник. Хмельницький: ХНУ, 2011. 143 с.
7. Жабокрицька О. В., Язловецький В. С. Нетрадиційні методи та системи оздоровлення. Кіровоград, 2001. 183 с.
8. Кальонова І. В., Богдановська Н. В. Реабілітаційна діагностика в неврології, навчальний посібник. Суми: Унів. кн., 2021. 178 с.
9. Лікувальна фізкультура та спортивна медицина. За ред. В. В. Клапчука, Г. В. Дзяка. Київ: Здоров'я, 1995. 312 с.
10. Марченко О. К. Фізична реабілітація хворих із травмами і захворюваннями нервової системи, навчальний посібник. Київ: Олімпійська література, 2006. 196 с.
11. Михалюк Є. Л. Інсульт: фізична і соціальна реабілітація, навчальний посібник. Запоріжжя: ЗДМУ, 2017. 131 с.
12. Мурза В. П. Фізичні вправи і здоров'я. Київ: Здоров'я, 1991. 254 с.
13. Мухін В. М. Фізична реабілітація. Київ: Олімпійська література, 2009. 488 с.
14. Пєшкова О. В. Вступ до спеціальності (Фізична реабілітація), навчальний посібник. Харків, 2007. 147 с.
15. Соколовський В. С., Романова Н. О., Юшковська О. Г. Лікувальна фізична реабілітація. Одеса: Одес. держ. мед. ун-т, 2005. 236 с.
16. Сокрут В. М. Фізична, реабілітаційна та спортивна медицина, підручник для студентів і лікарів. Краматорськ: Каштан, 2019. Т. 1. 478 с.
17. Язловецький В. С. Основи фізичної реабілітації, навчальний посібник. Кіровоград, 2004. 326 с.

References:

1. Abramov, V. V., Klapchuk, V. V., Nekhanevych, O. B., et al. (2014). Fizychna reabilitatsiia, sportyvna medytsyna [Physical rehabilitation, sports medicine]. Dnipropetrovsk: Zhurfond. 456 p. [in Ukrainian]
2. Vakulenko, L. O., et al. (2018). Osnovy reabilitatsii, fizychnoi terapii, erhoterapii [Fundamentals of rehabilitation, physical therapy, occupational therapy]. Ternopil: Ukrmedknyha, TDMU. 371 p. [in Ukrainian]

3. Vynokurova, L. (2002). Ozdorovcha himnastyka dlia vsikh [Health gymnastics for everyone]. Rivne. 203 p. [in Ukrainian]

4. Volokh, F. O., et al. (2021). Nemedykamentozni metody likuvannia u nevrolohii [Non-pharmacological methods of treatment in neurology] (Vol. 2). Sumy: Vinnychenko M. D. 406 p. [in Ukrainian]

5. Volokh, F. O., et al. (2021). Nemedykamentozni metody likuvannia u nevrolohii [Non-pharmacological methods of treatment in neurology] (Vol. 1). Sumy: Vinnychenko M. D. 396 p. [in Ukrainian]

6. Voronin, D. M., Pavliuk, Ye. O. (2011). Fizychna reabilitatsiia pry zakhvoriuvanniakh nervovoi systemy [Physical rehabilitation in diseases of the nervous system]. Khmelnytskyi: KhNU. 143 p. [in Ukrainian]

7. Zhabokrytska, O. V., Yazlovetskyi, V. S. (2001). Netradytsiini metody ta systemy ozdorovlennia [Non-traditional methods and health improvement systems]. Kirovohrad. 183 p. [in Ukrainian]

8. Kalonova, I. V., Bohdanovska, N. V. (2021). Reabilitatsiina diahnostyka v nevrolohii [Rehabilitation diagnostics in neurology]. Sumy: Univ. kn. 178 p. [in Ukrainian]

9. Klapchuk, V. V., Dziak, H. V. (Eds.). (1995). Likuvalna fizkultura ta sportyvna medytsyna [Therapeutic physical culture and sports medicine]. Kyiv: Zdorovia. 312 p. [in Ukrainian]

10. Marchenko, O. K. (2006). Fizychna reabilitatsiia khvorykh iz travmamy i zakhvoriuvanniamy nervovoi systemy [Physical rehabilitation of patients with injuries and diseases of the nervous system]. Kyiv: Olimpiiska literatura. 196 p. [in Ukrainian]

11. Mykhaliuk, Ye. L. (2017). Insult: fizychna i sotsialna reabilitatsiia [Stroke: physical and social rehabilitation]. Zaporizhzhia: ZDMU. 131 p. [in Ukrainian]

12. Murza, V. P. (1991). Fizychni vpravy i zdorovia [Physical exercises and health]. Kyiv: Zdorovia. 254 p. [in Ukrainian]

13. Mukhin, V. M. (2009). Fizychna reabilitatsiia [Physical rehabilitation]. Kyiv: Olimpiiska literatura. 488 p. [in Ukrainian]

14. Pieshkova, O. V. (2007). Vstup do spetsialnosti (fizychna reabilitatsiia) [Introduction to the specialty (physical rehabilitation)]. Kharkiv. 147 p. [in Ukrainian]

15. Sokolovskyi, V. S., Romanova, N. O., Yushkovska, O. H. (2005). Likuvalna fizychna reabilitatsiia [Therapeutic physical rehabilitation]. Odesa: Odesa State Medical University. 236 p. [in Ukrainian]

16. Sokrut, V. M. (2019). Fizychna, reabilitatsiina ta sportyvna medytsyna [Physical, rehabilitation and sports medicine] (Vol. 1). Kramatorsk: Kashtan. 478 p. [in Ukrainian]

17. Yazlovetskyi, V. S. (2004). Osnovy fizychnoi reabilitatsii [Fundamentals of physical rehabilitation]. Kirovohrad. 326 p. [in Ukrainian]

УДК 378.147:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-902-914

Жукевич Ірина Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4109-4336

ВПЛИВ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. У статті розглядається комплексна проблематика інтеграції технологій штучного інтелекту у сферу викладання іноземних мов, що відображає актуальні тенденції трансформації сучасної освітньої парадигми. Особлива увага приділяється парадигмальній зміні в педагогічних методиках, яка зумовлює підвищення результативності, інтенсифікацію навчального процесу та забезпечення індивідуалізованого підходу до здобувачів освіти. Аргументовано доводиться, що інструменти орієнтовані на штучний інтелект – зокрема адаптивні системи навчання, інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень та технології обробки природної мови – виступають не лише як допоміжні цифрові засоби, а як системоутворювальні елементи сучасних освітніх практик. У межах дослідження здійснено багатовимірний аналіз функціональних можливостей технологій штучного інтелекту щодо персоналізації освітніх траєкторій, оперативного надання зворотного зв'язку, автоматизації рутинних процесів (оцінювання, моніторинг академічної успішності, діагностика навчальних потреб). Наголошується, що використання таких інструментів дозволяє оптимізувати професійну діяльність викладачів, зосередивши їхні зусилля на стратегічному плануванні навчального процесу, розробці інноваційних педагогічних сценаріїв та поглибленій міжособистісній взаємодії зі студентами.

Окремий акцент зроблено на впливі інтелектуальних технологій на формування іншомовної комунікативної компетентності, розвиток критичного мислення та підвищення мотиваційної залученості студентів. У роботі також окреслено спектр етичних і правових викликів, серед яких – забезпечення конфіденційності та безпеки персональних даних, питання академічної доброчесності, а також потреба у створенні цілісних методичних рамок інтеграції штучного інтелекту в освітні середовища. Зроблені висновки підкреслюють, що усвідомлене й професійно вивірене використання інструментів штучного інтелекту здатне виступати каталізатором якісних змін у мовній освіті, сприяючи підвищенню навчальних результатів, інтерактивності освітнього процесу та професійної ефективності викладачів. Стаття визначає перспективні напрями подальших досліджень, пов'язаних із вивченням довгострокових наслідків

застосування штучного інтелекту, розробкою моделей інтегрованого використання цифрових технологій у викладанні іноземних мов та пошуком оптимальних стратегій балансування між технологічними інноваціями й гуманістичними цінностями освіти.

Ключові слова: адаптивне навчання, викладання іноземних мов, інтеграція технологій, освітні технології, персоналізація навчання, штучний інтелект.

Zhukevych Iryna Petrivna Ph.D., Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4109-4336

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS ON THE EFFICIENCY OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Abstract. The article examines the complex issues of integrating artificial intelligence technologies into the field of foreign language teaching, reflecting current trends in the transformation of the modern educational paradigm. Particular attention is paid to the paradigmatic shift in pedagogical methodologies, which enhances learning outcomes, intensifies the educational process, and ensures an individualized approach to learners. It is argued that AI-oriented tools – such as adaptive learning systems, intelligent decision-support systems, and natural language processing technologies – function not merely as auxiliary digital instruments but as system-forming components of contemporary educational practices.

The study provides a multidimensional analysis of the functional capabilities of AI technologies in terms of personalizing educational trajectories, delivering real-time feedback, and automating routine processes (assessment, monitoring of academic performance, and diagnostics of learning needs). It is emphasized that the implementation of such tools allows educators to optimize their professional activity by focusing on strategic curriculum design, the development of innovative pedagogical scenarios, and enhanced interpersonal interaction with students.

Special emphasis is placed on the impact of intelligent technologies on the formation of foreign language communicative competence, the development of critical thinking skills, and the strengthening of student motivation and engagement. The article also highlights a range of ethical and legal challenges, including issues of data confidentiality and security, academic integrity, and the necessity of creating comprehensive methodological frameworks for the integration of AI into educational environments.

The conclusions underscore that the conscious and professionally grounded use of AI tools can serve as a catalyst for qualitative changes in language education, fostering improved learning outcomes, greater interactivity in the educational process, and enhanced professional efficiency of teachers. The article identifies promising

directions for further research, including the study of long-term effects of AI application, the development of integrated models for the use of digital technologies in foreign language teaching, and the search for optimal strategies to balance technological innovation with the humanistic values of education.

Keywords: adaptive learning, foreign language teaching, technology integration, education technologies, personalized learning, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Інтеграція штучного інтелекту у викладання іноземних мов є парадигмальною зміною в педагогічних методиках, що сприяє підвищенню ефективності, персоналізації навчального процесу та переосмисленню ролей викладачів і студентів. Інструменти орієнтовані на штучний інтелект не є лише допоміжними засобами, а стають невід'ємними компонентами навчальних програм. Вони пропонують адаптивні системи навчання, що індивідуалізують контент відповідно до потреб студента, забезпечують зворотний зв'язок у реальному часі та сприяють автентичній мовній взаємодії. Ці технологічні досягнення усувають ключові прогалини в традиційній мовній освіті, дозволяючи викладачам персоналізувати освітню траєкторію кожного студента, ідентифікувати проблемні зони та надавати індивідуалізовану підтримку. Студенти, у свою чергу, отримують переваги від взаємодії з репетиторами на основі штучного інтелекту, які пропонують персоналізовану практику та зворотний зв'язок, тим самим покращуючи навчальний досвід. Розвиток штучного інтелекту спричинив трансформації в багатьох галузях, зокрема у вищій освіті, що призвело до змін у методиках викладання та практиках навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження свідчать про зростаючу увагу до використання штучного інтелекту у викладанні іноземних мов. Зарубіжні науковці (Alwaqdani; Albedah; Alhusaiyan) підкреслюють потенціал штучного інтелекту для персоналізації навчання, автоматизації оцінювання та підвищення взаємодії студентів із навчальним контентом. Систематичні огляди (Merino-Campos; Zhu & Wang) узагальнюють, що штучний інтелект сприяє підвищенню ефективності навчання та автономності здобувачів освіти. Українські дослідники (Шерстюк; Пономаренко; Бойчук) зосереджують увагу на практичних аспектах інтеграції штучного інтелекту у вітчизняну освітню систему, зокрема на підготовці викладачів, модернізації програм та методичній підтримці. Водночас наголошується на потребі формування цифрової компетентності педагогів і забезпечення етичного використання інтелектуальних технологій. Окремі дослідження (Crompton & Burke; Kuklin) акцентують на ризиках впровадження штучного інтелекту в питаннях безпеки даних, справедливого оцінювання та меж використання генеративних моделей. Інші автори (Huang & Zou; Budiyono) аналізують мотиваційний вплив штучного інтелекту, відзначаючи зростання зацікавленості студентів і покращення комунікативних навичок. Сучасні публікації підтверджують значний потенціал

штучного інтелекту у мовній освіті, але водночас вказують на необхідність подальших досліджень щодо етики, методичної готовності та довготривалих результатів застосування інтелектуальних технологій.

Метою статті є системний аналіз та емпірична оцінка трансформаційного потенціалу штучного інтелекту як інструменту оптимізації та персоналізації процесу викладання іноземних мов в умовах глобалізації та діджиталізації вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Актуальність даного дослідження зумовлена низкою факторів, які відображають сучасні тенденції в освіті та суспільстві. По-перше, глобалізація та розвиток міжкультурних комунікацій зумовлюють зростання попиту на ефективне вивчення іноземних мов. У цьому контексті виникає потреба в інноваційних освітніх технологіях, здатних задовольнити потреби великої кількості студентів з різним рівнем підготовки. По-друге, пандемія COVID-19 прискорила перехід до дистанційного та змішаного навчання, що виявило обмеження традиційних методів і підкреслило критичну роль цифрових інструментів. Інструменти штучного інтелекту, завдяки своїй здатності до адаптації та персоналізації, виявилися особливо цінними в цих умовах. По-третє, існуючі дослідження, хоча й підтверджують ефективність штучного інтелекту, часто є фрагментарними та зосереджуються на окремих аспектах, залишаючи відкритими питання щодо довгострокового впливу на мовну компетентність, етичних аспектів та оптимальних методик інтеграції в різних педагогічних контекстах. Таким чином, всебічний аналіз впливу штучного інтелекту на викладання іноземних мов є критично важливим для розробки нових освітніх стратегій, що відповідають викликам XXI століття.

Адаптивні системи навчання, що функціонують на основі алгоритмів штучного інтелекту, пропонують персоналізований навчальний досвід, пристосований до індивідуальних потреб і вподобань студентів. Ці системи аналізують поведінку студентів у процесі навчання, виявляють прогалини у знаннях і коригують складність завдань залежно від їхньої успішності, забезпечуючи надання релевантних ресурсів у відповідний момент.

Технологія обробки природної мови є ще одним ключовим компонентом штучного інтелекту, який дозволяє системам розуміти, інтерпретувати та генерувати людську мову. Інструменти на базі обробки природної мови забезпечують переклад у реальному часі, граматичний аналіз та оцінку вимови, надаючи студентам миттєвий зворотний зв'язок та підтримку. Діалогові агенти, такі як чат-боти та віртуальні асистенти, сприяють інтерактивній мовній практиці та зануренню в культурне середовище. Вони можуть імітувати реальні розмови, відповідати на запитання студентів і надавати відомості про культуру, що сприяє підвищенню комунікативної компетентності та культурної обізнаності [1].

Використання інструментів штучного інтелекту забезпечує індивідуалізований навчальний досвід, який адаптується до потреб різноманітних категорій студентів, сприяючи їхній успішності в сучасному цифровому навчальному

середовищі. Впровадження систем штучного інтелекту для зворотного зв'язку дозволяє студентам записувати своє мовлення, отримуючи оцінки та коментарі через системи аналізу вимови, що підвищує результативність навчання, особливо в поєднанні з колективною діяльністю у соціальних мережах. Крім того, платформи, керовані штучним інтелектом, здатні автоматизувати адміністративні завдання, а саме оцінювання та планування, що дозволяє викладачам зосередитися на розробці навчальних планів, контенту та на підвищенні залученості студентів до навчання [2].

Дослідження інтеграції штучного інтелекту в освітній процес з іноземних мов демонструє значне зростання наукової зацікавленості цією темою. Зокрема, актуалізуються питання ефективності інструментів штучного інтелекту, що здатні забезпечувати персоналізоване навчання шляхом адаптації контенту та складності завдань до індивідуальних потреб студентів. Водночас, нагальною є проблема етичних аспектів, пов’язаних із захистом даних та забезпеченням конфіденційності.

Огляд існуючої літератури виявляє як переваги, так і потенційні ризики використання штучного інтелекту у викладанні англійської мови, що підкреслює необхідність збалансованого підходу [3]. Технології штучного інтелекту мають потенціал для трансформації традиційних освітніх парадигм, сприяючи сталому розвитку та інтеграції рішень прийнятих штучним інтелектом у заклади вищої освіти. Адаптивні навчальні платформи, що функціонують на основі штучного інтелекту, індивідуалізують освітній контент і темп навчання, що підвищує ефективність та забезпечує персоналізований досвід. Аналітичні можливості ШІ щодо оцінювання сильних і слабких сторін студента, моніторингу прогресу та динамічної адаптації контенту, забезпечують цілеспрямовану підтримку, що робить процес засвоєння іноземної мови більш результативним [4]. Варто зазначити, що більшість досліджень у цій галузі використовують змішані методи, зосереджуючись на вищій освіті та розробці нових систем на основі штучного інтелекту. Крім того, він може надавати керівництву закладів вищої освіти цінні аналітичні дані для прийняття обґрунтованих рішень.

Використання штучного інтелекту значно підвищує ефективність навчального процесу шляхом автоматизації рутинних завдань (оцінювання, планування), що дозволяє викладачам зосередитися на розробці навчальних програм та безпосередній взаємодії зі студентами. Адаптивні системи навчання надають ресурси, спеціально адаптовані до характеристик окремих студентів, що підвищує результативність навчання [5]. Окрім цього, інтерактивні навчальні програми, створені за допомогою ШІ, сприяють зростанню мотивації та активності студентів. Аналітичні інструменти, керовані штучним інтелектом, надають інформацію про успішність студентів, допомагаючи ідентифікувати проблемні зони, що потребують додаткової підтримки. Таким чином, ШІ має потенціал для трансформації оцінювання, забезпечуючи зворотний зв'язок у реальному часі. Штучний інтелект також може автоматизувати створення навчальних матеріалів,

що може вирішити проблему доступу до якісних ресурсів та адаптувати їх до індивідуальних потреб [6; 7].

Результати емпіричних досліджень виявили позитивну кореляцію між використанням інструментів штучного інтелекту та покращенням мовних навичок, зокрема у таких сферах, як засвоєння словникового запасу, граматична точність та навички письма. Дослідження також виявило прогалини у програмуванні ШІ для вивчення мови, які полягають в адаптації функцій, наприклад, різних типів миттєвого зворотного зв'язку щодо мовних навичок, для підтримки самостійного навчання.

Крім того, на основі опитування, студенти повідомляли про зростання мотивації та залученості при використанні платформ штучного інтелекту для вивчення іноземної мови, називаючи персоналізований зворотний зв'язок та інтерактивні вправи ключовими факторами. Було зазначено, що інтеграція ШІ в іншомовну освіту сприяє підвищенню самооцінки, саморегульованого навчання та зменшенню когнітивного навантаження, що в кінцевому підсумку веде до покращення результатів у письмі [8]. Крім того, дослідження підкреслює потенціал мовного оцінювання за допомогою ШІ як альтернативи традиційним паперовим методам, надаючи цінні відомості для викладачів і розробників, які прагнуть оптимізувати результати вивчення іноземної мови та створювати ефективні й підтримуючі навчальні середовища.

Впровадження інструментів штучного інтелекту у викладання іноземних мов дає низку результатів, що впливають як на студентів, так і на викладачів:

- підвищена залученість студентів: платформи, керовані штучним інтелектом, часто пропонують інтерактивні та гейміфіковані навчальні заняття, що підвищують мотивацію та активність студентів [9];
- персоналізовані навчальні траєкторії: алгоритми штучного інтелекту аналізують індивідуальні дані студента для створення індивідуалізованих навчальних траєкторій, що враховують специфічні потреби та стилі навчання [10];
- миттєвий зворотний зв'язок: інструменти штучного інтелекту надають миттєвий зворотний зв'язок щодо вимови, граматики та лексики, дозволяючи студентам виявляти та виправляти помилки в режимі реального часу [11];
- покращення іншомовної компетентності: емпіричні дослідження свідчать, що систематичне використання інструментів штучного інтелекту може призвести до відчутного покращення іншомовної компетентності, зокрема у таких сферах, як засвоєння словникового запасу, граматична точність та навички письма [12];
- зменшення навантаження на викладачів: штучний інтелект може автоматизувати адміністративні завдання, а саме оцінювання та зворотний зв'язок, що дає змогу викладачам зосередитися на плануванні занять та взаємодії зі студентами [13].

Інструменти штучного інтелекту для вивчення іноземної мови – це комп'ютерні програми або програмне забезпечення, що використовують алгоритми ШІ,

щоб допомогти користувачам у вивченні та вдосконаленні їхніх навичок іноземної мови. Основна мета цих інструментів – це надання інтерактивного та індивідуалізованого досвіду навчання, вдосконалення іншомовних навичок та надання підтримки й ресурсів студентам [14]. Інструменти штучного інтелекту для вивчення мови мають широкий спектр функцій, спрямованих на покращення різних аспектів вивчення мови, і ці функції можуть включати розпізнавання мовлення, обробку природної мови та машинне навчання.

Інструменти для вивчення іноземної мови, що базуються на технологіях штучного інтелекту, зокрема з функціями розпізнавання мовлення, сприяють підвищенню ефективності навчання та стимулюють інтерактивні навчальні процеси. Застосування ШІ в іншомовній освіті є перспективним, особливо для розвитку навичок письма та говоріння, а також для персоналізації навчання. Проте, ефективність цих інструментів значною мірою залежить від рівня їх інтеграції в навчальну програму та від методики, яку використовують викладачі для їх впровадження.

Впровадження інструментів штучного інтелекту у викладання іноземної мови пов’язане з певними викликами, зокрема необхідністю збалансованого підходу, вирішенням етичних питань і проблем конфіденційності, а також проведенням подальших досліджень для вивчення довгострокових ефектів та оптимальних практик у різних контекстах. Також актуалізується потреба у розробці чітких керівних принципів та програм підготовки для викладачів, що дозволить їм ефективно інтегрувати інструменти штучного інтелекту у свою педагогічну практику [15]. Хоча концепція використання штучного інтелекту у вищій освіті не є новою, останнім часом спостерігається значне зростання наукової зацікавленості. Загалом, науковці стверджують, що інтеграція ШІ в освітню сферу сприятиме якісним змінам у процесах навчання та викладання, головним чином завдяки його здатності до персоналізації та покращення результатів.

Штучний інтелект може надавати студентам індивідуалізовані настанови щодо вимови, ритму та інтонації, а також підвищувати їх усвідомлення важливості вивчення іноземної мови. Це дозволяє адаптувати навчальний процес до різних стилів і потреб студентів. ШІ має потенціал для трансформації мовної освіти, пропонуючи інноваційні інструменти та підходи, що сприяють підвищенню ефективності викладання та покращенню результатів навчання [16]. Інструменти, керовані ШІ, здатні надавати детальний зворотний зв’язок щодо граматики, лексики та вимови, що допомагає покращувати комунікативні навички студентів. Крім того, ШІ автоматизує адміністративні завдання викладачів, вивільняючи їх час для персоналізованої взаємодії зі студентами. ШІ також полегшує комунікацію між викладачами та студентами за допомогою автоматичного перекладу та субтитрів.

Результати цього дослідження узгоджуються з наявними науковими даними, що підкреслюють здатність ШІ до персоналізації навчання. Можливість

систем штучного інтелекту оцінювати успішність, вподобання та стилі навчання студентів дозволяє адаптувати навчальні траєкторії, контент та темп до їхніх індивідуальних потреб. Інструменти штучного інтелекту надають студентам індивідуалізований зворотний зв'язок та підтримку, що дозволяє їм навчатися у власному темпі та заповнювати прогалини в знаннях. Системи оцінювання на основі ШІ оперативно аналізують завдання, тести та іспити, надаючи студентам миттєві відомості про їхні сильні та слабкі сторони. В свою чергу, адаптивні системи навчання здатні динамічно змінювати рівень складності контенту та вправ, забезпечуючи оптимальний баланс між викликом і доступністю матеріалу. Платформи для вивчення мови, що базуються на ШІ, надають персоналізований зворотний зв'язок щодо вимови, граматики та словникового запасу [17]. Системи штучного інтелекту аналізують великі обсяги даних для виявлення сильних і слабких сторін студентів, що дає змогу надавати релевантний зворотний зв’язок та своєчасну підтримку. Крім того, ШІ автоматизує адміністративні завдання викладачів, що дозволяє їм більше часу приділяти персоналізованій підтримці та підготовці до занять. Викладачам важливо підходити до цього процесу усвідомлено, демонструючи компетентність та орієнтуючись на оптимізацію навчального процесу для всіх студентів.

Інтеграція ШІ в іншомовну освіту має значний вплив на викладачів, студентів та освітні установи. ШІ може автоматизувати рутинні завдання, пропонувати персоналізоване навчання та надавати цінний зворотний зв’язок, що потенційно може змінити способи викладання та вивчення іноземних мов. Створення індивідуалізованого навчального контенту, автоматизація процедур оцінювання та аналіз поведінки студентів дозволяють викладачам приділяти більше часу заохоченню до інновацій та задоволенню унікальних потреб кожного студента [18].

ШІ-інструменти слід сприймати не як заміну, а як доповнення до викладачів, що розширює їхні можливості та підтримує їхні зусилля. Технології, керовані ШІ, можуть пропонувати персоналізоване навчання, аналізуючи прогрес студента в реальному часі, надаючи індивідуальний зворотний зв’язок та адаптуючи контент відповідно до потреб. Викладачі повинні розвивати цифрову грамотність, щоб ефективно використовувати ці інструменти та спрямовувати студентів до їхнього відповідального застосування [19]. Ці інструменти можуть надавати студентам персоналізований зворотний зв’язок та підтримку, дозволяючи їм навчатися у власному темпі та заповнювати свої прогалини в знаннях.

Інтеграція штучного інтелекту в іншомовну освіту може покращити освітні результати, залученість студентів та ефективність викладачів, і вкрай важливо, щоб викладачі підходили до цієї інтеграції усвідомлено, компетентно та з акцентом на оптимізацію навчання для всіх студентів [20]. Крім того, викладачі повинні отримувати професійний розвиток та підтримку для успішної інтеграції інструментів штучного інтелекту у свої навчальні практики. Викладачі можуть

використовувати такі інструменти штучного інтелекту для створення більш захопливого та інтерактивного навчання для студентів. Технології, які керуються штучним інтелектом, забезпечують персоналізоване навчання, зворотний зв’язок у реальному часі та автоматизацію завдань, що в кінцевому підсумку покращує засвоєння іноземної мови.

Висновки. Інструменти штучного інтелекту є надзвичайно перспективними як каталізатори ефективності у викладанні іноземних мов, пропонуючи персоналізоване навчання, автоматизуючи завдання та надаючи цінні відомості про успішність студентів. Технології, керовані штучним інтелектом, можуть пропонувати персоналізоване навчання, аналізуючи прогрес студента в реальному часі, надаючи індивідуальний зворотний зв'язок та адаптуючи контент відповідно до індивідуальних потреб. Ефективне впровадження інструментів штучного інтелекту вимагає надійної технологічної інфраструктури, комплексної підготовки та постійної підтримки як для викладачів, так і для студентів. Такі інструменти можуть забезпечити персоналізований навчальний досвід, аналізуючи прогрес студента в реальному часі, надаючи індивідуальний зворотний зв'язок та адаптуючи контент до індивідуальних потреб. Крім того, деякі дослідники підкреслюють, що ШІ для вивчення іноземної мови може сприяти підвищенню усвідомлення цінності вивчення мови, а також надавати іммерсивний досвід, щоб студенти могли відчути себе у справжніх комунікативних ситуаціях. Оскільки технології штучного інтелекту продовжують розвиватися, їх інтеграція в іншомовну освіту має потенціал для трансформації педагогічних практик, покращення результатів студентів та сприяння безперервному вивченню мов. Подальші дослідження можуть виявити потенціал ШІ у викладанні та вивченні мов, а також важливість відповідального та етичного застосування цих технологій в освітньому середовищі. Інтеграція штучного інтелекту в іншомовну освіту має значні наслідки для викладачів, студентів та закладів вищої освіти.

Дослідження підкреслює кілька ключових висновків щодо інтеграції інструментів штучного інтелекту у викладання іноземних мов. Інструменти штучного інтелекту показали перспективність в оптимізації навичок іноземної мови, перекладі, оцінюванні, розпізнаванні та задоволеності студентів. Штучний інтелект дозволяє викладачам приділяти більше уваги інноваціям та індивідуальному зростанню студентів, автоматизуючи оцінювання, створюючи персоналізований навчальний контент та аналізуючи поведінку студентів.

Технології, керовані штучним інтелектом, забезпечують персоналізоване навчання, зворотний зв'язок у реальному часі та автоматизацію завдань, що в кінцевому підсумку покращує засвоєння мови та педагогічні практики. Майбутні дослідження також можуть використовувати ці дані, щоб допомогти у прогнозуванні успішності студентів та наданні необхідних рекомендацій. Результати свідчать, що штучний інтелект може позитивно трансформувати процеси викладання та навчання, таким чином спрямовуючи майбутніх

дослідників та освітніх практиків. Дослідження також підкреслює важливість вирішення потенційних проблем, таких як етичні міркування, конфіденційність даних та потреба в постійному професійному розвитку для викладачів.

Крім того, інтеграція штучного інтелекту в іншомовну освіту може покращити освітні результати, залученість студентів та ефективність викладачів. Потрібні майбутні дослідження для вивчення довгострокової ефективності штучного інтелекту у розвитку комунікативних навичок та визначення найкращих практик для максимізації переваг штучного інтелекту в навчальному середовищі.

Перспективні напрями досліджень мають бути сфокусовані на вдосконаленні алгоритмів штучного інтелекту для надання більш контекстуально релевантного зворотного зв'язку, вивченні потенціалу штучного інтелекту в оцінюванні складних іншомовних навичок та аналізі ефективності інструментів штучного інтелекту у різних освітніх контекстах.

Література:

1. Alwaqdani M. Investigating teachers' perceptions of artificial intelligence tools in education: Potential and difficulties. Educ Inf Technol. 2025; 30, pp. 2737–2755. DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-024-12903-9

2. Dovgyi S., Babiichuk S., Davybida L., Biletska M. Teachers' and students' attitudes towards the use of artificial intelligence: all-Ukrainian research. Information Technologies and Learning Tools. 2024; 104 (6), pp. 197–215. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v104i6.5890

3. Albedah F. Artificial Intelligence in Language Education: A Systematic Review of Multilingual Applications, Large Language Models, and Emerging Challenges. Language Teaching Research Quarterly. 2025; 49, pp. 247–268. DOI: https://doi.org/10.32038/ltrq.2025.49.13

4. Alhusaiyan E. A systematic review of current trends in artificial intelligence in foreign language learning. Saudi Journal of Language Studies. 2024; 5, pp. 1–16. DOI: https://doi.org/10.1108/SJLS-07-2024-0039

5. Шерстюк Н., Бондар А., Пилипенко І. Дослідження інтеграції штучного інтелекту в освітні програми для викладання іноземних мов. Вісник науки та освіти. 2024; 10, С. 578–590.

6. Ülker Ü. Analyzing Artificial Intelligence Utilization in Foreign Language Education in Higher Education. IGI Global; 2025. DOI: https://doi.org/10.4018/979-8-3373-0801-2.ch003

7. Пономаренко Н., Тимченко Г., Неустроєва Г. Вплив штучного інтелекту на вивчення іноземної мови. Витоки педагогічної майстерності. 2024; 34, С. 185–189. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318106

8. Budiyono H. Exploring Long-Term Impact of AI Writing Tools on Independent Writing Skills: A Case Study of Indonesian Language Education Students. International Journal of Information and Education Technology. 2025; 15 (5), pp. 1003–1013. DOI: https://doi.org/10.18178/ijiet.2025.15.5.2306

9. Huang F., Zou B. English speaking with artificial intelligence (AI): The roles of enjoyment, willingness to communicate with AI, and innovativeness. Computers in Human Behavior. 2024; 159. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108355

10. Merino-Campos C. The Impact of Artificial Intelligence on Personalized Learning in Higher Education: A Systematic Review. Trends in Higher Education. 2025; 4 (2). DOI: https://doi.org/10.3390/higheredu4020017

11. Kildė L. The Integration of Generative AI in Foreign Language Teacher Education: A Systematic Literature Review. Pedagogika. 2024; 154 (1), pp. 5–26. DOI: https://doi.org/10.15823/p.2024.154.1

12. Бойчук Н. Вплив інструментів штучного інтелекту на вивчення англійської мови у ЗВО України. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки. 2025; 40, С. 61–71.

13. Crompton H., Burke D. Artificial intelligence in higher education: the state of the field. International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2023; 20 (1). DOI: https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8

14. Лісниченко А. Інструменти штучного інтелекту у вищій іншомовній освіті: роль, підходи та критерії вибору. Педагогічна Академія: наукові записки. 2025; (22). DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17291242

15. Kuklin O., Ivanova I., Borovyk T. Modelling artificial intelligence integration into educational environment. Information Technologies and Learning Tools. 2024; 103 (5), pp. 207–232. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v103i5.5735

16. Бондар А., Самар О., Фурманчук Н. Особливості використання штучного інтелекту як ефективного інструменту викладання іноземних мов. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2024; 214, С. 133–137. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-133-137

17. Дроздова В., Рудніцька К., Росквас І. Інноваційні технології викладання іноземних мов в умовах зростаючого впливу технологій штучного інтелекту на освітні процеси. Академічні візії. 2023; (26). URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/755

18. Zhu M., Wang C. A systematic review of artificial intelligence in language education: Current status and future implications. Language Learning & Technology. 2025; 29 (1), pp. 1–29. URL: https://hdl.handle.net/10125/73606

19. Гейченко К., Цупікова О. Інтеграція технологій штучного інтелекту у процес мовної підготовки іноземних студентів-нефілологів. Вісник науки та освіти. 2025; (4), С. 1126–1137. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-4(34)-1126-1137

20. Козубай І. Комплексний аналіз впливу штучного інтелекту на викладання та вивчення іноземних мов. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023; 63 (1), С. 210–214. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-32

References:

1. Alwaqdani, M. (2025). Investigating teachers' perceptions of artificial intelligence tools in education: Potential and difficulties. *Educational Information Technology*, 30, 2737–2755. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12903-9

2. Dovgyi, S., Babiichuk, S., Davybida, L., & Biletska, M. (2024). Teachers' and students' attitudes towards the use of artificial intelligence: All-Ukrainian research. Information Technologies and Learning Tools, 104(6), 197–215. https://doi.org/10.33407/itlt.v104i6.5890

3. Albedah, F. (2025). Artificial intelligence in language education: A systematic review of multilingual applications, large language models, and emerging challenges. *Language Teaching Research Quarterly*, 49, 247–268. https://doi.org/10.32038/ltrq.2025.49.13

4. Alhusaiyan, E. (2024). A systematic review of current trends in artificial intelligence in foreign language learning. *Saudi Journal of Language Studies*, 5, 1–16. https://doi.org/10.1108/SJLS-07-2024-0039

5. Sherstiuk, N., Bondar, A., & Pylypenko, I. (2024). Doslidzhennia intehratsii shtuchnoho intelektu v osvitni programy dlia vykladannia inozemnykh mov [Integration of artificial intelligence into educational programmes for teaching foreign languages]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 10, 578–590 [in Ukrainian].

6. Ülker, Ü. (2025). Analyzing Artificial Intelligence Utilization in Foreign Language Education in Higher Education. IGI Global. https://doi.org/10.4018/979-8-3373-0801-2.ch003

7. Ponomarenko, N., Tymchenko, H., & Neustroieva, H. (2024). Vplyv shtuchnoho intelektu na vyvchennia inozemnoi movy [The influence of artificial intelligence on foreign language learning]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Mastery*, 34, 185–189. https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318106 [in Ukrainian].

8. Budiyono, H. (2025). Exploring long-term impact of AI writing tools on independent writing skills: A case study of Indonesian language education students. *International Journal of Information and Education Technology*, 15(5), 1003–1013. https://doi.org/10.18178/ijiet.2025.15.5.2306

9. Huang, F., & Zou, B. (2024). English speaking with artificial intelligence (AI): The roles of enjoyment, willingness to communicate with AI, and innovativeness. Computers in Human Behavior, 159. https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108355

10. Merino-Campos, C. (2025). The impact of artificial intelligence on personalized learning in higher education: A systematic review. Trends in Higher Education, 4(2). https://doi.org/10.3390/higheredu4020017

11. Kildė, L. (2024). The integration of generative AI in foreign language teacher education: A systematic literature review. Pedagogika, 154(1), 5–26. https://doi.org/10.15823/p.2024.154.1

12. Boichuk, N. (2025). Vplyv instrumentiv shtuchnoho intelektu na vyvchennia anhliiskoi movy u ZVO Ukrainy [Impact of AI tools on English learning in Ukrainian HEIs]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho: Linhvistychni nauky – Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky: Linguistic Sciences*, 40, 61–71 [in Ukrainian].

13. Crompton, H., & Burke, D. (2023). Artificial intelligence in higher education: The state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8

14. Lisnychenko, A. (2025). Instrumenty shtuchnoho intelektu u vyshchii inshomovnii osviti: rol, pidkho dy ta kryterii vyboru [AI tools in higher foreign language education: Roles, approaches, and selection criteria]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*, (22). https://doi.org/10.5281/zenodo.17291242 [in Ukrainian].

15. Kuklin, O., Ivanova, I., & Borovyk, T. (2024). Modelling artificial intelligence integration into educational environment. *Information Technologies and Learning Tools*, 103(5), 207–232. https://doi.org/10.33407/itlt.v103i5.5735

16. Bondar, A., Samar, O., & Furmanchuk, N. (2024). Osoblyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu yak efektyvnoho instrumentu vykladannia inozemnykh mov [Specific features of AI use as an effective tool for teaching foreign languages]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences*, 214, 133–137. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-133-137 [in Ukrainian].

17. Drozdova, V., Rudnitska, K., & Roskvas, I. (2023). Innovatsiini tekhnolohii vykladannia inozemnykh mov v umovakh zrostaiuchoho vplyvu tekhnolohii shtuchnoho intelektu na osvitni protsesy [Innovative technologies in teaching foreign languages under increasing influence of AI]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, (26). Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/755 [in Ukrainian].

18. Zhu, M., & Wang, C. (2025). A systematic review of artificial intelligence in language education: Current status and future implications. *Language Learning & Technology*, 29(1), 1–29. Retrieved from https://hdl.handle.net/10125/73606

19. Heichenko, K., & Tsupikova, O. (2025). Intehratsiia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u protses movnoi pidhotovky inozemnykh studentiv-nefilolohiv [Integration of AI technologies into language training of non-philology international students]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of*

Science and Education, (4), 1126–1137. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-4(34)-1126-1137 [in Ukrainian].

20. Kozubai, I. (2023). Kompleksnyi analiz vplyvu shtuchnoho intelektu na vykladannia ta vyvchennia inozemnykh mov [Comprehensive analysis of AI influence on teaching and learning foreign languages]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanitarian Sciences*, 63(1), 210–214. https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-32 [in Ukrainian].

УДК 37.013.74 (480)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-915-921

Жукова Анна Робертівна PhD за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, професор кафедри іноземних мов Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, http://orcid.org/0000-0002-7292-1605

Мішкурова Ірина Віталіївна викладач кафедри іноземних мов Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м.Львів

Галченкова Марія Євгенівна старший викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-9049-2082

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ В ОСВІТНІХ СИСТЕМАХ ЯПОНІЇ ТА ФІНЛЯНДІЇ

Анотація. Стаття присвячена компаративному аналізу чинників формування обдарованої молоді через призму передового досвіду систем освіти Японії та Фінляндії – двох країн, які посідають провідні позиції в міжнародних рейтингах якості освіти (PISA, TIMSS). Дослідження акцентує увагу на тому, як ці системи, попри кардинальні культурні та філософські відмінності, досягають високих результатів у розвитку потенціалу кожної дитини без акценту на елітарному відборі обдарованих.

У японській моделі освіти розкрито ключові принципи: ранній розвиток (починаючи з дошкільного віку), культ колективізму, дисципліни та систематичного виховання потенціалу кожної дитини через повсякденну практику та наполегливість. Особлива увага приділена концепціям видатних японських педагогів – методу Сін'їті Судзукі (виховання талантів через музику та імітацію з раннього дитинства, принцип "будь-яка дитина може стати талановитою за правильного підходу") та ідеям Масару Ібуки ("Після трьох вже пізно"), які підкреслюють критичну роль перших років життя у формуванні нейронних зв'язків та розвитку здібностей. Сучасна японська освіта зберігає фокус на рівному доступі до якісного навчання, позакласних гуртках (дзюку) та інтеграції морально-етичного виховання, уникаючи формального виділення обдарованих класів.

Фінська модель освіти розглядається як протилежний підхід: вона ґрунтується на принципах індивідуалізації, рівності можливостей, довіри до вчителя та диференціації навчання в межах звичайного класу. У Фінляндії

відсутні спеціальні школи чи програми для обдарованих, натомість акцент робиться на інклюзивному середовищі, грі, мінімальному домашньому завданні в молодшій школі та пізньому початку систематичного навчання (з 7 років). Обдарованість тут сприймається як динамічна характеристика, що розвивається завдяки підтримуючому середовищу, високій кваліфікації вчителів та відсутності конкурентного тиску.

Дослідження підкреслює спільну рису обох систем: обдарованість розглядається не як вроджена елітарна риса, а як результат сприятливого освітнього середовища, активної ролі сім'ї, індивідуального підходу та гуманістичного виховання. На основі компаративного аналізу виділено перспективи адаптації цього досвіду для української системи освіти: впровадження елементів ранньої стимуляції талантів, посилення індивідуалізації в масовій школі, підвищення автономії вчителів, зменшення тестового навантаження та розвиток інклюзивних практик. Запропоновано інтеграцію принципів Судзукі та Ібуки в дошкільну освіту, а фінського досвіду – у реформу середньої школи.

Результати дослідження свідчать про необхідність переходу від селективного підходу до обдарованих до системного створення умов для розкриття потенціалу всіх дітей. Це дозволить підвищити ефективність роботи з обдарованою молоддю в Україні, сформувати всебічно розвинені особистості та посилити конкурентоспроможність нації в глобальному світі.

Ключові слова: обдарована молодь, японська система освіти, фінська система освіти, ранній розвиток, індивідуалізація навчання, талант-освіта, інклюзивна освіта.

Zhukova Anna Robertivna PhD in Educational and Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Foreign Languages, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Lviv, http://orcid.org/0000-0002-7292-1605

Mishkurova Iryna Vitaliyivna Lecturer of the Department of Foreign Languages and Military Translation, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Lviv

Halchenkova Mariia Yevgenivna Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages and Military Translation, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-9049-2082

COMPARATIVE ANALYSIS OF MODELS FOR DEVELOPING GIFTEDNESS IN THE EDUCATION SYSTEMS OF JAPAN AND FINLAND

Abstract: The article is devoted to a comparative analysis of the factors influencing the formation of gifted youth through the prism of the advanced educational systems of Japan and Finland – two countries consistently ranking at the

top of international education quality assessments (PISA, TIMSS). The study focuses on how these systems, despite fundamental cultural and philosophical differences, achieve outstanding results in developing every child's potential without emphasizing elitist selection of the gifted.

The Japanese education model highlights key principles: early development (starting from preschool age), cultivation of collectivism, discipline, and systematic nurturing of each child's potential through daily practice and perseverance. Particular attention is paid to the concepts of prominent Japanese educators – Shin'ichi Suzuki's method (talent education through music and imitation from early childhood, based on the principle that "any child can become talented with the right approach") and Masaru Ibuka's ideas ("After Three It's Too Late"), which emphasize the critical role of the first years of life in forming neural connections and abilities. Modern Japanese education maintains a focus on equal access to quality learning, extracurricular clubs (juku), and integration of moral-ethical upbringing, avoiding formal separation of gifted classes.

The Finnish education model is examined as a contrasting approach: it is grounded in principles of individualization, equality of opportunity, teacher trust, and differentiated instruction within regular classrooms. Finland lacks special schools or programs for the gifted; instead, emphasis is placed on an inclusive environment, play-based learning, minimal homework in primary school, and a late start to formal education (at age 7). Giftedness here is perceived as a dynamic characteristic developed through a supportive environment, highly qualified teachers, and the absence of competitive pressure. The study underscores a common feature of both systems: giftedness is viewed not as an innate elitist trait, but as the result of a favorable educational environment, active family involvement, individualized approach, and humanistic education. Based on comparative analysis, prospects for adapting this experience to the Ukrainian education system are outlined: introducing elements of early talent stimulation, strengthening individualization in mainstream schools, increasing teacher autonomy, reducing testing burden, and developing inclusive practices. Integration of Suzuki and Ibuka's principles into preschool education and Finnish experience into secondary school reform is proposed.

The research findings indicate the need to shift from a selective approach to gifted students toward systematically creating conditions for unlocking the potential of all children. This will enhance the effectiveness of working with gifted youth in Ukraine, foster well-rounded personalities, and strengthen the nation's competitiveness in the global world.

Key words: gifted youth, Japanese education system, Finnish education system, early development, individualized learning, talent education, inclusive education.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Сучасні глобалізаційні процеси та швидкий розвиток технологій вимагають від систем освіти формування покоління креативних, адаптивних та

інтелектуально розвинених особистостей. Проблема розвитку обдарованої молоді є ключовим завданням педагогіки XXI століття, оскільки обдарованість визначає інноваційний потенціал суспільства. В Україні ця проблема ускладнюється недостатньою системністю роботи з талановитими дітьми, тоді як передовий міжнародний досвід, зокрема Японії та Фінляндії, демонструє ефективні моделі, орієнтовані на універсальний розвиток потенціалу кожної дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Питання формування обдарованої особистості досліджували І. Бабенко, І. Біла, О. Бочарова, Е. Лодзинська, Л. Чухно, П. Тадеєв, Н. Теличко та ін. [1–3]. Зарубіжні аспекти висвітлено в працях, присвячених японській (Сін'їті Судзукі, Масару Ібука) та фінській освіті. Однак більшість досліджень фокусується на окремих аспектах, тоді як компаративний аналіз чинників розвитку обдарованості в контексті відсутності спеціальних програм для талановитих дітей у цих країнах залишається недостатньо вивченим. Проаналізувавши останні публікації, у яких досліджено розв'язання проблеми формування обдарованої особистості у світі, можна зробити висновки, що питання виховання та підтримки обдарованих дітей у різних країнах є надзвичайно актуальним. Над цією темою працює багато науковців, психологів, педагогів, зокрема її вивчають І. Бабенко, І.Біла, О. Бочарова, Е.Лодзинська, Л. Чухно, П. Тадеєв, Н. Теличко тощо.

Мета статті – проаналізувати чинники формування обдарованої молоді на основі досвіду Японії та Фінляндії, виявити ключові принципи їхніх освітніх систем та визначити перспективи їх адаптації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Міжнародні оцінки, такі як PISA, свідчать про високі досягнення японських та фінських учнів, хоча останнім часом позиції Фінляндії дещо знизилися [4].

В обох країнах обдарованість не розглядається як елітарна риса, а як потенціал, притаманний усім дітям.

Розвиток сучасних глобалізаційних процесів у світі вимагає нових знань, умінь, навичок, підходів щодо розвитку людства. Демократичні та людиноцентристські підходи, з одної сторони, вимагають від нас залишатися автентичними, із своєю традиційною культурою, звичаями як у Японії, з іншої – бути універсальними, креативними, комунікативними, гнучкими, готовими до співпраці, діалогу, вирішення конфліктів, проблем і створення гармонійного, всебічно розвиненого суспільства. Проблемним завданням освіти та школи XXI століття є формування та підготовка нового покоління обдарованих, інтелектуально-емоційних особистостей.

За даними досліджень, що проводяться з 2000 року серед дітей віком 15 років, Міжнародної програми оцінки умінь учнів (Program for International Student Assessment, PISA), метою якої є підвищення якості викладання і організації систем освіти [7], фінська та японська системи освіти визнані одними з кращих у світі, а учні, які навчаються за програмами цих шкіл, вважаються неперевершеними переможцями міжнародних олімпіад та конкурсів.

Аналіз досліджених джерел показує, що високий рівень життя фінів та японців полягає в особливому статусі освіти у цих країнах і базується на людиноцентризмі, гуманізмі, доступності, демократії тощо.

У досліджуваних країнах освітні державні стратегії проголошують, що «… необдарованих дітей не існує!» [2, с. 59] Кожна дитина обдарована по-своєму: хтось талановитий в одних напрямках освітньої діяльності, а хтось – у інших.

У Японії обдарованість сприймається не як унікальне явище, притаманне обмеженій кількості людей, а як те, що можна удосконалити і розвинути. Японський вчений, скрипаль та педагог, автор всесвітньовідомої методики музичного розвитку дітей Синъїті Судзуки стверджував, що в кожної дитини можливо розвинути талант завдяки щоденному, наполегливому, систематичному тренуванню [1].

Головне місце в освіті та вихованні дітей у Японії відіграє родина. Японці не обмежують дітей ні в чому. Головне правило сім'ї полягає не в тому, щоб заборонити, а в тому, щоб не допустити. Батьки приділяють величезну увагу проблемі раннього розвитку дитини. Згідно із твердженнями психологів, у дошкільному віці людина отримує 70 % знань і лише 30 % – за все своє подальше життя [1, 7, 4].

Японці вважають, що дитячий мозок, як чистий аркуш паперу, на якому те, що «запишеться» у ранньому дитинстві, залишиться там назавжди. Тому в юному віці дітям прищеплюють почуття прекрасного, традиційні, моральні і культурні цінності сучасного японського суспільства: повага до навколишнього світу, людей, прагнення до максимальної віддачі, творчість та колективізм.

Японський науковець, інженер і бізнесмен, засновник корпорації «Sony» Ібука Маса́ру, автор всесвітньо відомої книги «Після трьох вже пізно» та натхненник концепції виховання і навчання дітей раннього віку доводив, що від засвоєних у ранньому віці знань залежатиме наскільки дитина стане обдарованою. Якщо у перші 3 роки не утворилася міцна основа, то немає сенсу вчити, як її використовувати [7]. Японці вважають, що не можна примушувати дитину насильно вчитися. Примус породжує відразу та протест у людини, бажання уникати, ігнорувати, породжує лінь та байдужість до нав'язаного. Тому педагоги намагаються пробудити дитячий інтерес, щоб мотивувати дитину до розвитку. Головне, на думку японців, – попередження появи нещасливих дітей. Їх у ранньому віці вчать іноземних мов, грі на музичних інструментах не для того, щоб вони в майбутньому стали відомими, заможними людьми, а для розвитку потенційних можливостей, щоб у їхньому житті було більше радості та щастя.

Важливе значення в освіті цієї країни відіграють рухливі ігри та спорт, що на думку педагогів, стимулює розумовий розвиток дитини.

В основі виховання японців лежить формування колективізму, сприймання інтересів суспільства як власних, усвідомлення кожним своєї ролі в загальному добробуті, самоаналіз власної поведінки.

На відміну від колективізму японців, головним гаслом фінської школи – є принцип індивідуалізації навчання. Адміністрації закладів заохочують вчителів до індивідуальної роботи з дітьми, а дітей – до індивідуального навчання. У початкових школах, для поглиблення знань дітей є додаткові заняття з проєктної діяльності, мистецтва, креативного мислення, комп'ютерної графіки, математики тощо. Кожен учень фінської школи може планувати свій день, складати свій розклад занять, прилаштувавши його до своїх потреб, захоплень тощо, так як плани уроків у закладах не є постійними [5, 6, 2].

Як і японці, фіни вважають, що назвичайно важливою для дітей є дошкільна освіта. Чинна в країні програма «Sure Start» надає всім чотирирічним дітям за місцем їх проживання місця в дошкільних дитячих закладах і навчає основ математики та читання [2]. Також особливістю системи фінської освіти є те, що в початкових школах проводяться спеціальні заняття, на яких учні можуть розвинути свої здібності та інтереси.

У Фінляндії, як і в Японії, не існує спеціальної освіти для обдарованих учнів. В освітній політиці країна уникає розподілу дітей на різні групи і пропагується рівність в освіті [2, 3]. Згідно з дослідженнями Європейської Комісії і Рапорту «Євридіс», фінська система освіти не застосовує і не вживає спеціального терміну для визначення цієї категорії учнів [1]. У фінських школах не проводиться селективного відбору обдарованих дітей, а гаслом роботи шкіл є своєчасність та індивідуалізація [3, 1, 7]. Завдячуючи високій результативності навчання, деякі заклади освіти, незважаючи на відсутність відбору, вважаються школами для талановитих і обдарованих дітей. Фінська система пропонує обдарованій молоді навчання у профільних школах пов'язаних із музикою, спортом, мовами, математикою та іншими науковими профілями, де діти навчаються з 7 класу (іноді 1-3 класу), розвиваючи в повній мірі свій потенціал. Обдаровані учні можуть перейти до старшого класу, якщо рівень навчання в їхньому класі є для них занадто низьким. Вони можуть брати участь у заняттях старших класів; самостійно обирати програми навчання з певних предметів (іноземна мова, математика) на різному рівні, співпрацювати з різними організаціями та установами тощо [1, 2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Дослідження свідчить, що формування обдарованої молоді в Японії та Фінляндії ґрунтується на універсальному розвитку потенціалу через раннє виховання, індивідуалізацію та гуманістичні принципи, без формальної сегрегації. Перспективи – адаптація цих моделей в Україні для посилення

інклюзивності та раннього розвитку. Подальші дослідження можуть фокусуватися на емпіричній оцінці ефективності таких підходів. Таким чином, досліджений вище матеріал вказує, що, не статус обдарованої дитини робить її такою, а її виховання, правильний і вчасний підхід до навчання, бажання вчитися та невтомна безперервна праця самої дитини, усвідомлення свого місця у світі. Робота з обдарованими учнями вимагає багато зусиль як з боку вчителів, так і з боку батьків. Кожна країна має власне бачення роботи з цією категорією дітей, Японія та Фінляндія у цьому переліку не є винятком.

Література:

1. Ашиток Н. Формування гуманістично-ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку на матеріалі дитячої літератури. Людинознавчі студії. Педагогіка. 2021. Вип. 5. С. 4-11.
2. Біла І.М. Досвід становлення талантів Японії. Освіта та розвиток обдарованої особистості. № 11 (42) /11/2025. С. 59-62.
3. Бочарова О. А Система роботи з обдарованими учнями в Фінляндії. Наукова скарбниця освіти Донеччини. 2024. № 1. С. 115-119.
4. Міжнародна програма з оцінювання освітніх досягнень учнів. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki (дата звернення: 01.12.2025)
5. Analiza rozwiązań systemowych w obszarze poradnictwa psychologicznego i pedagogicznego w krajach unii europejskiej i w krajach EFTA/EOG. URL: http://www.zespol downa.info/media/2010/04/Analizarozwizasystemowychorzecz nictwa.pdf (дата: 01.12.2025)
6. Edukacja w Finlandii. URL : http://finlandia.2taj.net/Edukacja (дата звернення: 01.12.2025)
7. Edukacja w Finlandii. URL: https://cutt.ly/9lL3Tmb (дата звернення: 01.12.2025)

References

1. Ashytok, N. (2021). Formuvannia humanistychno-tsinnisnykh oriientatsii u ditei doshkilnoho viku na materiali dytiachoi literatury [Formation of humanistic-value orientations in preschool children based on children's literature]. Liudynoznavchi studii. Pedahohika, 5, 4-11 [in Ukrainian].
2. Bila, I. M. (2025). Dosvid stanovlennia talantiv Yaponii [Experience of talent development in Japan]. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti, 11(42), 59-62 [in Ukrainian].
3. Bocharova, O. A. (2024). Systema roboty z obdarovanymy uchniamy v Finliandii [System of work with gifted students in Finland]. Naukova skarbnytsia osvity Donetchyny, 1, 115-119 [in Ukrainian].
4. Programme for International Student Assessment (PISA). (n.d.). Retrieved December 1, 2025, from https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/programme-for-international-student-assessment-pisa.html
5. Analiza rozwiązań systemowych w obszarze poradnictwa psychologicznego i pedagogicznego w krajach Unii Europejskiej i w krajach EFTA/EOG [Analysis of systemic solutions in the field of psychological and pedagogical counseling in EU countries and EFTA/EEA countries]. (n.d.). Retrieved December 1, 2025, from http://www.zespoldowna.info/media/2010/04/ Analizarozwizasystemowychorzecz nictwa.pdf [in Polish].
6. Edukacja w Finlandii [Education in Finland]. (n.d.). Retrieved December 1, 2025, from http://finlandia.2taj.net/Edukacja [in Polish].
7. Edukacja w Finlandii [Education in Finland]. (n.d.). Retrieved December 1, 2025, from https://cutt.ly/9lL3Tmb [in Polish].

УДК 004.032.26.6-043.83:373.3(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-922-931

Кисельова Олеся Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-8176-1615

Лєдок Марина Валеріївна викладач кафедри інформатики, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-1354-2170

Жученко Анастасія Олександрівна викладач кафедри інформатики, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0009-0003-9946-789X

Каплун Діана Сергіївна, викладач кафедри інформатики, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0009-0002-6660-1709

STEM-ОРІЄНТОВАНІ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ У ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методичне обґрунтування необхідності оновлення змісту та методик професійної підготовки майбутніх учителів інформатики шляхом упровадження STEM-орієнтованого підходу в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти. Актуальність дослідження зумовлена наявним розривом між традиційною предметно-репродуктивною моделлю навчання та сучасними вимогами Нової української школи, орієнтованої на формування інженерного мислення, міждисциплінарних зв'язків і практико-орієнтованих цифрових компетентностей. Наголошено, що підготовка майбутніх педагогів до викладання інформатики потребує інтеграції математичного, алгоритмічного, інженерного та педагогічного компонентів у межах освітніх компонентів професійного спрямування. У межах дослідження STEM-орієнтовану методику підготовки майбутніх учителів інформатики визначено як цілісну дидактичну систему, що ґрунтується на ітеративному інженерному циклі навчання: аналіз проблеми, математичне та логічне моделювання, проєктування рішень, створення віртуальних або фізичних прототипів, тестування, налагодження та рефлексія результатів діяльності. Виокремлено специфічні принципи STEM-орієнтованої методики, зокрема debugging-орієнтованість як інструмент розвитку аналітичного та критичного мислення, застосування зворотного

інжинірингу для глибшого розуміння функціонування цифрових систем, а також ітеративність як умову поступового ускладнення навчальних завдань і формування стійких професійних умінь. Обґрунтовано доцільність трансформації освітніх компонентів професійного спрямування, у межах яких традиційне засвоєння теоретичного матеріалу замінюється активною проєктною та мейкерською діяльністю. Представлено матрицю відповідності змістових модулів професійної підготовки конкретним STEM-активностям, зокрема проєктуванню логічних схем у середовищі Logisim, програмуванню мікроконтролерів ESP32, а також моделюванню інформаційних і мережевих процесів у середовищі Cisco Packet Tracer. Визначено метод віртуального прототипування як ефективний перехідний етап між теоретичними моделями та практичною інженерною діяльністю студентів. Результати дослідження підтверджують, що створення STEM-орієнтованого освітнього середовища та системне застосування інженерних підходів у професійній підготовці забезпечують формування інтегрованих компетентностей майбутніх учителів інформатики відповідно до моделі TPACK, поєднуючи технологічні, педагогічні та предметні знання.

Ключові слова: STEM-освіта, вчитель інформатики, комп'ютерні системи, архітектура комп'ютера, проєктне навчання, інженерний цикл, віртуальне прототипування.

Kyselova Olesia Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Computer Science, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-8176-1615

Liedok Maryna Lecturer, Department of Informatics, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-1354-2170

Zhuchenko Anastasia Lecturer, Department of Informatics, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0003-9946-789X

Kaplun Diana Lecturer at the Department of Computer Science, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0002-6660-1709

STEM-ORIENTED METHODS OF LEARNING COMPUTER SYSTEMS IN THE TRAINING OF A MODERN COMPUTER SCIENCE TEACHER

Abstract. The article provides a theoretical and methodological justification for the need to update the content and methods of professional training of future teachers

of computer science by introducing a STEM-oriented approach into the educational process of higher pedagogical education institutions. The relevance of the study is due to the existing gap between the traditional subject-reproductive model of education and the modern requirements of the New Ukrainian School, focused on the formation of engineering thinking, interdisciplinary connections and practice-oriented digital competencies. It is emphasized that the preparation of future teachers for teaching computer science requires the integration of mathematical, algorithmic, engineering and pedagogical components within the educational components of the professional direction. Within the framework of the study, the STEM-oriented methodology for training future computer science teachers is defined as a holistic didactic system based on an iterative engineering learning cycle: problem analysis, mathematical and logical modeling, solution design, creation of virtual or physical prototypes, testing, debugging and reflection of the results of the activity. Specific principles of the STEM-oriented methodology are highlighted, in particular, debugging-orientation as a tool for developing analytical and critical thinking, the use of reverse engineering for a deeper understanding of the functioning of digital systems, as well as iterativity as a condition for the gradual complication of educational tasks and the formation of sustainable professional skills. The feasibility of transforming the educational components of the professional direction, within which the traditional assimilation of theoretical material is replaced by active project and maker activities, is substantiated. A matrix of correspondence of content modules of professional training to specific STEM activities is presented, in particular, the design of logic circuits in the Logisim environment, programming ESP32 microcontrollers, as well as modeling of information and network processes in the Cisco Packet Tracer environment. The method of virtual prototyping is determined as an effective transitional stage between theoretical models and practical engineering activities of students. The results of the study confirm that the creation of a STEM-oriented educational environment and the systematic application of engineering approaches in professional training ensure the formation of integrated competencies of future computer science teachers in accordance with the TPACK model, combining technological, pedagogical and subject knowledge.

Keywords: STEM education, computer science teacher, computer systems, computer architecture, project-based learning (PBL), engineering design process, virtual prototyping.

Постановка проблеми. Цифровізація освіти, впровадження концепції Нової української школи з орієнтацією на компетентнісний підхід зумовлюють потребу оновлення змісту професійної підготовки майбутніх учителів інформатики. Світові тенденції чітко вказують на необхідність інтеграції природничо-математичних дисциплін з технологіями, що є сутністю STEM-освіти. Проте традиційні методики часто зосереджені на вивченні окремих програмних продуктів або теоретичних основ, ігноруючи міждисциплінарний та практично-інженерний аспекти комп’ютерних систем. Це створює розрив між потребами

школи та якістю підготовки майбутнього педагога. Це створює розрив між академічною підготовкою педагога та реальними потребами сучасної школи, де комп'ютерні системи (архітектура, мережі, IoT) стають фундаментом міждисциплінарних проєктів.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Більшість сучасних учених фокусується на загальних аспектах STEM-освіти: термінології, світовому досвіді та моделях її впровадження у вищу школу. У наукових працях О. Антонової, Н. Поліщук та інших уточнено сутність STEM- та STEAM-освіти як міждисциплінарного, практико-орієнтованого навчання, що інтегрує природ-ничо-математичні дисципліни, технології, інженерію й творчі компоненти [1;5]. Питання підготовки вчителів у контексті соціальних викликів розглядають Н. Балик, В. Олексюк та інші [1], світові практики впровадження STEM аналізують В. Прошкін, О. Семеніхіна, К. Юрченко та інші [4], а розвиток професійних компетентностей – Г. Ткачук та І. Войтович [7]. Останні дослідження підкреслюють важливість саме STEM-орієнтованої інтеграції цифрових компетентностей у контексті комп'ютерної освіти. Так, впровадження STEM-інтегрованих рамок, що включають Universal Design for Learning (UDL), сприяє значному підвищенню цифрових компетентностей учнів і, що важливо, вимагає від учителя глибшої предметної та методичної підготовки [6]. Українські й зарубіжні автори наголошують, що впровадження STEM у підготовці педагогів вимагає перебудови освітнього процесу, переходу від вчитель-центричної моделі до активної, дослідницької та проєктної діяльності здобувачів вищої освіти, використання робототехніки, програмування та цифрових лабораторій.

Дослідники наголошують, що теоретичні та технологічні завдання впровадження STEM в систему професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема інформатики, потребують подальшої конкретизації щодо змісту курсів і методів роботи зі студентами [1]. Разом з тим, питання специфіки застосування STEM-підходів у межах конкретних технічних дисциплін, як-от «Архітектура комп'ютера», залишаються висвітленими лише фрагментарно, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є висвітлення STEM-орієнтованих методик вивчення комп'ютерних систем у процесі підготовки сучасного вчителя інформатики, а також визначення прикладів навчальних завдань і засобів, що забезпечують інтеграцію наукових, технологічних та інженерних компонентів у навчанні в межах курсу «Архітектура комп'ютера».

Виклад основного матеріалу.

Комп'ютерні системи – як предметна область, що охоплює апаратну архітектуру, мережеві технології, кібербезпеку та взаємодію апаратно-програмного середовища – стають важливим компонентом сучасної шкільної освіти. Однак, їх вивчення у педагогічних вишах часто обмежується репродуктивним створенням теоретичного матеріалу й фрагментарними практичними завданнями, що не відповідає вимогам сьогодення та не формує у студентів

цілеспрямованого розуміння у міждисциплінарних та інженерних контекстах. Сучасні тенденції розвитку STEM-освіти (Science, Technology, Engineering, Mathematics) демонструють її потенціал для інтеграції теоретичних знань з практичною, проєктною та дослідницькою діяльністю, проте методична система STEM-орієнтованого вивчення комп'ютерних систем у підготовці вчителя інформатики залишається недостатньо розробленою [5]. У зв'язку з цим інтеграція STEM-орієнтованих методик, що поєднують науку, технології, інженерію та математику, постає як ключова умова формування повноцінної професійної компетентності майбутніх учителів інформатики. STEM-підходи сприяють розвитку критичного і творчого мислення, міждисциплінарних зв'язків та готовності до практичної реалізації складних завдань у навчальному середовищі [7].

STEM-орієнтовані методики вивчення комп'ютерних систем базуються на поєднанні теоретичного аналізу архітектури, принципів функціонування апаратного та програмного забезпечення з виконанням студентами комплексних практичних, дослідницьких і проєктних завдань, наближених до реальних технічних проблем. За таким підходом комп'ютерна система розглядається не лише як об'єкт вивчення, а й як інструмент моделювання, експерименту, автоматизації вимірювань та управління, що дозволяє інтегрувати інформатику з математикою, фізикою, технологіями, робототехнікою тощо. Ключовими дидактичними принципами STEM-орієнтованого навчання комп'ютерних систем є міждисциплінарність, проблемність, проєктність, практична значущість та дослідницький характер діяльності студентів. Зміст вивчення комп'ютерних систем доцільно структурувати за тематичними напрямами (комп'ютери, мережеві системи, вбудовані системи, хмарні, кіберфізичні системи), у кожному з яких передбачати проблемні ситуації, що потребують колективного аналізу, планування, моделювання та тестування технічних платформ [4;7].

Нами визначено STEM-орієнтовану методику вивчення комп'ютерних систем як систему навчання, де опанування апаратно-програмного забезпечення відбувається через ітеративний інженерний цикл: від математичної моделі до фізичного прототипу. Для ефективної трансформації освітнього процесу нами виокремлено такі специфічні принципи вивчення комп'ютерних систем:

− принцип «debugging-орієнтованості» (помилка в апаратному чи програмному забезпеченні розглядається не як дефіцит знань, а як необхідний етап інженерного пошуку та налагодження);

− принцип «зворотного інжинірингу» (вивчення архітектури через деконструкцію готових систем (аналіз будови старих ЕОМ, декомпіляція коду симуляторів));

− принцип ітеративності (студенти розробляють технічне рішення шляхом багаторазового тестування та вдосконалення прототипу).

Успішність реалізації цих принципів забезпечується когнітивним (перехід до від вербального опису архітектури до наочно-дієвого маніпулювання

компонентами) та технологічним (використання хмарних симуляторів (Wokwi, Tinkercad)) факторами.

Слід відмітити, що STEM-підхід набуває особливого значення під час вивчення освітнього компонента «Архітектура комп'ютера», метою якого є формування у здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про принципи організації, функціонування та взаємодії апаратних і програмних складових сучасних комп'ютерних систем. Особлива увага приділяється не лише засвоєнню теоретичних знань про будову комп'ютера, а й розвитку практичних умінь аналізувати архітектурні рішення, оцінювати їх ефективність і обирати оптимальні підходи для конкретних освітніх та професійних завдань. При вивченні такої класичної дисципліни традиційні методики часто обмежуються вивченням логічної структури процесора, пам'яті та периферії на абстрактному рівні. STEM-орієнтований підхід змінює цей вектор: вивчення архітектури через прикладне конструювання та активний інженерний процес. Порівняльний аналіз підходів до вивчення «Архітектури комп'ютера» наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз підходів до вивчення курсу «Архітектура комп'ютера»

Параметр порівняння	**Традиційна методика**	**STEM-орієнтована методика**
Мета навчання	Засвоєння теоретичних знань про вузли та блоки ЕОМ.	Формування інженерно-технологічної компетентності та навичок розробки.
Роль студента	Пасивний слухач, виконання стандартних лабораторних робіт.	Дослідник, розробник, «мейкер» (створення прототипів).
Об'єкт вивчення	Теоретичні схеми, архітектура фон Неймана, готові ПК.	Кіберфізичні системи, мікроконтролери, інтегровані середовища.
Міждисциплінарність	Слабка (вивчення інформатики як окремої галузі).	Глибока (інтеграція з фізикою, електронікою, математикою).
Методи оцінювання	Тестування знань термінології та характеристик компонентів.	Захист реального проєкту (працездатного пристрою чи моделі).
Результат (Outcome)	Знання про те, «як працює комп'ютер».	Вміння «створити керовану комп'ютерну систему».

Трансформація навчання реалізується через матрицю відповідності тем курсу та прикладних активностей (Таблиця 2).

Таблиця 2

Матриця відповідності тем курсу та STEM-завдань

Тематичний блок курсу	STEM-активність (проєкт)	Дидактичний інструментарій
Логічні основи ЕОМ	Проєктування та симуляція 4-бітного суматора.	Logisim, Digital
Пам’ять комп’ютера	Програмне керування стеком та адресацією в зовнішніх модулях.	Arduino IDE, EEPROM
Введення-виведення	Створення драйвера для взаємодії мікроконтролера з сенсорною мережею.	ESP32, Wokwi
Комп’ютерні мережі	Моделювання захищеної топології для STEM-лабораторії.	Cisco Packet Tracer

Ефективним інструментом реалізації STEM-підходу виступають проєктно-дослідницькі завдання, які вимагають від студентів повного циклу інженерного проєктування: постановка проблеми, аналіз вимог, створення прототипу, накладання та оцінювання результатів. Наприклад, завдання повного інженерного циклу: розробка мінілабораторного комплексу на базі мікроконтролера для вимірювання фізичних параметрів [3] або створення мережевої інфраструктури STEM-центру. Це сприяє формуванню технологічно-педагогічної компетентності (TPACK) [2] та навичок обчислювального мислення через розробку симуляторів та віртуальних лабораторій.

У ході виконання проєктів майбутні вчителі інформатики опановують навичками командної роботи, управління проєктом, використання інструментів контролю версій, тестування та документування рішень, що відповідають вимогам сучасної цифрової економіки.

Для формування фахової компетентності вчителя інформатики нами запропоновано впровадження таких кейс-завдань:

− «Logic creator» (змістовий модуль «Основи архітектури комп'ютера»). Використовуючи програмне забезпечення Logisim, студенти можуть спроєктувати 4-бітний суматор «з нуля», обґрунтовуючи вибір логічних елементів. Це дозволяє зрозуміти мікроархітектуру процесора на рівні транзисторної логіки;

− «IoT-екосистема» (змістовий модуль «Основи архітектури комп'ютера»): створення системи моніторингу вологості ґрунту для шкільної теплиці. Завдання включає вибір мікроконтролера, розрахунок живлення сенсорів та написання коду для передачі даних у хмару.

− «Мережевий детектив» (Змістовий модуль «Апаратні компоненти, інтерфейси та мережі»). Використовуючи Cisco Packet Tracer, студенти моделюють атаку на мережу та розробляють топологію захищеної STEM-лабораторії, інтегруючи знання про мережеві протоколи та безпеку.

Не менш важливим є ресурсне та організаційно-методичне забезпечення STEM-орієнтованого навчання, яке включає сучасне обладнання (робототехнічні набори, мікроконтролери, сенсори, 3D-принтери, стенди тощо), програмні мережеві засоби моделювання й віртуальних лабораторій, а також відповідно підготовлених викладачів. Дослідження українських закладів вищої освіти засвідчують, що саме там, де створено STEM-орієнтоване середовище і налагоджено системне використання сучасного обладнання, фіксує зростання пізнавального інтересу студентів, розвиток їх гнучкості мислення та здатності отримати знання в нових ситуаціях [7].

Для реалізації вищезазначеної методики необхідно створити STEM-хаб, що включає:

- апаратні засоби (набори мікроконтролерів (Arduino, ESP32), сенсорні модулі, 3D-принтери для створення корпусів систем_;
- програмні засоби (симулятори логічних схем, середовища віртуалізації мереж та хмарні сервіси обробки даних (IoT-платформи)).

Ще одним компонентом STEM-орієнтованих методик є інтеграція обчислювального мислення й програмування в контексті вивчення комп'ютерних систем. Ми впроваджуємо метод віртуального прототипування, що дозволяє спочатку змоделювати кіберфізичну систему в хмарних симуляторах (Wokwi), а потім реалізувати її «у залізі». Це сприяє формуванню технологічно-педагогічної компетентності (TPACK) [2], де предметні знання (Content) інтегруються з педагогікою PBL (Pedagogy) через цифрові інструменти (Technology). У професійній підготовці вчителя інформатики це може реалізовуватися через розробку студентами програмних засобів моніторингу та діагностики комп’ютерних систем, симуляторів роботи в мережі, віртуальних лабораторій, що підтримують експеримент із високоякісними конфігураційними системами.

Висновки. Таким чином, упровадження STEM-орієнтованих методик у процес вивчення комп’ютерних систем дозволяє майбутнім вчителям інформатики сформувати цілісну картину сучасного технологічного світу. Вони забезпечують інтеграцію теоретичних знань з практичною, проєктною та дослідницькою діяльністю, сприяючи формуванню фахових, інженерних і педагогічних компетентностей, необхідних в умовах цифровізації освіти. Це не лише підвищує якість знань з архітектури комп’ютера, а й розвиває soft skills (командна робота, критичне мислення), необхідні для роботи в сучасній школі. Їх реалізація потребує перегляду змісту курсу «Архітектура комп’ютера», посилення міждисциплінарних зв’язків, упровадження проєктно-дослідницьких завдань повного циклу, інтеграцію навчального мислення й програмування в інженерні контексти, а також створення відповідного STEM-орієнтованого освітнього середовища в закладах вищої освіти.

Отже, встановлено, що STEM-орієнтовані методики забезпечують перехід студента від пасивного вивчення теорії архітектури до активного інженерного конструювання. Нами обґрунтовано специфічні принципи, які адаптують

інженерний цикл до потреб підготовки вчителя інформатики; доведено, що поєднання віртуального симулювання з фізичним прототипуванням підвищує рівень професійної готовності та забезпечує формування інтегрованих компетентностей TPACK, а також визначено, що створення STEM-орієнтованого середовища (хабу) сприяє розвитку критичного мислення та здатності здобувачів вищої освіти застосовувати знання у нових ситуаціях.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці відповідних навчально-методичних комплексів та критеріїв оцінювання професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики, який використовує STEM-підходи.

Література

1. Balyk N. R., Oleksiuk V. P., Shmyger G. P., Vasylenko Ya. Ph. Study of the usage of STEM technologies in the context of training Ukrainian teachers of computer science in accordance with the social needs and challenges of today. *Journal of Physics: Conference Series*. 2024. Vol. 2871. P. 1–16. DOI: 10.1088/1742-6596/2871/1/012017.

2. Knie L., Standl B., and Schwarzer S. First experiences of integrating computational thinking into a blended learning in-service training program for STEM teachers, *Comput. Appl. Eng. Educ.* 2022; Vol. 30. P. 1423–1439. DOI: 10.1002/cae.22529.

3. Kukharchuk R. P., Vakaliuk T. A., Zaika O. V., Riabko A. V., Medvediev M. G. Implementation of STEM learning technology in the process of calibrating an NTC thermistor and developing an electronic thermometer based on it. *CoSinE 2022: 10th Illia O. Teplytskyi Workshop on Computer Simulation in Education, co-located with the ACNS Conference on Cloud and Immersive Technologies in Education (CITEd 2022)*, December 22, 2022, Kyiv, Ukraine. P. 39–52. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3358/paper25.pdf (дата звернення 09.10.2025).

4. Yurchenko A., Yurchenko K., Proshkin V., Semenikhina O. World Practices of STEM Education Implementation: Current Problems and Results. *International Journal of Research in E-learning*. Vol. 8 (2), 2022, P. 1–20. DOI: 10.31261/IJREL.2022.8.2.05.

5. Антонова О. Є., Антонов О. В., Поліщук Н. М. STEM-підхід в освіті та підготовка вчителя до його впровадження. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Педагогічні науки. 2022. Вип. 3 (110). С. 267–281. URL: https://eprints.zu.edu.ua/36118/1/21.pdf (дата звернення 09.10.2025).

6. Барна, О.В., Кузьмінська, О.Г. та Семеріков, С.О. Підвищення цифрової компетентності за допомогою STEM-інтегрованого універсального дизайну навчання: педагогічна основа для освіти з інформатики в середніх школах України. *Discov Educ.* 4 , 357. 2025. DOI: 10.1007/s44217-025-00821-y.

7. Ткачук Г. В., Войтович І. С. Розвиток професійних компетентностей майбутніх учителів інформатики у процесі впровадження STEM-підходів. *Information Technologies in Education*. 2025. №2 (58). С. 134–145. DOI: 10.14308/ite000805.

References

1. Balyk, N. R., Oleksiuk, V. P., Shmyger, G. P., & Vasylenko, Ya. Ph. (2024). Study of the usage of STEM technologies in the context of training Ukrainian teachers of computer science in accordance with the social needs and challenges of today. *Journal of Physics: Conference Series*, 2871, 012017. https://doi.org/10.1088/1742-6596/2871/1/012017.

2. Knie, L., Standl, B., & Schwarzer, S. (2022). First experiences of integrating computational thinking into a blended learning in-service training program for STEM teachers. *Computer Applications in Engineering Education*, 30(5), 1423–1439. https://doi.org/10.1002/cae.22529.

3. Kukharchuk, R. P., Vakaliuk, T. A., Zaika, O. V., Riabko, A. V., & Medvediev, M. G. (2022). Implementation of STEM learning technology in the process of calibrating an NTC thermistor and developing an electronic thermometer based on it. *CoSinE 2022: 10th Illia O. Teplytskyi Workshop on Computer Simulation in Education*, 39–52. https://ceur-ws.org/Vol-3358/paper25.pdf (accessed: 09.10.2025).

4. Yurchenko, A., Yurchenko, K., Proshkin, V., & Semenikhina, O. (2022). World Practices of STEM Education Implementation: Current Problems and Results. *International Journal of Research in E-learning*, 8(2), 1–20. https://doi.org/10.31261/IJREL.2022.8.2.05.

5. Antonova, O. Ye., Antonov, O. V., & Polishchuk, N. M. (2022). STEM-pidkhid v osviti ta pidhotovka vchytelia do yoho vprovadzhennia [*STEM-approach in education and teacher training for its implementation*]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences], 3(110), 267–281. https://doi.org/10.35433/pedagogy.3(110).2022.267-281 [in Ukrainian].

6. Barna, O. V., Kuzminska, O. G., & Semerikov, S. O. (2025). Pidvyshchennia tsyfrovoi kompetentnosti za dopomohoiu STEM-intehrovanoho universalnoho dyzainu navchannia: pedahohichna osnova dlia osvity z informatyky v serednikh shkolakh Ukrainy [*Improving digital competence through STEM-integrated universal design for learning: a pedagogical framework for informatics education in Ukrainian secondary schools*]. Discover Education, 4, 357. https://doi.org/10.1007/s44217-025-00821-y [in Ukrainian].

7. Tkachuk, H. V., & Voitovych, I. S. (2025). Rozvytok profesiinykh kompetentnostei maibutnikh uchyteliv informatyky u protsesi vprovadzhennia STEM-pidkhodiv [*Development of professional competencies of future computer science teachers in the process of implementing STEM approaches*]. Information Technologies in Education, 2(58), 134–145. https://doi.org/10.14308/ite000805 [in Ukrainian].

УДК 37.017:316.647.5:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-932-941

Кін Олена Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-1935-6483

Собченко Тетяна Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, http://orcid.org/0000-0002-9213-5556

Новолокін Антон Володимирович здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0009-0000-6370-0723

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ У ВІДНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. У статті актуалізується проблема відновлення національної ідентичності учнів на деокупованих територіях України в умовах повномасштабної війни та постконфліктного відновлення освітнього середовища. Обґрунтовано, що збройна агресія супроводжується не лише фізичним руйнуванням інфраструктури, а й системним впливом на національну свідомість дітей, що зумовлює потребу в цілеспрямованих педагогічних зусиллях щодо реінтеграції учнів у національно-культурний простір. Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі вчителя у процесі відновлення та формування національної ідентичності учнів на деокупованих територіях, а також у визначенні змістових орієнтирів і напрямів освітньої діяльності, що сприяють консолідації національної самосвідомості в умовах післявоєнного відновлення освітнього середовища.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції та узагальнення, які застосовано для вивчення міждисциплінарних підходів до трактування феномену національної ідентичності, а також для систематизації наукових поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників.

У результаті дослідження встановлено, що національна ідентичність є багатовимірним утворенням, яке поєднує когнітивні, емоційні, ціннісні та поведінкові компоненти й формується у процесі соціалізації та освітньої взаємодії. Доведено, що вчитель виступає ключовим суб’єктом відновлення

національної ідентичності учнів, виконуючи функції носія національних цінностей, культурної пам'яті та громадянських орієнтирів. Особливу увагу приділено специфіці педагогічної діяльності на деокупованих територіях, де освітній процес набуває значення фактору гуманітарної реінтеграції та психологічної стабілізації учнів.

Отримані результати підтверджують доцільність посилення ролі вчителя як провідника процесу відновлення національної ідентичності та визначають перспективи подальших досліджень у напрямі розробки педагогічних моделей і практик національно зорієнтованої освіти в умовах післявоєнного відновлення.

Ключові слова: національна ідентичність, учитель, деокуповані території, освіта, національна самосвідомість, освітня реінтеграція, патріотизм.

Kin Olena Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-1935-6483

Sobchenko Tatyana Mykolaivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, http://orcid.org/0000-0002-9213-5556

Novolokin Anton Volodymyrovych Student of the third (educational and scientific) level of higher education Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/ 0009-0000-6370-0723

THE TEACHER'S ROLE IN RESTORING THE NATIONAL IDENTITY OF STUDENTS IN THE DEOCCUPIED TERRITORIES

Abstract. The article addresses the problem of restoring the national identity of students in the deoccupied territories of Ukraine in the conditions of a full-scale war and post-conflict restoration of the educational environment. It is substantiated that armed aggression is accompanied not only by the physical destruction of infrastructure, but also by a systemic impact on the national consciousness of children, which necessitates the need for targeted pedagogical efforts to re-integrate students into the national and cultural space.

The aim of the article is to theoretically understand the role of the teacher in restoring the national identity of students studying in the deoccupied territories and to determine the key functions of pedagogical activity in this process.

The methodological basis of the study is the general scientific methods of analysis, synthesis, induction, deduction and generalization, which are used to study interdisciplinary approaches to the interpretation of the phenomenon of national

identity, as well as to systematize the scientific views of domestic and foreign researchers.

As a result of the study, it was established that national identity is a multidimensional formation that combines cognitive, emotional, value and behavioral components and is formed in the process of socialization and educational interaction. It is proven that the teacher is a key subject in the restoration of the national identity of students, performing the functions of a carrier of national values, cultural memory and civic orientations. Particular attention is paid to the specifics of pedagogical activity in the deoccupied territories, where the educational process becomes a factor of humanitarian reintegration and psychological stabilization of students. The results obtained confirm the feasibility of strengthening the role of the teacher as a leader in the process of restoring national identity and determine the prospects for further research in the direction of developing pedagogical models and practices of nationally oriented education in the conditions of post-war restoration.

Key words: national identity, teacher, deoccupied territories, education, national identity, educational reintegration, patriotism.

Постановка проблеми. У сучасних умовах повномасштабної війни проти України питання національної ідентичності набуває особливої гостроти. Збройна агресія супроводжується не лише територіальним захопленням, а й системним інформаційним впливом, що спрямований на деформацію національної свідомості населення, особливо дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях. Після деокупації цих регіонів освітній простір постає як ключовий фактор реінтеграції та гуманітарного відновлення.

Особлива роль у цьому процесі належить учителю, не лише як транслятору знань, а як носію національних цінностей, культури, мови та історичної пам’яті. В умовах відновлення державного освітнього процесу на деокупованих територіях педагог виконує місію формування національної самосвідомості та ідентичності особистості, підтримки психологічної стійкості учнів, подолання наслідків дезінформації та пропаганди. Водночас наукове осмислення ролі вчителя у відновленні національної ідентичності учнів лише починає формуватись як окрема дослідницька проблема, що вимагає інтеграції педагогічних, психологічних, культурологічних та соціологічних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування національної ідентичності та національної самосвідомості особистості має ґрунтовне теоретичне підґрунтя у філософських, соціологічних, психологічних і педагогічних дослідженнях. Ідеї культурної зумовленості національної ідентичності поглиблено в концепції «уявлених спільнот» Б. Андерсона, де нація постає як соціально сконструйована спільнота, що підтримується через освітні, символічні та комунікативні практики.

Значний внесок у осмислення проблеми національної ідентичності зроблено в межах теорії соціальної ідентичності Г. Таджфела,у працях Дж. Фінні, де

етнічна та національна ідентичність розглядаються як важливі складові Я-концепції особистості, особливо в підлітковому та юнацькому віці. У контексті особистісного розвитку і соціальних змін важливими є також положення теорії процесів ідентичності Р. Джаспала та Г. Брейквелл, які акцентують увагу на динамічності ідентичності та її залежності від соціального середовища і кризових умов.

У вітчизняній педагогічній науці проблема формування національної ідентичності учнів активно досліджується у працях І. Беха, К. Журби, В. Карлової, В. Кременя, О. Федорчук, О. Ковальова, де визначається суть поняття національної ідентичності, її зміст, підкреслюється її значення для формування національних цінностей, культурних смислів і громадянських орієнтирів. Так у працях В. Карлової національна самосвідомість розглядається як складний соціокультурний феномен, що формується у взаємодії історичної пам'яті, культури, мови та ціннісних орієнтацій особистості, а також як чинник консолідації суспільства в умовах соціальних трансформацій. Водночас аналіз наукових публікацій засвідчує, що питання відновлення та формування національної ідентичності учнів у специфічних умовах деокупованих територій, з урахуванням воєнного досвіду, травматизації та соціальної дезорієнтації, залишається недостатньо систематизованим, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі вчителя у процесі відновлення та формування національної ідентичності учнів на деокупованих територіях, а також у визначенні змістових орієнтирів і напрямів освітньої діяльності, що сприяють консолідації національної самосвідомості в умовах післявоєнного відновлення освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на складність викликів, що постають перед освітнім середовищем у деокупованих регіонах, важливо окреслити базові категорії, на яких ґрунтується це дослідження. Однією з таких ключових категорій є національна ідентичність - поняття, навколо якого вибудовується і зміст, і мета освітніх впливів у постконфліктному середовищі.

Для розуміння специфіки педагогічної роботи в контексті повернення до національного дискурсу необхідно проаналізувати наукові підходи до трактування феномену національної ідентичності та виявити її основні характеристики.

Як було зясовано в процесі наукового пошуку, поняття національної ідентичності є складним і багатогранним, воно досліджується в межах філософії, соціології, психології, культурології та педагогіки. Незважаючи на широту тлумачень, більшість науковців розглядають національну ідентичність як усвідомлення особистістю своєї належності до нації, її культури, мови, історії, традицій, а також прийняття цінностей і норм, що характеризують національну спільноту.

Так, у сучасній психологічній науці національна ідентичність розглядається як одна з форм соціальної ідентичності, що забезпечує відчуття

належності до національної спільноти та інтеграцію особистості в національно-культурний простір. Психологічне осмислення цього феномену відбувається у межах міждисциплінарних підходів, які поєднують когнітивний, емоційний і поведінковий рівні ідентифікації.

У концепції Дж. Фінні національна (етнічна) ідентичність постає як багатовимірне утворення, що формується у процесі поступового усвідомлення належності до певної етнічної групи. Центральним є не лише сам факт ідентифікації, а й її особистісна значущість. Автор виокремлює стадії розвитку етнічної ідентичності, зокрема дослідження, усвідомлення і досягнення. Це підкреслює динамічність ідентичнісного конструювання, особливо в умовах культурної або соціальної невизначеності [9]. У рамках теорії соціальної ідентичності Г. Таджфела національна ідентичність функціонує як механізм соціальної категоризації, що дозволяє індивіду структурувати соціальну реальність та визначити межі «свого» і «чужого». Національна належність, у цьому контексті, має не лише пізнавальне, а й емоційне наповнення, забезпечуючи позитивну соціальну самооцінку. При цьому важливо підкреслити, що цінність національної ідентичності залежить від соціального статусу групи: прагнення до позитивної диференціації стимулює розвиток ідентичності або, навпаки, її заперечення [10].

Суттєвого теоретичного наповнення набула трансформаційна концепція національної ідентичності в теорії Р. Джаспала і Г. Брейквелл, які розглядають її крізь призму адаптивних процесів, пов’язаних із збереженням психологічної цілісності. Національна ідентичність тут постає як система, що повинна відповідати базовим потребам індивіда: у безперервності, самооцінці, самодостатності та приналежності. Зміни, пов’язані з геополітичними чи соціальними потрясіннями, можуть порушити цю систему, що веде до кризи ідентичності. В умовах соціальної турбулентності, характерної для деокупованих територій, така ідентичність потребує не лише підтримки, а й цілеспрямованого педагогічного супроводу [8].

Отже, узагальнений аналіз провідних зарубіжних психологічних теорій дозволяє інтерпретувати національну ідентичність як складне, динамічне утворення, що включає когнітивну репрезентацію національної спільноти, емоційне прийняття належності до неї та відповідні форми поведінки, пов’язані з культурною участю та ціннісною орієнтацією. Особливу увагу дослідники приділяють адаптивній функції національної ідентичності, її здатності підтримувати особистісну стабільність і соціальну інтеграцію в умовах загроз, змін або травматичного досвіду.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу позиція вітчизняної дослідниці О. Шевченко, яка розглядає національну ідентичність як ключовий чинник формування уявлень особистості про саму себе. У структурі національної самосвідомості вона надає ідентичності провідної ролі, визначаючи її як центральне когнітивно-мотиваційне ядро, що інтегрує базові елементи

самоусвідомлення. У цьому контексті національна ідентичність виступає не лише наслідком особистісного ототожнення з цінностями та атрибутами своєї нації, а й важливою складовою когнітивної репрезентації власного «Я». Таким чином, ідентичність виконує функцію внутрішньої системоутворювальної сили, яка визначає не тільки ставлення до соціального середовища, але й загальний вектор особистісного самовизначення [7, с. 97].

О. Шевченко акцентує, що провідною характеристикою національної ідентичності є глибинне емоційне відчуття належності індивіда до певної національної спільноти. Це почуття формується на основі сталих емоційних зв'язків між особистістю та її нацією, які закріплюються через досвід приналежності до національної культури. Дослідниця також окреслює низку чинників, що забезпечують формування та розвиток національної ідентичності. До них, зокрема, належить наявність стабільної системи цінностей, уявлень, знань і традицій, які ідентифікують певну націю, а також процес засвоєння індивідом цих норм і цінностей, що домінують у межах конкретної національної спільноти [7, с. 102].

На думку українських дослідників (О. Федорчук, О. Ковальов, І. Бех, К. Журба, В. Кремень), національна ідентичність є ключовим чинником внутрішньої згуртованості суспільства, а її формування має здійснюватися насамперед через освітнє середовище, де вчитель виступає посередником між учнем і національною культурною спадщиною [2; 5; 6].

Визначальною ознакою національної ідентичності є не лише знання про історію, культуру, мову своєї нації, а й емоційне прийняття своєї належності до неї, що зумовлює громадянську активність, патріотизм і готовність до відповідальності за долю своєї держави.

Деякі автори (зокрема Б. Андерсон) розглядають націю як уявлену спільноту, а національну ідентичність - як сконструйовану через символи, наративи, освітні інститути. Такий підхід підкреслює роль освіти у формуванні і підтримці національної самосвідомості, особливо в умовах зовнішньої загрози чи соціальної дезінтеграції [1].

Отже, національна ідентичність це інтегрований феномен, що поєднує когнітивні (знання про свою націю), емоційні (почуття гордості, приналежності), ціннісні (прийняття культурних норм) та поведінкові (готовність діяти в інтересах нації) компоненти. Її формування є не лише особистісним процесом, а й соціально зумовленим явищем, значною мірою залежним від змісту та спрямованості освітнього впливу.

Важливим доповненням до осмислення поняття національної ідентичності є висновки В. Карлової. Дослідниця трактує національну ідентичність як усвідомлення індивідом своєї належності до національної спільноти, що ґрунтується на розумінні історичної єдності, прийнятті культурних і психологічних особливостей, засвоєнні національних стереотипів, моральних норм і цінностей. У цьому контексті національна ідентичність розглядається не лише як

емоційно-когнітивне утворення, а й як система, що формує відчуття приналежності до спільноти з єдиною мовою, культурою, історією, правами та обов'язками. Таким чином, вона виступає ключовим елементом інтеграції особистості у національний соціокультурний простір [3; 4].

Узагальнення теоретичних підходів дозволяє розглядати національну ідентичність як складне багатовимірне утворення, що включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Вона формується у взаємодії особистості з соціальним і культурним середовищем, передусім у процесі соціалізації та освіти. Особливу роль у цьому процесі відіграє інститут освіти, а саме постать учителя, який є не лише носієм знань, а й транслятором національних цінностей, культурної пам'яті та громадянських орієнтирів.

На деокупованих територіях, де соціокультурний простір зазнав руйнівного впливу війни та інформаційної агресії, освітній процес набуває додаткового значення як чинник відновлення національної свідомості, реінтеграції учнів у ціннісний простір української державності. Саме вчитель у цьому контексті виступає як ключова фігура, здатна сприяти формуванню в учнів стійкого відчуття національної приналежності, ціннісного самовизначення та активної громадянської позиції.

У сучасних умовах особливої ваги набуває розуміння ролі вчителя не лише як суб'єкта навчального процесу, але як вихователя, комунікатора культурних смислів та модератора ціннісного діалогу між особистістю учня й національним контекстом.

Саме через педагогічну взаємодію учні мають можливість осмислити свою приналежність до національної спільноти, засвоїти культурно-історичний спадок та віднайти своє місце в українському суспільстві.

На основі аналізу наукової літератури та сучасних освітніх практик можна виокремити кілька ключових завдань для вчителя у процесі формування національної ідентичності школярів:

- прищеплення учням поваги до рідної мови, історії, традицій, звичаїв українського народу; створення умов для осмислення культурної спадщини як невід'ємної складової особистісної ідентичності;
- формування у школярів цілісного уявлення про свою державу, її місце у світі, а також у виробленні усвідомленої громадянської позиції;
- підтримка позитивної «Я-концепції» учня як представника української нації, розвиток емоційної прихильності до своєї держави, почуття гордості за національну приналежність;
- створення в освітньому просторі відкритого, демократичного середовища для обговорення ідентичнісних питань, вільного висловлення думок і виявлення патріотичних почуттів;
- сприяння інтеграції учнів у єдиний культурний та громадянський простір України, подолання наслідків пропаганди, травм та ідентифікаційної кризи [1; 5; 6] .

Педагогічна діяльність у школах, що функціонують на деокупованих територіях, має свою специфіку, обумовлену низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. З одного боку, маємо справу з наслідками інформаційного впливу, ціннісної деформації та емоційно-психологічної травматизації дітей. З іншого - з підвищеним запитом суспільства на відновлення освітнього, культурного та ідентифікаційного простору України.

У цих умовах учитель виступає не лише як носій знань, а як провідник процесу ресоціалізації учнів, їхнього повернення до українського гуманітарного поля та ідентифікації себе з нацією. Серед ключових особливостей педагогічної діяльності можна виділити:

- подолання ідентифікаційного вакууму. Частина дітей перебувала в умовах, де українська культура, мова та національна ідентичність були систематично нівельовані. Учителю важливо м'яко та послідовно відновлювати зв'язок учня з українською історією, мовою, традиціями, сприяти формуванню позитивного образу України як держави, що дбає про своїх громадян.
- психоемоційна підтримка. Багато дітей мають досвід війни, втрат, тривалої нестабільності. Педагог має працювати у тісному контакті з психологічною службою, демонструючи толерантність, емпатійність, безоціночне ставлення до індивідуального ідентифікаційного досвіду учнів.
- ціннісне оновлення змісту освіти. Акценти в освітньому процесі мають зміщуватись у бік національно орієнтованих змістів: інтеграція української культури, літератури, історії в усі навчальні дисципліни, з урахуванням віку та попереднього досвіду учнів.
- діалогічний стиль взаємодії. Учитель має ініціювати відкриту розмову з учнями щодо складних питань ідентичності, місця України у світі, значення рідної мови, свободи, громадянської відповідальності тощо. Важливо не лише транслювати, а й спільно з учнями осмислювати національні смисли.

Висновки. Отже, національна ідентичність є складовою особистісної самосвідомості, що формує уявлення учня про власну належність до нації, її цінностей та культури. У контексті відновлення освітнього середовища на деокупованих територіях учитель відіграє ключову роль у формуванні цієї ідентичності, що забезпечує відновлення ціннісних орієнтацій учнів та зміцнення національної єдності.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 272 с.

2. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Гірська школа українських Карпат*. 2018. № 16. С. 3–22.

3. Карлова В. В. Формування національної самосвідомості українського народу в період національно-культурного відродження. Демократичне врядування: електрон. наук. фах. вид. 2010. Вип. 6. URL: nbuv.gov.ua/2010_6/fail/karlova.pdf

4. Карлова В. Національна самосвідомість: сутність, поняття та зміст у контексті сучасних дослідницьких підходів. Державне управління: теорія і практика: електрон. наук. фах. вид. 2009. № 2. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/zmist.htm

5. Кремень В. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* 2020. Вип. 1. С. 113-116. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2020_1_18.

6. Федорчук О., Ковальов О. Національна ідентичність як генетична матриця українського народу. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* 2022. Вип. 2. С. 42-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2022_2_8.

7. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я образу особистості: дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 213 с.

8. Jaspal R. & Breakwel, GM. Identity Process Theory: Identity, Social Action and Social Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

9. Phinney J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research.*Psychological Bulletin, 108*(3), 499–514. URL: https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.499

10. Tajfel H. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

***References**:*

1. Anderson, B. (2001). *Uiavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu* [Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

2. Bekh, I. D., & Zhurba, K. O. (2018). Kontseptsiia formuvannia u pidlitkiv natsionalno-kulturnoi identychnosti u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [The concept of forming national and cultural identity in adolescents in general secondary education institutions]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat*, 16, 3–22 [in Ukrainian].

3. Karlova, V. V. (2010). Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti ukrainskoho narodu v period natsionalno-kulturnoho vidrodzhennia [Formation of national self-consciousness of the Ukrainian people during the period of national and cultural revival]. *Demokratychne vriaduvannia*, 6. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/2010_6/fail/karlova.pdf [in Ukrainian].

4. Karlova, V. V. (2009). Natsionalna samosvidomist: sutnist, poniattia ta zmist u konteksti suchasnykh doslidnytskykh pidkhodiv [National self-consciousness: Essence, concepts and content in the context of modern research approaches]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka*, 2. Retrieved from http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/zmist.htm [in Ukrainian].

5. Kremen, V. H. (2020). Natsionalna identychnist yak umova samozdiisnennia ukrainskoi natsii [National identity as a condition for self-realization of the Ukrainian nation]. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy*, 1, 113–116. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2020_1_18 [in Ukrainian].

6. Fedorchuk, O. M., & Kovalov, O. V. (2022). Natsionalna identychnist yak henetychna matrytsia ukrainskoho narodu [National identity as the genetic matrix of the Ukrainian people]. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy*, 2, 42–48. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2022_2_8 [in Ukrainian].

7. Shevchenko, O. V. (2005). *Natsionalna identyfikatsiia u stanovlenni Ya-obrazu osobystosti* [National identification in the formation of self-image]. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

8. Jaspal, R., & Breakwell, G. M. (2014). *Identity Process Theory: Identity, social action and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.

9. Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499–514. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.499

10. Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

УДК 378.016:514.112:373.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-942-957

Кірман Вадим Кімович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри математичної, природничої та технологічної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-8107-6618

Мотуз Тетяна Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9339-5985

Пісковенко Анжела Олександрівна старший викладач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-4720-9042

ІНТУЇТИВНИЙ ТА АКСІОМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ МІРИ ГЕОМЕТРИЧНИХ ФІГУР В КУРСІ МАТЕМАТИКИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті досліджено актуальну проблему формування професійної математичної компетентності майбутніх учителів початкової школи в контексті вивчення теорії міри геометричних фігур. Автор обґрунтовує, що поняття довжини лінії, площі та об’єму є одними з найбільш фундаментальних і складних для засвоєння, оскільки вони вимагають переходу від наочно-образного до абстрактно-логічного мислення. Особливу увагу приділено суперечності між необхідністю глибокого розуміння наукових основ шкільного курсу математики та традиційно недостатнім рівнем математичної підготовки студентів педагогічних спеціальностей.

Проаналізовано класичні підходи до навчання геометрії, зокрема ідеї Г. Фройденталя щодо інтуїтивного осмислення величин та рівні геометричного мислення П. Ван Гіле. Встановлено, що побудова повної аксіоматичної системи в межах курсу для початкової ланки є неможливою через надмірну абстрактність теоретико-множинних понять. Як розв’язання цієї проблеми запропоновано еклектичний підхід, що поєднує розширену систему аксіом із візуально-експериментальною ілюстрацією процесів вимірювання.

Детально описано модель вивчення міри плоскої фігури, що базується на понятті обмеженої області та її граничних точок. Запропоновано адаптовану систему аксіом, яка включає властивості адитивності, інваріантності щодо

переміщення, монотонності, аксіому площі прямокутника та відношення площ подібних фігур. Запропоновано використання функціонального рівняння Коші як інструменту для виведення формул площі прямокутника, що дозволяє коректно опрацювати випадки з ірраціональними сторонами. Окремий блок присвячено методиці вивчення криволінійних фігур (кола та круга). Замість складних формальних означень запропоновано проведення обчислювальних експериментів, у ході яких студенти аналізують стабілізацію периметрів та площ вписаних і описаних правильних многокутників. Такий підхід дозволяє наочно продемонструвати наближення до числа π та сформувати інтуїтивне розуміння границі послідовності.

У роботі доведено, що запропонована синтетична модель сприяє не лише засвоєнню технічних навичок обчислення, а й розвиває логічну строгість мислення. Практична значущість дослідження полягає у можливості інтеграції розроблених дидактичних схем у навчальні плани підготовки педагогів, що забезпечить високу якість викладання геометричного матеріалу в початковій школі.

Ключові слова: майбутні вчителі, початкова освіта, математична підготовка, методика навчання математики, теорія міри, площа фігури, довжина кола, аксіоматичний підхід, рівняння Коші, обчислювальний експеримент, професійна компетентність, критичне мислення**.**

Kirman Vadym Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Mathematics, Science and Technology Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-8107-6618

Motuz Tetiana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org//0000-0001-9339-5985

Piskovenko Angela Oleksandrivna senior teacher at the department of general and special pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0009-0001-4720-9042

INTUITIVE AND AXIOMATIC APPROACHES TO DEFINING THE MEASURE OF GEOMETRIC FIGURES IN THE MATHEMATICS COURSE FOR PROSPECTIVE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article examines the urgent problem of forming the professional mathematical competence of future primary school teachers in the context of studying

the theory of the measure of geometric figures. The author substantiates that the concepts of line length, area, and volume are among the most fundamental and difficult to master, as they require a transition from visual-figurative to abstract-logical thinking. Particular attention is paid to the contradiction between the need for a deep understanding of the scientific foundations of the school mathematics course and the traditionally insufficient level of mathematical preparation of students in pedagogical specialties.

The study analyzes classical approaches to teaching geometry, including Hans Freudenthal's ideas on the intuitive understanding of magnitudes and P. M. Van Hiele's levels of geometric thinking4. It is established that constructing a complete axiomatic system within a course for the primary level is impossible due to the excessive abstraction of set-theoretic concepts. As a solution to this problem, an eclectic approach is proposed that combines an expanded system of axioms with visual and experimental illustrations of measurement processes.

A model for studying the measure of a plane figure based on the concept of a bounded region and its boundary points is described in detail. An adapted system of axioms is proposed, which includes the properties of additivity, invariance under displacement, monotonicity, the axiom of the area of a rectangle, and the ratio of areas of similar figures. The use of the Cauchy functional equation is suggested as a tool for deriving formulas for the area of a rectangle, which allows for the correct handling of cases with irrational sides. A separate block is devoted to the methodology of studying curvilinear figures (circle and disk). Instead of complex formal definitions, computational experiments are proposed during which students analyze the stabilization of the perimeters and areas of inscribed and circumscribed regular polygons. This approach allows for a visual demonstration of the approximation to the number π and the formation of an intuitive understanding of the limit of a sequence.

The paper proves that the proposed synthetic model contributes not only to the mastery of technical calculation skills but also develops logical rigor of thinking. The practical significance of the research lies in the possibility of integrating the developed didactic schemes into the curricula of teacher training, which will ensure high quality in teaching geometric material in primary school.

Keywords: prospective teachers, primary education, mathematical training, mathematics teaching methodology, theory of measure, area of a figure, circumference, axiomatic approach, Cauchy equation, computational experiment, professional competence, critical thinking.

Постановка проблеми. Поняття міри геометричного об’єкту (довжини лінії, площі, об’єму) є найважливішим з практичної точки зору і, водночас, дуже глибинним математичним поняттям. Інтуїтивне поняття площі, об’єму пов’язано з конструктивними способами їх наближеного вимірювання, а саме, розбиття фігури на достатньо велику кількість маленьких квадратиків або кубиків. Саме ця ідея має бути реалізованою вчителями початкової школи при формуванні

поняття площі та об’єму. Аналогічно, довжину кривої інтуїтивно можна розуміти також як суму довжин маленьких дуг, на які розбито криву, причому кожну з цих дуг замінити відрізком вписаної або описаної ламаної. У шкільному курсі математики далі в геометрії розглядаються задачі обчислення площ многокутників або частин круга, але з практичної точки зору важливо розуміти, як обчислюються площі складних фігур, які не можна вважати многокутниками, аналогічне питання можна ставити для просторових фігур та кривих. Також важливо з практичної точки зору розуміти, що відбувається з мірами складних, нетипових фігур при геометричних перетвореннях. Зазначені питання традиційно не обговорюються у шкільному курсі математики, але мають бути висвітлені в курсі математики для майбутніх педагогів, у тому числі, початкової ланки.

Отже, стає важливою задача з точки зору наукових основ курсу математики, дати коректне означення міри плоских та просторових фігур, дожин дуг хоча б кола, а з іншого бору, рівень абстракції має відповідати можливостям засвоїти відповідні поняття студентами даного напряму підготовки. Абстрактні, аксіоматичні поняття, з одного боку, мають бути природними і стосуватися тих математичних об’єктів, з якими реально працює вчитель початкової школи або пропедевтикою якої займається, з іншого, бути несуперечливими та строгими для ілюстрації стиля математичного мислення. І тут виникає ціла низка дуже конкретних проблем. Першої з них є неелементарний перехід при доведенні формули площі прямокутника з ірраціональними вимірюваннями. Також можна вести розмову про відповідність поняття площі круга шкільним аксіомам площі, реалізованим в основних підручниках. Аналогічні питання виникають ври визначенні та знаходженні формули довжини дуги, площі сектора тощо.

Формальне поняття міри фігури тісно пов’язано з формальними поняттями рівності та подібності, які, в свою чергу пов’язані з поняттям геометричних перетворень. Водночас, геометричні перетворення, як теоретико-множинні поняття, останні десятиліття займають центральне місце в системі наукових основ шкільного курсу математики, але для студентів-педагогів початкової ланки їх теоретико-множинний зміст є занадто складним.

Треба одразу зрозуміти, що задача побудови цілісної аксіоматичної системи для мір фігур в курсі математики для вчителів-педагогів початкової освіти в принципі неможлива. Вихід можна шукати в еклектичному, синтетичному підході, який може включатиме розширену систему аксіом (виходячи з емпіричного досвіду) а також інтуїтивну експериментальну ілюстрацію процесів вимірювання, яка формально не пов’язана з формальним підходом, а лише доповнює його. Водночас, у такому підході треба знайти розумний баланс між формальним та неформальним, сформулювати відповідні системи аксіом та добрати необхідні приклади.

Введення синтетичної схеми вивчення понять мір фігур має бути обґрунтовано, очевидно, дидактичною доцільністю і промоделювано схемою

вивчення даних понять студентами-педагогами початкової ланки освіти з урахуванням рівня математичної компетентності потенційних слухачів курсу математики. Тут треба звернути увагу на недостатній рівень математичної підготовки даної категорії студентів. Це стосується не тільки навичок роботи з абстрактними поняттями, але й технічними, операційними навичками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади навчання геометрії у початковій школі ґрунтовно проаналізовані у праці С. Скворцової [11], зокрема особливу увагу приділено проблематиці вимірювання геометричних величин. У сучасних підручниках з математики [2] для початкової школи активно реалізується підхід, заснований на інтуїтивному засвоєнні складних понять, пов'язаних із вимірюванням геометричних фігур. Питанню формування понять міри відображається у багатьох методичних роботах. Так навчальний посібник О. Онопрієнко [8] включає питання міри, на основі практичної діяльності та поступового введення абстрактних понять. У статті Н. Листопад [5] розглянуто динаміку розвитку геометричних компетентностей учнів початкової школи, включно з побудовою й вимірюванням фігур, розвитком просторових уявлень та логічного мислення учнів. Детально розглядає практичні рекомендації щодо формування інтуїтивних геометричних уявлень Г. Кардаш [3]. Методичні засади формування геометричних уявлень у молодших школярів, зокрема через спостереження, порівняння та практичні дії, що відповідає інтуїтивному підходу до осмислення міри розкрито у статті В. Чайченко, Н. Ляшової [12]. Підручник Н. Бібік [1] містить розділи з геометричного матеріалу: форми, фігури, вимірювання довжини та площі, наповнений ілюстраціями та вправами, що сприяють формуванню інтуїтивного уявлення про геометричні величини. У статті В. Прошкіна, М. Астаф'єва, С. Радченка [9] розкривається роль геометрії у формуванні критичного мислення майбутніх учителів, що репрезентує важливий професійний аспект у підготовці педагогів початкової школи. Методику формування понять величини та міри, зокрема площі й периметра розкрито у роботі С. Сарієнко та В. Чайченко [10].

Обговорюючи питання поступового формування абстрактних понять, не можна не згадати видатну роботу H. Freudenthal [16], у якій чітко наголошується про інтуїтивне осмислення геометричних понять і величин як необхідний етап перед формалізацією. Класична робота, у якій обгрунтовано рівні геометричного мислення є монографія P. M. Van Hiele [24]. З більш сучасних робіт у цьому напряму можна виділити монографію D. Tall [23], ідеї якої є концептуально важливими для майбутніх педагогів. Питанню поступового формування вимірювально-геометричних концепцій присвячено роботи G. Kurt-Birel [21] та вже класичне дослідження J. Piaget, B. Inhelder [22] Ідея еволюції від наочного до аксіоматичного підходу реалізується в шкільних підручниках, так, наприклад, відомі автори А. Мерзляк, В. Полонський, М. Якір [6] об'єднують наочно-дедуктивний підхід з початком формалізації означень фігур, властивостей та задач на застосування, що є важливою передумовою для розуміння

аксіоматичного підходу. Аналогічні ідеї реалізуються в інших підручниках цих авторів [7]. Питання проблем формалізації геометричного мислення розглядаються у статтях A. Haj-Yahya [18, 19], K. Jones, M. Tzekaki [20], де проводиться аналіз співвідношення інтуїтивних суджень і формальних визначень у навчанні геометрії. C. Björklund, H. Palmér [13] демонструють значення переходів між вербальними, візуальними та символічними формами подання інформації для глибшого розуміння числових понять, зокрема при навчанні геометрії. T. Fujita [17] також ілюструє еволюцію геометричних міркувань від візуального сприйняття до елементів логічного обґрунтування.

У зарубіжних джерелах безпосередньо питанням розвитку теорії міри геометричних фігур для вчителів початкової школи присвячено стаття W. Daher, O. Jaber [15], у якій проаналізовано уявлення вчителів початкової школи щодо вимірювання та порівняння фігур. Аналогічні питання розглядаються у статті J. Cawley, T. Foley, J. Miller [14], що висвітлює дидактичні підходи до навчання вимірювання довжини та площі як основи розуміння міри геометричних фігур. Водночас, автори не знайшли літературних джерел, що присвячено безпосередньо вивченню теорії міри геометричних фігур в курсі математики для студентів-педагогів початкової ланки освіти.

Мета роботи. Метою статті є обґрунтування та створення моделі вивчення питань, що пов’язано з поняттям довжини дуги, площі та об’єму в курсі математики для майбутніх вчителів початкової освіти для подальшого використання в курсах методики та теорії навчання математики та професійної діяльності педагогів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Формальне поняття площі пов’язане в елементарній геометрії з основними властивостями площі (аксіомами площі). Аналогічні поняття існують і для об’ємів, тому детально їх описувати не будемо. Так як мова йде про геометричні фігури, то бажано тут під фігурою розуміти не довільну множину точок площини, а множину з деякою властивістю. А саме, розглядаємо поняття області на площині, як множину точок, що разом з будь-якою точкою містить і деякий круг з центром у даній точці. Нас будуть цікавити зв’язні області, тобто такі, де для двох довільних точок з області існує ламана, кожна точка якої знаходиться всередині області, що сполучає дві задані точки. Також нас будуть цікавити обмежені області, тобто такі, що знаходяться всередині деякого кола. Граничною точкою області називаємо таку точку, що у будь якому колі з центром у даній точці існують точки, що належать області і точки, що їй не належать. Тепер можна казати про *вимірювану плоску фігуру*, як об’єднання обмеженої області та її граничних точок. Вимірювана плоска фігура є плоским аналогом геометричного тіла, тому її можна вважати плоским тілом. Будемо казати, що плоске тіло Φ розбито на тіла Φ_1 і Φ_2, якщо $\Phi = \Phi_1 \cup \Phi_2$ і $\Phi_1 \cap \Phi_2$ – або порожня множина або ламана. Тоді для тіл можна сформулювати аксіоми площі (міри), а саме, кожному плоскому тілу Φ ставиться у відповідність додатне число $S(\Phi) > 0$ з такими властивостями

1.Для одиничного квадрата I^2 площа дорівнює 1: $S(I^2) = 1$.

2. Якщо тіло Ф розбито на тіла Φ_1 і Φ_2 то

$$S(\Phi) = S(\Phi_1) + S(\Phi_2)$$

3. Якщо фігури Φ_1 і Φ_2 рівні, тобто існує переміщення, що переводить одну з них в іншу, то $S(\Phi_1) = S(\Phi_2)$

4. Якщо плоске тіло Φ_1 міститься у плоскому тілі Φ_2, то $S(\Phi_1) < S(\Phi_2)$.

Зробимо одне зауваження. Властивість 4, як правило, не формулюють у шкільних підручниках, посилаючись на властивість 2. Але це не зовсім коректно, так як у властивості 4 мова йде про більш загальну ситуацію, коли спільна межа плоских тіл може не бути ламаною. В принципі можна узагальнити властивість 2, якщо розглянути конструкцію, коли тіло Φ_1 міститься у плоскому тілі Ф, причому включення строге. Тоді, якщо ∂X – множина граничних точок X, то можна розглянути тіло $\Phi_2 = (\Phi \setminus \Phi_1) \cup \partial\Phi_1$. І тоді саме такі Φ_1 і Φ_2 називати розбиттям Ф і для нього формулювати властивість 2.

Основним наслідком властивостей площі є формула площі прямокутника. І тут виникають перші проблеми неелементарного характеру. Дійсно, якщо сторони прямокутника натуральні числа, то площа просто дорівнює сумі числа квадратиків, що утворюють прямокутник. Далі, використовуючи властивість 2 доводиться, що площа прямокутника розмірами $1 \times {}^{m}/_{n}$ дорівнює саме ${}^{m}/_{n}$. Аналогічно доводиться, що площа прямокутника ${}^{1}/_{n} \times {}^{1}/_{m}$ відповідно дорівнює ${}^{1}/_{mn}$. Тоді для раціональних довжин сторін x, y легко отримати, що площа дорівнює xy. Усі ці міркування вписуються в інтуїтивний зміст площі. Але елементарними методами не вдається довести формулу площі прямокутника. У роботі В. Кірмана, О. Полякова [4] показано, що механізм доведення формули площі прямокутника і деяких інших формул мір фігур пов'язано з адитивним рівнянням Коші. А саме, розглядається функція $f: \mathbb{R} \to \mathbb{R}$, така, що для усіх $x, y \in \mathbb{R}$ виконується рівність

$$f(x + y) = f(x) + f(y) \quad (1)$$

Якщо не враховувати обмеження на класи функцій, що розглядаються, то існують "патологічні" приклади розв'язків (1). Але, якщо відомо, що $f(x)$ зростаюча функція, то ця функція має вигляд

$$f(x) = kx \quad (2)$$

Тут $k > 0$. Доведемо це. З рівності (1) підстановками нулів замість змінних отримаємо, що $f(0) = 0$. Методом математичної індукції легко довести, до для довільного натурального m і дійсного числа α виконується рівність

$$f(m\alpha) = mf(\alpha) \quad (3)$$

Якщо зробити підстановку $y = -x$ в (1), то буде доведено непарність функції f. З цього випливає, що рівність (3) справедлива для усіх $m \in \mathbb{Z}$. Зокрема, отримаємо, що для цілих m

$$f(m) = mf(1) \tag{4}$$

З очевидної рівності для натуральних n

$$f(1) = f\left(n \cdot \frac{1}{n}\right) \tag{5}$$

маємо:

$$f\left(\frac{1}{n}\right) = \frac{1}{n} f(1) \tag{6}$$

Тоді з використанням (3) для раціонального $x = {}^{m}/_{n},\ m \in \mathbb{Z}, n \in \mathbb{N}$ отримаємо:

$$f(x) = f\left(\frac{m}{n}\right) = mf\left(\frac{1}{n}\right) = \frac{m}{n} f(1) = kx \tag{7}$$

Отже, (2) доведено для раціонального аргументу. Ззалишилося довести (2) для довільного дійсного x. Нехайx_n – зростаюча послідовність раціональних чисел, що прямує до x знизу, а X_n – спадна послідовність раціональних чисел, що прямує до x зверху. Тоді в силу того, що функція $f(x)$ зростаюча

$$f(x_n) < f(x) < f(X_n) \tag{8}$$

Але (2) доведено для раціональних чисел, тому (8) можна переписати так:

$$kx_n < f(x) < kX_n \tag{9}$$

Застосування теореми про проміжну послідовність завершує доведення.

Тепер цю схему можна застосувати для доведення формули площі прямокутника.

Для цього відповідно ідеям [3] розглядаємо прямокутники виду $1 \times x$. Площа таких прямокутників є функція від x – $S(x)$.

Така функція є зростаючою в сило властивості 4 площі та адитивною через відповідну властивість площі:

$$S(x + y) = S(x) + S(y) \tag{10}$$

Тоді можна стверджувати, що

$$S(x) = S(1)x = x \tag{11}$$

Далі можемо розглядати прямокутники $t \times x$, де величина x фіксована, а площа тоді є функцією $t - S_x(t)$.

Аналогічно попереднім міркуванням, можна стверджувати, що ця функція монотонна та адитивна, тому

$$S_x(t) = S_x(1)t = S(x)t = xt \tag{12}$$

Аналогічно описується формальна схема для формули об'єму паралелепіпеда. Далі треба звернути увагу, що усі формули для площ многокутників можна отримати елементарними методами шляхом розрізання фігур (це наслідок теореми Больяї-Гервіна) і неможливо елементарними методами (без інтегрування) довести формулу об'єму піраміди (теорема Дена).

Якщо для поняття площі многокутника можна використовувати формальну систему аксіом 1-4, то зовсім неелементарним є поняття кривої лінії. На нашу думку, в курсі математики для вчителів початкової ланки не варто загострювати питання на формальному означенні довжини кривої, бо тоді треба давати означення кривої тощо.

Під кривою можна розуміти інтуїтивно набір маленьких дуг, кожну з яких можна замінити відрізком ламаної. Цього інтуїтивного розуміння достатньо для вчителів початкової ланки.

Але необхідно, щоб студенти усвідомлювали, що це лише інтуїтивне тлумачення складного математичного поняття.

Тому, на нашу думку, в курсі математики ще раз можна проговорити та експериментально проілюструвати ідею, що довжина кола наближено обчислюється, як периметр правильних многокутників, вписаних в дане коло радіуса R :

$$C(R) \approx 2nRsin\frac{180^{\circ}}{n} \tag{12}$$

Можна організувати обчислювальний експеримент по дослідженню периметра правильного многокутника, вписаного в коло діаметра 1, тобто величини

$$p(n) = nsin\frac{180^{\circ}}{n} \tag{13}$$

Результати розрахунків можна звести в таблицю (табл. 1)

Таблиця 1

Результати розрахунків довжини периметра правильного многокутника, вписаного у коло одиничного діаметра

n	$p(n)$	n	$p(n)$
10	3,090169944	110	3,141165587
11	3,099058125	111	3,141173247
12	3,105828541	112	3,141180703
13	3,111103636	113	3,141187962
14	3,115293075	114	3,14119503
15	3,118675362	115	3,141201915

Аналіз розширення таблиці 1 дає можливість зробити висновок про «стабілізацію» величин $p(n)$ (в курсі математики для педагогів початківців використовуємо лише інтуїтивне поняття границі послідовності), результатом якої стає число π. Тоді напівформально приходимо до формули довжини кола:

$$C = 2\pi R \qquad (14)$$

Візуально процес стабілізації довжин периметрів вписаних правильних многокутників можна спостерігати на Рис.1.

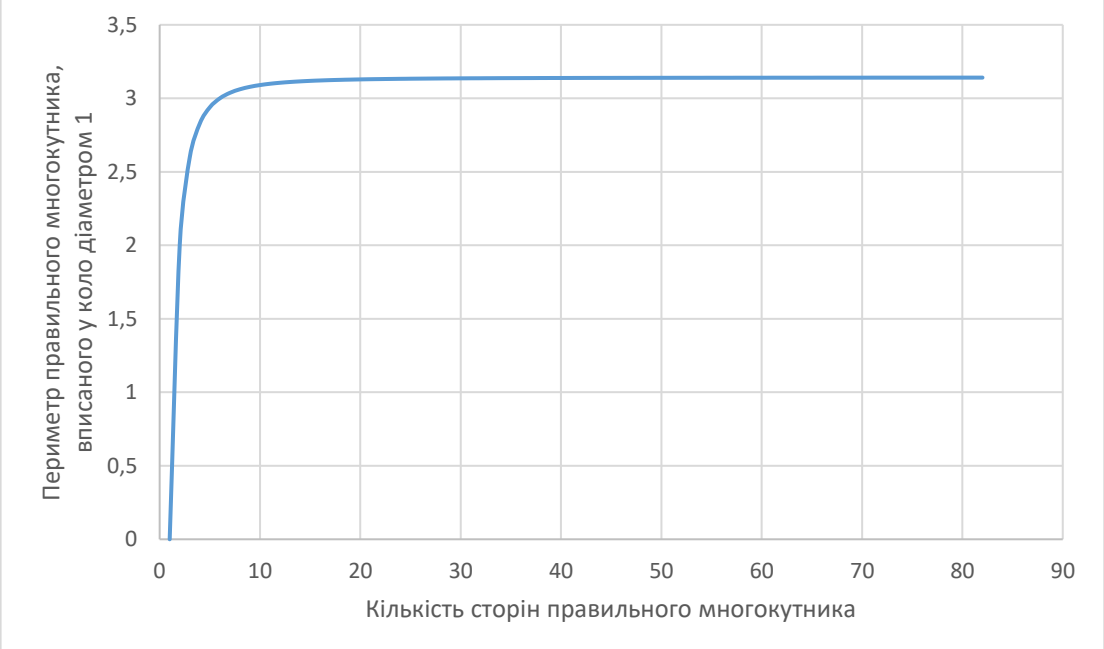

Рис. 1. Ілюстрація послідовного наближення периметрів правильних многокутників до числа π.

Також, якщо виникає поняття площі круга, то традиційно ведемо розмову про правильні многокутники, вписані або описані навколо даного кола. Якщо розглядати коло одиничного радіуса, то площі вписаних многокутників обчислюються за формулою

$$G(n) = \frac{1}{2} n sin \frac{360^{\circ}}{n} \quad (15)$$

Для описаних многокутників:

$$H(n) = n tg \frac{180^{\circ}}{n} \quad (16)$$

Знову таки, корисно провести обчислювальний експеримент для аналізу динаміки цих площ в залежності від кількості сторін. Фрагмент відповідних обчислень наведено у Таблиці 2.

Таблиця 2

Результати розрахунків площ вписаних та описаних правильних многокутників у коло одиничного радіуса

n	$G(n)$	$H(n)$	n	$G(n)$	$H(n)$
13	3,020700618	3,204212219	238	3,141227741	3,141775129
14	3,037186174	3,195408641	239	3,141230788	3,141773605
15	3,050524823	3,188348425	240	3,141233797	3,1417721
16	3,061467459	3,182597878	241	3,141236769	3,141770614
17	3,070554163	3,177850751	242	3,141239704	3,141769146

Розрахунки ілюструють збіжність (стабілізацію) площ до одного числа – це число π.

Для наочної ілюстрації можна розглядати масштабовані відхилення площ від числа 3:

$$G^*(n) = 10 \cdot (G(n) - 3) \quad (17)$$

$$H^*(n) = 10 \cdot (H(n) - 3) \quad (18)$$

Тоді динаміку збіжності до одного числа можна проілюструвати графічно (Рис.2)

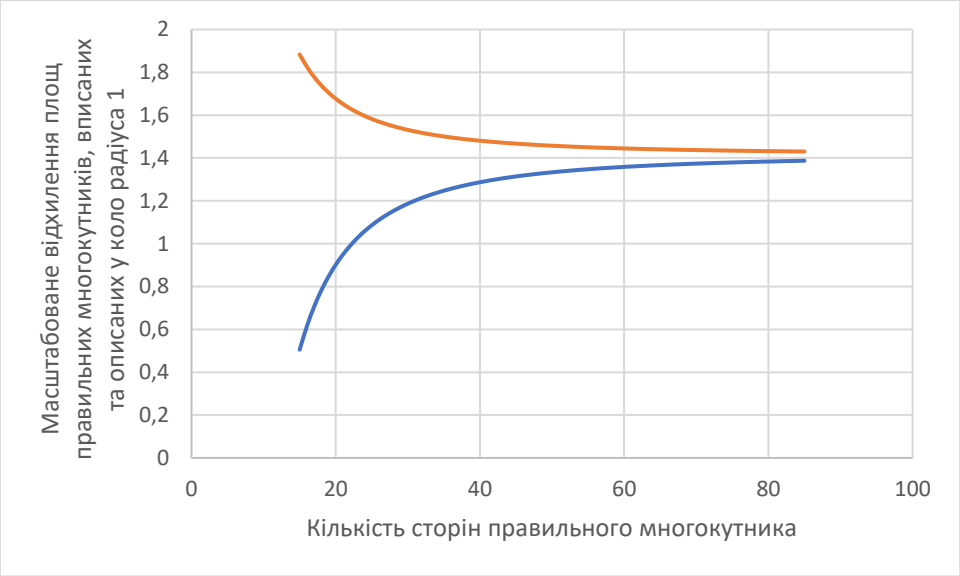

Рис. 2. Ілюстрація послідовного наближення площ правильних вписаних (нижня лінія) та описаних (верхня лінія) многокутників у коло радіуса 1 до числа π.

Тепер легко отримати відому формулу для площі круга. Але ми також пропонуємо такий підхід. Можна легко довести, що, якщо трикутники подібні з деяким коєфіцієнтом подібності, то відношення їх площ дорівнює квадрату коєфіцієнта подібності.

Тому можна запропонувати ввести аксіому, що відношення площ пдібних фігур дорівнює квадрату коєфіцієнта подібності. Тоді з використанням того факту, що будь-які два кола подібні для обчислення площі кола деякого радіуса треба площу кола одиничного радіуса помножити на квадрат радіуса даного кола. Отже, ми бачимо, що в курсі математики для студентів-педагогів початкової ланки доцільно систему аксіом площі 1-4 доповнити ще двома аксіомами:

а) площа прямокутника дорівнює добутку його сторін;

б) відношення площ подібних фігур дорівнює квадрату коєфіцієнту подібності.

Міркування, наведені у цій статті дозволять проаналізувати (у контексті розвитку критичного мислення студентів) розширену систему аксіом площі щодо питання незалежності аксіом, а результати про адитивні функції дозволять виводити формули площі сектора і довжини кола, як це описано у [4].

Висновки. Проведений аналіз та моделювання змісту освіти обґрунтовують доцільність і необхідність цілеспрямованого вивчення теорії міри геометричних фігур у курсі математики для майбутніх учителів початкової освіти. Показано, що поняття довжини, площі та об’єму виконують важливу пропедевтичну функцію щодо формування геометричних уявлень у школярів, розвитку логічного мислення та підготовки вчителя до усвідомленого викладання математичного матеріалу.

На основі аналізу наукових джерел визначено коло базових питань теорії міри, що є найбільш значущими для професійної діяльності вчителя початкової школи. До них віднесено інтуїтивне розуміння вимірювання як процесу розбиття фігур на одиничні квадрати або куби, формальне означення міри через систему аксіом, виведення формул площі прямокутника та вивчення довжини й площі криволінійних фігур (кола та круга). Установлено, що ці питання мають високий рівень важливості, оскільки дозволяють вчителю коректно інтерпретувати складні математичні поняття на елементарному рівні. Запропоновано синтетичну модель вивчення понять міри, яка ґрунтується на поєднанні інтуїтивного підходу та розширеної аксіоматичної системи. Показано, що використання адитивного рівняння Коші для обґрунтування формул площі прямокутника та проведення обчислювальних експериментів для наближення довжини кола й площі круга через правильні многокутники сприяє формуванню у студентів математичної компетентності та навичок обґрунтування тверджень. Така модель дозволяє знайти баланс між формальною строгістю та доступністю матеріалу для студентів-педагогів.

Отримані результати можуть бути використані при проєктуванні курсів математики та методики навчання математики для студентів педагогічних спеціальностей. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці конкретних методичних рекомендацій щодо впровадження запропонованої моделі в освітній процес та в аналізі її впливу на якість професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Література:

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у початковій освіті: теоретичні засади і практика реалізації. Київ: Плеяди, 2011. 240 с.
2. Гісь О. М., Філяк І. В. Математика : 2 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти: у 2 ч. Ч. 1. Харків : Ранок, 2018. 160 с.
3. Кардаш Г. П. Геометрія у початкових класах : метод. посіб. Біла Церква, 2011. 84 с.
4. Кірман В. К., Поляков О. В. Функціональне рівняння Коші як інструмент систематизації та узагальнення в системі внутрішньопредметних зв'язків «геометрія-початки аналізу». *Актуальні проблеми теорії і методики навчання математики*: тези Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 6 жовт. 2004 р. Київ, 2004. С. 66–67.
5. Листопад Н. Вивчення елементів геометрії в 1 класі на засадах компетентнісного підходу. *Початкова школа*. 2012. № 11. С. 4–9.
6. Мерзляк А. Г., Полонський В. Б., Якір М. С. Геометрія. Пропедевтика поглибленого вивчення : навч. посіб. Харків : Гімназія, 2015. 192 с.
7. Мерзляк А. Г., Якір М. С. Геометрія: підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків: Гімназія, 2024. 272 с.
8. Онопрієнко О. В. Теорія і методика навчання математики в початковій школі: навч. посіб. Київ: Генеза, 2015. 384 с.
9. Прошкін В., Астаф'єва М., Радченко С. Формування критичного мислення майбутніх учителів математики засобами геометрії. *Освітологічний дискурс*. 2018. С. 100–115.
10. Сарієнко В. К., Чайченко В. Ф. Величини у початковій школі: навч.-метод. посіб. Слов'янськ, 2018. 120 с.

11. Скворцова С. О. Методика навчання математики в початковій школі : теоретичні та практичні аспекти. Одеса : Фенікс, 2013. 360 с.

12. Чайченко В. Ф., Ляшова Н. М. Особливості вивчення властивостей геометричних фігур у початкових класах. *Педагогічні науки*. 2023. № 2. С. 45–52.

13. Björklund C., Palmér H. Teaching toddlers the meaning of numbers-connecting modes of mathematical representations in book reading. Educational Studies in Mathematics. 2022. Vol. 110, № 3. P. 525–544. DOI: 10.1007/s10649-022-10147-3.

14. Cawley J., Foley T., Miller J. Geometry and measurement in elementary school. Teaching Children Mathematics. 2009. Vol. 15, No 8. P. 21–42.

15. Daher W., Jaber O. Elementary school geometry teachers' conceptions of geometry and teaching geometry. International Journal of Mathematical Education in Science and Technology. 2014. Vol. 45, № 3. P. 1–15.

16. Freudenthal H. Mathematics as an educational task. Dordrecht : Reidel, 1973. 706 p.

17. Fujita T. Primary school students' explanatory activities in geometry. International Journal of Science and Mathematics Education. 2025. Vol. 23, № 1. P. 1–18.

18. Haj-Yahya A. Students' conceptions of the definitions of congruent and similar triangles. International Journal of Mathematical Education in Science and Technology. 2021. P. 1–25. DOI: 10.1080/0020739X.2021.1902008.

19. Haj-Yahya A. Students' conceptions of the definitions of congruent and similar triangles. International Journal of Mathematical Education in Science and Technology. 2021. P. 1–25. DOI: 10.1080/0020739X.2021.1902008.

20. Jones K., Tzekaki M. Research on the teaching and learning of geometry. The Second Handbook of Research on the Psychology of Mathematics Education / eds. A. Gutiérrez, G. Leder, P. Boero. Rotterdam : Sense, 2016. P. 109–149.

21. Kurt-Birel G. Analyzing primary school teachers' knowledge of geometry. Educational Research Review. 2020. Vol. 12, № 4. P. 233–245.

22. Piaget J., Inhelder B. The child's conception of space. London : Routledge & Kegan Paul, 1971. 457 p.

23. Tall D. How humans learn to think mathematically. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 496 p.

24. Van Hiele P. M. Structure and insight: A theory of mathematics education. Orlando : Academic Press, 1986. 243 p.

References:

1. Bibik, N.M. (2011). *Kompetentnisnyi pidkhid u pochatkovii osviti: teoriichni zasady i praktyka realizatsii [Competency-based approach in primary education: theoretical foundations and implementation practice]*. Kyiv: Pleiady [in Ukrainian].

2. His, O.M., & Filiak, I.V. (2018). *Matematika: 2 kl.: pidruchnyk dlia zakl. zah. sered. osvity: u 2 ch. Ch. 1 [Mathematics: Grade 2: textbook for general secondary education institutions: in 2 parts. Part 1]*. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].

3. Kardash, H.P. (2011). *Heometriia u pochatkovykh klasakh: metod. posib. [Geometry in primary grades: methodological guide]*. Bila Tserkva [in Ukrainian].

4. Kirman, V.K., & Poliakov, O.V. (2004). Funktsionalne rivniannia Koshi yak instrument systematyzatsii ta uzahalnennia v systemi vnutrishnopredmetnykh zviazkiv «heometriia – pochatky analizu» [Cauchy functional equation as a tool for systematization and generalization in the system of intra-subject connections «geometry – elements of analysis»]. *Aktualni problemy teorii i metodyky navchannia matematyky – Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 66–67). Kyiv [in Ukrainian].

5. Lystopad, N. (2012). Vyvchennia elementiv heometrii v 1 klasy na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu [Studying elements of geometry in Grade 1 on the basis of a competency-based approach]. *Pochatkova shkola – Primary School*, (11), 4–9 [in Ukrainian].

6. Merzliak, A.H., Polonskyi, V.B., & Yakir, M.S. (2015). *Heometriia. Propedevtyka pohlyblenoho vyvchennia: navch. posib. [Geometry. Propaedeutics of in-depth study: study guide]*. Kharkiv: Himnaziia [in Ukrainian].

7. Merzliak, A.H., & Yakir, M.S. (2024). *Heometriia: pidruchnyk dlia 7 kl. zakl. zah. sered. osvity [Geometry: textbook for grade 7 of general secondary education institutions]*. Kharkiv: Himnaziia [in Ukrainian].

8. Onoprienko, O.V. (2015). *Teoriia i metodyka navchannia matematyky v pochatkovii shkoli: navch. posib. [Theory and methodology of teaching mathematics in primary school: study guide]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

9. Proshkin, V., Astafieva, M., & Radchenko, S. (2018). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv matematyky zasobamy heometrii [Formation of critical thinking in future mathematics teachers through geometry]. *Osvitolohichnyi dyskurs – Educational Discourse*, p. 100–115 [in Ukrainian].

10. Sariienko, V.K., & Chaichenko, V.F. (2018). *Velychyny u pochatkovii shkoli: navch.-metod. posib. [Quantities in primary school: educational-methodical manual]*. Sloviansk [in Ukrainian].

11. Skvortsova, S.O. (2013). *Metodyka navchannia matematyky v pochatkovii shkoli: teoriichni ta praktychni aspekty [Methods of teaching mathematics in primary school: theoretical and practical aspects]*. Odesa: Fenyks [in Ukrainian].

12. Chaichenko, V.F., & Liashova, N.M. (2023). Osoblyvosti vyvchennia vlastyvostei heometrychnykh fihur u pochatkovykh klasakh [Peculiarities of studying the properties of geometric figures in primary grades]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, (2), 45–52 [in Ukrainian].

13. Björklund, C., & Palmér, H. (2022). Teaching toddlers the meaning of numbers: Connecting modes of mathematical representations in book reading. *Educational Studies in Mathematics*, 110(3), 525–544. https://doi.org/10.1007/s10649-022-10147-3

14. Cawley, J., Foley, T., & Miller, J. (2009). Geometry and measurement in elementary school. *Teaching Children Mathematics*, 15(8), 21–42.

15. Daher, W., & Jaber, O. (2014). Elementary school geometry teachers' conceptions of geometry and teaching geometry. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 45(3), 1–15.

16. Freudenthal, H. (1973). *Mathematics as an educational task*. Dordrecht: Reidel.

17. Fujita, T. (2025). Primary school students' explanatory activities in geometry. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 23(1), 1–18.

18. Haj-Yahya, A. (2021). Students' conceptions of the definitions of congruent and similar triangles. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 1–25. https://doi.org/10.1080/0020739X.2021.1902008

19. Haj-Yahya, A. (2021). Students' conceptions of the definitions of congruent and similar triangles. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 1–25. https://doi.org/10.1080/0020739X.2021.1902008

20. Jones, K., & Tzekaki, M. (2016). Research on the teaching and learning of geometry. In A. Gutiérrez, G. Leder, & P. Boero (Eds.), *The Second Handbook of Research on the Psychology of Mathematics Education* (pp. 109–149). Rotterdam: Sense.

21. Kurt-Birel, G. (2020). Analyzing primary school teachers' knowledge of geometry. *Educational Research Review*, 12(4), 233–245.

22. Piaget, J., & Inhelder, B. (1971). *The child's conception of space*. London: Routledge & Kegan Paul.

23. Tall, D. (2013). *How humans learn to think mathematically*. Cambridge: Cambridge University Press.

24. Van Hiele, P.M. (1986). *Structure and insight: A theory of mathematics education*. Orlando: Academic Press.

УДК 378.091.31-059.1:005.336.5-026.23

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-958-966

Кічук Надія Василівна доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл, https://orcid.org/ 0000-0002-5963-7802

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ФОКУСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню деяких проблемних питань, пов'язаних феноменом «професійна спрямованість особистості» дотично майбутніх фахівців, які обрали соціологічні професії.

В результаті здійсненого наукового дискурсу окреслено науковий статус та своєрідність означеної особистісної властивості з-поміж інших у структурі особистості. На основі узагальнення наукових джерел, де безпосередньо або опосередковано вивчаються певні маркери професійної спрямованості студентів на етапі їх фахового становлення у закладі вищої освіти, обґрунтовано доцільність розглядати позитивно динаміку розвитку у студентів професійної спрямованості як імперативу здатності до професійної самореалізації впродовж життєвого шляху.

На підґрунті вивчення й узагальнення досвіду деяких університетів-лідерів констатовано значущість певних педагогічних інструментів, задіяність яких в освітньому процесі сприяють результативному форму-ванню професійної спрямованості здобувачів вищої професійної освіти.

Доведено, зокрема, ефективність рефлексивних педагогічних технологій, їх впливовість на досліджуваний процес. Підтверджено правомірність розглядати у взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємозумовленості процеси розвитку у студентів рефлексивної й прогностичної компетентностей. В результаті саморефлексії, досвіду викладацької діяльності актуалізовано потенціал кейс-стаді у підвищенні здатності студентів до реалізації індивідуальної освітньої траєкторії - конструктивного підходу до успішного розвитку їх професійної спрямованості.

Робиться узагальнення про те, що імператив позитивної динаміки процесу становлення професійної спрямованості студентів забезпечує й формування професійної компетентності здобувачів, які у вищій професійній школі набувають спеціальності типу «людина-людина».

Ключові слова: професійна спрямованість особистості, професійна спрямованість майбутніх фахівців медичного профілю, індивідуальна освітня траєкторія, інноваційне лідерство викладача ЗВО, кейс-технології.

Kichuk Nadiya Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Pedagogy, Izmail State University of Humanities, Izmail, https://orcid.org/0000-0002-5963-7802

FORMING THE PROFESSIONAL ORIENTATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH A FOCUS ON THE IMPLEMENTATION OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORIES

Abstract. The article is devoted to the study of some problematic aspects of the phenomenon of «professional orientation of the personality» relevant to future specialists who have chosen the profession of «human-human».

As a result of the scientific discourse, the scientific status and uniqueness of the outlined personality trait among others in the personality structure are outlined. Based on the generalization of scientific sources, which directly or indirectly study certain markers of students' professional orientation at the stage of their professional development in higher education institutions, the expediency of considering the dynamics of students positively as an imperative of the ability for professional self-realization throughout life is substantiated. Based on the study and generalization of the experience of some leading universities, the importance of certain pedagogical tools has been established, the use of which in the educational process contributes to the effective formation of the professional orientation of higher professional education seekers. In particular, the effectiveness of reflective pedagogical technologies and their influence on the studied process have been proven. The legitimacy of considering the interconnection, interdependence, and interdependence of the processes of development of reflective and prognostic competencies in students has been confirmed. As a result of self-reflection and teaching experience, the potential of case studies has been actualized in the ability of students to realize their individual educational trajectory—a constructive approach to the successful development of their professional orientation. It is generalized that the imperative of positive dynamics in the process of forming students' professional orientation also ensures the formation of professional competence of applicants who acquire a «human-human» type of specialty in higher professional schools.

Keywords: professional orientation of the individual, professional orientation of future medical specialists, individual educational trajectory, innovative leadership of higher education institution teachers, case technologies.

Постановка проблеми. Навчання в закладі вищої освіти (ЗВО) – важливий етап професійного становлення майбутнього фахівця. Основою цього процесу пости є позитивна динаміка якісного зростання тих динамічних особистісних утворень, котрі врешті-решт є визначальними в успішній фаховій самореалізації впродовж професійного життя. З-поміж останніх чільне місце посідає професійна спрямованість особистості, котру вчені здебільшого визначають не

лише як важливу динамічну якість, а й як неодмінну складову загальної спрямованості особистості. Йдеться про взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємообумовленість загальної спрямованості —– «системи порівняно стійких та єрархіїзованих мотивів діяльності» особистості, котрі формуються у процесі її індивідуального розвитку; та саме пов'язані із вибором професії [3, с.57].

Якщо науковий статус поняття «професійної спрямованості особистості» і в широкому, і вузькому сенсах уже набув висвітлення у наукових дослідженнях, то ще й досі зберігає проблемність спектр питань практико-орієнтовного змісту. З-поміж останніх постає аспект визначеності у тих педагогічних інструментах, запровадження яких в освітній процес ЗВО забезпечує насамперед належну ефективність через опертя на відповідні наукові підходи, що забезпечують прогнозовані зміни; при цьому – без акцентування на конкретику майбутньої галузі працевлаштування. Мають рацію, на наш погляд, ті дослідники, які вважають вкрай важливими відповідні аспекти особистості та діяльності студентів, котрі здобувають у вищій школі певний рівень вищої освіти саме у контексті вибору соціономічного типу професій. Згідно ж визнаної у сучасній науці класифікації (В. Квінт, Є. Клімов та ін.), правомірно вважати, що йдеться про тип професії «людина-людина», тобто лікаря, педагога, психолога, юриста тощо. І довідкові джерела, і спеціальні дослідження, проведені у цьому плані вченими (Дідух М., Корець О., Омельченко М. та ін.) визначають: професійна спрямованість особистості постає тієї динамічної особистісної якості, зміст якої «виводить» на готовність до вибору напряму професійного шляху, акумулюючи мотиваційно-ціннісну її сферу. Зазначене зумовлює критичну важливість в освітньому процесі ЗВО систематизувати уявлення про ті педагогічні інструменти, за допомогою яких здебільшого забезпечується прицільний вплив на розвиток у здобувачів властивості, пов'язаної з емоційно-ціннісним ставленням до вже зробленого професійного вибору.

Мета статті: на основі результатів наукового дискурсу, обґрунтувати доцільність у професійній педагогіці осмисляти процеси визначення і реалізації здобувачами вищої освіти індивідуальної освітньої траєкторії саме імперативом результативного формування професійної спрямованості як важливої особистісної властивості.

Виклад основного матеріалу. У професійній педагогіці професійна спрямованість, як системно утворювальна властивість особистості, вивчається в різних контекстах. До прикладу, у ракурсі мети розвитку в групі (колективі) соціальної спрямованості, а у здобувача освіти – моральної спрямованості (Гончаренко О., Радул В., Ягоднікова В. та ін.). Довідкові джерела з професійної педагогіки акцентують здебільшого, з одного боку, на суто професійній спрямованості особистості, де наявна сукупність якостей (професійна працездатність, такт, урівноваженість, наполегливість, цілеспрямованість, професійна спостережливість, організаторські здібності та ін.), а з іншого на професійно-діяльнісній спрямованості як принципу, реалізація якого, зокрема, й забезпечує

комплекс умінь і його майстерність [7, с.223-224]. Зазначене становить певний інтерес не лише в площині предметної специфіки майбутньої сфери діяльності як фахівця; а це відтворюють освітня і професійна кваліфікація за дипломом випускника відповідного рівня вищої освіти). З дослідницьких міркувань не менш значущим, нам видається, ідентифікування тих особистісно-професійних властивостей, які притаманні саме відповідної типології професій. Як відомо, психологи встановили, зокрема, правомірність номінувати групу професій за типом «людина-людина», де репрезентовано з них і психологічні, і педагогічні, і медичні, і юридичні тощо. Принагідно вкажемо, що окреслений вектор уже враховано деякими вченими (до прикладу, Л. Є. Зуєвою, і навіть на рівні докторського дослідження дотично проблематики, зокрема, психолого-педагогічної підготовки професійних суддів у системі суддівської освіти України і Канади).

Вважаємо перспективним вивчення таких критично важливих здатностей майбутнього фахівця, котрий обрав певну професію типу «людина-людина», котрі впливають на досягнення гарантованого позитивного результату на етапі професійної самореалізації впродовж життєвого шляху. Адже такий підхід урешті-решт розширює «вікно можливостей» щодо поглиблення наукових уявлень про відповідну особистісну властивість. Як засвідчують результати проведеного наукового дискурсу, такою властивістю і постає «спрямованість» особистості. Чим умотивований підвищений науковий інтерес до означеного явища? У нашому розумінні, насамперед, установленою його психологічною сутністю, адже йдеться про найвищий рівень у підструктурі особистості (І. Бех, Г. Балл, А. Фурман та ін.).

Отож, акцентується на явищі, що номінується як сукупність стійких мотивів, які організовують діяльність особистості та постають відносно незалежними від її життєвих ситуацій. Вчені, які досліджують проблематику професійної освіти ще й утримуючи при цьому контент вищезазначеного на всіх її етапах фахового зростання, фокусують увагу на конструктивності людино-центричної парадигми та наполягають на «особистісно-орієнтований спрямованості навчально-виховного процесу» [8, с.63].

Означене актуалізовано, до прикладу, у вищих медичних закладах вищої освіти [1]. До прикладу, у проведених дослідженнях розгорнуто думку про те, що саме спрямованість особистості «вбирає» такі здатності, котрі дозволяють будь-якому представникові лікарського профілю усвідомлювати вагу психо-соматики: як «працює» мозок, психіка і весь організм людини, яка потребує лікарської допомоги; до того ж, ураховуючи найсучасніші факти і докази психосоматики [6]. Проведені й нами наукові розвідки уможливили означити деякі контури проблеми розвитку у здобувачів, зокрема, вищої медичної освіти саме професійної спрямованості, актуалізуючи потребу у подальшій розробці теоретичних засад лікарської педагогіки [4]. Принагідно вкажемо й на таке: нині у понад 80 країнах світу, навіть, існують об’єднання спеціалістів з медичною

освітою та психологів і педагогів; об'єднуюче підгрунтя у цьому плані утворює консультативна робота в методі Позитивної психотерапії (consultant of positive psychotherapy), WAPP. Йдеться про метод, заснований лауреатом Носсратом Пезешкіаном і визнаний в Україні як той, що характеризується «доказової ефективністю». Як стверджують фахівці (до прикладу, німецької Вісбаденської Академії Позитивної психотерапії), цей метод акцентує на «цілісній системі ресурсів і здібностей та важливості опанування навичок самодопомоги».

З-поміж учених є й ті, хто вважає за доцільне з науковою метою використовувати конструкт «інноваційна спрямованість». До прикладу, зважаючи на різновид трактування інновації (за І. Дичковською, як процесу створення нового та використання відомого в інших цілях; за І. Богдановою, як процесу комплексного створення, розповсюдження та використання нових засобів задоволення суспільних потреб, пов'язаних із вимогами соціального середовища, в якому нововведення здійснюється; за Л. Ващенко, як комплексного, цілеспрямованого процесу створення, розповсюдження і використання новацій тощо). Так, визнано доцільним надавати ключовому поняттю таке визначення: йдеться про направленість на сприйняття, продукування, застосування і поширення нового, що призводить до прогресивних позитивних змін [11, с.107]. Принагідно вкажемо, що у наукових розвідках нерідко йдеться про спрямованість і національну, і суспільну, і творчу, і етнокультурного, і гуманістичну тощо.

Підкреслимо, що потреба в окреслені саме конструкту «професійна спрямованість» – на часі, адже він віддзеркалює своєрідність і мотивів, і цінностей, і прагнень саме здобувача вищої освіти відповідного особистісно професійного призначення (Дідух М., Ткаченко А., Федоришин Б. та ін.). Дійсно, фокусування на суто фаховій складовій є надважливим аспектом загальної сприятливості особистості; у такій площині міркувань уможливлюється поглиблення наукових уявлень про роль ЗВО у становленні професійної позиції майбутнього фахівця, позитивно-активного ставлення до зробленого ним професійного вибору – підґрунтя намагань вже в освітньому процесі ЗВО віднаходити потенціал успішності у майбутньому. Відтак, на думку деяких дослідників (зокрема, О.Халло), варто вважати перспективними науковими розвідками визнання, що саме педагогічний потенціал освітнього процесу спроможний вплинути на позитивну динаміку самоорганізації та здатності здобувача до професійного самовдосконалення

Саморефлексія досвіду викладацької діяльності у ЗВО засвідчує про те, наскільки важливо здобувачеві знати власний потенціал, адже без цього неуможливлюється результативність процесу реалізації індивідуальної освітньої траєкторії. Як показує досвід, ефективними у цьому зв'язку слід уважати опанування рефлексивних умінь.

Спеціальні дослідження довели: зрозуміти і способи збагачення власних, зокрема, інтелектуальних сил, і ресурсів ціннісно-смислової сфери – одного з вимірів професійної спрямованості – досягається рефлексивними технологіями,

адже у такий спосіб уможливлюється фіксування «знання про незнання», невідповідність результату вчиненої дії поставленій меті, формується здатність критично аналізувати відповідну ситуацію, а, відтак, діяти ефективно у непередбачуваних професійно-значущих ситуаціях (Коршевнюк Т.В., Княжева І.А., Яновська Н.Б. та ін.). Потужність рефлексивних технологій університетського навчання оцінено й у ракурсі компаративістики; деякі зарубіжні дослідники, зокрема, здебільшого акцентують на потенціалі рефлексивних технологій щодо опанування «інноваційних інструментів людиноцентризму» [9, с.104].

Водночас організація освітнього процесу у вітчизняних університетах-лідерах засвідчує про доцільність інтегрування потенціалу рефлексивних і прогностичних технологій, що спрямовує процес реалізації індивідуальної освітньої траєкторії, сприяючи ефективному формуванню їх рефлексивної та прогностичної компетентностей. До того ж і експериментальним шляхом ученими вже оцінено доречність комплексно осмисляти рефлексивну та прогностичну компетентності здобувачів вищої освіти. Зокрема, закцентовано на взаємопроникнення, з одного боку, здатності особистості до критичного аналізу, самооцінки та багатовекторної адаптації, а, з іншого – здатності, через прогнування результатів власної діяльності, аналізувати ризики, котрі виникають у наслідок процесу особистісно-професійної самореалізації. Вищеозначене позитивно позначається на інтеграції здатності здобувача вищої освіти виявляти гнучкість упродовж розв’язання фахово значущих завдань. У цій площині деякі дослідники вивчають порівняльну ефективність саме змішаного навчання, розцінюючи його як «інноваційну форму організації освітнього процесу», що об’єднує традиційне аудиторне навчання з елементами дистанційного або онлайн-навчання [5].

Оскільки пасивної рефлексії не буває, то аспект підвищення рефлексивної культури здобувачів вищої професійної освіти (тобто вже на цьому етапі «розуміння себе», а через це і траєкторії розвитку самостійності та відповідальності) постає надто суттєвим. Як переконує практика, формування професійної спрямованості пов’язане із процесом розвитку мотиваційної саморегуляції здобувачів. Установлено, що визначена здатність бачити кінцеву мету діяльності та «самостійно знаходити оптимальні шляхи її досягнення і домогтися здійснення», передбачає принаймні уміння підходити до проблеми з різних точок зору, збереження внутрішнього спокою у різнопланових ситуаціях, знання і вміння впливати на події, відрізняючи при цьому головне від другорядного та ін. [2, с. 44-46]. Однак, як нам видається, все ж вирішального значення у мотиваційній саморегуляції має вміння майбутнього фахівця вибирати саме позитивний досвід з тих подій, що склалися; звісно, при цьому «утримуючи», як орієнтир, збагачення професійної компетентності.

Відносно останнього, то наукова спільнота вже визначились у питанні про основні складники означеного утворення; йдеться про рефлексивний, когнітивний, організаторські, проєктивний, комунікативний, прогностичний,

аналітичний. Довести це потребувало і значного часу (починаючи з 80-их років поточного століття), і різнорівневих наукових розвідок (Бібік Н., Браже Т., Дубновецька І. та ін.). До того ж, загальновизнано вченими важливість розвитку як зовнішніх, так і внутрішніх мотивів особистості, що постають передумовами успішного набуття професійної компетентності. Передовий досвід, що склався саме в інноваційних закладах вищої професійної освіти, переконує у доречності фокусування індивідуальної освітньої траєкторії студентів на тих педагогічних інструментах, котрі спроможні максимально їх занурити у своєрідність майбутнього фаху, зокрема, через різновид навчально-професійної діяльності. Саморефлексія досвіду у цьому відношенні засвідчує про надзвичайну ефективність кейс-технологій, адже їм притаманні і ресурси тренінг-навчання, і потенціал дослідницьких процедур (аналіз, систематизація, прогнозування та ін.). Дослідники, котрі впритул вивчають типологію кейсів (тренувальні, аналітичні, прогностичні, дослідницькі, навчальні, систематизуючі) здебільшого схильні вважати їх наближеними до ділових, рольових і імітаційних ігор [10,с.222]. Отже, через потенціал актуалізації індивідуального підходу, активної співпраці у підсистемі «викладач-здобувач ЗВО», акцентування на практичних аспектах та багатоальтернативності щодо прийняття рішень – врешті-решт і досягаються здобувачем не лише результативність у реалізації індивідуальної освітньої траєкторії, а й її фокусування на розвиток критично важливої особистісної властивості – професійній спрямованості.

Висновки. Акцентування на ролі ЗВО у розвитку таких особистісно-професійних властивостях, котрі притаманні певній типології професій, сприятиме синхронізації стандартів вищої освіти і професійних стандартів відповідної спеціальності. При цьому у фокусі перебуває важливий постулат психолого-педагогічної науки – поняття «особистість» є ширшим за поняття «професія», а контентом у цьому відношенні виступає сформована професійна спрямованість особистості – динамічна, і, водночас, відносно стійка, та ще й така, що утворює найвищий рівень її підструктури. Вища школа – основний етап професійного становлення особистості, а, відтак, критично важливим постає, з одного боку діагностика та реалізація майбутнім фахівцем індивідуальної освітньої траєкторії, а, з іншого – стимулювання окреслених процесів через компетентне їх спрямування, насамперед, викладачем ЗВО.

Перспективи подальших дослідницьких пошуків убачаємо у поглибленні наукових уявлень про творче використання ідей європейських ЗВО щодо створення коуч-простору та використання коуч-підходу до стимулювання індивідуальної освітньої траєкторії студентів з метою ефективного розвитку професійної спрямованості.

Література

1. Гапузяк В.М., Тихолаз С.І. Розвиток професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД. 2016. 228 с.

2. Гриньова М.В., Кононова М.М. Саморегуляція навчальної діяльності та професійний розвиток студентської молоді: монографія: Астрая. 2021. 384 с.

3. Дідух М.М. Професійна спрямованість як динамічна якість особистості. *Oridicna psihologiă.* 2021. 1 (28).С. 56-64

4. Кічук Н.В. Актуалізація здатності до успішної суб'єкт-суб'єктної взаємодії як імператив формування професійної спрямованості здобувачів медичної освіти. *Вісник науки та освіти.* 2025. № 11 (101). С. 2236-2245

5. Лесик А.С., Попова О.І. Формування рефлексивної та прогностичної компетентностей здобувачів вищої освіти у контексті змішаного навчання. *Вісник науки та освіти.* 2024. № 11 (29). С.1305 -1314

6. Нетреб С. Психосоматика: факти та докази. К: Вид-во: «Кафедра». 2025. 168 с.

7. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А.В. Семенової. Одеса: Палітра. 2006. 272 с.

8. Теорія методика професійної освіти: навч. пос. / за заг. ред. З.Н. Курлянд. К: Знання. 2012. 390 с.

9. Фань Пейсі. Рефлексивні технології як інноваційний інструментарій професійної підготовки майбутніх педагогів. Теорії методика професійної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 62. Т.2. С.101-104

10. Шаманська О.І. Особливості використання кейс-технологій в контексті формування ефективної системи освіти дорослих в Україні. *Наукові записки.* Серія «Педагогічні науки». Кропивницький. 2022. Вип. 205. С.220-224

11. Ягоднікова В. Формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи: теоретичні і практичні аспекти: монографія. Одеса: Вид. Букаєв В.В. 2016. 496 с.

References:

1. Hapuziak, V.M., & Tykholaz, S.I. (2016).Rozvytok profesiinoi spriamovanosti studentiv vyshchykh medychnykh navchalnykh zakladiv [Development of Professional Orientation of Students of Higher Medical Educational Institutions]. Vinnytsia: Nilan-LTD. 228 p. [in Ukrainian].

2. Hrynova, M.V., & Kononova, M.M. (2021).Samorehuliatsiia navchalnoi diialnosti ta profesiinyi rozvytok studentskoi molodi [Self-Regulation of Learning Activity and Professional Development of Student Youth]. Astraya. 384 p. [in Ukrainian].

3. Didukh, M.M. (2021).Profesiina spriamovanist yak dynamichna yakist osobystosti [Professional Orientation as a Dynamic Personality Trait]. *Oridicna psihologiă*, 1(28), 56–64 [in Ukrainian].

4. Kichuk, N.V. (2025).Aktualizatsiia zdatnosti do uspishnoi subiekt-subiektnoi vzaiemodii yak imperatyv formuvannia profesiinoi spriamovanosti zdobuvachiv medychnoi osvity [Actualization of the Ability for Successful Subject–Subject Interaction as an Imperative for Forming Professional Orientation of Medical Education Students]. *Visnyk nauky ta osvity*, 11(101), 2236–2245 [in Ukrainian].

5. Lesyk, A.S., & Popova, O.I. (2024).Formuvannia refleksyvnoi ta prohnostychnoi kompetentnostei zdobuvachiv vyshchoi osvity u konteksti zmishanoho navchannia [Formation of Reflexive and Prognostic Competencies of Higher Education Students in the Context of Blended Learning]. *Visnyk nauky ta osvity*, 11(29), 1305–1314 [in Ukrainian].

6. Netreb, S. (2025).Psykhosomatyka: fakty ta dokazy [Psychosomatics: Facts and Evidence]. Kyiv: Kafedra. 168 p. [in Ukrainian].

7. Semenova, A.V. (Ed.). (2006).Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary-Handbook on Professional Pedagogy]. Odesa: Palitra. 272 p. [in Ukrainian].

8. Kurliand, Z.N. (Ed.). (2012).Teoriia i metodyka profesiinoi osvity [Theory and Methods of Professional Education]. Kyiv: Znannia. 390 p. [in Ukrainian].

9. Fan, Peisi. (2023).Refleksyvni tekhnolohii yak innovatsiinyi instrumentarii profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv [Reflective Technologies as an Innovative Toolkit for Professional Training of Future Teachers]. *Innovatsiina pedahohika*, 62(2), 101–104 [in Ukrainian].

10. Shamanska, O.I. (2022).Osoblyvosti vykorystannia keis-tekhnolohii v konteksti formuvannia efektyvnoi systemy osvity doroslykh v Ukraini [Features of Using Case Technologies in the Context of Forming an Effective Adult Education System in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia "Pedahohichni nauky"*, 205, 220–224 [in Ukrainian].

11. Yahodnikova, V. (2016).Formuvannia innovatsiinoi spriamovanosti vykhovnoho protsesu zahalnoosvitnoi shkoly [Formation of Innovative Orientation of the Educational Process of Secondary School: Theoretical and Practical Aspects]. Odesa: Vyd. Bukaiev V.V. 496 p. [in Ukrainian].

УДК 373.5.018.43:159.923

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-967-976

Книш Юрій Васильович аспірант 4 курсу навчання факультету педагогічної освіти та соціальної роботи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0000-6237-6888

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЗДОБУВАЧІВ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування проблеми формування педагогічних умов особистісного розвитку здобувачів базової середньої освіти в процесі дистанційного навчання. На основі аналізу українських і зарубіжних досліджень окреслено ключові ризики дистанційного формату (зниження мотивації, ускладнення саморегуляції, послаблення емоційної підтримки та комунікації, труднощі ціннісного самовизначення) і визначено потребу в системному поєднанні організаційно-методичних, психолого-педагогічних та цифрових чинників. Методологічну основу становлять теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), що дали змогу виокремити змістові компоненти особистісного розвитку підлітків у логіці онлайн-взаємодії.

Уточнено зміст понять «умова» та «педагогічні умови» як цілеспрямовано сконструйованої системи обставин, ресурсів і взаємодій, яка забезпечує керованість, відтворюваність і прогнозованість педагогічного результату в цифровому середовищі. Запропоновано комплекс педагогічних умов, а саме створення психологічно безпечного й мотиваційно підтримувального онлайн-середовища (правила взаємоповаги, профілактика кібербулінгу, регулярний підтримувальний зворотний зв’язок); чітка організація навчальної діяльності з прозорими критеріями, зрозумілими інструкціями, гнучкими дедлайнами та можливістю вибору індивідуальної освітньої траєкторії; використання завдань, орієнтованих на вищі рівні пізнавальної діяльності (аналіз, оцінювання, синтез) і проблемно-проєктні формати, що підсилюють суб’єктність учня; системне впровадження рефлексивних практик (самооцінювання, «щоденники навчання», підсумкові обговорення, формувальне оцінювання) та цілеспрямований розвиток культури онлайн-комунікації.

Обґрунтовано, що рефлексія та комунікативна компетентність виступають інтегративними умовами, які підсилюють саморегуляцію, соціальну включеність і стійкість підлітків до навчальних труднощів, зменшують відчуття ізольованості та сприяють особистісному зростанню в дистанційному освітньому середовищі. Практична значущість результатів полягає у можливості використання запропонованого комплексу умов для проєктування дистанційних курсів, цифрових

класних годин та підтримувальних комунікаційних сценаріїв у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, базова середня освіта, педагогічні умови, особистісний розвиток, мотивація, саморегуляція, психологічна безпека, рефлексія, онлайн-комунікація.

Knysh Yurii Vasylovych postgraduate, Faculty of Pedagogical Education and Social Work, Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesia Ukrainka Volyn National University, https://orcid.org/0009-0000-6237-6888

DEVELOPING PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE PERSONAL DEVELOPMENT OF LOWER SECONDARY SCHOOL STUDENTS DURING DISTANCE LEARNING

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of the problem of forming pedagogical conditions for the personal development of lower-secondary education learners in the process of distance learning. Based on an analysis of Ukrainian and international studies, the key risks of the distance format are outlined (decreased motivation, difficulties in self-regulation, weakened emotional support and communication, challenges of value self-determination), and the need for a systemic integration of organizational-methodological, psychological-pedagogical, and digital factors is identified. The methodological framework comprises theoretical methods (analysis, synthesis, comparison, and generalization), which made it possible to single out the substantive components of adolescents' personal development within the logic of online interaction.

The meanings of the concepts "condition" and "pedagogical conditions" are уточнено as a purposefully designed system of circumstances, resources, and interactions that ensures the controllability, reproducibility, and predictability of pedagogical outcomes in a digital environment. A set of pedagogical conditions is proposed, namely: creating a psychologically safe and motivationally supportive online environment (rules of mutual respect, cyberbullying prevention, regular supportive feedback); clear organization of learning activities with transparent criteria, clear instructions, flexible deadlines, and the opportunity to choose an individual educational trajectory; the use of tasks oriented toward higher levels of cognitive activity (analysis, evaluation, synthesis) and problem- and project-based formats that strengthen students' agency; systematic implementation of reflective practices (self-assessment, learning diaries, final discussions, formative assessment) and the purposeful development of a culture of online communication.

It is substantiated that reflection and communicative competence function as integrative conditions that enhance self-regulation, social inclusion, and adolescents' resilience to learning difficulties, reduce feelings of isolation, and promote personal growth in a distance education environment. The practical significance of the results

lies in the possibility of using the proposed set of conditions to design distance courses, digital class meetings, and supportive communication scenarios in general secondary education institutions.

Keywords: distance learning, lower secondary education, pedagogical conditions, personal development, motivation, self-regulation, psychological safety, reflection, online communication.

Постановка проблеми. Дистанційне навчання в базовій середній освіті, трансформуючи зміст і механізми педагогічної взаємодії, створює ризики для повноцінного особистісного розвитку здобувачів (зниження навчальної мотивації, недостатній розвиток саморегуляції та відповідальності, послаблення комунікативної взаємодії й емоційної підтримки, утруднення ціннісного самовизначення), тоді як освітня практика потребує цілісного, науково обґрунтованого комплексу педагогічних умов, здатного забезпечити результативне поєднання організаційно-методичних, психолого-педагогічних і цифрових чинників у дистанційному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі дистанційне навчання розглядається не лише як технологічна альтернатива очному формату, а як соціально-педагогічний феномен, що впливає на рівність доступу, залученість і добробут учнів. Емпіричні українські дослідження фіксують спектр організаційно-комунікаційних і дидактичних ускладнень дистанційного навчання: від відсутності попереднього досвіду впровадження дистанційних практик у школі та нестабільної участі учнів у взаємодії до потреби вибудовування дієвих каналів комунікації з батьками й учнями [1].

Окремий масив наукових праць зосереджено на психоемоційних наслідках дистанційного навчання та чинниках адаптації школярів. Зокрема, С. Гозак, О. Єлізарова, Т. Станкевич, Н. Дюба, А. Парац, Н. Лебединець зазначають, що організаційні характеристики дистанційного навчання пов’язані з проявами тривожності й депресивних станів у дітей шкільного віку, але водночас підкреслюється компенсаторне значення онлайн-взаємодії з учителем і системної педагогічної підтримки як чинників, що пом’якшують негативні ефекти [2 ст. 27].

А. Лисенко та Н. Якименко акцентують увагу на необхідності трансформації засад дистанційної освіти через посилення методичного забезпечення, упорядкування навчального контенту та забезпечення системного зворотного зв’язку, що підвищує керованість навчального процесу й зменшує ризики дезорганізації освітньої діяльності учнів [3].

Н. Яремчук та О. Лавро підкреслють значущість продуманої організації дистанційної взаємодії та інструментів підтримки навчальної активності, адже якість комунікації й своєчасний зворотний зв’язок безпосередньо впливають на залученість здобувачів освіти та сталість навчальних результатів [4].

У міжнародних оглядових працях M. Mohtar і M. Md Yunus відображається ефективність онлайн-навчання, що істотно детермінується мотивацією, залу-

ченістю та прийняттям дистанційного формату, а відтак педагогічний дизайн має цілеспрямовано підтримувати ці чинники для збереження продуктивної навчальної діяльності [5]. Водночас J. Banson наголошує на ролі саморегуляції та співрегуляції навчання в онлайн-середовищі, оскільки саме вони забезпечують здатність учнів планувати, контролювати й коригувати власну діяльність за умови зменшення безпосереднього педагогічного контролю [6]. Саме тому, попри наявний науковий доробок, потребує подальшого системного обґрунтування комплекс педагогічних умов, який би не лише забезпечував організаційну результативність дистанційного навчання, а й цілеспрямовано сприяв успішному особистісному розвитку здобувачів базової середньої освіти (розвитку автономності, відповідальності, ціннісного самовизначення, рефлексивності та комунікативної складової) як інтегрованому результату освітнього процесу.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та визначенні комплексу педагогічних умов, що забезпечують успішний особистісний розвиток здобувачів базової середньої освіти в процесі дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу.

Сучасна трансформація шкільної освіти, зокрема широке впровадження дистанційних і змішаних форматів, зумовлюють переорієнтацію вимог до організації навчання здобувачів базової середньої освіти: пріоритетом стає не тільки забезпечення доступу до навчальних матеріалів, а й створення середовища, яке підтримує особистісне зростання учня. Йдеться про формування стійкої навчальної мотивації, розвиток саморегуляції та емоційно-вольової витривалості, зміцнення соціальної присутності в онлайн-взаємодії, а також відповідальності за індивідуальну освітню траєкторію. Узагальнення відповідних наукових підходів зазначає, що без спеціально вищначених педагогічних та методичних рішень дистанційне середовище часто не відповідає повному спектру освітніх потреб учнів, тому важливою є потреба у виокремленні й науковому обґрунтуванні таких рішень у вигляді системи педагогічних умов, адже результативність освітнього процесу визначається не лише змістом навчання, а й якістю умов його реалізації.

Категорія «умова» належить до загальнонаукових і активно використовується в педагогічній теорії для пояснення залежності розвитку особистості від параметрів середовища та організації діяльності. У довідниковій літературі з професійної педагогіки умову трактують як сукупність явищ зовнішнього й внутрішнього середовища, що можуть впливати на розвиток певного психічного явища; при цьому вирішальним є те, що такий вплив реалізується через активність самої особистості або групи людей [8, с. 193]. Отже, умови не зводяться до «обставин», які існують поза суб'єктом навчання: вони ефективні лише за наявності діяльнісної взаємодії та відповідної педагогічної організації.

У філософському й загальнонауковому розумінні умови пов'язують із системою істотних чинників, за наявності яких стає можливою поява, функціонування або розвиток певного явища; також варто узагальнити, що

умови визначають межі та можливості перебігу процесів, від яких вони залежать. Водночас умови здатні по-різному впливати на динаміку явищ: одні аспекти вони можуть послаблювати, інші — підтримувати або підсилювати; тому їх виокремлення є змістовним лише стосовно конкретного об'єкта, процесу чи системи.

У контексті закладу загальної середньої освіти поняття «педагогічні умови» інтерпретують як динамічний (змінний) механізм узгодження інформаційних, особистісних, психологічних і власне педагогічних чинників навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти, водночас це сукупність обставин, від яких безпосередньо залежить результативність організації й реалізації цілісного освітнього процесу. Узагальнення позицій низки українських дослідників (А. Литвин, Т. Вдовичин, Т. Шмоніна, І. Глухов, А. Дмитренко, Т. Горохівська) дає підстави розглядати педагогічні умови як цілеспрямовано сконструйовану систему обставин, чинників, засобів і взаємодій, наявність яких робить можливим або істотно підвищує ефективність досягнення визначеної педагогічної мети, тобто забезпечує керованість і прогнозованість педагогічного результату.

Н. Яремчук та В. Марусова конкретизують педагогічні умови, які забезпечують якість дистанційного навчання, акцентуючи на узгодженості змісту, організації та готовності учасників до такого формату [9, с. 207].

Відповідно до підходу Н. Яремчук і В. Марусової, доцільно виділити такі педагогічні умови дистанційного навчання:

- організація дистанційного навчання у закладі освіти вибудовується на засадах компетентнісного підходу;
- у дистанційному форматі забезпечуються умови для особистісного (і, за потреби, професійного) зростання учасників освітнього процесу;
- організаційно-змістовий та предметно-функціональний компоненти освітнього середовища узгоджуються з вимогами цифровізації та особливостями дистанційної взаємодії;
- здобувачі освіти мають бути підготовлені до дистанційного навчання на мотиваційному, технологічному й організаційному рівнях.

З огляду на наведені підходи, педагог у дистанційному форматі має цілеспрямовано вибудовувати мотиваційно-підтримувальне та психологічно безпечне онлайн-середовище як умову зниження ризиків емоційного виснаження, формалізованого виконання завдань і переживання відчуженості. Важливо, що продумана структура дистанційного курсу, релевантний добір змісту, форми зворотного зв'язку й логіка взаємодії виконують не лише інформаційну функцію. Вони також підтримують позитивний емоційний фон, відчуття прийняття, стимулюють внутрішню мотивацію та готовність учня інвестувати зусилля у власний розвиток.

Дистанційне освітнє середовище для учнів 5–9 класів доцільно інтерпретувати як простір взаємодії, у якому поєднуються когнітивні, емоційні, соціальні та ціннісні складники розвитку. Якщо середовище є підтримувальним

(містить досяжні цілі, елементи вибору, визнання зусиль, прозорі критерії) і водночас безпечним (немає принижень, булінгу чи токсичної комунікації, діють правила поваги), за цих умов в учнів зростає відчуття контролю над власним навчанням, формується готовність відповідати за результат, зникає бар'єр страху помилки, а труднощі стають предметом відкритого обговорення, а не прихованого уникання.

Важливо підкреслити, що проєктування такого середовища не зводиться до поодиноких «підтримувальних» кроків, а потребує системності й неперервності впливу. Практичними механізмами реалізації можуть слугувати спеціально організовані онлайн-зустрічі мотиваційно-рефлексивного спрямування (цифрові класні години, «кола безпеки», вебквести, інтерактивні сервіси), які переводять переживання й труднощі учнів у безпечну, педагогічно модеровану площину. Додатково мотиваційна підтримка й безпека мають бути «вбудовані» у кожен етап курсу: зрозумілі очікувані результати, завдання різної складності з правом вибору, гуманні дедлайни, регулярний доброзичливий зворотний зв'язок, канали для конфіденційних звернень, а також спільно сформований «кодекс» цифрової взаємодії як профілактика кібербулінгу та нормування комунікації.

Поряд із цим, для розвитку когнітивної автономії підлітків у дистанційному навчанні важливою є педагогічна умова — організація навчальної діяльності з чітким формулюванням завдань, можливістю вибору способу розв'язання та обов'язковим поясненням кроків виконання. Учням важливо на початку навчальної активності розуміти критерії оцінювання й параметри очікуваної участі, адже прозорість оцінювання підвищує відчуття впевненості та посилює мотивацію. У практичному вимірі це означає, що кожне завдання має супроводжуватися зрозумілою інструкцією, окресленою метою, очікуваними результатами та чіткими критеріями, що робить учня активним суб'єктом навчання, а не лише виконавцем.

У дистанційному курсі це може реалізовуватися через запитання відкритого типу й завдання, орієнтовані на вищі рівні пізнавальної діяльності (аналіз, синтез, оцінювання). Додатковим ресурсом стає надання учневі права вибору стратегії розв'язання (аналітичної, графічної, із цифровими інструментами тощо) та вимога обґрунтувати цей вибір, що поглиблює розуміння і формує стійкі інтелектуальні дії. Ефективність самоосвіти як стратегії навчання (зв'язування нового з уже відомим і проговорювання кроків) у цифровому середовищі може набувати форм письмових, аудіо- чи відеопоясснень, а також роботи із сервісами покрокової підтримки.

З власного досвіду важливим елементом в умовах дистанційного навчання є рефлексія, оскільки саме вона забезпечує усвідомлення учнем власного навчального досвіду, причин успіхів і труднощів, а також дає змогу коригувати стратегії діяльності в ситуації обмеженого безпосереднього контролю з боку вчителя. У цифровому середовищі, де значна частина навчання відбувається

самостійно, рефлексивні дії стають механізмом саморегуляції: учень вчиться планувати роботу, оцінювати темп і якість виконання завдань, фіксувати помилки не як «поразку», а як ресурс для подальшого зростання. Завдяки цьому дистанційне навчання перетворюється з простого виконання інструкцій на процес особистісно значущого осмислення.

Водночас рефлексія в процесі дистанційного навчання має бути педагогічно організованою та підтримуваною, адже спонтанно вона формується нерівномірно й часто блокується страхом оцінювання, публічності або негативної реакції однолітків. Тому важливо проєктувати в дистанційному навчані регулярні рефлексивні взаємодії, де учні аналізують: що було зрозумілим/складним; які ресурси допомогли; що слід змінити в підходах до навчання; яких умінь бракує; яку підтримку варто запросити. Така системність створює умови для розвитку усвідомленості та відповідальності, а також формує навички конструктивної самооцінки, що є значущими для підліткового віку.

Не менш важливою умовою результативного особистісного розвитку в дистанційному форматі є сформованість уміння спілкуватися в онлайн-взаємодії. Комунікація у цифровому просторі має свої особливості: зменшується роль невербальних сигналів, підвищується ризик непорозумінь, посилюється чутливість до тону повідомлень, а також виникають нові загрози — від токсичної комунікації до кібербулінгу. У цих умовах учневі необхідні не лише технічні навички використання платформ, а й комунікативна культура: уміння ставити запитання, аргументовано висловлювати позицію, дотримуватися правил взаємоповаги, надавати і приймати зворотний зв’язок, коректно реагувати на критику та зберігати доброзичливість у чатах і відеозустрічах.

Рефлексія і комунікація в онлайні взаємопов’язані: рефлексивний учень краще усвідомлює власні емоційні реакції на повідомлення, здатний «зупинити» імпульсивну відповідь, переосмислити ситуацію та обрати конструктивний спосіб взаємодії. Натомість розвинені комунікативні вміння створюють умови для глибшої рефлексії, оскільки через діалог, взаємооцінювання та обговорення учень отримує різні точки зору, навчається співвідносити власні судження з аргументами інших та уточнювати власні висновки. У дистанційному середовищі саме якісна взаємодія з учителем і однолітками знижує відчуття ізольованості, підсилює «соціальну присутність» і підтримує мотивацію.

Педагогічно значущим є створення таких форматів онлайн-взаємодії, які одночасно стимулюють рефлексію та формують культуру спілкування: мікродискусії в малих групах, модеровані обговорення в чаті з правилами комунікації, взаємооцінювання за чіткими критеріями, короткі опитування про самопочуття й труднощі, підсумкові кола обговорення, проектна робота. За таких умов у здобувачів освіти розвиваються не лише навчальні навички, а й соціально-комунікативні та емоційно-вольові ресурси: здатність співпрацювати, домовлятися, підтримувати одне одного, відповідально ставитися до власних слів і дій у цифровому просторі.

Отже, рефлексія та сформованість онлайн-комунікації є взаємодоповнювальними педагогічними умовами успішного особистісного розвитку учнів у дистанційному навчанні: перша забезпечує усвідомленість, саморегуляцію й відповідальне ставлення до навчальної діяльності, а друга — соціальну включеність, культуру взаємодії та безпечний психологічний клімат у цифровому середовищі. Системне впровадження рефлексивних практик і розвиток комунікативних умінь дозволяють перетворити дистанційне навчання на простір не лише засвоєння знань, а й становлення зрілої особистості підлітка.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що формування педагогічних умов особистісного розвитку здобувачів базової середньої освіти в дистанційному форматі має розглядатися як цілісна система взаємопов'язаних рішень, а не як окремі прийоми організації навчання. Психологічно безпечне та мотиваційно підтримувальне онлайн-середовище, чітка організація навчальної діяльності з прозорими критеріями й можливістю вибору, а також регулярні практики самоосвіти створюють підґрунтя для розвитку автономності й відповідальності підлітків. За таких умов дистанційне навчання набуває не лише інструментальної ефективності, а й виховного потенціалу, адже забезпечує простір для ціннісного самовизначення, усвідомлення власних ресурсів і конструктивного подолання труднощів.

Водночас умовами, що інтегрують і підсилюють інші компоненти, виступають рефлексія та комунікативна компетентність в онлайн-взаємодії. Системно організована рефлексія перетворює навчальні дії учня на осмислений досвід, сприяє саморегуляції, формує здатність коригувати стратегії й відповідально планувати власну діяльність. Розвинені навички цифрового спілкування, своєю чергою, забезпечують соціальну присутність і підтримку, знижують ризики ізоляції та конфліктів, а також створюють умови для співпраці й взаєморозуміння в дистанційному середовищі. Отже, реалізація окресленого комплексу педагогічних умов є підставою для підвищення якості дистанційного навчання та забезпечення особистісного зростання здобувачів базової середньої освіти як інтегрованого результату освітнього процесу.

Перспективи подальших досліджень полягають в емпіричній перевірці результативності визначеного комплексу педагогічних умов у різних моделях дистанційного та змішаного навчання й у школах із різним рівнем цифрових ресурсів.

Література:

1. Уварова А., Пєтушкова О., Бровді М., Когут І. Дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні (березень — квітень 2020 р.) [Електронний ресурс] // Центр інноваційної освіти «Про.Світ». 2020. 41 с. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Research2020_ProSvit_MF1.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

2. Гозак С., Єлізарова О., Станкевич Т., Дюба Н., Парац А., Лебединець Н. Вплив дистанційного навчання школярів 1–11 класів під час пандемії COVID-19 на їх психоемо-

ційний стан // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2020. № 1(11). С. 27–32. DOI: https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).5

3. Лисенко А.В., Якименко Н.О. Трансформація засад дистанційного навчання в умовах викликів сьогодення // Імідж сучасного педагога. 2024. № 4(217) : Українська освіта: нові можливості. С. 62–66.

4. Яремчук Н.Я., Лавро О.О. Дистанційне навчання у ЗВО: можливості та перспективи // Молодий вчений. 2021. № 8(96) (серпень). С. 79–81. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-17

5. Mohtar M., Yunus M.M. A systematic review of online learning during COVID-19: Students' motivation, task engagement and acceptance [Електронний ресурс] // Arab World English Journal (AWEJ). 2022. 2nd Special Issue on Covid-19 Challenges (January). URL: https://ssrn.com/abstract=4036738. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4036738

6. Banson J. Co-regulated learning and online learning: A systematic review [Електронний ресурс] // Social Sciences & Humanities Open. 2022. Vol. 6, Issue 1. Art. 100376. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100376. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291122001309 (дата звернення: 05.01.2026).

7. Попов В.Д. Критерії та показники моральної спрямованості молодших підлітків [Електронний ресурс] // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. 2013. № 9. С. 116–120. URL: https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Popov-V.D.-Criteria-and-indicators-of-the-moral-orientation-of-the-preteen-youngsters.pdf (дата: 05.01.2026).

8. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.

9. Яремчук Н.Я., Марусова В.О. Педагогічні умови організації дистанційного навчання в університеті // Молодий вчений (Young Scientist). 2021. № 11(99). С. 205–210. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-46

References:

1. Uvarova, A., Pietushkova, O., Brovdi, M., & Kohut, I. (2020). *Study of the state of implementation of distance learning in Ukraine (March–April 2020)* [Report]. Pro.Svit Center for Innovative Education. https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Research2020_ProSvit_MF1.pdf

2. Gozak, S., Yelizarova, O., Stankevych, T., Diuba, N., Parats, A., & Lebedynets, N. (2020). The impact of distance learning of students in grades 1–11 during the COVID-19 pandemic on their psycho-emotional state. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology*, 1(11), 27–32. https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).5

3. Lysenko, A. V., & Yakymenko, N. O. (2024). Transformation of distance learning principles under today's challenges. *Image of the Modern Teacher*, 4(217), 62–66.

4. Yaremchuk, N. Ya., & Lavro, O. O. (2021). Distance learning in higher education institutions: Opportunities and prospects. *Young Scientist*, 8(96), 79–81. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-17

5. Mohtar, M., & Yunus, M. M. (2022). A systematic review of online learning during COVID-19: Students' motivation, task engagement and acceptance. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 2nd Special Issue on COVID-19 Challenges. https://doi.org/10.2139/ssrn.4036738

6. Banson, J. (2022). Co-regulated learning and online learning: A systematic review. *Social Sciences & Humanities Open*, 6(1), Article 100376. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100376

7. Popov, V. D. (2013). Criteria and indicators of the moral orientation of younger adolescents. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*, 9, 116–120. https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Popov-V.D.-Criteria-and-indicators-of-the-moral-orientation-of-the-preteen-youngsters.pdf

8. Semenova, A. V. (Ed.). (2006). *Dictionary-reference book of professional pedagogy*. Palmira.

9. Yaremchuk, N. Ya., & Marusova, V. O. (2021). Pedagogical conditions for organizing distance learning at the university. *Young Scientist*, 11(99), 205–210. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-46

УДК 37.091.33:796.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-977-987

Ковальчук Роман Олександрович заступник начальника кафедри фізичного виховання і спорту, кандидат психологічних наук, доцент. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, м. Хмельницький**,** https//orcid.org/0000-0001-7787-6308

Медвідь Анастасія Володимирівна курсант факультету безпеки державного кордону. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, м. Хмельницький**,** https//orcid.org/0009-0001-8660-713

ПЕДАГОГІЧНА ФУНКЦІЯ ТРЕНЕРА В ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ

Анотація. Фізична підготовка є одним із ключових компонентів професійного становлення курсантів вищих військових навчальних закладів, оскільки забезпечує розвиток фізичних якостей, формування функціональної витривалості та зміцнення психофізичного здоров'я майбутніх офіцерів. Водночас ефективність цього процесу значною мірою залежить від професійної діяльності тренера, який виконує не лише інструктивно-методичні, а й важливі педагогічні функції. Саме тренер визначає зміст, структуру та інтенсивність тренувальних навантажень, формує мотивацію до систематичних занять, забезпечує індивідуальний підхід та створює умови для безпечного й результативного навчально-тренувального процесу. Взаємодія в колективі, сформована під керівництвом тренера, створює умови не лише для досягнення високих результатів у спортивній діяльності, а й для цілісного особистісного становлення спортсмена. Тренер певного виду спорту відіграє провідну роль у формуванні усвідомленого та відповідального ставлення вихованця до фізичної культури й спортивної діяльності. Сформувати переконання у користі фізичних вправ для зміцнення здоров'я, підвищення працездатності та покращення функціонального стану організму здатен лише фахівець, який володіє ґрунтовними професійними знаннями та достатнім рівнем загальної культури.

У статті досліджено педагогічну функцію тренера в системі фізичної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів, зокрема розкрито зміст його організаційно-методичної, мотиваційно-виховної та комунікативної діяльності. Проаналізовано специфіку фізичної підготовки майбутніх офіцерів, окреслено психолого-педагогічні вимоги до тренера та визначено його роль у формуванні фізичної підготовленості, розвитку функціональних можливостей і підтриманні психофізичного здоров'я курсантів. У статті розглянуто вплив

професійної діяльності тренера на результативність навчально-тренувального процесу, досліджено сучасні підходи до планування та контролю фізичних навантажень, а також обґрунтовано необхідність упровадження інноваційних методів і технологій у тренувальну практику. Розкрито шляхи оптимізації тренерської діяльності та представлено рекомендації щодо вдосконалення системи фізичної підготовки у вищих військових навчальних закладах. Результати дослідження підкреслюють значущість тренера як ключової ланки у формуванні професійно важливих якостей та забезпеченні здоров'язбережувального освітнього середовища для курсантів.

Ключові слова: спорт; фізична підготовка; тренер; курсанти; фізичний розвиток.

Kovalchuk Roman The Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Deputy Head of the Department of Physical Education and Sports, candidate of Psychological Sciences, Associate Professor. https//orcid.org/0000-0001-7787-6308

Medvid Anastasiia The Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Cadet of the Faculty of State Border Security. https//orcid.org/ 0009-0001-8660-713

PEDAGOGICAL FUNCTION OF THE COACH IN ORGANIZING PHYSICAL TRAINING OF CADETS

Abstract. Physical training is one of the key components of the professional development of cadets of higher military educational institutions, as it ensures the development of physical qualities, the formation of functional endurance and the strengthening of psychophysical health of future officers. At the same time, the effectiveness of this process largely depends on the professional activity of the coach, who performs not only instructional and methodological, but also important pedagogical functions. It is the coach who determines the content, structure and intensity of training loads, forms motivation for systematic classes, provides an individual approach and creates conditions for a safe and effective educational and training process.

Interaction in the team, formed under the guidance of the coach, creates conditions not only for achieving high results in sports activities, but also for the holistic personal development of the athlete. The coach of a certain sport plays a leading role in forming a conscious and responsible attitude of the student to physical culture and sports activities. Only a specialist who has thorough professional knowledge and a sufficient level of general culture is able to form beliefs in the benefits of physical exercises for strengthening health, increasing performance and improving the functional state of the body.

The article examines the pedagogical function of a trainer in the system of physical training of cadets of higher military educational institutions, in particular, reveals the content of his organizational and methodological, motivational and educational and communicative activities. The specifics of physical training of future officers are analyzed, the psychological and pedagogical requirements for the trainer are outlined and his role in the formation of physical fitness, the development of functional capabilities and maintaining the psychophysical health of cadets is determined. The article examines the influence of the trainer's professional activity on the effectiveness of the educational and training process, investigates modern approaches to planning and controlling physical activity, and also justifies the need to introduce innovative methods and technologies into training practice. Ways of optimizing coaching activities are revealed and recommendations are presented for improving the physical training system in higher military educational institutions. The results of the study emphasize the importance of the coach as a key link in the formation of professionally important qualities and ensuring a health-preserving educational environment for cadets.

Keywords: sport; physical training; coach; cadets; physical development.

Постановка проблеми. У сучасному спортивному середовищі роль тренера набуває все більшої актуальності. Здоров'я молоді має важливе значення для економічного та соціального прогресу будь-якої країни, адже саме молодь є не лише запорукою, а й головним каталізатором прогресу. Актуальний стан здоров'я молоді свідчить про необхідність розвитку в Україні культури здорового способу життя. Взаємини та норми поведінки у колективі, під керівництвом тренера, сприяють не лише досягненню високих спортивних результатів, а й формуванню особистості спортсмена.

Сучасні виклики військової служби, підвищені вимоги до фізичної та психологічної готовності військовослужбовців, а також специфіка навчання у військовому середовищі обумовлюють необхідність поглибленого вивчення педагогічної функції тренера як важливого чинника оптимізації фізичної підготовки курсантів. Актуальність дослідження посилюється потребою у впровадженні науково обґрунтованих методів організації тренувального процесу, що мають забезпечувати не лише розвиток фізичних якостей, а й підтримання психофізичного стану, профілактику перевантажень та формування здоров’язбережувальної поведінки.

Метою статті є всебічний аналіз педагогічної функції тренера в організації фізичної підготовки курсантів, з’ясування її структурних компонентів, специфіки реалізації та впливу на ефективність навчально-тренувального процесу. Для досягнення поставленої мети розкрито теоретичні основи тренерської діяльності, проаналізовано вимоги до професійної та педагогічної компетентності тренера, а також окреслено практичні напрями підвищення результативності його роботи в умовах військового закладу освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки в науковій літературі значну увагу приділено вивченню ролі тренера у системі фізичної підготовки курсантів та молоді, зокрема в контексті педагогічного та психологічного впливу на розвиток фізичних і морально-вольових якостей. Дослідження українських та зарубіжних науковців підкреслюють, що ефективна тренерська діяльність включає комплекс організаційно-методичних, мотиваційно-виховних, комунікативних та діагностичних функцій, які сприяють індивідуалізації навчально-тренувального процесу та підвищенню результативності фізичної підготовки. У працях сучасних авторів акцентується увага на необхідності інтеграції науково обґрунтованих підходів до планування і контролю фізичних навантажень, що включає моніторинг функціонального стану курсантів та корекцію тренувальних програм залежно від індивідуальних особливостей і рівня підготовленості.

Особливе значення надається мотиваційно-виховній функції тренера, яка передбачає формування позитивного ставлення до фізичної активності, розвиток самодисципліни, впевненості у власних силах та стійкості до психофізіологічних навантажень. Так, Бутов (2003) у своїй праці «Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ» наголошує на необхідності системного розвитку фізичних якостей та професійних навичок курсантів з урахуванням специфіки службової діяльності. Тимчишина (2008) досліджує роль сучасного тренера у педагогічній системі, зосереджуючи увагу на формуванні мотивації та самодисципліни вихованців у процесі фізичної підготовки.

Шинкарук, Рефель та Корольков (2024) аналізують роль тренера у формуванні фізичного розвитку та здоров’я вихованців, підкреслюючи педагогічну і мотиваційну функцію наставника у сучасному спортивному середовищі. Човнюк (2025) розкриває алгоритми управляючих дій тренера для досягнення цілей навчально-тренувального процесу, наголошуючи на важливості індивідуалізації навантажень та своєчасної корекції тренувальної програми. Антонець (2012) акцентує увагу на комунікативних особливостях діяльності спортсмена, підкреслюючи роль тренера у створенні сприятливого мікроклімату для навчання та тренувань. Мельніков, Шинкарук та Кучма (2024) досліджують побудову ефективної взаємодії між тренером та спортсменом, виділяючи ключові аспекти комунікації та діагностики для оптимізації тренувального процесу.

Дослідження також висвітлюють впровадження інноваційних методів і технологій у тренувальний процес, зокрема використання цифрових платформ, відеоаналізу техніки виконання вправ та інтерактивних програм планування навантажень. Зокрема, Бабушко (2014) розглядає роль інформаційних технологій у професійному розвитку тренерів, підкреслюючи їхнє значення для впровадження нових методик і контролю результативності занять. Комоцька (2021) досліджує сучасні підходи до специфіки тренерської діяльності, акцентуючи

увагу на інтеграції педагогічних, психологічних та методичних знань для підвищення ефективності навчально-тренувальної роботи.

Сучасний аналіз літератури свідчить, що, попри значний науковий інтерес до проблем тренерської діяльності, актуальними залишаються питання підвищення кваліфікації тренерів, інтеграції інноваційних методик і технологій, а також оновлення навчально-тренувальних програм, що є логічним продовженням процесу підвищення ефективності педагогічного впливу тренера та оптимізації фізичної підготовки курсантів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тренерська діяльність у системі фізичної підготовки курсантів має комплексний та багатовимірний характер, що поєднує педагогічні, організаційно-методичні, психологічні та мотиваційні функції. У військовому освітньому середовищі вона набуває особливої специфіки, оскільки спрямована не лише на розвиток фізичних якостей, а й на формування стресостійкості, дисципліни, витривалості та готовності до виконання професійних завдань у складних умовах. Фізична підготовка курсантів закладів освіти системи МВС має бути спрямована на підтримання та зміцнення здоров'я, розвиток витривалості, сили й швидкісних якостей, а також на формування спеціальних умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання оперативно-службових завдань у ситуаціях підвищеного ризику та непередбачуваних умовах [1, с. 58]. Теоретичні засади цієї діяльності ґрунтуються на положеннях педагогіки, психології, теорії спорту та військової підготовки, що визначають зміст, методи та принципи роботи тренера з майбутніми військовослужбовцями.

Тренер повинен володіти знаннями щодо особливостей психічного стану спортсмена та вміти ним керувати, а також здатністю чітко формулювати завдання щодо виконання конкретних рухових дій з урахуванням рівня майстерності вихованця і доступно пояснювати способи виконання вправ. Реалізація цих вимог передбачає постійне звернення тренера до знань у галузі педагогіки, психології, фізіології, біомеханіки та суміжних наук [2, с. 253]. Проте ключовим елементом тренерської діяльності є її педагогічна спрямованість, оскільки тренер виступає вихователем, наставником та організатором навчально-тренувального процесу. Він формує навчальне середовище, яке забезпечує поєднання фізичного розвитку з морально-вольовим становленням особистості. Така специфіка визначається тим, що фізична підготовка курсантів має подвійне призначення: з одного боку, вона покликана забезпечити належний рівень фізичної працездатності, а з іншого, сприяє розвитку професійно важливих якостей, зокрема рішучості, самоконтролю та психологічної стійкості.

Теоретичні основи діяльності тренера передбачають використання принципів науковості, системності, цілеспрямованості та індивідуалізації. Науковість забезпечує опору на доказові методики тренувальної роботи та результат сучасних досліджень у галузі фізичного виховання і спортивної педагогіки. Системність передбачає планомірність і послідовність у розвитку

фізичних якостей курсантів, а також узгодженість тренувальних навантажень з навчальним процесом. Цілеспрямованість реалізується через визначення чітких завдань та очікуваних результатів фізичної підготовки, які мають відповідати особливостям військової служби. Індивідуалізація, своєю чергою, враховує різний рівень фізичної підготовленості курсантів, їхні психофізичні особливості, потреби та можливості.

До теоретичних засад тренерської діяльності належать також положення військової педагогіки, що визначають необхідність виховання у курсантів колективізму, відповідальності та організованості. У цьому контексті тренер виконує роль регулятора міжособистісних стосунків у групі, сприяє формуванню здорового мікроклімату та забезпечує умови для ефективної командної взаємодії. Мотиваційна складова тренерської роботи охоплює формування позитивного ставлення до фізичної активності, розвиток внутрішньої мотивації та зміцнення віри курсантів у власні можливості. Таким чином, теоретичні засади тренерської діяльності у фізичній підготовці курсантів формують цілісну систему педагогічного впливу, спрямовану на розвиток фізичної, психологічної та професійної готовності майбутніх офіцерів. Їхнє ґрунтовне усвідомлення є передумовою ефективної організації тренувального процесу та підвищення результативності професійної підготовки у військовому закладі освіти.

Тренер, який працює з курсантами, повинен глибоко володіти теоретичними та практичними знаннями у сфері фізичної підготовки та розвитку, а також мати широкий арсенал засобів загальної та спеціальної фізичної підготовки, необхідних для формування фізичних і психофізичних якостей курсантів. Він має добре орієнтуватися у сучасних методиках тренувальної діяльності, постійно оновлювати свої знання через професійну літературу, обмін досвідом із колегами та впроваджувати інноваційні підходи. Тренер повинен бути прикладом для вихованців, формуючи у них прагнення досягати високого рівня фізичної підготовки, самовдосконалення та розвитку особистих якостей. Особливо значущою є роль тренера для курсантів перших курсів навчання, оскільки на цьому етапі формуються ключові морально-вольові та фізичні навички, а його вплив на становлення особистості є більш вираженим, ніж для дорослих. При цьому недоцільне перенесення методик професійного спорту на навчально-тренувальний процес курсантів може негативно позначатися на результативності, засвоєнні програми та взаєминах між тренером і вихованцями [3, с.721].

Організаційно-методична діяльність тренера у системі фізичної підготовки курсантів передбачає планування, координацію та контроль усіх етапів навчально-тренувального процесу. Тренер визначає структуру занять, тривалість і інтенсивність фізичних навантажень, забезпечує поступове ускладнення вправ та оптимізацію режиму відновлення, враховуючи індивідуальні фізіологічні можливості курсантів. Ця діяльність ґрунтується на принципах науковості, системності та цілеспрямованості, що передбачає використання сучасних методик тренувань, моніторинг функціонального стану та регулярну корекцію

програми фізичної підготовки. Рівень ефективності тренера визначається також його здатністю оцінювати психічні особливості кожного спортсмена під час взаємодії з партнером і суперником, а також вчасно і коректно усувати фактори, що спричиняють невдачі або конфліктні ситуації. [4, с.458]. Крім того, організаційно-методична робота тренера включає підготовку навчально-матеріальної бази, забезпечення безпеки виконання вправ і впровадження адаптованих форм занять з урахуванням особливостей групи та конкретних завдань військової служби.

Тренер у процесі фізичної підготовки курсантів виконує важливу мотиваційну та виховну функцію, спрямовану на формування усвідомленого ставлення до занять та систематичного розвитку фізичних якостей. М. Латишев зазначає, що важливою якістю тренера є здатність мотивувати, сприяти подоланню психологічних бар'єрів, формувати впевненість у власних силах та підтримувати високий рівень мотивації під час навчально-тренувального процесу [5, с.31]. Емпатія, комунікативні вміння та здатність створювати позитивну атмосферу на заняттях є ключовими складовими ефективної тренерської діяльності. Тобто діяльність тренера стимулює внутрішню мотивацію курсантів, допомагає виробляти дисципліну, самоконтроль, відповідальність за власний стан та результати. Через приклад особистої компетентності та професіоналізму тренера вихованці засвоюють навички цілеспрямованості, прагнення до вдосконалення та стійкості до фізичних і психоемоційних навантажень [6, с.7]. Мотиваційно-виховна діяльність тренера також включає формування у курсантів позитивного ставлення до фізичної активності, усвідомлення її значення для підтримання здоров'я, підвищення працездатності та підготовки до виконання службових завдань у складних умовах. Якщо курсант не отримує належної емоційної та моральної підтримки від тренера, це може призвести до зниження ефективності його фізичної підготовки та негативно вплинути на навчально-службову діяльність. У своїй роботі тренер повинен володіти якостями, здатними створити сприятливе психологічне середовище для курсантів як під час тренувань, так і в процесі виконання спеціальних завдань. До таких якостей належать стриманість, тактовність, пунктуальність, почуття справедливості, професійна компетентність та розважливість [3, с.723].

Одним із ключових завдань сучасного тренера у роботі з курсантами є всебічне розкриття їхніх індивідуальних особливостей, визначення специфіки цих характеристик та оцінка їхнього впливу на процес фізичної підготовки та досягнуті результати.

Ефективна тренерська діяльність передбачає високий рівень комунікативних компетенцій, що забезпечує належну взаємодію з курсантами та створює психологічно сприятливе навчальне середовище. Тренер формує конструктивні відносини, мотивує до співпраці, вчасно реагує на індивідуальні труднощі та підтримує позитивний мікроклімат у групі [7, с.122]. Діагностичні аспекти діяльності включають оцінку фізичного та психофізичного стану курсантів,

контроль рівня розвитку фізичних якостей, виявлення ознак перевантаження та потреби в корекції навантажень. Такі оцінки дозволяють тренеру своєчасно коригувати програму підготовки, забезпечувати безпеку занять та підвищувати ефективність навчально-тренувального процесу. У цілому, комунікативні та діагностичні навички тренера є невід'ємною складовою його педагогічної функції, що впливає на результативність фізичної підготовки та психофізичний стан курсантів.

У зв'язку з цим сучасна організація фізичної підготовки вимагає застосування науково обґрунтованих підходів до планування та контролю фізичних навантажень, що передбачає визначення індивідуальних і групових показників підготовленості, чергування навантажень різної інтенсивності та регулярний моніторинг фізичного стану курсантів за допомогою об'єктивних методів контролю. Такий підхід дозволяє своєчасно коригувати тренувальні програми, запобігати перевантаженням і підвищувати результативність навчально-тренувального процесу.

Варто зазначити, що впровадження інноваційних методів і технологій у тренувальний процес значно розширює можливості тренера. Погоджуємося з думкою І. Зачепило, що з розвитком технологій та зміною освітнього простору наставництво набуває нових форм: цифрове наставництво: використання онлайн-платформ, відеозв'язку, соціальних мереж, що дозволяє об'єднувати тренерів із різних регіонів та країн [8, 35]. Використання цифрових засобів моніторингу, відеоаналізу техніки виконання вправ, інтерактивних програм планування навантажень та спеціалізованих тренажерів сприяє більш точному контролю фізичної підготовленості і підвищує ефективність корекції навчальних завдань [9, с.340]. Інноваційні підходи дозволяють не лише покращити якість підготовки, а й стимулювати внутрішню мотивацію курсантів, формувати вміння аналізувати власні досягнення та самостійно планувати фізичні навантаження.

Особливу увагу необхідно приділяти підвищенню професійної компетентності тренерів, що включає постійне оновлення знань у галузі педагогіки, психології, фізіології, методики тренувань та військової підготовки. Розвиток професійних навичок сприяє більш ефективному педагогічному впливу на курсантів, формуванню позитивного ставлення до фізичної активності та здорового способу життя. Ефективність роботи тренера значною мірою залежить від здатності адаптувати методи навчально-тренувальної діяльності до індивідуальних особливостей спортсменів, враховувати їхній психофізичний стан та створювати умови для безпечного і результативного виконання фізичних вправ. Підвищення кваліфікації тренерів залишається проблемним напрямком: для досвідчених фахівців воно часто сприймається як зайва трата часу через вже наявний обсяг знань, тоді як для молодих тренерів основною перешкодою є відсутність ефективних механізмів впровадження нових практик і методик із використанням сучасних технологій [10, с.53]. Оновлення навчально-тренувальних програм у цьому контексті є логічним продовженням процесу

підвищення ефективності педагогічного впливу тренера, оскільки дозволяє інтегрувати нові методичні підходи, врахувати інноваційні технології та адаптувати зміст занять до сучасних вимог фізичної підготовки курсантів.

Інтеграція новітніх методик і технологій, адаптація змісту занять до сучасних вимог військової служби та індивідуальних потреб курсантів дозволяють оптимізувати процес фізичної підготовки, підвищити рівень фізичної готовності та сприяти формуванню професійно значущих якостей. Науково обґрунтоване оновлення програм включає врахування актуальних досягнень спортивної науки, принципів здоров'язбереження та психофізіологічних особливостей молодих військовослужбовців, що забезпечує комплексний розвиток фізичних і морально-вольових якостей курсантів.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що педагогічна функція тренера у системі фізичної підготовки курсантів є ключовим чинником формування фізичної готовності, психофізичного стану та мотиваційного потенціалу майбутніх військовослужбовців. Ефективність тренерської діяльності визначається комплексом організаційно-методичних, мотиваційно-виховних, комунікативних та діагностичних компетенцій, які забезпечують індивідуалізацію навантажень, створення сприятливого психологічного середовища та стимулювання внутрішньої мотивації курсантів. Розкрито значення застосування науково обґрунтованих методів планування і контролю фізичних навантажень, інтеграції інноваційних технологій у тренувальний процес та постійного підвищення професійної компетентності тренерів, що дозволяє підвищувати результативність навчально-тренувальної діяльності і сприяти формуванню у курсантів цілісного підходу до збереження власного здоров'я та розвитку фізичних якостей.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням ефективності інтеграції цифрових технологій та спеціалізованих тренажерів у процес фізичної підготовки курсантів, а також з розробкою методичних підходів до підвищення мотиваційного та психологічного впливу тренера на індивідуальні та командні результати.

Література:

1. Бутов С. Є. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ. Київ. 2003. 338 с.

2. Тимчишина Н. Сучасний тренер у педагогічній системі. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я в сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. Т. 1. С. 252–254.

3. Шинкарук В. Рефель В. Корольков О. (2024). Роль тренера як фасилітатора фізичного розвитку та здоров'я вихованців. Суспільство та національні інтереси. 2024. № 4 (4). С. 716-724

4. Човнюк Ю. В. Алгоритм управляючих дій тренера/спортивного педагога задля вирішення задач й досягнення цілей тренувального процесу. Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України : зб. матер. VII Міжнародної конференції, 14 листопада 2024 року. Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ : Ліра. 2025. С. 456 – 460.

5. Латишев М., Штанагей Д., Коротя В. Совгіря Т. Особистість тренера у єдиноборствах: сучасний стан. Єдиноборства, 2024. №3 (33). С. 30-39.

6. Антонець В. Ф. Комунікативні особливості діяльності спортсмена. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету "Україна". 2012. № 5. С. 7–10.

7. Мельніков, А.В., Шинкарук, В.О., & Кучма, А.С. (2024). Побудова ефективної взаємодії між тренером та спортсменом. Olympicus, 1, 120-124.

8. Зачепило І. Роль наставництва у становленні тренера: традиції та інновації. Теорія і практика професійного становлення фахівця в інноваційному соціокультурному просторі: Матеріали 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції науково-педагогічних, педагогічних працівників і молодих учених, Дніпро, 17-18 квітня 2025 р. С. 34 -37

9. Бабушко, С.Р. (2014). Роль інформаційних технологій у професійному розвитку фахівців нової генерації. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, 37, 339-344.

10. Комоцька, О. (2021). Сучасні підходи до специфіки тренерської діяльності. Здоров'я, фізичне виховання і спорт: перспективи та кращі практики, 52-54

References:

1. Butov, S. Ye. (2003). Osnovy spetsialnoi fizychnoi pidhotovky pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Fundamentals of special physical training of internal affairs officers]. Kyiv: Avtor. [In Ukrainian]

2. Tymchyshyna, N. (2008). Suchasnyi trener u pedahohichnii systemi [The modern coach in the pedagogical system]. In Fizychne vykhovannia, sport i kultura zdorovia v suchasnomu suspilstvi [Physical education, sport and health culture in modern society] (Vol. 1, pp. 252–254). Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. [In Ukrainian]

3. Shynkaruk, V., Refel, V., & Korolkov, O. (2024). Rol trenera yak fasilitatora fizychnoho rozvytku ta zdorovia vykhovantsiv [The role of the coach as a facilitator of physical development and health of trainees]. Suspilstvo ta natsionalni interesy, 4(4), 716–724. [In Ukrainian]

4. Chovnyuk, Yu. V. (2025). Alhorytm upravliaiuchykh dii trenera/sportyvnoho pedahoha zadria vyrishennia zadach i dosiahnennia tsilei trenuvalnoho protsesu [Algorithm of managing actions of the coach/sports educator to solve tasks and achieve training goals]. In Aktualni problemy osvitnoho protsesu v konteksti yevropeiskoho vyboru Ukrainy [Topical problems of the educational process in the context of Ukraine's European choice] (pp. 456–460). Kyiv: Lira. [In Ukrainian]

5. Latyshev, M., Shtanagei, D., Korotia, V., & Sovhiria, T. (2024). Osobystist trenera u yedinoborstvakh: suchasnyi stan [Personality of the coach in martial arts: current state]. Yedinoborstva, 3(33), 30–39. [In Ukrainian]

6. Antonets, V. F. (2012). Komunikatyvni osoblyvosti diialnosti sportsmena [Communicative features of athlete activity]. Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii universytetu "Ukraina", 5, 7–10. [In Ukrainian]

7. Melnikov, A. V., Shynkaruk, V. O., & Kuchma, A. S. (2024). Pobudova efektyvnoi vzaemodii mizh trenerom ta sportsmenom [Building effective interaction between coach and athlete]. Olympicus, 1, 120–124. [In Ukrainian]

8. Zachepylo, I. (2025). Rol nastavnytstva u stanovlenni trenera: tradytsii ta innovatsii [The role of mentorship in the formation of a coach: traditions and innovations]. In Teoriia i praktyka profesiinoho stanovlennia fakhivtsia v innovatsiynomu sotsiokulturnomu prostori [Theory and practice of professional formation of a specialist in an innovative socio-cultural space] (pp. 34–37). Dnipro. [In Ukrainian]

9. Babushko, S. R. (2014). Rol informatsiinykh tekhnolohii u profesiynomu rozvytku fakhivtsiv novoi generatsii [The role of information technologies in the professional development of

new generation specialists]. In Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy [Modern information technologies and innovative teaching methods in specialist training: methodology, theory, experience, problems], 37, 339–344. [In Ukrainian]

10. Komotska, O. (2021). Suchasni pidkhody do spetsyfiky trenerskoi diialnosti [Modern approaches to the specifics of coaching activity]. Zdorovia, fizychne vykhovannia i sport: perspektyvy ta krashchi praktyky, 52–54. [In Ukrainian]

УДК 37.018 (73)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-988-1000

Козубовська Ірина Василівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, https// orcid.org/0000-0002-5562-0472

Палкуш Віталія Петрівна викладач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, https//orcid.org/0000-0002-8876-3576

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ В ПРОЦЕСІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. В статті розглядаються питання формування соціальної компетентності неповнолітніх в процесі альтернативної освіти. Підкреслюється, що соціальна компетентність є здатністю особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Вона формується в процесі соціалізації особистості, особливо в старшому шкільному віці, тому значна роль в цьому належить школі. Проте, як свідчать результати багатьох досліджень і практика, далеко не у всіх неповнолітніх вдається успішно сформувати соціальну компетентність. В першу чергу, це стосується проблемних неповнолітніх, або «неповнолітніх групи ризику» Тому пошук шляхів формування соціальної компетентності молоді сьогодні є одним з найбільш актуальних завдань педагогічної науки і практики. Одним з таких шляхів – це використання можливостей альтернативної освіти, яка сьогодні здобула визнання у багатьох зарубіжних країнах, зокрема в США.

Аналіз наукових праць американських учених дає підстави розглядати альтернативну освіту як педагогічну парадигму в освітній практиці, орієнтовану на створення в спеціально організованому педагогічному середовищі умов для розвитку природжених властивостей дитини й надання їй повної свободи для самореалізації; спрямовану на розширення суб'єкт-суб'єктних взаємин з метою прилучення індивіда до соціального досвіду у всіх сферах особистого й суспільного життя й забезпечення підготовки до свідомої активності й самостійної творчої діяльності в рамках тісного взаємозв'язку навчання й виховання з навколишнім світом.

Виявлено, що в альтернативних школах в організації освітнього процесу опираються на такі основні принципи, як: *свобода вибору,* коли кожний учень бере активну участь у розробці власного навчального плану, в який включається й мінімальна база, схвалена міністерством освіти, проте учні все-таки самі визначають, які предмети вони будуть вивчати; вибір дисциплін обмежений

тільки самими дітьми); *самоврядування,* в процесі якого розв'язуються питання, що впливають на шкільне життя, вони ухвалюються більшістю голосів (тут право голосу мають як учителі, так і учні та їх батьки); *самодіяльність учнів у повсякденному пізнавальному процесі,* коли діти вчаться і займаються своїми власними справами стільки часу, скільки їм необхідно (у ході цієї діяльності вони реалізують свої власні проекти й захоплюються тими видами діяльності, які їх дійсно цікавлять). Це дає підстави стверджувати, що альтернативна освіта створює сприятливі умови для розвитку соціальної компетентності неповнолітніх.

Охарактеризовано найбільш поширені в США типи альтернативних шкіл: ваучерні, магнітні, чартерні.

Ключові слова: соціальна компетентність, учні, розвиток, альтернативна освіта, США.

Kozubovska Iryna Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher Education, State Higher Educational Institution “Uzhhorod National University”, Uzhhorod, https://orcid.org/0000-0002-5562-0472

Palkush Vitaliya Petrivna Lecturer of the Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher Education, State Higher Educational Institution “Uzhhorod National University”, Uzhhorod, https://orcid.org/0000-0002-8876-3576

DEVELOPMENT OF STUDENTS’ SOCIAL COMPETENCE IN THE PROCESS OF ALTERNATIVE EDUCATION

Abstract. The article examines the issues of forming social competence of minors in the process of alternative education. It is emphasized that social competence is the individual’s ability to interact effectively with other people. It is formed in the process of socialization, especially during senior school age; therefore, the school plays a significant role in this process. However, as evidenced by the results of numerous studies and practical experience, not all minors succeed in developing social competence successfully. This primarily concerns problematic minors or those belonging to “at-risk groups.” Thus, the search for effective ways to develop young people’s social competence is currently one of the most urgent tasks of pedagogical science and practice. One such way is the use of the potential of alternative education, which has gained recognition in many foreign countries, particularly in the United States.

The analysis of scientific works by American scholars makes it possible to consider alternative education as a pedagogical paradigm in educational practice, oriented toward creating conditions in a specially organized pedagogical environment for the development of a child’s innate abilities and providing full freedom for self-

realization. It is aimed at expanding subject–subject relationships in order to involve the individual in social experience in all spheres of personal and social life and to ensure preparation for conscious activity and independent creative work within the close interrelation of education, upbringing, and the surrounding world.

It has been found that in alternative schools the organization of the educational process is based on such fundamental principles as freedom of choice, where each student actively participates in designing their own curriculum, which includes a minimum core approved by the Ministry of Education, while students themselves determine which subjects they will study; self-governance, during which issues affecting school life are resolved by majority vote, with voting rights granted to teachers, students, and parents; and students' self-directed activity in everyday cognitive processes, when children study and engage in their own activities for as long as they need, implementing their own projects and pursuing activities that genuinely interest them. This provides grounds to assert that alternative education creates favorable conditions for the development of minors' social competence.

The most common types of alternative schools in the United States are characterized, namely voucher schools, magnet schools, and charter schools.

Keywords: social competence, students, development, alternative education, USA.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть в багатьох країнах світу ведеться дискусія щодо необхідності ефективної підготовки молоді до реалій життя, гармонійної взаємодії з соціумом, формування готовності до життєвої самореалізації. Оволодіння молоддю відповідними знаннями, уміннями і навичками зумовлює формування компетентності, в тому числі й соціальної. Більшість учених включають соціальну компетентність до переліку ключових, інтегрованих до змісту освітнього процесу. Формування соціальної компетентності співвідноситься з загальною метою освітньої системи, що передбачає розвиток особистості як суб'єкта соціальної взаємодії в єдності когнітивної, поведінкової, ціннісно-мотиваційної сфер. Соціальна компетентність особистості тісно пов'язана з навколишнім середовищем, а також з суспільним життям і соціальною діяльністю, вона відображає рівень адаптації особистості до соціальних умов. Соціальна компетентність є здатністю особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Вона формується в процесі соціалізації особистості, особливо в старшому шкільному віці, тому значна роль в цьому належить школі. Проте, як свідчать результати багатьох досліджень і практика, далеко не у всіх неповнолітніх вдається успішно сформувати соціальну компетентність. В першу чергу, це стосується проблемних неповнолітніх, або «неповнолітніх групи ризику» Тому пошук шляхів формування соціальної компетентності молоді сьогодні є одним з найбільш актуальних завдань педагогічної науки і практики. Вважаємо, що в цьому плані доцільно використати можливості альтернативної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти поняття «компетентність» висвітлюються в працях українських учених О.Антонової, Г.Головко, І.Звєрєвої, І.Зязюна, Н.Микитенко та ін. Соціальну компетентність аналізують науковці О.Гриценко, Н. Бібік, М.Докторович, О. Овчарук, Н.Павлик, О. Пометун, Т.Поніманська та інші). Проте недостатньо дослідженим залишається питання про можливості формування соціальної компетентності учнів в процесі альтернативної освіти. Зауважимо, що М.Федоруц розглядає можливості формування соціальної компетентності старшокласників в умовах неформальної освіти [1].

Водночас, зарубіжні дослідники (С.Аронсон, М.Рейвід, Р.Морлі та ін.) звертають значну увагу на потенціал альтернативної освіти в соціалізації особистості і формуванні соціальної компетентності.

Мета статті – проаналізувати можливості розвитку соціальної компетентності учнів в процесі альтернативної освіти (на прикладі США).

Виклад основного матеріалу. Поняття «компетентність» широко вживається у науковій літературі і по-різному тлумачиться вченими. Це може бути: поглиблене знання; стан адекватного виконання завдання; здатність до виконання певних завдань; певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально; вміння виконувати певні трудові функції; наявність спеціальної освіти, широкої ерудиції; професійна підготовленість і здатність до виконання завдань тощо (І.Звєрєва); комплексу знань, умінь і ставлень, що набуваються в процесі навчання і дозволяють людині розуміти і оцінювати проблеми, характерні для різних сфер діяльності у різних контекстах (Н.Микитенко) та ін.

В працях вітчизняних і зарубіжних науковців аналізуються різні компетентності особистості: соціокультурні (здатність до взаєморозуміння, здатність до співпраці, комунікативні здатності та ін..); ціннісно-мотиваційні (здатність адаптуватися, здатність досягати успіху, здатність робити власний вибір та ін..); функціональні (лінгвістична, технічна, наукова, здатність оперувати знаннями і житті та ін.).

Вчені виокремлюють соціальну компетентність як одну із провідних (лат. «*socialis*» – соціальний, суспільний, той, що належить суспільству, пов'язаний із життям та відносинами людей у суспільстві;) «*compete*» –досконале володіння справою, знаннями). Українські дослідники (Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун та ін.) розглядають у свої працях також такі компетентності, як навчальна, інформаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, здоров'язберігаюча. Впродовж останніх десятиліть зростає увага до соціальної компетентності. Поняття «соціальна компетентність» було введено у науковий обіг німецькими вченими, які розуміли соціальну компетентність як таку, що «відображає взаємодію між людьми» [2, с.4]. Більшість вітчизняних дослідників (О.Гриценко, М.Докторович, О.Овчарук, Н.Павлик, Т.Поніманська та ін..) підкреслюють зв'язок соціальної компетентності з навколишнім середовищем, суспільним життям, соціальною діяльністю, адаптацією особистості до умов соціуму,

відносинами з людьми, відкритістю до світу людей, навичками соціальної поведінки, можливостями успішної самореалізації в суспільстві.

В працях зарубіжних учених поняття «соціальна компетентність» часто асоціюється з такими поняттями, як «міжкультурна», «соціокультурна», «культурна» компетентність [3; 4], що цілком правомірно, оскільки соціальна компетентність передбачає готовність індивіда до продуктивної взаємодії з іншими людьми, його здатність до самореалізації в суспільстві, яке є полікультурним.

На жаль, традиційні навчальні заклади не завжди можуть забезпечити формування соціальної компетентності у всіх учнів. Це, зокрема, стосується неповнолітніх групи ризику, які з різних причин почувають себе некомфортно в навчальних закладах, іноді їх відраховують зі школи через неуспішність, незадовільну поведінку. Неповнолітні групи ризику – це особлива категорія дітей і підлітків. Зазвичай вони перебувають в несприятливих життєвих умовах, позбавлені батьківського піклування, мають затримки в психічному розвитку, емоційні розлади, обмежені можливості [5; 6; 7]. До цієї групи також відносять неповнолітніх з синдромом Аспергера (розлад психіки, що характеризується порушенням соціальної взаємодії, дисфункціями в соціальній діяльності) [8], мігрантів та інших. Всі ці неповнолітні потребують особливого підходу, який важко забезпечити в умовах традиційної освіти, проте в значній мірі це може зробити альтернативна освіта.

Аналіз наукових праць американських учених дає підстави розглядати альтернативну освіту як педагогічну парадигму в освітній практиці, орієнтовану на створення в спеціально організованому педагогічному середовищі умов для розвитку природжених властивостей дитини й надання їй повної свободи для самореалізації; спрямовану на розширення суб'єкт-суб'єктних взаємин з метою прилучення індивіда до соціального досвіду у всіх сферах особистого й суспільного життя й забезпечення підготовки до свідомої активності й самостійної творчої діяльності в рамках тісного взаємозв'язку навчання й виховання з навколишнім світом [9; 10].

Альтернативна освіта передбачає: варіативність і альтернативність освіти, що дає можливість відійти від традиційної однакової освітньої системи до різноманітності форм і шляхів одержання освіти; відкритість освіти, внутрішню розкутість, що демонструє звільнення від будь-яких догм; плюралізм освіти, що перетворює альтернативну освіту з уніфікованої системи в різноманітну за цілями, змістом, організацією освітнього процесу, педагогічними підходами і технологіями педагогічну систему; самостійність освітніх установ у виборі стратегії свого розвитку, цілей, змісту, організації й методів роботи, включаючи юридичну й економічну самостійність; право педагогів на творчість, на власний педагогічний стиль, на свободу вибору педагогічних технологій, підручників, навчальних посібників, методів оцінки діяльності учнів і т.д.; право учнів на вибір профілю освіти, на навчання за індивідуальними навчальними планами, на участь в управлінні даною освітньою установою.

В альтернативних школах в організації освітнього процесу опираються на такі основні принципи, як: свобода вибору, самоврядування, самодіяльність учнів у повсякденному пізнавальному процесі,

Все вищезгадане дає підстави стверджувати, що альтернативна освіта створює сприятливі умови для розвитку соціальної компетентності неповнолітніх.

Альтернативна освіта досить широко розповсюджена в США. На початку XXI століття в США функціонувало понад 20 тисяч альтернативних шкіл . [11].

Слід підкреслити, що в американській і у вітчизняній науковій літературі немає чітких визначень понять «альтернативне освіта» і «альтернативна школа». Зазвичай її розуміють як таку, що задовольняє інтереси учнів, які, як правило, не можуть бути задоволені в загальноосвітній школі; пропонує широкий перелік дисциплін на вибір, відсутніх у навчальній програмі загальноосвітньої школи»

С. Аронсон називає альтернативну школу установою, у якій доречно переплітаються культура, організаційна структура, навчальний план і викладання, а також простежується взаємозв'язок з іншими програмами [12].

Р. Морлі [13] вважає, що альтернативна освіта – це, насамперед, перспектива стати істинно освіченою людиною. Дана освіта дає безліч можливостей для знаходження власного шляху до знань.

Т. Янг в описі історії альтернативних шкіл [14] стверджує, що альтернативи в публічній освіті існують із самого моменту зародження американського освіти, а подолання розходжень освітніх можливостей залежно від раси, статі і соціального статусу стало джерелом постійного розвитку системи освіти в Америці. Альтернативні школи в сучасному розумінні є продуктом руху за громадянські права. Їхні програми, починаючи із загальної шкільної й закінчуючи програмами для однієї школи або одного класу, з'явилися наприкінці 1960-х рр. і трансформувалися в освітню реформу, що торкнулася мільйонів учнів. Альтернативні школи є яскравим прикладом того, як повинна виглядати реструктурована школа. Вони демонструють безумовний відхід від програмних, організаційних і поведінкових установок, що гальмують розвиток. Більше того, багато сучасних реформ традиційної школи (скорочення старшої школи, відбір учнів і викладачів, перетворення школи в співтовариство, розширення прав і можливостей педагогічного колективу) – це перші практики, що застосовувалися в альтернативних школах.

Основна система середньої освіти пізніх 1950-х і ранніх 1960-х рр. була піддана серйозній критиці за дискримінацію за расовою ознакою і спрямованість на успіх вузького кола осіб. Як відзначала відома дослідниця М. Рейвід, ці школи були «холодними, негуманними організаціями, абсолютно байдужними до особистості тих, хто в них перебував» [15].

Часто альтернативними школами називають також школи для дітей з обмеженими можливостями. Проте зазвичай альтернативну школу розуміють як освітню школу на вибір (schoolchoice), доступну батькам і учням.

Ідея альтернативної шкільної освіти передбачала трохи більше, ніж диверсифікованість державної освіти, пропонуючи створення особливих освітніх програм, спрямованих на задоволення потреб і інтересів конкретних груп учнів, і надання їм право вибору. Концепція вибору школи стала також означати можливість створення окремої школи для обміну державними й локально затвердженими правилами, нормативами й вимогами для кожного учня за результатами його роботи.

Без точного визначення альтернативної школи в США відсутня і чітка типологія таких шкіл.

Впродовж XX-го століття існувала велика кількість альтернатив традиційній шкільній освіті. Розглянемо деякі з них:

Школи без стін – це організації, де особливе значення надавалося навчально-виховним можливостям місцевої громади. Учні могли вчитися в банках, на підприємствах, у судах, музеях, державних установах замість звичайних класів, у ході експедицій і різних заходів.

Вуличні академії – це школи, де пропонувалося індивідуальне навчання на основі гнучких програм загальної і додаткової освіти для дітей, відрахованих зі школи по різних причинах.

Відкриті школи характеризувалися наданням батькам дітей, які навчаються, і викладачам школи можливість вибору, автономію в навчанні і його темпах, уважне оцінювання, особистісно-орієнтований підхід.

Школи свободи, або вільні школи розвивалися згідно моделі шкіл- співтовариств і перебували поза системою державної освіти.

Вільні школи були спрямовані на необхідність дати дітям волю вчитися, а також звільнити їх від обмежень, запропонованих традиційною системою державної освіти. Такі школи мали наступні особливі характеристики, що дозволяють домагатися поставленої мети: учнів не зобов'язували вчитися, не було суворої дисципліни або контролю (передбачалася перевага природної потреби учнів в розширенні світогляду); культивувалося право на незалежний саморозвиток; оцінювався не тільки прогрес у навчальних досягненнях, але й навчальне середовище як «механізм стимулювання досліджень, якими учні хочуть займатися».

На відміну від освіти, заснованій майже винятково на академічній перевазі, вільні школи уникали формалізованого навчання: академічні успіхи при всій своїй значимості все-таки поступалися індивідуальному зростанню й розцінювалися тільки як допомога в саморозвитку особистості.

Експериментальні або авторські школи відрізняли авторські концепції й методики. Це лабораторна школа Дж. Дьюї, де зроблено наголос на пізнанні через практику, школи М. Монтесорі, Вальдорфські школи та інші.

Контрактні школи відрізнялися тим, що шкільні округи мали контракти з якою-небудь організацією або групою (зазвичай приватною) на надання освітніх послуг. Як правило, такі школи навчали проблемних, або відрахованих учнів,

пропонували програми з навчання читанню, а в деяких випадках повністю вели адміністративну й навчальну роботу в шкільному окрузі.

Виправні школи надавали можливість для навчання відрахованих, потенційно відрахованих, вагітних школярок і юних батьків. Програми обов'язково містили в собі індивідуалізовані плани навчання, які передбачали службу підтримки, персональну відповідальність за відвідування й успіхи, а також досвід персонального й соціального розвитку.

Полікультурні школи призначені для учнів різного етнічного й расового походження, де навчальний план базується на культурному плюралізмі. Багато шкіл обслуговували певну етнічну або расову групу учнів.

Домашнє навчання як особливий тип альтернативної освіти надавав можливість одержувати освіту вдома, з огляду на психологічні і фізичні особливості кожної дитини.

Дистанційне, або віртуальне навчання. Наприкінці 1990-х рр. з'явилася велика кількість курсів, програм і шкіл, що працюють через Інтернет. Такі можливості надають місцеві коледжі, університети, приватні освітні організації в зростаючій кількості шкільних округів.

Рух безкоштовних шкіл засновано на особистих досягненнях і саморозвитку замість акценту на спільність. Ці школи створювалися відповідно до ідей про те, що: 1) основна державна освіта стримує й навіть відвертає від навчання багатьох учнів, 2) школи повинні бути структуровані так, щоб учні могли проявляти свій інтелект і допитливість. Інакше кажучи, школа повинна стати співтовариством вільних особистостей, що виявляють справжні інтереси й мотиви учнів, а не пригнічують їх.

Слід відзначити, що багато з вищезгаданих альтернативних шкіл проіснували відносно недовго.

Проте цей період експериментальних пошуків заклав основу сучасного альтернативного руху, підтвердивши неможливість існування тільки традиційної системи освіти, не доступної для окремих категорій населення. Найважливішим внеском альтернативного руху на ранньому етапі його розвитку є акцент на необхідності освітнього вибору й розуміння того, що не всі учні можуть домогтися успіхів у рівних освітніх умовах. Ця ідея відповідала ідеї розуміння природи людини, що завжди варіативна, змінюється під впливом соціокультурних умов.

З огляду на різноманіття альтернативних шкіл у США в XX столітті, проаналізуємо три основних і існуючих дотепер типи альтернативних шкід: ваучерні, магнітні й чартерні. Ми не виділяємо в окремі типи дистанційне навчання, включивши його в систему чартерних шкіл, і домашнє навчання, оскільки навчання у ваучерних і магнітних школах може бути домашнім.

Не можна не відзначити, що в даних школах явно простежується відмова від об'єктивації освітнього процесу, у ньому присутні суб’єкт - суб'єктні відносини, причому відносини не стільки «учень - учитель», скільки «дослідник

- дослідник», відбувається відмова від опозиції «теорія - практика», акцент зроблений на практико-практико-орієнтовану освіту, що враховує індивідуальний досвід учня. Більше того, відбувається занурення в поліконтекстуальне середовище з метою підвищення ефективності середовища навчання й розвитку.

Під *ваучерними школами* розуміються приватні школи, навчання в яких виявляється фактично безкоштовним завдяки ваучерам. Типова система ваучерів має наступні характеристики: держава видає кожній дитині ваучер номінальної вартості, рівної поточним витратам на учня в державних школах, а родина використає його для оплати навчання в школі, що має ліцензію, (приватної або державної). Школа пред'являє ваучер уряду штату й одержує за нього відповідну суму. Щоб брати участь у ваучерній програмі, школа зобов'язана вчити дітей основним пізнавальним навичкам, умінням і основам громадянськості, а також приймати учнів, незважаючи на расу, стать, соціальний статус, або релігію.

Важливо відзначити, що ваучерні школи, як приватні, не зобов'язані додержуватися правил для державних шкіл. Більшість із них дають релігійну освіту і можуть стягувати плату за навчання. Так, у Мілуокі в 2011/12 навчальних роках близько 22300 учнів одержали шкільні ваучери і змогли вчитися в різних школах міста. Основна маса учнів навчалася в релігійних школах. Існує також чиказька програма відкритих державних шкіл, що містить багато рис ваучерної програми: учні державних освітніх шкіл Чикаго можуть учитися в найближчій до їхнього житла школі, або подати заявку на навчання в школі іншого типу, що має вакантні місця. Якщо бажаючих навчатися більше, ніж школа може собі дозволити, то рішення приймається відповідно до лотереї, завдяки якій у кожного претендента є можливість виграти шанс на навчання в цій школі. Деякі школи приймають учнів за результатами пройдених тестів і вступних іспитів. Ваучерні школи зобов'язані приймати також тих учнів, хто має потребу в спеціальних освітніх послугах.

Ваучерні школи, як приватні навчальні заклади, не повинні надавати громадськості інформацію про кваліфікації персоналу, успішність учнів, їх відрахування тощо. Також вони не зобов'язані додержуватися законів, прийнятих в окремих штатах для державних шкіл, наприклад: діяти за законом штату Вісконсин, що забороняє дискримінацію відносно учнів за різними ознаками, включаючи вагітність, соціальний стан родини, сексуальну орієнтацію. Однак, всі ваучерні школи повинні додержуватися федеральних законів, що забороняють дискримінацію за ознаками раси, кольору шкіри або національного походження. Американські вчені, педагоги, батьки вважають, що ваучер-концепція не є повністю завершеною, досконалою і останнім часом кількість таких шкіл в США зменшилася.

Магнітні школи визначаються як державні освітні установи, які мають у навчальному плані унікальні у своєму роді предмети або ж орієнтовані на ту або іншу галузь освіти з метою залучення дітей і їхніх батьків до створення покоління гідних учнів. Таким чином, саме поняття «магнітна школа»

трактується як «школа для залучення учнів». На початку шляху магнітні школи повинні були вирішити два завдання: 1) відкрити територіальний набір через традиційні шкільні зони; 2) забезпечити гідну обстановку для залучення учнів і їхніх родин з інших шкільних регіонів.

Магнітні школи вперше виникли наприкінці 1960-х - початку 1970-х рр. у ході поділу шкіл за расовою ознакою, а також як інструмент для подальшої наукової десегрегації. Пропонувалося альтернативне утворення, у значній мірі зосереджене на конкретній сфері інтересів, для залучення учнів з різних шкільних округів. Через загальні цілі в галузі освіти проводилася певна добровільна сегрегація. Первинне дослідження магнітних шкіл за підтримкою Міністерства освіти США показало, що магнітні школи вперше були відкриті у великих шкільних міських округах з метою зменшення расової ізоляції у своїх школах через добровільні рішення, на противагу примусовому розподілу учнів. Перші навчальні програми магнітних шкіл відображали їхню спрямованість (математика, точні й гуманітарні предмети). У цих школах була одна важлива відмінність – списки учнів складалися за вибором самих учнів, заснованому на їхніх інтересах, а не на відборі за результатами тестів.

Т. Янг виділив п'ять загальних напрямків магнітних шкіл: образотворче, прикладне або виконавське мистецтво; точні науки; соціально-орієнтовані предмети; загальнонаукові предмети; традиційне основне навчання. Програми навчання в магнітних школах у цей час містять набагато більше широкий спектр навчальних дисциплін і освітніх підходів, що відбивають інтереси й можливості округів. Серед навчальних напрямків, представлених у них, виявилися аерокосмічна освіта, зв'язки з громадськістю, кулінарне мистецтво, екологічна, юридична і військова освіта. Через десять років після введення магнітних шкіл в освітню систему їх завдання продовжували розвиватися й розширюватися. Уперше «Федеральна програма сприяння магнітним школам» була санкціонована в 1985 р. і мала подвійну мету: скоротити, ліквідувати ізоляцію групи меншин і надати програму навчання в школах з поглибленим вивчанням окремих предметів, що у значній мірі зміцнили б знання й навички учнів. Згодом очікування від таких шкіл виправдалися.

В останні десятиліття картина шкільної десегрегації стала більш складною. Кількість шкільних округів, що реалізують плани десегрегації, які відповідають закону, скорочується, і судові справи й політичні рішення звузили можливості округів у використанні конкурентоздатності як фактора прийняття рішень про приналежність учня, у пріоритеті виявився його соціально-економічний статус. У деяких округах меншини становлять більшість у всіх державних школах, і багато міських районів мають усе більше втрат кількості учнів середніх і старших класів всіх рас і національностей, які йдуть вчитися в приватні й парафіяльні школи. Проте, магнітні школи залишаються корисним і важливим інструментом скорочення, усунення або запобігання расової ізоляції учнів у школах.

Чартерні школи – це фінансовані й керовані приватними особами школи на вибір, які мають часткову автономію. Вони повинні дотримуватися тих же академічних правил звітності, як і традиційні школи. Чартерні школи не передбачають плату за навчання й одержують як приватне, так і державне фінансування. Проте, вони мають більше свободи в питаннях розподілу бюджету, вибору кадрів, навчального плану й інших операцій. При цьому вони зобов'язані доповідати у вищі органи управління про свої академічні результати. Чартерні школи – найбільш популярний варіант шкіл на вибір в освітній системі США. Так, у першому десятилітті XXI століття налічувалося більше трьох тисяч чартерних шкіл в 40 штатах. З 2010-го по 2015 р. кількість чартерних шкіл в США зросло на 70 %. Крім традиційних чартерних шкіл, існують ще віртуальні, або дистанційні. Окремі віртуальні освітні програми вимагають від учнів і викладачів бути онлайн одночасно (синхронне навчання), інші дозволяють їм відвідувати онлайн-курси в зручний для них час (асинхронне навчання), а деякі сполучають дистанційне навчання з традиційною роботою в очних навчальних закладах (змішане навчання).

Крім традиційних чартерних шкіл, існують ще віртуальні, або дистанційні. Окремі віртуальні освітні програми вимагають від учнів і викладачів бути онлайн одночасно (синхронне навчання), інші дозволяють їм відвідувати онлайн-курси в зручний для них час (асинхронне навчання), а деякі сполучають дистанційне навчання з традиційною роботою в очних навчальних закладах (змішане навчання).

Популярність чартерних шкіл послабила попит на ваучери, тому що в них задовольнялися ті ж самі потреби: 1) конкуренція із традиційними державними школами; 2) пропонований вибір учням і їх родинам; 3) свобода школи від регулюючого контролю шкільного округу; 4) включення шкіл, зосереджених на певних культурах. Чартери були відкриті службами соціального забезпечення, університетами, вчителями, батьками, філантропами, що управляють комерційними фірмами, організаціями чартерного керування, суспільними групами та ін. Чартерні школи стали альтернативою не тільки традиційним державним школам, але й релігійним. Чим більше штатів відкривало чартерні школи, тим більше закривалося католицьких шкіл. Католицькі школи не могли змагатися з чартерними. Чартерні школи зверталися до цінностей, пов'язаних з вибором: свободою, розширенням особистісних можливостей, скасуванням державного контролю, здатністю вибудовувати власний курс. Чартерні школи стали цілком вагомою альтернативою класичній академічній освіті. Традиційні державні школи залишилися в дуже невигідному становищі в порівнянні з чартерними. Причини в тім, що чартерні школи могли залучити більше мотивованих учнів, допомогти відстаючим, мали право підсилити дисциплінарний контроль (аж до відрахування учня через низьку дисципліну), одержати фінансову підтримку від своїх спонсорів, що дозволяло їм формувати нечисленні класи, проводити заняття після школи й надавати комп'ютери кожному учневі.

Висновки. Розглянуті три типи альтернативних шкіл (ваучерні, магнітні, чартерні) відповідали запитам американського суспільства: необхідності формування особистості, здійснення вільного й усвідомленого вибору майбутньої професії, конструювання навчального процесу як системи особистісно-орієнтованого знання, заснованого на практичному досвіді й інтересах самих дітей. Внутрішнім протиріччям класичної системи освіти була дидактична проблема співвідношення засвоєних отриманих знань і інтересів самих дітей. Як правило, традиційна система освіти спрямована на засвоєння певного багажу знань, при цьому інтереси й потреби дітей, а також можливість альтернативних підходів до освіти зведені до мінімуму. Альтернативні школи завдяки якісно новому підходу до навчання змогли завоювати довіру і свій статус у системі американської освіти. У першу чергу, це було пов'язане з поширенням постмодерністських ідей в альтернативних школах США, які якісно міняли процес організації навчальної діяльності в школі. Більше того, вони відмовились від пошуків універсальної теорії змісту освіти на користь множинності. У них були розроблені індивідуальні навчальні плани й реалізоване персоналізоване навчання, що дозволило учням відкривати в собі нові здатності, сили й таланти, реалізовувати свій потенціал, зв'язувати логічне й емоційне в навчанні, розглядати факти не ізольовано, а як частини загального, розвивати продуктивну взаємодію з навколишнім світом і формувати соціальну компетентність.

Література

1.Fedoruts M. Modeling the process of the formation of high school students' social competence by means of non-formal education. *Scientific Papers: Social Work and Education.* CSI&D, 2020. Vol. 7, No. 4. P. 557–569.

2.Ruchen D. S. Key Competencies for a Successful Life and a Well–Functioning Society. Hogrefe & Huber Publishers, Germany, 2003. 154 p.

3.Bennett M. J. Measuring Intercultural Sensitivity and Competence: The Intercultural Development Inventory. *International Journal* of *Intercultural Relations*. 2003. № 27. P. 421 – 443.

4.Lu F.G. Cultural Competence in Mental Health Services and Training: A 20-Year Perspective. The *Journal of the California Alliance for the Mentally*. 1999. N10(1). P. 12 – 14.

5. Racz S., Putnich D., Cognitive abilities, social adaptation, and externalizing behavior problems in childhood and adolescence. *Journal* of *Youth* and *adolescence*. 2017. Vol. 46. P. 1688-1701.

6.Lane K. L. Interventions for Children with or at Risk for Emotional and Behavioral Disorders. Boston: Allyn and Bacon, 2002. 334 p.

7.Glick B. Cognitive Behavioral Interventions for At-risk Youth. Kingston, N.J.: Civic Research Institute, 2006. 416 p.

8. Barahona-Corka J. B. A Concise History of Aspenger Syndrome. *Frontiers in Psychology.* 2015. № 6. P 1 – 8.

9.Settles D. & Orwick B. Alternative Education: Past, Present and Next Steps. Kentucky: Center for School Safety, Clearinghouse, 2013. 118 p.

10.Aron, LY & Zweig, J.M. Educational Alternatives for Vulnerable Youth*:* Student Needs, Program Types, and Research Direction. Washington: D.C, 2003. 190 p.

11. Barr Parret. The effectiveness of the alternative public schools. *Viewpoints*.2007. 53(4). P.1-30.

12.Aronson S.R. Alternative learning environments (Insights on education policy, practice, and research). Texas: Southwest Educational Development Laboratory, 2001. 120 p.

13.Morley R. Alternative education. Washington, DC: U.S. Deparment of Education, 1991. 118 p.

14.Young, T. Public Alternative Education. N.Y.Teachers College Press. 1999. 132 p.

15.Raywid, M.A. Alternative Schools: The State of the Art. *Educational Leadership*. 2004. 52 (1), pp.26-31.

References

1.Fedoruts M. (2020). Modeling the process of the formation of high school students' social competence by means of non-formal education. *Scientific Papers: Social Work and Education.* CSI&D. Vol. 7, No. 4. P. 557–569.

2.Ruchen D. S. (2003). Key Competencies for a Successful Life and a Well–Functioning Society. Hogrefe & Huber Publishers, Germany.

3.Bennett M. J. (2003). Measuring Intercultural Sensitivity and Competence: The Intercultural Development Inventory. *International Journal* of *Intercultural Relations*. № 27. P. 421 – 443.

4.Lu F.G. (1999). Cultural Competence in Mental Health Services and Training: A 20-Year Perspective. The *Journal of the California Alliance for the Mentally*. N10(1). P. 12 – 14.

5. Racz S., Putnich D. (2017). Cognitive abilities, social adaptation, and externalizing behavior problems in childhood and adolescence. *Journal* of *Youth* and *adolescence*. Vol. 46. P. 1688-1701.

6.Lane K. (2002). L. Interventions for Children with or at Risk for Emotional and Behavioral Disorders. Boston: Allyn and Bacon.

7.Glick B. (2006). Cognitive Behavioral Interventions for At-risk Youth. Kingston, N.J.: Civic Research Institute.

8. Barahona-Corka (2015). J. B. A Concise History of Aspenger Syndrome. *Frontiers in Psychology*. . № 6. P 1 – 8.

9.Settles D. & Orwick B. (2013). Alternative Education: Past, Present and Next Steps. Kentucky: Center for School Safety, Clearinghouse.

10.Aron, LY & Zweig, J.M. (2003). Educational Alternatives for Vulnerable Youth*:* Student Needs, Program Types, and Research Direction. Washington: D.C.

11. Barr Parret. (2007). The effectiveness of the alternative public schools. *Viewpoints*. 53(4). P.1- 30.

12.Aronson S.R. (12001). Alternative learning environments (Insights on education policy, practice, and research). Texas: Southwest Educational Development Laboratory.

13.Morley R. (1991). Alternative education. Washington, DC: U.S. Deparment of Education.

14.Young, T. (1999). Public Alternative Education. N.Y.Teachers College Press.

15.Raywid, M.A. (2004). Alternative Schools: The State of the Art. *Educational Leadership*. 52 (1), pp.26-31.

УДК 78.01: 78.087.68

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1001-1011

Колеснікова Євгенія Сергіївна,кандидатка педагогічних наук, викладач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0009-0002-1964-401X

ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу формування вокально-хорових навичок молодших школярів на уроках музичного мистецтва в умовах сучасної початкової освіти.

Актуальність теми зумовлена зростанням ролі мистецької освітньої галузі у всебічному розвитку особистості дитини та необхідністю практичної реалізації вимог Державного стандарту початкової освіти щодо формування емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до художнього самовираження, творчої діяльності й колективної взаємодії. У статті хоровий спів розглядається як одна з найбільш доступних і водночас ефективних форм музично-виконавської діяльності, що забезпечує розвиток музичних здібностей, формування співочих умінь і навичок, а також позитивно впливає на фізіологічний, емоційний і психічний стан молодших школярів. На основі узагальнення науково-методичних підходів висвітлено значення вікових і фізіологічних особливостей розвитку голосового апарату дітей, зокрема домутаційних етапів, що визначають специфіку організації вокально-хорової роботи, добору репертуару та постановки художньо-виконавських завдань. Розкрито основні механізми формування вокально-хорових навичок, серед яких провідне місце посідають розвиток правильного співочого дихання, оволодіння навичками звукоутворення, формування вокальної дикції й артикуляції, забезпечення інтонаційної точності та виконавської виразності.

Обґрунтовано педагогічну доцільність використання м’якої атаки звука у роботі з молодшими школярами як найбільш фізіологічно виправданого способу звукоутворення.

Наголошено на поетапному характері вокально-хорової підготовки, що передбачає поступове ускладнення навчальних завдань, систематичність, послідовність і цілеспрямованість формування співочих умінь і навичок. Зазначено, що методично виважена організація вокально-хорової діяльності сприяє підвищенню рівня музичної культури учнів, розвитку їх емоційної сфери, здатності до усвідомленого художнього сприймання музичних творів і колектив-ної творчої самореалізації.

Ключові слова: вокально-хорові навички, молодші школярі, музичне мистецтво, хоровий спів, співоче дихання, звукоутворення, дикція, музична освіта.

Kolesnikova Yevheniia Sergiivna PhD in pedagogy, lecturer at the department of music and instrumental training of teachers, Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0002-1964-401X

FORMATION OF VOCAL AND CHORAL SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN MUSIC ART LESSONS

Abstract. The article is devoted to the study of the process of forming vocal and choral skills of primary school students in music art lessons within the context of modern primary education. The relevance of the topic is determined by the increasing role of the arts education domain in the comprehensive development of a child's personality and by the need to practically implement the requirements of the State Standard of Primary Education regarding the formation of an emotional and value-based attitude to art, the ability for artistic self-expression, creative activity, and collective interaction. In the article, choral singing is considered one of the most accessible and, at the same time, effective forms of musical and performing activity that ensures the development of musical abilities, the formation of singing skills and competencies, and also has a positive impact on the physiological, emotional, and psychological state of primary school students. Based on the generalization of scientific and methodological approaches, the significance of age-related and physiological characteristics of children's vocal apparatus development is highlighted, particularly the pre-mutation stages, which determine the specifics of organizing vocal and choral work, selecting repertoire, and setting artistic and performing objectives. The main mechanisms of forming vocal and choral skills are revealed, among which a leading role is played by the development of proper singing breathing, mastery of sound production skills, the formation of vocal diction and articulation, and the achievement of intonational accuracy and expressive performance. The pedagogical expediency of using a soft vocal onset in work with primary school students is substantiated as the most physiologically appropriate method of sound production. Emphasis is placed on the stage-by-stage nature of vocal and choral training, which involves the gradual complication of learning tasks, systematic work, consistency, and purposeful formation of singing skills and competencies. It is noted that a methodologically well-balanced organization of vocal and choral activity contributes to raising the level of students' musical culture, developing their emotional sphere, and fostering their ability for conscious artistic perception of musical works and collective creative self-realization.

Keywords: vocal and choral skills, primary school students, music art, choral singing, singing breathing, sound production, diction, music education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування системи загальної середньої освіти особливої актуальності набуває проблема формування вокально-хорових навичок молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 [1], мистецька освітня галузь спрямована на розвиток емоційно-ціннісної сфери дитини, формування здатності до художнього самовираження, естетичного сприймання та творчої діяльності. У цьому контексті співоча діяльність, зокрема хоровий спів, визначається як один із провідних засобів музично-естетичного розвитку здобувачів початкової освіти.

Водночас практика викладання музичного мистецтва в початковій школі свідчить про розбіжність між нормативно визначеними вимогами до результатів мистецької освіти та реальним рівнем сформованості вокально-хорових навичок у частини здобувачів початкової освіти.

Це актуалізує потребу наукового осмислення механізмів розвитку співочих умінь з урахуванням вікових, фізіологічних і психолого-педагогічних особливостей молодших школярів, а також обґрунтування методично доцільних підходів до організації вокально-хорової діяльності на уроках музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання диригентсько-хорової підготовки, розвитку вокально-хорових навичок, формування музично-виконавської компетентності та вдосконалення професійної підготовки вчителів музичного мистецтва висвітлено у працях Л. Данильченко, О. Цехмістро та О. Мальцевої [2], О. Мальцевої, Л. Данильченко й Л. Діте [3], Г. Пономарьової, О. Бабакіної та С. Бєляєва [4], О. Халєєвої, М. Колеснікової та Л. Костіної [5;10], І. Степанець [6], В. Тищика, О. Цуранової та М. Мельниченко [7], Г. Пономарьової [8], К. Дмитренко [9], В. Тищика, О. Плаксіної та О. Тищика [11], І. Коржавих і Л. Костіної [12], М. Башевської [13;14], Р. Жоги [15], О. Віла-Боцман [16], Л. Качуринець і Л. Циганюк [17], О. Цуранової та О. Цехмістро [18], В. Вавілкіна [19], а також Г. Варганич та О. Жилкіної [20] та І. Поддуди [21].

У зазначених дослідженнях розкрито теоретико-методологічні засади хорового мистецтва й музичної освіти, узагальнено підходи до формування вокально-хорових і музично-виконавських навичок, обґрунтовано педагогічні умови розвитку професійних і особистісних якостей майбутніх учителів музичного мистецтва, а також визначено сучасні напрями модернізації диригентсько-хорової підготовки в умовах трансформації освітнього простору.

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості формування вокально-хорових навичок молодших школярів на уроках музичного мистецтва з урахуванням вікових, фізіологічних і психолого-педагогічних чинників та визначити педагогічні умови ефективної організації вокально-хорової діяльності в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні урок музичного мистецтва в початковій школі виконує одну з ключових функцій у системі загальної освіти – формування в учнів уміння співати. Зазначена проблема привертає увагу широкого кола педагогів-музикантів і науковців різних галузей, оскільки саме групова форма вокального виконавства відкриває значні можливості для розвитку особистості дитини. У процесі хорового співу забезпечується формування вокально-хорових навичок, виховання справжніх поціновувачів музичного мистецтва, розвиток музичних здібностей, а також становлення важливих особистісних і соціальних якостей. Такий комплексний вплив зумовлює актуальність означеної проблематики в сучасній педагогічній теорії та практиці. Крім того, дослідниками підкреслюється позитивний вплив хорового співу на фізичний стан здобувачів початкової освіти, зокрема на дихальну систему, координацію та загальне самопочуття дитини [2;9;12;20].

Важливим є й те, що хорові заняття належать до найбільш доступних форм музично-виконавської діяльності, у межах яких учні активно залучаються до колективного творчого процесу. Саме тому в початковій школі хоровий спів розглядається як ефективний засіб підвищення загальної музичної культури школярів, формування музичних смаків і ціннісного ставлення до мистецтва [3;16].

Розглянемо особливості механізмів розвитку вокально-хорових навичок у молодших школярів на уроках музичного мистецтва.

Першою особливістю є вікові характеристики дітей молодшого шкільного віку. Зріст і загальний фізіологічний розвиток дитини тісно пов’язані зі становленням її голосового апарату. Кожен етап розвитку голосу має специфічні ознаки, які необхідно враховувати вчителеві музичного мистецтва під час добору репертуару та визначення художньо-виконавських завдань відповідно до вікових можливостей учнів. У науково-методичній літературі виокремлюють чотири основні стадії розвитку дитячого голосу:

У науково-методичній літературі виокремлюють чотири основні стадії розвитку голосу:

– 7–9 років – молодший домутаційний вік;
– 10–13 років – старший домутаційний вік;
– 13–15 років – мутаційний період [3;9;10].

Мутаційний період у межах даного дослідження не розглядається, хоча він є не менш значущим у процесі становлення вокально-хорових навичок, оскільки припадає на навчання в середній школі освітнього закладу (5–7 класи).

Голосовий апарат дітей молодшого шкільного віку є фізіологічно вразливим. Голос дитини 7–8 років за силою та висотою звучання має обмежені можливості й характеризується фальцетним тембром. Надмірне напруження голосу в цьому віці нерідко призводить до стійкої охриплості, що зумовлює необхідність особливо обережного й методично виваженого підходу до вокальної роботи на уроках музичного мистецтва.

У віці 12–13 років у гортані формується голосова м'язова система, що сприяє зміцненню й вирівнюванню звучання голосу завдяки більш усвідомленому керуванню роботою голосових зв'язок.

Другою особливістю формування вокально-хорових навичок є постановка правильного співочого дихання. Контроль за дотриманням правил співочої установки має здійснюватися педагогом постійно. Виховання співочого дихання передбачає формування навичок глибокого, безшумного, одночасного вдиху, який відповідає темпу та характеру музичного твору. Вдих здійснюється через ніс або одночасно через ніс і рот.

Третьою особливістю є розвиток атаки звука, або співочого звукоутворення. Залежно від характеру взаємодії дихального та голосового апаратів розрізняють тверду, м'яку та придихальну атаку звука [21, с.178]. За твердої атаки голосові зв'язки змикаються щільно й швидко ще до початку звучання за умови короткочасної затримки дихання [20, с. 65]. М'яка атака передбачає одночасне змикання голосових зв'язок і виникнення звука, що сприяє формуванню рівного та плавного звучання [16, с.159]. За придихальної атаки голосові зв'язки поступово входять у роботу, а їх остаточне змикання відбувається після початку видиху [4, с.105]. Практичні спостереження засвідчують доцільність використання придихальної атаки при надмірному напруженні голосу та твердої атаки за його млявості. Водночас у вокально-хоровій роботі з молодшими школярами пріоритетною є м'яка атака звуку.

Четверта особливість пов'язана з розвитком вокальної дикції, яка потребує підвищеної активності артикуляційного апарату. У співі важливе значення мають приголосні звуки та їх взаємодія з голосними, що забезпечує чіткість і зрозумілість дикції. Під час формування дзвінкого, чистого звучання найбільшого ефекту досягають за використання голосних «и», «е» у поєднанні з приголосними «ди», «ле», «зи».

Варто відмітити, що підготовка будь-якого вокально-хорового твору та його подальше виконання, є багатоетапним процесом, що включає:

– первинне емоційне враження;
– аналіз музичної мови з метою створення виконавського плану;
– роботу над розучуванням і засвоєнням матеріалу;
– накопичення вокально-хорових умінь;
– багаторазові повторення, спрямовані на вдосконалення виконання;
– донесення музично-поетичного образу до слухачів [5, с. 97].

Оволодіння вокально-хоровими навичками дає змогу глибше проникнути в художній зміст музики та усвідомити її образну сутність. Вивчення цих навичок і їх систематичне застосування сприяє формуванню відповідних умінь, а багаторазове повторення забезпечує їх закріплення й відпрацювання. Саме тому формування співочих навичок і вмінь є однією з необхідних умов шкільного музичного виховання та входить до змісту навчання на уроках музичного мистецтва [3, с. 357].

Мистецтво співу передбачає також й оволодіння художньо-технічними елементами виконавства. Чим досконаліше вокально-хоровий колектив володіє технікою співу, тим більше уваги він здатен приділяти розкриттю художнього задуму композитора [9, с.26]. На початковому етапі занять з учнями здійснюється робота над базовими вокально-хоровими навичками: одночасним початком і завершенням співу, глибоким вдихом, поступовим і економним видихом, правильним положенням корпусу, вільним округленим відкриванням рота.

У контексті нашого дослідження, доцільно детальніше розглянути навичку правильного співочого дихання, яка є основою хорового співу. За умови систематичної роботи на уроках музичного мистецтва можливе опанування техніки співочого дихання, яка передбачає такі складові:

– короткий, безшумний вдих без піднімання плечей;

– миттєву затримку дихання;

– поступовий і раціональний розподіл дихання під час співу відповідно до музичної фрази [13;15;17;19].

Основною вимогою художнього виконання хорових творів є формування красивого співочого звука. Розвиток навичок звукоутворення становить важливий компонент вокального виховання дітей. Учнів необхідно привчати до плавного, протяжного, миловузчного співу. Також для забезпечення правильного звукоутворення, важливе значення мають артикуляція та дикція. Недостатня чіткість артикуляції й нечітка дикція зумовлюють в’ялість та невиразність співу. Без сформованої дикції неможливо донести до слухача зміст музичного твору що виконується. Приголосні звуки слід вимовляти чітко й швидко; у разі розташування наприкінці складу вони вимовляються на початку наступного. Приголосний звук у кінці слова не можна розтягувати – його необхідно чітко артикулювати.

Описані нами звички у подальшому повинні закріплюватись й поглиблюватись, повинна проводиться робота і над розширенням діапазону, удосконаленням тембрових якостей та різноманітністю нюансування.

На основі проведеного аналізу, виокремимо основні умови розвитку вокально-хорових навичок у молодших школярів:

– формування усвідомленого ставлення учнів до завдань, що ставляться на уроці;

– поступове й послідовне ускладнення навчальних завдань із опорою на раніше засвоєний матеріал;

– емоційна активність учителя, яка сприяє підвищенню пізнавальної й творчої активності дітей та підтриманню інтересу до співу;

– різноманітність завдань уроку, що запобігає перевтомі й забезпечує збереження уваги учнів.

Так, розвиток вокально-хорових навичок у здобувачів початкової освіти, можна сформувати в такій послідовності (табл. 1).

Таблиця 1

Поетапний розвиток вокально-хорових навичок у молодших школярів на уроках музичного мистецтва

Етап	Клас	Основні акценти вокально-хорової роботи
I етап	1 клас (6–7 років)	Формування правильної співочої постави, початкових навичок звукоутворення, співочого дихання, дикції та елементарної виразності виконання
II етап	2–3 класи (8–9 років)	Розвиток навичок звукоутворення, інтонаційної точності, чіткості дикції, поступове розширення голосового діапазону
III етап	4 клас (10–12 років)	Подальше розширення голосового діапазону, розвиток виконавської виразності та передавання художнього образу музичного твору з урахуванням особливостей старшого домутаційного віку й підвищеної вразливості голосового апарату

Водночас слід ураховувати наявність мутаційного періоду (13–14 років), під час якого відбуваються істотні фізіологічні зміни голосового апарату; однак у межах даного дослідження цей етап не розглядається.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що уроки музичного мистецтва в початковій школі відіграють ключову роль у формуванні вокально-хорових навичок молодших школярів як складової їх загальної музичної культури та естетичного розвитку. Хоровий спів, завдяки колективній формі виконавської діяльності, створює сприятливі умови для розвитку музичних здібностей, формування співочих умінь і навичок, а також позитивно впливає на фізіологічний стан дитини.

Доведено, що ефективність формування вокально-хорових навичок значною мірою зумовлюється урахуванням вікових та фізіологічних особливостей голосового апарату молодших школярів. Виокремлення домутаційних етапів розвитку голосу дає змогу педагогові обґрунтовано добирати репертуар, визначати художньо-виконавські завдання та застосовувати методично доцільні прийоми вокальної роботи.

З’ясовано, що базовими компонентами розвитку вокально-хорових навичок є формування правильного співочого дихання, оволодіння основами звукоутворення, розвиток вокальної дикції та артикуляції. Особливу роль у роботі з учнями молодшого шкільного віку відіграє м’яка атака звука як найбільш фізіологічно доцільний спосіб звукоутворення, що забезпечує рівне, плавне й природне звучання.

Обґрунтовано, що процес опанування вокально-хорового репертуару має поетапний характер і передбачає послідовне проходження емоційно-образного, аналітичного та виконавського рівнів роботи над музичним твором.

Систематичне повторення, поступове ускладнення завдань і цілеспрямоване накопичення вокально-хорових умінь забезпечують стійкість сформованих навичок.

Визначено, що результативність розвитку вокально-хорових навичок у молодших школярів залежить від дотримання комплексу педагогічних умов, зокрема усвідомленого ставлення учнів до навчальних завдань, методичної послідовності їх ускладнення, емоційної активності вчителя та різноманітності форм і змісту уроку. Поетапна організація вокально-хорової роботи, узгоджена з віковими можливостями учнів, забезпечує цілісність і педагогічну доцільність процесу навчання співу в початковій школі.

Література:

1. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/87-2018-%D0%BF (дата звернення: 10.12.2025).

2. Данильченко Л. Т., Цехмістро О. В., Мальцева О. Г. Диригентська підготовка вчителя музичного мистецтва засобами української хорової спадщини. *Збірник наукових праць "Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах". Запоріжжя, 2021* р. Вип. 74 (т. 3). С. 186-191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2021_74%283%29__38 (дата звернення: 20.09.2025).

3. Мальцева О. Г., Данильченко Л. Т., Діте Л. А. Сучасні аспекти диригентської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Музикознавча думка Дніпропетровщини*. 2025. Т. 28, № 1. С. 357-367. DOI:10.33287/222498.

4. Пономарьова Г. Ф., Бабакіна О. О., Бєляєв С. Б. Нові педагогічні технології : навчально-методичний посібник. Харків : ХГПА, 2013. 282 с.

5. Халєєва О. В., Колеснікова М. Л., Костіна Л. М. Теоретико-методологічні аспекти дослідження хорового мистецтва та музичної освіти в умовах цифровізації. *Art Studies*. 2025. № 3. С. 97–101. DOI: https://doi.org/10.24195/artstudies.2025-3.12.

6. Степанець І. О. Передумови становлення системи вищої педагогічної освіти України. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*. 2014. № 36. С. 152–160. URL: https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1910 (дата звернення: 20.09.2025).

7. Тищик В. Б., Цуранова О. О., Мельниченко М. В. Виховання естетичного смаку у майбутніх учителів музичного мистецтва на заняттях інструментально-виконавської майстерності. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 17. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15185383.

8. Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика : монографія. Харків : Вид-во «Ранок», 2014. 547 с.

9. Дмитренко К. А. Теоретичне обґрунтування моделі формування готовності майбутніх соціальних педагогів до професійної комунікації у процесі педагогічних практик. У: *Суспільні дослідження у 21 сторіччі : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції*. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 26.

10. Халєєва О. В., Костіна Л. М. Розвиток професійно-особистісних якостей студентів ВНЗ у процесі вивчення вокально-хорових дисциплін. У: *Современные достижения в науке и образовании : сб. трудов XII Междунар. науч. конф.* Хмельницький, 2017. С. 162–165. URL: http://repository.khpa.edu.ua//jspui/handle/123456789/1318 (дата звернення: 20.09.2025).

11. Тищик В. Б., Плаксіна О. Ф., Тищик О. Б. Музично-виконавська компетентність у структурі професійної культури вчителя музичного мистецтва. *Editorial Board*. 2022. С. 423–427.

12. Korzhavykh I. M., Kostina L. M. Dyrygentsko-khorova pidhotovka maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva do roboty v zahalnoosvitnomu zakladi. *Modern directions of scientific research development*. Chicago : BoScience Publisher, 2021. P. 386–393.

13. Bashevska M., Kolesnikova M. Methods and techniques of working on conducting technique. *Science and education: problems, prospects and innovations*. Kyoto: CPN Publishing Group, 2021. P. 173–180. ISBN 978-4-9783419-5-2.

14. Удосконалення фахових компетентностей на заняттях із диригування / уклад.: М. Л. Башевська, Л. В. Юришева, І. Є. Літвінова, М. Л. Колеснікова, І. М. Коржавих. Харків: Харківський педагогічний фаховий коледж, 2021. 102 с. URL: http://repository.khpa.edu.ua//jspui/handle/123456789/3957 (дата звернення: 20.09.2025).

15. Жога Р. А. Результати дослідження втілення методики проєктування персонального освітнього середовища професійної підготовки вчителів музичного мистецтва без початкової музичної освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2023. № 78. С. 73–81. DOI: https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-78-73-81.

16. Віла-Боцман О. Модернізація фахової підготовки хормейстерів: виклики та можливості в умовах глобальних трансформацій. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*. 2024. № 7(2). С. 158–169. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7581.7.2.2024.316729.

17. Качуринець Л. В., Циганюк Л. І. Проєкт у фаховій підготовці диригента як елемент сучасної мистецької освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2024. № 72. С. 128–133. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.24.

18. Khaleeva O., Tsuranova O., Tsekhmistro O. Kantatno-oratorialnyi zhanr u semiotychnomu dyskursi. *Muzykosnavcha dumka Dnipropetrovshchyny*. 2023. № 25. P. 110–122. DOI: https://doi.org/10.33287/222334.

19. Dite L. A., Vavilkin V. K. The role of choral-conducting education in the professional training of a music teacher. *Science in the modern world: innovations and challenges*. Toronto: Perfect Publishing, 2025. P. 269–278. ISBN 978-1-4879-3790-4.

20. Основи диригентської техніки : навчально-методичний посібник. Ч. 1 / уклад. Г. О. Варганич, О. І. Жилкіна. Харків : Харківська гуманітарно-педагогічна академія, 2021. 115 с. URL: http://repository.khpa.edu.ua//jspui/handle/123456789/3871 (дата звернення: 20.09.2025).

21. Колеснікова М., Халєєва О., Поддуда І. Дистанційне навчання у системі диригентсько-хорової підготовки в умовах воєнного стану. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 4(12). С. 177–188. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-177-188.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018) Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu pochatkovoi osvity [On approval of the State Standard of Primary Education]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 87, 21 February 2018. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/87-2018-%D0%BF (accessed 10 December 2025).

2. Danylchenko L. T., Tsekhmistro O. V., Maltseva O. H. (2021). Dyryhentska pidhotovka vchytelia muzychnoho mystetstva zasobamy ukrainskoi khorovoi spadshchyny. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli*. Zaporizhzhia. Issue 74 (Vol. 3). P. 186-191 (in Ukrainian)

3. Maltseva O. H., Danylchenko L. T., Dite L. A. (2025) Suchasni aspekty dyryhentskoi pidhotovky maibutnioho vchytelia muzychnoho mystetstva [Modern aspects of conductor training of future music teachers]. *Muzykoznavcha dumka Dnipropetrovshchyny*, vol. 28, no. 1, pp. 357-367. DOI: https://doi.org/10.33287/222498. (in Ukrainian)

4. Ponomarova H. F., Babakina O. O., Bieliaiev S. B. (2013) Novi pedahohichni tekhnolohii [New pedagogical technologies]. Kharkiv: KhHPA. (in Ukrainian)

5. Khaleieva O. V., Kolesnikova M. L., Kostina L. M. (2025) Teoretyko-metodolohichni aspekty doslidzhennia khorovoho mystetstva ta muzychnoi osvity v umovakh tsyfrovizatsii [Theoretical and methodological aspects of researching choral art and music education in the context

of digitalization]. *Art Studies*, no. 3, pp. 97–101. DOI: https://doi.org/10.24195/artstudies.2025-3.12. (in Ukrainian)

6. Stepanets I. O. (2014) Peredumovy stanovlennia systemy vyshchoi pedahohichnoi osvity Ukrainy [Prerequisites for the development of the system of higher pedagogical education in Ukraine]. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*, no. 36, pp. 152–160. Available at: https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1910 (accessed 20 September 2025). (in Ukrainian)

7. Tyshchyk V. B., Tsuranova O. O., Melnychenko M. V. (2025) Vykhovannia estetychnoho smaku u maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva na zaniattiakh instrumentalno-vykonavskoi maisternosti [Development of aesthetic taste in future music teachers in instrumental-performing training]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky*, no. 17. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15185383. (in Ukrainian)

8. Ponomarova H. F. (2014) Vykhovannia maibutnoho pedahoha: teoriia i praktyka [Training of the future teacher: theory and practice]. Kharkiv: Ranok. (in Ukrainian)

9. Dmytrenko K. A. (2017) Teoretychne obhruntuvannia modeli formuvannia hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do profesiinoi komunikatsii u protsesi pedahohichnykh praktyk [Theoretical substantiation of the model of forming readiness of future social pedagogues for professional communication during pedagogical practice].Proceedings of the *Suspidni doslidzhennia u 21 storichchi: IV International Scientific and Practical Conference* (Ukraine, Vinnytsia, 2017). Vinnytsia: Nilan-LTD, p. 26. (in Ukrainian)

10. Khaleieva O. V., Kostina L. M. (2017) Rozvytok profesiino-osobystisnykh yakostei studentiv VNZ u protsesi vyvchennia vokalno-khorovykh dystsyplin[Development of students' professional and personal qualities in the study of vocal-choral disciplines]. Proceedings of the *XII International Scientific Conference "Sovremennye dostizheniia v nauke i obrazovanii"*. Khmelnytskyi, pp. 162–165. Available at: http://repository.khpa.edu.ua//jspui/handle/123456789/1318 (accessed 20 September 2025). (in Ukrainian)

11. Tyshchyk V. B., Plaksina O. F., Tyshchyk O. B. (2022) Muzychno-vykonavska kompetentnist u strukturi profesiinoi kultury vchytelia muzychnoho mystetstva [Musical-performing competence in the structure of the professional culture of a music teacher]. *Editorial Board*, pp. 423–427. (in Ukrainian)

12. Korzhavykh I. M., Kostina L. M. (2021) Dyrygentsko-khorova pidhotovka maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva do roboty v zahalnoosvitnomu zakladi [Choral-conducting training of future music teachers for work in secondary schools]. *Modern Directions of Scientific Research Development*. Chicago: BoScience Publisher, pp. 386–393. (in Ukrainian)

13. Bashevska M., Kolesnikova M. (2021) Methods and techniques of working on conducting technique. *Science and Education: Problems, Prospects and Innovations*. Kyoto: CPN Publishing Group, pp. 173–180. ISBN 978-4-9783419-5-2. (in Ukrainian)

14. Zhoha R. A. (2023) Rezultaty doslidzhennia vtilennia metodyky proiektuvannia personalnoho osvitnoho seredovyshcha profesiinoi pidhotovky vchyteliv muzychnoho mystetstva bez pochatkovoi muzychnoi osvity [Implementation results of the methodology for designing a personal educational environment in professional training of music teachers without initial musical education]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity*, no. 78, pp. 73–81. DOI: https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-78-73-81. (in Ukrainian)

15. Vyla-Botsman O. (2024) Modernizatsiia fakhovoi pidhotovky khormeisteriv: vyklyky ta mozhlyvosti v umovakh hlobalnykh transformatsii [Modernization of choirmaster professional training: challenges and opportunities under global transformations]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia: Muzychne mystetstvo*, vol. 7, no. 2, pp. 158–169. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7581.7.2.2024.316729. (in Ukrainian)

16. Bashevska M. L., Yurysheva L. V., Litvinova I. Ye., Kolesnikova M. L., Korzhavykh I. M. (eds.) (2021) Udoskonalennia fakhovykh kompetentnostei na zaniattiakh iz dyryhuvannia [Improvement of professional competencies in conducting classes]. Kharkiv: Kharkivskyi pedahohichnyi fakhovyi koledzh. Available at: http://repository.khpa.edu.ua//jspui/handle/123456789/3957 (accessed 20 September 2025). (in Ukrainian)

17. Kachurynets L. V., Tsyhaniuk L. I. (2024) Proiekt u fakhovii pidhotovtsi dyryhenta yak element suchasnoi mystetskoi osvity [Project-based training in conductor education as an element of modern art education].*Innovatsiina pedahohika*, no. 72, pp. 128–133. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.24. (in Ukrainian)

18. Khaleeva O., Tsuranova O., Tsekhmistro O. (2023) Kantatno-oratorialnyi zhanr u semiotychnomu dyskursi [The cantata-oratorio genre in semiotic discourse].*Muzykosnavcha dumka Dnipropetrovshchyny*, no. 25, pp. 110–122. DOI: https://doi.org/10.33287/222334. (in Ukrainian)

19. Dite L. A., Vavilkin V. K. (2025) The role of choral-conducting education in the professional training of a music teacher. *Science in the Modern World: Innovations and Challenges*. Toronto: Perfect Publishing, pp. 269–278. ISBN 978-1-4879-3790-4. (in English)

20. Varhanych H. O., ZhyIkina O. I. (eds.) (2021) Osnovy dyryhentskoi tekhniky. Chastyna 1 [Basics of conducting technique. Part 1]. Kharkiv: Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia. 115 p. Available at: http://repository.khpa.edu.ua//jspui/handle/123456789/3871 (accessed 20 September 2025). (in Ukrainian)

21. Kolesnikova M., Khaleieva O., Podduda I. (2025) Dystantsiine navchannia u systemi dyryhentsko-khorovoi pidhotovky v umovakh voiennoho stanu [Distance learning in conductor-choral training under martial law].*Suspilstvo ta natsionalni interesy*, no. 4(12), pp. 177–188. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-177-188. (in Ukrainian)

УДК 37.013

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1012-1024

Колеснікова Євгенія Сергіївна кандидатка педагогічних наук, викладач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0009-0002-1964-401X

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ МУЗИКИ З ІНШИМИ ВИДАМИ МИСТЕЦТВ У ЗДО ТА ЗЗСО

Анотація. У статті здійснено комплексний науково-педагогічний аналіз проблеми розвитку творчих здібностей дітей через інтеграцію музики з іншими видами мистецтв у закладах дошкільної освіти та закладах загальної середньої освіти. Актуальність дослідження зумовлена сучасними трансформаційними процесами в системі освіти України, орієнтацією на компетентнісний, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи, закріплені в концепції Нової української школи та чинних державних стандартах дошкільної, початкової й базової середньої освіти. У цих умовах мистецька освітня галузь розглядається як важливий чинник формування креативної, емоційно розвиненої та здатної до самовираження особистості, що актуалізує необхідність пошуку ефективних педагогічних механізмів розвитку творчого потенціалу дітей. У роботі обґрунтовано доцільність інтеграції музики з образотворчим мистецтвом, руховою, театралізованою та ігровою діяльністю як засобу цілісного художньо-естетичного впливу на дитину. Показано, що музика в інтегрованому освітньому процесі виконує системоутворюючу функцію, навколо якої вибудовується комплекс художньо-творчих дій, спрямованих на розвиток асоціативно-образного мислення, емоційної чутливості, уяви, здатності до імпровізації та творчого самовираження. Особливу увагу приділено специфіці реалізації інтеграції мистецтв у закладах дошкільної освіти, де синкретичний характер сприймання дітей створює сприятливі умови для поєднання різних видів художньої діяльності, а також у закладах загальної середньої освіти, де інтеграція мистецтв реалізується через інтегровані курси, міжпредметні зв’язки та різноманітні форми інтегрованих уроків. У статті визначено педагогічні умови ефективної інтеграції музики з іншими видами мистецтв, зокрема створення розвиваючого освітнього середовища, використання ігрових та проблемно-ситуативних завдань, залучення сучасних освітніх технологій і врахування індивідуальних особливостей дітей. Доведено, що інтегрований підхід у мистецькій освіті сприяє підвищенню мотивації до художньо-творчої діяльності, активізації пізнавальної та емоційної сфер, а також забезпечує більш ефективний розвиток творчих здібностей дітей.

Ключові слова: інтеграція мистецтв, музичне мистецтво, творчі здібності дітей, мистецька освіта, заклади дошкільної освіти, заклади загальної середньої освіти.

Kolesnikova Yevheniia Sergiivna PhD in pedagogy, lecturer at the department of music and instrumental training of teachers, Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0002-1964-401X

DEVELOPMENT OF CHILDREN'S CREATIVE ABILITIES THROUGH THE INTEGRATION OF MUSIC WITH OTHER ART FORMS IN PRESCHOOL AND GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article presents a comprehensive scholarly and pedagogical analysis of the problem of developing children's creative abilities through the integration of music with other art forms in preschool education institutions and general secondary education institutions.

The relevance of the study is determined by contemporary transformational processes in the education system of Ukraine, as well as by the orientation toward competency-based, activity-oriented, and learner-centered approaches enshrined in the concept of the New Ukrainian School and the current state standards of preschool, primary, and basic secondary education. Under these conditions, the arts education domain is viewed as an important factor in shaping a creative, emotionally developed, and self-expressive personality, which актуалізує the need to identify effective pedagogical mechanisms for fostering children's creative potential. The study substantiates the expediency of integrating music with visual arts, movement, theatrical, and play-based activities as a means of ensuring a holistic artistic and aesthetic impact on the child.

It is demonstrated that, within an integrated educational process, music performs a system-forming function around which a complex of artistic and creative actions is constructed, aimed at developing associative and imaginative thinking, emotional sensitivity, imagination, improvisational skills, and creative self-expression. Particular attention is paid to the specific features of implementing arts integration in preschool education institutions, where the syncretic nature of children's perception creates favorable conditions for combining various types of artistic activity, as well as in general secondary education institutions, where arts integration is realized through integrated courses, interdisciplinary links, and diverse forms of integrated lessons. The article identifies the pedagogical conditions necessary for the effective integration of music with other art forms, including the creation of a developmental educational environment, the use of play-based and problem-situational tasks, the incorporation of modern educational technologies, and consideration of children's individual characteristics. It is proven that an integrated approach in arts education enhances

motivation for artistic and creative activity, activates cognitive and emotional domains, and ensures a more effective development of children's creative abilities.

Keywords: arts integration, music art, children's creative abilities, arts education, preschool education institutions, general secondary education institutions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах модернізації освіти особливої актуальності набуває проблема цілеспрямованого розвитку творчих здібностей дітей на засадах інтеграції музики з іншими видами мистецтв. Орієнтація Нової української школи на компетентнісний, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи зумовлює необхідність переосмислення змісту мистецької освіти й посилення міждисциплінарних зв'язків у навчально-виховному процесі [1].

Відповідно до Державного стандарту дошкільної освіти, мистецько-творчий розвиток дитини визначається як один із ключових освітніх пріоритетів і передбачає формування емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, розвиток уяви, креативності та здатності до самовираження через інтеграцію музичної, образотворчої, театралізованої й рухової діяльності [2]. Подібні підходи закладено у Державних стандартах початкової та базової середньої освіти, де інтеграція різних видів мистецтва визначається провідним методичним принципом розвитку творчого потенціалу учнів [3; 4].

Водночас практика закладів дошкільної та загальної середньої освіти виявляє суперечність між нормативно задекларованими вимогами до інтегрованого мистецького розвитку дітей і недостатньою розробленістю педагогічних механізмів діагностики, моніторингу та контролю рівня розвитку творчих здібностей. Це зумовлює необхідність наукового осмислення проблеми та пошуку ефективних шляхів її розв'язання в освітньому просторі ЗДО та ЗЗСО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика музичного виховання, розвитку емоційної сфери та формування емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва в освітньому процесі висвітлена у працях Є. Башевського, І. Поддуди та Л. Костіної [1], С. Бєляєва й І. Степанець [2], М. Башевської та М. Колеснікової [3], К. Дмитренка [4;5], О. Халєєвої [6], І. Коржавих [7], Л. Петриченко [8], Г. Пономарьової [9], О. Бабакіної та С. Бєляєва [10], І. Степанець [11], В. Тищика, О. Цуранової та М. Мельниченка [12;13], А. Харківської, А. Прокопенко та Т. Отрошко [14], а також у колективній монографії за редакцією Г. Пономарьової та ін.[15].

У зазначених дослідженнях розкрито теоретико-методологічні засади музичної та мистецької освіти, обґрунтовано педагогічні умови розвитку емоційної чутливості, естетичного досвіду й особистісних якостей здобувачів освіти, проаналізовано можливості музичного мистецтва як чинника емоційно-ціннісного розвитку, а також узагальнено сучасні підходи до використання традиційних, інноваційних і цифрових освітніх технологій. Водночас, попри наявність ґрунтовних напрацювань у сфері музично-педагогічної науки, проблема цілеспрямованого використання музичних творів саме як інструменту

розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку потребує подальшого теоретичного осмислення та систематизації, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті – дослідження особливостей реалізації інтеграції музики з іншими видами мистецтв в освітньому процесі ЗДО та ЗЗСО й визначення її впливу на розвиток творчих здібностей дітей.

Виклад основного матеріалу. Об'єднання різних видів мистецтва в цілісну систему сприяє розвитку універсальних здібностей, необхідних для будь-якого виду художньо-творчої діяльності, зокрема асоціативно-образного мислення, відчуття гармонії, здатності до імпровізації та емоційної виразності. Саме ці якості закладають основи становлення особистості дитини, формують усвідомлення світу художніх цінностей, допомагають побачити зв'язок між різними мистецькими явищами, поєднуючи їх духовний і виражальний зміст із загальною художньою культурою [5, с. 21].

Музичні здібності являють собою складне поєднання інтелектуальних, емоційних і сенсорних процесів пізнання художнього твору, у межах якого образи формуються через емоційне сприйняття. Це дає змогу оцінювати рівень музично-творчого розвитку дітей у взаємозв'язку з іншими видами художньо-творчої діяльності, що є особливо важливим у контексті інтеграції мистецтв в освітньому процесі [9, с. 88].

Розглядаючи «музичність» як комплекс творчих здібностей у процесі синтезу мистецтв та інтегративних педагогічних підходів, доцільно проводити паралель між індивідуально-особистісними властивостями та спеціальними здібностями дитини, зокрема відчуттям гармонії, тембровим слухом, ритмічністю, уявою, інтонаційним мисленням, композиційною орієнтацією, слуховим і зоровим сприйняттям, а також схильністю до музичної діяльності. Найбільш інтенсивно музикальність формується у дошкільному віці, оскільки саме в цей період виразно виявляються відкритість, пізнавальна активність, емоційність та позитивне ставлення до мистецтва [18, с.1791].

Важливими педагогічними умовами формування музичності є гармонійний розвиток усіх сторін інтелекту дитини, залучення елементів театралізації, здатність до природного емоційного самовираження та зацікавленість у нових видах художньої діяльності. Створення умов для інтеграції різних видів мистецтва у процесі виховання та навчання дітей сприяє активізації творчого потенціалу й забезпечує ефективний розвиток латентних музичних здібностей у дітей раннього та дошкільного віку.

Успішність розвитку творчих здібностей дітей у межах інтегрованої мистецької діяльності може бути зумовлена такими складовими:

– упровадженням творчої активності з орієнтацією на результат;

– створенням проблемно-ситуативних завдань для розвитку самостійності;

– використанням ігрових форм організації занять;

– підтримкою та заохоченням будь-яких творчих ініціатив дитини [12, с. 387].

Формування музичних здібностей з раннього віку передбачає ретельний добір навчального матеріалу, здатного стимулювати творчу активність і креативне мислення. Використання ситуаційних завдань, що містять проблемний компонент і потребують осмислення, пошуку та представлення власного бачення, забезпечує умови для спільного творчого результату дитини й педагога.

У закладах загальної середньої освіти мистецька освітня галузь виконує важливу світоглядну та культуротворчу функцію, оскільки сприяє формуванню цілісного художнього бачення світу. В умовах реалізації Нової української школи музика викладається у межах інтегрованого курсу «Мистецтво», який поєднує музичне та образотворче мистецтво, насамперед у 1–4 класах, а на рівні базової середньої освіти може функціонувати як у складі комплексного курсу, так і як окремий навчальний предмет. Такий підхід орієнтований на компетентнісне навчання, розвиток творчості й активну художньо-практичну діяльність учнів, а не лише на засвоєння теоретичних знань [1; 2].

Інтегративний підхід у мистецькій освіті дає змогу значно ефективніше наблизити учнів до цілісного розуміння світу мистецтва, сформувати стійкі міжпредметні зв’язки та усвідомлення взаємодії художніх явищ. У філософському дискурсі інтеграція розглядається як процес об’єднання в єдине ціле раніше відокремлених елементів, тоді як у педагогіці вона трактується як підпорядкування змісту, форм і методів навчання спільній меті виховання та розвитку особистості на певному етапі освіти [7, с. 205].

Застосування інтеграції у мистецькій освіті сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про мистецтво, усвідомленню взаємозв’язків між його видами та стилями. У результаті формується нове, більш узагальнене бачення художньої культури, розвивається здатність до порівняння, узагальнення, самостійних висновків і багатовимірного осмислення музичних явищ. Реалізація інтеграції у процесі мистецького навчання може здійснюватися на таких рівнях:

– внутрішньопредметна інтеграція, що передбачає використання й узагальнення раніше засвоєних знань у межах одного предмета;

– міжпредметні зв’язки, які забезпечують поєднання знань і вмінь, отриманих у різних освітніх компонентах [19, с. 216].

У першому випадку здобувачі освіти, опановуючи основи музичної грамоти (звук, звукоряд, нотний запис, метр і ритм, темп, динаміку, ладові та інтонаційні особливості, мелодію), встановлюють внутрішні логічні зв’язки між поняттями з метою подальшого практичного застосування. У другому випадку актуалізуються знання з різних мистецьких дисциплін, що дає змогу виявляти між ними змістові та художні паралелі. Важливо, щоб педагог поетапно й методично виважено вводив елементи інтеграції, забезпечуючи умови для самостійного встановлення зв’язків без перевантаження учнів навчальним матеріалом.

Інтегрований урок мистецтва повинен мати чітку структуру, яка передбачає:

– наявність теми, що об'єднує кілька мистецьких напрямів;

– залучення не менше двох-трьох освітніх компонентів;

– подання інформації в узагальненому, концентрованому вигляді;

– використання візуальних засобів (мультимедіа, музичних інструментів, репродукцій, відеофрагментів);

– виразну мотиваційну складову.

У педагогічній практиці виділяють різні форми інтегрованих занять, зокрема спіралеподібну, взаємопроникну, контрастну, творчу та пластову, які забезпечують варіативність організації мистецької діяльності учнів [16, с. 180]. Спіралеподібна форма передбачає поступове ускладнення змісту й розширення художніх уявлень, тоді як контрастна форма ґрунтується на зіставленні мистецьких явищ з метою виявлення їхніх характерних ознак.

Ефективність інтегрованого навчання значною мірою залежить від ретельної підготовки педагога, добору тем і завдань, а також використання різноманітних форм організації занять, зокрема уроку-спектаклю, уроку-фестивалю, уроку-концерту, що активізують творчу діяльність учнів і сприяють глибшому емоційно-естетичному сприйманню мистецтва.

Інтегративне мислення передбачає поглиблений розвиток міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків, що дає змогу всебічно охопити зміст навчального матеріалу.

Реалізація такого підходу можлива шляхом упровадження інтегрованих уроків, які забезпечують цілісне сприйняття мистецьких явищ та сприяють системному осмисленню навчального предмета.

Метою інтегрованих уроків є узагальнення набутих знань, їх взаємозастосування у споріднених освітніх галузях, формування цілісного уявлення про зміст навчального матеріалу, його розгляд з різних ракурсів, а також заповнення змістових прогалин.

Важливим аспектом є гармонійне поєднання методів різних наук і навчальних предметів, а також використання інноваційних підходів з метою розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти та вдосконалення освітнього процесу [8, с. 388].

Для досягнення очікуваних результатів під час проведення інтегрованого уроку необхідно:

– визначити кількість навчальних предметів або галузей знань, що інтегруються в межах обраної теми;

– раціонально спланувати час на опрацювання навчальної інформації та її подання у наочній формі;

– забезпечити наявність у здобувачів освіти базових знань з різних дисциплін для повноцінного сприймання теми, завдань і проблемних ситуацій;

– поєднувати мистецький матеріал із науковими знаннями;

– створити сприятливе мотиваційне середовище для активної навчальної діяльності [6, с. 8].

Сприймання інтегрованого уроку учнями є індивідуалізованим, що зумовлено віковими особливостями, різним рівнем психоемоційної зрілості та швидкою втомлюваністю. У зв'язку з цим інтегрований урок повинен мати особистісно орієнтований характер. Педагогу важливо враховувати індивідуальні особливості, характер і темперамент учнів, залучаючи кожного до активної діяльності через диференційовані завдання, результати виконання яких узагальнюються наприкінці заняття. З метою підвищення пізнавального інтересу доцільно використовувати ігрові форми організації занять, що сприяють концентрації уваги та активізують емоційні прояви, зокрема здивування, зацікавленість, прагнення до лідерства й співпраці.

Узагальнення педагогічного досвіду засвідчує, що інтеграція різних навчальних дисциплін сприяє підвищенню ефективності та якості освітнього процесу. Такі уроки є цікавими як для учнів, так і для педагогів, оскільки саме в інтегрованій діяльності відкриваються широкі можливості для глибшого осмислення навчального матеріалу, емоційно-інтелектуальної активізації та оновленого підходу до традиційних тем. У сучасному освітньому просторі інтеграція виступає невід'ємною складовою навчального процесу, долаючи фрагментарність знань і сприяючи формуванню цілісного мислення [10, с.174].

Інтегративний підхід дає змогу опрацювати значний обсяг інформації у стислі терміни, подолати роз'єднаність навчальних дисциплін, актуалізувати наявні знання та забезпечити цілісну підготовку учнів. З практичного погляду інтеграція активізує всі види сприйняття, не перевантажує навчальний процес, а навпаки – стимулює творчий потенціал і навчальну мотивацію. Водночас ключова роль у реалізації інтегрованого уроку належить учителю, його професійній майстерності, здатності організувати поєднання навчальних предметів органічно й методично виважено. Саме тут виявляється високий рівень професіоналізму педагога, його креативне мислення та власне бачення інтеграції, яка не повинна нав'язуватися учням, а має спрямовувати їх до самостійного пошуку й осмислення.

Плануючи інтегрований урок, педагог повинен ураховувати такі умови:

– чітко визначити мету заняття шляхом інтеграції двох-трьох навчальних предметів;

– оптимально розподілити навчальне навантаження через різноманітні види діяльності;

– у разі спільного проведення уроку кількома педагогами – забезпечити координацію їхніх дій;

– виокремити проблему, значущу для всіх інтегрованих дисциплін;

– визначити провідний навчальний компонент;

– застосовувати ігрові форми організації занять (урок-фестиваль, урок-подорож, урок-казка, урок-спектакль);

– активізувати всі види сприйняття (слухове, зорове, образне) із залученням інноваційних технологій [11].

У свою чергу, інтеграція музики з іншими видами мистецтв у закладах дошкільної освіти, ґрунтується на синкретичному характері дитячого сприймання, коли музичні, зорові, рухові та словесні образи сприймаються дитиною як єдине цілісне художнє явище. Саме у дошкільному віці музика органічно поєднується з образотворчою діяльністю, ритмічними рухами, елементами театралізації та мовленнєвої творчості, що створює сприятливі умови для формування емоційної чутливості, художньої уяви та первинного естетичного досвіду дитини [13;17].

Відповідно до Державного стандарту дошкільної освіти, інтеграція мистецьких видів діяльності визначається як одна з провідних умов реалізації освітньої лінії «Дитина у світі мистецтва», що передбачає розвиток творчих здібностей, здатності до імпровізації та самовираження. У цьому контексті музика виступає не ізольованим компонентом, а смисловим центром художньо-творчої діяльності, навколо якого вибудовується комплекс дій: рухових, ігрових і зображувальних [1].

Практика роботи закладів дошкільної освіти засвідчує, що найбільш ефективними формами інтеграції музики з іншими видами мистецтв є комплексні та тематичні заняття, музично-рухові ігри, інсценізації пісень, створення малюнків за музичними враженнями, а також участь дітей у святково-обрядових і театралізованих заходах. Такі форми роботи забезпечують активну участь дитини у творчому процесі, сприяють розвитку асоціативно-образного мислення, здатності до співпереживання та колективної творчості [14;15].

Важливою педагогічною умовою інтеграції мистецтв у ЗДО є створення розвиваючого середовища, яке стимулює дитину до експериментування з художніми образами та засобами виразності.

Поєднання музики з рухом, кольором, словом і грою сприяє активізації різних сенсорних каналів, що позитивно впливає на розвиток креативності, емоційної сфери та індивідуального стилю самовираження кожної дитини. Узагальнення педагогічних підходів до інтеграції мистецтв у ЗДО дає змогу подати цей процес як цілісну взаємопов’язану систему художньо-творчої діяльності дитини, що відображено на рис. 1.

Рис. 1. Інтеграція музики з іншими видами мистецтв у ЗДО як умова розвитку творчих здібностей дітей

Як бачимо із рис. 1, музика у закладах дошкільної освіти виконує системоутворюючу функцію, навколо якої вибудовується інтегрований комплекс художньо-творчих дій. Саме через послідовне поєднання музичного сприймання з образотворчими, руховими та театралізованими формами діяльності забезпечується цілісний вплив на емоційно-чуттєву, когнітивну та творчу сфери дитини. Такий підхід сприяє не лише розвитку окремих музичних чи художніх умінь, а й формуванню здатності до асоціативного мислення, імпровізації та самостійного створення художніх образів, що відповідає завданням мистецько-творчого розвитку дітей дошкільного віку.

Важливо відмітити, що використання сучасних освітніх технологій під час інтегрованих занять як в закладах дошкільної освіти, так і в загальноосвітніх установах, сприяє розвитку творчих здібностей учнів, активізує уяву та нестандартне мислення. Інтегроване заняття (урок) має значний потенціал у формуванні знань на основі поєднання різних засобів і методів навчання, що допомагають розв’язувати ситуаційні завдання як у навчальній діяльності, так і в реальному житті.

Висновки. Можна констатувати, що інтеграція музики з іншими видами мистецтв у закладах дошкільної та загальної середньої освіти є ефективним педагогічним підходом до розвитку творчих здібностей дітей, оскільки забезпечує цілісний вплив на емоційно-чуттєву, когнітивну та художньо-творчу сфери особистості. Поєднання музичного сприймання з образотворчою, руховою, театралізованою та ігровою діяльністю сприяє формуванню асоціативно-образного мислення, здатності до імпровізації, емоційної виразності й самостійного творчого самовираження. Реалізація інтегративного підходу в умовах НУШ і відповідно до чинних державних стандартів, актуалізує необхідність системного педагогічного проєктування інтегрованих занять, використання різноманітних форм і методів мистецької діяльності, а також науково обґрунтованого контролю результатів творчого розвитку дітей. Це створює передумови для цілісності мистецької освіти у ЗДО та ЗЗСО, й формує стійку мотивацію до художньо-творчої діяльності упродовж всього освітнього шляху.

Література:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. 40 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 18.12.2025).

2. Про затвердження Державного стандарту дошкільної освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2021 р. № 33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.12.2025).

3. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.12.2025).

4. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.12.2025).

5. Федорець М. О. Загальна музична освіта України: розвиток в умовах інтеграції до європейського культурного простору. *Південноукраїнські мистецькі студії. Науковий журнал*. 2022. № 1. С. 21–26.

6. Bieliaiev S., Stepanets I. Innovative culture of a teacher of higher education teaching: theoretical-methodological and empirical aspects. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*. 2023. № 52. С. 6–15. DOI: https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-52-01.

7. Чуркіна В. Г., Волошина Т. І. До питання розвитку системи вітчизняної мистецької освіти у ЗДО та ЗЗСО. У зб.: *Мистецька освіта у міждисциплінарному вимірі: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* (Харків, 13–14 червня 2022 р.). Харків, 2022. С. 110–114.

8. Stepanets I. O. Peredumovy stanovlennia systemy vyshchoi pedahohichnoi osvity Ukrainy. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*. 2014. № 36. С. 152–160. URL: https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1910.

9. Башевський Є. В., Поддуда І. А., Костіна Л. М. Модернізація змісту вокально-хорової підготовки в контексті цифрової трансформації музичної освіти. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 12(20). С. 88–98. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-12(20)-88-98.

10. Bashevska M., Kolesnikova M. Methods and techniques of working on conducting technique. In: *Science and education: problems, prospects and innovations*. Kyoto : CPN Publishing Group, 2021. С. 173–180.

11. Дмитренко К. Сутність професійної комунікації у педагогічній освіті. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2012. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_7_4.

12. Коржавих І. М., Костіна Л. М. Диригентсько-хорова підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до роботи у закладі загальної середньої освіти. У зб.: *Modern directions of scientific research development*. Chicago : BoScience Publisher, 2021. С. 386–393.

13. Пономарьова Г. Ф., Бабакіна О. О., Бєляєв С. Б. Нові педагогічні технології. Харків: ХДПА, 2013. 282 с.

14. Петриченко Л. О. Дефініція «професійна компетентність» у психолого-педагогічному дискурсі. У зб.: *Мозаїка початкової освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Ніжин, 26 лютого 2025 р.). 2025. Т. 1. С. 205–208.

15. Харківська А., Прокопенко А., Отрошко Т. Формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти в умовах цифровізації та змішаного навчання. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2025. Т. 13. № 6. С. 116–120. DOI: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i6-016.

16. Колеснікова М., Халєєва О., Поддуда І. Дистанційне навчання у системі диригентсько-хорової підготовки в умовах війни. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 4(12). С. 177–188. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-177-188.

17. Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика. Харків : Ранок, 2014. 547 с.

18. Колеснікова Є. С. Психолого-педагогічні умови розвитку естетичного досвіду старшокласників засобами музичного мистецтва. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 12(52). С. 1790–1800. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-1790-1800.

19. Ponomarova G. F., Kharkivska A. A., Petrychenko L. O. (eds.) Evolution of *terminology* in pedagogical science: from the classics to the present. Kharkiv: Publishing House OKTAN PRINT s.r.o. 2024. 821 p. ISBN 978-80-88618-73-7.

References:

1. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2016). *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New Ukrainian School. Conceptual principles of reforming secondary education]. Kyiv, 40 p. Available at: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (accessed December 18, 2025).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021). *Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 sichnia 2021 r. No. 33* [On the approval of the State Standard of Preschool Education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 12, 2021, No. 33]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2021-%D0%BF#Text (accessed December 18, 2025).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). *Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu pochatkovoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. No. 87* [On the approval of the State Standard of Primary Education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 21, 2018, No. 87]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text (accessed December 18, 2025).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). *Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu bazovoi serednoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. No. 898* [On the approval of the State Standard of Basic Secondary Education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 30, 2020, No. 898]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text (accessed December 18, 2025).

5. Fedorets M. O. (2022). Zahalna muzychna osvita Ukrainy: rozvytok v umovakh intehratsii do yevropeiskoho kulturnoho prostoru [General music education of Ukraine: development under integration into the European cultural space]. *Pivdennoukrainski mystetski studii. Naukovyi zhurnal*, no. 1, pp. 21–26.

6. Bieliaiev S., Stepanets I. (2023). Innovative culture of a teacher of higher education teaching: theoretical-methodological and empirical aspects. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*, no. 52, pp. 6–15. https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-52-01

7. Churkina V. H., Voloshyna T. I. (2022). Do pytannia rozvytku systemy vitchyznianoi mystetskoi osvity u ZDO ta ZZSO [On the development of domestic art education in preschool and general secondary education]. In: *Mystetska osvita u mizhdystsyplinarnomu vymiri: Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation* (Kharkiv, June 13–14, 2022), pp. 110–114.

8. Stepanets I. O. (2014). Peredumovy stanovlennia systemy vyshchoi pedahohichnoi osvity Ukrainy [Prerequisites for the formation of the system of higher pedagogical education in Ukraine]. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*, no. 36, pp. 152–160. Available at: https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1910

9. Bashevskyi Ye. V., Podduda I. A., Kostina L. M. (2025). Modernizatsiia zmistu vokalno-khorovoi pidhotovky v konteksti tsyfrovoi transformatsii muzychnoi osvity [Modernization of the content of vocal and choral training in the context of digital transformation of music education]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*, no. 12(20), pp. 88–98. https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-12(20)-88-98

10. Bashevska M., Kolesnikova M. (2021). Methods and techniques of working on conducting technique. In: *Science and education: problems, prospects and innovations*. Kyoto: CPN Publishing Group, pp. 173–180. ISBN 978-4-9783419-5-2.

11. Dmytrenko K. (2012). Sutnist profesiinoi komunikatsii u pedahohichnii osviti [The essence of professional communication in pedagogical education]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia*, no. 7. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_7_4

12. Korzhavykh I. M., Kostina L. M. (2021). Dyryhentsko-khorova pidhotovka maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva do roboty v zahalnoosvitnomu zakladi [Conducting-choral training of future music teachers for teaching in general secondary schools]. In: *Modern directions of scientific research development*. Chicago: BoScience Publisher, pp. 386–393.

13. Ponomarova G. F., Babakina O. O., Bieliaiev S. B. (2013). *Novi pedahohichni tekhnolohii* [New pedagogical technologies]. Kharkiv: KhHPA, 282 p.

14. Petrychenko L. O. (2025). Definitsiia “profesiina kompetentnist” v psykholoho-pedahohichnomu dyskursi [Definition of “professional competence” in psychological and pedagogical discourse]. *Mozaika pochatkovoi osvity: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Primary Education: History, Problems, Prospects”* (Nizhyn, February 26, 2025), vol. 1, pp. 205–208.

15. Kharkivska A., Prokopenko A., Otroshko T. (2025). Formuvannia liderskoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity u protsesi profesiinoi pidhotovky v umovakh tsyfrovizatsii ta zmishanoho navchannia [Formation of leadership competence of higher education students in professional training under digitalization and blended learning]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, vol. 13, no. 6, pp. 116–120. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i6-016

16. Kolesnikova M., Khalieieva O., Podduda I. (2025). Dystantsiine navchannia u systemi dyryhentsko-khorovoi pidhotovky v umovakh viiny [Distance learning in the system of conducting and choral training in wartime]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*, no. 4(12), pp. 177–188. https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-177-188

17. Ponomarova G. F. (2014). *Vykhovannia maibutnoho pedahoha: teoriia i praktyka* [Education of the future teacher: theory and practice]. Kharkiv: Ranok, 547 p.

18. Kolesnikova Ye. S. (2025). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku estetychnoho dosvidu starshoklasnykiv zasobamy muzychnoho mystetstva [Psychological and pedagogical conditions for developing senior students' aesthetic experience by means of musical art]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, no. 12(52), pp. 1790–1800. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-1790-1800

19. Ponomarova G. F., Kharkivska A. A., Petrychenko L. O. (eds.) (2024). *Evolution of terminology in pedagogical science: from the classics to the present*. Kharkiv: Publishing House OKTAN PRINT s.r.o. 821 p. ISBN 978-80-88618-73-7.

.

УДК 378. 018(430)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1025-1034

Костікова Ілона Іванівна доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії і практики англійської мови та зарубіжної літератури імені професора Михайла Гетманця Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-5894-4846

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НІМЕЧЧИНИ

Анотація. Питання підготовки майбутніх учителів у німецьких педагогічних університетах є актуальним в контексті необхідності адаптації німецької освіти до сучасних викликів, які вимагають від учителя нової ролі наставника, фасилітатора, коуча. Актуальність теми зумовлена впливовістю німецької освітньої системи, вивчення її досвіду, що дає можливість зрозуміти перспективні підходи до професійної підготовки педагогів. Мета статті – проаналізувати основні засади професійної підготовки майбутніх учителів в контексті німецької педагогічної освіти, зокрема, на прикладі Людвігсбурзького педагогічного університету (Pädagogische Hochschule Ludwigsburg, LUE). Здійснений аналіз демонструє, що Людвігсбурзький педагогічний університет, який має повний університетський статус із правом присудження всіх ступенів, і докторських також, зосереджує свою діяльність на педагогічній освіті й науці (Bildungswissenschaft). Професійна підготовка майбутніх учителів базується на компетентнісному підході й реалізується через багаторівневі освітні програми для початкової, середньої, спеціальної школи, а також для позашкільної освіти та освіти дорослих. Людвігсбурзький педагогічний університет впроваджує інноваційні моделі, такі як «Професійна школа освіти» спільно з університетами міста Штутгарта для поєднання предметних компетенцій та педагогічної практики. Важливим напрямом професійної підготовки майбутніх учителів є інтеграція дослідницького навчання (forschendes Lernen) з освітнім процесом, а також розвиток академічної безперервної освіти, коли пропонуються магістерські програми за сумісництвом, орієнтовані на потреби студентів дорослого віку. Необхідною є інтернаціоналізація професійної підготовки, що підтримується мережею з понад 90 університетів-партнерів, програмами мобільності студентів і викладачів (Erasmus+) та ініціативою «Людвігсбурзькі міжнародні аудиторії» (LICs). Досвід авторки, отриманий у викладанні в університеті як гостьової професорки восени 2025 року, спирається на засади системи професійної підготовки, яка є цінною для адаптації сучасних освітніх програм в Україні.

Ключові слова: професійна підготовка, педагогічна освіта, педагогічний університет, майбутній учитель, Німеччина

Kostikova Ilona Doctor of Science in Education, Ph.D in Education, Full Professor, Head of Professor Mykhailo Hetmanets Department of Theory and Practice of the English Language and Foreign Literature, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-5894-4846

TRAINING PRE-SERVICE TEACHERS AT PEDAGOGICAL UNIVERSITY IN GERMANY

Abstract. The issue of training pre-service teachers in German universities of education is relevant in the context of the necessity to adapt German education to modern challenges, which require a new role for a teacher as a mentor, facilitator, and coach. The relevance is also determined by the influence of the German education system, the study provides an opportunity to understand the approaches to the professional training for future educators. The purpose of the article is to analyze the basic principles of professional training for pre-service teachers within the framework of German pedagogical education, specifically using the basics of the Ludwigsburg University of Education (Pädagogische Hochschule Ludwigsburg, LUE).

The analysis demonstrates that Ludwigsburg University of Education, which holds full university status with the right to award all degrees, including doctoral degrees, concentrates its activities on educational practice and science (Bildungs-wissenschaft).

Professional training is based on a competence-based approach and is implemented through multi-level educational programs for various types of schools: primary school, secondary school, special education, as well as non-school education, and adult education.

The university implements innovative models, such as the "Professional School of Education" in cooperation with Stuttgart universities, to achieve synergy between subject-specific competencies and pedagogical practice. The important areas include the integration of research-based learning (forschendes Lernen) and the academic process, and the development of academic lifelong education through the Center for Lifelong Professional Development (CLPD). Internationalization is a vital theme as well, it is supported by a network of over 90 partner universities, mobility programs (Erasmus+), and the "Ludwigsburg International Classrooms" (LICs) initiative for inviting foreign guest professors.

The university practice, gained bythe author's own teaching experience as a visiting professor in autumn 2025, demonstrates a complete training system that is valuable for adapting modern educational programs in Ukraine.

Keywords: professional training, teacher education, University of Education, pre-service teacher, Germany

Постановка проблеми. Питання підготовки майбутніх учителів у німецьких педагогічних університетах є актуальним в контексті необхідності адаптації німецької освіти до сучасних викликів: вимог до нової ролі вчителя як наставника, фасилітатора, коуча для удосконалення освітнього процесу відповідно потреб суспільства та формування сучасних педагогічних компетенцій. Актуальність теми дослідження також зумовлена тим, що німецька система освіти є ефективною, дієвою, впливовою, тому вивчення її досвіду дає можливість зрозуміти перспективні підходи до професійної підготовки педагогів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пріоритетні завдання німецької вищої педагогічної освіти, окремі питання підготовки вчителів у Німеччині визначені в кількох нечисленних публікаціях останніх років [1], [2]. Окремі роботи характеризують підготовку вчителів за спеціальностями [3], досвід впровадження реформ [4]. Загальні публікації [5] стосуються здебільшого методологічних питань функціонування педагогічної освіти німецьких університетів. Авторка А. Джурило проводила дослідження окремих питань підготовки [6], [7], [8]. Також аналізувався зміст підготовки [9], деякі аспекти підготовки [10], [11], [12], і їх тенденції [13], проте перераховані роботи не мають опису сучасного підґрунтя професійної підготовки майбутніх учителів на конкретному прикладі як системи.

Тож, аналіз і опис засад професійної підготовки майбутніх учителів в контексті німецької педагогічної освіти є авторським внеском. Окреслений аналіз допоможе підвищити ефективність освітнього процесу та адаптувати сучасні програми різних педагогічних ЗВО в Україні. Отже, не вирішеним раніше залишається комплексний аналіз засад професійної підготовки майбутніх учителів в контексті німецької педагогічної освіти.

Мета статті – проаналізувати основні засади професійної підготовки майбутніх учителів в контексті німецької педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, сучасна педагогічна освіта піддається активному впливу багатьох факторів. Сучасна школа потребує вчителя, який є не лише джерелом знань, а й коучем, фасилітатором та тьютором, котрий супроводжує учнів в їх індивідуальній освітній траєкторії. Німецькі університети готують педагогів до цієї нової ролі, що є важливим для вдосконалення освітніх програм. Підготовка майбутніх учителів в Німеччині базується на компетентнісному підході, що означає формування у них не тільки знань, вмінь, навичок, але й цінностей та досвіду діяльності. Це забезпечує формування у випускників здатності до комплексної та ефективної роботи в шкільному класі. Також це зумовлює потребу в постійному вдосконаленні змісту освіти, методів, форм, засобів навчання та педагогічних інструментів. Підготовка вчителів у Німеччині спрямована на те, щоб випускники були готові до реалізації сучасних освітніх завдань. Важливим стає системний підхід до підготовки вчителів у Німеччині. Це дозволяє переймати передові практики та

інтегрувати їх у національну систему освіти для підвищення якості навчання майбутніх учителів.

Необхідність адаптації до постійних змін у суспільстві, технологічні інновації та глобалізаційні процеси роблять підготовку вчителів ще більш складною. Вивчення німецького досвіду може допомогти у розробці ефективних національних стратегій для відповіді на ці виклики.

Отже, нами підготовлено авторський аналіз засад професійної підготовки майбутніх учителів в педагогічному університеті Людвігсбурга з урахуванням власного досвіду викладання німецьким студентам у якості гостьового професора восени 2025 року.

По-перше, здійснимо інституційний аналіз системи підготовки педагогічних кадрів у федеральній землі Баден-Вюртемберг, до якої відноситься Людвігсбурзький педагогічний університет (Pädagogische Hochschule Ludwigsburg, LUE). Університет, який був заснований у 1962 році, репрезентує найбільший за масштабом освітньої та наукової діяльності заклад серед шести університетів освіти федеральної землі Баден-Вюртемберг. Інституційна спроможність університету характеризується академічною спільнотою чисельністю близько 6000 студентів та науково-педагогічним персоналом понад 470 співробітників, що уможливлює реалізацію широкомасштабних освітніх та дослідницьких програм.

Педагогічний університет посідає особливу нішу в національній системі вищої освіти, має повноцінний університетський статус із правом присудження як докторських ступенів (Promotion – Dr. phil., Dr. paed.), так і постдокторських кваліфікацій (Habilitation). Це інституційне визнання ставить педагогічний університет на паритетний рівень із класичними університетами (Volluniversitäten) та підтверджує його належність до системи академічної освіти і науки вищого рівня. Основа діяльності закладу концентрується на проблематиці педагогічної науки (Bildungswissenschaft) як у практичному, дослідницькому, так і в навчально-викладацькому вимірах, що визначає унікальну місію в системі німецької вищої освіти.

По-друге, важливим є аналіз освітніх програм та концептуальні основи професійної підготовки майбутніх учителів. Людвігсбурзький педагогічний університет функціонує як сучасний центр формуваннякомпетенцій у галузі освітніх наук, структурований навколо чотирьох інтегрованих та взаємодоповнюючих дисциплінарних напрямів: шкільна освіта як системоутворювальний компонент формальної педагогічної системи; позашкільна освіта дітей та молоді в контексті неформального та інформального навчання (außerschulische Kinder- und Jugendbildung); освіта дорослих та безперервна освіта як відповідь на виклики суспільства (lernende Gesellschaft); освіта в культурній та соціальній сферах як транссекторальний освітній вимір.

Осередком інституційного профілю університету виступають багаторівневі освітні програми бакалаврського та магістерського рівнів (BA/M.Ed.) з

підготовки педагогічних кадрів для різних типів навчальних закладів: початкова школа (Grundschule) – базова ланка німецької освітньої системи; середня школа (Sekundarstufe I) – молодша середня ланка; європейська середня школа (Europäische Sekundarstufe) – інтернаціоналізована модель середньої освіти; спеціальна освіта (Sonderpädagogik) – робота з дітьми з особливими освітніми потребами. Окрім профільних педагогічних програм, педагогічний університет реалізує спеціалізований магістерський ступінь у галузі професійної освіти (Master of Science in Berufspädagogik), що забезпечує підготовку викладачів для системи професійно-технічної освіти.

По-трете, професійна підготовка майбутніх учителів здійснюється на основі кооперативної моделі співпраці з університетами та закладами вищої освіти міста Штутгарт, з січня 2016 року створено інноваційну інституційну структуру – «Професійну школу освіти» (Professional School of Education). Ця міжуніверситетська платформа забезпечує поєднання освітніх ресурсів партнерських закладів, концентруючи зусилля переважно на магістерських програмах підготовки вчителів. Така модель уможливлює інтеграцію різноманітних предметних компетенцій класичних університетів із спеціалізованою педагогічною експертизою університету освіти, створюючи розгалужену систему професійної підготовки педагогів.

Характерною особливістю трьох додаткових бакалаврських програм з підготовки майбутніх учителів є інтеграція підходів освіти, науки та педагогіки до альтернативних галузей освітньої діяльності: дошкільне виховання та освіта (Frühkindliche Bildung und Erziehung) – підготовка фахівців для роботи з дітьми раннього та дошкільного віку; освітня наука (Bildungswissenschaft) – академічна програма дослідницького спрямування; культурна та медійна освіта (Kultur- und Medienbildung) – підготовка фахівців для сфери культурно-освітньої педагогічної діяльності.

По-четверте, поглиблену професійну спеціалізацію забезпечують шість додаткових магістерських програм, що орієнтовані на конкретні професійні або дослідницькі галузі освітньої діяльності. Паралельно університет пропонує дві магістерські програми заочної форми навчання (berufsbegleitende Masterstudiengänge) для керівних позицій в освітньому менеджменті, одна з яких реалізується як міжнародна програма з англомовним викладанням. Додатково педагогічний університет забезпечує низку програм сертифікації вчителів (Zertifikatsprogramme) для педагогів, що працюють без відриву від професійної діяльності, підтримуючи їхній безперервний професійний розвиток та оновлення компетенцій.

Дослідницька програма Людвігсбурзького педагогічного університету концентрується на комплексному вивченні шкільних та позакласних освітніх процесів у всіх вікових групах, з особливим акцентом на предметній дидактиці (Fachdidaktik) та фундаментальних дослідженнях у галузі педагогічної науки (bildungswissenschaftliche Forschung).

Відділ розвитку та фінансування досліджень (Forschungsreferat) надає систематичну підтримку та консультації, особливо з питань фінансування дослідницьких проектів, стратегій залучення коштів національних та міжнародних грантодавців, а також методичних підходів до організації та проведення наукових досліджень різного масштабу. Відділ досліджень Європейського Союзу для університетів освіти Баден-Вюртемберга (EU-Forschungsreferat der Pädagogischen Hochschulen Baden-Württembergs), що базується в Людвігсбурзі, виступає спільним сервісним центром для всіх шести університетів освіти федеральної землі, координуючи їхню участь у європейських дослідницьких програмах та проектах.

Людвігсбурзький педагогічний університет пропонує спеціалізований магістерський ступінь «Міжнародне управління освітою» (International Education Management) з повністю англомовним викладанням, орієнтований на підготовку фахівців у галузі міжнародного освітнього лідерства. Ця програма відкриває випускникам широкий спектр міжнародних кар'єрних можливостей в освітніх організаціях різного рівня, міжнародних освітніх агенціях та освітніх проектах, відповідаючи зростаючому попиту на кваліфікованих менеджерів освіти з глобальною перспективою та міжкультурними компетенціями.

По-п’яте, важливою основою професійного зростання є підтримка наукової молоді та докторська підготовка. Кандидати на здобуття ступеня доктора філософії отримують комплексну підтримку від досвідчених професорів-наставників (Doktorväter/Doktormütter), а також можуть скористатися широким спектром навчальних, методологічних та консультаційних послуг від Відділу розвитку та фінансування досліджень. Додатково функціонує спільна Академія для аспірантів та докторантів усіх шести університетів (Gemeinsame Graduiertenakademie), що забезпечує міжуніверситетський простір для наукової комунікації, методологічного навчання та професійного розвитку молодих дослідників.

Після успішного завершення навчання за програмами PhD (доктор філософії) або EdD (доктор педагогіки) кандидати можуть продовжити свою дослідницьку кар'єру в межах постдокторської кваліфікації (Habilitation), що відкриває шлях до професорських посад. На ранніх етапах академічної підготовки фахівці отримують можливість систематично займатися дослідницьким навчанням (forschendes Lernen) та опановувати різноманітні методи наукового дослідження. Ця компетенція формується, зокрема, через участь у семінарі з дослідницьких навичок для освітніх наук (Forschungswerkstatt Bildungswissenschaften, ForBi), де студенти під керівництвом досвідчених дослідників долучаються до реальних наукових проектів, опановують якісні та кількісні методи дослідження та розвивають критичне наукове мислення.

На тлі нового Закону про вищу освіту Баден-Вюртемберга (Landeshochschulgesetz Baden-Württemberg), який нормативно визначає академічну безперервну освіту як одне з основних завдань університетів, Центр безперервного

професійного розвитку (Center for Lifelong Professional Development, CLPD) здійснює систематичну роботу з розбудови структур безперервної освіти, розробки інноваційних освітніх програм та встановлення нових міжнародних партнерських зв'язків. Основна освітня пропозиція центру структурована навколо трьох стратегічних напрямків: магістерські програми за сумісництвом (berufsbegleitende Masterstudiengänge), що дозволяють педагогам-практикам здобувати поглиблені академічні кваліфікації без переривання професійної діяльності; програми безперервної освіти різної тривалості та спеціалізації (Weiterbildungsprogramme); консультаційні послуги для вчителів та фахівців, що працюють в освітніх, соціальних та культурних закладах.

Так, Людвігсбурзький педагогічний університет консолідує свою діяльність у сфері академічної безперервної освіти через позиціонування центру CLPD як комплексного сервісного осередку безперервної освіти. Освітні програми проектуються з урахуванням специфічних потреб дорослих учнів (erwachsene Lernende) та характеризуються особливими андрагогічними методами викладання та навчання, а також органічним поєднанням дослідницьких висновків із реальним життєвим та професійним досвідом учасників. Така інтеграція академічного знання та практики створює позитивний ефект взаємозбагачення теорії та практики.

По-шосте, ще одним важливим фактором професійної підготовки визначена стратегія інтернаціоналізації та міжнародна діяльність. Інтернаціоналізація визначена як центральна стратегічна тема в інституційній політиці Людвігсбурзького педагогічного університету. Позиціонуючи себе як науково-освітнього представника в імміграційному суспільстві (Einwanderungsgesellschaft), університет створює для студентів, викладачів, дослідників можливості для отримання міжнародного досвіду та участі в академічних обмінах. Міжнародний відділ (Akademisches Auslandsamt) підтримує розгалужену мережу тісних зв'язків із понад 90 університетами-партнерами, розташованими в різних регіонах світу. Ця інфраструктура міжнародних партнерств уможливлює реалізацію масштабних програм академічної мобільності: велика кількість студентів та викладачів отримує фінансову та організаційну підтримку в межах європейських програм мобільності (зокрема, Erasmus+) та закордонних програм обміну для здійснення навчальних та дослідницьких поїздок за кордон. Паралельно Міжнародний відділ виконує функцію центру прийому (Welcome Center) та щороку забезпечує комплексний супровід понад 100 іноземних студентів-учасників програм обміну та обміну численних іноземних науковців, що прибувають до Людвігсбурга для викладацької та дослідницької діяльності.

Завдяки довгостроковим, стратегічним партнерським відносинам з міжнародними університетами, на регулярній основі організовуються наукові конференції та компактні курси інтенсивного навчання (зокрема, літні школи – Summer Schools), які слугують факторами для ініціювання та реалізації міжнародних дослідницьких проектів. Ці формати академічної співпраці

сприяють обміну науковими ідеями, методологічними підходами та формуванню міжнародних дослідницьких об'єднань.

І наостанок, щороку Людвігсбурзький педагогічний університет реалізує програму запрошених викладачів під назвою «Людвігсбурзькі міжнародні аудиторії» (Ludwigsburg International Classrooms, LICs), запрошуючи професорів зі своїх університетів-партнерів викладати курси в Людвігсбурзі. Цей захід є одним із ключових інструментів стратегії, що надає студентам можливість ознайомитися з різноманітними міжнародними концепціями викладання, педагогічними традиціями та дослідницькими підходами без необхідності фізичної мобільності за кордон. Учасницею такої програми й стала авторка статті восени 2025 року.

Висновки. Отже, проведене дослідження дало можливість стверджувати, що здійснений аналіз основних засад професійної підготовки майбутніх учителів у Людвігсбурзькому педагогічному університеті (Pädagogische Hochschule Ludwigsburg, LUE) у федеральній землі Баден-Вюртемберг підтверджує, що німецька модель є комплексною, інноваційною та системно орієнтованою. Інституційна спроможність університету, який має повноцінний університетський статус із правом присудження докторських та постдокторських кваліфікацій, зосереджена на педагогічній освіті й науці (Bildungswissenschaft). Основа професійної підготовки майбутніх учителів базується на компетентнісному підході, формуючи у студентів не лише компетенції, а й цінності та досвід педагогічної діяльності. Професійна підготовка майбутніх учителів охоплює широкий спектр освітніх напрямів – від шкільної (початкова, середня, спеціальна освіта) до позашкільної освіти, освіти дорослих та безперервної освіти. Ключовим елементом є кооперативна модель з університетам міста Штутгарт в межах програми «Професійної школи освіти» (Professional School of Education), яка інтегрує предметні компетенції класичних університетів із спеціалізованою педагогічною практикою. Педагогічний університет активно підтримує наукову молодь, інтегруючи дослідницьке навчання (forschendes Lernen) в освітній процес (наприклад, через семінар ForBi) та забезпечуючи комплексну підтримку докторантам та постдокторантам. До того ж, можемо стверджувати, що стратегія інтернаціоналізації педа-гогічного університету визначена у його політиці, що проявляється у розгалуженій мережі з понад 90 університетами-партнерами та активній участі у програмах академічної мобільності (Erasmus+). Важливими інструментами інтернаціоналізації є програма запрошених викладачів «Людвігсбурзькі міжнародні аудиторії» (LICs). Крім того, на основі нового закону, університет системно розвиває безперервну професійну освіту через Центр безперервного професійного розвитку (CLPD), пропонуючи програми за сумісництвом, які ураховують потреби освіти дорослих (erwachsene Lernende) та поєднують дослідження з практичним досвідом. Таким чином, досвід Людвігсбурзького педагогічного університету демонструє перспективні підходи до професійної підготовки педагогів, що є актуальним для підвищення ефективності освітнього процесу та адаптації різних програм педагогічних ЗВО в Україні.

Література:

1. Троян І. Як навчають вчителів у Німеччині та чим заохочують молодь залишатися в професії. 2024 URL: https://nus.org.ua/2024/04/26/yak-navchayut-vchyteliv-u-nimechchyni-ta-chym-zaohochuyut-molod-zalyshatysya-v-profesiyi/

2. Хоменко І. Система підготовки вчителів у Німеччині. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 20–21 берез. 2024 р.* 2024. С. 70–73. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/14802

3. Гаманюк В. А. Іншомовна освіта Німеччини у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів: теорія і практика: монографія; КПІ ДВНЗ «КНУ». Кривий Ріг: Видавничий дім. 2012. 377 с. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1896/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%20%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%92.%D0%90..pdf

4. Зданюк Т. Німецький досвід реалізації освітніх реформ у вищій школі. *Порівняльно-Педагогічні Студії*. 2013 URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2012/2012_3_23.pdf

5. Сеткова Ю. Система отримання педагогічної освіти в Німеччині. 2010. URL: https://osvita.ua/abroad/higher_school/germany/9154/

6. Джурило А. П. Освітні та соціальні реформи у сучасній Німеччині: проблеми нерівності у системі освіти. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія.* 2013. Том 39(3). С. 132-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39(3)__23

7. Джурило А. Вплив міжнародних порівняльних досліджень якості освіти на реформування шкільництва у Федеративній Республіці Німеччині. *Порівняльно-педагогічні студії.* 2013. Том 1. С. 76-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2013_1_13

8. Джурило А. П. Роль і тенденції розвитку німецької мови у сучасному світі. *Український педагогічний журнал*. 2017. Том 3. С. 54-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_3_7

9. Якушко Н. М. Зміст підготовки вчителів у Німеччині. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*, 2015. Том 26, С. 207-217. URL: https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3607

10. Бідюк Н. Дистанційне навчання в системі післядипломної педагогічної освіти Німеччини. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 2018. Том 50. С. 223-227. URL: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/4806

11. Говорун І. Окремі аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у федеративній республіці Німеччина. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2019. Том 1(15), С. 132-139. https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.132-139

12. Хамська Н., Матіюк Д. Освіта дорослих в німецькомовних країнах та перспективні напрями її розвитку в Україні. *Педагогічний дискурс*. 2018, Том 25, https://doi.org/10.31475/ped.dys.2018.25.10

13. Гончарук М. Сучасні тенденції початкової школи Німеччини та їх вплив на освітні реформи в Україні. 2018. URL: https://nus.org.ua/2018/05/11/suchasni-tendentsiyi-pochatkovoyi-shkoly-nimechchyny-ta-yih-vplyv-na-osvitni-reformy-v-ukrayini/

References:

1 Troian I. (2024). Yak navchaiut vchyteliv u Nimechchyni ta chym zaokhochuiut molod zalyshatysia v profesii (How teachers are trained in Germany and how they encourage young people to stay in the profession). URL: https://nus.org.ua/2024/04/26/yak-navchayut-vchyteliv-u-nimechchyni-ta-chym-zaohochuyut-molod-zalyshatysya-v-profesiyi/ [in Ukrainian]

2 Khomenko I. (2024). Systema pidhotovky vchyteliv u Nimechchyni. (Teacher training system in Germany). *Psykholoho-pedahohichni problemy vyshchoi i serednoi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriia i praktyka : materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 20–21 berez. 2024. 70–73. URL:* https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/14802 [in Ukrainian]

3. Hamaniuk V. A. (2012). Inshomovna osvita Nimechchyny u konteksti zahalnoievropeiskykh intehratsiinykh protsesiv: teoriia i praktyka: monohrafiia. (Foreign language education in Germany in the context of pan-European integration processes: theory and practice: monograph). KPI DVNZ «KNU». Kryvyi Rih: Vydavnychyi dim. 377 p. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1896/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%20%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%92.%D0%90..pdf [in Ukrainian]

4. Zdaniuk T. (2013). Nimetskyi dosvid realizatsii osvitnikh reform u vyshchii shkoli. (German experience in implementing educational reforms in higher education). *Porivnialno-Pedahohichni Studii.* URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2012/2012_3_23.pdf [in Ukrainian]

5. Setkova Yu. (2010). Systema otrymannia pedahohichnoi osvity v Nimechchyni. (The system of obtaining pedagogical education in Germany) https://osvita.ua/abroad/higher_school/germany/9154/ [in Ukrainian]

6. Dzhurylo A. P. (2013). Osvitni ta sotsialni reformy u suchasnii Nimechchyni: problemy nerivnosti u systemi osvity. (Educational and social reforms in modern Germany: problems of inequality in the education system). *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Pedahohika i psykholohiia.* 39(3). 132-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39(3)__23 [in Ukrainian]

7. Dzhurylo A. (2013). Vplyv mizhnarodnykh porivnialnykh doslidzhen yakosti osvity na reformuvannia shkilnytstva u Federatyvnii Respublitsi Nimechchyni (The impact of international comparative studies of educational quality on school reform in the Federal Republic of Germany). *Porivnialno-pedahohichni studii.* 1. 76-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2013_1_13.

8. Dzhurylo A. P. (2017). Rol i tendentsii rozvytku nimetskoi movy u suchasnomu sviti. (The role and trends in the development of the German language in the modern world.). *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 3. 54-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_3_7 [in Ukrainian]

9. Iakushko N. M. (2015). Zmist pidhotovky vchyteliv u Nimechchyni (Content of teacher training in Germany). *Scientific Notes of the Pedagogical Department*, 26, 207-217. URL: https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3607 [in Ukrainian]

10. Bidiuk N. (2018). Dystantsiine navchannia v systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity Nimechchyny. (Distance learning in the postgraduate pedagogical education system in Germany). *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems.* 50. 223-227. URL: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/4806 [in Ukrainian]

11. Hovorun I. (2019). Okremi aspekty profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly u federatyvnii respublitsi Nimechchyna. (Certain aspects of professional training of future primary school teachers in the Federal Republic of Germany). *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*. 1(15), 132-139. https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.132-139 [in Ukrainian]

12. Khamska N., Matiiuk D. (2018). Osvita doroslykh v nimetskomovnykh krainakh ta perspektyvni napriamy yii rozvytku v Ukraini. (Adult education in German-speaking countries and promising directions of its development in Ukraine). *Pedahohichnyi dyskurs*. 25, https://doi.org/10.31475/ped.dys.2018.25.10 [in Ukrainian]

13. Honcharuk M. (2018). Suchasni tendentsii pochatkovoi shkoly Nimechchyny ta yikh vplyv na osvitni reformy v Ukraini. (Current trends in primary school in Germany and their impact on educational reforms in Ukraine) URL: https://nus.org.ua/2018/05/11/suchasni-tendentsiyi-pochatkovoyi-shkoly-nimechchyny-ta-yih-vplyv-na-osvitni-reformy-v-ukrayini/ [in Ukrainian]

УДК 373.2:37

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1035-1046

Котелянець Наталка Валеріївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-0575-5205

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ЗДО: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація: Сучасна дошкільна освіта перебуває у стані активної трансформації під впливом соціальних змін, розвитку педагогічної науки та запитів суспільства щодо формування ключових компетентностей у дітей раннього віку. Одним із провідних напрямів цієї трансформації є впровадження інтегрованого навчання, що забезпечує цілісне сприйняття світу, розвиток пізнавальних, соціальних, емоційних та творчих компетентностей, а також формування дослідницьких умінь. Інтегрований підхід у закладах дошкільної освіти передбачає поєднання різних освітніх сфер – природничої, мовної, соціальної, художньо-естетичної та технологічної – у межах єдиного навчального процесу, який орієнтований на активну участь дітей та використання практичної, ігрової та дослідницької діяльності.

Актуальність теми обумовлена тим, що традиційна роздільна модель навчання не завжди забезпечує формування цілісного світогляду та комплексного розвитку ключових компетентностей дошкільників. Аналіз сучасних досліджень українських та зарубіжних авторів демонструє високу ефективність інтегрованих та проєктних методів, які сприяють розвитку мисленнєвих, комунікативних, соціальних та креативних умінь дітей. Вітчизняні науковці підкреслюють необхідність інтеграції навчальних змістів для формування системного сприйняття світу та розвитку міжпредметного мислення. Зарубіжні дослідники наголошують на важливості інтегрованих підходів для стимулювання критичного та креативного мислення, дослідницької активності, соціальної взаємодії та мотивації до навчання.

У статті розглянуто педагогічні концепції та наукові підходи до інтегрованого навчання, зокрема ігровий, дослідницький, проектний та міжпредметний підходи, а також основи системного та комплексного підходу у дошкільній освіті. Особливу увагу приділено сучасним моделям інтегрованого навчання: STREAM-освіті, інтерактивному середовищу навчання та методу короткострокових проєктних завдань, які поєднують знання з різних сфер та сприяють розвитку креативності, критичного мислення та ключових компетентностей дітей.

Проаналізовано педагогічні принципи інтегрованого навчання у ЗДО: цілісність і системність, активність дитини, взаємозв'язок навчальних сфер, соціальна взаємодія та індивідуалізація. Висвітлено методичні аспекти впровадження інтеграційних підходів, зокрема планування інтегрованих заходів, роль педагога як фасилітатора, взаємодію з батьками та соціальним середовищем, різноманітні форми організації навчання.

Перспективи розвитку інтегрованого навчання визначаються масштабуванням інноваційних практик, впровадженням цифрових та мультимедійних технологій, розширенням міжзакладівської співпраці та підвищенням ефективності освітніх заходів у контексті сучасних національних та міжнародних стандартів. Застосування інтегрованих методів у ЗДО забезпечує формування комплексних компетентностей, сприяє самостійності, соціалізації та креативному розвитку дітей, готуючи їх до успішного навчання в початковій школі та сучасних умовах освітнього середовища.

Ключові слова: інтегроване навчання, дошкільна освіта, інноваційні методи, STREAM-освіта, ігрові та дослідницькі методи, ключові компетентності.

Kotelianets Natalka Valeriyevna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate of the Department of Preschool and Primary School Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-0575-5205

INNOVATIVE METHODS OF INTEGRATED LEARNING IN EDUCATION: EXPERIENCE AND PROSPECTS

Abstract. Contemporary preschool education is undergoing active transformation under the influence of social changes, the development of pedagogical science, and societal demands for the formation of key competencies in early childhood. One of the leading directions of this transformation is the implementation of integrated learning, which ensures a holistic perception of the world, the development of cognitive, social, emotional, and creative competencies, as well as the formation of research skills. The integrated approach in preschools involves combining various educational domains – natural sciences, language, social, artistic-aesthetic, and technological – within a unified educational process oriented toward active participation of children and the usag of practical, play-based, and research activities.

The relevance of the topic is due to the fact that the traditional separated model of education does not always provide the formation of a holistic worldview and comprehensive development of key competencies in preschoolers. Analysis of contemporary research by Ukrainian and international scholars demonstrates the high effectiveness of integrated and project-based methods, which promote the development of thinking, communication, social, and creative skills in children. Domestic researchers emphasize the necessity of integrating educational content to form a

systemic perception of the world and develop interdisciplinary thinking. International scholars highlight the importance of integrated approaches for stimulating critical and creative thinking, research activity, social interaction, and motivation for learning.

The article examines pedagogical concepts and scientific approaches to integrated learning, including play-based, research-based, project-based, and interdisciplinary approaches, as well as the foundations of a systemic and comprehensive approach in preschool education. Special attention is given to contemporary models of integrated learning: STREAM education, interactive learning environments, and short-term project-based tasks, which combine knowledge from various domains and promote the development of creativity, critical thinking, and key competencies in children. Pedagogical principles of integrated learning in preschools are analyzed: wholeness and systematization, child activity, interconnection of educational domains, social interaction, and individualization. Methodological aspects of implementing integration approaches are highlighted, including planning integrated activities, the role of the teacher as a facilitator, interaction with parents and the social environment, and diverse forms of organizing learning.

Prospects for the development of integrated learning are determined by scaling innovative practices, implementing digital and multimedia technologies, expanding inter-institutional cooperation, and increasing the effectiveness of educational activities in the context of contemporary national and international standards. The application of integrated methods in preschools ensures the formation of comprehensive competencies, promotes independence, socialization, and creative development of children, preparing them for successful learning in primary school and contemporary educational environments.

Keywords: integrated learning, preschool education, innovative methods, STREAM education, play-based and research-based methods, key competencies.

Постановка проблеми. Сучасна дошкільна освіта перебуває у стані активної трансформації, зумовленої як суспільними потребами, так і розвитком педагогічної науки. Одним із ключових напрямів цієї трансформації є впровадження інтегрованого навчання, що дозволяє забезпечити цілісне сприйняття світу дітьми, розвиток їхніх пізнавальних, соціальних та творчих компетентностей, а також формування навичок дослідницької діяльності. Інтегрований підхід у ЗДО передбачає поєднання різних освітніх сфер – природничої, мовної, соціальної, художньо-естетичної та технологічної – у межах єдиного навчального процесу, орієнтованого на активну участь дітей та розвиток їхніх здібностей через практичну ігрову діяльність та дослідницькі проєкти. Актуальність теми зумовлена тим, що традиційна роздільна модель навчання не завжди сприяє формуванню цілісного світогляду та ключових компетентностей дошкільників. Сучасні дослідження українських та зарубіжних авторів підтверджують, що інтегровані та проєктні методи навчання забезпечують вищий рівень розвитку мисленнєвих, комунікативних та соціальних умінь дітей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика інтегрованого навчання в закладах дошкільної освіти активно досліджується як в Україні, так і за кордоном. Вітчизняні науковці підкреслюють, що інтеграція навчальних змістів у ЗДО є необхідною умовою формування цілісного світогляду дитини та розвитку ключових компетентностей. Зокрема, О. Кузьменко відзначає, що інтегроване навчання сприяє розвитку пізнавальної активності, самостійності та дослідницьких умінь дітей, особливо через ігрові та експериментальні практики, що дозволяють поєднувати навчання та практичну діяльність. Л. Соколова наголошує на важливості комплексного поєднання природничих, соціальних та художньо-естетичних компонентів у навчальних програмах ЗДО для розвитку навичок міжпредметного мислення та формування системного підходу до сприйняття світу.

Зарубіжні дослідники також приділяють значну увагу інтегрованим підходам у дошкільній освіті. Наприклад, Bredekamp S., Copple C. у своїй концепції розвитку дитини в ранньому віці підкреслюють, що навчання, яке інтегрує різні сфери знань, стимулює комплексний розвиток дитини та формує навички критичного мислення. Bowman B., Donovan M., Burns M. акцентують на тому, що інтегровані навчальні програми дозволяють поєднувати ігрову діяльність із дослідницькими практиками, що підвищує мотивацію дітей до активного навчання та сприяє формуванню творчих здібностей.

Актуальні дослідження останніх років (Edwards C.; Sheridan S.) підкреслюють, що інтеграційний підхід у дошкільній освіті сприяє не лише когнітивному, а й емоційному, соціальному та естетичному розвитку дітей. Акцент робиться на необхідності органічного поєднання різних освітніх компонентів через ігрові, художньо-продуктивні та дослідницькі методики. Застосування таких підходів дозволяє вихователю ефективно формувати ключові компетентності, зокрема комунікативні, когнітивні та творчі, що відповідає сучасним вимогам Нової української школи та міжнародним стандартам раннього розвитку. Таким чином, аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел свідчить про конвергенцію підходів до інтегрованого навчання: ключовими є формування цілісного світогляду дитини, розвиток критичного та креативного мислення, пізнавальної активності та соціальних навичок через міждисциплінарні та практико-орієнтовані методики.

Мета статті: теоретично та методично обґрунтувати інноваційні методи інтегрованого навчання у ЗДО, а також визначити практичні аспекти їх впровадження та освітніх результатів.

Виклад основного матеріалу. Інтегроване навчання у дошкільній освіті ґрунтується на сучасних педагогічних концепціях, що визначають взаємозв’язок між пізнавальною діяльністю дітей та розвитком ключових компетентностей. Воно передбачає поєднання різних освітніх сфер – природничої, мовної, соціальної, художньо-естетичної та технологічної – у межах єдиного навчального процесу, що дозволяє формувати у дітей цілісне бачення світу.

Інтегроване навчання у закладах дошкільної освіти розглядається як ключовий інструмент формування цілісного світогляду дитини та розвитку її когнітивних, соціальних і творчих компетентностей. Під інтеграцією навчальних змістів у ЗДО розуміють організацію навчально-виховного процесу, за якого різні предметні та діяльнісні компоненти поєднуються у єдину педагогічну систему, що враховує вікові, психологічні та індивідуальні особливості дітей [3; 5].

З позицій сучасної педагогіки інтегроване навчання ґрунтується на кількох наукових підходах:

1. Комплексно-діяльнісний підхід передбачає організацію навчання через практичну діяльність дітей, де знання з різних сфер життя об'єднуються в конкретних завданнях та ігрових ситуаціях. За цією концепцією навчання стає цілісним і наближеним до реального досвіду дитини [6].

2. Проєктний підхід акцентує на реалізації міждисциплінарних проєктів, що дозволяє дітям активно досліджувати, експериментувати та створювати власні продукти навчальної діяльності. Bowman B., Donovan M., Burns M. зазначають, що проєктна діяльність стимулює креативне мислення, самостійність та соціальну взаємодію дітей. [2].

3. Ігровий та дослідницький підходи базуються на ідеї, що гра та дослідницька діяльність є природними формами пізнання для дошкільників. Інтеграція навчальних сфер через сюжетно-рольові ігри, експериментальні завдання та творчі вправи дозволяє забезпечити комплексний розвиток дитини, формуючи її уяву, логічне та критичне мислення [7].

4. Міжпредметний підхід передбачає поєднання знань із різних галузей науки (природничих, соціальних, художніх) в єдиний навчальний процес. Такий підхід сприяє розвитку міжпредметного мислення, здатності встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та переносити знання в різні контексти [5].

У контексті української дошкільної освіти важливо підкреслити, що інтеграційні методи повинні враховувати національні освітні традиції та сучасні стандарти Базового компоненту дошкільної освіти. Вітчизняні дослідники [3; 5] наголошують на тому, що ефективне інтегроване навчання забезпечує не лише засвоєння знань, а й розвиток ключових компетентностей: пізнавальної активності, творчого мислення, комунікативних та соціальних навичок, емоційної та естетичної чутливості дітей.

Зарубіжний досвід також демонструє ефективність інтеграційних підходів. Bredekamp S., Copple C. відзначають, що організація інтегрованого навчального середовища, де різні сфери знань поєднуються через практичні та ігрові форми діяльності, сприяє комплексному розвитку особистості дитини [2]. Edwards C. підкреслює значення поєднання емоційного, пізнавального та практичного компонентів діяльності, що забезпечує формування креативних та соціально адаптованих дітей. [2].

К. Крутій розглядає інтегрований підхід як стрижневий елемент дошкільної освіти, що забезпечує цілісність та системність освітнього процесу. Вона

підкреслює, що інтеграція відбувається через спільні теми, життєві ситуації та соціокультурні контексти, а не лише через окремі дисципліни, що відповідає сучасним вимогам до змісту освіти дітей раннього віку. [2].

Сучасні дослідники пропонують різні моделі інтегрованого навчання у ЗДО:

- Тематична інтеграція – об'єднання навчальних предметів навколо спільної теми, що дозволяє бачити взаємозв'язки між різними освітніми сферами.
- Міжпредметна інтеграція – поєднання окремих навчальних дисциплін у рамках однієї діяльності для розвитку ключових компетентностей [7].
- Інтеграція через діяльність – навчання через практичні, ігрові та творчі завдання, що поєднують кілька освітніх сфер одночасно.
- STREAM-освіта – сучасна модель, яка інтегрує природничі науки, технології, читання, мистецтво та математику, спрямовану на формування цілісної картини світу, креативності та критичного мислення дошкільників. [2].

Принципи інтегрованого навчання у ЗДО:

1. Цілісність та системність – кожна освітня діяльність сприяє формуванню цілісного уявлення про світ.
2. Активність дитини – навчання будується через активну участь дітей у спостереженнях, ігровій та дослідницькій діяльності.
3. Взаємозв'язок навчальних сфер – інтеграція знань із різних освітніх областей для розвитку міжпредметного мислення.
4. Соціальна взаємодія – навчання відбувається у колективі, за підтримки педагога та однолітків, що стимулює розвиток комунікації та співпраці.
5. Диференціація та індивідуалізація – врахування індивідуальних здібностей, інтересів та темпу навчання кожної дитини.

Сучасна дошкільна освіта потребує впровадження інноваційних методів та технологій, які забезпечують розвиток ключових компетентностей, креативності, соціальних навичок та пізнавальної активності дітей. Інтегрований підхід дозволяє об'єднувати різні освітні сфери через методи, що поєднують навчання, гру та дослідницьку діяльність [2;7].

1. *Ігрові методи.*

Ігрова діяльність залишається основним засобом навчання дошкільників. Через сюжетно-рольові та дидактичні ігри діти інтегрують знання з природничих, соціальних і мовних сфер [2].

Ігрові методи розвивають пізнавальну активність, уяву, соціальні навички та саморегуляцію поведінки.

Особливості:

- Високий рівень самостійності та активності дитини; діти вчаться приймати рішення, взаємодіяти з однолітками та дорослими.
- Синтез різних освітніх сфер: через гру відбувається органічне поєднання знань з природничих, соціальних, мовних та художніх дисциплін.

- Розвиток творчого мислення: ігрова діяльність стимулює генерацію нових ідей, пошук нестандартних рішень та експериментування в умовах безпеки.

2. *Дослідницька та експериментальна діяльність.*

Залучення дітей до спостережень, вимірювань та простих дослідів дозволяє формувати наукові уявлення та навички логічного мислення. Такий підхід ефективно поєднує природничу, математичну та технологічну освіту в інтегрований навчальний процес.

Дослідницька діяльність формує у дітей наукове мислення, логічні навички, здатність до причинно-наслідкових узагальнень, а також стимулює самостійність та ініціативу.

Особливості:

- Акцент на активному пізнанні: дитина є суб'єктом навчального процесу, вона не просто сприймає готові знання, а досліджує їх.
- Міжпредметна інтеграція: природничі, математичні та технологічні елементи органічно поєднуються, створюючи цілісну систему знань.
- Розвиток когнітивних компетентностей: формуються уміння аналізувати, порівнювати, робити висновки та прогнозувати результати.

3. *Інтерактивні та мультимедійні технології.*

Використання цифрових засобів, інтерактивних панелей, планшетів, освітніх мультимедійних ресурсів дозволяє реалізувати міжпредметні завдання, моделювати життєві ситуації та стимулювати пізнавальну активність дітей.

Сутність методу полягає у створенні динамічного, візуально насиченого середовища, що стимулює пізнавальну активність та взаємодію дітей із змістом навчання.

Особливості:

- Інтерактивність та зворотний зв'язок: технології дозволяють миттєво реагувати на дії дітей, що сприяє корекції навчального процесу.
- Моделювання ситуацій: цифрові ресурси створюють умови для представлення складних або абстрактних явищ у доступній формі.
- Розвиток медіа та інформаційної компетентності: діти навчаються працювати з різними видами інформації, аналізувати її та використовувати для прийняття рішень.

4. *Мистецько-естетичні інтеграції.*

Через музично-ритмічні, художні та театралізовані заняття діти поєднують творчість із пізнанням соціальних і природничих явищ.

Це сприяє формуванню емоційної компетентності та розвитку креативного мислення [2; 7].

Сутність полягає у використанні музики, образотворчого мистецтва, театральної діяльності для розвитку емоційної сфери, креативності та соціальної компетентності дітей.

Особливості:

- Емоційно-ціннісний розвиток: мистецтво формує здатність до переживання, розуміння та вираження емоцій.
- Стимулювання креативного мислення: через художні образи та театралізацію діти формують здатність до нестандартного мислення та творчого пошуку.
- Міждисциплінарність: поєднує соціальні, природничі та мовні компоненти через художнє вираження, що забезпечує комплексний розвиток особистості..

Моделі інноваційних технологій

1. STREAM-освіта (Science, Technology, Reading, Engineering, Arts, Mathematics) – інтеграція природничих наук, технологій, читання, мистецтва та математики, що формує цілісне розуміння світу та креативні уміння дітей [2].

STREAM-освіта ґрунтується на міждисциплінарному підході та інтеграції різних освітніх сфер, що дозволяє створити цілісну модель пізнавальної діяльності дітей. Сутність моделі полягає у формуванні комплексних компетентностей через одночасне освоєння природничих наук, технологій, мистецтва, математики та читання.

Особливості:

- Формування креативного та критичного мислення: діти навчаються аналізувати, порівнювати, робити висновки, поєднуючи різні типи знань.
- Міждисциплінарна інтеграція: природничі та математичні знання органічно поєднуються з творчими та мовними навичками, що сприяє розвитку цілісного світогляду.
- Підвищення мотивації до навчання: комплексна діяльність стимулює пізнавальний інтерес та ініціативу дітей у дослідницьких і творчих процесах.
- Комплексне формування компетентностей: STREAM-освіта одночасно розвиває когнітивні, соціальні та креативні навички, готуючи дітей до подальшого навчання у більш високих освітніх рівнях.

2. Інтерактивне середовище навчання – забезпечує міжпредметну взаємодію, включає елементи навчання через досвід, спостереження та колективну діяльність.

Інтерактивне середовище є педагогічною моделлю, яка забезпечує активну взаємодію дітей із навчальним змістом, однолітками та педагогом. Сутність полягає у створенні умов для спільної діяльності, експериментування, обміну ідеями та досвіду.

Особливості:

- Акцент на соціальній взаємодії: розвиток комунікативних, колективних та організаційних навичок дітей через співпрацю та обговорення.
- Навчання через досвід: діти активно вчаться, досліджуючи навколишній світ, спостерігаючи та експериментуючи.
- Міжпредметна інтеграція: різні освітні сфери органічно поєднуються через спільну діяльність, що підвищує ефективність засвоєння знань та умінь.

- Гнучкість та адаптивність: середовище дозволяє педагогові модифікувати зміст та форми діяльності відповідно до потреб дітей та їхнього рівня підготовки.

3. Метод проєктних міні-завдань (короткострокових) – інтегрує знання з різних сфер у рамках одного заняття, сприяючи розвитку логічного мислення та мовних навичок.

Сутність методу полягає у практичній реалізації інтеграції через діяльність, що має завершений продукт або результат, який можна оцінити.

Особливості:

- Розвиток логічного та аналітичного мислення: діти навчаються планувати, структурувати та систематизувати отримані знання.
- Мовленнєві та комунікативні навички: виконання завдань у групах сприяє розвитку умінь обговорювати, аргументувати та презентувати результати.
- Підтримка самостійності та ініціативи: діти отримують можливість самостійно приймати рішення щодо виконання завдання, шукати ресурси та способи реалізації.
- Інтеграція знань та навичок: метод дозволяє об’єднувати різні освітні компоненти (природничі, соціальні, художні та технологічні) у єдину діяльність, що стимулює цілісне мислення та розвиток ключових компетентностей.

Впровадження інтегрованого підходу у дошкільній освіті потребує чіткого планування, організації діяльності та взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Методика інтегрованого навчання включає низку ключових компонентів, що забезпечують ефективність освітніх заходів [4]:

1. Планування інтегрованих освітніх заходів у ЗДО

Планування інтегрованих заходів передбачає:

- визначення тематичних блоків з урахуванням міжпредметних зв’язків;
- формування цілей і очікуваних результатів, що охоплюють пізнавальні, соціальні та емоційні компетентності;
- підбір методів, матеріалів і ресурсів, необхідних для реалізації інтегрованих активностей [1; 2].

Ефективними є короткострокові інтегровані проєкти, тематичні заняття та цикли занять, що поєднують різні освітні сфери та види діяльності.

2. Роль педагога як фасилітатора

Педагог у інтегрованому навчанні виступає фасилітатором, а не лише транслятором знань. Його основні функції:

- створення умов для самостійного дослідження та гри;
- організація дослідницьких і творчих завдань;
- спостереження та підтримка розвитку критичного та креативного мислення;
- сприяння формуванню соціальних навичок через колективну діяльність.

Фасилітатор допомагає дітям самостійно робити відкриття, інтегруючи знання з різних сфер навчання.

3. Взаємодія з батьками та соціальним середовищем

Ефективне інтегроване навчання неможливе без співпраці з батьками та соціальним оточенням:

- інформування батьків про освітні цілі та методи інтеграції;
- залучення батьків до спільних активностей (екскурсії, спостереження, проєкти);
- взаємодія з місцевими культурними, науковими та природними установами для організації міжсередовищних заходів [4].

4. Форми організації інтегрованого навчання

Інтегровані заходи у ЗДО можуть проводитися у різних формах:

- групові — спільна робота дітей над завданнями в межах однієї групи;
- індивідуальні — врахування інтересів та здібностей окремих дітей;
- міжгрупові — об’єднання дітей різних груп для спільних проєктів, свят або дослідів [2].

Різноманітні форми організації сприяють розвитку комунікативних навичок, співпраці та соціальної відповідальності, а також дозволяють адаптувати діяльність під потреби кожної дитини. Сучасна дошкільна освіта активно трансформується під впливом інтеграційних підходів, інноваційних технологій і цифровізації освітнього процесу. Перспективи розвитку інтегрованого навчання у ЗДО можна розглядати у трьох основних напрямках:

1. Прогнозування ефектів інтеграції інноваційних методів у практику

Впровадження інтегрованого навчання, яке поєднує PBL, STEM/STEAM-практики, інтерактивні та ігрові методи, передбачає значні позитивні ефекти для розвитку дошкільників:

- формування ключових компетентностей та дослідницьких умінь;
- розвиток критичного мислення, креативності та соціальних навичок;
- підготовка дітей до успішного навчання у початковій школі [4].

Застосування інноваційних методів інтеграції дозволяє не лише покращити якість освітнього процесу, а й підвищити мотивацію дітей до навчання, сприяючи всебічному розвитку особистості.

2. Рекомендації для педагогів і адміністрації закладів

Для успішного впровадження інтегрованого навчання важливо:

- планувати тематичні цикли занять із урахуванням міжпредметних зв’язків;
- забезпечувати підтримку педагогів через навчання і тренінги щодо інтеграції методів;
- організовувати ефективну комунікацію з батьками та соціальним середовищем;
- впроваджувати систему оцінювання ефективності інтегрованих заходів, щоб коригувати педагогічні стратегії [2].

Ці рекомендації допомагають забезпечити сталість інтеграційних практик та підвищити якість освітніх послуг у закладі.

3. Можливості масштабування та впровадження нових технологій

Інтегроване навчання у ЗДО має високий потенціал для масштабування:

- поширення кращих практик на регіональному та національному рівнях;
- впровадження цифрових платформ, інтерактивних ресурсів та дистанційних інструментів для інтеграції змісту освіти;
- розвиток співпраці між закладами, що дозволяє обмінюватися досвідом та ефективними методами [1]. Масштабування інтегрованих практик та технологій сприяє універсалізації освітнього процесу, підвищенню його адаптивності та відповідності сучасним освітнім стандартам.

Висновки. Інтегроване навчання у ЗДО є ефективним інструментом розвитку всебічної особистості дитини, що забезпечує формування ключових компетентностей, пізнавальної активності, критичного та креативного мислення, а також соціальної адаптивності. Наукові дані свідчать, що поєднання різних сфер знань створює цілісне сприйняття світу та сприяє розвитку когнітивних та соціально-емоційних навичок.

Інноваційні методи інтегрованого навчання, такі як PBL, STEM/STEAM, інтерактивні та ігрові методи, а також цифрові технології, мають науково підтверджену ефективність у розвитку дослідницьких умінь, критичного мислення, креативності та комунікаційних навичок дітей.

Роль педагога як фасилітатора є ключовою у реалізації інтегрованого навчання. Педагог створює умови для активного залучення дітей, сприяє розвитку самостійності та дослідницької активності, а також підтримує міжпредметну інтеграцію знань.

Перспективи розвитку інтегрованого навчання включають масштабування ефективних практик на регіональному та національному рівнях, впровадження нових цифрових технологій, подальші дослідження з оцінки ефективності різних методів інтеграції та формування системи науково обґрунтованих підходів до організації інтегрованого навчання.

Таким чином, інтегроване навчання у ЗДО є стратегічним напрямом розвитку сучасної освіти, що поєднує теоретичні засади та інноваційні методи, забезпечує всебічний розвиток дитини та формує науково обґрунтовану основу для подальшої успішної освіти в школі

Література:

1. Гончарук Н. М. Інтегровані підходи до планування освітньої діяльності в закладах дошкільної освіти. Наукові записки. 2025. № 2. С. 34–41.

2. Крутій К. Л. Інтегрований підхід у дошкільній освіті. Педагогічні науки, 2018. № 3. С. 45–52.

3. Кузьменко О. М. Інтеграція змісту дошкільної освіти. Київ, 2019.

4. Савченко О. Я. Інтегроване навчання як умова формування ключових компетентностей дошкільників. Педагогічні науки. 2025. № 1. С. 15–23.

5. Соколова Л. В. Інтегровані підходи в освіті дітей дошкільного віку. Харків, 2021.

6. Bredekamp S., Copple C. Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs Serving Children from Birth Through Age Washington, DC : National Association for the Education of Young Children (NAEYC), 1997. 401 p.

7. Elkind D. The Power of Play: Learning What Comes Naturally. Cambridge, MA : Da Capo Press, 2007. 288 p.

References:

1. Honcharuk, N. M. (2025). Intehrovani pidkhody do planuvannia osvitnioi diialnosti v zakladakh doshkilnoi osvity [Integrated approaches to planning educational activities in preschool institutions]. Naukovi zapysky, 2, 34–41 [in Ukrainian].

2. Krutii, K. L. (2018). Intehrovanyi pidkhid u doshkilnii osviti [Integrated approach in preschool education]. Pedahohichni nauky, 3, 45–52 [in Ukrainian].

3. Kuzmenko, O. M. (2019). Intehratsiia zmistu doshkilnoi osvity [Integration of preschool education content]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Savchenko, O. Ia. (2025). Intehrovane navchannia yak umova formuvannia kliuchovykh kompetentnostei doshkilnikiv [Integrated learning as a condition for the formation of key competencies of preschoolers]. Pedahohichni nauky, 1, 15–23 [in Ukrainian].

5. Sokolova, L. V. (2021). Intehrovani pidkhody v osviti ditei doshkilnoho viku [Integrated approaches in the education of preschool children]. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Bredekamp, S., & Copple, C. (1997). Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs Serving Children from Birth Through Age 8. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children (NAEYC), 401 p.

7. Elkind, D. (2007). The Power of Play: Learning What Comes Naturally. Cambridge, MA: Da Capo Press, 288 p.

УДК: 331.5:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1047-1059

Кривець Юрій Миколайович докторант кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м.Київ, https://orcid.org/0009-0008-4223-4047

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто особливості професійної підготовки фахівців в умовах цифровізації як системної трансформації освітнього середовища, що зумовлює оновлення змісту, форм і методів навчання відповідно до викликів цифрової економіки та динамічного ринку праці.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування ключових тенденцій і викликів професійної підготовки в цифровому середовищі, визначення вимог до цифрових компетентностей здобувачів освіти й педагогічних працівників, а також окреслення педагогічних умов ефективної реалізації змішаного та дистанційного навчання.

Методологічну основу становлять аналіз і синтез наукових підходів, узагальнення та систематизація результатів досліджень щодо цифрової трансформації професійної освіти. Встановлено, що цифрові технології (онлайн-платформи, системи управління навчанням, інструменти штучного інтелекту, хмарні сервіси) виступають чинниками модернізації професійної підготовки через інтеграцію цифрових і міждисциплінарних компонентів у зміст програм, розширення можливостей персоналізації навчання, організацію спільної діяльності та підвищення доказовості оцінювання на основі освітньої аналітики. Обґрунтовано, що змішане й дистанційне навчання сприяють формуванню професійних навичок (через практикоорієнтовані цифрові завдання, кейси та проєкти), надпрофесійних навичок (саморегуляція, комунікація, командна робота, критичне мислення) та цифрових навичок (робота з даними, цифрова безпека, академічна доброчесність), за умови методично виваженого дидактичного дизайну і належної підготовленості викладача. Визначено комплекс педагогічних умов результативної цифровізації: компетентнісне оновлення змісту, інтегроване цифрове освітнє середовище, розвиток професійно-цифрової компетентності педагогів, мотиваційна підтримка здобувачів освіти, валідне оцінювання та управління ризиками.

Окреслено перспективні напрями вдосконалення професійної підготовки, пов’язані з модульністю програм, партнерством із роботодавцями, персоналізацією навчання та посиленням системи забезпечення якості в цифровому середовищі.

Ключові слова: цифровізація; професійна освіта; професійна підготовка; цифрова компетентність; змішане навчання; дистанційне навчання; LMS; штучний інтелект; хмарні сервіси; цифрове освітнє середовище

Kryvets Yurii Mykolaiovych doctoral candidate at the Department of Intelligent Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations, and Tourism, Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-4223-4047

FEATURES OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Abstract. The article focuses on the characteristics of professional training of specialists as a systematic change of the learning environment, which necessitates the revision of the content, format, and approaches to teaching following the demands of the digital economy and the dynamic labor market.

The study is aimed at hypothetically supporting the main tendencies and issues of professional training in a digital environment, defining the demands of the digital skills of students and teaching personnel, and outlining the pedagogical conditions of the successful implementation of blended and distance education.

The methodology is founded on the analysis and synthesis of the academic solutions, generalization, and systematization of the research outcomes concerning the digital transformation of vocational and professional training. The research demonstrates that digital technologies (online platforms, learning management systems, artificial intelligence tools, and cloud services) serve as drivers of modernization because they add digital and interdisciplinary elements to the curricula, increase the possibilities of individual approach to learning, provide opportunities to collaborate, and reinforce evidence-based assessment with the help of learning analytics. There is an argument that blended and distance learning can contribute to the enhancement of professional skills (through practice-focused digital tasks, cases, and projects), transversal skills (self-regulation, communication, teamwork, and critical thinking), and digital skills (data handling, awareness of cybersecurity and academic dishonesty), assuming that the instructional design is methodological in nature and the teacher is well prepared.

A series of pedagogical requirements that can lead to successful digitalization are justified, such as curriculum renewal based on competence, an interconnected digital educational ecosystem, professional development of digital competence in teachers, motivational and tutoring support of learners, good assessment, and risk management in digital learning processes.

The article also presents the future projections of enhancing professional training, with specific attention paid to the modular structure of the curriculum, cooperation with the employer, individualizing learning, and improving quality guaranteeing measures within the framework of an online learning environment.

Keywords: digitalization; vocational and professional education; professional training; digital competence; blended learning; distance learning; learning management system (LMS); artificial intelligence; cloud services; digital educational environment.

Постановка проблеми.

Професійна підготовка фахівців у системі професійної освіти здійснюється в умовах стрімкої цифрової трансформації економіки та ринку праці, що змінює вимоги до змісту освітніх програм, форматів навчання і очікуваних результатів підготовки. Водночас у практиці закладів освіти цифровізація нерідко реалізується фрагментарно — як технічне впровадження окремих платформ, сервісів чи дистанційних форматів — без комплексного педагогічного переосмислення цілей, методів, організації взаємодії та критеріїв оцінювання. Це породжує суперечність між суспільним запитом на конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно працювати в цифровому середовищі та безперервно оновлювати компетентності, і реальними можливостями освітньої системи забезпечити таку підготовку на основі цілісних педагогічних умов. Відтак актуальною є проблема науково обґрунтованого визначення педагогічних умов і практичних механізмів цифровізації освітнього середовища, які забезпечують підвищення якості професійної підготовки, розвиток професійних, надпрофесійних і цифрових навичок здобувачів освіти, а також стійкість і результативність освітнього процесу в умовах постійних технологічних і соціально-економічних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасних дослідженнях цифровізація професійної освіти трактується як системна відповідь на трансформацію економіки та ринку праці, що потребує оновлення змісту підготовки, гнучких форматів навчання та посилення ролі цифрових компетентностей у структурі результатів навчання [1]. Водночас підкреслюється значення інформаційно-технологічного забезпечення неперервної освіти й професійної діяльності педагогів як передумови сталого функціонування професійної освіти в цифровому середовищі [2]. Окремий напрям становлять праці, зосереджені на формуванні цифрової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання через змістові й методичні зміни та використання цифрових ресурсів [3], а також на окресленні проблем і бар'єрів цифровізації фахової підготовки в закладах професійної освіти (інфраструктурні обмеження, нерівність доступу, ризики формалізації онлайн-навчання) [4]. Паралельно актуалізується управлінський аспект цифрових змін — зокрема управління проєктами й ризиками в освіті як чинник забезпечення якості та стійкості трансформацій [5]. Дослідження також конкретизують цільові та змістові орієнтири розвитку цифрової компетентності майбутніх викладачів [6] і розкривають її професійно-цифровий вимір у контексті освіти для сталого розвитку [7]. Практико-орієнтовані підходи пропонують моделі розбудови

мережево-цифрового середовища підвищення кваліфікації на основі інтеграції LMS і хмарних сервісів [8]. Водночас наголошується на потенціалі неформальної освіти як ресурсу формування цифрової компетентності майбутніх педагогів [9] і конкретизуються можливості такого підходу у підготовці майбутніх учителів через неформальні освітні практики [10]

Мета статті –теоретично обґрунтувати особливості професійної підготовки фахівців в умовах цифровізації освітнього середовища та визначити ключові тенденції, виклики, вимоги до цифрових компетентностей і педагогічні умови, що забезпечують ефективне формування професійних, надпрофесійних і цифрових навичок здобувачів освіти з урахуванням розвитку цифрових технологій та потреб суспільства.

Виклад основного матеріалу.

Цифрова трансформація економіки та ринку праці зумовлює глибинні зміни у вимогах до професійної підготовки фахівців. Автоматизація виробничих процесів, розвиток цифрових платформ, поширення штучного інтелекту та гнучких форм зайнятості актуалізують потребу в оновленні змісту, форм і методів професійної освіти. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що професійна підготовка має орієнтуватися не лише на опанування конкретної спеціальності, а й на формування адаптивності, цифрової грамотності, здатності до безперервного навчання та міждисциплінарної взаємодії [1; 3].

У зв’язку з цим особливої уваги потребує аналіз ключових тенденцій і викликів професійної підготовки фахівців, що формуються під впливом цифрової трансформації економіки та ринку праці. Узагальнення відповідних наукових підходів дозволяє систематизувати ці процеси та визначити напрями подальшої модернізації професійної освіти.

Для наочного представлення основних тенденцій і викликів професійної підготовки фахівців в умовах цифрової трансформації економіки та ринку праці звернемося до даних, узагальнених у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні тенденції та виклики професійної підготовки фахівців в умовах цифрової трансформації економіки та ринку праці

Тенденції цифрової трансформації	Зміст тенденції	Ключові виклики для професійної підготовки
Цифровізація виробничих процесів	Масове впровадження цифрових технологій, автоматизація, використання ШІ	Необхідність оновлення змісту професійної підготовки відповідно до нових технологій
Трансформація структури зайнятості	Зростання попиту на фахівців із цифровими та міждисциплінарними компетентностями	Розрив між освітніми програмами та потребами ринку праці
Поширення гнучких форм праці	Дистанційна робота, проєктна зайнятість, фриланс	Формування навичок самоуправління, цифрової комунікації та командної роботи

Тенденції цифрової трансформації	**Зміст тенденції**	**Ключові виклики для професійної підготовки**
Зростання ролі безперервного навчання	Необхідність постійного оновлення професійних знань і навичок	Інтеграція формальної, неформальної та інформальної освіти
Розвиток цифрових освітніх середовищ	Використання LMS, онлайн-платформ, хмарних сервісів	Недостатній рівень цифрової компетентності педагогічних працівників
Підвищення значущості управління ризиками	Технологічні, організаційні та соціальні ризики цифровізації	Забезпечення якості та стійкості професійної підготовки

Отже, професійна підготовка фахівців в умовах цифрової трансформації економіки та ринку праці характеризується поєднанням інноваційних тенденцій і системних викликів.

З одного боку, цифровізація відкриває нові можливості для оновлення змісту освіти, підвищення її гнучкості та доступності, інтеграції сучасних технологій у професійну підготовку [1; 8]. З іншого боку, вона загострює проблеми невідповідності освітніх програм потребам ринку праці, недостатньої цифрової готовності педагогів і здобувачів освіти, а також ризиків фрагментарного впровадження цифрових рішень [4; 5].

Урахування виявлених тенденцій і викликів створює підґрунтя для розроблення цілісних стратегій модернізації професійної освіти, орієнтованих на формування конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно діяти в умовах цифрової економіки та динамічного ринку праці.

Активне впровадження цифрових технологій у сферу освіти суттєво трансформує зміст, форми та методи професійної підготовки фахівців. Онлайн-платформи, системи управління навчанням (LMS), хмарні сервіси та інструменти штучного інтелекту змінюють традиційну модель освітнього процесу, орієнтуючи її на гнучкість, персоналізацію та практичну спрямованість. У наукових дослідженнях наголошується, що цифрові технології стають не лише допоміжним засобом навчання, а системоутворювальним чинником модернізації професійної освіти [1; 2].

Вплив цифрових рішень проявляється, з одного боку, в оновленні змісту професійної підготовки шляхом інтеграції цифрових і міждисциплінарних компетентностей, а з іншого — у зміні форм і методів навчання, що орієнтуються на активну діяльність, самостійність і відповідальність здобувачів освіти [3; 6]. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу ролі цифрових технологій у трансформації професійної підготовки.

Для узагальнення впливу цифрових технологій на професійну підготовку фахівців доцільно представити їхню роль у трансформації змісту, форм і методів навчання у вигляді рисунка (рис.1), що відображає взаємозв’язок ключових цифрових інструментів та освітніх компонентів.

Рисунок 1 - Вплив цифрових технологій на зміст, форми та методи професійної підготовки фахівців

У центрі моделі розташовується *професійна підготовка фахівців*, навколо якої групуються основні цифрові технології: онлайн-платформи, системи управління навчанням, штучний інтелект і хмарні сервіси. Онлайн-платформи забезпечують доступ до різноманітних освітніх ресурсів і сприяють реалізації змішаного та дистанційного навчання [9]. Системи LMS виконують функцію організації, моніторингу та оцінювання освітнього процесу, підтримуючи індивідуальні освітні траєкторії здобувачів освіти [8]. Інструменти штучного інтелекту розширюють можливості адаптивного навчання, автоматизованого зворотного зв’язку та аналітики освітніх даних [1]. Хмарні сервіси забезпечують спільну роботу, мобільність і безперервність навчання незалежно від просторових і часових обмежень [2].

У сукупності ці технології впливають на зміст професійної підготовки через оновлення навчальних програм, на форми навчання — через поєднання очного, дистанційного та змішаного форматів, а також на методи навчання — через активне використання проєктної діяльності, проблемного навчання, симуляцій і цифрових кейсів [4; 7]. Таким чином, цифрові технології істотно трансформують професійну підготовку фахівців, забезпечуючи її відповідність вимогам цифрової економіки та сучасного ринку праці. Онлайн-платформи, LMS, штучний інтелект і хмарні сервіси сприяють оновленню змісту освіти, розширенню форм навчання та впровадженню інноваційних методів, орієнтованих на активну пізнавальну діяльність і саморозвиток здобувачів освіти [1; 8]. Водночас ефективність використання цифрових технологій у професійній підготовці залежить від рівня цифрової компетентності педагогів, якості освітніх

ресурсів і наявності продуманої педагогічної стратегії їх інтеграції в освітній процес. Це зумовлює потребу в подальших дослідженнях і методичному забезпеченні цифрової трансформації професійної освіти з метою підвищення її результативності та стійкості в умовах динамічних суспільних змін [5; 6].

Цифровізація професійної освіти актуалізує потребу в чіткому визначенні вимог до цифрових компетентностей як майбутніх фахівців, так і педагогічних працівників. У сучасних наукових підходах цифрова компетентність розглядається як інтегрована здатність ефективно, безпечно та відповідально використовувати цифрові технології в професійній діяльності, навчанні та комунікації [2; 3]. В умовах цифрової трансформації економіки та ринку праці вона набуває статусу базової складової професійної готовності фахівця незалежно від галузі.

Для педагогічних працівників цифрові компетентності мають не лише інструментальний, а й методичний та управлінський вимір, оскільки вони безпосередньо впливають на якість організації освітнього процесу, впровадження інноваційних форм навчання та формування цифрових навичок здобувачів освіти [6; 8]. Це зумовлює необхідність диференційованого підходу до визначення вимог до цифрових компетентностей різних суб’єктів професійної освіти. Для систематизації вимог до цифрових компетентностей майбутніх фахівців і педагогічних працівників у контексті професійної освіти звернемося до узагальнених даних, поданих у таблиці 2.

Таблиця 2

Вимоги до цифрових компетентностей майбутніх фахівців і педагогічних працівників у системі професійної освіти

Категорія суб’єктів	Компоненти цифрової компетентності	Зміст вимог
Майбутні фахівці	Інформаційно-цифрова грамотність	Пошук, аналіз, критичне оцінювання та використання цифрової інформації у професійній діяльності
Майбутні фахівці	Професійно-цифрові навички	Використання цифрових інструментів і програмного забезпечення відповідно до спеціальності
Майбутні фахівці	Комунікативні цифрові компетентності	Онлайн-комунікація, командна робота в цифровому середовищі, дотримання цифрової етики
Майбутні фахівці	Самоосвітня компетентність	Здатність до безперервного навчання з використанням цифрових ресурсів
Педагогічні працівники	Педагогічно-цифрова компетентність	Проєктування та реалізація освітнього процесу з використанням цифрових технологій
Педагогічні працівники	Методична цифрова компетентність	Розроблення цифрових навчальних матеріалів, онлайн-курсів, інтерактивних завдань

Категорія суб'єктів	Компоненти цифрової компетентності	Зміст вимог
Педагогічні працівники	Управлінська цифрова компетентність	Використання LMS, аналітики освітніх даних, цифрових інструментів управління
Педагогічні працівники	Безпекова та етична компетентність	Захист персональних даних, дотримання академічної доброчесності та цифрової безпеки

Отже, вимоги до цифрових компетентностей у системі професійної освіти мають комплексний і диференційований характер. Для майбутніх фахівців ключовими є здатність ефективно використовувати цифрові технології у професійній діяльності, адаптуватися до змін цифрового середовища та здійснювати безперервне самонавчання [1; 3]. Водночас для педагогічних працівників цифрові компетентності доповнюються методичними, управлінськими та етичними складовими, що забезпечують якість і результативність професійної підготовки в умовах цифровізації [6; 8].

Урахування визначених вимог створює підґрунтя для оновлення освітніх програм, систем підвищення кваліфікації та стратегій розвитку професійної освіти, орієнтованих на формування конкурентоспроможних фахівців і цифрово компетентних педагогів у контексті сучасних соціально-економічних трансформацій [1; 5].

Змішане та дистанційне навчання в умовах цифровізації професійної освіти набувають статусу не лише альтернативних форм організації освітнього процесу, а й важливих інструментів формування професійних, надпрофесійних і цифрових навичок здобувачів освіти. У наукових дослідженнях підкреслюється, що поєднання очної та онлайн-взаємодії забезпечує гнучкість навчання, розширює доступ до освітніх ресурсів і створює умови для індивідуалізації освітніх траєкторій, що особливо актуально в контексті швидких змін ринку праці та вимог до професійної мобільності фахівців [1; 3]. Змішане навчання дозволяє інтегрувати теоретичну підготовку з практичними завданнями, цифровими кейсами та проєктною діяльністю, що сприяє глибшому засвоєнню професійних знань і формуванню прикладних умінь.

У контексті формування *професійних навичок* дистанційне та змішане навчання створюють можливості для використання сучасних цифрових інструментів, симуляторів, віртуальних лабораторій і професійно орієнтованих онлайн-платформ. Це дозволяє здобувачам освіти моделювати реальні професійні ситуації, опановувати цифрові технології, характерні для конкретної галузі, та розвивати здатність застосовувати теоретичні знання на практиці [1; 4]. Водночас дослідники наголошують, що ефективність формування професійних навичок значною мірою залежить від методичного забезпечення курсів і рівня цифрової компетентності педагогічних працівників [6; 8].

Важливою перевагою змішаного та дистанційного навчання є їхній вплив на розвиток *надпрофесійних (soft skills)*, зокрема комунікації, самостійності,

критичного мислення, командної роботи та управління часом. Організація навчання в онлайн-середовищі вимагає від здобувачів освіти високого рівня самоорганізації, відповідальності та здатності до планування власної діяльності, що безпосередньо корелює з вимогами сучасного цифрового ринку праці [5; 7]. Участь у спільних онлайн-проєктах, форумах і цифрових дискусіях сприяє розвитку комунікативних навичок і культури професійної взаємодії в цифровому середовищі [9].

Окремої уваги заслуговує роль змішаного та дистанційного навчання у формуванні *цифрових навичок* здобувачів освіти. Постійна взаємодія з системами управління навчанням (LMS), онлайн-платформами, хмарними сервісами та цифровими інструментами комунікації забезпечує практичне засвоєння цифрової грамотності, інформаційної безпеки та навичок роботи з даними [2; 8]. У наукових працях підкреслюється, що цифрові навички формуються не декларативно, а в процесі систематичної діяльності в цифровому освітньому середовищі, що робить змішане та дистанційне навчання ефективним засобом підготовки конкурентоспроможних фахівців [3; 6].

Водночас дослідники звертають увагу на низку викликів, пов'язаних із використанням дистанційного та змішаного навчання, зокрема ризики формалізації освітнього процесу, зниження мотивації здобувачів освіти та нерівний доступ до цифрових ресурсів [4; 5].

Це актуалізує необхідність педагогічно виваженого поєднання онлайн- та офлайн-компонентів, системної підтримки здобувачів освіти та підвищення цифрової компетентності педагогів.

Цифровізація освітнього середовища суттєво змінює умови здійснення професійної підготовки фахівців, висуваючи нові вимоги до організації освітнього процесу, педагогічних підходів і ролі учасників навчання. У сучасних наукових дослідженнях наголошується, що ефективність професійної підготовки в цифровому середовищі визначається не стільки наявністю технологій, скільки педагогічними умовами їх цілеспрямованого та методично обґрунтованого використання [2; 6].

Саме педагогічні умови забезпечують інтеграцію цифрових інструментів у зміст освіти, сприяють розвитку професійних і цифрових компетентностей та підтримують мотивацію здобувачів освіти.

Обґрунтування педагогічних умов ефективної професійної підготовки фахівців в умовах цифровізації освітнього середовища потребує системного підходу, що враховує організаційні, методичні, технологічні та особистісні чинники. Узагальнення відповідних наукових позицій дозволяє виокремити ключові умови, дотримання яких забезпечує результативність цифрової трансформації професійної освіти.

Для систематизації педагогічних умов ефективної професійної підготовки фахівців у цифровому освітньому середовищі звернемося до узагальнених положень, поданих у таблиці 3.

Таблиця 3

Педагогічні умови ефективної професійної підготовки фахівців в умовах цифровізації освітнього середовища

Група педагогічних умов	Зміст педагогічної умови	Характеристика реалізації в цифровому середовищі
Організаційно-педагогічні	Цифрово орієнтоване освітнє середовище	Наявність LMS, онлайн-платформ, хмарних сервісів, інтегрованих у навчальний процес
Організаційно-педагогічні	Гнучка організація освітнього процесу	Поєднання очного, дистанційного та змішаного навчання, індивідуальні освітні траєкторії
Методичні	Компетентнісна спрямованість навчання	Орієнтація змісту та методів навчання на формування професійних і цифрових компетентностей
Методичні	Використання активних методів навчання	Проєктне, проблемне навчання, цифрові кейси, симуляції, віртуальні практики
Технологічні	Педагогічно доцільне використання цифрових технологій	Інтеграція онлайн-платформ, ШІ та хмарних сервісів відповідно до цілей підготовки
Особистісно-орієнтовані	Розвиток цифрової компетентності педагогів	Підвищення кваліфікації, формування методичної готовності до роботи в цифровому середовищі
Особистісно-орієнтовані	Підтримка навчальної мотивації здобувачів освіти	Зворотний зв’язок, цифрові інструменти оцінювання, персоналізація навчання
Управлінські	Забезпечення якості та управління ризиками	Моніторинг результатів навчання, аналіз освітніх даних, запобігання формалізації навчання

Отже, ефективна професійна підготовка фахівців в умовах цифровізації освітнього середовища можлива за умови дотримання комплексу взаємопов’язаних педагогічних умов. Організаційно-педагогічні та методичні умови забезпечують цілісність і результативність освітнього процесу, технологічні — його сучасність і гнучкість, а особистісно-орієнтовані та управлінські — сталість і якість професійної підготовки [2; 6; 8].

Урахування обґрунтованих педагогічних умов створює підґрунтя для системної цифрової трансформації професійної освіти, орієнтованої на формування конкурентоспроможного фахівця, здатного до ефективної діяльності та безперервного розвитку в умовах динамічних соціально-економічних змін [1; 5].

Перспективні напрями вдосконалення професійної підготовки фахівців у контексті розвитку цифрових технологій і суспільних потреб слід розглядати як узгоджені зміни на рівні змісту освіти, дидактики, цифрової інфраструктури та системи забезпечення якості. Передусім ідеться про системне оновлення освітніх програм із інтеграцією професійних і цифрових компетентностей як єдиного результату навчання, посилення міждисциплінарності та орієнтацію на вимоги

цифрового ринку праці [1]. Перспективним є модульне конструювання програм із можливістю оперативного оновлення компонентів, розвиток коротких сертифікаційних траєкторій та практикоорієнтованість через цифрові кейси, симуляції й проєктну діяльність [4]. Водночас зростає значення наскрізної інтеграції питань цифрової етики, захисту даних, медіаграмотності та академічної доброчесності у професійні дисципліни, що відповідає суспільному запиту на безпеку й відповідальність у цифровому середовищі [2].

Другим важливим напрямом є розвиток гнучких моделей організації навчання на основі змішаного й дистанційного форматів із методично обґрунтованим дидактичним дизайном, який забезпечує керованість і результативність, а не формальну «оцифровку» матеріалів [3]. Доцільним є використання LMS як ядра курсу (планування, комунікація, оцінювання, аналітика), доповненого хмарними сервісами для командної роботи та портфоліо, а також застосування цифрових технологій для організації діяльності здобувачів освіти (проблемні завдання, цифрові лабораторії, групові проєкти, рефлексія, мікрооцінювання прогресу), що одночасно посилює розвиток надпрофесійних навичок [1; 5].

Третій напрям пов’язаний із переосмисленням ролі педагогічних працівників і створенням інституційної системи підтримки їх професійно-цифрової компетентності, зокрема методичної готовності до проєктування цифрово насичених курсів, забезпечення інклюзивності, організації оцінювання та підтримки мотивації здобувачів освіти [6; 7]. Окремим перспективним блоком є розвиток практикоорієнтованих партнерств із роботодавцями через цифрові формати взаємодії: спільні кейси та проєкти, онлайн-лабораторії, експертне оцінювання портфоліо, стажування в цифрових середовищах [1; 4]. Нарешті, стратегічно важливим є посилення системи забезпечення якості на основі освітньої аналітики, прозорих критеріїв оцінювання та управління ризиками цифровізації (доступність, технічна стабільність, навантаження, якість контенту, психологічні чинники) як складової освітнього менеджменту.

Висновки.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що цифровізація освітнього середовища зумовлює системне переосмислення професійної підготовки фахівців у напрямі оновлення змісту, форм і методів навчання, посилення практикоорієнтованості та інтеграції професійних, надпрофесійних і цифрових компетентностей у єдину модель результатів навчання. Ефективність цих змін визначається наявністю обґрунтованих педагогічних умов (дидактичний дизайн змішаного/дистанційного навчання, інституційна підтримка професійно-цифрової компетентності викладачів, валідне оцінювання й аналітика, управління ризиками), а також розвитком партнерств із роботодавцями та цифрових форматів взаємодії із суспільством, що забезпечує відповідність підготовки динамічним потребам ринку праці та соціальним запитам. У перспективі пріоритетними залишаються модульність і гнучкість освітніх програм, персоналізація навчання, підвищення якості цифрових освітніх ресурсів і посилення механізмів

забезпечення якості, що в сукупності створює підґрунтя для підготовки конкурентоспроможного фахівця, здатного до безперервного професійного розвитку в умовах цифрової економіки та трансформації освітніх систем.

Література:

1. Liubarets V., Kashyna G., Kachan Y., Brezetskyi S., Ostrovershenko A. Adapting professional development to the digital transformation of today's job market // Multidisciplinary Science Journal. – 2024. – Vol. 6. https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0713

2. Кашина Г. С. Інформаційно-технологічне забезпечення неперервної освіти та професійної діяльності педагогів // Управління системами післядипломної освіти для сталого розвитку / Ред. Н. Рідей. – Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – С. 528–544. (Колективна монографія).

3. Ковальчук А. Розвиток цифрової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання в умовах цифровізації // Молодь і ринок. – 2024. – № 2. – С. 148–152.

4. Ковальчук В. І. Проблеми цифровізації фахової підготовки в закладах професійної освіти // Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (14 травня 2020 р.). – Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2020. – С. 40–43.

5. Любарець В. В., Грибова Л. В. Особливості управління проєктами та ризиками в освіті // Педагогічні науки: теорія та практика. – 2024. – №1. – С. 115–121. https://doi.org/ 10.26661/2786-5622-2024-1-16

6. Петренко Л. М. Розвиток цифрової компетентності майбутніх викладачів педагогічних закладів вищої освіти: цільові й змістові орієнтири // Науково-методичні засади інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації освіти і педагогіки: матеріали круглого столу (17 травня 2023 р.). – Київ: ВІППО, 2023. – С. 21–24.

7. Петренко Л. М., Зеліковська О. Педагогічна освіта для сталого розвитку: дослідження професійно-цифрової компетентності викладача вищої школи // Modern Approaches to Ensuring Sustainable Development / за ред. В. Смачилка, О. Несторенка. – Катовіце: The University of Technology in Katowice Press, 2023. – С. 206–213.

8. Самойленко О. М., Бацуровська І. В. Компетентнісний підхід щодо розробки мережево-цифрового середовища для підвищення кваліфікації вчителів природничого напряму на основі інтеграції системи LMS+Office 365 // Теоретико-методологічні основи модернізації навчання: компетентнісний підхід. – Херсон, 2020. – С. 201–232.

9. Штемпель Н. В. Неформальна освіта як засіб формування цифрової компетентності майбутніх педагогів // Інноваційна педагогіка. – 2024. – Вип. 67, ч. 1. – С. 60–64.

10. Штемпель Н. В. Формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи засобами неформальної освіти // Вісник РДГУ. Серія: Педагогіка та психологія. – 2023. – Вип. 1. – С. 112–117.

References:

1. Liubarets, V., Kashyna, G., Kachan, Y., Brezetskyi, S., & Ostrovershenko, A. (2024). *Adapting professional development to the digital transformation of today's job market*. *Multidisciplinary Science Journal, 6.* https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0713

2. Kashyna, H. S. (2019). *Informatsiino-tekhnolohichne zabezpechennia neperervnoi osvity ta profesiinoi diialnosti pedahohiv* [Information and technological support for continuous education and professional activities of teachers]. In N. Ridei (Ed.), *Upravlinnia systemamy pisliadyplomnoi osvity dlia staloho rozvytku* [Management of postgraduate education systems for sustainable development] (pp. 528–544). Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

3. Kovalchuk, A. (2024). *Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia v umovakh tsyfrovizatsii* [Development of digital competence of future vocational education teachers in the context of digitalization]. *Molod i rynok* [Youth and Market], (2), 148–152 [in Ukrainian].

4. Kovalchuk, V. I. (2020). *Problemy tsyfrovizatsii fakhovoi pidhotovky v zakladakh profesiinoi osvity* [Problems of digitalization of vocational training in professional education institutions]. In *Aktualni problemy tekhnolohichnoi i profesiinoi osvity: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (14 travnia 2020 r.)* [Current issues of technological and vocational education: materials of the II International Scientific and Practical Conference (May 14, 2020)] (pp. 40–43). Hlukhiv: HNPU im. O. Dovzhenka [in Ukrainian].

5. Liubarets, V. V., & Hrybova, L. V. (2024). *Osoblyvosti upravlinnia proiektamy ta ryzykamy v osviti* [Features of project and risk management in education]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka* [Pedagogical sciences: theory and practice], (1), 115-121. https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-1-16

6. Petrenko, L. M. (2023). *Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity: tsilovi y zmistovi oriiantyry* [Development of digital competence of future teachers of pedagogical higher education institutions: target and content guidelines]. In *Naukovo-metodychni zasady informatsiino-analitychnoho suprovodu tsyfrovoi transformatsii osvity i pedahohiky: materialy kruhloho stolu (17 travnia 2023 r.)* [Scientific and methodological principles of information and analytical support of digital transformation of education and pedagogy: round table materials (May 17, 2023)] (pp. 21–24). Kyiv: VIPPO [in Ukrainian].

7. Petrenko, L. M., & Zelikovska, O. (2023). *Pedahohichna osvita dlia staloho rozvytku: doslidzhennia profesiino-tsyfrovoi kompetentnosti vykladacha vyshchoi shkoly* [Pedagogical education for sustainable development: research on professional digital competence of higher education teacher]. In V. Smachylka & O. Nestorenko (Eds.), *Modern Approaches to Ensuring Sustainable Development* (pp. 206–213). Katowice: The University of Technology in Katowice Press [in Ukrainian].

8. Samoylenko, O. M., & Batsurovska, I. V. (2020). *Kompetentnisnyi pidkhid shchodo rozrobky merezhevo-tsyfrovoho seredovyshcha dlia pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv pryrodnychoho napriamu na osnovi intehratsii systemy LMS+Office 365* [Competency-based approach to developing a network-digital environment for enhancing the qualifications of natural science teachers based on the integration of the LMS+Office 365 system]. In *Teoretyko-metodolohichni osnovy modernizatsii navchannia: kompetentnisnyi pidkhid* [Theoretical and methodological foundations of learning modernization: a competency-based approach] (pp. 201–232). Kherson [in Ukrainian].

9. Shtempel, N. V. (2024). *Neformalna osvita yak zasib formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv* [Non-formal education as a means of developing the digital competence of future teachers]. *Innovatsiina pedahohika* [Innovative Pedagogy], 67(1), 60–64 [in Ukrainian].

10. Shtempel, N. V. (2023). *Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly zasobamy neformalnoi osvity* [Formation of digital competence of future primary school teachers through non-formal education]. *Visnyk RDHU. Seriia: Pedahohika ta psykholohiia* [Bulletin of RDHU. Series: Pedagogy and Psychology], (1), 112–117 [in Ukrainian].

УДК 376.37:81'271

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1060-1068

Кучерак Ірина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-4199-1328

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті досліджується проблема розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності у дітей дошкільного віку як ключового чинника їх майбутнього професійного успіху, соціальної адаптації та конкурентоспроможності в умовах динамічного ринку праці. На основі аналізу даних аналітичних звітів за 2025 рік, зокрема LinkedIn Skills on the Rise та Aura Intelligence, окреслено те, що комунікативні навички посідають провідні позиції серед найбільш затребуваних soft skills, доповнюючи та посилюючи технічні компетентності, пов'язані з штучним інтелектом і цифровими технологіями.

Автором визначено комунікативно-мовленнєву компетентність як інтегративну систему, що об'єднує фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний, монологічний та прагматичний компоненти й забезпечує ефективне, адекватне та контекстуально доречне спілкування в різноманітних життєвих ситуаціях. Особливу увагу приділено обґрунтуванню доцільності використання інтегративного терміну «комунікативно-мовленнєва компетентність» порівняно із розмежуванням мовленнєвої та комунікативної компетентностей у Базовому компоненті дошкільної освіти, оскільки ці аспекти розвиваються синхронно, нерозривно та взаємообумовлено.

У публікації зосереджено увагу на тому, що високий рівень сформованості досліджуваної компетентності поєднує два взаємопов'язані індикатори: творче мовленнєве самовираження (здатність до самостійного створення оригінальних наративних текстів — казок, оповідань, переказів — за власним задумом) та високу культуру спілкування (вміння ініціативно встановлювати й підтримувати контакт, виявляти емпатію до співрозмовника, здійснювати самокорекцію, дотримуватися етикетних норм та забезпечувати загальну культуру мовленнєвої взаємодії).

У публікації наголошено на стратегічній важливості систематичного розвитку цієї компетентності вже в дошкільному періоді як інвестиції в людський капітал майбутнього. Водночас констатується суттєва прогалина в наукових дослідженнях щодо особливостей її формування в умовах дистанційної взаємодії, що визначає мету та перспективу подальших розвідок автора.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєва компетентність, дошкільники, мовленнєвий розвиток, Базовий компонент дошкільної освіти, дистанційна взаємодія, творче самовираження, культура спілкування.

Kucherak Iryna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-4199-1328

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE AND LANGUAGE COMPETENCE OF PRESCHOOLERS IN THE CONTEXT OF REMOTE INTERACTION

Abstract. The article investigates the issue of developing communicative-speech competence in preschool children as a key factor in their future professional success, social adaptation, and competitiveness in the context of a dynamic labor market.

Based on the analysis of analytical reports for 2025, in particular LinkedIn Skills on the Rise and Aura Intelligence, it is outlined that communication skills hold leading positions among the most in-demand soft skills, complementing and enhancing technical competencies related to artificial intelligence and digital technologies.

The author defines communicative-speech competence as an integrative system that combines phonetic, lexical, grammatical, dialogic, monologic, and pragmatic components, ensuring effective, adequate, and contextually appropriate communication in a variety of life situations. Particular attention is paid to substantiating the appropriateness of using the integrative term “communicative-speech competence” as compared to the separation of speech and communicative competencies in the Basic Component of Preschool Education, since these aspects develop synchronously, inseparably, and interdependently.

The publication focuses on the fact that a high level of formation of the studied competence combines two interrelated indicators: creative speech self-expression (the ability to independently create original narrative texts — fairy tales, stories, retellings — based on one’s own idea) and high culture of communication (the ability to proactively establish and maintain contact, demonstrate empathy toward the interlocutor, perform self-correction, adhere to etiquette norms, and ensure overall culture of verbal interaction).

The publication emphasizes the strategic importance of the systematic development of this competence already in the preschool period as an investment in the human capital of the future. At the same time, a significant gap in scientific research is noted regarding the specifics of its formation under conditions of distance interaction, which defines the aim and perspective of the author’s further investigations.

Keywords: communicative-speech competence, preschool children, speech development, Basic Component of Preschool Education, distance interaction, creative self-expression, culture of communication.

Постановка проблеми. У сучасному світі сформованість комунікативно-мовленнєвої компетентності постає визначальним фактором, що впливає на професійний успіх та конкурентоспроможність особистості незалежно від обраної сфери діяльності. Згідно з даними аналітичних платформ за 2025 рік (аналіз майже 2 млн вакансій) саме комунікативні навички посідають одне із перших місць серед найбільш затребуваних компетентностей у переважній більшості галузей, випереджаючи навіть технічні вміння, пов'язані з штучним інтелектом та цифровими технологіями [1; 5].

Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності у дошкільників є ключовим аспектом раннього розвитку, зважаючи на потребу в оволодінні фонетико-фонематичними та лексико-граматичними аспектами мовлення, розвиток здатності до ефективної взаємодії, вираження емоцій і потреб, вирішення конфліктів, встановлення взаємин із однолітками та дорослими, обміну інформацією.

Зрештою, саме комунікативно-мовленнєва компетентність постає фундаментом когнітивного розвитку дитини та важливою складовою академічного успіху завдяки формуванню передумов для низки знань, умінь та навичок, важливих для подальшого переходу до шкільного навчання. Саме тому формування означеного феномену слід розглядати як стратегічну інвестицію в людський капітал майбутнього. Ігнорування систематичного розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності у дошкільному віці призводить до накопичення дефіцитів, які складно компенсувати у старшому віці.

У контексті швидкозмінного ринку праці, орієнтованого на людський фактор, цілеспрямована робота з комунікацією вже на етапі раннього дитинства є не просто педагогічним завданням, а важливим елементом соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності як окремих індивідів, так і суспільства в цілому. Означене підкреслює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти порушеної проблеми стали предметом наукових розвідок низки учених, зокрема, таких як Л. Якуба (можливості та бар'єри для формування мовленнєвої компетентності дитини дошкільного віку), Л. Єфименко (особливості формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку). Т. Ісак, О. Курило (комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини дошкільного віку), І. Луценко (теоретико-методичні засади підготовки майбутніх вихователів до організації комунікативно-мовленнєвої діяльності старших дошкільників). Однак і досі відсутні дослідження, в яких розглянуто розвиток комунікативно-мовленнєвої компетентності дошкільників в умовах дистанційної взаємодії.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності дошкільників в умовах дистанційної взаємодії та обґрунтуванні ефективних педагогічних стратегій для її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовленнєвий розвиток дитини є багатогранним процесом, який включає формування фонетичних, лексичних, граматичних, прагматичних і соціальних навичок мовлення[4]. Відтак комунікативно-мовленнєва компетентність постає як інтегративна система, що об'єднує окремі складники мовленнєвого розвитку дитини в цілісну функціональну єдність, демонструючи їхню тісну взаємозалежність та взаємообумовленість.

У найбільш узагальненому вигляді цю компетентність доцільно визначати як здатність дошкільника до ефективного, адекватного та доречного спілкування в різноманітних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на:

- системному засвоєнні лексико-граматичних, фонетичних, фразеологічних та стилістичних засобів мови;
- вмінні створювати логічно структуровані, когерентні висловлювання різного ступеня складності (діалогічні та монологічні);
- здатності враховувати соціокультурний, ситуативний та прагматичний контекст спілкування;
- забезпеченні виразності, логічності, зв'язності та комунікативної доречності мовлення;
- сформованій мовній та комунікативній обізнаності, що проявляється у здатності до рефлексії власної мовленнєвої поведінки та її цілеспрямованого вдосконалення.

Такий інтегративний підхід підкреслює, що в дошкільному віці якісне мовлення набуває справжньої цінності лише в контексті його функціонального використання як засобу соціальної взаємодії.

Комунікативно-мовленнєва компетентність не виникає спонтанно в дорослому віці. Вона має глибокі онтогенетичні корені та формується насамперед у дошкільний період, коли відбуваються найбільш інтенсивні процеси розвитку мовленнєвих центрів мозку, базових механізмів соціальної взаємодії, емоційного інтелекту та нейропластичності.

Проаналізуємо більш детально зміст Базового компонента дошкільної освіти[4], враховуючи особливості становлення компетентностей дитини під час здобуття дошкільної освіти.

Зокрема, у документі[4] зосереджено увагу на тому, що ключові компетентності під час здобуття дошкільної освіти формуються за різними освітніми напрямами, спрямованими на розвиток особистості дитини. Окрім того визначено сам феномен компетентності як результат дошкільної освіти та особистісного надбання, що відображає систему взаємопов'язаних компонентів фізичного, соціального, духовного розвитку особистості дитини. Компетентності, що сформовані у дитини в різних видах діяльності, створюють базу для

збагачення та поглиблення змісту освіти на наступних рівнях освіти у початковій та середній школі.

Також у стандарті[4] зосереджено увагу на мовленнєвій компетентності як здатності дитини продукувати свої звернення, думки, враження в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних і невербальних засобів, що об'єднує фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний та монологічний складники, засвідчуючи їх взаємозалежність і взаємозумовленість. Окремо розглянуто комунікативну компетентність як здатність дитини до спілкування з однолітками і дорослими у різних формах конструктивної взаємодії, здатність підтримувати стосунки, заявляти про свої наміри і бажання, узгоджувати свої інтереси із іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію[4].

У нашому дослідженні розглядаємо комунікативну та мовленнєву компетентність як єдину інтегративну систему, зважаючи на декілька важливих аргументів. Насамперед, саме такий термін підкреслює кінцеву мету – не просто правильне мовлення, а ефективне спілкування відповідно до компетентнісного підходу, в якому результатом освіти є здатність дитини діяти успішно у різноманітних життєвих ситуаціях. Окрім того, відокремлення мовленнєвої компетентності від комунікативної певною мірою є аналітичною умовністю, адже означені аспекти формуються нерозривно та синхронно.

У структурі комунікативно-мовленнєвої компетентності виокремлюємо два функціональні блоки: мовленнєва і комунікативна компетентність. Мовленнєва компетентність виступає фундаментом, що охоплює фонетичну складову (правильна артикуляція звуків, інтонування, мовленнєве дихання, темп, сила голосу, просодика мовлення), лексичну (обсяг активного та пасивного словника, розуміння семантичних зв'язків, синонімії, антонімії, фразеології) та граматичну (володіння морфологічними формами, синтаксичними конструкціями, правилами узгодження та керування).

Комунікативна компетентність реалізує прагматичний та інтерактивний вимір, поєднуючи діалогічну складову (вміння вступати в діалог, підтримувати його, дотримуватися норм мовленнєвого етикету, проявляти ініціативу), монологічну (здатність до розгорнутого опису, розповіді, творчого переказу, вигадування власних історій) та прагматичну (врахування соціального контексту, комунікативного наміру співрозмовника, використання невербальних засобів, доречність висловлювання).

На нашу думку, високий рівень прояву комунікативно-мовленнєвої компетентності дошкільника становить поєднання двох взаємопов'язаних якостей: творчого мовленнєвого самовираження, що виявляється в здатності самостійно створювати оригінальні тексти за власним задумом, а також високої культури спілкування, яка реалізується через сформовані навички встановлення і підтримання контакту, емпатійного розуміння партнера, самокорекції, дотримання етикетних норм та загальної культури мовленнєвої взаємодії.

Підсумовуючи, зазначимо, що такий підхід відображає сучасне розуміння комунікативно-мовленнєвої компетентності як багаторівневої, ієрархічно організованої системи, в якій лінгвістична база, прагматичні вміння та метакогнітивна рефлексія функціонують у тісній взаємодії, забезпечуючи дитині можливість повноцінної участі в соціальній взаємодії вже на етапі дошкільного дитинства.

Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності дошкільників в умовах дистанційної взаємодії є цілком реалістичним завданням за умови використання сучасних цифрових інструментів та спеціально адаптованих завдань.

Онлайн-формат логопедичних занять дозволяє ефективно розвивати як лінгвістичні (фонетичні, лексичні, граматичні), так і прагматичні (діалогічні, монологічні, контекстуально-доречні) компоненти компетентності, оскільки забезпечує можливість інтерактивної взаємодії, індивідуалізації завдань та негайного зворотного зв'язку.

Одним із перспективних напрямів є використання спеціалізованих веб-ресурсів, які поєднують ігровий підхід із цілеспрямованим мовленнєвим тренінгом. Зокрема, значний потенціал демонструють інтерактивні платформи на кшталт Wordwall, LearningApps, Liveworksheets або Genially, що дозволяють створювати власні вправи або адаптувати готові матеріали під індивідуальні потреби дитини.

Серед найбільш ефективних типів завдань, які добре зарекомендували себе в онлайн-практиці, слід виокремити такі:

- завдання на відновлення «поламаного» речення (reordering scrambled sentences) — розвивають синтаксичну компетентність, розуміння граматичних зв'язків, логіку побудови висловлювання та вміння контролювати послідовність думки;
- вправи на підбір синонімів та створення синонімічних пар (matching synonyms / creating synonym pairs) — сприяють збагаченню активного словникового запасу, формуванню семантичних зв'язків, розумінню нюансів значення слів та розвитку лексичної гнучкості;
- завдання на доповнення речень або текстів за опорними словами/ картинками — стимулюють зв'язне мовлення, творче використання лексики та вміння будувати когерентні висловлювання;
- інтерактивні ігри на класифікацію слів за певними ознаками, пошук антонімів, утворення нових слів за моделлю тощо — розвивають метамовну обізнаність та фонематичне сприйняття.

Використання таких завдань у поєднанні з відеозв'язком, демонстрацією екрана, спільним редагуванням тексту та записом мовлення дитини дозволяє логопеду не лише контролювати правильність виконання, а й оперативно корегувати мовленнєву поведінку, стимулювати ініціативу та формувати культуру спілкування навіть у віртуальному середовищі.

Таким чином, цілеспрямоване застосування інтерактивних веб-ресурсів і спеціально сконструйованих завдань дає змогу ефективно формувати комунікативно-мовленнєву компетентність дошкільників у дистанційному форматі, зберігаючи при цьому ключові принципи індивідуалізації, ігрової мотивації та функціональної спрямованості мовленнєвих вправ.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що комунікативно-мовленнєва компетентність є ключовим чинником успішної соціалізації, когнітивного розвитку та подальшої конкурентоспроможності особистості, що особливо актуально в умовах сучасного швидкозмінного ринку праці, де комунікативні навички посідають провідні позиції серед найбільш затребуваних soft skills.

Комунікативно-мовленнєва компетентність дошкільника є багаторівневою інтегративною системою, що поєднує лінгвістичну базу (фонетичну, лексичну, граматичну), прагматичні вміння (діалогічні, монологічні, контекстуально-доречні) та метакогнітивну рефлексію.

На високому рівні її розвитку проявляється творче мовленнєве самовираження (самостійне створення оригінальних наративних текстів) та висока культура спілкування (ініціація контакту, емпатія, самокорекція, дотримання етикетних норм).

Аналіз Базового компонента дошкільної освіти та сучасних наукових джерел свідчить про доцільність використання інтегративного терміну «комунікативно-мовленнєва компетентність», оскільки мовленнєва та комунікативна складові розвиваються синхронно, нерозривно та взаємообумовлено, а їх штучне розмежування є переважно аналітичною умовністю.

Дистанційний формат логопедичних занять не перешкоджає, а за певних умов навіть сприяє ефективному формуванню цієї компетентності. Використання інтерактивних веб-платформ (Wordwall, LearningApps, Liveworksheets, Genially) та спеціально адаптованих завдань (відновлення «поламаного» речення, підбір синонімів, доповнення текстів за опорами, класифікація слів, пошук антонімів тощо) забезпечує індивідуалізацію, ігрову мотивацію, негайний зворотний зв’язок та розвиток як лінгвістичних, так і прагматичних компонентів компетентності.

Разом з тим, констатується суттєва прогалина в наукових дослідженнях: відсутність систематичних робіт, присвячених особливостям розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності дошкільників саме в умовах дистанційної взаємодії.

Отже, цілеспрямована педагогічна робота з формування комунікативно-мовленнєвої компетентності в дошкільному віці, включно з використанням цифрових інструментів у дистанційному форматі, є не лише ефективним засобом мовленнєвого розвитку, а й стратегічною інвестицією в людський капітал майбутнього, що вимагає подальших теоретичних і експериментальних розвідок.

Література:

1. Aura Intelligence. 2025 Report: The Skills Employers Can't Hire Fast Enough / PR Newswire. 2025. URL: https://www.prnewswire.com/news-releases/aura-intelligence-2025-report-the-skills-employers-cant-hire-fast-enough-302341931.html (дата звернення: 31.12.2025).

2. Кучерак І. В. Інформаційні технології в роботі сучасного педагога: виклики НУШ / І. В. Кучерак // Вісник ЧНУ. Серія «Педагогічні науки». – 2020. – № 2. – С. 147–151. URL: https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3845 (дата звернення: 31.12.2025).

3. Кучерак І. В. Логоритмічні вправи у системі розвитку просодики мовлення дошкільників з псевдобульбарною дизартрією на онлайн-заняттях / І. В. Кучерак // Педагогічні науки: теорія та практика. 2024. № 2(50). С. 39–43.

4. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 р. № 33 / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 31.12.2025).

5. Skills on the Rise / LinkedIn. URL: https://www.linkedin.com/business/talent/blog/learning-and-development/skills-on-the-rise?referrer (дата звернення: 31.12.2025).

6. Шкребтієнко Л. Мовлення та комунікативний розвиток дитини в контексті формування психоемоційної особистості / Л. Шкребтієнко, Н. Трофайла // Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. 2025. Т. 53, № 2. С. 182–188. URL: https://www.herald.kibit.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1838 (дата звернення: 31.12.2025).

7. Якуба Л. С. Можливості та бар'єри для формування мовленнєвої компетентності дитини дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями / Л. С. Якуба // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. 2022. Вип. 42. С. 80–90. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2022.42.07.

References

1. Aura Intelligence. (2025). 2025 Report: The Skills Employers Can't Hire Fast Enough / PR Newswire. URL: https://www.prnewswire.com/news-releases/aura-intelligence-2025-report-the-skills-employers-cant-hire-fast-enough-302341931.html (дата звернення: 31.12.2025). [in English].

2. Kucherak I. V. (2020). Informatsiini tekhnolohii v roboti suchasnoho pedahoha: vyklyky NUSH [Information technologies in the work of a modern teacher: challenges of the New Ukrainian School] // Visnyk ChNU. Seriia «Pedahohichni nauky» – Bulletin of ChNU. Series «Pedagogical Sciences». № 2. S. 147–151. URL: https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3845 (дата звернення: 31.12.2025). [in Ukrainian].

3. Kucherak I. V. (2024). Lohorytmichni vpravy u systemi rozvytku prosodyky movlennia doshkilnykiv iz psevdobulbarnou dyzartriieiu na onlain-zaniattiakh [Logorhythmic exercises in the system of prosody development of speech in preschool children with pseudobulbar dysarthria during online classes] // Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka – Pedagogical Sciences: Theory and Practice. – № 2(50). – S. 39–43. [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12 sichnia 2021 r. № 33 [On approval of the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education) new edition: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated January 12, 2021 No. 33] / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 31.12.2025). [in Ukrainian].

5. Skills on the Rise / LinkedIn. URL: https://www.linkedin.com/business/talent/blog/learning-and-development/skills-on-the-rise?referrer (дата звернення: 31.12.2025). [in English].

6. Shkrebitienko L., Trofaila N. (2025). Movlennia ta komunikatyvnyi rozvytok dytyny v konteksti formuvannia psykhoemotsiinoi osobystosti [Speech and communicative development of the child in the context of psychoemotional personality formation] // Visnyk Kyivskoho instytutu biznesu i tekhnolohii – Bulletin of the Kyiv Institute of Business and Technology. T. 53, № 2. S. 182–188. URL: https://www.herald.kibit.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1838 (дата звернення: 31.12.2025). [in Ukrainian].

7. Yakuba L. S. (2022). Mozhlyvosti ta bariery dlia formuvannia movlennievoi kompetentnosti dytyny doshkilnoho viku z intelektualnymy porushenniamy [Opportunities and barriers to the formation of speech competence in preschool children with intellectual disabilities] // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia : zb. nauk. prats – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 19: Correctional Pedagogy and Special Psychology: Collection of Scientific Papers. Вип. 42. S. 80–90. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series19.2022.42.07. [in Ukrainian].

УДК 378.011.3-051:910.27

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1069-1081

Левада Ольга Михайлівна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-1476-0089

Гришко Світлана Вікторівна кандидат географічних наук, доцент, завідувачка кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-5054-3893

Непша Олександр Вікторович старший викладач кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-3929-9946

ФОРМУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ЦИКЛУ

Анотація. У статті висвітлено особливості формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в процесі професійної підготовки у закладі вищої педагогічної освіти в умовах упровадження компетентнісного підходу та реалізації концепції Нової української школи. Наголошено, що сучасна підготовка вчителя географії має бути спрямована не лише на засвоєння предметних знань, а й на розвиток здатності ефективно застосовувати картографічні матеріали у навчально-пізнавальній та дослідницькій діяльності учнів.

Розкрито роль географічної карти як універсальної просторово-знакової моделі, що забезпечує формування просторового мислення, аналітичних умінь і навичок інтерпретації географічної інформації. Показано, що картографічна компетентність формується системно й наскрізно впродовж опанування фахових дисциплін, а не обмежується вивченням окремого освітнього компонента. Особливу увагу приділено курсу «Картографія з основами топографії з навчальною практикою», який створює основу для розвитку практичних картографічних умінь і навичок, необхідних для подальшої професійної діяльності.

Проаналізовано внесок дисциплін фізико-географічного циклу у формування картографічної компетентності через систематичну роботу з топографічними та тематичними картами, аналіз просторових закономірностей природних і суспільно-географічних явищ, а також виконання навчальних і польових практик. Обґрунтовано значення практико-орієнтованої діяльності для інтеграції

теоретичних знань із реальними умовами місцевості та розвитку професійно значущих умінь. Визначено доцільність комплексного використання традиційних і сучасних методів навчання, зокрема інтерактивних і цифрових картографічних ресурсів, що забезпечує підвищення рівня картографічної грамотності майбутніх учителів географії та їхню готовність до реалізації освітніх завдань шкільного курсу географії відповідно до сучасних вимог.

Ключові слова: картографічна компетентність, майбутні вчителі географії, професійна підготовка, фізико-географічні дисципліни, навчальна практика, географічна карта, компетентнісний підхід.

Levada Olga Mykhailivna Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography and Tourism, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0003-1476-0089

Hryshko Svitlana Viktorivna Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Head of the Department of Geography and Tourism, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-5054-3893

Nepsha Oleksandr Viktorovych Senior Lecturer of the Department of Geography and Tourism, Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0003-3929-9946

FORMATION OF CARTOGRAPHIC COMPETENCE OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS IN THE PROCESS OF STUDYING PHYSICAL GEOGRAPHY DISCIPLINES

Abstract. The article focuses on the formation of cartographic competence of future geography teachers in the process of professional training at higher pedagogical education institutions under the conditions of implementing a competency-based approach and the concept of the New Ukrainian School. Emphasis is placed on the need to train geography teachers who are able not only to master subject knowledge but also to effectively use cartographic materials in educational and research activities.

The geographical map is considered as a universal spatial-symbolic model that contributes to the development of spatial thinking, analytical skills, and the ability to interpret geographical information. It is substantiated that cartographic competence is formed systematically and progressively throughout professional training and should not be limited to a single educational course. Particular attention is given to the course «Cartography with the basics of topography which practical training» which provides a foundation for the acquisition of practical cartographic skills essential for future professional activity.

The role of physical geography disciplines in the development of cartographic competence is analysed through systematic work with topographic and thematic maps, the study of spatial patterns of natural and socio-geographical phenomena, and the implementation of educational and field practices. Practice-oriented activities are emphasized as an important means of integrating theoretical knowledge with real terrain conditions and enhancing professionally significant skills.

The effectiveness of combining traditional teaching methods with modern interactive and digital cartographic tools is highlighted. Such integration contributes to improving the level of cartographic literacy of future geography teachers and ensures their readiness to implement the objectives of the school geography curriculum in accordance with contemporary educational requirements.

Keywords: cartographic competence, future geography teachers, professional training, physical geography disciplines, field practice, geographical map, competency-based approach.

Постановка проблеми. Формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в умовах реалізації концепції Нової української школи та впровадження компетентнісного підходу в систему вищої педагогічної освіти набуває особливої актуальності. Сучасна модель підготовки вчителя географії орієнтована не лише на засвоєння системи предметних знань, а й на розвиток здатності застосовувати їх у практичній педагогічній діяльності, зокрема під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів із використанням картографічних джерел. У процесі вивчення географічних дисциплін формування картографічних компетентностей майбутніх педагогів передбачає розв’язання щонайменше двох взаємопов’язаних завдань: забезпечення ґрунтовного опанування змісту фізичної та соціально-економічної географії та розвиток професійно значущих картографічних умінь і навичок, необхідних для реалізації освітніх цілей шкільного курсу географії.

У контексті компетентнісного підходу географічна карта розглядається як універсальна просторово-знакова модель та ключове джерело навчальної інформації, що забезпечує формування просторового мислення, аналітичних умінь і дослідницьких навичок майбутнього вчителя географії. Оволодіння здатністю ефективно працювати з картографічними матеріалами відбувається шляхом цілеспрямованого засвоєння прийомів аналізу, інтерпретації, узагальнення та моделювання просторових даних, які становлять методологічну основу картографічного методу дослідження й забезпечують готовність майбутніх педагогів до впровадження діяльнісного та дослідницького навчання в умовах Нової української школи.

Тому вивчення методики наскрізного використання географічних карт та формування картографічних понять в курсах географії є актуальною темою в сучасних умовах, особливо, коли середня освіта в нашій країні переживає далеко не кращі часи. Вчитель географії має ґрунтовно володіти змістом навчального

предмета, орієнтуватися в методиці викладання географії, опанувати прийоми застосування картографічного методу в географічних наукових дослідженнях та викладання шкільного курсу географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти формування картографічної компетентності майбутнього вчителя географії в процесі професійної підготовки висвітлено в працях провідних вітчизняних учених, зокрема О. Браславської [2], Н. Барвінока [2], К. Борисенка [1], М. Карабінюка [4, 7], В. Лети [4, 7], В. Мельничука [7], М. Микити [4], В. Носаченка [5], Р. Озимка [4, 7], А. Розсохи [5], М. Салюка [4,7] та інших.

У дослідженні М. Карабінюк та співавторів проаналізовано специфіку формування картографічних компетентностей у здобувачів вищої освіти за географічними спеціальностями та їхній вплив на рівень академічної доброчесності, зокрема прояви плагіату у студентських роботах. Авторами виокремлено базовий, початковий і прогресивний етапи розвитку картографічних компетентностей, кожен із яких передбачає виконання навчальних завдань із поступовим ускладненням змісту та опануванням сучасних геоінформаційних систем для створення, редагування й компонування картографічних матеріалів. За результатами проведеного дослідження запропоновано комплекс методичних рекомендацій щодо підготовки, оформлення та презентації студентських картографічних робіт як завершених науково-дослідних продуктів [7].

У дослідженнях В. Лети та співавторів здійснено ґрунтовний аналіз результатів поетапного опанування здобувачами вищої освіти основ картографування, методів роботи з просторовими базами даних та геоінформаційними системами. На прикладі використання програмного пакета ArcGIS автори продемонстрували ефективність послідовного впровадження картографічних і ГІС-компетентностей у процес професійної підготовки майбутніх учителів географії. Дослідження засвідчило, що системне поєднання теоретичних знань із практичною роботою в ГІС-середовищі сприяє розвитку просторового мислення, аналітичних умінь і навичок самостійного створення, аналізу та інтерпретації картографічних матеріалів, що є важливою складовою фахової компетентності сучасного вчителя географії [4].

У публікації О. Браславської та Н. Барвінока проаналізовано процес формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії у ході вивчення дисциплін фундаментальної підготовки. Автори здійснили огляд праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, у яких розкрито проблематику формування фахових компетентностей майбутніх педагогів, зокрема картографічної компетентності в системі професійної підготовки вчителя географії. Обґрунтовано провідну роль дисциплін фундаментального циклу у формуванні картографічних знань, умінь і навичок здобувачів вищої освіти, що забезпечують основу їхньої подальшої професійної діяльності [2].

У наукових дослідженнях В. Носаченка та А. Розсохи акцентовано увагу на проблемі формування картографічної компетентності майбутніх учителів

географії в процесі їхньої професійної підготовки у закладах вищої освіти. У ході дослідження автори здійснили ґрунтовний аналіз рівня сформованості картографічної компетентності здобувачів освіти та конкретизували її структурні й змістові особливості в умовах сучасної професійної підготовки педагогів-географів. Особливу увагу було приділено виявленню реального стану сформованості цієї компетентності, що дало змогу окреслити проблемні аспекти та перспективні напрями її розвитку. На основі отриманих результатів дослідниками визначено систему критеріїв і показників, окреслено структурні компоненти, а також виокремлено рівні сформованості картографічної компетентності майбутніх учителів географії. Це дозволило здійснити комплексну діагностику зазначеної компетентності та забезпечити науково обґрунтований підхід до її формування. Окрім того, В. Носаченко та А. Розсоха розробили й запропонували сукупність педагогічних умов, реалізація яких сприяє ефективному формуванню картографічної компетентності майбутніх учителів географії в процесі фахової підготовки. У межах дослідження було теоретично обґрунтовано, спроєктовано та експериментально перевірено модель формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії, інтегровану в освітній процес закладу вищої педагогічної освіти. Результати педагогічного експерименту підтвердили її ефективність і результативність, що засвідчує доцільність упровадження запропонованої моделі у практику професійної підготовки вчителів географії [5].

В своїх дослідженнях К. Борисенко зазначає, що у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії наочність набуває комплексного та інтегративного характеру, оскільки поєднує різні засоби й форми подання навчальної інформації. Однією з ключових складових такої наочності є формування картографічної компетентності, яка розглядається як важливий структурний компонент професійної підготовки вчителя географії. Картографічна компетентність забезпечує готовність майбутнього педагога до свідомого й методично обґрунтованого використання картографічних матеріалів у навчальному процесі. Важливою складовою картографічної компетентності є топографічна компетентність, що забезпечує формування вмінь і навичок читання, інтерпретації та аналізу картографічного матеріалу різного змісту й масштабу. Вона сприяє більш чіткому усвідомленню просторових характеристик об’єктів і явищ, розвитку здатності орієнтуватися на місцевості та використовувати картографічну інформацію для розв’язання навчальних і професійних завдань. Таким чином, інтеграція картографічної та топографічної компетентностей є необхідною умовою підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів географії [1].

Мета статті – полягає в аналізі особливостей формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в процесі професійної підготовки у закладі вищої педагогічної освіти під час вивчення дисциплін фізико-географічного циклу.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх учителів географії в Україні здійснюється в межах освітніх програм географічних (природничих) факультетів педагогічних університетів і спрямована на формування фахівця, здатного ефективно реалізовувати завдання шкільної географічної освіти. Вагоме місце в структурі цієї підготовки посідає картографічна складова, яка забезпечує оволодіння здобувачами вищої освіти теоретичними засадами картографії та практичними вміннями використання картографічних матеріалів у професійній діяльності. Картографічна підготовка орієнтована на формування системи знань, умінь і навичок щодо застосування різноманітних методів і прийомів роботи з навчальними наочними засобами, зокрема картами різних видів і масштабів, глобусами, схемами, таблицями, а також із сучасними технічними та цифровими засобами навчання [1, 2, 5, 7].

У процесі фахової підготовки майбутні вчителі географії мають опанувати основну географічну номенклатуру, набути здатності до професійного читання, інтерпретації та аналізу картографічної інформації, усвідомлено й методично обґрунтовано використовувати наочні посібники на різних етапах навчального процесу. Важливими складниками картографічної компетентності є вміння здійснювати зіставлення карт різного змісту й масштабу, працювати з комплексами карт для виявлення просторових, причинно-наслідкових і функціональних взаємозв'язків між природними та соціально-економічними явищами, а також складати комплексні фізико-географічні й економіко-географічні характеристики територій.

На відміну від освітніх програм картографічних кафедр класичних університетів, які зорієнтовані на підготовку фахівців у галузі створення та вдосконалення картографічної продукції, картографічна підготовка студентів педагогічних закладів вищої освіти має прикладний і методичний характер. Вона зосереджена переважно на вивченні шкільних картографічних творів, особливостей їх структури, змісту та дидактичного потенціалу, а також на формуванні вмінь ефективного використання картографічних матеріалів у навчально-виховному процесі відповідно до цілей і завдань шкільної географічної освіти.

Одним із ключових завдань учителя є навчити учнів правильно користуватися картографічними матеріалами. Підготовка здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4.07 Середня освіта (Географія) передбачає обов'язкове вивчення курсу «Картографія з основами топографії з навчальною практикою», що викладається на першому курсі. Загальний обсяг курсу становить 210 годин (7 кредитів ЄКТС), серед яких: 92 аудиторні години (36 лекційних і 56 практичних занять), 45 годин навчальної практики та 73 години самостійної роботи.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких компетентностей, як: уміння застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності; здатність працювати з різними видами інформації, включно з електронними, друкованими та архівними джерелами; навички інформаційного пошуку для розв'язання

експериментальних і професійних завдань та інші важливі складові професійної підготовки майбутнього вчителя географії.

Аналіз робочої програми навчальної дисципліни «Картографія з основами топографії з навчальною практикою» Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького засвідчив, що серед загальних (ЗК) і фахових компетентностей (ФК), яких набувають студенти в процесі опанування цього освітнього компонента, виокремлюються такі:

ЗК 1. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК 2. Знаходити варіанти найбільш збалансованих моделей поведінки з урахуванням бази теоретичних, методологічних, методичних аспектів освітнього процесу.

ЗК 4. Знання та розуміння предметної області та розуміння професії. Свідоме та цілісне осмислення мети та задач свого професійного росту та розвитку.

ФК 1. Володіти базовими загальними знаннями, а саме: знання з природничих і суспільних наук.

ФК 2. Здатність застосовувати на практиці фонову інформацію, інформаційно-пошукові навички, інформаційні технології для рішення експериментальних і практичних завдань у галузі професійної діяльності.

ФК 3. Здатність знаходити та використовувати інформацію з різних джерел (електронних, письмових, архівних та інших) для подальшого використання в професійній діяльності.

ФК 4. Здатність володіти іншомовною комунікативною компетентністю.

По закінченню вивчення курсу здобувачі набувають наступні програмні результати навчання

ПРН 3. Здатність використовувати інформаційні технології.

ПРН 6. Виконувати завдання на евристичний пошук на основі логічного мислення, вміння поповнювати знання; реалізовувати дії інтелектуального характеру: зіставляти, порівнювати, аналізувати інформацію.

ПРН 11. Застосовувати принципи географічного моделювання.

ПРН 13. Визначати типологічні риси регіонів різного рівня та ієрархії [6].

Проведення навчальної практики з топографії відіграє ключову роль у підготовці майбутніх учителів географії та розвитку їхніх картографічних компетентностей. Її мета полягає у формуванні цілісного уявлення про прикладні аспекти картографічної та топографічної діяльності, а також у розвитку професійно орієнтованих компетентностей здобувачів вищої освіти [3].

У ході проходження навчальної практики студенти оволодівають уміннями користуватися картами і планами різної тематики та масштабів, здійснювати їх читання, аналіз і інтерпретацію відповідно до поставлених навчально-практичних завдань. Значна увага приділяється формуванню навичок створення планів місцевості, орієнтування на місцевості та відображення результатів спостережень у картографічній формі. Здобувачі вищої освіти

набувають досвіду самостійного виконання найпростіших топографо-геодезичних вимірювань, зокрема визначення відстаней, напрямків, перевищень і координат об’єктів, що сприяє розвитку просторового мислення та точності картографічних побудов.

Важливим результатом навчальної практики є формування вмінь аналізувати різноманітні картографічні матеріали, зіставляти їх із реальними умовами місцевості та робити обґрунтовані висновки щодо просторової організації географічних об’єктів і явищ. У процесі практичних робіт студенти опановують базові прийоми роботи з елементарними геодезичними приладами, що забезпечує усвідомлення методичних основ отримання просторової інформації та її подальшого використання в освітньому процесі.

Таким чином, проходження навчальної практики з топографії сприяє розширенню й поглибленню знань з картографії та основ топографії, а також закріпленню практичних навичок роботи з географічними і геодезичними приладами. Це забезпечує інтеграцію теоретичної підготовки з практичною діяльністю та створює підґрунтя для формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії на високому професійному рівні.

Варто зазначити, що формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії здійснюється також у процесі опанування інших дисциплін фізико-географічного циклу їхньої професійної підготовки. З метою аналізу було відібрано обов’язкові освітні компоненти, що реалізуються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, зокрема: «Геологія з навчальною практикою», «Метеорологія і кліматологія з навчальною практикою», «Гідрологія з навчальною практикою», «Геоморфологія з навчальною практикою», «Географія ґрунтів з навчальною практикою», «Географія України з навчальною практикою», «Фізична географія материків і океанів», «Ландшафтознавство».

У процесі вивчення освітнього компоненту «Геологія з навчальною практикою» формування топографічної компетентності майбутніх учителів географії відбувається через опанування навичок читання та аналізу топографічних і геологічних карт, профілів і розрізів. Здобувачі освіти вчаться співвідносити геологічну будову території з елементами рельєфу, визначати просторове поширення гірських порід, тектонічних структур і геологічних процесів на картографічній основі. Під час навчальної практики особлива увага приділяється орієнтуванню на місцевості, роботі з топографічними планами та використанню умовних позначень для фіксації результатів польових спостережень.

Вивчення дисципліни «Метеорологія і кліматологія з навчальною практикою» сприяє формуванню топографічної компетентності шляхом залучення студентів до роботи з кліматичними, синоптичними та топографічними картами. Майбутні вчителі географії оволодівають уміннями аналізувати просторові закономірності розподілу метеорологічних елементів з урахуванням особливостей рельєфу, абсолютних і відносних висот, експозиції схилів. У ході

навчальної практики формуються навички нанесення метеорологічних спостережень на топографічну основу, що поглиблює розуміння взаємозв'язку між атмосферними процесами та морфологією земної поверхні.

Освітній компонент «Гідрологія з навчальною практикою» забезпечує розвиток топографічної компетентності через формування вмінь читати та інтерпретувати гідрографічні елементи на топографічних картах і планах. Студенти навчаються визначати особливості річкових систем, водозборів, напрямки течій і ухили русел на основі горизонталей та гідрографічної сітки. Під час польових занять відпрацьовуються навички орієнтування на місцевості, побудови поздовжніх і поперечних профілів річок, а також картографування водних об'єктів із використанням топографічних матеріалів.

У межах вивчення дисципліни «Геоморфологія з навчальною практикою» топографічна компетентність формується насамперед через ґрунтовний аналіз форм рельєфу за топографічними картами різних масштабів. Майбутні вчителі географії опановують уміння визначати морфометричні показники рельєфу, інтерпретувати генезис і вік форм рельєфу, а також встановлювати їх просторові закономірності. Навчальна практика спрямована на розвиток навичок дешифрування рельєфу, побудови топографічних профілів і схематичних карт, що відображають морфологічні особливості досліджуваної території.

Під час опанування освітнього компоненту «Географія ґрунтів з навчальною практикою» топографічна компетентність розвивається завдяки аналізу просторового розміщення ґрунтових типів у зв'язку з рельєфом, гідрологічними умовами та іншими природними чинниками. Студенти вчаться працювати з ґрунтовими й топографічними картами, визначати межі ґрунтових ареалів та інтерпретувати їх на картографічній основі. У процесі польових досліджень формуються вміння фіксації ґрунтових розрізів і результатів спостережень на топографічних планах, що сприяє усвідомленню ролі топографії у ґрунтоутворенні.

Вивчення дисципліни «Географія України з навчальною практикою» забезпечує комплексне формування топографічної компетентності через систематичну роботу з топографічними та тематичними картами території України. Майбутні вчителі географії розвивають уміння аналізувати природні та суспільно-географічні явища в просторовому вимірі, встановлювати їх взаємозв'язки з рельєфом і географічним положенням. Під час виконання курсової роботи та проходження навчальної практики удосконалюються навички картографічного аналізу, узагальнення просторової інформації та створення власних картографічних матеріалів на топографічній основі.

Освітній компонент «Фізична географія материків і океанів» сприяє формуванню топографічної компетентності через опрацювання великомасштабних і дрібномасштабних карт, що відображають рельєф суші та дна Світового океану. Студенти набувають умінь читати гіпсометричні та батиметричні карти, аналізувати закономірності просторового розміщення природних комплексів з

урахуванням топографічних особливостей. Це сприяє розвитку цілісного уявлення про морфологію земної поверхні в глобальному вимірі.

У процесі вивчення дисципліни «Ландшафтознавство» топографічна компетентність формується через усвідомлення ролі рельєфу як провідного чинника диференціації ландшафтів. Майбутні вчителі географії оволодівають навичками ландшафтного аналізу з використанням топографічних карт, визначення меж ландшафтних комплексів і їх морфологічної структури. Практичні заняття та польові дослідження сприяють розвитку вмінь інтегрувати топографічну інформацію з даними про клімат, ґрунти, рослинність і гідрографію, що забезпечує системне бачення просторової організації природних комплексів.

Для формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії у процесі професійної підготовки доцільно застосовувати комплекс взаємопов'язаних методів навчання, які забезпечують поєднання теоретичного осмислення картографічних знань із практичною діяльністю та рефлексією. У науково-педагогічному контексті такі методи можна систематизувати за їх дидактичною спрямованістю (табл. 1).

Таблиця 1

Методи формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії під час вивчення дисциплін фізико-географічного циклу

Група методів	**Характеристика методів**	**Дидактичне значення для формування картографічної компетентності**
Пояснювально-ілюстративні	Використання карт, атласів, картосхем, профілів, моделей рельєфу під час лекційних занять	Забезпечують засвоєння базових картографічних понять, умовних позначень, масштабів і способів картографічного зображення
Репродуктивні	Виконання типових завдань з читання та аналізу карт, визначення координат, відстаней, висот, побудова профілів	Сприяють формуванню та закріпленню первинних картографічних умінь і навичок
Проблемно-пошукові	Розв'язання проблемних завдань, аналіз картографічних ситуацій, встановлення просторових зв'язків	Розвивають картографічне мислення, уміння інтерпретувати просторову інформацію
Дослідницькі	Виконання курсових робіт, індивідуальних і групових досліджень, польові практики, робота з ГІС	Формують досвід самостійного збору, аналізу та представлення просторових даних у картографічній формі

Група методів	**Характеристика методів**	**Дидактичне значення для формування картографічної компетентності**
Практико-орієнтовані	Моделювання професійних педагогічних ситуацій, розроблення фрагментів уроків із використанням карт	Забезпечують інтеграцію картографічних умінь із методикою навчання географії
Інтерактивні	Робота в малих групах, навчальні проєкти, дискусії, тренінги з картографічної грамотності	Сприяють розвитку комунікативного та рефлексивного компонентів картографічної компетентності
Цифрові та інформаційно-комунікаційні	Використання електронних карт, онлайн-атласів, геоінформаційних систем, віртуальних сервісів	Формують цифрову картографічну грамотність і навички роботи з просторовими даними в електронному середовищі

Таким чином, комплексне використання пояснювально-ілюстративних, репродуктивних, проблемно-пошукових, дослідницьких, практико-орієнтованих, інтерактивних і цифрових методів забезпечує системне та поетапне формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в умовах закладу вищої освіти.

Висновки. Формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в умовах реалізації компетентнісного підходу є системним процесом, що забезпечується змістом і структурою професійної підготовки у закладі вищої педагогічної освіти. Картографічна підготовка не може обмежуватися окремою навчальною дисципліною, а має реалізовуватися наскрізно впродовж усього циклу фахових і фізико-географічних освітніх компонентів.

Курс «Картографія з основами топографії з навчальною практикою» виконує базову функцію у формуванні картографічних знань, умінь і навичок, створюючи підґрунтя для подальшого розвитку картографічної компетентності під час вивчення інших дисциплін. Навчальна практика з топографії забезпечує перехід від теоретичного засвоєння картографічних понять до їх практичного застосування, що є необхідною умовою професійної готовності майбутнього вчителя географії.

Дисципліни фізико-географічного циклу сприяють поглибленню та розширенню картографічної компетентності через систематичну роботу з топографічними й тематичними картами, формування вмінь просторового аналізу, узагальнення та інтерпретації природних і суспільно-географічних

явищ. Інтеграція картографічних умінь із предметним змістом цих дисциплін забезпечує розвиток просторового мислення та здатності встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, необхідні для реалізації шкільного курсу географії.

Ефективність формування картографічної компетентності значною мірою залежить від використання комплексу взаємопов'язаних методів навчання, що поєднують репродуктивну діяльність із проблемно-пошуковою, дослідницькою та практико-орієнтованою роботою. Застосування цифрових картографічних ресурсів і геоінформаційних технологій розширює дидактичні можливості навчального процесу та відповідає сучасним вимогам підготовки вчителя географії в умовах Нової української школи.

Література:

1. Борисенко К. Б. Формування топографічної компетентності як умови професійної підготовки майбутніх учителів географії. *Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2014. Вип. XXXVII. С. 62–72.

2. Браславська О., Барвінок Н. Формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії при вивченні дисциплін фундаментальної підготовки. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи :* збірник наукових праць. 2021. № 1(5).С. 6–15.

3. Левада О. М., Непша О. В., Арсененко І. А., Гришко С. В. Навчальна практика з топографії: навчально-методичний посібник. Запоріжжя: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2024. 77 с.

4. Лета В. В., Карабінюк М. М., Озимко Р. Р., Микита М. М., Салюк М. Р. Використання ГІС-технологій для формування предметних компетентностей студентів спеціальності «Середня освіта (Географія)». *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 45. С. 279–282.

5. Носаченко В. М., Розсоха А. П. Професійна підготовка майбутніх учителів географії: картографічна складова. Київ : Кравченко Я.О., 2018. 383 с.

6. Профіль освітньої програми «Середня освіта. Географія. Фізична культура» спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія). URL: https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Geografiya.-Fizichna-kultura.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

7. Karabiniuk M. M., Leta V. V., Ozymko R. R., Saliuk M. R., Melnychuk V. P. Problems of definition and ways to prevent plagiarism in student cartographic works. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 46. С. 244–249.

References:

1. Borysenko, K. B. (2014). Formuvannia topohrafichnoi kompetentnosti yak umovy profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii [Formation of cartographic competence of future geography teachers in the process of studying physical geography disciplines.]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina – Scientific notes of the Department of Pedagogy of V.N. Karazin Kharkiv National University, XXXVII*, 62–72.

2. Braslavska, O. & Barvinok, N. (2021). Formuvannia kartohrafichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv heohrafii pry vyvchenni dystsyplin fundamentalnoi pidhotovky [Developing the cartographic competence of future geography teachers in the study of fundamental training disciplines]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of modern schools : zbirnyk naukovykh prats, 1(5),* 6–15. [in Ukrainian].

3. Levada O. M., Nepsha O. V., Arsenenko I. A. & Hryshko S. V. (2024). *Navchalna praktyka z topohrafii: navchalno-metodychnyi posibnyk [Training practice in topography]*. Zaporizhzhia: MDPU imeni Bohdana Khmelnytskoho. [in Ukrainian].

4. Leta, V. V., Karabiniuk, M. M., Ozymko, R. R., Mykyta, M. M. & Saliuk, M. R. (2022). Vykorystannia HIS-tekhnolohii dlia formuvannia predmetnykh kompetentnostei studentiv spetsialnosti «Serednia osvita (Heohrafiia)» [The use of GIS technologies for developing subject-specific competencies of students m,ajoring in Secondary Education (Geography)]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, 45,* 279–282. [in Ukrainian].

5. Nosachenko V. M. & Rozsokha A. P. (2018). *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv heohrafii: kartohrafichna skladova [Professional training of future geography teachers: cartographic component]*. Kyiv : Kravchenko Ya. O. [in Ukrainian].

6. Profil osvitnoi prohramy «Serednia osvita. Heohrafiia. Fizychna kultura» spetsialnosti 014.07 Serednia osvita (Heohrafiia) [Profile of the educational programme «Secondary Education. Geography. Physical Education» speciality 014.07 Secondary Education (Geography). Retrieved from https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Geografiya.-Fizichna-kultura.pdf. [in Ukrainian].

7. Karabiniuk, M. M., Leta, V. V., Ozymko, R. R., Saliuk, M. R. & Melnychuk V. P. (2022). Problems of definition and ways to prevent plagiarism in student cartographic works. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, 46,* C. 244–249. [in English].

УДК: 373.5:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1082-1096

Литвинов Андрій Сергійович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0002-7914-9857

Толкачова Поліна Євгеніївна здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0009-0003-3160-5360

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті здійснено науково-методичний аналіз можливостей використання елементів штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти в умовах цифрової трансформації освітнього середовища. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі інтелектуальних цифрових технологій у навчальному процесі та потребою їх педагогічно виваженого застосування з метою індивідуалізації навчання, підвищення якості освітніх результатів і забезпечення рівного доступу до освіти.

У роботі обґрунтовано, що штучний інтелект доцільно розглядати не як автономну технологію, а як інструмент педагогічної підтримки, здатний доповнювати традиційні методи навчання. Проаналізовано основні напрями реалізації дидактичного потенціалу штучного інтелекту, зокрема персоналізацію освітнього процесу, автоматизацію формувального оцінювання, оптимізацію професійної діяльності вчителя та розширення можливостей інклюзивного навчання.

Особливу увагу приділено аналізу практик використання адаптивних освітніх платформ і цифрових сервісів, які забезпечують індивідуальні освітні траєкторії, миттєвий зворотний зв’язок та аналітичний супровід навчальної діяльності учнів. Розкрито дидактичні можливості інструментів автоматизованого аналізу результатів навчання, а також сервісів підтримки письмового мовлення й мультимодального подання навчального контенту.

Обґрунтовано, що ефективність інтеграції елементів штучного інтелекту в освітній процес значною мірою залежить від рівня методичної підготовки педагога, усвідомленого добору цифрових інструментів відповідно до навчальних цілей і вікових особливостей учнів, а також дотримання етичних і дидактичних принципів їх використання. Зроблено висновок, що системне й методично виважене застосування елементів штучного інтелекту створює

передумови для підвищення якості загальної середньої освіти та реалізації компетентнісного підходу в умовах цифрової трансформації школи.

Ключові слова: штучний інтелект, заклади загальної середньої освіти, індивідуалізація навчання, цифрова трансформація освіти, адаптивні освітні технології, формувальне оцінювання.

Lytvynov Andrii PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodics of Primary Education Chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hluhiv, https://orcid.org/0000-0002-7914-9857

Tolkachova Polina, applicant for the first (bachelor's) level of higher education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hluhiv, https://orcid.org/0009-0003-3160-5360

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A TOOL FOR INDIVIDUALIZATION OF LEARNING IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SCHOOLS

Abstract. The article carries out a scientific and methodological analysis of the possibilities of using elements of artificial intelligence in general secondary education institutions in the context of digital transformation of the educational environment. The relevance of the study is due to the growing role of intelligent digital technologies in the educational process and the need for their pedagogically balanced application in order to individualize learning, improve the quality of educational outcomes and ensure equal access to education.

The paper substantiates that it is advisable to consider artificial intelligence not as an autonomous technology, but as a tool of pedagogical support that can complement traditional teaching methods. The main directions of realizing the didactic potential of artificial intelligence are analyzed, in particular, the personalization of the educational process, the automation of formative assessment, the optimization of the teacher's professional activity and the expansion of opportunities for inclusive learning.

Particular attention is paid to the analysis of the practices of using adaptive educational platforms and digital services that provide individual educational trajectories, instant feedback and analytical support of students' educational activities. The didactic capabilities of tools for automated analysis of learning outcomes, as well as services for supporting written speech and multimodal presentation of educational content are revealed.

It is substantiated that the effectiveness of integrating elements of artificial intelligence into the educational process largely depends on the level of methodological training of the teacher, the conscious selection of digital tools in accordance with the educational goals and age characteristics of students, as well as compliance with the

ethical and didactic principles of their use. It is concluded that the systematic and methodologically balanced use of elements of artificial intelligence creates prerequisites for improving the quality of general secondary education and the implementation of a competency-based approach in the context of digital transformation of schools.

Keywords: artificial intelligence, general secondary education institutions, individualization of learning, digital transformation of education, adaptive educational technologies, formative assessment.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти перебуває в умовах глибокого переосмислення власних цілей, змісту та функціонального призначення. Процеси цифровізації, що охоплюють усі сфери суспільного життя, істотно змінюють характер взаємодії людини з інформацією та зумовлюють появу нових вимог до організації освітнього процесу. У цих умовах трансформації зазнає не лише навчальний контент, а й способи його подання, опрацювання та осмислення здобувачами освіти. Одним із найбільш впливових чинників, що визначає динаміку таких змін, стало стрімке поширення доступних генеративних технологій штучного інтелекту. Якщо ще донедавна ці інструменти розглядалися переважно як експериментальні або перспективні розробки, то сьогодні вони дедалі активніше інтегруються в цифрове освітнє середовище, стаючи звичним елементом повсякденної інформаційної практики учнів і вчителів. За таких умов питання педагогічно виваженого використання елементів штучного інтелекту набуває особливої актуальності як у світовому, так і в українському освітньому просторі.

Особливої уваги потребує впровадження інноваційних цифрових інструментів у закладах загальної середньої освіти, оскільки саме цей рівень освіти забезпечує системне формування навчальних умінь, пізнавальної самостійності, критичного мислення та готовності учнів до подальшого навчання й життя в цифровому суспільстві. Освітній процес у ЗЗСО характеризується різноманіттям вікових, когнітивних і мотиваційних особливостей здобувачів освіти, що вимагає від учителя гнучкого добору методів і форм навчальної діяльності. У таких умовах перед педагогом постає складне завдання – знайти баланс між використанням сучасних цифрових технологій і традиційних педагогічних підходів, інтегруючи їх у навчальний процес без ризику когнітивного перевантаження учнів, зниження навчальної мотивації або втрати особистісно орієнтованого характеру навчання.

Упровадження елементів штучного інтелекту в освітній процес закладів загальної середньої освіти потребує не лише відповідної технічної інфраструктури, а насамперед науково обґрунтованого методичного супроводу. На практиці педагоги нерідко стикаються з низкою труднощів, що мають методичний, організаційний і психологічний характер. Серед них – відсутність чітко окреслених форматів і моделей використання інструментів штучного

інтелекту в навчанні, недостатній рівень цифрової та алгоритмічної грамотності, побоювання щодо зниження педагогічного контролю над освітнім процесом, а також невпевненість у можливостях адаптації інтелектуальних систем до різних освітніх галузей і вікових категорій учнів. Унаслідок цього між потенційними можливостями технологій штучного інтелекту та реальними практиками їх застосування в закладах загальної середньої освіти формується певний дисбаланс, що стримує їх системне й ефективне впровадження.

Саме зазначені суперечності актуалізують необхідність наукового осмислення дидактичного потенціалу штучного інтелекту в умовах закладів загальної середньої освіти та визначення методичних орієнтирів його педагогічно доцільного використання в сучасному освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання штучного інтелекту в сучасному освітньому просторі посідає помітне місце в дослідженнях вітчизняних науковців. Теоретичні засади впровадження елементів ШІ в освіту висвітлено в працях Герлянд Т., Кравець С., Кручек В., Куцак Л., Литвинова А., Лупаренко Л., Постової С., Пригодій М., Радкевич В., у яких обґрунтовується доцільність використання інтелектуальних технологій як засобу модернізації освітнього процесу. Аналіз наукових публікацій засвідчує, що впровадження ШІ створює передумови для підвищення гнучкості навчання, забезпечення індивідуального темпу розвитку учнів, адаптації навчальних завдань до їхніх освітніх потреб, а також сприяє зростанню навчальної мотивації за рахунок поєднання інтерактивності, візуалізації та ігрових елементів, що є особливо значущим у контексті початкової школи.

Метою статті є дослідження ефективності використання елементів штучного інтелекту як інструменту індивідуалізації навчання в умовах цифрової трансформації школи.

Виклад основного матеріалу. Стрімке поширення технологій штучного інтелекту, що особливо активізувалося після 2022 року, істотно вплинуло на характер суспільних процесів і спричинило широку дискусію щодо їхнього місця в системі освіти. Масове ознайомлення з можливостями нейромережевих сервісів відбулося значно швидше, ніж їх усвідомлене педагогічне осмислення. У результаті, попри зростання інтересу до інструментів штучного інтелекту, їх інтеграція в освітній процес Нової української школи залишається фрагментарною та нерівномірною. Це зумовлено як обережним, інколи упередженим ставленням педагогів, так і відсутністю чіткого розуміння дидактичних переваг і можливих педагогічних ризиків використання ШІ в роботі з учнями закладів загальної середньої освіти.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє виокремити кілька провідних напрямів упровадження штучного інтелекту в освіту, кожен з яких має потенціал суттєво змінити традиційну модель навчання. Одним із найбільш значущих і концептуально важливих напрямів є персоналізація та індивідуалізація освітнього процесу. Саме здатність ШІ адаптувати навчання до індивідуальних

особливостей здобувача освіти є тим чинником, що принципово відрізняє інтелектуальні системи від класичних цифрових ресурсів [6].

У традиційній моделі навчання педагог змушений одночасно враховувати рівень підготовки, темп засвоєння матеріалу, пізнавальні особливості та навчальні потреби кожного учня, що створює значне професійне навантаження. У цьому контексті системи штучного інтелекту здатні перебрати на себе частину аналітичних функцій, пов'язаних з обробкою навчальних досягнень здобувачів освіти. Адаптивні освітні платформи аналізують відповіді учнів у режимі реального часу, фіксуючи не лише правильність виконання завдань, а й типові помилки, стиль навчальної діяльності, швидкість роботи та рівень сформованості базових знань [4;10]. Такий підхід дозволяє формувати цілісне уявлення про індивідуальний навчальний профіль кожного здобувача освіти.

На основі безперервного аналізу результатів навчальної діяльності системи штучного інтелекту можуть автоматично коригувати складність завдань, змінювати послідовність подання навчального матеріалу та пропонувати альтернативні способи його опрацювання. Це створює передумови для формування індивідуальної освітньої траєкторії, яка враховує сильні та слабкі сторони учня. Прикладом такого підходу в українському освітньому просторі є застосунок «Мрія», у якому планується використання ШІ для побудови індивідуальних траєкторій навчання шляхом добору навчальних матеріалів відповідно до прогресу та освітнього профілю здобувача [9].

Практична реалізація зазначеного дидактичного потенціалу пов'язана з розвитком концепції інтелектуальних тьюторів і віртуальних помічників. Такі системи дедалі активніше впроваджуються в закладах освітиєвропейських країн і демонструють стабільно високі результати. Їх особливістю є здатність супроводжувати учня протягом усього процесу навчання, пропонуючи індивідуальні підказки, вправи та рекомендації залежно від поточних результатів навчальної діяльності.

Заклади освіти в різних країнах активно експериментують з AI-інструментами, які виконують роль персональних помічників для учнів. Так, у Великій Британії проводилися пілотні проєкти з використання планшетів, оснащених AI-програмами, що аналізують помилки учнів та автоматично добирають вправи відповідного рівня складності у взаємодії з педагогом. Такий підхід дозволяє поєднати потенціал інтелектуальних систем із педагогічним супроводом, забезпечуючи індивідуальний підхід без втрати контролю за навчальним процесом. В Італії реалізується пілотний проєкт, у межах якого учні користуються AI-додатками як віртуальними асистентами, що спрощують навчальний процес і допомагають вчителям знаходити індивідуальний підхід до кожного здобувача [3].

У приватних школах країн Північної Європи апробуються комплексні адаптивні системи, здатні в режимі реального часу аналізувати дії учнів, добирати індивідуальні вправи та надавати підказки під час виконання домашніх

завдань. Такі платформи використовують ітеративні навчальні цикли, що дозволяють учням самостійно практикуватися, отримуючи миттєвий зворотний зв'язок. Аналогічні принципи реалізуються і в популярних дистанційних платформах, зокрема Duolingo та данському стартапі Alice, які застосовують адаптивні алгоритми для регулювання темпу подачі матеріалу залежно від індивідуальних результатів навчання. Досвід Фінляндії свідчить, що після інтеграції таких систем кількість учнів, які відставали у навчанні, суттєво зменшилася, оскільки кожен здобувач отримав своєчасну підтримку незалежно від початкового рівня підготовки [2].

Наведені приклади підтверджують, що персоналізація навчання на основі штучного інтелекту не є суто теоретичною моделлю, а виступає практично реалізованим підходом, здатним підвищити доступність і результативність освіти. Водночас успішність таких практик значною мірою залежить від узгодженості технологічних рішень із педагогічними цілями та методичними підходами, що забезпечує цілісність освітнього процесу.

Поряд із персоналізацією навчання, суттєвим напрямом реалізації дидактичного потенціалу штучного інтелекту є оптимізація професійної діяльності педагога. Йдеться насамперед про автоматизацію рутинних завдань, що супроводжують освітній процес, та підвищення якості й оперативності зворотного зв'язку для учнів. У наукових працях цей аспект розглядається як один із ключових аргументів на користь упровадження ШІ в педагогічну практику, оскільки дозволяє переорієнтувати діяльність учителя з виконання повторюваних операцій на змістовну, аналітичну й творчо-методичну роботу.

Педагогічна діяльність пов'язана зі значним обсягом підготовчої та адміністративної роботи, яка не завжди має прямий вплив на якість навчальних досягнень учнів. Терепищий С. зазначає, що використання штучного інтелекту створює умови для автоматизації таких процесів, як оцінювання навчальних результатів, управління навчальними матеріалами та створення дидактичного контенту [11]. Ключова цінність цієї автоматизації полягає не лише в економії часу, а й у можливості зосередитися на стратегічних завданнях навчання, безпосередній взаємодії з учнями та розвитку їхніх пізнавальних і соціальних навичок.

Водночас у наукових джерелах наголошується, що роль штучного інтелекту в освітньому процесі має бути комплементарною щодо ролі вчителя, а не замінювальною. Делегування рутинних операцій інтелектуальним системам створює простір для посилення педагогічної взаємодії, організації колективної роботи, розвитку критичного мислення та формування soft skills у здобувачів освіти [13]. Таким чином, ШІ розглядається як інструмент підтримки педагогічної діяльності, що розширює її можливості, а не нівелює професійну роль учителя.

Одним із найбільш поширених напрямів автоматизації є автоматизоване оцінювання та надання миттєвого формувального зворотного зв'язку. Для

сучасного вчителя цей аспект має особливе значення, оскільки дозволяє оперативно відстежувати індивідуальний прогрес кожного учня та уникати значних витрат часу на перевірку однотипних завдань. Сучасні цифрові інструменти дедалі частіше інтегрують елементи штучного інтелекту, що виходять за межі простої фіксації правильності відповідей і забезпечують аналітичну обробку результатів навчальної діяльності.

Значного поширення набули платформи гейміфікованого оцінювання, які поєднують елементи змагання з аналітичними можливостями ШІ. Вони існують уже тривалий час, проте сучасні версії таких сервісів використовують інтелектуальні алгоритми для аналізу відповідей учнів.

Системи не лише визначають правильні та помилкові відповіді, а й виявляють типові помилки класу, що дає змогу педагогу оперативно скоригувати подальшу роботу.

Показовим прикладом використання штучного інтелекту в системах формувального оцінювання є платформа Kahoot!, яка трансформувала процес перевірки навчальних досягнень у формат інтерактивної гри. Її дидактична цінність полягає не лише у високому рівні залученості учнів, а й у можливості швидкого аналізу результатів навчальної діяльності. Алгоритми платформи обробляють відповіді всього класу та ідентифікують запитання, що виявилися найбільш складними для учнів. Учитель отримує наочний візуальний звіт, який дозволяє оперативно перейти до корекційної роботи, не витрачаючи час на ручний аналіз результатів.

Інший підхід до реалізації дидактичного потенціалу штучного інтелекту представлено на платформі Quizlet, у якій інтелектуальні алгоритми використовуються не лише для фіксації результатів навчання, а й для побудови індивідуалізованої траєкторії засвоєння матеріалу. Система аналізує індивідуальні відповіді учня під час роботи з навчальними картками та автоматично визначає, які поняття засвоєні, а які потребують додаткового опрацювання. Використання інтервального повторення дозволяє оптимізувати когнітивне навантаження та створити умови для довготривалого запам’ятовування навчального матеріалу.

Проміжну позицію між гейміфікованим і глибоко індивідуалізованим підходами займає платформа Socrative, яка орієнтована на структуровану перевірку знань і миттєвий аналіз результатів у реальному часі. Під час виконання завдань учнями педагог має змогу спостерігати за агрегованими даними щодо відповідей усього класу, що дозволяє виявляти проблемні моменти ще до завершення тестування. Такий підхід сприяє запобіганню закріпленню хибних уявлень і підсилює корекційну функцію оцінювання.

Таким чином, платформи Kahoot!, Quizlet і Socrative належать до однієї групи цифрових інструментів, однак реалізують різні дидактичні моделі використання штучного інтелекту. Kahoot! орієнтований на групову мотивацію та швидкий аналіз результатів, Quizlet забезпечує глибоку індивідуалізацію

процесу навчання, а Socrative акцентує увагу на оперативному зворотному зв'язку та корекції роботи всього класу в режимі реального часу.

Якщо гейміфіковані та адаптивні платформи переважно орієнтовані на автоматизацію оцінювання завдань із закритими або короткими відповідями, то наступний рівень застосування штучного інтелекту в освітньому процесі пов'язаний з аналізом складніших видів навчальної діяльності, насамперед відкритих письмових завдань. Саме цей напрям має особливе дидактичне значення для початкової школи, оскільки безпосередньо пов'язаний із формуванням мовно-літературної компетентності, розвитком письмового мовлення та вмінням будувати зв'язні, логічно організовані тексти.

Одним із найбільш відомих і водночас показових прикладів використання штучного інтелекту для аналізу письмових робіт є онлайн-платформа Grammarly [12]. Сервіс, створений українськими розробниками (О.Шевченком, М. Литвином та Д. Лідером), на початкових етапах був орієнтований переважно на студентську аудиторію та перевірку академічних текстів, зокрема з погляду плагіату [1]. Згодом платформа трансформувалася у комплексний інструмент підтримки письмового мовлення, спрямований на підвищення якості текстів шляхом аналізу граматики, стилю, чіткості та тону висловлювання.

Дидактичний потенціал Grammarly у контексті освітнього процесу зумовлений передусім його високою доступністю та інтегрованістю у звичні для користувачів цифрові середовища. Платформа функціонує як вебредактор, розширення для браузерів, а також інструмент у середовищі Microsoft Office [7]. Це дає змогу учням отримувати миттєвий зворотний зв'язок безпосередньо під час виконання письмового завдання, незалежно від того, у якому цифровому середовищі воно створюється.

Ключовою дидактичною особливістю такого підходу є не просто автоматичне виправлення помилок, а аналітичний супровід процесу письма. Алгоритми штучного інтелекту класифікують рекомендації за кількома напрямами, що дозволяє цілеспрямовано працювати над різними компонентами мовно-літературної компетентності. Корекція орфографічних і граматичних помилок сприяє засвоєнню базових мовних норм; рекомендації щодо лексики та стилю допомагають розширювати словниковий запас і формувати навички точного та доречного висловлювання; підказки, спрямовані на покращення структури тексту, сприяють розвитку логічного мислення й послідовності викладу [7].

Особливої дидактичної цінності набуває той факт, що Grammarly реалізує насамперед навчальну, а не суто корекційну функцію. Кожна запропонована правка супроводжується поясненням, що дозволяє учневі зрозуміти причину помилки та співвіднести її з відповідним мовним правилом. У такий спосіб редагування тексту перетворюється з механічного виправлення на активну навчальну діяльність, що відповідає принципам формувального оцінювання та миттєвого зворотного зв'язку [7].

Функціональні можливості платформи також сприяють розвитку здатності адаптувати мовлення до комунікативної мети та аудиторії, що є важливою складовою мовно-літературної компетентності. Інструмент дозволяє встановлювати параметри тексту, зокрема бажаний стиль, тон і тип адресата, що є особливо корисним під час виконання навчальних і напівформальних письмових завдань [1]. Крім того, система автоматично відстежує індивідуальний прогрес користувача, надаючи узагальнені показники якості письма, що виконує мотиваційну функцію та допомагає учням усвідомлювати власні сильні й проблемні аспекти мовленнєвої діяльності.

Таким чином, платформа Grammarly може розглядатися як інтерактивний дидактичний інструмент, що сприяє комплексному розвитку мовно-літературної компетентності через поєднання практичної діяльності та постійного аналітичного супроводу. Особливої ефективності такий підхід набуває в процесі вивчення іноземних мов, зокрема англійської, де письмова практика відіграє ключову роль [5].

Окремого науково-методичного аналізу потребує потенціал штучного інтелекту в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, який у сучасних умовах набуває особливої актуальності в контексті реалізації принципів рівного доступу до освіти.

Використання елементів ШІ створює додаткові можливості для залучення до навчального процесу таких учнів, різними когнітивними стилями сприймання інформації та індивідуальними темпами навчання. У цьому аспекті штучний інтелект розглядається не лише як технологічний інструмент, а як засіб педагогічної підтримки, спрямований на зниження бар’єрів у навчанні та підвищення якості освіти кожного учня.

Сучасні цифрові платформи, інтегровані в освітнє середовище, дедалі частіше використовують інтелектуальні алгоритми для адаптації навчального контенту до індивідуальних можливостей здобувачів освіти. Особливу увагу дослідники приділяють інструментам, що забезпечують мультимодальне подання інформації, поєднуючи текстові, аудіо та візуальні канали сприймання. Такий підхід сприяє кращому розумінню навчального матеріалу учнями з порушеннями зору, слуху, труднощами читання або зниженим рівнем концентрації уваги [8].

Одним із прикладів реалізації інклюзивних можливостей штучного інтелекту є інструмент Immersive Reader, інтегрований у середовище Microsoft Education. Його функціонал ґрунтується на використанні алгоритмів машинного навчання для адаптації текстів до індивідуальних потреб користувачів. Сервіс дозволяє змінювати розмір шрифту, інтервали між рядками, колір фону, а також активувати функцію озвучування тексту, що є особливо важливим для учнів із дислексією або порушеннями зору. Крім того, система здійснює синтаксичний аналіз тексту, розбиваючи складні речення на логічні частини, що полегшує їх розуміння [8].

Дидактична цінність таких інструментів полягає в тому, що вони не змінюють зміст навчального матеріалу, а трансформують спосіб його подання відповідно до індивідуальних можливостей учня. Це відповідає принципам універсального дизайну навчання, згідно з якими освітнє середовище має бути гнучким і доступним для максимально широкого кола здобувачів освіти. У цьому контексті штучний інтелект виступає засобом реалізації індивідуального підходу без необхідності створення окремих навчальних матеріалів для кожної категорії учнів.

Не менш важливим напрямом інклюзивного застосування ШІ є використання технологій перетворення мовлення в текст (Speech-to-Text) і тексту в мовлення (Text-to-Speech). Такі інструменти суттєво полегшують участь у навчальному процесі учнів із порушеннями мовлення, моторики або труднощами письма. Алгоритми розпізнавання мовлення дозволяють учням фіксувати власні відповіді в усній формі, зосереджуючись на змісті висловлювання, а не на технічних аспектах письма. У свою чергу, функції озвучування текстів підтримують розвиток слухового сприймання та сприяють кращому засвоєнню інформації [8].

Застосування таких технологій має також важливий психолого-педагогічний ефект. Учні, які відчувають труднощі під час традиційних форм роботи з текстом, отримують можливість повноцінно долучатися до навчальної діяльності, що позитивно впливає на їхню навчальну мотивацію та самооцінку. Водночас для вчителя використання інклюзивних інструментів ШІ спрощує організацію диференційованого навчання та дозволяє уникати стигматизації учнів з особливими освітніми потребами.

Важливо підкреслити, що ефективність інклюзивного використання штучного інтелекту значною мірою залежить від методичної підготовки вчителя. Інструменти ШІ не можуть автоматично забезпечити інклюзивність освітнього процесу без усвідомленого педагогічного супроводу. Учитель має визначати доцільність використання конкретних сервісів, поєднувати їх із традиційними методами навчання та забезпечувати педагогічну підтримку учнів у процесі роботи з цифровими інструментами.

Реалізація потенціалу штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти передбачає його органічну інтеграцію в освітні галузі Нової української школи. У цьому контексті ШІ не розглядається як окремий навчальний предмет або самодостатня технологія, а виступає інструментом підтримки освітнього процесу, що сприяє досягненню предметних і ключових компетентностей. Такий підхід відповідає компетентнісній парадигмі Нової української школи, у межах якої цифрові технології використовуються не заради самих себе, а як засіб розвитку пізнавальної активності, самостійності та рефлексивних умінь учнів.

У мовно-літературній освітній галузі елементи штучного інтелекту застосовуються передусім для розвитку навичок читання, письма та усного мовлення. Інструменти адаптивного читання, автоматизованого аналізу текстів і

перевірки письмових робіт дозволяють індивідуалізувати навчальні завдання відповідно до рівня мовної підготовки учнів. Зокрема, сервіси з функціями інтелектуального аналізу письмових відповідей сприяють формуванню навичок самоконтролю та самооцінювання, що є важливими складовими навчальної автономії. Водночас інтеграція таких інструментів потребує методично виваженого підходу, щоб уникнути формального використання цифрових сервісів без глибокого дидактичного наповнення.

Значний потенціал застосування штучного інтелекту простежується і в математичній освітній галузі. Адаптивні навчальні системи дозволяють враховувати індивідуальний темп засвоєння математичних понять, поступово ускладнювати завдання та пропонувати додаткові пояснення у разі виникнення труднощів. Алгоритми аналізу помилок допомагають виявляти типові хибні уявлення учнів, що є особливо важливим на етапі формування базових математичних уявлень. Такий підхід сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу та запобігає механічному заучуванню способів розв'язання задач.

Водночас, використання штучного інтелекту в математичній галузі створює умови для розвитку логічного та алгоритмічного мислення. Інтерактивні середовища, що аналізують послідовність дій учня під час розв'язання задачі, дозволяють надавати індивідуальні підказки та корекційні рекомендації. У результаті навчальний процес набуває характеру діалогу між учнем і системою, що відповідає сучасним уявленням про активне навчання та формування пізнавальної самостійності.

В інформатичній освітній галузі штучний інтелект виконує подвійну функцію. З одного боку, він виступає об'єктом вивчення, ознайомлюючи учнів з основами алгоритмів, логікою роботи інтелектуальних систем і принципами обробки даних. З іншого боку, ШІ є засобом навчання, що підтримує розвиток цифрової грамотності, умінь працювати з інформацією та критично оцінювати результати, отримані за допомогою цифрових інструментів. У цьому контексті особливо важливо формувати в учнів розуміння можливостей і обмежень штучного інтелекту, а також етичних аспектів його використання.

Інтеграція елементів штучного інтелекту в освітні галузі Нової української школи потребує системного методичного забезпечення. Учитель має визначати педагогічну доцільність використання конкретних інструментів, узгоджувати їх із навчальними цілями та віковими особливостями учнів, а також забезпечувати баланс між цифровими й традиційними формами навчання. Без чітко окресленої методичної стратегії застосування ШІ ризикує залишитися фрагментарним і не забезпечити очікуваних освітніх результатів.

Таким чином, предметно-галузева інтеграція штучного інтелекту відкриває нові можливості для реалізації компетентнісного підходу в початковій школі, проте водночас вимагає від педагога високого рівня професійної рефлексії, готовності до методичних змін і постійного оновлення власної педагогічної практики.

Аналіз сучасних підходів до використання штучного інтелекту в освітньому процесі дає підстави сформулювати низку методичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення педагогічно доцільної та ефективної інтеграції інтелектуальних технологій в освітній процес закладів загальної середньої освіти. Ключовою передумовою результативного застосування ШІ є усвідомлення його ролі як інструменту підтримки навчальної діяльності, а не як універсального засобу розв'язання дидактичних проблем. У цьому контексті важливо зберігати баланс між традиційними педагогічними методами та цифровими інноваціями, забезпечуючи цілісність і логічну завершеність освітнього процесу.

Першочерговою методичною умовою використання елементів штучного інтелекту є чітке визначення навчальної мети та очікуваних результатів. Інтелектуальні інструменти мають добиратися не за принципом технологічної новизни або доступності, а з урахуванням конкретних дидактичних завдань, вікових особливостей учнів і змісту навчального матеріалу. Практична реалізація цього принципу свідчить, що найбільш ефективними є ті форми використання ШІ, які органічно інтегруються в структуру уроку, доповнюючи традиційні методи навчання і не перевантажують учнів надмірною кількістю цифрових активностей.

Важливим методичним аспектом є поетапне впровадження інструментів штучного інтелекту в освітній процес. На початкових етапах доцільно використовувати сервіси з інтуїтивно зрозумілим функціоналом, орієнтовані на формувальне оцінювання, підтримку індивідуального темпу навчання та розвиток базових навчальних навичок. У міру зростання цифрової компетентності учнів і педагогів можливе поступове розширення спектра використовуваних інструментів, а також ускладнення навчальних завдань і форм роботи з цифровими сервісами.

Особливої уваги потребує педагогічний супровід діяльності учнів у процесі використання інтелектуальних систем. Застосування ШІ не передбачає повної автономії учня, а, навпаки, вимагає активної ролі вчителя як модератора й фасилітатора навчального процесу. Педагог має пояснювати принципи роботи цифрових інструментів, допомагати інтерпретувати результати, отримані за допомогою ШІ, та формувати в учнів критичне ставлення до автоматизованих рекомендацій.

Такий підхід сприяє розвитку цифрової грамотності та запобігає формуванню некритичної залежності від технологій.

Окремим напрямом методичної роботи є формування етичної культури використання штучного інтелекту. Учні мають усвідомлювати межі допустимого застосування інтелектуальних систем, зокрема під час виконання творчих і навчальних завдань. Учитель, у свою чергу, повинен формувати уявлення про відповідальне використання цифрових інструментів, дотримання принципів академічної доброчесності та захисту персональних даних. Інтеграція елементів

ШІ в освітній процес має супроводжуватися відповідними роз'ясненнями, правилами та нормативними орієнтирами.

Не менш важливою методичною умовою є підвищення професійної готовності педагогів до використання штучного інтелекту. Ефективність інтеграції ШІ значною мірою залежить від рівня цифрової компетентності вчителя, його здатності критично оцінювати можливості інтелектуальних технологій і адаптувати їх до власної педагогічної практики. У цьому контексті актуальними є програми підвищення кваліфікації, методичні семінари, тренінги та професійні спільноти, спрямовані на обмін досвідом використання ШІ в навчанні.

Таким чином, методичне використання елементів штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти потребує системного підходу, що поєднує дидактичну доцільність, педагогічну рефлексію та готовність до постійного оновлення освітньої практики. За таких умов інтелектуальні технології можуть стати ефективним засобом підвищення якості освіти та реалізації компетентнісного підходу.

Висновки. Отже, використання елементів штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти є перспективним напрямом модернізації освітнього процесу, який відповідає сучасним вимогам цифровізації освіти та реалізації компетентнісного підходу. Штучний інтелект у межах освітнього середовища доцільно розглядати не як автономну технологію, а як інструмент педагогічної підтримки, спрямований на підвищення ефективності навчальної діяльності, індивідуалізацію освітніх траєкторій та забезпечення якісного зворотного зв'язку.

Інтеграція інтелектуальних цифрових інструментів сприяє персоналізації навчання, оптимізації оцінювальної діяльності вчителя, розвитку мовно-літературної, математичної та цифрової компетентностей учнів, а також розширює можливості інклюзивної освіти. Використання адаптивних платформ, сервісів автоматизованого аналізу письмових робіт і інструментів мультимодального подання інформації дозволяє враховувати індивідуальні освітні потреби здобувачів освіти та створювати умови для їх активної участі в навчальному процесі.

Водночас ефективність застосування елементів штучного інтелекту значною мірою залежить від рівня методичної підготовки педагога, його здатності усвідомлено добирати цифрові інструменти відповідно до навчальних цілей і вікових особливостей учнів. Використання ШІ потребує педагогічного супроводу, формування критичного ставлення до автоматизованих рекомендацій і дотримання принципів академічної доброчесності.

За умови системного та методично виваженого впровадження елементи штучного інтелекту можуть стати дієвим засобом підвищення якості загальної середньої освіти та розвитку професійної компетентності вчителя в умовах цифрової трансформації освітнього середовища.

Література

1. Grammarly: Покращення навичок. URL: https://www.grammarly.com. (дата звернення 11.12.2025).

2. Harnessing AI in Education… Harnessing AI in Education: How Finnish Students Outperform Their European Peers. 2025. URL: https://surli.cc/swnnhd (дата звернення 21.09.2025).

3. Italy tests AI-assisted teaching in schools to boost IT skills. 2024. URL: https://surl.li/iqpfxs (дата звернення 21.09.2025)..

4. Klein Eric. How Artificial Intelligence is Transforming Higher Education. 2025. URL: https://surl.li/snhedh (дата звернення 28.08.2025).

5. Li Y. The Impact of Artificial Intelligence on the Education System: A Review of Current Trends. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, vol. 13, №1, 2020, pp. 1–10.

6. Onyebuchi N. C., Olusola A. B., Al Hamad N. M. et al. AI in education: A review of personalized learning and educational technology. GSC Advanced Research and Reviews. 2024. Vol. 18, №2. P. 261–271. DOI: https://doi.org/10.30574/gscarr.2024.18.2.0062

7. Russell S. J., Norvig P. Artificial intelligence: A modern approach (4th ed.). 2020. URL: https://surli.cc/sunevh.

8. Softbank Pepper Robot Academic Edition for Schools. *RobotLAB*. URL: https://surli.cc/yxslyw (дата звернення 15.09.2025).

9. Мрія збирається впровадити ШІ протягом півроку: що зміниться в освітньому застосунку. 2024. URL: https://surl.lu/wikhgu (дата звернення 30.09.2025).

10. Панухник О. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ. *Галицький економічний вісник*. 2023. №4 (83) С. 202-211. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.202

11. Терепищий С. Медіаграмотність в епоху штучного інтелекту: інтеграція інструментів і методів штучного інтелекту в сучасні педагогічні підходи. Педагогіка. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 60. Т. 4. 2023. С. 195–202: https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-31.

12. Український стартап Grammarly підкорює світ. URL: https://surli.cc/pghqkn. (дата звернення 15.10.2025).

13. Штучний інтелект у закладах вищої освіти: рекомендації для викладачів, студентів і працівників ЗВО. 2025. URL: https://surl.li/klngas (дата звернення 15.09.2025).

References

1. Grammarly: Pokrashchennia navychok. [Grammarly: Improving Skills] URL: https://www.grammarly.com [in Ukrainian].

2. Harnessing AI in Education… (2025). Harnessing AI in Education: How Finnish Students Outperform Their European Peers. URL: https://surli.cc/swnnhd [in English].

3. Italy tests AI-assisted… (2024). Italy tests AI-assisted teaching in schools to boost IT skills. URL: https://surl.li/iqpfxs [in English].

4. Klein, E. (2025). How Artificial Intelligence is Transforming Higher Education. URL: https://surl.li/snhedh [in English].

5. Li, Y. (2020). The Impact of Artificial Intelligence on the Education System: A Review of Current Trends. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, vol. 13, №1, pp. 1–10. [in English].

6. Onyebuchi, N., Olusola, A., Al Hamad, N. et al. (2024). AI in education: A review of personalized learning and educational technology. GSC Advanced Research and Reviews. Vol. 18, №2. P. 261–271. DOI: https://doi.org/10.30574/gscarr.2024.18.2.0062 [in English].

7. Russell, S., Norvig P. (2020). Artificial intelligence: A modern approach (4th ed.). URL: https://surli.cc/sunevh. [in English].

8. Softbank Pepper Robot Academic Edition for Schools. *RobotLAB*. URL: https://surli.cc/yxslyw [in English].

9. Mriia zbyraietsia vprovadyty ShI protiahom pivroku: shcho zminytsia v osvitnomu zastosunku [Mriya is going to implement AI within six months: what will change in the educational application]. (2024). URL: https://surl.lu/wikhgu [in Ukrainian].

10. Panukhnyk, O. (2023). Shtuchnyi intelekt v osvitnomu protsesi ta naukovykh doslidzhenniakh zdobuvachiv vyshchoi osvity: vidpovidalni mezhi vmistu ShI. [Artificial intelligence in the educational process and scientific research of higher education students: responsible boundaries of AI content]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk [Galician Economic Bulletin]. №. 4 (83) P. 202-211. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.202 [in Ukrainian].

11. Terepyshchy, S. (2023). Mediahramotnist v epokhu shtuchnoho intelektu: intehratsiia instrumentiv i metodiv shtuchnoho intelektu v suchasni pedahohichni pidkhody [Media literacy in the era of artificial intelligence: integration of tools and methods of artificial intelligence into modern pedagogical approaches]. Pedahohika. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Pedagogy. Current issues of the humanities]. Vol. 4. Pp. 195–202: https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-31 [in Ukrainian].

12. Ukrainskyi startap Grammarly pidkoriuie svit [Ukrainian startup Grammarly conquers the world]. URL: https://surli.cc/pghqkn [in Ukrainian].

13. Artificial Intelligence in Higher Education Institutions … (2025). Shtuchnyi intelekt u zakladakh vyshchoi osvity: rekomendatsii dlia vykladachiv, studentiv i pratsivnykiv ZVO [Artificial Intelligence in Higher Education Institutions: Recommendations for Teachers, Students, and Higher Education Employees]. URL: https://surl.li/klngas [in Ukrainian].

УДК 377.091.3:658

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1097-1112

Лі Чуанці здобувач третього (освітнього) рівня вищої освіти спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0000-7893-8718

ІННОВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ПАРТНЕРСТВА З БІЗНЕСОМ

Анотація. У статті досліджуються інноваційні моделі діяльності закладів професійної освіти (ЗПО), побудовані на партнерстві з бізнесом, зокрема через інтеграцію корпоративних університетів та створення внутрішніх маркетплейсів талантів. Метою дослідження є визначення ефективних підходів до організації партнерства між ЗПО та підприємствами, що забезпечують розвиток компетенцій студентів, оптимізацію ресурсів організацій та створення спільної цінності.

Завдання дослідження включають аналіз ролі корпоративних університетів як стратегічного інструмента, вивчення вимірів їх діяльності (управління, структура, послуги, технології, стратегічне узгодження) та розробку багаторівневої концептуальної моделі партнерства ЗПО з бізнесом. Особлива увага приділяється узгодженню освітніх програм із потребами ринку праці, формуванню синергії між учасниками партнерства та впровадженню підходів R&D у навчальні та організаційні процеси.

Методи дослідження включають аналіз зарубіжного досвіду корпоративних університетів, систематизацію типологій і вимірів їх діяльності, побудову концептуальних моделей екосистемного партнерства, а також використання кількісних і якісних підходів для оцінки синергії та ефективності взаємодії. Додатково розглянуто можливості застосування цифрових технологій та штучного інтелекту для персоналізації навчального процесу та побудови «мапи шляху студента».

Результати дослідження демонструють, що застосування запропонованих моделей дозволяє підвищити якість професійної освіти, розвинути професійні та м’які навички студентів, забезпечити ефективне управління талантами підприємств і стимулювати інноваційну діяльність. Запропонована багаторівнева модель забезпечує циклічний процес взаємодії партнерів, постійний моніторинг, оцінку ефективності та адаптацію дій для створення спільної цінності, а маркетплейс талантів сприяє оптимізації підбору і розвитку студентів у реальних проєктах компаній.

Практична цінність дослідження полягає у створенні методологічної основи для впровадження інноваційних моделей навчання та розвитку

персоналу, формування довгострокових стратегій співпраці між ЗПО та бізнесом, а також розвитку стійкої екосистеми партнерства, що сприяє економічному та соціальному розвитку всіх учасників процесу.

Ключові слова: заклади професійної освіти (ЗПО); корпоративний університет; бізнес-партнерство; маркетплейс талантів; інноваційні моделі навчання; синергія в освіті; професійні та м'які навички; екосистемний підхід; R&D у освіті; стратегічне узгодження.

Li Chuangqi is a PhD student at the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0000-7893-8718

INNOVATIVE MODELS OF ACTIVITY OF VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON PARTNERSHIP WITH BUSINESS

Abstract. The article explores innovative models of vocational education institutions (VET) built on partnerships with business, in particular through the integration of corporate universities and the creation of internal talent marketplaces. The purpose of the study is to identify effective approaches to organizing partnerships between higher education institutions and enterprises that ensure the development of students' competencies, optimization of organizational resources, and creation of shared value.

The research objectives include analyzing the role of corporate universities as a strategic tool, studying the dimensions of their activities (management, structure, services, technology, strategic alignment), and developing a multi-level conceptual model of partnership between higher education institutions and business. Special attention is paid to aligning educational programs with labor market needs, creating synergy between partnership participants, and implementing R&D approaches into educational and organizational processes.

Research methods include an analysis of foreign experience of corporate universities, systematization of typologies and dimensions of their activities, construction of conceptual models of ecosystem partnership, as well as the use of quantitative and qualitative approaches to assess synergy and effectiveness of interaction. Additionally, the possibilities of using digital technologies and artificial intelligence to personalize the educational process and build a «student's journey map» are considered. The results of the study demonstrate that the application of the proposed models allows to improve the quality of vocational education, develop professional and soft skills of students, ensure effective management of enterprise talents, and stimulate innovative activity. The proposed multi-level model provides a cyclical process of partner interaction, constant monitoring, effectiveness assessment, and adaptation of actions to create shared value, and the talent marketplace helps optimize the selection and development of students in real company projects.

The practical value of the research lies in creating a methodological basis for the implementation of innovative models of training and personnel development, the formation of long-term strategies for cooperation between educational institutions and business, as well as the development of a sustainable partnership ecosystem, which contributes to the economic and social development of all participants in the process.

Keywords: vocational education institutions (VEI); corporate university; business partnership; talent marketplace; innovative learning models; synergy in education; professional and soft skills; ecosystem approach; R&D in education; strategic alignment.

Актуальність дослідження або постановка проблеми. Сучасний ринок праці характеризується високою динамічністю, швидкими технологічними змінами та зростаючими вимогами до компетенцій випускників закладів професійної освіти (ЗПО). Традиційні моделі професійної підготовки не завжди забезпечують необхідну гнучкість та адаптивність навчальних програм до потреб підприємств, що створює розрив між освітніми результатами та очікуваннями ринку праці. У таких умовах партнерство ЗПО з бізнесом набуває стратегічного значення, оскільки дозволяє інтегрувати практичний досвід, технологічні інновації та компетенції сучасних підприємств у навчальний процес.

Попри наявність численних ініціатив у сфері співпраці освіти та бізнесу, багато моделей партнерства залишаються фрагментарними, зосередженими на односторонніх взаємодіях або короткострокових стажуваннях, що не забезпечує комплексного розвитку студентів і повного використання потенціалу бізнес-партнерів. Складність координації інтересів різних стейкхолдерів, відсутність інтегрованих платформ для управління талантами та недостатнє узгодження стратегій ЗПО та підприємств ускладнюють створення спільної цінності. Виникає потреба у розробці комплексної, багаторівневої моделі партнерства, яка б поєднувала корпоративні університети, маркетплейси талантів, R&D-підходи та інноваційні освітні практики для забезпечення взаємовигідної синергії між освітою та бізнесом.

Метою статті є дослідження та розробка інноваційних моделей діяльності закладів професійної освіти на основі партнерства з бізнесом, що забезпечують ефективну інтеграцію корпоративних університетів, маркетплейсів талантів та R&D-підходів, спрямованих на розвиток професійних і м’яких навичок студентів, оптимізацію ресурсів підприємств і створення взаємовигідної синергії між освітніми та бізнес-структурами.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика партнерства закладів професійної освіти (ЗПО) та бізнесу активно досліджується як у зарубіжній, так і вітчизняній науковій літературі. Особливу увагу приділяють ролі корпоративних університетів, які розглядаються як стратегічні інструменти розвитку як індивідуальних, так і організаційних компетенцій [1]. Дослідження свідчать,

що інтеграція корпоративного університету у навчальні процеси дозволяє підвищити якість підготовки фахівців, а також стимулює безперервне навчання викладачів та розвиток інноваційних освітніх програм.

Типології корпоративних університетів і виміри їх діяльності, запропоновані Baporikar N., Tong U. та іншими авторами, дозволяють систематизувати підходи до організації структур, управління, технологій, стратегічного узгодження та послуг, що надаються [2; 9]. Водночас більшість визначень корпоративного університету досі залишаються абстрактними та мають односторонній стратегічний характер, що обмежує їх практичне застосування у контексті двостороннього партнерства освіти та бізнесу.

У зарубіжних дослідженнях також відзначаються проблеми узгодження інтересів різних стейкхолдерів, недостатня інтеграція освітніх програм із потребами ринку праці та обмежена кількість інструментів для кількісної оцінки ефективності партнерства [4; 8]. Водночас зростає інтерес до застосування цифрових платформ та інструментів штучного інтелекту, які дозволяють персоналізувати навчання, відслідковувати розвиток компетенцій студентів і формувати внутрішні ринки талантів [3; 5].

Вітчизняні дослідження проблематики партнерства ЗПО з бізнесом досі носять фрагментарний характер і здебільшого обмежуються аналізом окремих стажувань або практик, без формалізованих багаторівневих моделей взаємодії. Це створює потребу у розробці комплексної концепції, яка інтегрує корпоративні університети, маркетплейси талантів, R&D-підходи та системи оцінки синергії для досягнення стратегічної взаємовигідної співпраці.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити високу доцільність інтеграції корпоративного університету (новоствореного чи вже існуючого в компанії) у ландшафт та процеси партнерства між ЗПО та бізнесом. Зокрема, можливим є задіяння викладачів ЗПО у діяльності корпоративного університету компанії-партнера, що є додатковим стимулом для безперервного підвищення кваліфікації викладачів на основі «навчання протягом всього життя». Позначення корпоративного університету дещо вводить в оману, оскільки дослідження та виробництво знань відіграють значну роль в університетах.

Allen M. так визначив корпоративний університет наступного покоління: «Корпоративний університет – це освітня установа, яка є стратегічним інструментом, покликаним допомогти своїй головній організації в досягненні її місії шляхом проведення заходів, які культивують як індивідуальне, так і організаційне навчання, знання та мудрість». У цьому визначенні поєднання індивідуальної та організаційної перспективи навчання чітко пояснюється [1]. Хоча можна помітити певний розвиток мислення у напрямку більш чіткого розуміння концепції корпоративного університету, визначення залишається досить абстрактним, а зв’язок зі стратегією все ще односторонній (зверху вниз). В епоху швидких змін і потреби у продуктивності знань можна було б очікувати, що корпоративний університет стане центральним у формуванні стратегії та

діятиме за іншими парадигмами, ніж освітня модель. На даний момент типології корпоративних університетів можуть запропонувати більше. Деякі вчені визначили корпоративний університет у вигляді різних прототипів, а не одного визначення [9]. Ці визначення, засновані на типології, дають більше розуміння двосторонньої стратегічної ролі корпоративного університету. Baporikar N. пропонує виміри корпоративного університету (див. таблицю 1) [2]. Ці виміри дають деяке уявлення про параметри конфігурації, які мають організації для створення корпоративного університету.

Таблиця 1

Виміри корпоративного університету [2]

Вимір	**Опис**
Область застосування	Широта охоплення корпоративного університету може варіюватися від програми розвитку менеджменту на основі корпоративного університету до моделі, яка пропонує кілька предм. гравцям у ланцюжку створення вартості організації.
Структура	Корпоративний університет може відрізнятися за кількома структурними параметрами. Це може бути як центральний орган, так і такий що має більше децентрованих елементів. Це може бути «розчин і цегла» з фізичними ресурсами або більш віртуальний корпоративний університет із мережевою структурою. Це також може бути внутрішня організація чи зовнішній орган, створений для комерційних цілей або спільно з навч. закладом чи аутсорсинговим партнером.
Управління	І управління, і фінансування можуть слідувати структурі корпоративного університету. Управління здійснюється централізовано під керівництвом ради директорів або відділу кадрів або має децентралізоване управління з резонансними комісіями. Він може мати одноразове фінансування або працювати як центр прибутку.
Послуги	Діапазон пропонованих методів може змінюватися залежно від конфігурації корпоративного університету. Це може варіюватися від більш традиційної освіти, сертифікації та навчання до оцінювання, коучингу, організаційного розвитку, бізнес-аналізу, досліджень/центрів майбутнього.

Вимір	Опис
Технології	Цей вимір представляє технологічну базу корпоративного університету. Ця технологія забезпечує ефективну роботу корпоративного університету та забезпечує моніторинг за рахунок збільшення обсягу зберігання інформації про діяльність корпоративного університету. Застосовувану технологію можна помістити до складу загального терміну технології електронного навчання.
Стратегічне узгодження	Взаємозв'язок корпоративного університету з корпоративною стратегією може бути або відсутнім, або направленим зверху вниз та/або знизу вгору. Якщо відносини відсутні, справжнього корпоративного університету не існує. Зверху вниз – перенесення корпоративної стратегії через стратегію управління персоналом на пропозиції щодо навчання. Знизу вгору – переведення корпоративних університетських досліджень і результатів навчання в нові стратегічні напрямки.
Звітність	Управлінська звітність, що надається корпоративним університетом може варіюватися від кількісної інформації про навчання певного рівня, до оцінки впливу наданого навчання та внеску в організаційні інновації. У деяких випадках корпоративні університети надають дані для річних звітів своїх головних організацій.

Доцільно звернути особливу увагу на формулювання змісту виміру «Стратегічне узгодження»: «Взаємозв'язок корпоративного університету з корпоративною стратегією може бути відсутнім, бути направленим зверху вниз та/або знизу вверх. Якщо відносини відсутні, справжнього корпоративного університету не існує». За аналогією, якщо немає узгодження співробітництва ЗПО з бізнесом зі стратегією розвитку ЗПО, адаптацією навчання студентів до швидкозмінних умов ринку праці та розвитку галузі, партнерства по суті немає, є лише договори про стажування, які не приносять користі та вигоди жодній із сторін. Водночас усі виміри, представлені у таблиці 1, можуть бути застосовані і для моделювання діяльності закладів професійного освіти на основі бізнес-партнерства. Базуючись на представленій парадигмі розробка моделі діяльності закладів професійної освіти на основі бізнес-партнерства передбачає концептуального обґрунтування.

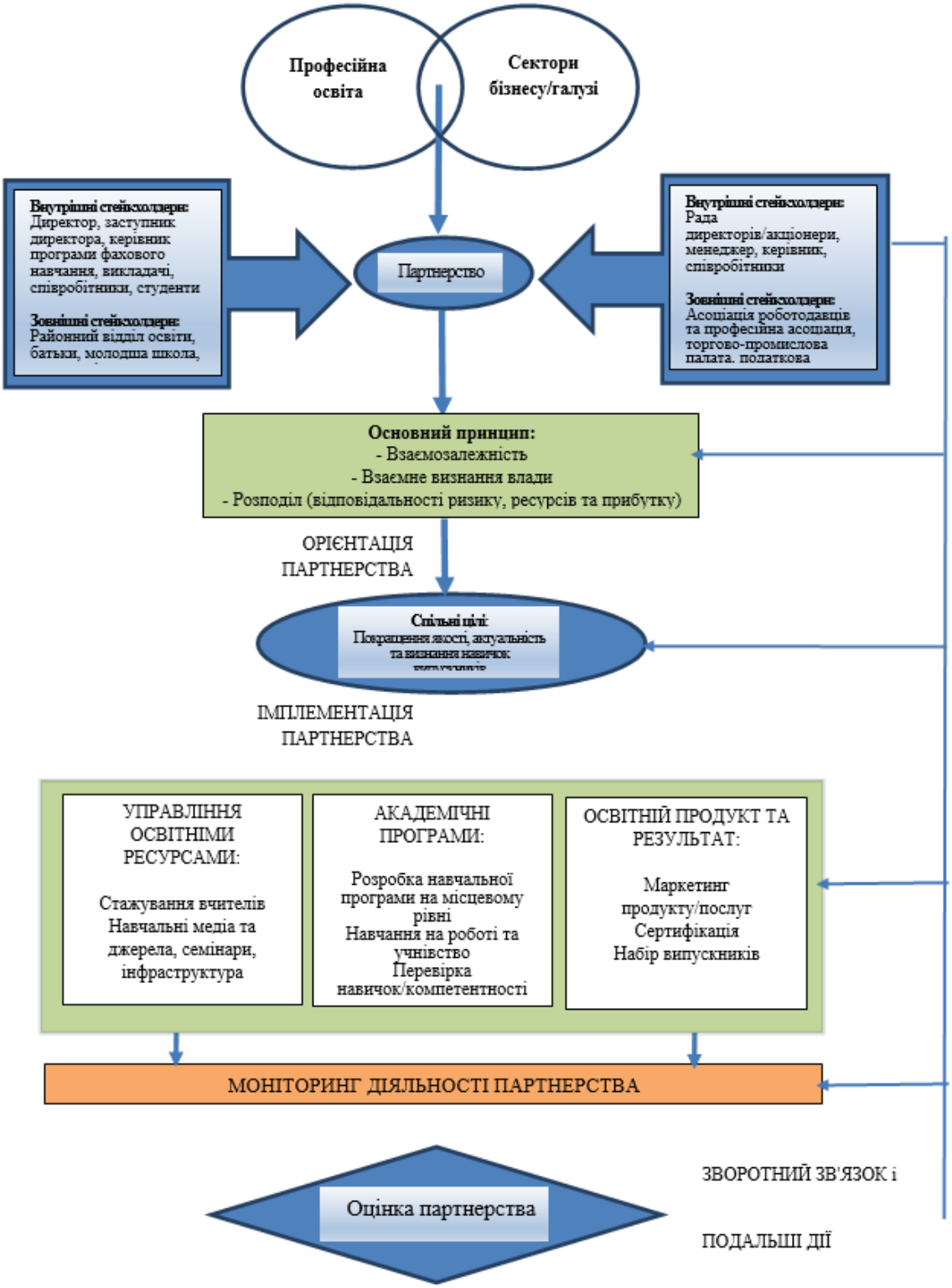

Рис. 1. Модель діяльності закладів професійної освіти на основі бізнес-партнерства з діловим світом

В цій моделі взаємодія партнерів та узгодження інтересів стейкхолдерів передбачає реалізацію спільних цілей в орієнтації партнерства та створення спільних цінностей в його імплементації. Модель, яка є циклічною, також

передбачає постійний моніторинг, оцінку, зворотній зв'язок та розробку відповідних дій. Партнерство ЗПО та бізнесу може, зокрема, здійснюватися із залученням корпоративного університету до співпраці – навчання студентів ЗПО практичним професійним навичкам може доповнюватися навчанням м'яким навичкам та іншим компетенціям, необхідним для роботи у цій компанії. Прагнення до партнерства між університетами та промисловістю можна легко описати, багатьом компаніям важко налагодити та ефективно керувати цими партнерствами, навіть якщо є в наявності ключові фінансові ресурси та людський капітал. Проблема посилюється в екосистемі, де різні зацікавлені сторони, усі зі своїми амбіціями, мають бути належним чином узгоджені, щоб досягти впливу [8]. Це ж твердження стосується і ЗПО. Пропонуємо побудову концептуальної моделі управління партнерством ЗПО з бізнесом за екосистемним принципом (див. Рис. 2).

Рис. 2. Управління партнерствами ЗПО за екосистемним принципом

У рамках цієї екосистеми є доцільним створення внутрішнього маркетплейсу талантів, користувачами якого будуть ЗПО та студенти, що навчаються в ньому, і компанія-партнер. Метою побудови екосистеми та створення маркетплейсу талантів є створення цінності для всіх учасників та досягнення синергії. Організація праці, заснована на традиційних ролях, тепер ставиться під сумнів. У дослідженні Deloitte з організаційної оптимізації 81% менеджерів з персоналу заявили, що більшість роботи виконується поза рамками офіційно визначених ролей. Повсякденні посадові інструкції більше не

відображають реальності, з якою стикаються співробітники: вони фіксують схильності, які тільки й чекають свого вираження. Колективна ефективність тепер досягається завдяки гнучкому розподілу завдань між правильними внутрішніми ресурсами [4]. Цей гнучкий підхід отримав високу оцінку в оцінці рішень Talent Marketplace, матрицю яких показано нижче (див. рис. 3):

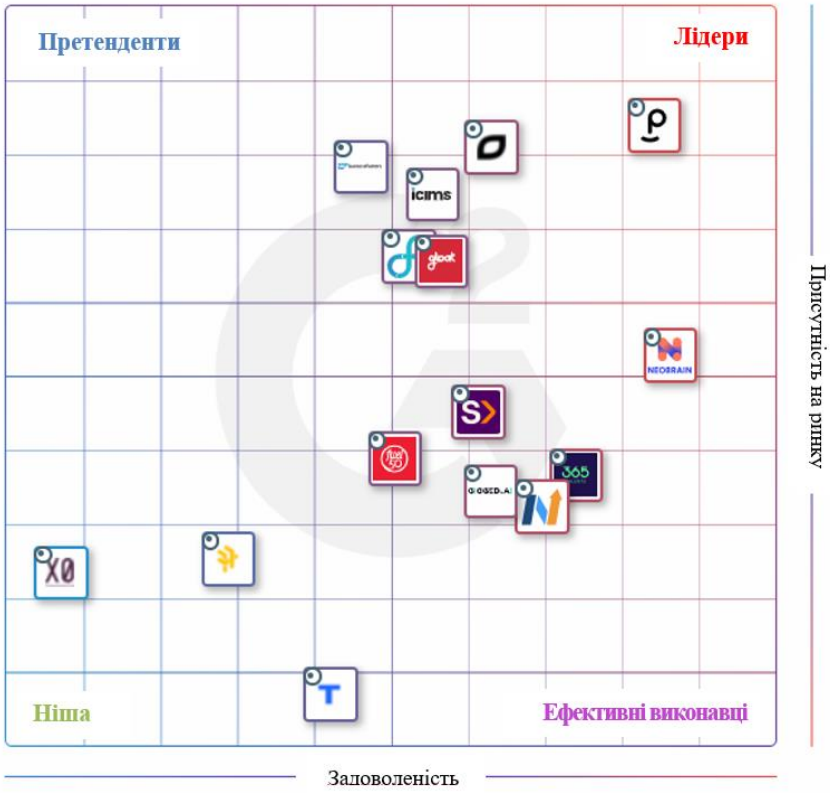

Рис. 3. Сітка для платформи маркетплейсу талантів [3]

Основним завданням для відділів кадрів є візуалізація як активів, які можна мобілізувати, так і прогалин, які необхідно заповнити. Покладаючись на центр навичок у реальному часі, менеджери та співробітники відділу кадрів можуть ефективно сформувати правильні команди для негайного укомплектування проєктів, внутрішнього найму персоналу та уяви завтрашнього дня. Створена таким чином культура мобільності зміцнює здатність організації трансформуватися. У рамках такого підходу вже на етапі практики студента ЗПО компанії зможуть побачити, чи підходить студент ландшафту організації, чи володіє він відповідним поєднанням твердих і м'яких навичок тощо. Для студента маркетплейс талантів також дає можливість оцінити привабливість роботи в компанії та загалом отримати глибоке розуміння специфіки галузі, ознайомившись із існуючими в компанії проєктами та, оцінивши можливість своєї участі в них.

Ми бачимо все середовище внутрішнього ринку талантів у такій графічній концепції (див. рис. 4):

Рис. 4. Повне середовище внутрішнього маркетплейсу талантів у партнерстві ЗПО та бізнес-компанії

Охоплення внутрішнього «ринку талантів» передбачає оптимізацію потенціалу зв'язків між навичками та мотивацією. Призначення маркетплейсу талантів полягає в тому, щоб він давав можливість підбирати працівників відповідно до можливостей і потенційних ролей на основі їхніх навичок, інтересів і вподобань [5]. Інтегрований ринок талантів ЗПО та бізнесу дозволить створити середовище, в якому студенти ЗПО зможуть обирати більш цікаві для них проєкти компанії, участь студентів у яких допускається компанією. ЗПО зможе забезпечити найвищий рівень кастомізації професійної освіти, а компанія-партнер отримує доступ до додаткового пулу талантів. Можливим є залучення інструментів штучного інтелекту для формування рекомендацій учасникам маркетплейсу талантів та конструюванні «мапи» шляху студента. Така екосистема цілком відповідає концепції синергічного партнерства.

Таким чином, підсистема R&D має бути також інтегрована в загальну екосистему партнерства разом із маркетплейсом талантів, а проявом синергії в екосистемі є створення цінності для всіх учасників партнерства, а також спільне створення цінності. Як основу для визначення, кількісної оцінки та фіксації синергії ми використовуємо бачення McKinsey щодо створення вартості та синергії та відповідну структуру McKinsey. Структура визначає три рівні створення вартості. Це *базове партнерство* (партнерство з метою забезпечення виробничої практики студентів), *досягнення комбінаційної синергії* (елементи участі студентів у розробках на базі підприємства) та *можливості трансформаційної синергії* – створення спільної цінності для ЗПО та підприємства шляхом радикальної трансформації цільових функцій, процесів або бізнес-підрозділів. На кожному рівні створення цінності учасники партнерства можуть скористатися трьома важелями для реалізації цінності. У оригінальній структурі McKinsey це вартість, капітал і дохід [6]. Для цілей нашого дослідження ми будемо використовувати в моделі такі важелі: вартість, навички/таланти, інновації/R&D. Цей набір важелів стосується як ЗПО, так і

підприємства – зниження вартості комплексної підготовки студента як цінності для ЗПО та вартості пошуку/відбору/набору/навчання працівників як цінності для підприємства, кращого та швидшого формування відмінних та гнучких навичок у студентів як цінності для ЗПО та кращого доступу до талантів та ефективнішого управління талантами як цінності для підприємства, впровадження інновацій у навчальні програми та процеси як цінність для ЗПО та сприяння/інтенсифікація R&D як цінність для підприємства. Запропонований фреймворк зображено на рис. 5.

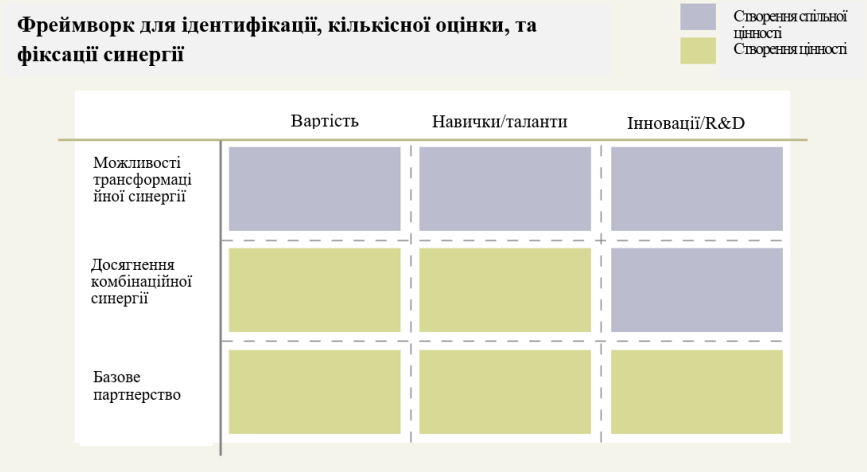

Рис. 5. Фреймворк для ідентифікації, кількісної оцінки, та фіксації синергії

Синергію також можна порівняти з поняттям еластичності. Концепція еластичності відрізняється від визначеної концепції синергії. Еластичність може мати значення від нуля до нескінченності, тоді як синергія може змінюватися від −1 до +1 (див. рис. 6).

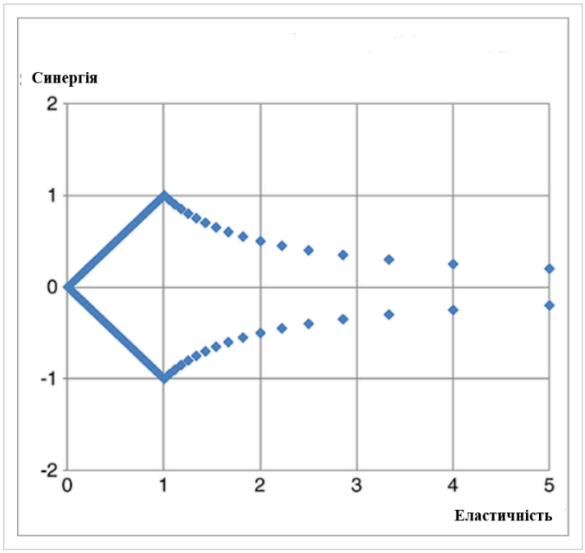

Рис. 6. Співвідношення між синергією та еластичністю [7]

Можна сказати, що існує синергія між двома факторами, коли їх сукупний ефект більший або менший, ніж сума їхніх окремих ефектів. У математичній формулі це можна виразити так:

$$z = ax + by + cxy + d \quad (1)$$

де x, y і z – змінні, a, b, c і d – коефіцієнти, які визначають, як вихід z залежить від входів x і y. У цьому випадку ми припускаємо інваріантну в часі систему, де параметри залишаються постійними. Якщо y дорівнює 0, вихід визначається x і коефіцієнтами a і d. Коефіцієнти a, b і d визначають вплив окремих входів на вихід. Синергія входів x і y визначається компонентом cxy, тобто спільний ефект обох входів. Ідея синергії вказує на вибір змінних x і y таким чином, що збільшення значення обох змінних x і y є бажаним і відноситься до загальноприйнятого напрямку сталого розвитку.

Якщо ми подивимося на зміну від A до B на рисунку 6 (від початкового стану x_0y_0 до x_1y_1), ми можемо визначити зміну площі (Δz), яка буде:

$$\Delta z = a\Delta x + b\Delta y + c\Delta z\Delta y = y_0\Delta x + x_0\Delta y + \Delta z\,\Delta y \quad (2)$$

Ми можемо інтерпретувати синергію вхідних даних, яка визначається замальованою областю на рис. 7, що дорівнює $\Delta x\Delta y$.

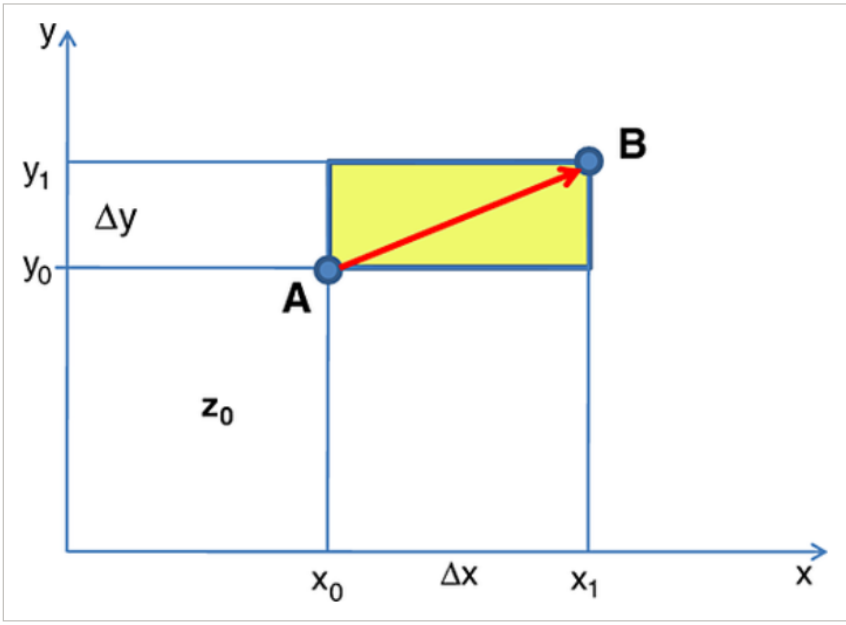

Рис. 7. Синергія між двома змінними x і y, що визначається їх змінами $\Delta x\Delta y$

Синергія також може бути негативною, як показано на рис. 8, де зміна y негативна, а $\Delta x\Delta y$ стає негативною. Це компромісна ситуація, коли один фактор зростає, інший фактор зменшується.

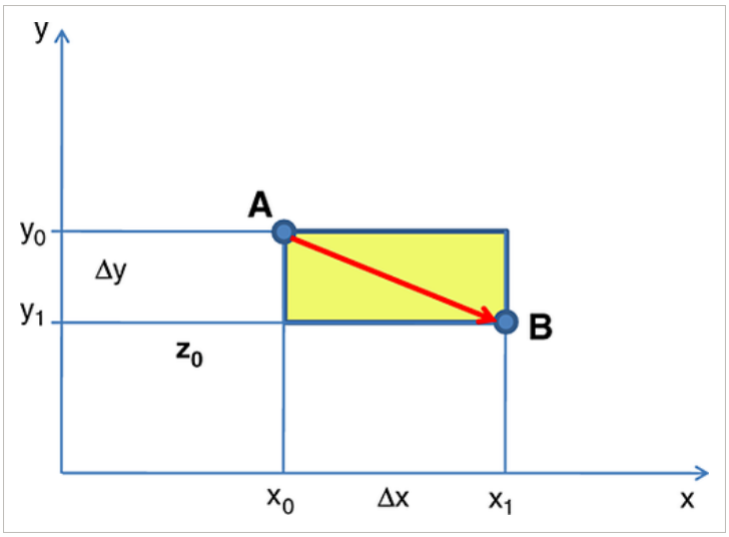

Рис. 8. Негативна синергія або компроміс між *x* і *y* у випадку, коли *Δy* від'ємне

Синергію між трьома змінними можна розрахувати подібним чином. На рис. 9 синергію можна розрахувати як відношення об'єму куба *ΔxΔyΔz* (*A'B'C'D'E'F'G'*) до об'єму максимального куба *ABCDEFG*, де зміни *x*, *y* і *z* будуть рівні.

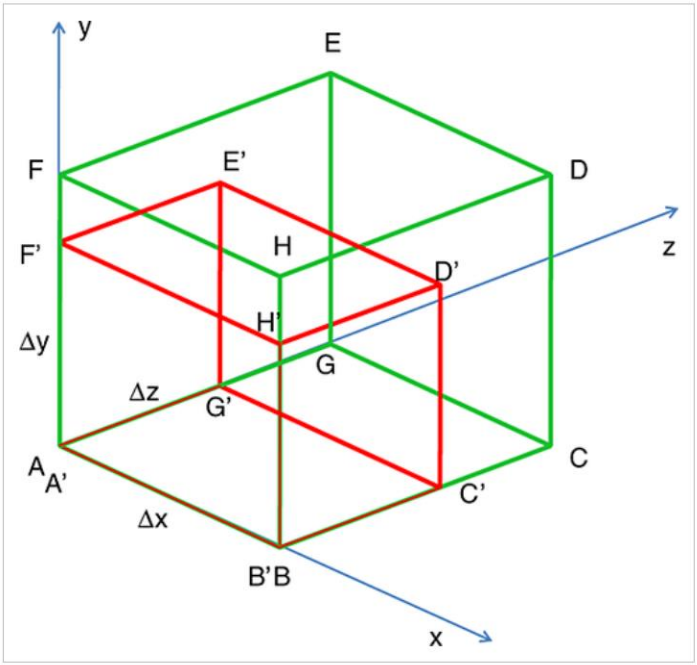

Рис. 9. Визначення синергії між трьома змінними

Таким чином, пропонована загальна модель діяльності закладів професійної освіти на основі бізнес-партнерства є багаторівневою (багатошаровою), і передбачає зміну процесів як на педагогічному, так і на організаційному рівні. У професійній освіті «міст» між наукою та промисловістю продовжує зміцню-

ватися через різноманітні корпоративні партнерства, що продемонстровано зокрема за допомогою низки прикладів зарубіжного досвіду. Ця співпраця має ґрунтуватися на взаємовигідному сценарії, забезпечуючи відчутні переваги як закладам освіти, так і підприємствам, покращуючи освітній досвід та стимулюючи економічну цінність.

Ключові переваги партнерства для закладів професійної освіти можна визначити такі: підвищена якість освіти: співпраця часто призводить до вдосконалення навчальної програми, яка включає реальні програми, що робить навчання більш актуальним і привабливим. Інфраструктура та технологічний прогрес: фінансові чи технологічні внески від корпоративних партнерів можуть значно покращити навчальне середовище. Збільшення можливостей працевлаштування для студентів: пряме знайомство з промисловістю через стажування та розміщення збільшує перспективи працевлаштування.

Для підприємств-партнерів такі переваги: *доступ до талантів*: партнерство надає компаніям прямий доступ до пулу талановитих випускників, які володіють відповідними навичками; *інновації та дослідження*: співпраця із ЗПО може призвести до інноваційних рішень і вдосконалення досліджень і розробок; *корпоративна соціальна відповідальність*: участь в освітніх партнерствах допомагає компаніям покращити свій профіль КСВ, що може покращити їхній суспільний імідж і бренд, а також потенційно позитивно вплинути на гудвіл.

В рамках запропонованої моделі передбачається запровадження концепції шляху студента на кшталт шляху працівника (замість існуючої на сьогоднішній день концепції шляху студента як шляху споживача), а також створення інтегрованого маркетплейсу талантів, що має значний потенціал створення спільної цінності як для ЗПО, так і для підприємства-партнера.

Висновки

Партнерство закладів професійної освіти (ЗПО) з бізнесом стає стратегічно важливим фактором підвищення якості професійної підготовки та адаптації випускників до потреб ринку праці. Інтеграція корпоративних університетів у навчальні процеси забезпечує розвиток як професійних, так і м’яких навичок студентів, а також стимулює безперервне навчання викладачів.

Типології та виміри корпоративних університетів, представлені у дослідженнях Baporikar N. та Tong U. дозволяють систематизувати підходи до організації, управління, технологій, стратегічного узгодження та надання освітніх послуг [2; 9]. Це створює основу для побудови комплексних моделей партнерства ЗПО та бізнесу, які враховують інтереси всіх стейкхолдерів.

Розроблена багаторівнева концептуальна модель партнерства, що включає корпоративні університети, маркетплейси талантів та підходи R&D, дозволяє створювати синергію між освітніми закладами та підприємствами, забезпечуючи циклічний процес взаємодії, моніторинг, оцінку ефективності та адаптацію дій для досягнення спільної цінності.

Використання внутрішнього маркетплейсу талантів сприяє ефективному підбору студентів до реальних проєктів компаній, персоналізації навчального процесу, формуванню компетенцій та підвищенню привабливості професійного шляху студента. Це також дає бізнесу прямий доступ до талановитих кадрів та сприяє розвитку інновацій і R&D. Практична значущість запропонованої моделі полягає у можливості її впровадження як вітчизняними, так і зарубіжними ЗПО для підвищення якості освіти, оптимізації ресурсів, розвитку компетенцій студентів і формування ефективних екосистемних партнерств, що створюють довгострокову взаємовигідну цінність для всіх учасників.

Література

1. Allen M. The next generation of corporate universities: Innovative approaches for developing people and expanding organizational capabilities. New York. 2007. 432 p.
2. Baporikar N. Role of corporate universities in higher education *International Journal of Applied Management Sciences and Engineering*. 2015. Vol. 2. Iss. 1. P. 30-43.
3. Blokdyk G. Internal talent marketplace. Toronto. 2021. 314 p.
4. Deloitte. Organizational transformation. 2024. URL: https://www2.deloitte.com/us/en/pages/human-capital/solutions/about-our-organization-transformation.html
5. Dlugos K. Talent market tradeoffs: examining the positive and negative outcomes associated with market-based internal hiring. PhD dissertation. Cornell University. 2020. 181 p.
6. Hoffman W. Collaborating for the common good: Navigating public-private data partnerships. McKinsey Analytics. 2019.
7. Meghji A. Theoretical synergy, global social theory, and the global colourline. *Ethnic and Racial Studies*. 2024. Vol. 47. Iss. 13. P. 2844-2853.
8. Pierric A. Principles of ecosystem strategy. PhD dissertation, Degree of PhD in Management. University of Glasgow. 2023. 330 p.
9. Tong U. Perception of the value of training, extent of involvement in corporate university programs, level of organizational commitment, and the accountability of corporate university program as viewed by managers in China. PhD dissertation. University of Illinois. Urbana. 2018. 338 p.

References:

1. Allen M. The next generation of corporate universities: Innovative approaches for developing people and expanding organizational capabilities. New York. 2007. 432 p.
2. Baporikar N. Role of corporate universities in higher education *International Journal of Applied Management Sciences and Engineering*. 2015. Vol. 2. Iss. 1. P. 30-43.
3. Blokdyk G. Internal talent marketplace. Toronto. 2021. 314 p.
4. Deloitte. Organizational transformation. 2024. URL: https://www2.deloitte.com/us/en/pages/human-capital/solutions/about-our-organization-transformation.html
5. Dlugos K. Talent market tradeoffs: examining the positive and negative outcomes associated with market-based internal hiring. PhD dissertation. Cornell University. 2020. 181 p.
6. Hoffman W. Collaborating for the common good: Navigating public-private data partnerships. McKinsey Analytics. 2019.
7. Meghji A. Theoretical synergy, global social theory, and the global colourline. *Ethnic and Racial Studies*. 2024. Vol. 47. Iss. 13. P. 2844-2853.
8. Pierric A. Principles of ecosystem strategy. PhD dissertation, Degree of PhD in Management. University of Glasgow. 2023. 330 p.

9. Tong U. Perception of the value of training, extent of involvement in corporate university programs, level of organizational commitment, and the accountability of corporate university program as viewed by managers in China. PhD dissertation. University of Illinois.Urbana. 2018.338p.

УДК 378.016:81'243-047.22]:(430)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1113-1124

Лупаренко Світлана Євгенівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-3111-5340

Матвійчук Ольга Миколаївна доктор філософії, старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-5007-5583

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

Анотація. У статті розкриваються організаційні форми та методи формування іншомовної комунікативної компетентності студентів у закладах вищої освіти Німеччини. Охарактеризовано особливості вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти Німеччини, а саме: провадження міждисциплінарного навчання, інтеграція іноземної мови з іншими навчальними дисциплінами, вивчення іноземної мови для конкретної спеціальності; залучення студентів до участі в різних мовних курсах і міжнародних обмінах з метою їх безпосереднього занурення в мовне середовище; організація вивчення іноземної мови на основі автентичних матеріалів (читання або прослуховування новин, фільмів, подкастів, статей іноземною мовою); орієнтація освітнього процесу на автономне (самостійне) навчання; організація процесу навчання іноземної мови на основі комунікативного підходу; практична спрямованість процесу навчання іноземної мови, що передбачає його орієнтацію на підготовку студентів до реального життя, вимог, особливостей і реалій німецького ринку праці; можливість реалізації дуального навчання (поєднання теоретичного навчання в університеті з оплачуваною практикою в компаніях); формування міжкультурної компетентності студентів. Розкрито організаційні форми навчання, що сприяють розвитку іншомовної комунікативної компетентності студентів у закладах вищої освіти Німеччини, а саме: лекції та семінари; інтерактивні семінари та тренінги; проєктна діяльність; самостійна робота студентів. Визначено методи навчання, що впроваджуються в закладах вищої освіти Німеччини з метою формування іншомовної комунікативної компетентності студентів, а саме: словесні методи (пояснення, обговорення, дебати, дискусії і диспути); практичні методи (різноманітні різнорівневі практичні завдання і вправи з іноземної мови); наочні методи (ілюстрація, демонстрація); рольові ігри, ситуативне моделювання;

мозковий штурм; кейс-метод тощо. Висвітлено можливості застосування сучасних освітніх технологій (цифрових ресурсів, онлайн освітніх платформ, віртуальних дошок тощо) у процесі вивчення іноземної мови в німецьких закладах вищої освіти для формування реальних комунікативних навичок студентів через їх залучення до діалогу, забезпечення активної взаємодії між ними, глибшого занурення в іноземну мову, урізноманітнення процесу навчання.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетентність, особливості, форми організації навчання, методи навчання, студенти, сучасні освітні технології, іноземні мови, заклади вищої освіти, Німеччина.

Luparenko Svitlana Yevhenivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Educational Sciences and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-3111-5340

Matviichuk Olha Mykolaivna PhD, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages for Professional Purposes, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-5007-5583

FORMS AND METHODS OF FORMING STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN GERMANY

Abstract. The article reveals the organizational forms and methods of forming students' foreign language communicative competence in higher education institutions in Germany. The features of studying a foreign language in higher education institutions in Germany are characterized. They are; conducting interdisciplinary training, integrating a foreign language with other academic disciplines, studying a foreign language for a specific specialty; involving students in participating in various language courses and international exchanges with the aim of their direct immersion in the language environment; organizing foreign language learning on the basis of authentic materials (reading or listening to news, films, podcasts, articles in a foreign language); the educational process focusing on students' autonomous (independent) learning; organizing the process of learning a foreign language on the basis of a communicative approach; the practical orientation of the process of learning a foreign language, which involves its orientation on preparing students for real life, requirements, features and realities of the German labour market; the possibility of implementing dual learning (combining theoretical training at the university with paid practice in companies); the formation of students' intercultural competence. The organizational forms that contribute to the development of students' foreign language communicative competence in higher education institutions in Germany are revealed. They are: lectures and seminars; interactive seminars and trainings; project activities;

students' independent work. The methods used in higher education institutions in Germany in order to form students' foreign language communicative competence are identified. They are: verbal methods (explanations, discussions, debates, discussions and disputes); practical methods (various different-level practical tasks and exercises in a foreign language); visual methods (illustration, demonstration); role-playing games, situational modeling; brainstorming; case method, etc. The possibilities of using modern educational technologies (digital resources, online educational platforms, virtual boards, etc.) in the process of learning a foreign language in German higher education institutions are highlighted. They are aimed at the formation of students' real communication skills through their involvement in dialogue, ensuring active interaction between them, deeper immersion in a foreign language, and diversification of the learning process.

Keywords: foreign language communicative competence, features, forms of organization of education, teaching methods, students, modern educational technologies, foreign languages, higher education institutions, Germany.

Постановка проблеми. Сучасний етап висуває перед особистістю підвищені вимоги, урахування і дотримання яких дозволяє їй легше й ефективніше реалізуватися у професійній діяльності та особистому житті. Зокрема, однією з таких вимог є володіння іноземною мовою на рівні, достатньому для вільного спілкування в межах професійних тем, особистих потреб і повсякденного життя.

Дійсно, зараз вільне володіння іноземною мовою є не просто бажаною, а необхідною компетентністю, що дозволяє людині легко взаємодіяти з громадянами різних країн, розуміти їх, висловлювати власні думки і відчуття, вільно спілкуватися на різні теми. Окрім того, знання іноземної мови підвищує конкурентоспроможність людини на ринку праці, розширює її можливості працевлаштування і професійного зростання.

Утім, формування іншомовної комунікативної компетентності не є швидким і легким процесом, оскільки значною мірою залежить від індивідуальних особливостей і можливостей здобувачів освіти, їхньої навчальної мотивації, пріоритетів у житті. Окрім того, для вільного спілкуванні іноземною мовою важливими є не лише знання мови, а й формування практичного досвіду спілкування, творче його використання в повсякденному житті і професійній діяльності, знайомство і засвоєння культурних цінностей і надбань країни, мови якої вивчає людина. А отже, формування іншомовної комунікативної компетентності – це складний, тривалий, багатофакторний і багатокомпонентний процес.

Водночас, варто відзначити, що вільне володіння іноземною мовою є серед завдань систем освіти в різних країнах світу, оскільки іноземні мови вивчаються здобувачами освіти в усіх країнах та в різних закладах освіти. З огляду на це цікавим і доцільним є вивчення теоретичних ідей і досвіду формування іншомовної комунікативної компетентності студентів у закладах вищої освіти різних

країн світу, зокрема Німеччини, де велика увага приділяється формуванню висококваліфікованих фахівців, рівень підготовки яких відповідає сучасним вимогам і тенденціям розвитку світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічних джерел засвідчив, що сучасними науковцями досліджуються певні аспекти окресленої проблеми. Так, Н. Бідюк [10], І. Василишин [11], О. Іонова і С. Лупаренко [13], І. Макодай, Л. Дудікова й Е. Манжос [16], Я. Тагільцева, О. Савенкова і В. Люлька [25] розкривають теоретичні основи (зміст, структуру, засоби) формування іншомовної компетентності здобувачів освіти.

Д. Ґ. Медведовська, Ю. Скарлупіна і Т. Турчина [17] досліджують сучасні методи викладання іноземних мов у закладах вищої освіти. О. Корж, Л. Романюк [14], О. Олійник [18], А. Птушка [20], Л. Сажко і Р. Слободзян [22] аналізують особливості формування іншомовної компетентності здобувачів освіти в умовах дистанційного та змішаного навчання. О. Ромашко [21] розглядає розвиток іншомовної компетентності здобувачів вищої освіти засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Низка сучасних науковців досліджує та порівнює досвід вивчення іноземних мов та формування іншомовної комунікативної компетентності студентів у різних країнах Європейського Союзу (І. Оніщук, М. Іконнікова, Т. Антоненко, І. Харченко, С. Шестакова, Н. Кузьменко і Б. Максимчук [7], М. Подоляк [19], В. Сліпенко [23], О. Степаненко, О. Хміль і Р. Бліновська [24], Т. Чаюк [26]) і, зокрема, у Німеччині (С. Амеліна [9], В. Гаманюк [12], К. Кравченко [15]).

Іноземні науковці також вивчають досліджувану проблему в різних напрямах, як-от: реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі закладі освіти (Т. Дайсінгер, С. Хелліг [2]); особливості викладання іноземних мов у німецьких закладах освіти (С. Берент, С. Дофф, Н. Маркс, Г. Зіглер [1], К. Фінкбейнер, А. Олсон і Дж. Фрідріх [3], І. Гоголін, К. Габріель, Х. Брандт і Н. Дункель [4], Е. Кляйн [6], Ф. Кьонігс [6], Г. Шваб [8]).

Водночас аналіз науково-педагогічної літератури показав, що попри значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам формування іншомовної комунікативної компетентності студентів, питання організаційних форм і методів розвитку цієї компетентності студентів у закладах вищої освіти Німеччини залишається недостатньо висвітленим в науково-педагогічній літературі, що й зумовило вибір теми наукового пошуку.

Мета статті – розкрити організаційні форми та методи формування іншомовної комунікативної компетентності студентів у закладах вищої освіти Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Іншомовна компетентність є сукупністю здібностей, знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, ініціатив і комунікативного досвіду людини, які є необхідними для розуміння чужих і продукування власних програм мовленнєвої поведінки, що відповідають цілям, сферам,

ситуаціям спілкування у професійній діяльності і повсякденному житті [10]. У загальному вигляді іншомовна комунікативна компетентність складається з таких компонентів, як мовна, мовленнєва, соціокультурна, навчально-стратегічна складові. Їх системний і комплексний розвиток під час занять сприяє досягненню високого рівня сформованості іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти [11].

Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів у німецьких закладах вищої освіти ґрунтується на комунікативному підході, діалозі культур, автентичних матеріалах і методах занурення. З огляду на це можна виокремити певні особливості вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти Німеччини, як-от [2-6; 8; 9; 12; 15; 19; 23; 24; 26]:

1) провадження міждисциплінарного навчання, інтеграція іноземної мови з іншими навчальними дисциплінами (академічними і фаховими, залежно від спеціальності студентів), що можуть викладатися іноземною мовою, вивчення іноземної мови для конкретної спеціальності.

Наприклад, студенти, які вивчають біологію чи медицину англійською мовою, мають можливість одночасно поглиблювати свої знання біологічних чи медичних термінів та обговорювати різні професійні питання й теми англійською мовою, що покращує рівень володіння іноземною мовою і підвищує їхню впевненість у професійній комунікації.

Окрім того, це дозволяє реалізовувати методику CLIL (Content and Language Integrated Learning);

2) залучення студентів до участі в різних мовних курсах і міжнародних обмінах з метою їх безпосереднього занурення в мовне середовище. Університети в Німеччині часто мають власні мовні центри, які пропонують студентам інтенсивні курси вивчення мов перед початком навчання, а також мовні курси впродовж семестрів, інтегруючи їх у навчальний план або пропонуючи їх як додаткові можливості навчання;

3) організація вивчення іноземної мови на основі автентичних матеріалів (читання або прослуховування новин, фільмів, подкастів, статей іноземною мовою) задля формування і розширення словникового запасу студентів, створення реалістичного контексту;

4) орієнтація освітнього процесу на автономне (самостійне) навчання, що передбачає розвиток у здобувачів вищої освіти навичок самостійного вивчення іноземної мови й пошуку потрібної інформації;

5) організація процесу навчання іноземної мови на основі комунікативного підходу, що передбачає орієнтацію освітнього процесу на формування здатності студентів вільно використовувати іноземну мову, а не лише знати граматичні правила і слова;

5) практична спрямованість процесу навчання іноземної мови, що передбачає його орієнтацію на підготовку студентів до реального життя, вимог, особливостей і реалій німецького ринку праці;

6) можливість реалізації дуального навчання (поєднання теоретичного навчання в університеті з оплачуваною практикою в компаніях, що сприяє мовній адаптації здобувачів вищої освіти);

7) формування міжкультурної компетентності здобувачів вищої освіти у процесі вивчення іноземної мови, що передбачає розуміння ними культурних нюансів та організацію ефективної комунікації в міжкультурному контексті тощо.

Відповідно, основними організаційними формами навчання, що сприяють розвитку іншомовної комунікативної компетентності студентів у закладах вищої освіти Німеччини, є такі [2-6; 8; 9; 12; 15]:

– лекції та семінари – традиційні форми організації навчання, що часто доповнюються презентаціями для кращої візуалізації навчального матеріалу і проєктними завданнями для формування практичних умінь і навичок здобувачів вищої освіти;

– інтерактивні семінари та тренінги, що орієнтуються на організацію комунікативної взаємодії, активного обговорення, обміну думок, рольових ігор, мозкового штурму, ситуативного моделювання тощо;

– проєктна діяльність. Так, студенти залучаються до реалізації спільних проєктів іноземною мовою, що включає проведення досліджень з обраних тем (наприклад, з питань довкілля, хобі, студентського життя, мандрівок, їжі, здорового способу життя тощо), підготовку презентацій за результатами здійсненого проєкту, виконання медіа-проєктів тощо. Достатньо часто реалізація проєктної діяльності пов’язана з використанням мультимедійних інструментів (наприклад, студенти готують і презентують проєкт про свій регіон іноземною мовою);

– самостійна робота, що передбачає самостійне опанування студентами певної навчальної інформації (здебільшого завдяки можливостям сучасних цифрових технологій), що дозволяє реалізовувати в освітньому процесі принципи змішаного навчання.

Основними методами навчання, що впроваджуються в закладах вищої освіти Німеччини з метою формування іншомовної комунікативної компетентності студентів, є такі [2-6; 8; 9; 12; 15]:

● словесні методи навчання, зокрема, пояснення, обговорення, дебати, дискусії і диспути, як-от: студенти по черзі висловлюють свою точку зору на поставлене запитання, погоджуючись або не погоджуючись з уже висловленими думками, що сприяє розвитку мовлення і слухання; студенти обговорюють суперечливі теми, висловлюючи й обґрунтовуючи власну позицію, що розвиває логічне мислення і навички дискусії; студенти розмірковують над різними питаннями, творчо продовжуючи певну думку, активуючи свої знання (наприклад: «Я думаю, що англійська мова…»);

● практичні методи навчання, зокрема, різноманітні різнорівневі практичні завдання і вправи з іноземної мови, що дозволяють закріпити вміння і навички

студентів у практичній діяльності, індивідуалізувати процес вивчення іноземної мови і виступають шляхом реалізації навчання через виконання завдань, що імітують реальні комунікативні потреби (Task-Based Learning);

● наочні методи навчання, що включають використання ілюстрацій (малюнків, схем, карт тощо), демонстрацій (різноманітних відео) відповідно до тематики занять;

● рольові ігри, ситуативне моделювання, що передбачають відпрацювання різних повсякденних діалогів і сценаріїв, пов'язаних з реальним життям (наприклад, в аеропорту, ресторані, крамниці тощо), де студенти грають ролі покупців, продавців, туристів, застосовуючи і відпрацьовуючи відповідну лексику і граматику, що вивчаються на заняттях;

● мозковий штурм, що передбачає генерацію студентами всіх можливих ідей, варіантів розв'язання поставленого завдання впродовж незначного проміжку часу з подальшим обговоренням і відбором найбільш оптимального рішення (наприклад, «Що можна робити в …. ? (певній країні)», «Кращі країни для мандрівок», «Раціональний режим дня», «Збалансоване харчування», «Кліматичні зміни» тощо);

● кейс-метод, що передбачає аналіз студентами реальних професійних ситуацій, що надає їм можливість не тільки покращити рівень володіння іноземною мовою, а й сформувати досвід професійної діяльності.

Важливо відмітити, що у процесі вивчення іноземної мови в німецьких закладах вищої освіти застосовуються цифрові ресурси й онлайн освітні платформи (Babbel тощо), віртуальні дошки, а також різні сучасні технології для створення інтерактивних завдань та додатків з метою забезпечення активної взаємодіє між учасниками освітнього процесу, їх глибшого занурення в іноземну мову, урізноманітнення процесу навчання, активізації студентів. Головне завдання такого навчання полягає у формуванні реальних комунікативних навичок студентів через їх залучення до діалогу.

Так, сучасні університети впроваджують інноваційні платформи для змішаного й дистанційного навчання, де здобувачі вищої освіти можуть розробляти свої навчальні матеріали, структурувати навчальні курси для себе і створювати інтерактивні завдання для закріплення знань [15, с. 270].

Висновки. Отже, процес вивчення іноземних мов студентами в закладах вищої освіти Німеччини передбачає провадження міждисциплінарного навчання, інтеграцію іноземної мови з іншими навчальними дисциплінами, залучення студентів до участі в різних мовних курсах і міжнародних обмінах, організацію вивчення іноземної мови на основі автентичних матеріалів, комунікативного підходу, орієнтацію освітнього процесу на автономне (самостійне) навчання студентів, формування міжкультурної компетентності студентів, можливість реалізації дуального навчання тощо. Це реалізовується завдяки використанню організаційних форм (лекції та семінари, інтерактивні семінари та тренінги, проєктна діяльність, самостійна робота студентів), методів

навчання (словесні, практичні, наочні, рольові ігри, ситуативне моделювання, мозковий штурм, кейс-метод), а також сучасних освітніх технологій (цифрових ресурсів, онлайн освітніх платформ, віртуальних дошок тощо) з метою формування реальних комунікативних навичок студентів через їх залучення до діалогу.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним вважаємо детальне вивчення особливостей використання сучасних освітніх технологій у процесі мовленнєвої підготовки студентів у закладах вищої освіти Німеччини і України.

Література:

1. Behrent S., Doff S., Marx N., Ziegler G. Review of doctoral research in second language acquisition in Germany (2006–2009). *Language Teaching*. 2011. Vol. 44(2). P. 237-261. DOI https://doi.org/10.1017/S0261444810000455

2. Deißinger T. Hellig S. Structures and Functions of Competence-based Education and Training (CBET): A Comparative Perspective. Beiträge aus der Praxis der beruflichen Bildung (№. 14). Mannheim: InWEnt, 2005. 52 p. URL: https://kops.uni-konstanz.de/server/api/core/bitstreams/133661ff-76b9-4b27-be6f-c7b45476c608/content (дата звернення: 04.01.2026).

3. Finkbeiner C., Olson A.M., Friedrich J. Foreign language learning and teaching in Germany: A review of empirical research literature from 2005 to 2010. *Language Teaching*. 2013. Vol. 46(4). P. 477-510. DOI https://doi.org/10.1017/S026144481300027X

4. Gogolin I., Gabriel K., Brandt H., Dunkel N. Foreign language learning in multilingual Germany. *Multilingua*. 2021. Vol. 40(6). P. 735–743. DOI https://doi.org/10.1515/multi-2021-0112

5. Klein E. Foreign language teaching in Germany: current topics and trends. *Anglogermanica online*. 2002. P. 31-50. URL: https://share.google/XWi9RCCjp9vTjp3Y0

6. Königs F. G. Teaching and Learning Foreign Languages in Germany: a personal overview of developments in research. *Language Teaching*. 2003. Vol. 36(4). P. 235-251. DOI https://doi.org/10.1017/S0261444804001995

7. Onishchuk I., Ikonnikova M., Antonenko T., Kharchenko I., Shestakova S., Kuzmenko N., Maksymchuk B. Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities in Ukraine. *Revista Românească pentru Educaţie Multidimensională*. 2020. Vol. 12(3). P. 44-65. DOI https://doi.org/10.18662/rrem/12.3/308

8. Schwab G. Teaching Methods and Approaches: Looking into a Unique CLIL Classroom in Germany. *International Perspectives on ELT Classroom Interaction. International Perspectives on English Language Teaching* / Ed. by C. J. Jenks, P. Seedhouse. London: Palgrave Macmillan, 2015. P. 10-27. DOI https://doi.org/10.1057/9781137340733_2

9. Амеліна С. Вивчення української мови в університетах Німеччини. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2016. Вип. 12. С. 12–17. URL: https://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinos/article/viewFile/1955/2011 (дата звернення: 03.01.2026).

10. Бідюк Н. М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя філолога: зміст та структура. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи*: зб. наук. праць ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 12–14 лист. 2012 р.). Львів, 2012. С. 158-160.

11. Василишин І.І. Засоби формування та контролю іншомовної компетентності у говорінні на уроках німецької мови у закладах загальної середньої освіти: магістерська дипломна робота за освітньою програмою 014 Середня освіта (Німецька мова і зарубіжна література). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені

Івана Огієнка, 2022. URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6925/Vasylyshyn-I.I.-Ger1-M21z-free.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 30.12.2025).

12. Гаманюк В. А. Іншомовна освіта Німеччини у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів: теорія і практика: монографія. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ», 2012. 377 с. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1896/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%20%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%92.%D0%90..pdf (дата звернення: 04.01.2025).

13. Іонова О.М., Лупаренко С.Є. Формування світогляду здобувачів вищої освіти у процесі навчання англійської мови. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)»*. 2025. № 6(52). С. 482-490. DOI https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6(52)-482-490

14. Корж О.Ю., Романюк Л.В. Особливості дистанційного навчання іноземних мов студентів немовних спеціальностей. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень*: матер. Міжнар. наук. конференції (Луцьк, 10 квітня 2020 р.). Луцьк: Міжнародний центр наукових досліджень, 2020. Т 2. С. 98-99. DOI https://doi.org/10.36074/10.04.2020.v2.19 (дата звернення 20.12.2025).

15. Кравченко К. Організаційно-педагогічні особливості підготовки вчителів іноземних мов із застосуванням сучасних методів у Німеччині. *Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche*: матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Болонья, Італія, 15 листопада 2024 р.). Болонья-Вінниця: Італійська асоціація міської історії та ТОВ «Група УКРЛОГОС», 2024. С. 266–272. DOI https://doi.org/10.36074/logos-15.11.2024.059

16. Макодай І.І., Дудікова Л.В., Манжос Е. О. Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів медичного університету. *Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя*: матер. V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Вінниця, 29-30 листоп. 2021 р.). Вінниця, 2021. С. 99–108. URL: https://dspace.vnmu.edu.ua/123456789/9043 (дата звернення: 03.01.2026).

17. Медведовська Д., Скарлупіна Ю., Турчина Т. Сучасні методи викладання іноземних мов в немовному вузі. *European Humanities Studies: State and Society*. 2020. Issue 3(1). P. 142-152. DOI https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2020.3-1.10

18. Олійник О.В. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 38. С. 238–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2014_38_38 (дата звернення: 17.12.2025).

19. Подоляк М. В. Аналіз іншомовної професійної комунікативної компетентності у вітчизняному та зарубіжному науковому просторі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. № 4. С. 36-44. DOI https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.6

20. Птушка А.С. Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів технічних спеціальностей в умовах змішаного навчання. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2023. Вип. 53. С. 46-56. DOI https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-53-06

21. Ромашко О. І. Формування іншомовної компетентності курсантів немовних спеціальностей у вищих військових навчальних закладах України засобами інформаційно-комунікаційних технологій: дис. … д-ра філософії: спец. 011 Освітні, педагогічні науки. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2025. 242 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/07/diss_Romashko.pdf (дата звернення: 21.12.2025).

22. Сажко Л. А., Слободзян Р. Д. Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей в умовах дистанційного навчання. 2021. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40415/1/L_Sazhko_Zb_M_K_2021_KNEU_For_of_FLCC_of_SNLS_in_cond_of_DL.pdf (дата звернення: 03.01.2026).

23. Сліпенко В. О. Особливості мовної освіти політики країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. Вип. 1 (52). С. 202–205. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55824 (дата звернення: 04.01.2025).

24. Степаненко О., Хміль О., Бліновська Р. Набуття іншомовної комунікативної компетентності при вивченні іноземної мови в країнах ЄС: аналітичний погляд. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2024. № 4(63). С. 37-40. DOI https://doi.org/10.32689/maup.ped.2024.4.6

25. Тагільцева Я., Савенкова О., Люлька В. Самооцінювання іншомовної компетентності здобувачів вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 86. Том 3. С. 313-319. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/86-3-47

26. Чаюк Т. Онлайн інструменти для оцінювання іншомовної компетентності студентів вищих закладів освіти: зарубіжний досвід. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. №5. Том 73. С. 185-205. URL: https://share.google/qdnnHJCqkhRsQ6AbB (дата звернення: 02.01.2025).

References:

1. Behrent, S., Doff, S., Marx, N., & Ziegler, G. (2011). Review of doctoral research in second language acquisition in Germany (2006–2009). *Language Teaching, 44(2)*, 237-261. DOI https://doi.org/10.1017/S0261444810000455

2. Deißinger, T. & Hellig, S. (2005). Structures and Functions of Competence-based Education and Training (CBET): A Comparative Perspective. Beiträge aus der Praxis der beruflichen Bildung (№. 14). Mannheim: InWEnt. Retrieved from https://kops.uni-konstanz.de/server/api /core/bitstreams/133661ff-76b9-4b27-be6f-c7b45476c608/content

3. Finkbeiner, C., Olson, A.M., & Friedrich, J. (2013). Foreign language learning and teaching in Germany: A review of empirical research literature from 2005 to 2010. *Language Teaching, 46(4)*, 477-510. DOI https://doi.org/10.1017/S026144481300027X

4. Gogolin, I., Gabriel, K., Brandt, H., & Dunkel, N. (2021). Foreign language learning in multilingual Germany. *Multilingua, 40(6)*, 735–743. DOI https://doi.org/10.1515/multi-2021-0112

5. Klein E. Foreign language teaching in Germany: current topics and trends. *Anglogermanica online*. 2002. P. 31-50. URL: https://share.google/XWi9RCCjp9vTjp3Y0

6. Königs, F. G. (2003). Teaching and Learning Foreign Languages in Germany: a personal overview of developments in research. *Language Teaching, 36(4)*, 235-251. DOI https://doi.org/ 10.1017/S0261444804001995

7. Onishchuk, I., Ikonnikova, M., Antonenko, T., Kharchenko, I., Shestakova, S., Kuzmenko, N., & Maksymchuk, B. (2020). Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities in Ukraine. *Revista Românească pentru Educaţie Multidimensională, 12(3)*, P. 44-65. DOI https://doi.org/ 10.18662/rrem/12.3/308

8. Schwab, G. (2015). Teaching Methods and Approaches: Looking into a Unique CLIL Classroom in Germany. *International Perspectives on ELT Classroom Interaction. International Perspectives on English Language Teaching* (pp. 10-27) / Ed. by C. J. Jenks, P. Seedhouse. London: Palgrave Macmillan. DOI https://doi.org/10.1057/9781137340733_2

9. Amelina, S. (2016). Vyvchennia ukrainskoi movy v universytetakh Nimechchyny [Study of Ukrainian language at German universities]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi, 12*, 12–17. Retrieved from https://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ ukrinos/article/viewFile/1955/2011 [in Ukrainian].

10. Bidiuk, N. M. (2012). Komunikatyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia filoloha: zmist ta struktura [Communicative competence of a future philologist teacher: content and structure].

Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v suchasnii osviti: dosvid, problemy, perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats 3rd Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (pp. 158-160). Lviv [in Ukrainian].

11. Vasylyshyn, I.I. (2022). Zasoby formuvannia ta kontroliu inshomovnoi kompetentnosti u hovorinni na urokakh nimetskoi movy u zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Means of formation and control of foreign language competence in speaking in German lessons in secondary education institutions]. *MA thesis*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University. Retrieved from http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6925/Vasylyshyn-I.I.-Ger1-M21z-free.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

12. Gamaniuk, V. A. (2012). Inshomovna osvita Nimechchyny u konteksti zahalnoievropeiskykh intehratsiinykh protsesiv: teoriia i praktyka [Foreign language education in Germany in the context of pan-European integration processes: theory and practice]. Kryvyi Rih: KPI DVNZ «KNU». Retrieved from https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1896/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%20%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%92.%D0%90..pdf [in Ukrainian].

13. Ionova, O.M., & Luparenko, S.Ye. (2025). Formuvannia svitohliadu zdobuvachiv vyshchoi osvity u protsesi navchannia anhliiskoi movy [Formation of university students' worldview in the process of learning English]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna»)», 6(52)*, 482-490. DOI https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6(52)-482-490 [in Ukrainian].

14. Korzh, O.Iu., & Romaniuk, L.V. (2020). Osoblyvosti dystantsiinoho navchannia inozemnykh mov studentiv nemovnykh spetsialnostei [Peculiarities of distance learning of foreign languages for students of non-linguistic specialties]. *Tradytsiini ta innovatsiini pidkhody do naukovykh doslidzhen*: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (Vol. 2, pp. 98-99). Lutsk: Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen. DOI https://doi.org/10.36074/10.04.2020.v2.19 [in Ukrainian].

15. Kravchenko, K. (2024). Orhanizatsiino-pedahohichni osoblyvosti pidhotovky vchyteliv inozemnykh mov iz zastosuvanniam suchasnykh metodiv u Nimechchyni [Organizational and pedagogical features of training foreign language teachers using modern methods in Germany]. *Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche*: materialy 6th Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferetsii (pp. 266-272). Bolonia-Vinnytsia: Italiiska asotsiatsiia miskoi istorii ta TOV «Hrupa UKRLOHOS». DOI https://doi.org/10.36074/logos-15.11.2024.059 [in Ukrainian].

16. Makodai, I.I., Dudikova, L.V., & Manzhos, E. O. (2021). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv medychnoho universytetu [Forming foreign language communicative competence at medical universities]. *Osobystisno-profesiinyi rozvytok maibutnoho vchytelia*: materialy 5th Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (pp. 99-108). Vinnytsia. Retrieved from https://dspace.vnmu.edu.ua/123456789/9043 [in Ukrainian].

17. Medvedovska, D., Skarlupina, Yu., & Turchyna, T. (2020). Suchasni metody vykladannia inozemnykh mov v nemovnomu vuzi [Modern methods of teaching foreign languages in a non-language higher education institution]. *European Humanities Studies: State and Society, 3(1)*, 142-152. DOI https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2020.3-1.10 [in Ukrainian].

18. Oliinyk, O.V. (2014). Innovatsiini tekhnolohii dystantsiinoho navchannia inozemnoi movy dlia studentiv nemovnykh VNZ [Innovative Technologies of Distance Learning in Foreign Language Teaching in the Non-Linguistic Universities]. *Linhvistychni doslidzhennia, 38*, 238–246. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2014_38_38 [in Ukrainian].

19. Podoliak, M. V. (2022). Analiz inshomovnoi profesiinoi komunikatyvnoi kompetentnosti u vitchyznianomu ta zarubizhnomu naukovomu prostori [Analysis of the concept of foreign language professional communicative competence in domestic and foreign scientific areas]. *Akademichni*

studii. Seriia «Pedahohika», 4, 36-44. DOI https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.6 [in Ukrainian].

20. Ptushka, A.S. (2023). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv tekhnichnykh spetsialnostei v umovakh zmishanoho navchannia [Formation of foreign language communicative competence of technical students in the context of blended learning]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky, 53*, 46-56. DOI https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-53-06 [in Ukrainian].

21. Romashko, O. I. Formuvannia inshomovnoi kompetentnosti kursantiv nemovnykh spetsialnostei u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh Ukrainy zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of foreign language competence for cadets in non-linguistic specialties at higher military educational institutions of Ukraine by means of information and communication technologies]. *PhD thesis*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. Retrieved from https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/07/diss_Romashko.pdf [in Ukrainian].

22. Sazhko, L. A., & Slobodzian, R. D. (2021). Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv nemovnykh spetsialnostei v umovakh dystantsiinoho navchannia [Formation of foreign language communicative competence of students of non-linguistic specialties in distance learning conditions]. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40415/1/L_Sazhko_Zb_M_K_2021_KNEU_For_of_FLCC_of_SNLS_in_cond_of_DL.pdf [in Ukrainian].

23. Slipenko, V. O. (2023). Osoblyvosti movnoi osvity polityky krain Yevropeiskoho Soiuzu [Peculiarities of the language educational policy of the European Union countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota, 1(52)*, 202–205. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55824 [in Ukrainian].

24. Stepanenko, O., Khmil, O., & Blinovska, R. (2024). Nabuttia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti pry vyvchenni inozemnoi movy v krainakh YeS: analitychnyi pohliad [Acquisition of foreign language communicative competence in foreign language learning in EU countries: an analytical perspective]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Pedahohichni nauky, 4(63)*, 37-40. DOI https://doi.org/10.32689/maup.ped.2024.4.6 [in Ukrainian].

25. Tahiltseva, Ya., Savenkova, O., & Liulka, V. (2025). Samootsiniuvannia inshomovnoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Self-assessment of foreign language competence of higher education students]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 86(3)*, 313-319. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/86-3-47 [in Ukrainian].

26. Chaiuk, T. (2019). Onlain instrumenty dlia otsiniuvannia inshomovnoi kompetentnosti studentiv vyshchykh zakladiv osvity: zarubizhnyi dosvid [Online tools for assessment of foreign language competence of students in higher educational establishments: foreign experience]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 5(73)*, 185-205. Retrieved from https://share.google/qdnnHJCqkhRsQ6AbB [in Ukrainian].

УДК 378.091.12:004+51

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1125-1133

Лучко Володимир Миколайович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри диференціальних рівнянь Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0001-8390-1557

АВТОРСЬКА МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-БАКАЛАВРІВ ІНФОРМАТИКИ І МАТЕМАТИКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАСАДАХ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті обґрунтовано авторську методику оцінювання готовності майбутніх учителів-бакалаврів інформатики і математики до професійної діяльності на засадах практико-орієнтованого підходу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення якості професійної підготовки педагогічних кадрів у контексті сучасних трансформацій освітньої системи, впровадження компетентнісної парадигми навчання та орієнтації на практичні результати освітньої діяльності.

У роботі визначено, що ефективне оцінювання результативності педагогічної системи підготовки майбутніх учителів інформатики і математики потребує чітко структурованої діагностичної методики, яка передбачає поєднання методів самооцінювання та зовнішнього оцінювання. Таке поєднання забезпечує об’єктивність, надійність і повноту отриманих результатів щодо рівня сформованості професійної готовності здобувачів вищої освіти.

На основі аналізу наукових праць українських дослідників та визначеної структури готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності обґрунтовано систему критеріїв, показників і рівнів оцінювання. Виокремлено п’ять взаємопов’язаних критеріїв: професійно-мотиваційний, емоційний, рефлексивний, інформаційно-змістовий та діяльнісно-технологічний. Для кожного з критеріїв визначено відповідні показники та діагностичний інструментарій, зокрема спостереження, анкетування, тестування, бесіди, експертну оцінку та портфоліо.

Запропонована методика передбачає використання 100-бальної системи з відсотковим співвідношенням, що дозволяє перевести якісні показники у кількісні та здійснити узагальнену оцінку рівня готовності майбутніх учителів до професійної діяльності.

Визначено чотири рівні сформованості готовності: критичний, достатній, оптимальний та творчий. Доведено, що лише комплексне застосування запропонованих критеріїв, показників і рівнів забезпечує різноаспектне та об’єктивне

оцінювання професійної готовності майбутніх учителів інформатики і математики.

Практична значущість дослідження полягає в можливості використання авторської методики у процесі моніторингу якості професійної підготовки здобувачів педагогічної освіти, а також у коригуванні змісту та технологій їх фахової підготовки відповідно до вимог сучасної школи.

Ключові слова: професійна готовність, майбутній учитель інформатики і математики, практико-орієнтований підхід, критерії та показники оцінювання, діагностична методика, педагогічна підготовка.

Luchko Volodymyr Candidate of physical and mathematical sciences, Associate professor, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0001-8390-1557

AUTHOR'S METHODOLOGY FOR ASSESSING THE READINESS OF FUTURE BACHELOR TEACHERS OF INFORMATICS AND MATHEMATICS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY BASED ON A PRACTICE-ORIENTED APPROACH

Abstract. The article substantiates an author's methodology for assessing the readiness of future bachelor teachers of Informatics and Mathematics for professional activity based on a practice-oriented approach. The relevance of the study is determined by the need to improve the quality of professional teacher training in the context of modern transformations of the educational system, the implementation of a competency-based paradigm, and the focus on practical learning outcomes.

It is determined that effective assessment of the pedagogical system's performance in training future teachers of Informatics and Mathematics requires a clearly structured diagnostic methodology that combines self-assessment methods and external assessment methods. Such integration ensures objectivity, reliability, and completeness of the obtained data regarding the level of professional readiness of higher education students.

Based on the analysis of scientific works of Ukrainian researchers and the defined structure of professional readiness of future bachelor teachers of Informatics and Mathematics, a system of criteria, indicators, and assessment levels is substantiated. Five interrelated criteria are identified: professional-motivational, emotional, reflective, informational-content, and activity-technological. Appropriate indicators and diagnostic tools are defined for each criterion, including observation, questionnaires, testing, interviews, expert assessment, and portfolio analysis.

The proposed methodology involves the use of a 100-point scoring system with percentage weighting, which enables the transformation of qualitative indicators into quantitative ones and provides a generalized assessment of professional readiness. Four levels of readiness formation are determined: critical, sufficient, optimal, and creative.

It is proved that only the integrated application of the proposed criteria, indicators, and levels ensures a comprehensive and objective assessment of the professional readiness of future teachers of Informatics and Mathematics.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the author's methodology in monitoring the quality of professional teacher training and in adjusting the content and technologies of professional education in accordance with the requirements of modern general secondary education.

Keywords: professional readiness, future teacher of Informatics and Mathematics, practice-oriented approach, assessment criteria and indicators, diagnostic methodology, teacher training.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації освітньої галузі, зумовлені цифровізацією, оновленням Державних стандартів освіти та переходом до компетентнісної парадигми навчання, актуалізують проблему підготовки майбутніх учителів інформатики і математики, здатних ефективно здійснювати професійну діяльність у закладах загальної середньої освіти. Водночас однією з недостатньо розв'язаних проблем залишається відсутність уніфікованих, науково обґрунтованих підходів до оцінювання рівня їхньої професійної готовності. Це зумовлює потребу у розробленні комплексної діагностичної методики, яка б забезпечувала об'єктивне, багатовимірне та практико-орієнтоване оцінювання результатів професійної підготовки майбутніх педагогів.

Мета статті: обґрунтування та представлення авторської методики оцінювання рівня готовності майбутніх учителів-бакалаврів інформатики і математики до професійної діяльності на засадах практико-орієнтованого підходу шляхом визначення критеріїв, показників, діагностичного інструментарію та рівнів сформованості досліджуваної готовності.

Виклад основного матеріалу.

Оцінювання результативності педагогічної системи підготовки майбутніх учителів-бакалаврів інформатики та математики до професійної діяльності на основі практико-орієнтованого підходу передбачає необхідність визначення й обґрунтування відповідних критеріїв, показників і рівнів, за якими здійснюється діагностика їхньої професійної готовності.

Виконання цього завдання потребує обґрунтування авторської діагностичної методики оцінювання рівня готовності майбутнього учителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності.

Авторська методика оцінювання рівня готовності майбутнього учителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності включає *опис використовуваних діагностичних методів* та *порядок переведення якісних показників у кількісні* в оцінюванні досліджуваної готовності.

Так, усі діагностичні методи, які науковці використовують для оцінювання рівня готовності майбутнього педагога *за суб'єктом діагностування* можна інтегрувати у дві групи (Т. Канівець [4]; С. Шевчук [7]):

– *методи самооцінювання,* в яких діагностування здійснюється безпосередньо майбутнім фахівцем (анкетування, тестування, бесіда);

– *методи зовнішнього оцінювання,* в яких діагностування здійснюється іншою людиною, яка як правило має певний досвід в цій діяльності (спостереження, експертна оцінка, портфоліо).

Цілком логічним видається теза, що авторська методика оцінювання рівня готовності майбутнього учителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності повинна поєднувати як методи самооцінювання, так і методи зовнішнього оцінювання. Таке поєднання уможливлює отримання об'єктивних і точних даних щодо рівня досліджуваної готовності.

На основі аналізу наукових праць українських дослідників Н. Вандич [1], О. Гезея [2], Н. Житєньова [3], Т. Канівця [4], В. Осьодло [5], В. Фетісова [6] та С. Шевчук [7], а також визначеної нами вище структури і змісту готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності, для оцінювання рівня її сформованості за відповідними критеріями вважаємо потенційно можливим використати наступні діагностичні методи:

– професійно-мотиваційний: спостереження, анкетування та бесіда;

– емоційний: спостереження, анкетування та бесіда;

– рефлексивний: спостереження, анкетування та бесіда;

– інформаційно-змістовий: спостереження, тестування, експертна оцінка;

– діяльнісно-технологічний: спостереження, тестування, експертна оцінка, портфоліо тощо.

Для *переведення якісних показників у кількісні в оцінюванні готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності* ми будемо використовувати 100-бальну систему з відсотковим співвідношенням, де кожен із критеріїв та показників має певну вагу у загальному результаті оцінювання (табл. 1).

Таблиця 1

Авторська методика оцінювання готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності

№ з/п	Критерій	Показники	Можливий інструментарій для оцінювання	Бали за кожен показник	Співвідношення, у %
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
1.	*Професійно-мотиваційний*	ставлення до професії вчителя інформатики і математики	спостереження, анкетування та бесіда	2,5	15
		усвідомлення значущості роботи вчителя інформатики і математики для технологічного суспільства		5	
		розуміння власної відповідальності за ефективне здійснення освітнього процесу з інформатики і математики у ЗЗСО		5	
		прагнення до самовираження і творчості у педагогічній професії й професійного зростання		2,5	
2.	*Емоційний*	здатність усвідомлювати, оцінювати та керувати власними емоційними станами в процесі педагогічної взаємодії	спостереження, анкетування та бесіда	5	15
		здатність усвідомлювати емоційні стани інших учасників освітнього процесу		5	
		емоційна стійкість		2,5	
		емоційна гнучкість		2,5	
3.	*Рефлексивний*	здатність здійснювати самоаналіз власних думок, почуттів, вчинків у педагогічній діяльності	спостереження, анкетування та бесіда	2,5	15
		здатність здійснювати самоконтроль, самооцінку, самопізнання, самовиховання та самоствердження у професійній діяльності		2,5	
		здатність адекватно оцінювати ефективність педагогічної взаємодії у ході викладання інформатики і математики		5	
		здатність аналізувати та адекватно оцінювати зміст й результативність викладання інформатики і математики		5	

№ з/п	Критерій	Показники	Можливий інструментарій для оцінювання	Бали за кожен показник	Співвідношення, у %
1	2	3	4	5	6
4.	*Інформаційно-змістовий*	розуміння сутності, особливостей та вимог до професійної діяльності вчителя інформатики і математики у ЗЗСО	спостереження, тестування, експертна оцінка	2,5	25
		знання цільових орієнтирів викладання інформатики і математики у ЗЗСО відповідно до Державних стандартів освіти		2,5	
		знання методики викладання інформатики		5	
		знання методики викладання математики		5	
		знання класичних, сучасних та інноваційних педагогічних технологій, форм, методів і засобів викладання інформатики і математики у ЗЗСО		5	
		знання вікових, психологічних, педагогічних та фізіологічних особливостей навчання учнів ЗЗСО		5	
5.	*Діяльнісно-технологічний*	здатність організовувати освітню діяльність з інформатики і математики відповідно до цільових орієнтирів Державних стандартів освіти	спостереження, тестування, експертна оцінка, портфоліо	2,5	30
		здатність формувати і розвивати в здобувачів освіти на уроках інформатики і математики ключові компетентності і наскрізні вміння, визначені Державними стандартами освіти		5	
		здатність реалізовувати ефективне викладання інформатики і математики у ЗЗСО з використанням класичних, сучасних та інноваційних педагогічних технологій, форм, методів і засобів		5	

№ з/п	Кри-терій	Показники	Можливий інструмен-тарій для оцінювання	Бали за кожен показник	Співві-дношення, у %
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
		педагогічний такт		5	
		здатність конструктивно й безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу у ході викладання інформатики і математики		2,5	
		здатність визначати і враховувати в освітньому процесі вікові й індивідуальні особливості здобувачів освіти, їхній психоемоційний стан		2,5	
		здатність до ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії із здобувачами освіти у ході викладання інформатики і математики		5	
		здатність до творчих проявів у професійній діяльності вчителя інформатики і математики		2,5	
Разом:				**100**	**100**

Після проведення діагностичних заходів, рівень досліджуваної готовності обраховується не тільки за кожним критерієм, а й в цілому – узагальнено за середнім значенням, яке порівнюється зі шкалою для визначення відповідного рівня готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності (табл. 2).

При цьому, за кількісними показниками, рівень готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності в цілому чи окремими компонентами вважається *критичним,* якщо результат оцінювання нижче за 50%, *достатнім* – 51-70%, *оптимальним* – 71-85%, *творчим* – 86-100%.

Таблиця 2

Шкала оцінювання рівня готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності

Рівні	Бали	Відсотки
Критичний	1-50	1-50%
Достатній	51-70	51-70%
Оптимальний	71-85	71-85%
Творчий	86-100	86-100%

Відмітимо, що усі визначені нами у ході дослідження критерії, показники та рівні готовності майбутнього вчителя-бакалавра інформатики і математики до професійної діяльності взаємозумовлені та взаємопов'язані, і, тому тільки разом забезпечують різноаспектне та об'єктивне оцінювання рівня досліджуваної готовності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано авторську методику оцінювання готовності майбутніх учителів-бакалаврів інформатики і математики до професійної діяльності, яка базується на поєднанні методів самооцінювання та зовнішнього оцінювання. Визначено систему взаємопов'язаних критеріїв і показників, що відображають мотиваційний, емоційний, рефлексивний, змістовий і діяльнісний аспекти професійної готовності. Запропоновано 100-бальну шкалу та рівні сформованості готовності, що забезпечують об'єктивне й комплексне оцінювання результатів професійної підготовки. Доведено, що використання розробленої методики сприяє підвищенню якості моніторингу професійної готовності майбутніх учителів інформатики і математики та створює підґрунтя для вдосконалення педагогічної системи їх фахової підготовки.

Література:

1. Вайдич Н. В. Педагогічне спостереження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2011. № 2. С. 98-101.

2. Гезей О. М. Оцінювання сформованості дидактичної компетентності вчителя початкових класів. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти.* 2010. Вип. 26 (30). С. 201-210.

3. Житєньов Н. В. Електронне портфоліо як інструмент самопрезентації майбутнього фахівця. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2017. № 3. С. 212-219.

4. Канівець Т. М. Основи педагогічного оцінювання. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 102 с.

5. Осьодло В. І. Особливості психологічної діагностики суб'єкта професійної діяльності. *Теорія і практика упр. соц. системами: філос., псих., педаг., соціол.* 2012. № 1. С. 22-28.

6. Фетісов В. С. Комп'ютерні технології в тестуванні : навч.-метод. посіб. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2011. 140 с.

7. Шевчук С. С. Система педагогічного контролю та оцінювання як фактор забезпечення якості професійної освіти: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПНУ, 2023. 85 с.

References:

1. Vaidych, N. V. (2011). Pedahohichne sposterezhennia [Pedagogical observation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, (2),* 98–101. [in Ukrainian]

2. Hezei, O. M. (2010). Otsiniuvannia sformovanosti dydaktychnoi kompetentnosti vchytelia pochatkovykh klasiv [Assessment of the formation of didactic competence of a primary school teacher]. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity, (26(30)),* 201–210. [in Ukrainian]

3. Zhytienov, N. V. (2017). Elektronne portfolio yak instrument samoprezentatsii maibutnoho fakhivtsia [Electronic portfolio as a tool for self-presentation of a future specialist]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu, (3),* 212–219. [in Ukrainian]

4. Kanivets, T. M. (2012). *Osnovy pedahohichnoho otsiniuvannia* [Fundamentals of pedagogical assessment]. PP Lysenko M. M. [in Ukrainian]

5. Osodlo, V. I. (2012). Osoblyvosti psykholohichnoi diahnostyky subiekta profesiinoi diialnosti [Features of psychological diagnostics of the subject of professional activity]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy: filosofiia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia, (1),* 22–28. [in Ukrainian]

6. Fetisov, V. S. (2011). *Kompiuterni tekhnolohii v testuvanni* [Computer technologies in testing]. PP Lysenko M. M. [in Ukrainian]

7. Shevchuk, S. S. (2023). *Systema pedahohichnoho kontroliu ta otsiniuvannia yak faktor zabezpechennia yakosti profesiinoi osvity* [System of pedagogical control and assessment as a factor in ensuring the quality of professional education]. BINPO DZVO “UMO” NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]

УДК 004.35

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1134-1148

Македон Геннадій Петрович старший викладач, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології; м. Київ, https//orcid.org /0009-0007-7436-5212

Головко Наталія Робертівна, кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології, м. Київ, https//orcid.org/0000-0003-1574-4312

Ляпіна Ірина Юріївна старший викладач, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології; м. Київ, https//orcid.org/0000-0002-4305-4266

DIGITALIZATION ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті показано, як цифровізація покращує здобуття знань і навичок усіх учасників освітнього процесу, необхідних для їхнього майбутнього життя і роботи у високотехнологічному розвиненому суспільстві. Подано визначення поняття «цифровізацію освіти» як використання комп'ютерних послуг, медіа, інформатизації та комунікаційних технологій у процесах, пов'язаних з освітнім процесом. Висвітлено переваги використання освітніми закладами різних цифрових інструментів, таких як кіберфізичні системи, хмарні обчислення, когнітивні обчислення та штучний інтелект, що дозволяє освітнім організаціям підвищити гнучкість і швидкість у наданні знань і краще задовольняти потреби та запити учасників / користувачів освітнього процесу. Доведено, що найновіші досягнення в технологіях забезпечують налаштування, доступні платформи для створення та поширення мультимедійної освіти, які визначено як цифрову освіту. Простежено появу концепції електронного навчання, що обґрунтовано як результат технологічного розвитку рішень для підтримки онлайн-освіти, навчання й обміну знаннями через інтернет-ресурси. Аргументовано мету цифровізації освіти як розробку і використання інноваційних освітніх технологій та їхніх цифрових рішень для зниження рівня когнітивного та внутрішнього навантаження усіх учасників освітнього процесу. Досліджено відмінності у застосуванні інноваційних інформаційних технологій та їхніх цифрових рішень серед здобувачів вищих навчальних закладів економічного спрямування. Проаналізовано різні цифрові методи навчання, що застосовуються у вишах економічного спрямування для різних учасників освітнього процесу.

Ключові слові: цифровізація освітнього процесу, методологія цифрового навчання, цифровізація, цифрові освітні інструменти, штучний інтелект.

Makedon Hennadiy Petrovych senior lecturer, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology; Kyiv, https//orcid.org/0009-0007-7436-5212

Golovko Nataliia Ph.D. in Economics, Associate professor, Kyiv, National Economic University named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology, Kyiv, https//orcid.org/0000-0003-1574-4312

Liapina Iryna Yuriivna, senior lecturer, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology; Kyiv, https//orcid.org/0000-0002-4305-4266

DIGITALIZATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF ECONOMIC ORIENTATION: THEORETICAL ASPECTS

Abstract. The article shows how digitization improves the acquisition of knowledge and skills by all participants in the educational process, which are necessary for their future life and work in a high-tech developed society. The concept of «digitization of education» is defined as the use of computer services, media, informatization, and communication technologies in processes related to the educational process. It highlights the advantages of educational institutions using various digital tools, such as cyber-physical systems, cloud computing, cognitive computing, and artificial intelligence, which allow educational organizations to increase flexibility and speed in providing knowledge and better meet the needs and demands of participants/users in the educational process. It has been proven that the latest technological advances provide customizable, accessible platforms for creating and disseminating multimedia education, which is defined as digital education. The emergence of the concept of e-learning has been traced, which is justified as a result of technological developments in solutions to support online education, training, and knowledge sharing through Internet resources. The goal of digitizing education is justified as the development and use of innovative educational technologies and their digital solutions to reduce the cognitive and internal load of all participants in the educational process. The differences in the application of innovative information technologies and their digital solutions among applicants to higher education institutions of economic orientation were studied. Various digital teaching methods used in higher education institutions of economic orientation for different participants in the educational process were analyzed.

Keywords: digitization of the educational process, digital learning methodology, digitization, digital educational tools, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Освіта підтримує функціонування суспільства і формує знання, навички, компетенції та цінності соціального сталого розвитку. Крім того, ООН у Декларації про Цілі сталого розвитку [1; 2] зазначає, що освіта повинна бути спрямована на «якісну освіту зі сталого розвитку» та забезпечувати «доступність та можливості участі в освіті для всіх людей» [1]. Протягом останніх кількох десятиліть для досягнення цих Цілей сталого розвитку вищі навчальні заклади, і особливо економічного спрямування, та інші освітні установи дедалі частіше впроваджують цифровізацію викладання та навчання. Цифровізація виникла на тлі розвитку Четвертої промислової революції, який у літературі описують як проривний технологічний прогрес у XXI ст., що характеризується цифровізацією, автоматизацією, роботизацією та використанням штучного інтелекту. Громадськість розуміє цифровізацію по-різному, виходячи з більш технічного значення перетворення аналогової інформації в цифрову форму і загальноприйнятого ширшого розуміння впровадження цифрових інструментів для створення нових або модифікації існуючих продуктів, послуг та операцій. Цифровізація дозволяє освітнім закладам різних рівнів значно покращити здобуття знань і навичок учасників освіти, необхідних для їхнього майбутнього життя та роботи у високотехнологічному розвиненому суспільстві. Цифровізацію освіти можна визначити як використання комп'ютерних послуг, медіа, інформатизації та комунікаційних технологій у процесах, пов'язаних з освітнім процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах представлено кілька визначень цифровізації, всі з яких стосуються інформаційної трансформації суспільства [3; 4]. Інформаційна трансформація особливо важлива для розвитку, набуття та передачі знань у навчальних закладах [5]. До того ж навчальні заклади використовують різні освітні теоретичні основи, наприклад, біхевіоризм, когнітивізм і конструктивізм [6], та сфери, наприклад, комп'ютерне навчання, онлайн-навчання і мобільне навчання [6; 7], для викладання та навчання в різних галузях, дисциплінах, формах, рівнях та типах освіти. Для подальшого розуміння характеристик освіти важливими вбачається Міжнародна стандартна класифікація освіти [1]. У літературі здебільшого висвітлюються переваги використання освітніми закладами різних цифрових інструментів, таких як кіберфізичні системи, хмарні обчислення, когнітивні обчислення та штучний інтелект [8]. Ці рішення дозволяють освітнім організаціям підвищити гнучкість і швидкість у наданні знань та краще задовольняти потреби та запити учасників / користувачів освітнього процесу [4; 11]. Найновіші досягнення в технологіях забезпечують налаштування, доступні платформи для створення та поширення мультимедійної освіти, які в [9] розглядають як цифрову освіту. Ця ідея згодом була розвинена в більш комплексні концепції цифровізації освіти, такі як електронне навчання та розумна освіта [9; 10], які по-різному підтримують цифровізацію освіти. Концепція електронного навчання виникла в

результаті технологічного розвитку рішень для підтримки онлайн-освіти, навчання та обміну знаннями через інтернет [8]. Метою цифровізації освіти є розробка та використання передових освітніх технологій та їхніх цифрових рішень [10] для зменшення когнітивного та внутрішнього навантаження учасників освіти [9]. Розвиток електронного навчання продовжився дослідженнями різних аспектів навчання в передовому цифровому середовищі [5; 7]. В наукових джерелах часто згадуються дистанційне та віртуальне навчання, а також розробка нових шляхів навчання, що підтримуються передовими технологічними інструментами та платформами, такими як системи управління навчанням (LMS), інтерфейси прикладного програмування (API) та масове відкрите онлайн-навчання з метою лідерства та підтримки традиційних та новіших методів електронного навчання.

Мета статті. Це дослідження розглядає відмінності у використанні передових інформаційних технологій та їхніх цифрових рішень серед здобувачів вищих навчальних закладів економічного спрямування. Дослідники переслідували кілька цілей — проаналізувати важливість різних цифрових методів навчання для студентів у вишах економічного спрямування. І на основі цього аналізу ми намагалися оцінити потенціал і переваги використання різних цифрових методів навчання для вищої освіти. Також проаналізувати важливість окремих цифрових рішень для студентів вищих закладах освіти економічного спрямування, доповнюючи попередні дослідження різних цифрових індивідуальних рішень, навчальних матеріалів і джерел в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Дослідники освітнього процесу і ролі цифровізації в ньому дотримуються здебільшого двох основних концепцій: електронна освіта та розумна освіта.

Електронна освіта — це сукупність передових когнітивних наук принципи ефективного мультимедійного навчання з використанням електронних освітніх технологій [5].

Розумна освіта зосереджена на розвитку критичного мислення, навичок вирішення проблем та аналітичних навичок в освіті, що підтримується розвитком та використанням цифрових технологій. Для підтримки цього виші можуть використовувати численні рішення, такі як навчальні відео, навчальні ігри (наприклад, Kahoot, Quizlet), програмне забезпечення (наприклад, Prezi, SMART Notebook) і платформи (наприклад, Examsoft, Blippar та Padlet).

Обидві концепції інтегрують передові цифрові технології та освітні рішення для досягнення конкретних суттєвих освітніх цілей [6; 8]. Незважаючи на велику популярність і поширеність, швидкий розвиток освітньої цифровізації також виявляє розрив між можливостями цифровізації та їхньою придатністю для учасників освітнього процесу. Наприклад, менш детально пояснено, як передові технології та їхні рішення підтримують різні форми, галузі та рівні освіти [8]. Отже, лунає заклик до цифрових рішень, які більш комплексно підтримуватимуть спектр різних освітніх методів [4] і будуть більш адаптовані

до потреб та очікувань різних користувачів освіти [7; 11]. Ми прагнули спиратися на ці дослідження, аналізуючи, як цифрові технології підтримують досвід викладання і навчання здобувачів освіти у вищих навчальних закладах.

Отже, ми подаємо пропозиції щодо впровадження більш орієнтованої на користувача освіти у контексті цифровізації у вищих навчальних закладах економічного спрямування. У наступних розділах цього рукопису ми спочатку надаємо теоретичні основи для вирішення питань цифровізації освіти у вищих навчальних закладах та використання цифрових рішень серед студентів. У цих межах ми досліджуємо розвиток цифровізації світи та певні цифрові рішення для підтримки освітнього процесу. Далі ми подамо версії рішень, спрямованих на створення більш зручних для користувача цифрових рішень, з пропозиціями щодо того, як вищі навчальні заклади можуть впроваджувати різноманітну підтримку цифровізації для користувачів з різними потребами та очікуваннями.

Головна мета пропонованого дослідження — показати, які цифрові методи навчання здобувачів освіти вищих навчальних закладів економічного спрямування вважають найефективнішими, водночас висвітлюючи розрив між фактичним використанням студентами цифрових інструментів у вищих навчальних закладах та їхніми уподобаннями щодо застосування інноваційних методів навчання на основі цифрових технологій. Студенти вважають найефективнішими методами навчання вирішення практичних випадків та навчання через практику. Це можна пояснити негативним сприйняттям молодими людьми засвоєння теорії та її корисності, оскільки вони більше наголошують на практичній корисності знань. Можна стверджувати, що студенти надають перевагу практичному навчанню, а не суто теоретичним підходам. Крім того, це відображає статус студентів, які хочуть зосередитися переважно на прикладних навичках, значно зменшуючи навчальне навантаження студентів, а також їхнє бажання вибирати, «що і як вивчати» [9]. Крім того, цифрові підручники посідають друге місце, тоді як бажання використовувати цифрові підручники нижче, поступаючись вебсайтам, що містять навчальні матеріали, смартфонам і смарт-дошкам. Це показує, що сучасна молодь зосереджується переважно на цифрових джерелах знань, що можна пояснити цифровим середовищем, в якому сучасні здобувачі освіти живуть фактично від народження.

Найбільші відмінності в оцінках ефективності виявлені для навчання через вирішення практичних завдань, навчання через гру та навчання за підручником. Можна виділити кілька потенційних факторів, що впливають на відмінності у сприйнятті, такі як різні рівні залученості до навчання, причому жінки більше залучені до навчання, що може призвести до вищих оцінок ефективності методів навчання. Крім того, відмінності можуть бути пов’язані з різними уподобаннями у навчанні, наприклад, жінки вважають деякі методи навчання більшим внеском у свою освіту, ніж чоловіки. Нарешті, відмінності можуть бути пов’язані з гендерними відмінностями, які спостерігаються в різних гендерних дослідженнях у різних дисциплінах [10; 11].

Порівняння фактичного і бажаного використання методів навчання виявляє послідовну закономірність, коли студенти бажають використовувати різноманітні цифрові і сучасні методи навчання більшою мірою, ніж вони насправді це роблять у навчальному процесі. Їхня сильна схильність до використання цифрових методів навчання може бути зумовлена головним чином такими причинами: 1) сучасні студенти є «цифровими аборигенами», які знайомі з використанням цифрових технологій та звикли до них з повсякденного життя; 2) інтерактивність контенту, оскільки різні цифрові технології можуть являти собою складні і вимогливі концепції легше, ніж ми можемо це зробити з традиційними підручниками; 3) доступність, оскільки цифрові ресурси доступні завжди та скрізь, що дозволяє студентам отримувати доступ до навчального контенту цілодобово і будь-де, щоб могли адаптуватися до своїх зобов'язань; 4) практичність контенту, оскільки багато цифрових методів навчання підтримують активну участь і практичне й експериментальне навчання. Згідно з розглянутими методами навчання, студенти вважають вебсайти з навчальними матеріалами найбажанішим освітнім методом, заснованим на інформаційних технологіях, у педагогічному процесі вищого навчального закладу, далі йдуть смартфони та смарт-дошки. Це можна пояснити, перш за все, широким використанням цифрових технологій, соціальних мереж і смартфонів молодими людьми у їхньому повсякденному житті. Тому не дивно, що представники цього покоління також вважають інформаційні технології вирішальними у навчальному процесі.

Якщо розглядати лише важливість використання цифрових технологій у навчальному процесі, то можна побачити, що це наближається до того, чого хочуть студенти, оскільки інтеграція смартфонів і відповідних вебсайтів у навчальний процес є на першому плані. Винятком, звичайно, є цифрові підручники, які найбільш широко використовувані, але не надто поціновуються студентами. Смартфони мають високий рівень використання. Це можна пояснити тим, що студенти широко використовують смартфони під час активної роботи в навчальному процесі, наприклад, для вирішення інтерактивних завдань, подання робіт і пошуку інформації для розв'язання практичних завдань. Щодо важливості використання інформаційних технологій у навчальному процесі, подкасти і Skype вже здали свої позиції. Дійсно, Skype можна вважати застарілою технологією для молоді, оскільки його використання обмежене старшими за віком користувачами. Класичні підручники усе ще є найбільш широко застосовуваними завдяки простоті користування, всебічному охопленню тем, доступності, кращій спрямованості та загальному прийняттю у вищих навчальних закладах. За традиційними йдуть цифрові підручники, які дотримуються логіки використання класичних підручників, але в цифровому форматі. Це свідчить про те, що більшість матеріалів було оцифровано, і подальші кроки щодо впровадження інформаційних технологій ще суттєво не змінили традиційний спосіб одержання навчальних матеріалів. Це простежується у практиці

викладання у вищих навчальних закладах, оскільки традиційні матеріали значною мірою були перетворені в цифрові формати та доступні студентам через різні платформи підтримки навчання, наприклад, Moodle, MS Teams та ін. Хоча класичні підручники все ще значною мірою важливі в освітньому процесі вищих навчальних закладів, очевидно, що серед усіх згаданих методів навчання студенти хочуть використовувати традиційні підручники дедалі менше. Це можна пояснити застарілістю контенту порівняно з цифровим, де контент є актуальним, а також непривабливістю контенту та відсутністю інтерактивного контенту, до якого студенти звикли у повсякденному житті; легшим доступом до цифрового контенту через смарт-пристрої, ніж доступом до традиційних друкованих підручників; нижчими витратами, оскільки немає потреби купувати чи позичати підручники; та екологічним аспектом, оскільки це передбачає менше споживання паперу і зниження навантаження на навколишнє середовище. Невідповідність між методами навчання, що використовуються у вищих навчальних закладах, і тими, яким надають перевагу студенти, може мати різні негативні наслідки для реалізації освітнього процесу і результатів навчання. Коли студенти не бажають використовувати певні методи навчання, їхня залученість до роботи та активна участь в освітньому процесі можуть знизитися. Наприклад, через зосередження лише на підручниках і масивах матеріалів знижує інтерес до навчання. Мотивація до навчання також може зменшитися, що виявляється у зниженні відвідуваності освітнього процесу, що веде до нижчого рівня успішності в окремих навчальних модулях. Цей аргумент випливає з того факту, що методи навчання впливають на мотивацію студентів і що класична модель прямого навчання все ще залишається на передових позиціях вищих навчальних закладів.

Це виявляє розрив між бажаним і фактичним використанням цифрових методів навчання та пов’язаних із ними рішень у контексті освітнього процесу вищих навчальних закладів. Ці висновки значною мірою доповнюють існуючу літературу про використання цифрових методів навчання та цифровізацію вищих навчальних закладів [8], оскільки вони пропонують розуміння стану їх використання у вищих навчальних закладах та їхньої важливості для освіти студентів. —Отже, мета нашого дослідження — усебічно вивчити поточний стан використання найбільш використовуваних традиційних і сучасних методів навчання у вищих навчальних закладах, пропонуючи нові погляди на подальше впровадження цифрових методів навчання у вищих навчальних закладах економічного спрямування на основі їхніх індивідуальних переваг. Слід вживати невідкладних заходів, оскільки існує помітна невідповідність між поширеними методами навчання, що практикуються у вищих навчальних закладах, і тими, з якими студенти бажають взаємодіяти. Ця різниця стає дедалі помітнішою через зростання залучення молодих поколінь до інформаційних технологій, які є важливою частиною їхнього повсякденного життя, а вищі навчальні заклади не встигають адаптуватися до таких швидких перетворень.

Найбільш помітні наслідки для практики в цьому дослідженні є такими. Важливим сигналом для вищих навчальних закладів є те, що студенти оцінюють використання вебсайтів із навчальними матеріалами і смартфонів як дуже важливе. Вищим навчальним закладам доведеться впроваджувати більше різноманітних інноваційних методів навчання, заснованих на сучасних інформаційних технологіях, які відіграють важливу роль у житті студентів.

Отже, для підвищення мотивації студентів слід пропонувати більше такого навчального контенту та включати мобільні телефони студентів та інші цифрові технології в навчальний процес. Ключовим кроком для вищих навчальних закладів у майбутньому буде розробка досліджень, зосереджених на вирішенні практичних випадків і навчанні через практику, що підтримуватимуться відповідними технологіями для учасників, наприклад, вебсайтами, навчальними матеріалами, смартфонами і смарт-дошками. Коли вищі навчальні заклади враховують потреби студентів, слід зосередитися на більш практичних методах навчання, забезпечуючи до того ж достатнє включення теорії, оскільки для вищих навчальних закладів було б небезпечно надмірно зосереджуватися на практичних аспектах. Однак, зосереджуючись лише на практиці, значна частина теорії втрачається, оскільки бракує достатньо практичних прикладів, які можна було б включити, щоб охопити всю теорію галузі, тобто окремого предмета навчання. Тому важливо, щоб вищі навчальні заклади вийшли за рамки дебатів між теорією та практикою, розробляючи навчальну програму у такий спосіб, щоб університети й надалі були місцем як для теоретичних, так і практичних досліджень, що стає дедалі важливішим, особливо з точки зору молоді.

Важливість використання підручників та цифрових посібників свідчить про те, що вивчення комплексного та систематичного викладу знань більше не є домінуючим серед інтересів студентів. Це створює значний виклик для викладачів, яким доведеться адаптувати свої матеріали, щоб вони були більш інтерактивними, наприклад, розробляючи коротші модулі з матеріалами, доступними онлайн. Серед методів навчання, що використовуються у вищих закладах освіти, друковані підручники є найбільш використовуваними, тоді як за рівнем залучення студентів вони посідають лише четверте місце, поступаючись найпопулярнішим цифровим освітнім методам, таким як вебсайти з навчальними матеріалами, смартфони та смарт-дошки. Це свідчить про значне відставання вишів щодо адаптації навчального процесу та інтеграції цифрових методів навчання. І у майбутньому виші повинні набагато більше зосередитися на прискоренні впровадження цифрових методів навчання в освітній процес. Водночас також слід буде знайти способи скорочення використання друкованих підручників, замінивши їх цифровими ресурсами, такими як цифрові підручники, та вебсайтами, що містять навчальні матеріали. Ці дії дозволять оперативніше реагувати на вподобання студентів, одночасно сприяючи досягненню цілей соціальної відповідальності за допомогою електронних ресурсів. Звідси витікає, що використання методів, яким студенти надають перевагу та які наразі

недостатньо використовуються, таких як подкасти, Zoom та ігри, може зменшити розрив і підвищити залученість студентів.

Використання інтерактивних методів навчання значно сприятиме успішності здобувачів освіти. Виходячи з загального бажання сучаасних студентів брати участь у прийнятті рішень, бажано залучати студентів до академічних процесів прийняття рішень щодо впровадження цифрових методів навчання. Крім того, специфіка студентських груп, а також скорочення тривалості та обсягу колективної та індивідуальної роботи вимагають адаптації матеріалів, що підтримують навчальний процес, для підвищення диверсифікації, що задовольнить здобувачів освіти відповідно до їхніх постійно нових імпульсів; необхідно забезпечувати коротші модулі, які легше засвоювати. Паралельно з впровадженням цифрових методів навчання вищі навчальні заклади мають розвивати цифрові знання, компетенції та навички викладачів, що дозволить їм використовувати передові цифрові методи навчання.

Цифровізація освіти — це впровадження цифрових технологій у навчальний процес для створення єдиного освітнього середовища, що робить освіту доступнішою, якіснішою і персоналізованою шляхом використання онлайн-платформ, електронних ресурсів та інструментів, а також автоматизації процесів та підвищення цифрових навичок усіх учасників, що особливо актуально в Україні для модернізації системи освіти в умовах сучасних викликів. Цифровізація освіти стала не лише інструментальною зміною, а новою парадигмою мислення й організації навчання. Інтернет, мобільні пристрої, платформи дистанційного навчання, штучний інтелект, гейміфікація, big data та VR/AR-середовища змінили способи доступу до знань, взаємодії між учасниками освітнього процесу й саму структуру навчання. Ключові рисами нової парадигми можна визначити такі: доступ до знань 24/7 — зміна ролі викладача з єдиного джерела знань на навігатора в цифровому просторі; цифрова нерівність — поява нового типу освітньої нерівності через різний доступ до технологій; персоналізація навчання — адаптивні освітні платформи, навчання за індивідуальними траєкторіями; нові виклики — питання цифрової етики, конфіденційності, кібербезпеки та інформаційного перевантаження; цифрова парадигма освіти трансформує формати, час, простір і ролі в освітньому процесі, підкреслюючи необхідність формування цифрової грамотності як базової компетентності XXI ст. Молодь зростає, маючи постійний доступ до інформації через смартфони. Це докорінно змінює роль викладача: він вже не є головним джерелом фактологічних знань, адже здобувач освіти може загуглити будь-яке питання. Натомість акцент зміщується на навчання уміння працювати з інформацією: критично оцінювати джерела, аналізувати дані, відрізняти надійні від фейкових. У багатьох країнах (зокрема, в Україні згідно з новим Державним стандартом) впроваджено поняття інформаційно-комунікаційної компетентності як однієї з ключових, що має формуватися в школі. Викладачі все більше застосовують цифрові інструменти: електронні підручники, навчальні

платформи (Google Classroom, Moodle тощо), інтерактивні симуляції, відеозаняття. Це відкриває можливості для персоналізації навчання — коли студент може проходити матеріал в індивідуальному темпі, отримувати миттєвий зворотний зв'язок від комп'ютерних програм, вибирати додаткові ресурси.

У науковій теорії 2000-х років з'явилися нові концепції, що розвивають ідеї попередніх десятиліть. Так, в руслі конструктивізму з'явився коннективізм — теорія навчання у цифрову епоху. Теорія освітнього коннективізму — це сучасна теорія навчання, яка пояснює, як люди навчаються у цифрову епоху, коли знання розміщене не лише в людському мозку, а й у мережах, технологіях та спільнотах. Коннективізм (англ. connection — зв'язок) — це теорія навчання для цифрової доби, яка базується на уявленні, що знання розподілене між вузлами мережі, і навчання — це процес встановлення зв'язків з релевантними джерелами інформації, людьми, платформами, технологіями. Коннективізм — це перша теорія навчання, яка відкрито визнає, що технології є невід'ємною частиною процесу пізнання. Вона підходить для аналізу та побудови сучасного навчання в умовах цифрової складності, де важливо не все знати, а знати, де й з ким бути на зв'язку. Засновники теорії стверджують, що знання існує не лише в голові людини, а й у мережах (соціальних, інформаційних), і вміння навчатися — це вміння встановлювати зв'язки між інформаційними вузлами [10]. Ключова навичка XXI століття — це не накопичення знань, а вміння швидко знаходити, фільтрувати, аналізувати і об'єднувати інформацію в умовах надлишку даних. Це спонукало розвиток масових онлайн-курсів (МООС), коли навчання відбувається у глобальних мережах. Перший у світі cMOOC (коннективістський МООС) був організований у 2008 р. Відтоді коннективізм активно застосовується освітньому процесі, особливо для мережевого, неформального, гнучкого навчання.

Пандемія 2020—2022 рр. стала випробуванням для всіх освітніх систем світу й оголила як їхні слабкі місця, так і потенціал до змін. Масовий перехід на дистанційне навчання дав поштовх до переосмислення мети, інструментів і форм організації освіти. Ключовими рисами нової парадигми дослідники називають такі: гібридизація освіти — поєднання очного, дистанційного та онлайн-компонентів стало нормою; підвищення значущості ментального здоров'я — акцент на психологічній підтримці всіх учасників освітнього процесу; освітня нерівність — глибше проявилися відмінності в умовах навчання між учнями різних регіонів, соціальних груп; гнучкість і готовність до криз — зросла роль адаптивності, інституційної автономії, швидкого реагування. Ця парадигма не має завершеного вигляду, але вже тепер зрозуміло, що постковідна освіта стала назавжди зміненою — вона стала більш гнучкою, технологічною, чутливою до потреб здобувачів освіти і менш прив'язаною до простору й часу.

У XXI ст. освіта входить у нову епоху парадигмальних змін, які формуються під впливом цифрових технологій, глобальних викликів (глобалізація і глокалізація, пандемії, війни, економічні і торговельні протистояння, політична

нестабільність та ін.) і зміни суспільних настроїв. Цифрова і компетентнісна парадигми не взаємовиключні — вони перетинаються, формуючи комплексну модель інноваційної освіти, яка водночас є гнучкою, технологічною, орієнтованою на життєві компетентності й соціальну відповідальність.

Інтеграція штучного інтелекту в навчальний процес вищих закладів освіти — це введення технологій штучного інтелекту в освітнє середовище з метою розвитку і покращення навчального досвіду, підвищення ефективності викладання та створення персоналізованих підходів до навчання. Завдяки ШІ освіта стає доступнішою, адаптивною та орієнтованою на потреби кожного здобувача освіти, розвиває навички, сприяє покращенню входженню студента в майбутню професійне середовище. Штучний інтелект стрімко адаптується і розвивається в освітньому просторі, стаючи глобальним ринком з безліччю користувачів. Це можна пояснити спроможністю ШІ трансформувати багато процесів як викладання, так і навчання. Так, наприклад, завдяки штучному інтелекту його інструментам можна створювати захопливе віртуальне навчальне середовище, сформувати розумний контент, долаючи мовний бар'єр, заповнювати прогалини між навчанням і викладанням, створювати спеціальні навчальні програми і складати освітні плани для кожного здобувача освіти та ін.

Це особливо актуально для України під час активної фази російсько-української війни, коли діють умови воєнного стану. Завдяки освітнім програмам, створеним з допомогою ШІ, можна продовжувати безпечне безперервне навчання, навіть перебуваючи за межами освітнього закладу. Це важливо як для викладачів, так і для студентів. «Робота педагогічних працівників в умовах дистанційного навчання чи з використанням технологій дистанційного навчання може виконуватися поза робочими приміщеннями чи територією закладу освіти, в будь-якому місці за вибором працівника відповідно до вимог ст. 60-2 Кодексу законів про працю України». Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 р. у зв'язку із повномасштабною збройною агресією спричинило значні виклики для системи освіти. Перехід на дистанційне навчання дозволив відновити освітній процес в складних умовах воєнного стану.

Багато інноваційних компаній створюють інструменти ШІ, щоб досягти поставлених результатів у певні галузі. У контексті нашого дослідження нас цікавлять інструменти штучного інтелекту, які дозволяють покращити освітній процес. Розглянемо ШІ, які будуть найкраще підхожі для викладання. Отже, Fetchy. Це генеративна платформа на основі штучного інтелекту, розроблена спеціально для викладачів. Fetchy прагнуть досягти спрощення та оптимізації безлічі навчальних завдань, з якими стикаються викладачі, включаючи створення цікавих семінарів і практичних завдань, інформаційних бюлетенів, професійних електронних листів і та ін. Використовуючи потужність штучного інтелекту, Fetchy дає змогу викладачам вдосконалювати освітні методи навчання, оптимізувати ккерування часом і приймати впевнені та обґрунтовані рішення. Fetchy спеціалізується на налаштуванні згенерованої мови відповідно

до вимог викладачів. Завдяки відсутності необхідності формулювати складні підказки, Fetchy легко стане в нагоді під час викладання. Використовуючи розроблені на замовлення рішення Fetchy, викладачі можуть очікувати відповідних результатів, адаптованих до їхніх конкретних освітніх вимог. Девіз Fetchy — «Кращий друг викладача»! Це віртуальний помічник для викладача. І це дійсно так. Fetchy — це майже 40 ґрунтовних інструментів підтримки викладача. Спираючись на інструменти Fetchy, можна втілювати інноваційні методи навчання, економити час на підбір матеріалу та підготовку до семінарських і практичних занять, знаходити різні проєкти і багато іншої неохідної інформації за лічені хвилини. В середньому завдяки інструментам Fetchy в середньому викладач економить майже три години свого часу на день. Також покращити викладацьку роботу можна із десктопним застосунком для Fetchy у WebCatalog Desktop для Mac, Windows. Це дуже зручно, особливо, коли лунає повітряна тривога, і потрібно перебувати у безпечному місці. Запуск застосунків відбувається у вікнах без зайвих елементів, проте з удосконаленими можливостями. Застосунком Fetchy легко керувати, перемикаючись між кількома акаунтами й застосунками і не змінюючи браузери. Fetchy — віртуальний помічник для викладача, що змінює процес навчання в аудиторії та в дистанційній освіті.

Отже, штучний інтелект готовий здійснити кардинальні перетворення в освітньому просторі, розширюючи можливості викладачів. Інструменти штучного інтелекту стають незамінними в студентському середовищі, викладацькій роботі, допомагаючи полегшити адміністративне навантаження, створюючи захоплююче навчальне середовище і пропонуючи індивідуальні навчальні плани і програми. Оскільки розвиток штучного інтелекту триває, можна спрогнозувати, що ШІ відіграватиме вирішальну роль у формуванні майбутнього освітнього середовища, впливаючи на увесь спектр пропонованих освітніх послуг і досягаючи повного потенціалу.

Штучний інтелект стрімко адаптується і розвивається в освітньому просторі, стаючи глобальним ринком із безліччю користувачів. Це можна пояснити спроможністю ШІ трансформувати багато процесів як у дослідницькому процесі, так і під час викладання і навчання. Завдяки штучному інтелекту можна створювати віртуальне навчальне середовище, сформувати дослідний контент, заповнювати прогалини між навчанням і викладанням, створювати спеціальні навчальні програми і складати освітні плани для кожного здобувача освіти та ін. Інтеграція штучного інтелекту в навчальний процес вищих закладів освіти — це введення технологій штучного інтелекту в освітнє середовище для розвитку і покращення навчального досвіду, підвищення ефективності викладання та створення персоналізованих підходів до навчання. Завдяки ШІ освіта стає доступнішою, адаптивною та орієнтованою на потреби кожного здобувача освіти, розвиває навички, сприяє покращенню входженню студента в майбутню професійне середовище. ШІ створюють багато

інноваційних компаній, щоб досягти поставлених результатів у певні галузі. У контексті нашого дослідження нас цікавлять інструменти штучного інтелекту, які дозволяють покращити освітній процес. Розглянемо ШІ, які будуть найкраще, на нашу думку, підхожі для викладання: Course Hero — для здобувачів освіти, а Fetchy здебільшого для викладачів. Course Hero — це американська компанія, що розробляє вебсайти для освітніх технологій і керує онлайн-платформою навчання для здобувачів освіти, щоб отримати доступ до навчальних ресурсів для окремих курсів і онлайн-репетиторів. Course Hero — лідер з освітніх технологій, насамперед завдяки інноваційному використанню штучного інтелекту для покращення академічного навчання та підвищення його ефективності. Платформа Course Hero на базі штучного інтелекту надає допомогу у підготовці до модулів, практичних занять, семінарських, що значно прискорює процес пошуку швидких відповідей і детальних пояснень для широкого спектра освітніх матеріалів. Course Hero підтримує різноманітні типи документів, зокрема запитання з варіантами відповіді, із заповненням бланка, а також відкриті запитання, і має спроможності надавати результати за лічені секунди. Основним у відповідях Course Hero є помічник курсу AI, який використовує велику бібліотеку Course Hero, щоб підбирати і подавати найбільш релевантну інформацію безпосередньо для того, хто робить запит. Ця функція не лише надає миттєві відповіді на складні запитання за допомогою ШІ, а й сприяє глибшому розумінню, виділяючи та визначаючи ключові аспекти в навчальному матеріалі. Крім того, платформа Course Hero поєднує практичні завдання і супутні матеріали, щоб забезпечити повне оволодіння темою. Інтеграція штучного інтелекту доповнюється доступом Course Hero до перевірених викладачів-експертів, що покращує можливості платформи пропонувати цілодобову персоналізовану підтримку.

Ці репетитори є експертами у відповідній галузі, проходять ретельний процес перевірки, щоб гарантувати, що можуть надати точні та вичерпні відповіді.

У новітній освітній парадигмі, що формувалася під впливом цифрової революції, конективізму, компетентнісного підходу, соціально-емоційного навчання роль викладача зазнала глибокої трансформації. Викладач перестає бути лише передавачем знань — він стає наставником, координатором мережевого навчання і провідником змін. У цифровій парадигмі викладач — цифровий навігатор, який володіє цифровою грамотністю іта допомагає її формувати. Використовує інтерактивні платформи, хмарні сервіси, відео, штучний інтелект, LMS (Google Classroom Moodle та ін.); виступає медіатором між інформаційним хаосом і навчальними цілями; формує критичне ставлення до інформації. Це куратор мережевих зв’язків, що організовує навчальне середовище як мережу (люди, технології, ресурси); стимулює побудову зв’язків між різними контекстами, навчаючи керувати інформаційними потоками, створювати власні освітні екосистеми.

Висновки. Результати дослідження вказують на необхідність перегляду класичних матеріалів, таких як підручники та цифрові підручники, які наразі підтримують навчання та передачу знань, а також додавання нових або більш цифрових методів навчання. До того ж вищі навчальні заклади повинні оцінити ситуацію, щоб зрозуміти та врахувати конкретні цифрові вподобання, стилі навчання та потреби студентів. Вищі навчальні заклади економічного спрямування також мають розглянути ширший спектр цифрових методів навчання і пов'язаних з ними освітніх рішень, які дозволять врахувати різні потреби студентів і забезпечити різноманітність у навчанні, що може значно підвищити мотивацію здобувачів освіти.

Література:

1. UNESCO. (2012). International standard classification of education ISCED 2011. UNESCO Institute for Statistics.

2. UNESCO-IITE, COL & BNU. (2022). Smart education strategies for teaching and learning: Critical analytical framework and case studies. UNESCO IITE.

3. Barrett T., Stull A., Hsu T.&Hegarty M. (2015). Constrained interactivity for relating multiple representations in science: When virtual is better than real. *Computers & Education*, 81, 69—81.

4. Demir K. (2021). Smart education framework. *Smart Learning Environments*, 8(1), 29.

5. Galanouli D., Murphy C., & Gardner J. (2024). Teachers' perceptions of the effectiveness of Ict-competence training. *Computers & Education*, 43(1—2), 63—79.

6. Goetze T. (2019). The concept of a university: Theory, practice, and society. *Danish Yearbook of Philosophy*, 52(1), 61—81.

7. Johnston N.&Salaz A. M. (2019). Exploring the reasons why university students prefer print over digital texts: An Australian perspective. Journal of the Australian Library and Information Association, 68(2), 126—145.

8. Mertala P. (2020). Paradoxes of participation in the digitalization of education: A narrative account. *Learning, Media and Technology*, 45(2), 179—192.

9. OECD. (2021). OECD digital education outlook 2021: Pushing the frontiers with artificial intelligence, blockchain and robots. OECD Publishing.

10. Agerwal, V., Verma, P., & Ferrigno, G. (2025). Education 5.0 challenges and sustainable development goals in emerging economies: A mixed-method approach. *Technology in Society*, 81.

11. El-Sabagh H. A. (2021). Adaptive e-learning environment based on learning styles and its impact on development students' engagement. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18(1), 53.

12. European Center for The Development of Vocational Training (CEDEFOP). (2024). Recently implemented action plan ANDI to transform digital education. National new on VET. URL: https://www.cedefop.europa.eu/en/news/slovenia-recently-implemented-action-plan-andi-transform-digital-education (дата звернення: 12.11.2025).

References:

1. UNESCO (2012). International standard classification of education ISCED 2011. UNESCO Institute for Statistics [in English].

2. UNESCO-IITE, COL & BNU. (2022). Smart education strategies for teaching and learning: Critical analytical framework and case studies. UNESCO IITE [in English].

3. Barrett T., Stull, A., Hsu T., & Hegarty M. (2015). Constrained interactivity for relating multiple representations in science: When virtual is better than real. *Computers & Education*, 81, 69—81[in English].

4. Demir K. (2021). Smart education framework. Smart Learning Environments, 8(1), 29 [in English].

5. Galanouli D., Murphy C.&Gardner J. (2024). Teachers' perceptions of the effectiveness of Ict-competence training. *Computers & Education*, 43(1—2), 63—79 [in English].

6. Goetze T. (2019). The concept of a university: Theory, practice, and society. *Danish Yearbook of Philosophy*, 52(1), 61—81 [in English].

7. Johnston N.&Salaz, A. M. (2019). Exploring the reasons why university students prefer print over digital texts: An Australian perspective. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 68(2), 126—145 [in English].

8. Mertala, P. (2020). Paradoxes of participation in the digitalization of education: A narrative account. *Learning, Media and Technology*, 45(2), 179—192 [in English].

9. OECD (2021). OECD digital education outlook 2021: Pushing the frontiers with artificial intelligence, blockchain and robots. OECD Publishing [in English].

10. Agerwal, V., Verma, P., & Ferrigno, G. (2025). Education 5.0 challenges and sustainable development goals in emerging economies: A mixed-method approach. Technology in Society, 81 [in English].

11. El-Sabagh H. A. (2021). Adaptive e-learning environment based on learning styles and its impact on development students' engagement. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 18(1), 53 [in English].

12. European Center for The Development of Vocational Training (CEDEFOP) (2024). Recently implemented action plan ANDI to transform digital education. National new on VET. URL: https://www.cedefop.europa.eu/en/news/slovenia-recently-implemented-action-plan-andi-transform-digital-education (data zvernennia: 12.11.2025).

УДК 37:81'243:[008-024.63-027.511

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1149-1163

Малик Юліана Ігорівна кандидат педагогічних наук, в.о. завідувача кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації, Національний університет харчових технологій, https://orcid.org/0000-0002-3295-5771

ІНШОМОВНА ОСВІТА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено теоретичне осмислення проблеми формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах глобалізації, інтернаціоналізації освітнього простору, академічної мобільності та цифровізації навчання. Обґрунтовано, що в сучасному комунікативному середовищі іноземна мова перестає виконувати виключно інструментальну лінгвістичну функцію й набуває статусу інтегративної компетентності, яка забезпечує здатність особистості до ефективної міжкультурної взаємодії, діалогу культур, толерантного сприйняття іншого та усвідомленого представлення власної культурної ідентичності в академічному й професійному середовищі.

Проаналізовано суперечності між задекларованими цілями компетентнісно орієнтованої іншомовної освіти та реальним рівнем готовності здобувачів вищої освіти до міжкультурної комунікації. Наголошено, що домінування мовленнєво-практичної спрямованості навчання без належної інтеграції соціокультурного, ціннісно-смислового, діяльнісного та рефлексивного компонентів призводить до фрагментарного формування міжкультурної комунікативної компетентності та ускладнює застосування мовних знань у реальних міжкультурних ситуаціях.

У статті узагальнено сучасні наукові підходи до трактування міжкультурної комунікативної компетентності як цілісного особистісно-професійного утворення, що поєднує мовний, соціокультурний, ціннісний, діяльнісний і рефлексивний компоненти. Обґрунтовано значущість компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів як методологічної основи її формування у вищій освіті. Особливу увагу приділено інтерактивним і ситуаційно орієнтованим методичним підходам, ролі освітнього іншомовного комунікативного середовища, а також міжкультурній медіації та рефлексії як важливим методичним ресурсам розвитку міжкультурної чутливості, комунікативної гнучкості та емпатії здобувачів освіти.

Розкрито значення професійно орієнтованого контексту іншомовної підготовки для трансформації міжкультурної комунікативної компетентності з навчального результату у стійку складову професійної ідентичності майбутнього

фахівця. Акцентовано увагу на проблематиці комплексного оцінювання рівня сформованості міжкультурної комунікативної компетентності та його ролі в удосконаленні методичних підходів у вищій школі. Зроблено висновок про необхідність системної інтеграції міжкультурного компонента в іншомовну підготовку як умови підвищення якості вищої освіти та професійної готовності майбутніх фахівців.

Ключові слова: міжкультурна комунікативна компетентність; іншомовна підготовка; вища освіта; інтерактивні методи навчання; міжкультурна медіація; професійна ідентичність; компетентнісний підхід.

Malyk Yuliana Ihorivna PhD in Pedagogy, Acting Head of Department of Foreign Languages for Business and International Communication, National University of Food Technologies, https://orcid.org/0000-0002-3295-5771

FOREIGN LANGUAGE EDUCATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: THE INTERCULTURAL ASPECT

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of forming intercultural communicative competence in higher education students under the conditions of globalization, internationalization of the educational space, academic mobility, and digitalization of learning. It is substantiated that in the contemporary communicative environment a foreign language no longer functions solely as a linguistic tool but acquires the status of an integrative competence that ensures an individual's ability for effective interaction in a multicultural environment, engagement in intercultural dialogue, tolerant perception of the Other, and conscious representation of one's own cultural identity in academic and professional contexts.

The study analyzes the contradictions between the declared goals of competence-oriented foreign language education and the actual level of readiness of higher education students for intercultural communication. It is emphasized that the predominance of a speech- and skills-based orientation in foreign language teaching, without sufficient integration of sociocultural, value-based, pragmatic, and reflective components, leads to a fragmented formation of intercultural communicative competence and limits students' ability to apply linguistic knowledge in real intercultural situations.

The article systematizes modern scholarly approaches to interpreting intercultural communicative competence as a holistic personal and professional construct that integrates linguistic, sociocultural, axiological, activity-based, and reflective components. The significance of the competence-based, activity-based, and learner-centered approaches as the methodological foundation for its formation in higher education is substantiated. Particular attention is paid to interactive and situationally oriented teaching approaches, the role of an educational foreign-language communicative environment, as well as intercultural mediation and reflection as

important methodological resources for developing intercultural sensitivity, communicative flexibility, and empathy among students.

The importance of a professionally oriented context in foreign language training is revealed as a key factor in transforming intercultural communicative competence from a learning outcome into a stable component of future specialists' professional identity. Emphasis is placed on the problem of comprehensive assessment of the level of intercultural communicative competence formation and its role in improving methodological approaches in higher education. The article concludes that systematic integration of the intercultural component into foreign language education is a prerequisite for improving the quality of higher education and ensuring the professional readiness of future specialists for effective activity in a globalized world.

Keywords: intercultural communicative competence; foreign language education; higher education; interactive teaching methods; intercultural mediation; professional identity; competence-based approach.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти характеризується ускладненням комунікативного простору, зумовленим процесами глобалізації, академічної мобільності, цифровізації освітнього середовища та зростанням міжкультурних контактів у професійній діяльності. За цих умов володіння іноземною мовою перестає розглядатися виключно як лінгвістичний інструмент і набуває статусу інтегративної компетентності, що забезпечує ефективну взаємодію в полікультурному середовищі, здатність до міжкультурного діалогу, толерантного сприйняття іншого та усвідомленого представлення власної культурної ідентичності. Відтак проблема формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти виходить за межі суто методичних завдань навчання іноземних мов і набуває міждисциплінарного педагогічного значення.

Водночас аналіз сучасних освітніх практик засвідчує суперечність між задекларованими цілями компетентнісно орієнтованої іншомовної освіти та реальним рівнем готовності здобувачів вищої освіти до міжкультурної комунікації. Навчальний процес переважно зосереджується на формуванні мовленнєвих умінь і навичок, тоді як соціокультурний, ціннісно-смисловий, прагматичний і рефлексивний складники міжкультурної комунікативної компетентності залишаються фрагментарно інтегрованими. У результаті студенти, формально володіючи мовними засобами, зазнають труднощів у сприйнятті іншокультурних норм, інтерпретації комунікативних намірів та виборі адекватних стратегій мовленнєвої поведінки в умовах культурної різноманітності.

Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті трансформацій сучасної педагогічної освіти, орієнтованої на підготовку фахівця, здатного діяти в умовах невизначеності, соціокультурної напруги та швидких змін освітніх парадигм. Воєнний стан, активізація міжнародної співпраці закладів вищої освіти, зростання кількості іноземних здобувачів і спільних освітніх проєктів

актуалізують потребу в переосмисленні методичних підходів до формування міжкультурної комунікативної компетентності, зокрема шляхом інтеграції інтерактивних, ситуаційно орієнтованих, медіаційних і контекстних технологій навчання. Водночас у науково-методичному дискурсі зберігається розрив між теоретичними напрацюваннями та їх системною реалізацією в освітньому процесі вищої школи.

Отже, актуальність проблеми зумовлена необхідністю подолання зазначених суперечностей шляхом науково обґрунтованого узагальнення методичних підходів до формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти відповідно до сучасних викликів глобалізованого освітнього простору, потреб професійної підготовки майбутніх фахівців і стратегічних орієнтирів розвитку української вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти впродовж останніх років активно розробляється в працях українських і зарубіжних науковців у контексті модернізації мовної освіти, компетентнісного підходу та глобалізаційних викликів.

Сучасні дослідження засвідчують поступовий перехід від розуміння міжкультурної комунікативної компетентності як додаткового складника іншомовної підготовки до її осмислення як інтегративного освітнього результату, що поєднує мовний, соціокультурний, ціннісний і діяльнісний компоненти.

У працях О. Галіцан та Т. Осипової міжкультурна комунікативна компетентність розглядається крізь призму інтерактивного навчання, яке забезпечує активне залучення здобувачів освіти до міжкультурної взаємодії, розвитку емпатії, толерантності та здатності до діалогічного спілкування в педагогічному процесі [1]. Автори наголошують, що саме інтерактивні методи створюють умови для моделювання ситуацій реального міжкультурного спілкування та формування досвіду адекватної комунікативної поведінки.

Проблематика міжкультурної компетентності в контексті трансформацій сучасної педагогічної освіти ґрунтовно висвітлена в дослідженні О. Матвієнко та Цзін Ч., де акцент зроблено на необхідності оновлення змісту й методів підготовки майбутніх учителів іноземних мов відповідно до вимог глобалізованого освітнього простору [2].

Автори підкреслюють, що міжкультурна компетентність формується не лише в межах мовних дисциплін, а й у процесі міждисциплінарної інтеграції та професійно орієнтованого навчання.

Вагомий внесок у розвиток теорії міжкультурної комунікації зроблено О. Пасічником, який обґрунтовує концепцію міжкультурної медіації та переосмислює роль рідної мови у процесі навчання іноземних мов [3]. Науковець доводить, що здатність до медіації є ключовим чинником ефективної міжкультурної взаємодії, оскільки передбачає уміння інтерпретувати, зіставляти та узгоджувати смисли різних культурних контекстів.

Методичні аспекти організації іншомовного комунікативного середовища як умови формування компетентнісно орієнтованого спілкування ґрунтовно проаналізовані у працях В. Редька [4; 5]. Учений розглядає освітній процес як мікромодель реальної комунікації, у якій міжкультурна складова реалізується через ситуаційний підхід, автентичні завдання та активне залучення здобувачів освіти до мовленнєвої взаємодії. Хоча зазначені дослідження здебільшого орієнтовані на шкільну освіту, запропоновані методичні положення мають значний потенціал для адаптації у вищій школі.

Актуальні соціокультурні виклики сучасної України відображені в дослідженні О. Семеног та І. Кушнір, які аналізують формування міжкультурної компетентності інофонів у процесі навчання української мови як іноземної в умовах воєнного стану [6]. Автори підкреслюють гуманітарний і соціально-інтеграційний потенціал міжкультурної комунікативної компетентності, розглядаючи її як чинник академічної стійкості та міжкультурного діалогу.

Глобалізаційний вимір мовної освіти висвітлюється в праці I. Doroshenko, де обґрунтовано принципи модернізації мовних стратегій у відповідь на виклики глобалізованого світу [7]. Авторка акцентує увагу на необхідності формування у здобувачів освіти здатності до ефективної міжкультурної комунікації як складника сучасної мовної політики та освітніх реформ.

Емпіричні аспекти формування міжкультурної комунікативної компетентності у вищій освіті представлені в дослідженні N. Didenko та співавторів, які аналізують процес її розвитку під час вивчення української та англійської мов для професійних потреб [8]. Отримані результати підтверджують доцільність інтегрованого підходу, за якого мовна підготовка поєднується з професійно орієнтованими та міжкультурними завданнями.

Методологічні підходи до формування міжкультурної компетентності майбутніх учителів англійської мови систематизовано у працях T. Harlytska, де окреслено ключові педагогічні підходи, спрямовані на розвиток міжкультурної чутливості та комунікативної гнучкості здобувачів вищої освіти [9]. Питання оцінювання міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності в компетентнісному вимірі порушує I. Horoshkin, наголошуючи на важливості чітких критеріїв і показників як умови об’єктивного визначення результатів навчання [10].

Теоретичні засади міжкультурної іншомовної освіти в Україні узагальнено у праці S. Nikolaeva, де міжкультурний компонент розглядається як невід’ємна складова реформування мовної освіти та підвищення її якості [11]. У свою чергу, N. Prus, O. Zinchenko та S. Lembik акцентують увагу на ролі міжкультурної комунікації у формуванні професійної мовної компетентності, підкреслюючи її значення для майбутньої фахової діяльності здобувачів вищої освіти [12].

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про наявність значного наукового доробку з проблеми формування міжкультурної комунікативної компетентності, водночас виявляє потребу в подальшому

узагальненні методичних підходів та їх системній інтеграції в освітній процес вищої школи.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та узагальнення методичних підходів до формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, визначення їхнього дидактичного потенціалу в умовах глобалізації та трансформацій сучасної вищої освіти, а також окреслення напрямів інтеграції цих підходів у процес іншомовної підготовки майбутніх фахівців з урахуванням професійної спрямованості навчання, міжкультурної рефлексії та вимог компетентнісної освітньої парадигми.

Виклад основного матеріалу. Міжкультурна комунікативна компетентність у сучасній вищій освіті дедалі виразніше розглядається як інтегративний результат іншомовної підготовки, що відображає здатність здобувача освіти ефективно діяти в умовах культурного різноманіття, академічної мобільності та професійної взаємодії. За умов глобалізації та інтернаціоналізації освітнього простору іншомовна підготовка втрачає суто лінгвістичний характер і набуває соціокультурного та ціннісного виміру, оскільки сучасний фахівець повинен бути готовим до діалогу з представниками різних культур, до інтерпретації різних систем смислів і до усвідомленого представлення власної культурної ідентичності.

Сучасне трактування міжкультурної комунікативної компетентності в контексті вищої освіти ґрунтується на розумінні її як цілісного особистісно-професійного утворення. Вона охоплює не лише володіння іншомовними засобами спілкування, а й здатність застосовувати їх з урахуванням соціокультурних норм, цінностей і комунікативних стратегій, характерних для різних культурних середовищ. Таким чином, МКК виступає показником не лише мовної підготовленості, а й загальної культури спілкування, рівня соціальної зрілості та професійної готовності здобувача вищої освіти.

У системі професійної підготовки міжкультурна комунікативна компетентність набуває особливої значущості, оскільки забезпечує ефективність академічного та професійного спілкування, участь у міжнародних проєктах, інтеграцію у світовий науково-освітній простір. Університетська освіта передбачає активне включення здобувачів у різноманітні форми комунікації — від академічних дискусій і презентацій до командної роботи в міжкультурних групах, що вимагає сформованості не лише мовних умінь, а й здатності до взаєморозуміння, співпраці та толерантного ставлення до культурних відмінностей.

Відмінності між шкільною та університетською моделями формування міжкультурної комунікативної компетентності полягають передусім у характері цілей і змісті іншомовної підготовки. Якщо у шкільній освіті акцент робиться на формуванні базових комунікативних умінь та загальної культурної обізнаності, то у вищій школі МКК формується як складова професійної компетентності та академічної культури. Університетський рівень передбачає вищу автономність

здобувачів, ускладнення комунікативних ситуацій і залучення до професійно орієнтованих та наукових дискурсів, що потребує глибшого осмислення міжкультурних аспектів спілкування.

Інтегративний характер міжкультурної комунікативної компетентності зумовлений взаємодією кількох структурних компонентів, кожен із яких виконує специфічну функцію в процесі іншомовної підготовки. Мовний компонент забезпечує володіння лексико-граматичними засобами та нормами іншомовного мовлення, однак його ефективність можлива лише за умови поєднання з соціокультурним знанням і практичним досвідом використання мови в реальних комунікативних ситуаціях.

Соціокультурний компонент МКК передбачає знання про культурні традиції, норми поведінки, комунікативні стилі та невербальні засоби спілкування, характерні для різних культур. Саме він дозволяє уникати комунікативних непорозумінь і сприяє формуванню адекватних моделей поведінки в міжкультурній взаємодії. У вищій освіті соціокультурний компонент розширюється за рахунок включення академічної культури, професійних норм і етики спілкування.

Ціннісний компонент міжкультурної комунікативної компетентності відображає систему установок і переконань особистості, що визначають її ставлення до культурної різноманітності. Він пов’язаний із розвитком толерантності, поваги до іншості, готовності до діалогу та відповідальності за власну комунікативну поведінку. Університетський простір створює умови для формування цих цінностей через міжособистісну взаємодію, дискусії та співпрацю в різноманітних навчальних і позанавчальних форматах.

Діяльнісний компонент МКК характеризує здатність здобувачів вищої освіти реалізовувати комунікативні стратегії та тактики в процесі міжкультурної взаємодії. Він проявляється у вмінні адаптувати мовленнєву поведінку до конкретного контексту, вирішувати комунікативні завдання, досягати взаєморозуміння та здійснювати міжкультурну медіацію. Формування цього компонента потребує активних і практикоорієнтованих методів навчання, що відтворюють реальні або наближені до них комунікативні ситуації.

Не менш важливим є рефлексивний компонент, який забезпечує усвідомлення здобувачами власного досвіду міжкультурної взаємодії, аналіз результативності комунікативних дій і коригування поведінки. Рефлексія сприяє глибшому розумінню як власної культурної ідентичності, так і культурних особливостей інших, що є передумовою сталого розвитку міжкультурної комунікативної компетентності впродовж життя.

Зазначене розуміння міжкультурної комунікативної компетентності зумовлює необхідність опори на відповідні методологічні засади її формування у вищій освіті. Провідну роль у цьому процесі відіграє компетентнісний підхід, який орієнтує освітній процес на досягнення практично значущих результатів і передбачає інтеграцію знань, умінь, цінностей і досвіду діяльності. У межах

цього підходу іншомовна підготовка спрямовується на формування здатності до міжкультурної комунікації як складника професійної готовності майбутнього фахівця.

Компетентнісний підхід органічно поєднується з діяльнісним і особистісно орієнтованим підходами, які забезпечують активну позицію здобувачів освіти, врахування їхніх індивідуальних особливостей і створення умов для розвитку міжкультурної чутливості. Поєднання цих підходів у межах міжкультурної парадигми іншомовної освіти дозволяє розглядати формування МКК як цілісний, динамічний і багатоаспектний процес, що відповідає сучасним викликам і завданням вищої освіти.

Логічним продовженням окреслених теоретико-методологічних засад формування міжкультурної комунікативної компетентності є звернення до конкретних методичних підходів і технологій, через які зазначені принципи реалізуються в освітньому процесі вищої школи. Саме на рівні методики відбувається перехід від концептуального розуміння МКК як інтегративного результату іншомовної підготовки до практичного формування в здобувачів освіти здатності діяти в реальних або змодельованих ситуаціях міжкультурної взаємодії. У цьому контексті особливого значення набувають інтерактивні та ситуаційно орієнтовані методичні підходи, які дозволяють створити умови для активного залучення здобувачів до комунікативної діяльності та набуття міжкультурного досвіду.

Інтерактивне навчання у формуванні міжкультурної комунікативної компетентності розглядається як один із найбільш продуктивних методичних ресурсів, оскільки ґрунтується на принципах діалогу, співпраці та суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Використання дискусій, рольових ігор, кейс-методу, проєктної діяльності сприяє перенесенню акценту з репродуктивного засвоєння мовного матеріалу на активне використання мови як інструмента міжкультурного спілкування. У процесі дискусій здобувачі вчаться аргументувати власну позицію, слухати й розуміти іншу точку зору, враховувати культурні відмінності у стилях комунікації. Рольові ігри дозволяють моделювати різні соціальні та професійні ролі, занурюючи студентів у ситуації міжкультурної взаємодії, де необхідно добирати адекватні мовні й поведінкові стратегії. Кейс-метод і проєктна діяльність, у свою чергу, створюють умови для комплексного аналізу міжкультурних проблем, прийняття рішень і спільної діяльності, що наближена до реальних професійних контекстів.

Ситуаційний підхід у формуванні МКК тісно пов'язаний з інтерактивними методами й передбачає цілеспрямоване моделювання реальних міжкультурних комунікативних ситуацій. Такі ситуації можуть відтворювати академічне спілкування, професійні переговори, участь у міжнародних проєктах, роботу в мультикультурних командах, а також потенційно конфліктні або неоднозначні з погляду культурних норм контексти. Значущість ситуаційного підходу полягає в тому, що він дозволяє формувати МКК не абстрактно, а через практичну

діяльність, у якій здобувачі вчаться орієнтуватися в комунікативному контексті, прогнозувати реакції співрозмовників, адаптувати власну мовленнєву поведінку та усвідомлювати наслідки комунікативних рішень. У вищій школі ситуаційний підхід набуває особливої актуальності, оскільки забезпечує зв'язок іншомовної підготовки з професійною діяльністю та академічною практикою.

Важливу роль у реалізації інтерактивних і ситуаційно орієнтованих методів відіграє освітнє іншомовне комунікативне середовище закладу вищої освіти. Таке середовище формується не лише в межах аудиторних занять, а й через позааудиторну діяльність, участь у міжнародних програмах, академічних обмінах, онлайн-комунікації з представниками інших культур, спільні освітні й наукові проєкти. Освітнє іншомовне середовище створює умови для постійного занурення здобувачів у міжкультурний контекст, що сприяє природному розвитку комунікативної гнучкості та культурної чутливості. У такому середовищі мова функціонує як засіб реальної взаємодії, а не лише як об'єкт навчання, що суттєво підвищує ефективність формування МКК.

Застосування інтерактивних методів у міжкультурній підготовці має також виразний особистісний вимір, оскільки впливає на розвиток емпатії, толерантності та здатності до прийняття іншості. У процесі спільної діяльності, групових обговорень і проєктної роботи здобувачі навчаються співпрацювати, враховувати різні культурні позиції, долати стереотипи та формувати повагу до культурної різноманітності. Комунікативна гнучкість, що формується в результаті такої діяльності, проявляється у вмінні змінювати стратегії спілкування залежно від ситуації, співрозмовника й культурного контексту, що є ключовою характеристикою міжкультурної комунікативної компетентності у професійному середовищі.

Подальше поглиблення інтерактивного та ситуаційного підходів логічно приводить до звернення до феномену міжкультурної медіації та рефлексії, які виступають важливими методичними ресурсами формування МКК у вищій освіті. Міжкультурна медіація у процесі іншомовної підготовки передбачає здатність посередництва між різними мовними й культурними системами, інтерпретації смислів і узгодження позицій учасників комунікації. Вона виходить за межі простого перекладу й охоплює уміння пояснювати культурно зумовлені особливості поведінки, уникати непорозумінь і сприяти досягненню взаєморозуміння в міжкультурній взаємодії. Для здобувачів вищої освіти розвиток медіаційних умінь є особливо важливим у контексті академічної та професійної комунікації, де часто виникає потреба у тлумаченні спеціалізованих текстів, культурних контекстів і комунікативних намірів.

У цьому зв'язку переосмислюється й роль рідної мови в іншомовній підготовці. Вона може виступати не перешкодою, а методичним ресурсом усвідомлення культурних відмінностей і подібностей, порівняння мовних картин світу та формування здатності до інтерпретації. Використання рідної мови як інструмента аналізу й рефлексії дозволяє здобувачам глибше усвідомити

специфіку іншої культури та водночас чіткіше окреслити власну культурну ідентичність. Такий підхід сприяє розвитку міжкультурної свідомості й формуванню відповідального ставлення до комунікативної взаємодії.

Важливим складником міжкультурної медіації є міжкультурна рефлексія, яка забезпечує осмислення досвіду взаємодії з представниками інших культур. Рефлексивні практики дозволяють здобувачам аналізувати власні комунікативні дії, виявляти причини успішних або проблемних ситуацій, коригувати поведінку й формувати індивідуальні стратегії подальшого розвитку міжкультурної компетентності. Через рефлексію відбувається усвідомлення власних культурних установок, стереотипів і цінностей, що є необхідною умовою для справжнього міжкультурного діалогу.

Отже, інтерактивні та ситуаційно орієнтовані методичні підходи у поєднанні з міжкультурною медіацією та рефлексією створюють методичну основу для цілісного формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Вони забезпечують не лише розвиток мовленнєвих умінь, а й становлення особистісної готовності до міжкультурної взаємодії, що відповідає сучасним вимогам професійної та академічної діяльності у глобалізованому освітньому просторі.

Логічним продовженням розгляду інтерактивних, ситуаційно орієнтованих та медіаційно-рефлексивних підходів є звернення до професійно орієнтованого контексту формування міжкультурної комунікативної компетентності, адже саме професійна діяльність становить головну сферу практичної реалізації іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти. У сучасних умовах міжкультурна комунікація дедалі частіше відбувається не в абстрактному освітньому просторі, а в чітко визначених професійних контекстах, що зумовлює необхідність інтеграції міжкультурного компонента з професійною мовною підготовкою.

Формування міжкультурної комунікативної компетентності у зв’язку з професійною мовною підготовкою передбачає спрямування іншомовного навчання на розв’язання фахових комунікативних завдань. Ідеться про опанування мови не як універсального інструмента спілкування, а як засобу професійної взаємодії, що функціонує в межах певного дискурсу, зумовленого специфікою галузі знань, професійними ролями та комунікативними нормами. У цьому контексті міжкультурна комунікативна компетентність формується через поєднання мовних знань із професійним змістом, що дозволяє здобувачам усвідомлювати культурні відмінності у стилях ділового, академічного чи педагогічного спілкування та адаптувати власну комунікативну поведінку до вимог конкретної професійної ситуації.

Особливості іншомовної комунікації для професійних потреб полягають у підвищеній вимогливості до точності, доречності та прагматичної адекватності мовлення. Професійна комунікація часто передбачає взаємодію в умовах обмеженого часу, відповідальності за прийняті рішення та необхідності

досягнення взаєморозуміння між представниками різних культур і професійних традицій. У таких ситуаціях недостатньо лише знання термінології або стандартних мовленнєвих кліше; вирішального значення набуває здатність ураховувати культурні особливості професійного спілкування, норми ділового етикету, стилі аргументації, особливості невербальної поведінки.

Саме тому міжкультурна комунікативна компетентність у професійному контексті виступає чинником ефективності та результативності іншомовної взаємодії.

У цьому зв'язку міжкультурна компетентність набуває важливого значення для формування професійної ідентичності майбутнього фахівця. Вона сприяє усвідомленню себе як суб'єкта професійної діяльності, здатного діяти в міжнародному й міжкультурному середовищі, представляти власну професійну спільноту та культуру, водночас відкрито сприймаючи інші культурні й професійні моделі. Міжкультурна комунікативна компетентність інтегрується в структуру професійної ідентичності через ціннісні орієнтації, комунікативні установки та моделі поведінки, формуючи готовність до співпраці, відповідальності й етичної взаємодії. У такий спосіб іншомовна підготовка у вищій школі набуває особистісно-професійного змісту, що виходить за межі навчальної дисципліни.

Значущість міжкультурної комунікації особливо виразно проявляється у контексті академічної мобільності, міжнародної співпраці та професійної самореалізації здобувачів вищої освіти. Участь у програмах обміну, спільних освітніх і наукових проєктах, міжнародних конференціях і стажуваннях потребує сформованості міжкультурної комунікативної компетентності як умови успішної інтеграції в іншомовне академічне середовище. Здатність до міжкультурного діалогу, адаптації до нових освітніх і професійних умов, ефективної комунікації з представниками різних культур стає важливим чинником професійної самореалізації та конкурентоспроможності майбутнього фахівця на міжнародному ринку праці.

Водночас ефективність професійно орієнтованого формування міжкультурної комунікативної компетентності значною мірою залежить від можливості об'єктивного визначення рівня її сформованості, що актуалізує проблему оцінювання МКК у вищій освіті. В умовах компетентнісного підходу оцінювання не може обмежуватися перевіркою мовних знань або окремих умінь, оскільки міжкультурна комунікативна компетентність є багатовимірним утворенням, що поєднує когнітивні, поведінкові та ціннісні складники.

Проблематика оцінювання МКК полягає насамперед у складності її операціоналізації та вимірювання. Наявні підходи до визначення рівнів сформованості міжкультурної компетентності пропонують різні критерії й показники, однак у практиці вищої школи вони часто застосовуються фрагментарно або без урахування специфіки професійно орієнтованої іншомовної підготовки. Тому актуальним є аналіз і узгодження критеріїв, які б дозволяли оцінювати не лише

обсяг знань про культуру, а й здатність здобувачів ефективно діяти в міжкультурних комунікативних ситуаціях.

Комплексне оцінювання міжкультурної комунікативної компетентності передбачає врахування когнітивного виміру (знання про мову й культуру), поведінкового виміру (уміння застосовувати комунікативні стратегії та тактики) і ціннісно-смислового виміру (ставлення, установки, готовність до міжкультурної взаємодії). Такий підхід дозволяє отримати цілісне уявлення про рівень сформованості МКК та уникнути редукції цього складного феномена до окремих показників. Важливим є також залучення рефлексивних інструментів оцінювання, що дають змогу здобувачам усвідомлювати власний прогрес і труднощі у міжкультурній комунікації.

Діагностика рівня сформованості міжкультурної комунікативної компетентності має не лише контролюючу, а й коригувальну функцію. Отримані результати дозволяють удосконалювати методичні підходи, змінювати зміст і форми навчальної діяльності, посилювати ті компоненти іншомовної підготовки, які потребують розвитку. У цьому сенсі оцінювання МКК виступає важливим елементом зворотного зв'язку в освітньому процесі вищої школи та необхідною умовою забезпечення його якості й відповідності сучасним вимогам професійної підготовки.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти засвідчив її інтегративний і багатоаспектний характер, що зумовлює переосмислення цілей і змісту іншомовної підготовки у вищій школі. Міжкультурна комунікативна компетентність постає не лише як сукупність мовних умінь, а як цілісне особистісно-професійне утворення, що поєднує мовний, соціокультурний, ціннісний, діяльнісний і рефлексивний компоненти та забезпечує готовність майбутніх фахівців до ефективної взаємодії в полікультурному академічному й професійному середовищі.

Сучасні трансформації вищої освіти, зумовлені глобалізаційними процесами, академічною мобільністю, цифровізацією освітнього простору та соціокультурними викликами сьогодення, актуалізують потребу в системному формуванні міжкультурної комунікативної компетентності. Доведено, що результативність цього процесу забезпечується поєднанням компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, реалізацією інтерактивних і ситуаційно орієнтованих методів навчання, створенням освітнього іншомовного комунікативного середовища та залученням механізмів міжкультурної медіації й рефлексії.

У ході дослідження встановлено, що професійно орієнтований контекст іншомовної підготовки є визначальним чинником трансформації міжкультурної комунікативної компетентності з навчального результату у стійку складову професійної ідентичності майбутнього фахівця. Саме в умовах професійної та академічної комунікації міжкультурна компетентність набуває практичної

значущості, сприяючи успішній академічній мобільності, міжнародній співпраці та професійній самореалізації здобувачів вищої освіти.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням і апробацією цілісних методичних моделей формування міжкультурної комунікативної компетентності у вищій школі, удосконаленням інструментарію її комплексного оцінювання та розширенням можливостей використання цифрових освітніх технологій. Реалізація цих напрямів сприятиме підвищенню якості іншомовної підготовки та підготовці фахівців, здатних до відповідального міжкультурного діалогу й ефективної професійної діяльності в умовах глобалізованого світу.

Література:

1. Галіцан О., Осипова Т. Специфіка формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів засобами інтерактивного навчання під час вивчення дисципліни «Педагогіка». *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2025. № 2(65). С. 16–22. URL: https://doi.org/10.32689/maup.ped.2025.2.3

2. Матвієнко О., Цзін Ч. Особливості формування міжкультурної компетентності у майбутніх вчителів іноземних мов у контексті трансформацій сучасної педагогічної освіти. *Освітньо-науковий простір*. 2025. Т. 2, № 8 (1). С. 91–103. URL: https://doi.org/10.31392/onp.2786-6890.8(1)/2.2025.08

3. Пасічник О. Міжкультурна медіація — переосмислення місця і ролі рідної мови у навчанні іноземних мов. *Проблеми сучасного підручника.* 2019. Вип. 22. С. 213-223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2019_22_23

4. Редько В. Урок іноземної мови як мікромодель системи компетентнісно орієнтованого навчання іншомовного спілкування в умовах освітнього іншомовного комунікативного середовища гімназії. *Ukrainian Educational Journal*. 2024. № 1. С. 141–150. URL: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-1-141-150

5. Технологія формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності учнів 7–9 класів: ситуаційний підхід : метод. рек. для вчителів інозем. мов / В. Г. Редько та ін. ; ред. В. Г. Редько. Київ : Вид. дім «Освіта», 2024. 47 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/inoz.-metod.-rekomend.pdf.

6. Семеног О. М., Кушнір І. М. Формування міжкультурної компетентності інофонів у процесі навчання української мови як іноземної в умовах воєнного стану (на прикладі українсько-турецького проєкту). *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія*. 2025. № 10. С. 87–95. URL: https://doi.org/10.32782/philspu/2025.10.15

7. Doroshenko I. Principles of modernization of language strategies: challenges of globalization. *Humanities studies*. 2022. № 11. С. 120–127. URL: https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-12

8. Formation of intercultural communicative competence in higher education students in the process of studying Ukrainian and English for professional purposes / N. Didenko et al. *Scientific Herald of Uzhhorod University Series Physics*. 2024. No. 56. P. 2574–2586. URL: https://doi.org/10.54919/physics/56.2024.257sn4

9. Harlytska T. S. Ключові підходи до формування міжкультурної компетентності майбутніх учителів англійської мови. *Scientific Notes of Lviv State University of Life Safety. Pedagogy and Psychology*. 2025. № 1(5). С. 99–104. URL: https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-1-12

10. Horoshkin I. Assessment of intercultural foreign language communicative competence of gymnasium students in the competence dimension. *Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*. 2022. Vol. 50, no. 3. P. 157–163. URL: https://doi.org/10.31376/2410-0897-2022-3-50-157-163

11. Nikolaeva S. Intercultural foreign language education in ukraine in the context of the secondary school reform. *Advanced Education*. 2017. Vol. 4, no. 8. P. 54–58. URL: https://doi.org/10.20535/2410-8286.111933

12. Prus N. O., Zinchenko O. A., Lembik S. O. The role of intercultural communication in the formation of professional language competence. *"Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University", Series: "Philology. Journalism"*. 2025. Т. 2, № 1. С. 190–196. URL: https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/30

References:

1. Halitsan, O., & Osypova, T. (2025). Spetsyfika formuvannia mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy interaktyvnoho navchannia pid chas vyvchennia dystsypliny “Pedahohika” [Specifics of forming intercultural communicative competence of future teachers by means of interactive learning in the study of the discipline “Pedagogy”]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Pedahohichni nauky*, (2(65)), 16–22. https://doi.org/10.32689/maup.ped.2025.2.3 [in Ukrainian].

2. Matviienko, O., & Jin, Z. (2025). Osoblyvosti formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti u maibutnikh vchyteliv inozemnykh mov u konteksti transformatsii suchasnoi pedahohichnoi osvity [Peculiarities of forming intercultural competence of future foreign language teachers in the context of transformations of modern pedagogical education]. *Osvitno-naukovyi prostir*, 2(8(1)), 91–103. https://doi.org/10.31392/onp.2786-6890.8(1)/2.2025.08 [in Ukrainian].

3. Pasichnyk, O. (2019). Mizhkulturna mediatsiia — pereosmyslennia mistsia i roli ridnoi movy u navchanni inozemnykh mov [Intercultural mediation: Rethinking the place and role of the native language in foreign language teaching]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, (22), 213–223. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2019_22_23 [in Ukrainian].

4. Redko, V. (2024). Urok inozemnoi movy yak mikromodel systemy kompetentnisno oriientovanoho navchannia inshomovnoho spilkuvannia v umovakh osvitnoho inshomovnoho komunikatyvnoho seredovyshcha himnazii [A foreign language lesson as a micro-model of a competence-oriented system of foreign language communication learning in the gymnasium communicative environment]. *Ukrainian Educational Journal*, (1), 141–150. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-1-141-150 [in Ukrainian].

5. Redko, V. G. (Ed.). (2024). *Tekhnolohiia formuvannia mizhkulturnoi inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv 7–9 klasiv: sytuatsiinyi pidkhid* [Technology of forming intercultural foreign language communicative competence of pupils of grades 7–9: A situational approach]. Kyiv: Vydavnychyi dim “Osvita”. https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/inoz.-metod.-rekomend.pdf [in Ukrainian].

6. Semenoh, O. M., & Kushnir, I. M. (2025). Formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti inofoniv u protsesi navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi v umovakh voiennoho stanu (na prykladi ukrainsko-turetskoho proiektu) [Formation of intercultural competence of non-native speakers in the process of learning Ukrainian as a foreign language under martial law (the Ukrainian–Turkish project case)]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriia: Filolohiia*, (10), 87–95. https://doi.org/10.32782/philspu/2025.10.15 [in Ukrainian].

7. Doroshenko, I. (2022). Principles of modernization of language strategies: Challenges of globalization. *Humanities Studies*, (11), 120–127. https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-12 [in English].

8. Didenko, N., et al. (2024). Formation of intercultural communicative competence in higher education students in the process of studying Ukrainian and English for professional purposes. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: Physics*, (56), 2574–2586. https://doi.org/10.54919/physics/56.2024.257sn4 [in English].

9. Harlytska, T. S. (2025). Kliuchovi pidkhody do formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy [Key approaches to forming intercultural competence of future English teachers]. *Scientific Notes of Lviv State University of Life Safety. Pedagogy and Psychology*, 1(5), 99–104. https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-1-12 [in Ukrainian].

10. Horoshkin, I. (2022). Assessment of intercultural foreign language communicative competence of gymnasium students in the competence dimension. *Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*, 50(3), 157–163. https://doi.org/10.31376/2410-0897-2022-3-50-157-163 [in English].

11. Nikolaeva, S. (2017). Intercultural foreign language education in Ukraine in the context of the secondary school reform. *Advanced Education*, 4(8), 54–58. https://doi.org/10.20535/2410-8286.111933 [in English].

12. Prus, N. O., Zinchenko, O. A., & Lembik, S. O. (2025). The role of intercultural communication in the formation of professional language competence. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 2(1), 190–196. https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/30 [in English].

УДК 378.147:004.9:377

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1164-1174

Матюха Богдан Вадимович аспірант Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0009-0002-6521-6024

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Цифровізація освіти та динамічні трансформації професійної сфери зумовлюють зростання вимог до педагогів професійного навчання, зокрема щодо їхньої здатності до безперервного самоосвітнього та професійного розвитку. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів як інтегративної характеристики, що забезпечує готовність до самостійного оновлення фахових знань, рефлексивного аналізу власної діяльності, критичного мислення та ефективного використання цифрових технологій у професійній практиці.

Цифрові технології докорінно змінюють освітній простір, створюючи умови для персоналізованого навчання, інтерактивної взаємодії, розширення доступу до відкритих освітніх ресурсів, наукових баз даних і професійних онлайн-спільнот, а також сприяють розвитку навичок саморегуляції, інформаційної грамотності та цифрової компетентності здобувачів освіти. Водночас відсутність науково обґрунтованих педагогічних умов їх цілеспрямованого використання знижує ефективність формування самоосвітньої компетентності у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів. Метою статті є теоретичне обґрунтування та визначення педагогічних умов формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів професійного навчання засобами цифрових технологій, що забезпечує їхню готовність до адаптації в умовах швидкозмінного професійного середовища.

У результаті дослідження обґрунтовано комплекс взаємопов’язаних педагогічних умов, що включає: формування стійкої мотивації до професійного самовдосконалення з використанням цифрових ресурсів та інноваційних освітніх сервісів; створення інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти на основі хмарних технологій, інтерактивних платформ і онлайн-інструментів; упровадження технологій змішаного навчання й методів проєктної діяльності, орієнтованих на розвиток самостійної пізнавальної активності, критичного мислення та відповідальності здобувачів освіти. Доведено, що системна реалізація зазначених умов забезпечує перехід майбутніх педагогів від репродуктивних форм навчання до усвідомленого конструювання власної

освітньої траєкторії та підвищує їхню готовність до ефективної професійної діяльності в умовах цифрового освітнього середовища та постійних змін у професійній сфері.

Ключові слова: педагогічні умови, самоосвітня компетентність, майбутні педагоги професійного навчання, цифрові технології, професійна підготовка, інформаційно-освітнє середовище, змішане навчання.

Matiukha Bohdan Vadymovych PhD student, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, Hlukhiv, https://orcid.org/0009-0002-6521-6024

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF SELF-EDUCATIONAL COMPETENCE OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. The digitalization of education and the dynamic transformations of the professional sphere have increased the demands on vocational education teachers, particularly regarding their ability for continuous self-directed and professional development. In this context, the formation of self-educational competence in future teachers becomes especially relevant as an integrative characteristic that ensures readiness for independent updating of professional knowledge, reflective analysis of one’s own activities, critical thinking, and effective use of digital technologies in professional practice.

Digital technologies fundamentally transform the educational environment, creating conditions for personalized learning, interactive engagement, expanded access to open educational resources, scientific databases, and professional online communities, while also promoting the development of self-regulation, information literacy, and digital competence among learners. At the same time, the absence of scientifically grounded pedagogical conditions for their purposeful use reduces the effectiveness of self-educational competence formation in the professional training of future teachers. The aim of the article is to theoretically substantiate and determine the pedagogical conditions for the formation of self-educational competence of future vocational education teachers through digital technologies, ensuring their readiness to adapt in a rapidly changing professional environment.

The study substantiates a set of interrelated pedagogical conditions, including: the development of a stable motivation for professional self-improvement through the use of digital resources and innovative educational services; the creation of an informational and educational environment in higher education institutions based on cloud technologies, interactive platforms, and online tools; and the implementation of blended learning technologies and project-based methods aimed at developing independent cognitive activity, critical thinking, and responsibility among learners. It has been demonstrated that the systematic implementation of these conditions ensures

the transition of future teachers from reproductive learning approaches to conscious construction of their own educational trajectory and enhances their readiness for effective professional activity in a digital educational environment and under conditions of continuous changes in the professional field.

Keywords: pedagogical conditions, self-educational competence, future vocational training teachers, digital technologies, professional training, information and educational environment, blended learning.

Постановка проблеми. Сучасний динамічний розвиток виробничих технологій та стрімка цифровізація усіх секторів економіки ставлять перед системою професійної (професійно-технічної) освіти принципово нові, підвищені вимоги щодо якості підготовки конкурентоспроможних педагогічних кадрів. В умовах сьогодення ці фахівці мають бути здатні не лише ефективно здійснювати навчання робітничих професій на високому методичному рівні, але й оперативно реагувати на зміни в галузі, самостійно опановувати новітні технічні засоби, виробниче обладнання та інноваційні методики.

Таким чином, глобальні виклики сучасності вимагають від педагогів професійного навчання високого рівня професійної мобільності, адаптивності та, передусім, здатності до постійного самовдосконалення протягом усього життя. З огляду на це, одним із пріоритетних стратегічних завдань закладів вищої освіти стає забезпечення такої системи професійної підготовки, яка б гарантувала формування у здобувачів стійкої самоосвітньої компетентності.

Це передбачає сформованість у майбутнього фахівця здатності самостійно конструювати нові знання, шукати та аналізувати інформацію, використовуючи потужний потенціал сучасних цифрових технологій.

Зазначене актуалізує нагальну науково-педагогічну проблему теоретичного обґрунтування та практичної реалізації педагогічних умов, за яких цифрові інструменти стають не просто окремим об’єктом вивчення, а дієвим та ефективним засобом формування культури безперервної освіти (lifelong learning) та професійного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові розвідки переконливо підтверджують важливість розвитку самоосвітньої компетентності як стратегічного вектору професійної підготовки педагогів професійного навчання в умовах динамічних змін на ринку праці. Вчені, зокрема Н. Ничкало, С. Сисоєва, В. Биков, а також дослідники прикладної сфери Б. Вовк, О. Кисельова, розглядають її як інтегративну динамічну якість особистості. У структурі цієї якості науковці виокремлюють взаємопов’язані компоненти: мотиваційно-ціннісний (спрямованість на професійний успіх), когнітивний (система знань), діяльнісний (володіння способами самоосвіти) та рефлексивний (здатність до самооцінки та корекції).

Особливу увагу в літературі приділено трансформаційному впливу цифрових технологій на процес самоосвіти, які розглядаються не лише як засіб

доступу до інформації, а як інструмент, що забезпечує персоналізацію навчання, мобільність доступу до ресурсів та інтерактивність професійної комунікації. Водночас дослідження наголошують, що ефективність цього процесу неможлива без створення спеціального інформаційно-освітнього середовища, яке системно поєднує інноваційні методики, сучасні цифрові інструменти та цілеспрямовану організаційно-педагогічну підтримку з боку закладу вищої освіти.

Мета статті – визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів професійного навчання засобами цифрових технологій у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Сучасні трансформаційні процеси у сфері освіти, зумовлені цифровізацією суспільства, актуалізують проблему формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів професійного навчання як однієї з ключових передумов їх професійної мобільності, конкурентоспроможності та готовності до навчання впродовж життя. У контексті компетентнісного підходу самоосвітня компетентність розглядається не лише як здатність до самостійного здобуття знань, а як інтегративна особистісно-професійна характеристика, що поєднує мотиваційні установки, когнітивні ресурси, регулятивні механізми, діяльнісні вміння та рефлексивні здібності. Відтак її формування потребує цілеспрямованого педагогічного впливу, який реалізується через систему спеціально створених педагогічних умов, посилених можливостями цифрових технологій [1]. Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчує, що педагогічні умови розглядаються як сукупність об’єктивних і суб’єктивних чинників освітнього процесу, які забезпечують ефективне досягнення поставленої мети. У межах нашого дослідження педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів професійного навчання визначаються як спеціально організований комплекс змістових, організаційно-методичних і технологічних факторів освітнього середовища, що сприяють активізації самоосвітньої діяльності здобувачів освіти з використанням цифрових технологій.

Першою й визначальною педагогічною умовою є формування стійкої, усвідомленої та внутрішньо зумовленої мотивації до самоосвітньої діяльності шляхом системної інтеграції цифрових технологій у процес професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Саме мотиваційна сфера виступає фундаментом будь-якої діяльності особистості, адже без внутрішнього спонукання, зацікавленості та особистісного прийняття цінності самоосвіти неможливе її цілеспрямоване, систематичне й результативне здійснення. У сучасних умовах стрімкого оновлення знань, технологій і виробничих процесів педагог професійного навчання має постійно адаптуватися до змін, удосконалювати власні фахові та педагогічні компетентності, опановувати нові цифрові інструменти й методики навчання. Усвідомлення цієї об’єктивної необхідності трансформується у внутрішню потребу в безперервному професійному саморозвитку, що й становить ядро мотивації до самоосвіти. Тому в процесі

професійної підготовки важливо не лише декларувати значущість самоосвітньої діяльності, а й створювати такі педагогічні умови, за яких майбутній педагог особистісно переживає її цінність і практичну доцільність [2].

Цифрові технології в цьому контексті виступають потужним мотиваційним чинником, оскільки розширюють освітні можливості здобувачів освіти, забезпечують відкритий доступ до різноманітних джерел інформації та створюють умови для варіативності й гнучкості навчання. Онлайн-курси, масові відкриті онлайн-курси (МООС), електронні освітні платформи, цифрові бібліотеки, професійні форуми й спільноти дозволяють майбутнім педагогам професійного навчання самостійно обирати напрями, тематику та рівень складності навчального матеріалу відповідно до власних інтересів, потреб і професійних планів. Така свобода вибору сприяє формуванню внутрішньої мотивації, оскільки навчальна діяльність набуває особистісного сенсу й перестає сприйматися лише як зовнішньо задана вимога. Логічним продовженням цього є індивідуалізація освітнього процесу: кожен здобувач освіти має власний темп навчання, різний рівень попередньої підготовки, пізнавальні інтереси та професійні орієнтири, а цифрові освітні ресурси дозволяють враховувати ці особливості, забезпечуючи рух за індивідуальною освітньою траєкторією. Самостійне визначення темпу навчання, черговості опанування тем, вибору форм і методів роботи формує відчуття автономії та відповідальності за власний освітній результат, що є важливим чинником розвитку стійкої мотивації до самоосвіти [3].

Поряд із цим цифрові технології істотно посилюють професійно орієнтовану мотивацію, оскільки завдяки відеолекціям, віртуальним майстер-класам, цифровим симуляторам виробничих процесів і кейсам із реальної педагогічної практики здобувачі освіти можуть безпосередньо бачити практичну значущість знань, які здобуваються у процесі самоосвіти. Усвідомлення прямого зв’язку між самоосвітньою діяльністю та майбутньою професійною успішністю сприяє переходу від зовнішньої мотивації (орієнтації на оцінку, вимоги викладача) до внутрішньої, пов’язаної з прагненням до професійної майстерності й самореалізації. Додатково цифрове освітнє середовище створює умови для розвитку мотивації досягнення, адже більшість онлайн-платформ передбачає зворотний зв’язок, рейтингові системи, сертифікацію, візуалізацію прогресу.

Можливість відстежувати власні досягнення, порівнювати результати, фіксувати особистісний і професійний ріст підсилює позитивні емоції від навчання, підвищує віру у власні сили та стимулює подальшу активність у самоосвітній діяльності.

Водночас суттєвим є й соціальний вимір мотивації: участь у професійних онлайн-спільнотах, форумах, вебінарах і онлайн-конференціях дає майбутнім педагогам професійного навчання відчуття належності до професійного середовища, забезпечує обмін досвідом, підтримку та визнання, а це посилює мотиваційний ефект і сприяє особистісному розвитку [4].

Другою важливою педагогічною умовою є забезпечення ґрунтовного змістового та методичного наповнення самоосвітньої діяльності на основі сучасних цифрових освітніх ресурсів. Її реалізація зумовлена потребою створення такого освітнього середовища, у якому самоосвіта не є фрагментарною чи стихійною, а вибудовується як системний, науково обґрунтований і професійно спрямований процес. Змістове наповнення самоосвітньої діяльності передбачає добір навчального матеріалу, що відповідає актуальним вимогам ринку праці, тенденціям розвитку професійної освіти та інноваціям у виробничій і педагогічній сферах. Цифрові ресурси дозволяють оперативно оновлювати контент, включати новітні наукові дані, технологічні рішення, сучасні методики навчання та приклади кращих педагогічних практик, завдяки чому самоосвітня діяльність набуває актуального, практично значущого й професійно зорієнтованого характеру, що підвищує її результативність і цінність для здобувачів освіти.

Особливе значення в межах цієї умови має цілеспрямоване використання електронних навчальних курсів, розроблених з урахуванням специфіки професійної підготовки педагогів професійного навчання. Поєднання теоретичного матеріалу з практичними завданнями, кейсами, тестами, ситуаційними вправами та проєктною діяльністю забезпечує глибше осмислення матеріалу і формує здатність застосовувати знання у професійних ситуаціях. Водночас наявність структурованого електронного курсу гарантує логічну послідовність самоосвітньої діяльності, полегшує планування власного навчання та дає можливість контролювати досягнення поставлених цілей. Підсилює змістове наповнення самоосвіти також використання мультимедійних матеріалів (відеолекцій, відеодемонстрацій, анімацій, інфографіки, інтерактивних презентацій), які підвищують наочність, активізують різні канали сприйняття й сприяють кращому розумінню складних процесів і явищ. Для майбутніх педагогів професійного навчання це є особливо актуальним, адже їх професійна діяльність тісно пов’язана з демонстрацією технологічних процесів, обладнання, інструментів і методів роботи, які часто складно передати лише текстом [5].

Окремий потенціал у формуванні самоосвітньої компетентності мають інтерактивні завдання та цифрові симулятори, що моделюють реальні або наближені до реальних професійні ситуації. Віртуальні лабораторії, тренажери, симуляційні середовища дозволяють експериментувати, перевіряти гіпотези та аналізувати результати власних дій без ризику критичних помилок, які можуть мати негативні наслідки у реальному виробничому середовищі. Це сприяє розвитку професійного мислення, навичок прийняття рішень і творчого підходу до розв’язання практичних завдань у процесі самоосвіти. Важливо підкреслити, що методичне наповнення самоосвітньої діяльності на основі цифрових ресурсів включає не лише наявність контенту, а й чітко визначені методи, форми та прийоми роботи з ним. Саме цифрові технології дають змогу реалізувати проблемне навчання, проєктну діяльність, дослідницькі завдання, веб-квести,

аналіз кейсів, забезпечуючи перехід від репродуктивної діяльності до продуктивної та творчої. У процесі такої роботи здобувачі освіти навчаються самостійно формулювати проблеми, здійснювати пошук інформації, критично її осмислювати, порівнювати різні підходи й обґрунтовувати власні висновки [6]. Водночас систематичне використання цифрових ресурсів сприяє розвитку інформаційної культури: формуються вміння працювати з великими обсягами інформації, здійснювати її відбір за критеріями наукової достовірності, актуальності й практичної значущості, а також застосовувати цифрові інструменти для систематизації, зберігання та представлення результатів пізнавальної діяльності.

Третьою педагогічною умовою є організація освітнього процесу на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії та цілеспрямованого розвитку саморегуляції навчальної діяльності з активним використанням цифрових інструментів. Її реалізація зумовлена переходом сучасної професійної освіти від традиційної авторитарної моделі до особистісно орієнтованої, у центрі якої перебуває здобувач освіти як активний суб'єкт власного професійного й особистісного розвитку. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія передбачає партнерські відносини між викладачем і здобувачами освіти, засновані на співпраці, взаємній повазі, довірі та спільній відповідальності за результати навчання. За таких умов майбутній педагог професійного навчання виступає не пасивним споживачем готових знань, а активним учасником освітнього процесу, здатним самостійно визначати цілі самоосвітньої діяльності, обирати способи їх досягнення, оцінювати власні результати та коригувати навчальні дії. Така позиція є необхідною передумовою формування самоосвітньої компетентності, оскільки розвиває відповідальне ставлення до власного навчання та усвідомлення себе як суб'єкта безперервної освіти [7].

Механізмом реалізації цієї умови є розвиток саморегуляції навчальної діяльності як здатності свідомо планувати, організовувати, контролювати й коригувати пізнавальну діяльність відповідно до поставлених цілей і зовнішніх умов. Для майбутніх педагогів професійного навчання саморегуляція є одночасно умовою ефективної самоосвіти та важливою професійною якістю, необхідною для організації навчальної діяльності здобувачів освіти у майбутній педагогічній практиці. Формування цих умінь під час професійної підготовки створює підґрунтя для їх подальшого перенесення у педагогічну діяльність [8].

Цифрові технології відіграють провідну роль у забезпеченні умов для розвитку саморегуляції: електронні щоденники, навчальні платформи та LMS дозволяють структурувати освітню діяльність, бачити загальну картину навантаження, терміни виконання завдань, критерії оцінювання та очікувані результати. Такі інструменти підтримують формування навичок планування, постановки коротко- й довгострокових цілей, посилюють відповідальність за дотримання термінів. Додатково цифрові трекери навчальної діяльності та сервіси тайм-менеджменту допомагають відстежувати прогрес, аналізувати витрати часу, визначати продуктивні стратегії роботи та виявляти причини

труднощів, що розвиває самоконтроль, самооцінку, вольову активність і наполегливість.

Важливо, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія передбачає також залучення здобувачів освіти до спільної діяльності у цифровому середовищі: групових і проєктних завдань із використанням онлайн-інструментів (спільні документи, віртуальні дошки, платформи командної взаємодії). Це розвиває комунікативні вміння, навички співпраці, взаємної відповідальності та рефлексії результатів спільної діяльності, поєднуючи індивідуальний і колективний виміри самоосвіти. У такій моделі змінюється і роль викладача: він виступає фасилітатором, наставником і консультантом, який створює умови для самостійної діяльності, підтримує вибір індивідуальних освітніх траєкторій, забезпечує зворотний зв'язок і допомагає усвідомити результати самоосвітньої діяльності, що підсилює автономність здобувачів освіти та готовність до безперервної самоосвіти.

Четвертою педагогічною умовою є цілеспрямований розвиток рефлексивно-оцінних умінь майбутніх педагогів професійного навчання у процесі самоосвітньої діяльності із застосуванням цифрових технологій. Актуальність цієї умови зумовлена тим, що самоосвіта як усвідомлений і безперервний процес неможлива без здатності аналізувати власну діяльність, критично осмислювати її результати, виявляти труднощі та визначати перспективи подальшого професійного зростання. Рефлексія виступає внутрішнім механізмом саморозвитку, який забезпечує перехід від спонтанного накопичення знань до цілеспрямованого й керованого самовдосконалення. У підготовці майбутніх педагогів професійного навчання рефлексивно-оцінні уміння набувають особливого значення, оскільки професійна діяльність передбачає постійне оновлення фахових знань і технологій навчання, уміння аналізувати педагогічну практику, оцінювати ефективність методів і засобів навчання, прогнозувати результати освітнього впливу та коригувати професійну поведінку відповідно до змін освітнього середовища.

Рефлексія в самоосвітній діяльності розглядається як систематичний процес самоаналізу, самооцінювання та осмислення власного досвіду навчання і професійного становлення: усвідомлення досягнутих результатів, виявлення причин успіхів і невдач, аналіз ефективності обраних освітніх стратегій, визначення напрямів і засобів подальшого самовдосконалення. За відсутності рефлексивного компонента самоосвітня діяльність втрачає цілісність і перетворюється на фрагментарний процес, що не забезпечує стійкого розвитку самоосвітньої компетентності. Водночас цифрові технології створюють широкі можливості для організації рефлексивно-оцінної діяльності, надаючи їй системності, наочності та індивідуалізованого характеру.

Застосування електронних портфоліо дозволяє акумулювати результати навчальної та самоосвітньої діяльності, фіксувати динаміку професійного зростання, узагальнювати досягнення й відображати рівень сформованості ключових компонентів самоосвітньої компетентності. Електронне портфоліо

виступає не лише засобом демонстрації результатів, а й інструментом глибокого самоаналізу, що сприяє здатності оцінювати власні успіхи в контексті поставлених цілей і професійних вимог. Важливу роль відіграють онлайн-опитування та інструменти зворотного зв'язку, які дають змогу отримувати інформацію про рівень засвоєння матеріалу й сформованість компетентностей та співвідносити власну самооцінку із зовнішньою оцінкою викладача або навчального середовища, формуючи адекватну самооцінку, критичне мислення та відповідальність за результати навчання. Ефективним засобом є також рефлексивні блоги й цифрові щоденники навчання: регулярне ведення таких ресурсів стимулює вербалізацію думок, переживань і висновків, поглиблює усвідомлення змісту навчальної діяльності та формує навички самоаналізу, зокрема вміння визначати причини труднощів, планувати шляхи їх подолання та подальші кроки професійного розвитку.

Аналітичні звіти, створені з використанням цифрових засобів, додатково розвивають здатність узагальнювати результати самоосвіти, співвідносити їх із цілями та критеріями, робити обґрунтовані висновки щодо рівня сформованості самоосвітньої компетентності й здійснювати самокорекцію освітніх стратегій. Реалізація цієї педагогічної умови передбачає й активну роль викладача, який спрямовує рефлексивну діяльність, формує культуру самооцінювання, навчає використовувати цифрові інструменти для аналізу власної діяльності та забезпечує педагогічну підтримку в осмисленні результатів, не нав'язуючи готових оцінок, а створюючи умови для самостійного формування рефлексивних суджень, що підсилює автономність і внутрішню мотивацію до самоосвіти.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу і систематизації наукових підходів визначено та обґрунтовано комплекс педагогічних умов формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів професійного навчання засобами цифрових технологій, які перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють одна одну.

Було доведено, що формування стійкої мотивації до самоосвітньої діяльності забезпечує внутрішню готовність здобувачів освіти до безперервного професійного саморозвитку, а інтеграція цифрових технологій надає процесу самоосвіти особистісного сенсу та підвищує відповідальність за власний освітній результат. Встановлено, що змістове та методичне забезпечення самоосвітньої діяльності на основі цифрових освітніх ресурсів створює умови для ефективного засвоєння фахових знань, розвитку інформаційно-аналітичних умінь та переходу від репродуктивного до продуктивного й творчого рівня самоосвітньої діяльності.

Показано, що організація освітнього процесу на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії та саморегуляції сприяє становленню майбутніх педагогів як активних суб'єктів власної освітньої траєкторії, підвищує навички самоуправління, відповідальності та автономності, а роль викладача трансформується у фасилітативно-консультативну.

Доведено, що розвиток рефлексивно-оцінних умінь із використанням цифрових технологій забезпечує усвідомлення результатів самоосвітньої діяльності, формування адекватної самооцінки та здатності до корекції освітніх стратегій, що сприяє системному самоаналізу та визначенню перспектив подальшого професійного самовдосконалення.

Таким чином, результати дослідження дозволяють не лише теоретично обґрунтувати та систематизувати педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів професійного навчання, але й показують їхню практичну значущість у забезпеченні переходу здобувачів освіти від пасивного сприйняття знань до усвідомленого конструювання власної освітньої траєкторії. Отримані висновки підтверджують ефективність використання цифрових технологій у розвитку професійної самостійності та готовності до адаптації в умовах постійних змін професійної сфери, що становить новий науковий внесок у моделювання та методологію формування самоосвітньої компетентності педагогів професійного навчання.

***Література*:**

1. Биков В. Ю. Хмарні технології, ІКТ-аутсорсинг і нові функції ІКТ-підрозділів освітніх і наукових установ. *Інформаційні технології в освіті*. 2012. № 10. С. 8–23.

2. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2016. 366 с.

3. Ничкало Н. Г. Професійна педагогіка і психологія в нових умовах розвитку ринку праці. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 4. С. 60–68.

4. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-метод. посібник. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 320 с.

5. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів : монографія. Кривий Ріг : КДПУ, 2009. 307 с.

6. Бухлова Н. В. Самоосвітня компетентність майбутніх учителів: сутність та структура. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2011. № 2. С. 123–129.

7. Воропай Н. Г. Професійне самовдосконалення педагога в умовах інформаційного суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 1. С. 105–112.

8. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 486 с.

9. Вовк Б. М. Професійний розвиток педагога в умовах інформатизації освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2015. № 3. С. 45–52.

10. Кисельова О. М. Самоосвітня діяльність майбутніх педагогів у цифровому освітньому середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Т. 63, № 1. С. 112–121.

***References*:**

1. Bykov, V.Yu. (2012). Khmarni tekhnolohii, IKT-autsorsynh i novi funktsii IKT-pidrozdiliv osvitnikh i naukovykh ustanov [Cloud technologies, ICT outsourcing and new functions of ICT departments of educational and scientific institutions]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti – Information Technologies in Education*, 10, 8–23. [in Ukrainian].

2. Hurevych, R.S., & Kademiia, M.Yu. (2016). Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnolohii v navchalnomu protsesi ta naukovykh doslidzhenniakh [Information and telecommunication technologies in the educational process and scientific research]. Kyiv: Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].

3. Nychkalo, N.H. (2013). Profesiina pedahohika i psykholohiia v novykh umovakh rozvytku rynku pratsi [Professional pedagogy and psychology in the new conditions of the labor market development]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy – Theory and Practice of Social Systems Management*, 4, 60–68. [in Ukrainian].

4. Sysoieva, S.O. (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh [Interactive technologies of adult learning]. Kyiv: VD «EKMO». [in Ukrainian].

5. Malykhin, O.V. (2009). Orhanizatsiia samostiinoi navchalnoi diialnosti studentiv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Organization of independent educational activity of students of higher pedagogical educational institutions]. Kryvyi Rih: KDPU. [in Ukrainian].

6. Bukhlova, N.V. (2011). Samoosvitnia kompetentnist maibutnikh uchyteliv: sutnist ta struktura [Self-educational competence of future teachers: essence and structure]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka – Pedagogical Process: Theory and Practice*, 2, 123–129. [in Ukrainian].

7. Voropai, N.H. (2014). Profesiine samovdoskonalennia pedahoha v umovakh informatsiinoho suspilstva [Professional self-improvement of a teacher in the information society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 1, 105–112. [in Ukrainian].

8. Kuzminskyi, A.I. (2005). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of higher school]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

9. Vovk, B.M. (2015). Profesiinyi rozvytok pedahoha v umovakh informatyzatsii osvity [Professional development of a teacher in the conditions of education informatization]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and Psychology of Vocational Education*, 3, 45–52. [in Ukrainian].

10. Kyselova, O.M. (2018). Samoosvitnia diialnist maibutnikh pedahohiv u tsyfrovomu osvitnomu seredovyshchi [Self-educational activity of future teachers in a digital educational environment]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 63(1), 112–121. [in Ukrainian].

УДК 377.3. 035: 34

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1175-1187

Махновець Володимир Григорович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0000-9577-5965

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті актуалізовано необхідність визначення педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти, що дозволить вийти на новий рівень професійно-правової підготовки сучасних учителів, зокрема початкової школи. Метою статті є обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти. Констатовано, що питання визначення сутності поняття «педагогічна умова» постає предметом наукових дискусій. У дослідженні під педагогічними умовами підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти розуміється цілісний взаємопов'язаний комплекс спеціально створених у межах освітнього процесу закладу вищої освіти заходів, які забезпечують результативність, динамічні зміни означеного процесу, підвищують рівень сформованості визначених критеріїв готовності студентів (спонукально-орієнтаційний, знаннєво-пізнавальний, рефлексивно-діяльнісний) у площині порушеної проблеми. Обґрунтовано, що для ефективної підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти в освітньому процесі закладу вищої освіти необхідно забезпечити реалізацію таких педагогічних умов: цілеспрямоване підвищення мотивації майбутнього вчителя початкових класів щодо правової підготовки; забезпечення правової регламентації професійного навчання майбутнього вчителя початкових класів; розвиток суб'єктної активності майбутнього вчителя початкових класів через актуалізацію правового ресурсу інноваційних технологій навчання, освітньо-практичної діяльності.

Ключові слова: здобувач початкової освіти, майбутній учитель, мотивація, організація правовиховної роботи, правова регламентація, професійне навчання, суб'єктна активність.

Makhnovets Vladimir the third (educational and scientific) level of higher education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, https://orcid.org/0009-0000-9577-5965

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE PREPARATION OF THE FUTURE TEACHER FOR THE ORGANIZATION OF LEGAL EDUCATIONAL WORK WITH PRIMARY EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article updates the need to determine the pedagogical conditions for training a future teacher to organize legal educational work with students of primary education, which will allow to reach a new level of professional and legal training of modern teachers, in particular of primary school. The purpose of the article is to justify the pedagogical conditions for the preparation of the future teacher for the organization of legal educational work with students of primary education. When preparing the article, research methods were used: theoretical (analysis of scientific literature); interpretative and analytical method, generalization. It was established that the issue of defining the essence of the concept of "pedagogical condition" is a subject of scientific discussions. For terminological clarity, the characteristics of the studied concept in scientific discourse are illustrated. In general, despite the variety of semantic content, the concept of "pedagogical condition" is mostly defined by scientists as the peculiarities of the organization of the educational process, a circumstance that affects the development of pedagogical phenomena, that is, it is a kind of structural shell of the educational process that contributes to its improvement. The definition of pedagogical conditions is related to the solution of purely pedagogical problems and is considered in accordance with the tasks of research activity. In the study, the pedagogical conditions for the preparation of the future teacher for the organization of legal educational work with students of primary education is understood as a holistic interconnected complex of activities specially created within the educational process of the institution of higher education, which ensure effectiveness, dynamic changes of the specified process, increase the level of formation of the determined criteria of student readiness (motivational-orientational, cognitive-cognitive, reflective-active) in the plane of the problem raised. It is substantiated that in order to effectively prepare a future teacher for the organization of legal educational work with students of primary education in the educational process of a higher education institution, it is necessary to ensure the implementation of the following pedagogical conditions: purposeful increase in the motivation of future primary school teachers regarding legal training; ensuring legal regulation of professional training of future primary school teachers; development of the subject activity of the future primary school teacher through the actualization of the legal resource of innovative learning technologies, educational and practical activities.

Keywords: student of primary education, future teacher, motivation, organization of legal educational work, legal regulation, professional training, subject activity.

Постановка проблеми. Утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізація демократичних свобод в Україні на тлі воєнної

агресії, соціально-економічних, політичних зрушень, поляризації думок, оновлення законодавства актуалізує необхідність правової освіти, правового виховання, правовиховної роботи зі здобувачами освіти, формулюючи якісно нові вимоги щодо її організації, змісту й правового супроводу.

У Концепції Нової української школи декларовано, що потужну правову державу забезпечить спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих, які поважають закон, дотримуються прав людини, мають загальну правову грамотність. Це посилює вагомість підготовки майбутнього вчителя для забезпечення реалізації цих завдань у площині організації правовиховної роботи зі здобувачами освіти ц створення для цього відповідних педагогічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (О. Акімова, В. Барковський, К. Басін, С. Болоніна, Н. Головко, В. Головченко, М. Гончар, М. Зайцев, Н. Калашник, П. Макушев, О. Михайленко, О. Павлишин, В. Рибалко, Т. Смагіна, В. Тацій, Т. Яценко та ін.) засвідчує наукові інтереси вітчизняних і зарубіжних учених щодо опрацювання проблем правового виховання, формування правової культури та правової свідомості майбутнього педагога (Г. Васянович, В. Владимирова, М. Городиський, І. Дарманська, Я. Кічук, Л. Мацук, М. Подберезький, І. Романова, Н. Яковлева та ін.).

У процесі аналізу наукових розвідок виявлено, що у працях учених (Е. Карпова, В. Радул, Г. Яворська та ін.) усе більшого значення набувають питання правового забезпечення професійно-педагогічної діяльності, педагогічних основ правової освіти (В. Арешонков, В. Андрейцев, Б. Год, Т. Ліхневська й ін.). Однак, попри безперечну значущість цих досліджень, на наш погляд, потребують обґрунтування педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти, позаяк убачаємо, що чітке окреслення необхідних педагогічних умов дозволить вийти на новий рівень професійно-правової підготовки сучасних учителів, зокрема початкової школи, у контексті порушеної проблеми.

Мета статті: обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зауважимо, що проведений аналіз наукових джерел показав відсутність стандартизованого тлумачення науковою спільнотою понять «умова», «педагогічна умова», хоча й дослідники виявляють інтерес до означеного феномену як предмету дослідження. Відтак, відповідно до мети дослідження уважаємо за необхідне проаналізувати їх дефініціювання. Так, у Сучасному тлумачному словнику української мови поняття «умова» визначається як «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [1, с. 676].

За словником-довідником із професійної педагогіки поняття «умова» характеризується у психологічному ракурсі як «сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливає на розвиток конкретного

психічного явища», а «педагогічні умови» аналізуються як «обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей» [2, с. 193]. Згідно з філософським словником категорія «умова» трактується як фактор («factor» – «чинник»), рушій, причина будь-якого процесу [3]. У площині психології означена дефініція аналізується як певна сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на розвиток конкретного процесу [4].

Звертаємо увагу на те, що питання визначення сутності поняття «педагогічна умова» постає предметом наукових дискусій. Для термінологічної чіткості проілюструємо характеристики цього поняття у науковому дискурсі. До прикладу, А. Дранко [5] відзначає, що педагогічні умови – це обставини, які сприяють успішній реалізації певного процесу. За твердженням Т. Гарачук, педагогічні умови – це «штучно створені обставини педагогічного процесу, які суттєво впливають на його функціонування з метою досягнення запланованих результатів» [6, с. 28].

Посутній інтерес становить наукова позиція В. Коваль, згідно з якою поняття «педагогічні умови» характеризується як «сукупність заходів педагогічного процесу, які, з одного боку, забезпечують досягнення студентами необхідного рівня сформованості професійної компетентності, а з другого – сприяють підвищенню ефективності цього процесу» [7, с. 166].

Існує думка, що педагогічні умови – категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об’єктивно склалися чи суб’єктивно створених як необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [8].

Різноаспектність характеристики поняття «педагогічні умови» в сучасному науковому дискурсі ілюстративно представимо в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика поняття «педагогічні умови» в сучасному науковому дискурсі

Автор	Характеристика поняття «педагогічні умови»
Голубова Г. [9]	Педагогічні умови – це *особливості* організації освітнього процесу, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості. Це такі особливості організації навчально-виховного процесу, які забезпечують цілісність навчання та виховання майбутніх учителів, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості студентів та створюють сприятливі можливості для виявлення та розвитку їх педагогічної обдарованості

Автор	**Характеристика поняття «педагогічні умови»**
Дурманенко О. [10]	Педагогічні умови – *особливості* організації навчального процесу у навчальному закладі, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості
Манько В. [11]	Педагогічні умови – *взаємопов'язана сукупність* внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності
Рем О. [12]	Педагогічна умова – це зовнішня *обставина*, *фактор*, що виявляє істотний вплив на протікання педагогічного процесу, тією чи іншою мірою свідомо сконструйованого педагогом, що припускає, але не гарантує певний результат процесу.
Хриков Є. [13]	Педагогічні умови – це *обставини*, які зумовлюють певний напрямок розвитку педагогічного процесу; *сукупність об'єктивних можливостей* змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічної діяльності.
Василина С. [15, с.99]	Педагогічні умови – це спеціально спроєктовані та реалізовані системотвірні *чинники*, що впливають на зовнішні та внутрішні обставини освітнього процесу та особистісні характеристики його учасників, забезпечуючи цілісність навчання й виховання відповідно до вимог суспільства та Державних стандартів освіти

Отже, крізь призму вище викладеного, попри розмаїття семантичного наповнення, поняття «педагогічна умова» здебільшого визначається вченими як особливості організації освітнього процесу, обставина, що впливає на розвиток педагогічних явищ, тобто є своєрідною структурною оболонкою освітнього процесу, що сприяє його вдосконаленню. Для нас важливим також є те, що відповідно до проведеного аналізу науково-методичної літератури дефініція педагогічних умов пов'язується з вирішенням суто педагогічних проблем та розглядається відповідно до завдань дослідницької діяльності. Таким чином, можна припустити, що ефективній підготовці майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти сприятиме створення належних педагогічних умов.

У дослідженні під ***педагогічними умовами*** *підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти розуміємо цілісний взаємопов'язаний комплекс спеціально створених у межах освітнього процесу закладу вищої освіти заходів, які забезпечують результативність, динамічні зміни означеного процесу, підвищують рівень сформованості визначених критеріїв готовності студентів (спонукально-орієнтаційний, знаннєво-пізнавальний, рефлексивно-діяльнісний) у площині порушеної проблеми.*

Серед наукових розвідок привертають увагу ті, де визначаються педагогічні умови в контексті студіювання правової тематики (правова підготовка, формування правової культури майбутніх учителів), а саме: С. Василина «Психолого-педагогічні умови правової підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів» [14], Л. Грищенко «Формування правової культури майбутніх учителів у навчально-виховному середовищі педагогічного коледжу» [15].

До прикладу, С. Василина обґрунтувала такі психолого-педагогічні умови правової підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів:

цілеспрямоване підвищення мотивації учнів щодо правової підготовки; урахування особливостей професійної освіти у процесі правової підготовки; взаємодія із соціальними партнерами (правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, роботодавцями тощо) у здійсненні правового виховання; удосконалення навчально-методичного забезпечення курсу «Основи правових знань» відповідно до профілю професійної підготовки кваліфікованих робітників [14, с.101-102].

Конструктивною видається позиція Л. Грищенка, згідно з якою конкретизовано такі педагогічні умови формування правової культури майбутніх учителів у навчально-виховному середовищі педагогічного коледжу: проєктування в педагогічному коледжі навчально-виховного середовища, спрямованого на формування правової культури майбутніх учителів для забезпечення правового виховання учнів; використання потенціалу навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки; формування правових орієнтацій майбутніх учителів шляхом уведення спецкурсу «Правова освіта та культура майбутнього вчителя»; цілеспрямоване залучення майбутніх учителів до освітньої та практичної діяльності на підставі узгодженого поєднання організаційних форм та активних методів навчання та виховання, спрямованих на актуалізацію правових функцій [15, с.4].

Крізь призму вищезазначеного передбачаємо, що для ефективної підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти в освітньому процесі закладу вищої освіти необхідно забезпечити реалізацію таких *педагогічних умов: цілеспрямоване підвищення мотивації майбутнього вчителя початкових класів щодо правової підготовки; забезпечення правової регламентації професійного навчання майбутнього*

вчителя початкових класів; розвиток суб'єктної активності майбутнього вчителя початкових класів через актуалізацію правового ресурсу інноваційних технологій навчання, освітньо-практичної діяльності.

Розглянемо визначені педагогічні умови більш детально.

Правомірність виокремлення першої педагогічної умови – *цілеспрямоване підвищення мотивації майбутнього вчителя початкових класів щодо правової підготовки* – зумовлена, передусім, тим, що ефективність будь-якої діяльності залежить від стимулювального впливу, тобто мотивації як процесу утворення, формування мотивів. При цьому ми послугувалися законом Йеркса-Додсона, за яким встановлюється залежність активності людини та ефективності її діяльності від сили мотивації: чим вищою є сила мотивації, тим вищою буде результативність діяльності [16], що видається нам особливо значущим для організації правовиховної роботи з молодшими школярами.

Як влучно зауважує С. Василина, термін «мотивація» охоплює широке коло детермінант людської діяльності, що беруть участь в її виникненні, розвитку, корекції, досягненні мети, оцінки динаміки і кінцевого результату з погляду об'єктивної та особистої значущості, окреслюючи сукупність (систему) спонукальних чинників, які детермінують активність, поведінку особистості. Проте, за твердженням ученої, мотивація характеризує процес стимулювання і підтримки поведінкової активності на певному рівні. Виникнення, протяжність, тривалість і стійкість активності, поведінки, спрямованості діяльності, припинення її після досягнення цілей, перебудова і налаштування на майбутню діяльність (події, поведінку), підвищення ефективності, – все це вимагає мотиваційного пояснення, позаяк мотиви спричиняють міру прояву й спрямованості активності особистості [14, с.102-103]. Ми погоджуємося з думкою науковиці, що спонукальна функція мотивації детермінується потребами, інтересами, мотивами, цілями, цінностями, орієнтирами та іншими чинниками, місце і роль яких змінюється у процесі навчальної діяльності, зокрема правової підготовки майбутнього вчителя. Мотивація – це не лише сукупність внутрішніх і зовнішніх рушіїв, які спонукають людину до діяльності, а й те, що окреслює межі та форми цієї діяльності, надає їй спрямованості, орієнтує на досягнення певної мети.

У контексті нашого дослідження мотиваційний аспект правової підготовки майбутнього вчителя відображає сформованість у нього внутрішньої мотивації досягнень кращих результатів у професійно-правовій сфері в площині організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти, а також його прагнення до самовдосконалення й особистісного зростання у педагогічній професії; планування власного професійно-правового розвитку, ціннісного ставлення до правових відносин тощо.

При виокремленні другої педагогічної умови – *забезпечення правової регламентації професійного навчання майбутнього вчителя початкових класів* – ми виходили з того, що, за слушним визначенням С. Погребняка, оволодіння

молоддю необхідним обсягом правових знань у нерозривному зв'язку з системою моральних цінностей, етичних правил поведінки є запорукою виховання правослухняної особистості, яка дотримується норм права, знає свої права, обов'язки, усвідомлює свою належність до народу, держави, знає основні питання засад державотворення, конституційного права – системи норм, що регулюють найважливіші суспільні відносини, які складаються в процесі організації і здійснення державної влади» [17, с. 64].

Ми солідарні з позицією вченого, який на підставі проведеного аналізу наукових розвідок С. Болоніної посвідчив цілком обґрунтоване резюме вченої щодо необхідності формування позитивно орієнтованої правової свідомості майбутніх фахівців як системи юридичних знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій, правових настанов, які регулюють поведінку особистості в юридично значущих ситуаціях. При цьому зміст правових дисциплін має базуватися на концепції природних прав людини і включати знання правового статусу особистості в суспільстві (конституційні права та обов'язки людини і громадянина), знання окремих галузей права і законодавства, що безпосередньо пов'язані з майбутньою професійною діяльністю студентів. Наголошується, що підготовку майбутніх фахівців треба розглядати і здійснювати, спираючись на вимоги і зміст їхньої майбутньої професійної діяльності, а не сприймати її ізольовано [17, с. 64].

Поділяємо думку вчених, що за такого погляду на порушену проблему є обґрунтованою необхідність упровадження спеціальної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі в межах освоюваної ними професійної діяльності до правовиховної роботи, тобто забезпечення право регламентованого професійного навчання майбутнього вчителя початкових класів. .

Отже, цілком очевидно, питання правової регламентації професійної підготовки майбутнього вчителя охоплюють проблематику, пов'язану з правовим вихованням, правовою освітою, правовою культурою, правовою свідомістю особистості.

Ми підтримуємо точку зору В. Салогуб, що правова освіта вчителя є невід'ємною складовою його професіоналізму, фундаментальної підготовки та педагогічної майстерності. При цьому завдання процесу формування правової підготовки вчителів полягають у здійсненні комплексу заходів, серед яких основними є ознайомлення з правами людини, прийнятими міжнародним співтовариством у Гельсінкі, знання положень Конституції України та необхідних нормативно-правових документів; знання Законів про державну мову, освіту, а також усіх офіційних матеріалів, пов'язаних зі змістом навчальних предметів, які вони будуть викладати в загальноосвітніх школах та інших закладах освіти [18, с. 152].

Вагомим аргументом у контексті порушеної проблеми є те, що основним результатом сучасної правової освіти майбутнього вчителя є його сформована правова компетентність, правова свідомість і правова культура.

Правова компетентність, за твердженням І. Огороднійчук, є системою правових знань, переконань, навичок, досвіду, які дозволяють особистості орієнтуватись у правовому полі, юридично грамотно знаходити в ньому вирішення завдань, що виникають, а також впливати на наявну в суспільстві юридично-правову та законодавчу системи, стимулювати дію механізму соціального захисту особистості [19].

Звертаємо увагу на те, що питання формування правової культури особистості майбутнього вчителя має не лише академічне значення, а й, передусім, практичне, позаяк її вияв у практичній площині професійно-педагогічної діяльності забезпечує можливість добре орієнтуватися в сучасному швидкозмінному світі, знаходити правильний вихід із ситуацій, в які часто потрапляє вчитель-початківець через відсутність елементарної правової грамотності, знати свої права й обов'язки, вміти їх реалізувати й ефективно захищати; знати і поважати права й обов'язки своїх близьких, колег, інших громадян, компетентно вирішувати практичні завдання в освітньо-правовій сфері. Саме такий контекст характеристики правової культури майбутнього вчителя дозволяє розглядати її з позиції проєкції на його професійну діяльність, пов'язану з організацією правовиховної діяльності здобувачів початкової освіти.

Провідною ідеєю при виокремленні третьої педагогічної умови – *розвиток суб'єктної активності майбутнього вчителя початкових класів через актуалізацію правового ресурсу інноваційних технологій навчання, освітньо-практичної діяльності* – слугувало розуміння того, що вчитель в сучасних реаліях трансформації концептуальних засад суспільного життя повинен реалізувати себе не тільки як джерело знань, а й як суб'єкт професійної діяльності через саморозвиток, самотворення, самооцінку, самоврядування тощо. Успішна реалізація такої «самості» особистості майбутнього педагога першочергово залежить від його власної суб'єктної природи та ступеня активності. Відтак, уважаємо за необхідне уточнити зміст поняття «суб'єктна активність».

Провідним виміром особистості є її суб'єктивність. Як відзначає А. Бойко, це вихідне положення, в основі якого лежить визнання самобутності, самоцінності кожної особистості як індивіда, наділеного неповторними природними даними, суб'єктивним соціальним досвідом і компетенціями, здатного до ініціативи, активності та самостійності як суб'єктно можливого існування людини [20, с. 7]. Вираженість таких особливостей суб'єктності, як цілеспрямованість, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, система морально-вольових аспектів, залежить від ступеня активності, який забезпечує відносну незалежність, та виду діяльності, що здійснюється у безпосередній момент (для нас організація правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти). Відтак аналізувати особистість майбутнього педагога можна лише за умови, що він є суб'єктом діяльності, позаяк особистість виявляється саме через активність як якість діяльності.

Розвиток суб'єктної активності майбутнього вчителя початкових класів – це формування його як **цілісної особистості,** спроможної до самостійного проєктування, самореалізації та творчого перетворення освітнього процесу правової підготовки, що передбачає розвиток рефлексивних, організаторських, проєктувальних умінь та здатності до створення правовиховного, гуманістичного середовища, що реалізується через актуалізацію правового ресурсу інноваційних технологій навчання, освітньо-практичної педагогічної діяльності.

Варто наголосити, що підготовка майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти буде ефективною шляхом комплексної реалізації, впровадження означених педагогічних умов, оскільки окреслені педагогічні умови доповнюють одна одну в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Висновки. Отже, резюмуючи, зазначимо, що ефективність підготовки майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи зі здобувачами початкової освіти забезпечується через реалізацію низки педагогічних умов, до яких належать: цілеспрямоване підвищення мотивації майбутнього вчителя початкових класів щодо правової підготовки; забезпечення правової регламентації професійного навчання майбутнього вчителя початкових класів; розвиток суб'єктної активності майбутнього вчителя початкових класів через актуалізацію правового ресурсу інноваційних технологій навчання, освітньо-практичної діяльності. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з дослідницько-експериментальною перевіркою їх ефективності.

Література:

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / Уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник; За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубінинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 784 с.

2. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.

3. Філософський словник : 2000 ст. За ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: УРЕ, 1986. 768 с.

4. Максименко С. Д. Психологія особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: КММ, 2007. 295 с.

5. Дранко А. А. Педагогічні умови формування готовності майбутніх пілотів до професійної взаємодії. *Педагогічна майстерність: методологія, теорія, технології*. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. 2018. С. 60.

6. Гарачук Т. В. Обґрунтування педагогічних умов у контексті підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи з математично здібними школярами. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол.: Побірченко Н. С. та інші. Умань: ФОП Жовтий О. О. 2014. Випуск 48. С. 26-33.

7. Коваль В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів. *Філологічний часопис.* Умань, 2016. Вип. 1. С. 164-177.

8. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навч.посіб./ О.М.Пєхота та ін. К.: В-во А.С.К., 2003. 240 с.

9. Голубова Г.В. Педагогічні умови розвитку обдарованості студентів [Електронний ресурс] Режим доступу: http:// www. rusnauka. com/9_NND_2012/Pedagogica/2_105345.doc.htm

10. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття "педагогічні умови" в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі [Ел. ресурс]. *Молодь і ринок* №7 (90), 2012. Режим доступу: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/752/1/Durmanenko_O .pdf

11. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*: зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. К. : Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161

12. Рем О. Педагогічні умови формування правової культури педагога професійного навчання [Ел. ресурс]. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 6 (Ч. 1), 2012. С. 68-73. Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2012/6_1/ visnuk_10 .pdf.

13. Хриков Є.М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. [Ел. ресурс]. Режим доступ http://zavantag.com/docs/2979/index-21341.html

14. Василина С. І. Психолого-педагогічні умови правової підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів: дис. …канд. пед. наук. Львів. 2017.

15. Грищенко Л. В. Формування правової культури майбутніх учителів у навчально-виховному середовищі педагогічного коледжу: дис. …канд. пед. наук. Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», Слов'янськ, 2020.

16. Грабовська Т., Киричук О. Формування позитивної мотивації діяльності особистості. Рідна школа. 2002. № 4. С. 12—14.

17. Погребняк С.В. Зміст поняття «правовиховна робота майбутніх інженерів-педагогів». *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. №22 (257). Ч.VI. 2012. С. 63-69. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22(6)__10.

18. Салогуб В.С. Особливості формування правової культури майбутнього вчителя технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2016. Вип. 46. С. 152-156. file:///C:/Users/%D0%AE%D0%B7%D0%B5%D1%80/Downloads/Pfto_2016_46_23.pdf

19. Огороднійчук І.А. Новітні підходи щодо формування правової компетентності майбутніх інженерів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2019. № 2 (18). С. 215-219. URL: https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-27

20. Бойко А. Виховуючі суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів як основа модернізації освітньої галузі в Україні. Рідна школа. 2004. № 4. С. 4–8.

References:

1. Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (2011)[Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language]: 60 000 sliv / Uklad. N. Kusaikina, Yu. Tsybulnyk; Za zah. red. d-ra filol. nauk, prof. V. V. Dubinynskoho. Xarkiv: VD «ShKOLA».

2. Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky / za red. A. V. Semenovoi (2006) [Dictionary-handbook of professional pedagogy]. Odesa: Palmira.

3. Filosofskyi slovnyk (1986) [Philosophical dictionary] : 2000 st. Za red. V.I. Shynkaruka. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv: URE/

4. Maksymenko, S. D. (2007). Psykholohiia osobystosti [Personality psychology]: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv : KMM.

5. Dranko, A. A. (2018). Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnikh pilotiv do profesiinoi vzaiemodii [Pedahohichna maisternist: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii]. Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho.

6. Harachuk, T. V. (2014). Obgruntuvannia pedahohichnykh umov u konteksti pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do roboty z matematychno zdibnymy shkoliaramy [Justification of pedagogical conditions in the context of training future primary school teachers to work with mathematically gifted students]. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny / red. kol.: Pobirchenko N. S. ta inshi. Uman: FOP Zhovtyi O. O.

7. Koval, V. (2016). Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv-filolohiv [Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future philology teachers]. Filolohichnyi chasopys. Uman. Vyp. 1. S. 164-177.

8. Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vprovadzhennia pedahohichnykh tekhnolohii (2003) [Preparation of the future teacher for the introduction of pedagogical technologies]: Navch.posib./ O.M.Piekhota ta in. K.: V-vo A.S.K., 240 s.

9. Holubova, H.V. (2012). Pedahohichni umovy rozvytku obdarovanosti studentiv [Pedagogical conditions for the development of students' giftedness] [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: http:// www. rusnauka. com/9_NND_2012/Pedagogica/2_105345.doc.htm

10. Durmanenko, O. (2012). Teoretychnyi analiz poniattia “pedahohichni umovy” v konteksti monitorynhu vykhovnoi roboty u vyshchomu navchalnomu zakladi [Theoretical analysis of the concept of "pedagogical conditions" in the context of monitoring educational work in a higher educational institution] [El. resurs]. Molod i rynok №7 (90). Rezhym dostupu: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/752/1/Durmanenko_O.pdf

11. Manko, V. M. (2000).Dydaktychni umovy formuvannia u studentiv profesiino-piznavalnoho interesu do spetsialnykh dystsyplin [Didactic conditions for the formation of students' professional and cognitive interest in special disciplines]. Sotsializatsiia osobystosti: zb. nauk. pr. Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Drahomanova. K. : Lohos. Vyp. 2. S. 153–161

12. Rem, O. (2012) Pedahohichni umovy formuvannia pravovoi kultury pedahoha profesiinoho navchannia [Pedagogical conditions for the formation of the legal culture of a vocational teacher] [El. resurs]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. № 6 (Ch. 1). S. 68-73. Rezhym dostupu: http://library.udpu.org.ua/library_files/probl_sych_vchutela/ 2012/6_1/ visnuk_10.pdf.

13. Khrykov, Ye. M. (2011).Pedahohichni umovy v strukturi naukovoho znannia [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. [El. resurs]. Rezhym dostup http://zavantag.com/docs/2979/index-21341.html

14. Vasylyna, S. I. (2017). Psykholoho-pedahohichni umovy pravovoi pidhotovky uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Psychological and pedagogical conditions of legal training of students of vocational and technical edu institutions]: dys. …kand. ped. nauk. Lviv.

15. Hryshchenko, L. V. (2020). Formuvannia pravovoi kultury maibutnikh uchyteliv u navchalno-vykhovnomu seredovyshchi pedahohichnoho koledzhu [Formation of the legal culture of future teachers in the educational environment of the pedagogical college]: dys. …kand. ped. nauk. Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Donbaskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet», Sloviansk.

16. Hrabovska, T., Kyrychuk, O. (2002). Formuvannia pozytyvnoi motyvatsii diialnosti osobystosti [Formation of positive motivation for personal activity]. Ridna shkola. № 4. S. 12-14.

17. Pohrebniak, S.V. (2012) Zmist poniattia «pravovykhovna robota maibutnikh inzhenerivpedahohiv» [Content of the concept of "legal educational work of future engineers-pedagogues"]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. №22 (257). Ch.VI. S. 63-69. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22(6)__10.

18. Salohub, V.S. (2016). Osoblyvosti formuvannia pravovoi kultury maibutnoho vchytelia tekhnolohii [Peculiarities of forming the legal culture of the future technology teacher]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Vyp. 46. S. 152-156. file:///C:/Users/%D0%AE%D0%B7%D0%B5%D1%80/Downloads/Pfto_2016_46_23.pdf

19. Ohorodniichuk, I. A. (2019). Novitni pidkhody shchodo formuvannia pravovoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv [The latest approaches to the formation of legal competence of future engineers]. Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky. № 2 (18). S. 215-219. URL: https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-27

20. Boiko, A. (2004). Vykhovuiuchi subiekt-subiektni vidnosyny vchyteliv i uchniv yak osnova modernizatsii osvitnoi haluzi v Ukraini [Educative subject-subject relations of teachers and students as a basis for modernization of the educational sector in Ukraine]. Ridna shkola. № 4.S.4-8.

УДК 373.2.015.31:78

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1188-1197

Медвідь Тетяна Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-0817-8722

Гнатів Зоряна Ярославівна кандидат філософських наук, доцент кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів; доцент кафедри теоретичної та прикладної психології Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-8321-2767

Човрій Софія Юліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, https://orcid.org/0000-0001-9271-004X

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються психолого-педагогічні аспекти творчого розвитку дітей дошкільного віку засобами музичного мистецтва в контексті сучасних освітніх трансформацій. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку дієвих механізмів формування креативної особистості, здатної до нестандартного мислення та емоційно-ціннісного сприйняття навколишнього світу. У дослідженні проаналізовано музичну діяльність як багатогранний інструмент впливу на когнітивну та емоційну сфери дитини, акцентуючи увагу на важливості гуманізації освітнього процесу. Особливу увагу в роботі приділено віковій періодизації дошкілля – від раннього до старшого дошкільного віку. Висвітлено специфіку музичного розвитку на кожному етапі: від первинних сенсорних відчуттів та наслідування у ранньому віці до формування стійких естетичних суджень, усвідомленої художньої сприйнятливості та здатності до імпровізації у старших дошкільників. У статті розкрито роль різних видів музичної діяльності, зокрема співу, слухання музики, музично-ритмічних рухів та гри на дитячих інструментах у стимулюванні творчої активності вихованців. Окремий акцент зроблено на важливості ігрових методів навчання, що виступають природним середовищем для реалізації дитячих фантазій та утвердження індивідуальності. У висновках підкреслюється, що ефективність музично-естетичного виховання залежить від створення сприятливого творчого

середовища та партнерської взаємодії педагога з дитиною. Стаття доводить, що систематичне залучення дошкільників до музичної творчості забезпечує формування цілісної естетичної картини світу та закладає фундамент для успішної самореалізації особистості в майбутньому. Матеріал статті має практичне значення для музичних керівників, вихователів закладів дошкільної освіти та студентів музично-педагогічних спеціальностей.

Ключові слова: креативність, музична діяльність, психоемоційний розвиток, дошкільний вік, вікова періодизація, музично-естетичне виховання.

Medvid Tetiana Oleksandrivna Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor of Musical Art Department, Ivan Franko National University of Lviv, https://orcid.org/0000-0002-0817-8722

Hnativ Zoriana Yaroslavivna Ph.D. in Philosophy, Associate Professor of Musical Art Department, Ivan Franko National University of Lviv, Associate Professor of Theoretical and Applied Psychology Department, Lviv Polytechnic National University, https://orcid.org/0000-0002-8321-2767

Chovriy Sofiya Yuliyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary, Pre-School Education and Management of Educational Institutions Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0001-9271-004X

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF CREATIVE DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS IN THE PROCESS OF MUSICAL ACTIVITY

Abstract. The article comprehensively examines the psychological and pedagogical aspects of the creative development of preschool children through the medium of musical art within the context of modern educational transformations and social challenges. The relevance of the research is determined by the urgent necessity to find effective mechanisms for shaping a creative personality capable of divergent thinking, innovative approaches, and an emotional-value perception of the surrounding world. The study analyzes musical activity as a multifaceted instrument of profound influence on a child's cognitive, social, and emotional spheres, emphasizing the critical importance of humanizing the educational process in modern preschool institutions. Particular attention is paid to the systematic age periodization of preschool years, from early childhood to senior preschool age. The specific characteristics of musical development at each individual stage are highlighted: from primary sensory perceptions and basic imitation in early childhood to the formation of stable aesthetic judgments, conscious artistic susceptibility, and the advanced capacity for independent

improvisation in senior preschoolers. The article reveals the fundamental role of various types of musical activities, including singing, music appreciation, musical-rhythmic movements, and collective playing on children's instruments, in stimulating the creative activity of pupils. A special emphasis is placed on the importance of game-based learning methods, which serve as a natural and supportive environment for the realization of children's fantasies and the assertion of their unique individuality. The conclusions emphasize that the overall effectiveness of musical-aesthetic education depends on the creation of a favorable creative environment and the partnership-based interaction between the educator and the child. The article proves that the systematic involvement of preschoolers in musical creativity ensures the formation of a holistic aesthetic worldview and lays a solid foundation for successful personal self-realization in the future. The material of the article is of significant practical value for music directors, educators of preschool education institutions, and students of music-pedagogical specialties.

Keywords: creativity, musical activity, psycho-emotional development, preschool age, age periodization, musical-aesthetic education.

Постановка проблеми. Мистецтво, передусім музичне, з його унікальним та багатогранним світом, виступає як один із дієвих і фундаментальних інструментів формування дитячої креативності, оскільки воно спроможне глибоко вражати, стимулювати творчу енергію, удосконалювати пізнавальні психічні процеси та плекати шанобливе ставлення до культурної спадщини нації. Тому в системі виховання сучасного закладу дошкільної освіти одним із ключових завдань є забезпечення достатнього рівня музично-естетичного та креативного розвитку особистості у процесі музичних видів діяльності.

Нормативні засади сучасної дошкільної освіти, закріплені у профільному Законі [1], визначають Державний стандарт [2] як документ, що містить опис сукупності результатів навчання та ключових компетентностей вихованців, структурованих за освітніми напрямами. Реалізація стандарту здійснюється через комплексні програми розвитку дітей, що пройшли відповідну експертизу та затверджені МОН України [3].

Сучасна парадигма дошкільної освіти висуває на перший план ідею всебічного розвитку дитини, що стає можливим лише за умови побудови педагогічного процесу на фундаментальних засадах гуманізації, демократизації та особистісно-орієнтованого підходу. Базовий компонент та чинні варіативні програми орієнтують сучасних педагогів на впровадження цілісного підходу, де едукаційний процес – розвиток, виховання і навчання не існують відокремлено, а спрямовані на формування життєздатної, свідомої та творчо активної особистості, готової до викликів динамічного світу. У цьому контексті розвиток креативних здібностей дошкільнят та плекання творчого ставлення до життя набуває статусу пріоритетного завдання, оскільки саме креативність визнається базовою якістю особистості в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Світ музичного мистецтва у різноманітті його форм є важливим чинником психічного та особистісного формування дитини в цілому та творчого розвитку дошкільнят зокрема. Проблема впливу музики та музичної діяльності на психоемоційний розвиток дітей досліджується як на міжгалузевому рівні, так і в межах музично-педагогічних та музично-психологічних розвідок. У працях вітчизняних дослідників обґрунтовуються положення про те, що музика є потужним засобом формування пізнавальної активності, чуттєвого досвіду, основ художнього мислення дитини, регулятором її емоційного стану та креативного розвитку. Це підтверджують праці С. Матвієнко [4], С. Науменко [5], Т. Піроженко та ін. [6], С. Садовенко [7] та ін. Психолого-педагогічні дослідження розвитку соціо-емоційної сфери дитини розглядаються у працях Т. Кириленко [8], В. Лазаренко [9], Н. Трофаїли [10] та ін. Однак, попри значну кількість теоретичних праць, питання практичної реалізації творчого потенціалу дитини на кожному етапі дошкілля потребує деталізації. Тому виникає потреба у теоретичному обґрунтуванні та розкритті психолого-педагогічних умов творчого розвитку дітей у різних видах музичної діяльності відповідно до їхніх вікових особливостей.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розкриття педагогічних умов творчого розвитку дошкільнят у різних видах музичної діяльності відповідно до їхніх вікових та психологічних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Музичні заняття в умовах закладу дошкільної освіти є унікальною платформою, що синтезує різноманітні види діяльності, такі як спів, слухання музики, музично-ритмічні рухи, колективне музикування на дитячих інструментах, а також розгалужену систему музичних ігор та специфічних творчих завдань. Змістове наповнення програмних вимог МОН України щодо кожного з цих видів діяльності передбачає вироблення у дітей світоглядних та комунікативних компетентностей, що є фундаментом для подальшої соціалізації. Вагомим у цьому контексті є розуміння психоемоційного розвитку дошкільнят, адже «…без цілісного уявлення змісту, функціонального призначення емоцій та почуттів, основних напрямів вивчення, способів дослідження втрачається можливість розібратися в практиці побудови благополуччя особистості…» [8, с. 21]. Важливо, що формування елементарних виконавських навичок у дітей тісно переплітається з розвитком їхнього креативного потенціалу, де кожен крок у музично-естетичному вихованні узгоджується з віковими та фізіологічними особливостями малюків, забезпечуючи психологічний комфорт та радість від творчості. «Позитивні результати у музичному вихованні та розвитку дітей досягаються за умови знання та врахування специфіки їхнього психічного розвитку, природи та особливостей музичних здібностей, музичної обдарованості» [5, с. 15].

Сучасна психологічна наука пропонує наступну вікову періодизацію етапів розвитку дитини до семи років, на основі якої у Законі України «Про

дошкільну освіту» визначаються базові етапи дошкільної освіти: вік немовляти (від одного місяця до року), ранній дитячий вік, що охоплює період від одного до трьох років, та власне дошкільний вік, який триває з трьох до шести – восьми років [1]. У межах дошкільного віку прийнято виділяти: молодший дошкільний вік (від трьох до чотирьох років), середній (від чотирьох до п'яти років) та старший (від п'яти до шести (семи) років, (до восьми років – для дітей з особливими освітніми потребами), кожен з яких має свої унікальні когнітивні та емоційні характеристики. «Розуміння вікових особливостей музичного розвитку дає змогу педагогові уточнити послідовність завдань і змісту музичного виховання дітей на кожному віковому етапі» [4, с. 50].

Ранній дитячий вік стає фундаментом для всього подальшого становлення особистості, адже він характеризується надзвичайно високою емоційною чутливістю до сприймання навколишнього середовища, де кожен новий предмет чи звук викликає у малюка непідробне захоплення та інтерес. Саме через сенсорні відчуття дитина формує свої перші, однак найміцніші уявлення про світ предметів, природні явища та магію музичних звуків, що робить розвиток сенсорних здібностей пріоритетним завданням цього етапу. Для стимулювання креативного потенціалу дитини на кожному етапі її зростання дуже допомагають ігрові методики, які поступово ускладнюються відповідно до вікових можливостей. «Розуміння дорослим розвивального потенціалу гри та її головного результату – задоволення – вказує на розвивальні можливості гри в будь якій ситуації навчання. Якщо предмет та мета навчання пов'язані з грою, її емоційний потенціал об'єднується із пізнавальними та вольовими діями дитини» [6, с. 9]. Оскільки в цей період діти демонструють яскраво виражену схильність до наслідування дорослих, процес навчання відбувається природно через повторення за педагогом або батьками елементарних дій. Музична діяльність у цьому віці починається з найпростішої форми творчості – емоційного відгуку та рухової імпровізації, коли дитина, ледь почувши ритмічну мелодію, починає інстинктивно підстрибувати або плескати в долоні, що є початком музично-ритмічної творчості. Важливо розуміти, що навіть елементарне підспівування окремих складів або закінчень музичних фраз є першим кроком до вокальної імпровізації, де малюк намагається відтворити почуту інтонацію, додаючи власні емоційні відтінки. «Вчені, які досліджують зв'язок емоцій з когнітивними процесами, роль когнітивних елементів в емоційних процесах, приходять до думки, що емоційна сфера є однією з основних регуляторних систем, що забезпечують активні форми життєдіяльності організму» [10, с. 21]. Розвиток музичного сприймання тісно переплітається з грою на дитячих шумових інструментах, де творчість проявляється у вільному дослідженні звукових можливостей брязкальця, бубна, дзвіночка чи маракаса. У цей час формуються перші естетичні вподобання, які ще не є усвідомленими, однак вже проявляються у бажанні слухати певну пісню або виконувати конкретний танок знову і знову, що згодом трансформується у стійкі схильності до художньо-естетичної

діяльності. Педагогічний вплив у ранньому віці має бути спрямований на створення ситуацій успіху, де кожна спроба малюка відтворити звук або рух сприймається як творчий процес, стимулюючи дитину до подальших пошуків. Таким чином, через синтез наслідування та первинної імпровізації в музиці, дитина раннього віку не лише накопичує сенсорний досвід, а й починає виявляти свій креативний потенціал, що поступово готує її до складніших форм творчої самореалізації в наступні дошкільні періоди.

Перехід дитини до молодшого дошкільного віку ознаменовується якісним стрибком у сприйнятті навколишнього світу, де мистецтво починає відігравати роль не просто фонового подразника, а стає глибоким джерелом пізнання та самовираження. Світ пісні, танцю, живопису, аплікації та ляльковых вистав стає для чотирирічної дитини простором активного дослідження, де вона прагне не лише бачити, чути чи відчувати предмети на дотик, а й осягнути їхній внутрішній зміст та емоційне наповнення. «Особливостями зовнішнього прояву емоцій є міміка обличчя, тембр голосу, інтонація, рухи тіла. За допомогою виразних дій дитину необхідно вчити розуміти власну почуттєву сферу та емоційні настрої людей навколо» [9, с. 280]. У цьому віці твори мистецтва вражають уяву малюка своєю яскравістю, колоритністю та новизною, що стає пусковим механізмом для виникнення пізнавального інтересу. Саме у віці від трьох до чотирьох років розпочинається надзвичайно важливий процес формування критичного ставлення до себе, однолітків та дорослих, що дозволяє дитині виокремлювати власне «Я» та висловлювати перші судження про красу чи гармонію. На міцному фундаменті емоційної чутливості та розвинених сенсорних здібностей, що були закладені раніше, починає інтенсивно формуватися художнє мислення, завдяки якому молодший дошкільник вчиться співвідносити художні образи з реаліями повсякденного життя та робити свої перші узагальнення. Музична творчість у цей період набуває нових форм, де на перший план виходить сюжетно-рольова імпровізація та цілісне сприйняття музичного твору як певної історії. Дитина вже здатна не просто механічно повторювати за педагогом, а й виявляти щиру емоційну зворушливість, самостійно обираючи засоби виразності для передачі образу хитрої лисички чи вайлуватого ведмедя через міміку, жест, зміну темпу руху або динаміку голосу. «Емоції починаються з відчуттів, пронизують все психічне життя людини і сприяють синтезу та інтеграції інформації в пам'яті, в різних психічних процесах і в деяких видах діяльності» [10, с. 20]. У процесі вокальної діяльності молодші дошкільники починають експериментувати з інтонаціями, намагаючись передати настрій пісні, що є прямим свідченням зародження виконавської творчості. Особливого значення набуває синтез музики з театралізацією, де дитина використовує мову тіла для оживлення персонажів, демонструючи власні естетичні уподобання та індивідуальний стиль. Музично-ритмічні рухи стають більш координованими, що дозволяє малюкам створювати короткі танцювальні епізоди, в яких вони поєднують відомі їм елементи у нових, довільних комбінаціях. Таким чином, музична діяльність у поєднанні з

театралізацією стає для молодшого дошкільника універсальною мовою, за допомогою якої дитина транслює свій внутрішній стан, виявляє творчу ініціативу, переходячи від простого копіювання до усвідомленого відтворення художнього образу.

Четвертий рік життя стає періодом розквіту інтелектуальної та творчої активності, коли дошкільник починає демонструвати особливу спостережливість та прагнення розібратися у причинно-наслідкових зв'язках навколишнього світу. Цей етап розвитку є сензитивним для формування естетичних смаків та ціннісних орієнтацій, адже тепер закладаються перші усвідомлені музичні судження та активно виявляються індивідуальні здібності, що матимуть вирішальне значення у подальшому шкільному навчанні та дорослому житті особистості. Дитина середнього дошкільного віку вже не просто реагує на зовнішні стимули, а виявляє стійке внутрішнє бажання займатися творчою діяльністю, самостійно ініціюючи процес створення нового художнього образу. Вагомо значення набуває взаємодія емоцій та діяльності. «Зв'язок між емоціями і діяльністю людини дуже тісний. Цей зв'язок є взаємообумовленим: по-перше, сама діяльність та її результат викликають у людини певні емоції, по-друге, емоції людини, її емоційні стани впливають на її діяльність» [10, с. 22]. Креативність у цей період проявляється через автономність вибору: дитина впевнено обирає музичні інструменти для супроводу, підбирає специфічні атрибути чи елементи костюмів для драматизації пісні та самостійно визначає способи візуалізації музичних образів у малюнку чи ліпленні. Створені дітьми цього віку образи вражають своєю наївністю, проте вони сповнені справжньої щирості естетичних почуттів та яскравості барв. Роль музичного керівника трансформується з прямого наставника у фасилітатора, який має тонко враховувати індивідуальні прагнення та психофізіологічні можливості кожного вихованця, створюючи максимально сприятливі умови для реалізації їхніх задумів. Важливим аспектом педагогічної взаємодії стає повага до вибору дитини та її думки, що стимулює розвиток впевненості у власних творчих силах. У освітньому процесі особливого значення набувають дидактичні музичні ігри, спрямовані на засвоєння складніших музичних уявлень про тембр, регістр та динаміку, що стають інструментами для вираження креативності. Паралельно з цим, педагог повинен приділяти пильну увагу організації предметно-просторового середовища, яке б стимулювало виникнення самостійної музичної чи театралізованої діяльності без прямої вказівки дорослого. Саме в такі моменти, коли дитина за власною ініціативою починає імпровізувати, відбувається найінтенсивніший розвиток творчих задатків, що перетворює потенційні нахили на реальні художні здобутки.

Старший дошкільний вік стає кульмінаційним етапом у дошкільному дитинстві, періодом найбільш інтенсивного розквіту та якісного збагачення всіх видів творчої діяльності, яка тепер набуває значно вищого ступеня усвідомленості та цілеспрямованості. У п'ять-шість років дитина вже не просто

емоційно реагує на мистецтво, а демонструє стійкість естетичних почуттів, сформованість власних оцінних суджень та перших художніх переконань, що стають основою її особистісної позиції. На цьому етапі продовжується активне вдосконалення сенсорного досвіду, що дозволяє дитині вільно володіти різноманітними засобами виразності для створення художніх образів. Саме у старшому дошкільному віці музична діяльність характеризується появою вокальних імпровізацій, де дитина самостійно вигадує не лише мелодію, а й ритмічний малюнок, часто супроводжуючи свій спів оригінальними танцювальними рухами. У процесі колективної музичної творчості, як-от гра в оркестрі, старший дошкільник вчиться гармонійно поєднувати свій творчий задум із задумами інших, що свідчить про високий рівень соціально-комунікативної та естетичної зрілості. Завдяки такому креативному інструментарію дитина отримує можливість повноцінно втілювати в життя свої найсміливіші фантазії, задовольняти внутрішні інтелектуальні потреби та реалізовувати власні інтереси. Це сприяє не лише накопиченню інформації про навколишній світ, а й стає потужним засобом утвердження своєї індивідуальності та неповторності в соціумі. Дослідники виокремлюють наступні показники міри здатності дітей до музично-творчої діяльності: «…бажання фантазувати та творчо самовиражатися; наявність творчих проявів у різних видах музичної діяльності; міра прояву акторських здібностей у драматизації; розуміння ролі засобів музичної виразності у створенні художнього образу» [7, с. 12].

Висновок. Отже, можна стверджувати, що музичне мистецтво є одним із найпотужніших та найефективніших інструментів формування творчої особистості дитини на етапі дошкільного дитинства. Проаналізована динаміка розвитку від раннього до старшого дошкільного віку демонструє, як простий емоційний відгук на звук поступово трансформується у складні форми свідомої музичної діяльності.

Застосування музичних ігор, вокальних імпровізацій, гри на дитячих музичних інструментах та творчих завдань на кожному віковому етапі дозволяє дитині не лише пізнавати світ, а й активно створювати власну естетичну картину дійсності, утверджуючи свою індивідуальність. Ефективність цього процесу безпосередньо залежить від професійної позиції музичного керівника, який має виступати як мудрий наставник і партнер, що створює простір для творчого пошуку та експерименту. Саме такий підхід, заснований на повазі до дитячої ініціативи забезпечує перехід від репродуктивного відтворення до справжнього креативного процесу. Розвиток творчих здібностей засобами музики закладає фундамент загальної обдарованості, що в майбутньому дозволить дошкільнику бути адаптивним, ініціативним та відкритим до нових викликів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов’язані з пошуком нових цікавих форм взаємодії музичного керівника з дітьми для розвитку їхніх творчих здібностей. Зокрема, науковий інтерес становить вивчення можливостей

цифрових технологій та сучасного медіаконтенту як додаткових інструментів стимулювання творчої активності дошкільників у процесі музичної діяльності.

Література:

1. Про дошкільну освіту : Закон України від 06.06.2024 р. № 3788-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text (дата звернення: 28.12.2025).

2. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2021 р. № 33. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 28.12.2025).

3. Програми розвитку дітей. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/doshkilna-osvita-2/navchalni-prohramy-ta-metodychna-literatura/programi-rozvitku-ditey (дата звернення: 28.12.2025).

4. Матвієнко С. Теорія та методика музичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 297 с.

5. Науменко С. Особливості діагностики музичних здібностей дошкільників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. №10(41). С. 15-18.

6. Ігрова діяльність дошкільника: молодший дошкільний вік / Т. О. Пироженко та ін. Київ : Генеза. 2016. 88 с.

7. Садовенко С. Методика формування музичних здібностей у дітей дошкільного віку (на матеріалі українського фольклору) : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2007. 20 с.

8. Кириленко Т. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2007. 254 с.

9. Лазаренко В. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку у театралізованій діяльності. *Молодий вчений*. 2019. № 12(2). С. 279-282.

10. Трофаїла Н. Психологічні особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку. *International Science Journal of Education & Linguistics*, 2024. Вип. 3, № 5. С. 17-25.

References:

1. Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 06.06.2024 r. № 3788-IX [On Preschool Education: Law of Ukraine of June 6, 2024, No. 3788-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia: nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 12.01.2021 r. № 33 [On Approval of the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education) New Edition: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of January 12, 2021, No. 33]. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

3. Prohramy rozvytku ditei [Child Development Programs]. Retrieved from https://mon.gov.ua/osvita-2/doshkilna-osvita-2/navchalni-prohramy-ta-metodychna-literatura/programi-rozvitku-ditey [in Ukrainian].

4. Matviienko, S.(2017). *Teoriia ta metodyka muzychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Theory and Methods of Music Education for Preschoolers]*. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].

5. Naumenko, S. (2015). Osoblyvosti diahnostyky muzychnykh zdibnostei doshkilnykiv [Specific Features of Assessing Musical Abilities in Preschoolers]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and Development of Gifted Personality, 10*(41), 15-18 [in Ukrainian].

6. Pirozhenko, T. O., Zaviazun, T. V., Karabaieva, I. I., Soloviova, L. I., & Sakhno, O. O. (2016). *Ihrova diialnist doshkilnyka: molodshyi doshkilnyi vik [Play Activities of Preschoolers: Early Preschool Age]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

7. Sadovenko, S. (2007). Metodyka formuvannia muzychnykh zdibnostei u ditei doshkilnoho viku (na materiali ukrainskoho folkloru) [Methods of Developing Musical Abilities in Preschool Children (Based on Ukrainian Folklore)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

8. Kyrylenko, T. (2007). *Psykholohiia: emotsiina sfera osobystosti [Psychology: The Emotional Sphere of Personality]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

9. Lazarenko, V. (2019). Rozvytok emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku u teatralizovanii diialnosti [Developing Emotional Intelligence in Preschoolers through Dramatized Activities]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist, 12*(2), 279-282 [in Ukrainian].

10. Trofaila, N. (2024). Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [Psychological Peculiarities of Emotional Development in Preschool Children]. *International Science Journal of Education & Linguistics, 3* (5), 17-25 [in Ukrainian].

УДК 371.13: 378.637:159.922

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1198-1210

Михальченко Наталія Вячеславівна кандидат психологічних наук, професор кафедри початкової освіти, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0003-0327-5491

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті проаналізовано принципи навчання у вищій школі як підґрунтя авторської концепції підготовки майбутніх вчителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів. Аналіз відповідних наукових джерел і узагальнення досвіду роботи вищої педагогічної школи засвідчують необхідність обґрунтування концептуальної системи підготовки майбутніх вчителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів в умовах освітнього простору закладу вищої освіти.

Розвиток рефлексії у дітей залежить від того, як ставиться вчитель до їх формування та розвитку. Саме вчитель здатний реалізувати особистісно-орієнтований підхід у розвитку рефлексії молодших школярів. В контексті цього постає необхідність обґрунтування принципів навчання в вищій школі в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів. Для реалізації принципів педагогічної науки в Новій українській школі необхідна цілеспрямована підготовка вчителів початкових класів, готових до розвитку рефлексії молодших школярів під час навчальної діяльності. Основними принципами підготовки майбутніх вчителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів визначаємо наступні: принцип науковості, принцип системності, принцип свідомості, принцип наочності, принцип активності та самостійності, принцип ґрунтовності, принцип єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій, принцип зв'язку навчання з життям, з практичною діяльністю, принцип індивідуального підходу, принцип студентоцентризму, принцип гуманізації та демократизації.

Дидактичні принципи утворюють органічну єдність і несуть у собі організуюче начало спільної діяльності педагога і здобувачів у процесі навчання у закладах вищої освіти. Сучасні реалії диктують необхідність своєчасного і якісного реагування і переосмислення усталених підходів до організації і здійснення фахової підготовки майбутніх вчителів початкових класів.

Ключові слова: професійна підготовка, принципи навчання у вищій школі, рефлексія молодшого школяра, методологічні підходи.

Mykhalchenko Nataliia Vyacheslavivna candidate of Sciences psihologichnih, professor, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, https//orcid.org/0000-0003-2285-0543

PREPARING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO DEVELOP REFLECTION SKILLS IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN: PRINCIPLES OF TEACHING IN HIGHER EDUCATION

Abstract. The article analyzes the principles of teaching in higher education as the basis for the author's concept of training future primary school teachers to develop reflection in younger students. An analysis of relevant scientific sources and a summary of the experience of higher pedagogical schools confirm the need to substantiate a conceptual system for training future primary school teachers to develop reflection in younger schoolchildren in the educational environment of higher education institutions.

The development of reflection in children depends on how teachers approach its formation and development. It is teachers who are capable of implementing a person-oriented approach to the development of reflection in younger schoolchildren. In this context, there is a need to justify the principles of teaching in higher education in the process of training future primary school teachers to develop reflection in younger schoolchildren. To implement the principles of pedagogical science in the New Ukrainian School, it is necessary to purposefully train primary school teachers who are ready to develop reflection in younger schoolchildren during educational activities. We identify the following as the main principles for training future primary school teachers to develop reflection in younger schoolchildren: the principle of scientificity, the principle of systematicity, the principle of consciousness, the principle of clarity, the principle of activity and independence, the principle of thoroughness, the principle of unity of educational, developmental, and upbringing functions, the principle of connecting learning with life and practical activities, the principle of an individual approach, the principle of student-centeredness, and the principle of humanization and democratization.

Didactic principles form an organic unity and embody the organizing principle of joint activity between teachers and students in the process of learning at higher education institutions. Modern realities dictate the need for timely and high-quality responses and a rethinking of established approaches to the organization and implementation of professional training for future primary school teachers.

Keywords: professional training, principles of teaching in higher education, reflection of younger schoolchildren, methodological approaches.

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів є головною детермінантом у розвитку рефлексії молодших школярів. Розвиток власних якостей дасть змогу сформувати справжню освічену

особистість, який характеризується позитивною „Я-концепцією" професіонала та високим рівнем розвитку особистісної рефлексії. Період підготовки до професійної діяльності може оперувати гіпотетичними твердженнями, уявленнями, які фігурують тільки у думках, незалежно від можливості їх конкретно перевірити. Такі когнітивні орієнтації задовольняють потребу юної людини щодо формування змісту ідентичності, оскільки з-поміж багатьох можливих та уявних зв'язків вона повинна обирати завжди конкретні. Ці її вибори стосуються особистісних, професійних, сексуальних та ідеологічних обов'язків.

Розвиток рефлексії у дітей залежить від того, як ставиться вчитель до їх формування та розвитку. Саме вчитель здатний реалізувати особистісно-орієнтований підхід у розвитку рефлексії молодших школярів. В контексті цього постає необхідність обґрунтування принципів навчання в вищій школі в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів. Для реалізації принципів педагогічної науки в Новій українській школі необхідна цілеспрямована підготовка вчителів початкових класів, готових до розвитку рефлексії молодших школярів під час навчальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичні засади формування загальних і фахових компетенцій майбутніх учителів проаналізовані А. Ващенком, Л. Горюновою, О. Комар, Н. Ничкало. Підготовки майбутніх вчителів до реалізації професійної діяльності визначена в наукових працях вчених (І.Зязун, В.Кремінь, О.Савченко, М.Євтух, В.Лозова, О.Ярошенко, О.Мітіна, О.Коваленко та ін.).

Серед питань підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності порушені питання філософії освіти і багатоаспектності вивчення змісту, методів та засобів професійної підготовки (А. Алексюк, В. Бондар, С. Вітвицька, О. Горська, П. Гусак, В. Євдокимов, А. Капська, О. Пєхота, О. Шапран, М. Шкіль,О. Ярошенко та ін.), теоретико-методичних основ підготовки (В. Бутенко, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, А. Линенко, Л. Масол, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Савенкова, О. Савченко, В. Тименко, О. Шевнюк, О. Щолокова, Б. Юсов та ін.), формування творчої активності студентів, професійних якостей майбутніх фахівців, готовності до різних видів діяльності (О. Антонова, О. Бабченко, В. Борисов, Л. Гусейнова, Г. Ніколаї, Г. Шевченко, В. Шульгіна та ін.), системи психолого-педагогічної та методичної підготовки (К. Авраменко, Н. Дем'яненко, О. Кульчицька, Н. Ничкало, О. Пономарьова, С. Сисоєва, Л. Хомич, Я. Цехмістертаін та ін.).

Мета статті – теоретично обґрунтувати принципи навчання у вищій школі в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Концепція професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів - це

система організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування компетентності шляхом включення до практик ключових методологічних підходів, що дозволить майбутнім учителям організовувати освітній процес на засадах навчальної діяльності молодших школярів.

З огляду на розвиток змісту професійної підготовки здобувачів, важливим аспектом є розуміння основних підходів до вивчення предмета професійної підготовки. На підставі наукового доробку виокремлено методологічні підходи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів: історико-хронологічний, гуманістичний, діяльнісний, системний, особистісно-орієнтований, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, технологічний, інтегративний, партисипативний, контекстний, праксеологічний, синергетичний, акмеологічний та аксіологічний

Методологічні підходи реалізуються у площині певних принципів як вихідних педагогічних положень підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку рефлексії. Аналіз сучасних наукових досліджень дозволяє сформулювати загальнонаукові та специфічні принципи підготовки фахівців.

Принципи навчання вищої школи, за визначенням А.І.Кузьмінського [5, с. 221], це вихідні положення теорії навчання. Вони є загальним орієнтиром для визначення змісту, засобів, форм, методів організації навчання. Принципи навчання виконують регулятивну функцію з погляду моделювання дидактичних теорій і способів регулювання практики навчального процесу. Загальнодидактичні принципи лежать в основі вивчення всіх дисциплін, а також мають регулювати організаційні основи навчального процесу на різних рівнях. Принципи тісно пов´язані із закономірностями навчання й відображають дидактичні закони. На основі загальнодидактичних принципів розробляють принципи фахових методик.

Тут конкретизуються принципи вивчення окремих дисциплін з урахуванням їх особливостей. Зокрема, вимоги принципів навчання мають враховуватися при укладанні підручників і навчальних посібників. Принципи навчання спрямовані передусім на реалізацію закономірностей навчально-виховного процесу в вищій школі.

У нашому дослідженні зупинимося на з’ясуванні сутності традиційних принципів дидактики вищої школи, які є важливими в реалізації підготовки майбутніх вчителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів та визначимо сучасні тенденції.

Принципи навчання у вищій школі – це базові правила організації навчального процесу, які забезпечують його ефективність, охоплюючи науковість (відповідність сучасній науці), систематичність (логічна послідовність), доступність (відповідність можливостям студентів), зв'язок з життям (практична спрямованість) та активність і свідомість здобувачів (самостійне осмислення).

Важлива також індивідуалізація (студентоцентризм), міцність знань, наочність та гуманізм, що формують цілісну особистість майбутнього фахівця.

Зважаючи на необхідність упровадження цілісного підходу до поданої методології, основними принципами підготовки майбутніх вчителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів визначаємо наступні: принцип науковості, принцип системності, принцип свідомості, принцип наочності, принцип активності та самостійності, принцип ґрунтовності, принцип єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій, принцип зв'язку навчання з життям, з практичною діяльністю, принцип індивідуального підходу, принцип студентоцентризму, принцип гуманізації та демократизації.

Принцип науковості вимагає, щоб зміст навчання відображав сучасний стан науки, а методи – наближалися до наукових (дослідження, аналіз). Принцип науковості — це вимога, щоб зміст будь-якої діяльності (навчання, управління тощо) відповідав сучасному рівню розвитку науки та використовував її досягнення. Це означає, що навчальний матеріал повинен ґрунтуватися на об'єктивних наукових фактах, поняттях, законах і теоріях, а управлінські рішення мають прийматися на основі наукових концепцій, а не суб'єктивних суджень.

У сфері освіти зміст освіти має відповідати найновішим науковим даним у відповідній галузі, пояснюючи студентам об'єктивні наукові положення. Принцип науковості реалізується через навчальні програми, підручники, методичні посібники, які спираються на сучасні дослідження.

Принцип науковості передбачає відповідність змісту освіти досягненням науки, використання відповідних методологічних категорій, які допомагають з’ясувати сутність основних засад підготовки майбутнього вчителя початкових класів до розвитку рефлексії дітей.

На думку А.І.Кузьмінського [5, с.222], принцип науковості вимагає, щоб зміст освіти вищої школи відповідав досягненням науки у відповідній галузі знань. Студенти мають засвоювати достовірні, науково обґрунтовані факти, явища, процеси, розуміти сутність науково обґрунтованих законів, особливості розвитку і становлення наукових відкриттів, володіти методами наукових досліджень, знайомитися з різними напрямами наукових пошуків у тій чи тій галузі знань, знайомитися з перспективами розвитку наукових гіпотез. Необхідно формувати пізнавальні інтереси у студентів, навчити їх володіти сучасними методами досліджень, систематично залучати до різних форм наукових пошуків, стимулювати інтерес до таких видів діяльності.

Так, О.Акімова [1, с.86] визначає принцип науковості як відповідність змісту освітньо-професійної програми стану сучасної науки, техніки, цифрових технологій, економіки, ринку праці, основних засад упровадження інклюзії в суспільстві тощо. З погляду вимог принципу науковості викладачеві необхідно постійно стежити за новітньою науковою інформацією, систематизувати її і в рамках робочої програми з конкретної дисципліни знайомити з нею майбутніх вчителів початкових класів, давати їм завдання самостійно опрацьовувати нові наукові джерела.

Принцип системності в навчанні означає логічне планування матеріалу від простого до складного, від відомого до невідомого, забезпечуючи його цілісність і глибше засвоєння через повторення та зв'язок із попередніми знаннями, що дозволяє здобувачам бачити знання як систему, а не окремі фрагменти. Він передбачає неперервний перехід від нижчих щаблів до вищих, що відповідає внутрішній логіці науки і розвитку студента. Матеріал подається логічно, з урахуванням попередніх знань, забезпечуючи глибше засвоєння.

До ключових аспектів принципу системності належать систематичність, що характеризується поданням навчального матеріалу як цілісної системи, де всі елементи пов'язані між собою, а не як набір фактів; послідовність: вивчення тем у певній логічній послідовності, де кожна наступна тема спирається на засвоєну попередню; планування; повторення: регулярне повернення до вивченого матеріалу для його зміцнення та глибшого розуміння.

На думку Ю.Є. Зубцової [3, с.133], принцип системності забезпечує здійснення професійної підготовки як системи структурно-функціональних зв’язків елементів (змісту, методів, засобів реалізації діяльнісного підходу в початковій школі); глибоке усвідомлення та структурування отриманої інформації; урахування наступності між етапами підготовки (курсами навчання, рівнями здобуття освіти).

На наш погляд принцип системності забезпечує глибше та міцніше засвоєння знань, розвиває самостійність, критичне мислення та творчі здібності, перетворює навчання на захопливий процес пізнання, а не нудне запам'ятовування.

Отже, принцип системності сприяє формуванню міцних, ґрунтовних знань, розвиває вміння бачити зв'язки між різними частинами знань, допомагає учням зрозуміти суть явищ, а не просто запам'ятовувати їх. Цей принцип є одним із фундаментальних дидактичних принципів навчання, разом із науковістю, наочністю, доступністю тощо.

Принцип свідомості навчання спонукає майбутніх вчителів початкових класів до осмислення, самостійного пошуку та активної участі. Принцип свідомості в педагогіці наголошує, що навчання має бути не пасивним засвоєнням, а активною, творчою діяльністю здобувачів, які усвідомлюють навчальний матеріал і є суб'єктами пізнання, а не просто об'єктами впливу, забезпечуючи глибоке розуміння і міцне засвоєння знань через поєднання керівництва викладача з ініціативою студента.

Через свідомість студенти не просто запам'ятовують, а розуміють сутність матеріалу, його зв'язки, значення та практичну цінність. Через активність здобувачі самостійно виконують завдання, аналізують, порівнюють, узагальнюють, що сприяє розвитку мислення та пізнавальної самостійності. Через цей взаємозв'язок педагогічне керівництво спрямовує цю діяльність, а не просто передає інформацію, роблячи здобувачів творцями своїх знань. До ключових компонентів принципу свідомості належать : свідоме розуміння (осягнення

логіки, причинно-наслідкових зв'язків); **с**відоме ставлення **(**формування інтересу, відповідальності та позитивної мотивації до навчання); пізнавальна активність **(**через залучення до пошукової, дослідницької роботи, дискусій, самостійних розв'язань).

Як зазначає А.І.Кузьмінський [5, с.224], принцип свідомості навчання базується на постулаті, що знання передати не можна. Вони стають надбанням людини лише в результаті самостійної свідомої діяльності. Свідоме учіння зумовлюється передусім рівнем сформованості мотивів навчання, розумінням практичної цінності й потреби в знаннях для обраної професійної діяльності. Свідомість учіння підсилюється ще й тим, наскільки створено умови для самостійної пізнавальної діяльності. Значну роль у цьому відіграє рівень володіння студентами методами навчальної праці. Тому, реалізуючи вимоги цього принципу, особливо важливо в процесі опрацювання кожної теми застосовувати проекцію виучуваного навчального матеріалу на конкретну професійну діяльність студентів. Адже практика, з погляду закономірностей пізнавальної діяльності, є поштовхом до пізнання і критерієм перевірки істинності здобутих знань.

Принцип наочності реалізується через використання різноманітних засобів для кращого візуального сприйняття. Принцип наочності – це педагогічний принцип, який передбачає навчання через безпосереднє сприйняття конкретних предметів, явищ, процесів або їхніх зображень. Його основна мета – полегшити засвоєння знань, розвинути мислення та спонукати інтерес здобувачів, спираючись на чуттєвий досвід. Принцип наочності, акцентує А.І.Кузьмінський [5, с.225], з одного боку, випливає із закономірностей процесу пізнання, початковим компонентом якого є споглядання явищ, процесів, дій, предметів, а з іншого — у процесі пізнання людина використовує першу сигнальну систему, зокрема, зорову пам´ять. Використання наочності у навчанні сприяє поєднанню конкретного з абстрактним, раціонального з ірраціональним, теоретичних знань з практичною діяльністю.

Отже, принцип наочності сприяє збагаченню чуттєвого досвіду, а саме розширює безпосередній досвід через спостереження та практичну діяльність; сприяє розвитку мислення: допомагає перейти від конкретного до абстрактного мислення, узагальнювати, аналізувати та порівнювати; формує зв'язок з життям: демонструє зв'язок між науковими знаннями та практикою; сприяє підвищенню мотивації: стимулює інтерес до навчання та робить його більш захопливим; систематизує знань: допомагає структурувати навчальний матеріал.

Принцип активності й самостійності у вищій школі — це дидактична вимога, що спонукає студента бути свідомим суб'єктом пізнання, а не пасивним об'єктом, розвиваючи прагнення самостійно мислити, критично оцінювати інформацію, шукати власні підходи до розв'язання завдань, формувати навички самоорганізації та відповідальності, що є запорукою глибокого засвоєння знань та розвитку творчої особистості.

Очевидно, принцип активності й самостійності дозволяє майбутньому вчителю початкових класів виявляти ініціативу, прагнути до самостійного пошуку знань, брати участь у дискусіях, вирішувати проблемні завдання, а не просто слухати лекції. Цей принцип впливає на розвиток здатності самостійно здобувати знання, формувати власні думки, незалежно від інших, застосовувати здобуті навички та знання на практиці.

Шляхи реалізації принципу активності й самостійності ми вбачаємо через використання активних методів навчання: проблемні лекції, семінари-дискусії, тренінги, кейс-методи, проєктну діяльність, що стимулюють розвиток мислення; через розвиток пізнавальної мотивації: пояснення значущості навчання для майбутньої професії, заохочення до виконання завдань підвищеної складності; через формування навичок самоконтролю: навчання студентів ставити цілі, планувати свою роботу, оцінювати результати, розвивати силу волі та наполегливість; через інтеграцію з життям: зв'язок навчального матеріалу з реальними життєвими ситуаціями та професійними завданнями; через розвиток критичного мислення: заохочення до незалежної оцінки інформації та формування власної позиції.

Ми спираємося на думку Ю.Є. Зубцової [3, с.133], що принцип активізації самостійної роботи реалізується шляхом навчання здобувачів прийомам самостійної пізнавальної діяльності; організації студентів для самостійного одержання знань; залучення до проблемно-пошукових та творчих завдань; розвиток здатності самостійно приймати рішення; формування потреби у самовдосконаленні та саморозвитку.

Принцип активності й самостійності, як зазначає А.І. Кузьмінський [5, с.224], у навчанні випливає з важливої закономірності пізнавальної діяльності людини: знання — це результат самостійної розумової праці особистості. Лише розумова праця є запорукою інтелектуального розвитку людини, міцності набутих знань, формування дієвих мотивів навчання.

Уже за своєю природою людина з раннього дитинства прагне до самостійної діяльності, у тому числі пізнавальної. Тому педагогові слід враховувати цю закономірність і на всіх етапах навчального процесу залучати студентів до активної навчальної праці.

Дійсно, принцип акт00ивності й самостійності є одним з важливих. Вища школа готує фахівців, здатних до постійного навчання та адаптації. Активність і самостійність формують творчу особистість, здатну до інновацій, саморозвитку та успішної професійної діяльності, а не просто виконавця.

Принцип ґрунтовності у вищій школі – це вимога, щоб знання, вміння та навички студентів були глибокими, міцними, довготривалими, систематизованими та легко застосовувалися в різних ситуаціях, вимагаючи постійного підкріплення, активної розумової праці, самостійного навчання та використання різноманітних методів і прийомів для якісного засвоєння матеріалу, що слугує основою для подальшого професійного зростання.

Сутність принципу ґрунтовності в тривалому збереженні знань, знання не мають бути тимчасовими, а залишатися в пам'яті та бути доступними в професійній діяльності; в системності, знання мають бути логічно пов'язані між собою, утворюючи цілісну систему, а не набір розрізнених фактів; в застосовності: студенти повинні вміти використовувати набуті знання та навички в реальних, різноманітних навчальних та практичних ситуаціях; в активній розумовій праці: це не пасивне запам'ятовування, а результат самостійного мислення, розв'язання задач, аналізу.

Принцип ґрунтовності випливає із сутності навчання і його завдань. На певному етапі навчання людина має ґрунтовно засвоїти визначену суму знань, оволодіти вміннями й навичками, які є передумовою, по-перше, подальшого просування у навчальній діяльності, і, по-друге, базою для формування наукового світогляду [5 ,с.225]. Під ґрунтовними знаннями мають на увазі такі, що добре усвідомлені, систематизовані, пов´язані з практикою, які стали надбанням довготривалої пам´яті. Міцне засвоєння головного, суттєвого, що є передумовою подальшого просування у навчальному процесі, приносить радість людині, стимулює пізнавальну діяльність є важливим чинником інтелектуального розвитку. Усвідомлення й міцність засвоєння навчального матеріалу досягаються за умови, якщо студенти в процесі навчання здійснюють повний цикл навчально-пізнавальних дій: сприйняття, усвідомлення й розуміння, запам´ятання, систематизація та узагальнення, застосування на практиці.

Реалізація принципу ґрунтовності у закладах вищої освіти відбувається через постійне підкріплення, тобто регулярне повторення, застосування знань у практиці; через активізацію студентів, тобто залучення до дискусій, проєктної роботи, самостійних досліджень; через завдання методів самостійної роботи, тобто навчання студентів, як самостійно шукати, обробляти та засвоювати інформацію; через створення оптимальних умов, тобто підтримка мотивації, створення позитивної емоційної атмосфери; через послідовність і систематичність, тобто логічне подання матеріалу від простого до складного; через оцінювання, тобто об'єктивну перевірку міцності засвоєння знань. Цей принцип є одним із ключових дидактичних вимог, що забезпечують якість вищої освіти.

Принцип єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій у вищій школі означає, що навчальний процес повинен не лише передавати знання (освіта), але й формувати особистість студента, розвивати його інтелектуальні та творчі здібності (розвиток) та закладати основи його моральних, етичних і громадянських якостей (виховання), роблячи це комплексно і взаємопов'язано, щоб готувати всебічно розвиненого професіонала та громадянина.

Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій реалізується через освітню функцію для забезпечення студентів глибокими, системними знаннями, уміннями та навичками, необхідними для їхньої майбутньої професії; через розвивальну функцію для стимулювання самостійного мислення, креативності, аналітичних здібностей, вміння вчитися та самовдосконалюватися,

адаптуватися до змін, розкриття потенціалу особистості; через виховну функцію для формування ціннісних орієнтацій, відповідальності, патріотизму, етичних норм, соціальної активності та культури поведінки.

Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій характеризується інтеграцією змісту. Навчальні дисципліни плануються так, щоб крізь них проходили не лише професійні знання, але й виховні ідеї та розвивальні завдання. Активні методи навчання – це одна із складових принципу єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій. Застосування проблемних лекцій, семінарів, тренінгів, проектної роботи, які вимагають не лише запам'ятовування, але й аналізу, творчості та співпраці. Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій характеризується особистісно-орієнтованим підхід, де викладач виступає не лише як транслятор знань, але як фасилітатор, ментор, який допомагає студенту пізнати себе, свої сильні сторони та розвиватися. Вагомого значення в реалізації цього принципу набуває виховний потенціал позааудиторної роботи. Студентське самоврядування, наукові гуртки, волонтерство, культурні заходи – все це інструменти для формування особистості.

Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання випливає із сутності функцій навчання: освітньої, розвивальної і виховної [5, с.227]. По-перше, у процесі навчання людина оволодіває знаннями, уміннями й навичками, формується її науковий світогляд; по-друге, в умовах діяльності особистості відбувається її інтелектуальний розвиток; по-третє, зміст навчального матеріалу, безпосередня участь студентів у навчальній роботі є засобами формування у них відповідних морально-духовних якостей. Педагог, моделюючи процес навчання зі студентами, має продумувати всі аспекти, щоб забезпечити оптимальні умови для реалізації вимог принципу єдності освіти, розвитку й виховання.

Відтак, сучасний світ потребує висококваліфікованих, морально стійких, адаптивних і творчих людей, які здатні вирішувати складні завдання і сприяти розвитку суспільства.

Принцип зв'язку навчання з життям означає, що освітній процес має спиратися на реальний досвід здобувачів, демонструвати практичну значущість знань, показуючи, як їх застосовувати у повсякденні, на виробництві та в суспільстві, залучаючи школярів до розв'язання проблем і практичної діяльності для міцного засвоєння матеріалу та формування навичок. Принцип зв’язку навчання з практичною діяльністю, реаліями життя реалізується через використання життєвого досвіду (спиратися на те, що здобувачі вже знають і вміють), через демонстрацію важливості (пояснювати життєву необхідність нових знань і навичок) через приклади з реальності, через практичні завдання (залучати до розв'язання проблемно-пошукових задач), через поєднання теорії і практики (поєднувати розумову працю з практичною діяльністю); через знайомство з інноваціями (ознайомлювати з новими технологіями, що базуються на наукових досягненнях).

Навчання лише тоді є успішним, коли особистість відчуває корисність і потрібність засвоюваних знань. Адже сутність діяльності професійних навчальних закладів зводиться до підготовки людини до активної продуктивної праці у сфері створення духовних і матеріальних цінностей [5, с.227].

Принцип зв´язку навчання з життям ґрунтується на гносеологічних, соціологічних і психологічних закономірностях. Ось лише деякі з них: практика — поштовх до пізнавальної діяльності й одночасно критерій перевірки істинності знань; практична діяльність — ефективний засіб формування особистості; здатність студента на основі набутих знань успішно розв´язувати життєві проблеми — джерело задоволення від навчальної діяльності, важливий чинник утвердження особистості в суспільстві загалом і конкретному колективі зокрема. Ю.Є. Зубцова [3, с.133] констатує, що принцип взаємозв'язку теорії з практикою полягає у дотриманні балансу між вивченням теоретичного матеріалу та його застосуванням у професійній діяльності; використання емпіричних досвіду, набутого під час педагогічної практики, для науково-дослідної роботи (написання курсових, магістерських робіт).

Таким чином, суть принципу зв´язку навчання з практичною діяльністю у практичній спрямованості, наукові положення повинні підтверджуватися конкретною практикою та життєвим досвідом.

На наш погляд, важливими є також сучасні принципи: принцип індивідуального підходу, принцип студентоцентризму, принцип гуманізації та демократизації.

Принцип індивідуального підходу в педагогіці полягає у цілеспрямованому вивченні та врахуванні унікальних психофізіологічних особливостей, інтересів, здібностей та рівня підготовки кожного здобувача в освітньому процесі, щоб максимально розкрити його потенціал, забезпечити успішне навчання та розвиток, використовуючи диференційовані методи, зміст і форми навчання для побудови ефективної взаємодії. Це активний, розвивальний принцип, що допомагає знайти «ключ» до кожного студента та запобігти негативним наслідкам.

Студентоцентризм – це сучасна філософія та модель вищої освіти, яка ставить студента в центр освітнього процесу. Він передбачає врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб студента, а також створення умов для його всебічного розвитку та активної участі в навчанні. Замість пасивного отримання знань, студент стає суб'єктом навчання, а викладач виступає як партнер і наставник. Принцип гуманізації та демократизації – це взаємопов'язані процеси, що стосуються утвердження людини як найвищої цінності (гуманізація) та надання їй рівних прав, свободи й участі в управлінні (демократизація); гуманізація зосереджується на морально-ціннісній основі, повазі до особистості та її розвитку, тоді як демократизація – на політичній реформації та впровадженні народовладдя, що разом створює умови для повноцінного життя й самореалізації особистості в суспільстві.

Передусім, сутність гуманізації у визнанні особистості людини, її прав на розвиток, реалізацію та утвердження свого місця в житті, у вихованні через створення умов для розвитку найкращих якостей, повага до інтересів вихованця, довіра, у праці через створення умов для творчої праці, мотивація людини через задоволення її потреб та інтересів. Разом із тим, сутність демократизації у впровадженні елементів демократії (народовладдя) через систему законів та реформ; розширення прав і свобод, участь громадян у прийнятті рішень у суспільстві; врахування думки педагогів, батьків та учнів у вирішенні питань діяльності закладу в освіті.

Отже, гуманізація створює морально-ціннісне підґрунтя, а демократизація надає інституційні механізми для реалізації прав і свобод людини. Демократичне суспільство, де шануються права людини, є більш гуманним, а гуманні цінності сприяють розвитку справжньої демократії, орієнтованої на людину

Схарактеризовані вище дидактичні принципи утворюють органічну єдність і несуть у собі організуюче начало спільної діяльності педагога і здобувачів у процесі навчання у закладах вищої освіти.

Висновки. Таким чином, існуючі в системі підготовки вчителів початкових класів протиріччя значною мірою спричинені недостатньою визначеністю її теоретико-методологічних засад. Сучасні реалії диктують необхідність своєчасного і якісного реагування і переосмислення усталених підходів до організації і здійснення фахової підготовки спеціалістів. Складність і багатоплановість завдань, пов’язаних із формуванням професійнодослідницьких компетентностей студентів, вимагають опори на сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу у вищій педагогічній школі. Це, зокрема, особистістно орієнтована спрямованість педагогічної діяльності на основі культурологічних, синергетичних, інтегративних і аксіологічних принципів її організації, а також – діяльнісноособистісний характер розвитку задатків і здібностей студента, орієнтація на активне засвоєння знань і мислення, цілеспрямований вплив на навчання і виховання студента як суб’єкта свого професійного становлення і зростання. Основні положення авторської концепції передбачають фундаментальність, системність, цілеспрямованість, динамічність, технологічність.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкових класів до розвитку рефлексії молодших школярів.

Література:

1. Акімова О. Принципи підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації різноманітних ролей в інклюзивному освітньому просторі. Освітні обрії. Том 57 №2. ч. 1. 2023 с. 85-88. DOI: https://doi.org/10.15330/obrii.57.2.85-88

2. Бех І. Д. Гуманізація виховного процесу . Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. С. 33–34.

3. Зубцова Ю.Є. Концепція підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження діяльнісного підходу. Інноваційна педагогіка: теорія і методика професійної освіти. Випуск 82. Том 1. 2025. с. 131-135.

4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л. М. Проколієнко. Київ, 1989. 608 с.

5. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Київ: Знання, 2011. 486с.

6. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Генеза, 1999. 368 с.

7. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ: Академія, 2002. 528 с.

References:

1. Akimova, O.(2023). *Pryntsypy pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do realizatsii riznomanitnykh rolei v inkliuzyvnomu osvitnomu prostori [Principles of training future primary school teachers to perform various roles in an inclusive educational environment.]*. Osvitni obrii. Tom 57 №2. ch. 1. pp85-88. [in Ukrainian].

2. Bekh, I. D. (2013). *Humanization processus scholastici [Humanization of the educational process]* / by General. ed. Prof. I. D. Zverevae. Kyiv, Simferopol: Universum.pp 33–34 [in Ukrainian].

3. Zubtsova, Yu.,Ie.(2025*). Kontseptsiia pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do vprovadzhennia diialnisnoho pidkhodu [Concept of training future primary school teachers to implement the activity-based approach.]*. Innovatsiina pedahohika: teoriia i metodyka profesiinoi osvity. Vypusk 82. Tom 1. pp 131-135 [in Ukrainian].

4. Kostjuk, G.S. (1989). *Navchal'no-vihovnij proces i psihichnij rozvitok osobistosti. [Educational process and mental development of the individual]*. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

5. Savchenko, O.Ia. (1999). *Dydaktyka pochatkovoi shkoly: pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh fakultetiv [Didactics of Primary School: Textbook for Students of Pedagogical Faculties]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

6. Fitsula, M.M. (2002) *Pedahohika [Pedagogy]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

УДК 796.015

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1211-1220

Мозолев Олександр Михайлович доктор педагогічних наук, професор, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0002-3677-4433

Шинкарук Віктор Олександрович старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0002-1317-8225

АДАПТИВНЕ ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА: НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Адаптивне фізичне виховання є важливою складовою фізичної культури, що сприяє реабілітації та соціалізації осіб з інвалідністю. Дослідження вказує на ключові аспекти адаптивного спорту, зокрема його роль у формуванні інклюзивного суспільства, а також розвитку фізичних здібностей людей з інвалідністю. Відзначається важливість державних ініціатив у цьому процесі, особливо з боку Міністерства молоді та спорту України. Значну увагу приділено міжнародному досвіду адаптивного фізичного виховання, який дозволяє удосконалити методики роботи з особами з особливими освітніми потребами. У статті розглядаються новітні підходи в освіті, реабілітації та адаптивному спорті, зокрема, можливості використання сучасних цифрових технологій у навчальному процесі та важливість міждисциплінарного підходу в організації адаптивного фізичного виховання. Метою роботи є аналіз принципів організації адаптивного фізичного виховання, а також визначення його перспектив розвитку з урахуванням міжнародного досвіду. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення освітніх програм і розробки методичних рекомендацій щодо організації адаптивного фізичного виховання в освітніх та реабілітаційних установах.

Особлива увага у роботі приділяється аналізу бар'єрів, що перешкоджають ефективному впровадженню адаптивного фізичного виховання в Україні, серед яких недостатня матеріально-технічна база, потреба у фахівцях відповідної кваліфікації та обмеженість доступу до інноваційних технологій. Підкреслюється важливість комплексного підходу до подолання цих перешкод шляхом інтеграції міжнародних практик, посилення міжвідомчої співпраці та впровадження сучасних цифрових інструментів, що сприятиме підвищенню якості освітніх і реабілітаційних послуг для осіб з інвалідністю.

Ключові слова: адаптивне фізичне виховання, особи з інвалідністю, інклюзивне суспільство, реабілітація, фізична культура, методики, соціалізація, інвалідність, фізичні вправи, адаптивний спорт, державні ініціативи, педагогічні підходи.

Mozolev Oleksandr Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, https://orcid.org/ 0000-0002-3677-4433

Shynkaruk Viktor Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-1317-8225

ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION IN AN INCLUSIVE SOCIETY: NATIONAL APPROACHES AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. Adaptive physical education is an essential component of physical culture that contributes to the rehabilitation and social integration of individuals with special needs. The research highlights key aspects of adaptive sports, particularly its role in shaping an inclusive society and developing the physical abilities of people with disabilities.

The importance of state initiatives, especially those by the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, in this process is emphasized. Significant attention is also paid to international experiences in adaptive physical education, which help improve methodologies for working with individuals with special educational needs. The article examines new approaches in education, rehabilitation, and adaptive sports, including the potential use of modern digital technologies in the learning process and the importance of an interdisciplinary approach in organizing adaptive physical education. The aim of the study is to analyze the principles of organizing adaptive physical education and determine its future development prospects, considering international experience.

The results of the study can be used to improve educational programs and develop methodological recommendations for organizing adaptive physical education in educational and rehabilitation institutions.

Special attention in the study is given to analyzing the barriers that hinder the effective implementation of adaptive physical education in Ukraine, including insufficient material and technical resources, the need for qualified specialists, and limited access to innovative technologies. The importance of a comprehensive approach to overcoming these challenges is emphasized, involving the integration of international best practices, strengthening interagency cooperation, and introducing modern digital tools, which will contribute to improving the quality of educational and rehabilitation services for persons with disabilities.

Keywords: adaptive physical education, people with special needs, inclusive society, rehabilitation, physical culture, methods, socialization, disability, physical exercises, adaptive sports, state initiatives, pedagogical approaches.

Постановка проблеми. Адаптивне фізичне виховання є важливою складовою системи фізичної культури, спрямованою на реабілітацію, соціалізацію та інтеграцію осіб з інвалідністю. У навчально-методичних посібниках [1; 2; 3] розглядаються основні аспекти адаптивного фізичного виховання, зокрема його зміст, методи та принципи організації занять. Особливу увагу приділено адаптивній фізичній культурі як напрямку реабілітації та розвитку фізичних здібностей осіб з інвалідністю [5; 7].

Дослідження соціально-гуманістичних аспектів адаптивного спорту висвітлено в авторефераті І. О. Когута, де проаналізовано роль адаптивної фізичної культури у формуванні інклюзивного суспільства в Україні [8]. О. Блавт досліджує інноваційні педагогічні підходи до розвитку інклюзивного середовища для студентів-ветеранів війни засобами адаптивної фізичної культури [6]. Окремі аспекти адаптивного фізичного виховання розглянуто через призму педагогічної спадщини А. С. Макаренка, що відзначено у роботі О. В. Колишкіна [9].

Важливу роль у розвитку адаптивного фізичного виховання відіграють державні ініціативи. Міністерство молоді та спорту України визначає адаптивний спорт одним із пріоритетних напрямів своєї діяльності, що підтверджується відповідними нормативно-правовими документами та публікаціями [10].

В історичному контексті формування теорії та методики фізичного виховання різних груп населення досліджено в підручнику під редакцією Т. Ю. Круцевич, де розглядається специфіка фізичного виховання осіб з обмеженими можливостями [11]. Аналіз наукових підходів до підготовки бакалаврів із фізичної культури в контексті адаптивного фізичного виховання подано у роботі В. А. Товта та В. Я. Сусли [12]. Додатково вивчено аспекти фізичної підготовки в Збройних силах України, що мають спільні методичні принципи з адаптивною фізичною культурою [13].

У лекції І. В. Шаповалової здійснено комплексний аналіз адаптивного фізичного виховання, його базових понять, історичного розвитку та принципів [14]. Окрім вітчизняних джерел, значну інформацію можна отримати з міжнародних ресурсів, таких як National Fragile X Foundation, PE Central та NCPEID, які містять рекомендації щодо організації та викладання адаптивного фізичного виховання в різних країнах [15].

Таким чином, адаптивне фізичне виховання є багатовимірною галуззю, що поєднує педагогічні, соціальні, медичні та спортивні аспекти. Його розвиток забезпечується науковими дослідженнями, державними програмами та міжнародним досвідом, що сприяє формуванню ефективних методик роботи з особами з особливими освітніми потребами. Водночас залишаються недостатньо

дослідженими питання персоналізації фізичного виховання для різних нозологічних груп, ефективності використання сучасних цифрових технологій у навчальному процесі, а також міждисциплінарного підходу до організації адаптивного фізичного виховання, що поєднує педагогічні, медичні та соціальні аспекти.

Дослідження адаптивного фізичного виховання відповідає пріоритетним напрямам державної політики у сфері освіти, соціального захисту та фізичної культури. Результати роботи можуть бути використані в реалізації національних програм з інклюзивної освіти, реабілітації та адаптивного спорту, зокрема в межах ініціатив Міністерства молоді та спорту України, Міністерства освіти і науки України та громадських організацій, що опікуються питаннями соціальної адаптації осіб з інвалідністю. Крім того, наукові висновки можуть бути застосовані для вдосконалення освітніх програм підготовки фахівців у сфері фізичної культури, реабілітації та соціальної роботи, а також для розробки методичних рекомендацій щодо організації адаптивного фізичного виховання в освітніх та реабілітаційних установах.

Метою дослідження є аналіз ключових принципів та сучасних підходів до організації адаптивного фізичного виховання, а також визначення перспектив його розвитку з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних тенденцій у сфері фізичної культури та реабілітації.

Матеріал і методи дослідження полягають у теоретичному аналізі наукових праць, навчально-методичних посібників, статей у фахових виданнях, а також нормативно-правових актів, що регулюють сферу адаптивного фізичного виховання в Україні та світі. Використано методи порівняльного аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації наукової інформації з метою визначення основних тенденцій розвитку адаптивної фізичної культури, її практичних аспектів та ефективності впровадження в освітній процес. Усі дослідження виконані з дотриманням принципів академічної доброчесності та етичних норм, встановлених відповідно до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Проблема суспільного ставлення до осіб з інвалідністю має глибоке історичне коріння та свідчить про різні форми соціального відчуження, включаючи фізичне усунення людей із тривалими захворюваннями або прояви байдужості до їхніх потреб. Відсторонення осіб із фізичними вадами обумовлене як психологічними, так і соціальними факторами, серед яких страх перед хворобами, каліцтвом і смертю, а також складнощі, пов’язані із забезпеченням належного рівня життя для таких осіб, що потребує додаткових ресурсів і зусиль.

Кардинальні зміни у ставленні до осіб з інвалідністю почали відбуватися з поширенням християнства, зокрема під впливом ідей милосердя та любові до ближнього, пропагованих Ісусом Христом. Однак лише в епоху Відродження розпочався процес подолання соціальної ізоляції осіб із фізичними вадами та зміна суспільного ставлення до них. Одним із перших наукових досліджень,

присвячених вихованню осіб з інвалідністю, стала праця видатного вченого епохи Відродження Дж. Кардано *Paralipomena* [1,с.48-51].

На території України в давнину опікування особами з фізичними вадами здійснювали релігійні осередки, зокрема монастирі. З розвитком суспільства почали з'являтися притулки для знедолених. Із XIV століття в притулках і церковних установах запроваджувалося спільне виховання дітей із вадами здоров'я та здорових дітей. У середині XVIII століття у виховних закладах почали формуватися окремі групи для дітей з особливими освітніми потребами.

В Україні навчальні заклади типу «притулків», що функціонували на основі приватних пожертвувань, охоплювали лише 5–6 % дітей з інвалідністю, які потребували допомоги. Перша світова війна та значна кількість постраждалих сприяли зміні ставлення міжнародної спільноти до проблем інвалідності. Зростання суспільної свідомості призвело до активізації громадського руху на підтримку рівноправності осіб незалежно від їхніх фізичних можливостей [1,с.48-51].

На сучасному етапі в усьому світі спостерігається суттєвий прогрес у сфері соціальної та фізичної реабілітації осіб з інвалідністю, а також у розробці педагогіко-реабілітаційних методик. В Україні кардинальні зміни у сфері реабілітаційної роботи з людьми з інвалідністю відбулися в післяреволюційний період. Законодавчі акти 1918 року визначили правовий статус осіб з інвалідністю в суспільстві, започаткували виховно-корекційні установи для дітей з особливими освітніми потребами та інтегрували їх у загальнодержавну систему народної освіти. Це сприяло координації зусиль освітніх, медичних і правових установ у напрямі реабілітації. У 1920–1930-х роках до розробки системи корекційної педагогіки були залучені провідні фахівці того часу, зокрема В. Бехтерєв, Л. Виготський, В. М'ясищев, Г. Россолімо, Ф. Рау, В. Кащенко, М. Лаговський, М. Грабов [14].

Одним із найвідоміших підходів у корекційній педагогіці є метод, розроблений на початку XX століття педагогом М. Монтессорі, який ґрунтується на сенсуалістичних принципах. Його основною метою є цілеспрямоване збагачення сенсорного досвіду дитини, що сприяє її когнітивному розвитку. Застосування цього методу дозволяє дітям із затримкою психомоторного розвитку, особливо в умовах педагогічної занедбаності, за короткий термін—у межах одного-двох років—досягти рівня інтелектуального розвитку своїх здорових однолітків, а в деяких випадках навіть випередити їх.

Методика М. Монтессорі набула широкого застосування як у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, так і в загальній педагогічній практиці. На сучасному етапі вона використовується в освітніх системах багатьох країн світу, зокрема в Нідерландах, де за цією методикою працює близько 80 % загальноосвітніх шкіл [14, с.4-27].

На початку 1930-х років XX століття Л. Виготський сформулював концепцію активно-діяльного навчання, яке передбачає, що процес навчання

випереджає загальний розвиток дитини. Ці ідеї були детально розроблені та обґрунтовані в межах теорії діяльності, запропонованої такими вченими, як А. Леонтьєв та П. Гальперін. Здійснюючи практичну реалізацію цих підходів, Л. Занков у 1950-1960-х роках створив систему інтенсивного всебічного розвитку для учнів початкової школи.

Одночасно з розвитком дефектології відбувався процес становлення і удосконалення фізичної культури та спорту для осіб з інвалідністю. Так, у 1920-ті роки розпочався спортивний рух серед осіб з вадами слуху, що кульмінувало проведенням перших Олімпійських ігор для глухих у 1924 році в Парижі. З того часу Всесвітні ігри глухих стали регулярною платформою, яка дає можливість спортсменам з порушеннями слуху змагатися і спілкуватися на рівних умовах із глухими спортсменами з усього світу.

Сьогодні міжнародний фізкультурний рух для осіб з інвалідністю успішно розвивається завдяки активній діяльності численних громадських організацій, серед яких Міжнародна спортивна та рекреаційна асоціація осіб з церебральним паралічем, Міжнародна спортивна асоціація сліпих, Міжнародна спортивна асоціація для осіб з вадами інтелекту, Міжнародна федерація Сток-Мандевільських ігор, Міжнародна спортивна організація інвалідів, а також Міжнародна Сток-Мандевільська федерація спорту на візках. Наприкінці XX століття, з метою розвитку нових видів спорту та залучення більшої кількості осіб з фізичними вадами, була створена Міжнародна спортивна і рекреаційна асоціація осіб з церебральним паралічем, що сприяла розвитку та стимулюванню участі інвалідів у спортивних заходах. Адаптивна фізична культура вийшла на рівень самостійного напряму фізичного спорту і представлена низкою організацій, що здійснюють підтримку цього напрямку. Важливим внеском у розвиток адаптивної фізичної культури є діяльність Спеціальної Олімпіади, яка забезпечує фінансування та інформаційну підтримку програм з адаптивної фізичної культури в країнах Європи та СНД [14, с.4-27].

Проблема ставлення суспільства до осіб з тривалими порушеннями здоров’я є однією з найбільш складних і глибоких в історії людства, і відображає історичні процеси, що включають як жорстокі форми знищення таких осіб, так і байдужість до їхнього існування. Навмисне відокремлення осіб з фізичними вадами від основного соціального середовища має глибокі психологічні та соціальні корені. Ці корені зумовлені як свідомим страхом перед хворобами, каліцтвом і смертю, так і практичними проблемами, пов’язаними з життєзабезпеченням осіб з особливими потребами, які потребують значно більших ресурсів та зусиль. Зростання суспільної свідомості призвело до формування громадського руху, спрямованого на захист рівних прав осіб незалежно від їхніх фізичних можливостей. У сучасному світі спостерігається значний прогрес у галузі соціальної та фізичної реабілітації осіб з інвалідністю, а також у розробці реабілітаційних методик. В Україні суттєві зміни в реабілітаційній діяльності осіб з інвалідністю відбулися в післяреволюційний період.

Ідеї Л. Виготського були подальше розвинуті та обґрунтовані в рамках теорії діяльності таких вчених, як А. Леонтьєв, П. Гальперін та інші. З урахуванням цих теоретичних засад, у 50-60-х роках XX століття Л. Занков розробив систему інтенсивного всебічного розвитку для учнів початкової школи. Водночас із розвитком дефектології відбувалося становлення і вдосконалення фізичної культури та спорту серед осіб з інвалідністю. У 1920-ті роки XX століття було започатковано спортивний рух серед осіб із вадами слуху, що знайшло своє відображення в організації перших Олімпійських ігор для глухих, що відбулися в 1924 році в Парижі.

Адаптивне фізичне виховання стало окремим напрямом фізичного спортивного руху, що знайшло своє відображення в діяльності численних організацій. Важливий внесок у розвиток адаптивного фізичного виховання зробила Спеціальна Олімпіада, яка забезпечує фінансову та інформаційну підтримку конкретних програм адаптивного фізичного виховання в країнах Європи та СНД.

Розвиток основних рухових якостей сприяє формуванню функціональних резервів організму. Для цього індивідуально коригується обсяг та інтенсивність тренувальних занять. Збільшення навантаження має відбуватися відповідно до принципу: обсяг та інтенсивність зберігаються до досягнення стабілізації частоти серцевих скорочень (ЧСС). Після цього можна збільшувати інтенсивність навантаження, що сприяє адаптації організму до нових умов фізичної активності. Вважається, що стабільність одного з параметрів навантаження при зміні іншого дозволяє організму ефективніше засвоювати різноманітні тренувальні впливи, як за кількісними, так і за якісними характеристиками [14, с.4-27].

Висновки. Розвиток адаптивної фізичної культури (АФК) є важливою складовою системи реабілітації осіб з інвалідністю, що сприяє їхній соціалізації та інтеграції в суспільство. У результаті прогресу в цій галузі створюються умови для покращення фізичного і психологічного стану осіб з обмеженими можливостями.

Адаптивна фізична культура охоплює не тільки фізичну реабілітацію, але й соціальну, емоційну та когнітивну підтримку, що дозволяє значно поліпшити якість життя таких осіб.

Ключовим аспектом розвитку АФК є застосування індивідуального підходу до кожного учасника. З огляду на особливості фізичних можливостей осіб з інвалідністю, важливо розробляти тренувальні програми, що відповідають їхнім індивідуальним потребам. Це включає коригування інтенсивності та обсягу навантажень для запобігання перевантаженню організму та забезпечення ефективного процесу реабілітації. Крім того, застосування різноманітних методик, таких як прогресивне збільшення навантаження або інтервальні тренування, допомагає досягти оптимальних результатів у розвитку рухових здібностей.

Адаптивна фізична культура також має важливе значення для психо-соціального розвитку осіб з інвалідністю. Завдяки участі в спортивних заходах ці особи не лише покращують свою фізичну форму, але й зміцнюють самооцінку, долають соціальну ізоляцію та розвивають відчуття належності до соціуму. Спільні тренування та змагання на рівних умовах сприяють розвитку командного духу, покращенню комунікативних навичок та взаємодії з оточенням. Це є важливим для психо-соціальної адаптації осіб з інвалідністю в суспільстві, полегшуючи їх інтеграцію у повсякденне життя.

Важливу роль у розвитку адаптивної фізичної культури відіграє міжнародний досвід. Створення глобальних організацій, таких як Міжнародна спортивна асоціація осіб з церебральним паралічем, Міжнародна спортивна асоціація сліпих та Спеціальна Олімпіада, активно сприяють розвитку АФК у різних країнах. Завдяки цим організаціям, що організовують міжнародні змагання, реалізується принцип рівних прав і можливостей для осіб з інвалідністю в спортивному середовищі. Спортивні заходи та змагання для людей з інвалідністю допомагають не лише поліпшити фізичні навички, а й пропагують важливість інклюзивності та підтримки прав людей з обмеженими можливостями.

В Україні в останні десятиліття спостерігається значний прогрес у сфері адаптивної фізичної культури. Завдяки підвищенню соціальної свідомості та підтримці з боку громадських організацій, державних установ і медичних закладів створюються умови для розвитку АФК, що сприяє інтеграції осіб з інвалідністю в спортивну, освітню та соціальну сфери. Важливим кроком стало створення спеціалізованих спортивних установ, навчальних закладів та реабілітаційних центрів, що надають комплексну допомогу людям з обмеженими фізичними можливостями.

Попри значний прогрес у розвитку АФК, існують проблеми, які потребують подальшого вирішення. Серед них — недостатнє фінансування програм адаптивного фізичного виховання, обмежена кількість кваліфікованих спеціалістів, а також недостатня розвиненість інфраструктури для забезпечення фізичної доступності спортивних споруд та тренувальних приміщень.

Отже, розвиток адаптивної фізичної культури є важливим етапом на шляху до досягнення рівних прав та можливостей для осіб з інвалідністю. Перспективи подальшого розвитку цієї галузі полягають у вдосконаленні методик адаптивного фізичного виховання, покращенні умов для проведення спортивних змагань і тренувань, а також у більш активній інтеграції людей з інвалідністю в соціальну, спортивну та культурну діяльність.

Література:

1. Адаптивна фізична культура: навч.-метод. посіб. для студентів факультетів фізичного виховання. Марія Миколаївна Трояновська; Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2018. 104 с.

2. Адаптивне фізичне виховання : навч. Посібник. уклад.: Осадченко Т. М., Семенов А.А., Ткаченко В.Т. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 210 с.

3. Адаптивне фізичне виховання : навчально-методичний посібник. Н.О.Борецька. Миколаїв, МНУ ім. В.О.Сухомлинського, 2019. 216 с.

4. Адаптивне фізичне виховання. ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/Адаптивне_фізичне_виховання (дата звернення: 10.02.2025).

5. «Адаптивна фізична культура». Факультет фізичної культури, спорту та реабілітації. URL: https://fizkult.chnu.edu.ua/studentu/or-bakalavr/adaptyvna-fizychna-kultura/ (дата звернення: 10.02.2025).

6. Блавт О. Інноваційні педагогічні підходи у розвитку інклюзивного середовища для студентів ветеранів війни засобами адаптивної фізичної культури. Інноватика у вихованні. 2021. № 14. С. 24–34. URL: https://doi.org/10.35619/iiu.v1i14.395 (дата звернення: 10.02.2025).

7. Деделюк Н. А. Теорія і методика адаптивної фізичної культури : навч.-метод. посібник для студентів. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 68 с.

8. Когут І. О. Соціально-гуманістичні засади розвитку адаптивної фізичної культури в Україні (на матеріалі адаптивного спорту) : автореф. дис. д-ра наук з фіз. виховання та спорту : 24.00.02. Ірина Олександрівна Когут ; МОНУ, НУФВСУ. Київ, 2016. 44 с.

9. Колишкін О. В., Kolyshkin O. V. Використання педагогічних ідей А. С. Макаренка в галузі адаптивного фізичного виховання. 2013. URL: http://repository.sspu.sumy.ua/handle/123456789/4027 (дата звернення: 10.02.2025).

10. Міністерство молоді та спорту України - Адаптивний спорт – один з пріоритетів роботи Міністерства. Головна | Міністерство молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/news/adaptyvnyi-sport-odyn-z-priorytetiv-roboty-ministerstva (дата звернення: 10.02.2025).

11. Теорія і методика фізичного виховання/методика фізичного виховання різних груп населення. підручник для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту/під ред. Т.Ю. Круцевич. К.: НУФВСУ «Олімпійська література», 2008. Т-2. с. 155-319.

12. Товт В.А. Адаптивне фізичне виховання в системі підготовки бакалаврів за спеціальністю середня освіта (фізична культура): навч. посіб. укладачі В.А. Товт, В.Я. Сусла. Ужгород: «ТОВ «РіК-У», 2020. 154 с.

13. Товт В.А. теорія і методика фізичного виховання дорослого населення та фізичної підготовки у збройних силах України: навчальний посібник. В.А. Товт, О.А. Дуло, І.І.Маріонда. Ужгород: ПП "Графіка", 2010. 76 с.

14. Шаповалова І. В. Загальна характеристика адаптивного фізичного виховання: лекція 1. Запорізький державний медичний університет, Кафедра фізичної реабілітації, спортивної медицини, фізичного виховання і здоров'я. Запоріжжя, 2020. 64 с.

15. How an Adaptive Physical Education Class Should Be "Run". NFXF. National Fragile X Foundation. URL: https://fragilex.org/treatment-and-intervention/how-an-adaptive-physical-education-class-should-be-run/ (date of access: 10.02.2025).

References:

1. Troianovska, M. M. (2018). *Adaptyvna fizychna kultura: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv fakultetiv fizychnoho vykhovannia* [Adaptive physical culture: A teaching and methodological manual for students of physical education faculties]. Chernihiv: Natsionalnyi universytet "Chernihivskyi kolehium" imeni T. H. Shevchenka. [In Ukrainian].

2. Osadchenko, T. M., Semenov, A. A., & Tkachenko, V. T. (2014). *Adaptyvne fizychne vykhovannia: navchalnyi posibnyk* [Adaptive physical education: Textbook]. Uman: VPTs "Vizavi". [In Ukrainian].

3. Boretska, N. O. (2019). *Adaptyvne fizychne vykhovannia: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Adaptive physical education: Teaching and methodological manual]. Mykolaiv: MNU im. V. O. Sukhomlynskoho. [In Ukrainian].

4. *Adaptyvne fizychne vykhovannia* [Adaptive physical education]. (n.d.). VUE. https://vue.gov.ua/Адаптивне_фізичне_виховання (Accessed: 10.02.2025). [In Ukrainian].

5. *Adaptyvna fizychna kultura* [Adaptive physical culture]. (n.d.). Fakultet fizychnoi kultury, sportu ta reabilitatsii. https://fizkult.chnu.edu.ua/studentu/or-bakalavr/adaptyvna-fizychna-kultura/ (Accessed: 10.02.2025). [In Ukrainian].

6. Blavt, O. (2021). *Innovatsiini pedahohichni pidkhody u rozvytku inkliuzyvnoho seredovyshcha dlia studentiv veteraniv viiny zasobamy adaptyvnoi fizychnoi kultury* [Innovative pedagogical approaches to developing an inclusive environment for student war veterans through adaptive physical culture]. *Innovatyka u vykhovanni*, (14), 24–34. https://doi.org/10.35619/iiu.v1i14.395 (Accessed: 10.02.2025). [In Ukrainian].

7. Dedeliuk, N. A. (2014). *Teoriia i metodyka adaptyvnoi fizychnoi kultury: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv* [Theory and methodology of adaptive physical culture: A teaching and methodological manual for students]. Lutsk: Vezha-Druk. [In Ukrainian].

8. Kohut, I. O. (2016). *Sotsialno-humanistychni zasady rozvytku adaptyvnoi fizychnoi kultury v Ukraini (na materiali adaptyvnoho sportu): Avtoreferat dysertatsii doktora nauk* [Socio-humanistic principles of the development of adaptive physical culture in Ukraine (based on adaptive sports): Doctoral dissertation abstract]. Kyiv: MONU, NUFVSU. [In Ukrainian].

9. Kolyshkin, O. V. (2013). *Vykorystannia pedahohichnykh idei A. S. Makarenka v haluzi adaptyvnoho fizychnoho vykhovannia* [Use of A. S. Makarenko's pedagogical ideas in the field of adaptive physical education]. http://repository.sspu.sumy.ua/handle/123456789/4027 (Accessed: 10.02.2025). [In Ukrainian].

10. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy. (n.d.). *Adaptyvnyi sport – odyn z priorytetiv roboty Ministerstva* [Adaptive sport is one of the Ministry's priorities]. https://mms.gov.ua/news/adaptyvnyi-sport-odyn-z-priorytetiv-roboty-ministerstva (Accessed: 10.02.2025). [In Ukrainian].

11. Krutsevych, T. Yu. (Ed.). (2008). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia / metodyka fizychnoho vykhovannia riznykh hrup naselennia* [Theory and methodology of physical education / methodology of physical education for different population groups] (Vol. 2, pp. 155–319). Kyiv: NUFVSU "Olimpiiska literatura". [In Ukrainian].

12. Tovt, V. A., & Susla, V. Ya. (2020). *Adaptyvne fizychne vykhovannia v systemi pidhotovky bakalavriv za spetsialnistiu serednia osvita (fizychna kultura): navchalnyi posibnyk* [Adaptive physical education in the training system of bachelors in secondary education (physical culture): Textbook]. Uzhhorod: TOV "RiK-U". [In Ukrainian].

13. Tovt, V. A., Dulo, O. A., & Marionda, I. I. (2010). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia dorosloho naselennia ta fizychnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Theory and methodology of physical education of the adult population and physical training in the Armed Forces of Ukraine: Textbook]. Uzhhorod: PP "Hrafika". [In Ukrainian].

14. Shapovalova, I. V. (2020). *Zahalna kharakterystyka adaptyvnoho fizychnoho vykhovannia: Lektsiia 1* [General characteristics of adaptive physical education: Lecture 1]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi derzhavnyi medychnyi universytet. [In Ukrainian].

15. National Fragile X Foundation. (n.d.). *How an adaptive physical education class should be "run"*. https://fragilex.org/treatment-and-intervention/how-an-adaptive-physical-education-class-should-be-run/ (Accessed: 10.02.2025).

УДК 378.147:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1221-1230

Нагла Дарина Євгеніївна здобувач третього освітнього рівня Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків, https://orcid.org/0009-0002-4823-8205

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті обґрунтовано педагогічну модель підготовки майбутніх викладачів вищої школи до організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання. Актуальність дослідження зумовлена цифровою трансформацією освіти, викликами пандемії COVID-19 та необхідністю формування у педагогів нової генерації здатності ефективно організовувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію у віртуальному освітньому просторі на засадах взаємоповаги та співтворчості.

Методологічну основу моделі становлять системний, діяльнісний, компетентнісний та особистісно орієнтований підходи, які забезпечують цілісність та ефективність підготовки. Модель має чотириблокову структуру: цільовий блок визначає мету та завдання підготовки, спрямовані на формування готовності як інтегративної професійно-особистісної якості; змістовий блок конкретизує п'ять компонентів готовності (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-технологічний, комунікативно-емоційний, фасилітаційно-коучинговий, рефлексивно-оцінювальний), що охоплюють ціннісні орієнтації, знання, уміння та особистісні якості майбутніх викладачів; організаційно-процесуальний блок обґрунтовує принципи, педагогічні умови, етапи, методи, форми та засоби підготовки з використанням сучасних цифрових платформ та інструментів; діагностично-результативний блок містить критерії, показники та три рівні сформованості готовності (високий, середній, початковий).

Обґрунтовано три ключові педагогічні умови: формування усвідомлення цінності партнерської взаємодії та внутрішньої мотивації до її організації; забезпечення поетапного оволодіння технологіями на основі інтеграції теоретичної та практичної підготовки; розвиток емоційного інтелекту, комунікативних здібностей та коучингових навичок як особистісного фундаменту партнерської взаємодії.

Новизна моделі полягає в акцентуванні на розвитку особистісних якостей викладача поряд із технологічними компетентностями, що відповідає тенденціям гуманізації освіти.

Ключові слова: педагогічна модель, підготовка викладачів, партнерська взаємодія, дистанційне навчання, педагогічні умови, емоційний інтелект, коучингові навички, професійна компетентність.

Nahla Daryna Yevhenivna PhD Student of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, https://orcid.org/0009-0002-4823-8205

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF THE MODEL FOR PREPARING FUTURE HIGHER EDUCATION TEACHERS FOR ORGANIZING PARTNERSHIP INTERACTION IN DISTANCE LEARNING

Abstract. The article substantiates a pedagogical model for preparing future higher education teachers to organize partnership interaction in distance learning conditions. The research relevance is determined by digital transformation of education, COVID-19 pandemic challenges, and the need to develop new generation educators' ability to effectively organize subject-subject interaction in virtual educational space based on mutual respect and co-creation principles. The model's methodological foundation comprises systemic, activity-based, competence-based, and personality-oriented approaches ensuring training integrity and effectiveness. The model has a four-block structure: the target block defines preparation goals and objectives aimed at forming readiness as an integrative professional-personal quality; the content block specifies five readiness components encompassing value orientations, knowledge, skills and personal qualities of future teachers; the organizational-procedural block substantiates principles, pedagogical conditions, stages, methods, forms and means of preparation using modern digital platforms and tools; the diagnostic-resultative block contains criteria, indicators and three readiness formation levels (high, medium, initial). Three key pedagogical conditions are substantiated: formation of partnership interaction value awareness and intrinsic motivation for its organization; ensuring gradual technology mastery based on theoretical and practical training integration; development of emotional intelligence, communication abilities and coaching skills as the personal foundation of partnership interaction. The model's novelty lies in emphasizing personal qualities development alongside technological competencies, corresponding to education humanization trends. The model can be used in higher pedagogical education institutions to improve future teachers' training programs, develop special courses and training sessions.

Keywords: pedagogical model, teacher training, partnership interaction, distance learning, pedagogical conditions, emotional intelligence, coaching skills, professional competence.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні виклики, пов'язані з цифровою трансформацією освіти, актуалізують проблему підготовки педагогічних кадрів нової генерації. Пандемія COVID-19 та подальша інтеграція технологій у

навчальний процес засвідчили критичну важливість здатності викладачів організовувати ефективну партнерську взаємодію у віртуальному освітньому просторі. Особливої уваги потребує підготовка майбутніх викладачів вищої школи, оскільки саме вони формуватимуть професійні компетентності фахівців різних галузей в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

Партнерська взаємодія в умовах дистанційного навчання вимагає від викладача не лише технологічної компетентності, а й розвинених особистісних якостей: емоційного інтелекту для розуміння психологічного стану студентів у віртуальному середовищі, комунікативних здібностей для подолання бар'єрів дистанційної комунікації, коучингових навичок для фасилітації самостійного навчання та розвитку здобувачів освіти. Водночас майбутні викладачі мають усвідомлювати цінність партнерського підходу та бути внутрішньо вмотивованими до його реалізації, поетапно опановувати технології організації різних форм співпраці у цифровому форматі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчує, що окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися вітчизняними науковцями. Теоретичні основи партнерства в освіті досліджували О. Пометун, Л. Пироженко [8], Н. Бібік [3]. Проблематику дистанційного навчання та прояву в ньому емоційного інтелекту висвітлювали В. Биков, О. Спірін, О. Пінчук [2], К. Осадча, В. Осадчий [7]. Питання емоційного інтелекту педагога вивчали О. Верітова [4], О. Бебіна [1]. Коучинговий підхід в освіті аналізували О. Нежинська [6] коли до партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання з урахуванням розвитку емоційного інтелекту та коучингових компетентностей проведено не було.

Мета статті – обґрунтувати педагогічну модель підготовки майбутніх викладачів вищої школи до організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Педагогічне моделювання є ефективним методом дослідження складних освітніх процесів, оскільки дозволяє відтворити їх ключові характеристики у структурованому, наочному вигляді. Педагогічна модель, за визначенням О. Дубасенюк, є концептуальним конструктом, що відображає суттєві властивості об'єкта дослідження та слугує основою для проєктування освітньої діяльності [5].

Методологічною основою розробленої моделі є інтеграція чотирьох підходів. Системний підхід забезпечує розгляд підготовки майбутніх викладачів як цілісної системи взаємопов'язаних компонентів, що функціонують для досягнення єдиної мети.

Діяльнісний підхід орієнтує на формування компетентностей через активну участь студентів у різноманітних видах діяльності, що моделюють професійну партнерську взаємодію. Компетентнісний підхід спрямовує на розвиток інтегративних здатностей до організації партнерської взаємодії у віртуальному середовищі. Особистісно орієнтований підхід передбачає

врахування індивідуальних особливостей, потреб та можливостей кожного майбутнього викладача.

Розроблена модель підготовки майбутніх викладачів вищої школи до організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання має чотириблокову структуру: цільовий, змістовий, організаційно-процесуальний та діагностично-результативний блоки.

Цільовий блок визначає стратегічні орієнтири процесу підготовки. Мета полягає у формуванні готовності майбутніх викладачів вищої школи до організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання як інтегративної професійно-особистісної якості, що забезпечує ефективну педагогічну діяльність у цифровому освітньому середовищі на засадах суб'єкт-суб'єктних відносин, взаємоповаги та співтворчості.

Завдання підготовки охоплюють: розвиток ціннісного ставлення до партнерської взаємодії та внутрішньої мотивації до її організації в дистанційному форматі; формування системи теоретичних знань про специфіку партнерської взаємодії у віртуальному освітньому просторі; поетапне оволодіння технологіями організації різних форм партнерської взаємодії з використанням цифрових інструментів; розвиток емоційного інтелекту як здатності розпізнавати, розуміти та регулювати емоції у віртуальній комунікації; формування комунікативних компетентностей для ефективної онлайн-взаємодії; набуття коучингових навичок для підтримки самостійності та відповідальності студентів; розвиток рефлексивних умінь для постійного вдосконалення практики партнерської взаємодії.

Змістовий блок моделі включає компоненти готовності майбутніх викладачів до організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання.

Мотиваційно-ціннісний компонент характеризує внутрішню готовність до партнерської взаємодії. Він включає: усвідомлення цінності партнерського підходу для якості дистанційного навчання; прийняття філософії педагогіки партнерства як особистісної професійної позиції; стійку мотивацію до організації суб'єкт-суб'єктних відносин у віртуальному середовищі; орієнтацію на постійний саморозвиток у галузі цифрової педагогіки; потребу у встановленні довірливих, емпатійних відносин зі студентами.

Когнітивно-технологічний компонент охоплює систему знань та практичних умінь. До нього належать: знання теоретичних основ партнерської взаємодії та її специфіки у цифровому форматі; розуміння психологічних особливостей онлайн-комунікації; знання сучасних цифрових платформ та інструментів для організації співпраці; уміння проєктувати різні форми партнерської взаємодії у віртуальному просторі; навички використання інтерактивних методів навчання в онлайн-форматі; здатність інтегрувати технології синхронного та асинхронного навчання; уміння адаптувати педагогічні стратегії до технічних можливостей та рівня цифрової грамотності учасників. Комунікативно-емоційний компонент відображає здатність до ефективної емоційно-інтелектуальної взаємодії. Він

включає: розвинений емоційний інтелект – здатність розпізнавати емоційні стани студентів у віртуальній комунікації, розуміти їхні почуття та потреби, керувати власними емоціями; емпатію як уміння проникати у внутрішній світ іншої людини, розділяти її переживання; комунікативні здібності для побудови конструктивного діалогу в онлайн-середовищі; навички активного слухання у віртуальному форматі; уміння створювати психологічно безпечну атмосферу довіри; здатність надавати емоційну підтримку через цифрові канали комунікації; дотримання норм цифрової культури та етикету.

Фасилітаційно-коучинговий компонент характеризує здатність підтримувати самостійність та відповідальність студентів. Він охоплює: коучингові навички – уміння ставити потужні запитання, що стимулюють мислення; здатність фасилітувати процес самостійного навчання та прийняття рішень студентами; навички модерації онлайн-дискусій та групової роботи; уміння надавати конструктивний зворотний зв'язок у формі, що мотивує до розвитку; здатність розвивати у студентів навички самоорганізації та саморегуляції; уміння делегувати відповідальність та підтримувати студентську ініціативу у віртуальному просторі.

Рефлексивно-оцінювальний компонент передбачає здатність до критичного осмислення власної діяльності. Він включає: уміння аналізувати ефективність застосовуваних форм партнерської взаємодії; здатність до об'єктивної самооцінки рівня готовності; прагнення до постійного професійного вдосконалення; уміння коригувати педагогічні дії на основі рефлексії та зворотного зв'язку; здатність досліджувати власну практику та впроваджувати інновації.

Організаційно-процесуальний блок визначає принципи, педагогічні умови, етапи, методи, форми та засоби підготовки майбутніх викладачів.

Принцип суб'єктності передбачає визнання майбутніх викладачів активними суб'єктами власного професійного становлення, здатними до самостійного цілепокладання та рефлексії. Принцип інтерактивності орієнтує на організацію освітнього процесу через діалог, обмін досвідом, спільне вирішення проблем. Принцип практико-орієнтованості забезпечує спрямованість підготовки на реальні професійні ситуації. Принцип поетапності передбачає послідовне ускладнення завдань та поступове нарощування компетентностей. Принцип рефлексивності зумовлює необхідність постійного осмислення процесу та результатів підготовки.

Перша педагогічна умова була визначена як формування у майбутніх викладачів вищої школи усвідомлення цінності партнерської взаємодії та мотивації до її організації в умовах дистанційного навчання.

Ця умова реалізується через: ознайомлення з філософією та принципами педагогіки партнерства, аналіз переваг партнерського підходу для якості дистанційного навчання; вивчення досвіду успішної партнерської взаємодії у віртуальному освітньому середовищі; рефлексію власного навчального досвіду з точки зору партнерства; обговорення етичних аспектів педагогічної взаємодії в

онлайн-форматі; формування переконання у важливості суб'єкт-суб'єктних відносин; створення ситуацій успіху у партнерській взаємодії для підкріплення позитивної мотивації. Результатом має стати внутрішня готовність до реалізації партнерського підходу як особистісної професійної позиції.

Друга педагогічна умова була сформульована **як** забезпечення поетапного оволодіння майбутніми викладачами вищої школи технологіями організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання на основі інтеграції теоретичної та практичної підготовки.

Реалізація цієї умови передбачає три етапи. Орієнтаційно-мотиваційний етап спрямований на усвідомлення сутності партнерської взаємодії, ознайомлення з базовими цифровими інструментами, формування первинних уявлень про технології організації співпраці. Змістово-технологічний етап охоплює системне вивчення методик проєктування партнерської взаємодії, опанування різноманітних цифрових платформ та сервісів, розробку власних сценаріїв онлайн-занять, участь у навчальних проєктах. Практико-рефлексивний етап включає проведення фрагментів та повноцінних занять у дистанційному форматі з використанням технологій партнерської взаємодії, аналіз власної практики, коригування педагогічних дій. Ключовим є органічний зв'язок теорії та практики на кожному етапі. Третя педагогічна умова була визначена як розвиток у майбутніх викладачів вищої школи емоційного інтелекту, комунікативних здібностей та коучингових навичок, що складають особистісний фундамент організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання.

Ця умова реалізується через спеціально організовану діяльність: тренінги розвитку емоційного інтелекту з акцентом на специфіку віртуальної комунікації (розпізнавання емоцій за текстовими повідомленнями, відеосигналами, емоційна саморегуляція в онлайн-середовищі); практикуми з розвитку комунікативних компетентностей (активне слухання, ненасильницька комунікація, конструктивний зворотний зв'язок у цифровому форматі); воркшопи з коучингових технологій (техніка постановки потужних запитань, GROW-модель, фасилітація самостійного прийняття рішень студентами); рольові ігри та симуляції партнерської взаємодії у віртуальному середовищі; аналіз кейсів, що вимагають емоційно-інтелектуального та коучингового реагування; супервізію та взаємне консультування з досвідченими фасилітаторами. Особлива увага приділяється розвитку емпатії, здатності розуміти емоційний стан студентів за опосередкованими сигналами онлайн-комунікації.

Методи підготовки включають: проблемно-діалогічні методи (дискусії, дебати про етичні дилеми партнерської взаємодії); проєктні методи (розробка та реалізація міні-проєктів з організації онлайн-співпраці); кейс-методи (аналіз ситуацій успішної та проблемної партнерської взаємодії); тренінгові методи (розвиток емоційного інтелекту, комунікативних та коучингових навичок); методи рефлексії (щоденники, відеорефлексія, портфоліо); ігрові методи (симуляції, рольові ігри партнерської взаємодії).

Форми організації: спецкурс «Партнерська взаємодія в умовах дистанційного навчання»; тренінги розвитку емоційного інтелекту та коучингових компетентностей; онлайн та офлайн воркшопи і майстер-класи; педагогічна практика з використанням технологій дистанційного навчання; участь у професійних спільнотах практики; менторські програми та взаємне консультування; науково-дослідна робота з проблематики партнерської взаємодії.

Засоби підготовки охоплюють: цифрові платформи (Zoom, Microsoft Teams, Google Meet для синхронної взаємодії; Moodle, Google Classroom для асинхронної); інструменти співпраці (Google Workspace, Padlet, Miro, Jamboard); сервіси інтерактивного контенту (Mentimeter, Kahoot, Nearpod); засоби відеозв'язку та запису для рефлексивного аналізу; месенджери для оперативної комунікації; інструменти управління проєктами; онлайн-бібліотеки та бази даних; платформи для створення електронних портфоліо.

Діагностично-результативний блок містить критерії, показники та рівні сформованості готовності до організації партнерської взаємодії.

Мотиваційно-ціннісний критерій: усвідомлення цінності партнерської взаємодії; стійка мотивація до її організації; прийняття філософії педагогіки партнерства; орієнтація на суб'єкт-суб'єктні відносини; прагнення до професійного саморозвитку.

Когнітивно-технологічний критерій: повнота знань про партнерську взаємодію в дистанційному форматі; володіння методиками проєктування онлайн-співпраці; здатність добирати адекватні цифрові інструменти; уміння адаптувати технології до конкретних умов.

Комунікативно-емоційний критерій: рівень емоційного інтелекту; розвиток емпатії; ефективність онлайн-комунікації; здатність створювати психологічно безпечне середовище; дотримання норм цифрової культури.

Фасилітаційно-коучинговий критерій: володіння коучинговими технологіями; навички постановки потужних запитань; уміння фасилітувати самостійне навчання; здатність модерувати онлайн-дискусії; уміння надавати розвивальний зворотний зв'язок.

Рефлексивно-оцінювальний критерій: здатність до самоаналізу ефективності взаємодії; адекватність самооцінки; уміння коригувати педагогічні дії; орієнтація на постійне вдосконалення.

Визначено три рівні сформованості готовності: високий (сформована стійка мотивація, глибокі теоретичні знання, впевнене володіння технологіями, розвинений емоційний інтелект та коучингові навички, системна рефлексія); середній (позитивна мотивація, достатні знання, базове володіння технологіями, помірний рівень емоційного інтелекту, фрагментарна рефлексія); початковий (ситуативна мотивація, поверхневі знання, обмежене володіння технологіями, низький рівень емоційного інтелекту та коучингових навичок, відсутність системної рефлексії). Очікуваний результат педагогічної моделі – сформованість готовності майбутніх викладачів вищої школи до організації партнерської

взаємодії в умовах дистанційного навчання, що виявляється у здатності ефективно проєктувати та реалізовувати різноманітні форми партнерської співпраці у віртуальному освітньому просторі на основі розвиненого емоційного інтелекту, комунікативних та коучингових компетентностей, внутрішньої мотивації та ціннісного ставлення до партнерського підходу.

Висновки. Розроблена педагогічна модель підготовки майбутніх викладачів вищої школи до організації партнерської взаємодії в умовах дистанційного навчання є цілісною системою, що інтегрує мету, зміст, процес та результат досліджуваної підготовки. Модель ґрунтується на системному, діяльнісному, компетентнісному та особистісно орієнтованому підходах, враховує специфіку партнерської взаємодії у цифровому освітньому середовищі.

Структура моделі включає чотири взаємопов'язані блоки. Цільовий блок визначає мету та завдання підготовки. Змістовий блок конкретизує п'ять компонентів готовності: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-технологічний, комунікативно-емоційний, фасилітаційно-коучинговий та рефлексивно-оцінювальний. Організаційно-процесуальний блок обґрунтовує принципи, три педагогічні умови, етапи, методи, форми та засоби підготовки. Діагностично-результативний блок містить критерії, показники та рівні сформованості готовності.

Ключовою особливістю моделі є обґрунтування трьох педагогічних умов: формування усвідомлення цінності партнерської взаємодії та мотивації до її організації; забезпечення поетапного оволодіння технологіями на основі інтеграції теоретичної та практичної підготовки; розвиток емоційного інтелекту, комунікативних здібностей та коучингових навичок як особистісного фундаменту партнерської взаємодії. Саме ці умови створюють системний ефект для ефективної підготовки викладачів нової генерації.

Новизна запропонованої моделі полягає в акцентуванні не лише на технологічних аспектах дистанційного навчання, а на розвитку особистісних якостей викладача: емоційного інтелекту для розуміння емоційних станів студентів у віртуальному середовищі, комунікативних здібностей для подолання бар'єрів онлайн-комунікації, коучингових навичок для підтримки самостійності та відповідальності здобувачів освіти. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям гуманізації та персоналізації освіти.

Практична значущість моделі визначається можливістю її використання у закладах вищої педагогічної освіти для вдосконалення програм підготовки майбутніх викладачів, розробки спецкурсів, тренінгів, методичних матеріалів. Модель може слугувати основою для проєктування освітнього процесу, орієнтованого на формування компетентностей XXI століття.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності розробленої моделі та педагогічних умов, створенням діагностичного інструментарію для вимірювання рівня сформованості готовності, розробкою методичних рекомендацій для викладачів закладів вищої освіти щодо впровадження моделі у практику професійної підготовки.

Література:

1. Бебіна О. М. Взаємоз'язок емоційного інтелекту з успішністю в навчанні. Актуальні проблеми практичної психології : збірн. наук. праць Міжнародн. наук.-практич. інтернет конф.. Одеса. 2024. С. 309-316

2. Биков В. Ю., Спірін О. М., Пінчук О. П. Проблеми та завдання сучасного етапу інформатизації освіти. Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України). 2017. С. 191-198.

3. Бібік Н. М. Суперечності процесу запровадження компетентнісного підходу в освітню практику. Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Педагогічна думка. 2019. С. 8–11.

4. Верітова О. С. Забезпечення фасилітації потоків емоційної інформації у педагогічній діяльності викладачів вищої школи. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. 2019 (1). С. 98-104.

5. Дубасенюк О.А. Концептуальні моделі педагогічної освіти:наукові пошуки та здобутки. Професійно-педагогічна освіта:сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2008. С. 8-29.

6. Нежинська О. Розвиток конкурентоздатної особистості майбутнього фахівця у закладі вищої освіти методом коучингу. Вчені записки Університету «КРОК». 2025. 2 (78). С. 497-504.

7. Осадча К. П., Осадчий В. В., Спірін О. М., Круглик В. С. Стан проблеми організації змішаного навчання у закладах вищої освіти україни під час пандемії COVID-19. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2022. 81. С. 235-241.

8. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.

References:

1. Bebina, O. M. (2024). Vzaiemozviazok emotsiinoho intelektu z uspishnistiu v navchanni [Relationship between emotional intelligence and academic success]. Aktualni problemy praktychnoi psykholohii : zbirn. nauk. prats Mizhnarodn. nauk.-praktych. internet konf. – Actual problems of practical psychology: collection of scientific works of International scientific-practical internet conference, 309-316. Odesa [in Ukrainian].

2. Bykov, V. Yu., Spirin, O. M., & Pinchuk, O. P. (2017). Problemy ta zavdannia suchasnoho etapu informatyzatsii osvity [Problems and tasks of the modern stage of education informatization]. Naukove zabezpechennia rozvytku osvity v Ukraini: aktualni problemy teorii i praktyky (do 25-richchia NAPN Ukrainy) – Scientific support for the development of education in Ukraine: current problems of theory and practice (to the 25th anniversary of the NAPS of Ukraine), 191-198 [in Ukrainian].

3. Bibik, N. M. (2019). Superechnosti protsesu zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu v osvitniu praktyku [Contradictions in the process of implementing the competence approach in educational practice]. Kompetentnisno oriientovane navchannia: vyklyky ta perspektyvy. Materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Competence-oriented learning: challenges and perspectives. Proceedings of the 1st All-Ukrainian scientific-practical conference, 8–11. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

4. Veritova, O. S. (2019). Zabezpechennia fasylitatsii potokiv emotsiinoi informatsii u pedahohichnii diialnosti vykladachiv vyshchoi shkoly [Ensuring facilitation of emotional information flows in pedagogical activities of higher education teachers]. Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia: Pedahohika i psykholohiia – Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Pedagogy and Psychology, 1, 98-104 [in Ukrainian].

5. Dubaseniuk, O. A. (2008). Kontseptualni modeli pedahohichnoi osvity: naukovi poshuky ta zdobutky [Conceptual models of pedagogical education: scientific research and achievements]. Profesiino-pedahohichna osvita: suchasni kontseptualni modeli ta tendentsii rozvytku: Monohrafiia – Professional-pedagogical education: modern conceptual models and development trends: Monograph, 8-29. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

6. Nezhynska, O. (2025). Rozvytok konkurentozdatnoi osobystosti maibutnoho fakhivtsia u zakladi vyshchoi osvity metodom kouchynhu [Development of competitive personality of future specialist in higher education institution through coaching method]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of KROK University, 2 (78), 497-504 [in Ukrainian].

7. Osadcha, K. P., Osadchyi, V. V., Spirin, O. M., & Kruhlyk, V. S. (2022). Stan problemy orhanizatsii zmishanoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity ukrainy pid chas pandemii COVID-19 [The state of the problem of organizing blended learning in higher education institutions of Ukraine during the COVID-19 pandemic]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools, 81, 235-241 [in Ukrainian].

8. Pometun, O. I., & Pyrozhenko, L. V. (2004). Suchasnyi urok: interaktyvni tekhnolohii navchannia [Modern lesson: interactive learning technologies]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

УДК 378.091:004.9:37.026

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1231-1242

Насмінчук Ірина Анатоліївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0003-3623-387X

Шевчук Олександр Володимирович кандидат педагогічних наук, викладач кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0002-0557-2994

ІНФОГРАФІКА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Анотація. Сучасний етап розвитку професійної освіти характеризується активним упровадженням цифрових технологій та переосмисленням підходів до подання навчального контенту з урахуванням особливостей сприйняття інформації здобувачами освіти. У цьому контексті інфографіка набуває значення інноваційного інструменту візуалізації, що забезпечує поєднання текстових, графічних та символічних елементів у цілісну інформаційну модель. Її використання сприяє підвищенню наочності навчальних матеріалів, логічній структуризації змісту та оптимізації процесу засвоєння складної професійно орієнтованої інформації.

Інфографіка у професійній освіті розглядається як ефективний засіб трансляції теоретичних знань і практичних алгоритмів, що дозволяє компактно й доступно відображати технологічні процеси, виробничі схеми, функціональні зв'язки, статистичні дані та результати діяльності. Завдяки візуальній формі подання інформації зменшується когнітивне навантаження на здобувачів освіти, активізуються механізми візуального мислення та підвищується рівень концентрації уваги.

Це особливо важливо для професійної підготовки, орієнтованої на формування прикладних умінь і навичок, де значну роль відіграє швидке розуміння сутності процесів і взаємозв'язків між їх складовими.

Використання інфографіки сприяє індивідуалізації та диференціації навчання, оскільки дозволяє адаптувати навчальний контент до різних рівнів підготовки та стилів навчальної діяльності здобувачів освіти. Вона також виступає засобом інтеграції міждисциплінарних знань, поєднуючи педагогічні, інформаційно-технологічні й дизайнерські підходи. Умови дистанційного та змішаного навчання додатково актуалізують роль інфографіки як інструменту

самостійного опрацювання матеріалу, що забезпечує швидку орієнтацію в інформаційному просторі та підтримує навчальну мотивацію.

Застосування інфографіки в освітньому процесі професійної освіти сприяє розвитку цифрової, інформаційної та візуальної грамотності, формуванню аналітичного мислення й уміння працювати з даними. Вона підвищує ефективність комунікації між викладачем і здобувачами освіти, забезпечуючи чіткість, лаконічність і логічність подання навчального контенту. Отже, інфографіка постає як важливий інноваційний інструмент візуалізації, що позитивно впливає на якість професійної підготовки та відповідає сучасним вимогам розвитку освіти.

Ключові слова: інфографіка, візуалізація навчального контенту, професійна освіта, цифрові технології, професійні компетентності, візуальна грамотність, когнітивне навантаження, освітні інновації.

Nasminchuk Iryna Anatoliivna PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Digital, Educational and Socio-Economic Technologies, Educational and Rehabilitation Higher Education Institution *"Kamianets-Podilskyi State Institute"*, Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0003-3623-387X

Shevchuk Oleksandr Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Digital, Educational and Socio-Economic Technologies, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0002-0557-2994

INFOGRAPHICS AS AN INNOVATIVE TOOL FOR VISUALIZING EDUCATIONAL CONTENT IN VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. The current stage of development of vocational education is characterized by the active implementation of digital technologies and the rethinking of approaches to presenting educational content, taking into account the peculiarities of information perception by learners. In this context, infographics acquire the significance of an innovative visualization tool that ensures the integration of textual, graphic, and symbolic elements into a coherent information model. Their use contributes to increasing the visual clarity of educational materials, logical structuring of content, and optimization of the process of mastering complex professionally oriented information.

In vocational education, infographics are considered an effective means of transmitting theoretical knowledge and practical algorithms, enabling a compact and accessible representation of technological processes, production schemes, functional relationships, statistical data, and performance results. Due to the visual form of information presentation, the cognitive load on learners is reduced, mechanisms of visual thinking are activated, and the level of concentration is increased. This is

particularly important for vocational training focused on the development of applied skills and abilities, where rapid comprehension of the essence of processes and the relationships between their components plays a crucial role.

The use of infographics facilitates the individualization and differentiation of learning, as it allows educational content to be adapted to different levels of training and learning styles of students. It also serves as a means of integrating interdisciplinary knowledge by combining pedagogical, information-technological, and design approaches. The conditions of distance and blended learning further emphasize the role of infographics as a tool for independent learning, providing quick orientation in the information space and supporting learning motivation.

The application of infographics in the educational process of vocational education promotes the development of digital, informational, and visual literacy, the formation of analytical thinking, and the ability to work with data. It enhances the effectiveness of communication between teachers and learners by ensuring clarity, conciseness, and logical presentation of educational content. Thus, infographics emerge as an important innovative visualization tool that positively affects the quality of vocational training and meets contemporary requirements for the development of education.

Keywords: infographics, visualization of educational content, vocational education, digital technologies, professional competencies, visual literacy, cognitive load, educational innovations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростаючої складності інформаційного середовища та активної цифровізації освітніх процесів постає актуальна проблема недостатньої ефективності традиційних методів подання навчального контенту у професійній освіті. Така ситуація обумовлена значною кількістю текстової та абстрактної інформації, що часто перевищує когнітивні можливості здобувачів освіти, особливо під час оволодіння професійно-орієнтованими знаннями й практичними навичками. Це, у свою чергу, призводить до зниження рівня розуміння, затримок у засвоєнні матеріалу та послаблення навчальної мотивації. Традиційні форми викладання, зорієнтовані переважно на вербальні й лінійні способи представлення інформації, не завжди здатні забезпечити глибоке розуміння складних професійних концепцій, логічних зв’язків і процесів у межах сучасних освітніх програм.

У цьому контексті виникає науково-практична задача пошуку та впровадження інноваційних засобів, що здатні трансформувати структуру навчального контенту з метою підвищення його доступності, наочності та ефективності сприйняття здобувачами освіти. Одним із таких засобів є інфографіка – графічна візуалізація інформації, даних чи знань, яка дозволяє подати складний навчальний матеріал у компактній, логічно структурованій формі, поєднуючи текстові об’єкти з візуальними компонентами для швидкого й чіткого розуміння контенту. Інфографіка як засіб візуалізації інформації сприяє зменшенню

когнітивного навантаження, активізації візуального мислення й розвитку мультимодальних навичок сприйняття, що відповідає загальним тенденціям сучасної педагогіки та теорії мультимодального навчання, де поєднання різних каналів комунікації підвищує ефективність засвоєння знань [8].

Наукова значущість цієї проблеми полягає у необхідності теоретичного осмислення ролі інфографіки як дидактичного інструменту, що інтегрує принципи інформаційного дизайну, когнітивної психології та сучасних освітніх технологій. Це зумовлює потребу в розробленні моделей, методик і критеріїв оцінювання ефективності застосування інфографіки в процесі професійної освіти, а також у визначенні її впливу на формування ключових компетентностей здобувачів. Практичне значення проблеми полягає у можливості впровадження інфографіки як засобу підвищення результативності навчання, розвитку критичного мислення та інформаційної грамотності, а також у забезпеченні адаптації освітнього процесу до вимог цифрової економіки та динамічного ринку праці через підвищення якості подання професійно значущого контенту [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях поєднується як український, так і європейський (а також міжнародний) підходи до аналізу інфографіки як засобу візуалізації навчального контенту та її впливу на освітні результати. Українські дослідники розглядають інфографіку у контексті педагогічного застосування та професійної освіти. Так, Іван Голуб (2023) у своїй праці *«Preparation, Creation and Use of Educational Infographics in Vocational Education Institutions»* підкреслює, що освітня інфографіка здатна зробити освітній процес більш привабливим та доступним для здобувачів освіти, сприяє підвищенню уваги та інтересу до навчального матеріалу і полегшує розуміння складних концепцій, що має безпосереднє значення для професійної освіти [3]. Аналогічно, О.В. Вовк та Р.А. Черемський (2017) у дослідженні *«Інфографіка як ефективний засіб навчання»* аналізують класифікації інфографіки, зокрема статичної та динамічної, а також визначають критерії оцінювання ефективності інфографічних матеріалів у навчальних виданнях, що укладає основу для подальших емпіричних досліджень щодо її впливу на компетентнісний розвиток здобувачів освіти [1]. Праця Л.В. Яніцької (2023) демонструє, що виконання інфографічних завдань сприяє розвитку критичного мислення, логічного мислення та креативності, що є важливим для формування професійних компетентностей у здобувачів [5].

Європейські та міжнародні дослідження розширюють ці теми, зокрема теоретично та методологічно. Так, Sameer Ahmad Bhat та Suzan Alyahya (2023) у літературному огляді *«Infographics in Educational Settings: A Literature Review»* розглядають інфографіку як засіб візуалізації даних та навчальної інформації, наголошуючи на її ролі в покращенні розуміння складної інформації, її адаптації до потреб різних аудиторій та необхідності розроблення практичних рекомендацій щодо створення ефективних інфографік в освітньому процесі. Ці автори також виділяють виклики, пов’язані з відсутністю єдиних стандартів

дизайну та методик оцінювання, що відкриває простір для подальших досліджень. [6]. У міжнародних джерелах, зокрема англомовних працях, підкреслюється, що інфографіка значно сприяє покращенню комунікації в онлайн-навчанні, підтримує візуальне навчання та може впливати на академічну продуктивність: такі висновки містяться, наприклад, у дослідженнях по застосуванню інфографіки для узагальнення навчальних тем і підвищення розуміння навчального матеріалу здобувачами освіти [13].

Попри значний внесок цих робіт, у сучасній науковій літературі все ще існують важливі невирішені питання, що можуть стати предметом подальших досліджень. По-перше, відсутні систематичні емпіричні дослідження, які б кількісно оцінювали вплив інфографіки на формування професійних компетентностей здобувачів професійної освіти, зокрема в специфічних предметних областях професійної підготовки. По-друге, незаповненою залишається методологічна база інтеграції інфографіки в професійні навчальні плани, включно з розробленням адаптованих моделей її використання у різних професійних галузях. По-третє, бракує узгоджених критеріїв оцінювання якості та ефективності інфографіки, орієнтованих саме на професійні результати навчання, що робить актуальною розробку відповідних інструментів оцінювання для педагогічної практики. Ці наукові лакуни визначають подальший напрямок розвитку досліджень інфографіки як інноваційного інструмента візуалізації навчального контенту саме в контексті професійної освіти.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та комплексному аналізі інфографіки як інноваційного інструменту візуалізації навчального контенту у професійній освіті, а також у визначенні її педагогічного потенціалу щодо підвищення ефективності засвоєння професійно орієнтованих знань, розвитку професійних компетентностей здобувачів освіти та оптимізації освітнього процесу в умовах цифрової трансформації навчання.

Виклад основного матеріалу. У науковому середовищі актуальність теми *«Інфографіка як інноваційний інструмент візуалізації навчального контенту у професійній освіті»* зумовлена загальними тенденціями цифровізації освітніх процесів, зростанням обсягу інформації та необхідністю оптимізації її сприйняття здобувачами освіти. Інфографіка, як форма візуального представлення даних та знань, визнана ефективним засобом передачі складної інформації у стислому та доступному форматі, що сприяє активізації когнітивних процесів, швидкому розпізнаванню патернів і формуванню цілісного уявлення про зміст навчального матеріалу.

Освітні дослідження демонструють, що візуальне представлення інформації може суттєво підвищувати ефективність навчання, особливо в контекстах, де традиційні текстові методи виявляються недостатніми для розуміння складних концепцій і взаємозв’язків.

Ця тенденція відповідає ширшим теоретичним підходам у когнітивній психології та теоріях мультимодального навчання, які підкреслюють значення

інтеграції візуального і вербального контенту для покращення розуміння та запам'ятовування інформації [7].

В українському науковому просторі зростає інтерес до проблеми створення та використання інфографіки як освітнього інструмента. Наприклад, в Україні розробляються електронні навчальні курси з технологій створення інфографіки, спрямовані на підвищення цифрової компетентності педагогічних працівників, зокрема закладів професійної освіти, для інтеграції візуального контенту в освітній процес.

Ці ініціативи відображають практичну потребу в оснащенні викладачів знаннями про методи візуалізації, способи дизайну інформаційних матеріалів та використання сучасних цифрових інструментів (таких як Canva чи інші платформи), що відкриває нові можливості для трансформації традиційного навчального контенту [2].

Європейський та міжнародний досвід також підтверджує значущість інфографіки в навчанні: численні педагогічні дослідження вищої освіти розглядають інфографіку як спосіб активного залучення здобувачів освіти в освітній процес, підвищення їхньої мотивації та підтримки активного навчання шляхом створення візуальних навчальних артефактів.

Зокрема, у рамках оглядових досліджень вищої освіти відзначено, що інфографіка може виступати дієвим засобом подолання інформаційної перевантаженості та сприяти більш глибокому залученню здобувачів до навчальної діяльності [9].

Ці загальні тенденції в академічній літературі перегукуються з теоретичними працями з візуалізації, які підкреслюють значення дизайну інфографіки, естетичних та когнітивних аспектів її сприйняття. Дизайн високоякісної інфографіки включає ретельне визначення цільової аудиторії, мети подання інформації та структури візуальних елементів, що важливо як у наукових, так і практичних контекстах використання в освіті [12].

Водночас, незважаючи на загальну актуальність інфографіки в освіті та визнання її освітнього потенціалу, у наукових джерелах існує чітка лакуна, пов'язана з недостатнім вивченням специфічного застосування інфографіки саме у професійній освіті.

У класичному професійному середовищі генерація та освоєння професійних компетентностей потребують не лише загальних навичок розуміння інформації, а й комплексної інтеграції її структур, процесів і технологій, що вимагає нових підходів до дизайну навчального контенту.

Саме ця проблема потребує подальших системних досліджень – зокрема, емпіричних оцінок впливу інфографіки на результативність професійної підготовки, розроблення адаптованих моделей інфографічного представлення знань у професійних дисциплінах та критеріїв їх оцінювання, що стане значним внеском у модернізацію освітньої практики відповідно до вимог сучасного цифрового суспільства та ринку праці [10]. Інфографіка виступає ключовим засобом

візуалізації складних освітніх даних, що дозволяє перетворювати об'ємну текстову інформацію у структуровану графічну форму, яка полегшує її сприйняття, інтерпретацію та аналіз. Інфографіка, як форма поєднання текстових і візуальних елементів, здатна знизити когнітивне навантаження та сприяти швидшому засвоєнню змісту за рахунок акцентування на основних ідеях та візуальних патернах, що підсилює процес пізнання у цифровому освітньому середовищі. Цей підхід повністю відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку освітніх технологій, де візуальне подання знань розглядається як важливий компонент навчальних стратегій [8].

Українські освітні практики також демонструють суттєву увагу до використання інфографіки як засобу навчання. Вітчизняні науковці розглядають інфографіку в контексті педагогічного застосування, де вона функціонує як інструмент, що систематизує, уточнює та унаочнює навчальний матеріал, інтегруючи візуальні дані у логічні навчальні структури. Так, в українських навчально-методичних виданнях інфографіку описано як ефективний спосіб презентувати необхідну інформацію здобувачам у доступному візуальному форматі, дозволяючи оптимізувати процес сприйняття і стимулювати самостійну роботу з контентом [4].

Крім того, практика впровадження елементів інфографіки у навчальні курси в Україні демонструє її потенціал для формування цифрових компетентностей здобувачів.

Наприклад, у навчально-методичних розробках з основ інфографіки для майбутніх учителів інформатики розглядається місце та роль інфографіки як засобу візуалізації навчальної інформації, а також порівнюються сучасні інструменти створення графічних матеріалів, що свідчить про інтеграцію практичних навичок роботи з інфографікою у професійну підготовку.

Європейські та міжнародні дослідження підкреслюють, що інфографіка покращує естетичну складову навчального контенту та водночас відіграє важливу роль у розвитку критичного мислення й аналізу даних, оскільки передбачає активне осмислення візуальної інформації та її інтерпретацію в контексті поставлених навчальних завдань. Це підтверджують дослідження інфографіки як інструмента аналізу у навчальних проєктах, де інструменти візуального подання використовуються для категоризації, рефлексії та взаємодії зі складними даними, що позитивно впливає на академічну продуктивність та глибину розуміння [10].

Особливо важливо, що інфографіка сьогодні розглядається і як статичний елемент, і як динамічний освітній ресурс, який може адаптуватися до потреб різних категорій здобувачів освіти та технологічних середовищ навчання. Нові дослідження показують, що сучасні тенденції у візуалізації освіти включають інтерактивні та мультимедійні формати, здатні враховувати індивідуальні стилі навчання, що створює основу для подальших наукових розробок у сфері педагогіки професійної освіти [11].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика форм подання навчального контенту

Критерій оцінювання	*Текстовий матеріал*	*Схеми та таблиці*	*Інфографіка*
Рівень наочності	Низький	Середній	Високий
Когнітивне навантаження	Високе	Середнє	Знижене
Швидкість сприйняття інформації	Низька	Середня	Висока
Придатність для професійних процесів	Обмежена	Часткова	Висока
Підтримка самостійного навчання	Низька	Середня	Висока
Формування візуальної грамотності	Відсутня	Часткова	Системна

У таблиці 1 представлено порівняльний аналіз основних форм подання навчального контенту, а саме текстового матеріалу, схем і таблиць та інфографіки, за ключовими дидактичними й когнітивними критеріями. Аналіз охоплює рівень наочності, когнітивне навантаження, швидкість сприйняття інформації, придатність до відображення професійних процесів, можливості підтримки самостійного навчання та потенціал формування візуальної грамотності. Дані таблиці демонструють, що інфографіка має системні переваги над традиційними формами подання інформації, оскільки забезпечує високий рівень наочності, знижує когнітивне навантаження та сприяє більш швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу. У контексті професійної освіти інфографіка виступає результативним дидактичним інструментом, що забезпечує усвідомлення логіки професійних процесів та їх функціональних взаємозв'язків.

Таблиця 2

Динаміка педагогічного ефекту залежно від формату інфографіки

Формат інфографіки	*Розуміння матеріалу*	*Запам'ятовування*	*Застосування на практиці*
Статична	Середній	Середній	Низький
Динамічна (анімаційна)	Високий	Високий	Середній
Інтерактивна	Дуже високий	Дуже високий	Високий

У таблиці 2 проаналізовано вплив різних форматів інфографіки (статичної, динамічної та інтерактивної) на ключові показники навчальної ефективності: рівень розуміння матеріалу, запам'ятовування та здатність застосовувати знання на практиці. Результати свідчать, що зі зростанням рівня інтерактивності

інфографіки підвищується її педагогічна результативність, особливо щодо формування практичних умінь. Це підтверджує доцільність використання інтерактивних і мультимедійних форматів інфографіки у професійній освіті, де кінцевим результатом навчання є практична діяльність, а не лише відтворення інформації.

Рис. 1. Місце інфографіки у структурі професійної компетентності

Рисунок 1 узагальнює роль інфографіки як багатофункціонального інструмента у формуванні професійної компетентності здобувачів освіти. У ньому систематизовано основні функції інфографіки – дидактичну, когнітивну, практико-орієнтовану та цифрово-компетентнісну – і показано їхній взаємозв’язок у межах освітнього процесу. Такий підхід дозволяє розглядати інфографіку не як допоміжний елемент навчального матеріалу, а як структурний компонент освітнього середовища, що поєднує знання, діяльність і результат у цілісну модель професійної підготовки.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що інфографіка в умовах професійної освіти виступає не допоміжним, а системоутворювальним інструментом візуалізації навчального контенту, який забезпечує поєднання дидактичних, когнітивних, практико-орієнтованих і цифрово-компетентнісних функцій у межах цілісного освітнього процесу. Її застосування сприяє підвищенню наочності навчального матеріалу, зниженню когнітивного навантаження, оптимізації сприйняття складної професійно орієнтованої інформації та формуванню стійких професійних умінь і навичок. Інфографіка забезпечує ефективне відображення технологічних процесів, логіки професійних дій і взаємозв'язків між окремими елементами змісту навчання, що особливо важливо для професійної підготовки, орієнтованої на практичний результат. Вона також підсилює мотиваційний компонент навчання, активізує аналітичне та візуальне мислення здобувачів освіти і сприяє розвитку цифрової та візуальної грамотності як складових сучасної професійної компетентності.

Разом із тим результати дослідження засвідчують наявність наукових і методичних лакун, пов'язаних із відсутністю уніфікованих підходів до інтеграції інфографіки у навчальні плани закладів професійної освіти, а також із недостатньою кількістю емпіричних досліджень, спрямованих на кількісне оцінювання її впливу на формування професійних компетентностей. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні методичних моделей використання інфографіки в окремих галузях професійної підготовки, визначенні критеріїв оцінювання якості та ефективності інфографічного навчального контенту, а також у вивченні потенціалу інтерактивних і мультимедійних форматів інфографіки в умовах цифрового, дистанційного та змішаного навчання.

Література:

1. Вовк О. В., Черемський Р. А. Інфографіка як ефективний засіб навчання. *Системи обробки інформації*. 2017. Вип. 4 (150). С. 199–205. URL: https://www.researchgate.net/publication/323731561_Infografika_ak_efektivnij_zasib_navcanna

2. Геревенко А. М. Технології створення інфографіки навчального призначення: електронний навчальний курс. Біла Церква БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2025. 64 с.

3. Голуб І. І. Підготовка, створення та використання освітньої інфографіки в закладах професійної освіти. *Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи*. ІІІ Міжнародна науково-практ. конф., м. Полтава, 20-21 березня 2023 р. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735590/1/golub_2023_0320.pdf

4. Пригодій М. А. Особливості створення та використання освітньої інфографіки. Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : матеріали XII міжнар. наук.-практ. конференції (м. Хмельницький, 19–20 жовт. 2023 р.). Хмельницький: ХНУ, 2023. С. 230–231. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737725

5. Яніцька Л. В., Токменко І. І., Постернак Н. О. Інфографіка як засіб розвитку критичного мислення здобувачів освіти закладів медичної освіти. *Академічні візії*. 2023. Вип. 20. URL: http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/8307/1/ Infographics% 20implemented.pdf

6. Bhat S. A., Alyahya S. M. Infographics in Educational Settings: A Literature Review. IEEE Access. 2024. Vol. 12, pp. 1633–1649. URL: https://www.researchgate.net/publication/376939023_Infographics_in_Educational_Settings_A_Literature_Review

7. Husni Naparin, Aslina Saad. Infographics in Education: Review on Infographics Design. The International Journal of Multimedia & Its Applications. 2017. Vol. 9, No. 4/5/6. P. 15–24. URL:https://www.researchgate.net/publication/322334733_Infographics_in_Education_Review_on_Infographics_Design

8. Infographic. Wikipedia: The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Infographic

9. Jaleniauskiene E., Kasperiuniene J. Infographics in higher education: a scoping review. *E-Learning and Digital Media.* 2023. Vol. 20, No. 2. P. 191-206. URL://http:DOI:10.1177/20427530221107774

10. Naparin H., Saad A. B. Infographics in education: review on infographics design. *The International Journal of Multimedia & Its Applications*. 2017. Vol. 9, No. 4/5/6. P. 15-24. DOI: 10.5121/ijma.2017.9602. URL: https://www.researchgate.net/publication/ 322334733_ Infographics_in_Education_Review_on_Infographics_Design

11. Nkosinkulu Z. Visualizing education: infographics and pop-up edutainment exhibitions. Journal of Visual Literacy. 2024. Vol. 43, No. 3. P. 250–265. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1051144X.2024.2396253

12. Traboco L., Pandian H., Nikiphorou E., Gupta L. Designing infographics: visual representations for enhancing education, communication, and scientific research. *Journal of Korean Medical Science.* 2022. Vol. 37, No. 27, Article e214. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9274103/

13. Yarbrough J. R. Infographics: in support of online visual learning. *Academy of Educational Leadership Journal.* 2019. Vol. 23, Issue 2. URL: https://www.abacademies.org/articles/Infographics-in-support-of-online-visual-learning-1528-2643-23-2-135.pdf

References:

1. Vovk, O. V., & Cheremskyi, R. A. (2017). Infohrafika yak efektyvnyi zasib navchannia [Infographics as an effective learning tool]. *Systemy obrobky informatsii – Information Processing Systems*, 4(150), 199–205. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/ 323731561_ Infografika_ak_efektivnij_zasib_navcanna [in Ukrainian].

2. Herevenko, A. M. (2025). *Tekhnolohii stvorennia infohrafiky navchalnoho pryznachennia: elektronnyi navchalnyi kurs* [Technologies of creating educational infographics: electronic learning course]. Bila Tserkva: BINPO DZVO “UMO” NAPS of Ukraine [in Ukrainian].

3. Holub, I. I. (2023). Pidhotovka, stvorennia ta vykorystannia osvitnoi infohrafiky v zakladakh profesiinoi osvity [Preparation, creation and use of educational infographics in vocational education institutions]. *Suchasna nauka ta osvita: stan, problemy, perspektyvy – Modern science and education: state, problems, prospects*. Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (Poltava, March 20–21, 2023). Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735590/1/golub_2023_0320.pdf [in Ukrainian].

4. Pryhodii, M. A. (2023). Osoblyvosti stvorennia ta vykorystannia osvitnoi infohrafiky [Features of creating and using educational infographics]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy – Professional development of personality: problems and prospects*. Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference (Khmelnytskyi, October 19–20, 2023) (pp. 230–231). Khmelnytskyi: KhNU. ISBN 978-966-330-301-7. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737725 [in Ukrainian].

5. Yanitska, L. V., Tokmenko, I. I., & Posternak, N. O. (2023). Infohrafika yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia zdobuvachiv osvity zakladiv medychnoi osvity [Infographics as a means of

developing critical thinking of medical education students]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 20. Retrieved from http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/8307/1/Infographics%20 implemented.pdf [in Ukrainian].

6. Bhat, S. A., & Alyahya, S. M. (2024). Infographics in educational settings: A literature review. *IEEE Access*, 12, 1633–1649. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/ 376939023_Infographics_in_Educational_Settings_A_Literature_Review

7. Naparin, H., & Saad, A. (2017). Infographics in education: Review on infographics design. *The International Journal of Multimedia & Its Applications*, 9(4/5/6), 15–24. https://doi.org/ 10.5121/ijma.2017.9602

8. Infographic. (n.d.). *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. Retrieved from https://en. wikipedia.org/wiki/Infographic

9. Jaleniauskiene, E., & Kasperiuniene, J. (2023). Infographics in higher education: A scoping review. *E-Learning and Digital Media*, 20(2), 191–206. https://doi.org/10.1177/ 2042753022110 7774

10. Nkosinkulu, Z. (2024). Visualizing education: Infographics and pop-up edutainment exhibitions. *Journal of Visual Literacy*, 43(3), 250–265. https://doi.org/10.1080/ 1051144X. 2024.2396253

11. Traboco, L., Pandian, H., Nikiphorou, E., & Gupta, L. (2022). Designing infographics: Visual representations for enhancing education, communication, and scientific research. *Journal of Korean Medical Science*, 37(27), e214. https://doi.org/10.3346/jkms.2022.37.e214

12. Yarbrough, J. R. (2019). Infographics: In support of online visual learning. *Academy of Educational Leadership Journal*, 23(2). Retrieved from https://www.abacademies.org/articles/ Infographics-in-support-of-online-visual-learning-1528-2643-23-2-135.pdf

УДК: 378.017:316.614+165.742

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1243-1254

Неїжпапа Людмила Станіславівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-4398-2553

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОБУДОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТА У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми побудови індивідуальних траєкторій розвитку гуманістичної культури студентів у контексті сучасних викликів вищої освіти та соціального самовизначення майбутніх педагогів. Автором здійснено теоретичний аналіз наукових праць, присвячених проблемам індивідуалізації освітнього процесу та розвитку гуманістичної культури особистості, що дозволило виявити недостатню розробленість методичного забезпечення побудови індивідуальних траєкторій саме у сфері розвитку гуманістичної культури студентів.

У статті розкрито сутність індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента як персоналізованого освітньо-виховного маршруту, спрямованого на формування системи гуманістичних цінностей, розвиток емпатійних здібностей, гуманістично орієнтованої поведінки та інтеграцію гуманістичних принципів у професійну діяльність майбутнього педагога. Обґрунтовано систему принципів побудови індивідуальної траєкторії, що включає принципи індивідуалізації, суб'єктності, цілісності, рефлексивності, гнучкості та контекстуальності.

Центральним результатом дослідження є розроблений автором алгоритм побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента, який містить сім послідовних етапів: мотиваційно-ціннісний, діагностико-аналітичний, проєктувальний, організаційно-діяльнісний, супроводжувальний, оцінювально-рефлексивний та коригувальний. Важливим внеском статті є розроблена інтегративна модель методичного забезпечення побудови індивідуальної траєкторії, яка представлена у вигляді семи взаємопов'язаних блоків: концептуально-цільового, діагностичного, проєктувального, організаційно-діяльнісного, супроводжувального, оцінювально-рефлексивного та коригувального. Кожен блок містить детальну характеристику змісту, мети та компонентів методичного забезпечення, що дозволяє системно підтримувати індивідуальний розвиток гуманістичної культури студента у взаємозв'язку з його соціальним самовизначенням.

Ключові слова: гуманістична культура студента, індивідуальна освітня траєкторія, соціальне самовизначення, методичне забезпечення, майбутні педагоги, індивідуалізація навчання, алгоритм розвитку.

Neizhpapa Liudmyla Stanislavivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Social Work, Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine, Kyiv, https//orcid.org/0000-0003-4398-2553

METHODOLOGICAL SUPPORT FOR BUILDING AN INDIVIDUAL TRAJECTORY OF STUDENT'S HUMANISTIC CULTURE DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF SOCIAL SELF-DETERMINATION

Abstract. The article substantiates the relevance of the problem of building individual trajectories for the development of students' humanistic culture in the context of contemporary challenges in higher education and the social self-determination of future educators. The author conducts a theoretical analysis of scholarly works devoted to the problems of individualization of the educational process and the development of an individual's humanistic culture, which allowed to identify insufficient development of methodological support for building individual trajectories specifically in the sphere of students' humanistic culture development. The article reveals the essence of an individual trajectory of student's humanistic culture development as a personalized educational and upbringing route aimed at forming a system of humanistic values, developing empathic abilities, humanistically oriented behavior, and integrating humanistic principles into the future educator's professional activity. The system of principles for building an individual trajectory is substantiated, including the principles of individualization, subjectivity, integrity, reflexivity, flexibility, and contextuality.

The central result of the research is the algorithm developed by the author for building an individual trajectory of student's humanistic culture development, which contains seven consecutive stages: motivational-value, diagnostic-analytical, design, organizational-activity, supportive, evaluative-reflexive, and corrective. An important contribution of the article is the developed integrative model of methodological support for building an individual trajectory, which is presented in the form of seven interconnected blocks: conceptual-target, diagnostic, design, organizational-activity, supportive, evaluative-reflexive, and corrective. Each block contains a detailed characterization of the content, purpose, and components of methodological support, which allows for systematic support of the individual development of a student's humanistic culture in connection with their social self-determination.

Keywords: student's humanistic culture, individual educational trajectory, social self-determination, methodological support, future educators, individualization of learning, development algorithm.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма вищої освіти орієнтована на особистісний розвиток студента, забезпечення його права на вільний вибір освітнього шляху та створення умов для реалізації індивідуального потенціалу. Згідно із Законом України «Про освіту», «індивідуальна освітня траєкторія визначається як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти…, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації та можливостей» [2].

Особливої актуальності набуває питання побудови індивідуальних траєкторій розвитку гуманістичної культури студентів – майбутніх педагогів, оскільки гуманістична спрямованість особистості є не лише професійно важливою якістю педагога, а й умовою його соціального самовизначення. Гуманістична культура формує ціннісні орієнтири, визначає життєву позицію, впливає на характер соціальної взаємодії та професійні вибори особистості. Водночас аналіз практики підготовки майбутніх педагогів свідчить про недостатню розробленість методичного забезпечення, яке б дозволило системно підтримувати індивідуальний розвиток гуманістичної культури студента у взаємозв'язку з його соціальним самовизначенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема індивідуальних освітніх траєкторій у вищій освіті активно досліджується вітчизняними науковцями. Теоретичні аспекти організації індивідуальних траєкторій розглядали І. Краснощок, Т. Коростіянець, Л. Нємець, С. Шаров, Т. Шарова, Г. Шевчук та інші. Зокрема, дослідники підкреслюють, що індивідуальна траєкторія дає можливість студенту розвивати саме ті компетентності, які відповідають його індивідуальним потребам та забезпечують конкурентоспроможність на ринку праці.

Проблеми розвитку гуманістичної культури особистості висвітлені у працях А.Капської, Г. Падалки, О. Рудницької, С. Сисоєвої, Г. Товканець тощо. Дослідники розглядають гуманістичну культуру як інтегративну характеристику особистості, що включає систему гуманістичних цінностей, гуманістично орієнтовану поведінку та здатність до емпатійної взаємодії.

Водночас у науковій літературі недостатньо висвітлені питання методичного забезпечення побудови індивідуальних траєкторій саме у сфері розвитку гуманістичної культури студентів, а також взаємозв'язок цього процесу з соціальним самовизначенням майбутніх фахівців.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та розробити методичне забезпечення побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента у процесі соціального самовизначення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток гуманістичної культури майбутніх педагогів є одним із пріоритетних завдань сучасної вищої освіти, оскільки саме від рівня сформованості гуманістичних цінностей, переконань та професійних компетентностей залежить якість педагогічної взаємодії та ефективність виховного процесу в освітніх закладах. У контексті глобальних викликів

сучасності, зокрема дегуманізації міжособистісних відносин та кризи ціннісних орієнтацій у суспільстві, формування гуманістичної культури набуває особливого значення як засіб протидії деструктивним процесам та відновлення людиноцентричної парадигми освіти. Гуманістична культура майбутнього педагога як інтегративна якість особистості, поєднує систему гуманістичних цінностей, глибоке розуміння унікальності кожної дитини, здатність до емпатії та безумовного прийняття, уміння будувати діалогічну взаємодію та готовність до професійного самовдосконалення на засадах гуманістичної етики [3]. Її розвиток не може відбуватися спонтанно, а потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки, що враховує індивідуальні особливості, темпи та можливості кожного студента.

Аналіз наукової літератури та практики підготовки педагогічних кадрів свідчить про те, що традиційні підходи до формування професійних компетентностей часто ігнорують індивідуальну своєрідність особистісного розвитку студентів, нав'язуючи уніфіковані освітні маршрути та стандартизовані критерії оцінювання [1; 6; 7].

Така організація освітнього процесу суперечить самій сутності гуманістичної педагогіки та не сприяє розвитку автентичної гуманістичної культури, оскільки позбавляє майбутніх педагогів досвіду самовизна-чення, рефлексії власних цінностей та побудови власної професійної ідентичності на гуманістичних засадах.

Індивідуалізація освітнього процесу, що реалізується через побудову індивідуальних траєкторій розвитку, створює оптимальні умови для становлення гуманістичної культури майбутніх педагогів. По-перше, вона забезпечує суб'єктну позицію студента у власному професійному становленні, надаючи йому можливість усвідомленого вибору змісту, форм та темпів розвитку відповідно до індивідуальних потреб та можливостей. По-друге, індивідуальна траєкторія дозволяє врахувати вихідний рівень розвитку гуманістичної культури студента, його ціннісні орієнтації, життєвий досвід та особистісні характеристики, що робить процес розвитку більш органічним та ефективним. По-третє, така організація освітнього процесу створює простір для глибокої рефлексії, самопізнання та особистісного зростання, які є необхідними умовами становлення автентичної гуманістичної позиції [1; 4].

Під індивідуальною траєкторією розвитку гуманістичної культури студента ми розуміємо персоналізований освітньо-виховний маршрут, спрямований на формування системи гуманістичних цінностей, розвиток емпатійних здібностей, гуманістично орієнтованої поведінки та інтеграцію гуманістичних принципів у професійну діяльність майбутнього педагога.

На основі теоретичного аналізу праць, можна визначити такі принципи побудови індивідуальної траєкторії [4; 5] :

1. Принцип індивідуалізації – врахування індивідуальних особливостей, потреб, можливостей та темпу розвитку кожного студента.

2. Принцип суб'єктності – визнання студента активним суб'єктом побудови власної траєкторії, здатним до усвідомленого вибору та самостійних рішень.

3. Принцип цілісності – забезпечення взаємозв'язку між розвитком гуманістичних цінностей, емпатійних здібностей, гуманістичної поведінки та професійних компетентностей.

4. Принцип рефлексивності – постійне усвідомлення та осмислення власного досвіду, динаміки розвитку гуманістичної культури.

5. Принцип гнучкості – можливість коригування траєкторії залежно від зміни потреб, інтересів, обставин.

Водночас побудова індивідуальних траєкторій розвитку гуманістичної культури є складним педагогічним завданням, що потребує науково обґрунтованого алгоритму дій, який би забезпечив системність, послідовність та цілісність цього процесу. Відсутність чіткого алгоритму може призвести до хаотичності, безсистемності та низької ефективності педагогічних зусиль, а також до втрати студентами орієнтирів у власному професійному розвитку.

Зважаючи на зазначене, нами було розроблено алгоритм побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента, який інтегрує теоретичні засади гуманістичної педагогіки, принципи особистісно-орієнтованої освіти та сучасні підходи до індивідуалізації навчання. Цей алгоритм забезпечує покрокову реалізацію процесу побудови індивідуальної траєкторії, починаючи від діагностики вихідного рівня розвитку гуманістичної культури та закінчуючи рефлексією досягнутих результатів і плануванням подальшого професійного зростання. Розроблений алгоритм містить чітко визначені етапи, на кожному з яких визначено конкретні завдання, методи роботи, форми взаємодії та очікувані результати. Це забезпечує прозорість процесу для всіх його учасників, дозволяє здійснювати моніторинг та коригування траєкторії у разі необхідності, а також сприяє формуванню у студентів навичок самоорганізації та відповідального ставлення до власного професійного розвитку.

Важливою особливістю запропонованого алгоритму є його орієнтація на суб'єкт-суб'єктну взаємодію між студентом та викладачем (тьютором), що відповідає гуманістичним принципам партнерства, діалогу та спільного конструювання знання.

Така організація взаємодії не лише сприяє більш ефективному розвитку гуманістичної культури, але й надає студентам досвіду гуманістичної педагогічної взаємодії, який вони згодом зможуть реалізувати у власній професійній діяльності [6]. Крім того, алгоритм передбачає інтеграцію різних форм та методів роботи – від аудиторних занять до самостійної роботи, від теоретичного навчання до практичної діяльності, від індивідуальних завдань до колективних проєктів. Така багатоаспектність сприяє цілісному розвитку всіх компонентів гуманістичної культури – ціннісного, когнітивного, емоційно-емпатійного, поведінкового та рефлексивного.

У процесі наукового пошуку ми визначили компоненти індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента:

1. Мотиваційно-ціннісний компонент: усвідомлення важливості гуманістичних цінностей для особистісного та професійного розвитку; внутрішня мотивація до саморозвитку у сфері гуманістичної культури; формування ієрархії гуманістичних цінностей; визначення особистісних сенсів гуманістичної діяльності.

2. Когнітивний компонент: знання про сутність гуманістичних цінностей, принципів гуманістичної педагогіки; розуміння ролі гуманістичної культури у соціальному самовизначенні; знання про способи розвитку емпатії, толерантності, поваги до особистості; усвідомлення власних особливостей розвитку гуманістичної культури.

3. Діяльнісний компонент: участь у гуманістично орієнтованих освітніх проєктах; залучення до волонтерської діяльності; практика гуманістичної взаємодії у навчальному та соціальному середовищі; реалізація індивідуальних проєктів гуманістичного спрямування.

4. Рефлексивний компонент: самоаналіз власного рівня розвитку гуманістичної культури; осмислення досвіду гуманістичної діяльності; усвідомлення динаміки особистісних змін; коригування подальшого розвитку на основі рефлексії.

Для забезпечення розвитку вищезазначених компонентів нами був розроблений алгоритм побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури. Запропонований алгоритм побудови індивідуальної траєкторії містить чотири послідовних етапи (діагностичний, проєктувальний, процесуальний, рефлексивно-коригувальний), кожен з яких забезпечений відповідним методичним інструментарієм. Це дозволяє системно підтримувати розвиток гуманістичної культури студента з врахуванням його індивідуальних особливостей, потреб та темпу розвитку.

Діагностичний етап, метою якого є визначення первинного рівня розвитку гуманістичної культури студента, його потреб, можливостей та особливостей соціального самовизначення, передбачав складання індивідуального діагностичного профілю студента, що містить інформацію про рівень розвитку гуманістичних цінностей, розвиток емпатійних здібностей, стан соціального та професійного самовизначення, індивідуальні потреби та запити;

Другий проєктувальний етап передбачав розробку індивідуального плану розвитку гуманістичної культури на навчальний рік. Індивідуальний план розвитку гуманістичної культури студента складається з п'яти взаємопов'язаних складових. Перша складова стосується особистісних цілей розвитку, які формулюються на трьох рівнях: на рівні цінностей студент визначає, які саме гуманістичні цінності він прагне розвинути та інтегрувати у свою систему переконань, на рівні якостей конкретизуються особистісні зміни, яких студент бажає досягти у процесі власного становлення, а на рівні компетентностей

окреслюються навички та вміння, які необхідно сформувати для ефективної гуманістичної взаємодії. Друга складова плану охоплює освітні маршрути студента. Це передбачає усвідомлений вибір навчальних дисциплін варіативної частини освітньої програми, що мають гуманістичну спрямованість. Важливою складовою є залучення до тренінгових програм, які розвивають практичні навички гуманістичної взаємодії. Освітній маршрут також передбачає вибір тематики курсових та дипломних робіт, що дозволяє поглибити дослідницький інтерес до проблем гуманістичної педагогіки. Третя складова індивідуального плану є обов'язкова практична діяльність студента, яка передбачає його активну участь у волонтерських проєктах, що надають безпосередній досвід допомоги іншим людям. Практична діяльність передбачає також залучення до різноманітних студентських соціальних ініціатив, які формують громадянську позицію та соціальну відповідальність. Важливим елементом є наставництво над молодшими студентами, що розвиває відповідальність та емпатію. Четверта складова плану передбачає самоосвіту діяльність студента, зокрема, планування відвідування культурних заходів, які збагачують духовний світ та розширюють гуманістичні уявлення, участь у вебінарах та онлайн-курсах, що дозволяє долучитися до сучасних дискусій про гуманістичну освіту. Важливою формою самоосвітньої діяльності є ведення особистого щоденника саморозвитку, в якому студент фіксує свої роздуми, переживання та інсайти. П'ята складова індивідуального плану становлять критерії та показники досягнення поставлених цілей. Вони формулюються як конкретні показники розвитку, що дозволяють об'єктивно оцінити прогрес. План передбачає визначення термінів досягнення проміжних результатів, що забезпечує поетапність та систематичність розвитку. Важливим елементом є також визначення форм фіксації результатів, до яких належать портфоліо досягнень, аналітичні звіти та рефлексивні есе.

Після проєктувального етапу наступним є процесуальний етап, метою якого є реалізація індивідуального плану розвитку з методичним супроводом. Реалізація індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента здійснюється через три основні форми організації діяльності: навчальну, практичну та рефлексивну. Навчальна діяльність містить кілька взаємопов'язаних компонентів. Дисципліни обов'язкового блоку освітньої програми доповнюються проблемами з особливим акцентом на гуманістичний аспект. Зокрема, курс «Педагогіка» передбачає тему «Гуманістичні основи виховання», курс «Психологія» включає тему «Психологія емпатії та розуміння», а курс «Філософія» містить тему «Етика та гуманістичні цінності».

Практична діяльність студентів організується за трьома основними напрямками. Перший напрямок становлять волонтерські програми, що передбачають роботу з дітьми з особливими освітніми потребами, підтримку соціально незахищених категорій населення, участь в екологічних ініціативах та реалізацію культурно-освітніх проєктів у громаді. Другий напрямок практичної діяльності представлений педагогічною практикою, під час якої студенти

здійснюють спостереження за гуманістичною взаємодією досвідчених педагогів, апробують гуманістичні технології у власній роботі з учнями, аналізують власний досвід гуманістичної взаємодії та збирають матеріали для формування професійного портфоліо. Третій напрямок охоплює різноманітні соціальні активності студентів, зокрема участь у студентському самоврядуванні, організацію благодійних акцій, здійснення наставництва над першокурсниками та участь у міжкультурних обмінах.

Рефлексивні практики реалізуються у двох формах: індивідуальній та груповій. Індивідуальна рефлексія передбачає ведення щоденника саморозвитку, написання рефлексивних есе після значущих подій, проведення самоаналізу ситуацій взаємодії та створення особистого портфоліо гуманістичних практик. Групова рефлексія здійснюється через організацію рефлексивних зустрічей після групових заходів, роботу супервізійних груп для обговорення складних ситуацій, взаємний аналіз педагогічних ситуацій та обмін досвідом у студентських спільнотах.

Таким чином, результатом процесуального етапу є повністю реалізований індивідуальний план розвитку гуманістичної культури, накопичені матеріали професійного портфоліо та набутий різноманітний досвід гуманістичної діяльності у освітньому та соціальному середовищі.

Четвертий етап - рефлексивно-коригувальний передбачає оцінювання результатів, рефлексія досвіду, планування подальшого розвитку. Аналіз портфоліо як форми оцінювання передбачає, що студент здійснює самооцінку представлених у портфоліо матеріалів, стимулюючи рефлексію власних досягнень та усвідомлення пройденого шляху розвитку. важливим напрямом роботи з портфоліо є експертна оцінка тьютора або викладачів, які аналізують зміст портфоліо з професійної точки зору та надають кваліфіковану оцінку результатів розвитку. Крім того, публічний захист портфоліо перед спеціально створеною комісією, під час якого студент презентує свої досягнення та здійснює офіційне відзначення найбільш значущих досягнень студента у розвитку гуманістичної культури.

Рефлексивні методики застосовуються для стимулювання глибокого осмислення студентом власного досвіду розвитку. Студенти пишуть розгорнуте есе на тему «Мій шлях розвитку гуманістичної культури», в якому описують ключові події, зміни, інсайти та особистісні трансформації. Додатково проводиться структуроване інтерв'ю з тьютором, під час якого обговорюються як досягнення студента, так і труднощі, з якими він зіткнувся у процесі розвитку. Для систематизації рефлексивної інформації студенти заповнюють спеціально розроблений рефлексивний опитувальник, що містить запитання про різні аспекти особистісних змін.

Завершальним елементом рефлексивного оцінювання є створення візуальної карти розвитку, яка графічно відображає траєкторію особистісних змін студента протягом визначеного періоду.

Методичне забезпечення побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури представлено інтегративною моделлю, що включає концептуально-цільовий, діагностичний, проєктувальний, організаційно-діяльнісний, супроводжувальний, оцінювально-рефлексивний, коригувальний блоки. Характеристика даних блоків подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Блоки методичного забезпечення побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури

№	Назва блоку	Мета та призначення	Зміст та компоненти
1	**Концептуально-цільовий блок**	Визначає загальну спрямованість та теоретичні засади побудови індивідуальних траєкторій. Забезпечення оптимальних умов для індивідуального розвитку гуманістичної культури майбутніх педагогів	• Система принципів побудови траєкторій • Ідеї особистісно-орієнтованої освіти • Теоретичні основи гуманістичної культури • Концептуальні підходи до розвитку
2	**Діагностичний блок**	Визначення вихідного рівня та динаміки розвитку гуманістичної культури студентів. Оцінка різних аспектів гуманістичної культури особистості	• Комплекс психодіагностичних методик • Методичні рекомендації з проведення діагностики • Інструкції з інтерпретації результатів • Стандартизовані форми діагностичних профілів
3	**Проєктувальний блок**	Методична підтримка процесу розробки індивідуальних траєкторій розвитку. Забезпечення ресурсами для планування освітньої траєкторії	• Шаблони індивідуальних планів розвитку • Методичні рекомендації з планування траєкторії • Банк ресурсів (дисципліни, програми, проєкти) • Приклади успішних траєкторій випускників

№	Назва блоку	Мета та призначення	Зміст та компоненти
4	**Організаційно-діяльнісний блок**	Найбільш об'ємний масив методичних матеріалів для безпосередньої реалізації індивідуальних траєкторій	• Програми спецкурсів гуманістичного спрямування • Методичні розробки тренінгів та воркшопів • Сценарії рефлексивних сесій • Рекомендації щодо волонтерської діяльності • Матеріали для педагогічної практики
5	**Супроводжувальний блок**	Система підтримки студентів у процесі реалізації індивідуальних траєкторій. Організація взаємодії тьютора зі студентом	• Регламент тьюторського супроводу • Методичні рекомендації для тьюторів та кураторів • Форми взаємодії (консультації, зустрічі, онлайн-супровід) • Цифрові інструменти супроводу
6	**Оцінювально-рефлексивний блок**	Об'єктивне оцінювання результатів та стимулювання рефлексії студентів. Усвідомлення власного досвіду та динаміки особистісних змін	• Система критеріїв розвитку (ціннісний, когнітивний, емпатійний, поведінковий, професійний рівні) • Валідні методики оцінювання результатів • Стандартизовані форми портфоліо • Рефлексивні методики
7	**Коригувальний блок**	Оперативне реагування на труднощі та внесення необхідних змін у траєкторію розвитку. Забезпечення гнучкості та динамічності системи	• Алгоритми коригування траєкторій • Методики подолання типових труднощів • Рекомендації з адаптації індивідуального плану • Інструменти моніторингу та своєчасного реагування

Методичне забезпечення побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента у процесі соціального самовизначення є важливою умовою ефективної підготовки майбутніх педагогів. Розроблена модель методичного забезпечення інтегрує діагностичні, проєктувальні, організаційні та оцінювальні компоненти у цілісну систему супроводу особистісно-професійного становлення студента.

Практична значущість розробленого методичного забезпечення полягає у можливості його застосування у закладах вищої педагогічної освіти для організації індивідуалізованого навчання студентів.

Висновки. Таким чином, розробка та впровадження алгоритму побудови індивідуальної траєкторії розвитку гуманістичної культури студента є актуальним та теоретично обґрунтованим кроком на шляху модернізації педагогічної освіти.

Цей алгоритм створює методологічне підґрунтя для системної та цілеспрямованої роботи з розвитку гуманістичної культури майбутніх педагогів, враховуючи індивідуальність кожного студента та забезпечуючи оптимальні умови для його професійного та особистісного зростання. Впровадження даного алгоритму в практику підготовки педагогічних кадрів сприятиме підвищенню якості педагогічної освіти та формуванню нового покоління вчителів, здатних реалізовувати гуманістичні цінності у своїй професійній діяльності та виховувати особистість, орієнтовану на загальнолюдські ідеали добра, справедливості та гідності.

Література:

1. Алєксєєва С. В. Індивідуальна освітня траєкторія: від побудови – до реалізації. Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. 2021. Вип. 17. С. 74–82.

2. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20240816#n18

3. Капська, А. Й., Сі Кай. Гуманістична культура як інтегрована якість особистості студента. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць. 2019. Вип. 26. С. 22-29.

4. Коростіянець Т. До постановки проблеми індивідуальних освітніх траєкторій студентів у вищій школі. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 19. Т. 2. С. 9–12

5. Литвин В. А. Індивідуальна освітня траєкторія здобувачів вищої освіти: контент-аналіз поняття, принципи побудови, форми та методи реалізації. Науково педагогічний журнал «Молодь і ринок». 2021. Вип. 9/195. С. 93–100.

6. Пупена В.Ю. Поняття, зміст і структура гуманітарної культури майбутніх учителів іноземної мови. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2025. (2(51). С. 113–116.

7. Шаров С., Шарова Т. Формування індивідуальної освітньої траєкторії студента засобами інформаційної системи. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. 2017. 2 (19). С. 149–154.

8. Шевчук Г.Й. Індивідуальна освітня траєкторія студента: суть і ключові аспекти організації. Педагогічні науки. 2021. Вип. 95. С. 56-61.

References

1. Alieksieieva S. V. (2021). Indyvidualna osvitnia traiektoriia: vid pobudovy – do realizatsii. *Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menedzhment*, 17, 74–82. [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 5.09.2017 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20240816#n18 [in Ukrainian].

3. Kapska, A. Y., Si Kai. (2019). Humanistychna kultura yak intehrovana yakist osobystosti studenta. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 11: Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika* : zb. nauk. prats. 26, 22-29. [in Ukrainian].

4. Korostiianets T. (2019). Do postanovky problemy indyvidualnykh osvitnikh traiektorii studentiv u vyshchii shkoli. *Innovatsiina pedahohika*, 19. T. 2, 9–12. [in Ukrainian].

5. Lytvyn V. A. (2021). Indyvidualna osvitnia traiektoriia zdobuvachiv vyshchoi osvity: kontent-analiz poniattia, pryntsypy pobudovy, formy ta metody realizatsii. *Naukovo pedahohichnyi zhurnal «Molod i rynok»*, 9/195, 93–100. [in Ukrainian].

6. Pupena V.Iu. (2025). Poniattia, zmist i struktura humanitarnoi kultury maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: «Pedahohika. Sotsialna robota»*, (2(51). 113–116. [in Ukrainian].

7. Sharov S., Sharova T. (2017). Formuvannia indyvidualnoi osvitnoi traiektorii studenta zasobamy informatsiinoi systemy. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 2 (19), 149–154. [in Ukrainian].

8. Shevchuk H.I. (2021). Indyvidualna osvitnia traiektoriia studenta: sut i kliuchovi aspekty orhanizatsii. *Pedahohichni nauky*, 95, 56-61. [in Ukrainian].

УДК 377.091.12:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1255-1272

Пей Хао аспірант кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0004-5837-810X

ПРОЄКТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто проблему проєктування технології інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти в умовах стрімкої цифрової трансформації економіки та впровадження концепцій Індустрії 4.0. Обґрунтовано, що ефективна підготовка фахівців для сучасних виробничих, інфраструктурних та енергетичних галузей є неможливою без системного підвищення рівня цифрової грамотності викладачів, які відіграють ключову роль у впровадженні галузевих цифрових технологій, інноваційних педагогічних підходів та прийнятті сучасних освітніх рішень.

Метою статті є обґрунтування та проєктування технології інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти на основі інтеграції педагогічних і управлінських підходів, зокрема концепцій управління талантами, цифрової культури, технологічного лідерства та сучасних HR-інструментів. У процесі дослідження застосовано методи теоретичного аналізу, узагальнення та систематизації наукових джерел, що дозволило визначити ключові чинники формування цифрової компетентності викладачів у організаційному контексті.

У статті проаналізовано сучасні підходи до трактування цифрової грамотності та цифрової компетентності викладачів, обґрунтовано їхній зв’язок із цифровою трансформацією закладів освіти, розвитком цифрової культури педагогічних працівників. Особливу увагу приділено ролі технологічного лідерства керівництва, електронного освітнього супроводу та цифрового управління талантами у формуванні сприятливого середовища для безперервного професійного розвитку викладачів.

Запропоновано підхід до проєктування технології інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти, що ґрунтується на використанні Колеса цифрової компетентності, систем управління персоналом (WMS), HR-аналітики та орієнтованих на штучний інтелект структурних компонентів компетентностей. Показано, що така технологія дозволяє здійснювати картографування наявного рівня цифрових компетентностей, виявляти індивідуальні та організаційні прогалини, формувати диференційовані траєкторії

професійного розвитку та забезпечувати відповідність освітнього процесу вимогам Індустрії 4.0.

Аргументовано, що інноваційний розвиток цифрової грамотності викладачів ЗПО має розглядатися як стратегічна інвестиція в конкурентоспроможність закладів професійної освіти та сталий розвиток ринку праці. Практична значущість дослідження полягає в можливості використання запропонованої технології в управлінській та освітній діяльності закладів професійної освіти з метою підвищення якості підготовки здобувачів освіти та їх готовності до роботи в умовах цифрової економіки.

Ключові слова: цифрова грамотність, цифрова компетентність, заклади професійної освіти, інноваційний розвиток, управління талантами, цифрова трансформація, технологічне лідерство, Індустрія 4.0, HR-аналітика, цифрова культура.

Pei Hao is a PhD student at the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-5837-810X

DESIGNING TECHNOLOGY FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF DIGITAL LITERACY OF TEACHERS OF VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article considers the problem of designing a technology for innovative development of digital literacy of teachers of vocational education institutions in the context of rapid digital transformation of the economy and the implementation of Industry 4.0 concepts. It is substantiated that effective training of specialists for modern manufacturing, infrastructure and energy industries is impossible without a systematic increase in the level of digital literacy of teachers who play a key role in the implementation of industry digital technologies, innovative pedagogical approaches and making modern educational decisions.

The purpose of the article is to substantiate and design a technology for innovative development of digital literacy of teachers of vocational education institutions based on the integration of pedagogical and managerial approaches, in particular the concepts of talent management, digital culture, technological leadership, and modern HR tools. In the research process, methods of theoretical analysis, generalization, and systematization of scientific sources were applied, which made it possible to identify key factors in the formation of digital competence of teachers in an organizational context.

The article analyzes modern approaches to the interpretation of digital literacy and digital competence of teachers, substantiates their connection with the digital transformation of educational institutions, and the development of the digital culture of teaching staff. Particular attention is paid to the role of technological leadership of

management, electronic educational support, and digital talent management in creating a favorable environment for the continuous professional development of teachers. An approach to designing a technology for innovative development of digital literacy of teachers of vocational education institutions is proposed, based on the use of the Digital Competency Wheel, personnel management systems (WMS), HR analytics, and artificial intelligence-oriented structural components of competencies. It has been shown that such technology allows mapping the existing level of digital competencies, identifying individual and organizational gaps, forming differentiated trajectories of professional development, and ensuring that the educational process meets the requirements of Industry 4.0.

It is argued that the innovative development of digital literacy of teachers of vocational education should be considered as a strategic investment in the competitiveness of vocational education institutions and the sustainable development of the labor market. The practical significance of the research lies in the possibility of using the proposed technology in the management and educational activities of vocational education institutions in order to improve the quality of training of education seekers and their readiness to work in the digital economy.

Keywords: digital literacy, digital competence, vocational education institutions, innovative development, talent management, digital transformation, technological leadership, Industry 4.0, HR analytics, digital culture.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та цифрової економіки цифрова грамотність стає фундаментальною компетентністю для педагога. Інтенсивне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у професійну освіту зумовлює необхідність системного підвищення рівня цифрової компетентності викладачів закладів професійної освіти. Викладачі, які володіють актуальними цифровими навичками, здатні ефективно використовувати інноваційні освітні платформи, адаптувати навчальні курси до потреб сучасного ринку праці та формувати критичне мислення здобувачів освіти. Водночас аналіз сучасних наукових досліджень і практика реалізації освітніх програм в Україні та світі свідчить про наявність суттєвого розриву між вимогами цифрової трансформації освітньої сфери та фактичним рівнем цифрової компетентності викладацького складу професійної освіти. Проєктування технології інноваційного розвитку цифрової грамотності є важливим кроком для подолання цього розриву, оскільки дозволяє створити системний, адаптивний до потреб освітнього процесу механізм формування цифрових умінь і навичок. Така технологія не тільки сприяє підвищенню професійної майстерності викладачів, але й забезпечує якісне оновлення змісту, методів і форм професійної підготовки здобувачів, що відповідає сучасним вимогам ринку праці та державної політики у сфері освіти. Таким чином, дослідження в цій галузі є своєчасним і має значний науково-прикладний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти широко представлена в сучасних міждисциплінарних наукових дослідженнях, які охоплюють педагогіку, управління людськими ресурсами (HRM), освітній менеджмент, цифрову трансформацію та теорії навчання. Значна частина наукових розвідок акцентує увагу на організаційних і управлінських чинниках формування цифрової компетентності педагогічних працівників.

У межах HRM-підходу розвиток цифрової грамотності викладачів розглядається через призму управління талантами, організаційної культури, мотивації та можливої (професійної, ціннісної, особистісної) зайнятості. Дослідження L. Liang доводить, що ефективне управління талантами, підтримане позитивною організаційною культурою, істотно підвищує продуктивність і професійну залученість викладачів. При цьому сприйнята цінність працівника виступає медіатором між управлінськими практиками та результативністю діяльності, що є важливим для освітніх організацій у контексті цифрової трансформації [14].

Управління талантами, зокрема за допомогою надійних механізмів для виявлення, залучення, розвитку та утримання талантами, значно підвищує продуктивність і моральний дух співробітників, тим самим сприяє розвитку культури регулярного професійного зростання та задоволення. Дослідження також показує, що сприйнята цінність зайнятості значною мірою опосередковує цей зв’язок, припускаючи, що, коли викладачі відчувають, що їх цінують і підтримують, вони, швидше за все, досягнуть успіху у своїй роботі. Крім того, позитивна організаційна культура не тільки посилює цей ефект, але й сама по собі є ключовим фактором для покращення залученості та продуктивності працівників. Окремий напрям досліджень присвячений ролі технологічного лідерства та електронного освітнього супроводу у формуванні цифрової культури закладу освіти. Науковці O’Hagan C., Saputra N. et al., Wiyono B. та інші доводять, що технологічне лідерство керівництва та системи електронного контролю освітнього процесу сприяють розвитку цифрової культури закладу професійної освіти, яка, у свою чергу, виступає модератором зростання професійної цифрової компетентності викладачів [19; 22; 26].

Емпіричні дослідження підтверджують позитивний вплив електронного супроводу та цифрового моніторингу на професіоналізм викладачів, зокрема в аспекті інтеграції ІКТ та виконання адміністративно-педагогічних функцій.

У сучасній науковій літературі цифрова компетентність викладача трактується як багатовимірне поняття, що виходить за межі суто технічних навичок і включає педагогічні, соціальні, культурні та інноваційні аспекти [11; 20; 5].

Дослідники наголошують, що цифрова компетентність має формуватися не лише на індивідуальному рівні, а й у межах цілісного процесу цифровізації організації. Особливої актуальності набуває зв’язок між цифровою компетентністю та інноваційною робочою поведінкою викладачів, що зумовлює потребу у створенні умов цифрової автономії та підтримки креативності.

Водночас у контексті Індустрії 4.0 та стрімкого розвитку галузевих цифрових технологій (AI, IoT, AR/VR, цифрові близнюки, аналітика даних) науковці підкреслюють зростаючий розрив між вимогами ринку праці та рівнем цифрової підготовки випускників ЗПО. Це безпосередньо пов'язано з недостатнім рівнем цифрової грамотності викладачів, які мають інтегрувати спеціалізоване програмне забезпечення та цифрові виробничі рішення в освітній процес. Міжнародні організації (ILO) та дослідники наголошують на трансформації ролі викладача ПТО – від транслятора знань до фасилітатора, наставника й інтерпретатора інформації в цифровому середовищі.

Окремий інтерес у сучасних дослідженнях становлять моделі цифрового управління талантами (DTM), використання HR-аналітики, систем управління персоналом (WMS) та орієнтованих на штучний інтелект структур компетентностей (AIoCF). Праці Sorin D., Liu Y., Khang A. демонструють потенціал таких систем у виявленні прогалин у цифрових навичках, персоналізації навчання та підтримці безперервного професійного розвитку працівників в умовах цифрової економіки [13; 15; 24].

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про ґрунтовне опрацювання окремих аспектів цифрової грамотності викладачів, однак залишається недостатньо дослідженим питання комплексного проєктування технології інноваційного розвитку в закладах професійної освіти з урахуванням управління талантами, цифрової культури, технологічного лідерства та сучасних HR-інструментів. Це зумовлює потребу в подальших дослідженнях, спрямованих на створення цілісної, адаптивної та практикоорієнтованої технології розвитку цифрової грамотності викладачів ЗПО.

Метою статті є обґрунтування та проєктування технології інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти, визначення її структурних компонентів, змісту та педагогічних умов ефективної реалізації в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях та наукових розвідках науковці вивчали важливість лідерства в галузі технологій у розвитку цифрової культури закладу освіти [19; 22]. Це, у свою чергу, безпосередньо впливає на цифрові навички викладача щодо інтеграції технологій, коли цифрова культура ЗПО виступає модеруючою змінною для підвищення професійної цифрової компетентності викладачів (TPDC), прогнозованої PTL, як показано на рис. 1.

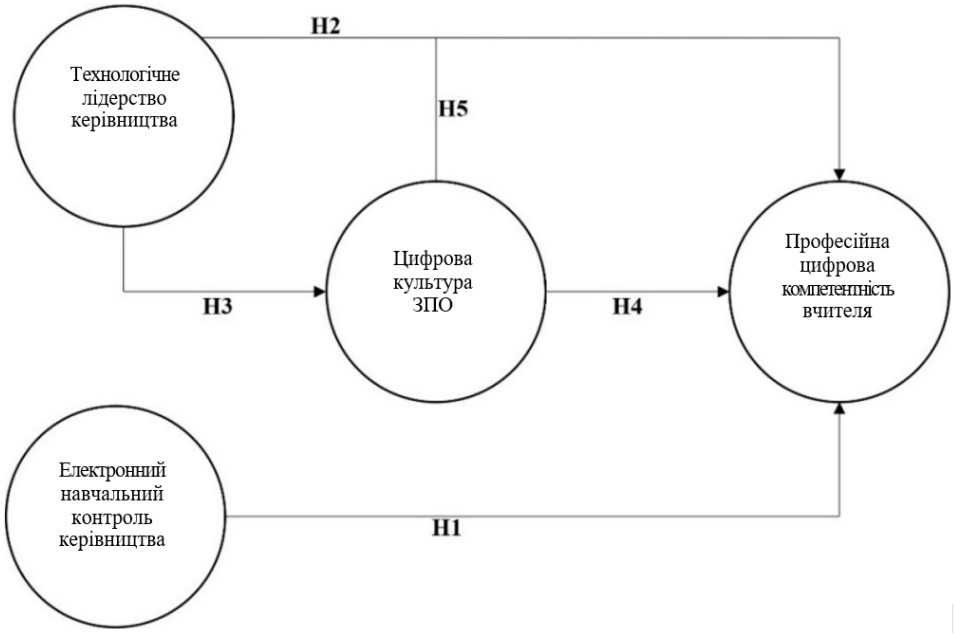

Рис. 1. Запропонована структурна модель підвищення професійної цифрової компетентності викладачів (TPDC)

Індикатори успіху технологічного лідерства включають здатність формулювати бачення, забезпечувати професійний розвиток, підтримувати інфраструктуру, сприяти спілкуванню та проводити оцінювання [3]. Тим не менш, останні дослідження, зосереджені на оцінці впливу глобального цифрового лідерства на покращення технологічної інтеграції в школах, зокрема серед вчителів, що базується на стандартах ISTE-A (Міжнародне товариство технологій в освіті для адміністраторів), підкреслюючи його вплив на посилення культури цифрового навчання та навички інтеграції технологій у вчителів. Електронний супровід в освітньому процесі є механізмом навчання для викладачів, що сприяє підвищенню професіоналізму і умінню відповідати на виклики викладання, використовуючи технологічні платформи.

Були проведені емпіричні дослідження, зосереджені на електронному контролі за навчанням, які виявили, що в контексті Четвертої промислової революції електронний контроль за навчанням відіграє значну роль у підвищенні професіоналізму вчителів. Це особливо помітно в їхній майстерності у використанні інформаційно-комунікаційних технологій та у виконанні інших відповідних організаційних функцій під час процесу навчання [8; 23]. Крім того, висновки Wiyono B. підкреслили, що освітній супровід, заснований на технології, що значно підвищує академічну компетентність вчителів, тим самим сприяє підвищенню якості освіти через інтеграцію технологій в освітній процес [26]. Таким чином, ми можемо посилатися на роль електронного контролю навчання у вдосконаленні структури TPDC. Дослідницька модель формування цифрової компетентності вчителів ЗПТО в такому організаційному контексті представлена на рис. 2.

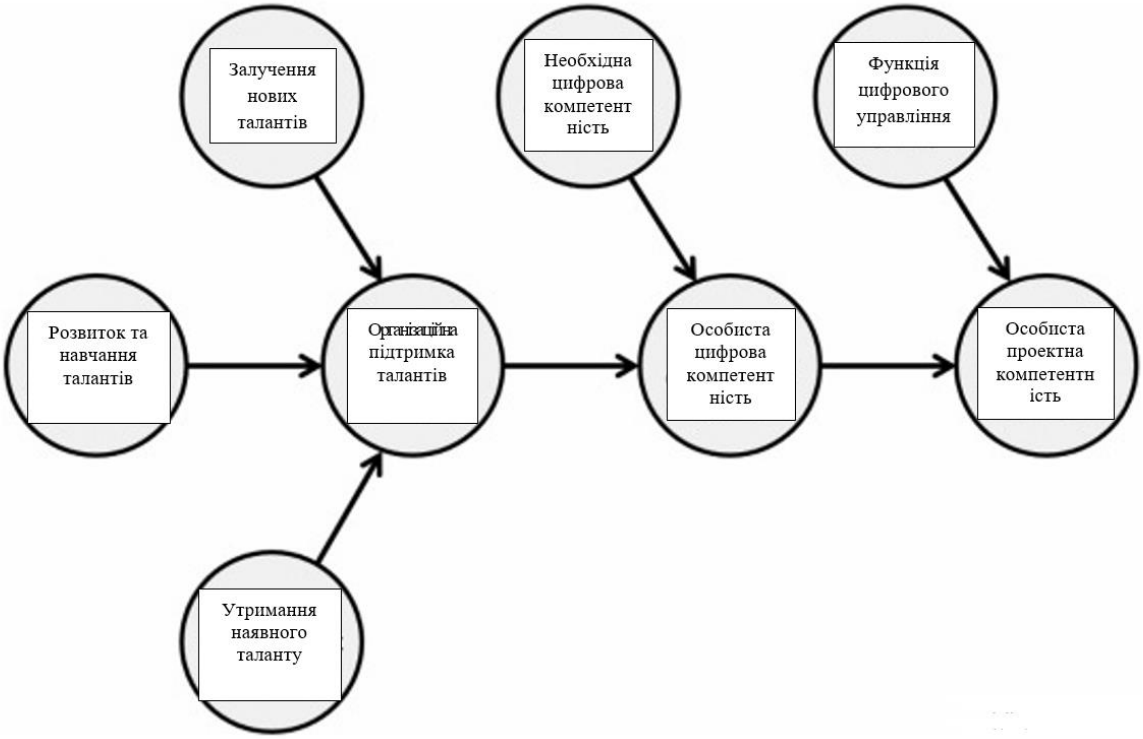

Рис. 2. Дослідницька модель формування цифрової компетентності вчителів ЗПТО в організаційному контексті

Існує потреба у стратегічному балансі в управлінні талантами в контексті цифрової трансформації ЗПО. Ділова практика показує, що підтримка організаційного таланту та чіткі вимоги до цифрових компетенцій суттєво вплинуть на розвиток особистої цифрової компетентності. Розвиток і навчання талантів відіграє більш важливу роль, ніж залучення нових талантів і утримання наявних талантів, коли підтримується управління талантами на рівні організації [15]. Однак, нажаль, парадигма HRM в системі освіти, в тому числі і професійної освіти, відрізняється від парадигми, прийнятої в бізнес-середовищі. Це стосується зокрема і цифрової грамотності працівників (вчителів).

Так, використання нових інструментів і процесів інформаційних технологій засвідчило ряд переваг щодо підвищення ефективності і прибутковості проєктів за рахунок зменшення невизначеності, витрат і затримок і покращення обміну інформацією [2]. Наприклад, застосування блокчейну може передати довіру між зацікавленими сторонами проєкту від людей до системи для реалізації надійної та незмінної співпраці [7] і доступу до розподілених ресурсів шляхом застосування спільного середовища даних (CDE) у безпечний спосіб [27]. Все більш поширена цифрова інформація змінює те, що проєкти забезпечують і як проєкти виконуються, а цифрові інтегровані рішення (третє покоління інтегрованих рішень) обмінюються цифровою інформацією протягом життєвого циклу та до/з хмарних систем кінцевих користувачів, викликаючи збільшення цифрової підтримки та поглиблюючи її [25].

На особисту цифрову компетентність сильно впливає необхідна цифрова компетентність, яка означає, що формування персональної цифрової компетентності проходить через процес, яким керує організація, а не самі таланти. Як показано, зокрема, в емпіричному дослідженні Liu Y. навчання осіб, які володіють поєднанням традиційних і цифрових навичок, призводить до більш стабільної та інноваційної робочої сили. Такий підхід не тільки допомагає утримувати таланти, але й забезпечує постійні інновації в організації [15].

Як зазначала Міжнародна організація праці (ILO) у 2020 році, «з цифровими технологіями роль викладача ПТО все більше полягає не в тому, щоб надавати інформацію, а в тому, щоб допомагати в інтерпретації інформації» [10]. Їм потрібно розвинути низку технічних навичок з точки зору цифрової педагогіки, а також розуміння того, які переваги учні надають у навчанні, – більше індивідуально чи спільно за допомогою безлічі технологічних методологій, включаючи ігрові навчальні середовища та симуляції. Однак, за такого підходу, вони також мають поєднувати ці нові форми знань з тими частинами набору навичок викладача ПТО, які продовжують існувати та залишатися актуальними, розвиваючись разом із технологічними змінами. На рис. 3 показано модель накопичення навичок для викладача ПТО, що володіє цифровою компетентністю.

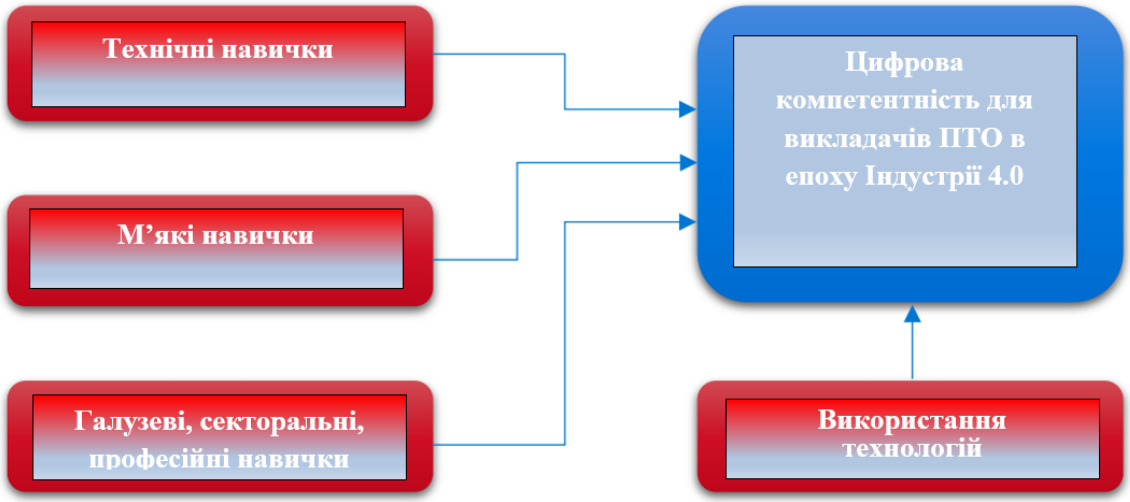

Рис. 3. Модель цифрової компетентності викладача ТПТО для четвертої індустріальної ери

Цифрова компетентність (DC) – це здатність інтегрувати цифрові технології значущим, спільним та винахідливим способом [16]. Таким чином, DC викладачів залишається фундаментальним для ефективної цифрової інтеграції навчання. Це вимагає від викладачів критичного мислення, здатності вирішувати проблеми та організовувати спілкування, щоб зрозуміти мету та процес інтеграції цифрових ресурсів у навчання [12].

Так, в літературі використовується ІКТ-грамотність, цифрова грамотність, медіаграмотність та цифрові навички для пояснення DC викладачів. Недавнє дослідження DC забезпечує критичний аналіз для подальшої модифікації концепції. Ilomaki L. та інші описують DC як навички та знання, необхідні громадянам, щоб брати участь і робити внесок у цифрове суспільство знань [11]. Подібно до цього, Pettersson F. припускає, що DC викладачів – це не лише те, за що повинен нести відповідальність окремий викладач, але її слід розглядати як частину процесу цифровізації всієї організації (ЗПО) [20]. Так само Colas-Bravo P. та інші сприймали DC у контексті розуміння як соціальних, так і культурних аспектів, щоб зробити її більш актуальною і ефективною для студентів [5]. Саме через соціальну взаємодію вчитель може створити ідеальне середовище для навчання з використанням технологій. Ось чому зв'язок між організаційним процесом цифровізації / цифрової трансформації та DC залишається життєво важливим, що вимагає передусім критичного осмислення практики та інноваційності викладачів [17]. Цей зв'язок компетентності та інноваційності актуалізує швидкість цифрової трансформації, оскільки вимагає від викладачів діяти нестандартно та залишатися нестандартними у своїх відповідях на виклики. У цьому ландшафті розвиток цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти можна представити наступним чином (див. рис. 4).

Рис. 4. Інтегральний розвиток цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти

Слід зазначити, що організаційні дослідження вказують на сильну позитивну кореляцію між цифровою автономією, інноваційною робочою поведінкою та впливом на працівників. Це підкреслює важливість для організацій не лише участі в цифровій компетенції та навичках, але й створенні культури, де цінністю виступають автономія, креативність та інновації серед співробітників [9].

Цифрова трансформація відбувається в будівництві та інфраструктурі, у виробництві та комунальних послугах. Постійно розробляються та впроваджуються нові цифрові рішення. Відповідно, це потребує оволодіння цими рішеннями випускниками ЗПО.

Зокрема, виробнича галузь була одним із найбільших «випробувальних майданчиків» для цифрової трансформації. Обіцянка цифровізації полягає в тому, що автоматизовані та організовані процеси забезпечать низку ефективності та дозволять працівникам використовувати свої сильні сторони. Індустрія 4.0 є основою інтелектуального виробництва. Такі технології, як промисловий Інтернет речей (IoT), штучний інтелект і аналітика даних, зіграли ключову роль у прогнозованому обслуговуванні та підтримці роботи на виробництві.

Цифрова трансформація у виробничих компаніях стосується інтеграції цифрових технологій у всі аспекти життєвого циклу виробництва, від проєктування та розробки продукту до виробництва, управління ланцюгом постачання та залучення клієнтів.

Це передбачає використання технологій для оптимізації операцій, підвищення ефективності та стимулювання інновацій.

Ключові компоненти цифрових виробничих технологій включають такі показники [1]:

- Підключене виробництво: впровадження пристроїв і датчиків Інтернету речей для підключення машин, обладнання та активів на заводі. Це дозволяє здійснювати моніторинг виробничих процесів у режимі реального часу, прогнозоване технічне обслуговування та оптимізацію продуктивності машини.

- Аналіз даних і аналітика: збір та аналіз великих обсягів даних, які генерують підключені пристрої, щоб отримати корисну статистику. Аналітика даних допомагає виробникам визначати тенденції, закономірності та аномалії у виробничих процесах, що веде до прийняття обґрунтованих рішень і постійного вдосконалення.

- Розумні виробничі системи: використання ШІ та алгоритмів машинного навчання для автоматизації та оптимізації виробничих процесів. Інтелектуальні виробничі системи можуть адаптуватися до мінливих умов, прогнозувати збої обладнання та оптимізувати виробничі графіки для максимального підвищення ефективності та продуктивності.

- Цифрові близнюки: створення віртуальних копій фізичних активів, процесів або систем за допомогою даних Інтернету речей і технології моделювання. Цифрові близнюки дозволяють виробникам симулювати та тестувати різні сценарії, оптимізувати конструкції та покращувати продуктивність перед внесенням змін у фізичне середовище.

- Оптимізація ланцюжка поставок: використання цифрових технологій для підвищення видимості та відстеження в ланцюжку поставок. Це включає відстеження запасів у реальному часі, прогнозування попиту та співпрацю з постачальниками для мінімізації збоїв і підвищення ефективності.

- Орієнтація на клієнта: використання цифрових каналів і технологій для взаємодії з клієнтами протягом життєвого циклу продукту. Це може включати пропонування персоналізованих продуктів, послуг і досвіду, а також збір відгуків і думок для впровадження інноваційних продуктів і підвищення рівня задоволеності клієнтів.

- Кібербезпека та управління ризиками: впровадження надійних заходів кібербезпеки для захисту цифрових активів, інтелектуальної власності та конфіденційних даних. З розширеним підключенням і оцифруванням виробники повинні надавати пріоритет кібербезпеці, щоб зменшити такі ризики, як витік даних, кібератаки та збої в роботі.

Також, переймаючи цифрові технології з 1970-х років, сектор енергетики та комунальних послуг впроваджує такі новітні інновації, як Інтернет речей, наука про дані, машинне навчання та хмарні обчислення. Цифрова революція, яку називають Energy 4.0, включає ці досягнення для створення розумних мереж, управління відновлюваною енергією та розподіленою генерацією [18]. Очікується, що впровадження інтелектуальних лічильників, встановлення пріоритетів у плануванні виробництва електроенергії та потреба в точному прогнозуванні стануть ключовими факторами, що сприятимуть зростанню ринку аналітики енергетики та комунальних послуг. Хмарні аналітичні системи на основі даних також стають дуже важливими для керування величезною кількістю даних, які постійно генеруються інтелектуальними лічильниками, датчиками Інтернету речей, домашніми енергетичними пристроями клієнтів тощо.

За умови зберігання існуючої ситуації з розвитком цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти в Україні, підприємства промисловості та інфраструктури вже найближчим часом стикнуться із критичним браком працівників. Спеціалізоване галузеве програмне забезпечення, галузеві та універсальні новітні цифрові рішення мають бути обов'язковою частиною навчальної програми у ЗПО. Однак досягти цього неможливо без відповідного підвищення цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти, завдяки технологіям її інноваційного розвитку.

Індустрія 4.0 являє собою четверту промислову революцію, яка характеризується інтеграцією кіберфізичних систем, Інтернету речей, аналітики великих даних, ШІ та хмарних обчислень, що проникає не лише у великі компанії, а й у малий і середній бізнес. Ці технологічні досягнення призвели до зміни парадигми в тому, як працюють галузі, і мають глибокий вплив на робочу силу. Крім того, темпи технологічних змін швидкі, галузеві цифрові рішення розвиваються стрімко, і все це вимагає від професійно-технічної освіти відповідності цим змінам, достатньої гнучкості та маневреності. Водночас концепції Індустрії 4.0 мають бути включені до програм професійної освіти та навчання. У контексті Індустрії 4.0 цифрова грамотність не підлягає обговоренню. Програми професійного навчання мають наголошувати на важливості

розуміння та використання цифрових інструментів і технологій. Цифрова грамотність закладає основу для успіху в середовищі Industry 4.0, починаючи від базових навичок роботи з комп'ютером і закінчуючи навичками використання передового виробничого програмного забезпечення.

Інтеграція концепцій Індустрії 4.0 вимагає надання практичного досвіду роботи з розумними технологіями. Програми професійного навчання мають включати модулі практичного навчання, що включають пристрої IoT, датчики та програмовані логічні контролери. Це дає змогу студентам зрозуміти тонкощі взаємопов'язаних систем і автоматизації, готуючи їх до сучасного виробничого ландшафту. Крім того, Індустрія 4.0 процвітає завдяки інноваціям і здатності до вирішення складних проблем. У програми професійної підготовки закладається формування мислення, що заохочує слухачів творчо підходити до завдань. Вправи з вирішення проблем, тематичні дослідження та реальні проєкти сприяють формуванню навичок критичного мислення, необхідних для усунення несправностей та адаптації до мінливих вимог передового виробництва.

Інноваційний розвиток цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти в таких умовах стає доволі нелегким завданням. І його виконання можливе на основі ефективного управління талантами. Управління талантами отримує переваги від великих даних, аналітики людей або систем HR Analytic. Це управління талантами ми пропонуємо здійснювати в ЗПО на базі Колеса цифрової компетентності (Digital Competence Wheel). Цей інструмент призначений для відображення цифрової грамотності викладачів у її цілісній формі. Інструмент може допомогти викладачам зрозуміти та зміцнити їхні компетенції з точки зору здатності розуміти, використовувати, покращувати спілкування та розробляти цифрові рішення. Метою використання Колеса цифрової компетентності (Digital Competence Wheel) є надання огляду цифрових компетенцій і пропозиції конкретних інструментів для підвищення та вдосконалення цих компетенцій. Включення концепцій Індустрії 4.0 у програми професійного навчання є не просто необхідністю; це стратегічна інвестиція в майбутню робочу силу. Природно, що це також інвестиції в конкурентоспроможність закладу професійної освіти на ринку освіти як у регіональному, так і національному та навіть міжнародному масштабі.

Колесо компетентностей – це узагальнена модель, яка спрямована на охоплення цифрових компетенцій усіх груп викладачів. Деякі викладачі (переважно ті, хто викладає спеціалізовані технічні дисципліни) мають повністю оволодіти деякими компетенціями, тоді як іншим (зокрема тим, хто викладає соціальні та гуманітарні дисципліни) буде достатньо більш базового володіння. Таким чином буде досягнуто диференціацію, що дозволить оптимізувати інноваційний розвиток цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти. Відповідно, важливо адаптувати визначення та управління кожною компетентністю до умов і потреб конкретного контексту, в якому вони використовуються.

Існує потреба в новому виді управління талантами, який називається «цифровим управлінням талантами» (вищезгаданий DTM), який застосовний до цифрових талантів і рішуче інтегрує відмінні характеристики цифрових талантів у стратегії та практики управління талантами в людиноцентристській манері [24]. DTM відповідно потребує доцільних платформ для його проведення.

В епоху цифрової економіки структура компетенцій, орієнтована на штучний інтелект (AIoCF), є набором для визначення орієнтованих на штучний інтелект знань, атрибутів, зусиль, навичок і досвіду (AKASE), які безпосередньо та позитивно впливають на успіх співробітників та організації. Застосування аналітики компетенцій на основі навичок і систем, оснащених штучним інтелектом, поступово починає сприйматися бізнесом і виробничими організаціями як ефективний інструмент для послідовної та ефективної автоматизації кількох управлінських дій у розвитку та виведенні потенціалу компанії на рівень світового класу.

У книзі A. Khang «Орієнтована на штучний інтелект структура компетенцій для управління талантами в цифровій економіці: моделі, технології, застосування та впровадження» обговорюються всі пункти AIoCF, що включає прогнозовану аналітику, консультаційні послуги, прогнозоване обслуговування та автоматизовані процеси, які допомагають зробити операції управління проєктами, управління персоналом або адміністрування більш ефективними, прибутковими та безпечними [13]. Khang A. наголошує: «у міру того, як ми вступаємо в епоху Індустрії 4.0, розробка та впровадження ефективних систем управління персоналом (WMS) стають першорядними для організацій, які прагнуть подолати труднощі та використовувати можливості, що надаються цією технологічною революцією» [13; с. 1]. WMS розширює можливості співробітників, пропонуючи можливості самообслуговування та мобільний зручний доступ до навчальних матеріалів. Ці системи дозволяють організаціям прогнозувати майбутні потреби в робочій силі, визначати тенденції та передбачати потенційні проблеми. Вкрай важливо розробити WMS, яка зможе ефективно орієнтуватися в цьому цифровому ландшафті та максимізувати потенціал людського капіталу. WMS дозволяє організаціям усунути прогалини в навичках і сприяти розвитку талантів у своїй робочій силі. Надаючи інформацію про продуктивність, навички та вимоги до навчання працівників, ці системи сприяють проактивному визначенню областей, які потребують вдосконалення. Завдяки цільовим навчальним програмам та ініціативам з управління продуктивністю організації можуть підвищити здібності співробітників, сприяти безперервному навчанню та виховувати висококваліфіковану робочу силу, здатну задовольнити мінливі вимоги Індустрії 4.0 [21].

У той же час, залучення співробітників до процесу впровадження та створення почуття причетності до змін є критичними факторами у досягненні ефективної співпраці. Активне залучення співробітників заохочує їхню участь і відданість успіху WMS.

Згідно з нашою гіпотезою, створення WMS полегшить і стане невід'ємною частиною процесу, зображеного на схемі процесу проєктування технологій інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти, як показано на Рис. 5.

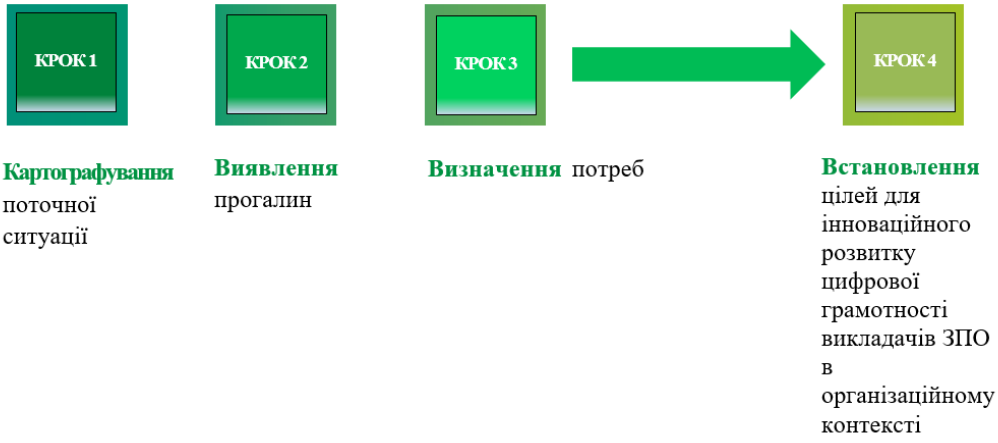

Рис. 5. Схема процесу проєктування технології інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти

На всіх етапах – картографування, виявлення, визначення та встановлення цілей – WMS може відігравати відповідну роль, дозволяючи картографувати поточну ситуацію, ідентифікувати прогалини, визначати потреби та встановлювати цілі для інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів ЗПО в організаційному контексті. Фактично цей підхід є втіленням теорії навчання коннективізму – «теоретичної основи для розуміння того, як ми навчаємося в епоху цифрових технологій. Він досліджує, як технології дозволяють нам підключатися, залучатися та ділитися інформацією» [4]. Вперше ця теорія була представлена в 2004 році, що робить її найновішою теорією навчання.

Stephen Downes описує коннективізм як «тезу про те, що знання поширюються через мережу зв'язків, і, отже, навчання складається зі здатності створювати та проходити ці мережі» [6]. Ця теорія припускає, що люди отримують і обробляють інформацію шляхом встановлення зв'язків. Навчання відбувається, коли ми об'єднуємо інформацію, а технологія допомагає полегшити ці зв'язки. Це робить зв'язки, які дають нам можливість навчатися, значно важливішими, ніж наша існуюча база знань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, встановлено, що інноваційний розвиток цифрової грамотності викладачів закладів професійної освіти є системною та багатовимірною проблемою, розв'язання якої потребує інтеграції педагогічних, організаційних і управлінських підходів. Стрімка цифрова трансформація виробничих галузей та впровадження концепцій Індустрії 4.0 висувають нові вимоги до професійної підготовки фахівців, що, у

свою чергу, актуалізує необхідність підвищення цифрової грамотності викладачів ЗПО як ключових агентів змін в освітньому процесі.

Аналіз сучасних наукових джерел засвідчив, що цифрова грамотність викладачів не може розглядатися виключно як сукупність технічних навичок, а має формуватися в межах цілісного організаційного контексту, який включає цифрову культуру закладу освіти, технологічне лідерство керівництва, ефективне управління талантами та використання сучасних HR-інструментів. Обґрунтовано, що саме організаційні чинники істотно впливають на мотивацію викладачів, їхню інноваційну поведінку та готовність до інтеграції цифрових технологій у освітній процес.

У статті запропоновано підхід до проєктування технології інноваційного розвитку цифрової грамотності викладачів ЗПО, який базується на концепції цифрового управління талантами, використанні Колеса цифрової компетентності та впровадженні систем управління персоналом (WMS), орієнтованих на аналітику навичок і підтримку безперервного професійного розвитку. Показано, що застосування таких інструментів дозволяє здійснювати картографування наявного рівня цифрових компетентностей, виявляти прогалини, визначати індивідуальні та організаційні потреби й формувати цільові траєкторії розвитку викладачів.

Доведено, що ефективна реалізація запропонованої технології можлива за умови диференційованого підходу до розвитку цифрових компетентностей викладачів, а також активного залучення педагогічних працівників до процесів цифрових змін. Це відповідає принципам коннективізму та сприяє формуванню культури безперервного навчання, цифрової автономії та інноваційної діяльності в закладах професійної освіти.

Отже, результати дослідження мають теоретичну та практичну значущість і можуть бути використані в управлінській та освітній практиці закладів професійної освіти для підвищення якості фахової підготовки здобувачів освіти, конкурентоспроможності закладів освіти та їх відповідності вимогам цифрової економіки. Перспективи подальших досліджень пов’язані з емпіричною апробацією запропонованої технології, розробленням цифрових індикаторів оцінювання її ефективності та адаптацією моделі до різних типів закладів професійної освіти.

Література

1. Amit R. Advances in Digital Manufacturing Systems: Technologies, Business Models, and Adoption. New York, 2023. 274 p.

2. Bryde D., Broquetas M., Volm J. M. The project benefits of building information modelling (BIM). *International journal of project management*. 2013. Vol. 31. Iss. 7. P. 971-980.

3. Chang I.H. The Effect of Principals’ Technological Leadership on Teachers’ Technological Literacy and Teaching Effectiveness in Taiwanese Elementary Schools. *Education Technology & Society*. 2012. Vol. 15, P. 328-340.

4. Coelho M., Madeira P., Coelho R. Learning theories: Connectivism in the Semi-Presential Teaching Modality. Lancaster. 2024. 104 p.

5. Colas-Bravo P., Conde Jimenez J., Reyes-de-Cozar. El desarrollo de la competencia digital docente desde un enfoque sociocultural. *Comunicar*. 2019. Vol. 27. P. 21-32.

6. Downes S. Learning Networks and Connective Knowledge. PhilArchives. 2006. URL: https://philpapers.org/archive/DOWLNA.pdf

7. Du Y. et al. Leveraging blockchain to anchor information for supervision in PPP projects: a conceptual framework. *Engineering, Construction and Architectural Management*. 2024. URL: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ECAM-07-2023-0758/full/html

8. Guntoro D., Sumaryanto T., Rifai A. Educational Management Pengembangan Model Supervisi Akademik Berbantuan E-Supervision Berbasis Web Info Artikel. Education Management. 2016. Vol. 2. P. 122-128.

9. Huu P.T. Impact of employee digital competence on the relationship between digital autonomy and innovative work behavior: a systematic review. *Artificial Intelligence Rev*iew. 2023. Vol. 56. P. 14193-14222.

10. ILO. Improve Technical and Vocational Education and Training (TVET) to meet skills and labour mismatch. 2023. URL: https://www.ilo.org/resource/news/improve-technical-and-vocational-education-and-training-tvet-meet-skills

11. Ilomaki L. et al. Digital competence-an emergent boundary concept for policy and educational research. *Education and Information Technologies*. 2016. Vol. 21. P. 655-679.

12. Jogezai N.A., Baloch F.A. Native, addict, innovator: young teachers' digital competence in the post-COVID-19 instructional era. *International Journal of Educational Management.* 2023. Vol. 37 No. 6/7. P. 1382-1400.

13. Khang A. AI-Oriented Competency Framework for Talent Management in the Digital Economy: Models, Technologies, Applications, and Implementation. London, 2024. 456 p.

14. Liang L. The Influence of Talent Management on Educational Employee Performance among Teachers in Xi'an Private Colleges and Universities. *Uniglobal Journal of Social Sciences and Humanities*. 2024. Vol. 3. No. 2. P. 71-82.

15. Liu Y., Zhan Q., Zhao W. A systematic review of VR/AR applications in vocational education: models, affects, and performances. Interactive Learning Environments. URL: https://virtualrealityvet.com/assets/dosyalar/1719421871.pdf

16. Marusic T., Viskovic I. ICT competencies of students. *A Journal for Information Technology, Education Development and Teaching*. 2018. Vol. 115. No. 56. P. 13-18.

17. Masoumi D., Noroozi O. Developing early career teachers' professional digital competence: a systematic literature review. *European Journal of Teacher Education*, 2023. Vol. 8. P. 1-23.

18. Nwulu N., Damisa U. Energy 4.0 Concepts and Applications. College Park. 2023. 208 p.

19. O'Hagan C. Learning Leadership and Technology Enhanced Learning. In Developing Technology Mediation in Learning Environments. Hershey, PA, USA, 2020. 22 p.

20. Pettersson F. On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies*. 2018. Vol. 23. P. 1005-1021.

21. Phuyal S., Bista D., Bista R. Challenges, opportunities and future directions of smart manufacturing: A state of art review. *Sustainable Futures*. 2020. Vol. 2. Article 100023.

22. Saputra N. Digital Skill during COVID-19: Effects of Digital Leadership and Digital Collaboration. *Journal of Applied Management*. 2021. Vol. 19. P. 272-281.

23. Satria R., Mustiningsih M. Supervisor in Era Industrial Revolution 4.0 and Society 5.0. In Proceedings of the 5th International Conference on Education and Technology, Online, December 2019. Malang, Indonesia, 3-5 Oktober. Volume 382. P. 596-601.

24. Sorin D. et al. Digital Talent Management. New York, 2021. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-76750-1

25. Whyte J. How digital information transforms project delivery models. *Project management journal*. 2019. Vol. 50. No. 2. P. 177-194.

26. Wiyono B.B. et al. The Diagnostic Feedback Supervision Model Based on Information Technology as the New Strategy to Improve the Professional Competence of Academic Personnel in School Organization. In Proceedings of the 2021 2nd International Conference on Intelligent Engineering and Managemnt, London, UK, 28-30 April 2021. P 46-51.

27. Ye X. et al. Smart contract-enabled construction claim management in BIM and CDE-enhanced data environment. In *International Conference on Construction Logistics, Equipment, and Robotics*. 2023. P. 40-47. Cham: Springer Nature Switzerland.

References:

1. Amit R. Advances in Digital Manufacturing Systems: Technologies, Business Models, and Adoption. New York, 2023. 274 p.

2. Bryde D., Broquetas M., Volm J. M. The project benefits of building information modelling (BIM). *International journal of project management*. 2013. Vol. 31. Iss. 7. P. 971-980.

3. Chang I.H. The Effect of Principals' Technological Leadership on Teachers' Technological Literacy and Teaching Effectiveness in Taiwanese Elementary Schools. *Education Technology & Society*. 2012. Vol. 15, P. 328-340.

4. Coelho M., Madeira P., Coelho R. Learning theories: Connectivism in the Semi-Presential Teaching Modality. Lancaster. 2024. 104 p.

5. Colas-Bravo P., Conde Jimenez J., Reyes-de-Cozar. El desarrollo de la competencia digital docente desde un enfoque sociocultural. *Comunicar*. 2019. Vol. 27. P. 21-32.

6. Downes S. Learning Networks and Connective Knowledge. PhilArchives. 2006. URL: https://philpapers.org/archive/DOWLNA.pdf

7. Du Y. et al. Leveraging blockchain to anchor information for supervision in PPP projects: a conceptual framework. *Engineering, Construction and Architectural Management*. 2024. URL: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ECAM-07-2023-0758/full/html

8. Guntoro D., Sumaryanto T., Rifai A. Educational Management Pengembangan Model Supervisi Akademik Berbantuan E-Supervision Berbasis Web Info Artikel. Education Management. 2016. Vol. 2. P. 122-128.

9. Huu P.T. Impact of employee digital competence on the relationship between digital autonomy and innovative work behavior: a systematic review. *Artificial Intelligence Rev*iew. 2023. Vol. 56. P. 14193-14222.

10. ILO. Improve Technical and Vocational Education and Training (TVET) to meet skills and labour mismatch. 2023. URL: https://www.ilo.org/resource/news/improve-technical-and-vocational-education-and-training-tvet-meet-skills

11. Ilomaki L. et al. Digital competence-an emergent boundary concept for policy and educational research. *Education and Information Technologies*. 2016. Vol. 21. P. 655-679.

12. Jogezai N.A., Baloch F.A. Native, addict, innovator: young teachers' digital competence in the post-COVID-19 instructional era. *International Journal of Educational Management.* 2023. Vol. 37 No. 6/7. P. 1382-1400.

13. Khang A. AI-Oriented Competency Framework for Talent Management in the Digital Economy: Models, Technologies, Applications, and Implementation. London, 2024. 456 p.

14. Liang L. The Influence of Talent Management on Educational Employee Performance among Teachers in Xi'an Private Colleges and Universities. *Uniglobal Journal of Social Sciences and Humanities*. 2024. Vol. 3. No. 2. P. 71-82.

15. Liu Y., Zhan Q., Zhao W. A systematic review of VR/AR applications in vocational education: models, affects, and performances. Interactive Learning Environments. URL: https://virtualrealityvet.com/assets/dosyalar/1719421871.pdf

16. Marusic T., Viskovic I. ICT competencies of students. *A Journal for Information Technology, Education Development and Teaching*. 2018. Vol. 115. No. 56. P. 13-18.

17. Masoumi D., Noroozi O. Developing early career teachers' professional digital competence: a systematic literature review. *European Journal of Teacher Education*, 2023. Vol. 8. P. 1-23.

18. Nwulu N., Damisa U. Energy 4.0 Concepts and Applications. College Park. 2023. 208 p.

19. O'Hagan C. Learning Leadership and Technology Enhanced Learning. In Developing Technology Mediation in Learning Environments. Hershey, PA, USA, 2020. 22 p.

20. Pettersson F. On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies*. 2018. Vol. 23. P. 1005-1021.

21. Phuyal S., Bista D., Bista R. Challenges, opportunities and future directions of smart manufacturing: A state of art review. *Sustainable Futures*. 2020. Vol. 2. Article 100023.

22. Saputra N. Digital Skill during COVID-19: Effects of Digital Leadership and Digital Collaboration. *Journal of Applied Management*. 2021. Vol. 19. P. 272-281.

23. Satria R., Mustiningsih M. Supervisor in Era Industrial Revolution 4.0 and Society 5.0. In Proceedings of the 5th International Conference on Education and Technology, Online, December 2019. Malang, Indonesia, 3-5 Oktober. Volume 382. P. 596-601.

24. Sorin D. et al. Digital Talent Management. New York, 2021. URL: https://link. springer.com/book/10.1007/978-3-030-76750-1

25. Whyte J. How digital information transforms project delivery models. *Project management journal*. 2019. Vol. 50. No. 2. P. 177-194.

26. Wiyono B.B. et al. The Diagnostic Feedback Supervision Model Based on Information Technology as the New Strategy to Improve the Professional Competence of Academic Personnel in School Organization. In Proceedings of the 2021 2nd International Conference on Intelligent Engineering and Managemnt, London, UK, 28-30 April 2021. P 46-51.

27. Ye X. et al. Smart contract-enabled construction claim management in BIM and CDE-enhanced data environment. In *International Conference on Construction Logistics, Equipment, and Robotics*. 2023. P. 40-47. Cham: Springer Nature Switzerland.

УДК: 378.147:004:37.015.31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1273-1285

Петренко Максим Олегович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти ПЗВО «Київський міжнародний університет», м.Київ, https://orcid.org/0009-0002-3736-5102

СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз стратегій професійного розвитку викладачів закладів вищої освіти в умовах цифровізації та інтенсивного поширення дистанційних і змішаних форматів навчання. Визначено, що цифрова трансформація освітнього середовища суттєво змінює зміст і структуру професійної діяльності викладача, висуваючи вимоги до оволодіння цифровими, комунікативними та проєктувальними компетентностями, необхідними для забезпечення якості освітнього процесу.

Розкрито сутність професійного розвитку в сучасних умовах, охарактеризовано трансформацію ролей і функцій викладача, який виступає не лише носієм знань, а й фасилітатором цифрової взаємодії, дизайнером освітнього контенту та координатором індивідуальних освітніх траєкторій студентів.

Обґрунтовано значення цифрової та інформаційно-комунікативної компетентностей як ключових складових професійної готовності до роботи у віртуальному освітньому середовищі. На основі аналізу наукових джерел узагальнено психолого-педагогічні, технологічні, мотиваційні та організаційно-ресурсні бар'єри, що ускладнюють професійне зростання викладачів і знижують ефективність упровадження цифрових інновацій.

Представлено модель комплексної стратегії професійного розвитку, яка поєднує інституційні механізми університетської політики, формальні програми підвищення кваліфікації, неформальні форми професійної активності та індивідуальні траєкторії самоосвіти й рефлексії. Підкреслено значущість цифрового наставництва, командного навчання та проєктної діяльності як інструментів практичного формування цифрової компетентності викладачів. Сформульовано практичні рекомендації для закладів вищої освіти щодо створення сприятливих організаційних, методичних та технічних умов, необхідних для розвитку цифрової культури університету та підвищення якості підготовки педагогічних кадрів. Окреслено перспективні напрями подальших досліджень, пов'язані з розробленням інструментів оцінювання цифрової компетентності, вивченням ефективності цифрового наставництва та моделюванням індивідуальних освітніх траєкторій викладачів. Представлене дослідження сприяє поглибленню наукового розуміння трансформаційних процесів у вищій освіті та формуванню

стратегій, здатних забезпечити стале професійне зростання викладачів у цифрову епоху.

Ключові слова: професійний розвиток викладачів; цифровізація освіти; цифрова компетентність; дистанційне навчання; змішане навчання; цифрове наставництво; інституційні стратегії.

Petrenko Maksym Olehovych applicant of the third (educational and scientific) level of higher education of the Kyiv International University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-3736-5102

STRATEGIES FOR PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF UNIVERSITY TEACHERS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION AND DISTANCE EDUCATION

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of strategies for the professional development of university teachers in the context of digitalization and the rapid expansion of distance and blended learning formats. It is determined that the digital transformation of the educational environment significantly changes the content and structure of teachers' professional activities, imposing new requirements for mastering digital, communicative, and design competencies essential for ensuring the quality of the educational process. The study reveals the essence of professional development under contemporary conditions and outlines the transformation of teachers' roles and functions, who now act not only as transmitters of knowledge but also as facilitators of digital interaction, designers of educational content, and coordinators of students' individual learning trajectories. The significance of digital and information-communicative competencies as key components of teachers' professional readiness to work in virtual educational environments is substantiated. Based on the analysis of scientific sources, the study summarizes a range of psychological-pedagogical, technological, motivational, and organizational-resource barriers that hinder teachers' professional growth and reduce the effectiveness of implementing digital innovations.

A model of a comprehensive strategy for professional development is presented, integrating institutional mechanisms of university policy, formal training programs, non-formal professional activities, and individual trajectories of self-education and reflection. The article highlights the importance of digital mentoring, collaborative learning, and project-based activities as practical tools for developing teachers' digital competence. Practical recommendations are formulated for higher education institutions regarding the creation of favorable organizational, methodological, and technical conditions necessary for fostering a digital culture within the university and improving the quality of teacher training. Prospective areas for further research are outlined, including the development of digital competence assessment tools, examination of the effectiveness of digital mentoring, and modeling of individualized

professional development trajectories. The study contributes to a deeper scientific understanding of transformational processes in higher education and supports the formation of strategies capable of ensuring sustainable professional growth of teachers in the digital age.

Keywords: professional development of teachers; digitalization of education; digital competence; distance learning; blended learning; digital mentoring; institutional strategies.

Постановка проблеми. Цифровізація та поширення дистанційних форм навчання докорінно трансформують діяльність викладача, вимагаючи від нього не лише фахової майстерності, але й високого рівня цифрових та інформаційно-комунікативних компетентностей.

Дослідники (В. Биков, М. Шишкіна, О. Спірін) підкреслюють, що викладач стає модератором цифрової взаємодії та провайдером персоналізованих освітніх траєкторій, що потребує нових підходів до його професійного розвитку. [1, 13, 14]

Попри активне впровадження цифрових технологій, рівень сформованості цифрових компетентностей викладачів залишається нерівномірним. Дослідження С. Литвинової, Н. Морзе, О. Пінчук вказують на труднощі у використанні інноваційних освітніх платформ, проєктуванні онлайн-курсів, підтримці ефективної комунікації та забезпеченні академічної доброчесності в дистанційному форматі. [7, 8, 12]

У науковій літературі простежується фрагментарність у підходах до стратегій професійного розвитку викладачів в умовах цифровізації. Недостатньо вивченими залишаються питання мотиваційних бар'єрів, інституційної підтримки, самоменеджменту та емоційного благополуччя науково-пдагогічних працівників під час роботи у дистанційному середовищі. Це зумовлює потребу у комплексному аналізі та науковому обґрунтуванні стратегій професійного розвитку викладачів, здатних забезпечити якісну освіту в умовах цифрової трансформації. [5]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наукових працях вітчизняних дослідників значну увагу приділено теоретичним засадам цифрової трансформації освіти та зміні професійної ролі викладача у цифровому середовищі. В. Биков, М. Шишкіна, О. Спірін обґрунтовують концепцію інформаційно-освітнього середовища та підкреслюють, що цифровізація вимагає від викладача розвитку цифрових, комунікативних і проєктних компетентностей, необхідних для роботи в умовах дистанційного та змішаного навчання. [2, 14]

Питання структури й змісту цифрової компетентності педагога розкриті у дослідженнях Н. Морзе, О. Овчарук, С. Литвинової. [7, 8, 10] Автори пропонують моделі цифрової компетентності та окреслюють вимоги до її сформованості, акцентуючи увагу на готовності педагогів здійснювати навчання із використанням цифрових інструментів, забезпечувати якісний зворотний зв'язок і підтримувати академічну доброчесність у віртуальному просторі.

У низці робіт О. Пінчук, Л. Карташової, проаналізовано проблеми впровадження цифрових технологій у практику викладання, зокрема труднощі адаптації педагогів до онлайн-комунікації, створення цифрових навчальних матеріалів, оптимізації дистанційної взаємодії зі студентами. Дослідники підкреслюють, що рівень цифрових компетентностей викладачів залишається неоднорідним, що ускладнює впровадження інноваційних форм навчання. [5, 12]

Попри значну кількість публікацій, питання розроблення системних стратегій професійного розвитку викладачів в умовах цифровізації залишаються недостатньо вивченими. Сучасні дослідження фрагментарно висвітлюють окремі аспекти – підвищення кваліфікації, самоосвіту, наставництво, інституційну підтримку – однак інтегровані моделі, що поєднували б індивідуальні та організаційні механізми професійного зростання в цифровому освітньому середовищі, потребують подальшого наукового обґрунтування.

Мета статті – науково обґрунтувати та систематизувати стратегії професійного розвитку викладачів у контексті цифровізації та дистанційної освіти, визначивши їх змістові компоненти, умови ефективної реалізації та напрями подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Професійний розвиток викладача у сучасних умовах розглядається як безперервний, цілеспрямований процес оновлення знань, умінь і професійних установок, необхідних для ефективного здійснення педагогічної діяльності в умовах цифрової трансформації освіти. Цифровізація підсилює вимоги до гнучкості викладача, його здатності інтегрувати цифрові технології в освітній процес, адаптувати методику викладання до онлайн- і змішаних форматів, а також забезпечувати високу якість комунікації у цифровому середовищі. Вважаємо, що професійний розвиток набуває багатовимірного характеру, охоплюючи технологічну, методичну, комунікативну та аналітичну складові, що забезпечують готовність педагога діяти в умовах постійних технологічних змін.

Цифрова трансформація освіти зумовлює переосмислення традиційних ролей викладача. Якщо раніше педагог виступав переважно носієм і транслятором знань, то в умовах цифрового середовища він виконує функції фасилітатора, модератора взаємодії, наставника у процесі самостійного навчання студентів та координатора індивідуальних освітніх траєкторій. Професійні функції викладача розширюються за рахунок необхідності проєктувати цифровий освітній контент, організовувати навчальну діяльність у віртуальних середовищах, здійснювати аналітичний моніторинг освітніх результатів та забезпечувати академічну доброчесність у дистанційних форматах. Таким чином, цифровізація сприяє появі нових професійних ролей і водночас збільшує відповідальність викладача за педагогічну ефективність та емоційний комфорт студентів у цифровому навчанні. [12]

Цифрова компетентність викладача є інтегральною характеристикою, що охоплює здатність ефективно використовувати цифрові інструменти для

створення, оброблення та поширення навчального контенту, а також для організації взаємодії зі здобувачами освіти. Інформаційно-комунікативна компетентність доповнює її, забезпечуючи уміння критично оцінювати інформацію, організовувати педагогічну комунікацію в онлайн-середовищі та підтримувати продуктивну взаємодію у цифровому просторі. Разом такі компетентності формують основу професійної готовності викладача до роботи в умовах цифровізації, визначаючи його здатність адаптувати педагогічні стратегії до технологічно збагаченого освітнього середовища та забезпечувати якісний освітній процес незалежно від форму навчання.

Перехід до дистанційного й змішаного навчання супроводжується низкою психолого-педагогічних викликів, що впливають на якість професійної діяльності викладача та його здатність адаптуватися до цифрових форматів. Одним із ключових труднощів є зміна характеру педагогічної взаємодії: втрата безпосереднього контакту зі студентами, зниження емоційної зворотності та труднощі у підтримці навчальної мотивації здобувачів освіти. Педагогам доводиться компенсувати обмеженість невербальних сигналів, адаптувати комунікацію до різних онлайн-платформ та застосовувати нові методи активізації пізнавальної діяльності студентів.

Технологічні труднощі також є значними. Освітній процес у дистанційному середовищі вимагає від викладача опанування різноманітних цифрових інструментів – систем управління навчанням (LMS), платформ для відеоконференцій, цифрових дошок, інтерактивних сервісів. Недостатній досвід або невпевненість у роботі з такими ресурсами призводять до зниження темпу навчання, перевантаження викладача та ризику технічних збоїв під час проведення занять. Додатково ускладнює роботу необхідність самостійного вирішення технічних проблем у реальному часі, що підвищує рівень емоційного напруження та впливає на якість педагогічної діяльності. [5]

Таким чином, рівень цифрової готовності викладачів створює бар’єри для реалізації інтегрованих моделей дистанційного та змішаного навчання і потребує системної інституційної підтримки.

Мотиваційні бар’єри проявляються у відсутності внутрішньої готовності окремих викладачів до змін, небажанні опановувати нові технології або сприймати цифровізацію як невід’ємну складову професійного розвитку. Серед причин – страх перед новими форматами роботи, сумнів у їх ефективності, недостатнє усвідомлення власних освітніх потреб. Такі бар’єри часто пов’язані з відсутністю позитивного досвіду або з надмірним навантаженням, яке знижує інтерес до професійного вдосконалення.

Організаційні бар’єри охоплюють недосконаліть внутрішніх механізмів підтримки цифрової трансформації в університетах, зокрема недостатню методичну підтримку, неврегульованість нормативних аспектів дистанційного навчання, обмежений доступ до якісних програм підвищення кваліфікації. Науково-педагогічні працівники нерідко стикаються з неузгодженістю вимог до

цифрового контенту, відсутністю чітких критеріїв оцінювання роботи у дистанційних форматах та нестачею часу для оволодіння новими цифровими інструментами.

Ресурсні бар'єри включають недостатнє матеріально-технічне забезпечення, нестабільний доступ до інтернету, відсутність сучасної техніки, ліцензованого програмного забезпечення або технічної підтримки. Брак ресурсів не лише ускладнює реалізацію ефективних освітніх практик, але й знижує здатність викладача до професійної самореалізації у цифровому середовищі.

Стратегії професійного розвитку викладачів у цифровому освітньому середовищі доцільно розглядати як багаторівневу систему, що поєднує інституційні, формальні, неформальні та індивідуальні механізми підвищення кваліфікації й саморозвитку. У працях В. Бикова, О. Спіріна , Н. Морзе, О. Овчарук, О. Орлової, О. Варецької підкреслюється, що ефективність таких стратегій зумовлена узгодженістю політики закладу освіти, можливостей цифрової інфраструктури та готовності самих викладачів до безперервного професійного зростання. [2, 3, 8, 11]

Інституційні стратегії професійного розвитку спираються на цілісну політику цифрової трансформації вищої освіти, яка визначає пріоритети розвитку цифрової інфраструктури, стандарти цифрової компетентності викладачів та механізми їх підтримки. В. Биков і О. Спірін зазначають, що цифрова трансформація має реалізовуватися на рівні проєктування інформаційно-цифрового освітнього середовища, у якому професійний розвиток викладача інтегрується у загальну стратегію розвитку закладу вищої освіти. [2]

До ключових інструментів інституційних стратегій належать: затвердження внутрішніх стандартів цифрової компетентності викладачів (на основі національних рамок та описів цифрової компетентності педагогічного працівника, розроблених під керівництвом Н. Морзе); формування цифрової екосистеми університету (LMS, електронні журнали, хмарні сервіси, репозитарії, інструменти візуальної колаборації); створення центрів підтримки цифрового навчання та підрозділів, відповідальних за методичний супровід викладачів. [8]

Адміністративна підтримка проявляється у визнанні цифрової активності викладачів (розроблення онлайн-курсів, участь у цифрових проєктах) як складової їх професійного портфоліо, врахуванні цифрових досягнень під час атестації, забезпеченні доступу до ліцензованого програмного забезпечення та технічних ресурсів. О. Орлова та колеги підкреслюють, що саме інституційний рівень задає рамки й темп професійного розвитку педагогів в умовах цифровізації освіти. [11]

Формальні стратегії професійного розвитку реалізуються через організовані програми підвищення кваліфікації: курси, тренінги, сертифікаційні програми, стажування, EdTech-школи для викладачів. У дослідженнях Н. Морзе, О. Овчарук, зазначається, що ефективні програми мають бути побудовані на компетентнісному підході, мати чіткі індикатори сформованості цифрової

компетентності та поєднувати теоретичний блок із практико-орієнтованими завданнями (створення власного цифрового курсу, розроблення інтерактивних завдань, проведення онлайн-заняття з подальшою рефлексією). [9, 10]

Результати опитувань викладачів, які беруть участь у програмах підвищення кваліфікації, свідчать про суттєві розбіжності у їх стартовій цифровій підготовці. Так, Н. Діра показує, що лише частина викладачів ЗВО оцінює власний рівень володіння ІКТ як достатній для повноцінної реалізації дистанційного навчання, що зумовлює потребу у диференціації змісту програм підвищення кваліфікації й у запровадженні модульних траєкторій навчання. [4]

Сучасні формальні стратегії дедалі частіше передбачають використання змішаного та дистанційного форматів самих програм підвищення кваліфікації, що дозволяє викладачам одночасно опановувати цифрові інструменти та проживати досвід навчання в онлайн-середовищі як здобувачі освіти. При цьому важливим чинником ефективності виступає акцент на практичній діяльності: розробленні реальних освітніх продуктів, участі в мікропроєктах, побудові цифрового портфоліо.

Неформальні стратегії професійного розвитку охоплюють широкий спектр активностей, що не завжди фіксуються в офіційних документах, але істотно впливають на зростання цифрової компетентності й педагогічної майстерності викладача. У публікаціях О. Варецької та колективних збірниках, присвячених професійній діяльності педагога в умовах цифрової трансформації, підкреслюється, що саме неформальні форми дозволяють оперативно реагувати на нові виклики, апробувати інноваційні інструменти й підтримувати «живий» професійний діалог. [3]

Неформальні стратегії сприяють розвитку культури безперервного навчання, формуванню індивідуальної мережі професійних контактів (personal learning network), розширенню доступу до міжнародних практик цифрової педагогіки. Вони часто стають «точкою входу» для викладача, який лише починає інтегрувати цифрові технології у власну діяльність, оскільки дають можливість долучатися до навчання у зручному темпі, без жорстких формальних вимог і оцінювання.

Індивідуальні стратегії професійного розвитку ґрунтуються на усвідомленій активності самого викладача, який визначає власні потреби, цілі й траєкторію професійного зростання у цифровому середовищі. Важливим орієнтиром у цьому процесі виступають національні й інституційні моделі цифрової компетентності, зокрема проєкт «Опис цифрової компетентності педагогічного працівника» під керівництвом Н. Морзе, що задає структуру для самооцінювання й планування індивідуальних освітніх кроків. [9]

Самоосвіта в цифровому середовищі передбачає систематичне опрацювання наукових публікацій та методичних матеріалів, проходження онлайн-курсів, експериментування з новими сервісами, а також ведення електронного портфоліо, де фіксуються результати професійних досягнень, цифрові освітні

продукти, відгуки студентів. Важливе місце займають рефлексивні практики: аналіз власних занять, зворотний зв'язок від колег і студентів, самооцінка ефективності застосованих цифрових інструментів. У сучасних дослідженнях цифрової педагогіки підкреслюється, що здатність до рефлексії й саморегуляції є критичною умовою сталого професійного розвитку викладача в умовах швидких технологічних змін.

Цифрове наставництво й командне навчання виступають важливими механізмами взаємопідтримки викладачів у процесі опанування цифрових технологій. Моделі peer-to-peer передбачають співпрацю викладачів із різним рівнем цифрової компетентності, коли більш досвідчені колеги допомагають іншим у розробці онлайн-курсів, використанні цифрових платформ, вирішенні технічних і методичних питань. Такий формат, за спостереженнями українських дослідників, знижує рівень тривоги у викладачів із низькою цифровою впевненістю та сприяє формуванню спільнот практиків.

Менторські програми в межах закладу вищої освіти можуть мати формалізований характер (офіційне закріплення наставників за молодими викладачами або тими, хто переходить до цифрових форматів навчання) або реалізовуватися в рамках тимчасових проєктних команд. Використання інструментів візуальної колаборації (Miro, хмарні дошки, спільні документи) підтримує командне навчання, дозволяючи викладачам спільно конструювати навчальні курси, обговорювати методичні рішення та оцінювати результати впровадження цифрових інновацій. [6, 14]

Проєктно-орієнтовані стратегії професійного розвитку ґрунтуються на залученні викладачів до реальних освітніх проєктів, пов'язаних із цифровізацією. Тобто, розробка та впровадження онлайн-курсів, участь у грантових ініціативах (наприклад, проєкти MoPED та інші програми ЄС), створення цифрових освітніх ресурсів, інтеграцію інноваційних сервісів у навчальний процес. У монографії «Модернізація освіти в цифровому вимірі» під науковою редакцією Н. Морзе показано, що участь викладачів у таких проєктах суттєво підвищує їхню цифрову компетентність і стимулює переосмислення власних педагогічних підходів. [9]

Проєктна діяльність дозволяє поєднати розвиток цифрових навичок із розв'язанням конкретних освітніх завдань: розширення доступу студентів до якісного контенту, підтримка інклюзивності, запровадження адаптивного навчання, формування навичок самостійної роботи в онлайн-середовищі. Водночас участь у міжуніверситетських і міжнародних проєктах сприяє інтеграції українських викладачів у глобальний простір цифрової освіти, обміну кращими практиками та формуванню спільного розуміння стандартів якості цифрового навчання

Модель комплексної стратегії професійного розвитку викладачів в умовах цифровізації ґрунтується на поєднанні інституційних можливостей закладу вищої освіти з індивідуальною активністю викладача. Її структурними

компонентами виступають чітко сформульовані цілі, відповідні ресурси, механізми реалізації та вимірювані результати. Цілі моделі орієнтовані на формування у викладача високого рівня цифрової та інформаційно-комунікативної компетентності, розвиток умінь працювати у змішаних та дистанційних форматах, а також на здатність до педагогічного дизайну цифрового контенту. Ресурсну основу становлять цифрова інфраструктура університету, кадровий потенціал, підтримка адміністрації, наявність програм підвищення кваліфікації та доступ до сучасних методичних матеріалів. Механізмами реалізації виступають формальні, неформальні та індивідуальні стратегії розвитку, цифрове наставництво й проєктно-орієнтована діяльність, які взаємодіють між собою та забезпечують сталий професійний прогрес викладача. Результати моделі відображаються у зростанні рівня цифрової компетентності, підвищенні якості освітнього процесу, ефективності комунікації зі студентами та здатності інтегрувати цифрові інновації у навчання. [11]

Значимість взаємодії інституційних і індивідуальних стратегій передбачає, що університет створює необхідні умови та простір для розвитку, а викладач реалізує власну професійну траєкторію в межах запропонованих можливостей. Інституційний рівень забезпечує доступ до цифрової екосистеми, методичний супровід, організацію курсів підвищення кваліфікації, розвиток культури цифрової взаємодії та механізми визнання цифрових досягнень. Індивідуальний рівень полягає у залученні викладача до самоосвіти, рефлексивних практик, участі у професійних спільнотах, онлайн-курсах, вебінарах, а також у проєктній діяльності. Узгоджена взаємодія цих рівнів створює умови для гнучкого, багатовимірного професійного розвитку, який відповідає динаміці технологічних змін та освітніх потреб.

Очікувані результати впровадження комплексної моделі передбачають не лише підвищення цифрової компетентності викладачів, а й модернізацію освітнього середовища закладу вищої освіти. Для викладача результатами стають зростання впевненості у володінні цифровими інструментами, здатність проектувати якісний цифровий контент, підвищення педагогічної ефективності, розвиток інноваційного мислення та розширення професійних можливостей. Для університету – підвищення якості освітніх послуг, посилення конкурентоздатності, формування сталої цифрової культури та покращення освітніх результатів студентів.

Практична реалізація стратегії професійного розвитку вимагає створення відповідних організаційних умов. Насамперед йдеться про забезпечення сучасної цифрової інфраструктури: стабільного доступу до мережі, ліцензованого програмного забезпечення, інструментів для онлайн-навчання та аналітики освітніх результатів. Необхідною є також наявність кадрової політики, яка визнає цифровий розвиток складовою професійної діяльності викладача, стимулює участь у цифрових проєктах та підтримує наставництво. Формування цифрової культури університету передбачає відкритість до інновацій, готовність

до експериментування та підтримку взаємодії між викладачами, адміністрацією й студентами.

Методичні рекомендації щодо розвитку цифрових компетентностей включають впровадження модульних програм підвищення кваліфікації, орієнтованих на практико-орієнтоване навчання; організацію тренінгів із розроблення цифрового контенту, моделювання змішаних курсів та онлайн-комунікації; підтримку індивідуальних траєкторій навчання, що дають можливість викладачам обирати оптимальні темпи й форми професійного розвитку. Доцільним є створення внутрішніх репозитаріїв методичних матеріалів, банку цифрових інструментів та прикладів кращих практик університету. [6]

Інструменти оцінювання ефективності професійного розвитку можуть включати самооцінювання відповідно до моделей цифрової компетентності (зокрема української адаптації DigCompEdu), моніторинг результатів участі у програмах підвищення кваліфікації, аналіз цифрових освітніх продуктів, експертну оцінку розроблених курсів та відгуки студентів. Поєднання кількісних та якісних показників дає змогу отримати комплексне уявлення про рівень готовності викладача до роботи у цифровому середовищі та визначити напрями подальшого розвитку.

Аналіз теоретичних підходів і практичного досвіду впровадження цифрових технологій в освітній процес засвідчує, що професійний розвиток викладачів у сучасних умовах потребує системного, науково обґрунтованого підходу. Отримані результати підтверджують, що ефективність педагогічної діяльності у цифровому середовищі залежить від цілісного поєднання інституційних, формальних, неформальних та індивідуальних стратегій, які забезпечують не лише формування цифрових і комунікативних компетентностей, але й розвиток здатності викладача адаптуватися до технологічних змін, проектувати інноваційні освітні рішення та підтримувати високу якість взаємодії зі студентами. Необхідність системних стратегій також обумовлена наявністю бар’єрів — мотиваційних, ресурсних, організаційних і технологічних, подолання яких можливе лише за умови комплексного інституційного супроводу та активної залученості самого викладача до процесу професійного зростання. [12]

Узагальнення отриманих результатів дозволяє визначити ключові напрями подальших досліджень, спрямованих на поглиблення розуміння механізмів професійного розвитку викладачів у цифровому середовищі. Перспективними є дослідження індивідуальних траєкторій професійного зростання, що враховують цифровий досвід, стиль навчання та персональні освітні потреби викладачів; вивчення ефективності моделей цифрового наставництва, командного навчання та міжуніверситетських спільнот практиків; аналіз впливу цифрової культури закладу освіти на готовність педагогів до інноваційної діяльності. Окремої уваги потребує розроблення інструментів оцінювання цифрової компетентності, здатних відображати не лише технічні навички, але й педагогічний дизайн, адаптивність, академічну доброчесність та якість цифрової взаємодії. Подальші

дослідження також доцільно зосередити на вивченні взаємозв'язку між цифровою трансформацією університету та змінами у професійній ідентичності викладача, що зумовлює нові вимоги до педагогічної культури та професійної відповідальності в умовах цифровізації.

Висновки. Отже, ми може свідчити, що професійний розвиток викладачів в умовах цифровізації та поширення дистанційних форматів навчання набуває стратегічного значення для забезпечення якості сучасної вищої освіти. Цифрове освітнє середовище висуває до викладача нові вимоги, пов'язані не лише з опануванням цифрових інструментів, але й зі здатністю інтегрувати їх у педагогічний процес, проектувати інноваційний освітній контент, підтримувати ефективну комунікацію та зберігати академічну доброчесність. Це зумовлює необхідність переходу від епізодичних форм підвищення кваліфікації до системних, багатоаспектних стратегій професійного розвитку.

У статті обґрунтовано, що комплексна стратегія професійного розвитку має поєднувати інституційні, формальні, неформальні та індивідуальні механізми. Ефективність такої моделі забезпечується наявністю цифрової інфраструктури, методичної та адміністративної підтримки, впровадженням програм підвищення кваліфікації, розвитком наставництва, командного навчання та проєктної діяльності. Важливою складовою є активна позиція самого викладача, його готовність до самоосвіти, рефлексії та участі у професійних спільнотах. Взаємодія інституційних та індивідуальних стратегій створює умови для безперервного професійного зростання педагогів та підвищення якості освітнього процесу. Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що розвиток цифрової компетентності викладачів є ключовим чинником успішної цифрової трансформації закладу вищої освіти. Системні стратегії професійного розвитку сприяють не лише підвищенню рівня технологічної та педагогічної готовності викладачів, але й формуванню сталої цифрової культури університету, яка забезпечує конкурентоспроможність освітньої установи та відповідність сучасним вимогам європейського освітнього простору. Перспективи подальших досліджень пов'язані з пошуком оптимальних моделей оцінювання цифрової компетентності, аналізом впливу цифрової культури університету на професійну поведінку педагогів та розробленням ефективних технологій індивідуалізації професійного розвитку.

Література:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ: Атіка, 2008. 684 с.

2. Биков В. Ю., Спірін О. М., Овчарук О. В. Цифрова трансформація освіти і науки України: стан, проблеми, перспективи. Київ : УкрІНТЕІ, 2021. 128 с.

3. Варецька О. В. Професійні спільноти педагогів як ресурс підвищення цифрової компетентності. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2020. № 186. С. 59–66.

4. Діра Н. М. Цифрова компетентність викладачів ЗВО: стан та напрями розвитку. Педагогічні науки: теорія та практика. 2020. № 2. С. 45–52.

5. Карташова Л. А. Проблеми й перспективи розвитку цифрової культури в закладах освіти. Освітологічний дискурс. 2021. Т. 2, № 22. С. 112–123.

6. Кухар Л. О. Психолого-педагогічні аспекти діяльності викладача в дистанційному навчанні. Психологія і суспільство. 2020. № 4. С. 85–93.

7. Литвинова С. Г. Організація навчання учнів та студентів із використанням цифрових технологій: український і європейський досвід. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Т. 80, № 6. С. 121–139.

8. Морзе Н. В., Барна О. В., Вембер В. П. Модель цифрової компетентності педагогічних працівників. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. 2019. № 3. С. 5–19.

9. Морзе Н. В., Вембер В. П. Цифрова культура університету: концепція та механізми впровадження. Київ : КНЕУ, 2020. 96 с.

10. Овчарук О. В., Іванюк І. В. Розвиток цифрових навичок педагогів: тренди та освітні політики. Київ : ІІТЗН НАПН України, 2021. 88 с.

11. Орлова О. В. Професійний розвиток викладача в умовах цифровізації освіти. Вища школа. 2021. № 5. С. 33–42.

12. Пінчук О. П., Буров О. Ю. Цифрове навчання як основа модернізації освітнього процесу. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. Т. 73, № 4. С. 53–70.

13. Спірін О. М. Теоретико-методичні засади формування інформаційно-комунікаційних компетентностей учителів природничо-математичних предметів : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2013. 348 с.

14. Шишкіна М. П. Хмаро орієнтоване освітнє середовище: теоретичні основи та напрями розвитку. Інформаційні технології і засоби навчання. 2018. Т. 64, № 6. С. 1–18.

References:

1. Bykov V. Yu. (2008) *Modeli orhanizatsiynykh system vidkrytoyi osvity [Models of organizational systems of open education]*. Kyiv: Atika, [in Ukrainian].

2. Bykov V. Yu. & Spirin O. M. & Ovcharuk O. V. (2021) *Tsyfrova transformatsiya osvity i nauky Ukrayiny: stan, problemy, perspektyvy [Transformation of Education and Science of Ukraine: Status, Problems, Prospects]*. Kyiv: UkrINTEI. [in Ukrainian].

3. Varetska O. V. (2020) Profesiyni spil′noty pedahohiv yak resurs pidvyshchennya tsyfrovoyi kompetentnosti [Professional communities of teachers as a resource for improving digital competence]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauk – Scientific notes. Series: Pedagogical sciences. No. 186. Pp. 59–66.* [in Ukrainian].

4. Dira N. M. (2020) Tsyfrova kompetentnist′ vykladachiv ZVO: stan ta napryamy rozvytku [Digital competence of teachers of higher education institutions: status and development directions]. *Pedahohichni nauky: teoriya ta praktyka – Pedagogical sciences: theory and practice. No. 2. Pp. 45–52.* [in Ukrainian].

5. Kartashova L. A. (2021) Problemy y perspektyvy rozvytku tsyfrovoyi kul′tury v zakladakh osvity [Problems and prospects for the development of digital culture in educational institutions]. *Osvitolohichnyy dyskurs – Educational discourse. Vol. 2, No. 22. Pp. 112–123* [in Ukrainian].

6. Kukhar L. O. (2020) Psykholoho-pedahohichni aspekty diyal′nosti vykladacha v dystantsiynomu navchanni [Psychological and pedagogical aspects of teacher activity in distance learning]. *Psykholohiya i suspil'stvo – Psychology and society. No. 4. Pp. 85–93* [in Ukrainian].

7. Lytvynova S. G. (2020) Orhanizatsiya navchannya uchniv ta studentiv iz vykorystannyam tsyfrovykh tekhnolohiy: ukrayins′kyy i yevropeys′kyy dosvid [Organization of education of pupils and students using digital technologies: Ukrainian and European experience]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya – Information technologies and learning tools. Vol. 80, No. 6. Pp. 121–139* [in Ukrainian].

8. Morse N. V. & Barna O. V. & Vember V. P. (2019) Model′ tsyfrovoyi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv [Model of digital competence of pedagogical workers]. *Informatyka ta informatsiyni tekhnolohiyi v navchal'nykh zakladakh – Informatics and information technologies in educational institutions. No. 3. P. 5–19* [in Ukrainian].

9. Morse N. V. & Vember V. P. (2020) *Tsyfrova kul'tura universytetu: kontseptsiya ta mekhanizmy vprovadzhennya [Digital culture of the university: concept and implementation mechanisms]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

10. Ovcharuk O. V. & Ivanyuk I. V. (2021) *Rozvytok tsyfrovykh navychok pedahohiv: trendy ta osvitni polityky [Development of digital skills of teachers: trends and educational policies]*. Kyiv: IITZN NAPS of Ukraine [in Ukrainian].

11. Orlova O. V. (2021) Profesiynyy rozvytok vykladacha v umovakh tsyfrovizatsiyi osvity [Professional development of a teacher in the conditions of digitalization of education] *Vyshcha shkola – Higher School. No. 5. Pp. 33–42* [in Ukrainian].

12. Pinchuk O. P. & Burov O. Yu. (2019) Tsyfrove navchannya yak osnova modernizatsiyi osvitn′oho protsesu [Digital learning as the basis for the modernization of the educational process]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya – Information technologies and teaching aids. Vol. 73, No. 4. P. 53–70.* [in Ukrainian].

13. Spirin O. M. (2013) *Teoretyko-metodychni zasady formuvannya informatsiyno-komunikatsiynykh kompetentnostey uchyteliv pryrodnycho-matematychnykh predmetiv [Theoretical and methodological principles of forming information and communication competencies of teachers of natural science and mathematics subjects]*. Zhytomyr: Publishing house of ZhDU [in Ukrainian].

14. Shishkina M. P. (2018) Khmaro oriyentovane osvitnye seredovyshche: teoretychni osnovy ta napryamy rozvytku [Cloud-oriented educational environment: theoretical foundations and directions of development]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya – Information technologies and teaching aids. Vol. 64, No. 6. Pp. 1–18.* [in Ukrainian].

УДК 373.3/.5:37.015.31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1286-1301

Пісковенко Анжела Олександрівна старший викладач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0001-4720-9042

Хомич Олена Борисівна, старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти, комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3617-8743

ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ЗГУРТОВАНОГО УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми формування згуртованого учнівського колективу в умовах реалізації Концепції Нової української школи як важливої передумови створення психологічно безпечного, партнерського та діяльнісно насиченого освітнього середовища. Основний акцент зроблено на інтеграції педагогіки партнерства, психологічної безпеки та організації співдіяльності як взаємопов'язаних стратегічних чинників розвитку класної спільноти. У статті окреслено теоретичні підходи до розуміння згуртованості як інтегральної соціально-психологічної характеристики учнівської групи, зосереджено увагу на її багатовимірній структурі та педагогічній керованості.

Досліджуване поняття розглянуто у контексті сучасних психолого-педагогічних концепцій, зокрема крізь призму соціально-емоційного розвитку, міжособистісної взаємодії та групової динаміки. У статті представлено авторську інтерпретацію згуртованості як результату цілеспрямованої педагогічної діяльності, а не стихійного процесу, наголошено на ролі вчителя як фасилітатора, медіатора та організатора колективної взаємодії.

Окремий акцент зроблено на значенні психологічної безпеки освітнього середовища, яку схарактеризовано як соціально-психологічну умову довіри, відкритої комунікації та попередження деструктивних форм взаємодії, зокрема булінгу.

У статті представлено операціоналізацію поняття «згуртованість» через виокремлення її структурних компонентів, критеріїв та індикаторів, що дозволяють здійснювати педагогічну діагностику й моніторинг розвитку колективу. Запропоновано систему педагогічних стратегій формування згуртованого учнівського колективу, репрезентовано їх зміст, механізми реалізації та

очікувані результати. Представлено можливості використання тімбілдингових, комунікативних і діяльнісних практик у шкільному середовищі.

У статті наголошено на необхідності емпіричної перевірки ефективності запропонованих стратегій та обґрунтовано методичні орієнтири для подальших досліджень. Зроблено висновок, що системне поєднання партнерської взаємодії, психологічної безпеки та співдіяльності створює умови для стійкої соціальної інтеграції учнів і формування згуртованого колективу в Новій українській школі.

Ключові слова: педагогічна майстерність учителя, згуртований учнівський колектив, педагогіка партнерства, психологічна безпека освітнього середовища, педагогічні стратегії, учні, початкова школа, соціально-емоційний розвиток, колективна взаємодія, Нова українська школа.

Piskovenko Angela Oleksandrivna Senior Lecturer at the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0009-0001-4720-9042

Khomych Olena Borisovna Senior Lecturer at the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-3617-8743

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR FORMING A COHERENT STUDENT TEAM IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article substantiates the relevance of the problem of forming a cohesive student community in the context of implementing the Concept of the New Ukrainian School as an important prerequisite for creating a psychologically safe, partnership-based, and activity-rich educational environment. The main emphasis is placed on the integration of partnership pedagogy, psychological safety, and the organization of co-activity as interrelated strategic factors in the development of the classroom community.

The article outlines theoretical approaches to understanding cohesion as an integral socio-psychological characteristic of a student group, focusing on its multidimensional structure and pedagogical manageability.

The concept under study is considered in the context of modern psychological and pedagogical concepts, in particular through the prism of social and emotional development, interpersonal interaction, and group dynamics. The article presents the author's interpretation of cohesion as the result of purposeful pedagogical activity rather than a spontaneous process, emphasizing the role of the teacher as a facilitator, mediator, and organizer of collective interaction. Particular emphasis is placed on the importance of psychological safety in the educational environment, which is

characterized as a socio-psychological condition for trust, open communication, and the prevention of destructive forms of interaction, in particular bullying.

The article presents the operationalization of the concept of "cohesion" by identifying its structural components, criteria, and indicators that allow for pedagogical diagnosis and monitoring of the development of the collective. A system of pedagogical strategies for forming a cohesive student team is proposed, and their content, implementation mechanisms, and expected results are presented. The possibilities of using team-building, communicative, and activity-based practices in the school environment are presented.

The article emphasizes the need for empirical verification of the effectiveness of the proposed strategies and substantiates methodological guidelines for further research. It is concluded that the systematic combination of partnership, psychological safety, and co-activity creates conditions for the sustainable social integration of students and the formation of a cohesive team in the New Ukrainian School.

Keywords: teacher's pedagogical skills, cohesive student community, pedagogy of partnership, psychological safety of the educational environment, pedagogical strategies, students, primary school, social and emotional development, collective interaction, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Реалізація концепції Нової української школи висуває вимогу створення освітнього середовища, у якому переважають партнерська взаємодія, психологічна безпека та культура співробітництва між учасниками освітнього процесу. Шкільний простір розглядається не лише як середовище передавання знань, а як соціально значуща спільнота, де відбувається формування громадянської активності, розвиток соціальної компетентності та набуття досвіду конструктивної взаємодії.

У практиці загальної середньої освіти зберігаються труднощі, пов'язані з недостатньою сформованістю навичок співпраці, емоційно-комунікативної чутливості та відповідальності в учнівських колективів. Нерівномірність міжособистісних взаємин, наявність конфліктних моделей поведінки та різний рівень включеності здобувачів освіти у спільні види діяльності ускладнюють розвиток стійких соціальних зв'язків. Такі суперечності між задекларованими принципами НУШ і реальним функціонуванням класних спільнот актуалізують потребу в розробленні педагогічних підходів, здатних забезпечити системне формування згуртованості.

Складність ситуації підсилюється тим, що традиційні виховні заходи не забезпечують тривалої динаміки позитивних змін, оскільки не охоплюють базові механізми взаємодії: емоційний комфорт, ціннісну єдність, індивідуальну відповідальність і досвід співдіяльності. Окреслені обставини зумовлюють необхідність наукового обґрунтування стратегій, спрямованих на розвиток соціальної інтеграції учнів, формування якісних міжособистісних зв'язків і створення умов для ефективної колективної діяльності. Таким чином, виникає

потреба у структурованому аналізі чинників, що впливають на згуртованість учнівського колективу, та у визначенні педагогічних стратегій, здатних забезпечити її цілеспрямоване формування у межах реалізації вимог Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному науковому дискурсі згуртованість учнівського колективу розглядається як багатокомпонентне явище, що відображає рівень інтегрованості, психологічного комфорту та ефективності взаємодії між учнями. Формування колективу як середовища розвитку особистості, засвоєння моральних норм та соціальної відповідальності розглядають О. Башкір[1], Н. Волкова[3], І. Зайченко [6], В. Тимощук, В. Ковальчук [16], В. Омеляненко, А. Кузьмінський [9; 10; 13], М. Фіцула [18], В. Сухомлинський та ін., наголошуючи на гуманістичному характері виховання, опорі на гідність дитини, розвитку її суб'єктності та здатності до співпраці. У цих працях простежується перехід від авторитарних моделей організації колективу до дитиноцентричної, особистісно орієнтованої освіти.

У межах реалізації Концепції Нової української школи проблема згуртованості учнівського колективу осмислюється через призму педагогіки партнерства. Дослідження С. Бєляєва, Ю. Кривенко [2], Л. Лаврентьєва [11], Л. Сущенко[15], В. Тимощук, В. Ковальчук[16], Г. Товканець [17], фокусуються на демократичному стилі взаємодії, розвитку учнівського самоврядування, залученні дітей до спільного планування та оцінювання діяльності, що розглядається як провідний механізм згуртування. Значущою є також увага до діагностичних критеріїв і показників сформованості колективу, які пропонує Ю. Кривенко [8], що дає змогу оцінювати ефективність педагогічних стратегій у НУШ.

Психолого-педагогічний аспект згуртування розкривається в роботах Л. Дзюбко, В. Бучма [5], Я. Швень [20], Н. Сохань [14], К. Баліцької, де обґрунтовується роль психологічно безпечного, емоційно підтримувального освітнього середовища, тренінгових форм роботи та тімбілдингу для зміцнення довіри, емпатії й кооперації між учасниками шкільної спільноти. Міжнародні дослідження M. Xiao, L. Hooi, Z. Tingxiu, Z. Wenyu [23] доповнюють цей дискурс акцентом на ненасильницькій комунікації та позитивному кліматі класу як чинниках зниження булінгу й посилення просоціальної поведінки. Узагальнюючи наукові підходи, слід відзначити недостатню структурованість педагогічних стратегій, адаптованих до умов НУШ, що визначає актуальність подальшої систематизації механізмів формування згуртованості учнівських колективів.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та систематизація педагогічних стратегій формування згуртованого учнівського колективу в умовах реалізації Концепції Нової української школи, операціоналізація структури згуртованості через визначення її компонентів, критеріїв та індикаторів, а також розроблення методичних орієнтирів для емпіричної перевірки ефективності запропонованих стратегій.

Виклад основного матеріалу. Згуртованість учнівського колективу виступає інтегральною соціально-психологічна характеристика групи, що проявляється у стійкій позитивній взаємодії учнів, узгодженості їхніх цілей і цінностей, взаємній підтримці та готовності брати участь у спільній діяльності, забезпечуючи ефективне функціонування колективу й психологічно безпечне освітнє середовище.

У контексті НУШ акцент зміщується на практичні механізми згуртування, пов'язані з партнерською взаємодією та соціально-емоційним розвитком.

Розгортання теми потребує звернення до класичних і сучасних наукових підходів. У психолого-педагогічних концепціях Ю. Кривенко, К. Баліцька, а також у соціометричній теорії J. Moreno згуртованість трактується як ступінь інтегрованості членів групи, відображений у характері міжособистісних виборів, рівні психологічної привабливості спільної діяльності та здатності групи підтримувати внутрішню єдність попри зовнішні та внутрішні виклики. Згуртований колектив не лише наявністю позитивних стосунків, а й узгодженістю цілей і норм, готовністю до кооперації та спільного розв'язання проблем.

Водночас згуртованість виступає педагогічно керованим явищем, яке можна цілеспрямовано формувати за допомогою інструментів діагностики, системних виховних впливів та організації діяльнісних ситуацій. Педагогічний аспект операціоналізації полягає в необхідності виокремлення тих елементів структури згуртованості, що є чутливими до освітніх впливів: емоційного клімату, комунікативних способів взаємодії, ступеня участі учнів у спільній діяльності, узгодженості ціннісних орієнтацій. Розуміння цього дозволяє переорієнтувати роботу педагогів із загальних виховних завдань на конкретні процеси, що піддаються діагностиці та корекції.

Операціоналізація поняття передбачає виокремлення структурних компонентів, що у своїй сукупності характеризують глибину й якість групової єдності. У наукових джерелах підкреслюється [7], що згуртованість має багаторівневу будову, тому систематизація її внутрішніх елементів є необхідною умовою подальшої діагностики та педагогічного впливу. З урахуванням цього доцільно подати компоненти у структурованому вигляді (табл. 1).

Таблиця 1

Структурні компоненти згуртованості учнівського колективу

Компонент	Змістова характеристика	Прояви у поведінці та взаємодії учнів
Емоційний	Характеризує рівень емоційної прихильності, симпатії та підтримки між учнями. Відображає ступінь психологічної комфортності членів колективу.	Учні охоче взаємодіють, проявляють емпатію, надають допомогу одне одному, відсутні виражені конфліктні чи ізольовані групи.

Компонент	Змістова характеристика	Прояви у поведінці та взаємодії учнів
Когнітивний	Охоплює сформованість спільних уявлень, норм, цілей та очікувань, що регулюють поведінку членів групи.	Учні розуміють правила класу, усвідомлюють колективні цілі, поділяють спільні цінності та бачення розвитку групи.
Поведінковий (активнісний)	Відображає практичну готовність учнів включатися в колективну діяльність, брати відповідальність та підтримувати роботу групи.	Участь у групових завданнях, ініціативність, виконання спільних обов'язків, стабільність групової активності.
Комунікативний	Характеризує якість і відкритість міжособистісного спілкування, здатність вирішувати суперечки конструктивно.	Учні вміють обговорювати проблеми, вислуховують одне одного, використовують ненасильницькі засоби комунікації.
Ціннісно-орієнтаційний	Відображає ступінь узгодженості ціннісних орієнтацій, значущість приналежності до колективу.	Учні відчувають гордість за свій клас, ідентифікують себе зі спільнотою, визнають значущість колективу як соціальної групи.
Соціометричний (інтегративний)	Визначає місце кожного учня в системі міжособистісних виборів та групових стосунків.	Високий рівень позитивних соціометричних виборів, відсутність стабільних «ізольованих» учнів або конфліктних мікрогруп.

Кожен із цих компонентів має специфічні прояви, що дозволяє визначати сильні й слабкі сторони розвитку групи та планувати педагогічні впливи. **Визначена структура згуртованості потребує подальшої конкретизації через систему критеріїв та індикаторів, що забезпечують можливість її педагогічного вимірювання.**

Застосування критеріїв дає змогу здійснювати моніторинг динаміки згуртованості, аналізувати ефективність педагогічних стратегій та визначати напрями корекційної роботи в класі. Наведена нижче таблиця (табл 2.) узагальнює підходи сучасних українських і зарубіжних авторів, адаптуючи їх для освітнього середовища НУШ.

Таблиця 2

Критерії та індикатори згуртованості учнівського колективу

Критерій	Зміст критерію	Індикатори (прояви)
Емоційна інтегрованість	Ступінь психологічної комфортності та симпатії в колективі.	Вияв доброзичливості; низький рівень конфліктності; емоційна підтримка; позитивні міжособистісні вибори.
Ціннісно-нормативна узгодженість	Спільність норм, правил та колективних очікувань.	Прийняття правил класу; орієнтація на спільну мету; дотримання домовленостей; повага до ролей.

Критерій	Зміст критерію	Індикатори (прояви)
Соціальна інтегрованість	Уключеність кожного учня в систему міжособистісних взаємин.	Рівень соціометричних виборів; відсутність ізольованих учнів; сформовані позитивні мікрогрупи.
Комунікативна компетентність групи	Здатність конструктивно взаємодіяти, слухати та висловлюватися.	Участь у дискусіях; врегулювання суперечок без агресії; ефективна групова робота.
Діяльнісна взаємозалежність	Готовність і здатність виконувати спільні завдання та розподіляти відповідальність.	Активність у групових проєктах; рівномірність виконання ролей; ініціативність у спільних справах.
Ідентифікація з колективом	Відчуття належності до групи та готовність її представляти.	Позитивні висловлювання про клас; участь у традиціях; бажання покращувати життя колективу.

Подана система критеріїв і індикаторів дозволяє здійснювати як кількісне, так і якісне вимірювання згуртованості. Вона показує, що згуртованість не абстрактне моральне поняття, а чітко вимірюване соціально-психологічне явище, яке проявляється у поведінці, комунікації та емоційних реакціях учнів.

Емоційна інтегрованість демонструє рівень довіри, соціальна складова розкриває структуру взаємин, ціннісно-нормативний вимір забезпечує стабільність правил. Комунікативна компетентність відображає здатність класу діяти в координованій формі, а ідентифікація з колективом постає маркером внутрішньої мотивації учнів до збереження згуртованості. Упровадження цієї системи в педагогічну практику дозволяє вчителю не лише діагностувати стан колективу, але й обґрунтовано добирати педагогічні стратегії для підсилення слабких компонентів.

Сукупність критеріїв та індикаторів дозволяє здійснювати системний моніторинг розвитку колективу й визначати ефективність педагогічних впливів, що спрямовані на зміцнення його внутрішньої єдності.

Становлення згуртованого учнівського колективу в Новій українській школі розгортається навколо ідеї партнерської взаємодії, що визначає якість щоденного освітнього життя та формує основу міжособистісних стосунків у класі. Концептуальні документи НУШ акцентують, що партнерська модель відходить від авторитарних або адміністративно домінантних форм, натомість вибудовує освітній процес на довірі, співучасті й взаємній відповідальності учасників навчання [12 с. 1–3]. У такій рамці колектив не є стихійним об’єднанням учнів, а розглядається як результат цілеспрямованої педагогічної роботи, у якій кожен взаємодіє як рівноправний суб’єкт.

Інтерпретація партнерства у праці С. Бєляєва та Ю. Кривенко [2 с. 1–2] дозволяє зрозуміти, що демократичний стиль лідерства, відкритість до діалогу й прозорість у прийнятті рішень створюють передумови для формування атмосфери включеності. Учні, залучені до визначення правил взаємодії, спільного планування діяльності та рефлексії результатів, відчувають свою

значущість і здатність впливати на колективні процеси. У цьому сенсі партнерство набуває рис педагогічної стратегії, що інтегрує соціальні, комунікативні й особистісні аспекти розвитку дітей.

Практична реалізація партнерства вимагає від учителя створення ситуацій, у яких учні стають співтворцями освітнього середовища. До таких ситуацій належать: спільне вироблення правил класу, колективне визначення цілей діяльності, участь у шкільному самоврядуванні, партнерська взаємоперевірка та самооцінювання, відкриті дискусії щодо перебігу уроку або спільної діяльності. Такі практики підсилюють суб'єктність школярів та формують у них здатність брати відповідальність за колективні результати. Процес, підкріплений постійною можливістю висловити власну думку та впливати на рішення групи, сприяє формуванню довіри, як ключового чинника, що визначає рівень згуртованості.

Саме завдяки партнерству з'являється простір, у якому педагог може ефективно працювати з індивідуальними особливостями учнів, не порушуючи загальної узгодженості колективної взаємодії. У класах, де партнерська модель застосовується послідовно, учні охочіше долучаються до групових форм роботи, проявляють ініціативу в організації подій та надають взаємну підтримку, зокрема в навчальних і соціальних ситуаціях. Таким чином, партнерство стає не лише філософією взаємодії, а практичним інструментом управління соціальною динамікою класу.

Поступальний розвиток партнерської моделі перетворюється на основу для наступних механізмів згуртування, зокрема тих, що пов'язані з психологічною безпекою та організацією співдіяльності у навчальних і позанавчальних ситуаціях. У цьому контексті педагогіка партнерства виступає ядром, навколо якого вибудовується здатність колективу підтримувати позитивний мікроклімат, долати конфлікти та досягати спільних цілей, що робить її фундаментальною практикою формування згуртованої учнівської спільноти. Послідовне впровадження партнерської моделі створює основу для формування класної спільноти, у якій кожен її учасник відчуває повагу, підтримку та можливість впливати на спільні процеси. Такий тип взаємодії не лише задає стиль освітнього середовища, а й формує передумови для психологічної безпеки як ключової умови стабільності та подальшого розвитку колективу.

Психологічна безпека постає органічним продовженням партнерської моделі, оскільки саме вона забезпечує внутрішню стійкість колективу та визначає якість міжособистісних взаємин. Те, що в партнерстві функціонує як ціннісний принцип, у площині безпеки набуває статусу необхідної соціально-емоційної умови, без якої неможлива довіра, відкритість і готовність до конструктивної взаємодії.

Стійкість і продуктивність учнівського колективу значною мірою визначаються якістю психологічного клімату, у межах якого розгортаються міжособистісні взаємини та групова діяльність. Психологічна безпека стає тим

чинником, який забезпечує можливість відкритої комунікації, прийняття та взаєморозуміння, що необхідні для появи довіри й формування соціальної згуртованості. У контексті НУШ це положення набуває особливого значення, оскільки нормативні документи [4; 12] підкреслюють важливість створення таких умов, за яких учень відчуває себе захищеним, впевненим та прийнятим в освітньому середовищі.

У дослідженнях Л. Дзюбко та В. Бучми підкреслюється, що психологічно безпечне середовище формується через уважність учителя до емоційних станів учнів, гнучкість у комунікації та готовність помічати ранні прояви конфліктів або напруги у класі [5, с. 1–2]. Педагогічна діяльність розглядається не як реагування на складні ситуації, а як превентивний процес, у межах якого вчитель систематично створює умови для емоційного комфорту, прийняття та підтримки. У класах, де ці умови забезпечені, учні більш охоче долучаються до спільних заходів, виявляють солідарність і демонструють готовність до взаємодопомоги, тобто формують ті характеристики, що окреслюють згуртований колектив.

Практична реалізація психологічної безпеки передбачає використання інструментів, що сприяють формуванню сталого позитивного мікроклімату. До таких інструментів належать: **регулярні рефлексивні кола**, у яких учні можуть висловити свої переживання або потреби; **педагогічні практики ненасильницької комунікації,** що підтримують доброзичливість та уникнення агресивних відповідей; **методи соціально-емоційного навчання**, спрямовані на розвиток саморегуляції, емпатії та навичок конструктивного розв’язання конфліктів; **системи взаємопідтримки,** коли клас навчається реагувати на труднощі окремих учнів спільно, а не ізольовано.

Психологічна безпека освітнього середовища, за висновками Ю. Лунченко та І. Ткачука[19, с. 4–7], має виразний соціально-психологічний вимір, що охоплює характер взаємин між учасниками освітнього процесу, рівень довіри, наявність або відсутність булінгу, а також домінантний стиль комунікації, прийнятий у класі. Педагогічні стратегії, спрямовані на згуртування колективу, мають охоплювати роботу не лише з учнями, а й з учительсько-батьківською спільнотою, оскільки психологічна безпека постає результатом колективної взаємодії, а не сукупністю окремих педагогічних зусиль.

Зміцнення психологічної безпеки потребує від учителя компетентностей фасилітатора та медіатора, тобто здатності організовувати обговорення, врівноважувати позиції учасників, підтримувати слабші голоси, забезпечувати чесність і прозорість у вирішенні суперечливих питань. Саме ця педагогічна роль, як свідчить практика, стає ключовою у формуванні середовища, де учень не боїться припуститись помилки, висловити пропозицію чи відстояти власну позицію. У такому середовищі природно зростає рівень довіри, а отже і згуртованість колективу.

Психологічна безпека набуває особливого значення у взаємодії з дітьми молодшого та підліткового віку, які особливо чутливі до соціального схвалення

й належності до групи. Якщо дитина відчуває прийняття, вона легше долучається до соціальних ініціатив, пропонує ідеї та включається в спільні проєкти. Водночас за відсутності відчуття безпеки спостерігається зниження мотивації, уникнення групової діяльності та формування ізольованих мікрогруп, що негативно впливає на цілісність колективу.

Забезпечення розвитку згуртованого учнівського колективу неможливе виключно через декларування партнерських відносин або створення психологічно безпечного середовища, оскільки ці умови задають лише загальний контекст, але не гарантують появи реальних горизонтальних зв'язків між учнями. У практиці НУШ ключову роль відіграє саме діяльнісний компонент, що дає змогу учням проживати досвід взаємної відповідальності, кооперації та спільного ухвалення рішень.

Формування колективу відбувається насамперед у спільній діяльності, оскільки саме вона сприяє появі міжучнівських контактів, зміцненню довіри та виробленню спільних цінностей, які не можуть бути нав'язані адміністративно чи нормативно [16, с. 99–101]. Практики колективної творчої справи, участь у соціально значущих проєктах, організація класного самоврядування та робота в малих групах створюють ситуації, у яких учні беруть на себе ролі, розв'язують спільні завдання та рефлексують результати взаємодії. Розгортання цього процесу сприяє розвиткові таких компетентностей, як відповідальність, альтруїзм, ініціативність та здатність домовлятися, які прямо визначені Державним стандартом як обов'язкові для формування в НУШ.

У цьому контексті тімбілдинг, концептуально описаний Н. Сохань, виступає важливим інструментом реалізації стратегії співдіяльності. Командні вправи збільшують згуртованість завдяки одночасній роботі з емоційною, комунікативною та поведінковою складовою міжособистісної взаємодії: вони знижують рівень напруги та міжособистісних бар'єрів, сприяють налагодженню відкритого діалогу, формують навички підтримки та активного слухання [14, с. 1–2]. У НУШ тімбілдинг набуває не лише інструментального, а й ціннісного виміру, оскільки він сприяє закріпленню принципів взаємоповаги, співучасті, емпатії та рівноправності, що становлять основу концепції педагогіки партнерства.

Ю. Кривенко підкреслює, що розвиток колективу має поетапний характер, ігнорування якого з боку педагога призводить до формальної взаємодії та відсутності стабільної групової структури. Спершу формується прийняття загальних норм і правил, згодом здатність до конструктивної взаємодії, і лише на завершальному етапі виникає колективна самоорганізація та стійкі моделі внутрішньої підтримки [8, с. 1–3]. У такому контексті педагогічні стратегії не можуть бути статичними: вони мають корелювати зі стадією розвитку групи, змінювати рівень складності діяльності, способи залучення учнів та характер педагогічної підтримки.

Досвід колективної діяльності виявляє реальні механізми згуртування: учні навчаються узгоджувати позиції, розподіляти ролі, підтримувати одне

одного та досягати спільних результатів. Проте ефективність цього досвіду значною мірою залежить від того, наскільки цілеспрямовано він організований педагогом, оскільки співдіяльність не виникає спонтанно, а потребує структурованих умов і педагогічно обґрунтованих інструментів.

У зв'язку з цим постає необхідність виокремлення педагогічних стратегій, які забезпечують організацію спільної діяльності, підтримку соціально-емоційного розвитку та розвиток партнерської взаємодії. Такі стратегії слугують практичними механізмами, що трансформують цінності партнерства, умови психологічної безпеки та досвід співдіяльності у стійку динаміку згуртованого учнівського колективу (табл. 3).

Таблиця 3

Педагогічні стратегії формування згуртованого учнівського колективу в НУШ

Стратегія	Педагогічні механізми реалізації	Очікувані результати
Стратегія партнерської взаємодії («демократичне лідерство»)	– спільне вироблення правил класу; – участь учнів у плануванні діяльності; – педагогічна фасилітація дискусій; – практика «учнівських рад» та мікролідерства.	Формування атмосфери включеності, зростання довіри та відповідальності, розвиток соціальної суб'єктності.
Стратегія психологічної підтримки та емоційної безпеки	– модель ненасильницької комунікації (NVC); – емпатійні практики («емоційні кола», «щоденники настрою»); – своєчасне виявлення та профілактика конфліктів; – індивідуальні бесіди підтримки.	Підвищення рівня довіри, зниження агресії, активізація про-соціальної поведінки.
Стратегія співдіяльності та колективної діяльності	– навчання у малих групах (кооперативне навчання); – командні проєкти; – рольовий розподіл обов'язків; – регулярна рефлексія результатів групової роботи.	Формування навичок взаємодії, ініціативності, відповідальності за спільний результат.
Стратегія розвитку комунікативної культури класу	– тренінги комунікативних умінь; – вправи активного слухання; – моделювання конфліктних ситуацій і пошук рішень; – практика «кругових обговорень».	Покращення взаєморозуміння, конструктивне розв'язання суперечок, зниження напруги в колективі.
Стратегія формування ціннісної ідентичності класу	– класні традиції, девіз, символіка; – «дошка досягнень»; – волонтерські ініціативи; – колективні справи соціальної значущості.	Зростання внутрішньої мотивації належності, формування емоційно-психологічного зв'язку з колективом.

Стратегія	Педагогічні механізми реалізації	Очікувані результати
Стратегія учнівського самоврядування та мікрогрупової відповідальності	– класні комітети та ініціативні групи; – чергування ролей (фасилітатор, модератор, посередник); – колективне оцінювання проєктів; – залучення до організації подій.	Розвиток лідерських якостей, відповідальності, саморегуляції, зменшення зовнішньої залежності від учителя.
Тімбілдингові стратегії розвитку групової єдності	– командні ігри та вправи на координацію; – колективні квести; – вправи на взаємозалежність («міст із ниток», «вузол довіри»); – аналіз групових ролей.	Розвиток командного мислення, взаємної підтримки та розуміння ролей у групі.

Системний аналіз педагогічних стратегій формування згуртованого учнівського колективу свідчить, що їх результативність визначається не окремими методами, а узгодженою взаємодією ціннісних, емоційних і діяльнісних механізмів розвитку групи. Такий інтегративний характер впливу забезпечує багатовимірне функціонування колективу, у межах якого поєднуються партнерська взаємодія, психологічна безпека та досвід спільної діяльності. Узгоджена дія цих механізмів створює підґрунтя для стійкої соціальної динаміки та формування групової ідентичності, що виявляється у стабільних моделях кооперації та взаємної підтримки.

Необхідність емпіричної перевірки педагогічних стратегій зумовлена вимогою підтвердження їх наукової валідності та практичної ефективності. Розгортання дослідження передбачає діагностування структурних компонентів згуртованості, аналіз міжособистісної динаміки та оцінювання якості спільної діяльності учнів. Такий підхід забезпечує можливість виявлення реальних змін у колективі та з'ясування механізмів, через які діють педагогічні стратегії.

Першим етапом емпіричного дослідження є визначення критеріїв і показників, що дають змогу фіксувати рівень згуртованості в різних вимірах. Доцільним є врахування емоційно-психологічних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних і соціометричних характеристик, які відображають багатовимірну природу групової єдності. Встановлення таких критеріїв формує методологічний фундамент для подальшого добору інструментарію та організації дослідницької процедури.

Добір діагностичних засобів передбачає поєднання кількісних і якісних методів, що забезпечує повноту оцінювання та підвищує достовірність отриманих даних. Використання соціометрії J. Moreno [23], як ефективного інструмента дослідження міжособистісних стосунків у групі, підтверджується сучасними дослідженнями [21; 22]. Соціометричний аналіз дозволяє виявляти соціометричний статус кожного члена колективу, а також структуру неформальних взаємин і наявність ізольованих чи конфліктних позицій. У поєднанні з анкетуванням,

педагогічним спостереженням, експертними оцінками та контент-аналізом продуктів діяльності учнів формується комплексна система збору даних, здатна фіксувати зміни у взаєминах, поведінкових патернах і суб'єктивному сприйнятті атмосфери колективу. Такий інструментарій дозволяє відстежувати як динаміку індивідуальної включеності, так і трансформації загальної соціальної структури групи.

Організація емпіричного дослідження вибудовується у форматі послідовного проходження констатувального, формувального та контрольного етапів, що дає можливість відокремити наслідки педагогічного впливу від зовнішніх чинників. На першому етапі визначається вихідний стан колективу та окреслюються групи ризику; на другому – впроваджуються відповідні стратегії та відстежуються проміжні зміни; на третьому – здійснюється повторна діагностика та зіставлення отриманих результатів, у тому числі за допомогою статистичних методів.

Інтерпретація результатів передбачає аналіз динаміки критеріїв згуртованості, зміни соціометричної структури та співвіднесення кількісних і якісних показників. Така аналітична процедура дає змогу встановити специфіку впливу кожної стратегії й окреслити умови, за яких вона є найбільш ефективною. Сформульовані на основі цього висновки поглиблюють розуміння механізмів групової взаємодії та сприяють удосконаленню педагогічних підходів.

Очікувані результати емпіричної перевірки передбачають підвищення рівня групової привабливості, зростання психологічної безпеки, збільшення позитивних комунікативних контактів і зменшення соціальної ізоляції окремих учнів. Прогнозоване посилення нормативної стабільності та відповідальності за спільні результати свідчить про можливість формування стійкої згуртованості як результату цілеспрямованого педагогічного впливу. Така логіка дослідження забезпечує методологічну цілісність і дає змогу науково обґрунтувати чинники, що визначають розвиток учнівського колективу в умовах Нової української школи.

Висновки. Стаття узагальнює теоретичні та методичні підходи до формування згуртованого учнівського колективу та пропонує цілісну концептуальну модель, побудовану на ієрархії трьох взаємопов'язаних чинників: партнерської взаємодії, психологічної безпеки та колективної співдіяльності. Систематизація структурних компонентів згуртованості (емоційного, когнітивного, поведінкового, комунікативного, ціннісного й соціометричного) дала змогу визначити критерії та індикатори, чутливі до педагогічних впливів і придатні для подальшого діагностування.

Запропонована класифікація педагогічних стратегій демонструє, що розвиток згуртованості ґрунтується не на окремих виховних заходах, а на комплексній взаємодії ціннісних, емоційних і діяльнісних механізмів, які створюють умови для стійкої групової єдності. Стратегії партнерської взаємодії, психологічної підтримки, співдіяльності, розвитку комунікативної культури,

формування ціннісної ідентичності та учнівського самоврядування утворюють узгоджену систему, здатну трансформувати міжособистісні процеси в класі.

Методичні орієнтири щодо емпіричної перевірки стратегій забезпечують можливість об'єктивного оцінювання їх результативності й окреслюють логіку педагогічного експерименту: визначення критеріїв, добір інструментарію, реалізацію формувального впливу та аналіз динаміки групових процесів. Таким чином, дослідження формує підґрунтя для подальшої розробки діагностичних методик та адаптації стратегій до особливостей різних вікових груп і типів освітнього середовища.

Література:

1. Башкір О. І. Теорія виховання : навчально-методичний посібник. Харків: ХНПУ імені Сковороди Г. С., 2016. 96 с.

2. Бєляєв С. Б., Кривенко Ю. О. Шляхи формування учнівського колективу в умовах Нової української школи. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки.* 2020. № 3(1). С. 166-170.

3. Волкова Н. П**.** Педагогіка. 4-те видання, стереотипне: Навчальний посібник. Київ: «Академвидав», 2012. 616 с.

4. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti (дата звернення: 01.01.2026)

5. Дзюбко Л.В., Бучма В.В. Психологічна безпека взаємодії в системі «вчитель-учень» в умовах Нової української школи. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: матеріали ІІ всеукраїнської конференції з міжнародною участю* (Київ, 21 березня 2019 р.). Міжнародна видавнича платформа «Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools». С.55-64.

6. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Чернігів, 2016. 608 с.

7. Кравченко І., Тихоненко М. Методи і прийоми формування згуртованого учнівського колективу в закладах професійної освіти. *Педагогічні науки*. 2021. № 78. С. 32-37.

8. Кривенко Ю. О. *Критерії, показники та рівні сформованості учнівського колективу відповідно до концепції «Нова українська школа». Вісник науки та освіти.* 2024. № 10(28). С. 933–944

9. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : Підручник. Київ: Знання-Прес, 2003.

10. Кузьмінський А. І., Омеляненко С. В. Настільна книга класного керівника : навч. метод. посібник. Київ, 2012. 262 с.

11. Лаврентьєва О. О. Проблеми підготовки майбутнього вчителя до здійснення обов'язків класного керівника. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2007. Вип. 46. С. 261–265.

12. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.

13. Омеляненко В. Л., Кузьмінський А.І. Педагогіка. Завдання і ситуації. Практикум: Навч.-метод, комплекс, 2-ге вид. Київ: Знання, 2006. 423 с.

14. Сохань Н.Ф. Тимбілдінг як складова успіху партнерської взаємодії. *Педагогічна академія* : *Наукові записки*. https://doi.org/10.5281/zenodo.14572053

15. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка : навч. посіб. Інститут системних досліджень освіти. Київ. 1996. 144 с.

16. Тимощук В., Ковальчук. В. Формування учнівського колективу в роботі класного керівника. *Формування ціннісних орієнтацій особистості в контексті культурно-історичних традицій вітчизняної освіти*: збірник матеріалів міжвузівської науково-теоретичної конференції (м. Бар, 22-23 травня 2024 року) / за заг. редакцією М. О. Мороз, Н. К. Мар'євич. Бар: редакційно-видавничий центр КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського». 2024. 142 с. С. 99-101.

17. Товканець Г. В. Особливості розвитку учнівського колективу в сучасному закладі загальної середньої освіти. *Інноваційна педагогіка,* 70(2), (2024). 162–167.

18. Фіцула М. М. Педагогіка. Видання 3-тє, стереотипне: Навчальний посібник. Київ : «Академвидав», 2009. 560 с.

19. Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби / авт. кол: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, М. В. Саврасов, І. І. Ткачук; за наук. ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023.111с.

20. Швень Я. Л. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку згуртованості учнівського колективу (матеріали для методистів і класних керівників). 2018.

21. Cano C. A. G., Páez C. C. O., Delgado M. H. Theoretical approach to the concept of sociometry and its relevance for social research. *Awari: Journal of Social Sciences*. 2023. № 4. P. 1-10. URL: https://awari.pro-metrics.org/index.php/a/article/view/55 (дата звернення: 01.01.2026)

22. Havashi O. A system for conducting sociometric research. Advantages and purposes. *Молодіжна наукова ліга* : матеріали міжнар. наук. конф. (Полтава, 25 жовт. 2024 р.). Полтава, 2024. С. 533–536. URL: https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/1299 (дата звернення: 01.01.2026)

23. Moreno J. L. Sociometry, Experimental Method and the Science of Society: An Approach to a New Political Orientation. Boston: Beacon House, 1951. 418 p.

24. Xiao M., Hooi L. B., Tingxiu Z., Wenyu Z., et al. Classroom Climate and Bullying Behavior: A socio-ecological approach. *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*. 2025. Vol. 10, №. 30. P. 1–15.

References:

1. Bashkir, O. I. (2016). *Teoriia vykhovannia: navchalno-metodychnyi posibnyk [Theory of upbringing: Educational-methodical manual]*. Kharkiv: HNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

2. Bielaiev, S. B., & Kryvenko, Yu. O. (2020). Shliakhy formuvannia uchnivskoho kolektyvu v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Ways of forming a student collective in the context of the New Ukrainian School]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedahohichni nauky*, 3(1), pp.166–170 [in Ukrainian].

3. Volkova, N. P. (2012*). Pedahohika: navchalnyi posibnyk* [*Pedagogy: Textbook]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

4. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education]. Retrieved from www.kmu.gov.ua/. (accessed: 01.01.2026) [in Ukrainian].

5. Dziubko, L. V., & Buchma, V. V. (2019). Psykholohichna bezpeka vzaiemodii v systemi «vchytel–uchen» [Psychological safety of interaction in the «teacher-student» system]. *In Psykholohichni vymiry osobystisnoi vzaiemodii*. (Kyiv, March 21, 2019), pp. 55–64 [in Ukrainian].

6. Zaichenko, I. V. (2016). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy: Textbook]*. Chernihiv [in Ukrainian].

7. Kravchenko, I., & Tykhonenko, M. (2021). Metody i pryiomy formuvannia zghurtovanoho kolektyvu [Methods and techniques for forming a cohesive student collective]. *Pedahohichni nauky*, 78, pp. 32–37 [in Ukrainian].

8. Kryvenko, Yu. O. (2024). Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti kolektyvu [Criteria and indicators of student group cohesion]. *Visnyk nauky ta osvity*, 10(28), 933–944 [in Ukrainian].

9. Kuzminskyi, A. I., & Omelianenko, V. L. (2003). *Pedahohika: pidruchnyk [Pedagogy: Textbook*]. Kyiv: Znannia-Press [in Ukrainian].

10. Kuzminskyi, A. I., & Omelianenko, S. V. (2012). *Nastilna knyha klasnoho kerivnyka [Class teacher's handbook]*. Kyiv [in Ukrainian].

11. Lavrentieva, O. O. (2007). Problemy pidhotovky maibutnoho vchytelia do vykonannia obov'iazkiv klasnoho kerivnyka [Problems of training future teachers to perform the duties of a class teacher]. *Pedahohichni nauky*, 46, 261–265 [in Ukrainian].

12. *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian School: Teacher's Guide]*. (2019). Bibik, N. M. (Ed.). Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

13. Omelianenko, V. L., & Kuzminskyi, A. I. (2006). *Pedahohika. Zavdannia i sytuatsii. Praktykum [Pedagogy. Tasks and situations. Practicum]*. 2nd ed. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

14. Sokhan, N. F. (2025). Timbildinh yak skladova uspikhu partnerskoi vzaiemodii [Teambuilding as a component of successful partnership interaction]. *Pedahohichna akademiia: Naukovi zapysky*. https://doi.org/10.5281/zenodo.14572053 (accessed: 12.12.2025) [in Ukrainian].

15. Sushchenko, T. I. (1996). *Pozashkilna pedahohika: navchalnyi posibnyk [Out-of-school pedagogy: Textbook]*. Kyiv: Instytut systemnykh doslidzhen osvity [in Ukrainian].

16. Tymoshchuk, V., & Kovalchuk, V. (2024). Formuvannia uchnivskoho kolektyvu v roboti klasnoho kerivnyka [Formation of student collective in the work of a class teacher]. In Moroz, M. O., & Marievych, N. K. (Eds.), *Zbirnyk materialiv mizhvuzivskoi konferentsii* (Bar, 22–23 travnia 2024 r.) (pp. 99–101). Bar: Redaktsiino-vydavnychyi tsentr KZVO «Barskyi HPK im. M. Hrushevskoho» [in Ukrainian].

17. Tovkanets, H. V. (2024). Osoblyvosti rozvytku uchnivskoho kolektyvu v suchasnomu zakladi ZSO [Features of student collective development in a modern general education institution]. *Inovatsiina pedahohika*, 70(2), 162–167. [in Ukrainian].

18. Fitsula, M. M. (2009). *Pedahohika: navchalnyi posibnyk [Pedagogy: Textbook]*. 3rd ed. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

19. Formuvannia bezpechnoho osvitnoho prostoru zakladu osvity v diialnosti psykholohichnoi sluzhby [Formation of a safe educational space in the work of the psychological service]. (2023). Baidyk, V. V., et al.; Lunchenko, N. V., & Tkachuk, I. I. (Eds.). Kyiv: UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty [in Ukrainian].

20. Shven, Ya. L. (2018). *Sotsialno-psykholohichnyi treninh yak zasib rozvytku zghurtovanosti uchnivskoho kolektyvu [Socio-psychological training as a tool for developing student group cohesion]*. [in Ukrainian].

21. Cano, C. A. G., Páez, C. C. O., & Delgado, M. H. (2023). Theoretical approach to the concept of sociometry and its relevance for social research. *Awari: Journal of Social Sciences*, 4, 1–10. https://awari.pro-metrics.org/index.php/a/article/view/55 (accessed: 01.01.2026).

22. Havashi, O. (2024). A system for conducting sociometric research. Advantages and purposes. *In Molodizhna naukova liha: Materialy mizhnarodnoi nauk. konf.* (Poltava, 25 October 2024) (pp. 533–536). Poltava. https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/ 1299 (accessed: 01.01.2026).

23. Moreno, J. L. (1951). Sociometry, Experimental Method and the Science of Society: An Approach to a New Political Orientation. Boston: Beacon House.

24. Xiao, M., Hooi, L. B., Tingxiu, Z., & Wenyu, Z., et al. (2025). Classroom Climate and Bullying Behavior: A socio-ecological approach. *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*, 10(30), 1–15.

УДК 364.62:316.362-057.36:305

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1302-1311

Пліско Євген Юрійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Державний університет «Київський Авіаційний Інститут» м. Київ, http://orcid.org/0000-0001-6814-4666

Брусенко Аліна Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації, Державний університет «Київський Авіаційний Інститут» м. Київ, http://orcid.org/0000-0001-7212-1969

ГЕНДЕРНО-ЧУТЛИВІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДРУЖИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄС І США ТА МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз проблематики психосоціальної підтримки дружин військовослужбовців у контексті сучасних трансформацій українського суспільства. Обґрунтовано, що дружини військових формують окрему соціально вразливу групу, яка зазнає підвищеного психоемоційного навантаження внаслідок тривалих періодів розлуки, постійної невизначеності щодо безпеки партнера (чоловіка), розширення побутових, виховних і доглядових обов'язків, а також ризику вторинної травматизації після повернення військовослужбовця (чоловіка) із зони бойових дій. Відстежено, що традиційні моделі психологічної та соціальної допомоги в Україні мають фрагментарний характер, є нерівномірно доступними та недостатньо орієнтованими на врахування гендерних потреб.

Розкрито теоретичні засади гендерно-чутливого підходу як інструменту аналізу та практичної організації психосоціальної підтримки, що враховує вплив соціально сконструйованих ролей, очікувань і гендерних нерівностей на психічне здоров'я жінок в умовах збройного конфлікту. Узагальнено досвід країн Європейського Союзу та США щодо впровадження комплексних систем допомоги сім'ям військовослужбовців, зокрема діяльність спеціалізованих центрів, програм сімейної підтримки, раннього психологічного втручання, груп взаємодопомоги та програм зміцнення економічної автономії жінок. Наголошено на ролі гендерного мейнстримінгу як ключової стратегії формування ефективної соціальної та психологічної політики.

Проаналізовано нормативно-правову базу України у сфері соціального й психологічного захисту сімей військовослужбовців, а також сучасні державні та громадські ініціативи у сфері психічного здоров'я. Обґрунтовано, що адаптація зарубіжних гендерно-чутливих практик до національного контексту є необхідною умовою підвищення ефективності державної політики, зміцнення

соціальної стійкості сімей військових і забезпечення довгострокової безпеки та згуртованості українського суспільства.

Ключові слова: психосоціальна підтримка, дружини військовослужбовців, гендерно-чутливий підхід, гендерний мейнстримінг, психічне здоров'я, сім'ї військових, соціальна стійкість, воєнно-політична криза, міжнародний досвід, соціальна політика України.

Plisko Yevhen Yuriiovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, State University «Kyiv Aviation Institute», Kyiv, http://orcid.org/0000-0001-6814-4666

Brusenko Alina Serhiivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, State University «Kyiv Aviation Institute», Kyiv, http://orcid.org/0000-0001-7212-1969

GENDER-SENSITIVE APPROACHES TO PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR WIVES OF MILITARY PERSONNEL: THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES AND THE USA AND OPPORTUNITIES FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the issues of psychosocial support for military spouses in the context of modern transformations of Ukrainian society. It is substantiated that military spouses form a separate socially vulnerable group that experiences increased psycho-emotional stress due to long periods of separation, constant uncertainty about the safety of a partner (husband), increased household, educational and care responsibilities, as well as the risk of secondary traumatization after a serviceman returns from a combat zone. It is noted that traditional models of psychological and social assistance in Ukraine are fragmented, unevenly accessible and insufficiently focused on taking into account gender needs. The theoretical foundations of a gender-sensitive approach as a tool for analysis and practical organization of psychosocial support are revealed, which takes into account the impact of socially constructed roles, expectations and gender inequalities on the mental health of women in armed conflict. The experience of the European Union and the United States in implementing comprehensive support systems for military families is summarized, including the activities of specialized centers, family support programs, early psychological intervention, mutual support groups, and programs to strengthen women's economic autonomy. The role of gender mainstreaming as a key strategy for forming effective social and psychological policies is emphasized.

The regulatory framework of Ukraine in the field of social and psychological protection of military families is analyzed, as well as modern state and public initiatives in the field of mental health. It is substantiated that the adaptation of foreign gender-

sensitive practices to the national context is a necessary condition for increasing the effectiveness of state policy, strengthening the social stability of military families, and ensuring long-term security and cohesion of Ukrainian society.

Keywords: psychosocial support, wives of military personnel, gender-sensitive approach, gender mainstreaming, mental health, military families, social resilience, military-political crisis, international experience, social policy of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації українського суспільства, посилення безпекових викликів та зростання ролі сектору оборони формують нові умови для функціонування сімей військовослужбовців. Дружини військових опиняються в ситуації підвищеного психоемоційного навантаження, вимушеної адаптації до тривалих періодів розлуки, розширення побутових і виховних обов'язків та потреби підтримувати власну стійкість. Наявні в Україні моделі психосоціальної підтримки лише частково відповідають цим потребам, оскільки залишаються фрагментованими, нерівномірно доступними та недостатньо орієнтованими на гендерні особливості.

Західні країни (Німеччина, Франція, США) сформували комплексні гендерно-чутливі стандарти й підходи у сфері соціального захисту та ментального здоров'я сімей військовослужбовців, що ґрунтуються на принципах рівності, інклюзивності та персоніфікованої підтримки. В Україні, імплементація зарубіжного досвіду психологічної підтримки ускладнюється низкою факторів: від нестачі методологічно узгоджених інструментів до відсутності механізмів адаптації міжнародних практик до національного контексту. Це зумовлює потребу у науковому дослідженні можливостей інтеграції гендерно-чутливих підходів ЄС у систему соціальної та психологічної підтримки дружин військовослужбовців, що сприятиме підвищенню ефективності національної політики та зміцненню соціальної стійкості сімей військових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців, зокрема дружин учасників бойових дій, активно розробляється у зарубіжній та вітчизняній науковій думці, однак має різний рівень системності та інституціоналізації. У фокусі сучасних досліджень перебувають питання психологічних наслідків війни, кризових станів суспільства, гендерних аспектів безпеки та соціального захисту.

Українські науковці (Л. Шинкарьова, Л. Гридковець, О. Кіреєва, О. Махлай та ін.) аналізують вплив воєнно-політичної кризи на психоемоційний стан військовослужбовців і членів їхніх родин, акцентуючи увагу на недостатній розвиненості системи психосоціальної підтримки сімей учасників бойових дій. У працях зазначених авторів підкреслюється, що жінки військовослужбовців часто залишаються «невидимою» групою соціальної політики. А більшість наявних робіт мають фрагментарний характер або зосереджуються переважно на проблемах самих військовослужбовців, залишаючи потреби їхніх дружин на периферії наукового аналізу. Тому, актуальним є звернення до зарубіжного

досвіду підтримки військових та їх родин, що зумовлює подальші напрямки досліджень у зазначеному питанні.

Метою статті є аналіз гендерно-чутливих підходів до психосоціальної підтримки дружин військовослужбовців у країнах Європейського Союзу та США, а також визначення можливостей і напрямів їх адаптації та імплементації в систему соціальної та психологічної підтримки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гендерно-чутлива практика – це підхід, який враховує різні потреби, досвід і умови життя людей залежно від їхньої гендерної приналежності. Вона не зводиться лише до «чоловіків і жінок», а бере до уваги широкий спектр гендерних ідентичностей та те, як соціальні норми впливають на можливості, безпеку, права та розвиток людини [10].

Поняття «гендер» було введене в науковий обіг американською дослідницею Дж. Скотт у середині 1980-х років. Було запропоновано розглядати гендер як аналітичну категорію історичних досліджень, яка, на відміну від термінів «стать» (що має біологічне значення) та «рід» (граматичне значення), акцентує увагу на соціально сформованих відмінностях поведінки чоловіків і жінок, що виникають під впливом суспільних умов та видів діяльності [6].

З цього приводу, не маючи достатньо розвинутого механізму психосоціальної підтримки населення в Україні, особливо – дружин військовослужбовців, актуальним є звернення до досвіду зарубіжних країн. Зокрема, досвіду США та країн Європейського Союзу.

У країнах Європейського Союзу система підтримки сімей військовослужбовців базується на принципах захисту прав людини, гендерної рівності та соціального благополуччя. Дружини військових розглядаються як окрема соціальна група, яка стикається зі значними психологічними та соціальними навантаженнями, особливо в умовах військових операцій, ротацій та тривалої розлуки з партнером. Це зумовило появу особливих практик, спрямованих на зміцнення їхнього психоемоційного стану, підвищення стресостійкості та забезпечення стабільності сімей військовослужбовців.

Європейський інститут гендерної рівності (EIGE) надає технічну допомогу щодо організації гендерного мейнстримінгу, статистики і практичних інструментів для гендерно-чутливої політики. Гендерний мейнстримінг – це стратегія Європейського Союзу, яка передбачає впровадження гендерної перспективи на всіх етапах соціальної і психологічної підтримки, розробці і реалізації програм та проєктів, щоб забезпечити рівні права, можливості та врахування різних потреб жінок військовослужбовців (як окремої категорії клієнтів соціальної роботи та підтримки), враховуючи їх: підвищений рівень психологічного стресу; подвійне навантаження (догляд за домом, дітьми, робота); соціальна ізоляція під час відряджень чи участі чоловіка в бойових діях; ризик вторинної травматизації при поверненні ветерана (партнера, чоловіка).

Серед таких країн, як Франція, Німеччина, Нідерланди, Данія діють спеціалізовані центри підтримки військових сімей. Їхні функції включають:

кризове консультування; довготривале психотерапевтичне супроводження; юридичну допомогу; роботу фахівців із сімейної терапії; підтримку при реадаптації військових після повернення. Крім того, ці центри впроваджують гендерно-чутливі підходи, що дозволяють враховувати специфічні потреби дружин військовослужбовців та інших членів родини. Зокрема, практикується:

- індивідуальна робота з жінками, які переживають тривале розлучення з партнером, невизначеність, емоційне вигорання;
- створення груп взаємопідтримки для партнерок військових, де жінки можуть обмінюватися досвідом, отримувати психологічну допомогу та розвивати навички стресостійкості;
- тренінги з управління стресом, профілактики ПТСР та вторинної травматизації, адаптовані саме до жіночого досвіду проживання війни та тривалого очікування;
- консультації щодо соціальних гарантій, фінансової підтримки, пільг і юридичних прав, що важливо для жінок, які тимчасово залишаються головними берегинями родини;
- допомога у побудові плану особистого благополуччя (well-being plan), який враховує як емоційні потреби, так і практичні аспекти – зайнятість, навчання, доглядові обов'язки;
- програми для дітей військовослужбовців, які також розробляються з урахуванням гендерної чутливості, адже емоційний стан матері істотно впливає на дитячий добробут;
- координація з військовими частинами і медичними службами для комплексної підтримки сім'ї у період служби та після повернення військово-службовця.

Окрім прямих психологічних та соціальних послуг, європейські країни роблять акцент на системному зміцненні стійкості військових сімей, підкреслюючи, що добробут дружин військовослужбовців є важливою складовою військової спроможності держави. Тому у багатьох програмах ЄС передбачено кілька додаткових напрямів роботи:

- посилення економічної автономії жінок через навчальні програми, доступ до перекваліфікації, підтримку жіночого підприємництва та допомогу у працевлаштуванні. Це дозволяє зменшити фінансову залежність і підвищує відчуття контролю над власним життям;
- підтримка психічного здоров'я у форматі «раннього втручання», коли жінкам пропонують скринінг емоційного стану, короткострокову терапію та консультації ще до того, як проблеми загострюються;
- охоплення громади: організація локальних зустрічей, культурних та соціальних подій, що зменшують ізоляцію та сприяють створенню мережі взаємопідтримки серед родин військових;
- інформаційні кампанії та підвищення обізнаності щодо гендерно обумовленого стресу, ризиків вигорання, впливу військової служби на родину;

- співпраця з місцевою владою та соціальними службами, що дозволяє інтегрувати сім'ї військовослужбовців у загальну систему соціальної підтримки та забезпечувати життєво важливі послуги – від догляду за дітьми до підтримки у випадку кризових подій;

- індивідуалізація послуг: розроблення окремих програм підтримки для жінок, які мають додаткові вразливості – жінки з інвалідністю, мігрантки, жінки, чоловіки яких мають серйозні психічні травми після бойових дій.

У міжнародних гуманітарних стандартах зазначається, що врахування гендерних потреб під час конфліктів є обов'язковою складовою якісної підтримки – це частина ширшої гуманітарної відповіді (пояснюється у документах з гендерно-чутливої допомоги конфліктним громадам). Гендерно-чутлива психосоціальна підтримка передбачає врахування впливу соціальних ролей, очікувань та гендерних нерівностей на психологічний стан індивіда. Це важливо в умовах збройного конфлікту, де традиційні гендерні ролі можуть посилювати стрес, соціальну ізоляцію та психосоціальні ризики.

Активно використовуються методи групової роботи для психологічної та соціально-психологічної підтримки жінок. Серед них: тренінги емоційної грамотності; зустрічі взаємодопомоги; групи психологічної підтримки для дружин військових; онлайн-форуми та мережеві платформи. Відповідні дії знижують рівень ізоляції, формують почуття солідарності та надають можливість ділитися досвідом, що суттєво зменшує психоемоційне навантаження.

Сполучені Штати Америки мають свій досвід у сфері допомоги військовим та їхнім родинам під час повернення з бойових дій. У США діє Система сімейної готовності (Family Readiness System) – розгалужена мережа установ, програм і сервісів, що надають підтримку військовим та їхнім родинам. Ця система включає різні організації. Частина з них підпорядкована Міністерству оборони. Інші працюють на федеральному, регіональному чи місцевому рівнях.

Ключові види підтримки для військових родин у США зосереджені в програмах Служби військової спільноти – Army Community Service (ACS – «Служба громадської підтримки армії»). У межах ACS функціонує кілька спеціалізованих підрозділів:

- FAP (Family Advocacy Program – Програма сімейної адвокації) надає сімейні консультації, організовує тренінги для зміцнення партнерських стосунків, проводить заходи з попередження домашнього насильства та підтримує молодих батьків.

- SFAC (Soldier and Family Assistance Center – Центр допомоги військовим та їх сім'ям) створений для допомоги пораненим чи хворим військовослужбовцям. У межах цієї програми надаються юридичні консультації, допомога з пошуком житла, інформаційна підтримка щодо залежностей та фінансові поради.

- AFTB (Army Family Team Building – Програма розвитку сімей армії або Навчальна програма для сімей військовослужбовців) – програма для розвитку

особистісних і лідерських навичок як у військових, так і у членів їхніх родин. Вона має три рівні:

- *перший* – інформаційний, знайомить із завданнями армії, основами фінансової грамотності та ресурсами підтримки;
- *другий* – спрямований на особистісний розвиток, включає навчання з командної взаємодії, врегулювання конфліктів і технік управління стресом;
- *третій* – зосереджений на формуванні лідерських якостей.

Окремо важливою є програма EFMP (Exceptional Family Member Program – Програма підтримки сімей з особливими потребами), яка підтримує сім'ї військових, що виховують дітей або родичів з інклюзією, з фізичними чи ментальними порушеннями. Програма також враховує потреби людей, які здійснюють догляд, надаючи їм можливість перепочинку та часу для себе. Крім того, в американській армії діє vFRG (virtual Family Readiness Group – віртуальна група підтримки сімей військовослужбовців) – віртуальна платформа сімейної готовності, яка забезпечує дистанційну комунікацію та підтримку для родин військовослужбовців [1;9, с. 254–255].

Проблематика надання психологічної підтримки членам сімей учасників бойових дій в Україні є відносно новою.

Ключовими документами, що визначають порядок надання соціальної та психологічної підтримки сім'ям учасників бойових дій, є Закон «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та Закон «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Аналіз цих нормативних актів показує, що питання психологічної допомоги родинам військовослужбовців не виділене в окремий розділ. Робота з сім'ями згадується лише в рамках завдань психологічного супроводу військовослужбовців та в межах соціально-правової підтримки, яку надають військові комісаріати, а також у програмах реабілітації.

Активним чином проводяться, як теоретичні так і практичні дослідження у напрямках реабілітаційної психології, охорони здоров'я, соціальної допомоги та забезпечення [3;7]. Жінки військовослужбовців мають доступ до програм психологічної та соціальної підтримки, що діють в Україні, серед яких: управління стресом; психологічна грамотність; розвиток навичок саморегуляції; подолання наслідків тривоги; навички взаємодії з ветеранами, які мають ПТСР. Допомога жінкам військовослужбовців та членам їх сімей може надаватися як індивідуально, так і в груповому форматі.

Існують національні та локальні рекомендації щодо гендерно-чутливого відновлення та політик (вироблені аналітичними центрами і міжнародними партнерами), які пропонують рахувати потреби різних груп, включно із сім'ями військових, у програмах відновлення та підтримки.

Верховна рада та уряд України інтегрують принципи гендерної рівності у державні програми, що включають психосоціальну підтримку як компонент загальної соціальної політики, особливо в умовах війни. Запроваджено сервіс е-

Ветеран – інформаційну платформу, де можна знайти дані про доступні установи та дізнатися, як подати заявку на санаторно-курортне лікування, психологічну реабілітацію чи професійну адаптацію [5].

Серед практик запроваджено: гендерний аналіз потреб цільових груп; розробка адаптованих психосоціальних програм, що враховують гендерні ролі й ризики (соціальна ізоляція, подвійне навантаження, ризики психосоціального виснаження тощо); моніторинг і оцінка ефективності з використанням гендерно розподілених даних для оцінювання результатів підтримки.

Активним чином проводиться співпраця з міжнародними організаціями. Прикладом тому є Всеукраїнська програма «How Are You?» (Як ти?), що провадить систему психічного здоров'я та психосоціальної підтримки із залученням міжнародних партнерів і стандартів.

Постійно з'являються ініціативи від громадських організацій, які працюють як з військовими, так і з їхніми родинами. Серед них ГО «Громадський рух "Жіноча Сила України"» – була запущена для психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців, «Veteran Hub» – простір для ветеранів та громадських організацій, що працюють у сфері ветеранських справ, Lifeline Ukraine – національна гаряча лінія з питань профілактики самогубств та підтримки психічного здоров'я серед ветеранів АТО/ООС та членів їх родин [9, с. 255–256].

Водночас можна констатувати, що в Україні ще не сформована широка та комплексна система соціально-психологічної підтримки для родин учасників бойових дій. Але, держава поступово рухається у напрямі розширення таких послуг.

Дружини військових зіштовхуються з особливими викликами: тривалим переживанням невизначеності щодо безпеки чоловіка, необхідністю одноосібного ведення побуту, виховання дітей, а також психологічним навантаженням, пов'язаним із поверненням чоловіків. Усе це формує специфічний психосоціальний портрет цієї групи, потреби якої нерідко залишаються недооціненими в традиційних моделях підтримки.

Країни Заходу мають великий досвід психосоціальної підтримки військових та їх родин. Такі практики передбачають урахування специфічних потреб різних груп населення – зокрема жінок, які перебувають у стані підвищеної вразливості через військовий контекст. Для України, де значна кількість жінок виконує роль дружин військовослужбовців, часто поєднуючи відповідальність за сім'ю з високим рівнем емоційного навантаження, адаптація цих підходів є надзвичайно важливою.

Використання таких практик передбачає розробку комплексних програм підтримки, які включають психологічне консультування, соціальні та юридичні консультації, фінансову допомогу та освітні ініціативи. А їх впровадження потребує тісної координації між державними установами, громадськими організаціями та місцевими громадами.

Висновок. Досвід країн ЄС і США засвідчує ефективність комплексних, гендерно-чутливих підходів, що поєднують психологічну допомогу, соціальний супровід, юридичні консультації, освітні програми та заходи з підвищення економічної автономії жінок. Важливою складовою таких моделей є раннє втручання, групи взаємопідтримки, індивідуалізація послуг та інтеграція сімей військових у ширшу систему соціального захисту.

В Україні, попри наявності окремих державних і громадських ініціатив, ще не сформовано цілісної системи гендерно-чутливої психосоціальної підтримки дружин військовослужбовців. Імплементація зарубіжного досвіду потребує методологічної узгодженості, міжсекторальної взаємодії та адаптації міжнародних практик до національних соціокультурних і інституційних умов.

Тому, перспективним напрямом подальших досліджень є розробка національної моделі психосоціальної підтримки дружин військовослужбовців, заснованої на принципах гендерної рівності, доступності, персоніфікованого підходу та міжвідомчої координації, що сприятиме зміцненню соціальної стійкості військових родин і підвищенню ефективності державної соціальної політики в умовах війни.

Література

1. ARMY MWR. URL: https://www.armymwr.com/programs-and-services/personal-assistance (дата звернення: 12.12.2025).

2. Military OneSource. URL: https://www.militaryonesource.mil/family-relationships/family-life/keeping-yourfamily-strong/military-family-readiness-system/ (дата звернення: 12.12.2025).

3. Гридковець Л. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: Навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. 236 с.

4. Громадська організація «Громадський рух «Жіноча Сила України». URL: http://syla.in.ua/pro-nas/ (дата звернення: 13.12.2025).

5. е-Ветеран – Система інформаційних сервісів Мінветеранів.

6. Кіреєва О. С., Махлай О. М. Психологічна адаптація військовослужбовців державної прикордонної служби України з урахуванням гендерного аспекту. *Журнал «Перспективи та інновації науки»* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). No 12(17). 2022. С. 328–339.

7. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова [та ін.]. К. : Наш формат, 2017. 1068 с.

8. Служба психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців. URL: https://www.pidtrymka.in.ua/ (дата звернення: 13.12.2025).

9. Шинкарьова Л.В. Досвід соціально-психологічної допомоги дружинам учасників бойових дій у США та в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 3, 2022. С. 252–257.

10. Янковець О. Особливості дослідження поняття "ґендер" у сучасній літературі та мовознавстві. Реалізація ґендерної політики на сучасному етапі розвитку сектору безпеки та оборони України: стан, проблеми, перспективи: тези доповідей ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 березня 2020 року). Хмельницький: Видавництво НаДпсу, 2020. С. 348–349.

References

1. ARMY MWR. URL: https://www.armymwr.com/programs-and-services/personal-assistance (data zvernennja: 12.12.2025). [in USA].

2. Military OneSource. URL: https://www.militaryonesource.mil/family-relationships/family-life/keeping-yourfamily-strong/military-family-readiness-system/ (data zvernennja: 12.12.2025). [in USA].

3. Ghrydkovecj L. (2018). Osnovy reabilitacijnoji psykhologhiji: podolannja naslidkiv kryzy: Navchaljnyj posibnyk [Fundamentals of Rehabilitation Psychology: Overcoming the Consequences of a Crisis: A Textbook]. Tom 3. Kyjiv. 236 s. [in Ukrainian].

4. Ghromadsjka orghanizacija «Ghromadsjkyj rukh «Zhinocha Syla Ukrajiny» [Public organization "Public movement "Women's Power of Ukraine"]. URL: http://syla.in.ua/pro-nas/ (data zvernennja: 13.12.2025). [in Ukrainian].

5. e-Veteran – Systema informacijnykh servisiv Minveteraniv [e-Veteran – Information services system of the Ministry of Veterans Affairs]. [in Ukrainian].

6. Kirejeva O. S., Makhlaj O. M. 2022. Psykhologhichna adaptacija vijsjkovosluzhbovciv derzhavnoji prykordonnoji sluzhby ukrajiny z urakhuvannjam ghendernogho aspektu [Psychological adaptation of servicemen of the State Border Service of Ukraine taking into account the gender aspect]. Zhurnal «Perspektyvy ta innovaciji nauky» (Serija «Pedaghoghika», Serija «Psykhologhija», Serija «Medycyna»). No 12(17). S. 328–339. [in Ukrainian].

7. Okhorona psykhichnogho zdorov'ja v umovakh vijny [Mental health care in wartime] 2017./ per. z anghl. Tetjana Semyghina, Iryna Pavlenko, Jevghenija Ovsjannikova [ta in.]. K. : Nash format. 1068 s. [in Ukrainian].

8. Sluzhba psykhosocialjnoï pidtrymky simeў viўsjkovosluzhbovciv [Psychosocial support service for families of military personnel]. URL: https://www.pidtrymka.in.ua/ (data zvernennja: 13.12.2025). [in Ukrainian].

9. Shynkarjova L.V. 2022. Dosvid socialjno-psykhologhichnoji dopomoghy druzhynam uchasnykiv bojovykh dij u SShA ta v Ukrajini [Experience of socio-psychological assistance to wives of combatants in the USA and Ukraine]. Dniprovsjkyj naukovyj chasopys publichnogho upravlinnja, psykhologhiji, prava. Vypusk 3. S. 252–257. [in Ukrainian].

10. Jankovecj O. 2020. Osoblyvosti doslidzhennja ponjattja "gender" u suchasnij literaturi ta movoznavstvi. Realizacija gendernoji polityky na suchasnomu etapi rozvytku sektoru bezpeky ta oborony Ukrajiny: stan, problemy, perspektyvy [Peculiarities of research into the concept of "gender" in modern literature and linguistics. Implementation of gender policy at the current stage of development of the security and defense sector of Ukraine: status, problems, prospects]: tezy dopovidej II Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji (Khmeljnycjkyj, 25 bereznja 2020 roku). Khmeljnycjkyj: Vydavnyctvo NaDpsu. S. 348–349. [in Ukrainian].

УДК 378.147:37.034:81'271:811.111

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1312-1322

Погорєлова Тетяна Феодосіївна старший викладач кафедри іноземних мов, Національна академія статистики, обліку та аудиту,м.Київ, https//orcid.org/ 0000-0002-4880-4249

ВАЖЛИВІСТЬ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОГО МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація.У статті розглядається питання важливості формування навичок іншомовного мовленнєвого етикету у здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей в умовах міжнародного співробітництва. Сучасні вимоги до підготовки фахівця з вищою освітою пов'язані з навчанням іноземної мови з урахуванням принципу функціональності, тобто як засобу спілкування з носіями інших культур. Ділові стосунки у сучасному міжнароднлму бізнесі базуються на так званій «Теорії ввічливості», яка передбачає використання мовленнєвого етикету та невербальних засобів спілкування в діловому середовищі для побудови позитивних стосунків, ефективної співпраці та уникнення конфліктів, застосовуючи стратегії позитивної (співпраця, компліменти) та негативної ввічливості (дистанція, прохання, вибачення). Мовленнєвий етикет це сукупність правил і норм мовної поведінки, усталених мовленнєвих формул, які допомагають встановлювати та підтримувати контакт зі співрозмовником, дотримуватись загальнокультурних стандартів спілкування. Формування мовленнєвої компетенції при навчанні дисципліни «Ділова іноземна мова» є стрижневою складовою професійно-комунікативної підготовки майбутнього фахівця.

Навчання ділового мовленнєвого етикету охоплює систему таких умінь, як ведення діалогу, сприйняття, відтворення та створення усних та письмових, монологічних та діалогічних висловлювань. За умовами та змістом ситуації відпрацьовуються різні усталені формули мовленнєвого етикету, пов'язані з висловленням вітання, прощання, знайомства, подяки, вибаченння, звернення, привернення уваги, компліменту, побажання, поради тощо. Велику значимість у навчанні мовленнєвого етикету має відбір адекватних для ділової комунікації лексичних моделей та граматичних форм. Практикою доведено, що інтерактивна форма роботи в аудиторії (моделювання умов, та змісту професійної діяльності через ділову, функціонально-рольову та імітаційну гру) є найбільш ефективною для відпрацювання різних моделей ділового мовленнєвого етикету. Підтверджено, що при навчанні мовленнєвого етикету здобувач передусім має оволодіти мовними знаннями та навичками, які включають в себе певні фонетичні,

лексичні, граматичні, орфографічні аспекти. Важливу роль відіграє розвиток вміння чітко, зрозуміло та ввічливо формулювати та висловлювати свою думку.

Ключові слова:здобувач вищої освіти, ділова іноземна мова, мовленнєвий етикет, теорія ввічливості, ділова комунікація.

Pohorielova Tetiana senior lecturer of the Foreign Languages Department, National Academy of Statistics, Accounting and Audit. Kyiv, https//orcid.org/0000-0002-4880-4249

THE IMPORTANCE OF TEACHING BUSINESS ENGLISH SPEAKING ETIQUETTE TO STUDENTS OF NON-LANGUAGE SPECIALTIES INHIGHER EDUCATION INSTITUTIONSIN THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION

Abstract. The article considers the issue of the importance of developing foreign language speech etiquette skills by higher education students of non-linguistic specialties in the context of international cooperation. Modern requirements for training a specialist with higher education are related to learning a foreign language taking into account the principle of functionality, that is, as a means of communication with speakers of other cultures. Business relations in modern international business are based on the so-called "Politeness Theory", which involves the use of speech etiquette and non-verbal means of communication in a business environment to build positive relationships, effective cooperation and avoid conflicts, applying strategies of positive (cooperation, compliments) and negative politeness (distance, request, apology). Speech etiquette is a set of rules and norms of speech behavior, accepted speech formulas that help establish and maintain contact with the interlocutor, adhere to general cultural standards of communication. The formation of speech competence when studying the discipline "Business Foreign Language" is a core component of the professional and communicative training of a future specialist. The study of business speech etiquette covers a system of such skills as conducting a dialogue, perception, reproduction and creation of oral and written, monological and dialogical statements. Depending on the conditions and content of the situation, various accepted formulas of speech etiquette related to expressing greetings, farewells, acquaintances, thanks, apologies, appeals, attention-grabbing, compliments, wishes, advice, etc are practiced. Of great importance in teaching speech etiquette. Selection of lexical models and grammatical forms adequate for business communication is of great importance in teaching speech etiquette. The experience has proven that an interactive form of work in the classroom (modeling the conditions and content of professional activity through business, functional role-playing and imitation games) is the most effective for practicing various models of business speech etiquette. It has been confirmed that when learning speech etiquette, the student must first master language knowledge and skills, which includes certain phonetic, lexical, grammatical, and orthographic aspects. An

important role is played by the development of the ability to clearly, accessibly and politely formulate and express one's opinion.

Keywords: A higher education student, business foreign language, speech etiquette, politeness theory, business communication.

Постановка проблеми. Важливою тенденцією розвитку системи вищої освіти в Україні є орієнтація на розвиток міжнародної співпраці та підвищення якості підготовки майбутніх фахівців відповідно до міжнародних стандартів. Такий підхід вимагає від закладів вищої освіти створення умов для набуття здобувачами відповідних професійних компетенцій та формування готовності до здійснення ефективної ділової міжкультурної комунікації.

З метою досягнення цієї мети у перелік загальних комперенцій для здобувачів немовних закладів вищої освіти введено таку компоненту, як «здатність усно та письмово спілкуватися іноземною мовою», адже саме набуття такої компетенції дає можливість не тільки засвоїти програмні іншомомовні знання та мовленнєві навички, а й водночас долучитися до вирішення практичних завдань щодо співпраці з іноземними партнерами.

Отже, у навчальних програмах та планах закладів вищої освіти дисципліни, пов’язані з вивченням ділової іноземної мови, повинні займати не меньш важливе місце, ніж професійно-орієнтовані.

Сучасні міжнародні ділові стосунки будується не лише на економічній, а й на етичній основі. Дотримання правил етики ділового спілкування є запорукою успіху у бізнесі. Формування навичок етичної поведінки та спілкування має стати важливим елементом підготовки майбутнього фахівця з вищою освітою.

Прикладний підхід до викладання іноземної мови у закладах вищої освіти вимагає використання новітніх освітніх технологій, що дозволяють підібрати оптимальну методику відповідно до рівня знань, потреб та професійних інтересів студентів.

Навчання англомовного мовленнєвого етикету є важливим напрямком підготовки здобувача вищої освіти, адже майбутнім фахівцям у галузі менеджменту, маркетингу, фінансової діяльності, права тощо доведеться брати участь у різноманітних міжнародних проектах та ділових зустрічах, що вимагає володіння мовленнєвими формулами ділового спілкування.

Сучасні комунікативні методики навчання іноземних мов за умов їх послідовного застосування здатні забезпечити належний рівень оволодіння функціонально значущими розмовними моделями, в тому числі навичками мовленнєвого етикету, що дає можливість успішно здійснити будь-який акт ділової комунікації.

Практика активного застосування різноманітних підходів та стратегій при навчанні іноземної мови спрямована на відпрацювання активних моделей спілкування на основі реально змодельованих соціокультурних та професійних ситуацій.

Проте слід зазначити, що у закладах вищої освіти ще недостатньо уваги приділяється формуванню компетенції іншомовного мовленнєвого етикету майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні десятиліття тема важливості навчання мовленнєвого етикету для ефективної діяльності компаній в умовах міжнародного співробітництва є предметом активного обговорення як у ділових професійних колах так і в дослідженнях науковців. Вона пов'язана з так званою "Теорією ввічливості" (Politeness Theory). Основою цього процесу стала робота англійських вчених Пенелопи Браун і Стівена Левінсона "Ввічливість: деякі універсальні принципи використання мови" (1987р.), у якій було зазначено, що певні мовні рішення такі, як модальні діалоги, хеджування та непрямі запити позитивно впливають на підтримку ділових стосунків, що є вирішальним фактором успіху в міжнародному бізнесі, та запропоновано низку універсальних мовних стратегій для ділової комунікації. Далі цю тему успішно розвинули у своїх дослідженнях Джефрі Ліч та Робін Лакоф. Зробили свій внесок у дослідження цієї проблеми й українські вчені О.Бігич, М.Шутова, які пов'язували мовленнєвий етикет з питаннями міжособистісної та міжкультурної комунікації.

М. Огреніч присвятила низку наукових робіт визначенню особливостей методики формування мовленнєвого етикету англомовного ділового спілкування студентів немовних спеціальностей. В. Тимкова та Н. Лебедева розглянули мовленнєвий етикет як соціально-лінгвістичне явище у контексті поведінки фахівця економічного профілю тощо.

Мета статті. Метою цієї роботи є визначення ефективних підходів та стратегій формування навичок мовленнєвого етикету при навчанні ділової іноземної мови здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєвий етикет визначають як систему специфічних стійких формул спілкування, прийнятих у суспільстві та бізнесовій діяльності для встановлення міжособистісного контакту та підтримки спілкування на рівні доброзичливої тональності.

Ділові стосунки у сучасному міжнароднлму бізнесі здебільшого базуються на так званій «Теорії ввічливості», яка передбачає використання мовленнєвого етикету та невербальних засобів спілкування в діловому середовищі для побудови позитивних стосунків, ефективної співпраці та уникнення конфліктів, застосовуючи стратегії позитивної (співпраця, компліменти) та негативної ввічливості (дистанція, прохання, вибачення).

Отже, без оволодіння мовленнєвими формами етикету, тобто вербальними та невербальними способами виразу ввічливого ставлення до співрозмовника, важко реалізувати діловий мовний контакт на задовільному рівні.

Формування навичок мовленнєвого етикету є стрижневою складовою професійно-комунікативної підготовки майбутнього фахівця. Питання створення на практичних заняттях умов, наближених до реальних, відіграє важливу

роль у виборі методики навчання іноземної мови, основою якої є активне моделювання професійних навчально-мовленнєвих ситуацій.

Мовна компетенція являє собою складне поняття, яке охоплює широку систему мовленнєвих умінь та навичок таких, як здатність вести діалог, сприймати, відтворювати та створювати усні та письмові, монологічні та діалогічні висловлювання під час роботи з автентичними друкованими, аудіо та відео матеріалами та професійною термінологією

Невербальна комунікація пов'язана з цілою системою немовних знаків, що використовуються в процесі спілкування, наприклад, виразом обличчя, поглядом, жестами, позою тіла, зовнішнім виглядом.

При розрозробці навчально-методичних матеріалів з дисципліни «Ділова іноземна мова» слід взяти до уваги, що з урахуванням активних міжнародних контактів між організаціями та підприємствами типовими ситуаціями усного та писемного спілкування для майбутнього фахівця з вищою освітою буде участь у розробці стратегічних цілей, завдань та планів розвитку компанії, виконання економічного аналізу світового ринку, підготовка та проведення презентацій, ведення ділового листування, обговорення та укладання контрактів та договорів; вирішення ділових питань з партнерами по бізнесу онлайн або по телефону, участь у переговорному процесі, обізнаність у документообігу тощо.

Найбільш ефективний результат під час формування компетенції ділового мовлення дає поєднання комунікативного, дискурсивного та транслінгвального підходів.

Комунікативний підхід до розвитку навичок мовленнєвого етикету передбачає створення у навчальному процесі інтерактивних ситуацій на основі взаємозв'язку базових видів мовної діяльності, а саме читання, письма, говоріння, аудіювання. Застосування комунікативних технологій дає можливість забезпечити зв’язок вивчення мови з реальним контекстом її застосування в професійній діяльності, реалізувати міждисциплінарний та проблемно-орієнтований принцип підготовки майбутнього фахівця, що складатиме його іншомовну професійно-комунікативну компетенцію.

Формування ділового мовленнєвого етикету має бути важливим елементом комунікативної компетенції випускника немовного закладу вищої освіти, тому цьому питанню слід приділяти особливу увагу.

Дискурсивний підхід пов’язаний із засвоєнням студентами типових моделей поведінки, передбачених для застосування мовленнєвих навичок у певному контексті або окремих типах комунікативної діяльності. Уміння спонтанно використовувати в процесі спілкування універсальні слова іноземної мови, знання синонімів, дискурсивних маркерів для забезпечення логічного зв’язку окремих висловів, необхідних для підтримання діалогу, робить комунікативну дію більш зрозумілою для співрозмовника.

Для успішного оволодіння культурою спілкування іноземною мовою необхідно розуміти національно-культурні особливості вербальної та невербальної

поведінки її носіїв, володіти базовими формулами мовленнєвого етикету. Безумовну значимість у цій ситуації має правильний відбір лексичних засобів і граматичних формул для відпрацювання на практичних заняттях.

Використання у навчанні іноземної мови змодельованих мовленнєвих ситуацій соціокультурного та професійного спрямування робить навчальний процес більш динамічним, наближеним до реальних життєвих та професійних ситуацій, що сприяє більш швидкому засвоєнню професійно значущих моделей спілкування.

Транслінгвальний підхід передбачає взаємовплив різних мов та культур, наприклад, рідної та іноземної, формує вміння переходити з однієї мови на іншу (так зване перемикання кодів). У цьому випадку засвоєння іншомовних категорій та невербальних засобів спілкування відбувається на основі регулярного порівняння з аналогічними категоріями рідної мови. Це дозволяє встановити між ними смисловий зв'язок та сприяє формуванню на свідомому рівні іншомовної культурної та професійної ментальності.

Застосування фахово-прикладної методики навчання іноземній мові на основі вищезазначених підходів дозволяє формувати у студентів вміння та навички роботи з автентичними друкованими та електронними джерелами інформації, різноманітними видами ділової документації, відеоматеріалами, які знайомлять із соціокультурними та професійними аспектами ділового спілкування країни, мова якої вивчається, мотивують студентів самостійно використовувати сучасні іншомовні інформаційні технології для здобуття нової інформації в галузі теорії та практики майбутньої професійної діяльності, розвивають навички фахового перекладу.

Інтерактивна стратегія роботи в аудиторії (моделювання умов, та змісту професійної діяльності через ділову, функціонально-рольову та імітаційну гру) є найбільш ефективною для відпрацювання різних моделей ділового мовленнєвого етикету.

Здійснення комунікативного мовленнєвого акту включає в себе два аспекти: комунікативний, тобто передання та прийом інформації, та метакомунікативний, пов'язаний з врегулюванням процесу спілкування.

Мовленнєвий етикет як правило співвідноситься з дискурсом мовного контакту та його параметрами: місцем, темою спілкування, співрозмовниками.

Основними елементами ситуацій такого роду є звернення, вітання, прощання, вибачення, прохання, згода, незгода тощо.

Вербальна комунікація будується за допомогою окремо виділених лексичних одиниць, що відповідають особливостям соціально-культурного або професійного дискурсу.

Під час навчання мовленнєвого етикету особливу увагу слід звернути на паравербальні сигнали, такі як інтонація, тембр та ритм оскільки зміст англомовного висловлювання може змінюватися залежно від того, у який спосіб та у якому емоційному стані відбувається передача інформації.

Етикетні фрази англійської та української мови суттєво відрізняються одна від одної своїми нормами, лексико-граматичними та стилистичними особливостями. Але опора на освоєні зразки спілкування рідною мовою можуть допомогти студентам усвідомити моделі спілкування іноземною мовою.

Такий піхід вимагає використання у навчальному процесі широкого кола сучасних методів і форм аудиторної та самостійної роботи студентів, результатом якої є не тільки активний спосіб засвоєння програмного матеріалу з іноземної мови, а й створення умов для формування навичок мовленнєвого етикету.

Англійський мовленнєвий етикет це сукупність усталених ввічливих лексичних та граматичних форм, а також правил, згідно з якими вони вживаються в різних ситуаціях спілкування.

За умовами та змістом ситуації вживаються різні усталені формули мовного етикету, пов’язані з висловленням вітання, прощання, знайомства, подяки, вибаченння, звернення, привернення уваги, компліменту, побажання, поради тощо.

Безумовну значимість у навчанні мовленнєвого етикету має відбір адекватної для ділової комунікації тематики, лексичних моделей та граматичних форм.

Перш за все необхідно опрацювати зі студентами лексичний матеріал на теми «Привітання», «Знайомство», «Розмова по телефону», «Спілкування», «Подорожі», «Ділова зустріч», «Підготовка презентації», «Ділова переписка», «Збори компанії», «Участь у переговорах», «Підготовка проекту» тощо в режимі обговорення та діалогу.

Надзвичайно важливим є засвоєння граматичних моделей щодо правильного застосування часових форм англійського дієслова у різних ситуаціях діалогічного мовлення.

Значну роль для успішного спілкування відіграють модальні дієслова “can, could, would, might, should, will”, які використовуються для формулювання ввічливих фраз та речень (Could you, please …, Would you, please …тощо).

Здобувачі мають розуміти, що не можна у будь-якій ситуації використовувати модальне дієслово “must”, оскільки воно є надто категоричним. Замість нього у розмовній мові частіше вживається його більш м’який еквівалент “to have to”.

Робота над вивченням прийменників теж вимагає додаткової уваги, адже у сполученні з дієсловом прийменник формує «фразове дієслово», яке часто змінює його основне значення. Наприклад, дієслово “to look” (дивитися) з різними прийменниками сприймається в іншому контексті: “to look after” (доглядати), “to look for” (шукати), “to look up” (знайти), to look into (дослідити)

Доволі часто фразові дієслова змінюють своє значення у бізнесовому контексті. Наприклад, “to pull through” (досягти успіху попри труднощі), “to run into” (неочікувано стикнутися з кимось), “to sort out” (виправити або вирішити).

Бажано ознайомити студентів знайбілш поширеними у діловому спілкуванні ідеоматичними виразами. Наприклад, “Too many chiefs, not enough Indians” (забагато керівників, замало працівників), “Wear many hats” (мати багато обов’язків), “Business before pleasure” (спочатку робота, потім задоволення), “ Cutting edge” (передовий, найсучаснішій).

Інтонація як засіб виразності висловлювання потребує значної уваги. Невірне застосування інтонації може образити співрозмовника або викликати певне непорозуміння. Це може статися, наприклад, якщо ви вимовите з низхідною інтонацією “bye-bye” (до побачення), або якщо ви будете вимовляти спеціальні питання з висхідною інтонацією.

Під час опанування навчальних матеріалів з ділової іноземної мови студенти знайомляться як з нормативно-типологічними особливостями письмових жанрів (ділові листи, електронні ділові листи, службові записки, письмові звіти, резюме).

Працюючи над підготовкою ділової кореспонденції, перед усім необхідно засвоїти структуру та офіційний стиль написання ділового листа. Потрібно пам’ятати, що від імені організації або компанії відправляється формальний лист, у якому неприпустимі фамільярні форми звернення та прощання, використання скорочень, абревіатур або жаргонізмів, тим більше припущення граматичних помилок.

В процесі усного, так і писемного ділового спілкування слід запобігати прямого перекладу фраз та речень з рідної мови на англійську.

Мовленнєвий етикет має низку важливих комунікативних властивостей, а саме сприяє встановленню контакту між співрозмовниками, дозволяє засвідчити повагу, привертає увагу слухача, формує сприятливу емоційну атмосферу.

Отже, формування мовленнєвого етикету вимагає належного оволодіння фонетичними, лексико-граматичними та соціокультурними навичками та уміннями. Набуті комунікативні навички допоможуть почуватися впевнено у будь-якій професійній ситуації у будь-якому іншомовному колективі.

Усвідомлення майбутнім фахівцем важливості правил мовленнєвого етикету сприятиме більш ефективному формуванню його професійної ідентифікації як носія культури, норм і традицій міжнародного професійного співтовариства.

Висновки з проведеного дослідження. Ділові стосунки у сучасному міжнародному бізнесі здебільшого базуються на «Теорії ввічливості», яка передбачає використання в діловому середовищі мовленнєвого етикету та невербальних засобів спілкування для побудови позитивних стосунків, ефективної співпраці та уникнення конфліктів.

Формування навичок ділового мовленнєвого етикету вимагає застосування у навчальному процесі широкого кола нестандартних методів і форм підготовки студентів, результатом якої активний розвиток умінь та навичок говоріння, тобто оперування лексичними одиницями та граматичними правилами оформлення

речень у діалогічній та монологічній формах у відповідному ситуативному контексті.

Відбір адекватної для ділової комунікації тематики, лексичних моделей та граматичних форм, автентичних аудіо та відео матеріалів відіграє важливу роль у навчанні здобувачів мовленнєвого етикету.

Вагомий результат щодо розвитку навичок ділового мовленнєвого етикету дає поєднання комунікативного, дискурсивного та транслінгвального підходів разом із інтерактивними стратегіями навчання.

Найбільш ефективними стратегіями опанування мовленнєвого етикету здобувачами вищої освіти виявилась ділова, функціонально-рольова та імітаційно гра, а також види парної, групової та командної роботи такі, як мозковий штурм, панельна дискусія, круглий стіл, дебати, парні інтерв'ю, кейси, технологічне моделювання ситуацій, презентації, проектна робота.

Застосування фахово-прикладної методики навчання ділової іноземної мови на основі вищезазначених підходів дозволяє формувати у студентів усні та письмові навички роботи з автентичними джерелами інформації, відео та аудіо матеріалами, які знайомлять із соціокультурними та професійними аспектами ділового спілкування країни, мова якої вивчається, мотивують студентів самостійно використовувати сучасні іншомовні інформаційні технології для здобуття нових знань.

Література

1. Будз І. Ф., Поченюк Я. В. Комунікативний підхід у навчанні граматики англійської мови. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_1/26.pdf

2.Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. С. Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 2003. 273 с. URL: https://lenvit.ucoz.ua/ZER.pdf

3. Задорожна І., Зєня Л. Формування навчально-стратегічної компетентності в професійно орієнтованому усному спілкуванні англійською мовою студентів нефілологічних спеціальностей. Іноземні мови. 2022. № 2. С. 3–9. URL:
http://fl.knlu.edu.ua/article/view/262682/266879

4. Marcel Pikhart & Andrea Koblizkova. The Central Role of Politeness in Business Communication. The Appropriateness Principle as the Way to Enhance Business Communication Efficiency. Journal of Intercultural Communication, 17(3), 2017. pp 1-19. URL: https://immi.se/index.php/intercultural/article/view/Pikhart-2017-3/795

5. Овчаренко Л. Р. Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей. Професійна освіта: проблеми і перспективи. 2016. Вип. 11. С. 104-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Profos_2016_11_20

6. Огреніч М. А. Особливості формування мовленнєвого етикету англомовного ділового спілкування студентів немовних спеціальностей. Наукові записки [Центрально-українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки,2019.Вип.183. С. 134-139. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2019_183 _31

7. Penelope Brown, Stephen C. Levinson. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press. 1987. 345p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=OG7W8yA2XjcC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

8. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: https://terms-intercultural-communication.slovaronline.com

9. Suzy Prentiss. Justin Walton. Pedagogical Tools in Our Briefcases: Teaching the Business and Professional Communication Course. Journal of Communication Pedagogy 2019, Vol. 2, 43-47. DOI: http://10.31446/JCP.2019.10

10. Tarnopolsky O., Kozhushko S., Kliuchnyk R., Storozhuk S. Secondary language personality and principled pragmatism in developing that personality in foreign language education at tertiary linguistic schools. Cogent Education. 2021. V. 8. No 1.1898736. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2021.1898736

11. Тимкова В., Лебедева Н. Мовленнєвий етикет як соціально-лінгвістичне явище. Характеристики поведінки фахівця економічного профілю України. Закарпатські філологічні студії. Вип.27. Том 3. С. 33-40. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_3/6.pdf

12. Шутова М.О. Мовленнєвий етикет як система координат у міжособистісній і міжкультурній комунікації. Вісник КНЛУ. Серія Філологія. 2013. Том 16. № 1. С. 134-142. URI: http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/1329

References

1. Budz I. F., Pocheniuk Ya. V. Komunikatyvnyi pidkhid u navchanni hramatyky anhliiskoi movy. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_1/26.pdf [in Ukrainian]

2. Zahalnoievropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity : vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia / Nauk. red. S. Yu. Nikolaieva. K.: Lenvit, 2003. 273 s. . URL: https://lenvit.ucoz.ua/ZER.pdf [in Ukrainian]

3. Zadorozhna I., Zienia L. Formuvannia navchalno-stratehichnoi kompetentnosti v profesiino oriientovanomu usnomu spilkuvanni anhliiskoiu movoiu studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei. Inozemni movy. 2022. № 2. S. 3–9. URL: http://fl.knlu.edu.ua/article/view/262682/266879 [in Ukrainian]

4. Marcel Pikhart & Andrea Koblizkova. The Central Role of Politeness in Business Communication. The Appropriateness Principle as the Way to Enhance Business Communication Efficiency. Journal of Intercultural Communication, 17(3), 2017. pp 1-19. URL: https://immi.se/index.php/intercultural/article/view/Pikhart-2017-3/795 [in English]

5. Ovcharenko L. R. Formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv nemovnykh spetsialnostei. Profesiina osvita: problemy i perspektyvy. 2016. Vyp. 11. S. 104-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Profos_2016_11_20 [in Ukrainian]

6. Ohrenich M. A. Osoblyvosti formuvannia movlennievoho etyketu anhlomovnoho dilovoho spilkuvannia studentiv nemovnykh spetsialnostei. Naukovi zapysky [Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seriia : Pedahohichni nauky, 2019. Vyp. 183. S. 134-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2019_183_31 [in Ukrainian]

7. Penelope Brown, Stephen C. Levinson. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press. 1987. 345p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=OG7W8yA2XjcC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [in English]

8. Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. URL: https://terms-intercultural-communication.slovaronline.com [in Ukrainian]

9. Suzy Prentiss. Justin Walton. Pedagogical Tools in Our Briefcases: Teaching the Business and Professional Communication Course. Journal of Communication Pedagogy 2019, Vol. 2, 43-47. DOI: http://10.31446/JCP.2019.10 [in English]

10. Tarnopolsky O., Kozhushko S., Kliuchnyk R., Storozhuk S. Secondary language personality and principled pragmatism in developing that personality in foreign language education at tertiary linguistic schools. Cogent Education. 2021. V. 8. No 1.1898736. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2021.1898736 [in English]

11. Tymkova V., Lebedeva N. Movlennievyi etyket yak sotsialno-linhvistychne yavyshche. Kharakterystyky povedinky fakhivtsia ekonomichnoho profiliu Ukrainy. Zakarpatski filolohichni studii. Vyp.27. Tom 3. S. 33-40. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_3/6.pdf [in Ukrainian]

12. Shutova M.O. Movlennievyi etyket yak systema koordynat u mizhosobystisnii i mizhkulturnii komunikatsii. Visnyk KNLU. Seriia Filolohiia. 2013. Tom 16. № 1. S. 134-142. URI: http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/1329 [in Ukrainian]

УДК 373.3:37.013.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1323-1333

Подановська Галина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-9874-7898

Лущинська Олена Володимирівна доктор філософії, доцент, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-0057-8246

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розкрито теоретичні засади та дидактичний потенціал проєктної діяльності в освітньому процесі початкової школи на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Висвітлюється актуальність впровадження проєктної технології, зумовлена потребою реалізації компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів до навчання, визначених у Державному стандарті початкової освіти та Концепції Нової української школи.

Проаналізовано наукові підходи до понять «проєкт», «педагогічне проєктування», «проєктна технологія» та визначено їхній зміст і специфіку застосування в початковій школі.

Подано класифікацію навчальних проєктів за різними ознаками — за метою і результатом діяльності, характером контактів, кількістю учасників та тривалістю реалізації. Розкрито типи проєктів — практико-орієнтовані, дослідницькі, інформаційні, творчі та ігрові — та їхній внесок у формування пізнавальних, комунікативних і соціальних компетентностей учнів.

Детально описано поетапну організацію проєктної діяльності (підготовчий, планувальний, дослідницько-практичний, презентаційний, рефлексивно-оцінювальний етапи) та роль учителя як фасилітатора й координатора, що створює педагогічно доцільне середовище, підтримує мотивацію, консультує й організовує оцінювання результатів. Значну увагу приділено інтеграції цифрових технологій та змішаного навчання («Розумний будинок», «Казка оживає», «Монетки рахують усе», «Школа здорових звичок», «Моя перша наукова лабораторія»), що дозволяє персоналізувати освітній процес і розвивати критичне мислення, творчі здібності та соціальну активність учнів.

Узагальнено, що впровадження проєктної діяльності сприяє інтеграції знань із різних галузей, формуванню дослідницьких умінь, відповідальності та розвитку компетентної, творчої та соціально відповідальної особистості, відповідаючи сучасним викликам освіти.

Ключові слова: проєктна діяльність, метод проєктів, початкова школа, інтегрований курс «Я досліджую світ», компетентнісний підхід, здобувачі початкової освіти, цифрові технології.

Podanovska Halyna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary and Preschool Education of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-9874-7898

Lushchynska Olena Volodymyrivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary and Preschool Education of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-0057-8246

PROJECT ACTIVITIES IN THE LESSONS OF THE INTEGRATED COURSE «I EXPLORE THE WORLD» IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article reveals the theoretical foundations and didactic potential of project activities in the educational process of primary school in the lessons of the integrated course «I explore the world». The relevance of the implementation of project technology is highlighted, due to the need to implement competency-based, activity-based and personally oriented approaches to learning, defined in the State Standard of Primary Education and the Concept of the New Ukrainian School.

The scientific approaches to the concepts of «project», «pedagogical design», «project technology» are analyzed and their content and specifics of application in primary school are determined. The classification of educational projects is presented according to various characteristics - by the purpose and result of the activity, the nature of contacts, the number of participants and the duration of implementation. The types of projects - practice-oriented, research, informational, creative and game - and their contribution to the formation of cognitive, communicative and social competencies of students are revealed.

The step-by-step organization of project activities (preparatory, planning, research-practical, presentation and reflective-evaluation stages) and the role of the teacher as a facilitator and coordinator who creates a pedagogically appropriate environment, supports motivation, advises and organizes the evaluation of results are described in detail.

Considerable attention is paid to the integration of digital technologies, elements of artificial intelligence and blended learning («Smart House», «Fairy Tale Comes to Life», «Coins Count Everything», «School of Healthy Habits», «My First Science Laboratory»), which allows you to personalize the educational process and develop critical thinking, creative abilities and social activity of students.

It is summarized that the implementation of project activities contributes to the integration of knowledge from different fields, the formation of research skills,

responsibility and the development of a competent, creative and socially responsible personality, meeting modern educational challenges.

Keywords: project activities, project method, primary school, integrated course «I explore the world», competency-based approach, primary education students, digital technologies.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні актуалізується потреба вдосконалення освітнього процесу відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти [3] та Концепції Нової української школи [4], у яких наголошується на компетентнісному, діяльнісному та особистісно орієнтованому підходах до навчання. Освітній процес у початковій школі має бути спрямований не лише на засвоєння учнями системи знань, а й на формування здатності застосовувати їх у практичних ситуаціях, критично мислити, аналізувати інформацію, приймати рішення та навчатися впродовж життя.

Водночас діти молодшого шкільного віку з огляду на вікові та психолого-педагогічні особливості ще не повною мірою володіють сформованими навичками самостійної пізнавальної діяльності, критичного мислення та рефлексії. У зв'язку з цим перед педагогами початкової школи постає завдання організації такого освітнього середовища, яке забезпечувало б розвиток активної, творчої, відповідальної особистості, здатної до самооцінки, саморозвитку та самовдосконалення.

Пошук ефективних шляхів підвищення результативності навчання зумовив упровадження інноваційних педагогічних технологій і методів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів, формування стійкого навчального інтересу, розвиток мислення, а також реалізацію принципів диференціації та індивідуалізації навчання. Одним із таких методів, що відповідає сучасним освітнім викликам та вимогам нормативних документів, є метод проєктів, який передбачає організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів навколо значущих для них проблем із метою самостійного здобуття знань і застосування їх у практичній діяльності.

Використання проєктної діяльності в освітньому процесі початкової школи, зокрема на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ», сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей, розвитку креативного та критичного мислення, умінь співпраці, комунікації та відповідальності за результати власної діяльності, що повністю відповідає цілям сучасної початкової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проєктної технології не є новим у педагогічній науці. Основоположником її є Джон Д'юї, розвивали цю ідею його послідовники, зокрема В. Кілпатрік, Е. Коллінгс, Л. Левін. Пізніше означеним питанням займалися такі науковці як С. Шацький, В. Шульгін, М. Крупеніна, В. Ігнатьєв, О. Коберник. Вони не лише сформулювали основні

засади, схему проєкту, а й обґрунтували ефективність використання проєктної технології у школі. Сьогодні проблему використання проєктної технології у школі вивчають В. Докучаєва, О. Онопрієнко, С. Сисоєва, М. Чобітько та ін.

Однак питання практичного застосування методу проєктів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі залишається недостатньо розробленим.

Мета статті - розкрити особливості організації проєктної діяльності учнів початкової освіти на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Виклад основного матеріалу. Слово «проєкт» у перекладі з латини буквально означає «кинутий уперед». У сучасному розумінні проєкт – це намір, який буде здійснено у майбутньому; сукупність певних дій, документів, текстів для створення різного роду теоретичного або практичного продукту; проєкт – це технологічний опис педагогічного процесу і засобів, необхідних для його реалізації [2, с. 189].

Педагогічне проєктування – це попередня розробка основних деталей майбутньої діяльності учнів і педагогів. Зміст педагогічного проєктування полягає в аналізі педагогічних систем, процесів та ситуацій і розробці технологій їх функціонування. Навчальне проєктування орієнтоване, перш за все, на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують впродовж визначеного відрізку часу. Технологія проєктування – розв'язання учнем або групою учнів проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з другого – інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, техніки, творчості [1].

Результати виконання проєктів повинні бути «відчутні»: якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження.

Проєктна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Таким чином, сутність проєктної технології полягає в стимулюванні пізнавального інтересу учнів до значущих проблем, що потребують оволодіння певною системою знань, та в організації проєктної діяльності, спрямованої на розв'язання однієї або кількох проблемних ситуацій. Це дає змогу продемонструвати практичне застосування набутих знань, забезпечуючи перехід від теорії до практики й гармонійне поєднання академічних і прагматичних складників навчання з дотриманням їхнього доцільного балансу на кожному етапі освітнього процесу.

Метою навчального проєктування є створення педагогом таких умов під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проєктної діяльності учня.

Під час використання технології вирішується ціла низка різнорівневих дидактичних, виховних і розвивальних завдань: розвиваються пізнавальні навички учнів, формуються вміння самостійно використовувати свої знання,

вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, активно розвивається критичне мислення, сфера комунікації тощо [5].

Гільберг Т., Тарнавська С. Павич Н. [2] пропонують класифікацію типів проєктів за різними ознаками.

За метою і результатом діяльності:

Важливе значення у формуванні особистісного ставлення до об'єктів вивчення належить **практико-орієнтованим проєктам**, які передбачають вивчення природи рідного краю, проблем, пов'язаних з навколишньою дійсністю, формують в учнів емоційно-ціннісне ставлення до природи та навколишнього середовища.

Практико-орієнтовані проєкти чітко націлені на результат - виріб, що задовольняє конкретну потребу. Можлива орієнтація на певний соціальний результат, який стосується безпосередніх інтересів учасників або спрямований на вирішення суспільних проблем. Тут необхідна не тільки добре продумана структура проєкту, але і хороша організація координаційної роботи з коригування спільних та індивідуальних зусиль, організації презентації отриманих результатів і можливих способів їх упровадження в практику, а також організація зовнішньої оцінки проєкту. Результатом є соціально значуща справа.

Кінцевий продукт доцільно використати у житті класу, школи, мікрорайону, міста, держави. Важливо, щоб учні оцінили реальність використання продукту на практиці та його здатність вирішити поставлену проблему.

Наприклад, практико-орієнтований характер можуть мати проєкти «Наш клас – територія чистоти» (1 клас), що передбачає формування відповідального ставлення до навколишнього середовища через участь у спільних прибираннях і впорядкуванні шкільного простору, а також «Моє безпечне подвір'я» (2 клас), спрямований на вивчення правил безпечної поведінки та створення наочних пам'яток для однолітків.

Соціально спрямованими є проєкти «Піклуємось про молодших», «Мій добрий вчинок», у межах яких учні планують і реалізують посильні доброчинні дії, вчаться співпраці, відповідальності та емпатії.

Екологічне спрямування мають проєкти «Другий шанс для речей», «Сортуємо відходи разом», «Збережемо природу рідного краю», що спонукають учнів початкової школи до осмислення екологічних проблем та пошуку практичних шляхів їх розв'язання.

Такі проєкти не лише сприяють засвоєнню навчального матеріалу інтегрованого курсу «Я досліджую світ», а й формують у здобувачів початкової освіти навички критичного осмислення інформації, творчого підходу до вирішення практичних завдань і активної громадянської позиції.

Дослідницький проєкт за структурою нагадує наукове дослідження. Він включає обґрунтування актуальності обраної теми, позначення завдань дослідження, обов'язкове висунення гіпотези з подальшою її перевіркою, обговорення отриманих результатів. При цьому використовуються методи

сучасної науки: лабораторний експеримент, дослідження, моделювання, соціологічне опитування, інтерв'ювання. Закінчується проєкт обговоренням і оформленням результатів, формулюванням висновків і позначенням проблеми на подальшу перспективу дослідження. Наприклад, виконання проєкту, завдання якого передбачає збір інформації (предметів), що має відношення до природи, історії рідного краю, у місцевих жителів старшого покоління; або укладання переліку рослин і тварин, що охороняються в рідному краї (започаткування місцевої малої Червоної книги рідного краю).

Інформаційний проєкт спрямований на збір інформації про якийсь об'єкт, явище з метою її аналізу, узагальнення та подання для широкої аудиторії. Це тип проєктів, покликаних навчити учнів здобувати й аналізувати інформацію. Такий проєкт може інтегруватися в більший дослідницький проєкт і бути його частиною. Учні вивчають і використовують різні методи отримання інформації (література, бібліотечні фонди, ЗМІ, бази даних, у тому числі електронні, методи анкетування та інтерв'ювання), її обробки (аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки) і презентації (доповідь, публікація, розміщення в мережі інтернет та локальних мережах, телеконференція).

Результатом інформаційного проєкту часто є плакат, лепбук, публікація в шкільній газеті, у журналі, в Інтернеті.

Реалізуючи інформаційні проєкти - розповіді у різноманітних формах - усній, письмовій, підготовці презентаційних матеріалів тощо - у школярів формуються способи самоорганізації навчальної діяльності, вміння працювати з додатковою інформацією з допомогою дорослих (пошук необхідної інформації в довідкових виданнях, у тому числі на електронних носіях, у мережі інтернет), комунікативні та комунікаційні уміння та навички.

Творчий проєкт не має чіткої структури спільної діяльності учнів і реалізується відповідно до характеру кінцевого результату та інтересів дітей. Творчі проєкти однак припускають визначення потреби, аналіз наявних об'єктів, зазначення вимог до об'єкту проєктування, вироблення первинних ідей, їх аналіз та вибір однієї, планування, виготовлення, оцінку (рефлексію). Форма предс-тавлення результатів може бути різною (виріб, відеофільм, свято, експедиція, репортаж та ін.).

Творчий проєкт передбачає максимально вільний і нетрадиційний підхід до оформлення та подачі результатів. Це можуть бути альманахи, театралізації, спортивні ігри, твори образотворчого або декоративно-прикладного мистецтва, відеофільми, програми свята. Кінцевим продуктом творчого проєкту можуть бути малюнок, фотографії, газета, екологічний знак, плакат, збірка, свято, вистава, сценка, годівниця тощо.

Прикладом творчого проєкту може слугувати міні-проєкт «Захисти природу», у межах якого учням пропонується створення плакатів і малюнків, спрямованих на популяризацію ідей енергозбереження. Зокрема, це можуть бути візуальні матеріали з нагадуваннями про дбайливе використання енергоресурсів

і паливних корисних копалин. У 3 класі доцільно залучати учнів до реалізації проєкту «Моя родина в історії рідного краю», що передбачає збирання та представлення родинних історій і сприяє формуванню історичної пам'яті, громадянської свідомості та соціальної ідентичності учнів початкової школи.

Для учнів початкової школи домінуючими залишаються **ігрові, (рольові) проєкти,** безпосередньою метою яких є участь у груповій діяльності: різні ігри, постановки лялькового театру або виконання різного роду ролей, розваги тощо.

Ігрові проєкти передбачають виконання учнями різноманітних ролей, визначених тематикою та змістом проєкту, а провідним видом діяльності в них виступає рольова гра. У межах таких проєктів можуть моделюватися соціальні взаємини, громадянські ситуації, історичні події або умовні життєві обставини, створені самими учасниками. Важливою ознакою ігрових проєктів є наявність чітко окресленої проблеми та мети, водночас кінцевий результат часто не може бути точно спрогнозований на початковому етапі роботи й визначається лише в процесі та наприкінці виконання проєкту. Обов'язковим етапом є рефлексія, під час якої учні співвідносять отримані результати з поставленими завданнями.

З огляду на використання рольової взаємодії, ігрові проєкти вирізняються підвищеною складністю в організації та реалізації. Так, у 2 класі доцільно впроваджувати міні-проєкт «Рада здорового міста», у межах якого учні виконують ролі мешканців міста, лікарів, екологів, учителів або представників громади та обговорюють проблеми збереження здоров'я й безпечного середовища. У формі театралізованої мініатюри або рольової дискусії діти пропонують власні ідеї щодо поліпшення умов життя, формулюють рекомендації та ухвалюють спільні рішення, що сприяє розвитку критичного мислення, уміння аргументувати позицію та усвідомлювати соціальну відповідальність.

За характером контактів проєкти поділяються на внутрішні та міжнародні. Внутрішніми називають проєкти, організовані або всередині однієї школи, або між школами, класами всередині регіону, країни. У міжнародних проєктах беруть участь представники різних країн, для їх реалізації можуть застосовуватися засоби інформаційних технологій.

За кількістю учасників проєкти поділяються на особистісні, парні та групові.

За тривалістю проведення проєкти розрізняють: короткодіючі (кілька уроків з програми одного предмета), середньої тривалості (від тижня до місяця), довготривалі (кілька місяців) [2, с. 192-196].

На практиці частіше доводиться мати справу зі змішаними типами проєктів. Ефективність проєктної діяльності в початковій школі значною мірою залежить від чіткої поетапної організації освітнього процесу з урахуванням вікових, пізнавальних і психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку. У науково-методичній літературі виокремлюють кілька взаємопов'язаних етапів проєктування, які забезпечують логіку й цілісність реалізації навчального проєкту.

Підготовчий (мотиваційно-цільовий) етап передбачає актуалізацію життєвого досвіду учнів, формування пізнавального інтересу та усвідомлення проблеми, що стане основою проєкту. На цьому етапі вчитель разом з учнями визначає тему проєкту, формулює проблему, окреслює мету та очікувані результати діяльності. Важливо, щоб проблема була зрозумілою, значущою для дітей і пов'язаною з реальними життєвими ситуаціями. Саме на цьому етапі закладаються умови для розвитку критичного мислення, уміння ставити запитання та висувати припущення.

Планувальний етап полягає у спільному визначенні шляхів реалізації проєкту. Учні за підтримки вчителя планують послідовність дій, розподіляють ролі та обов'язки, обирають джерела інформації, способи її збору й опрацювання, визначають форми представлення результатів. Для учнів початкової школи доцільним є використання наочних схем, алгоритмів, чек-листів, що сприяють формуванню навичок організації власної діяльності та відповідальності за виконання поставлених завдань.

Дослідницько-практичний етап є центральним у проєктній діяльності та передбачає активну самостійну роботу учнів. На цьому етапі школярі здійснюють спостереження, експерименти, пошук інформації, опитування, моделювання, виконують творчі та практичні завдання відповідно до теми проєкту. В освітньому процесі інтегрованого курсу «Я досліджую світ» цей етап забезпечує поєднання знань з різних освітніх галузей, формує уміння застосовувати їх у практичній діяльності, аналізувати результати та робити висновки.

Презентаційний етап спрямований на представлення результатів проєктної діяльності. Учні презентують отримані результати у формі усних повідомлень, плакатів, лепбуків, моделей, мультимедійних презентацій, відеороликів, театралізованих виступів тощо. Презентація сприяє розвитку комунікативних умінь, навичок публічного виступу, аргументації власної позиції та вмінню працювати в команді.

Рефлексивно-оцінювальний етап передбачає аналіз і оцінювання процесу та результатів проєктної діяльності. Учні здійснюють самооцінку й взаємооцінювання, обговорюють труднощі, успіхи, визначають, що вдалося реалізувати, а що потребує вдосконалення [1].

Роль учителя в організації проєктної діяльності полягає у створенні педагогічно доцільного освітнього середовища, у якому учні мають можливість самостійно досліджувати, творчо мислити й співпрацювати. Педагог виступає фасилітатором і координатором проєкту: допомагає визначити проблему та мету, консультує на етапах планування й реалізації, добирає відповідні методи й цифрові інструменти, забезпечує підтримку та мотивацію учнів, а також організовує формувальне оцінювання й рефлексію результатів проєктної роботи.

Використання цифрових і технологічних методик відкриває широкі можливості для реалізації інтерактивних проєктів, що поєднують елементи

програмування, візуалізації та творчого конструювання. Зокрема, у межах проєкту «Розумний будинок» учні ознайомлюються з основами автоматизації та принципами функціонування «розумних» технологій, створюючи макети енергоефективних житлових приміщень із використанням наборів LEGO Education або елементів Arduino. Проєктування систем освітлення, збору дощової води чи регуляції температури сприяє усвідомленню ідей раціонального використання ресурсів та енергозбереження.

Невід'ємною складовою проєктної діяльності в початковій школі є її тісний зв'язок із мистецтвом і творчістю. Проєкт «Казка оживає» передбачає створення цифрових ілюстрованих історій, інтерактивних книжок або анімаційних відео, що сприяє розвитку мовленнєвої компетентності, креативного мислення та навичок роботи з мультимедійними ресурсами. Застосування елементів доповненої реальності у процесі створення персонажів активізує пізнавальний інтерес учнів і перетворює навчання на захопливу інтерактивну взаємодію.

Значний освітній потенціал має також проєктна діяльність у сфері фінансової грамотності. У межах проєкту «Монетки рахують усе» учні початкової школи створюють прості економічні моделі, досліджують роль грошей у житті суспільства, опановують основи заощадження та відповідального використання фінансових ресурсів. Гейміфіковані цифрові симуляції дозволяють моделювати особистий бюджет, розрізняти потреби й бажання, аналізувати способи отримання доходів і формування заощаджень.

Проєктна діяльність відіграє важливу роль і у формуванні здоров'язбережувальної компетентності учнів. Реалізація проєкту «Школа здорових звичок» дає змогу дослідити вплив раціонального харчування, рухової активності та психологічного благополуччя на стан здоров'я людини. Використання фітнес-трекерів, укладання меню «здорового дня», проведення простих дослідів із вимірювання показників якості повітря сприяють усвідомленню цінності здорового способу життя.

Поєднання проєктної діяльності з технологіями змішаного навчання створює умови для персоналізації освітнього процесу. Застосування моделі перевернутого класу в межах проєкту «Моя перша наукова лабораторія» дає можливість учням самостійно опрацьовувати теоретичний матеріал за допомогою відеоресурсів, а під час очної роботи виконувати дослідження, експерименти та аналізувати результати. Використання інструментів доповненої та віртуальної реальності дозволяє моделювати явища, недоступні для безпосереднього спостереження в умовах традиційного навчання.

Важливим компонентом проєктної діяльності є оцінювання її результатів, яке доцільно здійснювати на засадах формувального оцінювання, самооцінки та взаємооцінювання. Використання електронних портфоліо забезпечує фіксацію етапів роботи, відстеження динаміки розвитку компетентностей та усвідомлення особистого внеску кожного учня в командну діяльність. Застосування цифрових

інструментів для анкетування й опитувань сприяє виявленню труднощів і сильних сторін проєктної роботи та забезпечує якісний зворотний зв'язок [5].

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що проєктна діяльність є ефективним інструментом реалізації компетентнісного підходу в початковій школі та важливим чинником розвитку критичного й креативного мислення здобувачів початкової освіти. Її впровадження в освітній процес сприяє інтеграції знань з різних освітніх галузей, формуванню дослідницьких умінь, соціальної активності, відповідальності та здатності до самостійного прийняття рішень. Використання сучасних інноваційних підходів, цифрових інструментів розширює дидактичні можливості проєктної діяльності, підвищує мотивацію учнів до навчання та забезпечує персоналізацію освітнього процесу. Визначальну роль у результативності проєктної роботи відіграє вчитель, який організовує, координує та педагогічно супроводжує діяльність учнів, створюючи умови для їхньої самореалізації й успішної взаємодії. Отже, системне впровадження проєктної діяльності в початковій школі є перспективним напрямом удосконалення освітнього процесу, що відповідає сучасним викликам освіти та потребам розвитку особистості дитини.

Література:

1. Гетманюк, О. І., & Бойко, А. Р. (2025). Проєктна діяльність у контексті нової української школи: теоретичні та практичні аспекти. *Педагогічна Академія: наукові записки*, (25). вилучено із https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1599 (дата звернення: 03.01.2026).

2. Гільберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Навчально-методичний посібник. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» 1-2 класах ЗЗСО на засадах компетентнісного підходу. Київ: Генеза, 2019. 256 с.

3. Державний стандарт початкової освіти: від 21.02.2018, № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text (дата звернення 08.06.18).

4. Концепція Нової української школи. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf (дата звернення 08.06.18).

5. Матвіюк А. Проєктна діяльність у початковій школі: інноваційні підходи, цифрові технології та розвиток ключових компетентностей учнів у контексті НУШ. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B2%D1%96%D1%8E%D0%BA%20%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20.pdf (дата звернення: 03.01.2026).

References:

1. Hetmaniuk, O. I., & Boiko, A. R. (2025). *Proiektna diialnist u konteksti Novoi ukrainskoi shkoly: teoretychni ta praktychni aspekty* [Project-Based Learning in the Context of the New Ukrainian School: Theoretical and Practical Aspects]. Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky, (25). Retrieved from https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1599 [in Ukrainian].

2. Hilberh, T., Tarnavska, S., & Pavych, N. (2019). *Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Ia doslidzhuiu svit» u 1–2 klasakh ZZSO na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu* [The New Ukrainian School: Methodology of Teaching the Integrated

Course “I Explore the World” in Grades 1–2 of General Secondary Education Institutions Based on the Competency-Based Approach]. Kyiv: Heneza. 256 p. [in Ukrainian].

3.Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity: vid 21.02.2018, № 87. [State standard of primary education]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

4. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly [The concept of the New Ukrainian School]. (n.d.). www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf [in Ukr].

5. Matviiuk, A. (n.d.). *Proiektna diialnist u pochatkovii shkoli: innovatsiini pidkhody, tsyfrovi tekhnolohii ta rozvytok kliuchovykh kompetentnostei uchniv u konteksti NUSH* [Project Activity in Primary School: Innovative Approaches, Digital Technologies, and the Development of Key Competencies of Pupils in the Context of the New Ukrainian School]. Retrieved January 3, 2026, from file:///C:/Users/User/Downloads/Matviiuk_Anna_Andriivna.pdf [in Ukrainian].

УДК 378. 015.31

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1334-1342

Пріма Раїса Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-3278-1900

Пріма Дмитро Анатолійович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-2102-9932

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У ЗМІСТОВІЙ ПЛОЩИНІ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті актуалізовано необхідність вивчення феноменології правової культури особистості у змістовій площині її формування в контексті сучасних тенденцій освітньо-правового дискурсу, перспективи реалізації яких зумовлюють необхідність звернути увагу на сутність базових понять. Метою статті є аналіз наукових позицій щодо феноменології правової культури особистості у змістовій площині її формування. При підготовці статті використано *методи дослідження*: теоретичні (аналіз наукової літератури); описово-аналітичний метод, узагальнення. Констатовано, що правова культура передбачає не лише правову, а й соціально активну поведінку особистості. З позицій розуміння права як регулятора суспільних відносин, що діє через свідомість та волю людини, при опрацюванні феноменології правової культури особистості на перший план виведено таке явище, як правова свідомість (правосвідомість) – складне явище соціальної реальності, необхідний активний елемент правової культури, що неоднозначно і по-різному трактується, проблеми дослідження якого носять багатоаспектний характер, оскільки знаходяться на стикові різних гуманітарних наук: філософії, соціології, психології, правознавства, політології, педагогіки тощо. Для поглиблення об’єктивного уявлення про правосвідомість сконцентровано увагу на більш загальній філософській категорії «свідомість». Виявлено багатозначність дефініцій поняття «правосвідомість» як свідчення його активного переосмислення в сучасних працях учених. Відзначено, що педагогічні позиції щодо трактування поняття «правосвідомість» фокусуються на її **формуванні як складової правової культури** особистості, розглядаючи її як систему знань, цінностей та переконань, що впливає на правомірну поведінку, особливо у майбутніх учителів, наголошуючи на **методичних підходах, умовах та принципах** її розвитку в освітньому процесі для виховання відповідальних громадян із глибоким розумінням права. З’ясовано, що наявність правової

культури особистості передбачає існування правової компетентності в будь-якій її діяльності, оскільки правова культура особистості, з одного боку, відбиває рівень оволодіння нею правової галузі знань чи діяльності, а з іншого – втілюється в результатах її діяльності правового характеру. На підставі проведеного аналізу наукових джерел узагальнено правомірність розгляду правової культури особистості як сукупності двох компонентів – особистісного і творчого; як складової правової культури суспільства, причому як одночасно залежну від неї величину, так і її творче ціннісне начало; як ступінь і характер її правового розвитку, що базується на позитивній правосвідомості, реалізується в активній правозастосувальній діяльності.

Ключові слова: правова культура особистості, правова компетентність, правомірна поведінка, правова свідомість, соціально активна поведінка, свідомість, феноменологія, формування.

Prima Raisa doctor of pedagogic sciences, professor, head of the department of theory and methods of primary education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-3278-1900

Prima Dmitry doctor of pedagogical sciences, associate professor, professor of the department of theory and methods of primary education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-2102-9932

PHENOMENOLOGY OF LEGAL CULTURE OF PERSONALITY IN THE CONTENT ASPECT OF ITS FORMATION

Abstract. The article highlights the need to study the phenomenology of the legal culture of the individual in the content plane of its formation in the context of modern trends in educational and legal discourse, the prospects for the implementation of which necessitate the need to pay attention to the essence of basic concepts. The purpose of the article is to analyze scientific positions on the phenomenology of the legal culture of the individual in the content plane of its formation. In preparing the article, the following research methods were used: theoretical (analysis of scientific literature); descriptive-analytical method, generalization. It is stated that legal culture involves not only legal, but also socially active behavior of the individual. From the perspective of understanding law as a regulator of social relations, acting through the consciousness and will of a person, when studying the phenomenology of the legal culture of an individual, such a phenomenon as legal consciousness (legal consciousness) was brought to the forefront - a complex phenomenon of social reality, a necessary active element of legal culture, which is ambiguously and differently interpreted, the problems of research of which are multifaceted in nature, since they are located at the junction of various humanities: philosophy, sociology, psychology, law, political science, pedagogy, etc. To deepen the objective idea of legal

consciousness, attention is focused on the more general philosophical category of "consciousness". The ambiguity of the definitions of the concept of "legal awareness" is revealed as evidence of its active rethinking in modern works of scientists. It is noted that pedagogical positions on the interpretation of the concept of "legal awareness" focus on its formation as a component of the legal culture of the individual, considering it as a system of knowledge, values and beliefs that influences legal behavior, especially in future teachers, emphasizing methodological approaches, conditions and principles of its development in the educational process for the education of responsible citizens with a deep understanding of the law. It was found that the presence of a legal culture of an individual implies the existence of legal competence in any of its activities, since the legal culture of an individual, on the one hand, reflects the level of mastery of the legal field of knowledge or activity, and on the other hand, is embodied in the results of its legal activities. Based on the analysis of scientific sources, the legitimacy of considering the legal culture of an individual as a set of two components - personal and creative; as a component of the legal culture of society, both as a value dependent on it and its creative value principle; as the degree and nature of its legal development, which is based on a positive sense of law, is realized in active law enforcement activities.

Keywords: legal culture of an individual, legal competence, lawful behavior, legal consciousness, socially active behavior, consciousness, phenomenology, formation.

Постановка проблеми. Сучасні реалії реформаційних процесів в Україні на тлі військової агресії рф, соціально-економічних, політичних зрушень, поляризації думок і суспільних рухів, оновлення законодавства актуалізують питання правової освіти, правового виховання, формулюючи якісно нові вимоги щодо їх організації, змісту й правового супроводу, передусім у контексті розв’язання проблем формування правової культури особистості, професіоналізму правовиховної діяльності майбутнього вчителя. При цьому правова культура передбачає не лише правову, а й соціально активну поведінку особистості.

Низкою найважливіших освітніх нормативно-правових документів (Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (2020 р.), «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2000 р.), Національна програма правової освіти населення (2001 р.), Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті (2002 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.) тощо декларується важливість правової освіти та правової культури як чинників гуманізації, демократизації, формування правосвідомості громадян нашої держави, зокрема, на ранніх стадіях професійного становлення й розвитку.

Для дослідження порушеної проблеми сформувалися певні теоретичні передумови: опрацьовано теоретико-методологічні аспекти правової культури

як специфічного соціально зумовленого феномену, що виконує важливу соціалізаторську, гуманітарну місію, сприяє виробленню активної життєвої позиції (С. Комаров, В. Малахов, В. Лазарев, А. Семитко та ін.); з'ясовано психолого-педагогічні основи формування правової культури особистості й суспільства загалом (К. Вентцель, І. Кон, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та ін.).

У розв'язанні порушеної проблеми особлива роль належить особистісно орієнтованій освіті, гуманістичний характер якої ґрунтований на принципах природодоцільності, культуродоцільності й законодоцільності (Є. Бондаревська, Є. Захарченко та ін.), що домінують у розвитку та соціалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виконано низку досліджень, присвячених вивченню правового виховання й формуванню правової компетентності особистості (О. Аграновська, С. Воєводіна, В. Головченко, С. Гурін, Я. Кічук, В. Котюк, В. Тищенко, М. Фіцула, О. Черемисіна та ін.), формування правової культури та правової свідомості майбутнього педагога (Г. Васянович, М.Городиський, І.Дарманська, Я.Кічук, Л. Мацук, М. Подберезький, І.Романова, Н. Яковлева та ін.), що підтверджують сучасні тенденції освітньо-правового дискурсу. Перспективи їх реалізації зумовлюють необхідність звернути увагу на сутність базових понять і засвідчують необхідність вивчення феноменології правової культури особистості у змістовій площині її формування.

Мета статті: проаналізувати наукові позиції щодо феноменології правової культури особистості у змістовій площині її формування.

Виклад основного матеріалу. Передусім відзначимо, що феномен (грец. *phaimenon* – те, що з'являється) − єдине у своєму роді явище, що взяте у своїй цілості; незвичайне, виключне явище. У філософському сенсі слово «феномен» часто застосовується для позначення явищ, які досягаються на чуттєвому рівні на противагу слову «ноумен», що означає явище, зрозуміле розумом. За визначенням Канта, феномен – будь-яке явище, яке може бути пізнане на основі досвіду. Щодо терміну «феноменологія», то у філософському контексті – це суб'єктивно-ідеалістичний напрям у посткласичній філософії, що полягає у формуванні безпосереднього сприйняття ідеальних сутностей (феноменів) за допомогою інтуїції й опису цих актів свідомості [1, с.238]. У контексті порушеної проблеми термін «феноменологія» використовується нами для поглиблення сприйняття і розуміння поняття «правова культура особистості» через актуалізацію проблем вивчення культури та її співвіднесення з правом, із взаємопов'язаними явищами правового виміру.

До того ж ми виходили з того, що право є регулятором суспільних відносин та діє через свідомість і волю людини: «право говорить мовою свідомості і звертається до свідомих істот; воно стверджує й заперечує, воно формулює і вимагає – для того, щоб люди …усвідомлювали сформульовані вимоги». Саме тому при опрацюванні феноменології правової культури особистості на перший план виходить таке явище, як правова свідомість (правосвідомість), проблеми

дослідження якого носять багатоаспектний характер, оскільки знаходяться на стикові різних гуманітарних наук: філософії, соціології, психології, правознавства, політології, педагогіки тощо [2, с.34].

Ми погоджуємося з думкою вчених, що правосвідомість є більш значущим феноменом, ніж право, який визначається як природне почуття права і правоти, як особлива духовна налаштованість інстинкту (інстинктивна правочуттєвість), як певна універсалія, що має формально-юридичний, природно-правовий вимір. У правосвідомості відображаються суспільні відносини, погляди соціальних груп (індивідів) на право і на всю правову систему загалом. Це складне явище соціальної реальності, необхідний активний елемент правової культури, що неоднозначно і по-різному трактується.

Для поглиблення об'єктивного уявлення про правосвідомість уважаємо за необхідне сконцентрувати увагу на більш загальній філософській категорії «свідомість».

Свідомість, як зазначається у довідковому виданні «Філософія: словник термінів та персоналій» − це філософська категорія, що відображає специфічну реальність, природа якої достеменно невідома:

1) в широкому сенсі − особливий спосіб діяльності психіки, пов'язаний із переробкою та інтерпретацією інформації, що надходить у мозок від зовнішнього світу та від організму;

2) відображення дійсності суб'єктом у формах, пов'язаних (прямо чи опосередковано) з практичною діяльністю, суб'єктивне переживання зовнішнього світу та власного життя; протиставлене несвідомому.

При цьому акцентується на тому, що свідомість як властива людині функція головного мозку, специфічна форма ідеального відображення та духовного освоєння нею реального світу, постає як людська здатність до відтворення дійсності в мисленні; психічна діяльність як переживання і відображення дійсності; сукупність мисленнєвих і чуттєвих образів, ясне розуміння чого-небудь [1, с.201].

У контексті дослідження звертаємо увагу на багатозначність дефініцій такого явища, як правосвідомість, що є свідченням його активного переосмислення. У сучасних працях з юриспруденції правосвідомість характеризується як різновид свідомості, що дозволяє створювати суб'єктивний образ чинного або бажаного права; як суб'єктивна основа права, умова його існування та розвитку [3]. За твердженням П. Поліщук, правосвідомість є відображенням правової реальності крізь призму належного, з позицій принципів і норм права, які сформовано у суспільстві [4, с. 108].

Конструктивною вважаємо позицію Л. Куренди, згідно з якою правосвідомість є системою правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших структурних утворень правової свідомості спільності людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, що потребує спеціальної освітньої і практичної підготовки [5, с. 29].

Вартують уваги наукові напрацювання А. Штанька, у площині яких правосвідомість аналізується як складна психолого-правова конструкція, що відображає ставлення особи до права, до правових настанов. Правосвідомість «відповідальна» за поведінку людини у сфері права, за слідування суб'єктів його вимогам або протиставлення своєї поведінки цим вимогам [6, с. 149]. З цього випливає (і з цим важко не погодитися), що правосвідомість є чинником правомірної поведінки, що суголосне педагогічній позиції у розумінні поняття «правосвідомість».

Педагогічні позиції щодо трактування поняття «правосвідомість» фокусуються на її **формуванні як складової правової культури** особистості, розглядаючи її як систему знань, цінностей та переконань, що впливає на правомірну поведінку, особливо у майбутніх учителів, наголошуючи на **методичних підходах, умовах та принципах** її розвитку в освітньому процесі для виховання відповідальних громадян із глибоким розумінням права.

Із таких позицій є підстави стверджувати, що правосвідомість як елемент правової культури особистості є відображенням творчої діяльності людини у правовому житті.

Тому звернення, передусім, до категорії «правова культура» забезпечує, на наш погляд, поглиблене і плідне з'ясування механізмів правового впливу особистості на суспільні відносини. До того ж формування правової культури особистості актуалізує насамперед проблему вивчення культури та її співвіднесення з правом.

Цілком очевидно, право і правосвідомість є певною мірою взаємопов'язаними феноменами, що поглиблює розуміння досліджуваного нами явища – правова культура особистості.

Ми поділяємо думку Є. Підлісного, що правову культуру особистості доцільно розглядати як усвідомлення і прийняття норм права, як бездоганну правову поведінку, детерміновану не тільки зовнішніми механізмами правового регулювання, а й внутрішніми етичними мотивами, духовними настановами [7]. За такого підходу щодо трактування

правової культури особистості актуалізується необхідність виконання та дотримання правових норм, виходячи саме з переконання особи у такій необхідності, що і позначає саме культуру як сукупність духовних цінностей.

Заслуговує на увагу позиція Г. Попадинець, за якою підкреслюється, що важливою складовою правової культури особи є її правова освіченість, поважне ставлення до права та особиста діяльність відповідно до чинного законодавства [8].

Як стверджують науковці (Я. Кічук, І. Серяєва та ін.) наявність правової культури особистості передбачає існування правової компетентності в будь-якій її діяльності, оскільки правова культура особистості, з одного боку, відбиває рівень оволодіння нею правової галузі знань чи діяльності, а з іншого – втілюється в результатах її діяльності правового характеру.

Логіка дослідження зумовлює необхідність конкретизації сутності дефініцій «правова культура» і «правова компетентність». Для цього вважаємо насамперед розпочати аналіз із лінгвістичного тлумачення ключового поняття «компетентність» через звернення до енциклопедичних видань, що дозволяє більш повно розглянути багатогранність його трактування і, водночас, суттєво доповнить і уточнить змістову характеристику досліджуваного феномену.

Так, за Новим тлумачним словником української мови «компетентність» характеризується як ознака значення «компетентний»:

1) знаючий, поінформований, авторитетний у певній галузі;

2) що володіє компетенцією [9, с.234].

За словником іншомовних слів «компетентність» визначається як:

1) володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагому, авторитетну думку; здатність до дії;

2) «володіння компетенціями, поінформованість, обізнаність, авторитетність» [10, с.648].

Під компетентністю у контексті дослідження розуміється не просто знання майбутнім учителем положень діючого законодавства, але й наявність достатніх знань і навичок, необхідних для їх застосування на практиці. При цьому правова компетентність є динамічною характеристикою, що відображає зміни в оволодінні ним відповідними компетенціями. До того ж ступінь правової компетентності залежно від рівня професійної освіти підвищується при розширенні і поглибленні набутого обсягу правових знань.

За слушним зауваженням Я. Кічука (ми погоджуємося з цим твердженням), правову компетентність слід розглядати як важливу інтегративну характеристику особистості, підґрунтям якої є її знання й досвід поведінки у правовій сфері життєдіяльності, а виявом – спроможність орієнтуватися в ситуаціях, пов’язаних із правовими відносинами [11].

Крізь призму окресленого цілком очевидно, що поняття «правова культура особистості» і «правова компетентність» співвідносяться як родове і видове, оскільки правова компетентність є змістовою домінантою досліджуваного феномену.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений аналіз наукової літератури щодо трактування правової культури і суміжних із ним понять, на нашу думку, поглиблює розуміння суті досліджуваного феномену і, водночас, дає підстави розглядати правову культуру особистості як сукупність двох компонентів – особистісного і творчого; як складову правової культури суспільства, причому як одночасно залежну від неї величину, так і її творче ціннісне начало; як ступінь і характер її правового розвитку, що базується на позитивній правосвідомості, реалізується в активній правозастосувальній діяльності [2, с.54].

Перспективи подальших наукових розвідок пов’язуємо з опрацюванням питань правових засад освітньої діяльності вчителя початкових класів.

Література:

1. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.

2. Пріма Д.А. Формування правової культури майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу у процесі магістерської підготовки: дис. ….канд. пед. наук. Черкаси. 2013.

3. Луцький А. І. Правова ідеологія в системі правової свідомості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університет*у. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 25-27. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_8_8

4. Поліщук П. В. Особливості взаємовпливу правосвідомості та професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/938

5. Куренда Л. Дослідження сутності професійної правосвідомості. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 27-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2014_1_8

6. Штанько А. О. Правосвідомість та її роль у формуванні правової поведінки. Держава і право. *Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 43. С. 144–152.

7. Підлісний Є.В. Правова культура суспільства, особистості та соціальної групи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 2018. № 3(2). С. 241–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3(2) 45

8. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 782. С. 123–128. URL: https://science.lpnu.ua/ sites/default/files/journal-paper/2017/may/2077/vnulpurn201478225.pdf

9. Новий тлумачний словник української мови [уклад. В.Яременко, О.Сліпушко]. 2-ге вид., виправлене. Т.1. К.: Аконіт, 2008. 926 с.

10. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / [Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк]; за ред. Л. І. Шевченко. К. : АРІЙ, 2008. 672 с.

11. Кічук Я.В. Формування правосвідомості майбутніх вчителів у процесі активізації їх навчальної діяльності [Текст] *Активізація навчальної діяльності у вищій і загальноосвітній школі*: Збірник наукових тез (матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Активізація навчальної діяльності у вищій і загальноосвітній школі»: 27 –28 вересня 2000 р.) / М-во освіти і науки України, Криворізький держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2000. С. 54 –56 .

References

1. Filosofiia: slovnyk terminiv ta personalii (2020) [Philosophy: a dictionary of terms and personalities] / V. S. Blikhar, M. A. Kozlovets, L. V. Horokhova, V. V. Fedorenko, V. O. Fedorenko. Kyiv: KVITs. 274 s.

2. Prima, D.A. (2013). Formuvannia pravovoi kultury maibutnoho kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu u protsesi mahisterskoi pidhotovky [Formation of the legal culture of the future head of a general educational institution in the process of master's degree training] : dys. ….kand. ped. nauk. Cherkasy.

3. Lutskyi, A. I. (2014). Pravova ideolohiia v systemi pravovoi svidomosti. [Legal ideology in the system of legal consciousness]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia. Vyp. 8. S. 25-27. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_8_8

4. Polishchuk, P. V. (2014). Osoblyvosti vzaiemovplyvu pravosvidomosti ta profesiinoi diialnosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Peculiarities of the interaction between legal awareness and professional activity of employees of internal affairs bodies]. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/938

5. Kurenda, L.(2014). Doslidzhennia sutnosti profesiinoi pravosvidomosti. [Research into the essence of professional legal consciousness]. Istoryko-pravovyi chasopys. № 1. S. 27-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2014_1_8

6. Shtanko, A. O. (2009). Pravosvidomist ta yii rol u formuvanni pravovoi povedinky [Legal awareness and its role in shaping legal behavior]. Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky. Vyp. 43. S. 144–152.

7. Pidlisnyi, Ye.V. (2018). Pravova kultura suspilstva, osobystosti ta sotsialnoi hrupy [Legal culture of society, individual and social group.]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky. № 3(2). S. 241–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3(2) 45

8. Popadynets, H. (2014). Pravova kultura yak vazhlyvyi element pravovoi systemy Ukrainy [Legal culture as an important element of the legal system of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky. № 782. S. 123–128. URL: https://science.lpnu.ua/ sites/default/files/journal-paper/2017/may/2077/vnulpurn201478225.pdf

9. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (2008) [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] [uklad. V.Iaremenko, O.Slipushko]. 2-he vyd., vypravlene.T.1. K.:Akonit.926s.

10. Novyi slovnyk inshomovnykh sliv (2008) [New dictionary of foreign words]: blyzko 40 000 sl. i slovospoluchen / [L.I. Shevchenko, O.I. Nika, O.I. Khomiak, A.A. Demianiuk]; za red. L. I. Shevchenko. K. : ARII. 672 s.

11. Kichuk, Ya.V. (2000). Formuvannia pravosvidomosti maibutnikh vchyteliv u protsesi aktyvizatsii yikh navchalnoi diialnosti [Formation of legal awareness of future teachers in the process of activating their educational activities] [Tekst] Aktyvizatsiia navchalnoi diialnosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli : Zbirnyk naukovykh tez (materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktyvizatsiia navchalnoi diialnosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli»: 27 –28 veresnia 2000 r.) / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kryvorizkyi derzh. ped. un-t. Kryvyi Rih. S. 54 –56 .

УДК 004.94:51:373.3:37.091.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1343-1352

Прокопенко Альона Олександрівна доктор наук педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математики та фізики, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-3735-342X

Борзик Олена Богданівна доктор філософії, доцент, старший викладач кафедри природничих наук та здоров'язбереження, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-2394-9230

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ІНТЕГРОВАНОМУ НАВЧАННІ ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТІВ «ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МАТЕМАТИКИ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ» ТА «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методичне осмислення проблеми використання цифрових освітніх технологій в інтегрованому навчанні інтегрованому навчанні освітніх компонентів **«Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі»** та «Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у системі підготовки майбутніх учителів початкових класів. Актуальність дослідження зумовлена процесами цифровізації освіти, упровадженням інтегрованого підходу в початковій школі та необхідністю формування методичної готовності педагогів до організації сучасного освітнього процесу. Обґрунтовано, що цифрові освітні технології виступають ефективним засобом реалізації міжпредметних зв'язків між математичною та природничою освітніми галузями, забезпечуючи цілісне сприйняття навчального матеріалу, розвиток пізнавальної активності та дослідницьких умінь. Розкрито дидактичний потенціал цифрових інструментів у візуалізації математичних понять, моделюванні процесів навколишнього світу, організації роботи з даними та формуванні умінь аналізу й узагальнення інформації. Показано, що інтеграція освітніх компонентів **«Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі»** та «Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» із використанням цифрових технологій сприяє розвитку логічного, алгоритмічного та системного мислення, формуванню здатності у майбутніх фахівців

застосовувати математичні знання в практичних і дослідницьких ситуаціях. Особливу увагу приділено підготовці майбутніх учителів початкових класів до проєктування інтегрованих уроків, добору цифрових освітніх технологій відповідно до навчальних цілей та вікових особливостей молодших школярів. У статті систематизовано напрями цифровізації інтегрованого навчання, узагальнено методичні можливості цифрових освітніх технологій і визначено очікувані освітні результати їх застосування. Зроблено висновок, що впровадження цифрових освітніх технологій при інтегрованому навчанні освітніх компонентів **«Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі»** та «Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є важливим чинником підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів та відповідає сучасним тенденціям розвитку початкової освіти.

Ключові слова: цифрові освітні технології, інтегроване навчання, математика, «Я досліджую світ», професійна підготовка, майбутні вчителі початкових класів, здобувачі освіти.

Prokopenko Alona Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Mathematics and Physics, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-3735-342X

Borzyk Olena Doctor of Philosophy, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Natural Sciences and Health Care, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-2394-9230

USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN INTEGRATED TEACHING OF EDUCATIONAL COMPONENTS “THEORETICAL FOUNDATIONS OF MATHEMATICS AND METHODS OF TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL” AND “THEORY AND METHODS OF TEACHING THE INTEGRATED COURSE “I EXPLORE THE WORLD” IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY GRADES

Abstract. The article provides a theoretical and methodological understanding of the problem of using digital educational technologies in integrated learning of the educational components “Theoretical foundations of mathematics and methods of teaching the mathematical branch in primary school” and “Theory and methods of teaching the integrated course “I explore the world” in the system of training future primary school teachers. The relevance of the study is due to the processes of digitalization of education, the introduction of an integrated approach in primary school

and the need to form methodological readiness of teachers for the organization of a modern educational process. It is substantiated that digital educational technologies are an effective means of implementing interdisciplinary connections between mathematical and natural educational branches, ensuring a holistic perception of educational material, the development of cognitive activity and research skills. The didactic potential of digital tools in the visualization of mathematical concepts, modeling processes of the surrounding world, organizing work with data and forming skills for analyzing and generalizing information is revealed. It is shown that the integration of the educational components "Theoretical foundations of mathematics and methods of teaching mathematics in primary school" and "Theory and methods of teaching the integrated course "I explore the world" with the use of digital technologies contributes to the development of logical, algorithmic and systemic thinking, the formation of the ability of future specialists to apply mathematical knowledge in practical and research situations.

Particular attention is paid to the preparation of future primary school teachers for the design of integrated lessons, the selection of digital educational technologies in accordance with the educational goals and age characteristics of younger schoolchildren. The article systematizes the directions of digitalization of integrated learning, summarizes the methodological capabilities of digital educational technologies and determines the expected educational results of their application. It was concluded that the introduction of digital educational technologies in integrated teaching of the educational components "Theoretical foundations of mathematics and methods of teaching the mathematical field in primary school" and "Theory and methods of teaching the integrated course "I explore the world" is an important factor in improving the quality of professional training of future primary school teachers and corresponds to modern trends in the development of primary education.

Keywords: digital educational technologies, integrated learning, mathematics, «I explore the world», professional training, future primary school teachers, education seekers.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку початкової освіти характеризується активним упровадженням інтегрованого підходу до навчання, спрямованого на формування цілісного світогляду молодших школярів. Освітній компонент «Я досліджую світ» у поєднанні з математикою створює умови для осмислення кількісних, просторових і часових характеристик навколишнього світу в природничо-соціальному контексті. Водночас цифровізація освіти актуалізує потребу у використанні цифрових освітніх технологій як засобу реалізації інтегрованого навчання.

З огляду на вищезазначене, професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів має орієнтуватися на формування методичної готовності до проєктування та реалізації інтегрованих уроків із використанням цифрових інструментів, що передбачає не лише оволодіння технічними засобами, а й

усвідомлення дидактичних можливостей цифрових технологій у поєднанні з методикою навчання математики та курсу «Я досліджую світ».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні різноаспектним питанням професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів присвячено чимало наукових досліджень. Зокрема, Н. Цуканова [1] досліджує проблему підготовки майбутніх учителів початкових класів до інноваційної діяльності. М. Севастьянова [2] висвітлює питання формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкових класів. А. Харківська і Т. Отрошко [3] обґрунтовують доцільність інтеграції цифрових платформ і сервісів у професійну підготовку майбутніх педагогів, підкреслюючи їхній потенціал для розвитку когнітивних, діяльнісних, комунікативних, особистісних і цифрових компонентів професійної компетентності. У статті Т. Підгорної та І. Твердохліба [4] проаналізовано історію та розкрито сучасні підходи до інтеграції знань у професійній підготовці вчителя, включаючи навчальні стратегії, що сприяють міждисциплінарному мисленню та інтегрованому змісту.

Особливу увагу приділено питанням професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації інтегрованого навчання (зокрема математичної та природничої освітніх галузей), що розглядається як провідна стратегія реформування змісту початкової освіти у контексті Нової української школи. Як зазначають М. С-Ю. Джонг, С. Чжай і В. Чен [5], інтеграція математично-наукового змісту у початковій школі сприяє формуванню дослідницької компетентності, розширює можливості застосовувати математичні інструменти при розв’язанні природничих проблем і навпаки – більш глибоке розуміння явищ навколишнього середовища через математичні моделі й обчислення. Таким підходом забезпечується не лише передача знань, але й розвиток у молодших школярів метакомпетентностей, що є необхідною умовою сучасної освіти і суспільства. У свою чергу, Л. Алексієва, В. Рачева, Р. Пейчева-Форсайт [6] наголошують, що у Новій українській школі інтеграція математичної та природничої освітніх галузей відбувається саме через компетентнісний підхід і навчальні програми, що передбачають реалізацію міжпредметних зв’язків у рамках таких курсів, як «Я досліджую світ». Науковці вказують на те, що саме курс «Я досліджую світ» створює цілісну платформу для інтеграції математичних розрахунків і природничих спостережень у процесі пізнання молодшими школярами навколишнього світу.

Таке бачення авторів підкреслює необхідність ґрунтовної міждисциплінарної підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації інтегрованого навчання. Зокрема, у статті О. Кислої, В. Коваль і В. Григоренко акцентується увага на необхідності системної підготовки педагогів до інтеграції знань з математики та природничих [7].

Автори підкреслюють, що підготовка майбутніх учителів до реалізації інтегрованого навчання STEM-компонентів у початковій школі є ключовим елементом освітньої реформи, що спрямований на розвиток цифрових і

предметних компетентностей, дослідницьких і практичних умінь, необхідних для інтегрованого навчання молодших школярів.

Аналіз останніх наукових джерел свідчить, що ефективним засобом забезпечення інтеграції навчального змісту математики та природничих наук є цифрові технології, що дозволяють використовувати в освітньому процесі інтерактивні моделі, симуляції, візуалізації та проєктні задачі, що поєднують математичні розрахунки із науковим експериментом. Так, М. С-Ю. Джонг, С. Чжай і В. Чен [5] зазначають, що різноманітні цифрові технології (від змішаної та віртуальної реальності до робототехніки та комп'ютерного моделювання) можуть сприяти підвищенню залученості учнів, покращенню розуміння складних понять і формуванню навичок співпраці. При цьому Л. Гриневич, Н. Морзе, В. Вембер та М. Бойко [8] відзначають, що використання цифрових технологій при інтегрованому навчанні математично-природничих дисциплін сприяє активізації наукового пізнання та розширенню можливостей для дослідницької діяльності здобувачі освіти. Водночас, дослідження В. В. Ф. Лау і М. С. Й. Йонга [9] підкреслюють важливість професійної підготовки вчителів до ефективного використання цифрових інструментів для реалізації інтегрованого навчання у майбутній професійній діяльності.

Мета статті полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні можливостей використання цифрових технологій в інтегрованому навчанні освітніх компонентів **«Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі»** та «Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та визначенні їх ролі у формуванні методичної готовності педагогів до реалізації інтегративного підходу в умовах цифровізації освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція змісту освітнього компонента **«Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі»** з «Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у підготовці майбутніх учителів початкових класів зумовлена спільністю змістових ліній математичної та природничої освітніх галузей.

До таких ліній належать робота з даними, вимірювання величин, аналіз просторових відношень, дослідження змін і закономірностей у навколишньому середовищі. Інтеграція зазначених освітніх компонентів у системі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів сприяє формуванню цілісного розуміння математичних понять як інструменту пізнання реальних процесів і явищ, а також розвитку здатності проєктувати навчальну діяльність із урахуванням міжпредметних зв'язків.

Цифрові освітні технології суттєво розширюють дидактичні можливості інтегрованого навчання, забезпечуючи візуалізацію математичних понять, моделювання процесів навколишнього світу та організацію інтерактивної взаємодії з навчальним матеріалом. Використання цифрових середовищ дозволяє представляти математичні залежності у наочній формі, відтворювати

динаміку змін, а також організовувати навчальну діяльність дослідницького характеру. У процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів опанування цифрових технологій розглядається як складник формування методичної готовності до реалізації інтегрованого навчання в умовах цифровізації освіти.

Використання цифрових інструментів у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців створює умови для організації навчальних ситуацій, у яких математичні знання та методичні вміння застосовуються для розв'язання пізнавальних завдань природничо-соціального змісту. Здобувачі освіти виконують аналіз даних, здійснюють вимірювання, будують прості цифрові моделі, проводять спостереження та формулюють узагальнені висновки на основі отриманих результатів. Така організація навчальної діяльності сприяє розвитку дослідницьких умінь, логічного й системного мислення, а також формує здатність інтерпретувати математичну інформацію в контексті реальних життєвих ситуацій. Слід також відзначити, що використання цифрових технологій трансформує і сам підхід до навчання, зокрема, спрямовує його в бік активної залученості здобувачів освіти до освітнього процесу та автономного навчання – що вкрай важливо у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів [10].

У системі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів особливого значення набуває усвідомлення напрямів цифровізації інтегрованого навчання та форм використання цифрових освітніх технологій у поєднанні методики навчання математичної та природничої освітніх галузей. Узагальнення основних форм цифрової підтримки інтегрованого навчання дозволяє окреслити їх дидактичний потенціал, визначити роль у забезпеченні міжпредметних зв'язків і створенні умов для активної пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Таблиця 1

Напрями цифровізації інтегрованого навчання освітніх компонентів «Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі» та «Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Напрям цифровізації	Характеристика	Освітній результат
Візуалізація навчального матеріалу	Використання цифрових моделей, інтерактивних схем, анімацій	Усвідомлення міжпредметних зв'язків
Моделювання	Побудова простих цифрових моделей реальних процесів	Розвиток логічного та системного мислення
Робота з даними	Збирання, представлення та аналіз даних	Формування аналітичних умінь
Дослідницька діяльність	Використання цифрових середовищ для спостережень	Розвиток пізнавальної активності

Зазначені напрями цифровізації забезпечують реалізацію інтегрованого підходу через поєднання математичного апарату з дослідницьким змістом

освітнього компонента «Я досліджую світ», що створює умови для формування цілісного пізнання навколишньої дійсності. Залучення цифрових освітніх технологій дозволяє організовувати навчальну діяльність на засадах активного пізнання, у межах якого математичні знання використовуються як інструмент аналізу, узагальнення та інтерпретації результатів спостережень і досліджень. Така організація навчання сприяє усвідомленню міжпредметних зв'язків, розвитку логічного й системного мислення, а також формуванню здатності застосовувати математичні поняття в реальних освітніх і життєвих ситуаціях.

Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів передбачає оволодіння не лише змістовими засадами інтегрованого навчання, а й методикою використання цифрових освітніх технологій як дидактичного інструменту. У процесі навчання здобувачі освіти мають набути здатності педагогічно доцільно добирати цифрові інструменти з урахуванням навчальних цілей, змісту інтегрованих освітніх компонентів і вікових особливостей молодших школярів. Особливого значення набуває формування умінь адаптувати цифрові ресурси до конкретних освітніх ситуацій, проектувати навчальні завдання з використанням цифрових засобів, а також оцінювати їх дидактичну ефективність.

Методична готовність майбутніх учителів початкових класів до використання цифрових освітніх технологій в інтегрованому навчанні формується в процесі поєднання теоретичної підготовки з практично орієнтованою діяльністю. Така підготовка передбачає аналіз освітніх цифрових ресурсів, моделювання інтегрованих уроків, розроблення цифрових навчальних матеріалів і рефлексію результатів їх використання. У результаті майбутні вчителі набувають здатності усвідомлено застосовувати цифрові освітні технології для реалізації інтегрованого підходу, забезпечуючи ефективність освітнього процесу та відповідність сучасним вимогам початкової освіти

Таблиця 2

Цифрові освітні технології в підготовці майбутніх учителів початкових класів

Освітній компонент	Цифрові технології	Методичний ефект
Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі	Інтерактивні вправи, цифрові задачі	Осмислене засвоєння понять
Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»	Віртуальні спостереження, цифрові досліди	Формування навчально-дослідницьких умінь
Інтегроване навчання	Освітні платформи, мультимедійні ресурси	Розвиток міжпредметного мислення

Системне використання цифрових освітніх технологій у процесі професійної підготовки сприяє формуванню методичної готовності майбутніх учителів

початкових класів до реалізації інтегрованого навчання в умовах цифровізації освіти. Така готовність виявляється у здатності усвідомлено поєднувати зміст освітніх компонентів, добирати адекватні цифрові інструменти та проєктувати навчальні ситуації, спрямовані на досягнення інтегрованих освітніх результатів. Використання цифрових освітніх технологій в освітньому процесі забезпечує перехід від фрагментарного засвоєння знань до цілісного осмислення навчального матеріалу, що є важливим для формування міжпредметних зв'язків і розвитку системного мислення.

У процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів цифрові освітні технології виступають не лише засобом подання інформації, а й інструментом організації пізнавальної, дослідницької та проєктної діяльності. Робота з цифровими ресурсами сприяє формуванню умінь аналізувати освітній контент, адаптувати його до навчальних цілей і вікових особливостей молодших школярів, а також оцінювати дидактичну доцільність застосування тих чи інших цифрових засобів. Це забезпечує розвиток професійного мислення майбутніх педагогів і підвищує рівень їх методичної культури.

Системний характер використання цифрових освітніх технологій передбачає послідовне й цілеспрямоване включення цифрових інструментів у всі етапи підготовки майбутніх учителів початкових класів – від опанування теоретичних засад інтегрованого навчання до розроблення та апробації власних методичних рішень. Така організація освітнього процесу сприяє формуванню здатності до рефлексії педагогічної діяльності, прогнозування результатів навчання та коригування методичних підходів відповідно до потреб сучасної початкової освіти.

Висновки. Цифрові освітні технології є важливим чинником реалізації інтегрованого навчання освітніх компонентів **«Теоретичні основи математики та методика навчання математичної галузі в початковій школі»** та «Теорія і методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у системі підготовки майбутніх учителів початкових класів. Їх використання забезпечує поєднання математичного та природничого змісту, сприяє розвитку логічного, системного й дослідницького мислення здобувачів освіти. Формування методичної готовності до використання цифрових технологій в інтегрованому навчанні є необхідною умовою підготовки конкурентоспроможного вчителя початкових класів в умовах цифровізації освіти.

Література

1. Цуканова Н. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до інноваційної діяльності. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 212. 2024. С. 183-188. DOI : https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-212-183-188

2. Севастьянова М. Моделювання формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкових класів у педагогічних ЗВО. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. Вип. 70. 2024. С. 122-130. URL : https://surl.li/lolcnz

3. Харківська А., Прокопенко А., Отрошко Т. Формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки в умовах цифровізації та змішаного навчання. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2025. Т.13. № 6. С. 116-120. DOI : https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i6-016

4. Підгорна Т., Твердохліб І. Особливості підготовки майбутніх учителів до впровадження інтегративного підходу в освітній процес. *Український Педагогічний журнал*. Вип. 3. 2023. 132-143. URL : https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/686

5. Jong M.SY., Zhai X., Chen W. Innovative Uses of Technologies in Science, Mathematics and STEM Education in K-12 Contexts. *Int J of Sci and Math Educ.* 22 (Suppl 1). 2024. Pp. 1–9. DOI : https://doi.org/10.1007/s10763-024-10530-x

6. Aleksieva L., Racheva V., Peytcheva-Forsyth R. Talking Tech, Teaching with Tech : How Primary Teachers Implement Digital Technologies in Practice. *Informatics*. 12(3), 99. 2025. DOI : https://doi.org/10.3390/informatics12030099

7. Кисла О., Коваль В., Григоренко В. Шляхи підготовки майбутніх учителів до впровадження STEM-освіти у початковій школі. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Вип. 218. 2025. С. 127-33. DOI : https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-127-133

8. Hrynevych L.M., Morze N.V., Vember V.P. and Boiko M.A. Use of digital tools as a component of STEM education ecosystem. *Educational Technology Quarterly* [Online], 2021(1). 2021. Pp. 118–139. DOI : https://doi.org/10.55056/etq.24

9. Lau W. F. F., & Jong M. S. Y. Typology of teachers' stages of concern for STEM education. *Research in Science and Technological Education.* 41(4). 2023. Pp. 1560-1578. DOI : https://doi.org/10.1080/02635143.2022.2064447

10. Kharkivska A. A., Molchaniuk O. V., Prokopenko M. O., Palchyk O. O., Kadenko I. V., Borzyk O.B. Transformation of student-centred approach in the context of digitalisation of education. *Apuntes Universitarios.* 2021. Vol. 1. Num. 4. 2021. P. 323-341. DOI : https://doi.org/10.17162/au.v11i4.77

References

1. Tsukanova, N. M. (2024). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do innovatsiinoi diialnosti [Training of future primary school teachers for innovative activities]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*, 212. 183-188. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-212-183-188 [in Ukrainian].

2. Sevastianova, M. (2024). Modeliuvannia formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u pedahohichnykh ZVO [Simulation of the formation of digital competence of future teachers of primary grades in pedagogical high schools]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 70. 122-130. https://surl.li/lolcnz [in Ukrainian].

3. Kharkivska, A., Prokopenko, A., Otroshko, T., & Bhan, T. (2024). Formuvannia innovatsiinoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity u konteksti tsyfrovoi transformatsii matematychnoi osvity [Formation of innovative competence of students in the context of digital transformation of mathematics education]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 12, 10. 87–91. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i10-013 [in Ukrainian].

4. Pidhorna, T., Tverdokhlib, I. (2023). Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh uchyteliv do vprovadzhennia intehratyvnoho pidkhodu v osvitnii protses [Peculiarities of training future teachers for the implementation of an integrative approach in the educational process]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*.3.132-143. https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/686 [Ukr].

5. Jong, M.SY., Zhai, X., Chen, W. (2024). Innovative Uses of Technologies in Science, Mathematics and STEM Education in K-12 Contexts. *Int J of Sci and Math Educ*, 22 (Suppl 1). 1-9. https://doi.org/10.1007/s10763-024-10530-x [in English].

6. Aleksieva, L., Racheva, V., Peytcheva-Forsyth, R. (2025).Talking Tech, Teaching with Tech : How Primary Teachers Implement Digital Technologies in Practice. *Informatics*, 12(3), 99. https://doi.org/10.3390/informatics12030099 [in English].

7. Kysla, O., Koval, V., Hryhorenko, V. (2025). Shliakhy pidhotovky maibutnikh uchyteliv do vprovadzhennia STEM-osvity u pochatkovii shkoli [Ways for future teachers training to the implementation of stem education in primary school]. *Naukovi zapysky. Seriia : Pedahohichni nauky*, 218. 127-33. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-127-133 [in Ukrainian].

8. Hrynevych, L.M., Morze, N.V., Vember, V.P. and Boiko, M.A. (2021). Use of digital tools as a component of STEM education ecosystem. *Educational Technology Quarterly* [Online], 2021(1). 118–139. https://doi.org/10.55056/etq.24 [in English].

9. Lau, W. F. F., & Jong, M. S. Y. (2023). Typology of teachers' stages of concern for STEM education. *Research in Science and Technological Education*, 41(4). 1560-1578. https://doi.org/10.1080/02635143.2022.2064447 [in English].

10. Kharkivska, A. A., Molchaniuk, O. V., Prokopenko, M. O., Palchyk, O. O., Kadenko, I. V., Borzyk, O. B. (2021). Transformation of student-centred approach in the context of digitalisation of education. *Apuntes Universitarios*, 1, 4. 2021. 323-341. https://doi.org/10.17162/au.v11i4.77 [in English].

УДК 378.1:37.091:005.95

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1353-1365

Раінчук Вікторія Анатоліївна здобувачка ступеню PhD кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, https://orcid.org/0000-0003-0124-4798

Опачко Магдалина Василівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, https://orcid.org/0000-0003-0494-6883

ПЕДАГОГІЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА МЕНЕДЖМЕНТ ЗМІН У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація. У сучасних умовах розвитку вищої освіти, коли заклади стикаються з глобалізаційними процесами, цифровою трансформацією, соціальною нерівністю та зростаючою потребою в педагогічних інноваціях, питання лідерства й управління змінами набувають особливої актуальності. Вища школа Закарпаття, що функціонує в унікальному соціокультурному та прикордонному просторі, є прикладом того, як поєднання педагогічного лідерства та ефективного менеджменту змін може стати рушійною силою модернізації освітньої системи. Педагогічне лідерство спрямоване на формування академічної культури, орієнтованої на якісне навчання, професійний розвиток викладачів та створення інноваційного освітнього середовища. У свою чергу, менеджмент змін забезпечує стратегічне планування, організацію ресурсів та адаптацію освітніх інституцій до викликів XXI століття, що включають як внутрішні трансформації університетів, так і інтеграцію у європейський освітній простір.

Дослідження засвідчують, що поєднання педагогічного лідерства й інструментів менеджменту змін сприяє підвищенню якості освіти, формуванню інноваційних практик викладання, розвитку цифрових компетентностей та створенню інклюзивного освітнього середовища. У контексті Закарпаття особливого значення набуває подолання освітніх дисбалансів, оптимізація управлінських процесів у вищих навчальних закладах та забезпечення їхньої конкурентоспроможності на національному й міжнародному рівнях. Поєднання стратегій лідерства й управління змінами дозволяє університетам регіону формувати ефективну модель розвитку, що базується на принципах академічної автономії, відповідальності, партнерства та безперервного вдосконалення.

Отже, педагогічне лідерство та менеджмент змін у системі вищої школи Закарпаття постають не лише як інструменти управління, а як концептуальні

засади модернізації, здатні забезпечити сталий розвиток освіти, підвищення її якості та інтеграцію у європейський освітній простір.

Ключові слова: педагогічне лідерство, менеджмент змін, вища школа, інноваційний розвиток, цифрова трансформація, освітні практики, Закарпаття.

Rainchuk Viktoriia Anatoliivna PhD Student of the Department of General Pedagogy and High School Pedagogy State University, Uzhhorod National University, Uzhhorod, https://orcid.org/0000-0003-0124-4798

Opachko Magdalyna Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor, professor of the Department of General Pedagogy and High School Pedagogy State University, Uzhhorod National University, Uzhhorod, https://orcid.org/0000-0003-0494-6883

PEDAGOGICAL LEADERSHIP AND CHANGE MANAGEMENT IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF ZAKARPATTIA

Abstract. In the modern context of higher education development, when institutions face globalization, digital transformation, social inequality, and an increasing demand for pedagogical innovation, the issues of leadership and change management acquire particular significance. The higher education system of Zakarpattia, functioning within a unique socio-cultural and cross-border space, serves as an example of how the combination of pedagogical leadership and effective change management can become a driving force for educational modernization. Pedagogical leadership is aimed at fostering an academic culture oriented toward high-quality teaching, continuous professional development of educators, and the creation of an innovative learning environment. In turn, change management provides strategic planning, resource organization, and institutional adaptation to the challenges of the 21st century, which include both internal university transformations and integration into the European Higher Education Area.

Research findings indicate that the synergy of pedagogical leadership and change management contributes to improving educational quality, developing innovative teaching practices, strengthening digital competencies, and building inclusive learning environments. In the context of Zakarpattia, particular importance is attached to overcoming educational disparities, optimizing university governance, and ensuring institutional competitiveness at the national and international levels. The integration of leadership strategies and change management tools enables regional universities to develop effective models of growth based on the principles of academic autonomy, accountability, partnership, and continuous improvement.

Thus, pedagogical leadership and change management in the higher education system of Zakarpattia should be understood not only as instruments of governance but also as conceptual foundations of modernization capable of ensuring sustainable

educational development, quality enhancement, and integration into the European educational space.

Keywords: pedagogical leadership, change management, higher education, innovative development, digital transformation, educational practices, Zakarpattia.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах розвитку вищої освіти, з огляду на складні виклики XXI століття, такі як соціальна нерівність, цифрова трансформація, потреба в педагогічних інноваціях та прагнення до підвищення якості освіти, роль керівництва закладів вищої освіти набуває стратегічного значення як каталізатора інституційних змін [9]. Водночас ефективність цих змін значною мірою залежить не лише від педагогічного лідерства, але й від менеджменту освітніх процесів, здатного організовувати, координувати та оптимізувати ресурси університету для реалізації стратегічних цілей [16].

Педагогічне лідерство концентрується на підвищенні якості викладання, ефективності навчання студентів та професійному розвитку викладачів. На відміну від адміністративного або операційного лідерства, педагогічне лідерство спрямоване на формування академічної культури, орієнтованої на навчання, та підтримку безперервного розвитку освітніх практик. Менеджмент змін у цьому контексті забезпечує системний підхід до впровадження інновацій, координації освітніх процесів, розвитку людського капіталу та використання цифрових технологій [16].

Педагогічні та управлінські лідери виступають посередниками між освітньою політикою, навчальною діяльністю та потребами студентів, створюючи умови для колегіальної співпраці, інноваційного навчання та прийняття рішень на основі даних.

Дослідження демонструють, що поєднання педагогічного лідерства та менеджменту змін має прямий вплив на академічні досягнення студентів, професійний розвиток викладачів, формування позитивного освітнього клімату та розвиток стратегічних компетенцій університету ([4]; [15]). Особливо значущим є цей вплив у регіонах із обмеженими ресурсами, де він сприяє зменшенню освітніх нерівностей, підтримує інклюзивне навчання та забезпечує стійку інтеграцію університетів у міжнародний освітній простір. У контексті Закарпаття педагогічне лідерство та менеджмент змін стають інструментами модернізації управлінських практик, цифрової трансформації навчальних процесів та підвищення конкурентоспроможності регіональної вищої освіти.

Отже, формування ефективного педагогічного лідерства у поєднанні з менеджментом змін у вищих навчальних закладах Закарпаття є необхідною умовою забезпечення інноваційного розвитку освіти, підвищення якості навчання, зміцнення професійного потенціалу викладачів та створення академічної екосистеми, здатної адекватно реагувати на сучасні соціальні та освітні виклики.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика педагогічного лідерства та освітнього менеджменту широко представлена у сучасних наукових дослідженнях, де наголошується на їхньому впливі на якість освітнього процесу та інституційну стійкість університетів. Серед провідних наукових підходів до дослідження лідерства в освіті як багаторівневого феномену виділяють актор-мережеву теорію, дискурсивний інституціоналізм [18], теорію екологічних систем та концепцію рефракції ([12]; [18]). Ці підходи розглядають лідерство як посередницьку діяльність між різними рівнями та акторами, проте не завжди враховують педагогічний вимір управління. Водночас саме педагогічне лідерство, за результатами сучасних досліджень Hallinger (2016) та Leithwood (2021) ([13]; [14]), виявляється ключовим чинником підвищення якості освіти та професіоналізації викладацького складу.

Окрему увагу дослідники приділяють освітньому менеджменту в умовах глобалізації, цифрової трансформації та інтеграції до Європейського освітнього простору. За М. Фулланом (Fullan, 2016 [11]), успішне управління змінами передбачає поєднання інноваційної освітньої політики та ефективної організаційної культури. Українські науковці (Безлюдна, 2020) наголошують на необхідності впровадження стратегічного планування, розвитку академічної доброчесності, модернізації управлінських структур та диверсифікації джерел фінансування. У свою чергу, міжнародні дослідження (Clark, 2011 [8]; Altbach, 2007 [7]) підкреслюють роль університетів як відкритих інноваційних систем, інтегрованих у глобальні науково-освітні мережі.

Важливим напрямом сучасних наукових досліджень є цифровізація освітнього процесу, яка сприяє прозорості управління, підвищує доступність і персоналізацію навчання та формує нову парадигму університетського менеджменту [10]. Особливе значення цифрова трансформація має для регіонів прикордоння, зокрема Закарпаття, де університети виступають каталізаторами регіонального розвитку та інтеграції до європейського освітнього простору.

Метою статті є комплексний аналіз ролі педагогічного лідерства та менеджменту змін у системі вищої школи Закарпаття в умовах глобалізаційних та регіональних викликів.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких **завдань**:

– здійснити аналіз наукових підходів до розуміння педагогічного лідерства та освітнього менеджменту;

– визначити особливості їхнього прояву у вищій школі Закарпаття;

– окреслити роль цифровізації та інноваційних управлінських практик у підвищенні ефективності освітнього процесу;

– розробити концептуальні орієнтири для інтеграції університетів регіону в європейський освітній простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розвитку вищої освіти поняття менеджмент змін набуває особливої ваги, адже університети Закарпаття функціонують на перетині глобальних і локальних викликів.

Менеджмент у класичному розумінні трактується як здатність досягати поставлених цілей, використовуючи ресурси, знання та мотивацію учасників освітнього процесу [5]. Проте у сфері вищої школи цей термін набуває додаткового змістового навантаження, адже поєднує традиційні управлінські функції (планування, організація, контроль) з оцінкою результативності освітньої діяльності [1].

Особливу роль у цьому контексті відіграє педагогічне лідерство, яке орієнтоване не лише на управління, а й на формування освітньої культури, підтримку професійного розвитку викладачів, створення умов для інноваційного навчання ([13]; [14]). На відміну від адміністративного управління, педагогічне лідерство зосереджується на взаємодії, співпраці та рефлексивному управлінні, що відповідає сучасній парадигмі «суб'єкт – суб'єкт» у вищій освіті [2].

Університети Закарпаття, будучи прикордонним регіоном, перебувають у ситуації підвищених вимог: необхідність інтеграції до європейського освітнього простору, цифровізація управлінських та навчальних процесів, подолання соціально-економічних нерівностей. У цьому контексті менеджмент змін передбачає поєднання стратегічного бачення та педагогічного лідерства, що забезпечує:

– розвиток інноваційних освітніх програм;
– створення інклюзивного академічного середовища;
– підвищення конкурентоспроможності регіональних університетів;
– оптимізацію інформаційних потоків через впровадження інформаційно-педагогічного менеджменту [3].

Отже, педагогічне лідерство та менеджмент змін у системі вищої школи Закарпаття виступають як взаємодоповнюючі категорії: перше зосереджене на якості освітнього процесу, друге – на трансформації управлінських практик. Їхнє поєднання формує цілісну модель університетського розвитку, здатну відповідати сучасним викликам та забезпечувати сталий поступ у майбутньому (табл. 1).

Таблиця 1

Педагогічне лідерство та менеджмент змін у системі вищої школи Закарпаття

Критерій	**Педагогічне лідерство**	**Менеджмент змін**
Основний акцент	Якість викладання, навчання та професійний розвиток викладачів	Стратегічна трансформація управління університетами
Характер взаємодії	Суб'єкт–суб'єкт, співпраця, рефлексивне управління	Системне управління, орієнтоване на результат
Інструменти	Спостереження за навчальним процесом, педагогічний зворотний зв'язок, колаборація	Планування, організація, контроль, інформаційно-аналітичні системи

Критерій	Педагогічне лідерство	Менеджмент змін
Основний акцент	Якість викладання, навчання та професійний розвиток викладачів	Стратегічна трансформація управління університетами
Очікувані результати	Покращення академічних досягнень, інклюзивність, позитивний освітній клімат	Інноваційні програми, цифровізація процесів, інтеграція в європейський простір
Регіональний аспект (Закарпаття)	Підвищення якості підготовки студентів, розвиток викладацького потенціалу	Подолання освітніх нерівностей, модернізація університетів регіону

У таблиці представлено системні відмінності та точки дотику між педагогічним лідерством і менеджментом змін, які у своїй єдності формують основу стратегічного розвитку університетів Закарпаття. Важливо підкреслити, що саме їхнє взаємне доповнення дозволяє поєднати академічну якість із управлінською ефективністю. Це створює умови для інтеграції регіональних університетів у європейський освітній простір, сприяє модернізації освітніх практик і водночас забезпечує інклюзивність та доступність вищої освіти.

Розвиток педагогічного лідерства та менеджменту змін у системі вищої школи Закарпаття відбувається у тісному взаємозв’язку з процесами цифрової трансформації. Цифровізація для прикордонних територій, зокрема Закарпаття, – це не лише технологічне оновлення, а й масштабна управлінська реформа, що безпосередньо впливає на освітню сферу. Вона змінює традиційні підходи до прийняття управлінських рішень, формує прозорі та демократичні моделі менеджменту, посилює взаємодію між владними структурами, університетами, бізнесом та громадянським суспільством. У цьому контексті педагогічне лідерство набуває нового виміру: воно поєднує класичні освітні функції із здатністю інтегрувати цифрові інновації у навчальний процес, забезпечуючи тим самим конкурентоспроможність студентів та викладачів на глобальному ринку праці.

У науковому дискурсі ці процеси визначаються концептами «smart region» та «digital governance», які розглядають регіон як інтегровану цифрову екосистему. Для Закарпаття, що має транскордонне розташування, культурну різноманітність та активні євроінтеграційні зв’язки, такий підхід є не лише викликом, а й стратегічною можливістю.

Саме університети, зокрема Ужгородський національний університет, стають ключовими центрами інновацій, які інтегрують педагогічне лідерство з менеджментом змін у цифровому середовищі.

Важливо підкреслити, що цифровізація у Закарпатті охоплює декілька рівнів. По-перше, вона сприяє розвитку транскордонних освітніх платформ і

спільних науково-дослідних проєктів, що зміцнюють позиції регіону в європейському освітньому просторі. По-друге, цифрова трансформація створює інституційні передумови для демократизації університетського управління, посилюючи залучення студентів, викладачів та місцевих громад до процесів прийняття рішень. По-третє, вона забезпечує модернізацію освітнього процесу шляхом використання електронних платформ (Moodle, Zoom, Google Meet), гібридних форм навчання та інструментів академічної мобільності.

Менеджмент змін у закладах вищої освіти Закарпаття проявляється у здатності поєднати державну політику цифровізації з локальними ініціативами. Наприклад, УжНУ не лише впроваджує електронний документообіг і цифрові освітні ресурси, а й стає регіональним майданчиком для формування цифрових компетентностей у представників бізнесу та органів місцевого самоврядування. У такий спосіб педагогічне лідерство, що орієнтується на якість освітнього процесу, трансформується у багатовимірну управлінську практику, яка охоплює як внутрішні академічні процеси, так і зовнішню взаємодію університетів із регіональним середовищем (див. табл.2).

З іншого боку, цифровізація виявляє низку системних викликів: нерівномірність доступу до інтернету в гірських районах, відмінності у рівнях цифрової грамотності різних груп населення, недостатня інтеграція регіональних програм у європейський цифровий простір. Вирішення цих проблем потребує поєднання педагогічного лідерства (через освітні інновації та розвиток компетентностей) із менеджментом змін (через управлінські рішення, стратегічне планування та залучення ресурсів).

Таблиця 2

Вплив інтеграції до європейського освітнього простору
на розвиток вищої школи Закарпаття та управління нею

Сфера впливу	**Позитивні результати інтеграції**	**Проблеми та виклики**	**Управлінські наслідки**
Освітні програми та стандарти	Гармонізація навчальних планів із європейськими; впровадження компетентнісного підходу; зростання якості освітніх послуг	Недостатня адаптація деяких спеціальностей до вимог ринку праці ЄС	Потреба в гнучкому оновленні програм, створенні механізмів їх постійної модернізації
Міжнародна співпраця	Активізація академічної мобільності (Erasmus+, подвійні дипломи); зростання партнерств із європейськими університетами	Низький рівень фінансування мобільності; мовний бар'єр для студентів і викладачів	Необхідність інституційної підтримки міжнародних проєктів, створення центрів міжнародної освіти

Сфера впливу	Позитивні результати інтеграції	Проблеми та виклики	Управлінські наслідки
Фінансово-економічна сфера	Доступ до грантів ЄС; підвищення інвестиційної привабливості університетів	Залежність від зовнішнього фінансування; нерівний доступ закладів різного масштабу до програм підтримки	Формування системи фінансового планування, орієнтованої на диверсифікацію джерел
Соціальний вимір	Розширення доступу до європейських соціальних та освітніх програм; підвищення привабливості освіти в регіоні	Загострення проблеми «відтоку мізків» серед студентів і молодих науковців	Розробка програм підтримки молодих фахівців, створення умов для їхнього працевлаштування в регіоні
Управлінська система	Поширення європейських принципів університетської автономії, прозорості та підзвітності	Наявність бюрократичних бар'єрів; недостатня цифровізація управління	Впровадження сучасних моделей освітнього менеджменту, електронного врядування, стратегічного планування

Унікальність розвитку вищої освіти Закарпаття визначається особливими умовами інтеграції регіону до європейського освітнього простору. Прикордонне розташування, наявність багатонаціонального середовища та традиційна орієнтація університетів на міжнародну співпрацю створюють передумови для апробації інноваційних моделей управління, що поєднують педагогічне лідерство та менеджмент змін.

З одного боку, педагогічне лідерство орієнтоване на якість викладання, професійний розвиток викладачів і формування інклюзивного освітнього середовища. З іншого боку, менеджмент змін дозволяє забезпечити стратегічну трансформацію університетського управління, модернізацію інфраструктури та цифровізацію освітніх процесів.

Їхнє поєднання є ключовим чинником підвищення конкурентоспроможності вищої школи регіону в умовах інтеграції до Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА).

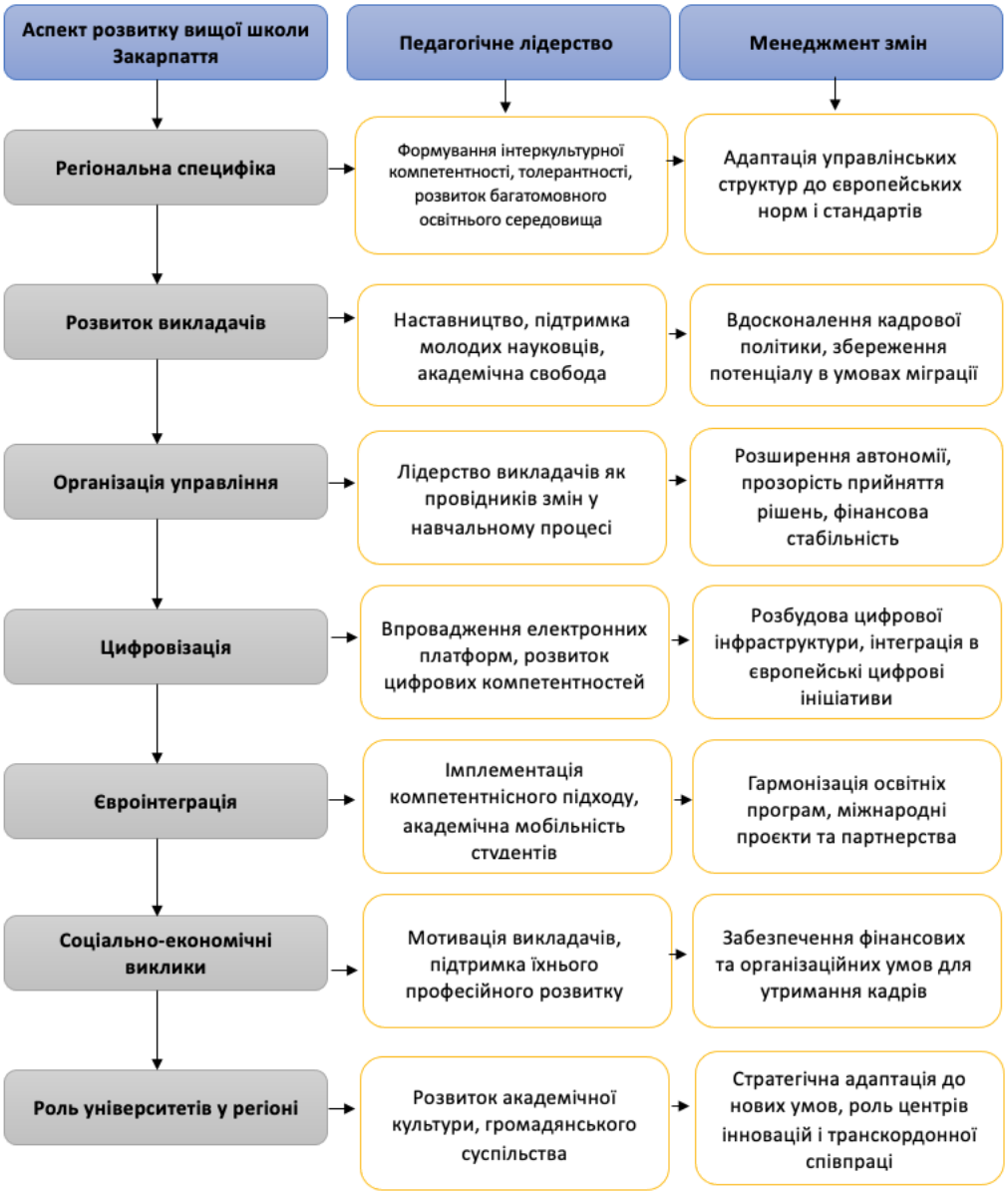

Рис. 1. Аспекти розвитку вищої школи Закарпаття
(Джерело: створено Раінчук В.А.)

Результати інтеграційних процесів показують, що вищі навчальні заклади Закарпаття поступово переходять до європейських стандартів університетської автономії, якості освіти та прозорості управління. Водночас залишаються проблеми, пов'язані з фінансовою нестабільністю, відтоком кадрів і нерівномірністю модернізації між різними університетами. У цьому контексті особливої ваги набуває поєднання педагогічного лідерства та менеджменту змін: перше спрямоване на підвищення академічної якості й розвиток освітньої культури, друге – на формування стратегічних інструментів управління, цифрову трансформацію та розбудову міжнародного партнерства. Саме така синергія здатна забезпечити системну інтеграцію вищої освіти Закарпаття до

європейського освітнього простору та створити передумови для її інноваційного розвитку [6].

У системі вищої школи Закарпаття педагогічне лідерство та менеджмент змін формують взаємопов'язану модель розвитку, яка поєднує гуманістичний підхід до освітнього процесу з інноваційними управлінськими стратегіями. Педагогічне лідерство зосереджене на ролі викладача як наставника, організатора та провідника освітніх змін, тоді як менеджмент змін орієнтується на стратегічну трансформацію університетського середовища в умовах сучасних викликів. Для систематизації цих категорій запропоновано схему, що дозволяє простежити, як у ключових аспектах розвитку вищої освіти поєднуються функції педагогічного лідерства та інструменти управління змінами (рис. 1).

Отже, педагогічне лідерство та менеджмент змін у системі вищої школи Закарпаття варто розглядати як взаємодоповнюючі напрями. Перше спрямоване на формування якісного освітнього середовища, розвиток професійних і особистісних якостей викладачів та студентів, тоді як друге забезпечує ефективну організацію, трансформацію та адаптацію університетів до нових соціально-економічних та культурних умов. Їхнє поєднання створює цілісну модель університетського розвитку, здатну інтегруватися в європейський освітній простір та водночас зберігати регіональну самобутність.

Висновки. В сучасних умовах розвитку вищої освіти Закарпаття менеджмент змін набуває особливої ваги. Університети регіону функціонують на перетині глобальних та локальних викликів, що потребує здатності адаптуватися до нових соціально-економічних, культурних і технологічних умов. Менеджмент змін у вищій школі поєднує традиційні управлінські функції – планування, організацію, контроль – із оцінкою результативності освітньої діяльності та стратегічним баченням розвитку закладів освіти.

Особливу роль у цьому процесі відіграє педагогічне лідерство, орієнтоване на підвищення якості викладання, професійного розвитку викладачів і формування інклюзивного навчального середовища. На відміну від адміністративного управління, педагогічне лідерство зосереджується на взаємодії, співпраці та рефлексивному підході до організації освітнього процесу. Воно забезпечує розвиток академічної культури, підтримку інноваційного навчання та адаптацію викладачів і студентів до сучасних освітніх вимог.

Поєднання педагогічного лідерства з менеджментом змін формує цілісну модель розвитку університетів Закарпаття. Таке поєднання дозволяє одночасно забезпечити високу якість освітнього процесу та ефективну стратегічну трансформацію управлінських практик. Воно сприяє модернізації освітніх програм, цифровій трансформації університетів та інтеграції закладів освіти у європейський освітній простір, водночас зберігаючи регіональні особливості та культурну самобутність.

Цифровізація та євроінтеграційні процеси виступають додатковим стимулом для розвитку університетів Закарпаття. Вони дозволяють створювати

транскордонні освітні платформи, забезпечувати демократизацію управління, інтегрувати локальні ініціативи з міжнародними проєктами та державними програмами. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності студентів і викладачів на глобальному ринку праці та зміцнює позиції регіональних університетів у Європейському освітньому просторі.

Отже, педагогічне лідерство та менеджмент змін виступають взаємодоповнюючими напрямами розвитку вищої школи Закарпаття. Перше забезпечує формування якісного, інноваційного та інклюзивного освітнього середовища, друге – ефективну організацію та стратегічну трансформацію університетів. Їхня синергія створює модель університетського розвитку, здатну відповідати сучасним викликам, підтримувати сталий поступ і інтегрувати регіональні заклади в європейський освітній простір.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення ефективності інтеграції педагогічного лідерства та менеджменту змін у цифровому середовищі університетів Закарпаття та оцінку їх впливу на академічні результати й конкурентоспроможність регіональної вищої освіти.

Література

1. Безлюдна, Н. В., Бойченко, В. В., Бялик, О. В., Гагарін, М. І. та ін. (2020). *Управління закладами освіти: теорія, історія, практика: колективна монографія* / за заг. ред. О. Л. Кірдан. Умань: Візаві.

2. Карплюк, С. О. (2016). Педагогічний менеджмент вищої школи на засадах ІКТ. *Науковий пошук молодих дослідників : Збірник наукових праць студентів, магістрантів та викладачів*, 9, 182–185. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

3. Карплюк, С. О. (2016). Інформаційно-педагогічний менеджмент у контексті управління процесом навчання студентів фізикоматематичних спеціальностей [Електронний ресурс]. Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. http://conf.iitlt.gov.ua/Images/Files/Karpliuk%20S_ recenziya_116_1481321081_file_347_1481715834_file.doc

4. Ковальчук, І. (2021). Інноваційний менеджмент у системі вищої освіти України. *Освітній дискурс*, 4(2), 112–120. https://eprints.zu.edu.ua/28496/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA_8%D1%87%D1%80%D0%B22015.pdf

5. Мескон, М., Альберт, М., & Хедоурі, Ф. (1992). *Основи менеджменту*. Київ: Видавництво “Освіта”.

6. Шоробура, І. М., Долинський, Є. В., & Долинська, О. О. (2015). *Менеджмент вищої освіти : навч. посіб.* Хмельницький: ПП Заколодний М. І.

7. Altbach, P., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4), 290–305. https://doi.org/10.1177/1028315307303542

8. Clark, B. (2011). *The higher education system: Academic organization in cross-national perspective*. Berkeley: University of California Press. https://www.amazon.com/Higher-Education-System-Campus-368/dp/0520058925

9. Datnow, A., & Park, V. (2014). *Data-driven leadership*. Jossey-Bass Leadership Library in Education.

10. European Commission. (2020, November 27). *Association implementation report on Ukraine: Joint staff working document (SWD(2020) 329 final)*. https://eeas.europa.eu/sites/default/files/2020_ukraine_association_implementation_report_final.pdf

11. Fullan, M. (2016). *The new meaning of educational change*. Teachers College Press. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3088134

12. Goodson, I., & Rudd, P. (2017). *Negotiating neoliberal education*. https://doi.org/10.1007/978-94-6300-854-9_1

13. Hallinger, P. (2016). Bringing context out of the shadows of leadership. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(1). https://doi.org/10.1177/1741143216670652

14. Leithwood, K. (2021). A review of evidence about equitable school leadership. *Education Sciences*, 11(8), 377. https://doi.org/10.3390/educsci11080377

15. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2020). Seven strong claims about successful school leadership. https://www.researchgate.net/publication/251888122_Seven_Strong_Claims_about_Successful_School_Leadership

16. Llorent-Bedmar, V., Cobano-Delgad, V., & Navarro-Granados, M. (2017). School leadership in disadvantaged contexts in Spain: Obstacles and improvements. *Educational Management Administration & Leadership*, 47(1). https://doi.org/10.1177/174114321772808

17. Ryan, J. (2016). Strategic activism, educational leadership and social justice. *International Journal of Leadership in Education*, 19(1). https://doi.org/10.1080/13603124.2015.1096077

18. Schmidt, A. A. (2008). *Development and validation of the toxic leadership scale* (Ph.D. Thesis). University of Maryland.

References

1. Bezliudna, N. V., Boichenko, V. V., Bialyk, O. V., Haharin, M. I., et al. (2020). *Upravlinnia zakladamy osvity: teoriia, istoriia, praktyka: kolektyvna monografiia* / edited by O. L. Kirdan. Uman: Vizavi. [in Ukrainian]

2. Karpliuk, S. O. (2016). Pedahohichnyi menedzhment vyshchoi shkoly na zasadakh IKT. *Naukovyi poshuk molodykh doslidnykiv: Zbirnyk naukovykh prats studentiv, mahistrantiv ta vykladachiv*, 9, 182–185. Zhytomyr: Vyd-vo ZDU im. I. Franka. [in Ukrainian]

3. Karpliuk, S. O. (2016). Informatsiino-pedahohichnyi menedzhment u konteksti upravlinnia protsesom navchannia studentiv fizyko-matematychnykh spetsialnostei [Electronic resource]. Instytut informatsiinykh tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPS Ukrainy. http://conf.iitlt.gov.ua/Images/Files/Karpliuk%20S_ recenziya_116_1481321081_file_347_1481715834_file.doc [in Ukrainian]

4. Kovalchuk, I. (2021). Innovatsiinyi menedzhment u systemi vyshchoi osvity Ukrainy. *Osvitnii dyskurs*, 4(2), 112–120. https://eprints.zu.edu.ua/28496/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA_8%D1%87%D1%80%D0%B22015.pdf [in Ukrainian]

5. Meskon, M., Albert, M., & Hedouri, F. (1992). *Osnovy menedzhmentu*. Kyiv: Vydavnytstvo “Osvita”. [in Ukrainian]

6. Shorobura, I. M., Dolynskyi, Ye. V., & Dolynska, O. O. (2015). *Menedzhment vyshchoi osvity: navch. posib.* Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I. [in Ukrainian]

7. Altbach, P., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4), 290–305. https://doi.org/10.1177/1028315307303542

8. Clark, B. (2011). *The higher education system: Academic organization in cross-national perspective*. Berkeley: University of California Press. https://www.amazon.com/Higher-Education-System-Campus-368/dp/0520058925

9. Datnow, A., & Park, V. (2014). *Data-driven leadership*. Jossey-Bass Leadership Library in Education.

10. European Commission. (2020, November 27). *Association implementation report on Ukraine: Joint staff working document (SWD(2020) 329 final)*. https://eeas.europa.eu/sites/default/files/2020_ukraine_association_implementation_report_final.pdf

11. Fullan, M. (2016). *The new meaning of educational change*. Teachers College Press. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3088134

12. Goodson, I., & Rudd, P. (2017). *Negotiating neoliberal education*. https://doi.org/10.1007/978-94-6300-854-9_1

13. Hallinger, P. (2016). Bringing context out of the shadows of leadership. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(1). https://doi.org/10.1177/1741143216670652

14. Leithwood, K. (2021). A review of evidence about equitable school leadership. *Education Sciences*, 11(8), 377. https://doi.org/10.3390/educsci11080377

15. Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2020). Seven strong claims about successful school leadership. https://www.researchgate.net/publication/251888122_Seven_Strong_Claims_about_Successful_School_Leadership

16. Llorent-Bedmar, V., Cobano-Delgad, V., & Navarro-Granados, M. (2017). School leadership in disadvantaged contexts in Spain: Obstacles and improvements. *Educational Management Administration & Leadership*, 47(1). https://doi.org/10.1177/174114321772808

17. Ryan, J. (2016). Strategic activism, educational leadership and social justice. *International Journal of Leadership in Education*, 19(1). https://doi.org/10.1080/13603124.2015.1096077

18. Schmidt, A. A. (2008). *Development and validation of the toxic leadership scale* (Ph.D. Thesis). University of Maryland.

УДК 378.046.4(4):004.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1366-1378

Рубльова Наталія Олександрівна доктор філософії у галузі педагогіки, заступник директора з науково-педагогічної та освітньо-проєкної діяльності, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0001-8341-7095

ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ CPD: ДОСВІД ПОЛЬЩІ ТА КРАЇН БАЛТІЇ

Анотація. У статті розглянуто цифрові платформи як ключовий інструмент демократизації неперервного професійного розвитку (CPD) педагогів у країнах Європейського Союзу, зокрема Польщі та Балтії (Естонії, Литви, Латвії). Показано, що цифровізація освіти відкриває нові можливості для визнання результатів неформального навчання, забезпечуючи рівний доступ до якісних освітніх ресурсів незалежно від місця проживання чи фінансових можливостей учителів. Особливу увагу приділено аналізу досвіду пандемії COVID-19, коли онлайн-курси та цифрові платформи стали основним джерелом CPD, оперативно адаптували контент до дистанційного й змішаного навчання, додали модулі з цифрової гігієни, захисту даних, інклюзивних стратегій та психосоціальної підтримки, що продемонструвало – цифрові інструменти здатні забезпечити гнучкість і стійкість освітніх систем у кризових умовах.

У статті підкреслено, що мікроформати, асинхронні модулі та вбудовані професійні спільноти створюють нову культуру CPD, орієнтовану на співпрацю, наставництво та практикоорієнтованість. Польща та країни Балтії демонструють приклади успішної інтеграції мікрокреденшалів у систему післядипломної освіти, що нормативно закріплено у Law on Education of the Republic of Lithuania (2024), Micro-credentials Pilot Project in Latvia (2024–2027), Estonian Lifelong Learning Strategy 2021–2035 та Council Recommendation on a European approach to micro-credentials (2022), а це дозволяє враховувати результати онлайн навчання при атестації педагогів, формувати індивідуальні освітні траєкторії та забезпечувати мобільність у межах європейського простору освіти.

Польська модель CPD, що базується на регіональних центрах підвищення кваліфікації (по аналогії з Україною), активно доповнюється цифровими платформами (British Council Poland, FRSE, Trainers' Forum тощо), які допомагають подолати регіональну нерівність і забезпечують доступ до тих самих ресурсів для педагогів у містах і віддалених регіонах. Естонська ж стратегія показує, що успіх цифровізації CPD залежить від системної інтеграції у державну політику, фінансування інфраструктури та підтримки професійних мереж. Литва та Латвія демонструють чітке нормативне закріплення мікрокреденшалів як частини CPD,

що враховується при атестації педагогів і стимулює їх до самостійного вибору освітніх траєкторій.

Для України досвід Польщі та країн Балтії є показовим: цифрові платформи можуть стати інструментом подолання формалізації післядипломної освіти, забезпечити екосистемний підхід до CPD, де поєднуються модульність, практична спрямованість, наставництво та механізми мікровизнання результатів навчання, що створює умови для розвитку культури співпраці, інновацій та стійкості системи професійного розвитку педагогів у контексті сучасних викликів.

Ключові слова: цифрові платформи, CPD, мікрокреденшали, неперервний професійний розвиток, екосистемний підхід, цифровізація, трансформація освіти, підвищення кваліфікації вчителів, освітня політика ЄС.

Rublova Nataliia Oleksandrivna Doctor of philosophy in the field of pedagogy, Deputy director for scientific-pedagogical and educational-project activities, Volyn In-Service Teachers Training Institute, Lutsk, https://orcid.org/0000-0001-8341-7095

DIGITAL PLATFORMS AS A TOOL FOR THE DEMOCRATIZATION OF CPD: THE EXPERIENCE OF POLAND AND THE BALTIC STATE

Abstract. The article examines digital platforms as a key tool for democratizing continuing professional development (CPD) of teachers in the European Union, with a particular focus on Poland and the Baltic States (Estonia, Lithuania, Latvia). It demonstrates that the digitalization of education opens new opportunities for recognizing the outcomes of non-formal learning, ensuring equal access to high-quality educational resources regardless of teachers' place of residence or financial capacity. Special attention is given to the experience of the COVID-19 pandemic, when online courses and digital platforms became the primary source of CPD, rapidly adapting content to distance and blended learning, and adding modules on digital hygiene, data protection, inclusive strategies, and psychosocial support. This proved that digital tools are capable of providing flexibility and resilience to educational systems under crisis conditions.

The article emphasizes that micro-formats, asynchronous modules, and embedded professional communities create a new culture of CPD oriented toward collaboration, mentoring, and practice-based learning. Poland and the Baltic States illustrate successful integration of micro-credentials into postgraduate education systems, which has been formally enshrined in the Law on Education of the Republic of Lithuania (2024), the Micro-credentials Pilot Project in Latvia (2024–2027), the Estonian Lifelong Learning Strategy 2021–2035, and the Council Recommendation on a European approach to micro-credentials (2022). These frameworks allow online learning outcomes to be considered in teacher certification, support the construction of

individualized learning pathways, and ensure mobility within the European education area. The Polish CPD model, based on regional teacher training centers, is complemented by digital platforms (British Council Poland, FRSE, Trainers' Forum), which help overcome regional disparities and provide equal access to resources for teachers in both urban and remote areas. Estonia's strategy shows that the success of CPD digitalization depends on systemic integration into national education policy, investment in infrastructure, and support for professional networks. Lithuania and Latvia demonstrate the normative consolidation of micro-credentials as part of CPD, which are taken into account in teacher certification and encourage educators to independently design their professional trajectories.

For Ukraine, the experience of Poland and the Baltic States is instructive: digital platforms can serve as an effective instrument for overcoming the formalization of postgraduate education, ensuring an ecosystem-based approach to CPD that combines modularity, practical orientation, mentoring, and mechanisms of micro-recognition of learning outcomes. This creates favorable conditions for developing a culture of collaboration, innovation, and resilience in the system of teachers' professional development in the context of contemporary challenges.

Keywords: digital platforms, continuous professional development (CPD), micro-credentials, ecosystem approach, digitalization, transformation of education, teachers' professional development, EU education policy.

Постановка проблеми. Сучасна система неперервного професійного розвитку (CPD) педагогів стикається з низкою викликів, пов'язаних із формалізацією післядипломної освіти, нерівним доступом до якісних ресурсів та обмеженою гнучкістю освітніх траєкторій. Традиційні курси підвищення кваліфікації часто сприймаються педагогами як бюрократична вимога, а не як реальний інструмент професійного зростання. Це, у свою чергу, знижує мотивацію педагогів та не забезпечує достатньої адаптивності системи до швидких змін у суспільстві й освіті.

Пандемія COVID-19 актуалізувала проблему: саме цифрові платформи стали головним джерелом CPD, продемонструвавши здатність оперативно реагувати на кризові умови та забезпечувати доступність навчання та професійного розвитку незалежно від місця проживання чи фінансових можливостей учителів. Проте в Україні досі бракує системного нормативного закріплення мікрокреденшалів, механізмів офіційного визнання результатів неформального навчання та інтеграції цифрових платформ у державну політику.

Таким чином, проблема полягає у пошуку ефективних моделей демократизації CPD, які б поєднували гнучкі цифрові формати, практикоорієнтованість, наставництво та механізми мікровизнання результатів навчання. Досвід Польщі та країн Балтії демонструє можливість нормативного закріплення таких інструментів і створення екосистемного підходу до CPD, що може бути адаптований в Україні для забезпечення стійкості та інноваційності системи професійного розвитку педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації неперервного професійного розвитку педагогів та впровадження мікрокреденшалів активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. У працях останніх років простежується тенденція до розгляду цифрових платформ не лише як технічного інструменту, а як ключового чинника демократизації CPD, позаяк дослідники наголошують, що саме цифрові ресурси відкривають нові можливості для доступу до якісної освіти, незалежно від місця проживання чи фінансових можливостей педагогів, і водночас формують нову культуру професійного розвитку, орієнтовану на співпрацю та орієнтованість на практику.

У працях М. Шишкіної та О. Спіріна [1] акцентується увага на ролі масових відкритих онлайн курсів та цифрових екосистем у модернізації післядипломної освіти в Україні. Дослідження А. Вербицького та колег [2] показують, що мікрокреденшали стають інструментом персоналізації CPD, а їх нормативне закріплення у країнах Балтії створює умови для офіційного визнання результатів неформального навчання. Європейські автори, зокрема S. Redecker та Y. Punie [3], доводять, що цифрові платформи є основою розвитку цифрових компетентностей педагогів у ЄС, а отже, безпосередньо впливають на демократизацію CPD. У новітніх дослідженнях, таких як праця A. Shkaruba та K. Marran [4], простежується інтеграція мікрокреденшалів у систему CPD Естонії через оновлення національної рамки кваліфікацій та розвиток цифрових екосистем, що підтверджує стратегічний характер цього процесу.

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують, що цифрові платформи та мікрокреденшали не лише забезпечують доступність і гнучкість CPD, а й формують нову культуру професійного розвитку, орієнтовану на співпрацю, наставництво та практикоорієнтованість. Водночас в Україні питання системної інтеграції цих інструментів у державну політику CPD ще потребує подальшого опрацювання, що відкриває перспективи для адаптації європейського досвіду та створення власної моделі цифрової трансформації післядипломної педагогічної освіти.

Мета статті – дослідження цифрових платформ як інструменту демократизації неперервного професійного розвитку (CPD) педагогів у країнах Європейського Союзу, зокрема Польщі та Балтії, а також визначення можливостей адаптації цього досвіду в Україні.

У роботі передбачається: проаналізувати нормативні та практичні засади інтеграції мікрокреденшалів у системи післядипломної освіти; окреслити роль цифрових платформ у забезпеченні доступності, гнучкості та індивідуалізації освітніх траєкторій педагогів; показати, як цифрові інструменти сприяють формуванню нової культури CPD, орієнтованої на співпрацю, наставництво та практикоорієнтованість; визначити перспективи використання європейських практик для модернізації української системи післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Цифрові платформи стали ключовим інструментом демократизації неперервного професійного розвитку (CPD) педагогів у країнах Європейського Союзу, оскільки безсумнівною та важливою перевагою цифрових платформ є їхня здатність швидко реагувати на виклики сучасності. Під час пандемії COVID-19 саме онлайн-курси стали основним джерелом професійного розвитку для педагогів у Польщі та країнах Балтії, та й у всьому світі загалом. Це доводить, що цифрові інструменти забезпечують гнучкість і стійкість будь якої освітньої системи, та системи CPD в тому числі.

Під час пандемії онлайн-платформи стали «опорними точками» CPD: вони швидко переформатували контент під дистанційне й змішане навчання, додали модулі з цифрової гігієни, захисту даних, психосоціальної підтримки, інклюзивних стратегій, роботи з сім'ями та спільнотами. Оперативні вебінари «з поля», майстер-класи практиків, бази сценаріїв дистанційних уроків і «швидкі карти» інструментів (відеозв'язок, асинхронні платформи, інтерактивні дошки, опитувальники, системи зворотного зв'язку тощо) створили ефект негайної допомоги, коли традиційні інституційні курси не встигали оновлювати програми. Це підвищило довіру до онлайн-CPD як до реального сервісу підтримки професійного розвитку педагогів, а не суто сертифікаційного обов'язкового механізму.

Гнучкість платформ проявилася і в управлінні навантаженням: мікроформати дозволили вчителям навчатись короткими «спринтами» в неробочий час, а асинхронність зняла бар'єр одночасної присутності чи часових обмежень. Вбудовані спільноти і наставництво, в свою чергу, компенсували «соціальний дефіцит» офлайн-курсів, забезпечивши горизонтальну підтримку вчителів. Цифрові платформи уможливили створення бібліотек «швидких рішень» з диференціації, оцінювання, інтерактивної взаємодії, що допомогло уникнути «перенавантаження інструментами» і зосередити увагу на ціннісних практиках професійної діяльності вчителя. А власне сстійкість системи неперервного професійного розвитку забезпечилася завдяки модульності контенту, масштабованості інфраструктури і узгодженості з шкільними ІКТ-політиками.

Польща та країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія) демонструють приклади успішної інтеграції онлайн-курсів та мікрокреденшалів у систему післядипломної освіти, що дозволяє забезпечити рівний доступ до якісних освітніх ресурсів незалежно від місця проживання чи фінансових можливостей вчителя, а офіційне визнання мікрокреденшалів і результатів неформальної освіти вже має нормативне закріплення у цих країнах. Європейська комісія ухвалила «Європейський підхід до мікрокреденшалів» (2022), а Естонія, Литва та Латвія інтегрували його у свої національні стратегії неперервного навчання. Ухвалений документ «European Approach to Micro-credentials» [5] визначає стандарти якості, процедури акредитації та механізми офіційного визнання результатів неформальної освіти, він став основою для національних політик щодо професійного розвитку педагогів у країнах ЄС. Це означає, що країни Балтії узгоджують свої

національні системи з європейськими стандартами, забезпечуючи мобільність і взаємне визнання результатів навчання.

Естонія: Естонія є прикладом країни, де цифровізація освіти стала національним пріоритетом, CPD інтегровано у цифрові екосистеми, що дозволяють учителям не лише проходити курси, а й брати участь у професійних спільнотах, обмінюватися досвідом та створювати власні освітні ресурси, що формує нову культуру CPD, орієнтовану на співпрацю та інновації.

У 2025 році в Естонії ухвалено нормативні документи, що інтегрують мікрокреденшали у систему неперервного навчання. У статті Шкаруби та Маррана [4] зазначено, що «мікрокреденшали стали частиною офіційної стратегії освіти дорослих та професійного розвитку в Естонії». Згідно з аналізом авторів, інтеграція мікрокреденшалів відбулася через оновлення національної рамки кваліфікацій та механізмів визнання неформального навчання. Документ, на який вони посилаються, є частиною реалізації Estonian Lifelong Learning Strategy 2021–2035 [6], що передбачає:

– впровадження цифрових інструментів для обліку мікрокреденшалів,
– визнання короткострокових програм як частини професійного розвитку,
– створення умов для мобільності та гнучкого навчання дорослих.

Організаційно CPD в Естонії поєднує централізовані замовлення курсів від університетів і акредитованих тренінгових провайдерів із підтримкою мережевих форм навчання вчителів, а держава фінансує не лише курси, а й роботу професійних мереж, шкільні та міжшкільні проєкти, обмін практиками та розвиток школи як цілісної організації. Важлива деталь — централізовані тренінги для вчителів є безоплатними, а в професійні обов'язки педагога входить постійне оновлення компетентностей і відстеження нових освітніх розробок. Ключовим елементом естонської моделі є інтеграція CPD у практики співпраці: професійні спільноти вчителів, peer-learning і шкільні мікропроєкти, що масштабують кращі практики. Політика підтримує розвиток цифрового контенту та платформ саме як середовищ для взаємодії — не лише «курси», а екосистеми, де викладачі створюють і поширюють власні ресурси, апробують інструменти, отримують мікровизнання та переводять локальні інновації у системні зміни через мережевий ефект, що відчутно зменшує бар'єри входу, пришвидшує обіг знань і робить CPD адаптивним до швидких змін.

Їх цифрова екосистема CPD спирається на багаторівневу інфраструктуру, закладену ще програмою Tiger Leap у 1990-х: інтернет у школах, пристрої для вчителів, системну розробку цифрових навчальних матеріалів, а також цілеспрямоване підвищення цифрових навичок педагогів. Завдяки цьому Естонія змогла швидко перейти на дистанційне навчання під час COVID-19, зберігаючи безперервність освітнього процесу — це показник не лише технологічної готовності, а й інституційної узгодженості CPD, ІКТ та шкільного управління.

Відтак, Естонія системно закріпила цифровізацію освіти як частину державної стратегії: розвиток цифрових компетентностей відображено у

національних навчальних програмах (від 2014 року), професійних стандартах учителя (з 2019 року) та стратегії Education 2035, яка передбачає спеціальні плани дій і фінансування цифрового контенту та платформ. Це робить CPD невід'ємною частиною ширшої державної цифрової політики країни, а не окремим проєктом, і забезпечує стійкість впровадження в масштабі всієї системи освіти.

Литва та Латвія: У цих країнах мікрокреденшали визнаються як частина системи CPD, вони враховуються при атестації педагогів та інтегруються у програми підвищення кваліфікації, що зреалізовує гнучкість і мобільність індивідуальних освітніх траєкторій. Це означає, що сертифікати, отримані на цифрових платформах, можуть бути враховані при атестації вчителів, такий підхід забезпечує мобільність системи CPD та мотивує педагогів до самостійного вибору освітньої траєкторії. У Литві це закріплено в Law on Education [7] та практиках CPD, а в Латвії – через Micro-credentials Pilot Project (2024–2027), який координує Міністерство освіти і науки.

У Литві нормативна база включає: Law on Education of the Republic of Lithuania (оновлення 2024) передбачає обов'язкове підвищення кваліфікації педагогів, у тому числі через короткі програми та мікрокреденшали. Також вчителі мають право на щонайменше 5 днів CPD щороку, а кожні 3 роки – обов'язкове оновлення компетенцій (соціальні, емоційні, професійні) [7, с. 12], а впровадження мікрокреденшалів підтримується університетами та міжнародними проєктами (наприклад, Arqus Staff Training 2025) [7 p. 47].

У Латвії нормативна база включає: Implementation of the Micro-credentials Pilot Project in Latvia (2024–2027) – офіційну угоду між Міністерством освіти і науки та Vidzeme University of Applied Sciences, передбачаючи визнання мікрокреденшалів у програмах CPD, їх інтеграцію у кваліфікаційні рамки та врахування потреб роботодавців. На практиці пілотний проєкт охоплює державні університети прикладних наук, мистецькі заклади та коледжі а Academic Information Centre (AIC) готує аналітичні звіти щодо інтеграції мікрокреденшалів у систему вищої та неперервної освіти [2, с. 50].

Польща: Польська система CPD базується на регіональних центрах — воєводські та повітові центри підвищення кваліфікації, які координують очні курси, семінари та тренінги, але онлайн-курси та короткі програми офіційно визнаються у процесі атестації. Відповідно до Eurydice National Policies Platform та звіту The System of Education in Poland (2025), цифрові ресурси (MOOCs, дистанційні модулі, короткі програми) офіційно визнаються як частина CPD [8, с. 25]. І хоча у Польщі CPD реалізується через регіональні центри підвищення кваліфікації, саме цифрові платформи стали інструментом подолання регіональної нерівності, що створює умови для більшої справедливості у доступі до професійного розвитку. У Польщі прикладами цифрових платформ для CPD є British Council Poland Online Training**,** Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji (FRSE) та ще ціла низка приватних і громадських ініціатив, що пропонують

онлайн-курси й модулі для вчителів. Це дозволяє педагогам використовувати цифрові ресурси як альтернативу традиційним курсам, що особливо важливо для віддалених регіонів, а результати онлайн-навчання враховуються при проходженні атестації та підтвердженні кваліфікації, що відповідає європейським рекомендаціям щодо мікрокреденшалів

Приклади цифрових платформ CPD у Польщі:

- *British Council Poland – Online Training and Teaching Resources*

Пропонує широкий спектр онлайн-курсів і модулів для вчителів англійської та інших предметів, пропоновані курси охоплюють планування уроків, розвиток навичок XXI століття, використання технологій у навчанні. Доступні як платні, так і безкоштовні MOOCs (масові відкриті онлайн-курси).

- *Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji (FRSE)*

Національна освітня фундація, яка координує програми Erasmus+ у Польщі: організовує онлайн-курси та вебінари для педагогів, зокрема у сфері інклюзивної та цифрової освіти. Саме платформа FRSE інтегрована у систему CPD, забезпечуючи доступ до міжнародних практик.

- *Trainers' Forum (Warsaw)*

Громадська ініціатива, що пропонує онлайн-сесії та тренінги для педагогів, котра спрямована більше на розвиток професійних спільнот і обмін досвідом між учителями.

Важливо, що платформи у Польщі та країнах Балтії вибудовують «екосистемний» підхід: вони не обмежуються курсуванням, а інтегрують бібліотеки ресурсів, інструменти планування, аналітику прогресу, спільноти, події, менторство і механізми визнання. Це створює «замкнений цикл» CPD: ідентифікація потреб → коротке навчання → застосування у класі → колективна рефлексія → мікровизнання → наступний крок. Саме цикл, а не разове відвідування, є антидотом до формалізації: вчитель відчуває безперервність розвитку й бачить зв'язок між навчанням результатами.

Розглянуті механізми впровадження платформ зміщують фокус CPD із «відвідування курсу заради сертифіката» на реальну зміну практики.

Онлайн-формати дають вчителю можливість обирати точні теми, які відповідають його предмету, контексту класу та індивідуальним прогалинам (наприклад, формувальне оцінювання, універсальний дизайн навчання, диференціація, безпечна робота з даними). Короткі модулі, мікрокреденшали і навчальні траєкторії з чіткими результатами («learning outcomes») дозволяють конструювати персоналізовані програми розвитку, уникаючи «загальних» курсів із низькою прикладністю. Безумовною перевагою є те, що платформи поєднують контент з інструментами практики: шаблони уроків, кейси, рубрики оцінювання, інтерактивні вправи, а також середовища спільнот, де вчитель отримує швидкий фідбек і підтримку, підсилюючи перенесення знань у клас.

Онлайн-навчання також зменшує ризик «розриву» між теорією і практикою завдяки циклам «дивись–пробуй–рефлексуй»: мікрокурси завершуються

практичним завданням у класі, рефлексивним звітом або міні-дослідженням (lesson study, action research). Платформи підтримують наставництво та peer-review: вчитель отримує коментарі від колег і фасилітаторів, бачить приклади застосування теми у різних контекстах, може долучатися до тематичних спільнот (STEM, інклюзія, медіаграмотність). Це зменшує формалізацію, бо підтвердження завершення курсу часто включає артефакти реальної практики (план уроку, завдання, рубрика, дані оцінювання), а не лише присутність.

Отже, демократизуючи доступ, онлайн-CPD водночас зменшує регіональні й фінансові бар'єри: вчителі з малих міст і сільських територій отримують той самий рівень матеріалів і експертності, що й колеги у великих центрах. Гнучкий графік (асинхронні модулі, записи вебінарів, мікроформати на 60–90 хвилин) дозволяє поєднувати навчання з навантаженням у школі, а адаптивні інтерфейси та мобільні застосунки роблять CPD доступним «на вимогу», а механізми визнання (балів CPD, портфоліо, цифрові бейджі) поступово замінюють формальну «годино-центричність» на доказ досягнутих компетентностей, що знижує спокусу формальної участі й підвищує мотивацію вчителя до осмисленого вибору контенту. Держава не лише задає стратегічні цілі (цифрова компетентність, контент, платформи), а й підкріплює їх фінансуванням і операційними інструментами (акредитація провайдерів, підтримка мереж і проєктів). У результаті CPD стає і стимулом інновацій, і гарантом мінімального стандарту якості, що підсилює культуру співпраці та позиціонує вчителя як активного творця знань у сучасній школі в умовах цифрових трансформацій.

Таким чином, приклади польських платформ показують, як цифрові інструменти можуть стати основою для демократизації CPD. Отже: нормативне закріплення використання цифрових платформ як інструменту демократизації CPD існує — на рівні ЄС та національних стратегій у Польщі, Литві, Латвії й Естонії, а це означає, що Україна може адаптувати вже готові моделі, інтегрувавши мікрокреденшали у власну систему неперервного професійного розвитку педагогів. Для України естонська траєкторія показує, що критичними факторами успіху є: стратегічна вбудованість CPD у державну цифрову політику освіти; безоплатний доступ до ключових тренінгів; інвестиції в інфраструктуру та контент; і підтримка професійних мереж як каналів швидкого поширення інновацій. Це не «додаток» до курсів, а цілісний дизайн екосистеми, де професійний розвиток педагога — постійний, мережевий і інституційно забезпечений

Досвід Польщі та країн Балтії показує, що цифрові платформи є ефективним інструментом подолання формалізації післядипломної освіти. Якщо традиційні курси часто сприймаються як бюрократична вимога, то онлайн-навчання дозволяє педагогам обирати актуальні теми та отримувати практичні знання, які можна застосувати у щоденній роботі. Адже цифрові платформи також сприяють формуванню професійних спільнот, у Польщі та Естонії вчителі активно беруть участь у форумах, вебінарах та онлайн-групах, де обговорюють

проблеми та діляться досвідом, а для України це може стати інструментом розвитку наставництва та підтримки молодих педагогів.

У Польщі та Естонії цифрові платформи працюють як «соціальна тканина» CPD: форуми, тематичні групи, регулярні вебінари, клуби практики й спільні розробки матеріалів знімають бар'єри ізоляції, прискорюють обіг знань та створюють довіру до змін. Для України це — шанс інституціоналізувати наставництво: закріпити ролі (ментор, коуч, фасилітатор спільноти), стандартизувати їхню підготовку, впровадити мікровизнання за коучингові години чи опубліковані кейси, а також поєднати спільноти з інструментами доказу практики (портфоліо уроків, відеоаналіз, дані оцінювання).

Щоб спільноти працювали не формально, потрібні правила модерації та «ритм» взаємодії: щомісячні обговорення кейсів, цикли lesson study, спринти з розробки дидактичних матеріалів, відкриті уроки з фідбеком, каталоги кращих практик із пошуковою індексацією. Корисно закласти й стимули: мікробейджі за наставництво, мінігранти на шкільні проєкти, професійні статуси для активних учасників. Платформи мають забезпечувати безпечний простір (етика, авторське право, захист даних), а також аналітику участі, щоб управлінці бачили, де спільноти дають найкращий ефект і як їх масштабувати.

Співпраця з Erasmus+ та іншими програмами (eTwinning, NordPlus, UNICEF, USAID) відкриває для України можливість інтегрувати міжнародні мікрокреденшали безпосередньо в національний реєстр CPD проте необхідний дієвий практичний механізм: затвердити правила взаємного визнання коротких модулів від європейських університетів і провайдерів, визначити еквівалентність у мікрокредитах та EQF-рівнях, інтегрувати сертифікати в електронне портфоліо через стандарти відкритих бейджів (Open Badges), спростити перехід учителів між програмами, зробити мобільність реальною і збільшитицінність міжнародних стажувань для атестації та кар'єри. У дослідженні Шишкіної [9, с. 118] підкреслюється, що «масові відкриті онлайн-курси стали важливим інструментом підвищення кваліфікації педагогів, забезпечуючи доступ до якісних освітніх ресурсів».

Міжнародні траєкторії варто поєднати й з локальною трансформацією: вимагати «реплікації знань» — після участі у міжнародних освітніх проєктах учитель презентує кейс, проводить майстер-клас у своїй громаді, публікує адаптовані матеріали українською та документує вплив (зміни в уроках, результати учнів).

На рівні політики доцільно передбачити стипендії/ваучери на міжнародні мікрокреденшали для пріоритетних напрямів (інклюзія, STEM, цифрова безпека), а також партнерські «спільні сертифікати» з європейськими закладами, щоб підсилити легітимність і підняти планку якості. Позаяк, таке узгодження стандартів через EQF та відкриті формати даних зробить українських педагогів конкурентоспроможними на європейському ринку та підвищить репутацію української CPD-системи.

Це вкрай актуально для України, оскільки уможливлює подолання регіональної нерівності: як і в Польщі, українські вчителі з віддалених регіонів можуть отримати рівний доступ до якісних курсів через онлайн-платформи. Оскільки цифрові платформи дедалі більше розглядаються як ключовий інструмент демократизації неперервного професійного розвитку педагогів, відповідно до Порядку визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти [10, с. 2], що означає — онлайн-курси та мікрокреденшали можуть стати основою для гнучкої системи CPD в Україні. Офіційне поступове визнання результатів онлайн-навчання у процесі атестації, в свою чергу, може стати прикладом для України у процесі міжнародної інтеграції.

Інтеграція досвіду Польщі та країн Балтії дає Україні реалістичну рамку для офіційного визнання мікрокреденшалів у CPD: перехід від «годин» до підтверджених компетентностей, узгоджених з Європейською рамкою кваліфікацій (EQF) та результатами навчання. Це можна реалізувати через національний реєстр акредитованих мікрокреденшалів (провайдери, рівні, обсяг у «мікрокредитах»), інтеграцію цифрових бейджів у єдине електронне портфоліо педагога та «банкінг» результатів — накопичення сертифікатів із різних платформ з подальшим заліком під час атестації, сертифікації чи конкурсів на посади. Така архітектура робить систему прозорою для школи, управлінця і вчителя: видно, що саме опановано, на якому рівні і як це пов’язано з професійним стандартом.

Мікрокреденшали також суттєво підвищують мотивацію вчителя, бо дозволяють будувати «стековані» траєкторії: короткі модулі з цифрової грамотності, інклюзії, STEM, медіаграмотності, класного оцінювання можуть складатися у більші сертифікати спеціалізації або визнаватися як частина магістерських програм. Важливо закласти механізми якості: опис результатів навчання, незалежну верифікацію завдань (peer-review, проєктні артефакти), прозорі рубрики оцінювання, а також перевірку провайдерів. Це мінімізує формалізацію і забезпечує зв’язок між CPD та реальними змінами у практиці педагога, а для кар’єрного зростання доцільно прив’язати мікрокреденшали до доплат, посадових рівнів (наприклад, «вчитель-експерт» тощо), конкурсів на лідерські ролі (методист, коуч, координатор цифрового навчання).

Отже, цифрові платформи як інструмент демократизації CPD у Польщі та країнах Балтії демонструють, що онлайн-курси й мікрокреденшали забезпечують рівний доступ до якісної освіти та можуть бути легко інтегровані в українську систему освіти, лише потрібна відповідна їх адаптація, що дозволить подолати проблеми формалізації, нерівності та обмежених ресурсів, наблизивши українську післядипломну освіту до європейських стандартів.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що цифрові платформи стають ключовим інструментом демократизації неперервного професійного розвитку педагогів у країнах Європейського Союзу. Досвід Польщі та країн Балтії показує, що інтеграція мікрокреденшалів у систему післядипломної освіти

дозволяє офіційно визнавати результати неформального навчання, формувати індивідуальні освітні траєкторії та забезпечувати мобільність педагогів у межах європейського освітнього простору.

Для України ключові акценти такі: онлайн-CPD має бути екосистемним, модульним і практикоорієнтованим; визнання результатів повинно базуватись на компетентнісних артефактах, а не «годинах»; спільноти та наставництво слід вбудувати у кожен курс; контент необхідно оперативно оновлювати під нові виклики (кризи, інклюзія, безпека, медіаграмотність). Поєднання гнучких форматів, реальної практики та механізмів мікровизнання — найефективніша стратегія проти формалізації й водночас запорука стійкості CPD під час будь-яких соціальних викликів у суспільстві.

Аналіз європейських практик довів, що успіх цифровізації CPD залежить від системної інтеграції у державну політику, фінансування інфраструктури та підтримки професійних спільнот. Польська модель демонструє можливість подолання регіональної нерівності завдяки цифровим платформам, тоді як Естонія, Литва та Латвія підтверджують ефективність нормативного закріплення мікрокреденшалів як складової CPD. Для України актуальним є використання цього досвіду з метою ефективної модернізації системи післядипломної педагогічної освіти, де першочерговим необхідним кроком є створення нормативної бази для визнання результатів онлайн-навчання, розвиток цифрових екосистем CPD та стимулювання педагогів до самостійного вибору освітніх траєкторій. Що у комплексному поєднанні сприятиме формуванню нової культури неперервного професійного розвитку вчителя, орієнтованої на співпрацю, наставництво та практикоорієнтованість, а також забезпечить стійкість і інноваційність освітньої системи в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Спірін, О. М., Шишкіна, М. П. Цифрова трансформація освіти і науки в Україні. – Київ: ІІТЗН НАПН України, 2021.

2. Вербицкий, А. А., та ін. Використання мікрокреденшалів у системі CPD: досвід країн Балтії // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2022. – Т. 84, № 4. – С. 45–56.

3. Redecker, S., Punie, Y. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

4. Shkaruba, A., Marran, K. Policies, strategies and regulations on microcredentials and lifelong learning: European and Estonian framework // Man and Environment. Issues of Neoecology. – 2025. – № 43. – Режим доступу: https://doi.org/10.26565/1992-4224-2025-43-08

5. Council of the European Union. Recommendation on a European approach to microcredentials for lifelong learning and employability. – Brussels: European Education Area, 16 June 2022. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/micro-credentials

6. Government of Estonia. Estonian lifelong learning strategy 2021–2035. – Tallinn: Ministry of Education and Research of Estonia, 2021. – Режим доступу: https://www.uil.unesco.org/en/articles/estonia-education-strategy-2021-2035

7. Government of Lithuania. Law on Education of the Republic of Lithuania. – Vilnius: Ministry of Education, Science and Sport, 2024. – Режим доступу: https://eurydice.eacea.ec.

europa.eu/eurypedia/lithuania/continuing-professional-development-teachers-working-early-childhood-and-school

8. Foundation for the Development of the Education System. The system of education in Poland 2025. – Warsaw: FRSE, 2025. – Режим доступу: https://www.frse.org.pl/brepo/panel_repo_files/2024/12/17/cblhay/the-system-of-education-in-poland-2025-online.pdf

9. Шишкіна, М. П. Масові відкриті онлайн курси як інструмент підвищення кваліфікації педагогів // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2020. – Т. 76, № 2. – С. 115–123. – Режим доступу: https://doi.org/10.33407/itlt.v76i2.2924

10. Міністерство освіти і науки України. Про затвердження Порядку визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти (Наказ № 130 від 08 лютого 2022 р.). – Київ: МОН України, 2022. – Режим доступу: https://nubip.edu.ua/node/108613

References:

1. Spirin, O. M., & Shyshkina, M. P. (2021). *Digital transformation of education and science in Ukraine.* Kyiv: IITZN NAPS of Ukraine. [in Ukrainian]

2. Verbitsky, A. A., et al. (2022). *The use of microcredentials in CPD systems: Experience of the Baltic States.* Information Technologies and Learning Tools, 84(4), 45–56.

3. Redecker, S., & Punie, Y. (2017). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.

4. Shkaruba, A., & Marran, K. (2025). *Policies, strategies and regulations on micro-credentials and lifelong learning: European and Estonian framework.* Man and Environment. Issues of Neoecology, 43. https://doi.org/10.26565/1992-4224-2025-43-08

5. Council of the European Union. (2022, June 16). *Recommendation on a European approach to microcredentials for lifelong learning and employability.* European Education Area. https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/micro-credentials

6. Government of Estonia. (2021). *Estonian lifelong learning strategy 2021–2035.* Ministry of Education and Research of Estonia. https://www.uil.unesco.org/en/articles/estonia-education-strategy-2021-2035

7. Government of Lithuania. (2024). *Law on Education of the Republic of Lithuania.* Ministry of Education, Science and Sport. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/eurypedia/lithuania/continuing-professional-development-teachers-working-early-childhood-and-school

8. Foundation for the Development of the Education System. (2025). *The system of education in Poland 2025.* FRSE. https://www.frse.org.pl/brepo/panel_repo_files/2024/12/17/cblhay/the-system-of-education-in-poland-2025-online.pdf

9. Shyshkina, M. P. (2020). *Massive open online courses as a tool for teachers' professional development.* Information Technologies and Learning Tools, 76(2), 115–123. https://doi.org/10.33407/itlt.v76i2.2924

10. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022, February 8). *Order on recognition in higher and professional pre-higher education of learning outcomes obtained through non-formal and/or informal education (Order No. 130).* https://nubip.edu.ua/node/108613 [in Ukrainian]

УДК 811.111:004.8:37.091.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1379-1387

Сидоренко Марина Євгенівна старший викладач **к**афедри іноземних мов, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, м.Київ, https://orcid.org/0009-0007-1474-9716.

Жукович Інна Іванівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, м.Київ, https://orcid.org/0000-0002-5026-259X.

ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕС ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. Дане дослідження має на меті представити консолідацію штучного інтелекту в інструментарій оволодіння англійською мовою.

У зв'язку з цим, для досягнення поставленої мети було розкрито сутність поняття “штучний інтелект” у контексті законодавчих документів. Представлено різні точки зору науковців на феномен штучного інтелекту.

Відслідковано, що залучення штучного інтелекту до вивчення іноземних мов стало невід'ємною складовою у процесі опанування англійської мови.

Досліджено, що штучний інтелект дає змогу викладачу підготувати варіативні індивідуальні завдання за досить короткий проміжок часу, перевіряти з одночасним посиланням на прогалини у вивченні граматики чи правопису, а в процесі підготовки залучати відео перегляд та аудіовізуальний супровід, для студентів з низьким рівнем володіння англійською мовою.

Визначено, що залучення ШІ завжди має чіткий регламент, йому не властивий вплив психолого-емоційних подразників, на відміну від викладачів.

У дослідженні продемонстровано також різноманітні онлайн платформи зі штучним інтелектом та чат-боти, як для самостійного вивчення англійської мови, так і для залучення на заняттях як додатковий ресурс. Перевагою штучного інтелекту ще є те, що він дає змогу будь-коли працювати новими словами, виконувати додаткові вправи, перевіряти правопис слів як до асистента. Проте виокремлено і недоліки: обмежений доступ до живої комунікації, платні ресурси (або доступність лише до початкового рівня мови), малий відсоток автентичних матеріалів, втрата критичного мислення у здобувача освіти (коли він робить переклад, виконує вправи чи, навіть, формулює власні судження), відсутність самостійних мовних навичок; висока ймовірність хибного перекладу.

У процесі дослідження також акцентовано увагу на питанні етики, що пов’язане з конфіденційністю даних, алгоритмічними упередженнями та операційною прозорістю мовного тестування зі штучним інтелектом.

Ключові слова: англійська мова, штучний інтелект, курсанти.

Sydorenko Maryna Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Heroes of Kruty Military Institute of Telecommunications and Information Technology, Kyiv, https: //orcid.org/0009-0007-1474-9716.

Zhukovych Inna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Military Institute of Telecommunications and Information Technology named after the Heroes of Kruty, Kyiv, https://orcid.org/ 0000-0002-5026-259X

INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO ENGLISH LANGUAGE PEDAGOGY WITHIN HIGHER EDUCATION: A TRANSFORMATIONAL ANALYSIS

Abstract. This study aims to present the consolidation of artificial intelligence (AI) into the toolkit for English language acquisition. In this regard, to achieve the set goal, the essence of the concept of "artificial intelligence" is disclosed within the context of legislative documents.

Various scholarly perspectives on the phenomenon of artificial intelligence are presented. It is observed that the integration of AI into foreign language learning has become an integral component of the English language mastery process. The research finds that AI enables educators to prepare varied individual assignments in a significantly short period, providing simultaneous feedback on gaps in grammar or spelling.

Furthermore, it allows for the incorporation of video content and audiovisual support during preparation, particularly for students with low English proficiency levels.

It is determined that AI engagement always follows a clear set of regulations and is not subject to psycho-emotional stimuli, unlike human educators. The study also demonstrates various AI-driven online platforms and chatbots suitable for both independent English study and as supplementary classroom resources.

A further advantage of AI is its availability as an assistant for vocabulary practice, additional exercises, and spell-checking at any time. However, certain drawbacks are identified: limited access to live communication, paid resources (or access restricted to basic language levels), a low percentage of authentic materials, the loss of critical thinking in learners (when translating, performing exercises, or formulating personal judgments), a lack of independent language skills, and a high probability of inaccurate translation. The study also focuses on ethical issues related to data privacy, algorithmic bias, and the operational transparency of AI-driven language testing.

Keywords: English language, artificial intelligence, cadets.

Постановка проблеми. Уявити сучасний світ без штучного інтелекту ШІ (анл. Artificial intelligence) надзвичайно складно, оскільки він став невід'ємним компонентом інтелектуальної складової суспільства. Його роль була навіть окреслена Кабінетом Міністрів України «Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» від 2 грудня 2020 р. Так, відповідно до положень вищезазначеної Концепції, штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [7].

Наразі ШІ активно впроваджується і в процес вивчення іноземної мови через зрощення онлайн-навчання та застосунків мобільних додатків, чат-ботів, проте його залучення до навчального процесу вимагає не лише розуміння багатогранного контенту, а й уміння доцільно запроваджувати його в різних контекстах і практичних ситуаціях.

Саме тому, зважаючи на варіабельність засобів, виникає нагальна потреба у визначенні найбільш ефективних інноваційних методів, які допоможуть в опануванні англійської мови студентам, курсантам та іншим здобувачам вищої освіти.

Дослідження в цій галузі є ключовими для розуміння потенціалу цифровізації в освіті та розробки ефективних методів її застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вплив штучного інтелекту на вищу освіту виявляється складним та має потенційні переваги. Оскільки освітня система продовжує розвиватися, використання можливостей ШІ та автоматизації, а також вирішення викликів, які вони породжують, стає надзвичайно важливим.

Теоретичні розвідки щодо інтеграції штучного інтелекту в освітній процес навчання англійської мови займалися і продовжують цю роботу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Перш за все, ми у своїй науковій роботі звертаємося до напрацювань Н. Хайруліної, об'єктом досліджень якої є застосування технологій штучного інтелекту в процесі фахової підготовки під час вивчення іноземної мови [6]; Г. Бориславської, яка розглядає роль штучного інтелекту у вивченні іноземної мови студентами закладів вищої освіти, його значення та можливість замінити ним людські ресурси [3]; Л. Вікторової, яка вивчає проблему впровадження сучасних технологій навчання та застосування штучного інтелекту у процесі іншомовної підготовки слухачів у вищих військових навчальних закладах (закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання) та стан впровадження технологій штучного інтелекту в освітній процес, висвітлено актуальність застосування технологій штучного інтелекту та чат-ботів під час вивчення іноземної мови у закладах вищої освіти [4].

Обґрунтуванню ефективності використання штучного інтелекту в контексті вивчення іноземних мов представлено здобутками Т. Кокнової, В. Краснопольського, Т. Пахомова, Ю. Курилова, К. Новіка, Є. Козлова, І. Голубєва та інших.

Заслуговують на увагу також наукові розвідки М. Андрєєвої, яка вивчає моделі штучного інтелекту (ШІ) різні підходи й алгоритми, що розроблені для вирішення конкретних завдань і задач у вивченні іноземної мови студентами, які можуть бути класифіковані за різними критеріями, включаючи типи навчання, сферу застосування та методи обробки даних.

Питанню впровадження нейромереж в процес підготовки різних фахівців присвячені наукові напрацювання О. Гаєвської, Д. Швидкого, О. Трифонової, М. Садового, С. Шехавцової та ін. Загальні питання застосування технологій ШІ в освітньому процесі представлено працями В. Грицишин, Н. Габрусєва, А. Шевченко, Г. Андрощук, А. Дубчак, Я. Литвиненко. Системи штучного інтелекту в адаптивному навчанні вивчає В. Дем'яненко. Питанню переваг та ризиків у застосуванні технологій ШІ присвячені роботи Ю. Перучок.

Попри наявність змістовних досліджень у цій галузі, динамічний розвиток технологій штучного інтелекту вимагає постійного переосмислення та регулярного аналізу актуальних трансформацій.

Мета статті – проаналізувати імплементацію штучного інтелекту у процес вивченні англійської мови засобами цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. В умовах розмаїття різнобічних освітніх закладів щодо інструментарію технологій з учасниками освітнього процесу виникає потреба не тільки визначити зміст оволодіння системами штучного інтелекту, але і запропонувати різні варіанти освітніх траєкторій, що враховують потреби суб'єктів освітнього процесу в процесі фахової підготовки.

Г. Бориславська зазначає, що завдяки різноманітним інструментам на основі штучного інтелекту здобувачі освіти отримали можливість глибокого занурення у процес вивчення англійської мови. Це досягається через контент, який створюється ШІ та спрямований на розвиток мовленнєвої компетентності — ключової складової у вивченні мови. Мовленнєва компетенція включає такі аспекти мовної діяльності, як аудіювання, усного мовлення, читання та письма [3]. ШІ, на відміну від викладача, завжди має чіткий регламент. Оскільки викладач, запропонувавши якесь завдання, у процесі його виконання усвідомлює, що навчаємі можуть потребувати більше часу чи додаткового пояснення має змогу відредагувати це, тобто, змінити структуру завдання, додати певні опції. І як наслідок практичне заняття носить варіативний характер.

Викладач, як звичайна людина, не завжди контролює свої емоції, особливо під час війни, тривалих тривог тощо, і цяк наслідок, це призводить до менш інтенсивного та малопродуктивного заняття.

Для ШІ невластиві емоції, тобто відсутні будь-які зовнішні чи внутрішні подразники, які здатні впливати на навчальний процес.

Аналізуючи напрацювання у сфері ШІ та власний педагогічний досвід, ми можемо стверджувати, що ця програма дозволяє за короткий проміжок часу створити певну кількість завдань, відповідно до вказаного рівня володіння мови студента. Це заощаджує час для викладача, допомагає уникати повторюваності та є підгрунтям для персоналізації навчання.

Традиційні методи, як-от викладання граматики й вивчення лексики, створюють стійку основу для формування базових лінгвістичних знань. Інноваційні методи, як-от використання інтерактивних додатків, віртуальних ігор і штучного інтелекту, доповнюють традиційний підхід, забезпечуючи студентам цікаві й захопливі заняття. Мультимедійні ресурси, відеолекції й спільні онлайн-проєкти розвивають комунікаційні навички шляхом створення реальних ситуацій для мовленнєвої практики. Ця інтеграція традиційного й інноваційного навчання максимізує ефективність процесу, дозволяючи здобувачам освіти засвоювати знання різноманітними й цікавими для них способами. Такий збалансований підхід сприяє якісному розвитку всіх мовленнєвих навичок і формування іншомовної комунікативної компетентності [5].

Існує кілька досить ефективних онлайн-ресурсів для редагування текстів іноземною мовою, що використовують технології штучного інтелекту. Одним із таких ресурсів є Grammarly, який виправляє понад 150 різних типів помилок, таких як помилки в граматиці, орфографії, пунктуації, стилі письма та структурі речень. При наявності помилок Grammarly видає рекомендації щодо їх виправлення, пропонуючи різні варіанти. Робота з даним сервісом дозволяє здобувачам аналізувати свої тексти, розвиваючи навички критичного мислення, що може їм стати в нагоді в подальшому при написанні наукових робіт, магістерських дисертацій, наукових статей, анотацій та інших письмових робіт [2]. Ще однією популярною програмою є ProWritingAid, яка містить такі інструменти, як перевірка частотності слів, аналіз вживання пасивних конструкцій. Крім того, існують програми, які спеціально розроблені для вивчення англійської мови, наприклад Duolingo та Rosetta Stone, які також використовують ШІ для надання індивідуального підходу до навчання письма англійською мовою. Ці програми пропонують інтерактивні вправи, використовуючи методику «відтворення мовного середовища», щоб сприяти вивченню мови найбільш природним для користувача способом.

Особливо дуже популярним є програма **Gemini,** яка дозволяє покращувати говоріння. Імплементування такого застосунку є ідеальним для студентів, хто має страх говоріння перед аудиторію, соромиться зробити помилку або маючи потреби з фонетичним слухом. Основна мета викладача у такому контексті навчити студента вдало шукати і користуватися додатками. Оскільки без знання значна частина часу, проведеного з гаджетами, може бути неефективною. У зв’язку з цим постає потреба у раціональному використанні мобільних технологій, зокрема для вивчення іноземних мов. Одним із ефективних рішень є застосування чат-ботів у месенджері Telegram, які забезпечують мобільне

навчання та сприяють опануванню англійської мови курсантами вищих військових закладів освіти. До найпоширеніших належать Duolingo Chatbots, Replika, Babbel Chat, English Chat by RobotSpeak, HelloTalk, Memrise та Mondly. Також заслуговують на увагу:

– **@multitran_bot**: забезпечує доступ до онлайн-словників, надаючи варіанти перекладу та значення слів, відтворюючи функціонал системи двомовних словників Multitran.

– **@AndyRobot**: орієнтований на практику розмовної англійської через вибір тем (погода, хобі, робота) та щоденні уроки граматики з поясненнями і тестами.

– **@eddy_en_bot**: сприяє засвоєнню лексики (до п’яти слів на день у безкоштовній версії).

– **@EnglishSimpleBot**: дозволяє читати тексти англійською, виділяти незнайомі слова для вивчення, проходити тести та вдосконалювати граматичні навички до рівня Upper-Intermediate.

Кожен із них має свої функціональні особливості, переваги та певні обмеження. Тому викладачам доцільно проводити роз’яснювальну роботу для демонстрації можливостей використання кожного з цих інструментів у практичному контексті.

Google представила новий інструмент Guided Learning у своєму чат-боті Gemini, призначений для покрокового навчання. Функція конкурує з нещодавно випущеним режимом ChatGPT Study від OpenAI. Про це повідомляє Fast Company. На відміну від звичайних чат-ботів, які надають миттєві відповіді, Guided Learning розбиває складні відповіді на проміжні для глибшого розуміння матеріалу. Замість прямих відповідей система підводить користувачів до розуміння через серію продуманих питань. Інструмент є відповіддю ШІ-індустрії на занепокоєння, що чат-боти можуть підривати освіту, надаючи швидкі відповіді без процесу навчання.Учні можуть звертатися до ШІ з запитаннями будь-коли. У відповідь Guided Learning зазвичай надає контекстні підказки, що спонукають до самостійного пошуку відповіді, часто переформульовуючи запит замість того, щоб одразу розв’язати його. Якщо студент відволікається від теми, ШІ визнає його зацікавлення, але делікатно повертає до основного матеріалу.

Хоча більшість відповідей Guided Learning текстові, деякі запити генерують ілюстрації та пропонують відповідні відео YouTube від освітніх експертів. Курсанти можуть завантажувати конспекти чи програми курсів, дозволяючи інструменту адаптувати взаємодію під матеріал, що вивчається [1].

Г. Бориславська наголошує, що створення викладачами навчального контенту за допомогою платформ та інструментів на основі штучного інтелекту, таких як Quizlet, TeacherServer, Pimsleur тощо, сприяє активнішому залученню здобувачів освіти до процесу опанування англійської мови. Це підвищує їхню мотивацію і допомагає долати труднощі, які виникають під час навчання. Особливо важливою перевагою є можливість цілеспрямованого опрацювання

тієї мовної навички, яка є найскладнішою для кожного індивідуально — говоріння, читання або аудіювання. Це, у свою чергу, дозволяє знизити рівень психологічної напруги та подолати бар'єри, що можуть виникати при усному чи письмовому спілкуванні з носіями мови в реальних умовах [3].

Також для викладачів корисними можуть бути і такі платформи як Sketch Engine або Corpus of Contemporary American English (COCA), які надають доступ до великих паралельних корпусів (корпусна лінгвістика). Це може значно покращити точність перекладу та глибину лінгвістичного аналізу. Такі інновації відкривають нові перспективи для автоматизованого створення навчальних матеріалів, наприклад, автоматичне генерування тестів на основі паралельних текстів або адаптивне навчання, яке враховує рівень знань курсанта та персоналізує навчальний процес.

Не зважаючи на велику кількість переваг, викладачі та студенти не повинні повністю покладатися лише на штучний інтелект у процесі вивчення іноземної мови.

По-перше, через обмеження розвитку живої комунікації, оскільки мова це не лише словниковий запас і правильне вживання граматичної структури, але й світ емоцій та почуттів. По-друге, втрата критичного мислення, здобувач освіти в усьому покладається на ШІ (коли робить переклад, виконує вправи чи, навіть, формулює власні судження), і як результат – відсутність самостійних мовних навичок. По-третє, за роботою у контексті лише штучного інтелекту не завжди можна зробити точний переклад, враховуючи культурний аспект того чи іншого, наприклад, літературного твору тощо. Також гостро стоїть питання етики, що пов'язане з конфіденційністю даних, алгоритмічними упередженнями та операційною прозорістю мовного тестування зі штучним інтелектом.

Варто також пам'ятати, що найчастіше платформи на основі ШІ для вивчення англійської мови мають платний доступ, як наприклад, Talkpal, Learn AI (або якщо безкоштовні, то дуже лімітований час і лише початковий рівень). Щоб вирішити це питання, студенти вдаються до різних хитрощів, вони купують одну підписку, але користуються нею різні люди з одного пристрою, що в результаті може кожного разу надавати матеріали не з однієї тематики, якою цікавиться підписник, а навіть протилежну.

О. Ю. Бойко підкреслює також, що розгляд моральних та етичних питань, які пов'язані з використанням ШІ у навчальних програмах, стає надзвичайно актуальним у сучасному світі, оскільки ця технологія швидко розвивається і займає все більш значущу роль в освіті. Однією з центральних проблем є питання приватності та конфіденційності даних здобувачів освіти. Програми ШІ можуть збирати, аналізувати та зберігати великі обсяги особистої інформації, що створює загрозу для приватності та безпеки учасників навчального процесу. Невірне використання цих даних може призвести до порушення прав освітніх установ та здобувачів освіти, а також до зловживання цими даними з комерційною або політичною метою [2].

Доречно зазначити, що вивчення англійської мови є надзвичайно важливою складовою підготовки курсантів – майбутніх офіцерів, для яких ця мова виступає ключовим засобом професійного спілкування. Без володіння англійською військовослужбовці втрачають доступ до критично важливої інформації, міжнародної співпраці та ефективної координації у спільних операціях.

Знання англійської мови є також потужним каталізатором інтеграції у міжнародне військове середовище.

Воно відкриває доступ до спільних навчань і курсів, зокрема з тактичної медицини, саперної справи, кібервійни, пілотування та інших спеціалізованих дисциплін, які найчастіше проводяться англомовними інструкторами за англомовними методичними матеріалами та інструкціями.

Висновки. Штучний інтелект докорінно трансформував традиційні підходи до вивчення англійської мови, забезпечивши можливості для персоналізованого навчання, індивідуального темпу засвоєння матеріалу та використання саме тих освітніх платформ, які найбільше відповідають потребам і зацікавленням здобувача освіти.

У цьому контексті викладач англійської мови має на високому рівні володіти цифровими застосунками, активно впроваджувати сучасні інформаційні технології в освітній процес.

Подальші дослідження вбачаємо у детальному аналізі навчальних платформ, що використовуються курсантами вищих військових навчальних закладів для поглибленого вивчення англійської мови.

Література:

1. Баранов О. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*. 2023. № 1 (44). С. 32–49.

2. Бойко О. Ю., Малій А. С., Романюк В. Л. Потенціал штучного інтелекту у навчанні англомовного письма. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Т. 1, № 69. С. 32–36. URL: http://innovpedagogy.od.ua/69-1.

3. Бориславська Г. Роль штучного інтелекту у вивченні англійської мови. *Інновації в освіті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 2024 р.). Київ : Вид-во КНЕУ, 2024. С. 238–241.

4. Вікторова Л. Перспективи застосування сучасних технологій та штучного інтелекту у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 2, № 35. С. 180–186.

5. Романишин І. М., Чухно Т. В., Фийса Н. В. Трансформація методів навчання й викладання англійської мови у вищій школі: використання штучного інтелекту, аналіз впливу, перспективи. *Академічні візії*. 2023. Вип. 24. URL: academy-vision.org.

6. Хайруліна Н. Ф. Використання штучного інтелекту під час вивчення іноземних мов здобувачами вищої освіти в процесі її фахової підготовки. *Габітус*. 2024. № 70 (2). С. 32–36.

7. Щербак Н. М., Уткіна М. С. Теоретико-методологічні підходи до визначення штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 214–217. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/5.

References:

1. Baranov, O. (2023). Vyznachennia terminu «shtuchnyi intelekt» [Definition of the term "artificial intelligence"]. *Informatsiia i pravo*, *1*(44), 32–49.

2. Boiko, O. Yu., Malii, A. S., & Romaniuk, V. L. (2024). Potentsial shtuchnoho intelektu u navchanni anhlomovnoho pysma [The potential of artificial intelligence in teaching English writing]. *Innovatsiina pedahohika*, *1*(69), 32–36. URL: http://innovpedagogy.od.ua/69-1.

3. Boryslavska, H. (2024). Rol shtuchnoho intelektu u vyvchenni anhliiskoi movy [The role of artificial intelligence in learning English]. In *Innovatsii v osviti: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (pp. 238–241). Kyiv: Vyd-vo KNEU.

4. Viktorova, L. (2021). Perspektyvy zastosuvannia suchasnykh tekhnolohii ta shtuchnoho intelektu u zakladakh vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [Prospects for the use of modern technologies and artificial intelligence in higher education institutions with specific learning conditions]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, *2*(35), 180–186.

5. Romanyshyn, I. M., Chukhno, T. V., & Fyisa, N. V. (2023). Transformatsiia metodiv navchannia i vykladannia anhliiskoi movy u vyshchii shkoli: vykorystannia shtuchnoho intelektu, analiz vplyvu, perspektyvy [Transformation of English language learning and teaching methods in higher education: use of artificial intelligence, impact analysis, prospects]. *Akademichni vizii*, (24). URL: academy-vision.org.

6. Khairulina, N. F. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu pid chas vyvchennia inozemnykh mov zdobuvachamy vyshchoi osvity v protsesi yii fakhovoi pidhotovky [Use of artificial intelligence during the study of foreign languages by higher education seekers in the process of professional training]. *Habitus*, *70*(2), 32–36.

7. Shcherbak, N. M., & Utkina, M. S. (2021). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia shtuchnoho intelektu [Theoretical and methodological approaches to the definition of artificial intelligence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (2), 214–217. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/5.

УДК 373.5:502/504:37.091.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1388-1396

Скрипник Сергій Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра екології та біологічної освіти, Хмельницький національний університет, м. Хмельницькій, https://orcid.org/0000-0002-9296-9745

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН ПРИРОДНИЧОГО ЦИКЛУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовне теоретико-методичне обґрунтування процесу формування екологічної компетентності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти у процесі викладання дисциплін природничого циклу. Актуальність дослідження зумовлена сучасними глобальними екологічними викликами, загостренням проблем збереження довкілля, реалізацією ідей сталого розвитку та спрямованістю освітньої реформи на впровадження компетентнісного підходу в системі шкільної освіти. Підкреслено визначальну роль дисциплін природничого циклу у формуванні цілісного наукового світогляду, екологічної свідомості та відповідальної поведінки здобувачів освіти.

Уточнено зміст поняття «екологічна компетентність» як інтегрованої якості особистості, що поєднує систему екологічних знань, ціннісні орієнтації, практичні вміння та готовність до екологічно доцільної діяльності в різних життєвих ситуаціях. Визначено структурні компоненти екологічної компетентності, зокрема когнітивний, ціннісно-мотиваційний, діяльнісний та рефлексивний, а також розкрито їх взаємозв’язок у процесі навчальної діяльності здобувачів освіти.

Обґрунтовано доцільність реалізації компетентнісного, інтегративного, діяльнісного й аксіологічного підходів у процесі викладання дисциплін природничого циклу. Визначено педагогічні умови ефективного формування екологічної компетентності, що передбачають екологізацію змісту навчання, міжпредметну інтеграцію, використання проблемного, проєктного та дослідницького навчання, а також орієнтацію на актуальні регіональні екологічні проблеми. Підкреслено значення практикоорієнтованих методів навчання для забезпечення зв’язку теоретичних знань із реальними екологічними ситуаціями.

Матеріали статті можуть бути використані в освітній практиці закладів загальної середньої освіти, у процесі професійної підготовки та підвищення кваліфікації вчителів природничих дисциплін, а також у подальших науково-педагогічних дослідженнях з проблем екологічної освіти.

Ключові слова: екологічна компетентність, екологічна освіта, дисципліни природничого циклу, компетентнісний підхід, заклади загальної середньої освіти.

Serhii Vasylovych Skrypnyk PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Ecology and Biological Education, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-9296-9745

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE FORMATION IN TEACHING NATURAL SCIENCE DISCIPLINES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and methodological substantiation of the process of forming environmental competence of students in general secondary education institutions in the course of teaching natural science disciplines. The relevance of the study is determined by contemporary global environmental challenges, the aggravation of environmental protection issues, the implementation of the ideas of sustainable development, and the orientation of educational reform toward the introduction of a competence-based approach in the school education system. The decisive role of natural science disciplines in shaping a holistic scientific worldview, environmental awareness, and responsible behavior of students is emphasized.

The content of the concept of *environmental competence* is clarified as an integrated personal quality that combines a system of environmental knowledge, value orientations, practical skills, and readiness for environmentally sound activity in various life situations. The structural components of environmental competence are identified, namely cognitive, value-motivational, activity-based, and reflective components, and their interrelation in the process of students' learning activities is revealed.

The expediency of implementing competence-based, integrative, activity-oriented, and axiological approaches in teaching natural science disciplines is substantiated. Pedagogical conditions for the effective formation of environmental competence are determined, including the ecologization of educational content, interdisciplinary integration, the use of problem-based, project-based, and research-based learning, as well as orientation toward relevant regional environmental issues. The importance of practice-oriented teaching methods for ensuring the connection between theoretical knowledge and real environmental situations is highlighted.

The materials of the article can be used in the educational practice of general secondary education institutions, in the professional training and in-service development of teachers of natural science disciplines, as well as in further scientific and pedagogical research on environmental education issues.

Keywords: environmental competence, environmental education, natural science disciplines, competence-based approach, general secondary education institutions.

Постановка проблеми. Глобальні екологічні виклики сучасності, зокрема зміна клімату, деградація екосистем, зменшення біорізноманіття, забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів, актуалізують потребу у формуванні нового типу екологічної свідомості суспільства. Вирішення зазначених проблем безпосередньо пов'язане з рівнем екологічної культури та компетентності підростаючого покоління, що зумовлює підвищення ролі системи загальної середньої освіти у цьому процесі.

Заклади загальної середньої освіти покликані забезпечити не лише засвоєння учнями базових знань про природу, а й формування відповідального ставлення до навколишнього середовища, готовності до екологічно доцільної поведінки та прийняття рішень у контексті сталого розвитку. Особливе місце у цьому процесі посідають дисципліни природничого циклу, які мають значний інтегративний потенціал щодо розкриття взаємозв'язків між природними явищами та діяльністю людини.

Водночас аналіз сучасної освітньої практики свідчить, що екологічна підготовка здобувачів освіти часто має фрагментарний характер і зводиться переважно до інформаційного компонента без належного формування ціннісно-мотиваційної та діяльнісної складових. Це зумовлює необхідність науково-методичного осмислення процесу формування екологічної компетентності в межах викладання дисциплін природничого циклу відповідно до вимог компетентнісного підходу та концепції Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науково-педагогічному дискурсі проблема формування екологічної компетентності посідає одне з ключових місць у контексті розвитку екологічної освіти та реалізації компетентнісної парадигми навчання.

Екологічна компетентність розглядається не лише як результат засвоєння екологічних знань, а як інтегральна характеристика особистості, що охоплює систему знань, ціннісні орієнтації, практичні вміння та готовність до екологічно доцільної поведінки. У цьому аспекті вона визначається як наскрізний компонент компетентнісної моделі випускника закладу загальної середньої освіти, орієнтований на усвідомлену взаємодію людини з природним і соціальним середовищем.

Нормативно-стратегічні засади формування екологічної компетентності в українській школі закладені в Державному стандарті базової середньої освіти, де екологічна компетентність окреслюється як здатність здобувачів освіти усвідомлювати екологічні основи природокористування, дотримуватися природоохоронної поведінки та раціонально використовувати природні ресурси в контексті ідей сталого розвитку [1].

Таким чином, на нормативному рівні екологічна компетентність визначається як інтегрований результат навчання, що поєднує пізнавальний, ціннісний і діяльнісний аспекти.

Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» розширює та конкретизує зазначені положення, акцентуючи увагу на формуванні ціннісних орієнтирів, відповідального ставлення до довкілля та практичної спрямованості навчання [2].

У межах цієї концепції екологічна компетентність розглядається як важлива складова громадянської та соціальної зрілості особистості, що формується через активну діяльність здобувачів освіти і залучення їх до розв'язання реальних життєвих проблем.

У науково-методичній площині значна кількість досліджень присвячена екологізації змісту природничих дисциплін, посиленню міжпредметної інтеграції та переорієнтації освітнього процесу з трансляції знань на організацію діяльності здобувачів освіти у реальних або наближених до реальності екологічних ситуаціях. Дослідники наголошують на доцільності використання проблемного, проєктного та дослідницького навчання як ефективних засобів формування екологічної компетентності.

Вагомий внесок у теоретичне осмислення поняття «екологічна компетентність» та її структуризацію зроблено у вітчизняних наукових працях, де компетентність тлумачиться як інтегральний результат освітнього процесу, що поєднує знаннєвий компонент, ціннісно-мотиваційні орієнтації та готовність до екологічно доцільної поведінки [3]. У таких дослідженнях підкреслюється, що екологічна компетентність не зводиться до суми знань, а формується в процесі активної взаємодії здобувачів освіти із природним і соціальним середовищем.

У контексті підготовки педагогічних кадрів та забезпечення наступності між різними рівнями освіти значна увага приділяється проблемі екологічної компетентності вчителя Нової української школи. Науковці аналізують методичні інструменти інтеграції екологічного змісту в освітній процес, розкривають потенціал наскрізних тем і компетентнісно орієнтованих завдань, а також обґрунтовують необхідність підвищення професійної готовності педагогів до реалізації екологічної складової навчання [4].

Окремим напрямом сучасних досліджень є системний аналіз підходів до визначення екологічної компетентності, її структурних компонентів і педагогічних умов формування. У цих працях акцентується увага на діяльнісних формах навчання, рефлексії результатів навчальної діяльності та значенні формувального оцінювання для розвитку екологічної свідомості здобувачів освіти [5].

Такий підхід дозволяє розглядати екологічну компетентність як динамічне утворення, що постійно розвивається в процесі навчання.

У площині оновлення змісту природничої освіти в межах стандартів базової школи обґрунтовується потреба забезпечення цілісності природничої

галузі, посилення її практикоорієнтованості та спрямованості на досягнення результатів навчання, релевантних сучасним екологічним викликам [6].

Науковці підкреслюють, що саме дисципліни природничого циклу мають найбільший потенціал для формування екологічної компетентності завдяки інтеграції знань про природу, людину та суспільство.

Значущими є також праці, у яких освіта для сталого розвитку розглядається як міждисциплінарний формат, здатний забезпечити формування системного мислення, відповідальності та готовності до дії. Ці якості визначаються як базові для екологічно орієнтованої поведінки та безпосередньо пов'язані з розвитком екологічної компетентності здобувачів освіти [7].

Зарубіжні наукові джерела суттєво розширюють методичну оптику дослідження проблеми, пропонуючи компетентнісні рамки освіти для сталого розвитку. У документах ЮНЕСКО наголошується, що освіта для досягнення Цілей сталого розвитку має бути зорієнтована на досягнення конкретних навчальних результатів, пов'язаних зі змінами поведінки, формуванням цінностей і здатністю ухвалювати відповідальні рішення на користь довкілля [8].

Підходи до ключових компетентностей ESD (Education for Sustainable Development) деталізують такі складники, як системне мислення, прогнозування, критичність, співпраця та відповідальність, що розглядаються як ядро компетентностей, необхідних для екологічно орієнтованої діяльності [9].

Ці положення є важливими методологічними орієнтирами для розроблення національних моделей формування екологічної компетентності.

Водночас аналітичні рамки OECP (Organisation for Economic Co-operation and Development), спрямовані на оцінювання «екологічної сталості» компетентностей молоді, актуалізують проблему педагогічно вимірюваних показників і валідних інструментів оцінювання результатів навчання [10]. Це підкреслює необхідність науково обґрунтованого методичного забезпечення процесу формування екологічної компетентності в закладах загальної середньої освіти.

Узагальнюючи результати аналізу наукових джерел, можна констатувати, що в сучасних дослідженнях достатньо повно представлені нормативні орієнтири, концептуальні підходи та окремі методичні рішення щодо формування екологічної компетентності. Водночас залишається актуальною потреба в подальшому опрацюванні цілісної моделі науково-методичних засад формування екологічної компетентності саме у процесі викладання дисциплін природничого циклу, з чітким визначенням механізмів інтеграції, педагогічних умов і критеріїв оцінювання результатів навчання.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні науково-методичних засад формування екологічної компетентності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти у процесі викладання дисциплін природничого циклу, а також у визначенні ефективних педагогічних підходів і умов, що забезпечують результативність цього процесу в контексті компетентнісної парадигми сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. Формування екологічної компетентності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти розглядається як цілісний, динамічний і багаторівневий педагогічний процес, що реалізується впродовж усього періоду навчання та охоплює когнітивний, ціннісно-мотиваційний, діяльнісний і рефлексивний компоненти. Його ефективність значною мірою визначається змістовим наповненням, методичним інструментарієм і логікою викладання дисциплін природничого циклу, які мають потужний потенціал для інтеграції екологічних знань, формування екологічної свідомості та розвитку відповідальної поведінки здобувачів освіти.

Формування екологічної компетентності у курсі «Я досліджую світ».

На початковому рівні загальної середньої освіти екологічна компетентність формується передусім у межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ», який поєднує природничий, соціальний і здоров'язбережувальний компоненти. Методично значущим є те, що екологічний зміст подається не у вигляді систематизованих наукових понять, а через життєвий досвід дитини, її емоційне сприйняття та безпосередню взаємодію з навколишнім середовищем.

Формування екологічної компетентності на цьому етапі відбувається шляхом організації спостережень за об'єктами живої і неживої природи, виконання елементарних дослідницьких завдань, моделювання природних процесів і обговорення правил екологічно доцільної поведінки. Наприклад, під час вивчення тем, пов'язаних із сезонними змінами, погодними явищами, рослинним і тваринним світом, учні аналізують роль природних умов у житті людини, встановлюють прості причинно-наслідкові зв'язки та виконують практичні завдання, спрямовані на збереження довкілля.

Мініпроєкти щодо догляду за рослинами, сортування відходів або охорони птахів сприяють формуванню первинних екологічних цінностей і навичок відповідальної поведінки.

Екологічна компетентність у курсі «Пізнаємо природу».

У базовій школі формування екологічної компетентності набуває більш системного характеру в межах курсу «Пізнаємо природу», який реалізує міждисциплінарний підхід до вивчення природних явищ.

У цьому курсі екологічні проблеми розглядаються в контексті взаємодії фізичних, хімічних, біологічних і географічних чинників, що дозволяє учням усвідомити складність природних систем і взаємозалежність компонентів довкілля.

Екологічна компетентність формується через виконання практико-орієнтованих завдань, дослідницьких робіт і навчальних експериментів. Зокрема, під час вивчення властивостей повітря, води та ґрунтів учні можуть здійснювати спостереження за станом навколишнього середовища у своїй місцевості, аналізувати джерела забруднення, порівнювати екологічні умови різних територій. Така діяльність сприяє розвитку системного мислення, умінь аналізувати екологічні ситуації та усвідомленню відповідальності людини за зміни довкілля.

Формування екологічної компетентності у курсі «Біологія».

У курсі «Біологія» екологічна компетентність формується на основі поглибленого вивчення закономірностей функціонування живих систем різного рівня організації. Біологічна освіта забезпечує наукове осмислення процесів, що відбуваються в екосистемах, і створює умови для формування здатності аналізувати наслідки антропогенного впливу на природу.

Вивчення екологічних аспектів біології супроводжується застосуванням проблемного навчання, аналізу екологічних ситуацій і виконанням проєктних та дослідницьких робіт. Наприклад, учні можуть досліджувати біорізноманіття локальних екосистем, аналізувати чинники, що впливають на чисельність популяцій, або оцінювати ефективність природоохоронних заходів. Такі форми роботи сприяють формуванню екологічного мислення, здатності застосовувати знання на практиці та розвитку екологічно відповідальної поведінки.

Роль курсу «Біологія і екологія» у старшій школі.

Курс «Біологія і екологія» виконує узагальнювальну й інтегративну функцію в системі природничої освіти, забезпечуючи завершальний етап формування екологічної компетентності. У межах цього курсу екологічні проблеми розглядаються в контексті глобальних викликів, зокрема сталого розвитку, екологічної безпеки та збереження біосфери.

Формування екологічної компетентності здійснюється через аналіз реальних екологічних кейсів, виконання міждисциплінарних проєктів і моделювання можливих сценаріїв розвитку екологічних процесів. Учні залучаються до оцінювання екологічних ризиків, аналізу наслідків господарської діяльності та розроблення практичних рекомендацій щодо зменшення негативного впливу на довкілля. Це сприяє розвитку критичного й прогностичного мислення та формуванню відповідального ставлення до природи.

Методичні умови, оцінювання та цифрові інструменти.

Важливою складовою науково-методичних засад формування екологічної компетентності є використання інтерактивних методів навчання, цифрових освітніх ресурсів і формувального оцінювання. Використання цифрових платформ, інтерактивних карт, симуляторів екологічних процесів і онлайн-досліджень дозволяє розширити можливості навчання та сприяє формуванню інформаційно-аналітичних умінь здобувачів освіти.

Оцінювання рівня сформованості екологічної компетентності має бути комплексним і включати аналіз знань, практичних умінь, ціннісних орієнтацій і рефлексивних здатностей. Застосування портфоліо, захисту проєктів, само- та взаємооцінювання відповідає засадам компетентнісного підходу й забезпечує цілісне бачення результатів навчання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що формування екологічної компетентності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти є важливим і багатоаспектним завданням сучасної природничої освіти, реалізація якого зумовлена актуальними глобальними та регіональними

екологічними викликами й орієнтацією освітньої системи на компетентнісну парадигму. Доведено, що дисципліни природничого циклу мають значний потенціал для системного та поетапного формування екологічної компетентності, оскільки забезпечують наукове осмислення взаємозв'язків у системі «людина – природа – суспільство» та сприяють розвитку екологічно відповідальної поведінки здобувачів освіти.

Уточнено сутність поняття «екологічна компетентність» як інтегрованої якості особистості, що поєднує когнітивний, ціннісно-мотиваційний, діяльнісний і рефлексивний компоненти та формується у процесі навчальної й позанавчальної діяльності. Обґрунтовано доцільність реалізації компетентнісного, інтегративного, діяльнісного та аксіологічного підходів у процесі викладання дисциплін природничого циклу, що забезпечує цілісність, наступність і практичну спрямованість екологічної освіти.

Визначено педагогічні умови ефективного формування екологічної компетентності здобувачів освіти, серед яких ключовими є екологізація змісту навчальних дисциплін, міжпредметна інтеграція, використання інтерактивних і практикоорієнтованих методів навчання, залучення здобувачів освіти до дослідницької та природоохоронної діяльності, а також урахування регіонального екологічного компонента. Показано, що поєднання урочної та позаурочної діяльності, використання цифрових освітніх ресурсів і формувального оцінювання сприяє підвищенню рівня сформованості екологічної компетентності та розвитку екологічної свідомості здобувачів освіти.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаються у проведенні педагогічних експериментів щодо перевірки ефективності запропонованих науково-методичних підходів, розроблені критеріїв і показників оцінювання рівня сформованості екологічної компетентності, а також у створенні та апробації цифрових освітніх ресурсів екологічного спрямування для різних рівнів загальної середньої освіти.

Література:

1. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата: 20.12.2025).

2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.12.2025).

3. Пруцакова О. Л., Єресько О. В., Сидоренко Н. М. та ін. Екологічна компетентність: теоретико-методичні засади формування в здобувачів освіти загальноосвітніх навчальних закладів : навч.-метод. посіб. – Київ, 2008. – С. 5–112.

4. Коваль В. О. Екологічна компетентність учителя Нової української школи: навч.-метод. посіб. – Чернігів, 2019. – С. 7–96.

5. Герасимчук О. Л. Формування екологічної компетентності здобувачів освіти основної школи (теорія і практика) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. – Житомир, 2015. – С. 34–182.

6. Засєкіна Т. М. Новації стандарту базової освіти: природнича галузь // Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. – 2020. – № 2(39). – С. 15–24.

7. Особливості навчання для сталого розвитку // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2020. – Вип. 68, т. 1. – С. 58–64.

8. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2017. – P. 7–62.

9. UNESCO. Learning to Transform the World: Key Competencies in Education for Sustainable Development. – Paris : UNESCO, 2017. – P. 11–39.

10. Borgonovi F., Bertoletti A. Young People's Environmental Sustainability Competence: A Framework and Evidence. – Paris : OECD Publishing, 2022. – P. 9–54.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). *Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity* [On certain issues of the State Standards of Complete General Secondary Education]: Resolution No. 898 of September 30, 2020. Verkhovna Rada of Ukraine, Legislation of Ukraine Database. Retrieved December 20, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian].

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016). *Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku* [On approval of the Concept for implementing state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian School" until 2029]: Order No. 988-r of December 14, 2016. Verkhovna Rada of Ukraine, Legislation of Ukraine Database. Retrieved December 20, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian].

3. Prutsakova, O. L., Yereshko, O. V., Sydorenko, N. M., et al. (2008). *Ekolohichna kompetentnist: teoretyko-metodychni zasady formuvannia v uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [Environmental competence: Theoretical and methodological principles of its formation in secondary school students]. Kyiv, Ukraine. Pp. 5–112 [in Ukrainian].

4. Koval, V. O. (2019). *Ekolohichna kompetentnist uchytelia Novoi ukrainskoi shkoly* [Environmental competence of a teacher of the New Ukrainian School]. Chernihiv, Ukraine. Pp. 7–96 [in Ukrainian].

5. Herasymchuk, O. L. (2015). *Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly (teoriia i praktyka)* [Formation of environmental competence of lower secondary school students (theory and practice)] (PhD dissertation). Zhytomyr, Ukraine. Pp. 34–182 [in Ukrainian].

6. Zasiekina, T. M. (2020). Novatsii standartu bazovoi osvity: pryrodnycha haluz [Innovations of the basic education standard: Natural science domain]. *Elektronnyi zbirnyk nauko-vykh prats ZOIPPO* – Electronic Collection of Scientific Papers of ZIPPE, 2(39), 15–24 [in Ukr].

7. Osoblyvosti navchannia dlia staloho rozvytku [Features of education for sustainable development]. (2020). *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and Secondary Schools, 68(1), 58–64 [in Ukrainian].

8. UNESCO. (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris: UNESCO. Pp. 7–62 [in English].

9. UNESCO. (2017). *Learning to Transform the World: Key Competencies in Education for Sustainable Development*. Paris: UNESCO. Pp. 11–39 [in English].

10.Borgonovi, F., & Bertoletti, A. (2022). *Young People's Environmental Sustainability Competence: A Framework and Evidence*. Paris: OECD Publishing. Pp. 9–54 [in English].

УДК 784.9:378.046-021.66]:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1397-1410

Сулаєва Наталія Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри музики імені Григорія Левченка, декан факультету педагогічної і мистецької освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-5066-8605

Шинкаренко Наталія Владиславівна асистент кафедри музики імені Григорія Левченка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0009-0007-4148-9948

ЦИФРОВІ ТА КРОСМИСТЕЦЬКІ ПРАКТИКИ У ВИКЛАДАННІ СОЛЬНОГО СПІВУ ЗДОБУВАЧАМ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню цифрових та кросмистецьких практик у викладанні сольного співу здобувачам другого (магістерського) рівня мистецько-педагогічних спеціальностей в умовах трансформацій української освіти. Акцентовано увагу на тому, що стрімкий розвиток цифрових технологій і сучасні виклики освітнього середовища зумовлюють необхідність оновлення змісту й форм вокальної підготовки майбутніх учителів мистецтва. Розкрито сутність цифрової компетентності вокаліста-магістранта, що охоплює володіння мобільними додатками для тренування вокальної техніки, онлайн-платформами, аудіоаналізаторами, спектрографами, інструментами відеорефлексії та засобами дистанційної взаємодії. Показано, що використання цифрових технологій сприяє індивідуалізації навчання, підвищенню якості зворотного зв'язку, формуванню професійної автономії та рефлексивності здобувачів освіти. Окрему увагу приділено кросмистецьким практикам, які забезпечують інтеграцію вокального мистецтва з театром, хореографією, пластикою та візуальними видами мистецтва. Обґрунтовано, що міжвидові взаємодії сприяють розвитку сценічної виразності, образного мислення, інтерпретаційних умінь та здатності створювати цілісний сценічний образ. Показано, що кросмистецький підхід формує у магістрантів багатовимірне розуміння вокального твору й готовність до реалізації інтегрованих мистецько-освітніх проєктів. Запропоновано модель поєднання цифрових та міжвидових практик у викладанні сольного співу, яка ґрунтується на принципах індивідуалізації, творчої свободи, партнерської взаємодії та використання інноваційних інструментів. Наголошено на трансформації ролі викладача, що має бути носієм вокально-технічного досвіду та фасилітатором творчості, консультантом із цифрових технологій та куратором

кросмистецьких проєктів. Результати дослідження засвідчують, що інтеграція цифрових і кросмистецьких практик відкриває перспективи оновлення вокальної підготовки магістрантів та сприяє формуванню творчої, національно свідомої й технологічно компетентної особистості майбутнього вчителя мистецтва.

Ключові слова: сольний спів; цифрові практики; кросмистецькі практики; вокальна підготовка; мистецько-педагогічна підготовка.

Sulaieva Natalia Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Hryhorii Levchenko Department of Music, Dean of the Faculty of Pedagogical and Art Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0001-5066-8605

Shynkarenko Natalia Vladyslavivna Assistant at the Hryhorii Levchenko Department of Music, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0009-0007-4148-9948

DIGITAL AND CROSS-ART PRACTICES IN TEACHING SOLO SINGING TO MASTER'S DEGREE STUDENTS OF ARTISTIC AND PEDAGOGICAL SPECIALTIES

Abstract. The article examines digital and cross-art practices in teaching solo singing to students of the second (Master's) level of artistic and pedagogical specialties in the context of ongoing transformations in Ukrainian education. Emphasis is placed on the fact that the rapid development of digital technologies and the contemporary challenges of the educational environment necessitate the renewal of the content and forms of vocal training for future art teachers. The essence of the digital competence of a master's-level vocalist is revealed, encompassing proficiency in mobile applications for vocal technique training, online platforms, audio analyzers, spectrographs, video-reflection tools, and means of distance interaction. It is demonstrated that the use of digital technologies promotes individualized learning, enhances the quality of feedback, and contributes to the development of professional autonomy and reflectivity among students. Particular attention is devoted to cross-art practices that ensure the integration of vocal art with theatre, choreography, movement practices, and visual arts. It is substantiated that such inter-art interactions foster the development of stage expressiveness, figurative thinking, interpretative skills, and the ability to create a holistic stage image. The study shows that a cross-art approach shapes a multidimensional understanding of a vocal work among master's students and builds their readiness to implement integrated artistic and educational projects.

The article proposes a model for combining digital and cross-art practices in teaching solo singing, based on the principles of individualization, creative freedom, partnership-based interaction, and the use of innovative tools. The transformation of the teacher's role is emphasized: the modern instructor must act not only as a carrier of

vocal and technical expertise, but also as a facilitator of creativity, a consultant in digital technologies, and a curator of cross-art projects.

The findings indicate that the integration of digital and cross-art practices opens new perspectives for updating vocal training at the master's level and contributes to shaping a creative, nationally conscious, and technologically competent future teacher of the arts.

Keywords: solo singing; digital practices; cross-art practices; vocal training; artistic and pedagogical training.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації української освіти, зумовлені воєнними реаліями, та стрімким розвитком цифрових технологій, вимагають від закладів вищої педагогічної освіти оновлення форм і змісту мистецької підготовки. Особливої ваги набуває фахова вокальна підготовка здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти – майбутніх учителів мистецтва, на яких покладено завдання зберігати національний культурний код та інтегрувати його у сучасне цифрове та кросмистецьке освітнє середовище.

Традиційна модель сольного співу, зорієнтована переважно на розвиток техніки голосоведення, дикції та інтонації, нині потребує суттєвого доповнення новими освітніми інструментами, з-поміж яких мобільні додатки, спектрографи, цифрові платформи тощо. Це вимагає від викладача закладу вищої педагогічної освіти здатності до поєднання класичної вокальної школи з інноваціями, що дають змогу формувати творчу, національно свідому та технологічно грамотну особистість майбутнього вчителя мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика модернізації вокальної освіти активно розробляється українськими та зарубіжними науковцями. Вітчизняна дослідниця І. Арановська акцентує увагу на необхідності оновлення методики сольного співу відповідно до нових технологічних можливостей [1]. Науковиця О. Бондаренко підкреслює важливість інтеграції сучасних освітніх стратегій у структуру підготовки вчителя музики [2]. У працях Л. Гринь наголошується на ролі педагогічних технологій, що безпосередньо корелюють із цифровими інструментами навчання [3]. Вагомими є напрацювання українських дослідників, присвячені інтеграції мистецтв та оновленню професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема роботи Є. Дичко [5] та О. Ляшенко [5]. Європейський контекст розкритий у дослідженнях польської вченої М. Дзюбінської [6]. У глобальному науковому дискурсі значущими залишаються студії американського дослідника P. Miller [7] та шведського вченого J. Sundberg [8], які обґрунтовують важливість технологічних підходів до аналізу голосу. Британські учені G. Welch, D. Howard, J. Nix [9], демонструють переваги мультимодальних форматів навчання вокалу, водночас D. Lebler, G. Carey, S. Harrison [10] та H. Westerlund, H. Gaunt [11] розглядають колаборативні та проєктні форми навчання як такі, що забезпечують розвиток професійної автономії музиканта. Науковці B. Kostek,

W. Pedrycz [12] наголошують на потенціалі цифрових систем і алгоритмів аналізу даних для прийняття музично-педагогічних рішень. Таким чином, сучасний стан наукових досліджень підтверджує необхідність упровадження цифрових та кросмистецьких практик у підготовку магістрантів із сольного співу, що дає підстави для формування нового, інноваційного формату мистецько-педагогічної освіти.

Метою статті є комплексне висвітлення цифрових та кросмистецьких практик у викладанні сольного співу магістрам педагогічних спеціальностей та окреслення завдань, що випливають із цієї мети: проаналізувати сучасний науковий дискурс щодо цифровізації вокальної освіти; з'ясувати педагогічний потенціал кросмистецьких взаємодій у процесі навчання сольного співу; визначити можливості використання цифрових інструментів у роботі з магістрантами; схарактеризувати модель інтеграції цифрових та міжвидових практик у вокальну підготовку майбутніх учителів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Оновлення змісту та форм викладання сольного співу в закладах вищої педагогічної освіти зумовлене розширенням сучасного мистецько-педагогічного дискурсу, у межах якого вокальне мистецтво розглядається як комплексний процес формування професійної, художньо-ціннісної та цифрово-компетентної особистості вчителя мистецтва. Зміни, що відбуваються у світовій та українській мистецько-педагогічній освіті, актуалізують потребу в переосмисленні традиційної моделі навчання сольного співу й переході до більш гнучких, інноваційно підсилених форматів. Так, вокальна компетентність, що традиційно охоплює інтонаційний слух, дихальну й резонансну техніку, артикуляцію та чистоту інтонування, сьогодні доповнюється сценічною, цифровою та кросмистецькою компетентностями.

Зокрема, дослідження вітчизняної вченої Л. Гринь свідчать, що педагогічні технології повинні формувати в студентів здатність до комплексного сценічного самовираження, оскільки сценічність стає важливим складником мистецької компетентності майбутнього педагога [3].

Сюди належить уміння володіти тілом, працювати з образом, адекватно інтерпретувати художній матеріал у взаємодії з іншими видами мистецтва, що тісно перегукується з ідеями вітчизняної дослідниці О. Ляшенко щодо інтеграції мистецьких дисциплін у професійній підготовці педагогів [5]. Розгляд цього питання є актуальним та надважливим, водночас у цій статті ми звернемо більше уваги на цифрову та кросмистецьку компетентності як такі, що суттєво впливають на якість професійної підготовки сучасного вчителя мистецтва, зокрема музичного.

Наголосимо, що цифрова компетентність є однією з найдинамічніших у структурі підготовки майбутнього педагога-митця. Її зміст передбачає вміння працювати з аудіоаналізаторами, спектрографами, цифровими ефектами, мобільними тренажерами вокальної техніки, а також здійснювати відеоаналіз власного виконання [8; 7; 9].

Одним із найпомітніших напрямів цифровізації вокальної підготовки є використання мобільних застосунків та онлайн-платформ для розвитку технічних умінь. Програми на зразок VoCo Vocal Coach, Vanido чи Swiftscales містять алгоритми тренування діапазону, інтонаційної точності, дихальної координації, вокальної стабільності, а також надають користувачеві аудіовізуальний зворотний зв'язок. Такі інструменти є корисними з огляду на те, що здобувач освіти має можливість будувати індивідуальну траєкторію вдосконалення техніки, а викладач – відстежувати поступ. Для супроводу вправ активно використовуються онлайн-піаніно, цифрові тюнери й метрономи, що забезпечують точність інтонування та відчуття темпоритму [1; 4].

Наступним важливим напрямом є застосування аудіоаналізаторів і вокальних спектрографів, які дозволяють перейти від суб'єктивних оцінок до науково обґрунтованого аналізу вокальної техніки. Праці шведського дослідника J. Sundberg стали основою для сучасної практики використання спектрального аналізу в педагогіці співу, оскільки розширюють можливості детального вивчення формантної структури голосу, особливостей резонансоутворення, співвідношення гармонік і динамічних параметрів звучання [8]. Аналіз запису дає змогу виявити технічні недоліки, які не завжди помітні на слух: надмірну назалізацію, нестабільність вібрато, нераціональне використання резонаторів, напруженість гортані чи недостатню підтримку дихання тощо. Порівняння спектрограм дозволяє викладачу й здобувачеві освіти бачити динаміку змін, прогнозувати траєкторію розвитку й коригувати завдання [7; 9].

Важливу роль у становленні професійної виразності та сценічної впевненості майбутніх учителів мистецтва відіграє технологія відеоаналізу. Запис власних виступів дає можливість відстежувати вокальну та сценічну майстерність: пластику тіла, міміку, жести, відповідність зовнішнього образу змісту твору. Перегляд відео в поєднанні з самооцінюванням створює інструмент для розвитку рефлексії, а педкоучинг дозволяє скеровувати студента в бік більш усвідомленої та цілісної інтерпретації. Аналіз відеоматеріалів ефективно поєднується з кросмистецькими практиками, адже на перший план виходить уміння синтезувати вокал, рух, драматургію та візуальну експресію [14].

Підкреслимо, що впровадження асинхронних та дистанційних форматів навчання значно розширило можливості викладання сольного співу. Відеозавдання, аудіопортфоліо, цифрові щоденники вокального прогресу та онлайн-консультації є новими педагогічними інструментами. Завдяки ним студенти опановують мистецтво самоорганізації, фіксують власні досягнення, отримують гнучкий формат зворотного зв'язку та навчаються будувати власну траєкторію розвитку [10; 11]. Тож, цифрові практики у викладанні сольного співу є системним і перспективним напрямом модернізації мистецької освіти, що забезпечує наукову точність, індивідуалізацію, розширення творчих можливостей і формування професійної автономії майбутнього вчителя. Вони доповнюють традиційну вокальну школу новими інструментами.

Кросмистецький підхід, який охоплює взаємодію музики з театром, хореографією, літературою, кіно та іншими видами мистецтва, відкриває для магістрантів можливості багатовимірного переживання вокального твору та формує здатність створювати цілісний сценічний образ [5; 14].

Інтеграція вокального мистецтва з театром і хореографією поступово стає невід'ємним складником магістерської підготовки. Акторські вправи допомагають здобувачеві освіти: розкрити внутрішню свободу, природність і переконливість сценічної поведінки; розвинути уяву; сформувати емоційний діапазон; оволодіти вміннями працювати в межах драматургічної структури. Пластичні етюди, у свою чергу, розвивають відчуття простору, ритму та тілесної координації, що є надзвичайно важливим для виконавця, який має поєднувати вокальне звучання з пластичним малюнком. Робота над художнім образом вокального твору передбачає синтез музичного мислення, інтерпретаційних навичок і драматургічного бачення, що цілком відповідає сучасним моделям творчого розвитку музиканта [9].

Цей міжвидовий підхід закономірно приводить до оновлення форматів сценічного втілення сольного номера. Вокально-пластичні композиції дають змогу поєднати голос із рухом, дозволяють здобувачеві освіти створювати динамічні, емоційно наповнені сценічні структури. Вокально-драматичні етюди відкривають можливості для розгортання художнього змісту твору через мізансцени, психологічну дію, внутрішню мотивацію персонажа. Використання хореографічних елементів у сольному виступі надає виконанню виразності та пластичної цілісності, а також сприяє формуванню ритмічної точності та сценічної координації [3; 14].

Поступове проникнення кросмистецьких практик у підготовку магістрантів формує підґрунтя для розвитку специфічного кросмистецького мислення, яке характеризується здатністю поєднувати різні мистецькі засоби в межах одного творчого акту. Це мислення є основою для педагогічної діяльності майбутнього вчителя мистецтва, оскільки сучасний освітній процес дедалі частіше вимагає окрім виконавських умінь здатність вибудовувати інтегровані проєкти, що поєднують музику, візуальний образ, рух і драматургію. Саме тому створення студентами міні-проєктів на зразок «спів та візуалізація», «спів та рух», «спів та драматургія» набуває особливої педагогічної цінності, адже розширюють художній досвід виконавця та формують здатність бачити музичний твір у ширшому культурному та естетичному контексті.

Кросмистецькі практики також посилюють професійну автономію здобувача освіти, адже залучають його до створення власних художніх продуктів: ескізів сценічних етюдів, повноцінних вокально-пластичних композицій тощо. Такий підхід відповідає сучасним моделям колаборативної та проєктної діяльності, що активно розвиваються у світовій мистецькій освіті [8; 15], і сприяє формуванню педагогічної готовності працювати в умовах нових освітніх інтеграційних форматів.

Тож, кросмистецькі практики є важливим засобом урізноманітнення вокальної підготовки й потужним чинником творчого розвитку магістрантів. Вони формують здатність майбутнього вчителя мистецтва до художньої інтерпретації, сценічної мобільності, образного мислення та створення інтегрованих мистецьких проєктів, забезпечуючи перехід від традиційної моделі виконавця до моделі творчої, інноваційно мислячої та універсально компетентної особистості.

Природно, що усі вищезазначені зміни впливають на трансформацію ролі викладача сольного співу закладу вищої педагогічної освіти, який поряд із передачею вокально-технічних умінь на основі традиційних педагогічних методик, має бути фасилітатором творчих процесів, провідником цифрових інструментів, консультантом із розвитку сценічної пластики, куратором кросмистецьких проєктів та дослідником власної практики [15; 7]. Тому сучасні теоретичні основи оновлення викладання сольного співу у магістерській підготовці визначаються синтезом міждисциплінарних підходів та цифрових інновацій. Поєднання цих чинників формує нову модель вокальної освіти, орієнтовану на розвиток творчої та технологічно компетентної особистості майбутнього вчителя мистецтва.

Оновлення вокальної підготовки в магістратурі закономірно спричинило формування нових педагогічних моделей, у межах яких акцент переноситься з репродуктивних форм навчання на індивідуалізацію, творчу свободу, партнерську взаємодію та використання цифрових ресурсів. Зарубіжні й українські дослідники мистецької освіти підкреслюють, що сучасний викладач уже не може обмежуватися лише передаванням вокально-технічних навичок; він має створювати умови для розвитку самостійності, креативності, здатності до художньої інтерпретації та професійної рефлексії студентів [10; 11]. Розвиток цих якостей забезпечують кілька інноваційних моделей, що поступово стають ключовими в навчанні сольного співу майбутніх учителів мистецтва.

Однією з таких моделей є модель індивідуальної освітньої траєкторії, орієнтована на персоналізацію навчального процесу. У її межах здобувач освіти отримує можливість вибудовувати власний шлях професійного зростання залежно від голосового типу, художніх інтересів, рівня підготовки й особистісних цілей. Індивідуалізація ґрунтується на систематичному аналізі досягнень, постановці реалістичних, водночас амбітних цілей, формуванні гнучкого графіка вправ та доборі репертуару відповідно до творчого темпераменту виконавця. Такі підходи відповідають рекомендаціям сучасних педагогів-музикознавців, які підкреслюють важливість системності та наукової обґрунтованості вокального розвитку [1; 4; 7].

Помітне місце в сучасній магістерській підготовці займає проєктно-орієнтований підхід, що стимулює студентів до створення авторських вокальних проєктів, як то: сольних програм; вокально-пластичних композицій; мультимедійних сценічних номерів чи навчально-методичних розробок. Виконання проєкту передбачає проходження повного творчого циклу: від вибору художньої

ідеї та пошуку відповідного репертуару до аналізу виконавських труднощів, залучення цифрових інструментів і підготовки публічної презентації. Цифрові ресурси (мобільні застосунки, платформні аудіоредактори, спектрографи, відеомонтажні програми) інтегруються в кожен етап проєкту і при цьому забезпечують наукову точність, варіативність і можливість самостійного контролю [10; 14; 11].

Значущим компонентом інноваційних моделей є педагогічний коучинг і менторство, які змінюють характер взаємодії викладача і студента. Коучинг будується на принципах партнерства, довіри та підтримки індивідуального темпу розвитку. У центрі уваги опиняється не лише техніка виконання, а й емоційний стан, сценічна впевненість, уміння долати творчі труднощі, формувати власну інтерпретацію та рефлексувати власний прогрес. Менторство передбачає довготривалу співпрацю викладача та магістранта, що стимулює розвиток професійної зрілості, забезпечує сталість педагогічних цінностей та поглиблює розуміння мистецького процесу [2; 3; 9].

Особливе місце в системі інноваційних моделей займає модель цифрово-кросмистецької інтеграції, у межах якої вокальна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва органічно поєднує цифрові технології зі сценічними, пластичними та драматургічними практиками. Вона ґрунтується на ідеї єдності технічного, художнього й технологічного вимірів вокального мистецтва. Цей процес передбачає використання спектрографів і аудіоаналізаторів для роботи над тембром та резонансами, застосування відеоаналізу для вдосконалення сценічної пластики, залучення хореографічних і акторських практик для створення цілісного образу, а також інтеграцію мультимедійних компонентів для розширення художнього простору виступу. Дослідження шведського науковця J. Sundberg [8], британських учених G. Welch, D. Howard, J. Nix [9] та фахівців із цифрових музичних технологій B. Kostek, W. Pedrycz [12] переконливо свідчать про ефективність поєднання технічного аналізу голосу з творчо-пластичними й мультимедійними практиками.

Упровадження моделі цифрово-кросмистецької інтеграції формує новий тип виконавця та педагога, здатного мислити в категоріях взаємодії мистецтв, ефективно використовувати цифрові ресурси та вибудовувати освітній процес у форматах, що відповідають сучасним вимогам мистецької та педагогічної галузей. Це забезпечує розвиток комплексної професійної компетентності, формує ширше художнє бачення та готує магістрантів до роботи в умовах інтегрованого мистецько-цифрового простору.

Яскравим прикладом використання вищезазначених підходів є діяльність викладачів сольного співу кафедри музики імені Григорія Левченка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Адже вони не просто реалізують цифрові й кросмистецькі практики , але й пов’язують їх із регіональним підходом, який займає особливе місце у викладанні сольного співу в цьому ЗВО.

Здобувачі освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти працюють із кращими зразками пісенної спадщини Полтавщини, зафіксованими та систематизованими у збірці «Сольфеджіо», укладеній видатним українським диригентом, фольклористом, композитором і багаторічним завідувачем кафедри музики ПНПУ імені В. Г. Короленка Григорієм Семеновичем Левченком [13]. Посібник охоплює весільні, побутові, жартівливі та ліричні пісні Полтавського краю, що уможливлює формування в студентів глибокого усвідомлення автентичних темброво-мелодичних і артикуляційних особливостей регіонального вокального стилю. Серед творів, запропонованих для опрацювання магістрантами, є весільні пісні «Пусти, свате, в хату», «Ой сонечко, сонечко, все вгору йде», інтонаційно складні ліричні зразки на кшталт «Світить місяць, світить ясний», а також народна перлина «Ой на ставу, на ставочку, на воді». Значущим є той факт, що низка цих творів звучала і звучить у виконанні українського народного хору «Калина», який створив і десятиліттями очолював сам Григорій Левченко. Тож, робота магістрантів зі збірником постає навчальним завданням, що продовжує багаторічну фольклористичну та мистецько-педагогічну традицію кафедри музики та Полтавського педагогічного.

Цей регіональний матеріал органічно поєднується з інноваційними підходами до викладання сольного співу. Цифрові технології застосовуються для технічного вдосконалення та для осмислення народнопісенного матеріалу. Так, аналіз спектрограм пісень Полтавщини дає можливість простежити темброву специфіку автентичного звучання, визначити характерні формантні зони та порівняти власні вокальні параметри здобувача освіти з резонансними моделями, притаманними народній манері виконання. Відеоаналіз виконання регіональних творів дозволяє виявити відповідність сценічної поведінки образному змісту пісні, а мобільні застосунки дають змогу опрацьовувати інтонаційний та ритмічний складники, характерні для місцевої пісенної традиції.

Завдяки такому поєднанню магістранти мають змогу виконувати регіональні твори та опановувати їх через сучасні технологічні інструменти, що підсилює якість інтерпретації та допомагає уникнути формального відтворення народного матеріалу. Робота зі збірником «Сольфеджіо» поєднується з аналізом аудіозаписів, серед яких записи українського народного хору «Калина» у виконанні пісень, до прикладу, «Пусти, свате, в хату» чи «Ой сонечко, сонечко, все вгору йде», що дозволяє студентам працювати з автентичними тембровими моделями колективного звучання. Викладачі університету активно використовують інноваційні методи для роботи з регіональними фольклорними зразками, зокрема, ними створюються цифрові міні-проєкти, у яких магістранти поєднують народну пісню з мультимедійною візуалізацією, вокально-пластичними етюдами, акторським опрацюванням образу чи індивідуальними елементами хореографії. Це сприяє глибшому зануренню в традицію, розвитку кросмистецького мислення, здатності інтерпретувати автентичний матеріал у сучасному сценічному контексті.

Упровадження інноваційних педагогічних моделей у викладанні сольного співу, зокрема моделей цифрової, кросмистецької та проєктно-орієнтованої інтеграції, нерозривно пов'язане з низкою труднощів і викликів, які впливають на ефективність навчального процесу. Однак саме усвідомлення цих проблем дає змогу вибудовувати продуктивні стратегії їх подолання та формувати нову якість магістерської вокальної підготовки.

Одним із ключових викликів є нерівномірність цифрової грамотності здобувачів освіти та різний рівень їхньої готовності до використання спеціалізованих інструментів (мобільних застосунків, аудіоаналізаторів, відеоплатформ, цифрових звукозаписних ресурсів тощо). Брак технічних навичок чи невпевненість у роботі з цифровими засобами може знижувати мотивацію майбутніх фахівців, спричиняти тривогу чи зосередженість виключно на технічних труднощах замість художнього змісту. Цю проблему можна подолати шляхом упровадження адаптивних інструктажів, створення покрокових відео- та текстових алгоритмів, проведення практикумів для опанування цифрових ресурсів, а також регулярного педагогічного супроводу, що зменшує психологічний бар'єр у роботі з технологіями.

Другим значущим викликом є поєднання великого обсягу нових інструментів із традиційною методикою вокального навчання. Інколи здобувачі освіти відчувають складність в інтеграції акторських вправ, пластичних етюдів, інтерпретаційної роботи з аналізом спектрограм чи відеозаписів. Виникає ризик надмірної фрагментації навчального процесу або втрати глибини опанування технічного складника вокалу. У таких ситуаціях дієвими стають методи поетапного введення нових практик, чітке структурування занять, збалансоване чергування традиційних та інноваційних елементів, а також регулярний зворотний зв'язок, що допомагає здобувачам освіти усвідомити роль кожного інструмента в розвитку їхньої вокальної майстерності.

Важливою групою труднощів є психологічні та творчі бар'єри майбутніх педагогів, які можуть виникати під час роботи над сценічним образом, виконанням вокально-пластичних композицій чи створенням власних проєктів. Хвилювання за успішність експерименту, страх зробити помилку, невпевненість у власних художніх рішеннях іноді гальмують творчу активність магістрантів. Подолання цих бар'єрів можливе за умови застосування педагогічного коучингу та менторства, які забезпечують індивідуальну підтримку, формують середовище довіри й стимулюють готовність до творчих пошуків. Ефективним є також використання рефлексивних інструментів, зокрема, творчих щоденників, обговорень у малих групах, аналізу власних відео- та аудіозаписів.

Ще одним викликом у процесі цифрово-кросмистецької інтеграції стає технічне забезпечення закладу освіти. Йдеться передовсім про доступ до якісної апаратури, стабільних інтернет-ресурсів, спеціалізованого програмного забезпечення, що стали менш доступними в умовах російсько-української війни, коли збагачення матеріально-технічної бази вишів практично припинилося. Частково

ці труднощі вирішуються за рахунок мобільних додатків, хмарних сервісів та використання персональних пристроїв студентів, проте системні рішення потребують стратегічної підтримки закладу вищої педагогічної освіти, оновлення матеріально-технічної бази та розширення співпраці з професійними мистецькими установами.

Окрему групу труднощів становлять питання академічної етики та організації самостійної роботи. Використання відеозавдань і цифрових щоденників вимагає від студентів високої самодисципліни, відповідальності та чесності в оцінці власних результатів. Для подолання цих викликів доцільним є впровадження чітких критеріїв оцінювання, навчання методам самооцінювання, створення прозорих алгоритмів перевірки проміжних результатів та акцент на формуванні внутрішньої мотивації здобувачів освіти, а не лише зовнішнього контролю.

Таким чином, труднощі, що виникають у процесі впровадження інноваційних моделей викладання сольного співу, є природними для періоду інтенсивної модернізації мистецько-педагогічної освіти. Їх подолання можливе завдяки комплексному підходу, що виявляється у: поступовому введенні нових технологій; педагогічній підтримці; розвитку цифрової грамотності; формуванні психологічної готовності до експерименту та забезпеченні належного технічного середовища. За умови цілеспрямованої роботи ці виклики трансформуються на можливості, а інноваційні педагогічні моделі стають дієвим інструментом формування компетентного, креативного і технологічно готового вчителя мистецтва.

Висновки. Проведений аналіз сучасних тенденцій розвитку вокальної освіти, цифрових та кросмистецьких практик у підготовці майбутніх учителів мистецтва засвідчує, що викладання сольного співу перебуває на етапі сутнісної трансформації, зумовленої загальноцивілізаційними змінами та воєнними реаліями, що впливають на освітній простір України. Магістерська вокальна підготовка нині виходить далеко за межі традиційних технічних моделей і формує новий тип технологічно грамотної, художньо мислячої, кросмистецьки мобільної та культурно відповідальної професійної особистості. Синтез цифрових інструментів, міжвидових мистецьких практик та методик, спрямованих на розвиток сценічної культури, інтерпретаційної свободи й рефлексивного мислення, забезпечує якісно інший рівень професійної підготовки майбутнього вчителя мистецтва.

Визначальним результатом дослідження є виявлення того, що цифровізація освіти не заперечує значущості класичної вокальної школи, а навпаки, поглиблює її за рахунок наукової точності, індивідуалізації та розширення інструментів самооцінювання. Кросмистецькі формати розкривають потенціал цілісного сценічного образу, а інтегративні моделі формують здатність мислити поза межами одного виду мистецтва, що є особливо важливим для педагогічної діяльності в умовах Нової української школи та сучасних культурних викликів. Залучення регіонального фольклорного матеріалу Полтавщини викладачами

кафедри музики імені Григорія Левченка ПНПУ імені В. Г. Короленка, додає підготовці магістрантів унікальної етнокультурної глибини та забезпечує спадкоємність національних традицій.

Інноваційні педагогічні моделі демонструють високу ефективність у формуванні автономного, творчого та рефлексивного виконавця. Водночас упровадження цих моделей супроводжується низкою викликів, серед яких: нерівномірність цифрової грамотності здобувачів освіти; психоемоційні бар'єри магістранів у роботі з новими форматами; недостатня технічна забезпеченість закладів освіти; необхідність підвищення компетентностей викладачів. Подолання цих труднощів потребує комплексної стратегії, що охоплює методичну підтримку, розвиток цифрової культури, системне оновлення матеріально-технічної бази та формування безпечного освітнього середовища, орієнтованого на творчий експеримент.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні: детальних моделей цифрової діагностики вокальної техніки, здатних інтегрувати індивідуальні параметри голосу в персоналізовані траєкторії навчання; методик використання штучного інтелекту в аналітиці вокального звучання та його педагогічному інтерпретуванні; кросмистецьких навчальних модулів, що поєднують вокал з мультимедіа, авторською хореографією, театралізованими формами та цифровою візуалізацією; інструментів підтримки психологічної готовності магістрантів до творчого ризику, сценічної свободи та публічної самопрезентації; моделей організації дистанційно-асинхронної вокальної освіти з опертям на український фольклор і регіональні традиції; комплексних підходів до підвищення цифрової компетентності викладачів мистецьких дисциплін.

Тож, представлене дослідження підтверджує необхідність системної модернізації викладання сольного співу в магістерській підготовці майбутніх учителів мистецтва, зокрема музичного, та демонструє полівимірність цього процесу, у якому традиція й інновація взаємно збагачують одна одну. Упровадження цифрових, кросмистецьких та регіонально-орієнтованих практик забезпечує формування нового покоління педагогів-мистців, здатних навчати сольному співу та творити сучасний український культурно-освітній простір у всій його складності й динаміці.

Література:

1. Арановська, І. М. Методика навчання сольного співу у вищій школі: навч. посіб. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2019. 156 с.

2. Бондаренко, О. В. Сучасні підходи до вокальної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Мистецтво та освіта. 2021. № 3. С. 42–48.

3. Гринь, Л. М. Педагогічні технології у формуванні вокальної майстерності студентів мистецьких спеціальностей. Педагогічний дискурс. 2022. № 33. С. 97–103.

4. Дичко Є. В. Теорія і практика вокального навчання. Київ : Музична Україна, 2015. 248 с.

5. Ляшенко О. В. Інтеграція мистецьких дисциплін у професійній підготовці майбутнього вчителя мистецтва. Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. 2020. № 6. С. 130–138.

6. Dziubińska, M. Kształcenie wokalne w szkolnictwie artystycznym – wyzwania i perspektywy. Warszawa : Wydawnictwo UW, 2020. 214 s.

7. Miller, R. The Structure of Singing: System and Art in Vocal Technique. New York: Schirmer Books, 1996. 346 p.

8. Sundberg, J. The Science of the Singing Voice. DeKalb : Northern Illinois University Press, 1987. 256 p.

9. Welch, G., Howard, D., Nix, J. The Oxford Handbook of Singing. Oxford: Oxford University Press, 2019. 1392 p.

10. Lebler, D., Carey, G., Harrison, S. Collaborative Learning in Higher Music Education. London : Routledge, 2021. 174 p.

11. Westerlund, H., Gaunt, H. Collaborative Learning in Music: A Handbook for Educators. Chicago : University of Chicago Press, 2022. 320 p.

12. Kostek, B., Pedrycz, W. Perception-Based Data Mining and Decision Making in Music. Cham : Springer, 2019. 325 p.

13. Левченко Г. С. Сольфеджіо на основі народних пісень Полтавщини: Посібник для музично-педагогічних навчальних закладів. – Полтава: Видання Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, 2003. – 144 с.

14. MacDonald, R., Hargreaves, D., Miell, D. Handbook of Musical Identities. Oxford: Oxford University Press, 2017. 760 p.

15. Mas-Herrero, E., Marco-Pallares, J., Lorenzo-Seva, U., Zatorre, R. J., Rodríguez-Fornells, A. Individual differences in music reward sensitivity are related to activity in nucleus accumbens. Nature Communications. 2013. 4. Article 1978. DOI:10.1038/ncomms2978.

16. Stark, J. Bel Canto: A History of Vocal Pedagogy. Toronto : University of Toronto Press, 2003. 368 p.

References

1. Aranovska, I. M. (2019). *Metodyka navchannia solnoho spivu u vyshchii shkoli* [Methods of Teaching Solo Singing in Higher Education]. Kyiv: Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. 156 p. [in Ukrainian].

2. Bondarenko, O. V. (2021). Suchasni pidkhody do vokalnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Modern approaches to vocal training of future music teachers]. *Mystetstvo ta osvita*, 3, 42–48. [in Ukrainian].

3. Hryn, L. M. (2022). Pedahohichni tekhnolohii u formuvanni vokalnoi maisternosti studentiv mystetskykh spetsialnostei [Pedagogical technologies in developing vocal mastery of art students]. *Pedahohichnyi dyskurs*, 33, 97–103. [in Ukrainian].

4. Dychko, Ye. V. (2015). *Teoriia i praktyka vokalnoho navchannia* [Theory and Practice of Vocal Training]. Kyiv: Muzychna Ukraina. 248 p. [in Ukrainian].

5. Liashenko, O. V. (2020). Intehratsiia mystetskykh dystsyplin u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia mystetstva [Integration of art disciplines in the professional training of future art teachers]. *Visnyk LNU im. T. Shevchenka*, 6, 130–138. [in Ukrainian].

6. Dziubińska, M. (2020). *Kształcenie wokalne w szkolnictwie artystycznym – wyzwania i perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo UW. 214 s.

7. Miller, R. (1996). *The Structure of Singing: System and Art in Vocal Technique*. New York: Schirmer Books. 346 p.

8. Sundberg, J. (1987). *The Science of the Singing Voice*. DeKalb: Northern Illinois University Press. 256 p.

9. Welch, G., Howard, D., & Nix, J. (2019). *The Oxford Handbook of Singing*. Oxford: Oxford University Press. 1392 p.

10. Lebler, D., Carey, G., & Harrison, S. (2021). *Collaborative Learning in Higher Music Education*. London: Routledge. 174 p.

11. Westerlund, H., & Gaunt, H. (2022). *Collaborative Learning in Music: A Handbook for Educators*. Chicago: University of Chicago Press. 320 p.

12. Kostek, B., & Pedrycz, W. (2019). *Perception-Based Data Mining and Decision Making in Music*. Cham: Springer. 325 p.

13. Levchenko, H. S. (2003). *Solfedzhio na osnovi narodnykh pisen Poltavshchyny: Posibnyk dlia muzychno-pedahohichnykh navchalnykh zakladiv* [Solfeggio Based on Folk Songs of Poltava Region: A Manual for Music and Pedagogical Institutions]. Poltava: Poltava State Pedagogical University Publishing. 144 p. [in Ukrainian].

14. MacDonald, R., Hargreaves, D., & Miell, D. (2017). *Handbook of Musical Identities*. Oxford: Oxford University Press. 760 p.

15. Mas-Herrero, E., Marco-Pallares, J., Lorenzo-Seva, U., Zatorre, R. J., & Rodríguez-Fornells, A. (2013). Individual differences in music reward sensitivity are related to activity in nucleus accumbens. *Nature Communications*, 4, Article 1978. https://doi.org/10.1038/ncomms2978

16. Stark, J. (2003). *Bel Canto: A History of Vocal Pedagogy*. Toronto: University of Toronto Press. 368 p.

УДК 37.015.31:[159.928.23:796]:[316.4.063:316.362](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1411-1423

Ткачук Мирослава Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0001-6456-6730

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ТА ПІДТРИМКУ СПОРТИВНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті представлено ґрунтовний теоретичний аналіз ролі сімейного середовища як фундаментальної детермінанти у процесі виявлення, становлення та гармонійної реалізації спортивної обдарованості дітей та молоді. Обґрунтовано, що родина виступає не лише первинною ланкою соціалізації, а й фундаментальною психолого-педагогічною платформою, на якій базується розвиток потенціалу юного атлета.

Детально розкрито педагогічні аспекти впливу родини на формування внутрішньої мотивації, психологічної стійкості та ціннісних орієнтацій. У роботі запропоновано трирівневу структуру батьківської підтримки (тангібельна, інформаційна, емоційна) та проаналізовано ризики, що виникають при порушенні балансу між ними.

Особливу увагу приділено диференціації функцій у межах педагогічної тріади «тренер – юний спортсмен – батьки». Доведено, що ефективність супроводу обдарованих спортсменів залежить від координації зусиль у техніко-тактичній, психологічній та світоглядній сферах, де батьки відповідають за «безумовне прийняття» та емоційну безпеку.

У дослідженні здійснено порівняльний аналіз стилів сімейного виховання (авторитетного, авторитарного, ліберального та індиферентного) та їхнього впливу на успішність кар'єри. Визначено деструктивну роль батьківського перфекціонізму та «синдрому нереалізованих амбіцій», що призводять до раннього емоційного вигорання.

Наголошено на ролі сім'ї у реалізації стратегії «подвійної кар'єри», яка дозволяє гармонізувати професійний спорт із академічним розвитком, запобігаючи звуженню ідентичності особистості.

Підкреслено на необхідності підвищення педагогічної компетентності батьків як важливої передумови тривалого та успішного перебування обдарованої молоді у спорті вищих досягнень. Такий підхід гарантує не лише збереження спортивного таланту як національного капіталу, а й гармонійне становлення цілісної особистості, здатної до успішної самореалізації поза межами спортивного майданчика.

Ключові слова: спортивна обдарованість, сімейне середовище, педагогічний аспект, батьківська підтримка, психолого-педагогічний супровід, мотивація досягнення, юні спортсмени, професійне становлення.

Tkachuk Myroslava Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000–0001–6456–6730

THE INFLUENCE OF THE FAMILY ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT AND SUPPORT OF ATHLETIC GIFTEDNESS: A PEDAGOGICAL ASPECT

Abstract. The article provides a thorough theoretical analysis of the role of the family environment as a fundamental determinant in the process of identifying, establishing, and harmoniously realizing the athletic giftedness of children and youth. It is substantiated that the family serves not only as the primary agent of socialization but also as a fundamental psycho-pedagogical platform upon which the development of a young athlete's potential is built.

The pedagogical aspects of family influence on the formation of intrinsic motivation, psychological resilience, and value orientations are revealed in detail. The paper proposes a three-level structure of parental support (tangible, informational, and emotional) and analyzes the risks arising from an imbalance between these components.

Special attention is paid to the differentiation of functions within the «coach – young athlete – parents» pedagogical triad. It is proven that the effectiveness of supporting gifted athletes depends on the coordination of efforts in the technical-tactical, psychological, and worldview spheres, where parents are responsible for «unconditional acceptance» and emotional safety.

The study conducts a comparative analysis of family upbringing styles (authoritative, authoritarian, permissive, and indifferent) and their impact on career success.

The destructive role of parental perfectionism and the «syndrome of unfulfilled ambitions», leading to early emotional burnout, is identified. The role of the family in implementing the «dual career» strategy is emphasized, which allows for the harmonization of professional sports with academic development, preventing the narrowing of the individual's identity.

The necessity of increasing the pedagogical competence of parents is highlighted as a vital prerequisite for the long-term and successful participation of gifted youth in high-performance sports. This approach guarantees not only the preservation of athletic talent as national capital but also the harmonious development of a holistic personality capable of successful self-realization beyond the sports arena.

Keywords: athletic giftedness, family environment, pedagogical aspect, parental support, psychological and pedagogical support, achievement motivation, young athletes, professional development.

Постановка проблеми. Сучасний етап розбудови української державності та інтеграція національної системи фізичної культури і спорту в європейський освітньо-науковий простір зумовлюють необхідність докорінного переосмислення стратегій підготовки спортивного резерву. В умовах глобальної конкуренції та постійної інтенсифікації тренувальних навантажень, спортивна обдарованість молоді перестає розглядатися лише як сукупність антропометричних даних чи психофізіологічних задатків. Вона трансформується у складний, динамічний соціопедагогічний феномен, успішна реалізація якого безпосередньо залежить від якості та системності мікросоціального середовища, у якому перебуває юний атлет. Кардинальне реформування галузі «Фізична культура і спорт», посилене актуалізацією пріоритетів неперервної освіти та розвитку людського капіталу, вимагає відмови від технократичних підходів на користь людиноцентристської парадигми супроводу обдарованості.

Центральною детермінантою в цій системі виступає сімейне середовище. Саме сім’я є тим первинним інститутом соціалізації, де формується ставлення дитини до фізичної активності, закладаються основи професійної етики та вибудовується первинна мотиваційна структура особистості. Проте, попри визнання важливості родинного впливу, у сучасній педагогічній практиці спостерігається певний когнітивний дисонанс: з одного боку, вимоги професійного спорту змушують батьків до ранньої спеціалізації дітей та надмірної інвестиції ресурсів, з іншого – відсутність у батьків належної педагогічної компетентності часто призводить до деструктивних наслідків, перетворюючи сім’ю з осередку підтримки на джерело пресингу.

Актуальність проблеми посилюється об’єктивною потребою у створенні персоналізованих умов для неперервного психолого-педагогічного супроводу спортивно обдарованої особистості. У сучасних реаліях обдарована дитина в спорті стикається з низкою специфічних викликів: ранньою професіоналізацією, дефіцитом вільного часу, соціальною ізоляцією від неспортивного середовища та високою ймовірністю травматизму. Ефективна відповідь на ці виклики лежить у площині гуманізації відносин між усіма учасниками спортивно-освітнього процесу, де роль батьків має еволюціонувати від «спонсора» чи «контролера» до емоційного опікуна та менеджера індивідуальної освітньо-спортивної траєкторії.

Особливого значення набуває подолання асинхронії розвитку, що є характерною для спортивно обдарованої молоді. Часто фізична досконалість та високі змагальні результати супроводжуються емоційною незрілістю, що робить дитину вразливою до стресогенних факторів. У цьому контексті виникає гостра потреба у зміщенні акцентів сімейного виховання на створення «емоційно-безпечного середовища» (за В. Панком) [5; 6]. Родина має стати простором, де

самоактуалізація атлета відбувається не всупереч, а завдяки гармонізації внутрішнього стану.

Проблема полягає також у тому, що сучасні батьки, прагнучи реалізувати через дітей власні нереалізовані амбіції, часто стають каталізаторами розвитку деструктивного перфекціонізму. Це призводить до підвищення рівня тривожності, страху помилки та, як наслідок, до феномену «drop-out» – передчасного припинення спортивної кар'єри на піку можливостей. Таким чином, виникає об'єктивна потреба у науковому обґрунтуванні таких виховних стратегій, що базуються на суб'єкт-суб'єктних відносинах та забезпечують цілісний розвиток інтелекту, емоцій та фізичних здібностей.

Формування психолого-педагогічної компетентності батьків у контексті роботи зі спортивною обдарованістю сьогодні розглядається як інструмент національної конкурентоспроможності. Їхня здатність до цілеспрямованого супроводу дозволяє: ініціювати гнучкі рішення у виборі спортивної та академічної траєкторії (концепція «подвійної кар'єри»); активізувати внутрішні психологічні ресурси дитини, зокрема стресостійкість та вольову саморегуляцію; забезпечувати стабільну самооцінку атлета, яка не залежить від секунд, метрів чи балів на табло.

Отже, соціально-економічні зміни та інтеграція України у світовий спортивний простір актуалізують потребу у виокремленні педагогічного аспекту сімейного впливу як фундаментальної умови розвитку та збереження спортивного таланту. Проблема полягає не лише у виявленні обдарованості, а у створенні такої моделі сімейно-педагогічної взаємодії, яка б гарантувала здорову самореалізацію особистості в умовах професійного спорту. Необхідність теоретичного обґрунтування детермінант цього впливу та визначення практичних механізмів супроводу в сім'ї визначає вектор нашого подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади дослідження спортивної обдарованості в сучасному науковому дискурсі ґрунтуються на міждисциплінарному підході, що поєднує спортивну педагогіку, психологію таланту та соціологію сім'ї. У вітчизняній науковій школі фундаментальне значення мають праці В. Платонова, який розглядає систему підготовки спортсменів як цілісний багаторічний процес, де умови середовища, зокрема родинна підтримка, виступають критичним чинником реалізації генетичного потенціалу атлета. Його концепція довгострокової підготовки акцентує увагу на тому, що без належної мікросоціальної стабільності навіть найвищі біологічні задатки не трансформуються у сталий результат [8].

Питання ідентифікації та супроводу талановитих дітей у спорті крізь призму психофізіологічних та соціальних параметрів ґрунтовно досліджено у роботах О. Шинкарук [9]. Авторка доводить, що ефективність спортивного відбору прямо залежить від узгодженості дій тренера та батьків, особливо на етапах початкової спеціалізації. Проблеми вікової періодизації та методики виховання фізичних якостей у юних спортсменів, що враховують роль сімейного

виховання, представлені у дослідженнях Л. Волкова [2]. Важливість гуманізації спортивного середовища та формування ціннісних орієнтацій атлета в межах національної системи фізичного виховання розкрито у працях М. Дутчака [3] та Т. Круцевич [4].

У світовій науковій практиці роль сім'ї у розвитку спортивної обдарованості досліджена надзвичайно глибоко. Ключовою є «Модель розвитку спортивної участі» канадського вченого Ж. Коте (J. Côté). Він виокремив специфічні типи батьківської поведінки на різних етапах кар'єри: від «років випробувань», де батьки мають забезпечувати лише емоційну підтримку та ігрову діяльність, до «років інвестицій», де сім'я стає менеджером ресурсів. Дослідження Ж. Коте доводять, що надмірний контроль та рання спеціалізація, ініційовані батьками, є головними причинами емоційного вигорання та припинення занять спортом [10].

Значний внесок у розуміння психологічного клімату в родині зробили Р. Сканлан (R.Scanlan) та Т. Сканлан (T.Scanlan) [15], які в межах «Моделі спортивної прихильності» (Sport Commitment Model) ідентифікували «соціальну підтримку» батьків як ключовий позитивний предикатор тривалої участі дитини у спорті. На противагу цьому, «соціальний тиск» з боку родини визначено як деструктивний чинник, що знижує внутрішню мотивацію та креативність атлета.

Концептуальні засади взаємодії батьків і тренерів розкрито в працях відомої дослідниці з спортивної психології С. **Джоветт** (S. Jowett), яка пропонує модель «3+1 Cs», що описує взаємозалежність між тренером, атлетом та його родиною на основі довіри **(Closeness),** відданості **(Commitment),** взаємодоповнюваності **(Complementarity). Ко-орієнтація (Co-orientation)** – четвертий компонент («+1») – який визначає ступінь того, наскільки погляди учасників на їхні стосунки збігаються [14].

У свою чергу, Дж. Дуда (J. Duda) та А. Папаіоанну (A. Papaioannou) [11] досліджували «мотиваційний клімат», створений батьками, довівши, що орієнтація сім'ї на «майстерність», а не на «перемогу будь-якою ціною», сприяє розвитку психологічної стійкості обдарованих дітей.

Окремої уваги заслуговує феномен «асинхронії розвитку» у спортивно обдарованих дітей, який у західній психопедагогіці детально аналізували К. Хеллер (K. Heller) [13] та М. Неігарт (M. Neihart) [15]. Вони вказують на те, що фізична досконалість юного спортсмена часто не збігається з його емоційною зрілістю, що потребує від батьків специфічної «емоційної валідизації» – навички, яка в українській педагогічній практиці сімейного виховання поки що не отримала достатнього інструментального втілення.

Аналіз останніх дисертаційних досліджень (наприклад, роботи О. Борисової [1], Т. Петровської [7]) свідчить, що попри визнання важливості сім'ї, педагогічний аспект супроводу спортивної обдарованості часто залишається на периферії. Більшість публікацій зосереджена на фізіологічних показниках або методиці тренувань, тоді як механізми формування педагогічної

компетентності батьків як партнерів тренувального процесу вивчені фрагментарно. Залишається малодослідженим питання подолання батьківського перфекціонізму та стратегії медіації конфліктів у тріаді «тренер – юний спортсмен – батьки»

Таким чином, необхідність синтезу вітчизняного досвіду системної підготовки кадрів та західних психолого-педагогічних моделей підтримки автономії дитини зумовлює актуальність нашого дослідження. Невирішеною частиною проблеми залишається розробка прикладного педагогічного інструментарію, який дозволив би батькам сприяти розвитку спортивного таланту, не порушуючи при цьому гармонії особистісного зростання дитини.

Мета статті – теоретично обґрунтувати педагогічні детермінанти сімейного середовища та визначити механізми підтримки спортивної обдарованості, що забезпечують гармонійне поєднання професійного становлення атлета та його психологічного благополуччя.

Виклад основного матеріалу. Спортивна обдарованість у сучасній педагогічній думці розглядається не як статична характеристика індивіда, а як динамічний процес, що розгортається в часі під впливом складних інтерсоціальних зв'язків.

Сім'я в цьому контексті виступає базовою екосистемою. Згідно з екологічною теорією систем, мікросередовище родини є найближчим до дитини колом, яке інтерпретує всі зовнішні впливи (вимоги тренера, конкуренцію, соціальні очікування).

Для спортивно обдарованої дитини сім'я виконує роль «психологічного буфера». У спорті вищих досягнень дитина постійно перебуває в ситуації оцінювання. Сім'я – це єдине місце, де дитина повинна мати право на безумовну цінність особистості, незалежно від спортивного результату. Якщо цей механізм порушується і батьки починають оцінювати дитину крізь призму її перемог, виникає феномен «крихкої самооцінки», що є першим кроком до деструкції таланту.

Батьківська підтримка є багатовимірним конструктом. На основі аналізу західноєвропейських моделей (зокрема праць Ж. Коте та С. **Джоветт**), пропонуємо розширену структуру підтримки, що складається з таких рівнів:

– тангібельна (матеріально-технічна) підтримка: забезпечення фінансуванням, логістикою, якісним інвентарем та раціональним харчуванням. Хоча цей рівень є базовим, його надмірне акцентування батьками може створити у дитини почуття «боргу», що трансформується у тиск;

– інформаційна підтримка: допомога у плануванні режиму дня, розумінні правил спортивної етики та наданні зворотного зв'язку. Важливо, щоб цей рівень не перетворювався на «дилетантське тренерство», яке підриває авторитет фахівця;

– емоційна підтримка: здатність батьків до емпатійного слухання та валідизації почуттів дитини після виснажливих тренувань чи поразок.

Успіх обдарованої дитини залежить від синергії між тренером та батьками. Виокремлюємо три моделі взаємодії в цій системі:

1. Модель кооперації (оптимальна). Батьки та тренер мають спільні цілі, довіряють професіоналізму один одного та підтримують єдину лінію виховання.

2. Модель конфронтації. Виникає, коли батьки намагаються втручатися в тренувальний процес («батьки-тренери»), або коли тренер ігнорує психологічні особливості дитини, відомі родині.

3. Модель ізоляції. Батьки розглядають спорт як «камеру схову» для дитини, не залучаючись до процесу, що призводить до дефіциту соціального схвалення у юного атлета.

Ефективність супроводу спортивної обдарованості безпосередньо залежить від чіткої диференціації та водночас координації функцій між тренером і батьками. Цю взаємодію розглядаємо крізь призму чотирьох фундаментальних сфер: техніко-тактичної, психологічної, ціннісно-світоглядної та мотиваційної.

У техніко-тактичному аспекті домінуюча роль беззаперечно належить тренеру. Саме він виступає архітектором навчально-тренувального процесу, відповідальним за детермінацію навантажень, побудову мікро- та макроциклів підготовки, а також корекцію специфічних рухових навичок. Обдарована дитина потребує високого рівня професійної експертизи, яка ґрунтується на наукових засадах теорії фізичного виховання. Роль батьків у цьому сегменті повинна мати виключно забезпечувальний та логістичний характер. Вона полягає у створенні належного «режимного фону»: дотриманні графіка відвідування тренувань, підготовці спортивного інвентарю та забезпеченні належної нутриціологічної підтримки (харчування).

Педагогічна загроза на цьому етапі виникає тоді, коли батьки намагаються перебрати на себе функції «другого тренера», надаючи альтернативні технічні поради.

Це створює у юного атлета ситуацію когнітивного конфлікту, підриває авторитет фахівця та гальмує розвиток спеціалізованих навичок.

Психологічний вимір взаємодії є найбільш сенситивним. Функція тренера тут зміщена у площину формування «змагального інтелекту» та стресостійкості в умовах екстремальної діяльності. Він розвиває лідерські якості, вміння працювати в команді та здатність до мобілізації вольових зусиль у критичні моменти змагань.

Натомість батьки виступають головними архітекторами емоційного благополуччя дитини. Їхня функція – створення середовища «безумовного прийняття» та психологічного розвантаження. У той час як тренер створює умови для конкуренції та подолання труднощів, родина має забезпечувати компенсаторний механізм: зняття емоційної напруги, нівелювання передстартової тривожності та «контейнування» агресії чи фрустрації після невдач. Саме в сім'ї закладається фундамент адекватної самооцінки, яка не повинна коливатися залежно від поточної позиції в турнірній таблиці.

Сфера формування цінностей є зоною солідарної відповідальності. Тренер транслює професійні етичні норми: дисциплінованість, повагу до суперника, відповідальність за спільний результат. Проте ці установки залишаються формальними, якщо вони не знаходять підкріплення у сімейному вихованні. Батьки відповідають за цілісність особистості обдарованої дитини, запобігаючи звуженню її ідентичності лише до ролі «спортсмена». Педагогічна роль родини полягає у підтримці інтелектуального розвитку, отриманні якісної освіти та вихованні моральних якостей, що виходять за межі спортивного майданчика. Успішна реалізація обдарованості можлива лише за умови, що спорт розглядається не як самоціль, а як засіб самоактуалізації особистості.

Механізми стимуляції в межах тріади мають суттєві розбіжності. Тренер використовує зовнішні та внутрішні стимули, пов'язані з конкуренцією, досягненням професійних стандартів та соціальним визнанням у спортивній ієрархії. Його завдання – стимулювати атлета до межі його можливостей. Батьки ж повинні підтримувати «вогонь внутрішнього інтересу». Їхня педагогічна задача – фокусувати увагу дитини на отриманні задоволення від самого процесу діяльності (процесуальна мотивація), а не лише від результату. Дослідження доводять, що обдарована дитина демонструє вищу продуктивність, коли знає, що її зусилля цінуються батьками більше, ніж формальні бали. Таким чином, тренер створює мотивацію до «перемоги», а батьки – мотивацію до «розвитку», що в синергії забезпечує тривале та успішне перебування особистості в спорті вищих досягнень.

Центральним механізмом впливу сім'ї на обдарованість є створення певного мотиваційного клімату. В педагогіці спорту це базується на «теорії цільових орієнтацій». Якщо батьки заохочують дитину за зусилля, вивчення нових елементів, покращення власних результатів, то у такому середовищі обдарована дитина не боїться помилятися, що є важливим для творчого розвитку у спорті (клімат орієнтації на завдання). Якщо увага батьків фокусується лише на перемозі над іншими та на соціальному статусі, то це породжує високу тривожність, оскільки результат змагань часто залежить від факторів, які дитина не може контролювати (клімат орієнтації на «Его»).

Особливістю спортивної обдарованості є випереджальний розвиток фізичних та спеціальних здібностей при звичайному (або іноді сповільненому через втому) темпі емоційного дозрівання. Батьки мають розуміти, що «чемпіон на стадіоні» вдома залишається дитиною, яка потребує гри та турботи.

Варто наголосити на механізмі педагогічної медіації, коли батьки допомагають дитині інтегрувати її «спортивне Я» у загальну структуру особистості. Це запобігає звуженню ідентичності (коли дитина сприймає себе виключно як «футболіста» або «гімнастку»), що є надзвичайно небезпечним у разі травми або завершення кар'єри.

Якість та стабільність спортивної кар'єри обдарованої дитини значною мірою детермінується стилем батьківського ставлення. Спираючись на класичні

праці Д. Баумрінд та їх сучасну адаптацію до спортивної сфери (Ж. Коте (J. Côté) [10], Р. Слотт (R. Slot) [17]), пропонуємо розширений аналіз чотирьох базових моделей сімейного виховання та їхнього впливу на розвиток спортивного таланту.

1. Авторитетний стиль, що характеризується високим рівнем емоційної чуйності у поєднанні з чіткими стандартами дисципліни. Батьки-авторитети визнають автономію дитини, заохочують її до самостійного прийняття рішень (наприклад, у виборі виду спорту чи інтенсивності додаткових занять), але при цьому підтримують високу планку відповідальності. Педагогічний ефект полягає у тому, що у дитини формується стійка внутрішня мотивація. Вона сприймає спорт як засіб самовираження, а не як обов'язок перед батьками. Такі атлети демонструють найвищий рівень «спортивної стійкості» та здатність до конструктивної рефлексії після поразок.

2. Авторитарний стиль. Батьки висувають жорсткі вимоги до результату («перемога за будь-яку ціну»), практикуючи емоційний тиск, критику та покарання за помилки. В такій моделі дитина сприймається як об'єкт реалізації амбіцій дорослих. Незважаючи на можливі швидкі результати на ранніх етапах за рахунок страху, у довгостроковій перспективі це призводить до високої тривожності. Обдарована дитина втрачає креативність у грі, оскільки боїться ризикувати. Найчастіше саме в таких сім'ях трапляється «ранній вихід зі спорту» на піку фізичних можливостей через психологічне виснаження.

3. Ліберальний стиль характеризується високою теплотою, але повною відсутністю вимог та структури. Батьки потурають будь-яким бажанням дитини, зокрема дозволяють пропускати тренування при перших ознаках дискомфорту. За вищезазначеної моделі сімейного виховання обдарована дитина не вчиться долати труднощі. Оскільки спорт вищих досягнень вимагає здатності до тривалої вольової напруги, такі діти зазвичай залишають спорт при переході до етапу спеціалізації, де навантаження стають субмаксимальними.

4. Індиферентний стиль (байдужий). Ця модель характеризується низьким рівнем як емоційної підтримки, так і вимогливості. Батьки демонструють мінімальну залученість у спортивне життя дитини: вони рідко відвідують змагання, не цікавляться успіхами чи труднощами на тренуваннях і сприймають заняття спортом лише як спосіб «зайняти час» дитини. Для обдарованої дитини такий стиль є найбільш деструктивним з точки зору реалізації потенціалу.

Відсутність батьківського фідбеку та визначення ціннісних орієнтирів призводить до дефіциту смислоутворення (коли дитина не розуміє соціальної та особистісної значущості своїх зусиль); низької самооцінки (навіть при високих природних задатках атлет відчуває себе непотрібним, що гасить іскру таланту та сприяє ризику девіантної поведінки). Через відсутність структури та контролю поза спортом, обдаровані діти часто залишають секції під впливом деструктивних соціальних груп. У спорті вищих досягнень такі діти рідко доходять до професійного рівня, оскільки на етапі серйозних випробувань їм

бракує «тилу» – базового відчуття підтримки, яке необхідне для подолання кризових періодів.

Зосереджуючись на детермінантах «деструктивного» батьківського впливу та механізмах їх подолання, ми виокремили два найбільш небезпечні феномени:

1. Синдром нереалізованих амбіцій батьків, що виражається у психолого-педагогічній деформації, за якої батьки ідентифікують себе з успіхами дитини. Перемога дитини сприймається батьками як власний тріумф, а поразка – як особисте приниження. У цьому випадку батьки стають надчутливими до кожної дії тренера чи судді, створюючи токсичну атмосферу навколо юного атлета. Дитина починає відчувати вантаж відповідальності за «щастя батьків», що паралізує її природну обдарованість.

2. Ефект «гіперопіки» у спорті. Батьки намагаються усунути будь-які перешкоди на шляху дитини: конфліктують із тренером через брак ігрового часу, звинувачують партнерів по команді у невдачах, виправдовують лінощі дитини. Як наслідок – дитина не розвиває навичок саморегуляції та «емоційного імунітету». У професійному спорті, де рівень стресу є надвисоким, такий атлет стає безпорадним при першому ж серйозному виклику.

Для мінімізації зазначених ризиків необхідне впровадження системної методики підвищення педагогічної культури батьків. Пропонуємо триетапну модель роботи:

Етап 1. Когнітивне просвітництво. Ознайомлення батьків з основами спортивної фізіології та психології. Важливо донести концепцію «сенситивних періодів» розвитку та пояснити шкідливість форсування спортивної форми. Батьки мають розуміти, що обдарованість – це марафон, а не спринт.

Етап 2. Навчання технікам емоційної фасилітації. Тренінги для батьків з оволодіння навичками «активного слухання» та «післязмагального супроводу». Основне правило: «Перші 30 хвилин після змагань – жодної критики, лише емоційна підтримка». Батьки вчаться ставити запитання: «Чи отримав ти задоволення від гри?», замість «Чому ти не забив?».

Етап 3. Моніторинг та саморефлексія. Використання «Щоденника батьківської підтримки», де вони фіксують власні реакції на успіхи та невдачі дитини. Це допомагає батькам усвідомити власні деструктивні установки та вчасно скорегувати стиль спілкування.

Однією з найважливіших педагогічних вимог сучасності є підтримка балансу між спортом та освітою. Обдаровані діти часто відчувають тиск необхідності вибору. Роль сім'ї у цьому контексті полягає у створенні цілісного середовища, де спортивна самореалізація та інтелектуальний розвиток розглядаються не як антагоністичні процеси, а як взаємодоповнювальні вектори формування гармонійної особистості. Батьки виступають головними архітекторами «подвійної кар'єри», що потребує від них високого рівня прогностичного мислення та здатності до стратегічного планування життєвого шляху дитини. Фундаментальним аспектом батьківського впливу є формування когнітивної

гнучкості юного атлета. Коли сім'я транслює цінність освіти як базису для майбутньої професійної мобільності, дитина позбувається однобічної ідентифікації виключно з роллю «спортсмена». Це надзвичайно важливо для профілактики психологічних криз, які неминуче виникають у разі спортивних травм або завершення активних виступів. Наукові розвідки підтверджують, що діти, чиї батьки наполягають на академічній успішності без шкоди для тренувального процесу, демонструють вищі показники самодисципліни та тайм-менеджменту. Освіта в такому випадку стає для дитини зоною інтелектуального розвантаження, що дозволяє уникнути психічного пересичення спортивною діяльністю.

Крім того, роль батьків проявляється в умінні нівелювати дихотомію «навчання-тренування» шляхом інтеграції освітніх стандартів у повсякденний графік дитини. Замість примусу, який часто провокує супротив, батьки мають розвивати у дитини усвідомлення того, що інтелектуальний розвиток безпосередньо впливає на якість спортивного мислення: здатність аналізувати тактичні схеми, прогнозувати дії суперника та швидко приймати рішення в екстремальних умовах. Таким чином, підтримка балансу трансформується з обтяжливого обов'язку у свідому стратегію успіху.

Важливо також враховувати емоційну складову: сім'я має стати безпечним простором, де дитина не боїться помилитися в жодній зі сфер. Якщо батьки акцентують увагу лише на секундах, метрах чи балах, ігноруючи академічні досягнення, вони мимоволі звужують адаптаційний ресурс дитини. Натомість інтегрований підхід дозволяє зберегти внутрішню мотивацію до самовдосконалення, оскільки успіх в одній сфері підживлює впевненість у іншій, створюючи синергетичний ефект, що є запорукою стабільної та тривалої кар'єри.

Висновки. Аналіз педагогічного потенціалу сімейного середовища дає підстави розглядати батьківську підтримку як багатовимірний конструкт, що визначає життєздатність спортивного таланту у довгостроковій перспективі. Батьківський супровід у цьому контексті постає не просто технічною допомогою, а глибоко рефлексивною діяльністю, що спрямована на гармонізацію специфічних суперечностей між вимогами спорту вищих досягнень та потребами особистісного зростання дитини. Якість професійного становлення атлета безпосередньо залежить від реалізації авторитетної моделі виховання, яка забезпечує поєднання автономії дитини з чіткою структурою відповідальності. Основним інструментом впливу сім'ї є формування сприятливого мотиваційного клімату, що дозволяє вибудувати надійний імунітет проти соціального тиску та страху поразки. Центральним елементом педагогічної стратегії сім'ї стає концепція «подвійної кар'єри», що запобігає звуженню життєвого простору дитини до меж спортивного майданчика. Інтеграція академічних цілей у режим дня атлета виступає дієвим механізмом профілактики емоційного вигорання, надаючи дитині додаткові інтелектуальні ресурси для тактичного аналізу та вольової саморегуляції.

Ефективність сімейного середовища вимірюється здатністю батьків функціонувати в межах педагогічної тріади на засадах партнерства, уникаючи ролі «другого тренера» чи «спонсора».

Такий формат взаємодії забезпечує психологічну стабільність обдарованої дитини, де родина стає простором безумовного прийняття, що є важливим для збереження внутрішньої мотивації та успішної самореалізації талановитої особистості.

Література:

1. Борисова О. Проблеми розвитку сучасного спорту в умовах професіоналізації та шляхи їх вирішення (на прикладі тенісу). *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2013. № 1. С. 3–6.

2. *Волков Л. В. Теорія і методика дитячого та юнацького спорту*. Підручник. Київ: Освіта України, 2016. 464 с.

3. Дутчак М. В. Спорт для всіх в Україні: теорія та практика. Київ: Олімп, л-ра, 2009. 279 с.

4. Круцевич Т. Ю., Пангелова Н. Є. Фізичне виховання як соціальне явище. *Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту.* У 2 т. Київ: НУФВСУ, Олімпійська література, 2017. Т. 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. С. 39–56.

5. Панок В., Лунченко Н., Сосновенко Н. Безпечне середовище у школі: результати психологічного дослідження. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2020. С. 126–135.

6. *Панок* В. Г. Психологія розвитку дитини. Київ: Академвидав, 2004. 271 с.

7. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога: навч. посібник. Київ, НУФВСУ, Олімпійська література, 2015. 184 с.

8. Платонов В. М. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. Загальна теорія та її практичні додатки: підручник: у 2 кн. Київ: Олімпійська література, 2015. Кн. 1. 680 с.

9. Шинкарук О. А. Теорія і методика підготовки спортсменів: управління, контроль, відбір, моделювання та прогнозування в олімпійському спорті: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: НВП Поліграфсервіс, 2013. 136 с.

10. Côté J., Erickson K., Abernethy B. Family dynamics in skilled performance. *The Oxford Handbook of Sport and Performance Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 435–447.

11. Duda J. L., Papaioannou A. Strategies for enhancing motivation in sport. *Routledge Companion to Sport and Exercise Psychology*. London: Routledge, 2014. P. 154–170.

12. Gould D., Lauer L., Rolo C. Psychosocial characteristics of developing excellence in sport. *The Sport Psychologist*. 2012. Vol. 26. P. 75–102.

13. Heller K. A., Perleth C. The Munich Model of Giftedness. *International Handbook of Giftedness and Talent*. Oxford: Pergamon, 2011. P. 271–282.

14. Jowett S. The coach-athlete partnership. *The Psychologist*. 2015. Vol. 18. P. 412–415.

15. Neihart M. The Socio-Emotional Development of Gifted Children: What Do We Know? *Roeper Review*. 2019. Vol. 21. P. 210–222.

16. Scanlan T. K., Scanlan R. G. The Sport Commitment Model: Measurement and application. *Journal of Sport and Exercise Psychology*. 2013. Vol. 15. P. 1–15.

17. Slot R., Van Rossum J. Parenting and Talent Development in Sport. *High Ability Studies*. 2022. Vol. 33. P. 89–104.

References:

1. Borysova, O. (2013). Problemy rozvytku suchasnoho sportu v umovakh profesionalizatsii ta shliakhy yikh vyrishennia (na prykladi tenisu) [Problems of modern sports development in the context of professionalization and ways to solve them (using tennis as an example)]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu – Theory and methods of physical education and sports, 1,* 3–6 [in Ukrainian].

2. Volkov, L.V. (2016). *Teoriia i metodyka dytiachoho ta yunatskoho sportu. Pidruchnyk [Theory and methods of children's and youth sports. Textbook]*. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

3. Dutchak, M. V. (2009). *Sport dlia vsikh v Ukraini: teoriia ta praktyka [Sports for all in Ukraine: theory and practice]*. Kyiv: Olimp, l-ra,. 279 s. [in Ukrainian].

4. Krutsevych, T. Yu., Panhelova N. Ye. (2017). Fizychne vykhovannia yak sotsialne yavyshche [Physical education as a social phenomenon]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. fiz. vykhovannia i sportu – Theory and methodology of physical education: textbook for students of higher educational institutions of physical education and sports]*. U 2 t. Vol. 1. *Zahalni osnovy teorii i metodyky fizychnoho vykhovannia – General foundations of the theory and methodology of physical education.* Kyiv: NUFVSU, Olimpiiska literatura, 39–56.

5. Panok, V., Lunchenko, N., Sosnovenko, N. (2020). Bezpechne seredovyshche u shkoli: rezultaty psykholohichnoho doslidzhennia [Safe environment at school: results of psychological research]. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy – Pedagogical innovations: ideas, realities, prospects*, 126–135 [in Ukrainian].

6. Panok, V. H. (2004). *Psykholohiia rozvytku dytyny [Child Development Psychology]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

7. Petrovska, T. V. (2015). *Maisternist sportyvnoho pedahoha: navch. Posibnyk [The Art of Being a Sports Coach: A Textbook]*. Kyiv, NUFVSU, Olimpiiska literatura [in Ukrainian].

8. Platonov, V. M. (2015). *Systema pidhotovky sportsmeniv v olimpiiskomu sporti. Zahalna teoriia ta yii praktychni dodatky: pidruchnyk: u 2 kn. [The System of Training Athletes in Olympic Sports. General theory and its practical applications: textbook: in 2 volumes*]. Kyiv: Olimpiiska literatura, Kn. 1 [in Ukrainian].

9. Shynkaruk, O. A. (2013). *Teoriia i metodyka pidhotovky sportsmeniv: upravlinnia, kontrol, vidbir, modeliuvannia ta prohnozuvannia v olimpiiskomu sporti: navchalnyi posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakladiv [Theory and methods of training athletes: management, control, selection, modeling, and forecasting in Olympic sports: a textbook for students of higher educational institutions]*. Kyiv: NVP Polihrafservis [in Ukrainian].

10. Côté, J., Erickson, K., & Abernethy, B. (2013). Family dynamics in skilled performance. In *The Oxford Handbook of Sport and Performance Psychology* (pp. 435–447). Oxford: Oxford University Press.

11. Duda, J. L., & Papaioannou, A. (2014). Strategies for enhancing motivation in sport. *Routledge Companion to Sport and Exercise Psychology* (pp. 154–170). London: Routledge.

12. Gould, D., Lauer, L., & Rolo, C. (2012). Psychosocial characteristics of developing excellence in sport. *The Sport Psychologist*, *26*, 75–102.

13. Heller, K. A., & Perleth, C. (2011). The Munich Model of Giftedness. *International Handbook of Giftedness and Talent* (pp. 271–282). Oxford: Pergamon.

14. Jowett, S. (2015). The coach-athlete partnership. *The Psychologist, 18*, 412–415.

15. Neihart, M. (2019). The Socio-Emotional Development of Gifted Children: What Do We Know? *Roeper Review, 21*, 210–222.

16. Scanlan, T. K., & Scanlan, R. G. (2013). The Sport Commitment Model: Measurement and application. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, *15*, 1–15.

17. Slot, R., & Van Rossum, J. (2022). Parenting and Talent Development in Sport. *High Ability Studies*, *33*, 89–104.

УДК 37.3; 37.012.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1424-1432

Товканець Ганна Василівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету, м. Мукачево, https://orcid.org/0000-0002-6191-9569

Шманько Ігор Олександрович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 013 «Початкова освіта» Мукачівського державного університету, м. Мукачево

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. В статті *обгрунтовано* формування культури мовлення молодшого школяра як розвиток навичок відбору та вживання мовних засобів у процесі спілкування, що допомагає сформувати свідоме ставлення до їх використання у мовленнєвій практиці відповідно до комунікативних завдань. Розроблено критеріально-оцінний апарат вивчення рівня розвитку мовленнєвої культури молодших школярів, що складається з когнітивного, процесуального та комунікативного компонентів. *Визначено* основні завдання цілеспрямованої педагогічної діяльності з удосконалення мовленнєвої культури учнів молодшого шкільного віку: розвиток здатності формулювати правильне визначення понять та розуміти значення слів; формування активного словникового запасу та вміння вибудовувати мовленнєве висловлювання; оволодіння навичками застосування мовних засобів у процесі мовного спілкування. *Розглянуто* особливості застосування методів і прийомів розвитку мовленнєвої культури молодших школярів «І добре, і погано». «Перетворись і привітайся», «Конструювання фраз» «Створення ситуації невимушеного спілкування» «Мовленнєва розминка», «Словникова робота», що є широкою системою різноманітних завдань, спрямованих на осмислене сприйняття тексту літературного твору, ігрових методик та творчих технологій.

Наголошено, що у процесі діалогового спілкування у молодших школярів закладаються основи мовленнєвої культури, виробляються навички спілкування та ефективної міжособистісної взаємодії. *Виявлено* педагогічні умови формування мовленнєвої культури молодших школярів: створення різних комунікативно-мовленнєвих ситуацій спілкування учнів та залучення до діалогу з учителем і один з одним, активне застосування різних методів і прийомів (мовленнєва розминка, словникова робота, читання тексту, аналіз тексту, дидактична гра), розвиток усвідомленого ставлення до власного мовлення, до

мовлення оточуючих, розвиток здатності сприймати мову як національну та загальнолюдську цінність.

Ключові слова: культура мовлення, учні молодшого шкільного віку, початкова школа, методи навчання, педагогічні умови спілкування.

Tovkanets Hanna Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Methods of Primary Education, Mukachevo State University, Mukachevo, https://orcid.org/0000-0002-6191-9569

Shmanko Igor Oleksandrovych applicant for higher education of the second (master's) level, specialty 013 «Primary Education» of Mukachevo State University, Mukachevo

PRACTICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SPEECH CULTURE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN LESSONS OF THE LANGUAGE AND LITERARY EDUCATIONAL BRANCH

Abstract.The article substantiates the formation of a junior schoolchild's speech culture as the development of skills in selecting and using linguistic means in the process of communication, which helps to form a conscious attitude towards their use in speech practice in accordance with communicative tasks. The criterion-evaluation apparatus for studying the level of development of primary schoolchildren's speech culture, consisting of cognitive, procedural and communicative components, has been developed. The main tasks of purposeful pedagogical activity for the development of primary school pupils' speech culture are defined: development of the ability to formulate the correct definition of concepts and understand the meaning of words; formation of an active vocabulary and the ability to build a speech utterance; mastering the skills of using language tools in the process of speech communication. The article considers the peculiarities of applying methods and techniques for the development of primary school pupils' speech culture, such as «Creating a situation of relaxed communication», «Speech warm-up», «Vocabulary work», which is a wide system of various tasks aimed at meaningful perception of the text of a literary work, game techniques and creative technologies. It is emphasized that in the process of dialogue communication, primary school pupils lay the foundations of speech culture and develop communication skills and effective interpersonal interaction. The pedagogical conditions for the formation of speech culture in younger schoolchildren have been identified: creating various communicative and speech situations for students to interact and engage in dialogue with the teacher and each other, actively applying various methods and techniques (speech warm-up, vocabulary work, text reading, text analysis, didactic games), development of a conscious attitude towards one's own speech and the speech of others, development of the ability to perceive language as a national and universal value.

Keywords: speech culture, primary school pupils, primary school, teaching methods, pedagogical conditions of communication

Постановка проблеми. Активне суспільне життя зумовлює необхідність підвищення культурного рівня людей, зокрема розвитку мовленнєвої культури. Вміння чітко і зрозуміло викладати свої думки, говорити грамотно, уміння спілкуватися та привертати увагу своїм мовленням – важливі характеристики сучасної людини.

Розвиток української мовленнєвої культури є важливим завданням початкової освіти. Саме початкова школа є тим періодом навчання, протягом якого учні намагаються опановувати норми усної та писемної літературної мови і повинні навчитися використовувати мовні засоби відповідно до цілей та завдань мовлення, застосовуючи їх у різних умовах спілкування.

У Державному стандарті початкової освіти підкреслено необхідність оволодіння молодшими школярами початковими уявленнями про норми української літературної мови та правила мовного етикету, вміннями орієнтуватися в меті, завданнях, засобах та умовах спілкування, вибирати адекватні мовні засоби для успішного вирішення комунікативних завдань, а також важливість сформованості позитивного ставлення до правильного усного та писемного мовлення як показників загальної культури людини [1].

Стандартом визначаються вимоги до рівня володіння універсальними комунікативними діями, які необхідно формувати як в урочній, так і позаурочній діяльності молодших школярів.

В даний час в педагогічній науці активно вивчається проблема розвитку мовленнєвої культури молодших школярів, водночас є потреба в оновленні підходів і напрямів активізації навчальної діяльності на уроках мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники та педагоги-практики акцентують увагу на функціях мовлення, що реалізуються в будь-якому процесі комунікативної взаємодії [5; 6; 10], та виокремлюють їх як інформаційну, емотивну та спонукальну. Інформаційна функція включає обмін повідомленнями (інформацією, думками, рішеннями, задумами, станами). Емотивна функція висловлювання передбачає, що у мовленні людини як передається певна інформація, так й виражається особистість того, хто промовляє: характер, деякі риси характеру (впевненість чи невпевненість у собі), вольові якості (витримка, самовладання), інтереси особистості. Спонукальна функція виражається в тому, що через її зміст та виразність здійснюється вплив на людину [6; 7].

В Державному стандарті початкової освіти визначено ряд вимог щодо якості мовлення учнів початкової школи. До них відносять: змістовність мовлення, послідовність та логічність побудови висловлювань учнів, точність мовлення, використання різноманіття мовних засобів, ясність доступність та виразність мовлення, дотримання літературних норм та вимог [2].

Концепція Нової української школи передбачає підвищені вимоги до сприйняття усного мовлення [3]. Задача вчителя полягає в тому, щоб навчити дітей сприймати та усвідомлювати інформацію, стежити за розвитком думки, помічати в тексті найбільш важливе, приділяти увагу голосу, його тону, тембру та темпу висловлювання. Вітчизняні дослідники (Т.Костолович, О.Ткачук Г. Подановська, Л. Калмикова, Г. Калмиков, І. Лапшина, О. Савченко, Г. Товканець, Н. Харченко. Т. Шевчук та інші) розглядають мовлення як основну одиницю комунікації, розвиток мовленнєвої культури тлумачать як спрямованість навчання школярів на дотримання літературних норм усного і писемного спілкування. Опанування мовленнєвою культурою передбачає як розуміння значення слів, словосполучень, інтонацій, так й уміння правильно використовувати літературні норми мови [6].

Актуальними сьогодні є проблеми змісту роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти на уроках зв'язного мовлення [10]. Акцентується увага на уроках розвитку зв'язного мовлення, на яких оволодіння учнями українською мовою відбувається у чотирьох видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) [11]. Г. Подановська пропонує модель формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти у процесі читацької діяльності, основою якої є рівні комунікативної компетентності [5]. Дослідницею означені рамки предметних умінь і навичок, які засвоюють здобувачі початкової освіти на уроках літературного читання і в роботі з дитячою книжкою та іншими джерелами інформації, наголошено на професійній компетенції вчителя при формуванні комунікативних якостей учня.

Мета статті: окреслити практичне спрямування та застосування методів і прийомів розвитку культури мовлення учнів на уроках мовно-літературної освітньої галузі у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що мовленнєва культура передбачає, передусім, правильність вимови, тобто дотримання норм літературної мови, які сприймаються її носіями як «ідеал», зразок. Культура мовлення відрізняється багатством словника, правильністю формулювання понять, художньою виразністю, логічною стрункістю та полягає у розвитку навичок відбору та вживання мовних засобів у процесі спілкування, у формуванні свідомого ставлення до їх використання у мовленнєвій практиці відповідно до комунікативних завдань.

Вибір необхідних для цієї мети мовних засобів – основа комунікативного аспекту культури мовлення.

Аналіз теоретичних та прикладних досліджень [6; 7; 10; 11] у цій галузі дозволив сформулювати основні положення нашого дослідження:

1.Мовленнєва культура означає оволодіння нормами усної та писемної літературної мови, а також уміння використовувати виразні засоби мови відповідно до цілей та умов спілкування [7].

2.Компонентна структура визначає основні завдання діяльності педагога у розвитку мовленнєвої культури молодших школярів. По-перше, розвиток здатності формулювати правильне визначення понять та розуміти значення слів. По-друге, формування активного словникового запасу та вміння вибудовувати мовленнєвий вислів. По-третє, оволодіння навичками застосування мовних засобів у процесі мовного спілкування.

3.Структура мовленнєвої культури молодших школярів представлена такими компонентами: когнітивний, процесуальний, комунікативний. Критеріями оцінки цих компонентів є: розуміння значення слів; зв'язність та логічна послідовність мови; здатність застосовувати мовні засоби у процесі мовного спілкування. Теоретичний аналіз дозволив нам розробити критеріально-оцінний апарат вивчення рівня розвитку мовленнєвої культури молодших школярів (табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти, критерії та показники розвитку мовленнєвої культури молодших школярів.

Компоненти	Критерії	Показники
1. Когнітивний компонент	Розуміння значення слів.	1. Здатність формулювати правильне визначення понять. 2. Сформованість пасивного словникового запасу.
2. Процесуальний компонент	Зв'язність та логічна послідовність мовлення.	1. Здатність ясно та грамотно висловлювати свої думки. 2. Сформованість активного словникового запасу. 3. Здатність вибудовувати грамотне та усвідомлене мовленнєве висловлювання в усній формі.
3. Комунікативний компонент	Здатність застосовувати мовні засоби у процесі мовного спілкування.	1. Здатність слухати та розуміти мову інших людей. 2. Володіння усною мовою у процесі спілкування. 3. Знання та застосування правил мовної поведінки у конкретних ситуаціях.

4. Умовами ефективного розвитку мовленнєвої культури молодших школярів є:

а) змістовність мовлення педагога;

б) створення мовного середовища;

в) мовленнєва активність самої дитини;

г) реалізація в освітньому процесі початкової школи програм розвитку культури мовлення [9].

З метою розвитку мовленнєвої культури молодших школярів нами було розроблено та впроваджено програму, основними завданнями якої є:

– розвиток здатності формулювати правильне визначення понять та розуміти значення слів;

– формування активного словникового запасу молодшого школяра та вміння вибудовувати мовленнєве висловлювання;

– оволодіння навичками застосування мовних засобів у процесі спілкування.

На уроках читання нами використовувалися різні методи та прийоми педагогічної роботи, зокрема:

– мовленнєва розминка, яка проводиться, наприклад, перед вивченням твору, і є конструюванням слів, словосполучень та речень (наприклад вигадувати однокореневі слова, римувати два слова, складати довгі слова, складати поширені речення, пояснювати походження слів тощо);

– словникова робота, що є широкою системою різноманітних завдань, спрямованих на осмислене сприйняття тексту літературного твору, уточнення відомих слів і понять, що вивчаються, включення в зв'язне мовлення необхідної лексики, практичне оволодіння виразними стилістичними засобами мови [1];

– аналітичне читання творів, що включає первинне сприйняття тексту (виразне читання вчителя, прослуховування твору в записі з диска); вторинне сприйняття тексту (читання дітьми вголос ланцюжком, читання в парах, читання про себе); вибір епітетів, порівнянь, метафор, гіпербол, літот, фольклорних формул тощо; творча робота на уроках читання на основі ігрових технологій (гра-драматизація, гра-вікторина, командний конкурс, рішення кросворду, квест) та інше.

На уроках української мови з метою розвитку мовленнєвої культури молодших школярів доречним, наприклад, є використання таких вправ:

1. Вправа «Групування слів» для учнів другого класу під час вивчення теми «Іменник»: згрупуйте іменники в синонімічні ряди: страждання, біль, суперечка, змагання, совість, шлях, дорога, дискусія. Яке слово для вас було невідоме? Складіть усно речення з будь-яким іменником.

2. Вправа на формування загального поняття про прикметник. Гра «Який? Яка? Яке?» Учитель називає слово, яке відповідає на питання хто? або що? Гравці записують і добирають до нього та записують слова, які є назвами ознак, відповідають на питання який?, яка?, яке? Наприклад: дуб старий, високий, гіллястий, товстий, зелений … [10, с. 113].

3. Вправа для учнів третього класу під час вивчення теми «Прикметники». Наприклад, І. Мартинюк пропонує такий вид роботи: до поданих прикметників доберіть синоніми. Визначте рід прикметників; хоробрий, великий, сумний,

гарна, працьовитий, весела, важке, добрий, цінний, широка, мудра, ніжний, охайне [4].

4. Вправа «Конструювання фраз» сприяє розвиткові навичок творчого конструювання образів фантазії за обов'язкового застосування критичного мислення. Дитині пропонується з'єднати пари слів за допомогою прийменника або запитань відмінків.

5. Вправа «І добре, і погано» спрямована на розвиток вміння бачити в одному і тому ж предметі протилежні властивості, знаходити протиріччя, сприймати одні й ті ж явища з різних сторін.

6. Вправа «Склади у псевдословах»: у першому класі пояснюється дітям, що означає складоутворення. Склади можна показати за допомогою кольорових жетонів, тест проводиться на вигаданих словах, щоб діти не відволікали свою увагу на значення слова.

7. Вправа «Давайте поговоримо!». Учням ставляться відкриті запитання, на які дитина знає відповіді, але відповіді «так/ні» недостатньо. Ідеальні питання - це питання про те, що вона робила протягом дня, що сподобалося робити і чому, або навпаки чому щось не сподобалося. Це спонукає дитину говорити, висловлювати свої почуття словами. Ідеальними є «Історії подорожей», де діти та батьки відповідають на нетрадиційні запитання та пропонують теми для розмов, цікаві як дітям, так і їхнім батькам.

8. Вправа «Граємо у настільні ігри» - ігри зі словами та ігри на створення історій, в яких діти вигадують сюжети, особливо підходять для формування культури мовлення. Під час гри діти вигадують історію за картинками, які вони знаходять, наприклад, на кубиках, та використовують театральні декорації, різних персонажів, кубик з діями для більшої динаміки сюжету.

Зазначимо, що однією з найважливіших умов навчання культури мовлення є створення ситуації невимушеного спілкування. Під мовними ситуаціями розуміється сукупність тих умов, які залучають людину до мовленнєвого спілкування [7; 11]. З метою формування та вдосконалення навичок спілкування молодших школярів нами моделювалися різні комунікативно-мовленнєві ситуації спілкування: ситуації соціально-статусних взаємин, ситуації рольових взаємин, ситуації діяльнісних взаємин, ситуації моральних взаємин тощо.

Важливо, що при виконанні комунікативних вправ та створенні різних комунікативно-мовленнєвих ситуацій спілкування учні активно залучалися до діалогу з учителем і один з одним. Саме у процесі діалогового спілкування у школярів закладаються основи мовленнєвої культури, виробляються навички спілкування та ефективної міжособистісної взаємодії.

Діагностика у процесі пошукової роботи засвідчила позитивну динаміку рівня розвитку мовленнєвої культури молодших школярів. Порівняльний аналіз результатів показав, що в експериментальній групі кількість молодших школярів з низьким рівнем розвитку культури мовлення зменшилася на 20%, а в контрольній групі практично змін не відбулося. В експериментальній групі

відбулося збільшення кількості молодших школярів з високим рівнем розвитку мовної культури за всіма визначеними нами компонентами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз теоретичних джерел та практичного досвіду педагогічної роботи показали, що для розвитку культури мовлення молодших школярів необхідне поетапне формування когнітивного, процесуального та комунікативного компонентів розвитку мовленнєвої культури за допомогою комплексного застосування активних методів та практичних вправ. Особливо актуальним у цьому напрямі став ігровий метод.

Нами виявлено педагогічні умови формування мовленнєвої культури молодших школярів, які полягають у наступному: створення різних комунікативно-мовленнєвих ситуацій спілкування учнів та залучення до діалогу з учителем і один з одним, активне застосування різних методів і прийомів (мовленнєва розминка, словникова робота, читання тексту, аналіз тексту, дидактична гра), розвиток усвідомленого ставлення до власного мовлення, до мовлення оточуючих, розвиток здатності сприймати мову як національну та загальнолюдську цінність.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні проблеми формування граматичних навичок як важливого компоненту мовленнєвої культури молодшого школяра.

Література:

1. Білик Н. І., Добряк І. В. *Сучасний урок: 50 способів порефлексувати* : електрон. навч.-метод. посіб. Полтава: ПОІППО ім. М. В. Остроградського, 2021. 74 с.

2. Державний стандарт початкової освіти. URL:https://zakon.rada.gov.ua/ go/87-2018-%D0%BF

3. Концепція Нової української школи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ go/988-2016-%D1%80

4. Мартинюк І. В. *Удосконалення культури мовлення учнів початкової освіти під час вивчення частин мови*. Херсон, 2021. URL: https://ekhsuir. kspu.edu/server/api/core/bitstreams/ 781dd9f5-31a1-4e48-a964-38 d76 f752971/ content.

5. Подановська Г. Характеристика моделі формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти. *Молодь і ринок*: науково-педагогічний журнал. Дрогобич. 2021. №1 (187). С. 139–144.

6. Пономарьова К. Формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови. *Початкова освіта.* 2009. № 40. С. 3–5.

7. *Психологія мовлення і психолінгвістика* : навч. посіб. для ВНЗ. Л. О. Калмикова, Г. В. Калмиков, І. М. Лапшина, Н. В. Харченко. Переяслав-Хмельницький : Вид-во «Фенікс», 2008. 233 с.

8. Товканець Г.В. Застосування активних методів на уроках мовно-літературної освітньої галузі в початкових класах. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*»: 2025. № 7(37) С. 1193 – 1202.

9. Товканець Г.В., Сідор Ю.І. Розвиток пізнавального інтересу молодших школярів на уроках української мови. *Вісник Львівського національного університету*. Серія педагогічна. 2024 . № 40. С.80–89.

10. Товканець Ганна, Мартин Оксана. Розвиток зв'язного мовлення та культури спілкування учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, Випуск 2 (55). 2024. С. 111 – 115.

11. Шевчук Т.Б., Костолович Т.В., Ткачук О.С. Зміст роботи з формування комунікативно-мовленнєвих умінь здобувачів початкової освіти на уроках зв'язного мовлення. *Інноваційна педагогіка.* Випуск 66. 2023. С. 72 – 77.

References

1. Bilyk N. I., Dobriak I. V. (2021). Suchasnyi urok: 50 sposobiv porefleksuvaty [Modern Lesson: 50 Ways to Reflect]: elektron. navch.- metod. posib. Poltava: POIPPO im. M. V. Ostrohradskoho [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity (2018). [State Standard of Primary Education]. Retrieved from:https://zakon.rada.gov.ua/ go/87-2018-%D0%BF [in Ukrainian].

3. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly (2016). [The concept of the New Ukrainian School] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/ go/988-2016-%D1%80 [in Ukrainian].

4. Martyniuk I. V. (2021). Udoskonalennia kultury movlennia uchniv pochatkovoi osvity pid chas vyvchennia chastyn movy [Improving the speech culture of primary school students while studying parts of speech.]. Kherson. Retrieved from: https://ekhsuir. kspu.edu/server/api/core/bitstreams/781dd9f5-31a1-4e48-a964-38 d76 f752971/ content. [in Ukrainian].

5. Podanovska H. (2021). Kharakterystyka modeli formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti zdobuvachiv pochatkovoi osvity Characteristics of the model of formation of communicative competence of primary school students]. Molod i rynok: naukovo-pedahohichnyi zhurnal. Drohobych. №1 (187). S. 139 –144. [in Ukrainian].

6. Ponomarova K. (2009). Formuvannia movlennievoi kompetentnosti na urokakh ukrainskoi movy [Formation of speech competence in Ukrainian language lessons.]. Pochatkova osvita. № 40. S. 3-5. [in Ukrainian].

7. Psykholohiia movlennia i psykholinhvistyka (2008) [Speech psychology and psycholinguistics]: navch. posib. dlia VNZ. L. O. Kalmykova, H. V. Kalmykov, I. M. Lapshyna, N. V. Kharchenko. PereiaslavKhmelnytskyi : Vyd-vo «Feniks». 233 s. [in Ukrainian].

8. Tovkanets H.V. (2024). Zastosuvannia aktyvnykh metodiv na urokakh movno-literaturnoi osvitnoi haluzi v pochatkovykh klasakh [The use of active methods in language and literature lessons in primary grades.]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia Ekonomika», Seriia «Derzhavne upravlinnia», Seriia «Tekhnika», Seriia «Istoriia ta arkheolohiia»)» № 7(37) S. 1193 – 1202. [in Ukrainian].

9. Tovkanets H.V., Sidor Yu.I. (2024). Rozvytok piznavalnoho interesu molodshykh shkoliariv na urokakh ukrainskoi movy [Development of cognitive interest of younger schoolchildren in Ukrainian language lessons.]. Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu. Seriia pedahohichna. № 40. S.80–89. [in Ukrainian].

10.Tovkanets Hanna, Martyn Oksana. (2024). Rozvytok zviaznoho movlennia ta kultury spilkuvannia uchniv pochatkovykh klasiv na urokakh movno-literaturnoi osvitnoi haluzi [Development of coherent speech and communication culture of primary school students in language and literature lessons]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: «Pedahohika. Sotsialna robota», Vypusk 2 (55). S. 111 – 115. [in Ukrainian].

11.Shevchuk T.B., Kostolovych T.V., Tkachuk O.S. (2023). Zmist roboty z formuvannia komunikatyvno-movlennievykh umin zdobuvachiv pochatkovoi osvity na urokakh zviaznoho movlennia [The content of the work on the formation of communicative and speech skills of primary school students in coherent speech lessons.]. Innovatsiina pedahohika. Vypusk 66. S. 72 – 77. [in Ukrainian].

УДК: 378:37.091.212:[159.94+616-056.2]:796-042.3(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1433-1443

Тодоров Петро Іванович доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-3318-6932

Константинов Дмитро Сергійович викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-2725-7397

Коханець Олексій Григорович старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, https://orcid.org/0009-0003-4107-1921

Вєнік Крістіна Юріївна старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, https://orcid.org/0009-0007-8299-6380

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ТА АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито актуальну проблему підвищення працездатності та адаптаційних можливостей здобувачів закладів вищої освіти засобами фізичного виховання.

Обґрунтовано значення фізичного виховання як складової освітнього процесу, спрямованої на збереження та зміцнення здоров’я студентської молоді. Визначено, що сучасні умови навчання характеризуються зростанням інтелектуальних і психоемоційних навантажень, які негативно впливають на функціональний стан студентів.

Проаналізовано вплив дефіциту рухової активності на рівень працездатності та адаптаційний потенціал здобувачів вищої освіти. Показано, що систематичні заняття фізичними вправами сприяють підвищенню функціональних резервів організму. Особливу увагу приділено ролі фізичного виховання у процесі адаптації студентів до навчальної діяльності.

У статті висвітлено основні підходи до організації фізичного виховання в закладах вищої освіти. Розглянуто вплив фізичних вправ на діяльність серцево-судинної, дихальної та нервової систем.

Встановлено взаємозв'язок між рівнем фізичної підготовленості та показниками розумової працездатності. Акцентовано увагу на значенні фізичного виховання для зниження втомлюваності та підвищення концентрації уваги студентів. Проаналізовано наукові джерела, що висвітлюють сучасний стан фізичного виховання у ЗВО.

Визначено основні проблеми реалізації програм фізичного виховання в умовах дистанційного та змішаного навчання. Обґрунтовано необхідність модернізації змісту та форм організації занять з фізичного виховання. Підкреслено роль індивідуалізації фізичних навантажень у підвищенні ефективності освітнього процесу.

Розглянуто педагогічні умови формування позитивної мотивації студентів до рухової активності. Доведено доцільність використання варіативних модулів і сучасних фітнес-технологій. Охарактеризовано вплив фізичного виховання на психоемоційний стан здобувачів вищої освіти. Визначено значення фізичної активності у профілактиці стресу та емоційного виснаження. Проаналізовано нормативно-правові засади організації фізичного виховання у закладах вищої освіти України. Наголошено на необхідності створення сприятливих умов для реалізації здоров'язбережувальної функції освіти.

Висвітлено роль фізичного виховання у формуванні стресостійкості студентської молоді. Обґрунтовано значення комплексного підходу до організації рухової активності. Показано, що поєднання загальнорозвивальних і спеціально спрямованих вправ забезпечує оптимальний вплив на організм студентів.

Проаналізовано вплив систематичності та дозованості фізичних навантажень на адаптаційні процеси. Визначено умови підвищення ефективності фізичного виховання у сучасному освітньому середовищі. Узагальнено наукові підходи до розуміння працездатності як інтегрального показника функціонального стану. Підкреслено значення фізичного виховання для оптимізації навчальної діяльності. Встановлено, що фізичне виховання сприяє підвищенню якості освітнього процесу.

Наголошено на важливості взаємодії педагогічних і оздоровчих компонентів у системі фізичного виховання. Обґрунтовано перспективність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Зроблено висновок про доцільність використання фізичного виховання як ефективного чинника підвищення працездатності та адаптаційних можливостей здобувачів закладів вищої освіти.

Ключові слова: фізичне виховання, заклади вищої освіти, здобувачі освіти, працездатність студентів, адаптаційні можливості, рухова активність, фізична підготовленість, функціональний стан організму, здоров'язбережувальна компетентність, психоемоційний стан, стресостійкість, навчальні навантаження, мотивація до фізичної активності, освітній процес, здоровий спосіб життя.

Todorov Petro Ivanovych Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, https://orcid.org/0000-0003-3318-6932

Konstantynov Dmytro Serhiyovych Lecturer, Department of Special and Inclusive Education, The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, https://orcid.org/0000-0002-2725-7397

Kokhanets Oleksii Hryhorovych Senior Lecturer, Department of Physical Education and Sports, Odessa National University named after I. I. Mechnikov, Odesa, https://orcid.org/0009-0003-4107-1921

Vienik Kristina Yuriivna Senior Lecturer, Department of Physical Education and Sports, Odessa National University named after I. I. Mechnikov, Odesa, https://orcid.org/0009-0007-8299-6380

PHYSICAL EDUCATION AS A FACTOR IN IMPROVING WORKABILITY AND ADAPTATION CAPACITIES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article reveals the urgent problem of increasing the working capacity and adaptive capabilities of students of higher education institutions by means of physical education.

The importance of physical education as a component of the educational process aimed at preserving and strengthening the health of students is substantiated. It is determined that modern learning conditions are characterized by an increase in intellectual and psycho-emotional loads, which negatively affect the functional state of students.

The impact of a deficit of motor activity on the level of working capacity and adaptive potential of students of higher education is analyzed. It is shown that systematic physical exercises contribute to increasing the functional reserves of the body. Special attention is paid to the role of physical education in the process of adapting students to educational activities.

The article highlights the main approaches to the organization of physical education in higher education institutions. The impact of physical exercises on the activity of the cardiovascular, respiratory and nervous systems is considered.

The relationship between the level of physical fitness and indicators of mental performance is established. Attention is focused on the importance of physical education for reducing fatigue and increasing students' concentration. Scientific sources that highlight the current state of physical education in higher education institutions are analyzed.

The main problems of implementing physical education programs in distance and blended learning are identified. The need to modernize the content and forms of organizing physical education classes is substantiated. The role of individualization of physical activity in increasing the efficiency of the educational process is emphasized.

The pedagogical conditions for forming positive motivation of students for physical activity are considered. The feasibility of using variable modules and modern fitness technologies is proven. The influence of physical education on the psycho-emotional state of higher education students is characterized. The importance of physical activity in preventing stress and emotional exhaustion is determined. The regulatory and legal principles of organizing physical education in higher education institutions of Ukraine are analyzed. The need to create favorable conditions for the implementation of the health-preserving function of education is emphasized.

The role of physical education in the formation of stress resistance of student youth is highlighted. The importance of a comprehensive approach to the organization of physical activity is substantiated. It is shown that the combination of general developmental and specially directed exercises provides an optimal effect on the students' body.

The influence of systematicity and dosage of physical activity on adaptation processes is analyzed. The conditions for increasing the effectiveness of physical education in the modern educational environment are determined. Scientific approaches to understanding working capacity as an integral indicator of functional state are summarized. The importance of physical education for optimizing educational activities is emphasized. It is established that physical education contributes to improving the quality of the educational process.

The importance of the interaction of pedagogical and health-improving components in the physical education system is emphasized. The prospects for further scientific research in this direction are substantiated.

A conclusion was made about the feasibility of using physical education as an effective factor in increasing the working capacity and adaptation capabilities of students of higher education institutions.

Keywords: physical education, higher education institutions, education seekers, students' working capacity, adaptive capabilities, motor activity, physical fitness, functional state of the body, health-preserving competence, psycho-emotional state, stress resistance, educational workload, motivation for physical activity, educational process, healthy lifestyle.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування закладів вищої освіти характеризуються зростанням інтелектуальних, психоемоційних та інформаційних навантажень на здобувачів освіти.

У процесі навчальної діяльності студенти зазнають значного дефіциту рухової активності, що негативно позначається на їхньому фізичному стані та загальному рівні здоров’я. Зниження рухової активності спричиняє погіршення працездатності, зниження концентрації уваги та швидку втомлюваність.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах інтенсифікації освітнього процесу та широкого впровадження дистанційних і змішаних форм навчання. Недостатній рівень фізичної підготовленості обмежує адаптаційні можливості організму студентів до навчальних навантажень. Унаслідок цього зростає ризик розвитку функціональних порушень та хронічних захворювань. Фізичне виховання в закладах вищої освіти розглядається як важливий засіб збереження та зміцнення здоров'я студентської молоді. Водночас, спостерігається тенденція до зниження мотивації здобувачів освіти до систематичних занять фізичними вправами. Це зумовлює необхідність наукового обґрунтування ролі фізичного виховання у підвищенні працездатності студентів.

Особливого значення набуває дослідження впливу фізичного виховання на адаптаційні механізми організму в умовах тривалого навчального стресу. Наявні наукові дослідження висвітлюють окремі аспекти фізичної підготовленості студентів. Проте недостатньо вивченими залишаються питання комплексного впливу фізичного виховання на працездатність та адаптаційні можливості здобувачів вищої освіти.

Відсутність системного підходу ускладнює впровадження ефективних програм фізичного виховання. Це знижує потенціал фізичного виховання як чинника оптимізації навчальної діяльності.

У сучасних умовах постає потреба в удосконаленні змісту та форм організації занять з фізичного виховання. Актуальним є пошук педагогічно доцільних засобів підвищення адаптаційного потенціалу студентів. Вирішення зазначеної проблеми сприятиме підвищенню якості освітнього процесу. Воно також забезпечить формування стійкої мотивації до здорового способу життя. Саме це зумовлює актуальність дослідження фізичного виховання як чинника підвищення працездатності та адаптаційних можливостей здобувачів закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить, що проблема фізичного виховання у закладах вищої освіти залишається однією з актуальних у сучасній педагогічній та спортивній науці. У працях вітчизняних учених фізичне виховання розглядається як важливий складник системи забезпечення здоров'я та працездатності студентської молоді. Так, В. Бабаджанян, Н. Семаль, Н. Беседа та співавтори наголошують на суттєвому зниженні рівня рухової активності студентів в умовах воєнного стану та дистанційного навчання, що негативно впливає на їхній фізичний і психоемоційний стан [1]. Автори підкреслюють необхідність збереження системних занять з фізичного виховання як чинника адаптації студентів до складних соціальних умов. Дослідження С. Гавришко, С. Гвоздецької та І. Приходька присвячені аналізу сучасної системи фізичного виховання у ЗВО та її трансформації відповідно до освітніх реформ [2]. Науковці зазначають, що оновлення змісту фізичного виховання сприяє підвищенню мотивації студентів до рухової активності.

Проблема адаптації першокурсників до умов навчання у ЗВО ґрунтовно висвітлена у роботах О. Ківерника, П. Петричука та В. Головачука [3]. Автори доводять ефективність засобів фізичної культури у формуванні адаптаційних механізмів організму студентів.

Педагогічні аспекти викладання дисципліни «Фізичне виховання» в сучасних умовах розглянуті у дослідженнях Н. Корольової [4]. У них акцентується увага на необхідності врахування індивідуальних можливостей здобувачів освіти.

В. Корягін та О. Блавт аналізують сучасні виклики модернізації фізичного виховання студентів та підкреслюють його значення для збереження працездатності молоді [5].

У роботах О. Котової та Г. Суханової фізична культура і спорт розглядаються як ефективні засоби фізичного вдосконалення та зміцнення здоров'я студентів ЗВО [6].

Нормативно-правові та управлінські аспекти організації фізичного виховання висвітлені у дослідженнях П. Оксьома та Л. Бережної [7]. Автори зазначають, що недосконаліть управлінських механізмів знижує ефективність реалізації програм фізичного виховання.

Сучасні підходи до оптимізації процесу фізичного виховання через впровадження фізкультурно-спортивної реабілітації представлені у працях Ю. Петренка та співавторів [8]. Дослідники доводять позитивний вплив реабілітаційних заходів на функціональний стан та працездатність студентів. Фундаментальні положення щодо впливу фізичних вправ на працездатність і здоров'я людини викладені у працях О. Пирогової, Л. Іващенко та Н. Страпко [9]. Ці наукові положення залишаються актуальними для сучасної системи фізичного виховання.

Аналіз тенденцій розвитку фізичного виховання і спорту в національній системі освіти здійснений у роботах О. Пішака та співавторів [10]. Законодавче підґрунтя функціонування фізичного виховання у ЗВО визначене нормативними документами Міністерства освіти і науки України [11; 12]. Теоретико-методичні основи фізичного виховання студентської молоді систематизовані у підручнику за редакцією Т. Круцевич [13].

Державні програми розвитку фізичного виховання орієнтовані на формування здорової нації та підвищення адаптаційного потенціалу молоді [14].

Підходи до організації фізичного виховання у закладах вищої освіти також розглянуті у працях М. Щербиніної та Т. Глоби [15].

Узагальнення результатів наукових досліджень свідчить про значний потенціал фізичного виховання у підвищенні працездатності та адаптаційних можливостей здобувачів вищої освіти. Водночас, наявні публікації не в повному обсязі розкривають комплексний вплив фізичного виховання на ці показники. Це зумовлює необхідність подальших досліджень у даному напрямі з урахуванням сучасних умов функціонування закладів вищої освіти.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні ролі фізичного виховання як чинника підвищення працездатності та адаптаційних можливостей здобувачів закладів вищої освіти, а також у визначенні ефективних педагогічних підходів і засобів організації занять з фізичного виховання, спрямованих на оптимізацію функціонального стану, зміцнення здоров'я та підвищення адаптаційного потенціалу студентської молоді в умовах сучасного освітнього середовища

Виклад основного матеріалу. Фізичне виховання у закладах вищої освіти посідає важливе місце у системі професійної підготовки здобувачів, оскільки спрямоване не лише на формування фізичної підготовленості, а й на забезпечення високого рівня працездатності та адаптаційних можливостей організму студентської молоді. В умовах інтенсифікації навчального процесу, зростання обсягу навчальної інформації та підвищення психоемоційного напруження фізичне виховання виступає ефективним засобом оптимізації функціонального стану організму студентів [9; 13]. Наукові дослідження свідчать, що систематичні заняття фізичними вправами позитивно впливають на діяльність серцево-судинної, дихальної та нервової систем, що безпосередньо відображається на рівні загальної та розумової працездатності [9].

Працездатність здобувачів вищої освіти визначається здатністю організму ефективно виконувати навчальну діяльність протягом тривалого часу без виражених ознак втоми. За даними науковців, низький рівень рухової активності сприяє швидкому настанню втоми, зниженню концентрації уваги та погіршенню когнітивних функцій [1; 10]. Фізичне виховання, у свою чергу, сприяє підвищенню функціональних резервів організму, що забезпечує стійкість до тривалих навчальних навантажень. Дослідження доводять, що у студентів, які систематично відвідують заняття з фізичного виховання, спостерігається вищий рівень витривалості та працездатності порівняно з тими, хто не залучений до регулярної рухової активності [6].

Особливого значення фізичне виховання набуває в контексті адаптації студентів до умов навчання у закладах вищої освіти. Адаптаційні можливості організму розглядаються як здатність підтримувати гомеостаз за умов дії різноманітних стресових чинників, зокрема навчального навантаження, дефіциту часу та психоемоційної напруги [3]. Науковці зазначають, що фізичні вправи сприяють формуванню ефективних механізмів адаптації шляхом підвищення функціональної стійкості організму [13].

У дослідженнях О. Ківерника та співавторів доведено, що використання засобів фізичної культури у роботі зі студентами-першокурсниками сприяє прискоренню адаптаційних процесів та зниженню рівня стресу [3].

Сучасні умови функціонування закладів вищої освіти, зокрема впровадження дистанційних та змішаних форм навчання, суттєво обмежують рухову активність студентів. Це негативно позначається на їхньому фізичному стані та адаптаційних можливостях [1]. У період воєнного стану в Україні проблема збереження здоров'я та працездатності студентської молоді набула особливої

актуальності. Дослідники відзначають, що регулярні заняття з фізичного виховання виконують компенсаторну функцію, знижуючи негативний вплив гіподинамії та психоемоційного напруження [1; 5].

Важливим аспектом фізичного виховання є його вплив на психоемоційний стан студентів. Фізичні вправи сприяють зниженню рівня тривожності, покращенню настрою та підвищенню стресостійкості, що, у свою чергу, позитивно впливає на навчальну діяльність [9]. У працях сучасних науковців наголошується, що фізичне виховання є ефективним засобом профілактики емоційного вигорання студентів [10]. Формування позитивного психоемоційного фону сприяє підвищенню мотивації до навчання та активної участі в освітньому процесі.

Зміст і організація занять з фізичного виховання мають суттєве значення для досягнення позитивного ефекту. Науковці підкреслюють необхідність модернізації програм фізичного виховання з урахуванням індивідуальних можливостей та інтересів здобувачів освіти [5; 15]. Використання варіативних модулів, сучасних фітнес-технологій та елементів спортивно-оздоровчої реабілітації підвищує зацікавленість студентів у заняттях та сприяє зростанню рівня їхньої фізичної активності [8]. Оптимізація процесу фізичного виховання через впровадження реабілітаційних програм дозволяє підвищити функціональний стан та адаптаційний потенціал студентів [8].

Педагогічні проблеми викладання дисципліни «Фізичне виховання» в сучасних умовах пов’язані з недостатньою мотивацією студентів та обмеженою кількістю аудиторних занять [4]. У цьому контексті важливого значення набуває формування усвідомленого ставлення здобувачів освіти до власного здоров’я. Науковці зазначають, що ефективність фізичного виховання значною мірою залежить від педагогічної майстерності викладача та використання інноваційних методів навчання [2]. Застосування інтерактивних форм роботи та індивідуалізованого підходу сприяє підвищенню результативності занять.

Нормативно-правова база фізичного виховання у закладах вищої освіти визначає його обов’язковість як складової освітнього процесу [11; 12]. Законодавчі документи наголошують на необхідності створення умов для збереження та зміцнення здоров’я студентської молоді. Водночас на практиці реалізація цих положень часто ускладнюється через обмежені матеріально-технічні ресурси та організаційні проблеми [7]. Це знижує потенціал фізичного виховання як чинника підвищення працездатності та адаптаційних можливостей студентів. Теоретико-методичні основи фізичного виховання, викладені у працях вітчизняних учених, свідчать про необхідність комплексного підходу до організації рухової активності студентів [13]. Поєднання загальнорозвивальних, спеціально спрямованих та відновлювальних вправ забезпечує оптимальний вплив на організм здобувачів освіти. Дослідження показують, що комплексні програми фізичного виховання сприяють підвищенню рівня функціональної підготовленості та працездатності студентів [6].

Важливу роль у підвищенні адаптаційних можливостей студентів відіграє систематичність та дозованість фізичних навантажень. Науковці підкреслюють, що надмірні або недостатні навантаження можуть знижувати ефективність занять та негативно впливати на стан здоров'я [9]. Тому індивідуалізація фізичного виховання є необхідною умовою досягнення позитивних результатів. Урахування рівня фізичної підготовленості, стану здоров'я та психоемоційного стану студентів дозволяє оптимізувати навчальний процес [15].

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить, що фізичне виховання є вагомим чинником підвищення працездатності та адаптаційних можливостей здобувачів закладів вищої освіти. Його ефективність зумовлюється системним підходом до організації занять, модернізацією змісту та врахуванням сучасних умов навчання [1; 5; 8]. Реалізація потенціалу фізичного виховання сприяє оптимізації навчальної діяльності студентів та підвищенню якості освітнього процесу загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, фізичне виховання у закладах вищої освіти є важливим чинником підвищення працездатності та адаптаційних можливостей здобувачів освіти в умовах сучасного освітнього середовища. Систематичні заняття фізичними вправами сприяють оптимізації функціонального стану організму, зниженню рівня втомлюваності та підвищенню стійкості до навчальних навантажень.

Доведено, що раціонально організований процес фізичного виховання позитивно впливає на психоемоційний стан студентів і сприяє формуванню стресостійкості. Ефективність фізичного виховання значною мірою залежить від модернізації його змісту, індивідуалізації навантажень та впровадження інноваційних педагогічних підходів. Водночас актуальною залишається проблема підвищення мотивації здобувачів вищої освіти до систематичних занять руховою активністю.

Перспективними напрямами подальших досліджень є наукове обґрунтування комплексних програм фізичного виховання з урахуванням дистанційних і змішаних форм навчання. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на вивчення впливу різних видів рухової активності на показники працездатності та адаптаційного потенціалу студентської молоді.

Література:

1. Бабаджанян В., Семаль Н., Беседа Н., Фаріонов В., Курій О. Сучасний стан фізичного виховання студентів у закладах вищої освіти під час війни в Україні. Наука і техніка сьогодні. 2023. No 2(16). С. 167-176.

2. Гавришко, С., Гвоздецька, С. В., & Приходько, І. М. (2023). СУЧАСНА СИСТЕМА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗВО. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15*, (8(168), 29-32. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8(168).05\

3. Ківерник О. В., Петричук П. А., Головачук В. В. Ефективний вплив фізичної культури на адаптаційний процес студентів-першокурсників ЗВО. *Молодий вчений*, 2023, No 12(124), с. 46–49. DOI: 10.32839/2304-5809/2023-12-124-34.

4. Корольова Н. Ю. Педагогічні проблеми навчання студентів дисципліні «Фізичне виховання» в сучасних умовах. Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки. Зб. наук. праць. 2019. С. 150-154.

5. Корягін В., Блавт О. Сучасні виклики модернізації у фізичному вихованні студентів закладів вищої освіти. Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення. 2020. С. 93-97.

6. Котова О. В., Суханова Г. П. Фізична культура та спорт як засоби фізичного вдосконалення студентів ЗВО. Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали XIV міжнародної Інтернет-конференції (Мелітополь, 25-27 січня 2022 р.). Мелітополь, 2022. С. 96-97. URL:http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12991/1/%D0%9A%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf.

7. Оксьом П., Бережна Л. Нормативно-правові та управлінські проблеми викладання навчальної дисципліни «Фізичне виховання» у закладах вищої освіти України.Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення.2021. С. 105–114.

8. Петренко, Ю., Колоколов, В., Жогло, В., Хмелюк, О., & Єфременко, А. (2024). ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗВО ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ . *Освіта. Інноватика. Практика*, *12*(2), 60–65. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i2-009

9. Пирогова О.А., Іващенко Л.Я., Страпко Н.П. *Вплив фізичних вправ на працездатність і здоров'я людини* (152 с). Київ: Здоров'я.

10. Пішак О. В., Романів Л. В., Поліщук Н. М. Сучасні тенденції фізичного виховання, спорту та здоров'я людини в національній системі освіти. Науковий часопис НПУ ім.М.П.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Вип. 79. Т. 2. С. 53-59.

11. Про затвердження «Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах» : наказ Міністерства освіти і науки України від 11.01.2006. № 4.

12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-І. Дата оновлення 21.11.2021. URL : https://urst.com.ua/act/pro_osvitu

13. Теорія і методика фізичного виховання : підручник / за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ: Олімпійська література, 2017. Т. 2. 368 с.

14. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації»: URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963%D0%B0/98

15. Щербиніна М. Б., Глоба Т. А. Підходи щодо організації фізичного виховання у закладах вищої освіти. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. 2020. No 1(332). С. 202-212.

References:

1. Babadzhanian, V., Semal, N., Beseda, N., Farionov, V., & Kurii, O. (2023). Suchasnyi stan fizychnoho vykhovannia studentiv u zakladakh vyshchoi osvity pid chas viiny v Ukraini. Nauka i tekhnika sohodni, 2(16), 167–176. [in Ukrainian].

2. Havryshko, S., Hvozdetska, S. V., & Prykhodko, I. M. (2023). Suchasna systema fizychnoho vykhovannia u ZVO. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15, 8(168), 29–32. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8(168).05 [in Ukrainian].

3. Kivernyk, O. V., Petrychuk, P. A., & Holovachuk, V. V. (2023). Efektyvnyi vplyv fizychnoi kultury na adaptatsiinyi protses studentiv-pershokursnykiv ZVO. Molodyi vchenyi, 12(124), 46–49. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-12-124-34 [in Ukrainian].

4. Korolova, N. Yu. (2019). Pedahohichni problemy navchannia studentiv dystsyplini “Fizychne vykhovannia” v suchasnykh umovakh. Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Seriia: Pedahohichni nauky, 150–154. [in Ukrainian].

5. Koriahin, V., & Blavt, O. (2020). Suchasni vyklyky modernizatsii u fizychnomu vykhovanni studentiv zakladiv vyshchoi osvity. Aktualni problemy fizychnoho vykhovannia riznykh verstv naselennia, 93–97. [in Ukrainian].

6. Kotova, O. V., & Sukhanova, H. P. (2022). Fizychna kultura ta sport yak zasoby fizychnoho vdoskonalennia studentiv ZVO. In Sotsialni ta ekolohichni tekhnolohii: aktualni problemy teorii i praktyky (pp. 96–97). Melitopol. http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12991/1/Kotova_Sukhanova.pdf [in Ukrainian].

7. Oksom, P., & Berezhna, L. (2021). Normatyvno-pravovi ta upravlinski problemy vykladannia navchalnoi dystsypliny “Fizychne vykhovannia” u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. Aktualni problemy fizychnoho vykhovannia riznykh verstv naselennia, 105–114. [in Ukrainian].

8. Petrenko, Yu., Kolokolov, V., Zhohlo, V., Khmeliuk, O., & Yefremenko, A. (2024). Optymizatsiia protsesu fizychnoho vykhovannia u ZVO cherez vprovadzhennia fizkulturno-sportyvnoi reabilitatsii. Osvita. Innovatyka. Praktyka, 12(2), 60–65. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i2-009 [in Ukrainian].

9. Pyrohova, O. A., Ivashchenko, L. Ya., & Strapko, N. P. (n.d.). Vplyv fizychnykh vprav na pratsezdatnist i zdorovia liudyny. Kyiv: Zdorovia. [in Ukrainian].

10. Pishak, O. V., Romaniv, L. V., & Polishchuk, N. M. (2021). Suchasni tendentsii fizychnoho vykhovannia, sportu ta zdorovia liudyny v natsionalnii systemi osvity. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy, 79(2), 53–59. [in Ukrainian].

11. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2006). Polozhennia pro orhanizatsiiu fizychnoho vykhovannia i masovoho sportu u vyshchykh navchalnykh zakladakh (Order No. 4, January 11, 2006). [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). Law of Ukraine “On Education” (No. 2145-VIII, updated November 21, 2021). https://urst.com.ua/act/pro_osvitu [in Ukrainian].

13. Krutsevych, T. Yu. (Ed.). (2017). Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia (Vol. 2). Kyiv: Olimpiiska literatura. [in Ukrainian].

14. Cabinet of Ministers of Ukraine. (1998). Target complex program “Physical Education – Health of the Nation”. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963a/98 [in Ukrainian].

15. Shcherbynina, M. B., & Hloba, T. A. (2020). Pidkhody shchodo orhanizatsii fizychnoho vykhovannia u zakladakh vyshchoi osvity. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky, 1(332), 202–212. [in Ukrainian].

УДК 373.3/5.016:044

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1444-1453

Ужицький Віктор Броніславович аспірант Інституту педагогіки НАПН України, Начальник управління освіти Солом'янської районної у м. Києві державної адміністрації, https://orcid.org/0009-0007-4933-5169

АНАЛІЗ СИСТЕМИ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ З ІНФОРМАТИКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні напрацювання науковців педагогічної галузі у контексті освітніх запитів і потреб мінливого сьогодення, що зумовлює встановлення об'єктивної ієрархії дефініцій, їх кореляцію, відповідне уточнення змісту ключових понять з інформатики та методики її навчання, віддзеркалених на етапі становлення й розвитку інформатики як навчального предмета та навчальної дисципліни в закладах освіти України. Акцентовано, що теорія та методика навчання інформатики в закладах освіти України пройшла етапи зародження, становлення та розвитку, утворивши впорядковану систему знань про специфічні педагогічні явища та закономірності процесу опанування здобувачами освіти основ науки інформатики як невід'ємного складника освіченої людини цифрового суспільства.

Задля встановлення термінологічної відповідності державним стандартам загальної середньої та вищої освіти здійснено ретроспективний аналіз праць сучасних науковців з інформатики та методики її навчання, в яких описано діапазон застосування в освітньому процесі електронних засобів навчання, організацію активної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти із задіянням освітніх платформ та різноманітних програмних засобів, а також схарактеризовано базові термінологічні поняття інформатичної освітньої галузі, у системі яких зберігається тенденція до постійного поповнення й уточнення.

З'ясовано, що в перше десятиріччя функціонування суверенної України відбувається становлення й оптимізація змісту інформатики як навчального предмета в українських загальноосвітніх закладах, а відтак й у лексикографічних виданнях зміст поняття *«інформатика»* потлумачено як науку про інформаційні процеси у природі й суспільстві, методи та засоби інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують організацію, одержання, опрацювання, зберігання, подання, передавання, копіювання інформації та управління інформаційними процесами, а також як розділи інших наук (передусім, психолого-педагогічні науки і кібернетику), в яких досліджуються і розробляються комп'ютерно орієнтовані технології діяльності. Констатовано, що стрімкий розвиток високих технологій, динамічні процеси інформатизації освітнього процесу спричинили появу в педагогічній науці значної кількості термінологічних понять, зокрема:

«інформаційно-телекомунікаційні технології в освіті», «інформаційна культура», «інформаційно-навчальне середовище», «інформатизація освіти», «інформаційно-комунікаційні технології», «Інтернет», «вебтехнології», «блог», «вебенциклопедія», «подкаст», «електронний освітній ресурс», «інформаційно-комунікаційна компетентність», «предметна (інформатична) компетентність», «цифрова компетентність», що об'єктивно зумовлює необхідність аналізу їх змісту, встановлення їх відповідності вимогам державних стандартів та особливостей сучасного етапу розвитку інформатики як науки. Зазначено, що цивілізаційні виклики (пандемія «Ковід-19», воєнна агресія рф) зумовили переформатування освітнього процесу, зміну ролі вчителя, викладача, а отже, й необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій, що водночас вимагає формування в суб'єктів освітнього процесу інформаційно-комунікаційної (цифрової) компетентності. Належний рівень сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності, що охоплює широкий спектр умінь, які дають змогу здобувачам освіти грамотно використовувати інформацію, критично до неї ставитися та знати, як її перевірити, як налагоджувати ефективну комунікацію за допомогою цифрових технологій, самостійно виконувати навчальні завдання за індивідуальною освітньою траєкторією, а також долучатися до різних форм командної співпраці.

Ключові слова: навчання інформатики, аналіз та обґрунтування базових термінологічних понять інформатичної освітньої галузі.

Uzhytskyi Viktor a graduate student of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Education of the Solomiansky District of Kyiv State Administration, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-4933-5169

ANALYSIS OF THE SYSTEM OF BASIC CONCEPTS OF COMPUTER SCIENCE IN PEDAGOGICAL SCIENCE

Abstract. The article analyzes the theoretical developments of scientists in the pedagogical field in the context of educational requests and needs of the changing present, which determines the establishment of an objective hierarchy of definitions, their correlation, and the corresponding clarification of the content of key concepts in computer science and the methodology of its teaching, reflected in the stage of formation and development of computer science as an educational subject and academic discipline in educational institutions of Ukraine. It is emphasized that the theory and methodology of teaching computer science in educational institutions of Ukraine have gone through the stages of origin, formation and development, forming an orderly system of knowledge about specific pedagogical phenomena and patterns of the process of students mastering the basics of computer science as an integral part of an educated person in a digital society.

In order to establish terminological compliance with state standards of general secondary and higher education, a retrospective analysis of the works of modern scientists in computer science and its teaching methods was carried out, which described the range of application of electronic learning tools in the educational process, the organization of active educational and cognitive activities of students with the use of educational platforms and various software tools, and also characterized the basic terminological concepts of the computer science educational field, the system of which maintains a tendency to constant replenishment and clarification.

It was found that in the first decade of the functioning of sovereign Ukraine, the content of computer science as an educational subject in Ukrainian secondary schools was formed and optimized, and therefore in lexicographic publications the content of the concept of «computer science» was interpreted as the science of information processes in nature and society, methods and means of information and communication technologies that ensure the organization, receipt, processing, storage, presentation, transmission, copying of information and management of information processes, as well as sections of other sciences (primarily, psychological and pedagogical sciences and cybernetics), in which computer-oriented technologies of activity are researched and developed.

It is stated that the rapid development of high technologies, dynamic processes of informatization of the educational process have caused the emergence of a significant number of terminological concepts in pedagogical science, in particular: «information and telecommunication technologies in education», «information culture», «information and educational environment», «informatization of education», «information and communication technologies», «Internet», «web technologies», «blog», «web encyclopedia», «podcast», «electronic educational resource», «information and communication competence», «subject (informatics) competence», «digital competence», which objectively determines the need to analyze their content, establish their compliance with the requirements of state standards and the features of the modern stage of development of informatics as a science.

It is noted that civilizational challenges (the Covid-19 pandemic, the military aggression of the Russian Federation) have led to a reformatting of the educational process, a change in the role of the teacher, lecturer, and, consequently, the need to use information and communication technologies, which at the same time requires the formation of information and communication (digital) competence in the subjects of the educational process. An appropriate level of formation of information and communication competence, which covers a wide range of skills that allow students to competently use information, be critical of it and know how to check it, how to establish effective communication using digital technologies, independently perform educational tasks according to an individual educational trajectory, and also participate in various forms of team cooperation.

Keywords: teaching computer science, analysis and justification of basic terminological concepts of the computer science educational field.

Постановка проблеми. Сегмент виокремленої наукової проблеми передбачає передусім з'ясування змістового наповнення базових понять дослідження, ретроспективний аналіз ключових термінів означеної галузі, оскільки термінологічна точність сприяє конкретизації об'єкта, предмета, мети, завдань, методів дослідження, а також вибору оптимальної дослідницької стратегії. Водночас аналіз теоретичних напрацювань науковців педагогічної галузі у контексті освітніх запитів і потреб мінливого сьогодення зумовлює встановлення об'єктивної ієрархії дефініцій, їх кореляцію, відповідне уточнення змісту ключових понять з інформатики та методики її навчання, віддзеркалених на етапі становлення й розвитку інформатики як навчального предмета та навчальної дисципліни в закладах освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія та методика навчання інформатики в закладах освіти України пройшла етапи зародження, становлення та розвитку, утворивши впорядковану систему знань про специфічні педагогічні явища та закономірності процесу опанування здобувачами освіти основ науки інформатики як невід'ємного складника освіченої людини цифрового суспільства. Стрімкий розвиток цифрових технологій, динамічне сьогодення формує нові завдання перед методикою навчання інформатики як педагогічною наукою, зумовлені якісною трансформацією науково-освітньої галузі, основні напрями якої визначено в законах України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (2016), «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014). Об'єктивно теорія й практика навчання інформатики зумовлює аналіз, синтез, узагальнення та інтерпретацію здобутків української педагогічної думки щодо змістових характеристик базових понять з інформатики за період з 1991 року й донині.

Обґрунтуванню теоретичних аспектів інформатичної галузі, зокрема формуванню базових понять навчальної дисципліни, присвячено праці В.Бикова, М.Бойко, М.Жалдака, О.Жильцов, Я.Донченко, Н.Морзе, Г.Кучаковської, Л. Петухової, Ю. Рашкевича, Р. Ріжняка, Н. Сороко, О.Спіріна та ін., які віддзеркалюють еволюціонування термінологічних понять.

Функціонування в науковому обігу термінологічних понять *«інформатика», «інформаційно-телекомунікаційні технології в освіті», «інформаційна культура», «інформаційно-навчальне середовище», «інформатизація освіти», «інформаційно-комунікаційні технології», «Інтернет», «вебтехнології», «блог», «вебенциклопедія», «подкаст», «електронний освітній ресурс», «інформаційно-комунікаційна компетентність», «предметна (інформатична) компетентність», «цифрова компетентність»* зумовлює необхідність аналізу їх змісту, встановлення об'єктивної ієрархії дефініцій та їх кореляцію з вимогами державних стандартів та особливостей сучасного етапу розвитку інформатичної освітньої галузі.

Мета статті – проаналізувати теоретичні напрацювання науковців педагогічної галузі щодо змістових характеристик базових понять з інформатики та методики її навчання у період з 1991 – 2025 роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ретроспективний аналіз праць з інформатики та методики її навчання (В.Биков, Я.Донченко, М.Жалдак, Ю.Жук, Т.Засєкіна, Н.Морзе, О.Коршунова, В.Лапінський, Ю.Рамський, Р.Ріжняк та ін.), в яких описано діапазон застосування в освітньому процесі електронних засобів навчання, організацію активної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти із задіянням освітніх платформ та різноманітних програмних засобів дав змогу з'ясувати зміни суспільних парадигм (інформатизація), вимоги нових стандартів (НУШ), причини удосконалення змісту навчання інформатики (від програмування до компетентнісного підходу), а також появу й еволюціонування базових термінологічних понять інформатичної освітньої галузі.

У процесі опрацювання спеціальної літератури в ретроспективі з'ясовано, що поява комп'ютерної техніки в закладах освіти та перехід до інформаційної парадигми (кінець XX століття) зорієнтували тогочасну наукову галузеву спільноту на опис доцільності реалізації принципу наочності за допомогою комп'ютерного моделювання з використанням анімаційних ефектів, відеокліпів зі звуковим супроводом. Дослідники зазначеного періоду акцентують на перевагах новітніх засобів навчання, зорієнтованих на використання інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідно у педагогічних та лексикографічних працях українських науковців подано тлумачення змісту термінологічних понять «вебтехнології», «Інтернет», «соціальні мережеві сервіси», які схарактеризовано як віртуальні майданчики, що об'єднують суб'єктів освітнього процесу та користувачів соціальних сервісів у соціальні мережеві спільноти за допомогою спеціального програмного забезпечення у мережі Інтернет [6; 7; 10].

Активне долучення освітян, студентської та учнівської молоді до соціальної комунікації через мережеві сервіси сприяло розвитку вебсайтів, на яких систематично викладалася інформація різної тематики. Водночас підтримання міжособистісних зв'язків спілкування з авторами розміщених записів у соціальних мережах спричинили появу нових найменувань, а відповідно й тлумачення понять «блог», «блогер». За О.Буйницькою, «блог» – це вебсайт, основний вміст якого становлять регулярні записи, зображення або мультимедіа. Визначальною ознакою блогу названо стислі записи тимчасової значущості, відсортовані у зворотному хронологічному порядку, а також передбачувану участь сторонніх читачів, що, за бажанням, можуть ставати учасниками обговорення конкретної проблеми з автором блогу [2; 3]. Спостережено, що в означений період блоги набули статусу функціональних освітніх, диференційованих за метою використання, зокрема: особистий блог вчителя, особистий блог викладача; особистий блог учня, особистий блог студента тощо.

На початок XXI століття припадає поява й утвердження пріоритетних позицій вебенциклопедії «Вікіпедія», зміст якої в спеціальній літературі схарактеризовано як сайт довідкового характеру, що постійно наповнюється

загальними зусиллями численної спільноти науковців, а також активних користувачів-представників різних держав і функціонує за спеціальною технологією «вікі» на демократичних засадах, без делегування управлінських функцій [3; 4; 9].

У працях науковців досліджуваного періоду акцентовано, що значного поширення в освітній практиці набув термін «подкаст», який потлумачено як цифровий медіафайл або низка таких файлів, розповсюджуваних Інтернетом [1; 2; 6; 7; 8; 12; 13]. У цей період відбувається становлення й оптимізація змісту інформатики як навчального предмета в українських загальноосвітніх закладах, а відтак і методичних підходів до навчання інформатики. В «Енциклопедії освіти» зміст поняття *«інформатика»* потлумачено в двох аспектах: по-перше, як науку про інформаційні процеси у природі й суспільстві, методи та засоби ІКТ, що забезпечують організацію, одержання, опрацювання, зберігання, подання, передавання, копіювання інформації та управління інформаційними процесами; по-друге, - розділи інших наук (передусім, психолого-педагогічні науки і кібернетику), в яких досліджуються і розробляються комп'ютерно-орієнтовані технології діяльності [9, с. 361].

Щоправда, в працях науковців інформатичної галузі (В.Биков, О.Буйницька, М.Жалдак, Н.Морзе, О.Спірін та ін.) зміст поняття «інформатика» конкретизовано в значно ширшому діапазоні, з урахуванням її основних розділів, пов'язаних з різними галузями наук, зокрема: 1) програмуванням (інформатика – це процес створення програмного забезпечення для різних пристроїв та систем [1; 3]); 2) комп'ютерними мережами (інформатика – це наука про системи, що дають змогу об'єднувати різні пристрої та комп'ютери у мережу для обміну даними та інформацією [6; 12]); 3) інформаційними технологіями (інформатика - сукупність технологій, що використовуються для збору, зберігання, оброблення та передавання інформації [13; 9]).

Стрімкий розвиток високих технологій спричинив появу в педагогічній науці значної кількості термінних понять, зокрема: *«інформаційно-телекомунікаційні технології в освіті», «інформаційна культура», «інформаційно-навчальне середовище», «інформатизація освіти», «інформаційно-комунікаційні технології» тощо.*

В «Енциклопедії освіти» зміст поняття *«інформаційно-телекомунікаційні технології в освіті»* схарактеризовано як технології, які використовують спеціальні технічні інформаційні засоби (ЕОМ, аудіо, кіно, відео тощо). ІТКТ-навчання - це комп'ютерна технологія, яка базується на використанні певної формалізованої моделі змісту, що представлена педагогічними програмними засобами, записаними в пам'ять комп'ютера, і можливостями телекомуніка-ційних мереж [9, с. 364-365].

Активна інформатизація освітніх закладів в перше десятиріччя XXI століття викликала потребу формування інформаційної культури в учасників освітнього процесу, яку в статті розглядаємо, услід за О.Жильцовим, як

досягнутий рівень організації інформаційних процесів, ступінь задоволення потреб людей в інформаційному спілкуванні, рівень ефективності створення, збирання, зберігання, опрацювання і передавання інформаційних ресурсів. [7, с. 133-134].

Водночас у науковому дискурсі започатковано функціонування термінологічних понять: *«інформаційно-навчальне середовище»* як підгрунтя для формування інформаційної культури фахівця освітньої галузі, який володіє знаннями про інформаційне середовище, законами його функціювання та розвитку, вміннями орієнтуватися в безмежному просторі різноманітних повідомлень і даних, раціонально використовувати засоби сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для задоволення інформаційних потреб [9, с. 364-365].

В «Енциклопедії освіти» зміст поняття *«інформатизація освіти»* потлумачено як упорядковану сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих і управлінських процесів, спрямованих на задоволення інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб, що пов'язані з можливостями методів і засобів інформаційних та комунікаційних технологій учасників освітнього процесу, а також тих, хто цим процесом управляє та його забезпечує [9, с.360].

Упродовж 1991-2025 років XXI століття науковцями означеної проблеми різноаспектно описано типи, функції та особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі. Значну увагу зосереджено на доцільності ефективного використання технічних засобів і методів інформаційно-комунікаційних технологій, виокремленні винятковості таких ресурсно-функціональних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, як-от: 1) одержання необхідної інформації в значних обсягах через Internet; 2) розширення діапазону можливостей застосування інфографіки, мультиплікацій, узагальнювальних таблиць, схем з використанням звуку, відео – та гіпертексту; 3) самостійне виконання й здійснення перевірки якості розв'язання запропонованого завдання проблемно-пошукового характеру; 4) здійснення оперативної перевірки виконання текстових контрольних завдань класу, академічної групи з конкретною фіксацією оцінки й кількості балів, а також визначення допущених помилок й неточностей під час виконання пропонованих завдань; 5) залучення суб'єктів освітнього процесу до активної навчально-пізнавальної діяльності для виконання завдань парами, групами, індивідуально; 6) своєчасне внесення суттєвих змін у способи керування навчально-пізнавальною діяльністю за розробленими й пропонованими комп'ютерними програмами алгоритмізованих поетапних дій;

7) створення сприятливих умов для організації спільних та індивідуальних дослідницьких проєктів з використанням різноманітних форм і методів самостійної, пізнавальної, творчої і практичної діяльності; 8) формування умінь

і навичок пізнавально-пошукової та науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти.

Услід за В.Биковим, О.Буйницькою та Н.Морзе, змістове наповнення поняття *«інформаційно-комунікаційні технології»* тлумачимо як сукупність принципово нових засобів і методів оброблення даних, що вбудовуються в педагогічні системи та являють собою цілісні технологічні системи, які забезпечують цілеспрямований збір, збереження, оброблення, передання і представлення інформації, необхідної для педагогічного процесу задля створення оптимальних засобів керування навчальною діяльністю відповідно до поставлених дидактичних цілей [1; 3; 12].

В умовах активного розвитку інформаційного суспільства ключове значення, як слушно зазначають сучасні дослідники обраної проблеми, мають не так кількість і якість здобутих знань, як рівень сформованих компетентностей, уміння швидко зорієнтуватися в швидкооновлюваних інформаційних потоках. Осучаснення системи освіти зумовило не лише зміну ролі вчителя, викладача, а й необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій, що водночас вимагає формування в суб'єкта освітнього процесу інформаційно-комунікаційної (цифрової) компетентності. Належний рівень сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності свідчить про успішність опанування її як предметної компетентності. Інформаційно-комунікаційна компетентність, на думку дослідників, виходить за межі базових навичок роботи з комп'ютером і охоплює широкий спектр умінь, які дають змогу здобувачам освіти грамотно споживати інформацію, критично до неї ставитися та знати, як її перевірити, як налагоджувати ефективну комунікацію за допомогою цифрових технологій і відповідально приймати рішення задля співпраці [7; 12].

Держстандарт інформатичної галузі НУШ з питань інформатизації освітньої галузі (2016) зумовлюють виокремлення й аналіз змісту базового поняття *«інформатична (предметна) компетентність учнів»,* яку в статті потлумачено як особистісний феномен, інтегративну єдність життєво значущих практичних умінь і навичок учнів щодо оволодіння вміннями й навичками пошуку, аналізу, перетворення, узагальнення, систематизації та подання даних, критичне оцінювання інформації для розв'язання життєвих проблем, створення інформаційних продуктів [2; 11].

Осмислення й узагальнення напрацювань науковців різних поколінь дає підстави стверджувати, що в Україні основним етапом еволюціонування поняття «цифрова компетентність» пов'язано з прийняттям Європейським Союзом Цифрового порядку денного для Європи – 2020, а також запровадженням Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр. Відповідно до європейських орієнтирів оновлено освітні стандарти, розроблено навчально-методичний супровід розвитку цифрової компетентності вчителів.

Зауважимо, що донині в українській, як і в зарубіжній науці, спостережено різні підходи до визначення поняття «цифрова компетентність»[1; 4; 9; 12;] На

нашу думку, це зумовлено, по-перше, тим, що почасти науковці ототожнюють означене поняття із такими, як «інформаційно-комунікаційна компетентність», «цифрові навички» тощо; по-друге, до набору однакових характеристик здатності суб'єктів освітнього процесу застосовувати інформаційні технології і засоби використовують різні назви: «інформаційно-комунікаційна компетентність», «інформаційно-цифрова компетентність», «цифрова компетентність», що до певної міри знижує рівень уніфікованості термінологічного поняття.

Висновки. Ретроспективний аналіз змістових характеристик базових понять інформатичної галузі: *«інформатика», «інформатична освітня галузь НУШ», «інформаційно-телекомунікаційні технології в освіті», «інформаційна культура», «інформаційно-навчальне середовище», «інформатизація освіти», «інформаційно-комунікаційні технології», «Інтернет», «Web-технологія», «блог», «веб-енциклопедія», «подкаст», «інформаційно-комунікаційна компетентніст», «цифрова компетентність»* дав змогу узагальнити теоретичні напрацювання науковців педагогічної галузі у контексті сучасних освітніх запитів і потреб, встановити кореляцію визначених дефініцій із оновленими освітніми державними стандартами, схарактеризувати зміст базових понять з проблеми дослідження.

Література

1. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: матеріали метод. семінару НАПН України (Київ, 4 квітня 2019 р.). Київ, 2019. С. 20–26.

2. Блог Центру навчальних та інноваційних технологій УКУ. URL: https://ceit-blog.ucu.edu.ua/resursy/tsyfrovi-instrumenty/zasoby-vizualizatsiyi/

3. Буйницька О. П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 240 с.

4. Варяница Л. О., Шевченко О. М., Петросова В. І. Цифрові інструменти Google для української освіти: використані можливості в умовах війни. URL:http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/20352/3/Googles_digital_tools_for_Ukrainian_education.pdf

5. Гончаренко С.У. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: Навч. посіб. для студ., магістрів, аспірантів і викладачів вищих навч. закл. С.У.Гончаренко, П.М.Олійник, В.К.Федорченко та ін.; С.У.Гончаренко, П.М,Олійник (ред.). — К.: Вища школа, 2003. — 323с.

6. Жалдак М.І. Проблеми інформатизації навчального процесу в середніх і вищих навчальних закладах. Комп'ютер у школі та сім'ї, 2013. С.8-15.

7. Жильцов О. Б. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі. Освітологічний дискурс. 2020. № 3. С. 130–144.

8. Жук Ю.О. Деякі психолого-педагогічні проблеми використання засобів нових інформаційних технологій у навчальному процесі середнього закладу освіти. Комп'ютер у школі та сім'ї. — 1998. — № 4. — С.7-9.

9. Енциклопедія освіти/Нац. акад. пед. наук України: 2-ге вид., допов. Та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1224 с.

10. Інтернет: Погляд у майбутнє (Матеріали із засідання круглого столу) // Комп'ютер у школі та сім'ї. — 2001. — № 1. — С.3-7.

11. Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці на 2017-2022 роки. Державна програма. Міністерство освіти і науки України. — К., 2017. — 16 с.

12. Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: ВНV, 2006. 352 с.

13. Морзе Н. В., Співак С. М. Формування сучасного хмароорієнтованого персоналізованого освітнього середовища, враховуючи ІКТ-компетентність учасників навчаль-ного процесу. Open Educational E-environment of modern university. 2017. № 3. С. 274–282.

14. Смірнова В. А. Технології та інструменти побудови вебометричного рейтингу для оцінювання якості освітньої та наукової діяльності університету. Педагогічні науки. 2020. № 4. С. 120–135.

References:

1. Bykov, V. Yu. (2019). Tsyfrova transformatsiia suspilstva i rozvytok kompiuterno-tekhnolohichnoi platformy osvity i nauky Ukrainy. In *Informatsiino-tsyfrovyi osvitnii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektyvy rozvytku* (pp. 20–26). Kyiv.

2. Tsentr navchalnykh ta innovatsiinykh tekhnolohii UKU. (n.d.). *Tsyfrovi instrumenty: zasoby vizualizatsii*. https://ceit-blog.ucu.edu.ua/resursy/tsyfrovi-instrumenty/zasoby-vizualizatsiyi/

3. Buinytska, O. P. (2019). *Informatsiini tekhnolohii ta tekhnichni zasoby navchannia*. Tsentr uchbovoi literatury.

4. Varyanytsia, L. O., Shevchenko, O. M., & Petrosova, V. I. (n.d.). *Tsyfrovi instrumenty Google dlia ukrainskoi osvity: vykorystani mozhlyvosti v umovakh viiny*. http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/20352/3/Googles_digital_tools_for_Ukrainian_education.pdf

5. Honcharenko, S. U., Oliinyk, P. M., & Fedorchenko, V. K. (2003). *Metodyka navchannia i naukovykh doslidzhen u vyshchii shkoli*. Vyshcha shkola.

6. Zhaldak, M. I. (2013). Problemy informatyzatsii navchalnoho protsesu v serednikh i vyshchykh navchalnykh zakladakh. *Kompiuter u shkoli ta simi*, 8–15.

7. Zhyltsov, O. B. (2020). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v osvitnomu protsesi. *Osvitolohichnyi dyskurs*, (3), 130–144.

8. Zhuk, Yu. O. (1998). Deiaki psykholoho-pedahohichni problemy vykorystannia zasobiv novykh informatsiinykh tekhnolohii u navchalnomu protsesi serednoho zakladu osvity. *Kompiuter u shkoli ta simi*, (4), 7–9.

9. National Academy of Educational Sciences of Ukraine. (2021). *Entsyklopediia osvity* (2nd ed.). Yurinkom Inter.

10. Internet: Pohliad u maibutnie. (2001). *Kompiuter u shkoli ta simi*, (1), 3–7.

11. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2017). *Informatsiini ta komunikatsiini tekhnolohii v osviti i nautsi na 2017–2022 roky*. Kyiv.

12. Morze, N. V. (2006). *Osnovy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii*. VNV.

13. Morze, N. V., & Spivak, S. M. (2017). Formuvannia suchasnoho khmarooriientovanoho personalizovanoho osvitnoho seredovyshcha z urakhuvanniam IKT-kompetentnosti uchasnykiv navchalnoho protsesu. *Open Educational E-Environment of Modern University*, (3), 274–282.

14. Smirnova, V. A. (2020). Tekhnolohii ta instrumenty pobudovy vebometrychnoho reitynhu dlia otsiniuvannia yakosti osvitnoi ta naukovoi diialnosti universytetu. *Pedahohichni nauky*, (4), 120–135.

УДК 796.011.3(076):612.21

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1454-1461

Файчак Роман Іванович кандидат наук з фізичного виховання і спорту. Доцент кафедри фізичного виховання Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. м. Івано-Франківськ https://orcid.org/0000-0001-9082-1213

Бублик Сергій Анатолійович кандидат наук з фізичного виховання і спорту. Доцент кафедри фізичного виховання Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. м. Івано-Франківськ https://orcid.org/0000-0002-9666-2038

Крижанівська Оксана Федорівна кандидат наук з фізичного виховання і спорту. Доцент кафедри фізичного виховання Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. м. Івано-Франківськ https://orcid.org/ 0000-0003-4934-3840

Наливайченко Лілія Юріївна асистент кафедри фізичного виховання Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ https://orcid.org/0000-0002-4950-2701

Матійчук Ігор Васильович професор кафедри фізичного виховання Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ https://orcid.org/0000-0002-9379-7981

Човган Ростислав Ярославович кандидат наук з фізичного виховання і спорту. Доцент кафедри фізичного виховання Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ https://orcid.org/ 0000-0003-4168-1773

МЕТОДИКА ПІДВИЩЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація. Аналіз сучасної практики формування фізичної підготовленості (ФП) студентів дозволив систематизувати та визначити спрямованість фізичних якостей необхідних при оволодінні елементів гімнастичного багатоборства, з урахуванням готовності майбутніх спеціалістів до навчання та наочного показу у практичній діяльності педагога у школі. Мета роботи розробити та обґрунтувати методику фізичної підготовки студентів та перевірити її

результативність.Методи та організація дослідження: для вирішення поставлених завдань застосовувалися такі методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури з проблеми дослідження, педагогічний експеримент, тестування, математико-статистичний наліз результатів дослідження.В експерименті взяли участь 150 студентів 1-4 курсу факультету фізичного виховання і спорту Експеримент проходив з вересня 2021р. до травня 2022 р. Експериментальна група (ЕГ) складалася з 78 студентів, контрольна (КГ) з – 72 студентів. Рівень ФП визначався за чотирма показниками швидкісно – силової підготовленості: підтягування з вису на високій перекладині за 10 секунд, згинання та розгинання рук з упору лежачи за 10 секунд, одночасне піднімання нижніх кінцівок з вису на гімнастичній стінці за 10 секунд, застрибування на тумбу за 10 секунд. Результати. Провели аналіз впровадження методики підвищення ФП студентів факультету фізичного виховання. Були розроблені завдання щодо формування рівня ФП студентів на 1-4 курсі. За результатами проведеного педагогічного експерименту, впровадженням у навчальний процес запропонованої програми підвищення швидкісно-силової підготовки у студентів ЕГ і КГ показали, що у показниках за 1-2 тестами спостерігалися незначні розбіжності; результат перевищили студенти КГ з другого тесту, що стосується трьох із шести нормативів; студенти ЕГ по відношенню до КГ після завершення навчального року були вищими.

Розроблена методика ФП студентів, спрямована на локальний вплив формування і підвищення рівня ФП студентів, залежно від вихідного рівня фізичної готовності, розвитку окремих фізичних якостей та динаміки фізичного розвитку у процесі навчання в університеті. Висновок. Розроблена методика фізичної підготовки студентів, спрямована на локальний вплив формування і підвищення рівня ФП студентів, дала можливість своєчасно і на належному рівні підтримувати її рівень у студентів університету.

Ключові слова. студенти, фізична підготовленість, фізичні якості.

Faychak Roman candidate of sciences in physical education and sports. Associate Professor of the Department of Physical Education of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0001-9082-1213

Bublik Serhiiy candidate of sciences in physical education and sports. Associate Professor of the Department of Physical Education of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-9666-2038

Kryzhanivska Oksana candidate of sciences in physical education and sports. Associate Professor of the Department of Physical Education of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/ 0000-0003-4934-3840

Nalyvaichenko Liliya assistant of the department of physical education of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-4950-2701

Matiichuk Ihor professor of the department of physical education of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-9379-7981

Chovhan Rostyslav candidate of sciences in physical education and sports. Associate Professor of the Department of Physical Education of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/ 0000-0003-4168-1773

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE TRAINING OF STUDENTS OF THE FACULTY OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS OF A NON-SPECIALIZED HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Abstract. Analysis of modern practice of forming physical training of students allowed to systematize and determine the direction of physical qualities necessary for mastering elements of gymnastic all-around, taking into account the readiness of future specialists for training and visual demonstration in the practical activity of a teacher at school. In the article, we analyzed the implementation of a methodology for increasing physical fitness (PF) of students of the Faculty of Physical Education. Tasks were developed to form the physical fitness of students in the 1st-4th year. The aim of the work is to develop and substantiate a methodology for physical training of students and to verify its effectiveness. Methods and organization of the study: to solve the tasks set, the following research methods were used: analysis of scientific and methodological literature on the research problem, pedagogical experiment, testing, mathematical and statistical analysis of the research results. The level of FP was determined by four indicators of speed and strength fitness: pull-ups from a hanging position on a high bar in 10 seconds, bending and extending the arms from a lying position in 10 seconds, lifting the legs from a hanging position on a gymnastic wall in 10 seconds, jumping onto a pedestal in seconds. According to the results of the pedagogical experiment, the implementation of the proposed program for increasing speed and strength training in the educational process of students of the experimental and control groups showed slight differences in the indicators for 1-2 tests; the result was exceeded by students of the control group in the second test, regarding three of the six standards, students in the experimental group were higher than the control group after the end of the school year. A methodology for the physical fitness of students has been developed, aimed at the local impact of the formation and improvement of the level of physical fitness of students, depending on the initial level of physical fitness, the development of individual physical qualities and the dynamics of physical

development in the process of studying at the university. Conclusion. The developed methodology of physical training of students, aimed at the local influence on the formation and increase of the level of physical fitness of students, made it possible to maintain its level in a timely manner and at the proper level among university students.

Keywords. students, physical fitness, physical qualities.

Постановка проблеми. У світлі урядових постанов, які стосуються модернізації вищої освіти в Україні і розпоряджень спрямованих на підготовку фахівців, особлива увага приділяється якості освіти [1,7]. На перше місце ставляться вимоги до фахівця готового успішно та ефективно працювати в реаліях сучасного світу, у тому числі фахівців-вчителів фізичного виховання, які несуть велику відповідальність за здоров'я підростаючого покоління [2,3,7].

Відповідно до національної програми необхідно вдосконалювати зміст освіти з урахуванням пошуку актуальних і сучасних технологій, методик, засобів і форм удосконалення процесу професійної освіти, у тому числі фізичної підготовки (ФП) майбутніх спеціалістів. При оволодінні навичками засобів фізичного виховання, особливо оволодіння програмними елементами гімнастики, вимагає силових здібностей від студентів.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив конкретизувати та визначити завдання дослідження, спрямоване на розроблення методики формування фізичної підготовки [4,5,7].

Мета роботи розробити та обґрунтувати методику фізичної підготовки студентів та перевірити її результативність.

Методи та організація дослідження: для вирішення поставлених завдань застосовувалися такі методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури з проблеми дослідження, педагогічний експеримент, тестування, математико-статистичний наліз результатів дослідження.

В експерименті взяли участь 150 студентів 1-4 курсу факультету фізичного виховання і спорту Експеримент проходив з вересня 2021р. до травня 2022 р. Експериментальна група складалася з 78 студентів, контрольна з – 72 студентів. Аналіз сучасної практики формування фізичної підготовки студентів дозволив систематизувати та визначити спрямованість фізичних якостей необхідних при оволодінні елементів гімнастичного багатоборства, з урахуванням готовності майбутніх спеціалістів до навчання та наочного показу у практичній діяльності педагога у школі.

Існує достатня кількість різних розробок, спрямованих на підвищення рівня ФП, але не враховується кінематика гімнастичних рухів і робота необхідних м'язових груп.

У зв'язку з цим виникла ситуація необхідна у коригуванні навчального процесу підготовки фахівців з фізичної культури та спорту, за рахунок ефективних методик та технологій, щоб процес був продуктивним та послідовним. Для цього розроблені завдання щодо формування ФП студентів (табл.1).

Таблиця 1

Завдання формування фізичної підготовленості студентів

Курси	Рівні фізичної підготовленості		
	Високий	Середній	Низький
	Педагогічні завдання		
1-ий	Формування силових якостей	Комплексне удосконалення ФП	Заняття у формі контрольних вправ ФП
2-ий	Формування швидкісно-силових якостей	Комплексне удосконалення ФП	Заняття у формі контрольних вправ ФП
3-ій	Підтримка швидкісно-силових якостей	Комплексне удосконалення ФП	Заняття у формі контрольних вправ за видами ФП
4-ий	Підтримка швидкісно-Силових якостей	Атлетична гімнастика	Комплексні силові вправи

Рівень ФП визначався за чотирма показниками швидкісно – силової підготовленості: підтягування з вису на високій перекладині за 10 секунд, згинання та розгинання рук з упору лежачи за 10 секунд, піднімання піднімання ніг з вису на гімнастичній стінці за 10 секунд, застрибування на тумбу за 10 секунд. Результати проведеного педагогічного експерименту оцінювалися в балах, та визначено рівень ФП рис1.

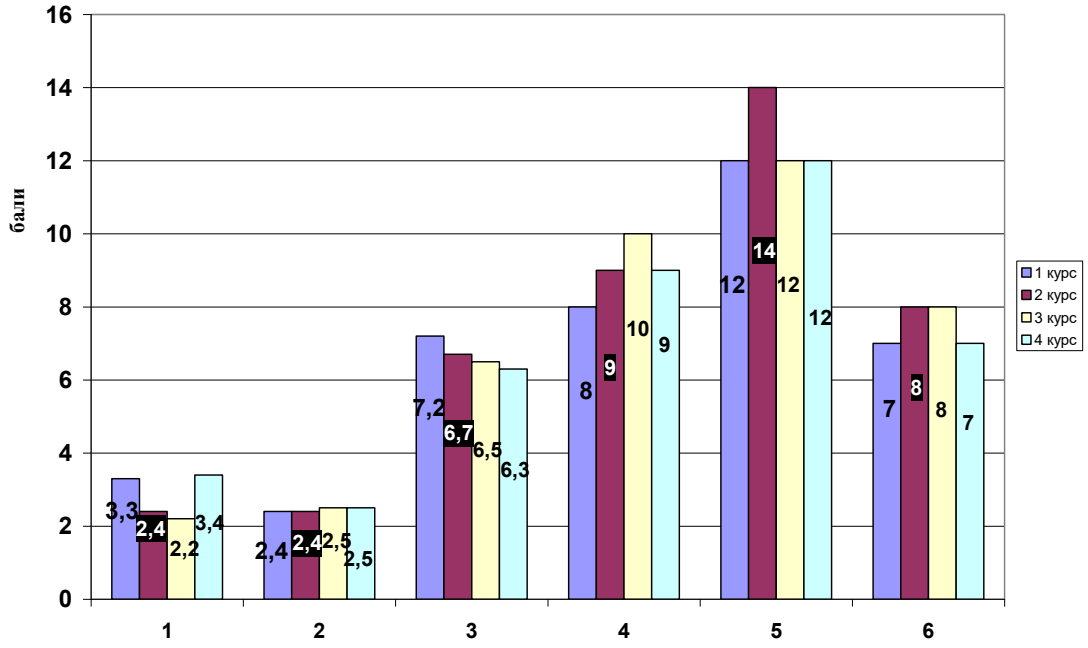

Рис. 1. Попередні показники рівня фізичної підготовленості студентів

Позначення: 1. Біг 20м. (сек.);2. Стрибок у довжину з місця (м); 3. Лазання по канату (сек); 4. Згинання-розгинання рук в опорі на підлозі (за10 сек); 6. Піднімання ніг у висі (за 10 сек).

Аналіз попередніх результатів показав незначні розбіжності показників з курсів досліджуваних груп. Щодо показників ФП у студентів за п'ятибальною системою її рівень визначається як низький. Вправи гімнастичної спрямованості вимагають прояву швидкісно-силової підготовленості для успішного виконання елементів на брусах, перекладині, акробатиці та опорних стрибків. На всіх курсах студентам експериментальної групи для підвищення рівня ФП були використані вправи швидкісно-силової спрямованості методом колового тренування, а також вправи на подолаючий характер з проміжною фіксацією до 5 секунд та зворотна робота поступання штучно створеного опору з проміжною фіксацією 5 секунд.

Розроблено конспекти ФП студентів, в яких представлено рекомендації з методичної організації занять, дозування кількості та серії повтору, де вирішувалися завдання виходячи з результатів етапного контролю. За результатами проведеного педагогічного експерименту, впровадженням у навчальний процес запропонованої програми підвищення швидкісно-силової підготовки у студентів було проведено аналіз після закінчення експерименту. (рис.2).

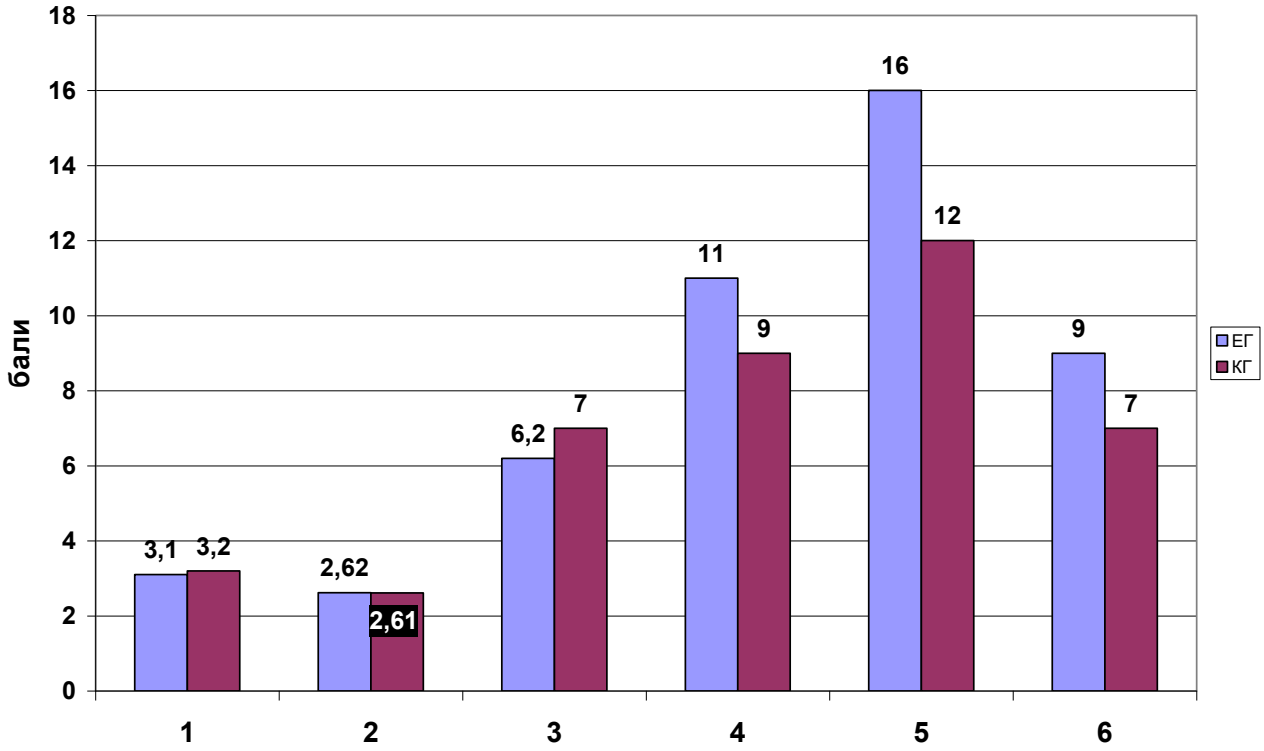

Рис. 2. Середні показники співвідношення рівня фізичної підготовленості студентівв після закінченню експерименту

Позначення: 1.Біг20м (сек); 2.стрибок у довжину з місця (м); 3.Лазання по канату (сек); 4.Підтягування (за10 сек); 5.Згинання і розгинання рук (за10 сек); 6.Піднімання ніг у висі на перекладині (за10сек).

Загалом, рівень сформованості ФП студентів був наступним (рис 2): у студентів експериментальної і контрольної групи показники за 1-2 тестами спостерігалися незначні розбіжності; результат перевищили студенти контрольної групи з другого тесту, що стосується трьох із шести нормативів; студенти експериментальної групи по відношенню до групи контролю після завершення навчального року були вищими. Як показав аналіз науково-методичних джерел з обраної теми дослідження, виникає необхідність удосконалення змісту програмного та методичного супроводу ФП студентів факультету. Існуюча гостра необхідність враховувати сучасні вимоги до майбутніх фахівців у сфері фізичної культури та спорту і вдосконалення змісту процесу ФП фахівців з урахуванням сучасних технологій і методів стала метою проведення даної роботи.

Висновок. Розроблена методика фізичної підготовленості студентів, спрямована на локальний вплив формування і підвищення рівня фізичної підготовленості студентів, залежно від вихідного рівня фізичної готовності, розвитку окремих фізичних якостей та динаміки фізичного розвитку у процесі навчання в університеті. На основі вищевказаних критеріїв та підбору методики корекції фізичної підготовленості, дало можливість своєчасно і на належному рівні підтримувати фізичну підготовленість студентів університету.

Література:

1. Ківерник О. В., Петричук П. А., Головачук В. В. Ефективний вплив фізичної культури на адаптаційний процес студентів-першокурсників ЗВО. Молодий вчений, 2023, No 12(124), с. 46–49. DOI: 10.32839/2304-5809/2023-12-124-34.

2. Коваль, В.В. Методика фізичної підготовки молоді у просторі фізкультурно-патріотичного виховання: автореф. дис. на соїск. наук. ступеня канд. наук з педагогіки: спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки». - Київ, 2018. - 24 с.

3. Круцевич Т. Ю. Управління фізичним станом підлітків у системі фізичного виховання: автореф. дис. на соїск. наук. ступеня д-ра наук з ФВ та С: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». – Київ, 2000, – 44 с.

4. Мадейський Еге. Думки студентів щодо змісту занять фізичної культури / Теорія та практика фізичної культури. – 2019. – No 6. – С. 35–38.

5. Масляк І. П. Стан використання інноваційних підходів у фізичному вихованні обласних загальноосвітніх навчальних закладів / Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків: ХДАФК, 2014. – No 6 (44). – С. 69–72.

6. Шавель Х. Є., Бойко Ю. С., Соколенко Л. С. Інноваційні моделі підготовки здобувачів вищої освіти в галузі фізичного виховання та спорту. Академічні візії. 2023. No 17. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7724404

7. Шепеленко Т. В., Буц А. М., Бодренкова І. О. Фізичне виховання у формуванні здорового способу життя: навч. посіб. Харків : УкрДУЗТ, 2018. 125 с.

References:

1. Kivernyk O. V., Petrychuk P. A., Holovachuk V. V. Efektyvnyi vplyv fizychnoi kultury na adaptatsiinyi protses studentiv-pershokursnykiv ZVO [Effective influence of physical education on the adaptation process of first-year students of higher education institutions]Molodyi Vchenyi,2023, No. 12(124), pp. 46–49. DOI: 10.32839/2304-5809/2023-12-124-34[in Ukrainian].

2. Koval, V.V. (2018) Methodology of physical training of youth in the space of physical culture and patriotic education [Management of the general pedagogy and history of pedagogy]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kiev. [in Ukrainain].

3. Krucevich, T. Ju. (2000). Upravlinnja fizichnim stanom pidlitkiv u sistemi fizichnogo vihovannja [Management of the physical condition of adolescents in the system of physical education]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kiev. [in Ukrainain].

4. Madejs'kij Ege (2019). Dumki studentiv shhodo zmistu zanjat' fizichnoï kul'turi [Students' opinions regarding the content of physical education classes]. Teorija ta praktika fizichnoï kul'turi - Theory and practice of physical education, 6, 35–38 [in Ukrainain].

5. Masljak, I. P. (2014). Stan vikoristannja innovacijnih pidhodiv u fizichnomu vihovanni oblasnih zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv [State of use of innovative approaches in physical education of regional general educational institutions]. Slobozhans'kij naukovo-sportivnij visnik - Slobozhansky scientific and sports bulletin, 6 (44) , 69–72 [in Ukrainain].

6. Shavel, Kh. Ye., Boiko, Yu. S., & Sokolenko, L. S. (2023). Innovatsiini modeli pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity v haluzi fizychnoho vykhovannia ta sportu [Innovative models of training of higher education students in the field of physical education and sports]. Akademichni vizii, 17. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7724404[in Ukrainian].

7. Shepelenko, T. V., Buc, A. M., Bodrenkova, I. O. (2018). Fizichne vihovannja u formuvanni zdorovogo sposobu zhittja [Physical education in the formation of a healthy lifestyle]. Harkiv: UkrDUZT [in Ukrainain].

УДК: 378.011.3-051:159.955.6-043.86:[37.016-027.22:81.111](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1462-1473

Фогель Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германських і східних мов та методики їх навчання Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-0483-4630

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ А 4 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА» У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРАКТИЧНОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема розвитку критичного мислення здобувачів педагогічної освіти спеціальності А 4 «Середня освіта» (англійська мова та література) у процесі вивчення практичного курсу англійської мови. Зазначається, що в умовах сучасних освітніх трансформацій та впровадження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти», критичне мислення стає ключовою наскрізною компетентністю. Воно визначає професійну мобільність, автономність та здатність майбутнього вчителя до усвідомленого вибору в динамічному інформаційному середовищі.

На основі аналізу нормативно-правової бази, зокрема Проєкту Закону України «Про освіту» та стандартів Нової української школи, доведено, що формування вмінь критично оцінювати інформацію та робити обґрунтовані висновки є передумовою професійної успішності вчителя. У роботі підкреслено, що практичний курс англійської мови має значний дидактичний потенціал для розвитку когнітивних навичок. Це зумовлено специфікою предмета, де оволодіння мовою нерозривно пов’язане з аналізом автентичних текстів, інтерпретацією прихованих смислів та аргументацією власної позиції в межах соціокультурного контексту.

Особливу увагу приділено практичному інструментарію розвитку критичного мислення. У статті представлено та детально описано комплекс завдань, розроблений відповідно до загальних (ЗК-7, ЗК-8, ЗК-9) та спеціальних (СК-20) компетентностей, а також програмних результатів навчання (ПРН-2, ПРН-6, ПРН-25). Описані вправи спрямовані на: оцінювання надійності джерел інформації (Evaluating the reliability of sources), виявлення логічних помилок та хибних висновків (False conclusions), ідентифікацію головних аргументів і доказів у тексті, а також синтез інформації з різних типів текстів.

У висновках констатовано, що інтеграція аналітичних, дискусійних та рефлексивних вправ у процес вивчення іноземної мови забезпечує органічне поєднання мовленнєвої діяльності з процесами високого когнітивного рівня (аналіз, синтез, оцінювання). Це сприяє підготовці критично мислячого педагога,

здатного до реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: здобувачі педагогічної освіти, критичне мислення, професійний стандарт вчителя, когнітивні вміння, практичний курс англійської мови.

Fogel Tetiana Mykolaivna Ph D (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of the Department of Germanic and Oriental Languages and Methods of Their Teaching, The State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0000-0002-0483-4630

DEVELOPING CRITICAL THINKING IN PRE-SERVICE TEACHERS MAJORING IN A4 SECONDARY EDUCATION DURING THE PRACTICAL ENGLISH LANGUAGE COURSE

Abstract. The article addresses the pressing issue of developing critical thinking among pre-service teachers majoring in A 4 "Secondary Education" (English Language and Literature) in the context of studying the Practical English Language Course. It is argued that amid contemporary educational transformations and the implementation of the Professional Standard for a General Secondary Education Teacher, critical thinking has emerged as a key transversal competence. It determines future teachers' professional mobility, autonomy, and capacity for informed decision-making in a dynamic information environment.

Based on the analysis of the regulatory and legal framework, in particular the Draft Law of Ukraine "On Education" and the standards of the New Ukrainian School, the study demonstrates that the ability to critically evaluate information and draw well-grounded conclusions constitutes a prerequisite for teachers' professional success. The article emphasizes that the Practical English Language Course has significant didactic potential for the development of cognitive skills. This is due to the specifics of the subject, where language acquisition is inextricably linked with the analysis of authentic texts, the interpretation of hidden meanings, and the argumentation of one's own position within a socio-cultural context.

Special attention is paid to practical tools for fostering critical thinking. The article presents and provides a detailed description of a set of tasks developed in accordance with general competences (GC-7, GC-8, GC-9), special competence (SC-20), and program learning outcomes (PLO-2, PLO-6, PLO-25). The proposed tasks are aimed at evaluating the reliability of information sources, identifying logical fallacies and false conclusions, determining key arguments and supporting evidence in texts, as well as synthesizing information from different types of texts.

The conclusions indicate that the integration of analytical, discussion-based, and reflective activities into the process of foreign language learning ensures an organic

combination of communicative skills development with higher-order cognitive processes such as analysis, synthesis, and evaluation. This approach contributes to the training of critically thinking educators capable of implementing competence-based and activity-oriented approaches in their future professional practice.

Keywords: pre-service teachers, critical thinking, professional teacher standard, cognitive skills, Practical English Language Course.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації освітнього простору та запровадження компетентнісного підходу висувають нові вимоги до підготовки майбутніх фахівців педагогічної галузі. У Професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [1] наголошується, що метою професійної діяльності педагога є організація процесу навчання й виховання здобувачів освіти шляхом формування в них ключових компетентностей і світоглядних орієнтирів, заснованих на загальнолюдських і національних цінностях. Важливими є також розвиток інтелектуальних, творчих та фізичних здібностей учнів, необхідних для успішної самореалізації та навчання впродовж життя.

У Стандарті підкреслюється, що процеси навчання, виховання та розвитку є наскрізними, а їхня цілісність забезпечується наявністю у вчителя комплексу професійних компетентностей. Серед ціннісних орієнтирів наголошується на розумінні важливості розвитку мислення, умінні ставити запитання, шукати істину та критично ставитися до інформації. Це повністю корелює з положеннями Проєкту Закону України «Про освіту» № 3491-д (2016), [2] де визначено, що метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток особистості, здатної до усвідомленого вибору, саморозвитку, соціальної активності та відповідальної участі в житті демократичного суспільства.

Серед трудових функцій, визначених Професійним стандартом, важливе місце посідає навчання здобувачів освіти навчальних предметів, що включає формування предметно-методичної компетентності педагога. Одним із її компонентів є здатність формувати в учнів ключові компетентності та наскрізні уміння, визначені Державним стандартом, зокрема - уміння критично оцінювати інформацію, робити обґрунтовані висновки, приймати рішення та використовувати інформаційно-цифрові ресурси для навчання та професійної діяльності.

Це підкреслює необхідність розвитку критичного мислення майбутніх учителів як передумови їхньої професійної успішності.

Особливої актуальності дане питання набуває у процесі підготовки здобувачів освіти спеціальності А 4 «Середня освіта», які вивчають практичний курс англійської мови як ключовий компонент фахової підготовки. Англійська мова сьогодні є не лише засобом міжнародної комунікації, а й потужним інструментом доступу до інформації, наукових знань та світових освітніх ресурсів. Опанування мови у поєднанні з розвитком критичного мислення створює передумови для формування здатності аналізувати автентичні тексти,

інтерпретувати інформацію, усвідомлювати різні культурні й соціальні контексти, аргументувати власну позицію англійською мовою.

Крім того, сучасні методики викладання іноземних мов - комунікативний, діяльнісний, інтерактивний, CLIL, завдання орієнтованого навчання – передбачають активне залучення студентів до розв'язання проблемних ситуацій, роботи з різними видами інформаційних джерел, проведення аналізу, синтезу та оцінювання. Усе це сприяє природному розвитку критичного мислення в процесі оволодіння мовою.

Виходячи з вищезазначеного, розвиток критичного мислення майбутніх учителів англійської мови під час вивчення практичного курсу є актуальним, соціально та професійно значущим завданням сучасної педагогічної освіти. Адже лише критично мислячий педагог здатний формувати аналогічні вміння у своїх учнів, забезпечуючи якісну освіту відповідно до вимог Нової української школи та міжнародних освітніх стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку критичного мислення здобувачів освіти посіла вагоме місце у сучасних педагогічних, психологічних та методичних дослідженнях. Як теоретичне явище критичне мислення інтенсивно вивчалося зарубіжними науковцями ще з другої половини XX ст. (Д. Халперн, Р. Еніс, Дж. Дьюї, Е. Глассер, М. Ліпман, П. Фрейре та ін.) [3; 4; 5], які розглядали його як комплекс когнітивних умінь, спрямованих на осмислення інформації, формування аргументованих висновків та ухвалення рішень.

У вітчизняній науковій традиції аспекти критичного мислення досліджували О. Пометун, І. Зайченко, О. Тягло, С. Терно, Л. Пироженко [6; 7], які аналізували методологічні засади розвитку критичного мислення в освітньому процесі, а також можливості інтерактивних технологій і проблемно-орієнтованого навчання для формування відповідних умінь.

Значну увагу приділено формуванню критичного мислення у майбутніх педагогів, зокрема в працях Т. Крамаренко, Н. Морзе, В. Мельник [8], які підкреслюють важливість цього процесу в умовах Нової української школи.

Розвиток критичного мислення в контексті вивчення іноземних мов висвітлюється у роботах міжнародних дослідників (Д. Літтл, Г. Браун, Дж. Скрівенер, К. Коул) [9; 10], де наголошується на зв'язку критичного мислення зі здатністю інтерпретувати інформацію, аналізувати автентичні тексти, аргументувати власну позицію та працювати з різними культурними контекстами. У працях Т. Хедж, Л. Андерсона, С. Бакінгема підкреслюється роль комунікативного та діяльнісного підходів, які природно інтегрують елементи критичного мислення у мовленнєву діяльність [11].

Вітчизняні дослідники методики викладання іноземних мов, а саме: О. Бігич, С. Ніколаєва, В. Плахотник, Н. Скляренко, Г. Селевко, також акцентують на необхідності формування в студентів умінь аналізу, синтезу, інтерпретації та оцінювання інформації під час роботи з іншомовними текстами

[12; 13]. Зокрема, у дослідженнях О. Бігич підкреслюється значущість аналітичної діяльності при опрацюванні автентичних матеріалів, а в роботах С. Ніколаєвої - важливість інтеграції критичного мислення в усі види мовленнєвої діяльності.

Окрему групу становлять праці, присвячені цифровим технологіям та медіаграмотності (О. Баришполець, І. Гармаш, Л. Чернікова) [14; 15], у яких наголошується на необхідності критичного оцінювання інформаційних потоків, що є невід'ємним компонентом розвитку критичного мислення студентів педагогічних спеціальностей. З огляду на активне впровадження генерувальних інструментів штучного інтелекту у навчання, у дослідженнях останніх років (А. Жерновникова, Н. Ткаченко, О. Комарова) [16] піднімається питання академічної доброчесності та значення критичного аналізу ШІ-генерованого контенту для формування автономії та відповідальності майбутнього вчителя.

Аналіз опрацьованих наукових джерел дає підстави стверджувати, що незважаючи на значну кількість праць, присвячених теоретичним засадам критичного мислення та його розвитку в процесі професійної підготовки, питання формування критичного мислення здобувачів освіти спеціальності А 4 «Середня освіта» під час вивчення практичного курсу англійської мови розроблено недостатньо. У наукових публікаціях лише фрагментарно висвітлено зв'язки між критичним мисленням, іншомовною комунікативною компетентністю, міждисциплінарною інтеграцією, а також впливом компетентнісного та діяльнісного підходів на розвиток когнітивних умінь майбутнього вчителя.

Таким чином, існує потреба у комплексному розгляді означеної проблеми в контексті сучасних стандартів професійної підготовки педагогів, що й зумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є дослідження особливостей розвитку критичного мислення здобувачів педагогічної освіти у процесі вивчення практичного курсу англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичне мислення у сучасній педагогічній науці розглядається як інтегрована когнітивно-метакогнітивна здатність особистості, що охоплює вміння аналізувати інформацію, інтерпретувати факти, оцінювати достовірність джерел, виявляти логічні помилки, формулювати аргументовані висновки та приймати обґрунтовані рішення. На відміну від репродуктивного мислення, критичне мислення передбачає активну пізнавальну позицію суб'єкта, його готовність ставити запитання, сумніватися, співвідносити нову інформацію з наявним досвідом та ціннісними орієнтирами.

Для здобувачів педагогічної освіти розвиток критичного мислення набуває особливого значення, оскільки майбутній учитель виступає не лише носієм знань, а й фасилітатором навчального процесу, модератором дискусій, організатором проблемно-орієнтованої та дослідницької діяльності учнів. Критично мислячий педагог здатний усвідомлено добирати навчальний матеріал, аналізувати освітні ситуації, приймати педагогічно виважені рішення, а також

формувати в учнів уміння працювати з інформацією в умовах інформаційного перенасичення та цифровізації освіти. У контексті спеціальності А 4 «Середня освіта» критичне мислення є складовою професійної компетентності майбутнього вчителя англійської мови, адже іншомовна комунікація передбачає не лише володіння мовними засобами, а й здатність інтерпретувати зміст повідомлень, розуміти приховані смисли, розрізняти факти й оцінні судження, враховувати соціокультурні та прагматичні аспекти мовлення. Робота з автентичними текстами, медіаматеріалами, різними точками зору створює сприятливі умови для розвитку аналітичного, рефлексивного та оцінювального компонентів критичного мислення.

Враховуючи вимоги до вчителя англійської мови, висвітленні у Професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти» та сформульовані у робочій програмі результати навчання та компетентності, було розроблено комплекс завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення здобувачів вищої освіти під час вивчення практичного курсу англійської мови, який включає аналітичні, дискусійні, проблемні та рефлексивні вправи.

Так, враховуючи результати, вказані в ЗК-7 (здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу), ЗК-9 (здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел) та ПРН-2 (уміння добирати, критично аналізувати й інтерпретувати інформацію з різних джерел), було розроблене наступне завдання, спрямоване на формування аналітичних умінь і розвиток критичного мислення.

Evaluating the reliability of sources

Critical thinking aim: to evaluate the reliability of sources of information.

Language aim: to discuss the topic of news and media.

Rationale: Before we accept information that is presented as fact in a reading or listening text, it’s important to consider whether we trust the source of the information. The following activity is a short warmer into the topic of how much we can trust certain sources.

Procedure

1. Ask the class to imagine they are gathering information for an essay they want to write. The topic of the essay is about whether families spend more or less time together than they did in the past. In order to research and write the essay, they will need to use and refer to different sources of information. Write the following sources of information on the board or give them a copy of the list. You can also elicit more suggestions from the class of sources which might be useful:

- A journalist writing an article in a newspaper
- Members of your own family
- An infographic on Facebook
- A video by someone about the topic on YouTube
- A published book by a qualified specialist on the subject
- An entry on Wikipedia

- A survey about family life in a weekly magazine
- A documentary about family life on TV with interviews with real families

2. Put students in pairs and ask them to evaluate each source using the following scoring between 1-3.

1 = Not a reliable source

2 = It might be credible but I'd have to check the information in another source as well

3 = A very credible source of information

3. At the end, the pairs report back their views on the different sources. Opinions may vary and there is not always a right/wrong answer. However, the task draws attention to the fact that students need to check sources and think about where they take information from.

Follow on

When you use a reading or listening text that contains information quoting different sources, ask students to list the sources and use the 1-3 scoring system. You could also use a 0 score when facts and figures are given but with no apparent source [17].

Беручи до уваги ПРН-6 (здатність використовувати англійську мову в усній та письмовій формах у різних стилістичних різновидах та регістрах спілкування, а також комунікативні стратегії для розв'язання комунікативних завдань у суспільстві, навчальній і професійній сферах життя) та ЗК-8 (здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями й застосовувати їх у практичних ситуаціях), були розроблені завдання, орієнтовані на розвиток навичок аргументованого висловлення думки.

False conclusions

Critical thinking aim: to evaluate the supporting evidence for a conclusion.

Language aim: to practice the language of concluding and summarizing.

Rationale:

When a text ends with the writer's conclusion or final opinion, it should be as a result of a considered assessment of all the arguments and evidence in the rest of the article. Students will also need to arrive at conclusions in a similar way. The following activity draws attention to conclusions which are not based on correct reasoning and acts as a useful lead-in to looking at conclusions in longer texts.

Procedure

1. Write one or all of the following sets of three sentences on the board. Ask students what is wrong with the conclusion in each case. What mistake is the speaker making? Dogs have four legs. Cats have four legs. All cats are dogs.

Oranges are the colour orange. Your shirt is orange. Your shirt is an orange.

Cars have an engine. Motorbikes have an engine. Motorbikes are cars.

2. Put students in pairs or groups and ask them to write a similar set of three sentences with an incorrect conclusion. This should be a fun activity which allows students to use their imagination. Afterwards, they read out their false conclusions.

Follow on

Give students a longer text with a conclusion at the end. Ask students to read the conclusion and say what it is.

Then ask students to study the text and underline supporting reasons or evidence for the conclusion. As a class, discuss if the conclusion is logical, based on the arguments given [17].

Identifying main arguments and supporting evidence

Critical thinking aim: to develop the skill of identifying the main argument in a paragraph and the supporting evidence.

Language aim: to identify discourse markers used to structure a paragraph.

Rationale: When students read a text with an opinion or viewpoint, they need to be able to read for the main argument in the text and decide if the writer has provided supporting evidence. This activity introduces this in the context of a single paragraph before asking students to approach much longer texts containing more than one argument.

Procedure

1. Take a paragraph from a text with a clear main argument and sentences with supporting evidence.

Cut up the different parts or rewrite the sentences so they are jumbled. For example, here are sentences taken from a paragraph in a text about immigration in the United Kingdom. However, they are in the wrong order and students need to reorder them:

a) Latest figures for the last twelve months show that 153,000 people migrated to the UK.

b) In fact the reverse is true according to figures from the Office of National Statistics.

c) The commonly-held belief that immigration into the United Kingdom is on the increase is not supported by the facts.

d) The current government aims to continue this downward trend and reduce the number to 100,000 in the next two years.

e) That figure is down by one third compared to this time last year when net migration stood at 242,000 people.

2. Students reorder the sentences and underline any words or phrases which helped them to decide what the main argument was and what was the correct order for the supporting sentences. The answer for this example, sentences a-e above, is as follows: 1c, 2b, 3a, 4e, 5d

3. Give students a longer text and ask them to study the paragraphs. They should underline the main arguments in the text and circle any sentences with supporting evidence [17].

Враховуючи необхідність формування СК-20 (усвідомлення засад і технологій створення текстів різних жанрів та стилів іноземною (англійською) мовою) і ПРН-25 (демонстрація принципів, технологій і прийомів створення

усних і письмових текстів різних жанрів і стилів іноземною (англійською) мовою), було розроблено наступне завдання.

Where's it from?

Critical thinking aim: identifying features of different text types on the same topic, selecting relevant information and synthesizing it.

Language aim: to recognize features of written discourse.

Rationale: Students need to develop the skill of researching a topic. They will draw their information from different sources and have to decide whether certain text types are credible sources. In order to do this, they need to be able to recognize the text type from the writing style.

Procedure

1. Give students three texts on the same subject but written in entirely different ways. Ask them to identify what kind of text each one is. Here are three example texts which you could use for this activity. They are all on the same subject of online shopping. Ask students to identify the text type and say what it was about the language in the text that told them this. For example: Was it formal or informal? Who was it written to (one person or many)

Text A

Online shopping is a form of electronic commerce which allows consumers to directly buy goods or services using a web browser. An online shop creates the same experience of buying products or services from a shopping centre or retailer in the high street but the buyer doesn't have to leave his or her house. The two largest online retailing companies in the world are eBay and Amazon.

Text B

Dear Susie

I'm writing to thank you for my birthday present. I have to admit that I was worried about buying things on the internet but after only two days I have already downloaded three books!

Buying them online like this is so much easier than having to leave the house! It's so convenient.

All my love

Grandmother

Text C

Tips for safe shopping online

- Make sure you computer's security software is up-to-date.
- Reputable website include information on how your personal information will be used
- Find out what other shoppers say about a company.
- When paying by credit card, look for the letters after http on the web address.

Answers for Text A-C: Text A comes from Wikipedia so the language is purely informational. Text B is a short correspondence between two people so it's informal and chatty. Text C is from a text giving advice and warnings about shopping online.

2. Ask students to imagine they are going to write the following for and against essay: Some people prefer online shopping to face-to-face shopping. Give reasons for and against this view.

Which of the texts do they think provides them with useful information and ideas for their essay?

Possible answer: In fact all three texts provide ideas to help students with their writing. Text A might help them with a basic introduction to the topic. Text B suggests possible advantages of online shopping, especially for older people. Text C draws attention to some of disadvantages of online shopping.

Variation

Students could go in search of other texts and sources on this topic and select relevant information and ideas before they finally write the essay in 2 above [17].

Висновки. З огляду на вищезазначене, критичне мислення постає як одна з ключових наскрізних компетентностей майбутнього вчителя, що зумовлює його професійну мобільність, автономність та здатність до усвідомленого педагогічного вибору в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Проведений аналіз нормативно-правових документів і наукових джерел дає підстави стверджувати, що розвиток критичного мислення здобувачів педагогічної освіти відповідає вимогам Професійного стандарту вчителя та концептуальним засадам Нової української школи, зокрема в аспекті формування вмінь працювати з інформацією, аргументовано відстоювати власну позицію та ухвалювати відповідальні рішення.

Встановлено, що практичний курс англійської мови володіє значним дидактичним потенціалом для розвитку критичного мислення, оскільки забезпечує органічну інтеграцію мовленнєвої діяльності з когнітивними процесами аналізу, оцінювання, узагальнення та інтерпретації інформації.

Запропонований у дослідженні комплекс аналітичних, проблемних, дискусійних і рефлексивних завдань сприяє цілеспрямованому формуванню критичного мислення здобувачів освіти, розвитку їхньої іншомовної комунікативної компетентності та професійно значущих умінь, необхідних для майбутньої педагогічної діяльності.

Отже, розвиток критичного мислення майбутніх учителів англійської мови є необхідною передумовою формування їхньої готовності до реалізації компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого навчання у практиці закладів загальної середньої освіти.

Література:

1. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity (дата звернення: 15.12.2025).

2. Проєкт Закону України «Про освіту» № 3491-д від 04 квітня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 (дата звернення: 15.12.2025).

3. Halpern, D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. - New York: Psychology Press, 2014
4. Ennis, R. H. Critical Thinking. - Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996.
5. Dewey, J. How We Think. - Boston: D.C. Heath, 1933.
6. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. - Київ: А.С.К., 2004.
7. Тягло О. В. Критичне мислення: навчально-методичний посібник. - Харків: Основа, 2012.
8. Морзе Н. В., Крамаренко Т. Г., Мельник В. Ю. Інноваційні технології у професійній підготовці вчителя. - Київ: КНЕУ, 2020.
9. Little, D. Learner Autonomy. - Dublin: Authentik, 1991.
10. Scrivener, J. Learning Teaching. - Oxford: Macmillan, 2011.
11. Hedge, T. Teaching and Learning in the Language Classroom. - Oxford: Oxford University Press, 2000.
12. Бігич О. Б. Методика навчання іноземних мов. - Київ: Ленвіт, 2013.
13. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх школах. - Київ: Освіта, 2002.
14. Баришполець О. Ю. Медіаграмотність в умовах цифрового суспільства. - Київ: Інтерсервіс, 2021.
15. Чернікова Л. І. Цифр. компетентність педагогів.- Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020.
16. Жерновникова А. М., Ткаченко Н. В., Комарова О. М. Штучний інтелект у вищій освіті: виклики академічній доброчесності. // Вища школа. - 2023.
17. John Hughes Critical Thinking in the language classroom. – London : ELI, 2014.

References:

1.Profesijnyi standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard “Teacher of a general secondary education institution”].[Elektronnyi resurs]. Retrieved from https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity [in Ukrainian]
2. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» № 3491-d vid 04 kvitnia 2016 r. [Elektronnyi resurs]. [Draft Law of Ukraine “On Education” No. 3491-d dated April 4, 2016 [Electronic resource]. Retrieved form https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 [in Ukrainian]
3. Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking (5th ed.).* Psychology Press.
4. Ennis, R. H. (1996). *Critical thinking.* Prentice Hall.
5. Dewey, J. (1933). *How we think.* D. C. Heath.
6. Pometun, O. I. (2004). *Suchasnyi urok: Interaktyvni tekhnolohii navchannia [Modern lesson: Interactive learning technologies]*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian]
7. Tiahlo, O. V. (2012). *Krytychne myslennia: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Critical thinking: A teaching and methodological guide]*. Kharkyv : Osnova. [in Ukrainian]
8. Morze, N. V., Kramarenko, T. H., Melnyk, V. Yu. (2020). *Innovatsiini tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi vchytelia [Innovative technologies in teacher professional training]*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]
9. Little, D. (1991). *Learner autonomy.* Authentik.
10. Scrivener, J. (2011). *Learning teaching.* Macmillan.
11. Hedge, T. (2000). *Teaching and learning in the language classroom.* Oxford University Press.
12. Bihych, O. B. (2013). *Metodyka navchannia inozemnykh mov [Methods of teaching foreign languages]*. Kyiv: Lenvit. [in Ukrainian]

13. Nikolaieva, S. Yu. (2002). *Metodyka navchannia inozemnykh mov u serednikh shkolakh [Methods of teaching foreign languages in secondary schools]*. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian]

14. Baryshpolets, O. Yu. (2021). *Mediahramotnist v umovakh tsyfrovoho suspilstva [Media literacy in the digital society]*. Kyiv: Interservis. [in Ukrainian]

15. Chernikova, L. I. (2020). *Tsyfrova kompetentnist pedahohiv [Digital competence of educators]*. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University. [in Ukrainian]

16. Zhernovnykova, A. M., Tkachenko, N. V., Komarova, O. M. (2023). Shtuchnyi intelekt u vyshchii osviti: vyklyky akademichnii dobrochesnosti. [Artificial intelligence in higher education: Challenges to academic integrity.] Vyshcha shkola [Higher School]. [in Ukrainian]

17. Hughes, J. (2014). *Critical thinking in the language classroom.* ELI.

УДК 377:631:37.091.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1474-1486

Цуй Сяоке аспірантка кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0004-5837-810X

МАЙБУТНЄ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ВІД СТАЛОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА ДО ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті досліджується трансформація сільського господарства через поєднання принципів сталого землеробства, кліматично розумного підходу та інноваційних цифрових технологій, таких як точне землеробство, штучний інтелект (ШІ) та віртуальна реальність (VR). Аналізується роль освіти у формуванні компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі та застосуванні новітніх технологій для підвищення ефективності та стійкості агровиробництва.

Розглядаються ключові цілі кліматично розумного сільського господарства: підвищення продуктивності фермерів, адаптація до змін клімату та зниження викидів парникових газів. Показано, як сталий підхід дозволяє оптимізувати використання ресурсів, зменшити негативний вплив на навколишнє середовище, зберегти природні екосистеми та покращити якість ґрунтів, водних ресурсів і продукції.

Особлива увага приділяється впровадженню технологій точного землеробства, включаючи VRT, GPS-моніторинг, дистанційне зондування та аналітику даних, що дозволяють оптимізувати посів, внесення добрив, зрошення, контроль шкідників і хвороб у реальному часі. Показано переваги використання ШІ у прогнозуванні врожайності, моніторингу стану ґрунту та рослин, автоматизованому управлінні процесами вирощування та підвищенні ефективності ресурсів.

Детально висвітлюється роль VR та ШІ в освіті AgriTech, що забезпечує імерсивне та персоналізоване навчання, гейміфікацію, безпечну практику, покращене збереження знань та аналітичні інсайти для формування проектувальної компетентності студентів. Показано, як інтеграція цифрових технологій у навчальні програми готує фахівців до роботи в умовах сучасного підключеного фермерства та мінливого клімату.

Стаття також розкриває ключові виклики впровадження AgriTech, такі як високі початкові витрати, потреба у цифровій інфраструктурі та необхідність навчання фермерів і педагогів, а також підкреслює важливість співпраці урядів, закладів освіти і приватного сектора для забезпечення доступності інновацій та підвищення продуктивності сільського господарства. Завдяки комплексному підходу, що поєднує сталий розвиток, цифрові технології та сучасну освіту

представлено перспективи створення ефективного, екологічно відповідального та технологічно підключеного аграрного виробництва майбутнього.

Ключові слова: стале сільське господарство; кліматично розумне землеробство; точне землеробство (Precision Agriculture); штучний інтелект (AI); віртуальна реальність (VR); AgriTech освіта; підключене фермерство (Connected Farming); цифрові технології в сільському господарстві; стійкість і адаптація до клімату; аналітика даних у агровиробництві.

Cui Xiaoke is a PhD student at the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-5837-810X

THE FUTURE OF AGRICULTURE: FROM SUSTAINABLE AGRICULTURE TO DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article explores the transformation of agriculture through a combination of sustainable agriculture principles, a climate-smart approach, and innovative digital technologies such as precision agriculture, artificial intelligence (AI), and virtual reality (VR). The role of education in forming the competence of future specialists in the agricultural industry and the application of the latest technologies to increase the efficiency and sustainability of agricultural production is analyzed. The key goals of climate-smart agriculture are considered: increasing farmer productivity, adapting to climate change, and reducing greenhouse gas emissions. It is shown how a sustainable approach allows for optimizing resource use, reducing negative environmental impacts, preserving natural ecosystems, and improving the quality of soils, water resources, and products

Particular attention is paid to the implementation of precision agriculture technologies, including VRT, GPS monitoring, remote sensing and data analytics, which allow for the optimization of sowing, fertilization, irrigation, pest and disease control in real time. The advantages of using AI in yield forecasting, monitoring soil and plant conditions, automated management of cultivation processes, and increasing resource efficiency are shown.

The role of VR and AI in AgriTech education is highlighted in detail, providing immersive and personalized learning, gamification, safe practices, improved knowledge retention, and analytical insights to build students' design competence. It shows how the integration of digital technologies into curricula prepares specialists to work in modern connected farming and a changing climate.

The article also reveals key challenges to implementing AgriTech, such as high initial costs, the need for digital infrastructure, and the need to train farmers and educators, and highlights the importance of collaboration between governments, educational institutions, and the private sector to ensure the accessibility of innovations and increasing agricultural productivity.

Thanks to an integrated approach that combines sustainable development, digital technologies, and modern education, the prospects for creating an efficient, environmentally responsible, and technologically connected agricultural production of the future are presented.

Keywords: sustainable agriculture; climate-smart agriculture; precision agriculture; artificial intelligence (AI); virtual reality (VR); AgriTech education; connected farming; digital technologies in agriculture; climate resilience and adaptation; data analytics in agricultural production/

Постановка проблеми. Сучасне сільське господарство стоїть на перетині двох глобальних викликів: необхідності забезпечення продовольчої безпеки та зростаючого впливу зміни клімату на агровиробництво. Традиційні методи землеробства, що покладалися на інтенсивне використання хімічних добрив, пестицидів та великої кількості водних ресурсів, призвели до деградації ґрунтів, ерозії, зниження біорізноманіття та зростання викидів парникових газів. Паралельно спостерігається посилення екстремальних погодних явищ – посух, злив, повеней, зміни температурних режимів та режимів опадів, що робить врожайність непередбачуваною та підвищує ризики для фермерських господарств.

У цьому контексті актуальним є впровадження **сталого та кліматично розумного сільського господарства**, яке дозволяє забезпечити баланс між підвищенням продуктивності, доходів фермерів та збереженням природних ресурсів. Сталий підхід до агровиробництва передбачає використання технологій, методів та систем, що зменшують негативний вплив на навколишнє середовище, оптимізують використання води та добрив, підвищують стійкість культур до змін клімату та забезпечують збереження ґрунтового покриву й екосистем.

Разом із тим, швидкий розвиток цифрових технологій та **AgriTech рішень** (точне землеробство, штучний інтелект, віртуальна реальність, аналітика даних) відкриває нові можливості для оптимізації агровиробництва та підготовки висококваліфікованих фахівців. Проте більшість інновацій у точному землеробстві реалізуються в агробізнесі, а не у системі освіти, що створює розрив між сучасними технологіями та навчальною підготовкою студентів аграрних закладів.

Таким чином, **постає ключова проблема**: як поєднати принципи сталого та кліматично розумного землеробства з цифровими технологіями для підвищення ефективності, продуктивності та стійкості агровиробництва, а також як підготувати майбутніх фахівців до роботи в умовах сучасного підключеного фермерства. Вирішення цієї проблеми вимагає інтеграції технологій точного землеробства, ШІ та VR у освітні процеси, розвитку навичок аналітики даних та управління ресурсами, а також створення нових педагогічних підходів для формування проєктувальної компетентності студентів у сфері AgriTech.

Метою статті є дослідження сучасних підходів до сталого та кліматично розумного сільського господарства з використанням цифрових технологій, таких як точне землеробство, штучний інтелект та віртуальна реальність, а також розробка педагогічної концепції формування проєктувальної компетентності студентів закладів фахової передвищої освіти для ефективної роботи у сфері AgriTech і підключеного фермерства.

Аналіз соатнніх досліджень і публікацій. Проблематика сталого та кліматично розумного сільського господарства, а також впровадження цифрових технологій у агровиробництво, активно досліджується в наукових колах останніх десятиліть. Дослідження Dolci підкреслюють важливість діалогових та експериментальних методів навчання, де знання не передаються односторонньо, а формується взаємний процес обміну та розвитку творчих здібностей працівників [Dolci (1988)]. Цей підхід набуває особливого значення у підготовці фахівців для сучасного сільського господарства, де інноваційні технології потребують гнучких і критично мислячих кадрів.

У контексті кліматично розумного сільського господарства, науковці визначають три ключові цілі: стійке підвищення продуктивності та доходів фермерів, адаптація до змін клімату та зменшення викидів парникових газів. Nagothu., 2022; Siebrecht, 2020; Srinivasarao., 2021 аналізують наслідки традиційного землеробства на стан ґрунтів, водні ресурси та екосистеми, підкреслюючи необхідність переходу до сталих методів ведення сільського господарства [Nagothu et al., 2022; Siebrecht, 2020; Srinivasarao et al., 2021].

Сучасні технології **точного землеробства** (precision agriculture) стали об’єктом багатьох досліджень [Erickson et al., 2018]. Вони включають використання GPS, датчиків, супутникового дистанційного зондування та аналітики даних для оптимізації управління посівами, зрошенням, добривами та контролю шкідників. Застосування цих технологій дозволяє зменшити витрати ресурсів, підвищити врожайність та стійкість агросистем, а також сприяє збереженню навколишнього середовища.

Важливим напрямом досліджень є інтеграція **штучного інтелекту та віртуальної реальності в аграрну освіту**. VR-симуляції та AI-аналітика дозволяють студентам відпрацьовувати практичні навички у безпечному середовищі, отримувати персоналізовані освітні траєкторії, покращувати збереження знань та розвивати критичне мислення і інноваційні компетенції. Такі технології вже використовуються в експериментальних навчальних платформах, таких як Plant Vision, що поєднують аналіз даних, машинне навчання та сенсорні технології для підготовки фахівців AgriTech. Незважаючи на значні досягнення у галузі AgriTech, більшість інновацій реалізуються в умовах агробізнесу, а не у системі освіти. Це створює прогалину між сучасними технологіями та навичками майбутніх фахівців, що потребує розробки нових педагогічних підходів для формування компетенцій, необхідних для ефективної роботи у сфері точного землеробства та підключеного фермерства.

Отже, сучасна наукова література демонструє значний інтерес до теми поєднання сталого землеробства, цифрових технологій та освітніх інновацій. Проте питання комплексної інтеграції цих підходів у практику аграрної освіти та виробництва залишається недостатньо опрацьованим, що визначає актуальність подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Через широку природу сталого сільського господарства ми застосовуємо експериментальний та практико-орієнтований підхід до навчання. Dolci D. вважає, що справжня комунікація – це не односторонній процес, у якому є активний відправник і пасивний отримувач, а взаємний процес, заснований на запитах, обміні, відповідях, дослідженні та створенні для обох [2]. Освіта – це не передача знань, а діалог для підвищення креативності окремих людей і груп; зосереджується на здатності людей відкривати власні життєво важливі інтереси; дозволяє вільно висловлювати власні роздуми, що ґрунтуються як на людському досвіді, так і на відкриттях.

Кліматично розумне сільське господарство – це методи та системи ведення сільського господарства, спрямовані на досягнення трьох пов'язаних цілей: стійке підвищення сільськогосподарської продукції та доходів, пристосування до змін клімату та створення стійкості до них, а також зниження або усунення викидів парникових газів. Ця ідея визнає, що хоча викиди сільсько-господарського сектора впливають на зміни клімату, воно у свою чергу також страждає від дедалі суворіших погодних умов, підвищення температури, посухи та зміни режиму опадів. За допомогою творчих і революційних методів кліматично розумне сільське господарство прагне вирішити ці проблеми.

Основні цілі полягають у тому, щоб збільшити кількість продовольства на менших площах, підвищити доходи фермерів і засоби до існування, зробити системи більш стійкими до потрясінь, таких як повені та зливи, а також знизити вплив сільського господарства на навколишнє середовище шляхом зниження викидів і, таким чином, збільшення поглинання вуглецю. Це досягається шляхом використання технологій, створення інфраструктури та стійких до зміни клімату сільськогосподарських культур, розширення доступу до кліматичних інформаційних послуг і, таким чином, підтримки інклюзивного управління та фінансування. Відповідальне і справедливе забезпечення продовольством зростаючого світу в умовах зміни клімату залежить від кліматично розумного сільського господарства.

Покращуючи якість навколишнього середовища, стале сільське господарство прагне задовольнити теперішні та майбутні потреби суспільства в їжі та клітковині. Зменшуючи викиди парникових газів і зберігаючи природні екосистеми, фермери використовують різноманітні методи та технології для підвищення врожайності, максимізації ресурсів і створення стійкості.

У свою чергу, точне землеробство, ймовірно, є одним із найбільших досягнень AgriTech і було імплементовано для того, щоб зробити землеробство більш ефективним. Цей метод використовує інформацію від датчиків, GPS,

пристроїв Інтернету речей, супутникових технологій тощо для керування та моніторингу посівів, як ніколи раніше. Сьогодні фермери та виробники можуть отримати інформацію, пов'язану з умовами ґрунту, кліматом, умовами врожаю та майже всім, що відбувається на полі у поточний момент, і, отже, вони зможуть приймати правильні рішення щодо посіву насіння, використання добрив і навіть часу збирання врожаю тощо.

Наприклад, завдяки використанню датчиків вологості ґрунту фермери зможуть перевірити кількість води, необхідної культурам, і запровадити графік, щоб посіви отримували необхідну кількість води в потрібний час. Таким же чином використання обладнання з GPS-контролем допомагає уникнути надмірного використання насіння та добрив, отже, оптимізувати продуктивність. Крім того, за допомогою дронів і супутникових зображень отримують зображення поля з високою роздільною здатністю, щоб допомогти фермерам визначити напади шкідників і дефіцит поживних речовин, а також інші проблеми, які фермер може помітити на ранній стадії. Завдяки такому підходу методи ведення сільського господарства стають конкретнішими, збільшуючи врожайність та зменшуючи вплив на навколишнє середовище.

Слід зазначити, що в освіті AgriTech ШІ та VR забезпечили зміну парадигми. Традиційна аграрна освіта відстає від технологічного зростання в галузі. Однак віртуальна реальність і штучний інтелект пропонують багатообіцяюче рішення.

Додавши ці інструменти до AgriTech освіти, можна розширити можливості майбутніх фермерів та агроінженерів. Вони отримають навички та знання, необхідні для вирішення завдань завтрашнього дня.

Зокрема, підсумовуючи переваги штучного інтелекту та віртуальної реальності в агротехнічній освіті зазначимо такі особливості:

1. Імерсивного навчання. VR зменшує обмеження підручників і класних кімнат. Вона переносить студентів у реалістичне віртуальне середовище, яке імітує реальні сільськогосподарські сценарії. Цей досвід є іммерсивним. Він поглиблює розуміння та підвищує засвоєння. Він також сприяє міцному зв'язку з навчальним матеріалом.

2. Персоналізовані шляхи навчання. Алгоритми ШІ аналізують індивідуальні стилі навчання, сильні та слабкі сторони, таким чином створюючи персоналізовані навчальні шляхи, адаптовані до потреб кожного студента. Це усуває узагальнюючий підхід і гарантує, що кожен випускник здобуває корисні знання. Чат-боти на основі ШІ також персоналізують і забезпечують шлях навчання, відповідаючи на окремі запитання; пропонують відповідні навчальні модулі та забезпечують зворотний зв'язок у реальному часі «на ходу».

3. Гейміфікація та залучення: додавання ігрових елементів до навчання значно підвищують мотивацію. Це також посилює взаємодію. Особливо це стосується саме студентської молоді. VR-симуляції розробляються з інтерактивними завданнями та системами винагород, що заохочує почуття

виконаного обов'язку. Це також заохочує студентів брати активну участь у навчанні.

4. Практика без ризику: VR-симуляції пропонують безпечне та контрольоване середовище для відпрацювання потенційно ризикованих завдань. Наприклад, керування важким обладнанням стає легшим завдяки віртуальному моделюванню. Студенти можуть робити помилки та експериментувати без реальних наслідків, зміцнюючи впевненість і компетентність перед тим, як вийти на реальне робоче місце.

5. Доступність: VR-симуляції можуть надати справедливий доступ до високоякісної агротехнічної освіти. Студенти у віддалених регіонах можуть отримати доступ до імерсивного навчання. Вони також можуть спілкуватися з віртуальними інструкторами, де б вони не були. Це дозволяє оцифровувати служби розповсюдження знань для підвищення продуктивності фермерської та агроінженерної праці.

6. Покращене збереження знань. Дослідження показали, що інтерактивне навчання захоплює, призводить до кращого збереження знань, ніж традиційні методи. Беручи участь у VR-симуляції, студенти отримують зворотний зв'язок від ШІ. Завдяки цьому вони швидше запам'ятовують і використовують знання.

7. Інсайти на основі даних. Інтеграція AI-VR може призвести до аналізу даних навчання. Ці дані надходять із симуляцій VR та інших інтерактивних елементів. Plant Vision є прикладом цього, використовуючи набір технологічних рішень, таких як AI, машинне навчання та датчики для збору даних. Цю модель цілком можна використовувати в навчанні AgriTech. Вона дає цінну інформацію про те, як навчаються окремі особи та групи. У результаті вчителі можуть адаптувати свої методи. Вони також можуть знайти в навчальній програмі області для вдосконалення.

8. Сприяння інноваціям і вирішенню проблем: VR-симуляції можуть показати студентам безліч сільськогосподарських сценаріїв. Вони заохочують студентів аналізувати, приймати рішення та вирішувати проблеми в режимі реального часу. Створюється можливість покращити своє критичне мислення, інновації та здатність адаптуватися, що є важливим для випускника, щоб в подальшому, на робочому місці вміти впоратися з неочікуваними викликами.

9. Просування сталим практик. VR-симуляції демонструють потенціал сталого сільського господарства, дозволяють студентам побачити позитивний вплив цих методів, що може підвищити їх можливість та потенціал у застосуванні цих методи у своїй діяльності, сприяючи захисту навколишнього середовища та збереженню ресурсів.

10. Створення робочої сили, готової до майбутніх викликів. Оскільки сільське господарство освоює найновітніші технології, надання студентам аграрних закладів фахової передвищої освіти життєво важливих навичок має вирішальне значення для успіху випускників в сьогоднішньому мінливому ландшафті. VR та AI є платформою для навчання майбутніх фахівців аграрної

сфери. Вони дізнаються про нові технології, такі як точне землеробство, аналіз даних і автоматизація, що сприяє підготовці їх до вимог майбутнього.

Точне землеробство оптимізує методи ведення сільського господарства за допомогою передових технологій. Його застосунки включають VRT, відстеження GPS/GNSS, дистанційне зондування та аналітику даних для покращення управління ресурсами, підвищення врожайності та сприяння сталим сільськогосподарським практикам. Основні переваги є такими:

1. Технологія змінної швидкості. VRT дозволяє фермерам регулювати норми внесення таких матеріалів, як добрива, пестициди та насіння, на різних полях залежно від мінливості ґрунту, оптимізуючи врожайність, одночасно зменшуючи витрати та вплив на навколишнє середовище.

2. Технології дистанційного зондування. RST, такі як супутники та дрони, надають ключові дані про здоров'я врожаю, рівень вологості та стан поживних речовин. Це допомагає фермерам приймати обґрунтовані рішення для ефективного управління врожаєм.

3. Системи точного зрошення. PIS, такі як крапельне зрошення, оснащене VRT, забезпечує більш ефективну подачу води на основі таких факторів, як вологість ґрунту та прогнози погоди. Це підвищує економію води та врожайність.

4. Програмне забезпечення для моніторингу та керування культурами. Воно об'єднує дані з датчиків, дронів і супутникових зображень для моніторингу росту врожаю. Крім того, воно виявляє шкідників і хвороби та оптимізує методи управління для уможливлення своєчасного втручання.

5. Аналітика даних та системи підтримки прийняття рішень – аналізує різноманітні джерела даних, щоб забезпечити можливість приймати керовані даними рішення щодо управління врожаєм, розподілу ресурсів і зниження ризиків, підвищення прибутковості та стійкості.

Розглянемо як аналітика даних перетворює сільське господарство:

1. Збір даних і аналіз: використовуючи датчики, супутники та пристрої Інтернету речей, фермери в режимі реального часу збирають дані про стан ґрунту, погоду та здоров'я врожаю, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення для кращих результатів.

2. Прогнозний аналіз: історичні та поточні дані аналізуються для прогнозування врожайності, спалахів захворювань культур, і ринкових тенденцій, допомагаючи фермерам ефективно планувати та зменшувати ризики.

3. Оптимізоване управління культурами: аналітика даних адаптує зрошення, внесення добрив і розподіл ресурсів на основі стану ґрунту, оптимізуючи врожайність і мінімізуючи втрату ресурсів.

4. Контроль хвороб і шкідників: Раннє виявлення за допомогою аналізу даних допомагає запобігти поширенню хвороби. Інструменти штучного інтелекту виявляють пошкодження врожаю, керуючи своєчасним втручанням для боротьби зі шкідниками.

5. Рекомендовані рішення для сільського господарства. Рекомендації на основі даних скеровують фермерів щодо вибору культур, використання ресурсів і часу, підвищуючи загальну ефективність роботи та продуктивність.

Водночас змінюються необхідні навички для аграріїв, які працюють у сфері точного землеробства. Різні набори навичок необхідні для операторів обладнання, агрономів, техніків, технічної підтримки та продажів. Точне землеробство охоплює набір пов'язаних технологій, спрямованих на краще використання сільськогосподарських ресурсів, підвищення врожайності та якості, зниження виробничих ризиків і забезпечення потоку інформації по всьому ланцюжку постачання сільськогосподарських культур і кінцевого використання [3]. Запровадження технологій точного землеробства та використання потенціалу їх цінності залежить від того, чи фермери, їхні постачальники послуг і консультанти знають відповідні технології та мають кваліфіковану та компетентну підтримку. Водночас більшість інновацій у технологіях точного землеробства відбувається в умовах агробізнесу, а не в університетах і коледжах.

Рівень професіоналізму в точному землеробстві на сьогоднішній день включає наступні фахові якості [3]:

- здатність давати ефективні агрономічні вказівки;
- загальні знання технології точного землеробства;
- здатність створювати точні цифрові карти полів із використанням просторової інформації у спеціалізованому програмному забезпеченні;
- вміння працювати з обладнанням точного землеробства (монітори, контролери тощо);
- вміння встановлювати, калібрувати, виявляти несправності та ремонтувати обладнання та пристрої точного землеробства;
- практичне знання додатків для роботи з електронними таблицями для запису та аналізу сільськогосподарських полів;
- ефективні письмові та усні комунікації у рамках діяльності з точного землеробства;
- практичне розуміння статистичних стандартів для отримання середніх значень і стандартних відхилень;
- практичне знання основних принципів бізнесу та бухгалтерського обліку;
- практичне знання програмного забезпечення для точного землеробства (запит до бази даних, інтерфейс та картографування).

В основі методів, що ґрунтуються на ШІ, лежить точне землеробство – метод, який використовує аналіз даних, щоб гарантувати, що культури отримують саме те, що їм потрібно для оптимального росту. Відстежуючи здоров'я врожаю та стан ґрунту в режимі реального часу, фермери можуть негайно вносити зміни у свої методи вирощування. Це не тільки максимізує врожайність, але й мінімізує відходи, роблячи сільське господарство більш сталим. Точне землеробство втілює принцип «робити більше з меншими

витратами», критично важливу парадигму в епоху зміни клімату та дефіциту ресурсів.

Завдяки точному землеробству фермери можуть планувати та виконувати процеси вирощування та збору врожаю з більшою точністю та ефективністю. Віртуальна реальність дозволяє фермерам більш детально бачити свої посадки та допомагає виявити потенційні проблеми, щоб їх можна було своєчасно вирішити. Ця інновація зменшує втрати та допомагає фермерам підвищити прибутковість.

Хоча потенціал штучного інтелекту в сільському господарстві величезний, він пов'язаний із викликами. Високі початкові витрати, потреба в цифровій інфраструктурі та крива навчання для впровадження технологій є значними перешкодами. Проте можливості для інновацій та покращення продовольчої безпеки, стійкості та ефективності величезні. Уряди, гравці приватного сектору та заклади освіти мають співпрацювати, щоб подолати ці виклики, гарантуючи, що переваги сільського господарства, керованого штучним інтелектом, будуть доступні для всіх аграріїв, незалежно від розміру господарства чи місця розташування.

Хоча сільськогосподарське виробництво значно зросло, це не обійшлося без наслідків для ґрунту. Дійсно, перехід від природної рослинності до планованого сільського господарства зменшив здатність ґрунтів підтримувати себе, що призвело до таких несприятливих наслідків, як ерозія ґрунту, ущільнення, втрата структури ґрунту, деградація поживних речовин і засолення ґрунту. У результаті погіршення стану ґрунту також змінюються гідрологічні умови [6]. Рослинний покрив видаляється, а поверхня ґрунту піддається впливу крапель дощу, в результаті чого шар ґрунту утворює бар'єр, який перешкоджає проникненню води в ґрунт. У результаті в землю проникає менше дощу, ніж випадає у вигляді дощу [1]. Повені трапляються частіше і мають більше поширення, а струмки та джерела стають «ефемерними» через стік. Це, як правило, сприяє ерозії, що призводить до збільшення наносів у річках, накопичення наносів у дамбах, пошкодження гідроелектростанцій, перекриття судноплавних потоків і зниження якості води. Штучний інтелект у сільському господарстві може допомогти досліджувати здоров'я ґрунту, щоб збирати статистичні дані, стежити за погодними умовами та рекомендувати застосування добрив і пестицидів. Програмне забезпечення для управління фермерським господарством підвищує продуктивність разом із прибутковістю, дозволяючи аграріям приймати більш обґрунтовані рішення на кожному етапі процесу вирощування сільськогосподарських культур.

Перед обличчям загострення екологічних проблем і страху перед глобальним дефіцитом продовольства необхідно внести очевидні зміни в спосіб ведення сільського господарства. Враховуючи всі вищезазначені моменти, реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу сільського господарства на навколишнє середовище привела до появи сталого сільського господарства на

початку 1980-х років. Існує безліч визначень сталого сільського господарства відповідно до проблем, що викликають занепокоєння [5].

Згубний вплив традиційного землеробства на навколишнє середовище, що характеризується надмірним використанням хімікатів і води, викликав сплеск екологічних методів землеробства. Ці методи віддають пріоритет екологічному балансу та ефективному виробництву продуктів харчування. Штучний інтелект стоїть на передовій цієї революції, пропонуючи рішення за допомогою складних алгоритмів і аналізу даних для покращення роботи фермерських господарств та прийняття рішень.

Стале землеробство, яке наголошує на довгостроковій екологічній стабільності, традиційно покладалося на ручну працю. Однак ШІ змінює парадигму, дозволяючи підвищити ефективність і зменшити вплив на навколишнє середовище.

Сільське господарство, кероване штучним інтелектом, відіграє життєво важливу роль у підвищенні точності та сприянні загальним сталим методам землеробства. Завдяки алгоритмам штучного інтелекту фермери можуть отримати інформацію про ефективне управління зрошенням і збереження водних ресурсів.

Інноваційні дизайнерські рішення в сільському господарстві сьогодні базуються на підключеному фермерстві. Простіше кажучи, підключене фермерство використовує інноваційні технології для кращого управління фермами – економічне, продуктивне у більш сталій формі. Воно дає власникам бізнесу та працівникам повну картину того, що відбувається у їхніх господарствах, оптимізуючи операції та мінімізуючи збитки довкіллю та відходи ресурсів.

Понад 70% агробізнесів повідомили, що зміна клімату впливає на їхні врожаї, а 36,7% зазначили, що зміна клімату робить врожайність дуже непередбачуваною. Аграрна промисловість чутлива до посухи та сильних дощів, їй бракує систем моніторингу та оповіщення, щоб адекватно та своєчасно реагувати на ці події [4].

Завдяки AgriTech фермери можуть передбачити екстремальні погодні явища та завчасно виявляти спалахи хвороб рослин, що дозволяє їм вчасно реагувати та мінімізувати негативний вплив. 80% власників агробізнесу вважають, що ШІ покращує точність прогнозування та оцінки врожайності.

Зокрема, компанія Benchmark Labs використовує AI та ML для надання локалізованих прогнозів погоди для ферм. 1500 моделей машинного навчання, адаптованих до конкретних місць, аналізують дані з датчиків на місці та враховують мікроклімат і відмінності рельєфу. Оптимізована боротьба зі шкідниками та заморозками допомогла компанії збільшити врожайність на 50-100% і зменшити споживання води на 10%. Розширені алгоритми аналізують дані з різних джерел, включаючи супутникові зображення, прогнози погоди та датчики ґрунту, щоб приймати обґрунтовані рішення, які оптимізують умови росту та покращують якість врожаю. Ці системи штучного інтелекту можуть

передбачити найкращі терміни посіву, завчасно виявляти хвороби культур і рекомендувати точну кількість води та поживних речовин. Результатом є більш ефективне використання ресурсів, зменшення впливу на навколишнє середовище, підвищення врожайності та прибутковості агропідприємств.

Алгоритми ШІ забезпечують автономне керування врожаєм. У поєднанні з датчиками Інтернету речей, які відстежують рівень вологості ґрунту та погодні умови, алгоритми можуть у режимі реального часу вирішувати, скільки води надавати посівам. Автономна система зрошення сільськогосподарських культур розроблена для економії води, одночасно сприяючи стійкому сільському господарству та методам ведення сільського господарства. ШІ в розумних теплицях оптимізує ріст рослин, автоматично регулюючи рівень температури, вологості та освітлення на основі даних у реальному часі. ШІ відіграє вирішальну роль у виявленні витоків у зрошувальних системах. Аналізуючи дані, алгоритми можуть ідентифікувати шаблони та аномалії, які вказують на потенційні витоки. Моделі ML можна навчити розпізнавати конкретні ознаки витоків, такі як зміни потоку або тиску води. Моніторинг і аналіз у реальному часі допомагають здійснювати раннє виявлення, запобігаючи втраті води та потенційному пошкодженню врожаю. Штучний інтелект також об’єднує дані про погоду разом із вимогами до води для рослин, щоб визначити райони з надмірним використанням води. Технологія штучного інтелекту підвищує ефективність використання води, автоматизуючи виявлення витоків і надаючи сповіщення, допомагаючи агропідприємствам економити ресурси.

Висновки. Отже, сталий розвиток сільського господарства є ключовим чинником забезпечення продовольчої безпеки, підвищення доходів фермерів та зменшення негативного впливу агровиробництва на навколишнє середовище. Сучасне сільське господарство потребує інтеграції економічних, екологічних та соціальних аспектів, що визначає необхідність кліматично розумних методів ведення господарства. Впровадження технології точного землеробства дозволяють оптимізувати використання ресурсів, підвищити врожайність та ефективність виробництва. Використання GPS, датчиків, супутникового дистанційного зондування та аналітики даних забезпечує контроль стану ґрунту, моніторинг врожайності та своєчасне виявлення шкідників і хвороб, що сприяє мінімізації втрат і підвищенню прибутковості агропідприємств.

У свою чергу, штучний інтелект і віртуальна реальність відкривають нові можливості для освіти та підготовки фахівців у сфері AgriTech. Імерсивні VR-симуляції, персоналізовані навчальні траєкторії та аналітика на основі ШІ дозволяють студентам відпрацьовувати практичні навички у безпечному середовищі, краще засвоювати знання та розвивати проектувальну компетентність, необхідну для сучасного сільського господарства.

Таким чином, підключене фермерство та інноваційні дизайнерські рішення стають ключовими елементами сучасного агровиробництва. Вони дозволяють аграріям отримувати повну картину стану господарства в режимі реального часу,

оптимізувати операції, мінімізувати втрати ресурсів і підвищувати стійкість агросистем до екстремальних погодних умов.

Комплексна інтеграція цифрових технологій та сталих методів ведення сільського господарства потребує формування відповідних компетенцій у майбутніх фахівців. Освітні програми мають поєднувати теоретичні знання, практичний досвід та використання сучасних технологій для підготовки кваліфікованих кадрів, здатних впроваджувати інновації в агросекторі.

Актуальність подальших досліджень полягає у вивченні ефективних моделей поєднання сталого землеробства, цифрових технологій та освітніх інновацій, що дозволить розробити практичні рекомендації для аграрних закладів освіти і фермерських господарств, а також сприятиме підвищенню стійкості та продуктивності агросектору у майбутньому.

Література

1. Chalise D., Kumar L., Kristiansen P. Land Degradation by Soil Erosion in Nepal: A Review. Soil Systems. 2019. Vol. 3. Iss. 1. Article 12.
2. Dolci D. Dal Trasmettere al Comunicare; Sonda Edizioni: Casale Monferrato (Al), Italy, 1988. (In Italian).
3. Erickson B. et al. Knowledge, Skills and Abilities in the Precision Agriculture Workforce: An Industry Survey. Journal of Natural Resources and Life Sciences Education. 2018. Vol. 47. Iss. 1. P. 1-27.
4. Nagothu U., Borrell A., Tesfai M. Climate change impacts on agriculture. In «Climate Neutral and Resilient Farming Systems». 2022. New York. P. 1-23.
5. Siebrecht N. Sustainable Agriculture and Its Implementation Gap—Overcoming Obstacles to Implementation. Sustainability. 2020. Vol. 12. Iss. 9. Article 3853.
6. Srinivasarao Ch. et al. Soil degradation challenges for sustainable agriculture in tropical India. Current Science. 2021. Vol. 120. No. 3. P. 492-500.

References:

1. Chalise D., Kumar L., Kristiansen P. Land Degradation by Soil Erosion in Nepal: A Review. Soil Systems. 2019. Vol. 3. Iss. 1. Article 12.
2. Dolci D. Dal Trasmettere al Comunicare; Sonda Edizioni: Casale Monferrato (Al), Italy, 1988. (In Italian).
3. Erickson B. et al. Knowledge, Skills and Abilities in the Precision Agriculture Workforce: An Industry Survey. Journal of Natural Resources and Life Sciences Education. 2018. Vol. 47. Iss. 1. P. 1-27.
4. Nagothu U., Borrell A., Tesfai M. Climate change impacts on agriculture. In «Climate Neutral and Resilient Farming Systems». 2022. New York. P. 1-23.
5. Siebrecht N. Sustainable Agriculture and Its Implementation Gap—Overcoming Obstacles to Implementation. Sustainability. 2020. Vol. 12. Iss. 9. Article 3853.
6. Srinivasarao Ch. et al. Soil degradation challenges for sustainable agriculture in tropical India. Current Science. 2021. Vol. 120. No. 3. P. 492-500.

УДК 378.6:61.091.321/322:37.13

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1487-1498

Шевченко Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства та гуманітарної підготовки, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-5829-2048

Лещенко Тетяна Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки, стоматологічний факультет, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0003-4682-3734

ОСОБЛИВОСТІ КЕРІВНИЦТВА ПІДГОТОВКОЮ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО НАПРЯМУ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

Анотація. У статті розглядаються аспекти керівництва процесом педагогічного розвитку студентів медичного університету при вивченні дисципліни «Основи педагогіки вищої школи». Важливість роботи лікарів, складність і різноманітність їхніх професійних обов'язків вимагають від них не лише високого рівня професійної підготовки, глибоких знань теорії та практики медицини, а й уміння володіти навичками, техніками, відповідними методами і прийомами лікарської діяльності. Крім того, лікарі мусять мати педагогічні знання, уміння й навички. Авторки підкреслюють, які педагогічні здібності важливі для лікарів у практичній діяльності, зокрема: уміння шукати, збирати, обробляти й інтерпретувати інформацію, пов'язану з охороною здоров'я, з різних баз даних і джерел, а також уміння отримувати інформацію про пацієнта з клінічної системи даних. Важливо також уміти застосовувати інформаційні й комунікаційні технології в діагностичних, терапевтичних і профілактичних заходах, а також із метою спостереження і контролю за станом здоров'я.

Орієнтуючись на теорію поетапного формування розумових дій, авторки слушно виокремлюють етапи і критерії визначення стадій педагогічного зростання студентів медичного університету. Вони підкреслюють основні операції діяльності викладача, які допомагають керувати процесом педагогічного розвитку здобувачів освіти.

Зазначено, що педагогічне керування процесом зростання студентів має багатоцільовий характер і спрямоване на вирішення різноманітних завдань: формування в майбутніх фахівців галузі охорони здоров'я готовності до міжкультурної професійної комунікації; розвиток професійного (клінічного) мислення; утвердження ціннісних орієнтацій і поповнення ціннісного потенціалу студентів.

Доведено, що педагогічний розвиток студентів медичного університету сприяє не тільки формуванню професійного (клінічного) мислення і самосвідомості, а й виробленню власного стилю діяльності у процесі усвідомлення й засвоєння професійно спрямованих цінностей при виконанні практичних завдань щодо збереження здоров'я і життя людей.

Ключові слова: студент медичного університету; педагогіка; професійно-педагогічна діяльність; освітній процес.

Shevchenko Olena Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-5829-2048

Tetiana Leshchenko Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian Training, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-4682-3734

FEATURES OF MANAGING THE TRAINING OF MEDICAL STUDENTS WHEN STUDYING THE DISCIPLINE "BASICS OF HIGHER EDUCATION PEDAGOGY"

Abstract. The paper explores the facets of guiding the progress of pedagogical growth in medical university pupils. After all, the significance of physicians' work, the intricacy and variety of their professional tasks necessitate not only a superior degree of professional preparation, detailed comprehension of medical theory and application, but also the capacity to acquire aptitudes, procedures, suitable approaches, and methods of medical practice. Furthermore, medical practitioners must possess instructional erudition, proficiencies, and talents. The writers underscore which instructive competencies are vital for physicians in hands-on endeavors, particularly: the capacity to seek, gather, analyze, and construed at a pertaining to patient are from diverse repositories and origins, alongside the skill to acquire patient details from the clinical data structure. It is likewise crucial to be adept at employing in formation and communication tools in diagnostic, curative, and preventative actions, as well as for tracking and overseeing wellness.

Concentrating on the doctrine of the stepwise structuring of mental processes, the contributors correctly differentiate the phases and benchmarks for ascertaining the levels of pedagogical advancement among medical university attendees. They highlight the primary actions of the instructor's role that aid in steering the evolution of pedagogical maturity for those acquiring education. It is observed that instructional over sight of the pupils' progression is multifaceted and oriented toward achieving diverse aims: cultivating future healthcare experts' preparedness for cross-cultural professional discourse; fostering professional (clinical) reasoning; establishing value perspectives and augmenting students' intrinsic worth potential.

All this allowed the authors to conclude that pedagogical guidance of the pedagogical and professional growth of medical university students is a purposeful, controlled, and interactive process aimed at achieving the main goal of higher medical education - the formation of the personality of a highly qualified, morally mature specialist in the field of healthcare.

Keywords: medical university student; pedagogy; professional and pedagogical activity; educational process.

Постановка проблеми. В Україні нині формується новітня система освіти, спрямована на входження у світовий освітній простір. Ринкова економіка вимагає гнучкої системи підготовки кадрів, висуваючи нові вимоги до базової професійної підготовки, розвитку професійного мислення й поведінки, а також навичок, необхідних для виконання професійних обов'язків. Сучасний підхід до оновлення змісту освіти, скерування освітнього процесу на гуманістичні цінності, а також зміна освітньої парадигми істотно трансформували вимоги до рівня підготовки випускників. Перед педагогічною наукою в закладі вищої медичної освіти постало завдання переглянути цілі, функції та методи організації навчання. Наразі заклади вищої медичної освіти концентрують свої зусилля на формуванні ключових і професійних знань, оскільки саме ці знання забезпечують здатність випускників успішно адаптуватися й ефективно діяти в умовах сучасного суспільства і майбутньої фахової діяльності. Розгляд стану вищої медичної освіти свідчить про потребу пошуку шляхів її покращення й оптимізації. Ця робота має вельми інтенсивний характер, помітна низка цікавих і перспективних орієнтирів, головний зміст яких – зробити всі складники системи вищої медичної освіти максимально керованими. Медичні університети пропонують «Основи педагогіки вищої школи» у таких галузях як медицина, педіатрія, стоматологія, фармакологія і медична психологія. Педагогічний аспект цих галузей навчання розглядається з точки зору вимог до професійної підготовки спеціаліста. Під час педагогічної підготовки основний акцент робиться на навчанні студентів-медиків аспектів, які потребують педагогічних знань для ефективної медичної практики. При цьому враховуються питання загальної педагогіки, професійної педагогіки і методики навчання.

Мета педагогічної освіти в медичному університеті – підготовка висококваліфікованих спеціалістів, які не лише володіють глибокими медичними знаннями, а й здатні ефективно навчати, виховувати й передавати свій досвід, розвивати критичне мислення, інноваційний підхід до освіти і практики, забезпечуючи якість медичної допомоги й постійний розвиток галузі через формування компетенцій, стійких знань і цінностей.

Вивчаючи дисципліну «Основи педагогіки вищої школи», студенти-медики мають виконати кілька важливих завдань:

– засвоїти і сприйняти педагогічні аспекти медичної професії;

– опанувати основи педагогічних знань і підвищити свою загальну педагогічну культуру;

– усвідомити важливість педагогічних знань для розвитку власних навичок під час навчання і професійного зростання.

Одним із важливих аспектів навчання студента в будь-якому закладі вищої освіти, зокрема в медичному університеті, є пізнавальна діяльність. Засвоєння нових знань, а також формування вмінь і навичок відбувається через різні форми навчання. Педагогічний розвиток студентів медичного університету в наш час став одним із ключових завдань вищої медичної освіти.

Ми дефінуємо педагогічний розвиток студентів медичного університету як активний процес, що веде до переходу від одного якісного стану до іншого, вищого.

Важливо усвідомити, що такий розвиток – це складний, тривалий і динамічний процес, який потребує управління. Успіх у педагогічно-професійній діяльності залежить насамперед від активності студентів у пізнавальному процесі та від ефективної організації цієї діяльності педагогічним керівництвом.

До прикладу, процес педагогічного розвитку студентів Полтавського державного медичного університету відбувається у формі цікавої пізнавальної діяльності, що сприяє розвитку їхнього мислення.

Це підкреслює важливість обраної теми дослідження, яка виникає з потреб суспільства в розвитку професійної компетентності майбутніх медиків, що передбачає вдосконалення технологій і методів, які використовуються для організації навчального процесу в медичному ЗВО, а також надання студентам можливості здобути досвід самостійної діяльності, відповідальності та критичних компетенцій.

Результати дослідження та їх обговорення. Значення педагогіки для формування професійності сучасного лікаря не підлягає сумнівам. На нього вказують базові нормативні документи: Закон України «Про вищу освіту» (2014), «Програма розвитку медичної освіти» (2015), «Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 216 від 23 березня 2016 р., Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015).

Всесвітня організація охорони здоров’я наголошує, що надання комплексної підтримки кожній людині та її оточенню є важливим завданням медичних працівників. Тому лікарі мають сприймати своїх пацієнтів у широкій перспективі, звертаючи увагу, окрім лікування, на профілактику хвороб і травм. Вони також можуть навчати сім'ї корисних методів самообслуговування й догляду, активно брати участь в освітніх заходах і допомагати пацієнтам усвідомити важливість збереження власного здоров’я. Отже, відповідна педагогічна підготовка має бути важливою частиною професійної освіти лікарів. Проблема педагогічної підготовки студентів медичних ЗВО обговорювалася в працях низки науковців (А. Агарков, С. Бухальська, А. Ємець, Ю. Колісник-

Гуменюк, Т. Лещенко, І. Прокопенко, З. Слєпкань, О. Шевченко та ін.). Вони зосередили свою увагу на аналізі сучасних тенденцій розвитку медичної освіти, особливостях організації навчання майбутніх медиків, а також на умовах методичного забезпечення навчального процесу.

Питання підготовки студентів до навчання хворих розглядали вчені С. Двойніков, І. Глінкіна, В. Осипова та ін. Дослідженням підготовки лікаря-педагога займалися Н. Кудрява, О. Лопанова, Т. Лещенко, С. Носкова, О. Шевченко [14, с. 275].

У клятві Гіппократа можна помітити важливу думку про те, як лікар має ділитися своїми знаннями й уміннями з іншими. Це означає, що лікареві варто бути не лише професіоналом у медицині, а й педагогом [14, с. 275].

Українські науковці погоджуються з тим, що важливо поєднувати педагогічні та професійні аспекти в діяльності лікаря. Ураховуючи обов'язки, вказані в кваліфікаційній характеристиці лікаря, дослідники (Л. Сидорчук, Г. Стечак, М. Тимофієва) підкреслюють, що студентам медичних закладів вищої освіти потрібно засвоїти ряд педагогічних знань, таких як цілі та методи лікування, техніки впровадження здоров'язберігальних заходів, принципи формування в пацієнтів позитивного спонукання до дії та багато іншого [11, с. 176]. Володіння системою цих знань забезпечує успішне виконання лікарем професійних функцій.

На думку вчених, професійний спосіб мислення лікарів і педагогів має багато спільного, оскільки їхня діяльність ґрунтується на спільних принципах нормального стану і його порушень. У деяких випадках лікарю доводиться інтегрувати у свою практику елементи виховання й навчання. Безумовно, лікар насамперед мусить аналізувати медичні ситуації, передбачати їхній розвиток і можливі наслідки [9.]

Проте не менш важливою частиною професії лікаря визнано здатність налагоджувати стосунки з усіма категоріями пацієнтів, ефективно використовувати різні стилі спілкування, швидко орієнтуватися в соціальних ситуаціях та обирати оптимальні методи впливу на пацієнтів, ураховуючи їхні психологічні особливості [11].

Мета статті полягає у вивченні особливостей педагогічного керівництва підготовкою студентів медичного напряму при вивченні дисципліни «Основи педагогіки вищої школи».

Матеріали і методи дослідження. У дослідженні застосовано теоретичні (вивчення літератури з педагогіки вищої школи та психології особистості, аналіз, синтез, абстрагування й узагальнення отриманих даних), емпіричні (спостереження, експеримент та ін.) і якісні методи.

Виклад основного матеріалу. Серед найважливіших завдань підготовки студентів медичного університету під час опанування дисципліни «Основи педагогіки вищої школи» – їхній педагогічний розвиток. Це можливо лише за умови професійного й чіткого керівництва викладача.

Процес педагогічного розвитку студентів вимагає від викладачів глибокого розуміння сутності цієї діяльності. Варто зазначити, що викладач лише організовує пізнавальну діяльність студентів, а самі студенти здобувають знання. Викладач, організовуючи цю діяльність, допомагає активізувати студентів у навчанні. Адже доведено, що особистість формується саме в процесі діяльності. Студент медичного університету в процесі свого розвитку стає головним носієм пізнавальної діяльності.

Ефективне керівництво педагогічним розвитком студентів медичного університету – це не лише збір, систематизація й організація інформації, а й контроль засвоєння. Воно також забезпечує організацію пізнавальної діяльності: вибір рівня, ступеня деталізації, абстрагування й побудову шляхів до здобуття знань. Важливо підібрати оптимальні засоби і форми транслювання інформації. Усе це є частиною організаційної складової педагогічної діяльності та, відповідно, педагогічного керівництва розвитком студентів медичного університету.

Ми вважаємо, що керівництво педагогічним розвитком студентів медичних університетів мусить мати три основні складові: комунікативну, гносеологічну й аксіологічну. Комунікативна складова передбачає вміння викладача правильно організовувати і будувати взаємини в системі «викладач – студент».

Гносеологічна складова акцентує на постійному вивченні психологічних і педагогічних особливостей освітньої діяльності, а також змісту, форм і методів її реалізації. Тільки в процесі спілкування особистість може перетворити соціально накопичені здібності та цінності людства у власні здібності й особистісні цінності.

Аксіологічний компонент свідчить про ціннісний потенціал розвитку і студентів, і викладачів. Це процес, в якому студенти медичного університету присвоюють та інтеріоризують особистісні й професійні цінності під час спільної діяльності.

Робота викладача з педагогічного розвитку студентів – це організована діяльність, що має на меті спонукати студентів до активності. Важливо розуміти, що освітній процес є двостороннім, і саме викладач створює умови для успішної роботи студентів. Він допомагає опановувати методи навчання у виші, включаючи самостійну роботу, акцентуючи увагу на цінностях майбутньої медичної професії. Це сприяє формуванню особистісних і професійних якостей майбутніх медиків, розвитку логічного мислення та ознайомленню з методами навчально-дослідницької і науково-дослідної роботи.

Науковці Л. Буреннікова, В. Гуменюк, І. Тельнюк підкреслюють важливість активного педагогічного керівництва студентською діяльністю. Вони акцентують увагу на доцільному й економному використанні часу і зусиль студентів і викладачів. Також важливо обирати найбільш ефективні пізнавальні завдання й раціональні методи для аудиторної та позааудиторної роботи. Постійно потрібно працювати над розвитком самостійності, активності та творчого мислення студентів [2; 4; 9].

О. Кисельова переконливо стверджує, що професійну освіту спеціалістів можна розглядати як процес «виробництва» інтелектуального продукту, а тому за аналогією інтенсивність педагогічного процесу можна визначити як більш повне й раціональне використання технічних (засоби навчання), матеріальних (фінансові ресурси) і трудових (професійно-педагогічний склад) ресурсів, використовуючи ефективні засоби «виробництва» (методи навчання) і досягнення науково-технічного прогресу [6, с. 46].

Інтенсифікація в педагогічній технології – це цікаве застосування новітніх форм, методів і прийомів навчально-виховної діяльності в ЗВО, що базується на наукових рекомендаціях, узагальненні кращого педагогічного досвіду і використанні комп'ютерної техніки. Основу інтенсифікації складає система вправ, які викладач підбирає для кожного студента, ураховуючи рівень його інтелектуального розвитку і фізичний стан [6, с. 45].

Методики проблемного й активного навчання відіграють особливу роль в інтенсифікації педагогічного процесу, адже вони спираються не лише на сприйняття, пам’ять і увагу, а насамперед на творче, продуктивне мислення, поведінку і спілкування.

Дослідження відомих учених (А. Агаркіна, С. Бухальська, Г. Стечак, І. Тельнюк та ін.) підтверджують, що поряд з імперативною педагогікою має бути педагогіка співпраці й розвитку, в основі якої лежить розуміння студента як засобу розвитку індивідуальних якостей суб’єкта.

У межах вишівських організаційних форм навчання й відбувається взаємодія викладача і студента, головна місія якої, за всієї багатогранності роботи і за всієї значущості цих аспектів – керування пізнавальною діяльністю, стимулювання цієї діяльності. У процесі педагогічного розвитку здобувачів медичного університету суттєвими є спосіб організації пізнавальної діяльності; уміння самостійної роботи, здатність бачити проблему, відшукувати шляхи її розв'язання, працювати з джерелом інформації, створювати конспекти, доцільно організовувати свою працю, які є об'єктивними ознаками рівня освіченості та якості знань, а також міри формування незалежного мислення. Особливої ваги в цьому випадку набуває розвиток професійного (клінічного) мислення, яке дає змогу моделювати цілісний предметний і соціальний зміст майбутньої фахової діяльності, сприяючи вибудовуванню пізнавальної та професійної мотивації [14, с. 276].

Отже, викладач організовує діяльність студентів із педагогічного розвитку, готує здобувачів освіти до педагогічної діяльності, забезпечує засобами її ведення і скеровує її.

Орієнтація на теорію поетапного формування розумових дій допомагає слушно вести студента від початкового етапу до остаточного етапу і таким чином формулювати критерії визначення стадії педагогічного розвитку студентів медичного університету. Маючи можливість визначити це, викладач вносить у свою роботу потрібні корективи, сприяючи вдосконаленню педагогічного

розвитку студентів і переходу на вищий рівень, що дозволяє йому зробити процес педагогічного розвитку контрольованим.

Кожен етап висуває цілком конкретні вимоги до діяльності й викладача, і студента, а також до якісного рівня цієї діяльності. Це дозволяє визначити й характер потрібної діяльності з педагогічного розвитку студентів і досягнуту якість у ній.

Отже, початковий етап потребує від викладача пояснення мети засвоєння знань, викладу теорії, що вивчається, роз'яснень, які дають студентам уявлення про неї. Другий етап передбачає власну роботу студента з джерелом інформації (книгою) або потрібну практичну діяльність із метою засвоєння нових знань і формування вмінь. Тут доцільними стають упорядкування викладеного матеріалу, аналіз, співвіднесення теорії з практикою, уже наявними знаннями або робота над першоджерелами; виконання практичних завдань; самостійна підготовка доповідей, рефератів. Відбувається відпрацювання професійно важливих умінь і навичок; тренування у практиці найрізноманітніших форм, зумовлених специфікою дисципліни «Основи педагогіки вищої школи». Рівень педагогічного розвитку студентів медичного університету зумовлюється характером діяльності студентів, з одного боку, і якістю керування, тобто управління цією діяльністю, з іншого. Можливий об'єктивний контроль із боку і викладача, і учасників групи. Контроль дозволяє з'ясувати рівень розуміння вивченого матеріалу і на цій основі окреслити подальші кроки викладача і зміст роботи самих студентів.

Наступний етап характеризується тим, що тепер сам студент ознайомлює групу з підсумками своєї праці. На цій стадії студенту вже потрібна навичка підсумувати здобуту інформацію, окреслити ключові моменти, знайти те, що безпосередньо стосується розв'язання проблеми, обґрунтувати своє судження. Тут недостатньо простого відтворення чи репродуктивного викладу вивченого матеріалу. Обов'язковим стає елемент самостійності, вибіркової діяльності над матеріалом.

Отже, виконання цієї фази виставляє перед викладачем вимоги вміло формулювати запитання, стимулюючи пам'ять і мислення студентів.

Унаслідок такої діяльності студенти можуть самі дійти певного висновку чи правила з подальшим автоматичним перенесенням отриманих знань у практику. Викладач на цьому етапі бачить уже фінальний результат усієї виконаної ним і студентами роботи, оцінюючи дії та рішення студента, запропоновані ним обґрунтування цих рішень.

Отже, процес педагогічного розвитку студентів медичного університету рухається від дії «за зразком» до творчої самостійної дії.

Важливо зазначити, що викладач має змогу будувати роботу в аудиторії з огляду на рівень її підготовленості та ступінь новизни знань. Це сприяє зростанню рівня зацікавленості групи, тобто дає можливість визначити прийнятний рівень складності, потенціал активності самих студентів, прийнятний рівень

їхньої самостійності [12, с. 98]. Спроба розкласифікувати матеріал на «цілком невідомий», «мало відомий» або «добре відомий» підвищує результативність заняття, оскільки заняття набуває рис цілеспрямованої спільної діяльності викладача і студентів.

Виокремлення етапів дозволяє надати контролю над роботою студентів і результатам роботи самого викладача дієвого значення, оскільки, знаючи особливості кожного етапу, можна визначити, на якій стадії процесу педагогічного зростання перебувають студенти, та обміркувати обґрунтовану стратегію керування його подальшим рухом і власною роботою на занятті.

Головні операції діяльності викладача з керування процесом педагогічного розвитку здобувачів освіти такі: окреслення мети діяльності; створення логічної структури навчального змісту; відбір видів діяльності; з'ясування очікуваного результату; аналіз інформації, отриманої про перебіг процесу педагогічного зростання студентів медичного університету; визначення перешкод і запровадження у процес заходів щодо їх подолання.

У процесі педагогічного керування педагогічним розвитком студентів медичного університету відбувається перехід від окремих знань до системи знань, умінь і навичок, на їхньому підґрунті формується ціннісне ставлення до об'єктивної дійсності, своєї майбутньої професії.

Безперечно, у цьому випадку модифікується і роль викладача в освітньому просторі медичного університету [15, с. 286].

Здійснення педагогічного керування процесом педагогічного розвитку студентів медичного університету уможливлюється низкою педагогічних принципів: суб'єктності та діяльності; наступності; послідовності; перспективності та ін.

Педагогічне керування процесом педагогічного зростання студентів медичного університету має багатоцільовий характер і спрямоване на виконання конкретних завдань:

− формування й розвиток у майбутніх фахівців галузі охорони здоров'я готовності до педагогічної професійної діяльності [3];

− розвиток професійного (клінічного) мислення та ін.

Отже, педагогічний розвиток студентів медичного університету сприяє не тільки формуванню професійного (клінічного) мислення і самосвідомості, а й виробленню власного стилю діяльності в процесі усвідомлення й засвоєння професійно спрямованих цінностей при виконанні практичних завдань щодо збереження здоров'я і життя людей.

Висновок. За результатами дослідження ми дійшли висновку, що педагогічне керування педагогічно-фаховим зростанням студентів медичного університету є цілеспрямованим, контрольованим і взаємоактивним процесом, зорієнтованим на досягнення провідної мети вищої медичної освіти – формування особистості висококваліфікованого, морально зрілого фахівця в галузі охорони здоров'я.

Література:

1. Агаркова А.О. Формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. …канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2011. 22 с.

2. Буреннікова Л.Ю., Шинкаренко С.О., Юшкова Л.С. Активізація пізнавальної діяльності студентів з використанням методів педагогіки співробітництва. Сучасні педагогічні технології у вищій школі. К., 1995. С. 88.

3. Бухальська С.Є. Розвиток педагогічної компетентності викладачів у системі методичної роботи медичного коледжу : дис.… канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2013. 200 с.

4. Гуменюк В.В. Сутність педагогічного складника та педагогічні функції у професійній діяльності майбутніх магістрів медицини. Інноваційна педагогіка, 2020. Вип. 24, т. 1. С. 147–151.

5. Зайчук В.О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики. Педагогіка і психологія. 2007. № 1.

6. Кисельова О.І. Шляхи і методи інтенсифікації педагогічного процесу у вищій школі. Наука і освіта. 2011. № 7: Педагогіка. С. 45–49.

7. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи. К.: Знання, 2005. 486 с.

8. Мороховець Г. Ю. Формування інформаційно-комунікаційних компетенцій у майбутніх лікарів : дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2017. 20 с.

9. Стечак Г.М. Формування та розвиток педагогічної компетентності у студентів медичних закладів вищої освіти з використанням інноваційних технологій. Молодь і ринок, 2019. Вип. 11 (178). С. 88–94.

10. Тельнюк І. В. Роль педагогіки в підвищенні кваліфікації лікарів на етапі післядипломного навчання. Людина і освіта. 2013. № 4. С. 63–65.

11. Тимофієва М. Основні складові цілісної моделі особистісного та професійного розвитку студента. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Вип. 574. Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 175–180.;

12. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання – система педагогічних інновацій. Педагогіка і психологія. 1995. №3. С. 96–107.

13. Шевченко О. М., Лещенко Т.О. Імідж викладача вищої школи в контексті академічної міжкультурної взаємодії. Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи : зб. статей VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 22–24 листопада 2023 р. С. 419–421.

14. Шевченко О.М., Лещенко Т.О., Шарбенко Т.В., Жовнір М.М., Юфименко В.Г. Педагогічний складник у професійній підготовці майбутніх лікарів. Інтеграційні та інноваційні напрями розвитку медичної освіти. Інтеграційні та інноваційні напрями розвитку медичної освіти : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 20 березня 2025 р. Полтава : ПДМУ, 2025. С. 275–277.

15. Шевченко О.М., Лещенко Т.О. Роль викладача в підвищенні якості сучасного освітнього процесу. Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців у медичних закладах вищої освіти : матеріали наук.-практ.конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 28 березня 2024 р. С. 285–287.

References:

1. Aharkova A.O. Formuvannia profesiino-etychnoi kultury maibutnikh likariv u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Formation of professional and ethical culture of future doctors in higher educational institutions] : avtoref. dys. …kand. ped. nauk : 13.00.07. K., 2011. 22 s. [in Ukrainian].

2. Burennikova L.Yu., Shynkarenko S.O., Yushkova L.S. Aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti studentiv z vykorystanniam metodiv pedahohiky spivrobitnytstva [Activation of cognitive activity of

students using methods of cooperative pedagogy]. Suchasni pedahohichni tekhnolohii u vyshchii shkoli. K., 1995. S. 88 [in Ukrainian].

3. Bukhalska S.Ye. Rozvytok pedahohichnoi kompetentnosti vykladachiv u systemi metodychnoi roboty medychnoho koledzhu [Development of pedagogical competence of teachers in the system of methodological work of a medical college] : dys.… kand. ped. nauk: 13.00.04. K., 2013. 200 s. [in Ukrainian].

4. Humeniuk V.V. Sutnist pedahohichnoho skladnyka ta pedahohichni funktsii u profesiinii diialnosti maibutnikh mahistriv medytsyny [The essence of the pedagogical component and pedagogical functions in the professional activity of future masters of medicine]. Innovatsiina pedahohika, 2020. Vyp. 24, t. 1. S. 147–151 [in Ukrainian].

5. Zaichuk V.O. Upravlinnia yakistiu osvity yak skladova derzhavnoi osvitnoi polityky [Education Quality Management as a Component of State Educational Policy]. Pedahohika i psykholohiia. 2007. № 1 [in Ukrainian].

6. Kyselova O.I. Shliakhy i metody intensyfikatsii pedahohichnoho protsesu u vyshchii shkoli [Ways and Methods of Intensification of the Pedagogical Process in Higher Education]. Nauka i osvita. 2011. № 7: Pedahohika. S. 45–49 [in Ukrainian].

7. Kuzminskyi A.I. Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of Higher Education]. K.: Znannia, 2005. 486 s. [in Ukrainian].

8. Morokhovets H. Yu. Formuvannia informatsiino-komunikatsiinykh kompetentsii u maibutnikh likariv [Formation of information and communication competencies in future doctors]. Candidate's thesis. Khmelnytskyi: dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Khmelnytskyi, 2017. 20 s. [in Ukrainian].

9. Stechak H.M. Formuvannia ta rozvytok pedahohichnoi kompetentnosti u studentiv medychnykh zakladiv vyshchoi osvity z vykorystanniam innovatsiinykh tekhnolohii [Formation and development of pedagogical competence in students of medical institutions of higher education using innovative technologies]. Molod i rynok, 2019. Vyp. 11 (178). S. 88–94 [in Ukrainian].

10. Telniuk I. V. Rol pedahohiky v pidvyshchenni kvalifikatsii likariv na etapi pisliadyplomnoho navchannia [The role of pedagogy in improving the skills of doctors at the stage of postgraduate study]. Liudyna i osvita. 2013. № 4. S. 63–65 [in Ukrainian].

11. Tymofiieva M. Osnovni skladovi tsilisnoi modeli osobystisnoho ta profesiinoho rozvytku studenta [The main components of a holistic model of personal and professional development of a student]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : zb. nauk. pr. Vyp. 574. Pedahohika ta psykholohiia. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 2011. S. 175–180 [in Ukrainian].

12. Furman A.V. Modulno-rozvyvalne navchannia - systema pedahohichnykh innovatsii [Modular and developmental training - a system of pedagogical innovations]. Pedahohika i psykholohiia. 1995. №3. S. 96–107 [in Ukrainian].

13. Shevchenko O. M., Leshchenko T.O. Imidzh vykladacha vyshchoi shkoly v konteksti akademichnoi mizhkulturnoi vzaiemodii [The image of a higher school teacher in the context of academic intercultural interaction]. Aktualni pytannia linhvistyky, profesiinoi linhvodydaktyky, psykholohii i pedahohiky vyshchoi shkoly : zb. statei VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Poltava, 22–24 lystopada 2023 r. S. 419–421 [in Ukrainian].

14. Shevchenko O.M., Leshchenko T.O., Sharbenko T.V., Zhovnir M.M., Yufymenko V.H. Pedahohichnyi skladnyk u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh likariv. Intehratsiini ta innovatsiini napriamy rozvytku medychnoi osvity [The pedagogical component in the professional training of future doctors. Integrative and innovative directions of the development of medical education]. Intehratsiini ta innovatsiini napriamy rozvytku medychnoi osvity : materialy nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, m. Poltava, 20 bereznia 2025 r. Poltava : PDMU, 2025. S. 275–277 [in Ukrainian].

15. Shevchenko O.M., Leshchenko T.O. Rol vykladacha v pidvyshchenni yakosti suchasnoho osvitnoho protsesu [The role of the teacher in improving the quality of the modern educational

process]. Naukovo-metodychni aspekty pidvyshchennia yakosti pidhotovky fakhivtsiv u medychnykh zakladakh vyshchoi osvity : materialy nauk.-prakt.konf. z mizhnar. uchastiu, m. Poltava, 28 bereznia 2024 r. S. 285–287 [in Ukrainian].

УДК 377:378.147:811.111

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1499-1508

Шевчук Олександра Олегівна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національної академії Державної прикордонної служби України, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-2102-7363

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті здійснено теоретичне осмислення проблеми формування культури ділового спілкування майбутніх офіцерів у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови в умовах сучасного безпекового середовища. Обґрунтовано, що англійська мова у військово-професійній підготовці виходить далеко за межі навчальної дисципліни й набуває функцій інструмента управлінської взаємодії, координації дій, прийняття рішень і формування довіри в міжвідомчому та міжнародному контекстах. Доведено, що культура ділового спілкування майбутнього офіцера є складним інтегративним утворенням, яке поєднує мовленнєву компетентність, професійні цінності, етичні норми, управлінські установки та соціокультурні моделі поведінки. Особливу увагу приділено аналітико-прогностичному компоненту культури ділового спілкування, який забезпечує здатність курсанта аналізувати комунікативну ситуацію, прогнозувати можливі наслідки мовленнєвих дій, добирати адекватні стратегії ділової взаємодії та коригувати власну поведінку відповідно до динаміки професійного спілкування.

Проаналізовано стан наукової розробленості проблеми у вітчизняних педагогічних дослідженнях, що охоплюють питання професійної, корпоративної, морально-етичної, комунікативно-дискурсивної та лінгвосоціокультурної культури офіцерів.

Встановлено, що культура ділового спілкування у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови залишається недостатньо концептуалізованою як цілісний педагогічний результат. Обґрунтовано доцільність переорієнтації іншомовної підготовки у військових закладах вищої освіти на моделювання реальних управлінських і комунікативних ситуацій, інтеграцію соціокультурного та етико-поведінкового контексту, використання активних і проблемно-орієнтованих методів навчання.

Зазначено, що системне формування культури ділового спілкування англійською мовою сприяє підвищенню професійної зрілості майбутніх офіцерів, їх готовності до ефективної міжнародної взаємодії та відповідності сучасним вимогам військово-професійної діяльності.

Ключові слова: культура ділового спілкування, професійна культура, моральна культура, професійні цінності, професійна етика, освітнє середовище, курсанти, офіцери, професійно-орієнтоване навчання, англійська мова.

Shevchuk Oleksandra Olehivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Foreign Languages Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2102-7363

FORMATION OF BUSINESS COMMUNICATION CULTURE OF FUTURE OFFICERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONALLY ORIENTED ENGLISH LANGUAGE TRAINING

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of forming the culture of business communication of future officers in the process of professionally oriented English language training within the contemporary security environment. It substantiates that English in military and professional education goes far beyond the status of an academic discipline and acquires the functions of an instrument for managerial interaction, coordination of actions, decision-making, and trust-building in interagency and international contexts. It has been demonstrated that the culture of business communication of a future officer constitutes a complex integrative formation that combines communicative competence, professional values, ethical norms, managerial attitudes, and sociocultural patterns of behavior. Particular attention has been paid to the analytical and prognostic component of business communication culture, which ensures a cadet's ability to analyse communicative situations, anticipate the possible consequences of speech actions, select appropriate strategies of professional interaction, and adjust personal behavior in accordance with the dynamics of professional communication.

The state of scholarly development of the problem in national pedagogical research has been analysed, encompassing issues of professional, corporate, moral and ethical, communicative and discursive, and linguo-sociocultural culture of officers. It has been established that the culture of business communication in the process of professionally oriented English language training remains insufficiently conceptua-lised as a holistic pedagogical outcome. The expediency of reorienting foreign language training in military higher education institutions toward the modeling of real managerial and communicative situations, the integration of sociocultural and ethical and behavioral contexts, and the use of active and problem-based learning methods has been substantiated.

It has been noted that the systematic formation of business communication culture in English contributes to enhancing the professional maturity of future officers, their readiness for effective international interaction, and their compliance with contemporary requirements of military-professional activity.

Keywords: business communication culture, professional culture, moral culture, professional values, professional ethics, educational environment, cadets, officers, professionally oriented training, English language.

У сучасному безпековому просторі, в умовах активної євроатлантичної інтеграції України та інтенсифікації міжнародної військово-професійної взаємодії, англійська мова дедалі виразніше виходить за межі статусу навчальної дисципліни і набуває функцій інструмента оперативного управління. Вона забезпечує не лише інформаційний обмін, а й легітимацію управлінських рішень, узгодження дій, синхронізацію процедур, формування спільного смислового поля та підтримання довіри в багатонаціональних підрозділах, штабах і міжвідомчих командах.

Участь майбутніх офіцерів у міжнародних навчаннях, спільних штабних тренуваннях, дорадчих місіях та проєктах технічної допомоги актуалізує необхідність опанування не просто професійної лексики, а складних моделей ділового спілкування, які поєднують мовленнєві, управлінські, соціокультурні та етико-поведінкові аспекти професійної діяльності. У цьому контексті культура ділового спілкування англійською мовою постає інтегративною якістю офіцера як суб'єкта управління, що визначає стиль комунікації, характер аргументації, здатність до партнерської взаємодії та стратегічного мовленнєвого планування.

Особливої значущості набуває розвиток аналітико-прогностичного компонента культури ділового спілкування, який забезпечує здатність майбутніх офіцерів усвідомлено конструювати мовленнєві дії, передбачати комунікативні наслідки управлінських рішень, адаптувати власні стратегії до міжкультурного контексту та умов невизначеності. Саме цей компонент перетворює іншомовну комунікацію з репродуктивної мовної діяльності на інструмент професійного мислення і прийняття рішень.

У зв'язку з цим професійно орієнтоване навчання англійської мови у військових закладах вищої освіти потребує переорієнтації з локального формування мовленнєвих умінь на системне формування культури ділового спілкування як важливого чинника професійної зрілості офіцера, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка проблеми. Наявна система професійно орієнтованого навчання англійської мови в більшості вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) зосереджується переважно на формуванні мовленнєвих умінь і засвоєнні професійної термінології, тоді як культура ділового спілкування розглядається фрагментарно і не інтегрується у структуру підготовки офіцерських кадрів як цілісний педагогічний результат. Унаслідок цього випускники демонструють формальну іншомовну компетентність без сформованого аналітико-прогностичного компонента професійного мовлення, що істотно знижує ефективність управлінської взаємодії в реальних службових ситуаціях, пов'язаних із міжвідомчою та міжнародною співпрацею.

Зазначена обставина зумовлює розрив між вимогами сучасного безпекового середовища до рівня комунікативної культури офіцера та наявним змістово-методичним забезпеченням іншомовної підготовки, яке не орієнтоване на формування здатності прогнозувати комунікативні наслідки управлінських рішень, будувати стратегії ділової взаємодії та здійснювати рефлексивну оцінку власної мовленнєвої поведінки. Потребу у подальшому розвитку науково обґрунтованої педагогічної моделі формування культури ділового спілкування майбутніх офіцерів у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови актуалізує теоретичне осмислення та методичне конструювання елементів відповідної системи підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науково-педагогічній традиції проблема формування професійної культури майбутніх офіцерів розглядається крізь призму корпоративної, морально-етичної, комунікативно-дискурсивної та лінгвосоціокультурної складових.

У працях О. Галуса, Л. Романишиної та О. Мозолева [1] професійна компетентність офіцера представлена як результат інтеграції ціннісних орієнтацій, норм корпоративної культури та управлінських практик військового ЗВО, що засвідчує посилення культурологічного вектора у підготовці офіцерських кадрів. Подібні підходи розвивають В. Селюк [2], який визначає мету, завдання та структуру корпоративної культури офіцерів Збройних Сил України, а також група вчених [3], які аналізують формування корпоративної культури сучасних лідерів-офіцерів прикордонної служби.

Морально-етичний вимір професійної культури курсантів – майбутніх офіцерів висвітлено у дослідженнях О. Ходань [4] та Д. Пискуна [5], де обґрунтовано сутність і структуру морально-етичної та професійно-етичної культури, окреслено її роль у становленні особистості майбутнього правоохоронця. Ці роботи підкреслюють значення ціннісно-нормативних компонентів, проте не зосереджуються на їх інтеграції у процес іншомовної підготовки.

Комунікативний аспект культури офіцера ґрунтовно представлено у дисертації О. Бабіч [6], присвяченій формуванню комунікативно-дискурсивної культури майбутніх офіцерів ДПСУ, а також у дослідженні О. Рембач та О. Тогочинського [7], де визначено теоретико-методичні засади формування культури професійного спілкування. Певний внесок у розуміння соціокультурної складової іншомовної підготовки зробив О. Діденко [8], який обґрунтував зміст і структуру лінгвосоціокультурної компетентності майбутніх офіцерів-правоохоронців, підкресливши необхідність урахування соціокультурних чинників у професійній комунікації.

У сучасних публікаціях також простежується зростання інтересу до іншомовної складової професійної підготовки. Зокрема, О. Ісламова [9] аналізує особливості формування іншомовної комунікативної компетентності в умовах дистанційного навчання. Вчена також розглядає іноземну мову як інструмент формування навичок командної роботи у правоохоронних ЗВО [10], а О. Вознюк

[11] акцентує на необхідності узгодження військової освіти України зі стандартами НАТО через розвиток професійної культури офіцера.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує наявність значного теоретичного доробку з питань професійної, корпоративної, морально-етичної, комунікативно-дискурсивної та лінгвосоціокультурної культури офіцерів. Водночас культура ділового спілкування майбутніх офіцерів у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови залишається недостатньо концептуалізованою як цілісний педагогічний феномен із чітко виокремленим аналітико-прогностичним компонентом, що визначає наукову нішу та актуальність представленого дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та педагогічному осмисленні процесу формування культури ділового спілкування майбутніх офіцерів у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови в умовах сучасного безпекового середовища.

Виклад основного матеріалу. Культура ділового спілкування майбутніх офіцерів у контексті професійно орієнтованого навчання англійської мови постає складним інтегративним утворенням, що поєднує мовленнєву компетентність, професійні цінності, етичні норми, управлінські установки та соціокультурні моделі поведінки. На відміну від традиційного розуміння іншомовної підготовки як засвоєння лексико-граматичного матеріалу, формування культури ділового спілкування передбачає цілеспрямований розвиток здатності курсанта використовувати англійську мову як інструмент професійного мислення, реалізації службових завдань і ухвалення виважених рішень.

У структурному вимірі культура ділового спілкування майбутнього офіцера охоплює ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-комунікативний та аналітико-прогностичний компоненти. Саме останній забезпечує перехід від репродуктивного використання мовних засобів до усвідомленого стратегічного конструювання мовленнєвих дій з урахуванням управлінського контексту, ієрархії суб’єктів взаємодії, міжкультурних відмінностей і можливих комунікативних наслідків.

Аналітико-прогностичний компонент культури ділового спілкування проявляється у здатності майбутніх офіцерів аналізувати комунікативну ситуацію, визначати її цілі, прогнозувати реакцію співрозмовника, добирати адекватні мовленнєві стратегії та коригувати власну поведінку залежно від динаміки взаємодії. У професійній діяльності офіцера така здатність є критично важливою, оскільки управлінські рішення нерідко реалізуються через мовлення – накази, доповіді, брифінги, переговори, координаційні наради, аналітичні обговорення.

Професійно орієнтоване навчання англійської мови створює унікальні можливості для формування зазначеного компонента за умови відповідної організації освітнього процесу. Зміщення акценту з вивчення мовних структур на моделювання типових і проблемних ситуацій професійної взаємодії сприяє розвитку в курсантів уміння діяти в умовах невизначеності, брати на себе

відповідальність за комунікативні рішення та оцінювати їхні наслідки. У цьому контексті іншомовне заняття перетворюється на педагогічно сконструйоване середовище професійного спілкування, де відбувається апробація управлінських ролей і стратегій.

Особливе значення має інтеграція соціокультурного та етико-поведінкового контексту в навчальний процес. Міжнародна військово-професійна взаємодія вимагає від офіцера не лише мовної коректності, а й розуміння норм ділового етикету, особливостей комунікативної поведінки партнерів, стилів аргументації та прийняття рішень у різних культурних середовищах. Формування культури ділового спілкування англійською мовою в цьому аспекті виступає чинником запобігання комунікативним конфліктам, зниження ризиків непорозуміння та підвищення рівня довіри у багатонаціональних командах.

Результати теоретичного аналізу дозволяють стверджувати, що ефективне формування культури ділового спілкування майбутніх офіцерів можливе за умови системної педагогічної моделі, яка поєднує професійно орієнтований зміст навчання, інтерактивні методи (ситуаційне моделювання, рольові та ділові ігри, аналіз кейсів, рефлексивні обговорення), а також цілеспрямований розвиток аналітико-прогностичних умінь у процесі іншомовної підготовки.

Подальший аналіз проблеми формування культури ділового спілкування майбутніх офіцерів у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови дозволяє розглядати її не лише як сукупність індивідуальних комунікативних умінь, а як системну характеристику професійної культури офіцера, що формується в освітньому середовищі військового закладу вищої освіти. У цьому контексті культура ділового спілкування виступає регулятором професійної поведінки, визначаючи нормативні межі, стиль управлінської взаємодії та спосіб реалізації владних повноважень у мовленнєвій формі.

Освітнє середовище вищого військового навчального закладу відіграє ключову роль у формуванні культури ділового спілкування, оскільки саме в ньому відбувається первинна соціалізація майбутнього офіцера як суб’єкта управлінської діяльності. Професійно орієнтоване навчання англійської мови за таких умов має розглядатися не ізольовано, а як складник цілісної системи професійної підготовки, інтегрованої з виховними, лідерськими та командно-штабними компонентами освітнього процесу. Відповідно, іншомовне ділове спілкування стає формою репрезентації професійної ідентичності майбутнього офіцера в міжнародному та міжвідомчому контекстах.

Ефективність формування культури ділового спілкування значною мірою залежить від характеру навчальних завдань і типів комунікативних ситуацій, які моделюються на заняттях з англійської мови. Використання контекстуальних завдань, наближених до реальних управлінських і службових ситуацій (планування операцій, координація дій підрозділів, проведення нарад, брифінгів, аналітичних обговорень), сприяє розвитку в курсантів здатності поєднувати мовленнєві дії з управлінським мисленням. У таких умовах англійська мова

перестає бути об’єктом навчання і трансформується в інструмент професійної діяльності.

Особливу увагу в межах дослідження приділено ролі рефлексивного компонента у структурі культури ділового спілкування. Здатність до рефлексії власної мовленнєвої поведінки, оцінювання ефективності комунікативних стратегій і корекції дій відповідно до зворотного зв’язку розглядається як необхідна умова професійного зростання офіцера. Формування рефлексивних умінь у процесі іншомовної підготовки сприяє усвідомленню курсантом власної ролі у комунікативному процесі та відповідальності за результати професійної комунікативної взаємодії.

Дослідження показало, що культура ділового спілкування майбутніх офіцерів має чітко виражений ціннісний вимір. Вона ґрунтується на професійних цінностях військової служби, зокрема відповідальності, дисципліні, повазі до партнерів по спілкуванню, дотриманні етичних норм і принципів субординації. У міжкультурному середовищі ці цінності набувають універсального характеру і слугують основою для побудови довірливих та партнерських відносин у багатонаціональних командах. Відтак формування культури ділового спілкування англійською мовою сприяє не лише підвищенню рівня мовленнєвої компетентності, а й розвитку професійної етики офіцера.

Важливим результатом дослідження є обґрунтування необхідності цілеспрямованого розвитку аналітико-прогностичних умінь як складника культури ділового спілкування. Здатність прогнозувати можливі комунікативні наслідки управлінських рішень, передбачати реакції співрозмовників і адаптувати мовленнєві стратегії до змінної ситуації розглядається як ознака професійної зрілості майбутнього офіцера. Саме цей аспект набуває особливого значення в умовах сучасних військових операцій, де помилки в комунікації можуть мати серйозні організаційні та безпекові наслідки.

Аналіз педагогічних умов формування культури ділового спілкування дозволив виокремити низку чинників, що підвищують ефективність цього процесу: інтеграцію міждисциплінарного змісту, використання активних і проблемно-орієнтованих методів навчання, створення ситуацій вибору комунікативної стратегії, а також систематичну рефлексію результатів навчальної діяльності. Сукупність зазначених чинників забезпечує поступовий перехід від навчально-мовленнєвих дій до професійно зумовленої комунікативної поведінки.

Культура ділового спілкування майбутніх офіцерів формується як динамічний процес, що охоплює етапи усвідомлення значущості іншомовної комунікації, засвоєння професійно орієнтованих мовленнєвих моделей, розвитку аналітико-прогностичних умінь і закріплення ціннісно-нормативних установок професійної поведінки.

Такий підхід забезпечує системність і цілісність підготовки офіцерів до професійної взаємодії в міжнародному середовищі.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що культура ділового спілкування майбутніх офіцерів у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови є складним інтегративним утворенням, яке виходить за межі суто мовленнєвої підготовки та охоплює управлінські, соціокультурні, етико-поведінкові й ціннісні аспекти професійної діяльності.

В умовах сучасного безпекового середовища іншомовне ділове спілкування постає не лише засобом передачі інформації, а й інструментом прийняття управлінських рішень, координації дій та формування довіри у міжвідомчій і міжнародній взаємодії.

Визначальну роль у структурі культури ділового спілкування відіграє аналітико-прогностичний компонент, який забезпечує здатність майбутніх офіцерів усвідомлено конструювати мовленнєві дії, прогнозувати комунікативні наслідки управлінських рішень та адаптувати власні стратегії спілкування до умов міжкультурної комунікації й професійної невизначеності. Саме розвиток цього компонента трансформує іншомовну підготовку з репродуктивної мовної діяльності у засіб професійного мислення і рефлексивного управління.

Аналіз чинної практики професійно орієнтованого навчання англійської мови у військових закладах вищої освіти показав, що вона переважно зосереджена на формуванні мовленнєвих умінь і засвоєнні фахової термінології, тоді як культура ділового спілкування не розглядається як цілісний педагогічний результат. Це зумовлює розрив між вимогами сучасної військово-професійної діяльності до рівня комунікативної культури офіцера та наявним змістово-методичним забезпеченням іншомовної підготовки.

Ефективне формування культури ділового спілкування майбутніх офіцерів можливе за умови переорієнтації професійно орієнтованого навчання англійської мови на моделювання реальних управлінських і комунікативних ситуацій, інтеграцію соціокультурного та етико-поведінкового контексту, а також цілеспрямований розвиток аналітико-прогностичних умінь у процесі навчальної взаємодії.

Такий підхід сприяє формуванню професійної зрілості офіцера, підвищує його готовність до ефективної міжнародної співпраці та забезпечує відповідність підготовки сучасним вимогам євроатлантичної інтеграції України.

Перспективи подальших наукових досліджень. Отримані результати окреслюють низку перспективних напрямів для подальшої наукової розробки проблеми підготовки майбутніх офіцерів.

Насамперед доцільним є розроблення та експериментальна перевірка педагогічної моделі формування культури ділового спілкування майбутніх офіцерів у процесі професійно орієнтованого навчання англійської мови, визначення критеріїв і показників сформованості її аналітико-прогностичного компонента, а також методичного забезпечення оцінювання результатів іншомовної підготовки в контексті стандартів НАТО та євроатлантичної інтеграції України.

Література:

1. Галус О. М.; Романишина Л. М.; Мозолев О. М. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у контексті розвитку корпоративної культури військового ЗВО. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки, 2024, 4: 24-30.

2. Селюк В. Формування корпоративної культури офіцерів збройних сил україни: мета, завдання, структура. Physical culture and sport: scientific perspective, 2024, 2. С. 90–95.

3. Тушко К. Ю., Тушко Д. А., Довгань В. І. Формування корпоративної культури сучасних лідерів-офіцерів прикордонної служби. Наукові інновації та передові технології (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 7(35), 2024. С. 218–226. Doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-218-226//.

4. Ходань О. Морально-етична культура офіцера: педагогічний аспект. Вісник Львівського Університету, 2008, 148-156.

5. Пискун Д. А. Сутність і структура професійно-етичної культури майбутніх офіцерів Національної поліції. Наука і техніка сьогодні: (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). Київ, 2024. Вип. 5 (33). С. 815-826. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-815-826.

6. Бабіч О. В. Формування комунікативно-дискурсивної культури майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. Дис. канд. пед. наук. 13.00.04. Хмельницький, НАДПСУ, 2018. 269 с.

7. Рембач О., Тогочинський О. Теоретико-методичні аспекти формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів внутрішніх військ у вищих навчальних закладах МВС. Вісник Академії управління МВС, 2009, 1: 138-152.

8. Діденко О. В. Лінгвосоціокультурна компетентність майбутніх офіцерів-правоохоронців: зміст, структура та особливості. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_8.

9. Ісламова О. О. Особливості формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах дистанційного навчання. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. No 1(28). Частина 2. С. 99–106. DOI: https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v28i1.979.

10. Шевчук О. Іноземна мова як інструмент формування навичок командної роботи в освітньому процесі правоохоронних навчальних закладів. Наукові інновації та передові технології, No 7(47), 2025. С. 1950-1959. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1950-1959.

11. Вознюк О. Військова освіта в Україні в контексті стандартів НАТО: формування професійної культури офіцера. Особистість в екстремальних умовах: матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 квітня 2025 р., м. Львів). Львів, 2025. С. 195.

References:

1. Halus O.M., Romanyshyna L.M., Mozolev O.M. (2024). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv u konteksti rozvytku korporatyvnoi kultury viiskovoho ZVO [Formation of Professional Competence of Future Officers in the Context of Developing the Corporate Culture of a Military Higher Education Institution]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: Pedahohichni nauky, 4*, 24-30 [in Ukrainian].

2. Seliuk V. (2024). Formuvannia korporatyvnoi kultury ofitseriv zbroinykh syl ukrainy: meta, zavdannia, struktura [Formation of the Corporate Culture of Officers of the Armed Forces of Ukraine: Goals, Objectives, and Structure]. *Physical culture and sport: scientific perspective*, *2*, 90-95 [in Ukrainian].

3. Tushko K.Yu., Tushko D.A., Dovhan V.I. (2024). Formuvannia korporatyvnoi kultury suchasnykh lideriv-ofitseriv prykordonnoi sluzhby [Formation of the Corporate Culture of Modern Leader-Officers of the Border Guard Service]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Pedahohika»), 7(35),* 218-226 [in Ukrainian].

4. Khodan O. (2008). Moralno-etychna kultura ofitsera: pedahohichnyi aspekt [Moral and Ethical Culture of an Officer: the Pedagogical Aspect]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu*, 148-156 [in Ukrainian].

5. Pyskun D.A. (2024). Cutnist i struktura profesiino-etychnoi kultury maibutnikh ofitseriv Natsionalnoi politsii [The Essence and Structure of the Professional and Ethical Culture of Future Officers of the National Police]. *Nauka i tekhnika sohodni: (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky», Seriia «Tekhnika»), 5 (33),* 815-826 [in Ukrainian].

6. Babich O.V. (2018). Formuvannia komunikatyvno-dyskursyvnoi kultury maibutnikh ofitseriv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Formation of the Communicative and Discursive Culture of Future Officers of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Khmelnytskyi: NADPSU [in Ukrainian].

7. Rembach O., & Tohochynskyi O. (2009). Teoretyko-metodychni aspekty formuvannia kultury profesiinoho spilkuvannia maibutnikh ofitseriv vnutrishnikh viisk u vyshchykh navchalnykh zakladakh MVS [Theoretical and Methodological Aspects of Forming the Culture of Professional Communication of Future Officers of the Internal Troops in Higher Educational Institutions of the Ministry of Internal Affairs]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS, 1*, 138-152 [in Ukrainian].

8. Didenko O.V. (2013). Linhvosotsiokulturna kompetentnist maibutnikh ofitseriv-pravookhorontsiv: zmist, struktura ta osoblyvosti [Linguo-Sociocultural Competence of Future Law Enforcement Officers: Content, Structure, and Specific Features]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*, *2* [in Ukrainian].

9. Islamova O.O. (2022). Osoblyvosti formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv v umovakh dystantsiinoho navchannia [Specific Features of Forming Foreign Language Communicative Competence of Future Border Guard Officers in the Context of Distance Learning]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: pedahohichni nauky*. (Vol. 1(28)), (pp. 99-106). Khmelnytskyi: NADPSU [in Ukrainian].

10. Shevchuk O.O. (2025). Inozemna mova yak instrument formuvannia navychok komandnoi roboty v osvitnomu protsesi pravookhoronnykh navchalnykh zakladiv [A Foreign Language as a Tool for Developing Teamwork Skills in the Educational Process of Law Enforcement Educational Institutions]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, 7(47),*1950-1959 [in Ukrainian].

11. Vozniuk O. (2025). Viiskova osvita v Ukraini v konteksti standartiv NATO: formuvannia profesiinoi kultury ofitsera [Military Education in Ukraine in the Context of NATO Standards: Formation of the Professional Culture of an Officer]. Proceedings from XXIII `25: *XII Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsia «Osobystist v ekstremalnykh umovakh» – The Twelfth National Scientific and Practical Conference «Personality in Extreme Conditions»* (p. 195). Lviv [in Ukrainian].

УДК 371.3:004.8:37.013.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1509-1518

Шило Галина Миколаївна професор, доктор технічних наук, ректор Запорізького національного університету, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-5020-6707

Решевська Катерина Сергіївна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук Математичного факультету, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0003-1140-5193.

Чорний Кирило Павлович Магістр, Вчений ступінь: Немає, Асистент кафедри комп'ютерних наук, Сфера наукових інтересів: Комп'ютерні науки, Місце роботи: Запорізький національний університет, кафедра комп'ютерних наук, https://orcid.org/0009-0009-3724-4707

ВИКОРИСТАННЯ VR-ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. Сучасний етап розвитку ІТ-освіти характеризується підвищенням вимог до практичної підготовки здобувачів освіти та формування професійних компетентностей, орієнтованих на реальні умови майбутньої діяльності. Дисципліни комп'ютерна графіка, комп'ютерні мережі охоплюють складні для сприйняття об'єкти та процеси, що потребують високого рівня наочності, інтерактивності та моделювання. Традиційні методи навчання не завжди забезпечують достатню глибину розуміння та активну участь студентів. У контексті викладання комп'ютерної графіки актуальною є проблема переходу від опрацювання окремих графічних об'єктів до комплексної проєктної діяльності, де студенти створюють власні VR-проєкти, тривимірні сцени та інтерактивні віртуальні середовища. Під час вивчення комп'ютерних мереж VR-технології дозволяють моделювати топології, процеси передавання даних та взаємодію мережних пристроїв у безпечному віртуальному середовищі.

Аналіз наукових публікацій показує стійке зростання інтересу до VR як інструменту імерсивного навчання, що підвищує мотивацію та пізнавальну активність студентів, сприяє моделюванню складних або небезпечних процесів і формує практичні компетентності. Водночас дослідження підкреслюють необхідність методично обґрунтованої інтеграції VR та педагогічного дизайну навчання для уникнення когнітивного перевантаження та підвищення ефективності.

У статті описано диференційовані підходи до використання VR: у курсі «Комп'ютерна графіка» застосовується метод проєктів, де студенти реалізують спільний комплексний VR-проєкт тривимірної сцени Дніпровської ГЕС з

розподілом ролей (моделювання падаючої води, конструкцій мосту, інтеграція об’єктів у єдину сцену), що сприяє розвитку просторового мислення, творчості та командної взаємодії. Для курсу «Комп’ютерні мережі» ефективним є VR-візуалізація мереж на базі платформи SimLab та метод дослідження готового об’єкта з подальшим його моделюванням, що поєднує дослідницьке навчання та зворотне моделювання, дозволяючи засвоювати структуру мережі, принципи функціонування.

Розглянуто практичну доцільність VR як педагогічного інструменту, що забезпечує наочне представлення складних процесів, активізацію пізнавальної діяльності та формування професійних компетентностей. Висвітлено перспективи подальших досліджень, пов’язані з розробкою методичних рекомендацій та типовими навчальними сценаріями для закладів вищої освіти.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, VR-технології, віртуальна реальність, дослідницьке навчання, імерсивне середовище, комп’ютерна графіка, комп’ютерні мережі, моделювання, проєктна діяльність, професійні компетентності, цифрові компетентності.

Shilo Galina Mykolaivna Professor, Doctor of Technical Sciences, Rector of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-5020-6707

Reshevska Kateryna Serhiivna Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor, Department of Computer Science, Faculty of Mathematics, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0003-1140-5193.

Chornyi Kyrylo Pavlovych Master’s degree, Assistant of the Department of Computer Science, Research Interests: Computer Science, Workplace: Zaporizhzhia National University, Department of Computer Science, https://orcid.org/0009-0009-3724-4707.

APPLICATION OF VR TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Abstract. The current stage of IT education development is characterized by increasing requirements for the practical training of students and the formation of professional competencies oriented toward real conditions of future professional activity. The disciplines of computer graphics and computer networks involve objects and processes that are difficult to perceive and therefore require a high level of visualization, interactivity, and modeling. Traditional teaching methods do not always ensure sufficient depth of understanding and active student engagement. In the context of teaching computer graphics, the transition from working with individual graphic objects to comprehensive project-based activities, in which students create their own VR projects, three-dimensional scenes, and interactive virtual environments, is of

particular relevance. In the study of computer networks, VR technologies make it possible to model network topologies, data transmission processes, and interactions between network devices in a safe virtual environment.

The analysis of scientific publications shows a steady increase in interest in VR as a tool for immersive learning that enhances student motivation and cognitive activity, facilitates the modeling of complex or hazardous processes, and contributes to the development of practical competencies. At the same time, studies emphasize the need for methodologically grounded integration of VR and instructional design in order to avoid cognitive overload and improve learning effectiveness.

The article describes differentiated approaches to the use of VR: in the course *Computer Graphics*, a project-based method is applied in which students implement a joint comprehensive VR project of a three-dimensional scene of the Dnipro Hydroelectric Power Plant with a distribution of roles (modeling falling water, bridge structures, integration of objects into a single scene), which promotes the development of spatial thinking, creativity, and teamwork skills. For the course *Computer Networks*, VR-based network visualization using the SimLab platform and the method of studying a ready-made object followed by its modeling are effective, combining inquiry-based learning and reverse modeling and enabling students to master network structure and operating principles.

The practical relevance of VR as a pedagogical tool that ensures visual representation of complex processes, activation of cognitive activity, and the formation of professional competencies is substantiated. Prospects for further research related to the development of methodological guidelines and typical learning scenarios for higher education institutions are outlined.

Keywords: cognitive engagement, computer graphics, computer networks, immersive environment, modeling, project-based learning, professional competencies, VR technologies, virtual reality, digital competencies, inquiry-based learning.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку IT-освіти характеризується зростанням вимог до рівня практичної підготовки здобувачів освіти та формування професійних компетентностей, орієнтованих на реальні умови майбутньої діяльності. Дисципліни комп’ютерна графіка та комп’ютерні мережі охоплюють складні для сприйняття об’єкти, процеси й архітектури, що потребують високого рівня наочності, інтерактивності та моделювання. Використання традиційних методів навчання не завжди забезпечує достатню глибину розуміння цих процесів і обмежує можливості активної залученості студентів.

У контексті викладання комп’ютерної графіки актуальною є проблема переходу від опрацювання окремих графічних об’єктів до комплексної проєктної діяльності, у межах якої студенти можуть розробляти власні VR-проєкти, тривимірні сцени та інтерактивні віртуальні середовища. Такий підхід сприяє розвитку просторового мислення, творчих здібностей і навичок роботи з

сучасними інструментами цифрового проєктування, проте потребує методично обґрунтованої інтеграції VR-технологій у навчальний процес.

Під час викладання комп'ютерних мереж використання VR-технологій дозволяє моделювати мережні топології, процеси передавання даних та взаємодію мережних пристроїв у віртуальному середовищі, що підвищує рівень розуміння абстрактних мережних процесів.

Водночас питання системного та педагогічно доцільного використання VR-технологій у викладанні зазначених дисциплін залишається недостатньо дослідженим. Потребують подальшого вивчення методичні підходи до організації навчання, спрямованого на розробку VR-проєктів, моделювання мережних процесів, а також оцінювання впливу таких технологій на результати навчання. Саме це зумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про стійке зростання інтересу до використання VR-технологій в освітньому процесі, що зумовлено розвитком цифрових технологій, потребою в інтерактивних формах навчання та орієнтацією освіти на формування практичних і цифрових компетентностей. У роботах зарубіжних і вітчизняних учених VR розглядається як ефективний інструмент створення імерсивного навчального середовища, здатного підвищити мотивацію здобувачів освіти та сприяти глибшому засвоєнню навчального матеріалу.

Бібліометричні та систематичні огляди наукових публікацій за останні роки показують, що найбільша кількість досліджень зосереджена на педагогічній ефективності VR-технологій, їх впливі на навчальні досягнення, залученість і пізнавальну активність учнів і студентів [1, 2]. Автори наголошують, що використання віртуальної реальності дозволяє моделювати складні або небезпечні для реального виконання процеси, забезпечуючи безпечне середовище для навчального експериментування.

Значна частина досліджень присвячена аналізу впливу VR на мотивацію та емоційне залучення здобувачів освіти. Так, у роботі [3] доведено, що занурюючі VR-середовища сприяють зростанню інтересу до навчання, однак потребують чітко продуманої педагогічної інтеграції, оскільки надмірна візуальна насиченість може перевантажувати когнітивні ресурси учнів. Подібні висновки підтверджуються і в інших дослідженнях, де VR порівнюється з традиційними та мультимедійними формами навчання [4].

Окремий напрям наукових публікацій стосується галузевого застосування VR-технологій. Найбільш дослідженими є медична та інженерна освіта, де VR використовується для формування практичних навичок, просторового мислення та професійної готовності майбутніх фахівців [5]. У педагогічній освіті VR розглядається як засіб моделювання освітніх ситуацій, розвитку професійних компетентностей майбутніх учителів і формування навичок рефлексії [6].

В українських наукових публікаціях акцент робиться на дидактичних можливостях VR-технологій, їх ролі в реалізації компетентнісного та

діяльнісного підходів, а також інтеграції VR у STEAM-освіту та профільне навчання інформатики. Дослідники відзначають, що VR сприяє розвитку просторової уяви, критичного мислення та міждисциплінарних зв'язків, водночас вказуючи на проблеми матеріально-технічного забезпечення та недостатню підготовку педагогів до використання імерсивних технологій [7, 8].

Разом із позитивними результатами у наукових публікаціях наголошується на низці обмежень. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються довгострокові освітні ефекти використання VR, вплив на формування м'яких навичок та соціальної взаємодії, а також питання педагогічної доцільності застосування VR у різних вікових групах [9]. У зв'язку з цим автори підкреслюють необхідність подальших емпіричних досліджень і розробки методичних моделей інтеграції VR-технологій в освітній процес.

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що VR-технології мають значний потенціал для модернізації освітнього процесу, проте їх ефективність значною мірою залежить від педагогічного дизайну, методичного супроводу та готовності викладачів до використання імерсивних навчальних середовищ.

Мета роботи. Метою роботи є **дослідження можливостей та ефективності застосування VR-технологій у навчальному процесі, опис сучасних підходів до їх використання при викладанні комп'ютерної графіка та комп'ютерних мереж.**

Виклад основного матеріалу. Сучасний освітній процес активно інтегрує VR-технології, що дозволяє забезпечити імерсивне занурення студентів у навчальні середовища та створити умови для ефективного засвоєння складних теоретичних і практичних знань. Використання VR сприяє підвищенню мотивації, залученості студентів до навчальної діяльності та розвитку професійних компетентностей, водночас посилюючи практико-орієнтований характер навчання.

У курсі «Комп'ютерна графіка» VR-технології реалізуються через метод проєктів, у межах якого студенти працюють над створенням спільного віртуального об'єкта у середовищі Blender 3D. Основним завданням є розробка тривимірної сцени Дніпровської ГЕС (рис.1, 2, 3), що поєднує відтворення його сучасного стану та можливі перспективи розвитку з використанням альтернативних джерел енергії, зокрема сонячних панелей. Проєктна діяльність організовується з чітким розподілом ролей: один зі студентів відповідає за моделювання падаючої води та налаштування її динаміки й візуальних ефектів, інший — за створення конструкції мосту з урахуванням архітектурних та інженерних особливостей, ще один — за інтеграцію всіх компонентів у єдину сцену, узгодження масштабів, освітлення та камер. Такий підхід сприяє розвитку технічних навичок 3D-моделювання, просторового мислення, креативності та вмінь командної роботи, а також формує у студентів досвід створення власного VR-середовища.

Рисунок 1 – Розробка 3D моделі Дніпровської ГЕС

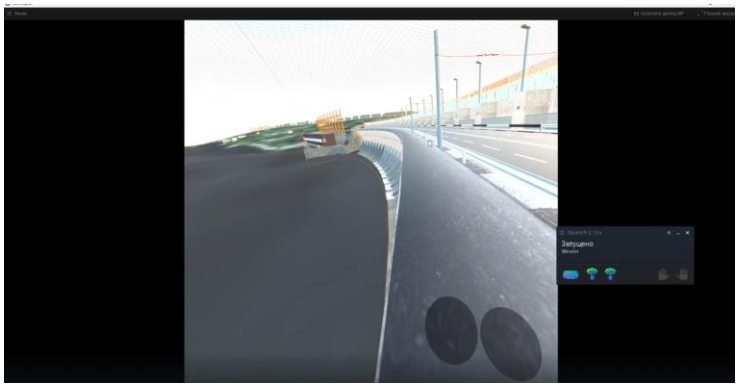

Рисунок 2 – Розроблена 3D модель Дніпровської ГЕС

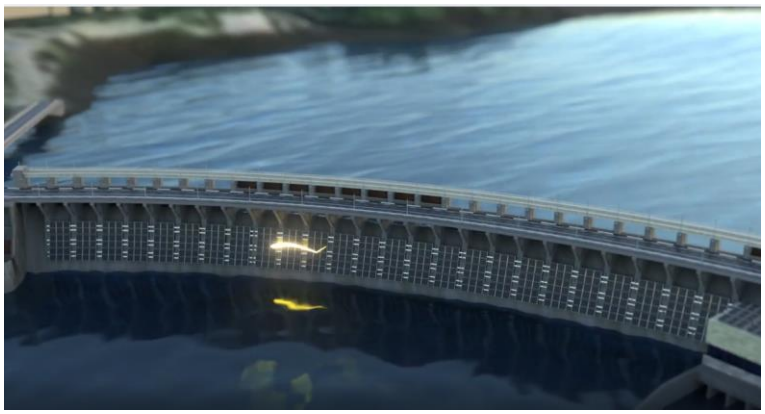

Рисунок 3 – Модель Дніпровської ГЕС із сонячними панелями

Викладання дисципліни «Комп’ютерні мережі» пов’язане з необхідністю пояснення складних абстрактних понять, зокрема архітектури мереж, принципів взаємодії мережевих пристроїв, топологій, а також питань надійності та безпеки мережевої інфраструктури. Традиційні засоби навчання, такі як статичні схеми, презентації або дошкові пояснення, не завжди забезпечують достатній рівень наочності та цілісного сприйняття мережевих процесів. У цьому контексті перспективним є використання VR-платформи SimLab [9] як інструменту візуалізації та навчального моделювання під час викладання комп’ютерних

мереж. VR-платформа SimLab надає можливість створення інтерактивного тривимірного середовища, у якому відтворюється архітектура комп'ютерної мережі з урахуванням фізичного та логічного рівнів її організації. У межах такого середовища викладач або здобувачі освіти можуть моделювати реальні об'єкти мережевої інфраструктури, зокрема сервери, маршрутизатори, комутатори, точки доступу та робочі станції, розміщуючи їх у віртуальному просторі відповідно до обраного сценарію. Просторове представлення мережі сприяє формуванню цілісного уявлення про взаємозв'язки між її компонентами та логіку побудови мереж різного масштабу — від локальних до корпоративних.

Особливу дидактичну цінність SimLab має у візуалізації архітектурних рішень і мережевих топологій. У VR-середовищі можливо наочно демонструвати відмінності між топологіями «зірка», «шина», «кільце» або ієрархічною структурою мережі, а також аналізувати їхні переваги й обмеження. Завдяки інтерактивності здобувачі освіти можуть змінювати конфігурацію мережі, спостерігати за наслідками відмов окремих вузлів і усвідомлювати вплив архітектурних рішень на стабільність та надійність мережі. Такий підхід сприяє розвитку системного мислення та формуванню причинно-наслідкових зв'язків, що є важливими складовими професійної підготовки майбутніх фахівців з інформатики.

Крім того, VR-платформа SimLab ефективно застосовується для моделювання процесів функціонування комп'ютерних мереж у динаміці. У віртуальному середовищі можна відтворювати сценарії взаємодії клієнтських і серверних вузлів, демонструвати передачу даних у мережі, а також аналізувати наслідки збоїв або перевантажень. Хоча SimLab не є технічним мережевим симулятором у класичному розумінні та не призначений для налаштування протоколів чи адресації, його використання на концептуальному рівні дозволяє значно полегшити сприйняття складних мережевих процесів.

З методичної точки зору використання VR-платформи SimLab є найбільш ефективним у поєднанні з традиційними мережевими симуляторами та лабораторними роботами, орієнтованими на технічні налаштування. У цьому випадку SimLab виконує функцію засобу концептуалізації, візуалізації та первинного аналізу архітектури комп'ютерних мереж, тоді як спеціалізовані симулятори забезпечують глибоке опрацювання протоколів і конфігурацій. Таким чином, застосування SimLab у викладанні комп'ютерних мереж сприяє підвищенню наочності навчального процесу, розвитку просторового мислення та формуванню цілісного розуміння принципів побудови й функціонування сучасних

Також віртуальне середовище може бути використане в процесі навчання комп'ютерним мережам з використанням **методу аналізу готової віртуальної моделі з подальшим її відтворенням**. Такий підхід дозволяє студентам не лише засвоїти кінцевий результат, а й усвідомити сам процес моделювання складних об'єктів і систем. На першому етапі студенти занурюються у віртуальну модель

комп'ютерної мережі, де досліджують її структуру, компоненти, типи з'єднань і принципи функціонування. Імерсивне середовище дозволяє візуалізувати складні мережеві процеси та краще зрозуміти взаємодію між елементами інфраструктури. На наступному етапі студенти відтворюють досліджену мережу у програмі Cisco Packet Tracer, виконуючи її проєктування, налаштування та тестування. Поєднання VR-занурення та мережевого моделювання сприяє глибшому розумінню теоретичного матеріалу, розвитку аналітичного мислення та формуванню практичних навичок роботи з мережевими технологіями.

Оцінка ефективності використання VR-технологій у межах навчальних курсів «Комп'ютерна графіка» та «Комп'ютерні мережі» здійснювалася у процесі поточної навчальної діяльності студентів, без організації спеціального педагогічного експерименту. Такий підхід відповідає реальним умовам функціонування освітнього процесу у закладах вищої освіти та дозволяє проаналізувати практичну доцільність впровадження VR-технологій як допоміжного дидактичного інструменту.

Ефективність VR-технологій розглядалася не з позицій статистичного порівняння результатів, а через якісний аналіз навчальних досягнень, характеру взаємодії студентів з навчальним матеріалом та особливостей організації їхньої пізнавальної діяльності в імерсивних середовищах.

У процесі навчання VR використовувався диференційовано, залежно від специфіки навчального курсу. У одних випадках студенти виступали як розробники власного VR-середовища, у інших — як дослідники готових віртуальних об'єктів і систем, що забезпечило методичну гнучкість застосування технології.

У курсі «Комп'ютерна графіка» VR-середовище використовувалося в межах методу проєктів, де студенти реалізовували спільний комплексний проєкт – тривимірну сцену Запорізького Дніпрогесу. Аналіз результатів показав, що розподіл ролей у VR-проєкті (моделювання падаючої води, конструктивних елементів дамби та мосту, освітлення, інтеграція об'єктів у єдину сцену) сприяв глибшому розумінню принципів 3D-моделювання, просторового мислення та командної взаємодії. VR дозволив студентам не лише створювати окремі об'єкти, а й усвідомлювати їх взаємозв'язок у цілісному середовищі.

У курсі «Комп'ютерні мережі» використання VR було орієнтоване на імерсивне ознайомлення з архітектурою комп'ютерної мережі. Студенти спочатку занурювалися у віртуальну модель мережі, досліджували її складові, логіку взаємодії між пристроями, після чого переносили отримані уявлення у процес моделювання мережі в середовищі Cisco Packet Tracer. Такий підхід сприяв формуванню системного бачення мережевих процесів і зменшенню кількості формальних помилок під час побудови схем.

Висновки. У статті проаналізовано можливості використання VR-технологій в освітньому процесі під час вивчення дисциплін комп'ютерного спрямування. Встановлено, що імерсивні віртуальні середовища забезпечують

наочне представлення складних об'єктів і процесів, створюють умови для активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти та сприяють формуванню професійних компетентностей.

Обґрунтовано доцільність диференційованого підходу до застосування VR-технологій залежно від змісту навчальної дисципліни. У курсі «Комп'ютерна графіка» ефективним є використання методу проєктів, у межах якого студенти здійснюють розробку власного VR-контенту та працюють над спільним проєктом, що забезпечує формування навичок просторового мислення, командної роботи та проєктної діяльності. Для курсу «Комп'ютерні мережі» доцільним є застосування методу аналізу готової віртуальної моделі з подальшим її відтворенням, що поєднує елементи дослідницького навчання та зворотного моделювання.

Показано, що використання VR-середовищ у навчанні комп'ютерних мереж дозволяє здійснювати дослідження мережевих архітектур і принципів їх функціонування без втручання в реальні інформаційні системи.

Зроблено висновок, що VR-технології доцільно розглядати як педагогічний інструмент, ефективність якого визначається відповідністю обраних методів навчання дидактичним цілям і змісту дисципліни. Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності VR-технологій, розробкою методичних рекомендацій щодо їх упровадження та створенням типових навчальних сценаріїв для закладів вищої освіти.

Література:

1. Radianti J., Majchrzak T. A., Fromm J., Wohlgenannt I. A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & Education*. 2020. Vol. 147. Article 103778.

2. Makransky G., Petersen G. B. The Cognitive Affective Model of Immersive Learning (CAMIL): a Theoretical Research-Based Model of Learning in Immersive Virtual Reality. *Educational Psychology Review*. 2021. Vol. 33, № 3. P. 937–958.

3. Makransky G., & Petersen G. B. Investigating the process of learning with desktop virtual reality: a structural equation modeling approach. *Computers & Education*. 2019. Vol. 134. P. 15–30.

4. Parong J., Mayer R. E. Learning science in immersive virtual reality. *Journal of Educational Psychology*. 2018. Vol. 110, No. 6. P. 785–797.

5. Jensen L. X., Konradsen F. A review of the use of virtual reality head-mounted displays in education and training. *Education and Information Technologies*. 2018. Vol. 23, Iss. 4. – P. 1515–1529.

6. Merchant Z., Goetz E. T., Cifuentes L., Keeney-Kennicutt W., Davis T. J. Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes in K-12 and higher education: A meta-analysis // *Computers & Education*. 2014. Vol. 70. P. 29–40.

7. *Биков В.Ю., Спірін О.М.* Цифрова трансформація освіти: виклики для економіки знань. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. Т. 83, № 3. С. 1–20.

8. Морзе Н. В., Єфименко Т. О. Для чого майбутнім учителям інформатики вивчати комп'ютерний дизайн? *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2022. № 13. – С. 75–88.

9. Radianti J., Majchrzak T. A., Fromm J., Wohlgenannt I. A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & Education*. 2020. Vol. 147. Article 103778.

10. SimLab Soft. URL: https://www.simlab-soft.com/ (дата звернення: 04.01.26)

References:

1. Radianti J., Majchrzak T. A., Fromm J., Wohlgenannt I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda [Systematychniy ohliad zastosuvan imersyvnoi virtualnoi realnosti u vyshchiy osviti: elementy dyzainu, otrymani uroky ta napriamy podalshykh doslidzhen]. *Computers & Education*. Vol. 147. Article 103778. [in English].

2. Makransky G., Petersen G. B. (2021). The Cognitive Affective Model of Immersive Learning (CAMIL): a theoretical research-based model of learning in immersive virtual reality [Kohntyvno-afektyvna model imersyvnoho navchannya (CAMIL): teoretychna doslidnytska model navchannya v imersyvnii virtualnii realnosti]. *Educational Psychology Review*. Vol. 33, No. 3. P. 937–958. [in English].

3. Makransky G., Petersen G. B. (2019). Investigating the process of learning with desktop virtual reality: a structural equation modeling approach [Doslidzhennya protsesu navchannya z vykorystannyam nastilnoi virtualnoi realnosti: pidkhid strukturnoho modelyuvannya]. *Computers & Education*. Vol. 134. P. 15–30. [in English].

4. Parong J., Mayer R. E. (2018). Learning science in immersive virtual reality [Navchannya pryrodnych nauk v imersyvnii virtualnii realnosti]. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 110, No. 6. P. 785–797. [in English].

5. Jensen L. X., Konradsen F. (2018). A review of the use of virtual reality head mounted displays in education and training [Ohliad vykorystannya sholomiv virtualnoi realnosti v osviti ta profesiinii pidhotovtsi]. *Education and Information Technologies*. Vol. 23, Iss. 4. P. 1515–1529. [in English].

6. Merchant Z., Goetz E. T., Cifuentes L., Keeney-Kennicutt W., Davis T. J. (2014). Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes in K–12 and higher education: A meta-analysis [Efektyvnist navchannya na osnovi virtualnoi realnosti shchodo navchalnykh rezultativ uchniv ta studentiv: meta-analiz]. *Computers & Education*. Vol. 70. P. 29–40. [in English].

7. Bykov V. Yu., Spirin O. M. (2021). Tsyfrova transformatsiia osvity: vyklyky dlia ekonomiky znan [Digitalna transformatsiia osvity: vyzovy dlya ekonomiky znan]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. T. 83, № 3. S. 1–20. [in Ukrainian].

8. Morse N. V., Yefymenko T. O. (2022). Dlia choho maibutnim uchyteliam informatyky vyvchaty komputernyi dyzain? [Dlia chogo maibutnim uchyteliam informatyky vyvchaty komputernyi dyzain?]. *Vidkryte osvitnie seredovyshche suchasnoho universytetu*. № 13. S. 75–88. [in Ukrainian].

9. SimLab Soft. URL: https://www.simlab-soft.com/ (дата звернення: 04.01.26)

УДК 377.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1519-1532

Шостацька Марія Олександрівна доктор філософії (PhD) з медицини, заступник директора з виховної роботи, Вінницький медичний коледж імені академіка Д. К. Заболотного, м. Вінниця, https//orcid.org/0000-0002-1835-8348

Кобилянський Олександр Володимирович доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри безпеки життєдіяльності та педагогіки безпеки, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, https//orcid.org/0000-0002−9724-1470

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Сучасні глобальні виклики, зокрема пандемії, техногенні катастрофи, збройні конфлікти та воєнний стан, зумовили потребу в переосмисленні підходів до підготовки фахівців сфери охорони здоров'я. В кризових умовах медичні працівники стають ключовою ланкою в забезпеченні життєдіяльності населення, стабільності системи охорони здоров'я та збереженні людського потенціалу держави. Ефективна професійна підготовка медичних кадрів має базуватися на чітко визначених методологічних принципах, що враховують специфіку діяльності в кризових ситуаціях. Підвищення рівня готовності майбутніх фахівців до дій у таких ситуаціях потребує інтеграції міждисциплінарних знань, розвитку професійних компетентностей, психологічної стійкості та здатності приймати оперативні рішення в умовах невизначеності.

Теоретичний аналіз сучасної наукової літератури в контексті підготовки майбутніх лікарів до ефективної професійної діяльності дозволив систематизувати та виокремити низку ключових методологічних підходів, які забезпечують цілісність та результативність освітнього процесу. До провідних методологічних орієнтирів у підготовці майбутніх лікарів відносимо аксіологічний, компетентнісний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний та синергетичний підходи.

Запропонована система методологічних принципів підготовки майбутніх медичних фахівців до ефективної роботи в кризових ситуаціях, враховуючи специфіку воєнного часу. Ці принципи є комплексними, взаємопов'язаними та відповідають сучасним викликам у сфері охорони здоров'я в умовах екстремальних обставин. Система може бути використана як концептуальна основа для масштабної трансформації процесу підготовки кадрів в українській системі охорони здоров'я: від моделі, що орієнтована на стабільні мирні умови, до

адаптованої до криз моделі, яка здатна забезпечити ефективне функціонування сектору охорони здоров'я навіть за тривалого воєнного стану чи інших надзвичайних ситуацій. Реалізація цих принципів потребуватиме суттєвих змін у нормативно-правовій базі, освітніх стандартах, навчальних програмах і ресурсному забезпеченні.

Ключові слова: методологічні принципи, охорона здоров'я, професійна освіта, фахівці, кризові ситуації.

Shostatska Maria Oleksandrivna Doctor of Philosophy (PhD) in Medicine, Deputy Director for Educational Work, Vinnytsia Medical College named after Academician D. K. Zabolotny, Vinnytsia, https//orcid.org/0000-0002-1835-8348

Kobylyanskyi Olexandr Volodymyrovych Doctor of Sciences (Pedagogical), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Life Safety and Safety Pedagogy, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, https//orcid.org/0000-0002−9724-1470

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF TRAINING HEALTH PROFESSIONALS IN CRISIS SITUATIONS

Abstract. Modern global challenges, in particular pandemics, man-made disasters, armed conflicts and martial law, have led to the need to rethink approaches to the training of healthcare professionals. In crisis conditions, medical workers become a key link in ensuring the vital activity of the population, the stability of the healthcare system and the preservation of the human potential of the state. Effective professional training of medical personnel should be based on clearly defined methodological principles that take into account the specifics of activity in crisis situations. Increasing the level of readiness of future specialists to act in such situations requires the integration of interdisciplinary knowledge, the development of professional competencies, psychological resilience and the ability to make operational decisions in conditions of uncertainty.

Theoretical analysis of modern scientific literature in the context of training future doctors for effective professional activity allowed us to systematize and identify a number of key methodological approaches that ensure the integrity and effectiveness of the educational process. The leading methodological guidelines in the training of future doctors include axiological, competency-based, systemic, personality-oriented, activity-based and synergistic approaches.

A system of methodological principles for training future medical specialists for effective work in crisis situations, taking into account the specifics of wartime, is proposed. These principles are comprehensive, interconnected and meet modern challenges in the field of healthcare in extreme circumstances. The system can be used as a conceptual basis for a large-scale transformation of the personnel training process

in the Ukrainian healthcare system: from a model focused on stable peacetime conditions to a crisis-adapted model that is capable of ensuring the effective functioning of the healthcare sector even during prolonged martial law or other emergency situations. The implementation of these principles will require significant changes in the regulatory framework, educational standards, curricula and resource provision.

Keywords: methodological principles, healthcare, professional education, specialists, crisis situations.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні виклики, такі як пандемії, техногенні катастрофи, збройні конфлікти та воєнний стан, створюють потребу у переосмисленні підходів до навчання спеціалістів у галузі охорони здоров'я. В умовах цих викликів медичні працівники відіграють ключову роль у збереженні життєдіяльності населення, стабільності функціонування системи охорони здоров'я та забезпеченні людського потенціалу країни. Ефективна підготовка медичних кадрів повинна ґрунтуватися на методологічних принципах, які враховують особливості роботи в екстремальних і бойових умовах. Для підвищення готовності майбутніх фахівців до роботи в кризових ситуаціях необхідно інтегрувати міждисциплінарні знання, розвивати професійні навички, зміцнювати психологічну стійкість і тренувати здатність приймати швидкі рішення у складних і непередбачуваних обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами аналізу можна зазначити, що методологічні аспекти професійної підготовки медичних фахівців неодноразово висвітлювалися в наукових роботах. Зокрема, у роботі О. Міхєєнко та Т. Міхєєнко розкриваються концептуальні основи холістичного, синергетичного, компетентнісного та діяльнісного підходів [1]. Автори доводять їх значущість для підвищення ефективності освітнього процесу та успішної професійної діяльності в галузі охорони здоров'я. У свою чергу, Н. Лісна-Міськів відзначає, що якісний рівень професійної підготовки медиків прямо залежить від інтеграції обґрунтованої системи методологічних підходів [2]. Запропонована авторкою методологічна модель виконує низку важливих функцій: забезпечує цілісність освіти, формує системне мислення, сприяє розвитку практично орієнтованих навичок і адаптації до сучасного швидкозмінного медичного середовища.

Окрему увагу проблематиці удосконалення природничо-наукової складової медичної освіти приділено в спільному дослідженні М. Пайкуш, Л. Гаврилюк і Л. Джулай [3].

Вчені зауважують, що сучасний рівень опанування природничонаукових дисциплін (біології, хімії, фізики) недостатній для належної підготовки студентів до практичної діяльності у сучасних клінічних умовах. Це зумовлює необхідність перегляду методичних основ навчального процесу. Авторами обґрунтовано важливість комплексного використання синергетичного, інтегративного і

компетентнісного підходів для забезпечення високої якості природничо-наукової підготовки майбутніх медичних спеціалістів.

Сучасна парадигма медичної освіти спрямована на підготовку фахівця, який не просто володіє ґрунтовними знаннями, але й здатен адаптуватися до нових умов, володіє сучасними технологіями, демонструє гуманність та системне мислення у своїй професійній практиці. Ця концепція знаходить підтвердження у дослідженнях міжнародних науковців, серед яких E. Zelesniack, V. Oubaid, S. Harendza [4], M. J. Sanchez-Ruiz, S. Mavroveli, K. Petrides [5] та інші. Їхні роботи присвячені вивченню інтегративних підходів, розвитку емоційного інтелекту, цифрових компетенцій та інших аспектів медичної освіти.

Мета статті – дослідження особливостей підготовки фахівців з охорони здоров'я в умовах кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз сучасної наукової літератури, присвячений проблемам підготовки майбутніх лікарів до ефективної професійної діяльності, дозволив структурувати та виділити основні методологічні підходи до організації освітнього процесу, які забезпечують його системність і результативність. До ключових підходів у підготовці майбутніх лікарів належать аксіологічний, компетентнісний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний і синергетичний підходи.

Аксіологічний підхід займає вагоме місце в цьому контексті. Науковці Л. Нікогосян і Ю. Асєєва [6] підкреслюють значущість такого підходу для професійно-педагогічного становлення спеціалістів у медичній сфері. Цей підхід має визначальне значення у формуванні особистісних і професійних якостей фахівців-медиків. Формування компетенцій включає не лише когнітивні та практичні аспекти, як-от знання, навички й вміння, але й увагу до мотиваційних чинників – інтересу до професії, внутрішніх переконань та бажання розвиватися.

Завдяки аксіологічному підходу майбутні медики отримують ціннісно-змістовну основу своєї освіти. За словами О. Рогової [7], впровадження цього підходу є необхідною умовою для формування внутрішніх цінностей, які визначають життєву позицію та орієнтацію в діяльності. У результаті цього формується лікар як зріла особистість із високим рівнем професійної рефлексії, емоційного інтелекту та духовного розвитку. Це сприяє утвердженню моральної стійкості та готовності до прийняття зважених етичних рішень навіть в умовах невизначеності, конфліктів або кризових ситуацій сучасного світу.

Цінності професійної діяльності стають важливими для майбутніх фахівців-медиків у процесі усвідомлення та інтеграції отриманих знань і навичок у навчанні. Інтерес до дисципліни та зацікавленість у професії позитивно впливають на психологічний стан студента і слугують стимулом для подальшого навчання.

Ціннісне самовизначення відіграє ключову роль в аксіологізації: воно допомагає студентам усвідомлювати своє місце в системі цінностей професії як в історичній перспективі, так і в умовах теперішнього й майбутнього. Це сприяє

становленню висококваліфікованого лікаря з розвиненою етичною свідомістю та здатністю діяти ефективно навіть у непередбачуваних або складних обставинах.

Враховуючи високий рівень розвитку сучасного суспільства, перед вищою медичною освітою постають вимоги щодо модернізації освітнього процесу, а також оновлення його змісту і структури з урахуванням сучасних потреб економічного зростання. Медична практика, будучи безпосередньо пов'язаною з втручанням у людське життя, вимагає від фахівців дотримання особливого кодексу етики, що включає певні обмеження та заборони. Отже, професійно-особистісна культура та цінності лікаря мають охоплювати усі аспекти його роботи. У цьому контексті аксіологічний підхід набуває першочергового значення в процесі формування змісту навчання в медичних закладах. Завдяки аксіологічному підходу підготовка майбутніх медиків враховує гуманістичні та культурні цінності XXI століття: суб'єктність, діалогічність, саморозвиток, інтегрованість, фундаментальність та безперервність освітнього процесу. Основною метою є створення ціннісно насиченого підґрунтя для професійної підготовки, що сприятиме розвитку лікаря як морально стійкої особистості, здатної приймати етичні рішення у складних умовах невизначеності й кризових ситуаціях.

Щодо *компетентнісного підходу*, він сьогодні є одним із ключових принципів сучасної вищої освіти як в Україні, так і в Європі, особливо в умовах впровадження Болонського процесу та Національної рамки кваліфікацій. Значущість цього підходу полягає у спрямованості на кінцевий результат навчання, а не лише на його зміст. Завдяки цьому випускники здатні не тільки опановувати знання, але й аналізувати й вирішувати реальні професійні завдання, спілкуватися ефективно, працювати в команді та навчатися впродовж життя. Сучасні освітні програми формулюють компетентності чітко й однозначно за допомогою висловів на кшталт «студент здатен» або «демонструє здатність», що дозволяє оцінювати їх досягнення об'єктивно, порівнювати програми різних закладів освіти та контролювати якість через зовнішню атестацію.

Особливості впровадження компетентнісного підходу у підготовці фахівців медичної галузі висвітлені у низці досліджень. Зокрема, у роботі [8] обґрунтовано важливість цього підходу як основної парадигми сучасної вищої освіти, особливо в медичному сегменті. Автори наголошують на необхідності розвивати у майбутніх спеціалістів не тільки базові знання та практичні навички, а й так звані «м'які» навички та усвідомлене ставлення, які є критично важливими для взаємодії з пацієнтами й роботи в команді.

У дослідженні О. Халло [9] акцентується увага на важливості застосування компетентнісного підходу в підготовці висококваліфікованих медичних фахівців, які відповідають вимогам національної освіти й європейського освітнього простору. Особливо підкреслюється, що компетентнісний підхід охоплює не лише професійну діяльність, але й формування особистісних якостей, комунікативності, а також прагнення до постійного вдосконалення.

Впровадження такого підходу через розробку професійних компетентностей забезпечує необхідну готовність випускників до ефективної роботи в медичній сфері.

У дослідженні [10] розглядається проблема розвитку комунікативної компетентності у студентів медичних університетів під час вивчення анатомії людини, враховуючи вимоги компетентнісного підходу в освіті. Зокрема, автори аналізують практику формування компетентностей через використання активних та інтерактивних методів навчання (таких як рольові ігри та обговорення ситуаційних задач) у поєднанні з використанням візуальних матеріалів. Такий підхід сприяє засвоєнню анатомічної термінології й розвитку навичок ефективного спілкування.

Системний підхід. Його сутність полягає у сприйнятті будь-якого об'єкта як єдиної й структурованої системи, що складається з різноманітних взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, підсистем і зв'язків між ними [11]. Таким чином, вища медична освіта розглядається:

1) як самостійна складна система зі своєю внутрішньою будовою (освітні заклади, навчальні програми, професорсько-викладацький склад, студенти, матеріально-технічна база, нормативно-правове забезпечення тощо);

2) як складник більш масштабної системи – національної системи охорони здоров'я, яка включає лікувальні установи, галузь громадського здоров'я, фармацевтичний сектор, науково-дослідні організації тощо.

Ця двоїста природа виразно окреслюється в дослідженні М. Опачко [12]. У ньому професійна підготовка майбутніх медичних фахівців аналізується як комплексна система сама по собі й водночас як елемент глобальної системи національної охорони здоров'я. Такий підхід дозволяє уникнути однобічного реформування окремих компонентів освіти без урахування їхнього впливу на всю систему охорони здоров'я та, відповідно, без урахування впливу змін в останній на зміст і методи медичної освіти.

Доцільність застосування системного підходу підтверджується висновками дослідників: О. Тадеуш наголошував на потребі узгодження освітнього процесу з вимогами системного підходу [13]; В. Шевченко акцентував увагу на засобах розвитку клінічного мислення студентів через впровадження проблемних методів навчання [14]; А. Єгоренков розкрив значення принципу системності не лише як методу аналізу складних об'єктів, але й як основного дидактичного інструменту, що функціонує у взаємозв'язку з іншими принципами організації навчання [15]. Системний підхід передбачає гармонізацію стратегічних цілей, стандартів, ресурсів і механізмів управління на всіх рівнях ієрархії. Лише такий підхід може гарантувати співзвучність між підготовкою медичних фахівців і потребами суспільства у якісному медичному обслуговуванні. Відсутність цілісного бачення може зробити окремі освітні інновації (нові програми, симуляційні технології чи зміни тривалості інтернатури) неефективними або навіть спричинити дисбаланси в системі [16].

Особистісно-орієнтований підхід є сучасною освітньою концепцією, яка фокусується на індивідуальних особливостях та потребах кожного здобувача освіти. В центрі уваги знаходиться не лише засвоєння знань чи розвиток професійних умінь, зокрема клінічних навичок, а й урахування мотивації, цінностей, попереднього досвіду, стилю навчання та життєвих цілей студента. У сфері вищої медичної освіти дослідження підкреслюють важливість застосування цього підходу для формування культури ділового спілкування майбутніх лікарів. Зокрема, він сприяє розвитку комунікативних навичок, включаючи врахування індивідуальних психологічних особливостей, потреб і ціннісних орієнтацій кожного студента.

Так, у дослідженні К. Качайло [17] обґрунтовано значущість особистісно-орієнтованого підходу як ключової педагогічної стратегії у процесі формування культури ділового спілкування майбутніх лікарів. Авторка О. Суханова [18] проаналізувала способи інтегрування інформаційних технологій в післядипломну освіту медиків через призму цієї парадигми. Тим часом Т. Кир'ян досліджувала особливості професійної підготовки майбутніх медичних сестер у медичних закладах освіти [19], а Д. Рауфелдер акцентувала увагу на розвитку компетентностей психологів завдяки використанню даного підходу [20]. Отже, впровадження особистісно-орієнтованого навчання в медичній освітній сфері демонструє низку переваг: стимулювання внутрішньої мотивації, розвиток автономності студентів і зменшення професійних ризиків.

Науковці детально вивчали можливості використання особистісно-орієнтованого підходу в медичній освіті. Сучасна медична освіта все більше інтегрує даний підхід до стандартів навчального процесу, що особливо помітно на рівні магістратури та програм безперервного професійного розвитку. Особистісно-орієнтоване навчання сприяє формуванню нового типу лікаря, який володіє емоційною стійкістю, рефлексивністю, відкритістю до партнерських відносин з пацієнтами та колегами.

Діяльнісний підхід. В його основі лежить принцип активної й осмисленої діяльності здобувача освіти як головного засобу формування професійної компетентності. Положення психологічної теорії діяльності, на яких базується цей підхід, передбачають, що фахові навички формуються не через пасивне засвоєння інформації, а у процесі практичної діяльності, максимально наближеної до реальних умов [21].

Авторка О. Гречановська досліджувала теоретичні та практичні аспекти застосування інтерактивного навчання у вищій освіті, наголошуючи на його зв'язку з діяльнісним підходом [22]. Л. Кушнір запропонувала впровадження методології проєктних робіт для покращення мотивації та навчальної успішності студентів [23]. Результати досліджень свідчать про те, що діяльнісний підхід значно перевершує традиційні методи у питаннях якості навчального процесу.

В результаті можна зробити висновок, що сьогодні все більше уваги приділяється впровадженню особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів

для забезпечення підготовки висококваліфікованих спеціалістів у сфері охорони здоров'я.

Дослідження потенціалу діяльнісного підходу в освіті призвело до його інтеграції з іншими педагогічними підходами. Зокрема, в роботах О. Халло [24] та Н. Верченко [25] доведено, що особистісний і діяльнісний аспекти формують нерозривну єдність, яка визначає процеси саморозвитку, самостійного руху та реалізації особистісних можливостей. Встановлено, що така інтеграція сприяє розвитку особистості безпосередньо під час професійної діяльності. Також обґрунтовано, що особистісно-діяльнісний підхід забезпечує повноцінне становлення майбутнього медичного фахівця, формування наукових знань та їхнє ефективне використання для вирішення практичних завдань у професійній сфері.

Дослідниця О. Ткалич [26] виділяє основи впровадження інтегративно-діяльнісного підходу в підготовці спеціалістів сестринської справи. На її думку, ключове значення має інтеграція трьох складових процесів, які функціонують як єдина система: професійна освіта (оволодіння теоретичними знаннями і розвиток клінічних навичок), дослідницька діяльність (формування аналітичного мислення, створення нових знань і застосування доказових підходів) та сестринська практика (практичне використання знань і вмінь у реальному клінічному середовищі).

На сучасному етапі діяльнісний підхід набуває домінантного значення в системі вищої медичної освіти та концепції безперервного професійного розвитку. Він офіційно затверджений як основоположний при створенні освітньо-професійних програм для магістратури, інтернатури, клінічної ординатури та курсів підвищення кваліфікації. Реалізація заявлених результатів навчання, таких як «здатність виконувати…», «демонстрація навичок…» чи «самостійне ухвалення клінічних рішень…», практично неможлива без цього підходу. Отже, діяльнісний підхід став ключем до трансформації лікаря-теоретика у лікаря-практика, готового до кваліфікованої роботи з пацієнтами з самого початку професійної діяльності.

Синергетичний підхід став ще одним важливим напрямом у сучасній освіті. Цей методологічний підхід використовує принципи синергетики, науки про самоорганізацію складних систем, для вдосконалення освітнього процесу, розвитку компетенцій майбутніх спеціалістів і створення адаптивного середовища навчання. З огляду на складність медичної освіти, її міждисциплінарний характер і швидкі зміни умов професійного середовища (розвиток технологій, поява нових викликів як пандемії чи персоналізована медицина), синергетичний підхід став вкрай актуальним. Цю тезу підтверджують численні дослідження, зокрема робота В. Фрицюк [27], яка аналізує синергетику як важливий інструмент для формування здатності майбутніх медиків до професійного самовдосконалення. Л. Дудікова й І. Мельничук [28] пропонують використовувати ситуативно-комунікативні моделі професійної взаємодії для підготовки дитячих стоматологів у межах синергетичного підходу – це сприяє самоорганізації

студентів та становленню інтегрованих компетенцій. Дослідження М. Пайкуш [29] спрямоване на розробку нової парадигми у вищій медичній освіті шляхом застосування інтегративно-синергетичного підходу до формування змісту навчальних програм. Автор підкреслює, що для підготовки сучасного лікаря необхідно реалізовувати горизонтальну інтеграцію природничих і клінічних дисциплін, використовуючи синергетику як методологічну основу для створення системи професійних знань і мислення, яка є самоорганізованою, відкритою та адаптивною. Незважаючи на численні переваги, в процесі реалізації синергетичних принципів, таких як нелінійність, інтегративність і відкритість, виникає низка методологічних, кадрових і інституційних проблем. Зокрема, запровадження принципів синергетичного підходу потребує значної трансформації ролі викладача: він лектора до висококваліфікованого фасилітатора. Це вимагає не лише глибоких знань у відповідній галузі, але й вміння керувати груповою динамікою й організовувати дискусії, підтримувати когнітивний дисонанс у межах контрольованого хаосу та спрямовувати студентів на самостійне відкриття і синтез знань. Одним із ключових ризиків при цьому виступає опір системи та консервативні настрої серед старших поколінь викладачів, які неохоче сприймають інновації. Використання методів із застосуванням принципу нелінійності, серед яких симуляції з раптовими змінами або відкриті дискусії, може бути помилково трактовано як недостатню структурованість, низький професійний рівень або, навіть, втрату контролю над освітнім процесом.

Застосування синергетичного підходу в медичній освіті є переходом від традиційної лінійної моделі засвоєння знань до екосистемної моделі навчання. У цій моделі студент, викладач, клінічне середовище та суспільство утворюють відкриту нелінійну систему, яка демонструє здатність до самоорганізації та емерджентного розвитку, спрямованого на підготовку висококласного лікаря. В умовах сучасної медицини такий підхід перестає бути просто альтернативою й стає нагальною потребою.

Висновки. Здійснений аналіз дозволив сформулювати систему методологічних принципів підготовки майбутніх медичних фахівців до ефективної роботи в кризових ситуаціях, враховуючи специфіку воєнного часу. Ці принципи є комплексними, взаємопов’язаними та відповідають сучасним викликам у сфері охорони здоров’я в умовах екстремальних обставин. Запропонована методологічна система створює цілісну концептуальну основу для масштабної трансформації процесу підготовки кадрів в українській системі охорони здоров’я: від моделі, що орієнтована на стабільні мирні умови, до адаптованої до криз моделі, яка здатна забезпечити ефективне функціонування сектору охорони здоров’я навіть за тривалого воєнного стану чи інших надзвичайних умов. Реалізація таких принципів потребуватиме суттєвих змін у нормативно-правовій базі, освітніх стандартах, навчальних програмах і ресурсному забезпеченні. Проте ці заходи є необхідною умовою для забезпечення національної безпеки та збереження людських ресурсів у контексті нинішніх і потенційно можливих загроз.

Література:

1. Міхеєнко О., Міхеєнко Т. Методологічні підходи у практиці професійної підготовки майбутніх фахівців зі здоров'я людини. Витоки педагогічної майстерності. 2018. Випуск 22. С. 134-138.

2. Лісна-Міськів Н. Є. Праксеологічні засади підготовки майбутніх медичних сестер до професійної діяльності. Дис. д-ра філософії: 015 Професійна освіта. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Національний університет «Львівська політехніка», Хмельницький-Львів. 2021. 279 с.

3. Пайкуш М. А., Гаврилюк М. В., Джулай Л. І. Особливості взаємозв'язків провідних методологічних підходів у природничо-науковій підготовці майбутніх медиків. Інноваційна педагогіка. Науковий журнал. Випуск 50. Том 2. С. 77-81. DOI https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.2.15.

4. Zelesniack E., Oubaid V., Harendza S. Advanced undergraduate medical students' perceptions of basic medical competences and specific competences for different medical specialties – a qualitative study. BMC Med Educ 22, 2022. 590 p. https://doi.org/10.1186/ s12909-022-03606-1.

5. Sanchez-Ruiz M. J., Mavroveli S., Petrides K. V. The Trait Emotional Intelligence Questionnaire in lebanon and the UK: a comparison of the psychometric properties in each country. Int. J. Psychol. 56, 304–313. doi: 10.1002/ijop.12711.

6. Нікогосян Л. Р., Асєєва Ю. О. Аксіологічний підхід у системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців медичної галузі. Science and Education, 2017. Issue 4. Pp. 33-38.

7. Рогова О. Г. Аксіологічний аспект гуманітарної парадигми освіти. Грані. 2010. № 4 (72). С. 56–59.

8. Компетентнісний підхід у медичній освіті: методичний посібник. Мигаль А., Трамбовецька Н., Єрьоменко Н., Ігнащук О., Артеменко В., Степурко Т., Волошина І., Єременко О.; Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти [та ін.]. Київ: [б. в.], 2021. 76 с.

9. Халло О. Є. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців медичної галузі. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2024, № 95. С. 67-70. DOI https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.95.12.

10. Кіт І. В., Пришляк А. М, Яворська С. І. Формування комунікативної компетентності у здобувачів вищої медичної освіти на кафедрі анатомії людини. Медична освіта. 2023. № 2. С. 91-96. DOI 10.11603/m.2414-5998.2023.2.14017.

11. Андрощук І. В. Реалізація системного підходу в навчальному процесі як педагогічна проблема. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2013. № 7. С. 8–15.

12. Опачко М. В. Системний та інтегративний підходи в освіті: метод. посіб. Ужгород: УжНУ. 2016. 69 с.

13. Тадеуш О. Принципи інноваційної освіти крізь призму системного підходу. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2022. № 1. С. 61–67. DOI: https://doi.org/10.28925/1609-8595.2022.1.611.

14. Шевченко В. Г., Муравйов П. Т., Колодій В. В., Бородай І. Є. Системне формування і розвиток клінічного мислення студентів за допомогою проблемних методів навчання. Медична освіта. 2023. № 2. С.103–107. DOI: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.2.1367113.

15. Єгоренков А. Системний підхід до викладання біофізики студентів вищих медичних закладів. Безперервна професійна освіта: теорія та практика. 2025. № 83 (2). С. 49–63. https://doi.org/10.28925/1609-8595.2025.2.5

16. Жижко Т. А. Педагогічна система один із чинників впровадження ідеї інтенсифікації у професійній підготовці майбутніх фахівців. Науковий часопис НПУ імені

М. П. Драгоманова. Сер.: «Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління». 2015. № 3. С. 144–151.

17. Качайло, К. В. Особистісно-орієнтований підхід у формуванні культури ділового спілкування майбутніх лікарів у закладах вищої медичної освіти. Імідж сучасного педагога. 2025. № 4(223). С. 45–49. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-4(223)-45-49.

18. Суханова О. О. Інформаційні технології особистісно-орієнтованого підходу в післядипломній медичній освіті. Дис. д-ра філософії: 091 Біологія. Київ, 2023. 190 с.

19. Кир'ян Т. І. Реалізація особистісно-орієнтованого підходу до навчання і формування особистості майбутніх медсестер у ВНЗ україни І-ІІ рівнів акредитації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». 2017. № 1(9). С. 24-27.

20. Raufelder D., Jagenow D., Hoferichter F., Drury K. M. The Person-Oriented Approach in the Field of Educational Psychology. Problems of Psychology in the 21-st Century. 2013. Vol. 5. P. 79–88.

21. Haenen J. P. Y. Galperin's Theory of Stage-by-Stage Formation of Mental Actions. In: International Handbook of Educational Research. Springer. 2001.

22. Гречановська О. В. Діяльнісний підхід як методологічна основа ефективного впровадження інтерактивних технологій навчання в освітній процес ЗВО. Вісник освіти та науки. 2023. № 11 (17). С. 627-638.

23. Кушнір Л. О., Кібенко Л. М., Горячок І. В. Діяльнісний підхід при організації змішаного навчання здобувачів освіти. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць. Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 91. С. 141-144.

24. Халло, О. Є. Особистісно-діяльнісний підхід у контексті підготовки майбутніх фахівців медичної галузі до професійної діяльності. Педагогічні науки: теорія та практика. 2024. № 4. С. 81-85. https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-4-11.

25. Верченко Н. В. Особистісно-діяльнісний підхід як головна передумова сучасної освіти. Вісник післядипломної освіти. 2020. № 4. С. 20–27.

26. Ткалич О. В. Реалізація інтегративно-діяльнісного підходу в підготовці фахівців сестринської справи. Медсестринство. 2021. № 1. С. 63-65. DOI 10.11603/2411-1597.2021.1.12077.

27. Фрицюк В. Синергетичний підхід у підготовці майбутніх медичних працівників до професійного саморозвитку. Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. 2019. № 4(19). С. 417-428.

28. Дудікова Л. В., Мельничук І. М. Синергія в підготовці майбутніх дитячих стоматологів засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії. Інноваційна педагогіка. 2024. Випуск 72. С. 115-119.

29. Пайкуш М. Інтегративно-синергетична парадигма у формуванні змісту природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутнього лікаря. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2022. № 52. С. 42-46.

References:

1. Mikheienko O., Mikheienko T. (2018). Metodolohichni pidkhody u praktytsi profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv zi zdorovia liudyny [Methodological approaches in the practice of professional training of future human health specialists]. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Vypusk 22. S. 134-138. [in Ukrainian].

2. Lisna-Miskiv N. Ye. (2021). Prakseolohichni zasady pidhotovky maibutnikh medychnykh sester do profesiinoi diialnosti [Praxeological principles of training future nurses for professional activity]. Dys. d-ra filosofii: 015 Profesiina osvita. Khmelnytska humanitarno-pedahohichna akademiia. Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika», Khmelnytskyi-Lviv. 279 s. [in Ukrainian].

3. Paikush M. A., Havryliuk M. V., Dzhulai L. I. (2022). Osoblyvosti vzaiemozviazkiv providnykh metodolohichnykh pidkhodiv u pryrodnycho-naukovii pidhotovtsi maibutnikh medykiv [Peculiarities of the relationships between leading methodological approaches in the natural science training of future doctors]. Innovatsiina pedahohika. Naukovyi zhurnal. Vypusk 50. Tom 2. S. 77-81. DOI https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2022/50.2.15. [in Ukrainian].

4. Zelesniack E., Oubaid V., Harendza S. (2022). Advanced undergraduate medical students' perceptions of basic medical competences and specific competences for different medical specialties – a qualitative study. BMC Med Educ 22, 590 p. https://doi.org/10.1186/ s12909-022-03606-1. [in English].

5. Sanchez-Ruiz M. J., Mavroveli S., Petrides K. V. The Trait Emotional Intelligence Questionnaire in lebanon and the UK: a comparison of the psychometric properties in each country. Int. J. Psychol. 56, 304–313. doi: 10.1002/ijop.12711. [in English].

6. Nikohosian L. R., Asieieva Yu. O. (2017). Aksiolohichnyi pidkhid u systemi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv medychnoi haluzi [Axiological approach in the system of professional and pedagogical training of future specialists in the medical field]. Science and Education, Issue 4. Rr. 33-38. [in Ukrainian].

7. Rohova O. H. (2010). Aksiolohichnyi aspekt humanitarnoi paradyhmy osvity [Axiological aspect of the humanitarian paradigm of education]. Hrani. № 4 (72). S. 56–59. [in Ukrainian].

8. Myhal A., Trambovetska N., Yeromenko N., Ihnashchuk O., Artemenko V., Stepurko T., Voloshyna I., Yeremenko O. (2021). Kompetentnisnyi pidkhid u medychnii osviti [Competency approach in medical education: a methodological manual]: metodychnyi posibnyk. Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [ta in.]. Kyiv: [b. v.]. 76 c. [in Ukrainian].

9. Khallo O. Ye. (2024). Kompetentnisnyi pidkhid u pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv medychnoi haluzi [Competency-based approach in the training of future specialists in the medical field]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. № 95. S. 67-70. DOI https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.95.12. [in Ukrainian].

10. Kit I. V., Pryshliak A. M, Yavorska S. I. (2023). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u zdobuvachiv vyshchoi medychnoi osvity na kafedri anatomii liudyny [Formation of communicative competence in applicants for higher medical education at the Department of Human Anatomy]. Medychna osvita. № 2. S. 91-96. DOI 10.11603/m.2414-5998.2023.2.14017. [in Ukrainian].

11. Androshchuk I. V. (2013). Realizatsiia systemnoho pidkhodu v navchalnomu protsesi yak pedahohichna problema [Implementation of a systemic approach in the educational process as a pedagogical problem]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. № 7. S. 8–15. [in Ukrainian].

12. Opachko M. V. (2016). Systemnyi ta intehratyvnyi pidkhody v osviti [Systemic and integrative approaches in education: method. manual]: metod. posib. Uzhhorod: UzhNU. 69 s. [in Ukrainian].

13. Tadeush O. (2022). Pryntsypy innovatsiinoi osvity kriz pryzmu systemnoho pidkhodu [Principles of innovative education through the prism of a systemic approach]. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka. № 1. S. 61–67. DOI: https://doi.org/10.28925/1609-8595.2022.1.611. [in Ukrainian].

14. Shevchenko V. H., Muraviov P. T., Kolodii V. V., Borodai I. Ye. (2023). Systemne formuvannia i rozvytok klinichnoho myslennia studentiv za dopomohoiu problemnykh metodiv navchannia [Systematic formation and development of clinical thinking of students using problem-

based learning methods]. Medychna osvita. № 2. S. 103–107. DOI: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.2.1367113. [in Ukrainian].

15. Yehorenkov A. (2025). Systemnyi pidkhid do vykladannia biofizyky studentiv vyshchykh medychnykh zakladiv [Systematic approach to teaching biophysics to students of higher medical institutions]. Bezperervna profesiina osvita: teoriia ta praktyka. № 83 (2). S. 49–63. https://doi.org/10.28925/1609-8595.2025.2.5. [in Ukrainian].

16. Zhyzhko T. A. (2015). Pedahohichna systema odyn iz chynnykiv vprovadzhennia idei intensyfikatsii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv [The pedagogical system is one of the factors in implementing the idea of intensification in the professional training of future specialists]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Ser.: «Sotsiolohiia. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Upravlinnia». № 3. S. 144–151. [in Ukrainian].

17. Kachailo, K. V. (2025). Osobystisno-oriientovanyi pidkhid u formuvanni kultury dilovoho spilkuvannia maibutnikh likariv u zakladakh vyshchoi medychnoi osvity [Personality-oriented approach in the formation of a culture of business communication of future doctors in higher medical education institutions]. Imidzh suchasnoho pedahoha. № 4(223). S. 45–49. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-4(223)-45-49. [in Ukrainian].

18. Sukhanova O. O. (2023). Informatsiini tekhnolohii osobystisno-oriientovanoho pidkhodu v pisliadyplomnii medychnii osviti [Information technologies of a personality-oriented approach in postgraduate medical education]. Dys. d-ra filosofii: 091 Biolohiia. Kyiv. 190 s. [in Ukrainian].

19. Kyrian T. I. (2017). Realizatsiia osobystisno-oriientovanoho pidkhodu do navchannia i formuvannia osobystosti maibutnikh medsester u VNZ ukrainy I-II rivniv akredytatsii (kinets XX – pochatok XXI st.) [Implementation of a personality-oriented approach to training and personality formation of future nurses in Ukrainian universities of I-II levels of accreditation (late 20th - early 21st century)]. Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». № 1(9). S. 24-27. [in Ukrainian].

20. Raufelder D., Jagenow D., Hoferichter F., Drury K. M. (2013). The Person-Oriented Approach in the Field of Educational Psychology. Problems of Psychology in the 21-st Century. Vol. 5. P. 79–88. [in English].

21. Haenen J. (2001). P. Y. Galperin's Theory of Stage-by-Stage Formation of Mental Actions. In: International Handbook of Educational Research. Springer. [in English].

22. Hrechanovska O. V. (2023). Diialnisnyi pidkhid yak metodolohichna osnova efektyvnoho vprovadzhennia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia v osvitnii protses ZVO [Activity approach as a methodological basis for the effective implementation of interactive learning technologies in the educational process of higher education institutions]. Visnyk osvity ta nauky. № 11 (17). S. 627-638. [in Ukrainian].

23. Kushnir L. O., Kibenko L. M., Horiachok I. V. (2023). Diialnisnyi pidkhid pry orhanizatsii zmishanoho navchannia zdobuvachiv osvity [Activity approach in organizing blended learning for students]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy: zb. nauk. prats. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv: Vydavnychyi dim «Helvetyka». Vyp. 91. S. 141-144. [in Ukrainian].

24. Khallo, O. Ye. (2024). Osobystisno-diialnisnyi pidkhid u konteksti pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv medychnoi haluzi do profesiinoi diialnosti [Personal-activity approach in the context of training future medical specialists for professional activity]. Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka. № 4. S. 81-85. https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-4-11. [in Ukrainian].

25. Verchenko N. V. (2020). Osobystisno-diialnisnyi pidkhid yak holovna peredumova suchasnoi osvity [Personal-activity approach as the main prerequisite of modern education]. Visnyk pisliadyplomnoi osvity. № 4. S. 20–27. [in Ukrainian].

26. Tkalych O. V. (2021). Realizatsiia intehratyvno-diialnisnoho pidkhodu v pidhotovtsi fakhivtsiv sestrynskoi spravy [Implementation of the integrative-activity approach in the training of nursing specialists]. Medsestrynstvo. № 1. S. 63-65. DOI 10.11603/2411-1597.2021.1.12077. [in Ukrainian].

27. Frytsiuk V. (2019). Synerhetychnyi pidkhid u pidhotovtsi maibutnikh medychnykh pratsivnykiv do profesiinoho samorozvytku [Synergetic approach in training future medical workers for professional self-development]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. № 4(19). S. 417-428. [in Ukrainian].

28. Dudikova L. V., Melnychuk I. M. (2024). Synerhiia v pidhotovtsi maibutnikh dytiachykh stomatolohiv zasobamy sytuatyvno-komunikatyvnykh modelei profesiinoi vzaiemodii [Synergy in training future pediatric dentists by means of situational-communicative models of professional interaction]. Innovatsiina pedahohika. Vypusk 72. S. 115-119. [in Ukrainian].

29. Paikush M. (2022). Intehratyvno-synerhetychna paradyhma u formuvanni zmistu pryrodnycho-naukovoi ta profesiino-praktychnoi pidhotovky maibutnoho likaria [Integrative-synergetic paradigm in shaping the content of natural science and professional-practical training of a future doctor]. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. № 52. S. 42-46. [in Ukrainian].

УДК 373.2.016:39:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1533-1545

Шульга Людмила Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Запорізького національного університету, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-2504-0944

Меркулова Катерина Богданівна вихователь-методист, Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 284 «Зірковий» Запорізької міської ради, м. Запоріжжя

ЦИФРОВЕ ЕТНОСЕРЕДОВИЩЕ ЗДО ЯК РЕСУРС ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано та практично розроблено методичні засади проєктування інтегрованого цифрового етносередовища закладу дошкільної освіти як стратегічного ресурсу формування національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення неперервності освітнього процесу в умовах безпекових викликів, що потребує трансформації традиційних підходів до національно-патріотичного виховання шляхом цифровізації та адаптації до гнучких режимів навчання.

Автори розкривають сутність етнопедагогічного дизайну як екосистеми, що базується на конвергенції матеріально-просторового та віртуального сегментів. У межах дослідження презентовано інтегративну модель «Ми – українці: сузір'я традицій», яка структурно представлена трьома векторами: матеріально-просторовим, цифровим та соціокультурним. Особливу увагу приділено технології зацифрування етнографічних об'єктів та створенню їх цифрових аналогів із використанням цифрових інструментів та елементів штучного інтелекту для «оживлення» артефактів.

Доведено, що поєднання принципу універсального дизайну з етнопедагогічним змістом дозволяє створити безбар'єрний та емоційно безпечний простір, де українська мова стає природною зоною комфорту для дитини. Обґрунтовано методичний алгоритм трансформації етносередовища, яке базується на принципах цифрової гігієни, ергономіки та імерсивного «проживання» традицій, що сприяє мінімізації когнітивного навантаження та інтенсифікації розвитку національної самосвідомості.

Визначено нову професійну роль вихователя як дизайнера та модератора цифрового етнопростору, що потребує поєднання технологічної грамотності з психологічною резильєнтністю. Окреслено перспективи впровадження AR/VR-

технологій для моделювання імерсивних етнографічних експедицій у дошкільній освіті.

Ключові слова: національна ідентичність, цифрове етносередовище, дошкільна освіта, етнопедагогічний дизайн, міні-музеї, цифрові аналоги.

Shulha Liudmyla Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-2504-0944

Merkulova Kateryna Bogdanivna Methodologist, Preschool Education Institution (Nursery-Kindergarten) of Combined Type № 284 «Zirkovyi» of Zaporizhzhia City Council, Zaporizhzhia

DESIGNING A DIGITAL ETHNO-ENVIRONMENT IN PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS AS A RESOURCE FOR FORMING THE NATIONAL IDENTITY OF OLDER PRE-SCHOOL CHILDREN

Abstract. The article theoretically substantiates and practically develops the methodological principles for designing an integrated digital ethnic-environment within a preschool education institution (PEI) as a strategic resource for forming the national identity of older preschool children. The relevance of the study is driven by the necessity to ensure the continuity of the educational process amidst security challenges, which requires the transformation of traditional approaches to national-patriotic upbringing through their digitalization and adaptation to flexible learning modes.

The author reveals the essence of ethnopedagogical design as an ecosystem based on the convergence of physical-spatial and virtual segments. Within the scope of the study, an integrative model titled "We are Ukrainians: a Constellation of Traditions" is presented, which is structurally represented by three vectors: physical-spatial, digital, and sociocultural. Particular attention is paid to the technology of digitizing ethnographic objects and creating their digital analogs using tools such as Canva, Thing Link, and artificial intelligence elements to "animate" artifacts.

It is established that combining the principle of universal design with ethnopedagogical content allows for the creation of a barrier-free and emotionally safe space where the Ukrainian language becomes a natural comfort zone for the child. The article substantiates a methodological algorithm for the transformation of the ethnic-environment based on the principles of digital hygiene, ergonomics, and the immersive "living" of traditions, which contributes to the minimization of cognitive load and the intensification of national self-awareness development. A new professional role for the educator is identified as a designer and moderator of the digital ethnic-space, requiring a combination of technological literacy and psychological resilience. The study

outlines the prospects for implementing AR/VR technologies to model immersive ethnographic expeditions in preschool education.

Keywords: national identity, digital ethnic-environment, preschool education, ethnopedagogical design, mini-museums, digital analogs.

Постановка проблеми. Сучасна дошкільна освіта зазнає фундаментальних трансформацій під впливом глобальної цифровізації, що детермінує перехід від класичної моделі навчання до інноваційних екосистем. У науковому дискурсі постає питання реконцептуалізації освітнього простору закладу дошкільної освіти (ЗДО) як цілісного утворення, де фізичне середовище та цифрові об’єкти перебувають у стані постійної конвергенції. Традиційний простір, генезис якого базується на пріоритетності безпосередньої міжособистісної комунікації та полісенсорної взаємодії дитини з матеріальними об’єктами, сьогодні постає перед викликом віртуалізації, що вимагає системного технологічного розширення для забезпечення відповідності запитам цифрового суспільства.

Для України цей процес перестав бути суто питанням модернізації, набувши статусу стратегічного інструменту збереження резильєнтності (від англ. resilience – життєстійкість) галузі в умовах правового режиму воєнного стану. Радикальні корективи в організацію освітнього процесу, зумовлені безпековими загрозами, призводять до фрагментарності традиційного середовища, особливо у прифронтових регіонах, де фізична присутність дитини в закладі є обмеженою. За таких обставин цифрове розширення освітнього простору трансформується у ключовий механізм подолання освітніх втрат, що гарантує неперервність розвитку особистості та сталість процесу розвитку дошкільників навіть за умов фізичної роз’єднаності суб’єктів навчання.

Об’єктивна необхідність трансформації середовища отримала чітке нормативно-правове підґрунтя. Нова редакція Закону України «Про дошкільну освіту» (№ 3788-IX від 06.06.2024), зокрема стаття 12 п.4 та Наказ МОН № 926 від 26 червня 2025 року легітимізує поєднання очної та дистанційної форм, що на методичному рівні реалізується через змішаний формат навчання. Це створює передумови для проєктування «інтегрованого цифрового простору», який не замінює матеріальне середовище, а розширює його межі, дозволяючи дитині залишатися суб’єктом освітньої взаємодії незалежно від фізичної локації.

Особливого значення трансформація освітнього простору набуває у контексті стратегічного завдання сучасної освіти – формування національної ідентичності дошкільників, що є органічним ядром їхньої соціально-громадянської компетентності. Нормативно-правовий фундамент реалізації стратегії формування національної ідентичності складають Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), що регламентує утвердження національної самосвідомості через популяризацію суспільно-державних цінностей та

залучення дітей до заходів національно-патріотичного спрямування [1], Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, яка враховує закладення основ світогляду з дошкільного віку й надає особливої актуальності інтеграції питань ідентичності в освітні програми, що, однак, суттєво ускладнюється міграційними процесами, втратою кадрового потенціалу та руйнацією інфраструктури в умовах воєнного стану. За таких обставин формування української національної та громадянської ідентичності потребує не лише оновлення змісту дошкільної освіти, а й розбудови інноваційних цифрових моделей взаємодії, які б дозволили ефективно транслювати мовно-культурну самобутність дитини як базовий результат освітнього процесу [2].

Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти (2021 р.), соціально-громадянська компетентність передбачає здатність дитини до взаємодії в соціумі, усвідомлення себе як частини українського народу, ціннісне ставлення та повагу до його культурних надбань та нерозривно пов'язана з розумінням рідної мови як засадничого вияву ідентичності. Це передбачає зацікавленість дитини «культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями», здатність виявляти «почуття власної гідності як представника українського народу та громадянина», «інтерес та позитивне ставлення до української мови як державної, прагнення до вільного спілкування з іншими дітьми і дорослими українською мовою», «інтерес до оволодіння надбаннями української культури в її етнічному різноманітті», отримувати «задоволення від відчуття краси української мови»[3, с. 16; 18].

У системі чинників, що забезпечують формування національної самосвідомості дитини, провідне місце належить етносередовищу. У контексті нашого дослідження воно розглядається як інтегрований соціокультурний простір, що транслює духовний код нації через сучасні технологічні форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема створення розвивального середовища та використання потенціалу народної педагогіки у вихованні дошкільників перебуває у центрі уваги багатьох науковців.

Зокрема, теоретичні засади етнізації освітнього простору закладено у працях О. Духновича, К. Ушинського, С. Русової, Г. Ващенка, І. Огієнка, В. Сухомлинського. Наукові етнографічні та педагогічні пошуки з проблеми виховної мудрості народу, національної культури, історії були предметом вивчення цілої плеяди сучасних дослідників І. Беха, В. Сухомлинського, Є. Сявавко, М. Стельмаховича, О. Любара, Д. Федоренка, М. Євтуха, В. Кузя, А. Богуш та ін. Питання проєктування предметно-ігрового середовища ЗДО ґрунтовно досліджено Н. Гавриш, К. Крутій, Т. Піроженко, а аспекти національно-патріотичного виховання засобами народознавства висвітлено у роботах А. Богуш, Н. Лисенко, Л. Калуської, О, Косенчук та інш.

Попри значний науковий доробок, стрімка цифровізація та безпекові обмеження сьогодення виявили низку суперечностей: між об'єктивною

потребою у збереженні неперервності процесу національної ідентифікації дитини та фізичною фрагментарністю традиційного етносередовища в умовах сучасних викликів; між високим потенціалом цифрових технологій у трансляції культурної спадщини та недостатнім методичним забезпеченням процесу цифрового етнопедагогічного змісту для дошкільної ланки

Зазначені суперечності обумовлюють необхідність розроблення методичних засад проєктування цифрового етносередовища, яке б дозволило гармонійно поєднати глибинні смисли традиційної культури з інноваційними інструментами їх подачі, забезпечуючи мовно-культурну самобутність дитини в будь-якому форматі навчання.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення методичних засад проєктування інтегрованого цифрового етносередовища ЗДО як стратегічного ресурсу формування національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку в умовах гнучких режимів організації освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Феномен етнопедагогіки як науки про народний досвід виховання та навчання у вітчизняному дискурсі ґрунтовно досліджено у працях багатьох видатних українських науковців та культурних діячів.

Зокрема, фундамент для сучасних концепцій заклали Г. Сковорода, К. Ушинський, О. Духнович, Т. Шевченко, С. Русова, Я. Чепіга та Б. Грінченко. Вагомий внесок у розвиток теорії української етнопедагогіки у другій половині XX століття та на сучасному етапі зробили М. Стельмахович, Є. Сявавко, В. Кузь, С. Стефанюк, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, В. Євтух, М. Євтух та Г. Філіпчук.

У науковому дискурсі народна педагогіка розглядається як сукупність емпіричних знань, навичок та виховного досвіду мас, що накопичувалися впродовж віків незалежно від наукових систем. М. Стельмахович зазначав: «Народна педагогіка найідейніша, бо вона базується на заповідях народної моралі, націлена на формування справжньої Людини. Благотворний вплив на її розвиток мають рідна мова й фольклор, чудові здобутки народного мистецтва, ремесла і промисли, родинно-побутова культура, національні звичаї і традиції, свята, обряди, символи» [4, с. 4].

Етнопедагогіка розглядається як самостійна галузь науково-педагогічного знання, тобто наука про народну педагогіку. Вона дає теоретико-методологічне обґрунтування народному досвіду, досліджує особливості національного характеру, виникнення та сучасний стан народних традицій виховання. Вагомий внесок у розвиток української етнопедагогіки зробив В. Сухомлинський. Педагогічна система вченого ґрунтувалася на інтеграції етнокультурних надбань у структуру виховного процесу.

Зокрема, обґрунтовуючи фундаментальні принципи трудового виховання, В. Сухомлинський зазначав, що його авторська система є результатом творчого переосмислення та запозичення багатовікового досвіду народу [5]. Таким чином,

етнопедагогічні константи стали методологічним підґрунтям для формування цілісної гуманістичної парадигми виховання особистості.

Наповнюючи академічну науку гуманістичними ідеями, відшліфованими впродовж тисячоліть, етнопедагогіка стає фундаментом для розвитку автентичної вітчизняної школи. Водночас у сучасній світовій освітній парадигмі спостерігається активна розбудова концепції освітнього дизайну, що потребує уточнення суміжних категорій для їх коректного застосування при проєктуванні етнопедагогічного середовища.

Аналіз теоретичних джерел дозволяє розмежувати дефініції, які часто вживаються як синонімічні. Так, універсальний дизайн (Universal Design – UD) еволюціонував від архітектурної безбар'єрності до філософії «дизайну для всіх». У контексті формування національної ідентичності це означає відмову від «дискримінації за дизайном» та створення середовища, де автентичні артефакти є когнітивно доступними для кожної дитини, незалежно від її психофізіологічних особливостей [6]. Своєю чергою, універсальний дизайн в освіті (UDE) та навчальний дизайн (Instructional design), представлені у працях Й. Дутіллойла та А. Бліта, фокусуються на створенні умов, що не потребують спеціалізованої адаптації для різних категорій здобувачів [7]. Особливої ваги у цьому дискурсі набуває категорія педагогічного дизайну. Класичне бачення цієї дефініції у дослідженнях М. Меррілла та Дж. Пратта визначає її як наукову дисципліну, орієнтовану на розробку найбільш раціональних та комфортних методів і систем навчання [8].

В українському науковому просторі ці ідеї трансформуються у прикладну площину крізь концепцію Т. Прибори, яка трактує освітній дизайн ЗДО як систему створення емоційно безпечного простору [9], де українська мова та культура стають для дитини природною зоною комфорту, що нівелює бар'єри в опануванні національного коду.

Логічним продовженням дизайну середовища є його лінгводидактичне наповнення. Сучасна дошкільна лінгводидактика розглядає мову як «дім буття» нації. Як наголошує А. Богуш, ефективний мовленнєвий розвиток дитини можливий лише у змістовному, емоційно насиченому середовищі, де слово підкріплене наочним і чуттєвим образом [10].

Синтез зазначених понять дозволяє нам виокремити дефініцію етнопедагогічного дизайну – як цілеспрямованого процесу моделювання розвивального простору ЗДО, де етнокультурне наповнення (предметний світ, мова, звичаї) інтегрується з педагогічними технологіями для формування національної ідентичності дитини.

Для успішної побудови такого середовища, на основі аналізу праць І. Беха, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Косенчук, В. Кременя, Т. Пірожeнко, Т. Прибори, О. Рейпольської, ми виокремлюємо три критичні аспекти:

1. Дитина в дошкільному віці сприймає світ за допомогою образів та історій. Етнодизайн має «промовляти» до дитини. Кожен елемент музейного

куточка – від рушника до глиняного глечика – повинен мати свій сюжет, що спонукає дитину до діалогу, роздумів та мовленнєвої творчості.

2. Згідно з теоріями розвитку дитини дошкільного віку, пізнання ідентичності неможливе без тактильного контакту. Етносередовище має бути доступним: дитина повинна мати можливість торкнутися автентичних матеріалів (льону, дерева, глини), що сприяє формуванню глибоких психологічних зв'язків з рідною культурою.

3. У контексті сучасних вимог, етнопедагогічний дизайн має включати цифровий вимір. Як зазначають дослідники медіаосвіти, віртуалізація музейних просторів дозволяє зберегти безперервність національного виховання незалежно від фізичного місцеперебування дитини.

Таким чином, етнопедагогічний дизайн постає як інтегрована система, що поєднує глибинну мудрість народної традиції з технологічними вимогами цифрової епохи.

У такому середовищі мова трансформується у живий комунікативний інструмент, а національні цінності набувають статусу усвідомлених переконань засобами синергії дії, слова та візуального образу.

Перехід від теоретико-методологічного обґрунтування до практичного впровадження окреслених ідей зумовив розробку та апробацію авторської інтегративної моделі етнопедагогічного простору «Ми – українці: сузір'я традицій».

Зазначена модель розглядається як цілісна, адаптивна екосистема, що засобами конвергенції етнодизайну, ІКТ-інструментарію та активних мовленнєвих практик забезпечує формування стійкої національної ідентичності дитини старшого дошкільного віку.

Відповідно до визначеної мети, архітектура середовища структурована за трьома взаємозалежними векторами, що забезпечують комплексний вплив на розвиток особистості.

Матеріально-просторовий вектор реалізується шляхом розбудови групових локацій-осередків, концепція яких ґрунтується на автентичній естетиці української культури та принципах універсального дизайну. Особлива увага приділяється параметрам безпеки, безбар'єрності та сенсорної доступності, що дозволяє кожній дитині безпосередньо взаємодіяти з артефактами.

Цифровий вектор здійснює технологічну трансформацію фізичного простору, розширюючи його межі у віртуальну площину. Створення цифрових аналогів музейних експозицій забезпечує неперервність виховного процесу та дозволяє реалізувати освітні завдання у дистанційному, очному або гнучкому форматах взаємодії.

Соціокультурний вектор спрямований на консолідацію зусиль педагогів, батьків та вихованців як активних суб'єктів спільного проєктування етнопростору. Він виступає живим механізмом трансляції національних цінностей та соціального партнерства в межах закладу та поза його межами.

Ефективність цифрового етносередовища детермінована дотриманням комплексу педагогічних умов, які забезпечують перехід від пасивного сприйняття інформації до активного формування особистісних смислів дитини.

1. Сенсорно-когнітивна інтеграція. Дана умова базується на теорії полісенсорного пізнання та принципах етнопедагогіки щодо пріоритетності наочно-дієвого мислення дошкільника. Використання автентичних артефактів (кераміки, текстилю, дерева) створює «тактильний фундамент» для когнітивного розвитку. Наукове обґрунтування полягає у тому, що за допомогою дотику до реального предмета дитина швидше опановує назви та поняття рідної мови, сприймаючи слово не як абстрактний звук, а як невіддільну частину матеріальної культури свого народу.

2. Технологія «проживання». В основі цієї умови лежить діяльнісний підхід та теорія занурення. На відміну від традиційного «свята-видовища», де дитина є лише виконавцем ролі, технологія проживання календарно-обрядового циклу забезпечує її суб'єктність. З позиції соціально-громадянської компетентності, участь у народному дійстві як соціокультурній практиці дозволяє дитині «приміряти» на себе ціннісні установки, перетворюючи їх на власні переконання шляхом емоційного переживання події.

3. Інклюзивна етнопідтримка. Наукове обґрунтування цієї умови спирається на принципи артпедагогіки та середовищної психології. Використання етнорелаксаційних локацій (куточків із природними матеріалами, звуками природи, засобами етнодизайну) виконує функцію психологічного розвантаження. Для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) етнодизайн виступає засобом невербальної комунікації та гармонізації емоційного стану. Це забезпечує реалізацію принципу безбар’єрності в освіті, дозволяючи кожній дитині реалізувати право на культурне самовираження у комфортному для неї темпі.

4. Освітня взаємодія реалізує принцип системності та єдності виховних впливів. В умовах воєнного стану та цифровізації, цифрове середовище виступає сполучною ланкою між сім’єю та ЗДО. Науковою основою тут є концепція соціального партнерства. Забезпечення методичного супроводу батьків дозволяє уникнути когнітивного дисонансу у дитини, коли цінності, що транслюються в садочку, знаходять підкріплення вдома. Це створює єдине «ціннісне поле», що є критично важливим для формування стійкої національної самосвідомості.

Визначені педагогічні умови та структурні компоненти моделі «Ми – українці: сузір’я традицій» потребують надійного механізму реалізації в умовах гнучких режимів організації освітньої діяльності, зокрема дистанційного та змішаного навчання. Це актуалізує розробку та впровадження алгоритму трансформації традиційних народознавчих осередків у цифровий сегмент. Процес «цифровізації етнопростору» ми розглядаємо не як створення альтернативного середовища, а як поетапне розширення фізичного простору ЗДО у віртуальну площину.

Реалізація алгоритму трансформації традиційного етносередовища у цифровий сегмент розпочинається з етапу контент-аналізу та селекції. На цій стадії здійснюється ретельний науково-методичний відбір матеріальних артефактів із децентралізованої мережі групових мінімузеїв. Пріоритетними критеріями селекції виступають історична автентичність об’єктів, їхня естетична цінність та відповідність психофізіологічним і когнітивним можливостям дітей дошкільного віку. Кінцевим результатом цього етапу є перелік експонатів, фольклорних творів та обрядових дій, що складають змістове ядро для подальшої розробки цифрового контенту.

Наступним кроком є етап медіадизайну та зацифрування, спрямований на візуалізацію та створення цифрових аналогів обраних етнографічних об’єктів. Процес передбачає технологічну трансляцію матеріальних артефактів у віртуальну площину за допомогою сучасного інструментарію: предметного фотографування елементів побуту, створення світлин для розробки інтерактивних віртуальних екскурсій, а також синтезу художньо-мовленнєвого супроводу.

Технічна реалізація цього етапу здійснюється за допомогою доступних мультимедійних сервісів та програмного забезпечення: графічний редактор Canva або Genially для створення візуального контенту та інтерактивних плакатів; сервіси Google Street View App для розробки віртуальних панорам або платформа ThingLink, яка перетворює статичне фото мінімузею на інтерактивну карту з вбудованим відео та аудіо; мобільні додатки Audacity або Voice Recorder для запису та монтажу аудіо кейсів; ChatterPix чи D-ID для оживлення музейного експоната, зробивши його оповідачем власної історії. Завдяки такому інструментарію авторські аудіокейси (загадки, вірші, наративні історії) наповнюють цифровий об'єкт живим смисловим контекстом, створюючи цілісний мультимедійний продукт. Це дозволяє нівелювати «цифровий холод» екрана, забезпечуючи психологічну близькість дитини до об’єкта спостереження та стимулюючи її до активного мовленнєвого відгуку. Такий підхід перетворює цифровий аналог артефакту з пасивного зображення на активний стимул національної самоідентифікації.

Третій етап інтеграції полягає у вибудовуванні архітектури спеціалізованої віртуальної платформи, де відбувається системна організація зацифрованого контенту. Центральним вузлом платформи та її візуально-змістовим осердям виступає мультимедійний дашборд «Сузір’я традицій», на якому графічно представлено всі локальні мінімузеї закладу. Використання інтерактивного ресурсу дозволяє за принципом «одного кліку» активувати відповідний інформаційний блок: при натисканні на зображення відкривається розгорнутий кейс, що містить відеодемонстрацію експонатів, інтерактивні презентації та аудіоісторії. Такий підхід вибудовує єдину траєкторію пізнання: дитина має можливість розпочати дослідження артефакту (наприклад, українського рушника) безпосередньо у стінах закладу через полісенсорне сприйняття, а згодом – поглибити знання у безпечних домашніх умовах. Завдяки віртуальному

доступу до платформи, вихованець може повторно переглянути процес ткання, дослідити семантику орнаментів або прослухати тематичні легенди, що сприяє опануванню етнокультурних смислів.

Завершальним і найбільш критичним складником алгоритму є етап впровадження принципів цифрової гігієни, що виступає безпековим фільтром для збереження здоров'я вихованців. Дотримання вимог Розпорядження КМУ № 432-р (2025 р.) вимагає регламентування часових меж цифрової взаємодії, яка інтегрується в освітній процес короткими сесіями загальною тривалістю до десяти-п'ятнадцяти хвилин. Особлива увага приділяється ергономіці контенту, що передбачає використання гармонійних колірних гам, відсутність агресивного відеомонтажу та надання пріоритету аудіальному супроводу для мінімізації навантаження на зоровий аналізатор [11]. Кожен цифровий цикл завершується обов'язковою інтерактивною паузою, яка стимулює дитину до зміни виду діяльності та переходу від віртуального споглядання до активної рухової або продуктивної творчості у фізичному середовищі.

Така поетапна трансформація дозволяє перетворити етнопростір на «живу» систему у відкритому доступі. При цьому принципи цифрової гігієни виступають не обмежувачем, а методичним запобіжником, який гарантує, що технологічне розширення сприятиме розвитку національної ідентичності без шкоди для здоров'я дитини.

Ефективність впровадження моделі «Ми – українці: сузір'я традицій» безпосередньо корелює з рівнем професійної готовності вихователів до роботи у змішаному форматі. Методика підготовки педагогічних кадрів у нашому дослідженні розглядається як багатовекторний процес, спрямований на формування цифрової та етнопедагогічної компетентності, базується на системному підході та включає три стратегічні напрями: технологічний, змістово-дизайнерський та безпеково-адаптивний.

Технологічний напрям орієнтований на опанування вихователями інструментарію розбудови цифрового сегмента середовища. Підготовка передбачає проведення серії практичних інтенсивів, на яких педагоги навчаються технік створення якісного медіаконтенту. Важливим аспектом є опанування навичками модерації освітнього процесу в синхронному та асинхронному режимах, що забезпечує гнучкість взаємодії з вихованцями та їхніми батьками незалежно від безпекової ситуації.

Змістово-дизайнерський напрям фокусується на розвитку навичок педагогічного дизайну етнопростору. Вихователь має виступати як архітектор змісту, здатний гармонійно поєднувати автентичні культурні коди з цифровими формами. Методика підготовки включає навчання алгоритмів «зацифрування традиції», де особлива увага приділяється збереженню смислової цілісності етнографічного матеріалу при його візуалізації. Педагоги вчаться проєктувати такі сценарії «проживання» традицій, які б стимулювали активне мовленнєве спілкування дитини рідною мовою навіть у віртуальному середовищі.

Безпеково-адаптивний напрям є відповіддю на актуальні виклики правового режиму воєнного стану. Підготовка педагогів у цьому векторі спрямована на формування стресостійкості та навичок надання психологічної підтримки дітям засобами етнопедагогіки. Методика передбачає опанування технік використання етнорелаксаційних локацій для стабілізації емоційного стану вихованців. Крім того, педагоги проходять підготовку з реалізації стратегій цифрової гігієни, що дозволяє їм виступати експертами у дозуванні технологічного навантаження на дитину та створювати безпекові умови в освітньому просторі в усіх його вимірах.

Синтез цих напрямів дозволяє сформувати нову професійну ідентичність вихователя ЗДО – педагога-модератора, який здатен ефективно транслювати національні цінності в умовах високої невизначеності, забезпечуючи неперервність та якість дошкільної освіти.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження дозволяє констатувати, що теоретичне обґрунтування та практична апробація методичних засад проєктування цифрового етносередовища стали ефективною відповіддю на актуальні безпекові виклики в системі дошкільної освіти. Встановлено, що сучасний освітній простір ЗДО функціонує як екосистема, в якій традиційні народознавчі осередки та цифрові платформи перебувають у стані постійної конвергенції.

Така інтеграція дозволяє нівелювати фрагментарність освітнього процесу, спричинену безпековими обмеженнями, та гарантує неперервність формування національної ідентичності як фундаментального базису соціальної та громадянської компетентності дитини незалежно від її поточної локації. Розроблена інтегративна модель поєднує децентралізовану мережу групових мінімузеїв із віртуальною платформою й забезпечує імерсивне «проживання» традицій, трансформуючи вихованця з пасивного об’єкта впливу на активного суб’єкта етнокультурної взаємодії, що створює передумови для інтенсифікації розвитку рідної мови, яка в межах дослідження розглядається як ключовий маркер національної самоідентифікації. Завдяки впровадженню чотириетапного алгоритму трансформації середовища розроблено якісний освітній контент, що відповідає вимогам цифрової гігієни та ергономіки. Обґрунтовано, що раціональне дозування екранного часу в поєднанні з пріоритетністю аудіовізуального комфорту сприяє мінімізації когнітивного навантаження на дошкільників, одночасно розширюючи можливості для їхньої творчої самореалізації в умовах гнучких форматів навчання.

Важливою детермінантою успішного проєктування такого середовища визначено трансформацію професійної ролі вихователя, який постає як дизайнер та модератор цифрового етнопростору. Синергія технологічної грамотності, етнопедагогічної майстерності та психологічної стійкості дозволяє педагогам забезпечувати ефективну трансляцію базових суспільних цінностей навіть за умов територіальної роз’єднаності суб’єктів освітнього процесу.

Проведене дослідження підтверджує перспективність подальшого вивчення потенціалу технологій ШІ, доповненої та віртуальної реальності (AR/VR) у моделюванні етнографічних експедицій для дітей дошкільного віку. Окремим вектором подальших наукових пошуків вбачається розробка та валідація діагностичного інструментарію для оцінювання рівнів сформованості національної самосвідомості дитини в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства.

Література:

1. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20/ed20221213/print (дата звернення: 03.12.2025).

2. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 15 груд. 2023 р. № 1322. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.10.2025).

3. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ М-ва освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. URL: https://surl.li/ivqphq (дата звернення: 03.12.2025).

4. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1980. Т. 3. С. 7–279.

6. Blagojevic B., Twomey D., Labas L. Universal design for learning: From the start. Orono, ME : University of Maine. 2002. URL: https://web.archive.org/web/20060909061131/ (дата звернення: 28.12.2025).

7. Duthilleul Y., Carro R., Tapaninen R., Maslauskaite K. Conception d'établissements scolaires et d'espaces d'apprentissage dans le Département de la Seine-Saint-Denis, France. Série Analyses thématiques. Banque de Développement du Conseil de l'Europe. Paris. 2019. URL: https://web.archive.org/web/20220124202027/https://coebank.org/media/documents/Conception_d_etablissements_scolaires_et_d_espaces_d_apprentissage_en_seine_st_denis.pdf (дата звернення: 28.12.2025).

8. Merrill M. D., Drake L., Lacy M. J., Pratt J. Reclaiming instructional design. *Educational Technology.* 1996. № 36 (5). P. 5–7.

9. Прибора Т. Принципи освітнього дизайну закладу дошкільної освіти. *Наукові записки.* Серія: Педагогічні науки. 2023. Вип. 211. С. 196–201.

10. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : підручник / за ред. А. М. Богуш. 2-ге вид., доповн. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 704 с.

11. Про схвалення Концепції цифрової гігієни дітей дошкільного віку : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 травня 2025 р. № 432-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-tsyfrovoi-hihiieny-ditei-doshkilnoho-viku-i-432 (дата звернення: 28.12.2025).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy* [On the basic principles of state policy in the field of establishing Ukrainian national and civic identity: Law of Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20/ed20221213/print

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *Stratehiia utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2030 roku* [Strategy for the consolidation of Ukrainian national and civic identity for the period up to 2030]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text

3. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021). *Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia* [On approval of the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education) new edition]. https://surl.li/ivqphq

4. Stelmakhovych, M. H. (1997). *Ukrainska narodna pedahohika: navch.-metod. posib.* [Ukrainian folk pedagogy: educational and methodological manual]. IZMN.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1980). *Sertse viddaiu ditiam* [I give my heart to children]. In *Vybrani tvory u 5-ty tomakh* (Vol. 3, pp. 7–279). Radianska Shkola.

6. Blagojevic, B., Twomey, D., & Labas, L. (2002). *Universal design for learning: From the start*. University of Maine. https://web.archive.org/web/20060909061131/

7. Duthilleul, Y., Carro, R., Tapaninen, R., & Maslauskaite, K. (2019). *Conception d'établissements scolaires et d'espaces d'apprentissage dans le Département de la Seine-Saint-Denis, France* [Design of schools and learning spaces in the Department of Seine-Saint-Denis, France]. Série Analyses thématiques. Banque de Développement du Conseil de l'Europe. https://web.archive.org/web/20220124202027/https://coebank.org/media/documents/Conception_d_etablissements_scolaires_et_d_espaces_d_apprentissage_en_seine_st_denis.pdf.

8. Merrill, M. D., Drake, L., Lacy, M. J., & Pratt, J. (1996). Reclaiming instructional design. *Educational Technology, 36*(5), 5–7.

9. Prybora, T. (2023). Pryntsypy osvitnoho dyzainu zakladu doshkilnoi osvity [Principles of educational design of a preschool education institution]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*, (211), 196–201.

10. Bogush, A. M., & Gavrysh, N. V. (2015). *Doshkilna linhvodydaktyka: Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy v doshkilnykh navchalnykh zakladakh* [Preschool linguodidactics: Theory and methods of teaching children their native language in preschool educational institutions] (A. M. Bogush, Ed.; 2nd ed.). Slovo.

11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). *Pro skhvalennia Kontseptsii tsyfrovoi hihiieny ditei doshkilnoho viku* [On approval of the Concept of digital hygiene for preschool children]. https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-tsyfrovoi-hihiieny-ditei-doshkilnoho-viku-i-432

СЕРІЯ «Психологія»

UDC 159.922.7:159.954

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1546-1558

Chyzhykova Maryna Mykolayvna psychologist, independent researcher and practitioner in the field of preschool education, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0004-9057-9497

Starovoit Tetiana Pavlivna PhD in Psychological Sciences, Independent Researcher and Practitioner, Koptivshchyna village, https://orcid.org/0000-0003-0837-3883

Starovoyt Yuliia Pavlivna Educator, Ovruch Preschool Educational Institution No. 8 "Lastivka", Ovruch, https://orcid.org/0009-0001-2629-2131

THE ROLE OF AUDIOVISUAL STIMULATION IN THE DEVELOPMENT OF ASSOCIATIVE THINKING AND CREATIVITY IN EARLY CHILDHOOD

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical analysis of the psychological mechanisms underlying the influence of audiovisual stimulation on the development of associative thinking and basic creative abilities in early childhood under conditions of the digital transformation of childhood. The relevance of the study is determined by the need to shift from a restrictive model of interaction with digital media to a paradigm of their psychological and pedagogical instrumentalization. It is substantiated that early childhood is a sensitive period for the formation of multimodal perception and primary associative connections, which constitute the cognitive foundation of subsequent creative activity.

The theoretical and methodological framework of the study is based on the principles of cultural-historical psychology (L. S. Vygotsky), Allan Paivio's Dual Coding Theory, concepts of associative thinking and the psychology of creativity (S. Mednick, V. Moliako), as well as contemporary approaches in media psychology (Joint Media Engagement). The role of cross-modal interaction between auditory and visual stimuli in the formation of stable sensory standards, the development of imagination, mimesis, and the transition from reproductive to creative activity is analyzed.

A model of psychological and pedagogical interaction "perception – interaction – productive action" is proposed, within which nature-oriented digital content is considered as stimulus material for the child's active cognitive and creative activity

under adult mediation. Criteria of psychological safety and developmental potential of media content are identified, including the realism of images and sounds, a moderate tempo-rhythm, and the linguistic and cultural relevance of Ukrainian-language content.

It is concluded that structured audiovisual stimulation within the framework of joint media engagement can serve as an effective means of developing associative thinking, imagination, and primary manifestations of creativity in early childhood.

Keywords: early childhood; audiovisual stimulation; associative thinking; creativity; digital media content.

Чижикова Марина Миколаївна психолог, незалежний дослідник і практик у сфері дошкільної освіти, м. Харків, https://orcid.org/0009-0004-9057-9497

Старовойт Тетяна Павлівна кандидат психологічних наук, незалежний дослідник і практик, с. Коптівщина, https://orcid.org/0000-0003-0837-3883

Старовойт Юлія Павлівна вихователь Овруцького ЗДО номер 8 "Ластівка", м. Овруч, https://orcid.org/0009-0001-2629-2131

РОЛЬ АУДІАЛЬНО-ВІЗУАЛЬНОЇ СТИМУЛЯЦІЇ У ФОРМУВАННІ АСОЦІАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ТА КРЕАТИВНОСТІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз психологічних механізмів впливу аудіально-візуальної стимуляції на розвиток асоціативного мислення та базових креативних здібностей дітей раннього віку в умовах цифрової трансформації дитинства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переходу від обмежувальної моделі взаємодії з цифровими медіа до парадигми їх психолого-педагогічної інструменталізації. Обґрунтовано, що ранній вік є сенситивним періодом для формування полімодального сприймання та первинних асоціативних зв’язків, які становлять когнітивний фундамент подальшої творчої діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають положення культурно-історичної психології Л. С. Виготського, теорія подвійного кодування А. Пайвіо, концепції асоціативного мислення та психології творчості (С. Медник, В. Моляко), а також сучасні підходи медіапсихології (Joint Media Engagement). Проаналізовано роль крос-модальної взаємодії аудіальних і візуальних стимулів у формуванні стійких сенсорних еталонів, розвитку уяви, мімезису та переході від репродуктивної до творчої діяльності.

Запропоновано модель психолого-педагогічної взаємодії «сприймання – інтеракція – продуктивна дія», у межах якої цифровий контент природничого спрямування розглядається як стимульний матеріал для активної когнітивної та

творчої діяльності дитини за умови посередництва дорослого. Виокремлено критерії психологічної безпеки та розвивального потенціалу медіаконтенту, зокрема реалістичність зображення й звуку, помірний темпоритм та лінгво-культурну відповідність україномовного продукту.

Зроблено висновок, що структурована аудіально-візуальна стимуляція за умов спільної медіа-взаємодії може виступати ефективним засобом розвитку асоціативного мислення, уяви та первинних проявів креативності у дітей раннього віку.

Ключові слова: діти раннього віку; аудіально-візуальна стимуляція; асоціативне мислення; креативність; цифровий медіаконтент.

Problem Statement. At the current stage of social development, a fundamental transformation of the child's social development situation is occurring. The phenomenon of "digital childhood" has ceased to be a futurological forecast and has become an objective reality: the first encounter with gadgets often occurs earlier than the formation of coherent speech. In scientific discourse, this issue is traditionally viewed through the lens of risks: studies investigate the negative impact of screen time on physical health, delayed speech development, deficits in voluntary attention, and face-to-face communication (The Anxious Generation).

However, the complete isolation of a young child from the digital environment in modern conditions appears to be a utopian and, to some extent, artificial strategy. There is an urgent need for a paradigm shift: a transition from a strategy of "prohibition" to a strategy of "psycho-pedagogical instrumentalization" of digital content. The use of audio-visual tools not as a "digital nanny" for passive consumption, but as stimulus material for the development of higher mental functions – specifically associative thinking and creativity – becomes particularly relevant.

The early years are a sensitive period for the development of the sensory-perceptual sphere and the formation of primary generalizations. It is during this period that the foundations of associative thinking are laid – the ability to establish connections between objects and phenomena based on their contiguity, similarity, or contrast.

Audio-visual stimulation (the combination of a dynamic visual image and sound) has a high potential for influencing this process due to its polymodal nature, which corresponds to the syncretic nature of a young child's thinking.

At the same time, the problem of the influence of specific content (specifically nature-oriented content that imitates real sounds and images of animals) on the mechanisms of the emergence of children's creativity remains insufficiently studied. There is a contradiction between the wide availability of educational video content and the lack of scientifically grounded algorithms for its use to stimulate the transition from visual-action to visual-imagery thinking, which forms the foundation of future creativity. This necessitates a detailed analysis of the role of structured audio-visual stimulation in the cognitive development of young children.

Analysis of Recent Research and Publications. The problem of developing creativity and associative thinking in early childhood is traditionally a focus of psychological science; however, under the conditions of the digital transformation of society, it acquires new contexts and requires a rethinking of tools. The theoretical and methodological basis of the study consists of the classical tenets of cultural-historical psychology (L.S. Vygotsky) [1], where imagination is viewed not as a separate function, but as an activity based on the combination of elements of past experience. Vygotsky emphasized that the creative activity of the imagination is directly dependent on the richness and variety of a person's previous experience: the more a child has seen, heard, and experienced, the more material they have for creating associations. In the context of our study, this justifies the importance of enriching the perceptual experience of a young child through various stimuli, including audio-visual ones [1].

Issues regarding the structure of creative potential and the mechanisms of its realization have been deeply developed in the works of both foreign (J. Guilford, E. Torrance, S. Mednick) [2,3,4] and domestic scientists (V. Molyako, S. Maksymenko) [5,6]. Specifically, V. Molyako [5], in his concept of the psychology of creativity, emphasizes the importance of forming mental activity strategies that begin to emerge as early as preschool age through mechanisms of imitation and analogizing. Associative thinking, in this case, acts as the basic mechanism allowing the child to link heterogeneous elements (for example, sound and image) into new holistic structures (S. Mednick) [4].

Modern scientific discourse is characterized by sharp polemics regarding the impact of screen media on young children (screen time exposure). A significant body of research (D. Christakis, Zimmerman, et al.) [7] points to the risks of excessive media consumption, linking it to attention deficits and speech delays. However, recent research over the last 5–7 years (R. Barr, D. Lemish, M. Linebarger) [8] shifts the focus from the quantity of time to the quality of content and the context of its viewing.

In particular, the concept of "Joint Media Engagement" is introduced, which was studied by American psychologists (Takeuchi, Stevens) [9]. They prove that under the condition of active adult mediation (co-viewing), video content ceases to be passive "noise" and becomes an effective didactic tool. Research shows that children are capable of learning from video materials (the transfer of learning) if they are constructed taking into account age-specific perceptual characteristics: slow pace, absence of abrupt cuts, and the relevance of the audio track to the visual sequence (Anderson & Subrahmanyam) [10].

Key to our study is understanding the mechanisms of multimedia information processing. Here, it is worth turning to Allan Paivio's Dual Coding Theory [11]. According to this theory, information is better assimilated if it arrives simultaneously through two channels – verbal/auditory and visual. For young children, in whom visual-imagery thinking predominates, video content demonstrating an animal (image) and its voice (sound) creates strong associative links, which later become the basis for verbalization (naming the animal).

The neurophysiological aspect related to the work of mirror neurons (G. Rizzolatti) [12] is also important. Observing the actions of animals on screen or imitating their sounds activates the same areas of the cerebral cortex in the child as when performing real actions. This confirms the thesis that watching videos can stimulate motor and play activity (mimesis), which is a precursor to creativity (role-play transformations).

A separate layer of research concerns the influence of nature-based stimuli on the child's psyche. E.O. Wilson's [13] Biophilia Hypothesis asserts an innate human need for a connection with nature. Modern research in ecopsychology (P. Kahn, S. Kellert) [14] indicates that even indirect contact with nature (via video) can reduce stress levels and activate cognitive interest. However, the role of specifically Ukrainian-language nature-oriented audio-visual products in forming the national linguistic picture of the world and primary creative associations in young children remains under-researched.

Despite a significant number of works devoted to media psychology and the psychology of creativity, there is a certain gap in understanding the applied aspects of using YouTube content. Most studies focus either on school-age children or on educational cartoons (animation). In contrast, the impact of realistic video materials (real-world video footage) with natural sounds on the development of the associative field and the stimulation of creative self-expression (drawing, modeling, play) in young children is insufficiently covered. There are no clear methodological recommendations for integrating such content into the system of developmental activities, which determines the relevance of our study.

The aim of the article is to theoretically substantiate the psychological mechanisms of the influence of audio-visual stimulation on the cognitive sphere of a young child and to define the methodological foundations for using digital nature-oriented content for the development of associative thinking and basic creative abilities.

Main Material Presentation. A fundamental prerequisite for the development of the cognitive sphere of a young child is the integration of sensory experience. According to the tenets of developmental neuropsychology, the brain of a child aged 1 to 3 years is in a state of intense synaptogenesis, when basic neural ensembles responsible for perceiving a holistic picture of the world are formed. Traditional approaches viewed perception as a sum of sensations; however, modern research points to the primacy of polymodal perception: a child learns about an object simultaneously through sight, hearing, and touch.

In a digital environment where the tactile channel is partially blocked, audio-visual integration comes to the fore. The mechanism of video content influence (using the materials of the "Koshenyatko TV" channel as an example) is based on the effect of cross-modal interaction. The neurophysiological basis of this process is the activation of multisensory neurons in the Superior Temporal Sulcus (STS) of the cerebral cortex. This specific area is responsible for synchronizing a dynamic visual

image (the animal's movement) and its corresponding acoustic pattern (the animal's sound).

An important aspect highlighted in our analysis is A. Paivio's Dual Coding Theory. According to it, the human cognitive system operates with two functionally independent but interconnected subsystems:

1. **Non-verbal (imagery) system:** specializes in processing objects and events (video sequence).
2. **Verbal system:** processes linguistic information (the animal's name, narrator's commentary).

Experimental data indicate that the activation of both systems leads to the so-called additivity effect: information is assimilated more deeply, and associative links become more stable. Video materials that strictly adhere to the structure "Realistic Image + Natural Sound + Verbal Label" create ideal conditions for the formation of primary concepts in the child's mind. Unlike a static image in a book, video conveys the dynamics of movement (the animal's motor skills) and the variability of sounds, which enriches the sensory standard of the object.

Special attention should be paid to the coherence of stimuli. For a child's unformed psyche, the temporal and semantic coincidence of auditory and visual streams is critically important.

Desynchronization (for example, when the sound appears with a delay or does not correspond to the articulation/action of the object) causes cognitive dissonance and disrupts the process of internalizing the image. An analysis of the "Koshenyatko TV" channel content confirms adherence to the principle of ecological validity: the video sequence is presented with real-world footage of animals, and the audio accompaniment is authentic, preventing the formation of distorted ideas about reality (unlike animated characters with anthropomorphic features often found in the entertainment segment of YouTube).

The Role of Auditory Stimuli in the Development of Reproductive and Creative Imagination

The development of creativity is impossible without a formed basis of imagination. In early childhood, imagination functions primarily as reproductive (reconstructive), but it is precisely this that becomes the foundation for combinatorial (creative) activity. Audio-visual stimulation acts as a catalyst for this process through the mechanism of anticipation.

We analyzed a specific type of content – video riddles ("Guess whose voice?"), where an auditory stimulus (the animal's sound on a black or neutral background) is presented first, and the visual answer appears later. This latency period is critically important for the development of cognitive abilities. At the moment of perceiving only the sound, the child's brain is forced to perform complex work:

1. **Acoustic analysis** – identifying characteristic features of the sound (timbre, pitch, rhythm);
2. **Accessing long-term memory** – searching for the corresponding image;

3. **Internal visualization** – the child "sees" the object in their imagination before it appears on the screen.

This process of internal image generation is the prototype of a creative act. The child is not just consuming a finished product; they are actively reconstructing reality in their consciousness. Let us examine this mechanism in more detail based on the structure of cognitive activity.

In a situation where the auditory stimulus (sound) precedes the visual one (image), a so-called perceptual deficit or informational uncertainty arises. The human psyche, and that of a child in particular, has a fundamental property – the pursuit of wholeness (Gestalt). The brain does not tolerate "emptiness" and tries to fill it. In this micro-interval of time (between the sound heard and the picture appearing), colossal cognitive work occurs:

1. *Mobilization of mnemonic traces* – the child scans their memory for the corresponding pattern;

2. *Image synthesis* – since memory does not store "photographs" but rather generalized schemes of objects, the child constructs a mental image. They create their own "kitty" or "doggy" in their mind, which may differ from the one that appears on the screen a second later;

3. *The act of creation.* It is this moment, when the object does not yet exist in reality but already exists in the imagination, that is the prototype of a creative act. Creativity, by definition, is the creation of something that did not exist before. For a young child, creating a mental image ex nihilo (from nothing, based only on sound) is the first step toward productive imagination.

Traditional cartoon watching is often criticized for passivity: the viewer receives a finished visual sequence that requires no effort to decode. In contrast, the format of video riddles or naturalistic videos with nature sounds (where the source of the sound may be initially hidden) triggers the mechanism of active reality reconstruction.

This process is based on anticipatory imagination – the ability to foresee a future image.

According to Vygotsky, any higher mental function is first external and then becomes internal (interiorization). In the context of our study:

1. **External stage:** the child sees the animal on the screen and hears the sound;

2. **Transitional stage:** the child hears the sound, becomes attentive, anticipates, and represents the animal before its appearance;

3. **Internal stage (internal plane of action):** eventually, the child will be able, upon hearing a bark in the street or simply the word "dog," to instantly evoke a vivid image in their imagination and operate with it (for example, in play: "Imagine we are dogs").

Thus, video content acts as a "trainer" for the transition from reactive behavior (stimulus-response) to active cognitive activity. The child learns not just to react to the world but to model it in their head. This ability for internal modeling is the cognitive basis of any creativity—from children's play to scientific discoveries.

Furthermore, nature sounds and animal voices have a powerful emotional impact. According to research in the psychology of emotions (C. Izard), interest and joy are the emotions that most facilitate cognitive activity. The emotional coloring of sounds (for example, a cat's gentle purring or a lion's fierce roar) stimulates the brain's limbic system, which promotes better memorization and encourages the child to respond emotionally.

One of the key mechanisms ensuring the transition from perception to creativity in early childhood is imitation (mimesis). In classical psychology (A. Bandura, J. Piaget), imitation is viewed as the primary method of social learning. Video content acts as a source of models for imitation.

Observing animal behavior on the screen engages the child's mirror neuron system. This leads to involuntary (and later voluntary) reproduction:

- *Onomatopoeia:* attempts to repeat sounds ("moo-moo," "woof-woof") are not only training for the articulatory apparatus but also the first experience of controlling the voice as an instrument of expression.
- *Plastic imitation:* reproducing the movements of animals (how a bear walks, how a bunny jumps).

We view these actions not merely as motor exercises, but as elements of theatricalization. A child imitating a cat is not just moving – they are entering a role, trying on a different image. This is the birth of role-play – the leading activity of preschool age and the highest form of children's creativity. High-quality video content enriches the repertoire of such roles. If a child has never seen a live raccoon, a video provides them with the necessary behavioral pattern to include this character in their play.

There is a clear connection here: *richness of perceptual images* (via video) → variety of imitative actions → complexity of plot-role play → development of creativity.

Speech development is inextricably linked to the development of thinking. Associative thinking is the ability to establish non-trivial connections between objects. Nature-cycle video materials provide unique material for the formation of semantic fields.

Analysis shows that systematic viewing of thematic videos (e.g., "Pets," "Forest Animals") contributes to structuring the child's categorical apparatus. They learn to group objects not only by external features but also by functional and auditory ones. For example, watching a video forms a complex associative chain: *"Cow" – "Milk" – "Meadow" – "Moos" – "Big" – "Kind."* The wider this associative field, the higher the child's creative potential.

In the future, this becomes the basis for verbal creativity (word-making, rhyming, composing fairy tales). A child with a rich store of auditory and visual images is capable of generating more interesting metaphors and comparisons (for example, "thunder rumbles like an angry bear" – an association that could arise from comparing sounds from a video).

Model of Psycho-Pedagogical Interaction: "Perception – Interaction – Productive Action"

Based on theoretical analysis and empirical observations, we have developed an algorithmic model for integrating audio-visual content into the child's developmental space. The model is based on the principle that the screen tool does not replace the adult but acts as a "third element" in the "Adult – Child – Digital Object" triad.

The process of developing creativity in this model unfolds in three sequential stages:

Stage 1. Phenomenon of Joint Attention and Perceptual Scanning.

The first stage is the organization of shared perception. In early childhood, a child's attention is primarily involuntary and easily shifts under the influence of vivid stimuli. The adult's task at this stage is to act as an "external regulator" of attention and move perception from the level of passive registration of images to the level of analytical observation. In the context of watching video materials (e.g., stories about animals), the adult performs the function of a mediator. They verbally highlight the key features of the object that the child might miss due to the syncretic nature of perception. Instruction: "Look at the kitty's ears – they are moving," "Notice the tail—it's fluffy." Special attention is paid to the auditory channel. Instruction: "Listen to how he sings: is it quiet or loud? Is it a sad song or a happy one?". Such commented viewing forms the child's skill of identifying essential features of an object, which is a necessary condition for forming clear representations (primary images) that the imagination will later operate with.

Stage 2. Interactive Verbalization and Reflection (Narrative Expansion).

The second stage is aimed at processing the received information and stimulating divergent thinking. The key tool here is dialogue. We propose moving away from traditional convergent questions (which have one correct answer, e.g., "Who is this?", "What color is it?"), as they train memory rather than creativity. Instead, priority is given to open-ended questions that stimulate the development of "Theory of Mind" – the ability to understand the mental states of others. Example: "What do you think this kitty is thinking about right now?", "Why did the doggy get happy?". This teaches the child empathy and the ability to take another's perspective – a basic skill for role-play creativity.

Predictive thinking – stimulating the creation of one's own plot. Example: "Where did the cow run after the video ended?", "Who will she meet in the forest?". Effect – the child goes beyond the existing visual sequence. They begin to "build upon" reality, creating their own narrative. The video becomes merely a starting point (trigger) for unfolding their own fairy tale or story.

Stage 3. Exteriorization of the Image: Productive Creative Action.

The third and final stage of the model involves the process of exteriorization – the translation of internal mental images and emotional impressions into an external material or activity-based product. This is where the act of creativity occurs. We identify two vectors for implementing this stage:

A. *Art-therapeutic vector* (transformation "sound → color/shape"): Using the mechanism of synesthesia. After listening to animal voices (without visual accompaniment or after it), the child is invited to depict what they heard.

"Painting Sound" technique: The task is to draw not the animal itself, but its "voice" (e.g., "What does a bark look like? Is it sharp or round? Red or blue?"). This breaks stereotypes (template drawing) and develops abstract imagination.

Plastic modeling: Sculpting a character from clay, which allows translating a visual 2D image from the screen into a 3D form, developing spatial thinking.

B. *Play and Body-oriented vector (Embodiment):* Creativity in early childhood is inextricably linked to motor skills.

"Shadow Theater" or pantomime technique: The child must use their body to reproduce the movements of the animal they saw in the video. This requires a deep analysis of the image and its creative interpretation through one's own body.

Play improvisation: Including the character from the video in a plot-role play. The virtual image becomes a real participant in the play space of the room.

The proposed model of "perception – interaction – productive action" allows for a fundamental change in the vector of digital content's influence. Instead of functioning as a "digital pacifier" that hinders development, the audio-visual tool becomes an instrument for enriching sensory experience and a stimulus for productive creative activity.

The key factor for effectiveness here is not the gadget itself, but the quality of the pedagogical support for the process of interiorization and subsequent exteriorization of images.

Based on the conducted theoretical analysis and generalization of empirical experience, we have formulated a system of practical recommendations for using audio-visual tools in the process of developing creativity in young children.

Criteria for Psychological Safety and Developmental Potential of Media Products. When choosing video content for young children (1–3 years) and young preschoolers (3–5 years), parents and educators are advised to be guided by the principle of "ecology" of the informational environment. High-quality content suitable for forming associative thinking should meet the following criteria:

✔ *Linguo-culturological criterion (linguistic aspect)* – priority is given to using content in the native (Ukrainian) language. This ensures not only vocabulary enrichment but also the formation of a national linguistic picture of the world. The voiceover should be clear, moderate in pace, with correct orthoepy. It is important that the voice behind the scenes performs the function of a "friendly mentor" rather than just an informant;

✔ *Visual-rhythmic criterion (absence of aggressive editing).* Tempo-rhythm – the frequency of frame changes (cuts) should be low (low cutting rate). A rapid change of pictures (clip style) overloads the visual analyzer and blocks the child's ability to comprehend. *Statics vs. Dynamics* – the video should give the child time (3–5 seconds

or more) to look at the object. *Color palette* – "acidic," unnatural colors should be avoided. Preference is given to a natural palette corresponding to real objects of nature;

✔ *Auditory criterion (realism of sounds). Sound validity* – animal sounds should be authentic (recordings of real animal voices), not synthesized on a computer or imitated by actors (unless it is an artistic concept of a fairy tale). This is critically important for forming correct sensory standards. *Balance* – background music should not drown out nature sounds or the narrator's voice.

The effectiveness of the proposed methodological recommendations depends on the regularity and emotional involvement of the adult. Video content is viewed here not as a self-sufficient means of entertainment, but as digital stimulus material that triggers complex cognitive processes, which, with adult support, are transformed into creative skills.

Conclusions and Prospects for Further Research. The conducted theoretical study and analysis of empirical material allow for the conclusion that under the conditions of the digital transformation of childhood, audio-visual stimulation (provided it is pedagogically appropriate and psychologically safe) acts as a powerful tool for the development of the cognitive sphere of young children. Watching high-quality nature-oriented video content activates mechanisms of multisensory integration. The synchronous presentation of acoustic (e.g., animal sound) and visual (image) stimuli promotes the formation of stable associative links and sensory standards, which become the basis for the development of visual-imagery thinking. Furthermore, audio-visual tools stimulate the transition from reproductive to creative imagination. This process occurs through the interiorization of external images into an internal plane of action and their subsequent exteriorization through mechanisms of mimesis (onomatopoeia, plastic imitation) and role-play. Video acts as a source of plots and images that the child creatively reinterprets. However, only those media products that adhere to the principles of ecological validity (realism of image and sound), moderate tempo-rhythm, and linguo-cultural relevance (Ukrainian-language content) have developmental potential. The analysis of materials from the "Koshenyatko TV" channel confirmed their compliance with these psycho-hygienic requirements.

At the same time, it has been substantiated that a critical condition for effectiveness is the implementation of the "Joint Media Engagement" model. The transformation of screen time into a creative process is possible only through the active mediation of an adult who organizes the stages of joint attention, reflection, and the translation of virtual impressions into real productive activity (drawing, modeling, play).

The results obtained do not exhaust all aspects of the problem and highlight the need for further research in the following areas:

✔ *Empirical verification* – conducting a longitudinal experimental study to compare the level of development of verbal creativity and associative thinking in children systematically engaged in work with nature-oriented video content using the Joint Attention methodology versus a control group;

✔ *Comparative analysis of stimuli* – studying the differences in the impact on children's imagination of realistic video content (real-world footage) versus animated content. It is important to determine which type of stimuli is more effective for forming the basis of creativity at different age periods (early vs. preschool age);

✔ *Correctional and developmental potential* – studying the possibilities of using Ukrainian-language video riddles and sound exercises in working with children with special educational needs (specifically those with speech delays or autism spectrum disorders) as a means of stimulating communicative activity and emotional response;

Development of methodological support – creating and piloting comprehensive media literacy programs for parents of young children aimed at developing skills for productive interaction with digital content.

References:

1. Vygotsky, L. S. (2004). *Imagination and creativity in childhood*. Journal of Russian & East European Psychology, 42(1), 7–97. (Original work published 1930).

2. Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist*, 5(9), 444–454. https://doi.org/10.1037/h0063487

3. Torrance, E. P. (1988). The nature of creativity as manifest in its testing. In R. J. Sternberg (Ed.), *The nature of creativity* (pp. 43–75). Cambridge University Press.

4. Mednick, S. A. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review*, 69(3), 220–232.

5. Моляко, В. О., Гулько, Ю. А., & Ваганова, Н. А. (2021). Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта. Видавець Вікторія Кундельська.

6. Максименко, С. Д. (2006). *Генеза здійснення особистості*. К.: Видавництво ТОВ «КММ».

7. Christakis, D. A., Zimmerman, F. J., DiGiuseppe, D. L., & McCarty, C. A. (2004). Early television exposure and subsequent attentional problems in children. *Pediatrics*, 113(4), 708–713.

8. Barr, R. (2010). Transfer of learning from 2D to 3D sources during infancy: Informing theory and practice. *Developmental Review*, 30(2), 128–154. https://doi.org/10.1016/j.dr.2010.03.001

9. Takeuchi, L., & Stevens, R. (2011). *The new coviewing: Designing for learning through joint media engagement*. The Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop.

10. Anderson, D. R., & Subrahmanyam, K. (2017). Digital Screen Media and Cognitive Development. *Pediatrics*, 140(Supplement 2), S57–S61. https://doi.org/10.1542/peds.2016-1758C

11. Paivio, A. (1990). *Mental representations: A dual coding approach*. Oxford University Press.

12. Rizzolatti, G., & Craighero, L. (2004). The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience*, 27, 169–192.

13. Wilson, E. O. (1986). *Biophilia*. Harvard University Press.

14. Kahn, P. H., & Kellert, S. R. (Eds.). (2002). *Children and nature: Psychological, sociocultural, and evolutionary investigations*. MIT Press.

Література:

1. Vygotsky, L. S. (2004). *Imagination and creativity in childhood*. Journal of Russian & East European Psychology, 42(1), 7–97. (Original work published 1930).

2. Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist*, 5(9), 444–454. https://doi.org/10.1037/h0063487

3. Torrance, E. P. (1988). The nature of creativity as manifest in its testing. In R. J. Sternberg (Ed.), *The nature of creativity* (pp. 43–75). Cambridge University Press.

4. Mednick, S. A. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychological Review*, 69(3), 220–232.

5. Моляко, В. О., Гулько, Ю. А., & Ваганова, Н. А. (2021). Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта. Видавець Вікторія Кундельська.

6. Максименко, С. Д. (2006). *Генеза здійснення особистості*. К.: Видавництво ТОВ «КММ».

7. Christakis, D. A., Zimmerman, F. J., DiGiuseppe, D. L., & McCarty, C. A. (2004). Early television exposure and subsequent attentional problems in children. *Pediatrics*, 113(4), 708–713.

8. Barr, R. (2010). Transfer of learning from 2D to 3D sources during infancy: Informing theory and practice. *Developmental Review*, 30(2), 128–154. https://doi.org/10.1016/j.dr.2010.03.001

9. Takeuchi, L., & Stevens, R. (2011). *The new coviewing: Designing for learning through joint media engagement*. The Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop.

10. Anderson, D. R., & Subrahmanyam, K. (2017). Digital Screen Media and Cognitive Development. *Pediatrics*, 140(Supplement 2), S57–S61. https://doi.org/10.1542/peds.2016-1758C

11. Paivio, A. (1990). *Mental representations: A dual coding approach*. Oxford University Press.

12. Rizzolatti, G., & Craighero, L. (2004). The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience*, 27, 169–192.

13. Wilson, E. O. (1986). *Biophilia*. Harvard University Press.

14. Kahn, P. H., & Kellert, S. R. (Eds.). (2002). *Children and nature: Psychological, sociocultural, and evolutionary investigations*. MIT Press.

UDC 159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1559-1572

Krynychko Valeriia Vasylivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0002-0391-417X

THE ROLE OF BODY AWARENESS AND SENSE OF COHERENCE IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Abstract. The article provides a review-based theoretical justification of the role of body awareness and sense of coherence as interrelated resources in the development of an individual's psychological well-being. It is shown that the contemporary understanding of well-being goes beyond its reduction to the absence of psychological tension and stress resistance and is increasingly associated with inner integrity, self-acceptance, the capacity for personal growth, and the presence of life meaning, as described in C. Ryff's model of psychological well-being.

It is revealed that the phenomenology of the bodily self, body image, bodily identity, bodily subjectivity, and the phenomenology of corporeality as a whole determine the way in which one lives through one's own body as a space of subjective presence, boundaries, and support, whereas disturbances in these dimensions are reflected in psychosomatic symptoms, in particular in situations of facial reconstruction and the experience of a "foreign face" and a "foreign body." Sense of coherence is considered as a generalized life orientation that encompasses the comprehensibility, manageability, and meaningfulness of events and determines whether the life-world is perceived as ordered, predictable, and worthy of emotional and volitional efforts, being associated with indicators of hardiness, stress resistance, and mental health.

It is substantiated that the combination of body awareness and sense of coherence may serve as a common basis for the formation of the key dimensions of psychological well-being according to C. Ryff: self-acceptance, autonomy, positive relations with others, environmental mastery, personal growth, and the presence of life goals. The possibilities of integrating the proposed conceptual model into salutogenic and psychosomatic discourse are outlined, as well as the prospects for its psychodiagnostic and psychotherapeutic application in working with body image disturbances, crises of bodily identity, and in maintaining psychological well-being under conditions of prolonged stress.

Keywords: salutogenic approach, phenomenology of the bodily self, phenomenology of corporeality, psychosomatics, psychodiagnostics, bodily self, body image, body schema, bodily identity, body awareness, bodily subjectivity, sense of coherence, psychological well-being.

Криничко Валерія Василівна кандидат медичних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, https://orcid.org/0000-0002-0391-417X

РОЛЬ ТІЛЕСНОЇ УСВІДОМЛЕНОСТІ ТА ВІДЧУТТЯ ЗВ'ЯЗНОСТІ В СТАНОВЛЕННІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Анотація. У статті здійснено оглядово-теоретичне обґрунтування ролі тілесної усвідомленості та відчуття зв'язності (sense of coherence) як взаємопов'язаних ресурсів становлення психологічного благополуччя особистості. Показано, що сучасне розуміння благополуччя виходить за межі його зведення до відсутності психологічного напруження та стресостійкості і дедалі тісніше пов'язується з внутрішньою цілісністю, самоприйняттям, здатністю до особистісного зростання та наявністю життєвого сенсу, описаних у моделі психологічного благополуччя К. Ріфф.

Розкрито, що феноменологія тілесного Я, образ тіла, тілесна ідентичність, тілесна суб'єктність і феноменологія тілесності в цілому задають спосіб проживання власного тіла як простору суб'єктивної присутності, меж і опори, а їх порушення відображаються у психосоматичних симптомах, зокрема в ситуаціях реконструкції обличчя й переживання «чужого обличчя» та «чужого тіла». Відчуття зв'язності розглядається як генералізована життєва орієнтація, що охоплює зрозумілість, керованість та осмисленість подій і визначає, чи сприймається життєвий світ як упорядкований, передбачуваний і такий, що вартий емоційно-вольових зусиль, пов'язуючись із показниками життєстійкості, стресостійкості та психічного здоров'я. Обґрунтовано, що поєднання тілесної усвідомленості та відчуття зв'язності може слугувати спільним підґрунтям формування ключових вимірів психологічного благополуччя за К. Ріфф: самоприйняття, автономії, позитивних стосунків з іншими, компетентності у керуванні середовищем, особистісного зростання та наявності життєвих цілей. Окреслено можливості інтеграції запропонованої концептуальної моделі в салютогенний та психосоматичний дискурс, а також перспективи її психодіагностичного й психотерапевтичного застосування для роботи з порушеннями образу тіла, кризами тілесної ідентичності та підтримання психологічного благополуччя в умовах тривалого стресу.

Ключові слова: салютогенний підхід, феноменологія тілесного Я, феноменологія тілесності, психосоматика, психодіагностика, тілесне Я, образ тіла, схема тіла, тілесна ідентичність, тілесна усвідомленість, тілесна суб'єктність, відчуття зв'язності, sense of coherence, психологічне благополуччя.

INTRODUCTION

In recent decades, psychological well-being has increasingly been understood as an indicator of quality of life in a broad sense - not only as the absence of psychological

tension and stress resistance, but as the degree of inner integrity, subjective satisfaction, sense of development, and the presence of life meaning. In this context, C. Ryff's model of psychological well-being, which distinguishes self-acceptance, autonomy, positive relations with others, environmental mastery, personal growth, and the presence of life goals, has become one of the leading theoretical frameworks for analysing optimal personality functioning and the structure of subjective well-being.

In parallel, growing attention has been paid to the phenomenology of the bodily self and the phenomenology of corporeality in general, within which the body is viewed as a bearer of subjectivity, a space for experiencing one's own identity, and a key link in interaction with the world. The concepts of the bodily self, body image, bodily identity, bodily subjectivity, and embodiment make it possible to describe how sensory, emotional, and meaning-related components of experience are integrated into a single structure, as well as how disturbances of this integration manifest themselves in psychosomatic disorders, where bodily symptoms reflect conflicts at the level of personal meaning. An additional dimension to this line of inquiry is provided by research on facial reconstruction, the phenomenon of the "foreign face," and changes in bodily identity under conditions of pronounced alterations in appearance, which combine phenomenological, psychosomatic, psychological, and clinical–psycho-diagnostic approaches.

Within A. Antonovsky's salutogenic approach, the central construct describing the mode of organisation of life experience is the sense of coherence. It is defined as a generalized life orientation that includes the comprehensibility, manageability, and meaningfulness of events and reflects the extent to which a person perceives the world as structured, predictable, and worthy of emotional and volitional engagement. Studies indicate that a high sense of coherence is associated with better indicators of mental and somatic health, higher hardiness and stress resistance, and more adaptive coping strategies, whereas a reduced sense of coherence is associated with an increased risk of distress and psychosomatic complaints.

Despite the development of individual lines of research - the phenomenology of the bodily self, psychosomatics, psychodiagnostics of body image, studies of sense of coherence and eudaimonic well-being - their integration into a unified theoretical model remains insufficient. There is a lack of works that systematically analyse how body awareness and bodily subjectivity are combined with sense of coherence, forming a common basis for psychological well-being within C. Ryff's model. This hampers the construction of comprehensive psychodiagnostic and psychotherapeutic approaches oriented not only toward symptoms, but also toward restoring the connection between bodily experience, meaning structures, and subjective well-being.

In this context, the article aims to provide a theoretical justification of the role of body awareness, the phenomenology of the bodily self, and sense of coherence as interrelated resources in the formation of an individual's psychological well-being within the salutogenic approach. Drawing on the salutogenic framework, the phenomenology of corporeality, findings from psychosomatics, and C. Ryff's model

of psychological well-being, it examines how the bodily self, body image, bodily identity, and the experience of embodiment are integrated with the meaning-related organisation of life experience, reflected in the sense of coherence, and how this integration may serve as a target for psychodiagnostic and psychotherapeutic work, particularly in the context of facial reconstruction, the experience of a "foreign face," and other crises of bodily identity.

PROBLEM STATEMENT

In situations of chronic social tension and prolonged stress, the limitations of approaches that conceptualize mental health primarily through the lens of discrete symptoms or cognitive schemas-while neglecting the bodily and meaning-related dimensions of experience-become particularly evident. Under such conditions, subjective well-being appears to depend less on the mere absence of distress than on an individual's capacity to maintain a sense of inner support, integrity, and meaningfulness of their life path despite enduring strain. This calls for theoretical models that simultaneously account for the bodily, emotional, and cognitive-meaning dimensions of experience, describing their interaction as a unified system rather than as a sum of isolated components.

Against this background, the need arises for an in-depth examination of how bodily awareness and the sense of coherence function as interrelated resources for the formation and maintenance of psychological well-being. On the one hand, bodily awareness enables a person to "read" bodily signals, relate them to emotional states and life events, and thus cultivate an experience of internal support and boundaries. On the other hand, the sense of coherence provides a framework of comprehensibility, manageability, and meaningfulness within which even intense stressors can be integrated into the personal narrative as challenges to be understood and overcome, rather than as chaotic and destructive episodes. The absence of integrative models that simultaneously consider the bodily dimension of experience, the phenomenon of sense of coherence, and the multidimensional understanding of psychological well-being (in particular within the framework of C. Ryff's model) determines the scientific novelty and practical significance of the present study.

The problem addressed in this article concerns the theoretical substantiation of how bodily awareness and sense of coherence can be understood as a shared basis for the development of the key dimensions of psychological well-being, as well as potential targets for psychoprophylactic and psychotherapeutic interventions. It involves overcoming the gap between phenomenological approaches to embodiment, the salutogenic perspective on health, and empirically validated models of well-being-thereby opening the way toward the creation of more holistic, individually oriented programs of psychological support under conditions of prolonged stress.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The salutogenic concept proposed by A. Antonovsky introduces a fundamentally different mode of thinking about health compared to the pathogenic paradigm: instead of the dichotomy of "healthy/sick," it posits a continuum between states of relative ease

and distress, along which the individual continuously "moves" under the combined influence of life stressors and available resources. Within this framework, central importance is ascribed not so much to the intensity of external influences as to the internal principles organizing experience, which ensure a person's relative resilience to stress-that is, their ability to maintain a sense of autonomy, manageability, and meaningful coherence even under conditions of prolonged tension. The key integrative construct describing this internal organization is the sense of coherence (SOC)-a generalized life orientation that reflects the degree to which an individual perceives the world as structured, predictable, and worthy of emotional and volitional engagement.

In this context, the sense of coherence can be regarded as the "core" of subjective health, as it determines whether a person experiences life events as a coherent story in which they remain an active and capable author, or as a set of unrelated episodes that merely "happen" to them without discernible logic. The more integrated this sense is, the more likely stressful situations will be incorporated into the personal narrative as challenges that can be understood and overcome rather than as chaotic threats that shatter the sense of self-coherence and integrity.

In the theoretical and methodological developments of S. Eriksson and M. Eriksson, the sense of coherence is further specified as a three-dimensional construct comprising the components of comprehensibility, manageability, and meaningfulness. **Comprehensibility** reflects the extent to which the events and stimuli an individual encounters are represented as cognitively ordered, structured, and internally coherent rather than chaotic or random. **Manageability** refers to an individual's expectation regarding the availability of sufficient internal (psychological) and external (social and material) resources to meet life's demands, expressing a deep-seated confidence that "there are enough resources" to cope with stress. **Meaningfulness** relates to the motivational aspect of experience and describes the degree to which life events are perceived as personally significant and therefore worthy of investment in effort, time, and emotional energy.

Moreover, these three components are not isolated from one another: a loss of meaningfulness typically entails a reduction in the perceived manageability and comprehensibility of events, whereas an increase in cognitive order and awareness of available resources may enhance the sense of meaning. Together, these components allow the sense of coherence to be interpreted as a meta-level characteristic of experiential organization that establishes the fundamental framework for one's attitude toward stress, determining whether it is perceived primarily as a destructive force or as a potential source of growth integrated into the personal life narrative.

Longitudinal and review studies summarized by M. Eriksson and colleagues provide compelling evidence that a high level of sense of coherence is associated with a broad range of positive mental and somatic indicators across different age, occupational, and cultural groups. Individuals with a pronounced sense of coherence show lower levels of anxiety and depressive symptoms, report fewer non-specific psychosomatic complaints, and are characterized by higher subjective life satisfaction

and greater resilience. They also tend to employ more active, problem-focused, and meaning-oriented coping strategies, whereas low sense of coherence is typically accompanied by predominantly passive, avoidant, and defensive responses to stress. Importantly, sense of coherence displays relative stability in adulthood while still retaining the potential for change under the influence of cumulative life experience, which makes it a promising target for psychoprophylactic and psychotherapeutic interventions.

Increasing attention is being paid to studies that relate sense of coherence to biological markers of chronic stress, which makes it possible to go beyond purely self-report indicators and move toward understanding the psychophysiological mechanisms through which it operates. For example, a study by E. Lehto, M. Haukkala and colleagues examining the associations between sense of coherence, mental health indicators, and hair cortisol concentrations showed that higher sense of coherence is linked to better indicators of psychological well-being and relatively more favorable profiles of hormonal response to prolonged stress. Although direct correlations between sense of coherence and cortisol levels remain moderate, the overall pattern supports conceptualizing sense of coherence as a factor that modulates the relationship between subjectively experienced stress and the physiological “cost” of adaptation to it, thereby reducing the risk of prolonged, depleting forms of stress response.

Further development of the understanding of sense of coherence as a resource has been undertaken in the works of Sh. E. Eriksson, L. Smith and other researchers, who emphasize its predictive role for psychological well-being and resilience. It has been shown that, in the context of intensive academic and professional demands, a higher level of sense of coherence is associated with better adaptation, a lower likelihood of emotional burnout, greater flexibility in the choice of coping strategies, and more effective use of social support resources. In this sense, sense of coherence can be regarded as an indicator of an individual’s readiness for a constructive “dialogue” with stress rather than for its avoidance or passive endurance.

A distinct body of empirical research conducted by Z. Mirzaei and colleagues demonstrates that sense of coherence is closely related to self-efficacy and the subjective feeling of control over one’s life, and also mediates the relationship between stress, apathy, and quality of life. From a resource-oriented perspective, this provides grounds for conceptualizing sense of coherence as a meta-resource that integrates the cognitive level (schemes for interpreting events), the emotional level (patterns of emotional responding), and the motivational level (the degree to which experience is imbued with personal meaning). Accordingly, sense of coherence functions as a kind of “optic” through which the subject perceives and constructs the meaning of stressful events, thereby determining the trajectory of their impact on psychological well-being.

RESEARCH OBJECTIVE

The aim of this article is to provide a review-theoretical analysis of the role of bodily awareness and sense of coherence in the formation of individual psychological

well-being in the context of C. Ryff's model and phenomenological approaches to embodied subjectivity.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

Bodily awareness in this article is understood as an integral capacity of the individual to notice, differentiate, and interpret their own bodily states, integrating them into the broader context of emotional experience and meaning making within life history. This involves not only directing attention to physical sensations, but also maintaining a stable attitude toward the body as a significant, subject-like component of the self-a bearer of memory, emotions, and personal meanings-rather than merely an instrument of action or an "object" of external evaluation.

From a phenomenological perspective, the bodily self appears as a space of subjective presence within which the experience of one's boundaries, vulnerability, and strength, as well as the basic parameters of contact with the Other, are constituted. The sensory, emotional, and meaning-related dimensions of embodiment form a basic configuration through which the experience of "being in the body" and "being in the world" is organized, whereas disruptions between these dimensions manifest in phenomena of bodily estrangement, difficulties in recognizing and verbalizing one's own states, chronic muscular tension, and multiple somatic complaints without sufficient organic basis.

The role of bodily awareness becomes particularly evident in situations of marked changes in appearance-for example, facial reconstruction, the experience of a "foreign face," or chronic somatic illnesses that entail visible bodily changes. In such cases, not only the perception of body image but also the configuration of bodily identity is transformed, requiring a reorganization of the ways of being present in one's own body and in relationships with others, and is often accompanied by the experience of losing one's "habitual" self.

Sense of coherence (SOC) is conceptualized as a generalized life orientation that reflects the degree to which a person perceives their life-world as a comprehensible, manageable, and meaningful experience. Within the structure of SOC, three components are traditionally distinguished-comprehensibility, manageability, and meaningfulness-which together constitute the basic "optics" through which events are perceived. [1;2;4;6;8].

Comprehensibility is associated with the sense that events and stimuli fit into a certain logic and are amenable to interpretation, even when they are unexpected or unpleasant. Manageability describes a deep-seated confidence in the availability of internal and external resources sufficient to meet life's demands, whereas meaningfulness captures the motivational dimension-the experience of one's life as worthy of emotional and volitional effort, time, and responsibility.

Empirical studies by M. Eriksson, B. Lindström, A. Antonovsky and numerous review papers show that a high level of SOC is associated with better mental and somatic health indicators, higher quality of life, and greater well-being across different

age and social groups. It has been established that a strong SOC is linked to lower severity of anxiety and depressive symptoms, greater resilience and stress tolerance, and a predominance of active, problem-focused, and meaning-oriented coping strategies, including more effective coping mechanisms in stressful situations. At the same time, SOC demonstrates relative stability in adulthood, yet can change under the influence of cumulative life experience and targeted interventions, as shown in longitudinal and cohort studies, which makes it a promising target for psychoprophylactic and psychotherapeutic interventions [1;6;].

In C. Ryff's model, each dimension of psychological well-being acquires additional depth when viewed through the combined lens of bodily awareness and sense of coherence. This approach reveals that the cognitive and emotional characteristics of well-being are grounded in concrete ways of inhabiting bodily experience and in the meaningful organization of one's life history, integrated into a relatively coherent biographical narrative.

Self-acceptance rests on an integrated attitude toward the body as a bearer of experience and emotion, which allows both pleasant and painful aspects of embodiment to be acknowledged without reducing them to sources of shame or threat. A high level of SOC facilitates the inclusion of ambivalent or traumatic episodes into a coherent picture of the self, thereby reducing the risk of self-image fragmentation and supporting the development of a more stable self-identity.

Positive relations with others inevitably have a bodily dimension-expressed through facial expression, gaze, interpersonal distance, touch, and tone of voice-which shapes the experience of closeness, trust, or, conversely, alienation. Developed bodily awareness helps regulate interpersonal distance and recognize overload and the need for support, whereas SOC enables a person to perceive relationships as an important, meaningful part of life in which conflicts and tensions are approached as events to be understood and worked through rather than as threats to self-integrity.

Autonomy is grounded in the capacity to distinguish one's own needs from those of others and to sense and delineate boundaries, which has a clear bodily basis, as overload, intrusion, or excessive self-sacrifice are often first signaled through bodily cues. A strong SOC enhances autonomy because it is associated with the conviction that one's own decisions are meaningful and can influence the course of events, thereby making the assumption of responsibility psychologically manageable [1;2;4;6].

Environmental mastery requires a realistic consideration of bodily resources and limitations (fatigue, rhythms of activity and recovery), without which the planning of activity becomes detached from the actual "capacity" of the organism. SOC complements this bodily "literacy" by shaping an understanding of the environment as something that, despite its complexity, can be organized and structured to some degree, thereby supporting the experience of being able to influence life conditions rather than merely adapting to them passively.

Personal growth is accompanied by specific bodily experiences-agitation, tension, sensations of expansion or contraction of inner space, and changes in energetic

tone. Bodily awareness makes it possible to recognize these states as signals of current developmental tasks, while sense of coherence helps to situate crises and regressive phases within a broader trajectory of growth, reducing the risk of interpreting them as purely destructive failures [1;3;5].

The presence of life goals is associated with the experience of an inner "impulse forward," which has not only a cognitive-meaning dimension but also a pronounced bodily aspect-the sense of vitality and aliveness, or, conversely, bodily rigidity and stagnation. Bodily awareness makes it possible to recognize these experiences as markers of proximity to or distance from meaningful goals, whereas SOC links short-term efforts with long-term orientations, shaping the experience of directionality and continuity of one's life path.

In light of the above, the coherence between bodily awareness and sense of coherence can be regarded as an internal "skeleton" of psychological well-being, which ensures its structuredness and relative stability under changing conditions. Bodily awareness "grounds" well-being in the immediate experience of one's own presence in the world, whereas SOC gives this experience a cognitive-meaning structure, allowing particular states, events, and relationships to be integrated into a coherent, relatively stable configuration of the self and of one's life narrative.

In a psychosomatic context, disruption of the alignment between the sensory, emotional, and meaning-related dimensions of experience, combined with low SOC, creates conditions for chronic tension, somatic complaints, and the experience of one's body as a "foreign" or uncontrollable object. This is especially relevant under conditions of prolonged stress, traumatic events, facial reconstruction, and other crises of bodily identity, where changes in embodiment require not only medical intervention but also profound psychosocial and meaning-oriented reintegration [1;2;4;6].

In this sense, the body is viewed not merely as a "carrier" of symptoms, but as a key link connecting subjective meanings, stressful events, and the formation of psychological well-being. The sensory, emotional, and meaning-related dimensions of embodiment constitute a basic configuration through which the experience of one's own boundaries, vulnerability, and strength is shaped, as well as the mode of contact with other people and the surrounding world. When a relative alignment is achieved between these dimensions, an experience of inner coherence, integration, and the possibility of "relying on oneself" emerges, since bodily sensations, emotional reactions, and meaning-making processes do not contradict one another but mutually support each other.

By contrast, ruptures between the sensory, emotional, and meaning-related levels manifest in phenomena of alienation from the body, difficulties in recognizing and verbalizing one's own states, chronic muscular tension, and multiple somatic complaints without sufficient organic basis. Under such conditions, the body increasingly appears as a "foreign" or uncontrollable object, which weakens the experience of relying on one's own bodily presence and heightens vulnerability to stress and psychosomatic disturbances [1;2;4;6].

Sense of coherence can be understood as a kind of “framing” construct that defines the general way in which life events and one’s own biography are perceived-as a coherent, meaningful story rather than a set of isolated episodes. In this perspective, the body functions as an internal optical system through which a person “reads” both everyday and extreme situations, determining their meaning, degree of threat, and the possibility of exerting influence.

The component of comprehensibility is associated with the sense that events are open to interpretation: even when they are unexpected or unpleasant, they still fit into a certain logic and are not experienced as absurd or “pure chaos”. Manageability concerns the belief in the availability of resources-both internal (personal qualities, skills, experience) and external (social support, institutional opportunities)-that are sufficient to cope with situational demands. Meaningfulness reflects emotional-values involvement in one’s own life, that is, the extent to which a person experiences it as worthy of effort, and of investments of time, energy, and responsibility, rather than as “something that just happens”.

A strong sense of coherence facilitates the integration of difficult, traumatic, or ambivalent experiences into a coherent personal history: events are neither denied nor repressed but reinterpreted and assigned a place within the biographical narrative, which reduces the experience of inner fragmentation.

In this way, even intense stress experiences can be viewed as trials or turning points in one’s life path which, despite their painful nature, do not destroy a basic trust in the world and in oneself.

Low sense of coherence, by contrast, is accompanied by the experience of the world as chaotic, unpredictable, and scarcely understandable, where events “just happen” to a person without forming a comprehensible pattern. Under such conditions, basic anxiety increases, feelings of helplessness and loss of control intensify, and the likelihood of turning to destructive forms of coping with stress-from avoidance and passivity to self-destructive behavior-rises. In this sense, sense of coherence can be viewed as one of the key factors determining whether stress will be transformed into an experience of development or into an experience of cumulative psychological and somatic exhaustion.

In C. Ryff’s model, each dimension of psychological well-being acquires additional depth when considered through the combined lens of bodily awareness and sense of coherence. This approach makes it possible to discern that the cognitive and emotional characteristics of well-being are grounded in concrete ways of living through bodily experience and in the meaningful organization of one’s life history.

- *Self-acceptance.* An integrated attitude toward the body as a bearer of experience, memory, and emotions provides the basis for a more holistic stance toward the self as a whole: the person is able to acknowledge both pleasant and painful aspects of embodiment without reducing them to sources of shame or hostility. A strong sense of coherence, in turn, makes it possible to incorporate ambivalent or traumatic episodes of one’s life path into a coherent picture of the self, neither repressing them nor

reducing them to stigmatized fragments, but viewing them as parts of a personal narrative that can be reflected upon and understood.

- *Positive relations with others.* Interpersonal contact inevitably has a bodily dimension: gaze, facial expression, posture, distance, touch, and the timbre and volume of the voice create a background of trust or vigilance, closeness or alienation. A person who is finely attuned to their own bodily signals and able to interpret them adequately can more easily regulate interpersonal distance and recognize moments of overload or, conversely, the need for closeness. Sense of coherence allows relationships to be experienced not as a mere collection of potential threats but as an important, meaningful part of life in which conflicts and tensions can be approached as events to be understood and worked through rather than as destructive "failures".

- *Autonomy.* The ability to distinguish one's own needs from those of others, to sense and articulate one's boundaries, and to consistently uphold them has a clearly expressed bodily basis: it is often through bodily sensations that a person first "learns" about overload, intrusion, or excessive accommodation to others' expectations. Developed bodily awareness supports the timely recognition of such states and makes it possible to adjust behavior before tension crystallizes into symptoms. A strong sense of coherence enhances autonomy because it is associated with the conviction that one's own decisions are meaningful and can influence the course of events, thereby making the assumption of responsibility for choices psychologically manageable.

- *Environmental mastery.* Awareness of bodily resources and limitations (fatigue, overexertion, the need for rest, rhythms of activity and recovery) is a necessary precondition for effective interaction with the environment. A person who ignores bodily signals often plans activity as if their resources were inexhaustible, which ultimately leads to exhaustion and a sense of inefficacy. Sense of coherence complements this bodily "literacy" with a cognitive-meaning dimension by promoting an understanding of the environment as something that, despite the complexity and unpredictability of particular events, can in general be organized and structured to some degree. As a result, the experience of being able to influence life conditions, rather than merely adapt to them, is strengthened.

- *Personal growth.* Changes that occur in life are almost always accompanied by specific bodily experiences: excitement, anxious or pleasant tension, elevation, fatigue, and sensations of "expansion" or "contraction" of inner space. Bodily awareness makes it possible to notice these states in a timely manner and relate them to the developmental tasks currently facing the individual, rather than interpreting them as "incomprehensible discomfort". Sense of coherence, in turn, supports viewing one's development not as a random sequence of events but as a process with an inner logic and meaning, within which crises and regressive phases can be experienced as stages of a more complex growth trajectory.

- *Presence of life goals.* The feeling of energy, drive to act, and inner "impulse forward" is closely connected to the bodily sense of vitality, to levels of tension and relaxation, and to the experience of aliveness or, conversely, bodily "stagnation".

Bodily awareness enables these states to be recognized as markers of proximity to or distance from personally meaningful goals. Sense of coherence provides a meaningful frame for them by linking short-term efforts with long-term orientations, thus allowing one's life to be experienced as directed rather than accidental. Under such conditions, goals cease to be abstract declarations and become internally motivated vectors into which both bodily and meaning-related experience are invested.

The coherence between bodily awareness and sense of coherence can thus be viewed as an internal "skeleton" of psychological well-being that ensures its structuredness and stability under changing conditions. Bodily awareness grounds well-being in the immediate experience of one's own presence in the world, whereas sense of coherence gives this experience a cognitive-meaning structure, allowing individual states, events, and relationships to be integrated into a coherent, relatively stable configuration of the self and of one's life path.

The cultivation of bodily awareness through body-oriented approaches, practices of mindful attention to the body, and movement- and breath-based techniques can be regarded as a distinct avenue for strengthening the subjective sense of support, rootedness in one's own experience, and the capacity to remain in contact with oneself under stress. Such methods help a person return to the experience of presence "here-and-now," restore sensitivity to subtle shifts in tension and relaxation, and recognize early signs of overload, thereby creating an additional "window of opportunity" for regulation and prevention of distress. In this sense, bodily awareness functions not merely as a "technical skill" but as a way of organizing one's attitude toward the body, shifting from objectification and neglect to acceptance, care, and trust.

CONCLUSIONS

Within the salutogenic framework, bodily awareness and sense of coherence emerge as complementary resources in the development of psychological well-being. Bodily awareness grounds experience in the immediate felt sense of one's own embodiment, fostering a sense of support, here-and-now presence, and sensitivity to internal boundaries, whereas sense of coherence provides the cognitive-meaning frame within which life events become comprehensible, manageable, and personally meaningful.

Considering the dimensions of C. Ryff's model of psychological well-being through the combined lens of bodily awareness and sense of coherence allows for a deeper understanding of their underlying psychological mechanisms. Self-acceptance, autonomy, positive relations with others, environmental mastery, personal growth, and purpose in life appear to be linked both to how a person lives through their own embodiment and to the extent to which they are able to integrate life events into a coherent, meaningful biographical narrative.

The coherence of the sensory, emotional, and meaning-related dimensions of bodily experience, combined with a high level of sense of coherence, can be viewed as an internal "skeleton" of psychological well-being that ensures its stability under

conditions of prolonged stress. Under such circumstances, stressful events are more likely to be integrated into the life narrative as challenges that can be understood and overcome, whereas reduced bodily awareness and low sense of coherence lead to their perception as chaotic, uncontrollable threats, thereby increasing the risk of distress and psychosomatic symptoms.

Theoretical analysis and contemporary research findings provide grounds for viewing the development of bodily awareness in combination with the strengthening of sense of coherence as a promising direction for psychoprophylactic and psychotherapeutic interventions. Body-oriented practices, mindfulness-based approaches, and movement- and breath-focused techniques, complemented by meaning-making work on individual values and life goals, may help reduce stress, enhance resilience, and foster a more integrated sense of self.

References

1. Antonovsky A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

2. Ryff C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081.

3. Rifkin W. J., Kantar R. S., Ali-Khan S., et al. (2018). Facial disfigurement and identity: A review of the literature and implications for facial transplantation. *AMA Journal of Ethics, 20*(4), 309–323.

4. Osikowicz M. D. (2025). Psychological aspects of plastic surgery: Impact on self-esteem and body image. *Wiadomości Lekarskie*.

5. Sharratt N. D., Jenkinson E., Moss, T., Clarke A., Rumsey N. Body image in head and neck cancer patients: Application of Schilder's approach to body image assessment in oncological patients with facial lesions.

6. Krynychko V. V., Krynychko V. A. (2025). Body image characteristics in men and women with excess weight. *Naukovi perspektyvy. Seriia "Psykholohiia", 10*(64), 1218–1238. [in Ukrainian]

7. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. (2025). Features of target orientation in psychodiagnostics of somatic memory with consideration of age-specific and psychosomatic characteristics. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia "Psykholohiia" – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Psychology Series, 10*(50), 1337–1350. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-10(50)-1337-1350 [in Ukrainian]

8. Krynychko V. V. (2025). Dynamics of bodily self-image in facial reconstruction: From traumatic experience to acceptance of new corporeality. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia "Psykholohiia" – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Psychology Series, 12*(52), 643–654. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-643-654 [in Ukrainian]

9. Krynychko V. V. (2025). The psychology of embodiment and body image in the context of the digitalized culture of selfies and cosmetic surgery. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia "Psykholohiia" – Perspectives and Innovations of Science. Psychology Series, 12*(58), 3119–3133. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-3119-3133 [in Ukrainian]

Література:

1. Antonovsky A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

2. Ryff C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081.

3. Rifkin W. J., Kantar R. S., Ali-Khan S., et al. (2018). Facial disfigurement and identity: A review of the literature and implications for facial transplantation. *AMA Journal of Ethics, 20*(4), 309–323.

4. Osikowicz M. D. (2025). Psychological aspects of plastic surgery: Impact on self-esteem and body image. *Wiadomości Lekarskie*.

5. Sharratt N. D., Jenkinson E., Moss, T., Clarke A., Rumsey N. Body image in head and neck cancer patients: Application of Schilder's approach to body image assessment in oncological patients with facial lesions.

6. Krynychko V. V., Krynychko V. A. (2025). Body image characteristics in men and women with excess weight. *Naukovi perspektyvy. Seriia "Psykholohiia", 10*(64), 1218–1238.

7. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. (2025). Features of target orientation in psycho-diagnostics of somatic memory with consideration of age-specific and psychosomatic characteristics. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia "Psykholohiia", 10(50), 1337-1350. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-10(50)-1337-1350

8. Krynychko V. V. (2025). Dynamics of bodily self-image in facial reconstruction: From traumatic experience to acceptance of new corporeality. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia "Psykholohiia", 12(52), 643–654. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-643-654

9. Krynychko V. V. (2025). The psychology of embodiment and body image in the context of the digitalized culture of selfies and cosmetic surgery. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia "Psykholohiia", 12*(58), 3119-3133.https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-3119-3133

UDC 331.101.3:159.944.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1573-1585

Varnavska Inna Vyacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Behavioral Sciences of Kherson State Agrarian and Economic University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-3061-0665

Samkova Olesya Mykolaivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Behavioral Sciences, Kherson State Agrarian and Economic University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-4064-2115

EMOTIONAL EXHAUSTMENT OF ECONOMIC PROFESSIONALS IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND MARTIAL STATE (REALITIES OF 2025)

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the phenomenon of emotional exhaustion among representatives of economic specialties – accountants, financial analysts, auditors and heads of financial departments – in the specific context of the military-economic realities of Ukraine in 2025. The relevance of the study is due to the critical increase in the psycho-emotional load on specialists who ensure the economic security of enterprises in conditions of hybrid threats.

The author identified and classified the key determinants of professional burnout, which are divided into four groups: regulatory chaos (high dynamics and retrospective nature of changes in tax legislation); technological risks (dependence on digital services in conditions of energy instability); cognitive dissonance of planning (the need to strategize in conditions of uncertainty); communicative overload. It is proven that in 2025 the classic burnout syndrome has transformed into "traumatic exhaustion", where professional stress is amplified by existential threats to life and safety. Based on the systematization of scientific achievements of Ukrainian scientists for the period 2020-2025, the evolution of scientific thought from the study of " technostress " during the pandemic to the study of resilience in war conditions is traced. Empirical examples (case studies) are given that illustrate the impact of blocking tax invoices and budget restrictions on the psychosomatic state of employees. A multi-level model of burnout prevention is proposed, which includes organizational measures (automation of routine processes using AI, implementation of an asynchronous work schedule, creation of a "fund of the right to make a mistake") and individual psychohygiene tools (techniques for delimiting control zones). The need for a change in the management paradigm is substantiated: the transition from presence control to support for the result in order to preserve human capital.

Keywords: emotional exhaustion, professional burnout, stress factors, economic security of the enterprise, labor psychology, martial law, accounting, financial management, personnel resilience , adaptation to uncertainty, cognitive dissonance.

Варнавська Інна В'ячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-3061-0665

Самкова Олеся Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-4064-2115

ЕМОЦІЙНЕ ВИСНАЖЕННЯ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ВОЄННОГО СТАНУ (РЕАЛІЇ 2025 РОКУ)

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз феномену емоційного виснаження у представників економічних спеціальностей – бухгалтерів, фінансових аналітиків, аудиторів та керівників фінансових департаментів – у специфічному контексті воєнно-економічних реалій України 2025 року. Актуальність дослідження зумовлена критичним зростанням психоемоційного навантаження на фахівців, які забезпечують економічну безпеку підприємств в умовах гібридних загроз.

Автором ідентифіковано та класифіковано ключові детермінанти професійного вигорання, які розділено на чотири групи: нормативно-правовий хаос (висока динаміка та ретроспективність змін податкового законодавства); технологічні ризики (залежність від цифрових сервісів в умовах енергетичної нестабільності); когнітивний дисонанс планування (необхідність стратегування в умовах невизначеності); комунікативне перенавантаження. Доведено, що у 2025 році класичний синдром вигорання трансформувався у «травматичне виснаження», де професійний стрес підсилюється екзистенційними загрозами життю та безпеці.

На основі систематизації наукових доробків українських вчених за період 2020-2025 рр. простежено еволюцію наукової думки від дослідження «техностресу» часів пандемії до вивчення резильєнтності в умовах війни. Наведено емпіричні приклади (кейси), що ілюструють вплив блокування податкових накладних та бюджетних обмежень на психосоматичний стан працівників. Запропоновано багаторівневу модель профілактики вигорання, яка включає організаційні заходи (автоматизація рутинних процесів за допомогою AI,

впровадження асинхронного графіку роботи, створення «фонду права на помилку») та індивідуальні інструменти психогігієни (техніки розмежування зон контролю). Обґрунтовано необхідність зміни управлінської парадигми: перехід від контролю присутності до підтримки результату задля збереження людського капіталу.

Ключові слова: емоційне виснаження, професійне вигорання, стрес-фактори, економічна безпека підприємства, психологія праці, воєнний стан, бухгалтерський облік, фінансовий менеджмент, резильєнтність персоналу, адаптація до невизначеності, когнітивний дисонанс.

Relevance of the topic. As of 2025, the national economy of Ukraine is operating in an unprecedented mode, which the scientific community characterizes as an “adaptive wartime economy with elements of recovery”. This stage is characterized by a unique convergence of hybrid challenges: on the one hand, the need to ensure the financial stability of the front and support the social sphere, on the other, an active phase of harmonization of legislation with EU norms and post-war reconstruction of infrastructure.

In this context, economic specialists (chief accountants, financial directors, economists-analysts, auditors) found themselves at the epicenter of macroeconomic turbulence. Their role has transformed from a purely accounting function (recording business transactions) to a crisis management function. Today, they are the guarantors of the institutional life of enterprises, ensuring not only fiscal discipline, but also the strategic survival of businesses in conditions of broken logistics chains and a shortage of working capital.

However, the price of such resilience is a critical increase in the level of professional and emotional exhaustion. Unlike representatives of creative professions, where efficiency criteria can be flexible, the activities of an economist are rigidly determined by three imperatives:

- time imperative: unchanging legislative deadlines for reporting that do not take into account the availability of electricity or internet connection.
- normative imperative: constant changes in the Tax Code and accounting standards , which require continuous cognitive stress.
- the imperative of responsibility: personal administrative and criminal liability for mistakes made, often due to external circumstances.

The combination of routine cognitive stress with the existential stress of war (air raids, the threat of missile strikes, mobilization processes in collectives, IDP status) creates the effect of "cumulative traumatic stress."

The problem is particularly acute because an economist has no right to an "emotional breakdown," since his decisions affect the payment of wages and taxes. This dissonance between the internal state of exhaustion and the external requirement to "be effective" makes the topic of research extremely relevant for both labor psychology and personnel management.

The need for a scientific understanding of this phenomenon is due to the lack of effective protocols for preventing burnout in the context of a long-term war, which threatens the economic security of the state due to the potential mass outflow of qualified personnel.

The purpose of the article is to identify the key determinants of emotional exhaustion of economic professionals in 2025, analyze the impact of these factors on professional effectiveness, and develop recommendations for maintaining the mental health of personnel.

Analysis of recent research and publications

The problem of professional effectiveness and psychological well-being of employees is not new, but in recent years, Ukrainian scientists have significantly shifted the focus of research from general management issues to the problems of maintaining mental health in times of crisis.

In the fundamental works of previous years, the main attention was paid to stable mechanisms of work of organizations. In particular, L. M. Karamushka [2] analyzed in detail the mechanisms of motivation of entrepreneurial activity, and O. O. Tkachenko [6] considered the influence of organizational culture on the efficiency of enterprise management. These studies became the basis for understanding the human resource potential, but they did not take into account the factors of extreme external pressure that business faces today.

With the beginning of a full-scale war, the scientific discourse (2023–2024) transformed towards the study of emotional burnout and stress resistance in specific, often critical conditions. Thus, N. O. Rastorgueva [4] highlights the features of preventing burnout in police officers who work under direct threat to life. At the same time, the studies of I. V. Varnavska [1] and I. I. Savchenko [5] demonstrate that the problem has become pervasive for civilian sectors: from food industry specialists to service sector workers, where the level of stress resistance has become a key factor in professional suitability.

An attempt to systematize these challenges at the organizational level was made in the collective monograph edited by T. V. Shcherbak “Psychology of Economic Stability of Organizations in Wartime” [3], where the emphasis is on the adaptation of collectives to permanent danger.

However, despite a thorough analysis of burnout in law enforcement agencies and the manufacturing sector, the issue of the impact of liability for financial errors remains insufficiently covered, in circumstances where these errors are often caused by external force majeure circumstances (lack of communication, electricity, etc.).

Presentation of the main material

Modern labor psychology considers the syndrome of emotional burnout not as a static state, but as a dynamic process of personality deformation under the pressure of professional stressors. If in representatives of socio-economic professions (doctors, teachers) burnout develops mainly due to excessive communication ("person-person"), then in specialists in the economic sphere (economists, accountants, auditors) the

etiology of SEW has a specific character. It is based on the conflict between hyper-responsibility (material, administrative, criminal) and a low level of control over external circumstances (legislation, state of the economy, force majeure circumstances of wartime).

Based on the classic three-factor model of K. Maslach and S. Jackson, we adapted and detailed the manifestations of burnout components for the economic sector in the realities of Ukraine in 2025 (see Table 1).

Table 1

Transformation components of the CEE among economic specialists in the conditions martial law (2025)

Burnout component (by K. Maslach)	**Classic manifestation (general)**	**Specific manifestation in economists (Ukraine , 2025)**	**Key trigger (mechanism)**
Emotional exhaustion	Feeling fatigue , lack of energy , reluctance to go to work.	Cognitive paralysis : impossibility focusing on numbers, "fear of a blank sheet " in Excel , obsessive thoughts about working at night .	Deadlines tax reporting on the background outages electricity and air anxiety .
Depersonalization (cynicism)	Negative , callous attitude towards clients / patients .	Bureaucratic formalism : perception employees companies exclusively as " objects" taxation of " or " centers expenses ".	Frequent changes legislation that force put interests of the State Tax Service are higher interests to the team .
Reduction personal achievements	Decrease self-esteem , feelings incompetence .	Sisyphus syndrome " labor ": belief that professional experience depreciates through chaotic reforms and automatic blocking from the side states .	Locking tax invoices (SMCOR), fines for technical errors , independent from specialist .

Let's take a closer look at each of the components through the prism of empirical observations and practical cases.

The first and most pronounced component – emotional exhaustion – is characterized not just by physical fatigue, but by a profound depletion of cognitive resources in economists of 2025. The specificity is that an economist cannot “leave work at work.”

The feeling of "emptiness" after the closing of the reporting period (quarter or year) is often accompanied not by relief, but by a state of apathy. The brain continues to inertially "calculate" and check data even during rest. This phenomenon can be classified as "incomplete transaction syndrome" - an obsessive fear that a mistake was made somewhere, which will be discovered later.

Practical example (Case A): Respondent: Olena V., chief economist of an agricultural holding (Kirovohrad region). Description of the situation: during the preparation of the budget for 2025, due to constant changes in energy prices and logistics, Olena was forced to recalculate the cost of production 12 times a week. Symptoms: After the budget was approved, the respondent did not feel satisfied. Instead, over the next two weeks, she experienced a complete reluctance to engage in work processes, tension headaches, and insomnia. Even on weekends, she checked work chats, expecting "bad news." Scientific interpretation: This illustrates the transition of emotional exhaustion into a psychosomatic phase, when the body blocks professional activity for self-preservation.

Depersonalization in economists manifests itself as the development of emotional coldness and indifference to the problems of the enterprise or the life circumstances of colleagues. This is a psychological defense mechanism designed to reduce the emotional burden of having to make unpopular decisions (budget cuts, payment delays, staff reductions).

Phrases like "it's not my problem, I'm just making invoices" or "it's not in the budget" become a shield that the specialist uses to protect himself from the human pain and uncertainty of war. There is a substitution of concepts: real people and processes are replaced by their digital equivalents (codes, TINs, amounts).

Practical example (Case B): Situation: An employee asked the accounting department to issue an advance payment earlier due to family circumstances (the consequences of the shelling). The accountant's reaction: Refusal, citing the fact that "the program does not allow payment before the set date," although the technical possibility of making the payment manually existed. Analysis: In this case, the accountant is not a cruel person by nature. Such behavior is a manifestation of an extreme degree of depersonalization, when following instructions becomes more important than empathy, since empathy requires additional emotional resources that the specialist has already exhausted.

The third component – reduction of achievements – in 2025 takes on threatening proportions due to external factors. In a stable economy, the professionalism of an economist guarantees results.

In conditions of war and fiscal instability, the direct connection between "efforts made" and "results" is destroyed.

The so-called "learned helplessness syndrome" arises . A specialist can do his job perfectly, but the result will be leveled by external factors (sudden blocking of registration of tax invoices by the monitoring system, change in currency exchange rates, retrospective changes in the tax code). Because of this, even successfully passing a tax audit is perceived not as a professional success, but as an accident – "it was just lucky that they didn't notice."

An imposter syndrome develops: the economist begins to doubt his own qualifications, believing that he is not keeping up with changes, although objectively these changes are often illogical and chaotic.

Based on the monitoring conducted and in-depth interviews with industry representatives, we classified the stressors affecting economists in 2025 into four macrogroups. It is worth noting that these factors do not act in isolation, but cumulatively, reinforcing each other's effects and creating a synergy of negative impact.

The first aspect is regulatory chaos and fiscal turbulence. The dynamics of changes to tax and economic legislation in 2024-2025 reached a historic peak, which is associated with the implementation of European integration requirements and the need to fill the budget in wartime. For a specialist, this means that his knowledge becomes irrelevant faster than he has time to apply it.

The main psychological pressure is not created by the fact of the changes themselves, but by their unpredictability and often retrospective nature (when the law is adopted "retroactively"). The introduction of new forms of reporting, differentiation of military levy rates, and tightening of financial monitoring rules require a regime of constant retraining without interruption from production.

For example, in maintaining new UKT FEA codes for a certain group of goods from the 1st of the month, which became known only on the 5th. The consequence: the chief accountant is forced to correct already issued documents, submit clarifying calculations and explain the reason for the changes to counterparties. This leads to a feeling of guilt for errors that are actually not the fault of the specialist, but are perceived by him as a professional shortcoming.

Table 2 provides a comparative analysis of the distribution of economist working time, which demonstrates a shift in focus from productive to protective work.

Table 2

Transformation of the working time structure of the chief accountant/economist (comparison 2021 and 2025)

Type of activity	**Timeshare (2021, peacetime)**	**Time Share (2025, Martial Law)**	**Psychological effect in 2025**
Strategic planning and analysis	25%	10%	Decreased sense of significance of one's own work (professional frustration).
Routine accounting of transactions	50%	30%	Replacing routine with chaos due to the need to correct mistakes.
Monitoring legislation and training	10%	35%	Information overload, cognitive fatigue.
Interaction with regulatory authorities (explanations, complaints)	5%	20%	Constant state of defense, increased anxiety.
Other	10%	5%	Lack of time for breaks and socialization.

Technological dependence and infrastructure risks (“ Technostress ”)

The digitalization of the economy, which was considered a blessing before the war, has become a source of great stress in the face of energy instability and cyber threats . Working in the MEDoc, BAS, Client-Bank, and Electronic Payer's Account ecosystems requires uninterrupted access to the Internet and power supply.

Psychological stress arises from the gap between strict deadlines (set by the state) and the lack of technical ability to meet them (force majeure circumstances). The specialist finds himself in a trap: he cannot influence the availability of light, but is responsible for the timeliness of registration of the tax invoice.

Example (Case "The Last Hour"):

On the last day of registration of tax invoices, an air alarm is announced at 4:00 PM, and a planned power outage begins at 5:00 PM. The DPS servers operate intermittently due to overload. Physiological reaction: The accountant experiences a sharp release of adrenaline and cortisol (hand tremors, tachycardia), since non-registration entails a fine for the company in the amount of tens of thousands of hryvnias. The specialist often projects these financial losses onto himself, feeling a personal threat.

Cognitive dissonance of planning

The fundamental essence of an economist's work is to organize chaos, plan, and predict the future. However, in wartime, the horizon of realistic planning narrows to a week or even a day.

Problem analysis: A deep internal conflict (cognitive dissonance) arises. Management or shareholders demand annual budgets and strategies, and the economist, understanding the realities of the market, realizes the fictitiousness of these documents. Doing work that the specialist himself considers useless ("work in a drawer") is one of the strongest factors of demotivation and burnout.

Table 3

Matrix of uncertainty factors in budgeting in 2025

Uncertainty factor	**Impact on calculations**	**The economist's emotional reaction**
Exchange rate volatility	The inability to accurately calculate the cost of imports.	Fear of making a mistake, constant tension due to monitoring the course.
Personnel mobilization	Risk of sudden loss of key personnel and increased costs of finding new ones.	Feeling of helplessness, inability to plan for the individual entrepreneur (payroll fund).
Logistical risks	Supply disruptions, increased transportation costs.	Irritation due to the need to constantly recalculate estimates.

Communicative load (the role of the "Buffer")

Economists, accountants, and CFOs in 2025 are forced to perform the uncharacteristic function of a psychological shock absorber. They are at the center of a conflict of interest.

1. The State-Business Buffer: the need to interpret the strict and sometimes illogical requirements of regulatory authorities for business owners, who are often unwilling to accept new restrictions.

2. "Management - Personnel" buffer: it is the accounting department that often becomes the "face" of salary delays.

Example (Communication Case): employees blame the accountant for not receiving their salary on time (due to delays in payments at the treasury or bank during a blackout). The accountant is forced to make excuses for technical failures in the banking system, accumulating negativity from the team. This leads to the emotional isolation of the specialist within the company ("nobody likes me, I am everyone's enemy").

To illustrate theoretical provisions and empirically confirm the identified trends, we present two typical cases recorded during in-depth interviews with economic specialists in the Kirovohrad and Kherson regions (January-February 2025).

Case #1: "Blocked Invoice Syndrome" (external administrative pressure)

Subject: Natalia V., chief accountant of a manufacturing enterprise (food industry), 45 years old, 22 years of experience.

Context of the situation: the company operates transparently, pays taxes, but the automatic risk monitoring system suddenly blocks the registration of tax invoices. This threatens to stop shipments and lose key customers.

Stress factor: combination of high responsibility with complete lack of control over the situation.

Natalia perceives the algorithm's actions as a personal professional defeat and unfair accusation ("presumption of guilt").

Reaction and behavior:

- mobilization phase: Natalia switched to working 14–16 hours a day for two weeks. Preparing explanations and scanning primary documentation (about 500 pages) took place in a state of high anxiety.

- psychosomatic manifestations: insomnia, blood pressure spikes, phantom sounds of messenger notifications (even when the phone is turned off).

- consequence: after successfully unblocking the invoices, the expected relief did not come. Instead of triumph, a state of deep apathy and emotional alienation developed .

Diagnosis: A classic example of learned helplessness and emotional exhaustion. The specialist is considering dismissal not because of the complexity of the work, but because of the inability to predict the actions of the state.

Case #2: "Budgeting in the Dark" (cognitive dissonance of planning)

Subject: Andriy K., CFO of a logistics company, 32 years old.

Context of the situation: the need to prepare and present to investors the company's development strategy for 2025 in conditions of complete uncertainty.

Stress factor: inability to verify input data. Key parameters (currency exchange rates, fuel prices, staff availability due to mobilization processes, power outage

schedules) are unpredictable. Andriy feels that his professional competence is "worthless" in a chaotic environment.

Reaction and behavior:

Hypercontrol: Andriy developed 5 scenario plans (from optimistic to catastrophic), but none seemed sufficiently justified to him.

Management regression: the fear of making a strategic mistake transformed into micromanagement. The CFO began to personally check the routine work of ordinary cashiers and accountants, looking for minor errors.

Consequence: reduced efficiency of the finance department due to delayed decisions by the manager.

Diagnosis: professional deformation in the form of obsessive-compulsive neurosis. An attempt to compensate for external uncertainty with total control of internal petty processes led to a toxic atmosphere in the team and the risk of losing subordinates.

Analytical conclusion to cases

A comparative analysis of the above examples allows us to identify two main types of economist burnout in 2024–2025:

"Victim of the System" burnout (Case #1): arises from encountering bureaucratic absurdity and a sense of futility of efforts. Characterized by passivity and a desire to leave the profession.

" Hyper-Responsibility " Burnout (Case #2): arises from attempts to rationalize the chaos of war. Characterized by increased aggression, anxiety, and exhaustion due to excessive control.

Both cases confirm the thesis that the key psychologically traumatic factor for economists is not the amount of work, but the loss of a sense of control and predictability of results. The combination of these factors creates a unique, extremely aggressive professional environment in 2025. Unlike classic burnout caused by overwork, the current state of Ukrainian economists can be characterized as “traumatic exhaustion.” – a condition where professional stress is superimposed on an existential threat to life and safety.

Based on the diagnostic analysis, we propose a multilevel intervention model. Overcoming SEW in economic specialists is impossible solely by the employees themselves; it requires a change in the management paradigm at the enterprise level.

Business leaders need to realize that in 2025, the mental health of a chief accountant or financial director is an asset equivalent to financial capital.

1. Digital transformation and AI- assistance (Automation of routine) The introduction of artificial intelligence (AI) and RPA tools is not aimed at replacing a specialist, but at their cognitive relief.

Mechanism: use of OCR systems for automatic recognition of scanned copies of primary documents and entering them into 1C/BAS. Use of chatbots to answer typical questions of employees ("where is my income certificate?", "when is the advance payment?").

Effect: freeing up to 30-40% of working time from mechanical work, which reduces the level of sensory overload.

2. Asynchronous operating mode (flexible schedule) Abandoning a linear schedule ("from 9:00 to 18:00") in favor of a modular one, adapted to the security and energy situation.

Mechanism: implementation of the ROWE system - an environment focused exclusively on results. If an accountant works at night (when there is electricity) or on weekends, he should have the right to rest on weekdays without administrative pressure.

3. Creation of a "Fund for the Right to Make a Mistake." One of the greatest fears of an economist is fines. An enterprise should create a reserve fund to cover fines that arise not due to negligence, but due to force majeure circumstances (failure of registers, delay in software updates, ambiguous interpretation of legislation).

Psychological effect: this removes the "sword of Damocles" of financial responsibility and significantly reduces anxiety levels.

Table 4

Comparison of traditional and adaptive models of economist's work organization (2025)

Comparison criterion	**Traditional model (rigid)**	**Adaptive model (resilient)**
Work schedule	Fixed (9:00–18:00), attendance control.	Flexible/Asynchronous, deadline control .
Reaction to errors	Finding the culprit, de-rewarding , reprimands.	Analysis of the causes, coverage of fines by the company (if the error is systemic).
Communication	Constant meetings, instant response to messages.	Minimizing meetings, allocating time for "deep work" without distractions (Deep Work).
Toolkit	Manual data entry, paper document management.	EDM (electronic document management), AI-document parsing .

Specialists themselves need to develop psychological self-regulation skills, considering them as part of professional competence.

The "Demarcation of Control Zones" technique is an effective cognitive exercise for combating anxiety. The specialist is asked to visualize two circles:

Inner circle (I control): my attentiveness, data verification, timely submission of the report, my reaction to events. Outer circle (I DO NOT control): the operation of the traffic police servers, the availability of light, the dollar exchange rate, the mood of the tax inspector. Action: conscious refusal to emotionally invest in the events of the outer circle.

Information hygiene and " detox ". Strict prohibition on checking work email and messengers after working hours (for example, after 8:00 PM). Setting clear boundaries with management: "I am in touch, but I resolve work issues only during working hours, unless it is a critical force majeure."

3. Professional socialization (the “I’m not alone” effect). Participation in closed professional communities (chief accountants’ clubs, associations), where there is not only an exchange of experience, but also a kind of group therapy. Understanding that everyone has problems with blocking invoices, not just you, reduces the feeling of professional inferiority.

Conclusions. As a result of the research, the following generalizations can be formulated:

Systemic nature of the problem. Emotional exhaustion of economic specialists in 2025 went beyond the boundaries of an individual psychological problem and acquired signs of a systemic threat to the personnel security of Ukrainian business. A mass outflow of qualified personnel ("flight from the profession") can lead to the collapse of financial management at many enterprises.

Changing determinants. The main drivers of burnout today are not so much the volume of work (quantitative workload) as the unprecedentedly high level of uncertainty and responsibility with minimal leverage (qualitative workload). The combination of regulatory chaos, technological risks, and security threats creates the effect of “traumatic occupational stress.”

The need for a paradigm shift. Preserving the human resource potential of economists requires business leaders to review approaches to organizing work: moving from process control (micromanagement) to supporting results and ensuring the psychological safety of personnel.

Prospects for further research. The issue of the correlation between the frequency of changes in tax legislation and the increase in psychosomatic diseases among accountants requires further study, as well as the development of state psychological rehabilitation programs for representatives of critically important professions, which, in wartime conditions, undoubtedly include economists.

References:

1. Varnavska, I.V. (2024). Prophylaxis and podolania emotional vyhorannia expert pidpryiemstv kharchovoi and reworked promyslovosti [Prevention and overcoming of emotional burnout of specialists of food and processing industry enterprises]. *Tavriiskyi scientific visnyk . Series: Technical Nauky*, (5), 142–149. [in Ukrainian].

2. Karamushka, L.M. (2011). *Motivation pidpryiemnytskoi diialnosti* [Motivation of entrepreneurial activity] [Monograph]. Spolom . [in Ukrainian].

3. Shcherbak, T.V. (Ed.). (2024). *Psychology economic strength organization in the conditions viiny* [Psychology of economic stability of organizations in war conditions] [Monograph]. Instytut psychology Name of HS Kostiuka NAPN Ukraine. [in Ukrainian].

4. Rastorguieva, N.O. (2023). Features previouszhennia emotional vyhorannia Politseitskykh u voiennyi period [Features of prevention of emotional burnout of police officers in the war period]. *Yurydychnyi Bulletin*, (28), 180–188. [in Ukrainian].

5. Savchenko, I.I .(2024). Peculiarities emotional vyhorannia workers spheres listen from various rivnem stresostiikosti [Features of emotional burnout of service sector employees with different levels of stress resistance]. *Tezy 76-yi naukovoi conferences profesoriv, vykladachiv, naukovykh practitioners , aspirants and students University* (Vol. 2, pp. 192–194). [in Ukrainian].

6. Tkachenko, O.O. (2016). *Influence organization culture yes effective administration pidpryiemstvom* [Influence of organizational culture on the efficiency of enterprise management]. Odeskyi national economic university . [in Ukrainian].

Література:

1. Варнавська І.В. (2024). Профілактика і подолання емоційного вигорання фахівців підприємств харчової і переробної промисловості. *Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки*, (5), 142-149.

2. Карамушка, Л. М. (2011) Мотивація підприємницької діяльності: монографія. Київ-Львів : Сполом. 208 с.

3. Психологія економічної стійкості організацій в умовах війни : кол. монографія / за ред. Т. В. Щербак. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2024. 320 с.

4. Расторгуєва Н.О. (2023) Особливості попередження емоційного вигорання поліцейських у воєнний період. *Юридичний бюлетень. Випуск 28.* 180-188.

5. Савченко І.І. Особливості емоційного вигорання працівників сфери послуг із різним рівнем стресостійкості. Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету. Том 2. 14 травня – 23 травня 2024 р. С. 192-194.

6. Ткаченко О.О.(2016) Вплив організаційної культури на ефективність управління підприємством. Одеса: Одеський національний економічний університет. 234с.

УДК 159.922.7:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1586-1594

Антонюк Олена Михайлівна здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня, Відкритий Міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, https://orcid.org/0009-0005-1178-0473

Співак Любов Миколаївна доктор психологічних наук, професор, Відкритий Міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3653-5432

ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК ДОРОСЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено емпіричному дослідженню особливостей рольової ідентичності українських жінок дорослого віку в умовах воєнного стану. В процесі рольового розвитку, котрий триває все життя, особистість ототожнює себе з представниками конкретної статі, етносу чи нації, соціальних чи професійних груп тощо. Так розвиваються й різні форми її рольової ідентичності – статева, етнічна чи національна, соціальна, професійна тощо. Однак рольовий розвиток особистості дорослого віку не завжди є гармонійним, особливо у складних життєвих умовах.

В емпіричному дослідженні взяло участь 50 жінок пізнього дорослого віку. В ньому було використано тест «Хто Я?» М. Куна і Т. Мак-Партланда та метод контент-аналізу. В досліджуваних виявлено переважання статевої форми рольової ідентичності. Її значущість дуже висока. Така форма рольової ідентичності, як національна, рідко актуальна для досліджуваних. Її значущість виявилася досить низька. В досліджуваних помічено переважання соціальної форми рольової ідентичності «Я – мама». Її значущість також є дуже високою. Соціальну форма рольової ідентичності «Я – дружина» досить часто визначено у досліджуваних. Її значущість також є високою. У досліджуваних помічено переважання соціальної форми рольової ідентичності «Я – донька». Її значущість є досить високою.

Професійна форма рольової ідентичності досить рідко актуальна для досліджуваних. Її значущість не досить висока. Крім цього, професійна форма рольової ідентичності «Я – керівник» нечасто актуальна для досліджуваних. Її значущість також досить невисока.

Отож, в умовах воєнного стану для багатьох українських жінок пізнього дорослого віку характерне переважання статевої та соціальної форм рольової ідентичності, котрим вони надають великої значущості. Професійна форма рольової ідентичності притаманна досліджуваним досить рідко, що поєднується

з її не досить високою значущістю. Національна форма рольової ідентичності властива досліджуваним найрідше, що поєднується з її низькою значущістю.

Ключові слова: рольова ідентичність, жінка, дорослий вік, умови воєнного стану.

Antoniuk Olena Mykhailivna postgraduate student, Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0009-0005-1178-0473

Spivak Liubov Mukolaivna Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3653-5432

PECULIARITIES OF THE ROLE IDENTITY OF UKRAINIAN ADULT WOMEN UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS

Abstract. The article is devoted to an empirical study of the peculiarities of the role identity of Ukrainian adult women under under martial law conditions. In the process of role development, which lasts throughout life, the personality identifies himself with representatives of a specific gender, ethnicity or nation, social or professional groups, etc. This is how various forms of her role identity development - sexual, ethnic or national, social, professional, etc. However, the role development of an adult personality is not always harmonious, especially in difficult life conditions

50 women of late adulthood took part in the empirical research. The test "Who am I?" by M. Kuhn and T. McPartland and the content analysis' method was used. A significant predominance of such a form of role identity as gender was found among the respondents.

The significance of this form of role identity is very high. Such a form of role identity as national was established in few of the respondents. The significance of this form of role identity is rather low. Among the respondents, the predominance of the social form of the role identity "I am a mother" was noticed. Its significance is also very high. The social form of the role identity "I am a wife" is quite often defined by the respondents. Its significance is also high. Among the respondents, the predominance of the social form of the role identity "I am a daughter" was noticed. Its significance is quite high. The professional form of role identity is rarely relevant for the researched. Its significance is not high enough. In addition, the professional form of role identity "I am the manager" is not often relevant for the respondents. Its significance is also quite low.

So, many Ukrainian adult women are characterized by the predominance of sexual and social forms of role identity, which they attach great importance to in the martial law conditions. The professional form of role identity is characteristic of the researched quite rarely, which is combined with its not high enough significance. The

national form of role identity is characteristic of the respondents least often, which is confirmed by its low significance.

Keywords: role identity, women, adult age, martial law conditions.

Постановка проблеми. Важливим ключовим напрямом гендерної політики Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України визначено забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок [1]. В умовах воєнного стану, котрий продовжується майже чотири роки поспіль, змінюються не лише права і можливості, а й рольові позиції сучасних українських жінок, що презентують взаємозв'язки їхнього рольового діапазону, сконструйованого з різних ролей [2]. Однак рольовий розвиток особистості дорослого віку не завжди є гармонійним, особливо у критичних життєвих ситуаціях, що може зумовлювати появу психологічної травми [3]. Тому актуалізується проблема рольового розвитку українських жінок в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі важливі аспекти проблеми рольового розвитку жінок вивчали зарубіжні та вітчизняні психологи. Теоретично прогнозовано розширення доступу жінок до таких ролей, котрі асоціюються з владою [4]. Емпірично досліджено рольову позицію сучасних жінок раннього дорослого віку у зв'язку з локусом контролю і мотивацією досягнення [2]. Схарактеризовано посттравматичне зростання жінок-ветеранок та цивільних жінок у воєнний і повоєнний час, із огляду на їхні ролі [5].

Проте предметом наукового психологічного дослідження не виступило питання про рольову ідентичність українських жінок пізнього дорослого віку в умовах воєнного стану.

Мета статті – емпірично вивчити особливості рольової ідентичності українських жінок пізнього дорослого віку в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Особистість конструюють її ролі. Роль є таким способом її поведінки, котрий стосується статусу й узгоджується із суспільними нормами. Упродовж процесу рольового розвитку особистість ототожнює себе з представниками певної статі, етносу чи нації, соціальних чи професійних груп тощо, що засвідчує виникнення різних форм її рольової ідентичності – статевої, етнічної чи національної, соціальної, групової, професійної тощо [3].

Отож, різні форми рольової ідентичності особистості розвиваються упродовж її життя.

В емпіричному дослідженні, котре було організовано і проведено офлайн із дотриманням принципів Етичного кодексу психолога України упродовж осені 2025 року, дали згоду взяти участь 50 жінок пізнього дорослого віку. Їхній середній вік становив 50,1 років. Базою дослідження було обрано одне з підприємств міста Полтава.

З метою емпіричного вивчення рольової ідентичності досліджуваних було застосовано проєктивний тест двадцяти тверджень М. Куна і Т. Мак-Партланда

[6], котрий було модифіковано й апробовано на україномовній вибірці [7], та метод контент-аналізу.

Згідно інструкції, досліджуваним пропонувалося впродовж дванадцяти хвилин написати від однієї до двадцяти відповідей на питання «Хто Я така?», котре адресувалося їм самим. Відповідь із номером один отримувала найвищий ранг, відповідь із номером два – нижчий, відповідь із номером три – ще нижчий, кожна наступна відповідь – ще нижчий, натомість двадцята відповідь – найнижчий.

Актуальність різних форм рольової ідентичності (статевої, національної, соціальної та професійної) підтверджувалася наявністю відповідної відповіді на запропоноване питання «Хто Я така?». А саме – «Я – жінка», «Я – українка», «Я – дружина», «Я – мама», «Я – професіонал (чи фахівець)», «Я – керівник» тощо. Крім цього, визначалася значущість різних форм рольової ідентичності (статевої, національної, соціальної та професійної), згідно рангів, котрі їм надавали досліджувані.

За допомогою методу контент-аналізу фіксувалися і систематизувалися відповіді досліджуваних, згідно з формами рольової ідентичності – статевою, національною, соціальною та професійною.

Кількісні результати щодо актуальності для досліджуваних такої форми рольової ідентичності, як статева, презентовано на рис. 1.

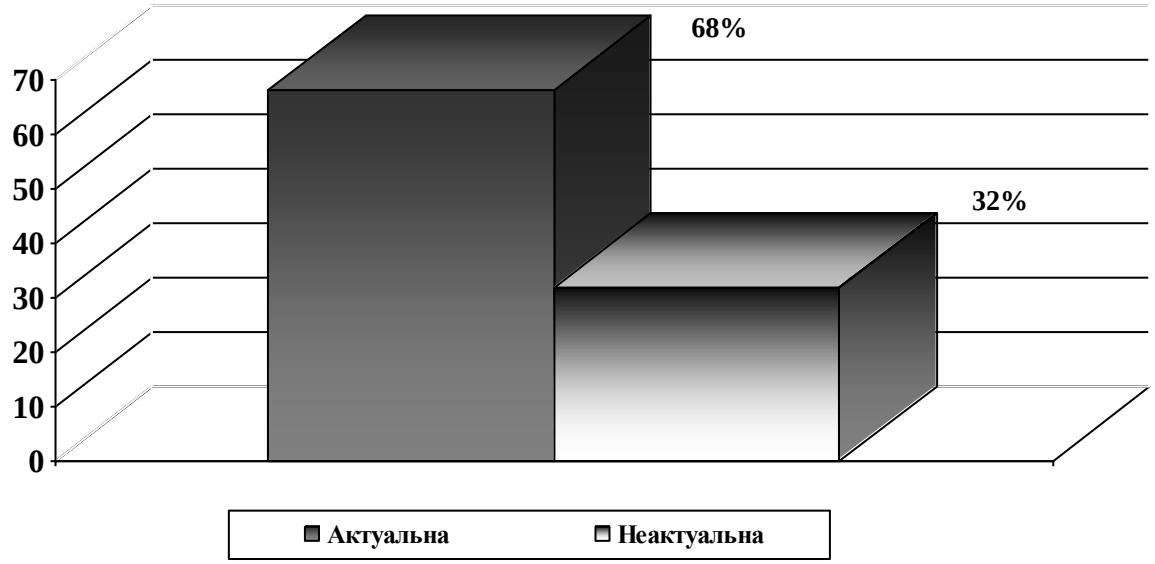

Рис. 1. Актуальність статевої форми рольової ідентичності в досліджуваних

Як видно з рис. 1, для більшої кількості (68%) жінок пізнього дорослого віку актуальною виявилася така форма рольової ідентичності, як статева. Вони написали відповідь «Я – жінка». Значущість цієї форми рольової ідентичності також є дуже високою – 1,9.

На нашу думку, одержані результати про актуальність і значущість статевої форми ідентичності, пояснюються тим, що досліджувані визначили для себе важливими й такі ролі, як: мама, дружина, донька. Більш детально саме про ці ролі описано нижче. Привертає увагу те, що досить велика кількість (32%) досліджуваних не ототожнили себе з представницями жіночої статі.

Кількісні результати щодо актуальності для досліджуваних такої форми рольової ідентичності, як національна, подано на рис. 2.

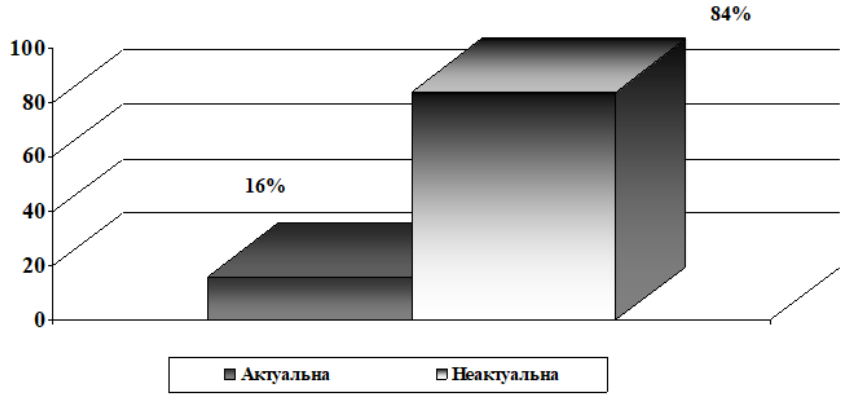

Рис. 2. Актуальність національної форми рольової ідентичності в досліджуваних

Як помітно з рис. 2, для невеликої кількості (16%) жінок пізнього дорослого віку актуальною встановлено таку форму рольової ідентичності, як національна. Вони написали відповідь «Я – українка». Відзначимо, що окремі з цих досліджуваних написали і про те, що вони дружини військовослужбовців Збройних Сил України. Проте значущість такої форми рольової ідентичності виявилася не дуже високою – 13,8. Натомість для більшої кількості (84%) досліджуваних вона не є актуальною.

Кількісні результати щодо актуальності для досліджуваних соціальної форми рольової ідентичності «Я – мама», подано на рис. 3.

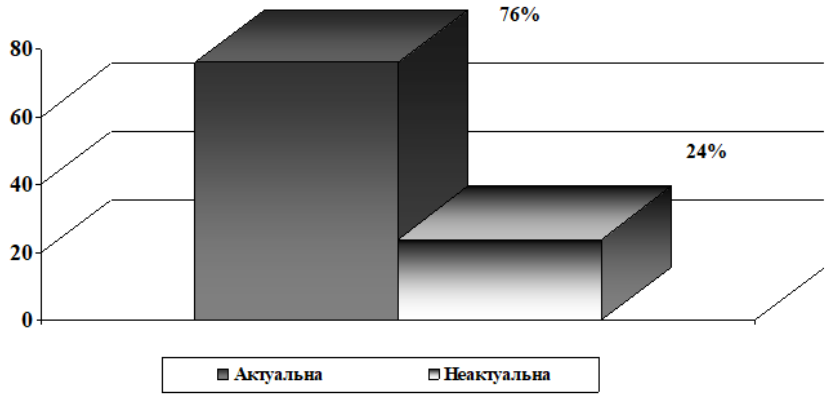

Рис. 3. Актуальність соціальної форми рольової ідентичності «Я – мама» в досліджуваних

Як помітно з рис. 3, для значної кількості (76%) жінок пізнього дорослого віку актуальною виявилася соціальна форма рольової ідентичності «Я – мама», як вони відзначили у відповідях. Окремі з них додали такі прикметники, котрі посилили цю роль. Зокрема – «Я – любляча мама», «Я – турботлива мама» тощо. Значущість такої форми рольової ідентичності також досить висока – 5. Відповіді, котра б підтверджувала актуальність соціальної форми рольової ідентичності «Я – мама», не було в решти (24%) досліджуваних.

Кількісні результати щодо актуальності для досліджуваних соціальної форми рольової ідентичності «Я – дружина» висвітлено на рис. 4.

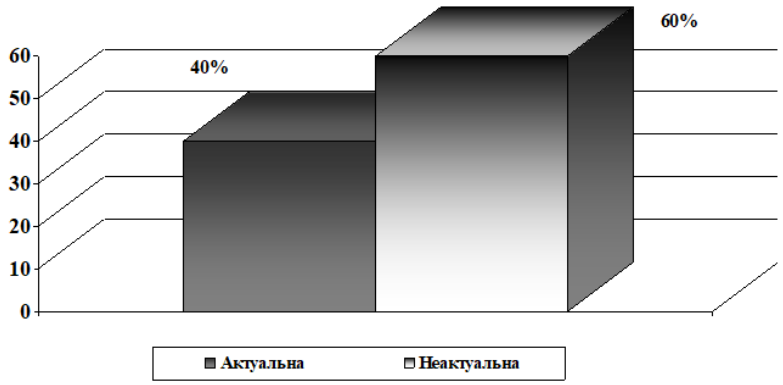

Рис. 4. Актуальність соціальної форми рольової ідентичності «Я – дружина» в досліджуваних

З рис. 4 видно, що для меншої кількості (40%) жінок пізнього дорослого віку актуальною є соціальна форма рольової ідентичності «Я – дружина». Окремі з них додали прикметники для посилення цієї ролі. А саме – «Я – любляча дружина», «Я – кохана дружина» тощо. Водночас значущість цієї форми рольової ідентичності виявилася досить високою – 5,6. Однак інша, більша кількість (60%) досліджуваних не зазначили її з-поміж своїх відповідей.

Кількісні результати щодо актуальності для досліджуваних соціальної форми рольової ідентичності «Я – донька» презентовано на рис. 5.

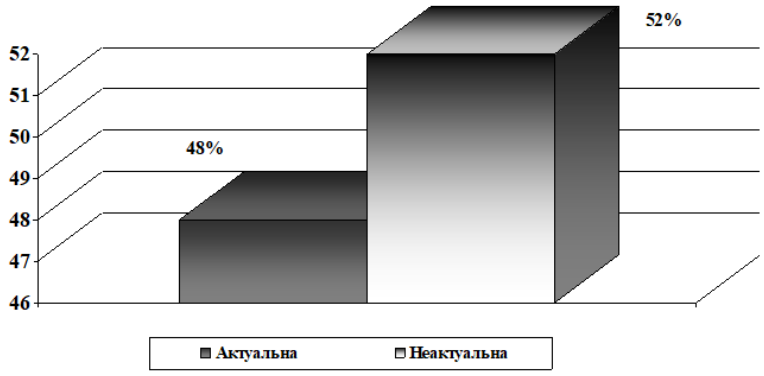

Рис. 5. Актуальність соціальної форми рольової ідентичності «Я – донька» в досліджуваних

З рис. 5 помітно, що для багатьох (48%) жінок пізнього дорослого віку актуальною встановлено соціальну форму рольової ідентичності «Я – донька». Водночас значущість цієї форми рольової ідентичності є досить високою – 5,9. Проте решта (52%) досліджуваних не відзначили її у своїх відповідях.

Кількісні результати щодо актуальності для досліджуваних професійної форми рольової ідентичності висвітлено на рис. 6.

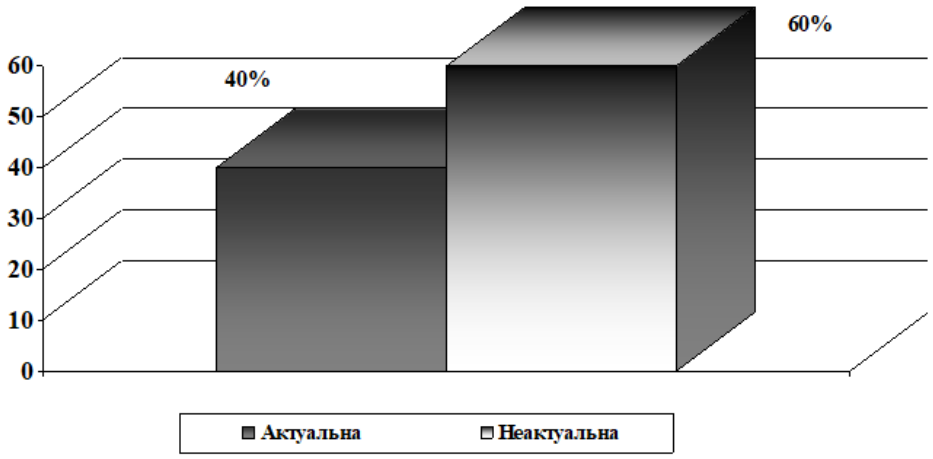

Рис. 6. Актуальність професійної форми рольової ідентичності в досліджуваних

Як помітно з рис. 6, для невеликої кількості (28%) жінок пізнього дорослого віку актуальною виявилася професійна форма рольової ідентичності. Водночас значущість цієї форми рольової ідентичності не досить висока – 10,9. Натомість решта (60%) досліджуваних не ототожнили себе з представниками тієї професійної діяльності, котру вони виконують.

Кількісні результати щодо актуальності для досліджуваних професійної форми рольової ідентичності «Я – керівник» подано на рис. 7.

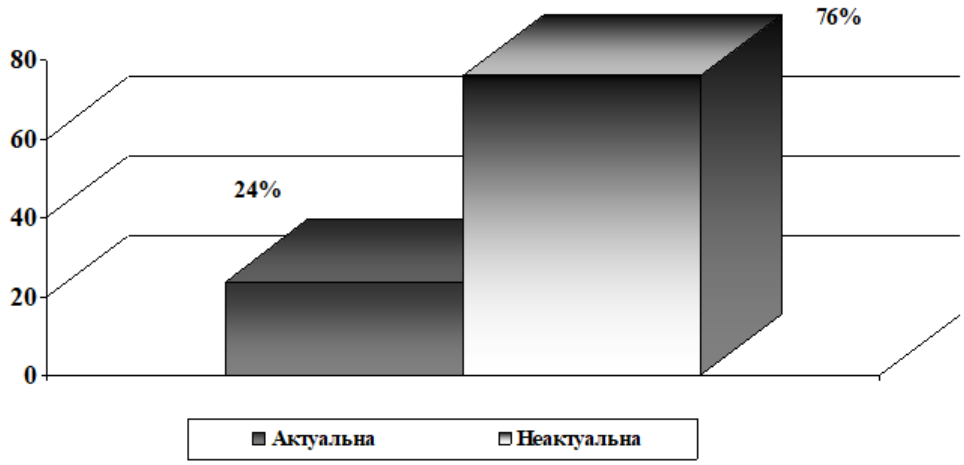

Рис. 7. Актуальність професійної форми рольової ідентичності «Я – керівник» у досліджуваних

Як видно з рис. 7, для невеликої кількості (24%) жінок пізнього дорослого віку актуальною є професійна форма рольової ідентичності «Я – керівник». Проте значущість цієї форми рольової ідентичності є не досить високою – 10,7. Водночас для більшості (76%) досліджуваних вона неактуальна.

Висновки. Упродовж рольового розвитку особистості відбувається її самоототожнення з представниками певної статі, нації, соціальних, професійних груп тощо, що зумовлює появу низки форм рольової ідентичності – статевої, національної, соціальної, професійної тощо. Проте в кризові періоди життя рольовий розвиток особистості може відбуватися негармонійно.

На тлі умов воєнного стану в українських жінок пізнього дорослого віку емпірично визначено переважання таких форм рольової ідентичності, як статева та соціальна («Я – мама», «Я – донька», «Я – дружина»). Значущість цих форм рольової ідентичності виявилася дуже високою для досліджуваних. Натомість не так часто в досліджуваних установлено професійну форму рольової ідентичності. Її значущість є не досить високою. Досить рідко в досліджуваних помічено національну форму рольової ідентичності. Її значущість є досить низька.

В перспективі на глибше вивчення заслуговує питання психологічних чинників розвитку різних форм рольової ідентичності для жінок пізнього дорослого віку впродовж кризових періодів життя.

Література:

1. Гендерна політика [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/henderna-polityka (дата звернення: 22.12.2025).

2. Маєр Ю.В. Психологічні особливості рольової позиції сучасної жінки: дис.... доктора філософії у галузі «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія» / Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2023. 235 с.

3. Горностай П.П. Психологічні ролі в структурі особистості. *Наукові студії з соціальної та політичної психології.* 2000. Вип. 2(5). С. 104-111.

4. Diekman A.B., Goodfriend W., Goodwin S. Dynamic Stereotypes of Power: Perceived Change and Stability in Gender Hierarchies. *Sex Roles.* 2004. Vol. 50. P. 201-215. https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000015552.22775.44

5. Некипіла О., Співак Л. Проблема посттравматичного зростання жінок дорослого віку у воєнний і поствоєнний час: зарубіжний психологіч. дискурс. *Псих.: реальність і перспективи:збірник наук. праць РДГУ.*2025.Вип.24. С.91-98. https://doi.org/10.35619/ prap_rv.vi24.439

6. Kuhn M.H., McPartland T.S. *Twenty Statements Test*. APA PsycTests. 1954. URL: https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/t05100-000 (Last accessed: 22.12.2025).

7. Співак Л.М., Шевченко Л.П. Особливості ідентичності в юнацькому віці: сучасний теоретичний і практичний ракурс. *Проблеми сучасної психології: науковий журнал.* 2020. № 3(19). С. 117-123. https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-3-14

References:

1. Henderna polityka [Gender policy]. (n.d.) *msp.gov.ua.* Retrieved from: https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/henderna-polityka [in Ukrainian].

2. Mayer, Y.V. (2023). Psykholohichni osoblyvosti rolovoi pozytsii suchasnoi zhinky [Psychological features of the modern woman role position.]. *Candidate's thesis.* Kryvyi Rih: Kryvyi Rih pedagogical university [in Ukrainian].

3. Hornostai, P.P. (2000). Psykholohichni roli v strukturi osobystosti [Psychological roles in the structure of personality]. *Naukovi studii z sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology, 2(5),* 104-111 [in Ukrainian].

4. Diekman, A.B., Goodfriend, W., & Goodwin, S. (2004). Dynamic Stereotypes of Power: Perceived Change and Stability in Gender Hierarchies. *Sex Roles, 50,* 201-215. https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000015552.22775.44

5. Nekypila, O., & Spivak, L. (2025). Problema posttravmatychnoho zrostannia zhinok dorosloho viku u voiennyi i postvoiennyi chas: zarubizhnyi psykholohichnyi dyskurs [Women in war and post-war times: modern scientific foreign psychological discourse]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats RDHU – Psychology: reality and prospects: a collection of scientific works of RDSU, 24,* 91-98. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi24.439 [in Ukrainian].

6. Kuhn, M.H., & McPartland, T.S. (1954). *Twenty Statements Test*. APA PsycTests. Retrieved from: https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/t05100-000

7. Spivak, L.M., & Shevchenko, L.P. (2020). Osoblyvosti identychnosti v yunatskomu vitsi: suchasnyi teoretychnyi i praktychnyi rakurs [Identity features in a young age: modern of theoretical and empirical perspective]. *Problemy suchasnoi psykholohii: naukovyi zhurnal – Problems of modern psychology: scientific journal, 3(19),* 117-123. https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-3-14 [in Ukrainian].

УДК: 159.92

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1595-1605

Бабчук Олена Григоріївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/ 0000-0001-5712-909X

Бабчук Микита Ігорович доктор філософії (PhD), спеціальності 053 психологія, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https//orcid.org/0000-0001-8725-799X

ПОЛІГРАФ У ПСИХОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ І ОБМЕЖЕНЬ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний і системний теоретичний аналіз поліграфа як психофізіологічного методу в контексті сучасної психологічної діагностики. Поліграф розглянуто не як автономний інструмент виявлення обману, а як складний засіб реєстрації психофізіологічних реакцій, що відображають рівень емоційного напруження, значущість стимулів та загальну активацію автономної нервової системи.

Детально проаналізовано наукові засади поліграфологічного дослідження, які ґрунтуються на фундаментальних положеннях психофізіології щодо взаємозв'язку емоційних переживань із вегетативними реакціями організму, а також окреслено місце поліграфа в структурі сучасної психологічної практики.

Поліграф розглядається як допоміжний інструмент у межах комплексної психологічної діагностики, що може доповнювати результати клінічного інтерв'ю, психометричного тестування та спостереження, але не замінювати їх. Значну увагу приділено аналізу обмежень поліграфологічного дослідження. Показано, що варіативність реакцій автономної нервової системи істотно ускладнює стандартизацію результатів і потребує високого рівня професійної підготовки спеціаліста.

Окремий акцент зроблено на етичних аспектах застосування поліграфа в психологічній практиці. Оцінка достовірності інформації, отриманої за допомогою поліграфа, вимагає критич-ного підходу та обов'язкової верифікації даних через інші джерела психологічної діагностики. Результати поліграфного тестування повинні розглядатися як частина ширшого діагностичного процесу, що включає якісний аналіз контексту, поведінкових проявів та психометричних показників. Надмірне покладання на поліграф як на єдине джерело достовірної інформації може призвести до хибних висновків і етичних порушень. Узагальнено, що ефективне та етично коректне застосування поліграфа можливе лише

за умови комплексного підходу, інтеграції цього методу з іншими психологічними засобами діагностики та чіткого усвідомлення меж інтерпретації отриманих даних.

Ключові слова: поліграф, поліграфологічне дослідження, психофізіологія, валідність, психологічна діагностика, емоційна реакція, оцінка достовірності інформації, обмеження методу, етика.

Babchuk Olena Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https // orcid.org / 0000-0001-5712-909X

Babchuk Mykyta doctor of philosophy (PhD), 053 psychology, senior lecturer of the Department of Language and Psychological and Pedagogical Training of the Odesa National University of Economics, Odesa, https//orcid.org/0000-0001-8725-799X

POLYGRAPH IN PSYCHOLOGY: THEORETICAL ANALYSIS OF POSSIBILITIES AND LIMITATIONS

Abstract. The article presents a thorough and systematic theoretical analysis of the polygraph as a psychophysiological method in the context of modern psychological diagnostics. The polygraph is considered not as an autonomous tool for detecting deception, but as a complex instrument for recording psychophysiological responses that reflect the level of emotional tension, the significance of stimuli, and the overall activation of the autonomic nervous system. The scientific foundations of polygraph examinations are analyzed in detail, based on fundamental principles of psychophysiology regarding the relationship between emotional experiences and vegetative reactions of the body. The article also outlines the role of the polygraph within the structure of contemporary psychological practice. The polygraph is viewed as a supplementary tool within the framework of comprehensive psychological diagnostics, capable of complementing the results of clinical interviews, psychometric testing, and observation, but not replacing them. Considerable attention is given to the analysis of the limitations of polygraph examinations. It is shown that the variability of autonomic nervous system responses significantly complicates the standardization of results and requires a high level of professional training from the specialist. Particular emphasis is placed on the ethical aspects of using the polygraph in psychological practice. The assessment of the reliability of information obtained through the polygraph requires a critical approach and mandatory verification of data through other sources of psychological diagnostics. The results of polygraph testing should be considered as part of a broader diagnostic process that includes a qualitative analysis of context, behavioral manifestations, and psychometric indicators. Excessive reliance on the polygraph as the sole source of reliable information may lead to erroneous conclusions

and ethical violations. It is concluded that the effective and ethically appropriate use of the polygraph is possible only under a comprehensive approach that integrates this method with other psychological diagnostic tools and involves a clear understanding of the limits of interpreting the obtained data.

Keywords: polygraph, polygraph examination, psychophysiology, validity, psychological diagnostics, emotional response, information reliability assessment, method limitations, ethics.

Постановка проблеми. У сучасній психологічній практиці спостерігається стійка тенденція до розширення використання об'єктивних методів оцінки психічних станів і поведінкових реакцій особистості, що зумовлено зростанням запиту на науково обґрунтовані та надійні діагностичні інструменти. В умовах підвищеної відповідальності за прийняття рішень у сфері безпеки, правосуддя та професійного відбору особливого значення набувають методи, здатні доповнити традиційні психологічні підходи кількісними показниками функціонального стану організму. Одним із таких методів є поліграфне дослідження, що ґрунтується на реєстрації змін фізіологічних показників у відповідь на психологічно значущі стимули. Поліграф широко застосовується у правоохоронній діяльності, системі національної безпеки, кадровому відборі, а також у судово-психологічній експертизі. Водночас, попри його практичну поширеність, статус поліграфа як науково обґрунтованого психологічного інструменту залишається предметом активних наукових дискусій. Суперечності пов'язані насамперед із проблемою інтерпретації отриманих результатів та межами їхньої достовірності в контексті психологічної діагностики.

Ключова проблема полягає в тому, що фізіологічні реакції, які реєструє поліграф, не мають прямого і однозначного зв'язку з феноменом обману. Підвищення рівня серцево-судинної активності, зміни дихального ритму або шкірно-гальванічної реакції можуть бути зумовлені широким спектром психічних чинників, серед яких тривога, страх помилки, очікування негативної оцінки, індивідуальні особливості нервової системи, попередній травматичний досвід або ситуативний стрес.

У результаті існує ризик помилкової інтерпретації психофізіологічних показників як доказу недостовірності інформації.

Зазначені обставини зумовлюють необхідність чіткого теоретичного осмислення можливостей і обмежень застосування поліграфа в психології. Відсутність єдиних науково визнаних стандартів використання цього методу, різний рівень професійної підготовки спеціалістів та складність етичних питань підвищують актуальність комплексного аналізу поліграфологічного дослідження як інструменту психологічної практики. Саме тому виникає потреба у системному теоретичному аналізі поліграфа, який дозволив би визначити його наукові межі, діагностичну доцільність і умови коректного застосування у сучасній психологічній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема застосування поліграфа в психології активно розглядається у працях вітчизняних і зарубіжних науковців у межах психофізіології, юридичної психології, психологічної діагностики та нейронаук. Значний внесок у теоретичне осмислення психофізіологічних основ поліграфного дослідження зробили О. Р. Лурія, О. М. Кокун, а також зарубіжні дослідники Н. Карлсон, А. Врій та Г. Бен-Шахар [1; 2; 4]. У їхніх працях наголошується, що поліграф не здатний безпосередньо фіксувати факт обману, а реєструє зміни фізіологічних показників, які відображають рівень емоційного збудження, напруги та значущості стимулу для особистості.

Так, О. Р. Лурія, розглядаючи взаємозв'язок психічних процесів і фізіологічних реакцій, підкреслював, що будь-яке емоційно насичене переживання супроводжується активацією вегетативної нервової системи, однак ці реакції не мають однозначної психологічної інтерпретації [1]. Подібної позиції дотримується О. М. Кокун, який зазначає, що психофізіологічні показники відображають загальний рівень стресової або емоційної активації, але не дозволяють робити прямі висновки щодо мотиваційного змісту поведінки або свідомого наміру обману [2].

У дослідженнях, присвячених психофізіологічним механізмам поліграфного тестування, особлива увага приділяється ролі автономної нервової системи, зокрема симпатичного її відділу. Н. Карлсон та М. Біркетт підкреслюють, що зміни серцево-судинної активності, дихального ритму та шкірно-гальванічної реакції є наслідком загальної мобілізації організму у відповідь на стрес або значущий стимул, але ці реакції можуть виникати за різних психологічних умов – страху, тривоги, сорому, очікування оцінювання або внутрішнього конфлікту [3]. Разом із тим значна частина дослідників звертає увагу на обмежену валідність поліграфологічного методу. А. Врій у своїх роботах зазначає, що точність поліграфного тестування істотно залежить від методики проведення, контексту дослідження, формулювання запитань та кваліфікації спеціаліста, який здійснює інтерпретацію результатів [4]. Подібної позиції дотримуються Г. Бен-Шахар та Е. Елаад, які у своїх емпіричних дослідженнях вказують на високу варіативність результатів поліграфного тестування та значний вплив індивідуально-психологічних характеристик обстежуваного, таких як рівень тривожності, емоційна лабільність, досвід стресових подій або здатність до саморегуляції [5].

Окремий напрям сучасних досліджень стосується етичних аспектів використання поліграфа в психологічній практиці. У документах Американської психологічної асоціації, а також у працях низки сучасних авторів наголошується на ризиках психологічного тиску на обстежуваного, можливості порушення принципів добровільності, інформованої згоди та конфіденційності [6]. Зазначається, що некоректне або примусове застосування поліграфа може не лише знизити достовірність результатів, а й завдати шкоди психічному стану особистості.

Аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про відсутність єдиної позиції щодо поліграфа як психологічного інструменту. Більшість дослідників сходяться на думці, що поліграф може використовуватися лише як допоміжний метод у межах комплексного психологічного обстеження, за умови чіткого розуміння його теоретичних обмежень, методичних вимог і етичних стандартів професійної діяльності психолога.

Мета - теоретичний аналіз можливостей і обмежень поліграфа як психофізіологічного методу в системі психологічної діагностики.

Виклад основного матеріалу. Поліграф є складним технічним і психофізіологічним засобом, призначеним для одночасної реєстрації комплексу фізіологічних показників, що відображають функціональний стан організму людини у відповідь на психологічно значущі стимули. До основних параметрів, які фіксує поліграф, належать частота серцевих скорочень, показники артеріального тиску, характеристики дихання (частота, глибина, ритм), а також шкірно-гальванічна реакція, що відображає зміни електропровідності шкіри внаслідок потовиділення. Сукупність цих показників дозволяє отримати багатовимірну картину психофізіологічного реагування людини в ситуації підвищеного емоційного або когнітивного навантаження [1; 7; 8]. У психологічному контексті зазначені фізіологічні параметри розглядаються не як ізольовані величини, а як взаємопов'язані індикатори емоційного напруження, рівня активації автономної нервової системи та загальної психічної мобілізації організму. Відповідно до положень психофізіології, емоційно значущі стимули активують симпатичний відділ автономної нервової системи, що призводить до прискорення серцевої діяльності, підвищення артеріального тиску, змін дихального ритму та посилення шкірно-гальванічної реакції [1; 3; 9]. Такі реакції є еволюційно зумовленими механізмами підготовки організму до дії в умовах загрози або напруження.

Водночас важливо підкреслити, що зафіксовані поліграфом фізіологічні зміни не мають однозначного психологічного значення. Вони відображають загальний рівень активації нервової системи, але не дозволяють безпосередньо ідентифікувати причину цього збудження. Підвищення частоти серцевих скорочень або шкірно-гальванічної реакції може бути зумовлене не лише навмисним приховуванням інформації, але й страхом оцінювання, високою особистісною тривожністю, внутрішнім конфліктом, негативним попереднім досвідом, соматичним станом або навіть особливостями темпераменту [3; 8; 10]. З позицій сучасної психології поліграф фіксує насамперед емоційно-когнітивну значущість стимулу для конкретної особистості.

Реакції, які реєструються під час тестування, свідчать про те, що певна інформація має для обстежуваного підвищену психологічну важливість або викликає внутрішнє напруження.

Саме тому поліграфні дані потребують обережної інтерпретації та обов'язкового врахування індивідуально-психологічних особливостей людини,

її мотиваційного стану, рівня самоконтролю та актуального психоемоційного фону.

Крім того, поліграфне дослідження не є пасивною реєстрацією фізіологічних процесів, а відбувається у складній соціально-психологічній ситуації взаємодії між спеціалістом і обстежуваним. Очікування результату, усвідомлення контролю, напруженість ситуації тестування та характер поставлених запитань самі по собі можуть виступати потужними стресогенними чинниками, що впливають на фізіологічні показники. Це ще раз підкреслює, що поліграф слід розглядати не як «детектор брехні», а як інструмент фіксації психофізіологічних реакцій, які відображають складну взаємодію емоційних, когнітивних і ситуаційних факторів [2; 4; 9].

Теоретичною основою поліграфного дослідження є фундаментальні положення психофізіології та емоційної психології, згідно з якими емоційні переживання людини перебувають у тісному, системному взаємозв'язку з вегетативними реакціями організму. У межах цих наукових підходів емоції розглядаються не лише як суб'єктивні психічні стани, а як комплексні психофізіологічні процеси, що охоплюють когнітивні оцінки, мотиваційні тенденції та соматичні реакції. Саме вегетативні компоненти емоційного реагування забезпечують швидку мобілізацію організму у відповідь на значущі зовнішні або внутрішні стимули.

Емоційні переживання, особливо ті, що мають високу суб'єктивну значущість для особистості, супроводжуються активацією автономної нервової системи, насамперед її симпатичного відділу. Це проявляється у характерних змінах серцево-судинної діяльності, трансформації дихальних параметрів (зміни частоти, глибини та ритму дихання), а також у підвищенні електропровідності шкіри, що пов'язано з активацією потових залоз. Такі фізіологічні реакції є універсальними механізмами адаптації, спрямованими на підготовку організму до дії в умовах потенційної загрози, напруження або необхідності швидкого реагування.

У контексті поліграфного дослідження ці вегетативні реакції розглядаються як зовнішні, об'єктивно фіксовані кореляти внутрішніх емоційних і когнітивних процесів. Поліграф, реєструючи комплекс фізіологічних показників, дозволяє опосередковано оцінити рівень психоемоційної напруги, ступінь активації нервової системи та значущість певних стимулів для конкретної особистості. Водночас отримані дані не відображають безпосередньо змісту переживань або їх причин, а лише вказують на інтенсивність емоційного реагування [4; 8].

Згідно з концепціями, представленими у працях О. М. Кокуна, Н. Карлсона, П. Екмана та А. Варія, будь-який стимул, що має особистісну значущість, здатний викликати емоційний відгук незалежно від його моральної або поведінкової інтерпретації [2; 3; 4; 10]. У ситуації поліграфного тестування такими стимулами виступають запитання, які торкаються значущих подій,

внутрішніх переживань або соціально чутливих тем. Відповідно, організм реагує не на сам факт обману, а на психологічну важливість інформації та рівень внутрішньої напруги, що виникає у зв'язку з її актуалізацією.

Принципово важливо підкреслити, що вегетативні реакції, які реєструє поліграф, не є специфічними маркерами неправдивості. Аналогічні зміни фізіологічних параметрів можуть виникати у відповідь на широкий спектр психічних станів і процесів. Зокрема, підвищена серцева активність і шкірно-гальванічна реакція можуть бути зумовлені страхом помилки, очікуванням негативної оцінки, соціальною тривожністю, внутрішнім конфліктом між бажанням відповідати вимогам і потребою самозахисту, а також актуалізацією негативного або травматичного попереднього досвіду [3; 5; 9]. Крім того, інтенсивність і характер вегетативних реакцій значною мірою залежать від індивідуально-психологічних особливостей особистості, таких як рівень емоційної лабільності, тип нервової системи, здатність до саморегуляції та досвід подолання стресових ситуацій. У деяких випадках особи з високою тривожністю демонструють виражені фізіологічні реакції навіть за відсутності наміру приховувати інформацію, тоді як люди з високим рівнем самоконтролю можуть виявляти відносно стабільні показники навіть у ситуації психологічної напруги.

Серед можливостей використання поліграфа в психології доцільно виокремити його застосування передусім як допоміжного інструменту в межах комплексної психологічної діагностики. У цьому контексті поліграф може використовуватися для уточнення емоційної значущості певної інформації, виявлення рівня психоемоційної напруги та аналізу особливостей психофізіологічного реагування особистості в умовах стресу або підвищеного психологічного навантаження. Реєстрація вегетативних реакцій дозволяє отримати додаткові дані щодо інтенсивності емоційного відгуку на окремі стимули, що може бути корисним у роботі психолога під час оцінювання складних або конфліктних ситуацій.

Поліграфологічне дослідження може мати прикладне значення в юридичній психології, судово-психологічній експертизі, професійному відборі та консультуванні, зокрема у випадках, коли необхідно оцінити реакції людини на психологічно значущі теми або події. У таких ситуаціях поліграф не слугує джерелом остаточних висновків, а виконує функцію індикатора емоційної напруги, що потребує подальшого аналізу в поєднанні з іншими діагностичними методами. Як зазначається у літературних джерелах, поліграфологічні дані можуть підвищувати інформативність психологічного обстеження лише за умови їх інтеграції з результатами клінічного інтерв'ю та психометричних методик. Водночас у сучасній психологічній науці наголошується, що поліграф не може розглядатися як самостійний або універсальний метод психологічної діагностики. Його використання поза контекстом комплексного обстеження значно знижує наукову обґрунтованість отриманих результатів і створює ризик хибних інтерпретацій. Фізіологічні реакції, які реєструє поліграф, не мають

прямого причинно-наслідкового зв'язку з конкретними психологічними феноменами, зокрема з обманом або недостовірністю інформації.

З огляду на це поліграфологічне дослідження потребує обов'язкового поєднання з клінічним інтерв'ю, стандартизованим психологічним тестуванням, спостереженням за поведінкою та аналізом контексту ситуації. Лише інтеграція різних джерел психологічної інформації дозволяє зробити більш виважені та професійно обґрунтовані висновки щодо психічного стану, мотиваційних особливостей і емоційного реагування особистості. Таким чином, поліграф у психології доцільно розглядати не як інструмент верифікації істини, а як один із допоміжних засобів, що доповнює систему психологічної діагностики та розширює можливості інтерпретації психофізіологічних реакцій.

До основних обмежень поліграфологічного методу належить насамперед висока варіативність індивідуальних психофізіологічних реакцій. Люди суттєво відрізняються за типом нервової системи, рівнем емоційної лабільності, тривожності, здатністю до саморегуляції та особливостями реагування на стрес. У зв'язку з цим однакові стимули можуть викликати принципово різні фізіологічні реакції у різних осіб, що ускладнює стандартизацію результатів і знижує точність інтерпретації. Особи з підвищеною тривожністю або високою чутливістю до соціального оцінювання можуть демонструвати інтенсивні вегетативні реакції навіть за відсутності наміру приховувати інформацію, тоді як індивіди з високим рівнем самоконтролю або емоційної стриманості здатні демонструвати мінімальні фізіологічні зміни в умовах психологічного напруження [5].

Суттєвим обмеженням є також можливість свідомого або несвідомого контролю фізіологічних реакцій. Деякі обстежувані, маючи відповідний досвід або інструктаж, можуть застосовувати різні стратегії регуляції дихання, м'язового напруження чи уваги, що впливає на показники, які реєструє поліграф. Навіть без спеціальної підготовки людина може інтуїтивно змінювати власний психофізіологічний стан у відповідь на стресову ситуацію тестування, що створює додаткові труднощі для достовірної оцінки результатів. Важливим чинником, який обмежує використання поліграфа, є вплив медикаментозних засобів і соматичних станів. Прийом заспокійливих препаратів, антидепресантів, бета-блокаторів або інших фармакологічних засобів може істотно змінювати серцево-судинні, дихальні та шкірно-гальванічні показники. Крім того, хронічні захворювання, больові синдроми, втома, порушення сну або загальний фізичний стан обстежуваного здатні впливати на результати поліграфологічного дослідження, знижуючи його валідність і надійність [4; 8].

Окремою проблемою є суб'єктивність інтерпретації отриманих даних. Аналіз поліграфних показників значною мірою залежить від професійної підготовки, досвіду та теоретичних орієнтацій спеціаліста, який проводить дослідження. Різні інтерпретатори можуть по-різному оцінювати одні й ті самі фізіологічні зміни, що підвищує ризик помилкових або упереджених висновків

[5]. Саме тому в науковій літературі наголошується на необхідності стандартизації процедур та критичного ставлення до результатів поліграфного тестування. Особливої уваги в контексті застосування поліграфа потребують етичні аспекти. Йдеться насамперед про дотримання принципів добровільності участі, інформованої згоди та конфіденційності отриманої інформації. Обстежуваний має бути повністю поінформований про мету, процедуру, можливі наслідки та обмеження поліграфологічного дослідження, а також мати право відмовитися від участі без негативних для себе наслідків [6]. Недотримання цих принципів може призвести до психологічного тиску, порушення прав особистості та зниження етичної легітимності результатів.

Крім того, на психолога покладається особлива професійна відповідальність за коректність застосування поліграфа та інтерпретацію отриманих даних. Використання поліграфних результатів як остаточного доказу або інструменту маніпуляції суперечить етичним нормам психологічної практики. У зв'язку з цим більшість дослідників підкреслює, що поліграф може застосовуватися лише в межах чітко визначених професійних стандартів, як допоміжний метод, який доповнює, але не замінює повноцінну психологічну діагностику [6].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що поліграф у психології є специфічним психофізіологічним інструментом, можливості якого ґрунтуються на фіксації змін вегетативних реакцій організму у відповідь на психологічно значущі стимули. Його застосування дозволяє отримати додаткову інформацію про рівень емоційної напруги, психічної активації та значущості певної інформації для особистості, що може бути корисним у межах комплексної психологічної діагностики. Водночас поліграф не може розглядатися як універсальний або самодостатній метод, здатний безпосередньо виявляти обман чи встановлювати достовірність повідомлюваної інформації.

Принципово важливим є усвідомлення того, що поліграф реєструє не сам факт неправдивості, а психофізіологічні кореляти емоційного реагування, які можуть бути зумовлені широким спектром психологічних чинників – тривогою, страхом оцінювання, внутрішнім конфліктом, попереднім негативним досвідом або індивідуальними особливостями нервової системи. Саме тому інтерпретація поліграфних даних потребує глибокого теоретичного розуміння психофізіологічних механізмів емоційного реагування та обов'язкового врахування контексту дослідження. Ефективність і доцільність використання поліграфа значною мірою залежать від кваліфікації спеціаліста, його професійної підготовки, дотримання методичних процедур і етичних стандартів психологічної діяльності. Поліграфологічне дослідження має проводитися виключно на засадах добровільності, інформованої згоди та поваги до прав і гідності обстежуваної особи. Порушення цих принципів не лише знижує наукову цінність результатів, а й створює ризик психологічної шкоди та професійної дискредитації методу.

Отже, поліграф у психології доцільно розглядати як допоміжний інструмент, який може підвищувати інформативність психологічного обстеження лише

за умови його інтеграції з клінічним інтерв'ю, психометричним тестуванням, спостереженням та аналізом індивідуально-психологічних особливостей особистості. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на уточнення теоретичних меж застосування поліграфа, підвищення методологічної обґрунтованості його використання, а також на розробку чітких, етично виважених стандартів застосування поліграфологічного дослідження в сучасній психологічній практиці.

Література:

1. Кокун О. М. Психофізіологія стресу та адаптації особистості: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 264 с.

2. Кокун О. М., Лозінська Н. С. Психологія емоційних станів особистості: теорія і практика. Київ : Науковий світ, 2020. 312 с.

3. Carlson N. R., Birkett M. A. Physiology of Behavior. 13th ed. Boston : Pearson Education, 2021. 560 p.

4. Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. 3rd ed. Chichester: Wiley, 2018. 470 p.

5. Ben-Shakhar G., Elaad E. The validity of psychophysiological detection of information with the polygraph: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*. 2003. Vol. 88(1). P. 131–151.

6. American Psychological Association. Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct. Washington, DC : APA, 2017. 28 p.

7. Stern R. M., Ray W. J., Quigley K. S. Psychophysiological Recording. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2001. 336 p.

8. Kleiner M. Handbook of Polygraph Testing. London: Academic Press, 2002. 360 p.

9. Cacioppo J. T., Tassinary L. G., Berntson G. G. Handbook of Psychophysiology. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 1200 p.

10. Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. New York: Henry Holt and Company, 2007. 320 p

References:

1. Kokun, O. M. (2021). *Psykhofiziolohiia stresu ta adaptatsii osobystosti*. [Psychophysiology of stress and personality adaptation]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2021, 246 p. [in Ukrainian].

2. Kokun, O. M., & Lozinska, N. S. (2020). Psykholohiia emotsiinykh staniv osobystosti: Teoriia i praktyka [Psychology of emotional states of personality: Theory and practice]. Kyiv: Naukovyi svit, 2020, 312 p. [in Ukrainian].

3. Carlson, N. R., & Birkett, M. A. (2021). *Physiology of behavior* (13th ed.). Boston, MA: Pearson Education.

4. Vrij, A. (2018). *Detecting lies and deceit: Pitfalls and opportunities* (3rd ed.). Chichester, UK: Wiley.

5. Ben-Shakhar, G., & Elaad, E. (2003). The validity of psychophysiological detection of information with the polygraph: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology, 88*(1), 131–151. https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.1.131

6. American Psychological Association. (2017). *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. Washington, DC: Author.

7. Stern, R. M., Ray, W. J., & Quigley, K. S. (2001). *Psychophysiological recording* (2nd ed.). Oxford, UK: Oxford University Press.

8. Kleiner, M. (Ed.). (2002). *Handbook of polygraph testing*. London, UK: Academic Press.
9. Cacioppo, J. T., Tassinary, L. G., & Berntson, G. G. (2017). *Handbook of psycho-physiology* (4th ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
10. Ekman, P. (2007). *Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life*. New York, NY: Henry Holt and Company.

УДК: 159.92

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1606-1615

Бабчук Микита Ігорович доктор філософії (PhD), спеціальності 053 психологія, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https//orcid.org/0000-0001-8725-799X

Гульбс Ольга Анатоліївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-5300-8570.

Стрельбицька Світлана Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0002-1085-2456

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз методологічних засад сучасного наукового дослідження в умовах трансформації наукового знання, інтенсифікації міждисциплінарної інтеграції та зростання вимог до якості, доказовості й достовірності наукових результатів. Актуальність проблематики зумовлена сучасними тенденціями розвитку науки, зокрема ускладненням об’єктів дослідження, зростанням обсягів емпіричних даних, необхідністю забезпечення відтворюваності результатів і відповідності наукових досліджень міжнародним стандартам академічної доброчесності та методологічної коректності. У роботі проаналізовано основні методологічні принципи сучасної науки, зокрема принципи системності, наукової обґрунтованості, об’єктивності, історизму, міждисциплінарності та рефлексивності. Обґрунтовано їх значення для формування науково коректних, логічно послідовних і відтворюваних результатів, здатних до перевірки та подальшої інтеграції в ширший науковий контекст.

Показано, що дотримання зазначених принципів є необхідною умовою підвищення валідності й надійності наукових висновків, а також запобігання методологічним помилкам і спрощеним інтерпретаціям досліджуваних явищ. Охарактеризовано основні рівні методології наукового пізнання філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний та розкрито їх функціональну роль у процесі побудови цілісного наукового дослідження. Показано взаємозв’язок цих рівнів на всіх етапах дослідницького процесу від формування наукової проблеми, вибору теоретичних підходів і методів до інтерпретації, узагальнення та практичного використання отриманих результатів. Наголошено,

що порушення узгодженості між рівнями методології призводить до зниження наукової цінності дослідження та ускладнює його відтворення.

Ключові слова: методологія науки, наукове дослідження, методологічні засади, рівні методології, принципи наукового пізнання, методологічна культура, якість наукових досліджень.

Babchuk Mykyta doctor of philosophy (PhD), 053 psychology, senior lecturer of the Department of Language and Psychological and Pedagogical Training of the Odessa National University of Economics, Odesa, https//orcid.org/0000-0001-8725-799X

Gulbs Olga Doctor of Science in Psychology, Doctor of Science in Psychology, Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-5300-8570

Strelbytska Svitlana Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of the Odessa State University of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0002-1085-2456

METHODOLOGICAL BASES OF MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract. The article provides a thorough theoretical analysis of the methodological foundations of modern scientific research in the context of the transformation of scientific knowledge, intensification of interdisciplinary integration, and growing demands for quality, evidence, and reliability of scientific results. The relevance of the issue is determined by current trends in the development of science, in particular the increasing complexity of research objects, the growth in the volume of empirical data, the need to ensure the reproducibility of results, and the compliance of scientific research with international standards of academic integrity and methodological correctness. The paper analyzes the main methodological principles of modern science, in particular the principles of systematicity, scientific validity, objectivity, historicism, interdisciplinarity, and reflexivity. Their importance for the formation of scientifically correct, logically consistent, and reproducible results that can be verified and further integrated into a broader scientific context is substantiated. It is shown that adherence to these principles is a necessary condition for increasing the validity and reliability of scientific conclusions, as well as for preventing methodological errors and simplified interpretations of the phenomena under study. The main levels of the methodology of scientific knowledge philosophical, general scientific, specific scientific, and technological are characterized, and their functional role in the process of building a comprehensive scientific study is revealed. The interconnection between these levels at all stages of the research process is shown from the formation of a scientific problem, the choice of theoretical approaches and methods to interpretation, generalization, and

practical use of the results obtained. It is emphasized that a violation of consistency between the levels of methodology leads to a decrease in the scientific value of the research and complicates its reproduction.

Keywords: methodology of science, scientific research, methodological foundations, levels of methodology, principles of scientific knowledge, methodological culture, quality of scientific research.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку науки характеризується ускладненням об’єктів дослідження, зростанням міждисциплінарних зв’язків, інтенсивним накопиченням емпіричних даних і підвищенням вимог до якості, доказовості та відтворюваності наукових результатів. За цих умов особливої актуальності набуває проблема методологічного забезпечення наукових досліджень, оскільки саме методологія визначає логіку пізнання, наукову коректність дослідницьких процедур і обґрунтованість отриманих висновків.

Незважаючи на зростання кількості наукових праць і розширення методичного інструментарію, у сучасному науковому просторі спостерігається тенденція до формального або фрагментарного використання методології. У ряді досліджень методологічні засади обмежуються декларативним переліком методів без належного обґрунтування їх відповідності предмету, меті та завданням роботи. Такий підхід знижує наукову цінність результатів, ускладнює їх інтерпретацію, перевірку та практичне застосування.

Особливої гостроти проблема методології набуває в умовах інтеграції національної науки у міжнародний науковий простір, де ключовими критеріями оцінювання досліджень виступають валідність, надійність, прозорість процедур і можливість відтворення результатів. Недостатній рівень методологічної культури дослідників, некритичне запозичення підходів і методів, а також ігнорування методологічної рефлексії призводять до методологічних помилок, суперечливих висновків і зниження довіри до наукового знання.

У зв’язку з цим виникає потреба в системному осмисленні методологічних засад сучасного наукового дослідження, уточненні їх структури, функцій і ролі в забезпеченні якості наукових результатів. Аналіз методології як цілісної системи принципів, підходів і рівнів наукового пізнання є необхідною умовою підвищення ефективності дослідницької діяльності, розвитку наукового мислення та формування відповідального ставлення до наукового пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблема методологічних засад дослідження активно розробляється в межах філософії науки, методології соціальних і гуманітарних дисциплін, а також у контексті прикладних досліджень, спрямованих на підвищення якості наукового знання. Значна увага науковців зосереджена на осмисленні методології як системи принципів і підходів, що забезпечують внутрішню узгодженість, доказовість і практичну цінність дослідницьких результатів. Так, у працях М. Бунге методологія науки розглядається як інструмент концептуальної

побудови наукового знання, що поєднує логічний аналіз, емпіричну перевірку та теоретичне узагальнення. Автор наголошує, що відсутність чіткої методологічної основи призводить до фрагментарності досліджень і зниження їх пояснювального потенціалу [2]. Подібну позицію займає Е. Губа, який підкреслює важливість методологічної узгодженості між дослідницькими питаннями, дизайном і методами аналізу даних [9].

Проблема методологічної обґрунтованості сучасних досліджень детально аналізується у працях Н. Дензина та І. Лінкольн, які розглядають методологію як рефлексивний процес, що передбачає усвідомлення дослідником власної позиції, ціннісних орієнтацій і впливу контексту на отримані результати [7]. Автори акцентують увагу на необхідності поєднання теоретичної строгості з методологічною гнучкістю, особливо в гуманітарних і соціальних науках.

У дослідженнях Р. Мертона методологія науки розглядається крізь призму нормативної структури наукової діяльності, де ключову роль відіграють принципи універсалізму, організованого скептицизму та відповідальності дослідника за достовірність знання [4]. У цьому контексті методологія постає не лише як інструмент пізнання, а й як етична основа наукової практики. Сучасні європейські дослідники, зокрема Ю. Габермас, наголошують на значенні методології як засобу критичного аналізу соціальної реальності та комунікативних процесів у науці. Його підхід підкреслює необхідність поєднання емпіричної строгості з інтерпретативними та критичними методами аналізу [5]. Аналогічні ідеї простежуються у працях П. Фейєрабенда, який, критикуючи методологічний догматизм, водночас підкреслює важливість усвідомленого вибору дослідницьких стратегій і відповідальності за їх наслідки [6].

У вітчизняній науковій традиції питання методології дослідження розкриваються у працях В. Кременя, який розглядає методологію як основу розвитку сучасної науки й освіти в умовах глобалізаційних процесів [3]. Л. Орбан-Лембрик акцентує увагу на ролі методологічної культури дослідника як чинника підвищення якості психологічних і соціальних досліджень [4]. У працях В. Андрущенка методологія трактується як стратегія наукового мислення, що забезпечує цілісність і гуманістичну спрямованість дослідницької діяльності [1].

Водночас аналіз сучасних публікацій засвідчує, що, попри значний теоретичний доробок, проблема практичної реалізації методологічних засад у наукових дослідженнях залишається актуальною. Це зумовлює необхідність подальшого узагальнення методологічних підходів і їх адаптації до умов сучасного наукового простору.

Мета - аналіз методологічних засад сучасного наукового дослідження та обґрунтування їх ролі у забезпеченні якості й достовірності наукових результатів.

Виклад основного матеріалу. Методологія сучасного наукового дослідження постає як складна, багаторівнева система, що забезпечує цілісність, логічну впорядкованість і наукову обґрунтованість процесу пізнання. Вона

визначає не лише вибір конкретних методів і процедур дослідження, а й загальну стратегію наукового пошуку, спосіб постановки та формулювання наукової проблеми, визначення мети й завдань дослідження, а також логіку аналізу, інтерпретації та узагальнення отриманих результатів. Саме методологія задає концептуальні межі дослідження, окреслює його пізнавальні можливості та визначає характер наукових пояснень. У цьому контексті методологія виступає універсальним інструментом організації наукового знання, який поєднує теоретичні засади з емпіричною практикою та забезпечує їх внутрішню узгодженість. Вона виконує інтегративну функцію, поєднуючи філософські уявлення про природу знання з конкретними методами дослідження, а також регулятивну функцію, встановлюючи нормативні вимоги до наукової обґрунтованості, послідовності та логічної завершеності дослідницького процесу. Як зазначають дослідники, чітко вибудувана методологія створює умови для підвищення наукової цінності результатів і їх включення в ширший контекст розвитку науки [2; 3]. Одним із базових положень сучасної методології є принцип системності, відповідно до якого об’єкт дослідження розглядається не ізольовано, а як цілісне утворення з внутрішніми структурними елементами, зв’язками та закономірностями функціонування і розвитку. Системний підхід передбачає аналіз досліджуваних явищ у взаємозв’язку з ширшим контекстом, урахування багатьох рівнів організації об’єкта та динаміки його змін у часі.

Застосування системного підходу дозволяє уникнути фрагментарного, описового або редукціоністського аналізу, який зводить складні явища до окремих, не пов’язаних між собою характеристик. Натомість він забезпечує комплексне бачення досліджуваних процесів, сприяє виявленню їх внутрішньої логіки та взаємозумовленості елементів. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для узгодженості між теоретичними положеннями та емпіричними даними, підвищує пояснювальну силу наукових моделей і сприяє формуванню валідних та концептуально обґрунтованих результатів дослідження [2; 4].

Не менш значущим у структурі методології сучасного наукового дослідження є принцип наукової обґрунтованості, який передбачає опору на перевірені теоретичні положення, логічно послідовну аргументацію та використання методів, адекватних предмету, меті й завданням дослідження. Цей принцип вимагає, щоб кожен етап дослідницького процесу – від формулювання проблеми до інтерпретації результатів – мав чітке теоретичне підґрунтя та був внутрішньо узгодженим із загальною логікою дослідження. Як зазначає М. Бунге, наукова обґрунтованість методології є запорукою концептуальної цілісності дослідження та його здатності продукувати не лише описові факти, а й пояснювальні моделі, що розкривають причинно-наслідкові зв’язки між досліджуваними явищами [2]. Саме завдяки методологічно виваженому підходу наукове дослідження набуває пояснювального потенціалу й виходить за межі емпіричного накопичення даних.

У сучасному науковому просторі принцип наукової обґрунтованості тісно пов’язаний із вимогами прозорості дослідницького процесу та відкритості

методологічних рішень. Прозорість передбачає чіткий і доступний опис використаних підходів, методів, процедур і критеріїв аналізу, що дозволяє іншим дослідникам перевіряти отримані результати, відтворювати дослідження та критично оцінювати його висновки [9]. Відкритість методологічних рішень сприяє підвищенню довіри до наукових результатів і формуванню культури наукової відповідальності, у межах якої методологія виступає не прихованим технічним інструментом, а усвідомленою й публічно аргументованою основою дослідницької діяльності.

Важливе місце в методології сучасного наукового дослідження посідає принцип об'єктивності, спрямований на мінімізацію впливу суб'єктивних установок, особистісних упереджень і ціннісних суджень дослідника на процес отримання та інтерпретації наукових результатів. У сучасному розумінні об'єктивність не означає повного усунення суб'єкта пізнання з дослідницького процесу, оскільки будь-яке наукове пізнання здійснюється в межах певної теоретичної, культурної та соціальної парадигми.

Об'єктивність досягається насамперед через усвідомлення дослідником власної методологічної позиції, відкриту декларацію теоретичних засад, на яких ґрунтується дослідження, а також чіткий і прозорий опис застосованих методів, процедур та умов отримання даних. Важливим компонентом забезпечення об'єктивності є критична рефлексія щодо власних інтерпретацій, яка передбачає постійне співвіднесення отриманих результатів із теоретичними моделями, альтернативними поясненнями та емпіричними обмеженнями дослідження [7; 8]. У цьому контексті методологія виступає ефективним механізмом контролю суб'єктивності, оскільки встановлює нормативні вимоги до наукової діяльності, регламентує процедури перевірки результатів і створює умови для їх незалежної оцінки іншими дослідниками. Дотримання принципу об'єктивності забезпечує не лише підвищення достовірності наукових висновків, а й формування наукової відповідальності дослідника за коректність інтерпретації даних та обґрунтованість зроблених узагальнень. Суттєвого значення в сучасному науковому пізнанні набуває принцип міждисциплінарності, який передбачає інтеграцію теоретичних підходів, методів і дослідницьких стратегій різних галузей знання з метою комплексного аналізу складних, багатовимірних об'єктів дослідження.

Умови розвитку сучасної науки характеризуються зростанням кількості проблем, що не можуть бути повноцінно осмислені в межах однієї дисципліни, що зумовлює необхідність міждисциплінарного методологічного підходу.

Міждисциплінарна методологія розширює пізнавальні можливості науки, оскільки дозволяє поєднувати різні концептуальні рамки, методи аналізу та типи наукових пояснень. Це сприяє формуванню нових теоретичних моделей, поглибленню розуміння досліджуваних явищ і подоланню методологічних обмежень окремих дисциплін. Як зазначають дослідники, міждисциплінарний підхід є важливим чинником інноваційного розвитку науки та підвищення її пояснювального потенціалу [3; 5].

Водночас ефективне застосування принципу міждисциплінарності потребує високого рівня методологічної культури дослідника, здатності до критичної рефлексії та усвідомлення методологічних меж запозичення підходів і методів з інших галузей знання. Некритичне або формальне поєднання різнорідних методологічних підходів може призвести до еклектизму, втрати концептуальної цілісності дослідження та зниження наукової обґрунтованості результатів. Міждисциплінарність у сучасному науковому дослідженні має ґрунтуватися на чіткому методологічному обґрунтуванні, узгодженості теоретичних позицій і коректному визначенні меж узагальнення отриманих результатів. За таких умов вона виступає не лише засобом розширення наукового інструментарію, а й важливим чинником підвищення якості та наукової цінності дослідницької діяльності.

У структурі методології сучасного наукового дослідження традиційно виокремлюють кілька взаємопов'язаних рівнів, кожен з яких виконує специфічну функцію в організації та забезпеченні якості наукового пізнання. До таких рівнів належать філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний. Їх узгоджене поєднання формує цілісну методологічну систему, що визначає як загальну стратегію дослідження, так і особливості його практичної реалізації.

Філософський рівень методології є базовим і визначає світоглядні засади наукового пізнання, формує уявлення про природу знання, істини, закономірності розвитку реальності та можливості її наукового осмислення. Саме на цьому рівні закладаються фундаментальні уявлення про співвідношення суб'єкта й об'єкта пізнання, причинність і детермінованість явищ, взаємозв'язок теорії та практики, а також про роль наукового знання в суспільному розвитку [1; 6]. Філософська методологія визначає загальну парадигму дослідження та впливає на вибір теоретичних моделей і способів інтерпретації результатів.

Загальнонауковий рівень методології охоплює принципи й підходи, що застосовуються в різних галузях науки незалежно від їх предметної специфіки. До таких підходів належать системний, структурно-функціональний, моделювальний, історичний та інформаційний. Вони забезпечують універсальні засоби аналізу складних об'єктів і процесів, сприяють виявленню їх структури, функцій і динаміки розвитку. Загальнонауковий рівень методології відіграє важливу роль у забезпеченні міждисциплінарної взаємодії та узгодженості наукових досліджень, створюючи спільну методологічну основу для різних галузей знання.

Конкретно-науковий рівень методології безпосередньо пов'язаний зі специфікою окремої галузі знання й охоплює теоретичні концепції, моделі, категоріальний апарат і методи, адекватні предмету дослідження. Саме на цьому рівні здійснюється адаптація загальних методологічних принципів до особливостей конкретного наукового напряму, визначаються критерії наукової коректності, способи операціоналізації понять і межі узагальнення отриманих результатів [4].

Відповідність конкретно-наукової методології меті та завданням дослідження є важливою умовою його валідності й пояснювальної сили.

Технологічний рівень методології охоплює конкретні методики, техніки та інструменти збору, обробки й аналізу емпіричних даних, за допомогою яких реалізуються теоретичні та методичні положення дослідження. Саме на цьому рівні забезпечується дотримання вимог до стандартизації, точності, послідовності та відтворюваності дослідницьких процедур. Чіткий опис технологічного рівня методології дозволяє іншим дослідникам повторити дослідження, перевірити отримані результати та оцінити їх надійність [9; 7]. Багаторівнева структура методології сучасного наукового дослідження забезпечує логічну цілісність, внутрішню узгодженість і наукову обґрунтованість дослідницького процесу. Узгоджена взаємодія філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового та технологічного рівнів є необхідною умовою отримання валідних, надійних і відтворюваних результатів, що мають теоретичну та практичну цінність.

Таким чином, методологічні засади сучасного наукового дослідження забезпечують не лише ефективну організацію дослідницького процесу, а й виступають фундаментальною умовою отримання якісного, достовірного та соціально значущого наукового знання. Саме методологія задає цілісну логіку наукового пізнання, визначає послідовність і взаємозв'язок усіх етапів дослідження – від формулювання наукової проблеми та вибору теоретичних підходів до інтерпретації результатів і формування науково обґрунтованих висновків. Усвідомлене й послідовне застосування методологічних засад сприяє розвитку наукового мислення дослідника, формуванню здатності до критичного аналізу, рефлексії та аргументованого обґрунтування наукових позицій. Методологічна компетентність дозволяє дослідникові не лише коректно використовувати наукові методи, а й адекватно оцінювати межі їх застосування, уникати спрощених інтерпретацій і методологічних помилок, що знижують наукову цінність дослідження.

Крім того, методологія виконує важливу регулятивну функцію, забезпечуючи дотримання принципів наукової відповідальності, академічної доброчесності та етичних стандартів дослідницької діяльності. Прозорість методологічних рішень і чіткість опису дослідницьких процедур створюють умови для перевірки, відтворення та критичної оцінки отриманих результатів, що підвищує рівень довіри до наукового знання з боку наукової спільноти та суспільства. Важливим аспектом методологічних засад сучасного наукового дослідження є їх роль у забезпеченні інтеграції результатів досліджень у сучасний науковий простір. Методологічно виважені наукові результати мають вищий потенціал для включення в міждисциплінарні дослідження, теоретичні узагальнення та практичні розробки. Таким чином, методологія виступає не лише інструментом організації наукової діяльності, а й ключовим чинником сталого розвитку науки, підвищення її соціальної значущості та практичної ефективності.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що методологія сучасного наукового дослідження є визначальним чинником забезпечення якості, наукової обґрунтованості та достовірності результатів дослідницької діяльності.

Вона не лише регламентує окремі етапи наукового пошуку, а й формує загальну логіку наукового пізнання, визначає структуру дослідження, характер теоретичних побудов, вибір методів і процедур, а також способи аналізу, інтерпретації та узагальнення отриманих даних. Саме завдяки методології наукове дослідження набуває системності, внутрішньої узгодженості та концептуальної цілісності.

Установлено, що методологія постає як багаторівнева система, яка охоплює філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний рівні. Кожен із цих рівнів виконує специфічну функцію в організації дослідницького процесу, а їх узгоджена взаємодія забезпечує цілісність наукового дослідження, відповідність між теоретичними засадами й емпіричними процедурами, а також можливість перевірки та відтворення отриманих результатів іншими дослідниками. Порушення методологічної узгодженості між рівнями або формальне ставлення до методології призводить до фрагментарності дослідження, зниження пояснювальної сили висновків і підвищення ризику методологічних помилок.

Обґрунтовано, що дотримання базових методологічних принципів системності, наукової обґрунтованості, об’єктивності, історизму та міждисциплінарності є необхідною умовою підвищення валідності й надійності наукових висновків.

Реалізація цих принципів дозволяє мінімізувати вплив суб’єктивних чинників, забезпечити адекватність теоретичних моделей досліджуваним явищам і створити умови для формування науково коректних, логічно виважених та емпірично підтверджених результатів. У цьому контексті особливого значення набуває методологічна рефлексія дослідника, яка передбачає критичне осмислення власної дослідницької позиції, меж застосування обраних підходів і допустимості узагальнення отриманих даних.

Зроблено висновок, що методологія виступає не формальним елементом структури наукової роботи, а фундаментальною основою її наукової цінності, достовірності та практичної значущості. Усвідомлене й відповідальне застосування методологічних засад сприяє підвищенню довіри до результатів наукових досліджень, їх інтеграції в сучасний науковий простір і використанню в освітній та прикладній діяльності.

Підвищення методологічної культури дослідників, розвиток навичок усвідомленого методологічного вибору, дотримання стандартів наукової діяльності та академічної доброчесності є важливими передумовами сталого розвитку сучасної науки та забезпечення високої якості наукових досліджень у різних галузях знання.

Література:

1. Андрущенко, В. П. *Філософія освіти і науки*. Київ: Знання України, 2008. 480с.
2. Бунге М. *Наука, метод і світ*. Київ : Основи, 2003. 320 с.
3. Кремень В. Г. *Філософія освіти XXI століття*. Київ : Грамота, 2003. 416 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Методологія та методи психологічних досліджень. Львів : Світ, 2018. 312 с.
5. Habermas, J. *The theory of communicative action*. Vol.1. Boston: Beacon Press,1984.465p.
6. Feyerabend, P. *Against method*. London: Verso, 2010. 279 p.
7. Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. *The SAGE handbook of qualitative research*. 5th ed. Thousand Oaks: Sage, 2018. 968 p.
8. Merton, R. K. *The sociology of science: Theoretical and empirical investigations*. Chicago: University of Chicago Press, 1973. 605 p.
9. Guba E. G., Lincoln Y. S. Competing paradigms in qualitative research. In: *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks : Sage, 1994. P. 105–117.

References:

1. Andrushchenko, V. P. (2008). *Filosofiia osvity i nauky* [Philosophy of education and science]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Bunge, M. (2003). *Nauka, metod i svit* [Science, method, and the world]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]].
3. Kremen, V. H. (2003). *Filosofiia osvity XXI stolittia* [Philosophy of education of the 21st century]. Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
4. Orban-Lembryk, L. E. (2018). *Metodolohiia ta metody psykholohichnykh doslidzhen* [Methodology and methods of psychological research]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
5. Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action* (Vol. 1). Boston: Beacon Press.
6. Feyerabend, P. (2010). *Against method*. London: Verso.
7. Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE handbook of qualitative research* (5th ed.). Thousand Oaks: Sage.
8. Merton, R. K. (1973). *The sociology of science: Theoretical and empirical investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
9. Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In *Handbook of qualitative research* (pp. 105–117). Thousand Oaks: Sage.

УДК 159.9:37.015.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1616-1627

Бабчук Олена Григоріївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-5712-909X.

Гульбс Ольга Анатоліївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/ 0000-0002-5300-8570.

Лантух Ігор Валерійович доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри Харківського інституту Приватного акціонерного товариства «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Харків, https://orcid.org/ 0000-0002-0891-2704.

ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНІНГІВ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Анотація. У статті розглядаються проблеми особливості тренінгів по формуванню психологічної культури у професійній діяльності майбутніх працівників органів внутрішніх справ. Описані особливості психологічних характеристик тренінгів, дана структура тренінгової діяльності по формуванню психологічної культури курсантів.

Відмічено, що підвищення психологічної культури обмежується поверховим ознайомленням з теоретичними основами психологічних наук і формуванням установки на подальшу самоосвіту і самовиховання. Це потребує необхідність проведення бесід, інтерв'ю з курсантами, у яких відзначається низька задоволеність обсягом отриманих психологічних знань з культури та техніки спілкування, значна комунікативна недорозвиненість і пропонується провести додаткові практичні заняття з психології міжособистісного спілкування. Доведено, що доцільним буде розширення курсів психології, спецкурсів або факультативних занять з підвищення комунікативної компетентності курсантів методами активного соціально-психологічного навчання та тренінгів. Особлива увага у статті приділяється творчим пошукам в організації комунікативної діяльності курсантів та викладачів у ході підготовки фахівців правоохоронного профілю. Підкреслено, що тренінгові заняття у групах розвивають самосвідомість особистості, підвищують її комунікативну компетентність, що впливає на культуру особистості. Також відмічено, що тренінгові заняття дозволяють проводити корекцію поведінки курсантів у стосунках і сприяють

успішності майбутньої професійної діяльності. Запропоновані технології у формуванні психологічної культури курсантів МВС, які виконують ряд функцій: психологічної профілактики, психологічного консультування, психологічної підтримки, психологічної реабілітації, соціально-психологічного навчання, що дієво впливають на підготовку майбутніх фахівців.

Ключові слова: професійні особливості працівників органів внутрішніх справ, психологічна культура, тренінги, психологічна характеристика тренінгової діяльності, формування психологічної культури курсантів

Babchuk Olena Grygorivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-5712-909X.

Gulb Olga Anatoliivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Odesa State University of Internal Affairs, 4 Sabansky Lane, Odesa, https://orcid.org/ 0000-0002-5300-8570.

Lantukh Igor Valeryevich Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department, Kharkiv Institute of the Private Joint Stock Company “Interregional Academy of Personnel Management”, Kharkiv, https://orcid.org/ 0000-0002-0891-2704.

FEATURES OF TRAINING COURSES FOR DEVELOPING THE PSYCHOLOGICAL CULTURE OF FUTURE EMPLOYEES OF INTERNAL AFFAIRS AGENCIES

Abstract. The article discusses the problems and features of training courses for the formation of psychological culture in the professional activities of future employees of internal affairs agencies. Psychological characteristics of the training courses are described, the structure of training activities for the formation of the psychological culture of cadets is presented.

It has been noted that the improvement of psychological culture is limited to a superficial acquaintance with the theoretical foundations of psychological sciences and the formation of an attitude towards further self-education and self-improvement. This necessitates conducting conversations and interviews with cadets who express low satisfaction with the amount of psychological knowledge they have acquired in the areas of communication culture and techniques, as well as significant communicative underdevelopment, and conducting additional practical classes in the psychology of interpersonal communication is suggested. It has been proven that it would be advisable to expand psychology courses, special courses or optional classes to improve cadets' communication skills through active socio-psychological teaching methods and training.

The article pays special attention to creative approaches in organizing communication activities for cadets and teachers during the training of law enforcement specialists. It is emphasised that group training sessions develop self-awareness and improve communication skills which influences personal culture. It is also noted that training sessions allow for the correction of cadets' behaviour in relationships and contribute to the success of their future professional activities. The proposed technologies for the formation of psychological culture of cadets of the Ministry of Internal Affairs perform a number of functions: psychological prevention, psychological counselling, psychological support, psychological rehabilitation and socio-psychological training, which effectively influence the training of future specialists.

Keywords: professional characteristics of internal affairs employees, psychological culture, training, psychological characteristics of training activities, formation of cadets' psychological culture.

Постановка проблеми. В сучасних умовах України велике значення має професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ, статус яких зобов'язує слідкувати за дотриманням громадського порядку, особливо в надзвичайно важких умовах воєнних дій. У цьому аспекті є важливим формування психологічної культури курсантів при підготовці до їх професійної діяльності. Для реалізації цієї проблеми значна увага приділяється теорії та практиці організації тренінгової діяльності майбутніх співробітників МВС, яка допоможе їм якісно виконувати свої професійні обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На науковому майданчику проблема психологічного тренінгу пов'язана з ім'ям Д. Карнегі, який вивчав тренінг міжособистісної взаємодії, впевненості у собі та навичок виступів на публіці [1]. Цю тему продовжив американський психолог К. Левін, котрий актуалізував дану проблему організацією тренінгових груп щодо навчанням управлінського персоналу та політичних лідерів базовим умінням ефективної міжособистісної взаємодії [2]. Науковий майданчик розширився і доповнився креативною ідеєю М. Форверга, а саме «соціально-психологічним тренінгом», заснованим на рольових іграх [3].

Сьогодні на українському науковому просторі проблема психологічного тренінгу затребувана самою дійсністю. Це відноситься до праць В. Зливкова та С. Лукомської, де акцентується увага до тренінгових технологій як одного з найпопулярніших напрямків сучасної психологічної практики [4]. Дослідник Є. Карпенко звертає увагу на прикладну підготовку майбутніх практичних психологів у царині психологічного тренінгу, що сприяє засвоєнню знань, формуванню відповідних умінь і навичок, розвитку професійно важливих якостей особистостей [5]. Цікавою у цьому плані є робота Л.М. Карамушки, А.М. Шевченко, яка моніторить сутність технологічного підходу щодо психологічної підготовки фахівців до розвитку організаційної культури [6]. На цьому

фоні проблема особливості тренінгу формування психологічної культури майбутніх працівників органів внутрішніх справ вимагає свого дослідження і з'ясування.

Мета роботи. Визначити засади теорії та практики організації і проведення тренінгової діяльності для формування психологічної культури майбутніх фахівців органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Психологічна культура особистості в освітньому середовищі виступає як єдність знання, відношення, виховання, переживання й життєвого досвіду. У даному багатомірному психологічному утворенні дослідник В. Турянська виділяє її провідні компоненти: досвід соціальної взаємодії, комунікативний і регулятивний (системоутворюючі), ціннісно-мотиваційний компонент, який виступає стрижневим, інтегруючим у цій системі [7]. Саме від останнього компонента залежить дійсність і зрілість психологічної культури людини. Без моральних переконань і розвитку внутрішніх моральних норм, а також їх соціально-значущого змісту культурна поведінка людини буде формальною або награною і оманливою.

Відомо, що психологічна культура є результатом не тільки соціалізації й освіти, але також великої внутрішньої роботи людини, роботи з поєднання й гармонізації власних життєвих інтересів і потреб з інтересами навколишнього світу й соціуму. Зріла психологічна культура особистості, ймовірно, є одним з найбільш гармонійних психологічних утворень.

Психологічна культура виступає соціально-психологічним механізмом ефективного виховання майбутніх фахівців, їх продуктивної адаптації в освітньому середовищі й соціумі, умовою повноцінної й успішної взаємодії з оточуючими людьми й соціальною культурою, детермінантою психологічного здоров'я людини, фактором якості будь-якої людської діяльності, у тому числі освітньої та фахової.

Отже, психологічна культура – це системне й багатомірне психологічне явище і його варто розглядати, насамперед, у діалектичній єдності загального, особистого й одиничного проявів людської психіки. Як загальне вона поєднує загальнолюдські цінності й соціальні норми; як особливе – своєрідність етнічного менталітету, мотивів і способів соціальної взаємодії, а як одиничне – індивідуальний своєрідний стиль відносин, поведінки в діяльності.

Рівень психологічної культури нерозривно пов'язаний з психологічною компетентністю. Психологічна компетентність може бути охарактеризована через ефективність, конструктивність діяльності (зовнішньої і внутрішньої) на основі психологічної грамотності і передбачає адекватне використання власного минулого досвіду, досвіду інших людей і суспільно-історичного досвіду. В психологічній компетентності можуть бути виділені такі загальні елементи: 1) освоєння психологічних способів пізнання й самопізнання, спілкування, ігри; 2) аналіз минулого досвіду і його адекватне використання для вирішення актуальних психологічних проблем; 3) оволодіння знаннями, навичками,

уміннями, необхідними для вирішення психологічних проблем, завдань та їхнє адекватне використання, перенесення в конкретні умови; 4) вироблення ефективних програм поведінки, діяльності в різних ситуаціях [4]. Отже, основна відмінність психологічної грамотності від компетентності полягає у тому, що грамотна людина володіє певною інформацією, а компетентна – реально й ефективно може її використовувати в актуальних ситуаціях.

Психологічна культура в розвинутому вигляді – це достатньо високий рівень самоорганізації й саморегуляції життєдіяльності людини, різних видів її базових прагнень і тенденцій, ставлення особистості до себе, до близьких і сторонніх людей, до живої і неживої природи, до світу в цілому. Це оптимально організований процес життя. За допомогою розвинутої психологічної культури людина гармонійно враховує як внутрішні особистісні вимоги своєї психіки, свого тіла, так і зовнішні вимоги соціальних і природних середовищ життя та професійної діяльності.

Практичний досвід у професійній підготовці майбутніх фахівців органів внутрішніх справ свідчить, що курсантам недостатньо знань, навичок та вмінь у галузі взаємовідносин. Підвищення загальної, професійної та психологічної культури міжособистісних стосунків у пошукувачів вищої освіти обумовлює успішності в їхньої майбутньої професійної діяльності. Майбутнім фахівцям необхідно перебороти труднощі у прийнятті конструктивних рішень щодо конфліктних ситуацій, а також бути психологічно адаптованими у навчальному та професійному середовищі. Досягти високого рівня культури у спілкуванні особистість може володіючи розвинутою комунікативною компетентністю. Підвищення психологічної культури обмежується поверховим ознайомленням з теоретичними основами психологічних наук і формуванням установки на подальшу самоосвіту і самовиховання. Це потребує необхідність проведення бесід, інтерв'ю з курсантами, у яких відзначається низька задоволеність обсягом отриманих психологічних знань з культури та техніки спілкування, значна комунікативна недорозвиненість і пропонується провести додаткові практичні заняття з психології міжособистісного спілкування.

При вираженій потребі і зацікавленості курсантів у психологічних знаннях та вмінні ефективно взаємодіяти, проведення психологічного курсу у навчально-виховному процесі надає можливість для удосконалення комунікативної компетентності, загальної і професійної компетентності у взаємовідносинах. Доцільним буде розширення курсів психології, спецкурсів або факультативних занять з підвищення комунікативної компетентності курсантів методами активного соціально-психологічного навчання та тренінгів.

Відповідно до особливостей правоохоронної діяльності у ході проведення психологічних курсів повинні домінувати практичні заняття, самостійна підготовка та індивідуальні консультації. Особлива увага повинна приділятися творчим пошукам в організації комунікативної діяльності курсантів та викладачів у ході підготовки фахівців правоохоронного профілю. Сьогодні, в

екстремальних умовах війни в Україні, ведеться пошук нових підходів до професійної підготовки фахівців правоохоронної діяльності. Певну роль у вирішенні перерахованих проблем можуть відігравати активні методи групової роботи або соціально-психологічні тренінги як свідома активізація комунікативних процесів у навчальній групі.

Методи соціально-психологічного тренінгу характеризуються орієнтацією на широке використання навчального ефекту групової взаємодії. Вони реалізують принцип активності членів тренінгової групи через використання у навчанні елементів дослідження. Робота курсантів у групах дозволяє учасникам усвідомити свої дії, побачити себе збоку, проаналізувати власні переживання, суб'єктивні уявлення. Активне соціально-психологічне навчання можна розглядати як новий напрям у професійній підготовці майбутніх фахівців.

Ефективність такого процесу забезпечується можливістю отримати зворотний зв'язок і підтримку від членів групи, відчути себе прийнятим у групу і самому довіряти членам групи. Групова робота дозволяє учасникам спілкуватися у різних формах і форматах взаємодії, відчуваючи психологічний комфорт та підтримку. Використання групових форм є одним із найбільш ефективних шляхів регуляції індивідуальної поведінки майбутніх фахівців. Тренінгові заняття у групах розвивають самосвідомість особистості, підвищують її комунікативну компетентність, що впливає на культуру особистості.

Мета соціально-психологічного тренінгу – підвищення комунікативної компетентності майбутніх фахівців – може бути реалізована через систему завдань, які дозволяють засвоювати знання, формувати вміння та навички психологічної культури у спілкуванні. Тренінгові заняття дозволяють проводити корекцію поведінки курсантів у стосунках і сприяють успішності майбутньої професійної діяльності.

Тренінговий процес складається із циклів, що повторюються, кожен з яких містить три фази: 1) діагностичну, в якій учасники вивчають чергову ситуацію і породжують проблему; 2) конструктивну, в якій члени групи шукають новий спосіб поведінки у цій ситуації, використовуючи групову дискусію, рольову гру, спонтанний діалог і процес інкубації, а також 3) рефлексивну, в якій дослідження своєї пошуково-перетворюючої активності дозволяє учасникам усвідомити її структуру і особливості.

У повсякденному спілкуванні з оточуючими особистостями індивід здійснює на них певний вплив. Враження про цей вплив накопичується в оточуючих і, поступово узагальнюючись, переростає в певне уявлення про характер та інші особливості цієї людини. В умовах групової роботи здійснюється стимулювання до обміну такими уявленнями. Це є «зворотний зв'язок». У найбільш загальному вигляді це інформація, яка виходить від об'єкта впливу, сприймається носієм впливу і поєднує у собі характеристики результатів такого впливу. Об'єкт впливу у такому випадку виконує роль джерела зворотного зв'язку (або комунікатора), а носій впливу – роль одержувача зворотного зв'язку

(реципієнта). Дослідник К. Левін стверджував, що для виявлення і зміни своїх неадекватних установок і вироблення нових форм поведінки люди мають вчитися бачити себе такими, якими їх бачать інші [2].

Поняття «соціальний зворотний зв'язок» є однією із необхідних умов взаємодії людей, що відповідає сформованим уявленням про нормальний перебіг цього процесу і про досягнення під час нього бажаного результату, є постійне отримання людиною інформації про результати власних дій у цьому процесі. Таке управління людини своєю власною поведінкою досягається через механізм зворотного зв'язку [8]. Робота тренінгової групи характеризується низкою нижченаведених специфічних принципів, чітке дотримання яких є обов'язковою запорукою успішності роботи групи.

По-перше, це принцип активності. Активність учасника тренінгової групи значно відрізняється від активності людини, яка читає книгу або слухає лекцію. Учасник тренінгових занять постійно бере участь у розігруванні певної ситуації, виконанні вправи, спостерігає за поведінкою інших учасників. На тренінгу у будь-який момент кожний учасник може бути задіяним у певних діях, що відбуваються у групі. Одночасно брати участь у тренінгу і спостерігати за тим, що відбувається в групі для учасників є одним з найважчих завдань. На початкових етапах функціонування групи вони спроможні або брати участь у ситуації, або залишатися сам-на-сам. Ефективними у досягненні мети тренінгу через усвідомлення, апробацію і тренування прийомів, способів поведінки, ідей, які пропонує тренер, є ті ситуації і вправи, які дають можливість брати активну участь у них усім членам групи одночасно.

По-друге, це принцип дослідницької творчої позиції. Під час тренінгу учасники групи відкривають ідеї, закономірності і, що особливо важливо, усвідомлюють свої особистісні ресурси, можливості, особливості. Отже, у програмі тренінгових занять мають бути такі творчі ситуації, які б давали можливість членам групи випробовувати і тренувати нові способи свого ставлення до членів групи.

По-третє, це принцип об'єктивізації (усвідомлення) поведінки. Універсальним засобом об'єктивізації поведінки є зворотний зв'язок. У тих видах тренінгу, які спрямовано на формування вмінь, навичок, установок, використовуються додаткові засоби об'єктивізації поведінки. Це можуть бути аудіозапис, відеозапис роботи групи з подальшим прослуховуванням або переглядом. Принцип конфіденційності зводиться до рекомендації не афішувати стороннім зміст спілкування, який розвивається у процесі роботи. Це сприяє створенню атмосфери довіри, запобігає можливим моральним збиткам, а накопичений досвід стає надбанням групи.

У роботі тренінгової групи завжди наявні наступні плани: змістовний і особистісний. Змістовний план відповідає основній змістовній меті тренінгу. Він змінюється залежно від того, що є об'єктом впливу: установки, уміння, когнітивні структури, а також - від програми тренінгу: наприклад, у тренінгу

креативності, тренінгу партнерського спілкування або ведення ділових переговорів зміст буде різним, хоча рівень об'єктів впливу один і той самий – установки та вміння. Особистісний план – це групова атмосфера, на тлі якої розгортаються події змістовного плану, а також стан кожного учасника зокрема. У деяких видах тренінгу ці стани і стосунки учасників стають змістом роботи групи.

Обґрунтувавши роль практичної психології, науковець Г.М. Кот серед орієнтирів розвитку особистості виділяє систему варіативних інноваційних психотехнологій. Психотехнології тренінгової роботи, на його думку, можуть виступати як своєрідне психологічне забезпечення, яке «передбачає створення умов для психологічного супроводу» [9].

Психотехнології при такому підході є системою, заснованою на методах активного соціально-психологічного навчання, спрямованого на розвиток психологічної культури учасників педагогічної взаємодії. Соціально-психологічне навчання курсантів розглядається, як центральний, системоутворюючий напрям у структурі цілісної програми психологічного супроводу.

Психологічні технології можуть використовуватися як сукупність способів, вправ, технік взаємодії, спрямованої на розвиток особистості й засвоєння нею певних психологічних умінь. До психологічних технологій відносяться різного роду тренінги розвитку особистості, формування поведінкових умінь, імітаційні та рольові ігри, групові дискусії тощо. Пропоновані технології виконують ряд функцій: психологічної профілактики, психологічного консультування, психологічної підтримки, психологічної реабілітації, соціально-психологічного навчання.

Принципи й організаційні основи створення психотехнологій супроводу дозволяють фахівцям здійснити підбір психологічних вправ відповідно до конкретних параметрів психологічної культури, що визначились у ході діагностики. Загальний план психологічної роботи з розвитку і формування психологічної культури учасників освітнього середовища включає тренінги, міні-семінари, групові дискусії, психологічні курси та клуби за інтересами, просвітницькі та пізнавальні бесіди, ділові ігри, індивідуальне і групове консультування щодо створення сприятливого клімату у групі та ін.

Програма формування психологічної культури майбутнього фахівця включає активні методи навчання та наступні тренінги: тренінг ефективної комунікації; тренінг ефективної поведінки у конфліктній ситуації; тренінг креативності; тренінг з формування команди; мотиваційний тренінг; тренінг методів саморегуляції; тренінг ефективного лідерства; тренінг управління часом; тренінг цілепокладання.

Для формування психологічної культури майбутніх фахівців органів внутрішніх справ необхідно розвивати у них наступні уміння:

– здійснювати сигустивний вплив на підставі визнання власного авторитету; розкривати системи перспективних ліній розвитку колективу і

особистості у зв'язку з їх майбутньою професійною діяльністю, з подальшими перспективами (оволодіння професією); знаходити найсильніші сторони своєї особистості;

– встановлювати і розвивати педагогічно доцільні стосунки з учасниками педагогічного процесу; проявляти певну міру вимогливості і справедливості у стосунках із сильними, середніми і слабкими курсантами; уміти запобігати конфліктним ситуаціям і вирішувати їх; проявляти емпатію; долати почуття особистої неприязні до курсанта у пошуках справедливого вирішення проблем; змінювати точку зору курсанта, його позицію шляхом розкриття перед ним справжніх цінностей, етичних норм, духовності і цілей, аргументуючи їх значущість реальними фактами та не зачіпаючи самолюбство курсанта;

– практично оволодівати ефективними стратегіями спілкування та комунікації, мистецтвом правильної побудови розмови та поведінки у міжособистісних стосунках;

– розвивати здібності, реалізовувати свої задуми, формувати вміння добиватися успіху у діяльності та формувати впевненість у собі;

– розвивати стратегічне мислення; ефективно використовувати пам’ять; реалізовувати інтелектуальні ресурси.

На основі теоретичного обґрунтування комунікації в освітньому середовищі у вітчизняних дослідженнях (О.Є. Висоцька, Д.Р. Дуцик, М.І. Замелюк, І.Б. Кондратюк, Ю.В. Косенко, Т.В. Павленко, М.А. Погосян, Р.М. Пріма, В.А. Триндюк, В.Е. Турянська, І.В. Чаплай) моделі професійної комунікативної компетентності як чинника психологічної культури фахівця одержали комплексне уявлення про зміст і напрями розвитку комунікативної компетентності майбутнього фахівця. Розглянувши різні підходи до розвитку психологічної культури майбутнього фахівця, дослідник В. Турянська акцентувала увагу на те, що слід активно розвивати комунікативну компетентність [7]. Поняття комунікативної компетентності було визначено нею як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у деяких ситуаціях особистісної взаємодії. Компетентність у спілкуванні має, безсумнівно, інваріантні загальнолюдські характеристики й у той же час характеристики, історично й культурно обумовлені. У ході дослідження структури комунікативної компетентності фахівця В. Турянською виділені такі компоненти: толерантність, комунікативність, впевненість у собі, адаптивність, комунікативні здібності, тактовність, самовладання, організаторські здібності, цілеспрямованість, відповідальність, організованість, демократичність, об'єктивність, оперативність. Емоційно-психологічна саморегуляція набуває характеру цілісного й завершеного акту в єдності з перцептивними й експресивними навичками, які також становлять необхідну частину комунікативно-виконавської діяльності.

Необхідним вектором розвитку є комунікативна компетентність як чинник психологічної культури фахівця правоохоронного профілю. У зв’язку з цим слід звернути увагу на комплекс спеціальних вправ, ігор і психокорекційних методик

та застосування їх у ході занять. У цьому аспекті актуалізується корекційна тренінгова програма розвитку комунікативної компетентності. Вона є чинником психологічної культури фахівців створена на основі тих теоретичних положень, які мають гуманістичну спрямованість у формуванні особистості. Так, були використані ідеї гуманістичної психології К. Роджерса (формування адекватності самосприйняття), А. Маслоу (самоактуалізація особистості), біхевіористичні ідеї про заохочувальні методи у вихованні, ідеї гештальтпсихології про відповідальність за свої дії та вчинки і способи розширення свідомості. Також важливими є положеннями транзактного аналізу Е. Берна про три стани особистісного «Я» та ігрові стосунки між людьми і деякими вправами тілесноорієнтованої терапії [10]. Завданнями корекційної тренінгової програми було збагачення кожного учасника знаннями про засоби й методи оптимального спілкування та ефективної міжособистісної взаємодії: формування навичок ефективного спілкування; допомога в адекватному оцінюванні самого себе; отримання досвіду рефлексії та самоаналізу; розвиток емоційної зрілості та чуттєвого сприйняття; формування навичок самоконтролю, самосприйняття; формування адекватної самооцінки; зняття негативних установок щодо оточення; формування загальної комунікативної толерантності; розвиток спостережливості та здібності до емпатії.

У корекційній роботі актуальним, перспективним і дієвим засобом є вплив на фахівців, їх комунікативні здібності та комунікативну компетентність, прагнути до вдосконалення навичок самопізнання, самореалізації, самоактуалізації та підвищення моральних принципів взаємодії, а звідси здійснювати більш ефективний розвиток психологічної культури.

Заняття з корекції побудовані за принципом, щоб психотехнічні вправи підтримували інтерес учасників упродовж усього тренінгу і не викликали зайвої перевтоми, нервового напруження і апатії. Тренінгові заняття конструюються з урахуванням усіх можливих вимог до побудови тренінгу. Заняття розподіляються таким чином, щоб розвиток необхідних якостей особистості здійснювався поступово, від простішого до більш складного.

При формуванні психологічної культури курсантів необхідно звернути увагу на тренінги ефективної комунікації; ефективної поведінки у конфліктних ситуаціях; формування команди; методів саморегуляції; ефективного лідерства; управління часом; цілепокладання, мотиваційний тренінг. Ці тренінги дозволять розкрити систему перспективних ліній розвитку колективу і особистості, встановлювати і розвивати доцільні стосунки з учасниками навчального процесу та стимулювати успішність майбутньої професійної діяльності курсантів правоохоронної діяльності.

Отже, розвиток психологічної культури курсантів органів внутрішніх справ потребують широке застосування тренінгів: тренінг ефективної комунікації; тренінг ефективної поведінки у конфліктній ситуації; тренінг креативності; тренінг з формування команди; мотиваційний тренінг; тренінг методів

саморегуляції; тренінг ефективного лідерства; тренінг управління часом; тренінг цілепокладання. Ці тренінги є інструментом для самопізнання, підвищення стресостійкості, розвитку емоційного інтелекту та побудови здорових міжособистісних стосунків, що є основою психологічної культури.

Висновки. 1. У дослідженні розглянуті теоретичні засади теорії та практики організації та проведення тренінгової діяльності для формування психологічної культури майбутніх фахівців органів внутрішніх справ.

2. Описана практика формування психологічної культури курсантів.

3. Акцентована увага на тренінгах: тренінг ефективної комунікації; тренінг ефективної поведінки у конфліктній ситуації; тренінг креативності; тренінг з формування команди; мотиваційний тренінг; тренінг методів саморегуляції; тренінг ефективного лідерства; тренінг управління часом; тренінг цілепокладання, що є основою психологічної культури.

3. У перспективі майбутнє дослідження полягає у розробці програми розвитку психологічної культури майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

Література:

1. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: Stone Publishsng, 2024. 256 с.

2. Левін К. Динамічна психологія: Вибрані праці. Київ: Психосвіт, 2021. – Режим доступу: https://book-tower.com.ua/uk-psihologiya/dynamichna-psykholohiia-vybrani-pratsi-levin-kurt-18018-ua

3. Котвицька А.О. Пляка Л.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку комунікативних здібностей майбутніх провізорів / Л.В.Пляка, А.О.Котвіцька // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. / Редкол.: В.С. Афанасенко та ін. Харків: ХУПС, 2008. Вип.2(31). С.165-169.

4. Зливков В.Л., Лукомська С.О. Теорія та практика психологічних тренінгів. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 209 с.

5. Карпенко Є. Основи психотренінгу: навч. посібник. Дрогобич, 2015. 78 с.

6. Карамушка Л.М., Шевченко А.М. Зміст і структура тренінгу «Психологічна підготовка педагогічних працівників до розвитку організаційної культури загальноосвітніх навчальних закладів»// Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. Київ - Алчевськ: ЛАДО, 2013. Т. І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. 2013. Вип. 37. С. 10-17.

7. Турянська В.Е. Психологічна культура як чинник успішності професійної діяльності майбутнього інженера-педагога: дис. …канд... псих. н.: 19.00.03 - психологія праці; інженерна психологія. Харків, 2010. 186 с.

8. Plan International (2018):Child Friendly Feedback Mechanisms: Guide and Toolkit.

9. Кот Г.М. Психологічна культура керівників середніх навчальних закладів як об’єкт системного дослідження// Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ: Міленіум, 2003. Вип. 11. С. 48 – 54; Кот Г.М. Психологічна культура керівника: конфігурація рис особистості // Психологія: зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип. 23. 2004. С. 234 – 246.

10. Берн Е. Ігри, у які грають люди. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 256 с.

References:

1. Carnegie D. (2024) Yak zdobuvaty druziv i vplyvaty na liudei [How to Win Friends and Influence People]. Kyiv: Stone Publishing, 256 p. (in Ukrainian).

2. Lewin K. (2021) Dynamichna psykholohiia: Vybrani pratsi [Dynamic psychology: Selected works]. Kyiv: Psykhosvit. Available at: https://book-tower.com.ua/uk-psihologiya/dynamichna-psykholohiia-vybrani-pratsi-levin-kurt-18018-ua (in Ukrainian).

3. Kotvitska A. O., Pliaka L. V. (2008) Sotsialno-psykholohichnyi treninh yak zasib rozvytku komunikatyvnykh zdibnostei maibutnikh provizoriv [Socio-psychological training as a means of developing communicative abilities of future pharmacists]. Naukovi zapysky Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl. Sotsialna filosofiia, psykholohiia, issue 2(31), pp. 165–169. (in Ukrainian).

4. Zlyvkov V. L., Lukomska S. O. (2019) Teoriia ta praktyka psykholohichnykh treninhiv [Theory and practice of psychological trainings]. Kyiv–Nizhyn: Lysenko M. M., 209 p. (in Ukrainian).

5. Karpenko Ye. (2015) Osnovy psykhotreninhu: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of psycho-training: textbook]. Drohobych, 78 p. (in Ukrainian).

6. Karamushka L. M., Shevchenko A. M. (2013) Zmist i struktura treninhu "Psykholohichna pidhotovka pedahohichnykh pratsivnykiv do rozvytku orhanizatsiinoi kultury zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv" [Content and structure of the training "Psychological preparation of teachers for the development of organizational culture of secondary schools"]. In S. D. Maksymenko, L. M. Karamushka (Eds.), Aktualni problemy psykholohii, vol. I: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia, issue 37, pp. 10–17. Kyiv–Alchevsk: LADO. (in Ukrainian).

7. Turianska V. E. (2010) Psykholohichna kultura yak chynnyk uspishnosti profesiinoi diialnosti maibutnoho inzhenera-pedahoha [Psychological culture as a factor of professional success of a future engineer-teacher]. PhD Thesis (Psychology). Kharkiv, 186 p. (in Ukrainian).

8. Plan International (2018) Child Friendly Feedback Mechanisms: Guide and Toolkit. (in English).

9. Kot H. M. (2003) Psykholohichna kultura kerivnykiv serednikh navchalnykh zakladiv yak obiekt systemnoho doslidzhennia [Psychological culture of secondary school leaders as an object of systemic research]. Aktualni problemy psykholohii, issue 11, pp. 48–54. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian); Kot H. M. (2004) Psykholohichna kultura kerivnyka: konfihuratsiia rys osobystosti [Psychological culture of a leader: configuration of personality traits]. Psykholohiia, issue 23, pp. 234–246. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University. (in Ukrainian).

10. Berne E. (2016) Ihry, u yaki hraiut liudy [Games People Play]. Kharkiv: Family Leisure Club, 256 p. (in Ukrainian).

УДК 159.942.5:159.944.4:316.624

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1628-1636

Бєляєвська Таїсія Вікторівна аспірантка, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https//orcid.org/ 0009-0005-0372-7517

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН АДАПТАЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СТРЕСОГЕННИХ ВПЛИВІВ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний аналіз феномену резильєнтності як ключового психологічного механізму збереження цілісності особистості, її функціонування та розвитку в умовах високого рівня невизначеності та повторюваних стресових подій. Резильєнтність розглядається як багатовимірна характеристика, що поєднує когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні компоненти, які забезпечують здатність людини відновлюватися після викликів, підтримувати психічну стабільність, здійснювати конструктивне саморегулювання та демонструвати зростання внаслідок пережитих труднощів.

Особлива увага приділена сучасним підходам до трактування резильєнтності, представленим у працях останніх років, які висвітлюють її як динамічний процес взаємодії індивідуальних ресурсів, життєвого досвіду, соціального середовища, а також контекстуальних чинників. На основі аналізу наукових джерел розкрито структуру феномену, окреслено його захисно-адаптивні механізми, зокрема здатність до когнітивної переоцінки, рефлексії, формування конструктивних стратегій подолання, підтримання соціальної залученості та розвитку позитивних очікувань щодо майбутнього.

У статті також представлено огляд емпіричних досліджень, що підтверджують важливість резильєнтності для психологічного благополуччя, запобігання дезадаптивним формам реагування на стрес і формування стійкості до травматичних ситуацій. Окремо наголошено на ролі резильєнтності у професіях із високим рівнем емоційного навантаження, у молоді, студентів, військовослужбовців, а також у населення, що переживає військові дії. Показано, що резильєнтність не є вродженою властивістю, а розвивається протягом життя, що відкриває можливості для цілеспрямованих інтервенцій та психопрофілактичних програм.

Завдяки систематизації сучасних підходів і результатів досліджень стаття створює цілісне уявлення про резильєнтність як ключовий чинник психологічної адаптації, сприяючи поглибленому розумінню механізмів її формування та практичних напрямів підтримки у різних соціальних і професійних групах. Представлений матеріал може бути використаний психологами, педагогами,

соціальними працівниками, дослідниками та практиками, які працюють у сфері ментального здоров'я.

Ключові слова: резильєнтність; психологічна стійкість; адаптація; стрес; посттравматичне зростання; копінг-стратегії; відновлення; ментальне здоров'я.

Bieliaievska Taisiia Viktorivna Postgraduate Student, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0009-0005-0372-7517

RESILIENCE AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON OF PERSONAL ADAPTATION AND RECOVERY UNDER CONTEMPORARY STRESSFUL CONDITIONS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of resilience as a key psychological mechanism responsible for preserving the integrity, functioning, and development of the individual in conditions of high uncertainty and repeated stressful experiences. Resilience is conceptualized as a multidimensional construct that integrates cognitive, emotional, behavioral, and social components enabling an individual to recover after challenges, maintain psychological stability, exercise constructive self-regulation, and display growth as a result of experienced adversity.

Special attention is paid to contemporary approaches to understanding resilience presented in scientific works published over the past years, which highlight resilience as a dynamic process involving the interaction of individual resources, life experience, social environment, and contextual factors. Based on an analysis of modern research, the structure of the phenomenon is revealed and its protective–adaptive mechanisms are outlined, including cognitive reappraisal, reflection, constructive coping strategies, maintenance of social connectedness, and development of positive expectations for the future.

The article also presents a review of empirical studies that confirm the importance of resilience for psychological well-being, prevention of maladaptive stress responses, and the formation of stability when facing traumatic situations. Particular emphasis is placed on the significance of resilience in professions characterized by high emotional demands, among youth, students, military personnel, and populations affected by military conflict. The findings demonstrate that resilience is not an innate trait but develops throughout the lifespan, which opens avenues for targeted psychological interventions and preventive programs.

By systematizing contemporary approaches and research findings, the article offers a holistic understanding of resilience as a central factor of psychological adaptation, contributing to a deeper comprehension of the mechanisms of its formation and practical directions for supporting resilience in various social and professional groups. The presented material may be useful for psychologists, educators, social workers, researchers, and practitioners in the field of mental health.

Keywords: resilience; psychological stability; adaptation; stress; post-traumatic growth; coping strategies; recovery; mental health.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкої глобальної турбулентності психологічна стійкість людини стає одним із ключових факторів успішного функціонування та збереження психічного здоров'я. Соціальні, економічні та політичні потрясіння останніх років – пандемія COVID-19, повномасштабні воєнні конфлікти, інформаційна гіпернасиченість, економічна полівекторність – формують середовище підвищеної напруженості, у якому людині необхідно швидко переорієнтовувати поведінкові моделі, переосмислювати власний досвід і мобілізувати внутрішні ресурси.

За таких умов суттєво зростає потреба в адекватних психологічних механізмах адаптації. Резильєнтність постає не просто як риса або характеристика, а як комплексна система психічної саморегуляції, що опосередковує процеси відновлення, стабілізації та подальшого розвитку особистості. Змінюваність середовища вимагає від людини здатності до когнітивної перебудови, ефективної емоційної регуляції та конструктивного формування копінг-стратегій.

Попри значний науковий інтерес до феномену резильєнтності, у науковій спільноті все ще відсутній єдиний концептуальний підхід до її структурування. Суперечності стосуються як трактування феномену, так і визначення механізмів його функціонування – від нейробіологічних процесів до соціальної підтримки. Це свідчить про складність і багатовимірність явища, яке потребує теоретичного переосмислення з урахуванням сучасних викликів і міждисциплінарних підходів.

Таким чином, актуальність дослідження резильєнтності зумовлена необхідністю уточнити її природу як системного психічного утворення, окреслити механізми її формування та виявити чинники, що сприяють або перешкоджають її розвитку в умовах тривалих стресогенних впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки характеризуються суттєвим зростанням кількості публікацій, присвячених вивченню резильєнтності, що пояснюється глобальним погіршенням умов психосоціального функціонування. Дані метааналізів підтверджують: стійкість особистості виступає потужним предиктором психічного здоров'я, знижуючи ймовірність розвитку депресивних та тривожних проявів (Імран, Тарік та ін.) [6, с. 366–368].

У працях Н. Азама резильєнтність інтерпретується як динамічний, багаторівневий конструкт, що об'єднує когнітивні, емоційні й соціальні ресурси особистості.

Автор акцентує на ролі когнітивної гнучкості та здатності до функціональної переоцінки подій – властивостях, що дозволяють людині зменшувати силу негативного впливу стресорів і підтримувати активні стратегії подолання [4].

Українські дослідники роблять важливий внесок у вивчення феномену у контексті воєнних подій. Зокрема, С. Дмитришин підкреслює роль рефлексивності й внутрішньої мотивації в процесі формування стійкості та відновлення [1, с. 65–66]. У роботах О. Креденцера та Д. Сергієнка показано, що у психологів, які працюють із травмованими групами населення в умовах воєнної дійсності, високий рівень резильєнтності пов'язаний зі значно нижчим рівнем професійного вигорання [2, с. 92–93].

Студентська молодь розглядається як одна з найбільш вразливих груп. П. Сонг та співавтори доводять, що ключовими чинниками студентської резильєнтності є саморегуляція, оптимізм та активні копінг-стратегії [5, с. 459–462]. Підтримку цих висновків дають і соціально-психологічні моделі, що підкреслюють значення соціальної інтегрованості та якості міжособистісних зв'язків.

Особливо важливою для сучасного теоретичного осмислення є модель *«Wither or Thrive»* (Godara et al.), згідно з якою резильєнтність є результатом взаємодії вразливості та відновлювальних механізмів, що актуалізуються при повторюваних стресорах [7]. Модель дозволяє пояснити не лише здатність до відновлення, а й можливість зростання внаслідок кризових впливів – явище, що сьогодні привертає значну увагу науковців.

Загалом аналіз літератури демонструє, що резильєнтність слід розглядати як інтегративний психологічний процес, у якому поєднуються нейробіологічні, когнітивно-поведінкові та соціокультурні чинники.

Мета статті – є здійснення комплексного теоретичного аналізу резильєнтності як ключового психологічного механізму адаптації та відновлення особистості в умовах сучасних стресогенних впливів; уточнення її структури, визначення провідних компонентів і механізмів; узагальнення сучасних досліджень для виявлення чинників, що сприяють або перешкоджають її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Поняття резильєнтності у сучасній психології дедалі частіше визначається як системний і багаторівневий процес адаптації, що інтегрує когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні компоненти. На відміну від традиційних уявлень про стійкість як відносно фіксовану рису, сучасні моделі підкреслюють її контекстуальну зумовленість та здатність змінюватися протягом життя під впливом міжособистісних стосунків, професійної діяльності, соціальних умов і нейробіологічних особливостей індивіда.

У працях Н. Азама запропоновано розглядати резильєнтність як систему адаптивних когнітивних ресурсів [4]. Автор підкреслює, що саме здатність до когнітивної переоцінки та перебудови інтерпретацій складних ситуацій забезпечує ефективне подолання стресових впливів. Ці процеси включають не лише раціональне осмислення подій, а й роботу зі смисловими структурами – внутрішніми моделями світу, що визначають життєву позицію та поведінкові стратегії особистості.

Психологічна наука наголошує, що когнітивна гнучкість є не просто здатністю «мислити інакше», а глибинним механізмом, який дозволяє людині не

втрачати функціональності в умовах стресу. Завдяки їй індивід переходить від пасивної фіксації на проблемі до активного пошуку рішень, обираючи найменш руйнівні й найбільш ефективні шляхи дії. Це підтверджують нейропсихологічні дослідження, які демонструють, що гнучке мислення пов'язане з активністю префронтальної кори – зони, відповідальної за планування, регуляцію та складні когнітивні операції.

У контексті емоційної регуляції Л. Музичко підкреслює, що здатність контролювати інтенсивність негативних емоцій, не пригнічуючи їх повністю, є визначальною умовою формування стійкості [3, с. 15–17]. Емоційна регуляція передбачає: усвідомлення почуттів, адекватне їх вираження, здатність до емоційної дистанції, формування адаптивних емоційних стратегій.

Цей механізм відіграє центральну роль у процесі посттравматичного зростання: особистість не лише відновлює рівновагу після стресу, а й набуває нових внутрішніх ресурсів, що підсилюють її психологічну зрілість.

Поведінкова саморегуляція включає здатність до волевої мобілізації, планування дій і підтримання конструктивної поведінки в умовах невизначеності. Робота П. Сонга та його колег засвідчує, що активні копінг-стратегії – пошук інформації, цілеспрямоване вирішення проблем, прагнення до соціальної підтримки – позитивно корелюють із високим рівнем резильєнтності студентської молоді [5, с. 461–463].

У цьому контексті важливо зазначити, що конструктивні копінг-стратегії не обмежуються механічним використанням певних поведінкових моделей. Вони пов'язані з глибинними переконаннями людини щодо власної ефективності, контролю над ситуацією та переконанням у можливості позитивних змін. Таким чином, поведінкова саморегуляція є одночасно результатом і механізмом стійкості.

У роботах M. Godara та співавторів соціальна підтримка визначається як один із найвагоміших чинників, що зменшують вплив повторюваних стресових факторів [7, с. 16–18]. Дослідники підкреслюють, що соціальні зв'язки виконують не лише підтримувальну, а й регуляційну функцію. Завдяки взаємодії з близькими людина: переосмислює власні переживання, отримує зворотний зв'язок, відновлює відчуття контролю, знижує рівень невизначеності.

Це підтверджується і дослідженнями професійного середовища. У роботах О. Креденцера та Д. Сергієнка наголошується, що психологи, які працюють у кризових ситуаціях, демонструють вищу стійкість за наявності професійних мереж підтримки [2, с. 92–93].

Водночас автори підкреслюють, що не менш важливою є культура організації: відкритість до діалогу, наявність супервізій і можливість навчання прямо впливають на рівень стійкості фахівців.

Смислотворення – здатність вибудовувати внутрішню логіку життєвих подій та інтегрувати кризовий досвід у власну ідентичність – розглядається як один із ключових елементів резильєнтності. С. Дмитришин зазначає, що саме

смислова переоцінка дає змогу особистості не лише подолати наслідки стресу, а й виявити нові центри внутрішньої опори [1, с. 17].

З позиції гуманістичної психології смислотворення виконує структуротворчу функцію: завдяки йому особистість здійснює перехід від хаотичного переживання подій до впорядкованої, цілісної моделі саморозуміння. У цьому контексті резильєнтність постає як процес не лише психічного, а й екзистенційного розвитку.

Сучасні дослідження демонструють, що резильєнтність має виразний біопсихологічний вимір, який охоплює нейрофізіологічні механізми адаптації нервової системи до впливу тривалого стресу. За даними метааналізу А. Імрана, С. Таріка та колег, фізіологічні кореляти психологічної стійкості пов'язані з регуляцією гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової осі – ключового механізму стресової відповіді [6, с. 368–369].

У людей з високим рівнем резильєнтності спостерігається швидше повернення кортизолу до базового рівня після пережитого стресу, що свідчить про ефективніший нейроендокринний контроль. Крім того, результати нейронаукових досліджень вказують на підвищену пластичність префронтальної кори – зони, відповідальної за виконавчі функції, планування та регуляцію емоцій. Це підтверджує гіпотезу про те, що резильєнтність має як психологічні, так і нейробіологічні корені, а її формування залежить від складної взаємодії генетичних факторів, середовищних впливів та особистісних стратегій саморегуляції.

Окремим напрямом сучасних досліджень є аналіз резильєнтності у професійних групах, які працюють у високостресових середовищах – зокрема у військових, медичних працівників, психологів кризової допомоги, рятувальників. Результати досліджень О. Креденцера та Д. Сергієнка переконливо демонструють, що наявність стійкості виступає не лише внутрішнім ресурсом, а й системним професійним чинником, який визначає здатність фахівця зберігати функціональність у ситуаціях високої напруги [2, с. 92–96].

Зокрема, у психологів, що працюють з травмованим населенням у період воєнних дій, сформована резильєнтність корелює зі зниженим рівнем вигорання, вищою здатністю до емпатійного реагування і збереженням професійної компетентності. Це підкреслює важливість створення сприятливого професійного середовища, що включає супервізії, емоційну підтримку, регулярне навчання та профілактичні програми.

Професійна резильєнтність має певну специфіку: вона формується під впливом інтенсивних стресорів і вимагає не лише індивідуальних ресурсів, але й інституційної підтримки – чітких організаційних структур, стабільних алгоритмів реагування та можливостей для професійної рефлексії. Попри значну роль позитивних чинників, розвиток резильєнтності часто блокується низкою бар'єрів, які можуть мати як внутрішній, так і зовнішній характер. До основних перешкод належать: хронічний стрес, що поступово виснажує адаптивні

системи; соціальна ізоляція, яка позбавляє людину важливих джерел підтримки; емоційне виснаження внаслідок повторюваних мікротравм; недостатній рівень усвідомлення власних переживань; дисфункціональні копінг-стратегії, зокрема уникнення або придушення емоцій. Ці бар'єри співзвучні моделі «Wither or Thrive» (Godara et al.), яка підкреслює, що за умов недостатньої підтримки та надмірної частоти стресів механізми відновлення можуть поступово виснажуватися [7, с. 14–16]. Тому формування резильєнтності потребує комплексного підходу, що враховує як індивідуальні, так і соціально-контекстуальні фактори.

Сучасні наукові підходи трактують резильєнтність не лише як захисний механізм, а як потенціал психологічного розвитку. У цьому контексті важливими є концепції посттравматичного зростання, які вказують, що криза здатна стимулювати: переосмислення життєвих цінностей, розвиток самоприйняття, розширення соціальних зв'язків, переорієнтацію життєвих стратегій на довгостроковий розвиток.

Таким чином, резильєнтність виступає чинником, що формує здатність людини виходити за межі адаптації – перетворюючи травматичний досвід на каталізатор особистісної трансформації.

Висновки. У результаті проведеного аналізу резильєнтність постає як складне, багаторівневе психічне утворення, яке забезпечує здатність особистості адаптуватися до впливу стресогенних факторів, зберігаючи функціональність, емоційну врівноваженість та цілісність. На основі теоретичних і емпіричних джерел можна сформулювати низку узагальнених положень:

1. Резильєнтність – динамічний психологічний процес, що поєднує індивідуальні когнітивні, емоційні та поведінкові механізми з соціальним і культурним контекстом.
2. Когнітивна гнучкість, емоційна регуляція та смислотворення є базовими механізмами, які забезпечують адаптивну перебудову реагування.
3. Соціальна підтримка та професійне середовище відіграють ключову роль у підтриманні резильєнтності, особливо в умовах тривалого стресу та професійних викликів.
4. Біопсихологічні аспекти, включаючи нейропластичність і регуляцію гормональних систем, підтверджують комплексний характер резильєнтності, що поєднує психологічні та фізіологічні механізми.
5. Резильєнтність не є статичною властивістю, вона формується протягом життя та може цілеспрямовано розвиватися через тренінги, психотерапевтичні інтервенції, освітні програми та соціальні практики.
6. Бар'єри розвитку резильєнтності вимагають уважного вивчення, адже часто саме вони визначають ефективність адаптивних процесів.

Отже, резильєнтність слід розглядати не лише як індивідуальний ресурс, а як інтегративний механізм психосоціального розвитку особистості, здатний забезпечувати адаптацію, відновлення та зростання у складних і непередбачуваних життєвих обставинах.

Література:

1. Дмитришин С. (2024). Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи дослідження. *Вісник Львівського університету. Сер. психологічні науки*. 2024. Вип.20.С.67-74.

2. Креденцер О. В., Сергієнко Д. Резильєнтність як чинник суб'єктивного благополуччя психологів в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2024. № 2 (32). С. 85–102.

3. Музичко Л. Резильєнтність і посттравматичне зростання особистості внаслідок стресу. *Журнал соціальної та практичної психології*, 2024. № 3, С. 7–23. https://doi.org/10.32782/psy-2024-3-7

4. Azam H. A review of psychological resilience: paving the path for future research. *Cogent Psychology*, 2024. https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2408436

5. Song, P., Cai, X., Qin, D., Wang, Q., Liu, X., Zhong, M., Li, L., & Yang, Y. Analyzing psychological resilience in college students: A decision tree model. *Journal of Youth and Adolescence*. 2024. P. 456–472.

6. Imran, A., Tariq, S., Kapczinski, F., & Cardoso, T. de A. Psychological resilience and mood disorders: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*. 2024. P. 365–378.

7. Godara, M., Silveira, S., Matthäus, H., & Singer, T. The Wither or Thrive Model of Resilience: an Integrative Framework of Dynamic Vulnerability and Resilience in the Face of Repeated Stressors During the COVID-19 Pandemic. *Adversity and Resilience Science*. 2022. P. 261–282. https://doi.org/10.1007/s42844-022-00069-7

8. Martinez, W. D., et al. Mental Health and Resilience in Nursing Students: Longitudinal Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2025. vol. 22(5). P. 1-16.

References:

1. Dmytryshyn, S. (2024). Rezylientnist osobystosti: sutnist fenomeny ta metody doslidzhennia [Resilience of the personality: essence of the phenomenon and research methods]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Psychological Sciences Series*, 20, 67–74 [in Ukrainian].

2. Kredentser, O. V., & Serhiienko, D. (2024). Rezylientnist yak chynnyk subiektyvnoho blahopoluchchia psykholohiv v umovakh viiny [Resilience as a factor of subjective well-being of psychologists in wartime conditions]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational Psychology. Economic Psychology*, 2(32), 85–102 [in Ukrainian].

3. Muzychko, L. (2024). Rezylientnist i posttravmatychne zrostannia osobystosti vnaslidok stresu [Resilience and post-traumatic growth of the individual under stress]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii – Journal of Social and Practical Psychology*, 3, 7–23. https://doi.org/10.32782/psy-2024-3-7 [in Ukrainian].

4. Azam, H. (2024). A review of psychological resilience: paving the path for future research. *Cogent Psychology*. https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2408436 [Analitychnyi ohliad psykholohichnoi rezylientnosti: shliakhy dlia maibutnikh doslidzhen – Analytical review of psychological resilience: pathways for future studies].

5. Song, P., Cai, X., Qin, D., Wang, Q., Liu, X., Zhong, M., Li, L., & Yang, Y. (2024). Analyzing psychological resilience in college students: A decision tree model. *Journal of Youth and Adolescence*, 53, 456–472. [Analiz psykholohichnoi rezylientnosti studentiv: model dereva rishen – Analysis of psychological resilience in students: a decision-tree model].

6. Imran, A., Tariq, S., Kapczinski, F., & Cardoso, T. de A. (2024). Psychological resilience and mood disorders: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 330, 365–378. [Psykholohichna rezylientnist i afektyvni rozlady: systematychnyi ohliad ta meta-analiz].

7. Godara, M., Silveira, S., Matthäus, H., & Singer, T. (2022). The Wither or Thrive Model of Resilience: an Integrative Framework of Dynamic Vulnerability and Resilience in the Face of Repeated Stressors During the COVID-19 Pandemic. *Adversity and Resilience Science*, 3, 261–282. https://doi.org/10.1007/s42844-022-00069-7. [Model «Wither or Thrive» rezylientnosti: intehratyvna ramka dynamichnoi vrazlyvosti ta stiikosti v umovakh povtoriuvanykh stresoriv – The "Wither or Thrive" resilience model].

8. Martinez, W. D., et al. (2025). Mental Health and Resilience in Nursing Students: Longitudinal Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22(5), 1–16. [Psykholohichne zdorovia ta rezylientnist studentiv-medychnykiv: lonhitudynalne doslidzhennia].

УДК: 376-053

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1637-1647

Боярчук Андрій Миколайович аспірант, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0009-0978-3893

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В РОДИНАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості впливу сім'ї на психоемоційний стан та виховання молодших школярів з особливими освітніми потребами. Розглянуто специфіку сімей військовослужбовців та характер взаємодії з дитиною у зв'язку із обставинами військової служби. Підкреслено підвищений рівень психоемоційного напруження в таких сім'ях, труднощі в організації належного догляду за дітьми. Висвітлено основні напрями роботи з молодшими школярами, котрі мають особливі освітні потреби, принципи її реалізації в контексті сімейного виховання та взаємодії із закладом загальної середньої освіти у напрямі створення інклюзивного освітнього середовища, реалізації безперервності навчання та розвитку дітей. Окреме місце посідає просвітницька робота з батьками та надання фахової психологічної підтримки військовослужбовцям, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Метою дослідження є репрезентація особливостей структурно-функціональної моделі психології молодших школярів з особливими освітніми потребами із родин військовослужбовців.

У перебігу дослідження було використано методи теоретичного аналізу наукових джерел, систематизації поглядів вчених, синтезу та інтерпретації власного бачення структурно-функціональної моделі психології молодших школярів з особливими освітніми потребами із сімей військовослужбовців.

У результаті сформовано та представлено структурно-функціональну модель психології молодшого школяра з особливими освітніми потребами із сімей військовослужбовців, описано її мету та основні складники. Визначено структурні компоненти взаємодії з молодшими школярами, які мають особливі освітні потреби, їх пріоритетні види діяльності та можливості. Описано особливості змістовно-процесуальних, результативних компонентів та належні педагогічні умови для ефективної реалізації визначеної мети.

Отже, представлена структурно-функціональна модель дозволяє систематизувати та узагальнити основні напрями роботи представників сімей військовослужбовців та освітніх інституцій у напрямі забезпечення розвитку

молодших школярів з особливими освітніми потребами, їх навчання, виховання та успішної соціалізації.

Ключові слова: інклюзивне освітнє середовище, молодший школяр з особливими освітніми потребами, психологічний супровід, корекційна робота, психоемоційна сфера, військова служба.

Boyarchuk Andriy postgraduate student, Department of Psychological and Pedagogical Support for Children with Special Needs, Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0009-0009-0978-3893

FEATURES OF THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF PSYCHOLOGY OF YOUNG SCHOOLCHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS WHO ARE RAISED IN FAMILIES OF MILITARY SERVICEMEN

Abstract. The article analyzes the specific features of the family's influence on the psycho-emotional state and upbringing of primary school children with special educational needs. The specifics of military families and the nature of interaction with the child in connection with the circumstances of military service are examined. An increased level of psycho-emotional tension in such families and difficulties in organizing appropriate care for children are emphasized. The main areas of work with primary school children who have special educational needs are highlighted, as well as the principles of its implementation in the context of family upbringing and interaction with general secondary education institutions aimed at creating an inclusive educational environment and ensuring the continuity of children's learning and development. A special place is given to educational work with parents and the provision of professional psychological support to military personnel raising children with special educational needs.

The purpose of the study is to represent the features of a structural-functional model of the psychology of primary school children with special educational needs from military families.

In the course of the study, methods of theoretical analysis of scientific sources, systematization of scholars' views, synthesis, and interpretation of the author's own vision of the structural-functional model of the psychology of primary school children with special educational needs from military families were used.

As a result, a structural-functional model of the psychology of primary school children with special educational needs from military families was developed and presented; its purpose and main components were described. The structural components of interaction with primary school children who have special educational needs, their priority types of activities, and their capabilities were identified. The features of the content-procedural and result-oriented components, as well as

appropriate pedagogical conditions for the effective implementation of the defined goal, were described.

Thus, the presented structural-functional model makes it possible to systematize and generalize the main areas of work of members of military families and educational institutions aimed at ensuring the development of primary school children with special educational needs, their education, upbringing, and successful socialization.

Keywords: inclusive educational environment, younger schoolchildren with special educational needs, psychological support, corrective work, psycho-emotional sphere, military service.

Постановка проблеми. Сім’я є найбільш важливим осередком для розвитку та становлення кожної дитини як особистості. Психологічний мікроклімат у сім’ї, рівень її згуртованості та стиль виховання впливають на спрямованість особистості дітей та їх подальше майбутнє. Військова служба, бодай одного із членів сім’ї, негативно відображається на всіх її представниках та особливо страждають діти. У сім’ях військовослужбовців можуть виникати надмірно підвищений рівень тривожності, стресу, що впливає на життєдіяльність дитини та її психоемоційний стан. Особливо вразливими є молодші школярі, які вже в міру своїх вікових особливостей, усвідомлюють небезпеку військової служби та здатні осмислити, певною мірою, ті ризики, які несе в собі військова служба в умовах війни. Тому в психологічному контексті актуальності набуває вивчення особливостей побудови та змісту основних компонентів структурно-функціональної моделі молодших школярів, які виховуються в родинах військовослужбовців. На тлі висвітлених обставин виникає низка суперечностей між забезпеченням стабільних та здорових психологічних і соціальних умов для розвитку, виховання, становлення молодшого школяра з особливими освітніми потребами і загрозою виникнення психотравматичних подій, які зумовлені військовою службою батьків, розлукою з ними, які можуть бути настільки травматичними в молодшому шкільному віці, що призводять до появи посттравматичних стресових чи невротичних розладів у майбутньому. Молодші школярі з особливими освітніми потребами створюють додаткові виклики для сімей військовослужбовців.

Адже такі діти вимагають особливого, підвищеного рівня уваги, піклування, інклюзивних підходів до виховання, догляду, а в зв’язку із військовою службою реалізація відповідної підтримки утруднена. До того ж виникає підвищене емоційне, психологічне та соціальне навантаження, що пов’язане із потребами дитини та можливостями військовослужбовців.

Дослідження особливостей структурно-функціональної моделі психології молодшого школяра з особливими освітніми потребами із сімей військовослужбовців, специфіки взаємодії в таких сім’ях та стилю виховання допоможе вибудувати стратегію психологічної допомоги дітям аби попередити появу невротичних розладів та забезпечити нормальну життєдіяльність і необхідний

розвиток молодшого школяра з особливими освітніми потребами із сім'ї військовослужбовців.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У наукових працях Я. Загутіної-Візер та О. Денисюка (2023) розглядаються принципи міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами, де підкреслюється роль батьків, значущість їх активного включення в освітній процес та підтримка безперервного, систематично й планомірного розвитку дитини, догляду за нею. У свою чергу науковиця Н. Лалак (2024) розглядає напрями просвітницької роботи з батьками, котрі виховують дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, де висвітлено необхідність співпраці батьків та освітніх інституцій, надання психологічної, педагогічної та корекційної допомоги. Особливості організації психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами розглянуто в працях Н. Матвеєвої (2023) та визначено, що пріоритетним завданням є сприяння адаптації й соціалізації таких дітей в соціумі. Особливості побудови структурно-функціональних моделей висвітлено в наукових дослідженнях Є. Мороз (2024) та В. Пісняк (2021). Психологічні особливості родин військовослужбовців та їх вплив на виховання дітей з особливими освітніми потребами розглянуто в працях І. Омельченко та А. Боярчук (2025). Специфіку психологічних особливостей молодших школярів проаналізовано в працях Р. Попелюшко (2022).

Мета статті – репрезентація особливостей структурно-функціональної моделі психології молодших школярів з особливими освітніми потребами із родин військовослужбовців. У відповідності до мети визначено завдання:

- проаналізувати специфіку психологічних та вікових особливостей молодших школярів з особливими освітніми потребами;
- розглянути стилі сімейного виховання та взаємодії у родинах військовослужбовців, які мають дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами;
- представити структурно-функціональну модель психології молодших школярів з особливими освітніми потребами із родин військовослужбовців.

Методи дослідження. Для вирішення окреслених завдань та досягнення мети було використано методи теоретичного аналізу наукових джерел, систематизації поглядів вчених, синтезу та інтерпретації власного бачення структурно-функціональної моделі молодших школярів з особливими освітніми потребами із сімей військовослужбовців.

Результати дослідження. Передусім доцільно розглянути психологічні умови життя дитини в родині військовослужбовців, яка може мати різні сценарії. Наприклад, один із батьків воює на лінії фронту та родина переживає розлуку, що негативно відображається на дитині. Психологічний стрес в усіх членів сім'ї може бути зумовлений як розлукою так і усвідомленням, що близька людина щоденно наражається на небезпеку. Найчастіше в родинах військовослужбовців

воюють батьки, але материнство тоді, певною мірою, деформується під впливом постійного стресу, що негативно відображається на дитині. Крім того, така розлука може двояко впливати на сім'ї: сприяти їх згуртованості та єдності або навпаки, дистанціюванню одного із військовослужбовців, що призводить до порушення сімейних ролей, де стосунки стають нестійкими та можуть зумовити розпад сім'ї. Такі обставини негативно впливають на дітей в будь-якому віці, а тим більше у молодшому шкільному, що може стати причиною деструктивних реакцій та девіантної поведінки. Також в подружжя можуть виникати суперечки про методи виховання та претензії щодо неспроможності повноцінно виконувати свої батьківські обов'язки у зв'язку з військовою службою. Проте найбільш негативно на молодших школярів впливає розлука з батьками, що є кризовою ситуацією та призводить до переживання «втрати». Існують різні типи втрат: втрата зв'язку з матір'ю та набуття досвіду взаємодії із зовнішнім світом, втрата батьківської уваги та спілкування і набуття колективу тощо. Такі кризові ситуації в молодшого школяра викликають шок, заперечення, злість на себе, а згодом прийняття, розуміння, вміння подолати втрату. Важливо зауважити, що молодші школярі переживають те ж, що й дорослі, але не можуть висловитись про свої почуття або ж досить слабко усвідомлюють, що відбувається в сім'ї та в них може виникати почуття провини (Попелюшко, 2022: 116) [7, с. 116].

Особливо негативно на дітях з особливими освітніми потребами відбивається взаємодія у родинах, де один із батьків має бойовий досвід. У таких сім'ях дружини, як правило, виконують основну виховну функцію та догляд за дитиною, але бойовий досвід батька часто стає причиною внутрішньосімейних конфліктів, що має руйнівний вплив на згуртованість сім'ї та психоемоційний стан дитини з особливими освітніми потребами. Наявність соціальної ізоляції та часті переїзди ускладнюють доступ до якісної психологічної допомоги. Крім того, діти з особливими освітніми потребами можуть мати різні види порушення фізичного чи розумового розвитку як набуті, так і вроджені. Проте всі вони здатні переживати емоції та по-своєму розуміють навколишній світ. Відношення до таких дітей може бути пасивним чи депресивним, а тому важливо пропрацьовувати з такими сім'ями і спонукати їх до прийняття й осмислення ситуації, пошуку конструктивних шляхів її вирішення. Тобто доцільно вибудувати раціональну стратегію взаємодії й формування адекватного ставлення до потреб дитини, знизити стрес й налагодити взаємостосунки в родині. Молодші школярі з особливими освітніми потребами можуть стикатися з низкою труднощів в інклюзивному середовищі: зневага з боку оточення та відчуття незахищеності. У таких випадках саме здорові сімейні стосунки та належне ставлення батьків дитини є основним осередком захисту й підтримки.

Серед типів сімейних взаємостосунків розрізняють: гіперопіка, гіпоопіка, а також ліберальний, авторитарний та демократичний. Водночас доцільно зазначити, що гіперопіка у вигляді надмірного нагляду за дитиною, виконання за неї різних видів завдань, контроль кожного кроку може викликати труднощі в

соціальній адаптації та формувати споживацьке ставлення дитини до суспільства й оточення. Натомість гіпоопіка як відсторонення батьків від належного рівня догляду за дитиною, емоційне відчуження може компенсуватись матеріальними благами. У будь-якому випадку важлива роль психологів, які допомагають батькам прийняти стан дитини та усвідомити її потреби, створити правильну корекційну допомогу і підтримку. Батькам молодшого школяра з особливими освітніми потребами потрібно дбати про інтелектуальний, фізичний та психологічний розвиток дитини, активно взаємодіяти з педагогами закладу загальної середньої освіти та сприяти максимально ефективній інтеграції дитини в освітній простір (Омельченко & Боярчук, 2025: 161) [5, с. 161].

Включення молодших школярів з особливими освітніми потребами в інклюзивне середовищем закладу загальної середньої освіти потребує міждисциплінарного та комплексного підходу. До провідних ознак взаємодії усіх зацікавлених осіб належить: психологічна та емоційна підтримка, рівність усіх учасників освітнього процесу в площині партнерства та гуманістичної спрямованості освітнього процесу, наявність взаєморозуміння між всіма учасниками взаємодії (педагогами, батьками), налагодження довірливих стосунків між батьками, педагогами та молодшими школярами як тими, що мають особливі освітні потреби, так і звичайних дітей, їх батьків.

Тобто всі дотичні особи мають бути зацікавлені в створенні сприятливого психологічного мікроклімату, забезпечення міждисциплінарної підтримки дітям аби сформувати ефективне інклюзивне освітнє середовище (Загутіна-Візер & Денисюк, 2023: 41) [1, с. 41].

Підвищення рівня педагогізації батьків, котрі виховують дитину з особливими освітніми потребами, забезпечення комплексної підтримки є запорукою їх успішного розвитку, якісного психологічного супроводу, що дозволяє покращити психоемоційний стан дітей з особливими освітніми потребами, їх батьків та оточення. Враховуючи специфіку сімейного виховання дітей з особливими освітніми потребами, важливо батькам осмислити свою роль у формуванні особистості молодшого школяра завдяки спільним зусиллям педагогів і самих батьків у напрямі конструктивного вирішення освітньо-виховних завдань та створення сприятливого психологічного мікроклімату. Просвітницька робота з батьками теж має комплексний характер, де задіяти вчитель початкової школи, логопед, психолог, корекційний педагог, соціальний педагог, адміністрація закладу, батьки дітей класу тощо. Батьківська компетентність формується на основі просвітництва як цілеспрямованого процесу й результату здобуття і засвоєння знань, вмінь і навичок, осмислення, набуття та передача соціально значущого досвіду, що спрямовано на вирішення таких завдань: донесення до свідомості батьків педагогічних й психологічних знань, порад, рекомендацій щодо взаємовідносин з дітьми; сприяння формуванню психологічної та практичної готовності до їх реалізації; застереження батьків від помилок у домашньому вихованні та відстороненні від догляду за дитиною чи

навпаки надмірній опіці; надання батькам інформації про концептуальні засади специфіки розвитку дитини з особливими освітніми потребами з урахуванням її індивідуальних та вікових особливостей, сприяння осмисленню правильної організації життєдіяльності дітей з різними нозологіями та формування стійких уявлень про важливість батьківського виховання (Лалак, 2024: 263) [2, с. 263].

Враховуючи специфіку сімей військовослужбовців, чинне місце посідає робота над емоційною сферою молодшого школяра: збагачення внутрішнього світу через відчуття; удосконалення міміки, пластики через відчуття та емоції; навчання саморегуляції та релаксації; ознайомлення з техніками позитивного мислення; розвитку саморегуляції; корекція поведінки; підвищення рівня пізнавального інтересу; формування позитивного ставлення до світу; робота із оточенням школяра (Мороз, 2024: 38) [4, с. 38].

Основні напрями роботи з молодшими школярами, які мають особливі освітні потреби: організаційно-методичний (симбіотична діяльність медичної, психологічної та педагогічної служб, створення сприятливого інклюзивного середовища, залученість батьків до освітнього процесу), корекційно-розвивальний (реалізація індивідуального, особистісно-орієнтованого, диференційованого підходів, розробка та застосування корекційно-розвивальних програм, систематичне виконання відповідних вправ за участю батьків), навчально-дидактичний (розробка змісту та вибір форм психолого-педагогічного супроводу, наявність висококваліфікованих психолого-педагогічних кадрів, сформованість здатності працювати командно) тощо.

До ключових принципів роботи щодо реалізації психологічного і педагогічного супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами належать: повага до молодшого школяра, усвідомлення його унікальності та самоцінності, сприяння задоволенню потреб та інтересів дитини з особливими освітніми потребами, забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату, розробка індивідуальної програми розвитку дитини із активною участю батьків, дотримання моральних та етичних норм і правил, вибір дієвої комунікаційної стратегії між усіма учасниками освітнього процесу, організація комплексної та міжвідомчої співпраці (Матвеєва, 2023: 89) [3, с. 89].

Побудова структурно-функціональної моделі психології молодших школярів з особливими освітніми потребами із сімей військовослужбовців вимагає більш глибинного усвідомлення дефініції «модель» як особливої форми абстракції із функціональними зв’язками, що сформовані на основі єдності індивідуального та загального, істотного та узагальненого. Модель дозволяє співставити теоретичну компоненту та її практичне застосування (Пісняк, 2021: 183) [6, с. 183].

У контексті представленого дослідження, створена структурно-функціональна модель молодших школярів з особливими освітніми потребами із сімей військовослужбовців, яка має мету, структурні, процесуально-змістовні, результативні компоненти та включає належні педагогічні умови.

Структурно-функціональна модель молодших школярів з особливими освітніми потребами, які виховуються в сім'ях військовослужбовців має мету: виховання, навчання та всебічний розвиток молодшого школяра з особливими освітніми потребами на тлі збереження його психоемоційного стану.

Структурні компоненти моделі:

- молодший школяр з особливими освітніми потребами, який перебуває у віці 6-10 років - провідною діяльністю є ігрова, а також відбувається адаптація до навчання в закладі загальної середньої освіти та формування потреби в навчальній діяльності, виховання особистості, забезпечення її соціалізації, розвитку та становлення, що вимагає постійного психологічного супроводу, корекційної роботи тощо;

- родина військовослужбовців – характерне психологічне перевантаження, емоційне напруження, спостерігається відсутність систематичної взаємодії дитини з батьками через відрядження, ротації, переїзди, що пов'язані зі службою, підвищений рівень тривожності у дорослих, стрес, що відображається на молодших школярах з особливими освітніми потребами;

- соціальне середовище – вплив закладу загальної середньої освіти, наявність відповідних умов для ефективного інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Процесуально-змістовні компоненти:

- функціональне призначення сім'ї – виховна функція (специфіка полягає у перерозподілі ролей та взаємодії з дитиною, де один із батьків бере на себе більше функцій ніж той, хто виконує військове завдання). При чому стиль виховання у сім'ях військовослужбовців може вирізнятися надмірним контролем за дитиною або ж емоційним відстороненням. Корекційно-розвиваюча функція – батьки мають сумісно з педагогами, психологами та корекційними педагогами працювати із дитиною, але через нестабільність та зайнятість злагодженість механізмів взаємодії саме в родинах військовослужбовців може бути порушена. Комунікативна функція – емоційна напруга зумовлена військовою службою чи відсутність батьків через виконання військових завдань можуть спричинити труднощі в спілкуванні, міжособистісній взаємодії через втрату контакту й близькості у зв'язку з тривалою відсутністю;

- психофізіологічні особливості молодшого школяра з особливими освітніми потребами, який зростає в родині військовослужбовців включають емоційно-вольову сферу (може спостерігатись підвищений рівень тривожності, стрес, емоційні перепади), когнітивні здібності (розосередженість та уповільнене сприйняття, розсіяна увага, проблеми з пам'яттю, що можуть виникати не лише у зв'язку з наявністю певного діагнозу, а як наслідок тривалої дії стресогенного фактора, підвищений рівень тривожності), поведінкова сфера (на тлі емоційної нестабільності може проявлятися агресія, дезадаптивність);

- заклад загальної середньої освіти, де навчаються молодші школярів з особливими освітніми потребами із родин військовослужбовців (наявність

інклюзивного простору із відпрацьованою системою взаємодії фахівців (психолога, соціального педагога, корекційного педагога, вчителів-предметників, класного керівника).

Педагогічні умови:

- мотивація молодших школярів з особливими освітніми потребами до навчання, їх психологічний супровід, створення умов для комфортного та ефективного здобуття освіти і розвитку в умовах закладу;
- налагодження співпраці між фахівцями закладу освіти та батьками, надання індивідуальних консультацій, розробка стратегій психологічного та освітнього впливу на дитину з особливими освітніми потребами, активне включення батьків в інклюзивне освітнє середовище;
- підбір ефективних традиційних та інноваційних методів, прийомів, форм взаємодії з молодшими школярами в інклюзивному класі задля ефективної соціалізації та включення молодшого школяра з особливими освітніми потребами в шкільне середовище;
- організація самоосвітньої діяльності педагогів, системна робота над підвищенням професійної компетентності.

Результативні компоненти:

- молодшого школяра з особливими освітніми потребами – активне включення в інклюзивне освітнє середовище, підвищення стійкості емоційно-вольової сфери, резилієнтності, покращення соціальної адаптації та соціалізації загалом, забезпечення його стабільного та ефективного розвитку, навчання й виховання;
- родини військовослужбовців, котрі виховують дитину з особливими освітніми потребами – підвищення рівня згуртованості членів родини, розробка ефективних копінг-стратегій, забезпечення систематичного та системного, гармонійного розвитку дитини, налагоджена та комплексна співпраця з фахівцями у напрямі реалізації безперервності освітнього процесу, психологічної підтримки тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, особливості структурно-функціональної моделі молодших школярів з особливими освітніми потребами із сімей військовослужбовців визначаються психоемоційним станом членів родини, організацією належної та ефективної взаємодії з дитиною та згуртованістю й злагодженістю у роботі всіх учасників освітнього процесу в забезпеченні ефективного інклюзивного освітнього середовища, належного рівня психологічної допомоги та підтримки як молодшим школярам з особливими освітніми потребами так і їх батьків-військовослужбовців.

Перспективи майбутніх наукових розвідок. У подальших дослідженнях доцільно більше уваги приділити особливостям психологічної допомоги у вихованні дітей з особливими освітніми потребами, налагодженню ефективної комунікації з дитиною тим батькам, котрі мають бойовий досвід.

Література:

1. Загутіна-Візер, Я., & Денисюк, О. (2023). Принципи міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами. *Ввічливість. Humanitas, (2),* 38–44. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2 (дата звернення 11.11.2025)

2. Лалак, Н. (2024). Організація педагогічної просвіти батьків молодших школярів з особливими освітніми потребами. *Вектори розвитку сучасної освіти: духовність, взаємодія, комунікація, компетентність,* 255-273 DOI: https://doi.org/10.35387/edu-mono.0114.2024 (дата звернення 17.11.2025)

3.Матвеєва, Н. (2023) Психолого-педагогічний супровід школярів з особливими освітніми потребами: напрямки та завдання. *Молодь і ринок, 11(219),* 87-91 DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292240 (дата звернення 20.11.2025)

4. Мороз, Є. (2024). Структурно-функціональна модель соціально-емоційних навичок молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 4 (138),* 33-45 URL: https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7.pdf (дата звернення 19.11.2025)

5. Омельченко, І., & Боярчук, А. (2025). Психологія родин військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови., 1(26),* 152-168. DOI: https://doi.org/10.33189/epsn.v1i26.283 (дата звернення 08.11.2025)

6. Пісняк, В. С. (2021) Педагогічні умови та структурно-функціональна модель професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування трудових компетентностей молодших школярів в умовах освітньої інклюзії. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки, 3,* 182-190 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2021_3_23 (дата звернення 15.11.2025)

7. Попелюшко, Р. П. (2022) Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку з неповних сімей. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права, 3,* 113-117 DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.19 (дата звернення 14.11.2025)

References:

1. Zahutina-Vizer, Ya. & Denysiuk, O. (2023). Pryntsypy mizhdystsyplinarnoi vzaiemodii fakhivtsiv komandy suprovodu molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. Principles of interdisciplinary interaction among specialists supporting primary school students with special educational needs.] *Vvichlyvist. Humanitas, (2),* 38–44. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2 (in Ukrainian).

2. Lalak, N. (2024). Orhanizatsiia pedahohichnoi prosvity batkiv molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. [Organizing pedagogical education for parents of primary school children with special educational needs] *Vektory rozvytku suchasnoi osvity: dukhovnist, vzaiemodiia, komunikatsiia, kompetentnist,* 255-273 DOI: https://doi.org/10.35387/edu-mono.0114.2024 (in Ukr).

3. Matvieieva, N. (2023) Psykholoho-pedahohichnyi suprovid molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: napriamky ta zavdannia. [Psychological and pedagogical support for primary school children with special educational needs: directions and tasks] *Molod i rynok, 11(219),* 87-91 DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292240 (in Ukrainian).

4. Moroz, Ye. (2024). Strukturno-funktsionalna model sotsialno-emotsiinykh navychok molodshykh shkoliariv. [Structural and functional model of social and emotional skills of primary school pupils] *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 4 (138),* 33-45 Retrieved from: https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7.pdf (in Ukrainian).

5. Omelchenko, I. & Boiarchuk, A. (2025). Psykholohiia rodyn viiskovosluzhbovtsiv, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. [Psychology of military families raising children with special educational needs] *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy, 1(26),* 152-168. DOI: https://doi.org/10.33189/epsn.v1i26.283 (in Ukrainian).

6. Pisniak, V. S. (2021) Pedahohichni umovy ta strukturno-funktsionalna model profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do formuvannia trudovykh kompetentnostei molodshykh shkoliariv v umovakh osvitnoi inkliuzii. [Pedagogical conditions and structural-functional model of professional training of future primary school teachers for the formation of labor competencies of younger schoolchildren in the conditions of educational inclusion] *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Pedahohichni nauky, 3,* 182-190 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2021_3_23 (in Ukrainian).

7. Popeliushko, R. P. (2022) Psykholohichni osoblyvosti ditei molodshoho shkilnoho viku z nepovnykh simei. [Psychological characteristics of primary school children from single-parent families] *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava,* 3, 113-117 https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.19 (in Ukrainian).

УДК 159.9:316.77:314.74

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1648-1662

Волинець Наталія Валентинівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4118-9773

Кашин Микита Олександрович здобувач освіти 2 курсу магістратури спеціальності 053 «Психологія» кафедри психології та соціальної роботи Відокремленого структурного підрозділу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Хмельницького інституту соціальних технологій, м. Хмельницький

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНІТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку комунікативної компетентності та соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах повномасштабної війни в Україні. Актуальність дослідження зумовлена масовим вимушеним переміщенням населення, руйнуванням усталених соціальних зв'язків, зростанням рівня соціальної невизначеності та психоемоційного напруження, що істотно ускладнює процес адаптації ВПО до нових умов життя. У цих умовах особливої значущості набуває комунікативна компетентність як особистісний ресурс, що забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію, соціальну інтеграцію та доступ до підтримувальних соціальних мереж.

Емпіричне дослідження проведено із застосуванням комплексу психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення соціально-психологічної адаптації, соціальної адаптованості, комунікативних і організаторських здібностей, соціально-комунікативної компетентності та дезадаптивних установок. Отримані результати засвідчили переважання середнього та низького рівнів соціально-психологічної адаптації ВПО, що проявляється у зниженні емоційного комфорту, внутрішнього контролю, соціальної активності та домінуванні уникаючих і компенсаторних стратегій поведінки. Встановлено статистично значущі позитивні кореляції між рівнем комунікативної компетентності та показниками адаптованості, прийняття себе й інших, емоційного комфорту та внутрішнього контролю. Натомість негативні взаємозв'язки виявлено між адаптацією та соціально-комунікативною незграбністю, нетерпимістю до невизначеності, орієнтацією на уникнення невдач і фрустраційною нетолерантністю. Зазначено, що розвинена комунікативна компетентність виступає важливим

чинником підвищення соціально-психологічної адаптації ВПО, сприяє активізації адаптивних ресурсів, зниженню соціальної ізоляції та формуванню конструктивних стратегій подолання життєвих труднощів. Результати дослідження мають практичне значення для розробки програм психологічної підтримки та втручань, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності внутрішньо переміщених осіб в умовах тривалих соціальних викликів.

Ключові слова: вимушене переміщення, внутрішньо переміщені особи, соціально-психологічна адаптація, соціальна адаптованість, соціальна комунікативна компетентність.

Volynets Nataliya Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Social Work Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4118-9773

Kashyn Mykyta 2nd year master's degree in specialty 053 «Psychology» of the Department of Psychology and Social Work of the Separate Structural Unit «Open International University of Human Development «Ukraine» Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi

RELATIONSHIP BETWEEN COMMUNICATIVE COMPETENCE AND SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Abstract. The article represents the results of an empirical study of the relationship between communicative competence and social-psychological adaptation of internally displaced persons in the conditions of a full-scale war in Ukraine. The relevance of the study is determined by the massive forced displacement of the population, the destruction of established social ties, the increase in the level of social uncertainty and psycho-emotional tension, which significantly complicates the process of adaptation of IDPs to new living conditions. In these conditions, communicative competence becomes especially important as a personal resource that ensures effective interpersonal interaction, social integration and access to supportive social networks.

Empirical research was conducted using a complex of psychodiagnostic methods aimed at studying social-psychological adaptation, social adaptability, communicative and organizational abilities, social-communicative competence and maladaptive attitudes. The obtained results proved the predominance of medium and low levels of socio-psychological adaptation of IDPs, which is manifested in a decrease in emotional comfort, internal control, social activity and the dominance of avoidance and compensatory strategies of behavior. Statistically significant positive correlations were established between the level of communicative competence and indicators of adaptability, acceptance of oneself and others, emotional comfort and internal control. Instead, negative relationships were found between adaptation and social-

communicative awkwardness, uncertainty intolerance, failure avoidance orientation, and frustration intolerance. It is noted that developed communicative competence is an important factor in improving the social and psychological adaptation of IDPs, contributes to the activation of adaptive resources, the reduction of social isolation and the formation of constructive strategies for overcoming life's difficulties. The results of the study are of practical importance for the development of psychological support programs and interventions aimed at developing the communicative competence of internally displaced persons in conditions of long-term social challenges.

Keywords: forced displacement, internally displaced persons, socio-psychological adaptation, social adaptability, social communicative competence.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни в Україні масове внутрішнє переміщення населення зумовило глибокі соціальні трансформації та актуалізувало проблему соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах. Вимушене переселення супроводжується руйнуванням звичних соціальних зв’язків, втратою почуття безпеки й стабільності, різкою зміною життєвого простору та підвищеним психоемоційним навантаженням, що значно ускладнює адаптаційні процеси та підвищує ризики дезадаптації.

У цьому контексті особливої значущості набувають психологічні ресурси особистості, серед яких важливу роль відіграє комунікативна компетентність. Вона забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію, встановлення нових соціальних контактів, інтеграцію у соціальне середовище та залучення до мереж соціальної підтримки. Низький рівень розвитку комунікативної компетентності може посилювати соціальну ізоляцію, відчуття відчуженості та психологічну вразливість ВПО.

Актуальність дослідження зумовлена насамперед масштабністю проблеми внутрішнього переміщення в Україні та її довготривалими психологічними наслідками. Внутрішньо переміщені особи стикаються не лише з матеріальними труднощами, а й із серйозними соціально-психологічними викликами, серед яких провідне місце посідають труднощі соціальної адаптації, порушення міжособистісної взаємодії, зниження соціальної активності та довіри до оточення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адаптації особистості в кризових умовах війни, ролі соціальної взаємодії та комунікації розкриваються у працях українських науковців, зокрема О. Кокуна, Т. Титаренко, С. Максименка, Л. Найдьонової, Н. Чепелєвої та інших. Водночас у українській психології недостатньо досліджено комунікативну компетентність як системний чинник соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб, що зумовлює актуальність подальшого аналізу її структурних компонентів, взаємозв’язку з адаптованістю та можливостей цілеспрямованого психологічного впливу в умовах тривалого соціального стресу.

Мета статті – висвітлення результатів емпіричного дослідження взаємозв'язку комунікативної компетентності та соціально-психологічної адаптації ВПО.

Виклад основного матеріалу. Соціально-психологічна адаптація ВПО значною мірою залежить від їх здатності ефективно взаємодіяти з новим соціальним середовищем, вибудовувати комунікацію з представниками приймаючої спільноти, фахівцями соціальних служб, освітніх і медичних установ, а також підтримувати й трансформувати власні соціальні зв'язки. У цьому контексті комунікативна компетентність виявляється не лише як індивідуальна характеристика, а й як важливий адаптаційний ресурс, який опосередковує процеси соціальної інтеграції, психологічного благополуччя та відновлення відчуття контролю над життєвими обставинами.

У сучасних наукових інтерпретаціях адаптація розглядається як багатовимірне та внутрішньо складне явище. Переважна більшість дослідників наголошує на її поліфункціональному характері та неможливості зведення до одновимірного визначення поняття. У широкому значенні адаптацію трактують як цілісний процес узгодження індивідуальних і особистісних характеристик людини з умовами життєдіяльності та професійної реалізації, що перебувають у постійній зміні. Водночас її розуміють як динамічну взаємодію між особистістю та середовищем, інтенсивність і спрямованість якої зумовлюються рівнем суб'єктної активності. Окремі підходи акцентують увагу на двосторонньому характері цього процесу, підкреслюючи як можливість трансформації середовища відповідно до потреб, ціннісних орієнтацій та ідеалів особистості, так і варіант домінування впливу зовнішніх умов на її розвиток. З позицій психологічної регуляції адаптація постає як сукупність змін, що забезпечують формування, підтримання або відновлення динамічної рівноваги в системі «суб'єкт праці – професійне середовище» [1].

Узагальнюючи наукові підходи до вивчення адаптаційних процесів, С. Кулик здійснила комплексний аналіз наявних концепцій, у межах якого було виокремлено базові напрями осмислення феномена адаптації, зокрема біофізіологічний, психологічний та інформаційно-комунікативний підходи. Кожен із них відображає окремий рівень аналізу та акцентує увагу на специфічних механізмах пристосування людини до змінних умов середовища [2].

Біофізіологічний підхід зосереджується на можливостях організму забезпечувати функціональну стабільність і відповідність власних процесів у відповідь на впливи внутрішнього та зовнішнього середовища. У цьому контексті адаптація охоплює біологічні, фізіологічні, анатомічні, медичні, екологічні та ергономічні аспекти, що відображають різні рівні життєдіяльності людини. Інформаційно-комунікативний підхід трактує адаптацію як динамічний процес перебудови структури або функціонування системи на основі опрацювання значущої інформації. Визначальну роль тут відіграють процеси сприйняття, інтерпретації та використання інформації у взаємодії, особливо за умов

невизначеності або дефіциту попереднього досвіду. Адаптація розглядається як результат корекції регуляторних впливів, спрямованих на досягнення оптимального стану системи, що реалізується через інформаційні контакти та узгодження психосемантичних структур учасників взаємодії. Психологічний підхід переносить фокус аналізу на внутрішні механізми саморегуляції особистості та її включеність у систему соціальних відносин. У цьому вимірі адаптація постає як процес формування індивідуального стилю діяльності, що розгортається у взаємодії діяльнісних і соціально-психологічних чинників. Особлива увага приділяється входженню особистості в групові та соціальні структури, засвоєнню норм, цінностей і моделей поведінки, характерних для певного соціального або професійного середовища. Результатом такого процесу є розвиток і закріплення комунікативних умінь та навичок міжособистісної взаємодії, які забезпечують ефективне функціонування людини в соціумі [1].

Соціально-психологічну адаптацію доцільно розглядати як динамічний процес і водночас підсумковий стан активного пристосування індивіда до трансформованих умов соціального середовища, що здійснюється шляхом засвоєння та використання внутрішньо опосередкованих соціальних механізмів поведінки, діяльності та вчинків. Як зазначають М. Панов, В. Бочелюк, Є. Сільченко, соціально-психологічна адаптація інтерпретується як процес досягнення відносної рівноваги у взаємодії індивіда з соціальним оточенням, зокрема як узгодження процесів асиміляції та акомодації. Наголошується, що саме розвиток інтелектуальної сфери особистості виступає ключовим чинником встановлення цієї рівноваги й забезпечує ефективне розгортання адаптаційних механізмів [3].

Чинники успішної психологічної адаптації пов’язують насамперед з особистісними рисами, життєвими подіями та соціальною підтримкою, а соціокультурної – із знанням культури, частотою контактів і позитивними міжгруповими установками [4]. Ефективність інтеграції внутрішньо переміщених осіб зумовлена багатьма чинниками. Серед об’єктивних чинників ключову роль відіграє економічний та соціальний стан держави, тоді як суб’єктивні чинники охоплюють індивідуальні психологічні особливості особистості, зокрема рівень тривожності чи агресивності, та характер взаємодії з місцевим населенням. Центральне місце посідає соціокультурна адаптація – процес досягнення гармонії між переселенцем та новим середовище [5].

Комунікативна компетентність у сучасних умовах соціальних трансформацій і вимушеного переміщення постає як один із ключових психологічних ресурсів та водночас чинник успішної соціально-психологічної адаптації ВПО. Вона забезпечує здатність ВПО ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем в громадах, встановлювати та підтримувати міжособистісні зв’язки, адекватно інтерпретувати соціальні сигнали, норми й очікування, а також конструктивно розв’язувати конфліктні ситуації. В умовах вимушеного переселення, що супроводжується руйнуванням звичних соціальних контактів,

втратою стабільності та підвищеним рівнем невизначеності, саме комунікативна компетентність сприяє відновленню почуття соціальної включеності, зниженню ізоляції та формуванню нових мереж підтримки. Таким чином, комунікативну компетентність слід розглядати як важливий внутрішній ресурс, розвиток якого є необхідною умовою підвищення адаптаційного потенціалу ВПО в ситуаціях соціальних змін і вимушеного переміщення.

Емпіричне дослідження взаємозв'язку комунікативної компетентності та соціально-психологічної адаптації ВПО проводилося на базі Центру підтримки внутрішньо переміщених та/або евакуйованих осіб «ЯМаріуполь» (м. Хмельницький). У дослідженні взяли участь 45 осіб, з них: 37 жінок та 8 чоловіків, віком 23-66 років – маріупольців, які внаслідок військової агресії російської федерації вимушені були покинути свої домівки та знайшли прихисток на Хмельниччині у 2022-2023 роках.

В емпіричному дослідженні було використано наступний психодіагностичний інструментарій: методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда в адаптації А. Осницького, тест на соціальну адаптованість О. Саннікової, О. Кузнецової, опитувальник «Комунікативні та організаторські здібності», тест-опитувальник оцінки соціально-комунікативної компетентності, методику діагностики комунікативної соціальної компетентності.

За результатами тестування за методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда в адаптації А. Осницького:

1) за показником адаптації високий рівень виявлено у 12 (26,67%) осіб, що свідчить про їхню здатність відносно успішно пристосовуватися до нових умов життя, зберігати психологічну рівновагу та вибудовувати взаємодію з новим соціальним оточенням. У більшості ВПО (18 (40,00 %) осіб) виявлено середній рівень адаптації, що показує, що вони перебувають у нестійкому, перехідному стані адаптації, чутливому до тривалого стресу та дефіциту підтримки. Низький рівень адаптації виявлено у 15 (33,33 %) осіб, що свідчить про виражені труднощі пристосування, підвищену психоемоційну напругу, невпевненість і ускладнення соціальної взаємодії.;

2) за показником прийняття себе високий рівень виявлено у 11 (24,44%) осіб, що свідчить про те, що у цих осіб характерним є позитивне ставлення до себе, у них збережено почуттям власної цінності та здатність інтегрувати травматичний досвід. У більшості ВПО (20 (44,45 %) осіб) виявлено середній рівень цього показника, який свідчить про частково сформоване, але нестійке позитивне самосприйняття, залежне від зовнішніх обставин і соціальних оцінок. Низький рівень прийняття себе виявлено у 14 (31,11 %) осіб, що проявляється негативним або суперечливим ставленням до себе, самознеціненням і є ознакою підвищеної психологічної вразливості внутрішньо переміщених осіб;

3) за показником прийняття інших високий рівень виявлено у 9 (20,00%) осіб, що свідчить про їхню відкритість у спілкуванні, толерантність до відмінностей, готовність до встановлення нових соціальних контактів і здатність

вибудовувати конструктивні взаємини з представниками приймаючої спільноти. У 21 (46,67%) осіб виявлено середній рівень, що свідчить про часткову відкритість до міжособистісної взаємодії за одночасної наявності внутрішніх бар'єрів у спілкуванні. Низький рівень цього показника виявлено у 15 (33,33 %) осіб, у яких є труднощі у міжособистісній взаємодії, схильність до соціальної ізоляції, недовіру до оточення та обмежену готовність до встановлення нових контактів.;

4) за показником емоційного комфорту високий рівень виявлено у 8 (17,78%) осіб, що свідчить про їхню відносну емоційну стабільність, здатність регулювати власні емоційні реакції, збережене відчуття внутрішньої рівноваги та психологічної безпеки. Середній рівень емоційного комфорту виявлено у 19 (42,22 %) осіб, що свідчить про часткову стабілізацію у них емоційного стану за одночасної наявності періодичних проявів тривоги, напруження або емоційної втоми. Низький рівень емоційного комфорту виявлено у 18 (40,00 %) осіб, що свідчить про їхнє психоемоційне неблагополуччя, підвищену тривожність, емоційне виснаження, напруженість, відчуття внутрішнього дискомфорту та нестачу психологічної безпеки;

5) за показником внутрішній контроль високий рівень виявлено у 11 (24,44%) осіб, що свідчить про відносно збережене у них відчуття особистої відповідальності за події власного життя, віру у власні можливості впливати на ситуацію та готовність брати активну участь у прийнятті рішень. Середній рівень внутрішнього контролю виявлено у 18 (40,00 %) осіб, що свідчить про частково сформоване у них відчуття суб'єктивного контролю, яке, однак, є нестійким і залежним від зовнішніх обставин. Низький рівень внутрішнього контролю виявлено у 16 (35,56 %) осіб, для яких характерне відчуття безсилля, залежності від зовнішніх чинників і переконання, що події життя здебільшого визначаються обставинами, а не власними зусиллями;

6) за показником домінування високий рівень виявлено у 7 (15,55 %) осіб, що свідчить про наявність у них здатності відстоювати власну позицію, проявляти ініціативу у міжособистісних взаємодіях, брати на себе відповідальність та впливати на перебіг соціальних ситуацій. Середній рівень виявлено у 17 (37,78 %) осіб, що свідчить про їхню помірну здатність до самоствердження та впливу на оточення. Низький рівень виявлено у 21 (46,67 %) осіб, для яких характерні пасивність у міжособистісних стосунках, труднощі у самоствердженні, схильність до підпорядкування та уникання відповідальності за прийняття рішень;

7) за показником ескапізму високий рівень виявлено у 17 (37,78%) осіб, що свідчить про те, що для них характерна схильність до психологічного уникання складних життєвих обставин, емоційно напружених ситуацій та соціальних викликів. Ескапізм у цій групі може проявлятися у формі відсторонення від проблем, занурення у фантазії, пасивні або компенсаторні види діяльності, а також у зниженні активності щодо вирішення реальних життєвих завдань.

Середній рівень виявлено у 18 (40,00 %) осіб, що свідчить про помірне використання стратегій уникнення. Особи цієї групи здатні чергувати активні та пасивні способи реагування на труднощі, тобто у частині ситуацій вони демонструють готовність до подолання проблем, тоді як в умовах підвищеного емоційного навантаження можуть вдаватися до тимчасового «відходу» від реальності. Низький рівень виявлено у 10 (22,22 %) осіб, які характеризуються більшою орієнтацією на реальне вирішення проблем, прийняття життєвих обставин і активну взаємодію з соціальним середовищем.

За результатами дослідження соціальної адаптованості за тестом на соціальну адаптованість О. Саннікової, О. Кузнецової виявлено наступне:

1) за шкалою «Широта охоплення сигналів соціуму» високий рівень виявлено у 9 (20,00%) осіб, що свідчить про їхню здатність адекватно сприймати різноманітні соціальні сигнали, орієнтуватися в міжособистісних ситуаціях, розуміти соціальний контекст і вимоги середовища. Середній рівень цього показника виявлено у 21 (46,67 %) осіб, що вказує на те, що у більшості ситуацій вони орієнтуються в соціальному середовищі достатньо адекватно, проте в умовах підвищеної напруги, невизначеності або новизни можуть відчувати труднощі у розумінні соціальних очікувань і реакцій інших. Низький рівень виявлено у 15 (33,33 %) осіб, що свідчить про істотні труднощі у сприйнятті та інтерпретації соціальної інформації. Для них характерні обмежене розуміння соціальних норм і очікувань, знижена соціальна активність, схильність до уникання міжособистісних контактів або помилкового тлумачення поведінки інших;

2) за шкалою «легкість розуміння і ієрархієзації сигналів соціуму» високий рівень виявлено у 8 (17,78%) осіб, що свідчить про їхню здатність швидко та адекватно інтерпретувати соціальну інформацію, розрізняти значущі й другорядні соціальні сигнали, коректно визначати соціальні ролі, статуси та очікування оточення. Середній рівень показника, виявлений у 20 (44,44 %) осіб, відображає відносно сформовану, проте нестабільну здатність до розуміння соціальних сигналів і вибудовування їх ієрархії. Низький рівень виявлено у 17 (37,78 %) осіб, що свідчить про виражені труднощі у когнітивній обробці соціальної інформації. Вони можуть відчувати перевантаження соціальними стимулами, розгубленість і зниження впевненості у власних соціальних діях, що підвищує ризик соціальної дезадаптації та міжособистісних конфліктів;

3) за шкалою «точність орієнтації в соціальних очікуваннях» високий рівень виявлено у 9 (20,00%) осіб, що свідчить про їхню здатність адекватно розуміти соціальні норми, вимоги та очікування оточення, прогнозувати реакції інших людей і відповідно коригувати власну поведінку. Середній рівень цього показника, виявлений у 21 (46,67 %) особи, відображає часткову сформованість уміння орієнтуватися в соціальних очікуваннях, коли у типових, знайомих ситуаціях ці ВПО здебільшого адекватно інтерпретують вимоги соціуму, однак у нових, неоднозначних або емоційно напружених умовах можуть допускати

помилки у прогнозуванні реакцій інших та виборі поведінкових стратегій. Низький рівень виявлено у 15 (33,33 %) осіб, що свідчить про істотні труднощі у розумінні соціальних вимог і прогнозуванні поведінки інших людей;

4) за шкалою «стійкість емоційного переживання» високий рівень виявлено у 7 (15,56 %) осіб, що свідчить про їхню здатність зберігати відносну емоційну рівновагу, контролювати інтенсивність переживань і не допускати тривалої емоційної дестабілізації під впливом стресових чи травматичних подій. Середній рівень стійкості емоційного переживання, виявлений у 18 (40,00 %) осіб, відображає їхню відносну здатність контролювати емоційні реакції у звичних або помірно стресових ситуаціях, однак за умов тривалого напруження, невизначеності чи нагадування про травматичний досвід. Низький рівень виявлений у 20 (44,44 %) осіб, свідчить про їхню високу емоційну вразливість, труднощі у стримуванні інтенсивних переживань та схильність до тривалих негативних емоційних станів;

5) за шкалою «готовність змінюватися» високий рівень виявлено у 10 (22,22 %) осіб, що свідчить про достатньо сформовані відповідні психологічні ресурси, здатність ефективно орієнтуватися в соціальних або життєвих ситуаціях, зберігати внутрішню стабільність та демонструвати адаптивні стратегії поведінки. У 20 (44,44 %) ВПО виявлено середній рівень, що відображає частково сформовані адаптивні можливості. У відносно стабільних умовах ці ВПО здатні підтримувати ефективну поведінку та прийнятний рівень психологічного благополуччя, однак за умов підвищеного або тривалого стресу їхні ресурси можуть виявлятися недостатніми. У 15 (33,33 %) осіб виявлено низький рівень цього показника, що свідчить про наявність у них істотних труднощів у відповідній сфері, у них знижена здатність до адаптації, недостатня впевненість у власних силах, труднощі у саморегуляції та підвищену чутливість до стресових впливів;

6) за шкалою «готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач» високий рівень виявлено у 11 (24,44%) осіб, що свідчить про сформовану активну позицію щодо життєвих труднощів, орієнтацію на пошук рішень і використання адаптивних стратегій поведінки. У 19 (42,22 %) осіб виявлено середній рівень, що свідчить про наявність у них потенціалу до конструктивних дій, який реалізується вибірково та залежить від умов ситуації, рівня підтримки та суб'єктивної значущості труднощів. Низький рівень готовності до конструктивного подолання невдач, виявлений у 15 (33,33 %) осіб, свідчить про їхню схильність до пасивних або уникаючих стратегій реагування, зосередження на переживанні негативних емоцій, почутті безпорадності та зниженій мотивації до змін;

7) за шкалою «готовність до дій, спрямованих на досягнення цілей» високий рівень виявлено у 10 (22,22%) осіб, що свідчить про сформовані у них мотиваційну спрямованість, здатність ставити реалістичні цілі та послідовно діяти для їх досягнення. Вони проявляють наполегливість, відповідальність за

власні рішення та готовність долати труднощі, що виникають на шляху реалізації життєвих планів. У 20 (44,44 %) осіб виявлено середній рівень, що свідчить про наявність мотиваційного потенціалу до досягнення цілей, однак його реалізація є нестабільною та значною мірою залежить від зовнішніх умов, емоційного стану та підтримки з боку соціального оточення. У 15 (33,33 %) осіб виявлено низький рівень готовності до дій, спрямованих на досягнення цілей, що свідчить про труднощі у формуванні та підтриманні цілей, зниження мотивації до активних дій і схильність до відкладання рішень;

8) за загальним показником соціальної адаптованості високий рівень виявлено у 9 (20,00%) осіб. Ці ВПО здатні ефективно функціонувати в нових соціальних умовах, гнучко реагувати на зміни середовища, підтримувати продуктивні міжособистісні взаємини та зберігати відносну психологічну стабільність. Середній рівень соціальної адаптованості виявлено у 23 (51,11 %) осіб, які мають часткову адаптацію до соціального середовища. Загалом вони здатні виконувати соціальні ролі та підтримувати базову взаємодію з оточенням, однак їхня адаптація є нестійкою й значною мірою залежить від зовнішніх умов, рівня підтримки та психоемоційного стану. Низький рівень виявлено у 13 (28,89 %) ВПО, які мають значні труднощі у пристосуванні до соціального середовища, обмеженість соціальних контактів, невпевненість у взаємодії з іншими та підвищену психологічну вразливість.

За результатами проведеного тестування за опитувальником «Комунікативні та організаторські здібності» в досліджуваній групі ВПО виявлено: дуже високий рівень комунікативних здібностей мають 4 (8,89 %) особи, високий – 8 (17,78 %) осіб, що свідчить про сформовані навички ефективного спілкування. Середній рівень виявлено у 17 (37,78 %) осіб, що відображає достатній, але нестійкий комунікативний потенціал. Рівень нижче середнього виявлено у 10 (22,22 %) осіб, а низький – у 6 (13,33 %) осіб, що вказує на труднощі у встановленні та підтриманні соціальних контактів і схильність до уникання спілкування. Щодо організаторських здібностей, то дуже високий рівень виявлено у 3 (6,67 %) осіб, високий – у 7 (15,56 %) осіб, що свідчить про наявність ініціативності та навичок організації діяльності. Середній рівень виявлено у 16 (35,56 %) осіб і відображає потенціал, реалізація якого залежить від умов і підтримки. Рівень нижче середнього мають 12 (26,67 %) осіб, а низький – 7 (15,56 %) осіб, що свідчить про труднощі самоорганізації, прийняття рішень і схильність до пасивної позиції.

За результатами проведеного тестування за тестом-опитувальником оцінки соціально-комунікативної компетентності в досліджуваній групі ВПО:

1) за показником соціально-комунікативної незграбності високий рівень виявлено у 14 (31,11 %) осіб, що свідчить про виражені труднощі у соціальній взаємодії, невпевненість у спілкуванні та схильність уникати активних контактів. Середній рівень виявлено у 19 (42,22 %) осіб, які мають помірні, ситуативні труднощі, що посилюються в умовах напруження або невизначеності.

Низький рівень у 12 осіб (26,67 %) виявлено, що свідчить про сформовані комунікативні навички, впевненість у міжособистісній взаємодії та гнучкість у соціальних ситуаціях;

2) за показником нетерпимості до невизначеності високий рівень виявлено у 18 (40,00 %) осіб, що свідчить про виражену потребу у визначеності та труднощі прийняття непередбачуваних ситуацій. Середній рівень виявлено у 17 (37,78 %) осіб і відображає помірну чутливість до невизначеності з потребою у підтримці за тривалого стресу. Низький рівень, виявлений у 10 (22,22 %) осіб, свідчить про їхню психологічну гнучкість і кращу адаптацію до змін;

3) за показником надмірного прагнення до конформності високий рівень виявлено у 13 (28,89 %) осіб, що характеризує орієнтацію на схвалення та труднощі самоствердження. Середній рівень, виявлений у 20 (44,44 %) осіб, свідчить про ситуативну залежність від соціальних очікувань. Низький , виявлений у 12 (26,67 %) осіб, відображає їхню збережену автономність і впевненість у прийнятті власних рішень;

4) за показником підвищеного прагнення до статусного зростання високий рівень виявлено у 11 (24,44 %) осіб, що вказує про їхню орієнтацію на соціальне визнання та самоствердження. Середній рівень, виявлений у 21 (46,67 %) особи характеризує помірні статусні домагання, адаптовані до умов. Низький рівень, виявлений у 13 (28,89 %) осіб, відображає їхню зосередженість на внутрішніх цінностях і базових потребах стабільності;

5) за показником орієнтації на уникнення невдач високий рівень виявлено у 17 (37,78 %) осіб, що свідчить про переважання захисних мотиваційних стратегій, обережність у рішеннях і страх помилок, які обмежують активність. Середній рівень, виявлений у 18 (40,00 %) осіб, показує нестійкий баланс між готовністю діяти та прагненням уникати ризику. Низький рівень виявлено у 10 (22,22 %) осіб, що характеризує орієнтацію на досягнення, ініціативність і сприйняття невдач як досвіду;

6) за показником фрустраційної нетолерантності високий рівень виявлено у 16 (35,56 %) осіб, що свідчить про низьку стійкість до перешкод і виражену емоційну реактивність. Середній рівень, виявлений у 19 (42,22 %) осіб, характеризує їхню помірну здатність витримувати фрустрацію з ризиком зниження саморегуляції за тривалого стресу. Низький рівень , виявлений у 10 (22,22 %) осіб, вказує на їхню вищу фрустраційну толерантність, емоційну стабільність і конструктивне подолання труднощів.

За результатами проведеного тестування за методикою діагностики комунікативної соціальної компетентності виявлено:

1) за показником «комунікабельність – ізоляція» високий рівень виявлено у 9 (20,00 %) осіб, що свідчить про їхню відкритість і використання спілкування як ресурсу адаптації. Середній рівень, виявлений у 21 (46,67 %) особи, відображає ситуативну соціальну активність, залежну від емоційного стану й умов середовища. Низький рівень, виявлений у 15 (33,33 %) осіб, вказує на

схильність до ізоляції та труднощі у міжособистісній взаємодії, зумовлені стресом і травматичним досвідом;

2) за показником «логічне мислення» високий рівень виявлено у 11 (24,44 %) осіб, що свідчить про їхні розвинені аналітичні здібності як ресурс адаптації. Середній рівень мають 22 (48,89 %) особи, у яких за достатньої когнітивної організованості ефективність мислення може знижуватися під впливом стресу. Низький рівень, виявлений у 12 (26,67 %) осіб, пов'язаний із труднощами концентрації та прийняття рішень на тлі емоційного виснаження;

3) за показником «емоційність» високий рівень виявлено у 17 (37,78 %) осіб, що свідчить про їхню емоційну стійкість. Середній рівень мають 18 (40,00 %) осіб, що відображає відносний баланс зі схильністю до коливань за стресу. Низький рівень, виявлений у 10 (22,22 %) осіб, вказує на емоційну нестабільність та підвищену тривожність;

4) за показником «бадьорість – безтурботність» високий рівень виявлено у 8 (17,78 %) осіб, що свідчить про оптимізм і активну життєву позицію. Середній рівень мають 19 (42,22 %) осіб, у яких емоційна тональність варіює залежно від навантаження. Низький рівень, виявлений у 18 (40,00 %) осіб, і відображає знижену емоційну активність та пригніченість, пов'язані з тривалим стресом;

5) за показником «художній тип – раціональний тип» у 10 (22,22 %) осіб виявлено художній тип мислення, який характеризується емоційною чутливістю, інтуїтивністю та емпатійністю, що є ресурсом міжособистісної взаємодії. У 21 (46,67 %) особи виявлено збалансований тип, який поєднує емоційно-образне й раціональне мислення та забезпечує гнучкість реагування. Раціональний тип виявлено у 14 (31,11 %) осіб, які відзначається прагматичністю та логічністю, що може обмежувати емоційну чутливість у спілкуванні;

6) за показником «незалежність – залежність» високий рівень виявлено у 9 (20,00 %) осіб, що свідчить про автономність та ініціативність. Середній рівень, виявлений у 20 (44,44 %) осіб, відображає адаптивний баланс між самостійністю та орієнтацією на соціальну підтримку. Низький рівень (переважання залежності) виявлено у 16 (35,56 %) осіб, що може ускладнювати їхню самостійну адаптацію в умовах стресу;

7) за показником «контроль» високий рівень виявлено у 10 (22,22 %) осіб, що свідчить про розвинений самоконтроль і відповідальність. Середній рівень виявлено у 21 (46,67 %) особи, що характеризує їхню ситуативно стабільну саморегуляцію. Низький рівень виявлено у 14 (31,11 %) осіб, що показую їхню імпульсивність та труднощі саморегуляції;

8) за показником «схильність до асоціальної поведінки» високий рівень виявлено у 6 (13,33 %) осіб, що свідчить тенденції до порушення соціальних норм і правил, знижений рівень відповідальності за власну поведінку, труднощі у дотриманні морально-етичних вимог та можливі проблеми у міжособистісних взаєминах. Середній рівень виявлено 15 (33,33 %) осіб, що свідчить про їхню ситуативну нестійкість поведінкових установок. Низький рівень, виявлений у 24

(53,34 %) осіб, відображає орієнтацію на соціально прийнятну поведінку та відповідальність.

Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність статистично значущих взаємозв'язків між показниками комунікативної компетентності та соціально-психологічної адаптації ВПО. Так, встановлено сильні та помірні високо статистично значущі позитивні кореляції між комунікативними здібностями та інтегральним показником адаптації ($\rho = 0{,}486$ при $p \leq 0{,}01$), прийняттям себе ($\rho = 0{,}425$ при $p \leq 0{,}01$), прийняттям інших ($\rho = 0{,}517$ при $p \leq 0{,}01$) і загальною соціальною адаптованістю ($\rho = 0{,}478$ при $p \leq 0{,}01$) та помірні статистично значущі позитивні кореляції з емоційним комфортом ($\rho = 0{,}394$ при $p \leq 0{,}05$) та внутрішнім контролем ($\rho = 0{,}369$ при $p \leq 0{,}05$). Це свідчить, що здатність до ефективного спілкування, встановлення контактів і підтримки взаємодії є важливим ресурсом успішної соціальної інтеграції ВПО.

Виявлено також значущі високо статистично значущі позитивні зв'язки організаторських здібностей ВПО з інтегральним показником адаптації ($\rho = 0{,}413$ при $p \leq 0{,}01$), прийняттям інших ($\rho = 0{,}442$ при $p \leq 0{,}01$) та загальною соціальною адаптованістю ($\rho = 0{,}434$ при $p \leq 0{,}01$), а також статистично значущі позитивні зв'язки з прийняттям себе ($\rho = 0{,}355$ при $p \leq 0{,}05$), емоційним комфортом ($\rho = 0{,}334$ при $p \leq 0{,}05$) та внутрішнім контролем ($\rho = 0{,}381$ при $p \leq 0{,}05$), що вказує на роль активної позиції, ініціативності та здатності до структурування соціальної взаємодії в процесі адаптації до нових умов життя.

Виявлено високо статистичний негативний зв'язок інтегрального показника адаптації з соціально-комунікативною незграбністю ($\rho = -0{,}465$ при $p \leq 0{,}01$), нетерпимістю до невизначеності ($\rho = -0{,}432$ при $p \leq 0{,}01$), орієнтацією на уникнення невдач ($\rho = -0{,}448$ при $p \leq 0{,}01$), фрустраційною нетолерантністю ($\rho = -0{,}476$ при $p \leq 0{,}01$), що свідчить, що труднощі у спілкуванні, низька толерантність до стресу й невизначених ситуацій, а також поведінкову стратегію уникнення, що істотно знижують адаптацію ВПО, посилюють емоційний дискомфорт і зменшують відчуття контролю над власним життям.

Виявлено також статистичний негативний зв'язок інтегрального показника адаптації з надмірним прагненням до конформності ($\rho = -0{,}319$ при $p \leq 0{,}05$), що може свідчити про зниження автономності та активної життєвої позиції в осіб, схильних до зовнішньої залежності.

Висновки. Отже, за результатами емпіричного дослідження виявлено переважання середніх і низьких рівнів за більшістю показників адаптованості, що свідчить про складний, напружений і нестабільний характер пристосування внутрішньо переміщених осіб до змінених життєвих обставин. Соціально-психологічна адаптація ВПО відзначається домінуванням компенсаторних та уникаючих способів реагування над активними й конструктивними адаптивними механізмами. Виявлено, що соціальна адаптованість більшості ВПО на середньому рівні, що відображає часткову, але нестійку адаптацію. Водночас низькі показники емоційного комфорту, внутрішнього контролю та домінування

в значної частини ВПО вказують на підвищену психологічну вразливість і труднощі соціальної інтеграції.

Наявність ВПО з високим рівнем адаптованості підтверджує збережений адаптаційний потенціал і можливість ефективного відновлення за умов цілеспрямованої психологічної підтримки.

Отримані результати свідчать про неоднорідний рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей у досліджуваній групі ВПО. Наявність осіб з високими та дуже високими показниками підтверджує збереження значного особистісного потенціалу до ефективного спілкування, ініціативності та організації діяльності, який може виступати ресурсом соціально-психологічної адаптації. Водночас переважання середніх, а також значна частка нижчих і низьких рівнів комунікативних та організаторських здібностей свідчить про нестійкість цих якостей і їхню вразливість до впливу стресу, невизначеності та дефіциту соціальної підтримки

Для більшості ВПО характерні помірні або підвищені соціально-комунікативні труднощі та нестійкий адаптаційний стан за частково збережених регуляторних ресурсів.

Результати дослідження засвідчили переважання середнього рівня розвитку більшості показників комунікативної соціальної компетентності ВПО, що забезпечує базову соціальну адаптацію, але є недостатнім в умовах підвищеного стресу та невизначеності. Водночас значна частка осіб із низькими показниками комунікабельності, бадьорості, незалежності та самоконтролю вказує на ризики зниження соціальної активності, емоційного виснаження й труднощів саморегуляції. Позитивним є переважання низького рівня схильності до асоціальної поведінки, що свідчить про загальну орієнтацію ВПО на соціальні норми та відповідальну поведінку.

Кореляційний аналіз показав, що комунікативна компетентність є чинником соціально-психологічної адаптації ВПО, впливаючи як безпосередньо, так і через регуляцію емоційного стану, поведінкових стратегій і внутрішнього локусу контролю. Кореляційний аналізу дав змогу виявити зв’язки між комунікативною компетентністю та показниками адаптації ВПО.

Література:

1. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна)*. № 1. 2014. С. 233-242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_27.

2. Кулик С. М. Психологічні особливості управління професійною адаптацією вчителів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2004. 140 с.

3. Панов М. С., Бочелюк В.Й., Сільченко Є.О. Соціально-психологічна адаптація особистості: дослідження феномену. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: зб. наук. праць.* Сєвєродонецьк, 2021. Част. ІІ. С. 86-89.

4. Berry J. W., Acculturation: Living successfully in two cultures. *International journal of intercultural relations*, 29(6), 2005. pp.697-712.

5. Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015 №4 (29). С. 47-53. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_10.

References:

1. Blazhivskyi, M.I. (2014). Poniattia adaptatsii u suchasnii naukovii literature [The concept of adaptation in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriia psykholohichna) – Scientific bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs (psychological series),* 1, 233-242. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_27 [in Ukrainian].

2. Kulyk, S.M. (2004). Psykholohichni osoblyvosti upravlinnia profesiinoiu adaptatsiieiu vchyteliv [Psychological features of management of teachers' professional adaptation]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Panov, M.S., Bocheliuk, V.I., Silchenko, Ye.O. (2021). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia osobystosti: doslidzhennia fenomenu [Socio-psychological adaptation of the personality: a study of the phenomenon]. Suc*hasni problemy humanitarnoi naukyi praktyky: zb. nauk. prats. - Modern problems of humanitarian science and practice: collection. of science works,* II. 86-89 [in Ukrainian].

4. Berry, J.W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International journal of intercultural relations*, 29(6), 697-712.

5. Zinchenko, O.S. (2015). Teoretychni zasady doslidzhennia sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib [Theoretical foundations of the study of social and psychological adaptation of internally displaced persons]. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy,* 4 (29), 47-53. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_10 [in Ukrainian].

УДК 378.091:159.922.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1663-1678

Галаманжук Леся Людвигівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методик дошкільної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, https://orcid.org/0000-0001-9359-7261

Дуткевич Тетяна Вікторівна кандидат психологічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, http://orcid.org/0000-0003-3792-7195

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація. У статті відзначено безумовну цінність здоров'язбережувальної компетентності дітей, як вимогу часу щодо життєстійкості та опірності сучасної людини. Показано, що стан здоров'я дитини залежить не тільки від зовнішніх чинників, а й від внутрішніх, осередком яких виступає одна з ключових компетентностей старшого дошкільника – здоров'язбережувальна. Діагностика освітніх досягнень дитини, зокрема її здоров'язбережувальної компетентності, покликана засвідчити відповідну якість та результативність освітнього процесу. Схарактеризовано здоров'язбережувальну компетентність, яка розглядається в єдності параметрів особистості, знань, поведінки, що можуть бути діагностованими за відповідними мотиваційно-оцінним, когнітивним, поведінковим критеріями. Запропоновано діагностику здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників з використанням методик на визначення сформованості зазначених критеріїв.

Детально розкрито зміст і процедуру проведення методик діагностики, а саме: опитування за картинками «Корисне і шкідливе» (мотиваційно-оцінний критерій), малюнковий тест «Рівень валеологічних знань дитини» (когнітивний критерій), анкета для батьків «Здорова поведінка моєї дитини» (поведінковий критерій),

Проаналізовано результати емпіричної апробації діагностики, що засвідчила нормальний розподіл отриманих кількісних результатів. Виявлено, що більше половини досліджуваних старших дошкільників (52,2%) мають середній рівень здоров'язбережувальної компетентності, її високий і низький рівні зафіксовано приблизно у однакової кількості респондентів (21,1% та 26,7% відповідно). Отримані результати апробації діагностики здоров'язбережувальної

компетентності старших дошкільників дали змогу схарактеризувати різні рівні її сформованості, а також скоригувати індивідуальну освітню траєкторію дітей.

Ключові слова: старший дошкільник, освітній результат, параметр, критерій, діагностика, здоров'язбережувальна компетентнсть.

Galamandjuk Lesia Ludvigivna Doctor of Science in Pedagogy, Professor, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0001-9359-7261

Dutkevych Tetiana Viktorivna PhD in Psychology, Professor, National Bogdan Khmelnytskyi Academy of State Border Guard Service, Khmelnytskyi, http://orcid.org/0000-0003-3792-7195

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS OF HEALTH-MAKING COMPETENCE OF SENIOR PRESCHOOLERS

Abstract. The article notes the unconditional value of children's health-preserving competence as a time requirement for the modern person's vitality and resilience. It is shown that the child's health state depends not only on external factors, but also on internal ones, the focus of which is one of the key senior preschooler's competencies i.e. health-preserving one. Child's educational achievements diagnostics, in particular their health-preserving competence, is designed to certify the educational process appropriate quality and effectiveness. The health-preserving competence is characterized, which is considered in the unity of personality, knowledge, behavior parameters, which can be diagnosed according to the corresponding motivational-evaluative, cognitive, behavioral criteria. The diagnostics of health-preserving competence of senior preschoolers using methods to determine the formation of the specified criteria is proposed. The diagnostic methods content and conducting procedure are disclosed, namely: a picture survey "Useful and harmful" (motivational and evaluation criterion), a picture test "Child's valeological knowledge level" (cognitive criterion), a questionnaire for parents "My child's healthy behavior" (behavioral criterion).

The diagnostics empirical testing results were analyzed, which confirmed normal distribution of the obtained quantitative results. It was found that more than half of the studied senior preschoolers (52.2%) has an average health-preserving competence level, its high and low levels were recorded in approximately the same number of respondents (21.1% and 26.7%, respectively). The obtained senior preschoolers' health-preserving competence diagnostics testing results made it possible to characterize different levels of its formation, as well as to adjust children' individual educational trajectory.

Keywords: senior preschooler, educational outcome, parameter, criterion, diagnostics, health-preserving competence.

Постановка проблеми. Проблеми здоров’я нині є актуальними й нагальними та вирішуються на державному рівні, зокрема вони знайшли відображення в Конституції України, законах України “Про освіту”, Концепції нової української школи. Прийнято Закони України «Про охорону дитинства», «Про систему громадського здоров’я», що надають значні повноваження у питаннях збереження здоров’я на рівні територіальних громад. Президентом України спільно із Міністерством молоді та спорту започатковано загальнонаціональну програму «Здорова Україна», де головними стратегічними завданнями визначено всебічний розвиток дитини, становлення її фізичного, психічного, духовного та соціального здоров’я, формування відповідального ставлення до нього як найвищої індивідуальної та суспільної цінності.

З 1991 року в Україні набула чинності Конвенція ООН про права дитини. Виконання її умов, а також положень Всесвітньої декларації про забезпечення захисту і розвитку дітей вимагає від Української держави, всього суспільства цілеспрямованих дій щодо створення сприятливих умов для життя дітей, оскільки стан фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління є дієвим чинником впливу на економічний, культурний, оборонний потенціал країни. Необхідність вирішення проблем здоров’я дітей підтверджується внесенням здоров’язбережувальної компетентності дитини до числа ключових у Базовому компоненті дошкільної освіти [1]. Актуальність даного дослідження пояснюється тим, що забезпечення формування здоров’язбережувальної компетентності дітей передбачає проведення психолого-педагогічної оцінки результатів, зумовлюючи потребу у розробленні відповідних діагностичних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовий компонент відносить здоров’язбережувальну компетентність дітей до інваріантних складових дошкільної освіти, зокрема, за освітньою лінією «Особистість дитини». У формуванні цієї компетентності виокремлено такі напрями, як розвиток позитивної мотивації до здоров’язбережувальної діяльності, набуття уявлень та елементарних знань про здоров’я, здоровий спосіб життя, засвоєння навичок поведінки, що сприяють збереженню здоров’я [1, с. 7].

Відповідно до «Концепції нової української школи», заклад освіти має створити оптимальні умови для збереження й зміцнення здоров’я всіх учасників освітнього процесу. Серед основних пріоритетів здоров’язбереження визначено створення внутрішніх (розширення знань щодо дбайливого ставлення дітей до власного здоров’я – як власного, так і інших людей; формування у дитини світоглядної позиції щодо культури здоров’я та мотивації до формування здорового способу життя, розвитку життєвих і оздоровчих навичок, виховання безпечної поведінки здобувачів освіти) та зовнішні (впровадження здоров’язбережувальних освітніх технологій; формування здорового середовища, творчих відносин між керівництвом, педагогами, батьками та вихованцями; дотримання санітарно-гігієнічних норм освітнього процесу) умови.

У наукових працях Ю.Д.Бойчука [3], І.О. Калиниченко і Г.Л.Заїкіна [4], І.Я.Коцан та ін. [5], С.Д.Максименка та ін. [6], М.П.Тимофієвої й О.В.Слободської [7] та інших узагальнено психолого-педагогічні і медичні підходи до виховання здорового підростаючого покоління. Дослідження Т.К.Андрющенко [8], Ю.В.Денисяк [9], Т.О.Піроженко та ін. [10], Н.П.Кравчук [11], О.О. Максимової [12], О.Г. Малахової та ін. [15], І.М. Цюпак, Н.Ю.Шищак [14] та інших обгрунтовуються науково-теоретичні положення комплексного вирішення проблеми формування у дошкільників здоров'язбережувальної компетентності. Остання знаходить тлумачення як освітній результат, що передбачає утворення необхідних якостей (особистісних характеристик, властивостей) дитини в єдності емоційно-ціннісного ставлення до предметного, природного, технічного, мистецького та соціального світу, відповідних знань і спроможності дитини застосовувати набуті знання на практиці (дотримання норм здорового способу життя, гігієнічна і фізична культура, свобода і відповідальність вибору способу життя). Функціональним призначенням здоров'язбережувальної компетентності розуміють збереження особистістю здоров'я (фізичного, соціального, психічного та духовного) свого та навколишніх людей. Відповідно оволодіння цією компетентністю відбувається через вирішення низки завдань, а саме: дати дітям знання про здоров'я, сформувати у них ціннісне ставлення до здоров'я (власного й навколишніх), створити умови для засвоєння життєвих навичок, що сприяють покращенню здоров'я (Т.К.Андрющенко [8]).

У Базовому компоненті зазначено, що психолого-педагогічними умовами формування в закладі освіти здоров'язбережувальної компетентності малюків є наявність у них позитивної мотивації на здоров'я; їх цілісний розвиток через інтеграцію здоров'язбережувальної діяльності із іншими відповідних вікові видами діяльності (рухова, ігрова, комунікативна, сенсорно-пізнавальна, господарсько-побутова, мистецька дослідницько-пошукова); а також забезпечення здоров'язбережувального предметно-розвивального середовища й змістовної співпраці всіх учасників освітнього процесу [1, с.8].

Отже, вчені та практики переконані, що стан здоров'я дитини залежить не тільки від зовнішніх чинників, а й від внутрішніх, осередком яких виступає здоров'язбережувальна компетентність, що визначено документами про освіту як ключовий результат дошкільного виховання. У зв'язку з цим постає питання моніторингу освітніх досягнень дитини, зокрема її здоров'язбережувальної компетентності, який повинен засвідчити відповідну якість освітнього процесу, а саме: його сприятливість для дитини, надання дитині можливостей проявити свою активність, особистісний потенціал, неповторну індивідуальність і соціальні очікування (Т.О.Піроженко та ін.) [10, с. 12]. Педагог закладу дошкільної освіти має володіти систематичними знаннями і вміннями з питань виявлення рівнів і особливостей психічного розвитку дитини, специфіки становлення у неї нормативних вікових новоутворень розвитку, показників психологічної

готовності дитини до школи тощо. Якісна і своєчасна діагностика психологічних особливостей дітей дошкільного віку є необхідною базою для здійснення освітньої роботи, реалізації індивідуального підходу в роботі вихователя з дітьми, ефективної співпраці з родинами вихованців з метою ефективного проектування подальшого розвитку дошкільників (О.М.Гріньова, Л.А. Терещенко [15, с. 4].

Відтак, практична значущість проблеми та необхідність у її науковому розробленні зумовили проведення дослідження психолого-педагогічної діагностики здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників.

Мета статті – презентувати розроблений психолого-педагогічний діагностичний інструментарій з визначення сформованості здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Розроблення психолого-педагогічного діагнос-тичного інструментарію залежить від визначення параметрів об'єкту, сформованість якого він має з'ясовувати, у нашому випадку це здоров'язбережувальна компетентність старших дошкільників. Спираючись на Базовий компонент, а також на науково-методичні праці Т.К.Андрющенко, Ю.В.Денисяк, Н.П.Кравчук, О.О.Максимової, Т.О.Пироженко та ін., до основних параметрів здоров'язбережувальної компетентності було віднесено особистість, знання та поведінку старших дошкільників. Відповідними критеріями цієї компетентності визначено мотиваційно-оцінний, когнітивний та поведінковий.

Мотиваційно-оцінний критерій досліджено з використанням методу опитування за картинками «Корисне і шкідливе». Обладнанням слугує десять пар зображень (табл. 1), де порівнюються приклади корисної і шкідливої для збереження здоров'я поведінки.

Таблиця 1

Опис стимульного матеріалу методики «Корисне і шкідливе»

№ з/п	Зображення шкідливої поведінки	Зображення корисної поведінки
	Дитина із забрудненими обличчям та одягом, тримає у руках цукерку, навколо розкидані обгортки від цукерок	Малюки грають іграшками, охайно одягнені, спокійно звертаються один до одного.
	Малюк бруднить руки і одяг у калюжі, неохайно зачісаний та недбало одягнений.	Діти у передпокої доглядають за своїми одягом та черевиками, протирають їх.
	Неохайно одягнена та непричесана дитина у розвалку сидить перед телевізором (гаджетом), навколо на підлозі валяються книжки та розкидані іграшки.	Охайно одягнена дитина рівно сидить за столом, розглядає малюнки у книжках, навколо всі речі на своїх місцях.
	Іграшкове звірятко малює пензликом шпалери, навколо безлад, брудні від фарби меблі та підлога.	Звірята малюють на мольбертах, поряд з ними на столиках акуратно розкладені фарби і пензлики, навколо чисто прибрано.

№ з/п	Зображення шкідливої поведінки	Зображення корисної поведінки
	Дитина тримає годівничку з кормом для птахів, на ній сидить синичка.	Дитина цілиться рогаткою у пташку, яка злякано відлітає.
	Дощові потоки, змокла під дощем і легко одягнута дитина грається на гойдалці, навколо калюжі.	Сонячна погода, діти гуляють на природі, мама котить візочок з немовлям.
	Дитина із забрудненими одягом, обличчям, руками бере зі столу їжу.	Дитина миється, чистить зуби у ванній кімнаті. Поруч у кухні накритий стіл.
	Казкове мишеня встромлює спицю в електричну розетку.	Мишеня розглядає комікс із зображенням безпечного поводження з електрикою.
	Казкові мишенята запалюють сірниками свічку, а навколо загорілись речі на підлозі.	Мишенята прибігли до дорослої миші, протягують їй свічку та показують на картинку із запаленими вогнем.
	Казкове цуценятко одягло штанці на голову, на одну руку – черевик, а на іншу - рукавичку. Дивиться на себе у дзеркало. Навколо розкидані речі.	Цуценятко охайне, одягнуте як слід, причісується, дивлячись у дзеркало.

Дитину просять оцінити випадки правильної і неправильної поведінки зображених героїв (діти, казкові тваринки) та сказати, як вона особисто діяла б («Скажи, що тут відбувається? Хто з героїв поводиться належно, а хто - ні? Чому ти так думаєш? Як робив би ти?). Бали нараховуються за кожну пару зображень таким чином: дитина розрізняє випадки корисної/правильної і шкідливої/ неправильної поведінки, аргументує свою оцінку (називає наслідки шкідливої поведінки; зазначає, чим саме вона шкодить, або загрожує) – 2 бали; розрізняє, але не аргументує – 1 бал; не розрізняє, не дає оцінки, просто перераховує зображене – 0 балів. Оцінка сформованості мотиваційно-оцінного критерію здоров'язбережувальної компетентності проводиться за шкалою: 15-20 балів – високий, 7-14 балів – середній, 0-6 - низький рівні.

Базовий компонент дошкільної освіти значну увагу приділяє формуванню знань, умінь, навичок дошкільників у галузі збереження здоров'я. Освітня лінія «Особистість дитини» передбачає розділ «Здоров'я та фізичний розвиток», де зазначено обсяг початкових валеологічних знань, що ними має володіти дитина. Зокрема, це елементарні знання про основні чинники збереження здоров'я; про вплив природних чинників на стан здоров'я організму; про існування різних захворювань; про шкідливе та корисне, «безпечне» і «небезпечне» для організму; про безпеку життєдіяльності (власної та інших людей). Освітня лінія «Дитина у природному довкіллі» передбачає знання дітей про корисні та шкідливі рослини і тварини, їх важливість в життєдіяльності людини, здатність розрізняти найпоширеніші їстівні та отруйні гриби, ягоди, дотримуватися правил безпечної поведінки з ними.

На визначення когнітивного критерію застосовано малюнковий тест «Рівень валеологічних знань дитини», що побудований з урахуванням вимог

Базового компоненту дошкільної освіти до змісту валеологічних знань дітей. Він включає десять завдань, що дитина має їх виконати за малюнками. Зміст малюнків є наступним.

1. Діти граються у рухливу гру, до них підходить дитина на милицях.

2. Дівчинка малює, а дещо на відстані від неї на лавці сидить хлопчик у темних окулярах.

3. Діти катаються на самокатах, а повз них пересувається дитина на кріслі колісному.

До малюнків 1-3 дитину просять сказати, що відбувається у зображених ситуаціях. Відповіді оцінюють в 1 бал, якщо респондент розрізняє здорових дітей і дітей з інвалідністю, 0 балів, якщо респондент їх не розрізняє.

На малюнках 4 і 5 подаються зображення їстівного білого гриба і отруйного мухомора. Запитання до респондента: який з грибів можна їсти? Оцінюємо відповідь в 1 бал, якщо дитина відрізняє їстівний гриб від отруйного та 0 балів, якщо їх не розрізняє.

На малюнках 6-9 подано по чотири послідовних зображення. Наприклад, бабуся дає хлопчику сумку (епізод 1), перед пішохідним переходом всі діти стоять на сигнал світлофору, а хлопчик виходить на проїжджу частину (епізод 2); його збиває машина (епізод 3); дорослий пояснює малюку призначення світлофора (епізод 4). Інші малюнки зображають: малюка, якому друг дає книжку, він бере її за стіл з їжею та забруднює; звірятко так довго загоряє під сонцем, що йому стає зле та його несуть на ношах; ведмедик ласує медом з дупла, його кусає рій бджіл. До малюнків 6-9 респондента просять пояснити, чому так сталось. 1 бал отримує дитина, яка правильно встановлює причинно-наслідкові зв'язки між вчинками та їх негативними для здоров'я наслідками; 0 балів - дитина таких зв'язків не визначає.

На малюнку 10 зображено, як подруги жваво спілкуються, починається дощ, одна з дівчат дістає парасольку, інша залишається під дощем. Малюнок 11 розповідає, що хлопчику наснився сон про космічні мандри на інші планети. До малюнків 10-11 дитину просять пояснити, що на них зображено. 1 бал надаємо за правильно названі явища, 0 балів, якщо дитина не знає зображених явищ.

Оцінка сформованості здоров'язбережувальної компетентності за когнітивним критерієм проводиться за такою шкалою: 8-11 балів – високий; 4-7 балів – середній, 0-3 – низький рівні знань про здоров'я та про шляхи його збереження.

Сформованість здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників за поведінковим критерієм досліджено з використанням анкети для батьків «Здорова поведінка моєї дитини», що включає 30 тверджень, кожне з яких респондент оцінює від 1 до 5 балів (табл. 2). Батькам пропонується інструкція: «Оцініть вміння та навички своєї дитини балами наступним чином: 1 – не виявляє; 2 – рідко виявляє; 3 – час від часу виявляє; 4 – майже завжди виявляє; 5 – виявляє завжди. Дякуємо за відповіді!»

Таблиця 2

Бланк анкети для батьків «Здорова поведінка моєї дитини»

№ /п	Питання	Оцінка (у балах)				
		1	2	3	4	5
	цікавиться питаннями здоров'я					
	виконує ранкову зарядку, займається фізичною культурою, руховими іграми, фізичною працею					
	уміє виконувати гігієнічні процедури (доглядати за шкірою, зубами, волоссям тощо)					
	вміє доглядати за своїм одягом, взуттям, іншими речами					
	вміє самостійно досягати охайного зовнішнього вигляду					
	володіє елементарними вміннями поводження під час захворювання					
	вміє розпізнати хворобливий стан інших та відреагувати на нього					
	вміє долати перешкоди на шляху до своєї мети					
	робить неодноразові спроби, якщо щось не виходить					
	уміє просити про послугу або допомогу, відгукуватись на прохання інших					
	вміє розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей					
	вміє зважати на почуття інших людей;					
	розпізнає стани інших людей та відповідно змінює свою поведінку					
	шанобливо поводиться з людьми старшого віку, з особами з інвалідністю					
	не шкодить рослинам, тваринам, книгам, іграшкам					
	знає і виконує розпорядок дня в дитячому садку та вдома					
	керується у своїй поведінці моральними нормами, відчуває межі припустимої поведінки					
	вміє передбачати негативні наслідки своїх дій для власного здоров'я (під час морозу гуляти без головного убору, напитись холодної води, сидіти на землі, гратись у калюжі, їсти немиті продукти тощо)					
	вміє передбачати негативні наслідки своїх дій для здоров'я навколишніх (під час гри жбурляти камінням, штовхати інших дітей, голосно кричати, коли хтось спить тощо)					
	володіє елементарними правилами дорожнього руху					
	володіє елементарними правилами поводження з вогнем та електроприладами					
	дотримується гігієни сну (лягає і встає в один час, засинає у ліжечку, не бере у ліжко іграшок, книжок тощо, прибирає постіль)					
	дотримується гігієни харчування (їсти за столом, сидіти прямо, їсти мовчки, користуватись столовим приладдям, їсти акуратно, не їсти з підлоги, мити руки перед прийомом їжі, не розкидати їжу тощо)					
	дотримується гігієни користування гаджетами (мобільними телефонами, планшетами, ноутбуками тощо)					
	оцініть, наскільки позитивно дитина ставиться до режимних процесів: укладання спати					
	прийом їжі					
	вмивання та особиста гігієна					
	одягання					

№ /п	Питання	Оцінка (у балах)				
		1	2	3	4	5
	відвідування туалету					
	дитина не порушує правила здорового способу життя (не їсть цукерки перед прийомом їжі, не відмовляється від «здорової» їжі на користь фаст фуду, помірно користується гаджетами, не забуває мити руки, реагує на свій брудний одяг чи руки, стежить за охайним зовнішнім виглядом, не «експериментує» з електроприладами тощо)					

Виявлення рівня здоров'язбережувальної компетентності дитини за поведінковим критерієм проводиться з розрахунку підсумку балів до всіх тверджень анкети, що становить діапазон 30-150 балів. Пропонується наступна градація рівнів поведінкового критерію: 30-69 балів – низький, 70-109 балів – середній, 110-150 балів – високий рівні.

Відповідно до табл. 3, кількісні значення, отримані за кожною з вище пропонованих методик, розподілялись на три рівні: високий, середній та низький. Знаходження сумарного діапазону значень до кожного з рівнів мотиваційно-оцінного, когнітивного, поведінкового критеріїв дає змогу визначити загальний рівень здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників.

Таблиця 3

Діапазон балів у методиках діагностики здоров'язберігаючої компетентності старших дошкільників

Критерії здоров'язберігаючої компетентності старших дошкільників та методика їх дослідження	Межі діапазону балів	
	мінімально	максимально
Мотиваційно-оцінний (опитування за картинками «Корисне і	0	20
Когнітивний (тест «Рівень валеологічних знань дитини»)	0	10
Поведінковий (анкета для батьків «Здорова поведінка моєї дитини»)	30	150
Загалом	30	180

Отриманий за наслідками виконання всіх методик діагностики загальний діапазон балів від 30 до 180 розподіляється на три відтинки: 30-80 балів – низький, 81-130 – середній, 131-180 – високий рівні сформованості здоров'язберігаючої компетентності старших дошкільників.

Апробацію діагностики здоров'язберігаючої компетентності старших дошкільників проведено у групах закладів дошкільної освіти серед 120 дітей віком 5-6 років та їхніх батьків. Проаналізуємо розподіл досліджуваних дітей за рівнями визначених критеріїв здоров'язберігаючої компетентності. Результати виконання дітьми опитування за картинками «Корисне і шкідливе» дали можливість визначити сформованість мотиваційно-оцінного критерію здоров'язберігаючої компетентності. Відповідаючи на питання про те, що відбувається на першому зображенні, діти говорять «Тато розмовляє із сином» (низький рівень); «Тато сварить сина» (середній рівень), «Тато сварить сина за те, що він

неохайний, забруднився, перемазався цукеркою, викинув обгортку на підлогу» тощо (високий рівень). Оцінюючи друге зображення, діти з низьким рівнем зауважують: «Діти граються»; із середнім: «Діти сваряться»; з високим: «Хлопчик розвалює будиночки меншого хлопчика; заважає меншим гратись», «Я б меншим допоміг». Третє зображення діти описують наступним чином. «Діти відпочивають, гуляють» (низький рівень); «Один хлопчик чистить черевики, а інший весь брудний» (середній рівень), «Спочатку хлопчик забруднився, бо не дивився, куди їде, а потім чистить свій одяг і черевики»; «Краще не бруднитись, тоді будеш охайним»; «Я оминаю калюжі» тощо (високий рівень). Відповідаючи на питання про те, що відбувається на четвертому зображенні, діти говорять: «Хлопчик дивиться телевізор, читає книгу» (низький рівень); «Слухняний хлопчик сидить за столом і читає, а неслухняний сидить у кімнаті і дивиться телевізор» (середній рівень), «Не можна весь час дивитись телевізор, а треба прибрати у кімнаті, почитати книгу»; «Щоб добре вчитись, треба добре читати» (високий рівень). Оцінюючи п'яте зображення, діти з низьким рівнем зауважують: «Всі звірята малюють»; із середнім: «Малювати на шпалерах не можна»; з високим: «Якщо хочеш малювати, то треба взяти папір і фарби, все добре приготувати»; «Котик не слухається і тому малює на стінах, а не на папері, як інші звірятка». Щодо шостого зображення діти зауважують: «Тут є діти і пташки» (низький рівень); «Один хлопчик піклується про пташку, і вона співає, а інший – взяв рогатку» (середній рівень), «Треба пташок захищати, будувати їм шпаківню, а стрілити не можна, бо пташка може загинути» тощо (високий рівень). Оцінюючи сьоме зображення, діти з низьким рівнем відповідають: «Йде дощ, а поряд світить сонечко»; із середнім: «Дівчинка намокла під дощем і не сховалася»; з високим: «Треба гратись, коли сонечко, а коли дощик, то треба мерщій сховатись, йти додому; дівчинка може захворіти». Восьме зображення діти пояснюють наступним чином. «Хлопчик їсть яблука, чистить зуби» (низький рівень); «Один хлопчик чистить зуби, а інший весь брудний» (середній рівень), «Один хлопчик неохайний, його будуть сварити. Інший – чистить зуби, йому не треба буде йти до лікаря»; «Я теж чищу зуби» тощо (високий рівень). Характерні тлумачення дев'ятого зображення такі: для низького рівня – «Звірята граються, горить свічка»; для середнього – «Вогонь може все спалити, треба тікати»; для високого – «Не можна самим запалювати свічку, торкатись там, де є струм, бо це страшна небезпека»; «Звірятка можуть загинути». Десяте зображення діти описують наступним чином. «Песик збирається на прогулянку» (низький рівень); «Песик заплутався і не може правильно одягтись» (середній рівень), «Песик порозкидав свої речі, а тепер не знає, де що лежить. Треба все класти на свої місця, тоді будеш швидко одягатись» (високий рівень).

Отже, на високому рівні мотиваційно-оцінного критерію (33,3% респондентів) діти чітко й впевнено схвалюють ті дії дітей, звірят, що відповідають здоровому способу життя, гігієнічним нормам, попереджують загрозливі для

життя ситуації; засуджують порушення правил поведінки, вимог гігієни, безпеки життя. Вони передбачають негативні наслідки таких порушень та демонструють прагнення уникнути їх, діяти, як слід. На середньому рівні мотиваційно-оцінного критерію (53,3% респондентів) малюки показують розуміння корисного і шкідливого способу дій, але чітко не виявляють їх схвалення чи осуду, не пов'язують зображене з власним досвідом. На низькому рівні (13,4% респондентів) діти не спроможні оцінити належну і неналежну поведінку, не розуміють загроз та наслідків.

Аналіз відповідей на завдання тесту «Рівень валеологічних знань дитини» свідчить, що обсяг знань дітей про здоров'я, його стан і збереження різний. Перші три завдання до малюнків із зображеннями дітей з особливими потребами (хлопчика на милицях і незрячого, дівчинки на кріслі колісному) викликали у малят труднощі. Лише деякі з респондентів змогли назвати ознаки, які вирізняють дітей з особливими потребами. Найчастіше відзначали їх стать, вік, поведінку (може ходити, не бачить, не може гратись з усіма), елементи зовнішності (зламав ніжку, одягнув окуляри). Більшість опитуваних називали лише зовнішні ознаки, а то й зовсім не змогли відповісти.

З'ясувалося, що більшість (84 %) дошкільнят старшого віку легко відрізняють їстівні та отруйні гриби (четвертий і п'ятий малюнки), знають їх характеристики (колір шляпки, ніжка, плями на шляпці). Однак пояснити, чому саме гриб є отруйним, якими є наслідки його вживання може лише 12 % дітей. У 46,7 % опитуваних сформовані уявлення про елементарні правила дорожнього руху (шостий малюнок) і є розуміння того, чому їх слід дотримуватися. Наведемо типові відповіді дітей: «Треба бути уважним, щоб не потрапити під машину», «Якщо горить червоний, то треба зачекати і не йти на дорогу». Описуючи сьомий малюнок, значна частина дітей (40 %) виявляє знання елементарних правил культури поведінки за столом (не розкладати зошити на столі, де їжа; не гратись під час їжі, сидіти спокійно). Діти правильно тлумачать наслідки порушення цього правила за малюнком («Грався – і перелив склянку на зошити»; «Зіпсував зошит»; «Поставив плями у зошиті»; «Його будуть сварити»).

За восьмим і дев'ятим малюнками 66,7% дітей правильно встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між вчинками та їх негативними для здоров'я наслідками. Наприклад: «Левенятка забрали до лікарні, бо він перегрівся на сонці»; «Левик не слухався маму і довго загоряв під сонцем»; «Левику треба було сидіти під парасолькою, тоді б він не захворів»; «Ведмедик захотів меду, а його покусали бджоли»; «Ведмедик заліз у дупло, де бджоли, вони за ним гнались»). 33,3% респондентів не вміли встановити причинно-наслідкові зв'язки між вчинками та їх негативними для здоров'я наслідками. Наприклад: «Левенятко втомилось, його понесли»; «Над ведмедем літають бджоли». Десятий та одинадцятий малюнки 53,3% дітей пояснюють правильно. Зокрема, зазначають: «Там є двоє подруг, одна з яких сховалась від дощу під парасолькою, а іншу не запросила. Так робити не слід, бо подруга може захворіти». Зображення

одинадцятого малюнка пояснюють: «Показано, що дітям сниться, коли вони сплять. Насправді хлопчик не міг бути космонавтом». Тобто у цих дітей є уявлення про сон і сновидіння. Водночас 46,7% дітей не змогли пояснити зображених явищ.

Визначення рівнів поведінкового критерію здоров'язберігаючої компетентності старших дошкільників проходило на підставі кількісного аналізу відповідей батьків на питання анкети «Здорова поведінка моєї дитини». Малюки з високим рівнем поведінкового критерію (16,7%) завжди або майже завжди цікавляться питаннями здоров'я, займаються фізичною активністю (зарядка, рухові ігри), дотримуються правил гігієни (сну, їжі, догляду за тілом, власним одягом, іграшками, користування гаджетами), розпорядку дня, режиму харчування, стежать за своїм зовнішнім виглядом, володіють елементарними вміннями поведінки під час захворювання; вміють бути наполегливим, не впадають у відчай через невдачі, поводяться з урахуванням інтересів інших людей, прагнуть не завдати їм шкоди, розпізнають негативні (хворобливі) стани інших людей; шанобливо поводяться з людьми старшого віку, з особами з інвалідністю; передбачають негативні наслідки своїх дій для здоров'я як власного, так і інших; володіють елементарними навичками безпечної поведінки; позитивно ставляться до режимних моментів; дотримуються правил здорового способу життя. Діти із середнім рівнем поведінкового критерію (56,7%) відзначаються не досить стійкими та самостійними здоров'язбережувальними вміннями і навичками, виявляють їх майже завжди або час від часу. Дошкільники з низьким рівнем поведінкового критерію (26,6%) потребують додаткового впливу, зовнішнього контролю та стимулювання своєї здоров'язбережувальної поведінки. Навички самообслуговування та гігієни у них не відповідають віковій нормі.

Узагальнені дані стосовно окремих критеріїв та здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників загалом розкриває табл. 4. Виявлено, що більше половини досліджуваних старших дошкільників (52,2%) мають середній рівень здоров'язбережувальної компетентності, її високий і низький рівні зафіксовано приблизно у однакової кількості респондентів (21,1% та 26,7% відповідно).

Таблиця 4

Розподіл старших дошкільників за рівнями здоров'язбережувальної компетентності (у %)

Критерії	Рівні		
	високий	середній	низький
Мотиваційно-оцінний	33,3	53,3	13,4
Когнітивний	13,3	46,7	40,0
Поведінковий	16,7	56,7	26,6
Здоров'язбережувальна компетентність загалом	21,1	52,2	26,7

Отримані результати апробації діагностики здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників дали змогу схарактеризувати різні рівні її сформованості, а також скоригувати індивідуальну освітню траєкторію дітей. Високий рівень мають діти з конструктивною моделлю способу життя і поведінки, для них притаманні ґрунтовні знання щодо норм і правил здорового способу життя, гігієни, збереження і зміцнення здоров'я. Вони прагнуть дотриматись цих правил, розуміють зв'язок неправильних дій із негативними наслідками для свого здоров'я, можуть передбачати такі наслідки для навколишніх; здатні правильно і аргументовано оцінити ті чи інші дії навколишніх з точки зору їх впливу на стан здоров'я та адекватно реагують на них, виявляють емоційно позитивне та дієве ставлення до здорового способу життя. У них сформована життєва пристосованість, яка сприяє хорошому стану їх здоров'я та фізичного розвитку.

Середній рівень здоров'язбережувальної компетентності мають діти, у яких переважає суперечливо-ситуативна модель поведінки. Для них властиве часткове розуміння основних валеологічних понять про норми і правила здорового способу життя, гігієни, збереження і зміцнення здоров'я. Вони загалом прагнуть дотриматись цих правил, але не завжди можуть пояснити зв'язок неправильних дій із негативними наслідками для свого здоров'я, визначити значення цих наслідків для навколишніх; здатні правильно оцінити ті чи інші дії навколишніх з точки зору їх впливу на стан здоров'я, але не аргументують своїх оцінок, не завжди враховують їх у реальній поведінці. Виявляють емоційно позитивне, але не досить дієве ставлення до здорового способу життя. Вони мають нестійку життєву пристосованість, яка визначає відсутність стабільних умов для забезпечення позитивного самопочуття, здоров'я та фізичного розвитку.

Старшим дошкільникам з низьким рівнем властива деструктивна модель поведінки, за якою приховуються прогалини в елементарних валеологічних знаннях та уявленнях щодо норм і правил здорового способу життя, гігієни, збереження і зміцнення здоров'я. Вони не розуміють доцільності цих правил, не прагнуть їх дотримуватись, не пов'язують неправильні дії із негативними наслідками для свого здоров'я, не визначають цих наслідків для навколишніх; безоцінно сприймають ті чи інші дії навколишніх, не співвідносять їх з впливом на стан здоров'я. Байдуже ставляться до здорового способу життя; мають низьку життєву пристосованість, яка визначає порушення вимог здорового способу життя.

Висновки і перспективи. Відзначено безумовну цінність здоров'язбережувальної компетентності дітей, як вимогу часу щодо життєстійкості та опірності сучасної людини. Схарактеризовано здоров'язбережувальну компетентність, яка розглядається в єдності параметрів особистості, знань, поведінки, що можуть бути діагностованими за відповідними мотиваційно-оцінним, когнітивним, поведінковим критеріями.

Запропоновано діагностику здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників з використанням методик на визначення сформованості зазначених критеріїв. Застосовані методики відповідають вікові респондентів, складаються з малюнкових тестів та діагностичних завдань, які можна використовувати у формі бесіди та гри з дитиною. Проаналізовано результати емпіричної апробації діагностики, що засвідчила нормальний розподіл отриманих кількісних результатів.

Перспективою дослідження вбачається вивчення особливостей застосування та інтерпретації результатів діагностики на чоловічій та жіночій вибірках респондентів.

Література:

1. Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти), – 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-do-onovlenogo-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti (дата звернення 10.11.2025).

2. Концепція «Нова українська школа». – URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20seredn ya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення 10.11.2025).

3. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг.ред. проф. Ю. Д. Бойчука. – Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. – 488 с.

4. Калиниченко І.О. Практична валеологія: навч. посіб./ І.О.Калиниченко, Г.Л. Заїкіна. – СумДПУ, 2020. – 348 с.

5. Коцан І.Я. Психологія здоров'я людини: навч. посіб. / І.Я.Коцан, Г.В.Ложкін, М.І.Мушкевич. – Луцьк: ВежаДрук, 2018. – 316 с.

6. Максименко С.Д. Психічне здоров'я особистості: підруч. / С.Д.Максименко, Я.В.Руденко, А.М.Кушнєрьова, В.М.Невмержицький. – Київ: «Видавництво Людмила», 2021. – 438 с.

7. Тимофієва М.П. Психологія здоров'я: підруч. / М.П.Тимофієва, О.В.Слободська. – Київ: МЕДПРИНТ, 2022. – 600 с.

8. Андрющенко Т.К. Формування у дошкільників здоров'язбережувальної компетентності (старший дошкільний вік) : методичний посіб. / Т.К.Андрющенко. – Тернопіль: Мандрівець, 2016. – 120 с.

9. Денисяк Ю.В. Сутність та зміст здоров'язбережувальної компетенції дошкільників / Ю.В..Денисяк // Педагогічний альманах: збірник наукових праць. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2021. – Вип. 50. – С. 10-16.

10. Здійснюємо моніторинг освітніх досягнень дитини старшого дошкільного віку / О.Байєр, Н.Гавриш, Т.Пироженко / За заг ред. Т.Пироженко. – ЮНІСЕФ, ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти», 2024. – 118 с.

11. Кравчук Н.П. Здоров'язбережувальна компетентність майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти: теорія та практика: монографія / Н.П.Кравчук. – Уманський державний педагогічний ун-т імені Павла Тичини. – Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2018. – 240 с.

12. Максимова О.О. Валеологічна освіта дітей дошкільного віку (теоретико-методичні засади): навч.-метод. посіб. / О.О.Максимова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2018. – 213 с.

13. Малахова О.Г. Компетентнісний підхід до організації культурно-оздоровчої роботи в закладах дошкільної освіти / О.Г. Малахова, Л.В.Черевко, О.Д. Черевко. // Modern engineering and innovative technologies, 2024. – Issue 36 (01). – С. 53-56.

14. Цюпак І.М. Валеологічна культура дітей дошкільного віку як актуальна педагогічна проблема / І.М.Цюпак, Н.Ю.Шищак // Topical issues of the development of modern science: The 8th International scientific and practical conference, – Sofia, Bulgaria, 8-10 April 2020. – Sofia: Publishing House “ACCENT”, 2020. – P. 524-527.

15. Гріньова О.М. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посіб. / О.М.Гріньова, Л.А. Терещенко. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. – 227 с.

References:

1. Metodychni rekomendatsii do Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) [Methodological recommendations for the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education)] (2021). *[Elektronnyi resurs]*. Rezhym dostupu: https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-do-onovlenogo-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti [in Ukrainian].

2. Kontseptsiia «Nova ukrainska shkola» [The concept of "New Ukrainian School"] (2017). *[Elektronnyi resurs]*. Rezhym dostupu: – URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna %20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf [in Ukrainian].

3. Zahalna teoriia zdorovia ta zdoroviazberezhennia [General theory of health and health care] (2017). *Za zah.red. prof. Yu. D. Boichuka*. Kharkiv: Vyd. Rozhko S. H., 488 [in Ukrainian].

4. Kalynychenko, I.O., & Zaikina, H.L. (2020). *Praktychna valeolohiia [Practical valeology]:* navchalnyi posibnyk. SumDPU, 348 [in Ukrainian].

5. Kotsan, I.Ya., Lozhkin, H.V., & Mushkevych, M.I. *(2018). Psykholohiia zdorovia liudyny [Psychology of human health]:* navch. posib. Lutsk: VezhaDruk, 316 [in Ukrainian].

6. Maksymenko, S.D., et. al. (2021). *Psykhichne zdorovia osobystosti [Mental health of the individual]:* pidruchnyk. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla», 438 [in Ukrainian].

7. Tymofiieva, M.P., & Slobodska, O.V. (2022). *Psykholohiia zdorovia [Health Psychology]:* pidruchnyk. Kyiv: MEDPRYNT, 600 [in Ukrainian].

8. Andriushchenko, T.K. (2016). *Formuvannia u doshkilnykiv zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti (starshyi doshkilnyi vik) [Formation of health-preserving competence in preschoolers (senior preschool age)]:* metodychnyi posibnyk.Ternopil : Mandrivets, 120

9. Denysiak, Yu.V. (2021). Sutnist ta zmist zdoroviazberezhuvalnoi kompetentsii doshkilnykiv [The essence and content of health-preserving competence in preschoolers]. *Pedahohichnyi almanakh: zbirnyk naukovykh prats.* Kherson: KVNZ «Khersonska akademiia neperervnoi osvity», Vyp. 50, 10-16 [in Ukrainian].

10. Baiier, O., Havrysh, N., & Pirozhenko, T. (2024). *Zdiisniuiemo monitorynh osvitnikh dosiahnen dytyny starshoho doshkilnoho viku [Monitoring the educational achievements of a child of senior preschool age]* / Za zah. red. T.Pirozhenko. YuNISEF, VHO «Asotsiatsiia pratsivnykiv doshkilnoi osvity», 118 [in Ukrainian].

11. Kravchuk, N.P. (2018). *Zdoroviazberezhuvalna kompetentnist maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity: teoriia ta praktyka [Health-preserving competence of future educators of preschool education institutions: theory and practice]:* monohrafiia. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi u-tet imeni Pavla Tychyny. Uman: Vydavets «Sochinskyi M. M.», 240 [in Ukrainian].

12. Maksymova, O.O. (2018). *Valeolohichna osvita ditei doshkilnoho viku (teoretyko-metodychni zasady)* [Valeological education of preschool children (theoretical and methodological principles)]*:* navch.-metod. posib. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka, 213 [in Ukrainian].

13. Malakhova, O.H., Cherevko, L.V., & Cherevko, O.D. Kompetentnisnyi pidkhid do orhanizatsii kulturno-ozdorovchoi roboty v zakladakh doshkilnoi osvity [Competency-based approach to organizing cultural and recreational work in preschool educational institutions]. *Modern engineering and innovative technologies.* Issue 36 (1). 53-56 [in Ukrainian].

14. Tsiupak, I.M., & Shyshchak, N. Yu. (2020). Valeolohichna kultura ditei doshkilnoho viku yak aktualna pedahohichna problema [Valeological culture of preschool children as an actual pedagogical problem]. *Topical issues of the development of modern science: The 8th International scientific and practical conference*, Sofia, Bulgaria. Sofia: Publishing House “ACCENT”, 524-527 [in Ukrainian].

15. Hrinova, O.M., & Tereshchenko, L.A. (2015). *Dytiacha psykhodiahnostyka* [Children's psychodiagnostics]*:* navchalno-metodychnyi posibnyk. Vinnytsia: Nilan-LTD, 227 [in Ukrainian].

УДК 37.014.3:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1679-1691

Галян Ігор Михайлович доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедра теоретичної та прикладної психології Інституту права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-7257-6477

Котовська Ольга Петрівна кандидат філософських наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної психології Інституту права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-8479-915X

Васюник-Кулієва Марія Іванівна головний спеціаліст департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації, https://orcid.org/0009-0003-2275-0777

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В ОСВІТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті досліджується трансформація психологічної служби в системі освіти України в умовах повномасштабної війни з урахуванням регіонального досвіду Львівської області. Розвиток психологічної служби був важливою складовою освітньої реформи «Нова українська школа», започаткованої у 2017 році. Повномасштабна війна спричинила зростання рівня стресу, тривожності та психоемоційних порушень серед учасників освітнього процесу, що підтверджується результатами національних і міжнародних досліджень. Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», ухвалений 15 січня 2025 року, який набуде чинності у лютому 2026 року, визначає систему освіти як одного з ключових суб'єктів надання послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, що зумовлює необхідність підвищення статусу психологічної служби в системі освіти. У контексті трансформації психологічної служби важливим є питання збільшення нормативної чисельності посад практичних психологів і соціальних педагогів у закладах загальної середньої освіти. Зміни повинні також ґрунтуватися на міжвідомчій взаємодії, удосконаленні нормативного забезпечення, розвитку цифрових інструментів і підвищенні професійного статусу фахівців.

Департамент освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації запровадив управлінську модель психологічної служби системи освіти Львівської області. Для цього була створена Координаційної ради психологічної служби системи освіти Львівської області як постійно діючого консультативно-

дорадчого органу міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії. Серед ключових викликах функціонування служби: кадровий дефіцит, нерівний доступ до психологічних послуг, зростанні кількості дітей з особливими освітніми потребами, потреба в оновленні професійних стандартів, сертифікації та цифровізації.

Ключові слова: психологічна служба в освіті, психічне здоров'я, фахівці психологічної служби, управлінська модель психологічної служби системи освіти.

Halian Ihor Myhailovych Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Theoretical and Applied Psychology, Institute of Law, Psychology, and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-7257-6477

Kotovska Olha Petrivna Candidate of Philosophy, Associate Professor, Department of Theoretical and Applied Psychology, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-8479-915X

Vasiunyk-Kuliieva Mariia Ivanivna Senior Specialist of the Department of Education and Science of the Lviv Regional State Administration, https://orcid.org/0009-0003-2275-0777

TRANSFORMATION OF PSYCHOLOGICAL SERVICE IN EDUCATION AND TRENDS IN ITS DEVELOPMENT IN THE LVIV REGION

Abstract. The article examines the transformation of psychological services in the Ukrainian education system in the context of full-scale war, taking into account the regional experience of the Lviv region. The development of psychological services was an important component of the New Ukrainian School educational reform launched in 2017. Full-scale war has led to increased levels of stress, anxiety, and psycho-emotional disorders among participants in the educational process, as confirmed by the results of national and international studies. The Law of Ukraine "On the Mental Health Care System in Ukraine," adopted on January 15, 2025, and which will come into force in February 2026, defines the education system as one of the key providers of mental health and psychosocial support services, which necessitates raising the status of psychological services in the education system. Changes should also be based on interagency cooperation, improvement of regulatory support, development of digital tools, and enhancement of the professional status of specialists.

The Department of Education and Science of the Lviv Regional State Administration has introduced a management model for psychological services in the Lviv region's education system. To this end, a Coordination Council for Psychological Services in the Lviv Region's Education System was created as a permanent

consultative and advisory body for interagency and intersectoral cooperation. Among the key challenges facing the service are staff shortages, unequal access to psychological services, an increase in the number of children with special educational needs, and the need to update professional standards, certification, and digitization. In the context of the transformation of psychological services, it is important to increase the normative number of positions for practical psychologists and social educators in general secondary education institutions.

Keywords: psychological service in education, mental health, psychological service specialists, management model of psychological service in the education system.

Постановка проблеми. В умовах триваючою повномасштабної війни в Україні важливим фактором збереження життєстійкості держави є психологічний стан населення. Багато як вітчизняних [1], так і міжнародних дослідників аналізує феномен резильєнтності українського народу [2], здатного в умовах екзистенційних загроз зберігати життєстійкість [3]. У цьому контексті в перші місяці культурні та освітні інституції стали важливими агентами стійкості, психологічної підтримки, збереження ідентичності та соціальної згуртованості [4]. З іншого боку, психологічний стан населення з кожним наступним роком війни погіршується. Про це свідчать результати 4-ої хвилі дослідження «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни», проведеного компанією 4Service впродовж 12 грудня 2024 року по 4 січня 2025 року на замовлення Координаційного центру психічного здоров'я КМУ в рамках Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?». Дослідження, проведене шляхом анонімного онлайн опитування (CAWI) у містах з населенням понад 50 тис. осіб віком 18–60 років, показує динаміку стану ментального здоров'я українців та ставлення до психологічної допомоги порівняно з показниками минулих 2022, 2023 та 2024 років. Рівень стресу серед респондентів поступово зростає протягом усіх хвиль дослідження, досягнувши 83% у поточній [5, с.4]. Серед груп людей, які першочергово потребують психологічної допомоги є: військові, що були задіяні у бойових діях (68%); ті, хто втратили близьку людини внаслідок війни (65%); цивільні, що перебували поблизу або безпосередньо у зоні активних бойових дій (42%); цивільні з досвідом перебування в окупації (41%); ті, чиї близькі перебувають у складі ЗСУ (37%); ті, хто зазнали матеріальних втрат внаслідок війни (22%); діти (21%) [5, с.29]. Починаючи з 2002 року в межах міжнародного проєкту ВООЗ «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в Україні проведено шість хвиль опитування. Згідно останньої хвилі проведеної у 2022/2023 роках психологічний стан українських дітей 5–11 класів віком 11–17 років станом на початок 2023 року свідчив про доволі високий рівень життєстійкості та спроможні успішно протистояти негараздам військового часу. З одного боку, порівняно з довоєнним часом зросла частка респондентів, які упродовж останнього місяця відчували, що не можуть контролювати щось важливе у своєму житті. У 2018 році цей показник

становив 38% (сума відповідей «інколи», «досить часто» та «дуже часто»), а у 2023 р. – 43%, що свідчить визнання респондентами того, що труднощів у їхньому житті об'єктивно побільшало [6, с.16].

З початком повномасштабного вторгнення психічне здоров'я та психосоціальна підтримка (далі – ПЗПСП) стали важливим компонентом гуманітарного реагування як міжнародних організацій [7], так і комплексних національних програм ментального здоров'я. Особлива увага цих програм була приділена інтегрованому подоланню втрат як освітніх, так і психологічних, зумовлених тривалим стресом. У цьому контексті важлива роль належить психологічній службі у системі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засадничими для публікації стали: концептуальні засади реформування середньої школи [8, с. 20]; Закон України «Про освіту» [9]; Положення про психологічну службу у системі освіти України [10]; Наказ департаменту освіти і науки облдержадміністрації «Про впровадження управлінської моделі психологічної служби системи освіти Львівської області» [11].

Мета статті – дослідження трансформації психологічної служби в освіті та управлінської моделі психологічної служби системи освіти Львівської області в умовах повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. Розвиток психологічної служби є однією з важливих складових реформи "Нова українська школа" (далі – НУШ) , яка розпочалась з 2017 року. У цьому контексті в Концепції НУШ (2016) передбачено, що при формуванні оптимальної траєкторії розвитку дитини важливо залучати психологів та соціальних педагогів[8, с. 20], зокрема через психолого-педагогічний супровід [8, с. 29]. Психологічна служба стала ключовою ланкою кризової підтримки, забезпечуючи першу психологічну допомогу, адаптацію дітей, профілактику травматичного досвіду. Відповідно до статті 76 Закону України «Про освіту» психологічна служба функціонує у системі освіти України, а практичні психологи та соціальні педагоги закладів освіти за своїм статусом належать до педагогічних працівників [9]. У 2018 році Міністерство освіти і науки України затвердило Положення про психологічну службу у системі освіти України, у якому основними напрями діяльності працівників психологічної служби: діагностику, профілактику, корекцію, навчальну діяльність, консультування, зв'язки з громадськістю, просвіта [10].

Від початку повномасштабного вторгнення в Україну питання психічного здоров'я та важливість психологічної підтримки у закладах освіти набули особливо важливого значення. Для поетапного впровадження цілісної екосистеми підтримки психічного здоров'я в усіх сферах та політиках Координаційний центр з психічного здоров'я Кабінету Міністрів України впродовж 2022-2024 років працював над розробкою цільову модель 2.0. Цілісність екосистеми передбачає врахування 8 основних трансформаційних блоків, а саме: 1) аналітику та обробку міжнародного досвіду, 2) формування державної політики

та 3) мережі національної та регіональної координації, 4) співпрацю та взаємодію з українськими та міжнародними партнерами, 5) навчання широкого кола фахівців, 6) пілотування проєктів з міжнародними партнерами, 7) психологічну просвіту через Всеукраїнську комунікаційну кампанію «Ти як?» та 8) створення системи професійних стандартів у співпраці з фаховим середовищем [12].

Досвід тривалого періоду воєнного стану об'єктивно зумовив необхідність підвищення статусу психологічної служби в системі освіти та відповідної зміни нормативно-правового забезпечення діяльності фахівців, перегляд нормативів, Положення, психодіагностичного інструментарію та особливостей проведення супевізії. 15 січня 2025 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», який набуде чинності 7 лютого 2026 року [13]. Новий закон вносить зміни до довоєнних нормативно-правових актів та визначає охорону психічного здоров'я у системі освіти як важливу складову зміцнення психологічного благополуччя та підтримки психічного здоров'я населення [13, ст.6.п.11]. Відповідно державна політика у сфері психічного здоров'я базуватиметься на нормативно-правовому регулювання системи ПЗПСП, зображеному на Таблиця.1.

Таблиця 1

Нормативне регулювання системи ПЗПСП (доповнене на основі [12])

<table>
<tr><th>1. Системотворчі документи</th><th>2. Національні програми та програми відновлення</th><th>3. Закони України</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Закон «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні»</td><td>Стратегія людського розвитку</td><td>Конституція України</td></tr>
<tr><td>Національна стратегія у сфері прав людини</td><td>Цивільний кодекс України</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року</td><td>Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року</td><td>Кодекс цивільного захисту України</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року</td><td>Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я»</td></tr>
<tr><td>«Про психіатричну допомогу»</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Цільова модель системи у сфері ПЗПСП 2.0.</td><td>План відновлення України</td><td>Закон «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»</td></tr>
<tr><td>Стратегія активного і здорового довголіття</td><td>Закон «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Пріоритетні багатосекторні заходи з ПЗПСП в України під час та після війни: оперативна дорожня карта</td><td rowspan="2">Концепція створення та розвитку довголіття</td><td>Закон «Про соціальні послуги»</td></tr>
<tr><td>Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству»</td></tr>
<tr><td colspan="3">Підзаконні нормативно-правові акти</td></tr>
<tr><td colspan="2">Розпорядження та постанови КМУ</td><td>Накази міністерств</td></tr>
</table>

Відповідно до цільової моделі 2.0 до надавачів послуг у сфері психосоціальної підтримки (ПЗПСП) у державному секторі належать Міністерство освіти і науки України, заклади освіти всіх рівнів, інклюзивно-ресурсні центри, Інститут модернізації змісту освіти, Український інститут розвитку освіти та інші установи, що забезпечують розвиток психічного добробуту дітей і молоді. Психосоціальну підтримку на практиці реалізують фахівці різних напрямів: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, педагоги, викладачі, вихователі, логопеди, дефектологи, кар'єрні консультанти та інші спеціалісти освітнього середовища. Професійні спільноти психологічної служби в системі освіти представлені на рис.1.

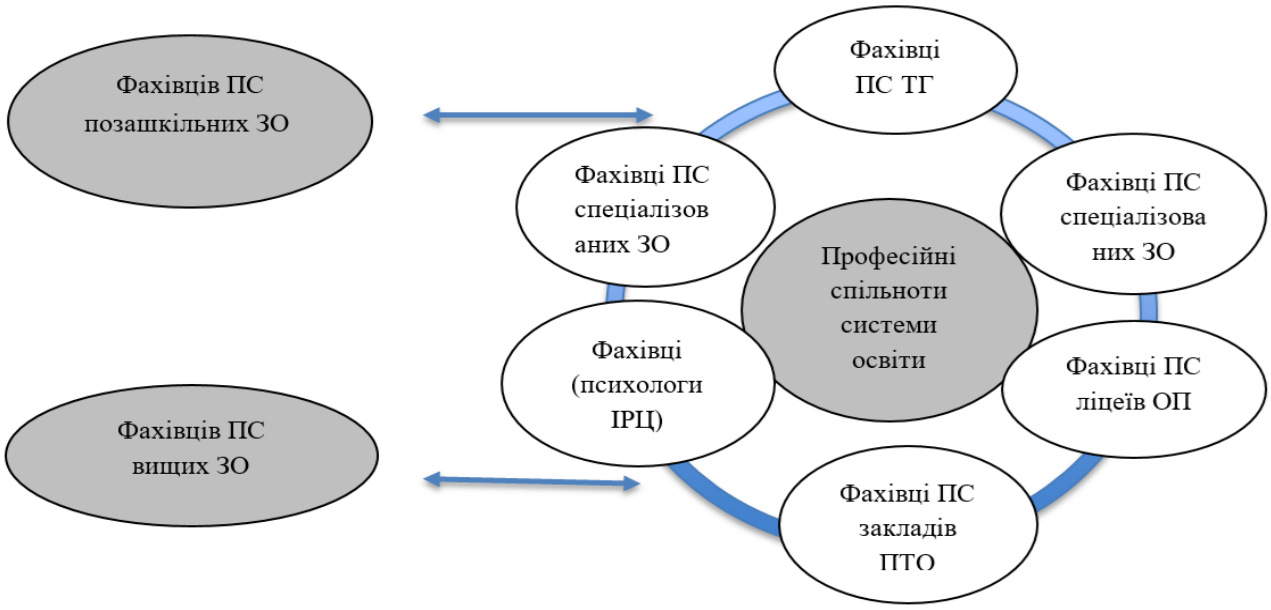

Рис. 1. Професійні спільноти фахівців психологічної служби системи освіти

У 2024/2025 навчальний рік чисельність фахівців психологічної служби в Україні становить 20 031 особу, з них 12 924 – практичні психологи, 7 025 соціальних педагогів, 82 методисти [14]. З них, згідно даних департаменту освіти і науки, на Львівщині працювало 971 практичний психолог та 402 соціальні педагоги. У закладах освіти області у 2024/2025 н.р. функціонувало 1076 закладів загальної середньої освіти та 38 інклюзивно-ресурсних центрів (далі – ІРЦ), які забезпечують психолого-педагогічну оцінку розвитку дітей та надання комплексної підтримки в освітньому процесі, де навчалось 290 тис. учнів. 290 тис. учнів. Це означає, що не всі 73 громади Львівської області, і хоча укладені міжмуніципальні угоди, у цих громадах виникає обмежений доступ до спеціалізованої психолого-педагогічної оцінки та корекційної підтримки. Адже кількість дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) зросла у 32 рази порівняно з 2016 роком. У загальноукраїнському контексті Львівщина демонструє позитивну тенденцію, яка свідчить про масштабну інституційну трансформацію системи освіти, спрямовану на інклюзію та підтримку кожної дитини. У 2024 році серед 64 140 дітей з ООП по Україні 5928 дітей з особливими освітніми

потребами (ООП) проживали у Львівській області, з них 4054 здобували освіту у закладах загальної середньої освіти, тоді як у спеціальних закладах – 2169 дітей, що у 2,5 рази менше, ніж в інклюзивних класах.

У контексті трансформації психологічної служби в освіті Львівської області важливим є питання збільшення нормативної чисельності посад практичних психологів і соціальних педагогів у закладах загальної середньої освіти. Відповідно до статті 60 Закону України «Про повну загальну середню освіту», штатні розписи державних і комунальних закладів формуються на основі типових штатних нормативів, затверджених центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, та затверджуються керівником закладу за погодженням із засновником [15].

На сьогодні введення посад практичного психолога та соціального педагога здійснюється згідно з Типовими штатними нормативами закладів загальної середньої освіти, затвердженими наказом МОН від 06.12.2010 №1205 (зі змінами), і залежить від кількості учнів та місцерозташування закладу. Зокрема, у школах сільської місцевості передбачено: 0,25 ставки за кількості до 99 учнів; 0,5 ставки – від 100 учнів; 0,75 ставки – від 200 учнів; 1 ставка – від 300 учнів. Відповідно у міських школах: 0,5 ставки – за кількості до 499 учнів; 0,75 ставки – від 500 учнів; 1 ставка – від 700 учнів [16]. Серед ключових викликів, що особливо загострилися в умовах повномасштабної війни, слід виокремити відсутність цілісної системи психологічної підтримки в освіті, недостатній рівень підготовки фахівців, відсутність професійних стандартів для соціальних педагогів, а також зростання потреби у системній психосоціальній допомозі всім учасникам освітнього процесу.

З метою подолання актуальних проблем функціонування психологічної служби системи освіти, Департамент освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації (далі – ДОН ЛОДА) запровадив управлінську модель психологічної служби (рис. 2) [11].

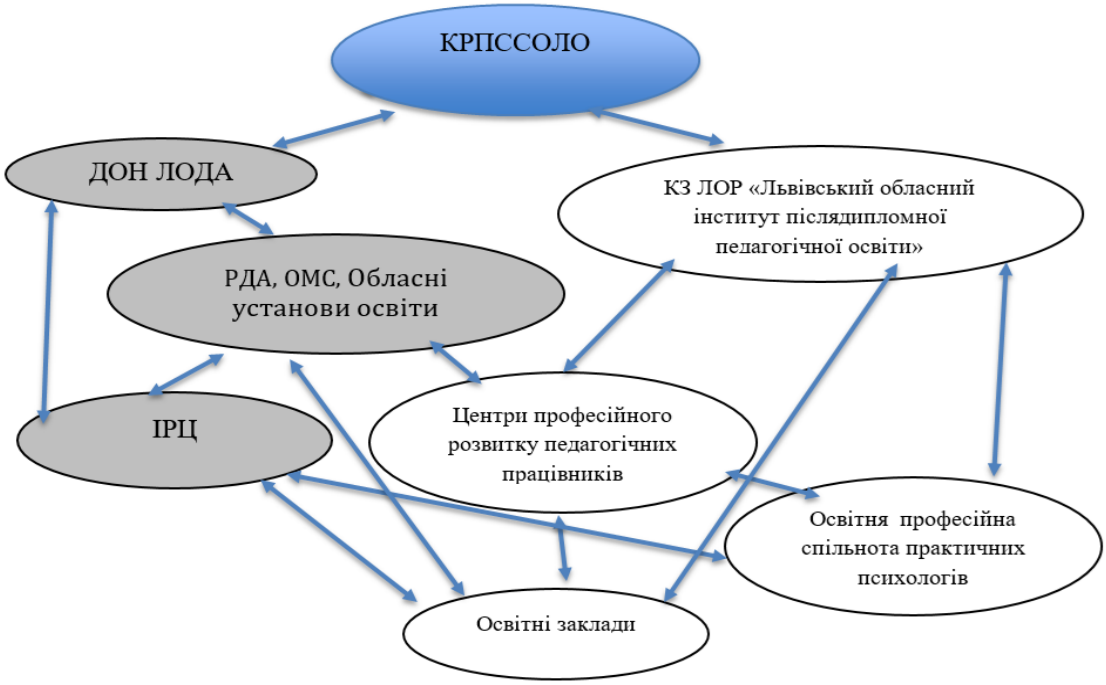

Рис. 2. Управлінська модель психологічної служби системи освіти Львівської області

Для якісної координації психологічної служби системи освіти Львівщини створено Координаційну раду психологічної служби системи освіти Львівської області (далі – КРПССОЛО) як постійно діючий консультативно-дорадчий орган при ДОН ЛОДА. Координаційна рада психологічної служби системи освіти Львівської області наділена низкою функцій, а саме:

- ✓ здійсненні організаційний супровід діяльності психологічної служби;
- ✓ формуванні стратегії її розвитку та координувати діяльність фахівців;
- ✓ сприянні психологізації освітнього процесу;
- ✓ підготовці узгоджених пропозицій та реалізації їх через відповідні управлінські рішення;
- ✓ представництво інтересів педагогічної громадськості;
- ✓ розробка алгоритмів діяльності та просвітницько-роз'яснювальна робота через сайт департаменту освіти і науки ОВА;
- ✓ вирішенні нагальних проблем діяльності психологічної служби [11].

У своїй діяльності психологічна служба системи освіти Львівської області орієнтована на міжнародні моделі підтримки психологічного здоров'я в системі освіти. Відображені в моделі компоненти співзвучні з тими, що запропоновані Організацією об'єднаних націй (ООН), Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), відповідними організаціями Європейського союзу (ЄС), Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) [12].

Ключовим напрямком розвитку сучасних систем охорони здоров'я є використання цифрових інструментів у сфері психічного здоров'я. Відповідно до

Глобальної стратегії ВООЗ із цифрового здоров’я (2020–2025), відсутність цифрових інструментів у сфері психічного здоров'я призводить до значних обмежень в доступності та втрат у ресурсах, послугах і технологіях [17].

Дослідження ізраїльських науковців підтверджують твердження про те, що фахівці з психічного здоров'я сприймають брак ресурсів як значну перешкоду для впровадження технологій та інновацій, а також оцінювали стан інновацій у сфері психічного здоров'я в Ізраїлі як відносно поганий [18]. Варто зазначити, що в Ізраїлі освітньо-психологічна служба працює понад п’ять десятиліть над підтримкою розвитку дітей та покращенням емоційного благополуччя їхніх сімей [19].

Як муніципальна служба вона управляються та фінансуються окремо діючою Службою психологічного консультування при Міністерстві освіти та місцевими органами влади [20]. Служба психологічного консультування діє відповідно до нормативів, що відображає прагнення Міністерства освіти приділяти пріоритетну увагу добробуту дітей. Водночас в останні роки ця система стикається з проблемами недостатнього фінансування та браком кваліфікованих фахівців, що обмежує її можливості реагувати на зростаючі потреби, зумовлені тривалим воєнним конфліктом [19]. Означені зарубіжні виклики близькі до українського досвіду. Тому на часі впровадження досвіду виведення психологічної служби системи освіти в окрему складову системи національної безпеки.

Водночас, трансформація психологічної служби в освітній галузі України потребує дотримання динамічного балансу. Насамперед, це напрацювання нової та оновлення існуючої нормативно-правової бази відповідно до рамкового Закону «Про систему охорони психічного здоров’я», де визначено такі поняття як «фахівець», «надавач послуг», «допомога», «послуга». Відповідно заклад освіти у якому працює психолог автоматично стає надавачем послуги, а практичні психологи мають відповідати вимогам атестації та/або сертифікації. Це вочевидь актуалізує питання замовника послуг, від чого буде залежати вибір підходу до статусу і фінансування психологічних послуг в системі освіти (за рахунок державного чи місцевих бюджетів.

Важливою є міжвідомча та міжсекторальна співпраця, яка передбачає узгодження алгоритму дій у разі порушення прав дитини, насильства над нею чи виявлення суїцидальних проявів [21], чіткі міжгалузеві показники для моніторингу та оцінки ефективності послуг у сфері ПЗПСП, а також перелік валідних методів психологічної діагностики, затверджений МОЗ [22].

Ще один важливий напрям роботи – цифровізація надання психологічних послуг та звітності. Недосконаліть існуючої системи АІС «Я-психолог» вказує на необхідність внесення змін до організації подання аналітичної довідки фахівцями психологічної служби закладів освіти. Це, разом із низькою заробітною платнею, недостатнім рівнем супервізійної підтримки відображається на мотивації фахівців.

Висновки. Розвиток психологічної служби в системі освіти України є важливою складовою реформи «Нова українська школа» та державної політики у сфері охорони психічного здоров'я, що набула особливої актуальності в умовах повномасштабної війни. Психологічна служба дедалі більше виконує функцію системної психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу, забезпечуючи профілактику, кризову допомогу та супровід розвитку дітей.

Прийняття Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» і впровадження цільової моделі ПЗПСП 2.0 створюють нові нормативно-правові умови для функціонування психологічної служби, водночас актуалізуючи потребу в оновленні підзаконних актів, професійних стандартів, механізмів фінансування та підготовки фахівців.

Регіональний досвід Львівської області засвідчує позитивні інституційні зміни в управлінні психологічною службою та орієнтацію на міжнародні підходи, однак зберігаються системні виклики, пов'язані з кадровим дефіцитом, нерівним доступом до послуг, зростанням кількості дітей з особливими освітніми потребами та недостатнім рівнем цифровізації і супервізійної підтримки.

Подальша трансформація психологічної служби в освіті має ґрунтуватися на міжвідомчій взаємодії, удосконаленні нормативного забезпечення, розвитку цифрових інструментів і підвищенні професійного статусу фахівців, що дозволить забезпечити сталу та ефективну систему підтримки психічного здоров'я в освітньому середовищі.

Література:

1. Kryazh, I., Kholmanova, V. Wartime and Ukrainian Information Technology specialists' wellbeing: Exploring the role of internal resilience resources. *Psychology, Society & Education.* 2024. Vol. 16, № 3. P. 41–52. https://doi.org/10.21071/psye.v16i3.17081.

2. Clark, J. N. Resilience as a "concept at work" in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance. *Review of International Studies. 2024. Vol. 50, № 3. P. 345–364.* https://doi.org/10.1017/S0260210524000030.

3. Kimhi, S., Kaim, A., Bankauskaite, D., et al. A full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022: Resilience and coping within and beyond Ukraine. *Applied Psychology: Health and Well-Being.* 2024. Vol. 16, № 3. P. 1005–1023. DOI: https://doi.org/ 10.1111/aphw.12466.

4. Afonin, E., Kotovska, O., Liubychenko, O., et al. Cultural and educational institutions as agents of meaning and resilience in wartime Ukraine: a postmodern perspective. *Journal of Geography, Politics and Society.* 2025. Digest. P. 44–52. https://doi.org/10.26881/jpgs.2025.2.05

5. «Ти як?». Результати соціологічного дослідження «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни». Січень 2025. URL: https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany (дата звернення: 09.11.2025).

6. Аналітичний звіт за результатами опитування українських підлітків у 2022/2023 роках «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проєкту ВООЗ. Київ, 2024. 124 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/51006/file/Health%20Behaviour%20in%20School-Aged%20Children%20study_Ua%201.pdf (дата звернення: 09.11.2025).

7. Nalyvaiko, O., Vus, V., Zotova, L., Kostruba, N., Tayeh, R. Mental Health and Psychosocial Support Coordination in Wartime (Ukraine): Lessons from a Humanitarian Perspective.

Mental Health: Global Challenges Journal. 2025. Vol.8, №1. P.27–35. https://doi.org/10.56508/mhgcj.v8i1.268.

8. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи: Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. 34 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 09.11.2025).

9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 09.10.2025).

10. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18 (дата звернення: 09.11.2025).

11. Про впровадження управлінської моделі психологічної служби системи освіти Львівської області: наказ Департаменту освіти і науки ЛОДА від 24.02.2023 № 02-01/01/42.

12. Система у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні: цільова модель 2.0.: Координаційний центр з питань психічного здоров'я при КМУ, Київ, 2024, 72 с.

13. Про систему охорони психічного здоров'я : Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20 (дата звернення: 09.11.2025).

14. Про методичні рекомендації "Пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти України в 2025/2026 навчальному році": Лист Інституту модернізації змісту освіти від 07.07.2025, № 21/08-586. URL: https://imzo.gov.ua/2025/07/07/lyst-imzo-vid-07-07-2025-21-08-586-pro-metodychni-rekomendatsii-priorytetni-napriamy-roboty-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-ukrainy-v-2025-2026-navchal-nomu-rotsi/

15. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20 (дата звернення: 09.11.2025).

16. Типові штатні нормативи закладів загальної середньої освіти : наказ МОН України від 06.12.2010 № 1205 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10 (дата звернення: 09.11.2025).

17. World Health Organization. Global strategy on digital health 2020–2025. – Geneva : WHO, 2021. – URL: https://www.who.int/docs/default-source/documents/gs4dhdaa2a9f352b0445bafbc79ca799dce4d.pdf (date of access: 09.10.2025).

18. Kramer, A., Brunstein-Klomek, A., Neuthal, N., Bar, T. N., Tzur Bitan, D. Professional and service-user perspectives regarding the future of mental healthcare in Israel. Israel Journal of Health Policy Research. 2025. Vol. 14. Art. 48. DOI: https://doi.org/10.1186/s13584-025-00710-7.

19. Alkalay, S., Dolev, A. Public Educational Psychology Services in Israel on the Internet. Israel Journal of Health Policy Research. 2019. Vol. 8. Art. 31. DOI: https://doi.org/10.1186/s13584-019-0341-3.

20. Ben-Nun, S. Psychological-educational service alarmingly lacking, even in wake of war, State Comptroller finds. The Jerusalem Post. 22 July 2025. URL: https://www.jpost.com/israel-news/article-861852 (date of access: 09.11.2025).

21. Пєтушкова, О. Чому психологічна служба в системі освіти потребує змін: концепт реформи. Нова українська школа. 10.10.2024. URL: https://nus.org.ua/2024/10/10/chomu-psyhologichna-sluzhba-v-systemi-osvity-potrebuye-zmin-kontsept-reformy/ (дата звернення: 09.11.2025).

22. Про затвердження Переліку валідних методів психологічної діагностики : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 № 2118 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0128-24 (дата звернення: 15.11.2025).

References:

1. Kryazh, I., & Kholmanova, V. (2024). Wartime and Ukrainian Information Technology specialists' wellbeing: Exploring the role of internal resilience resources. Psychology, Society & Education, 16(3), 41–52. https://doi.org/10.21071/psye.v16i3.17081

2. Clark, J. N. (2024). Resilience as a "concept at work" in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance. Review of International Studies, 50(3), 345–364. https://doi.org/10.1017/S0260210524000030

3. Kimhi, S., Kaim, A., Bankauskaite, D., et al. (2024). A full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022: Resilience and coping within and beyond Ukraine. Applied Psychology: Health and Well-Being, 16(3), 1005–1023. https://doi.org/10.1111/aphw.12466

4. Afonin, E., Kotovska, O., Liubychenko, O., Piddubchak, O., Khasanov, R., & Dikova-Favorska, O. (2025). Cultural and educational institutions as agents of meaning and resilience in wartime Ukraine: A postmodern perspective. Journal of Geography, Politics and Society, Digest, 44–52. https://doi.org/10.26881/jpgs.2025.2.05

5. "Ty yak?". (2025). Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia "Psykhichne zdorovia ta stavlennia ukraintsiv do psykholohichnoi dopomohy pid chas viiny" [Results of the sociological study "Mental health and Ukrainians' attitudes toward psychological assistance during wartime"]. https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany [in Ukrainian].

6. Analitychnyi zvit za rezultatamy opytuvannia ukrainskykh pidlitkiv u 2022/2023 rokakh v mezhakh proiektu Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC). https://www.unicef.org/ukraine/en/media/51006/file/Health%20Behaviour%20in%20School-Aged%20Children%20study_Ua%201.pdf [in Ukrainian]

7. Nalyvaiko, O., Vus, V., Zotova, L., Kostruba, N., & Tayeh, R. (2025). Mental health and psychosocial support coordination in wartime (Ukraine): Lessons from a humanitarian perspective. Mental Health: Global Challenges Journal, 8(1), 27–35. https://doi.org/10.56508/mhgcj.v8i1.268

8. Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). [The New Ukrainian School: Conceptual principles of secondary school reform]. https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf [in Ukrainian]

9. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine "On education" from September 5, 2017, № 2145-VIII], (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 [in Ukrainian]

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu u systemi osvity Ukrainy (Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, № 509, 22.05.2018. [On approval of the Regulation on the psychological service in the education system of Ukraine: Order of Ministry of Education and Science of Ukraine. №509 from May 22, 2018]. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18 [in Ukrainian]

11. Pro vprovadzhennia upravlinskoi modeli psykholohichnoi sluzhby systemy osvity Lvivskoi oblasti [On implementation of the management model of the psychological service of the education system of Lviv region. Department of Education and Science of the Lviv Regional State Administration.] (Order № 02-01/01/42, February 24, 2023) [in Ukrainian].

12. Koordynatsiinyi tsentr z pytan psykhichnoho zdorovia pry Kabineti Ministriv Ukrainy. (2024). Systema u sferi psykhichnoho zdorovia ta psykhosotsialnoi pidtrymky v Ukraini: tsilova model 2.0 [Mental health and psychosocial support system in Ukraine: Target model 2.0]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy "Pro systemu okhorony psykhichnoho zdorovia" vid 15.01.2025 № 4223-IX. [Law of Ukraine "On the mental health care system" from January 15, 2025, № 4223-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20 [in Ukrainian]

14. Metodychni rekomendatsii “Priorytetni napriamy roboty psykholohichnoi sluzhby u systemi osvity Ukrainy v 2025/2026 navchalnomu rotsi”: lyst Instytutu modernizacii osviry [Methodological recommendations “Priority areas of work of the psychological service in the education system of Ukraine in the 2025/2026 academic year”: Letter from Institute of education modernizationNo. 21/08-586, July 7, 2025]. https://imzo.gov.ua/2025/07/07/lyst-imzo-vid-07-07-2025-21-08-586-pro-metodychni-rekomendatsii-priorytetni-napriamy-roboty-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-ukrainy-v-2025-2026-navchal-nomu-rotsi/ [in Ukrainian]

15. Zakon Ukrainy “Pro povnu zahalnu seredniu osvitu” vid January 16, 202, № 463-IX [Law of Ukraine “On complete general secondary education”, from January 16, 2020, № 463-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20 [in Ukrainian]

16. Typovi shtatni normatyvy zakladiv zahalnoi serednoi osvity : nakaz Ministerstva osvity I nauky Ukrainy vid 06.12.2010, № 1205 [Typical staffing standards for general secondary education institutions, Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, from December 6, 2010] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10 [in Ukrainian]

17. World Health Organization. (2021). Global strategy on digital health 2020–2025. https://www.who.int/docs/default-source/documents/gs4dhdaa2a9f352b0445bafbc79ca799dce4d.pdf

18. Kramer, A., Brunstein-Klomek, A., Neuthal, N., Bar, T. N., & Tzur Bitan, D. (2025). Professional and service-user perspectives regarding the future of mental healthcare in Israel. Israel Journal of Health Policy Research, 14, Article 48. https://doi.org/10.1186/s13584-025-00710-7

19. Alkalay, S., & Dolev, A. (2019). Public educational psychology services in Israel on the Internet. Israel Journal of Health Policy Research, 8, Article 31. https://doi.org/10.1186/s13584-019-0341-3

20. Ben-Nun, S. (2025, July 22). Psychological-educational service alarmingly lacking, even in wake of war, State Comptroller finds. The Jerusalem Post. https://www.jpost.com/israel-news/article-861852

21. Pietushkova, O. (2024). Chomu psykholohichna sluzhba v systemi osvity potrebuie zmin: Kontsept reformy. Nova Ukrainska Shkola. https://nus.org.ua/2024/10/10/chomu-psyhologichna-sluzhba-v-systemi-osvity-potrebuye-zmin-kontsept-reformy/ [in Ukrainian]

22. Pro zatverdzhennia Pereliku validnykh metodiv psykholohichnoi diahnostyky : nakaz Ministerstva ohorony zdorovia Ukrainy vid 13.12.2023, № 2118 [On approval of the list of valid psychological diagnostic methods Order of Ministry of Health of Ukraine, December 13, 2023, №2118] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0128-24 [in Ukrainian]

УДК 159.953.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1692-1701

Галян Олена Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-6070-9669

СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті проаналізовано суб'єктність особистості як одну із базових категорій загальної психології. Актуальність такої візії зумовлена потребою концептуального уточнення категорійного апарату загальної психології в умовах посилення міждисциплінарних впливів і зростання уваги до активної, самодетермінованої природи психіки людини. Метою статті стало обґрунтування статусу суб'єктності як системоутворювальної категорії загальної психології та розкриття її пояснювального потенціалу в дослідженні психічної активності та поведінки особистості.

Методологічну основу аналізування концепту «суб'єктність» склали принципи системності, розвитку, суб'єктно-діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів.

Деталізовано, що в сучасних психологічних концепціях у зарубіжній психології суб'єктність розглядають крізь призму агентності, автономії (самостійності), самодетермінації та здатності особистості до цілеспрямованої регуляції власної активності, тоді як у вітчизняній традиції вона інтерпретується як інтегративна характеристика особистості, що забезпечує єдність свідомості, діяльності та поведінки.

Систематизовано місце концепту «суб'єктність» у категорійно-понятєвому полі загальної психології. Обґрунтовано, що суб'єктність виконує функцію внутрішнього джерела психічної активності, визначає її спрямованість і смислову організацію.

Запропоновано системно-алгоритмічну модель реалізації суб'єктності особистості, яка відображає логіку переходу від внутрішніх регуляторно-смислових структур до зовнішніх форм діяльності та враховує механізми зворотного зв'язку й саморозвитку.

Визнано, що залучення категорії «суб'єктність» розширює пояснювальні можливості загальної психології та створює методологічне підґрунтя для подальших теоретичних і емпіричних досліджень психічної активності особистості.

Ключові слова: суб'єктність, загальна психологія, психічна активність, особистість, саморегуляція, поведінка.

Halian Olena Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary and Preschool Education, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https//orcid.org/0000-0001-6070-9669

AGENCY OF PERSONALITY AS A BASIC CATEGORY OF GENERAL PSYCHOLOGY: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The article analyzes the construct of the agency of personality as one of the basic categories of general psychology. The relevance of this perspective is determined by the need for conceptual clarification of the categorical framework of general psychology in the context of increasing interdisciplinary influences and growing attention to the active, self-determined nature of the human psyche. The purpose of the article is to substantiate the status of agency as a system-forming category of general psychology and to reveal its explanatory potential in the study of mental activity and human behavior.

The methodological basis for the analysis of the concept of agency includes the principles of systemacity and development, as well as activity and personality-oriented approaches. It is specified that in contemporary foreign psychological theories, agency is predominantly interpreted through the lenses of agency, autonomy, self-determination, and the individual's capacity for purposeful regulation of personal activity. In contrast, within the national psychological tradition, agency is conceptualized as an integrative characteristic of personality that ensures the unity of consciousness, activity, and behavior.

The place of the concept of agency within the categorical and conceptual field of general psychology is systematized. It is substantiated that agency functions as an internal source of mental activity and determines its direction and meaning-making organization. A system-algorithmic model of the agency of personality realization is proposed, reflecting the logic of transition from internal regulatory and meaning-related structures to external forms of activity, while accounting for feedback mechanisms and self-development processes. It is concluded that incorporating the category of agency significantly expands the explanatory capacity of general psychology and provides a methodological foundation for further theoretical and empirical research on personality mental activity.

Keywords: agency, general psychology, mental activity, personality, self-regulation, behavior.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку психологічної науки характеризується зростанням уваги до фундаментальних категорій, які забезпечують цілісне розуміння психічної реальності та пояснення активності людини як носія психіки. У цьому контексті особливої актуальності набуває категорія суб'єктності, що відображає здатність особистості бути активним носієм, ініціатором і регулятором власної психічної діяльності. Попри широке

використання поняття «суб'єктність» у різних галузях психології, зокрема, педагогічній, віковій та соціальній, її статус як базової категорії саме загальної психології потребує спеціального теоретико-методологічного осмислення.

Загальна психологія як фундаментальна наука покликана розкривати універсальні закономірності функціонування психіки, незалежно від конкретних сфер життєдіяльності людини. У цьому вимірі суб'єктність постає не як прикладна характеристика поведінки чи діяльності, а як інтегративна властивість особистості, що визначає спосіб організації психічних процесів, станів і властивостей. Саме через категорію суб'єктності стає можливим пояснення активного, вибіркового та усвідомленого характеру психічного відображення дійсності.

У класичних психологічних концепціях суб'єктність пов'язують із принципом єдності свідомості та діяльності, ідеями активності особистості, самодетермінації та саморегуляції психічної діяльності. У сучасних дослідженнях спостерігається деяке ототожнення цього наукового конструкта з близькими, але не тотожними поняттям, такими як автономія чи активність. Це зумовлює необхідність уточнення змісту суб'єктності саме в межах категоріального апарату загальної психології.

З огляду на зазначене, актуальним вважаємо теоретико-методологічний аналіз суб'єктності особистості як базової категорії загальної психології, що дає змогу, з одного боку, систематизувати наявні підходи до її розуміння, а з іншого – окреслити її ресурсність у дослідженні психічної діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єктність особистості є однією зі значущих категорій загальної психології та активно досліджується як в українській, так і в зарубіжній науковій традиції. Сучасні підходи визначають її як комплексну характеристику психічної активності, що представлена в когнітивному, мотиваційному, перцептивному та соціальному вимірі. У вітчизняному дискурсі суб'єктність представлена в контексті досліджень психології особистості, саморозвитку та професійної активності. Так, Т. Титаренко підкреслює роль життєвого світу особистості у формуванні суб'єктності, зокрема, через мотиваційні, регуляторні та рефлексивні механізми. Вона акцентує на взаємодії особистості із соціальним середовищем і життєвими задачами, що детермінує формування активної позиції суб'єкта [1]. З. Карпенко розвиває концепцію інтегральної суб'єктності, що містить різні виміри психічної активності й дає змогу поєднувати філософсько-психологічні та психологічно-педагогічні підходи до вивчення особистості [2]. У суб'єктно-вчинковій парадигмі суб'єктність визначається як цілісна характеристика психічної діяльності, що проявляється через внутрішню спрямованість і здатність до усвідомленого прийняття рішень (В. Татенко [3]). С. Кузікова розглядає суб'єктність як процес саморозвитку, особливо в підлітковому та юнацькому віці, підкреслюючи роль актуалізації потенціалу та мотиваційних механізмів особистості [4]. Загалом в українській психології суб'єктність постає інтегративною характеристикою

особистості, у якій поєднано внутрішню активність, саморегуляцію і соціальну взаємодію.

У зарубіжній психології суб'єктність активно представлена такими концептами як sense of agency (відчуття власної дії), автономія, самодетермінація та феноменологічний досвід. Новітні емпіричні дослідження sense of agency увиразнюють першоперсональний досвід контролю над власними діями та їх наслідками. Цей напрямок досліджень демонструє, що питання суб'єктивного досвіду стає важливою емпіричною темою, де психологічні механізми та індивідуальні варіації переживання контролю розглядають як центральні елементи суб'єктності. Зокрема, доведено, що соціальне виключення значно впливає на базові психологічні потреби (належність, самооцінка, сенс існування) та емпірично вимірювані аспекти суб'єктності [5]; суб'єктний сенс можна посилити через позитивний наратив у віртуальній реальності, що унеможливлює просту сенсорну або рухову основу суб'єктності натомість пов'язує її з психологічним сприйняттям себе як дієвого суб'єкта [6]; механізми самомоніторингу та предиктивного оброблення сенсорної інформації вказують на тісний взаємозв'язок між перцепцією як першоперсональним досвідом і суб'єктивністю дій [7].

Методологічні дискусії в зарубіжному дискурсі засвідчують, що суб'єктивність варто розглядати як ресурс наукового аналізу, а не проблему науки. У цьому контексті розуміння суб'єктивності не зводиться лише до опису явищ, а є методологічно значущим чинником дослідження, який збагачує емпіричний аналіз через усвідомлення першоперсонального досвіду як фундаментального елементу психіки [8]**.** Феноменологічні підходи акцентують на first-person perspective, тобто переживанні себе як носія психіки. D. Zahavi підкреслює, що суб'єктність включає самосвідомість, здатність до рефлексії та інтеграції власного досвіду, що дає змогу сформувати цілісну модель психіки [9]. Подібні підходи часто інтегрують дані з когнітивної науки, філософії свідомості та психолінгвістики, що створює інтердисциплінарну основу для сучасної теорії суб'єктності. Сучасні інтегративні моделі поєднують перцептивний контроль, автономне регулювання та соціальний контекст, що уможливлює трактування суб'єктності як динамічної характеристики психічної активності.

Як бачимо, у сучасних дослідженнях простежується тенденція інтеграції різних аспектів визначення сутності суб'єктності. Вітчизняні та зарубіжні науковці розглядають її як фундаментальну характеристику психіки, що поєднує психічну активність, саморегуляцію та соціальну взаємодію. Сукупно ці підходи підтверджують фундаментальний статус концепту «суб'єктність» у системі загальної психології.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз суб'єктності особистості як фундаментальної категорії загальної психології, уточнити її зміст, структуру та пояснювальний потенціал у дослідженні психічної активності людини. Для її реалізації варто окреслити методологічні аспекти аналізу

суб'єктності в загальній психології та її місце в системі понять загальної психології.

Виклад основного матеріалу. У загальній психології суб'єктність доцільно розглядати як інтегративну характеристику психічної організації особистості, що забезпечує її здатність до активного, цілеспрямованого та смислово зумовленого функціонування. На відміну від деяких психічних процесів, суб'єктність не локалізується в жодному з них, а постає системною властивістю психіки, яка виявляється в єдності свідомості, діяльності та саморегуляції.

Суб'єктність охоплює здатність особистості ініціювати психічну активність, усвідомлювати власні стани й дії, регулювати поведінку відповідно до внутрішніх цілей і цінностей, а також брати відповідальність за ухвалені рішення. У цьому сенсі вона – метакатегорія, що поєднує такі базові поняття загальної психології, як активність, мотивація, воля, самосвідомість і рефлексія.

Розгляд суб'єктності як інтегративної характеристики дає змогу системно аналізувати психічну активність людини [10]. У межах загальнопсихологічного аналізу суб'єктність постає як багатовимірна структура, що містить кілька взаємопов'язаних компонентів. Традиційно вони представлені когнітивним, мотиваційно-смисловим, емоційно-вольовим та регулятивно-діяльнісним компонентом. Розглянемо їх змістові характеристики.

Когнітивний компонент суб'єктності пов'язаний зі здатністю особистості усвідомлювати себе як джерело пізнавальної активності, формувати уявлення про власні можливості, обмеження та цілі. Він репрезентує самоусвідомлення особистості, її рефлексію та метакогнітивні процеси, що забезпечують контроль пізнавальної діяльності.

Мотиваційно-смисловий компонент визначає спрямованість суб'єктних проявів. Саме через систему мотивів, цінностей і смислів особистість здійснює вибір, визначає пріоритети та вибудовує життєві стратегії. У цьому контексті суб'єктність виявляється у здатності до самодетермінації та внутрішньої регуляції поведінки.

Емоційно-вольовий компонент забезпечує стійкість суб'єктної позиції в умовах труднощів, невизначеності та стресу. Він проявляється в здатності до самоконтролю, подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод, збереження цілісності «Я».

Регуляторно-діяльнісний компонент пов'язаний із практичною реалізацією суб'єктності в поведінці та діяльності. Саме завдяки цьому компонентові відбувається перехід від внутрішніх намірів до реальних дій, що надає суб'єктності емпірично спостережуваного характеру.

Одним із провідних аспектів аналізу суб'єктності в загальній психології є її зв'язок із категорією «психічна активність». Активність у цьому контексті розуміється не лише як інтенсивність психічних процесів, а як якісна характеристика взаємодії особистості зі світом. Суб'єктність визначає напрямок, форму та зміст психічної активності, надаючи їй індивідуально-особистісного

характеру. Саме завдяки суб'єктності психічна активність набуває смислової організації, а поведінка – цілісності та внутрішньої зумовленості.

У загальнопсихологічному вимірі суб'єктність є умовою переходу від реактивних форм поведінки до довільної, усвідомленої активності. Це детермінує її розгляд як одного із базових механізмів психічної регуляції.

Категорія «суб'єктність» має важливе методологічне значення для загальної психології, оскільки визначає спосіб інтерпретації психічних явищ. Звернення до суб'єктності змінює фокус дослідження з аналізу ізольованих психічних функцій на вивчення цілісної психічної організації особистості. У таблиці 1 узагальнено місце суб'єктності у системі основних понять загальної психології.

Як бачимо з табл.1, суб'єктність не зводиться до окремої риси або процесу, а є принципом організації психічної активності особистості. А це, своєю чергою, уможливлює репрезентацію психологічних категорій, які характеризують концепт «особистість» в єдиній теоретичній моделі (рис. 1).

Таблиця 1

Структурно-методологічний аналіз категорії «суб'єктність особистості»

Рівень аналізу	**Компонент суб'єктності**	**Психологічний зміст**	**Категорії загальної психології**
Онтологічний	Суб'єкт як носій психіки	Активне, цілісне існування особистості у світі; здатність ініціювати психічну активність	Психіка, активність, свідомість
Структурний	Когнітивний	Усвідомлення себе як джерела пізнання; рефлексія, самосвідомість, метакогніція	Самосвідомість, мислення, рефлексія
	Мотиваційно-смисловий	Внутрішня детермінація поведінки; система мотивів, цінностей, життєвих смислів	Мотивація, потреби, смисл
	Емоційно-вольовий	Здатність до саморегуляції, стійкості, подолання труднощів	Емоції, воля, самоконтроль
Діяльнісний	Регуляторно-діяльнісний	Реалізація суб'єктності в поведінці та діяльності	Діяльність, довільність, регуляція
Процесний	Суб'єктність як динамічний процес	Розгортання суб'єктної позиції в часі; розвиток, взаєморозвиток, саморозвиток	Розвиток, зміни, саморозвиток
Методологічний	Суб'єктність як принцип аналізу	Орієнтація на цілісне вивчення психіки; інтеграція рівнів аналізу	Принцип системності, цілісність
Прикладний	Суб'єктність як умова психологічної зрілості	Здатність до відповідального вибору, самостійності, самореалізації	Особистісна зрілість, адаптація

Запропонована модель (див. рис.1) відображає суб'єктність як системоутворювальний чинник, психічну активність – як внутрішній механізм перероблення та регуляції, а поведінку – як вихідний результат психічної організації особистості. Наявність зворотного зв'язку підкреслює динамічний характер системи та уможливлює розгляд психічної активності як процесу перманентного саморегулювання і розвитку.

Такий підхід дає змогу інтерпретувати поведінку не як прямий наслідок зовнішніх впливів, а як результат суб'єктнісно зумовленої психічної активності, що підтверджує методологічний статус категорії «суб'єктність» у загальній психології.

Отже, вона є концептуальним інструментом, що забезпечує зв'язок між внутрішнім світом людини та її реальною поведінкою. Цей аспект детер-мінує потребу окреслення інтерпретаційного потенціалу категорії «суб'єктність» в аналізуванні психічної активності особистості.

По-перше, суб'єктність дає змогу пояснити джерела психічної активності. На відміну від стимул-реактивних моделей, суб'єктнісно-орієнтований підхід виходить із того, що ініціатива психічної діяльності належить самій особистості. Психічна активність постає як результат внутрішньої детермінації, опосередкованої мотиваційно-смисловими структурами, життєвим досвідом та усвідомленими цілями.

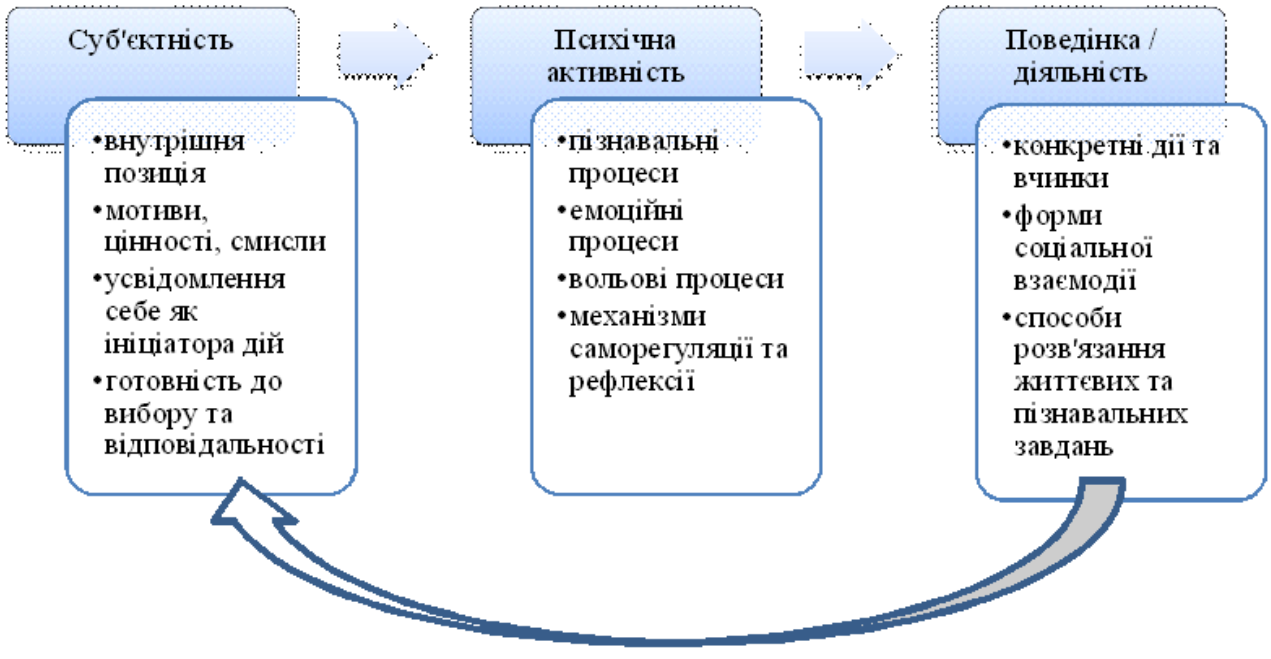

Рис. 1. Модель взаємозв'язку суб'єктності, психічної активності та поведінки особистості

По-друге, суб'єктність забезпечує пояснення спрямованості та вибірковості психічної активності. Саме завдяки суб'єктній позиції людина не просто реагує на впливи середовища, а здійснює відбір значущих стимулів, інтерпретує їх відповідно до власних смислів і будує індивідуальну стратегію поведінки. Це дає змогу зрозуміти, чому за однакових умов різні люди демонструють різні форми психічної активності.

По-третє, категорія суб'єктності надає можливість пояснити цілісність психічної активності. Психічні процеси (сприймання, мислення, емоції, воля) у межах суб'єктнісного підходу розглядають не ізольовано, а як функціонально пов'язані елементи єдиної системи саморегуляції. Суб'єктність виконує інтегративну функцію, забезпечуючи узгодженість когнітивних, емоційних і поведінкових проявів.

По-четверте, суб'єктність має суттєвий потенціал для інтерпретації динаміки психічної активності в часі. Вона дає змогу аналізувати не лише актуальні психічні стани, а і процеси розвитку, зміни та саморозвитку особистості. Психічна активність у цьому контексті постає як історично та біографічно зумовлений процес, що розгортається в межах індивідуального життєвого шляху.

По-п'яте, використання категорії суб'єктності розширює можливості пояснення усвідомленої регуляції та відповідальності за власні дії. Суб'єктність передбачає здатність особистості не лише діяти, а й усвідомлювати мотиви, наслідки та смисл власної активності, що має принципове значення для розуміння довільної поведінки та психологічної зрілості.

Висновки. Здійснений теоретико-методологічний аналіз дає змогу розглядати суб'єктність особистості як одну з базових категорій загальної психології, яка має високий пояснювальний потенціал у дослідженні психічної активності людини. Суб'єктність відображає здатність особистості бути активним носієм психіки, ініціювати, регулювати та усвідомлювати власну діяльність і внутрішні психічні процеси.

Констатовано, що категорія «суб'єктність» органічно інтегрується в систему основних понять загальної психології та перебуває в тісному взаємозв'язку з такими категоріями, як психіка, свідомість, діяльність і особистість. Її методологічне значення полягає в можливості пояснення психічних явищ із позиції холістичного підходу до особистості як активного суб'єкта психічного життя.

Суб'єктність особистості має багатокомпонентну структуру, до якої належать психічна активність, саморегуляція, рефлексивність, здатність до усвідомленого вибору та відповідальність за власні дії. Ці компоненти забезпечують внутрішню узгодженість психічних процесів і визначають індивідуально своєрідний спосіб взаємодії особистості зі світом.

Аналіз суб'єктності в межах загальної психології доцільно здійснювати з опорою на принцип суб'єктності, діяльнісний та системний підходи, які дають змогу розглядати психіку як динамічну, самоорганізовану систему. Такий підхід

створює можливості для подальших теоретичних узагальнень і емпіричних досліджень, спрямованих на поглиблення розуміння механізмів психічної регуляції та розвитку особистості.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням динаміки суб'єктності на різних етапах онтогенезу та аналізом її проявів у різних видах діяльності.

Література:

1. Титаренко Т. Нариси до соціально-психологічної теорії особистісного життєконструювання. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2014. Вип.5. С. 172-186.

2. Карпенко З. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проєкт. *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. Татенка. Київ: Либідь, 2006. С. 157-175.

3. Татенко В. Суб'єктно-вчинковий підхід як форма соціально-психологічного мислення. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2017. Вип. 39 (42). С. 26-38.

4. Кузікова С. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Суми: Видавництво СумДПУ, 2020. 324 с.

5. Adnani S., Farahani H., Dabbagh H. Social Exclusion's Effect on Psychological Needs, Sense of Agency and Moral Cognition from an Embodied Cognition Perspective. *Acta Psychologica*. 2025. Vol. 261. DOI: https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105973.

6. Hamagashira K., Azuma M., Shimada S. Positive Narrativity Enhances Sense of Agency toward a VR Avatar. *Arxiv*. 2025. URL: https://arxiv.org/abs/2512.21968

7. Siegel G. The Perceptual Sense of Agency. *The Review of Philosopfy and Psychology*. 2025. DOI: https://doi.org/10.1007/s13164-025-00788-7

8. Gough B., Madill A. Subjectivity in Psychological Science: from Problem to Prospect. *Psychol Methods*. 2012. Vol. 17(3). pp. 374-84. DOI: https://doi.org/10.1037/a0029313

9. Zahavi D. Subjectivity and Selfhood: Investigation the First-Person Perspective. London: The MIT Press, 2006. 280 p.

10. Галян О. Потенціал суб'єктнісно-орієнтованого освітнього процесу у формуванні професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Актуальні проблеми дошкільної, початкової та спеціальної освіти в умовах кризових викликів суспільства*: зб. тез допов. Всеукр. наук.-практ. конфер. з міжнар. участю (Івано-Франківськ, 14-15 травня 2025 р.) / Херсонський держ. ун-т; Івано-Франківськ, 2025. С. 150-152.

References:

1. Tytarenko, T. (2014). Narysy do sotsial′no-psykholohichnoyi teoriyi osobystisnoho zhyttyekonstruyuvannya [Essays on the social-psychological theory of personal life construction]. *Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky – Psychological sciences: problems and achievements, 5*, 172-186.

2. Karpenko, Z. (2006). Kartohrafiya intehral′noyi sub″yektnosti: post-postmodernist·s′kyy proyekt [Cartography of integral subjectivity: a post-postmodernist project.]. In V. Tatenko (Ed.). *Lyudyna. Sub"yekt. Vchynok. Filosofs'ko-psykholohichni studiyi – Human. Subject. Action. Philosophical and psychological studies* (pp. 157-175). Kyyiv: Lybid′.

3. Tatenko, V. (2017). Sub″yektno-vchynkovyy pidkhid yak forma sotsial′no-psykholohichnoho myslennya [Subjective-action approach as a form of social-psychological thinking]. *Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi – Scientific studies in social and political psychology, 39*(42), 26-38.

4. Kuzikova, S. (2020). Psykholohichni osnovy stanovlennya sub'yekta samorozvytku v yunats′komu vitsi [Psychological foundations of the formation of a self-development subject in adolescence]. Sumy: Vydavnytstvo SumDPU.

5. Adnan, S., Farahani, H., & Dabbagh, H. (2025) Social Exclusion's Effect on Psychological Needs, Sense of Agency and Moral Cognition from an Embodied Cognition Perspective. *Acta Psychologica*, *261*. DOI: https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105973.

6. Hamagashira, K., Azuma, M., & Shimada, S. (2025). Positive Narrativity Enhances Sense of Agency toward a VR Avatar. *Arxiv*. URL: https://arxiv.org/abs/2512.21968

7. Siegel, G. (2025). The Perceptual Sense of Agency. *The Review of Philosopfy and Psychology*. DOI: https://doi.org/10.1007/s13164-025-00788-7

8. Gough, B., & Madill, A. (2012). Subjectivity in Psychological Science: from Problem to Prospect. *Psychol Methods*, *17*(3), 374-84. DOI: https://doi.org/10.1037/a0029313

9. Zahavi, D. (2006). *Subjectivity and Selfhood: Investigation the First-Person Perspective*. London: The MIT Press.

10. Halian, O. (2025). Potentsial sub″yektnisno-oriyentovanoho osvitn′oho protsesu u formuvanni profesiynoyi identychnosti maybutnikh pedahohiv [The potential of the subject-oriented educational process in the formation of the professional identity of future teachers]. *Aktual'ni problemy doshkil'noyi, pochatkovoyi ta spetsial'noyi osvity v umovakh kryzovykh vyklykiv suspil'stva – Current problems of preschool, primary and special education in the context of crisis challenges of society*, All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation (pp. 150-152). Ivano-Frankivs′k.

УДК 159.9:613.6:373.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1702-1721

Гірняк Андрій Несторович доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0003-3854-4866.

Івахів Юрій Ігорович здобувач третього рівня вищої освіти (PhD) зі спеціальності 053 Психологія, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0007-2091-196X.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ У ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті здійснено обґрунтування наукових підходів до психологічної профілактики психосоматичних розладів у дітей шкільного віку. Психологічну профілактику психосоматичних розладів визначено як комплекс заходів, спрямованих на попередження виникнення, поглиблення або хронізації психофізіологічних порушень шляхом формування у школярів навичок психоемоційної регуляції й соціальної взаємодії. Розкрито суть наукових підходів до психологічної профілактики психосоматичних розладів у школярів, а саме: психодинамічний – дає змогу виявляти внутрішні конфлікти, що можуть проявлятися у соматичних симптомах, і формувати у дитини навички психоемоційної регуляції; когнітивно-поведінковий – спрямований на розвиток усвідомленого контролю над емоційними та фізичними проявами стресу; системно-структурний – враховує взаємодію з сім'єю, школою та соціальним оточенням, сприяючи створенню гармонійних взаємин; психофізіологічний – зосереджує увагу на взаємозв'язку психічних процесів і фізіологічних реакцій організму, розвиваючи у дітей навички саморегуляції; просвітницький – передбачає систематичне навчання учнів психологічній стійкості та способам реагування на стрес; соціально-психологічний – зосереджується на розвитку емпатії, навичок співпраці та підтримки конструктивної взаємодії в групі; біопсихосоціальний – розглядає особу як цілісну систему взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників, що сукупно окреслюють ризики виникнення, особливості перебігу і попередження психосоматичних порушень; біхевіористський – вказує на необхідність формування і закріплення адаптивних моделей поведінки учнів через механізми навчання, підкріплення й модифікації умов середовища; вітакультурний – тлумачить профілактику психосоматичних розладів як процес плекання культури життя дитини через розвиток її смислів, життєвого досвіду, ціннісної сфери й суб'єктної взаємодії в освітньому довкіллі. Доведено, що розглянуті наукові підходи дають змогу забезпечити системне й

холістичне реагування фахівців-психологів на ризики формування в учнів психосоматичних розладів, сприяючи зміцненню їх психічного й фізичного здоров'я й уможливлюючи цілісний та гармонійний розвиток. Перспективами подальших досліджень визначено експериментальне вивчення дієвості цих підходів у психологічній профілактиці психосоматичних розладів у школярів.

Ключові слова: психосоматика, психосоматичні розлади, психологічна профілактика, первинна профілактика, вторинна профілактика, третинна профілактика, психодинамічний підхід, когнітивно-поведінковий підхід, системно-структурний підхід, психофізіологічний підхід, просвітницький підхід, соціально-психологічний підхід, біопсихосоціальний підхід, біхевіористський підхід, вітакультурний підхід, школярі.

Hirnyak Andriy Nestorovych Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0003-3854-4866.

Ivakhiv Yuriy Igorovych PhD candidate in the field of 053 Psychology, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0007-2091-196X.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE PSYCHOLOGICAL PREVENTION OF PSYCHOSOMATIC DISORDERS IN SCHOOLCHILDREN

Abstract. The article substantiates scientific approaches to the psychological prevention of psychosomatic disorders in school-age children. Psychological prevention of psychosomatic disorders is defined as a комплекс of measures aimed at preventing the emergence, deepening, or chronicity of psychophysiological disturbances through the development of psycho-emotional regulation and social interaction skills in schoolchildren. The essence of the scientific approaches to the psychological prevention of psychosomatic disorders in school-age children is revealed, namely: the psychodynamic approach, which makes it possible to identify internal conflicts that may manifest in somatic symptoms and to form psycho-emotional regulation skills in the child; the cognitive-behavioral approach, focused on developing conscious control over emotional and physical manifestations of stress; the systemic-structural approach, which takes into account interaction with the family, school, and social environment, contributing to the formation of harmonious relationships; the psychophysiological approach, which concentrates on the relationship between mental processes and physiological reactions of the body and fosters self-regulation skills in children; the educational approach, which provides systematic instruction of students in psychological resilience and adaptive ways of responding to stress; and the socio-psychological approach, which emphasizes the development of empathy, cooperation skills, and the maintenance of constructive group interaction. It is demonstrated that the considered scientific approaches enable psychologists to ensure a systematic and

comprehensive response to the risks of psychosomatic disorder formation in students, promoting the strengthening of their mental and physical health and facilitating holistic and harmonious development; biopsychosocial – views the individual as an integral system of interaction among biological, psychological, and social factors that jointly determine the risks of onset, characteristics of the course, and prevention of psychosomatic disorders; behaviorist – emphasizes the necessity of forming and consolidating adaptive behavioral patterns in students through mechanisms of learning, reinforcement, and modification of environmental conditions; vitacultural – interprets the prevention of psychosomatic disorders as a process of cultivating a child's culture of life through the development of personal meanings, life experience, value sphere, and subject–subject interaction within the educational environment. Prospects for further research include the experimental investigation of the effectiveness of these approaches in the psychological prevention of psychosomatic disorders in school-children.

Keywords: psychosomatics, psychosomatic disorders, psychological prevention, primary prevention, secondary prevention, tertiary prevention, psychodynamic approach, cognitive-behavioral approach, systemic-structural approach, psycho-physiological approach, educational approach, socio-psychological approach, schoolchildren.

Постановка проблеми. В сучасних умовах зростання психоемоційного навантаження на дітей шкільного віку, зумовленого соціальною нестабільністю, інформаційним перенасиченням, цифровізацією повсякдення, інтенсифікацією освітнього процесу та тривалим впливом стресогенних чинників, проблема збереження їх психічного й соматичного здоров'я набуває особливої суспільної значущості. Одним із найбільш тривожних проявів цієї тенденції є зростання кількості психосоматичних розладів у дитячому та підлітковому віці, які не лише ускладнюють процес навчання й соціальної адаптації, а й можуть спричинити формування стійких порушень здоров'я у дорослому житті. Враховуючи, що психосоматичні порушення у школярів часто виникають як відповідь на хронічний стрес, емоційне напруження, невирішені внутрішні конфлікти та дефіцит психосоціальної підтримки в освітньому довкіллі, розроблення та впровадження обґрунтованих підходів до профілактики психосоматичних розладів, що спираються на сучасні теоретичні моделі особистісного розвитку, стресостійкості та психічного здоров'я здобувачів освіти, набуває особливої актуальності. До того ж наукове осмислення таких підходів, їх критичний аналіз і прикладне узагальнення дадуть змогу підвищити ефективність профілактичної роботи в закладах загальної середньої освіти, забезпечити комплексний вплив на чинники прояву психосоматичних розладів та створити сприятливі умови для психічного благополуччя й збереження здоров'я підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показує різноспрямованість шляхів і напрямів психологічної профілактики

психосоматичних розладів у дітей різного віку. Так, сутність психосоматики у різних наукових контекстах висвітлювали Г. Аріна [1], Я. Василенко [43], Н. Видолоб [7], Л. Дідковська [10], М. Коваленко [43], Т. Хомуленко [31; 43], І. Філенко [31], К. Фоменко [31], О. Шукалова [31] та ін. Концептуальний зміст психосоматичних розладів виявляли О. Басюк [3], Т. Бутко [5], Т. Вітенко [8], В. Ждан [11], Л. Животовська [11], Р. Ісаков [13], М. Коломоєць [16], К. Максименко [23], Б. Михайлов [25], Д. Мороз [27], Н. Павлюкович [16], Л. Перетятько [29], Л. Руденко [33], І. Сарвір [25], А. Скрипніков [11], Н. Старинець [34], Д. Тейлор [44], М. Тесленко [29], А. Фрадинська [39], Д. Харченко [42] та ін. Поняття та значення психологічної профілактики різних форм, видів і рівнів розглядали Н. Афанасьєва [2], Н. Бігун [4], Н. Булатевич [45], Ю. Бучок [44], А. Гірняк [9], Т. Журавель [12], Г. Католик [14], М. Компанович [14], В. Крайнюк [21; 22], Л. Процик [30], В. Рибалка [32], Н. Сургунд [35], Т. Титаренко [36], Л. Шестопалова [44], Т. Яблонська [45] та ін. Форми, методи та засоби профілактичної роботи з дорослими та дітьми характеризували В. Васьківська [6], М. Компанович [17], О. Кокун [15], В. Коростій [19], Л. Лєпіхова [37], Н. Лозінська [15], Г. Мозгова [26], В. Мороз [15], І. Пішко [15], Т. Титаренко [37], В. Федорчук [38] та ін. Проте, незважаючи на наукову продуктивність окреслених праць в контексті психологічної профілактики психосоматичних розладів у дитячому віці, спеціальних праць та досліджень, спрямованих на системне вивчення наукових підходів до профілактики психосоматичних розладів у школярів, нами не виявлено.

Мета статті – обґрунтування системи наукових підходів до психологічної профілактики психосоматичних розладів у дітей шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. В сучасному соціумі, що характеризується прискореним темпом життя, підвищеними вимогами до результативності навчання та зростанням рівня психоемоційного навантаження на дітей та підлітків, актуалізується проблема збереження їх психічного та соматичного здоров'я. У зв'язку з цим психологічна профілактика психосоматичних розладів стає важливим напрямом роботи фахівців системи освіти, спрямованим як на своєчасне виявлення чинників виникнення психосоматичних розладів, так і на формування у здобувачів навичок емоційної саморегуляції, високого рівня стресостійкості та відповідального ставлення до власного психічного здоров'я. До того ж реалізація профілактичних заходів у шкільному довкілля сприяє як зниженню ймовірності виникнення психосоматичних порушень у школярів, так і забезпечує умови для їх гармонійного особистісного й соціального розвитку, забезпечення психологічного благополуччя та сприяння успішній соціалізації.

Узагальнення наукових джерел (О. Басюк [3], Т. Бутко [5], Т. Вітенко [8], В. Ждан [11], Л. Животовська [11], Р. Ісаков [13], М. Коломоєць [16], К. Максименко [23], Б. Михайлов [25], Д. Мороз [27], Н. Павлюкович [16], Л. Перетятько [29], Л. Руденко [33], І. Сарвір [25], А. Скрипніков [11], Н. Старинець [34], Д. Тейлор [47], М. Тесленко [29], А. Фрадинська [39],

Д. Харченко [42] та ін.) уможливлює тлумачення психосоматичних розладів як функціональних чи патологічних порушень фізичного стану, які виникають або ускладнюються під впливом психоемоційних факторів, проявляються через соматичні симптоми без явної органічної причини чи внаслідок взаємодії психічних і фізіологічних процесів в організмі людини й характеризуються взаємозв'язком між її психічним станом, емоційним фоном діяльності, поведінковими реакціями та фізіологічними функціями органів і систем. Такі розлади можуть охоплювати різні органи і системи, а також проявлятися у вигляді соматичних симптомів у дітей та дорослих у відповідь на стрес, тривогу, емоційне перенавантаження або значущі психотравмівні події, що потребує їх системної психологічної профілактики у школярів.

Психологічна профілактика, за визначенням Н. Бігун, є систематичною діяльністю фахівців, спрямованою на запобігання розвитку психічних порушень, дезадаптаційних станів і психосоматичних проблем у різних вікових групах населення. Вона передбачає планомірне впровадження заходів, що формують стійкі адаптивні механізми, підвищують психологічну стійкість та емоційну регуляцію особистості. Важливою складовою такої профілактики постає своєчасне виявлення факторів ризику, які можуть зумовити патологічні стани. Профілактична діяльність базується на науково обґрунтованих методах і технологіях, що враховують індивідуальні особливості людини та її соціальне довкілля, й охоплює як індивідуальні, так і групові заходи, спрямовані як на розвиток відповідних навичок, так і створення умов, що мінімізують ризик психоемоційних порушень та сприяють гармонійному розвитку особистості [4].

О. Кокун та ін. трактують психологічну профілактику як цілеспрямовану діяльність відповідних спеціалістів, спрямовану на актуалізацію внутрішніх ресурсів для подолання особою стресових ситуацій та запобігання негативним психологічним наслідкам. Її завдання – запобігання виникненню негативних психоемоційних чи дезадаптаційних станів шляхом розвитку когнітивних, емоційних і соціальних компетентностей, а також виявлення потенційно травмівних факторів і вироблення навичок конструктивного реагування на них. Психологічна профілактика передбачає активне включення особи у процес такої самопідтримки, що підкреслює не лише запобігання проблемам, а й сприяння розвитку внутрішньої гармонії та психологічного благополуччя [15].

В. Рибалка розглядає психологічну профілактику як комплекс спеціально організованих заходів, що реалізуються на рівні окремої особистості та її соціального оточення з метою мінімізації ризику виникнення психічних порушень. У її структурі – систематичний моніторинг психоемоційного стану, своєчасне втручання у випадку потенційної загрози та навчання ефективним стратегіям самоконтролю, метою чого є зміцнення психічного здоров'я, розвиток життєстійкості та підвищення адаптаційних можливостей індивіда. Така профілактика передбачає не лише запобігання розвитку дисфункцій, а й створення умов для позитивного психоемоційного розвитку особистості [32].

У нашій інтерпретації психологічна профілактика є комплексною діяльністю, що охоплює виявлення факторів ризику психічних порушень та реалізацію превентивних заходів із метою підтримки психічного благополуччя особи. Вона передбачає системне застосування методів навчання саморегуляції, розвитку складових емоційного інтелекту та формування стратегій адаптації до довкілля, що поєднує розвиток здатності до конструктивного вирішення конфліктів й забезпечує запобігання негативним психоемоційним наслідкам, зменшує ризик формування дезадаптаційних станів і психосоматичних розладів. Завдяки цілісності та системності, психологічна профілактика сприяє оптимальному розвитку особи, її соціальній інтеграції та підтримці власного психічного здоров'я у довгостроковій перспективі.

За класифікацією ВООЗ, психологічна профілактика поділяється на три рівні: первинну, вторинну та третинну. Первинна профілактика спрямована на зміцнення психічного здоров'я та створення специфічного захисту організму від шкідливих впливів, які можуть спричинити розвиток психічних чи психосоматичних розладів. Вона охоплює комплекс заходів, що зменшують вплив негативних чинників на психіку дитини, формують стійкість до стресових ситуацій і попереджають виникнення хвороб. Вторинна профілактика охоплює заходи, спрямовані на запобігання ускладнень та негативних наслідків уже наявного психічного розладу або психосоматичного захворювання, що передбачає активне виявлення школярів із початковими проявами хворобливих станів, своєчасний початок корекційної роботи і в підсумку забезпечує сприятливий перебіг захворювання й скорочує тривалість його проявів. Третинна профілактика спрямована на попередження негативних соціальних, трудових і психологічних наслідків захворювання, а також рецидивів і формування дефектів, що перешкоджають соціальній та професійній активності. За своєю суттю третинна профілактика відповідає концепції соціально-психологічної реабілітації і передбачає інтеграцію медичних, психологічних, соціальних та професійних заходів, що враховують комплексні параметри життєдіяльності дитини чи підлітка [2; 12; 30; 35; 37; 44 та ін.].

На основі аналізу наукової літератури (В. Васьківська [6], Дж. Енгель [46], М. Компанович [17], О. Кокун [15], В. Коростій [19], Л. Лєпіхова [37], Н. Лозінська [15], Г. Мозгова [26], В. Мороз [15], І. Пішко [15], Т. Титаренко [37], В. Федорчук [38], А.В. Фурман [40; 41] та ін.) нами виокремлено такі наукові підходи до психологічної профілактики психосоматичних розладів у сучасних школярів, а саме: 1) психодинамічний – базується на вивченні внутрішніх конфліктів, емоційних травм і психічних механізмів, які можуть провокувати соматичні симптоми; 2) когнітивно-поведінковий – зорієнтований на навчання адаптивним стратегіям поведінки та розвиток конструктивних реакцій на стресові ситуації; 3) системно-структурний – розглядає психосоматичні розлади в контексті взаємодії школяра з сім'єю, школою та соціальним довкіллям; 4) психофізіологічний – ґрунтується на ідеї взаємозв'язку психічних процесів та

фізіологічних реакцій організму людини; 5) просвітницький – передбачає систематичне навчання психологічній стійкості, емоційній компетентності, самоконтролю та здоровим способам реагування на стресові ситуації; 6) соціально-психологічний – зосереджує увагу фахівців на ролі соціальної підтримки й розвитку навичок міжособистісної взаємодії суб'єктів; 7) біопсихосоціальний – розглядає особистість як цілісну систему взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників, що спільно визначають ризики виникнення, перебіг і попередження у неї психосоматичних порушень; 8) біхевіористський – вказує на потребу організації психологічної профілактики психосоматичних розладів у школярів шляхом формування та закріплення адаптивних моделей поведінки через навчання, підкріплення й модифікації умов середовища; 9) вітакультурний – тлумачить профілактику як процес плекання культури життя дитини через розвиток її смислів, життєвого досвіду, ціннісної сфери та суб'єктної взаємодії в освітньому довкіллі.

Так, *психодинамічний підхід* до профілактики психосоматичних розладів у школярів ґрунтується на вивченні внутрішніх психологічних конфліктів, емоційних травм і несвідомих механізмів, які можуть впливати на соматичне здоров'я дитини. Представники цього підходу орієнтуються на розуміння того, як психічні процеси, що відбуваються в несвідомому, здатні трансформуватися у фізичні симптоми хвороби, й враховують, що внутрішні конфлікти, тривожні переживання та ранні психічні травми можуть проявлятися у вигляді головного болю, болю в животі, порушень сну, підвищеної втомлюваності чи інших соматичних розладів. Для раннього виявлення психологічних тригерів, які спричинюють соматичні реакції, застосовуються різноманітні психодіагностичні методики, спрямовані на оцінку емоційного стану школяра, рівня тривожності, адаптивності та внутрішньоособистісних конфліктів. В межах аналізованого підходу центральним елементом профілактичної роботи визнається формування навичок емоційної регуляції. При цьому школярів навчають усвідомлювати свої емоції, розпізнавати їхній вплив на поведінку та фізичні реакції організму, що дає змогу дітям управляти своїми стресовими станами, уникати хронізації психоемоційного напруження, зменшувати ризик виникнення психосоматичних розладів. Важливим стає ідентифікація індивідуальних особливостей школярів, таких як рівень тривожності, емоційної чутливості, здатності до самоконтролю. Відповідно, використання спеціальних психодіагностичних методів і методик уможливлює відстежування розвитку внутрішніх конфліктів, а застосування індивідуальних консультативних заходів допомагає запобігати появі соматичних симптомів і зміцнює психічну стійкість дитини [1; 4; 6; 10; 25; 47 та ін.].

Когнітивно-поведінковий підхід у профілактиці психосоматичних розладів у школярів ґрунтується на припущенні, що психічні та соматичні прояви часто є наслідком дезадаптивних переконань і неефективних моделей поведінки. Цей підхід орієнтований на зміну мисленнєвих схем, які провокують стресові реакції та посилюють психосоматичні симптоми. Основна ідея полягає у тому, що

модифікація когнітивних переконань дає змогу зменшити негативний вплив стресових ситуацій на психічний та фізичний стан дитини, а ефективна поведінкова стратегія сприяє формуванню здорових адаптивних реакцій. Профілактичні програми, розроблені в межах когнітивно-поведінкового підходу, передбачають навчання школярів технікам усвідомленого контролю над емоційними та фізичними симптомами. Важливим завданням таких програм є розвиток здатності дітей розпізнавати початкові ознаки тривоги, напруження або страху та коригувати їх через конструктивні способи поведінки. Навчання охоплює використання конкретних вправ для зменшення соматичних проявів стресу, таких як прискорене серцебиття, м'язове напруження чи порушення дихання. Передбачається й систематична психологічна робота з деструктивними переконаннями, коли школярі навчаються ідентифікувати негативні мисленнєві схеми, що підсилюють страх, тривогу або емоційне напруження. Замість автоматичного реагування на стресові ситуації вони відпрацьовують нові, більш адаптивні способи сприйняття подій, що дає змогу знизити психофізіологічне напруження і попередити появу психосоматичних симптомів. До того ж учні вчаться оцінювати свої емоційні та тілесні реакції, аналізувати причини стресу і самостійно обирати способи регуляції, формуючи таким чином внутрішні ресурси для управління психічним напруженням, що значно знижує ризик виникнення психосоматичних симптомів у майбутньому [2; 5; 15; 30; 44 та ін.].

Системно-структурний підхід у профілактиці психосоматичних розладів у школярів ґрунтується на аналізі взаємозв'язків між дитиною та її соціальними середовищами, включаючи сім'ю, школу та ширше соціальне довкілля. Цей підхід виходить із принципу, що психосоматичні прояви дитини не можуть розглядатися ізольовано від контексту її життя, оскільки вони відображають динаміку взаємодії між внутрішніми психічними процесами та зовнішніми соціальними факторами. Основна мета такої профілактики полягає у створенні сприятливого соціального середовища, що мінімізує ризик виникнення психосоматичних симптомів і підтримує психоемоційне здоров'я школяра. У межах цього підходу значення надається оцінці та моделюванню сімейних взаємин. Дослідження показують, що діти, які живуть у гармонійних сім'ях, де присутня емоційна підтримка, стабільність та чіткі межі відповідальності, менш схильні до розвитку психосоматичних розладів. Наприклад, конфлікти між батьками, невизначеність ролей у родині чи надмірна опіка можуть створювати психоемоційне напруження, що проявляється через соматичні симптоми, такі як болі в животі, головний біль чи порушення сну. Відповідно, профілактичні заходи спрямовані на формування здорових сімейних практик, що охоплюють розвиток емоційного контакту, навичок конструктивної комунікації та підтримки самостійності дитини. Вчителі та однолітки визнаються активними агентами соціальної підтримки, а шкільна атмосфера формує емоційний клімат, у якому дитина проводить значну частину часу. Профілактичні програми у школі охоплюють навчання персоналу виявляти у дітей ознаки емоційного напруження

та психосоматичних симптомів, а також створювати умови для розвитку позитивної соціальної взаємодії серед учнів. Підтримка з боку однолітків, участь у гуртках, спортивних секціях або волонтерських проєктах сприяє формуванню відчуття співпричетності й розвитку соціальних навичок [9; 26; 29; 32; 35 та ін.].

Психофізіологічний підхід до профілактики психосоматичних розладів у школярів базується на всебічному аналізі взаємозв'язку між психічними процесами та фізіологічними реакціями організму. Основна увага приділяється розумінню того, як емоційні стани, психологічне напруження, стреси впливають на функціонування різних систем органів. Вважається, що психосоматичні прояви у дітей є наслідком недостатньо розвинених механізмів саморегуляції та неефективного контролю за фізіологічними реакціями на стресові фактори. У межах вказаного підходу особливе значення надається виявленню та аналізу фізіологічних маркерів стресу. Так, підвищення частоти серцевих скорочень, коливання артеріального тиску, зміни дихального ритму або порушення моторики шлунково-кишкового тракту можуть вказувати на психоемоційне перенавантаження дитини. Раннє виявлення цих змін дає змогу своєчасно впроваджувати профілактичні заходи, спрямовані на стабілізацію фізіологічного стану та зниження ризику розвитку хронічних психосоматичних симптомів. Відповідно, профілактичні програми у межах цього підходу охоплюють навчання школярів методам саморегуляції, що уможливлюють контроль над рівнем фізіологічного напруження у стресових ситуаціях. До таких методів належать дихальні вправи, техніки релаксації, прогресивна м'язова релаксація, а також практики усвідомленого контролю за тілесними реакціями, ін. Регулярне застосування цих методів сприяє зменшенню частоти психосоматичних проявів [3; 8; 11; 14; 16; 18; 23; 27; 34; 39; 43 та ін.].

Просвітницький підхід до психологічної профілактики психосоматичних розладів у школярів ґрунтується на принципі навчання та інформування дітей щодо важливості психічного здоров'я та способів його підтримки. Основна мета полягає у формуванні в школярів навичок психологічної стійкості, розвитку емоційної компетентності, самоконтролю та здатності до конструктивного реагування на стресові ситуації. Вважається, що систематичне надання їм інформації про взаємозв'язок психічних і фізіологічних процесів сприяє усвідомленню власних психофізіологічні реакції й попередженню виникнення соматичних проявів, пов'язаних із емоційним перенавантаженням. У межах цього підходу використовуються різноманітні форми роботи, серед яких спрямовані на розвиток практичних навичок тренінги, інтерактивні заняття, групові консультації та лекції. Наприклад, застосовуються вправи на розпізнавання емоцій, техніки релаксації, дихальні практики, а також завдання, що допомагають відпрацьовувати конструктивні способи реагування на конфлікт або стрес. Таке навчання сприяє формуванню у дітей усвідомленого контролю над психосоматичними симптомами та розвитку навичок емоційної саморегуляції. Особливу увагу зосереджують на розвитку емоційної компетентності

(емоційного інтелекту), навчаючи школярів розпізнавати власні емоційні стани, аналізувати причини виникнення тривоги, страху чи роздратування та обирати найбільш ефективні способи реагування на них. Крім того, великого значення надається формуванню емпатії та соціальної взаємодії, оскільки вміння спілкуватися та підтримувати позитивні стосунки з однолітками й дорослими зменшує ризик психоемоційного перенавантаження та розвитку психосоматичних симптомів [9; 12; 17; 19; 22; 36; 42; 43; 44 та ін.].

Соціально-психологічний підхід до профілактики психосоматичних розладів у школярів базується на усвідомленні того, що психічне здоров'я значним чином визначається якістю соціальної взаємодії та підтримки з боку оточення. Основна увага приділяється вивченню ролі міжособистісних стосунків, взаємодії в групі та значенню соціальної підтримки для запобігання психосоматичних проявів. Вважається, що наявність конструктивних соціальних контактів і безпечного довкілля знижує ризик виникнення емоційного перенавантаження, яке може трансформуватися у соматичні симптоми. Так, діти навчаються розпізнавати емоційні стани інших людей, враховувати їх потреби, будувати взаємовигідні стосунки, що сприяє зменшенню конфліктних ситуацій, дає змогу адаптуватися до соціальних вимог, знижує рівень тривожності і психоемоційного напруження. До того ж групові заняття та ігрові вправи уможливлюють відпрацювання навичок конструктивної поведінки у складних ситуаціях, а також дають змогу моделювати вирішення конфліктів і навчатися підтримувати однолітків у стресових умовах. Школярі опановують техніки регуляції власних емоційних станів у конфліктних ситуаціях, навчаються передбачати можливі наслідки своїх дій та обирати оптимальні моделі поведінки, що дає змогу зменшити ризик виникнення стресу, емоційного виснаження й психосоматичних симптомів, пов'язаних з тривогою. Спільна діяльність педагогів, батьків та учнів створює умови для стабілізації психоемоційного стану останніх, зменшення соціальної тривожності та профілактики соматичних проявів [21; 31; 37; 38 та ін.].

Біопсихосоціальний підхід, сформульований у працях відомого вченого Дж. Енгеля та розвинений спільно з Дж. Романо, визначає психічне й соматичне здоров'я людини як наслідок складної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників. Так, біологічний компонент здоров'я охоплює фізіологічні процеси, нейрогуморальну регуляцію, особливості функціонування органів і систем організму. Психологічний компонент здоров'я включає емоційні стани, когнітивні установки, індивідуальні способи реагування на стрес, рівень саморегуляції та внутрішні конфлікти. Соціальний компонент здоров'я пов'язаний із сімейним середовищем, шкільним контекстом, міжособистісними стосунками, соціально-економічними умовами та культурними нормами. У межах психологічної профілактики психосоматичних розладів у школярів такий підхід дає змогу виявляти не лише медичні передумови вказаних порушень, а й психосоціальні ризики, що сприяють виникненню соматичних симптомів. У

роботі зі школярами біопсихосоціальна модель передбачає раннє виявлення проявів психоемоційного напруження, хронічного стресу, дезадаптаційних форм поведінки і несприятливих умов соціалізації, й зорієнтована на мульти-дисциплінарну взаємодію психологів, педагогів, лікарів, соціальних працівників і родини дитини. Вказане створює умови для комплексного впливу на чинники ризику, підвищуючи ефективність профілактики психосоматичних розладів [46].

Біхевіористський підхід у психологічній профілактиці психосоматичних розладів у школярів ґрунтується на положенні, що поведінка дитини формується й закріплюється в процесі взаємодії з довкіллям через механізми навчання. У межах цього підходу психосоматичні прояви розглядаються як результат набутих форм реагування на стресові, фруструючі або емоційно напружені ситуації, а увага зосереджується на зовнішньо спостережуваних поведінкових реакціях та умовах їх виникнення. Психосоматичні симптоми в такому контексті можуть виконувати функцію уникнення небажаних вимог або отримання підкріплення у вигляді уваги з боку дорослих. Це зумовлює необхідність аналізу функціонального значення симптомів у поведінковому репертуарі школяра. У профілактичній роботі цей підхід передбачає систематичне формування в особи адаптивних моделей поведінки шляхом позитивного підкріплення, наслідування і тренування відповідних навичок. Модифікація середовища, зокрема зменшення надмірних вимог, покарань і непередбачуваних стимулів, реалізується через чітку організацію навчального процесу та послідовність педагогічних впливів. Особливе значення надається навчанню здобувачів конструктивних способів реагування на труднощі в навчанні, міжособистісні конфлікти та ситуації оцінювання їхніх освітніх досягнень. Вважається, що через багаторазове закріплення бажаних реакцій у дитини знижується ймовірність використання нею соматичних симптомів як способу психологічного захисту [2; 4; 8; 10; 30].

Вітакультурний підхід до психологічної профілактики психосоматичних розладів у школярів, розроблений відомим українським ученим А.В. Фурманом, ґрунтується на ідеї розгляду освіти як процесу творення культури життя, у межах якого дитина постає не об’єктом впливу, а активним суб’єктом власного розвитку. Вітакультурна концепція інтерпретує особистість як цілісну духовну істоту, здатну до саморозвитку, саморегуляції та смислотворення. У контексті профілактики психосоматичних розладів це означає орієнтацію не лише на зниження прояву симптомів, а на формування життєстійкості, внутрішньої гармонії та позитивного ставлення до власного тіла й психіки. Основним положенням вказаного підходу визнається пріоритет внутрішнього світу дитини, її переживань, індивідуальних смислів і життєвого досвіду над формальними вимогами навчальної програми. Така психологізація освітнього процесу створює сприятливі умови для профілактики психосоматичних проявів, що часто виникають унаслідок емоційного пригнічення чи тривалого ігнорування потреб дитини. При цьому діалогічність передбачає рівноправну взаємодію учителя й учня, що знижує рівень тривожності, страху помилки та психоемоційного

напруження, а модульна організація навчального змісту дає змогу структурувати знання у цілісні смислові блоки, сприяючи когнітивній упорядкованості та зменшенню освітнього перевантаження. Особливого значення набуває використання вітагенного досвіду дитини, коли навчальний і профілактичний вплив резонує з реальними життєвими ситуаціями сучасного школяра [40; 41].

Наукові підходи до психологічної профілактики психосоматичних розладів у дітей шкільного віку узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1

Наукові підходи до психологічної профілактики психосоматичних розладів у дітей шкільного віку

Науковий підхід	**Основні положення**	**Мета профілактики**	**Методи та засоби**
Психодинамічний	Базується на аналізі внутрішніх конфліктів, емоційних травм і психологічних механізмів, які можуть спричинювати соматичні прояви	Раннє виявлення тригерів, формування у школярів навичок емоційної регуляції	Інтерв'ю, проєктивні методики, заняття з розвитку навичок самоконтролю
Когнітивно-поведінковий	Орієнтований на корекцію у школярів дезадаптивних переконань і формування конструктивних реакцій на тривогу і стрес	Розвиток у школярів усвідомленого контролю над власними емоційними та фізичними симптомами	Заняття з когнітивної реструктуризації, вправи на модифікацію поведінки, навчання довільному управлінню стресом
Системно-структурний	Розглядає психосоматичні розлади у контексті взаємодії дитини з сім'єю, школою та соціальним довкіллям	Формування у школярів гармонійних взаємин і навичок підтримки, зменшення ризику виникнення психосоматичних проявів	Робота з родиною, групові заняття, сімейні консультації, розв'язання змодельованих соціальних ситуацій
Психофізіологічний	Ґрунтується на взаємозв'язку психічних процесів і фізіологічних реакцій організму дитини	Формування у школярів навичок саморегуляції, контролю за проявами стресу, стабілізація функцій серцево-судинної, дихальної та шлунково-кишкової систем організму	Дихальні вправи, релаксаційні техніки

Науковий підхід	Основні положення	Мета профілактики	Методи та засоби
Просвітницький	Передбачає систематичне навчання учнів навичкам психологічної стійкості, емоційної компетентності та самоконтролю	Розвиток у школярів конструктивних способів реагування на тривогу і стрес	Інтерактивні заняття, лекції, групові консультації
Соціально-психологічний	Акцентується увага на ролі соціальної підтримки, групової взаємодії та розвитку міжособистісних навичок у школярів	Розвиток в учнів емпатії, навичок співпраці, зниження ризику конфліктів, що сприяють психосоматичним порушенням	Групові вправи, ігри на взаємодію, розвиток комунікативних навичок, використання соціальної підтримки
Біопсихосоціальний	Розглядає дитину як цілісну систему, у якій біологічні, психологічні та соціальні чинники перебувають у постійному взаємозв'язку та потенційно зумовлюють виникнення й перебіг психосоматичних розладів	Комплексне попередження психосоматичних порушень шляхом гармонізації психофізіологічного стану дитини та її соціального функціонування	Мультидисциплінарна взаємодія фахівців, психодіагностика, психоедукація, консультативна робота з дитиною та родиною
Біхевіористський	Ґрунтується на розумінні психосоматичних проявів як наслідку неадаптивних поведінкових реакцій, сформованих у процесі навчання і підкріплення	Формування адаптивних моделей поведінки та зниження частоти психосоматичних симптомів	Поведінкові тренінги, система підкріплень, моделювання бажаної поведінки, вправи самоконтролю та релаксації
Вітакультурний	Орієнтується на плекання культури життя дитини, розвиток її життєвих смислів, духовно-ціннісної сфери та суб'єктної активності в освітньому процесі	Формування внутрішньої психологічної стійкості та життєтворчої позиції як ресурсу профілактики психосоматичних розладів	Діалогічне навчання, модульно-розвивальні заняття, рефлексивні практики, опора на вітагенний досвід школярів

Як бачимо, у наведеній таблиці систематизовано підходи до психологічної профілактики психосоматичних розладів у школярів – психодинамічний, когнітивно-поведінковий, системно-структурний, психофізіологічний, а також просвітницький і соціально-психологічний. Зокрема, окреслено їх теоретичні засади, визначено очікувані результати втручання – розвиток в учнів навичок емоційної регуляції, міжособистісного спілкування, емоційної саморегуляції та стійкості до стресу, деталізовано інструменти реалізації профілактичних заходів, включаючи групові заняття, психоедукацію, групові консультації, релаксаційні техніки та інтерактивні вправи. Доведено, що профілактика психосоматичних розладів у школярів потребує комплексного підходу, поєднання різних методів впливу з урахуванням психофізіологічних і соціальних особливостей дитини.

Зазначимо, що профілактика психосоматичних розладів у школярів може бути структурована відповідно до традиційної триступеневої класифікації. Зокрема, первинна профілактика, спрямована на попередження розвитку психосоматичних розладів і зміцнення психічного здоров'я дітей, охоплює навчання їх методам саморегуляції, технікам релаксації та розвитку соціальних компетентностей, що дає змогу знизити ризик виникнення психосоматичних розладів. Вторинна – спрямована на раннє виявлення психосоматичних проявів і своєчасне втручання для запобігання поглибленню захворювання. На цьому рівні застосовуються спеціальні програми психотерапевтичної підтримки, когнітивно-поведінкові техніки, заняття з розвитку конструктивних реакцій на стрес, а також методи стабілізації фізіологічних функцій організму, таких як дихальні вправи та релаксація. Третинна – зорієнтована на реабілітацію школярів із вже сформованими психосоматичними розладами та на запобігання рецидивів захворювання, що охоплює комплексні заходи психосоціальної підтримки здобувачів, спрямовані на відновлення їх психічного здоров'я, адаптацію до соціального довкілля, розвиток навичок самоконтролю та стресостійкості. Сюди належить участь учнів у групових психокорекційних програмах, психоедукація дітей і батьків щодо причин і механізмів психосоматичних порушень, а також формування у них навичок довгострокового контролю за емоційним і фізичним станом. Така профілактика забезпечує інтеграцію всіх аспектів життєдіяльності дитини, сприяючи зниженню ризику рецидивів, формуванню стійких моделей поведінки і попередженню психосоматичних розладів у школярів.

Висновки. Отже, психологічна профілактика психосоматичних розладів – це комплекс заходів, спрямованих на попередження виникнення, поглиблення або хронізації психофізіологічних порушень шляхом формування у школярів навичок психоемоційної регуляції й соціальної взаємодії. Психодинамічний підхід до такої профілактики дає змогу виявляти внутрішні конфлікти й емоційні травми, що проявляються у соматичних симптомах, і формувати у дитини навички психоемоційної регуляції; когнітивно-поведінковий – спрямований на попередження дезадаптації і розвиток усвідомленого контролю школярів над емоційними та фізичними проявами стресу; системно-структурний – враховує

взаємодію дитини з сім'єю, школою та соціальним довкіллям, сприяючи створенню гармонійних взаємин і психосоціальної підтримки, що знижує ризик розвитку психосоматичних порушень; психофізіологічний – зосереджує увагу на взаємозв'язку психічних процесів і фізіологічних реакцій організму, формуючи у дітей навички саморегуляції та стабілізації функцій серцево-судинної, дихальної і шлунково-кишкової систем; просвітницький – передбачає систематичне навчання учнів психологічній стійкості, емоційній компетентності та способам реагування на стрес через інтерактивні заняття та групові консультації; соціально-психологічний – зосереджується на розвитку емпатії, навичок співпраці та підтримки конструктивної взаємодії в групі, що знижує ризик конфліктних ситуацій і психосоматичних проявів; біопсихосоціальний – розглядає дитину як цілісну систему взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників, що спільно визначають ризики виникнення, перебіг і попередження психосоматичних порушень в дитини; біхевіористський – вказує на необхідність формування та закріплення адаптивних моделей поведінки учнів через механізми навчання, підкріплення й модифікації умов середовища; вітакультурний – тлумачить психологічну профілактику психосоматичних розладів як процес плекання культури життя дитини через розвиток її смислів, життєвого досвіду, ціннісної сфери й суб'єктної взаємодії в освітньому довкіллі. Розглянуті підходи до психологічної профілактики психосоматичних розладів у школярів дають змогу забезпечити системне й холістичне реагування фахівців на ризики формування психосоматичних розладів в учнів, сприяючи зміцненню психічного й фізичного здоров'я й уможливлюючи їх гармонійний розвиток.

Перспективами подальших досліджень може стати експериментальне апробування дієвості вказаних наукових підходів у психологічній профілактиці психосоматичних розладів у школярів.

Література:

1. Аріна Г.А. Психосоматика : тілесність і культура: навч. посіб. Київ: Академічний проєкт, 2009. 311 с.

2. Афанасьєва Н.Є. Основи психогігієни та психопрофілактики : навч. посіб. Харків: НУЦЗУ, 2016. 91 с.

3. Басюк О. Підходи до розуміння невротичних розладів. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки.* 2009. № 12. С. 252-259.

4. Бігун Н.І. Профілактична робота в практичній психології. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. 96 с.

5. Бутко Т.Л. Деякі особливості переживання психічних станів при соматичних захворюваннях. *Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* / Ін-т психології ім. Г. Костюка АПН України ; Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин : НДУ ; Київ : Міланік, 2007. Т. 10, вип. 1 ч. С. 39-40.

6. Васьківська В.С. Побудова консультативного діалогу з людиною, обтяженою психосоматичними проблемами. *Психологічні стратегії в освітньому просторі. Серія «Психологічні науки».* Київ : КМІУВ ім. Б. Грінченка, 2000. Вип. 1. С. 25-30.

7. Видолоб Н.О. До питання норми у психосоматиці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 6. Том 1. С. 9-13.

8. Вітенко Т.С. Медична психологія : підручник. Київ : Здоров'я, 2007. 208 с.
9. Гірняк А.Н. Психологічні особливості освітньої взаємодії осіб з різними суб'єктними характеристиками. *Психологічний часопис*. 2020. № 3 (35). Т. 6. С. 45-55.
10. Дідковська Л. Психосоматика : основи психодіагностики та психотерапії: навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 218 с.
11. Ждан В.М., Скрипніков А.М., Животовська Л.В. Основи медичної психології: навч.-метод. посіб. Полтава: АСМІ, 2014. 255 с.
12. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. 312 с.
13. Ісаков Р.І. Психосоматична патологія. Київ : Медицина, 2023. 167 с.
14. Католик Г.В., Компанович М.С. Особливості професійної Я-концепції психолога у роботі з дітьми із психосоматичними захворюваннями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологія*. 2016. Вип. 2. С. 178-189.
15. Кокун О.М., Мороз В.М., Лозінська Н.С., Пішко І.О. Психологічна профілактика психотравматизації військовослужбовців Збройних Сил України : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2021. 301 с.
16. Коломоєць М.Ю., Павлюкович Н.Д. Теорії та концепції психосоматичних захворювань. *Буковинський медичний вісник*. 2008. №12 (1). С. 141-144.
17. Компанович М. Емоційні переживання підлітків із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями та їх корекція : дис. … канд. психол. наук. Київ, 2020. 182 с.
18. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності : підручник. Київ: Ніка-центр, 2004. 400 с.
19. Коростій В.І. Прогнозування та психотерапевтична корекція емоційних розладів при психосоматичних захворюваннях. *Медична психологія*. 2013. №8 (3). С. 56-62.
20. Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. Психологія здоров'я людини. Луцьк: Вежа, 2011. 430 с.
21. Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
22. Крайнюк В.М. Теорія і практика психологічної допомоги : навч. посіб. Київ: КВГІ, 2002. 297 с.
23. Максименко К.С. Переживання емоційних станів при соматичних захворюваннях. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. №12. С. 26-30.
24. Максименко С.Д., Коваль І.А., Максименко К.С., Папуча М.В. Медична психологія: підручник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 520 с.
25. Михайлов Б.В., Сарвір І.М. Соматоформні розлади – сучасна загальномедична проблема. *Український медичний часопис*. 2013. № 3. С. 73-76.
26. Мозгова Г.П. Психосоматичні захворювання у дітей та підлітків : діагностика та реабілітація. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. 261 с.
27. Мороз Д.М. Психосоматичні аспекти серцево-судинних захворювань. *Архів психіатрії.* 2014. Т. 20, № 3. С. 89-93.
28. Никоненко Ю.П. Клінічна психологія : навч. посіб. Київ : КНТ, 2016. 369 с.
29. Перетятько Л.Г., Тесленко М.М. Психосоматичні розлади: сучасний стан проблеми. *Психологія і особистість*. 2017. № 2 (12). С. 137-147.
30. Процик Л.С. Досвід зарубіжних країн щодо організації психопрофілактичної роботи у правоохоронних органах. *Габітус*. 2022. Вип. 44. С. 252-257.
31. Психосоматика: культурно-історичний підхід: навч.-метод. посіб. / Т.Б. Хомуленко, І.О. Філенко, К.І. Фоменко, О. С. Шукалова та ін. Харків: Диса плюс, 2015. 264 с.

32. Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості. Київ: Шкільний світ, 2009. 128 с.

33. Руденко Л.М. Клініко-психологічні аспекти класифікації розладів поведінки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2010. Вип. 16. С. 309-312.

34. Старинець Н.Г. Сучасні аспекти психосоматичної медицини. *Вісник морфології*. 2019. № 1 (1). С. 220-225.

35. Сургунд Н.А. Психологічна профілактика психічного здоров'я фахівця соціономічного профілю. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Vnadps_2012_1_42.

36. Титаренко Т.М. Психологічне здоров'я особистості : засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.

37. Титаренко Т.М., Лєпіхова Л.А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді : наук.-метод. посіб. Київ : Міленіум, 2006. 204 с.

38. Федорчук В.М. Тренінг особистісного зростання : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 250 с.

39. Фрадинська А. Стрес як чинник психосоматичних захворювань людини. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*. 2016. № 1(3). С. 229-239.

40. Фурман А. В. Категорійна матриця вітакультурної методології : від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 6-50.

41. Фурман А. В. Сучасні тенденції розвитку сфери психології в оптиці вітакультурної методології. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 6-15.

42. Харченко Д.М. Комплексний підхід у дослідженні психосоматичних розладів. *Актуальні проблеми психології*. 2012. № 1(35). С. 154-157.

43. Хомуленко Т.Б., Василенко Я.О., Коваленко М.В. Психосоматичний підхід у проблематиці психології розвитку : теоретичні та практичні аспекти. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія.* 2014. Вип. 49. С. 176-192.

44. Шестопалова Л.Ф., Бучок Ю.С. Основні напрями профілактики посттравматичних стресових розладів у жертв екстремальних подій. *Медична психологія*. 2011. Т. 6, № 4. С. 7-9.

45. Яблонська Т.М., Булатевич Н.М. Етичні виміри діяльності психолога в практиці психологічного консультування. *Психологічний часопис*. 2018. №5. С. 237-251.

46. Engel GL (May 1980). The clinical application of the biopsychosocial model. The American Journal of Psychiatry. 137 (5): 535—544.

47. Taylor G.J. Psychosomatic medicine and contemporary psychoanalysis. Madison: Connecticuti Int Univer Press, 1987. 354 p.

References:

1. Arina, H.A. (2009). *Psykhosomatyka: tilesnist i kultura: navch. posib.* [Psychosomatics: physicality and culture: a textbook]. Kyiv: Akademichnyi proekt [in Ukrainian].

2. Afanasieva, N.Ye. (2016). *Osnovy psykhohihiieny ta psykhoprofilaktyky: navch. posib.* [Fundamentals of psychohygiene and psychoprophylaxis: a textbook]. Kharkiv: NUTsZU [in Ukrainian].

3. Basiuk, O. (2009). Pidkhody do rozuminnia nevrotychnykh rozladiv [Approaches to understanding neurotic disorders]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofski nauky,* 12, 252-259 [in Ukrainian].

4. Bihun, N.I. (2011). *Profilaktychna robota v praktychnii psykholohii* [Preventive work in practical psychology]. Kam'ianets-Podilskyi: Medobory-2006 [in Ukrainian].

5. Butko, T.L. (2007). Deiaki osoblyvosti perezhyvannia psykhichnykh staniv pry somatychnykh zakhvoriuvanniakh [Some features of experiencing mental states in somatic diseases]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia navchannia. Henetychna psykholohiia. Medychna psykholohiia / In-t psykholohii im. H. Kostiuka APN Ukrainy ; Nizhynskyi derzh. un-t im. M. Hoholia*. Nizhyn: NDU; Kyiv: Milanik, 10, 1, 39-40 [in Ukrainian].

6. Vaskivska, V.S. (2000). Pobudova konsultatyvnoho dialohu z liudynoiu, obtiazhenoiu psykhosomatychnymy problemamy [Building a consultative dialogue with a person burdened with psychosomatic problems]. *Psykholohichni stratehii v osvitnomu prostori. Seriia «Psykholohichni nauky».* Kyiv: KMIUV im. B. Hrinchenka, 1, 25-30 [in Ukrainian].

7. Vydolob, N.O. (2017). Do pytannia normy u psykhosomatytsi [On the question of norms in psychosomatics]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu,* 6, 1, 9-13 [in Ukrainian].

8. Vitenko, T.S. (2007). *Medychna psykholohiia: pidruchnyk* [Medical psychology: textbook]. Kyiv: Zdorov'ia [in Ukrainian].

9. Hirniak, A.N. (2020). Psykholohichni osoblyvosti osvitnoi vzaiemodii osib z riznymy sub'iektnymy kharakterystykamy [Psychological features of educational interaction of individuals with different subjective characteristics]. *Psykholohichnyi chasopys,* 3 (35), 6, 45-55 [in Ukrainian].

10. Didkovska, L. (2010). *Psykhosomatyka: osnovy psykhodiahnostyky ta psykhoterapii: navch. posib.* [Psychosomatics: basics of psychodiagnosis and psychotherapy: textbook]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

11. Zhdan, V.M., Skrypnikov, A.M., Zhyvotovska, L.V. (2014). *Osnovy medychnoi psykholohii: navch.-metod. posib.* [Fundamentals of medical psychology: textbook]. Poltava: ASMI [in Ukrainian].

12. Zhuravel, T.V. (2013). *Sotsialna profilaktyka yak napriam sotsialno-pedahohichnoi diialnosti: navch. posib.* [Social prevention as a direction of socio-pedagogical activity: teaching manual]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

13. Isakov, R.I. (2023). *Psykhosomatychna patolohiia* [Psychosomatic pathology]. Kyiv: Medytsyna [in Ukrainian].

14. Katolyk, H.V., Kompanovych, M.S. (2016). Osoblyvosti profesiinoi Ya-kontseptsii psykholoha u roboti z ditmy iz psykhosomatychnymy zakhvoriuvanniamy [Peculiarities of the professional self-concept of a psychologist in working with children with psychosomatic diseases]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohiia,* 2, 178-189 [in Ukrainian].

15. Kokun, O.M., Moroz, V.M., Lozinska, N.S., Pishko I.O. (2021). *Psykholohichna profilaktyka psykhotravmatyzatsii viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy: metod. posib.* [Psychological prevention of psychotraumatization of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: methodical manual]. Kyiv: NDTs HP ZSU [in Ukrainian].

16. Kolomoiets, M.Yu., Pavliukovych, N.D. (2008). Teorii ta kontseptsii psykhosomatychnykh zakhvoriuvan [Theories and concepts of psychosomatic diseases]. *Bukovynskyi medychnyi visnyk,* 12 (1), 141-144 [in Ukrainian].

17. Kompanovych, M. (2020). *Emotsiini perezhyvannia pidlitkiv iz psykhosomatychnymy sertsevo-sudynnymy zakhvoriuvanniamy ta yikh korektsiia: dys. … kand. psykhol. nauk* [Emotional experiences of adolescents with psychosomatic cardiovascular diseases and their correction: dissertation ... candidate of psychological sciences]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Korolchuk, M.S. (2004). *Psykhofiziolohiia diialnosti: pidr*uchnyk [Psychophysiology of activity: textbook]. Kyiv: Nika-tsentr [in Ukrainian].

19. Korostii, V.I. (2013). Prohnozuvannia ta psykhoterapevtychna korektsiia emotsiinykh rozladiv pry psykhosomatychnykh zakhvoriuvanniakh [Forecasting and psychotherapeutic correction

of emotional disorders in psychosomatic diseases]. *Medychna psykholohiia,* 8 (3), 56-62 [in Ukrainian].

20. Kotsan, I.Ya., Lozhkin, H.V., Mushkevych, M.I. (2011). *Psykholohiia zdorov'ia liudyny* [Psychology of Human Health]. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].

21. Krainiuk, V.M. (2006). *Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti v zvychainykh ta ekstremalnykh umovakh* [Socio-psychological support of activity in ordinary and extreme conditions]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

22. Krainiuk, V.M. (2002). *Teoriia i praktyka psykholohichnoi dopomohy: navch. posib.* [Theory and practice of psychological assistance: a manual]. Kyiv: KVHI [in Ukrainian].

23. Maksymenko, K.S. (2007). Perezhyvannia emotsiinykh staniv pry somatychnykh zakhvoriuvanniakh [Experiencing emotional states in somatic diseases]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota,* 12, 26-30 [in Ukrainian].

24. Maksymenko, S.D., Koval, I.A., Maksymenko, K.S., Papucha, M.V. (2008). *Medychna psykholohiia: pidruchnyk* [Medical psychology: textbook]. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].

25. Mykhailov, B.V., Sarvir, I.M. (2013). Somatoformni rozlady – suchasna zahalnomedychna problema [Somatoform disorders – a modern general medical problem]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys,* 3, 73-76 [in Ukrainian].

26. Mozghova, H.P. (2009). *Psykhosomatychni zakhvoriuvannia u ditei ta pidlitkiv: diahnostyka ta reabilitatsiia* [Psychosomatic diseases in children and adolescents: diagnostics and rehabilitation]. Kyiv: NPU im. M. Drahomanova [in Ukrainian].

27. Moroz, D.M. (2014). Psykhosomatychni aspekty sertsevo-sudynnykh zakhvoriuvan [Psychosomatic aspects of cardiovascular diseases]. *Arkhiv psykhiatrii,* 20, 3, 89-93 [in Ukrainian].

28. Nykonenko, Yu.P. (2016). *Klinichna psykholohiia: navch. posib.* [Clinical psychology: a textbook]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

29. Peretiatko, L.H., Teslenko, M.M. (2017). Psykhosomatychni rozlady: suchasnyi stan problemy [Psychosomatic disorders: the current state of the problem]. *Psykholohiia i osobystist,* 2 (12), 137-147 [in Ukrainian].

30. Protsyk, L.S. (2022). Dosvid zarubizhnykh krain shchodo orhanizatsii psykhoprofilaktychnoi roboty u pravookhoronnykh orhanakh [Experience of foreign countries in organizing psychoprophylactic work in law enforcement agencies]. *Habitus,* 44, 252-257 [in Ukrainian].

31. Khomulenko, T.B., Filenko, I.O., Fomenko, K.I., Shukalova, O.S. (2015). *Psykhosomatyka: kulturno-istorychnyi pidkhid: navch.-metod. posib*. [Psychosomatics: cultural-historical approach: teaching-methodical manual]. Kharkiv: Dysa plius [in Ukrainian].

32. Rybalka, V.V. (2009). *Psykholohichna profilaktyka suitsydalnykh tendentsii problemnoi osobystosti* [Psychological prevention of suicidal tendencies of a problematic personality]. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].

33. Rudenko, L.M. (2010). Kliniko-psykholohichni aspekty klasyfikatsii rozladiv povedinky [Clinical-psychological and aspects of the classification of behavioral disorders]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia,* 16, 309-312 [in Ukrainian].

34. Starynets, N.H. (2019). Suchasni aspekty psykhosomatychnoi medytsyny [Modern Aspects of Psychosomatic Medicine]. *Visnyk morfolohii,* 1 (1), 220-225 [in Ukrainian].

35. Surhund, N.A. (2012). Psykholohichna profilaktyka psykhichnoho zdorov'ia fakhivtsia sotsionomichnoho profiliu Psychological Prevention of Mental Health of a Socioeconomic Specialist]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy,* 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Vnadps_2012_1_42 [in Ukrainian].

36. Tytarenko, T.M. (2018). *Psykholohichne zdorov'ia osobystosti : zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii: monohrafiia* [Psychological health of the individual: self-help tools in conditions of prolonged traumatization: monograph]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

37. Tytarenko, T.M., Liepikhova, L.A. (2006). *Psykholohichna profilaktyka stresovykh perevantazhen sered shkilnoi molodi: nauk.-metod. posib.* [Psychological prevention of stress overload among schoolchildren: scientific-methodological manual]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

38. Fedorchuk, V.M. (2014). *Treninh osobystisnoho zrostannia: navch. posib.* [Personal growth training: teaching manual]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

39. Fradynska, A. (2016). Stres yak chynnyk psykhosomatychnykh zakhvoriuvan liudyny [Stress as a factor of human psychosomatic diseases]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: psykholohichni nauky,* 1 (3), 229-239 [in Ukrainian].

40. Furman, A.V. (2023) Katehoriina matrytsia vitakulturnoi metodolohii: vid myslevchy-nennia do kanonu [Categorical matrix of vitacultural methodology: from thought-making to canon]. *Psykholohiia i suspilstvo,* 2, 6-50 [in Ukrainian].

41. Furman, A.V. (2021) Suchasni tendentsii rozvytku sfery psykholohii v optytsi vitakul-turnoi metodolohii [Modern trends in the development of the field of psychology from the perspective of vitacultural methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo,* 2, 6-15 [in Ukrainian].

42. Kharchenko, D.M. (2012). Kompleksnyi pidkhid u doslidzhenni psykhosomatychnykh rozladiv [A comprehensive approach to the study of psychosomatic disorders]. *Aktualni problemy psykholohii,* 1 (35), 154-157 [in Ukrainian].

43. Khomulenko, T.B., Vasylenko, Ya.O., Kovalenko, M.V. (2014). Psykhosomatychnyi pidkhid u problematytsi psykholohii rozvytku: teoretychni ta praktychni aspekty [Psychosomatic approach to the problems of developmental psychology: theoretical and practical aspects]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia,* 49, 176-192 [in Ukrainian].

44. Shestopalova, L.F., Buchok, Yu.S. (2011). Osnovni napriamy profilaktyky posttravma-tychnykh stresovykh rozladiv u zhertv ekstremalnykh podii [Main directions of prevention of post-traumatic stress disorders in victims of extreme events]. *Medychna psykholohiia,* 6, 4, 7-9 [in Ukrainian].

45. Yablonska, T.M., Bulatevych, N.M. (2018). Etychni vymiry diialnosti psykholoha v praktytsi psykholohichnoho konsultuvannia [Ethical dimensions of the psychologist's activity in the practice of psychological counseling]. *Psykholohichnyi chasopys,* 5, 237-251 [in Ukrainian].

46. Engel G.L. (1980). The clinical application of the biopsychosocial model. The *American Journal of Psychiatry,* 137 (5), 535-544 [in English].

47. Taylor, G.J. (1987). *Psychosomatic medicine and contemporary psychoanalysis*. Madison: Connecticuti Int Univer Press [in English].

УДК 159.923:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1722-1731

Гога Наталія Павлівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», м.Харків, https://orcid.org/0000-0002-7825-2115**,**

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЕМПАТІЯ У ВІРТУАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЯХ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема трансформації гуманістичних ціннісних орієнтацій та емпатії в умовах віртуальних взаємодій, що є невід'ємною частиною сучасного цифрового суспільства, де соціальні мережі, онлайн-платформи та віртуальна реальність формують значну частину комунікації та соціалізації, особливо серед молоді. Гуманістичні ціннісні орієнтації, включаючи емпатію, толерантність, повагу до людської гідності та орієнтацію на загальне благо, відіграють ключову роль у підтримці психоемоційного здоров'я, гармонійних міжособистісних відносин та соціальної стабільності, однак у віртуальному просторі вони стикаються з численними викликами, такими як анонімність, медіація комунікації, дезінформація, поверхова взаємодія та алгоритмічні впливи, що можуть призводити до ерозії емпатії, деформації цінностей та посилення індивідуалізму. Особлива увага приділена віковим аспектам формування гуманістичних цінностей в умовах воєнного стану, статевим відмінностям, де жінки частіше орієнтовані на емпатію, а чоловіки — на досягнення, ролі емпатії в онлайн-комунікації як модератора психоемоційного стану, а також потенціалу віртуальної реальності для її посилення через імерсивні досвіди та соціальне моделювання, що дозволяє переживати перспективи інших і розвивати співчуття. Висвітлено негативні аспекти віртуальних взаємодій, такі як посилення нарцисизму через самопрезентацію в мережах, зниження емпатії внаслідок поверхневих відносин, формування цифрового супер-его, що нав'язує ідеалізовані стандарти, а також ризики для психоемоційного здоров'я в постконфліктних суспільствах, де віртуальні платформи можуть як ампліфікувати травми, так і слугувати інструментами підтримки. Водночас, акцентовано на позитивні можливості для розвитку гуманістичних цінностей через освітні інтервенції, психологічні програми, гендерно-адаптовані стратегії та інтеграцію теоретичних моделей, таких як логотерапія Франкла чи гуманістичний підхід Роджерса, у цифрове середовище. Запропоновано практичні рекомендації для психологічної підтримки, включаючи розробку онлайн-програм для культивування емпатії, модерацію платформ для посилення гуманізму, використання VR-симуляцій для

сенсоутворення та балансовані підходи до віртуальних взаємодій у кризових умовах.

Ключові слова: гуманістичні цінності, емпатія, віртуальні взаємодії, соціальні мережі, ціннісні орієнтації.

Hoha Nataliia Pavlivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Sociology and Humanities of the Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-7825-2115

HUMANISTIC VALUE ORIENTATIONS AND EMPATHY IN VIRTUAL INTERACTIONS

Abstract. The article considers the urgent problem of the transformation of humanistic value orientations and empathy in the conditions of virtual interactions, which is an integral part of the modern digital society, where social networks, online platforms and virtual reality form a significant part of communication and socialization, especially among young people. Humanistic value orientations, including empathy, tolerance, respect for human dignity and orientation to the common good, play a key role in maintaining psycho-emotional health, harmonious interpersonal relationships and social stability, however, in the virtual space they face numerous challenges, such as anonymity, mediation of communication, disinformation, superficial interaction and algorithmic influences, which can lead to the erosion of empathy, deformation of values and increased individualism. Particular attention is paid to the age-related aspects of the formation of humanistic values in martial law, gender differences, where women are more often oriented towards empathy and men towards achievement, the role of empathy in online communication as a moderator of the psycho-emotional state, as well as the potential of virtual reality to enhance it through immersive experiences and social modeling, which allows experiencing the perspectives of others and developing compassion.

The negative aspects of virtual interactions are highlighted, such as the strengthening of narcissism through self-presentation in networks, the decrease in empathy due to superficial relationships, the formation of a digital super-ego that imposes idealized standards, as well as the risks to psycho-emotional health in post-conflict societies, where virtual platforms can both amplify trauma and serve as support tools. At the same time, the emphasis is on positive opportunities for the development of humanistic values through educational interventions, psychological programs, gender-adapted strategies and the integration of theoretical models, such as Frankl's logotherapy or Rogers' humanistic approach, into the digital environment. Practical recommendations for psychological support are proposed, including the development of online programs to cultivate empathy, moderation of platforms to enhance humanism, the use of VR simulations for sensemaking and balanced approaches to virtual interactions in crisis conditions.

Keywords: humanistic values, empathy, virtual interactions, social networks, value orientations.

Постановка проблеми. У сучасному цифровому суспільстві віртуальні взаємодії стали невід'ємною частиною повсякденного життя, особливо серед молоді, де соціальні мережі та онлайн-платформи формують значну частину комунікації. Гуманістичні ціннісні орієнтації, такі як емпатія, толерантність, повага до людської гідності та орієнтація на загальне благо, відіграють ключову роль у підтримці психоемоційного здоров'я та гармонійних відносин. Однак у віртуальному просторі ці орієнтації часто стикаються з викликами, такими як анонімність, дезінформація та поверхова взаємодія, що може призводити до зниження емпатії та деформації цінностей. Ця проблема тісно пов'язана з важливими науковими завданнями, зокрема дослідженням психології віртуального простору, а також практичними аспектами, як-от формування ціннісних орієнтацій у молоді під час воєнних станів чи впливом соціальних мереж на психоемоційний стан. У контексті глобальної цифризації, особливо в умовах конфліктів, розуміння цих процесів є критичним для розробки освітніх програм, психологічної підтримки та політики цифрової етики, що сприяють збереженню гуманістичних ідеалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема гуманістичних ціннісних орієнтацій та емпатії у віртуальних взаємодіях активно вивчається в сучасній психології. Дослідження психології віртуального простору закладають основу для розуміння психологічних механізмів онлайн-комунікації, акцентуючи на впливі цифрових середовищ на особистість[1]. Аналогічно, роботи з формування ціннісних орієнтацій у молоді [2] та їхньої статевих відмінностей [4] підкреслюють роль соціального середовища в структурі психологічних стратегій життєдіяльності. У контексті воєнних умов, Ковальчук З. Я., Завацька Н. Є., аналізують психологічні особливості гуманістичних цінностей з віковим аспектом [5], а також ціннісно-смислову сферу як модератор психоемоційного стану [3]. Вплив соціальних мереж на психоемоційний стан підлітків [6] та самопрезентацію з елементами нарцисизму [7] розкриває негативні аспекти віртуальних взаємодій. Теоретичні підходи до ціннісно-смислової сфери особистості [8] та формування цифрового супер-его в соціальних мережах [9] доповнюють картину, показуючи механізми впливу на особистість.

Мета статті.

Метою статті є аналіз гуманістичних ціннісних орієнтацій та емпатії у віртуальних взаємодіях на основі сучасних психологічних досліджень, з обґрунтуванням механізмів їх формування та трансформації. Завдання включають: систематизацію ключових факторів впливу віртуального простору на цінності; оцінку ролі емпатії в онлайн-комунікації; виділення практичних імплікацій для психологічної підтримки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Віртуальні взаємодії, як зазначається в психології віртуального простору, характеризуються анонімністю та медіацією, що впливає на прояв гуманістичних цінностей. Ці особливості створюють середовище, де традиційні соціальні норми можуть послаблюватися, призводячи до феноменів, таких як кібербулінг або тролінг, які безпосередньо підривають емпатію [1, С. 15–20]. Анонімність, наприклад, дозволяє користувачам виражати думки без страху відповідальності, але це часто призводить до дегуманізації інших учасників взаємодії, де емпатія як здатність розуміти емоції іншого стає менш вираженою. Медійованість, у свою чергу, обмежує невербальні сигнали, такі як міміка чи тон голосу, що є ключовими для розвитку емпатичних реакцій у реальному спілкуванні. У контексті гуманістичних орієнтацій, орієнтованих на емпатію та повагу, ці фактори вимагають глибшого аналізу, оскільки віртуальний простір не лише відображає, але й формує ціннісні структури особистості. Наприклад, у повсякденних онлайн-форумах анонімність може спонукати до агресивних коментарів, де користувачі ігнорують емоційний стан опонента, тим самим знижуючи рівень емпатії в спільноті. З іншого боку, медіація через текст або емодзі намагається компенсувати це, але часто призводить до непорозумінь, де гуманістичні цінності, як толерантність, заміняються швидкими судженнями. Це середовище вимагає від користувачів свідомого зусилля для збереження емпатії, наприклад, через використання відеозв'язку, який частково відновлює невербальні елементи. Крім того, психологія віртуального простору підкреслює, що такі взаємодії можуть формувати довгострокові патерни поведінки, де регулярна анонімна агресія призводить до десенсибілізації до страждань інших, що є прямим викликом для гуманістичних орієнтацій. У навчальних контекстах, як описано в посібнику, віртуальні платформи для освіти можуть бути використані для тренування емпатії через рольові ігри, де учасники симулюють реальні сценарії, але без належної модерації це може посилювати негативні ефекти. Таким чином, анонімність і медіація не є нейтральними; вони активно моделюють, як гуманістичні цінності проявляються або пригнічуються в цифровому світі, вимагаючи інтервенцій на рівні дизайну платформ. Отже, глибоке розуміння анонімності та медіації дозволяє прогнозувати трансформації емпатії, пропонуючи стратегії для її посилення в цифровому середовищі.

Гуманістичні орієнтації формуються під впливом соціального середовища, як показано в дослідженнях формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді [2, С. 25]. Зокрема, у роботі акцентується на ролі освіти, сім'ї та школи у розвитку цінностей, таких як толерантність і повага до інших. Автори описують, як через впровадження програм на кшталт "Українська сім'я" шляхом опитувань у конкретних школах виявляється вплив цих факторів на особистісний розвиток. Однак, хоча прямі зв'язки з віртуальними середовищами не деталізуються, можна екстраполювати, що в цифровому світі соціальні мережі виступають як розширення цього середовища, де молодь формує цінності через онлайн-

спільноти. Наприклад, позитивні взаємодії в групах можуть посилювати емпатію, тоді як негативні — призводити до її ерозії. Це підкреслює необхідність інтеграції віртуальних факторів у моделі формування цінностей, особливо серед учнівської молоді, де цифровізація освіти стає нормою. Дослідження вказує на те, що ціннісні орієнтації є динамічними, і в умовах пандемій чи конфліктів онлайн-платформи стають основним джерелом соціалізації, де емпатія розвивається через віртуальні дискусії або спільні проекти. У ширшому сенсі, формування ціннісних орієнтацій у молоді вимагає гібридного підходу, де реальне та віртуальне середовища інтегруються для посилення емпатії, наприклад, через освітні програми, що включають аналіз онлайн-контенту на предмет гуманізму. Це особливо актуально для підлітків, які проводять значну частину часу в мережах, де цінності формуються не лише через прямі взаємодії, але й через алгоритми, що пропонують контент, впливаючи на емпатичні реакції. Таким чином, соціальне середовище в віртуалі стає ключовим модератором гуманістичних орієнтацій, вимагаючи від освітніх систем адаптації до цифрових реалій.

У воєнних умовах, психологічні особливості гуманістичних цінностей залежать від вікового аспекту, де молодь демонструє більшу адаптивність, але й вразливість до деформацій. Дослідження вказує на те, як під впливом воєнного стану емпатія проявляється через співчуття, взаємодопомогу та любов до інших, тоді як ціннісні орієнтації включають гуманізм, толерантність і повагу до життя та гідності [5, С. 33]. Варіації по вікових групах — від дітей до дорослих — залежать від психологічних рис і життєвого досвіду: діти можуть зберігати цінності через ігрові форми, підлітки — через соціальну адаптацію, а дорослі — через рефлексію. Адаптивні механізми та позитивні соціальні впливи допомагають підтримувати ці цінності навіть у стресі. У віртуальному контексті це означає, що онлайн-платформи можуть слугувати інструментами для збереження емпатії під час криз, наприклад, через віртуальні групи підтримки, але відсутність детального аналізу віртуальних взаємодій у дослідженні залишає простір для подальших інтерпретацій, де цифрові середовища можуть як ампліфікувати, так і послаблювати гуманістичні орієнтації залежно від контенту та модерації. Наприклад, під час воєнних дій соціальні мережі стають каналами для поширення історій співчуття, де емпатія посилюється через шейрінг особистих наративів, але також місцем для пропаганди, що деформує цінності. Для молоді це особливо критичне, оскільки їхня адаптивність дозволяє швидко інтегрувати віртуальні досвіди, але вразливість робить їх схильними до травм, де емпатія може перетворитися на емоційне вигорання. У контексті України це актуально, де воєнний стан посилює віртуальну соціалізацію, де цінності тестуються в онлайн-дискусіях про конфлікт.

Емпатія у віртуальних взаємодіях часто знижується через відсутність невербальних сигналів, що призводить до поверхневих відносин [12, P. 118]. Це явище пояснюється тим, що в онлайн-спілкуванні бракує безпосереднього емоційного зворотного зв'язку, що ускладнює розвиток глибокої емпатії.

Наприклад, текстові повідомлення можуть бути неправильно інтерпретовані, призводячи до конфліктів, де повага до іншого заміняється агресією. У контексті гуманістичних цінностей це означає, що віртуальні взаємодії потребують спеціальних стратегій для посилення емпатії, таких як використання емодзі чи відеозв'язку, але навіть вони не повністю компенсують реальні взаємодії. Крім того, вплив на міжособистісні відносини проявляється в тому, що віртуальні друзі можуть бути чисельними, але поверхневими, де гуманістичні цінності, як толерантність, тестуються в дискусіях без фізичної присутності. Це створює парадокс: мережі розширюють коло спілкування, але звужують глибину емпатії, вимагаючи від користувачів свідомого зусилля для її збереження. У глобальному контексті, як показано в роботі, культурні відмінності впливають на це, де в колективістських суспільствах емпатія в онлайн зберігається краще через групові норми. Крім того, вплив на міжособистісні відносини проявляється в тому, що віртуальні друзі можуть бути чисельними, але поверхневими, де гуманістичні цінності, як толерантність, тестуються в дискусіях без фізичної присутності. Це створює парадокс: мережі розширюють коло спілкування, але звужують глибину емпатії, вимагаючи від користувачів свідомого зусилля для її збереження. У глобальному контексті, як показано в роботі, культурні відмінності впливають на це, де в колективістських суспільствах емпатія в онлайн зберігається краще через групові норми. Таким чином, відсутність невербальних сигналів є ключовим бар'єром, але з потенціалом для подолання через технологічні інновації та освітні практики.

Дослідження впливу соціальних мереж на психоемоційний стан підлітків [6, С. 66] показує, що постійна самопрезентація посилює нарцисизм [7, С. 935], зменшуючи емпатію. Підлітки, занурені в соціальні мережі, часто фокусуються на саморекламі, що призводить до стресу, тривоги, депресії та соціальної ізоляції, де емпатія стає вторинною порівняно з індивідуальними досягненнями. Це створює цикл, де нарцисична самопрезентація в мережах, така як ідеалізовані фото чи пости, пригнічує здатність розуміти емоції інших, перетворюючи віртуальні взаємодії на арену конкуренції замість співпраці. Наприклад, пости з хизуванням досягненнями можуть викликати заздрість, знижуючи емпатію в спільноті. Для підлітків це особливо небезпечно, оскільки їхній психоемоційний стан формується в період ідентифікації, де мережі стають дзеркалом. Нарцисизм як противага емпатії вимагає системного підходу, де платформи впроваджують функції, як "емпатичні нагадування", для заохочення позитивних взаємодій. Таким чином, соціальні мережі є подвійним мечем: вони посилюють нарцисизм, але з потенціалом для розвитку емпатії через свідоме використання.

Ціннісно-смислова сфера виступає модератором, де гуманістичні орієнтації допомагають справлятися зі стресом. Дослідження аналізує, розділених на групи з низьким, середнім та високим рівнем розвитку ціннісно-смислової сфери. Середній рівень показує найкращі емоційні індикатори, балансуючи рефлексію, стійкість до стресу та мотивацію. Низький рівень корелює з

тривогою, високий — з депресією через гіперрефлексію. Хоча емпатія не згадується безпосередньо, регуляторні функції сфери (адаптивна, регуляторна, екзистенційна) імпліцитно включають емпатію як засіб адаптації в стресових середовищах [3, С. 17]. У віртуальному контексті це означає, що онлайн-підтримка, така як віртуальні консультації, може використовувати ціннісно-смислову сферу для модерації психоемоційного стану, наприклад, через форуми, де гуманістичні цінності культивуються для подолання кризи. У ширшому застосуванні, як в умовах війни, ця сфера модерує віртуальні взаємодії, де пости про допомогу посилюють гуманізм.

Аналіз статевих відмінностей у ціннісних орієнтаціях української молоді вказує, що жінки частіше орієнтовані на емпатію, тоді як чоловіки — на індивідуальні досягнення, що відображається в онлайн-стратегіях [4, С. 30]. Це гендерне розходження впливає на віртуальні взаємодії, де жінки можуть частіше проявляти підтримку в коментарях, а чоловіки — фокусуватися на самопрезентації. У структурі психологічних стратегій життєдіяльності це означає, що емпатія як гуманістична цінність може бути посилена в онлайн-спільнотах, адаптованих до гендерних особливостей, наприклад, через гендерно-чутливі освітні програми в соціальних мережах. Дослідження показує, як жінки акцентують на стосунках, а чоловіки — на статусі. Для молоді це вимагає інтервенцій, як змішані онлайн-групи для балансу, де емпатія розвивається через діалог. У контексті України, культурні фактори посилюють це, де традиційні ролі впливають на онлайн-поведінку.

Теоретичні основи ціннісно-смислової сфери особистості [8, С. 167] підкреслюють роль цифрового супер-его, сформованого соціальними мережами [9, С. 1790], яке нав'язує ідеалізовані стандарти, пригнічуючи справжню емпатію. Емпатія, як ключовий елемент гуманістичного підходу Роджерса, сприяє розумінню в стосунках. Застосування в віртуальних взаємодіях включає психологічне консультування та освітні програми для сенсоутворення в цифровому середовищі, де емпатія може розвиватися через віртуальні симуляції. У цифрове супер-его формується через лайки та коментарі, нав'язуючи перфекціонізм, що пригнічує емпатію.

Наприклад, алгоритми мереж підкреслюють ідеали, де користувачі порівнюють себе, втрачаючи співчуття. Для протидії пропонуються практики в онлайн, де рефлексія над супер-его відновлює емпатію. Теоретичні моделі дозволяють прогнозувати, як в віртуалі сенс відновлюється через емпатичні взаємодії, наприклад, у групах підтримки.

Застосування віртуальної реальності для соціального моделювання пропонує інструменти для посилення емпатії через імерсивні досвіди [11, С. 95]. VR створює контрольовані середовища для вивчення поведінки, з високим зануренням, реальним часом даних та апаратно-програмними рішеннями. Хоча деталі про емпатію обмежені, імерсивність VR може посилювати гуманістичні цінності, дозволяючи переживати перспективи інших, наприклад, у симуляціях

конфліктів для розвитку емпатії. Це відкриває перспективи для інтеграції VR у віртуальні взаємодії, де емпатія стає інструментом соціального моделювання.

Теоретичні моделі дозволяють детальніше розглянути, як екзистенційний підхід Франкла застосовується в віртуалі: пошук сенсу в онлайн-спілкуванні може протидіяти ізоляції, посилюючи емпатію через спільні наративи. Гуманістичний підхід Роджерса підкреслює емпатію як умову зростання, що в віртуальних взаємодіях реалізується через аутентичні діалоги. Когнітивні структури Рокіча та Шварца дозволяють моделювати цінності в алгоритмах мереж, де універсальні цінності, як доброзичливість, сприяють емпатії [8].

Узагальнюючи, синтез джерел показує, що гуманістичні орієнтації та емпатія в віртуальних взаємодіях є динамічними, залежними від факторів, як анонімність, гендер, вік та кризи, з потенціалом для позитивного розвитку через теоретичні моделі та технології.

Висновки

Дослідження показало, що гуманістичні ціннісні орієнтації та емпатія у віртуальних взаємодіях трансформуються під впливом анонімності, медіації та соціальних мереж, часто призводячи до зниження емпатії та посилення нарцисизму. Ключовими факторами є віковий та статевий аспекти, а також ціннісно-смислова сфера як модератор. Практичні імплікації включають розробку програм для посилення емпатії в онлайн-середовищах. Перспективи подальших розвідок: емпіричні дослідження впливу VR на емпатію в постконфліктних суспільствах та розробка метрик для оцінки гуманістичних цінностей у цифровому просторі.

Література.

1. Берегова Г. Д., Фролова М. Е., Момоток О. М. Психологія віртуального простору: навчально-методичний посібник для магістрантів спеціальності 053 «Психологія». Херсон : Книжк. вид-во ФОП Вишем. В. С., 2024. 220 с.

2. Ганчева В., Лященко Т. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді. Нові технології навчання. 2021. № 95. С. 20–30. URL: https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02 (дата звернення: 20.12.2025).

3. Гудкова А. В. Ціннісно-смислова сфера як модератор психоемоційного стану поліцейських у бойових умовах. Ментальне здоров'я. 2025. № 2. С. 15–19. URL: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-2.3.

4. Зінченко А., Русенкевич Я. Ціннісні орієнтації української молоді в структурі психологічних стратегій життєдіяльності: аналіз статевих відмінностей. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2024. С. 25–35. URL: https://doi.org/10.31392/udu-nc.series12.2024.23(68).03.

5. Ковальчук З. Я., Завацька Н. Є. Психологічні особливості формування гуманістичних цінностей в умовах воєнного стану: віковий аспект. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна). 2024. № 2. С. 31–36. URL: https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-4 (дата звернення: 20.12.2025).

6. Матієнко Т., Іващенко М. Вплив соціальних мереж на психо-емоційний стан підлітків. Дидактика. 2025. № 1. С. 64–69. URL: https://doi.org/10.69842/didactics.2025.1.10 (дата звернення: 20.12.2025).

7. Справцева К. Особливості прояву нарцисизму при самопрезентації у соціальних мережах. Наукові перспективи (Naukovì perspektivi). 2024. № 12(42). URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12(42)-931-945 (дата звернення: 20.12.2025).

8. Чечель В. А. Ціннісно-смислова сфера особистості: теоретичні підходи та концептуальні основи. Наукові записки. серія: психологія. 2025. № 2. С. 165–170. URL: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-23.

9. Шашенкова А., Шашенков Д. Цифрове супер-его як продукт соціальних мереж: механізм формування та вплив на особистість. Перспективи та інновації науки. 2025. № 2(48). URL: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1787-1800 (дата звернення: 20.12.2025).

10. Amplieieva O. M., Bechtold D. O. The influence of social networks on the development of the self-concept of today's youth. Psychology and social work. 2024. No. 1. P. 11–21. URL: https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.1.1 (date of access: 20.12.2025).

11. Batiuk A. Y., Kulyk Y. R. Застосування технології віртуальної реальності для соціального моделювання та їхньої взаємодії. Scientific Bulletin of UNFU. 2024. Т. 34, № 7. С. 92–99. URL: https://doi.org/10.36930/40340712 (дата звернення: 20.12.2025).

12. Poleshchuk L. V. The influence of social networks on human outlook and interpersonal relations. Psychology and social work. 2024. No. 2. P. 116–123. URL: https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.2.10 (date of access: 20.12.2025).

References

1. Berehova H.D., Frolova M.E., Momotok O.M. (2024). Psykholohiia virtualnoho prostoru: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia mahistrantiv spetsialnosti 053 «Psykholohiia» [Psychology of virtual space: educational and methodological manual for master's students of specialty 053 "Psychology"]. Kherson: Knyzhk. vyd-vo FOP Vyshem. V. S., 2024. 220 s. [in Ukrainian].

2. Hancheva V., Liashchenko T. (2021). Osoblyvosti formuvannia tsinnisnykh oriientatsii uchnivskoi molodi [Features of the formation of value orientations of student youth]. Novi tekhnolohii navchannia – New Technologies of Learning. 2021. No. 95. S. 20–30. URL: https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02 (date of access: 20.12.2025) [in Ukrainian].

3. Hudkova A.V. (2025). Tsinnisno-smyslova sfera yak moderator psykhoemotsiinoho stanu politseiskykh u boiovykh umovakh [Value-semantic sphere as a moderator of the psycho-emotional state of police officers in combat conditions]. Mentalne zdorovia – Mental Health. 2025. No. 2. S. 15–19. URL: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-2.3 [in Ukrainian].

4. Zinchenko A., Rusenkevych Ya. (2024). Tsinnisni oriientatsii ukrainskoi molodi v strukturi psykholohichnykh stratehii zhyttiediialnosti: analiz statevykh vidminnostei [Value orientations of Ukrainian youth in the structure of psychological strategies of life activity: analysis of gender differences]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 12. Psykholohichni nauky – Scientific Journal of NPU named after M. P. Dragomanov. Series 12. Psychological Sciences. 2024. S. 25–35. URL: https://doi.org/10.31392/udu-nc.series12.2024.23(68).03 [in Ukrainian].

5. Kovalchuk Z.Ya., Zavatska N.Ye. (2024). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia humanistychnykh tsinnostei v umovakh voiennoho stanu: vikovy aspekt [Psychological features of the formation of humanistic values in conditions of martial law: age aspect]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriia psykholohichna) – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs (psychological series). 2024. No. 2. S. 31–36. URL: https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-4 (date of access: 20.12.2025) [in Ukrainian].

6. Matiienko T., Ivashchenko M. (2025). Vplyv sotsialnykh merezh na psykho-emotsiinyi stan pidlitkiv [Influence of social networks on the psycho-emotional state of adolescents]. Dydaktyka – Didactics. 2025. No. 1. S. 64–69. URL: https://doi.org/10.69842/didactics.2025.1.10 (date of access: 20.12.2025) [in Ukrainian].

7. Spravtseva K. (2024). Osoblyvosti proieavu nartsysyzmu pry samoprezentatsii u sotsialnykh merezhakh [Features of narcissism manifestation in self-presentation on social networks]. Naukovi perspektyvy (Naukovì perspektivi) – Scientific Perspectives. 2024. No. 12(42). URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12(42)-931-945 (date of access: 20.12.2025) [in Ukrainian].

8. Chechel V.A. (2025). Tsinnisno-smyslova sfera osobystosti: teoretychni pidkhody ta kontseptualni osnovy [Value-semantic sphere of personality: theoretical approaches and conceptual foundations]. Naukovi zapysky. seriia: psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology. 2025. No. 2. S. 165–170. URL: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-23 [in Ukrainian].

9. Shashenkova A., Shashenkov D. (2025). Tsyfrove super-eho yak produkt sotsialnykh merezh: mekhanizm formuvannia ta vplyv na osobystist [Digital super-ego as a product of social networks: formation mechanism and influence on personality]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science. 2025. No. 2(48). URL: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1787-1800 (date of access: 20.12.2025) [in Ukrainian].

10. Amplieieva O.M., Bechtold D.O. (2024). The influence of social networks on the development of the self-concept of today's youth. Psychology and social work. 2024. No. 1. P. 11–21. URL: https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.1.1 (date of access: 20.12.2025) [in English].

11. Batiuk A.Y., Kulyk Y.R. (2024). Zastosuvannia tekhnolohii virtualnoi realnosti dlia sotsialnoho modeliuvannia ta yikhnoi vzaiemodii [Application of virtual reality technology for social modeling and their interaction]. Scientific Bulletin of UNFU. 2024. T. 34, No. 7. S. 92–99. URL: https://doi.org/10.36930/40340712 (date of access: 20.12.2025) [in Ukrainian].

12. Poleshchuk L.V. (2024). The influence of social networks on human outlook and interpersonal relations. Psychology and social work. 2024. No. 2. P. 116–123. URL: https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.2.10 (date of access: 20.12.2025) [in English].

УДК 159.99

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1732-1746

Давиденко Ганна Віталіївна доктор педагогічних наук, професор, директор Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-6893-8869

Швед Вадим Валерійович кандидат економічних наук, професор кафедри бізнесу та права Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-5497-0975

Саранча Ірина Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-5715-6271

Омельченко Олена Валеріївна старший викладач кафедри бізнесу та права Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-5121-0222

СТРЕС І ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ПРОФЕСІЙНІ РИЗИКИ

Анотація. Трансформаційні процеси в українському суспільстві, загострені повномасштабною війною, суттєво підвищили навантаження на систему соціальної роботи та призвели до зростання психологічних ризиків для соціальних працівників. Щоденна взаємодія з людьми, які пережили втрату близьких, вимушене переселення, травматичні події та соціально-економічну нестабільність, зумовлює високий рівень стресу та створює підґрунтя для формування професійного вигорання. У статті на основі класичних і сучасних підходів проаналізовано стрес як багатовимірний феномен (еустрес, дистрес, гострий і хронічний стрес), розкрито сутність синдрому професійного вигорання (емоційне виснаження, деперсоналізація, зниження відчуття власної ефективності) та окреслено його зовнішні (організаційні, соціально-економічні) й внутрішні (особистісні, ціннісно-смислові) детермінанти в діяльності соціальних працівників. Окрему увагу приділено психологічним особливостям професії в умовах війни, зокрема підвищеній емоційній залученості, відповідальності за долі клієнтів, невідповідності між очікуваннями суспільства та реальними ресурсами системи соціального захисту. Метою статті є виявлення психологічних детермінант стресу й професійного вигорання соціальних працівників та

обґрунтування ролі довіри як ключового системного ресурсу профілактики вигорання. У межах системного підходу довіра розглядається як багаторівневий феномен (довіра до себе, до інших, до інституцій), що посередковує вплив стресогенних факторів і визначає вибір копінг-стратегій. Зроблено висновок, що формування культури довіри в організаціях соціальної сфери, забезпечення супервізійної та психологічної підтримки, а також розвиток рефлексивних і саморегуляційних умінь соціальних працівників є необхідними умовами зниження ризиків професійного вигорання та підвищення ефективності соціальної роботи в умовах сучасних суспільних викликів.

Ключові слова: стрес, професійне вигорання, соціальні працівники, психологічні детермінанти, професійні ризики, емоційне виснаження, психічне здоров'я, довіра, психологія довіри, системний підхід.

Davydenko Hanna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Vinnytsia Social and Economic Institute of the Open International University of Human Development «Ukraine», Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-6893-8869

Shved Vadym PhD in Economics, Professor of the Department of Business and Law, Vinnytsia Social and Economic Institute of the Open International University of Human Development "Ukraine", Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-5497-0975

Sarancha Iryna PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-5715-6271

Omelchenko Olena Senior Lecturer at the Department of Business and Law, Vinnytsia Social and Economic Institute of the Open International University of Human Development "Ukraine", Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-5121-0222

STRESS AND PROFESSIONAL BURNOUT IN SOCIAL WORKERS' PRACTICE: PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS AND OCCUPATIONAL RISKS

Abstract. Transformational processes in Ukrainian society, exacerbated by the full-scale war, have significantly increased the burden on the social work system and led to growing psychological risks for social workers. Daily interaction with people who have experienced bereavement, forced displacement, traumatic events and socio-economic instability generates a high level of stress and creates preconditions for the development of professional burnout. Drawing on classical and contemporary approaches, the article analyses stress as a multidimensional phenomenon (eustress, distress, acute and chronic stress), reveals the essence of professional burnout syndrome (emotional exhaustion, depersonalization, reduced sense of personal

accomplishment) and outlines its external (organizational, socio-economic) and internal (personal, value-semantic) determinants in the professional activity of social workers. Special attention is paid to the psychological specifics of the profession in wartime, in particular increased emotional involvement, responsibility for clients' lives, and the discrepancy between societal expectations and the actual resources of the social protection system. The aim of the article is to identify the psychological determinants of stress and professional burnout in social workers and to substantiate the role of trust as a key systemic resource for burnout prevention. Within the systemic approach, trust is considered as a multilevel phenomenon (trust in oneself, in others and in institutions) that mediates the impact of stressors and determines the choice of coping strategies. It is concluded that fostering a culture of trust in social work organizations, ensuring supervisory and psychological support, as well as developing social workers' reflective and self-regulation skills are essential conditions for reducing the risks of professional burnout and increasing the effectiveness of social work under current societal challenges.

Keywords: stress, professional burnout, social workers, psychological determinants, occupational risks, emotional exhaustion, mental health, trust, psychology of trust, systematic approach.

Постановка проблеми. Проблематика стресу та професійного вигорання соціальних працівників набуває особливої гостроти в умовах зростання соціально-економічних викликів, гуманітарних криз та постійного ускладнення завдань, що стоять перед системою соціальної роботи. Соціальні працівники працюють із найбільш уразливими категоріями населення, щоденно зіштовхуючись із травматичним досвідом клієнтів, високим емоційним навантаженням та дефіцитом ресурсів для надання якісної підтримки.

У таких умовах стрес стає невід'ємною частиною професійної діяльності, а його тривале накопичення формує підґрунтя для розвитку синдрому емоційного вигорання.

Професійне вигорання виступає складним психологічним феноменом, що поєднує емоційне виснаження, деперсоналізацію та зниження відчуття професійної ефективності. У соціальній роботі ці прояви особливо небезпечні, адже вони прямо впливають на якість взаємодії з клієнтами, знижують рівень емпатії, ускладнюють прийняття рішень і погіршують загальну результативність діяльності фахівця.

Виснажений працівник менш здатний підтримувати необхідний рівень професійної залученості, що може призвести до помилок у роботі, конфліктів та поглиблення власних психологічних проблем.

Додаткової уваги потребує вплив організаційних і соціальних факторів, які посилюють стресогенність професійного середовища. Недостатня кадрова підтримка, надмірне навантаження, бюрократичні бар'єри, відсутність належних умов праці, низький рівень заробітної плати та обмежені можливості

професійного розвитку створюють хронічний пресинг, що підвищує ризик вигорання.

Водночас часто бракує системної психологічної підтримки, супервізії та ефективних програм профілактики, що ускладнює своєчасне виявлення ранніх симптомів виснаження.

У сучасних реаліях проблема стресу та професійного вигорання соціальних працівників потребує комплексного міждисциплінарного аналізу, спрямованого на виявлення її детермінант і пошук шляхів зниження професійних ризиків.

Вирішення цієї проблеми є критично важливим не лише для збереження психологічного благополуччя фахівців, але й для підвищення ефективності всієї системи соціальної підтримки населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми професійного вигорання серед соціальних працівників охоплюють широкий спектр питань, від систематизації світового (К. Маслах, М. Лейтер, В. Ранк та ін.) та вітчизняного досвіду (А. Кульчицька, Т. Федотова, О. Главацька, Т. Скорик та ін.) до розробки практичних інструментів для запобігання цьому явищу.

Мета статті – проаналізувати стрес і професійне вигорання соціальних працівників, визначити їх психологічні детермінанти та професійні ризики, а також обґрунтувати роль довіри як системного психологічного ресурсу у зниженні впливу стресогенних факторів та профілактиці вигорання.

Виклад основного матеріалу. Поняття стресу посідає важливе місце у сучасній психології, оскільки воно безпосередньо пов’язане з емоційним станом людини, її адаптаційними можливостями та психофізіологічними реакціями на зовнішні подразники.

Термін «стрес» (від англ. stress – напруга, тиск) був уперше введений у науковий обіг канадським фізіологом Гансом Сельє, який визначив його як «неспецифічну реакцію організму на будь-яку вимогу, що ставиться до нього» [14].

Учений зазначав, що стрес є природною захисною реакцією, спрямованою на адаптацію організму до умов навколишнього середовища.

За Сельє, існують три основні фази розвитку стресу:

Фаза тривоги (alarm reaction) – це початкова реакція організму на дію стресора, коли мобілізуються ресурси для подолання небезпеки. Вона супроводжується підвищенням рівня адреналіну, частішанням серцебиття, активізацією захисних механізмів.

Фаза опору (stage of resistance) – період, коли організм намагається пристосуватися до стресової ситуації. Відбувається стабілізація фізіологічних показників, але ресурси поступово виснажуються.

Фаза виснаження (stage of exhaustion) – настає в разі тривалого впливу стресора. Резерви організму вичерпуються, що може призвести до розвитку психосоматичних розладів і професійного вигорання (рис. 1).

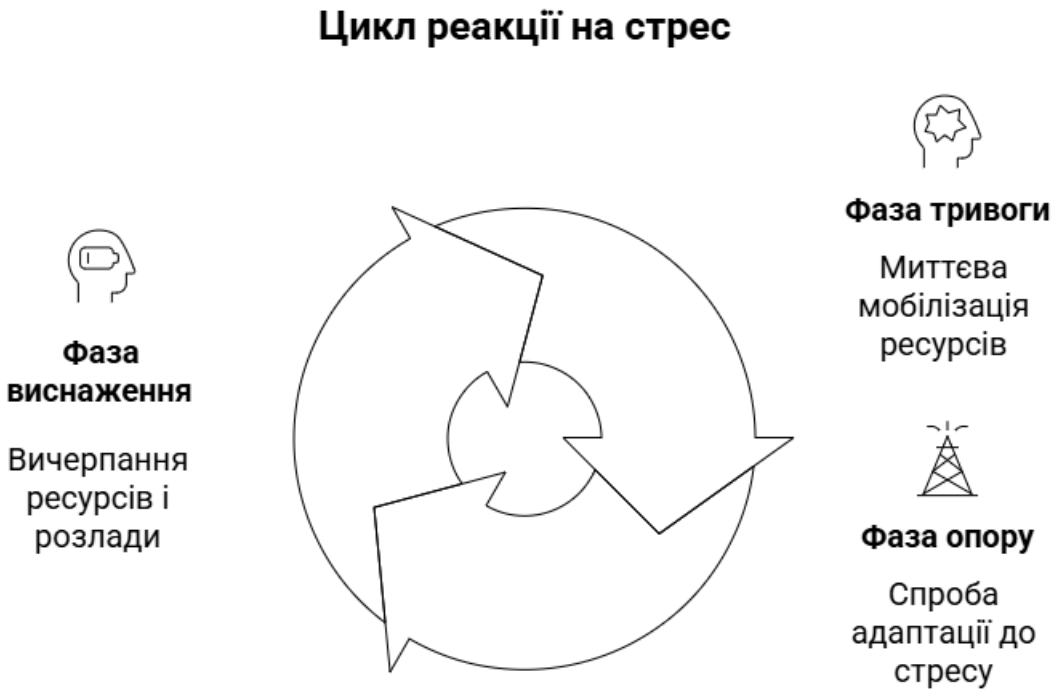

Рис. 1. Основні фази розвитку стресу за Сельє

За характером впливу на людину виділяють два основних типи стресу:

Еустрес (eustress) – позитивний, конструктивний стрес, який сприяє мобілізації сил, активізує мислення, підвищує ефективність діяльності. Наприклад, передекзаменаційне хвилювання або відповідальна професійна подія можуть виступати мотивуючим чинником [11].

Дистрес (distress) – негативний, руйнівний стрес, який перевищує адаптаційні можливості людини, викликає емоційне виснаження, тривогу, апатію, депресивні стани [13].

У сучасній психології також розрізняють гострий і хронічний стрес.

Гострий стрес виникає у відповідь на короткочасну небезпечну або емоційно насичену ситуацію (наприклад, іспит, конфлікт, аварія). Він швидко минає після усунення чинника.

Хронічний стрес формується під впливом тривалих або постійних негативних факторів (перевантаження, нестабільність, міжособистісні конфлікти), поступово виснажує ресурси організму та може стати передумовою професійного вигорання [2].

Стрес виконує кілька важливих функцій:

- Адаптаційну, що полягає в мобілізації фізичних і психічних ресурсів для пристосування до нових умов;
- Сигнальну, яка попереджає про небезпеку або перевантаження;
- Мотиваційну, коли помірний рівень стресу стимулює людину до дій і підвищує ефективність;

- Регулятивну, що допомагає організму зберігати внутрішню рівновагу через психофізіологічні механізми [4].

Варто зазначити, що стрес є невід'ємною частиною життя людини, а його вплив залежить не стільки від самої ситуації, скільки від суб'єктивного сприйняття та індивідуальних копінг-стратегій. Люди з високим рівнем емоційного інтелекту та розвиненими навичками саморегуляції легше долають стрес і менше схильні до вигорання.

Таким чином, стрес можна розглядати як багатокомпонентний феномен, який має і позитивний адаптивний, і негативний деструктивний потенціал. У контексті професійної діяльності соціальних працівників стрес часто є вихідною точкою розвитку синдрому емоційного вигорання, що потребує подальшого вивчення його механізмів і профілактики.

Але для розуміння що таке професійне вигорання та його причини, потрібно звернутися до початку. До того моменту, коли явище професійного вигорання перестало бути індивідуальним досвідом окремих людей і переросло на предмет наукового дослідження.

Найбільш відомим дослідником, який можна сказати і започаткував цей термін став американський психолог німецького походження Герберт Фрейденбергер. Його клінічна концепція емоційного вигорання була розроблена в безкоштовних клініках. Фрейденбергер вважав, що емоційне вигорання є «станом психічного та фізичного виснаження, викликаного професійним життям людини» [10].

Звичайно Фрейденберг не був одним з перших, хто досліджував це явище і дав йому назву, але саме внаслідок його робіт проблематика вигорання стала предметом глибокого наукового аналізу і так зацікавила різні галузі знань, включаючи психологію, педагогіку та медицину.

Крістіна Маслах у своїх роботах розглядає синдром професійного вигорання як такий, що виникає внаслідок хронічного стресу на робочому місці і проявляється у вигляді емоційного виснаження, деперсоналізації та зменшення особистих досягнень [12]. Попри те, що пройшов достатньо довгий період після введення цього формулювання, воно залишається актуальним і достатньо часто використовується в загальному для розуміння причин і наслідків професійного вигорання у багатьох галузях.

Не лише іноземні дослідники звертали увагу на проблему «професійного вигорання», але й українські вчені активно вивчали це явище. Тамара Скорик писала, що професійне вигорання це «складний багатовимірний конструкт, довготривала стресова реакція, що виникає внаслідок впливу на особистість монотонних нервово-психічних навантажень у професіях типу «людина-людина», які пов'язані з міжособистісним спілкуванням, що супроводжується емоційною насиченістю» [7].

З огляду на це визначення, можна стверджувати, що саме емоційне вигорання є одним із ключових викликів для спеціалістів з соціальної роботи.

Тому що саме їхня робота характеризується високою емоційною залученістю, що значною мірою сприяє розвитку вигорання.

В основі вигорання знаходиться стрес і як зазначає Т. В. Циганчук. «Стрес визначається як індивідуально зумовлена реакція особистості на ситуацію, що супроводжується появою сильних емоційних переживань та відповідними зрушеннями у перебігу основних психічних пізнавальних процесів, змінами в психосоматичній, мотиваційній і поведінковій сферах» [9].

Тому стрес призводить до емоційного виснаження, деперсоналізації, зниження мотивації, професійної ефективності та незадоволеністю основних потреб.

Емоційне виснаження як наслідок хронічного стресу виявляється у повному спустошені, відчуття порожнечі всередині себе. Особа, яка переживає емоційне виснаження, постійну втому, порожнечу, стан «відірвання від своїх думок», ніби не має сил рухатись далі й всі її ресурси вичерпані. Така особа може уникати соціальних контактів, відчувати труднощі з концентрацією уваги та прийняття рішень. Це може призвести до погіршення відносин з близькими людьми, проблем на роботі, зниження самооцінки та навіть до розвитку депресії. Також емоційне виснаження часто супроводжується фізичними симптомами, такими як хронічна втома, головні болі, проблеми зі сном, зниження імунітету [3].

Тіло, як і душа, потребує відпочинку і відновлення. Ось це «відірвання від своїх думок» і є деперсоналізацією. Це ніби спостерігати за власним життям зі сторони, як за фільмом, не відчуваючи повної приналежності до того, що відбувається. Внаслідок цих факторів і з'являється відчуття неефективності, некомпетентності та втрати почуття власної цінності у професійній діяльності. Особа починає сумніватися у своїх здібностях і досягненнях.

Можна зазначити, що по суті, емоційне виснаження, призводить до деперсоналізації як способу захисту від подальшого емоційного виснаження. З часом, зменшення особистих досягнень підсилює відчуття виснаженості та безпорадності, створюючи замкнене коло.

Професійне вигорання проходить через три основні етапи. На першому, початковому етапі, симптоми вигорання проявляються періодично і легко зникають після відпочинку. Людина відчуває потребу в релаксації та відновленні сил. На другому етапі симптоми стають більш стійкими, і відпочинок вже не приносить такого очікуваного ефекту. Навіть після вихідних і повноцінного сну людина відчуває втому. На третьому, найважчому етапі, вигорання супроводжується серйозними фізичними та психічними проблемами, такими як депресія та соматичні захворювання. На цьому етапі самостійно впоратися з проблемою стає практично неможливо, і необхідна допомога фахівців.

Багато людей плутають вигорання зі звичайним стресом або й навіть з депресією. Однак, ці стани мають суттєві відмінності. Вигорання, зазвичай, пов'язане саме з хронічними перенапруженнями на роботі або в іншій сфері

життя і проявляється у вигляду того самого емоційного виснаження, деперсоналізацією і так далі. Стрес є, реакцією на певні зовнішні подразники і може проявлятися як фізичним, так і психологічними симптомами. Депресія вже йде як розлад, який впливає на всі сфери життя, і характеризується постійним відчуттям смутку, та й взагалі втратою сенсу життя.

Розуміння симптомів професійного вигорання є лише першим кроком для подолання цієї проблеми. Що б ефективно боротися з вигоранням, необхідно розуміти його причини.

Вигорання – це наслідок накопиченої втоми та розчарування, що виникає в результаті негативних подій та проблем. Часто це відбувається внаслідок психологічного навантаження протягом певного періоду часу, коли людина немає належної підтримки. В людини виникає відчуття, ніби вона опинилася в пастці, все супроводжується станом безвиході і пригнічення.

Основною причиною вигорання є взаємодія зовнішніх (пов'язаних з роботою) та внутрішніх (особистісних) факторів [6].

Наприклад, до зовнішніх факторів відносять:

- постійна концентрація уваги, що призводить до перенапруження.
- надмірне робоче навантаження, конфлікти, хибна оцінка результатів роботи, нечіткі посадові інструкції.
- зменшення мотивації щодо професійної діяльності, часто повторювальна робота, низька заробітна плата.
- До внутрішніх факторів відносять:
- власні завищені очікування щодо роботи.
- відсутність необхідних навичок.
- особисте сприйняття роботи, сильне співпереживання проблемами клієнтів.
- невміння підтримувати власний емоційний та психологічний баланс.

Важливим психологічним ресурсом, що посередковує вплив стресу на розвиток професійного вигорання, виступає довіра особистості. Довіра розглядається не лише як риса характеру чи емоційна установка, а як складний системний феномен, що охоплює довіру до себе (власних компетентностей і можливостей впливати на ситуацію), довіру до інших людей (колег, керівництва, клієнтів) та довіру до соціальних інституцій (органів влади, системи соціального захисту, організації-роботодавця). Високий рівень довіри, зокрема внутрішньої впевненості та базової довіри до світу, підсилює стресостійкість, сприяє конструктивним копінг-стратегіям і знижує ризик формування синдрому емоційного вигорання. Натомість дефіцит довіри, відчуття небезпеки і непередбачуваності соціального середовища посилює переживання безпорадності, тривоги та професійного виснаження. Що стосується спеціалістів з соціальної роботи, то з одного боку, такі риси, як співчуття та емпатія, є важливими і необхідними в роботі. Однак, з іншого боку, ці ж якості можуть сприяти

підвищенню емоційного стресу, що в кінцевому результаті може призвести до професійного вигорання. Через постійне навантаження та необхідність підтримувати клієнтів і бути залученими до їх проблем, можуть виснажувати внутрішні ресурси фахівців. Без належної підтримки, саморефлексії, все це призводить до втоми, і це впливає не лише на ефективність людини, як спеціаліста, а в загальному на психологічний стан цієї людини.

На основі розглянутого можна зазначити, що професійне вигорання – це явище, яке впливає на різні аспекти здоров'я: психічне, фізичне та моральне. У результаті тривалого стресу, емоційного виснаження та відчуття безсилля перед проблемами, з якими стикаються фахівці соціальної роботи, професійне вигорання стає серйозною загрозою.

Для зменшення вигоранню серед спеціалістів, потрібно розуміти його причини, які поєднують як і зовнішні, такі як значне навантаження та відсутність підтримки, так і внутрішні фактори, такі як завищені очікування та емоційне переживання проблеми клієнтів. Важливо забезпечувати соціальних працівників необхідною підтримкою, можливістю до саморефлексії для відновлення емоційного балансу фахівця.

Що б зрозуміти відповідальну і складну роботу соціальних працівників та труднощі, з якими вони зустрічаються, необхідно детально розглянути особливості їх професійної діяльності. Повсякденні обов’язки, специфіка взаємодії з клієнтами та вимоги, яким вони мають відповідати у своїй професійній діяльності [1].

Соціальна робота – це діяльність, яка спрямована на підтримку осіб, які опинились в складних життєвих обставинах, і завданням соціальної роботи, а тобто самих соціальних працівників є – забезпечити соціальний захист найбільш вразливих груп населення.

Соціальний працівник має допомагати людям адаптуватися до сучасного світу і до суспільства, в якому ця людина проживає, а часто навіть до найближчого оточення, таке як сім’я, сусіди, однолітки чи навіть робочий колектив.

Крім цього, соціальний працівник має забезпечувати ефективну підтримку і допомогу як і окремим особам, так і сім’ям, групам, громадам і суспільству в загальному, з бажанням підвищити якість життя та функціонування соціальних послуг.

Аналіз стресу та професійного вигорання соціальних працівників є доцільним здійснювати в межах системного підходу до психології довіри особистості. З цієї перспективи довіра розглядається як багаторівнева система, що включає:

- інтраперсональний рівень (довіра до себе, власних відчуттів, рішень та професійних компетентностей);
- міжособистісний рівень (довіра у взаємодії з клієнтами, колегами, керівництвом, партнерами);

- інституційний рівень (довіра до організації, професійної спільноти, державних і громадських інституцій).

Дисбаланс на будь-якому з цих рівнів підсилює стресогенність професійного середовища: недовіра до себе сприяє формуванню відчуття некомпетентності, недовіра до інших – ізоляції та емоційному виснаженню, недовіра до інституцій – переживанню безглуздості зусиль і професійного розчарування. Відповідно, формування та підтримка довіри на всіх рівнях може розглядатися як один із ключових напрямів профілактики професійного вигорання.

Ситуація, яка склалася в Україні, через війну, змінила загальну ситуацію в країні. Люди все частіше стикаються з різним родом проблем: втратою близьких, домівок, вимушена міграція та еміграція – все це глобальні соціальні виклики. Саме в таких умовах роль соціальних працівників стала ще більш важливою і необхідною [8].

Війна суттєво розширила спектр завдань соціальних працівників, наприклад:

- Фахівці соціальної сфери організовують збори та розподіл гуманітарної допомоги, забезпечують харчуванням, одягом та тимчасовим житлом.
- Надають психологічну підтримку особам, які пережили певні травматичні події.
- Допомагають оформити необхідні документи, консультують з правових питань.
- Сприяють встановлення контактів між особами, допомагають знайти роботу, відновити соціальні зв’язки.

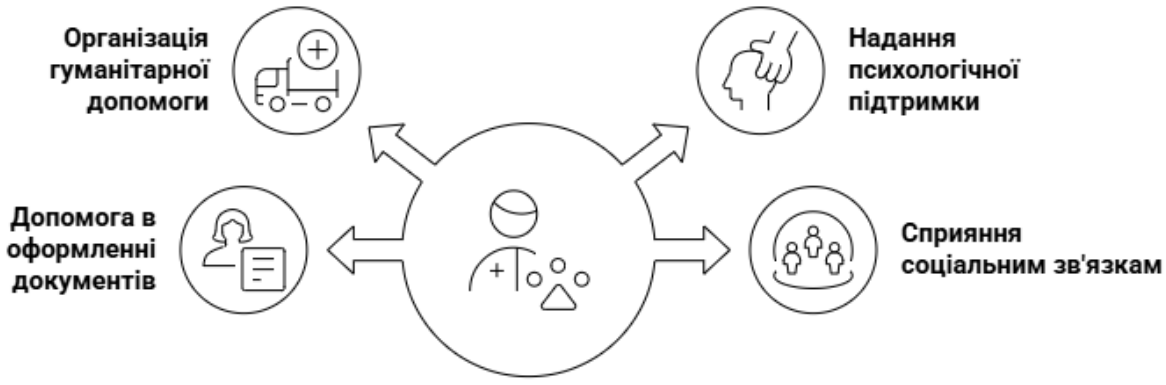

Рис. 2. Роль соціальних працівників у воєнний час

Через те, що з’являються нові завдання для соціальних працівників, у відповідь з’являються і додаткові специфічні виклики з якими вони стикаються майже не що дня.

Соціальний працівник ставить перед собою мету допомагати людям досягти такого рівня самостійності, щоб у майбутньому вони могли обходитися без сторонньої підтримки, що вважається критерієм його професійної

ефективності. Тому основним завданням соціальної роботи є відновлення здатності клієнта діяти самостійно в конкретних соціальних умовах.

Для фахівця важливо вміти виявляти соціальні проблеми, розуміти причини її виникнення і як вирішити цю чи іншу проблему. Роль спеціаліста в тому, що б допомогти людям, які опинилися в складних життєвих обставинах, відчувати себе повноцінним і допомогти людині «влитися» в суспільство [5].

Вважливо зазначити, що кожний клієнт – це унікальна особистість зі своїми проблемами, потребами та досвідом. Завданням соціального працівника є вміння будувати довірчі відносини, проявляти емпатію та адаптувати свої методи роботи до кожного конкретного випадку, для збільшення ефективності виконаного завдання.

Тому професійна діяльність соціальних працівників характеризується певними професійними особливостями, які в свою чергу підвищують ризик виникнення професійного вигорання.

По-перше, через постійний контакт з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, такі як насильство, безробіття, бідність, залежності або психічні розлади. В свою чергу це вимагає від фахівця значних зусиль, як емоційних, так і фізичних. Наприклад здатності співчувати, зберігати емоційну стійкість, розуміти складні емоційні стани інших людей, все це може призвести до емоційного виснаження.

По-друге, фахівці з соціальної роботи часто стикаються з необхідністю прийняття важливих, а подекуди вирішальних рішень, які мають безпосередній вплив на життя клієнтів, це підвищує відповідальність та психологічний тиск.

Не менш важливим є те, як суспільство реагує на діяльність соціального працівника. Часто суспільство має високі очікування щодо соціальних працівників, вважаючи їх «всесильними». Крім того, незважаючи на складність соціальних проблем і необхідності тривалої допомоги, нерозуміння наскільки соціальна робота складна і багатогранна від соціальних працівників очікують швидких і помітних результатів їхньої роботи.

Вважливим фактором є низька заробітна плата та низьке соціальне становище соціальних працівників, все це негативного впливає на професійну діяльність та психологічний стан фахівця. Адже заробітна плата та низьке соціальне становище не збігаються з рівнем їхньої відповідальності та складністю поставлених завдань. Ця ситуація призводить до професійного незадоволення та зниження мотивації, оскільки є відчутний дисбаланс між виконаною роботою та матеріальною платою.

Зменшення мотивації, викликане фінансовими труднощами, стає важливим фактором виникнення професійного вигорання. Якщо фахівець не може забезпечити собі належний рівень життя, це лише посилює відчуття незадоволення як своєю професійною діяльністю, так і власними досягненнями.

Можна навести безліч подібних факторів, але також в таких ситуаціях велику роль грають особисті якості фахівця в його професійній діяльності.

Серед ключових цінностей і навичок, якими має володіти соціальний працівник, можна виділити:

- Розуміння людських проблем та потреб
- Відчуття справедливості
- Високий рівень відповідальність за свої дії та наслідки
- Здатність співпереживати
- Високий рівень емпатії
- Терпіння, ввічливість та тактовність у взаємодії з клієнтами
- Здатність до самоконтролю та адекватної самооцінки
- Готовність до постійного навчання
- Гнучкість у вирішенні проблем

Такі особисті якості у поєднання з професійними знаннями та навичками, дозволяють фахівцю з соціальної роботи ефективніше надавати допомогу людям, які опинились у складних життєвих обставинах.

Вказані організаційні чинники тісно пов’язані з рівнем довіри соціального працівника до організації та системи соціального захисту загалом. Коли фахівець відчуває несправедливість у розподілі ресурсів, відсутність прозорості управлінських рішень, недооцінку його внеску, формується не лише емоційне виснаження, а й глибоке переживання недовіри до інституцій, які мають забезпечувати підтримку. Такий інституційний рівень недовіри стає додатковим стресором, посилює цинізм, деперсоналізацію та бажання дистанціюватися від професійної діяльності.

Якщо звернутись до відомих класифікацій, то, наприклад А. Капська поділяє професійно зумовлені особистісні якості соціальних працівників на такі групи:

1. інтелектуальні якості, що охоплюють професійну компетентність, ерудицію, гнучкість, аналітичність, оперативність мислення і прийняття рішень, розміркованість, кмітливість, орієнтацію на навчання;

2. моральні якості, такі як гуманність, громадянськість, доброзичливість, тактовність, терпимість, принциповість, повага до людей, чесність, винахідливість, оптимістичність;

3. комунікативні, а саме: комунікабельність, адаптивність, контактність, емоційність, уміння слухати і чути, уміння переконувати, почуття гумору; вольові: наполегливість, витримка, рішучість, організованість, врівноваженість, сміливість, вимогливість, дисциплінованість;

4. організаторські: активність, ініціативність, відповідальність, впевненість у собі, цілеспрямованість, підприємливість.

Тому професійна діяльність соціальних працівників є дійсно складною і вимагає чимало зусиль, особливо в умовах сучасних соціальних викликів, наприклад таких як війна. Фахівці соціальної роботи в свою чергу, виконують важливі функції, які спрямовані на підтримку осіб, які опинилися в складних

життєвих обставинах. Фахівці забезпечують цим особам соціальний захист та допомогу. Від організації гуманітарної допомоги, правові консультації до відновлення соціальних зв'язків та психологічної підтримки.

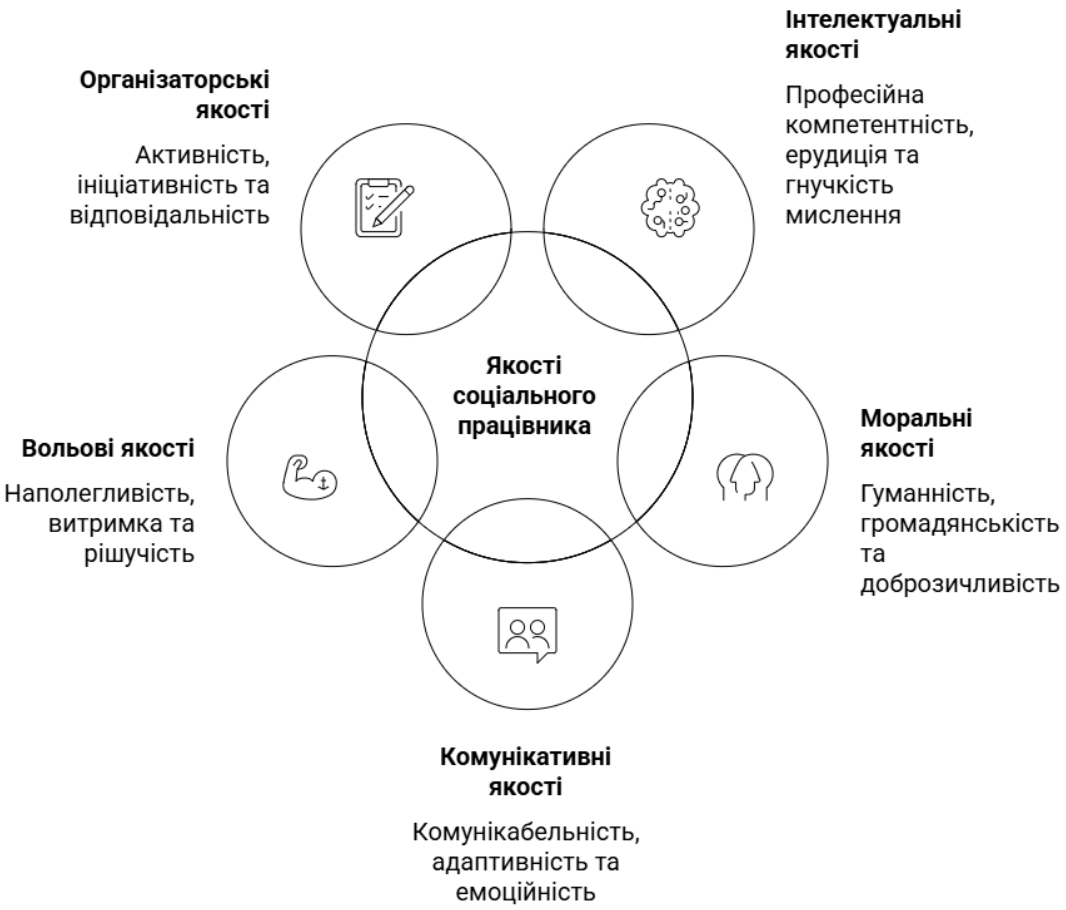

Рис. 3. Якості соціального працівника

На жаль, з появою нових викликів, на соціальних працівників лягає все більше відповідальності за прийняття складних рішень, підвищується психологічний тиск, в їхні обов'язки стають дедалі складнішими. Це створює значний тиск на них і в свою чергу може негативного впливати на якість надання послуг.

Для підвищення ефективності соціальної роботи необхідно забезпечити соціальних працівників необхідними ресурсами, створити сприятливі умови для їхньої роботи та підвищити престижність професії.

Висновки. Узагальнюючи викладене, стрес і професійне вигорання соціальних працівників постають складними багатовимірними феноменами, що формуються під впливом взаємодії зовнішніх професійних вимог та внутрішніх психологічних ресурсів особистості. Хронічне емоційне напруження, робота з уразливими групами, високий рівень відповідальності, інституційні обмеження та соціальні очікування створюють стресогенне середовище, яке за відсутності належної підтримки призводить до емоційного виснаження, деперсоналізації та

зниження професійної ефективності. Водночас ключовим захисним чинником, що може істотно зменшувати ризики професійного вигорання, є довіра, розглянута в системному підході як цілісна структура довіри до себе, до інших та до інституцій. Саме вона забезпечує соціальному працівнику внутрішню опору, підсилює стресостійкість, сприяє конструктивним копінг-стратегіям і підтримує працездатність навіть у складних кризових умовах. Тому розвиток професійних компетентностей, підтримка культури довіри та створення сприятливого організаційного середовища мають розглядатися як провідні напрями профілактики вигорання та підвищення ефективності соціальної роботи.

Література:

1. Березовська Л. Засоби комунікації у професійній діяльності соціального працівника. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету.* 2020. Вип. 2. ч.1. С. 6-13.

2. Бондарчук О. І. Психологічна стійкість особистості в умовах професійного стресу. Київ: Логос, 2016. 212 с.

3. Главацька О.Л. Попередження та подолання професійного вигорання соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2019. Вип. 2 (45). С. 41-45.

4. Максименко С. Д. Загальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 528 с.

5. Моргай Л.А. Професійно-етична діяльність соціального працівника. П*едагогічні науки: зб. наук. Праць Херсонського держ. ун-ту*. 2017. Вип.78. Т. 2. С.200–203

6. Романовська О.В., Набільська Є.М. Причини та особливості прояву синдрому «професійного вигорання» в соціальних працівників. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія.* Право. 2011. Вип. 3(11). С. 103-107.

7. Скорик Т.В. Профілактика синдрому «професійного вигорання» соціальних працівників як необхідна умова професійної готовності. Н*аукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* 2011. № 3. С. 98-100.

8. Столярик О., Семигіна Т. Голоси стійкості: рефлексії українських соціальних працівників у час війни. *Social Work and Education*. 2024. №11(1). С. 7-22

9. Циганчук Т.В. Стрес у професійній діяльності. *Проблеми сучасної психології.* 2015. № 30. С. 669-678. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11693/1/T_Tsyhanchuk_KPP_IL.pdf

10. Freudenberger, H. J. The issues of staff burnout in therapeutic communities. J*ournal of Psychoactive Drugs*. 1986. 18(3), Pp. 247-251.

11. Lazarus R. S. Psychological Stress and the Coping Process. New York: McGraw-Hill, 1999. 337 p.

12. Maslach C. Job burnout. *Annual Review of Psychology*. 2001. T. 52. P. 397–422.

13. Орос М. М. Стрес, дистрес, його види та корекція. Ліки України. 2021. № 7(253). DOI: https://doi.org/10.37987/1997-9894.2021.7(253).245660

14. Selye H. Stress in health and disease. Boston: Butterworth’s Inc.; 1976.

References:

1. Berezovska, L. (2020). Zasoby komunikatsii u profesiinii diialnosti sotsialnoho pratsivnyka [Communication tools in the professional activity of a social worker]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University*, 2(1), 6–13 [in Ukrainian].

2. Bondarchuk, O. I. (2016). Psykholohichna stiikist osobystosti v umovakh profesiinoho stresu [Psychological resilience of the individual under conditions of occupational stress]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

3. Hlavatska, O. L. (2019). Poperedzhennia ta podolannia profesiinoho vyhorannia sotsialnykh pratsivnykiv [Prevention and overcoming of professional burnout of social workers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social Work*, 2(45), 41–45 [in Ukrainian].

4. Maksymenko, S. D. (2020). Zahalna psykholohiia: pidruchnyk [General psychology: Textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

5. Morhai, L. A. (2017). Profesiino-etychna diialnist sotsialnoho pratsivnyka [Professional and ethical activity of a social worker]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Works of Kherson State University*, 78(2), 200–203 [in Ukrainian].

6. Romanovska, O. V., Nabilska, Ye. M. (2011). Prychyny ta osoblyvosti proiavu syndromu «profesiinoho vyhorannia» v sotsialnykh pratsivnykiv [Causes and features of the manifestation of professional burnout syndrome in social workers]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of NTUU "KPI". Political Science. Sociology. Law*, 3(11), 103–107 [in Ukrainian].

7. Skoryk, T. V. (2011). Profilaktyka syndromu «profesiinoho vyhorannia» sotsialnykh pratsivnykiv yak neobkhidna umova profesiinoi hotovnosti [Prevention of professional burnout syndrome in social workers as a necessary condition of professional readiness]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific Notes of Nizhyn Mykola Gogol State University. Psychological and Pedagogical Sciences*, 3, 98–100 [in Ukrainian].

8. Stolyaryk, O., & Semyhina, T. (2024). Holosy stiikosti: refleksii ukrainskykh sotsialnykh pratsivnykiv u chas viiny [Voices of resilience: Reflections of Ukrainian social workers in wartime]. *Social Work and Education*, 11(1), 7–22 [in Ukrainian].

9. Tsyhanchuk, T. V. (2015). Stres u profesiinii diialnosti [Stress in professional activity]. Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology, 30, 669–678. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11693/1/T_Tsyhanchuk_KPP_IL.pdf [in Ukrainian].

10. Freudenberger, H. J. (1986). The issues of staff burnout in therapeutic communities. Journal of Psychoactive Drugs, 18(3), 247–251.

11. Lazarus, R. S. (1999). Psychological stress and the coping process. New York: McGraw-Hill.

12. Maslach, C. (2001). Job burnout. Annual Review of Psychology, 52, 397–422.

13. Oros, M. M. (2021). Stres, dystres, yoho vydy ta korektsiia [Stress, distress, its types and correction]. Liky Ukrainy – Medicines of Ukraine, 7(253). DOI: https://doi.org/10.37987/1997-9894.2021.7(253).245660

14. Selye, H. (1976). Stress in health and disease. Boston: Butterworth's Inc.

УДК 159.923.2:159.97](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1747-1759

Демура Андрій Олександрович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0009-0000-1724-0682

ІНТЕГРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ УСВІДОМЛЕННЯ ВЛАСНОЇ ДЕСТРУКТИВНОСТІ

Анотація. Переживання власної деструктивності посідає все помітніше місце у життєвому досвіді сучасної людини, зокрема в умовах соціальної невизначеності, стресових ситуацій та посилення психологічних навантажень. Попри зростаючий інтерес науковців до проблем деструктивної поведінки та феномену деструктивності, недостатньо дослідженим залишається питання про роль цілісності особистості у реалізації руйнівної активності та механізмах її інтеграції. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз співвідношення понять «деструктивність» і «цілісність особистості», розглянуто їх взаємозв'язок із психологічним благополуччям, саморегуляцією та соціальною адаптацією. Традиційна наукова інтерпретація деструктивності акцентує увагу на її негативному аспекті як прояву «дезінтегрованої» особистості, пов'язаної з психічними розладами або порушеннями емоційно-вольової регуляції. Водночас феноменологічний аналіз переживання власної деструктивності демонструє активну позицію суб'єкта, усвідомлену ініціацію та цілеспрямоване здійснення руйнівних дій, що виступає як форма внутрішнього дослідження власного «Я». Попри уявну суперечність, деструкція та цілісність не є абсолютними протилежностями; їх взаємодія відображає внутрішню конфліктність, амбівалентність та складну динаміку особистісного розвитку. У статті описано інтеграційні та дезінтеграційні аспекти переживання деструктивності, а також показано, що діяльність переживання спрямована на відновлення внутрішньої узгодженості, переосмислення власного досвіду та інтеграцію психічних і поведінкових процесів. Особлива увага приділена механізмам саморегуляції, внутрішньої адаптації та психічного відновлення, які забезпечують підтримку цілісності особистості навіть у ситуаціях руйнівної активності. Таким чином, дослідження підкреслює, що усвідомлення власної деструктивності може виступати не лише як ознака кризи або внутрішнього конфлікту, а й як потенційний ресурс для інтеграції особистісного досвіду, розвитку внутрішньої стійкості та формування адаптивних стратегій поведінки.

Ключові слова: деструктивність, деструктивна поведінка, деструкція, цілісність, інтеграція, особистість, холізм, процесуальний підхід, системний підхід.

Demura Andriy Oleksandrovych a graduate of the third (educational and scientific) level of higher education at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0009-0000-1724-0682

INTEGRATIVE MECHANISMS OF PERSONALITY IN CONDITIONS OF AWARENESS OF OWN DESTRUCTIVENESS

Abstract. The experience of one's own destructiveness occupies an increasingly prominent place in the life experience of modern man, in particular in conditions of social uncertainty, stressful situations and increased psychological stress. Despite the growing interest of scientists in the problems of destructive behavior and the phenomenon of destructiveness, the question of the role of personality integrity in the implementation of destructive activity and the mechanisms of its integration remains insufficiently studied. The article carries out a theoretical and methodological analysis of the correlation of the concepts of "destructiveness" and "personality integrity", considers their relationship with psychological well-being, self-regulation and social adaptation. The traditional scientific interpretation of destructiveness focuses on its negative aspect as a manifestation of a "disintegrated" personality associated with mental disorders or disorders of emotional-volitional regulation. At the same time, the phenomenological analysis of the experience of one's own destructiveness demonstrates the active position of the subject, conscious initiation and purposeful implementation of destructive actions, which acts as a form of internal research of one's own "I". Despite the apparent contradiction, destruction and integrity are not absolute opposites; their interaction reflects internal conflict, ambivalence and complex dynamics of personal development. The article describes the integration and disintegration aspects of the experience of destructiveness, and also shows that the activity of the experience is aimed at restoring internal coherence, rethinking one's own experience and integrating mental and behavioral processes. Special attention is paid to the mechanisms of self-regulation, internal adaptation and mental recovery, which ensure the support of the integrity of the personality even in situations of destructive activity. Thus, the study emphasizes that awareness of one's own destructiveness can act not only as a sign of crisis or internal conflict, but also as a potential resource for integrating personal experience, developing internal resilience, and forming adaptive behavioral strategies.

Keywords: destructiveness, destructive behavior, destruction, integrity, integration, personality, holism, processual approach, systems approach.

Постановка проблеми. У повсякденному житті сучасної людини спостерігається широкий спектр деструктивних і аутодеструктивних проявів. Вони дедалі частіше стають об’єктом психологічних досліджень та визначають зміст запитів у сфері психологічного консультування. Наукові роботи останніх років

демонструють суттєве зростання інтересу до проблем діагностики, профілактики й корекції деструктивної поведінки.

Однак попри значну кількість досліджень, низка теоретичних і методологічних питань залишається відкритою. Одним із таких є питання про роль цілісної системи особистості у реалізації деструктивної активності. На наш погляд, перспективним напрямом є застосування системного та процесуального підходів до аналізу особистісних проявів. У межах цих підходів деструктивність може розглядатися у взаємозв'язку з феноменом цілісності та процесами інтеграції особистісних підсистем.

Традиційно деструктивність та аутодеструктивність інтерпретуються як властивості «розщепленої» чи дезінтегрованої особистості, що є наслідком внутрішнього конфлікту й боротьби різноспрямованих потягів. Їх також розглядають як симптом психічних порушень або окремих особистісних розладів, а також як девіацію, пов'язану з дезадаптацією та порушенням соціальних норм.

Водночас у сучасних психологічних підходах з'являється потреба виходу за межі уявлень про деструктивність виключно як негативну аномалію. Феноменологічний аналіз переживання власної деструктивності дозволяє побачити не лише дезінтеграцію, але й активні процеси сенсотворення, внутрішньої перебудови та саморегуляції, що спрямовані на подолання складної життєвої ситуації та відновлення цілісності особистості.

Таким чином, дослідження деструктивності потребує міждисциплінарного та методологічно комплексного підходу, що дозволяє розглядати її не лише як прояв внутрішньої дисгармонії, а й як потенційно інтегративний процес, що сприяє розвитку особистісної цілісності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження з тематики особистісної зрілості, самодетермінації, інтеграції особистості та деструктивної поведінки демонструють, що сучасна психологія дедалі частіше розглядає особистість як динамічну, цілісну систему, здатну до саморегуляції, автономії та адаптивності. Роботи таких авторів, як Баранова С.В. (2020), Головаха Є.І. та Позняк С.П. (2018), Зінченко В.М. (2022), Коростильова Л.А. (2019), Лещук Г.М. (2016), Малєєва Т.В. (2021), Шевчук О.В. (2017), підкреслюють важливість інтеграції внутрішніх компонентів «Я», усвідомлення власної деструктивності та формування цілісної самодетермінованої особистості. Сучасні дослідження додають до цих класичних концепцій багатовимірний підхід: особистісна зрілість розглядається як сукупність компонентів – автономії, відповідальності, комунікативності, емпатії, самореалізації та моральності, що взаємодіють між собою і формуються в контексті соціального середовища та стресових чинників.

Нові емпіричні роботи демонструють, що переживання власної деструктивності не завжди є патологічним явищем, а може виступати як ресурс для інтеграції внутрішніх конфліктів та самопізнання, сприяючи розвитку адаптивних стратегій поведінки. Підходи останніх років поєднують феноменологічний

аналіз внутрішнього досвіду, системний і соціально-психологічний контекст, а також кількісне моделювання особистісних процесів, що дозволяє глибше оцінювати динаміку особистості як процесу, а не статичного набору рис. Це відкриває нові перспективи для психологічної практики, зокрема у розвитку психологічного благополуччя, резилієнтності та готовності до професійної діяльності, підкреслюючи, що формування зрілої інтегрованої особистості є процесом, що відбувається у взаємодії з соціальним середовищем, кризовими ситуаціями та особистісними цінностями.

Усі ці дослідження відображають сучасний тренд: поєднання класичних психоаналітичних концепцій, як у Фромма Е. чи Шпільрейн С.М., з новими міждисциплінарними методами та контекстуальним аналізом, що дозволяє розглядати особистість як відкриту, адаптивну та цілісну систему, здатну до самопізнання та саморозвитку.

Мета статті – сформулювати теоретичні засади для аналізу інтеграційних та дезінтеграційних аспектів процесу переживання особистістю власної деструктивності, а також проаналізувати взаємозв'язок феноменів цілісності й деструктивності особистості з позицій різних теоретико-методологічних підходів, починаючи від класичних і закінчуючи сучасними.

Виклад основного матеріалу. Включення поняття «деструкція» у психологічний дискурс та формування концепції деструктивності особистості пов'язані з кількома етапами розвитку психоаналітичної теорії у XX столітті, зокрема з періодом 1912-1973 рр. У початкових формулюваннях ці поняття використовувалися для опису як несвідомих процесів, так і механізмів руйнування самосвідомості.

Вже у ранніх психоаналітичних роботах виразно простежується зв'язок між розумінням деструкції та уявленнями про особистість як цілісну або диференційовану структуру. У статті 1912 року, де було представлено одну з перших концепцій деструкції в психології, С. М. Шпільрейн пише: «основною характеристикою індивіда є те, що він є *dividuum*» [8]. Ця теза відображає класичний психоаналітичний погляд: особистість є розщепленою, внутрішньо конфліктною, керованою боротьбою протилежно спрямованих сил свідомого й несвідомого.

За Шпільрейн, психічне життя людини визначається дією двох амбівалентних тенденцій: інстинкту самозбереження (статичний, спрямований на збереження форми); інстинкту розмноження (динамічний, пов'язаний із прагненням до зміни, руйнування та відтворення). Цю дуалістичну опозицію пізніше сформулював і З. Фрейд: «потяги Я» протиставляються лібідинозним потягам, що тяжіють до об'єкта [7].

У фрейдівській моделі деструктивність розглядалася як результат протиборства базових інстинктів, а конфлікт між ними формував «поле напруги», яке визначає розвиток та ускладнення внутрішньої структури особистості.

Водночас концепція має помітні паралелі з юнгіанською традицією. Вона розглядає процес виникнення особистості як результат диференціації індивідуального «Я» з первинного, універсального «Ми» – структури, спорідненої з юнгіанським поняттям колективного несвідомого. Становлення індивідуального «Я» у цій моделі передбачає постійну взаємодію тенденцій відокремлення та зворотного прагнення до злиття із родовим, архаїчним цілим.

Таким чином, у психоаналізі деструкція постає не лише руйнівною силою, але й умовою розвитку, необхідною для становлення цілісної та диференційованої особистості.

Сучасні тенденції розвитку психологічної методології підкреслюють важливість системного й комплексного аналізу феноменів особистості. У цьому контексті особистість розглядається як відкрита, самоорганізована, динамічна система, що перебуває у постійному процесі розвитку та зміни. Одним із ключових понять системного підходу є цілісність особистості – інтегративна характеристика, що визначає її здатність до саморегуляції, адаптації та стійкого функціонування.

Український психолог В.М. Зінченко наголошує, що підставою системного аналізу є «єдність інтеграції та диференціації», що дозволяє забезпечити гармонійне функціонування складних підсистем. Така позиція підкреслює, що цілісність не виключає внутрішньої різнорідності, а, навпаки, передбачає наявність складної, структурованої організації підсистем [3].

У цьому ж руслі Г.М. Лещук визначав особистість як «структуровану цілісність», що поєднує стійкість і мінливість. Такий підхід вимагає включення до аналізу системних властивостей особистості: ієрархічності, відкритості, самоорганізації та взаємної узгодженості підструктур [5].

Т. В. Малєєва та С.П. Позняк підкреслюють процесуальну природу особистості, поєднання в ній постійності та динамічних змін, що створюють основу для розуміння цілісності як постійно підтримуваного стану. Внутрішня єдність особистості формується внаслідок інтегративних процесів, які забезпечують погодженість між різними рівнями й підструктурами складно організованої особистісної системи. Незважаючи на складність внутрішньої організації, особистість зберігає відносну автономність, самодостатність та здатність функціонувати незалежно від коливань зовнішнього середовища [2; 6].

У контексті дослідження деструктивності системний підхід дозволяє розглядати її не лише як порушення або деформацію, але й як *процес, що активізує механізми інтеграції*.

Деструктивність може виступати сигналом, який виявляє дисбаланс між підсистемами, спрямовує увагу на внутрішні суперечності й запускає процеси перебудови та відновлення цілісності.

Під переживанням власної деструктивності ми розуміємо особливу внутрішню діяльність, спрямовану на реконструкцію, переосмислення й інтеграцію проявів деструктивної активності. Ця діяльність зорієнтована на

сенсобудування, подолання важкої життєвої ситуації та включення нового досвіду у цілісну систему смислів особистості [6].

На основі теоретичного аналізу можна виділити два блоки процесів, що характерні для переживання деструктивності: дезінтеграційні процеси – пов'язані з руйнуванням узгодженості, виникненням внутрішніх суперечностей, конфліктів, втрати цілісності; інтеграційні процеси – спрямовані на відновлення стабільності, сенсу, ціннісної та емоційної узгодженості.

Дезінтеграційні аспекти: переживання афекту; інтенсивні емоції: тривога, страх, сором, провина, образа; відчуття амбівалентності, внутрішньої суперечності, конфлікту між намірами та діями; когнітивна оцінка ситуації як стресової, кризової, фруструючої; переживання конфлікту цінностей та життєвих смислів; усвідомлення відсутності адекватних стратегій реагування, новизни ситуації, невизначеності; оцінка власної особистості як такої, що складається з суперечливих, погано узгоджених елементів.

Інтеграційні аспекти**:** увімкнення рефлексивної свідомості, означення ситуації категоріями «деструкція» та «деструктивне»; емоційна саморегуляція, здатність знижувати інтенсивність афекту; спонтанна самодетермінація – вибір оптимального способу дії у складній ситуації; сприйняття себе як суб'єкта деструкції, перехід у суб'єктну позицію; діяльнісна самодетермінація – свідомий вибір варіантів поведінки та способів досягнення мети; смислопобудова: відповідь на питання «Що ця ситуація означає для мене?»; співвіднесення особистісного сенсу ситуації з інтегрованою системою цінностей та смислів; ціннісно-смислова саморегуляція – відновлення відчуття контролю та внутрішньої стійкості; інтеграція нового досвіду: включення ситуації деструктивності у ширший особистісний наратив. [8].

Дезінтеграційні аспекти переживання пов'язані передусім із афективною реактивністю, суперечливістю почуттів і мисленнєвою оцінкою ситуації як небезпечної чи критичної. Накопичення негативних соціальних емоцій (провини, сорому) може підсилювати внутрішній конфлікт і послаблювати відчуття цілісності.

Інтеграційні процеси, навпаки, передбачають включення свідомості, рефлексії, саморегуляції та смислотворення. У цих процесах активізуються механізми самодетермінації різних рівнів [2]:

1. Спонтанна функціональна само детермінація – вибір найоптимальніших способів взаємодії з реальністю.
2. Суб'єктна само детермінація – здатність свідомо обирати способи досягнення цілей.
3. Ціннісно-смислова само детермінація – формування й переосмислення смислових орієнтирів власного життя.

Унаслідок цього особистість відновлює внутрішню узгодженість і приймає відповідальність за власні дії, що сприяє підтриманню цілісності у ситуаціях, де присутня деструктивність.

Огляд актуальних робіт із проблеми дослідження деструктивності особистості дозволяє зробити попередній висновок, що на сьогодні у вивченні феномену деструктивності домінує елементалістський, а не холістичний підхід.

Підтвердженням нашого висновку є бібліометричний аналіз, згідно з яким у сучасних психологічних дослідженнях значно частіше можна зустріти поняття «деструктивна поведінка» порівняно з поняттям «деструктивність» (людини та особистості).

Можна припустити, що кількісний аналіз вираженості окремих патернів руйнівної поведінки особистості виявляється більш пріоритетним і поширеним підходом до дослідження, що очевидно пояснюється спостережуваністю та соціальною значущістю явища. Як наслідок, виникає низка суттєвих методологічних обмежень.

Ключовим з них є відсутність єдиної теоретичної концепції деструктивної поведінки, розмаїття та неузгодженість авторських визначень і типологій, відсутність суворої диференціації понять «деструкція» із суміжними термінами, такими як агресія/агресивність, девіація, делінквентність, самоушкодження та ін. Дефіцит валідного діагностичного інструментарію також обмежує перспективу багатоаспектних емпіричних досліджень з опорою на єдину концепцію деструктивності особистості або на обґрунтовану класифікацію видів деструктивної активності [8].

У науковій літературі значно частіше можна зустріти припущення, що деструктивна поведінка характеризує не цілісну, а «порушену» особистість. Згідно з наявними даними, така поведінка може бути зумовлена імпульсивністю, реактивністю, збудливістю та іншими порушеннями емоційно-вольової регуляції, що, своєю чергою, пов’язані з психічними або особистісними розладами [3].

Однак існує й дещо відмінна точка зору, згідно з якою ключовою ознакою деструктивної поведінки є виражена суб’єктна позиція та цілеспрямованість. На відміну від агресії та насильства, деструктивна поведінка передбачає довільний вибір об’єкта та мети, оскільки ці характеристики не задані початковими умовами ситуації. Це може стати основою вивчення деструктивності у взаємозв’язку з механізмом самодетермінації особистості, тобто з погляду суб’єктної залученості, довільної ініціації руйнівних дій та вчинків, усвідомлення себе як причини й автора деструкції [6].

Незважаючи на те, що багато авторів схильні розглядати деструктивну поведінку як негативний різновид девіантної, відзначається тенденція до персоніфікованого та контекстуального вивчення феномену: індивідуально-особистісний підхід тіснить уявлення про девіацію, що уможливлює розгляд деструкції незалежно від соціальних норм. Холістичному принципу дещо більшою мірою відповідає визначення деструктивності як стійкої особистісної риси, що узагальнює типові поведінкові патерни, регулярне та багатопланове пред’явлення або прояв актів деструкції [8].

З погляду сучасного психоаналізу, деструктивність особистості узагальнює поведінкові прояви та внутрішній зміст психічної сфери, фантазійну та/або реальну агресивну спрямованість на руйнування об'єктів та/або суб'єкта [7]. До внутрішнього змісту в цьому випадку можна віднести переживання тривоги, страхи, почуття провини, сорому, образи, сумніви, неадекватну самооцінку.

Поведінкові феномени можуть включати не лише наочні прояви, наприклад, нав'язливі дії, суїцидальну поведінку, адикції, руйнування зовнішніх об'єктів та ін., а й соціально схвалювану поведінку – надмірну самовідданість, самопожертву, а також специфічні мовленнєві стратегії, наприклад, «Недостатньо» [2]. Однак розширення поняття деструктивності до особистісної риси чи диспозиції не завжди передбачає, що в основі окремих елементів і рис лежить уніфікуюча та цілісна сутність. До завдань подібних досліджень найчастіше не входить включення феномену деструктивності до єдиного системного уявлення про особистість.

Тим не менш, всупереч домінуванню принципу елементалізму та диференційованого аналізу поведінки або рис, у сучасних дослідженнях виявляються спроби вивчення взаємозв'язку деструктивності та цілісності особистості. Так, у роботі Л. А. Коростильова обґрунтовується зв'язок деструктивної активності з інтеграційними процесами в особистості, а саме з формуванням ідентичності – вибудовуванням власного, відмінного від інших цілісного структурного образу за рахунок руйнування зовнішніх соціальних структур [4].

Взаємозв'язком руйнівної діяльності з конструюванням ідентичності може бути зумовлена більша вираженість деструктивної поведінки у підлітків або юнаків. Однак вибірки емпіричних досліджень деструктивності часто обмежуються саме цими віковими групами [8]. Порівняльний аналіз показників вибірки з контрольними групами інших вікових груп найчастіше не проводиться. Як наслідок, виявляється дефіцит даних про деструктивну поведінку та деструктивні переживання зрілої й дорослої особистості. Особливий дослідницький інтерес та актуальність становить вивчення деструктивності людей похилого віку, перевірка гіпотези про наявність зв'язку цього феномену з процесами егоінтеграції та генеративністю.

Резюмуючи огляд сучасного стану проблеми деструктивності особистості, ми можемо визначити необхідність розробки інтеграційних моделей і концепцій, спрямованих на вивчення руйнівної особистості як неподільної цілісності.

Альтернативою, що відповідає актуальним тенденціям розвитку методології досліджень особистості, виступає комплексний і системний аналіз психологічних феноменів, визначення особистості як відкрита, самоорганізована система, що саморозвивається.

Особливу дослідницьку увагу необхідно приділити якості цілісності особистості, її інтегральним характеристикам. Підґрунтям системного підходу до психологічного дослідження є «єдність інтеграції та диференціації при домінуванні тенденції об'єднання». Важливо відзначити, що така позиція не

виключає диференціацію та передбачає розгляд особистості як «структурованої цілісності». Вибір цього методологічного підходу передбачає включення в аналіз системних характеристик особистості та акцент на її процесуальній природі, що інтегрує стійкість і постійну мінливість [6].

Внутрішня єдність особистості зумовлена перебігом інтегративних процесів у складноорганізованій системі. Маючи складну внутрішню структуру, особистість зберігає відносну автономність, самодостатність, незалежність від навколишнього середовища. Поняття цілісності особистості, за результатами узагальнення наукових підходів, що склалися дотепер [8], об'єднує кілька ключових характеристик:

1. Внутрішній взаємозв'язок та узгодженість елементів, підструктур, функцій і процесів.

2. Унікальна та індивідуальна конфігурація взаємозв'язків особистісних властивостей, зумовлена життєвим досвідом та життєвою історією.

3. Інтегрованість досвіду, тотожність людини самій собі, безперервність часової перспективи та єдність життєвого простору особистості.

4. «Цілісність» як здатність реалізовувати в діяльності та суб'єктній активності значущі життєві цілі та цінності.

Системний опис руйнівної особи як «структурованої цілісності» передбачає виявлення ієрархічно організованих різнорівневих параметрів, наприклад: 1) астенічного темпераменту у структурі індивідуально-типологічних особливостей особистості; 2) дисгармонійних стилів організації діяльності; 3) асоціальних (або антисоціальних) мотивів у ціннісно-смисловій сфері; 4) дезадаптивних стратегій долання [5]. Модель не є вичерпною, проте її істотною перевагою є інтеграція індивідних, суб'єктних та особистісних властивостей людини.

Варто зазначити, що деструктивність як системна властивість особистості не лише проявляється у прагненні до руйнування об'єктів і структур, а й водночас є результатом цього процесу [4]. Відкритість і нерівноважність системи, її перебування в метастабільному стані передбачає постійне порушення внутрішнього порядку, що склався під впливом зовнішніх подій.

Деструкція сформованих взаємозв'язків у системі особи зумовлена безперервністю процесу самоорганізації системи, підтримкою стійкості завдяки постійним змінам. [7].

Внутрішньоособистісна динаміка може бути представлена у вигляді коливань між полюсами впорядкованості та хаосу, творення та руйнування. Часткове саморуйнування системи необхідне для перебудови наявної конфігурації системних взаємозв'язків [3].

Отже, зовнішні прояви деструктивної поведінки можуть розглядатися як наслідок або результат внутрішніх процесів дезінтеграції в системі особистості (фаза диференціації). Порушення внутрішньоособистісних зв'язків знаходить своє відображення у зовнішньому світі: у формі шкоди власному тілу, здоров'ю та благополуччю, а також у руйнуванні міжособистісних і соціальних зв'язків. З

екзистенціальної точки зору це проявляється у втраті будь-яких форм пов'язаності та цілісності взаємин.

При цьому ключовою відмінністю деструкції від агресії є довільний вибір об'єкта та постановка мети, тому формування деструктивної спрямованості зумовлене новою інтеграцією особистісних підсистем, задіяних у реалізації довільних руйнівних актів (фаза інтеграції). Реалізація деструктивності може активувати системи емоційної саморегуляції, рівневі механізми самодетермінації особистості, системи планування, цілеспрямованості та довільної регуляції діяльності, ціннісно-смислові підсистеми особистості тощо.

Відповідно до системного підходу до дослідження особистості, деструктивна поведінка не тільки слугує формою пасивного емоційного реагування на ситуацію, але й виступає як самодетермінована активність, що реалізується у вигляді спонтанних руйнівних інтенцій, довільних ініціацій деструктивної діяльності, смислових виборів на її користь [4].

Свобода особистості, що виявляється, зокрема, у деструктивних формах, укорінена у здатності живої системи до самоорганізації – внутрішньої генерації енергії, яка, з одного боку, потребує дисипації (розсіювання в різних формах активності) для підтримки внутрішнього порядку, а з іншого – зумовлює перебудову внутрішніх зв'язків і, як наслідок, перехід до нового порядку (нового рівня організаційної структури).

Очевидно, що ці процеси тим чи іншим чином переживаються людиною. Вона відчуває наростання хаосу (наприклад, у вигляді сум'яття, сумніву, нав'язливих думок тощо), неузгодженості (наприклад, думок і почуттів), наростання напруги, яку необхідно скинути. Багато з цих станів описуються в психологічній літературі як несвідомі (наприклад, внутрішній конфлікт або невротичний стан у психодинамічному підході).

Водночас, існує чимало життєвих ситуацій, що супроводжуються переживанням особистістю власної деструктивності. У таких ситуаціях суб'єкт руйнування усвідомлює себе причиною та автором деструктивних дій і вчинків.

Феноменологічний опис подібних ситуацій передбачає аналіз того, яким чином людина переживає та виявляє власну деструктивність у повсякденному житті, якого значення приписує своїй поведінці і як вона може бути пов'язана зі стійкими характеристиками системи особистості, наприклад, із системою життєвих цінностей та смислів.

Ці питання висувають на перший план не «об'єктне», а суб'єктне розуміння деструктивності особистості, багато в чому пов'язане з особистою оцінкою та рефлексією власних дій. У фокусі уваги виявляється деструктивність не як поведінковий акт і не як риса особистості (стійкий поведінковий патерн), а суб'єктивне «відчуття» своїх вчинків стосовно інших та себе.

Це пояснює, чому багато об'єктивно вчинених деструктивних дій не розглядаються їхніми авторами як такі, що завдають шкоди собі та іншим (наприклад, акти вандалізму). І навпаки, незначні з погляду інших людей вчинки,

переживаються тими, хто їх вчинив, як деструктивні або аутодеструктивні, супроводжуючись почуттям провини і сорому (наприклад, не привітав(ла) друга з днем народження, нехтував(ла) своїми інтересами через поступку партнеру тощо).

Під переживанням особистістю власної деструктивності ми розуміємо особливу внутрішню діяльність із реконструкції, переструктурування та осмислення проявів власної деструктивної активності. Діяльність переживання спрямована на сенсобудування, подолання важкої життєвої ситуації, а також на інтеграцію життєвого досвіду особистості [8].

Ґрунтуючись на проведеному теоретичному огляді, ми можемо сформулювати припущення про існування інтеграційних та дезінтеграційних особистісних процесів, включених до процесу переживання власної деструктивності:

Дезінтеграційні аспекти	***Інтеграційні аспекти***
Переживання афекту	Включення рефлексивної свідомості (означення ситуації категорією деструкції та деструктивного)
Почуття тривоги, страху, образи, провини, сорому	Емоційна саморегуляція та спонтанна самодетермінація особистості
Відчуття амбівалентності, внутрішньої суперечності або конфлікту	Усвідомлення себе як суб'єкта деструкції, прийняття суб'єктної позиції, діяльнісна самодетермінація
Когнітивна оцінка ситуації як стресової, конфліктної, кризової чи фруструючої	Смислопобудова (пошук відповіді на питання «Що для мене означає ця ситуація?»)
Переживання конфлікту цінностей та життєвих смислів	Ціннісно-смислова самодетермінація і саморегуляція, співвідношення особистісного сенсу ситуації зі стійкою структурою життєвих цінностей та смислів особистості
Новизна досвіду та дефіцит стратегій власної активності	Співвіднесення особистісного сенсу ситуації з досвідом переживання деструктивності (інтеграція життєвого досвіду)

Висновки. Проведене теоретичне дослідження сучасного стану проблеми деструктивності особистості показало, що у психологічній літературі домінує елементалістський підхід, який розглядає деструктивну поведінку та її патерни ізольовано від цілісної структури особистості.

Аналіз теоретичних концепцій (від класичного психоаналізу до гуманістичних версій) підтвердив, що розуміння деструктивності тісно пов'язане з уявленнями про диференційовану або інтегровану сутність особистості. Всупереч домінуванню елементалізму, виявлено необхідність створення інтеграційних моделей, здатних пояснити деструктивність у взаємозв'язку з процесами підтримки цілісності та стійкості.

Системний підхід запропоновано як методологічну альтернативу, що дозволяє розглядати деструктивність як системну властивість і структуровану цілісність. У межах цього підходу встановлено, що деструкція є наслідком самоорганізації та самодетермінації особистості, виступаючи механізмом підтримки стійкості через безперервну мінливість. Зрештою, феномен переживання особистістю власної деструктивності включає як дезінтеграційні, так і інтеграційні аспекти, при цьому домінуючою тенденцією є смислобудування та інтеграція життєвого досвіду, що свідчить про спрямованість системи особистості на збереження цілісності.

Таким чином, сформульовано теоретичні засади для дослідження інтеграційних та дезінтеграційних аспектів переживання власної деструктивності, що відкриває перспективи для розробки холістичних концепцій руйнівної особистості.

Література:

1. Баранова С. В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект: монографія. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 320 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724946/1/Baranova_monographia_2020.pdf

2. Головаха Є. І., Позняк С. П. Життєва самодетермінація особистості та її інтегративна функція. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Соціологія*. 2018. № 1 (8). С. 22–27.

3. Зінченко В. М. Інтеграція особистості: механізми психологічного захисту та саморегуляції. Львів : Астролябія, 2022. 450 с.

4. Коростильова Л. А. Психологія самодеструктивної поведінки: від усвідомлення до корекції. Київ: Ваклер, 2019. 290 с.

5. Лещук Г. М. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2016. 235 с.

6. Малєєва Т. В. Деструктивність особистості: феноменологія та шляхи усвідомлення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки.* 2021. Вип. 4, Т. 2. С. 138–142.

7. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності. Київ : Український письменник, 2014. 580 с.

8. Шевчук О. В. Розвиток інтегративних функцій «Я» в процесі життєвого самовизначення : дис. … канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2017. 220 с.

References:

1. Baranova, S.V. (2020). Osobystisna zrilistʹ ta vidpovidalʹnistʹ: sotsialʹno-psykholohichnyi aspekt [Personal maturity and responsibility: socio-psychological aspect]. Zaporizhzhia: ZNU. 320 p. [in Ukrainian].

2. Holovakha, Ye.I., Pozniak, S.P. (2018). Zhytteva samodeterminatsiia osobystosti ta yiyi integratyvna funktsiia [Life self-determination of the personality and its integrative function]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia: Sotsiolohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Sociology, 1(8), 22–27 [in Ukrainian].

3. Zinchenko, V.M. (2022). Intehratsiia osobystosti: mekhanizmy psykholohichnoho zakhystu ta samorehuliatsii [Integration of personality: mechanisms of psychological defense and self-regulation]. Lviv: Astrolabia. 450 p. [in Ukrainian].

4. Korostylova, L.A. (2019). Psykholohiia samodestryktyvnoi povedinky: vid usvidomlennia do korektsii [Psychology of self-destructive behavior: from awareness to correction]. Kyiv: Vakler. 290 p. [in Ukrainian].

5. Leshchuk, H.M. (2016). Sotsial′no-psykholohichni chynnyky intehratsii ukrainskoho sotsiumu [Socio-psychological factors of integration of Ukrainian society]. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. 235 p. [in Ukrainian].

6. Maleieva, T.V. (2021). Destryktyvnist′ osobystosti: fenomenolohiia ta shliakhy usvidomlennia [Destructiveness of personality: phenomenology and ways of awareness]. Nauk. visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences, 4(2), 138–142 [in Ukrainian].

7. Fromm, E. (2014). Anatomiia liuds′koi destryktyvnosti [The anatomy of human destructiveness]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 580 p. [in Ukrainian].

8. Shevchuk, O.V. (2017). Rozvytok integratyvnykh funktsii «Ya» v protsesi zhyttievoho samovyznachennia [Development of integrative "I" functions in the process of life self-determination] (Doctoral dissertation, Candidate of Psychological Sciences, 19.00.01). Odesa. 220 p. [in Ukrainian].

УДК 159.922.7:37015

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1760-1771

Дмитрук Зоя Анатоліївна доцент кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, PhD, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-4279-2838

Толстогузова Єлизавета Віталіївна здобувачка вищої освіти (магістр) спеціальність 053 «Психологія» Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті викладено результати теоретико-емпіричного дослідження когнітивних та емоційних чинників розвитку креативності здобувачів вищої освіти. Проаналізовано основні наукові підходи до розуміння феномену креативності як інтегративної характеристики особистості, що поєднує інтелектуальні, мотиваційні та емоційно-регуляторні компоненти. Сучасні психологічні дослідження засвідчують, що креативність формується під впливом системи взаємопов'язаних чинників, серед яких визначальне місце посідають когнітивні та емоційні складові. До когнітивних чинників належать особливості мислення, інтелектуальні стратегії, гнучкість і дивергентність, тоді як емоційні охоплюють рівень емоційного інтелекту, здатність до емоційної саморегуляції, мотиваційну спрямованість, тривожність та ставлення особистості до помилок.

У статті обґрунтовано роль когнітивних процесів (творчої уяви, дивергентного мислення, рефлексивності) та емоційних чинників (самоактуалізації, емоційної саморегуляції) у формуванні творчого потенціалу студентської молоді. Аналіз зазначених чинників, проведений у статті, дає змогу глибше розкрити психологічні механізми розвитку творчих здібностей студентської молоді, підвищити результативність освітнього процесу та сформувати умови, сприятливі для реалізації креативного потенціалу здобувачів вищої освіти. Представлено результати емпіричного дослідження взаємозв'язків між когнітивними й емоційними характеристиками та рівнем креативності здобувачів вищої освіти. Встановлено наявність статистично значущих кореляцій між творчою уявою, самоактуалізацією, рефлексивністю та показниками креативності. Представлено програму психологічного розвитку креативності, розроблену автором, ефективність якої підтверджено позитивною динамікою когнітивної гнучкості, емоційної саморегуляції та мотивації до творчої діяльності у ході емпіричного дослідження та практичної діяльності.

Отримані результати мають практичне значення для організації психологічного супроводу освітнього процесу та розроблення програм розвитку креативності у закладах вищої освіти.

Ключові слова: креативність, когнітивні чинники, емоційні чинники, творча уява, рефлексивність, самоактуалізація, здобувачі вищої освіти.

Dmytruk Zoia Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of the Odesa State University of Internal Affairs, PhD, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-4279-2838

Tolstoguzova Elizaveta higher education student (master's degree), specialty 053 "Psychology" of the Odesa State University of Internal Affairs, Odesa

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF CREATIVITY DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION STUDENTS: RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH

Abstract. The article presents the results of a theoretical and empirical study of cognitive and emotional factors in the development of creativity among higher education students. It analyzes the main scientific approaches to understanding the phenomenon of creativity as an integrative personality characteristic that combines intellectual, motivational, and emotional-regulatory components. Contemporary psychological research shows that creativity is shaped by a system of interrelated factors, among which cognitive and emotional components play a decisive role. Cognitive factors include thinking patterns, intellectual strategies, flexibility, and divergent thinking, while emotional factors include emotional intelligence, emotional self-regulation, motivational orientation, anxiety, and attitude toward mistakes. The article substantiates the role of cognitive processes (creative imagination, divergent thinking, reflexivity) and emotional factors (self-actualization, emotional self-regulation) in the formation of the creative potential of students. The results of an empirical study of the relationships between cognitive and emotional characteristics and the level of creativity of higher education students are presented. Statistically significant correlations between creative imagination, self-actualization, reflexivity, and creativity indicators have been established. The analysis of these factors presented in the article allows for a deeper understanding of the psychological mechanisms of creative ability development in students, improves the effectiveness of the educational process, and creates conditions conducive to the realization of the creative potential of higher education seekers.

The author presents a program for the psychological development of creativity, the effectiveness of which has been confirmed by positive dynamics in cognitive flexibility, emotional self-regulation, and motivation for creative activity in the course of empirical research and practical activity.

The results obtained are of practical importance for the organization of psychological support for the educational process and the development of creativity development programs in higher education institutions.

Keywords: personality, philosophical and psychological analysis, activity approach, humanistic psychology, internal contradictions, personal development.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується зростанням вимог до професійної підготовки фахівців, в контексті їх здатності до нестандартного мислення, інноваційної діяльності та ефективного функціонування в умовах невизначеності й швидких соціальних змін. У цьому напрямі особливої значущості набуває проблема розвитку креативності здобувачів вищої освіти як інтегративної характеристики особистості, що забезпечує продуктивність мислення, гнучкість у прийнятті рішень та здатність до самореалізації у професійній діяльності.

Креативність дедалі частіше розглядається не лише як індивідуальна здібність або вроджена властивість, а як складний психологічний феномен, формування якого відбувається під впливом системи взаємопов'язаних чинників. Особливу роль у цьому процесі відіграють когнітивні та емоційні компоненти, взаємодія яких визначає як потенціал творчої діяльності, так і реальні прояви креативності у навчальній та професійній сферах.

Когнітивні чинники, зокрема особливості мислення, здатність до дивергентності, гнучкість і розвиток творчої уяви, забезпечують інтелектуальну основу креативної активності. Водночас емоційні чинники: мотивація, емоційна саморегуляція, рівень тривожності, ставлення до помилок і невдач, - істотно впливають на готовність особистості до творчого ризику, експериментування та реалізації власного потенціалу.

Актуальність дослідження зазначеної проблематики посилюється сучасними викликами, з якими стикаються здобувачі вищої освіти: інтенсифікацією освітнього процесу, високим рівнем академічного навантаження, необхідністю швидкої адаптації до змін освітнього середовища, а також зростанням психоемоційного напруження. За таких умов недостатній розвиток емоційної регуляції або когнітивної гнучкості може виступати чинником, що стримує прояви креативності, знижує навчальну мотивацію та ускладнює професійне становлення особистості. Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених окремим аспектам творчості, проблема комплексного аналізу взаємозв'язку когнітивних та емоційних чинників розвитку креативності здобувачів вищої освіти залишається недостатньо систематизованою. У багатьох дослідженнях ці чинники розглядаються ізольовано, що обмежує можливості цілісного розуміння психологічних механізмів формування креативного потенціалу студентської молоді. Недостатньо також представлені емпіричні дані щодо ефективності цілеспрямованих програм психологічного розвитку креативності, які б поєднували роботу з когнітивними та емоційними компонентами.

У зв'язку з цим виникає необхідність поглибленого вивчення когнітивних та емоційних чинників креативності, встановлення характеру їх взаємозв'язків, а також обґрунтування психолого-педагогічних умов і засобів розвитку творчого потенціалу здобувачів вищої освіти. Розв'язання зазначеної проблеми має важливе теоретичне й практичне значення, оскільки сприятиме удосконаленню освітнього процесу, підвищенню психологічної стійкості студентів та формуванню інноваційно орієнтованої особистості, здатної до ефективної самореалізації в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній психологічній науці креативність розглядається як багатовимірний феномен, що охоплює інтелектуальні здібності, особливості мислення, мотиваційні установки та емоційно-регуляторні механізми. Дослідники підкреслюють роль дивергентного мислення, творчої уяви та когнітивної гнучкості у формуванні здатності до продукування оригінальних ідей.

Водночас зростає увага до емоційних чинників креативності, зокрема самоактуалізації, емоційної саморегуляції та позитивних емоційних станів, які сприяють активізації творчого потенціалу. Проте питання їх взаємозв'язку з когнітивними характеристиками у студентському віці залишається недостатньо дослідженим.

Сучасні психологічні дослідження засвідчують, що креативність формується під впливом системи взаємопов'язаних чинників, серед яких визначальне місце посідають когнітивні та емоційні складові. До когнітивних чинників належать особливості мислення, інтелектуальні стратегії, гнучкість і дивергентність, тоді як емоційні охоплюють рівень емоційного інтелекту, здатність до емоційної саморегуляції, мотиваційну спрямованість, тривожність та ставлення особистості до помилок. Аналіз зазначених чинників дає змогу глибше розкрити психологічні механізми розвитку творчих здібностей студентської молоді, підвищити результативність освітнього процесу та сформувати умови, сприятливі для реалізації креативного потенціалу здобувачів вищої освіти.

Проблематика формування креативної особистості має тривалу традицію у психологічній науці. Різні аспекти розвитку творчості висвітлено у працях численних вітчизняних і зарубіжних дослідників: І. Бондаренко [1], Л. Деркач, О. Кузнецова, Л. Штефан [2], В. Моляко [3], В. Павленко [4], Роменець В.А. [5], С. Шандрук [6,7], С. Яланська [8,9], Дж. Гілфорд, А. Маслоу [10], Е.Торренс та інші.

Водночас, незважаючи на значний масив наукових публікацій, проблема цілісного дослідження взаємозв'язку когнітивних та емоційних детермінант креативності в контексті сучасної вищої освіти залишається недостатньо розробленою, що зумовлює актуальність подальших емпіричних і теоретичних пошуків у цьому напрямі.

Мета статті: теоретичне обґрунтування проблеми розвитку креативності, впливу психологічних чинників на зазначений процес та висвітлення результатів емпіричного дослідження когнітивних і емоційних чинників розвитку креативності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ перебуває у стані інтенсивних змін, трансформується система міжособистісних відносин, ускладнюються та прискорюються процеси взаємодії у різних сферах, зокрема професійних. Зростає рівень міжособистісної та міжгрупової конкуренції, що ставить високі вимоги до учасників соціальних процесів. Це особливо стосується професійної діяльності в соціономічних сферах, зокрема: науці, освіті, психології, бізнесі, політиці, мистецтві, культурі, праві та релігії. Щоб досягати успіху в складному, конкурентному середовищі, учасники соціальних груп, які постійно взаємодіють між собою, повинні мати власну, неповторну унікальність. Одним із ключових способів її прояву є креативність, яка забезпечує здатність виділятися, створювати нове та ефективно пристосовуватися до мінливих умов.

Креативність є предметом досліджень багатьох наук і розглядається у різних напрямах. Вона охоплює широкий спектр діяльності, проявляючись у всіх сферах життя. Різноманітність аспектів цього явища ускладнює його однозначне і точне визначення. У рамках цієї праці ми вважаємо за доцільне уточнити суть, структуру та основні підходи до дослідження креативності в психології.

Категорія «креативність» має довгу історію і не є новим поняттям у науковому дискурсі. Вперше її ввів у науковий обіг Д. Сімпсон у 1922 році, визначивши її як здатність людини відходити від стереотипних способів мислення. Зазначений термін походить від латинського слова creatio — «створення».

У науковій літературі поняття креативності часто ототожнюється з поняттям творчості. Однак, ці поняття не є тотожними й потребують чіткого розмежування. За визначенням С. Яланської, творчість – це активність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних надбань. Будучи за своєю сутністю культурно-історичним феноменом, творчість має психологічний аспект: індивідуальний і процесуальний. Вона передбачає наявність у особистості здібностей, стимулів, знань та навичок, завдяки яким формується витвір, що вирізняється новизною, оригінальністю, неповторністю [8].

Творча особистість – це індивід, межі творчої діяльності якого охоплюють спектр від нестандартного вирішення простих завдань до нової реалізації власних унікальних потенцій у певній сфері. Така людина характеризується низкою якостей: рішучістю, здатністю не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити ширше й глибше, ніж її сучасники чи попередники. Вона має внутрішню силу й мужність, щоб йти проти усталених норм і руйнувати те, у що нині вірить більшість [8].

Креативність є однією з ключових характеристик самоактуалізованої особистості, за концепцією А. Маслоу, та виявляється у свободі, спонтанності, самоприйнятті та інших рисах, що дозволяють людині максимально реалізувати

власний потенціал. Учений зазначає, що процес самоактуалізації сприяє інтегрованості особистості, допомагає долати внутрішню розщепленість і робить її більш відкритою суспільству, досконалішою, спонтанною, здатною до трансцендентності та незалежною від базових потреб [10].

Сучасні дослідники, зокрема І. Бондаренко, вважають, що креативність – це творча й інноваційна діяльність; сучасний термін, що позначає індивідуальну здатність до творчості, яка проявляється у генеруванні нових ідей та виступає самостійним складником у структурі таланту [1].

У науковому дискурсі зазначене поняття найчастіше використовується для позначення творчих здібностей особистості, її здатності до продукування нових ідей, а також обдарованості як самостійного психологічного чинника, що забезпечує пошук нестандартних рішень і реалізацію творчого потенціалу в освітній діяльності та повсякденному житті. Водночас креативність не зводиться виключно до інтелектуальних характеристик, оскільки передбачає інтеграцію когнітивних і емоційних складових, зокрема здатність ефективно працювати з інформацією, знаходити альтернативні способи розв’язання проблемних ситуацій, регулювати власний емоційний стан та адаптуватися до змінних умов середовища.

Особливої значущості зазначені якості набувають у сучасних умовах суспільної нестабільності та воєнних викликів, коли здатність до креативного мислення виступає важливим ресурсом психологічної стійкості, гнучкості поведінки та ефективного подолання складних життєвих ситуацій. У таких умовах креативність сприяє не лише успішній навчальній і професійній діяльності, а й збереженню адаптаційних можливостей особистості, формуванню активної життєвої позиції та пошуку конструктивних стратегій реагування на кризові події.

Когнітивні чинники виступають однією з провідних детермінант розвитку креативності, оскільки саме вони формують інтелектуальне підґрунтя творчої діяльності та зумовлюють специфіку перебігу мисленнєвих процесів. У межах сучасної психологічної науки когнітивні чинники розглядаються як цілісна система інтелектуальних операцій, знань, умінь і мисленнєвих стратегій, що забезпечують здатність особистості до генерації нових ідей, побудови оригінальних рішень і створення інноваційних концепцій. До когнітивних чинників розвитку креативності належать, зокрема, гнучкість і дивергентність мислення, здатність до комбінування інформації, сформованість творчої уяви, вміння виходити за межі стереотипних схем і використовувати альтернативні підходи до розв’язання проблемних завдань. Важливою складовою когнітивної сфери є також метакогнітивна обізнаність, що виявляється у здатності особистості усвідомлювати власні пізнавальні стратегії, контролювати хід мислення та коригувати його відповідно до умов діяльності.

Розвинені когнітивні чинники сприяють підвищенню продуктивності творчого процесу, забезпечують ефективне функціонування в ситуаціях

невизначеності та створюють передумови для реалізації креативного потенціалу в навчальній, професійній і соціальній діяльності. В умовах сучасних викликів, зокрема швидких змін освітнього середовища та зростання складності професійних завдань, саме когнітивна гнучкість і здатність до інноваційного мислення стають визначальними ресурсами особистісного й професійного розвитку.

Відзначаємо, що емоційна сфера особистості також виступає вагомою детермінантою розвитку креативності, оскільки саме емоційні процеси забезпечують внутрішню мотивацію до творчої діяльності, визначають її інтенсивність і спрямованість, а також опосередковують ставлення суб'єкта до труднощів, невизначеності та можливих помилок у процесі навчальної діяльності. Емоції виконують регуляторну функцію, впливаючи на активність мислення, здатність до концентрації уваги та готовність до творчого пошуку.

Позитивні емоційні стани, зокрема зацікавленість, натхнення, емоційне піднесення та радість пізнання, сприяють активізації творчого мислення, підвищують рівень креативної продуктивності й формують відкритість до експериментування та прийняття нестандартних рішень. Натомість негативні емоційні переживання, такі як підвищена тривожність, страх помилки або емоційне виснаження, можуть виступати чинниками, що стримують прояви креативності, знижують мотивацію та обмежують можливості реалізації творчого потенціалу. Важливу роль у розвитку креативності відіграє здатність особистості до емоційної саморегуляції та усвідомлення власного емоційного досвіду. Сформовані навички емоційної регуляції сприяють подоланню психоемоційної напруги, підтримці оптимального рівня активності та створенню психологічних умов, необхідних для ефективного творчого функціонування.

Таким чином, емоційна сфера не лише супроводжує творчий процес, а й виступає активним чинником, що визначає можливості розвитку креативності в освітньому середовищі.

У межах професійної підготовки здобувачів вищої освіти особливої актуальності набуває аналіз ролі емоційних чинників у процесі формування та реалізації творчого потенціалу особистості, що й зумовлює доцільність розгляду цієї проблематики в даному підрозділі. У загальноетимологічному значенні поняття «потенціал» трактується як можливість або здатність до здійснення певної діяльності. Так, фізичний потенціал розуміють як запас фізичних сил, енергетичний — як сукупність енергетичних ресурсів тощо. У цьому контексті доцільно розглядати творчий потенціал не як абстрактну характеристику, а як сукупність внутрішніх ресурсів особистості, що забезпечують її здатність до творчої діяльності та проявів творчої активності в різних сферах життєдіяльності.

Таким чином, у науковому розумінні творчий потенціал постає як інтегративний ресурс творчих можливостей людини, який охоплює як когнітивні, так і емоційні складові та визначає готовність особистості до самостійного

продукування нових ідей, нестандартних рішень і активної реалізації творчих здібностей у професійній діяльності. У запропонованому В. Моляко концептуальному підході поняття «творча людина» свідчить про те, що особистість володіє потенційною здатністю до творчості. Водночас постає питання щодо масштабів і умов реалізації цього потенціалу [3].

З метою наукового вивчення зазначеної вище проблематики було проведено дослідження на тему «Когнітивні та емоційні чинники розвитку креативності здобувачів вищої освіти», метою якого стало: теоретичне обґрунтування та емпіричне визначення когнітивних й емоційних чинників, що впливають на розвиток креативності представникі взазначеної цільової категорії.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що розвиток креативності здобувачів вищої освіти відбуватиметься ефективніше за умов:

- створення позитивної емоційної атмосфери в освітньому просторі ЗВО;
- надання здобувачам освіти можливості для прояву ініціативи та самостійності;
- забезпечення високої когнітивної гнучкості та здатності до ефективної емоційної саморегуляції.

Для розв’язання поставлених у дослідженні завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, що забезпечили системність і наукову обґрунтованість отриманих результатів.

До **теоретичних методів** належали аналіз і узагальнення психологічної та педагогічної літератури з проблеми розвитку креативності, що дало змогу визначити основні підходи до її вивчення, уточнити понятійно-категоріальний апарат і виокремити когнітивні та емоційні чинники творчої діяльності. Також застосовувалися методи класифікації, систематизації та інтерпретації наукових даних, які сприяли формуванню цілісного теоретичного підґрунтя дослідження.

Емпіричні методи включали використання комплексу психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення різних аспектів креативності та її психологічних детермінант. Зокрема, застосовувався опитувальник «Діагностика самоактуалізації особистості» (авт. А. Лазукін, в адаптації Н. Каліної), що дозволив оцінити емоційно-мотиваційні характеристики особистості; тест «Креативність» П. Торренса, спрямований на вимірювання рівня творчого мислення; методика «Дослідження творчої уяви» Т. Пашукової, яка дала змогу проаналізувати особливості образної та асоціативної діяльності; а також опитувальник «Визначення індивідуальної міри рефлексивності» (авт. А. Карпов, В. Пономарьова), що використовувався для вивчення метакогнітивних характеристик особистості.

Емпіричне дослідження когнітивних та емоційних чинників розвитку креативності було проведено на базі Одеського державного університету внутрішніх справ. У дослідженні взяли участь 48 здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня, які навчаються за освітньою програмою «Психологія». Середній вік респондентів становив близько 25 років.

До складу вибірки увійшли здобувачі вищої освіти обох статей, що навчаються за денною формою здобуття освіти. Участь у дослідженні була добровільною: всі респонденти були попередньо поінформовані про мету, завдання та умови його проведення, а також надали усвідомлену згоду на обробку отриманих емпіричних даних.

Проведення дослідження здійснювалося з дотриманням етичних принципів психологічної науки, зокрема вимог щодо конфіденційності та анонімності інформації. Отримані результати використовувалися виключно в узагальненому вигляді, що забезпечило захист персональних даних учасників та підвищило надійність і достовірність емпіричних висновків.

Аналіз отриманих у ході дослідження емпіричних даних засвідчив, що рівень розвитку когнітивних та емоційних чинників креативності у здобувачів вищої освіти переважно відповідає середнім показникам. Такий рівень розвитку спостерігається у більшості респондентів і забезпечує базові передумови для здійснення творчої діяльності, проте не гарантує повної реалізації креативного потенціалу без спеціально організованого психологічного та педагогічного впливу. Водночас близько третини досліджуваних продемонстрували високі показники за окремими психодіагностичними методиками, що свідчить про наявність у цієї групи студентів значних ресурсів для творчої самореалізації, інноваційного мислення та активної участі у нестандартних видах освітньої і професійної діяльності.

Виявлення низьких показників розвитку креативності у частини респондентів (у межах 16–17 %) дозволяє окреслити групу підвищеного психологічного ризику. Для цих студентів характерні: знижений рівень мотивації до творчої діяльності, недостатня розвиненість творчої уяви та обмежені рефлексивні можливості, що ускладнює процес творчого самовираження та потребує впровадження цілеспрямованих програм психологічної підтримки і розвитку.

Кореляційний аналіз показав наявність статистично значущих зв’язків між рівнем креативності та когнітивними й емоційними характеристиками особистості. Найбільш тісний взаємозв’язок виявлено між показниками креативності та творчої уяви ($r = 0,61$), що підтверджує провідну роль уяви у процесі генерації оригінальних ідей і нестандартних рішень. Самоактуалізація як емоційно-мотиваційний чинник, за результатами емпіричних досліджень, також має значущий вплив на розвиток креативного мислення ($r = 0,46$), сприяючи внутрішній зацікавленості та готовності до творчого пошуку. Водночас рефлексивність виконує регуляторну функцію у структурі творчої діяльності ($r = 0,39$), забезпечуючи усвідомлення власних когнітивних і емоційних процесів та їх корекцію.

Отримані результати дозволяють розглядати креативність здобувачів вищої освіти як інтегративну особистісну властивість, що формується на основі взаємодії емоційно-мотиваційних, когнітивних і метакогнітивних компонентів. Саме узгодженість і взаємне підсилення цих складових забезпечують здатність

особистості до нестандартного мислення, творчого самовираження та ефективної адаптації до складних і динамічних умов освітнього середовища.

Одним із значущих практичних напрацювань стало те, що на підставі отриманих емпіричних результатів, які засвідчили статистично значущий вплив когнітивних та емоційних характеристик на рівень креативності здобувачів вищої освіти, було розроблено й апробовано спеціалізовану програму психологічного розвитку творчого потенціалу студентської молоді. Необхідність створення такої програми зумовлена потребою цілеспрямованого впливу на психологічні чинники, що визначають прояви творчої активності в умовах освітнього середовища.

Розроблена програма спрямована на формування та розвиток когнітивної гнучкості, стимулювання дивергентного мислення, удосконалення навичок емоційної саморегуляції, а також активізацію внутрішньої мотивації до творчої діяльності.

Комплексний характер програми передбачає одночасну роботу з когнітивними, емоційними та вольовими компонентами особистості, що забезпечує цілісність впливу на процес розвитку креативності.

Метою програми є підвищення рівня креативності здобувачів вищої освіти шляхом цілеспрямованого розвитку когнітивних і емоційно-вольових характеристик, які виступають психологічними передумовами творчої активності та інноваційного мислення.

У теоретико-методологічну основу програми увійшли наступні наукові підходи:

- гуманістичний підхід (А. Маслоу, К. Роджерс), що акцентує увагу на значущості саморозкриття особистості, підтримувального освітнього середовища та позитивного емоційного клімату як умов розвитку творчості;
- когнітивний підхід (Д. Гілфорд, Дж. Рензуллі), відповідно до якого креативність розглядається як результат функціонування гнучкого, продуктивного та дивергентного мислення;
- діяльнісний підхід (Л. Виготський, О. Леонтьєв), який інтерпретує творчість як активний процес взаємодії особистості з соціальним та предметним середовищем;
- емоційно-регуляторний підхід, що підкреслює визначальну роль емоційної стабільності, вольової регуляції та здатності до керування власними емоційними станами у процесі творчої діяльності.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що когнітивні чинники розвитку креативності включають не лише рівень інтелектуальних здібностей, а й сукупність специфічних мисленнєвих стратегій, які забезпечують ефективність, оригінальність і гнучкість творчого процесу. Саме ці чинники створюють інтелектуальне підґрунтя для інноваційної активності особистості та зумовлюють її здатність результативно діяти в умовах невизначеності й нестандартних ситуацій. Водночас емоційні чинники, особливості їх регуляції та здатність

суб'єкта до рефлексії власного емоційного досвіду виступають важливою передумовою формування творчого потенціалу здобувачів вищої освіти. Їх аналіз має принципове значення для розуміння психологічних механізмів творчої діяльності й удосконалення освітнього процесу, орієнтованого на розвиток інноваційного мислення, професійної гнучкості та здатності до самостійного розв'язання нестандартних завдань. Позитивні емоційні стани, зокрема зацікавленість, натхнення та радість пізнання, сприяють активізації творчого мислення, підвищенню креативної продуктивності та формуванню готовності до експериментування й пошуку нових рішень. Натомість негативні емоційні переживання, такі як підвищена тривожність, страх помилки або невпевненість у власних можливостях, можуть виконувати стримувальну функцію, обмежуючи прояви творчої активності та знижуючи рівень реалізації креативного потенціалу.

У ході дослідження було розроблено та апробовано програму психологічного розвитку креативності здобувачів вищої освіти, що складалася з восьми занять тривалістю 60–80 хвилин, структурованих у межах трьох тематичних модулів. Реалізація програми засвідчила її позитивний вплив на розвиток когнітивних та емоційних компонентів креативності. Зокрема, зафіксовано істотне зростання показників когнітивної гнучкості, що виявлялося у здатності студентів генерувати більшу кількість альтернативних рішень і відходити від стереотипних способів мислення. Водночас спостерігалося підвищення рівня емоційної саморегуляції, яке проявлялося у зниженні тривожності та зростанні впевненості у власних творчих можливостях. Позитивні зміни також стосувалися мотиваційної сфери: учасники програми виявляли більшу зацікавленість у творчій діяльності, активніше залучалися до позанавчальних проєктів і демонстрували ініціативність. Крім того, було відзначено розвиток дивергентного мислення та творчої уяви, що підтверджувалося збільшенням кількості оригінальних ідей, асоціативних зв'язків і нестандартних рішень.

Отримані результати свідчать про ефективність розробленої програми психологічного розвитку креативності у підвищенні творчого потенціалу здобувачів вищої освіти. Найбільш результативними виявилися методи, орієнтовані на розвиток когнітивної гнучкості та творчої уяви, що підтверджує доцільність цілеспрямованої роботи з мисленнєвими процесами. Водночас емоційно-регуляторний модуль програми сприяв формуванню стійкості до стресових ситуацій, що є важливою психологічною умовою прояву творчої активності.

На основі аналізу наукових джерел із досліджуваної проблематики та з урахуванням результатів емпіричного дослідження було сформульовано практичні рекомендації, спрямовані на розвиток креативності здобувачів вищої освіти в умовах сучасного освітнього середовища. Водночас проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків убачаються в розробленні та обґрунтуванні цілісної моделі розвитку креативності здобувачів вищої освіти з урахуванням взаємодії когнітивних, емоційних і метакогнітивних чинників.

Література:

1. Бондаренко І. Г. Теоретичні аспекти розвитку креативних здібностей студентів. *Розвиток креативності як ресурсу інноваційного потенціалу особистості: психолого-педагогічні аспекти: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції з міжнародною участю (07 квітня 2025 р.).* Одеса: Університет Ушинського, 2025. С. 42-45.

2. Деркач Л. А., Кузнецова О. Ю., Штефан Л. А. Методи формування креативності студентів у ЗВО. *Теорія та методика навчання та виховання*, 2025. Вип. 58. С. 66-75.

3. Моляко В. О. Творчий потенціал як психологічна проблема. *Психологія і суспільство*. Вип. 4 (30). 2007. С. 6-10.

4. Павленко В. В. Бар'єри розвитку креативності. *Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster*. Вип. 2. 2021. С. 21-24.

5. Роменець В.А. Психологія творчості:Навч. посібник.3-тє вид.-К.:Либідь,2004.-288 с.

6. Шандрук С., Чернець Б. Креативний потенціал як чинник психологічного благополуччя студентів. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2022. Вип. 65. С. 224-234.

7. Шандрук С. К. Психологія професійних творчих здібностей: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 358 с.

8. Яланська С. П. Психологія творчості: навч. посіб. 2-ге вид. випр., допов. Полтава, ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. 180 с.

9. Яланська С. П. Психолого-педагогічні засоби гармонізації психоемоційного стану та розвитку креативності особистості в умовах вищої школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Психологія*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 5. С. 44–48.

10. Maslou A. Motivatsiya i lichnost / A. Maslou // Per. s angl. A.M. Tatlyidaevoy. – SPb.: Evraziya, 1999. – 479 s.

References:

1. Bondarenko I. H. (2025) Teoretychni aspekty rozvytku kreatyvnykh zdibnostey studentiv. *[Development of creativity as a resource for innovative potential of the individual: psychological and pedagogical aspects: collection of materials from the All-Ukrainian scientific and methodological conference with international participation]* Odesa: Ushinsky University [in Ukr].

2. Derkach L. A., Kuznetsova O. YU., Shtefan L. A. (2025) Metody formuvannya kreatyvnosti studentiv u ZVO *[Theory and methods of teaching and education]* [in Ukrainian].

3. Molyako V. O. (2007) Tvorchyy potentsial yak psykholohichna problema *[*Psychology and society*]* [in Ukrainian].

4. Pavlenko V. V. (2021) Bar″yery rozvytku kreatyvnosti *[Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster]* [in Ukrainian].

5. Romenets′ V. A. (2004) Psykholohiya tvorchosti *[Textbook. 3rd edition. — Kyiv: Lybid]*

6. Shandruk S., Chernets′ B. (2022) Kreatyvnyy potentsial yak chynnyk psykholohichnoho blahopoluchchya studentiv *[Bulletin of the H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University "Psychology."]* [in Ukrainian].

7. Shandruk S. K. (2015) Psykholohiya profesiynykh tvorchykh zdibnostey *[monograph]* Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

8. Yalans′ka S. P. (2018) Psykholohiya tvorchosti *[textbook, 2nd edition, revised and expanded. Poltava, V. G. Korolenko National Pedagogical University]* [in Ukrainian].

9. Yalans′ka S. P. (2022) Psykholoho-pedahohichni zasoby harmonizatsiyi psykho-emotsiynoho stanu ta rozvytku kreatyvnosti osobystosti v umovakh vyshchoyi shkoly. *[Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series: Psychology]* Uzhhorod: Helvetica Publishing House [*in Ukrainia*n].

10. Maslou A. (1999) Motivatsiya i lichnost *[SPb.: Evraziya]* [*in Ukrainian*].

УДК 347.965:[005.336.5:316.77]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1772-1784

Дульський Олександр Леонідович доктор філософії в галузі знань «Право», аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/ 0000-0003-4711-1106

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ АДВОКАТА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглядається сутність компетентності адвоката як професійного комунікатора у сучасних правових практиках. Проаналізовано базові теоретичні підходи до визначення комунікативної компетентності юриста, виокремлено її складові та роль у професійному спілкуванні адвоката з клієнтами, колегами й представниками судових та державних органів. Окрему увагу приділено актуальним проблемам формування та розвитку комунікативної компетентності на етапах юридичної освіти та практичної діяльності адвоката. У сучасному правовому середовищі адвокат виступає не лише як фахівець із глибокими юридичними знаннями, а й як комунікативно компетентний професіонал, здатний ефективно взаємодіяти з різними суб'єктами правовідносин. Професійне спілкування адвоката охоплює вербальні та невербальні засоби, презентування правових позицій у суді, консультування клієнтів та міжособистісну взаємодію з учасниками юридичного процесу. Це зумовлює необхідність дослідження компетентності адвоката саме як комунікативної, професійно-орієнтованої категорії.

У період війни адвокат часто працює: у **ситуації дефіциту інформації,** дистанційної комунікації або онлайн-засідань; з **клієнтами у стані гострого стресу, втрати, травми**; у **загрозливому середовищі**, що вимагає додаткових навичок психологічної стійкості. Тому формується нова парадигма професійної комунікації — **психологічно адаптивна, емпатійна, стресостійка комунікативна компетентність.**

Комунікативна компетентність адвоката в умовах воєнного стану — це не лише володіння професійною мовою та юридичними процедурами, а й психологічно підготовлена, адаптивна, емоційно-стабільна модель комунікації. Врахування психологічних характеристик (емоційна саморегуляція, емпатія, адаптивність стилю) підсилює ефективність адвокатської комунікації в кризових обставинах. Формування такої компетентності має стати пріоритетом як у підготовці адвокатів, так і у професійному супроводі діяльності адвокатів під час війни.

Ключові слова: комунікативна компетентність адвоката, компоненти комунікативної компетентності, кризові умови, адаптивність, стресостійкість.

Dulskyi Oleksandr Leonidovych Doctor of Philosophy in Law, postgraduate student at the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/ 0000-0003-4711-1106

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF A LAWYER'S COMMUNICATIVE COMPETENCE DURING MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the essence of a lawyer's competence as a professional communicator in modern legal practices. It analyzes the basic theoretical approaches to defining the communicative competence of a lawyer, identifies its components and role in the professional communication of a lawyer with clients, colleagues, and representatives of judicial and state bodies. Particular attention is paid to the current problems of the formation and development of communicative competence at the stages of legal education and practical activity of a lawyer. In the modern legal environment, a lawyer acts not only as a specialist with in-depth legal knowledge, but also as a communicatively competent professional capable of effectively interacting with various subjects of legal relations. A lawyer's professional communication encompasses verbal and nonverbal means, presenting legal positions in court, advising clients, and interpersonal interaction with participants in the legal process.

This necessitates the study of a lawyer's competence specifically as a communicative, professionally oriented category.

During wartime, lawyers often work in situations where there is a lack of information, remote communication, or online meetings; with clients experiencing acute stress, loss, or trauma; and in threatening environments that require additional psychological resilience skills. Therefore, a new paradigm of professional communication is emerging—psychologically adaptive, empathetic, stress-resistant communicative competence.

The communicative competence of a lawyer in a state of martial law is not only a command of professional language and legal procedures, but also a psychologically prepared, adaptive, emotionally stable model of communication. Taking psychological characteristics (emotional self-regulation, empathy, style adaptability) into account enhances the effectiveness of lawyer communication in crisis situations. The formation of such competence should become a priority both in the training of lawyers and in the professional support of lawyers' activities during wartime.

Keywords: lawyer's communication competence, components of communication competence, crisis conditions, adaptability, stress resistance.

Постановка проблеми. Комунікативна компетентність у професійній діяльності адвоката розглядається як складна багатовимірна інтегративна характеристика особистості, що поєднує систему спеціальних знань, сформованих умінь і навичок, а також ціннісно-мотиваційних орієнтацій, які забезпе-

чують ефективне здійснення правничого спілкування в різних професійних ситуаціях. Вона охоплює не лише володіння мовними засобами та техніками ділової комунікації, а й глибоке розуміння специфіки юридичної діяльності, правових норм і професійної термінології, що дозволяє адекватно формулювати правові позиції, аргументувати власну точку зору та досягати взаєморозуміння з учасниками правових відносин.

Воєнний стан в Україні створює нові соціально-психологічні виклики для адвокатської спільноти. У ситуації постійної невизначеності, психологічного навантаження, інформаційних ризиків та трансформації умов комунікації (у тому числі дистанційної), зростає значення **комунікативної компетентності** як професійної якості адвоката.

Адвокат не лише забезпечує правовий захист, а й виконує роль **медіатора, комунікатора, психологічного посередника** між клієнтом, суспільством і правовими інституціями. Ефективна комунікація є ключовим чинником довіри та професійної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В просторі вітчизняного юридико-психологічного знання проблема комунікативної компетентності правника представлена низкою теоретико-емпіричних досліджень, а саме вона ставала предметом аналізу в розвідках М. Баліцької, А. Грубінка, І. Єни, Я. Кайманової, В. Кузьміної, І. Ляшенко, Л. Насілєнко, В. Пономаренка, О. Семеног Г. Турянського, Л. Чекмарьової, О. Чорнобай та ін. Водночас, сучасні реалії здійснення професійної діяльності адвоката в нашій державі виступають несприятливими чинниками реалізації цілей та завдань повноцінної праці. В зазначених умовах правозахисна діяльність адвоката набуває особливо напруженого та іноді кризового характеру, що обумовлює необхідність науково обґрунтованого аналізу його комунікативної компетентності.

Мета статті – проаналізувати наявні в наукових першоджерелах тлумачення комунікативної компетентності правника та інтегрувати їх в актуальних контекст професійної діяльності адвоката в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі комунікативна компетентність трактується як цілісне системне утворення, що включає здатність юриста сприймати, інтерпретувати й критично аналізувати правову інформацію, ефективно використовувати вербальні й невербальні засоби спілкування, а також застосовувати правила професійної етики та норми юридичної комунікації відповідно до конкретного правового контексту. Важливим компонентом цієї компетентності є також уміння будувати конструктивний діалог, вести переговори, здійснювати переконливий вплив і враховувати психологічні особливості співрозмовників, що сприяє підвищенню результативності професійної діяльності юриста та зміцненню довіри з боку клієнтів, колег і представників судових органів [1, 2, 3, 4].

О. Семеног та Л. Насілєнко визначаючи структуру професійної комунікативної компетентності майбутнього юриста, виокремлюють:

- мовну складову, яка передбачає володіння юридичною термінологією, стилями офіційного та ділового мовлення, уміння формулювати письмові та усні правові документи;

- комунікативно-практичну складову, яка охоплює навички ефективного спілкування з клієнтами, колегами та органами влади, а також ведення ділових переговорів і представництво інтересів у суді;

- психологічну складову, що включає розвиток емоційної компетентності, активного слухання, здатності до управління конфліктами та підтримки довірливих відносин;

- етичну складову, яка передбачає дотримання норм адвокатської та юридичної етики, культурних стандартів професійного спілкування та принципів конфіденційності [5].

А. Грубінко підкреслює, що психологічна підготовка тісно взаємопов'язана з комунікативною компетентністю правника. Ефективна взаємодія з клієнтами, судом та іншими учасниками процесу неможлива без розвинених психологічних навичок: здатності правильно сприймати інформацію, контролювати власні емоції та впливати на поведінку співрозмовників. Він виділяє кілька ключових аспектів психологічної підготовки:

- емоційна стійкість – здатність контролювати стрес, зберігати професіоналізм у конфліктних та напружених ситуаціях;

- міжособистісна ефективність – розвиток навичок активного слухання, емпатії, адаптивності та аргументованої комунікації;

- саморегуляція та рефлексія – здатність аналізувати власні дії, оцінювати ефективність професійної поведінки та коригувати її у реальному часі;

- конфліктологічна компетентність – вміння прогнозувати конфліктні ситуації, запобігати ескалації та знаходити конструктивні рішення [6].

І. Ляшенко пропонує компонентний підхід до аналізу комунікативної компетентності, що дозволяє структуровано визначити її складові та методи формування.

Відповідно виокремлюються наступні основні компоненти комунікативної компетентності, а саме:

- лінгвістичний компонент – володіння юридичною термінологією, діловим та судовим стилем мовлення, уміння формулювати письмові й усні правові аргументи;

- психологічний компонент – активне слухання, емпатія, здатність до адаптивної комунікації, управління конфліктами;

- соціокультурний компонент – розуміння професійних та етичних норм, здатність до конструктивної взаємодії з клієнтами, колегами та судовими органами;

- діяльнісний компонент – уміння застосовувати комунікативні навички у практичних професійних ситуаціях, таких як переговори, судові засідання, підготовка процесуальних документів;

- рефлексивний компонент – здатність аналізувати власну комунікативну поведінку та оцінювати ефективність взаємодії [7].

Нам близька позиція Я. Кайманової та Г. Турянського, стосовно їх поглядів на те, що комунікативна компетентність – інтеграція психологічних умінь у процес взаємодії з клієнтами та колегами, управління конфліктами та побудова довірчих відносин [8].

В свою чергу, Л. Горлова також визначає професійно-комунікативну компетентність майбутнього юриста як інтегративну якість особистості та відносить до неї наступні елементи:

- мовну та термінологічну компетентність – володіння юридичною лексикою, стилями ділового, офіційно-ділового та судового мовлення;
- комунікативні уміння та навички – здатність вести усне та письмове спілкування, представляти інтереси клієнтів, аргументовано висловлювати правову позицію;
- психологічну готовність до професійного спілкування – активне слухання, емпатія, адаптивність у комунікації з різними учасниками процесу;
- етичний та культурологічний компонент – дотримання професійної етики, норм конфіденційності та міжособистісної взаємодії [9].

В своїх розвідках О. Чорнобай акцентує увагу на тому, що комунікативна компетентність є динамічною системою, що розвивається протягом усієї професійної діяльності юриста. Вона включає:

- мовну компетентність – точність і логічність мовлення, володіння юридичною термінологією;
- соціально-психологічну компетентність – активне слухання, емпатія, управління конфліктами;
- етичну компетентність – дотримання професійних норм та стандартів адвокатської етики;
- рефлексивну компетентність – здатність аналізувати власну комунікативну діяльність та оцінювати її ефективність [10].

Узагальнення поглядів науковців дозволило Ю. Коротковій сформувати власне уявлення про зміст поняття «комунікативна компетентність майбутніх юристів», котре визначаємо як інтегральне особистісне утворення, що має складну структуру (сукупність знань, умінь і навичок, ціннісних установок, усвідомлення етичних, деонтологічних норм і правил комунікативної взаємодії, готовність до комунікації тощо) [11].

У контексті дослідження компетентності адвоката в просторі професійного спілкування суттєве значення має наукові здобутки І. Єни, у яких комунікативна компетентність адвоката визначається як одна з базових складових його професійної діяльності [12]. Науковець виходить із положення, що адвокатська діяльність за своєю природою є комунікативною, оскільки реалізується через постійну взаємодію з клієнтами, учасниками судового процесу та представниками органів державної влади. Поняття комунікативної компетентності у

правничому контексті розглядається не як ізольована мовленнєва навичка, а як інтегративна професійна характеристика адвоката. Відповідно, комунікативна компетентність охоплює систему знань, умінь і навичок, які забезпечують ефективну правову комунікацію, зокрема здатність правильно сприймати та інтерпретувати правову інформацію, аргументовано представляти правову позицію та адаптувати мовленнєву поведінку до конкретної професійної ситуації.

Важливим, на наш погляд є виокремлення структурних компонентів комунікативної компетентності адвоката: мовного, психологічного, етичного та професійно-правового компонентів. Така структура дозволяє розглядати комунікативну діяльність адвоката як багатовимірний процес, у якому мовленнєві засоби тісно поєднуються з психологічною готовністю до взаємодії та дотриманням норм професійної етики. В той же час, окрему увагу в дослідженні приділено ролі комунікативної компетентності у встановленні довірливих відносин між адвокатом і клієнтом.

Аргументується, що ефективна професійна комунікація є передумовою не лише результативного захисту прав і законних інтересів клієнта, але й формування позитивного іміджу адвокатури в цілому.

У цьому контексті комунікативна компетентність розглядається як чинник підвищення якості правової допомоги та забезпечення стандартів справедливого судочинства.

У дослідженнях, присвячених проблемі професійного спілкування адвоката з іншими учасниками юридичного конфлікту Л. Терлецька виділяє кілька основних компонентів його соціально-психологічної компетентності:

- психологічну готовність до взаємодії, що включає емпатію, емоційну стійкість та здатність до саморегуляції;
- комунікативну адаптивність, тобто вміння підлаштовувати стиль спілкування під конкретну комунікативну ситуацію та психологічні особливості учасників конфлікту;
- соціально-психологічну оцінку ситуації, яка передбачає аналіз інтересів, мотивацій та потенційних реакцій співрозмовників;
- впливову компетентність, що дозволяє адвокату ефективно аргументувати правову позицію та досягати взаєморозуміння у конфліктних ситуаціях [13].

Особливу увагу науковець також приділяє механізмам побудови довіри та професійного авторитету в процесі адвокатської взаємодії. Вона зазначає, що соціально-психологічна компетентність адвоката не лише сприяє успішному вирішенню юридичного конфлікту, а й формує репутацію фахівця та підвищує рівень правової культури учасників процесу.

В. Пономаренко, В. Кузьміна, Г. Турянський, в межах аналізу проблематики розвитку комунікативної компетентності майбутніх адвокатів, виділяють наступні компоненти комунікативної компетентності:

- лінгвістичний компонент – володіння юридичною термінологією, стилями ділового та процесуального мовлення, уміння складати процесуальні документи та юридичні аргументи;

- психологічний компонент – навички активного слухання, емпатії, управління конфліктами та адаптація до поведінки співрозмовника;

- соціально-етичний компонент – дотримання професійних норм, адвокатської етики, підтримання довіри та авторитету в професійних взаєминах;

- практичний компонент – здатність застосовувати комунікативні навички у переговорному процесі, судових дебатах, консультуванні клієнтів та адвокатських консультаціях;

- рефлексивний компонент – здатність аналізувати ефективність власного спілкування та вдосконалювати професійні навички [14].

М. Баліцька, досліджує комунікативну компетентність адвоката як ключовий об'єкт юридичної психології, підкреслюючи її значення для професійної діяльності та ефективного правозахисту. Авторка акцентує увагу на психологічних, соціальних та професійних аспектах комунікації адвоката, що визначають його успіх у роботі з клієнтами, судом та колегами. Підкреслюється, що комунікативна компетентність адвоката формується через інтеграцію психологічної підготовки, педагогічних методів та практичного досвіду, що дозволяє: підвищувати ефективність професійної взаємодії; забезпечувати високий рівень довіри та клієнтської задоволеності; сприяти професійній адаптивності та стресостійкості [15].

Наведені теоретичні напрацювання дозволяють констатувати, що професійна комунікативна компетентність юриста (адвоката) є складним, багатогранним та інтегративним особистісним утворенням. Вона не зводиться лише до знання мовних норм, а виступає як динамічна система, що поєднує когнітивні, поведінкові та етико-психологічні характеристики фахівця. Попри різноманітність авторських класифікацій, простежується консенсус щодо ключових структурних блоків:

- лінгвістично-прагматичний блок (мовний, термінологічний): фундаментальне володіння правничою термінологією, стилістикою ділового та судового мовлення, а також майстерність у складанні процесуальних документів;

- психологічний блок (емоційний, інтерактивний): здатність до емпатії, активного слухання, саморегуляції та управління стресом;

- деонтологічний блок (етичний, соціокультурний): неухильне дотримання професійної етики та конфіденційності, що є базисом для формування довіри між юристом і клієнтом;

- рефлексивно-діяльнісний блок: здатність не лише практично застосовувати навички в суді чи під час переговорів, а й критично аналізувати власну комунікативну поведінку для її подальшого вдосконалення.

Науковці (зокрема Ю. Короткова та І. Єна) підкреслюють, що комунікативна компетентність є інтегративною якістю, де мовленнєві засоби

нерозривно пов’язані з правовою позицією. Вона виступає не просто інструментом передачі інформації, а стратегічним ресурсом, який: забезпечує результативність захисту прав клієнта; сприяє встановленню професійного авторитету та довіри; формує позитивний імідж адвокатури та підвищує загальний рівень правової культури суспільства.

У просторі досліджень присвячених проблемам професійного спілкування адвоката, з огляду на актуальний період воєнного стану, доцільно згадати наукову розвідку Л. Чекмарьової, у якій консультативна діяльність адвоката розглядається як особливий різновид професійної комунікації, що має чітко виражену психологічну складову [16]. Аргументується теза, що правове консультування є не лише передачею юридично значущої інформації, а складним комунікативним процесом, у якому визначальну роль відіграють міжособистісна взаємодія та психологічний контакт між адвокатом і клієнтом. Зазначається, що психологічна специфіка комунікації в адвокатському консультуванні зумовлена особливим емоційним станом клієнтів, які часто перебувають у ситуації правової невизначеності, стресу або конфлікту. Обґрунтовується необхідність володіння адвокатом психологічними знаннями та навичками, що забезпечують ефективне встановлення контакту, формування довірливих відносин і створення сприятливого комунікативного середовища для отримання повної та достовірної інформації.

Значущим виступає виокремлення основних психологічних механізмів адвокатського спілкування, зокрема таких, як емпатія, активне слухання, вербальна й невербальна підтримка клієнта. Л. Чекмарьова підкреслює, що зазначені механізми сприяють підвищенню ефективності консультативного процесу, дозволяють мінімізувати комунікативні бар’єри та запобігти виникненню конфліктних ситуацій у взаємодії адвоката з клієнтом. Визначається вплив психологічної компетентності адвоката на якість прийняття професійних рішень. Авторка зазначає, що здатність правильно інтерпретувати психологічний стан клієнта та адекватно реагувати на його емоційні прояви є необхідною умовою формування обґрунтованої правової позиції. У цьому контексті психологічна складова комунікативної компетентності розглядається як чинник підвищення професійної відповідальності адвоката.

У актуальних умовах адвокатська діяльність все частіше вимагає інтеграції правових і психологічних компетентностей. Відповідно поглядам І. Єфремової сучасний адвокат виступає не лише як правозахисник, а й як фахівець, здатний ефективно взаємодіяти з клієнтами, колегами та іншими учасниками юридичного процесу. Авторка підкреслює, що адвокат у сучасному правовому середовищі виконує психологічну функцію, оскільки клієнти часто перебувають у стресових або конфліктних ситуаціях. У таких умовах ефективне спілкування вимагає від адвоката: емпатії та активного слухання – здатності уважно сприймати інформацію, виявляти емоційні та мотиваційні стани клієнта; психологічної адаптивності – уміння модифікувати стиль спілкування

відповідно до поведінки та очікувань співрозмовника; управління конфліктами – навички запобігання ескалації конфліктних ситуацій та ефективного вирішення суперечок; психологічного впливу та переконання – здатності аргументовано впливати на учасників процесу, підтримувати довіру та авторитет адвоката. Основними психологічними викликами адвокатської діяльності виступають: високий емоційний стрес, необхідність балансувати між правовими нормами та морально-етичними цінностями, складність роботи з різними типами клієнтів та професійними контрагентами. Ці виклики безпосередньо впливають на рівень комунікативної компетентності адвоката та його ефективність у професійній діяльності [17]. Узагальнюючи наукові першоджерела, на наш погляд, можна стверджувати, що комунікативна компетентність адвоката — це інтегральна характеристика особистості, яка включає:

- **когнітивний компонент –** знання норм права, комунікативних стратегій, юридичної риторики). усвідомлення правових і комунікативних стратегій, адаптація до нових каналів спілкування (дистанційних, цифрових);
- **емоційно-вольовий компонент –** саморегуляція, стресостійкість, контроль емоцій;
- **поведінковий компонент –** уміння слухати, аргументувати, будувати контакт, уникати конфліктів, вести діалог, використовувати невербальні сигнали, переконувати;
- мотиваційний компонент – орієнтація на допомогу, збереження довіри, підтримку клієнта;
- ціннісно-етичний компонент – гуманізм, відповідальність, професійна етика.

Для адвоката в умовах воєнного стану вищенаведене реалізується в здатності адекватно реагувати на психологічний стан клієнта, обирати релевантні комунікативні тактики, забезпечуючи ефективну взаємодію навіть у кризових умовах.

Психологічними характеристиками комунікативної компетентності адвоката в умовах воєнного стану виступають:

- уміння ефективно налагоджувати контакт із клієнтом, враховуючи його емоційний стан, стрес-реакції, можливу дезорієнтацію;
- стійкість до комунікативних бар'єрів, здатність адаптувати стиль спілкування до ситуації, включно з кризовими обставинами;
- високий рівень емоційної саморегуляції (здатність контролювати власні емоції, уникати втрати професійної дистанції, працювати під тиском);
- емпатійність, здатність використовувати підтримуючу комунікацію, враховувати травматизацію клієнта;
- володіння вербальними (мовлення, аргументація, пояснення) й невербальними (міміка, жести, інтонація, паузи) засобами комунікації;
- здатність до стратегічної комунікації: орієнтація на результат, аргументування, вибір оптимального каналу й стилю з урахуванням воєнного контексту;

- етичність і відповідальність у спілкуванні: дотримання професійних принципів, збереження довіри, конфіденційності, незалежності;

- навички цифрової/дистанційної комунікації з урахуванням умов воєнного стану (охорона інформації, адаптація до нестабільного зв'язку).

Враховуючи вищезазначене рекомендується запровадити **психологічні тренінги** для адвокатів із розвитку комунікативної компетентності в кризових умовах, тренінги з комунікативної ефективності, адаптовані до умов воєнного стану (робота з клієнтами в стані стресу, дистанційна комунікація, захищені канали). В адвокатських об'єднаннях варто створювати системи підтримки ментального здоров'я, враховуючи, що адвокати в умовах війни піддаються підвищеному психологічному навантаженню. Розробити ефективні алгоритми комунікації з клієнтами, які перебувають у стані травми, депривації, внутрішньо переміщенні, з урахуванням специфіки воєнного стану: використання чіткої, емпатійної, адаптованої мови; зрозумілих пояснень; контролю над невербальними сигналами; уваги до стану співрозмовника. Розробити **програми саморегуляції,** спрямовані на профілактику професійного вигорання. Створити **платформи психологічної підтримки адвокатів**, подібні до ініціатив НААУ – *«Підтримка психічного здоров'я українських адвокатів під час війни».* Платформа розроблена в межах проєкту «Підтримка психічного здоров'я українських адвокатів в умовах війни», ініційованого Національною асоціацією адвокатів України за підтримки Міжнародної асоціації юристів (IBA). Включити до підготовки майбутніх адвокатів **курси з юридичної психології та кризової комунікації.**

Комунікативна компетентність адвоката в умовах воєнного стану — це не лише володіння професійною мовою та юридичними процедурами, а й психологічно підготовлена, адаптивна, емоційно-стабільна модель комунікації. Врахування психологічних характеристик (емоційна саморегуляція, емпатія, адаптивність стилю) підсилює ефективність адвокатської комунікації в кризових обставинах. Формування такої компетентності має стати пріоритетом як у підготовці адвокатів, так і у професійному супроводі діяльності адвокатів під час війни.

Висновки. Комунікативна компетентність адвоката є складним багатовимірним утворенням, яке виходить за межі суто лінгвістичних навичок. Вона інтегрує в собі когнітивний, емоційно-вольовий, поведінковий, мотиваційний та ціннісно-етичний компоненти. Це динамічна система, що дозволяє фахівцю не лише оперувати юридичною термінологією, а й глибоко інтерпретувати правову інформацію, адаптуючи її до потреб конкретної ситуації. У діяльності адвоката ключову роль відіграють такі механізми, як емпатія, активне слухання, емоційна саморегуляція та конфліктологічна стійкість. Психологічна складова визнається чинником підвищення професійної відповідальності та якості прийняття правових рішень, оскільки дозволяє мінімізувати комунікативні бар'єри та вибудовувати довірливі відносини з клієнтом. Вимоги воєнного стану

трансформують роль адвоката, додаючи до його функцій роль «психологічного медіатора» та кризового комунікатора. В умовах високої невизначеності та травматизації суспільства пріоритетними стають навички роботи зі стресовими станами клієнтів, здатність до стратегічної комунікації в кризових обставинах та опанування захищених цифрових каналів взаємодії. Формування комунікативної компетентності має розглядатися як безперервний процес, що потребує впровадження спеціалізованих психологічних тренінгів, програм профілактики професійного вигорання та систем підтримки ментального здоров'я. Відповідно, комунікативна компетентність адвоката в сучасних реаліях України — це адаптивна, емоційно стабільна модель професійної взаємодії, що поєднує бездоганне володіння правом із високим рівнем психологічної майстерності.

Література:

1. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник / Д. П. Фіолевський. – 3-тє вид., стер. – Київ: Алерта, 2017. – 624 с.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – Київ: Академія, 2004. – 344 с.

3. Бандурка О.М., Скакун О.Ф. *Юридична деонтологія: Підручник*. - Харків: Вид-во НУВС, 2002. - 336 с.

4. Митрофанов І. І., Васечко Л. О., Кравчук В. М. Професійна етика в юриспруденції: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 476 с.

5. Семеног О. М., Насілєнко Л. А. Професійна комунікативна підготовка майбутніх юристів: теорія і практика : монографія. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – 324 с.

6. Грубінко А. Психологічна підготовка правника як основа професійної практичної діяльності / А. Грубінко // *Актуальні проблеми правознавства*. – 2023. – № 4 (2022). – С. 6–11

7. Ляшенко І. В. Компонентний аналіз комунікативної компетенції майбутніх юристів / І. В. Ляшенко // *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. – 2014. – Вип. 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_1_8

8. Кайманова Я. В., Турянський О. Д. Особливості психологічної культури адвоката / Я. В. Кайманова, О. Д. Турянський // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. – 2016. – Вип. 1(2). – С. 117–121.

9. Горлова Л. Л. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки / Л. Л. Горлова // *Витоки педагогічної майстерності*. – 2021. – Вип. 28. – С. 32–36.

10. Чорнобай О. Л. Розвиток комунікативної компетентності юриста на етапах його професійного становлення / О. Л. Чорнобай // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки : зб. наук. праць*. – 2015. – № 825. – С. 241–246.

11. Короткова Ю. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів на заняттях з української мови / Ю. Короткова // *Continuing Professional Education: Theory and Practice (Серія: Педагогічні науки)*. – 2018. – № 3-4 (56-57). – С. 84–88.

12. Єна І. В. Комунікативна компетентність адвоката як важлива складова професії // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. – 2024. – Вип. 86, ч. 5. – С. 158–162.

13. Терлецька Л. Г. Соціально-психологічні особливості взаємодії адвоката та інших учасників юридичного конфлікту / Л. Г. Терлецька // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. – 2012. – Вип. 2(2). – С. 87–95.

14. Пономаренко В. В., Кузьміна В. Ю., Турянський Г. Д. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх адвокатів / В. В. Пономаренко, В. Ю. Кузьміна, Г. Д. Турянський // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. – 2016. – Вип. 1(2). – С. 127–131.

15. Баліцька М. О. Комунікативна компетентність адвоката як предмет дослідження в юридичній психології / М. О. Баліцька // *Південноукраїнський український часопис*. – 2017. – № 3. – С. 54–57.

16. Чекмарьова Л. Ю. Психологічні аспекти консультативної діяльності адвоката як комунікативного процесу / Л. Ю. Чекмарьова // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. – 2025. – Том 5, № 91. – С. 59 – 64.

17. Єфремова І. І. Адвокат-психолог – виклики сучасної правозахисної діяльності / І. І. Єфремова // *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку (матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 трав. 2019 р.)*. – Харків: Право, 2019. – С. 69–71.

References:

1. Fiolevskyi, D.P. (2017). *Advokatura [Advocacy]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

2. Batsevych, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

3. Bandurka, O.M., & Skakun, O.F. (2002). *Yurydychna deontolohiia [Legal deontology]*. Kharkiv: Vyd-vo NUVS [in Ukrainian].

4. Mytrofanov, I.I., Vasechko, L.O., & Kravchuk, V.M. (2024). *Profesiina etyka v yurysprudentsii [Professional ethics in jurisprudence]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Semenoh, O.M., & Nasilienko, L.A. (2015). *Profesiina komunikatyvna pidhotovka maibutnikh yurystiv: teoriia i praktyka [Professional communicative training of future lawyers: theory and practice]*. Sumy: Vyd-vo SumDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].

6. Hrubinko, A. (2022). Psykholohichna pidhotovka pravnyka yak osnova profesiinoi praktychnoi diialnosti [Psychological preparation of a lawyer as the basis of professional practical activity]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law*, 4, 6-11 [in Ukrainian].

7. Liashenko, I.V. (2014). Komponentnyi analiz komunikatyvnoi kompetentsii maibutnikh yurystiv [Component analysis of communicative competence of future lawyers]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_1_8.

8. Kaimanova, Ya.V., & Turianskyi, O.D. (2016). Osoblyvosti psykholohichnoi kultury advokata [Features of the psychological culture of a lawyer]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, 1(2), 117-121 [in Ukrainian].

9. Horlova, L.L. (2021). Formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of professional and communicative competence of future lawyers in the process of professional training]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Skills*, 28, 32-36 [in Ukrainian].

10. Chornobai, O.L. (2015). Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti yurysta na etapakh yoho profesiinoho stanovlennia [Development of communicative competence of a lawyer at the stages of his professional formation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 825, 241-246 [in Ukrainian].

11. Korotkova, Yu. (2018). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv na zaniattiakh z ukrainskoi movy [Formation of communicative competence of future lawyers in Ukrainian language classes]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice (Seriia: Pedahohichni nauky)*, 3-4 (56-57), 84-88 [in Ukrainian].

12. Yena, I.V. (2024). Komunikatyvna kompetentnist advokata yak vazhlyva skladova profesii [Communicative competence of an advocate as an important component of the profession]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 86(5), 158-162 [in Ukrainian].

13. Terletska, L.H. (2012). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti vzaiemodii advokata ta inshykh uchasnykiv yurydychnoho konfliktiv [Social and psychological features of interaction between a lawyer and other participants of a legal conflict]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series*, 2(2), 87-95 [in Ukrainian].

14. Ponomarenko, V.V., Kuzmina, V.Iu., & Turianskyi, H.D. (2016). Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh advokativ [Development of communicative competence of future advocates]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykholohichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 1(2), 127-131 [in Ukrainian].

15. Balitska, M.O. (2017). Komunikatyvna kompetentnist advokata yak predmet doslidzhennia v yurydychnii psykholohii [Communicative competence of an advocate as a subject of research in legal psychology]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 3, 54-57 [in Ukrainian].

16. Chekmariova, L.Iu. (2025). Psykholohichni aspekty konsultatyvnoi diialnosti advokata yak komunikatyvnoho protsesu [Psychological aspects of advisory activity of a lawyer as a communicative process]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 5(91), 59-64 [in Ukrainian].

17. Yefremova, I.I. (2019). Advokat-psykholoh – vyklyky suchasnoi pravozakhysnoi diialnosti [Lawyer-psychologist – challenges of modern human rights activities]. Proceedings from *«Advokatura Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku»: Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia – All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Advocacy of Ukraine: Current State and Development Prospects».* (pp. 69-71). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 159.9:159.923

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1785-1794

Євдокімова Олена Олександрівна докторка психологічних наук, професорка, професорка кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4211-7277

Підчасов Євген Вікторович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-5057-4828

Чепелєва Надія Ігорівна старша викладачка кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-2101-9571

ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація:

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз сучасного стану психологічної експертизи в Україні з огляду на її роль у забезпеченні наукової обґрунтованості психологічного знання та практичної діяльності. Проаналізовано методологічні проблеми сучасної діагностичної практики, такі як недостатня стандартизація процедур, рівень адаптованості та надійності інструментів оцінки, проблема зниження частки експериментального методу в експертних дослідженнях, проблема поєднання гнучкості та стандартизованості, а також питання підготовки фахівців.

Розглянуто проблеми основних напрямів експертизи — судової, освітньої, клінічної, а також комплексних судово-психолого-психіатричної та гуманітарно-психологічної експертиз.

Окремо виділено питання щодо розробки, адаптації, стандартизації та організаційно-методологічної підготовки інструментарію для здійснення експертизи, зокрема в освітніх, соціальних, виробничих і судових системах. Наголошено на необхідності уніфікованих підходів і підготовки експертів до проведення діагностичних процедур та експертних досліджень.

Визначено, що в сучасній соціальній практиці існує потреба у впровадженні інституту експертизи гуманітарного спрямування, де психолог виступає експертом не лише з питань правової сфери, а й з оптимального використання людського чинника у виробництві, управлінні, освіті, охороні здоров’я,

правоохоронній та військовій сферах. Такий підхід дозволяє всебічно вивчати особистість і надавати рекомендації щодо подальшої підтримки, в межах якої домінує особистісно орієнтований підхід до людини.

Виділено ключові виклики сучасної практики психологічної експертизи та запропоновано напрями її вдосконалення: розробку єдиних стандартів, уніфікацію процедур оцінювання, підвищення рівня професійної підготовки експертів та інтеграцію сучасних науково-методологічних підходів, включно з мультидисциплінарним оцінюванням та статистичною перевіркою інструментів.

Зроблені висновки свідчать про поступове формування науково обґрунтованої методологічної основи психологічної експертизи в Україні та потребу в системному підході для підвищення її надійності та практичної ефективності.

Ключові слова: психологічна експертиза, теоретико-методологічні проблеми психології, стандартизація методів, діагностичні процедури, історія психології, експериментальний метод, підготовка експертів, розвиток експертизи.

Yevdokimova Olena Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Psychology, Educational and Scientific Institute № 5, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4211-7277

Pidchasov Yevhen Viktorovych associate Professor psychology H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-5057-4828

Chepelieva Nadiia Ihorivna lecturer at the Department of Sociology and Psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-2101-9571

PSYCHOLOGICAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF THEORETICAL-METHODOLOGICAL AND EXPERIMENTAL PROBLEMS OF MODERN PSYCHOLOGY

Abstract. The article provides a theoretical and methodological analysis of the current state of psychological expertise in Ukraine in view of its role in ensuring the scientific validity of psychological knowledge and practical activities. The methodological problems of modern diagnostic practice are analyzed, such as insufficient standardization of procedures, the level of adaptability and reliability of assessment tools, the problem of reducing the share of the experimental method in expert studies, the problem of combining flexibility and standardization, as well as the issue of training specialists. The problems of the main areas of expertise are considered - judicial, educational, clinical, as well as complex forensic-psychological-psychiatric and humanitarian-psychological expertise.

Separately, the issue of development, adaptation, standardization and organizational and methodological preparation of tools for conducting expertise, in particular in educational, social, industrial and judicial systems, is highlighted. The need for unified approaches and training of experts to conduct diagnostic procedures and expert studies is emphasized.

It is determined that in modern social practice there is a need to introduce the institute of humanitarian expertise, where the psychologist acts as an expert not only on legal issues, but also on the optimal use of the human factor in production, management, education, healthcare, law enforcement and military spheres. Such an approach allows for a comprehensive study of the personality and to provide recommendations for further support, within which a personally oriented approach to a person dominates.

The key challenges of the modern practice of psychological expertise are highlighted and directions for its improvement are proposed: the development of uniform standards, the unification of assessment procedures, increasing the level of professional training of experts and the integration of modern scientific and methodological approaches, including multidisciplinary assessment and statistical verification of instruments.

The conclusions drawn indicate the gradual formation of a scientifically sound methodological basis for psychological expertise in Ukraine and the need for a systematic approach to increase its reliability and practical effectiveness.

Keywords: psychological examination, theoretical and methodological problems of psychology, standardization of methods, diagnostic procedures, history of psychology, experimental method, training of experts, development of examination.

Постановка проблеми. Попри активний розвиток психологічної науки та поширення практики психологічної експертизи в Україні, зберігаються суттєві теоретико-методологічні проблеми, які ускладнюють формування об’єктивних і достовірних висновків. Серед основних викликів — недостатня стандартизація методів і інструментів експертизи, обмежена валідність окремих психологічних тестів у різних контекстах, а також неоднорідна підготовка фахівців щодо дотримання наукових, етичних та галузевих стандартів. Окремою проблемою залишається обмежене використання експериментальних методів, що ускладнює перевірку надійності, відтворюваності й прогностичної цінності експертних оцінок. Ці фактори підвищують ризик суб’єктивності оцінок та знижують наукову обґрунтованість експертних висновків, ускладнюючи інтеграцію психологічної експертизи у практичні сфери, зокрема освітню, судову, виробничу та клінічну діяльність. Таким чином, актуальною є потреба у розробці чіткої теоретико-методологічної бази, підкріпленої системними емпіричними, а за можливості — експериментальними дослідженнями, яка забезпечувала б надійність, об’єктивність та практичну застосовність психологічної експертизи в умовах сучасного розвитку науки і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В останні роки в Україні спостерігається активізація науково-методичних пошуків у сфері психологічної експертизи, що поєднують теоретико-методологічні підходи, зокрема в контексті освітніх, судових та клінічних практик, що свідчить про зростання значущості цього напряму в сучасній психологічній науці. Зокрема, у статті «Методологічні складові інструментарію психологічної експертизи в умовах навчального закладу» **Назаревич В. В.** аналізує організаційно-методологічні аспекти проведення психологічної експертизи в освітньому середовищі. Вона розглядає структуру та зміст інструментів емпіричної оцінки, підкреслюючи важливість їх наукової обґрунтованості та адекватності застосування щодо учнівського контингенту. Публікація акцентує увагу на необхідності правильного методологічного підходу при формуванні експертних висновків, що є критичним для забезпечення об'єктивності результатів [1]. Автор **Макаренко С. С. у** роботі «Особливості використання судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі» аналізує теоретичні та методологічні питання організації експертної діяльності в юридичній сфері. Він звертає увагу на проблеми валідності застосовуваних методів та стандартизації процедур, висвітлюючи правові аспекти та підкреслюючи необхідність науково обґрунтованого підходу для забезпечення достовірності судових висновків [2]. **Чорний Г. О., Костенко М. В. у** статті «Судово-психологічна експертиза в цивільному судочинстві: основні напрями та особливості призначення» досліджують напрями призначення експертизи у цивільному процесі, акцентуючи увагу на методологічних викликах, пов'язаних з інтерпретацією результатів. Вони також наголошують на потребі стандартизації процедур, що забезпечує надійність та об'єктивність експертних оцінок [3].

Макарова О. П. у роботі «Роль експерта в проведенні комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи в сучасній Україні» розглядає значення методологічної підготовки фахівця, необхідність дотримання наукових стандартів і етичних принципів під час формування висновків. Вона показує взаємозв'язок теоретичних знань та практичних навичок у діяльності експерта, що є важливим аспектом методологічних проблем сучасної психології [4]. **Землянська О. В., Грищенко М. В. у** статті «Гуманітарно-психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи» акцентують увагу на методологічних межах психологічної експертизи, визначають її специфіку та можливості інтеграції в ширший гуманітарний контекст. Вони підкреслюють необхідність чіткої теоретико-методологічної бази для забезпечення достовірності експертних висновків [5].

Наведені наукові роботи свідчать про те, що сучасна психологічна експертиза в Україні поступово формує цілісну методологічну основу, спрямовану на відповідність вимогам наукової обґрунтованості та практичної експериментальної достовірності.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі психологічної експертизи як наукового й практичного напряму в контексті сучасних теоретико-методологічних проблем психології, визначенні її ролі у забезпеченні наукової обґрунтованості психологічного знання та психологічної практики.

Для досягнення поставленої мети у роботі визначено такі *завдання*:

проаналізувати сучасні наукові підходи з психологічної експертизи, виділивши її основні теоретико-методологічні проблеми, оцінити роль експериментального та інших емпіричних методів у вирішенні цих проблем;

визначити роль психологічної експертизи у забезпеченні наукової обґрунтованості психологічного знання та психологічної діагностичної практики.

Виклад основного матеріалу.

Психологічна експертиза є особливим видом професійної діяльності психолога, що поєднує наукове пізнання та практичне застосування результатів у різних соціальних сферах. Її головною метою є забезпечення об'єктивної оцінки психологічного стану, поведінки та особистісних характеристик людини з урахуванням науково-методологічних вимог. Психологічна експертиза може виконувати діагностичні, прогностичні та консультативні функції, що робить її незамінним інструментом у практиці освітніх, судових, клінічних та соціальних установ.

Історично психологічна експертиза розвивалась як відокремлений вид діяльності у XX сторіччі, коли зростала потреба у науково обґрунтованих висновках щодо психічного стану осіб у юридичній, медичній та соціальній практиці. В Україні цей напрям формувався переважно з урахуванням радянських традицій психологічної науки та практики судової експертизи, а останніми роками спостерігається активне оновлення методів та інструментів відповідно до сучасних міжнародних стандартів.

Сучасна психологічна експертиза охоплює кілька основних напрямів: освітній, судовий та клінічний. В освітньому середовищі експертиза застосовується для оцінки навчальних можливостей, визначення психологічних ресурсів учнів та виявлення проблем, що можуть впливати на успішність та розвиток особистості. Зокрема, Назаревич В. В. у своїй роботі розглядає структуру та зміст інструментів оцінки, акцентує увагу на необхідності правильного методологічного підходу при формуванні експертних висновків, що є критичним для забезпечення об'єктивності результатів [1]. Він також презентує алгоритм проведення психологічної експертизи в навчальних закладах, що включає етапи підготовки, збору та аналізу даних, формулювання висновків та рекомендацій. Цей алгоритм спрямований на забезпечення системності та послідовності в процесі експертної діяльності, що є важливим для досягнення достовірних та обґрунтованих результатів

Судова експертиза використовується для оцінки психічного стану учасників судових процесів, встановлення здатності особи до відповідальності або визначення психологічних характеристик, що мають правове значення.

Клінічна експертиза спрямована на діагностику норми розвитку та психічних розладів, визначення ефективності лікування та прогнозування розвитку стану пацієнта.

Попри активний розвиток психологічної науки та практики експертизи, залишаються суттєві теоретико-методологічні виклики. Однією з ключових проблем є недостатня стандартизація методів і процедур експертизи. В Україні відсутні єдині національні стандарти для проведення психологічної оцінки в освітньому та судовому просторі, що призводить до варіативності результатів та підвищує ризик суб'єктивності висновків.

Ще одним значним викликом є питання валідності та надійності інструментів оцінки. Багато тестів та опитувальників, що застосовуються у практичній діяльності, не завжди адаптовані до конкретних соціальних чи культурних умов, що може знижувати достовірність результатів.

Відсутність або обмежене використання експериментального методу та систематичної емпіричної перевірки ускладнює встановлення психометричних характеристик цих інструментів, зокрема їхньої відтворюваності, чутливості та прогностичної валідності.

Зокрема, Макаренко С.С. підкреслює, що проблеми валідності та стандартизації методів у правовому процесі безпосередньо впливають на об'єктивність судових висновків, зокрема він детально аналізує теоретичні та методологічні аспекти організації експертної діяльності в кримінальному процесі. Звертає увагу на важливість стандартизації методів та процедур, що застосовуються в судово-психологічній експертизі, для забезпечення їх надійності та об'єктивності. Макаренко С.С. підкреслює необхідність адаптації методів до специфіки кримінальних справ та особливостей психічного стану осіб, що підлягають експертизі. Також акцентує увагу на важливості професійної підготовки експертів, здатних правильно застосовувати методи та інтерпретувати результати в контексті конкретної справи. Додатково, аналізує правові та етичні аспекти судово-психологічної експертизи, зокрема питання відповідальності експерта за достовірність висновків та їх вплив на результати судового розгляду. Він наголошує на необхідності чіткої регламентації процедур проведення експертизи та забезпечення її прозорості для усіх учасників процесу [2].

Не менш важливою є підготовка фахівців, що здійснюють експертизу. Від рівня теоретичної підготовки та практичних навичок залежить якість висновків експерта. Чорний Г. О., Костенко М. В. відзначають, що нестача уніфікованих методологічних підходів у цивільному судочинстві ускладнює інтерпретацію результатів експертизи та знижує її надійність. Вони підкреслюють необхідність розробки та впровадження єдиних стандартів та методик, що дозволить забезпечити об'єктивність та достовірність експертних висновків. Крім того, Чорний Г.О. та Костенко М.В. акцентують увагу на важливості професійної підготовки експертів, здатних правильно застосовувати методи та інтерпретувати результати в контексті конкретної ситуації. Вони також наголошують

на необхідності постійного підвищення кваліфікації фахівців, організації навчальних семінарів і тренінгів для судових експертів, круглих столів з обміну досвідом [3].

Водночас поряд із потребою стандартизації процедур, необхідно враховувати вимогу гнучкості і незалежності експерта при виборі методів дослідження. Таким чином йдеться про дилему балансування між стандартизацією і гнучкістю в рамках проведення експертних досліджень.

Тобто, дослідження українських і світових науковців підтверджують, що теоретико-методологічні виклики психологічної експертизи є актуальними та потребують системного підходу.

Подібні питання розглядаються і на межі поєднання психологічної і клінічної галузей. Макарова О. П. розглядає комплексну судово-психолого-психіатричну експертизу, підкреслюючи значення підготовки фахівця, дотримання наукових стандартів та етичних принципів [4]. Вона підкреслює, що за останні роки кількість призначень і проведення судово-психологічних та комплексних судово-психолого-психіатричних експертиз значно зросла, що, ймовірно, пов’язано зі збільшенням запитів на такого роду досліджень і широкій їх інтеграції у правовий процес. Проте інколи в досудовому процесі до фахівців-експертів ставляться питання, які не належать до компетенції психолога чи психіатра і потребують правової оцінки, тому органи слідства та суду повинні кваліфіковано формулювати запитання експертам. Проведення таких експертиз повинно здійснюватися фахівцями з вищою освітою та практичним досвідом у галузі психології, медицини або психіатрії, які постійно підвищують свою кваліфікацію.

Практика показує, що залучення експертів на ранніх стадіях слідства, дотримання встановлених правових норм і гарантій для підсудного забезпечує об’єктивність та надійність результатів як у кримінальних, так і в цивільних процесах. Це дозволяє глибше вивчити психологію учасників судового процесу, надати слідству та суду об’єктивну оцінку показань і ситуацій, допомогти правильно інтерпретувати висновки експерта.

Землянська О. В., Грищенко М. В. наголошують на необхідності розробки теоретико-методологічної бази гуманітарно-психологічної експертизи та її інтеграції у ширший експериментально-діагностичний контекст. У сучасній соціальній практиці назріває потреба впровадження інституту експерти за своєю сутністю гуманітарної, що дозволяє оцінювати можливі наслідки прийнятих рішень для психічного та фізичного здоров’я людини і розвитку її особистості, враховуючи як позитивні, так і негативні ефекти. Це потребує визначення кола наук, залучених до експертної діяльності, — психологія, культурологія, соціологія, біоетика, медицина та інші — та виокремлення в них областей знань, якими повинні володіти експерти.

Гуманітарна експертиза є комплексною, оскільки проводиться фахівцями різних галузей знань, а психологічна експертиза як її складова передбачає

дослідження та оцінку явищ дійсності спеціалістом у галузі психології особистості і соціальних ситуацій.

У сучасному суспільстві психолог усе частіше виступає експертом із питань не тільки у правовій сфері, а і оптимального використання людського чинника у виробництві, управлінні, освіті, охороні здоров'я, правоохоронній та військовій сферах. Для проведення психологічної експертизи гуманітарної спрямованості, використовуються знання з різних галузей психологічної науки — управлінської, інженерної, загальної, соціальної, медичної, вікової, педагогічної та юридичної. Такий підхід дозволяє всебічно вивчати особистість і надавати рекомендації щодо подальшої підтримки, де домінує особистісно-орієнтований підхід до людини. До головних особливостей гуманітарної експертизи можна віднести: нормативно-ціннісний зміст; персонологічний характер; орієнтація на забезпечення балансу інтересів і консолідації суспільства; орієнтація на забезпечення можливості соціально-відповідального особистісного вибору (самовизначення); комплексність; забезпечення аргументованості вірогідними інтерпретаційними засобами. До основних функцій гуманітарної експертизи належать: діагностика; оцінка; ідентифікація (атрибуція, кваліфікація); консультування; визначення засад; обґрунтування реальності здійснення; виявлення можливих наслідків; надання допомоги; соціальний захист. Предметом гуманітарно-психологічної експертизи є оцінка або прогноз впливу об'єктивних природних і соціальних подій на психологічні стани, особливості поведінки людей, а також впливу психологічних станів, поведінки людей на природні та соціальні події, в тому числі, на дії та стани інших людей [5].

Як зазначалося, одним з ключових теоретико-методологічних викликів є питання валідності, надійності та адаптації інструментів психологічної оцінки, що напряму пов'язано з урахуванням гуманітарного підходу в експертних дослідженнях. Як зазначають Ф. Бурлачук та С. Морозов, відсутність систематичної емпіричної та експериментальної перевірки діагностичних методів і методик призводить до зниження наукової обґрунтованості результатів, особливо в умовах експертної практики, яка має ще і правову складову. Багато тестів та опитувальників, що застосовуються у практичній діяльності, не завжди адаптовані в сучасності до конкретних соціальних чи культурних умов, що може негативно впливати на достовірність отриманих даних.

Аналіз цих теоретико-методологічного поля психології дозволяє зробити висновок, що сучасна психологічна експертиза поступово формує свою науково обґрунтовану методологічну основу, але залишається ряд невирішених питань, що стосуються стандартизації діагностичних процедур, відповідності методів дослідження, зниження частки використання експериментального методу та питань підготовки експертів.

Вдосконалення психологічної експертизи потребує системного підходу та інтеграції сучасних теоретико-методологічних принципів. Одним із ключових напрямів є розробка вимог до поєднання гнучкості та стандартів проведення

експертизи та процедур оцінки, що дозволить підвищити надійність та об'єктивність висновків. Важливим є також удосконалення підготовки фахівців, що передбачає розробку навчальних програм з поглибленим опануванням методології дослідницьких процедур, практичних навичок інтерпретації результатів та дотримання гуманістичних стандартів.

Крім того, сучасні вимоги, такі як мультидисциплінарне і міжгалузеве оцінювання, використання статистичних методів перевірки надійності інструментів та прозорі процедури звітності, сприяють підвищенню якості експертизи. Інтеграція психологічної експертизи в усі суспільні напрямки – освітню, виробничу. судову та клінічну практику повинна здійснюватися з урахуванням цих підходів, що забезпечить наукову обґрунтованість та практичну ефективність результатів.

Висновки.

Сучасна психологічна експертиза в Україні поступово формує науково обґрунтовану теоретико-методологічну основу, що дозволяє підвищити об'єктивність та достовірність висновків у різних сферах її практичної діяльності. Але незважаючи на активний розвиток науки та поширення практики діагностичної практики, залишаються суттєві теоретико-методологічні виклики, пов'язані з недостатньою узгодженістю вимог незалежності експерта у виборі методів і стандартизацією діагностичних методів та процедур, обмеженою адаптованістю психологічних інструментів та неоднорідністю підготовки фахівців. Аналіз наукових досліджень свідчить про необхідність впровадження системного підходу до вдосконалення психологічної експертизи, який включає розробку єдиних стандартів, уніфікацію процедур оцінки, підвищення професійної компетентності експертів та дотримання гуманітарних і правових норм у практичній діяльності, розширення застосування експериментального методу в експертній практиці.

Важливою складовою розвитку психологічної експертизи є інтеграція її у ширший контекст гуманітарної практики через впровадження інституту гуманітарно-психологічної експертизи. Це забезпечує комплексну оцінку впливу соціальних і природних факторів на психічні стани та поведінку людей, а також прогнозування наслідків прийнятих рішень для розвитку особистості та соціальної взаємодії.

Вдосконалення методології, мультидисциплінарний підхід, застосування статистичних та аналітичних інструментів, а також підготовка висококваліфікованих експертів-фахівців сприятимуть підвищенню наукової обґрунтованості, практичної ефективності, соціальної та правової значущості психологічної експертизи у сучасному суспільстві.

Література:

1. Назаревич В.В. Методологічні складові інструментарію психологічної експертизи в умовах навчального закладу. Український науковий журнал Освіта регіону. Політологія, психологія комунікації № 3. 2011. https://social-science.uu.edu.ua/article/534

2. Макаренко, С. Особливості використання судово–психологічної експертизи в кримінальному процесі. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології", 2019. (7). https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-7.%p

3. Чорний Г.О., Костенко М.В., Судово-психологічна експертиза в цивільному судочинстві: основні напрямки та обливості призначення. Полтавський правовий часовпис. № 4/2022. https://doi.org/10.21564/2786-7811.4.287958

4. Макарова О.П. Роль експерта в проведенні комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи в сучасній Україні. Соціологія права. - 2023. - Вип. 1-2. - С. 60-63. https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.10

5. Землянська, О. В. Гуманітарно-психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи / Олена Володимирівна Землянська, Максим Віталійович Грищенко // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 104-107.

References:

1. Nazarevych, V. V. (2011). Metodolohichni skladovi instrumentariiu psykholohichnoi ekspertyzy v umovakh navchalnoho zakladu [Methodological components of psychological expertise tools in an educational institution]. *Osvita rehionu. Politolohiia, psykholohiia, komunikatsii, (3)*.https://social-science.uu.edu.ua/article/534

2. Makarenko, S. (2019). Osoblyvosti vykorystannia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy v kryminalnomu protsesi [Specific features of the use of forensic psychological expertise in criminal proceedings]. *Problems of Modern Psychology, (7)*.https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-7.%p

3. Chornyi, H. O., & Kostenko, M. V. (2022). Sudovo-psykholohichna ekspertyza v tsyvilnomu sudochynstvi: Osnovni napriamky ta osoblyvosti pryznachennia [Forensic psychological expertise in civil proceedings: Main directions and features of appointment]. *Poltava Law Review, (4)*.https://doi.org/10.21564/2786-7811.4.287958

4. Makarova, O. P. (2023). Rol eksperta v provedenni kompleksnoi sudovo-psykholoho-psychiatrychnoi ekspertyzy v suchasnii Ukraini [The role of the expert in conducting complex forensic psychological and psychiatric expertise in modern Ukraine]. *Sociology of Law, (1–2),* 60–63.https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.10

5. Zemlianska, O. V., & Hryshchenko, M. V. (2016). Humanitarno-psykholohichna ekspertyza yak skladova humanitarnoi ekspertyzy [Humanitarian-psychological expertise as a component of humanitarian expertise]. In *Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic upbringing of personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine* (pp. 104–107). Kharkiv National University of Internal Affairs.

УДК 159.9:004.8:331.108.26

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1795-1806

Книш Анастасія Євгенівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-0211-2535.

УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОФЕСІЙНУ УСПІШНІСТЬ У МАЙБУТНІХ WEB-РОЗРОБНИКІВ З РІЗНИМ СТАВЛЕННЯМ ДО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню уявлень про професійну успішність у майбутніх веб-розробників у контексті їхнього ставлення до використання штучного інтелекту в професійній діяльності. Актуальність дослідження зумовлена стрімким поширенням ШІ-технологій у сфері веб-розробки, що суттєво змінює процес створення веб-додатків, характер професійних обов'язків та вимоги до компетентностей фахівців. Проаналізовано сучасні наукові публікації, присвячені питанням професійної успішності ІТ-фахівців, трансформації ролі веб-розробників в умовах автоматизації, а також психологічним аспектам ставлення до штучного інтелекту. У дослідженні взяли участь 156 студентів ІТ-спеціальностей віком від 18 до 24 років. Використовувалися метод анкетування для з'ясування очікувань щодо професійної успішності та опитувальник "Шкала ставлення до штучного інтелекту", що включав п'ять шкал: страх штучного інтелекту, довіра до штучного інтелекту, відчуття загрози для людства, відчуття спасіння для людства, очікування падіння ринку праці через штучний інтелект. Виявлено, що більшість майбутніх веб-розробників (52,6%) демонструє помірні очікування щодо професійної успішності, 27,5% має високі очікування, 19,9% – низькі.

Встановлено статистично значущий взаємозв'язок між компонентами ставлення до ШІ та очікуваннями професійної успішності. Респонденти з високими очікуваннями виявляють вищий рівень довіри до ШІ, віру в його позитивний потенціал для людства та нижчі показники страху перед технологією. Водночас група з низькими очікуваннями демонструє високий рівень побоювань щодо падіння ринку праці через автоматизацію та відчуття загрози від ШІ.

Результати дослідження підкреслюють необхідність формування у майбутніх веб-розробників адекватного ставлення до ШІ-технологій як інструментів, що доповнюють людські компетенції, а не замінюють їх. Практичне значення роботи полягає в оптимізації процесу професійної підготовки фахівців з урахуванням психологічних аспектів адаптації до технологічних змін.

Ключові слова: професійна успішність, веб-розробники, штучний інтелект, ставлення до технологій, професійні очікування, довіра до ШІ, страх заміни, автоматизація, ринок праці ІТ-сфери, професійна підготовка.

Knysh Anastasiia Yevhenivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-0211-2535.

PERCEPTIONS OF PROFESSIONAL SUCCESS AMONG FUTURE WEB DEVELOPERS WITH DIFFERENT ATTITUDES TOWARDS THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract. The article is devoted to the study of perceptions of professional success among future web developers in the context of their attitude towards the use of artificial intelligence in professional activities. The relevance of the study is determined by the rapid spread of AI technologies in the field of web development, which significantly changes the process of creating web applications, the nature of professional responsibilities, and the requirements for specialists' competencies. Contemporary scientific publications on the professional success of IT specialists, the transformation of the role of web developers in the context of automation, and psychological aspects of attitudes towards artificial intelligence are analyzed. The study involved 156 IT students aged 18 to 24 years. The questionnaire method was used to determine expectations regarding professional success, and the "Attitude towards Artificial Intelligence Scale" questionnaire, which included five scales: fear of artificial intelligence, trust in artificial intelligence, sense of threat to humanity, sense of salvation for humanity, expectations of labor market decline due to artificial intelligence.

It was found that the majority of future web developers (52.6%) demonstrate moderate expectations regarding professional success, 27.5% have high expectations, and 19.9% have low expectations. A statistically significant relationship between components of attitude towards AI and expectations of professional success was established.

Respondents with high expectations show higher levels of trust in AI, belief in its positive potential for humanity, and lower indicators of fear of technology. Meanwhile, the group with low expectations demonstrates high levels of concerns about labor market decline due to automation and a sense of threat from AI. The research results emphasize the need to form an adequate attitude towards AI technologies among future web developers as tools that complement human competencies rather than replace them. The practical significance of the work lies in optimizing the process of professional training of specialists, taking into account the psychological aspects of adaptation to technological changes.

Keywords: professional success, web developers, artificial intelligence, attitude towards technology, professional expectations, trust in AI, fear of replacement, automation, IT labor market, professional training.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку інформаційних технологій характеризується стрімким поширенням штучного інтелекту в різних сферах професійної діяльності. Веб-розробка не стала винятком: інструменти на основі штучного інтелекту (ШІ), такі як GitHub Copilot, ChatGPT, Claude та інші асистенти програмування, активно інтегруються в робочі процеси фахівців. Це призводить до трансформації традиційних підходів до створення веб-додатків, автоматизації рутинних завдань та зміни вимог до компетентностей розробників.

Поширення ШІ-технологій суттєво змінює процес веб-розробки, впливаючи на швидкість виконання завдань, характер професійних обов'язків та необхідні навички. Відповідно, це не може не впливати на уявлення майбутніх фахівців про можливості професійного успіху, критерії успішності та перспективи кар'єрного зростання. Якщо раніше професійна успішність веб-розробника визначалася насамперед технічною майстерністю та знанням мов програмування, то в умовах активного використання ШІ набувають значення інші компетенції: вміння ефективно взаємодіяти з ШІ-інструментами, критично оцінювати згенерований код, приймати стратегічні рішення щодо архітектури проектів. Водночас ставлення майбутніх веб-розробників до використання штучного інтелекту в професійній діяльності може суттєво відрізнятися. Спектр реакцій варіює від ентузіазму та готовності до впровадження нових технологій до побоювань щодо заміни людської праці та знецінення традиційних навичок. Ці відмінності у ставленні до ШІ можуть формувати різні уявлення про професійну успішність, впливати на мотивацію до навчання та професійного розвитку.

У зв'язку з цим актуальною стає задача дослідження уявлень майбутніх веб-розробників про професійну успішність у контексті їхнього ставлення до використання штучного інтелекту. Розуміння цих уявлень дозволить оптимізувати процес професійної підготовки фахівців, врахувати психологічні аспекти адаптації до технологічних змін та сформувати адекватні очікування щодо майбутньої кар'єри в галузі веб-розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної успішності веб-розробників та впливу штучного інтелекту на сферу ІТ-технологій активно досліджуються в сучасній науковій літературі, що зумовлено стрімкими темпами технологічних трансформацій останніх років.

Дослідження ставлення до генеративного штучного інтелекту представлено в роботі Орхан А., Айдін Йилдиз Т. та Чинар Йагчи Ш., які розробили та валідизували шкалу ставлення до генеративного ШІ для студентів, що вивчають англійську мову як іноземну [7]. Автори виділили ключові компоненти ставлення до ШІ, включаючи когнітивні, афективні та поведінкові аспекти, що

підкреслює багатовимірність цього конструкту. Дослідження показало, що ставлення до ШІ формується під впливом попереднього досвіду, рівня технологічної грамотності та очікувань щодо корисності технології.

Лав Г.А. та колеги проаналізували майбутнє роботи в епоху автоматизації. У своєму дослідженні автори розглянули вплив автоматизації на різні професійні сфери та наголосили на необхідності переосмислення ролі людини в технологізованому робочому середовищі. Особливу увагу приділено питанням адаптації робочої сили до нових умов та важливості розвитку навичок, які доповнюють можливості автоматизованих систем [5].

Цю К., Пуччінеллі Н., Чінізеллі М. та Ді Грація Л. дослідили трансформацію повсякденної роботи розробників під впливом ШІ з прогнозом до 2030 року.

Автори встановили, що характер професійної діяльності програмістів зміщується від безпосереднього написання коду до стратегічного планування, архітектурного проектування та верифікації результатів роботи ШІ-систем [8]. Дослідження підкреслює, що успішні розробники майбутнього будуть ті, хто зможе ефективно інтегрувати ШІ-інструменти в робочий процес, зберігаючи критичне мислення та творчий підхід.

Питання сталого розвитку в галузі програмної інженерії розглянули Гарсія-Мірелес Г.А., Морага М.А., Гарсія Ф. та Калеро К.. Їхнє третинне дослідження охопило широкий спектр публікацій, присвячених довгостроковим перспективам розвитку професії програміста в умовах технологічних змін. Автори наголошують на необхідності формування у майбутніх фахівців розуміння сталості професійного розвитку та здатності адаптуватися до постійних змін [3].

Фітцпатрік Т. дослідив ключові фактори успіху електронного навчання в освіті, розробивши модель професійного розвитку для оцінки та підтримки e-learning [2]. Хоча дослідження не стосується безпосередньо ШІ, воно підкреслює важливість технологічної грамотності та здатності до самостійного навчання як критичних факторів професійної успішності в технологічно орієнтованих галузях, що залишається актуальним у контексті впровадження ШІ.

Корпуз Дж.Т., Десепіда М.К.Л. та Корпуз Дж.М.К.М. вивчали ставлення та прийняття ШІ серед студентів спеціальності "Управління бізнесом". Результати показали, що позитивне ставлення до технологічних інновацій корелює з вищою готовністю до їх використання в професійній діяльності та більш оптимістичними очікуваннями щодо кар'єрних перспектив, що підтверджує зв'язок між ставленням до технологій та уявленнями про професійний успіх [1].

Джонсон К.К., Волтон Дж.Б., Стріклер Л. та Елліот Дж.Б. провели систематичний огляд онлайн-навчання в системі освіти США. Хоча дослідження зосереджене на шкільній освіті, воно виявило важливі закономірності щодо ролі технологій в освітньому процесі та формування технологічних компетенцій, що є релевантним для розуміння підготовки майбутніх ІТ-фахівців [4].

Шелбл Б.Г., Флатманн К., Макдональд Дж.П., Кнайненбург Б., Бреді К. та МакНіз Н.Дж. досліджували моделювання сприйняття інформаційних потреб у командах "людина-ШІ". Автори встановили, що ефективна взаємодія з ШІ потребує розуміння його можливостей та обмежень, а також розвитку специфічних комунікативних навичок [10]. Це дослідження підкреслює важливість довіри до ШІ-систем як фактора успішної професійної співпраці з ними.

Ранджит Дж., Чжоу К., Свайамдіпта С. та Кверсія Д. [9] порушили питання про те, чи автоматизуємо ми радість від роботи. Автори наголошують на необхідності проектування ШІ таким чином, щоб він доповнював роботу, а не позбавляв її сенсу. Дослідження показало, що сприйняття ШІ як інструменту, який звільняє час для більш творчих та значущих завдань, позитивно впливає на задоволеність професією та очікування успішності.

Мастропаоло А., Ескобар-Веласкес К. та Лінарес-Васкес М. проаналізували шлях програмної інженерії від тріумфу до невизначеності в епоху ШІ. Автори підкреслюють, що сучасні розробники програмного забезпечення перебувають у стані трансформації професійної ідентичності, що викликає як ентузіазм щодо нових можливостей, так і занепокоєння щодо майбутнього професії [6]. Дослідження виявило, що фахівці з більш гнучким та адаптивним мисленням демонструють вищу впевненість у професійних перспективах навіть в умовах невизначеності.

Аналіз наукової літератури свідчить про зростаючий інтерес до проблематики взаємодії людини та штучного інтелекту в професійній сфері. Дослідники звертають увагу на багатоаспектність цієї проблеми, яка охоплює технічні, психологічні, етичні та соціально-економічні виміри. Водночас залишається недостатньо дослідженим питання про те, як саме різне ставлення до ШІ впливає на формування уявлень про професійну успішність у майбутніх веб-розробників, зокрема в контексті їхніх страхів, очікувань та рівня довіри до цієї технології.

Мета статті. Метою статті є дослідження уявлень про професійну успішність у майбутніх веб-розробників та виявлення їх зв'язку зі ставленням до використання штучного інтелекту в професійній діяльності. Для досягнення мети передбачається з'ясувати очікування майбутніх веб-розробників щодо успішності майбутньої професійної діяльності, визначити характер ставлення до штучного інтелекту за параметрами страху ШІ, довіри до ШІ, відчуття загрози та спасіння для людства, очікування змін на ринку праці, проаналізувати взаємозв'язок між очікуваннями професійної успішності та ставленням до ШІ-технологій, а також виявити основні тенденції у сприйнятті професійних перспектив залежно від характеру цього ставлення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося у 2024 році серед студентів ІТ-спеціальностей, які здобувають освіту за напрямом веб-розробки. У дослідженні взяли участь 156 майбутніх веб-розробників віком від 18 до 24 років, середній вік становив 20,8 років. Гендерний склад вибірки представлений 68% чоловіків та 32% жінок. Вибірку склали студенти 2-4 курсів

бакалаврату та магістри, які мають базові знання веб-технологій та практичний досвід роботи з сучасними інструментами розробки, що забезпечило достатній рівень обізнаності респондентів з предметом дослідження.

Для досягнення мети дослідження використовувався метод анкетування для уточнення позитивності очікувань майбутніх веб-розробників щодо успішності майбутньої професійної діяльності. Анкета містила 15 запитань, що охоплювали різні аспекти професійної успішності, зокрема очікуваний рівень заробітної плати, перспективи кар'єрного зростання, задоволеність обраною професією, впевненість у працевлаштуванні, можливості творчої самореалізації та конкурентоспроможність на ринку праці. Респонденти оцінювали кожне твердження за 5-бальною шкалою Лайкерта, де 1 означало "повністю не згоден", а 5 – "повністю згоден". На основі сумарного балу, максимальне значення якого становило 75, респонденти розподілялися на три групи: з низькими очікуваннями при діапазоні 25-41 бал, помірними очікуваннями при 42-58 балів та високими очікуваннями при 59-75 балів.

Другим інструментом дослідження був опитувальник "Шкала ставлення до штучного інтелекту", адаптований для контексту професійної діяльності веб-розробників. Опитувальник складається з п'яти шкал, кожна з яких містить декілька тверджень і має максимальне значення 10 балів. Шкала "Страх штучного інтелекту" вимірює рівень тривоги та побоювань, пов'язаних безпосередньо з технологією ШІ, її непередбачуваністю та можливими негативними наслідками використання. Шкала "Довіра до штучного інтелекту" оцінює рівень впевненості в надійності ШІ-систем, їхній здатності правильно виконувати поставлені завдання та якості результатів їхньої роботи. Шкала "Відчуття загрози для людства" досліджує глобальні побоювання щодо впливу ШІ на людство в цілому, включаючи екзистенційні ризики та можливість втрати людського контролю над технологією. Шкала "Відчуття спасіння для людства" вимірює протилежне переконання про те, що ШІ може вирішити глобальні проблеми людства, покращити якість життя та стати ключем до подальшого прогресу цивілізації.

Нарешті, шкала "Очікування падіння ринку праці через штучний інтелект" виявляє побоювання щодо масового безробіття, скорочення робочих місць та негативних економічних наслідків автоматизації, зокрема в ІТ-сфері. Оцінювання за всіма шкалами проводилося за 10-бальною системою, де вищий бал відповідав більш вираженій ознаці.

Розподіл респондентів за очікуваннями професійної успішності виявив, що найчисельнішу групу становлять майбутні веб-розробники з помірними очікуваннями, їх налічувалося 82 особи, що становить 52,6% від загальної вибірки, середній бал у цій групі склав 50,2. Групу з високими очікуваннями утворили 43 респонденти, що становить 27,5% вибірки, їхній середній бал досяг 64,8. Найменшою виявилася група з низькими очікуваннями, до якої увійшли 31 особа або 19,9% респондентів, середній бал цієї групи становив 36,4.

Результати за шкалами ставлення до штучного інтелекту для загальної вибірки продемонстрували наступну картину. За шкалою "Страх штучного інтелекту" середнє значення становило 4,8 при стандартному відхиленні 2,3, мінімальне значення дорівнювало 1, максимальне – 10. Шкала "Довіра до штучного інтелекту" показала середнє значення 6,4 при стандартному відхиленні 1,9, з мінімумом 2 та максимумом 10. За шкалою "Відчуття загрози для людства" середнє значення склало 5,6 при стандартному відхиленні 2,4, діапазон значень від 1 до 10. Шкала "Відчуття спасіння для людства" виявила середнє значення 6,9 при стандартному відхиленні 2,1, з мінімумом 2 та максимумом 10. Нарешті, за шкалою "Очікування падіння ринку праці через штучний інтелект" середнє значення становило 5,2 при стандартному відхиленні 2,6, діапазон від 1 до 10.

Порівняльний аналіз ставлення до ШІ у групах з різними очікуваннями професійної успішності виявив суттєві відмінності. У групі з низькими очікуваннями, яка налічувала 31 респондента, показник за шкалою "Страх штучного інтелекту" становив 7,2 із стандартним відхиленням 2,1. У групі з помірними очікуваннями, до якої увійшли 82 респонденти, цей показник знизився до 4,9 при стандартному відхиленні 2,0. Група з високими очікуваннями, що складалася з 43 осіб, продемонструвала найнижче значення 3,1 при стандартному відхиленні 1,8.

За шкалою "Довіра до штучного інтелекту" спостерігалася протилежна тенденція. Група з низькими очікуваннями показала результат 4,6 при стандартному відхиленні 1,7, група з помірними очікуваннями – 6,3 із стандартним відхиленням 1,6, а група з високими очікуваннями досягла найвищого значення 7,9 при стандартному відхиленні 1,5.

Шкала "Відчуття загрози для людства" виявила наступний розподіл: у групі з низькими очікуваннями середнє значення становило 7,4 при стандартному відхиленні 2,2, у групі з помірними очікуваннями – 5,8 із стандартним відхиленням 2,1, у групі з високими очікуваннями – 3,9 при стандартному відхиленні 2,0.

За шкалою "Відчуття спасіння для людства" результати розподілилися таким чином: група з низькими очікуваннями показала 5,3 при стандартному відхиленні 2,3, група з помірними очікуваннями – 6,8 із стандартним відхиленням 1,9, група з високими очікуваннями – 8,2 при стандартному відхиленні 1,6.

Нарешті, за шкалою "Очікування падіння ринку праці через штучний інтелект" виявлено наступні показники: у групі з низькими очікуваннями середнє значення становило 7,8 при стандартному відхиленні 2,1, у групі з помірними очікуваннями – 5,3 із стандартним відхиленням 2,3, у групі з високими очікуваннями – 3,2 при стандартному відхиленні 2,0.

Аналіз отриманих результатів дозволяє виявити низку важливих закономірностей у взаємозв'язку між уявленнями про професійну успішність та ставленням до штучного інтелекту у майбутніх веб-розробників.

Розподіл респондентів за рівнем очікувань професійної успішності свідчить про те, що більшість майбутніх веб-розробників демонструє помірні очікування. Це може відображати реалістичне сприйняття ситуації на ринку праці та усвідомлення як можливостей, так і викликів, пов'язаних з професією веб-розробника в умовах технологічних трансформацій. Водночас значна частина майбутніх фахівців має високі очікування, що свідчить про оптимістичний погляд на професійні перспективи та впевненість у власних силах. Найменшу групу складають респонденти з низькими очікуваннями, що може бути пов'язано з невпевненістю у власних компетенціях, песимістичною оцінкою перспектив галузі або підвищеною чутливістю до потенційних ризиків, пов'язаних з технологічними змінами.

Загальні показники ставлення до штучного інтелекту демонструють неоднозначну картину. Відносно помірний рівень страху ШІ у загальній вибірці свідчить про те, що майбутні веб-розробники не відчувають панічних настроїв щодо цієї технології, проте певна настороженість присутня. Водночас помірне відчуття загрози для людства вказує на усвідомлення потенційних глобальних ризиків, пов'язаних з розвитком ШІ, що характеризує сучасне покоління майбутніх фахівців як технологічно освічених та схильних до критичного мислення.

Рівень довіри до штучного інтелекту виявився дещо вищим за середній, що може свідчити про те, що майбутні веб-розробники в цілому позитивно оцінюють можливості ШІ як інструменту професійної діяльності, маючи при цьому достатній досвід взаємодії з такими системами для формування обґрунтованої думки. Ще вищим виявився показник відчуття спасіння для людства, що демонструє переважання оптимістичного погляду на роль ШІ у вирішенні глобальних проблем та розвитку цивілізації.

Показники очікування падіння ринку праці через штучний інтелект перебувають на помірному рівні, що вказує на наявність певних побоювань щодо впливу автоматизації на зайнятість, проте ці побоювання не досягають критичного рівня та не домінують у загальному ставленні до ШІ.

Найбільш показовими є результати порівняльного аналізу ставлення до ШІ у групах з різними очікуваннями професійної успішності, оскільки вони виявляють чіткі та статистично значущі закономірності. За шкалою "Страх штучного інтелекту" спостерігається виражена зворотна залежність між рівнем страху та очікуваннями успішності.

Респонденти з низькими очікуваннями демонструють високий рівень страху перед ШІ, тоді як група з високими очікуваннями показує найнижчі значення за цією шкалою. Різниця між крайніми групами становить 4,1 бала, що є суттєвим показником. Це дозволяє припустити, що страх перед штучним інтелектом як технологією негативно впливає на формування уявлень про професійні перспективи. Майбутні веб-розробники, які відчувають тривогу щодо самої природи ШІ, його непередбачуваності чи потенційних негативних

наслідків, схильні більш песимістично оцінювати власні можливості досягнення успіху в професії.

Протилежна тенденція виявлена за шкалою "Довіра до штучного інтелекту". Чітко простежується позитивна кореляція між рівнем довіри та очікуваннями професійної успішності. Респонденти з високими очікуваннями демонструють значно вищий рівень довіри до ШІ порівняно з групою з низькими очікуваннями, різниця становить 3,3 бала. Це свідчить про те, що впевненість у надійності та якості роботи ШІ-систем дозволяє майбутнім фахівцям розглядати ці технології як надійних інструментів, що розширюють їхні професійні можливості та підвищують продуктивність. Відповідно, така впевненість формує більш оптимістичні очікування щодо професійного успіху, оскільки фахівець сприймає себе не як конкурента ШІ, а як користувача потужного інструменту.

Шкала "Відчуття загрози для людства" також демонструє чітку зворотну залежність. Група з низькими очікуваннями професійної успішності виявляє високий рівень занепокоєння глобальними ризиками ШІ для людства, тоді як респонденти з високими очікуваннями значно менше стурбовані цими питаннями, різниця становить 3,5 бала. Це може пояснюватися кількома факторами. По-перше, песимістичний погляд на глобальний вплив ШІ може бути частиною загального песимістичного світогляду, який поширюється і на професійні перспективи. По-друге, надмірне занепокоєння глобальними ризиками може відволікати увагу від конструктивного використання технології та формувати установку на уникнення взаємодії з ШІ, що в свою чергу обмежує професійні можливості.

За шкалою "Відчуття спасіння для людства" виявлена позитивна кореляція з очікуваннями успішності. Респонденти з високими очікуваннями значно більше схильні розглядати ШІ як інструмент вирішення глобальних проблем та рушійну силу прогресу, різниця з групою низьких очікувань становить 2,9 бала. Це свідчить про те, що оптимістичний погляд на роль ШІ у розвитку людства пов'язаний з більш позитивними очікуваннями щодо власної професійної кар'єри. Такі фахівці, ймовірно, розглядають свою роботу у сфері веб-розробки як участь у загальному технологічному прогресі та можливість зробити внесок у покращення життя людей, що підвищує сенс професійної діяльності та мотивацію до досягнення успіху. Особливо показовою є шкала "Очікування падіння ринку праці через штучний інтелект", яка демонструє найбільшу різницю між крайніми групами – 4,6 бала. Респонденти з низькими очікуваннями професійної успішності виражено занепокоєні можливістю масового безробіття та скорочення робочих місць через автоматизацію, тоді як група з високими очікуваннями майже не поділяє цих побоювань. Ця закономірність є ключовою для розуміння механізму формування уявлень про професійну успішність. Очевидно, що страх перед втратою роботи через технологічний прогрес суттєво підриває впевненість у професійних перспективах та формує песимістичні очікування щодо майбутньої кар'єри.

Водночас цікаво відзначити, що навіть у групі з високими очікуваннями показники за деякими "негативними" шкалами не дорівнюють нулю. Наприклад, страх штучного інтелекту у цій групі становить 3,1 бала, а очікування падіння ринку праці – 3,2 бала. Це свідчить про те, що навіть оптимістично налаштовані майбутні фахівці усвідомлюють потенційні ризики та зберігають певний рівень настороженості, що можна розглядати як ознаку зрілого та виваженого ставлення до технологічних змін. Така позиція відрізняється від наївного оптимізму та характеризується реалістичним визнанням як можливостей, так і викликів, пов'язаних з розвитком ШІ.

Значна варіативність показників у всіх групах, про що свідчать стандартні відхилення, вказує на індивідуальні відмінності в сприйнятті ШІ та професійних перспектив. Ці відмінності можуть бути пов'язані з особистим досвідом використання ШІ-інструментів, рівнем технічної підготовки, особистісними характеристиками, такими як толерантність до невизначеності та локус контролю, а також з впливом інформаційного середовища та соціального оточення.

Загалом результати дослідження демонструють, що ставлення до штучного інтелекту є багатовимірним конструктом, який включає емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти. Страх, довіра, глобальні оцінки впливу ШІ на людство та специфічні очікування щодо ринку праці формують складну систему установок, яка суттєво впливає на уявлення майбутніх веб-розробників про власні професійні перспективи. При цьому найбільш деструктивний вплив на очікування професійної успішності мають страх перед технологією та побоювання економічних наслідків автоматизації, тоді як довіра до ШІ та віра в його позитивний потенціал для людства сприяють формуванню оптимістичних професійних очікувань.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити значущий взаємозв'язок між уявленнями про професійну успішність та ставленням до використання штучного інтелекту у майбутніх веб-розробників, що підтверджує актуальність обраної проблематики в контексті сучасних технологічних трансформацій. Виявлено, що більшість майбутніх веб-розробників демонструє помірні очікування щодо професійної успішності, що відображає реалістичне сприйняття можливостей та викликів сучасного ринку праці в IT-сфері. Водночас значна частина респондентів має високі очікування, що свідчить про збереження привабливості професії та впевненості у перспективах галузі навіть в умовах активного впровадження ШІ-технологій.

Встановлено, що ставлення майбутніх веб-розробників до штучного інтелекту характеризується неоднорідністю та включає як позитивні, так і негативні аспекти. Загалом респонденти демонструють помірний рівень довіри до ШІ та віру в його позитивний потенціал для людства, проте зберігають певні побоювання щодо можливих негативних наслідків як глобального, так і особистого характеру, зокрема стосовно ситуації на ринку праці. Ключовим висновком дослідження є виявлення чітких закономірностей у взаємозв'язку між

компонентами ставлення до ШІ та очікуваннями професійної успішності. Зокрема, страх перед штучним інтелектом та побоювання падіння ринку праці через автоматизацію виявляють виражену зворотну залежність з очікуваннями успішності, тоді як довіра до ШІ та віра в його потенціал для вирішення глобальних проблем людства позитивно корелюють з високими очікуваннями професійного успіху. Це дозволяє стверджувати, що сприйняття ШІ як інструменту, що розширює професійні можливості, а не як загрози, є важливим фактором формування оптимістичних уявлень про професійне майбутнє.

Результати дослідження мають практичне значення для організації професійної підготовки веб-розробників. Вони вказують на необхідність не лише технічного навчання роботі з ШІ-інструментами, але й психологічної роботи з формування адекватного ставлення до них. Важливим завданням освітніх програм має стати зниження необґрунтованих страхів та розвиток розуміння того, як ШІ може доповнювати людські компетенції, а не замінювати їх. Особливу увагу слід приділити формуванню критичного мислення щодо можливостей та обмежень ШІ-технологій, а також розвитку навичок ефективної взаємодії з ними як з професійними інструментами.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні динаміки зміни ставлення до ШІ та уявлень про професійну успішність у процесі професійного становлення, зокрема під впливом реального досвіду використання ШІ-інструментів у робочих проектах. Також доцільним є дослідження впливу різних форм навчання роботі з ШІ на формування конструктивного ставлення до цих технологій та професійної ідентичності майбутніх веб-розробників. Окремої уваги заслуговує питання про гендерні особливості сприйняття ШІ та їх вплив на професійні траєкторії у сфері веб-розробки.

Література:

1. Corpuz J. T., Desepida M. C. L., Corpuz J. M. C. M. Attitudes, and Acceptance Among Business Management Students. Democratizing Education With AI and the Future of Personalized Learning. 2025. P. 313.
2. FitzPatrick T. Key Success Factors of eLearning in Education: A Professional Development Model to Evaluate and Support eLearning. Online Submission. 2012.
3. García-Mireles G. A., Moraga M. Á., García F., Calero C. Sustainability in the Field of Software Engineering: A Tertiary Study. ACM Transactions on Software Engineering and Methodology. 2025.
4. Johnson C. C., Walton J. B., Strickler L., Elliott J. B. Online teaching in K-12 education in the United States: A systematic review. Review of Educational Research. 2023. 93(3). P. 353-411.
5. Love H. A., Adamson G., James M., Lajoie J., Mareels I., Pearl Z., Zhu Q. The Future of Work in the Age of Automation: Proceedings of a Workshop on Norbert Wiener's 21st Century Legacy. IEEE Transactions on Technology and Society. 2024.
6. Mastropaolo A., Escobar-Velásquez C., Linares-Vásquez M. From triumph to uncertainty: The journey of software engineering in the AI era. ACM Transactions on Software Engineering and Methodology. 2025. 34(5). P. 1-34.

7. Orhan A., Aydın Yıldız T., Çınar Yağcı Ş. Assessing EFL learners' attitudes on Generative Artificial Intelligence: Development and validation of Generative Artificial Intelligence attitude scale for EFL learners (GenAIAS). Journal of Research on Technology in Education. 2024. P. 1-21.

8. Qiu K., Puccinelli N., Ciniselli M., Di Grazia L. From today's code to tomorrow's symphony: The AI transformation of developer's routine by 2030. ACM Transactions on Software Engineering and Methodology. 2025. 34(5). P. 1-17.

9. Ranjit J., Zhou K., Swayamdipta S., Quercia D. Are We Automating the Joy Out of Work? Designing AI to Augment Work, Not Meaning. 2026.

10. Schelble B. G., Flathmann C., Macdonald J. P., Knijnenburg B., Brady C., McNeese N. J. Modeling perceived information needs in human-AI teams: improving AI teammate utility and driving team cognition. Behaviour & Information Technology. 2025. 44(9). P. 2069-2092.

References:

1. Corpuz, J. T., Desepida, M. C. L., & Corpuz, J. M. C. M. (2025). Attitudes, and Acceptance Among Business Management Students. Democratizing Education With AI and the Future of Personalized Learning, 313.

2. FitzPatrick, T. (2012). Key Success Factors of eLearning in Education: A Professional Development Model to Evaluate and Support eLearning. Online Submission.

3. García-Mireles, G. A., Moraga, M. Á., García, F., & Calero, C. (2025). Sustainability in the Field of Software Engineering: A Tertiary Study. ACM Transactions on Software Engineering and Methodology.

4. Johnson, C. C., Walton, J. B., Strickler, L., & Elliott, J. B. (2023). Online teaching in K-12 education in the United States: A systematic review. Review of Educational Research, 93(3), 353-411.

5. Love, H. A., Adamson, G., James, M., Lajoie, J., Mareels, I., Pearl, Z., ... & Zhu, Q. (2024). The Future of Work in the Age of Automation: Proceedings of a Workshop on Norbert Wiener's 21st Century Legacy. IEEE Transactions on Technology and Society.

6. Mastropaolo, A., Escobar-Velásquez, C., & Linares-Vásquez, M. (2025). From triumph to uncertainty: The journey of software engineering in the AI era. ACM Transactions on Software Engineering and Methodology, 34(5), 1-34.

7. Orhan, A., Aydın Yıldız, T., & Çınar Yağcı, Ş. (2024). Assessing EFL learners' attitudes on Generative Artificial Intelligence: Development and validation of Generative Artificial Intelligence attitude scale for EFL learners (GenAIAS). Journal of Research on Technology in Education, 1-21.

8. Qiu, K., Puccinelli, N., Ciniselli, M., & Di Grazia, L. (2025). From today's code to tomorrow's symphony: The AI transformation of developer's routine by 2030. ACM Transactions on Software Engineering and Methodology, 34(5), 1-17.

9. Ranjit, J., Zhou, K., Swayamdipta, S., & Quercia, D. (2026). Are We Automating the Joy Out of Work? Designing AI to Augment Work, Not Meaning.

10. Schelble, B. G., Flathmann, C., Macdonald, J. P., Knijnenburg, B., Brady, C., & McNeese, N. J. (2025). Modeling perceived information needs in human-AI teams: improving AI teammate utility and driving team cognition. Behaviour & Information Technology, 44(9), 2069-2092.

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1807-1817

Колодяжна Алла Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, https//orcid.org/0000-0002-5760-883X

Кириченко Римма Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2020-9157

Москальов Максим Володимирович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3213-9635

Тихомирова Альона Анатоліївна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-0890-1132

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку психологічного супроводу сім'ї в Україні в контексті еволюції наукових уявлень про особистість, її розвиток і соціальні функції сім'ї. Простежено трансформацію підходів до підтримки сімей від традиційних форм родинної та громадської взаємодії, зумовлених нормами народної педагогіки, колективної моралі та звичаєвого права, до інституціоналізованих професійних практик психодіагностики, психокорекції та психологічного консультування. Показано, що у традиційному суспільстві психологічна підтримка сім'ї мала переважно неформальний характер і була інтегрована у повсякденне життя громади, тоді як у подальшому розвитку відбувалася її поступова професіоналізація та наукове осмислення. Висвітлено особливості розвитку психологічної допомоги сім'ї у різні історичні періоди – дореволюційний, радянський, пострадянський та сучасний. Обґрунтовано, що домінування різних концепцій особистості на кожному з етапів визначало цілі, зміст і методи психологічного впливу, а також ступінь уваги до індивідуальних потреб членів сім'ї. Розкрито специфіку

радянського періоду, який характеризувався ідеологічною регламентацією психологічної науки та обмеженим розвитком системного сімейного підходу. Особливу увагу приділено пострадянському етапу, пов'язаному з гуманізацією психологічної науки, інтеграцією міжнародного досвіду, формуванням професійних стандартів і становленням сімейного консультування як самостійної сфери діяльності. Проаналізовано сучасний етап розвитку психологічного супроводу сім'ї, що визначається впровадженням міжнародних стандартів, цифровізацією психологічних послуг, посиленням міждисциплінарної та мультисекторальної взаємодії, а також зростанням запиту на кризово-орієнтовану допомогу в умовах війни, масової міграції та соціальної нестабільності. Обґрунтовано значення історичного досвіду для розробки ефективних, персоналізованих і системних моделей психологічного супроводу сім'ї в сучасній Україні.

Ключові слова: особистість, сім'я, психодіагностика, психокорекція, психологічне консультування, психологічна допомога, психологічний супровід сім'ї.

Kolodyazhna Alla Volodymyrivna PhD. in Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocational Education in Technology and Design, Kyiv National University of Technology and Design, https // orcid.org /0000-0002-5760-883X

Kyrychenko Rymma Viktorivna, PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocational Education in Technology and Design, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, https://orcid.org/ 0000-0002-2020-9157

Moskalyov Maksym Volodymyrovych, PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocational Education in Technology and Design and Design, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3213-9635

Tykhomirova Alona Anatoliivna, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Vocational Education in Technology and Design, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-0890-1132

HISTORICAL ORIGINS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR FAMILIES IN UKRAINE

Abstract. The article provides a comprehensive historical and overview analysis of the formation and development of psychological support for families in Ukraine in the context of the evolution of scientific ideas about the individual, their development,

and the social functions of the family. It traces the transformation of approaches to family support from traditional forms of family and community interaction, conditioned by the norms of folk pedagogy, collective morality, and customary law, to institutionalized professional practices of psychodiagnostics, psychocorrection, and psychological counseling. It is shown that in traditional society, psychological support for the family was predominantly informal and integrated into the daily life of the community, while in later developments, it underwent gradual professionalization and scientific rethinking. The features of the development of psychological assistance to families in different historical periods – pre-revolutionary, Soviet, post-Soviet, and modern – are highlighted. It is argued that the dominance of different concepts of personality at each stage determined the goals, content, and methods of psychological influence, as well as the degree of attention to the individual needs of family members. The specifics of the Soviet period, which was characterized by ideological regulation of psychological science and limited development of a systematic family approach, are revealed. Particular attention is paid to the post-Soviet stage, associated with the humanization of psychological science, the integration of international experience, the formation of professional standards, and the establishment of family counseling as an independent field of activity. The current stage of development of psychological support for families is analyzed, which is determined by the introduction of international standards, the digitization of psychological services, the strengthening of interdisciplinary and multisectoral interaction, as well as the growing demand for crisis-oriented assistance in conditions of war, mass migration, and social instability. The importance of historical experience for the development of effective, personalized, and systematic models of psychological support for families in modern Ukraine is substantiated.

Keywords: personality, family, psychodiagnostics, psychocorrection, psychological counseling, psychological assistance, psychological support for families.

Постановка проблеми. Сім’я як базовий соціальний інститут відіграє ключову роль у формуванні особистості, забезпеченні психологічної стабільності та відтворенні соціального досвіду суспільства. В умовах сучасних трансформацій сімейних ролей, зумовлених соціальними, культурними та демографічними змінами, а також наслідками суспільних криз, зростає потреба у науково обґрунтованому психологічному супроводі сім’ї. Професіоналізація психологічної допомоги, розширення сфер психодіагностики, психокорекції та консультування актуалізують звернення до історичних витоків становлення цієї галузі в українському науковому та соціокультурному контексті.

Вивчення історії психологічного супроводу сім’ї в Україні дає змогу простежити еволюцію уявлень про особистість, її розвиток і функціонування в системі сімейних взаємин, а також з’ясувати, яким чином формувалися та змінювалися підходи до психологічної допомоги на різних етапах суспільного розвитку. Історичний аналіз дозволяє виявити спадковість між традиційними

формами родинної підтримки, педагогічними моделями виховання та сучасними професійними практиками психологічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження підтверджують ключову роль сім'ї у формуванні особистості, процесах соціалізації та забезпеченні психологічної стабільності її членів [8; 12; 14; 16]. У працях українських дослідників наголошується на еволюції психодіагностики, психокорекції та консультативної практики у зв'язку з трансформаціями сімейних структур, соціально-демографічними змінами та зростанням кризових факторів у суспільстві [10; 11; 14]. Особлива увага у наукових і прикладних публікаціях приділяється впливу повномасштабної війни та масової внутрішньої й зовнішньої міграції, які зумовлюють підвищене психологічне навантаження на дітей і батьків, актуалізують проблеми травми, втрати, порушення сімейних ролей та потребу в комплексному кризово-орієнтованому психологічному супроводі, включно з цифровими інструментами та онлайн-консультуванням [1; 3; 8-13; 17]. Водночас сучасні дослідження акцентують необхідність інтеграції українських практик психологічного супроводу сім'ї у міжнародний науковий дискурс, узгодження їх із принципами доказової психології, етичними стандартами та професійними вимогами Європейської федерації психологічних асоціацій і Європейської асоціації психотерапії [5; 7; 8]. Історичний аналіз традиційних форм родинної підтримки, зокрема практик народної педагогіки, розглядається сучасними авторами як концептуальне підґрунтя для розвитку персоналізованих і системних моделей психокорекції та психологічного супроводу сім'ї в умовах тривалих соціальних криз [15; 16; 17].

Мета статті – здійснити комплексний аналіз становлення та розвитку психологічного супроводу сім'ї в Україні та конкретизувати його історичні витоки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку українського суспільства позначений масштабними соціальними потрясіннями, зокрема повномасштабною війною, що призвела до значних демографічних зрушень, масової внутрішньої та зовнішньої міграції, роз'єднання сімей, трансформації батьківських і подружніх ролей Ці процеси істотно впливають на психологічне функціонування сім'ї, актуалізуючи проблеми травматичного досвіду, втрати, хронічного стресу, порушення міжпоколінних зв'язків і адаптації до нових соціокультурних умов У зв'язку з цим, психологічний супровід сім'ї дедалі більше набуває характеру комплексної, кризово-орієнтованої допомоги, що потребує науково вивірених підходів та інтеграції індивідуального й системного рівнів роботи з особистістю. Водночас сучасні виклики посилюють потребу у критичному переосмисленні національного досвіду психологічної допомоги сім'ї з метою його узгодження з міжнародними стандартами доказової практики та професійної етики [4; 6; 7]. Аналіз історичних витоків психологічного супроводу сім'ї в Україні дозволяє не лише виявити логіку формування психодіагностичних, психокорекційних і консультативних підходів, а й окреслити

потенціал їх адаптації до умов тривалих соціальних криз [10; 11]. Така перспектива є особливо важливою для розробки ефективних моделей психологічної підтримки сімей, що зазнають впливу війни та міграційних процесів, і сприяє інтеграції українських наукових напрацювань у міжнародний дослідницький дискурс [2; 6].

У традиційному українському суспільстві до появи професійної психології функцію підтримки сім'ї виконували родинні та громадські інституції: велика родина, громада, старші члени роду. Вони брали участь у вирішенні конфліктів, вихованні дітей, організації соціальної підтримки. У центрі цих механізмів було уявлення про гармонійну особистість як таку, що діє відповідно до моральних норм громади. Народна педагогіка, репрезентована у фольклорі, прислів'ях, приказках, обрядах та звичаях, відігравала системоутворювальну роль у формуванні уявлень про розвиток особистості в межах сімейного середовища. Вона виконувала не лише виховну, а й регулятивну та превентивну функції, визначаючи нормативні зразки поведінки, моральні орієнтири та соціально схвалювані моделі взаємодії між членами родини. Через усну народну творчість закріплювалися уявлення про бажані риси особистості, зокрема чесність, працьовитість, відповідальність, повагу до старших і турботу про молодших, що слугувало основою для первинної психологічної соціалізації дитини [16].

Обрядові практики, пов'язані з народженням, ініціацією, шлюбом та сімейними циклами, мали виразний психолого-педагогічний зміст і сприяли поступовому включенню дитини в систему соціальних ролей. У цих обрядах особистість розглядалася як така, що формується у взаємодії з родиною та громадою, а не як автономний індивід у сучасному розумінні. Саме через ритуалізовані дії та символічні форми передавалися уявлення про межі дозволеної поведінки, відповідальність за власні вчинки та значення колективних цінностей, що зумовлювало інтеріоризацію соціальних норм. Прислів'я та приказки виконували функцію стислої морально-психологічної інструкції, спрямованої на регуляцію поведінки в повсякденному житті. Вони слугували засобом непрямої корекції поведінки дитини, формуючи уявлення про причинно-наслідкові зв'язки між діями та їх соціальними наслідками. Таким чином, у межах народної педагогіки закладалися елементи прототипової психокорекції та профілактики девіантної поведінки, що здійснювалися без спеціалізованих інституцій, але були інтегровані у повсякденну сімейну практику. Народна педагогіка створювала базовий психолого-культурний каркас розвитку особистості в сім'ї, у межах якого моральні якості, працьовитість і відповідальність розглядалися як ключові умови соціальної зрілості. Цей досвід став важливим історичним підґрунтям для подальшого становлення наукових підходів до психологічного супроводу сім'ї, зокрема в аспектах виховання, профілактики та підтримки розвитку особистості [16].

Інституціоналізація психологічної допомоги в Україні у радянський період відбувалася в умовах жорсткої ідеологічної регламентації наукового знання та

підпорядкування психології завданням державної соціальної політики. Психологічна допомога сім'ї як окрема сфера практики не була концептуально оформлена, однак її елементи поступово інтегрувалися в систему освіти, охорони здоров'я та соціального виховання. Основний акцент робився на формуванні «соціально зрілої» особистості, що відповідала нормативним уявленням радянського суспільства, тоді як індивідуально-психологічні потреби та сімейні особливості розглядалися опосередковано [15; 16].

У 1920–1930-х роках важливу роль у становленні прикладної психології відіграли педологічні дослідження, спрямовані на комплексне вивчення розвитку дитини в освітньому та сімейному середовищі. Педологія поєднувала психологічні, педагогічні та медичні підходи, активно застосовуючи психодіагностичні методи для оцінювання індивідуальних особливостей дітей. Проте її подальший розвиток було припинено після офіційної заборони педології у 1936 році, що суттєво обмежило можливості системного психологічного аналізу сімейного виховання та призвело до звуження діагностичного інструментарію [15].

У післявоєнний період (1950–1960-ті роки) психологія поступово відновлювала свій статус у межах академічної науки, насамперед у контексті педагогічної та вікової психології. Дослідження зосереджувалися на закономірностях розвитку особистості, навчальної діяльності та соціалізації дитини, однак сім'я переважно розглядалася як фонова умова виховання, а не як об'єкт цілеспрямованого психологічного супроводу. Психологічна допомога мала переважно просвітницький характер і реалізовувалася через систему педагогічних консультацій, лекцій для батьків та рекомендацій щодо виховання [15; 16]. У 1970–1980-х роках відбувається поступове розширення практичної складової психології, що проявилося у створенні шкільних психологічних служб, психологічних кабінетів у медичних закладах та консультацій при органах освіти. Саме в цей період формується інституційна основа для професійної психологічної допомоги, зокрема елементи психодіагностики та корекційної роботи з дітьми й підлітками. Водночас консультування сім'ї залишалося обмеженим рамками педагогічного впливу та ідеологічно допустимих тем, що стримувало розвиток системного сімейного підходу [15].

Загалом інституціоналізація психологічної допомоги в радянський період мала суперечливий характер. З одного боку, було закладено організаційні та методичні основи професійної психологічної діяльності, створено інститути підготовки кадрів і розроблено первинні діагностичні та корекційні практики. З іншого – ідеологічні обмеження, нормативізм і редукція сімейної проблематики до виховних функцій не дозволили сформувати повноцінну модель психологічного супроводу сім'ї, орієнтовану на унікальність особистості та системний характер сімейних взаємин [15; 16]. Саме ці обмеження зумовили необхідність переосмислення радянського досвіду в умовах подальшого розвитку української психологічної науки.

Кінець 1980-х – початок 1990-х років став переломним етапом у розвитку психологічної допомоги в Україні, що був зумовлений як загальносуспільними трансформаціями, так і зміною наукових парадигм. Розпад радянської системи спричинив переосмислення ролі особистості, сім'ї та професійної психологічної діяльності, відкривши простір для інтеграції гуманістичних, системних і особистісно орієнтованих підходів. Умови соціальної нестабільності, економічних криз і трансформації сімейних структур актуалізували потребу в психологічному супроводі сім'ї як самостійній сфері практики, що виходила за межі педагогічного впливу. Саме в 1990-х роках починається інституційне та концептуальне оформлення сімейного консультування, розширюється застосування психодіагностики й психокорекції, а також формується запит на професійну етику й стандарти діяльності психолога, що визначило подальші напрями розвитку галузі в незалежній Україні. Цей період характеризується принциповими змінами у соціокультурному та науковому середовищі України, що відкривали нові можливості для розвитку психології сім'ї як професійної галузі. В умовах соціально-економічної трансформації, демократизації суспільства та відкриття кордонів для міжнародної науки відбулося переосмислення цінностей особистості, її автономії та прав сім'ї, що стало стимулом для розвитку системного підходу до психологічного супроводу. На перший план вийшли питання адаптації, підтримки дітей і батьків у кризових умовах, а також інтеграція психодіагностичних і психокорекційних методик у практику сімейного консультування [15; 16].

У цей період починається формування інституційної бази психологічного супроводу сім'ї. У навчальних закладах з'являються спеціалізовані програми підготовки психологів, що включають курси з сімейної психології, психодіагностики та психокорекції. Активно розвиваються шкільні психологічні служби, центри соціальної підтримки сім'ї, кризові консультаційні пункти та спеціалізовані дитячі психолого-медико-педагогічні установи. Особливу увагу приділяли розвитку психодіагностики, що дозволяло визначати індивідуальні особливості дітей і батьків, а також корекційних методик для вирішення емоційних, поведінкових і комунікативних проблем. Важливим напрямом стало консультування сімей, яке поступово виходило за межі просвітницької функції педагогічних інституцій і набувало характеру системної підтримки в складних життєвих ситуаціях. Міжнародні контакти сприяли впровадженню нових методик і стандартів, зокрема гуманістично орієнтованих підходів, що розглядали особистість у контексті сімейних взаємин та соціального середовища. Водночас пострадянський період характеризувався низкою викликів: недостатнє фінансування, обмежена кадрова база, відсутність єдиних стандартів професійної підготовки психологів та системної координації між інституціями. Ці обмеження стимулювали розвиток приватної психологічної практики, волонтерських ініціатив та громадських організацій, що надавали сім'ям психологічну підтримку. Таким чином, пострадянський період став перехідним етапом, у

якому відбувалося поєднання радянської спадщини та нових концепцій, закладаючи основу для сучасного розвитку психологічного супроводу сім'ї в Україні [15].

У 2010–2025 роках психологічний супровід сім'ї в Україні зазнав суттєвих трансформацій під впливом соціально-економічних змін, збройного конфлікту та масової міграції. Поява нових соціальних викликів, зокрема внутрішньої та зовнішньої міграції, роз'єднання сімей та зростання психологічного навантаження на дітей і батьків, обумовила потребу у комплексних і системних підходах до психологічної допомоги. Сім'я стала не лише соціальною, а й стратегічною одиницею психологічного втручання, де поєднуються психодіагностика, психокорекція та консультативна діяльність. Сучасний розвиток психологічного супроводу пов'язаний із впровадженням міжнародних стандартів MHPSS (Mental Health and Psychosocial Support) та інтеграцією гуманістичних і системних підходів. За підтримки UNICEF, IOM та інших міжнародних організацій реалізовані масштабні програми психосоціальної підтримки дітей та сімей у кризових умовах. Програми MHPSS передбачають мультисекторальну інтеграцію освіти, охорони здоров'я та соціального захисту, включаючи кризове консультування, групові та індивідуальні інтервенції, супервізію спеціалістів та професійну підготовку кадрів [2-7].

У період пандемії COVID-19 та війни значного поширення набули онлайн-сервіси психологічного супроводу. Розробляються цифрові інструменти оцінювання психологічного стану, програми віддаленої психокорекції, мобільні додатки для підтримки сімей та групові онлайн-терапії. Цифровізація забезпечує доступність психологічної допомоги у віддалених та кризових умовах, підвищує охоплення клієнтів і дозволяє забезпечити безпечність та конфіденційність надання послуг. Військові дії та масова міграція створюють нові виклики для психологів і консультантів. Основні проблеми включають травму, втрату близьких, порушення сімейних ролей, дистанційне батьківство та роз'єднання родин. Це спричинило зростання попиту на кризове консультування, групову терапію та мультисекторальні програми психосоціальної підтримки [1; 8; 9;12-14].

Сучасна практика психологічного супроводу орієнтується на індивідуальні відмінності особистості, культурні контексти та вікові особливості членів сім'ї. Персоналізований підхід дозволяє ефективно вирішувати конфлікти, зміцнювати сімейні зв'язки та підтримувати психологічне благополуччя в умовах соціальної нестабільності. Нинішній період характеризується посиленням професійної стандартизації: запроваджуються курси підготовки психологів із сімейного консультування, тренінги з кризових методик та супервізія. Особлива увага приділяється дотриманню етичних норм та міжнародних стандартів професійної практики [8-11; 13].

Таким чином, сучасний етап розвитку психологічного супроводу сім'ї в Україні поєднує накопичений історичний досвід, міжнародні стандарти та адаптацію до кризових соціальних умов. Він характеризується інтегрованістю,

мультисекторальністю та орієнтацією на системну підтримку сім'ї як основного суб'єкта соціалізації та психологічного благополуччя.

Висновки. Історичний розвиток психологічного супроводу сім'ї в Україні характеризується поступовою еволюцією від неформальних традиційних практик до професійних систем психодіагностики, психокорекції та консультування. У різні історичні періоди домінували різні уявлення про особистість, що визначало зміст психологічної допомоги. Становлення сучасної української сімейної психології відбувається під впливом міжнародних стандартів, соціальних трансформацій, цифровізації та потреби у кризовій підтримці. Значна роль сімейного супроводу сьогодні пов'язана з роботою з травмою, реадаптацією, відновленням взаємодії в ситуації воєнних викликів.

Сучасна українська практика психологічного супроводу сімей – це консолідована, мультисекторальна, професіоналізована система, що реагує на виклики війни і соціальних змін. Основними напрямками, якої є системна психологічна служба в освіті, MHPSS-програми для сімей та громад; інтеграція психології в охорону здоров'я; розвиток кризового консультування, психокорекції, психодіагностики; професійна стандартизація та координація між інституціями. Цей логічне продовження історичного розвитку психології сім'ї в Україні, що враховує сучасну соціокультурну й безпекову реальність.

Література:

1. Antoniuk O., Vertel A., Kolodyazhna A., Kyrychenko R., Mnozhynska R. Creating a comfortable learning environment: the role of teachers and education seekers. *Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade* CETS. 2023. Vol. 16, No. 1. P. 153-162. https://doi.org/10.14571/brajets.v16.n1.153-162

2. IOM Ukraine. Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) Programme Overview. 2023–2024. Електронний ресурс. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2024-07/mhpss.pdf (дата звернення: 16.10.2025).

3. IOM Ukraine. MHPSS activities overview (1 July – 31 December 2023). 2023. Електронний ресурс. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2024-03/iom-ukraine-mhpss-activities-overview-july-december-2023_1.pdf (дата звернення: 16.10.2025).

4. IsraAID. IsraAID integrates psychological support into Ukrainian health system. 4 September 2024. Електронний ресурс. URL: https://www.israaid.org/media/israaid-integrates-psychological-support-into-ukrainian-health-system/ (дата звернення: 13.10.2025).

5. UNICEF Ukraine. 47 per cent of Ukrainians report high stress levels. 19 August 2025. Електронний ресурс. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/47-per-cent-of-ukrainians-report-high-stress-levels (дата звернення: 13.10.2025).

6. UNICEF Ukraine. Mental Health and Psychosocial Support: multisectoral programming promoting the well-being of children and their families. 2025. Електронний ресурс. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/53941/file/2025_MHPSS%20brief.pdf.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

7. UNICEF. uSupport – a new psychological support platform for young people from Poland and Ukraine. Press release. 10 October 2025. Електронний ресурс. URL: https://www.unicef.org/eca/press-releases/uSupport (дата звернення: 16.10.2025).

8. Varina H. B., Voronova V. V. Psychological determinants of accompanying a family raising a child with intellectual disabilities. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. Вип.2, С. 99-105 https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.17

9. Карамушка, Л. М., Москальов, М. В. Психологія підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації: монографія. 2011. К.-Львів : Сполом, 2011. 216 с.

10. Ломакін Г. Система соціально-психологічного супроводу людей, що зазнали наслідків травм війни. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2024. Електронний ресурс. URL: https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/508 (дата звернення: 16.12.2025).

11. Лучанінова О. П., Рашидова С. С. Інформаційний освітньо-психологічний супровід національно-патріотичного виховання у воєнний і повоєнний періоди України. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2025. *7*(1), С. 1–7. https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7143

12. Мальцева О. М., Заїка О. Соціально-психологічний супровід дітей, які перебували в зоні збройного конфлікту. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2024, Том 1 №12, С. 216-230. https://doi.org/10.31498/2617-2038.2024.12.320429

13. Рикун, А. Особливості фахової підготовки майбутніх практичних психологів. Нова пед. думка. 2008. Спецвип. С. 45-48.

14. Тарасова І., Родченко Л. Психологічний супровід та відновлення постраждалих у контексті військової агресії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. 2024, (4 (65)), С. 39-43. https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.7

15. Фазан В., Боярська-Хоменко А. Н., Кузнецова О., Штефан Л. Передумови становлення психолого-педагогічних служб для дітей в Україні. *Педагогічні науки*. 2022. № 79. С. 111–115. https://doi.org/10.33989/2524-2474.2022.79.264604

16. Червінська І. Наступність у родинно-шкільному вихованні особистості в умовах інтеграції України в європейський освітній простір. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. № 19(2). С. 92–101.

17. Чуніхіна С. Л. Психологічний стан українського суспільства в контексті повномасштабної війни: між витривалістю та виснаженням. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. Т. 6, № 2. С. 1–5. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6235

References:

1. Antoniuk O., Vertel A., Kolodyazhna A., Kyrychenko R., Mnozhynska R. Creating a comfortable learning environment: the role of teachers and education seekers. *Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade* CETS. 2023. Vol. 16, No. 1. P. 153-162. https://doi.org/10.14571/brajets.v16.n1.153-162

2. International Organization for Migration Ukraine. (2024). *Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) programme overview, 2023–2024*. Retrieved from https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2024-07/mhpss.pdf

3. International Organization for Migration Ukraine. (2023). *MHPSS activities overview (1 July – 31 December 2023)*. Retrieved from https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2024-03/iom-ukraine-mhpss-activities-overview-july-december-2023_1.pdf

4. IsraAID. (2024, September 4). *IsraAID integrates psychological support into Ukrainian health system*. Retrieved from https://www.israaid.org/media/israaid-integrates-psychological-support-into-ukrainian-health-system/

5. UNICEF Ukraine. (2025, August 19). *47 per cent of Ukrainians report high stress levels*. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/47-per-cent-of-ukrainians-report-high-stress-levels

6. UNICEF Ukraine. (2025). *Mental health and psychosocial support: Multisectoral programming promoting the well-being of children and their families*. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/en/media/53941/file/2025_MHPSS%20brief.pdf.pdf

7. UNICEF. (2025, October 10). *uSupport – a new psychological support platform for young people from Poland and Ukraine*. Retrieved from https://www.unicef.org/eca/press-releases/uSupport

8. Varina, H. B., & Voronova, V. V. (2024). *Psychological determinants of accompanying a family raising a child with intellectual disabilities*. Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava, 2, 99–105. https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.17 [in Ukrainian].

9. Karamushka, L. M., Moskalov, M. V. Psykholohiia pidhotovky maibutnikh menedzheriv do upravlinnia zminamy v orhanizatsii: monohrafiia. 2011. K.-Lviv : Spolom, 2011. 216 s.

10. Lomakin, H. (2024). *Systema sotsialno-psykholohichnoho suprovodu liudei, shcho zaznaly naslidkiv travm viiny* [System of socio-psychological support for people affected by war trauma]. Psykhosomatychna medytsyna ta zahalna praktyka – Psychosomatic Medicine and General Practice. Retrieved from https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/508 [in Ukrainian].

11. Luchaninova, O. P., & Rashydova, S. S. (2025). *Informatsiinyi osvitno-psykholohichnyi suprovid natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u voiennyi i povoiennyi periody Ukrainy* [Informational educational and psychological support of national-patriotic education in wartime and postwar periods of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 7(1), 1–7. https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7143 [in Ukrainian].

12. Maltseva, O. M., & Zaika, O. (2024). *Sotsialno-psykholohichnyi suprovid ditei, yaki perebuvaly v zoni zbroinoho konfliktu* [Socio-psychological support of children who stayed in the armed conflict zone]. Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Seriia: sotsialno-humanitarni nauky ta publichne administruvannia, 1(12), 216–230. https://doi.org/10.31498/2617-2038.2024.12.320429 [in Ukrainian].

13. Rykun, A. Osoblyvosti fakhovoi pidhotovky maibutnikh praktychnykh psykholohiv. Nova ped. dumka. 2008. Spetsvyp. S. 45-48. [in Ukrainian].

14. Tarasova, I., & Rodchenko, L. (2024). *Psykholohichnyi suprovid ta vidnovlennia postrazhdalykh u konteksti viiskovoi ahresii* [Psychological support and recovery of victims in the context of military aggression]. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology, 4(65), 39–43. https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.7 [in Ukrainian].

15. Fazan, V., Boiarska-Khomenko, A. N., Kuznetsova, O., & Shtefan, L. (2022). *Peredumovy stanovlennia psykholoho-pedahohichnykh sluzhb dlia ditei v Ukraini* [Prerequisites for the formation of psychological and pedagogical services for children in Ukraine]. Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences, 79, 111–115. https://doi.org/10.33989/2524-2474.2022.79.264604 [in Ukrainian].

16. Chervinska, I. (2015). *Nastupnist u rodynno-shkilnomu vykhovanni osobystosti v umovakh intehratsii Ukrainy v yevropeiskyi osvitnii prostir* [Continuity in family-school upbringing of personality in the context of Ukraine's integration into the European educational space]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice, 19(2), 92–101. [in Ukrainian].

17. Chunikhina, S. L. (2024). *Psykholohichnyi stan ukrainskoho suspilstva v konteksti povnomasshtabnoi viiny: mizh vytryvalistiu ta vysnazhenniam* [Psychological state of Ukrainian society in the context of a full-scale war: Between resilience and exhaustion]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 6(2), 1–5. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6235 [in Ukrainian].

УДК 159.923.2:378.015.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1818-1830

Комар Таїсія Василівна доктор психологічних наук, професор, професор, завідувачка кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0001-8957-0971

Мельничук Антоніна Юріївна здобувачка PhD, кафедра психології та педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0001-6901-8805

Вельський Дмитро Вадимович здобувач PhD, кафедра психології та педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0005-3135-6629

Якщо до самого себе будеш вимогливішим,
ніж до інших, то уникнеш образ.
Конфуцій

ОСОБИСТІСНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ – ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. У статті представлено результати ґрунтовного теоретичного дослідження проблеми особистісної рефлексії як важливого психологічного інструменту самовдосконалення майбутніх психологів у процесі професійної підготовки до людинодопомагаючої діяльності. Здійснено теоретичне осмислення актуальності розвитку рефлексивності в умовах інтенсифікації навчального процесу, підвищеного емоційного навантаження, зростання відповідальності за психічний стан інших людей та раннього залучення студентів до практичної психологічної діяльності. Проаналізовано сучасні українські та зарубіжні наукові підходи до розуміння феномену рефлексії, її концептуальних моделей, структурних компонентів і функціональних характеристик у контексті професійного становлення особистості. Досліджено зміст особистісної рефлексії як інтегративного психологічного механізму, що забезпечує усвідомлення власних переживань, мотивів, ціннісних орієнтацій, професійних установок і дій, а також їх критичне переосмислення та смислову трансформацію. Здійснено порівняльний аналіз основних видів рефлексії (логічної, особистісної та міжособистісної) та визначено їх значення для формування професійної ідентичності, суб'єктності та психологічної зрілості майбутнього психолога. Визначено ключові функції особистісної рефлексії у процесі фахової підготовки,

зокрема регулятивну, оціночну, прогностичну та інтегративну, а також розкрито її роль у забезпеченні психологічної стійкості, саморегуляції та профілактики професійного вигорання. Оцінено значення рефлексивності як системної мета-якості особистості, що інтегрує особистісний і професійний розвиток, забезпечує узгодження індивідуальних цінностей із професійними стандартами та сприяє становленню відповідальної професійної позиції. Узагальнено теоретичні положення щодо необхідності цілеспрямованого розвитку особистісної рефлексії у системі психологічної освіти та окреслено перспективи подальших емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення рівня рефлексивності студентів-психологів і розробку ефективних програм її формування.

Ключові слова: особистісна рефлексія, саморефлексія, рефлексивність, ресурсність, ресурси, самовдосконалення, професійне становлення, професійне і особистісне зростання, майбутні психологи, професійна ідентичність, соціономічні професії.

Komar Taisiia Vasylivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogic, Khmelnytskyi National University, Khmelnitskyi, https://orcid.org/0000-0001-8957-0971

Melnychuk Antonina Yuryivna PhD, the Department of Psychology and Pedagogic, Khmelnytskyi National University, Khmelnitskyi, https://orcid.org/0000-0001-6901-8805

Velskyi Dmytro Vadimovych the Department of Psychology and Pedagogic, Khmelnytskyi National University, Khmelnitskyi, https://orcid.org/0009-0005-3135-6629

PERSONAL REFLECTION AS A TOOL FOR THE SELF-IMPROVEMENT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS – SPECIALISTS IN SOCIONOMIC PROFESSIONS

Abstract. The article presents the results of a comprehensive theoretical study of the problem of personal reflection as an important psychological tool for the self-improvement of future psychologists – specialists in socionomic professions in the process of professional training. The relevance of developing reflexivity is theoretically substantiated in the context of the intensification of the educational process, increased emotional load, growing responsibility for the mental well-being of others, and the early involvement of students in practical psychological activity. Contemporary Ukrainian and international scientific approaches to understanding the phenomenon of reflection, its conceptual models, structural components, and functional characteristics within the framework of personal professional development are analyzed. The content of personal reflection is examined as an integrative

psychological mechanism that ensures awareness of one's own experiences, motives, value orientations, professional attitudes, and actions, as well as their critical reconsideration and semantic transformation. A comparative analysis of the main types of reflection (logical, personal, and interpersonal) is carried out, and their significance for the formation of professional identity, subjectivity, and psychological maturity of future psychologists is determined. The key functions of personal reflection in the process of professional training are identified, including regulatory, evaluative, prognostic, and integrative functions, and its role in ensuring psychological resilience, self-regulation, and the prevention of professional burnout is revealed. The importance of reflexivity is assessed as a systemic meta-quality of personality that integrates personal and professional development, ensures the alignment of individual values with professional standards, and contributes to the formation of a responsible professional position. Theoretical provisions regarding the necessity of purposeful development of personal reflection within the system of psychological education are generalized, and prospects for further empirical research aimed at studying the level of reflexivity of psychology students and developing effective programs for its formation are outlined.

Keywords: personal reflection, self-reflection, reflexivity, resourcefulness, resources, self-improvement, professional development, professional and personal growth, future psychologists, professional identity, socionomic professions.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми зумовлена тим, що в умовах інтенсифікації навчального процесу, зростання емоційного навантаження та раннього включення студентів у практичну діяльність недостатній рівень рефлексивності може призводити до професійних труднощів, зниження ефективності навчання, формального засвоєння знань і, зрештою, до професійного вигорання ще на етапі фахової підготовки. Тому розвиток особистісної рефлексії розглядається не лише як індивідуально значуща, а й як соціально й професійно детермінована задача сучасної психологічної освіти.

Сучасна психологічна практика характеризується високим рівнем складності професійних завдань, емоційної напруженості та відповідальності за психічний стан інших людей. У зв'язку з цим підготовка майбутніх психологів потребує не лише формування системи професійних знань і навичок, а й розвитку особистісних якостей, що забезпечують ефективність, етичність і психологічну безпеку професійної діяльності.

Одним із ключових чинників професійної зрілості психолога є здатність до особистісної рефлексії, яка дозволяє усвідомлювати власні переживання, мотиви, установки та професійні дії, а також критично їх переосмислювати. Саме рефлексія забезпечує перехід від формального засвоєння навчального матеріалу до глибокого внутрішнього прийняття професійних цінностей і норм.

Проблема розвитку особистісної рефлексії є особливо актуальною на етапі професійної підготовки, коли відбувається становлення професійної ідентич-

ності, формування образу «Я-психолога» та осмислення власного місця у майбутній професійній діяльності. Недостатній рівень рефлексивності може призводити до поверхневого розуміння професійної ролі, труднощів у міжособистісній взаємодії та зниження готовності до саморозвитку.

Аналіз досліджень та публікацій. Феномен рефлексії має тривалу традицію дослідження у філософії та психології. У класичних працях рефлексія розглядалася як здатність свідомості до самоспостереження та самопізнання (Р. Декарт, І. Кант). У психологічній науці ХХ століття поняття рефлексії отримало ґрунтовне теоретичне осмислення в межах діяльнісного та культурно-історичного підходів.

У працях Л. Виготського рефлексія постає як вищий психічний процес, опосередкований мовленням і соціальною взаємодією, що забезпечує усвідомлення власних психічних дій. О. Леонтьєв розглядав рефлексію як механізм усвідомлення мотивів діяльності та їх співвіднесення з цілями, що має принципове значення для особистісного розвитку. С. Рубінштейн підкреслював роль рефлексії у становленні суб'єктності особистості, наголошуючи, що саме через рефлексію людина стає активним суб'єктом власного життя і діяльності.

У сучасній психології рефлексія розглядається як багаторівневе утворення, що включає когнітивні, емоційні та особистісні компоненти (А. Карпов, В. Слободчиков, Є. Ісаєв). Дослідники виокремлюють різні типи рефлексії: інтелектуальну, комунікативну, професійну та особистісну. Особистісна рефлексія, на відміну від інших її форм, спрямована на осмислення власного внутрішнього світу, життєвих смислів, ціннісних орієнтацій і екзистенційного досвіду.

У контексті професійного становлення психолога рефлексія розглядається як необхідна умова формування професійної компетентності та етичної відповідальності (К. Роджерс, Д. Шон). Зокрема, Д. Шон підкреслював значення «рефлексії в дії» та «рефлексії над дією» як основи професійного навчання фахівців допоміжних професій. К. Роджерс акцентував увагу на внутрішній рефлексивній позиції психолога як передумові автентичності та ефективності психотерапевтичної взаємодії.

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що, попри значну кількість теоретичних напрацювань, проблема особистісної рефлексії як цілісного інструменту самовдосконалення майбутніх психологів залишається недостатньо систематизованою. Це актуалізує потребу подальшого теоретичного осмислення та інтеграції наявних підходів.

Метою статті є теоретичне обґрунтування особистісної рефлексії як ключового психологічного інструменту самовдосконалення майбутніх психологів та аналіз її ролі у процесі професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. Система підготовки фахівців у галузі психології функціонує в умовах динамічних соціокультурних змін, зростання суспільного запиту на психологічну допомогу та ускладнення професійних завдань, які постають перед практикуючими психологами. Це зумовлює

необхідність переорієнтації освітнього процесу з виключно знаннєвого підходу на розвиток особистісного потенціалу майбутнього фахівця, його здатності до самопізнання, саморегуляції та безперервного самовдосконалення.

Особливе місце у цьому контексті посідає особистісна рефлексія як психологічний механізм, що забезпечує усвідомлення власних переживань, мотивів, цінностей і професійних дій. Рефлексія дозволяє майбутньому психологу не лише аналізувати власний досвід, а й трансформувати його у ресурс професійного зростання. Саме завдяки рефлексивним процесам відбувається інтеграція особистісного та професійного розвитку, формування цілісного образу «Я-професійного» та відповідальне ставлення до власної діяльності [12].

Українські та зарубіжні дослідники акцентують увагу на різних аспектах рефлексії, зокрема виокремлюють особистісну, інтелектуальну, комунікативну та професійну рефлексію. Особистісна рефлексія розглядається як процес самопізнання, спрямований на усвідомлення власних цінностей, потреб, мотивів, емоційних станів і внутрішніх суперечностей, що виникають у процесі професійного становлення

У працях українських учених наголошується, що рефлексія професійного становлення охоплює предметний, змістовий та операційний аспекти. Предметний аспект пов’язаний із усвідомленням професійних цілей і мотивів; змістовий — із самовідображенням особистості в процесі професіоналізації; операційний — із активними когнітивними та особистісними діями, спрямованими на самопізнання й самокорекцію [4; 5].

Аналіз спеціальних експериментальних досліджень свідчить про складність і багаторівневість феномену рефлексії, а також про відсутність єдиної концептуальної моделі, яка б узгоджувала різноманітні підходи до її вивчення. У науковій літературі рефлексія аналізується переважно у чотирьох аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному та інтелектуальному. Перші два аспекти досліджуються у контексті колективної діяльності та спілкування, тоді як особистісний і інтелектуальний — у межах індивідуальних форм мислення і самосвідомості.

Кооперативний аспект рефлексії розкривається у працях, присвячених психології управління та організації спільної діяльності, де вона трактується як здатність суб’єкта виходити за межі безпосередньої діяльності та займати зовнішню позицію щодо неї. Комунікативний аспект розглядається в соціально-психологічних дослідженнях як важлива складова міжособистісного пізнання. Особистісний аспект акцентує увагу на процесах самопереосмислення, інтеграції різних підструктур «Я» та формування цілісної ідентичності. Інтелектуальний аспект пов’язується з аналізом і регуляцією розумових дій та виступає методологічною основою для дослідження теоретичного мислення [2; 6].

Водночас у сучасних дослідженнях усе більшої уваги набуває особистісно-смислове трактування рефлексії як процесу переосмислення та перебудови суб’єктом змістів власної свідомості, діяльності та спілкування. У цьому підході

рефлексивний процес розглядається як поетапна динаміка смислових трансформацій, що забезпечує подолання проблемно-конфліктних ситуацій і породжує нові психічні утворення.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із вивченням взаємозв'язку рефлексії з Я-концепцією особистості. Науковці наголошують на ролі самооцінки, структурованості уявлень про себе та інструментальності Я-концепції як чинників, що визначають глибину та ефективність рефлексивних процесів. Рефлексія також розглядається як психічний стан і як стійка психічна властивість, що забезпечує готовність особистості до саморозвитку і самовдосконалення.

Таким чином, аналіз наукових досліджень свідчить про багатовимірність і поліфункціональність рефлексії, а також про необхідність інтегративного підходу до її вивчення. Розмаїття концепцій і підходів зумовлює потребу у подальшому теоретичному осмисленні рефлексії як цілісної психологічної реальності, що є методологічною основою для дослідження професійного розвитку особистості.

Проблема розвитку особистісної рефлексії набуває особливої актуальності на етапі професійної підготовки, коли майбутній психолог стикається з необхідністю осмислення власної професійної позиції, меж особистісної компетентності та етичної відповідальності. Недостатній рівень рефлексивності може призводити до поверхневого засвоєння професійних знань, труднощів у встановленні професійної ідентичності та зниження ефективності майбутньої практичної діяльності.

Історично складалося так, що інтерес до рефлексії в психології зазнавав періодів зниження, що значною мірою пов'язано з домінуванням біхевіористської парадигми, яка фактично виключала категорію свідомості з предметного поля психології. Відповідно, у межах біхевіоризму та його модифікацій не знаходилося місця й для поняття рефлексії. Проте паралельно з біхевіоризмом розвивалися альтернативні напрями — гештальтпсихологія, психоаналіз, гуманістична психологія, женевська школа, — у яких свідомість і внутрішній світ особистості визнавалися ключовими регуляторами поведінки. Критика біхевіористської парадигми у другій половині XX століття сприяла відновленню інтересу до рефлексії, насамперед у межах метакогнітивного підходу [6; 14].

У метакогнітивізмі рефлексія розглядається як процес регуляції пізнавальної діяльності, спрямований на усвідомлення та вдосконалення власного мислення.

Узагальнене розуміння цього підходу представлено у визначенні Д. Дернера, який трактує рефлексію як здатність мислити про власне мислення з метою його оптимізації. При цьому у межах метакогнітивного підходу простежується певна інтелектуалістична орієнтація та близькість до інформаційної моделі психіки, що зумовлює обмеження у врахуванні особистісно-смислових аспектів рефлексії [13].

Особливе місце у дослідженні рефлексивного мислення посідають роботи Ж. Піаже, який розглядав рефлексію як процес концептуалізації дій і реконструкції схем діяльності у поняття. Хоча представники метакогнітивізму часто зараховують його до своїх попередників, методологічна позиція Піаже є самостійною і ґрунтується на аналізі онтогенетичного розвитку інтелекту. Він пов'язував становлення рефлексивного мислення з розвитком формальних операцій, підкреслюючи роль логіко-математичної абстракції в усвідомленні зв'язку між дією та об'єктом [1; 3].

Особистісна рефлексія у майбутніх психологів виступає інтегративним механізмом, що забезпечує усвідомлення власних психологічних характеристик, емоційних станів, ціннісних орієнтацій і професійних намірів. Вона дозволяє студенту-психологу аналізувати навчальний і життєвий досвід, усвідомлювати власні обмеження та ресурси, а також формувати індивідуальну траєкторію професійного розвитку.

У процесі професійної підготовки рефлексія виконує регулятивну, оціночну, прогностичну та інтегративну функції. Регулятивна функція забезпечує самоконтроль і саморегуляцію поведінки; оціночна — формування адекватної самооцінки; прогностична — здатність передбачати наслідки професійних дій; інтегративна — поєднання особистісного та професійного досвіду в єдину систему.

Важливою є роль рефлексії у формуванні професійної ідентичності майбутнього психолога. Через рефлексивне осмислення навчальної та практичної діяльності відбувається узгодження особистісних цінностей із професійними стандартами та етичними нормами, що сприяє становленню зрілої професійної позиції.

Крім того, особистісна рефлексія виступає чинником психологічної стійкості та профілактики професійного вигорання. Усвідомлення власних емоційних реакцій і меж професійної відповідальності дозволяє майбутньому психологу зберігати психологічне благополуччя та готовність до тривалої професійної діяльності.

У сучасних психологічних дослідженнях простежується стійкий науковий інтерес до проблеми рефлексії у професійній діяльності та рефлексивності як інтегративної особистісної характеристики фахівця. Рефлексивність розглядається не лише як здатність до осмислення власної діяльності, а й як умова розвитку самої рефлексії та її результатів, що забезпечує професійне самовдосконалення.

Вона проявляється у здатності суб'єкта розрізняти власне «Я» і «не-Я», усвідомлювати межі особистої та професійної відповідальності, а також інтегрувати нові особистісні знання у систему професійних відносин і дій.

У працях українських психологів Є. Заїки та О. Зимовіна рефлексивність особистості визначається як здатність орієнтувати власну діяльність на себе, власні індивідуально-психологічні особливості та внутрішні ресурси. Такий

підхід акцентує увагу на суб'єктності особистості, яка в процесі рефлексії стає активним учасником власного професійного становлення [2].

У цьому ж контексті Т. Ткач розглядає об'єкт рефлексії як процес створення особистістю власного досвіду, що охоплює понятійний апарат діяльності, способи дії, творчий компонент та вияви особистісної позиції. Таким чином, рефлексія постає як механізм осмислення і трансформації індивідуального досвіду у професійно значущий ресурс [1; 9; 11].

Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволяє виокремити три основні види рефлексії, які мають принципове значення для професійного становлення майбутніх психологів. Логічна рефлексія пов'язана зі сферою мислення та інтелектуальної діяльності і спрямована на аналіз змісту власної діяльності, логіки міркувань та прийняття рішень. Особистісна рефлексія функціонує в афективно-потребовій сфері та пов'язана з розвитком самосвідомості, усвідомленням власних емоцій, цінностей і життєвих смислів. Міжособистісна рефлексія орієнтована на аналіз комунікативної взаємодії та міжособистісних відносин, що є особливо значущим у професійній діяльності психолога.

У сучасному науковому дискурсі рефлексія дедалі частіше розглядається як системний психологічний механізм, що включає мета-якість, мета-процес і мета-стан, виконуючи регулятивні, інтегративні та смислотворчі функції. У межах професійного становлення психолога рефлексія набуває багатовимірного характеру та може бути проаналізована через предметний, змістовий та операційний аспекти. Предметний аспект охоплює усвідомлення професійних інтересів, цілей, мотивів та очікувань, а також аналіз результатів навчально-професійної діяльності. Змістовий аспект пов'язаний із самовідображенням особистості в процесі професіоналізації, усвідомленням внутрішніх протиріч і проблем, формуванням образу професійного «Я». Операційний аспект включає активні інтелектуальні та особистісні дії, спрямовані на збагачення змісту самосвідомості, зокрема аналіз, синтез, узагальнення та переосмислення досвіду.

Важливий внесок у розуміння професійної рефлексії психолога зробила Н. Пов'якель, яка розглядає її як багатовекторний процес, спрямований на усвідомлення себе як особистості та як професіонала, аналіз власних дій, поведінки, іміджу та прогнозування їхніх наслідків. Окремо підкреслюється здатність психолога до глибокого розуміння запиту клієнта, аналізу його ситуації, моделювання можливих шляхів розвитку та прогнозування дій клієнта. Такий підхід свідчить, що рефлексивність психолога охоплює як самоспрямовану, так і інтерсуб'єктивну складову професійної діяльності [8].

У межах моделі формування професійної компетентності, запропонованої Ю. Швалбом, рефлексія у навчально-професійній діяльності майбутніх фахівців соціономічного профілю постає як багатовимірний інтегративний процес, що охоплює низку взаємопов'язаних структурно-змістових компонентів. Передусім рефлексивний процес спирається на індивідуальний життєвий досвід студентів,

який виступає базисом для осмислення навчальних і професійних ситуацій. Життєвий досвід у цьому контексті розглядається не лише як сукупність пережитих подій, а як суб'єктивно інтерпретований ресурс, що залучається до аналізу власних дій, прийняття рішень і прогнозування наслідків професійної взаємодії [10].

Важливою складовою рефлексії є усвідомлення та критичний аналіз способів розв'язання практичних завдань, що виникають у процесі навчально-професійної діяльності. Рефлексія передбачає оцінку адекватності обраних стратегій, їх відповідності професійним цілям, умовам діяльності та етичним стандартам, а також виявлення можливостей для оптимізації майбутніх дій. Окремий аспект рефлексивного процесу пов'язаний з осмисленням предмета професійної діяльності та способів дії щодо нього. Йдеться про усвідомлення специфіки професійного об'єкта, характеру взаємодії з ним, а також про вибір і обґрунтування методів, прийомів і технологій професійного впливу, що забезпечують ефективність діяльності у соціономічній сфері.

Рефлексія професійної практики охоплює аналіз результатів власної діяльності, особливостей професійних ситуацій та труднощів, які виникають у процесі практичного застосування знань. У цьому вимірі рефлексія виконує функцію зворотного зв'язку, що дозволяє співвіднести теоретичні уявлення з реальним досвідом і виявити зони професійного зростання. Суттєвим компонентом рефлексивної діяльності є звернення до зразків і стандартів професійного розв'язання практичних завдань. Майбутній фахівець аналізує наявні професійні моделі, нормативні алгоритми та еталонні способи дій, співвідносячи їх із власною практикою, що сприяє інтеріоризації професійних норм і формуванню компетентнісного стилю діяльності [1; 4; 7; 8].

Рефлексія власних професійних дій передбачає усвідомлення індивідуальних особливостей виконання професійних обов'язків, аналіз прийнятих рішень, емоційних реакцій і поведінкових стратегій. Такий аналіз сприяє розвитку відповідального ставлення до професійної ролі та підвищенню рівня суб'єктності у професійній діяльності.

Важливим результатом рефлексивного процесу є інтеграція досвіду розвитку власних професійних здібностей. Рефлексія дозволяє майбутньому фахівцеві усвідомити динаміку формування професійно значущих якостей, оцінити ефективність засобів саморозвитку та окреслити індивідуальну траєкторію подальшого професійного вдосконалення [11; 12].

Ю. Швалб підкреслює, що результати рефлексії мають бути об'єктивовані у формі концептуальних моделей, схем або структур розуміння, які фіксують узагальнений досвід професійної діяльності. Відповідно, здатність до рефлексії визначається співвідношенням між усвідомленими (рефлексованими) та неусвідомленими (нерефлексованими) аспектами психічної діяльності, що відображає рівень зрілості самосвідомості суб'єкта. У професійній діяльності психолога рефлексивна здатність постає як система двох взаємопов'язаних

підсистем. Перша з них пов'язана з уявленнями фахівця про ознаки ефективної професійної діяльності, зокрема про критерії успішності, професійні цілі, етичні норми та оптимальні способи взаємодії з клієнтом. Друга підсистема охоплює уявлення фахівця про себе як суб'єкта професійної діяльності, що включає усвідомлення власних особистісних ресурсів, обмежень, професійних компетентностей і напрямів саморозвитку. Таким чином, рефлексія у моделі Ю. Швалба виступає ключовим механізмом формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери, забезпечуючи інтеграцію життєвого досвіду, навчальних і професійних знань, практичних умінь та особистісного самовизначення [10].

Особливого значення набуває підхід Н. Шевченко, яка розглядає особистісну рефлексію практичного психолога як процес ідентифікації суб'єкта професійної діяльності з обраною альтернативою її здійснення, що сприяє реалізації професійних цінностей. Сформована система професійних цінностей забезпечує усвідомлення професійного образу та визначає стале рефлексивне ставлення психолога до обраного способу реалізації власного професійного потенціалу [11].

Повнота та цілісність рефлексії досягається через здатність психолога займати різні рефлексивні позиції — професійну, клієнтську та експертну — і узгоджувати їх у межах єдиної професійної самосвідомості. Це передбачає контекстуалізацію професійної взаємодії, менталізацію проблем клієнта, вербалізацію змісту переживань, афективне включення, методологічне осмислення діяльності, деталізацію гіпотез та індивідуалізацію професійного стилю.

Процес професійної підготовки майбутніх психологів неможливий без опанування моделей професійної діяльності та їх рефлексивного переосмислення. У процесі навчання студенти співвідносять зовнішні (експліцитні) та внутрішні (імпліцитні) моделі професіонала зі своїми можливостями, компетентностями та цінностями, формуючи власну модель професійної діяльності. Це зумовлює необхідність реалізації у вищій освіті стратегії самоперетворення, яка ґрунтується на розвитку рефлексивного ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності.

Рефлексивні знання збагачують духовну сферу майбутнього психолога, оскільки не лише засвоюються теоретично, а й переживаються особистісно, набуваючи смислового значення.

Вони сприяють формуванню рефлексивних здібностей, умінь і навичок, що лежать в основі рефлексивної компетентності як здатності ефективно вирішувати рефлексивні завдання у професійній діяльності.

Таким чином, рефлексивність постає як системна мета-якість особистості психолога, що інтегрує особистісні та професійно важливі характеристики у цілісні синтези. Її розвиток визначає рівень структурованості інших психологічних якостей та створює основу для професійного зростання, творчої самореалізації й ефективної психологічної практики.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволяє розглядати рефлексію як ключовий чинник саморозвитку та самовдосконалення майбутніх психологів. Вона виступає системоутворювальним механізмом професійного становлення, забезпечуючи інтеграцію особистісних і професійних якостей, формування професійної ідентичності та готовності до діяльності в умовах складних психологічних ситуацій. Особистісна рефлексія забезпечує інтеграцію особистісного та професійного розвитку, зокрема її розвиток сприяє формуванню професійної ідентичності, психологічної зрілості та готовності до ефективної практичної діяльності**.**

Перспективами наших подальших розвідок має бути розвиток рефлексії в контексті саморозвитку студентів, що потребує системного і послідовного підходу та передбачає усвідомлену роботу над власною діяльністю та поведінкою.

Для ефективного сприяння розвитку рефлексії викладачам рекомендується створювати умови, що стимулюють здобувачів до самостійної оцінки власних досягнень, усвідомлення сильних та слабких сторін. Значущим є забезпечення можливостей для відкритого обговорення здобутого досвіду, роздумів над результатами навчальної діяльності та пошуку шляхів підвищення ефективності власного навчання. Не менш важливою є організація системного зворотного зв’язку, що допомагає студентам адекватно оцінювати свої досягнення, а також стимулює розвиток критичного мислення та самооцінки. Викладачам рекомендується підтримувати створення сприятливого середовища для співпраці та взаємної підтримки студентів, що сприятиме розвитку навичок саморефлексії та безперервного самовдосконалення.

Таким чином, інтегрований підхід до розвитку рефлексивної компетентності і аналізом її зв’язків із професійною мотивацією, психологічним благополуччям та розробкою програм розвитку рефлексії у системі психологічної освіти сприятиме формуванню у студентів здатності до усвідомленого саморозвитку, підвищенню ефективності навчальної діяльності та розвитку ключових професійних і особистісних навичок.

Література:

1. Гріньова О.М. Психологічні особливості екзистенційної рефлексії в майбутніх педагогів на ранніх етапах професійної підготовки. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. 2016. Вип. 4. С. 99–105.

2. Заїка Є. В. Рефлексивність у ранньому юнацькому віці: закономірності становлення та шляхи вдосконалення. Управлінські та психологічні аспекти професійної підготовки фахівців в умовах інноваційного розвитку освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Х. : Планета-Принт, 2016. С. 70–76.

3. Іващенко А.І. Поняття «професійна рефлексія» та її значущість у практичній діяльності майбутнього психолога. Вісник ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. – Чернігів, 2015. Вип. 128. С. 116-121.

4. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : Монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2012. 200 с.

5. Комар Т. В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец.19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ : 2003. 18 с

6. Кузікова С.Б. Дослідження феномену саморозвитку особистості в юнацькому віці: концептуальні засади. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Теоретичні і практичні проблеми психології. Збірник наукових праць. №2 (22) 2009. Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2009. С. 94-102.

7. Михальчук Н., Хупавцева Н. Розвиток особистісного досвіду майбутнього психолога під час його професійної підготовки у вищій школі. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/591

8. Пов'якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика. Практична психологія і соціальна робота. 1998. № 6–7. С. 3–6.

9. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця :монографія / За ред. В. А. Ковальчук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.

10. Швалб Ю. Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті. Вища школа. 2010. №2. С.31-36

11. Шевченко Н.Ф. Особливості трансформаційних змін у смисловій сфері фахівців на початковому етапі професіоналізації. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. 2015. Вип. 50. С. 346–354.

12. Штепа О. С. Тенденції особистісного саморозвитку майбутніх психологів: ресурсний аспект. Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. 2013. Вип. 16. С. 232–240.

13. Barron F. Creativity, Intelligence, and Personality / F. Barron, D. M. Harrington // Annual Review of Psychology. 1981. № 32. P. 439–476.

14. Woodman R. W. An Interactionist Model of Creative Behavior / R. W. Woodman, L. F. Schoenfeldt // Journal of Creative Behavior. 1990. № 24(4). P. 279–291.

References:

1. Hrinova, O.M. (2016) Psykholohichni osoblyvosti ekzystentsiinoi refleksii v maibutnikh pedahohiv na rannikh etapakh profesiinoi pidhotovky. [Psychological features of existential reflection in future teachers at the early stages of professional training]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological Sciences Series*, 4, 99–105 [in Ukrainian].

2. Zaika, Ye. V. (2016) Refleksyvnist u rannomu yunatskomu vitsi: zakonomirnosti stanovlennia ta shliakhy vdoskonalennia [Reflexivity in early adolescence: patterns of development and ways of improvement]. Proceedings from MPAPT '16: *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Upravlinski ta psykholohichni aspekty profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh innovatsiinoho rozvytku osvity» – «Management and psychological aspects of professional training of specialists in the context of innovative development of education»*. (pp. 70-76). Kharkiv: Planeta-Prynt[in Ukrainian].

3. Ivashchenko, A.I. (2015) Poniattia «profesiina refleksiia» ta yii znachushchist u praktychnii diialnosti maibutnoho psykholoha. [The concept of "professional reflection" and its significance in the practical activities of a future psychologist]. *Visnyk ChNPU imeni T.H. Shevchenka. Seriia: Psykholohichni nauky – Bulletin of the Taras Shevchenko National Pedagogical University of Chernihiv. Series: Psychological Sciences,* 128, 116-121 [in Ukrainian].

4. Kokun, O. M. (2012). Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: Monohrafiia [Psychology of professional development of a modern specialist: Monograph]. Kyiv: DP «Inform-analit Ahenstvo» [in Ukrainian].

5. Komar, T. V. (2003) Osobystisna refleksiia yak chynnyk sotsialnoho stanovlennia pidlitkiv [Personal reflection as a factor in the social development of adolescents]. Candidate's dissrtation. Kyiv: Institute of Psychology APS of Ukraine [in Ukrainian].

6. Kuzikova S.B. (2009) Doslidzhennia fenomenu samorozvytku osobystosti v yunatskomu vitsi: kontseptualni zasady [Research into the phenomenon of personality self-development in adolescence: conceptual foundations]. Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. Teoretychni i praktychni problemy psykholohii – Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. Theoretical and Practical Problems of Psychology, 2 (22), 94-102 [in Ukrainian].

7. Mykhalchuk, N., & Khupavtseva, N. (2011) Rozvytok osobystisnoho dosvidu maibutnoho psykholoha pid chas yoho profesiinoi pidhotovky u vyshchii shkoli [Development of the personal experience of a future psychologist during his professional training in higher education]. Retrieved from https://social-science.uu.edu.ua/article/591 [in Ukrainian].

8. Poviakel, N. I. (1998) Profesiina refleksiia psykholoha-praktyka [Professional reflection of a practicing psychologist]. Praktychna psykholohiia i sotsialna robota – Practical psychology and social work, 6–7, 3–6 [in Ukrainian].

9. Kovalchuk, V. A. (2011) Profesiinyi samorozvytok maibutnoho fakhivtsia:monohrafiia [Professional self-development of a future specialist: monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

10. Shvalb, Yu. (2010) Psykholohichni aspekty kompetentnisnoho pidkhodu v osviti. [Psychological aspects of the competency-based approach in education]. Vyshcha shkola – Higher school, 2, 31-36 [in Ukrainian].

11. Shevchenko, N.F. (2015) Osoblyvosti transformatsiinykh zmin u smyslovii sferi fakhivtsiv na pochatkovomu etapi profesionalizatsii. [Features of transformational changes in the semantic sphere of specialists at the initial stage of professionalization]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody – Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda, 50, 346–354 [in Ukrainian].

12. Shtepa, O. S. (2013) Tendentsii osobystisnoho samorozvytku maibutnikh psykholohiv: resursnyi aspekt. [Trends in personal self-development of future psychologists: resource aspect]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical Sciences, 16, 232–240 [in Ukrainian].

13. Barron, F., & Harrington, D. M (1981). Creativity, Intelligence, and Personality. Annual Review of Psychology, 32, 439–476. Retrieved from https://doi.org/10.1146/annurev.ps.32.020181.002255

14. Woodman, R. W. & Schoenfeldt, L. F. (1990). An Interactionist Model of Creative Behavior. Journal of Creative Behavior, 24(4), 279–291.

УДК 159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1831-1845

Красильник Юрій Семенович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0358-0066

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність розвитку критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання в умовах соціально-економічних трансформацій і цифровізації освіти. Доведено, що критичне мислення є основою усвідомленого прийняття педагогічних рішень, аналізу й оцінювання інформації, рефлексії власної діяльності та ефективної взаємодії в динамічному освітньому середовищі. Методологію дослідження становлять теоретичний аналіз сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових джерел щодо сутності та структури критичного мислення, а також порівняльний аналіз психологічних підходів до його формування в умовах цифрового освітнього простору. Уточнено авторське трактування критичного мислення як складного психічного утворення і вищого рівня регуляції мисленнєвої діяльності, що інтегрує когнітивні, метакогнітивні, рефлексивні, мотиваційно-вольові та ціннісно-емоційні компоненти особистості. Виокремлено психологічні засади розвитку критичного мислення, зокрема когнітивні механізми аналізу, інтерпретації, оцінювання та узагальнення інформації; метакогнітивні процеси усвідомлення стратегій мислення, планування, моніторингу й самокорекції; рефлексивні механізми осмислення суджень, мотивів і результатів діяльності; емоційно-вольові та мотиваційні чинники, що забезпечують психологічну стійкість і готовність до прийняття рішень в умовах невизначеності. Обґрунтовано, що інтеграція зазначених механізмів забезпечує перехід від репродуктивного до рефлексивно-аналітичного мислення, необхідного для професійного становлення педагога.

Окреслено психологічні підходи до цілеспрямованого розвитку критичного мислення: діяльнісний, рефлексивний, компетентнісний, інтерактивно-комунікативний і психодидактичний. Практичне значення результатів полягає у визначенні орієнтирів для проєктування проблемно-пошукових, інтерактивних і тренінгових технологій з використанням цифрових та інтелектуальних засобів, спрямованих на розвиток саморегуляції, рефлексії та аргументованого мислення здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: критичне мислення, психологічні засади, рефлексія, саморегуляція, емоційно-вольова сфера, професійна освіта.

Krasylnyk Yurii Semenovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocational Education, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0358-0066

PSYCHOLOGICAL BASES FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS

Abstract. The article substantiates the relevance of developing critical thinking in future vocational education teachers in the context of socio-economic transformations and the digitalization of education. It is demonstrated that critical thinking constitutes the foundation for informed pedagogical decision-making, analysis and evaluation of information, reflection on one's own activities, and effective interaction within a dynamic educational environment. The research methodology is based on a theoretical analysis of contemporary national and international scholarly sources addressing the essence and structure of critical thinking, as well as a comparative analysis of psychological approaches to its development in a digital educational space. The author's interpretation of critical thinking is refined as a complex mental construct and a higher level of regulation of thinking activity that integrates cognitive, metacognitive, reflective, motivational-volitional, and value-emotional components of personality. The psychological foundations of critical thinking development are identified, including cognitive mechanisms of analysis, interpretation, evaluation, and generalization of information; metacognitive processes of awareness of thinking strategies, planning, monitoring, and self-correction; reflective mechanisms of understanding judgments, motives, and outcomes of activity; and emotional-volitional and motivational factors that ensure psychological resilience and readiness for decision-making under conditions of uncertainty. It is argued that the integration of these mechanisms enables a transition from reproductive to reflective-analytical thinking, which is essential for the professional development of teachers. Psychological approaches to the purposeful development of critical thinking are outlined, namely the activity-based, reflective, competence-based, interactive-communicative, and psychodidactic approaches. The practical significance of the results lies in defining guidelines for designing problem-based, interactive, and training-oriented technologies that employ digital and intelligent tools aimed at developing self-regulation, reflection, and evidence-based reasoning in higher education learners.

Keywords: critical thinking, psychological foundations, reflection, self-regulation, emotional-volitional sphere, vocational education.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні трансформації, цифровізація освіти та зростання вимог до якості професійної підготовки зумовлюють необхідність формування у майбутніх педагогів професійного

навчання здатності до критичного мислення як однієї з базових складових професійної компетентності. Критичне мислення виступає психологічною основою усвідомленого прийняття педагогічних рішень, аналізу й оцінювання інформації, рефлексії власної діяльності та ефективної взаємодії в освітньому середовищі, що постійно змінюється [7, 8, 9, 17, 18]. Водночас у системі професійної освіти спостерігається суперечність між зростаючою потребою у педагогах, здатних до аналітичного мислення, самостійного розв'язання нестандартних професійних завдань і педагогічної творчості, та недостатньою розробленістю психологічних засад цілеспрямованого розвитку критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання. Освітній процес часто зосереджується на засвоєнні фахових знань і технологій, залишаючи поза належною увагою психологічні механізми мислення, мотиваційно-ціннісні чинники та рефлексивні процеси, що забезпечують його ефективний розвиток. У зв'язку з цим актуалізується проблема наукового обґрунтування психологічних засад розвитку критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання, визначення умов, чинників і психологічних механізмів його формування в процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях критичне мислення розглядається як здатність особистості до глибокого аналізу інформації, перевірки її достовірності, формування обґрунтованих суджень та ухвалення самостійних, продуманих рішень, що ґрунтуються на рефлексивному осмисленні різних позицій і аргументів [2, с. 43–44]. У контексті осмислення сутності та змісту критичного мислення доцільним є звернення до підходів, у межах яких воно розглядається як багатовимірний психолого-когнітивний феномен, безпосередньо пов'язаний із характером пізнавальної діяльності студентів. М. Жумбей, Л. Руснак, Т. Лагодич трактують критичне мислення як складний, інтегративний процес розумової діяльності, що передбачає оцінювання обґрунтованості, точності та цінності інформації, уміння аналізувати факти, виявляти альтернативні точки зору, аргументовано формулювати судження та ухвалювати самостійні, виважені рішення. Науковці наголошують, що критичне мислення має рефлексивно-оціночний характер, ґрунтується на логічних і комунікативних уміннях та формується в процесі активної, діяльнісно зорієнтованої пізнавальної взаємодії [3, с. 18–19]. Окремий масив досліджень присвячено психологічним механізмам розвитку критичного мислення у майбутніх педагогів через метакогніцію та рефлексивну практику. Показано, що спеціально організовані рефлексивні моделі навчання підсилюють метакогнітивне знання і саморегуляцію, які є психологічними «опорами» критичного аналізу та обґрунтованого прийняття рішень [13]. У площині професійної освіти актуалізуються публікації, що пропонують розглядати критичне мислення як інтелектуально дисциплінований, усвідомлений процес пізнавальної діяльності, що передбачає активне й цілеспрямоване використання логічних операцій (аналізу, інтерпретації,

оцінювання, аргументації, пояснення та саморегуляції) для досягнення обґрунтованих рішень у навчальній і професійній діяльності. Автори наголошують, що критичне мислення пов'язане зі здатністю працювати з аргументами й доказами, враховувати альтернативні погляди, виявляти упередження, а також усвідомлено оцінювати достовірність інформації. Водночас воно розглядається як життєва й професійно значуща навичка, що формується в процесі активної, рефлексивної та діяльнісно зорієнтованої освітньої взаємодії [15, с. 78–80]. Паралельно зростає увага до впливу цифрового освітнього середовища та інструментів ШІ на мисленнєві процеси здобувачів: досліджується потенціал цифрових засобів для активізації аналізу інформації, аргументації та перевірки джерел, але наголошується на потребі психологічно виваженого супроводу, щоб уникати підміни мислення «готовими відповідями» й підтримувати навчальну саморегуляцію [4].

Поряд із дослідженнями, спрямованими на психологічні механізми розвитку критичного мислення та когнітивно-рефлексивні аспекти професійної підготовки педагогів, у сучасній психологічній науці вагоме місце посідають праці, що акцентують увагу на методичному забезпеченні освітнього процесу. І. Княжевою зроблено акцент на формуванні методичної культури, удосконаленні навчальних технологій та впровадженні інноваційних підходів до навчання. Розкрито сутність і функції методичної діяльності педагога як цілісної, динамічної системи, що охоплює цільовий, організаційний, діагностичний і результативний складники та реалізується в навчально-, науково- й організаційно-методичних формах. Окреслено сучасний технолого-методичний інструментарій і узагальнено досвід провідних університетів світу щодо міждисциплінарності, орієнтації на потреби здобувачів і впровадження інноваційних педагогічних технологій [5]. Розширюючи межі суто педагогічного аналізу та виходячи за рамки освітнього процесу, низка дослідників розглядає критичне мислення у ширшому соціокультурному й суспільному контексті, підкреслюючи його значення для розвитку особистості та функціонування сучасного суспільства. О. Матвієнко та Ц. Чжан аргументують, що критичне мислення є не лише освітньою компетентністю, але й ключовим інструментом в умовах соціальних змін, демократизації та інформаційного суспільства [10]. Такий фокус є важливим і відповідає сучасним освітнім пріоритетам та підкреслюється світовими дослідницькими трендами.

Водночас аналіз джерел засвідчує низку прогалин саме щодо підготовки майбутніх педагогів професійного навчання: недостатньо конкретизовано психологічну структуру критичного мислення у зв'язку з професійною ідентичністю педагога, обмежено представлені валідні інструменти діагностики метакогнітивної регуляції та рефлексії в контексті виробничо-педагогічних кейсів; потребують уточнення психодидактичні умови перенесення критичного мислення з навчальних ситуацій на реальні завдання професійної діяльності. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на обґрунтування ефективних механізмів його формування у компетентнісно орієнтованій підготовці.

Мета статті – обґрунтування психологічних засад розвитку критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання, а також окреслення психолого-педагогічних підходів до цілеспрямованого розвитку критичного мислення в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Визначені в наукових дослідженнях підходи до трактування критичного мислення, а також окреслені психологічні й педагогічні аспекти його формування зумовлюють необхідність більш детального аналізу психологічних засад розвитку критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання. Такий аналіз дає змогу розкрити внутрішні психологічні механізми цього процесу та обґрунтувати їх роль у професійному становленні педагога. Розвиваючи психологічний підхід до осмислення критичного мислення та зосереджуючись на внутрішніх механізмах пізнавальної діяльності студентів, окремі дослідники акцентують увагу на його інтегративному характері та зв'язку з рефлексією й саморегуляцією мислення. Ю. Герасимчук, С. Давидович, В. Коваленко, І. Махновська критичне мислення студентів розглядають як інтегративну психолого-когнітивну здатність, що виявляється в умінні аналізувати, інтерпретувати та оцінювати інформацію, ставити під сумнів її достовірність, формувати аргументовані судження й ухвалювати самостійні, виважені рішення. Воно передбачає не лише володіння логічними операціями мислення, а й розвинену рефлексію, здатність до саморегуляції пізнавальної діяльності та відкритість до альтернативних точок зору [2, с. 43–44].

Проведений аналіз дозволив О. Антонову сформулювати визначення поняття «критичне мислення» як складного, активного, саморегульованого, ментального процесу розв'язування проблем шляхом обробки та оцінювання інформації з метою прийняття ефективних рішень [1]. М. Ліпман виходить з того, що критичне мислення є різновидом розумного (reasonable) мислення, спрямованого на поліпшення суджень і рішень, і розглядає його як складову «багатовимірного мислення» поряд із творчим і доброзичливим (caring) мисленням. Узагальнена структура критичного мислення, на думку дослідника, охоплює когнітивний (логіко епістемологічний) компонент (уміння будувати, аналізувати й оцінювати аргументи; володіння логічними операціями (аналіз, порівняння, узагальнення, інференція); чутливість до підстав, доказів, причинно наслідкових зв'язків; розпізнавання й уникання неформальних софізмів і упереджень); метакогнітивний компонент (рефлексія щодо власних міркувань («думати про те, як ми думаємо»); самокорекція міркувань, готовність переглядати висновки; усвідомлення критеріїв, за якими оцінюються судження (ясність, послідовність, релевантність, достатність підстав)); оціночно ціннісний компонент (здатність застосовувати норми й критерії до власних і чужих суджень; поєднання оцінювання фактів із етичними, соціальними, практичними міркуваннями; орієнтація на розумність, справедливість і відповідальність рішень); діалогічний/комунікативний компонент (мислення в контексті «спільноти

дослідження» (community of inquiry) – уміння слухати, уточнювати, ставити запитання, будувати контраргументи, готовність піддавати власні погляди критиці й обговоренню, дотримуючись процедур розумного діалогу; афективно вольовий компонент (чесність щодо фактів і власних обмежень; інтелектуальна мужність, наполегливість у дослідженні складних проблем; відкритість до перегляду переконань; взаємозв'язок критичного мислення з «доброзичливим мисленням» (caring thinking), тобто емоційною залученістю, емпатією, повагою до інших. М. Ліпман також наполягає на тому, що критичне мислення не зводиться до формальної логіки: воно включає й уміння оцінювати підстави, формулювати запитання, розпізнавати проблемність ситуацій, узгоджувати факти, цінності й дії [16]. Д. Хелперн, своєю чергою, визначає критичне мислення як застосування когнітивних навичок та стратегій, що підвищують ймовірність досягнення бажаного результату [14].

Особливої уваги заслуговує поєднання А. Стеценко та Н. Хмарук психологічних і педагогічних ракурсів аналізу, яке дозволяє розглядати критичне мислення не лише як когнітивну навичку, а як цілісну, професійно значущу компетентність, важливу для підготовки майбутніх фахівців [6]. О. Матвієнко та Ц. Чжан здійснено ґрунтовний огляд теоретичних засад означеної проблеми, зокрема, чітко розмежовано репродуктивну та продуктивну логіку мислення, розкрито специфіку критичного мислення як послідовності дискретних розумових операцій – від рефлексії до формування оцінних суджень, спираючись на класичні філософсько-психологічні підходи в межах когнітивної традиції [10].

У контексті сучасних досліджень, присвячених розвитку критичного мислення в умовах цифровізації та медіатизації освітнього процесу, особливу увагу привертають наукові праці, у яких обґрунтовуються цілісні моделі розвитку критичного мислення з урахуванням використання сучасних інформаційно-комунікаційних і медіатехнологій. На думку авторів монографії «Компетентнісні засади підготовки творчих майбутніх фахівців у закладах вищої освіти засобами цифрових технологій» процеси цифровізації суспільства призводять до швидкого збільшення обсягу інформаційних ресурсів, що ускладнює верифікацію та оцінку їхньої достовірності. У зв'язку з цим, здобувачі освіти повинні володіти розвиненими навичками критичного аналізу інформації з різноманітних джерел, що передбачає оцінку надійності джерел (здатність ідентифікувати авторитетність, об'єктивність інформаційних джерел), виявлення упереджень та логічних помилок (уміння розпізнавати суб'єктивні інтерпретації, маніпулятивні техніки та порушення логічної аргументації), розрізнення недостовірної інформації (компетентність у виявленні фейкових новин, дезінформації та пропагандистських матеріалів). Крім того, критичне мислення передбачає здатність формулювати власні обґрунтовані судження (уміння генерувати незалежні думки та будувати аргументи, підкріплені релевантними доказами), приймати виважені рішення (компетентність у здійсненні

обґрунтованого вибору на основі аналізу наявної інформації та оцінки потенційних наслідків), здійснювати безперервне навчання (в умовах динамічних змін, критичне мислення забезпечує адаптивність до нових контекстів, сприяє засвоєнню нових знань та навичок, а також формує гнучкість та відкритість до інноваційних ідей) [6, с. 131–132]. Д. Хрєнов обґрунтував теоретико-методологічні засади проєктування моделі розвитку критичного мислення майбутніх магістрів освіти засобами медіатехнологій. Вченим розкрито сутність критичного мислення як ключової професійної в умовах цифрової трансформації вищої освіти, запропоновано структурно-функціональну модель, що охоплює цільовий, змістовий, технологічний і результативний компоненти, педагогічні умови, методи та етапи реалізації, обґрунтовано критерії, показники й рівні сформованості критичного мислення, а також доведено ефективність використання медіатехнологій у професійній підготовці магістрів освітньої галузі [12].

Узагальнення психологічних і психолого-педагогічних підходів до розуміння сутності критичного мислення, представлених у сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях, дає підстави для формулювання цілісного авторського бачення цього феномена в контексті професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Критичне мислення майбутніх педагогів професійного навчання – це складне психічне утворення та вищий рівень регуляції мисленнєвої діяльності, що інтегрує когнітивні процеси (аналіз, інтерпретацію, оцінювання, узагальнення), метакогнітивні механізми (усвідомлення власних способів мислення, самоконтроль і самокорекцію), рефлексивні та мотиваційно-вольові компоненти, а також ціннісно-емоційні установки особистості. Воно виявляється у здатності майбутнього педагога усвідомлено працювати з інформацією, ставити під сумнів її достовірність, регулювати власну пізнавальну активність, відкрито сприймати альтернативні погляди та приймати психологічно й професійно обґрунтовані рішення в умовах невизначеності, що забезпечує ефективне професійне становлення, педагогічну рефлексію та самореалізацію в освітньому середовищі.

Зазначене розуміння критичного мислення, як складного психічного та регулятивного утворення, зумовлює необхідність конкретизації його провідних проявів і характеристик, що відображають особливості функціонування критичного мислення в навчальній і професійно-педагогічній діяльності. Сутнісними ознаками критичного мислення є: самостійність та автономність; інформаційна насиченість (оперування знаннями); прагнення до пошуку переконливої аргументації; постійне вдосконалення у соціальній взаємодії, що передбачає відточеність у виступах, дискусіях, публікаціях [19]. На рівні психологічних ознак М. Ліпман описує критично мислячу особистість як таку, що поєднує інтелектуальні вміння і чесноти. А саме: раціональність і обґрунтованість (прагнення будувати переконання на достатніх, релевантних підставах; звичка перевіряти факти, виявляти докази, уникати поспішних висновків);

послідовність і логічність (уважність до суперечностей у власних і чужих міркуваннях; здатність упорядковувати думки, чітко структурувати аргументи); рефлексивність (постійне самоспостереження за мисленням, аналіз власних упереджень; готовність виправляти помилки, змінювати точку зору під впливом кращих аргументів); питальність та проблемність (схильність ставити запитання, проблематизувати «очевидні» твердження; інтерес до альтернативних пояснень і можливих наслідків рішень); уважність до мови й значень (чутливість до неясностей, двозначностей, маніпулятивних формулювань; прагнення до чіткості, точності й доречності висловлювань); інтелектуальні чесноти (чесність, скромність, сміливість, наполегливість, відкритість до критики; орієнтація на діалог і спільний пошук істини) [16]. Отже, М. Ліпман прямо пов'язує критичне, творче й доброзичливе мислення, наголошуючи, що повноцінно розвинена особистість мислить критично (логічно й обґрунтовано), творчо (гнучко й продуктивно) і доброзичливо (з огляду на інших, цінності, наслідки).

Д. Хрєнов визначає структуру критичного мислення як багатокомпонентну систему, що включає мотиваційний, когнітивний, оцінно-смисловий та рефлексивний компоненти. Кожному з них відповідають критерії та показники оцінювання, що забезпечує узгодженість між змістом критичного мислення та формами його діагностики [12, с. 31]. Зміст критичного мислення розкривається через змістовий компонент моделі, який охоплює тематику навчання, понятійний апарат, ціннісні орієнтири та медіаосвітню складову; акцентовано на міждисциплінарній інтеграції (педагогіка, психологія, медіаосвіта, комунікаційні технології), розвитку інформаційної культури, умінь оцінювати достовірність джерел та аналітично осмислювати тексти й медіа [12, с. 27]. Крім того, логіку побудови моделі розвитку критичного мислення Д Хрєнов обґрунтовує через цілепокладання як ключовий етап педагогічного моделювання, що визначає структуру, послідовність реалізації та очікувані результати [12, с. 25].

Узагальнення означених наукових підходів дозволяє нам розглядати критичне мислення майбутніх педагогів професійного навчання як складне, багатовимірне психолого-педагогічне утворення, що поєднує сукупність сутнісних ознак і структурних компонентів, необхідних для ефективної навчальної та професійної діяльності.

До провідних ознак критичного мислення належать самостійність і автономність мислення, здатність до оперування знаннями та інформацією, прагнення до обґрунтування суджень доказами, а також постійне вдосконалення у процесі соціальної взаємодії, що реалізується через дискусію, аргументований діалог і публічне представлення позицій.

На психологічному рівні критичне мислення проявляється як поєднання інтелектуальних умінь і особистісних чеснот, зокрема раціональності, логічної послідовності, рефлексивності, проблемності мислення, чутливості до мовних значень та інтелектуальної доброчесності. У цьому контексті воно тісно пов'язане з творчим і позитивним мисленням, що забезпечує цілісність

особистісного розвитку майбутнього педагога та орієнтацію його мисленнєвої діяльності на цінності, відповідальність і наслідки професійних рішень.

Структурно критичне мислення майбутніх педагогів професійного навчання постає як багатокомпонентна система, що охоплює мотиваційний, когнітивний, оцінно-смисловий і рефлексивний компоненти. Така структура забезпечує внутрішню узгодженість між змістом критичного мислення, умовами його формування та критеріями оцінювання рівнів сформованості. Змістовий компонент цієї системи інтегрує міждисциплінарні знання з педагогіки, психології, медіаосвіти й комунікаційних технологій, акцентуючи увагу на розвитку інформаційної культури, здатності оцінювати достовірність джерел і здійснювати аналітичне осмислення навчальних та медіатекстів. Таким чином, ознаки та структура критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання відображають його інтегративну природу, поєднання психологічних механізмів і педагогічних умов розвитку, що створює підґрунтя для формування професіонала, здатного до усвідомленого професійного вибору, інноваційної діяльності та відповідального педагогічного мислення.

У контексті дослідження механізмів і умов розвитку критичного мислення особливу наукову цінність мають праці, у яких цей феномен розглядається не лише як результат навчання, а як динамічний процес професійного й особистісного становлення, пов’язаний із формуванням психологічної стійкості, здатності до саморегуляції та прийняття обґрунтованих рішень у ситуаціях невизначеності. А. Стеценко та Н. Хмарук логічно пов’язують формування критичного мислення з професійною компетентністю професіонала, його психологічною стійкістю та здатністю приймати виважені, обґрунтовані рішення в умовах невизначеності, спираються на класичні та сучасні концепції критичного мислення (Дж. Дьюї, П. Фаціоне, Б. Блум, В. Семиченко та ін.), що свідчить про широту наукового огляду й належну інтеграцію міждисциплінарних підходів. Вченими доведено ефективність систематичного використання спеціалізованих психолого-педагогічних методик і тренінгових занять для підвищення рівня критичного мислення здобувачів, що підтверджує доцільність інтеграції інноваційних методів у професійну підготовку, зокрема, психологів [11]. Ю. Герасимчук, С. Давидович, В. Коваленко, І. Махновська зазначають, що критичне мислення студентів формується в процесі активної пізнавальної діяльності й проявляється через уміння працювати з різними джерелами інформації, аргументувати власну позицію та усвідомлено оцінювати результати власного мислення [2].

У дослідженні О. Клочко технологія розвитку критичного мислення майбутніх педагогів розглядається як цілісна педагогічна система, що поєднує традиційні та інноваційні методи навчання з активним використанням цифрових і інтелектуальних засобів. Авторка акцентує увагу на тому, що ефективний розвиток критичного мислення забезпечується через діяльнісно орієнтоване, проблемно-пошукове та рефлексивне навчання, у межах якого здобувачі освіти

залучаються до аналізу проблемних ситуацій, прийняття рішень, перевірки гіпотез і оцінювання отриманих результатів. Технологія ґрунтується на поетапному формуванні ключових компонентів критичного мислення: логічного аналізу, роботи з інформацією та даними, а також прояву креативності й нестандартного мислення. Важливою особливістю технології є інтеграція засобів штучного інтелекту як інструментів підтримки аналітичної діяльності, рефлексії та саморегуляції, за умови збереження провідної ролі самостійного мислення студента [4, с. 14–18].

Інтерактивні методи викладання відіграють провідну роль у стимулюванні критичного мислення студентів, оскільки переводять освітній процес із площини пасивного засвоєння знань у простір активної пізнавальної взаємодії, аналізу та рефлексії. Залучення студентів до дискусій, дебатів, рольових ігор, проєктної та проблемно-пошукової діяльності створює умови для глибокого осмислення інформації, формування аргументованої позиції та ухвалення самостійних, обґрунтованих рішень. Інтерактивні методи сприяють розвитку аналітичних, комунікативних і рефлексивних умінь, оскільки стимулюють студентів перевіряти достовірність інформації та зіставляти альтернативні точки зору, що є ядром критичного мислення. Водночас такі методи забезпечують партнерську взаємодію між викладачем і студентами та підвищують мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності [2, с. 43–45].

Узагальнення сучасних психологічних концепцій критичного мислення та результатів їх упровадження в освітній процес закладів вищої освіти дає підстави для формування цілісного розуміння розвитку критичного мислення як внутрішньо зумовленого, керованого й педагогічно опосередкованого процесу професійного становлення майбутніх педагогів професійного навчання. З огляду на результати теоретичного аналізу розвиток критичного мислення постає як динамічний процес формування й удосконалення вищих психічних функцій, що забезпечують свідоме регулювання мисленнєвої діяльності, рефлексію власних когнітивних дій, самоконтроль і самокорекцію суджень. Він ґрунтується на інтеграції когнітивних (аналіз, інтерпретація, оцінювання), метакогнітивних (усвідомлення способів мислення, планування, моніторинг), емоційно-вольових (психологічна стійкість, наполегливість, толерантність до невизначеності) та мотиваційних механізмів і спрямований на розвиток здатності майбутнього педагога приймати психологічно виважені, обґрунтовані професійні рішення в умовах складності й невизначеності. Усвідомлення розвитку критичного мислення як складного психологічно зумовленого процесу актуалізує необхідність його цілеспрямованого психологічного забезпечення, що передбачає системне проєктування змісту, методів і форм навчальної діяльності з урахуванням особливостей когнітивної, метакогнітивної та емоційно-вольової сфер особистості майбутніх педагогів професійного навчання. З урахуванням положень сучасних психологічних теорій та результатів узагальнення освітньої практики технологія розвитку критичного мислення майбутніх педагогів

професійного навчання трактується нами як психолого-педагогічна система цілеспрямованого впливу на когнітивну, метакогнітивну та емоційно-вольову сфери особистості, що реалізується через діяльнісно орієнтоване, проблемно-пошукове та рефлексивне навчання.

Вона передбачає організацію умов для розвитку усвідомленого мислення, внутрішньої мотивації, саморегуляції та психологічної стійкості шляхом використання інтерактивних і тренінгових методів, аналізу проблемних ситуацій, аргументованого діалогу та сучасних цифрових і інтелектуальних засобів, за умови збереження провідної ролі автономної мисленнєвої активності здобувачів освіти.

Усвідомлення критичного мислення як інтегративного психологічного утворення, що формується в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання, зумовлює необхідність виокремлення тих внутрішніх психологічних механізмів і підходів, які забезпечують його розвиток, стійкість і ефективність у навчальній та майбутній професійній діяльності. Системоутворювальними психологічними засадами розвитку критичного мислення нами визначено:

когнітивні механізми, пов’язані з аналізом, інтерпретацією, оцінюванням та узагальненням інформації, умінням виявляти логічні помилки, суперечності та упередження;

метакогнітивні процеси, що забезпечують усвідомлення власних способів мислення, планування, моніторинг і самокорекцію пізнавальної діяльності;

рефлексивні механізми, завдяки яким майбутній педагог здатний осмислювати власні судження, мотиви та результати діяльності, коригувати професійну позицію відповідно до ситуаційних вимог;

емоційно-вольові та мотиваційні чинники, зокрема психологічна стійкість, наполегливість, толерантність до невизначеності, внутрішня мотивація до пізнання та готовність приймати альтернативні точки зору.

Інтеграція зазначених механізмів, на нашу думку, повинна забезпечити перехід від репродуктивного до рефлексивно-аналітичного мислення, необхідного для ефективної педагогічної діяльності в умовах динамічного освітнього середовища.

З урахуванням окреслених теоретичних положень і визначених психолого-педагогічних засад, цілеспрямований розвиток критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання в закладі вищої освіти доцільно реалізовувати на основі сукупності взаємопов’язаних психолого-педагогічних підходів:

діяльнісний підхід, відповідно до якого критичне мислення формується в процесі активної пізнавальної діяльності студентів. Освітній процес має бути зорієнтований на розв’язання проблемних і професійно наближених ситуацій, що стимулюють аналіз, аргументацію та прийняття рішень;

рефлексивний підхід, який передбачає систематичне залучення студентів до самоаналізу, оцінювання власних мисленнєвих стратегій і результатів

навчальної діяльності. Рефлексія розглядається нами як психологічна умова усвідомленого розвитку критичного мислення;

компетентнісний підхід, у межах якого критичне мислення трактується як інтегральна складова професійної компетентності майбутнього педагога професійного навчання, що поєднує знання, уміння, ціннісні орієнтації та готовність до відповідальної професійної дії;

інтерактивно-комунікативний підхід, що реалізується через дискусії, дебати, групові проєкти, аналіз кейсів і педагогічних ситуацій. Такі форми навчання активізують соціально-психологічні механізми мислення, сприяють зіставленню альтернативних позицій і розвитку аргументованого діалогу;

психодидактичний підхід, який передбачає узгодження змісту, методів і форм навчання з особливостями когнітивної, метакогнітивної та емоційно-вольової сфер здобувачів освіти, а також створення психологічно безпечного та мотивувального освітнього середовища.

Поєднання зазначених підходів, на наш погляд, створює передумови для переходу від спонтанного розвитку критичного мислення до цілеспрямованого, педагогічно керованого процесу, спрямованого на професійне становлення майбутніх педагогів професійного навчання.

Висновки. Отже, психологічні засади розвитку критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання ґрунтуються на інтеграції когнітивних, метакогнітивних, рефлексивних, емоційно-вольових та мотиваційних чинників, а його цілеспрямований розвиток у закладі вищої освіти забезпечується реалізацією діяльнісного, рефлексивного, компетентнісного, інтерактивно-комунікативного та психодидактичного підходів. Така концептуальна основа створює науково обґрунтоване підґрунтя для підготовки педагогів, здатних до самостійного мислення, психологічно виважених професійних рішень та інноваційної педагогічної діяльності. Подальші дослідження проблеми доцільно спрямувати на розроблення й експериментальну перевірку моделей і технологій розвитку критичного мислення майбутніх педагогів професійного навчання, уточнення психолого-педагогічних умов їх ефективної реалізації, а також на вивчення впливу цифрових та інтелектуальних освітніх середовищ на формування метакогнітивної саморегуляції, рефлексії й психологічної стійкості здобувачів освіти.

Література:

1. Антонов О. Вивчення сутності та структури критичного мислення : контент-аналіз поняття. 2025. *Вісник науки та освіти*. № 7(37). С. 922–935. С. 929 DOI: 10.52058/2786-6165-2025-7(37)-922-935.

2. Герасимчук Ю. П., Давидович С. С., Коваленко В. О., Махновська І. Р. Стимулювання критичного мислення студентів через інтерактивні методи викладання. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 82, т. 1. С. 43–48. DOI: 10.32782/2663-6085/2025/82.1.6.

3. Жумбей М. М., Руснак Л. М., Лагодич Т. С. Формування критичного мислення у студентів закладів вищої освіти. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2024. Вип. 4. С. 17–22. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.4.3.

4. Клочко О. В. Розвиток критичного мислення майбутніх вчителів інформатики та математики з використанням засобів штучного інтелекту. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2024. Вип. 72. С. 14–26. DOI: 10.31652/2412-1142-2024-72-14-26.

5. Княжева І. А. Викладання психолого-педагогічних дисциплін як чинник особистісного й професійного зростання майбутніх педагогів: методичний аспект. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. 2025. № 3. С. 120–126 DOI: 10.32782/3041-2021/2025-3-16.

6. Компетентнісні засади підготовки творчих майбутніх фахівців у закладах вищої освіти засобами цифрових технологій : монографія [Антонов О. В., Басюк Н. А., Вознюк О. В., Дубасенюк О. А.] / за ред. О. А. Дубасенюк. У 2-х томах. Т. 1. Житомир : Вид-во «Рута», 2025. 220 с.

7. Красильник Ю. С. Концептуальні основи персонодидактики вищої школи. *Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2020. № 1(41). С. 181–190. URL: http://znp-vo.nuou.org.ua/issue/view/12366 (дата звернення: 06.01.2026).

8. Красильник Ю. С. Розвиток умінь візуалізації навчальної інформації майбутніх педагогів професійної освіти. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2022. Вип. 1. С. 55–60. URL: http://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2022_1_7.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

9. Красильник Ю. С., Мороз І. М. Психологічні чинники самореалізації особистості в освітньому процесі. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 10(56). С. 1624–1638. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-10(56)-1624-1638.

10. Матвієнко О. В., Чжан Ц. Психологічні чинники та педагогічні передумови розвитку й формування критичного мислення майбутнього вчителя. *Освітньо-науковий простір*. 2024. Вип. 6. С. 97–109. DOI: 110.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.10.

11. Стеценко А. І., Хмарук Н. І. Особливості розвитку критичного мислення майбутніх психологів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія»*. 2024. № 12(40). С. 1701–1714. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-12(40)-1701-1714.

12. Хрєнов Д. Теоретико-методологічні засади проектування моделі розвитку критичного мислення майбутніх магістрів освіти засобами медіатехнологій. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2025. Вип. 3. С. 21–35. DOI: 10.31499/2307-4906.3.2025.340391.

13. Elsayary A., Mohebi L. The development of preservice teachers' metacognitive knowledge and self-regulation in online learning. *Journal of Educators Online*. 2023. Vol. 20. № 2. DOI: 10.9743/JEO.2023.20.2.5.

14. Halpern D. F. Thought and Knowledge : An Introduction to Critical Thinking (4th Edition). Mahwah NJ : Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers, 2003.

15. Kulalaieva N., Romanov L., Yershov M.-O., Romanova G., Yershova L. The application of technologies for developing critical thinking skills of vocational education learners in the process of teaching economics. *Youth Voice Journal*. 2024. Vol. 14. № 3. P. 77–85.

16. Lipman M. Thinkingin Education (Second Edition). New York: Cambridge University Press, 2003. 328 s.

17. Moroz I. M., Kalenychenko R. A., Krasylnyk Yu. S. Integration of contemporary trends in pedagogical education into the system of socio-psychological support for the professional growth of students. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 10(57). С. 1608–1619. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-11(57)-1608-1619.

18. Moroz I. M., Kalenychenko R. A., Krasylnyk Yu. S. Psychological problems of conflict-free communication during the educational process in educational institutions. *Наукові перспективи*. 2025. № 10(64). С. 1252–1262. DOI: 10.52058/2708-7530-2025-10(64)-1252-1262.

19. Saiz C., Rivas S. F. New teaching techniques to improve critical thinking. The Diaprove methodology. *Educational Research Quarterly*. 2016. № 40(1).

References:

1. Antonov, O. (2025). Vyvchennia sutnosti ta struktury krytychnoho myslennia : kontent-analiz poniattia [Studying the essence and structure of critical thinking: content analysis of the concept]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 7(37), 922–935. DOI: 10.52058/2786-6165-2025-7(37)-922-935 [in Ukrainian].

2. Herasymchuk, Yu. P., Davydovych, S. S., Kovalenko, V. O., Makhnovska, I. R. (2025). Stymuliuvannia krytychnoho myslennia studentiv cherez interaktyvni metody vykladannia [Stimulating critical thinking in students through interactive teaching methods]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 82:1, 43–48. DOI: 10.32782/2663-6085/2025/82.1.6 [in Ukr].

3. Zhumbei, M. M., Rusnak, L. M., Lahodych, T. S. (2024). Formuvannia krytychnoho myslennia u studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Developing critical thinking in students of higher education institutions]. *Akademichni studii. Seriia «Pedahohika» – Academic Studies. Pedagogy Series*, 4, 17–22. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.4.3 [in Ukrainian].

4. Klochko, O. V. (2024). Rozvytok krytychnoho myslennia maibutnikh vchyteliv informatyky ta matematyky z vykorystanniam zasobiv shtuchnoho intelektu [Developing critical thinking in future computer science and mathematics teachers using artificial intelligence tools]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv : metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative teaching methods in specialist training: methodology, theory, experience, problems*, 72, 14–26. DOI: 10.31652/2412-1142-2024-72-14-26 [in Ukrainian].

5. Kniazheva, I. A. (2025). Vykladannia psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin yak chynnyk osobystisnoho y profesiinoho zrostannia maibutnikh pedahohiv : metodychnyi aspekt [Teaching psychological and pedagogical disciplines as a factor in the personal and professional growth of future teachers: methodological aspects]. *Visnyk Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni Akademika Stepana Demianchuka. Seriia : Pedahohika ta psykholohiia – Bulletin of the International Economic and Humanitarian University named after Academician Stepan Demyanchuk. Series: Pedagogy and Psychology*, 3, 120–126 DOI: 10.32782/3041-2021/2025-3-16 [in Ukrainian].

6. Antonov, O. V., Basiuk, N. A., Vozniuk, O. V., Dubaseniuk, O. A. (2025). *Kompetentnisni zasady pidhotovky tvorchykh maibutnikh fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity zasobamy tsyfrovykh tekhnolohii [Competence-based training of creative future specialists in higher education institutions using digital technologies]*. Zhytomyr : Vyd-vo «Ruta» [in Ukrainian].

7. Krasylnyk, Yu. S. (2020). Kontseptualni osnovy personodydaktyky vyshchoi shkoly [Conceptual foundations of personalised teaching in higher education]. *Zbirnyk naukovykh prats «Viiskova osvita» Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho – Collection of scientific works 'Military Education' by the Ivan Chernyakhovsky National Defence University of Ukraine*, 1(41), 181–190. Retrieved from http://znp-vo.nuou.org.ua/issue/view/12366 [in Ukrainian].

8. Krasylnyk Yu. S. (2022). Rozvytok umin vizualizatsii navchalnoi informatsii maibutnikh pedahohiv profesiinoi osvity [Development of visualisation skills for educational information among future vocational education teachers]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho – Bulletin of the Kremenchuk National University named after Mikhail Ostrogradsky*, 1, 55–60. Retrieved from http://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2022_1_7.pdf [in Ukr].

9. Krasylnyk, Yu. S., Moroz, I. M. (2025). Psykholohichni chynnyky samorealizatsii osobystosti v osvitnomu protsesi [Psychological factors of self-realisation of the individual in the educational process]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations in science,* 10(56), 1624–1638. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/30459 [in Ukr].

10. Matviienko, O. V., Chzhan, Ts. (2024). Psykholohichni chynnyky ta pedahohichni peredumovy rozvytku y formuvannia krytychnoho myslennia maibutnoho vchytelia [Psychological factors and pedagogical prerequisites for the development and formation of critical thinking in future teachers]. *Osvitno-naukovyi prostir – Educational and scientific space*, 6, 97–109. DOI: 110.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.10 [in Ukrainian].

11. Stetsenko, A. I., Khmaruk, N. I. (2024). Osoblyvosti rozvytku krytychnoho myslennia maibutnikh psykholohiv [Features of critical thinking development in future psychologists]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia «Psykholohiia» – Scientific innovations and advanced technologies. Psychology series,* 12(40), 1701–1714. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-12(40)-1701-1714 [in Ukrainian].

12. Khrienov, D. (2025). Teoretyko-metodolohichni zasady proektuvannia modeli rozvytku krytychnoho myslennia maibutnikh mahistriv osvity zasobamy mediatekhnolohii [Theoretical and methodological foundations for designing a model for developing critical thinking in future masters of education using media technologies]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 3, 21–35. DOI: 10.31499/2307-4906.3.2025.340391 [in Ukrainian].

13. Elsayary, A., Mohebi, L. (2023). The development of preservice teachers metacognitive knowledge and self-regulation in online learning. *Journal of Educators Online*, 20:2. DOI: 10.9743/JEO.2023.20.2.5 [in English].

14. Halpern, D. F. (2003). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking* (4th Edition). Mahwah NJ : Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers [in English].

15. Kulalaieva, N., Romanov, L., Yershov, M.-O., Romanova, G., Yershova, L. (2024). The application of technologies for developing critical thinking skills of vocational education learners in the process of teaching economics. *Youth Voice Journal*, 14:3, 77–85 [in English].

16. Lipman, M. (2003). *Thinkingin Education (Second Edition)*. New York: Cambridge University Press [in English].

17. Moroz, I. M., Kalenychenko, R. A., Krasylnyk, Yu. S. (2025). Integration of contemporary trends in pedagogical education into the system of socio-psychological support for the professional growth of students. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 10(57), 1608–1619. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-11(57)-1608-1619 [in English].

18. Moroz, I. M., Kalenychenko, R. A., Krasylnyk, Yu. S. (2025). Psychological problems of conflict-free communication during the educational process in educational institutions. *Naukovi perspektyvy – Scientific prospects*, 10(64), 1252–1262. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/30972 [in English].

19. Saiz, C., Rivas, S. F. (2016). New teaching techniques to improve critical thinking. The Diaprove methodology. *Educational Research Quarterly*, 40(1) [in English].

УДК: 159.98

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1846-1855

Красін Сергій Анатолійович доктор філософії з освітніх, педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-2042-1713

Красіна Ганна Валеріївна доктор філософії з освітніх, педагогічних наук, старша викладачка кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-7075-5183

КІНОТЕРАПІЯ В РОБОТІ З ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИМИ СТОСУНКАМИ

Анотація. В статті зазначено, що характер перебігу конфліктів в дитячо-батьківських стосунках залежать від віку дитини, особистісних рис характеру та особливостей взаємодії членів родини. Причинами виникнення конфліктів між батьками і дітьми є низка суперечностей між потребами членів сім'ї, можливостями і навичками їх задоволення. Розглянуто кінотерапію, як напрям психотерапії, головним терапевтичним ресурсом якого є використання фільмів. Зазначено, що методи кінотерапії допомагають у вирішені проблем у сім'ї в цілому і в дитячо-батьківських стосунках зокрема. Використання фільмів сприяє розвитку особистості, полегшує можливості обговорення складних питань, допомагає в покращенні сімейної взаємодії, у запобіганні та вирішенні конфліктів. Розкрито можливості кінотерапії, як допоміжного засобу в налагоджені комунікації між батьками і дітьми. Підкреслено, що спільний перегляд фільмів з наступним обговоренням побаченого на екрані сприяє полегшенню взаємодії, обговоренню складних питань, щирості і відвертості у спілкуванні, спонукає дітей розповідати батькам про свої проблеми. Доведено, що фільми можна використовувати індивідуально, в групі і в ході сімейного консультування. Заняття можна проводити окремо з батьками, окремо з дітьми, разом з усіма членами сім'ї. Кінотерапія ресурсна для психоедукації, аналізу проблемних ситуацій, покращення взаєморозуміння, запобігання і вирішення конфліктів, розуміння власних станів, формування цінностей і норм поведінки. Наведено приклади проведення занять з батьками з використанням кінокомедій (фільми «Оптом дешевше», «Оптом дешевше 2») та драми (фільм «Камон-Камон»).

Ключові слова: психотерапія, кінотерапія, фільмотерапія, сім'я, сімейне виховання, психокорекція, конфлікт, консультування, професійна діяльність психолога, тренінг.

Krasin Serhii Anatoliyovych Doctor of Philosophy in Educational and Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management, Municipal Institution "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, https://orcid.org/0000-0002-2042-1713

Krasina Hanna Valeriyivna Doctor of Philosophy in Educational and Pedagogical Sciences, Senior lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management, Municipal Institution "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-7075-5183

CINEMA THERAPY IN WORKING WITH CHILD-PARENT RELATIONSHIPS

Abstract. The article states that the nature of the conflict development in child-parent relationships depends on the age of the child, personal character traits and features of interaction between family members. Conflicts between parents and children arise from a number of contradictions between the needs of family members and the possibilities and skills to meet these needs. Cinema therapy is considered as a direction of psychotherapy which uses films as the main therapeutic resource. It is noted that cinema therapy methods help in solving problems in the family in general and in child-parent relationships in particular. The use of films contributes to the development of the personality, facilitates the possibility of discussing complex issues, and helps in improving family interaction, preventing and resolving conflicts. The article reveals the possibilities of using cinema therapy as an auxiliary tool in establishing communication between parents and children.

It is emphasized that watching films together with the subsequent discussion of what is seen on the screen facilitates interaction, discussion of complex issues, sincere and open communication and encourages children to tell their parents about their problems. It has been proven that films can be used in individual, group and family counseling. Classes can be held separately with parents or children and together with all family members.

Cinema therapy can be used as a resource for psychoeducation, problem situation analysis, improvement of mutual understanding, conflict prevention and resolution, understanding one's own states, and formation of behavioral norms and values. Conducting classes with parents using comedy films ***Cheaper by the Dozen*** and ***Cheaper by the Dozen 2*** and a drama film ***C'mon C'mon*** are given as examples.

Keywords: psychotherapy, cinema therapy, film therapy, family, family upbringing, psychological correction, conflict, counseling, a psychologist's professional activity, training.

Постановка проблеми. Сім'я є важливим місцем життя дитини, де відбувається її розвиток і виховання. Сімейне буття обумовлює формування особистісних якостей дитини, засвоєння нею соціальних ролей, впливає на стан емоційного та психічного здоров'я. Дитячо-батьківські стосунки, як важливий компонент сімейної взаємодії, стосуються не лише контакту батьків з дітьми, а й сімейного клімату в цілому. Стосунки між батьками та дітьми характеризуються особливостями емоційного зв'язку, ступенем толерантності, рівнем задоволення потреб дитини, стилем спілкування, підходами до вирішення проблем, рівнем соціального контролю з боку батьків, послідовністю чи суперечливістю виховного впливу, мотивацією батьків до здійснення батьківських функцій.

Сімейне виховання є складним процесом, який включає низку чинників, серед яких: прямий виховний вплив; особливості ставлення батьків до дитини; вплив сімейної атмосфери; характер стосунків батьків один до одного; підходи до вирішення внутрішньо-сімейних проблем і конфліктів; рівень згоди, поваги, чуйності.

Кожен віковий період характеризується типовими труднощами дитячо-батьківської взаємодії. Причинами труднощів у пренатальному періоді може бути відсутність мотивації майбутньої мати виношувати дитину, реакція на вагітність, стать дитини, особливості перебігу вагітності [5, с. 16]. В період немовля ускладнення взаємодії викликають вередування та плаксивість дитини, відсутність здатності пояснення, в чому полягає проблема, втома батьків. В ранньому віці складнощі виникають через непередбачуваність та рухливість дитини, в три роки дитина все більше починає наполягати на виконанні власних думок і намірів. В дошкільному віці діти все ще проявляють впертість та імпульсивність, з'являються нові соціальні вимоги, які також можуть провокувати конфлікти. Виховання дитини постійно потребує від батьків набуття нових умінь і навичок [5, с. 17]. Особливо складним вважається період підліткового віку дитини. В цей час часто спостерігається значне зростання кількості конфліктів між батьками і дітьми.

В загальному сенсі конфлікт в психології розглядається як протидія сторін, пов'язана з наявністю протилежних інтересів та поглядів. Конфліктна суперечність зазвичай виникає в ході вирішення різноманітних питань соціального та особистісного життя і пов'язана з сильними емоційними переживанням [4, с. 346]. До ключових ознак конфлікту належать наявність протиріччя (може бути як реальним, так і уявним), негативний емоційний фон, прояви конфронтаційної взаємодії як мінімум з одного боку [1, с. 31]. Головними причинами конфліктів між батьками і дітьми є суперечності між потребами і можливостями їх задоволення, які підсилюються в кризові періоди розвитку дитини.

Вони можуть бути пов’язані з:
- особистісними рисами та якостями членів сім’ї;
- наявністю (чи, навпаки, відсутністю) певних знань, умінь і навичок;
- недостатнім рівнем батьківської компетентності;
- відсутністю адекватного поєднання любові і вимогливості до дітей;
- регуляцією поведінки дитини;
- схильністю до гіпер- чи гіпоопіки;
- невмінням вирішувати конфліктні ситуації;
- метою, засобами, мотивами та методами діяльності;
- розбіжністю в поглядах та переконаннях;
- матеріальними та побутовими питаннями;
- сімейними традиціями та нормами [1, с. 32-34].

На кількість та інтенсивність конфліктів між батьками та дітьми впливають такі психолого-педагогічні чинники, як: тип сімейних відносин; особливості сімейного виховання; гармонійність/дисгармонійність сімейної взаємодії; рівень вимог до дітей; низка особистісних чинників членів родини; вікові кризи тощо.

Характер та динаміка сімейної взаємодії впливають не лише на наявність чи відсутність конфліктів, а й на соціально-психологічний клімат в цілому сім’ї в цілому. Формуванню гармонійного клімату сприяють позитивні взаємини, діалогічність, рівність, прийняття, спільна діяльність дітей і дорослих з урахуванням рівня розвитку дитини [1, с. 32]. Одним з підходів до зниження конфліктності й покращення сімейної взаємодії є кінотерапія. Використання фільмів в ході надання психокорекційної допомоги, проведення психотерапії, навчання, тренінгів може сприяти вирішенню конфліктів, подоланню проблем в комунікативній, діяльнісній, особистісній сферах життя сім’ї [3; 7; 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кінотерапія є напрямом психотерапії, що включає систему методів, спрямованих на роботу з реакціями людини, отриманими під час і після перегляду фільму з метою її духовного і психічного зцілення [2, с. 24]. Ключова особливість кінотерапії полягає в перегляді кінофільмів з метою досягнення терапевтичного результату. Використання фільмів допомагає у вирішенні сімейних конфліктів, подоланні труднощів в спілкуванні, проблем в міжособистісних стосунках [7; 10; 11]. Кінотерапія сприяє обговоренню проблемних питань, підвищує емпатію, повертає надію, сприяє самопізнанню та розвитку особистості, допомагає зрозуміти свої почуття і почуття інших членів родини, впливає на покращення сімейної взаємодії, підсилює мотивацію до вирішення сімейних проблем [6; 7; 8; 9; 14]. Використання фільмів ефективно в індивідуальній (консультування, психотерапія, психокорекція, коучінг), груповій (психотерапія, тренінги) роботі з клієнтами.

Мета статті: дослідження можливостей корекції проблем в дитячо-батьківських стосунках засобами кінотерапії.

Виклад основного матеріалу. Американський психолог Г. Соломон пропонує використовувати фільми, як допоміжний засіб для полегшення

спілкування батьків і дітей. Науковець зазначає, що фільми поширюють можливості комунікації, сприяють обговоренню складних питань та проведенню розмов на відверті теми. Застосована до дітей, кінотерапія є гнучким інструментом, що сприяє формування рис характеру та розвитку соціальних навичок, допомагає вирішувати проблеми сімейної взаємодії. Спільний сімейний перегляд фільмів з подальшим обговоренням труднощів, що виникають в кіногероїв, допомагає дітям проговорювати проблеми, з якими вони стикаються у власному житті.

В книзі «Cinemaparenting: Using Movies To Teach Life's Most Important Lessons» Г. Соломон надає батькам рекомендації з використання фільмів для покращення взаємодії з дітьми, характеризуючи cinemaparenting, як простий і ефективний інструмент. Надані в книзі рекомендації пояснюють батькам, як слід готуватись до спільного перегляду, як правильно дивитись і обговорювати події фільму. Г. Соломон рекомендує проводити спільне з дитиною обговорення побаченого на екрані того ж дня, коли був перегляд. В ході обговорення дослідник пропонує не сперечатись з дитиною і запобігати докорів, надаючи дітям можливість висловлювати свої думки. Фільми можуть бути корисними не лише для обговорення поточних проблем, а й для підготовки дитини до майбутнього, сприяють саморозвитку, допомагають розвивати соціальні, освітні й комунікаційні навички [12, с. 13-19]. Книга включає не лише інформацію про cinemaparenting, а й короткий опис фільмів включно з рекомендаціями батькам, як саме, з якими темами ці фільми використовувати, які питання задавати дітям [12].

На нашу думку в роботі з дитячо-батьківськими стосунками кінотерапія може бути корисною як в індивідуальному консультуванні батьків і дітей, так і для спільних сімейних зустрічей.

В роботі з батьками фільми можуть використовуватись з метою:

- психоедукації;
- аналізу проблемних ситуацій і складних питань виховання;
- навчання запобіганню та вирішенню конфліктів;
- розширення знань про різні підходи до побудови дитячо-батьківських стосунків;
- покращення розуміння стану і потреб дитини;
- пояснення можливих причин поведінки і демонстрації прикладів якісної взаємодії тощо.

В роботі з дітьми кінотерапія може бути сфокусована на:

- розуміння дитиною власних станів;
- формування цінностей і норм;
- навчання ефективним навичкам комунікації;
- розвиток вмінь вирішувати конфлікти;
- обговорення проблем в стосунках з батьками;
- пошук спільної мови в дитячо-батьківській взаємодії і т. д.

Для корекції проблем в дитячо-батьківських стосунках можна використовувати фільми різного жанру: комедії, мелодрами, драми, бойовики, фентезі тощо. Фільми обираються з урахуванням того, які саме жанри і фільми подобаються батькам і дітям. Тематика фільму повинна відповідати наявній проблемі в дитячо-батьківської взаємодії. Залежно від ситуації можна запропонувати різні варіанти перегляду:

1) кожен член родини дивиться фільм самостійно, обговорення відбувається під час індивідуальної зустрічі;

2) кожен дивиться фільм самостійно, обговорення відбувається одночасно з батьками і дітьми;

3) спільний перегляд вдома і спільне обговорення на наступній сімейній зустрічі;

4) спільний перегляд вдома з наступним обговоренням на індивідуальній зустрічі;

5) спільний перегляд на груповому занятті (окрема батьківська група або окрема дитяча група) з подальшим обговоренням на цьому ж занятті;

6) спільний перегляд членами сім'ї на занятті з подальшим обговоренням.

Розглянемо можливості роботи з батьками на прикладах фільмів: «Оптом дешевше», «Оптом дешевше 2» та «Камон-Камон».

Фільм «Оптом дешевше» (режисер Шон Леві, фільм вийшов на екрани в 2003 році) підходить для роботи з широкою сферою стосунків між батьками і дітьми, братами і сестрами, батьком і матір'ю. Після перегляду можна обговорювати питання прийняття, сепарації, вміння розставляти пріоритети й цілі, вирішувати конфлікти, поважати думку інших, приймати та надавати підтримку. В цілому фільм «Оптом дешевше» – це комедійна історія життя багатодітної родини Бейкерів. Батьки Том і Кейт мають 12 дітей різного віку і статі. Батькам доводиться шукати ключ як до всіх дітей разом, так і до кожної дитини окремо. Але не все виходить добре, тому час від часу діти відчувають тиск, ігнорування, зневагу. Ці проблеми можуть бути гарними прикладами для обговорення. Розглянемо кілька епізодів.

1. Старша донька Нора вже зустрічається з хлопцем, живе окремо від родини, але життя не можна назвати вільним. Сім'я не відпускає Нору, ігнорує її бажання і прохання дати свободу. Цю ситуацію можна використати для обговорення теми сепарації.

2. Друга донька Лора – доросла дівчина, що навчається в старшій школі. Спираючись на ставлення батьків до неї можна обговорювати тему дорослішання доньки, потреб і бажань дорослої дівчини.

3. Старший син Чарлі планує своє життя, але батько лише частково приймає ці плани. В них періодично виникають суперечки і конфлікти. На початку фільму Чарлі взагалі каже батькові, що ненавидить його. Важливо, що історія демонструє не лише проблеми, а й кроки на шляху їх вирішення. Поступово стосунки стають все краще, а виникає взаєморозуміння і прийняття.

Обговорення цього може бути корисним для прояснення важливих аспектів подолання конфліктів і побудови взаєморозуміння.

4. Ще один син, Марк, відчуває, що сім'я його не сприймає. Марк є самотньою дитиною, часто чує від братів і сестер, що він не вписується в їх сім'ю. Єдиний друг, з яким Марк може поділитись своїми проблемами - це жаба, яку він тримає в якості домашньої тварини. Коли цей «друг» помирає, Марк не витримує і втікає з дому. Тема стосунків Марка з родиною може бути корисна для обговорення питань ігнорування, знецінення, безсилля і відчаю, потреби в прийнятті і повазі.

5. Батьки не завжди приймають важливі рішення самостійно, час від часу вони долучають до цього і дітей. І хоча в кіно це подано в жартівній і кумедній формі, ці приклади є гарним приводом до обговорення таких питань, як проведення сімейних рад, спільного прийняття рішень, поваги до думки кожного члену родини.

6. Взаємостосунки батьків, Тома і Кейт, є гарним прикладом якісної батьківської взаємодії. В будь-якій ситуації вони підтримують один одного, в конфліктних ситуаціях з дітьми дотримуються спільної позиції і демонструють дітям зразки батьківської єдності і поваги.

Фільм «Оптом дешевше 2» (режисер Адам Шенкман, фільм вийшов на екрани в 2005 році) є продовженням попередньої історії, але, крім сім'ї Бейкерів, в ньому з'являється ще одна багатодітна сім'я - Мьорто. В родинах різні підходи до виховання дітей. В сім'ї Бейкерів – свобода і незалежність, повага до думки дитини, час від часу знецінення і ігнорування проблем дітей. В сім'ї Мьорто жорстка дисципліна, лише батько знає, як буде краще для дітей, культивується дух змагання, перемоги і досягнень. Діти Мьорто організовані, зібрані і слухняні. Час від часу батьки обох сімей (Том і Джиммі) обговорюють між собою переваги власного ставлення до дітей. Кожен з підходів має свої переваги і недоліки. Цей аспект є корисним для обговорення з батьками поглядів на питання сімейного виховання.

Крім того, Том і Джиммі давні конкуренти, які змагаються ще з підліткового віку. У фільмі вони конкурують в темі батьківства: хто кращий батько, в кого краще родина, дружина, діти. Ця боротьба суттєво відображається на житті членів їх родин. Спираючись на цю сюжетну лінію, після перегляду можна обговорити мотивацію батьківських дій, роль і місце батьків і дітей в сімейній взаємодії.

Ще одна ресурсна тема – покарання дітей. В одному епізоді син Бейкерів Марк приносить на свято феєрверки. Через випадкову іскру феєрверки, залишені Марком на столі, спалахнули, що привело до дуже небезпечної ситуації. Коли все скінчилось, мати Марка Кейт каже сину: «Не знаю, винен ти, чи ні, але тебе буде покарано». Ставлення батьків до цього покарання можна використати для обговорення питань покарання / непокарання дітей, форм і методів батьківського виховання і батьківського впливу.

В цілому, обидва батьки, Джиммі і Том, намагаються бути гарними батьками, але в них це не завжди виходить.

В кінці фільму Джиммі Мьорто каже старшій дочці Енн: «Я просто намагався бути гарним батьком». Цю фразу можна використати для обговорення питання того, що саме означає – бути хорошими батьками і як це може виглядати в житті.

Головні герої фільму «Камон-Камон» - дядько Джонні і його племінник Джессі. Джонні – дорослий самотній журналіст. В період, коли відбуваються події фільму, він бере інтерв'ю в дітей з різних міст США про їх стан, почуття, погляди на поточне і майбутнє життя. В фільму озвучено багато питань, над якими після перегляду можна запропонувати подумати учасникам, поставивши запитання щодо їх думки про те, які відповіді на ці питання могли б надати їх діти.

Джессі – дев'ятирічний хлопчик зі складним характером, син сестри Джонні. Через певні проблемні обставини, що відбулись в сім'ї сестри, Джонні доводиться певний час доглядати за племінником. Джонні не має досвіду виховання дитини, тому навчається всьому безпосередньо під час взаємодії з Джессі: як починати спілкування, як реагувати на незрозумілі вчинки племінника, як підтримувати бесіду, як вирішувати конфлікти. В фільмі багато прикладів гарної взаємодії, щирого ставлення і наполегливого пошуку. Про найбільш складні ситуації взаємодії Джонні розповідає сестрі і та дає поради, що потрібно робити в таких ситуаціях. Це може бути корисним для обговорення таких питань, як: проблеми в взаємодії з дітьми, причини негативної поведінки дитини, потреби дитини, причини виникнення конфліктів і підходи до їх вирішення тощо.

Головним ресурсом фільму є щирі кроки Джонні до побудови взаємостосунків. Наприклад, граючи в інтерв'ю, Джессі ставить дядькові складні запитання про його життя, на які Джонні доводиться щиро відповідати. В роботі з батьками буде корисним розглянути підходи, які використовує Джонні для побудови контакту, обговорити особливості його взаємодії з племінником, відстежити динаміку їх взаємостосунків, проаналізувати ресурсні сторони взаємодії.

Висновки. Отже, кінотерапія є корисним допоміжним інструментом корекції проблем в дитячо-батьківських стосунках. Фільми можна використовувати під час надання допомоги як окремо батькам і дітям, так і для роботи з сім'єю в цілому.

Кінотерапевтичну допомогу може бути сфокусовано на питаннях психоедукації в різних аспектах дитячо-батьківської взаємодії, розширення знань і поглиблення навичок щодо запобігання і вирішення конфліктів, демонстрацію прикладів якісної взаємодії, аналіз проблемних ситуацій і питань виховання, стимулювання відвертого обговорення батьками і дітьми поточних проблем в житті дітей тощо.

Література:

1. Кравчук Н.П. Передумови та причини виникнення конфліктних ситуацій у батьківсько-дитячій взаємодії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021, № 79, Т. 1. С. 30-35
2. Красін С. Вступ до режисованої фільмотерапії. Харків: Видавець ФОП Захаренко В.В. 2024. 80 с.
3. Красін С.А. Корекція та розвиток самоефективності особистості засобами кінотерапії. *Наукові перспективи.* 2025. № 10(64). С. 1474-1484
4. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. К. МАУП, 2003. 360 с.
5. Шавровська Н.В. Заповіді щасливого батьківства. Київ : Марич, 2009. 57 с.
6. Ballard M.B. The Family Life Cycle and Critical Transitions: Utilizing Cinematherapy to Facilitate Understanding and Increase Communication. *Journal of Creativity in Mental Health.* 2012. 7(2), p. 141–152. http://dx.doi.org.ezproxy.stockton.edu/10.1080/15401383.2012.685004
7. Berg-Cross L., Jennings P., Baruch R. Cinematherapy: Theory and application. *Psychotherapy in Private Practice*. 1990. 8(1). P. 135-156
8. Garrison D. The use of movies to facilitate family engagement in psychiatric hospitalization. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*. 2007. 46(9). p. 1218-1221.
9. Hesley J.W., Hesley J.G. Rent two films and let's talk in the morning: Using popular movies in psychotherapy. New York: Wiley. 2001. 384 p.
10. Niemiec R.M. Character strengths cinematherapy: Using movies to inspire change, meaning, and cinematic elevation. *J Clin Psychol*. 2020. 76(8) P. 1447-1462. doi:10.1002/jclp.22997
11. Shannon B., Dermer & Jennifer B.H. Utilizing Movies in FamilyTherapy: Applications for Individuals, Couples, and Families, *The American Journal of FamilyTherapy*, 2000. 28:2. p. 163-180, DOI: 10.1080/019261800261734
12. Solomon G. Cinemaparenting: Using Movies To Teach Life's Most Important Lessons. Aslan Pub. 2005. 245 p.
13. Tyson L, Foster L, Jones C. The process of cinematherapy as a therapeutic intervention. *Alabama Counseling Association Journal*. 2000. 26(1). P. 35-41.
14. Wedding D., Niemiec R.M. The clinical use of films in psychotherapy, *Journal of Clinical Psychology*. 2003. 2/59, p. 207–215.

Referenses:

1. Kravchuk, N.P. (2021). Peredumovy ta prychyny vynyknennya konfliktnykh sytuatsiy u bat′kivs′ko-dytyachiy vzayemodiyi [Prerequisites and causes of conflict situations in parent-child interaction]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchykh i zahal'noosvitnikh shkolakh* - Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education schools, 79, V. 1. 30-35 [in Ukrainian].
2. Krasin, S. (2024). *Vstup do rezhysovanoyi filmoterapiyi [Introduction to Directed Film Therapy]* . Kharkiv. Vydavets FOP Zakharenko V.V. [in Ukrainian].
3. Krasin, S.A. (2025). Korektsiya ta rozvytok samoefektyvnosti osobystosti za dopomohoyu kinoterapiyi [Correction and development of personal self-efficacy through film therapy]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*. 10(64). 1474-1484 [in Ukrainian].
4. Piren, M.I. (2003). Konfliktolohiya. Pidruchnyk [Conflictology: Textbook]: K. MAUP. [in Ukrainian].
5. Shavrovska, N.V. (2009). Zapovidi shchaslyvoho batkivstva [Commandments of happy parenthood]. Kyyiv : Marych [in Ukrainian].
6. Ballard, M.B. (2012). The Family Life Cycle and Critical Transitions: Utilizing Cinematherapy to Facilitate Understanding and Increase Communication. *Journal of Creativity in*

Mental Health. 7(2), 141–152.http://dx.doi.org.ezproxy.stockton.edu/10.1080/15401383.2012.685004

7. Berg-Cross, L., Jennings, P., & Baruch, R. (1990). Cinematherapy: Theory and application. *Psychotherapy in Private Practice, 8(1),* 135–156.

8. Garrison, D. (2007). The use of movies to facilitate family engagement in psychiatric hospitalization. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*. *46(9).* 1218-1221.

9. Hesley, J.W., & Hesley, J.G. (2001). *Rent two films and let's talk in the morning: Using popular movies in psychotherapy*. New York: Wiley.

10. Niemiec, R.M. (2020). Character strengths cinematherapy: Using movies to inspire change, meaning, and cinematic elevation. *J Clin Psychol*. *76(8).* 1447-1462. doi:10.1002/jclp.22997

11. Shannon, B. Dermer & Jennifer, B.H. (2000). Utilizing Movies in FamilyTherapy: Applications for Individuals, Couples, and Families, *The American Journal of FamilyTherapy*, 28:2. 163-180, DOI: 10.1080/019261800261734

12. Solomon, G. (2005). *Cinemaparenting: Using Movies To Teach Life's Most Important Lessons*. Aslan Pub.

13. Tyson, L, Foster, L, & Jones, C. (2000). The process of cinematherapy as a therapeutic intervention. *Alabama Counseling Association Journal*. *26(1).* 35-41.

14. Wedding, D. & Niemiec, R.M. (2003). The clinical use of films in psychotherapy, *Journal of Clinical Psychology*. *2/59.* 207–215.

УДК: 159.98

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1856-1870

Красіна Ганна Валеріївна доктор філософії з освітніх, педагогічних наук, старша викладачка кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ, м.Харків, https://orcid.org/0000-0001-7075-5183

Бужинська Світлана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ, м.Харків,http://orcid.org/000-0002-5103-0053

Дрокіна Аліна Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, старша викладачка кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ, м. Харків, http://orcid.org/0000-0001-6943-1819

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА З СІМ'ЄЮ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Анотація. У статті розглянуто особливості професійної діяльності психолога у роботі з сім'ями в умовах сучасних соціально-психологічних викликів, воєнних дій та масового внутрішнього переміщення населення. Проведено теоретичний аналіз сучасних наукових джерел, що висвітлюють різні напрями психологічної роботи з сім'єю. Встановлено, що ефективна робота психолога з сім'єю у складних умовах має комплексний та інтегративний характер та поєднує психодіагностичні, консультувальні, корекційні підходи, враховуючи міждисциплінарні аспекти. Наголошено на важливості травмо-інформованого підходу як ефективного інструменту підтримки спрямованого на відновлення базових почуттів безпеки, довіри й емоційної стабільності.

Досліджено ефективність тренінгових форм роботи з батьками та дітьми, які включають адаптаційні, арттерапевтичні, комунікативні та ресурсно-орієнтовані методики для підвищення психологічної стійкості та розвитку навичок саморегуляції.

Особлива увага приділяється психологічному супроводу у правовому полі, що включає роботу з сімейними конфліктами, проблемами домашнього насильства, судовими процесами та медіаційними процедурами.

Наголошено на важливості інформаційно-комунікаційного супроводу психологічної допомоги, зокрема застосування етично виважених, травмо-інформованих рекламних технологій для підвищення обізнаності сімей, мотивації до звернення по допомогу та формування позитивного ставлення до психологічної підтримки.

У висновках автори зазначено, що сучасна професійна діяльність психолога у сфері роботи з сім'єю у кризових і воєнних умовах повинна бути системною, міждисциплінарною та інтегративною, поєднуючи психодіагностичні, консультувальні, психокорекційні та тренінгові підходи, включати травмо-інформовану практику та інформаційно-комунікаційний супровід, що забезпечує захист прав, психологічну підтримку та розвиток ресурсів родини.

Ключові слова: професійна діяльність психолога; сім'я; сімейне виховання; психологія особистості; загальна, вікова та педагогічна психологія; юридична психологія; психологія маркетингу та реклами; кризове та телефонне психологічне консультування; психологія екстремальних ситуацій; тренінг; арттерапія; психопрофілактика та психокорекція; травма-інформований підхід, психологічний супровід.

Krasina Hanna Valeriyivna Doctor of Philosophy in Educational and Pedagogical Sciences, Senior lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-7075-5183

Buzhynska Svitlana Mykolaivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, http://orcid.org/000-0002-5103-0053

Drokina Alina Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, http://orcid.org/0000-0001-6943-1819

FEATURES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A PSYCHOLOGIST WORKING WITH FAMILIES IN CONTEMPORARY CONDITIONS: THEORY AND PRACTICE

Abstract. The article examines the specific features of the professional activity of psychologists working with families under contemporary socio-psychological

challenges, armed conflict, and mass internal displacement. A theoretical analysis of modern scientific sources highlighting various directions of psychological work with families has been conducted. It has been established that effective psychological work with families in complex conditions requires a comprehensive and integrative approach, combining psychodiagnostic, counseling, and corrective methods while taking into account interdisciplinary aspects. The importance of a trauma-informed approach is emphasized as an effective tool for supporting families, aimed at restoring basic feelings of safety, trust, and emotional stability.

The effectiveness of training-based methods for working with parents and children has been investigated, including adaptation, art therapy, communication, and resource-oriented techniques to enhance psychological resilience and develop self-regulation skills. Special attention is given to psychological support within the legal domain, including work with family conflicts, domestic violence issues, court proceedings, and mediation processes.

The importance of information and communication support in psychological assistance is highlighted, particularly the use of ethically responsible, trauma-informed advertising technologies to raise family awareness, motivate help-seeking, and foster a positive attitude toward psychological support.

In conclusion, the authors note that modern professional activity of psychologists working with families in crisis and war conditions should be systemic, interdisciplinary, and integrative. It should combine psychodiagnostic, counseling, psychocorrective, and training approaches, incorporate trauma-informed practice, and include information and communication support, thereby ensuring the protection of rights, psychological assistance, and the development of family resources.

Keywords: professional activity of a psychologist; family; family upbringing; personality psychology; general, developmental, and educational psychology; legal psychology; psychology of marketing and advertising; crisis and telephone psychological counseling; psychology of extreme situations; training; art therapy; psychoprophylaxis and psychocorrection; trauma-informed approach; psychological support.

Постановка проблеми. Війна істотно посилила вразливість українських сімей, порушивши їхні матеріальні, емоційні та виховні функції. Розрив соціальних зв’язків, погіршення умов проживання, невизначеність майбутнього та накопичені травматичні переживання знижують ресурсність родини та ускладнюють виконання батьківських ролей. Це призводить до підвищення конфліктності, зростання ризиків домашнього насильства й погіршення здатності батьків забезпечувати дітям емоційно стабільне, безпечне й підтримувальне середовище. Особливо уразливими є сім’ї, що пережили евакуацію або тривале переміщення, адже вони одночасно стикаються з побутовою нестабільністю, труднощами адаптації та недостатньою обізнаністю щодо доступних форм допомоги. Сучасний соціокультурний контекст країни зумовив суттєве зростання

кількості осіб, вимушених залишити свої домівки внаслідок воєнних дій. Масове внутрішнє переміщення актуалізувало потребу в комплексних дослідженнях психологічних наслідків пережитого досвіду, чинників стресостійкості та механізмів підтримки постраждалих сімей. Родини внутрішньо переміщених осіб (ВПО), стикаються з подвійним навантаженням: травматичними подіями, що руйнують відчуття безпеки, та необхідністю адаптації в нових соціально-культурних умовах. У зв'язку з цим особливої уваги потребує аналіз функціонування сімей внутрішньо переміщених осіб, виявлення їхніх потреб і ресурсів. Розуміння психологічних механізмів реакцій членів таких сімей дозволяє обґрунтовувати ефективні підходи до їх підтримки. Діти в умовах вимушеної міграції є однією з найбільш чутливих груп, адже переживають зміну середовища та втрату звичного укладу під час активного формування особистості. Психологічні труднощі сімей ВПО часто мають комплексний характер. Первинна травма, пов'язана із загрозою життю та втратою безпечного простору, посилюється вторинними труднощами адаптації, що нерідко спричиняє ретравматизацію. Для дітей це проявляється у підвищеній емоційній вразливості, збоях у поведінкових і когнітивних процесах, порушенні соціальних зв'язків та зниженні самооцінки. Травмуючі життєві обставини позбавляють дитину стабільного й підтримувального середовища, необхідного для здорового розвитку. Навіть за умови збереження сім'ї дорослі не завжди здатні забезпечити належну увагу та емоційну підтримку через власні стресові переживання й кризу ідентичності. Втрата звичного соціального оточення — родичів, друзів, сусідів — суттєво зменшує доступні ресурси допомоги та ускладнює процес адаптації всієї родини. У такому контексті зростає роль професійної підтримки, що потребує системного, теоретично обґрунтованого та практично орієнтованого підходу.

Окрім окресленого вище поля професійної діяльності психолога з сім'єю, також не менш важливим є і психологічний супровід в межах юридичної психології, який передбачає цілісний підхід до подолання наслідків воєнної травматизації, зокрема втрат, вимушеного переселення та пережитого насильства, а також до запобігання й реагування на прояви сімейного насильства в умовах збройного протистояння і супроводу процесів розірвання шлюбу та визначення батьківської опіки.

У таких випадках психолог часто поєднує психотерапевтичну діяльність із виконанням функцій медіатора чи експерта, інтегруючи психо-логічні інтервенції з правовими вимогами з метою забезпечення захисту прав та інтересів усіх членів родини, насамперед дітей. Реалізація такої діяльності в умовах соціальної нестабільності та правової невизначеності потребує від фахівця високої емпатійності, ґрунтовної обізнаності в законодавстві та розвинених професійних компетентностей у роботі з психологічною травмою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення сучасних психологічних наукових джерел засвідчує наявність досліджень,

присвячених різним аспектам професійної діяльності психолога з сім'єю в умовах сучасних соціальних викликів. Так, в наукових розробках Л. Помиткіної, В. Злагодух [1] та Р. Федорченко [2] розкрито особливості впливу сімейного виховання на формування особистості дитини. Специфіка психологічного консультування сім'ї стала темою наукових досліджень В. Панка [3] та І. Цимбалюк [4]. Науковці В. Байдик [5], М. Сириця [6], О. Царькова [7] досліджували технології психологічного супроводу сім'ї в умовах кризи та недзвичайних ситуацій, пов'язаних з війною. Темою наукових розвідок вчених О. Пометун та Г. Сєрової [8] став травмо-інформований підхід у роботі психолога з сім'єю. В напрацюваннях науковців Г. Красіної та К. Гавріловської [9] арттереапевтичні техніки розкриті як ефективний метод роботи з родиною. Окремі аспекти медіації та інших процедур альтернативного вирішення сімейних спорів висвітлювалися у працях вітчизняних (С. Демченко, І. Войтюк, Я. Мачужак, В. Землянської), та зарубіжних вчених (Л. Фуллер, Л. Надер, С. Сілбі, К. Менкель-Мідоу, П. Харлей) [10].

Таки чином, аналіз наукових джерел засвідчує достатній рівень опрацювання окремих аспектів роботи психолога з сім'єю в умовах сучасних соціальних викликів, зокрема: сімейного виховання, консультування, психологічного супроводу сім'ї в межах юридичної психології, кризового супроводу та застосування травмо-інформованих і арттерапевтичних підходів. Водночас, це зумовлює зростання потреби в комплексній професійній підтримці, адже ефективний психологічний супровід сімей у сучасних умовах має бути системним, міждисциплінарним і спрямованим на захист прав та інтересів усіх членів родини, насамперед дітей.

Мета дослідження. Визначення особливостей професійної діяльності психолога з сім'єю в умовах сучасних соціально-психологічних викликів та в обґрунтуванні теоретичних засад і практичних методів консультування, психопрофілактики та психокорекції сімейних криз.

Виклад основного матеріалу. Матеріали теоретичного аналізу свідчать, що у вітчизняній і зарубіжній психології професійна діяльність психолога розглядається як цілеспрямована практична діяльність, орієнтована на досягнення конкретних психологічних результатів шляхом застосування науково обґрунтованих знань, методів і технологій. Її ключовим завданням є надання допомоги особистості у розумінні власних переживань, подоланні складних життєвих ситуацій і зниженні психоемоційного напруження з урахуванням індивідуальних та соціальних чинників.

У межах вітчизняних підходів професійна діяльність психолога має системний характер і охоплює взаємопов'язані напрями, що забезпечують комплексний вплив на особистість, сім'ю та соціальне середовище [3]. Аналогічне розуміння простежується і в зарубіжних концепціях психологічної практики, де акцент робиться на інтеграції діагностичних, консультативних і корекційних компонентів у межах професійних та етичних стандартів.

У структурі професійної діяльності психолога провідне місце посідає психодіагностика, яка розглядається як методологічна основа практичної роботи. У працях Л.Ф. Бурлачука та О.С. Качаряна психодіагностика визначається як процес науково обґрунтованого виявлення психологічних особливостей особистості, що забезпечує адекватність подальших консультативних і корекційних втручань [7; 4].

Важливим складником професійної діяльності є психологічне консультування, спрямоване на усвідомлення клієнтом проблемної ситуації, мобілізацію внутрішніх ресурсів і формування конструктивних стратегій поведінки. Консультативна взаємодія ґрунтується на партнерських засадах, повазі до автономії клієнта та визнанні його суб'єктності [4].

Окремим напрямом виступає психокорекція, орієнтована на цілеспрямоване коригування емоційних, поведінкових і особистісних порушень; у наукових дослідженнях вона розглядається як тривалий процес, що потребує високого рівня професійної компетентності, рефлексії та дотримання етичних норм [3; 4].

Невід'ємною складовою професійної діяльності психолога є дотримання етичних принципів, які регулюють взаємини з клієнтом і професійною спільнотою. У міжнародній та вітчизняній психологічній практиці наголошується на пріоритеті відповідальності, компетентності, конфіденційності, поваги до гідності клієнта та принципу «не нашкодь». У цьому контексті професійна діяльність психолога передбачає не лише володіння методами психологічного впливу, а й високим рівнем особистісної зрілості фахівця, здатністю до професійної рефлексії та усвідомлення меж власної компетентності. Таким чином, професійна діяльність психолога постає як багаторівнева система, яка реалізується в межах етичних стандартів [4].

Інтегративний характер професійної діяльності психолога створює підґрунтя для ефективної роботи з сім'єю як складною соціально-психологічною системою. У контексті нашого дослідження, доречним буде наголосити, що сім'я розглядається як первинне середовище формування особистості дитини, у межах якого задовольняються базові психологічні потреби, формуються ціннісні орієнтації, моделі емоційного реагування та соціальної взаємодії. Взаємний характер впливу в системі «батьки – дитина» зумовлює необхідність системного підходу, відповідно до якого сімейні труднощі розглядаються не ізольовано, а як результат функціонування всієї родинної системи [1; 2].

Сім'я виступає первинним і визначальним психологічним середовищем формування особистості дитини, у межах якого закладаються базові емоційні, когнітивні та поведінкові структури. Сімейне виховання поєднує цілеспрямований педагогічний вплив батьків із постійною дією сімейних взаємин, що зумовлює його провідну роль у становленні самосвідомості, соціальної компетентності та емоційної регуляції дитини. Сучасні психологи визначають ключовим чинником психологічного розвитку – стиль сімейного виховання, який

відображає характер батьківського ставлення, способи емоційного реагування та типові моделі взаємодії з дитиною. Саме через ці взаємини формується первинний досвід міжособистісної взаємодії, система уявлень про себе та інших, а також базове відчуття психологічної безпеки. Разом із тим, позитивний емоційний клімат сім'ї сприяє розвитку довіри, емпатії та адаптивних форм поведінки, тоді як емоційна депривація, гіперпротекція або непослідовність батьківських впливів можуть зумовлювати порушення особистісного розвитку та соціальної адаптації. Варто додати, що самооцінка дитини формується в процесі ранньої взаємодії з батьками та значною мірою залежить від характеру їхніх оцінних суджень і емоційної підтримки. Надалі вплив сім'ї поступово опосередковується іншими соціальними чинниками, однак саме сімейне середовище закладає основу її відносної стабільності та адекватності. Таким чином, сімейне виховання є безперервним і цілісним психологічним процесом, що має вирішальне значення для формування особистості дитини. Його вплив вирізняється тривалістю, емоційною насиченістю та інтегративним характером, що визначає пріоритетність сім'ї як об'єкта психологічного аналізу та професійного супроводу [2].

Виходячи з вищеозначеного, можемо стверджувати, що професійна діяльність психолога у роботі з сім'єю передбачає аналіз взаємозв'язків, ресурсів і дисфункцій сімейної системи та послідовну реалізацію консультативної взаємодії — від первинної діагностики до впровадження корекційних і підтримувальних стратегій. У кризових та екстремальних умовах психологічна допомога ґрунтується на поєднанні підходів психології особистості, юридичної психології, психології виховання та кризового консультування. У наукових дослідженнях підкреслюється, що кризове консультування спрямоване не лише на подолання актуальних труднощів, а й на відновлення порушених сімейних взаємин і мобілізацію внутрішніх ресурсів родини [5; 7]. Логічним продовженням системного підходу є психокорекційна робота з сім'єю, спрямована на оптимізацію сімейних стосунків і подолання дезадаптивних моделей взаємодії. Вона передбачає діагностичний, корекційний етап і етап закріплення змін та може поєднуватися з елементами сімейної психотерапії.

Окреслені компоненти професійної діяльності психолога формують методологічне підґрунтя для аналізу особливостей роботи з сім'єю в умовах воєнної реальності.

Вплив воєнних чинників істотно трансформує запит на психологічну допомогу, зумовлюючи підвищену увагу до роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і військовослужбовців. У таких умовах зростає значення методів, що забезпечують безпечний простір для усвідомлення, вираження та переосмислення сімейного досвіду. Одним із ефективних інструментів є арттерапія, яка в межах сімейного консультування виконує діагностичну, корекційну, ресурсну та психопрофілактичну функції. Сімейна арттерапія сприяє розвитку комунікації, актуалізації ресурсів родини, усвідомленню ролей і

моделей взаємодії, а також створює умови для безпечного самовираження, особливо для дітей [9].

Важливим складником професійної діяльності психолога у роботі з сім'ями внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і військовослужбовців є також психологічний супровід у юридичному полі. У цьому контексті фахівець здійснює діяльність на перетині психології та права, надаючи психологічну підтримку родині та окремим її членам під час проходження правових процедур. У межах юридичної психології до ключових напрямів роботи психолога з сім'єю належать такі [11;12]:

- Сімейне консультування та психотерапія – надання допомоги родинам у кризових ситуаціях (розлучення, втрата, внутрішньосімейні конфлікти), виявлення причин труднощів і напрацювання конструктивних шляхів їх подолання з урахуванням правового контексту;
- Робота з проблемою домашнього насильства – психологічний супровід постраждалих осіб, корекційна робота з кривдниками, розроблення профілактичних і реабілітаційних програм, а також підтримка дітей, які стали свідками або жертвами насильства;
- Психологічний супровід судових процесів – підготовка батьків до судових розглядів щодо розірвання шлюбу та визначення опіки, психологічна допомога дітям у переживанні сімейних змін;
- Профілактично-просвітницька діяльність – інформування батьків про правові засади сімейного виховання, формування відповідального батьківства та здорових сімейних цінностей;
- Медіаційна діяльність – сприяння досягненню взаємоприйнятних домовленостей між сторонами сімейного конфлікту з метою запобігання судовим спорам.

Отже, сучасний психолог у сфері юридичної практики виступає як висококваліфікований фахівець, що поєднує знання з психології травми, сімейних криз, медіації, правових норм та здатний діяти в умовах високої невизначеності забезпечуючи захист і підтримку благополуччя сім'ї.

У роботі з сім'ями ВПО та родинами, що пережили воєнні події, особливого значення набувають і дистанційні форми допомоги, зокрема телефонне консультування, яке ґрунтується на принципах конфіденційності, добровільності та толерантності. Психологічне консультування таких сімей потребує травма-інформованого підходу, високого рівня професійної підготовки та глибокого розуміння сім'ї як ключового ресурсу відновлення й стійкості в умовах тривалої соціальної кризи [6; 3]. Доцільно наголосити, що телефонне консультування є ефективною формою психологічної допомоги сім'ям у кризових та стресових умовах, зокрема за обмеженого доступу до очних послуг. В свою чергу, специфіка цієї форми роботи зумовлена високою інтенсивністю емоційних переживань абонентів, які часто перебувають у стані гострого стресу, тривоги або емоційного виснаження. У зв'язку з цим пріоритетним завданням

психолога є стабілізація емоційного стану членів сім'ї та зниження «піку» переживань, після чого можливе подальше опрацювання проблемного запиту. Слід додати, що ключовим методом телефонного консультування є активне слухання, що реалізується через заохочення до висловлювання, перефразування, емоційне віддзеркалення та узагальнення. Застосування цих прийомів дозволяє психологу знизити рівень напруження у батьківсько-дитячих взаєминах, сприяти усвідомленню емоційного стану членів сім'ї та підтримати їхні внутрішні ресурси без використання директивних або оцінювальних інтервенцій.

Телефонний консультативний діалог у роботі з сім'єю зазвичай включає встановлення контакту, дослідження почуттів і проблем, спільний пошук можливих рішень та завершення взаємодії. Послідовність і глибина проходження цих етапів визначається емоційним станом абонентів і тривалістю контакту, однак їх структурне розуміння підвищує ефективність психологічної допомоги. Важливим аспектом телефонного консультування є адаптація мовлення психолога до лексики та способу самовираження абонентів із поступовим переходом до більш усвідомленого опису переживань через конкретні відчуття, дії та потреби, що сприяє емоційній стабілізації та відновленню відчуття контролю над ситуацією. Істотно підкреслити, що у практиці телефонного консультування психолог надає підтримку батькам у ситуаціях підвищеної тривоги за дитину, сімейних конфліктів, труднощів адаптації до змін життєвих обставин або переживання безпорадності у батьківсько-дитячих взаєминах, допомагаючи родині знизити емоційне напруження та окреслити доступні ресурси для подальшого функціонування [5; 6].

Водночас ефективність телефонного консультування сімей значною мірою залежить від урахування глибинних психологічних чинників, зокрема впливу травматичного досвіду на емоційний стан батьків і дітей, що зумовлює доцільність звернення до травма-інформованого підходу в організації психологічної допомоги. В актуальному соціальному контексті зростає значущість застосування травма-фокусованого (травма-інформованого) підходу в роботі психолога з сім'ями, які мають дітей. Слід зазначити, що психологічна травма, в сучасній психології, розглядається як наслідок переживання подій або обставин, що є загрозливими чи руйнівними для фізичного та емоційного благополуччя особистості й істотно впливають на її здатність до соціальної взаємодії, саморегуляції та виконання повсякденних функцій. Відповідно, вплив травми визначається не індивідуальною «силою» людини, а сукупністю пережитого досвіду, віковими особливостями та наявністю підтримувального середовища.

Травма-інформований підхід у психологічній роботі з сім'єю передбачає усвідомлення поширеності травматичних переживань та орієнтацію на відновлення базових почуттів безпеки, довіри, контролю й емоційної стабільності. Його реалізація ґрунтується на принципах безпеки, прозорості й довіри у взаємодії, співпраці та активної участі клієнтів у процесі допомоги, визнання їхнього права на вибір і контроль, а також урахування культурних, історичних і гендерних

чинників. Особливого значення набуває запобігання ретравматизації як дітей, так і дорослих членів родини, що вимагає від психолога емпатійної позиції, гнучкості та дотримання етичного принципу «не нашкодь». Застосування травма-інформованого підходу у роботі з сім'ями в умовах війни сприяє збереженню психологічної цілісності родинної системи, підтримці батьківських ресурсів та формуванню більш адаптивних стратегій подолання стресу у дітей і дорослих [8]. У практичній площині травма-інформований підхід у роботі з сім'ями реалізується переважно через групові та тренінгові форми, що поєднують профілактичні й психоедукаційні завдання та сприяють підтримці сімейної адаптації в умовах воєнного стресу.

Тренінгова форма роботи з сім'єю забезпечує цілісну підтримку родин, орієнтовану на відновлення психологічної рівноваги та посилення внутрішніх ресурсів у складних життєвих обставинах та передбачає активне залучення членів сім'ї до групових занять, у межах яких відпрацьовуються навички емоційної саморегуляції, ефективної комунікації, управління конфліктами та взаємної підтримки. Окрема увага в тренінговій роботі приділяється підтримці батьківських компетентностей, покращенню внутрішньосімейної комунікації та створенню психологічно безпечного середовища для дітей в умовах адаптації до нових життєвих реалій, що особливо важливо для сімей, які перебувають у стані кризи.

У психологічній роботі з батьками внутрішньо переміщених осіб, ветеранами, сім'ями військовослужбовців та родин, які перебувають у стані життєвої кризи доцільним є використання різноманітних тренінгових форматів, спрямованих на стабілізацію емоційного стану, посилення батьківського потенціалу та успішну адаптацію до нових життєвих реалій. Зокрема, ефективними є такі форми роботи [13;14;15]:

- Психоосвітні тренінги, які орієнтовані на ознайомлення батьків із психологічними наслідками воєнних подій і вимушеного переселення, особливостями реагування дітей на стрес та шляхами їх підтримки в адаптаційний період;

- Тренінги розвитку емоційної саморегуляції та стресостійкості, спрямовані на опанування навичок контролю емоцій, зниження рівня тривожності, подолання емоційного виснаження й відновлення внутрішніх ресурсів;

- Комунікативні тренінги, які сприяють удосконаленню внутрішньосімейної взаємодії, розвитку навичок активного слухання та конструктивного розв'язання конфліктів між батьками й дітьми;

- Тренінги розвитку батьківських компетентностей – допомагають зміцнити впевненість у виконанні батьківської ролі та сформувати ефективні виховні стратегії в умовах нестабільності;

- Ресурсно-орієнтовані тренінги, спрямовані на виявлення й актуалізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів родини, розвиток навичок самопідтримки та взаємодопомоги;

- Групи психологічної підтримки, які створюють безпечний простір для обміну досвідом, переживаннями та зменшення відчуття соціальної ізоляції.

Комплексне використання зазначених форм тренінгової роботи забезпечує ефективну психологічну підтримку зазначених вище категорій батьків, сприяє відновленню їхнього психологічного благополуччя та формуванню стабільного, підтримувального середовища для розвитку дітей.

Щодо форм тренінгової роботи, із дітьми ВПО, ветеранів, сімей військово-службовців та родин, які перебувають у стані життєвої кризи, то вони перш за все покликані на відновлення емоційної рівноваги, зниження наслідків травматичного досвіду та підтримку розвитку особистості (Див. табл. 1) [13;15;16]:

Таблиця 1

Форми тренінгової роботи з дітьми у складних життєвих обставинах

Форма тренінгової роботи	Мета та завдання тренінгу	Психологічні техніки реалізації
Адаптаційні тренінги	Сприяння адаптації до нових соціальних умов, формування відчуття безпеки та довіри	«Знайомство через символ», «Моє нове місце», «Коло підтримки»
Тренінги емоційної саморегуляції	Розвиток уміння розпізнавати та регулювати емоції, зниження тривожності	«Термометр емоцій», «Дихання спокою», «Емоційні картки»
Травмо-інформовані тренінги	Обережне опрацювання травматичного досвіду, профілактика ретравматизації	«Безпечне місце», «Рюкзак переживань», «Мій захисний ресурс»
Арттерапевтичні тренінги	Невербальне вираження почуттів, зниження емоційного напруження	«Малюнок настрою», «Мандала спокою», «Моя внутрішня сила»
Казкотерапевтичні тренінги	Символічне опрацювання переживань, розвиток уяви та внутрішніх ресурсів	«Казка про героя», «Чарівний помічник», «Подорож до країни безпеки»
Комунікативні тренінги	Розвиток навичок спілкування, співпраці та взаєморозуміння	«Активне слухання», «Я-повідомлення», «Міст довіри»
Ресурсно-орієнтовані тренінги	Актуалізація особистісних ресурсів, підвищення самооцінки та стійкості	«Моє дерево ресурсів», «Скринька сили», «Що мені допомагає?»
Групи психологічної підтримки	Зниження відчуття ізоляції, нормалізація переживань через групову взаємодію	«Коло почуттів», «Я не один», «Слова підтримки»

Представлена система форм тренінгової роботи свідчить, що у роботі з дітьми, які перебувають у стані життєвої кризи доцільним є впровадження комплексного психологічного впливу, спрямованого на стабілізацію емоційного стану, подолання наслідків травматичного досвіду й активізацію особистісних ресурсів дитини. Саме поєднання адаптаційних, травмо-інформованих,

арттерапевтичних, комунікативних і ресурсно-орієнтованих тренінгів забезпечує створення безпечного розвивального середовища, сприяє підвищенню психологічної стійкості, формуванню навичок саморегуляції та успішній соціальній адаптації дітей у складних життєвих обставинах.

Психологічна допомога дітям і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, потребує не лише впровадження різних психологічних напрямків роботи, а й належного інформаційно-комунікаційного супроводу. В умовах воєнного стану, масового внутрішнього переміщення населення та зростання кількості сімей, що зазнали травматичного досвіду, актуалізується проблема недостатньої поінформованості цільових груп про наявні можливості психологічної допомоги та механізми її отримання. Нерідко психологічні послуги залишаються недоступними не через їх відсутність, а внаслідок комунікаційних бар'єрів, соціальної стигматизації звернення по допомогу, тощо.

У цьому контексті особливого значення набуває застосування рекламних технологій як інструменту соціально-психологічного впливу та просвітницької діяльності. Соціальна реклама, інформаційні кампанії, цифрові медіа-платформи, відеоконтент, таргетована реклама в соціальних мережах здатні виконувати не лише інформативну, а й мотиваційну функції. Через доступні, емоційно чутливі та травмо-інформовані повідомлення рекламні технології сприяють формуванню позитивного образу психологічної допомоги, зниженню рівня тривоги й упередженого ставлення до психолога, а також підвищенню готовності сімей та дітей звертатися по підтримку.

Особливої уваги потребує адаптація рекламних повідомлень до специфіки цільових аудиторій — дітей, батьків ВПО, сімей військовослужбовців і ветеранів. Ефективність рекламних технологій у сфері психологічної допомоги значною мірою визначається урахуванням вікових, соціокультурних і психоемоційних особливостей отримувачів інформації, використанням етичних принципів комунікації та недопущенням повторної травматизації. У цьому зв'язку рекламні повідомлення мають ґрунтуватися на принципах безпеки, підтримки, надії та ресурсності, а не апелювати до страху чи почуття провини. А отже, можемо стверджувати, що рекламні комунікації виконують функцію посередника між фахівцем і отримувачем допомоги, забезпечуючи своєчасне інформування, формування довіри та підвищення ефективності психологічних інтервенцій на рівні суспільства.

Таким чином, інтеграція рекламних технологій у систему психологічної допомоги сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах є важливим чинником підвищення її ефективності та суспільної значущості. Інформаційно виважені, етично зорієнтовані й травма-інформовані комунікації дозволяють не лише своєчасно донести інформацію про можливості психологічної підтримки, а й сформувати позитивне ставлення до звернення по допомогу. У результаті рекламні технології сприяють розширенню доступу до психологічних послуг, активізують мотивацію сімей і дітей до отримання підтримки та посилюють

профілактичний потенціал психологічної супроводу в умовах воєнного й соціального стресу.

Висновки і пропозиції. Отримані у процесі дослідження результати дають змогу сформулювати наступні висновки:

1. Доведено, що професійна діяльність психолога у роботі з сім'єю в сучасних соціально-психологічних викликах має інтегративний і міждисциплінарний характер та охоплює психодіагностику, консультування, психокорекцію, кризову допомогу, арттерапію, тренінгові форми роботи та психологічний супровід у сфері юридичної практики. Особливої значущості набуває травма-інформований підхід, який дозволяє мінімізувати ризики ретравматизації, відновити відчуття безпеки та підтримати адаптивні ресурси в ході психологічного супроводу сім'ї.

2. Встановлено, що тренінгові форми роботи з батьками й дітьми у складних життєвих обставинах є ефективним інструментом стабілізації емоційного стану, розвитку навичок саморегуляції, покращення внутрішньосімейної комунікації та посилення батьківських компетентностей. Поєднання адаптаційних, травмо-інформованих, арттерапевтичних, комунікативних і ресурсно-орієнтованих тренінгів створює безпечне розвивальне середовище та сприяє підвищенню психологічної стійкості дітей і дорослих.

3. Виявлено, що ефективність психологічної допомоги значною мірою залежить не лише від змісту та методів роботи, а й від належного інформаційно-комунікаційного супроводу. У цьому контексті рекламні технології постають важливим інструментом соціально-психологічного впливу, що забезпечує інформування, формування довіри до психологічної допомоги та зниження соціальної стигматизації звернень по підтримку. Етично виважені, травма-інформовані рекламні комунікації сприяють розширенню доступу до психологічних послуг і посилюють їх профілактичний потенціал.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у розробці інтегрованих міждисциплінарних моделей психологічної підтримки сімей у кризових умовах, що дозволить підвищити доступність психологічної допомоги, зміцнити ресурси родини та забезпечити її стійкість у соціально та воєнно нестабільних умовах.

Література:

1. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

2. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї [Текст] : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

3. Панок В.Г. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол ; заг. ред. В.Г. Панок, І.І. Ткачук. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. 2019. 144 с.

4. Цимбалюк І. М. Психологічне консультування та корекція. Модульно-рейтинговий курс: Навчальний посібник. К: ВД «Професіонал», 2005. 656 с.

5. Байдик В.В. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи) / авт. кол:

В.В. Байдик, Ю.С. Бондарук, Ю.П. Гопкало, Т.Б. Гніда, І.О. Корнієнко, Н.В. Лунченко, et al.. Київ. Ніка-Центр. 2021. 118 с.

6. Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. К. 7 БЦ, 2023. 175 с.

7. Царькова О.В. Концептуалізація системи сімейно-орієнтованого психолого-педагогічного супроводу родини, яка виховує дитину з особливими потребами / О.В. Царькова, О.О. Прокоф'єва, Г.Б. Варіна та ін.; за заг. ред. докт. психолог. наук О.В. Царькової. Мелітополь: Люкс, 2019. 417 с.

8. Пометун О.І., Сєрова Г.В. Впровадження тренінгової програми соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу: аналітичний звіт (електронне видання) / Пометун Олена, Сєрова Галина. К.: Педагогічна думка, 2025. 42 с.

9. Красіна Г.В. Техніки арттерапії в роботі кризового психолога з цивільним населенням в умовах війни: навчально-методичний посібник. 2023. 106 с.

10. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.: іл.

11. Озерський І. В. Актуальні проблеми юридичної психології: навч. посіб. / І.В. Озерський. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 300 с.

12. Юридична психологія: навчально-методичний посібник / Г. В. Мухіна; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с.

13. Долинська Л.В., Темрук О.В. Особистісно-професійне зростання: психологічні тренінги: навчально-методичний посібник. Київ: Каравелла, 2017. 560 с.

14. Євдокімова Н.О. Тренінгові технології у роботі психологічної служби вищого навчального закладу: навчальний посібник / за ред. Н.О. Євдокімової. Миколаїв: Іліон, 2013. 558 с.

15. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. К.: Агентство "Україна". 2015. 176 с.

16. Психологічна безпека освітнього середовища: Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 9 / за ред. Т. Л. Панченко. Біла Церква: КВНЗ КОР "Академія неперервної освіти", 2016. 228 с.

References:

1. Pomitkína, L.V., Zlagodukh, V.V., KHímchenko, N.S. & Pogorilska, N.Í. (2010). *sykholohiya simyi. Navchanyy posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. [Psychology of the family. Beginner's guide for students with advanced knowledge].* K.: Vid-vo Nats. aviats. un-tu «NAU-druk» [in Ukrainian].

2. Fedorenko, R.P. (2015) *Psykholohiya simyi : navch. posib. [Psychology of the family: a basic guide]* Lutsk : Vezha-Druk, [in Ukrainian].

3. Panok, V.H. (2019). *Konsultuvannya v systemi psykhosotsialnoyi dopomohy dityam i simyam, shcho vynykly u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viys'kovykh diy [Consulting in the system of psychosocial assistance to children and families who found themselves in difficult life circumstances as a result of military actions]*. Kyyiv: UNMTS praktychnoyi psykholohiyi i sotsial′noyi roboty [in Ukrainian].

4. Tsymbalyuk, I.M. (2005) *Psykholohichne konsultuvannya ta korektsiya. Modulno-reytynhovyy kurs: Navchalnyy posibnyk [Psychological consultation and correction. Modular-rating course: Basic textbook]*. K: VD «Profesional», [in Ukrainian].

5. Baydyk V.V. (2021). *Tekhnolohiyi psykhosotsialnoyi dopomohy dityam i simyam, shcho opynylysya u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viys'kovykh diy (z dosvidom roboty) [Technologies for psychosocial assistance to children and families who find themselves in difficult*

life circumstances as a result of military actions (from work experience)]/ avt. kol: Baydyk, V.V., Bondaruk, YU.S., Hopkalo, YU.P., Hnida, T.B., Korniyenko, I.O., &Lunchenko N.V. ta in.. Kyyiv : Nika-Tsentr, 118 s. [in Ukrainian].

6. Syrytsya M.V. (2023). *Osoblyvosti nadannya psykholohichnoyi dopomohy viys'kovos-luzhbovtsyam, veteranam ta chlenam yikhnikh simey tsyvil'nymy psykholohamy.* : metod. posib. [*Peculiarities of providing psychological assistance to military personnel, veterans and members of their families by civilian psychologists: methodological manual],* K. 7 BTS, 175 s. [in Ukrainian].

7. Tsarkova O.V. (2019). *Kontseptualizatsiya systemy simeyno-oriyentovanoho psykholoho-pedahohichnoho suprovodu rodyny, yaka vykhovuye dytynu z osoblyvymy potrebamy [Conceptualization of a system of family-oriented psychological and pedagogical support for a family raising a child with special needs]*. Tsarkova, O.V., Prokofyeva, O.O., & Varina H.B., ta in. Melitopo′: Lyuks, 417 s. [in Ukrainian].

8. Pometun, O.I. & Syerova, H.V. (2025). *Vprovadzhennya treninhovoyi prohramy sotsialno-pedahohichnoyi pidtrymky uchniv-mihrantiv na zasadakh travmo-informatsiynoho pidkhodu : analitychnyy zvit (elektronne vydannya) [Promotion of training programs for social and pedagogical support of migrant students in a trauma-informed approach: analytical report (electronic version)].* K. : Pedahohichna dumka, [in Ukrainian].

9. Krasina, H.V. (2023). *Tekhniky artterapiyi v roboti kryzovoho psykholoha z tsyvilnym naselennyam v umovakh viyny: navchal'no-metodychnyy posibnyk [Art therapy techniques in the work of a crisis psychologist with the civilian population in wartime: a teaching and methodological manual]* [in Ukrainian].

10. Bilyk, T., Havryliuk, R., Horodyskyi, I., et al. (2019). *Mediatsiia u profesiinii diialnosti iurysta: Pidruchnyk* [Mediation in the professional activity of a lawyer: Textbook] (N. Krestovska & L. Romanadze, Eds.). Odesa: Ekologiia. [in Ukrainian].

11. Ozerskyi, I. V. (2021). *Aktualni problemy iurydychnoi psykholohii: Navch. posib.* [Current issues of legal psychology: Textbook]. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian].

12. Mukhina, H. V. (2019). *Iurydychna psykholohiia: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Legal psychology: Educational-methodical manual] (V. M. Beschastnyi, Ed.). Kyiv: VD “Dakor”. [in Ukrainian].

13. Dolynska, L. V., & Temruk, O. V. (2017). *Osobystisno-profesiine zrostannia: Psykholohichni treninhy: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Personal and professional growth: Psychological trainings: Educational-methodical manual]. Kyiv: Karavella. [in Ukrainian].

14. Yevdokimova, N. O. (2013). *Treningovi tekhnolohii u roboti psykholohichnoi sluzhby vyshchoho navchalnoho zakladu: Navchalnyi posibnyk* [Training technologies in the work of the psychological service of a higher education institution: Textbook]. Mykolaiv: Ilion. [in Ukrainian].

15. *Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna dopomoha sim’iam z ditmy v period viiskovoho konfliktu: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Social-pedagogical and psychological assistance to families with children during armed conflict: Educational-methodical manual]. (2015). Kyiv: Ahentstvo “Ukraina”. [in Ukrainian].

16. Panchenko, T. L. (Ed.). (2016). *Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyshcha: Visnyk psykholohichnoi sluzhby Kyivshchyny. Vypusk 9* [Psychological safety of the educational environment: Bulletin of the psychological service of Kyiv region, Issue 9]. Bila Tserkva: KVNZ KOR “Akademiia neperervnoi osvity”. [in Ukrainian].

УДК 159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1871-1877

Лазерева Інна Леонідівна здобувачка вищої освіти 2 курсу 1 групи спеціальності психологія Одеського державного університету внутрішніх справ, м.Одеса

Смірнова Ольга Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, м.Одеса, https://orcid.org/0000-0002-3680-353X

Краснопольська Світлана Михайлівна викладачка кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ТРИВАЮЧОГО ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню психологічних особливостей реадаптації військовослужбовців Збройних Сил України після виконання бойових завдань в умовах триваючого воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними викликами, перед якими опинилися захисники української держави з початку широкомасштабної агресії, та необхідністю створення ефективної системи психологічної підтримки, що враховує специфіку реадаптаційних процесів саме під час активного збройного конфлікту. У статті представлено результати емпіричного дослідження, проведеного на вибірці 30 військовослужбовців, які мають досвід виконання бойових завдань безпосередньо в зоні активних бойових дій. Виявлено високу поширеність посттравматичних симптомів, тривожності та депресивних проявів серед учасників дослідження. Нав'язливі спогади або нічні кошмари періодично переживають 63,3% досліджуваних, клінічно значущі рівні тривожності виявлені у 43,3% учасників, виражені симптоми депресії відзначено у 36,7% військовослужбовців. Проблеми зі сном регулярного характеру мають 50% учасників, труднощі емоційної регуляції виявлені у 43,3% досліджуваних. Встановлено, що недостатню соціальну підтримку відчувають 23,3% учасників, що є серйозним чинником ризику для розвитку психологічних порушень. Аналіз копінг-стратегій виявив, що лише 16,7% військовослужбовців звертаються за професійною психологічною допомогою, попри високу поширеність клінічно значущих симптомів. Виявлено, що 26,7% учасників використовують алкоголь як спосіб подолання стресу, 20% вдаються до ізоляції та уникнення контактів. Кореляційний аналіз підтвердив значущі взаємозв'язки між тривалістю

перебування в зоні бойових дій та вираженістю посттравматичних симптомів, між рівнем соціальної підтримки та депресивними проявами. Обґрунтовано специфічність реадаптації під час воєнного стану, коли відсутність чіткої межі між воєнним та мирним періодом ускладнює процес психологічного відновлення. Розроблено практичні рекомендації для психологів, командирів підрозділів та родичів військовослужбовців щодо оптимізації процесу реадаптації з урахуванням виявлених закономірностей.

Ключові слова: психологічна реадаптація, військовослужбовці, воєнний стан, посттравматичний стрес, психологічна підтримка, копінг-стратегії, соціальна підтримка.

Lazereva Inna Leonidivna, second-year student (Group 1) majoring in Psychology at Odesa State University of Internal Affairs, Odesa

Smirnova Olha Mykhailivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-3680-353X

Krasnopolska Svitlana Mykhailivna Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa

PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL READAPTATION OF MILITARY PERSONNEL UNDER ONGOING MARTIAL LAW

Abstract. The article is devoted to the study of psychological peculiarities of readaptation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine after performing combat missions under ongoing martial law. The research reveals high prevalence of post-traumatic symptoms, anxiety and depressive manifestations among 30 participants. Intrusive memories or nightmares are periodically experienced by 63.3% of subjects, clinically significant anxiety levels are found in 43.3% of participants, pronounced depression symptoms are noted in 36.7% of military personnel. Regular sleep problems affect 50% of participants, emotional regulation difficulties are revealed in 43.3% of subjects. Insufficient social support is felt by 23.3% of participants. Only 16.7% of servicemen seek professional psychological help despite high prevalence of clinically significant symptoms. Practical recommendations for psychologists, commanders and relatives are developed considering identified patterns of readaptation under ongoing armed conflict.

Keywords: psychological readaptation, military personnel, martial law, post-traumatic stress, psychological support, coping strategies, social support.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Широкомасштабна агресія проти

України створила безпрецедентні виклики для психологічного здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України. За даними Міністерства охорони здоров'я України, близько 45% військових, які повертаються із зони бойових дій, потребують психологічної допомоги різного рівня інтенсивності. Специфіка психологічної реадаптації під час воєнного стану полягає в тому, що військовослужбовці перебувають у стані постійної мобілізаційної готовності та циклічно повертаються до виконання бойових завдань, що робить традиційні моделі посттравматичної адаптації недостатньо ефективними через відсутність чіткої межі між воєнним та мирним періодом життя. Ця ситуація вимагає наукового обґрунтування специфічних психологічних механізмів, що забезпечують успішну реадаптацію в умовах триваючого збройного конфлікту, та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимізації цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблематика психологічної реадаптації військовослужбовців активно досліджується в українській психологічній науці. Блінов О.А. досліджував психологію бойового стресу в контексті сучасних збройних конфліктів, систематизувавши теоретичні та практичні підходи до розуміння впливу екстремальних умов на психіку військовослужбовців [1]. Стасюк В.В. та Дикун В.Г. вивчали психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців у процесі адаптації до умов службово-бойової діяльності, виявивши значущість індивідуальних стратегій подолання стресу [2]. Міжнародні дослідження також підтверджують високу поширеність психологічних порушень серед військового контингенту після участі в бойових діях [3]. Проте недостатньо вивченими залишаються саме особливості реадаптації під час воєнного стану, коли процес повернення до мирного життя ускладнюється продовженням загрози та необхідністю збереження бойової готовності.

Мета статті. Метою статті є визначення психологічних особливостей реадаптації військовослужбовців під час воєнного стану на основі емпіричного дослідження та формулювання практичних рекомендацій щодо оптимізації цього процесу з урахуванням специфіки тривалого збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Емпіричне дослідження проводилося протягом вересня-листопада 2024 року на базі реабілітаційного центру для військовослужбовців. Вибірку склали 30 військовослужбовців Збройних Сил України віком від 19 до 55 років (середній вік 33 роки), які мають досвід виконання бойових завдань безпосередньо в зоні активних бойових дій протягом останніх 12 місяців. Тривалість виконання бойових завдань становила не менше 3 місяців безперервного перебування в зоні бойових дій. За родом військ учасники представляли піхотні підрозділи (14 осіб), артилерійські підрозділи (6 осіб), танкові підрозділи (4 особи), підрозділи розвідки (3 особи) та підрозділи

забезпечення (3 особи). Методом дослідження було анкетування з використанням спеціально розробленої анкети, що включала 10 питань, спрямованих на виявлення ключових аспектів психологічного стану, труднощів адаптації, соціальної підтримки та копінг-стратегій.

Аналіз тривалості перебування в зоні бойових дій показав, що найбільша група учасників (13 осіб, 43,3%) провела в зоні бойових дій від 6 до 9 місяців. Значна частка учасників (8 осіб, 26,7%) перебувала в зоні бойових дій від 9 до 12 місяців, що вказує на тривалу експозицію до стресових чинників. Група з найменшою тривалістю перебування (від 3 до 6 місяців) налічувала 5 осіб (16,7%), тоді як 4 особи (13,3%) провели в зоні бойових дій понад 12 місяців, що свідчить про надмірну експозицію до бойового стресу та високий ризик розвитку психологічних порушень.

Дослідження симптомів посттравматичного стресу виявило високу поширеність нав'язливих спогадів або нічних кошмарів серед учасників. Лише 3 особи (10%) відповіли, що ніколи не відчувають таких симптомів. Більшість учасників повідомили про періодичне виникнення цих симптомів: 8 осіб (26,7%) відповіли рідко, 11 осіб (36,7%) відповіли іноді. Викликає занепокоєння той факт, що 5 осіб (16,6%) відчувають нав'язливі спогади або кошмари часто, а 3 особи (10%) щодня, що свідчить про наявність клінічно значущих симптомів, які потребують професійного втручання. Ці результати підтверджують травма-орієнтовану модель, яка пояснює ці симптоми як наслідок неадекватної переробки травматичних спогадів, що кодуються в пам'яті у фрагментованому вигляді з високою сенсорною насиченістю.

Оцінка рівня тривожності виявила, що лише 2 особи (6,7%) повідомили, що ніколи не відчувають надмірної тривоги. Помірну тривожність відчувають 6 осіб (20%) рідко та 9 осіб (30%) іноді. Водночас високі рівні тривожності виявлені у 9 осіб (30%), які відчувають занепокоєння часто, та у 4 осіб (13,3%), які переживають тривогу щодня. Сукупно 43,3% учасників мають клінічно значущі рівні тривожності, що відповідає даним міжнародних досліджень щодо поширеності генералізованого тривожного розладу серед військовослужбовців [4]. Ці показники можуть бути інтерпретовані через когнітивно-біхевіоральну модель як наслідок формування дезадаптивних когнітивних схем щодо небезпечності світу та власної вразливості внаслідок тривалого досвіду перебування в умовах реальної загрози життю.

Аналіз симптомів депресії через оцінку втрати інтересу до діяльності виявив, що лише 4 особи (13,3%) не відчувають втрати інтересу до раніше приємних активностей. Помірні прояви відзначили 7 осіб (23,3%) рідко та 8 осіб (26,7%) іноді. Проте 7 осіб (23,3%) часто втрачають інтерес до раніше приємних активностей, а 4 особи (13,4%) відчувають це постійно. Сукупно 36,7% учасників мають виражені симптоми ангедонії, що є одним із ключових діагностичних критеріїв депресивного розладу. Ці результати можуть бути проінтерпретовані через екзистенційну модель як прояв кризи сенсу та цінностей, коли бойовий

досвід призводить до трансформації ціннісної системи та втрати попередніх життєвих пріоритетів.

Дослідження порушень сну показало надзвичайно високу поширеність цієї проблеми. Нормальний сон без проблем відзначили лише 3 особи (10%). Рідкі проблеми відзначили 5 осіб (16,7%), іноді виникають труднощі у 7 осіб (23,3%). Регулярні проблеми зі сном мають 10 осіб (33,3%) кілька разів на тиждень та 5 осіб (16,7%) щоночі. Сукупно 50% учасників мають клінічно значущі порушення сну, що відображають дисрегуляцію автономної нервової системи внаслідок хронічного стресу [5].

Оцінка здатності до контролю емоцій виявила, що лише 3 особи (10%) завжди контролюють свої емоції. Помірні труднощі відзначили 6 осіб (20%) рідко та 8 осіб (26,7%) іноді. Виражені проблеми мають 9 осіб (30%), яким часто важко контролювати гнів або дратівливість, та 4 особи (13,3%), які майже постійно втрачають контроль. Сукупно 43,3% учасників мають значні труднощі з регуляцією афективних станів.

Аналіз соціальної підтримки показав, що повну підтримку відчувають 6 осіб (20%), переважну підтримку 9 осіб (30%), часткову підтримку 8 осіб (26,7%). Проте 5 осіб (16,6%) відчувають мало підтримки, а 2 особи (6,7%) зовсім не відчувають підтримки з боку близьких. Сукупно 23,3% учасників мають недостатню соціальну підтримку, що є серйозним чинником ризику для розвитку психологічних порушень та підтверджує системну модель реадаптації, яка наголошує на критичній ролі соціального оточення.

Аналіз копінг-стратегій виявив, що найбільш поширеною є фізична активність та спорт (18 осіб, 60%), спілкування з близькими людьми використовують 15 осіб (50%). Хобі та творчу діяльність як копінг-стратегію використовують 9 осіб (30%), медитацію або дихальні практики 7 осіб (23,3%). Проте викликає занепокоєння той факт, що 8 осіб (26,7%) використовують алкоголь або інші речовини як спосіб подолання стресу, а 6 осіб (20%) вдаються до ізоляції та уникнення контактів. Лише 5 осіб (16,7%) звертаються до психолога або психотерапевта, що є надзвичайно низьким показником з урахуванням високої поширеності психологічних симптомів.

Оцінка потреби в професійній психологічній допомозі виявила значний розрив між об'єктивною потребою та реальним зверненням. Лише 5 осіб (16,7%) відповіли, що вже звертаються за психологічною допомогою. Ще 7 осіб (23,3%) планують звернутися, 9 осіб (30%) невпевнені щодо потреби. Не вважають, що потребують допомоги, 6 осіб (20%) та 3 особи (10%). Це підтверджує наявність стигми щодо психологічних проблем та необхідність роботи над формуванням культури психологічного здоров'я в військовому середовищі.

Кореляційний аналіз виявив статистично значущі взаємозв'язки між різними показниками. Виявлено сильний позитивний зв'язок між частотою нав'язливих спогадів та рівнем тривожності, між нав'язливими спогадами та проблемами зі сном. Помірний позитивний зв'язок виявлено між тривалістю

перебування в зоні бойових дій та частотою нав'язливих спогадів. Важливий негативний зв'язок виявлено між рівнем соціальної підтримки та вираженістю депресивних симптомів.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило наявність специфічних психологічних особливостей реадаптації військовослужбовців саме в умовах воєнного стану. Виявлено високу поширеність посттравматичних симптомів, тривожності та депресивних проявів серед учасників дослідження, що потребують професійного психологічного втручання. Встановлено критично низький рівень звернення за професійною психологічною допомогою попри високу поширеність клінічно значущих симптомів, що свідчить про необхідність подолання бар'єрів доступу до психологічних послуг та стигматизації психологічних проблем у військовому середовищі. Підтверджено протективну роль соціальної підтримки та необхідність роботи не лише з самими військовослужбовцями, але й з їхнім найближчим оточенням. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення системи психологічного супроводу військовослужбовців та розроблення ефективних реабілітаційних програм. Перспективи подальших досліджень включають лонгітюдне вивчення динаміки реадаптаційних процесів та компаративний аналіз ефективності різних психотерапевтичних підходів для різних категорій військовослужбовців.

Література:

1. Блінов О.А. Психологія бойового стресу: дис. … д-ра психол. наук : 19.00.04. Київ, 2020. 660 с.

2. Стасюк В.В., Дикун В.Г. Кириченко А.В. Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців Десантно-штурмових у процесі адаптації до умов службово-бойової діяльності. Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ. 2021. Вип. 1 (59). С. 158–166.

3. Groll D. L., Ricciardelli R., Carleton R. N., Anderson G., & Cramm H. A Cross-Sectional Study of the Relationship between Previous Military Experience and Mental Health Disorders in Currently Serving Public Safety Personnel in Canada. Canadian journal of psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie. 2020. Vol. 65(5). P. 330–337. https://doi.org/10.1177/0706743719895341

4. Macdonald-Gagnon G., Stefanovics E.A., Potenza M.N., Pietrzak R.H. Generalized anxiety and mild anxiety symptoms in U.S. military veterans: Prevalence, characteristics, and functioning. Journal of Psychiatric Research. 2024. Vol. 171. P. 263-270. https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2024.02.013

5. Охорона психічного здоров'я військовослужбовців в умовах війни: метод. посібник / Р.Ч. Мамедов та ін. ; за ред. В.В. Клочкова. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2024. 1406 с.

References:

1. Blinov, O.A. (2020). Psykholohiia boiovoho stresu [Psychology of combat stress] (Doctoral dissertation). Kyiv. [in Ukrainian]

2. Stasiuk, V.V., Dykun, V.H., & Kyrychenko, A.V. (2021). Psykholohichni osoblyvosti kopinh-povedinky viiskovosluzhbovtsiv Desantno-shturmovykh u protsesi adaptatsii do umov sluzhbovo-boiovoi diialnosti [Psychological peculiarities of coping behavior of airborne assault servicemen in the process of adaptation to service and combat conditions]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 1(59), 158-166. [in Ukrainian]

3. Groll, D.L., Ricciardelli, R., Carleton, R.N., Anderson, G., & Cramm, H. (2020). A Cross-Sectional Study of the Relationship between Previous Military Experience and Mental Health Disorders in Currently Serving Public Safety Personnel in Canada. Canadian Journal of Psychiatry, 65(5), 330-337. https://doi.org/10.1177/0706743719895341

4. Macdonald-Gagnon, G., Stefanovics, E.A., Potenza, M.N., & Pietrzak, R.H. (2024). Generalized anxiety and mild anxiety symptoms in U.S. military veterans: Prevalence, characteristics, and functioning. Journal of Psychiatric Research, 171, 263-270. https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2024.02.013

5. Mamedov, R.Ch., et al. (2024). Okhorona psykhichnoho zdorovia viiskovosluzhbovtsiv v umovakh viiny [Mental health protection of military personnel in wartime conditions]. V.V. Klochkov (Ed.). Kyiv: NDTs HP ZS Ukrainy. [in Ukrainian]

УДК: 159.938

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1878-1889

Лапутько Анна Сергіївна здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0009-4113-675X

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВТРАТИ ПОБРАТИМА В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ.

Анотація. У статті здійснено аналітичний огляд сучасного зарубіжного психодіагностичного інструментарію, спрямованого на дослідження феноменології втрати побратима у військовослужбовців. Обґрунтовано, що в умовах інтенсивних збройних конфліктів переживання смерті товариша по службі не зводиться виключно до симптоматики посттравматичного стресового розладу, а постає як комбінована психотравма, що поєднує ускладнене горювання, провину вцілілого, моральну травму, травматичну ідентифікацію та феномен невизнаного горя. Показано обмеженість традиційних ПТСР-орієнтованих підходів та необхідність диференційної діагностики зазначених станів.

Проаналізовано ключові психодіагностичні методики, що застосовуються у західній клінічній та дослідницькій практиці (ICG, TRIG, PCL-5, MIES, TRGI, ISLES, PTGI), розкрито їхній діагностичний фокус, структуру та потенціал у роботі з ветеранами, які пережили втрату побратима. Особливу увагу приділено розмежуванню симптоматики ПТСР та сенсотворчих і етично зумовлених проявів горя і моральної травми.

Здійснено порівняльний теоретичний аналіз феноменології втрати побратима у ветеранів США та України, що дозволило припустити суттєві соціокультурні відмінності у переживанні горя, структурі провини та домінуючих психічних реакціях. Обґрунтовано необхідність адаптації діагностичних норм і терапевтичних підходів до українського контексту війни, з акцентом на моделі «триваючих зв'язків», когнітивного опрацювання провини вцілілого та відновлення соціальної єдності підрозділу. Зроблено висновок, що втрата побратима є специфічним типом психотравми, яка потребує трансдіагностичного та екзистенційно орієнтованого підходу в психологічній допомозі.

Зокрема, підкреслюється практична значущість отриманих висновків для побудови комплексних програм психологічної реабілітації військовослужбовців. Використання батареї взаємодоповнюваючих діагностичних методик дає змогу не лише підвищити точність оцінки психічного стану ветерана, а й індивідуалізувати психотерапевтичні втручання з урахуванням домінуючого феномену травматичного переживання. Такий підхід сприяє переходу від симптомоорієнтованої моделі допомоги до глибинної роботи з сенсами, ідентичністю та

моральними переконаннями, що є критично важливим для довготривалого відновлення психічного здоров'я військових в умовах триваючої війни.

Ключові слова: втрата побратима, ускладнене горювання, провина вцілілого, моральна травма, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), травматична ідентифікація, невизнане горе, діагностичний інструментарій.

Laputko Anna Sergiivna PhD candidate of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-4113-675X

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF EMPIRICAL RESEARCH OF THE LOSS OF A COMRADE IN COMBAT CONDITIONS

Abstract. The article provides an analytical review of modern foreign psychodiagnostic tools aimed at studying the phenomenology of losing a comrade among military personnel. It is argued that in conditions of intense armed conflict, the experience of the death of a comrade in arms is not limited to the symptoms of post-traumatic stress disorder, but rather as a combined psychological trauma that combines complicated grief, survivor guilt, moral trauma, traumatic identification, and the phenomenon of unrecognized grief. The limitations of traditional PTSD-oriented approaches and the need for differential diagnosis of these conditions are demonstrated.

Key psychodiagnostic techniques used in Western clinical and research practice (ICG, TRIG, PCL-5, MIES, TRGI, ISLES, PTGI) are analyzed, and their diagnostic focus, structure, and potential in working with veterans who have experienced the loss of a comrade are revealed. Particular attention is paid to distinguishing between PTSD symptoms and meaning-making and ethically conditioned manifestations of grief and moral trauma.

A comparative theoretical analysis of the phenomenology of losing a comrade among US and Ukrainian veterans was conducted, suggesting significant sociocultural differences in grief, guilt structure, and dominant psychological reactions. The need to adapt diagnostic norms and therapeutic approaches to the Ukrainian context of war was substantiated, with an emphasis on the model of "ongoing connections," cognitive processing of survivor guilt, and restoration of social unity within the unit. It is concluded that the loss of a comrade is a specific type of psychological trauma that requires a transdiagnostic and existentially oriented approach in psychological assistance.

In particular, the practical significance of the conclusions obtained for the development of comprehensive psychological rehabilitation programs for military personnel is emphasized. The use of a battery of complementary diagnostic techniques makes it possible not only to increase the accuracy of assessing the mental state of a veteran, but also to individualize psychotherapeutic interventions, taking into account

the dominant phenomenon of traumatic experience. This approach facilitates the transition from a symptom-oriented model of care to in-depth work with meanings, identity, and moral convictions, which is critically important for the long-term restoration of the mental health of military personnel in the context of ongoing war.

Keywords: loss of a comrade, complicated grief, survivor guilt, moral trauma, post-traumatic stress disorder (PTSD), traumatic identification, unrecognized grief, diagnostic tools.

Постановка проблеми. Психологія втрати побратима в умовах сучасних інтенсивних збройних конфліктів становить складний об'єкт для емпіричного дослідження. Традиційні підходи, що фокусуються переважно на симптоматиці посттравматичного стресового розладу (ПТСР), часто виявляються недостатніми для опису глибинних трансформацій особистості військовослужбовця, спричинених смертю товариша по службі. Сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідники розглядають цей стан як комбіновану травму, де клінічні прояви переплітаються з екзистенційними та етичними кризами. Наукова актуальність проблеми детермінується необхідністю диференціації феменології втрати побратима (значущого іншого), оскільки ці стани вимагають принципово різних стратегій психологічної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасному зарубіжному просторі психологічного знання проблема втрати побратима займає своє унікальне місце, що обумовлено з одного боку, перекликанням зазначеної проблематики з більш традиційними та екзистенційними питаннями природньої втрати близької людини та феноменами ускладненого горювання, - з іншого, актуалізацією теоретико-емпіричних пошуків в наслідок природніх, соціальних, політичних, воєнних потрясінь. Серед вагомих наукових розвідок можна виокремити дослідження A. Adler, J. Cerel, R. Cohen, J. Currier, N. Field, M. Fitzpatrick, P. Harms, J. Harrington-LaMorie, J. Holland, S. Jamieson, B. Kok, B. Litz, C. MacKinnon, J. Malott, M. S. Maple, E. Milman, K. Muis, R. Neimeyer, Y. Neria, G. Owens, A. Papa, I. Pivar, L. Riviere, J. Thomas, R. Toblin, A. Whitesell. Для української психологічної спільноти проблема втрати побратимів нашими захисниками дуже чутлива та складна. Окремі публікації почали з’являтися в науковому просторі з 2014 року та інтерес до цієї теми збільшився з початку повномасштабної російської агресії. Окремі аспекти піднятої для обговорення проблеми висвітлили О. Аврамчук, І. Власенко, Н. Винник, М. Войтович, В. Зуйков, О. Королович, І. Лещук, О. Медведєва, К. Мирончак, Л. Наугольник, Н. Оніщенко, А. Парасєй-Гочер, С. Ставицька, Г. Ставицький, О. Хаустова.

Мета статті – здійснити аналітичний огляд наявного в предметному полі зарубіжної психології діагностичного інструментарію дослідження феноменології втрати побратима.

Виклад основного матеріалу. При діагностиці стану ветеранів, що пережили втрату побратима, зарубіжні та вітчизняні дослідники найчастіше

традиційно виділяють специфічний кластер феноменів. Важливо розуміти, що ці стани рідко існують ізольовано — вони переплітаються, створюючи складну клінічну картину.

Основні феномени, які діагностуються найчастіше:

- провина вцілілого (Survivor Guilt). Це найбільш розповсюджений когнітивний феномен. Ветеран відчуває ірраціональну відповідальність за те, що він залишився живим, а його товариш — ні. Діагностичні ознаки: постійні роздуми за типом «якби Я зробив інакше», відчуття, що ти «зайняв чиєсь місце», або переконання, що загиблий був «кращою людиною, ніж Я». Наслідок: Ветеран може несвідомо карати себе через саморуйнівну поведінку або відмову від життєвих задоволень;
- ускладнене або патологічне горе (Complicated Grief / PGD). На відміну від природного суму, ускладнене горе характеризується «застряганням» у гострій фазі втрати. Діагностичні ознаки: нездатність прийняти факт смерті навіть через тривалий час, інтенсивна туга, яка не слабшає, та соціальна ізоляція. Специфіка військових: постійне перебування в бойовій обстановці часто «консервує» горе, бо боєць не має часу на його проживання (так зване «відкладене горе»);
- моральна травма (Moral Injury). Феномен, який виникає, коли обставини загибелі побратима вступають у глибокий конфлікт із моральними переконаннями бійця. Діагностичні ознаки: глибокий сором, відчуття зради (з боку командування чи держави), втрата віри в справедливість світу та Бога. Приклад: Якщо побратим загинув через «дружній вогонь» або помилковий наказ, горе трансформується в руйнівну моральну травму;
- травматична ідентифікація. Феномен, при якому ветеран настільки ідентифікує себе із загиблим, що втрачає власне відчуття «Я». Діагностичні ознаки: присвоєння звичок загиблого, відчуття, що «частина мене померла в тому окопі», або переконання, що власне майбутнє тепер неможливе;
- невизнане горе (Disenfranchised Grief). Цей соціально-психологічний феномен виникає, коли глибина зв'язку між побратимами не визнається суспільством або навіть родиною загиблого. Діагностичні ознаки: відчуття самотності у своєму горі («ніби Я не маю права так сильно страждати, бо Я не родич»).

Це веде до того, що ветеран замикається і не шукає допомоги.

Кожен із наведених станів має свій унікальний «профіль», що складається з емоційного фону та внутрішнього переконання (когніції), а саме:

- провина вцілілого**.** Основний фокус спрямований на себе та оцінку власного права на життя. Емоція сорому вказує на те, що людина вважає свою ідентичність «неправильною» через те, що вона вижила, а хтось інший — ні;
- ускладнене горе**.** Тут фокус зосереджений на втраченому об'єкті. Це не просто сум, а стан, де реальність без іншої людини не визнається або сприймається як нестерпна порожнеча;

- моральна травма. На відміну від попередніх, цей стан часто спрямований на зовнішній світ (інституції, лідерів, суспільство) або на порушення власних глибоких цінностей. Це криза справедливості та довіри;
- травматична ідентифікація. Часто проявляється через те, що комбатант починає переймати звички, позивну «манеру» або навіть обов'язки загиблого друга. Це спроба психіки магічним чином «скасувати» смерть: «Якщо Я поводжуся як він, він все ще ніби тут». Це створює величезне напруження, бо людина перестає жити власне життя, несучи вантаж за двох;
- невизнане горе. У військовому середовищі часто панує культура «залізної витримки». Якщо боєць не має часу на прощання через інтенсивні бої, або якщо статут не передбачає ритуалів для «просто друзів», горе стає «нелегальним». Думка про те, що біль «не на часі», змушує заганяти емоції глибоко всередину, що згодом може призвести до вибухового ПТСР.

Окремої уваги потребує особливості діагностування наявності ознак ПТСР у ветерана (як фону). ПТСР - це насамперед біологічна та психологічна реакція на загрозу. Якщо інші стани стосуються сенсів та емоцій, ПТСР — це стан постійної «бойової готовності» організму. Найчастіше при втраті побратима помилково ставлять лише діагноз ПТСР, ігноруючи моральну травму та ускладнене горе. Проте методи роботи з ними кардинально різні: ПТСР лікується через роботу зі страхом, а втрата побратима — через роботу з провиною, сенсом та відновленням зв'язку зі світом живих.

Анліз результатів зарубіжних теоретичних досліджень дозволяє побачити науково обґрунтовану картину того, як втрата побратима впливає на психіку військовослужбовця. Західна психологія (зокрема США, Велика Британія та Ізраїль) розглядає цей феномен як комбіновану травму, де перетинаються горе, ПТСР та моральна травма.

Оскільки втрата побратима часто виходить за межі нормотипового суму, ключовими є інструменти для діагностики патологічного або ускладненого горя. Серед них виокремлюють:

- Inventory of Complicated Grief (ICG) — Опитувальник ускладненого горя (H. Prigerson et al.). Призначення методики – це оцінка симптомів, які вказують на застрягання у процесі переживання втрати (нав’язливі думки про загиблого, невіра у смерть, гнів). Використання у дослідженні ветеранів дозволяє відокремити горювання від симптомів тривоги [1];
- Texas Revised Inventory of Grief (TRIG) — Техаський адаптований опитувальник горя (T. Faschingbauer). Основне призначення методики - оцінка переживань у два моменти: безпосередньо після втрати та в теперішній час. Це дозволяє відстежити динаміку адаптації [2].

Диференційна діагностика (ПТСР та горе). Дослідники часто стикаються з проблемою перекриття симптомів. Для цього використовують:

- PCL-5 (PTSD CheckList for DSM-5) - стандарт для оцінки кластерів ПТСР (уникнення, гіперзбудження, негативні когніції) [3];

- Inventory of Shared Experiences — Опитувальники спільного досвіду: Спеціалізований інструмент для оцінки глибини «братерських» зв'язків у підрозділі, що передували втраті [4];

Як ми зазначали, втрата побратима часто супроводжується «провиною вцілілого» та відчуттям несправедливості. Для діагностика моральної травми та провини використовують:

- Moral Injury Events Scale (MIES) — Шкала подій моральної травми (B. Litz et al.). Її призначення – вимірювання дистресу, спричиненого діями (або бездіяльністю), що порушують власні моральні імперативи [5].
- Trauma-Related Guilt Inventory (TRGI) — Опитувальник провини, пов’язаної з травмою (P. Kubany). Фокусом цієї методики виступає аналіз трьох аспектів провини: порушення стандартів, виправданість дій та усвідомлення відповідальності за смерть іншого [6].

Сучасні зарубіжні дослідження фокусуються не лише на дефіцитах, а й на ресурсах відновлення ветерана. Для діагностики пошуку сенсу та оцінці можливостей посттравматичного зростання ветерана застосовуються:

- Integration of Stressful Life Experiences Scale (ISLES) – дозволяє оцінити, наскільки особистість змогла інтегрувати смерть побратима у свою нову картину світу [7].
- Posttraumatic Growth Inventory (PTGI) — Опитувальник посттравматичного зростання. Він дозволяє виміряти позитивні зміни, такі як зміцнення стосунків з іншими ветеранами та переоцінка життєвих пріоритетів після втрати [8].

Це психологічний інструментарій, який допомагає перетворити суб’єктивні переживання комбатанта на об’єктивні дані. Кожна методика фокусується на окремому аспекті психологічного стану після втрати побратима. В залежності від методологічних засад дослідника та його емпіричної мети обирається психодіагностичний інструментарій. Для реалізації мети емпіричного дослідження необхідно враховувати базові виміри певних методик, наприклад:

- ICG (Inventory of Complicated Grief). Цей опитувальник фокусується на часових межах та інтенсивності емоцій. У контексті війни важливо розрізнити «гостре горе» (природна реакція на смерть побратима) та «ускладнене горе», коли людина не може повернутися до функціонування навіть через тривалий час.
- MIES (Moral Injury Events Scale) / TRGI (Trauma-Related Guilt Inventory). Ці методики працюють з етичним планом травми. Для бійця втрата часто пов'язана з думками про те, чи все було зроблено для порятунку. MIES вимірює рівень «морального болю» від усвідомлення порушення власних цінностей, а TRGI деталізує саме почуття провини (ірраціональної чи реальної).
- PCL-5 (PTSD Checklist). Це клінічний «золотий стандарт». Він вимірює 20 симптомів ПТСР, розділених на кластери: повторне переживання (флешбеки), уникання, негативні зміни в когніціях та настрої, а також надмірне збудження (гіперпильність).

- ISLES (Integration of Stressful Life Experiences Scale). Цей інструмент досліджує світоглядну трансформацію. Він допомагає зрозуміти, чи зміг комбатант знайти відповідь на питання «Навіщо це сталося?» та чи зміг він інтегрувати смерть товариша у свою подальшу життєву історію.

Для глибшого розуміння інструментарію, важливо, на наш погляд, проаналізувати внутрішню структуру та діагностичний потенціал кожної методики, особливості шкал та механізмів їх тлумачення в контексті військової втрати.

Опитувальник ускладненого горя (ICG) – ця методика є стандартом для диференціації нормативного горювання від патологічного стану, який заважає функціонуванню військового. Структура: 19 пунктів, що оцінюються за 5-бальною шкалою Лікерта. Діагностичні мішені: туга (непереборне бажання повернути загиблого, відчуття, що життя без нього не має сенсу); заціпеніння (втрата здатності відчувати радість або емоційний зв'язок з іншими живими побратимами); галюцинаторні відчуття (коли ветерану здається, що він бачить загиблого в натовпі або чує його голос).У дослідженнях було доведено, що високі бали за ICG корелюють із серцево-судинними захворюваннями та високим ризиком суїциду сильніше, ніж бали за шкалами ПТСР [9].

Шкала подій моральної травми (MIES). Втрата побратима на війні рідко буває ситуативно «чистою». Вона часто пов’язана з обставинами, які боєць вважає несправедливими або такими, що порушують моральні норми. Ключові субшкали: порушення власних етики («Я мав діяти інакше», «Моя помилка призвела до його смерті»); зрада (відчуття, що командування або держава «підставили» підрозділ, що призвело до втрати). Методика фокусується не на страху (як ПТСР), а на соромі та гніві. Це критично для ветеранів, які втратили близьких друзів під час виконання, на їх думку, «недоцільних» наказів.

Шкала інтеграції стресового досвіду (ISLES) – цей інструмент оцінює когнітивну здатність ветерана «вписати» смерть побратима у свою історію життя. Основні показники: порушення світоглядних основ (наскільки смерть зруйнувала віру в справедливість світу); пошук сенсу (чи зміг боєць знайти цінність у цій жертві (наприклад, «він загинув, рятуючи нас усіх»). Низькі бали за ISLES (нездатність знайти сенс) є головним фактором того, що горе стає хронічним і не проходить роками.

Опитувальник провини, пов’язаної з травмою (TRGI) – це методика розроблена **E. Kubany** спеціально для ветеранів бойових дій. Три виміри провини: загальна провина (суб'єктивне відчуття «Я винен» без чіткої аргументації); дистрес (наскільки сильно це почуття пригнічує людину щодня); когнітивна провина (складається з оцінки *виправданості* («Чи мав Я знати, що це станеться?») та *відповідальності* («Чи справді Я натиснув на гачок/не прикрив?»).

Кожна методика спрямована на виявлення специфічного «ядра» травми. Хоча зовні ветеран може виглядати просто пригніченим, внутрішня причина цього стану може бути радикально різною. Порівняльний аналіз діагностичного

фокусу може виступати «діагностичною картою», яка допомагає розрізнити переплетені емоції ветерана після втрати побратима. Відповідно:

- ICG (Шкала ускладненого горя) – фокусується на емоційній прив'язаності. Тут питання не в страху, а в неможливості відпустити зв'язок. Порожнеча — це ознака того, що частина ідентичності ветерана «загинула» разом із товаришем. Головне питання до ветерана: «Чи відчуваєте Ви порожнечу та тугу за ним?»
- MIES (Шкала моральної травми), TRGI (Trauma-Related Guilt Inventory) - фокусуються на світогляді та етиці. Якщо ПТСР — це про страх, то моральна травма — це про обурення. Питання «Це було несправедливо?» допомагає виявити конфлікт між діями (або бездіяльністю) та внутрішніми цінностями бійця. Головне питання до ветерана: «Чи вважаєте Ви, що його смерть була несправедливою?»
- PCL-5 (Шкала симптомів ПТСР) – фокусується на біологічній безпеці. Це перевірка «системи оповіщення» мозку. Якщо ветеран відчуває жах та флешбеки, це означає, що його нервова система досі сприймає подію як таку, що триває прямо зараз. Головне питання до ветерана: «Чи відчуваєте Ви жах та флешбеки?»
- ISLES (Шкала інтеграції стресового досвіду) – фокусується на когнітивній архітектурі. Це найскладніший рівень — здатність «вписати» смерть у картину світу. Якщо ветеран не бачить сенсу жити далі, це свідчить про глибоку дезінтеграцію сенсів. Головне питання до ветерана: «Чи розумієте Ви тепер, як жити далі після цього?»

Для повноцінного аналізу зарубіжні науковці рекомендують використовувати батарею тестів, оскільки ПТСР і ускладнене горе часто «маскують» одне одного. Наприклад, ветеран може уникати думок про побратима не тому, що боїться вибуху (ПТСР), а тому, що біль від втрати є нестерпним (горе).

Порівняльний аналіз можливостей використання одних і тих самих методик у ветеранів США (експедиційні війни) та ветеранів України (екзистенційна війна) дозволить, на наш погляд, виявити глибоку соціокультурну специфіку горя. Хоча інструментарій (ICG, PCL-5, MIES) однаковий, структура відповідей та домінуючі чинники при інтерпретації можуть суттєво різнитися.

Узагальнюючи можна припустити, що при використанні методики Inventory of Complicated Grief (ICG) на вибірці ветеранів США домінантою виступає феномен «професійного заціпеніння». Високі бали характерні пунктам, що стосуються відчуженості та соціальної ізоляції. Горе часто сприймається як перешкода професійній ефективності. Для західної моделі характерним є сприйняття побратима як професійного колеги («brother-in-arms»). Горе часто відокремлене від ПТСР [9]. У українських ветеранів очікувана домінанта – феномен «кумулятивної втрати». Прогнозовані високі бали за пунктами інтенсивної туги та нав'язливих думок. Через те, що війна триває, ветерани часто перебувають у стані «незавершеного горювання». Горе тісно переплетене з

національною ідентичністю. Смерть побратима сприймається як втрата «кращого представника нації», що підсилює депресивний компонент. Характер втрати - втрата близького друга/сім'ї («частина мого Я»).

Застосування методики Moral Injury Events Scale (MIES) у вибірці ветеранів США вектором виступає переважно «провина за скоєне» та «зрада командуванням». Зазначене часто пов’язано з сумнівами щодо доцільності самої війни («Що ми там робили?»). Смерть побратима сприймається як марна жертва. Екстраполяція на вибірку українських ветеранів дозволяє виокремити потенційний вектор «провина за бездіяльність» та «зрада зовнішнім світом». Ветеран може картати себе не за те, що він «вбивав», а за те, що «не зміг врятувати». Гнів спрямований не на «несправедливу війну» (вона сприймається як справедлива оборона), а на недостатність ресурсів (зброї, підтримки) для порятунку побратимів.

Тлумачення результатів втілення методики PCL-5 серед ветеранів США дозволяє констатувати певну специфіку, а саме домінування кластеру «уникнення». Ветерани намагаються не згадувати про війну, щоб не відчувати болю. В свою чергу екстраполяція цієї методики на вибірку ветеранів України прогнозовано може виявити кластери «гіперзбудження» та «негативні когніції». Втрата побратима не веде до уникнення теми війни (адже війна навколо), а навпаки — до гіперфіксації на помсті або продовженні справи загиблого. Важливим виступає потенційна різниця і сприйманні та оцінці ролі цивільного світу: у ветеранів США – це світ, якій не розуміє. Українські ветерани очікують від суспільства, що їх оточує світ, якій має пам’ятати.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних праць дозволяє констатувати необхідність адаптації діагностичних норм. Високі бали за шкалами ускладненого горя в українських ветеранів часто є не ознакою патології, а адекватною відповіддю на екзистенційну загрозу в умовах триваючої війни. Основним напрямом реабілітації має стати перехід від спроб «забути» травму до моделі «триваючих зв'язків» (Continuing Bonds). Ця модель передбачає інтеграцію пам'яті про побратима в нову ідентичність ветерана, де загиблий стає внутрішнім ресурсом та мотивацією до посттравматичного зростання. Порівняльний аналіз дозволяє констатувати, що втрата побратима є специфічним типом психотравми, який виходить за межі класичного діагнозу ПТСР.

Здійснений теоретичний аналіз виявив кілька критичних точок дивергенції (розбіжності) між досвідом ветеранів США та України. На наш погляд, існує суттєві відмінності у феноменології горя у ветеранів (від професійної деформації до екзистенційної кризи). Зарубіжні дослідження часто описують втрату побратима крізь призму «професійного заціпеніння» та порушення боєздатності підрозділу [9]. Для західної моделі характерна певна дистанційованість: побратим — це передусім високоефективний колега. Натомість в українському контексті домінує «екзистенційна ідентифікація». Оскільки вагома частина ЗСУ складається з добровольців та мобілізованих цивільних, межа між «профе-

сійним» та «особистим» стирається. Втрата побратима за методикою ICG в Україні може демонструвати вищі показники «злиття» з образом загиблого, де смерть товариша сприймається як «символічна ампутація» частини власної особистості бійця.

У дослідженнях моральна травма ветеранів США часто пов'язана з провиною за скоєне або зрадою з боку системи (сумніви у доцільності війни) [5]. В українській вибірці вірогідно вектор провини буде зміщений у бік провини за бездіяльність. Психологічний дистрес викликаний не сумнівами у справедливості війни, а суб'єктивним відчуттям «недостатності зусиль» для порятунку побратима. Це створює унікальний для України феномен «відповідальності вцілілого перед нацією», де загиблий побратим наділяється статусом сакральної жертви, що значно ускладнює процес когнітивного реструктурування провини. Діагностування екзестенційного виміру проживання втрати українських військових повинен враховувати потужніший соціокультурний буфер — героїчний наратив. Хоча втрата є важчою, здатність знайти в ній сенс полегшується суспільним визнанням жертви. Однак, як зазначається, емоційна гнучкість для ветерана залишається критичним фактором [10]. В українських реаліях «заморожування» емоцій через триваючі бойові дії (кумулятивне горе) створює ризик масового відстроченого ПТСР. Якщо ветерани США частіше демонструють «уникнення», то українські ветерани прогнозовано — «гіперзбудження» та фіксацію на помсті, що потребує адаптації терапевтичних протоколів від десенсибілізації до екзистенційної інтеграції.

Ефективна психологічна допомога повинна базуватися на трансдіагностичному підході, що враховує коморбідність горя, ПТСР та депресії. Терапевтичною мішенню в українському контексті має бути не десенсибілізація страху, а когнітивне реструктурування провини вцілілого та відновлення «соціальної тканини» підрозділу, що є ключовим захисним буфером для психічного здоров'я воїна.

Висновки. Здійснений теоретико-аналітичний огляд засвідчив, що втрата побратима є специфічним, багатовимірним типом психотравми, який не може бути адекватно пояснений виключно в межах класичної парадигми посттравматичного стресового розладу. Встановлено, що феноменологія цієї втрати формується на перетині ускладненого горювання, провини вцілілого, моральної травми, травматичної ідентифікації та соціально невизнаного горя, які перебувають у складних коморбідних взаємозв’язках. Аналіз сучасного зарубіжного діагностичного інструментарію (ICG, TRIG, PCL-5, MIES, TRGI, ISLES, PTGI) дозволив дійти висновку, що жодна з методик не є самодостатньою, а їх використання потребує батарейного, трансдіагностичного підходу з урахуванням домінантного «ядра» травми у конкретного військовослужбовця. Порівняльний теоретичний аналіз західного та українського контекстів показав наявність принципових соціокультурних відмінностей у проживанні втрати побратима: від «професійного заціпеніння» та дистанційованого горювання у

ветеранів експедиційних війн до екзистенційної ідентифікації, кумулятивного горя та підвищеної моральної відповідальності в умовах війни на виживання. Це зумовлює необхідність адаптації діагностичних критеріїв і нормативів, а також перегляду терапевтичних стратегій у напрямі роботи з сенсами, провиною та відновленням соціальних зв'язків, а не лише зі страхом і симптомами гіперзбудження. Втрата побратима має розглядатися як окремий об'єкт психологічного дослідження та практики, що потребує культурно чутливого, інтегративного підходу.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною верифікацією зарубіжних методик на українській вибірці, розробленням національно адаптованих інструментів та обґрунтуванням реабілітаційних моделей, орієнтованих на інтеграцію втрати у життєву історію військовослужбовця й сприяння посттравматичному зростанню.

Література:

1. Prigerson H. G., Horowitz M. J., Jacobs S. C. et al. Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11 / H. G. Prigerson, M. J. Horowitz, S. C. Jacobs et al. // PLoS Med. – 2009. – Vol. 6(8).

2. Montano S. A., Lewey J. H., O'Toole S. K., Graves D. Reliability generalization of the Texas Revised Inventory of Grief (TRIG) / S. A. Montano, J. H. Lewey, S. K. O'Toole, D. Graves // Journal of Death Studies. – 2016. – Vol. 40(4). – P. 256–262.

3. Forkus S. R., Raudales A. M., Rafiuddin H. S. et al. The Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) Checklist for DSM-5: A Systematic Review of Existing Psychometric Evidence / S. R. Forkus, A. M. Raudales, H. S. Rafiuddin et al. // Clinical Psychology: A Publication of the Division of Clinical Psychology of the American Psychological Association. – 2023. – Vol. 30(1). – P. 110–121.

4. Hinck J. M. Understanding the Decline in Participation in Fraternal Organizations: A Mixed Methods Approach: diss. … PhD Leadership Studies / Hinck Jeremy M. – San Diego: University of San Diego, 2018. – 109 p.

5. Litz B. T., Stein N., Delaney E. et al. Moral injury and the psychology of military loss: a review and analysis / B. T. Litz, N. Stein, E. Delaney et al. // Journal of Traumatic Stress. – 2018. – Vol. 31, № 4. – P. 514–523.

6. Kubany E. S., Haynes S. N., Abueg F. R. et al. Development and validation of the Trauma-Related Guilt Inventory (TRGI) / E. S. Kubany, S. N. Haynes, F. R. Abueg et al. // Psychological Assessment. – 1996. – Vol. 8, № 4. – P. 428–444.

7. Holland J. M., Currier J. M., Coleman R. A., Neimeyer R. A. The Integration of Stressful Life Experiences Scale (ISLES): Development and Initial Validation of a New Measure / J. M. Holland, J. M. Currier, R. A. Coleman, R. A. Neimeyer // International Journal of Stress Management. – 2010. – Vol. 17, № 4. – P. 325–352.

8. Зубовський Д. С. Адаптація та апробація україномовної версії методики Posttraumatic Growth Inventory / Д. С. Зубовський // Psychological Journal. – 2018. – № 7(17). – С. 121–135.

9. Toblin R. L., Riviere L. A., Thomas J. L. et al. Grief and physical health outcomes in US soldiers returning from combat / R. L. Toblin, L. A. Riviere, J. L. Thomas et al. // Journal of Affective Disorders. – 2012. – Vol. 136. – P. 469–475.

10. Papa A., Neria Y., Litz B. Traumatic bereavement in war veterans / A. Papa, Y. Neria, B. Litz // Psychiatric Annals. – 2008. – Vol. 38, № 10. – P. 686–691.

References:

1. Prigerson, H. G., Horowitz, M. J., Jacobs, S. C., et al. (2009). Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11 [Prolonged grief disorder: Psychometric validation of criteria proposed for DSM-V and ICD-11]. *PLoS Med – PLoS Med*, 6(8). Retrieved from https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2711304/?utm_source=chatgpt.com. [in USA].

2. Montano, S. A., Lewey, J. H., O'Toole, S. K., & Graves, D. (2016). Reliability generalization of the Texas Revised Inventory of Grief (TRIG) [Reliability generalization of the Texas Revised Inventory of Grief (TRIG)]. *Journal of Death Studies – Journal of Death Studies*, 40(4), 256–262 [in USA].

3. Forkus, S. R., Raudales, A. M., Rafiuddin, H. S., et al. (2023). The Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) Checklist for DSM-5: A Systematic Review of Existing Psychometric Evidence [The Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) Checklist for DSM-5: A Systematic Review of Existing Psychometric Evidence]. Clinical Psychology: *A Publication of the Division of Clinical Psychology of the American Psychological Association – Clinical Psychology: A Publication of the Division of Clinical Psychology of the American Psychological Association, 30(1),* 110–121 [in USA].

4. Hinck, J.M. (2018). Understanding the Decline in Participation in Fraternal Organizations: A Mixed Methods Approach [Understanding the Decline in Participation in Fraternal Organizations: A Mixed Methods Approach]. *Doctoral dissertation.* San Diego: University of San Diego [in USA].

5. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., et al. (2018). Moral injury and the psychology of military loss: a review and analysis [Moral injury and the psychology of military loss: a review and analysis]. *Journal of Traumatic Stress – Journal of Traumatic Stress, 31(4),* 514–523 [in USA].

6. Kubany, E. S., Haynes, S. N., Abueg, F. R., et al. (1996). Development and validation of the Trauma-Related Guilt Inventory (TRGI) [Development and validation of the Trauma-Related Guilt Inventory (TRGI)]. *Psychological Assessment – Psychological Assessment, 8(4),* 428–444 [in USA].

7. Holland, J. M., Currier, J. M., Coleman, R. A., & Neimeyer, R. A. (2010). The Integration of Stressful Life Experiences Scale (ISLES): Development and Initial Validation of a New Measure [The Integration of Stressful Life Experiences Scale (ISLES): Development and Initial Validation of a New Measure]. International Journal of Stress Management – International Journal of Stress Management, 17(4), 325–352 [in USA].

8. Zubovskyi, D.S. (2018). Adaptatsiia ta aprobatsiia ukrainomovnoi versii metodyky Posttraumatic Growth Inventory [Adaptation and approbation of the Ukrainian-language version of the Posttraumatic Growth Inventory method]. *Psykholohichnyi zhurnal – Psychological Journal, 7(17),* 121-135 [in Ukrainian].

9. Toblin, R. L., Riviere, L. A., Thomas, J. L., et al. (2012). Grief and physical health outcomes in US soldiers returning from combat [Grief and physical health outcomes in US soldiers returning from combat]. *Journal of Affective Disorders – Journal of Affective Disorders, 136,* 469–475 [in USA].

10. Papa, A., Neria, Y., & Litz, B. (2008). Traumatic bereavement in war veterans [Traumatic bereavement in war veterans]. *Psychiatric Annals – Psychiatric Annals, 38(10),* 686–691 [in USA].

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1890-1900

Ляшенко Богдан Юрійович здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", м. Харків; Голова Ради молодих вчених Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-6122-2286

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РИС ОСОБИСТОТІ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ЗА 16-ФАКТОРНИМ ОПИТУВАЛЬНИКОМ КЕТТЕЛЛА ТА МЕТОДИКОЮ ШВАРЦА

Анотація. У статті здійснюється порівняльний аналіз рис особистості та ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів України на основі 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла (16PF) та опитувальника цінностей Ш. Шварца (SVS). Проблема дослідження полягає в недостатньому розумінні взаємозв'язку між особистісними рисами, такими як домінантність, емоційна стабільність, тривожність, креативність та теплота, та цінностями, зокрема самовизначення, досягнення, влада, безпека, конформність, традиція, стимуляція, гедонізм, доброзичливість та універсалізм, у контексті сучасних соціальних змін, глобалізації, цифровізації та культурних трансформацій в українському суспільстві. Це впливає на мотивацію студентів, їхню поведінку в освітньому середовищі, адаптацію до професійних викликів, кар'єрний розвиток, соціальну інтеграцію та загальну психологічну структуру особистості, особливо в умовах швидких соціальних зрушень, де конфлікти між традиційними та сучасними цінностями посилюються, що може призводити до прокрастинації, перфекціонізму чи емоційного вигорання. Аналіз останніх публікацій свідчить про фокус на окремих аспектах, таких як гендерні особливості ціннісних орієнтацій, педагогічні умови формування цінностей у студентів, психологічні взаємозв'язки перфекціонізму та прокрастинації, кар'єрні орієнтації, диференціацію понять цінностей та орієнтацій, а також транзитивність цінностей через призму методики Шварца, але брак комплексного емпіричного порівняння особистісних рис і ціннісних орієнтацій на великій вибірці з урахуванням кореляцій, факторних структур, гендерних, вікових та спеціальних відмінностей, що створює прогалину в розумінні динаміки цих конструктів у студентській молоді.

Дослідження базується на вибірці 245 студентів віком 18–23 роки, представників психологічних (42%), технічних (33%) та соціально-економічних (25%) спеціальностей з трьох харківських університетів. Методи включають описову статистику для оцінки середніх значень та стандартних відхилень,

кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона) для виявлення взаємозв'язків, факторний аналіз (метод головних компонент з ротацією Varimax) для латентних структур, t-тест для незалежних вибірок та однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) з пост-хок тестом Tukey для групових відмінностей.

Результати виявили домінуючі цінності, такі як: самовизначення та досягнення, з нижчими показниками традиції та конформності; значні кореляції, домінантність з владою, емоційна стабільність з безпекою, тривожність з самовизначенням, креативність зі стимуляцією; чотири фактори, що пояснюють 83% варіації – самопросування, консерватизм, відкритість до змін, соціальність. Висновки підкреслюють опосередкування рисами особистості ціннісних орієнтацій, динамічний характер цінностей у студентському віці.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, риси особистості, студенти, 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла, опитувальника цінностей Ш. Шварца.

Lyashenko Bohdan Yuriyovich PhD Student, Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems of Academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv; Chairman of the Council of Young Scientists Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-6122-2286

COMPARATIVE ANALYSIS OF PERSONALITY TRAITS AND VALUE ORIENTATIONS OF STUDENTS: RESULTS FROM THE 16-FACTOR CATTELL QUESTIONNAIRE AND THE SCHWARTZ METHOD

Abstract. The article provides a comparative analysis of personality traits and value orientations of students of higher educational institutions of Ukraine based on the 16-factor questionnaire of R. Cattell (16PF) and the value questionnaire of S. Schwartz (SVS). The problem of the study lies in the lack of understanding of the relationship between personality traits, such as dominance, emotional stability, anxiety, creativity and warmth, and values, in particular self-determination, achievement, power, security, conformity, tradition, stimulation, hedonism, benevolence and universalism, in the context of modern social changes, globalization, digitalization and cultural transformations in Ukrainian society. This affects students' motivation, their behavior in the educational environment, adaptation to professional challenges, career development, social integration and the general psychological structure of the personality, especially in conditions of rapid social changes, where conflicts between traditional and modern values are intensifying, which can lead to procrastination, perfectionism or emotional burnout. An analysis of recent publications indicates a focus on individual aspects, such as gender characteristics of value orientations, pedagogical conditions for the formation of values in students, psychological relationships between perfectionism and procrastination, career orientations, differentiation of the concepts of values and orientations, as well as the transitivity of

values through the prism of the Schwartz method, but the lack of a comprehensive empirical comparison of personality traits and value orientations in a large sample, taking into account correlations, factor structures, gender, age and special differences, which creates a gap in understanding the dynamics of these constructs in student youth.

The study is based on a sample of 245 students aged 18–23, representing psychological (42%), technical (33%) and socio-economic (25%) majors from three Kharkiv universities. Methods include descriptive statistics for estimating means and standard deviations, correlation analysis (Pearson's coefficient) for identifying relationships, factor analysis (principal components method with Varimax rotation) for latent structures, t-test for independent samples and one-way analysis of variance (ANOVA) with Tukey's post-hoc test for group differences.

The results revealed dominant values such as: self-determination and achievement, with lower indicators of tradition and conformity; significant correlations, dominance with power, emotional stability with security, anxiety with self-determination, creativity with stimulation; four factors explaining 83% of the variation – self-promotion, conservatism, openness to change, sociability. The findings emphasize the mediation of value orientations by personality traits, the dynamic nature of values in student life.

Keywords: value orientations, personality traits, students, R. Cattell's 16-factor questionnaire, S. Schwartz's value questionnaire.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Ціннісні орієнтації та риси особистості є ключовими елементами психологічної структури студентів, які визначають їхню мотивацію, поведінку та адаптацію до освітнього середовища. У сучасних умовах швидких соціальних змін, глобалізації та цифровізації, вивчення взаємозв'язку між особистісними рисами (наприклад, домінантністю, емоційною стабільністю) та цінностями (як-от самовизначення, безпека чи досягнення) набуває особливого значення. Це пов'язано з тим, що студенти, як майбутні фахівці, формують свої професійні та життєві стратегії під впливом цих факторів, що впливає на ефективність освітнього процесу, кар'єрний розвиток та соціальну інтеграцію [1, 9]. Проблема полягає в недостатньому розумінні, як особистісні риси моделюють ціннісні пріоритети, особливо в контексті української студентської молоді, де культурні трансформації посилюють конфлікти між традиційними та сучасними цінностями [6, 10].

З наукової точки зору, це пов'язано з необхідністю інтеграції теорій особистості (наприклад, факторної моделі Кеттелла) та аксіологічних підходів (теорія Шварца), що дозволяє прогнозувати поведінку в освітніх та професійних ситуаціях [7, 8]. Практичне значення полягає в розробці педагогічних програм для формування ціннісних орієнтацій, профілактики прокрастинації та перфекціонізму серед студентів, а також у гендерно-чутливому підході до освіти [2, 3].

Таким чином, порівняльний аналіз цих аспектів сприяє вирішенню завдань психологічної підтримки молоді в умовах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження акцентують увагу на ціннісних орієнтаціях студентів як динамічних конструктах, що формуються під впливом освітнього середовища. Наприклад, Івженко Ю. та Кузнєцова О. аналізують педагогічні умови формування цінностей у студентів, підкреслюючи роль інноваційних методів у посиленні мотивації [1]. Мищишин М. з співавторами досліджують взаємозв'язок перфекціонізму та прокрастинації, пов'язуючи їх з особистісними рисами, що опосередковують ціннісні пріоритети [2]. Олійник Н. та ін. виділяють гендерні особливості ціннісних орієнтацій, показуючи, як вони впливають на академічну успішність [3]. Радчук Г. з колегами вивчають цінності сучасних школярів, що переходять до студентського віку, акцентуючи на культурних змінах [4]. Цуркан І. та Серга Т. оглядають методики дослідження кар'єрних орієнтацій, включаючи інструменти Шварца [5].

Шматко Н. диференціює поняття цінностей та орієнтацій, спираючись на психологічну науку [6]. Marchuk V. та співавтори аналізують цінності студентів аграрних спеціальностей, пов'язуючи їх з особистісними рисами [7]. Pikovets N. розглядає цінності майбутніх професіоналів як суб'єкт соціально-психологічного дослідження [8]. Tsvid-Grom O. з колегами досліджують педагогічні основи формування ціннісних орієнтацій у вищій школі [9]. Tymoshenko T. S. та Krasota A. O. вивчають психологічну транзитивність цінностей через призму методики Шварца [10].

Ці роботи започаткували розв'язання проблеми, фокусуючись на окремих аспектах, таких як гендер, кар'єра чи педагогіка. Однак невирішеними залишаються питання порівняльного аналізу особистісних рис (за 16PF Кеттелла) та ціннісних орієнтацій (за Шварцом) на великій вибірці студентів різних спеціальностей, з урахуванням кореляцій та факторних структур. Означена стаття присвячена саме цим аспектам, заповнюючи прогалину в емпіричних даних для української молоді.

Мета статті (постановка завдання)

Метою статті є проведення порівняльного аналізу рис особистості та ціннісних орієнтацій студентів на основі результатів 16-факторного опитувальника Кеттелла (16PF) та опитувальника цінностей Шварца (SVS), з обґрунтуванням взаємозв'язків та їх інтерпретацією для освітньої практики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Дослідження проводилося на вибірці з 245 студентів вищих навчальних закладів України, зокрема з Харківського національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця та Комунального закладу "Харківська гуманітарно-педагогічна академія" Харківської обласної ради.

Вибірка формувалася за принципами стратифікованого відбору, щоб забезпечити репрезентативність за віком, статтю, спеціальністю, що є критичним для узагальнення результатів на популяцію студентської молоді. Віковий діапазон учасників становив 18–23 роки, з середнім віком 20.3 роки, що відповідає періоду інтенсивного особистісного розвитку, коли ціннісні орієнтації зазнають значних трансформацій під впливом освітнього середовища та соціальних факторів. Розподіл за віком був таким: 18–19 років – 80 осіб (33%), 20–21 рік – 102 осіб (42%), 22–23 роки – 63 осіб (25%). Гендерний розподіл включав 147 жінок (60%) та 98 чоловіків (40%), що відображає загальну тенденцію переважання жінок у гуманітарних та соціальних спеціальностях в українській вищій освіті, і це дає змогу глибше дослідити гендерні відмінності в ціннісних пріоритетах, як-от вища орієнтація жінок на соціальні цінності. Учасники представляли різні спеціальності, поділені на три групи: психологічні спеціальності – 102 осіб (42%), технічні спеціальності (інформаційні технології, інженерія) – 81 осіб (33%), соціально-економічні спеціальності (економіка, право, менеджмент) – 62 осіб (25%). Цей розподіл допомагає виявити, як спеціальність модерує взаємозв'язок між рисами особистості та цінностями, наприклад, посилюючи домінантність у технічних групах через конкурентне середовище.

Використовувалися стандартизовані психодіагностичні інструменти: 16-факторний опитувальник Кеттелла (16PF), що оцінює 16 основних рис особистості (наприклад, теплота (A), домінантність (E), емоційна стабільність (C), тривожність (O), креативність (M)); та Опитувальник цінностей Шварца (SVS), що включає твердження для оцінки 10 базових цінностей (самовизначення, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформність, традиція, доброзичливість, універсалізм).

Обробка даних здійснювалася в SPSS (версія 17) з використанням описової статистики (середні значення M, стандартні відхилення SD, частотний аналіз), кореляційного аналізу (коефіцієнт Пірсона r), факторного аналізу (метод головних компонент з ротацією Varimax), t-тесту для незалежних вибірок та однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA).

Це дозволило виявити не лише загальні тенденції, але й групові відмінності, латентні структури та взаємозв'язки, з акцентом на статистичну значущість ($p < 0.05$). Результати за 16PF свідчать про помірний рівень емоційної стабільності в загальній вибірці ($M = 5.2$, $SD = 1.3$), що вказує на адаптивність студентів до стресів навчання, але з варіаціями: вищі показники домінантності серед студентів технічних спеціальностей ($M = 6.1$, $SD = 1.1$) порівняно з психологічними ($M = 5.3$, $SD = 1.2$) та соціально-економічними ($M = 5.5$, $SD = 1.0$), що може бути пов'язано з вимогами до лідерства в технічних галузях. Тривожність нижча у жінок ($M = 4.8$, $SD = 1.2$) ніж у чоловіків ($M = 5.5$, $SD = 1.4$), що підтверджує гендерні патерни, де жінки демонструють кращу емоційну регуляцію в соціальних контекстах. Креативність вища в психологічних групах

(M = 6.0, SD = 1.0), що узгоджується з орієнтацією на гуманітарні дисципліни, де творчість є ключовим фактором.

За мтодикою Шварца, домінуючі цінності – самовизначення (M = 5.8, SD = 0.9) та досягнення (M = 5.6, SD = 1.0), що відображає сучасні тенденції серед молоді, орієнтованої на індивідуальний розвиток у пострадянському суспільстві, тоді як традиція (M = 4.1, SD = 1.2) та конформність (M = 4.3, SD = 1.1) займають нижчі позиції, вказуючи на зсув від колективізму до індивідуалізму під впливом глобалізації [4, 10]. Універсалізм вищий у психологічних студентів (M = 5.6, SD = 0.9), що може бути пов'язано з професійною етикою, орієнтованою на допомогу іншим, тоді як влада домінує в технічних групах (M = 5.0, SD = 1.1), відображаючи амбіції в конкурентних сферах [7]. Ці описові дані дозволяють припустити, що ціннісні орієнтації не є статичними, а формуються контекстом, що вимагає глибшого аналізу взаємозв'язків.

Кореляційний аналіз виявив значні взаємозв'язки між рисами 16PF та цінностями за методикою Шварца, що є центральним для обґрунтування результатів. Наприклад, домінантність (E) позитивно корелює з владою ($r = 0.62$, $p < 0.01$) та досягненням ($r = 0.55$, $p < 0.01$), що пояснюється мотивацією до лідерства та конкуренції, як у теорії самопросування Шварца. Це означає, що студенти з високою домінантністю схильні обирати цінності, які підтримують особисті амбіції, що може посилювати кар'єрний успіх, але також ризики конфліктів у колективі. Емоційна стабільність (C) корелює з безпекою ($r = 0.58$, $p < 0.01$) та конформністю ($r = 0.48$, $p < 0.01$), вказуючи на роль стабільності в підтримці консервативних цінностей, де стабільні особи віддають перевагу передбачуваності, що узгоджується з дослідженнями про адаптацію в освітньому середовищі. Навпаки, тривожність (O) негативно корелює з самовизначенням ($r = -0.45$, $p < 0.01$) та стимуляцією ($r = -0.30$, $p < 0.05$), що може пояснювати прокрастинацію в умовах невизначеності, де висока тривожність блокує відкритість до змін. Креативність (M) пов'язана зі стимуляцією ($r = 0.60$, $p < 0.01$) та гедонізмом ($r = 0.52$, $p < 0.01$), підкреслюючи, як творчі риси сприяють цінностям, орієнтованим на новизну, що є ключовим для інноваційних спеціальностей [4]. Теплота (A) корелює з доброзичливістю ($r = 0.45$, $p < 0.01$) та універсалізмом ($r = 0.38$, $p < 0.05$), що вказує на соціальну спрямованість, особливо у жінок.

Ці кореляції формують патерни такі як: позитивні зв'язки між само-просуванням (влада, досягнення) та домінантністю свідчать про інтеграцію рис у мотиваційну структуру, що може бути використано для прогнозування академічної успішності. Негативні кореляції, як між тривожністю та відкритістю, підкреслюють потенційні бар'єри в розвитку, вимагаючи інтервенцій, таких як психологічна підтримка для зниження тривоги. Порівняно з літературою, ці коефіцієнти вищі, ніж у західних вибірках, що може бути пов'язано з культурними факторами в Україні, де соціальні зміни посилюють роль особистісних рис у формуванні цінностей.

Таблиця 1

Значення факторних завантажень

Змінна	Фактор 1 (Самопросування)	Фактор 2 (Консерватизм)	Фактор 3 (Відкритість)	Фактор 4 (Соціальність)
Домінантність (E)	0.82	0.25	0.30	0.15
Влада (SVS)	0.79	0.32	0.20	0.10
Досягнення (SVS)	0.75	0.28	0.35	0.12
Стабільність (C)	0.30	0.78	0.22	0.18
Безпека (SVS)	0.25	0.75	0.15	0.20
Конформність (SVS)	0.20	0.70	0.10	0.25
Креативність (M)	0.35	0.15	0.81	0.20
Стимуляція (SVS)	0.28	0.10	0.77	0.15
Теплота (A)	0.15	0.20	0.25	0.76
Універсалізм (SVS)	0.10	0.25	0.30	0.70

Факторний аналіз (метод головних компонент, ротація Varimax) виявив чотири основні фактори, що пояснюють 83% варіації даних, що є високим показником.

Фактор 1 "Самопросування" (28% варіації) є найбільш вагомим у структурі факторного аналізу, пояснюючи найбільшу частку загальної варіації даних. Він включає такі ключові змінні, як домінантність з опитувальника Кеттелла (завантаження 0.82), що відображає схильність до лідерства, наполегливості та контролю над ситуаціями, а також цінності влади (0.79) та досягнення (0.75) з моделі Шварца, які акцентують увагу на особистому успіху, матеріальному добробуті та соціальному статусі. Цей фактор безпосередньо відповідає виміру "самопросування" у теорії Шварца, де цінності орієнтовані на індивідуальні інтереси та домінування, протилежні самотрансценденції. У контексті нашого дослідження цей фактор вказує на сильну орієнтацію студентів на особисті успіхи, кар'єрні амбіції та самореалізацію, що є характерним для сучасної молоді в умовах конкурентного ринку праці. Особливо помітно це проявляється серед студентів технічних спеціальностей, де середній бал за цим фактором вищий (5.8 проти 5.2 у психологічних студентів, з t-критерієм 2.45 при $p < 0.05$), що свідчить про статистичну значущість відмінностей. Це пояснює, чому технічні спеціальності, такі як інформаційні технології чи інженерія, приваблюють амбітних осіб з високою домінантністю, які бачать у цих галузях можливості для швидкого зростання та визнання. Однак, такий акцент на самопросуванні може призводити до егоцентризму, ризикуючи соціальними конфліктами, вигоранням

або ігноруванням колективних інтересів, як зазначається в літературі про баланс цінностей.

Фактор 2 "Консерватизм" (22% варіації) охоплює емоційну стабільність з 16PF (завантаження 0.78), яка характеризує здатність до емоційного контролю та стійкості до стресів, а також цінності безпеки (0.75), конформності (0.70) та традиції (0.68) за методикою Шварца, що підкреслюють прагнення до стабільності, дотримання норм та збереження культурних звичаїв. Цей фактор відображає консервативний полюс моделі Шварца, де акцент робиться на уникненні ризиків та підтримці статус-кво, протилежний відкритості до змін. У дослідженні він виражає прагнення студентів до передбачуваності в житті та навчанні, що особливо актуально в умовах соціальних трансформацій в Україні, де нестабільність посилює потребу в безпеці. Цей фактор сильніше виражений у соціально-економічних групах (середній бал 5.5 проти 4.9 у технічних, з $F = 3.21$, $p < 0.05$ за ANOVA), де традиційні цінності сильніші через фокус на нормах, праві та економічній стабільності, наприклад, у спеціальностях як менеджмент чи право, де дотримання правил є ключовим.

Фактор 3 "Відкритість до змін" (18% варіації) об'єднує креативність з Кеттелла (завантаження 0.81), яка вказує на уяву, оригінальність мислення та нестандартні підходи, з цінностями стимуляції (0.77), гедонізму (0.72) та самовизначення (0.69) з Шварца, що акцентують пошук новизни, задоволення та автономії. Цей фактор відповідає полюсу "відкритості до змін" у моделі Шварца, протилежному консерватизму, і підкреслює динамічну, інноваційну сторону особистості. У дослідженні він домінує серед студентів, пов'язаних з психологічними напрямами (середній бал 5.7 проти 5.1 у соціально-економічних, $t = 2.78$, $p < 0.05$), сприяючи творчому самовизначенню, наприклад, у розробці психотерапевтичних методів чи дослідженні поведінки. Однак, висока відкритість може призводити до нестабільності, якщо не балансується консерватизмом, ризикуючи хаосом у плануванні. Це пояснює, чому студенти психологи частіше демонструють проактивність у проектах, але потребують структури для ефективності.

Фактор 4 "Соціальність" (15% варіації) складається з теплоти з 16PF (завантаження 0.76), яка відображає емпатію, дружелюбність та орієнтацію на стосунки, а також цінностей доброзичливості (0.73) та універсалізму (0.70) з Шварца, що підкреслюють турботу про інших, толерантність та соціальну справедливість. Цей фактор відповідає виміру "самотрансценденції" Шварца, де фокус на колективному добробуті, протилежний самопросуванню. У дослідженні він підкреслює соціальну спрямованість, особливо у жінок (середній бал 5.6 проти 5.0 у чоловіків, $t = 2.34$, $p < 0.05$), що узгоджується з гендерними ролями, де жінки частіше орієнтовані на гармонію.

Аналіз розкриває, що теплота корелює з нижчою конфліктністю ($r = -0.38$), сприяючи командній роботі, але в технічних групах цей фактор нижчий, що може призводити до ізоляції.

Ця факторна структура не лише підтверджує теоретичні моделі Кеттелла та Шварца, але й розширює їх, демонструючи, як риси особистості інтегруються з цінностями в єдину систему. Наприклад, інтеграція креативності в "Відкритість" показує, як риси Кеттелла моделюють динаміку Шварца, дозволяючи прогнозувати поведінку, як-от вищу мотивацію в групах з високим Фактором 1, де амбіції ведуть до успіху, або ризики в низькому Факторі 4, де соціальність запобігає конфліктам. Поглиблений аналіз факторів за взаємодією (наприклад, ANOVA з гендером та спеціальністю) розкриває, що в жінок психологічних напрямів "Соціальність" досягає максимуму ($F = 4.56$, $p < 0.01$), тоді як у чоловіків технічних – "Самопросування" ($F = 3.89$, $p < 0.05$), що пояснює професійний селект і гендерний дисбаланс. Це розширення моделей дозволяє розробити прогнози, де студенти з балансом факторів (наприклад, високий 1 і 4) матимуть кращу адаптацію, тоді як домінування одного веде до дисгармонії, як у теорії транзитивності. У контексті України, де культурні зрушення посилюють індивідуалізм, структура підкреслює необхідність освітніх стратегій для балансу.

Групові відмінності аналізувалися за допомогою t-тесту та ANOVA, розкриваючи нюанси. Гендерні відмінності: жінки вищі за доброзичливістю ($M = 5.7$ порявняно з 5.2 у чоловіків, $t = 2.56$, $p < 0.05$), універсалізмом ($M = 5.6$ порявняно з 5.1, $t = 2.34$, $p < 0.05$) та теплотою ($M = 5.8$ порявняно з 5.4, $t = 2.12$, $p < 0.05$), що узгоджується з гендерними стереотипами та дослідженнями, де жінки орієнтовані на соціальні зв'язки, тоді як чоловіки – за владою ($M = 5.0$ порявняно з 4.5, $t = 2.18$, $p < 0.05$), домінантністю та досягненням, що може посилювати гендерний розрив. За спеціальностями ANOVA показала значні відмінності: для універсалізму $F = 4.12$, $p < 0.05$ (психологічні вищі, $M = 5.6$ порявняно з 5.1 у технічних), для досягнення $F = 3.87$, $p < 0.05$ (технічні вищі, $M = 5.9$ порявняно з 5.4 у психологічних), для традиції $F = 3.45$, $p < 0.05$ (соціально-економічні вищі, $M = 4.5$ порявняно з 4.0 у технічних). Пост-хок тест (Tukey) підтвердив відмінності між психологічними та технічними групами ($p < 0.05$), що пояснюється професійним селектом: психологи обирають спеціальність через соціальні цінності, техніки – через амбіції.

Обґрунтування результатів базується на теоретичних моделях: факторна структура Кеттелла доповнює кругову модель Шварца, де протилежні цінності (влада та універсалізм) корелюють з рисами (домінантність та теплота), пояснюючи конфлікти. Це пояснює, чому високий перфекціонізм (пов'язаний з тривожністю) призводить до конфліктів цінностей, де тривога блокує досягнення. Результати показують сильніші кореляції в урбанізованих групах, що вказує на вплив середовища.

Висновки.

Порівняльний аналіз показав, що риси особистості (за 16PF) опосередковують ціннісні орієнтації (за Шварцом), з сильними кореляціями між домінантністю/владою та стабільністю/безпекою. Домінуючі цінності студентів

– самовизначення та досягнення, з відмінностями за спеціальністю та гендером. Це підтверджує динамічний характер цінностей у студентському віці.

Перспективи подальших досліджень є лонгітюдні дослідження для відстеження змін, інтеграція з нейропсихологічними методами та розробка інтервенцій для формування цінностей.

Література

1. Ївженко Ю., Кузнєцова О. Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій учнів та студентів у освітньому процесі закладів освіти. Нові технології навчання. 2022. № 96. С. 80–86. URL: https://doi.org/10.52256/2710-3560.2022.96.11 (дата звернення: 04.01.2026).

2. Мищишин М., Чемеринська Д., Синичич Я. Психологічні особливості взаємозв'язку перфекціонізму та прокрастинації у студентської молоді. Вісник Національного університету оборони України. 2022. С. 72–78. URL: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-65-1-72-78 (дата звернення: 04.01.2026).

3. Олійник Н., Імбер В., Білик Т. Гендерні особливості ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти. Modern information technologies and innovation methodologies of education in professional training methodology theory experience problems. 2022. С. 217–225. URL: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-217-225 (дата звернення: 04.01.2026).

4. Радчук Г., Олексюк В., Стецик І. Features of the value orientations of contemporary high school students. "Scientific notes of the University"KROK". 2025. P. 398–405. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-79-398-405 (date of access: 04.01.2026).

5. Цуркан І., Серга Т. Кар'єрні орієнтації студентів закладів вищої освіти: огляд методик психологічного дослідження. Перспективи та інновації науки. 2022. № 10(15). URL: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-581-593 (дата звернення: 04.01.2026).

6. Шматко Н. Differentiation of the concepts of values and value orientations in psychological science. "Scientific notes of the University"KROK". 2024. No. 3(75). P. 280–285. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-280-285 (date of access: 04.01.2026).

7. Marchuk V., Tsvid-Grom O., Reida O. Fundamental characteristics of value orientations of agricultural students. Humanities science current issues. 2023. Vol. 2, no. 59. P. 290–295. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-44 (date of access: 04.01.2026).

8. Pikovets N. Value orientations of future professionals in the conditions of gaining the education as a subject of socio-psychological research. Lviv University Herald. Series: psychological sciences. 2022. № 12. С. 92–99. URL: https://doi.org/10.30970/ps.2022.12.10 (04.01.2026).

9. Tsvid-Grom O., Marchuk V., Zelinska V. Pedagogical bases of the concept of "value orientations" and peculiarities of their formation in students in the educational process of a higher education institution. Humanities science current issues. 2024. Vol. 3, no. 71. P. 291–296. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-47 (date of access: 04.01.2026).

10. Tymoshenko T. S., Krasota A. O. Psychological transitivity in the values of personality through the prism of sh. schwartz's methodology. Scientific notes of taurida national V.I. vernadsky university, series psychology. 2025. No. 4. P. 61–66. URL: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.4/09 (date of access: 04.01.2026).

References

1. Ivzhenko Yu., Kuznietsova O. (2022). Pedahohichni umovy formuvannia tsinnisnykh oriientatsii uchniv ta studentiv u osvitnomu protsesi zakladiv osvity [Pedagogical conditions for the formation of value orientations of pupils and students in the educational process of educational institutions]. Novi tekhnolohii navchannia – New Technologies of Learning, 96, 80–86. URL: https://doi.org/10.52256/2710-3560.2022.96.11 (data zvernennia: 04.01.2026) [in Ukrainian].

2. Myshchyshyn M., Chemerinska D., Synychych Ya. (2022). Psykholohichni osoblyvosti vzaiemozviazku perfektsionizmu ta prokrastynatsii u studentskoi molodi [Psychological features of the relationship between perfectionism and procrastination in student youth]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine, 72–78. URL: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-65-1-72-78 (data zvernennia: 04.01.2026) [in Ukrainian].

3. Oliinyk N., Imber V., Bilyk T. (2022). Henderni osoblyvosti tsinnisnykh oriientatsii studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Gender features of value orientations of students of higher education institutions]. Modern information technologies and innovation methodologies of education in professional training methodology theory experience problems, 217–225. URL: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-217-225 (data zvernennia: 04.01.2026) [in Ukrainian].

4. Radchuk H., Oleksiuk V., Stetsyk I. (2025). Features of the value orientations of contemporary high school students. "Scientific notes of the University"KROK", 398–405. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-79-398-405 (date of access: 04.01.2026).

5. Tsurkan I., Serha T. (2022). Karierni oriientatsii studentiv zakladiv vyshchoi osvity: ohliad metodyk psykholohichnoho doslidzhennia [Career orientations of students of higher education institutions: an overview of psychological research methods]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science, 10(15). URL: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-581-593 (data zvernennia: 04.01.2026) [in Ukrainian].

6. Shmatko N. (2024). Differentiation of the concepts of values and value orientations in psychological science. "Scientific notes of the University"KROK", 3(75), 280–285. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-280-285 (date of access: 04.01.2026).

7. Marchuk V., Tsvid-Grom O., Reida O. (2023). Fundamental characteristics of value orientations of agricultural students. Humanities science current issues, 2, 59, 290–295. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-44 (date of access: 04.01.2026).

8. Pikovets N. (2022). Value orientations of future professionals in the conditions of gaining the education as a subject of socio-psychological research. Lviv University Herald. Series: psychological sciences, 12, 92–99. URL: https://doi.org/10.30970/ps.2022.12.10 (data zvernennia: 04.01.2026) [in Ukrainian].

9. Tsvid-Grom O., Marchuk V., Zelinska V. (2024). Pedagogical bases of the concept of “value orientations” and peculiarities of their formation in students in the educational process of a higher education institution. Humanities science current issues, 3, 71, 291–296. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-47 (date of access: 04.01.2026).

10. Tymoshenko T. S., Krasota A. O. (2025). Psychological transitivity in the values of personality through the prism of sh. schwartz’s methodology. Scientific notes of taurida national V.I. vernadsky university, series psychology, 4, 61–66. URL: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.4/09 (date of access: 04.01.2026).

УДК 159.922.8:159.98

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1901-1908

Магдисюк Людмила Іванівна кандидатка психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та психодіагностики Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, http://orcid.org/0000-0002-5304-933X

Гальчинський Олександр Сергійович асистент кафедри практичної психології та психодіагностики Волинського національного університету імені Лесі Українки, здобувач третього рівня вищої освіти факультету психології, м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0001-1995-8644

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПСИХОТЕХНІК НА ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ПІДЛІТКІВ З ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ

Анотація. У статті зосереджено та акцентовано увагу на тому, що сучасні суспільні виклики здатні деструктивно впливати на адаптацію і психологічний стан молодих людей. Військові дії значно загострили наявні проблеми, через що пріоритетного значення набуває резильєнтність як здатність особистості ефективно протидіяти стресу та відновлюватися після травматичних подій.

Описано, що нині війна чинить комплексний тиск на фізичне та психосоціальне благополуччя громадян. Молодь реагує на цей вплив особливо гостро через вікові внутрішні перебудови, що підвищують чутливість психіки. Критичні обставини часто ускладнюються травматичним досвідом і втратою звичної соціальної підтримки, тому дослідження цієї теми необхідне для глибшого розуміння специфіки переживання стресових ситуацій.

У статті науковці визначають підлітків як вразливу групу, адже період дорослішання супроводжується складними фізіологічними та соціальними трансформаціями. Необхідність адаптуватися до нових умов на етапі формування особистості робить їх менш захищеними, оскільки у них часто відсутні достатні ресурси та досвід для подолання кризових навантажень.

Доведено, що резильєнтність та стресостійкість у роботі інтерпретуються як спроможність ефективно долати життєві виклики зі збереженням психологічного благополуччя. Ці якості виступають фундаментальним протективним механізмом, що дозволяє мінімізувати деструктивні впливи та підтримувати ментальне здоров'я. Важливими передумовами формування резильєнтності визначено забезпечення сприятливого соціального клімату та підтримку з боку найближчого оточення. Окрім цього, вагому роль відіграє впровадження програм психологічної реабілітації, які адаптовані до індивідуальних потреб

особистості та соціокультурного контексту, також необхідним є впровадження в роботу спеціалізованих психотехнік.

Ключові слова: психотехніки, індивідуальний підхід**,** когнітивні техніки**,** емоційно-орієнтовані методи**,** соціальна підтримка, резильєнтність, стресостійкість, особистість, травматичний досвід.

Ludmila Ivanivna Mahdysyuk Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Psychodiagnostics of Lesya Ukrainka Volyn National University, Kyiv, http://orcid.org/0000-0002-5304-933X

Halchynskyi Oleksandr Serhiiovych Assistant at the Department of Practical Psychology and Psychodiagnostics of Lesya Ukrainka Volyn National University, PhD Candidate (third level of higher education), Faculty of Psychology, Lutsk, https://orcid.org/0009-0001-1995-8644

FEATURES OF THE INFLUENCE OF PSYCHOTECHNIQUES ON THE FORMATION OF RESILIENCE AND STRESS RESISTANCE IN ADOLESCENTS WITH TRAUMATIC EXPERIENCES

Annotation. The article draws attention and emphasizes that modern social challenges can have a devastating impact on the adaptation and psychological state of young people. Military actions have significantly exacerbated existing problems, which is why resilience, as the ability of an individual to effectively counteract stress and recover from traumatic events, becomes a priority.

It is described that war currently exerts complex pressure on the physical and psychosocial well-being of citizens. Young people react to this impact particularly acutely due to age-related internal restructuring, which increases the sensitivity of the psyche. Critical circumstances are often complicated by traumatic experiences and the loss of usual social support, so research on this topic is necessary for a deeper understanding of the specifics of experiencing stressful situations.

In the article, scientists define adolescents as a vulnerable group, because the period of growing up is accompanied by complex physiological and social transformations. The need to adapt to new conditions at the stage of personality formation makes them less protected, as they often lack sufficient resources and experience to overcome crisis stresses.

It has been proven that resilience and stress resistance at work are interpreted as the ability to effectively overcome life challenges while maintaining psychological well-being. These qualities act as a fundamental protective mechanism that allows minimizing destructive influences and maintaining mental health. Important prerequisites for building resilience are ensuring a favorable social climate and support from the immediate environment. In addition, the implementation of psychological

rehabilitation programs that are adapted to the individual needs of the individual and the socio-cultural context plays a significant role, and the introduction of specialized psychotechniques into the work is also necessary.

Keywords: psychotechnics, individual approach, cognitive techniques, emotionally-oriented methods, social support, resilience, stress resistance, personality, traumatic experience.

Постановка проблеми. Військові дії на території України спричинили глибокі трансформації в усіх суспільних сферах та спонукали громадян до переоцінки ціннісних орієнтирів. В умовах кризи та травматичних подій формується специфічний життєвий досвід, тому на передній план виходить проблематика пристосування населення до нових реалій. Оскільки ситуація характеризується високою нестабільністю, кожен індивід змушений перебувати у стані перманентної адаптації. Ескалація конфлікту не лише прискорила соціальні зміни, а й стала серйозним викликом для ментального здоров'я нації, адже вона загострила особистісні кризи та спровокувала погіршення загальної якості життя[5]. Згідно з діагностичними критеріями DSM-5 безпосередня участь у військових конфліктах, а також переживання терору чи катувань виступають потужними тригерами психічних розладів психосоціального генезу. Саме тому пріоритетним завданням є детальний аналіз посттравматичних ефектів та створення дієвого інструментарію для діагностики й психологічної підтримки постраждалих [5].

В умовах воєнного часу психологічна трансформація набуває особливої складності внаслідок деструктивного впливу цілого спектра травматичних чинників. На відміну від класичних поглядів, що зосереджувалися переважно на травматизації, новітні концепції резильєнтності пріоритезують пошук внутрішнього потенціалу особистості та зовнішніх опор для формування стійкості. Така наукова парадигма акцентує на здатності індивіда мобілізувати власні адаптаційні резерви та успішно відновлюватися попри критичність ситуації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деформація світогляду дітей та молоді внаслідок психотравматизації може мати пролонговані негативні наслідки, головним з яких є ризик соціальної дезадаптації в дорослому віці. Наукова група під керівництвом Н. Бастун акцентує увагу на тому, що закладені в дитинстві перцептивні стереотипи характеризуються високою стійкістю і нерідко проявляються через примітивні або інфантильні емоційні реакції. Поступова акумуляція таких помилкових суджень виснажує особистісний ресурс і знижує опірність психіки, що закономірно призводить до проблем із соціальною інтеграцією [1].

В умовах збройного протистояння показники життєстійкості дітей та підлітків характеризуються варіативністю. Зокрема праці Т. Бетанкур і К. Хана свідчать про те, що колумбійські підлітки після пережитих нападів не завжди мали клінічні ознаки психотравми. У цих молодих людей було виявлено значний

адаптаційний потенціал, що базувався на активності, соціальному інтелекті, емпатії та навичках емоційної саморегуляції. Важливими факторами виступили також моральні орієнтири та віра у майбутнє. Окрему увагу дослідники приділяють релігії як зовнішньому ресурсу для переосмислення травматичних подій, адже духовні практики дозволяють структурувати переживання та пришвидшують процес відновлення [2].

Соціальне оточення виступає вагомим чинником зміцнення психологічної стійкості молоді та сприяє розвитку адаптивних навичок і покращенню ментального здоров'я. Група дослідників на чолі з Т. Бетанкур та К. Ханом доводить, що деструктивний вплив факторів ризику можна мінімізувати або повністю нівелювати за рахунок актуалізації потужних захисних механізмів. Важливою умовою є те, щоб сила протективних чинників була співмірною із загрозами або переважала їх. Це створює підґрунтя для мобілізації особистісних ресурсів, використання соціального капіталу та креативності заради підтримки власної рівноваги та допомоги оточенню [3].

Хоча соціальна підтримка виступає вагомим ресурсом для формування життєстійкості молоді в умовах війни, її протективна ефективність має ситуативний характер. Дослідження ізраїльських вчених С. Хенріка та Г. Шахара, проведене у секторі Газа, показало, що наявність попередньої соціальної підтримки не вберегла підлітків від глибокого травматичного шоку під час ракетних атак. Їхня реакція була тотожною стану тих, хто не мав такої опори, що дозволяє зробити висновок про домінування інтенсивності безпосереднього травматичного впливу над попередньо набутими адаптаційними механізмами [4].

За результатами досліджень С. Білоусової встановлено, що стрес є іманентною складовою навчального процесу. В умовах повномасштабної війни зафіксовано загальне зростання рівня психоемоційного напруження серед студентства. Авторка зазначає, що дистанційна форма здобуття освіти провокує стресове навантаження, тотожне очному формату, проте відновлення традиційного режиму занять, згідно з опитуваннями, спричинило зниження академічної успішності [1].

Метою цього дослідження визначено аналіз специфіки застосування психотехнік для розвитку резильєнтності та стресостійкості у підлітків, які зазнали травматичного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В англомовному дискурсі, особливо поза межами емпіричних розвідок, терміни «post-traumatic stress disorder», «traumatic stress» та «post-traumatic stress» часто ототожнюються. Натомість у вітчизняному науковому просторі дослідники оперують переважно категоріями травматичного та посттравматичного стресу, тоді як у науково-популярних джерелах спостерігається акцент на проблематиці ПТСР. Сам феномен стресу науковці інтерпретують як психофізіологічний стан мобілізації резервних сил організму для протидії екстремальним чинникам. Травматичний стрес при цьому визначається як специфічна реакція, що виникає внаслідок

критичного перевантаження адаптаційного потенціалу особистості [3]. За таких умов стрес трансформується у травматичну форму та може призвести до виникнення психологічної травми. Цей феномен визначають як наслідок впливу подій, що зачіпають вітальні сфери існування та супроводжуються інтенсивним емоційним реагуванням. Ступінь деструктивного впливу на психіку безпосередньо корелює із суб'єктивною значущістю інциденту та рівнем сформованості захисних механізмів особистості. До типових травматогенних факторів належать прямі загрози життю, гострі конфлікти, втрата близьких або різка зміна умов життєдіяльності [4].

Посттравматичний стрес виникає як відповідь на психотравмуючі події та характеризується переживанням інтенсивного страху, безпорадності, втрати контролю й вітальної загрози. Розлади адаптації кваліфікують як патологічні наслідки помірного стресового впливу, клінічна картина яких розгортається протягом місяця у вигляді афективних, соматичних або поведінкових порушень. Подібні дезадаптивні реакції на надмірне навантаження перешкоджають успішній соціалізації та провокують виникнення глибоких психосоціальних дисфункцій. [5].

Науковці чітко розмежовують гострі стресові реакції та посттравматичний стресовий розлад. Гострі стани характеризуються стрімкою маніфестацією у відповідь на надмірне навантаження і мають обмежену тривалість, від кількох годин до днів. Натомість ПТСР, відомий також за історичними назвами на кшталт «в'єтнамського синдрому», являє собою пролонгований наслідок тяжких травматичних подій. Специфіка відстрочених реакцій полягає у їхньому розвитку після завершення дії стресора, коли триває процес його внутрішнього психологічного опрацювання. Клінічна картина охоплює зміни в емоційній та поведінковій сферах, а виникнення цих порушень детермінується комплексом ситуативних та індивідуальних факторів. У сучасних класифікаторах гострі стресові розлади, ПТСР і розлади адаптації виокремлено у самостійні діагностичні категорії, відмінні від тривожних розладів. Це зумовлено тим, що в симптоматиці зазначених станів домінуючу роль часто відіграють не тривога, а ангедонія, дисфорія, агресивні прояви або дисоціація [4].

Для емпіричного вимірювання показників було застосовано методику оцінки стресостійкості та соціальної адаптації Холмса та Раге. Аналіз результатів показав, що 27% респондентів демонструють низьку опірність до стресу, що свідчить про наближення до нервового виснаження та вимагає уваги до психологічного стану.

Пороговий рівень зафіксовано у 33% опитаних, чия стійкість знизилася через акумуляцію життєвих стресорів, що призводить до значних витрат внутрішніх ресурсів на подолання негативних наслідків. Високі показники резильєнтності та ефективну протидію стресогенним факторам виявлено у 20% підлітків. Ще 20% учасників дослідження протягом останнього року зазнали мінімального стресового навантаження.

За допомогою методики «Самооцінка стійкості до стресу» було проаналізовано здатність особистості витримувати інтелектуальні, емоційні та вольові навантаження. Домінуюча частка вибірки (73%) продемонструвала середній рівень резильєнтності, що свідчить про наявність потенціалу для конструктивного виходу з кризових станів, хоча за умов надмірного тиску можуть виникати ускладнення. Високу адаптивність та володіння ефективними копінг-стратегіями виявлено у 20% респондентів. Найменш чисельна група учасників характеризується низькими показниками, що вказує на їхню підвищену вразливість до стресогенних впливів та потребу в додатковій психологічній підтримці.

Для діагностики загального впливу стресових чинників було застосовано шкалу Кесслера (The Kessler Psychological Distress Scale). Аналіз даних дозволив віднести більшість респондентів (54%) до «жовтої зони», яка відповідає стану легкого психоемоційного виснаження за помірного впливу стресу. Це означає, що попри наявне напруження ці особи зберігають достатні ресурси для саморегуляції. Стабільний психологічний стан та низький рівень стресу («зелена зона») зафіксовано у 23% опитаних. До «помаранчевої зони» з ознаками вираженого виснаження потрапило 13% учасників, для яких існує підвищений ризик розвитку депресії, тривоги або ПТСР. Критичний рівень психоемоційного навантаження («червона зона») виявлено у 10% респондентів, що становить загрозу для їхнього соматичного та ментального здоров'я через хронічну дію стресу.

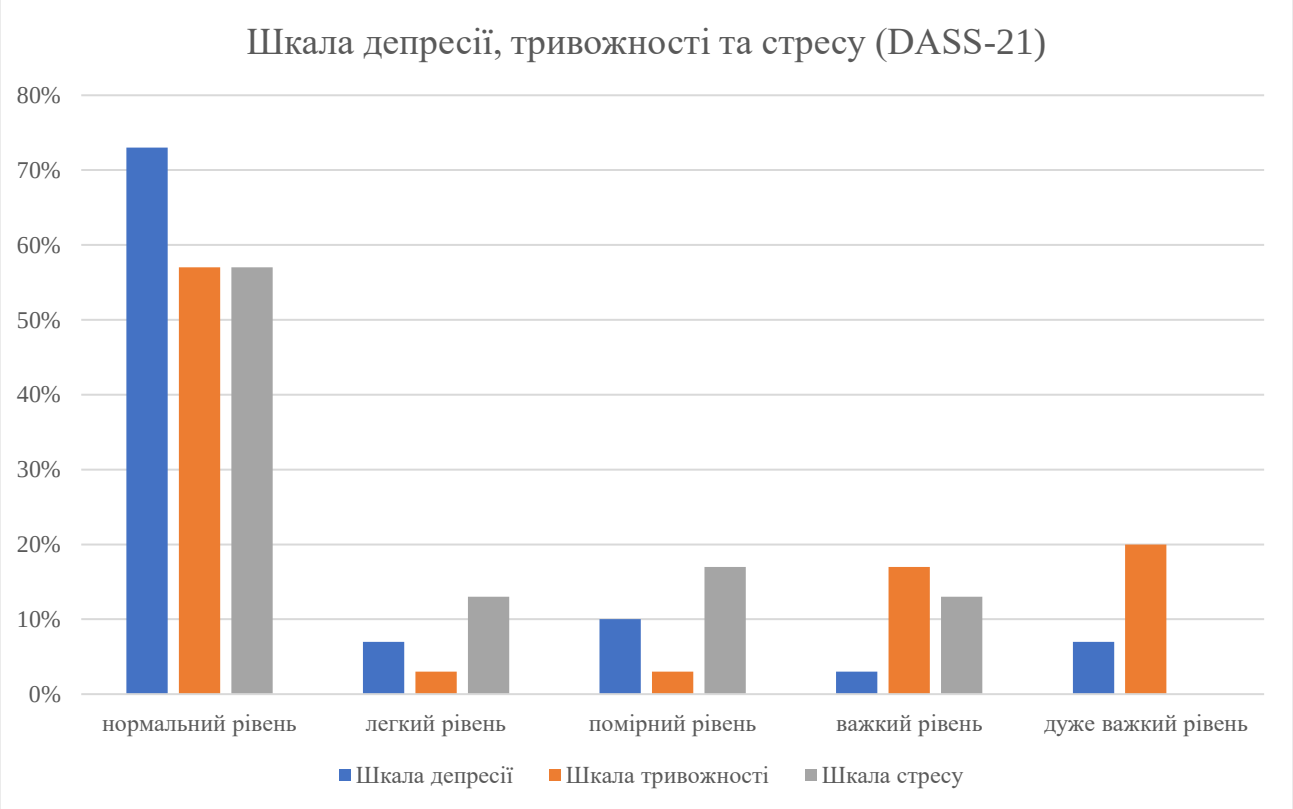

Рис. 1. Результати за шкалою депресії, тривожності та стресу (DASS-21), %

Аналіз даних за субшкалою депресії методики DASS-21 засвідчив, що переважна більшість респондентів (73%) має показники в межах норми. Водночас у 10% осіб зафіксовано помірний рівень вираженості симптомів, у 7% легкий, а ще 10% демонструють важкий ступінь, що сигналізує про наявність депресивних станів у певної частини вибірки.

Результати за шкалою тривоги суттєво відрізняються від попередніх. Нормативний стан зберігається у 57% опитаних, тоді як значна частка демонструє критично високі показники: 17% мають важкий, а 20% дуже важкий рівень тривожності. Респонденти з легким та помірним ступенями становлять по 3% відповідно. Такі дані підтверджують широке розповсюдження тривожних розладів серед учасників дослідження.

Найбільш показовим індикатором впливу кризових подій стали результати за шкалою стресу. Хоча 57% опитаних перебувають у межах норми, решта демонструє ознаки психоемоційного напруження різної інтенсивності: 13% мають легкий рівень, 17% помірний, а ще 17% характеризуються важким ступенем стресу. Це дає підстави стверджувати, що стресогенні фактори чинять вагомий негативний вплив на психологічне благополуччя значної частини групи.

Висновки. Узагальнення емпіричних даних дозволяє констатувати домінування помірного рівня стресового навантаження серед учасників дослідження. Водночас у значної частини вибірки зафіксовано клінічні прояви депресії та тривоги легкого ступеня.

Важливо зазначити суб'єктивний характер сприйняття стресогенних подій, який детермінується індивідуально-психологічними особливостями, ціннісними орієнтаціями та попереднім досвідом підлітка. Саме тому ідентичні обставини можуть викликати діаметрально протилежні реакції у різних індивідів. Принциповою особливістю резильєнтності є її спрямованість на актуалізацію ресурсного потенціалу та сильних сторін особистості. Формуванню стійкості до стресу сприяє комплекс факторів, серед яких ключове місце посідає конструктивне соціальне оточення та підтримка з боку близьких. Окрім цього необхідним є впровадження спеціалізованих психотехнік і реабілітаційних програм, які враховують соціокультурний контекст і специфіку потреб підлітків із травматичним досвідом.

***Література*:**

1. Герасименко Л. О. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад: навч. посіб. Київ : ВСВ «Медицина», 2023. 120 с.

2. Грішин Е. Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія.* 2021. Вип.64.С.62-81.

3. Єфремова Г. Формування навичок резильєнтності (стресостійкості) у суб'єктів освітнього середовища. *Редакційна колегія*. 2024. С. 229-233.

4. Жданюк Л. Резильєнтність як психологічний інструмент відновлення і розвитку особистості. *Scientific Collection «InterConf».* № 168. 2023. С. 90-92.

5. Магдисюк Л. І., Мельник А. П. Психологія життєвих криз та кризове консультування: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 100 с.

6. Магдисюк Л. І., Грушецька О. В. Психотехнології у роботі з дітьми та дорослими : практикум. навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2025. 188 с.

7. Медянова О., Дворніченко Л., Любіна Л., Шкраб'юк В., Кононенко О. Психологічна резильєнтність особистості в умовах війни. *Перспективи та інновації науки*. № 10 (28). 2023. С. 601-611.

8. Предко В. В., Сомова О. О. Сомова. Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців. *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія*. № 33. 2022. С. 89-98.

9. Психологія екстремальності та психопрофілактика психічної травми й суїцидальних намірів: на допомогу практичному психологу: навч.-метод. посіб. / Л. І. Магдисюк та ін. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 276 с.

10. Руда Т. Стрес та стресостійкість у підлітків. *Спортивний вісник Придніпров'я.* 2018. № 2. С. 122-129.

References:

1. Herasymenko L. O. (2023). Reaktsiia na vazhkyi stres ta rozlady adaptatsii [Reaction to severe stress and adjustment disorders]. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad: navch. posib. Kyiv : VSV «Medytsyna», 120 s. [in Ukrainian].

2. Hrishyn E. (2021). Rezylientnist osobystosti: sutnist fenomenu, psykhodiahnostyka ta zasoby rozvytku [Resilience of the individual: the essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development]. Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Seriia: Psykholohiia. Vyp. 64. S. 62–81. [in Ukrainian].

3. Iefremova H. (2024). Formuvannia navychok rezylientnosti (stresostiikosti) u subiektiv osvitnoho seredovyshcha [Formuvannia navychok rezylientnosti (stresostiikosti) u subiektiv osvitnoho seredovyshcha]. Redaktsiina kolehiia. S. 229-233. [in Ukrainian].

4. Zhdaniuk L. (2023). Rezylientnist yak psykholohichnyi instrument vidnovlennia i rozvytku osobystosti [Resilience as a psychological tool for recovery and development of the personality]. Scientific Collection «InterConf». № 168. S. 90-92. [in Ukrainian].

5. Mahdysiuk L. I., Melnyk A. P. (2021). Psykholohiia zhyttievykh kryz ta kryzove konsultuvannia [Psychology of life crises and crisis counseling]: navch.-metod. posib. Lutsk: Vezha-Druk, 100 s. [in Ukrainian].

6. Mahdysiuk L. I., Hrushetska O. V. (2025). Psykhotekhnolohii u roboti z ditmy ta doroslymy [Psychotechnologies in working with children and adults]: praktykum. navch. posib. Lutsk : Vezha-Druk, 188 s. [in Ukrainian].

7. Medianova O., Dvornichenko L., Liubina L., Shkrabiuk V., Kononenko O. (2023). Psykholohichna rezylientnist osobystosti v umovakh viiny. Perspektyvy ta innovatsii nauky [Psychological resilience of the individual in war conditions]. № 10 (28). S. 601-611. [in Ukrainian].

8. Predko V. V., Somova O. O. Somova. (2022). Vplyv viiny na zminu rivnia stresu ta stratehii zberezhennia zhyttiestiikosti ukraintsiv [The impact of war on changing stress levels and resilience strategies of Ukrainians]. Vcheni zapysky TNU imeni VI Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia. № 33. S. 89-98. [in Ukrainian].

9. Psykholohiia ekstremalnosti ta psykhoprofilaktyka psykhichnoi travmy y suitsydalnykh namiriv (2022). [Psychology of extremism and psychoprophylaxis of mental trauma and suicidal intentions: to help the practical psychologist]: na dopomohu praktychnomu psykholohu: navch.-metod. posib. / L. I. Mahdysiuk ta in. Lutsk: Vezha-Druk, 276 s. [in Ukrainian].

10. Ruda T. (2018). Stres ta stresostiikist u pidlitkiv [Stress and stress resistance in adolescents]. Sportyvnyi visnyk Prydniprovia. № 2. S. 122-129. [in Ukrainian].

УДК 316.6:159.942:821.111(73)-3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1909-1929

Малімон Віталій Іванович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління, адміністрування та національної безпеки, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу; докторант кафедри соціальної психології, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0003-0446-3902

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СМИСЛИ САМОТНОСТІ У РАННІЙ ДОРОСЛОСТІ: НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті репрезентовано соціально-психологічне осмислення самотності в період ранньої дорослості на матеріалі американської художньої літератури. Самотність розглянуто не як механічну нестачу соціальних контактів, а як суб'єктивно переживаний розрив між потребою у значущій близькості, приналежності та взаємності й реально доступною якістю стосунків. Підкреслено, що в ранній дорослості цей стан нерідко проявляється як латентне соціально-психологічне неблагополуччя: індивід може залишатися формально «включеним» у взаємодії та підтримувати широку мережу знайомств, однак не мати відчуття емоційної опори, безпеки й соціального прийняття.

Емпірично-ілюстративну базу становлять десять творів американської прози XX-XXI століть, у яких виокремлено повторювані смислові вузли самотності, характерні для ранньої дорослості. По-перше, простежується ерозія підтримувальних зв'язків у контексті високої просторової та професійної мобільності: переїзди, зміна освітніх і робочих середовищ, урбаністичний темп та фрагментація повсякденних практик послаблюють сталі форми взаємності й перетворюють частину стосунків на ситуативні. По-друге, окреслено напруження рольової ідентичності: невизначеність життєвих траєкторій, суперечливі соціальні очікування та нестабільність соціального статусу формують переживання непевності, що часто переходить у дистанціювання й зниження довіри. По-третє, показано регуляторні механізми, які відтворюють самотність, — сором, самозвинувачення та самоізоляцію: уникання вразливості й саморозкриття підміняє потребу у близькості демонстративною самодостатністю. По-четверте, проаналізовано явище «квазістосунків» за високої інтенсивності спілкування: численні контакти й події не забезпечують підтримки без довіри, взаємності та готовності до участі в кризових ситуаціях. По-п'яте, у низці наративів виявлено амбівалентну приналежність у замкнених групах: зовнішня належність до колективу (освітнього, професійного, субкультурного) поєднується з внутрішнім

відчуттям відчуження, що підсилює самотність на фоні формальної інтегрованості.

Методичним підсумком запропоновано порівняльні таблиці-матриці, у яких соціально-психологічні механізми співвіднесено з наративними маркерами (типовими сюжетними ситуаціями, мовленнєвими індикаторами, моделями взаємодії персонажів). Такі матриці доцільно застосовувати як відтворюваний інструмент якісного аналізу та як основу для подальших міжтекстових зіставлень — зокрема для порівняння авторських способів репрезентації самотності, різновидів соціальних середовищ і сценаріїв подолання переживання ізольованості.

Ключові слова: самотність, рання дорослість, соціальна ізоляція, американська художня література, наратив, соціальна психологія.

Malimon Vitalii Ivanovych Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor, Department of Public Administration, Management and National Security, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas; Postdoctoral Researcher, Department of Social Psychology, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0003-0446-3902

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MEANINGS OF LONELINESS IN EARLY ADULTHOOD: EVIDENCE FROM AMERICAN FICTION

Abstract. The article offers a socio-psychological interpretation of loneliness in early adulthood based on American fiction. Loneliness is conceptualized not as a mechanical shortage of social contacts but as a subjectively experienced gap between the need for meaningful intimacy, belonging, and reciprocity and the actually available quality of relationships. It is emphasized that in early adulthood loneliness often manifests as latent socio-psychological distress: an individual may remain formally «embedded» in interactions and maintain an extensive network of acquaintances, yet still lack a sense of emotional support, safety, and social acceptance.

The empirical-illustrative basis comprises ten works of American prose from the twentieth and twenty-first centuries, within which recurrent meaning clusters of early-adulthood loneliness are identified. First, the texts reveal the erosion of supportive ties in contexts of high spatial and occupational mobility: relocations, shifts in educational and work settings, the pace of urban life, and the fragmentation of everyday practices weaken stable forms of reciprocity and render many relationships situational. Second, the narratives foreground tensions of role identity: uncertainty of life trajectories, conflicting social expectations, and instability of social status generate a sense of insecurity that frequently translates into distancing and diminished trust. Third, regulatory mechanisms that reproduce loneliness — shame, self-blame, and self-isolation — are highlighted: avoidance of vulnerability and self-disclosure replaces the need for closeness with performative self-sufficiency. Fourth, the article analyzes the

phenomenon of «quasi-relationships» under high interaction intensity: numerous contacts and events fail to provide genuine support in the absence of trust, reciprocity, and willingness to remain engaged during crises. Fifth, a number of narratives depict ambivalent belonging within closed groups: outward membership in a collective (educational, professional, or subcultural) coexists with an inner sense of estrangement, thereby intensifying loneliness against a backdrop of formal integration.

As a methodological outcome, the article proposes comparative matrix tables that align socio-psychological mechanisms with narrative markers (typical plot situations, discursive indicators, and patterns of character interaction). These matrices can be used as a replicable tool for qualitative analysis and as a basis for further intertextual comparisons — particularly to contrast authors' representational strategies, types of social environments, and narrative scenarios of coping with experienced isolation.

Keywords: loneliness, early adulthood, social isolation, American fiction, narrative, social psychology.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена тим, що рання дорослість є періодом максимальної насиченості соціальними переходами й переукладанням життєвих опор (перехід від освіти до праці, зміна місця проживання, розширення або розрив первинних мереж підтримки, становлення професійної та особистісної ідентичності). У таких умовах самотність постає не як проста нестача контактів, а як переживаний дефіцит значущої близькості, взаємності й соціального прийняття, тобто як розрив між очікуваною та реально доступною якістю стосунків. Наукові узагальнення пов'язують самотність із погіршенням суб'єктивного самопочуття, зростанням психологічної напруги та накопиченням довготривалих ризиків для здоров'я; водночас вона може існувати за зовні «нормальної» соціальної активності, що ускладнює діагностику, профілактику й вибір адекватних форм підтримки.

Американська художня література XX-XXI століть відтворює цю суперечність через стійкі наративні конфігурації відчуження «серед людей», крихкості дружніх і партнерських зв'язків, невизначеності належності та тиску очікувань успішності. У художніх текстах фіксуються соціальні механізми, які роблять самотність буденною й ніби «звичною»: фрагментація повсякденності, прискорення життєвих темпів, конкурентність середовищ, перевага формальної комунікації над підтримувальною взаємністю. Соціально-психологічне прочитання таких наративів дає змогу методично розмежувати самотність і соціальну ізоляцію, окреслити профілі їх поєднання або розходження, а також запропонувати відтворювані аналітичні матриці для міжтекстових зіставлень.

Ключова наукова складність полягає в тому, що інтерпретації літературних наративів нерідко відтворюють концептуальну помилку, відому і в емпіричних дослідженнях: самотність підміняють показниками соціальної організації (проживання наодинці, наявність компанії, частота контактів, видима «популяр-

ність») або ж, навпаки, високі прояви самотності автоматично тлумачать як доказ об'єктивної соціальної ізоляції. Такі підміни мають принципові наслідки. По-перше, порушується причинна логіка пояснення: стає неясно, чи провідним чинником є звуження соціальної мережі, зміна очікувань близькості, чи захисне дистанціювання на фоні стресу й сорому. По-друге, втрачається можливість описати профіль явища: людина може бути соціально активною і водночас самотньою; або мати обмежене коло контактів без переживання браку близькості. По-третє, слабшає пояснювальна сила аналізу, оскільки замість реконструкції механізмів (втрата довіри, порушення взаємності, уникання вразливості, рольова невизначеність) з'являються поверхневі формули на кшталт «сам – отже самотній» або «самотній – отже ізольований».

Отже, соціально-психологічний аналіз самотності в ранній дорослості має спиратися на чітке розмежування понять і рівнів опису. Об'єктивні параметри соціальної включеності характеризують ступінь інтегрованості в мережі взаємодії, тоді як самотність відображає переживальну оцінку якості стосунків і досвіду належності. Лише за умови такої методичної послідовності художні сюжети можна тлумачити як джерело знання про соціальні механізми самотності, а не як набір зовнішніх ознак, що підміняють її психологічний зміст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні наукові напрацювання щодо самотності в ранній дорослості формують кілька взаємопов'язаних змістових кластерів, які важливі для коректного соціально-психологічного читання художніх наративів і запобігають підміні переживання самотності ознаками соціальної організації.

1) Віково-розвиткова концептуалізація ранньої дорослості

Рання дорослість описується як період інтенсивного «збирання» ролей і життєвих траєкторій, де несталість статусів, мобільність і пошук належності створюють підвищену вразливість до самотності [2]. Водночас узагальнення щодо самотності впродовж життєвого шляху підкреслюють: її вікові «піки» не можна тлумачити механічно, без урахування контекстів взаємності, якості зв'язків і соціальних очікувань [5; 17; 29; 32; 34].

2) Концептуальне розмежування самотності та соціальної ізоляції

Найстійкіша методологічна лінія останніх років — вимога чітко відділяти об'єктивну інтегрованість у мережі взаємодії від суб'єктивного дефіциту близькості, приналежності й взаємності. Наголошується, що ці явища можуть збігатися, але так само можуть розходитись, утворюючи різні «профілі» соціально-психологічного неблагополуччя; отже, їх слід вимірювати паралельно й аналізувати як пов'язані, проте не взаємозамінні змінні [8; 10].

3) Якість вимірювання:

психометрія, скорочені шкали, міжгрупова зіставність

Окремий корпус робіт зосереджено на тому, що різні шкали самотності можуть «покривати» різні змістові виміри, а скорочення інструментів змінює чутливість і структуру показника [13; 20; 22]. Паралельно накопичуються докази

щодо придатності коротких форм за умови коректних застережень і перевірок на конкретній вибірці [6; 7]. Окремий методичний виклик становить вимірювання: частина інструментів ризикує фіксувати не самотність, а загальний емоційний дистрес [6; 14], тому в дослідженнях переходових періодів наголошують на перевірці порівнюваності шкал між групами та хвилями [23; 25, 28]. Для міжгрупових і лонгітюдних порівнянь критичною є вимога перевіряти порівнюваність вимірювання; без цього різниця між групами/періодами може відображати не зміну самотності, а зміну смислу пунктів, мовно-культурні відмінності або різні стилі відповідей [1].

4) Механізми та наслідки для здоров'я:

«не лише настрій, а фактор ризику».

Теоретико-емпіричні огляди деталізують механізми, через які самотність пов'язана з погіршенням самопочуття та здоров'я (регуляція стресу, підвищена настороженість до соціальних загроз, звуження підтримки) [8; 36]. Метаналітичні узагальнення показують асоціації самотності/ізоляції з підвищенням ризику смертності, причому підкреслюється потреба не змішувати ці два конструкти в моделях і практичних висновках [3; 10; 37]. Для гуманітарного аналізу це важливо тим, що художні «сюжети самотності» часто маскуються під побутові описи, тоді як наукова оптика вимагає реконструкції саме механізмів переживання й взаємності [5; 11; 12; 14; 16].

5) Контексти ранньої дорослості:

цифрова комунікація, мобільність, соціально-економічні наслідки

Дослідження молодих дорослих окремо аналізують, як інтенсивне користування соціальними мережами може поєднуватися з пережитою ізольованістю, тобто зростанням суб'єктивного відчуття віддаленості від інших за формальної «включеності» у комунікацію [27]. Так само звертається увага на соціально-економічні наслідки самотності в молодому дорослому віці, що переводить проблему з рівня індивідуального стану у площину соціальних ризиків [39]. Якісні дослідження досвіду самотності в підлітків і молодих дорослих доповнюють картину описами сорому, уникання вразливості та «невидимості серед людей», що резонує з художніми репрезентаціями [9].

6) Смислотворення самотності й ставлення до перебування наодинці

Новіші роботи підкреслюють, що переживання самотності залежить не лише від мережі контактів, а й від того, як людина інтерпретує перебування наодинці та які значення надає власній соціальності; переосмислення може змінювати суб'єктивний досвід і зменшувати тягар самотності [30; 31; 32]. Це дає методичну підказку для аналізу літератури: важливо фіксувати в тексті не тільки «соціальні сцени», а й внутрішні когнітивно-оцінні схеми персонажа (очікування взаємності, критерії прийняття, допустимість просити про допомогу). У гуманітаристиці художня проза розглядається як простір моделювання соціальних сценаріїв і переживань, а читання літературної прози пов'язують із розвитком здатності розуміти внутрішні стани інших [11]. Це

створює підстави для міждисциплінарного підходу, у якому психологічні моделі самотності застосовують до аналізу образів ранньої дорослості в американській літературі.

Окреслені кластери задають рамку, в якій художні твори можна аналізувати науково коректно: а) відділяти самотність від соціальної ізоляції; б) зважати на вікові завдання ранньої дорослості; в) реконструювати механізми (взаємність, довіра, сором, рольова невизначеність), а не підміняти їх зовнішніми маркерами на кшталт «сам живе» чи «має/не має компанію»; г) будувати порівняння на відтворюваних критеріях і чітких аналітичних матрицях.

Мета статті полягає в розробленні відтворюваної методичної рамки соціально-психологічного аналізу самотності в ранній дорослості на матеріалі американської художньої літератури, з чітким розмежуванням самотності та соціальної ізоляції як взаємопов'язаних, проте концептуально відмінних явищ.

Методи і джерела. Джерельну основу дослідження становить цілеспрямовано сформований корпус із десяти творів американської прози, добір яких здійснено за трьома критеріями: 1) рання дорослість подана як провідний життєвий відтинок персонажів (період входження у самостійність, професійне й соціальне самовизначення); 2) самотність, відчуження або криза належності виконують не декоративну, а сюжетотворчу функцію (зумовлюють вибір, конфлікти, розгортання подій і трансформацію стосунків); 3) у текстах наявні повторювані соціально-психологічні ситуації, придатні для зіставлення між творами (переїзд, зміна соціальної сцени, розрив зв'язків, спроби «вбудування» у групи, комунікація без взаємності). Відповідні твори позначено у списку джерел як позиції [7, 13, 15, 19, 21, 26, 33, 35, 38, 40].

У межах корпусу представлено кілька тематико-сюжетних підтипів, що відображають різні механізми формування самотності в ранній дорослості. По-перше, це романи про входження до міського середовища та «нестійкі соціальні сцени», де мобільність, фрагментація повсякденності й конкуренція статусів послаблюють тривалі форми взаємності та підтримки [7, 19]. По-друге, включено твори, у яких переживання самотності пов'язане з культурною чи мовною «чужістю», асиметрією розуміння, напівприсутністю у спільноті та розщепленою комунікацією між «своїм» і «чужим» контекстами [13]. По-третє, репрезентовано наративи, що проблематизують цифрово опосередковані контакти й феномен «порожньої близькості», коли інтенсивність взаємодій не перетворюється на досвід прийняття, довіри та підтримки [15].

По-четверте, до корпусу введено тексти, де самотність детермінується кризою рольової ідентичності, соромом, травматичним досвідом або стигматизацією вразливості, що запускає захисне дистанціювання й самоізоляцію навіть за наявності контактів [26, 38, 40]. Інші твори корпусу фіксують проміжні конфігурації: амбівалентну належність у замкнених групах, «включеність без прийняття», формальні зв'язки з низькою підтримувальною спроможністю та повторювані збої взаємності [21, 33, 35].

Методичний дизайн поєднує три взаємодоповнювальні компоненти.

Концептуальне розмежування самотності й соціальної ізоляції як різних рівнів опису соціальності. Теоретичний каркас спирається на психологічні погляди та вимоги коректного вимірювання, які застерігають від підміни переживального феномену мережевими або побутовими ознаками, і навпаки [18, 29]. Це розмежування слугує «фільтром» інтерпретації: кожен фрагмент тексту оцінюється з погляду того, чи описує він дефіцит інтегрованості (структурно-поведінковий вимір), чи дефіцит близькості/приналежності (переживальний вимір), або ж їх поєднання.

Наративно-психологічне кодування епізодів за заздалегідь визначеними категоріями.

До кодів віднесено: дефіцит значущої близькості й взаємності; порушення або розрив підтримувальних зв'язків; сором, самозвинувачення, уникання вразливості; досвід стигматизації та «виключення»; рольові зсуви (втрата/ невизначеність статусу, конфлікт очікувань); «псевдозв'язки» (контакти без підтримки, комунікація без довіри). Одиницею аналізу виступає сцена/ епізод, у якому наратив одночасно подає соціальну ситуацію (контекст взаємодій) і внутрішній стан персонажа (оцінку стосунків і себе в них).

Порівняльне зіставлення творів у форматі матриць, що дозволяє відтворювано співвіднести механізми (соціально-психологічні процеси) з маркерами їх текстової репрезентації (сюжетні вузли, повторювані моделі взаємодії, мовленнєві індикатори, типові сцени включення/виключення).

Такий формат забезпечує не лише опис, а й контрольовану процедуру порівняння між різними авторськими стратегіями та соціальними середовищами.

Операціоналізацію побудовано за принципом «подвійного прочитання», що мінімізує ризик концептуального змішування. З одного боку, окремо фіксуються мережеві та поведінкові маркери інтегрованості персонажа: наявність стабільних ролей і регулярних майданчиків участі (навчання, робота, спільноти), стійкість контактів, доступність практичної чи інформаційної підтримки, наявність «ключових інших» і можливості звернення по допомогу. З іншого боку, автономно кодуються переживальні маркери самотності: відчуття неприйняття, невзаємності, «відсутності свого кола», переживання замінності або невидимості, дефіцит емоційної опори та безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо ключові аспекти самотності в кожному з 10 творів.

1) «Less Than Zero» (Bret Easton Ellis) [7]

Емоційна спустошеність за умов інтенсивної соціальної активності: висока частота взаємодій не трансформується у стійку підтримку та переживання надійної близькості.

«Комунікативність» як символічна демонстрація: зв'язки виконують переважно функцію соціального підтвердження й статусного маркування, а не взаємного залучення та турботи.

Ерозія морально-афективних меж: зниження емпатійної чутливості та норм взаємності посилює досвід психологічної недосяжності іншого навіть у ситуації постійного спілкування.

Самотність як феномен «відчуження серед присутніх»: тілесна співприсутність не гарантує психологічної присутності, визнання та взаємного резонансу.

2) Leaving the Atocha Station (Ben Lerner) [13]

Культурно-мовна непричетність: самотність постає як переживання «невходження» у спільні смисли, мовні норми та правила взаємності, через що соціальні сигнали зчитуються неповно або викривлено.

Роздвоєність спілкування: комунікація зберігається на рівні слів, однак взаєморозуміння лишається крихким; контакт не набуває якості належності й стабільного «ми».

Самотність як криза справжності: напруга між самопрезентацією та внутрішнім «я» породжує страх викриття й стримує саморозкриття, блокуючи формування близьких стосунків.

Виключення без відкритої ворожості: ізоляційний ефект продукується не прямою агресією, а непомітними соціальними бар'єрами — дистанцією, умовними допусками, мовчазними нормами та обмеженим доступом до неформальних ресурсів підтримки.

3) Taipei (Tao Lin) [15]

Опосередкована близькість: безперервний обмін повідомленнями відтворює видимість присутності, однак не забезпечує емоційної підтримки та надійної залученості іншого. Надлишок контактів за браку взаємності: висока частота взаємодій не переходить у глибинний зв'язок, якщо не сформовано взаємну відповідальність і готовність до підтримки.

Ефект замінності та «розрідження» стосунків: зв'язки сприймаються як крихкі й легко взаємозамінні, що знижує відчуття унікальності стосунків та послаблює емоційну прив'язаність.

Самотність як спілкування без довіри: підтримувальна функція взаємин не реалізується через дефіцит довіри, а відчуття належності до «свого кола» залишається не сформованим.

4) «Bright Lights, Big City» (Jay McInerney) [19]

Міська мобільність і темп повсякдення як чинники послаблення опорних зв'язків: висока подієва насиченість і часта зміна соціальних контекстів знижують сталість взаємин та ускладнюють накопичення довіри.

Переважання поверхових взаємодій: соціальна мережа функціонує як сукупність коротких контактів, які забезпечують видимість спілкування, проте слабо працюють як ресурс підтримки та взаємної відповідальності.

Нормативний тиск «успішності»: демонстративна соціальна залученість може виконувати роль символічного підтвердження статусу, водночас приховуючи внутрішній дефіцит прийняття й емоційної безпеки.

Самотність як невідповідність між очікуваною та реально доступною якістю близькості: переживання постає з розриву між потребою у значущих, взаємних стосунках і фактичними можливостями їх підтримувати в наявному соціальному середовищі.

5) My Year of Rest and Relaxation (Ottessa Moshfegh) [21]

Самотність як усвідомлене дистанціювання: відхід від взаємодій набуває подвійної функції — як спосіб самозахисту від перевантаження та як індикатор виснаження, що зменшує здатність підтримувати близькість.

Амбівалентність автономії: посилена потреба в самоконтролі й незалежності співіснує з браком взаємності та зниженням готовності до емоційної відкритості.

Рольова перевтома та девальвація взаємин: накопичення вимог і очікувань спричиняє переживання стосунків як «малозначущих» або надмірно затратних, що підсилює відчуття віддалення від інших.

Парадокс усамітнення за наявності ресурсів: матеріальні чи символічні здобутки не забезпечують досвіду приналежності, оскільки останній визначається якістю взаємності й прийняття, а не обсягом наявних можливостей.

6) The Bell Jar (Sylvia Plath) [26]

Самотність як наслідок рольової невідповідності: нормативні вимоги успішності та «правильного» дорослішання переживаються як зовнішній примус, що загострює відчуття невписування у очікуваний життєвий сценарій.

Сором і самоусунення: уникання вразливості та саморозкриття звужує канали підтримки, послаблює взаємність і фактично блокує можливість отримати допомогу у критичні моменти.

Розрив між соціальною присутністю й психологічною досяжністю: інші фізично або формально присутні у житті суб'єкта, однак не сприймаються як емоційно доступні, надійні та здатні до підтримувальної участі.

Самотність часто поєднується з емоційним неблагополуччям і може взаємно його підсилювати, проте залишається окремим феноменом — переживанням дефіциту близькості, взаємності та прийняття, а не простим відображенням загального емоційного стану.

7) The Catcher in the Rye (Jerome David Salinger) [33]

Самотність як недовіра до рольових приписів «дорослого» життя: неприйняття удаваності та ритуалізованих моделей взаємодії підриває готовність до зближення й унеможливлює формування стійкої близькості.

Захисне відсторонення: критичність, іронія та знецінювальні оцінки функціонують як психологічний бар'єр, який зменшує ризик вразливості, але водночас звужує простір взаємності.

Прагнення автентичного контакту за браку умов для його утримання: потреба у взаємній підтримці вступає в суперечність із домінантними способами взаємодії (дистанціювання, контроль, уникання), що робить близькість нестабільною.

Самотність як морально-емоційна ізольованість у ситуації зовнішньої включеності: суб'єкт може перебувати серед людей і залишатися «відокремленим» через відсутність довіри, спільних смислів і переживаної причетності.

8) The Secret History (Donna Tartt) [35]

Амбівалентна належність у замкненій спільноті: формальна включеність до «привілейованого» кола не нейтралізує внутрішнього відчуття самотності й може співіснувати з ним.

Домінування контролю та загрози у структурі стосунків: взаємини вибудовуються на умовності й підпорядкуванні, тому близькість набуває характеру винагороди за лояльність, а не взаємного прийняття.

Тривога викриття та рольова поведінка: потреба відповідати груповим приписам витісняє самовираження; самоідентичність підтримується через «маску», що обмежує глибину довіри.

Самотність як неможливість бути собою за високої соціальної включеності: інтенсивна участь у груповому житті не трансформується в переживання близькості, якщо відсутні психологічна безпека та право на відмінність.

9) The Graduate (Charles Webb) [38]

Самотність як статусна «пауза»: зовнішні ознаки досягнення не забезпечують внутрішньої визначеності, тому соціальна успішність не компенсує дефіциту самоідентифікації.

Рольова невизначеність: брак послідовного життєвого плану й узгоджених очікувань щодо «дорослих» ролей підсилює дистанціювання та переживання відчуження.

Близькість без взаємності: взаємини сприймаються як утилітарні, ситуативні або легко замінні, через що контакт не перетворюється на підтримку й надійність.

Самотність як смисловий вакуум у фазі переходу до дорослості: на межі зміни статусів і ролей виникає розрив між потребою в опорі та відсутністю стійких підстав для приналежності й значущості.

10) A Little Life (Hanya Yanagihara) [40]

Самотність за формально збереженої підтримки: соціальна мережа наявна, однак її ресурси не стають пережитою опорою через внутрішні психологічні перепони (недовіра, страх залежності, труднощі прийняття допомоги).

Сором і травматизований досвід як чинники відчуження: очікування осуду та повторної вразливості підриває довіру й переводить взаємини в режим захисного дистанціювання.

Самотність як стійкий розлад взаємності із власним тілом і прожитим: досвід переживається як «чужий» або загрозливий, а близькість — як потенційний ризик, що блокує емоційне зближення.

Виключення та стигматизація: навіть у зовні прихильному середовищі може зберігатися внутрішнє відчуття «неприналежності», коли соціальне прийняття не інтеріоризується й не знімає переживання ізольованості.

У низці американських прозових текстів самотність у ранній дорослості постає як наслідок розриву між соціально нормативним «маршрутом дорослішання» (освіта → праця → автономність → партнерство/«влаштованість») і фактичною якістю взаємин, що виявляється крихкою, ситуативною та низько підтримувальною. Важливо, що в таких наративах дефіцит переживається не на рівні «браку людей», а на рівні браку взаємності, довіри й стабільного визнання: зовнішні індикатори інтегрованості (події, знайомства, включеність у міський ритм) не трансформуються в емоційну опору й почуття належності.

У романі Дж. Макінерні «Bright Lights, Big City» [19] герой формально вписаний у соціальну тканину мегаполіса: робота, вечірні виходи, щільний потік контактів створюють ілюзію «нормального» соціального життя. Проте ця включеність має характер безперервної циркуляції взаємодій, які не трансформуються в тривалі стосунки. Соціальна мережа функціонує як акустичний фон, а не як система підтримки: контакти множаться, але не набувають зобов'язувальної сили, а комунікація не переходить у взаємність. У термінах соціально-психологічного аналізу йдеться про переживальне розходження між «наявним» та «потрібним»: персонаж не стільки ізольований, скільки позбавлений досвіду надійної присутності іншого, що й продукує самотність як відчуття соціальної недосяжності [11].

Подібний механізм у загостреному вигляді представлено в романі «Less Than Zero» [7], де компанії, розваги й постійна взаємодія не зменшують, а підсилюють внутрішню порожнечу. Тут самотність сигналізує про розлад нормативу взаємності: контакт редукується до спільного проведення часу, тоді як підтримка, співпереживання і відповідальність за іншого виявляються структурно «вимкненими». Соціальний простір, насичений подіями, відтворює парадокс ранньої дорослості: чим вища інтенсивність взаємодій, тим очевиднішим стає дефіцит емоційної безпеки. У цьому сенсі самотність є не похідною від низької соціальної активності, а індикатором «дефіциту зв'язку» в умовах надлишку контактів: фізична присутність інших не забезпечує психологічної присутності, а близькість не конвертується в довіру.

У міських наративах ранньої дорослості самотність постає як наслідок специфічної конфігурації мобільного середовища: висока швидкість життя й часта зміна соціальних сцен збільшують кількість контактів, але зменшують їхню тривалість, взаємну відповідальність і підтримувальну спроможність. Персонажі опиняються в полі інтенсивних взаємодій (робота, вечірки, випадкові знайомства, професійні «тусовки»), однак це поле радше продукує соціальну видимість, ніж гарантує емоційну опору. Таким чином, самотність у ранній дорослості набуває не «дефіцитного», а парадоксального характеру: людина ніби постійно серед людей, але рідко — з людьми в сенсі довіри, прийняття та взаємності.

Інший смисловий вузол самотності ранньої дорослості пов'язаний із напруженням рольової ідентичності та вразливістю самосприйняття в умовах

суперечливих очікувань. На цьому етапі життєвого циклу людина одночасно конструює професійну траєкторію, інтимні стосунки, уявлення про «успіх» і моральні межі прийнятного; водночас соціальні стандарти часто задаються як безальтернативні та взаємовиключні. У такій ситуації самотність набуває форми внутрішнього «виключення» ще до фактичного відторгнення групою: будь-який збій у відповідності очікуванням переживається як втрата права на належність.

У романі «The Bell Jar» [26] самотність структурується не лише соціальним середовищем, а й кризою самоідентифікації, де множинність ролей випереджає здатність утримувати цілісність «я». Персонаж опиняється у полі суперечливих нормативів (успішність, жіночність, професійна реалізація, «правильна» емоційність), і ця нормативна багатовекторність посилює досвід відчуження: соціальна сцена стає простором постійної оцінки, а не підтримки. Самотність тут проявляється як переживання відсутності «свого місця» і «своєї мови» у взаєминах, коли комунікація втрачає характер взаємного розуміння та перетворюється на самоконтроль і самоцензуру.

У сучасній американській прозі самотність ранньої дорослості дедалі частіше осмислюється крізь призму опосередкованої комунікації, коли зв'язок із «іншими» стає технічно легким, але психологічно несталим. У такому режимі близькість набуває медіатизованого характеру: присутність іншого підтверджується повідомленнями, реакціями, короткими зустрічами й соціальними сигналами, однак не обов'язково переходить у взаємність як готовність бути поруч у вразливості, підтримувати, витримувати тривалість стосунку. Саме тому самотність тут постає не як дефіцит комунікації, а як дефіцит її підтримувальної якості.

У романі «Taipei» самотність ранньої дорослості постає як наслідок специфічної цифрової комунікаційної логіки, за якої кількість контактів і швидкість обміну повідомленнями не перетворюються на досвід близькості. Інтенсивне листування створює ілюзію постійної присутності іншого, однак ця присутність часто має «крихкий» характер: вона підтримує мінімальний рівень зв'язку, але не забезпечує взаємності, надійності й готовності до участі в емоційно значущих ситуаціях. У такій конфігурації спілкування стає радше потоком коротких сигналів, ніж простором спільності, а взаємини — радше доступом, ніж прихильністю.

У творі «The Secret History» [35] самотність ранньої дорослості розкривається через парадокс «зовнішньої включеності» та «внутрішньої відчуженості» в межах замкненої групи. Персонаж формально не є ізольованим: він має стабільне коло взаємодій, правила спільного життя, маркери статусу й доступ до групових ресурсів.

Однак сама структура цієї спільноти — із підвищеним рівнем нагляду, дисципліни та санкцій — перетворює приналежність на умовну: належати можна лише за ціною самоконтролю, маскування вразливості й підпорядкування нормам «правильної» поведінки. Унаслідок цього група одночасно знімає

дефіцит контактів і продукує переживання самотності як неможливості бути собою.

Порівняльні узагальнення проведеного дослідження подано у двох матрицях (табл. 1–2). Таблиця 1 відображає, які профілі самотності домінують у кожному творі, а таблиця 2 — відповідність між соціально-психологічними механізмами та наративними маркерами.

Таблиця 1

Матриця: назва твору – етап – тригери – профіль – соціально-психологічний смисл самотності

Твір	Етап	Тригери	Профіль	Соц.-психол. смисл
Less Than Zero	пізня юність/20-ті	гедонізм, порожнеча	**висока самотність**	відчуження без близькості
Bright Lights, Big City	20-ті	місто, втрата	**самотність+ізоляція**	розпад підтримки
Leaving the Atocha Station	20-ті	мовні бар'єри	**самотність**	відсутність належності
Taipei	20-ті	цифрові контакти	**самотність**	псевдозв'язки
My Year of Rest...	кінець 20-х	вигоряння	**самотність**	відмова від взаємності
The Bell Jar	20-ті	рольовий тиск	**самотність**	криза ідентичності
The Secret History	студентство	групова замкн.	**самотність**	приналежність як пастка
A Little Life	20-30	травма	**самотність**	недовіра й сором
The Graduate	21+	статусний перехід	**самотність**	порожнеча сценаріїв
The Catcher...	пізня юність	втрата сенсу	**самотність**	потреба прийняття

Матриця «назва твору – етап – тригери – профіль – соціально-психологічний смисл самотності» уніфікує якісний аналіз, підвищує відтворюваність інтерпретацій і забезпечує коректне розмежування самотності та соціальної ізоляції. Структура «етап → тригер → профіль → смисл» дисциплінує причинну логіку та підтримує міжтекстові зіставлення.

Таблиця 2

Матриця: механізм → наративні маркери → мішені підтримки

Матриця: механізм → наративні маркери → мішені підтримки

Механізм	Наративні маркери	Де проявляється	Практична мішень
Дефіцит близькості і взаємності	«відчуження серед людей», внутрішня «невидимість»	Less Than Zero; Bright Lights; Catcher	розвиток довіри, якісні «сильні» зв'язки
Розрив підтримки	втрата опори, «розпад кола», нестача надійного «свого»	Bright Lights; A Little Life	відновлення підтримки, доступність допомоги
Сором і уникання вразливості	самозвинувачення, демонстративна автономія	Bell Jar; My Year; A Little Life	безпечне саморозкриття, зниження самостигми
Стигматизація і «виключення»	маркування «чужого», контроль, страх осуду	Atocha; Secret History; Catcher	включення без приниження, антистигм. практики
Рольові зсуви	невизначеність сценарію, конфлікт очікувань	Graduate; Bell Jar; Bright Lights	підтримка переходу, стабілізація ролей
«Псевдозв'язки»	контакти без участі, комунікація без довіри	Taipei; Less Than Zero; Graduate	якість взаємодії, обмеження «шуму»

Матриця «механізм → наративні маркери → мішені підтримки» методично стандартизує якісний аналіз, підвищує відтворюваність кодування, забезпечує міжтекстову порівнюваність і запобігає підміні самотності показниками соціальної організації; практично матриця транслює інтерпретації у конкретні напрями підтримки, фокусуючи втручання на взаємності, довірі та якості близьких стосунків, а не на простому збільшенні контактів.

Висновки. Соціально-психологічний аналіз корпусу американської прози XX-XXI століть засвідчує, що самотність у період ранньої дорослості найчастіше концептуалізується не як кількісна нестача міжособистісних контактів, а як якісний дефіцит значущої близькості: взаємності, емоційної доступності, визнання та безпечного прийняття. У художніх моделях цього вікового етапу самотність постає як стан порушеної підтримувальної прив'язаності і нестійкості «ми – зв'язків», коли соціальна присутність інших не перетворюється на досвід належності й психологічної опори.

Емпірично підтверджено нетотожність самотності та соціальної ізоляції. У низці текстів персонажі зберігають формальну включеність у взаємодії (навчальні, професійні, дружні, сімейні), однак ці зв'язки не виконують функцій підтримки: вони є ситуативними, інструментальними або асиметричними. Відтак самотність функціонує як внутрішньо переживана відсутність надійного кола, де можливі довіра, взаємне підтвердження цінності, стабільність контактів і прогнозованість допомоги.

Сформульовані узагальнення мають методичну придатність для системного міжтекстового зіставлення. Запропонована система кодів і матричне співвіднесення «соціально-психологічний механізм — наративний маркер» забезпечують порівнянність різних творів за єдиними аналітичними підставами.

Зокрема, це дає змогу зіставляти:

- тип соціального середовища (сім'я, інтимні стосунки, група однолітків, професійна спільнота, міський простір);
- конфігурацію взаємності (симетрія/асиметрія підтримки, дефіцит прийняття, умовність близькості);
- сценарії включення/виключення (відкрите відторгнення, м'яка маргіналізація, самоусунення);
- траєкторії рольових зсувів і ідентифікаційної невизначеності (розрив між очікуваними та доступними ролями, крихкість життєвого сценарію).

У підсумку матриця дозволяє виявляти стійкі закономірності художньої репрезентації самотності в ранній дорослості, відмежовуючи її від зовнішньої ізольованості та описуючи як структурований комплекс механізмів і їхніх текстових проявів.

***Література*:**

1. Alsubheen Sanaa, Oliveira Ana, Habash Razanne, Goldstein Roger and Brooks Dina. Measurement Properties and Cross-Cultural Adaptation of the De Jong Gierveld Loneliness Scale in Adults : A Systematic Review. *European Journal of Psychological Assessment*. 2023. Vol. 41, № 2. URL: https://econtent.hogrefe.com/doi/epdf/10.1027/1015-5759/a000784. DOI: https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000784.

2. Arnett Jeffrey Jensen. Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties (2nd ed.). New York: Oxford University Press, 2014. https://christspieces.org/wp-content/uploads/2020/04/arnett2004_emergingadulthoodteensthrutwenties-47pp.pdf.

3. Beller J., Wagner A. Loneliness, social isolation, their synergistic interaction, and mortality. *Health Psychology*. 2018. Vol. 37. № 9. P. 808–813. URL: https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fhea0000605. DOI: https://doi.org/10.1037/hea0000605.

4. Beutel Manfred E. et al. Loneliness in the general population: prevalence, determinants and relations to mental health. *BMC Psychiatry*. 2017. Vol. 17. URL: https://link.springer.com/article/10.1186/s12888-017-1262-x. DOI: https://doi.org/10.1186/s12888-017-1262-x.

5. Chan Angelique, Raman Prassanna, Ma Stefan, Malhotra Rahul. Loneliness and all-cause mortality in community-dwelling elderly Singaporeans. *Demographic research*. 2015. Vol. 32. URL: https://www.demographic-research.org/volumes/vol32/49/32-49.pdf. DOI: https://doi.org/10.4054/DemRes.2015.32.49.

6. Daniel F., Espírito-Santo H. et al. Measuring loneliness : Psychometric properties of the three-item loneliness scale among community-dwelling adults. *Heliyon*. 2023. Vol. 9. № 5. URL: https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S2405-8440%2823%2903155-9. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15948.

7. Ellis Bret Easton. Less Than Zero. New York: Simon & Schuster, 1985. URL: https://openlibrary.org/search?q=Less%20Than%20Zero%20Bret%20Easton%20Ellis.

8. Hawkley L. C. & Cacioppo J. T. Loneliness Matters : A Theoretical and Empirical Review of Consequences and Mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*. 2010. Vol. 40, № 2. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3874845. DOI: https://doi.org/10.1007/s12160-010-9210-8.

9. Hemberg J., Vilander S. & Wartiovaara-Kautto U. Loneliness as experienced by adolescents and young adults : an explorative qualitative study. *International Journal of Adolescence and Youth*. 2022. Vol. 27, № 1. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886922003671. DOI: https://doi.org/10.1080/02673843.2022.2109422.

10. Holt-Lunstad J., Smith T. B., Baker M., Harris T., Stephenson D. Loneliness and Social Isolation as Risk Factors for Mortality: A Meta-Analytic Review. *Perspectives on Psychological Science.* 2015. Vol. 10. № 2. P. 227–237. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1745691614568352. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691614568352.

11. Kidd D. C. & Castano E. Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind. *Science.* 2013. Vol. 342, № 6156. URL: https://www.science.org/doi/10.1126/science.1239918. DOI: https://doi.org/10.1126/science.1239918.

12. Lee E. E., Depp C., Palmer B. W. et al. High prevalence and adverse health effects of loneliness in community-dwelling adults across the lifespan : role of wisdom as a protective factor. *International Psychogeriatrics*. 2019. Vol. 31, № 6. URL: https://www.intpsychogeriatrics.org/action/showPdf?pii=S1041-6102%2824%2902376-7. DOI: https://doi.org/10.1017/S1041610218002120.

13. Lerner Ben. Leaving the Atocha Station. Minneapolis : Coffee House Press, 2011. URL: https://openlibrary.org/search?q=Leaving%20the%20Atocha%20Station%20Ben%20Lerner.

14. Lin Chung-Ying., Tsai Ching-Shu et al. Psychometric Evaluation of Three Versions of the UCLA Loneliness Scale (Full, Eight-Item, and Three-Item Versions) among Sexual Minority Men in Taiwan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19. URL: https://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/46542/1/1562714_Griffiths.pdf. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph19138095.

15. Lin Tao. Taipei. New York: Vintage, 2013. URL: https://openlibrary.org/search?q=Taipei%20Tao%20Lin.

16. Loades M. E., Chatburn E., Higson-Sweeney N. et al. Rapid Systematic Review: The Impact of Social Isolation and Loneliness on the Mental Health of Children and Adolescents in the Context of COVID-19. *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry.* 2020. Vol. 59 (11). URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32504808. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jaac.2020.05.009.

17. Luhmann M. & Hawkley L. C. Age differences in loneliness from late adolescence to oldest old age. *Developmental Psychology*. 2016. Vol. 52, № 6. URL: https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fdev0000117. DOI: https://doi.org/10.1037/dev0000117.

18. Maes M., Qualter P., Vanhalst, J., et al. The Measurement of Loneliness : A Systematic Review. In : *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (2nd ed.). Cambridge University Press, 2022. P. 139–157. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108816220.010.

19. McInerney Jay. Bright Lights, Big City. New York : Random House, 1984. URL: https://openlibrary.org/search?q=Bright%20Lights%2C%20Big%20City%20Jay%20McInerney.

20. MacNeill A. Luke et al. Interpreting ambiguous situations : The role of loneliness. *Personality and Individual Differences*. 2022. Vol. 199. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886922003671. DOI: https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111862.

21. Moshfegh Ottessa. My Year of Rest and Relaxation. New York: Penguin Press, 2018. URL: https://www.ebooks.com/en-us/book/95893485/my-year-of-rest-and-relaxation/ottessa-moshfegh/?srsltid=AfmBOoqmnjYKIvZCc8V1HprXD46C0Gqiprc-mUeM6tg1NI0HVabuTMCD.

22. Mund M., Freuding M. M., Möbius K., Horn N. & Neyer F. J. The Stability and Change of Loneliness Across the Life Span : A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. *Personality and Social Psychology Review*.2020. Vol. 24, № 1. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1088868319850738. DOI: https://doi.org/10.1177/1088868319850738.

23. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Social Isolation and Loneliness in Older Adults: Opportunities for the Health Care System. Washington, DC: The National

Academies Press. 2020. URL: https://www.nationalacademies.org/projects/HMD-HSP-17-25/publication/25663. DOI: https://doi.org/10.17226/25663.

24. Ong A. D. et al. Do We Become More Lonely With Age? A Coordinated Data Analysis of Nine Longitudinal Studies. *Psychological Science*. 2024. Vol. 35. URL: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/09567976241242037. DOI: https://doi.org/10.1177/09567976241242037.

25. Panayiotou M., Badcock J. C., Lim M. H., Banissy M. J., Qualter P. Measuring Loneliness in Different Age Groups : The Measurement Invariance of the UCLA Loneliness Scale. *Assessment.* 2023. Vol. 30. № 5. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/10731911221119533. DOI: https://doi.org/10.1177/10731911221119533.

26. Plath Sylvia. The Bell Jar. New York : Harper & Row, 1971. URL: https://s1.papyruspub.com/files/demos/products/ebooks/novels/classic-and-literary/Preview-The-Bell-Jar-by-Sylvia-Plath.pdf.

27. Primack B. A., Shensa A., Sidani J. E., Whaite E. O., Lin L.-Y., Rosen D., Colditz J. B., Radovic A. & Miller E. Social Media Use and Perceived Social Isolation Among Young Adults in the U.S. *Am. J. Prev. Med*. 2017. № 53 (1). URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28279545. DOI: https://doi.org/ 10.1016/j.amepre.2017.01.010.

28. Qualter P. The Cambridge Handbook of Personal Relationships (2nd ed.). Cambridge University Press, 2020. (Chapter on loneliness and relationships). URL: https://assets.cambridge.org/97811071/30265/frontmatter/9781107130265_frontmatter.pdf.

29. Qualter P., Vanhalst J., Harris R., Van Roekel E., Lodder G., Bangee M., Maes M. & Verhagen M. Loneliness Across the Life Span. *Perspectives on Psychological Science*. 2015. Vol. 10, № 2. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1745691615568999. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691615568999.

30. Rodriguez Micaela, Schertz Kathryn E. & Kross Ethan. How people think about being alone shapes their experience of loneliness. *Nature Communications*. 2025. Vol. 16. URL: https://www.nature.com/articles/s41467-025-56764-3. DOI: https://doi.org/10.1038/s41467-025-56764-3.

31. Rodriguez M., Pratt S., Bellet B. W. & McNally R. J. Solitude can be good — If you see it as such: reappraisal helps lonely people experience solitude more positively. *Journal of Personality.* 2023. № 93. P. 118–135. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jopy.12887. DOI: https://doi.org/10.1111/jopy.12887.

32. Rokach A. & Chan S. H. Loneliness and the Life Cycle. In : *The Handbook of Solitude* : *Psychological Perspectives on Social Isolation, Social Withdrawal, and Being Alone*. 2017. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/chapter-epub/10.1002/9781118427378.ch2.

33. Salinger J. D. The Catcher in the Rye. Boston : Little, Brown and Company, 1951. URL: https://giove.isti.cnr.it/demo/eread/Libri/sad/Rye.pdf.

34. Siegel J. et al. «The solitude absorbs and it oppresses»: «Illegality» and its implications on Latino immigrant day laborers' social isolation, loneliness and health. *Social Science & Medicine.* 2021. Vol. 273. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277953621000691. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113737.

35. Tartt Donna. The Secret History. New York: Alfred A. Knopf, 1992. URL: https://openlibrary.org/search?q=The%20Secret%20History%20Donna%20Tartt.

36. Valtorta N. K., Kanaan M., Gilbody S., Ronzi S. & Hanratty B. Loneliness and social isolation as risk factors for coronary heart disease and stroke: systematic review and meta-analysis of longitudinal observational studies. *Heart.* 2016. Vol. 102, № 13. P. 1009–1016. URL: https://heart.bmj.com/content/102/13/1009. DOI: https://doi.org/10.1136/heartjnl-2015-308790.

37. Wang J. M., Rubin K. H., Laursen B., Booth-LaForce C. & Rose-Krasnor L. Preference-for-solitude and adjustment difficulties in early and late adolescence. *J. Clin. Child Adolesc. Psychol.*

2013. № 53. P. 834–842. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23682608. DOI: https://doi.org/10.1080/15374416.2013.794700.

38. Webb Charles. The Graduate. New York : New American Library, 1963. URL: https://reviewbooku.com/review/the-graduate-charles-webb-4981180.

39. Wertz J. et al. The socioeconomic consequences of loneliness : Evidence from a nationally representative longitudinal study of young adults . *Social Science & Medicine*. 2024. Vol. 345. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953624001412. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.116697.

40. Yanagihara Hanya. A Little Life. New York : Doubleday, 2015. URL: https://openlibrary.org/search?q=A%20Little%20Life%20Hanya%20Yanagihara.

***References*:**

1. Alsubheen, Sanaa, Oliveira, Ana, Habash, Razanne, Goldstein, Roger and Brooks, Dina. (2023). Measurement Properties and Cross-Cultural Adaptation of the De Jong Gierveld Loneliness Scale in Adults: A Systematic Review. *European Journal of Psychological Assessment*. Vol. 41, № 2. URL: https://econtent.hogrefe.com/doi/epdf/10.1027/1015-5759/a000784. DOI: https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000784. [in English]

2. Arnett, Jeffrey Jensen. (2014). Emerging Adulthood : The Winding Road from the Late Teens through the Twenties (2nd ed.). New York : Oxford University Press. https://christspieces.org/wp-content/uploads/2020/04/arnett2004_emergingadulthoodteensthrutwenties-47pp.pdf. [Eng]

3. Beller, J., Wagner, A. (2018). Loneliness, social isolation, their synergistic interaction, and mortality. *Health Psychology*. Vol. 37. № 9, 808–813. URL: https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fhea0000605. DOI: https://doi.org/10.1037/hea0000605. [in English]

4. Beutel, Manfred E. et al. (2017). Loneliness in the general population : prevalence, determinants and relations to mental health. *BMC Psychiatry*. Vol. 17. URL: https://link.springer.com/article/10.1186/s12888-017-1262-x. DOI: https://doi.org/10.1186/s12888-017-1262-x. [in English]

5. Chan, Angelique, Raman, Prassanna, Ma, Stefan, Malhotra, Rahul. (2015). Loneliness and all-cause mortality in community-dwelling elderly Singaporeans. *Demographic research*. Vol. 32. URL: https://www.demographic-research.org/volumes/vol32/49/32-49.pdf. DOI: https://doi.org/10.4054/DemRes.2015.32.49. [in English]

6. Daniel, F., Espírito-Santo, H. et al. (2023). Measuring loneliness : Psychometric properties of the three-item loneliness scale among community-dwelling adults. *Heliyon*. Vol. 9. № 5. URL: https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S2405-8440%2823%2903155-9. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15948. [in English]

7. Ellis, Bret Easton. (1985). Less Than Zero. New York : Simon & Schuster. URL: https://openlibrary.org/search?q=Less%20Than%20Zero%20Bret%20Easton%20Ellis. [in English]

8. Hawkley, L. C. & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness Matters : A Theoretical and Empirical Review of Consequences and Mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*. Vol. 40, № 2. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3874845. DOI: https://doi.org/10.1007/s12160-010-9210-8. [in English]

9. Hemberg, J., Vilander, S. & Wartiovaara-Kautto, U. (2022). Loneliness as experienced by adolescents and young adults : an explorative qualitative study. *International Journal of Adolescence and Youth*. Vol. 27, № 1. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886922003671. DOI: https://doi.org/10.1080/02673843.2022.2109422. [in English]

10. Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., Baker, M., Harris, T., Stephenson, D. (2015). Loneliness and Social Isolation as Risk Factors for Mortality : A Meta-Analytic Review. *Perspectives on Psychological Science*. Vol. 10. № 2, 227–237. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1745691614568352. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691614568352. [in English]

11. Kidd, D. C. & Castano, E. (2013). Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind. *Science.* Vol. 342, № 6156. URL: https://www.science.org/doi/10.1126/science.1239918. DOI: https://doi.org/10.1126/science.1239918. [in English]

12. Lee, E. E., Depp, C., Palmer, B. W. et al. (2019). High prevalence and adverse health effects of loneliness in community-dwelling adults across the lifespan : role of wisdom as a protective factor. *International Psychogeriatrics*. Vol. 31, № 6. URL: https://www.intpsychogeriatrics.org/action/showPdf?pii=S1041-6102%2824%2902376-7. DOI: https://doi.org/10.1017/S1041610218002120. [in English]

13. Lerner, Ben. (2011). Leaving the Atocha Station. Minneapolis : Coffee House Press. URL: https://openlibrary.org/search?q=Leaving%20the%20Atocha%20Station%20Ben%20Lerner. [in English]

14. Lin, Chung-Ying., Tsai, Ching-Shu et al. (2022). Psychometric Evaluation of Three Versions of the UCLA Loneliness Scale (Full, Eight-Item, and Three-Item Versions) among Sexual Minority Men in Taiwan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Vol. 19. URL: https://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/46542/1/1562714_Griffiths.pdf. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph19138095. [in English]

15. Lin, Tao. (2013). Taipei. New York: Vintage. URL: https://openlibrary.org/search?q=Taipei%20Tao%20Lin. [in English]

16. Loades, M. E., Chatburn, E., Higson-Sweeney, N. et al. (2020). Rapid Systematic Review: The Impact of Social Isolation and Loneliness on the Mental Health of Children and Adolescents in the Context of COVID-19. *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry.* Vol. 59 (11). URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32504808. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jaac.2020.05.009. [in English]

17. Luhmann, M. & Hawkley, L. C. (2016). Age differences in loneliness from late adolescence to oldest old age. *Developmental Psychology*. Vol. 52, № 6. URL: https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fdev0000117. DOI: https://doi.org/10.1037/dev0000117. [in English]

18. Maes, M., Qualter, P., Vanhalst, J., et al. (2022). The Measurement of Loneliness : A Systematic Review. In : *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (2nd ed.). Cambridge University Press, 139–157. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108816220.010. [in English]

19. McInerney, Jay. (1984). Bright Lights, Big City. New York : Random House. URL: https://openlibrary.org/search?q=Bright%20Lights%2C%20Big%20City%20Jay%20McInerney. [in English]

20. MacNeill, A. (2022). Luke et al. Interpreting ambiguous situations : The role of loneliness. *Personality and Individual Differences*. Vol. 199. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886922003671. DOI: https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111862. [in English]

21. Moshfegh, Ottessa. (2018). My Year of Rest and Relaxation. New York : Penguin Press. URL: https://www.ebooks.com/en-us/book/95893485/my-year-of-rest-and-relaxation/ottessa-moshfegh/?srsltid=AfmBOoqmnjYKIvZCc8V1HprXD46C0Gqiprc-mUeM6tg1NI0HVabuTMCD. [in English]

22. Mund, M., Freuding, M. M., Möbius, K., Horn, N. & Neyer, F. J. (2020). The Stability and Change of Loneliness Across the Life Span : A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. *Personality and Social Psychology Review*. Vol. 24, № 1. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1088868319850738. DOI: https://doi.org/10.1177/1088868319850738. [in English]

23. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Social Isolation and Loneliness in Older Adults : Opportunities for the Health Care System. (2020). Washington, DC: The National Academies Press. URL: https://www.nationalacademies.org/projects/HMD-HSP-17-25/publication/25663. DOI: https://doi.org/10.17226/25663.

24. Ong, A. D. et al. (2024). Do We Become More Lonely With Age? A Coordinated Data Analysis of Nine Longitudinal Studies. *Psychological Science*. Vol. 35. URL: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/09567976241242037. DOI: https://doi.org/10.1177/09567976241242037. [in English]

25. Panayiotou, M., Badcock, J. C., Lim, M. H., Banissy, M. J., Qualter, P. (2023). Measuring Loneliness in Different Age Groups : The Measurement Invariance of the UCLA Loneliness Scale. *Assessment.* Vol. 30. № 5. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/10731911221119533. DOI: https://doi.org/10.1177/10731911221119533. [in English]

26. Plath, Sylvia. (1971). The Bell Jar. New York : Harper & Row. URL: https://s1.papyruspub.com/files/demos/products/ebooks/novels/classic-and-literary/Preview-The-Bell-Jar-by-Sylvia-Plath.pdf. [in English]

27. Primack, B. A., Shensa, A., Sidani, J. E., Whaite, E. O., Lin, L.-Y., Rosen, D., Colditz, J. B., Radovic, A. & Miller, E. (2017). Social Media Use and Perceived Social Isolation Among Young Adults in the U.S. *Am. J. Prev. Med*. № 53 (1). URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28279545. DOI: https://doi.org/ 10.1016/j.amepre.2017.01.010. [in English]

28. Qualter, P. The Cambridge Handbook of Personal Relationships (2nd ed.). (2020). Cambridge University Press. (Chapter on loneliness and relationships). URL: https://assets.cambridge.org/97811071/30265/frontmatter/9781107130265_frontmatter.pdf. [in English]

29. Qualter, P., Vanhalst, J., Harris, R., Van Roekel, E., Lodder, G., Bangee, M., Maes, M. & Verhagen, M. (2015). Loneliness Across the Life Span. *Perspectives on Psychological Science*. Vol. 10, № 2. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1745691615568999. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691615568999. [in English]

30. Rodriguez, Micaela, Schertz, Kathryn E. & Kross, Ethan. (2025). How people think about being alone shapes their experience of loneliness. *Nature Communications*. Vol. 16. URL: https://www.nature.com/articles/s41467-025-56764-3. DOI: https://doi.org/10.1038/s41467-025-56764-3. [in English]

31. Rodriguez, M., Pratt S., Bellet, B. W. & McNally, R. J. (2023). Solitude can be good — If you see it as such : reappraisal helps lonely people experience solitude more positively. *Journal of Personality*. 2023. № 93. P. 118–135. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jopy.12887. DOI: https://doi.org/10.1111/jopy.12887. [in English]

32. Rokach, A. & Chan, S. H. (2017). Loneliness and the Life Cycle. In : *The Handbook of Solitude* : *Psychological Perspectives on Social Isolation, Social Withdrawal, and Being Alone*. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/chapter-epub/10.1002/9781118427378.ch2. [in English]

33. Salinger, J. D. (1951). The Catcher in the Rye. Boston : Little, Brown and Company. URL: https://giove.isti.cnr.it/demo/eread/Libri/sad/Rye.pdf. [in English]

34. Siegel, J. et al. (2021). «The solitude absorbs and it oppresses» : «Illegality» and its implications on Latino immigrant day laborers' social isolation, loneliness and health. *Social Science & Medicine.* Vol. 273. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277953621000691. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113737. [in English]

35. Tartt, Donna. (1992). The Secret History. New York : Alfred A. Knopf. URL: https://openlibrary.org/search?q=The%20Secret%20History%20Donna%20Tartt. [in English]

36. Valtorta, N. K., Kanaan, M., Gilbody, S., Ronzi, S. & Hanratty, B. (2016). Loneliness and social isolation as risk factors for coronary heart disease and stroke : systematic review and meta-analysis of longitudinal observational studies. *Heart.* Vol. 102, № 13, 1009–1016. URL: https://heart.bmj.com/content/102/13/1009. DOI: https://doi.org/10.1136/heartjnl-2015-308790. [in English]

37. Wang, J. M., Rubin, K. H., Laursen, B., Booth-LaForce, C. & Rose-Krasnor, L. (2013). Preference-for-solitude and adjustment difficulties in early and late adolescence. *J. Clin. Child Adolesc. Psychol.* № 53, 834–842. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23682608. DOI: https://doi.org/10.1080/15374416.2013.794700. [in English]

38. Webb, Charles. (1963). The Graduate. New York : New American Library. URL: https://reviewbooku.com/review/the-graduate-charles-webb-4981180. [in English]

39. Wertz, J. et al. (2024). The socioeconomic consequences of loneliness: Evidence from a nationally representative longitudinal study of young adults . *Social Science & Medicine*. Vol. 345. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953624001412. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.116697. [in English]

40. Yanagihara, Hanya. (2015). A Little Life. New York: Doubleday. URL: https://openlibrary.org/search?q=A%20Little%20Life%20Hanya%20Yanagihara. [in English]

УДК 159.98+ 37.018.43

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1930-1941

Мартиненко Євгеній здобувач третього освітнього рівня, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"; м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-8673-267X

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ТРЕНІНГУ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування змісту тренінгу розвитку резильєнтності майбутніх психологів на основі моделі внутрішніх захисних факторів резильєнтності. Проаналізовано психологічні особливості внутрішніх захисних факторів резильєнтності та можливості їх розвитку через тренінгову роботу, визначено методологічні принципи побудови тренінгової програми, зокрема принципи процесуальності резильєнтності, системності, активності та суб'єктності, професійної спрямованості та безпеки. Обґрунтовано структуру тренінгової програми, яка включає вісім взаємопов'язаних модулів, спрямованих на розвиток оптимізму, адекватної самооцінки, адаптивності, емоційного інтелекту, мотивації та цілепокладання, комунікабельності, лідерських якостей та стресостійкості як ключових компонентів резильєнтності майбутніх психологів. Схарактеризовано зміст кожного модуля тренінгової програми, описано методи та форми роботи, організаційні аспекти проведення тренінгу та критерії оцінки його ефективності. Особливу увагу приділено модулю розвитку лідерських якостей, оскільки лідерство є важливим компонентом професійної компетентності психолога, що дозволяє ефективно координувати міждисциплінарні команди у системі охорони психічного здоров'я, проводити групову психотерапевтичну роботу з фасилітацією групових процесів, виконувати адвокаційну функцію представлення інтересів вразливих груп населення та здійснювати просвітницьку діяльність для підвищення психологічної грамотності суспільства. Доведено, що комплексний характер програми дозволяє впливати на різні аспекти резильєнтності, забезпечуючи синергетичний ефект від взаємодії різних компонентів, а використання різноманітних методів роботи, що включають інформаційні, діагностичні, інтерактивні, практичні та рефлексивні методи, забезпечує багаторівневе засвоєння матеріалу та формування стійких навичок протистояння стресовим факторам у професійній діяльності психолога в умовах сучасних викликів українського суспільства.

Ключові слова: резильєнтність; майбутні психологи; тренінг; внутрішні захисні фактори; оптимізм; емоційний інтелект; лідерство; стресостійкість; професійна підготовка; тренінгова програма.

Martynenko Yevhenii PhD student of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"; Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-8673-267X

SUBSTANTIATION OF THE CONTENT OF RESILIENCE DEVELOPMENT TRAINING FOR FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. The article provides theoretical substantiation of the content of resilience development training for future psychologists based on the model of internal protective factors of resilience. The psychological features of internal protective factors of resilience and possibilities of their development through training work are analyzed, methodological principles of training program construction are determined, including principles of resilience processuality, systematicity, activity and subjectivity, professional orientation and safety. The structure of the training program is substantiated, which includes eight interconnected modules aimed at developing optimism, adequate self-esteem, adaptability, emotional intelligence, motivation and goal-setting, communication skills, leadership qualities and stress resistance as key components of future psychologists' resilience. The content of each module of the training program is characterized, methods and forms of work, organizational aspects of training implementation and criteria for evaluating its effectiveness are described. Special attention is paid to the leadership development module, as leadership is an important component of psychologist's professional competence, enabling effective coordination of multidisciplinary teams in the mental health care system, conducting group psychotherapeutic work with facilitation of group processes, performing advocacy function of representing interests of vulnerable population groups, and implementing educational activities to increase psychological literacy of society. It is proved that the comprehensive nature of the program allows influencing various aspects of resilience, providing synergistic effect from interaction of different components, while the use of various work methods, including informational, diagnostic, interactive, practical and reflective methods, ensures multilevel mastering of material and formation of sustainable skills to resist stress factors in psychologist's professional activity under conditions of contemporary challenges of Ukrainian society.

Keywords: resiliency; future psychologists; training; internal protective factors; optimism; emotional intelligence; leadership; stress resistance; professional training; training program.

Постановка проблеми. Сучасні реалії, зокрема наслідки повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, актуалізували проблему психічного здоров'я населення та підвищили запит на кваліфіковану психологічну допомогу, що зумовило необхідність перегляду підходів до професійної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти. У цих умовах особливої значущості набуває питання формування у майбутніх фахівців не

лише професійних компетентностей, а й емоційної стійкості, здатності ефективно працювати в умовах постійного стресу та надавати якісну психологічну підтримку клієнтам, які переживають кризові стани, що створює додаткове психоемоційне навантаження на самих психологів. Резильєнтність як здатність особистості протистояти несприятливим обставинам, відновлюватися після травматичних подій та зростати через подолання труднощів [2, 3, 8] стає ключовою характеристикою сучасного фахівця допоміжних професій, оскільки саме резильєнтні психологи здатні не лише зберігати власне психологічне благополуччя, а й ефективно підтримувати своїх клієнтів у складних життєвих ситуаціях [4]. Для психологів формування резильєнтності набуває особливого значення, адже їхня професійна діяльність передбачає постійну взаємодію з людьми, які перебувають у стані психологічної кризи, травми, горя, що вимагає від фахівця високого рівня емоційної регуляції, здатності до самовідновлення та збереження професійної ефективності навіть в умовах хронічного стресу, який є характерним для сучасного українського суспільства [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про недостатню увагу до цілеспрямованого формування резильєнтності студентів-психологів, оскільки традиційні програми зосереджені на академічних знаннях та навичках консультування, тоді як емоційна стійкість та здатність до самовідновлення залишаються поза увагою. Дослідження Н. Підбуцької, А. Книш та Ж. Богдан показують, що майбутні психологи-волонтери демонструють високий рівень резильєнтності, що підкреслює необхідність систематичного розвитку цієї якості у всіх здобувачів освіти [6]. Згідно з концепцією А. Мастен, резильєнтні психологи посилюють резильєнтність клієнтів, створюючи каскадний ефект психологічної стійкості суспільства [1].

Б. Сандерсон та М. Бревер визначають резильєнтність як динамічний процес від стресу до відновлення, що відкриває можливості для її розвитку через тренінгові програми [11]. Г. Лазос розробила модель резильєнтності, яка включає етапи зіткнення зі стресором, мобілізації ресурсів, протистояння та відновлення [3]. Дослідження Е. Вернер та Р. Сміт підтвердили роль внутрішніх захисних факторів у формуванні резильєнтності [12].

О. Романовський, Т. Гура, Ю. Чала та А. Книш доводять необхідність систематичного включення лідерського розвитку у професійну підготовку [9]. Емоційний інтелект є домінантою успішності лідера, дозволяючи ефективно впливати на команду навіть у складних умовах [7].

Для психологів лідерські якості особливо важливі для координації міждисциплінарних команд, фасилітації групових процесів, адвокації інтересів клієнтів та просвітницької діяльності.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування змісту тренінгу розвитку резильєнтності майбутніх психологів на основі моделі внутрішніх захисних факторів резильєнтності, включаючи модуль розвитку лідерських якостей як важливого компонента професійної компетентності психолога.

Виклад основного матеріалу. Розробка тренінгової програми розвитку резильєнтності майбутніх психологів ґрунтується на моделі внутрішніх захисних факторів резильєнтності, яка включає оптимізм як здатність особистості зберігати позитивне ставлення до майбутнього навіть у складних обставинах та бачити можливості для розвитку у кризових ситуаціях, адекватну самооцінку як реалістичне розуміння власних сильних сторін та обмежень, що дозволяє ефективно використовувати наявні ресурси та визначати зони для особистісного та професійного зростання, адаптивність як здатність гнучко змінювати стратегії поведінки та мислення відповідно до мінливих умов зовнішнього середовища, емоційний інтелект як уміння розпізнавати, розуміти та регулювати власні емоції, а також сприймати та впливати на емоції інших людей у процесі міжособистісної взаємодії, мотивацію та цілепокладання як усвідомлення власних цінностей, інтересів та прагнень і здатність формулювати конкретні, досяжні цілі, спрямовані на їх реалізацію, комунікабельність як навички ефективного спілкування, встановлення та підтримання конструктивних міжособистісних стосунків, які є джерелом соціальної підтримки у стресових ситуаціях, лідерські якості як здатність організовувати, мотивувати та надихати інших людей, координувати спільну діяльність та виступати агентом позитивних змін у соціальному оточенні, а також стресостійкість як інтегративну характеристику, що об'єднує всі попередні компоненти у цілісну систему ефективного управління стресом та відновлення після травматичних подій.

Структура тренінгової програми складається з восьми модулів, кожен з яких спрямований на розвиток окремого компонента резильєнтності, проте всі модулі є взаємопов'язаними та утворюють цілісну систему психологічного впливу. Модуль 1 "Розвиток оптимізму" спрямований на формування позитивного мислення через роботу з когнітивними спотвореннями, що провокують песимістичне сприйняття реальності, навчання технікам рефреймінгу негативних думок у більш конструктивні, розвиток навичок розпізнавання та фіксації позитивних аспектів навіть у складних ситуаціях, практику ведення щоденника вдячності, тренування здатності бачити можливості для зростання та розвитку у кризових обставинах, а також формування реалістичного оптимізму, який не ігнорує труднощі, а визнає їх наявність при збереженні впевненості у можливості їх подолання. Модуль 2 "Формування адекватної самооцінки" включає діагностику поточного рівня самооцінки учасників через стандартизовані психологічні методики та рефлексивні вправи, аналіз джерел формування самооцінки у дитинстві та юнацтві з виявленням позитивних та негативних впливів значущих дорослих, роботу з негативними інтроєктами та деструктивними переконаннями про себе через методи когнітивно-поведінкової терапії, складання карти особистісних ресурсів з визначенням сильних сторін, талантів, досягнень та зон для розвитку, практику самоприйняття через техніки гуманістичної психології, формування навичок конструктивного ставлення до власних помилок та невдач як можливостей для навчання та розвитку.

Модуль 3 "Розвиток адаптивності" зосереджений на формуванні гнучкості мислення через вправи на генерацію множинних альтернативних рішень для однієї проблемної ситуації, тренування здатності переключатися між різними стратегіями поведінки залежно від контексту, розвиток толерантності до невизначеності та здатності діяти в умовах неповної інформації, навчання технікам креативного вирішення проблем з використанням латерального мислення, практику адаптації до раптових змін через рольові ігри та симуляції стресових ситуацій, а також формування метакогнітивних навичок моніторингу власних стратегій подолання стресу та їх корекції у разі неефективності. Модуль 4 "Розвиток емоційного інтелекту" ґрунтується на моделі Дж. Мейера та П. Саловея і включає навчання розпізнавання власних емоцій через практику усвідомленості та ведення емоційного щоденника, розвиток емоційного словника для точнішого диференціювання різних емоційних станів, освоєння техніок регуляції емоцій, зокрема когнітивної переоцінки, дихальних вправ, тілесно-орієнтованих практик, тренування здатності розпізнавати емоції інших людей через аналіз невербальних сигналів та вербального контенту, розвиток емпатії як здатності розуміти емоційні стани інших з їхньої перспективи, а також навчання використанню емоційної інформації для прийняття рішень та побудови ефективних міжособистісних стосунків [10].

Модуль 5 "Розвиток мотивації та навичок цілепокладання" спрямований на дослідження власної системи цінностей та життєвих пріоритетів через рефлексивні вправи та ціннісні опитувальники, аналіз джерел внутрішньої та зовнішньої мотивації до професійної діяльності психолога, навчання технології SMART для формулювання конкретних, вимірюваних, досяжних, релевантних та обмежених у часі цілей, практику розбиття довгострокових цілей на короткострокові завдання та розробки покрокових планів їх досягнення, роботу з прокрастинацією та іншими перешкодами на шляху до реалізації цілей, а також формування навичок моніторингу прогресу та святкування проміжних досягнень для підтримання мотивації протягом тривалого часу. Модуль 6 "Розвиток комунікабельності" включає діагностику поточного рівня комунікативних навичок та виявлення труднощів у спілкуванні, навчання технікам активного слухання з використанням перефразування, рефлексії почуттів та уточнюючих питань, практику асертивної комунікації з умінням відстоювати власні інтереси при повазі до інтересів інших, розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів через техніки ненасильницького спілкування, тренування здатності просити та надавати підтримку у міжособистісних стосунках, а також формування уміння встановлювати та підтримувати здорові межі у професійних та особистих стосунках.

Модуль 7 "Розвиток лідерських якостей" є інноваційним компонентом тренінгової програми, що відповідає сучасним вимогам до професійної підготовки психологів, які мають виступати не лише фахівцями з надання індивідуальної психологічної допомоги, а й лідерами у сфері охорони психічного

здоров'я, здатними організовувати системні зміни на рівні громад та суспільства. Необхідність включення цього модуля обґрунтовується кількома чинниками: по-перше, психологи часто працюють у міждисциплінарних командах, де потребують навичок координації спільної діяльності різних спеціалістів, налагодження ефективної комунікації між членами команди та забезпечення узгодженості дій для досягнення спільних цілей надання комплексної допомоги клієнтам; по-друге, проведення групової психотерапевтичної роботи вимагає від психолога лідерських якостей для фасилітації групових процесів, створення безпечного простору для самовираження учасників, управління груповою динамікою та спрямування групи до терапевтичних змін; по-третє, психологи виконують важливу адвокаційну функцію, представляючи інтереси вразливих груп населення у діалозі з державними інституціями, що потребує здатності артикулювати проблеми, мобілізувати підтримку та впливати на прийняття рішень на системному рівні; по-четверте, просвітницька діяльність психологів, спрямована на підвищення психологічної грамотності населення, формування здорового способу життя та профілактику психічних розладів, вимагає лідерських навичок для організації освітніх заходів, залучення цільових аудиторій та мотивації людей до позитивних змін у поведінці та способі життя.

Зміст модулю розвитку лідерських якостей включає дослідження власного лідерського потенціалу через діагностику лідерських якостей, аналіз попереднього досвіду лідерства у різних контекстах та рефлексію власних переконань щодо лідерства, вивчення різних теорій та моделей лідерства, зокрема трансформаційного лідерства, що передбачає надихання послідовників через чітке бачення майбутнього, слугуючого лідерства, що ставить потреби команди вище власних інтересів лідера, та ситуаційного лідерства, що адаптує стиль керівництва до рівня розвитку послідовників, розвиток ключових лідерських компетентностей, таких як візіонерство, здатність формулювати та комунікувати переконливе бачення бажаного майбутнього, стратегічне мислення для планування довгострокових дій, делегування повноважень з довірою до компетентності інших, надання конструктивного зворотного зв'язку для розвитку членів команди, мотивування інших через розуміння їхніх потреб та цінностей, а також практику лідерства через рольові ігри моделювання ситуацій координації командної роботи, проведення групових дискусій з фасилітацією процесу прийняття колективних рішень, розробки та презентації проєктів соціальних ініціатив у сфері психічного здоров'я, що дозволяє учасникам апробувати різні лідерські ролі у безпечному навчальному середовищі та отримати зворотній зв'язок від тренера та інших учасників щодо ефективності їхніх лідерських стратегій.

Зв'язок лідерства з резильєнтністю є двосторонньим та взаємопідсилюючим: з одного боку, резильєнтні особистості частіше виявляють лідерські якості, оскільки їхня здатність зберігати спокій та ефективність у кризових ситуаціях, оптимістичне налаштування та впевненість у можливості подолання

труднощів надихають інших людей довіряти їм та слідувати за ними, а емоційна стабільність та адаптивність резильєнтних осіб дозволяють їм гнучко реагувати на мінливі обставини та знаходити нестандартні рішення проблем, що є важливою характеристикою ефективного лідера; з іншого боку, досвід лідерства посилює резильєнтність особистості, оскільки необхідність брати на себе відповідальність за результати діяльності команди розвиває стресостійкість та здатність приймати рішення в умовах невизначеності, взаємодія з різними людьми у процесі лідерства збагачує соціальні навички та розширює мережу підтримки, а успішне подолання лідерських викликів підвищує самооцінку та впевненість у власних силах, що є важливими захисними факторами резильєнтності. Дослідження О. Романовського, Т. Гури та А. Книш підтверджують, що емоційний інтелект, який є важливим компонентом як резильєнтності, так і лідерства, виступає тією інтегративною якістю, що забезпечує синергію між цими двома конструктами, оскільки здатність розпізнавати та регулювати емоції дозволяє лідеру ефективно управляти власним стресом та надихати команду навіть у складних обставинах [7].

Модуль 8 "Розвиток стресостійкості" є завершальним та інтегративним модулем програми, який синтезує навички, розвинені у попередніх модулях, у цілісну систему управління стресом та включає навчання фізіологічним основам стресової реакції для розуміння тілесних проявів стресу, освоєння техніок релаксації, зокрема прогресивної м'язової релаксації за Джекобсоном, аутогенного тренування, дихальних вправ, практику mindfulness-медитації для розвитку усвідомленості та присутності у моменті "тут і зараз", навчання когнітивним стратегіям подолання стресу через зміну інтерпретації стресових ситуацій, розвиток здорових життєвих звичок, що підтримують фізичне та психологічне благополуччя, зокрема регулярної фізичної активності, збалансованого харчування, достатнього сну, а також формування індивідуального плану самодопомоги з визначенням ранніх ознак стресу, переліку ефективних стратегій подолання та ресурсів підтримки, до яких можна звернутися у кризових ситуаціях.

Методологічні принципи побудови тренінгової програми визначають підходи до організації навчального процесу та забезпечують його ефективність у формуванні резильєнтності учасників. Принцип процесуальності резильєнтності випливає з розуміння резильєнтності не як статичної риси особистості, а як динамічного процесу взаємодії особистості з несприятливими обставинами, що передбачає орієнтацію тренінгу не на передачу готових знань, а на створення умов для проживання учасниками досвіду подолання викликів, рефлексії цього досвіду та формування на його основі індивідуальних стратегій резильєнтної поведінки. Принцип системності означає комплексний вплив на різні компоненти резильєнтності одночасно з урахуванням їхніх взаємозв'язків та взаємовпливів, що реалізується через інтеграцію різних модулів програми у цілісну систему, де розвиток одного компонента, наприклад емоційного інтелекту, позитивно впливає на інші компоненти, зокрема підвищує комунікабельність та

стресостійкість, створюючи синергетичний ефект від тренінгової роботи. Принцип активності та суб'єктності передбачає залучення учасників як активних суб'єктів власного розвитку через створення умов для самостійного дослідження, експериментування з новими стратегіями поведінки, прийняття рішень щодо напрямків особистісних змін, що реалізується через використання інтерактивних методів роботи, надання учасникам вибору вправ та завдань відповідно до їхніх індивідуальних потреб, заохочення ініціативи та творчості у пошуку власних шляхів розвитку резильєнтності.

Принцип професійної спрямованості означає адаптацію змісту тренінгу до специфіки професійної діяльності психолога через використання прикладів та кейсів з практики психологічної роботи, обговорення типових професійних стресорів, з якими стикаються психологи, зокрема емоційного виснаження від роботи з важкими клієнтами, вторинної травматизації, професійного вигорання, розробку стратегій резильєнтності, релевантних для психологічної практики, таких як супервізія, балансування професійного та особистого життя, практики самодопомоги. Принцип безпеки передбачає створення в тренінговій групі атмосфери довіри, поваги та конфіденційності, що є необхідною умовою для відкритого самодослідження та експериментування з новими формами поведінки, через встановлення чітких правил групової роботи на початку тренінгу, зокрема правил конфіденційності, безоцінності, права відмовитися від участі у вправі, активну роль тренера у захисті психологічних меж учасників, недопущення їхньої травматизації через надмірно інтенсивні вправи або некоректний зворотний зв'язок від інших учасників, а також забезпечення можливості індивідуальної консультації з тренером для учасників, які потребують додаткової підтримки.

Методи та форми роботи у тренінгу є різноманітними та забезпечують багаторівневе засвоєння матеріалу через залучення когнітивних, емоційних та поведінкових процесів учасників. Інформаційні методи включають міні-лекції про теоретичні основи резильєнтності, психологічні механізми стресу та копінг-стратегії, презентації результатів наукових досліджень у галузі позитивної психології та психології здоров'я, що забезпечують учасникам науково обґрунтоване розуміння феномену резильєнтності та його компонентів. Діагностичні методи передбачають використання стандартизованих психологічних опитувальників для оцінки рівня розвитку компонентів резильєнтності на початку та наприкінці тренінгу, рефлексивних вправ для самодіагностики сильних сторін та зон для розвитку, ведення особистих щоденників для моніторингу динаміки власних станів, думок та поведінки протягом тренінгу. Інтерактивні методи включають групові дискусії для обміну досвідом подолання стресових ситуацій, аналізу різних стратегій резильєнтності та їхньої ефективності, мозкові штурми для генерації креативних рішень проблемних ситуацій, кейс-методи для аналізу професійних ситуацій з практики психологів та розробки резильєнтних стратегій їх вирішення.

Практичні вправи є центральним компонентом тренінгу та включають рольові ігри для тренування нових форм поведінки у безпечному навчальному середовищі, психогімнастичні вправи для розвитку емоційної експресивності та тілесної усвідомленості, арт-терапевтичні техніки для дослідження та вираження емоцій через творчість, медитативні та релаксаційні вправи для розвитку навичок саморегуляції, вправи на розвиток емпатії та міжособистісної чутливості. Рефлексивні методи передбачають індивідуальну рефлексію після кожної вправи з усвідомленням отриманого досвіду, власних реакцій, відкриттів та інсайтів, групову рефлексію для обміну враженнями, почуттями, думками щодо виконаних вправ, підсумкову рефлексію наприкінці кожного модуля та всього тренінгу для інтеграції отриманого досвіду та планування подальших кроків особистісного розвитку.

Домашні завдання забезпечують перенесення навичок, сформованих у тренінгу, у реальне життя та включають практику технік саморегуляції у повсякденних ситуаціях, ведення щоденників спостережень за власними емоціями, думками, поведінкою, виконання вправ на розвиток конкретних навичок, читання рекомендованої літератури з психології резильєнтності та позитивної психології.

Організаційні аспекти проведення тренінгу визначають оптимальні умови для досягнення поставлених цілей розвитку резильєнтності учасників. Тривалість тренінгу становить 64 академічні години, що дозволяє достатньо глибоко опрацювати кожен з восьми модулів програми, забезпечуючи по 8 годин на модуль, які розподіляються між теоретичними блоками, практичними вправами та рефлексією у пропорції приблизно 20%, 60% та 20% відповідно, що відповідає принципу переваги практики над теорією у тренінговій роботі. Розклад занять передбачає проведення тренінгу протягом восьми тижнів з одним заняттям на тиждень тривалістю 8 академічних годин, що дозволяє учасникам між заняттями практикувати отримані навички у реальному житті, виконувати домашні завдання, інтегрувати досвід та готуватися до наступного модуля, або інтенсивний формат протягом восьми днів поспіль, що забезпечує глибоке занурення у процес особистісних змін та формування групової динаміки, проте вимагає більших зусиль для перенесення навичок у повсякденне життя після завершення тренінгу.

Оптимальна кількість учасників становить 12-16 осіб, що забезпечує достатню різноманітність досвіду та точок зору для збагачення групових дискусій, можливість для кожного учасника отримати достатню увагу тренера та зворотний зв'язок від групи, а також формування довірливих стосунків між учасниками, які є важливим ресурсом підтримки.

Оцінка ефективності тренінгової програми здійснюється на трьох рівнях для забезпечення комплексного розуміння впливу програми на учасників, зокрема на суб'єктивному рівні через визначення задоволеності учасників тренінгом, їхньої оцінки корисності отриманих знань та навичок для особистісного та

професійного розвитку, готовності рекомендувати програму іншим студентам-психологам, що оцінюється через анкетування наприкінці тренінгу з використанням як закритих питань з шкалами оцінки, так і відкритих питань для отримання якісного зворотного зв'язку про сильні сторони програми та можливості для її вдосконалення. На об'єктивному рівні ефективність оцінюється через порівняння показників психологічних діагностик, що проводяться до початку тренінгу для встановлення базового рівня розвитку компонентів резильєнтності та після його завершення для виявлення статистично значущих змін у рівнях оптимізму, самооцінки, адаптивності, емоційного інтелекту, мотивації, комунікабельності, лідерських якостей та стресостійкості, що дозволяє кількісно оцінити вплив тренінгу на розвиток резильєнтності учасників. На поведінковому рівні оцінка здійснюється через вивчення змін у реальній поведінці та професійній діяльності учасників, їхньої здатності використовувати отримані навички саморегуляції, підтримання мотивації, ефективної комунікації, лідерства у житті та роботі, що оцінюється через катамнестичне дослідження через три-шість місяців після завершення тренінгу з використанням інтерв'ювання учасників, спостереження за їхньою поведінкою у професійних ситуаціях, аналізу рефлексивних звітів про застосування навичок резильєнтності у реальному житті.

Висновки. Розроблена тренінгова програма розвитку резильєнтності майбутніх психологів базується на науково обґрунтованій моделі внутрішніх захисних факторів резильєнтності та враховує специфіку професійної діяльності психолога, яка передбачає постійну роботу з клієнтами у стані психологічної кризи, що вимагає від фахівця високого рівня емоційної стійкості, здатності до самовідновлення та збереження професійної ефективності навіть в умовах хронічного стресу.

Програма включає вісім взаємопов'язаних модулів, спрямованих на послідовний розвиток оптимізму як здатності бачити можливості навіть у складних ситуаціях та зберігати віру в успіх, адекватної самооцінки як реалістичного розуміння власних сильних сторін та зон для розвитку, адаптивності як гнучкості мислення та поведінки у змінюваних умовах, емоційного інтелекту як здатності розпізнавати та регулювати емоції, мотивації та цілепокладання як усвідомлення цінностей та вміння ставити значущі цілі, комунікабельності як навичок ефективного спілкування та отримання підтримки, лідерських якостей як здатності організовувати, мотивувати та надихати інших людей, стресостійкості як інтегративної якості, що об'єднує всі компоненти резильєнтності у цілісну систему ефективного стрес-менеджменту.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною перевіркою ефективності розробленої тренінгової програми через проведення формувального експерименту з контрольною та експериментальною групами, використанням стандартизованих діагностичних методик для оцінки змін у рівнях розвитку компонентів резильєнтності.

Література:

1. Балахтар К. Резильєнтність викладача ЗВО в умовах військового стану. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія. 2022. Вип. 1(20). С. 55-62.

2. Крайнюк В. Психологія стресостійкості особистості. К.: Ніка-Центр, 2007. 432 с.

3. Лазос Г. Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основа побудови психотехнології її розвитку. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2019. № 2-3. С. 77-89.

4. Ліпковська Ю. Формування адекватної самооцінки у школярів. Психологічні виміри культури, економіки, управління. 2016. № 9. С. 61-69.

5. Підбуцька Н. Оптимізм майбутнього інженера як умова його успішного особистісно-професійного розвитку. Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 25. С. 379-392.

6. Підбуцька Н. Ресурси резільєнтності майбутніх психологів, що займаються волонтерською діяльністю під час воєнного стану. Теорія і практика управління соціальними системами. 2022. № 4. С. 16-25.

7. Романовський О., Гура Т., Книш А. Емоційний інтелект як домінанта успішності харизматичного бізнес-лідера. Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». 2016. № 4. С. 47-50.

8. Bronfenbrenner U. Ecology of human development. Cambridge MA: Harvard University Press, 1979.

9. Romanovsky O., T. Gura, Y. Chala, A. Knysh Comparative analysis of leadership training concepts in high schools in the UK and Ukraine. Теорія і практика управління соціальними системами. 2016. № 2. С. 3-9.

10. Salovey P. Emotional intelligence. Imagination, cognition and personality. 1990. Vol. 9(3). P. 185-211.

11. Sanderson B. What do we know about student resilience in health professional education? A scoping review of the literature. Nurse Education Today. 2017. Vol. 58. P. 65-71.

12. Werner E. E. Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.

References:

1. Balakhtar, K. (2022). Rezyliientnist vykladacha ZVO v umovakh viiskovoho stanu [Resilience of higher education institution teacher under martial law]. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology, 1(20), 55-62 [in Ukrainian].

2. Krainiuk, V. (2007). Psykholohiia stresostiikosti osobystosti [Psychology of personality stress resistance]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

3. Lazos, H. (2019). Teoretyko-metodolohichna model rezyliientnosti yak osnova pobudovy psykhotekhnolohii yii rozvytku [Theoretical and methodological model of resilience as a basis for building psychotechnology of its development]. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational Psychology. Economic Psychology, 2-3, 77-89 [in Ukrainian].

4. Lipkovska, Yu. (2016). Formuvannia adekvatnoi samootsinky u shkoliariv [Formation of adequate self-esteem in schoolchildren]. Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia – Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management, 9, 61-69 [in Ukrainian].

5. Pidbutska, N. (2014). Optymizm maibutnoho inzhenera yak umova yoho uspishnoho osobystisno-profesiinoho rozvytku [Optimism of future engineer as a condition of his successful personal and professional development]. Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology, 25, 379-392 [in Ukrainian].

6. Pidbutska, N., Knysh, A., & Bohdan, Zh. (2022). Resursy rezilientnosti maibutnikh psykholohiv, shcho zaimaiutsia volonterskoiu diialnistiu pid chas voiennoho stanu [Resources of resilience of future psychologists engaged in volunteer activities during martial law]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy – Theory and Practice of Social Systems Management, 4, 16-25 [in Ukrainian].

7. Romanovsky, O., Gura, T., Chala, Y., & Knysh, A. (2016). Comparative analysis of leadership training concepts in high schools in the UK and Ukraine. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy – Theory and Practice of Social Systems Management, 2, 3-9.

8. Romanovskyi, O. H., Hura, T. V., & Knysh, A. Ie. (2016). Emotsiinyi intelekt yak dominanta uspishnosti kharyzmatychnoho biznes-lidera [Emotional intelligence as a dominant of charismatic business leader success]. Teoretychnyi ta naukovo-metodychnyi chasopys «Vyshcha osvita Ukrainy» – Theoretical and Scientific-Methodical Journal "Higher Education of Ukraine", 4, 47-50 [in Ukrainian].

9. Bronfenbrenner, U. (1979). Ecology of human development. Cambridge MA: Harvard University Press.

10. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, cognition and personality, 9(3), 185-211.

11. Sanderson, B., & Brewer, M. (2017). What do we know about student resilience in health professional education? A scoping review of the literature. Nurse Education Today, 58, 65-71.

12. Werner, E. E. (1992). Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood. Ithaca, NY: Cornell University Press.

УДК 159.923.33:130.2:1(091)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1942-1952

Мельник Людмила Миколаївна кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських та політичних наук, соціально-гуманітарного факультету Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, https://orcid.org/0000-0002-1299-5610

Пасічник Наталія Сергіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософських та політичних наук, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, https://orcid.org/0009-0007-1694-9906

Ярмола Олександр Володимирович кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських та політичних наук, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, https://orcid.org 0000-0003-0972-178X

ЛОГІКА ЕВОЛЮЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ АРХЕТИПІВ: ПСИХОЛОГО-ІСТОРІОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Анотація. Пропонована наукова стаття присвячена порівняльному історико-психологічному аналізу еволюції національних архетипів української та російської ідентичностей у контексті глобалізаційних трансформацій та сучасної російсько-української війни, що надає стратегічного значення дослідженню структурних елементів національної стійкості. Авторки здійснюють спробу деміфологізувати уявлення, які використовувалися як інструменти ідеологічної експансії, та чітке артикулювання самобутньої психологічної основи української нації.

Дослідження базується на фундаментальній психологічній та соціальній дихотомії, вперше сформульованій Миколою Костомаровим у праці «Дві руські народності»: протистоянні «особистого начала» (культ індивідуальної свободи та самоуправління) в українців проти «громадного начала» (культ централізованої покори та колективізму) у росіян.

Аналіз еволюції цих начал простежується через ключові національні архетипи. Український архетип козака втілює ідеал самостійної волі та горизонтальної самоорганізації, що історично тяжіє до договірних, демократичних форм влади та локальної осілості (культ «своєї землі», підтверджений Д. Чижевським). Натомість, російський архетип богатиря символізує службу центральній владі та підпорядкування індивідуальної волі державній місії експансії.

У статті зазначається, що нездатність українців до стійкої політичної єдності (критика «роз'єднання» Костомаровим та «нестримної волі» П. Кулішем) була платою за збереження цього вільного духу. У той час як російська свідомість культивувала авторитаризм та територіальне панування.

Авторки статті акцентують увагу на тому, що сучасна війна є прямим зіткненням цих цивілізаційних кодів: «українського модерну» (цінності свободи та конкретної реальності) проти «російської архаїки» (цінності покори та імперської міфології). Український опір є екзистенційною боротьбою за індивідуальну суб'єктність та право на власний простір.

Методологічне значення дослідження полягає у забезпеченні наукового інструментарію для самопізнання та формування консолідованої національної свідомості. Зіставлення історично закріплених ментальних відмінностей дає змогу не лише чітко артикулювати унікальність українського шляху, але й підвищити стійкість нації перед ідеологічними маніпуляціями та спробами зовнішнього впливу. Виявлення глибинних архетипів підтверджує неминучість конфлікту через несумісність базових ціннісних орієнтацій ідентичностей.

Ключові слова: архетип, М. Костомаров, «особисте начало», «громадне начало», український герой, дихотомія

Melnyk Lyudmyla Mykolaivna PHD (Political Sciences), Associate Professor, Head of the Department of Philosophical and Political Sciences, Social and Humanities Faculty of Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, https://orcid.org/0000-0002-1299-5610

Pasichnyk Nataliia PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Philosophical and Political Sciences Department, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, https://orcid.org/0009-0007-1694-9906

Yarmola Oleksandr Volodymyrovych Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophical and Political Sciences, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, https://orcid.org0000-0003-0972-178X

THE LOGIC OF THE EVOLUTION OF NATIONAL ARCHETYPES: PSYCHOLOGICAL AND HISTORIOSOPHICAL ANALYSIS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN IDENTITIES

Abstract. The proposed academic article is dedicated to a comparative historical and psychological analysis of the evolution of national archetypes in Ukrainian and Russian identities within the context of global transformations and the ongoing Russian-Ukrainian war. This analysis imparts strategic significance to the study of the structural elements of national resilience. The authors attempt to demythologize

perceptions that have been used as instruments of ideological expansion and to clearly articulate the unique psychological foundation of the Ukrainian nation.

The research is based on the fundamental psychological and social dichotomy first formulated by Mykola Kostomarov in his work “Two Russian Nationalities”: the confrontation between the “personal principle” (*«особисте начало»* – the cult of individual freedom and self-governance) in Ukrainians against the “communal principle” (*«громадне начало»* – the cult of centralized submission and collectivism) in Russians. The evolution of these principles is traced through key national archetypes. The Ukrainian Kozak archetype embodies the ideal of independent will and horizontal self-organization, historically leaning towards contractual, democratic forms of government and local rootedness (the cult of the “own land,” confirmed by D. Chyzhevsky). In contrast, the Russian Bogatyr archetype symbolizes service to the central authority and the subordination of individual will to the state mission of expansion. The article notes that the inability of Ukrainians to achieve stable political unity (criticized by Kostomarov as “disunity” and by P. Kulish as “unbridled will”) was the price paid for preserving this free spirit. Meanwhile, the Russian consciousness cultivated authoritarianism and territorial dominance.

The authors emphasize that the current war is a direct clash of these civilizational codes: “Ukrainian modernity” (values of freedom and concrete reality) against “Russian archaism” (values of submission and imperial mythology). Ukrainian resistance is an existential struggle for individual subjectivity and the right to one's own space.

The methodological significance of the research lies in providing scientific tools for self-awareness and the formation of a consolidated national consciousness. The juxtaposition of historically entrenched mental differences allows not only for the clear articulation of the uniqueness of the Ukrainian path but also for increasing the nation's resilience against ideological manipulation and attempts at external influence. The identification of deep-seated archetypes confirms the inevitability of conflict due to the incompatibility of the basic value orientations of these identities.

Keywords: archetype, M. Kostomarov, "personal principle," "communal principle," Ukrainian Hero, dichotomy.

У період глобалізаційних трансформацій та російсько-української війни, детальний аналіз базових архетипів набуває стратегічного значення для гарантування національної стійкості та інформаційної безпеки нашої держави. Порівняльний історико-психологічний аналіз дає змогу деміфологізувати уявлення, що використовувалися як інструменти зовнішнього впливу та ідеологічної експансії, й чітко артикулювати самобутню психологічну основу української нації. Актуальність цього дослідження зумовлена першочерговою важливістю глибокого пізнання структурних елементів національної ідентичності у сучасних суспільно-політичних умовах. Національна ідентичність є фундаментальною основою для забезпечення державності та соціальної консолідації.

Національна ідентичність є динамічною та багатошаровою конструкцією, що формується під впливом історичних подій, геополітичних обставин та культурних традицій. Її глибинний рівень представлений національними архетипами — універсальними, колективно успадкованими моделями сприйняття та поведінки, що визначають особливості світогляду нації. Дослідження цих архетипів є ключовим для розуміння як самоусвідомлення народу, так і його стратегічної поведінки на міжнародній арені. В контексті Східної Європи, особливий інтерес становить порівняльний аналіз архетипних структур української та російської ідентичностей. Вони розвивалися в тісному, але часто конфліктному, цивілізаційному полі. Географічна близькість та тривала політична залежність призвели до формування певних спільних рис, проте фундаментальні розбіжності у ставленні до свободи, держави, індивідуалізму та колективізму є вирішальними для пояснення сучасного протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльний історико-психологічний аналіз, започаткований М. Костомаровим, був продовжений та поглиблений у працях низки українських та західних істориків, філософів та політологів. Зокрема, В’ячеслав Липинський підтвердив зв'язок українського «особистого начала» з територіальністю та намагався подолати «роз’єднання» М. Костомарова через ідею здорового консерватизму. Так, Сергій Плохій досліджував історичні причини постійної боротьби Росії за контроль над Україною як ключем до імперського статусу. Оксана Забужко аналізувала культурні механізми придушення української індивідуальності та творчої волі російським імперським дискурсом тощо. Загалом, сучасна наукова думка продовжує розвивати дихотомію М. Костомарова.

Метою статті є здійснення порівняльного історико-психологічного аналізу еволюції національних архетипів (до прикладу, архетипів влади, героя, спільноти) у генезі української та російської ідентичностей.

Виклад основного матеріалу. Вперше у вітчизняній думці чітко артикулював фундаментальну психологічну та соціальну дихотомію між українською та російською народностями Микола Костомаров у науковій розвідці «Дві руські народності». Ця дихотомія ґрунтується на виборі історичного та ментального пріоритету: громадного (колективного) або особистого (індивідуального) начала.

Микола Костомаров вибудовував свою історіософську концепцію на засаді глибокого переконання, що вивчення унікальних особливостей існування будь-якої нації, а також її історично сформованих традицій організації суспільного життя, є не просто академічним завданням, а методологічним ключем до розуміння її потенціалу, шляхів розвитку та ефективної побудови її майбутнього.

У своїй філософії мислитель відводив центральне місце ідеї єдиного народного духу, який він розглядав як першооснову буття нації. Народне життя у всій його багатогранності - від побутових звичаїв до державотворчих прагнень - є, за М. Костомаровим, безпосереднім виявом цього внутрішнього, незмінного

духу. Саме тому науковець надавав виняткового значення культурним феноменам як дзеркалу національної психіки. Зокрема, народна поезія, фольклор, думи та пісні розумілися ним не як прості естетичні чи побутові твори, а як кристалізація та найчистіше вираження колективного національного духу. Через їхнє вивчення можна розшифрувати глибинні архетипи та прагнення народу.

М. Костомаров став одним із перших українських дослідників-демократів, який здійснив рішучий світоглядний поворот: він сакралізував народні маси, побачивши в них не просто об'єкт історичних подій, а суб'єкт історії. Філософ визначив, що саме народні маси є тією духовною і суспільною силою, яка спроможна рухати національний поступ та забезпечувати неперервність історичного процесу, що було новаторською тезою для його часу.

Згідно з Я. Козачком, дослідження «Дві руські народності» - одна з перших серйозних українознавчих праць, у якій на психологічному, історичному, фольклорному, етнографічному, релігійному матеріалі визначалися етногенні риси українців і росіян, розкривалися історично сформовані відмінності між їх національними характерами. Через зіставлення, аналогії, вчений виявив національні, самобутні, домінантні для кожного народу первні в системі історично зумовлених його поглядів, переконань, ідеалів, світорозуміння, побуту і звичаїв [3].

Підкреслимо, що у вище згаданній праці М. Костомаров використовує терміни південноруси для позначення українського народу та великоруси для росіян. Він наголошує, що розбіжності між цими двома етносами помітні у зовнішніх ознаках і проявах, які, проте, є лише відображенням глибинних, прихованих процесів та сутнісних відмінностей, закладених у народній душі (ментальності).

Для південнорусів, на відміну від великорусів, за М. Костомаровим характерно:

1. Перевага особистої свободи над общинністю; на противагу цьому для – росіян характерним є експансіонізм, перевага общини, обмеження індивідуальної свободи.

2. Переважання духовного над матеріальним; протилежність цьому – матеріалізм росіян і практичний розум, який проявляється у сфері ідей намаганням перевести ідею владарювання в життя. Українському ж народові притаманний ідеалізм, що виявляється у в більшій релігійності, любові до природи.

Фундаментальна психологічна відмінність між двома націями була поглиблена ідеями Володимира Антоновича у його праці «Три національні типи народні», де він спробував вивести ментальні особливості з різної чутливості нервової системи народів. Мислитель класифікував українців як меланхоліків: «Русини теж дуже чулі до вражень; але реакція у них прокидається після довгого перегоду за роздразненням» [1]. Цей меланхолізм зумовлює їхню «сумирність, гумор і нещирість», а ліризм відбивається навіть у «люб'язностях». Натомість,

росіяни визначені як флегматики: «нервова система москалів не вельми чула, а через те і реакція до вражень околишніх невелика і безсила». Ця мала чулість є, за В. Антоновичем, джерелом їхньої «грубіянськості» та «непоштивості»: він «не вважає на те, щоб там когось не зачепити, не образити» [1]. Таким чином, мислитель надав психофізіологічне обгрунтування культу сили (для збудження флегматика потрібне «дуже здорове» враження) у «громадному началі» та глибині чуття в «особистому началі» українців» [1].

Відповідно, такі відмінні риси національних характерів цих двох народностей, спричинили різне ставлення до політичної форми здійснення влади. М. Костомаров визначав домінанту великоруської ідентичності як громадний початок. Це означає, що суспільний ідеал та психологічний комфорт великорусів орієнтовані на збереження централізованої, єдиної держави (громади) за будь-яку ціну. Громадний початок означає, що суспільний ідеал та психологічний комфорт великорусів (росіян) орієнтовані на збереження централізованої, єдиної держави (громади) за будь-яку ціну. Так, влада у цій моделі сакралізована і необмежена. Народ, за М. Костомаровим, схильний до самопожертви заради величі та збереження центрального державного апарату. Великорус «любить державу, любить бути керованим, любить покорятися єдиній волі». Це створює архетипну готовність до ієрархії, авторитаризму та патерналізму, де індивід свідомо підпорядковує свою волю колективним інтересам, які персоніфіковані у фігурі правителя. Цей архетип знайшов своє історичне втілення у Московській державі та Російській імперії, де інститути (до прикладу, община, «Рускій мір») були створені для мінімізації індивідуальної свободи та забезпечення тотального контролю.

«Старі Слов'янські уявлення про суспільний лад визнавали за джерело загальної народної правди волю народу, вирок віча, із кого б то не складався народ, як би не збиралось це віче, дивлячись на умови; ці умови то розширювали, то звужували коло учасників у справах, то надавали вічу значення всенародних зборів, то обмежували його юрбою випадкових щасливців у грі на громадському полі. При цьому давно уже виникла й вкоренилась в розумінні ідея князя-правителя, третейського судді, встановителя порядку, охоронця від зовнішніх і внутрішніх чвар; між вічовим і княжим початком саме собою повинна була виникнути суперечність, однак ця суперечність уклалася і примирялася під покликанням народної волі віча під правом князя... Князь був необхідний, але князь обирався і міг бути вигнаний, якщо не задовольняв тим потребам народу, для яких був потрібний або зловживав своєю владою... На сході, навпаки, особиста свобода звужувалась і, нарешті, знищилася» [3], - як бачимо що ці два народи, хоч і мають спільне етнографічне коріння, від самого початку обрали різні психологічні вектори розвитку. М. Костомаров стверджував, що на противагу від росіян, в українській народності домінує особистий початок - культ індивідуальної волі, свободи та самостійності. Український ідеал не спрямований на створення жорсткої централізованої системи. Натомість, він

тяжіє до самоуправління та демократичних, договірних форм влади. Індивід прагне захисту своїх прав та волі від зовнішнього втручання.

Звідси виникає архетип Козака, який є не просто воїном, а вільною людиною, яка бере участь у прийнятті рішень (Козацька Рада) і може вільно обирати свого отамана чи то гетьмана. Цей архетип яскраво проявився у феномені Запорізької Січі та Гетьманщини. Нездатність українців до стійкої політичної єдності (що М. Костомаров критично називав «роз'єднанням») була, за його логікою, платою за збереження цього особистого, вільного духу.

Вказана дихотомія начала знаходить своє найяскравіше втілення у порівнянні національних архетипів Героя, що дає змогу виявити глибинну різницю в ціннісних орієнтаціях двох народностей: пріоритет індивідуальної свободи в українців проти пріоритету державної місії у великорусів.

Український Герой, втілений в образі Козака, є прямим наслідком домінанти «особистого начала». Як зазначав Пантелеймон Куліш у своїх історичних творах, справжній козак - це «людина чину», яка вийшла з-під контролю держави. Його героїзм полягає не стільки в підпорядкуванні наказу, скільки у самостійному виборі боротьби **за віру і волю (***виділення наше – Л.М., Н.П.***)**. Козак є бунтарем проти будь-якої неправедної централізованої влади. Цей Герой-Козак є символом незламності та самоорганізації, що закладає в національний менталітет ідею про те, що нація здатна оборонятися автономно.

Зазначимо, що смерть за волю у козацтві є вищою цінністю, ніж життя у неволі. Психологічна роль Героя-Козака полягає в тому, що він є символом незламності та самоорганізації, що закладає в національний менталітет ідею про те, що нація здатна існувати й оборонятися автономно, без жорсткого контролю з центру. Це підтверджує і національна балада, оскільки українські думи та балади оспівують переважно особисті подвиги, драматичні долі (наприклад, Маруся Богуславка), чи бунт проти гнобителів, підкреслюючи індивідуальну відповідальність і честь.

Саме цей архетип Козака та культ особистої волі був поглиблено осмислений Пантелеймоном Кулішем. Як бачимо з аналізу наукової розвідки М. Костомарова «Дві руські народності», в яких він ідеалізує «особисте начало» як основу свободи, то П. Куліш, особливо у своєму романі «Чорна рада» (1857), корегував цю романтичну візію, додаючи до неї елемент і національної трагедії.

П. Куліш підтверджував, що архетип Козака є втіленням свободи, але водночас показував, що нездатність українців перетворити цю «волю» на «політичну дисципліну» веде до саморуйнування. Виходячи із аналізу листів та пізньої публіцистики мислителя, робимо висновок, що П. Куліш вважав, що вічне прагнення до індивідуальної, нестримної волі стало певною перешкодою на шляху до створення міцної української держави.

П. Куліш у творі «Чорна рада» через образи Якима Сомка - освіченого, державницьки мислячого козака, який прагне єдності та Івана Брюховецького, демагога, який використовує «чернь» і її стихійну жагу до необмеженої волі,

ілюструє те, що Костомаров позначив як проблему «особистого начала»: любов до свободи виявилася сильнішою за прагнення до міцної держави.

Уста Сомка промовляють про ідеал державницького Козака, що прагне порядку: «Зложити докупи обидва береги Дніпрові, щоб і старшина, і чернь були одно», але його благородний ідеал гине під натиском некерованої «чорної ради» — символу анархічної волі мас. Натомість, демагог Брюховецький, апелюючи до найнижчого архетипу необмеженої свободи і жаги до матеріальних благ, заявляє: «Брюховецький — той справді теє, що й ми» [5], чим викликає руйнівний хаос.

Натомість, російський герой, відомий як богатир чи служивий чоловік, є прямим психологічним наслідком домінанти «громадного начала». Його героїзм нерозривно пов'язаний зі службою центральній владі - царю чи князю - і захистом державних кордонів та інтересів. Місія богатиря, до прикладу, Іллі Муромця, полягає в забезпеченні величі та безпеки Московії. Його індивідуальна воля підпорядкована державній місії. Цей принцип підпорядкування особистості державному апарату був ключовим для формування суспільства. Микола Костомаров описуючи цю соціальну структуру та її психологічні наслідки писав: «Великорус любить державу, любить бути керованим, любить покорятися єдиній волі» [3].

Психологічно це створює архетип лояльності та беззаперечного виконання наказу. М. Костомаров бачив, що ця система тотального підпорядкування призвела до утиску індивідуальної свободи на користь державного порядку: «...на Сході, навпаки, особиста свобода звужувалась і, нарешті, знищилася» [3].

Епос (билини) слугує головним сховищем цього архетипу, фокусуючись на колективних загрозах та героїчному захисті столиці, підкреслюючи важливість державного єднання навколо центру. Як відзначав Я. Козачок, ці історично сформовані відмінності у психологічному та фольклорному матеріалі стали основою для визначення етногенних рис [4]. Тобто, якщо український герой втілював волю, то російський — державну повинність.

Таким чином, архетипна різниця є не лише історичною, але й психологічною. Якщо Український Герой воює за право бути вільним (індивідуальна свобода), то російський герой воює за обов'язок служити (державна місія). Ця дихотомія пояснює, чому у критичні моменти історії українці схильні до самоорганізації та локального опору, тоді як російська свідомість очікує наказу з центру та діє в рамках жорсткої військової ієрархії.

Ця різниця в організації суспільного життя особливо яскраво проявляється в асоціаціях. Як зазначав В. Антонович, українська асоціація (чумацтво, рибальство, чабанство) вирізняється «малочисленністю і рівноправністю товаришів» [1].

Навіть там, «де треба голови або отамана», товариші «вибирають його і слухаються остільки, оскільки йому звірились» [1]. При цьому винагородою за керівництво є «шана й повага і ніколи не більший пайок з заробітку» [1]. Це яскраво підтверджує ідеал громадської рівноправності та договірних форм

влади, який, на думку В. Антоновича, вбачається у «стародавнім вічі, в козацькій раді, в Запоріжжі» [1].

На противагу цьому, російський «большак» (голова асоціації) «єднається сам за всі і сам порядкує... Од роботи сам ухиляється, зіставляючи собі тільки право указчика... За комісію, за привід і догляд йому відділяється найбільший пайок з заробітку» [1]. Це підкреслює глибоко вкорінену вертикаль і патерналізм. Такі політичні ідеали, як стверджує В.Антонович, і є ключем: «Великоруси охочі слухати тільки авторитету і слухати абсолютно, безперечно...», натомість, русини мають інший ідеал — це «правда, правдивість, громадська рівноправність» [1].

Психологічним наслідком домінування «особистого начала» є те, що українець виявляється більш емоційним, індивідуалістичним і значно менш схильним до ідеї «великої імперії», ніж росіянин. Його фокус зосереджений на своїй землі, своїй хаті та своїй спільноті, а не на державі як абстрактному, самоцінному ідолі, що є прямим конфліктом з «громадним началом» росіян.

Глибинний фокус українця на «своїй хаті та своїй спільноті» як прояв «особистого начала» веде до розкриття ще одного важливого культурного чинника відмінності, пов’язаного зі ставленням до простору (території) та способом господарювання. Відмінності в географічному розташуванні та історичних способах господарювання створили діаметрально протилежні культурні архетипи, які тісно пов'язані з «особистим» та «громадним» началами.

Психологічним наслідком домінування «особистого начала» є глибоко вкорінений культ осілості та локальності. Український ідеал пов'язаний не з абстрактною «імперією», а з конкретним, обжитим і освяченим простором. Це виявляється у високій цінності землі – рідна земля, хати - *моя хата*, садиби - *обійстя*, що є сакральними поняттями. Історично українці вели інтенсивне землеробство, що підтримувало індивідуальну відповідальність та особисту ініціативу. Таким чином, український архетип культивує внутрішній розвиток, якість обробітку і захист конкретного, освоєного локального світу. Так, Дмитро Чижевський у своїй праці «Нариси з історії філософії на Україні» зазначав про те, що характерною рисою українського світогляду є його емоційність і любов до конкретної, відчутної реальності, до «своєї» землі», що підтверджує пріоритет локального над абстрактним [7].

У росіян домінанта «громадного начала» та орієнтація на збереження централізованої держави призвели до формування культу територіальної експансії та абстрактного, необмеженого простору. Для росіян важливішою є абстрактна величина держави та її безмежні кордони. У менш родючих північних ґрунтах переважало екстенсивне господарювання та роль общини, що обмежувало індивідуальну свободу.

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, проведений порівняльний історико-психологічний аналіз переконливо доводить, що фундаментальна дихотомія між українською та

російською ідентичностями, вперше чітко артикульована Миколою Костомаровим як протистояння «особистого начала» та «громадного начала», не є історичним артефактом, а залишається ключовим цивілізаційним кодом, який визначає стратегічну поведінку обох націй. Українська ідентичність, сформована під домінантою індивідуальної волі, культу осілості та захисту конкретної, обжитої землі, тяжіє до децентралізації, договірних форм влади та архетипу Козака-бунтаря. Це пояснює високу схильність українського суспільства до горизонтальної самоорганізації та непокори перед автократією, що найяскравіше проявилося у феномені волонтерства та Сили територіальної оборони Збройних Сил України під час сучасної російсько-української війни. Водночас, ця історична тяга до нестримної волі обумовлює певні історичні труднощі у творенні стійкої централізованої державної дисципліни. На противагу цьому, російська ідентичність, сформована під домінантою «громадного начала», культивує сакралізацію центральної влади, підпорядкування індивіда інтересам абстрактної держави та експансію безмежного простору. Це створює архетип богатиря-служивого та призводить до психологічної готовності до беззаперечного виконання наказу, що пояснює тотальне підкорення вертикалі та імперський характер агресії. Зіткнення цих кодів простежується навіть на рівні етичних критеріїв. Як випливає з аналізу В. Антоновича, етичним критерієм для українця-русина є справедливість і правда: «Українець-русин вважає за етичне все те, що справедливо» [1]. Натомість, для великоруса виступним етичним пунктом є сила, він «поперед усього звертає увагу на те, чи факт дужий, чи не дужий» [1].

Отже, сучасна російсько-українська війна є прямим зіткненням цих глибинних архетипів - цінностей свободи та конкретної реальності - український модерн, проти цінностей покори та імперської міфології - російська архаїка. Український опір, що ґрунтується на архетипі «особистого начала», є екзистенційною боротьбою за індивідуальну суб'єктність та право на власний простір, яка фундаментально протистоїть прагненню домінування та поглинання з боку «громадного начала». Глибоке пізнання цих структурних елементів ідентичності є стратегічною необхідністю для гарантування національної стійкості, консолідації та деміфологізації інструментів ідеологічної експансії.

Перспективи подальших розвідок мають бути сфокусовані на емпіричному аналізі проявів сформованих архетипів у сучасних умовах, що є ключем до зміцнення національної стійкості.

Література

1. Антонович В. Три національні типи народні URL. http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm
2. Забужко О. С. Notre Dame d'Ukraine: українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
3. Костомаров М. Дві руські народності. URL. http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm
4. Козачок Я. Українська ідея з вузької стежки на широку дорогу. К., 2004. – 352 с.
5. Куліш П. Чорна рада. URL. https://uabook.com.ua/book/chorna-rada/

6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. URL. https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf

7. Чижевський, Д. І. Нариси з історії філософії на Україні. URL. http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm

References

1. Antonovych, V. Try natsionalni typy narodni [Three National Folk Types]. Litopys.org.ua. Retrieved from http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm [in Ukrainian].

2. Zabuzhko, O. S. (2007). *Notre Dame d'Ukraine: ukrainka v konflikti mifolohii* [Notre Dame d'Ukraine: A Ukrainian Woman in the Conflict of Mythologies]. Kyiv: Fakt. 640 p. [in Ukrainian].

3. Kostomarov, M. (n.d.). *Dvi ruski narodnosti* [Two Russian Nationalities]. *Litopys.org.ua*. Retrieved from http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm [in Ukrainian].

4. Kozachok, Ya. (2004). *Ukrainska ideia z vuzkoi stezhky na shyroku dorohu* [Ukrainian Idea from a Narrow Path to a Wide Road]. Kyiv. 352 p. [in Ukrainian].

5. Kulish, P. (n.d.). *Chorna rada* [Black Council]. *Uabook.com.ua*. Retrieved from https://uabook.com.ua/book/chorna-rada/ [in Ukrainian].

6. Lypynskyi, V. (n.d.). *Lysty do brativ-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu* [Letters to Brother Farmers. On the Idea and Organization of Ukrainian Monarchism]. *Diasporiana: elektronna biblioteka*. Retrieved from https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf [in Ukrainian].

7. Chyzhevskyi, D. I. (n.d.). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* [Essays on the History of Philosophy in Ukraine]. *Litopys.org.ua*. Retrieved from http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm [in Ukrainian].

УДК: 159.9:37.015.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1953-1961

Найчук Вікторія Віталіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-2971-1386

Абсалямова Лариса Миколаївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-8668-9552

Куц Павло Віталійович асистент кафедри реабілітаційних технологій, Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна», м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0004-2739-5986

Головенько Віра Павлівна магістр психології, Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна», м. Вінниця

ТРАНСФОРМАЦІЙНА ГРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЖИТТЄВИХ КРИЗ

Анотація. У статті розглядається трансформаційна гра як ефективний інструмент психологічної підтримки особистості в періоди життєвих криз. У фокусі дослідження – феномен психологічного благополуччя, його ускладнення в умовах соціальних, екзистенційних та культурно-психологічних викликів, а також потенціал інтерактивних методів у роботі з глибокими внутрішніми переживаннями. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості осіб, що переживають стани втрати, екзистенційної порожнечі, травми, внутрішньої дезорієнтації внаслідок життєвих змін чи зовнішніх подій, які не підлягають контролю.

У контексті психологічного консультування зростає потреба у практиках, які поєднують безпечність, особистісну глибину, символічну виразність та здатність активізувати внутрішні ресурси. Трансформаційна гра, як форма структурованого ігрового процесу, відповідає цим вимогам, дозволяючи не лише досліджувати особистісні проблеми, а й сприяти м'якій трансформації ставлень, переконань і моделей поведінки.

Стаття обґрунтовує теоретичні передумови доцільності використання трансформаційної гри та демонструє її потенціал як методу, що здатен поєднувати когнітивний, емоційний та тілесний досвід людини в інтегративному просторі самодослідження.

Окрему увагу приділено аналізу змістовних компонентів трансформаційної гри, її психологічним механізмам впливу та можливостям практичного застосування в роботі з кризовими станами. У підсумку статті сформульовано загальні висновки щодо доцільності впровадження трансформаційних ігор у практику психологічної допомоги та визначено напрямки подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: трансформаційна гра, психологічне благополуччя, криза, адаптація, психотерапія, ресурс, самопізнання, інтеграція досвіду, особистісне зростання, ігрова методика.

Naichuk Viktoriia PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-2971-1386

Absaliamova Larysa, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-8668-9552

Kuts Pavlo Assistant of the Department of Rehabilitation Technologies, Vinnytsia Social and Economic Institute of the University of 'Ukraine', Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0004-2739-5986

Holovenko Vira Master of Psychology, Vinnytsia Institute of Social and Economic Sciences, Open International University of Human Development "Ukraine", Vinnytsia

TRANSFORMATIONAL GAME AS A METHOD OF SUPPORTING INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN LIFE CRISIS CONDITIONS

Abstract. The article explores the concept of transformational games as an effective means of psychological support for individuals navigating life crises. The focus is placed on the notion of psychological well-being and its vulnerability in the face of sociocultural, existential, and emotional challenges. Within this context, the study highlights the increasing relevance of non-linear, integrative methods that can access deep inner experiences, enable symbolic expression, and mobilize internal resources.

As traditional approaches to psychological counseling evolve, there is a growing need for safe yet profound modalities that allow individuals to explore their personal difficulties while engaging creatively with their internal world. Transformational games, as structured and symbolically rich practices, offer a unique opportunity to facilitate self-inquiry, activate adaptive mechanisms, and initiate positive change in

attitudes, values, and behavior. The article presents a theoretical justification for the implementation of such games in psychological practice and examines their potential to create a holistic space for emotional, cognitive, and somatic integration.

Attention is also given to the internal structure and mechanisms of transformational games, their therapeutic impact, and possible areas of application in working with psychological crises. The study concludes with a reflection on the value of incorporating transformational games into contemporary psychological practice and outlines prospective directions for future research in the field of game-based interventions.

Keywords: transformational game, psychological well-being, crisis, adaptation, psychotherapy, internal resources, self-exploration, emotional integration, personal growth, game-based method.

Постановка проблеми. У сучасному світі життєві кризи стали не винятком, а частиною повсякденного досвіду. Зростання глобальної нестабільності, загострення воєнних конфліктів, масова міграція, втрата соціальних зв'язків, сенсожиттєва дезорієнтація та внутрішні трансформаційні виклики змушують людину щораз частіше стикатися з психологічними станами, які виходять за межі звичної адаптації. У цьому контексті підтримка психологічного благополуччя набуває особливого значення, адже саме воно забезпечує людині внутрішню стійкість, здатність до конструктивного реагування на зміни, збереження цілісності «Я» та відновлення сенсу життя.

Традиційні форми психотерапії та консультування залишаються важливими інструментами допомоги, однак зростає інтерес до нових інтерактивних ігрових форм, які здатні поєднати глибину особистісного опрацювання з елементами самопізнання, творчості й ресурсної активізації. Одним із таких підходів є трансформаційна гра — особлива форма психологічної роботи, що базується на метафоричному моделюванні життєвих ситуацій у безпечному і структурованому ігровому просторі.

Цей формат дає змогу людині взаємодіяти з власним досвідом не лише раціонально, але й через символіку, емоційні реакції, уяву, тілесні відчуття. Трансформаційна гра здатна стимулювати внутрішні зміни — м'які, але суттєві, що формують нові стратегії поведінки, поглиблюють самоусвідомлення та сприяють особистісному зростанню. У кризових станах вона виступає не лише як підтримка, а й як інструмент реконструкції внутрішнього світу людини, повернення контролю, довіри до себе та бачення майбутнього. Саме тому питання її ефективного застосування потребує ґрунтовного теоретичного осмислення та практичного дослідження.

Аналіз останніх публікацій. Науковий інтерес до теми психологічного благополуччя в умовах криз стрімко зростає, що відображено у працях як зарубіжних, так і українських дослідників. Теоретичні засади переживання кризових ситуацій розкриваються у контексті психосоціального розвитку

(Е. Еріксон, Д. Елкінд), трансформаційного навчання (Р. Кіган), концепцій самозміни та особистісної зрілості (К. Гілліган, Д. Мейс, Е. Берн).

Серед українських науковців значну увагу темі життєвих криз і ресурсів адаптації приділяють (Н. Ю. Петрук, О. А. Даценко, О. А. Наумович), а аспектам психологічного благополуччя в умовах війни – (С. М. Забаровська, Н. Огороднійчук, Н. Портницька). Питання трансформаційної гри як методу психологічної підтримки особистості розробляють (Б. Ю. Ляшенко, І. Є. Штученко, В. Віткалова, Л. Суліковська).

Актуальні публікації демонструють, що трансформаційна гра здатна поєднувати символічне й емоційне опрацювання досвіду, стимулювати розвиток рефлексії, мобілізувати внутрішні ресурси та формувати нові особистісні установки, що особливо важливо в умовах глибоких життєвих змін.

Мета статті - проаналізувати можливості трансформаційної гри як ефективного методу підтримки психологічного благополуччя особистості в умовах життєвих криз.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві, яке переживає глибокі соціальні трансформації, війну, втрату життєвих орієнтирів і руйнування звичних моделей безпеки, особистість стикається з необхідністю адаптації до нових, часто травматичних умов. У зв’язку з цим особливої ваги набуває проблема психологічного благополуччя як ключового ресурсу, що дозволяє людині не тільки зберігати ментальну стабільність, а й віднаходити сенс у складних обставинах [1].

У контексті війни, примусової міграції, втрати близьких та засобів до існування, психологічне благополуччя стає не лише індивідуальною характеристикою, а суспільною потребою. Дослідники підкреслюють, що його рівень безпосередньо пов’язаний із здатністю особистості до адаптації, збереження цілісності «Я», а також з емоційною стійкістю [2]. У цьому ракурсі особливої уваги заслуговують інноваційні форми психологічної підтримки, здатні забезпечити цілісний підхід до внутрішніх переживань людини. Однією з таких форм є трансформаційна гра.

Трансформаційна гра — це особливий метод інтерактивної роботи з особистістю, який передбачає використання метафори, символіки, ігрового мислення для створення безпечного простору самодослідження. На відміну від традиційних підходів, де домінує вербальне осмислення проблеми, трансформаційна гра дозволяє залучити невербальні рівні досвіду — емоційний, тілесний, образний — і через них активізувати процеси внутрішньої зміни. Такий підхід особливо цінний у кризових станах, коли людина може не мати достатнього ресурсу для раціонального аналізу ситуації, але здатна відчути її через гру.

На думку українських дослідників, трансформаційна гра сприяє виявленню прихованих потреб, конфліктів, ресурсів та потенціалу особистості, які не завжди можуть бути усвідомлені в межах звичайної розмовної терапії [3]. Через гру учасник не лише рефлексує свої життєві сценарії, а й має змогу їх «прожити»

в умовах безпечної ігрової реальності, що сприяє виникненню нових поглядів на ситуацію, переосмисленню минулого досвіду та створенню нових моделей поведінки.

Розробка авторських трансформаційних ігор в Україні свідчить про глибоку інтеграцію цього підходу в сучасну психотерапевтичну практику. Наприклад, гра «Арт-Зґарда» побудована на поєднанні арттерапевтичних і символічних технік і дозволяє учаснику виявляти власну ідентичність, сенси та внутрішні цінності [4]. Такі ігри відкривають можливості не лише для діагностики, а й для глибинної терапії, адже торкаються фундаментальних структур психіки.

У дослідженнях підкреслюється, що в умовах сучасних викликів — зокрема війни, вимушеного переселення, втрати соціальної підтримки — трансформаційна гра може виступати потужним інструментом психологічної стабілізації [5]. Її ефективність полягає в здатності об'єднувати ігрову свободу з терапевтичною глибиною. Через символічні образи учасники здатні зустрітися з власними страхами, пережити гнів, сум, провину або втрату, не поринаючи при цьому у травматизацію.

Наукове обґрунтування використання трансформаційних ігор у роботі з кризовими станами має під собою концептуальні основи розуміння життєвої кризи. Вітчизняні дослідники трактують кризу не лише як деструктивний фактор, а як потенційно продуктивний етап особистісного розвитку [6]. Криза виступає простором вибору, переоцінки життєвих пріоритетів, переходу на новий рівень усвідомлення себе та своїх можливостей. У такому розумінні психотерапевтична гра стає способом допомоги особистості пройти цей перехід свідомо й ресурсно.

Окрему увагу в контексті ігрових підходів заслуговує дослідження внутрішніх механізмів подолання кризи. Переживання кризи часто супроводжується втратою цілісності «Я», порушенням звичних механізмів захисту, відчуттям розгубленості. У таких випадках людина виявляється не здатною на раціональне вирішення ситуації, і саме тоді символічна гра дає змогу інтегрувати роз'єднані частини досвіду, віднайти внутрішню опору, повернути відчуття контролю [7]. В ігровому полі створюється можливість вільного експериментування з поведінковими стратегіями, ролями, сценаріями, що формує нову модель реагування на труднощі.

Сучасна українська психотерапевтична практика активно вивчає і впроваджує трансформаційні ігри в роботу з різними категоріями клієнтів: студентами, жінками-мігрантками, військовими, людьми з посттравматичним досвідом. Адаптивні ресурси особистості, які розкриваються через гру, часто стають базисом для подальшої терапевтичної роботи [8]. Завдяки інтегративному характеру трансформаційна гра дозволяє охопити як когнітивний, так і емоційний, тілесний, духовний рівні переживання, що сприяє цілісному відновленню людини.

Навіть у складних екзистенційних умовах особистість зберігає здатність до розвитку і самовідновлення. У цьому контексті трансформаційна гра виконує функцію психологічного каталізатора, що активізує внутрішні процеси реорганізації. Вона сприяє осмисленню життєвих подій, інтеграції досвіду та формуванню нових життєвих сценаріїв, заснованих на власній активності й суб'єктності.

Підтвердження цьому знаходимо в дослідженнях, які підкреслюють роль символічних і проективних технік у відновленні емоційної рівноваги. Зокрема, у працях, присвячених трансформаційній грі як формі самопізнання, зазначається, що гра дозволяє не лише ідентифікувати конфлікт чи внутрішню проблему, а й створити простір для альтернативного досвіду — без тиску, безоцінно, із залученням ресурсної складової особистості [9]. Символічний характер трансформаційної гри сприяє переходу від буквального до метафоричного мислення, що часто відкриває нові можливості для внутрішньої реконструкції та психологічного зцілення.

Сучасні гуманістичні концепції розвитку особистості, зокрема модель ментальних переходів, акцентують на тому, що людині в кризовому стані часто бракує когнітивних структур, щоб зрозуміти, що саме з нею відбувається. Через це вона потребує «контейнера досвіду», в якому може «розгортати» свій внутрішній хаос і поступово формувати новий наратив. Гра, у цьому сенсі, виконує функцію такого контейнера — безпечного простору, в якому народжується нова версія себе [10].

Нерідко трансформаційна гра поєднується з елементами арттерапії, психодрами, тілесно-орієнтованих практик, що дозволяє створити багаторівневу систему впливу на психіку. За допомогою візуальних образів, символів, руху, звуку учасник гри опановує нові форми вираження, переживання і трансформації емоційного досвіду. При цьому кожна гра має свою логіку, тематику, архетипний сюжет, що впливає на глибину і специфіку процесів, які в ній запускаються [4].

У роботі з людьми, які перебувають у стані втрати — майна, близьких, рідного дому, соціального оточення — трансформаційна гра дозволяє не тільки символічно прожити ці втрати, а й дати їм місце в новій реальності. Через втілення емоцій у грі, учасник має змогу знайти точку стабільності та почати рух у напрямку нової цілісності.

Так, зокрема, трансформаційні ігри застосовуються у роботі з жінками-мігрантками, які зазнали дезадаптації, втрати ідентичності та потребують переосмислення свого місця у світі [2].

Дослідницький аналіз ігор, що використовуються в терапевтичній практиці, також свідчить про позитивну динаміку в подоланні апатії, зниженні тривожності, формуванні мотивації до змін. В окремих випадках фіксується зміна ціннісних орієнтацій, посилення внутрішньої відповідальності, зростання здатності до емпатії та співпереживання [3]. Все це дозволяє говорити про трансформаційну гру як не лише про інструмент подолання кризи, а як про можливість зростання особистості через кризу.

Одним із важливих аспектів у використанні трансформаційних ігор є роль ведучого (тренера, терапевта, фасилітатора). Від його професійності, емоційної зрілості, етичності залежить глибина і безпечність процесу. Ведучий виступає не як режисер, а як супроводжуючий, створюючи умови для розкриття внутрішнього потенціалу учасника, не нав'язуючи сценарії, але фокусуючи увагу на значущих моментах гри. Таким чином, вибудовується не авторитарна, а партнерська взаємодія, що відповідає сучасним принципам терапевтичної етики.

Особливе значення трансформаційна гра має у груповому форматі, де кожен учасник стає дзеркалом для інших, відображаючи теми, з якими працює сам. Групова динаміка підсилює ефект переживання, допомагає усвідомити, що «я не один», активує підтримку та емпатію. При цьому важливо забезпечити безпеку і конфіденційність процесу, сформувати атмосферу довіри, відкритості й прийняття, що можливе лише за умови наявності професійного фасилітатора.

Психологічне благополуччя, як інтегральна характеристика особистості, формується не лише на рівні відсутності патології чи стресу, а як здатність людини до самореалізації, відчуття сенсу життя, гармонії з собою та іншими. У зв'язку з цим трансформаційна гра дозволяє актуалізувати глибинні ресурси, які в умовах щоденного стресу або кризи можуть залишатися недоступними. Вона відкриває шлях до внутрішньої трансформації, сприяє створенню нового життєвого сценарію, який базується не на травмі, а на досвіді зцілення [1].

Показово, що навіть у складних умовах війни психологи та терапевти в Україні знаходять можливість проводити трансформаційні ігри як для цивільного населення, так і для військових. Вони відзначають, що гравці отримують не лише полегшення, а й нові орієнтири, краще розуміння себе, вміння приймати рішення в умовах невизначеності. Це ще раз доводить ефективність і адаптивність цього методу [5].

Необхідно підкреслити, що трансформаційна гра не є уніфікованою методикою. Вона постійно оновлюється, модифікується, адаптується до нових запитів суспільства. В її основі лежить динамічна модель особистості, яка розглядає людину як здатну до зростання навіть у найскладніших обставинах. Відповідно, гра стає не лише терапевтичним засобом, а формою психоосвіти, способом підвищення ментальної культури, інструментом розвитку емоційного інтелекту.

Крім того, трансформаційна гра має потенціал для застосування в освітньому середовищі, зокрема в роботі зі студентами. У цьому контексті вона допомагає краще розуміти власні мотиви, цінності, сенси, формувати усвідомлене ставлення до навчання і майбутнього професійного шляху. Це сприяє розвитку не лише академічної успішності, а й особистісної зрілості [3].

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що трансформаційна гра — це багатоаспектний інструмент, який поєднує терапевтичний, освітній та соціальний потенціали. Вона базується на унікальному механізмі поєднання гри, символу, рефлексії та міжособистісної взаємодії, що дозволяє впливати як на

поверхневі, так і на глибинні рівні психіки. Через гру людина отримує шанс не лише побачити свою ситуацію з нової перспективи, а й змінити її внутрішню структуру — зробити те, що у звичайному повсякденному житті було би майже неможливо.

Таким чином, у сучасних умовах — як в Україні, так і за її межами — трансформаційна гра дедалі більше визнається не лише як інноваційний підхід, а як гнучкий, глибокий і водночас доступний метод психологічної допомоги, особливо в умовах життєвих криз. Її роль у збереженні й відновленні психологічного благополуччя вимагає подальшого наукового осмислення, стандартизації, підготовки фахівців і включення до системи надання психологічної допомоги.

Висновки. Результати аналізу дозволяють зробити висновок, що трансформаційна гра є ефективним методом психологічної підтримки особистості в умовах життєвих криз. Її застосування сприяє активізації внутрішніх ресурсів, переосмисленню життєвих ситуацій, формуванню нових моделей реагування та підвищенню рівня психологічного благополуччя. Завдяки інтеграції символічних, емоційних і когнітивних компонентів, трансформаційна гра забезпечує безпечний простір для самопізнання, самовираження та особистісного зростання. Подальші дослідження у цьому напрямі є актуальними для вдосконалення психотерапевтичних і соціально-психологічних інтервенцій.

Література:

1. Забаровська С. М. Психологічне благополуччя та якість життя українців в умовах повномасштабної війни. Психологія та соціальна робота. 2024. № 1. С. 111–120.

2. Огороднійчук Н., Портницька Н. Чинники, що впливають на психологічне благополуччя жінок-мігранток. Проблеми психічного здоров’я у час війни: матеріали студентсько-викладацької науково-практичної конференції (28 листопада 2024). 2025. С. 91–95.

3. Ляшенко Б. Ю., Штученко І. Є. Трансформаційна гра як засіб впливу на ціннісні орієнтації студентів. Тенденції розвитку вищої освіти в Україні та за її межами. 2024. С. 221.

4. Віткалова В. Психологічна трансформаційна гра Арт-Зґарда: «Я-арттерапевт, і моя ціль…». Простір арттерапії: вектори зцілення у часи війни : матеріали XXII Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (21–23 березня 2025). Київ : Талком, 2025. С. 142.

5. Суліковська Л. Від ігрової терапії до глибинної трансформації: психологічні ігри в умовах сучасних викликів. Проєкт «Потяг життя», 2025. С. 54.

6. Петрук Н. Ю. Концептуальне обґрунтування понять «життєва криза» та «кризові ситуації» у соціально-психологічних дослідженнях. Наукові записки. Серія: психологія. 2024. № 1. С. 108–115.

7. Даценко О. А. Особистість як суб’єкт переживання життєвої кризи. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2024. 34(73). С. 6–10.

8. Наумович О. А. Особливості адаптаційних ресурсів особистості в період життєвих криз. Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ДЗВО «УМО» НАПН України, 2025.

9. Erickson M. H. Advanced techniques of hypnosis and therapy: selected papers of Milton H. Erickson. New York : Grune & Stratton, 1967. 352 p.

10. Kegan R. In Over Our Heads: The Mental Demands of Modern Life. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994. 456 p.

11. Mahoney M. J. Psychotherapy Process: Current Issues and Future Directions. New York : Springer, 1980. 287 p.

12. Brown D. The Da Vinci Code. New York: Doubleday, 2003. 489 p.

References

1. Kyrychenko R. V., Dubrova N. S., Ovsiienko R. O. (2021). Znachennia emotsiinoho intelektu v diialnosti pedahoha (*The importance of emotional intelligence in teacher's professional activity*). *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 38, 120–126. [in Ukrainian]

2. Liash O., Khurtenko O., Marchuk S. (2023). Emotsiinyi intelekt yak zasib rozvytku rezyliientnosti osobystosti (*Emotional intelligence as a means of developing personal resilience*). *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 74(4), 79–86. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-79-86 [in Ukrainian]

3. Petrova N. (2015). Sformovanist emotsiinoho intelektu yak zaporuka uspishnoi profesiinoi diialnosti maibutnoho pedahoha: teoretychnyi aspekt (*Formation of emotional intelligence as a prerequisite for professional success of future teachers: theoretical aspect*). *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatiuka. Seriia: Pedahohika*, 2, 27–31. [in Ukrainian]

4. Podofei S. O. (2019). Emotsiinyi intelekt osobystosti y osoblyvosti yoho stanovlennia (*Emotional intelligence of the individual and the specifics of its development*). *Naukovyi visnyk KhDU. Seriia "Psykholohichni nauky"*, 1, 260–265. [in Ukrainian]

5. Rakitianska L. (2018). Sutnist ta zmist poniattia "emotsiinyi intelekt" (*The essence and content of the concept "emotional intelligence"*). *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka*, 4, 35–42. [in Ukrainian]

6. Dicke T., Parker P. D., Marsh H. W., Kunter M. (2014). Self-efficacy in classroom management, emotions, and teacher well-being: A multilevel analysis. *Journal of Educational Psychology*, 106(2), 569–583. https://doi.org/10.1037/a0035702 [in English]

7. Mayer J., Salovey P., Caruso D. R. (2008). Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? *American Psychologist*, 63(6), 503–517. https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.6.503 [in English]

8. Rosenfeld M., Richman J. (2019). Teachers' Professional Competence: The Role of Emotional Intelligence and Pedagogical Skills. *Teaching and Teacher Education*, 78, 140–147. https://doi.org/10.1016/j.tate.2018.11.012 [in English]

УДК 376-053.4-056.36:616.89-008.1:159.922.7-044.372]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1962-1977

Омельченко Ірина Миколаївна доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4698-0273

Кобильченко Вадим Володимирович доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-7717-5090

ПЛЕКАННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОГО ПСИХОТРАВМІВНОГО СОЦІУМУ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми плекання ментального здоров'я дітей з особливими освітніми потребами в умовах кризових ситуацій життя, що є характерними для сучасного психо-травмівного соціуму. Обґрунтовано актуальність дослідження в контексті глобальних соціальних трансформацій, збройного конфлікту та хронічного стресового навантаження, які істотно впливають на психоемоційний стан дітей дошкільного віку, зокрема з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву. Проаналізовано основні наукові підходи до осмислення екстремальних і кризових ситуацій (стимульний, індивідуалістичний, інтерактивний), а також сучасні уявлення про психологічну травму, резилієнс і копінг-стратегії.

У роботі обґрунтовано доцільність використання поняття «ментальне здоров'я» як інтегративної характеристики психологічного благополуччя дитини та ресурсу її адаптації в умовах нестабільності. Особливу увагу приділено можливостям мультимодальної моделі BASIC Ph як ефективного інструменту активізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів дитини, розвитку стресостійкості, емоційної саморегуляції та соціальної підтримки. Окреслено специфіку проявів кризових і травматичних реакцій у дошкільників, а також ризики дезадаптації в освітньому середовищі.

Визначено ключові напрями психолого-педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в кризових умовах, зокрема адаптацію освітніх програм, створення безпечного середовища, посилення міждисциплінарної взаємодії та співпраці з родинами. Зроблено висновок, що системне плекання ментального здоров'я дитини через розвиток резилієнсу та адаптивних копінг-

стратегій є важливим чинником збереження її психічного благополуччя та успішної соціалізації в умовах сучасного психотравмівного соціуму.

Ключові слова: ментальне здоров'я, кризові ситуації життя, психологічна травма, резилієнс, копінг-стратегії, модель BASIC Ph, діти з особливими освітніми потребами, дошкільний вік.

Omelchenko Iryna Mykolayivna Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Chief Researcher of the Department of Psychological and Pedagogical Support for Children with Special Needs, Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4698-0273

Kobylchenko Vadym Volodymyrovych Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Chief Researcher of the Department of Education of Children with Sensory Developmental Disorders, Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-7717-5090

NURTURING THE MENTAL HEALTH OF A CHILD WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN LIFE CRISIS SITUATIONS AS A FACTOR OF THE CONTEMPORARY PSYCHOTRAUMATIC SOCIETY

Abstract. The article presents a theoretical and methodological analysis of the problem of nurturing the mental health of children with special educational needs in life crisis situations that are characteristic of the contemporary psychotraumatic society. The relevance of the study is substantiated in the context of global social transformations, armed conflict, and chronic stress exposure, which significantly affect the psycho-emotional state of preschool children, particularly those with mild intellectual disabilities. The paper analyzes the main scientific approaches to understanding extreme and crisis situations (stimulus-based, individualistic, and interactive), as well as modern concepts of psychological trauma, resilience, and coping strategies.

The study justifies the use of the concept of mental health as an integrative characteristic of a child's psychological well-being and a key resource for adaptation under conditions of instability. Particular attention is paid to the potential of the multimodal BASIC Ph model as an effective tool for activating children's internal and external resources, fostering stress resistance, emotional self-regulation, and social support. The specifics of crisis and traumatic reactions in preschool children, as well as the risks of maladaptation in the educational environment, are outlined.

The key directions of psychological and pedagogical support for children with special educational needs in crisis conditions are identified, including the adaptation of educational programs, the creation of a safe and predictable environment, the

strengthening of interdisciplinary cooperation, and active collaboration with families. It is concluded that systematic nurturing of a child's mental health through the development of resilience and adaptive coping strategies is an essential factor in preserving psychological well-being and promoting successful socialization in a contemporary psychotraumatic society.

Keywords: mental health, life crisis situations, psychological trauma, resilience, coping strategies, BASIC Ph model, children with special educational needs, preschool age.

Постановка проблеми. В умовах глобальних трансформаційних змін, інших викликів, яких сучасний світ зазнав з початку XXI століття, проблема ментального здоров'я людства постає однією з найактуальніших для соціо-гуманітарної сфери як у науковому, так і практичному аспектах. Поряд з інфляцією, бідністю, втратою засобів до існування ментальне здоров'я, на думку жителів різних країн світу, зокрема й України, є одним із найбільших викликів сьогодення (Зеленська, 2023) [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція розуміння екстремальних явищ формується на основі трьох підходів.

Стимульний підхід розглядає екстремальні умови як зовнішні впливи на організм чи людину, що прирівнюються до надзвичайних ситуацій. Основні поняття цього підходу – екстремальні умови, реакції, дистрес, екстремальний або травматичний стрес, а також посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) (J. Bisson, C. Brewin, B. Andrews, J. Valentine).

Індивідуалістичний підхід акцентує увагу на особистісному сприйнятті подій, суб'єктивних переживаннях та інтерпретаціях. Людина тут виступає активним учасником подій, здатним здобувати позитивний досвід у надзвичайних ситуаціях. Важливими поняттями є посттравматичне зростання та життєстійкість (C. Agaibi, J. Wilson).

Інтерактивний підхід трактує екстремальні обставини як результат порушеної взаємодії між особистістю та середовищем. Він висвітлює міжособистісні травми, такі як ранні емоційні порушення через відсутність контакту з батьками, насильство, булінг, міжпоколіннєва травматизація (S. Mucci) – що особливо важливо в контексті нинішньої війни між росією та Україною.

У зарубіжній психології стимульний підхід представлений травматичною моделлю психічних розладів (J. Herman, A. Maercker, A. Mehr), де наслідки фізичної, сексуальної чи психологічної травми вважаються основними чинниками розвитку таких розладів, як депресія, тривожність, панічні атаки та психози. У цій моделі замість терміна «екстремальний стан» використовується поняття «травматична подія» – тобто подія, яка виходить за межі повсякденного досвіду та становить загрозу фізичному існуванню людини або близької їй особи. Згідно з DSM-5, саме наявність фізичної загрози (критерій A+) є визначальним для діагностики ПТСР, а не психоемоційне напруження.

Науковці вважають, що в процесі терапії психологічної травми доцільно застосовувати мультимодальні підходи, зокрема модель BASIC Ph, розроблену М. Лахадом і О. Аялоном. Її використання спрямоване на підвищення рівня стресостійкості та подолання негативних психоемоційних станів, які виникають унаслідок дії травматичних життєвих подій і ситуацій. Модель BASIC Ph була розроблена ізраїльським психологом і психотерапевтом Мулі Лахадом у 1980-х роках у контексті роботи з населенням, що постраждало від військових дій і стихійних лих. Вона базується на ідеї, що кожна людина володіє унікальною комбінацією особистісних ресурсів, які активуються у відповідь на стресові фактори (Lahad, 1992; Lahad et al., 2013) [19, 22].

Назва моделі є акронімом шести основних каналів стресового копінгу:

– B (Belief) – віра, переконання, духовні цінності, які допомагають інтерпретувати події та знаходити сенс у пережитому;

– A (Affect) – здатність до емоційного вираження та розуміння власних почуттів;

– S (Social) – соціальні взаємодії, підтримка від родини, друзів, колег;

– I (Imagination) – творче мислення, візуалізація, мрії, мистецька самореалізація;

– C (Cognition) – використання логіки, аналізу, стратегічного мислення для вирішення проблем;

– Ph (Physical) – фізична активність, тілесне самопочуття, гігієна, ритм сну та харчування.

Кожна особа має власний «ресурсний профіль», тобто індивідуальну конфігурацію цих каналів, яка визначає її стиль подолання стресу (Lahad, 2000) [21].

Формулювання мети статті. Відтак, набуває актуальності теоретико-методологічне обґрунтування плекання ментального здоров'я дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в кризових ситуаціях життя як чинника сучасного психотравмівного соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідниками наголошується, що переклад англійського терміна *«mental health»* українською як *«психічне здоров'я»* є невдалим, адже в нашій культурі цей вислів має виразні медичні конотації (Титаренко, 2018). Автор пропонує використовувати більш коректний варіант – *«психологічне здоров'я»*, який дає змогу уникнути редукціоністського підходу, де здоров'я розглядається лише як відсутність соматичних, психічних чи соціальних патологій. Цей термін є ширшим і змістовнішим, оскільки акцентує не стільки на відсутності психічних хвороб, ментальних дисфункцій або труднощів адаптації, скільки на здатності долати проблеми та виклики, відновлюватися після травм і захворювань, а також успішно справлятися з перешкодами (Титаренко, 2018) [16].

Разом з тим, ми услід за (Л. Карамушка, О. Креденцер, К. Терещенко та ін., 2024) уважаємо, що більш адекватним є підхід, який використовують зарубіжні

вчені, тобто, у більшості випадків для всіх категорій осіб використовувати термін «психічне здоров'я». Думаємо, що надалі у вітчизняній практиці доцільним є використання саме терміну «психічне здоров'я»/«ментальне здоров'я» до стану осіб з ООП, а саме в контексті даної праці дошкільників із інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву, оскільки це буде сприяти створенню єдиного смислового поля із зарубіжними колегами, які працюють у цьому напрямку, та полегшить взаємодію з ними щодо аналізу та вивчення означеної проблеми. Однак, при цьому враховувати різні наявні «пласти», «вектори», рівні прояву психічного/ментального здоров'я. Тому у даній статті ми будемо використовувати, як базове поняття, поняття «ментальне здоров'я», яке є синонімом поняття «психічне здоров'я» [14]. Резилієнс – це поняття, яке охоплює як індивідуально-психологічну характеристику особистості (зокрема, дитини), що проявляється у здатності конструктивно й позитивно долати складні, травматичні обставини, так і сам процес мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів – особистістю, групою або спільнотою – з метою збереження цілісності, емоційної рівноваги та ефективного функціонування. У кризових ситуаціях активізація механізмів резилієнс здатна запобігти виникненню серйозних негативних наслідків, зумовлених впливом травматичного стресу.

Плекання ментального здоров'я відбувається через активізацію резельєнсу та адаптивних стратегій поведінки у дітей на вплив кризових ситуацій життя.

Дослідниця Т. Титаренко (2003) визначає кризу як затяжний внутрішній конфлікт, що стосується життя в цілому, його сенсу, головних цілей і шляхів їх досягнення. Дослідниця розглядає людину в кризовому стані крізь призму її ставлення до життя, окремих його етапів, стресових подій, моделей поведінки, прийняття рішень і щоденного вибору. Вона підкреслює, що кризові ситуації можуть стати нагодою для переосмислення власного життєвого плану, визначення подальшого напрямку розвитку та побудови траєкторії саморозвитку і особистісного зростання [15].

Практичне значення та психопрофілактичне застосування

Актуальність застосування моделі BASIC Ph особливо зростає в умовах соціальних криз, воєнних дій, внутрішньої міграції та постійного психоемоційного навантаження, які притаманні сучасному українському суспільству. Вивчення цієї моделі сприяє:

– підвищенню усвідомленості власних реакцій на стрес та травму;

– формуванню навичок саморегуляції та емоційної компетентності;

– зміцненню психологічної резильєнтності (стійкості до стресу);

– розбудові навичок підтримки інших без шкоди для себе (empathic resilience).

– Модель активно застосовується в навчальних програмах для фахівців соціальної сфери, педагогів, психологів та кризових інтервентів, а також в програмах психосоціальної підтримки в системі охорони здоров'я, освіти та неурядовому секторі (Braun-Lewensohn & Sagy, 2010; Elklit et al., 2015).

Кризова ситуація – це обставини, за яких людина стикається з труднощами у досягненні важливих життєвих цілей і не може подолати їх звичними способами. Виділяють два основних типи таких ситуацій: ті, що виникають як наслідок природного перебігу життєвого циклу, та ті, що спричинені травматичними подіями.

У таких умовах люди часто зазнають як фізичного, так і психологічного навантаження, намагаючись подолати стрес. Емоційне напруження може привести як до пристосування до нових обставин, так і до зриву або погіршення життєвих функцій. Деякі події можуть бути стресовими для всіх, але для окремих людей, залежно від їхніх особистісних рис, вони можуть перетворитися на кризу.

Науковці О. Бондаренко, В. Москалець, Н. Чепелєва, С. Яковенко, Т. Яценко у своїх працях висвітлювали актуальний підхід до надання психологічної допомоги в екстремальних умовах. У результаті вивчення їхніх досліджень ми можемо дійти висновку про необхідність обізнаності сучасного психолога, не залежно від безпосередньої практичної діяльності, у видах надзвичайних ситуацій, знання їхніх вражаючих чинників, їхніх рівнів і психотравмувальної дії на ментальне благополуччя людини.

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення НС, визначають такі види надзвичайних ситуацій: техногенного характеру; природного характеру; соціального характеру; воєнного характеру (Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями, 2004) [11].

Четвертим видом надзвичайних ситуацій є надзвичайні ситуації воєнного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об’єкті або на водному об’єкті, спричинене застосуванням звичайної зброї або зброї масового ураження, під час якого виникають вторинні чинники ураження населення, що їх визначають в окремих нормативних документах (Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями, 2004) [11].

Найбільшою загрозою ментальному здоров’ю українців стала війна росії проти України, що розпочалася в 2014 р. та з 2022 р. набула повномасштабного характеру. Війна є реальною загрозою фізичному існуванню кожної людини, водночас супроводжується і посилюється численними психічними розладами, реактивними станами, посттравматичними розладами, страхами, фобіями, психоемоційним напруженням (В. Панок, Т. Куліш, 2024) [10].

На жаль, кризові обставини та трагічні події, спричинені війною, стали невід'ємною частиною повсякденного життя, що суттєво ускладнює гармонійний розвиток, психічне благополуччя та виховання дітей, ставлячи під загрозу їхнє щасливе дитинство та добробут. У реаліях воєнного стану особливої актуальності набуває потреба в посиленій підтримці ментального здоров’я та резильєнсу у дітей, що висуває нові виклики перед педагогами, батьками та всім суспільством. Від того, наскільки відповідально й чуйно дорослі реагуватимуть

на ці виклики, залежатиме емоційне благополуччя, внутрішнє відчуття безпеки та психічна стабільність дитини дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти.

Таким чином, криза – це специфічна реакція на обставини, що змушують людину переосмислити своє життя, змінити спосіб мислення, ставлення до себе, інших і до навколишнього світу, а також звернутися до фундаментальних життєвих питань.

У науковій літературі зазвичай розрізняють три основні типи кризових станів: невротичну, вікову (кризу розвитку) та травматичну. Невротичні кризи виникають під впливом внутрішніх особистісних чинників і пов’язані з індивідуальним досвідом людини. Кризи розвитку (або вікові) спостерігаються на етапах переходу від одного вікового періоду до іншого. Травматичні кризи є реакцією на події, що мають психотравмівний характер.

У психологічній теорії життєві події вважаються стресовими, коли вони несуть реальну або потенційну загрозу задоволенню базових потреб, а також коли перед людиною постають проблеми, які вона не може вирішити навіть за допомогою наявних адаптаційних ресурсів.

На думку Я. Омельченко (2024) симптоми, які формуються під впливом кризових обставин значно впливають на функціонування психічних процесів дітей, що, в свою чергу порушує їхню навчальну діяльність. Психоемоційний стан дорослих значно впливає на психоемоційний стан дітей, що вказує на значущу роль дорослих у відновленні емоційної рівноваги, опануванні сприятливого алгоритму подолання стресових обставин та у підтримці ментального здоров’я дітей [9]. Також варто враховувати, що дитячий досвід травматичних подій може мати значно більш руйнівний ефект через недостатню сформованість психіки та адаптаційних механізмів. У таких випадках ключову роль відіграють втручання, орієнтовані на підтримку дитини, відновлення її відчуття безпеки та довіри до світу. З психологічної точки зору, травматична подія може активувати механізми захисту, такі як заперечення, витіснення або раціоналізація, що є природною реакцією психіки на надмірне емоційне навантаження. У довгостроковій перспективі травма може призвести до формування посттравматичного стресового розладу (ПТСР), для якого характерні нав'язливі спогади, підвищена тривожність, уникання ситуацій, пов'язаних із травмою, та емоційна відчуженість (А. Кравченко, 2019) [7].

Крім того, рівень впливу травми залежить від індивідуальних особливостей особистості, таких як стійкість, рівень соціальної підтримки та наявність попереднього травматичного досвіду. Дошкільники з розвинутими навичками саморегуляції та емоційної стабільності часто демонструють більшу здатність до подолання стресу.

У цьому контексті важливу роль відіграють підтримка близьких, професійна психологічна допомога та участь у терапевтичних практиках, зокрема таких як арт-терапія чи тілесно-орієнтована терапія (Т. Дмітрієва, 2017) [4].

Науковиця Т. Бєлавіна (2011) зазначає, що зазвичай виокремлюють основні копінг-стратегії (вирішення та подолання проблем, пошук соціальної підтримки, уникнення) і ключові копінг-ресурси (Я-концепція, локус контролю, емпатія, афіліація, когнітивні здібності). Стратегії вирішення проблем відображають здатність людини визначати суть проблеми, знаходити альтернативні шляхи її вирішення та ефективно долати стресові обставини. Водночас сам процес подолання може виявитися неефективним або неконструктивним, що інколи призводить до дезадаптації та ускладнює функціонування особистості в соціальному середовищі. Отже, питання ефективності чи неефективності копінгу безпосередньо пов'язане з поняттям копінг-стратегій, під якими розуміють прийоми та способи, що забезпечують сам процес подолання [2]. Більш детально особливості психолого-педагогічної підтримки копінг-стратегій у кризових ситуаціях у дошкільників з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву див в табл 1.

Таблиця 1

Особливості функціонування та психолого-педагогічної підтримки копінг-стратегій та ресурсів у кризових ситуаціях життя

Копінг-стратегії / ресурси	**Вияви у дошкільників з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву**	**Ризики у кризових ситуаціях**	**Педагогічно-психологічна підтримка**
Вирішення та подолання проблем	Дитина пробує діяти у межах зрозумілих і простих завдань (знайти іграшку після переїзду, адаптуватися до нової групи).	Може розгубитися при складних або нових вимогах; швидке виснаження через стрес.	Давати чіткі інструкції, розбивати завдання на етапи, хвалити за кожний маленький успіх.
Пошук соціальної підтримки	Активно звертається до вихователя, асистента, батьків чи знайомих дітей для отримання допомоги, втіхи або захисту.	Надмірна залежність від дорослих, зниження самостійності.	Навчати, як просити допомогу конкретно («покажи, допоможи»), підкріплювати успіхи в самостійному вирішенні дрібних проблем.
Уникнення	У кризі може уникати нових і незрозумілих завдань (відмова брати участь у грі, залишає приміщення).	Формування звички «втікати» від труднощів, втрата можливостей для розвитку.	Створювати безпечне середовище, де уникнення замінюється на поступове залучення через малі, успішні дії.
Я-концепція	Образ «Я» формується під впливом оцінок дорослих; у кризі особливо чутлива до підтримки або критики.	Низька самооцінка, почуття безпорадності.	Забезпечувати ситуації успіху, підкреслювати сильні сторони, уникати негативних ярликів.

Копінг-стратегії / ресурси	Вияви у дошкільників з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву	Ризики у кризових ситуаціях	Педагогічно-психологічна підтримка
Локус контролю	Часто переконана, що події не залежать від неї, а лише від дорослих чи випадку.	Пасивне очікування допомоги, втрата ініціативи.	Поступово давати можливість вибору та показувати зв'язок між діями дитини і результатом.
Емпатія	Може співпереживати, якщо емоції інших очевидні (плач, радість).	У кризі може бути зосереджена лише на власних переживаннях, ігнорувати емоції інших.	Використовувати казки, інсценізації, спільне обговорення «як почувається інший».
Афіліація	Шукає підтримку і спілкування в групі, прагне бути «своєю» серед однолітків.	Відмова від участі в колективних іграх через невпевненість або страх.	Організовувати спільні завдання з чітко розподіленими ролями, підкріплювати вияви взаємодопомоги.
Когнітивні здібності	Використовує наочні та знайомі способи мислення, краще засвоює інформацію в грі.	У кризі складно сприймати нову інформацію через перевантаження емоціями.	Забезпечувати повтори, наочні матеріали, короткі й чіткі інструкції, навчання через гру.

Проведена оцінка ефективності адаптивних копінг-стратегій під час війни, які стосуються різних аспектів життєдіяльності особистості, зокрема більше двох третин респондентів зазначили дієвість таких стратегій, як: прогулянки, хобі, музика, піклування про когось, спостереження за природою. Також більша частина респондентів вказала на ефективність таких занять, як: вживання смачної їжі, перегляд фільмів та серіалів, а також дозвілля, що підвищує особистісне зростання (читання, вивчення мов, кіно, театр, музеї), однак інформованість населення щодо користі спортивних занять в умовах надмірного стресового навантаження потребує більшої уваги (С. Гозак, О. Єлізарова, Т. Станкевич, А. Парац, В. Чорна, Л. Товкун, Н. Лебединець, О. Бондар, 2023) [3].

Війна, як екстремальний соціальний і психологічний стресор, ставить перед особистістю завдання не лише фізичного виживання, але й збереження психічної рівноваги, що безпосередньо пов'язано з розвитком адаптивності.

Учасники бойових дій, вимушені переселенці, діти та інші вразливі групи населення зазнають значного впливу стресу, що ускладнює їхнє повернення до нормального життя. Такі виклики вимагають цілісного підходу, який поєднує психологічну підтримку, освітні програми та соціальні інтервенції, спрямовані на розвиток ресурсів адаптивності.

Плекання ментального здоров'я дошкільників перш за все передбачає розвиток стресостійкості та адаптивності. Стресостійкість є однією з основних характеристик, що визначає здатність особистості долати труднощі без втрати функціональності. У професійній діяльності ця властивість слугує структурною передумовою успішної адаптації (Ю. Багно, 2016). Особи, які демонструють високий рівень стресостійкості, здатні зберігати концентрацію, раціонально планувати свої дії та діяти продуктивно навіть у критичних ситуаціях. Водночас низька стресостійкість може стати причиною дезадаптації, яка виявляється у вигляді агресивно-протестних чи депресивних реакцій. Такий стан супроводжується зниженням якості життя, труднощами у взаємодії з іншими людьми та зменшенням професійної продуктивності [1].

Купер (Cooper, 1986), спираючись на психоаналітичні положення З. Фройда, трактує психічну травму як будь-яку психологічну подію, що раптово перевищує можливості его підтримувати базове відчуття безпеки та внутрішньої цілісності. Такий вплив викликає стан глибокої тривоги або безпорадності (чи загрози їх виникнення) і зумовлює стійкі зміни у структурі психічної організації особистості (А. Купер, 1986; 44) [18].

Психотравмуючі ситуації є особливо складними для дітей, адже вони впливають на емоційну сферу, поведінку та пізнавальні процеси, залишаючи глибокий відбиток у їхній свідомості. Як підкреслює О. Яцина, «травма, отримана в дитинстві, стає передумовою депресивних розладів, що можуть призвести до руйнування особистості» (О. Яцина, 2022; 555). Реакція дитини на травматичну подію визначається її віком, індивідуально-психологічними особливостями, характером ситуації та здатністю долати кризові стани. Однак у будь-якому випадку психологічна травма спричиняє дезадаптацію й психосоматичні прояви [17].

Серед основних наслідків психічної травматизації дослідники виокремлюють: порушення сну, панічні атаки, схильність до ізоляції, нав'язливі думки, підвищену лякливість і надмірну пильність. До соматичних симптомів належать: хронічні болі чи захворювання, розлади сну, часті головні болі тощо (І. Кобзєва, 2022; 42) [6].

Для підвищення адаптивності особистості необхідно працювати над розвитком когнітивної гнучкості, емоційної стійкості та здатності до саморегуляції. Практичні рекомендації для цього включають:

1. Формування навичок саморефлексії.
2. Розвиток емоційної стійкості.
3. Покращення соціальних навичок.
4. Освоєння нових знань та вмінь.

На психологічному рівні війна формує стійке відчуття небезпеки, втрати контролю над власним життям та невизначеності майбутнього. Особи, які пережили обстріли, бомбардування, окупацію чи втрату близьких, часто виявляють симптоми посттравматичного стресового розладу, тривожні та

депресивні прояви, а також когнітивні порушення, що виражаються у зниженні концентрації уваги, погіршенні пам'яті та труднощах у прийнятті рішень. Втрата житла, звичного соціального оточення, роботи чи навчання посилює психо-емоційний тиск, позбавляючи людину можливості опиратися на попередні життєві моделі поведінки, що спричиняє дезорієнтацію та внутрішній хаос.

У дитячих реакціях на стрес виразно проявляється вікова специфіка. Так, для дітей раннього віку провідним завданням розвитку є набуття базових життєвих навичок і формування довіри до себе та оточення. У цей період дитина поступово опановує контроль над власним тілом, вибудовує почуття автономії та уявлення про світ. Її сприйняття небезпеки значною мірою залежить від поведінки дорослих: як батьки реагують на кризові події та справляються з ними. Одним із найчастіших проявів є страх розлуки, що виявляється у надмірній прив'язаності до значущих дорослих.

Часто у пам'яті дитини зберігається окремий травматичний фрагмент, який постійно відтворюється у сюжетах гри чи малюнках. У дошкільників нерідко спостерігаються регресивні форми поведінки (повернення до смоктання пальця, енурез), а соціальна взаємодія може набувати рис замкненості або агресивності. Ознаками підвищеної тривожності є сноходіння, розмови уві сні, нічні кошмари та загальний неспокій. У більшості випадків такі реакції мають тимчасовий характер і з часом поступово слабшають (П. Кушаков, 2025) [8].

Діти дошкільного віку надзвичайно вразливі до змін, які порушують стабільність, передбачуваність і відчуття безпеки в навколишньому середовищі, провокуючи глибокі зміни в їхніх психоемоційних зв'язках із дорослими. Масові заворушення та збройні конфлікти значно деформують звичний хід життя, який є основою емоційної рівноваги дитини. З одного боку, діти гостро переживають тривогу, страх і розгубленість, які часто відображають емоційний стан їхнього близького оточення.

З іншого боку, доступні їм механізми емоційного саморегулювання не завжди є достатньо ефективними, оскільки й самі дорослі часто перебувають у стані внутрішньої нестабільності та ще не відновили власне психоемоційне благополуччя. Навіть якщо дитина безпосередньо не стикається з подіями війни, вона все одно зазнає суттєвого стресового впливу через тривожність та емоційне напруження серед найближчих дорослих, а також через незворотні зміни, які їй складно зрозуміти та прийняти.

Досвід роботи з дітьми, які постраждали від травмівних подій, дозволив З. Кісарчук, Я. Омельченко, І. Білій, Г. Лазос (2015) виділити за різними критеріями декілька їх категорій.

1. За ступенем впливу травмуючого фактору:

а) діти, які були безпосередніми очевидцями тяжких військових дій (обстрілів, бомбардувань);

б) діти, які втратили в наслідок масових заворушень когось із родини, близького оточення, друзів;

в) діти, які відчували суттєву зовнішню загрозу втрати безпечного середовища чи життю (загроза обстрілу чи бомбардування, знаходження поряд з зоною гострого конфлікту), але не були очевидцями відкритих військових конфліктів;

г) діти, які травмовані втратою стабільності чи безпеки через тривожну поведінку найближчого оточення, брак інформації про те, що відбувається, через необхідність переселення зі звичного середовища тощо.

2. За особливістю поведінкових, емоційних та когнітивних проявів у посттравматичний період:

а) діти, які відмовляються від будь-яких контактів з фахівцями та іншими дорослими чи однолітками, проявляють незвичні поведінкові та емоційні реакції;

б) діти, які мають складнощі у встановленні контакту з фахівцями, не можуть пояснити те, з яких причин їхнє життя втратило звичний плин, є емоційно пригніченими або розгальмованими;

в) діти, які охоче ідуть на контакт з фахівцями, можуть розповісти про те, що сталося, емоційно відреагувати ситуацію у прямій чи символічній формі [12].

Виходячи з вищеозначеної класифікації, авторки констатують, що ті діти, які серед виділених категорій знаходяться на перших позиціях є найбільш тяжко травмовані і потребують посиленої уваги фахівців.

Найтиповішими ознаками постравматичного стресового розладу (далі ПТСР) у дітей дошкільного віку *(за даними Американського національного центру з ПТСР)* є: безсилля і пасивність, відсутність звичайних реакцій; генералізований страх; підвищена збудливість та незібраність; пізнавальна плутанина; складність говорити про цю подію; складність визначати почуття; порушення сну, нічні кошмари; страх розлуки і «чіпляння» за близьку людину; регресивні симптоми (наприклад, повернення нічного нетримання сечі, втрата здатності говорити, рухових навичок); нездатність збагнути смерть як неминучість; тривога з приводу смерті; соматичні симптоми (болі в животі, головні болі та ін.); підсилена реакція на гучні звуки; «заморожування» (раптова нерухомість); метушливість, нехарактерний плач; уникання або тривога у відповідь на конкретні стимули, специфічно пов’язані з травмою.

Висновки. Проведений теоретико-методологічний аналіз засвідчив, що проблема плекання ментального здоров’я дітей з особливими освітніми потребами в умовах кризових ситуацій життя є однією з ключових у сучасному психотравмівному соціумі. Глобальні соціальні трансформації, воєнні дії та хронічний стрес істотно підвищують ризики психоемоційної дезадаптації дітей дошкільного віку, особливо з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву, що зумовлює потребу в системній, науково обґрунтованій психологічній і педагогічній підтримці.

У статті обґрунтовано доцільність використання поняття «ментальне здоров’я» як інтегративної характеристики психологічного благополуччя

дитини, яка охоплює не лише відсутність психічних розладів, а й здатність до відновлення, адаптації та конструктивного подолання кризових і травматичних життєвих подій. Доведено, що розвиток резилієнсу та адаптивних копінг-стратегій виступає провідним механізмом плекання ментального здоров'я дітей у кризових умовах.

Аналіз наукових підходів до розуміння екстремальних ситуацій (стимульного, індивідуалістичного та інтерактивного) дозволив розкрити багатовимірність психотравмівного впливу та підкреслити значущість взаємодії особистості дитини із соціальним середовищем. Особливу увагу приділено можливостям мультимодальної моделі BASIC Ph, яка зарекомендувала себе як ефективний інструмент активізації внутрішніх ресурсів дитини, формування стресостійкості, емоційної саморегуляції та соціальної підтримки в умовах тривалої нестабільності. Встановлено, що кризові ситуації життя та травматичний досвід війни мають специфічні прояви у дітей дошкільного віку, які можуть ускладнювати їхню навчальну діяльність, соціальну взаємодію та емоційний розвиток. Це актуалізує необхідність створення безпечного, стабільного й передбачуваного освітнього середовища, адаптації освітніх програм, підвищення професійної компетентності педагогів та забезпечення міждисциплінарної взаємодії фахівців.

Зроблено висновок, що ефективне плекання ментального здоров'я дітей з особливими освітніми потребами можливе за умови комплексного підходу, який поєднує психологічну підтримку дітей і дорослих, профілактику соціальної ізоляції, розвиток партнерської взаємодії з родинами та системне впровадження ресурсно орієнтованих технологій. Реалізація таких підходів сприятиме збереженню психічного благополуччя дітей, підвищенню їх адаптивності та успішній соціалізації в умовах сучасного психотравмівного соціуму.

Перспективи майбутніх наукових студій будуть спрямовані на аналіз арт-терапії як ресурсу плекання ментального здоров'я дітей з ООП.

Література:

1. Багно Ю. М. Адаптація. Сучасний психолого-педагогічний словник / за заг. ред. О.І. Шапран. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М., 2016. С. 10.

2. Бєлавіна Т. І. Інтеграційні копінг-стратегії представників етнолінгвістичних спільнот в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 29. С. 67–75.

3. Гозак, С., Єлізарова, О., Станкевич, Т., Парац, А., Чорна, В., Товкун, Л., Лебединець, Н., & Бондар, О. (2023). Адаптивні копінг-стратегії українців під час війни. *Психосоматична медицина та загальна практика (PMGP)* Грудень 2023. 29. URL:https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/463 (дата звернення: 05.03.2024).

4. Дмитрієва Т. М. Посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців: діагностика та терапія. *Медична психологія*. 2017. 12(3). С. 89-95.

5. Зеленська О. (2023). Ментальне здоров'я – один із найбільших глобальних викликів майбутнього. Президент України: офіційне інтернет представництво. URL: https://www.president.gov.ua/ (дата звернення: 10.03.2024).

6. Кобзєва І. Подолання психічної травми у дітей засобами казкотерапії. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Філософія. Педагогіка.* 2022. № 1(2). С. 66–73.

7. Кравченко А. С. Фактори психологічної стійкості військовослужбовців у бойових умовах. *Психологічний журнал.* 2019. *8*(2). С. 77-84.

8 Кушаков П. К. Аналіз проблеми стресу в сучасних психологічних дослідженнях у контексті особливостей переживання стресу дитиною в умовах війни. 2025. №73. С. 169-173

9. Омельченко Я. М. Збереження ментального здоров'я дітей в освітньому середовищі у сучасних кризових умовах: Наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді», 22 листопада 2024 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. 6(2), 1-6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6223

10. Панок В. Г., & Куліш Т. І. Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді : Наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді», 22 листопада 2024 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. 6(2), 1-7. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6221

11. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями : постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368. Офіційний вісник України. 2004. № 12. Ст. 728

12. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки : методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, І. М. Біла, Г. П. Лазос ; за ред. З. Г. Кісарчук. К. :Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 232 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705405/1/%D0%904%20%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%202015.pdf (дата звернення: 22.01.2025).

13. Ташматов В. А., Геращенко О. С., Костів Л. А. Психологічні аспекти класифікації надзвичайних ситуацій. Габітус. 2024. Випуск 67. С. 293-296. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.67.49

14. Технології забезпечення психічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни та післявоєнного відновлення: монографія. Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко [та ін.]. За ред. Л. М. Карамушки. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. 288 с.

15. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с

16. Титаренко Тетяна Михайлівна. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс, 2018. 159 с.

17. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25). С. 554–568.

18. Cooper A. Toward a limited definition of psychic trauma. In A. Rothstein (Ed.), *The Reconstruction of Trauma. Its Significance in Clinical Work. 1986.* Madison: International Universities Press. (pp. 41–56).

19. Lahad M., Shacham M., Ayalon O. The «BASIC Ph2 model of coping and resiliency: Theory, research and cross-cultural application. London, England: Jessica Kingsley. 2013. 288 p.

20. Lahad M. Coping and resiliency: The BASIC Ph model of coping and resiliency. *Community Stress Prevention*. 1992. №1. P. 55–69.

21. Lahad M. Creative supervision: The use of expressive arts methods in supervision and self-supervision. London: Jessica Kingsley Publishers. 2000. 128 p.

22. Lahad M., Leykin D., & Aharonson-Daniel L. The «BASIC Ph» model of coping and resiliency: Theory, research and cross-cultural application. In S. Krippner, J. L. Combs, & L. S. Pallak (Eds.), The Psychology of Terrorism. Praeger. 2013.

23. Nabochenko Olha O., Dovhopola Kateryna S., Kostenko Tetiana M., Stakhova, Larisa L., Rudenko Liliia M., Omelchenko Iryna M., Liakhova Nataliia. Mental health of children with special educational needs in the context of long-term crisis challenges: as seen by parents. *Wiadomości Lekarskie Medical Advances*, VOLUME LXXVII, ISSUE 2, FABRUARY 2024. P. 280-286. doi: 10.36740/WLek202402114 ISSN 0043-5147E-ISSN 2719-342X. URL: https://wiadlek.pl/02-2024/

References:

1. Bahno, Yu. M. (2016). Adaptatsiia [Adaptation]. In O. I. Shapran (Ed.), *Suchasnyi psykholohopedahohichnyi slovnyk* [Modern psychological and pedagogical dictionary] (p. 10). Pereiaslav-Khmelnytskyi: Dombrovska Ya. M. [in Ukrainian]

2. Belavina, T. I. (2011). Intehratsiini kopinh-stratehii predstavnykiv etnolinhvistychnykh spilnot v Ukraini [Integration coping strategies of representatives of ethnolinguistic communities in Ukraine]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies in Social and Political Psychology], (29), 67–75. [in Ukrainian]

3. Hozak, S., Yelizarova, O., Stankevych, T., Parats, A., Chorna, V., Tovkun, L., Lebedynets, N., & Bondar, O. (2023). Adaptyvni kopinh-stratehii ukraintsiv pid chas viiny [Adaptive coping strategies of Ukrainians during the war]. *Psykhosomatychna medytsyna ta zahalna praktyka (PMGP)* [Psychosomatic Medicine and General Practice], 29. https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/463 [in Ukrainian]

4. Dmytriieva, T. M. (2017). Posttravmatychnyi stresovyi rozlad u viiskovosluzhbovtsiv: diahnostyka ta terapiia [Post-traumatic stress disorder in servicemen: Diagnosis and therapy]. *Medychna psykholohiia* [Medical Psychology], 12(3), 89–95. [in Ukrainian]

5. Zelenska, O. (2023). Mentalne zdorovia – odyn iz naibilshykh hlobalnykh vyklykiv maibutnoho [Mental health is one of the greatest global challenges of the future]. *Prezydent Ukrainy: ofitsiine internet-predstavnytstvo* [President of Ukraine: Official website]. https://www.president.gov.ua/ [in Ukrainian]

6. Kobzieva, I. (2022). Podolannia psykhichnoi travmy u ditei zasobamy kazkoterapii [Overcoming mental trauma in children through fairy tale therapy]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Filosofiia. Pedahohika* [Bulletin of the Dnipro Academy of Continuing Education. Philosophy. Pedagogy], 1(2), 66–73. [in Ukrainian]

7. Kravchenko, A. S. (2019). Faktory psykholohichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtsiv u boiovykh umovakh [Factors of psychological resilience of servicemen in combat conditions]. *Psykholohichnyi zhurnal* [Psychological Journal], 8(2), 77–84. [in Ukrainian]

8. Kushakov, P. K. (2025). Analiz problemy stresu v suchasnykh psykholohichnykh doslidzhenniakh u konteksti osoblyvostei perezhyvannia stresu dytynoiu v umovakh viiny [Analysis of the problem of stress in modern psychological research in the context of children's stress experience during war]. (73), 169–173. [in Ukrainian]

9. Omelchenko, Ya. M. (2024). Zberezhennia mentalnoho zdorovia ditei v osvitnomu seredovyshchi u suchasnykh kryzovykh umovakh [Preserving children's mental health in the educational environment under contemporary crisis conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine], 6(2), 1–6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6223 [in Ukrainian]

10. Panok, V. H., & Kulish, T. I. (2024). Zakhyst i pidtrymka mentalnoho zdorovia ukraintsiv v umovakh voiennoho stanu: vyklyky i vidpovidi [Protection and support of Ukrainians' mental health under martial law: Challenges and responses]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine], 6(2), 1–7. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6221 [in Ukrainian]

11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2004). Pro zatverdzhennia Poriadku klasyfikatsii nadzvychainykh sytuatsii tekhnohennoho ta pryrodnoho kharakteru za yikh rivniamy [On approval

of the procedure for classification of man-made and natural emergencies by levels]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], (12), Art. 728. [in Ukrainian]

12. Kisarchuk, Z. H., Omelchenko, Ya. M., Bila, I. M., & Lazos, H. P. (2015). *Psykholohichna dopomoha ditiam u kryzovykh sytuatsiiakh: metody i tekhniky* [Psychological assistance to children in crisis situations: Methods and techniques]. Kyiv: H. S. Kostiuk Institute of Psychology, NAES of Ukraine. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705405/1/A4_METODYCHNYI_POSIBNYK_2015.pdf [in Ukrainian]

13. Tashmatov, V. A., Herashchenko, O. S., & Kostiv, L. A. (2024). Psykholohichni aspekty klasyfikatsii nadzvychainykh sytuatsii [Psychological aspects of emergency classification]. *Habitus*, (67), 293–296. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.67.49 [in Ukrainian]

14. Karamushka, L. M. (Ed.). (2024). *Tekhnolohii zabezpechennia psykhichnoho zdorovia ta blahopoluchchia osvitnoho personalu v umovakh viiny ta pisliavoiennoho vidnovlennia* [Technologies for ensuring mental health and well-being of educational staff during war and post-war recovery]. Kyiv: H. S. Kostiuk Institute of Psychology, NAES of Ukraine. [in Ukrainian]

15. Tytarenko, T. M. (2003). *Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti* [The life world of personality: Within and beyond everyday life]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]

16. Tytarenko, T. M. (2018). *Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii* [Psychological health of personality: Self-help tools under prolonged traumatization]. Kropyvnytskyi: Imeks. [in Ukrainian]

17. Yatsyna, O. F. (2022). Vplyv viiny na psykhichne zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhiky ditei ta pidlitkiv [Impact of war on mental health: Signs of trauma in children and adolescents]. *Naukovi perspektyvy* [Scientific Perspectives], 7(25), 554–568. [in Ukrainian]

18. Cooper, A. (1986). Toward a limited definition of psychic trauma. In A. Rothstein (Ed.), *The reconstruction of trauma: Its significance in clinical work* (pp. 41–56). Madison, WI: International Universities Press.

19. Lahad, M. (1992). Coping and resiliency: The BASIC Ph model of coping and resiliency. *Community Stress Prevention*, (1), 55–69.

20. Lahad, M. (2000). *Creative supervision: The use of expressive arts methods in supervision and self-supervision*. London: Jessica Kingsley Publishers.

21. Lahad, M., Shacham, M., & Ayalon, O. (2013). *The BASIC Ph model of coping and resiliency: Theory, research and cross-cultural application*. London: Jessica Kingsley Publishers.

22. Lahad, M., Leykin, D., & Aharonson-Daniel, L. (2013). The BASIC Ph model of coping and resiliency: Theory, research and cross-cultural application. In S. Krippner, J. L. Combs, & L. S. Pallak (Eds.), *The psychology of terrorism*. Praeger.

23. Nabochenko, O. O., Dovhopola, K. S., Kostenko, T. M., Stakhova, L. L., Rudenko, L. M., Omelchenko, I. M., & Liakhova, N. (2024). Mental health of children with special educational needs in the context of long-term crisis challenges: As seen by parents. *Wiadomości Lekarskie (Medical Advances)*, 77(2), 280–286. https://doi.org/10.36740/WLek202402114

УДК 159.9:316.346.2:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1978-1991

Пасько Ольга Миколаївна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9555-1101

Почерняй Дарина Миколаївна учениця 11-В класу Одеського ліцею №9 Одеської міської ради Одеської області

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ У ПЕРЕЖИВАННІ БОЙОВОЇ ТРАВМИ ТА ПІДХОДИ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. У роботі авторами досліджено актуальну проблему гендерних відмінностей переживання травмувальних подій серед військовослужбовців в умовах воєнного стану та обґрунтовано значимість диференційованого підходу до психологічної реабілітації. Встановлено, що розуміння гендерної специфіки травматичного досвіду є ключовим для розробки ефективних програм психологічної допомоги захисникам та захисницям України.

Узагальнено український та зарубіжний досвід вивчення посттравматичного стресового розладу (надалі – ПТСР) з урахуванням гендерного фактору. Виявлено, що чоловіки та жінки демонструють різні патерни реагування на бойовий стрес: чоловікам властива екстерналізація (агресія, імпульсивність), жінкам – інтерналізація (психосоматика, депресія).

Проведено емпіричне дослідження за участю 60 військовослужбовців (30 чоловіків та 30 жінок) з використанням шкали PCL-5 та авторської карти стрес-факторів. Результати засвідчили, що середній рівень симптомів ПТСР у чоловіків (31,1 бала) знаходиться на межі клінічного порогу, у жінок (29,0 балів) є також клінічно значущим. Найбільш травмувальними для чоловіків виявилися морально-етичні дилеми (16,8 балів), страх полону (16,5 балів), для жінок – загибель мирних громадян та побратимів (19,0 балів), візуальні образи страждання (16,0 балів).

Авторами костатованано, що жінки більш чутливі до емоційно-образних аспектів війни (візуальні образи страждання та втрат), тоді як чоловіки – до питань відповідальності, контролю та морально-етичних дилем.

Авторами на основі виявлених гендерних особливостей обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до реабілітації. Запропоновано концептуальні засади гендерно-орієнтованих програм психологічної допомоги: програма для жінок-військовослужбовців «Відновлення через безпеку» (зміст програми полягає у пріоритетній роботі з емоційно-образним травматичним матеріалом та відновленні почуття внутрішньої безпеки) та програма для чоловіків-

військовослужбовців «Відновлення контролю» (зміст програми полягає у роботі з морально-етичними дилемами та відновленні почуття агентності й контролю).

Ключові слова: гендерні відмінності, психологічна травма, ПТСР, реабілітація, військовослужбовці, стрес-фактори, саморегуляція, бойовий стрес.

Pasko Olha Mykolaivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-9555-1101

Pocherniai Daryna Mykolaivna 11th grade student, Odesa Lyceum №9, Odesa City Council, Odesa

RESEARCH ON GENDER DIFFERENCES IN COMBAT TRAUMA EXPERIENCE AND APPROACHES TO REHABILITATION

Abstract. The authors investigate the current problem of gender differences in experiencing traumatic events among military personnel under martial law and substantiate the significance of a differentiated approach to psychological rehabilitation. It has been established that understanding the gender specificity of traumatic experience is key to developing effective psychological assistance programs for defenders of Ukraine.

The authors summarize domestic and foreign experience in studying post-traumatic stress disorder taking into account the gender factor. It was found that men and women demonstrate different patterns of response to combat stress: men are characterized by externalization (aggression, impulsivity), women – by internalization (psychosomatics, depression).

An empirical study was conducted with 60 military personnel (30 men and 30 women) using the PCL-5 scale and an author's stress factor map. The results showed that the average level of PTSD symptoms in men (31.1 points) is at the border of the clinical threshold, in women (29.0 points) it is also clinically significant. The most traumatic for men were moral and ethical dilemmas (16.8), fear of captivity (16.5), for women – death of civilians and fellow soldiers (19.0), visual images of suffering (16.0).

The authors found that women are more sensitive to emotional-imaginative aspects of war (visual images of suffering and loss), while men are more responsive to issues of responsibility, control, and moral-ethical dilemmas.

Based on the identified gender differences, the authors substantiated the need for a differentiated approach to rehabilitation. Conceptual foundations for gender-oriented psychological assistance programs were proposed: a program for female service members "Recovery Through Safety" (focused on prioritizing work with emotional-imaginative traumatic material and restoring a sense of inner safety) and a program for male service members "Restoring Control" (focused on addressing moral-ethical dilemmas and restoring a sense of agency and control).

Keywords: gender differences, psychological trauma, PTSD, rehabilitation, military personnel, stress factors, self-regulation, combat stress.

Постановка проблеми. У сучасний період становлення української державності, в умовах тривалого воєнного стану, проблема психологічної травматизації військовослужбовців набуває особливої гостроти та актуальності. Психологічні наслідки бойових дій стають надзвичайно важливими для розуміння та профілактики як фізичного, так і ментального здоров'я захисників та захисниць нашої держави. Особливої уваги потребує дослідження гендерних відмінностей у переживанні травми, оскільки чоловіки та жінки демонструють різні патерни реагування на екстремальні події, що зумовлює необхідність диференційованих підходів до реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію та природу стресу детально вивчали на науковому та емпіричному рівні провідні зарубіжні науковіц: M. Alizadeh, C. Belzung, V. Bonert, M Hamner, M. Hill, R. Hunter, I. Kyrou, R. Lazarus H. Selye, M. Friedman, P. Schnurr, G. Segovia, S. Shafia, A. Surget, C. Tsigos та ін.

Питанням стресу та чинникам його подолання в умовах бойових дій приділяли увагу українські дослідники О. Пасько, Л. Прудка, В. Стасюк, В. Українець, Н. Слободяник, В. Гічун, З. Комар та ін. Важливість поєднання вивчення стресу у комплексному підході фізіологічного та нейробіологічного напрямків вивчалось у наукових дослідженнях M. Bonanno та співавторів, M. Olff та колег. Гендерні аспекти військової служби досліджували Ю. Калагін, І. Шестопал, A. Diekman та ін.

Актуальність дослідження зумовлена кількома важливими чинниками. По-перше, сучасна військова служба в Україні характеризується зростанням кількості жінок, які виконують не лише допоміжні, а й безпосередньо бойові завдання. За оцінками експертів, поширеність ПТСР серед українських військових може сягати близько 30%, залежно від факторів, таких як місце служби, бойовий досвід та інші обставини [1]. По-друге, існуюча система психологічної допомоги потребує вдосконалення з урахуванням гендерної специфіки травматичного досвіду.

Мета статті. Емпірично дослідити гендерні особливості переживання травмувальної події серед військовослужбовців та обґрунтувати значимість диференційованого підходу до психологічної реабілітації в умовах воєнного стану. Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання**: 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень гендерних особливостей переживання бойової травми; 2) емпірично дослідити гендерні відмінності у вираженості симптомів ПТСР та чутливості до різних стрес-факторів; 3) обґрунтувати необхідність гендерно-орієнтованого підходу до реабілітації та запропонувати концептуальні засади диференційованих програм психологічної допомоги.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: *теоретичні* – аналіз наукової літератури з проблематики гендерних особливостей переживання бойової травми; *формально-логічні* – порівняння, узагальнення, систематизація та класифікація отриманої в ході емпіричного дослідження інформації; *аналітичні* – вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідження ПТСР з урахуванням гендерного фактору; *емпіричні* – дослідження вираженості симптомів ПТСР та стрес-факторів; статистичні методи обробки даних (середнє значення, медіана, стандартне відхилення, мінімальне та максимальне значення, розмах варіації).

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному емпіричному вивченні гендерних відмінностей переживання бойової травми серед українських військовослужбовців та обґрунтуванні концептуальних засад диференційованих програм реабілітації. Вперше виявлено, що найбільш травмувальним фактором для жінок-військовослужбовців є загибель мирних громадян та побратимів (19,0 бал), тоді як для чоловіків – морально-етичні дилеми (16,8 бал).

Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання для:

- розробки цільових програм профілактики та реабілітації ПТСР з урахуванням гендерного фактору;
- створення інструментів раннього виявлення ознак психологічної дезадаптації;
- підготовки військових психологів до роботи з гендерними особливостями переживання травми;
- вдосконалення системи психологічного супроводу військовослужбовців на всіх етапах служби та реінтеграції.

Для розуміння глибини впливу бойових подій необхідно чітко визначити ключові поняття. Стрес є універсальною неспецифічною реакцією організму на будь-які вимоги, що пред'являються до нього [2]. Як зазначає О. Пасько, стрес є невід'ємною частиною життя і уникнення даного явища майже неможливо, особливо в умовах воєнного стану [3]. Це нормальна природна реакція організму на різні подразники, які сприймаються як загроза або виклик. Канадський фізіолог Ганс Сельє виділив три стадії стресу: тривогу (мобілізація ресурсів), опір (пристосування до навантаження) та виснаження (вичерпання резервів) [2].

Так, колектив авторів В. Стасюк та В. Українець визначають, що війна – це джерело стресу, а її стресогенний потенціал настільки високий, що потребує від військовослужбовців значних фізичних і психологічних ресурсів [4]. На думку Н. Слободяник, люди по-різному реагують на ситуацію в країні, відчувають рівень свого впливу на неї. Деяких ця ситуація призводить до стану стресу, інших мобілізує [5].

Науковці I. Kyrou та C. Tsigos вважають, що стрес визначається як стан загрози, що мобілізує складний спектр адаптивних фізіологічних і поведінкових

реакцій, спрямованих на відновлення організму [6]. Також M. Bonanno та колеги визначають, що стрес за своєю природою не є негативним, оскільки він дозволяє людям належним чином реагувати на внутрішні або навколишні стимули [7].

Виклад основного матеріалу.

Психологічна травма є наслідком переживання надзвичайно стресової події (боєзіткнення, втрата побратима, поранення), що перевищує психічні можливості індивіда та сприймається як пряма загроза життю. ПТСР є тяжким психічним станом, який виникає як відстрочена або затяжна реакція на психотравмувальну подію. Ключовою особливістю ПТСР є стійкість симптомів (понад місяць) та їхній виражений негативний вплив на усі сфери життя [8].

У науковій роботі О. Пасько та Л. Прудка психологічні наслідки воєнних дій поділено за масштабами психологічної травматизації на первинну, спричинену безпосереднім травмувальним досвідом, та вторинну, що є результатом опосередкованого впливу воєнної ситуації [9]. Військовослужбовці, які безпосередньо брали участь у бойових діях, належать до групи високого ризику розвитку ПТСР, виникнення суїцидальних думок та суїцидальних спроб, а також мають труднощі з поверненням до цивільного життя та соціальною реінтеграцією [10].

Як зазначає З. Комар, проблеми тих, хто повернувся, ускладнюються тим, що цивільні не висловлюють зацікавленості слухати фронтові історії, а на зміну їх початковій допитливості швидко приходять турботи буденного життя. Так народжується взаємне нерозуміння та звинувачення [10].

Науковець В. Гічун разом із співавторами визначають, що бойова діяльність є різновидом діяльності людини, яка виходить за межі звичайної. Успішність діяльності військовослужбовця залежить від здатності індивіда певний час зберігати адекватність регуляції свого функціонального стану під час виконання бойових завдань [11].

Так, науковець І. Шестопал встановлює, що гендерний аспект переживання травми недостатньо досліджений у контексті сучасних українських реалій. Біологічний підхід виходить з того, що відмінності між чоловіками і жінками пояснюються генетичними і гормональними факторами, будовою мозку, вродженими особливостями конституції [12]. Важливу роль відіграють соціальні ролі та стереотипи. Як зазначає Ю. Калагін, військовослужбовці-жінки «відкриті» до потреб суспільства, а мотив приносити йому найбільшу користь посідає першу позицію в ієрархії їхніх соціальних цінностей [13].

Жінкам притаманний вищий ніж у чоловіків ступінь вияву таких особистісних якостей, як тривожність, занепокоєння, невпевненість у своїх силах, що спричиняє потребу створення у військовому колективі оптимістичної атмосфери [14].

Так, колектив авторів A. Diekman та A. Eagly встановлюють, що жінка в «чоловічому» середовищі часто відчуває додатковий тиск, пов'язаний з необхідністю постійно доводити свою професійну спроможність [15].

Чоловіки, у свою чергу, часто стикаються із соціальним табу на вияв емоційної слабкості. Очікування «мужності» та стійкості може перешкоджати своєчасному зверненню за психологічною допомогою, приводячи до того, що стрес знаходить вихід у деструктивній поведінці або накопичується, викликаючи важкі фізіологічні наслідки [1].

Емпіричне дослідження проводилось серед військовослужбовців, які тривалий час перебували в зоні бойових дій. Загальний обсяг вибірки склав 60 осіб, з яких 30 – жінки-військовослужбовці та 30 – чоловіки-військовослужбовці. Усі респонденти пройшли анонімне психодіагностичне обстеження.

Віковий діапазон респондентів становив від 20 до 54 років. Розподіл за віком у гендерних групах має такі особливості. У групі жінок: 20-31 роки – 40% (12 осіб), 32-43 років – 33% (10 осіб), 44-52 років – 27% (8 осіб). У групі чоловіків: 21-31 роки – 57% (17 осіб), 32-43 років – 37% (11 осіб), 44-54 років – 6% (2 особи). У групі жінок спостерігається більш рівномірний розподіл за віком, тоді як серед чоловіків переважають молодші вікові категорії.

Діагностичний інструментарій включав:

1. Шкала PCL-5 (The PTSD Checklist for DSM-5) – сучасний стандартизований інструмент для скринінгу та діагностики ПТСР, що повністю відповідає критеріям DSM-5 [13/ 2]. Шкала складається з 20 пунктів, кожен з яких оцінюється респондентом за п'ятибальною шкалою Лікерта від 0 («зовсім не турбувало») до 4 («надзвичайно сильно»). Сумарний бал може коливатися від 0 до 80. Аналіз результатів здійснювався за принципом виведення загальних балів кожного респондента шляхом підсумовування всіх відповідей, а на їх основі – обчислення середнього значення для кожної гендерної групи. Діагностичним порогом для ПТСР вважається бал 31-33.

2. Авторська карта стрес-факторів – методика, розроблена на основі аналізу специфіки службової діяльності військовослужбовців в умовах воєнного стану [16]. Вона базується на анкеті, розробленій Науково-дослідним відділом воєнно-психологічних досліджень НДЦ гуманітарних проблем Збройних Сил України. Для цього дослідження перелік факторів було адаптовано: кількість стрес-факторів скорочено до 20 найбільш релевантних. Респонденти присвоювали кожному фактору бал від 1 до 20 за рівнем його стресового впливу.

Перед початком тестування учасники були проінформовані про цілі дослідження та гарантії конфіденційності, що забезпечило їхню готовність до відвертих відповідей.

Усі учасники є учасниками бойових дій, які перебували безпосередньо в зоні бойових зіткнень.

Результати дослідження вираженості симптомів ПТСР за шкалою PCL-5 представлено у таблиці 1.

Загальний бал кожного респондента обчислювався шляхом підсумовування відповідей на всі 20 питань шкали, після чого було розраховано середнє значення для кожної гендерної групи.

Таблиця 1

Статистичні показники вираженості симптомів ПТСР
за шкалою PCL-5 у жінок і чоловіків

Показник	Жінки	Чоловіки
Середнє значення (M)	29.0	31.1
Медіана	28.5	31.0
Стандартне відхилення (SD)	4.95	5.67
Мінімальне значення	21	20
Максимальне значення	38	42
Розмах варіації	7	22

Аналіз результатів засвідчує, що середній результат у чоловіків становить 31,1 бал, що знаходиться на межі клінічно значущого рівня симптомів ПТСР (діагностичний поріг – 31-33 бали). Це свідчить про те, що в середньому чоловіки відчувають помірно виражені симптоми, які можуть вказувати на наявність ПТСР. Середній результат у жінок становить 29,0 балів – дещо нижчий за клінічний поріг, однак є клінічно значущим та вимагає уваги.

Медіана у чоловіків (31,0 бал) практично ідентична середньому значенню, що підтверджує симетричність розподілу результатів. Половина учасників цієї групи має бали вище за клінічний поріг. Медіана у жінок (28,5 балів) також близька до середнього значення, що свідчить про стабільність даних.

Стандартне відхилення у чоловіків (5,67 балів) свідчить про помірний розкид результатів та більшу різноманітність порівняно з жінками (4,95 балів). Група жінок є більш однорідною за рівнем вираженості симптомів ПТСР.

Розмах варіації у чоловіків становить 22 бали (від 20 до 42), у жінок – 17 балів (від 21 до 38). Ця значна різниця підтверджує висновок про велику різноманітність у групі чоловіків та наявність підгрупи осіб з особливо вираженою симптоматикою, які потребують негайної спеціалізованої допомоги.

Дослідження стрес-факторів виявило значні гендерні відмінності у сприйнятті травмувальних подій. Для систематизації аналізу всі фактори були об'єднані в п'ять основних категорій (дивись діаграму 1).

1. Загроза життю та фізичному здоров'ю. Найвищі показники спостерігаються у факторів безпосередньої загрози життю. Для чоловіків найбільш значущими є: страх полону (16,5 балів), поранення, контузії, каліцтва (16,1 балів), ситуації, що загрожують життю (14,6 балів), помилки командування (15,1 балів). Для жінок: поранення, контузії, каліцтва (16,8 балів), фізичне знищення

бойовиків (15,0 балів), ситуації, що загрожують життю (13,2 балів). Помилки командування є значно більш стресовими для чоловіків (15,1 бал) порівняно з жінками (8,3 бали), що пов'язано з різницею у посадових обов'язках та рівні відповідальності.

2. Емоційні та моральні аспекти війни. У цій категорії виявлено найбільші гендерні відмінності. Для жінок абсолютно найбільш травмувальним фактором виявився випадок загибелі мирних громадян, побратимів (19,0 балів) – найвищий показник серед усіх факторів у обох груп. Також жінки значно сильніше реагують на: вигляд трупів, крові (16,0 балів), страхітливі картини смерті (15,2 бали). Для чоловіків у цій категорії найбільш значущим є стресор морально-етичного характеру (16,8 балів) – найвищий показник у чоловіків.

3. Фізичні та психологічні перевантаження. Ця категорія демонструє менш виражені показники. Чоловіки більше страждають від: необхідності виконувати вимоги командирів (7,1 балів), довготривалої відповідальної роботи (7,6 балів). Жінки дещо чутливіші до: довготривалих навантажень (7,6 балів), сексуальної дисгармонії (9,1 балів).

4. Проблеми адаптації та соціального життя. Чоловіки демонструють вищі показники за більшістю факторів: стресори сімейного життя (11,6 балів), неможливість змінити умови існування (8,8 балів), погані гігієнічні умови (7,8 балів), що свідчить про більшу соціальну напруженість.

5. Помірні стрес-фактори. Необхідність переробки інформації (5,8-7,5 бали), погані гігієнічні умови (5,5-7,8 бали), постійне виконання вимог командирів (5,1-7,1 бали) часто ігноруються в практиці психологічної підтримки. Однак саме ці фактори, маючи «накопичувальний ефект», можуть стати тригером для розвитку хронічного стресу та емоційного вигоряння [3].

Рисунок 1 - Середні значення стрес-факторів загендерними групами (синій – чол., зелений – жін.)

Отримані результати засвідчують, що жінки більш чутливі до емоційно-образних аспектів війни (візуальні образи страждання та втрат), тоді як чоловіки – до питань відповідальності, контролю та морально-етичних дилем.

На основі виявлених гендерних особливостей обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до реабілітації. Пропонуємо концептуальні засади гендерно-орієнтованих програм психологічної допомоги.

Програма для жінок-військовослужбовців «Відновлення через безпеку». Зміст програми полягає у пріоритетній роботі з емоційно-образним травматичним матеріалом та відновленні почуття внутрішньої безпеки. Особливості програми:

1. Робота з візуальними травматичними образами. Оскільки жінки демонструють найвищу чутливість до візуальних аспектів війни (загибель побратимів – 19,0 балів, вигляд крові – 16,0 балів), програма має включати техніки десенсибілізації та переробки травматичних образів, зокрема методи EMDR-терапії [17].

2. Відновлення емоційного зв'язку. Групові сесії підтримки з іншими жінками-ветеранками для подолання почуття ізоляції та відновлення здатності до емпатійних стосунків без надмірного емоційного виснаження.

3. Робота з почуттям провини. Індивідуальні консультації, спрямовані на опрацювання почуття провини, пов'язаного з неможливістю врятувати інших або з участю в бойових діях.

4. Психосоматичний компонент. Тілесно-орієнтовані техніки для роботи з інтерналізованим стресом, який у жінок частіше проявляється через соматичні симптоми [18].

5. Відновлення соціальних ролей. Підтримка в інтеграції військового досвіду з цивільними ролями (матері, дружини, доньки).

Програма для чоловіків-військовослужбовців «Відновлення контролю». Зміст програми полягає у роботі з морально-етичними дилемами та відновленні почуття агентності й контролю. Особливості програми:

1. Опрацювання морального травматичного досвіду. Оскільки чоловіки найбільш чутливі до морально-етичних стресорів (16,8 балів), програма має включати структуровані інтервенції для роботи з моральною травмою – почуттям провини за рішення, прийняті в бою, або за дії, що суперечать особистим цінностям.

2. Групова робота з ветеранами. Створення безпечного простору серед «своїх», де чоловіки можуть обговорювати досвід без страху бути засудженими або сприйнятими як «слабкі». Групи взаємопідтримки за принципом peer-support [18].

3. Робота з екстерналізованим стресом. Навчання конструктивним способам вираження агресії та роздратування замість деструктивних патернів (зловживання алкоголем, домашнє насильство).

4. Відновлення почуття контролю. Техніки, спрямовані на повернення відчуття впливу на власне життя, планування майбутнього, постановку досяжних цілей.

5. Профілактика уникання допомоги. Спеціальні стратегії залучення чоловіків до психологічної підтримки, враховуючи соціальні бар'єри «мужності» [18].

Спільні компоненти обох програм:

1. Психоедукація – надання знань про природу ПТСР, нормалізація симптомів, розуміння того, що реакції на травму є нормальною відповіддю на ненормальні обставини.

2. Техніки саморегуляції – навчання методам управління тривогою, гіперзбудженням, порушеннями сну (дихальні вправи, прогресивна м'язова релаксація, заземлення).

3. Сімейна терапія – залучення близьких до процесу реабілітації для відновлення сімейних стосунків та створення підтримуючого середовища.

4. Професійна реінтеграція – допомога у поверненні до професійної діяльності або перекваліфікації.

Обговорення. Отримані результати узгоджуються з даними зарубіжних досліджень про гендерні відмінності у переживанні травми. Так, M. Friedman та P. Schnurr представили психобіологічну концептуальну основу, яка враховує докази того, що ПТСР є фактором ризику медичних захворювань [8]. Наші дані підтверджують, що чоловіки та жінки демонструють різні профілі вразливості до бойового стресу.

Виявлена нами тенденція до екстерналізації стресу у чоловіків (через морально-етичні дилеми, страх втрати контролю) та інтерналізації у жінок (через емоційне співпереживання) відповідає біопсихосоціальній моделі гендерних відмінностей [15]. Як зазначають дослідники, чоловіки в силу соціальних очікувань «мужності» часто стикаються з табу на вияв емоційної слабкості, що перешкоджає своєчасному зверненню за допомогою [19]. Жінки ж часто відчувають додатковий тиск, пов'язаний з необхідністю постійно доводити свою професійну спроможність у «чоловічому» середовищі [13].

Як зазначає О. Пасько, когнітивна компетентність, тобто здатність ефективно сприймати, обробляти й використовувати інформацію для прийняття рішень та розв'язання проблем є ключовою для ефективної діяльності військовослужбовця [20]. Саме тому запропоновані програми мають включати когнітивний компонент.

Так, M.Olff та співавтори вважають, що люди реагують на різні типи стресу різними стратегіями подолання. Активні копінг-стратегії зазвичай виникають, якщо стресор піддається контролю. Пасивні копінг-стратегії виникають, якщо стресор неконтрольований або неминучий [18]. Це підтверджує необхідність диференційованого підходу до чоловіків (робота з контролем) та жінок (робота з прийняттям).

Висновки.Теоретико-методологічний аналіз засвідчив, що гендерний фактор визначає специфіку переживання бойової травми: чоловікам властива екстерналізація стресу (агресія, імпульсивність, фокус на морально-етичних дилемах), жінкам – інтерналізація (психосоматика, депресія, чутливість до візуальних образів страждання). Ці відмінності зумовлені біологічними механізмами та соціально-психологічними чинниками.

Емпіричне дослідження за участю 60 військовослужбовців виявило, що середній рівень симптомів ПТСР у чоловіків (31,1 бал) знаходиться на межі клінічного порогу, у жінок (29,0 балів) є також клінічно значущим. Чоловіки демонструють більшу різноманітність психологічних реакцій (розмах варіації 22 бали проти 17), що свідчить про наявність підгрупи осіб з особливо вираженою симптоматикою.

Виявлено суттєві гендерні відмінності у сприйнятті стрес-факторів: для жінок найтравмувальнішими є емоційно-образні аспекти війни (загибель побратимів – 19,0 балів, вигляд трупів – 16,0 балів), для чоловіків – морально-етичні дилеми (16,8 балів) та страх полону (16,5 балів). Ці відмінності обумовлюють необхідність різних терапевтичних фокусів.

Обґрунтовано концептуальні засади гендерно-орієнтованих програм реабілітації: для жінок – програма «Відновлення через безпеку» з акцентом на роботі з емоційно-образним травматичним матеріалом; для чоловіків – програма «Відновлення контролю» з фокусом на морально-етичному травматичному досвіді.

Обидві програми мають спільні компоненти: психоедукацію, техніки саморегуляції, сімейну терапію та професійну реінтеграцію.

Перспективами подальших досліджень є розширення вибірки, проведення лонгітюдних досліджень та емпірична апробація запропонованих гендерно-орієнтованих програм психологічної реабілітації.

Література

1. PTSD crisis looms as troop shortages take toll on Ukrainian soldiers' mental health. The Kyiv Independent. 2024. URL: https://kyivindependent.com/ptsd-crisis-looms-ukrainian-soldiers-mental-health/

2. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill, 1956. 324 p

3. Пасько О. М. Фізіологічна складова як важливий чинник розуміння природи стресу в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія».* № 2 (45). 2025. С. 2110-2122.

4. Стасюк В. В., Українець В. М. Сутність стресостійкості у психологічній науці. *Габітус. Загальна психологія. Історія психології*. № 48. 2023. С. 60-65.

5. Слободяник Н. В. Стресостійкість як психологічний ресурс особистості в ситуації змін. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 35 (74) № 4. 2024. С. 91-95. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/14

6. Kyrou I., Tsigos C. Stress hormones: physiological stress and regulation of metabolism. *Current Opinion in Pharmacology*. 2009. Vol. 9 (6). P. 787-793. https://doi.org/10.1016/j.coph.2009.08.007

7. Bonanno M., Papa D., Cerasa A., Maggio M., Calabrò R. Psycho-Neuroendocrinology in the Rehabilitation Field: Focus on the Complex Interplay between Stress and Pain. *Medicina.* 2024. № 60 (2). https://doi.org/10.3390/medicina60020301

8. Friedman M. J., Schnurr P. P. The relationship between trauma, post-traumatic stress disorder, and physical health. Neurobiological and clinical consequences of stress: From normal adaptation to post-traumatic stress disorder. Philadelphia: Lippincott-Raven, 1995. P. 507-524.

9. Пасько О. М., Прудка Л. М. Психічне здоров'я як фактор Національної безпеки в Україні. Правове регулювання дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах адміністративно-правового режиму воєнного стану: колективна монографія. ОДУВС, 2025. 678 с.

10. Комар З. Психологічна стійкість воїна. Підручник для військових психологів. Київ, 2017. 184 с.

11. Гічун В. С. та ін. Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту: монографія. Дніпро: Акцент ПП, 2019. 324 с.

12. Шестопал І. А. Гендерні особливості професійної самореалізації особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2016. № 34. С. 611-623.

13. Калагін Ю. А. Гендерний аспект типологізації особистості військовослужбовців ЗСУ. *Український соціум*. 2013. № 3. С. 44-53.

14. Актуальні проблеми гендерної політики у Збройних Силах України : навч.-метод. посіб. / В. П. Кротиков та ін.; за заг. ред. Б. П. Андресюка. Київ: НДЦ ГП ЗС України,2011.112с.

15. Diekman A. B., Eagly A. H. Stereotypes as dynamic constructs: Women and men of the past, present, and future. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2000. Vol. 26 (10). P. 1171-1188. https://doi.org/10.1177/0146167200262001

16. Агаєв Н. А. та ін. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.

17. Shapiro F. Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) therapy: Basic principles, protocols, and procedures. 3rd ed. New York: Guilford Press, 2018. 568 p.

18. Olff M., Langeland W., Gersons B. P. R. The psychobiology of PTSD: coping with trauma. *Psychoneuroendocrinology*. 2005. Vol. 30 (10). P. 974-982. https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2005.04.009

19. Стасюк В. В., Українець В. М. Сутність стресостійкості у психологічній науці. *Габітус. Загальна психологія. Історія психології*. № 48. 2023. С. 60-65.

20. Пасько О. М. Нейрофізіологічні аспекти функціональної інтеграції мозку і тіла в умовах стресу під час воєнного стану. *Наукові перспективи. Серія «Психологія»*. № 7 (61). 2025. С. 1307-1321.

References

1. PTSD crisis looms as troop shortages take toll on Ukrainian soldiers' mental health. (2024). The Kyiv Independent. https://kyivindependent.com/ptsd-crisis-looms-ukrainian-soldiers-mental-health/

2. Selye, H. (1956). The stress of life. New York: McGraw-Hill.

3. Pasko, O. M. (2025). Fiziolohichna skladova yak vazhlyvyi chynnyk rozuminnia pryrody stresu v umovakh voiennoho stanu [Physiological component as an important factor in understanding the nature of stress under martial law]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia «Psykholohiia» – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series "Psychology", 2(45), 2110-2122 [In Ukrainian].

4. Stasiuk, V. V., & Ukrainets, V. M. (2023). Sutnist stresostiikosti u psykholohichniy nautsi [The essence of stress resistance in psychological science]. Habitus. Zahalna psykholohiya. Istoriya psykholohii – Habitus. General Psychology. History of Psychology, 48, 60-65 [In Ukrainian].

5. Slobodianyk, N. V. (2024). Stresostiikist yak psykholohichnyi resurs osobystosti v sytuatsii zmin [Stress resistance as a psychological resource of personality in a situation of changes]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Psychology, 35, 74 (4), 91-95. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/14 [In Ukrainian].

6. Kyrou, I., & Tsigos, C. (2009). Stress hormones: physiological stress and regulation of metabolism. Current Opinion in Pharmacology, 9(6), 787-793. https://doi.org/10.1016/j.coph.2009.08.007

7. Bonanno, M., Papa, D., Cerasa, A., Maggio, M., & Calabrò, R. (2024). Psycho-Neuroendocrinology in the Rehabilitation Field: Focus on the Complex Interplay between Stress and Pain. Medicina, 60(2). https://doi.org/10.3390/medicina60020301

8. Friedman, M. J., & Schnurr, P. P. (1995). The relationship between trauma, post-traumatic stress disorder, and physical health. In Neurobiological and clinical consequences of stress: From normal adaptation to post-traumatic stress disorder (pp. 507-524). Philadelphia: Lippincott-Raven.

9. Pasko, O. M., & Prudka, L. M. (2025). Psykhichne zdorovia yak faktor Natsionalnoi bezpeky v Ukraini [Mental health as a factor of National security in Ukraine]. In Pravove rehuliuvannia dotrymannia prav i svobod liudyny ta hromadianyna v umovakh administratyvno-pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Legal regulation of observance of human and civil rights and freedoms under the administrative and legal regime of martial law]: collective monograph. ODUVS [In Ukrainian].

10. Komar, Z. (2017). Psykholohichna stiikist voina. Pidruchnyk dlya viiskovykh psykholohiv [Psychological resilience of a warrior. Textbook for military psychologists]. Kyiv [In Ukrainian].

11. Hichun, V. S. et al. (2019). Stres-asotsiyovani rozlady zdorovya v umovakh zbroynoho konfliktu [Stress-associated health disorders in armed conflict]. Monograph. Dnipro: Aktsent PP [In Ukrainian].

12. Shestopal, I. A. (2016). Henderni osoblyvosti profesiinoi samorealizatsii osobystosti [Gender features of professional self-realization of personality]. Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology, 34, 611-623 [In Ukrainian].

13. Kalahin, Yu. A. (2013). Hendernyi aspekt typolohizatsii osobystosti viiskovosluzh bovtsiv ZSU [Gender aspect of typology of the personality of servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society, 3, 44-53 [In Ukrainian].

14. . Krotikov, V. P. et al. (2011). Aktualni problemy hendernoi polityky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Current problems of gender policy in the Armed Forces of Ukraine]. Educational and methodological manual. B.P. Andresiuk (Ed.). Kyiv: NDC HP ZS Ukrainy [In Ukrainian].

15. Diekman, A. B., & Eagly, A. H. (2000). Stereotypes as dynamic constructs: Women and men of the past, present, and future. Personality and Social Psychology Bulletin, 26(10), 1171-1188. https://doi.org/10.1177/0146167200262001

16. Ahaiev, N. A. et al. (2016). Zbirnyk metodyk dlya diahnostyky nehatyvnykh psykhich-nykh staniv viyskovosluzhbovtsiv [Collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel]. Methodological manual. Kyiv: NDC HP ZSU [In Ukrainian].

17. Shapiro, F. (2018). Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) therapy: Basic principles, protocols, and procedures (3rd ed.). New York: Guilford Press.

18. Olff, M., Langeland, W., & Gersons, B. P. R. (2005). The psychobiology of PTSD: coping with trauma. Psychoneuroendocrinology, 30(10), 974-982. https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2005.04.009

19. Stasiuk, V. V., & Ukrainets, V. M. (2023). Sutnist stresostiikosti u psykholohichniy nautsi [The essence of stress resistance in psychological science]. Habitus. Zahalna psykholohiya. Istoriya psykholohii – Habitus. General Psychology. History of Psychology, 48, 60-65 [In Ukrainian].

20. Pasko, O. M. (2025). Neirofiziolohichni aspekty funktsionalnoi intehratsii mozku i tila v umovakh stresu pid chas voiennoho stanu [Neurophysiological aspects of functional integration of brain and body under stress during martial law]. Naukovi perspektyvy. Seriia «Psykholohiia» – Scientific Perspectives. Series "Psychology", 7(61), 1307-1321 [In Ukrainian].

УДК 159.9:355.48:316.77

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-1992-2003

Петяк Олена Віталіївна доктор філософії з психології, доцентка кафедри психології та педагогіки, завідувачка аспірантури та докторантури Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-0635-493X

Лепікаш Каріна Володимирівна здобувачка другого (магістерського) рівня, Хмельницького національного університету, м. Хмельницький

Алєксєєв Олександр Олександрович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0003-3754-4319

НАВИЧКИ СПІЛКУВАННЯ ТА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ

Анотація. У статті розглядається проблема комунікативної компетентності фахівців психологічної допомоги як важливого чинника успішної адаптації ветеранів після участі в бойових діях. В умовах зростання кількості військовослужбовців, які повертаються до мирного життя з досвідом травматичних переживань, особливого значення набуває професійна діяльність фахівців, які здатні забезпечити ефективний психосоціальний супровід. Професійна комунікація в роботі фахівця психологічної допомоги є не лише засобом встановлення контакту, а й інструментом психологічної підтримки, формування довіри та активізації внутрішніх ресурсів особистості ветерана.

Здійснено аналіз сутності комунікативної компетентності як багатокомпонентного конструкту, що включає когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти. Показано, що ефективність взаємодії між психологом та ветераном визначається здатністю спеціаліста володіти навичками активного слухання, емпатійного розуміння, толерантності до різних форм поведінки, а також умінням підбирати адекватні комунікативні стратегії відповідно до індивідуальних потреб клієнта.

Особлива увага приділяється ролі комунікації у подоланні бар'єрів, які виникають у процесі адаптації ветеранів: недовіри, ізоляції, уникання соціальних контактів, підвищеної емоційної напруги. Зазначено, що компетентна комунікативна взаємодія дозволяє знизити інтенсивність посттравматичних проявів, сприяє розвитку мотивації до соціальної інтеграції та формуванню нових адаптивних стратегій поведінки.

У статті також окреслено практичні напрями підготовки військових психологів, серед яких розвиток комунікативної культури, тренінги з відпрацювання навичок ефективного діалогу, супервізійна підтримка та підвищення професійної рефлексії. Підкреслюється, що системне формування комунікативної компетентності є важливим чинником не лише для індивідуальної адаптації ветеранів, але й для підвищення ефективності всієї системи психологічної допомоги у військовій сфері.

Зроблено висновок, що комунікативна компетентність військових психологів має розглядатися як один із провідних ресурсів забезпечення успішного повернення ветеранів до мирного життя, а її розвиток становить перспективний напрям наукових і прикладних досліджень.

Ключові слова: адаптація, ветерани, фахівці допомоги, спілкування, емпатія, комунікативна компетентність, професійна комунікація.

Petyak Olena Vitaliivna Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Head of Postgraduate and Doctoral Studies of Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-0635-493X

Lepikash Karina Volodymyrivna Master's degree student (second level of higher education), of Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi

Alieksieiev Oleksandr Oleksandrovych a postgraduate student at the third (educational and scientific) level of higher education, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0003-3754-4319

COMMUNICATION SKILLS AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT SPECIALISTS IN THE PROCESS OF VETERANS' ADAPTATION

Abstract. The article examines the issue of communicative competence of psychological support specialists as an important factor in the successful adaptation of veterans after participation in combat operations. In the context of a growing number of service members returning to civilian life with experiences of traumatic events, the professional activity of specialists capable of providing effective psychosocial support becomes particularly significant. Professional communication in the work of psychological support specialists serves not only as a means of establishing contact, but also as a tool for psychological assistance, trust-building, and activation of the veteran's internal personal resources.

The essence of communicative competence is analyzed as a multi-component construct that includes cognitive, emotional-value, and behavioral components. It is demonstrated that the effectiveness of interaction between the psychologist and the

veteran is determined by the specialist's ability to employ active listening skills, empathic understanding, tolerance toward diverse forms of behavior, as well as the capacity to select appropriate communicative strategies in accordance with the client's individual needs.

Special attention is given to the role of communication in overcoming barriers that arise during the process of veterans' adaptation, such as distrust, isolation, avoidance of social contacts, and increased emotional tension. It is noted that competent communicative interaction helps reduce the intensity of post-traumatic manifestations, promotes motivation for social integration, and facilitates the development of new adaptive behavioral strategies.

The article also outlines practical directions for the training of military psychologists, including the development of communicative culture, training programs aimed at practicing effective dialogue skills, supervisory support, and enhancement of professional reflection. It is emphasized that the systematic development of communicative competence is an important factor not only for the individual adaptation of veterans, but also for increasing the effectiveness of the entire system of psychological support in the military sphere.

The conclusion is drawn that the communicative competence of military psychologists should be regarded as one of the leading resources for ensuring the successful reintegration of veterans into civilian life, and that its development represents a promising direction for both scientific and applied research.

Keywords: adaptation, veterans, support specialists, communication, empathy, communicative competence, professional communication.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття українське суспільство перебуває в умовах безперервного військового протистояння, що спричинило істотне зростання кількості ветеранів та учасників бойових дій. За даними Міністерства ветеранів України на 2025 рік налічується близько 1,3 мільйона ветеранів, що включає учасників бойових дій, починаючи з 2014 року. Після завершення війни прогнозується зростання цієї кількості до 5-6 мільйонів, враховуючи членів родин. Така масштабність явища актуалізує потребу у комплексній психологічній та соціальній підтримці ветеранів, яка здатна забезпечити їхню ефективну адаптацію до мирного життя.

Адаптаційний процес після бойового досвіду ускладнюється низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Військові повертаються до мирного середовища з високим рівнем психоемоційної напруги, нерідко із симптомами посттравматичного стресового розладу, відчуттям відчуження та недовіри до суспільства. Додатковими бар'єрами стають проблеми у сфері працевлаштування, міжособистісних стосунків, реалізації соціальних прав та пільг. За даними соціологічних опитувань, близько 40 % ветеранів зустрічаються з психологічними труднощами, що значно ускладнює їхню інтеграцію у громади та професійне середовище.

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність військових психологів, які виступають провідними фахівцями у сфері психосоціального супроводу ветеранів. Важливим професійним ресурсом психолога є його комунікативна компетентність, тобто здатність налагоджувати продуктивний контакт, формувати атмосферу довіри, застосовувати емпатійні стратегії слухання та адаптувати власні комунікативні дії до індивідуальних особливостей клієнта. Комунікація у цьому випадку виконує не лише інструментальну функцію передавання інформації, але й слугує механізмом психологічної підтримки, зниження рівня тривожності та активізації внутрішніх ресурсів ветерана.

Незважаючи на очевидну важливість цієї проблематики, сучасний науковий дискурс в Україні здебільшого зосереджений на вивченні посттравматичних станів, особливостей соціальної адаптації та клінічних аспектів психічного здоров'я військовослужбовців. Натомість питання комунікативної компетентності військових психологів, а також її впливу на успішність адаптаційних процесів ветеранів досліджено фрагментарно. Відсутність системних емпіричних розвідок у цій площині створює науково-практичний вакуум, що ускладнює розробку дієвих програм підготовки та підвищення кваліфікації психологів у військовій сфері [10, с. 160].

Таким чином, постає необхідність цілісного наукового аналізу феномена комунікативної компетентності фахівців психологічної допомоги у контексті адаптації ветеранів. Вивчення цієї проблеми має не лише теоретичну цінність для розвитку сучасної військової психології, але й безпосереднє практичне значення для вдосконалення системи психологічної допомоги в Україні, що нині є стратегічним завданням держави та суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці В. Горбунова, А. Карачевський, В. Климчук, Г. Нетлюх та О. Романчук представили навчально-методичний посібник «Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО» в Інституті психічного здоров'я Українського католицького університету. У своїй роботі вони поклали в основу концепції посттравматичного зростання, розвитку стресостійкості та когнітивно-поведінкову модель. Автори детально описали структуру програм та тренінгових сесій для груп ветеранів, визначивши цінні мотиваційні інтервенції й оптимальні форми проведення занять для психологів, соціальних працівників та інших фахівців, залучених у ресоціалізацію ветеранів [2, с. 161].

І. Саранча та В. Стасюк підготували статтю, в якій розкрили концепцію соціально-психологічної адаптації ветеранів до мирного життя. Вони аналізували провідні підходи до адаптації, інтегруючи їх в актуальну нормативно-правову базу України. Важливою складовою їхнього дослідження стало експериментальне обґрунтування рівня адаптації ветеранів різного віку, що значно поглибило розуміння дієвості адаптаційного процесу. В. Алещенко обґрунтував категоріально-теоретичну базу соціально-психологічної адаптації

учасників бойових дій, запропонував модель цього процесу й виокремив головні принципи адаптації та рекомендації на державному й регіональному рівнях [7].

С. Петреченко у статті «Вивчення теоретичних моделей соціально-психологічної адаптації та їх застосування до важкопоранених комбатантів» проаналізувала актуальні теоретичні концепції адаптації й звернула увагу на їхню практичну реалізацію в контексті поранених ветеранів, що потребують комплексної психосоціальної підтримки. В. Клеван у тезах доповіді «Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців: стан і перспективи» підкреслила, що ефективна ресоціалізація ветеранів можлива за умови синхронного впровадження освітніх, професійних, правових і психологічних програм, а також налагодженої співпраці держави, громадянського суспільства й міжнародних структур. Т. Спіріна, А. Дуля та О. Боброва звернули увагу на післявоєнні виклики адаптації військовослужбовців. Вони проаналізували поширені емоційні та поведінкові труднощі: від депресії, тривожності, агресивності до складних форм соціальної дезадаптації, як наслідок повернення з бойових зон і те, чим може загрожувати недостатня психологічна підтримка ветеранів [3].

Мета статті – дослідження особливостей комунікативної компетентності фахівців психологічної допомоги у процесі адаптації ветеранів до мирного життя та визначення практичних засобів її вдосконалення з метою підвищення ефективності психологічної допомоги учасникам бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Проблема адаптації ветеранів до мирного життя є однією з найбільш гострих у сучасному українському суспільстві. Військовослужбовці, які пройшли крізь бойові дії, повертаються у соціальне середовище з кардинально зміненим досвідом, що нерідко супроводжується посттравматичним стресовим розладом, тривожністю, підвищеною агресивністю чи, навпаки, емоційним вигоранням та апатією. Значна частина ветеранів зіштовхується із труднощами у відновленні соціальних зв’язків, налагодженні комунікації з родиною та громадою, у професійній реалізації та інтеграції до мирного колективу. Такі виклики суттєво ускладнюють процес соціально-психологічної адаптації та можуть призводити до ізоляції, девіантної поведінки й вторинної травматизації.

У цих умовах провідна роль належить військовим психологам, які здійснюють психологічний супровід та соціальну підтримку ветеранів. Функції психолога у цьому процесі виходять за межі суто діагностичних чи терапевтичних завдань: вони включають створення довірливого середовища, посередництво між ветераном та суспільними інституціями, а також формування готовності колишніх військових до набуття нових соціальних ролей. Ефективність цієї діяльності значною мірою визначається рівнем комунікативної компетентності спеціаліста, оскільки саме вона забезпечує продуктивний контакт, зменшує бар’єри недовіри та підвищує якість психологічної допомоги.

Комунікативна компетентність у психології розглядається як інтегральна характеристика особистості, що поєднує знання, уміння, навички та особистісні

якості, що необхідні для ефективної міжособистісної взаємодії [1, с. 8]. Вона включає здатність адекватно сприймати і розуміти співрозмовника, володіння техніками активного слухання, емпатійність, гнучкість у виборі комунікативних стратегій, уміння керувати власними емоціями та налагоджувати стосунки на засадах довіри й поваги. Для військового психолога ця компетентність є не просто професійною навичкою, а базовим ресурсом, що забезпечує результативність його психокорекційної та консультативної роботи.

Особливості професійної комунікації у військовому середовищі зумовлені специфікою військової субкультури, де домінують ієрархічність, чіткість наказів, жорсткі правила дисципліни та, зазвичай, підвищений рівень стресу. У таких умовах комунікація має відрізнятися високим рівнем точності, структурованості, але водночас вимагати від психолога гнучкості, здатності адаптуватися до контексту та підтримувати баланс між професійною дистанцією і довірливими стосунками з ветераном. Саме тому розвиток комунікативної компетентності військових психологів набуває особливого значення, адже дозволяє їм ефективно інтегрувати професійні стандарти психологічної практики із гуманістичними цінностями підтримки особистості, яка пережила бойовий досвід [11, с. 102].

Психологічні труднощі ветеранів у період адаптації після бойових дій охоплюють широкий спектр проявів: від відчуття ізоляції та втрати сенсу до труднощів у регуляції емоцій, конфліктів у родинному колі та соціальних взаємодіях [7, с. 114]. Дослідження свідчать, що ветерани нерідко мають складнощі у вираженні власних переживань та побудові діалогу з оточенням, що посилює внутрішню напругу та відчуття непорозуміння. У цьому контексті комунікативна компетентність психолога стає критично важливою: вона дозволяє «перекласти» мову травматичного досвіду у зрозумілий для соціуму формат, сприяє конструктивному осмисленню минулого та формуванню нових життєвих перспектив.

Варто зазначити, що комунікативна компетентність військового психолога формується як багаторівневий інтегральний ресурс, що включає когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти [4, с. 39]. Кожен із цих рівнів взаємопов’язаний і забезпечує ефективну взаємодію психолога з ветеранами в умовах післявоєнної адаптації [8, с. 310].

Когнітивний компонент передбачає наявність системи знань, теоретичних моделей і практичних уявлень про психологічний стан ветеранів, закономірності адаптаційного процесу, типові реакції на травматичний досвід та механізми соціальної ресоціалізації. Він дозволяє психологу аналізувати поведінку ветерана, прогнозувати її динаміку та обирати найбільш адекватні методи комунікації.

Емоційно-ціннісний компонент охоплює професійні цінності, ставлення до ветеранів, усвідомлення важливості психологічної підтримки та здатність до емпатії. Уміння психолога співпереживати, демонструвати щирий інтерес до

переживань ветерана та зберігати психологічну чутливість створює основу для щирого діалогу та формує емоційний комфорт під час консультативної взаємодії.

Поведінковий компонент включає конкретні навички та дії, що необхідні для ефективної комунікації: володіння техніками активного слухання, уміння формулювати відкриті запитання, підтримувати баланс між професійною дистанцією та довірливими стосунками, організовувати діалог у відповідності до індивідуальних особливостей ветерана. Цей компонент визначає здатність психолога трансформувати свої знання і цінності у практичні дії, які сприяють зниженню тривожності ветерана, корекції дезадаптивних моделей поведінки та активізації внутрішніх ресурсів.

Особливе значення у професійній взаємодії з ветеранами має емпатія, яка дозволяє психологу «проживати» переживання клієнта, не втрачаючи об'єктивності, та будувати підтримуючий клімат спілкування. Водночас активне слухання забезпечує точне сприйняття вербальних і невербальних сигналів ветерана, допомагає встановити контакт і зменшує психологічні бар'єри. Діалог як інтерактивний процес дає змогу не лише коригувати поточний стан ветерана, а й спільно виробляти стратегії адаптації, що підвищують автономність і соціальну інтеграцію особистості [12, с. 60].

Розвиток емпатії та усіх компонентів комунікативної компетентності військового психолога створює основу для ефективної професійної взаємодії з ветеранами [3, с. 40]. Саме інтеграція знань про психологічні закономірності адаптації, усвідомлене ставлення до потреб клієнта та практичних навичок комунікації забезпечує психологічний супровід на високому рівні. Професійна комунікація в цьому контексті сприяє створенню безпечного та підтримуючого середовища, зменшенню рівня тривожності та стресу, а також формує довіру, що є необхідною умовою для успішної адаптації до мирного життя. Ефективна комунікація дозволяє ветерану усвідомити власні емоції, переосмислити травматичний досвід та поступово відновлювати контроль над соціальними і життєвими ситуаціями.

При цьому важливим є подолання численних бар'єрів у спілкуванні, що виникають внаслідок емоційної закритості, недовіри або сильних стресових реакцій. Психолог використовує емпатійне встановлення контакту, демонструючи щире зацікавлення та прийняття емоцій ветерана, що дозволяє створити психологічно безпечний простір для відкритого діалогу. Активне слухання, уточнення та використання відкритих запитань допомагають точно розпізнати переживання та потреби клієнта, а поетапне введення складних тем забезпечує поступове опрацювання травматичного досвіду без перевантаження. Невербальні канали комунікації, включно з мімікою, жестами та інтонацією, посилюють вербальні сигнали, сприяючи формуванню підтримуючого контакту і компенсуючи труднощі у словесному вираженні [13, с. 244].

Практичне впровадження розвитку комунікативної компетентності військових психологів передбачає комплексну систему тренінгових і корекційних

заходів, які реалізуються як в індивідуальних, так і в групових форматах. Індивідуальна робота має бути спрямована на вдосконалення активного слухання, розвитку навичок емпатійного реагування та опанування когнітивно-поведінкових стратегій взаємодії. Психолог має володіти вмінням правильно і поступово вводити складні теми, враховувати особливості травматичного досвіду клієнта та адаптувати комунікаційні стратегії відповідно до індивідуальних психологічних характеристик ветерана. Ретельна робота над цими аспектами дозволяє зміцнити довіру, стимулювати мотивацію до змін і забезпечує поступове відновлення емоційної рівноваги.

Групові формати роботи виконують не менш важливу функцію, сприяючи соціальній інтеграції ветеранів та розвитку міжособистісних навичок. Вони включають рольові ігри, командні завдання, дискусійні та творчі вправи, що дозволяють учасникам усвідомити спільність переживань, знизити відчуття ізоляції та посилити соціальну підтримку один одного. Важливим компонентом групової роботи є організація структурованого діалогу, де психолог виступає фасилітатором, спрямовуючи комунікацію на конструктивну взаємодію та розвиток емоційного інтелекту. Водночас такі сесії створюють умови для формування нових соціальних зв'язків, що є необхідною складовою комплексної адаптації ветеранів у мирному житті [9, с. 82].

Ефективна діяльність військових психологів у сфері підтримки ветеранів бойових дій вимагає системного та безперервного професійного розвитку, оскільки психосоціальні потреби учасників бойових дій характеризуються високою динамічністю та специфічними травматичними проявами. Підвищення цієї компетентності відбувається через інтеграцію теоретичних знань, практичних навичок і рефлексивної діяльності, що включає участь фахівців у спеціалізованих тренінгах, семінарах і міждисциплінарних навчальних програмах, орієнтованих на психологію травми, кризове консультування, розвиток емпатії та активного слухання. Систематична супервізія та наставництво виступають невід'ємними компонентами професійного розвитку, оскільки вони дозволяють здійснювати структурований аналіз власної діяльності, оцінювати ефективність комунікативних стратегій та отримувати фахову зворотну інформацію щодо якості взаємодії з ветеранами. Рефлексивна практика сприяє усвідомленню професійних сильних сторін і потенційних прогалин у комунікаційних навичках, що, у свою чергу, дозволяє вдосконалювати техніки активного слухання, конструктивного діалогу та управління складними міжособистісними ситуаціями у специфічному військовому контексті.

Додатково розвиток комунікативної компетентності може здійснюватися через інтеграцію у міжвідомчі освітні програми, професійні спільноти та обмін досвідом із колегами, що створює платформу для формування колективного знання і адаптації методик до умов реальної практики [5, с. 253]. Використання симуляційних тренінгів, кейс-методів і моделювання кризових ситуацій дозволяє відпрацьовувати алгоритми професійної взаємодії, підвищуючи готовність

психолога до роботи у стресогенних умовах і забезпечуючи гнучкість у застосуванні комунікативних стратегій [6, с. 23].

Таким чином, систематичний професійний розвиток військових психологів сприяє формуванню високого рівня комунікативної компетентності, яка є фундаментом ефективного психосоціального супроводу ветеранів. Такий розвиток забезпечує удосконалення практичних методів взаємодії, підвищує здатність психолога до адаптивного реагування на індивідуальні потреби ветеранів і створює умови для стабільного психологічного відновлення та соціальної інтеграції в умовах сучасного українського контексту.

Висновки. Проведений аналіз теоретичних підходів і практичного досвіду свідчить про визначальну роль комунікативної компетентності фахівців психологічної допомоги у процесі психологічної підтримки та адаптації ветеранів бойових дій до мирного життя. Формування високого рівня комунікативної компетентності дозволяє фахівцю інтегрувати когнітивні знання, емоційно-ціннісні орієнтації та поведінкові навички, що забезпечує ефективну взаємодію з ветеранами та створює умови для психологічного відновлення, зниження стресових реакцій, розвитку адаптаційних стратегій і соціальної ресоціалізації. Високий рівень комунікативної компетентності сприяє подоланню бар'єрів у спілкуванні, формує довіру, формує мотивацію ветеранів до змін і створює безпечне середовище для опрацювання травматичного досвіду.

Практичні методи, включаючи індивідуальні консультації, тренінгові вправи, рольові ігри, дискусійні та творчі практики, дозволяють психологу одночасно враховувати індивідуальні потреби ветеранів та формувати колективний ресурс підтримки в груповому форматі. Розвиток емпатії, активного слухання, навичок діалогу та управління конфліктними ситуаціями забезпечує ефективне включення ветеранів у соціальні та професійні процеси, сприяє підвищенню їхньої життєстійкості та автономності, а також створює умови для стабільної інтеграції у сімейне, професійне та соціальне середовище.

Особливу увагу варто приділяти систематичному професійному розвитку військових психологів, що включає участь у тренінгах, семінарах, супервізіях, обмін досвідом із колегами та симуляційні методики відпрацювання кризових сценаріїв. Такий підхід забезпечує постійне вдосконалення комунікативних навичок, дозволяє гнучко реагувати на специфіку психологічних потреб ветеранів і підвищує ефективність психосоціальної підтримки в умовах сучасного українського соціуму.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у систематичному вивченні механізмів формування комунікативної компетентності психологів у специфічних умовах військового середовища, розробці стандартизованих методик оцінки її рівня та ефективності застосування у практиці роботи з ветеранами. Актуальним напрямом є також дослідження інтеграції інноваційних технологій, таких як цифрові платформи для психологічної підтримки та віртуальні симуляції, у процес підготовки психологів і проведення групових

інтервенцій. Також подальші дослідження можуть зосередитися на міжкультурних та міждисциплінарних аспектах професійної комунікації, що сприятиме розвитку комплексного підходу до адаптації ветеранів у сучасних психосоціальних умовах України.

Таким чином, комунікативна компетентність фахівців психологічної допомоги виступає стратегічним ресурсом психосоціальної підтримки ветеранів, поєднуючи теоретичні знання, практичні навички та ціннісні орієнтації, що забезпечує ефективність професійної діяльності та сприяє стабільній адаптації учасників бойових дій у мирному соціумі.

Література:

1. Баранов В. В. Психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетентності. *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць.* 2011. № 5. С. 7–9.

2. Бондарев Г. В., Круть П. П. Основи військової психології: навчальний посібник. Харків, 2020. 272 с.

3. Гаврюшенко В. В. Основні напрями діяльності військового психолога з гармонізації взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. № 32 (71). С. 39–46.

4. Галецький С. М. Особливості підходів до проектування структури комунікативної компетентності фахівців. *Znanstvena misel*, 2019. № 2 (32), С. 39–41.

5. Денищич Т. А. Комунікативні вміння як компонент професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Педагогічні науки: збірник наукових праць Херсонського державного університету.* 2010. № 55. С. 252–255.

6. Єжижанська Т. С., Осадча М. П. Проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки. Серія «Культура і соціальні комунікації»*, 2017. № 3. С. 23–24.

7. Кашуба А., Ковальський В., Годлевський П., Бовсунюк Д. Соціальна інтеграція та адаптація ветеранів та учасників бойових дій в процесі занять адаптивним спортом. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15*. 2024. № 6 (179). С. 113–117. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6(179).21

8. Куркова К. М., Луценко-Миськів Л. І. Соціальна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 309–316.

9. Макарова О. С. Комунікативні здібності психолога в процесі професійної підготовки: психологічний аспект. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2020. № 64. С. 81–87.

10. Пріб Г. А., Бегеза Л. Є., Раєвська Я. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців / ветеранів: проблематика вивчення. *Габітус*. 2022. № 35. С. 159–163.

11. Романенкова О. Ю., Павлюк О. Д. Роль та місце військового психолога в ефективному психологічному забезпеченні з використанням лідерського потенціалу. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2024. № 1. С. 101–105.

12. *Шевчук В., Тесленко М., Клевака Л. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів із різними ціннісними орієнтаціями.* Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. *2024. № 4 (65). С. 59–63.*

13. Щербій В. В., Кашпур Ю. М. Феномен невербальної комунікації у психологічному консультуванні. *Перспективи розвитку сучасної психології: збірник наукових праць.* 2021. № 9. С. 243–248.

References:

1. Baranov, V. V. (2011). Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti [Psychological and pedagogical conditions for the formation of communicative competence]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats – Problems of general and pedagogical psychology: collection of scientific works*, (5), 7–9 [in Ukrainian].
2. Bondarev, H. V., & Krut, P. P. (2020). *Osnovy viiskovoi psykholohii: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of military psychology: a textbook]*. Kharkiv. 272 [in Ukrainian].
3. Havriushenko, V. V. (2021). Osnovni napriamy diialnosti viiskovoho psykholoha z harmonizatsii vzaiemodii ofitseriv u problemnykh sytuatsiiakh [Main directions of the military psychologist's activity in harmonizing the interaction of officers in problem situations]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific notes of V. I. Vernadskyi TNU. Series: Psychology*, 32(71), 39–46 [in Ukrainian].
4. Haletskyi, S. M. (2019). Osoblyvosti pidkhodiv do proektuvannia struktury komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsiv [Peculiarities of approaches to designing the structure of communicative competence of specialists]. *Znanstvena misel*, 2(32), 39–41 [in Ukrainian].
5. Denyshchych, T. A. (2010). Komunikatyvni vminnia yak komponent profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv [Communicative skills as a component of professional and communicative competence of future specialists]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Papers of Kherson State University*, 55, 252–255 [in Ukrainian].
6. Yezhyzhanska, T. S., & Osadcha, M. P. (2017). Problemy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv [Problems of formation of communicative competence of future specialists]. *Naukovi zapysky. Seriia «Kultura i sotsialni komunikatsii» – Scientific notes. Series «Culture and social communications»*, 3, 23–24 [in Ukrainian].
7. Kashuba, A., Kovalskyi, V., Hodlevskyi, P., & Bovsuniuk, D. (2024). Sotsialna intehratsiia ta adaptatsiia veteraniv ta uchasnykiv boiovykh dii v protsesi zaniat adaptyvnym sportom [Social integration and adaptation of veterans and combatants in the process of engaging in adaptive sports]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15 – Scientific Journal of the Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 15*, 6(179), 113–117. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6(179).21 [in Ukrainian].
8. Kurkova, K. M., & Lutsenko-Myskiv, L. I. (2024). Sotsialna adaptatsiia viiskovosluzhbovtsiv u pisliavoiennyi period [Social adaptation of military personnel in the post-war period]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 1, 309–316 [in Ukrainian].
9. Makarova O. S. (2020). Komunikatyvni zdibnosti psykholoha v protsesi profesiinoi pidhotovky: psykholohichnyi aspect [Communicative abilities of a psychologist in the process of professional training: psychological aspect]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody – Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda,* 64, 81-87 [in Ukrainian].
10. Prib, H. A., Beheza, L. Ye., & Raievska, Ya. M. (2022). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtsiv / veteraniv: problematyka vyvchennia [Socio-psychological adaptation of military personnel / veterans: issues of study]. *Habitus*, 35, 159–163 [in Ukrainian].
11. Romanenkova, O. Yu., & Pavliuk, O. D. (2024). Rol ta mistse viiskovoho psykholoha v efektyvnomu psykholohichnomu zabezpechenni z vykorystanniam liderskoho potentsialu [The role and place of a military psychologist in effective psychological support using leadership potential]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, 1, 101–105 [in Ukrainian].
12. Shevchuk, V., Teslenko, M., & Klevaka, L. (2024). Psykholohichni osoblyvosti komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv iz riznymy tsinnisnymy oriientatsiiamy [Psychological features of communicative competence of future psychologists with different value

orientations]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 4(65), 59–63 [in Ukrainian].

13. Shcherbii V. V., Kashpur Yu. M. (2021). Fenomen neverbalnoi komunikatsii u psykholohichnomu konsultuvanni [The phenomenon of nonverbal communication in psychological counseling]. *Perspektyvy rozvytku suchasnoi psykholohii – Prospects for the development of modern psychology*, 243–248 [in Ukrainian].

УДК 159.942:159.955

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2004-2017

Пилявець Наталія Ігорівна доктор філософії в психології, доцент кафедри психології Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0001-6292-1660

Малиновська Наталія Василівна магістрант кафедри психології Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ РЕАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Проблема психологічної травми та сприйняття особистістю реальності в умовах війни була і залишається надзвичайно важливою, адже досвід пережитої війни впливає на людину на багатьох рівнях. У контексті сучасної України, де війна стала невід'ємною частиною життя значної частини населення, дослідження механізмів функціонування особистості в таких умовах набуває особливої актуальності. В умовах постійної загрози, втрат і травматичного досвіду відбуваються глибокі зміни у сприйнятті реальності, когнітивних процесах, емоційній регуляції та поведінкових стратегіях, що визначають здатність людини адаптуватися до екстремальних умов і підтримувати психологічну стійкість. Метою дослідження було виявити психологічні особливості сприйняття особистістю реальності в умовах війни. У вибірку увійшли 62 учасники віком 18–65 років, серед яких військовослужбовці, внутрішньо переміщені особи та цивільне населення з прифронтових територій. Використано опитувальники PCL-5, AHS, шкалу посттравматичного зростання, методики оцінки копінг-стратегій та самоефективності. Результати свідчать про переважання у вибірці холістичного когнітивного стилю, який формує цілісне, контекстуально зорієнтоване сприйняття подій. Такий стиль проявляє подвійний ефект: він підвищує чутливість до травматичних переживань і водночас сприяє інтеграції суперечливих емоцій, усвідомленню власних ресурсів та розвитку посттравматичного зростання. Виявлено значущі кореляційні зв'язки між компонентами когнітивного стилю, рівнем симптомів ПТСР, показниками самоефективності та посттравматичного розвитку, тоді як зв'язки з копінг-стратегіями були статистично незначущі, що вказує на відносну автономність когнітивних особливостей від поведінкових стратегій подолання стресу. Отримані дані можуть допомогти підвищити ефективність психологічної допомоги та сприяти адаптації постраждалих осіб і відновленню їх психічного стану.

Ключові слова: сприйняття реальності, травматичні події, психодіагностика, когнітивний стиль, посттравматичний стресовий розлад, посттравматичне зростання, копінг-стратегії, самоефективність.

Pylyavets Nataliya Igorivna Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology of the Municipal Institution of Higher Education «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0001-6292-1660

Malynovska Natalia Master's student of the Department of Psychology of the Municipal Institution of Higher Education «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PERCEPTION OF REALITY IN WAR CONDITIONS

Abstract. The problem of psychological trauma and the perception of reality by an individual in war conditions was and remains extremely important, because the experience of war affects a person on many levels. In the context of modern Ukraine, where war has become an integral part of the lives of a significant part of the population, the study of the mechanisms of personality functioning in such conditions is of particular relevance. In conditions of constant threat, losses and traumatic experience, profound changes occur in the perception of reality, cognitive processes, emotional regulation and behavioral strategies that determine a person's ability to adapt to extreme conditions and maintain psychological stability. The aim of the study was to identify the psychological features of the perception of reality by an individual in war conditions.

The sample included 62 participants aged 18–65, including military personnel, internally displaced persons and civilians from frontline areas. The questionnaires PCL-5, AHS, post-traumatic growth scale, methods for assessing coping strategies and self-efficacy were used.

The results indicate the prevalence of a holistic cognitive style in the sample, which forms a holistic, contextually oriented perception of events. This style has a dual effect: it increases sensitivity to traumatic experiences and at the same time contributes to the integration of conflicting emotions, awareness of one's own resources and the development of post-traumatic growth. Significant correlations were found between the components of the cognitive style, the level of PTSD symptoms, self-efficacy and post-traumatic development indicators, while the connections with coping strategies were statistically insignificant, which indicates the relative autonomy of cognitive features from behavioral strategies for coping with stress. The obtained data can help increase the effectiveness of psychological assistance and contribute to the adaptation of victims and the restoration of their mental state.

Keywords: perception of reality, traumatic events, psychodiagnostics, cognitive style, post-traumatic stress disorder, post-traumatic growth, coping strategies, self-efficacy.

Постановка проблеми. Війна як соціально-політичне явище виступає потужним чинником трансформації суспільного та індивідуального життя, радикально змінюючи звичну реальність і створюючи нові виклики для людської психіки. Вона впливає не лише на зовнішні умови існування, а й на внутрішній світ особистості - на способи сприйняття, емоційної регуляції, когнітивної оцінки подій та поведінкових реакцій. Під час війни людина опиняється в екстремальних ситуаціях, де звичні механізми психологічного захисту, адаптації та осмислення дійсності часто зазнають перевантаження, дезорганізації та виснаження.

Війна як екстремальна подія порушує базові життєві орієнтири, змінює систему цінностей, уявлення про безпеку, стабільність та майбутнє. Людина змушена формувати нові моделі сприйняття навколишньої дійсності, переосмислювати власний досвід і будувати нові стратегії поведінки, що відповідають умовам постійного ризику, втрат і невизначеності. Такі обставини обумовлюють необхідність змін як на рівні сприйняття, так і в поведінці.

Особливе значення у цей період набуває процес сприйняття реальності, адже саме через нього людина осмислює навколишній світ, оцінює події та приймає рішення. Спотворене або емоційно перевантажене сприйняття може бути в основі надмірної тривожності, дезадаптації чи навіть стати підґрунтям посттравматичних розладів, тоді як усвідомлене, реалістичне сприйняття допомагає зберегти відчуття контролю, надії та внутрішньої цілісності.

Сучасні дослідження в галузі психології доводять, що індивідуальні особливості особистості істотно впливають на спосіб сприйняття реальності загалом, в тому числі і у кризових ситуаціях [1]. Зокрема, рівень емоційної стабільності, когнітивний стиль, тип темпераменту, наявність попереднього травматичного досвіду чи використання певних копінг-стратегій визначають як людина реагує на небезпеку, втрату або стрес. Особи з високим рівнем рефлексії, гнучкістю мислення й розвиненим почуттям сенсу частіше зберігають психологічну стійкість навіть у найважчих умовах.

Науковий інтерес дослідження феномену сприйняття в умовах війни полягає в необхідності глибше зрозуміти внутрішні механізми психіки, що активізуються під впливом екстремальних обставин. Такий аналіз має не лише теоретичне, а й практичне значення - його результати можуть бути використані у сфері психологічної реабілітації військових, переселенців, волонтерів, цивільного населення, що пережили травматичний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сприйняття реальності особистістю в умовах війни є однією з актуальних у сучасній психології та розглядається в межах когнітивної, клінічної, соціальної та травматерапевтичної

парадигм. Наукові дослідження засвідчують, що війна як тривалий стресор високої інтенсивності зумовлює суттєві зміни у функціонуванні психічних процесів, зокрема сприйняття, уваги, пам'яті та мислення. З позицій нейропсихології встановлено, що хронічна активація системи реагування на загрозу призводить до порушень регуляції емоцій і когнітивного контролю, що проявляється у викривленні часової перспективи, підвищеній гіперпильності та фрагментації травматичних спогадів [2, 3, 4, 5, 6].

Значний масив психологічних досліджень спрямований на вивчення сприйняття реальності як складової посттравматичних реакцій. Війна розглядається як психотравмуючий чинник, що руйнує базові когнітивні схеми, пов'язані з відчуттям безпеки, передбачуваності та контролю. Унаслідок цього спостерігаються феномени дереалізації, деперсоналізації та дисоціації, які істотно впливають на цілісність образу світу та Я-концепції особистості. Такі особливості сприйняття реальності ускладнюють адаптацію та підвищують ризик розвитку посттравматичного стресового розладу [5, 6, 7].

У соціально-психологічних дослідженнях увага зосереджується на взаємозв'язку між індивідуальним сприйняттям реальності та груповими процесами. Встановлено, що в умовах війни сприйняття подій значною мірою опосередковується соціальною ідентичністю та нормами групи, до якої належить особа. Активація механізмів міжгрупового розмежування, поляризація оцінок і формування стійких образів «свого» та «чужого» впливають на когнітивну інтерпретацію реальності та емоційне реагування особистості [8, 9, 10].

Вагоме місце у психологічних дослідженнях посідає аналіз впливу інформаційного середовища на сприйняття реальності в умовах війни. З позицій медіапсихології доведено, що тривалий контакт із травматичним медіаконтентом сприяє підвищенню рівня тривоги, когнітивному перевантаженню та формуванню спрощених або викривлених уявлень про події. Інформаційна перенасиченість і дезінформація можуть виступати додатковими стресорами, що негативно впливають на психічну стабільність і реалістичність сприйняття [11, 12].

Окремий пласт психологічних досліджень представлений екзистенційно-орієнтованими підходами, у межах яких аналізується трансформація смисложиттєвих орієнтацій особистості під впливом воєнного досвіду. Війна розглядається як критична життєва подія, що актуалізує питання сенсу життя, відповідальності та особистісного вибору. Зміни у смисловій сфері безпосередньо пов'язані зі способом сприйняття реальності та рівнем психологічної адаптації [13, 14, 15].

Отже, сприйняття реальності в умовах війни є динамічним психічним процесом, у якому поєднуються біологічні, когнітивні, емоційні й соціокультурні чинники, який формується внаслідок взаємодії індивідуально-психологічних характеристик, травматичного досвіду, соціального контексту та інформаційних впливів. Попри значну кількість теоретичних і емпіричних праць, присвячених проблемі сприйняття реальності, наявні дослідження не

вичерпують усі аспекти цього феномена, особливо в умовах екстремальних соціальних і психологічних викликів. У зв'язку з цим наше дослідження спрямоване на вивчення індивідуальних особливості сприйняття, які зумовлюють відмінності у трактуванні реальності різними людьми. Такий підхід дозволяє глибше розкрити механізми адаптації особистості до складних і нестабільних умов сучасності.

Мета статті – дослідження психологічних особливостей сприйняття реальності особистістю в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Дослідження впливу кризових і травматичних подій на свідомість людини, особливо у військових та воєнних контекстах, має багаторічну історію. Відомо, що під час Першої світової війни з'явилося поняття «shell-shock» (шок від контузії). Термін, введений Чарльзом Семюелом Майєрсом, англійським лікарем, який працював психологом в Медичному корпусі Британської Королівської Армії під час Першої світової війни, для опису ряду психічних та фізичних симптомів у солдатів, які перебували на передовій: втрата пам'яті, паралічі, тремтіння, навіть сліпота без будь-якої явно фізичної причини. Хоча Ч. Майєрс не був винахідником цього терміну, його перша наукова стаття, опублікована в журналі The Lancet у 1915 році, стосувалася «контузійного шоку» і це стало першим офіційним визнанням того, що війна може спричинити психічні порушення [16].

Згодом, під час Другої світової війни, сформувався термін «бойове виснаження» (combat fatigue), який відображав зміну фокусу уваги дослідників від психосоматичних симптомів до розуміння реакції психіки на хронічний стрес. Водночас, у праці «Травматичні неврози війни» (1941) Абрам Кардинер описав розуміння бойової психічної травми як стійкого, хронічного порушення психіки, а не тимчасової реакції на стрес чи виснаження [17]. Він показав, що пережитий бойовий досвід призводить до постійної «готовності до небезпеки», нав'язливих спогадів, гіперзбудження та змін особистості, як і зберігаються навіть після завершення війни. А. Кардинер розглядав ці симптоми як наслідок порушення інтеграції психічного досвіду, а не як слабкість солдата, і наголошував на необхідності тривалої психотерапевтичної допомоги, що зробило його підхід безпосереднім попередником сучасної концепції посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Саме в цей період почалося глибше розуміння довготривалого впливу війни на особистість. У пізніших дослідженнях, зокрема серед ветеранів війни у В'єтнамі, було виявлено значне зростання випадків тривожності, нічних жахіть, флешбеків, що свідчило про стрімке поширення ПТСР.

Бессел ван дер Колк у книзі «Тіло веде лік» досліджує взаємозв'язок між психічними травмами та фізіологічними реакціями організму, показуючи, як травматичний досвід зберігається в тілі та мозку, впливаючи на емоційне і фізичне здоров'я людини. Автор поєднує клінічні спостереження, нейробіологічні дослідження та практичні методи терапії, демонструючи, що

ефективне подолання наслідків травми потребує комплексного підходу, який включає роботу з тілом, емоціями та когнітивними процесами. Книга акцентує увагу на важливості усвідомлення тілесних проявів травми та застосуванні сучасних психотерапевтичних стратегій для відновлення психічного та фізичного благополуччя. [6].

Поступово наука перейшла від розгляду травми як «слабкості» до розуміння її як природної реакції на надзвичайні обставини. Екстремальні ситуації (такі як бойові дії) вимагають від людини максимальної мобілізації внутрішніх сил для подолання труднощів і вирішення проблем. Вони значно виходять за межі звичного життєвого досвіду та формують особливий психологічний контекст: в таких умовах свідомість особистості не просто відображає зовнішню реальність, а активно включається у процес психологічного виживання, збереження цілісності «Я» та адаптації до нових, травматичних обставин [18, 19].

В Україні після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, провідні українські науковці активно долучилися до вивчення впливу травматичних подій війни на свідомість і сприйняття реальності.

Пилипчук Я. В. та Пономаренко Л. О. у статті «Проблема реабілітації військових і цивільних осіб від психологічних травм» досліджують реабілітацію постраждалих від психологічних травм через війну [20]. Автори аналізують, як тривала агресія вплинула на психічне здоров'я військовослужбовців і цивільних і розглядають підходи до психологічної підтримки, необхідної для подолання наслідків стресових і травматичних подій. Підкреслюється актуальність комплексної допомоги, оскільки бойові дії є потужним стресовим фактором, що вимагає психокорекційних та психотерапевтичних методів, фармакотерапії, групової та сімейної терапії, кризового втручання, релаксаційних технік і інтегративного підходу. Звертається увага на те, що ефективність реабілітації підвищується завдяки залученню психологів, офіцерів морально-психологічного забезпечення, медичних служб та капеланів тощо. Крім того, автори відзначають корисність міжнародного досвіду, зокрема ізраїльських практик когнітивно-поведінкової, емоційно-фокусованої та групової терапій, технік релаксації, медитації та саморегуляції, що сприяє підвищенню стійкості до психогенних впливів та соціальній адаптації постраждалих [20].

Дослідження Г. Панкової присвячене аналізу психологічних стратегій подолання травми та адаптації до наслідків війни серед людей середнього віку, які проживають у прифронтових громадах. У рамках роботи проведено емпіричне опитування, що дозволило виявити рівні тривожності, депресії, емоційного виснаження та соціальної дезадаптації, а також оцінити використання різних механізмів копінгу та внутрішніх ресурсів для психологічного виживання. Авторка показує, що поряд із негативними наслідками травматичного досвіду певні адаптивні стратегії, такі як емоційна регуляція, активне соціальне залучення та рефлексивні когнітивні процеси, можуть сприяти

посттравматичному зростанню та відновленню функціонування особистості. Г.Панкова підкреслює, що ефективна підтримка повинна включати як психотерапевтичні інтервенції для зменшення симптомів тривоги і депресії, так і розвиток внутрішніх психологічних ресурсів, що забезпечує стійкість до майбутніх стресових впливів [21].

У публікації В. Вінкова досліджуються психологічні та соціальні аспекти переживання війни українцями, зокрема формування та трансформація психологічної ідентичності в умовах тривалого воєнного стресу. Автор здійснює аналіз адаптаційних реакцій населення на постійні загрози, включаючи емоційні, когнітивні та поведінкові механізми, які дозволяють виживати та підтримувати функціонування у надзвичайно складних умовах. Досліджуються зміни у сприйнятті небезпеки, ризику та загроз, а також особливості формування стратегій виживання, які поєднують індивідуальні ресурси, соціальну підтримку і колективні механізми взаємодопомоги. В. Вінков підкреслює, що тривалий воєнний стрес впливає не лише на психічне здоров'я, а й на ціннісні орієнтації та соціальну поведінку. У роботі наголошується на необхідності системного підходу до психологічної підтримки, який враховує індивідуальні, групові та культурні фактори для зміцнення стійкості та відновлення життєвих стратегій українців [10].

У збірнику матеріалів Всеукраїнського наукового круглого столу (20 травня 2025 року) «Здобутки української психології за воєнний час та ціна, яку вона платить за це» укладачі узагальнюють внесок українських психологів у дослідження психосоціальних наслідків широкомасштабної війни, підкреслюючи як наукові досягнення, так і виклики, з якими зіткнулася психологічна спільнота. Українські науковці систематизують досвід роботи з військовими, цивільним населенням, дітьми та вразливими групами, і як ці практики адаптовані до умов тривалого воєнного стресу. Розглядаються психологічні механізми підтримки стійкості, методи травмотерапії та психосоціальної реабілітації, а також окремо наголошується на потенційних ризиках «комерціалізації травми», коли психологічні послуги можуть перетворюватися на товар без достатньої наукової обґрунтованості та етичної перевірки. Крім того роботи, включені до збірки висвітлюють інтеграцію українського досвіду у міжнародну психологічну науку, демонструючи, як локальні підходи та дослідження українських фахівців можуть збагачувати світові практики роботи з травмою, посттравматичним стресом та психосоціальною адаптацією населення, що пережило війну. Наголошується на важливості системного, комплексного та етичного підходу до психологічної допомоги, який поєднує дослідження, практику та навчання фахівців, забезпечуючи ефективне відновлення психічного здоров'я у воєнних умовах [22].

Узагальнюючи напрацювання українських та закордонних вчених-психологів з теми сприйняття особистістю реальності в умовах війни, слід зазначити, що ця проблема має розглядатися через призму кількох взаємопов'язаних

аспектів: реакції на загрозу, змін у структурі особистості, втрати та набуття ресурсів, а також трансформації ідентичності.

Перше - це негайна реакція на загрозу: гострий стрес, мобілізація ресурсів виживання, активація захисних механізмів. Дослідження показують, що воєнна загроза призводить до активації симпатичної нервової системи, що підвищує пильність, частоту серцебиття, мобілізує фізичні ресурси. В таких умовах особистість виявляє захисні реакції, які можуть бути корисними тут-і-тепер (наприклад, емоційне оніміння, відсторонення), але які можуть мати надалі негативні наслідки - порушення емоційної регуляції, зниження продуктивності, відчуження.

Друге - це зміни у структурі особистості. В умовах регулярного або тривалого стресу зміст понять «я», «світ», «майбутнє» для людини змінюється. Людина, яка до війни вірила у власну життєву стійкість та безпеку, у зоні конфлікту зазнає удару по своїй системі уявлень. Формуються нові настанови: «життя цінне», «тут і тепер», «я можу втратити все» тощо. Це спричиняє трансформацію світосприйняття і позиції «Я у світі». Одночасно зростає роль внутрішньої стійкості, резилієнтності як ключового чинника адаптації.

Наступний аспект – це ресурси. Травма може призвести як до втрати ресурсів (втрата житла, близьких, здоров'я), так і до отримання нових ресурсів. Наприклад, підвищення згуртованості в громаді, формування нових навичок виживання, посилення особистої стійкості. Адаптація після травми залежить від балансу між втраченими та набутими ресурсами: якщо ресурси відновлюються або поповнюються швидше, ніж втрачаються, з'являється потенціал до посттравматичного зростання. Якщо ж втрати переважають, розвиваються хронічні дистресові стани та виснаження.

Четверте — це феномен посттравматичного зростання, який привертає дедалі більшу увагу сучасних науковців. Дослідження показують, що більшість людей, які пережили війну, з часом поступово пристосовуються до нової реальності та відновлюють психологічну рівновагу. Водночас у частини осіб під впливом екстремальних і стресових обставин спостерігається не лише відновлення, а й особистісне зростання: посилюється відчуття сенсу життя, переосмислюються цінності, зростає внутрішня стійкість і життєва енергія. Такий стан часто описують як «друге дихання», що сприяє активнішій самореалізації та здатності долати подальші труднощі.

П'яте — це роль особистісних характеристик і їхнього взаємозв'язку з екстремальними обставинами. Дослідження свідчать, що індивідуальні риси особистості (наприклад, рівень самооцінки, оптимізм, толерантність до невизначеності, здатність до рефлексії) суттєво впливають на те, як людина поводиться у стресових умовах. Наприклад, деякі люди у умовах високого напруження (екзамени, спортивні змагання або навіть загроза життю) виявляють мобілізацію сил і підсилення концентрації, тоді як інші - демотивацію, дезорганізацію і зниження продуктивності. У військових і цивільних, які

перебувають в умовах війни, ця динаміка ще більш ускладнена через множинність стресорів: загроза життю, втрати, нестабільність, соціальна дезінтеграція. Тому розуміння взаємодії особистісних рис з екстремальними умовами має велике значення, це дозволяє людям краще підготуватися до таких ситуацій, усвідомити власні реакції на стрес і знайти способи ефективного управління емоціями та поведінкою для підвищення власної стійкості.

З метою визначення особливостей сприймання особистістю реальності в умовах війни було проведено дослідження, в якому прийняли участь 62 людини, які мали безпосередній досвід перебування в умовах війни (внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, цивільне населення з прифронтових зон). Вік учасників дослідження 18-65 років, з них 32 чоловіки та 30 жінок. Використано: опитувальник AHS (Analytic-Holistic Scale, Incheol Choi, Moonjo Koo, Jeongmin Choi), опитувальник посттравматичного стресового розладу PCL-5, опитувальник на визначення копінг-стратегій (Р. Лазарус), шкалу самоефективності (General Self-Efficacy Scale) Р.Шварцера та М. Єрусалема, опитувальник посттравматичного зростання Р. Тедеші та Л.Калгуна.

Результати опитування за методикою PCL-5 дають можливість констатувати, що у 62,9% опитаних спостерігається ступінь прояву симптомів, що може свідчити про наявність ПТСР.

За шкалою самоефективності отримані такі результати: найбільший відсоток опитаних (37,1 %) складають особи з середнім рівнем самоефективності; 32,26% показали самоефективність вищу за середню; 17,19% становлять групу з самоефектиністю нижчою за середню; висока самоефективність притаманна 8,06 %, а низьку самоефективність проявили 4,84% опитаних.

Результати, отримані за шкалою посттравматичного зростання, свідчать про наявність помірно вираженого посттравматичного зростання у вибірці. Усі середні показники знаходяться в межах 16,1–17,5 балів (за максимально можливих 25), що говорить про переживання учасниками змін позитивного характеру після травматичних подій. Найвищі середні показники зафіксовано за шкалами «Нові можливості» та «Поцінування життя», що, на нашу думку, свідчить про переосмислення учасниками власних ресурсів, відкриття нових перспектив, а також глибше цінування повсякденності, стосунків, часу та власного досвіду.

Результати, отримані за методикою Р.Лазаруса, свідчать про переважання середнього ступеня прояву всіх копінг-стратегій серед опитаних, що вказує на достатній рівень розвитку механізмів подолання стресових ситуацій. Це означає, що респонденти володіють певною гнучкістю у виборі способів реагування на труднощі, проте застосовують їх не завжди послідовно та ефективно, зважаючи на те, що переважаючою стратегією є стратегія уникнення.

Такий рівень може розглядатися як відносно адаптивний, однак він потребує подальшого удосконалення з метою підвищення стресостійкості та формування більш конструктивних стратегій подолання проблем.

Отримані результати за опитувальником AHS на визначення когнітивного стилю свідчать про виражену тенденцію вибірки до холістичного когнітивного стилю, тобто до схильності сприймати ситуації цілісно, враховувати широкий контекст, багатовимірність подій та взаємозв'язок багатьох факторів. Показовими є виявлені кореляційні зв'язки між субшкалами цього та інших використаних опитувальників.

Загальний показник аналітичності – холістичності має прямий кореляційний зв'язок із результатами за шкалою PCL-5 ($r=0,319$; $p\leq0,05$).

Шкала «фокус уваги», яка описує схильність людини спиратися на контекст, у який вона занурена, аналізуючи різні явища та соціальні ситуації (холістичний полюс) або ж ігноруючи його та розглядаючи кожне явище як незалежне та не пов'язане з іншими (аналітичний полюс), має прямий кореляційний зв'язок із результатами за шкалою PCL-5 ($r=0,335$; $p\leq0,05$), самоефективністю ($r=0,323$; $p\leq0,05$), з загальним показником посттравматичного зростання ($r=0,3$; $p\leq0,05$) та шкалами цього опитувальника «нові можливості» ($r=0,364$; $p\leq0,05$) та «духовні та екзистенційні зміни» ($r=0,344$; $p\leq0,05$).

Шкала «каузальна атрибуція» визначає особливості розуміння причин дій і явищ. Для холістичного полюсу характерна схильність людини шукати причини подій і явищ у навколишньому середовищі. Аналітичному полюсу властива схильність відносити причини подій до внутрішньої позиції людини або внутрішніх стійких складників явища.

Ця шкала має прямий кореляційний зв'язок із результатами за шкалою PCL-5 ($r=0,4$; $p\leq0,05$), самоефективністю ($r=0,3$; $p\leq0,05$), зі шкалою опитувальника посттравматичного зростання «духовні та екзистенційні зміни» ($r=0,311$; $p\leq0,05$).

Шкала «толерантність до протиріч». Для холістичного полюсу характерно синтезувати протиріччя в єдине несуперечливе ціле, для аналітичного полюсу характерно розуміння протиріччя з позицій формальної логіки: із двох суперечних один одному суджень одне завжди є щирим, а інше – помилковим. Ця шкала має прямий кореляційний зв'язок із результатами за шкалою PCL-5 ($r=0,387$; $p\leq0,05$), з загальним показником посттравматичного зростання ($r=0,41$; $p\leq0,05$) та шкалами цього опитувальника «нові можливості» ($r=0,399$; $p\leq0,05$), «особистісне зміцнення» ($r=0,413$; $p\leq0,05$), «духовні та екзистенційні зміни» ($r=0,348$; $p\leq0,05$) та «поціновування життя» ($r=0,349$; $p\leq0,05$).

Шкала «сприйняття змін», яка описує схильність сприймати ті або інші події, явища константними в часі, що змінюються лінійно та односпрямовано (аналітичний полюс), або сприймати зміни як нелінійні та циклічні (холістичний полюс), має обернений кореляційний зв'язок із результатами за шкалою PCL-5 ($r=-0,5$; $p\leq0,05$), самоефективністю ($r=-0,425$; $p\leq0,05$), з загальним показником посттравматичного зростання ($r=-0,455$; $p\leq0,05$) та всіма шкалами цього опитувальника: «стосунки з оточуючими» ($r=-0,378$; $p\leq0,05$), «нові можливості» ($r=-0,473$; $p\leq0,05$), «особистісне зміцнення» ($r=-0,467$; $p\leq0,05$), «духовні та

екзестенційні зміни» (r=-0,389; p≤0,05), «поціновування життя» (r=-0,322; p≤0,05).

Наведені результати свідчать про системну й багатовимірну роль когнітивного стилю у психологічному функціонуванні особистості в умовах травматичного досвіду. Загальна тенденція вибірки до холістичного когнітивного стилю вказує на переважання цілісного, контекстуально зорієнтованого способу сприйняття реальності, що є, на наш погляд, характерним для ситуацій високої невизначеності та складності, зокрема умов війни.

Прямий кореляційний зв'язок загального показника аналітичності–холістичності з рівнем симптомів ПТСР (PCL-5) свідчить про те, що зі зростанням холістичності зростає інтенсивність посттравматичних проявів. Це може бути пов'язано з тим, що холістичне сприйняття сприяє глибшому зануренню у контекст травматичних подій, утриманню уваги на численних взаємопов'язаних загрозах і складності відокремлення себе від пережитого досвіду.

Аналіз шкали «фокус уваги» показує її центральну роль у поєднанні вразливості та ресурсності. З одного боку, позитивний зв'язок із показниками ПТСР вказує на підвищену сенситивність до контексту війни та його емоційного навантаження. З іншого боку, зв'язки з самоефективністю та посттравматичним зростанням, зокрема зі сферами «нові можливості» та «духовні й екзистенційні зміни», свідчать, що здатність бачити ширший контекст сприяє усвідомленню власних ресурсів, пошуку сенсу та трансформації травматичного досвіду у джерело розвитку.

Подібну подвійність демонструє шкала «каузальна атрибуція». Схильність пояснювати події через взаємодію зовнішніх факторів корелює з вищим рівнем симптомів ПТСР, що може посилювати відчуття неконтрольованості ситуації. Водночас її позитивний зв'язок із самоефективністю та духовно-екзистенційними змінами свідчить про здатність інтегрувати травматичний досвід у ширшу систему життєвих смислів і знаходити внутрішні опори навіть за умов зовнішньої нестабільності.

Шкала «толерантність до протиріч» виявила найбільш виражений зв'язок із посттравматичним зростанням. Здатність приймати суперечливі переживання та поєднувати їх у цілісну картину асоціюється з особистісним зміцненням, духовними змінами, відкриттям нових можливостей і поцінуванням життя. Водночас її кореляція зі шкалою ПТСР свідчить, що інтеграція протилежних переживань відбувається на тлі значного емоційного напруження, що є характерним для процесу глибокого осмислення травми.

Особливо показовими є результати за шкалою «сприйняття змін», яка демонструє обернені кореляційні зв'язки з усіма ключовими психологічними показниками. Це означає, що схильність до холістичного, нелінійного та циклічного сприйняття змін пов'язана зі зниженням рівня симптомів ПТСР, зростанням самоефективності та більш вираженим посттравматичним зростанням у всіх його вимірах. Такий тип сприйняття змін дозволяє особистості

бачити кризові події як тимчасові, динамічні та потенційно трансформуючі, що знижує відчуття безвиході та сприяє психологічному відновленню.

Водночас результати кореляційного аналізу не виявили статистично значущих зв'язків між показниками когнітивного стилю та копінг-стратегіями. Це свідчить про відносну автономність когнітивних особливостей сприйняття реальності від поведінкових способів подолання стресу. Такий результат може означати, що вибір копінг-стратегій більшою мірою зумовлений ситуативними чинниками, наявними соціальними ресурсами або набутим життєвим досвідом, ніж стабільними когнітивними стилями. Крім того, копінг може виступати більш свідомим і навчуваним механізмом адаптації, тоді як когнітивний стиль має глибші, відносно стабільні особистісні основи.

Висновки. Проведене дослідження показало, що когнітивний стиль є важливим психологічним чинником, який визначає специфіку сприйняття реальності. Узагальнюючи результати, можна зробити висновок, що холістичний когнітивний стиль, притаманний більшості учасників експерименту, виконує амбівалентну функцію: він одночасно підвищує вразливість до посттравматичного стресу і створює передумови для глибокого осмислення досвіду та посттравматичного зростання. Ключовим адаптивним чинником виступає не стільки сам факт холістичного сприйняття, скільки специфіка його компонентів, зокрема здатність гнучко сприймати зміни та інтегрувати суперечливі переживання у цілісну життєву картину. Отримані результати обґрунтовують необхідність подальшого поглибленого дослідження зазначених чинників із розширенням вибірки, а також їх практичного використання під час розроблення тренінгових програм для осіб, які зазнали впливу воєнних подій.

Література:

1. Бочелюк В. Й. Психологія екстремальних ситуацій. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 480 с.

2. Gardner R. W., Jackson D. N., Messick S. Personality organization in cognitive controls and intellectual abilities. Psychological Issues. V.2. V.8 University Press, 1968. 148 p.

3. Ginger S. Gestalt therapy: the art of contact. Routledge, 2018. 173 p

4. Предко В., Предко Д., Особливості психічного стану українців в умовах війни. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. 2022. Вип. 3 (56). С.78-84.

5. Титаренко Т. М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології*. 2017. Т. 5. №. 19. С. 3-10.

6. Ван дер Колк Б. Тіло веде лік: як лишити психотравми в минулому. Харків: КСД, 2020. 448 с.

7. Janoff-Bulman R. Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma. New York: Free Press, 2010. 272 p.

8. Психологія міжгрупової взаємодії у вимірах війни і миру : навчальний посібник / за ред. Л. Г. Чорної. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 118 с.

9. Кухарук О. Ю. Соціальна згуртованість і соціальна ідентичність: взаємозв'язки та взаємовпливи в контексті війни в Україні. *Проблеми політичної психології*. 2024. Вип. 16 (30). С. 208–223.

10. Вінков В. Українці в умовах війни: особливості переживання загроз та наслідків для ідентичності. *Психологічні перспективи*. 2024. Вип. 43. С. 25–47.

11. Найдьонова Л. Медіапсихологія війни як основа концептуальних трансформацій медіаосвіти: від медіатравми до травмаінформованих практик. *Проблеми політичної психології*. 2022. Вип. 12(26), С. 173-197.

12. Жданова І. В. Бондаренко Л. О., Велічко А. В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус.* 2022. Вип. 41. С. 222-226.

13. Frankl V. E. Man's Search for Meaning. Boston: Beacon Press, 2006. 184 p.

14. Yalom I. D. Existential Psychotherapy. New York: Basic Books, 1980. 657 p.

15. Längle A. Existential Analysis – The Search for an Approval of Life. Vienna: Springer, 2003. 210 p.

16. Myers C. S. A Contribution to the Study of Shell Shock. *The Lancet*. 1915. Vol. 185, № 4772. P. 316–320.

17. Kardiner A. The Traumatic Neuroses of War. New York : Paul B. Hoeber, 1941. 236 p.

18. Shephard B. A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century. Cambridge: Harvard University Press, 2001. 504 p.

19. Jones E., Wessely S. Shell Shock to PTSD: Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War. Hove: Psychology Press, 2005. 248 p.

20. Пилипчук Я. В., Пономаренко Л. О. Проблема реабілітації від психологічних травм крізь призму праць українських педагогів та психологів. *Науково-педагогічні студії*. 2024. Вип. 8. С. 99–124.

21. Панкова Г. Психологічні стратегії подолання травми у контексті адаптації до наслідків війни серед осіб середнього віку. *Наука і освіта*. 2025. № 1. С. 23–29.

22. Здобутки української психології за воєнний час та ціна, яку вона платить за це / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 107 с.

References:

1. Bochelyuk, B.Y. (2022). Psykholohiya ekstremalnykh cytuatsiy [Psychology of extreme situations]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].

2. Gardner, R. W. & Jackson, D. N. & Messick S. (1968) Personality organization in cognitive controls and intellectual abilities. Psychological Issues. V.2. V.8. 148 p. [in English].

3. Ginger, S. (2018). Gestalt therapy: the art of contact. Routledge. [in English].

4. Predko, V. & Predko, D. (2022). Osoblyvosti psykhichnoho stanu ukrayintsiv v umovah viyny [Peculiarities of the mental state of Ukrainians in wartime]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoyi akademii upravlinnya personalom. Pskholohiya - Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology,* 3 (56), 78-84 [in Ukrainian].

5. Titarenko, T.M. (2017). Osobystist pered vyklykamy viyny: psykhologichni naslidky travmatyzatsii [Personality before the challenges of war: psychological consequences of trauma-tization]. *Problemy politychnoyi psykholohii - Problems of political psychology*, 5 (19), 3-10 [in Ukr].

6. Van der Kolk, B. (2020). *Tilo vede lik: yak lyshyty psykhotravmy v mynulomu [The body heals. How to leave trauma in the past]*. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].

7. Janoff-Bulman, R. (2010). Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma. New York: Free Press [in English].

8. Chorna, L.H. (Eds.). (2023). *Psikholohiya mizhhrupovoyi vzayemodiyi u vymirah viyny I myru: navchalnyy posibnyk [Psychology of intergroup interaction in the dimensions of war and peace: a textbook]*.Kropivnytskiy: Imeks-LTD [in Ukrainian].

9. Kukharuk, O.U. (2024). Sotsialna zhurtovanist i sotsialna identychnist: vzayemozvyazky ta vzayemovplyvy v konteksti viyny v Ukrayini [Social cohesion and social identity:

interrelationships and mutual influences in the context of the war in Ukraine]. *Problemy politychnoyi psykholohii - Problems of political psychology, 16 (30),* 208-223 [in Ukrainian].

10. Vinkov, V. (2024). Ukrayinchi v umovah viyny: osoblyvocti perezhyvannya zahroz ta naslidkiv dla identychnosti. [Ukrainians in the war conditions: characteristics of the experience of threats and consequences for identity]. *Psykholohichni perspektyvy - Psychological perspectives*, 43, 25-47 [in Ukrainian].

11. Naydonova, L. (2022). Mediapsykholohiya viyny yak osnova kontseptualnyh transformatsiy mediaosvity: vad mediatravmy do travmainformovanyh praktik [Media psychology of war as the basis for conceptual transformations of media education: from media trauma to trauma-informed practices]. *Problemy politychnoyi psykholohii - Problems of political psychology, 12 (26),* 173-197 [in Ukrainian].

12. Zhdanova, I.V. & Bondarenko, L.O. & Velichko, A.V. (2022). Psykholohichni aspekty informatsiynoho vplyvu pid chas voyennyh diy v Ukrayini [Psychological aspects of information influence during military operations in Ukraine]. *Habitus – Habitus, 41,* 222-226 [in Ukrainian].

13. Frankl, V. E. (2006). *Man's Search for Meaning.* Boston: Beacon Press [in English].

14. Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books[in English].

15. Längle, A. (2003). *Existential Analysis – The Search for an Approval of Life*. Vienna: Springer [in English].

16. Myers, C. S. (1915). A Contribution to the Study of Shell Shock. *The Lancet,* 4772, 316–320 [in English].

17. Kardiner, A. (1941). *The Traumatic Neuroses of War*. New York : Paul B. Hoeber [in English].

18. Shephard, B. A. (2001). *War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press [in English].

19. Jones, E. & Wessely, S. (2005). *Shell Shock to PTSD: Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War*. Hove : Psychology Press [in English].

20. Pylypchuk, Ya. & Ponomarenko, L. (2024). Problema peabilitatsii vid psykholohichnyh travm kriz pryzmu prats ukrayinskykh pedahohix ta psykholohiv. [The problem of rehabilitation from psychological trauma through the prism of the works of Ukrainian teachers and psychologists]. *Naukovo-pedahohichni studiyi - Research and Educational Studies*, 8, 99–124 [in Ukrainian].

21. Pankova, H. (2025). Psykholohichns stratehiyi podolannya travmy u konteksti adaptatsii do naslidkiv viyny sered osib serednoho viku. [Psychological strategies for overcoming trauma in the context of adaptation to the consequences of war among middle-aged people]. *Nauka i osvita - Science and Education,* 1, 23–29 [in Ukrainian].

22. Maksymenko, S.D. & Turban, V.V. (Eds.). *Zdobudki ukrayinskoyi psykholohii za voennyy chas ta china, yaku vona platyt za tse [The achievements of Ukrainian psychology during wartime and the price it pays for it.* Kyiv: Institut psikholohii im.H.S.Kostuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

УДК 159.97

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2018-2028

Підбуцька Ніна Вікторівна докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри педагогіки тапсихології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національнийтехнічний університет "Харківський політехнічний інститут"; Харків, https://orcid.org/0000-0001-5319-1996

Книш Анастасія Євгенівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-0211-2535

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОДІАГНОСТИКИ ЦІННІСТНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті розглядаються сучасні підходи до психодіагностики ціннісних орієнтацій як ключового елемента особистості, що визначає світогляд, поведінку та адаптацію індивіда до динамічних соціальних змін, включаючи кризи, економічні трансформації та культурні зрушення. Проаналізовано останні дослідження та публікації, присвячені ролі ціннісних орієнтацій у формуванні світогляду молоді, зокрема в освітньому середовищі, де вони впливають на мотивацію та стратегії життєдіяльності, з урахуванням статевих відмінностей; модерації психоемоційного стану в кризових ситуаціях, таких як бойові умови для правоохоронців, де ціннісні орієнтації виступають як фактор стресостійкості та емоційної регуляції; розвитку психологічної резильєнтності через процесуальні методи діагностики та корекції, що дозволяють виявляти внутрішні психічні суперечності та блокуючі фактори; феномені соціальної креативності, де ціннісно-смисловий компонент, включаючи альтруїзм та командні цінності, інтегрується в багатовимірну структуру креативності для ефективної соціальної взаємодії; боротьбі з залежною поведінкою, де ціннісні орієнтації поряд з життєстійкістю слугують психологічними ресурсами для подолання залежностей; формуванні довіри в міжособистісних стосунках, зокрема в парах, де подібність ціннісних орієнтацій та якість прив'язаності посилюють взаємну довіру; психодіагностиці готовності старшокласників до професійного вибору, де ціннісні фактори впливають на самовизначення та кар'єрні орієнтації; а також історичному розвитку психодіагностики в контексті психологічного консультування, підкреслюючи її еволюцію від класичних до сучасних методів. Метою статті є синтез сучасних психодіагностичних підходів для оцінки ціннісних орієнтацій на основі аналізу теоретичних та емпіричних досліджень, з

обґрунтуванням їхнього застосування в науковій та практичній психології. У основній частині обґрунтовано теоретичні основи ціннісно-смислової сфери як регуляторної структури, що включає функції адаптації, саморегуляції та самоідентифікації, спираючись на екзистенціальні, гуманістичні та когнітивні підходи; описано емпіричні інструменти для кількісної та якісної оцінки, включаючи тести, опитувальники та процесуальні методи, а також результати їх застосування в різних контекстах, таких як освітня, професійна, клінічна та соціальна сфери, з акцентом на кореляційні зв'язки та групування респондентів за рівнями розвитку ціннісної сфери. Висновки підкреслюють роль цінностей як психологічного ресурсу для підвищення адаптації, емоційної стабільності та особистісного зростання в умовах сучасних викликів, а також перспективи подальших розвідок, включаючи розробку інтегративних інструментів для онлайн-діагностики, вивчення культурних факторів та емпіричну валідацію моделей у посткризових умовах для вдосконалення психологічної практики.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, психодіагностика, ціннісно-смислова сфера, резильєнтність, соціальна креативність, психоемоційний стан, професійне самовизначення, психологічні ресурси.

Pidbutska Nina Viktorivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management named after Academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-5319-1996

Knysh Anastasiia Yevhenivna PhD of Psychology, Associate professor, Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management named after Academician I. Zyazyun, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, tel.: (097) 98-025-41, https://orcid.org/0000-0003-0211-2535

MODERN APPROACHES TO PSYCHODIAGNOSTICS OF VALUE ORIENTATIONS IN FUTURE SPECIALISTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article examines modern approaches to psychodiagnostics of value orientations as a key element of personality that determines the worldview, behavior and adaptation of an individual to dynamic social changes, including crises, economic transformations and cultural shifts. The latest research and publications are analyzed, devoted to the role of value orientations in the formation of the worldview of young people, in particular in the educational environment, where they affect motivation and life strategies, taking into account gender differences; moderation of the psycho-emotional state in crisis situations, such as combat conditions for law enforcement officers, where value orientations act as a factor of stress resistance and emotional regulation; development of psychological resilience through procedural

methods of diagnosis and correction, which allow to identify internal mental contradictions and blocking factors; the phenomenon of social creativity, where the value-semantic component, including altruism and team values, is integrated into the multidimensional structure of creativity for effective social interaction; the fight against addictive behavior, where value orientations along with resilience serve as psychological resources for overcoming addictions; the formation of trust in interpersonal relationships, in particular in couples, where the similarity of value orientations and the quality of attachment strengthen mutual trust; the psychodiagnostics of high school students' readiness for professional choice, where value factors influence self-determination and career orientations; as well as the historical development of psychodiagnostics in the context of psychological counseling, emphasizing its evolution from classical to modern methods. The aim of the article is to synthesize modern psychodiagnostic approaches to assessing value orientations based on the analysis of theoretical and empirical research, with the justification of their application in scientific and practical psychology. The main part substantiates the theoretical foundations of the value-semantic sphere as a regulatory structure, which includes the functions of adaptation, self-regulation and self-identification, based on existential, humanistic and cognitive approaches; describes empirical tools for quantitative and qualitative assessment, including tests, questionnaires and procedural methods, as well as the results of their application in various contexts, such as educational, professional, clinical and social spheres, with an emphasis on correlations and grouping of respondents by levels of development of the value sphere. The conclusions emphasize the role of values as a psychological resource for increasing adaptation, emotional stability and personal growth in the face of modern challenges, as well as prospects for further exploration, including the development of integrative tools for online diagnostics, the study of cultural factors and empirical validation of models in post-crisis conditions to improve psychological practice.

Keywords: value orientations, psychodiagnostics, value-semantic sphere, resilience, social creativity, psycho-emotional state, professional self-determination, psychological resources.

Постановка проблеми. У сучасній психології ціннісні орієнтації особистості розглядаються як ключовий елемент, що визначає світогляд, поведінку та адаптацію до соціальних змін. Вони виступають як система внутрішніх регуляторів, які впливають на мотивацію, емоційний стан та життєві стратегії індивіда, особливо в умовах кризи чи професійної діяльності. Проблема психодіагностики ціннісних орієнтацій набуває актуальності через швидкі соціокультурні трансформації, такі як воєнні конфлікти, економічна нестабільність та цифровізація, які вимагають ефективних інструментів для оцінки психологічних ресурсів особистості.

Зв'язок цієї проблеми з науковими завданнями полягає в необхідності розробки інтегративних моделей, що поєднують теоретичні підходи (екзистен-

ціальний, гуманістичний, когнітивний) з емпіричними методами для глибокого розуміння ціннісно-смислової сфери. Практичне значення проявляється в сферах освіти, де ціннісні орієнтації формують світогляд студентів, правоохоронної діяльності, де вони модерують психоемоційний стан, психокорекції залежної поведінки, професійного вибору старшокласників та психологічного консультування, де історичний розвиток психодіагностики підкреслює її роль у виявленні глибинних психологічних факторів. Недостатня увага до сучасних психодіагностичних підходів призводить до обмежень у профілактиці психоемоційних розладів та підвищенні резильєнтності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження акцентують увагу на ціннісних орієнтаціях як факторі формування світогляду, особливо серед молоді та фахівців соціономічної сфери. Зокрема, О. Варипаєв та А. Міносян досліджують ціннісні орієнтації як фактор становлення світогляду здобувачів вищої освіти, підкреслюючи їх роль у адаптації до освітнього середовища [1]. А. Гудкова аналізує ціннісно-смислову сферу як модератор психоемоційного стану поліцейських у бойових умовах, виділяючи емпіричні методи оцінки [2]. Н. Дметерко розглядає чинники психологічної резильєнтності через процесуальну психодіагностику та глибинну психокорекцію, пов'язуючи їх з внутрішніми психічними суперечностями [3]. А. Зінченко та Я. Русенкевич вивчають ціннісні орієнтації української молоді в структурі психологічних стратегій життєдіяльності з акцентом на статеві відмінності [4]. Н. Меленчук, Н. Лебедєва та Є. Поплавська описують історичний розвиток психодіагностики та її значення в психологічному консультуванні, підкреслюючи еволюцію методів [5].

О. Поєзднік концептуалізує феномен соціальної креативності, включаючи методи психодіагностики з ціннісно-смисловим компонентом [6]. Є. Калюжна та ін. досліджують психологічні ресурси особистості в боротьбі з залежною поведінкою, акцентуючи життєстійкість та ціннісні орієнтації [7]. Г. Склярова та О. Кметюк аналізують ціннісні орієнтації та якість прив'язаності партнерів як чинники формування довіри в парі [8]. Н. Сургунд та О. Вусатюк фокусуються на психодіагностиці готовності старшокласників до професійного вибору, пов'язуючи з ціннісними орієнтаціями [9].

Спираючись на ці роботи, невирішеними залишаються інтеграція сучасних психодіагностичних підходів (процесуальних, структурно-генетичних, емпіричних) у єдину модель для оцінки ціннісних орієнтацій, а також врахування контекстуальних факторів, таких як кризові умови чи професійна сфера.

Мета статті (постановка завдання).

Метою статті є аналіз сучасних підходів до психодіагностики ціннісних орієнтацій на основі теоретичних досліджень, з обґрунтуванням їх застосування в науковій та практичній психології.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Сучасні підходи до психодіагностики ціннісних орієнтацій ґрунтуються на інтеграції теоретичних моделей та емпіричних інструментів, що дозволяють оцінити їх як регуляторний фактор психіки. Теоретично, ціннісно-смислова сфера визначається як комплексна структура, що включає функції адаптації, саморегуляції та самоідентифікації, спираючись на моделі підтримки значення, модель самоузгодженості та теорія конгруентності цінностей [10]. У соціономічній сфері вона пов'язана з самоефективністю через аксіогенез та п'ятимодульну систему форм думкодії [11]. Ці моделі обґрунтовують необхідність психодіагностики для виявлення неузгодженостей між цінностями та середовищем, що може призводити до психоемоційних порушень.

Розглядаючи детальніше теоретичні основи, В. Чечель наводить аналіз ціннісно-смислової сфери як регуляторної психологічної формації, що формує стратегії життя, поведінкові установки, ідентичність та психологічне благополуччя [10]. Автор інтегрує екзистенціальні, гуманістичні та когнітивні підходи, посилаючись на праці В. Франкла, А. Маслоу, К. Роджерса, М. Рокіча та С. Шварца. Концептуальні основи простежуються від історично-філософських витоків поняття сенсу життя у Ж.П. Сартра, К. Ясперса та В. Франкла до психологічних моделей, що пояснюють природу та функціонування цінностей і сенсів. Наприклад, екзистенціальний підхід В. Франкла підкреслює пошук сенсу як основну мотивацію людини та ресурс подолання криз, тоді як гуманістична ієрархія потреб А. Маслоу пов'язує самоактуалізацію з переслідуванням вищих цінностей і сенсів. Теорія універсальних цінностей С. Шварца структурує їх у круговій моделі, вирізняючи базові людські цінності (наприклад, самотрансценденцію, збереження) та їх роль у керуванні поведінкою та адаптації. М. Рокіч концептуалізує термінальні та інструментальні цінності як компоненти ціннісної системи. Ці теорії застосовуються до психодіагностики шляхом оцінки структури та узгодженості ціннісно-смислової сфери для оцінки адаптації особистості, саморегуляції та благополуччя. Наприклад, інструменти на кшталт Опитувальника сенсу життя (розробленого М.Ф. Стеґером та ін.) вимірюють наявність та пошук сенсу, пов'язуючи його з показниками емоційної стабільності, резильєнтності, суб'єктивного контролю та мотиваційної зрілості. Стаття виділяє функції у самоідентифікації, прийнятті рішень та побудові життєвої перспективи, де структуровані ціннісні системи корелюють зі зменшенням прокрастинації, екзистенційної тривоги та посиленням задоволеності життям. Сучасні регуляторні моделі включають Модель підтримки сенсу (Р.Ф. Баумейстера та ін.), яка стверджує, що загрози сенсу провокують компенсаторні поведінки; Модель самоузгодженості (К.М. Шелдона та А.Дж. Елліота), де досягнення цілей, узгоджених з внутрішніми цінностями, підвищує благополуччя; Теорію узгодженості цінностей, що акцентує відповідність між особистими цінностями та вимогами середовища; та Теорію цілей на основі цінностей, що пов'язує цінності з переслідуванням цілей та саморегуляцією. Узгодженість між життєвими цілями та глибокими цінностями сприяє

високій саморегуляції, психологічній резильєнтності та адаптації, особливо в соціальних трансформаціях, таких як війна, міграція, економічна нестабільність та культурні зміни, де сфера виступає стабілізуючим та адаптивним ресурсом для подолання криз та особистісного зростання. Теоретично, особистість розглядається як активний суб'єкт створення життя (через структурно-генетичний підхід), формуючи сенс у відповідь на соціокультурні виклики, з сильними зв'язками з ідентичністю, саморегуляцією та благополуччям. Ці основи мають практичні імплікації для психодіагностики в консультуванні, освіті та стратегіях особистісного розвитку в турбулентних соціальних умовах.

Емпіричні методи психодіагностики включають кількісні та якісні інструменти. Наприклад, для оцінки ціннісних орієнтацій як модератора психоемоційного стану А. Гудкова використовує методи діагностики смисложиттєвих орієнтацій для групування респондентів за рівнями розвитку сфери (низький, середній, високий), поєднані з DASS-21 для вимірювання депресії, тривоги та стресу [2]. Дослідження охоплювало 297 поліцейських, розділених на групи: низький рівень (96 осіб), середній (103 особи) та високий (98 осіб). Результати показують, що респонденти з середнім рівнем розвитку ціннісно-смислової сфери демонструють найкращі показники емоційного стану, відображаючи оптимальний баланс рефлексії, стресостійкості та мотивації. Низькі рівні асоціюються з підвищеною тривогою, тоді як високі – з депресивними тенденціями, інтерпретованими як наслідки гіпер-рефлексії або ціннісного дистресу. Ці результати обґрунтовують модеруючу роль ціннісної сфери у психоемоційному стані та її важливість для програм психологічної підтримки в правоохоронних органах. Теоретично, сфера субстанціюється як ресурс, що виконує адаптивні, регуляторні та екзистенціальні функції, впливаючи на адаптацію до стресу та підтримку мотивації в бойових умовах.

У психодинамічному підході процесуальна психодіагностика застосовується для виявлення факторів резильєнтності, включаючи амбівалентність почуттів та психологічні захисти, через діалогічну взаємодію та візуалізовані представники. Н. Дметерко акцентує фактори, що впливають на психологічну резильєнтність, підкреслюючи процесуальну психодіагностику та глибоку психокорекцію. Ключовими блокуючими факторами є особиста проблема (внутрішня психічна несумісність) та психологічні захисти з глибокими психологічними витоками. Індикаторами особистої проблеми є амбівалентність почуттів, підвищена тривога, агресія, почуття провини та неповноцінності, які посилюють вплив стресу, послаблюють адаптивні можливості та перешкоджають відновленню [3]. Розвиток психологічної резильєнтності як особистісної риси та процесу подолання стресорів в рамках глибокого психологічного пізнання психічних внутрішніх суперечностей. Цей підхід спирається на психодинамічну методологію, розвинену Т.С. Яценко, яка досліджує інтегроване функціонування свідомої та несвідомої психічних сфер. Методологія окреслює принципи та методи для глибокого психологічного пізнання. Глибоке

психологічне пізнання інтегрує психодіагностику та психокорекцію в процесуальному манері, виконуваному через діалогічну взаємодію між психологом та респондентом. Це включає аналіз та інтерпретацію заяв респондента з використанням візуалізованих представників, таких як тематичні психомалюнки, неавторські малюнки та об'єктивовані представники. Це дозволяє інтегрувати діагностику з психокорекцією, хоча безпосередньо не фокусується на цінностях, але пов'язує їх з глибинними психічними суперечностями, обґрунтовуючи необхідність процесуальної психодіагностики для виявлення блокуючих факторів резильєнтності.

У контексті соціальної креативності ціннісно-смисловий компонент (командні цінності, альтруїзм) оцінюється через тести соціальної креативності та опитувальники, що вимірюють швидкість, гнучкість, оригінальність та розробленість. О. Поєзднік концептуалізує соціальну креативність у психології як багатовимірну здатність індивіда до ефективної соціальної взаємодії та соціальної активності, особливо актуальну в підлітковому та юнацькому віці, де міжособистісне спілкування є першочерговим [6]. Вона характеризується стандартними властивостями загальної креативності — швидкістю, гнучкістю, оригінальністю та розробленістю — та складається з мотиваційного (мотивація до аффіліації та креативності, готовність до кооперації), когнітивного (соціальний інтелект та вербальна креативність, соціальна компетентність, групова креативність), поведінково-комунікативного (володіння стратегіями комунікації, надситуативним прийняття рішень у взаємодіях, соціальна трансгресивність, організаційні та комунікативні здібності) та ціннісно-смислового (командні цінності, альтруїзм як цінність, пріоритизація колективних потреб над егоїстичними) компонентів. Для психодіагностики дослідження застосовує тести соціальної креативності та опитувальники з соціальної креативності. Апробовані тести, розроблені для школярів (перший тест) та студентів (другий тест), складаються з ситуацій, що вимагають детальних відповідей респондентів. Ці тести демонструють високу дискримінаційну здатність та дозволяють оцінити швидкість, гнучкість, оригінальність та розробленість у соціальній креативності. Знахідки підтверджують багатовимірну структуру креативності, де цінності пріоритезують колективні потреби, обґрунтовуючи роль ціннісно-смислового компонента в психодіагностиці креативності.

Для вивчення ціннісних орієнтацій у стосунках застосовується методики, що визначає значущість цінностей. Г. Склярова та О. Кметюк досліджують ціннісні орієнтації та якість прив'язаності як психологічні фактори, що впливають на формування довіри в парах [8]. Довіра визначається як готовність ризикувати в стосунках, очікування взаємного прийняття, поваги, підтримки та включення. Ціннісні орієнтації описуються як детермінанти того, як індивіди сприймають та взаємодіють зі світом, з подібними орієнтаціями серед партнерів, що діють як об'єднуючий фактор, який сприяє високому міжособистісному довірі. Теорія прив'язаності підкреслюється, акцентуючи людську потребу в

довірливих, глибоких емоційних зв'язках з значущими іншими. Гіпотеза кореляцій між ціннісними орієнтаціями, якістю прив'язаності та рівнями довіри тестувалася за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона. Результати вказують на об'єднуючу роль подібних орієнтацій у формуванні довіри, базуючись на теорії прив'язаності, обґрунтовуючи емпіричну валідність методів.

Історичний розвиток психодіагностики підкреслює її еволюцію від класичних методів до сучасних, інтегрованих у консультування [5], тоді як у професійному виборі психодіагностика готовності включає оцінку ціннісних факторів. Н. Сургунд та О. Вусатюк фокусуються на психодіагностиці готовності старшокласників до професійного вибору, підкреслюючи професійне самовизначення як ключовий процес у взаємодії особистості та суспільства [9]. Воно виділяє важливість цієї готовності як значної події для розуміння сенсу життя, включаючи безперервний особистісний розвиток. Ключові концепти включають самовизначення, професійну орієнтацію, вибір кар'єри, готовність до вибору кар'єри, самореалізацію, професійне саморозвиток, ціннісні орієнтації та професійні інтереси. Стаття аналізує провідні іноземні концепти, такі як З. Фрейда, К. Горні та М. Мозера, які пояснюють професійне самовизначення як тривалий та безперервний процес, що вимагає індивідуалізованої допомоги кандидатам у виборі кар'єри, включаючи дослідження резервів особистості, креативного потенціалу, оригінальності та унікальності. Також інкорпоруються українські підходи авторів як Л. Оліховська, Г. Радчук, І. Маноча, А. Боднар та Н. Макаренко, які пов'язують професійне самовизначення з особистим самовизначенням, самоактуалізацією, самотрансформацією, самореалізацією в різних сферах життя та самопізнанням. Ціннісні орієнтації явно наголошують як один з ключових елементів, вказуючи на їх релевантність до психодіагностичної оцінки готовності до професійного вибору, хоча конкретні методи чи детальні зв'язки з цими орієнтаціями не розкриваються детально, обґрунтовуючи потребу в інтеграції з ціннісними факторами.

У боротьбі з залежністю цінності виступають ресурсом поряд із життєстійкістю [7], а в молоді виступають фактором стратегій життєдіяльності. A. Furman та N. Rybina досліджують взаємозв'язок ціннісно-концептуальної сфери, професійної компетентності та самоефективності серед професіоналів у соціономічній сфері, таких як психологи, вчителі та соціальні працівники, концептуалізовані як освічені психологи [11]. Вони пропонують узагальнений, ідеалізований профіль ціннісно-концептуальної сфери та модель самоефективності для ефективних практиків, інтегруючи аксіогенез — пост-некласично орієнтований процес генерації цінностей через рефлексивну метаметодологію, що включає п'ятимодульний набір форм, методів, засобів та інструментів для удосконаленої думкодії. Аксіопсихологічний портрет субстанціюється шістьма критеріями: професійна орієнтація, соціальна активність, особиста саморегуляція, ціннісна орієнтація, соціально-рольова компетентність та особиста самоефективність.

Дотримання цих критеріїв дозволяє професіоналу функціонувати як спеціалісту, психологу, теоретику, практикові, аналітику та активісту. Портрет охоплює чотири логічні контексти: психосоціальний, гуманістично-професійний, самодуховний та світоглядно-індивідуальний, з психо-духовними проекціями на внутрішній світ спеціалізованого психолога. Ціннісно-концептуальна сфера деталізується через аксіогенез, підкреслюючи сенсорно-смислове просвітлення, професійну майстерність та функціональність мислення-поведінки в потоках свідомості та самоусвідомлення. Самоефективність посилюється через концепти Альберта Бандури самоармування та самоефективності. Для посилення самоефективності професіонал покладається на рефлексію та мудру дію в виробничих ситуаціях, підтриману квінтетом пріоритетів ціннісно-смислових (наприклад, позитивні патерни думок, цілеспрямованість) та четвертинним з'єднання шляхів розвитку: організована поведінка, покладання на набуте та імпліцитне досвід, та використання невербальної переконливості. Дослідження робить висновок, що ціннісно-смислова сфера зрілої, натхненної особистості повністю відображається в аксіопсихологічному портреті як концептуально-емпіричній моделі, що поєднує сенсорно-смислове просвітлення, професійну майстерність, особисту самоефективність та функціональне мислення-поведінку. Теоретичні моделі включають аксіогенез як процес генерації цінностей у пост-некласичному фреймворку, а психодіагностичні методи імпліцитні в критеріях для конструювання аксіопсихологічного портрета, таких як оцінка саморегуляції та самоефективності через рефлексивні інструменти, узгоджені з механізмами Бандури.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Сучасні підходи до психодіагностики ціннісних орієнтацій включають теоретичні моделі регуляції та емпіричні інструменти, такі як шкали DASS-21, тести креативності та процесуальну діагностику, що дозволяють оцінити їх вплив на адаптацію, емоційний стан та стосунки. Вони обґрунтовують роль цінностей як ресурсу в кризах та професійній сфері.

Перспективи подальших досліджень криються у розробці інтегративних інструментів для онлайн-діагностики; вивчення впливу культурних факторів; емпірична валідація моделей у посткризових умовах.

Література

1. Варипаєв О., Міносян А. Ціннісні орієнтації як фактор становлення світогляду здобувача вищої освіти. Наукові інновації та передові технології. 2025. № 5(45). URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5(45)-1039-1052 (дата звернення: 02.01.2026).

2. Гудкова А. Ціннісно-смислова сфера як модератор психоемоційного стану поліцейських у бойових умовах. Ментальне здоров'я. 2025. № 2. С. 15–19. URL: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-2.3 (дата звернення: 30.11.2025).

3. Дметерко Н. Чинники психологічної резильєнтності: процесуальна психодіагностика та глибинна психокорекція. Наукові записки. серія: психологія. 2024. № 4. С. 44–49. URL: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-4-6 (дата звернення: 02.01.2026).

4. Зінченко А., Русенкевич Я. Ціннісні орієнтації української молоді в структурі психологічних стратегій життєдіяльності: аналіз статевих відмінностей. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2024. С. 25–35. URL: https://doi.org/10.31392/udu-nc.series12.2024.23(68).03 (дата звернення: 30.11.2025).

5. Меленчук Н., Лебедєва Н., Поплавська Є. Історичний розвиток психодіагностики та її значення в психологічному консультуванні. Вісник Національного університету оборони України. 2025. С. 97–106. URL: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-84-2-97-106 (дата звернення: 02.01.2026).

6. Поєзднік О. Феномен соціальної креативності у психології: концептуалізація поняття і методи психодіагностики. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди "психология". 2021. № 65. С. 262–274. URL: https://doi.org/10.34142/23129387.2021.65.17 (дата звернення: 02.01.2026).

7. Психологічні ресурси особистості в боротьбі із залежною поведінкою: життєстійкість та ціннісні орієнтації / Є. Калюжна та ін. Наукові інновації та передові технології. 2025. № 3(43). URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-3(43)-1653-1661 (дата звернення: 02.01.2026).

8. Склярова Г., Кметюк О. Value orientations and the quality of attachment of partners as psychological factors in the formation of trust in couple. "Scientific notes of the University"KROK". 2025. No. 1(77). P. 521–527. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-521-527 (date of access: 02.01.2026).

9. Сургунд Н., Вусатюк О. Психодіагностика готовності старшокласників до професійного вибору. Psychology travelogs. 2025. № 3. С. 15–26. URL: https://doi.org/ 10.31891/pt-2025-3-2 (дата звернення: 02.01.2026).

10. Чечель В. Ціннісно-смислова сфера особистості: теоретичні підходи та концептуальні основи. Наукові записки. серія: психологія. 2025. № 2. С. 165–170. URL: https://doi.org/ 10.32782/cusu-psy-2025-2-23 (дата звернення: 30.11.2025).

11. Furman A., Rybina N. Value-conceptual sphere and self-efficacy of professionals in the socionomic field. Psihologìâ ì suspìl′stvo. 2024. Vol. 90, no. 2. P. 135–146. URL: https://doi.org/ 10.35774/pis2024.02.135 (date of access: 30.11.2025).

References

1. Varypaiev, O., & Minosian, A. (2025). Tsinnisni oriientatsii yak faktor stanovlennia svitohliadu zdobuvacha vyshchoi osvity [Value orientations as a factor in the formation of the worldview of a higher education applicant]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 5(45). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5(45)-1039-1052 [in Ukrainian].

2. Hudkova, A. (2025). Tsinnisno-smyslova sfera yak moderator psykhoemotsiinoho stanu politseiskykh u boiovykh umovakh [Value-semantic sphere as a moderator of the psycho-emotional state of police officers in combat conditions]. Mentalne zdorovia – Mental Health, 2, 15-19. Retrieved from https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-2.3 [in Ukrainian].

3. Dmeterko, N. (2024). Chynnyky psykholohichnoi rezylientsnosti: protsesualna psykhodiahnostyka ta hlybynna psykhokorektsiia [Factors of psychological resilience: procedural psychodiagnostics and in-depth psychocorrection]. Naukovi zapysky. seriia: psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology, 4, 44-49. Retrieved from https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-4-6 [in Ukrainian].

4. Zinchenko, A., & Rusenkevych, Ya. (2024). Tsinnisni oriientatsii ukrainskoi molodi v strukturi psykholohichnykh stratehii zhyttiediialnosti: analiz statevykh vidminnostei [Value orientations of Ukrainian youth in the structure of psychological life strategies: analysis of gender differences]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 12. Psykholohichni nauky

– Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 12. Psychological Sciences, 23(68), 25-35. Retrieved from https://doi.org/10.31392/udu-nc.series12.2024.23(68).03 [in Ukrainian].

5. Melenchuk, N., Lebedieva, N., & Poplavska, Ye. (2025). Istorychnyi rozvytok psykhodiahnostyky ta yii znachennia v psykholohichnomu konsultuvanni [Historical development of psychodiagnostics and its importance in psychological counseling]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine, 84(2), 97-106. Retrieved from https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-84-2-97-106 [in Ukrainian].

6. Poiezdnik, O. (2021). Fenomen sotsialnoi kreatyvnosti u psykholohii: kontseptualizatsiia poniattia i metody psykhodiahnostyky [The phenomenon of social creativity in psychology: conceptualization of the concept and methods of psychodiagnostics]. Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody "psykholohiia" – Bulletin of KhNPU named after H. S. Skovoroda "Psychology", 65, 262-274. Retrieved from https://doi.org/10.34142/23129387.2021.65.17 [in Ukrainian].

7. Kaliuzhna, Ye. et al. (2025). Psykholohichni resursy osobystosti v borotbi iz zalezhnoiu povedinkoiu: zhyttestiikist ta tsinnisni oriientatsii [Psychological resources of personality in the fight against addictive behavior: resilience and value orientations]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 3(43). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-3(43)-1653-1661 [in Ukrainian].

8. Skliarova, H., & Kmetiuk, O. (2025). Value orientations and the quality of attachment of partners as psychological factors in the formation of trust in couple. "Scientific notes of the University"KROK"", 1(77), 521-527. Retrieved from https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-521-527 [in English].

9. Surhund, N., & Vusatiuk, O. (2025). Psykhodiahnostyka hotovnosti starshoklasnykiv do profesiinoho vyboru [Psychodiagnostics of high school students' readiness for professional choice]. Psychology travelogs, 3, 15-26. Retrieved from https://doi.org/10.31891/pt-2025-3-2 [in Ukrainian].

10. Chechel, V. (2025). Tsinnisno-smyslova sfera osobystosti: teoretychni pidkhody ta kontseptualni osnovy [Value-semantic sphere of personality: theoretical approaches and conceptual foundations]. Naukovi zapysky. seriia: psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology, 2, 165-170. Retrieved from https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-23 [in Ukrainian].

11. Furman, A., & Rybina, N. (2024). Value-conceptual sphere and self-efficacy of professionals in the socionomic field. Psihologiia i suspilstvo – Psychology and Society, 90(2), 135-146. Retrieved from https://doi.org/10.35774/pis2024.02.135 [in English].

УДК 159.9.072:378.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2029-2039

Підбуцький Олексій Юрійович здобувач третього освітнього рівня Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків, https://orcid.org/0009-0007-0488-4500

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ОПИТУВАЛЬНИКА ОЦІНКИ УСПІШНОСТІ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню змісту та перевірці психометричних властивостей Опитувальника оцінки успішності онлайн-навчання здобувачів вищої освіти. Масштабний перехід закладів вищої освіти до дистанційного формату актуалізував потребу в надійних психодіагностичних інструментах для оцінки якості онлайн-навчання з перспективи студентів. У статті проаналізовано сучасні дослідження психологічних аспектів онлайн-навчання та наявні діагностичні підходи. Розроблений опитувальник містить десять тверджень, які охоплюють ключові психологічні виміри досвіду дистанційного навчання: зрозумілість матеріалу, якість взаємодії з викладачем та студентами, залученість у навчання, мотивацію, відчуття спільноти, психологічний комфорт, упевненість у своїх силах, самоорганізацію та загальну задоволеність. Кожне твердження опитувальника обґрунтована результатами сучасних емпіричних досліджень. Апробація інструменту проведена на вибірці з 114 здобувачів першого рівня вищої освіти.

Результати показали високу внутрішню узгодженість опитувальника та задовільні показники валідності. Факторний аналіз виявив трифакторну структуру, що відображає соціальну взаємодію, особистісні ресурси студентів та якість навчального процесу.

Встановлено нормативні показники для трьох рівнів оцінки якості онлайн-навчання. Найбільш проблемними аспектами для українських студентів виявилися формування відчуття спільноти та ефективна взаємодія з однокурсниками.

Опитувальник може використовуватися для діагностики якості онлайн-навчання, виявлення проблемних аспектів дистанційного процесу, моніторингу ефективності педагогічних інновацій та індивідуалізації підтримки студентів. Перспективи подальших досліджень включають валідацію опитувальника на більших та різноманітніших вибірках, адаптацію для студентів інших рівнів вищої освіти, а також дослідження динаміки показників якості онлайн-навчання в залежності від тривалості досвіду дистанційного навчання та специфіки навчальних дисциплін.

Ключові слова: онлайн-навчання, дистанційна освіта, психодіагностика, якість вищої освіти, залученість студентів, мотивація до навчання, навчальна

спільнота, психометричні властивості, опитувальник, успішність онлайн-навчання.

Pidbutskyi Oleksii PhD student at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, https://orcid.org/0009-0007-0488-4500

JUSTIFICATION OF THE CONTENT OF THE QUESTIONNAIRE FOR ASSESSING THE SUCCESS OF ONLINE LEARNING AMONG HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article is devoted to substantiating the content and verifying the psychometric properties of the Questionnaire for Assessing the Success of Online Learning among Higher Education Students. The large-scale transition of higher education institutions to distance learning has actualized the need for reliable psychodiagnostic tools to assess the quality of online learning from students' perspective. The article analyzes contemporary research on the psychological aspects of online learning and existing diagnostic approaches. The developed questionnaire contains ten scales that cover key psychological dimensions of the distance learning experience: clarity of materials, quality of interaction with instructors and students, learning engagement, motivation, sense of community, psychological comfort, self-confidence, self-organization, and overall satisfaction. Each scale of the questionnaire is substantiated by the results of contemporary empirical research. The instrument was piloted on a sample of 114 first-level (bachelor's) higher education students. The results showed high internal consistency of the questionnaire and satisfactory validity indicators. Factor analysis revealed a three-factor structure reflecting social interaction, students' personal resources, and the quality of the learning process. Normative indicators were established for three levels of online learning quality assessment. The most problematic aspects for Ukrainian students were found to be the formation of a sense of community and effective interaction with peers. The questionnaire can be used for diagnosing the quality of online learning, identifying problematic aspects of the distance learning process, monitoring the effectiveness of pedagogical innovations, and individualizing student support. Prospects for further research include validation of the questionnaire on larger and more diverse samples, adaptation for students of other levels of higher education, as well as studying the dynamics of online learning quality indicators depending on the duration of distance learning experience and the specifics of academic disciplines.

Keywords: online learning, distance education, psychodiagnostics, quality of higher education, student engagement, learning motivation, learning community, psychometric properties, questionnaire, online learning success.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та події останніх років, зокрема пандемія COVID-19, спричинили масштабний перехід

закладів вищої освіти до онлайн-формату навчання. За даними ЮНЕСКО, у 2020 році понад 1,5 мільярда студентів у всьому світі опинилися в умовах дистанційного навчання. Навіть після завершення пандемії онлайн-освіта залишається важливою складовою академічного процесу, поєднуючись із традиційними формами у гібридних моделях навчання.

Ця трансформація освітнього середовища актуалізувала потребу в надійних психодіагностичних інструментах для оцінки якості та успішності онлайн-навчання з перспективи самих студентів. Якщо технічні аспекти дистанційної освіти, такі як платформи та доступність ресурсів, досить добре вивчені, то психологічні виміри досвіду студентів, зокрема їхня залученість, мотивація, відчуття спільноти та психологічний комфорт, потребують більш системного вивчення.

Наявність валідного та надійного інструменту для оцінки якості онлайн-навчання є критично важливою з кількох причин. По-перше, такий інструмент дозволяє виявити проблемні аспекти навчального процесу та своєчасно внести корективи. По-друге, він надає можливість порівнювати ефективність різних підходів до організації онлайн-навчання. По-третє, результати самооцінки студентів можуть слугувати основою для розробки індивідуалізованої підтримки тих, хто має труднощі з адаптацією до дистанційного формату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання якості онлайн-навчання активно досліджується в міжнародній науковій спільноті. К. Свон у своєму класичному дослідженні виявила, що ключовими факторами задоволеності студентів асинхронними онлайн-курсами є чіткість і прозорість дизайну курсу, якість взаємодії зі студентами та з викладачем [8]. Авторка показала, що саме ці три типи взаємодії найбільше впливають на сприйняте навчання та загальну задоволеність студентів.

М. Стан зі своїми колегами досліджували предиктори навчальної залученості в контексті онлайн-навчання під час пандемії COVID-19. Вони встановили, що присутність викладача, самоефективність студентів у онлайн-середовищі та академічний стрес є значущими предикторами залученості студентів. Це дослідження підкреслило важливість психологічного комфорту та впевненості студентів у власних силах для успішного онлайн-навчання [7].

Й. Хуанг та С. Ванг у своєму дослідженні виявили, що мотивація студентів в умовах екстреного переходу на онлайн-навчання значно відрізняється від мотивації в традиційному форматі [1]. Автори показали, що внутрішня мотивація та самоорганізація є критичними факторами успішності в дистанційному навчанні.

Дослідження Л. Проджерс, Е. Тревіс і М. Повнолл присвячене концепції навчальної спільноти в онлайн-ері. Автори виявили, що студенти, які ніколи не зустрічалися особисто, відчувають труднощі з формуванням почуття приналежності до спільноти, що негативно впливає на їхню залученість та академічну успішність [4].

Дж. Сі у корейській медичній школі ідентифікував критичні фактори якості електронного навчання, які впливають на задоволеність студентів. Серед них автор виділив якість системи, якість інформації, якість обслуговування та сприйману корисність [6]. Дослідник розробив модель оцінки якості онлайн-навчання, яка може бути адаптована для різних освітніх контекстів.

Аналіз наукової літератури показує, що хоча існують різні підходи до оцінки якості онлайн-навчання, бракує комплексних україномовних інструментів, які б враховували психологічні аспекти досвіду студентів і базувалися на сучасних дослідженнях у цій сфері.

Мета статті. Метою статті є представлення обґрунтування змісту Опитувальника оцінки успішності онлайн-навчання здобувачів вищої освіти та перевірка його психометричних властивостей на вибірці студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розроблений опитувальник складається з десяти тверджень, які охоплюють ключові психологічні аспекти досвіду онлайн-навчання студентів вищої освіти. Кожне твердження оцінюється за п'ятибальною шкалою Лайкерта від одного бала (повністю не згоден) до п'яти балів (повністю згоден). Загальний діапазон балів за опитувальником становить від десяти до п'ятдесяти балів.

Перше твердження опитувальника оцінює зрозумілість матеріалу, тобто чіткість і зрозумілість подачі навчальних матеріалів та інструкцій в онлайн-курсах. Дослідження К. Свон показали, що чітка структура і ясний дизайн курсу значно підвищують задоволеність студентів та їхню успішність навчання. Якість дизайну курсу корелює з об'єктивними показниками навчальних досягнень студентів [8].

Друге твердження вимірює якість взаємодії з викладачем, зокрема ефективність та доступність комунікації з викладачами, своєчасність зворотного зв'язку. М. Стан зі своїми колегами встановили, що присутність викладача в онлайн-середовищі є одним із ключових предикторів навчальної залученості студентів.

Відчуття підтримки з боку викладача зменшує академічний стрес і підвищує мотивацію студентів [7].

Третє твердження оцінює взаємодію зі студентами, тобто продуктивність і корисність взаємодії з однокурсниками в онлайн-форматі. К. Свон виявила, що активне обговорення між учасниками курсу та співпраця в онлайні сприяють формуванню позитивного навчального середовища і підвищують задоволеність від навчання [8].

Четверте твердження вимірює залученість у навчання, тобто рівень активної участі студента в онлайн-заняттях та зосередженість на навчальному матеріалі. М. Стан з колегами показали, що високий рівень академічної залученості студента позитивно пов'язаний із кращими навчальними досягненнями та зниженням рівня стресу [7].

Дослідження Н. Підбуцької, Ю. Демідової і А. Книш також підтверджують важливість залученості для успішного онлайн-навчання [2].

П'яте твердження оцінює мотивацію до онлайн-навчання, тобто рівень внутрішньої мотивації студента навчатися в онлайн-форматі. Й. Хуанг і С. Ванг встановили, що мотивація є критичною для якості онлайн-освіти [1], а її нестача призводить до зниження задоволеності навчанням і успішності. Н. Підбуцька зі своїми колегами показали, що мотивація студентів до дистанційного навчання має специфічні особливості порівняно з традиційним форматом [3].

Шосте твердження вимірює відчуття спільноти, тобто почуття приналежності до студентської спільноти під час онлайн-навчання. Л. Проджерс, Е. Тревіс і М. Повнолл показали, що відчуття взаємопідтримки підвищує залученість студентів і пов'язане з вищими показниками успішності та витривалості у навчанні [4]. Брак особистих контактів може призводити до відчуття ізоляції.

Сьоме твердження оцінює психологічний комфорт, тобто емоційний стан студента під час онлайн-занять, відсутність надмірного стресу чи тривоги. М. Стан зі своїми колегами свідчать, що студенти, особливо новачки, можуть відчувати тривогу в онлайн-навчанні через невпевненість та брак живого спілкування. Комфортне психологічне самопочуття є важливою умовою ефективного навчання [7].

Восьме твердження вимірює упевненість у своїх силах, тобто онлайн-самоефективність, віру студента у власну здатність успішно навчатися онлайн. М. Стан з колегами виявили, що студенти з вищою впевненістю більше взаємодіють із онлайн-ресурсами і демонструють вищу залученість у навчальний процес [7].

Дев'яте твердження оцінює самоорганізацію, тобто здатність студента ефективно організувати та контролювати своє навчання в онлайн-форматі. К. Кесада-Пальярес зі своїми колегами підтверджують, що успішні онлайн-студенти вирізняються високою самомотивацією та вмінням самостійно регулювати своє навчання [5]. Без навичок саморегуляції студентам важко досягти успіху в дистанційному середовищі.

Десяте твердження являє собою інтегральний показник загальної задоволеності якістю досвіду онлайн-навчання. Дж. Сі вказує, що рівень задоволеності студента є одним із ключових критеріїв успішності електронного навчання і показником того, наскільки навчальні потреби студента задовольняються у цьому форматі [6].

Для перевірки психометричних властивостей опитувальника було проведено дослідження на вибірці з 114 здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Вибірка включала студентів різних курсів навчання та спеціальностей, які мали досвід онлайн-навчання тривалістю не менше одного семестру.

Описові статистики, представлені в таблиці 1, показують, що середній бал за опитувальником відповідає середньо-високому рівню оцінки якості онлайн-

навчання. Розподіл балів наближався до нормального з незначною негативною асиметрією, що вказує на тенденцію до дещо вищих оцінок у більшості респондентів.

Таблиця 1

Описові статистики за шкалами опитувальника (n=114)

Шкала	M	SD
Зрозумілість матеріалу	3,9	0,9
Якість взаємодії з викладачем	3,7	0,9
Взаємодія зі студентами	3,4	1,0
Залученість у навчання	3,6	0,8
Мотивація до онлайн-навчання	3,5	1,0
Відчуття спільноти	3,2	1,1
Психологічний комфорт	3,8	0,9
Упевненість у своїх силах	4,1	0,8
Самоорганізація	3,7	0,9
Загальна задоволеність	3,9	0,8

Примітка: M – середнє значення, SD – стандартне відхилення.

Як видно з таблиці 1, найвищі середні оцінки студенти виставили за шкалами упевненості у своїх силах та зрозумілості матеріалу. Найнижчі оцінки отримали шкали відчуття спільноти та взаємодії зі студентами, що узгоджується з результатами досліджень про труднощі формування соціальних зв'язків в онлайн-середовищі.

Показники надійності опитувальника представлені в таблиці 2. Внутрішня узгодженість опитувальника, оцінена за допомогою коефіцієнта альфа Кронбаха, вказує на високу надійність інструменту. Для окремих пунктів коефіцієнти кореляції з загальним балом коливалися від помірних до високих значень, при цьому всі кореляції були статистично значущими на рівні $p<0,001$.

Таблиця 2

Показники надійності опитувальника (n=114)

Показник надійності	Значення
Коефіцієнт альфа Кронбаха	0,87
Діапазон кореляцій пунктів із загальним балом	0,52-0,74
Ретестова надійність (n=35, інтервал 2 тижні)	0,81***

Примітка: *** $p<0,001$.

Ретестова надійність, перевірена на підвибірці з тридцяти п'яти студентів з інтервалом у два тижні, свідчить про стабільність вимірювання в часі та відтворюваність результатів опитувальника.

Для перевірки конструктної валідності було проведено факторний аналіз методом головних компонент. Критерій сферичності Бартлетта був статистично значущим, а міра адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна вказувала на придатність даних для факторного аналізу. Результати факторного аналізу представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати факторного аналізу опитувальника (n=114)

Фактор	**Шкали**	**% дисперсії**
Фактор 1: Соціальна взаємодія та спільнота	Якість взаємодії з викладачем, Взаємодія зі студентами, Відчуття спільноти	28,4
Фактор 2: Особистісні ресурси та самоефективність	Залученість у навчання, Мотивація, Упевненість у своїх силах, Самоорганізація	22,1
Фактор 3: Якість навчального процесу	Зрозумілість матеріалу, Психологічний комфорт, Загальна задоволеність	13,7
Загальна пояснена дисперсія		64,2

Примітка: КМО=0,84; критерій Бартлетта χ^2=486,3, p<0,001.

Факторна структура опитувальника відображає три основні компоненти онлайн-навчання, що узгоджується з теоретичними моделями дистанційної освіти. Перший фактор об'єднує аспекти соціальної взаємодії, другий фактор відображає внутрішні ресурси студента для успішного навчання, третій фактор характеризує якість організації навчального процесу.

Критеріальна валідність перевірялася шляхом кореляції результатів опитувальника з об'єктивними показниками успішності (середній бал успішності за семестр) та суб'єктивною оцінкою власної академічної успішності. Результати представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Показники критеріальної валідності опитувальника (n=114)

Критерій валідності	**Коефіцієнт кореляції з загальним балом опитувальника**
Середній бал успішності за семестр	0,42***
Суб'єктивна оцінка академічної успішності	0,59***

Примітка: *** p<0,001.

Помірна кореляція з об'єктивними показниками успішності та висока кореляція із суб'єктивною оцінкою підтверджують критеріальну валідність опитувальника та його зв'язок з реальними академічними досягненнями студентів.

На основі розподілу балів у вибірці було визначено три рівні оцінки якості онлайн-навчання, що представлені в таблиці 5.

Таблиця 5

Нормативні показники та розподіл вибірки
за рівнями оцінки якості онлайн-навчання (n=114)

Рівень	**Діапазон балів**	**Перцентиль**	**Частка студентів (%)**
Низький	10-28	< 25	21
Середній	29-42	25-75	56
Високий	43-50	> 75	23

Як видно з таблиці 5, більшість студентів у досліджуваній вибірці показали середній рівень оцінки якості онлайн-навчання, що свідчить про змішаний досвід дистанційного навчання. Приблизно рівні частки студентів демонструють низький та високий рівні, що вказує на значну варіативність досвіду онлайн-навчання серед здобувачів вищої освіти.

Таблиця 6

Зміст тверджень Опитувальника оцінки успішності
онлайн-навчання здобувачів вищої освіти

№	**Шкала**	**Твердження (українською)**
1	Зрозумілість матеріалу	Навчальні матеріали та інструкції в онлайн-курсах подаються чітко і зрозуміло
2	Якість взаємодії з викладачем	Взаємодія з викладачами під час онлайн-навчання є якісною та ефективною (викладачі доступні, дають своєчасний фідбек)
3	Взаємодія зі студентами	Онлайн-взаємодія з іншими студентами (групові обговорення, спільні завдання) є продуктивною і корисною для навчання
4	Залученість у навчання	Я активно беру участь в онлайн-заняттях та зосереджуюсь на навчальному матеріалі

№	Шкала	Твердження (українською)
5	Мотивація до онлайн-навчання	Я відчуваю достатню мотивацію навчатися в онлайн-форматі та виконувати завдання курсу
6	Відчуття спільноти	Я відчуваю себе частиною студентської спільноти під час онлайн-навчання (не почуваюся ізольовано)
7	Психологічний комфорт	Я почуваюся психологічно комфортно під час онлайн-занять, не відчуваючи надмірного стресу чи тривоги
8	Упевненість у своїх силах	Я впевнений(а) у своїй здатності успішно навчатися онлайн (володію необхідними навичками та технологіями)
9	Самоорганізація	Мені вдається ефективно самостійно організувати та контролювати своє навчання в онлайн-форматі (розподіляти час, дотримуватися графіку тощо)
10	Загальна задоволеність	Загалом, я задоволений(а) якістю свого досвіду онлайн-навчання

Висновки. Розроблений Опитувальник оцінки успішності онлайн-навчання здобувачів вищої освіти є науково обґрунтованим психодіагностичним інструментом, що базується на сучасних дослідженнях психологічних аспектів дистанційної освіти. Опитувальник охоплює десять ключових вимірів досвіду онлайн-навчання, кожен з яких має емпіричне підтвердження своєї значущості для успішності студентів у дистанційному форматі. Перевірка психометричних властивостей на вибірці з 114 студентів першого рівня вищої освіти показала високу надійність інструменту, що підтверджується коефіцієнтом альфа Кронбаха на рівні 0,87 та задовільною ретестовою надійністю. Факторна структура опитувальника відображає три основні компоненти онлайн-навчання: соціальну взаємодію, особистісні ресурси студентів та якість навчального процесу. Критеріальна валідність підтверджується значущими кореляціями з показниками академічної успішності студентів. Результати апробації вказують на те, що найбільш проблемними аспектами онлайн-навчання для українських студентів є формування відчуття спільноти та ефективна взаємодія з однокурсниками, тоді як технічна впевненість та розуміння матеріалу оцінюються досить високо. Ці дані узгоджуються з результатами міжнародних досліджень і вказують на необхідність посилення соціального компоненту в організації дистанційного навчання. Опитувальник може бути використаний для діагностики

якості онлайн-навчання з перспективи студентів, виявлення проблемних аспектів дистанційного навчального процесу, моніторингу ефективності впроваджених змін у форматі онлайн-навчання, індивідуалізації підтримки студентів, які мають труднощі з адаптацією до онлайн-формату, а також для порівняльних досліджень ефективності різних моделей організації онлайн-навчання.

Перспективи подальших досліджень включають валідацію опитувальника на більших та різноманітніших вибірках, адаптацію для студентів інших рівнів вищої освіти, а також дослідження динаміки показників якості онлайн-навчання в залежності від тривалості досвіду дистанційного навчання та специфіки навчальних дисциплін. Доцільним також є вивчення можливостей використання опитувальника для прогнозування академічної успішності студентів у дистанційному форматі та розробки на його основі персоналізованих рекомендацій щодо оптимізації навчального процесу.

Література:

1. Huang Y., Wang S. How to motivate student engagement in emergency online learning? Evidence from the COVID-19 situation. Higher Education. 2023. Vol. 85, № 5. P. 1101-1123.
2. Pidbutska N., Demidova Y., Knysh A. Gender aspects of empathy in online learning of adolescents. Journal of Education Culture and Society. 2021. Vol. 12, № 1. P. 314-321.
3. Pidbutska N., Knysh A., Chebakova Y., Shtuchenko I., Babchuk O. Motivation behind the preference of distance education of higher education students. Journal of Education Culture and Society. 2022. Vol. 13, № 1. P. 201-210.
4. Prodgers L., Travis E., Pownall M. "It's hard to feel a part of something when you've never met people": defining "learning community" in an online era. Higher Education. 2023. Vol. 85, № 6. P. 1219-1234.
5. Quesada-Pallarès C., Sánchez-Martí A., Ciraso-Calí A., Pineda-Herrero P. Online vs. classroom learning: Examining motivational and self-regulated learning strategies among vocational education and training students. Frontiers in Psychology. 2019. Vol. 10. Article 2795.
6. Si J. Critical e-learning quality factors affecting student satisfaction in a Korean medical school. Korean Journal of Medical Education. 2022. Vol. 34, № 2. P. 107-116.
7. Stan M. M., Topală I. R., Necşoi D. V., Cazan A. M. Predictors of learning engagement in the context of online learning during the COVID-19 pandemic. Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Article 867122.
8. Swan K. Virtual interaction: Design factors affecting student satisfaction and perceived learning in asynchronous online courses. Distance Education. 2001. Vol. 22, № 2. P. 306-331.

References:

1. Huang, Y., & Wang, S. (2023). How to motivate student engagement in emergency online learning? Evidence from the COVID-19 situation. Higher Education, 85(5), 1101-1123.
2. Pidbutska, N., Demidova, Y., & Knysh, A. (2021). Gender aspects of empathy in online learning of adolescents. Journal of Education Culture and Society, 12(1), 314-321.
3. Pidbutska, N., Knysh, A., Chebakova, Y., Shtuchenko, I., & Babchuk, O. (2022). Motivation behind the preference of distance education of higher education students. Journal of Education Culture and Society, 13(1), 201-210.
4. Prodgers, L., Travis, E., & Pownall, M. (2023). "It's hard to feel a part of something when you've never met people": defining "learning community" in an online era. Higher Education, 85(6), 1219-1234.

5. Quesada-Pallarès, C., Sánchez-Martí, A., Ciraso-Calí, A., & Pineda-Herrero, P. (2019). Online vs. classroom learning: Examining motivational and self-regulated learning strategies among vocational education and training students. Frontiers in Psychology, 10, Article 2795.

6. Si, J. (2022). Critical e-learning quality factors affecting student satisfaction in a Korean medical school. Korean Journal of Medical Education, 34(2), 107-116.

7. Stan, M. M., Topală, I. R., Necşoi, D. V., & Cazan, A. M. (2022). Predictors of learning engagement in the context of online learning during the COVID-19 pandemic. Frontiers in Psychology, 13, Article 867122.

8. Swan, K. (2001). Virtual interaction: Design factors affecting student satisfaction and perceived learning in asynchronous online courses. Distance Education, 22(2), 306-331.

УДК 331.4:159.91

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2040-2056

Познанська Інна Володимирівна д.е.н., старший науковий співробітник, завідувачка кафедри Управління персоналом і економіки праці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-7343-6663

Подвальна Наталія Едуардівна к.е.н., доцент кафедри Управління персоналом та економіки праці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-0589-4723

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ СТАН HR-ФАХІВЦІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ПРАЦІ: ВИКЛИКИ, ІНДИКАТОРИ ТА УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ

Анотація. У статті досліджується проблема психофізіологічного стану HR-фахівців в умовах підвищеного професійного навантаження, що формується під впливом соціально-економічної нестабільності, воєнних викликів, цифрової трансформації трудових процесів та зростання соціальної відповідальності бізнесу. Обґрунтовано, що діяльність HR-служб на сучасних підприємствах дедалі частіше відбувається в умовах, наближених до екстремальних, які характеризуються тривалим стресовим впливом, високою інтенсивністю міжособистісних комунікацій, необхідністю оперативного ухвалення управлінських рішень і відповідальністю за людський капітал у кризових ситуаціях.

Методологічною основою дослідження є інтеграція системного, психофізіологічного та діяльнісного підходів, що дозволяє комплексно оцінити вплив екстремальних умов праці на функціональні резерви організму, адаптаційні можливості та професійну ефективність HR-фахівців. У межах системного підходу психофізіологічний стан розглядається як результат взаємодії індивідуальних характеристик працівника, організаційного середовища та зовнішніх соціальних факторів. Психофізіологічний підхід забезпечує можливість виявлення ранніх ознак професійного перевантаження, емоційного виснаження та зниження працездатності, тоді як діяльнісний підхід акцентує увагу на специфіці HR-функцій, характері навантажень і поведінкових стратегіях в умовах невизначеності.

У статті систематизовано основні індикатори психофізіологічного стану HR-фахівців, зокрема емоційні, когнітивні, поведінкові та соматичні прояви професійного стресу. Запропоновано підхід до впровадження системного психофізіологічного HR-моніторингу як складової корпоративних стандартів управління персоналом і елементу HR-аналітики. Особливу увагу приділено

інтеграції результатів оцінювання в управлінські рішення, зокрема у процеси планування кадрового резерву, розвитку компетенцій, оцінювання ефективності діяльності HR-служб та формування антикризових HR-стратегій.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні рекомендацій для HR-служб щодо оптимізації професійного навантаження, розвитку стресостійкості й навичок саморегуляції, формування психологічної безпеки, використання цифрових інструментів для зниження рутинного навантаження та створення корпоративних програм відновлення. Реалізація запропонованих підходів сприятиме збереженню професійного потенціалу HR-фахівців, підвищенню стійкості підприємств та забезпеченню їх сталого розвитку в умовах кризових трансформацій.

Ключові слова: психофізіологічний стан, HR-фахівці, екстремальні умови праці, професійне навантаження, стресостійкість, HR-моніторинг, психологічна безпека, управління персоналом, антикризові HR-стратегії.

Poznanska Inna Volodymyrivna Doctor of Sciences (Economics), Senior Researcher, Head of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-7343-6663

Podvalna Nataliia Eduardivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labor Economics, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-0589-4723

PSYCHOPHYSIOLOGICAL STATE OF HR PROFESSIONALS IN EXTREME WORKING CONDITIONS: CHALLENGES, INDICATORS, AND MANAGERIAL DECISIONS

Abstract. The article examines the problem of the psychophysiological state of HR professionals under conditions of increased professional workload formed by socio-economic instability, wartime challenges, digital transformation of labour processes, and the growing social responsibility of business. It is substantiated that the activities of HR departments at modern enterprises are increasingly carried out in conditions close to extreme, which are characterized by prolonged exposure to stress factors, high intensity of interpersonal communication, the need for rapid managerial decision-making, and responsibility for human capital management in crisis situations.

The methodological framework of the study is based on the integration of systemic, psychophysiological, and activity-based approaches, which makes it possible to comprehensively assess the impact of extreme working conditions on functional reserves of the organism, adaptive capacity, and professional effectiveness of HR professionals. Within the systemic approach, the psychophysiological state is considered as the result of interaction between individual characteristics of employees,

the organizational environment, and external social factors. The psychophysiological approach provides tools for identifying early signs of professional overload, emotional exhaustion, and reduced work capacity, while the activity-based approach focuses on the specificity of HR functions, workload characteristics, and behavioral strategies under conditions of uncertainty.

The article systematizes key indicators of the psychophysiological state of HR professionals, including emotional, cognitive, behavioral, and somatic manifestations of occupational stress. An approach to implementing systematic psychophysiological HR monitoring as a component of corporate human resource management standards and an element of HR analytics is proposed. Particular attention is paid to integrating assessment results into managerial decision-making processes, including workforce planning, talent pool development, competency development, performance evaluation of HR departments, and the design of anti-crisis HR strategies.

The practical significance of the study lies in the development of recommendations for HR departments aimed at optimizing professional workload, enhancing stress resilience and self-regulation skills, fostering psychological safety, using digital tools to reduce routine workload, and implementing corporate recovery and well-being programs. The implementation of the proposed approaches will contribute to preserving the professional potential of HR professionals, strengthening organizational resilience, and ensuring sustainable development of enterprises under conditions of crisis transformation.

Keywords: psychophysiological state; HR professionals; extreme working conditions; professional workload; stress resilience; HR monitoring; psychological safety; human resource management; anti-crisis HR strategies.

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічних змін соціально-економічного середовища та зростаючої глобальної нестабільності особливої актуальності набуває вивчення психофізіологічного стану працівників, що виконують ключові управлінські функції на підприємствах. HR-фахівці, як центральні елементи управлінської системи, відіграють критично важливу роль у підтримці персоналу, формуванні корпоративної культури та забезпеченні функціонування підприємств в умовах кризових ситуацій. Екстремальні умови праці, такі як фінансові кризи, надзвичайні події, воєнний стан або соціально-політичні потрясіння, накладають значний психофізіологічний тиск на HR-спеціалістів, що може суттєво впливати на їхню працездатність, когнітивні функції, емоційний стан та рівень професійного вигорання.

Психофізіологічні наслідки роботи в умовах криз характеризуються комплексом реакцій організму, що включають підвищення рівня стресу, порушення сну, зниження концентрації уваги, коливання артеріального тиску та частоти серцевих скорочень, а також зміни гормонального балансу, пов’язаного з підвищеним виробленням кортизолу та адреналіну. Виявлено, що тривала робота у стресогенних умовах формує так званий «хронічний стресовий

профіль», що негативно впливає на когнітивні процеси, здатність приймати рішення, ефективність комунікацій та здатність до стратегічного планування.

Особливу увагу слід приділяти психологічним аспектам впливу екстремальних умов. HR-фахівці в кризових ситуаціях виконують роль «емоційних регуляторів» для колективу, що потребує постійної емпатії, підтримки та прийняття складних рішень щодо персоналу. Це призводить до підвищеного рівня емоційного навантаження, ризику розвитку синдрому професійного вигорання та формування негативних емоційних станів, таких як тривога, дратівливість, фрустрація та почуття безсилля.

Наукові дослідження показують, що здатність HR-фахівця адаптуватися до кризових умов визначається не лише індивідуальними психологічними та фізіологічними характеристиками, але й структурою організаційної підтримки, рівнем підготовки до надзвичайних ситуацій, наявністю ресурсів для професійного відновлення та соціально-психологічного супроводу. Організаційні стратегії, що включають систему психологічної підтримки, тренінги з управління стресом та гнучкі моделі робочого часу, сприяють зниженню негативного впливу стресогенних факторів на HR-фахівців та підвищенню їхньої працездатності у кризових умовах.

Таким чином, розгляд (вивчення) психофізіологічного стану HR-спеціалістів у екстремальних умовах праці є надзвичайно актуальним як для теоретичного аналізу механізмів стресової адаптації, так і для практичної розробки інструментів підтримки та збереження ефективності управлінської діяльності в умовах кризи чи воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійного стресу, психофізіології праці та емоційного вигорання досліджували українські та зарубіжні науковці. Вітчизняні дослідження Л.М. Карамушка [1, 2], О.О. Вельдбрехт, Н.І. Тавровецька [3], М.М. Борисова [4], О.О. Яворська, Р.А. Згерський [5] висвітлюють психологічні чинники стресу, методи його оцінки та вплив на продуктивність праці. Зарубіжні роботи C. Maslach, W.B. Schaufeli, M.P. Leiter [6]; C. Maslach, S.E. Jackson [7]; Kari Kristinsson, Svala Gudmundsdottir, Edda Bjorg Sigmarsdottir (MDPI) [8] описують механізми професійного вигорання, включаючи емоційне виснаження, деперсоналізацію та зниження відчуття особистої ефективності.

Дослідження підтверджують, що тривалий стрес негативно впливає на фізіологічні та когнітивні функції працівників, особливо у професіях соціальної взаємодії. HR-фахівці в умовах криз, воєнного стану або надзвичайних подій піддаються підвищеному психоемоційному навантаженню, виконуючи роль «емоційних регуляторів» для колективу. Це може призводити до емоційного вигорання, тривоги, порушень сну та зниження когнітивної продуктивності.

Систематизація психофізіологічних аспектів діяльності саме HR-фахівців у кризових умовах поки що недостатня. Наявні дані свідчать про необхідність розробки адаптаційних стратегій та організаційної підтримки, які зменшують

негативний вплив стресу та підвищують ефективність праці. Подальші дослідження мають спрямовуватися на емпіричне вивчення психофізіологічних реакцій HR-спеціалістів і розробку інтегративних моделей їхньої підтримки у екстремальних умовах.

Мета статті – аналіз впливу екстремальних умов праці на психофізіологічний стан HR-фахівців, а також обґрунтування напрямів адаптації робочих стратегій і психофізіологічного коригування їх професійної діяльності в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна нестабільність, воєнні виклики, прискорення цифровізації трудових процесів та зростання вимог до соціальної відповідальності бізнесу призводять до того, що діяльність HR-фахівців дедалі частіше здійснюється в режимі підвищеного ризику, невизначеності та уміння ефективно керувати кількома процесами одночасно [9, 10, 11]. Управління персоналом сьогодні виходить далеко за межі традиційних адміністративних функцій і охоплює питання психологічної безпеки працівників, збереження людського капіталу, підтримки організаційної стійкості та адаптації колективів до кризових змін [12, 13, 14].

Такі умови відповідають ознакам екстремального професійного середовища, яке характеризується тривалою дією стресогенних чинників (хронічний стрес, емоційне виснаження, інформаційне перевантаження), високою інтенсивністю міжособистісних взаємодій, підвищеною відповідальністю за соціальні наслідки управлінських рішень та необхідністю ухвалення складних рішень у стислі терміни [15, 16, 17]. Для HR-фахівців це означає постійну роботу з конфліктними ситуаціями, кризами довіри, питаннями скорочень, ре-локації персоналу, підтримки ментального здоров’я та забезпечення безперервності трудових процесів [11, 13, 18].

Особливістю сучасного етапу є те, що негативний вплив екстремальних умов праці проявляється не лише на рівні психологічного стану, а й на психофізіологічному рівні – через зниження функціональних резервів організму, порушення сну, когнітивне перевантаження, зниження концентрації уваги та прийняття менш ефективних управлінських рішень [14, 15, 16].

У довгостроковій перспективі це може призводити до професійного вигорання, зростання плинності кадрів у HR-службах та зниження якості управління людськими ресурсами в цілому [9, 17, 18].

Методологічною основою дослідження впливу екстремальних умов на HR-діяльність виступає поєднання кількох взаємодоповнювальних наукових підходів [12, 16].

Системний підхід – дозволяє розглядати психофізіологічний стан HR-фахівця як результат взаємодії індивідуальних характеристик (стресостійкість, професійний досвід, навички саморегуляції), організаційних чинників (корпоративна культура, стиль управління, навантаження, доступ до підтримки) та зовнішнього середовища (економічна ситуація, воєнні ризики, соціальні

трансформації) [9, 10, 12]. У межах цього підходу HR-фахівець постає не ізольованим суб'єктом, а елементом складної соціально-економічної системи [11].

Психофізіологічний підхід – орієнтований на оцінювання функціональних резервів організму, рівня напруження регуляторних систем, адаптаційних можливостей та меж працездатності в умовах тривалого стресу [15, 16]. Його застосування дозволяє не лише фіксувати наслідки перевантаження, а й своєчасно виявляти ризики зниження професійної ефективності та здоров'я HR-фахівців [13, 14].

Діяльнісний підхід – акцентує увагу на специфіці професійних завдань HR, характері навантажень, прийнятих управлінських рішень і поведінкових стратегій в умовах невизначеності [11, 16, 17]. Він дає змогу аналізувати, як саме організована діяльність HR-служб, які дії є найбільш ресурсозатратними та які механізми професійної саморегуляції використовуються в кризових ситуаціях [14, 18]. Застосування зазначених підходів у комплексі створює теоретичне підґрунтя для всебічної оцінки впливу екстремальних умов праці на ефективність HR-діяльності, а також для розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення стійкості HR-фахівців, збереження їхнього професійного потенціалу та забезпечення сталого розвитку підприємств у кризових умовах [9, 12, 15, 18].

З огляду на зазначене, логічним продовженням методологічного аналізу є конкретизація теоретичних положень через систему вимірюваних показників. Це дозволяє перевести абстрактні категорії стійкості, адаптації та професійного навантаження у площину емпіричного дослідження. Використання стандартизованих індикаторів забезпечує можливість порівняльного аналізу психофізіологічного стану HR-фахівців у динаміці та в різних організаційних контекстах. Крім того, така система показників створює основу для інтеграції результатів оцінювання в практику HR-моніторингу та управлінських рішень.

У таблиці 1, наведено основні індикатори психофізіологічного стану HR-фахівців в умовах підвищеного професійного навантаження.

Таблиця 1

Індикатори психофізіологічного стану HR-фахівців в умовах підвищеного професійного навантаження

№ з/п	Група індикаторів	Конкретні показники	Методи оцінювання	Шкала інтерпретації	Управлінське значення
1.	Психоемоційний стан	Рівень тривожності, емоційної напруги, дратівливості	Опитувальники (HADS, STAI), самооцінка	- низький; - помірний; - високий	Раннє виявлення ризиків вигорання
2.	Стресостійкість	Здатність відновлюватися після стресу, толерантність до невизначеності	Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC)	- низька; - середня; - висока	Формування програм розвитку стійкості

№ з/п	Група індикаторів	Конкретні показники	Методи оцінювання	Шкала інтерпретації	Управлінське значення
3.	Когнітивні функції	Концентрація уваги, швидкість прийняття рішень, пам'ять	Тести на увагу, експертна оцінка	- знижений рівень; - норматив-ний рівень; - підвищений рівень	Оцінка ризиків управлінських помилок
4.	Фізіологічні показники	Порушення сну, втома, соматичні скарги	Анкетування, медичні огляди	- відсутні; - помірні; - виражені	Прогноз зниження працездат-ності
5.	Рівень професійного вигорання	Емоційне виснаження, деперсоналізація	Maslach Burnout Inventory (MBI)	- низький; - середній; - високий	Корекція навантаження та ролей
6.	Мотиваційний стан	Задоволеність роботою, залученість	Gallup Q12, внутрішні опитування	- низька; - середня; - висока	Утримання ключових HR-фахівців
7.	Соціально-комунікативні ресурси	Якість взаємодії, підтримка колег	Соціометрія, опитування	- дефіцит; - достатній; - високий	Підвищення командної стійкості
8.	Адаптаційні можливості	Здатність працювати в умовах змін	Комплексна експертна оцінка	- низькі; - середні; - високі	Планування розвитку персоналу

Джерело: складено на основі [13, 14, 15, 16]

Наведена система індикаторів психофізіологічного стану HR-фахівців створює основу для формування регулярного HR-моніторингу в умовах підвищеного професійного навантаження. Використання цих індикаторів у динаміці дозволяє не лише фіксувати поточний стан працездатності та адаптаційних можливостей HR-персоналу, а й інтегрувати відповідні показники до системи HR-аналітики, корпоративних KPI та внутрішніх стандартів управління персоналом.

Отримані результати можуть слугувати інструментом раннього виявлення ризиків професійного виснаження, зниження ефективності управлінських рішень та втрат людського капіталу.

Водночас практична цінність зазначених індикаторів визначається здатністю HR-служб трансформувати результати моніторингу у конкретні управлінські дії, регламентовані корпоративними політиками та стандартами психофізіологічної безпеки.

У зв’язку з цим виникає потреба у розробленні системи практичних рекомендацій для HR-служб, спрямованих на впровадження превентивних заходів, коригування навантаження, підвищення стійкості HR-фахівців і забезпечення сталого функціонування підприємств у кризових умовах [10, 13, 15].

Практичними рекомендаціями для HR-служб можуть виступати наступні заходи:

1. *Впровадження системного психофізіологічного моніторингу*.

В умовах підвищеного професійного навантаження, хронічного стресу та тривалої невизначеності особливого значення набуває системний психофізіологічний моніторинг стану HR-фахівців. Його основною метою є своєчасне виявлення змін у психоемоційному та фізіологічному стані працівників, які можуть негативно впливати як на їхнє здоров'я, та і на якість управлінських рішень у сфері управління персоналом.

Запровадження регулярної (щоквартальної або піврічної) оцінки психофізіологічного стану HR-фахівців із використанням стандартизованих опитувальників і коротких скринінгових методик дозволяє перейти від реактивного реагування на кризові ситуації до превентивного управління ризиками. Такий моніторинг не передбачає медичного діагностування, а виконує функцію раннього попередження, сигналізуючи про перевтому, емоційне виснаження, зниження концентрації уваги чи мотивації [19, 20].

Для пересічних працівників важливо розуміти, що психофізіологічний моніторинг – це не контроль або оцінювання «придатності», а інструмент турботи про безпечні умови праці, збереження працездатності та профілактику професійного вигорання. Анонімність, добровільність участі та використання узагальнених результатів є ключовими принципами його впровадження.

Результати такого моніторингу можуть використовуватися HR-службами для коригування робочого навантаження; планування програм підтримки ментального здоров'я; формування внутрішніх стандартів психофізіологічної безпеки; інтеграції відповідних показників до HR-аналітики та корпоративних KPI [11, 15, 20].

Запропоновано основні напрямки психофізіологічного моніторингу HR-фахівців (адаптовані для внутрішнього HR-моніторингу): коротка скринінг-анкета психоемоційного стану, анкета самооцінки працездатності та відновлення, анкета раннього виявлення професійного вигорання.

Коротка скринінг-анкета психоемоційного стану допомагає оцінити, наскільки часто протягом останніх двох тижнів фахівець відчував наведені нижче стани: відчуття постійної втоми наприкінці робочого дня, труднощі з концентрацією уваги під час виконання завдань, відчуття емоційного виснаження, дратівливість у професійному спілкуванні, відчуття напруженості або тривоги без очевидної причини. Варіанти відповідей надаються у вигляді варіації шкали Лайкерта з твердженнями від «ніколи» до «майже постійно», які оцінюються від 0 до 4 балів. Інтерпретація результатів: від 0 до 5 балів – низький рівень напруженості; від 6 до 10 балів – помірний рівень напруженості; від 11 балів і вище – підвищений ризик емоційного виснаження.

Анкета самооцінки працездатності та відновлення складається з тверджень за шкалою від 1 до 5, де 1 – повністю не згоден(на), 5 – повністю згоден(на):

1. Після робочого дня я відчуваю, що маю достатньо сил для особистого життя.
2. Я встигаю відновлюватися між робочими днями.
3. Моє робоче навантаження є для мене прийнятним.
4. Я відчуваю підтримку з боку колег і керівництва.
5. Я задоволений(на) балансом між роботою та відпочинком.

Інтерпретація результатів: від 5 до 10 балів – низький рівень відновлення; від 11 до 17 балів – середній рівень; від 18 до 25 балів – достатній рівень відновлення.

В анкеті раннього виявлення професійного вигорання запропоновано вказати, наскільки твердження відповідають дійсності:

1. Мені емоційно складно залучатися в робочі процеси.
2. Я відчуваю, що робота забирає більше ресурсів, ніж дає.
3. Мені важко співпереживати проблемам працівників.
4. Я часто думаю про зміну виду діяльності.
5. Я відчуваю зниження професійної мотивації.

В такому опитувальнику шкала Лайкерта варіюється в значеннях від 0 до 2, а інтерпретація результатів визначає ризик вигорання: від 0 до 3 балів – низький рівень вигорання; від 4 до 6 балів – середній ризик; від 7 до 10 балів – високий ризик, потребує управлінського реагування.

Поєднання регулярного психофізіологічного моніторингу з простими та зрозумілими анкетами дозволяє HR-службам своєчасно виявляти проблемні тенденції, не порушаючи особистих меж працівників. Такий підхід сприяє формуванню культури турботи про персонал, підвищує довіру до HR-функції та забезпечує більш стійке функціонування підприємств в умовах кризових викликів.

2. *Оптимізація професійного навантаження*.

В умовах кризових трансформацій та підвищеної інтенсивності управлінських процесів оптимізація професійного навантаження HR-фахівців є необхідною передумовою збереження їхньої працездатності та забезпечення якості HR-рішень. Практика показує, що перевантаження HR-служб найчастіше виникає внаслідок одночасного виконання стратегічних, операційних і емоційно затратних функцій без чіткого розмежування відповідальності [16, 18]. Тому, необхідно постійно звертати увагу на такі питання:

1. Перегляд функціонального розподілу в кризовий період.
2. Ротація завдань для зменшення емоційного виснаження.
3. Визначення пріоритетів у роботі HR-служби.
4. Обмеження понаднормової роботи через внутрішні регламенти.
5. Використання цифрових інструментів для зменшення рутинного навантаження.

Практичний досвід свідчить, що оптимізація професійного навантаження HR-фахівців потребує не разових заходів, а системного підходу, який поєднує

організаційні рішення, управління пріорітетами та підтримку відновлення персоналу. Реалізація таких заходів сприяє підвищенню стійкості HR-служб, збереженню людського капіталу та формуванню більш ефективної системи управління персоналом.

3. *Розвиток стресостійкості та навичок саморегуляції.*

Одним із ключових напрямів підтримки психофізіологічного здоров'я HR-фахівців в умовах підвищеного професійного навантаження та постійної невизначеності є розвиток стресостійкості та навичок саморегуляції. Стресостійкість у даному контексті слід розглядати не як вроджену особистісну рису, а як комплекс навичок і психологічних ресурсів, які можуть цілеспрямовано формуватися та вдосконалюватися впродовж професійної діяльності [19, 20].

HR-службам доцільно ініціювати системні програми навчання, що включають тренінги з управління стресом, емоційної саморегуляції, розвитку резильєнтності (психологічної здатності адаптуватися до складних життєвих і професійних обставин) та відновлення внутрішніх ресурсів. Такі програми мають поєднувати науково обґрунтовані психологічні підходи з практичними вправами, зрозумілими та доступними для широкого кола працівників, незалежно від їхнього попереднього досвіду в галузі психології.

Особливу увагу варто приділяти навчанню технік швидкого відновлення, які можуть застосовуватися безпосередньо під час робочого дня. До них належать, зокрема, дихальні вправи для зниження емоційного напруження, короткі практики усвідомленої уваги на теперішній момент «тут і зараз» (майндфулнес), м'язова релаксація, а також методи когнітивної саморегуляції, що допомагають зменшити негативний вплив тривожних думок і перевантаження інформацією. Такі техніки є простими способами «перезавантаження» організму і психіки впродовж кількох хвилин, які не потребують спеціального обладнання або тривалої підготовки.

На практиці розвиток стресостійкості може реалізовуватися у форматі внутрішніх корпоративних тренінгів, онлайн-курсів, мікро- навчання (коротких навчальних модулів тривалістю 10-15 хвилин), а також через впровадження регулярних групових або індивідуальних консультацій із фахівцями з психологічної підтримки.

Важливо, щоб такі заходи не мали разового характеру, а були інтегровані в систему управління персоналом як елемент корпоративних стандартів турботи про працівників.

У довгостроковій перспективі розвиток навичок саморегуляції сприяє не лише зниженню рівня професійного вигорання та психоемоційного виснаження HR-фахівців, а й підвищенню якості управлінських рішень, ефективності комунікації з персоналом і загальної стабільності організаційних процесів. Таким чином, інвестиції у психологічну підготовку та стресостійкість HR-працівників мають розглядатися як стратегічно важливий чинник сталого розвитку підприємства в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

4. *Підтримка психологічної безпеки*.

Підтримка психологічної безпеки є необхідною умовою ефективної та стійкої діяльності HR-фахівців, особливо в період підвищеної напруженості, організаційних змін і соціально-економічної нестабільності. Психологічна безпека у професійному середовищі означає такий стан організаційної культури, за якого працівники не бояться відкрито висловлювати свої думки, говорити про труднощі, помилки або емоційне виснаження без страху осуду, покарання чи втрати професійної репутації. Це можна пояснити як «відчуття, що тебе почують і підтримають, а не засудять».

Формування культури психологічної безпеки передбачає насамперед усвідомлену позицію керівництва щодо цінності психологічного здоров'я персоналу [13, 21]. Важливу роль відіграє приклад управлінців, які демонструють відкритість до діалогу, визнають складність умов праці та заохочують конструктивне обговорення проблем. Для HR-фахівців це особливо значущо, адже вони часто виступають «посередниками» між керівництвом і працівниками, беручи на себе значне емоційне навантаження.

Практичним інструментом підтримки психологічної безпеки є впровадження регулярних форматів професійної підтримки, таких як коучинг, супервізія та індивідуальні або групові консультації з психологом. Коучинг сприяє усвідомленню професійних цілей і ресурсів, супервізія дозволяє безпечно обговорювати складні робочі кейси та емоційні реакції на них, а психологічні консультації допомагають своєчасно знижувати рівень стресу та запобігати професійному вигоранню. Важливо, щоб доступ до таких форм підтримки був конфіденційним і не впливав на оцінку результатів роботи працівника.

Окрему увагу слід приділяти подоланню стигматизації звернення по психологічну допомогу. Для цього доцільно проводити інформаційно-просвітницькі заходи, які пояснюють, що психологічна підтримка є нормальною складовою турботи про власне здоров'я, так само як і медичні огляди. У корпоративних комунікаціях варто наголошувати, що звернення по допомогу розглядається не як прояв слабкості, а як ознака відповідального ставлення до себе та своєї професійної ролі.

У результаті системна підтримка психологічної безпеки сприяє зниженню рівня прихованого стресу, підвищенню довіри всередині підприємства та формуванню більш здорового робочого клімату. Для HR-служб це означає можливість виконувати свої функції більш усвідомлено, ефективно та з меншими ризиками довгострокового психоемоційного виснаження, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на стабільність і соціальну відповідальність підприємства загалом.

5. *Цифрові інструменти для зниження професійного навантаження.*

Використання цифрових інструментів у діяльності HR-служб є важливим чинником зниження професійного навантаження та підвищення якості управлінських рішень в умовах зростаючої складності трудових процесів. Під

цифровими інструментами у цьому контексті розуміють HRM-системи (системи управління персоналом), аналітичні платформи, автоматизовані сервіси обліку, комунікації та звітності, які беруть на себе значну частину рутинної та повторювальної роботи.

Запровадження HRM-систем дає змогу автоматизувати такі процеси, як ведення кадрової документації, облік робочого часу, формування графіків, нарахування відпусток, збір і зберігання даних про персонал. Це зменшує кількість ручних операцій, ризик помилок і потребу в постійному контролі з боку HR-фахівців. У результаті знижується рівень когнітивного та емоційного перевантаження, яке часто виникає через поєднання великого обсягу інформації та високої відповідальності за її точність.

Аналітичні платформи та інструменти HR-аналітики дозволяють переходити від інтуїтивних рішень до рішень, заснованих на даних. Замість тривалого ручного аналізу показників плинності кадрів, залученості персоналу чи результатів опитувань, HR-фахівці отримують узагальнену інформацію у вигляді зрозумілих дашбордів і звітів. Це не лише економить час, а й знижує психологічне напруження, пов'язане з необхідністю швидко обробляти великі масиви інформації в умовах обмежених ресурсів.

Важливу роль відіграють також цифрові сервіси внутрішніх комунікацій і самообслуговування працівників, зокрема електронні кабінети, чат-боти або автоматизовані відповіді на типові запити. Завдяки цьому HR-фахівці рідше залучаються до вирішення стандартних питань і можуть зосередитися на стратегічних, соціально значущих функціях: підтримці персоналу, розвитку компетенцій, управління змінами та формуванні здорового організаційного клімату.

У ширшому контексті використання цифрових інструментів сприяє підвищенню прозорості та передбачуваності HR-процесів, що позитивно впливає на відчуття контролю над робочою ситуацією і знижує рівень хронічного стресу.

Таким чином, цифровізація HR-діяльності виступає не лише технологічним, а й психологічним ресурсом, який допомагає зберігати професійний потенціал HR-фахівців і забезпечувати стійкість підприємства у складних соціально-економічних умовах [16, 18].

6. *Формування резервів відновлення*.

Формування резервів відновлення є ключовим напрямом забезпечення психофізіологічної стійкості HR-фахівців в умовах підвищеного професійного навантаження та тривалого впливу стресогенних чинників. Під резервами відновлення у даному контексті розуміють сукупність організаційних і індивідуальних можливостей, які дозволяють працівникам своєчасно відновлювати фізичні, емоційні та когнітивні ресурси, необхідні для стабільної та ефективної професійної діяльності, тобто це створення умов, за яких людина має час і можливість «перепочити, відновити сили та повернутися до роботи без відчуття постійного виснаження».

Одним із базових інструментів формування таких резервів є впровадження гнучких графіків роботи, що дозволяють врахувати індивідуальні ритми працездатності, сімейні обставини та вплив зовнішніх факторів, зокрема безпекових і транспортних обмежень. Можливість часткової дистанційної роботи або зміщення початку і завершення робочого дня знижує хронічну втому та сприяє кращому поєднанню професійних і особистих обов'язків, що є особливо актуальним для HR-фахівців, які часто працюють у режимі багатозадачності.

Важливим елементом корпоративних програм відновлення є запровадження днів психологічного відновлення або спеціальних періодів зниженого навантаження після інтенсивних етапів роботи (наприклад, завершення масштабних кадрових змін чи кризових заходів). Такі практики не лише зменшують ризик професійного вигорання, а й формують у працівників відчуття турботи з боку підприємства, що позитивно впливає на мотивацію та лояльність.

Підтримка балансу між роботою та особистим життям (work-life balance) має розглядатися як складова корпоративної відповідальності, а не як індивідуальна проблема працівника [13, 15]. Чітке регламентування робочого часу, обмеження неформальних комунікацій поза робочими годинами та заохочення повноцінного використання відпусток сприяють відновленню психоемоційних ресурсів і запобігають накопиченню прихованого стресу.

Окрему роль у формуванні резервів відновлення відіграють корпоративні програми здоров'я та фізичної активності, зокрема заняття з фізичної культури, релаксаційні практики, інформаційні компанії щодо здорового способу життя. Навіть помірна регулярна фізична активність і прості профілактичні заходи сприяють зниженню рівня напруження, покращенню самопочуття та підвищенню загальної працездатності.

У підсумку, системний підхід до формування резервів відновлення дозволяє HR-службам не лише реагувати на наслідки перевантаження, а й запобігати їх виникненню. Для підприємств це означає збереження професійного потенціалу персоналу, зниження ризиків тривалих втрат працездатності та підвищення стійкості управлінських процесів у кризових і нестабільних умовах.

7. *Інтеграція результатів оцінювання в управлінські рішення*.

Інтеграція результатів оцінювання психофізіологічного стану HR-фахівців в управлінські рішення є важливим кроком до формування науково обґрунтованої та соціально відповідальної системи управління персоналом. У практичному вимірі це означає, що зібрані дані не залишаються лише у вигляді звітів чи аналітичних таблиць, а стають основою для конкретних управлінських дій, спрямованих на підвищення ефективності роботи та збереження людського потенціалу. Такий підхід можна пояснити як використання інформації про стан людей для ухвалення рішень, які допомагають працювати стабільніше, без надмірного виснаження та ризику для здоров'я [13, 15, 18].

Насамперед результати оцінювання доцільно врахувати під час планування кадрового резерву та кар'єрного розвитку HR-фахівців. Дані про рівень

стресу, адаптаційні можливості та функціональні резерви організму дозволяють більш обґрунтовано визначити готовність працівників до виконання управлінських ролей, участі у кризових проєктах або розширення зон відповідальності. Це зменшує ризик призначення на ключові позиції осіб, які перебувають у стані перевантаження, та сприяє більш сталому розвитку управлінської команди.

Важливим напрямом є використання результатів психофізіологічного моніторингу в системах розвитку компетенцій і навчання персоналу. Виявлені зони підвищеного напруження або зниження працездатності можуть слугувати підставою для коригування індивідуальних планів розвитку, запровадження програм з управління стресом, розвитку навичок саморегуляції, тайм-менеджменту та прийняття рішень в умовах невизначеності. Таким чином навчання набуває адресного характеру і відповідає реальним потребам працівників.

Результати оцінювання також доцільно інтегрувати в процеси аналізу ефективності діяльності HR-фахівців. У цьому контексті важливо уникати суто формального підходу, за якого показники результативності розглядаються ізольовано від умов праці та психофізіологічного стану працівника. Урахування рівня навантаження та адаптаційних ресурсів дозволяє більш об’єктивно інтерпретувати досягнуті результати, а також запобігати практикам, що стимулюють короткострокову продуктивність ціною довгострокового виснаження.

Особливої актуальності набуває інтеграція результатів оцінювання під час розроблення антикризових HR-стратегій. У періоди соціально-економічної нестабільності або організаційних трансформацій дані про психофізіологічний стан HR-фахівців можуть слугувати індикаторами допустимих меж навантаження, необхідності перерозподілу ресурсів або впровадження додаткових заходів підтримки. Це дозволяє будувати антикризові рішення з урахуванням людського чинника та підвищує стійкість підприємств до зовнішніх викликів.

Узагальнюючи, системне використання результатів психофізіологічного оцінювання в управлінських рішеннях сприяє переходу від реактивного до превентивного управління персоналом. Такий підхід забезпечує баланс між ефективністю діяльності HR-служб і збереженням здоров’я працівників, що є необхідною умовою довгострокового розвитку підприємства у складних та нестабільних умовах.

Висновки. Психофізіологічний стан HR-фахівців є одним із ключових чинників ефективності управління персоналом в умовах соціально-економічної нестабільності, криз і воєнних викликів. Доведено, що діяльність HR-служб у сучасних умовах має ознаки екстремального професійного середовища, що супроводжується хронічним стресом, емоційним виснаженням і підвищеним когнітивним навантаженням. Встановлено, що тривалий вплив стресогенних чинників негативно позначається не лише на психологічному, а й на психофізіологічному рівні, знижуючи працездатність, якість управлінських рішень і адаптаційні можливості HR-фахівців.

Запропонований комплексний методологічний підхід, який поєднує системний, психофізіологічний і діяльнісний підхід, дозволяє всебічно оцінити вплив екстремальних умов праці на HR-діяльність. Сформована система індикаторів психофізіологічного стану створює науково обґрунтовану основу для впровадження регулярного HR-моніторингу, інтеграції відповідних показників у HR-аналітику, корпоративні KPI та внутрішні стандарти управління персоналом. Практичні рекомендації, спрямовані на моніторинг стану, оптимізацію навантаження, розвиток стресостійкості, підтримку психологічної безпеки, використання цифрових інструментів і формування резервів відновлення, мають превентивний характер і орієнтовані на збереження людського капіталу.

Отже, системна увага до психофізіологічного стану HR-фахівців сприяє підвищенню стійкості HR-служб, зниженню ризиків професійного вигорання та забезпеченню сталого розвитку підприємства у кризових і нестабільних умовах. Отримані результати мають як теоретичну, так і практичну значущість та можуть бути використані для подальших емпіричних досліджень і вдосконалення сучасних HR-стратегій.

Література:

1. Карамушка Л.М. Технології роботи організаційних психологів: навч. посібник. / За наук. ред. Л.М. Карамушка. – Київ: ІНКОС, 2005. – 366 с.

2. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. - 52 с. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fJogmo0AAAAJ&citation_for_view=fJogmo0AAAAJ:ODN9lDrI8hIC

3. Вельдбрехт О. О., Тавровецька Н. І. Шкала сприйняття стресу (PSS-10): адаптація та апробація в умовах війни. / О.О. Вельдбрехт, Н.І. Тавровецька // Журнал сучасної психології. – 2022. - № 2. – С. 16-27. DOI: https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2 URL: https://journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/2892/2750

4. Борисова М.М. Професіографічний аналіз особливостей діяльності діяльності працівників сфери управління персоналом. / М.М. Борисова // Вісник Національного університету оборони України. – 2024. - № 1(77). – С. 26-37. DOI: 10.33099/2617-6858–24–77–1–26-37 URL: http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/296696/290228

5. Яворська О.О., Чеберячко С.І., Сокуренко О.В., Муха О.А., Яворський А.В., Згерський Р.А. Вплив психосоціальних чинників на розвиток стресу працівників. / О.О. Яворська, С.І. Чеберячко, О.В. Сокуренко, О.А. Муха, А.В. Яворський, Р.А. Згерський // Науковий вісник ДонНТУ. – 2024. - №1(12). – С. 148-159

DOI: https://doi.org/10.31474/2415-7902-2024-1-12-148-161

URL: https://visnyk.donntu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/08/15.pdf

6. Maslach C., Schaufeli W.B., Leiter M.P. Job burnout // Annual Review of Psychology. 2001. Vol. 52. P. 397–422. DOI: 10.1146/annurev.psych.52.1.397

7. Maslach C., Jackson S.E. The Measurement of Experienced Burnout // Journal of Occupational Behaviour. 1981. Vol. 2. P. 99–113. URL: https://www.researchgate.net/publication/227634716_The_Measurement_of_Experienced_Burnout

8. Kari Kristinsson, Svala Gudmundsdottir, Edda Bjorg Sigmarsdottir The Silent Stress of Human Resources Work // Business and Management. MDPI. – 2024. - №14.DOI: https://doi.org/10.3390/admsci14110284URL: https://www.mdpi.com/2076-3387/14/11/284

9. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом в умовах турбулентності економіки. – Київ: Центр учбової літератури. – 2016. – 248 с.

10. Антонюк В. П. Соціально-трудові відносини в умовах кризових трансформацій. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка. – 2020. – 292 с.

11. Данюк В. М., Петюх В. М. HR-менеджмент у системі стратегічного розвитку організації. – Київ.: КНЕУ. – 2019. – 312 с.

12. Колот А. М., Грішнова О. А. Людський капітал: теорія, методологія, практика розвитку. – Київ: КНЕУ. – 2018. – 360 с.

13. World Health Organization. Mental health at work. – Geneva: WHO, 2022.
URL: https://www.who.int

14. Grawitch M. J., Ballard D. W. The psychologically healthy workplace: Building a win–win environment for organizations and employees. – Washington: APA, 2016. – 312 p.

15. International Labour Organization. Workplace stress: A collective challenge. – Geneva: ILO, 2016. URL: https://www.ilo.org

16. Bakker A. B., Demerouti E. Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. – *Journal of Occupational Health Psychology*, 2017. – Vol. 22(3). – P. 273–285.
DOI: 10.1037/ocp0000056

17. Cooper C. L., Lu L. Excessive availability for work: Good or bad? – *Organizational Dynamics*, 2019. – Vol. 48(3). – P. 100–108.

18. Chartered Institute of Personnel and Development (CIPD). Health and wellbeing at work survey. – London: CIPD, 2023. URL: https://www.cipd.org

19. Maslach C., Leiter M. P. Burnout and engagement in the workplace. New York: Routledge, 2016. 224 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/246546644_Burnout_and_engagement_in_the_workplace_New_perspectives

20. Hobfoll S. E. et al. Conservation of resources theory revisited. *Journal of Stress Management*. 2018. DOI: 10.56225/ijgoia.v1i4.102

21. OECD. Mental health and work**.** Paris: OECD Publishing, 2021.
URL: https://www.oecd.org

References:

1. Karamushka, L. M. (Ed.). (2005). *Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykholohiv* [Technologies of organizational psychologists' work]. Kyiv: INKOS [In Ukrainian].

2. Karamushka, L. M. (2022). *Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty* [Mental health of an individual during war: how to preserve and support it]. Kyiv: H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine [In Ukrainian]. Retrieved from https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fJogmo0AAAAJ&citation_for_view=fJogmo0AAAAJ:ODN9lDrI8hIC

3. Veldbrekht, O. O., & Tavrovetska, N. I. (2022). Adaptation and validation of the Perceived Stress Scale (PSS-10) in wartime conditions. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*, 2, 16–27.DOI: https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2
Retrieved from https://journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/2892/2750 [In Ukrainian].

4. Borysova, M. M. (2024). Professional profile analysis of the activities of personnel management specialists. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1(77), 26–37.DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-24-77-1-26-37
Retrieved from http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/296696/290228 [In Ukrainian].

5. Yavorska, O. O., Cheberiachko, S. I., Sokurenko, O. V., Mukha, O. A., Yavorskyi, A. V., & Zherskyi, R. A. (2024). The impact of psychosocial factors on the development of employee stress. *Naukovyi visnyk DonNTU*, 1(12), 148–159.DOI: https://doi.org/10.31474/2415-7902-2024-1-12-148-161 Retrieved from https://visnyk.donntu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/08/15.pdf [In Ukr].

6. Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397

7. Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99–113. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/227634716_The_Measurement_of_Experienced_Burnout

8. Kristinsson, K., Gudmundsdottir, S., & Sigmarsdottir, E. B. (2024). The silent stress of human resources work. *Administrative Sciences*, 14(11). DOI: https://doi.org/10.3390/admsci14110284 Retrieved from https://www.mdpi.com/2076-3387/14/11/284

9. Balabanova, L. V., & Sardak, O. V. (2016). *Upravlinnia personalom v umovakh turbulentnosti ekonomiky* [Personnel management in conditions of economic turbulence]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].

10. Antoniuk, V. P. (2020). *Sotsialno-trudovi vidnosyny v umovakh kryzovykh transformatsii* [Social and labor relations in conditions of crisis transformations]. Lviv: Ivan Franko Lviv National University [In Ukrainian].

11. Daniuk, V. M., & Petiukh, V. M. (2019). *HR-menedzhment u systemi stratehichnoho rozvytku orhanizatsii* [HR management in the system of strategic organizational development]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].

12. Kolot, A. M., & Hrishnova, O. A. (2018). *Liudskyi kapital: teoriia, metodolohiia, praktyka rozvytku* [Human capital: theory, methodology, and development practice]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].

13. World Health Organization. (2022). *Mental health at work*. Geneva: WHO. Retrieved from https://www.who.int

14. Grawitch, M. J., & Ballard, D. W. (2016). *The psychologically healthy workplace: Building a win–win environment for organizations and employees*. Washington, DC: American Psychological Association.

15. International Labour Organization. (2016). *Workplace stress: A collective challenge*. Geneva: ILO. Retrieved from https://www.ilo.org

16. Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2017). Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273–285.DOI: https://doi.org/10.1037/ocp0000056

17. Cooper, C. L., & Lu, L. (2019). Excessive availability for work: Good or bad? *Organizational Dynamics*, 48(3), 100–108.

18. Chartered Institute of Personnel and Development (CIPD). (2023). *Health and wellbeing at work survey*. London: CIPD. Retrieved from https://www.cipd.org

19. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). *Burnout and engagement in the workplace*. New York: Routledge.

Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/246546644_Burnout_and_engagement_in_the_workplace_New_perspectives

20. Hobfoll, S. E., et al. (2018). Conservation of resources theory revisited. *Journal of Stress Management*. DOI: https://doi.org/10.56225/ijgoia.v1i4.102

21. OECD. (2021). *Mental health and work*. Paris: OECD Publishing.Retrieved from https://www.oecd.org

УДК: 159.922.7:613.88:316.61

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2057-2071

Руденко Лілія Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної психології і медицини Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1655-5708

Праченко Олена Костянтинівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психосоматики та психології здоров'я Український державний університет імені Михайла Драгоманова м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5174-2547

ПОВЕДІНКОВІ ПАТЕРНИ У СТАНОВЛЕННІ СЕКСУАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Анотація. У статті представлено комплексний аналіз проблематики становлення сексуальної компетентності особистості юнацького віку крізь призму когнітивно-поведінкових засад. Розкрито багатовимірну природу сексуальності як інтегрального феномену, що формується під впливом історичних, біологічних, психологічних і соціокультурних чинників. Висвітлено ключову тенденцію сучасності – повну емансипацію сексуальності та мотивації від суто репродуктивної функції, що створює для юнаків та дівчат складну ситуацію вимушених інтерпретацій необмеженого потоку еротичних образів та нової соціальної динаміки.

Здійснено огляд ключових ідей як класичних дослідників, так і сучасних науковців. Проаналізовано внесок вітчизняних дослідників у вивчення психосексуального розвитку та установок. Встановлено, що сексуальна компетентність є багаторівневим і складним феноменом, який охоплює когнітивний (знання), емоційно-оцінний (установки, цінності), поведінковий (навички) та мотиваційно-регулятивний (самоконтроль) компоненти. Розкрито три ключові рівні її становлення (дитячий, підлітковий, дорослий) та три основні типи (платонічний, еротичний, генітальний). Детально розглянуто функціональний аспект компетентності: самоідентифікаційну (формування сексуального «Я»), комунікативну (вміння обговорювати бажання і межі), гедоністичну (здатність отримувати задоволення) та репродуктивну (відповідальне батьківство) функції.

Особливу увагу приділено концепції сексуальних сценаріїв, які функціонують на культурному, міжособистісному та інтрапсихічному рівнях і визначають поведінкові патерни юнацтва. Проаналізовано різні класифікації сценаріїв (романтичний, раціональний, бажання тощо) та їхній вплив на гнучкість і варіативність сексуальної поведінки. Обґрунтовано, що критичний дисбаланс

між ранньою фізичною готовністю молоді та недостатньою психологічною зрілістю призводить до зростання ризиків девіантної поведінки.

Обґрунтовано ключову роль когнітивно-поведінкових інтервенцій у формуванні здорової сексуальності. Підкреслено, що КБТ-підхід дозволяє цілеспрямовано розвивати ключові поведінкові патерни, зокрема асертивність (здатність відстоювати свої межі та права), навички перемовин та усвідомленої згоди, що є необхідним для побудови етичних і безпечних стосунків. Застосування КБТ сприяє корекції дисфункціональних сексуальних установок, які закріплюють ризиковану або пасивну поведінку. На основі проведеного аналізу визначено, що фокус на поведінкових патернах та когнітивних механізмах є необхідним для розробки ефективних програм психологічної підтримки, спрямованих на досягнення цілісності й автентичності сексуальної компетентності юнацької молоді.

Ключові слова: юнацький вік, сексуальна компетентність, поведінкові патерни, когнітивно-поведінкові засади, асертивність, сексуальні установки, сексуальні сценарії, психосексуальний розвиток, усвідомлена згода.

Rudenko Liliia Doctor of Psychological Sciences, Professor Head of Department of Psychology Faculty of Psychology Dragomanov Ukrainian State University, https://orcid.org/0000-0003-1655-5708

Prachenko Olena Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor Department of Psychosomatics and Health Psychology Dragomanov Ukrainian State University, https://orcid.org/0000-0001-5174-2547

BEHAVIORAL PATTERNS IN THE FORMATION OF SEXUAL COMPETENCE OF A YOUNG PERSON

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the issues of the formation of sexual competence of a young person through the prism of cognitive-behavioral principles. The multidimensional nature of sexuality as an integral phenomenon that is formed under the influence of historical, biological, psychological and socio-cultural factors is revealed. The key trend of modernity is highlighted - the complete emancipation of sexuality and motivation from a purely reproductive function, which creates for young men and women a difficult situation of forced interpretations of an unlimited flow of erotic images and new social dynamics.

A review of the key ideas of both classical researchers and modern scientists is carried out. The contribution of domestic researchers to the study of psychosexual development and attitudes is analyzed.

It has been established that sexual competence is a multilevel and complex phenomenon that includes cognitive (knowledge), emotional-evaluative (attitudes, values), behavioral (skills) and motivational-regulatory (self-control) components.

Three key levels of its formation (childhood, adolescence, adult) and three main types (platonic, erotic, genital) are revealed. The functional aspect of competence is considered in detail: self-identification (formation of sexual «I»), communicative (ability to discuss desires and boundaries), hedonistic (ability to receive pleasure) and reproductive (responsible parenthood) functions.

Particular attention is paid to the concept of sexual scripts, which function at the cultural, interpersonal and intrapsychic levels and determine the behavioral patterns of adolescence. Various classifications of scenarios (romantic, rational, desire, etc.) and their impact on the flexibility and variability of sexual behavior are analyzed. It is substantiated that a critical imbalance between the early physical readiness of young people and insufficient psychological maturity leads to an increase in the risks of deviant behavior. The key role of cognitive-behavioral interventions in the formation of healthy sexuality is substantiated. It is emphasized that the CBT approach allows for the targeted development of key behavioral patterns, in particular assertiveness (the ability to defend one's boundaries and rights), negotiation skills and informed consent, which is necessary for building ethical and safe relationships. The use of CBT contributes to the correction of dysfunctional sexual attitudes that reinforce risky or passive behavior. Based on the analysis, it was determined that a focus on behavioral patterns and cognitive mechanisms is necessary for the development of effective psychological support programs aimed at achieving the integrity and authenticity of sexual competence of young people.

Keywords: adolescence, sexual competence, behavioral patterns, cognitive-behavioral principles, assertiveness, sexual attitudes, sexual scenarios, psychosexual development, informed consent.

Постановка проблеми. Юність є ключовим сенситивним періодом для інтенсивної розбудови ідентичності та освоєння соціальних ролей, центральне місце серед яких посідає формування здорової сексуальності. Сучасні уявлення про цю сферу значною мірою визначаються тим моральним, соціальним і психологічним значенням, яке надавало їй суспільство протягом історії. Зростання еротичної свідомості у західних країнах раніше супроводжувалося наполегливими спробами його пригнобити, проте сьогодні ситуація кардинально змінилася. Ми спостерігаємо повсюдну присутність еротичних образів – прямих чи опосередкованих, традиційних чи нетрадиційних, що створює для сучасної молоді складну ситуацію вимушених інтерпретацій нових текстів, іміджів і фактів, пов’язаних із сексуальною поведінкою. Ключова тенденція сьогодення полягає у повній емансипації сексуально-еротичної поведінки та мотивації від суто репродуктивної біології: суспільна свідомість дедалі більше сприймає сексуальність як самоцінну сферу життя, не спрямовану виключно на дітонародження.

Зміна соціальних регуляторів та інформаційна відкритість, яка знизила вік початку сексуальної активності серед молоді, створила критичний дисбаланс між

ранньою фізичною готовністю та необхідною психологічною, емоційною та поведінковою зрілістю для відповідального функціонування у цій сфері. Сексуальна компетентність особистості юнацького віку охоплює не лише знання про фізіологію, але й здатність будувати безпечні, етичні та задовільні стосунки, вміння емоційно інтегруватися та, найголовніше, демонструвати здорові поведінкові патерни. Гострота проблеми посилюється тим, що на тлі недостатнього рівня системної сексуальної освіти та розмивання традиційних цінностей, юнацький вік характеризується зростанням ризиків девіантної сексуальної поведінки та небажаних наслідків, пов'язаних із невмінням конструктивно комунікувати, асертивно відстоювати свої кордони та поважати межі партнера.

Таким чином, в умовах, коли медіа та соцмережі вільно формують уявлення про секс, а освітні програми часто зосереджені лише на інформуванні про ризики, гостро відчувається брак науково обґрунтованих, системних підходів, сфокусованих на формуванні саме когнітивно-поведінкових навичок. Існує нагальна наукова та практична потреба у вивченні та теоретичному обґрунтуванні тих поведінкових патернів (таких як: асертивність, навички перемовин, усвідомлена згода), які є ключовими для переходу від теоретичних знань до відповідальної, етичної та здорової сексуальної поведінки. Дослідження цих патернів та психологічних чинників, що їх детермінують (сексуальні установки, самооцінка), є критично важливим для розробки ефективної моделі підтримки становлення сексуальної компетентності юнаків.

Аналіз останніх наукових публікацій. Проблематика сексуальної компетентності особистості та її становлення є предметом глибокого вивчення як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Західна дослідницька традиція має ґрунтовну історію, започатковану працями фундаментальних фігур: Зигмунда Фрейда, чиї роботи заклали основи психоаналітичного розуміння сексуальності, Альфреда Кінсі, який провів масштабні емпіричні дослідження сексуальної поведінки та Мастерса і Вірджинії Джонсон. У подальшому ця проблематика знайшла розвиток у дослідженнях Джона Готтмана (присвячених близькості та стосункам) і Марті Кляйна (фокусованих на сексуальній етиці та культурі). Сьогодні наукові розвідки у сфері сексуальності виходять на якісно новий рівень, інтегруючи новітні досягнення цивілізації, зокрема у технічних та комунікаційних сферах, залучаючи потужності суперкомп’ютерів та штучного інтелекту (ШІ). Яскравим прикладом є робота Паскаль Алотей, яка активно досліджує потенціал ШІ для покращення сексуального та репродуктивного здоров'я.

Серед сучасних зарубіжних дослідників, які активно розробляють цю тему, варто виділити: Е.С. Байєрса, а також міжнародні групи вчених, зокрема: Файлборн Б., Гінхліфф С., Ліонс А., Гейвуд В., Мініккіелло В., Браун Г., які вивчають соціальні та культурні аспекти, а також: Гевіртц-Мейден А., Айялон Л. та Стеферсон К. Р., Местон К. М., які зосереджуються на психофізіологічних та клінічних аспектах. Значний внесок у вивчення дотичних до сексуальної компетентності питань зробили і вітчизняні науковці.

Серед українських дослідників, чиї роботи торкаються аспектів статевої поведінки, установок, освіти та психологічної готовності, слід відзначити: Л. М. Гридковець, В. А. Гупаловську, С. В. Діденко, О. С. Козлову, С. Коноплицького, О. П. Сергєєнкову, Н. О. Лещук, А. Широку, Т. Заваду та інших. Важливе місце в українській традиції посідали праці, започатковані ще І. С. Коном та Г. С. Васильченком (щодо медико-психологічних аспектів), які заклали підґрунтя для сучасних розвідок. Таким чином, проблематика формування здорової та відповідальної сексуальності, що є основою сексуальної компетентності, має глибоке коріння та продовжує активно розвиватися в умовах новітніх соціальних і технологічних викликів.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні значущості застосування когнітивно-поведінкових засад у процесі формування сексуальної компетентності особистості юнацького віку.

Виклад основного матеріалу. Поняття сексуальної компетентності зазвичай трактується як комплексна інтегрована риса особистості, що охоплює сукупність знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій та особистісних характеристик, які дозволяють людині формувати власну сексуальну поведінку відповідно до соціальних норм, власних потреб і з урахуванням бажань партнера. Тобто сексуально компетентна людина не лише володіє достатнім розумінням фізіологічних, психологічних та соціальних основ статевих відносин, а й уміє застосовувати ці знання в повсякденному житті так, щоб узгоджувати власні інтереси з повагою до себе та іншої людини [19, с.134]. Хоча питання сексуальної компетентності доволі активно досліджується в науковій сфері, дискусійним залишається визначення чіткої структури цього явища та вироблення точних критеріїв і показників його сформованості. Сексуальну компетентність доцільно розглядати як багаторівневий і складний феномен, що відображає здатність людини гармонійно та усвідомлено проживати власну сексуальність у дошлюбних, шлюбних та позашлюбних стосунках, отримуючи з них задоволення й сприяючи добробуту інших [4, с.167].

Узагальнення наукових джерел дозволяє виокремити три ключові рівні становлення сексуальної компетентності: дитячий, підлітковий та дорослий. Кожен етап має свої завдання та специфічні психологічні характеристики.

1. Дитячий рівень сексуальної компетентності, на якому відбувається перше пізнання дитиною власного тіла та його природних функцій. Основні завдання розвитку включають: засвоєння елементарних уявлень про будову тіла та базові фізіологічні процеси; формування позитивного ставлення до власного фізичного «Я»; набуття навичок особистої гігієни; початок усвідомлення особистих меж і приватності. Європейські стандарти сексуальної освіти наголошують на важливості починати просвітницьку роботу до досягнення дитиною чотирирічного віку. На цьому рівні надзвичайно важливо надавати дитині інформацію у доступній, дозованій і ненасильницькій формі, уникаючи нав'язування табу на природні аспекти людської тілесності.

2. Підлітковий рівень сексуальної компетентності характеризується вирізненням інтенсивними фізичними та психоемоційними трансформаціями, спричиненими статевим дозріванням. Основні напрями розвитку сексуальної компетентності включають: розширення знань про репродуктивну систему; вдосконалення практик гігієни в умовах гормональних змін; формування емоційної чутливості та навичок соціальної комунікації; отримання необхідної інформації про засоби контрацепції та профілактику інфекцій, що передаються статевим шляхом; становлення власних цінностей і світоглядних позицій щодо сексуальності та інтимних взаємин. Надзвичайно важливо, щоб дорослі забезпечували підліткам доступ до достовірних знань і психологічної підтримки у процесі їхнього дорослішання.

3. Дорослий рівень сексуальної компетентності – етап, на якому сексуальність інтегрується в загальну структуру особистості та стає повноцінною складовою життєвого досвіду [2].

Основними ознаками дорослої сексуальної компетентності є:

– усвідомлення власних сексуальних бажань і можливостей;

– здатність будувати здорові, етичні та взаємно комфортні інтимні стосунки;

– розвинені комунікативні навички, що дозволяють відкрито обговорювати теми сексуальності з партнером;

– відповідальний підхід до репродуктивного здоров’я;

– уміння поєднувати сексуальність з іншими життєвими сферами – роботою, сімейними ролями, соціальними обов’язками [4, с.168].

На цьому етапі важливу роль відіграє готовність до саморефлексії та подальшого особистісного зростання, а також здатність адаптуватися до нових технологій і змін у способах знайомства та залицяння, включно з цифровими платформами. Доросла компетентність також передбачає підтримання сексуальної активності та чуттєвості навіть у зрілому віці [10].

Окремо виділяють три основні типи сексуальної компетентності: платонічну, еротичну та генітальну.

1. Платонічна сексуальна компетентність характеризує здатність формувати емоційну та духовну близькість, відчувати й підтримувати глибоке кохання як форму міжособистісного зв’язку. Вона передбачає високий рівень емпатійності, уміння відчувати емоційні потреби партнера та підтримувати тривалий емоційно насичений союз.

2. Еротична сексуальна компетентність стосується здатності створювати й підтримувати еротичне напруження та атмосферу, сприятливу для інтимності. Її змістом є вміння фліртувати, естетично презентувати себе й простір, стимулювати фантазію партнера, вносити в стосунки новизну й романтичність.

3. Генітальна сексуальна компетентність пов’язана з умінням досягати фізичного задоволення та оргазму, організовувати безпечні та комфортні умови для статевої взаємодії, враховуючи особливості тіла обох партнерів. Вона

включає готовність обговорювати питання сексуальної гігієни, профілактики небажаної вагітності та інфекцій [7].

До основних функцій сексуальної компетентності належать самоідентифікаційна, комунікативна, гедоністична та репродуктивна, що разом забезпечують повне й усвідомлене проживання сексуальності впродовж усього життя.

Кожна з функцій сексуальної компетентності робить вагомий внесок у становлення цілісної й гармонійної сексуальності людини, впливаючи на її психологічне благополуччя та якість інтимних стосунків[5]. Самоідентифікаційний аспект передбачає процес формування та зміцнення власної сексуальної ідентичності, що охоплює усвідомлення сексуальної орієнтації, гендерної належності, створення внутрішнього образу сексуального «Я» та включення сексуальності до загальної системи уявлень про себе [9].

Дослідження Хорне С. і Зіммер Гембек М.Дж. свідчать, що позитивна й усталена сексуальна самоідентифікація корелює з підвищеним рівнем психологічної стійкості, життєвої задоволеності та особистісної гармонії. Комунікативна функція забезпечує здатність людини взаємодіяти з іншими в темах, пов'язаних із сексуальністю [16, с.127]. Вона охоплює вміння чітко та доречно висловлювати власні бажання–як вербально, так і невербально, здатність обговорювати питання репродуктивного здоров'я й сексуального добробуту з партнером, а також готовність до конструктивного діалогу з фахівцями медичної та освітньої сфери.

Наукові дані, зокрема дослідження Байєрс Е.С., підтверджують, що ефективна комунікація в інтимних сферах є визначальною умовою для побудови здорових, довготривалих і взаємозадовільних партнерських стосунків [12, с.26]. Гедоністична функція відображає можливість отримувати та дарувати задоволення в сексуальній взаємодії. Вона включає знання про ерогенні зони, техніки стимуляції, навички створення емоційно комфортної та збуджуючої атмосфери, а також розуміння власних тілесних та емоційних джерел насолоди.

Праці Стеферсон К.Р. та Местон К.М. демонструють, що реалізація гедоністичного потенціалу сексуальності істотно підвищує загальний рівень задоволеності життям і якість партнерських зв'язків [21, с.32]. Репродуктивна функція стосується відповідального ставлення до питань дітонародження та планування сім'ї. Вона охоплює базові знання про фертильність, методи контрацепції, особливості зачаття, хід вагітності та процес пологів, а також розуміння принципів захисту репродуктивних прав і підтримання репродуктивного здоров'я людини. Усі ці функції є взаємопов'язаними, і лише їх цілісний розвиток забезпечує повноцінне, зріле та усвідомлене проживання сексуальності. Усвідомлення їхньої ролі є важливим для розробки освітніх програм, профілактичних стратегій та психотерапевтичних методик, спрямованих на підвищення рівня сексуальної компетентності різних вікових груп [8].

Аналіз наукових досліджень дав змогу визначити ключові структурні елементи сексуальної компетентності. Її базовими складовими є: когнітивний,

емоційно-оцінний, поведінковий та мотиваційно-регулятивний компоненти. Когнітивний компонент охоплює систему знань щодо фізіологічних, психологічних та соціокультурних чинників сексуальності. До кола важливих знань відносяться питання статевої конституції, закономірності психосексуального розвитку, інформація про техніки сексуальної активності та різні засоби контрацепції, а також правові аспекти сексуальної взаємодії.

Емоційно-оцінний компонент відображає ставлення людини до сексуальності, систему моральних, культурних і гендерних установок, що визначають її прийняття або неприйняття певних проявів інтимності. У цьому вимірі формуються етичні орієнтири, норми близькості, уявлення про прийнятні моделі поведінки та способи оцінки власної й партнерської сексуальної активності [17]. Поведінковий компонент включає практичні уміння, необхідні для будування здорових сексуальних стосунків. Це здатність ініціювати інтимний контакт, володіння навичками сексуальних пестощів, уміння вести конструктивне спілкування про бажання та межі, а також навички розпізнавання та адекватного вираження власних потреб.

Мотиваційно-регулятивний компонент визначає вміння особистості керувати власною сексуальною поведінкою відповідно до життєвих цілей, ціннісних орієнтацій і моральних принципів. Він охоплює здатність контролювати сексуальні імпульси у ситуаціях, де їхня реалізація може завдати шкоди, зокрема у професійних стосунках, стані алкогольного чи наркотичного сп’яніння або в умовах ризику небажаних наслідків. У межах узагальнення цих компонентів можна виокремити низку вимірів, що відображають рівень сексуальної компетентності.

До таких вимірів належать:

– сексуальна грамотність – володіння науково обґрунтованими знаннями щодо репродуктивного здоров’я, контрацепції та профілактики інфекцій;

– уміння усвідомлювати власні межі та бажання, відчувати й захищати особисту автономію у питаннях сексуальності;

– здатність гармонійно поєднувати сексуальність зі структурою власної ідентичності, не допускаючи внутрішніх конфліктів між різними життєвими сферами [3].

Також до важливих вимірів належить емоційний і тілесний інтелект, що передбачає чутливість до власних емоцій і тілесних сигналів та уміння враховувати невербальні реакції партнера. Позитивне сприйняття власного тіла, відсутність руйнівних комплексів щодо зовнішності та здатність отримувати сексуальне задоволення без відчуття провини є невід’ємними ознаками сформованої сексуальної компетентності. Важливою є також відкритість до нових форм досвіду, готовність експериментувати та розширювати знання у сексуальній сфері [11].

До структурних характеристик сексуальної компетентності входять і комунікативні вміння – здатність відверто говорити про інтимні питання,

узгоджувати правила взаємодії та знаходити безпечні форми задоволення потреб обох партнерів.

Окреме місце займає сексуальна етика та відповідальність, що передбачає повагу, чесність і турботу про здоров'я – власне та партнерське [1]. Завершальним важливим виміром є здатність долати сексуальні труднощі, використовуючи продуктивні копінг-стратегії для подолання проблем, пов'язаних із потенцією, оргастичними реакціями, різницею в рівнях лібідо та іншими викликами, що виникають у партнерських стосунках[13]. Важливо підкреслити, що наявність кожного з окреслених ключових вимірів не є обов'язковою умовою для визначення сексуальної компетентності: у різних індивідів може формуватися унікальна конфігурація сильних і слабких сторін у структурі інтимної компетентності.

Вирішальним є цілісний профіль, тобто загальна здатність людини вибудовувати безпечні, відповідальні та взаємозадовільні сексуальні стосунки [8].

До маркерів розвитку сексуальної компетентності належать:

– на дитячому рівні – елементарні знання;

– на підлітковому – баланс потреб і меж;

– на дорослому – цілісність і автентичність, емпатійність, позитивне сприйняття власного тіла, відкритість до нового досвіду, комунікативність, компромісність, етичність, відповідальність та адаптивність [15].

Такий підхід зумовлює необхідність комплексного розвитку сексуальної компетентності студентської молоді з урахуванням специфічних особливостей цієї цільової групи.

Серед ключових завдань варто виокремити:

– інформаційне забезпечення студентів науково обґрунтованими знаннями про анатомо-фізіологічні, психологічні та соціокультурні аспекти сексуальності;

– формування відповідального і етичного ставлення до організації власного інтимного життя;

– розвиток комунікативних навичок, необхідних для конструктивного діалогу з партнером і запобігання конфліктам;

– формування емоційного та тілесного інтелекту, що дає змогу усвідомлювати й адекватно виражати власні почуття, а також опановувати навички тілесно орієнтованої взаємодії;

– створення позитивного ставлення до власної сексуальності шляхом профілактики та корекції сором'язливості, сексуальних табу і дисфункціональних установок [18].

Реалізація цих напрямів має здійснюватися у форматі системного та тривалого тренінгу, який сприятиме не лише інформуванню, а й глибинному осмисленню, емоційному проживанню та практичному засвоєнню необхідних знань і вмінь.

Одним із ключових понять психології сексуальності є концепція сексуального сценарію, введена Дж. Ганьоном і В. Саймоном, згідно з якою патерни сексуальної поведінки формуються в соціальному та культурному контексті й функціонують як своєрідний «соціальний скрипт», що визначає правила інтимної взаємодії [15]. Сексуальні сценарії задають зміст і структуру інтимної поведінки, окреслюючи, з ким, за яких умов, у якій послідовності й з якою мотивацією здійснюються ті чи інші сексуальні дії. Оскільки індивід засвоює передусім ті культурні патерни, що відповідають його особистісним потребам, сексуальний сценарій постає комплексною системою, яка включає когнітивні, емоційні та спонукальні компоненти, а їх взаємодія визначає індивідуальні особливості сексуальної поведінки.

Згідно з Дж. Ганьону і В. Саймону, сексуальні сценарії функціонують на трьох взаємопов'язаних рівнях:

1. культурному, що задає систему суспільних норм і цінностей щодо сексуальності;

2. міжособистісному, який відображає соціально схвалені моделі взаємодії між партнерами;

3. інтрапсихічному, який охоплює особистісні мотиви, фантазії, переваги та внутрішній досвід сексуальності [15].

Людина може актуалізувати різні сценарії залежно від ситуації та переходити між ними, поєднуючи культурні приписи, міжособистісні очікування та індивідуальні бажання. Сексуальні сценарії допомагають структурувати внутрішні стани, інтерпретувати нові ситуації, визначати прийнятні межі сексуальних реакцій та інтегрувати індивідуальний досвід у ширший культурний контекст. У цьому сенсі сексуальний сценарій описує ту частину сексуальної культури, яка стала елементом особистісної структури та регулює поведінку індивіда зсередини, забезпечуючи узгодженість між культурними нормами, міжособистісними взаємодіями та внутрішньою організацією сексуальності [6, с.518].

Індивід зазвичай має не один, а кілька сексуальних сценаріїв, серед яких сексуальні фантазії, що ніколи не реалізуються або не плануються до реалізації; плани реальної поведінки, які людина здійснює послідовно; проміжні орієнтири, що формуються під час сексуальної взаємодії; а також своєрідні «сховища пам'яті», які впорядковують минулий досвід у цілісну структуру. Індивідуальний сценарій охоплює принаймні три рівні: сексуальний потяг, систему сексуальних цінностей та реальний сексуальний досвід, при цьому проміжні орієнтири належать до міжособистісного рівня сценарію [20].

Зміст сценарію на різних рівнях часто не збігається: наявність потягу чи бажання реалізувати сексуальність певним чином не гарантує фактичної реалізації, адже на поведінку впливають соціальні норми, психологічні бар'єри та зовнішні обставини. Конкретна поведінка також не завжди означає оптимальний або бажаний для особи варіант. Сама по собі мотивація, зумовлена

потягом, ще не веде до дії: для цього потрібне формування наміру, який виникає лише після внутрішнього схвалення мети та оцінки її привабливості й реалістичності. Отже, доцільно виділити ще один рівень сценарію – рівень намірів, що формується під впливом потягу, установок і цінностей. Сексуальні наміри та плани є результатом взаємодії потягу й системи цінностей, тоді як уявна поведінка без урахування норм і сценарію партнера є «сексуальним потягом» [6, с.521].

На наміри впливають як суспільні норми, так і особливості сценарію партнера, а також здатність індивіда оцінювати ситуацію та можливі наслідки, здійснювати самоконтроль. Чим вищий рівень довіри в стосунках, тим менший вплив суспільних норм і сильніший вплив сценарію партнера; у ситуаціях низької довіри чи на етапі знайомства людина більше орієнтується на культурні норми, тоді як сценарій партнера визначає межі можливого. Реальна поведінка формується можливістю її реалізації, яка залежить від фізичної доступності партнера, комунікативних умінь, фізіологічних можливостей та особливостей сценарію партнера. Досвід, отриманий унаслідок сексуальної поведінки, впливає на потяг, установки й рівень прийнятності тих чи інших проявів сексуальності, особливо на етапі формування сценарію.

Таким чином, у структурі сексуального сценарію можна виділити такі рівні:

– потяг і мотивація;
– установки та цінності;
– прийнятність конкретних проявів сексуальності;
– наміри; організація поведінки;
– сексуальний досвід.

Змістовно сценарій включає форму сексуальної поведінки, сексуальний об’єкт, способи, ролі й стилі взаємодії, обставини часу і місця, а також мотивацію та значення сексуальних дій. У взаємодії партнерів завжди розгортаються два різних сценарії, які ніколи не збігаються повністю, що потребує постійного узгодження й корекції. Гнучкість і варіативність сценаріїв підвищує шанси на сприятливий розвиток стосунків, тоді як негнучкість підвищує ризик конфліктів. У наукових дослідженнях описано різні класифікації сексуальних сценаріїв. Наприклад, виокремлюють такі типи скриптів: пронатальний, романтичний, комунікативний, гедоністичний, ринковий та сценарій винагороди.

Іншу класифікацію пропонують фінські дослідники Сувівіо Піо, Тосавайнен Керту та Осмо Контула, які визначають романтичний сценарій, сценарій раціонального сексу, сценарій пошуку сексуального досвіду, сексуальний сценарій бажання та сценарій відтермінування статевого акту [22]. Романтичний сценарій ґрунтується на любові, турботі, теплих емоціях і взаємному задоволенні; сексуальна близькість у цьому випадку можлива лише за умов довіри, емоційного єднання та природності взаємодії, а задоволення партнера часто стає важливішим за власне. Сценарій раціонального сексу

розглядає інтимність як контрольовану, відповідальну та зважену дію, у якій важливі правильний час, підходящий партнер, тверезість, щирість, безпека та використання контрацепції.

Сценарій пошуку досвіду наголошує на цінності експерименту, новизни та навчання, де партнер має менше значення, а головним мотивом є сам досвід. Сценарій бажання акцентує на пристрасті як нездоланному імпульсі, що може порушувати раціональний контроль. Метою є максимальне задоволення й оргазм, що інколи спричиняє імітацію задоволення. Сценарій відтермінування статевого акту ґрунтується на моральних, релігійних або особистісних принципах, що визначають відмову від сексуальної активності та орієнтацію на стриманість, де сексуальні дії не розглядаються як важливі чи бажані, а емоційної близькості та ніжності достатньо для задоволення.

Висновки. Наведений аналіз сексуальної компетентності та концепції сексуальних сценаріїв дозволяє зробити узагальнений висновок, що сексуальна поведінка людини формується як результат складної взаємодії когнітивних знань, емоційно-ціннісних орієнтацій, практичних умінь, мотиваційних механізмів і соціокультурних чинників. Сексуальна компетентність постає інтегрованою характеристикою особистості, яка забезпечує здатність будувати зрілі, безпечні та етичні інтимні стосунки, узгоджувати власні потреби з межами іншої людини, приймати зважені рішення щодо сексуальної активності й підтримувати психологічне та репродуктивне здоров’я. Її формування відбувається поступово, охоплюючи дитячий, підлітковий і дорослий етапи, на кожному з яких розв’язуються власні завдання щодо пізнання тіла, освоєння норм взаємодії, вироблення цінностей, опанування навичок комунікації, відповідальності та саморегуляції.

Перспективи подальших наукових розвідок охоплюють широкий спектр завдань. Одним із ключових є створення надійних і валідних інструментів, що дозволять точно вимірювати рівень сексуальної компетентності у представників різних вікових та соціальних груп. Не менш важливим напрямом виступає аналіз того, як цифрове середовище – зокрема соціальні мережі, додатки для знайомств та формати віртуальної взаємодії – змінює структуру сексуальних сценаріїв і впливає на розвиток інтимної компетентності молоді. Також потребує ґрунтовного вивчення взаємозв’язок між емоційним інтелектом, тілесною усвідомленістю та здатністю людини формувати стійкі й гармонійні інтимні стосунки. Подальшого розвитку потребують і психопросвітницькі підходи: актуальним є створення та впровадження комплексних програм і тренінгових моделей, спрямованих на вдосконалення платонічної, еротичної та генітальної складових сексуальної компетентності, а також оцінка їхньої ефективності в реальних умовах. Окремим важливим вектором досліджень є з’ясування культурних особливостей, що впливають на формування індивідуальних сексуальних сценаріїв, визначають гендерні очікування, ставлення до власного тіла та уявлення про прийнятні форми близькості.

Література:

1. Гридковець Л.М. Формування психосексуальної культури студентської молоді 17–19 років: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ. 2004. 260 с.

2. Гупаловська В.А. Психологічна модель сексуальності. Матеріали III Всеукраїнського психологічного конгресу з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі». Київ. 2015. Ч. 2. С. 55–59.

3. Діденко С.В., Козлова О.С. Психологія сексуальності: підручник. Київ: Академвидав. 2009. 304 с.

4. Раєвська Я.М., Білаш І.В. Особливості розвитку сексуальної компетентності особистості: теоретичний дискурс. Габітус. 2024. Випуск 63. С.167-172.

5. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді: навчальний посібник / Н.О. Лещук та ін. Київ. 2014. 136 с.

6. Шевченко К.А. Психологічні патерни сексуальних сценаріїв. The III International Scientific and Practical Conference «Society and science. Problems and prospects», January 25 – 28, 2022, London, England. C.513-523.

7. Широка А., Завада Т. Психологічні моделі в сексуальних стосунках: українська адаптація багатовимірного сексуального опитувальника. Journal of Education Culture and Society. 2022. С. 431–454.

8. Allotey P. Remarks. The Future of Sexual and Reproductive Health and Rights. URL: https://unece. org/sites/default/files/2023-11/7_Allotey_remarks.pdf

9. Bataille G. Erotism: Death and Sensuality. San Francisco: City Lights Books, 1962. URL:https://ia803105.us.archive.org/8/items/ErotismDeathAndSensuality/Erotism%20Death%20and%20Sensuality.pdf 9.

10. Berntson M. College as Context: Influences on Interpersonal Sexual Scripts / Marit Ann Berntson, Kristi L. Hoffman, Tracy L. Luff. Sexuality & Culture. 2014. 18. PP. 149-165.

11. Bowleg L. Sexual Scripts and Sexual Risk Behaviors among Black Heterosexual Men: Development of the Sexual Scripts Scale / Lisa Bowleg, Gary J. Burkholder, Seth M. Noar, Michelle Teti, David J. Malebranche, and Jeanne M. Tschann // Arch Sex Behav. 2015. 44 (3). PP. 639–654.

12. Byers E.S. Beyond the birds and the bees and was it good for you?: Thirty years of research on sexual communication. Canadian Psychology/Psychologie canadienne. 2011. Vol. 52. № 1. P. 20–28.

13. Farrer J. Re-Embedding Sexual Meanings: A Qualitative Comparison of the Premarital Sexual Scripts of Chinese and Japanese Young Adults. Gefei Suo Haruka Tsuchiya Zhongxin Sun / Springer Science+Business Media. 2011. PP. 263–286.

14. Fileborn B., Hinchliff S., Lyons A., Heywood W., Minichiello V., Brown G., Crameri P. The importance of sex and the meaning of sex and sexual pleasure for men aged 60 and older who engage in heterosexual relationships: Findings from a qualitative interview study. Archives of Sexual Behavior. 2017. Vol. 46, № 7. P. 2097–2110.

15. Gagnon J.H. Sexual conduct: the social sources of human sexuality / John H. Gagnon, William Simon. Chicago: Aldine. 1973. 316 p.

16. Horne S., Zimmer-Gembeck M.J. The female sexual subjectivity inventory: Development and validation of a multidimensional inventory for late adolescents and emerging adults. Psychology of Women Quarterly. 2006. Vol. 30. № 2. P. 125–138.

17. Hust S. Scripting Sexual Consent: Internalized Traditional Sexual Scripts and Sexual Consent Expectancies Among College Students / Stacey J. T. Hust, Kathleen Boyce Rodgers, and Benjamin. Family Relations.- 2017. 66. PP. 197–210.

18. Kimmel M. The sexual self: The construction of sexual scripts / Michael Kimmel. Vanderbilt University press. 2007. 322.

19. Lehmiller J. The Psychology of Human Sexuality / Justin J. Lehmiller, Ph.D. John Wiley & Sons. 2014. 400.

20. Simon W. Sexual Scripts: Origins, Influences and Changes / William Simon and John H. Gagnon . Qualitative Sociology. 2003. Vol. 26, No. 4. PP. 491 – 497.

21. Stephenson K.R., Meston C.M. The conditional importance of sex: Exploring the association between sexual well-being and life satisfaction. Journal of Sex & Marital Therapy. 2015. Vol. 41, № 1. P. 25–38.

22. Suvivuo P. Can There Be Such a Delightful Feeling as This? Variations of Sexual Scripts in Finnish Girls' Narratives / Pia Suvivuo, Kerttu Tossavainen, Osmo Kontula. Journal of Adolescent Research. 2010. 25(5).PP. 669 – 676.

References

1. Hrydkovets, L. M. (2004). Formuvannia psykhoseksualnoi kultury studentskoi molodi 17–19 rokiv[Formation of the psychosexual culture of students aged 17-19](PhD dissertation).Kyiv.260p

2. Hupalovska, V. A. (2015). Psykholohichna model seksualnosti [Psychological model of sexuality]. In Materialy III Vseukrainskoho psykholohichnoho konhresu z mizhnarodnoiu uchastiu «Osobystist u suchasnomu sviti». (Part 2, pp. 55–59). Kyiv.

3. Didenko, S. V., & Kozlova, O. S. (2009). Psykholohiia seksualnosti: pidruchnyk [The psychology of sexuality: textbook]. Kyiv: Akademvydav. 304 p.

4. Raievska, Ya. M., & Bilash, I. V. (2024). Osoblyvosti rozvytku seksualnoi kompetentnosti osobystosti: teoretychnyi dyskurs [Features of the development of individual sexual competence: a theoretical discourse]. Habitus, 63, 167–172.

5. Leshchuk, N. O. et al. (2014). Stateve vykhovannia i reproduktyvne zdorovia pidlitkiv ta molodi: navchalnyi posibnyk [Sex education and reproductive health of adolescents and youth: textbook]. Kyiv. 136 p.

6. Shevchenko, K. A. (2022). Psykholohichni paterny seksualnykh stsenariiv [Psychological patterns of sexual scenarios]. In The III International Scientific and Practical Conference «Society and science. Problems and prospects», January 25 – 28, 2022 (pp. 513–523). London, England.

7. Shyroka, A., & Zavada, T. (2022). Psykholohichni modeli v seksualnykh stosunkakh: ukrainska adaptatsiia bahatovymirnoho seksualnoho opytuvalnyka [Psychological models in sexual relationships: Ukrainian adaptation of a multidimensional sexual questionnaire]. Journal of Education Culture and Society, 431–454.

8. Allotey, P. (n.d.). Remarks. The Future of Sexual and Reproductive Health and Rights. Retrieved from: $https://unece.org/sites/default/files/2023-11/7_Allotey_remarks.pdf$

9. Bataille, G. (1962). Erotism: Death and Sensuality. San Francisco: City Lights Books. Retrieved from: https://ia803105.us.archive.org/8/items/ErotismDeathAndSensuality/Erotism\%20Death\%20and\%20Sensuality.pdf

10. Berntson, M. A., Hoffman, K. L., & Luff, T. L. (2014). College as Context: Influences on Interpersonal Sexual Scripts. Sexuality & Culture, 18, 149–165.

11. Bowleg, L., Burkholder, G. J., Noar, S. M., Teti, M., Malebranche, D. J., & Tschann, J. M. (2015). Sexual Scripts and Sexual Risk Behaviors among Black Heterosexual Men: Development of the Sexual Scripts Scale. Archives of Sexual Behavior, 44(3), 639–654.

12. Byers, E. S. (2011). Beyond the birds and the bees and was it good for you?: Thirty years of research on sexual communication. Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 52(1), 20–28.

13. Farrer, J., Suo, G., Tsuchiya, H., & Sun, Z. (2011). Re-Embedding Sexual Meanings: A Qualitative Comparison of the Premarital Sexual Scripts of Chinese and Japanese Young Adults. In Springer Science+Business Media, 263–286.

14. Fileborn, B., Hinchliff, S., Lyons, A., Heywood, W., Minichiello, V., Brown, G., & Crameri, P. (2017). The importance of sex and the meaning of sex and sexual pleasure for men aged 60 and older who engage in heterosexual relationships: Findings from a qualitative interview study. Archives of Sexual Behavior, 46(7), 2097–2110.

15. Gagnon, J. H., & Simon, W. (1973). Sexual conduct: the social sources of human sexuality. Chicago: Aldine. 316 p.

16. Horne, S., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2006). The female sexual subjectivity inventory: Development and validation of a multidimensional inventory for late adolescents and emerging adults. Psychology of Women Quarterly, 30(2), 125–138.

17. Hust, S. J. T., Rodgers, K. B., & Benjamin. (2017). Scripting Sexual Consent: Internalized Traditional Sexual Scripts and Sexual Consent Expectancies Among College Students. Family Relations, 66, 197–210.

18. Kimmel, M. (2007). The sexual self: The construction of sexual scripts. Vanderbilt University Press. 322 p.

19. Lehmiller, J. J. (2014). The Psychology of Human Sexuality. John Wiley & Sons. 400 p.

20. Simon, W., & Gagnon, J. H. (2003). Sexual Scripts: Origins, Influences and Changes. Qualitative Sociology, 26(4), 491–497.

21. Stephenson, K. R., & Meston, C. M. (2015). The conditional importance of sex: Exploring the association between sexual well-being and life satisfaction. Journal of Sex & Marital Therapy, 41(1), 25–38.

22. Suvivuo, P., Tossavainen, K., & Kontula, O. (2010). Can There Be Such a Delightful Feeling as This? Variations of Sexual Scripts in Finnish Girls' Narratives. Journal of Adolescent Research, 25(5), 669–676.

УДК 159.95+159.99

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2072-2086

Чаплак Ян Васильович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0001-6763-2967

Чуйко Галина Василівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-3424-3348

Вишньовський Василь Володимирович кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1946-5620

РЕФЛЕКСІЯ – КЛЮЧОВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОЦЕСУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу значення рефлексії у процесі психологічного консультування.

Зазначається, що рефлексія – це складний метакогнітивний процес, що передбачає функціонування раціональних процесів нижчого порядку, заснованих на самоаналізі, об'єктом якого можуть виступати психологічні особливості особистості, її думки, ідеї, переконання, дії та вчинки, емоційні переживання тощо.

Констатується необхідність і важливість використання рефлексії у процесі психологічного консультування, зокрема, таких її видів, як комунікативної (що створює умови як для оптимального міжособистісного спілкування, заснованого на взаєморозумінні, так і результативності консультативного процесу), особистісної (як самопізнання учасників психологічної консультації) та інтелектуальної (яка дозволяє перевірити, чи відповідають рефлексивні висновки зовнішній ситуації) рефлексії, а також ситуативної (що відображає у рефлексивному аналізі процес психологічного консультування в цілому), минулого та майбутнього.

Наголошується, що психолог у процесі консультування застосовує рефлексивне слухання, що демонструє клієнту, що його уважно слухають, чують, розуміють, забезпечуючи зворотний зв'язок.

Зроблено висновок, що у процесі психологічного консультування рефлексія може проявитися: 1) як процес самоаналізу психологом власних думок та переживань безпосередньо у процесі психологічного консультування; 2) як

спонукання до самопізнання та саморегуляції клієнта й наступне осмислення психологом-консультантом, до яких ймовірних висновків у результаті цього він міг прийти; 3) як усвідомлення психологом-консультантом того, як складається спілкування з клієнтом, чи потрібно її коригувати, чи був клієнт щирий, чи лише прагнув створити певне враження.

Ключові слова: психологічне консультування, психолог, клієнт, рефлексія, рефлексивне слухання.

Chaplak Yan Vasylyovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0001-6763-2967

Chuyko Halyna Vasylivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-3424-3348

Vyshniovsky Vasyl Volodymyrovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Psychology, Ivan Pulyuy Ternopil National Technical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1946-5620

REFLECTION IS A KEY COMPONENT OF THE PSYCHOLOGICAL COUNSELING PROCESS

Abstract. The article is devoted to the analysis of the importance of reflection in the process of psychological counseling.

It is noted that reflection is a complex metacognitive process that involves the functioning of lower-order rational processes based on introspection, the object of which can be the psychological characteristics of the individual, his thoughts, ideas, beliefs, actions and deeds, emotional experiences, etc.

The necessity and importance of using reflection in the process of psychological counseling is stated, in particular, such types as communicative (which creates conditions for both optimal interpersonal communication based on mutual understanding and the effectiveness of the consultative process), personal (as self-knowledge of participants in psychological counseling) and intellectual (which allows you to check whether reflective conclusions correspond to the external situation) reflection, as well as situational (which reflects the process of psychological counseling as a whole in a reflective analysis), past and future.

It is emphasized that in the counseling process, the psychologist uses reflective listening, which demonstrates to the client that he is being listened to carefully, heard, and understood, providing feedback.

It is concluded that in the process of psychological counseling, reflection can manifest itself: 1) as a process of introspection by the psychologist of his own thoughts

and experiences directly in the process of psychological counseling; 2) as an incentive for self-knowledge and self-regulation of the client and the subsequent reflection by the psychologist-consultant of what probable conclusions he could have come to as a result of this; 3) as an awareness by the psychologist-consultant of how communication with the client is developing, whether it needs to be corrected, whether the client was sincere or just trying to create a certain impression.

Keywords: psychological counseling, psychologist, client, reflection, reflective listening.

Постановка проблеми. Здатність осмислювати власне життя властива чи не кожній дорослій людині, проте час для аналізу своїх міркувань, думок, дій, вчинків, поведінки, переживань знаходять не всі і не так часто, як було б потрібно, щоб зрозуміти, що насправді відбувається всередині душі людини та навколо / назовні та що це може означати. Однак окремі люди схильні вдаватися до глибокого самоаналізу й осмислення усіх, навіть найменш помітних і, на перший погляд, малозначимих аспектів подій і ситуацій власного (і не лише) життя. Мова не лише і не власне про інтровертів, зосереджених переважно на внутрішньому просторі власного Я, вона і про тих, хто вибрав своєю професією спілкування з іншими людьми, допомогу їм, зокрема, психологів, які займаються психологічним консультуванням, у процесі якого очевидне непересічне значення рефлексії.

Рефлексія, як метакогнітивна здатність людини, у процесі психологічного консультування передбачає аналіз того, що сказала, почувала, зробила інша людина та власної реакції психолога на це. Цей бік рефлексії, який ми б назвали соціально-критичним, прямо стосується професій суб'єктного типу, де метою взаємодії професіонала з іншою людиною є вислухати, почути та правильно зрозуміти її заради того, щоб допомогти їй знайти спосіб / шлях вирішення її проблеми. Саме такою є професія психолога, який консультує інших людей, ненав'язливо сприяючи / допомагаючи тому, щоб людина, яка перебуває у ситуації життєвої кризи та / чи з відчуттям безвиході, побачила реальний вихід з неї. Адже аналіз ситуації клієнта в процесі психологічного консультування здійснюється психологом як через сприйняття та розуміння / дослідження її самим консультантом, так і спонукаючи клієнта до самоаналізу / рефлексії власної життєвої ситуації та вербалізації її.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що поняття рефлексії у психологію потрапило з філософії (ймовірно, початково від Сократа з його «Пізнай самого себе», хоча схожий напис прикрашав храм Аполлона), а з часом стало міждисциплінарним. У психологію ж його ввів У. Джеймс, розуміючи рефлексію як здатність до самопізнання та самоусвідомлення. Тоді як досить значна кількість досліджень, присвячених рефлексії, свідчить, що для психологів поняття рефлексії не лише цікаве, але й складне для аналізу, а його концептуалізація продовжує тривати, не передбачаючи швидкого завершення.

До прикладу, З. Я. Ковальчук і О. Л. Шевченко [1] досліджують роль рефлексії у діяльності лідера у ситуації кризового суспільства, зазначаючи, що високий рівень рефлексивності лідера сприяє вищій продуктивності його антикризової діяльності та успіху в оптимізації процесу життєдіяльності за різних можливих життєвих умов.

М. В. Роганова, С. С. Рашидова, М. М. Роганов [2], аналізуючи професійну рефлексію викладача вишу як складову його професійно-педагогічної культури, підкреслюють, що рефлексія є інтегративною характеристикою особистості викладача, що дозволяє підвищити ефективність навчального процесу завдяки сприянню його самопізнанню, розвитку творчого ставлення до педагогічної діяльності та самовдосконаленню особистості педагога.

В. В. Желанова розглядає рефлексивну компетентність педагога як його готовність і здатність до прояву професійної рефлексії та визначає її структурні компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивний (як систему рефлексивних знань), операційно-діяльнісний) [3].

В. Тихонович схильна вважати рефлексію властивістю людського мислення, індивідуальною за характером, широко описуючи процеси нижчого порядку, включені до рефлексивного процесу (до прикладу, самоусвідомлення, самопізнання, розуміння тощо). Науковець також переконує, що рефлексія – важливий компонент організації команди, зорієнтованої на досягнення спільної мети, допомагаючи процесу взаєморозуміння та гармонійності стосунків членів команди та самовдосконаленню кожного з них [4].

Проте місце рефлексії у процесі психологічного консультування вкрай рідко стає предметом аналізу науковців.

Мета цієї роботи – проаналізувати роль і значення рефлексії у процесі психологічного консультування.

Виклад основного матеріалу. Спочатку варто коротко зупинитися на розумінні поняття рефлексії у психології.

Так, згідно психологічного тлумачного словника [5], поняття рефлексії похідне від лат. reflexio – повертання назад, відбиття; означає воно процес самопізнання та самоаналізу людиною своїх внутрішніх психологічних процесів і станів, з іншого ж боку, – це розуміння того, як вона з усіма її особливостями сприймається іншими людьми.

І. С. Семенов, даючи визначення рефлексії як вищої психічної функції, акцентує увагу на тому, що вона сприяє розкриттю індивідуальності людини як суб’єкта власної життєдіяльності [6].

Нам, крім того, видається такою, що заслуговує на увагу, думка В. І. Слободчикова, що рефлексія дає можливість людині жити внутрішнім життям та бути господарем своїх рішень. Ми також схильні погодитися і з А. В. Россохіним, що механізмом прояву рефлексії є внутрішній діалог [6].

Н. О. Губа визнає рефлексію складним процесом, оскільки він охоплює досить багато процесів нижчого рівня та засновується на саморозумінні людини

на основі її самопізнання, що базується на усвідомленні ставлення до неї інших, на уявленні людини про світ та сприянні розвитку її самосвідомості, адаптованості, духовності, дозволяючи людині знайти своє місце в житті [7].

В. А. Овдійчук [8] трактує рефлексію як основну складову критичного мислення, що розвиває самоусвідомлення особистості, осмислення себе у світі й оточенні на шляху до саморозвитку та самореалізації.

О. Лопатюк розуміє професійну рефлексію як міждисциплінарне явище та процес / спосіб самовдосконалення, коли власні здібності та можливості фахівця зіставляються з вимогами, які до нього ставляться обраною ним професією [9].

На думку Р. В. Павелків [10], психологічна рефлексія – це, перш за все, усвідомлення людиною того, як її сприймають і оцінюють інші люди, як розуміють її психологічні особливості; це важливий компонент розвитку особистості та передумова успішності її діяльності.

Варто підкреслити, що серед решти нам особливо імпонує трактування рефлексії А. В. Карповим [6], який не намагається звести рефлексію суто до мислительного процесу, а зазначає, що це «синтетична психічна реальність», тобто акцентує її складність і недостатню визначеність у психологічній науці, оскільки, на думку науковця, рефлексія може бути і процесом, і станом психіки, і особистісною властивістю водночас, що підносить її над рештою психічних процесів до рівня процесу метакогнітивного. Крім того, науковець зазначає, що вона може спрямовуватися всередину психіки людини з метою її аналізу, а також може бути зорієнтована назовні, проявляючись як здатність розуміти особливості різних аспектів психіки іншої людини, у тому числі шляхом погляду на ситуацію з її позиції.

Ми також схильні вважати, що не варто ототожнювати поняття рефлексії з процесом мислення (що робиться деякими науковцями), спрямованим на аналіз і розуміння людиною усього, що її стосується. Навіть розуміючи рефлексію як процес переважно раціональний, варто зазначити, що його складність полягає, зокрема, в тому, що це осмислення як процесу та результатів самого мислення (мислення про мислення, точніше, надмислення), так і дій людини та її переживань із цим пов’язаних. Тобто рефлексія – це набагато більше та неймовірно складніше, ніж будь-який психічний процес (мислення у тому числі); здатність рефлексувати – це особистісна характеристика, властива не усім. Рефлексія – це процес і результат самопізнання, самоаналізу та саморозуміння людиною того, що вона продумала, робила та переживала, це здатність людини усвідомлювати все те, що перебуває у її свідомості та себе як індивідуальну реальність [6]. Це осмислення того, про що людина міркувала раніше. Причому це не обов’язково зміна початкових роздумів людини, швидше, це їх розширення задля виявлення зв’язків з іншими об’єктами свідомості та водночас поглиблення, що дозволяє виявити приховані раніше під масивом початкових розмірковувань думки-інсайти особистості про конкретну ситуацію, подію, проблему. І рефлексує людина далеко не все у своєму житті, а лише те, що важливе (чи

видається таким), що особливо зачепило її, що сприймається як невирішене остаточно чи видається неправильним (і контрфактичне мислення заставляє перевірити: а що, якщо все було по-іншому чи означає зовсім інше?).

Зазначимо також, що внутрішніми об'єктами рефлексії виступають як дії, вчинки, поведінка особистості, їх мотиви та ймовірні наслідки; так і міркування, думки, ідеї, переконання; а також емоційні переживання як їх супровід / результат.

Проте рефлексія відповідає не лише на питання «Що?», вона дозволяє виявити і як саме, чому та навіщо щось було / буде зроблено (чи робиться зараз), осмислюється, переживається. Проте рефлексія, навіть зважаючи на такий її вид, як перспективну рефлексію, частіше є результуючим компонентом, який слідує після пережитих людиною емоцій, здійснених вчинків чи застосованих дій, після міркувань, думок тощо.

На нашу думку, рефлексія – це складний метакогнітивний процес, який, до прикладу, включає в себе процеси самосприйняття, самопізнання, самоусвідомлення, самоаналізу, саморозуміння, осмислення своїх (і пов'язаних) думок, розмірковувань, ідей, позицій, сказаного, дій і їх мотивів, вчинків, поведінки, намірів, бажань і переживань, - власне усього, що перебуває у внутрішньому вимірі психіки людини в момент рефлексування.

За суттю, рефлексія – це погляд у себе, як у дзеркало, не здатне обманювати. Тому рефлексія дає людині можливість зрозуміти, як насправді вона бачить себе, що дійсно відчуває, думає, вирішує: навіть – як виглядає і звучить для іншої людини, як та може її сприймати. Хоча рефлексія зазвичай не містить ознак самопрезентації: людина бачить / розуміє себе такою, як є, а не такою, як хоче виглядати для інших, справляючи на них певне вивірене враження, проте розуміє це.

У процесі рефлексування Г. В. Чуйко, Я. В. Чаплак [6] виділили окремі стадії: від першої, на якій чітко визначається відносно обмежений об'єм рефлексування (оскільки все і водночас відрефлексувати неможливо), до останньої, п'ятої, де в результаті рефлексування з'являється системне і цілісне / повне уявлення про об'єкт рефлексії та розуміння його місця у житті людини та його впливу на його процес.

О. В. Савченко [11], у свою чергу, описує також п'ять етапів рефлексивного процесу, трактуючи його як процес розв'язання проблеми, тобто мисленнєвий за суттю, оскільки саме мислення розуміється в психології як процес, призначений для практичного вирішення проблемних завдань. Крім того науковець зазначає, що рефлексія сприяє подоланню ситуації невизначеності, адекватній орієнтації в незвичних і складних обставинах та переборюванню тривожності шляхом контролю емоцій.

З. Я. Ковальчук виділяє рівні рефлексії [12], такі як: 1) рівень фіксації; 2) нормативний; 3) аналітичний; 4) концептуальний; 5) оцінно-ціннісний рівень, – зазначаючи, що рефлексія визначає напрямок розвитку особистості та

суспільства загалом, водночас сприяючи розвитку творчої активності та професійної майстерності особистості.

Крім того І. Д. Бех [13] визначає такі функції рефлексії: породжувальну (формування духовного Я особистості), акмецентровану (супроводжує життя особистості як його духовний орієнтир), самоутверджувальну (реалізується у відповіді на життєві виклики), самозахисну (збереження Я особистості), а також самоцінності, консолідуючу та душевного умиротворення.

Зазначимо також, що науковці наголошують, що рефлексія може бути позитивною та негативною, що визначається об'єктом, на якому зосереджується рефлексивний самоаналіз людини: на негативних життєвих ситуаціях, подіях, думках, переживаннях, чи на позитивних або емоційно нейтральних подіях власного життя, щоб зрозуміти їх сутність, значення, ймовірні причини та наслідки. Ми б сказали, що рефлексія має темний і світлий бік: у випадку, коли самоаналіз дозволяє знайти спосіб вийти зі складної ситуації з мінімальними негативними наслідками для себе чи виявити оптимальний і оригінальний шлях саморозвитку, чи просто зрозуміти, що насправді відбувається з людиною, її оточенням та світом, – мова йде про позитивну роль рефлексії та її світлий бік, оскільки тут вона допомагає людині. Коли ж у результаті рефлексивного аналізу людина занурюється до неприємних і болючих спогадів (адже їй властиво аналізувати не лише теперішні події чи ситуації, але й минулі та майбутні, якщо виникає потреба в цьому) чи постійно, у зачарованому колі переживає негативні емоції без можливості вийти з цього, – йдеться про темний, руйнівний бік рефлексії, оскільки сприйняття та прийняття людиною себе, власного Я, тут може змінитися / постраждати.

О. Ісаєва та Г. Шайнер [14], на нашу думку, досить слушно зазначають, що за суттю, вид рефлексії визначається її метою: до прикладу, якщо це пізнання людиною себе – мова про особистісну рефлексію; якщо її мета – зрозуміти колег зі спілкування чи відносин – про комунікативну рефлексію. Ці науковці трактують рефлексію як особливу діяльність людини, засновану на самоаналізі та самоусвідомленні ставлення до життя й інших людей, на пошуку відповідей на питання, що виникають у практичній / професійній діяльності. При цьому, на їх думку (схожі міркування ми помітили у А. В. Карпова [6]), рефлексія проявляється як зовні, об'єктивуючись у мовленні, так і внутрішньо, коли відбиваються міркування та роздуми людини щодо своїх почуттів, думок, дій, уявлень про себе та світ.

Науковці виділяють різні види рефлексії за різними принципами, проте нас суб'єктивно цікавлять ті її види, що можуть проявлятися у процесі психологічного консультування. Отже, це комунікативна рефлексія як передумова для якісного міжособистісного спілкування, коли обоє комунікаторів розуміють, як кожного з них сприймає інший; особистісна рефлексія, що допомагає людині усвідомити зміст власного внутрішнього світу; інтелектуальна рефлексія, що дозволяє зіставити свої думки та дії із зовнішньою ситуацією (С. Ю. Степанов,

І. М. Семенов); соціальна рефлексія, яка виявляє ціннісне значення міжособистісної діяльності (Є. М. Ковшов); ретроспективна (рефлексія минулого), ситуаційна (аналізує прояви людини та різних її особливостей в актуальній / теперішній ситуації) та перспективна (рефлексія майбутнього) рефлексія (А. В. Карпов) [6]. Р. В. Павелків у цьому контексті виділяє соціально-перцептивну рефлексію (результат самоаналізу людини) та рефлексію соціально-психологічну (ситуаційну за суттю) [10].

Коротко підсумуємо: на нашу думку, в процесі психологічного консультування можуть стати відчутними: 1) особистісна рефлексія, що проявляється як самопізнання обох учасників комунікативного процесу, зокрема щодо того, що саме відбувається у процесі сеансу психологічного консультування; 2) ситуаційна рефлексія як рефлексування актуальної ситуації взаємодії психолога-консультанта та клієнта і частково ретроспективна рефлексія, оскільки ситуація / проблема, що обговорюється в процесі психологічного консультування, з'явилася раніше, в минулому; 3) комунікативна рефлексія, що стосується міжособистісної взаємодії комунікаторів та їх розуміння того, як їх сприймає партнер зі взаємодії і чи є це сприйняття адекватним ситуації та проблемі клієнта. Додамо, що іноді психологу-консультанту доводиться працювати з тими клієнтами, у яких відсутнє чітке й усвідомлене розуміння своїй проблеми та сподівань на результатів від консультативного процесу.

В. М. Шляхта, визначаючи роль соціальної рефлексії, зазначає, що вона – важлива складова професійної діяльності психолога-консультанта, впливаючи на його самоусвідомлення, сприяючи розвитку емпатії та дозволяючи адекватно сприймати культурну різноманітність клієнтів, що в цілому впливає на «якість психологічної допомоги», що надається, та створює ситуацію довіри та відчуття комфорту для клієнтів [15].

Т. Е. Сізікова, у свою чергу, виокремлює види рефлексії, які співвідносяться з рівнями її розвитку в особистості; фрагментарну, якій властива хаотичність, оскільки вона проявляється частково; комплексну (нормативну) рефлексію, пов'язану з дотриманням моральних правил та соціальних норм, з якими людина себе порівнює в процесі рефлексування; системну, що поєднує відрефлексований та підданий самоаналізу об'єм інформації у цілісну систему, що дозволяє, рефлексуючи, зосереджуватися на глибинній суті психологічного матеріалу [6].

І. Д. Бех виділяє два типи рефлексії у контексті духовності особистості: безпосередньо створювальну, що породжує духовні цінності людини, та опосередковано створювальну, мета якої – нейтралізація, нівелювання впливу всього, що може гальмувати духовний розвиток особистості через докори собі за існування такого впливу. Він також, цілком слушно, на нашу думку, називає закон надмірності як детермінанту прояву рефлексії, умовою чого також є активно-проблемне ставлення особистості до життя [13]. Тобто рефлексія стає потрібною людині, на думку науковця, коли умови її життя порушують

стабільність, і необхідно пристосуватися в той чи інший спосіб до нового, незвичного і неочікуваного. А від глибини рефлексії, за І. Д. Бехом, залежить емоційне ставлення особистості до того, що утворює її духовність [13].

Г. Щедровицький близький у цьому до ідеї І. Д. Беха, зазначаючи, що актуалізація рефлексії відбувається тоді, коли у діяльності з'являються труднощі за відсутності алгоритму їх вирішення. Науковець також пропонує поняття «рефлексивного виходу» як ситуації, коли внутрішній рефлексивний аналіз переходить у зовнішню площину [6], що може виявитися важливим / значимим у процесі психологічного консультування.

У контексті проблеми статті зазначимо, що психологічне консультування є формою короткострокової професійної психологічної допомоги, в процесі якої відбувається спілкування кваліфікованого та компетентного психолога та клієнта з метою допомоги йому активувати самопізнання, адаптуватися до нової / складної життєвої ситуації, підтримати його у пошуку та знаходженні способів і шляхів вирішити існуючу проблему, зокрема через виявлення й актуалізацію внутрішніх ресурсів клієнта з подолання перешкод і відповідального / усвідомленого ставлення та досягнення життєво важливих цілей.

У процесі консультування психологом рефлексується як те, що саме та як говорить клієнт, що при цьому він має на увазі (чи відповідає зміст сказаного його смислу), так і власне сприйняття ситуації, свої думки та емоції, нею зумовлені. Без використання рефлексії, поєднаної з критичним осмисленням ситуації, – якщо не неможливо, то вкрай важко по-справжньому розібратися у проблемі, що турбує клієнта. Творча ж функція рефлексії проявляється у цьому випадку в тому, що вона дає можливість передбачити як можливий розвиток ситуації, так і виявити / створити спосіб оптимального для клієнта вирішення ситуації.

Варто зазначити, що К. Роджерс, який розробив клієнт-центрований підхід у психотерапії та консультуванні, писав, що стосунки психотерапевт-клієнт – це зустріч за принципом «тут і тепер» рівних партнерів / особистостей, у якій терапевт цілком вільний, відкритий і готовий це довести клієнту, проте М. Бубер був схильний це заперечувати, вважаючи терапевта ведучим, головним у цій зустрічі. Ми ж схильні цілком погодитися з К. Роджерсом, відреагувавши на позицію М. Бубера у такий спосіб: можливо, саме клієнта варто вважати більш важливим у процесі психотерапії чи консультування, адже без нього цього процесу (причин для нього) не було б. К. Роджерс також зазначав, що психотерапія може бути ефективною, якщо створити відповідний психологічний клімат для того, щоб клієнт сам узявся до самоаналізу та дослідження себе і своїх проблем, щоб по-новому їх побачити. Проте в клієнт-центрованій психотерапії Роджерса міжособистісне / феноменологічне осмислення проявляється, на нашу думку, не лише в емпатійному розумінні суб'єктивного світу іншої людини для з'ясування її самосприйняття та поглядів на світ, але й у рефлексивній оцінці / критичному аналізі його змісту: якщо емпатія дає можливість психотерапевту /

психологу-консультанту усвідомити / зрозуміти досвід людини так, як вона його переживала [16], то рефлексія допоможе осмислити, як вона його аналізує / оцінює, які причинно-наслідкові зв'язки у ньому помічені нею та до яких висновків (результатів, намірів, цілей, ідей, цінностей) це може її привести: що з усього цього варто відкоригувати, а що – повністю змінити, які рішення потрібно прийняти.

Н. І. Пов'якель розроблені прийоми входу психолога до рефлексивної позиції, що передбачають перехід з внутрішньої точки зору на складну ситуацію назовні, причому, на думку науковця, психолог-консультант здатний розібратися у складній ситуації, обравши рефлексивну позицію, що не збігається з його власними поглядами і оцінкою ситуації (тобто стати на позицію іншої людини, що може бути корисним у певній ситуації), та вихід за межі ситуації, що склалася, щоб, оцінивши її об'єктивно, зі сторони, з різних можливих точок зору (з усіх боків), змогти вирішити її [15].

Варто також зазначити, що психолог у процесі консультування застосовує рефлексивне слухання, засноване на взаєморозумінні, адже кожен зі співрозмовників повинен продемонструвати іншому, що не тільки уважно слухає його та чує усе, що він говорить, але й цілком розуміє почуте, причому наділяє його саме тим змістом, який передбачав мовець. Адже від правильного чи хибного розуміння сказаного залежить як адекватність реагування на почуте, так і якість / доречність психологічної допомоги / консультативного процесу. Для цього психолог-консультант, до прикладу, може за необхідності перепитувати, чи правильно він зрозумів повідомлення, уточнювати, перефразувати почуте, помічаючи реакцію клієнта, можна попросити його аргументувати свою позицію, щоб зрозуміти ступінь правильності свого та водночас його сприйняття ситуації [17]. Крім того, ці прийоми дають можливість співрозмовникам висловлюватися більш чітко й однозначно, забезпечуючи ефективність сприйняття інформації та спілкування. Проте рефлексивне слухання можливе лише за умови, коли обоє учасників психологічного консультативного процесу зацікавлені у його позитивному результаті. Зазначимо також, що психолог-консультант має залучати до рефлексивного слухання і зчитування невербальних сигналів, які мимоволі демонструє клієнт. І не виключено, що клієнт може зробити те саме, щоб ліпше зрозуміти психолога-консультанта [18].

У цілому психолог-консультант застосовує рефлексивне слухання, щоб дати клієнту можливість зрозуміти, що його слухають і чують, що проблему, яка його турбує, розуміють [19]. Проте, перш ніж це зробити, можливо, іноді варто просто вислухати клієнта, не перебиваючи його навіть синонімічним повторенням сказаного ним та не відбиваючи його переживань, щоб від відчув, що його насправді слухають, оскільки це може бути сприйняте як втручання та здатне зупинити мовлення / саморозкриття сором'язливого клієнта.

В. А. Овдійчук [8] також зазначає, що рефлексивне слухання забезпечує «активний зворотний зв'язок з мовцем», що дозволяє уточнити правильність

розуміння сказаного та удосконалити рефлексивність сприйняття інформації, що, у свою чергу, поліпшить процес професійної комунікації. А О. Ісаєва та Г. Шайнер [14] наголошують у цьому контексті, що рефлексивне спілкування – особлива комунікативна стратегія, що передбачає як прагнення однієї людини правильно зрозуміти, що хоче їй повідомити інша, так і бажання повернути почуте своїми словами мовцю, щоб перевірити, чи правильно було зрозуміло його повідомлення і підтвердити, що / чи це так.

Підсумовуючи, зазначимо: рефлексування під час психологічного консультування дає можливість:

- осмислити та проаналізувати ситуацію з різних боків, можливих позицій і в різних напрямках її вирішення;
- контролювати свої емоції, щоб уникнути ускладнення сприйняття ситуації й уможливити її адекватне розуміння;
- передбачити можливий розвиток ситуації;
- усвідомити себе, свої життєві цінності та погляди на світ; відрізняти їх від переконань, думок, переживань клієнтів;
- дозволити собі подумки стати на місце клієнта та оцінити ситуацію з його погляду, що сприяє водночас розвитку емпатійності психолога-консультанта;
- індивідуалізувати свої рішення, професійну діяльність та психологічну допомогу відповідно до потреб і ситуації / проблеми конкретного клієнта;
- оцінити щирість клієнта у розкритті ним своєї проблеми та спонукати його до визначення / розуміння / озвучення справжньої мети консультування;
- допомогти клієнту знайти оптимальне вирішення його проблемної ситуації, відповідне тому, як свою критичну ситуацію осмислює і представляє клієнт консультанту;
- визначити рівень власної професійної компетентності, спрямовування на власне професійне самовдосконалення.

Варто також підкреслити, що рефлексія може бути складною як у «технічному» аспекті, так і у тому контексті, що зміст свідомості людини досить різноплановий і не завжди позитивний при оцінюванні (щось може виявитися малоприємним, інше – навіть психотравмуючим), тому варто акцентувати, що самоаналіз у рефлексії, навіть критичний, не повинен доходити до повного самозвинувачення, що здатне унеможливити самоприйняття особистості, знизити її самооцінку й активізувати потрапляння до вкрай негативного емоційного стану.

Висновки

Рефлексія проявляється як пізнавальна метафункція психіки людини та її спосіб зрозуміти себе та інших, навіть те, що не є очевидним чи малопомітним, у результаті ґрунтовного детального аналізу усіх аспектів психологічного життя особистості: думок, дій, переживань, – що стосуються минулої чи теперішньої ситуації та передбачення / планування майбутнього.

Рефлексія здатна виявитися критично важливою для успішної й ефективної роботи психолога. У процесі психологічного консультування вона, на нашу думку, може проявитися у трьох варіантах: 1) як процес самоаналізу психологом власних думок та переживань безпосередньо у процесі психологічного консультування, до прикладу, як реакції на те, що сказав / зробив, чи чого не сказав клієнт або ж на власні дії / питання до клієнта та у результаті цього (як самоаналіз власних слів / дій і того, чи досягли вони мети у процесі консультування); 2) як спонукання до самопізнання та саморегуляції клієнта й наступне осмислення психологом-консультантом, до яких ймовірних висновків у результаті цього міг прийти клієнт; 3) як усвідомлення психологом-консультантом того, як складається спілкування / взаємодія з клієнтом, чи варто / потрібно її коригувати, чи був клієнт щирий, чи лише прагнув створити певне враження.

За змістом у психологічному консультативному процесі можуть поєднуватися особистісна, інтелектуальна та міжособистісна / комунікативна рефлексія; за ознакою часу – ретро, перспективна та ситуативна рефлексія обох учасників консультативного процесу.

Література:

1. Ковальчук З. Я., Шевченко О. Л. Особистісна рефлексія як маркер емоційного благополуччя лідера різних соціокультурних середовищ: поведінкові стратегії в умовах кризового суспільства. *Науковий вісник. Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2023. № 2. С.41–48. https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-6

2. Роганова М. В., Рашидова С. С., Роганов М. М. Професійна рефлексія викладача закладу вищої освіти як умова його педагогічної культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 1(105). С.141–151. https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-141-151

3. Желанова В.В. Рефлексивна компетентність майбутнього педагога: сутність, структура, логіка рефлексіогенезу. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2020. № 33. С. 17–23. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.33.2

4. Тихонович В. Рефлексія як фактор забезпечення гармонійних взаємовідносин у командній роботі. *Психологічні травелоги*. 2023. № 3. С. 62–71. https://doi.org/10.31891/PT-2023-3-6

5. Шапар В. Б. Рефлексія // Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf

6. Чаплак Я. В., Чуйко Г. В. Рефлексія як метакогнітивний феномен психології. *Психологічний часопис*. 2021. № 7(10). С. 35–47. https://doi.org/10.31108/1.2021.7.10.4

7. Губа Н. О. Рефлексія: проблематика формулювання концепту. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. № 3. С. 13–19. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-2

8. Овдійчук В.А. Рефлексія як важливий складник критичного мислення та особливості її формування. *Інноваційна педагогіка*. 2024. № 2(67). С. 137–140. https://doi.org/10.32782/2663 6085/2023/67.2.27

9. Лопатюк О. Феномен «професійна рефлексія» як предмет міждисциплінарного дослідження. *Педагогічні науки*. 2017. Вип. 69. С. 79–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ pena_2017_69_16.

10. Павелків Р. В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 8. С. 84–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_8_9.

11. Савченко О. В. Рефлексія як чинник ефективного функціонування соціального інтелекту. *Психологічні перспективи*. 2017. Вип. 30. С.171–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_30_17.

12. Ковальчук З. Я. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4 (14). С. 177–183. https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-177-183

13. Бех І. Д. Рефлексія в дзеркалі духовності особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. №1 (15). С. 3–15. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3798/1/%D0%91%D0%B5%D1%85_2011_%281%29.pdf.

14. Ісаєва О., Шайнер Г. Рефлексія як особливий вид діяльності у процесі підготовки майбутніх лікарів. *Молодь і ринок*. 2023. № 2 (210). С.29–32. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.275309

15. Шляхта В.М. Вплив соціальної рефлексії психолога-консультанта на якість надання психологічної допомоги. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. Т. 35 (74). № 1. С.36–41. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.1/07

16. Дмитренко А. К., Чуйко Г. В. Основи гуманістичної психології. Чернівці: Прут, 2002. 268 с.

17. Types of Listening Skills With Examples. URL: https://www.thebalancecareers.com/types-of-listening-skills-with-examples-2063759

18. Козирєв М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. № 1. С. 201–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu2014124.

19. Чуйко Г. В., Чаплак Я. В., Комісарик М. І. Особливості проблеми слухання в психології. *Наукові перспективи*. 2022. № 5(23). С. 564–579. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-564-579

References:

1. Kovalchuk, Z. Ya., Shevchenko, O. L. (2023). Osobystisna refleksiia yak marker emotsiinoho blahopoluchchia lidera riznykh sotsiokulturnykh seredovyshch: povedinkovi stratehii v umovakh kryzovoho suspilstva [Personal reflection as a marker of emotional well-being of a leader from different socio-cultural environments: behavioral strategies in a crisis society]. *Naukovyi visnyk. Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna – Scientific Bulletin. Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series, 2*, 41–48. https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-6 [in Ukrainian].

2. Rohanova, M. V., Rashydova, S. S., Rohanov, M. M. (2023). Profesiina refleksiia vykladacha zakladu vyshchoi osvity yak umova yoho pedahohichnoi kultury [Professional reflection of a teacher of a higher education institution as a condition of his pedagogical culture]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of the individual: methodology, theory and practice, 1*(105), 141–151. https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-141-151 [in Ukrainian].

3. Zhelanova, V.V. (2020). Refleksyvna kompetentnist maibutnoho pedahoha: sutnist, struktura, lohika refleksiohenezu [Reflective competence of a future teacher: essence, structure, logic of reflexiogenesis]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Teacher education: Theory and practice. Psychology. Pedagogy, 33*, 17–23. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.33.2 [in Ukrainian].

4. Tykhonovych, V. (2023). Refleksiia yak faktor zabezpechennia harmoniinykh vzaiemovidnosyn u komandnii roboti [Reflection as a factor in ensuring harmonious relationships in

teamwork]. *Psykholohichni travelohy – Psychology Travelogs, 3*, 62–71. https://doi.org/10.31891/PT-2023-3-6 [in Ukrainian].

5. Shapar, V. B. (2007). Refleksiia [Reflection]. In V. B. Shapar. *Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]*. Xarkiv: Prapor. Retrieved from https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf [in Ukrainian].

6. Chaplak, Ya.V., Chuiko, H.V. (2021). Refleksiia yak metakohnityvnyi fenomen psykholohii [Reflection as a metacognitive phenomenon of psychology]. *Psykholohichnyi chasopys – Psychological journal, 7*(10), 35–47. https://doi.org/10.31108/1.2021.7.10.4 [in Ukrainian].

7. Huba, N. O. (2024). Refleksiia: problematyka formuliuvannia kontseptu [Reflection: the problem of concept formulation]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific notes. Series: Psychology, 3*, 13–19. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-2 [in Ukrainian].

8. Ovdiichuk, V.A. (2024). Refleksiia yak vazhlyvyi skladnyk krytychnoho myslennia ta osoblyvosti yii formuvannia [Reflection as an important component of critical thinking and the features of its formation]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, 2*(67), 137–140. https://doi.org/10.32782/2663 6085/2023/67.2.27 [in Ukrainian].

9. Lopatiuk, O. (2017). Fenomen «profesiina refleksiia» yak predmet mizhdystsyplinarnoho doslidzhennia [The phenomenon of "professional reflection" as a subject of interdisciplinary research]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences, 69*, 79–84. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2017_69_16 [in Ukrainian].

10. Pavelkiv, R. V. (2019). Refleksiia yak mekhanizm formuvannia indyvidualnoi svidomosti ta diialnosti osobystosti [Reflection as a mechanism for the formation of individual consciousness and personality activity]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Seriia: Sotsialni ta povedinkovi nauky – Bulletin of Postgraduate Education. Series: Social and Behavioral Sciences, 8*, 84–98. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_8_9 [in Ukrainian].

11. Savchenko, O. V. (2017). Refleksiia yak chynnyk efektyvnoho funktsionuvannia sotsialnoho intelektu [Reflection as a factor in the effective functioning of social intelligence]. *Psykholohichni perspektyvy – Psychological perspectives, 30*, 171–183. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst20173017 [in Ukrainian].

12. Kovalchuk, Z. Ya. (2021). Osobystisna refleksiia v umovakh postiinykh sotsialnykh zmin [Personal reflection in the face of constant social change]. *Sotsialno-pravovi studii – Socio-legal studies, 4* (14), 177–183. https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-177-183 [in Ukrainian].

13. Bekh, I. D. (2011). Refleksiia v dzerkali dukhovnosti osobystosti [Reflection in the mirror of the spirituality of the individual]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodological problems of raising children and students, 1* (15), 3–15. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3798/1/%D0%91%D0%B5%D1%85_2011_%281%29.pdf [in Ukrainian].

14. Isaieva, O., Shainer, H. (2023). Refleksiia yak osoblyvyi vyd diialnosti u protsesi pidhotovky maibutnikh likariv [Reflection as a special type of activity in the process of training future doctors]. *Molod i rynok – Youth and the market, 2* (210), 29–32. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.275309 [in Ukrainian].

15. Shliakhta, V. M. (2024). Vplyv sotsialnoi refleksii psykholoha-konsultanta na yakist nadannia psykholohichnoi dopomohy [The impact of social reflection of a consulting psychologist on the quality of psychological care]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Psychology, 35* (74), 1, 36–41. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.1/07 [in Ukrainian].

16. Dmytrenko, A. K., Chuiko, H. V. (2002). *Osnovy humanistychnoi psykholohii [Fundamentals of humanistic psychology]*. Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].

17. Types of Listening Skills With Examples. (n.d.). Retrieved from https://www.thebalancecareers.com/types-of-listening-skills-with-examples-2063759

18. Kozyriev, M. P. (2014). Komunikatyvni bariery spilkuvannia ta shliakhy yikh podolannia [Communication barriers and ways to overcome them]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series, 1*, 201–211. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24 [in Ukrainian].

19. Chuiko, H. V., Chaplak, Ya. V., Komisaryk, M. I. (2022). Osoblyvosti problemy slukhannia v psykholohii [Specifics of the problem of listening in psychology]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives, 5*(23), 564–579. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-564-579 [in Ukrainian].

УДК: 159.922.8:159.98

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2087-2099

Чопик Соломія Володимирівна кандидат психологічних наук, викладач кафедри психології розвитку та консультування Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-9013-7320

Затерта Зоряна Василівна асистент кафедри психології розвитку та консультування Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0000-1352-8312

Радчук Галина Кіндратівна доктор психологічних наук, професор кафедри психології розвитку та консультування, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м, Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-5809-544X

РОЗВИТОК АСЕРТИВНОСТІ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК ЗАВДАННЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню феномену асертивності як інтегральної якості особистості у старшому підлітковому віці та розробці спеціалізованої програми психокорекційного впливу.

Актуальність роботи зумовлена стрімкими соціально-економічними змінами в Україні, які вимагають від молоді високого рівня адаптивності та здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії. У період 13–15 років потреби в автономії та самоствердженні стають домінуючими, а асертивність виступає ключовим психологічним механізмом їх реалізації та важливим предиктором соціальної зрілості. Незважаючи на наявність теоретичних напрацювань, питання системного розвитку всіх компонентів асертивності в сучасних умовах потребує подальшої деталізації.

Метою статті є аналіз результатів емпіричного вивчення рівнів розвитку компонентів асертивності у старших підлітків та обґрунтування програми психологічної корекції для їх оптимізації.

Для досягнення мети організовано і проведено емпіричне дослідження, дані якого підтвердили необхідність цілеспрямованої корекційної роботи.

У роботі представлено авторську програму тренінгу, яка складається з 10 занять. Програма забезпечує системний вплив на чотири блоки: когнітивно-смисловий (усвідомлення прав), афективний (самоповага та регуляція тривоги), контрольно-регулятивний (відповідальність) та поведінковий (техніки відмови

та конструктивного конфлікту). Тренінг спрямований на перехід підлітків від ситуативної залежності до зрілої, стійкої асертивної поведінки.

Розроблена програма визначена як ефективний механізм підвищення соціально-психологічної компетентності та стійкості підлітків до негативного соціального впливу.

Ключові слова: асертивність, старший підлітковий вік, самооцінка, психологічна корекція, соціально-психологічний тренінг, компоненти асертивності.

Chopyk Solomiia Volodymyrivna PhD in Psychology, Lecturer at the Department of Developmental and Counseling Psychology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-9013-7320

Zatera Zoryana Vasylivna Assistant Professor, Department of Developmental Psychology and Counseling, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0000-1352-8312

Radchuk Halyna Kindrativna doctor of psychological sciences, professor of the department of developmental psychology and counseling, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-5809-544X

DEVELOPMENT OF ASSERTIVENESS IN LATE ADOLESCENCE AS A OBJECTIVE OF PSYCHOCORRECTIONAL WORK OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST

Abstract. The article explores the phenomenology of assertiveness as an integral personality quality in late adolescence and substantiates the content of a specialized psychocorrectional program.

The relevance of the study is driven by the rapid socio-economic transformations in Ukraine, which place high demands on the adaptive capacity of youth and their ability for constructive interpersonal communication. In the age range of 13–15 years, the needs for autonomy and self-assertion become dominant, where assertiveness emerges as a fundamental psychological mechanism for their realization and a significant predictor of social maturity. Despite a solid theoretical foundation, the issue of systematic development of all assertiveness components in modern conditions requires further scientific detailing. The aim of the article is to present the results of an empirical analysis of the development levels of assertiveness components in late adolescents and to verify the effectiveness of a social-psychological training program aimed at their optimization. To achieve this goal, an empirical study was organized and conducted, the results of which confirmed the need for targeted corrective work.

The paper presents an original training program (consisting of 10 sessions), which provides a systematic impact on the following vectors: cognitive-semantic (awareness of personal rights and boundaries); affective (development of self-respect and emotional self-regulation skills); control-regulatory (determination of responsibility for one's own decisions); behavioral (mastering techniques for reasoned refusal and constructive conflict resolution).

The program is oriented toward transforming adolescent reactions from situational dependency to stable assertive behavior strategies. The developed toolkit is identified as an effective mechanism for increasing the socio-psychological competence and resilience of adolescents against negative social influence.

Keywords: assertiveness, late adolescence, self-esteem, psychocorrection, social-psychological training, assertiveness components.

Постановка проблеми. Стрімкі соціально-економічні та політичні зміни в Україні вимагають переосмислення значення ключових індивідуально-психологічних якостей, які забезпечують ефективну адаптацію людини в соціальному середовищі. У контексті сучасних суспільних викликів особливого значення набуває цілісний розвиток особистості, здатної до цілепокладання та конструктивної міжособистісної взаємодії.

Асертивність розглядається як ключовий предиктор соціальної зрілості та базоваа умова функціонування людини як суб’єкта життєдіяльності. Проблема формування асертивної поведінки набуває особливої гостроти в період старшого підліткового віку (13–15 років), що пояснюється інтенсифікацією пубертатного розвитку та початком процесів особистісного самовизначення, коли провідними стають потреби в автономії та самоствердженні.

Асертивність у цей період виступає психологічним механізмом реалізації зазначених потреб, забезпечуючи оптимізацію комунікативних стратегій та допомагає підлітку адаптуватися до соціального середовища. Глибока інтегрованість асертивності у структуру особистості зумовлює науковий інтерес до даного феномену.

Комплексний аналіз асертивної поведінки в умовах активного формування Я-концепції та прагнення до суб'єктної незалежності є пріоритетним завданням сучасної психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема асертивної поведінки достатньо широко представлена у різних теоріях та напрямках зарубіжної (Дж. Вольпе, М. Еммонс, В. Каппоні, А. Лазарус, Т. Новак, Е. Солтер,) та української (Л. Марчук, К. Мельничук, Л. Курганська, Н. Подоляк, Г.Радчук) психологічної науки. Учені розглядають асертивність як психологічний механізм успішності, пов'язаний із самостійністю та цілеспрямованістю. Окрему увагу приділено віковим особливостям формування асертивної поведінки, зокрема, у старшому підлітковому віці, що відображено у дослідженнях В. Лучківа, О. Малихіної та С. Медведєвої.

Дослідники звертають увагу на те, що недостатність розвитку асертивності може знижувати ефективність спілкування, провокувати виникнення комунікативних бар'єрів і конфліктів, а також призводити до низки особистісних труднощів, зокрема невротичних станів і проблем у поведінці [3].

Проте, незважаючи на широку представленість, ця проблема не залишає своєї актуальності і потребує більш глибокого та системного вивчення. Актуалізується потреба в нових дослідженнях, що відповідають сучасним соціально-психологічним викликам, а також деталізують механізми розвитку асертивності як багатокомпонентної інтегральної особистісної якості у старшому підлітковому віці.

Метою статті є емпірично дослідити особливості розвитку асертивності у старшому підлітковому віці, проаналізувати результати і на цій підставі розробити програму соціально-психологічного тренінгу розвитку асертивності старших підлітків.

Виклад основного матеріалу. Розвиток асертивності як багатокомпонентного та складного особистісного феномену розглядається в межах основних теоретичних концепцій сучасної психології. Ключове значення в цьому контексті має принцип діяльнісного опосередкування психічного та особистісного розвитку. Класики психологічної науки довели, що ефективний психологічний вплив, спрямований на розвиток чи корекцію будь-якого психічного явища, можливий винятково в умовах діяльності. З цієї точки зору, становлення асертивності не є винятком. Значна частина вітчизняних психологів і педагогів, досліджуючи складні психічні феномени, наголошує на обов'язковому врахуванні основних принципів розвитку психіки в поєднанні із загальними закономірностями підліткового віку. Водночас, актуалізується потреба в нових дослідженнях, що відповідають сучасним соціально-психологічним умовам суспільного розвитку [1].

Концепція асертивності стала предметом особливої уваги в психології після публікації досліджень чеських науковців В. Каппоні та Т. Новака. Вони визначають це поняття як автономію особистості, незалежність від зовнішніх впливів, здатність до саморегуляції поведінки, конструктивне вирішення комунікативних ситуацій і ініціативність [2]. Асертивність особистості передбачає формування визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, адекватними проявами емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму, володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей.

Асертивність – це інтегральна властивість особистості, яка проявляється в орієнтації людини на внутрішній, а не на зовнішній контроль і характеризує розвиток її суб'єктності. Власне асертивність певною мірою можна вважати антиподом так званої «навченої безпорадності», що визначає людину як об'єкта

діяльності з орієнтацією на зовнішній контроль і розвивається в умовах дисциплінарно-адаптивної системи навчання [3].

Таким чином, теоретичний аналіз та емпіричне дослідження показують, що асертивність є складною, багатокомпонентною якістю особистості, формування якої особливо актуальне саме у підлітковому віці. У цей період інтенсивного самопізнання розвиток асертивності тісно пов'язаний із впевненістю у собі та вмінням брати відповідальність за власні рішення, а не перекладати її на друзів чи батьків. Для становлення зрілої асертивної поведінки підліток повинен володіти навичками самоаналізу, вміти рефлексувати власні почуття і думки, а також глибоко усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони.

Розвиток асертивності здійснюється через оптимізацію впливу на кожен компонент. Когнітивно-смисловий компонент включає формування асертивної позиції та установок, які сприяють аналізу ситуацій з безпосереднім усвідомленням оточуючого світу. Він передбачає чітке усвідомлення своїх особистих цілей і цінностей, що допомагає уникнути конформності та протистояти маніпуляціям, і веде до становлення чіткої і впевненої особистісної позиції [4].

Наступною є афективна складова, яка фокусується на емоціях та самосприйнятті. Вона передбачає розвиток глибокої впевненості у собі, пов'язаної з самоповагою та усвідомленням власної компетентності. Емоційна складова – це здатність виражати власні почуття та спрямовувати агресію в конструктивному напрямку, що стимулює розв’язувати важкі ситуації. Основною її складовою є наявність самоповаги і довіри до власного стилю, вміння подобатися самому собі.

Контрольно-регулятивна складова включає вміння брати на себе відповідальність за події власного життя і відмову від надмірної опори на чужі думки. Сюди також входить уміння уважно слухати і розуміти, що особливо важливо для формування емпатії та побудови конструктивного діалогу.

Цей компонент відповідає за адекватну оцінку обстановки і своєї поведінки, що є шляхом до самореалізації і саморозвитку в період інтенсивного становлення особистості [4].

Поведінковий компонент відповідає за зовнішню реалізацію. Тут ефективне спілкування є центральним елементом, головними є чесність, відвертість і прямота в розмові, але не за рахунок емоційного маніпулювання. Йдеться про вміння юнака сказати те, що він думає, не травмуючи при цьому партнера. Поведінкова складова включає закріплення нових форм поведінки та розвиток ефективних прийомів поводити себе в ситуаціях, де варто проявляти асертивність, що є особливо важливим для підліткового віку у формуванні їхньої соціальної компетентності [4].

На підставі теоретичного аналізу досліджень асертивності було проведено емпіричне дослідження розвиту компонентів асертивності у старших підлітків за методикою (ТОКАС) О. Саннікової, О. Саннікова і М. Подоляк. Емпіричні показники компонентів асертивності зображено на рисунку 1.

За результатами дослідження встановлено, що для більшості старших підлітків характерним є середній рівень розвитку всіх компонентів асертивності (варіюється від 52% до 60%). Це свідчить про те, що асертивність як інтегральна якість перебуває на стадії активного формування: навички самоствердження вже наявні, проте вони нестабільні та суттєво залежать від зовнішніх обставин чи рівня соціального тиску.

Старші підлітки переважно мають базову нервово-психічну стійкість, але їхня впевненість коливається. Висока тривожність та емоційна нестабільність притаманна 20% вибірки, що блокує їхню здатність до саморегуляції. Найбільш критична ланкою є когнітивно-смисловий компонент. Третина підлітків (32%) не усвідомлює власних прав та потреб, що робить їхню поведінку нецілеспрямованою. Показники за поведінковим компонентом засвідчують, що старші підлітки здатні діяти, проте чверть вибірки (24%) демонструє дисфункціональні стратегії: або пасивне уникнення, або некеровану агресію. Щодо розвитку контрольно-регулятивного компоненту, то значна частина підлітків (30%) відчуває дефіцит внутрішніх ресурсів, що проявляється у відчутті безпорадності та схильності до конформізму (підкорення зовнішньому впливу).

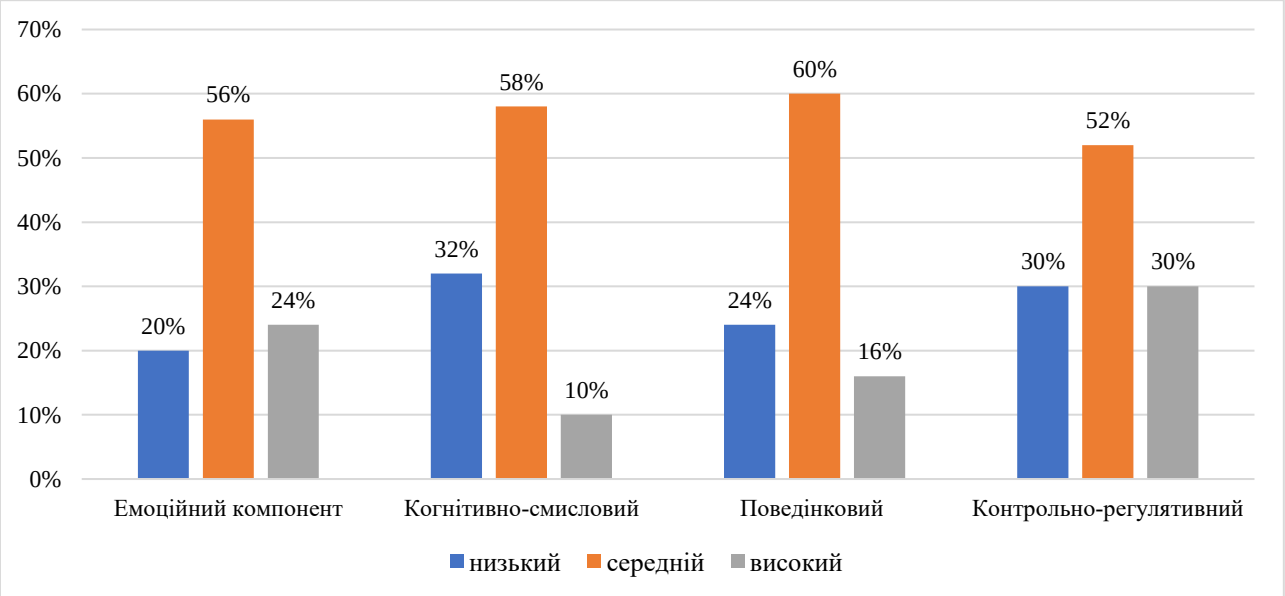

Рис. 1. Емпіричні показники розвитку компонентів асертивності у старших підлітків (N = 50)

Можемо зазначити, що старші підлітки демонструють готовність до асертивної поведінки лише у звичних, безпечних ситуаціях. У складних умовах вони часто втрачають самовладання. Отримані дані підтверджують необхідність проведення цілеспрямованої психокорекційної роботи, спрямованої на зниження тривожності, формування навичок саморегуляції та розвиток інтелектуальної гнучкості в соціальній взаємодії. Саме тому розвиток асертивності є важливим завданням корекційно-розвивальної роботи практичного психолога.

Корекційні заходи мають бути спрямовані не лише на навчання зовнішнім поведінковим технікам, а й на розвиток когнітивної гнучкості (усвідомлення власних прав і цілей) та емоційної стійкості (зниження тривожності). Це дозволить підліткам перейти від ситуативної залежності та деструктивних стратегій конфлікту до зрілої, ефективної та стійкої асертивної поведінки [5].

За результатами проведеного емпіричного дослідження було розроблено програму соціально-психологічного тренінгу розвитку асертивності у старшому підлітковому віці. Основним завданням тренінгу розвитку асертивності є підвищення рівня впевненості у собі, засвоєння конструктивних навичок міжособистісної взаємодії та усвідомлення важливості та відмінності між різними стилями поведінки у конфліктних ситуаціях, охоплюючи всі ці чотири інтегровані компоненти.

Ця програма забезпечує системне та цілеспрямоване формування ключових навичок усвідомлення, розуміння та реалізації асертивної поведінки у різноманітних соціальних взаємодіях. Програма тренінгу розроблена для оптимізації як внутрішніх психологічних передумов, так і поведінкових проявів асертивності.

Зокрема, вона спрямована на підвищення самоповаги та внутрішньої впевненості підлітків, що є фундаментальною основою для відстоювання власних прав. Через вплив на когнітивний, афективний, ціннісний та конативний компоненти асертивності, програма сприяє становленню автономності та неконформності, підвищуючи стійкість старших підлітків до зовнішнього соціального тиску та негативного впливу референтних груп.

У функціональному плані, реалізація тренінгу сприяє розвитку комунікативної компетентності та формуванню суб'єкт-суб'єктного спілкування. Підлітки освоюють конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях (наприклад, співробітництво), що дозволяє їм ефективно вирішувати міжособистісні суперечності без переходу до агресії чи пасивності.

Нами виокремлено чотири ключові завдання, які відповідають його структурним компонентам [4].

Перше завдання, пов'язане з когнітивно-смисловим компонентом, полягає в освоєнні теорії та практики асертивності. Воно передбачає засвоєння основних понять та формування вмінь для раціональної оцінки соціальної ситуації, що є необхідним для їх практичної реалізації у повсякденному житті.

Друге завдання, що стосується афективного компонента, сфокусоване на розвитку самопізнання та самоповаги. Це означає формування позитивного самоставлення, самоповаги та поваги до прав оточуючих, а також здатності до адекватного пізнання себе.

Третє завдання, що належить до поведінкового компонента, спрямоване на покращення комунікативної культури. Воно включає розвиток комунікативної компетентності та сприяння толерантності й неконфліктності у спілкуванні з однолітками та дорослими через засвоєння практичних навичок взаємодії.

Четверте завдання, яке відповідає контрольно-регулятивному компоненту, це формування активної життєвої позиції. Йдеться про розвиток впевненості у собі та здатності до саморегуляції власної поведінки, що є ключовим для самоствердження у старшому підлітковому віці.

У результаті участі в тренінгу очікується розвиток низки важливих якостей. Це включає вироблення самостійності та ініціативності у втіленні власних планів (контрольно-регулятивний компонент), формування оптимізму та позитивного сприйняття себе (когнітивний компонент) та вміння викликати до себе прихильність людей (афективний компонент), а також розвиток здатності до саморегуляції власної поведінки (контрольно-регулятивний компоненти).

Кінцевим передбачуваним результатом є підвищення відповідальності за свою поведінку та впевненості у собі, що досягається за рахунок появи внутрішньої свободи. Це, своєю чергою, полегшує контакт і взаємодію з іншими людьми, сприяє формуванню активної соціальної позиції та підвищенню соціально-психологічної компетентності учасників тренінгу.

Зміст програми представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Програма соціально-психологічного тренінгу розвитку асертивності старших підлітків

№	Тема	Мета	Зміст
Когнітивно-смисловий компонент			
1.	«Мої асертивні права та цінності»	усвідомлення власних прав (на відмову, на помилку, на власну думку) для протидії неадекватній оцінці ситуації.	Лекція-дискусія про асертивну поведінку; Вправа «сценарії порушення прав», формулювання особистих асертивних принципів.
2.	«Розуміння моїх потреб та цілей»	навчання чіткому формулюванню власних потреб та цілей; корекція нецілеспрямованої поведінки.	Вправа «карта моїх потреб»; техніка»від цілі до дії» (аналіз кроків); дискусія «чому я уникаю своїх цілей?».
3.	«Раціональний аналіз та прогнозування наслідків»	розвиток навичок прогнозування наслідків асертивних дій; навчання швидкій та раціональній оцінці соціальної ситуації.	Техніка "Аналіз ЗП" (Позиція, Перешкода, Прогноз); Рольова гра на оцінку ситуації з високою невизначеністю.

№	Тема	Мета	Зміст
Афективний компонент			
4.	«Стійка самоповага та внутрішня опора»	корекція низької самоповаги; формування стійкого позитивного ставлення до себе.	Робота з внутрішнім критиком; Вправа "Банк Моїх Успіхів"; Техніка "Безумовне Самоприйняття".
5.	«Емоційна регуляція та управління» тривогою	зниження надмірної тривожності та емоційної нестабільності; навчання конструктивному вираженню емоцій.	Дихальні техніки та м'язова релаксація; Робота зі "страхом непередбачуваного"; Основи висловлювання "Я-Повідомлень" (емоційний аспект).
Контрольно-регулятивний компонент			
6.	«Відповідальність та внутрішній локус контролю»	навчання приймати відповідальність за власні вчинки; протидія почуттю безпорадності та зовнішньому впливу.	Вправа "Зона Мого Впливу і Контролю"; Дискусія "Мої вибори vs. Обставини"; Аналіз ситуацій перекладання відповідальності.
7.	«Рішучість, наполегливість та самостійність»	зміцнення рішучості та навчання послідовності у відстоюванні власної думки.	Тренінг "Відстоюй свою позицію" (рольові ігри зі зростанням тиску); Вправа "Рішення в умовах невизначеності".
Поведінковий компонент			
8.	«Навички асертивної відмови та запиту»	практичне освоєння технік прямої відмови та формулювання запитів без почуття провини.	Рольові ігри: "Техніка зіпсованої платівки" (для відмови); Техніка "Сендвіч" (для критики); Відпрацювання запитів.
9.	«Трансформація неконструктивних стратегій конфлікту»	розуміння та усвідомлення конструктивних стратегій у конфліктних ситуаціях	Рольові ігри на нейтралізацію агресії та критики; Аналіз власних типових стратегій конфлікту.
10.	«Підсумки»	підведення підсумків програми.	Підсумкова дискусія, зворотний зв'язок.

Заняття з розвитку асертивності забезпечують послідовний та комплексний розвиток необхідних навичок. Кожне тренінгове заняття структуроване для максимальної ефективності та складається з трьох логічно пов'язаних етапів: вступної, основної та заключної частини.

Вступна частина призначена для психологічного налаштування групи. Її мета - швидко зняти початкову напругу та встановити емоційний контакт між усіма учасниками-підлітками. На цьому етапі відбувається орієнтація щодо основних цілей тренінгу та обговорення форм роботи, що допомагає підліткам осмислити власне ставлення до теми асертивності. Вступ має переважно мотивуючий характер. Основними процедурами є вітання, робота з іменем та ігри, спрямовані на згуртування та підвищення довіри в групі.

Основна частина несе на собі головне смислове та практичне навантаження. Вона включає теоретичні блоки, які інформують про різні аспекти асертивності. Крім того, тут проводяться завдання, вправи та ігри, спрямовані на практичне відпрацювання навичок. Вправи розроблені для сприяння самопізнанню, розвитку конструктивної взаємодії, формування впевненості у собі та вміння рухатися до бажаних цілей. Серед методів роботи використовуються групові дискусії, робота в міні-групах, рольові ігри, елементи діагностики та вправи терапевтичного характеру.

Заключна частина має на меті закріплення позитивних емоцій та формування у кожного підлітка почуття внутрішньої впевненості. Вона передбачає обговорення вивченого матеріалу у формі рефлексивних дискусій, а також розвиток навичок самопрезентації за допомогою коротких ігор-розминок. Критично важливим елементом є підведення підсумків заняття, рефлексія та отримання зворотного зв'язку від усіх учасників, що допомагає інтегрувати отриманий досвід.

Програма соціально-психологічного тренінгу на розвиток асертивності» розроблена як системний курс із 10 занять, спрямований на послідовний розвиток усіх чотирьох ключових компонентів асертивної поведінки у старших підлітків (13–15 років). Загальна структура програми побудована на логічному переході від формування внутрішніх установок і самоприйняття до практичного відпрацювання комунікативних і конфліктних навичок, що забезпечує стійкість результату.

Когнітивно-смисловий компонент (заняття 1-3) спрямований на формування раціонально-ціннісної основи асертивної поведінки, що є першим кроком до свідомого вибору. В рамках Заняття 1 («мої асертивні права та цінності») через лекції-дискусії та вправу «сценарії порушення прав» підлітки усвідомлюють свої фундаментальні права (на відмову, на помилку, на власну думку) та вчаться відрізняти асертивну поведінку від пасивної чи агресивної.

Наступне - заняття 2 («розуміння моїх потреб та цілей»), фокусується на цілеспрямованості: через вправу «карта моїх потреб» та техніку «від цілі до дії» учасники навчаються чітко ідентифікувати та формулювати власні потреби, які

вони мають право задовольняти асертивним способом, а також декомпозицію цілей.

Заняття 3 («Раціональний аналіз та прогнозування наслідків») розвиває критичне мислення завдяки техніці (позиція, перешкода, прогноз), що дозволяє підліткам швидко та раціонально оцінювати соціальні ситуації, прогнозувати наслідки своїх асертивних дій та обирати найбільш ефективну форму поведінки, уникаючи імпульсивних реакцій.

Афективний компонент є основою для внутрішньої психологічної стійкості, без якої зовнішня асертивна поведінка неможлива. Заняття 4 («Стійка самоповага та внутрішня опора») спрямоване на корекцію низької самоповаги та формування стійкого позитивного ставлення до себе. Це досягається через роботу з внутрішнім критиком, вправу «банк моїх успіхів» та техніку «безумовне самоприйняття». ці методи знижують залежність самооцінки від зовнішнього схвалення і створюють внутрішню опору для рішучих дій. заняття 5 («емоційна регуляція та управління тривогою») присвячене зниженню надмірної тривожності та навчанню конструктивному вираженню емоцій. використання дихальних технік та м'язової релаксації допомагає зберігати спокій під час конфронтації, а основи висловлювання «я-повідомлень» вчать підлітків виражати свої почуття без переходу в агресію.

Контрольно-регулятивний компонент (заняття 6–7) формує вольовий аспект асертивності – здатність діяти рішуче, наполегливо та автономно. Заняття 6 («Відповідальність та внутрішній локус контролю») вчить приймати відповідальність за власні вчинки. Завдяки вправі «зона мого впливу і контролю» підлітки усвідомлюють, що вони є суб'єктами власного життя, а не пасивними жертвами обставин, що безпосередньо підвищує автономність. На Занятті 7 («рішучість, наполегливість та самостійність») зміцнюється вольова сфера. Техніка «відстоюй свою позицію» (рольові ігри зі зростанням тиску) та Вправа «Рішення в умовах невизначеності» розвивають наполегливість, навчаючи підлітків не відступати від своєї асертивної позиції після першої ж перешкоди чи критики.

Поведінковий компонент (заняття 8–9) є практичним закріпленням усіх внутрішніх змін у зовнішній комунікації. Заняття 8 («навички асертивної відмови та запиту») фокусується на практичному освоєнні комунікативних технік. Учасники відпрацьовують «техніку зіпсованої платівки» для стійкої відмови від маніпуляцій. Заняття 9 («трансформація неконструктивних стратегій конфлікту») має на меті переведення неефективних стратегій конфлікту (компроміс, уникнення) на конструктивне співробітництво. Через рольові ігри на нейтралізацію агресії підлітки навчаються використовувати конфлікт для досягнення взаємовигідного результату, що є вершиною асертивної взаємодії.

Заняття 10 («підсумки») є фінальною рефлексією та інтеграцією. Воно включає підсумкову дискусію, зворотний зв'язок та вправу «моя асертивна обіцянка». Остання вправа є важливим етапом, оскільки допомагає підліткам

сформулювати особистий план дій і взяти на себе відповідальність за подальше використання асертивних навичок у реальному житті, що забезпечує довгострокову ефективність тренінгу.

Таким чином, розроблена програма визначена як ефективний механізм для підвищення загальної соціально-психологічної компетентності та оптимізації міжособистісної взаємодії старших підлітків.

Висновки. Асертивність у старшому підлітковому віці розглядається як системна багаторівнева властивість особистості, яка є конструктивним поведінковим виразом її автономії та незалежності. Саме тому розвиток асертивності старших підлітків є важливим завданням в корекційно-розвивальній роботі практичного психолога.

Програма запропонованого соціально-психологічного тренінгу поєднує теоретичний матеріал із широким спектром практичних технік, що забезпечує системне формування навичок усвідомлення, розуміння та реалізації асертивної поведінки. Розроблена програма визначена як ефективний механізм для оптимізації всіх чотирьох компонентів асертивності, що сприяє підвищенню загальної соціально-психологічної компетентності, покращенню міжособистісної взаємодії та підвищенню стійкості підлітків до негативного впливу.

Наше дослідження не вичерпує усіх аспектів розвитку асертивності та її проявів у старшому підлітковому віці. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у апробації запропонованої програми соціально-психологічного тренінгу та подальшому удосконаленні й впровадженні розробленої тренінгової програми.

Література:

1. Лучків В. З. Психологічні особливості розвитку асертивності в юнацькому віці дис. на здобуття канд. психол. наук : 19.00.07; Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2017. 200 с.

2. Білоущенко В. В. Теоретичний аналіз поняття «асертивність» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. *Інсайт*. 2016. Вип. 13. С. 51-54.

3. Радчук Г.К. Становлення асертивності студентів як чинник попередження професійного вигорання у майбутніх фахівців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2016. Вип. 1. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2016_1_10

4. Демчук Т. П. Формування асертивності підлітків методом тренінгу в умовах воєнного стану. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції КЗВО «ДАНО»* ДОР, 24.11.2022. С. 94-97

5. Тіунова О. В. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування навичок асертивної поведінки у старшокласників. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 39–51.

References:

1. Luchkiv, V. Z. (2017). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku asertyvnosti v yunatskomu vitsi [Psychological features of the development of assertiveness in adolescence]. Candidate’s thesis. Zhytomyr: Zhytomyr State University named after Ivan Franko [in Ukrainian].

2. Bilousshchenko, V. V. (2016). Teoretychnyi analiz poniattia «asertyvnist» v pratsiakh vitchyznianykh ta zarubizhnykh naukovtsiv [Theoretical analysis of the concept of "assertiveness" in the works of domestic and foreign scientists]. *Insait*, 13, 51-54 [in Ukrainian].

3. Radchuk H.K. (2016).Stanovlennia asertyvnosti studentiv yak chynnyk poperedzhennia profesiinoho vyhorannia u maibutnikh fakhivtsiv. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. 2016. Vyp. 1. URL^ http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2016_1_10 [in Ukrainian].

4. Demchuk, T. P. (2022). Formuvannia asertyvnosti pidlitkiv metodom treninhu v umovakh voiennoho stanu [Formation of adolescents' assertiveness by the training method in the conditions of martial law]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia KZVO «DANO»* DOR – The International Scientific and Practical Conference of KZVO "DANO" DOR. (pp. 94-97) [in Ukrainian].

5. Tiunova, O. V. (2007). Sotsialno-psykholohichnyi treninh yak zasib formuvannia navychok asertyvnoi povedinky u starshoklasnykiv [Social-psychological training as a means of forming assertive behavior skills in high school students]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*, 1, 39–51 [in Ukrainian].

УДК 159.923.2:172

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2100-2117

Шаюк Ольга Ярославівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-6189-3477.

Шворак Іван Павлович здобувач третього рівня вищої освіти (PhD) зі спеціальності 053 Психологія, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0007-1190-1225.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СУЧАСНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті проведено концептуалізацію феномену толерантності у психологічному дискурсі, підкреслено її значущість як фундаментальної передумови стабільного співіснування людей у соціальному, культурному та світоглядному різноманітті. Розглянуто роль толерантності у забезпеченні конструктивної взаємодії між особами та соціальними групами, зниженні рівня міжособистісних і міжгрупових конфліктів, запобіганні дискримінації, агресії та соціальної ізоляції.

Визначено, що на особистісному рівні толерантність підтримує психологічну рівновагу, емоційну стійкість і здатність адекватно реагувати на невизначеність, сприяючи психічному здоров'ю, ґрунтується на усвідомленому ставленні до іншого як автономної та самоцінної особистості та передбачає внутрішню психологічну стійкість, гнучкість мислення і емоційне саморегулювання.

Розглянуто різні наукові підходи до концептуалізації толерантності: гуманістичний – як прояв психологічної зрілості, автентичності та емпатії; соціально-психологічний – як динамічну соціальну установку, що регулює міжособистісні та міжгрупові взаємодії; когнітивний – як здатність сприймати неоднозначність і різноманіття поглядів; емоційно-регулятивний – як уміння керувати власними емоційними реакціями; ціннісно-смисловий – як інтегровану моральну цінність і життєвий орієнтир; вітакультурний – як складову міжкультурної та життєвої компетентності особистості. Показано, що толерантність забезпечує внутрішню гармонію та соціальну ефективність особистості, формує її здатність до конструктивної взаємодії в умовах різноманітності та невизначеності та постає важливим ресурсом особистісного розвитку, міжособистісних відносин і сталого соціального довкілля. Визначено, що толерантність постає динамічним феноменом, який розвивається під впливом особистого досвіду, соціальної взаємодії та саморефлексії.

Ключові слова: толерантність, міжособистісна взаємодія, міжгрупова взаємодія, соціальна компетентність, гуманістичний підхід, соціально-психологічний підхід, когнітивний підхід, емоційно-регулятивний підхід, ціннісно-смисловий підхід, вітакультурний підхід, парадокс толерантності, психологічна безпека, асертивність, моральна відповідальність.

Shaiuk Olha Yaroslavivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-6189-3477.

Shvorak Ivan Pavlovych PhD candidate in the field of 053 Psychology, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0007-1190-1225.

CONCEPTUALIZATION OF THE PHENOMENON OF TOLERANCE IN MODERN PSYCHOLOGICAL DISCOURSE

Abstract. The article presents a conceptualization of the phenomenon of tolerance in psychological discourse, highlighting its significance as a fundamental prerequisite for stable coexistence of individuals within social, cultural, and worldview diversity. The role of tolerance in ensuring constructive interaction between individuals and social groups, reducing interpersonal and intergroup conflicts, and preventing discrimination, aggression, and social isolation is examined. It is determined that at the personal level, tolerance supports psychological balance, emotional resilience, and the ability to respond adequately to uncertainty, thereby promoting mental health. Tolerance is based on a conscious attitude toward others as autonomous and self-valued individuals and involves internal psychological stability, cognitive flexibility, and emotional self-regulation.

Various scientific approaches to conceptualizing tolerance are considered: the humanistic approach – as a manifestation of psychological maturity, authenticity, and empathy; the socio-psychological approach – as a dynamic social attitude regulating interpersonal and intergroup interactions; the cognitive approach – as the capacity to perceive ambiguity and diversity of perspectives; the emotional-regulatory approach – as the ability to manage one's emotional responses; the value-semantic approach – as an integrated moral value and life orientation; and the vitacultural approach – as a component of intercultural and life competence. It is shown that tolerance ensures internal harmony and social effectiveness of the individual, forms his ability to constructively interact in conditions of diversity and uncertainty, and becomes an important resource for personal development, interpersonal relationships, and a sustainable social environment. It is concluded that tolerance is a dynamic phenomenon that develops under the influence of personal experience, social interaction, and self-reflection.

Keywords: tolerance, interpersonal interaction, intergroup interaction, social competence, humanistic approach, socio-psychological approach, cognitive approach, emotional-regulatory approach, value-semantic approach, vitacultural approach, paradox of tolerance, psychological safety, assertiveness, moral responsibility.

Постановка проблеми. Проблематика толерантності набуває особливої суспільної значущості в умовах соціокультурних трансформацій, зростання поляризації суспільних поглядів, інтенсифікації міжособистісних і міжгрупових взаємодій, а також посилення конфліктогенних чинників у різних сферах життя людини.

В таких умовах толерантність дедалі частіше постає не лише як етична норма чи соціальний ідеал, а як складний психосоціальний феномен, що опосередковує психологічну безпеку особистості, якість її соціальних відносин та стійкість суспільних систем. Водночас у сучасному науково-психологічному дискурсі спостерігається концептуальна розмитість аналізованого поняття, зумовлена багатозначністю його категорійних інтерпретацій, перетином із суміжними категоріями та відсутністю взаємоузгоджених теоретичних моделей толерантності. За таких умов концептуалізація цього феномену спрямовується на уточнення його сутності, психологічного змісту, структури, функцій і меж застосування, що створює підґрунтя для подальших емпіричних досліджень та розробки ефективних прикладних практик формування толерантності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показує різноспрямованість напрямів вивчення феномену толерантності. Так, сутність толерантності у філософсько-світоглядному контексті висвітлювали О. Александрова [1], В. Балух [25], І. Галицький [8], Н. Джаран [10], Ю. Іщенко [13], В. Кремень [18], Р. Кузьменко [19], В. Мельник [26], Н. Орловська [22], Н. Осатюк [22], П. Рікер [24], Т. Томчишина [22], а також С. Шенгілевич [22], Т. Фокіна [27], А.В. Фурман [28-30], О. Шаюк [28; 31] та ін. Концептуальний зміст феномену толерантності виявляли вчені Ф. Бацевич [3], О. Волошина [7], В. Дудченко [11], В. Ляпунова [20] та ін. Поняття та значення толерантності як психологічної категорії розглядали дослідники Г. Балл [2], Я. Василькевич [16], Л. Залановська [12], М. Кандиба [15], О. Кікінежді [16], А. Коваленко [17], М. Мельничук [23], В. Павленко [23], Я. Розенко [16], І. Федосєєва [17], О. Швачко [32] та ін. Можливості формування та розвитку толерантності особистості вивчали О. Безкоровайна [4], О. Безносюк [14], Р. Безпальча [5], Я. Береговий [6], О. Грива [9], В. Калошин [14], В. Молчанова [21], О. Шаюк [31] та ін. Проте, незважаючи на наукову продуктивність окреслених пошукувань в контексті визначення категорійної сутності, психологічного змісту й структури толерантності, спеціальних досліджень, спрямованих на концептуалізацію цього феномену у сучасному психологічному дискурсі, нами не виявлено.

Мета статті – концептуалізація феномену толерантності у сучасному психологічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. В сучасному науково-психологічному дискурсі феномен толерантності набуває статусу однієї з ключових категорій, що відображає здатність особистості та соціальних спільнот до конструктивної взаємодії в умовах різноманіття, невизначеності та соціальної напруги. При цьому стрімкі суспільні зміни, трансформація ціннісних орієнтацій, ускладнення комунікативних процесів і зростання конфліктності в соціумі актуалізують потребу не лише практичного осмислення толерантності, а й теоретичного впорядкування її основних понятєвих конструктів. До того ж відсутність загальноприйнятого підходу до визначення сутності толерантності, її складових, структурних компонентів і функціональних проявів зумовлює необхідність концептуалізації цього феномену як цілісного, багатовимірного утворення, що уможливлює розроблення ефективних стратегій її формування, становлення та розвитку в особистісному, міжособистому й соціальному вимірах.

Зазначимо, що важливість толерантності у сучасному суспільстві зумовлена її роллю як фундаментальної психологічної умови стабільного співіснування людей у просторі соціального, культурного та світоглядного різноманіття. Вона забезпечує можливість конструктивної взаємодії між особами та соціальними групами, сприяє зниженню рівня міжособистісних і міжгрупових конфліктів, запобігає проявам дискримінації, агресії та соціальної ізоляції. На особистісному рівні толерантність підтримує психологічну рівновагу, емоційну стійкість і здатність адекватно реагувати на невизначеність та інакшість, що є важливим чинником психічного здоров'я людини, а в професійному та освітньому довкіллі – виступає важливою передумовою ефективної комунікації, дієвої співпраці та формування безпечного психологічного клімату. В ширшому соціальному вимірі толерантність сприяє утвердженню гуманістичних цінностей, зміцненню соціальної згуртованості та розвитку демократичних засад суспільства, що робить її невід'ємним ресурсом сталого розвитку сучасної цивілізації.

Аналіз наукових джерел (О. Александрова [1], В. Балух [25], І. Галицький [8], Н. Джаран [10], Ю. Іщенко [13], В. Кремень [18], Р. Кузьменко [19], В. Мельник [26], Н. Орловська [22], Н. Осатюк [22], П. Рікер [24], Т. Томчишина [22], С. Шенгілевич [22], Т. Фокіна [27], А.В. Фурман [28-30], О. Шаюк [28; 31] та ін.) показує, що історико-психологічні витоки поняття «толерантність» сягають філософсько-етичних уявлень про співіснування людей за наявності багатьох відмінностей. В античній та просвітницькій традиціях толерантність розглядалася передусім як моральна чеснота людини, пов'язана з ідеями розумності, поваги до іншого та стриманості у своїх судженнях. В межах етичних концепцій Нового часу толерантність осмислювалася як нормативний принцип соціального життя, що забезпечує баланс між свободою особистості та відповідальністю перед суспільством. В руслі традиційної науки аналізоване явище розглядалося як соціальна установка, що регулює міжособистісні та міжгрупові взаємодії, а також чинник зниження конфліктності й упередженості

в соціумі. Закономірно, що подальший розвиток уявлень про толерантність пов'язаний із гуманістичною парадигмою, що трактує її як прояв особистісної зрілості, безумовного прийняття Іншого, а також автентичності міжособистісних стосунків. В контексті філософії екзистенціалізму толерантність підкреслює здатність особи визнавати і витримувати інакшість, невизначеність і свободу іншого суб'єкта як умову власного смислотворення.

Так, толерантність у працях Г. Балла [3] розглядається як інтегративна психологічна властивість особистості, що виявляється у здатності визнавати та приймати різноманіття поглядів, цінностей і форм поведінки без втрати власної ідентичності. Вона ґрунтується на усвідомленому ставленні до іншого як до автономної та самоцінної особистості. Така здатність передбачає внутрішню психологічну стійкість, гнучкість мислення та здатність регулювати власні емоційні реакції. У цьому розумінні толерантність постає умовою конструктивної взаємодії та соціальної зрілості особистості.

У дослідженнях Л. Залановської [12] толерантність постає як відносно стійка система переконань і установок, що визначає характер міжособистісних і міжгрупових взаємодій. Вона забезпечує здатність особистості співіснувати з інакшими людьми, не вдаючись до агресії, заперечення або дискримінації. Толерантність у такому контексті розглядається як психологічний регулятор соціальної поведінки, що сприяє зниженню конфліктності та підтримці соціальної рівноваги, а її сформованість свідчить про високий рівень соціальної відповідальності та внутрішньої культури особистості.

Згідно з підходом П. Рікера [24], толерантність визначається як здатність особи витримувати психологічне напруження, пов'язане із неоднозначністю, суперечливістю та відмінністю позицій, переконань і способів життя. Вона охоплює готовність людини до прийняття складності соціальної реальності без спрощених оцінок і категоричних суджень. Така толерантність передбачає розвиток рефлексії та усвідомлення меж власних уявлень, і в цьому значенні постає показником когнітивної зрілості та відкритості до нових смислів.

У трактуванні В. Кременя [18] толерантність трактується як морально зумовлена здатність особистості поважати гідність іншого та визнавати його право на відмінність. Вона не зводиться до пасивної терпимості, а передбачає активну позицію людини, спрямовану на підтримку справедливості, гуманності та взаємоповаги.

Така толерантність формується на основі внутрішніх ціннісних орієнтацій і усвідомленої відповідальності за власні вчинки, а її реалізація стає важливою умовою морально-етичної взаємодії у складних соціальних ситуаціях.

У розумінні О. Балуха [25] толерантність особистості постає як динамічний психологічний процес, що розгортається у взаємодії з соціальним середовищем, охоплюючи постійне узгодження власних переконань, емоційних реакцій і поведінкових стратегій у відповідь на різноманіття соціальних впливів. Така толерантність розвивається протягом життя під впливом досвіду,

соціалізації та саморефлексії, і в цьому розумінні виступає важливим ресурсом особистісного розвитку та соціальної адаптації суб'єкта.

Необхідною умовою концептуалізації складного феномену толерантності та запобігання його змістовій редукції є відмежування психологічного розуміння аналізованого явища від суміжних категорій-понять: 1) терпимість – зазвичай інтерпретується як здатність витримувати небажані, неприємні чи незрозумілі прояви поведінки, поглядів або особистісних особливостей іншої людини, де взаємодія має пасивний характер і супроводжується внутрішнім напруженням або стримуванням негативних емоцій. На відміну від терпимості, толерантність передбачає внутрішнє прийняття факту інакшості, готовність до діалогу та конструктивної взаємодії без пригнічення власних поглядів та переживань; 2) прийняття – означає позитивне або нейтрально-доброзичливе ставлення до іншої людини, визнання її права бути собою та повагу до її індивідуальності. Водночас прийняття може мати суто внутрішній, емоційний характер і не завжди супроводжуватися активною соціальною позицією чи готовністю до взаємодії, а толерантність охоплює також усвідомлену регуляцію особою власної поведінки, відповідальність за наслідки взаємодії та здатність діяти конструктивно; 3) індиферентність – характеризується емоційною байдужістю, відстороненістю та відсутністю зацікавленості у взаємодії з іншими людьми, що не передбачає внутрішнього прийняття, ціннісного ставлення, активної позиції. Толерантність же, навпаки, ґрунтується на залученні, емпатії та усвідомленому виборі; 4) конформізм – полягає у пристосуванні особи до домінантних норм, думок або поведінки групи з метою уникнення конфлікту або отримання соціального схвалення, коли вона може зовнішньо демонструвати «толерантну» поведінку, але без відповідного внутрішнього прийняття чи усвідомленої ціннісної позиції. На відміну від конформізму, толерантність передбачає автономність, критичне мислення та здатність зберігати власні переконання, одночасно поважаючи право іншого на інакшість. Відтак психологічне розуміння толерантності виходить за межі терпимості, прийняття, індиферентності та конформізму, інтегруючи їх окремі елементи у цілісну, активну й ціннісно орієнтовану позицію особистості. Саме таке розмежування дозволяє розглядати толерантність як складний феномен, що поєднує внутрішню готовність до прийняття різноманіття з відповідальною соціальною поведінкою та психологічною зрілістю [2; 3; 7; 13].

Вивчення наукових праць (Г. Балл [2], Я. Василькевич [16], Л. Залановська [12], М. Кандиба [15], О. Кікінежді [16], А. Коваленко [17], М. Мельничук [23], В. Павленко [23], Я. Розенко [16], І. Федосєєва [17], О. Швачко [32] та ін.) уможливлює виділення підходів до концептуалізації толерантності в психологічній науці, що відображають різноманітність існуючих теоретичних перспектив і методологічних акцентів.

1. Гуманістичний підхід – трактує толерантність як прояв зрілої особистості, здатної до безумовного прийняття іншого, поваги до його автономії та цінностей. У рамках цього напряму психології (К. Роджерс, А. Маслоу та ін.)

толерантність розглядається як риса особистості, пов'язана з автентичністю, самореалізацією та емпатійним ставленням до оточуючих, при цьому постає не соціальною необхідністю, а проявом внутрішньої гармонії та психологічної зрілості особи.

2. Соціально-психологічний підхід – акцентує увагу на толерантності як соціальній установці та регуляторі міжгрупових взаємодій. З цього погляду означене явище виступає механізмом зниження конфліктності, способом формування позитивних взаємостосунків між різними соціальними групами та засобом сприяння соціальній згуртованості. Соціально-психологічні моделі характеризують упередження, стереотипи, соціальну дистанцію і толерантність як динамічні, змінювані установки, що піддаються цілеспрямованому розвитку і формуванню через навчання, соціалізацію та цілеспрямовані інтервенції.

3. Когнітивний підхід – розглядає толерантність як здатність особистості сприймати та приймати неоднозначність, суперечливість і різноманіття думок, цінностей і поведінки. З позицій когнітивної психології толерантність пов'язана з гнучкістю мислення людини, умінням аналізувати ситуації без категоричного судження та здатністю інтегрувати різні точки зору. Підкреслюється роль когнітивних процесів у регуляції поведінки та міжособистісних взаємодій.

4. Емоційно-регулятивний підхід – фокусується на ролі у структурі толерантності емпатії, емоційного інтелекту та здатності особистості керувати власними емоційними реакціями. Толерантність у цьому контексті розглядається як навичка регуляції психоемоційного ставлення до іншої людини, уміння витримувати психологічне напруження, пов'язане з відмінностями у поведінці чи поглядах, і трансформувати негативні емоції у конструктивну взаємодію.

5. Ціннісно-смисловий підхід – трактує толерантність як особистісну та моральну цінність, інтегровану в систему життєвих орієнтацій людини. При цьому толерантність визначає ставлення особи до етичних норм, гуманістичних ідеалів та соціальної справедливості, виступаючи критерієм внутрішньої узгодженості поведінки та прийняття відповідальності за власні вчинки. З цього погляду толерантність є не лише психологічною рисою, а й ціннісним компасом, що спрямовує особистість у міжособистісних та соціальних взаємодіях.

6. Вітакультурний підхід – розглядає толерантність як складову життєвої компетентності особистості у взаємодії з культурним і соціальним довкіллям. Згідно з цим підходом, толерантність формується через усвідомлення людиною цінності культурного різноманіття, розвинену здатність адаптуватися до різних соціокультурних контекстів та підтримувати конструктивні міжкультурні контакти. А.В. Фурман підкреслює, що толерантність особи не обмежується внутрішнім прийняттям іншого, а проявляється у її життєвих практиках, способах мислення, поведінкових стратегій, соціальній активності, орієнтованій на взаєморозуміння та співпрацю. Особлива увага приділяється формуванню та розвитку у суб'єкта міжкультурної компетентності, здатності цінувати культурні відмінності та інтегрувати їх у власну систему цінностей.

Наукові підходи до розуміння толерантності узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1

Наукові підходи до розуміння толерантності

Науковий підхід	**Розуміння толерантності**	**Основні акценти підходу**	**Визначення толерантності**
Гуманістичний	Прояв психологічної зрілості та внутрішньої гармонії особистості	Безумовне прийняття іншого, повага до автономії, емпатія, автентичність	Толерантність як риса зрілої, реалізованої особистості, пов'язана з її гуманістичними цінностями
Соціально-психологічний	Соціальна установка та регулятор міжгрупових і міжособистісних взаємодій	Зниження конфліктності, подолання упереджень і стереотипів, соціальна згуртованість	Толерантність як динамічна установка, що формується через соціалізацію особистості, навчання та психологічні інтервенції
Когнітивний	Здатність сприймати та приймати неоднозначність і різноманіття	Гнучкість мислення, усвідомлення і прийняття різних точок зору	Толерантність як когнітивний механізм саморегуляції індивідуальної поведінки та міжособистої взаємодії
Емоційно-регулятивний	Навичка емоційної саморегуляції у взаємодії з іншими людьми	Емпатія, емоційний інтелект, здатність до керування негативними емоціями	Толерантність як здатність витримувати напруження та трансформувати емоції у конструктивну взаємодію
Ціннісно-смисловий	Особистісна та моральна цінність, інтегрована в систему життєвих орієнтацій	Етичні норми, гуманістичні ідеали, персональна відповідальність за свої вчинки	Толерантність як внутрішній ціннісний орієнтир і критерій узгодженості власної поведінки
Вітакультурний	Складова життєвої та міжкультурної компетентності особистості	Усвідомлення цінності культурного різноманіття, адаптація, соціальна активність	Толерантність як життєва практика, що реалізується в мисленні, поведінці та міжкультурній взаємодії

Узагальнюючи наявні авторські інтерпретації, толерантність визначимо як психологічний феномен, що виявляється у здатності особистості усвідомлено

приймати та поважати різноманіття поглядів, цінностей, переконань і форм поведінки інших людей, зберігаючи при цьому власну ідентичність і моральну відповідальність. Важливо, що толерантність поєднує відкритість досвіду, емоційну стійкість, емпатію та готовність до конструктивної взаємодії в умовах соціальної неоднозначності, ніяк не зводиться до пасивності, терпимості чи індиферентності та передбачає активну, ціннісно зумовлену позицію людини, спрямовану на визнання гідності іншого. У цьому сенсі толерантність виступає одночасно й особистісною рисою, і соціальною компетентністю людини.

Осмислення структурно-функціонального змісту толерантності у психології дає змогу розглядати цей феномен як складне полікомпонентне утворення, що, об'єднуючи когнітивні, емоційні, поведінкові й ціннісно-мотиваційні складники, формує інтегративну здатність особистості ефективно реагувати на різноманіття та відмінності в соціальному довкіллі:

1. Когнітивний компонент – охоплює знання, переконання та уявлення про інших людей, їх культурні, соціальні, індивідуальні відмінності, й забезпечує усвідомлення особистістю культурного різноманіття, соціально-чутливий аналіз ситуацій, пов'язаних із конфліктами або непорозуміннями, а також формує інтелектуальну основу для прийняття іншої точки зору. Сюди входить наявність критичного мислення, здатності оцінювати інформацію без упереджень та усвідомлювати власні стереотипи й когнітивні упередження.

2. Емоційний компонент – відображає здатність особистості переживати прийняття іншого, проявляти емпатію, розуміти почуття оточуючих та зберігати емоційну стійкість у ситуаціях соціального напруження. Сюди входить регуляція людиною власних емоційних реакцій, її здатність витримувати фрустрацію та конфлікт, а також розвиненість позитивного емоційного ставлення до існуючих відмінностей, що забезпечує внутрішню мотивацію толерантної поведінки та підтримує психологічну готовність особи до конструктивної взаємодії.

3. Ціннісно-мотиваційний компонент – визначає орієнтацію особистості на гідність іншої людини, моральні та етичні цінності, соціальну відповідальність і прагнення до підтримки справедливості та гуманності, й формує внутрішню мотивацію толерантної поведінки, спрямовану не лише на уникнення конфліктів, а на активне створення умов для взаємоповаги та співпраці. Наявність відповідних мотивів і цінностей постає підґрунтям стабільності та стійкості толерантних установок у довгостроковій перспективі.

4. Поведінковий компонент – характеризує конкретні дії та стратегії взаємодії особистості з іншими людьми, які охоплюють активне слухання, комунікативну відкритість, здатність до компромісу, мирне врегулювання конфліктів, соціальну адаптацію та готовність до співпраці у різних соціальних контекстах. Аналізований компонент толерантності постає проявом інтеграції когнітивних, емоційних мотиваційних та ціннісно-смислових складників у конкретних міжособистісних та групових діях, діяльності й учинках.

Структурно-функціональну модель толерантності узагальнено у таблиці 2.

Таблиця 1

Структурні компоненти толерантності

Компонент	Змістовна характеристика	Психологічні функції
Когнітивний	Охоплює знання, уявлення та переконання про соціальні, культурні й індивідуальні відмінності між людьми; включає критичне мислення, усвідомлення власних стереотипів і когнітивних упереджень, здатність до неупередженого аналізу ситуацій та прийняття альтернативних точок зору	Забезпечує усвідомлення різноманіття, інтелектуальну готовність до прийняття інакшості, раціональну регуляцію соціальної поведінки особистості
Емоційний	Відображає здатність до емпатії, прийняття іншого, розуміння емоційних станів оточуючих, емоційну стійкість у ситуаціях напруження, уміння регулювати власні емоційні реакції та витримувати фрустрацію й конфлікти.	Сприяє зниженню емоційної напруги, підтримує позитивне ставлення до відмінностей, забезпечує внутрішню готовність до конструктивної взаємодії
Ціннісно-мотиваційний	Визначає орієнтацію особистості на гідність іншої людини, гуманістичні, моральні й етичні цінності, соціальну відповідальність і прагнення до справедливості; формує внутрішні мотиви її толерантної поведінки	Забезпечує стійкість толерантних установок, внутрішню узгодженість поведінки та моральну відповідальність у міжособистісних і соціальних взаємодіях
Поведінковий	Виявляється у конкретних діях і стратегіях взаємодії: активному слуханні, комунікативній відкритості, готовності до компромісу, мирному врегулюванні конфліктів, соціальній адаптації та співпраці	Реалізує толерантність у практичній діяльності, забезпечує ефективну міжособистісну та міжгрупову взаємодію

Узагальнюючи, констатуємо, що запропонована структурно-функціональна модель толерантності відображає її інтегративний характер, причому когнітивна база забезпечує розуміння особистістю існуючого різноманіття, емоційна складова підтримує емпатію і стійкість, ціннісно-мотиваційна орієнтація формує внутрішню цілісність і моральну відповідальність особистості, а поведінковий складник реалізує вказані процеси на практиці. Взаємодія цих компонентів забезпечує психологічну готовність людини до конструктивної взаємодії у багатовимірному соціальному середовищі та слугує підґрунтям для розвитку у неї міжособистісної та міжкультурної компетентності. Узагальнення даних психологічної літератури (Ф. Бацевич [3], О. Волошина [7], В. Дудченко [11], В. Ляпунова [20] та ін.) уможливлює окреслення різноманітних видів толерантності, які проявляються в різних сферах життя особистості та її соціальних взаємодій:

1. Особистісна толерантність – це внутрішня характеристика індивіда, що проявляється у готовності приймати та поважати відмінності інших людей, їхні

погляди, переконання та стиль життя. Вона формує психологічну стійкість до соціального та емоційного тиску і є базовим рівнем розвитку толерантності як особистісної чи характерологічної риси. Особистісна толерантність забезпечує внутрішню гармонію, самоповагу та здатність до самоконтролю.

2. Міжособистісна толерантність – стосується здатності особи ефективно взаємодіяти з іншими людьми у щоденному житті, враховуючи їхні потреби, погляди та специфічні особливості. Вона проявляється у конструктивному спілкуванні, умінні слухати, адаптувати власну поведінку, уникати конфліктів і знаходити компромісні рішення. Така толерантність формується на базі особистісної зрілості і є важливим чинником підтримки соціальної гармонії.

3. Міжгрупова толерантність – охоплює відносини між соціальними групами, а також національними, етнічними, професійними спільнотами. Вона спрямована на подолання упереджень, стереотипів, дискримінації, формування взаємоповаги між групами, й вимагає розвитку соціальної компетентності, уміння розпізнавати групові інтереси, враховувати колективні цінності та підтримувати принципи справедливості та рівності.

4. Професійна толерантність – характеризує здатність особи ефективно взаємодіяти з колегами, клієнтами, пацієнтами у фаховій діяльності, враховуючи різні професійні підходи, досвід, стиль роботи та культурні відмінності. Така толерантність постає важливим елементом професійної етики, командної роботи, управління конфліктами та міждисциплінарної співпраці.

5. Культурна толерантність – відображає здатність людини сприймати, поважати та інтегрувати культурні відмінності, включаючи мову, традиції, цінності та звичаї інших осіб та спільнот. Вона забезпечує міжкультурну комунікацію, сприяє соціальній адаптації особистості, а також виступає базою для формування міжкультурної компетентності.

6. Світоглядна толерантність – пов’язана із здатністю особистості приймати різноманіття світоглядів, релігійних переконань, філософських та моральних позицій. Вона формує внутрішню свободу думки, відкритість до альтернативних ціннісних систем та сприяє глибокій рефлексії власних переконань і поглядів.

Закономірно, що толерантність у сучасній психології розглядатися із трьох взаємопов’язаних перспектив, кожна з яких висвітлює різні аспекти цього складного феномену та дає змогу комплексно оцінити її прояви у житті особистості та соціальних взаємодіях (Р. Безпальча [5], Я. Береговий [6], О. Грива [9], В. Калошин [14], В. Молчанова [21], О. Шаюк [31] та ін.).

1. Толерантність як особистісна риса – розглядається як відносно стабільна характеристика індивіда, що відображає його схильність до прийняття відмінностей у поведінці, цінностях, переконаннях і світогляді інших людей. Як риса характеру, вона формується під впливом соціалізації, виховання та особистісного досвіду і проявляється у спонтанних реакціях людини на неоднозначні чи конфліктні ситуації. Особистісна толерантність визначає

внутрішню готовність людини до прийняття різноманіття, стриманість від упереджених оцінок і здатність до етично детермінованої поведінки, навіть коли зовнішні обставини створюють значні напруження або особисті виклики.

2. Толерантність як компетентність – характеризується як інтегрований набір знань, умінь і навичок, що забезпечує ефективну взаємодію особи з іншими людьми в різноманітних соціальних контекстах. Така компетентність охоплює розуміння суб'єктом культурних, соціальних і психологічних відмінностей, вміння конструктивно вирішувати конфлікти, адаптувати свою поведінку до умов міжособистісної чи міжгрупової взаємодії, а також проявляти емпатію та комунікативну гнучкість. Толерантність при цьому формується через навчання, соціальний досвід і практику, що дає змогу особистості свідомо регулювати свої реакції та взаємодії у різних соціальних ситуаціях.

3. Толерантність як процес – постає динамічним утворенням, що на рівні окремої особи розвивається під впливом особистого досвіду, соціальної взаємодії, культурного оточення та саморефлексії. Це означає, що толерантність не є статичною рисою, а постійно змінюється та адаптується, внаслідок чого людина навчається приймати відмінності, коригує власні установки і реакції, накопичує досвід конструктивної взаємодії та формує стійкі стратегії поведінки у складних соціальних ситуаціях. Процесуальний аспект підкреслює можливість розвитку та вдосконалення толерантності протягом життя, що робить її як індивідуальною, так і соціально значущою компетентністю.

Іншою важливою проблемою у філософсько-психологічному дискурсі постає питання меж толерантності, визначених існуючими морально-етичними, індивідуально-психологічними та соціальними умовами. Одним із центральних аспектів цієї проблеми є феномен «парадоксу толерантності», сформульований класиками соціології та політичної філософії. Такий парадокс полягає у тому, що абсолютна толерантність до всіх проявів поведінки, включно з деструктивними, агресивними чи дискримінаційними діями, може призвести до загрози самої системи толерантності й існуючого соціального порядку. Тобто надмірна толерантність до нетерпимості або насильства потенційно руйнує моральні й соціальні засади взаємоповаги, що вона сама покликана підтримувати. У цьому контексті важливим є співвідношення толерантності з асертивністю – здатністю особистості відстоювати власні права, межі та цінності, не порушуючи прав інших людей.

Важливо, що асертивність дає змогу проявляти толерантність свідомо і вибірково, не перетворюючи її на пасивне погодження з поведінкою, яка може бути шкодою для себе чи довкілля.

Слід враховувати, що межі толерантності суб'єкта пов'язані з моральною відповідальністю. Вважається, що толерантність не може існувати поза оцінкою власних дій і дій інших через призму етики, а особистість має бути здатна визначати, які форми поведінки можна приймати, а які – ні, керуючись принципами гуманності, справедливості та суспільної безпеки. Ще один аспект

меж толерантності – психосоціальна безпека, тобто здатність особистості зберігати емоційне і фізичне благополуччя в умовах взаємодії з відмінними, а іноді й конфліктними особами чи групами. При цьому надмірна толерантність індивіда, яка ігнорує власні потреби і психологічні межі, може призводити до емоційного вигорання, тривожності та втрати особистісної цілісності. Нарешті, проблема меж толерантності пов'язана і з протидією деструктивній поведінці. В такому контексті толерантність не означає безумовне прийняття агресії, насильства, маніпуляцій чи дискримінаційних дій інших людей, а передбачає вибірковість і здатність особистості активно реагувати на деструктивні й інтолерантні прояви, застосовуючи прийнятні соціальні, моральні, психологічні механізми захисту і не порушуючи при цьому власних цінностей і прав інших.

Окремим аспектом дослідження постає прикладний психологічний вимір толерантності. Відомо (О. Безкоровайна [4], О. Безносюк [14], Р. Безпальча [5], Я. Береговий [6], О. Грива [9], В. Калошин [14], В. Молчанова [21], О. Шаюк [31]), що її практична значущість проявляється у багатьох сферах життєдіяльності, де взаєморозуміння, повага до відмінностей та конструктивне вирішення конфліктів є критично важливими:

1) освіта – толерантність сприяє створенню сприятливого психологічного клімату в навчальній групі, розвитку міжособистісної емпатії, співпраці та соціальної згуртованості серед учнів і студентів, дає змогу педагогам ефективно працювати з різними культурними, соціальними, індивідуальними рисами й відмінностями, формує цінності міжособистої поваги, суспільного прийняття та високої гуманності. Для педагогів розвиток власної толерантності стає умовою успішного управління класом, запобігання конфліктам та інтеграції соціально-емоційного навчання в навчальний процес закладу освіти;

2) психотерапія – толерантність є базовою характеристикою професійної позиції психолога чи психотерапевта, забезпечуючи безоцінне прийняття клієнта і створюючи атмосферу психосоціальної безпеки та довіри, необхідну для відкритого обговорення особистих проблем, конфліктів та емоційних труднощів. Толерантність дає змогу фахівцю-психологу підтримувати баланс між емпатією та професійною дистанцією, та сприяє розвитку клієнта через моделювання прийняття і поваги до власних та чужих відмінностей;

3) медіація – толерантність є важливою компетентністю медіатора та фахівців, що працюють із конфліктами, оскільки вона дає змогу нейтрально оцінювати позиції всіх сторін, підтримувати конструктивний діалог та знаходити компромісні рішення, допомагаючи зменшити соціальну упередженість, уникати емоційного залучення в конфлікт, забезпечуючи внаслідок цього ефективне посередництво між особами або групами з різними цінностями, інтересами та культурними традиціями;

4) підготовка фахівців соціономічних професій – соціальних працівників, психологів, педагогів, медиків і представників інших спеціальностей, що передбачають роботу з людьми, де розвиток толерантності постає необхідною

умовою їх професійної компетентності. Толерантність формує здатність таких фахівців до міжкультурної комунікації, морально детермінованої поведінки, конструктивної взаємодії з клієнтами та колегами, що мають різні світогляди, соціальний статус або життєвий досвід, сприяє ефективному впровадженню соціальних програм позитивної міжособистої взаємодії, запобіганню соціальних конфліктів та формуванню інклюзивного середовища.

Висновки. Отже, значущість толерантності у сучасному суспільстві визначається її роллю як фундаментальної психологічної умови стабільного співіснування людей у просторі соціального, культурного та світоглядного різноманіття. Вона забезпечує можливість конструктивної взаємодії між особами та соціальними групами, сприяє зниженню рівня міжособистісних і міжгрупових конфліктів, запобігає проявам дискримінації, агресії та соціальної ізоляції. На особистісному рівні толерантність підтримує психологічну рівновагу, емоційну стійкість і здатність адекватно реагувати на невизначеність, що виступає важливим чинником психічного здоров'я людини. Вона ґрунтується на усвідомленому ставленні до іншого як автономної та самоцінної особистості та передбачає внутрішню психологічну стійкість, гнучкість мислення й емоційне саморегулювання. Толерантність особистості функціонує як відносно стійка система переконань і установок, що забезпечує її конструктивну взаємодію з іншими людьми, запобігає агресії, дискримінації та конфліктам і відображає високий рівень соціальної відповідальності та внутрішньої культури. При цьому гуманістичний підхід трактує її як прояв психологічної зрілості, автентичності й емпатії; соціально-психологічний – як динамічну соціальну установку, що регулює міжособистісні та міжгрупові взаємодії; когнітивний – як здатність сприймати неоднозначність і різноманіття поглядів; емоційно-регулятивний – як здатність керувати власними емоційними реакціями; ціннісно-смисловий – як інтегровану моральну цінність і життєвий орієнтир; вітакультурний – як складову міжкультурної та життєвої компетентності особистості. Толерантність постає не статичною характеристикою, а динамічно розвивається під впливом особистого досвіду, соціальної взаємодії та саморефлексії суб'єкта.

Загалом толерантність забезпечує внутрішню гармонію та соціальну ефективність особистості, формує її здатність до конструктивної взаємодії в умовах різноманітності та невизначеності, постає важливим ресурсом особистісного розвитку, міжособистісних відносин і сталого соціального довкілля.

Перспективами подальших досліджень може стати емпіричне дослідження толерантності у психосоціальному, міжособистісному, полікультурному, віковому чи індивідуальному вимірах.

Література:

1. Александрова О. С. Сутність толерантності в сучасному суспільстві. *Гілея*. 2010. Вип. 42 (12). С. 170-177.

2. Балл Г.О. Про співвідношення принциповості й толерантності. *Педагогіка толерантності*. 1997. № 1-2. С. 110-111.

3. Бацевич Ф. С. Лінгвокультурні аспекти толерантності. *Соціогуманітарні проблеми людини.* 2010. № 5. С. 108-119.

4. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 3. С. 4-11.

5. Безпальча Р. Толерантність у сучасній українській школі. *Освіта дайджест : акцент-панорама*. 2018. № 2. С. 39-42.

6. Береговий Я. А. Педагогіка толерантності. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 1 (23). С. 4-8.

7. Волошина О. Проблема формування толерантності в сучасних педагогічних дослідженнях. *Рідна школа*. 2007. № 3. С. 18-23.

8. Галицький І. В. Толерантність у правовому житті сучасної України: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 144 с.

9. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. Київ : Парапан, 2005. 228 с.

10. Джаран Н. С. Толерантність врятує світ. *Педагогіка толерантності*. 2005 / 2006. №4/1. С. 61-67.

11. Дудченко В. С. Теорії ненасилля як предмет філософської рефлексії в контексті сучасних цивілізаційних викликів : дис... канд. філос. наук. Київ, 2008. 195 с.

12. Залановська Л. І. Толерантність як психологічне явище : теоретичний аспект. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. Т. XIII. Ч. 6. С. 111-118.

13. Іщенко Ю. А. Толерантність як філософсько-світоглядна проблема. *Філософська і соціологічна думка.* 1990. № 4. С. 44-56.

14. Калошин В. Ф., Безносюк О. А. Від авторитарності до співробітництва і толерантності. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 2 (16). С. 8-10.

15. Кандиба М. О. Емоційна зрілість як умова розвитку професійної толерантності особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Луцьк, 2015. 20 с.

16. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З., Розенко Я. П. Дослідження толерантності особистості в контексті соціально-психологічної адаптації вимушено переміщених українців за кордоном. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. Вип. (1). С. 63-71.

17. Коваленко А. Б., Федосєєва І. В. Психологія розвитку толерантності підлітка: монографія. Переяслав-Хмельницький : СКД, 2014. 329 с.

18. Кремень В. Г. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації. *Науковий випуск Миколаївського державного університету ім. Василя Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2011. Т. 1. Вип. 32. С. 6-9.

19. Кузьменко Р. І. Толерантність в людському бутті : екзистенціальні та ґендерні виміри : дис. ... д-ра філос. в галузі 03 Гуманітарні науки. Київ, 2020. 200 с.

20. Ляпунова В. А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки.* 2016. Вип. 69 (3). С. 119-122.

21. Молчанова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.

22. Орловська Н.М., Осатюк Н.А., Томчишина Т.П., Шенгілевич С.Г. Школа толерантності: шлях до формування толерантного суспільства : навч.-метод. посіб. Чернівці ; Київ : Букрек, 2012. 504 с.

23. Павленко В. М., Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія. Полтава: Мирон І. А., 2014. 244 с.

24. Рікер П. Толерантність, нетолерантність, неприйнятне. *Навколо політики*. Київ: Дух і літера, 1995. С. 313-332.

25. Світоглядно-ціннісне самовизначення людини: толерантність в історичному і міжкультурному вимірах : колективна монографія / за наук. ред. В. О. Балуха. Чернівці: Рута, 2015. 279 с.

26. Толерантність як соціокультурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: колективна монографія / за ред. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 329 с.

27. Фокіна Т. Ю. Толерантність у сучасному світі. Таврійський вісник освіти. 2004. №1. С. 136-139.

28. Фурман А.В., Шаюк О.Я. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 31-61.

29. Фурман А. В. Категорійна матриця вітакультурної методології : від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 6-50.

30. Фурман А. В. Сучасні тенденції розвитку сфери психології в оптиці вітакультурної методології. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 6-15.

31. Шаюк О. Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів : дис. ... канд. психол. наук. Тернопіль, 2011. 216 с.

32. Швачко О. В. Толерантність як психолого-соціальний феномен. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 2. С. 154-170.

References:

1. Aleksandrova, O. S. (2010). Sutnist tolerantnosti v suchasnomu suspilstvi [The essence of tolerance in modern society]. *Hileia,* 42 (12), 170-177 [in Ukrainian].

2. Ball, H.O. (1997). Pro spivvidnoshennia pryntsypovosti y tolerantnosti [On the relationship between principle and tolerance]. *Pedahohika tolerantnosti*, 1-2, 110-111 [in Ukrainian].

3. Batsevych, F. C. (2010). Linhvokulturni aspekty tolerantnosti [Linguistic and cultural aspects of tolerance]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny*, 5, 108-119 [in Ukrainian].

4. Bezkorovaina, O. V. (2003). Z pedahohikoiu tolerantnosti v tretie tysiacholittia [With the pedagogy of tolerance in the third millennium]. *Pedahohika tolerantnosti,* 3, 4-11 [in Ukrainian].

5. Bezpalcha, R. (2018). Tolerantnist u suchasnii ukrainskii shkoli [Tolerance in modern Ukrainian school]. *Osvita daidzhest : aktsent-panorama*, 2, 39-42 [in Ukrainian].

6. Berehovyi, Ya. A. (2003). Pedahohika tolerantnosti [Pedagogy of tolerance]. *Pedahohika tolerantnosti,* 1 (23), 4-8 [in Ukrainian].

7. Voloshyna, O. (2007). Problema formuvannia tolerantnosti v suchasnykh pedahohichnykh doslidzhenniakh [The problem of forming tolerance in modern pedagogical research]. *Ridna shkola*, 3, 18-23 [in Ukrainian].

8. Halytskyi, I. V. (2012). *Tolerantnist u pravovomu zhytti suchasnoi Ukrainy: monohrafiia* [Tolerance in the legal life of modern Ukraine: monograph]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].

9. Hryva, O. A. (2005). *Sotsialno-pedahohichni osnovy formuvannia tolerantnosti u ditei i molodi v umovakh polikulturnoho seredovyshcha: monohrafiia* [Socio-pedagogical foundations of the formation of tolerance in children and youth in a multicultural environment: monograph]. Kyiv: Parapan [in Ukrainian].

10. Dzharan, N. S. (2005/2006). Tolerantnist vriatuie svit [Tolerance will save the world]. *Pedahohika tolerantnosti*, 4/1, 61-67 [in Ukrainian].

11. Dudchenko, V. S. (2008). *Teorii nenasyllia yak predmet filosofskoi refleksii v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv: dys... kand. filos. nauk* [Theories of nonviolence as a subject of philosophical reflection in the context of modern civilizational challenges: dissertation ... candidate of philosophical sciences]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Zalanovska, L. I. (2011). Tolerantnist yak psykholohichne yavyshche: teoretychnyi aspekt [Tolerance as a psychological phenomenon: theoretical aspect]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii,*. XIII, 6, 111-118 [in Ukrainian].

13. Ishchenko, Yu. A. (1990). Tolerantnist yak filosofsko-svitohliadna problema [Tolerance as a philosophical and ideological problem]. *Filosofska i sotsiolohichna dumka*, 4, 44-56 [in Ukrainian].

14. Kaloshyn, V. F., Beznosiuk, O. A. (2001). Vid avtorytarnosti do spivrobitnytstva i tolerantnosti [From authoritarianism to cooperation and tolerance]. *Pedahohika tolerantnosti*, 2 (16), 8-10 [in Ukrainian].

15. Kandyba, M. O. (2015). *Emotsiina zrilist yak umova rozvytku profesiinoi tolerantnosti osobystosti: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk* [Emotional maturity as a condition for the development of professional tolerance of the individual: author's abstract. dissertation ... candidate of psychological sciences]. Lutsk [in Ukrainian].

16. Kikinezhdi, O. M., Vasylkevych Ya. Z., Rozenko Ya. P. (2025). Doslidzhennia tolerantnosti osobystosti v konteksti sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii vymusheno peremishchenykh ukraintsiv za kordonom [Research on individual tolerance in the context of socio-psychological adaptation of forcibly displaced Ukrainians abroad]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia,* 1, 63-71 [in Ukrainian].

17. Kovalenko, A. B., Fedosieieva, I. V. (2014). *Psykholohiia rozvytku tolerantnosti pidlitka: monohrafiia* [Psychology of the development of adolescent tolerance: monograph]. Pereiaslav-Khmelnytskyi: SKD [in Ukrainian].

18. Kremen, V. H. (2011). Tolerantnist yak imperatyv: natsionalna identychnist v dobu hlobalizatsii [Tolerance as an imperative: national identity in the era of globalization]. *Naukovyi vypusk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu im. Vasylia Sukhomlynskoho. Seriia: Pedahohichni nauky*, 1, 32, 6-9 [in Ukrainian].

19. Kuzmenko, R. I. (2020). *Tolerantnist v liudskomu butti: ekzystentsialni ta genderni vymiry: dys. ... d-ra filos. v haluzi 03 Humanitarni nauky* [Tolerance in human being: existential and gender dimensions: dissertation ... Dr. Philosoph. in the field 03 Humanities]. Kyiv [in Ukrainian].

20. Liapunova, V. A. (2016). Funktsii tolerantnosti yak sotsialno znachushchoi tsinnosti [Functions of tolerance as a socially significant value]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*, 69 (3), 119-122 [in Ukrainian].

21. Molchanova, A.O. (2013). *Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha: posibnyk* [Tolerance as a value basis of a teacher's professional activity: a manual]. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

22. Orlovska, N.M., Osatiuk, N.A., Tomchyshyna, T.P., Shenhilevych, S.H. (2012). *Shkola tolerantnosti: shliakh do formuvannia tolerantnoho suspilstva: navch.-metod. posib.* [School of Tolerance: The Path to the Formation of a Tolerant society: teaching-methodical manual]. Chernivtsi; Kyiv: Bukrek [in Ukrainian].

23. Pavlenko, V. M., Melnychuk, M. M. (2014). *Psykholohiia tolerantnosti osobystosti (na materiali doslidzhennia studentiv): monohrafiia* [Psychology of personality tolerance (based on student research): monograph]. Poltava: Myron I. A. [in Ukrainian].

24. Riker, P. (1995). Tolerantnist, netolerantnist, nepryiniatne [Tolerance, intolerance, unacceptable]. *Navkolo polityky*. Kyiv: Dukh i litera, 313-332 [in Ukrainian].

25. Balukh, V. O. (nauk. red.) (2015). *Svitohliadno-tsinnisne samovyznachennia liudyny: tolerantnist v istorychnomu i mizhkulturnomu vymirakh: kolektyvna monohrafiia* [Worldview and value self-determination of a person: tolerance in historical and intercultural dimensions: collective monograph]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].

26. Melnyk, V. P. (red.) (2012). *Tolerantnist yak sotsiokulturnyi fenomen: svitohliadno-metodolohichnyi aspekt : kolektyvna monohrafiia* [Tolerance as a sociocultural phenomenon: a worldview and methodological aspect: a collective monograph]. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

27. Fokina, T. Yu. (2004). Tolerantnist u suchasnomu sviti [Tolerance in the modern world]. *Tavriiskyi visnyk osvity*, 1, 136-139 [in Ukrainian].

28. Furman, A.V., Shaiuk, O.Ya. (2015). Tolerantnist yak predmet ontofenomenolohichnoho dyskursu [Tolerance as a subject of ontophenomenological discourse]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 3, 31-61 [in Ukrainian].

29. Furman, A.V. (2023) Katehoriina matrytsia vitakulturnoi metodolohii: vid myslevchynennia do kanonu [Categorical matrix of vitacultural methodology: from thought-making to canon]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 6-50 [in Ukrainian].

30. Furman, A.V. (2021) Suchasni tendentsii rozvytku sfery psykholohii v optytsi vitakulturnoi metodolohii [Modern trends in the development of the field of psychology from the perspective of vitacultural methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 6-15 [in Ukrainian].

31. Shaiuk, O. Ya. (2011). *Psykholohichni osoblyvosti formuvannia profesiinoi tolerantnosti u maibutnikh ekonomistiv: dys. ... kand. psykhol. nauk* [Psychological features of the formation of professional tolerance in future economists: dissertation ... candidate of psychological sciences]. Ternopil [in Ukrainian].

32. Shvachko, O. V. (2001). Tolerantnist yak psykholoho-sotsialnyi fenomen [Tolerance as a psychological and social phenomenon]. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 2, 154-170 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

UDK 342.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2118-2126

Humin Oleksiy Mykhaylovych Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International and Criminal Law, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-8016-945X

DIGITAL JUSTICE: THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL DIMENSION

Abstract. It is noted that digital justice requires not only technical perfection of systems, but also their compliance with moral and ethical norms. It is aimed at overcoming new forms of inequality that arise due to unequal access to technologies and information resources.

It is argued that in modern conditions, digitalization plays an important role, ensuring increased efficiency, stimulating innovative development and improving the standard of living.

At the same time, there is a need to address issues of information security, equal access to technologies and compliance with ethical norms.

The adaptation of society to digital changes allows for the maximum realization of the potential of digitalization and contributes to the creation of a stable and successful environment, because the modern legal system must transform from a passive instrument to an active regulator of digital relations. This involves the implementation of the principles of ethical programming and legal responsibility for the results of the work of autonomous systems.

Digital justice is a form of survival of traditional legal values in a new technological order, where law is designed to guarantee that technologies will work for the benefit of man, and not vice versa.

It is emphasized that the basis of all digitalization processes is a person. Nothing can replace human intelligence and the ability to think critically and analytically, as well as to show empathy and express emotions. That is why respect for human rights and freedoms is a determining factor in fair digitalization.

The classical understanding of justice is today being tested by algorithmization and automation of processes. The concept of digital justice goes beyond purely technical access to the network or services; it encompasses the issue of protecting human dignity in a dehumanized digital environment, the problem of discrimination and the transparency of decision-making by artificial intelligence.

Keywords: digital justice, human information rights, information society, digitalization, regulatory and legal regulation of digital justice.

Гумін Олексій Михайлович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та кримінального права Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-8016-945X

ЦИФРОВА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Зазначено, що цифрова справедливість вимагає не лише технічної досконалості систем, а й їхньої відповідності морально-етичним нормам. Вона спрямована на подолання нових форм нерівності, що виникають через неоднаковий доступ до технологій та інформаційних ресурсів.

Аргументовано, що в сучасних умовах діджиталізація відіграє важливу роль, забезпечуючи зростання ефективності, стимулюючи інноваційний розвиток і підвищуючи рівень життя. Одночасно постає необхідність вирішення питань інформаційної безпеки, рівного доступу до технологій та дотримання етичних норм.

Адаптація суспільства до цифрових змін дає змогу максимально реалізувати потенціал діджиталізації та сприяє створенню стабільного й успішного середовища, адже правова система сучасності повинна трансформуватися з пасивного інструменту на активний регулятор цифрових відносин. Це передбачає впровадження принципів етичного програмування та юридичної відповідальності за результати роботи автономних систем.

Цифрова справедливість є формою виживання традиційних правових цінностей у новому технологічному устрої, де право покликане гарантувати, що технології працюватимуть на благо людини, а не навпаки.

Наголошено на тому, що основою усіх процесів цифровізації є людина. Ніщо не замінить людський інтелект і здатність до критичного і аналітичного мислення, а також, до прояву емпатії і виразу емоцій.

Саме тому, дотримання прав і свобод людини є визначальним чинником справедливої цифровізації.

Класичне розуміння правосуддя сьогодні проходить випробування алгоритмізацією та автоматизацією процесів. Поняття цифрової справедливості виходить за межі суто технічного доступу до мережі чи сервісів; воно охоплює питання захисту людської гідності в дегуманізованому цифровому середовищі, проблему дискримінації та прозорість прийняття рішень штучним інтелектом.

Ключові слова: цифрова справедливість, інформаційні права людини, інформаційне суспільство, діджиталізація, нормативно-правове регулювання цифрової справедливості.

Problem statement. The transition of humanity to the information society is dictated by global changes. Today, digital technologies are no longer perceived only as an auxiliary tool; they form a new architecture of social space, where specific conflicts and ethical dilemmas arise. The classical understanding of justice is today being tested by algorithmization and automation of processes. The concept of digital justice goes beyond purely technical access to the network or services; it covers the issue of protecting human dignity in a dehumanized digital environment, the problem of "algorithmic discrimination" and the transparency of decision-making by artificial intelligence. Analysis of this issue from the standpoint of the philosophy of law allows us to identify value orientations that should become the foundation for updating legislation. It is important to find a balance between the innovative development of the state and the preservation of fundamental humanistic ideals in the period of digitalization.

Analysis of recent research and publications. Important aspects of digital justice are highlighted by such Ukrainian scholars and practicing lawyers as: O. Basai, I. Bezkluby, O. Bratasyuk, I. Davydova, Emin Najafli, N. Mentukh, Yu. Klyus, T. Mikhailina, I. Stadnik, V. Tokareva, S. Khanin. These issues are regulated by international regulatory legal acts, in particular the “Digital Services Act”, the Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe “On Freedom of Expression and Information”. It should be noted that although the issues of digital rights of the individual have been developed by scholars in the field of state and law theory, the issue of philosophical aspects of digital justice requires research.

The purpose of the article is to explore the philosophical and legal aspect of digital justice.

Presentation of the main material. In the modern world, digitalization is a key factor in changes in society, the economy and everyday life of a person. It contributes to the emergence of new opportunities, optimizes processes and has a positive impact on various areas of activity, while at the same time generating new challenges. Overcoming these difficulties and rational application of digital solutions creates the prerequisites for the formation of a more progressive future.

In modern conditions, digitalization plays an important role, ensuring increased efficiency, stimulating innovative development and improving the standard of living. At the same time, there is a need to address issues of information security, equal access to technologies and compliance with ethical norms. Adaptation of society to digital changes allows for the maximum realization of the potential of digitalization and contributes to the creation of a stable and successful environment [1].

It is important that the principle of justice is observed in the digital environment.

Note that in an objective sense, the environment is considered as a space formed by a set of natural, man-made and social elements and spheres on which human influence is exerted. In the subjective aspect, the environment appears as a conscious perception by a person of the space of his stay, within which he interacts with individual components and can predict the consequences of such interaction.

Further expansion of the influence of the digital environment on social relations will be determined by the level of active and responsible legal behavior of subjects in the corresponding space. In the process of development of the digital environment, its elements are quantitatively and qualitatively complicated, which is accompanied by the growth and accumulation of risks. This necessitates a deep understanding of the legal essence of such components and the formation of effective legal mechanisms capable of providing an appropriate basis for risk management. At the same time, such management should go beyond the activities of individual subjects in the field of information technologies and be aimed at protecting the interests of all participants by forming the digital environment as a space of security. Legal policy in the conditions of digital transformation of society should be oriented towards ensuring and protecting human rights and freedoms [2, pp. 9-16].

The concept of "justice" encompasses various aspects, including impartiality in actions and judgments, conscientious recognition of each person's rights and dignity, providing due on legal and fair grounds, as well as compliance of interpersonal relations and actions with established moral and legal requirements. This concept is complex and in scientific research is considered not only as a socio-political, moral or legal category, but also as an emotional perception, value judgment, norm, principle or ideal. At the same time, there is no clear definition of this category in civil legislation [3, pp. 87-98].

In judicial practice, the principle of justice is mostly interpreted as an integral element of the rule of law, which guarantees equality of participants and the possibility of effective access to justice, which is carried out by independent and impartial judicial bodies. At the same time, the ability of justice to counteract modern challenges and threats is determined not so much by its essential characteristics as by the attitude towards it by society and individuals, their willingness to protect universal human values and ideals, to be aware of potential risks and to choose reasonable ways of solving problems [4, pp. 137-148].

Bratasyuk O. B. and Mentukh N. F. note that digital human rights constitute a separate category of rights that are associated with the use of digital technologies and are implemented on the Internet using technical means, in particular computers, smartphones and other devices. This group includes the following rights: 1) the right to access the Internet, which provides for equal opportunities to use an open and safe online space; 2) freedom of expression online, which includes the ability to freely express one's own position, as well as to search, receive and disseminate information in the online environment; 3) the right to privacy and protection of personal data, which guarantees the protection of a user's personal information on the Internet, in particular on social networks and when filling out electronic forms; 4) the right to freedom and personal security online, the implementation of which requires effective mechanisms to counter unlawful actions, namely physical or psychological violence, harassment, manifestations of hate speech, intolerance and discrimination, and also provides for the state's obligation to promote the development of safe digital technologies; 5) the right

to peaceful assembly, association and use of electronic tools of democracy, which provides the opportunity to freely create, join and participate in the activities of social groups and associations through online services, websites and applications; 6) the right to digital self-determination, also known as the right to be forgotten or the right to disconnect from the online space, which consists in the freedom of an individual to independently determine the volume and nature of information about themselves, in particular to choose a name or other identifier used in digital systems [5, pp. 58-61].

In the process of digitalization of state institutions, Ukraine should focus on a human-centric model. Justice in the digital dimension should guarantee the transparency of algorithms, reliable protection of personal data and inclusiveness of all state electronic services.

On February 17, the European Union Digital Services Act came into force, which regulates the activities of Internet platforms and consumer protection standards in this area.

The Digital Services Act (DSA) is a set of European Union rules aimed at creating a safer, fairer and more transparent online environment. Its provisions apply to all organizations that provide online intermediary services in the EU.

According to the European Commission, the Digital Markets Act (DMA) is a regulatory act that aims to ensure fairness and increase competition in digital markets. To achieve this goal, the DMA introduces clearly defined and objective criteria used to identify so-called gatekeepers. This category includes large digital platforms that provide key online services, including search engines, social networks, cloud services, app stores, messengers and other similar services. Such platforms are required to comply with the requirements, restrictions and prohibitions established by the DMA. Enshrined in EU Regulation № 2022/1925 of September 14, 2022, this act became one of the first legal instruments that systematically restricts the freedom of activity of the largest digital market participants [6].

Online users in the European Union will be given enhanced protection against illegal content and goods, and guarantees that their rights will be respected on digital platforms where they interact, exchange information or make purchases. The new requirements apply to all online platforms with users in the EU, with the exception of small and micro enterprises with fewer than 50 employees and an annual turnover of less than €10 million.

Large online platforms are required to take measures to prevent the spread of illegal content, as well as illegal goods and services. To this end, they must provide users with the opportunity to report such content and establish cooperation with organizations that verify the authenticity and quality of information. One of the mandatory requirements is the implementation of specific mechanisms for the protection of minors, in particular a ban on the distribution of applications and advertising products based on the use of personal data or a child's profile.

In addition, platforms must transparently inform users about advertising labels on their services, as well as provide information about advertising customers and

individuals or organizations that finance their placement. The DSA rules also prohibit the use of advertising based on sensitive personal data, including political or religious beliefs, sexual orientation and other similar characteristics.

Particular attention is paid to the transparency of content moderation: platforms are obliged to inform users about the reasons for removing materials, blocking accounts or other restrictive measures, as well as provide access to the list of relevant reasons contained in the DSA database. At the same time, users must be guaranteed the right to appeal moderators' decisions. According to the new rules, Internet platforms must update information about their own content moderation procedures and policies at least once a year [7].

The possibility of forming, changing or hidden influence on digital data calls into question their reliability and objectivity. This problem is most clearly manifested during covert investigative (search) actions (CIAs). Systemic violations of procedural requirements at the stage of CIAs create a real threat of erroneous court decisions. Often, a judge, not having a proper understanding of the principles of digital technologies, agrees with formal explanations even in cases of significant inconsistencies in the evidence. In Ukrainian realities, lawyers who openly focus on these problems often face an indifferent attitude. The judicial system in many cases is guided not by the presumption of innocence, but by a public demand for punishment, focusing on proving guilt instead of its impartial assessment. At the same time, pre-trial investigation bodies, having committed violations during the collection of evidence, actually avoid responsibility. Instead, the main burden is shifted to the court, which, in the absence of proper procedural and technical mechanisms, is forced to make decisions based on electronic evidence of dubious origin.

The practice of accepting electronic documents without a qualified electronic signature, proper technical verification, or logical verification is particularly problematic. At the same time, the Supreme Court’s jurisprudence remains inconsistent: many decisions focus not on the legal criteria for the admissibility of evidence, but on the technical aspects of the process, in particular on the issue of the possibility of automatically creating a record by a certain device [8].

In the context of the formation of an information society, guarantees of social equality acquire special importance, and the principle of "digital equality" must be legally enshrined and provided with appropriate state guarantees. Given the open nature of the list of characteristics defined by the Constitution, it seems appropriate to supplement the relevant provisions with such criteria as access to the Internet and information and communication technologies, as well as to establish the state's obligation to guarantee equality of rights and freedoms regardless of the presence or absence of such access.

Ukrainian experience shows that reducing the digital divide is possible only under the condition of a comprehensive approach that combines state policy, private sector initiatives and international cooperation. In this context, measures aimed at developing digital infrastructure, implementing digital education programs and

ensuring the availability of information and communication technologies for socially vulnerable segments of the population acquire priority [9, pp. 68-75].

The Declaration of the Committee of Ministers on Human Rights and the Rule of Law in the Information Society CM (2005)56 “Human Rights and the Rule of Law in the Information Society” recognizes that restrictions and lack of access to information and communication technologies can deprive people of the opportunity to fully exercise their civil rights [10].

Digitalization is an integral part of global socio-economic evolution, covering all key areas of human life – from the economy to culture. Given the large-scale innovative potential of this trend and its ability to transform social structures, legal regulation is becoming a necessary tool for its regulation. At the same time, there is a feedback loop: legal institutions, under the pressure of digitalization, change their internal nature and methods of functioning. That is why the construction of a digital state in Ukraine is inextricably linked to fundamental legal reform. Such modernization should reconsider the structure of the state apparatus, the principles of its communication with citizens, and the role of the state in the digital age [11, pp. 202-217].

It is important to understand that the basis of all digitalization processes is the person. Nothing can replace human intelligence and the ability to think critically and analytically, as well as to show empathy and express emotions. That is why respect for human rights and freedoms is a determining factor in fair digitalization.

Conclusions. Digital justice emerges as an integral category that requires not only the technical perfection of systems, but also their compliance with moral and ethical norms. It is aimed at overcoming new forms of inequality that arise due to unequal access to technologies and information resources. The philosophical view of the problem proves that the subjectivity of a person must remain intact. Any automation of legally significant processes must provide for the possibility of appealing to “human reason” in order to avoid turning law into dry program code.

The modern legal system must transform from a passive instrument into an active regulator of digital relations. This involves the implementation of the principles of ethical programming and legal responsibility for the results of the work of autonomous systems.

Digital justice is a form of survival of traditional legal values in a new technological order, where law is designed to guarantee that technologies will work for the benefit of man, and not vice versa.

References:

1. Didzhytalizatsiia tse: perevahy, metody ta shcho vkliuchaie v sebe. (2024). [Digitalization is: benefits, methods and what it includes]. IT Reitynh Ukrainy, https://it-rating.ua/didjitalizatsiya-tse-perevagi-metodi-ta-scho-vklyuchae-v-sebe [in Ukrainian].

2. Bezklubyi I. (2024). Pravova semantyka poniattia «tsyfrove seredovyshche». [Legal semantics of the concept of "digital environment"]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. № 1(127). S. 9-16. [in Ukrainian].

3. Basai O. V. (2018). Spravedlyvist yak fundamentalna katehoriia tsyvilnoho prava Ukrainy. [Justice as a fundamental category of civil law of Ukraine]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 4 (109). S. 87-98. [in Ukrainian].

4. Stadnik I. V., Mikhailina T. V. (2025). Spravedlyvist yak osnovopolozhnyi pravovyi pryntsyp: istorychna evoliutsiia ta suchasne znachennia. [Justice as a fundamental legal principle: historical evolution and contemporary significance]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Vypusk 90: chastyna 1. S. 137-148. [in Ukrainian].

5. Bratasiuk O. B., Mentukh N. F. Poniattia ta klasyfikatsiia tsyfrovykh prav v Ukraini. [The concept and classification of digital rights in Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 2021. № 10. S. 58-61. [in Ukrainian].

6. Klius Yu. Digital Markets Act: YeS kontroliuie naibilshi kompanii na tsyfrovomu rynku. [Digital Markets Act: EU controls the largest companies in the digital market]. Yurydychna praktyka. 2025. https://pravo.ua/digital-markets-act-iak-ies-kontroliuie-naibilshi-kompanii-na-tsyfrovomu-rynku/ [in Ukrainian].

7. V YeS nabuv chynnosti Akt iz tsyfrovykh posluh, yakyi zoboviazuie internet-platformy vydaliaty dezinformatsiiu ta movu vorozhnechi. [The Digital Services Act, which obliges online platforms to remove disinformation and hate speech, has come into force in the EU]. ZMINA, 2024. https://zmina.info/news/v-yes-nabuv-chynnosti-akt-iz-czyfrovyh-poslug/ [in Ukrainian].

8. Khanin S. Elektronni dokazy: istyna u baitakh chy tsyfrova iliuziia spravedlyvosti? [Electronic evidence: truth in bytes or digital illusion of justice?]. Yurydychna hazeta. Elektronne vydannia, 2025. № 4 (792). https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/elektronni-dokazi-istina-u-baytah-chi-cifrova-ilyuziya-spravedlivosti.html [in Ukrainian].

9. Davydova I., Tokareva V. Tsyfrova nerivnist ta pravo dostupu do Internetu. [Digital inequality and the right to access the Internet]. Yurydychnyi visnyk, 2024. № 6. S. 68-75. [in Ukrainian].

10. Deklaratsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy «Pro svobodu vyrazhennia pohliadiv ta informatsii». [Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe “On Freedom of Expression and Information”]. 1982. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_885#Text [in Ukrainian].

11. Emin Nadzhafli. Tsyfrova derzhava v konteksti pravovoi reformy v Ukraini: teoretyko-pravovyi aspekt. [Digital state in the context of legal reform in Ukraine: theoretical and legal aspect]. Pravo i bezpeka, 2022. № 2 (85). S. 202-217. [in Ukrainian].

Література:

1. Діджиталізація це: переваги, методи та що включає в себе. *IT Рейтинг України*, 2024. https://it-rating.ua/didjitalizatsiya-tse-perevagi-metodi-ta-scho-vklyuchae-v-sebe

2. Безклубий І. Правова семантика поняття «цифрове середовище». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, 2024. № 1(127). С. 9-16.

3. Басай О. В. Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2018. № 4 (109). С. 87-98.

4. Стаднік І. В., Міхайліна Т. В. Справедливість як основоположний правовий принцип: історична еволюція та сучасне значення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Випуск 90: частина 1. С. 137-148.

5. Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 10. С. 58-61.

6. Клюс Ю. Digital Markets Act: ЄС контролює найбільші компанії на цифровому ринку. *Юридична практика.* 2025. https://pravo.ua/digital-markets-act-iak-ies-kontroliuie-naibilshi-kompanii-na-tsyfrovomu-rynku/

7. В ЄС набув чинності Акт із цифрових послуг, який зобов'язує інтернет-платформи видаляти дезінформацію та мову ворожнечі. *ZMINA*, 2024. https://zmina.info/news/v-yes-nabuv-chynnosti-akt-iz-czyfrovyh-poslug/

8. Ханін С. Електронні докази: істина у байтах чи цифрова ілюзія справедливості? *Юридична газета. Електронне видання,* 2025. № 4 (792). https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/elektronni-dokazi-istina-u-baytah-chi-cifrova-ilyuziya-spravedlivosti.html

9. Давидова І., Токарева В. Цифрова нерівність та право доступу до Інтернету. *Юридичний вісник,* 2024. № 6. С. 68-75.

10. Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про свободу вираження поглядів та інформації». 1982. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_885#Text

11. Емін Наджафлі. Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект. *Право і безпека*, 2022. № 2 (85). С. 202-217.

UDC 327.8:316.77:659.4(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2127-2139

Lukianova Halyna Dr. Habil. (Law), Professor, Professor of the Administrative and Informational Law Department Educatinoal and Rasearch Institute of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-1109-9299

Novikova Daryna student of the first (bachelor) level of higher education Educatinoal and Rasearch Institute of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0003-1451-3114

STRATEGIES FOR DEVELOPING AND IMPLEMENTING CREATIVE CONTENT AS AN INSTRUMENT OF STATE DIPLOMACY: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Abstract. The scholarly article examines the role of creative content as a result of intellectual activity and as a space for the development of engaging projects that combine original ideas, innovative forms of information presentation, and communicative value aimed at shaping opinions in the digital and sociocultural sphere. Its study in 2026 is particularly relevant due to the intensive development of digital platforms, artificial intelligence, and algorithmic systems of information dissemination. Academic analysis of creative content makes it possible to identify patterns of influence on public consciousness, the economy of creative industries, and international diplomacy. The article reveals the specific features of using creative media products to strengthen Ukraine's international image and enhance its soft power. Particular attention is paid to successful cases of Ukrainian cultural and informational influence that have received international recognition. In the contemporary world, where information flows—regardless of their field or content—shape and systematically influence public opinion faster than traditional diplomatic channels, creative content becomes a powerful tool in the struggle for international support. Sometimes a small spark is enough to trigger a wave of public evaluations, and a single gesture can ignite mass discussion: even a minor detail, one comment, or a few seconds of a video address may become a trigger for shaping public perception and confronting two worlds, two opposing viewpoints. Cultural diplomacy as a distinct academic discipline dates back to 1959, when during the Cold War it began to be studied as an instrument of influence on international relations. Ukraine has found itself in a unique situation in which the need to defend its statehood has coincided with the era of digital communication. This is due to the fact that armed aggression against Ukraine is taking place under conditions of global digitalization, where the information space has become a full-fledged arena of confrontation alongside the military, political, and

diplomatic dimensions. Under such circumstances, the defense of statehood entails not only the protection of territory and institutions but also the active use of digital communications to counter disinformation, mobilize international support, and shape a resilient national narrative.

Based on the analysis conducted, recommendations have been formulated for further improving state communication strategies in the field of international diplomacy through the engagement of creative industries as instruments of soft power and public diplomacy. These recommendations are aimed at harmonizing national approaches with international law, ensuring compliance with the state's international obligations, and developing institutional and legal mechanisms of interstate cooperation in order to strengthen the country's international image, protect its national interests, and ensure effective intercultural communication.

Keywords: diplomacy, creative content, soft power, cultural diplomacy, international image, public diplomacy, communication strategies, media products, informational influence, creative industries, strategic communications, state, governance, media campaigns, international audience, Ukrainian experience, international support, pop culture, social media.

Лук'янова Галина Юріївна докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-1109-9299

Баскевич Ольга Василівна студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0003-1451-3114

СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРЕАТИВНОГО КОНТЕНТУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Анотація. У науковій статті досліджено роль креативного контенту як результату інтелектуальної діяльності та простору для формування цікавих проєктів, що поєднує оригінальні ідеї, інноваційні форми подання інформації та комунікативну цінність, спрямовану на формування думок у цифровому та соціокультурному просторі. Його дослідження у 2026 році є актуальним у зв'язку з інтенсивним розвитком цифрових платформ, штучного інтелекту та алгоритмічних систем поширення інформації. Науковий аналіз креативного контенту дає змогу виявити закономірності впливу як на суспільну свідомість, економіку креативних індустрій, так і міжнародну дипломатію. Розкрито

особливості застосування креативних медіапродуктів для зміцнення міжнародного іміджу України та підвищення її м'якої сили. Окрему увагу приділено успішним кейсам українського культурного та інформаційного впливу, що отримали міжнародне визнання. У сучасному світі, де інформаційні потоки, не залежно від галузі чи змісту відомостей визначають та систематично впливають на громадську думку, швидше за традиційні дипломатичні канали, креативний контент стає потужною зброєю у боротьбі за міжнародну підтримку. Іноді достатньо маленької іскри, щоб спалахнула хвиля суспільних оцінок, а один жест запалює масове обговорення, навіть дрібниця, один коментар, декілька секунд відео звернення стають тригером для формування суспільної оцінки та зіштовхують два світи, дві протилежні думки. Культурна дипломатія як окрема академічна дисципліна веде свою історію з 1959 року, коли під час холодної війни вона почала досліджуватися як інструмент впливу на міжнародні відносини. Україна опинилася в унікальній ситуації, коли необхідність захищати свою державність збіглася з епохою цифрової комунікації. Це зумовлено тим, що збройна агресія проти України відбувається в умовах глобальної цифровізації, коли інформаційний простір став повноцінним полем протиборства поряд із воєнним, політичним та дипломатичним вимірами. У таких обставинах захист державності передбачає не лише оборону території та інституцій, а й активне використання цифрових комунікацій для протидії дезінформації, мобілізації міжнародної підтримки та формування стійкого національного наративу.

На основі проведеного аналізу сформульовано рекомендації щодо подальшого удосконалення стратегій державної комунікації у сфері міжнародної дипломатії із залученням креативних індустрій як інструменту м'якої сили та публічної дипломатії. Зазначені рекомендації орієнтовані на гармонізацію національних підходів із нормами міжнародного права, дотримання міжнародних зобов'язань держави, а також розвиток інституційно-правових механізмів міждержавної співпраці з метою посилення міжнародного іміджу держави, захисту її національних інтересів та забезпечення ефективної міжкультурної комунікації.

Ключові слова: дипломатія, креативний контент, м'яка сила, культурна дипломатія, міжнародний імідж, публічна дипломатія, комунікаційні стратегії, медіапродукти, інформаційний вплив, креативні індустрії, стратегічні комунікації, держава, управління, медіакампанії, міжнародна аудиторія, український досвід, міжнародна підтримка, попкультура, соціальні медіа.

Problem Statement. The real struggle for support takes place on social media, on the smartphone screens of millions of people around the world [1]. If in the past a country's image was shaped through official statements by high-ranking officials and diplomatic receptions, today it is created through emotional connection, authentic stories and viral content, language programs, student and academic exchanges, and the activities of cultural institutes abroad (the Goethe-Institut, the British Council, the

Ukrainian Institute). The growing role of digital platforms has led to the emergence of a new field of research — digital public diplomacy, within which creative content is viewed as a tool for building international support and trust. Scholarly works in communication studies emphasize that visual and narrative formats can change a state's perception faster and more effectively than traditional diplomatic mechanisms. Researchers also highlight the need for systematic analysis of how content influences audience behavior, as it shapes cognitive and emotional responses that determine political sympathies on the international stage. Consequently, there is a growing need for interdisciplinary research that brings together media studies, international relations, and the psychology of influence in order to better understand the mechanisms of diplomatic transformation in the era of digital communication.

Purpose of the Article. Analysis of Recent Studies and Publications. Research on creative content as an instrument of state and cultural diplomacy in Ukraine and abroad has a broad scientific foundation. In Ukraine, this topic is studied by scholars such as Hanna Shelest, who examines public diplomacy and international communications; Valerii Korsunskyi, who researches modern approaches to diplomacy and tools of soft power; Serhii Danylenko and Olha Lytvynenko, who analyze the role of media and communications in foreign policy; Mariia Riabchuk and Volodymyr Sheiko, who focus on cultural diplomacy and the activities of the Ukrainian Institute. Significant contributions are also made by researchers in strategic communications, including Oksana Moroz, Halyna Zelenko, and Ihor Taran. Abroad, leading scholars investigate soft power, cultural diplomacy, and the influence of creative industries on international relations, including Joseph Nye, the author of the soft power concept; Melissa Armstrong and Jan Melissen, who develop theories of public diplomacy; Nick Cull and Gil Fraser, who study the role of cultural industries in foreign policy; Yoon Son Park, who analyzes global cultural influence through pop culture; Christopher Golt, who studies international communications; and Sean Riordan, who specializes in innovative diplomacy and state communications. Collectively, their work forms a conceptual basis for analyzing how creative content becomes an effective instrument of state diplomacy.

Presentation of the Main Material. An indicator of active interaction between society and social media was the last pre-war year, 2021, which became a record year for the mountain resort Bukovel in terms of the number of tourists from Arab countries who gladly traded hot climates for fresh mountain air and discovered the gastronomic innovations of Ukrainian restaurateurs, emphasizing the financial affordability of high-quality service. The main driver of this trend was active social engagement on Instagram, with photo and video content documenting visits to the Ukrainian resort. Through visual materials, blogger reviews, and user-generated posts, the resort shaped a positive cultural image that became a form of contemporary cultural diplomacy. This digital influence allowed Ukraine to subtly present its culture, hospitality, and tourism potential, which in turn contributed to growing interest and trust from foreign visitors.

Below we provide several further examples that historically confirm the significant influence of creative content on international diplomacy. Ukraine's

participation in one of the world's most prestigious art events — the Venice Biennale — since 2001 has been fundamental in presenting contemporary Ukrainian art and shaping the country's distinctive global image. Singer Ruslana's victory at Eurovision 2004 led to a sharp rise in Ukraine's international visibility and cultural integration into Europe; the image of a post-Soviet state shifted to that of an independent and unique nation. For the first time, an ethnic narrative was presented on such a large scale, and Ruslana acted for several years as a cultural ambassador, promoting Ukraine's image at global performances. The 2003 film "Mamai," nominated for an Academy Award, marked the first major global appearance of Ukrainian cinema. By combining a Cossack epic with a Crimean Tatar legend, it highlighted the coexistence of cultures on shared territory. International tours by the band Okean Elzy from the 1990s to 2021 across Europe, the United States, Canada, and Asia contributed to the global popularization of modern Ukrainian music and the positive image of Ukraine. After the Revolution of Dignity and the beginning of the war, the band became the voice of all Ukrainians, generating emotional global support that often proved more impactful than official statements. The popularity of the musical group DakhaBrakha**,** since 2004, has been built on showcasing a unique Ukrainian ethno-avant-garde aesthetic and distancing Ukraine from the Russian cultural narrative.

The national brand Ukraine NOW, created in 2018, developed a recognizable branding system and improved the country's international image. The StopFake campaign, launched in 2014, has been combating Russian disinformation and boosting trust in Ukrainian information sources. The documentary film "Winter on Fire" (2015) shaped Western public opinion about the Revolution of Dignity and increased support for Ukraine. The victory of singer Jamala at the Eurovision Song Contest 2016 diplomatically highlighted the tragedy of the Crimean Tatar people and drew attention to the occupation of Crimea. The international projects of the Mystetskyi Arsenal in the 2010s promoted contemporary Ukrainian identity and the development of cultural diplomacy. The participation of designers Bevza, Litkovskaya, and Poustovit at Paris Fashion Week (2010–2021) ensured the global recognition of Ukrainian fashion and strengthened the "Ukrainian Fashion" brand. The film "Donbass" by Sergei Loznitsa (2018) drew international attention to Russian aggression in eastern Ukraine. The international promotion of the animated project "Mavka: The Forest Song" (since 2017) has popularized Ukrainian folklore worldwide. The English-language state TV channel UATV, launched in 2017, strengthened Ukraine's information presence abroad. The performances of the band ONUKA (2014–2021) addressing the theme of Chernobyl reinterpret historical heritage and attract international attention to Ukraine's environmental issues. The photo exhibition on the Revolution of Dignity in the European Parliament (2014) humanized the Ukrainian protests and reinforced support from the European Union.

Ukraine's status as Guest of Honour at the Frankfurt Book Fair 2016 paved the way for Ukrainian literature on the international stage. The international tours of the National Symphony Orchestra of Ukraine (1990s–2021) enhanced the state's cultural

authority. The Euro 2012 communication campaigns presented Ukraine as a European and open country, contributing to international investment attraction. The film "Atlantis" (2019) brought attention to the war and humanitarian catastrophe in Donbas in the global context. The media project Ukraïner, launched in 2016, showcases the diversity of Ukraine's regions and forms a positive image of the country. The Ukraine Crisis Media Center, established in 2014, has been effectively communicating information about the war and reforms to the global audience.

Ukraine has managed to transform its struggle into a global narrative that resonates with the values of the free world. Every presidential address, every post on official social media accounts, creates a mosaic portraying Ukraine as a country defending not only its borders but also universal human values. During March 2022 alone, President Zelensky addressed the parliaments of many countries, including the European Parliament, the British Parliament, the U.S. Congress, the German Bundestag, the Japanese Parliament, and other international institutions, communicating the Ukrainian narrative and appealing for support. Before the full-scale invasion, cultural diplomacy was perceived mainly as a presentation of the country to the world; however, the longer the war continues, the clearer its role as a factor of national security becomes [9]. The most striking example of creative diplomacy is the modern communication strategy of President Volodymyr Zelensky. Short video addresses, filmed on a smartphone, have proven more powerful than any official note. Symbolic was the video from February 25, 2022, when the president, in the center of Kyiv near the Mariinsky Palace and surrounded by his advisers, stated: "The faction leader is here. The head of the Presidential Office is here. Prime Minister Denys Shmyhal is here. Mykhailo Podolyak is here. The President is here." These simple words, "We are here… with the people," became a clear and powerful manifesto of resilience and a refutation of hostile fake narratives about the leadership fleeing the country, total capitulation, or the need to aid the enemy army. This video will undoubtedly feature in documentaries after the war as one of the most powerful symbols of national unity and leadership in the darkest hours. Experts confirm that the president, through his speeches, has managed to positively influence public opinion in countries that initially showed lukewarm interest in the war [2]. Volodymyr Zelensky's addresses to parliaments in different countries are adapted to the cultural context—from references to Churchill in the UK [3] to quoting Martin Luther King in the U.S. [4].

Ukraine's Ministry of Foreign Affairs has transformed its social media accounts into a model of modern diplomatic communication [1]. The use of memes, humor, and rapid responses breaks the stereotype of diplomacy as rigid and formal. Through numerous interviews and public appearances in the media and on social platforms, in which Dmytro Kuleba talks about the lives and work of Ukrainian diplomats and their families abroad, including everyday and personal challenges, creative diplomacy is further reinforced. Such media presence and proximity to the audience contribute to shaping a positive international image of Ukraine, demonstrate the openness and

professionalism of its diplomatic service, and also stimulate interest and trust among the international audience.

However, it is not only politicians who shape this narrative. Andriy Khlyvnyuk, the frontman of the band Boombox, became an ambassador for the Ukrainian language course organized by the "United" Movement. "In the darkness and among foreign armed people – you either stay silent or speak our language – Ukrainian – clearly," the musician stated. The movement aims to help 1,000,000 people switch to using the Ukrainian language [10]. Through public statements and interviews, in which Andriy Khlyvnyuk emphasizes the importance of the Ukrainian language as an element of national culture and identity, as well as during concerts and cultural events where he communicates with the audience in his native language, the musician provides a living example of contemporary Ukrainian. His authority and popularity motivate listeners to consciously use Ukrainian, demonstrating that the transition to it is natural and prestigious across all spheres of life, particularly in culture and the modern pop scene. The involvement of global ambassadors – from Mark Hamill [5] to Imagine Dragons [6] – represents a creative use of soft power. Actor Mark Hamill, a global media star, became an ambassador for the UNITED24 platform and supported the "Drone Army" project, which raises funds for the purchase of drones for Ukraine's defenders [5]. He also recorded the English-language version of the popular air raid alert app, so that when people hear a familiar voice, it creates a sense of support. The band Imagine Dragons joined as ambassadors for medical aid [6]. They not only raise funds but do so creatively through special video messages, collaborations, and international outreach; at their concerts, they display Ukrainian symbols on screens and systematically remind audiences about the war. This builds an emotional connection for millions of people to the Ukrainian cause. Imagine Dragons place particular emphasis on assisting Ukrainian children, notably in collaboration with the Phoenix Foundation. Such a focus on the humanitarian component makes their contribution a part of soft power, fostering the image of Ukraine as a nation deserving support from the civilized world. One of the most powerful examples of Ukrainian creative content was Ruslana's victory at Eurovision 2004 with the song "Wild Dances." It was Ukraine's first victory, earning a record 280 points. The song dominated European charts for 97 weeks [11]. The victory became a cultural milestone and helped fuel processes of national awakening during the Orange Revolution [12]. Ruslana actively participated in demonstrations, reinforcing the fusion of culture and politics [13].

Ukrainian culture has become a powerful tool for shaping a positive national image. The band KAZKA demonstrates a shift from the Russian language in favor of Ukrainian [7]. In March 2024, the film 20 Days in Mariupol received an Oscar—Ukraine's first victory [8]. Ukrainian artist Pavlo Makov calls on the government to invest in culture: "If there is no culture, there is no Ukraine." His work Fountain of Exhaustion at the Venice Biennale symbolizes resilience [14]. Yaryna Chornoguz—a poet, frontline medic, and Shevchenko Prize laureate—represents Ukraine as a living voice shaped by war [16]. Her poetry is part of a form of diplomacy that communicates

resilience and hope. Mykola Tochytsky emphasized the strategic importance of cultural diplomacy during wartime. Natalia Matsak noted that artists have become diplomats, reminding the world about the war. Lyudmyla Monastyrska appeared on the stage of the Metropolitan Opera with the Ukrainian flag, creating a powerful resonance. An important example of international collaboration is the joint project with the Louvre on Byzantine icons, in which Ukraine participated as a full partner. Olena Zelenska introduced Ukrainian-language audio guides in 100 museums worldwide. At the same time, the First Lady actively promotes Ukrainian fashion on the international stage. Her wardrobe predominantly features clothing from Ukrainian designers such as AMG, GASANOVA, LITKOVSKA, the COAT by Katya Silchenko, BOBKOVA, ANDRE TAN, among others. According to her stylist Natalia Kamenska, "Ukrainian brands are used almost exclusively," making the First Lady a powerful promoter of Ukrainian fashion globally. Traditional Ukrainian attire, such as embroidered shirts (vyshyvankas) from Must Have, Gaptuvalnya, Artemklimchuk, Foberini, Etnodim, and Gunia Project, occupies a special place in her wardrobe, highlighting Ukraine's cultural identity on the world stage. Serhiy Ustenko reminded of the asymmetry with Russia: "We must act asymmetrically, creatively, and use culture as a weapon" [9].

Maria Efrosinina is one of the most prominent Ukrainian media figures, whose charitable and civic activities extend far beyond television and make a significant contribution to Ukraine's humanitarian and cultural diplomacy. As co-founder of the Masha Foundation, she implements comprehensive programs supporting women and children affected by the war, including projects such as Unbreakable Mom, aimed at the psycho-emotional rehabilitation of victims, and *Successful*, which helps women restore professional and economic independence. Efrosinina also revives charitable events, including the Charity WEEKEND festival, supporting military women and civilians affected by Russian aggression. Her role as a UNFPA Goodwill Ambassador enhances the international dimension of this work, allowing Ukrainian humanitarian issues to be integrated into the global agenda, including the protection of women's rights, combating violence, and supporting vulnerable groups. Thanks to Efrosinina's wide media presence, charitable organizations receive significant attention, mobilizing international donors, institutions, and humanitarian organizations to address Ukraine's needs. Her activity in the communication sphere effectively functions as a tool of "creative diplomacy": through personal stories, social campaigns, and open civic engagement, she conveys to the world the humanitarian dimension of the Ukrainian war experience, fostering empathy and solidarity with Ukrainian citizens. Her work strengthens the image of Ukraine as a state with a strong civil society that not only fights but also actively cares for its people, representing an important element of humanitarian diplomacy, enhancing the country's symbolic capital, and making a significant contribution to the humanitarian dimension of Ukrainian diplomacy.

An interesting case is the participation of Ukrainian military veteran Oleksandr Budyak, known by his call sign "Teren," in the popular television show The Bachelor, which can be regarded as important social and creative media content influencing

international diplomacy. The premiere of the season featuring Oleksandr Budyak took place on November 1, 2024. In the contemporary world, pop culture has become one of the key instruments of diplomacy, through which states shape their image and narratives abroad. The appearance of a veteran in such a media format conveys not only his personal story but also a broader context—the lives of Ukrainians during wartime, their resilience, capacity for recovery, preservation of humanity, and readiness to fight for democratic principles. Such stories have a strong emotional impact and can influence international audiences far more than formal diplomatic statements, as they personalize the country's experience and make it more relatable and comprehensible. In this sense, Oleksandr Budyak's participation goes beyond an entertainment TV show and becomes an element of cultural diplomacy, contributing to the formation of a positive perception of Ukraine, strengthening solidarity, and garnering international support.

At the same time, challenges exist: balancing emotional appeal with factual accuracy, combating information noise, and addressing news fatigue. Creative content must respond to the new challenges of the modern era. Often, to maintain credibility in the eyes of society, individuals in creative professions must demonstrate a clear civic position, refusing to participate in entertainment events organized by companies owned by persons accused of corruption. A vivid example was the boycott of New Year's concerts by the "Kvartal 95" studio in November 2025, when its co-owner, Tymur Mindich, became embroiled in a corruption scandal related to kickbacks in the energy sector of Energoatom. Singer KOLA, the choir "Homin," and Nadia Dorofeeva publicly refused to participate in the concerts, citing reputational risks and the necessity of adhering to high ethical standards. This demonstrates that, in wartime, society expects cultural figures not only to create art but also to provide moral leadership.

Another example of creative content in international diplomacy is the participation of Ukrainian students in various international competitions. Last year, Anastasiya Kishyk, a second-year student at the Educational and Scientific Institute of Law, Psychology, and Innovative Education of the National University "Lviv Polytechnic," submitted her work to the *Y*oung European Heritage Makers international competition for children and youth, organized by the Council of Europe as part of the European Heritage Days program. The student produced video content about Galician wedding traditions, with a script performed in national attire at the open-air Museum of Folk Architecture and Life named after Klymentiy Sheptytsky (also known as the Lviv Skansen or Shevchenkivskyi Hai), where houses of Ukrainians from a century ago are preserved. The main goal was to help young Europeans better understand, interpret, and present the cultural heritage of their nation at the international level.

Conclusions. Ukraine must constantly update its creative arsenal, preserving its authenticity and unique cultural identity. This should be a continuous process in which the country does not simply react to changes but proactively anticipates global trends and shapes its own agenda. In today's world, where information flows accelerate, it is

especially important to foresee public interest by creating content that resonates with a global audience even before that interest fully emerges. Personalized communication powered by artificial intelligence, interactive formats of engagement, and long-term strategic planning become essential components of this approach. Creative content should not only reinforce the image of a warrior nation defending freedom and the values of the democratic world. It must also strengthen the perception of Ukraine as a modern and attractive partner for business, technology, and innovation — a state that demonstrates competitiveness, openness, and strong investment potential. This is about forming a holistic, multidimensional image of a country that is at once heroic, progressive, and economically promising. Thus, creative content becomes a fundamental tool of foreign policy — not merely a supplement to classical diplomacy, but a new level of interaction between states and the world. Ukraine has already demonstrated that even in conditions of existential threat, it is possible not only to maintain the information front but to achieve convincing victories by shaping global narratives.

Ukraine's experience becomes a precedent that transforms the understanding of modern diplomacy: it is no longer limited to meetings and negotiation platforms, but unfolds in the digital space, where creativity and technology can influence politics, economics, and international alliances no less than traditional instruments of state interaction.

References:

1. Public diplomacy is a tool for building Ukraine's resilience to hybrid threats and an effective way to promote positive image abroad. (2025). Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Retrieved from https://mfa.gov.ua/en/news/public-diplomacy-tool-building-ukraines-resilience-hybrid-threats-and-effective-way-promote-positive-image-abroad [in English].

2. Mitsni slova Zelenskoho. Khto pyshe teksty zvernen prezidenta Ukrainy i yak vony zminiuiut stavlennia Zakhodu do krainy ta viiny [Strong Words of Zelenskyy: Who Writes the President's Speeches and How They Change the West's Attitude Toward Ukraine and the War]. (2022, May 20). NV. Retrieved from https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/hto-pishe-teksti-zelenskomu-i-yak-voni-zminyuyut-stavlennya-svitu-do-nas-novini-ukrajini-50243536.html [in Ukrainian].

3. Zelenskyi u brytanskomu parlamenti tsytuvav Cherchillia, a deputaty aploduvaly stoiache [Zelenskyy Quoted Churchill in the UK Parliament, and MPs Applauded Standing]. (2022, March 8). Ukrainska Pravda. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/8/7329535/ [in Ukrainian].

4. Promova Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho pered Konhresom SShA [Speech by the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy before the U.S. Congress]. (2022, March 16). Official Website of the President of Ukraine. Retrieved from https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pered-kong-73609 [in Ukrainian].

5. May the Force Be With U: American Actor, Mark Hamill, Becomes the Ambassador for the UNITED24 Fundraising Platform. (2022, September 29). Official website of the President of Ukraine. Retrieved from https://www.president.gov.ua/en/news/may-force-be-u-amerikanskij-aktor-mark-gemill-stav-ambasador-78141 [in English].

6. Imagine Dragons become ambassadors for UNITED24 platform. (2022, July 23). Official website of the President of Ukraine. Retrieved from https://www.president.gov.ua/en/news/imagine-dragons-stali-ambasadorami-platformi-united24-76629 [in English].

7. Hurt KAZKA: «Choho tochno ne bude – tse pisni rosiiskoiu» [KAZKA Band: "What Definitely Will Not Happen Is Songs in Russian"]. (2018). Eurovision 2019. National Selection. Retrieved from https://eurovision.ua/2018/news/143 [in Ukrainian].

8. FRONTLINE and AP Documentary *20 DAYS IN MARIUPOL* Wins Academy Award® for "Best Documentary Feature Film". (2024, March 10). FRONTLINE PBS. Retrieved from https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/frontline-and-ap-documentary-20-days-in-mariupol-wins-academy-award-for-best-documentary-feature-film/ [in English].

9. Ukrainian cultural diplomacy: Where is Ukraine fighting today? (2025, May 17). LB.ua. Retrieved from https://en.lb.ua/news/2025/05/17/35920_ukrainian_cultural_diplomacy_where.html.

10. Andriy Khlyvnyuk, frontman of the Boombox band, became the ambassador of the January Ukrainian language course from the All-Ukrainian Movement "United". (2023). Media 1+1. Retrieved from https://media.1plus1.ua/en/news/ambasadorom-sicnevogo-kursu-ukrayinskoyi-movi-vid-vseukrayinskogo-ruxu-jedini-stav-frontmen-gurtu-bumboks-andrii-xlivniuk [in English].

11. Ruslana – Wild Dances [Dance]. Reddit Music. Retrieved from https://www.reddit.com/r/Music/comments/d3rjb9/ruslana_wild_dances_dance/ [in English].

12. Ukraine's 2004 Eurovision win helped define a generation. (2024). BBC Culture. Retrieved from https://www.bbc.com/culture/article/20240507-ukraines-2004-eurovision-win-helped-define-a-generation [in English].

13. Wild Dances (song). Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Wild_Dances_(song) [in English].

14. 'We are fighting for our culture': Ukrainian artists head to Venice Biennale. (2022, June 14). The Guardian, via ICOM UK. Retrieved from https://uk.icom.museum/we-are-fighting-for-our-culture-ukrainian-artists-head-to-venice-biennale [in English].

15. Ukrainian Pavilion Public Programme at the 59th International Art Exhibition of La Biennale di Venezia: Decolonising Art. Ukrainian Institute. Retrieved from https://ui.org.ua/en/sectors-en/ukrainian-pavilion-public-programme-at-the-59th-la-biennale-di-venezia-2/ [in English].

16. Chornohuz, Yaryna. YES (Yalta European Strategy). Retrieved from https://yes-ukraine.org/en/yes-annual-meetings/2024/participants/ [in English].

17. Uliubleni ukrainski brendy Oleny Zelenskoi: shcho v harderobi pershoi ledi Ukrainy [Olena Zelenska's Favorite Ukrainian Brands: What Is in the Wardrobe of the First Lady]. 24 Kanal. Retrieved from https://24tv.ua/show24/obrazi-oleni-zelenskoyi-yaki-ukrayinski-brendi-naychastishe-odyagaye_n2931766/amp [in Ukrainian].

18. Vyshyvanky Oleny Zelenskoi: patriotychne vbrannia pershoi ledi [Olena Zelenska's Embroidered Shirts: Patriotic Outfits of the First Lady]. Marie Claire Ukraine. Retrieved from https://marieclaire.ua/fashion/olena-zelenska-vishivanki/ [in Ukrainian].

19. Artysty vidmovliaiutsia vystupaty z "Kvartalom 95" pislia skandalu z Mindichem [Artists Refuse to Perform with "Kvartal 95" After the Scandal with Mindich]. Chas. Retrieved from https://chas.news/news/artisti-vidmovlyayutsya-vistupati-z-kvartalom-95-pislya-skandalu-z-mindichem [in Ukrainian].

Література:

1. Public diplomacy is a tool for building Ukraine's resilience to hybrid threats and an effective way to promote positive image abroad. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. URL: https://mfa.gov.ua/en/news/public-diplomacy-tool-building-ukraines-resilience-hybrid-threats-and-effective-way-promote-positive-image-abroad (дата звернення: 04.11.2025).

2. Міцні слова Зеленського. Хто пише тексти звернень президента України і як вони змінюють ставлення Заходу до країни та війни. НВ. 2022. 20 трав. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/hto-pishe-teksti-zelenskomu-i-yak-voni-zminyuyut-stavlennya-svitu-do-nas-novini-ukrajini-50243536.html (дата звернення: 04.11.2025).

3. Зеленський у британському парламенті цитував Черчілля, а депутати аплодували стоячи. Українська правда. 2022. 8 берез. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/8/7329535/ (дата звернення: 05.11.2025).

4. Промова Президента України Володимира Зеленського перед Конгресом США. Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2022. 16 берез. URL: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pered-kong-73609 (дата звернення: 05.11.2025).

5. May the Force Be With U: American Actor, Mark Hamill, Becomes the Ambassador for the UNITED24 Fundraising Platform. Official website of the President of Ukraine. 2022. 29 Sept. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/may-force-be-u-amerikanskij-aktor-mark-gemill-stav-ambasador-78141 (дата звернення: 06.11.2025).

6. Imagine Dragons become ambassadors for UNITED24 platform. Official website of the President of Ukraine. 2022. 23 July. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/imagine-dragons-stali-ambasadorami-platformi-united24-76629 (дата звернення: 06.11.2025).

7. Гурт KAZKA: «Чого точно не буде – це пісні російською». Євробачення 2019. Національний відбір. 2018. URL: https://eurovision.ua/2018/news/143 (дата звернення: 06.11.2025).

8. FRONTLINE and AP Documentary *20 DAYS IN MARIUPOL* Wins Academy Award® for "Best Documentary Feature Film". FRONTLINE PBS. 2024. 10 March. URL: https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/frontline-and-ap-documentary-20-days-in-mariupol-wins-academy-award-for-best-documentary-feature-film/ (дата звернення: 06.11.2025).

9. Ukrainian cultural diplomacy: Where is Ukraine fighting today? LB.ua. 2025. 17 трав. URL: https://en.lb.ua/news/2025/05/17/35920_ukrainian_cultural_diplomacy_where.html (дата звернення: 23.11.2025).

10. Andriy Khlyvnyuk, frontman of the Boombox band, became the ambassador of the January Ukrainian language course from the All-Ukrainian Movement "United". Media 1+1. 2023. URL: https://media.1plus1.ua/en/news/ambasadorom-sicnevogo-kursu-ukrayinskoyi-movi-vid-vseukrayinskogo-ruxu-jedini-stav-frontmen-gurtu-bumboks-andrii-xlivniuk (дата звернення: 23.11.2025).

11. Ruslana – Wild Dances [Dance]. Reddit Music. URL: https://www.reddit.com/r/Music/comments/d3rjb9/ruslana_wild_dances_dance/ (дата звернення: 23.11.2025).

12. Ukraine's 2004 Eurovision win helped define a generation. BBC Culture. 2024. URL: https://www.bbc.com/culture/article/20240507-ukraines-2004-eurovision-win-helped-define-a-generation (дата звернення: 23.11.2025).

13. Wild Dances (song). Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Wild_Dances_(song) (дата звернення: 23.11.2025).

14. ‘We are fighting for our culture’: Ukrainian artists head to Venice Biennale. The Guardian, via ICOM UK. 14 червня 2022. URL: https://uk.icom.museum/we-are-fighting-for-our-culture-ukrainian-artists-head-to-venice-biennale (дата звернення: 23.11.2025).

15. Ukrainian Pavilion Public Programme at the 59th International Art Exhibition of La Biennale di Venezia: Decolonising Art. Beyond the Obvious. Ukrainian Institute. URL: https://ui.org.ua/en/sectors-en/ukrainian-pavilion-public-programme-at-the-59th-la-biennale-di-venezia-2/ (дата звернення: 23.11.2025).

16. Chornohuz Yaryna. YES (Yalta European Strategy). URL: https://yes-ukraine.org/en/yes-annual-meetings/2024/participants/ (дата звернення: 23.11.2025).

17. Улюблені українські бренди Олени Зеленської: що в гардеробі першої леді України. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/show24/obrazi-oleni-zelenskoyi-yaki-ukrayinski-brendi-naychastishe-odyagaye_n2931766/amp (дата звернення: 23.11.2025).

18. Вишиванки Олени Зеленської: патріотичне вбрання першої леді. Marie Claire Ukraine. URL: https://marieclaire.ua/fashion/olena-zelenska-vishivanki/ (дата звернення: 23.11.2025).

19. Артисти відмовляються виступати з "Кварталом 95" після скандалу з Міндічем. Час. URL: https://chas.news/news/artisti-vidmovlyayutsya-vistupati-z-kvartalom-95-pislya-skandalu-z-mindichem (дата звернення: 23.11.2025).

UDK 340

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2140-2147

Romanova Alyona Serhiyivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory, History and Constitutional Law, Institute of Law and Law Enforcement Activities, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-2858-3052

LEGAL STATUS OF ENTITIES OF FIDUCIARY RELATIONS

Abstract. It is noted that the legal status of subjects of fiduciary relations determines their rights, duties and responsibilities within the framework of trust relationships established by law or contract. It is based on the principles of loyalty, good faith, honesty and prudence, which ensure the protection of the interests of the principal and a balance between personal and corporate goals. The rights of fiduciaries and beneficiaries include obtaining information, participation in management, as well as the right to profit, while the duties include compliance with standards of conduct, avoidance of conflicts of interest and liability for negligence or unlawful inaction.

It is argued that fiduciary duties form the foundation of trust between participants in corporate relations. They are manifested in the legal and ethical obligation to act exclusively in the interests of another person in situations based on trust. They require the representative to exercise maximum loyalty, good faith, reasonableness and honesty in the exercise of his or her powers.

It is emphasized that the peculiarity of fiduciary relations is that the duty of fiduciary loyalty is common to different types of such legal relations, although its content depends on the sphere in which they arise.

Loyalty is an important component of relationships between people, manifested through respect, trust and support. This quality forms the basis of strong and healthy relationships, helps to strengthen trust and maintain mutual respect, promotes peaceful conflict resolution and joint development.

The rights of the parties in fiduciary relations are determined by their legal status, but generally include the ability to receive information, participate in management and claim profit. In fiduciary relations, in particular, within the framework of a contract of agency or an act under a power of attorney, the scope of rights is determined by the specific content of the fiduciary powers, and the loss of trust may be the basis for terminating the relevant transaction.

It is noted that the legal status of participants in fiduciary relationships is a key element in ensuring trust, management efficiency, and stability of economic and corporate processes, contributes to the protection of the rights of all parties, and forms the legal basis for the development of civil and corporate law.

Keywords: fiduciary relationships, legal status of subjects of fiduciary relationships, fiduciary duties, fiduciary loyalty, fiduciary trust.

Романова Альона Сергіївна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії, історії та конституційного права Інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, https://orcid.org/ 0000-0003-2858-3052

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ФІДУЦІАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Зазначено, що правовий статус суб’єктів фідуціарних правовідносин визначає їхні права, обов’язки та відповідальність у межах довірчих відносин, встановлених законом або договором. Він ґрунтується на принципах лояльності, добросовісності, чесності та обачливості, які забезпечують захист інтересів довірителя та баланс між особистими і корпоративними цілями. Права фідуціарів та бенефіціарів охоплюють отримання інформації, участь в управлінні, а також право на прибуток, тоді як обов’язки передбачають дотримання стандартів поведінки, уникнення конфлікту інтересів і відповідальність за недбалість чи протиправну бездіяльність.

Аргументовано, що фідуціарні обов’язки формують фундамент довіри між учасниками корпоративних відносин. Вони проявляються у юридичному і етичному обов’язку діяти виключно в інтересах іншої особи у ситуаціях, заснованих на довірі. Вони вимагають від представника максимальної лояльності, добросовісності, розумності та чесності під час виконання своїх повноважень.

Наголошено на тому, що особливість фідуціарних відносин полягає в тому, що обов’язок фідуціарної лояльності є спільним для різних видів таких правовідносин, хоча його зміст залежить від сфери, у якій вони виникають. Лояльне ставлення є важливою складовою взаємин між людьми, проявляючись через повагу, довіру та підтримку. Ця якість формує основу міцних і здорових взаємин, допомагає зміцнювати довіру та підтримувати взаємоповагу, сприяє мирному вирішенню конфліктів і спільному розвитку.

Права сторін у фідуціарних правовідносинах визначаються їхнім юридичним статусом, однак загалом охоплюють можливість отримувати інформацію, брати участь в управлінні та претендувати на прибуток. У довірчих відносинах, зокрема, у межах договору доручення чи дії за довіреністю, обсяг прав визначається конкретним змістом довірчих повноважень, а втрата довіри може стати підставою для припинення відповідного правочину.

Зазначено, що правовий статус учасників фідуціарних відносин є ключовим елементом забезпечення довіри, ефективності управління та стабільності економічних і корпоративних процесів, сприяє захисту прав усіх сторін і формує правову основу для розвитку цивільного та корпоративного права.

Ключові слова: фідуціарні правовідносини, правовий статус суб'єктів фідуціарних правовідносин, фідуціарні обов'язки, фідуціарна лояльність, фідуціарна довіра.

Problem statement. The legal status of subjects of fiduciary relations is an important category of modern civil and corporate law, as it determines the legal possibilities, obligations and responsibilities of participants in fiduciary relations. Fiduciary relations are based on the principles of trust, loyalty, good faith and prudence, which ensures the protection of the interests of the principal and the balance between personal and corporate goals.

The study of the legal status of such subjects includes an analysis of their rights - to receive information, participate in management and profit - and obligations, including compliance with standards of conduct, avoidance of conflicts of interest and liability for unlawful inaction. The study of this issue is of practical importance for ensuring effective corporate governance, protecting the interests of participants in fiduciary relations and developing legal mechanisms that regulate fiduciary relations in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Important aspects of the obligations of subjects of fiduciary legal relations are highlighted by such Ukrainian scholars and practicing lawyers as: O. Baranets, G. Vronska, Yu. Klyuchkovsky, O. Kologoyda, B. Kofman, V. Kravchenko, V. Krat, G. Smirnov, E. Trubakov, E. Kharitonov, V. Shevchuk. It should be noted that although the issues of fiduciary legal relations were developed by scholars in the field of civil law, the issue of the legal status of subjects of fiduciary legal relations requires research.

The purpose of the article is to study the legal status of subjects of fiduciary legal relations.

Presentation of the main material. The legal status of a person is a legally defined position of a person in the state and society. It is an important component of his social status, reflects his role as a citizen and characterizes the relationships between the individual, the state and society organized on state principles. Such relationships arise in various spheres of public life, concern different groups of the population and state institutions and are regulated by almost all branches of national law of Ukraine. This makes it possible to distinguish different types of legal statuses depending on certain criteria [1, p. 110].

All entities designated by the term "legal entity" have a certain, albeit different in scope, set of rights and powers in both private law and public law spheres. This means that they are simultaneously endowed with two types of legal status - public and private.

For different entities, these statuses can differ significantly in scale and are in the ratio "main - auxiliary". Accordingly, all subjects of law are divided into two groups depending on which of these statuses – public or private – is the main one for them [2, pp. 3–36].

Depending on which branches of law determine the legal status of a person, different branch legal statuses are distinguished: constitutional law, civil law, administrative law, criminal law, family law, municipal law, etc. At the same time, the key basis of any legal status is the constitutional status of a person, within which rights, freedoms and obligations form a holistic and coherent complex. This is precisely why certain difficulties arise in normative drafting activities related to the development, regulation, adoption, implementation and provision of such a status.

At the same time, each branch of law has its own specific rights and obligations, characteristic only of it. The set of such special rights, freedoms and obligations, fixed within a separate industry, forms the concept of "industry legal status of an individual". It encompasses a complex of powers and other elements determined by the norms of a certain or several related branches of law [3, pp. 123-129].

Fiduciary duties form the foundation of trust between participants in corporate relations. In the context of frequent financial scandals and corporate conflicts, the importance of effective fiduciary control mechanisms increases significantly, because they ensure the legitimacy of management decisions and minimize the risks associated with potential conflicts of interest. Thanks to such duties, a system is created that prevents situations when the private interests of individuals may prevail over the interests of the corporation and its shareholders. Fiduciary duties are aimed at protecting the rights and legitimate interests of shareholders, guaranteeing the management of the company in their favor and ensuring a fair distribution of profits and management powers [4, pp. 731-734].

Fiduciary duties are a legal and ethical obligation to act exclusively in the interests of another person (principal) in situations based on trust. They require the representative to exercise maximum loyalty, good faith, reasonableness and honesty in the performance of their duties. The executors of such duties can be heads of enterprises, trusts, lawyers, accountants and other professionals whose activities are based on trust relationships [5].

In the USA, the fiduciary duties of directors are a key component of the corporate governance system, as they determine the responsibility of managers to the company and its shareholders. The basis of such duties are the principles of good faith, loyalty, and care. An important place is also occupied by the doctrine of the Business Judgment Rule - a rule that provides directors with protection from liability for management decisions if they were made honestly, with sufficient information, and in the interests of the company, even if these decisions subsequently caused financial losses [6]. The peculiarity of fiduciary relations is that the duty of fiduciary loyalty is common to different types of such legal relations, although its content depends on the sphere in which they arise.

For example, the principle of loyalty in corporate law and in the field of legal representation implies the same requirement to avoid a conflict of interest, but in corporate relations this duty does not include the need for constant communication with the client - such an element is inherent in representative legal relations.

It is worth considering that, despite the use of the concept of "duty of loyalty", fiduciary loyalty is not a legal duty in the narrow sense of this term, since there is no clear model of behavior that the client could demand from his lawyer or advocate. In other words, it is impossible to force a lawyer through the court to "be loyal". The duty of loyalty should be understood as a legal standard formed from a set of certain rules, which should ensure that the lawyer acts in the best interests of the client and does not receive undue benefit at his expense [7, pp. 77-83].

Loyalty is an important component of relationships between people, manifested through respect, trust and support. It is important in both personal and professional life. The main way to demonstrate loyalty is through concrete actions, reflected in words, deeds and a positive attitude towards others. Loyalty also involves keeping one's promises, fulfilling one's duties conscientiously, and being honest and open in communication.

This quality forms the basis of strong and healthy relationships, helps to strengthen trust and maintain mutual respect, promotes peaceful conflict resolution and joint development. In teams where loyalty prevails, people mutually support each other and work to achieve common goals. Loyalty can be developed both in one's own behavior and in the process of interacting with others. Important elements of this process are attentive attitude to the opinions and interests of others, respect, understanding, and readiness for change and self-improvement [8].

According to Art. 63 of the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies" officials of the management bodies of a joint stock company are obliged to act in the interests of the company, to comply with the norms of legislation, the provisions of the charter and internal documents of the company. According to Articles 6 and 13 of the Civil Code of Ukraine, the good faith and reasonableness of participants in civil legal relations are presumed. In judicial practice, the principles of proportionality and adversarial nature are actively applied, which means: the obligation to prove the bad faith or lack of care of the official rests with the plaintiff, who files a derivative claim for compensation for damages.

Wrongful inaction is not limited to passive behavior, but involves the failure to perform actions directly specified by law, charter or contract. Inaction can be considered the cause of the damage caused only when it is established that the performance of appropriate actions by the defendant could have prevented the occurrence of damage to the company [9, pp. 59-77].

In order for inaction to be recognized as unlawful, it is not enough to simply state the improper or untimely performance of mandatory actions. It is necessary to take into account the specific reasons, conditions and circumstances due to which the actions stipulated by law were actually not performed or were performed with a violation of the deadlines. In addition, it is necessary to assess the legal content, significance, duration and limits of the unlawful inaction, establish the factual grounds for its termination, and also determine the extent to which such inaction caused harm or violated the rights and interests of the interested person.

The rights of the parties in fiduciary legal relations are determined by their legal status, but generally include the ability to receive information, participate in management and claim profit. In fiduciary relations, for example, within the framework of a contract of agency or an action under a power of attorney, the scope of rights is determined by the specific content of the fiduciary powers, and loss of trust may be a reason for terminating the relevant transaction.

The right of a participant (shareholder, member) of a corporation to information is a non-property corporate right that provides the opportunity to receive information not only about the legal entity itself and its activities, but also any information that may be important for the implementation of its corporate interests. The main ways to exercise this right are: - submitting a request and receiving a response from the legal entity; - reviewing information during the preparation and holding of general meetings; - receiving notifications that the company is obliged to send to the participant (shareholder) in cases provided for by law [10, pp. 244-250].

The right to receive information provides the opportunity for participants to know about the state of affairs and activities of the principal, which allows them to assess the effectiveness of management and protect their own interests.

The content of the right to participate in management is that in fiduciary relationships, a participant often has the right to participate in the management of assets or business. This can be manifested through the right to vote at meetings, participation in decision-making or other forms of control over the activities of the principal.

The right to profit is that the participants have the right to receive a share of the profit from the activities managed by the principal. The amount of this share and the procedure for its payment are determined by the terms of the contract between the parties.

In some cases, for example, in joint-stock companies, the right to dividends may be granted only to a certain category of participants at the time of payment. In fiduciary relationships, this right may also be regulated by the provisions of the contract and be limited by its terms.

Legal relations based on trust, mutual respect, and loyal attitude of the parties develop without violations of the rights and obligations of the parties. The subjects of these legal relations must conscientiously fulfill the obligations assigned to them on the basis of the norms of law, as well as be guided by the moral and ethical principles of interaction between the parties.

Conclusions. The legal status of fiduciary relations determines their rights, obligations and responsibilities within the framework of trust relationships established by law or contract. It is based on the principles of loyalty, good faith, honesty and prudence, which ensure the protection of the interests of the principal and a balance between personal and corporate goals. The rights of fiduciaries and beneficiaries include obtaining information, participation in management, as well as the right to profit, while the duties include compliance with standards of conduct, avoidance of conflicts of interest and liability for negligence or unlawful inaction.

Thus, the legal status of participants in fiduciary relations is a key element in ensuring trust, management efficiency and stability of economic and corporate processes, contributes to the protection of the rights of all parties and forms the legal basis for the development of civil and corporate law.

References:

1. Kravchenko V. V. (2004). Konstytutsiine pravo Ukrainy: Navchalnyi posibnyk. [Constitutional Law of Ukraine: Textbook]. Vyd. 3-tie, vypravl. ta dopovn. K. : Atika. 512 s. [in Ukrainian].

2. Kliuchkovskyi Yu. B. (2023). Katehoriia «iurydychna osoba» z tochky zoru publichnoho prava. [The category of "legal entity" from the point of view of public law]. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava. № 4. S. 3–36. [in Ukrainian].

3. Kofman B. Ya. (2020). Aktualni pytannia normoproiektuvannia pravovoho statusu liudyny i hromadianyna v konstytutsiinomu pravi Ukrainy: do formuvannia paradyhmy protsesualno-stadiinoho zabezpechennia. [Current issues of normative design of the legal status of a person and a citizen in the constitutional law of Ukraine: towards the formation of a paradigm of procedural and stage-based support]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 2. S. 123-129. [in Ukrainian].

4. Kharytonov Ye. O. (2023). Fidutsiarni oboviazky uchasnykiv korporatyvnykh vidnosyn v pravi YeS ta zakonodavstvi derzhav-chleniv YeS. [Fiduciary duties of participants in corporate relations in EU law and the legislation of EU Member States]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 10. S. 731-734. [in Ukrainian].

5. Baranets O. (2024). Rozvytok praktyky Verkhovnoho Sudu u sferi korporatyvnykh sporiv: kontekst naikrashchykh interesiv kompanii (fidutsiarni oboviazky kerivnykiv). [Development of the Supreme Court's practice in the field of corporate disputes: the context of the best interests of the company (fiduciary duties of managers)]. Verkhovnyi Sud. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_fid_obov_ker24_10_2024.pdf [in Ukrainian].

6. Vronska H. (2025). Fidutsiarni oboviazky kerivnykiv: mizhnarodnyi dosvid ta analiz sudovoi praktyky Ukrainy shchodo vidpovidalnosti u sferi korporatyvnoho upravlinnia. [Fiduciary duties of managers: international experience and analysis of Ukrainian judicial practice regarding liability in the field of corporate governance]. Verkhovnyi Sud. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Fidyctiarni_obovjazku.pdf [in Ukrainian].

7. Trubakov Ye. O. (2025). Fidutsiarnyi oboviazok loialnosti u vidnosynakh, poviazanykh iz yurydychnym predstavnytstvom. [Fiduciary duty of loyalty in relationships involving legal representation]. Nove ukrainske pravo. Vyp. 1. S. 77-83. [in Ukrainian].

8. Shevchuk V. (2025). Shcho take loialne stavlennia. [What is a loyal attitude?]. Onlain dovidnyk. https://xn----8sbptrz0c.xn--j1amh/%D0%BB/%D0%BB%D0%BE%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.html. [in Ukrainian].

9. Kolohoida O. (2021). Instytut yurydychnoi vidpovidalnosti v korporatyvnomu pravi. [The Institute of Legal Responsibility in Corporate Law]. Pravo Ukrainy. № 6. S. 59-77. [in Ukrainian].

10. Smirnov H. Yu. (2022). Korporatyvne pravo na informatsiiu: osoblyvosti realizatsii ta mekhanizmy poperedzhennia zlovzhyvan. [Corporate right to information: implementation features and mechanisms for preventing abuse]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 5. S. 244-250. [in Ukrainian].

Література:

1. Кравченко В. В. Конституційне право України: Навчальний посібник. Вид. 3-тє, виправл. та доповн. К. : Атіка, 2004. 512 с.

2. Ключковський Ю. Б. Категорія «юридична особа» з точки зору публічного права. *Український часопис конституційного права,* 2023. № 4. С. 3–36.

3. Кофман Б. Я. Актуальні питання нормопроєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України: до формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення. *Часопис Київського університету права*, 2020. № 2. С. 123-129.

4. Харитонов Є. О. Фідуціарні обов'язки учасників корпоративних відносин в праві ЄС та законодавстві держав-членів ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 10. С. 731-734.

5. Баранець О. Розвиток практики Верховного Суду у сфері корпоративних спорів: контекст найкращих інтересів компанії (фідуціарні обов'язки керівників). *Верховний Суд*. 2024. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_fid_obov_ker24_10_2024.pdf

6. Вронська Г. Фідуціарні обов'язки керівників: міжнародний досвід та аналіз судової практики України щодо відповідальності у сфері корпоративного управління. *Верховний Суд*. 2025. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Fidyctiarni_obovjazku.pdf

7. Трубаков Є. О. Фідуціарний обов'язок лояльності у відносинах, пов'язаних із юридичним представництвом. *Нове українське право*, 2025. Вип. 1. С. 77-83.

8. Шевчук В. Що таке лояльне ставлення. *Онлайн довідник*. https://xn----8sbptrz0c.xn--j1amh/%D0%BB/%D0%BB%D0%BE%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.html. Дата звернення: 03.12.2025.

9. Кологойда О. Інститут юридичної відповідальності в корпоративному праві. *Право України*, 2021. № 6. С. 59-77.

10. Смірнов Г. Ю. Корпоративне право на інформацію: особливості реалізації та механізми попередження зловживань. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022. № 5. С. 244-250.

UDC 347.9:344.3:17.023.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2148-2159

Tarasova Iryna Viktorivna Associate Professor, PhD in Law, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Kyiv, https//orcid.org/0009-0004-8883-7434

MEDIATION IN MEDICAL LEGAL RELATIONS: ETHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS FOR CONFLICT RESOLUTION

Abstract. The relevance of the study is determined by the persistent increase in conflicts in the healthcare sector and the limited capacity of traditional judicial mechanisms to respond effectively to their ethically and psychologically complex nature.

Medical legal relations combine legal, moral, and social dimensions, which results in increased patient vulnerability, asymmetry between the parties, and the significant role of trust in the process of providing medical care. Under these conditions, the search for alternative methods of conflict resolution capable of ensuring not only a formal legal settlement of the dispute but also the restoration of disrupted relationships becomes particularly important.

The purpose of the article is to provide a comprehensive examination of the ethical and legal nature of mediation in medical legal relations and to determine its potential as an instrument for the humanisation of mechanisms for the protection of human rights in the healthcare sector. To achieve this aim, systemic, formal-legal, comparative legal, and logical-legal methods of analysis were employed, which made it possible to consider mediation through the prism of the combination of legal regulation and the principles of medical ethics. In the course of the study, the specific characteristics of medical conflicts were examined, and the particularities of the application of mediation were identified with due regard to medical confidentiality, patient autonomy, and the professional responsibility of healthcare professionals. It is demonstrated that mediation in the healthcare sector performs not only a procedural but also a restorative function, contributing to a reduction in conflict and to the formation of constructive dialogue between the parties. The main advantages of mediation in comparison with judicial proceedings are identified, and the factors constraining its implementation in medical practice are revealed, in particular regulatory uncertainty and the absence of specialised ethical and legal standards. Prospects for further research are associated with the development of models for the normative entrenchment of mediation in the healthcare sector and the formulation of practical recommendations for its application in medical legal relations.

Keywords: conflict, dispute, alternative dispute resolution, post-conflict settlement, patient rights.

Тарасова Ірина Вікторівна доцент, кандидат юридичних наук, Київський кооперативний інститут бізнесу і права, м. Київ, https//orcid.org/0009-0004-8883-7434

МЕДІАЦІЯ В МЕДИЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена стійким зростанням конфліктів у сфері охорони здоров'я та обмеженими можливостями традиційних судових механізмів ефективно реагувати на їх етично й психологічно складний характер. Медичні правовідносини поєднують у собі правові, моральні та соціальні виміри, що зумовлює підвищену вразливість пацієнта, асиметрію сторін і значну роль довіри у процесі надання медичної допомоги. У цих умовах особливої ваги набуває пошук альтернативних способів врегулювання конфліктів, здатних забезпечити не лише формально-правове вирішення спору, а й відновлення порушених відносин. Метою статті є комплексне дослідження етико-правової природи медіації у медичних правовідносинах та визначення її потенціалу як інструменту гуманізації механізмів захисту прав людини у сфері охорони здоров'я. Для досягнення поставленої мети застосовано системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий і логіко-правовий методи аналізу, що дозволило розглянути медіацію крізь призму поєднання правового регулювання та принципів медичної етики. У ході дослідження розглянуто специфіку медичних конфліктів, визначено особливості застосування медіації з урахуванням лікарської таємниці, автономії пацієнта та професійної відповідальності медичного працівника. Доведено, що медіація у сфері охорони здоров'я виконує не лише процедурну, а й відновлювальну функцію, сприяючи зниженню конфліктності та формуванню конструктивного діалогу між сторонами.

Визначено основні переваги медіації порівняно з судовим розглядом, а також виявлено чинники, що стримують її впровадження у медичну практику, зокрема нормативну невизначеність і відсутність спеціалізованих етико-правових стандартів. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою моделей нормативного закріплення медіації у сфері охорони здоров'я та формуванням практичних рекомендацій щодо її застосування в медичних правовідносинах.

Ключові слова: конфлікт, спір, альтернативне вирішення спорів, постконфліктне врегулювання, права пацієнта.

Problem statement. The contemporary healthcare system is undergoing a period of transformation, which leads to an increase in conflicts among participants in medical legal relations. The digitalisation of medicine (electronic services, telemedicine) gives rise to new disputes concerning access to services and data

protection [11]. Resource scarcity and pandemic-related challenges intensify tensions and create ethical dilemmas in the allocation of care [12].

Decisions concerning life-saving interventions present particular complexity, as they extend beyond the bounds of purely legal regulation and require moral responsibility [2]. Judicial mechanisms are often ineffective due to formalism and high costs, which actualises the need for mediation [11].

International experience (the EU, the USA, Canada) confirms the effectiveness of mediation in reducing conflict and restoring trust [5], [11], [12]. In Ukraine, its application remains fragmented, although researchers emphasise the need for alternative means of protecting patients' rights [10].

The ethical dimension of conflicts (the right to life, patient autonomy, physician responsibility) underscores the significance of mediation as applied ethics [2]. The novelty of the study lies in the consideration of mediation as an integrated approach that combines law and ethics. The practical significance consists in the possibility of developing ethical and legal standards and internal policies of healthcare institutions that will reduce conflict and enhance trust in the system.

Prospects for further research are associated with the empirical assessment of the effectiveness of mediation and the development of models for its normative consolidation in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. In contemporary legal scholarship, mediation has become established as a key alternative method of conflict resolution. In Ukrainian studies, it is considered as a mechanism for the protection of human rights, as noted by O. Kusko [10], as an instrument for optimising civil justice, as emphasised by I. Zhushman, O. Ostrohliad, N. Cherniavska and O. Tselikovska [18], as well as as a response to the challenges of digitalisation, as highlighted by V. Horielova [8], [9].

In foreign literature, mediation in the field of healthcare is analysed in an interdisciplinary manner: as a means of dispute resolution with due regard to bioethics, as discussed by M. Lioupi, G. Kostoulas, K. Griva, P. Billinis and K. Tsiamis [12]; as a way of reducing conflict and restoring trust, as emphasised by J. Lindsey, C. Doyle and A. Wazynska-Finck [11]; as well as as an innovative model in medical practice, proposed by C. Diaz [5].Global studies confirm its significance for various jurisdictions.

The normative basis is provided by the Law of Ukraine "On Mediation" [16], which does not contain specific provisions regarding medicine, thereby creating a gap in legal regulation. In the international context of particular importance are the Directive 2008/52/EC [7] and the recommendations of the Council of Europe [4]. In Canada and the USA, special medical mediation programmes operate [1], [3].

Despite a considerable number of studies, the issue of mediation as a specialised mechanism for resolving medical conflicts, particularly in the context of ethical dilemmas, remains insufficiently explored, which underscores the relevance of further scholarly inquiry.

The aim of the article is to examine the ethical and legal foundations of mediation in the field of medical legal relations and to substantiate its potential as an instrument for the humanisation of human rights protection. The paper analyses conceptual approaches to mediation in law and medicine, outlines the specificity of conflicts in the provision of medical care, and considers the possibilities of integrating mediation into the healthcare system, taking into account the asymmetry of parties and ethical dilemmas. The conclusion is drawn that mediation constitutes an inter-disciplinary phenomenon that combines legal mechanisms with the principles of applied medical ethics.

Materials and Methods. The study was conducted using an interdisciplinary approach that combines legal science, applied ethics, and comparative law. The methodology takes into account the specificity of medical conflicts, which require evaluation not only from the standpoint of legality but also of value-based justification.

The dogmatic method was applied to analyse the Constitution of Ukraine [15], the Law "On Mediation" [16], healthcare legislation, and international instruments [7], [4]. A comparative legal approach enabled the juxtaposition of Ukrainian regulation with the practices of the EU, the USA, and Canada [1], [3]. The historical-legal method was employed to trace the evolution of mediation, while a systems analysis was used to identify the interrelations between legal norms, ethical principles, and practice.

The empirical basis includes case studies, analytical reports, publications, and international experience of medical mediation programmes. Additionally, sociological surveys regarding trust in the healthcare system and the willingness to engage in out-of-court dispute resolution were taken into account.

The selection of sources was carried out based on the criteria of relevance and ethical-legal pertinence. To synthesise the results, content analysis, a normative-value approach, and conceptual modelling were applied.

Thus, the combination of theoretical and empirical methods ensured a comprehensive analysis of mediation as a legal and ethical instrument for resolving medical conflicts.

Presentation of the main material. Mediation, as an institution of alternative dispute resolution, is traditionally considered in civil and commercial law, where it reduces the burden on the judicial system and facilitates the achievement of consensus between the parties [6]. In the sphere of medical legal relations, its significance acquires a qualitatively different dimension: mediation not only resolves a legal dispute but also restores trust between the patient and the healthcare professional, which is critically important for the effectiveness of the treatment process.

The legal foundation of mediation in medicine is formed at the intersection of civil law, medical law, and ethics. It is precisely the integration of these domains that allows mediation to be regarded as a specific mechanism taking into account the particularities of medical practice. It creates a space where legal arguments are combined with ethical considerations, resulting not only in the formal resolution of a dispute but also in the restoration of communication and mutual respect.

To demonstrate the practical value of mediation in medicine, it is appropriate to refer to real cases. Table 1 summarises examples of conflicts in the healthcare sector that were resolved through mediation. It illustrates that mediation is capable of addressing a conflict not only as a legal problem but also as a social and moral phenomenon.

Table 1

Cases of Mediation in Medicine

Case / Jurisdiction	**Ukrainian Name**	**Nature of the Conflict**	**Role of Mediation**
Health Mediation in Patient Rights Conflicts (USA, 2025)	"Mediation in Conflicts Concerning Patients Rights"	Patients contested the denial of access to certain medical services not covered by insurance.	Mediation enabled a compromise to be reached between patients and insurance companies, reducing litigation [5].
Applications of Medical Mediation (EU, 2025)	"Application of Medical Mediation"	Systematic analysis of hospital conflicts (informed consent, palliative care, physician errors).	Mediation demonstrated effectiveness in resolving ethical dilemmas and decreasing the number of legal claims [17].
Mediation in Healthcare: Enhancing Conflict Resolution (Bulgaria, 2024)	"Mediation in the Healthcare Sector: Enhancing Conflict Resolution"	Conflicts between patients and physicians due to expectations regarding new technologies and treatments.	Mediation helped reconcile the positions of the parties, avoiding escalation into court proceedings [6].
Medical Mediation in Pediatric Hospitals (Australia, 2023)	"Mediation in Children`s Hospitals"	Conflicts between parents and physicians concerning the treatment of children in critical conditions.	Following the implementation of mediation, the number of "intractable" conflicts was significantly reduced [14].

Thus, the examples presented in Table 1 confirm that mediation in the healthcare sector is an effective instrument not only for the legal resolution of disputes but also for the restoration of trust, the reduction of conflict, and the reconciliation of ethical dilemmas. Its practical application in various countries demonstrates the universality of the approach and its potential for adaptation to the Ukrainian context.

Let us turn to the consideration of the specificity of conflicts in medical legal relations, as it is precisely their multidimensionality and ethical intensity that determine the need to use mediation as a specialised mechanism of resolution. To better understand the multidimensional nature of conflicts in the healthcare sector, it is appropriate to summarise their main types and illustrate characteristic examples.

Table 2

Types of Conflicts in Medical Legal Relations

Type of Conflict	**Characteristics**	**Examples**
Patient - Physician	Arises from asymmetry of knowledge, expectations, and the patient`s psychological vulnerability	Disagreement over diagnosis, informed consent, and treatment methods
Patient – Healthcare System	Related to organisational decisions, financial constraints, and service accessibility	Denial of medication, resource shortages, and surgical waiting lists
Internal Conflicts among Healthcare Professionals	Develop within the professional environment due to working conditions, autonomy, and responsibility	Disputes between physicians and administration, conflicts regarding clinical decisions

As can be seen from the diagram (Table 2), conflicts in medical legal relations vary in nature and level of manifestation. They may arise at the interpersonal level (patient-physician), at the institutional level (patient-system), as well as within the professional environment (healthcare staff-administration). It is precisely this multi-level character that explains the complexity of their resolution and substantiates the need to use mediation as an instrument capable of combining legal and ethical dimensions.

In Ukrainian hospitals, conflicts concerning patients' informed consent to medical interventions are widespread. Patients or their relatives often consider the physician's explanations insufficient, whereas the healthcare professional refers to compliance with legislation [15, art. 39]. Such situations touch not only upon legal but also ethical issues of autonomy and trust, and it is precisely mediation that allows judicial escalation to be avoided by creating a space for dialogue and the restoration of trust. Conflicts in the healthcare sector differ from classical disputes due to the asymmetry of the parties: the patient is in a vulnerable position, whereas the physician or institution possesses knowledge and resources [6], [5]. Their content extends beyond legal claims, encompassing emotions, fear, and a sense of injustice [17], which renders judicial mechanisms largely ineffective. Separately, conflicts arise between the patient and the institution as such (organisational decisions, financial constraints, accessibility of services) [4], as well as internal disagreements between healthcare staff and administration regarding working conditions and professional autonomy [14]. A significant factor exacerbating conflicts is the imperfection of regulatory frameworks: gaps in legislation, unclear boundaries of the physician's responsibility, and weak regulation of alternative dispute resolution mechanisms [15], [16], [7].

Thus, conflicts in medical legal relations are characterised by ethical intensity, emotional complexity, and institutional multi-levelness, which substantiates the need for mediation as an instrument capable of integrating legal and moral dimensions and ensuring the realisation of the human right to healthcare.

The ethical and legal foundations of mediation in the field of medical legal relations are shaped within a particular normative-value framework, where law cannot function in isolation from the moral imperatives of professional medical practice [8]. Unlike classical legal disputes, in which formal-legal evaluation of the parties' actions predominates, medical conflicts almost always touch upon fundamental issues of human dignity, bodily integrity, trust, and responsibility for life and health [7]. For this reason, mediation in this sphere acquires not only procedural significance but also profound ethical importance.

To better understand the characteristics of mediation in the healthcare sector, it is appropriate to summarise its key principles and show (Table 3) how they acquire specific meaning in medical legal relations [6], [14].

Table 3

Fundamental Principles of Mediation in Medicine

Principle	**General Meaning**	**Specificity in Medical Legal Relations**
Voluntariness	Participation of the parties in the procedure is voluntary	The patient has the opportunity to express their position without fear of pressure from the medical institution
Confidentiality	Information obtained during mediation is not disclosed	Correlates with medical confidentiality, ensuring the privacy of health information
Neutrality	The mediator is impartial and does not support any party	Requires sensitivity to the asymmetry between the parties and differing starting positions
Equality of the Parties	Each party has equal rights in the process	Ensures a balance between the patient’s rights and the professional duties of the physician

As can be seen from Table 3, the principles of mediation in the field of medicine acquire additional ethical significance, creating conditions for the restoration of trust between the patient and the physician. Mediation functions not only as a legal procedure but also as a mechanism for the humanisation of conflicts.

Voluntariness implies the genuine possibility for the patient to express their position without pressure [8]. Confidentiality correlates with medical secrecy [7]. The neutrality of the mediator entails sensitivity to the asymmetry of the parties [6]. Equality of the parties means creating a balance between the patient's rights and the professional duties of the physician [14]. An example from children's hospitals in the United Kingdom demonstrates that confidentiality facilitates open dialogue [4].

Thus, the principles of mediation become ethical guidelines that integrate legal norms with moral imperatives and foster a culture of dialogue in medicine. They ensure the realisation of patient autonomy and physician responsibility, with the mediator performing the role of an ethical balancer. Mediation transforms conflict into a process of seeking a solution, recognising the value of life, professional integrity, and trust in the healthcare system.

The practical implementation of mediation in the healthcare sector across different legal systems demonstrates that its effectiveness largely depends on institutional structuring and the degree of integration into the overall model of medical governance. In countries with a well-developed culture of alternative dispute resolution, mediation in medicine operates not as an isolated experiment but as an integral component of a comprehensive system for protecting patients' rights and the professional autonomy of healthcare professionals.

For greater clarity, it is appropriate to compare practical models of applying mediation in the healthcare sector across different countries (Table 4). This allows for the identification of common features and the specific characteristics of each legal system.

Table 4

Comparative Models of Mediation in the Healthcare Sector

Юрисдикція	**Institutional Features**	**Main Focus**	**Outcomes / Effects**
European Union	Patient Ombudsmen, Ethics Committees, Insurance Mechanisms	Early Conflict Resolution, Trust in the Healthcare System	Reduction of the Number of Court Claims, Increased Transparency of Decisions [4], [17].
USA and Canada	Mandatory stage of pre-trial settlement, integration into judicial procedures	Reduction of judicial burden, explanation of the causes of adverse treatment outcomes	Compensation Not Only Financial but Also in the Form of Explanations and Apologies [1], [5].
Ukraine	Fragmentary Implementation, Lack of Established Procedures	Search for a model of adaptation to the national legal framework	Need for Raising Awareness among Patients and Physicians, and for Regulatory Detailing [8], [9], [16].

As can be seen from Table 4, models of mediation in the healthcare sector have a universal character but differ depending on legal culture and institutional conditions. For Ukraine, it is important to develop a national model that takes into account international experience and corresponds to national realities, providing for the creation of a regulatory framework, the training of specialised mediators, and the integration of mediation into the practice of healthcare institutions.

In the European Union, mediation is combined with the activities of ombudsmen, ethics committees, and insurance mechanisms, which allows conflicts to be resolved at an early stage and helps maintain trust in the healthcare system [4], [17]. In the United States and Canada, it is integrated into pre-trial procedures and assists the parties in focusing on explaining the causes of adverse treatment outcomes and seeking forms of compensation that go beyond financial reimbursement [1], [5].

The success of mediation largely depends on the professional training of mediators and their specialisation in the healthcare sector, which enhances the quality of communication and reduces the risk of conflict re-escalation [14].

In the Ukrainian context, the potential for applying mediation in the medical field has so far been realised only fragmentarily. The absence of established procedures, low levels of awareness among patients and healthcare professionals, and limited regulatory specification hinder the development of this institution [8], [9], [16]. At the same time, it is precisely international experience that provides guidelines for adapting mediation to the national legal framework, taking into account the specifics of the healthcare system and the level of legal culture.

Thus, practical models of applying mediation in the healthcare sector demonstrate its universal character while also highlighting the need for sensitive adaptation to the specific socio-legal context. For Ukraine, this entails the gradual institutional implementation of mediation as an element of medical governance, capable not only of resolving conflicts but also of preventing their occurrence.

Consequently, the study has shown that mediation in medical legal relations cannot be regarded merely as a general civil procedure. Its specificity lies in the integration of legal regulation with the ethical principles of medicine, which transforms the logic of conflict resolution from an adversarial to a restorative approach.

The advantages of mediation over traditional mechanisms have been identified: it reduces conflict, restores communication between the parties, and minimises financial and time costs, complementing the right to judicial protection. At the same time, barriers have been observed - regulatory uncertainty, institutional unpreparedness of healthcare institutions, low levels of trust in extrajudicial procedures, and a shortage of specialised mediators.

The necessity of developing ethical and legal standards for mediation has been substantiated, taking into account the asymmetry of the parties, medical confidentiality, and the high requirements for mediator competence. Their implementation will contribute to the institutionalisation of mediation and the enhancement of trust in it.

The results obtained confirm the advisability of integrating mediation into the healthcare system as an ethically balanced and legally effective mechanism for conflict resolution. Mediation emerges as a complex legal and ethical phenomenon that combines the norms of medical law with the principles of bioethics and shifts dispute resolution from the search for blame to the pursuit of a just outcome. These findings are significant for the development of medical law doctrine and provide a practical foundation for the implementation of mediation as a component of a modern, patient-oriented healthcare system that respects human dignity and the right to quality care.

Conclusions. Mediation in medical legal relations is not only an alternative method of dispute resolution but also an independent ethical and legal instrument that combines legal mechanisms with moral principles and addresses the challenges of the modern healthcare system. Its specificity lies in the restorative approach, aimed at fostering trust between the patient and the physician.

The ethical and legal foundations of mediation ensure a balance between patient autonomy and the professional responsibility of the physician, with a key role assigned to the mediator as a guarantor of fairness and consideration of the asymmetry between

the parties. Analysis of international models has confirmed the effectiveness of mediation, yet for Ukraine, barriers remain - regulatory uncertainty, institutional unpreparedness, and a low level of legal culture. Therefore, it is necessary to develop specific ethical and legal standards and to integrate mediation into the healthcare system.

The practical significance of the results lies in their potential use for internal policies of healthcare institutions, the training of professional mediators, and the adaptation of international experience. Further research should focus on regulatory codification, educational programmes, and empirical assessment of the effectiveness of mediation, which will contribute to the development of a culture of trust and partnership in medicine.

References:

1. ADR Institute of Canada. (2025). *Mediator designations: Qualified and Chartered Mediator programs*. https://adric.ca/professional-designations/mediator-designations/

2. Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2019). *Principles of biomedical ethics*. Oxford University Press.

3. Canadian International Institute of Applied Negotiation. (2024). *Learning Module Two: Mediation program overview*. https://ciian.org/learning-mod-2/

4. Council of Europe. (2019). *Recommendations of the Committee of Ministers to Member States concerning mediation*. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/mediation

5. Diaz, A. I. (2025, December 9). *Health mediation: A new perspective on health conflict resolution*. Petrie-Flom Center, Harvard Law School. https://petrieflom.law.harvard.edu/2025/12/09/health-mediation-a-new-perspective-on-health-conflict-resolution/

6. Dimitrov, K., & Miteva-Katrandzhieva, T. (2024, December 10). Mediation in healthcare: Enhancing conflict resolution between patients and physicians beyond the courtroom. *Cureus*, *16*(12), Article e75487. https://doi.org/10.7759/cureus.75487

7. European Parliament & Council of the European Union. (2008). Directive 2008/52/EC on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union, L 136*, 3–8. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj/eng

8. Horielova, V. Yu. (2025a). *Mediatsiia: navchalnyi posibnyk* [Mediation: A textbook]. Yurydyka.

9. Horielova, V. Yu. (2025b). Etychno-pravovi vyklyky onlain-mediatsii [Ethical and legal challenges of online mediation]. *Yurydychnyi visnyk*, *1*, 24–30. https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.3

10. Kusko, R. V. (2022). Mediatsiia yak alternatyvnyi zasib zabezpechennia prav i svobod liudyny v Ukraini [Mediation as an alternative means of ensuring human rights and freedoms in Ukraine]. *Law and Safety*, (11).

11. Lindsey, J., Doyle, P., & Wazynska-Finck, A. (2024). Securing therapeutic justice through mediation: The challenge of medical treatment disputes. *Legal Studies*, *45*(1), 26–34. https://doi.org/10.1017/lst.2024.3

12. Lioupi, O., Kostoulas, P., Griva, K., Billinis, C., & Tsiamis, C. (2025). Applications of medical mediation: A systematic review of its role in healthcare dispute resolution and bioethical decision-making. *Healthcare*, *13*(24), Article 3235. https://doi.org/10.3390/healthcare13243235

13. Menkel-Meadow, C. (2015). *Mediation, arbitration, and alternative dispute resolution (ADR).* In J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (2nd

ed., Vol. 14, pp. 572–577). Elsevier. UC Irvine School of Law Research Paper No. 2015-59. https://ssrn.com/abstract=2608140

14. Pries, A., Bhatia, N., & Michalson, P. (2023). Defining the role of facilitated mediation in medical treatment decision-making for seriously ill children in the Australian clinical context. *Clinical Ethics*, *18*(2), 192–204. https://doi.org/10.1177/14777509221125340

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992, November 19). *Fundamentals of the legislation of Ukraine on healthcare* (Law No. 2801-XII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12?lang=en#Text

16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021, November 16). *On Mediation* (Law No. 1875-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20?lang=en#Text

17. Zhang, H., Gu, Y., Liang, B., Gao, Y., Zhang, F., & Yun, L. (2024). Eager for an innovative path: Solving the puzzle of medical dispute resolution in China combined with bibliometric analysis. *Frontiers in Health Services*, *4*, Article 1445536. https://doi.org/10.3389/frhs.2024.1445536

18. Zhushman, M. V., Ostrohliad, D. A., Cherniavska, D. S., & Tselikovska, O. A. (2021). Mediation in civil proceedings. *Law and Safety*, (12), 128–130. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/28

Література:

1. ADR Institute of Canada. Mediator designations: Qualified and Chartered Mediator programs. 2025. URL: https://adric.ca/professional-designations/mediator-designations/

2. Beauchamp TL, Childress JF. Principles of biomedical ethics. Oxford University Press. 2019.

3. Canadian International Institute of Applied Negotiation. Learning Module Two: Mediation program overview. 2024. URL: https://ciian.org/learning-mod-2/

4. Council of Europe. Recommendations of the Committee of Ministers to Member States concerning mediation. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). 2019. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/mediation

5. Diaz AI. Health mediation: A new perspective on health conflict resolution. Petrie-Flom Center, Harvard Law School. 9 Dec 2025. URL: https://petrieflom.law.harvard.edu/2025/12/09/health-mediation-a-new-perspective-on-health-conflict-resolution/

6. Dimitrov K, Miteva Katrandzhieva T. Mediation in healthcare: Enhancing conflict resolution between patients and physicians beyond the courtroom. Cureus. 10 Dec 2024. Vol. 16, No. 12. Article e75487. DOI: https://doi.org/10.7759/cureus.75487

7. European Parliament, Council of the European Union. Directive 2008/52/EC on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Official Journal of the European Union. 2008. L 136. P. 3–8. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj/eng

8. Horielova VYu. Mediatsiia: navchalnyi posibnyk [Медіація: навчальний посібник]. Yurydyka. 2025.

9. Horielova VYu. Etychno pravovi vyklyky onlain mediatsii [Етично-правові виклики онлайн медіації]. Yurydychnyi visnyk. 2025. No. 1. P. 24–30. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.3

10. Kusko RV. Mediatsiia yak alternatyvnyi zasib zabezpechennia prav i svobod liudyny v Ukraini [Медіація як альтернативний засіб забезпечення прав і свобод людини в Україні]. Law and Safety. 2022. No. 11.

11. Lindsey J, Doyle P, Wazynska-Finck A. Securing therapeutic justice through mediation: the challenge of medical treatment disputes. Legal Studies. 2024. Vol. 45, No. 1. P. 26–34. DOI: https://doi.org/10.1017/lst.2024.3

12. Lioupi O, Kostoulas P, Griva K, Billinis C, Tsiamis C. Applications of medical mediation: A systematic review of its role in healthcare dispute resolution and bioethical decision-making. Healthcare. 2025. Vol. 13, No. 24. Article 3235. DOI: https://doi.org/10.3390/healthcare13243235

13. Menkel-Meadow C. Mediation, arbitration, and alternative dispute resolution (ADR). In: Wright JD (ed.). International encyclopedia of the social & behavioral sciences. 2nd ed. Vol. 14. Elsevier. 2015. P. 572–577. UC Irvine School of Law Research Paper No. 2015-59. URL: https://ssrn.com/abstract=2608140

14. Pries A, Bhatia N, Michalson P. Defining the role of facilitated mediation in medical treatment decision making for seriously ill children in the Australian clinical context. Clinical Ethics. 2023. Vol. 18, No. 2. P. 192–204. DOI: https://doi.org/10.1177/14777509221125340

15. Verkhovna Rada of Ukraine. Fundamentals of the legislation of Ukraine on healthcare (Law No. 2801 XII). 19 Nov 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12?lang=en#Text

16. Verkhovna Rada of Ukraine. On Mediation (Law No. 1875 IX). 16 Nov 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20?lang=en#Text

17. Zhang H, Gu Y, Liang B, Gao Y, Zhang F, Yun L. Eager for an innovative path: Solving the puzzle of medical dispute resolution in China combined with bibliometric analysis. Frontiers in Health Services. 2024. Vol. 4. Article 1445536. DOI: https://doi.org/10.3389/frhs.2024.1445536

18. Zhushman MV, Ostrohliad DA, Cherniavska DS, Tselikovska OA. Mediation in civil proceedings. Law and Safety. 2021. No. 12. P. 128–130. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/28

УДК 347.63:341.231.14

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2160-2174

Антошкіна Валерія Костянтинівна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2136-3073

ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У ДОГОВІРНОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ УЧАСТІ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ТА ВИЗНАЧЕННІ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу принципу найкращих інтересів дитини як визначального критерію допустимості та змістовної якості договірного врегулювання участі батьків у вихованні дитини й визначенні її місця проживання. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі приватної автономії у сучасних сімейних правовідносинах і поступовим зміщенням акценту від виключно судового розв'язання сімейних спорів до консенсусних моделей, зокрема сімейних договорів та медіації. Водночас перенесення центру ухвалення рішень із суду у сферу домовленостей між батьками загострює питання меж договірної свободи, оскільки такі домовленості безпосередньо впливають на права, добробут і безпеку дитини та можуть створювати ризики формалізації захисту її інтересів за відсутності повноцінного судового контролю.

Метою статті є комплексне дослідження договірних механізмів у сфері реалізації батьківських прав та обов'язків крізь призму принципу найкращих інтересів дитини з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини та практики національних судів. Методологічну основу становлять системний аналіз норм Сімейного кодексу України (зокрема ст. 109, 157, 160, 189), порівняльно-правовий та практикоорієнтований підхід із використанням правових позицій ЄСПЛ і Верховного Суду щодо індивідуалізованої оцінки потреб дитини, реального врахування її думки, недопустимості надмірного формалізму, збереження сімейних зв'язків та динамічності рішень у справах, що стосуються дітей.

У роботі обґрунтовується, що принцип найкращих інтересів дитини виконує функцію матеріальної межі автономії волі батьків у договірному регулюванні, компенсуючи брак детальних законодавчих стандартів і фрагментарність превентивного контролю за змістом сімейних домовленостей. Доведено, що договір щодо дитини доцільно розглядати не як альтернативу судовому захисту, а як превентивний інструмент реалізації прав дитини, який має відповідати не нижчим стандартам, ніж ті, що застосовуються судом. Сформульовано практичні орієнтири до змісту договорів: механізми перегляду

умов з урахуванням віку та позиції дитини; процедура реального врахування її думки; деталізований і здійсненний режим контактів (включно з дистанційними форматами в умовах воєнного стану та міграції); порядок узгодження рішень щодо освіти, лікування, поїздок; запобіжники від маніпуляцій та формального виконання домовленостей. Зроблено висновок, що такі елементи переводять принцип найкращих інтересів дитини з рівня загальної засади у площину практичного інструмента, придатного для застосування поза межами судового провадження, і сприяють зменшенню конфліктності у сфері батьківських правовідносин.

Ключові слова: найкращі інтереси дитини; права дитини; сімейні договори; участь батьків у вихованні; місце проживання дитини; автономія волі; практика ЄСПЛ; національна судова практика.

Antoshkina Valeriia Kostiantynivna Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Private Higher Educational Institution “European University”, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2136-3073

THE BEST INTERESTS OF THE CHILD PRINCIPLE IN THE CONTRACTUAL REGULATION OF PARENTAL PARTICIPATION IN UPBRINGING AND THE DETERMINATION OF A CHILD’S PLACE OF RESIDENCE: ECtHR AND NATIONAL COURT PRACTICE

Abstract. The article examines the best interests of the child principle as a decisive standard for assessing the admissibility and substantive quality of contractual arrangements governing parental involvement in a child’s upbringing and the determination of the child’s place of residence. The relevance of the study is driven by the growing role of private autonomy in modern family relations and the gradual shift from exclusively judicial dispute resolution toward consensual models, including parental agreements and family mediation. At the same time, transferring decision-making from courts to parental negotiations intensifies the question of the limits of contractual freedom, since such agreements directly affect the rights, well-being, and safety of the child and may create risks of merely formal protection in the absence of full judicial scrutiny.

The aim of the article is to provide a comprehensive analysis of contractual mechanisms related to the exercise of parental rights and duties through the lens of the best interests of the child principle, taking into account the standards developed by the European Court of Human Rights and the case law of national courts. The methodological framework combines a systemic analysis of relevant provisions of the Family Code of Ukraine (in particular Articles 109, 157, 160, 189), a comparative legal perspective, and a practice-oriented approach grounded in the legal positions of the ECtHR and the Supreme Court concerning individualized assessment of a child’s needs, meaningful consideration of the child’s views, the prohibition of excessive

formalism, the preservation of family ties, and the dynamic nature of decisions in child-related matters.

The article argues that the best interests of the child principle operates as a substantive limit on parental autonomy in contractual regulation, compensating for the lack of detailed legislative standards and the fragmented nature of preventive control over the content of parental agreements. It is demonstrated that an agreement concerning a child should be viewed not as an alternative to judicial protection but as a preventive instrument for safeguarding the child's rights, which must meet standards no lower than those applied by courts. The article formulates practical guidelines for the content of such agreements, including: mechanisms for reviewing terms in light of the child's age and evolving position; procedures ensuring genuine consideration of the child's views; a detailed and practicable contact schedule (including remote communication formats in the context of martial law and migration); rules for joint decision-making on education, medical treatment, and cross-border travel; and safeguards against manipulation and purely formal compliance with agreed terms. The conclusion is that incorporating these elements translates the best interests principle from a general value into a practical tool capable of functioning outside judicial proceedings and contributes to reducing conflict in the sphere of parental legal relations.

Keywords: best interests of the child; children's rights; family agreements; parental involvement in upbringing; child's place of residence; party autonomy; ECtHR case law; national court practice.

Постановка проблеми. Сучасні сімейні правовідносини дедалі частіше характеризуються переходом від виключно судового вирішення спорів до використання договірних механізмів врегулювання конфліктів між батьками, зокрема щодо участі у вихованні дитини та визначення її місця проживання. Така тенденція відповідає загальноєвропейському підходу до зменшення конфронтаційності сімейних спорів, заохочення консенсусних рішень і посилення ролі приватної автономії сторін у сімейних правовідносинах. Водночас перенесення центру ухвалення рішень із суду у сферу домовленостей між батьками неминуче загострює питання критеріїв, за якими має оцінюватися допустимість і зміст таких домовленостей, особливо з огляду на те, що вони безпосередньо впливають на права та добробут дитини.

У цих умовах принцип забезпечення найкращих інтересів дитини набуває визначального значення. Він є одним із ключових стандартів міжнародного та європейського права, закріпленим у Конвенції ООН про права дитини та послідовно розвиненим у практиці Європейського суду з прав людини, і слугує універсальним орієнтиром для оцінки будь-яких рішень, що стосуються дитини [1]. Однак застосування цього принципу у сфері договірного врегулювання сімейних відносин є особливо складним з огляду на його оціночний характер та необхідність забезпечення справедливого балансу між інтересами дитини й

правами її батьків, зокрема правом на повагу до сімейного життя. За відсутності повноцінного судового контролю саме цей принцип має виконувати функцію змістовного обмежувача автономії волі батьків і запобігати трансформації договірних механізмів у формальний інструмент, що не гарантує реального захисту прав дитини.

Метою статті є комплексний аналіз договірного врегулювання питань участі батьків у вихованні та визначенні місця проживання дитини крізь призму принципу найкращих інтересів дитини з урахуванням стандартів ЄСПЛ та практики національних судів. Такий підхід дозволяє окреслити межі автономії волі батьків у сімейних правовідносинах і водночас визначити практичні механізми, здатні забезпечити реальний, а не формальний захист прав та добробуту дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визначення та забезпечення найкращих інтересів дитини посідає важливе місце у вітчизняній доктрині сімейного права. Теоретичні аспекти цього принципу, його оціночну правову природу та співвідношення з правами батьків досліджували, зокрема, З. В. Ромовська, І. В. Жилінкова, Т. С. Томляк, тоді як питання врахування інтересів дитини у цивільному судочинстві, насамперед у спорах щодо визначення місця проживання дитини та участі батьків у її вихованні, аналізували Н. В. Волкова, О. В. Ступак. Водночас договірний вимір реалізації цього принципу залишається менш опрацьованим: попри наявність досліджень сімейно-правових договорів між батьками, основна увага в них приділялася формі та правовій природі таких домовленостей, а не виробленню змістовних стандартів урахування найкращих інтересів дитини поза межами судового контролю. Саме тому у статті пропонується аналіз принципу найкращих інтересів дитини крізь призму судової практики з метою напрацювання підходів до його належної реалізації при укладенні сімейних договорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини належить до фундаментальних засад сучасного сімейного права та водночас є однією з найбільш складних для практичного застосування правових категорій. Його закріплення у міжнародних актах, передусім у статті 3 Конвенції ООН про права дитини, а також у національному законодавстві України (зокрема, у положеннях Сімейного кодексу України), не знімає проблеми змістовного наповнення цього принципу та меж його тлумачення.

У теорії права обґрунтовується позиція, відповідно до якої, попри оціночний характер поняття «найкращі інтереси дитини», воно не може залишатися виключно абстрактною конструкцією і потребує певної концептуальної формалізації. Так, Т. С. Томляк пропонує розглядати найкращі інтереси дитини як фундаментальну правову категорію, сформовану в міжнародному та національному праві для позначення вищого ступеня врахування потреб дитини та забезпечення її добробуту, безпеки і гармонійного розвитку відповідно до конкретних соціально-економічних і політичних умов суспільства. При цьому

наголошується, що зазначена категорія не є статичною, а передбачає постійне зважування інтересів дитини в неоднорідному та конкурентному соціальному середовищі з урахуванням конкретних життєвих ситуацій. У такому розумінні принцип забезпечення найкращих інтересів дитини виступає не лише як ціннісна орієнтація, а як нормативний інструмент, що регламентує діяльність уповноважених суб'єктів щодо створення умов для реалізації, гарантування, охорони та захисту прав дитини, закріплених у міжнародних актах і відтворених у національному праві [2, С. 204].

Принцип найкращих інтересів дитини у сучасному сімейному праві виконує інструментальну функцію: він слугує методом правового аналізу та балансування, який дозволяє відступати від формального підходу заради захисту реального добробуту дитини. Йдеться не про автоматичну перевагу прав дитини над правами батьків, а про комплексну оцінку сукупності фізичних, психологічних, емоційних, соціальних та освітніх потреб дитини у конкретній життєвій ситуації. Саме в такому значенні принцип розкривається у практиці Європейського суду з прав людини, який послідовно підкреслює, що інтереси дитини мають першочергове значення, але не можуть визначатися ізольовано від контексту справи та прав інших учасників сімейних правовідносин.

Відтак співвідношення найкращих інтересів дитини з правами батьків не має характеру жорсткої ієрархії. Як справедливо зазначає І. А. Кирильчук, батьківські права визнаються самостійною правовою цінністю, однак вони є функціонально обмеженими: їх реалізація допустима лише остільки, оскільки вона не завдає шкоди дитині та сприяє її гармонійному розвитку [3]. У цьому проявляється правозахисна природа принципу найкращих інтересів дитини, який не усуває батьків із правового поля, а визначає межі допустимого приватного волевиявлення у сфері дитячого добробуту.

Такий підхід закономірно переводить дискусію у площину меж автономії волі батьків у сімейних правовідносинах. Особливої складності це питання набуває у площині договірного врегулювання, де баланс інтересів формується не через судову процедуру з притаманними їй процесуальними гарантіями, а шляхом приватного волевиявлення сторін. За цих умов принцип найкращих інтересів дитини виступає матеріальною межею договірної свободи, що потребує додаткових механізмів забезпечення — зокрема в умовах воєнного стану, коли безпекові, психологічні та соціальні чинники істотно впливають на зміст і динаміку сімейних домовленостей [4].

Усвідомлення складності забезпечення найкращих інтересів дитини у питаннях виховання та визначення місця її проживання, а також необхідності збалансованого врахування прав і законних інтересів обох батьків, зумовило пошук правових механізмів, здатних поєднати гнучкість приватного врегулювання з належними гарантіями захисту дитини. Саме в цій логіці сучасне сімейне законодавство України, з прийняттям Сімейного кодексу, закріпило можливість договірного врегулювання окремих аспектів батьківських прав та обов'язків,

виходячи з презумпції здатності батьків до відповідального та добросовісного узгодження позицій у разі відсутності гострого конфлікту. Такі механізми покликані розширити автономію волі батьків, які зберегли можливість домовлятися у спокійний, неконфронтаційний спосіб, що корелює з розвитком і поширенням інституту сімейної медіації як альтернативи судовому спору.

Водночас сама наявність договірних інструментів не знімає проблеми забезпечення найкращих інтересів дитини, а, навпаки, актуалізує питання змістовних меж такої автономії та критеріїв її реалізації. З огляду на це доцільно окреслити нормативну рамку договірного регулювання у сфері визначення місця проживання дитини та участі у її вихованні, а також проаналізувати ті принципи, дотримання яких дозволяє збалансувати інтереси сторін і відобразити вимоги законодавства та міжнародних стандартів у конкретних умовах сімейних договорів.

Ключовим нормативним орієнтиром у цьому контексті є ст. 109 Сімейного кодексу України [5], яка передбачає подання до суду договору про дітей як обов'язкової умови розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, що має дітей (ч. 1 ст. 109 СК України). Такий договір має визначати, з ким із батьків проживатиме дитина, яку участь у забезпеченні умов її життя братиме той із батьків, хто проживатиме окремо, а також умови здійснення ним права на особисте виховання. За своєю логікою ця конструкція покликана зафіксувати досягнутий сторонами компроміс і забезпечити припинення шлюбу без переходу до спору по суті.

Однак уже на рівні нормативної моделі виявляється внутрішня напруга: договір за ч. 1 ст. 109 СК України фактично поєднує немайнові домовленості щодо виховання з майновими елементами, пов'язаними із забезпеченням умов життя дитини. Водночас аліментні домовленості підпадають під дію спеціальних приписів, які встановлюють підвищені вимоги до форми та нотаріального посвідчення договорів (ч. 2 ст. 109, ст. 189 СК України). Це породжує практичну невизначеність щодо допустимого обсягу договірного регулювання в межах одного документа та стимулює формування змішаних договорів, у яких питання місця проживання дитини, участі у вихованні та аліментного забезпечення поєднуються з метою досягнення більшої юридичної визначеності [6].

Іншим важливим елементом договірного регулювання є договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, передбачений ч. 4 ст. 157 СК України. На відміну від договору за ст. 109 СК України, ця конструкція прямо передбачає письмову форму з нотаріальним посвідченням, що формально підсилює зовнішній контроль за змістом домовленостей. Предметом такого договору є не створення чи обмеження батьківських прав як таких, а визначення порядку їх реалізації: режиму спілкування, тривалості контактів, місця зустрічей, можливості залучення третіх осіб тощо. Водночас навіть нотаріальна форма не усуває основної проблеми — оцінки відповідності погоджених умов найкращим

інтересам дитини, які за своєю природою є динамічними й залежать від віку, психологічного стану та життєвих обставин дитини.

Особливого значення в договірному регулюванні набуває питання волевиявлення дитини. Сімейний кодекс України пов'язує визначення місця проживання дитини з її віком: до десяти років — за згодою батьків; з десяти років — за спільною згодою батьків і дитини; з чотирнадцяти років дитина за умови окремого проживання батьків визначає місце проживання самостійно (ст. 160 СК України). Ці приписи суттєво обмежують автономію волі батьків, однак не містять чіткого процесуального механізму фіксації згоди дитини. У договірній практиці це створює ризик формального врахування її позиції або її підміни волею батьків без належних гарантій автентичності.

Контроль за дотриманням найкращих інтересів дитини при договірному врегулюванні має фрагментарний характер і залежить від обраної правової моделі. Перший варіант пов'язаний із поданням договору про дітей до суду в порядку ч. 1 ст. 109 СК України. У цьому випадку суд здійснює перевірку договору як умови розірвання шлюбу, однак така перевірка зазвичай має обмежений характер і зводиться до формальної оцінки наявності домовленостей між батьками без повноцінного аналізу їх відповідності індивідуальним потребам дитини. Другий варіант стосується договорів, укладених і нотаріально посвідчених поза судовою процедурою, які не підлягають попередньому судовому контролю. У таких випадках нотаріус перевіряє лише законність форми та справжність волевиявлення сторін, не маючи процесуальних інструментів для оцінки найкращих інтересів дитини, тоді як органи опіки та піклування залучаються епізодично й не здійснюють системного нагляду. За відсутності превентивного судового контролю саме зміст договору набуває вирішального значення, що зумовлює потребу у формуванні мінімальних змістовних стандартів договірного врегулювання, зорієнтованих на критерії найкращих інтересів дитини.

Отже, межі автономії волі батьків у договірному врегулюванні питань визначення місця проживання дитини та участі у її вихованні зумовлюються не лише прямими законодавчими заборонами, а й необхідністю забезпечення змістовного, а не формального врахування інтересів дитини. Це актуалізує потребу в подальшому розвитку доктринальних підходів і правозастосовних стандартів, які поєднували б гнучкість приватноправових механізмів із ефективними гарантіями захисту прав дитини відповідно до національного законодавства та міжнародних правозахисних стандартів. Стандарти забезпечення найкращих інтересів дитини у спорах щодо визначення місця її проживання та участі батьків у вихованні формувалися у практиці Європейського суду з прав людини поступово й послідовно. Уже в низці ранніх рішень Суд заклав базові орієнтири, які згодом набули системного характеру та стали методологічною основою для оцінки сімейних правовідносин крізь призму ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Так, у справі Neulinger and Shuruk v. Switzerland ЄСПЛ наголосив на обов'язку держави здійснювати індивідуалізовану й всебічну оцінку ситуації конкретної дитини, забороняючи формальне застосування законодавчих конструкцій без аналізу її реального добробуту, рівня адаптації до життєвого середовища та сталості соціальних зв'язків [7]. У рішенні X v. Latvia Суд додатково підкреслив, що механічне дотримання процедурних вимог без з'ясування думки дитини та без належного мотивування рішень становить порушення ст. 8 Конвенції [8]. Водночас у справах Sommerfeld v. Germany та Elsholz v. Germany ЄСПЛ сформулював стандарт збереження сімейних зв'язків, відповідно до якого держава зобов'язана вживати активних і ефективних заходів для підтримання контактів дитини з обома батьками, якщо такі контакти не створюють реальної загрози її добробуту [9, 10].

У сукупності правові позиції ЄСПЛ формують матеріальний підхід до оцінки рішень, що стосуються дитини, який, будучи розробленим у межах судового розгляду, має враховуватися і при договірному врегулюванні сімейних відносин між батьками. Відповідно, будь-яка домовленість щодо дитини повинна ґрунтуватися на індивідуалізованій оцінці її потреб, уникати формалізму та забезпечувати реальне збереження значущих сімейних зв'язків.

Аналіз сучасної практики ЄСПЛ свідчить про подальший розвиток і деталізацію цих підходів, які набувають системоутворюючого значення та дедалі активніше інтегруються у національне правозастосування. Верховний Суд України у своїх оглядах судової практики, аналітичних матеріалах і публічних виступах послідовно підкреслює, що практика ЄСПЛ виступає не лише джерелом тлумачення положень Конвенції, а й методологічним орієнтиром для визначення змісту принципу найкращих інтересів дитини у справах, пов'язаних із її проживанням і вихованням.

У цьому контексті особливе значення має право дитини бути почутою як складова поваги до сімейного життя. У справі M. and M. v. Croatia ЄСПЛ визнав, що ігнорування думки дитини, здатної її висловити, у справах щодо опіки та проживання становить порушення ст. 8 Конвенції. Суд наголосив на неприпустимості формального врахування позиції дитини та необхідності її реальної участі у прийнятті рішень, які безпосередньо впливають на її життя.

Водночас у справі Neves Caratão Pinto v. Portugal ЄСПЛ звернув увагу на динамічний характер інтересів дитини, підкресливши, що рішення у справах щодо дітей не можуть розглядатися як остаточні та незмінні. Інтереси дитини трансформуються у міру її дорослішання, розвитку та зміни життєвих обставин, а отже правові механізми мають передбачати можливість їх перегляду. Окремий блок практики Суду стосується реальності, а не формальності участі батьків у вихованні: у справі I.S. v. Greece ЄСПЛ зазначив, що саме по собі формальне закріплення права на спілкування без створення ефективних умов для його реалізації не відповідає вимогам Конвенції. Аналогічну логіку простежуємо і в справі Katsikeros v. Greece, у якій Суд наголосив, що обмеження контактів між

дитиною та одним із батьків можуть бути виправданими лише за умови їх пропорційності, тимчасовості та можливості перегляду.

Важливим є також підхід ЄСПЛ до оцінки психологічного стану дитини. У справі Petrov and X v. Russia Суд підкреслив, що при визначенні умов проживання та спілкування необхідно виходити не лише з формальних критеріїв, а й з аналізу емоційного стану дитини та потенційних психологічних наслідків відповідних рішень. У свою чергу, у справі Gajtani v. Switzerland ЄСПЛ окреслив межі допустимого формалізму, зазначивши, що надмірна жорсткість процедур у справах щодо дітей є несумісною з принципом найкращих інтересів дитини [11, 12].

Особливе значення для національного правозастосування має практика ЄСПЛ у справах проти України. У рішеннях «Хант проти України», «М.С. проти України», «Мамчур проти України» та «Савіни проти України» Суд неодноразово вказував на обов'язок національних органів влади уникати формального підходу до вирішення сімейних спорів [13]. ЄСПЛ підкреслював, що українські суди мають з'ясовувати не лише позиції батьків, а й характер емоційних зв'язків дитини, рівень стабільності її життєвого середовища, ризики для її психічного та фізичного благополуччя, а також забезпечувати реальне, а не номінальне врахування думки дитини відповідно до її віку та зрілості. Відсутність такого індивідуалізованого аналізу Суд розцінює як порушення позитивних зобов'язань держави за ст. 8 Конвенції.

У сукупності зазначені правові позиції формують цілісну систему стандартів, які мають значення не лише для судового вирішення спорів, а й для договірного врегулювання сімейних відносин між батьками. Вони дозволяють розглядати договір не як суто приватноправовий інструмент, а як елемент превентивного механізму захисту прав дитини, що має бути наповнений реальним, а не декларативним змістом і відповідати тим самим критеріям індивідуалізації, гнучкості та орієнтації на добробут дитини, які застосовуються у судовій практиці.

Як уже зазначалося, порівняно з усім масивом судової практики та рекомендацій щодо вирішення питань участі у вихованні й визначення місця проживання дитини кількість справ, які безпосередньо стосуються договірного регулювання, залишається відносно незначною. Водночас аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про формування в останні роки окремої категорії справ, у яких сторони звертаються до суду з вимогами про встановлення факту самостійного виховання та утримання дитини, як правило — з боку одного з батьків. Такі справи є показовими для оцінки меж договірного регулювання, оскільки нерідко ініціюються за наявності нотаріально посвідчених домовленостей між батьками щодо здійснення батьківських прав або визначення місця проживання дитини.

Характерним прикладом є рішення Новоселицького районного суду Чернівецької області від 5 червня 2025 року у справі № 720/827/25, у якому суд,

попри наявність нотаріально посвідченого договору між батьками, відмовив у встановленні факту самостійного виховання та утримання дитини одним із них [14]. Суд виходив з того, що договір між батьками може врегульовувати порядок здійснення батьківських прав та виконання обов'язків, однак не може змінювати сам обсяг батьківської правосуб'єктності або фактично усувати одного з батьків від виховання дитини. Такий висновок був обґрунтований посиланням на принцип рівності батьківських прав, їх невідчужуваний характер та необхідність захисту найкращих інтересів дитини від формального або декларативного договірного врегулювання.

Показово, що у мотивувальній частині рішень цієї категорії суди не обмежуються виключно нормами національного сімейного законодавства, а послідовно апелюють до міжнародних стандартів захисту прав дитини та підходів, сформульованих у практиці Європейського суду з прав людини. Саме крізь призму вимог індивідуалізованої оцінки інтересів дитини, недопустимості формалізму та збереження балансу сімейних зв'язків національні суди визначають межі допустимого договірного регулювання.

З огляду на це не випадково, що у попередніх розділах значну увагу було приділено аналізу принципів і стандартів, вироблених у практиці ЄСПЛ та сприйнятих національною правовою системою. Саме вони мають слугувати орієнтирами для формування умов договорів між батьками, оскільки за умови збереження здатності сторін до діалогу та компромісу договірне врегулювання може стати ефективним інструментом узгодження їхніх позицій.

Далі буде запропоновано систематизовані рекомендації, які можуть бути покладені в основу своєрідного модельного договору щодо визначення місця проживання дитини та участі у її вихованні з урахуванням міжнародних і національних стандартів забезпечення найкращих інтересів дитини.

З урахуванням викладених міжнародних та національних судових стандартів видається доцільним перейти від їх теоретичного аналізу до формування конкретних орієнтирів для договірного врегулювання сімейних відносин між батьками.

Принцип найкращих інтересів дитини, напрацьований і конкретизований у судовій практиці, не може залишатися абстрактною декларацією, а потребує практичного втілення у змісті договорів щодо визначення місця проживання дитини та участі батьків у її вихованні.

Саме тому на основі проаналізованих підходів доцільно виокремити ключові аспекти, які мають бути відображені в кожному такому договорі, аби він не лише формально відповідав вимогам законодавства, а й реально забезпечував баланс інтересів дитини та батьків.

Передусім ідеться про ***пріоритет найкращих інтересів дитини*** як базовий принцип сімейного права (ч. 7 ст. 7, ст. 141 СК України). Верховний Суд послідовно виходить з того, що інтереси дитини не можуть підмінюватися зручністю для батьків або формальною згодою сторін. У договірному вимірі це

обґрунтовує доцільність включення загальної інтерпретаційної умови, відповідно до якої всі положення договору підлягають тлумаченню та застосуванню з урахуванням найкращих інтересів дитини, а не виключно волі сторін.

Наступним ключовим орієнтиром є ***принцип рівності батьків у вихованні дитини*** (ст. 141, ст. 153 СК України). Національні суди наголошують, що проживання одного з батьків окремо від дитини саме по собі не зменшує обсягу його батьківських прав і обов'язків. Відтак у договорі доцільно прямо зафіксувати рівність прав та відповідальності батьків щодо виховання, розвитку і спілкування з дитиною, уникаючи конструкцій, які фактично надають одному з них домінуючу роль без належного обґрунтування.

Важливе значення має і ***стабільність життєвого середовища дитини***, яку Верховний Суд оцінює через призму сталих соціальних, освітніх та емоційних зв'язків (ст. 160 СК України). У договірному регулюванні це означає, що визначення місця проживання дитини не може обмежуватися формальним зазначенням адреси. Доцільним є закріплення зв'язку місця проживання з конкретним освітнім закладом, медичним обслуговуванням, соціальним оточенням, а також визначення умов і порядку зміни такого місця проживання з урахуванням інтересів дитини.

Окремої уваги потребує ***обов'язок участі обох батьків у вихованні дитини*** (ст. 157, 159 СК України). Судова практика чітко виходить з того, що участь у вихованні не є факультативним «правом на побачення», а юридичним обов'язком кожного з батьків. Відтак договір має фіксувати не лише право на спілкування, а й обов'язок активної участі у вихованні, що знаходить відображення у конкретних формах взаємодії з дитиною.

У цьому контексті Верховний Суд послідовно підкреслює ***необхідність реального, а не формального спілкування з дитиною***. Відповідно, договірні умови мають передбачати детально врегульований графік контактів: будні та вихідні дні, святкові та канікулярні періоди, можливість ночівель, спільного відпочинку тощо. Така деталізація мінімізує ризик конфліктів і перешкоджає формальному виконанню домовленостей.

Судова практика також визнає ***допустимим самостійне спілкування одного з батьків з дитиною без присутності іншого***, якщо це відповідає інтересам дитини (ст. 157, 159 СК України). У договорі це може бути відображено шляхом закріплення форм і меж такого спілкування без необґрунтованого контролю, що особливо важливо для забезпечення повноцінних емоційних зв'язків.

Особливого значення набуває ***врахування думки дитини***, яка не може презюмуватися позицією батьків (ст. 160, 171 СК України). У договірному вимірі доцільним є передбачення процедури врахування думки дитини після досягнення нею відповідного віку (зокрема 10 років), а також можливості її фіксації у погодженій сторонами формі з дотриманням гарантій автентичності волевиявлення.

Ще одним системоутворюючим елементом є ***участь обох батьків у прийнятті рішень, що мають істотне значення для дитини***. Верховний Суд розглядає усунення одного з батьків від таких рішень як порушення балансу сімейних правовідносин. Відтак договір має визначати порядок погодження рішень щодо освіти, медичного втручання, поїздок за кордон, оформлення документів тощо.

У світлі судової практики доцільним є також включення ***запобіжників від психологічного тиску та маніпуляцій***, зокрема заборони дискредитації іншого з батьків або налаштування дитини проти нього (ч. 3 ст. 155, ст. 157 СК України), із визначенням наслідків порушення таких положень.

Окремо слід враховувати ***можливість альтернативних способів спілкування***, які набули особливої актуальності в умовах воєнного стану. Судова практика визнає допустимими відеозв'язок і дистанційне спілкування як самостійні форми участі у вихованні, що доцільно прямо закріплювати у договорі.

Нарешті, істотним є ***принцип гнучкості та перегляду домовленостей*** (ст. 159 СК України). З урахуванням динамічного характеру інтересів дитини договір має передбачати підстави для його перегляду — зміну віку дитини, стану здоров'я, місця проживання, безпекової ситуації, а також процедуру такого перегляду, зокрема із залученням медіації.

Таким чином, практика Верховного Суду у поєднанні зі стандартами ЄСПЛ дозволяє розглядати договір між батьками не як суто приватноправовий компроміс, а як інструмент превентивного захисту прав дитини. Саме структурованість договору відповідно до зазначених принципів забезпечує баланс інтересів сторін і наближає договірне врегулювання до тих стандартів, які застосовуються судами при вирішенні сімейних спорів.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що принцип найкращих інтересів дитини у сучасному сімейному праві функціонує не як декларативна засада, а як матеріальний критерій оцінки допустимості як судових рішень, так і домовленостей між батьками. Його оціночний характер не знижує нормативної сили, а, навпаки, зумовлює необхідність індивідуалізованого підходу до кожної конкретної ситуації з урахуванням віку дитини, її психологічного стану, стабільності життєвого середовища та збереження значущих сімейних зв'язків.

Норми Сімейного кодексу України створюють правові передумови для договірного врегулювання питань участі батьків у вихованні дитини та визначення її місця проживання, проте не встановлюють вичерпних змістовних стандартів таких договорів. За цих умов саме принцип найкращих інтересів дитини виконує функцію матеріальної межі автономії волі батьків, покликаної компенсувати відсутність детальної законодавчої регламентації та запобігти формалізації договірних механізмів.

Практика Європейського суду з прав людини сформувала цілісну систему стандартів, які мають системоутворююче значення для сімейних правовідносин:

вимогу індивідуалізованої оцінки потреб дитини, реального врахування її думки, динамічності правових рішень, збереження сімейних зв'язків та недопустимості надмірного формалізму. Ці підходи послідовно сприймаються та відтворюються у національній судовій практиці, що підтверджує їх універсальний характер і релевантність не лише для судового, а й для договірного регулювання.

Аналіз рішень національних судів, зокрема у справах про встановлення факту самостійного виховання дитини, демонструє правозахисну спрямованість підходів до оцінки домовленостей між батьками. Суди розглядають такі договори як інструмент координації здійснення батьківських прав, але не як підставу для трансформації або припинення батьківської правосуб'єктності, послідовно наголошуючи на рівності батьківських прав, їх невідчужуваності та пріоритеті інтересів дитини.

Обмежений характер превентивного контролю за дотриманням найкращих інтересів дитини при укладенні договорів між батьками — як у судовій процедурі за ст. 109 СК України, так і в позасудовому нотаріальному порядку — зумовлює особливу вагу змісту таких договорів. Саме на етапі їх формування має бути відображено ті критерії, які застосовуються судами при вирішенні сімейних спорів, аби забезпечити не гірший стандарт захисту прав дитини, ніж у судовому рішенні.

У цьому контексті договір між батьками доцільно розглядати не як альтернативу судовому захисту, а як його превентивне продовження. Практичним наслідком викладених підходів є потреба закріплювати у договорах: механізм перегляду умов у зв'язку зі зміною віку та позиції дитини; процедуру реального врахування її думки; деталізований і здійсненний режим контактів (включно з дистанційними форматами в умовах війни/міграції); порядок узгодження рішень щодо освіти й лікування; а також запобіжники від маніпуляцій і формального виконання домовленостей. Такі елементи переводять принцип найкращих інтересів дитини з рівня загальної засади у площину практичного інструмента, придатного для застосування поза судом. Запропоновані у статті підходи можуть слугувати основою для формування змістовно виважених договірних умов, які відповідали б сучасним вимогам сімейного права та сприяли зменшенню конфліктності у сфері батьківських правовідносин.

Література

1. Устрицька Н. І., Дільна З. Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 644–647.

2. Томляк Т. С. Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2020. 204 с.

3. Кирильчук І. А. Принцип найкращого врахування інтересів дитини при визначенні місця її проживання у судовому порядку. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія:

юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 13–19. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/3.pdf

4. Петрочко Ж., Датченко Н. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні. Humanitas. 2023. № 3. С. 82–90. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.11.

5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14.

6. Вагіна І. Концепт договорів між матір'ю, батьком і дітьми. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3(1). С. 206–212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2025_3(1)__31.

7. Neulinger and Shuruk v. Switzerland : Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), 6 July 2010, Application No. 41615/07. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-880.

8. X v. Latvia: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), 26 November 2013, Application No. 27853/09. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138992.

9. Sommerfeld v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), 8 July 2003, Application No. 31871/96. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61195.

10. Elsholz v. Germany : Judgment of the European Court of Human Rights, 13 July 2000, Application No. 25735/94. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-46166.

11. Верховний Суд України. Визначення місця проживання дитини: актуальні питання практики: презентація / доп. П. Пархоменко. Київ, 2024. 106 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Vuznach_miscya_prog_dutunu_2.pdf.

12. Верховний Суд України. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо вирішення спорів про участь у вихованні дитини : інформаційне повідомлення від 01.11.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1761047/.

13. Корнієнко М. Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. Юридичний вісник. 2020. № 1. С. 398–404. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1661.

14. Рішення Новоселицького районного суду Чернівецької області від 05.06.2025 у справі № 720/827/25, провадження № 2/720/746/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127964338.

References

1. Ustrytska, N. I., & Dilna, Z. F. (2024). Zmist pryntsypu naikrashchykh interesiv dytyny ta yoho zastosuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Content of the principle of the best interests of the child and its application in criminal proceedings]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal, 1, 644–647. [in Ukrainian].

2. Tomliak, T. S. (2020). Pryntsyp pravovoho zabezpechennia naikrashchykh interesiv dytyny v suchasnomu pravi: teoretyko-pravovi zasady [The principle of legal protection of the best interests of the child in modern law: Theoretical and legal foundations]. Candidate's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].

3. Kyrylchuk, I. A. (2023). Pryntsyp naikrashchoho vrakhuvannia interesiv dytyny pry vyznachenni mistsia yii prozhyvannia u sudovomu poriadku [The principle of the best consideration of the child's interests in determining the place of residence in judicial proceedings]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences, 34(73), 1, 13–19. https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/3.pdf

4. Petrochko, Zh., & Datchenko, N. (2023). Zabezpechennia naikrashchykh interesiv dytyny v umovakh viiny v Ukraini [Ensuring the best interests of the child in the conditions of war in Ukraine]. Humanitas, 3, 82–90. https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.11

5. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002). Zakon Ukrainy No. 2947-III. https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14 [in Ukrainian].

6. Vahina, I. (2025). Kontsept dohovoriv mizh matiriu, batkom i ditmy [The concept of agreements between mother, father, and children]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence, 3(1), 206–212. http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2025_3(1)__31 [in Ukrainian].

7. Neulinger and Shuruk v. Switzerland. (2010, July 6). Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), Application No. 41615/07. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-880

8. X v. Latvia. (2013, November 26). Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), Application No. 27853/09. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138992

9. Sommerfeld v. Germany. (2003, July 8). Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber), Application No. 31871/96. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61195

10. Elsholz v. Germany. (2000, July 13). Judgment of the European Court of Human Rights, Application No. 25735/94. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-46166

11. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2024). Vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny: aktualni pytannia praktyky [Determining the child's place of residence: Current issues of practice]. Kyiv. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Vuznach_miscya_prog_dutu nu_2.pdf [in Ukrainian].

12. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2022, November 1). Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo vyrishennia sporiv pro uchast u vykhovanni dytyny [Review of the case law of the Civil Cassation Court of the Supreme Court on disputes concerning participation in child upbringing]. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1761047/ [in Ukrainian].

13. Korniienko, M. (2020). Pryntsyp dotrymannia naikrashchykh interesiv dytyny ta yoho zastosuvannia u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [The principle of ensuring the best interests of the child and its application in civil proceedings of Ukraine]. Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin, 1, 398–404. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1661 [in Ukrainian].

14. Rishennia Novoselytskoho raionnoho sudu Chernivetskoi oblasti. (2025, June 5). Sprava No. 720/827/25, provadzhennia No. 2/720/746/25 [Decision of the Novoselytsia District Court of Chernivtsi Region]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/127964338 [in Ukrainian].

УДК: 343.9:37.013.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2175-2185

Антощук Андрій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5088-4372

МОРАЛЬНІ ТА ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Анотація. У статті досліджено морально-етичні засади допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях, зокрема у тих, які, пов'язаних зі злочинами проти життя та здоров'я особи. Визначено, що допит неповнолітніх є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій через їхню психологічну вразливість, вікові та індивідуально-психологічні особливості, а також вплив сімейного та соціального оточення. Проаналізовано міжнародні стандарти захисту прав дитини, зокрема положення Лансаротської конвенції Ради Європи, та національні нормативно-правові акти України, що регламентують порядок допиту неповнолітніх. Розглянуто практичні аспекти підготовки та проведення допиту, включно з оцінкою психофізичного розвитку дитини, рівня її емоційної стійкості, когнітивних здібностей та соціальних зв'язків. Особлива увага приділяється вибору приміщення для допиту: спеціально облаштовані «зелені кімнати» забезпечують психологічно безпечне середовище, сприяють довірчому спілкуванню та підвищують достовірність показань. Зосереджено увагу на тому, що під час допиту неповнолітнього особливу увагу слід приділяти його емоційному стану, спостерігати за поведінкою та реакціями, оцінювати, чи дитина не налякана і чи не відчувала загроз.

Проаналізовано роль законних представників, педагогів та психологів, підкреслено необхідність їхнього професійного та етичного підходу для забезпечення захисту прав дитини. Акцентовано на значенні психологічного контакту, застосуванні спеціальних методик та тактичних прийомів, що мінімізують ризик ретравматизації та підвищують ефективність слідчих (розшукових) дій. Звернута увагу на тому, що недотримання моральних і етичних принципів під час допиту може не лише порушувати права дитини, але й призводити до спотворення доказової бази та ризику психологічної травматизації.

Адже дотримання морально-етичних засад, застосування спеціальних методик і створення психологічно безпечних умов допиту є ключовими для захисту прав і психічного благополуччя неповнолітніх, формування достовірної доказової бази та підвищення ефективності кримінального провадження.

Ключові слова: допит неповнолітніх, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, морально-етичні засади, психічне благополуччя дитини, психологічно безпечні умови, «зелені кімнати», участь законних представників, психологічна травматизація, тактичні прийоми допиту, права дитини.

Antoshchuk Andrii Oleksandrovych PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5088-4372

MORAL AND ETHICAL PRINCIPLES OF INTERROGATING MINORS IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING CRIMES AGAINST LIFE AND HEALTH OF THE PERSON

Abstract. The article examines the moral and ethical principles of interviewing minors in criminal proceedings, in particular those related to crimes against a person's life and health. It is determined that the interrogation of minors is one of the most complex investigative (search) actions due to their psychological vulnerability, age-related and individual psychological characteristics, as well as the influence of family and social environment. International standards for the protection of children's rights are analyzed, in particular the provisions of the Council of Europe Lanzarote Convention, as well as national regulatory legal acts of Ukraine that govern the procedure for interviewing minors.

The practical aspects of preparing for and conducting an interrogation are considered, including the assessment of the child's psychophysical development, level of emotional stability, cognitive abilities, and social connections. Special attention is paid to the choice of the interrogation setting: specially equipped "green rooms" provide a psychologically safe environment, promote trust-based communication, and increase the reliability of testimony. Emphasis is placed on the fact that during the interrogation of a minor, particular attention should be paid to the child's emotional state, observation of behavior and reactions, and assessment of whether the child is frightened or has experienced threats.

The role of legal representatives, educators, and psychologists is analyzed, and the necessity of their professional and ethical approach to ensuring the protection of the child's rights is emphasized. Attention is focused on the importance of establishing psychological contact and applying special methods and tactical techniques that minimize the risk of retraumatization and increase the effectiveness of investigative (search) actions.

It is noted that failure to comply with moral and ethical principles during the interrogation may not only violate the rights of the child but also lead to distortion of the evidentiary base and the risk of psychological traumatization. Therefore, adherence to moral and ethical principles, the application of specialized methods, and the creation of psychologically safe interrogation conditions are key to protecting the rights and

mental well-being of minors, forming a reliable evidentiary base, and enhancing the effectiveness of criminal proceedings.

Keywords: interrogation of minors, criminal proceedings, investigative (search) actions, moral and ethical principles, child's mental well-being, psychologically safe conditions, "green rooms," participation of legal representatives, psychological traumatization, interrogation tactics, children's rights.

Постановка проблеми. Допит неповнолітніх у кримінальних провадженнях є однією з найважливіших та водночас найскладніших слідчих (розшукових) дій, що зумовлено особливою психологічною вразливістю таких осіб. Недотримання моральних і етичних принципів у процесі допиту може призводити не лише до порушення прав неповнолітніх, але й до спотворення доказової бази та негативного впливу на психічне здоров'я дитини. На сучасному етапі кримінального процесу практикуються численні підходи до роботи з неповнолітніми, проте наявні проблеми, пов'язані з недостатньою підготовкою слідчих, відсутністю уніфікованих методик та конфліктом між процесуальними вимогами та моральними стандартами, зумовлюють необхідність системного дослідження даного питання.

Дослідження морально-етичних засад допиту неповнолітніх має важливе значення для вдосконалення кримінально-процесуальних норм, криміналістичних аспектів, підвищення професійної компетентності слідчих, а також для забезпечення захисту прав і психічного благополуччя неповнолітніх, які беруть участь у кримінальному процесі. Крім того, воно сприяє виробленню методичних рекомендацій та практичних підходів, що інтегрують моральні та правові вимоги, підвищують ефективність слідчих (розшукових) дій і гарантують дотримання етичних стандартів у роботі з такою категорією осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення прав дітей та дотримання моральних принципів під час досудового розслідування неодноразово розглядалася в науковій літературі й залишається надзвичайно актуальною.

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, вона досі не отримала повного й комплексного висвітлення. Цій темі присвятили свої праці такі вчені, як Ю. М. Грошевий, В. Г. Дрозд, А. В. Іщенко, М. М. Єфімов, Ю.Б. Комаринська, В. О. Коновалова, О. Г. Кривопуск, Є. Д. Лук'янчиков, О. В.Мельник, Д. П. Письменний, М. В. Попович, В. М. Плетенець, В. В. Пясковський, С. М. Стахівський, О. С. Тарасенко, С. С. Чернявський, Ю.М. Чорноус та інші.

Мета статті – дослідження особливостей моральних та етичних засад допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти життя та здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу. Процес отримання та оцінки показань під час допиту неповнолітнього або малолітнього ускладнюється низкою факторів, серед яких вікові та індивідуально-психологічні особливості дитини, інтенсив-

ність психотравмуючого впливу протиправних дій, а також час який минув від моменту його вчинення. Недостатнє врахування цих факторів знижує ефективність допиту, ускладнює встановлення істини у провадженні та затримує хід розслідування. Крім того, психоемоційна вразливість неповнолітніх потребує застосування спеціальних методик і психологічно безпечних підходів, що дозволяють мінімізувати ризик повторної травматизації та підвищують достовірність отриманих показань. Проте, як зазначає Н.Е. Мілорадова, урахування ж зазначених психологічних особливостей під час проведення допиту (опитування) дітей, які постраждали від насильства, сприятиме зниженню дії захисних механізмів психіки, мінімізуватиме повторну ретравматизацію дитини, дозволить дитині почуватися більш спокійно та захищено, а слідчому – отримати достовірну інформацію про події конкретного злочину. Крім того, такий підхід до проведення слідчих (розшукових) дій за участю дітей дозволить фахівцю отримувати достовірну інформацію про події злочину та забезпечити дотримання прав та інтересів дитини у процесі досудового розслідування. [1, с. 25].

Слідчий засвоює соціальні норми та ціннісні орієнтації, керуючись власними моральними переконаннями і здійснюючи вибір на основі внутрішньої моральної свідомості. Його моральна позиція не обмежується лише пасивним сприйняттям суспільних норм, а передбачає їх активну реалізацію в професійній діяльності, що впливає на прийняття рішень під час проведення слідчих (розшукових) дій. У контексті допиту неповнолітніх така моральна свідомість слідчого відіграє вирішальну роль у забезпеченні етичності процесу, дотриманні прав дитини та формуванні атмосфери довіри, що підвищує достовірність отриманих свідчень і мінімізує ризик психологічної травматизації.

Набувши членства у Раді Європи у 1995 р., Україна взяла на себе низку зобов’язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів Ради Європи. Це зобов’язання стосується норм і стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів. Для Ради Європи захист прав дітей та просування правосуддя, дружнього до дітей, є пріоритетним завданням. Одним із документів, в якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201) [2, с. 4].

Стаття 35 Конвенції безпосередньо стосується опитування дітей. Відповідно до її змісту кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним

для цілей кримінального провадження; можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [3].

Кримінальний процесуальний закон регламентує основні правила допиту, але водночас не визначає, які тактичні прийоми можна використовувати під час отримання показань. Зрозуміло, що вони постійно варіюються залежно від обставин кримінального провадження, характеру зібраних даних, допитуваної особи. Але з іншого боку, саме через те, що тактика допиту вільна від законодавчих обмежень, можливість заподіяння моральної шкоди значно зростає. У літературі стосовно психологічного впливу на допитуваного висловлена думка, що правомірним вважається будь-який тактичний прийом, якщо він не спрямований на вимагання показань [4, с. 14].

Звісно, таке твердження можна вважати справедливим лише за умови, що методи та прийоми, які застосовуються під час допиту, є абсолютно бездоганними з моральної та етичної точки зору. У реальному ж процесі слідства, особливо при роботі з неповнолітніми потерпілими, ідеальна моральна чистота прийомів практично недосяжна через поєднання психологічних, вікових та соціальних факторів, які впливають на дитину та на процес отримання показань.

Тому дослідження морально-етичних засад допиту неповнолітніх набуває особливої важливості, адже дозволяє визначити оптимальні методи взаємодії, що поєднують ефективність слідчих (розшукових) дій із захистом психічного благополуччя та прав дитини.

Водночас, перед застосуванням будь-яких прийомів важливого значення відіграє – встановлення психологічного контакту. Тактичні прийоми, що застосовуються для встановлення психологічного контакту з допитуваним, базуються на інтеграції знань із психології, логіки та суміжних наук і спрямовані на створення умов, які забезпечують ефективну комунікацію та зменшують стресову напругу під час допиту. У випадку неповнолітніх потерпілих особлива увага приділяється адаптації цих методів до вікових, індивідуально-психологічних та емоційних особливостей дитини, що дозволяє підвищити достовірність отриманих показань і мінімізувати ризик психологічної травматизації. Як зазначає Л. Д. Удалова у процесі вербального (мовленнєвого) контакту довіра, взаєморозуміння, прагнення учасників допиту (слідчого та допитуваного) обмінюватися інформацією значною мірою зумовлені особистісними особливостями індивіда, його типологією, життєвим і соціальним досвідом, позицією та роллю допитуваного в події злочину [5, с. 191].

Уміння слідчого розуміти психологію осіб, аналізувати їхню поведінку, володіти тактичними прийомами логіко-психологічного впливу, правильно інтерпретувати показання під час проведення допиту з метою встановлення їх достовірності, правдивості, повноти, визначення позицій допитуваного – усе це

далеко не повний перелік необхідних вимог для проведення допиту як способу отримання вербальної інформації [6, с. 275].

На думку Т. Шмиголь [7, с. 135], допит неповнолітніх відноситься до чи не найскладнішої слідчої (розшукової) дії. Ця складність зумовлюється низкою моментів: тими, які визначають складність будь-якого допиту (труднощами формування контакту, необхідністю отримання повних і правдивих показань про події, що давно минули, відсутністю доброї волі і тощо); особливостями психології неповнолітніх, схильних до фантазування, самонавіювання; необхідністю допитувати неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за участю адвоката, законних представників і педагога (психолога), які мають право ставити питання.

Під час підготовки до допиту неповнолітнього у провадженнях, пов'язаних зі злочинами проти життя чи здоров'я особи, важливо з'ясувати рівень його психофізичного та соціального розвитку, особливості характеру, інтереси та схильності, звички, а також стан його сімейного та соціального оточення. Необхідно отримати відомості про умови життя дитини, характер взаємин з батьками, їхнє ставлення до неї та взаємини між собою, а також про те, з ким неповнолітній проводить вільний час, чи відвідує навчальні чи позашкільні установи. Важливо визначити рівень інтелектуального розвитку, мовні навички, коло інтересів, улюблені заняття та способи проведення дозвілля, ступінь участі батьків у вихованні та розвитку дитини, її спостережливість, кмітливість, рівень навчальних досягнень та труднощі, з якими вона стикається, а також здатність адаптуватися до шкільного режиму та соціальних ситуацій. Слід з'ясувати, чи дитина обізнана про деякі сторони життя та соціальні ризики, чи не вживає алкоголь, наркотичні засоби, рівень емоційної стійкості, наявність акцентуйованих рис характеру, її взаємини з однолітками, вчителями та іншими дорослими, фізичний розвиток, наявність захворювань та їхній характер, що може впливати на сприйняття подій. Особливу увагу слід приділити стану, у якому дитина перебувала під час подій, пов'язаних із злочином проти життя чи здоров'я особи, її участі в цих подіях, чому вона могла стати свідком чи потерпілою, як проводила час, а також після події, з ким спілкувалася, чи розповідала комусь про події та що саме говорила, а також чи обговорювалися ці події дорослими у її присутності. Усі ці дані дозволяють підготувати психологічно безпечний та ефективний допит, що враховує вікові, емоційні та когнітивні особливості неповнолітнього.

Під час допиту неповнолітнього, особливо у злочинах проти життя чи здоров'я особи, важливо проводити його у спеціально облаштованих кімнатах, пристосованих для роботи з дітьми. Такі приміщення створюють безпечну та спокійну атмосферу, мінімізують стрес і страх, допомагають дитині відчувати себе захищеною та сприяють більш достовірному та повному викладу подій. Спеціально облаштовані кімнати мають відповідати віковим, психологічним та фізіологічним потребам дитини, забезпечувати конфіденційність та відсутність

зайвих подразників, а також мати можливість фіксувати допит за допомогою аудіо- чи відеозапису для забезпечення точності та контролю за процедурою. Це є обов'язковою умовою для проведення допиту неповнолітніх, оскільки створює належні умови для захисту прав і психоемоційного стану дитини.

Якщо дитина постраждала внаслідок злочину чи стала свідком сексуального насильства або експлуатації, інших злочинів, або підозрюється у скоєнні злочинів, тобто дитина опинилася у контакті із законом, то слідчий та інші процесуальні особи повинні проводити допит виключно у «Кімнаті, дружній до опитування дітей». Організація такої роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. «Зелена кімната» допомагає дітям відчути домашню атмосферу, сприяє довірливому спілкуванню з дорослими [2, с. 22].

Відтак, організована система роботи в «зелених кімнатах» ураховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, які перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі порівняно з дорослими юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги. Саме такі процедури мають здійснюватися у спеціально обладнаних приміщеннях. Урахування потреб вищезазначених груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу і врахування потреб та інтересів кожної дитини [8, с. 222].

Під час допиту неповнолітнього особливу увагу слід приділяти його емоційному стану, спостерігати за поведінкою та реакціями, оцінювати, чи дитина не налякана і чи не відчувала загроз. Перед початком такої слідчої (розшукової) дії необхідно максимально проявити співчуття, пояснити неповнолітньому зрозумілою мовою, чому його запросили і яку роль його показання можуть відіграти у встановленні та викритті винного. Для цього можна наводити практичні приклади, коли завдяки свідченням дітей чи підлітків були затримані та засуджені особливо небезпечні злочинці. Під час спілкування ефективно використовувати прийоми довірчого контакту, зокрема елементи дитячо-підліткової лексики, доброзичливу інтонацію та підкреслену підтримку, щоб створити безпечну атмосферу та стимулювати відвертість у висловлюваннях.

Як вірно відмічає Суворова А.О., окремо слід розглянути проблемні питання реалізації моральних засад під час допиту за участю неповнолітніх потерпілих, які мають певні психічні захворювання. Неповнолітні особи з вадами психофізичного розвитку належать до особливої правової категорії серед населення, оскільки через дисонанс психічного та фізичного процесу організму, зниження функціональних можливостей нервової, зокрема опорно-рухової системи не здатні повною мірою представляти власні інтереси серед суспільства, зокрема, забезпечувати захист повсякденного існування [9, с. 354].

Серед ключових проблем доказування у кримінальних провадженнях, де приймають участь неповнолітні, особливо актуальними залишаються питання участі у процесі їхніх законних представників, педагогів і психологів. Водночас слід враховувати, що не завжди законні представники діють у найкращих інтересах дитини, адже трапляються випадки, коли діти зазнають фізичного або емоційного насильства з боку батьків чи опікунів. Це ускладнює збір достовірних доказів і потребує особливої уваги слідчих та суду до забезпечення безпеки неповнолітнього потерпілого, захисту його прав та створення умов для максимально об'єктивного та безпечного допиту.

У своїй науковій статті Ю. Гошовська застерігає, що під час залучення законного представника доцільно переконатись у тому, чи зацікавлений він у результаті допиту та правдивості показань неповнолітнього потерпілого. Присутність батьків не завжди має позитивний вплив на проведення та результати допиту, оскільки часто неповнолітні побоюються їх реакції на те, що буде повідомлено слідчому. Іноді діти соромляться у присутності батьків надавати правдиву інформацію [10, с. 132].

Важливим аспектом участі педагога під час допиту неповнолітнього потерпілого є відсутність неприязних або конфліктних стосунків між ним і дитиною. Якщо такі стосунки існують, присутність педагога може негативно впливати на емоційний стан дитини і ускладнювати встановлення психологічного контакту, що безпосередньо позначається на якості отриманих показань. У таких випадках доцільніше залучати психолога, який не знайомий із потерпілим, оскільки його нейтральна присутність сприяє формуванню довірливої атмосфери та підвищує ймовірність достовірного і повного викладу подій.

На думку Є. С. Романенка слідчий також може здійснити не процесуальну взаємодію з психологом чи співробітником ювенальної превенції, а саме, отримати консультацію від цих осіб під час підготовки до проведення допиту з неповнолітнім потерпілим, з чого краще розпочати розмову, де було б краще провести допит потерпілого (в кабінеті чи в домашній обстановці), також спільно скласти перелік питань, які можна поставити потерпілій особі, які допоможуть відтворити картину подій та не сильно травмують потерпілу особу [11, с. 305].

Мета залучення педагога або психолога на допит неповнолітнього полягає у забезпеченні адекватної оцінки відповідності показань дитини її віку, рівня розумового розвитку та індивідуальних особливостей. Зокрема, справедливо рекомендується запрошувати саме психолога, а не педагога, коли допитуються розумово відсталі підлітки, особи з психічними розладами або підлітки з вираженими індивідуально-психологічними рисами, такими як надмірна імпульсивність чи переважання процесів збудження над гальмівними.

У таких випадках участь психолога, який має практичний досвід роботи у відповідній галузі, дозволяє забезпечити більш точну оцінку реакцій дитини, створити безпечну атмосферу для допиту та підвищити достовірність отриманих показань.

Як вірно відмічають автори, для того щоб допит неповнолітнього було проведено не лише відповідно до закону, але й мав успішний результат, слідчому, дізнавачу необхідно володіти знаннями не тільки у кримінальному процесуальному законодавстві, але й досконало володіти тактичними навичками допиту, знати основи педагогіки та дитячої та юнацької психології [12, с. 178].

Висновок. Допит неповнолітніх у кримінальних провадженнях, особливо у провадженнях, пов'язаних зі злочинами проти життя та здоров'я особи, є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій через психологічну вразливість дітей, вікові та індивідуальні особливості розвитку, а також вплив соціального та сімейного оточення. Недотримання моральних і етичних принципів під час допиту може не лише порушувати права дитини, але й призводити до спотворення доказової бази та ризику психологічної травматизації. З метою дотримання моральних та етичних засад допиту неповнолітніх необхідно враховувати рівень психофізичного розвитку неповнолітнього, її емоційний стан, особливості характеру, здібності, інтереси та соціальні зв'язки. Особлива увага повинна приділятися вибору приміщення для допиту – спеціально облаштованим «зеленим кімнатам», які створюють безпечну атмосферу, сприяють довірчому спілкуванню та підвищують достовірність отриманих показань. Важливого значення має правильний вибір участі у допиті педагогів, психологів та законних представників, який повинен бути обґрунтованим та спрямованим на захист прав дитини.

Саме тому, дотримання морально-етичних засад, застосування спеціальних методик та створення психологічно безпечних умов допиту є ключовими для захисту прав і психічного благополуччя неповнолітніх, а також для підвищення ефективності слідчих (розшукових) дій і формування достовірної доказової бази в кримінальному процесі.

Література:

1. Мілорадова Н. Е., Пашко Н. О. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 19-26.

2. Пурас Д., Калашник О., Кочемировська О., Цюман Т. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : методичний посібник. Київ :ФОП Клименко, 2015. 114 с.

3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 23.09.2023)

4. Демиденко Н. Психологічний вплив у професійному спілкуванні працівників поліції: конспект лекцій. Суми, 2023. 18 с.

5. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : монографія. Київ: Паливода А.В., 2005. 324 с.

6. Пасько О. М., Горошко В. В. Комунікативна готовність слідчого як необхідний складник допиту неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса: ОДУВС. 2022. С. 273-277. Режим доступу: http://194.54.162.203/bitstream/123456789/2843/1/50.pdf (дата звернення: 14.12.2023)

7. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 134–137

8. Семенишин М. О., Корнієнко М. В., Костюк А. В. Протидія насильницьким злочинам проти дітей: виклики для України, міжнародний досвід, інноваційні методи практичного опанування: Параметри якості вищої освіти офіцерів національної поліції за умов імперативу людиномірних сенсів (теорія і практика): монографія. Одеса, 2023. С. 203-241

9. Суворова А. О. Особливості тактики допиту за участю неповнолітніх потерпілих осіб з вадами психофізичного розвитку. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф*. (Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 354-357

10. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică* 2016. № 2/1(18). С. 130-133

11. Романенко Є. С. Психологічні особливості проведення допиту неповнолітньої особи, яка має процесуальний статус потерпілої. С. 304-306

12. Антощук А.О., Замуала Б.А. Окремі аспекти допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. № 1, 2023. DOI : https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.25

References:

1. Miloradova, N. E., & Pashko, N. O. (2020). Osoblyvosti provedennia dopytu nepovnolitnikh, yaki postrazhdaly vid nasylstva [Peculiarities of interviewing minors who have suffered from violence]. *Pravo i bezpeka*, 2(77), 19–26 [in Ukrainian].

2. Puras, D., Kalashnyk, O., Kochem yrovska, O., & Tsiuman, T. (2015). Metodychni rekomendatsii shchodo opytuvannia ditei, shcho staly svidkamy ta/abo zhertvamy nasylstva, a takozh vchynyly nasylstvo [Guidelines for interviewing children who are witnesses and/or victims of violence, as well as those who committed violence]. Kyiv: FOP Klymenko [in Ukrainian].

3. Council of Europe. (2012). Konventsiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva [Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse]. Ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine on August 27, 2012 [in Ukrainian].

4. Demydenko, N. (2023). Psykholohichnyi vplyv u profesiinomu spilkuvanni pratsivnykiv politsii [Psychological influence in professional communication of police officers]. Sumy [in Ukrainian].

5. Udalova, L. D. (2005). Verbalna informatsiia u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Verbal information in the criminal process of Ukraine]. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].

6. Pasko, O. M., & Horoshko, V. V. (2022). Komunikatyvna hotovnist slidchoho yak neobkhidnyi skladnyk dopytu nepovnolitnikh [Communicative readiness of the investigator as a necessary component of interviewing minors]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*, 273–277 [in Ukrainian].

7. Shmyhol, T. (2007). Osoblyvosti taktyky provedennia dopytu pry rozsliduvanni zlochyniv, uchynenykh nepovnolitnimy [Peculiarities of interrogation tactics in the investigation of crimes committed by minors]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 134–137 [in Ukrainian].

8. Semenyshyn, M. O., Korniienko, M. V., & Kostiuk, A. V. (2023). Protydiia nasylnytskym zlochynam proty ditei: vyklyky dlia Ukrainy, mizhnarodnyi dosvid, innovatsiini metody praktychnoho opanuvannia [Counteraction to violent crimes against children: Challenges for Ukraine, international experience, innovative methods]. In *Parametry yakosti vyshchoi osvity ofitseriv Natsionalnoi politsii* (pp. 203–241). Odesa [in Ukrainian].

9. Suvorova, A. O. (2021). Osoblyvosti taktyky dopytu za uchastiu nepovnolitnikh poterpilykh osib z vadamy psykhofizychnoho rozvytku [Features of interrogation tactics involving minor victims with psychophysical disabilities]. In *Innovatsii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi* (pp. 354–357). Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].

10. Hoshovska, Yu. (2016). Dopyt nepovnolitnikh u kryminalnomu provadzhenni na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Interrogation of minors in criminal proceedings at the pre-trial investigation stage]. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*, 2/1(18), 130–133 [in Ukrainian].

11. Romanenko, Ye. S. (n.d.). Psykholohichni osoblyvosti provedennia dopytu nepovnolitnoi osoby, yaka maie protsesualnyi status poterpiloi [Psychological features of interviewing a minor who has the procedural status of a victim], 304–306 [in Ukrainian].

12. Antoshchuk, A. O., & Zamuala, B. A. (2023). Okremi aspekty dopytu nepovnolitnoho pidozriuvanoho u kryminalnomu provadzhenni [Certain aspects of interrogating a minor suspect in criminal proceedings]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 1. https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.25 [in Ukrainian].

УДК 342.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2186-2195

Атаманова Наталя Віталіївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету, НВНЗ Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-4940-5810

ЦИФРОВЕ ПРОФІЛЮВАННЯ ОСОБИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті здійснюється комплексний правовий аналіз цифрового профілювання особи як сучасного інструменту публічно-правового контролю в умовах цифрової трансформації публічного управління. Акцентується увага на тому, що цифрове профілювання ґрунтується на автоматизованій обробці персональних даних і дедалі активніше використовується суб'єктами публічної влади для реалізації контрольно-наглядових, безпекових та адміністративних функцій. Водночас зазначене явище породжує низку правових викликів, пов'язаних із забезпеченням балансу між публічними інтересами держави та необхідністю дотримання фундаментальних прав і свобод людини. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі алгоритмічних рішень у публічно-правових відносинах, недостатньою визначеністю меж допустимого застосування цифрового профілювання та ризиками порушення права на повагу до приватного життя, принципу недискримінації й гарантій справедливого правосуддя. У статті розкрито правову природу цифрового профілювання, проаналізовано його нормативне закріплення в національному законодавстві України та зіставлено з європейськими стандартами у сфері захисту персональних даних і прав людини. Особливу увагу приділено проблемам автоматизованого прийняття рішень, використання чутливих персональних даних і потенційним проявам автоматизованої дискримінації у процесі публічно-правового контролю. Обґрунтовано, що цифрове профілювання не може розглядатися виключно як технічний інструмент управління, оскільки воно має істотний вплив на правовий статус особи та потребує чітких юридичних обмежень і процедур контролю. Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку національного правового регулювання цифрового профілювання з урахуванням принципів законності, пропорційності та правової визначеності, а також посилення інституційних механізмів захисту прав людини. Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням публічно-правових механізмів контролю за використанням алгоритмічних систем, формуванням сталої правозастосовної практики та гармонізацією українського законодавства з правом Європейського Союзу у сфері цифрових правовідносин.

Ключові слова: діджиталізація права, цифрове профілювання, публічно-правовий контроль, персональні дані, захист прав людини, автоматизоване прийняття рішень.

Atamanova Natalya Vitaliivna PhD in Law, Associate Professor of the Department of Public Law Disciplines, International Humanitarian University, Private Higher Educational Institution «International Humanitarian University», Odesa, https://orcid.org/0000-0003-4940-5810

DIGITAL PROFILING OF AN INDIVIDUAL IN THE SYSTEM OF PUBLIC-LAW CONTROL AND HUMAN RIGHTS PROTECTION

Abstract. The article provides a comprehensive legal analysis of digital profiling of an individual as a contemporary instrument of public-law control in the context of the digital transformation of public administration. Emphasis is placed on the fact that digital profiling is based on the automated processing of personal data and is increasingly used by public authorities to perform supervisory, security-related, and administrative functions. At the same time, this phenomenon gives rise to a range of legal challenges associated with ensuring a balance between the public interests of the state and the necessity to respect fundamental human rights and freedoms. The relevance of the topic is determined by the growing role of algorithmic decision-making in public-law relations, the insufficient clarity of the permissible limits of the use of digital profiling, and the risks of violating the right to respect for private life, the principle of non-discrimination, and guarantees of a fair trial. The article reveals the legal nature of digital profiling, analyses its normative consolidation in the national legislation of Ukraine, and compares it with European standards in the field of personal data protection and human rights. Particular attention is paid to the issues of automated decision-making, the use of sensitive personal data, and potential manifestations of automated discrimination in the process of public-law control. It is substantiated that digital profiling cannot be regarded exclusively as a technical management tool, since it has a significant impact on the legal status of the individual and requires clear legal limitations and control procedures.

The article concludes that further development of national legal regulation of digital profiling is necessary, taking into account the principles of legality, proportionality, and legal certainty, as well as the strengthening of institutional mechanisms for the protection of human rights. Prospects for further research are associated with improving public-law mechanisms for controlling the use of algorithmic systems, developing consistent law-enforcement practice, and harmonising Ukrainian legislation with the law of the European Union in the field of digital legal relations.

Keywords: digitalisation of law, digital profiling, public-law control, personal data, human rights protection, automated decision-making.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та їх активне впровадження у сферу публічного управління зумовлюють формування нових публічно-правових відносин, пов'язаних із використанням цифрового профілювання особи, що актуалізує проблему належного правового регулювання таких процесів з огляду на необхідність забезпечення прав і свобод людини. Відсутність протягом тривалого часу належного та комплексного правового регулювання відносин у сфері цифрового профілювання, а також обмежена кількість системних наукових досліджень у цій галузі створюють ризики неконтрольованого розвитку відповідних технологій і загрозу порушення прав і свобод фізичних та юридичних осіб у процесі обробки персональних і конфіденційних даних. Водночас у європейському правовому просторі вже сформовано систему правових, організаційних і технічних механізмів захисту інформації, а також прийнято спеціальні нормативно-правові акти, що регламентують автоматизовану обробку даних і цифрове профілювання, зокрема у сфері публічного управління.

За цих умов зростає значення наукових досліджень, спрямованих на осмислення правової природи цифрового профілювання, визначення обсягу та складу даних цифрового профілю, допустимих цілей їх використання, а також критеріїв доступу до таких даних у межах публічно-правових відносин. Відсутність уніфікованих підходів до розуміння змісту цифрового профілю та самого цифрового профілювання, ускладнює формування спеціального правового регулювання і створює прогалини у правозастосовній практиці.

У контексті цифрової трансформації держави, стратегічно важливим є вирішення теоретико-правових питань, пов'язаних із визначенням природи публічно-правових відносин, що виникають у процесі цифрового профілювання, та формування актуальних науково-теоретичних підходів, здатних забезпечити узгоджене функціонування системи цифрового профілювання з конституційними принципами, законодавством про захист персональних даних і міжнародними стандартами прав людини. Комплексне дослідження проблем публічно-правового регулювання цифрового профілювання є необхідною передумовою удосконалення нормотворчої діяльності, підвищення ефективності діяльності органів публічної влади та формування правозастосовної практики, зорієнтованої на забезпечення балансу між публічними інтересами і правами людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій доктрині активно досліджуються проблеми цифрової трансформації публічно-правових відносин та її вплив на функціонування правової системи і механізми захисту прав людини. Так, Д. Г. Манько, аналізуючи трансформаційні процеси у праві й державі в умовах сучасних суспільних викликів, наголошує на необхідності переосмислення традиційних підходів до правового регулювання з урахуванням розвитку інформаційно-комунікативних технологій та зростання ролі цифрових інструментів у публічному управлінні [1]. С. Федан та ін. досліджують

цифровізацію правової системи України в умовах воєнного стану, акцентуючи увагу на адаптації публічно-правових механізмів до кризових умов та значенні цифрових технологій для забезпечення доступності правосуддя і публічних послуг [2]. Окремі аспекти використання профайлінгових технологій у сфері публічної безпеки розглядають О. І. Зачек та Ю. І. Дмитрик, аналізуючи застосування цифрового профілювання для протидії кіберзлочинності та підкреслюючи необхідність дотримання правових обмежень під час обробки персональних даних [3].

Водночас, попри наявні наукові напрацювання, питання комплексного публічно-правового регулювання цифрового профілювання особи та його впливу на систему гарантій прав людини залишаються недостатніми.

Мета статті – здійснити комплексний правовий аналіз цифрового профілювання особи як інструменту публічно-правового контролю в Україні, визначити його місце та правову природу в системі публічного управління, а також оцінити відповідність національного правового регулювання європейським стандартам захисту прав людини з урахуванням ризиків втручання у приватне життя, недискримінації та гарантій справедливого правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація публічного управління, зумовлена інтенсивним розвитком інформаційно-комунікативних технологій, трансформує інституційні механізми публічного управління, визначаючи нові стандарти збору, обробки, зберігання й обміну даними, а також підвищуючи вимоги до правового режиму інформаційної безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних. Як зазначає Д.Г. Манько: «Стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій у сучасному світі, безумовно, здійснив суттєвий вплив на організацію правового регулювання» [1, с.24]. У таких умовах публічно-правове регулювання використання цифрових технологій у діяльності суб’єктів владних повноважень, набуває системоутворюючого значення як засіб забезпечення законності та належного врядування під час інформаційних процесів, пов’язаних із наданням адміністративних послуг, реалізацією контрольних і наглядових функцій, веденням реєстрів та функціонуванням публічних інформаційних систем.

Цифрове профілювання особи – це сучасний інструмент обробки даних, що набув поширення в умовах цифровізації суспільства. Відповідно до ст. 2 Закону України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р., профілювання визначається як «форма автоматизованої обробки персональних даних, яка полягає у обробці персональних даних з метою оцінки певних індивідуальних характеристик, зокрема, аналізу та передбачення варіантів (моделей) поведінки суб'єкта персональних даних (в тому числі в професійній діяльності), його майнового стану, стану здоров'я, особистих уподобань, інтересів, надійності, місцезнаходження або пересування» [4]. Інакше кажучи, результатом такого аналізу є цифровий портрет особи, сформований на основі її цифрових слідів – даних із соціальних мереж, відомостей про поведінку в

інтернеті, кола віртуальних контактів та контенту, який споживає чи створює індивід.

Саме за допомогою подібних технологій суб'єкти публічної влади можуть здійснювати глибокий моніторинг та оцінювання громадян, що, з одного боку, підвищує ефективність реалізації контрольно-наглядових повноважень держави, а з іншого – зумовлює необхідність правової оцінки допустимості, пропорційності та цільової обґрунтованості такого втручання у сферу прав і свобод людини, особливо в умовах дії спеціальних правових режимів, коли трансформація інструментів публічного управління безпосередньо впливає на механізми забезпечення доступу до правосуддя та гарантій правового захисту, що концептуально відображено у положенні про те, що: «Цифровізація правової системи в умовах воєнного стану фактично відображає здатність держави ефективно адаптуватися до кризових ситуацій, забезпечуючи належний рівень правового захисту громадян та збереження доступності правосуддя навіть в умовах активних бойових дій. Впровадження цифрових технологій у юридичну практику дає змогу забезпечити прозорість, оперативність та доступність публічних послуг, що відповідає стандартам сучасних демократичних суспільств» [2, с.1424].

Цифрове профілювання дедалі активніше використовується державними органами задля реалізації функцій контролю та безпеки. Йдеться, зокрема, про інструменти «*predictive policing*» (прогнозування правопорушень), автоматизований аналіз великих масивів даних для виявлення ризикових осіб чи поведінкових закономірностей, системи моніторингу в кіберпросторі тощо. Так, в умовах протидії злочинності кіберполіція України застосовує профайлінгові методики для ідентифікації потенційних кіберзлочинців та прогнозування їхніх дій [3]. У сфері прикордонного контролю й митниці впроваджуються ризик-орієнтовані системи, що профілюють подорожніх і вантажі за різними критеріями з метою запобігання правопорушенням. Таким чином, цифрові профілі стали важливим елементом інструментарію держави для підтримання правопорядку і національної безпеки. Однак використання цих технологій повинно відбуватися в чітких правових рамках, визначених Конституцією України (ст. 3, 8, 32) [5], Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікованою Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. [6], а також Законом України «Про захист персональних даних» [4], оскільки неправомірне або неконтрольоване цифрове профілювання може призводити до порушення права на повагу до приватного життя, заборони дискримінації та гарантій справедливого судового розгляду.

Отже, як бачимо, надмірне або неврегульоване цифрове профілювання несе серйозні ризики для реалізації прав і свобод особи. По-перше, страждає право на приватність (ст.32 Конституції України) [5], адже збір та аналіз персональних даних без достатніх гарантій прозорості і згоди суб'єкта можуть призводити до свавільного втручання в особисте життя. У сучасному

вітчизняному правовому полі, законодавство про захист даних усе ще лише частково враховує ці виклики. Чинний Закон України «Про захист персональних даних» [4] наразі не містить прямої заборони ухвалювати рішення, що мають правові наслідки для особи або суттєво впливають на неї, виключно на підставі автоматизованої обробки даних (у тому числі профілювання).

Така ситуація не повною мірою відповідає європейським стандартам, які вимагають чітких гарантій проти зловживань при автоматизованому обробленні інформації. З метою усунення цих прогалин, ще наприкінці 2024 року, Верховна Рада прийняла за основу законопроєкт № 8153 «Про захист персональних даних», що має привести національні норми у відповідність до GDPR. Нова редакція закону, зокрема, ввела визначення профілювання і присвячує окрему статтю регулюванню автоматизованого прийняття рішень. Передбачається закріплення за суб'єктом даних права не підлягати рішенню, заснованому виключно на профілі, без можливості людського впливу, а також права знати логіку формування такого рішення та оскаржити його. Таким чином, імплементація європейських підходів покликана забезпечити баланс між ефективністю цифрового контролю і повагою до приватного життя.

По-друге, цифрове профілювання здатне порушувати принцип недискримінації. Алгоритми часто опрацьовують чутливі персональні дані (дані про здоров'я, етнічне походження, релігію, політичні погляди тощо) і можуть, навіть ненавмисно, створювати упереджені профілі. Якщо державні органи або приватні компанії застосовують такі профілі для прийняття рішень (наприклад, при відборі кандидатів на роботу, наданні кредитів чи перевірці благонадійності громадян), існує ризик автоматизованої дискримінації окремих груп населення. Європейські стандарти прямо закріплюють вимогу недопущення дискримінаційних наслідків профілювання, зокрема у Регламенті (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року (General Data Protection Regulation, GDPR), який встановлює обмеження щодо автоматизованого прийняття рішень, включно з профілюванням. Так, відповідно до статті 22 GDPR, особа має право не підлягати рішенню, що ґрунтується виключно на автоматизованій обробці персональних даних, якщо таке рішення має для неї правові наслідки або істотно на неї впливає, а преамбула Регламенту (рецитал 71) прямо наголошує на необхідності впровадження належних гарантій з метою запобігання дискримінації за захищеними ознаками та забезпечення справедливості й прозорості алгоритмічної обробки даних [7].

У цьому контексті зазначені положення зумовлюють обов'язок держав та суб'єктів, які здійснюють обробку персональних даних, забезпечити на нормативному й практичному рівнях дотримання принципів законності, справедливості та пропорційності автоматизованої обробки, зокрема шляхом гарантування права особи на поінформованість щодо використання профілювання, можливості людського втручання у процес ухвалення рішення, а також ефективних процедур його перегляду й судового оскарження з метою недопущення

дискримінаційних наслідків у сфері публічно-правових відносин. На сьогодні вже відомі випадки, коли неврегульоване цифрове профілювання призводило до масових порушень прав людини. Показовим є випадок Cambridge Analytica – коли особисті дані мільйонів користувачів Facebook (включаючи відомості про політичні уподобання) були без згоди зібрані й проаналізовані для профілювання виборців та адресного політичного впливу [8]. Це втручання безпосередньо загрожувало праву на приватність та справедливим демократичним процесам, продемонструвавши, наскільки важливо на законодавчому рівні заборонити профілювання на основі чутливої інформації для маніпулятивних цілей.

Інший приклад – використання технології розпізнавання облич компанії Clearview AI. У ЄС діяльність Clearview AI була визнана такою, що порушує правила захисту даних (зокрема GDPR), оскільки компанія несанкціоновано збирала біометричні дані з мережі для наповнення власних баз без належної мети та згоди суб'єктів. В Україні ж державні органи в умовах війни налагодили співпрацю з Clearview AI для ідентифікації загиблих, розшуку військових злочинців та контролю на блокпостах. Хоча це допомагає підсилити безпеку, нецільове масове скрейпінг-збирання зображень облич і використання їх для профілювання осіб становить значні ризики для права на приватність кожного індивіда.

Така ситуація демонструє необхідність впровадження чітких нормативних обмежень на застосування систем штучного інтелекту і профілювання, особливо коли вони працюють з біометричною інформацією. В європейському правовому полі вже зроблено кроки у цьому напрямі: наприклад, Акт ЄС про штучний інтелект (EU AI Act) пропонує заборонити так зване «соціальне рейтингування» – практику державного оцінювання благонадійності громадян на основі їх цифрового профілю [9]. Подібні профільні системи масового нагляду вважаються несумісними з правами людини, адже ведуть до тотального контролю держави над особою. Україні, яка взяла курс на євроінтеграцію, важливо врахувати ці стандарти при реформуванні національного законодавства.

На нашу думку, для ефективного захисту прав людини у контексті цифрового профілювання, необхідно забезпечити дві ключові речі: належне правове регулювання і дієвий інституційний контроль. По-перше, законодавство має чітко визначати межі дозволеного при збиранні та аналізі даних про особу. Вже згаданий оновлений у 2024 році Закон «Про персональні дані», покликаний запровадити механізми оцінки впливу на права людини (Data protection impact assessment) перед упровадженням високоризикових профілюючих систем, вимоги до прозорості алгоритмів та санкції за незаконне використання персональної інформації. По-друге, система публічно-правового контролю повинна включати незалежний наглядовий орган. Нині функцію контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних здійснює Уповноважений Верховної Ради з прав людини (Омбудсман). У перспективі планується створення окремого регулятора у цій сфері, що відповідає

європейській моделі незалежного органу із захисту даних. Такий орган зможе спеціалізовано опікуватися питаннями цифрового профілювання: розглядати скарги громадян, проводити перевірки державних і приватних структур, видавати обов'язкові приписи щодо усунення порушень. Це підвищить ефективність контролю та довіру суспільства до використання новітніх технологій.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що цифрове профілювання особи стало невід'ємним елементом сучасної системи публічно-правового управління та контролю, який істотно впливає на реалізацію повноважень суб'єктів публічної влади й одночасно трансформує механізми забезпечення та захисту прав людини. Його використання об'єктивно зумовлене потребами підвищення ефективності адміністративних процедур, контролю безпеки, протидії правопорушенням та оптимізації надання публічних послуг, однак за своєю правовою природою воно пов'язане з підвищеним ризиком втручання у сферу приватного життя особи.

Юридично значущим є те, що цифрове профілювання в Україні вже має нормативне підґрунтя у законодавстві про захист персональних даних, а також повинно здійснюватися з урахуванням конституційних принципів верховенства права, поваги до людської гідності та пріоритетності прав і свобод людини. Водночас чинна модель правового регулювання тривалий час залишалася фрагментарною і не забезпечувала достатнього рівня правової визначеності щодо автоматизованого прийняття рішень, що створювало потенціал для зловживань у сфері публічно-правового контролю. У цьому контексті законодавчі ініціативи, спрямовані на гармонізацію національного законодавства з GDPR, мають принципове значення для формування сучасної правової бази цифрового профілювання.

З точки зору захисту прав людини, ключовим є висновок про те, що цифрове профілювання не може розглядатися виключно як технічний або управлінський інструмент, оскільки його застосування безпосередньо зачіпає зміст таких фундаментальних прав, як право на повагу до приватного життя, право на недискримінацію та право на справедливий розгляд справи. Саме тому будь-яке втручання у ці сфери повинно відповідати критеріям законності, легітимної мети, необхідності та пропорційності, що випливають як з Конституції України, так і з Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики її застосування.

Окремої юридичної оцінки потребує ризик автоматизованої дискримінації, пов'язаний із використанням алгоритмічних систем профілювання, що оперують чутливими персональними даними. Європейські стандарти, закріплені у GDPR та актах ЄС у сфері штучного інтелекту, демонструють чітку тенденцію до обмеження або заборони таких практик у разі, якщо вони створюють нерівне або упереджене ставлення до особи. Для України це означає необхідність не лише формального запозичення європейських норм, а й їх реального впровадження у правозастосовну практику публічних органів.

У підсумку можна зробити висновок, що подальший розвиток цифрового профілювання в системі публічно-правового контролю в Україні, має здійснюватися на засадах чіткої нормативної визначеності, ефективного інституційного нагляду та реальної судової захищеності особи. Лише за умови поєднання інноваційних цифрових рішень із дієвими юридичними гарантіями цифрове профілювання може виконувати легітимну функцію в демократичній правовій державі, не перетворюючись на інструмент надмірного контролю чи прихованого обмеження прав і свобод людини.

Література:

1. Манько Д.Г. Право і держава в умовах сучасних суспільних викликів: навч.-метод. посіб. для здобувачів 3-го рівня «Д-р філософії»(PhD) зі спец. 081 «Право»/ДГ Манько; Міжнар. гуман. ун-т.–Одеса: Фенікс, 2022. 24 с.

2. Атаманова Н., Федан С. Цифровізація правової системи України в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 6 (46). С. 1424–1434. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-6(46)-1424-1434.

3. Зачек О. І., Дмитрик Ю. І. Застосування профайлінгу для протидії кіберзлочинності. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 4 (10). С. 94–100.

4. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 10.12.2025).

5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950, Закон України від 17.07.97 №475/97-ВР / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.12.2025)

7. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119. P. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (accessed: 10.12.2025).

8. European Parliament. Resolution on the use of Facebook users' data by Cambridge Analytica and the impact on data protection (P8_TA(2018)0433). *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IP0433 (accessed: 10.12.2025).

9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on Artificial Intelligence (AI Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. L 1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (accessed: 10.12.2025).

References:

1. Manko D. H. (2022) Pravo i derzhava v umovakh suchasnykh suspilnykh vyklykiv [Law and the State under Contemporary Social Challenges]. Odesa: Feniks. (in Ukrainian)

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2010) Pro zakhyst personalnykh danykh [On Personal Data Protection]. Law of Ukraine No. 2297-VI, 1 June 2010. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 34, art. 481. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (accessed 10 December 2025). (in Ukrainian)

3. Atamanova N., Fedan S. (2025) Tsyfrovizatsiia pravovoi systemy Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Digitalization of the legal system of Ukraine under martial law]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, no. 6 (46), pp. 1424–1434. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-6(46)-1424-1434. (in Ukrainian)

4. Zachek O. I., Dmytryk Yu. I. (2020) Zastosuvannia profailinhu dlia protydii kiberzlochynnosti [Application of profiling to counter cybercrime]. Sotsialno-pravovi studii, vol. 4 (10), pp. 94–100. (in Ukrainian)

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1996) Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. Law of Ukraine No. 254k/96-VR, 28 June 1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 30, art. 141. (in Ukrainian)

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1997) Konventsiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Law of Ukraine No. 475/97-VR, 17 July 1997. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed 10 December 2025). (in Ukrainian)

7. European Parliament and Council of the European Union (2016) Regulation (EU) 2016/679 of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union, L 119, pp. 1–88. Available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (accessed 10 December 2025).

8. European Parliament (2018) Resolution on the use of Facebook users' data by Cambridge Analytica and the impact on data protection (P8_TA(2018)0433). Official Journal of the European Union. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IP0433 (accessed 10 December 2025).

9. European Parliament and Council of the European Union (2024) Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 on Artificial Intelligence (AI Act). Official Journal of the European Union, L 1689. Available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (accessed 10 December 2025).

УДК 342.9:35.072.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2196-2203

Баркалов Олександр Олександрович докторант КНЕУ імені Вадима Гетьмана, кандидат технічних наук, https://orcid.org/0009-0004-8814-2763

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню впливу цифрових технологій на модернізацію правового режиму надрокористування в Україні. У сучасних умовах цифровізація публічного управління стає одним із ключових чинників трансформації відносин у сфері використання та охорони надр, сприяючи підвищенню прозорості, ефективності та підзвітності діяльності суб'єктів надрокористування. Запровадження електронних державних реєстрів, геоінформаційних систем, цифрових платформ ліцензування та електронного документообігу істотно змінює порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами, здійснення державного контролю та моніторингу дотримання вимог законодавства.

У статті проаналізовано нормативно-правові засади цифровізації у сфері надрокористування, визначено основні напрями впровадження цифрових інструментів у діяльність органів державної влади та надрокористувачів, а також окреслено їх вплив на реалізацію публічних і приватних інтересів.

Особливу увагу приділено проблемам правової визначеності, захисту інформації, персональних та комерційних даних, а також ризикам кіберзагроз і несанкціонованого втручання в інформаційні системи, що забезпечують функціонування галузі.

Наголошено, що цифрові технології, з одного боку, створюють передумови для зменшення корупційних ризиків, спрощення адміністративних процедур та підвищення інвестиційної привабливості надрокористування, а з іншого - актуалізують необхідність удосконалення правового регулювання з урахуванням вимог кібербезпеки та міжнародних стандартів цифрового врядування.

Зроблено висновок, що ефективна інтеграція цифрових технологій у правовий режим надрокористування потребує комплексного підходу, який поєднує розвиток законодавства, інституційної спроможності та міжнародної співпраці.

Ключові слова: цифровізація, надрокористування, адміністративно-правовий статус, центральні органи виконавчої влади, права та обов'язки суб'єкта публічної адміністрації, повноваження, контроль, нагляд, контроль діяльність, надра, надрокористування, публічна адміністрація, владні повноваження, адміністративна процедура.

Barkalov Oleksandr Doctoral Candidate, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Candidate of Technical Sciences, https://orcid.org/0009-0004-8814-2763

DIGITAL TECHNOLOGIES AS A FACTOR IN THE MODERNIZATION OF THE LEGAL REGIME OF SUBSOIL USE

Abstract: The article is devoted to the study of the impact of digital technologies on the modernization of the legal regime of subsoil use in Ukraine. In modern conditions, the digitalization of public administration has become one of the key factors transforming relations in the field of subsoil use and protection, contributing to increased transparency, efficiency, and accountability of subsoil users' activities. The introduction of electronic state registers, geographic information systems, digital licensing platforms, and electronic document management has significantly changed the procedure for granting special permits for subsoil use, as well as the implementation of state control and monitoring of compliance with legislative requirements.

The article analyzes the regulatory and legal framework of digitalization in the field of subsoil use, identifies the main directions of implementing digital tools in the activities of public authorities and subsoil users, and outlines their impact on the realization of public and private interests. Particular attention is paid to issues of legal certainty, information security, protection of personal and commercial data, as well as the risks of cyber threats and unauthorized interference in information systems that ensure the functioning of the sector.

It is emphasized that digital technologies, on the one hand, create prerequisites for reducing corruption risks, simplifying administrative procedures, and increasing the investment attractiveness of subsoil use, while on the other hand, they highlight the need to improve legal regulation with due regard to cybersecurity requirements and international standards of digital governance. It is concluded that the effective integration of digital technologies into the legal regime of subsoil use requires a comprehensive approach combining legislative development, institutional capacity building, and international cooperation.

Keywords: digitalization; subsoil use; administrative and legal status; central executive authorities; rights and obligations of public administration entities; powers; control; supervision; oversight activities; subsoil; public administration; authoritative powers; administrative procedure.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток сфери надрокористування в Україні відбувається в умовах активної цифровізації публічного управління та впровадження електронних інструментів у діяльність органів державної влади. Використання електронних державних реєстрів, геоінформаційних систем, цифрових платформ ліцензування, електронного документообігу та автоматизованих механізмів контролю істотно трансформує порядок реалізації владних повноважень у сфері використання та охорони надр. Такі процеси спрямовані на

підвищення прозорості адміністративних процедур, зменшення корупційних ризиків та забезпечення ефективнішого управління надровими ресурсами як об'єктом права власності Українського народу.

Водночас цифрова трансформація надрокористування породжує низку проблем правового характеру. Чинне законодавство не завжди адекватно відображає специфіку електронних адміністративних процедур, особливості функціонування цифрових реєстрів і платформ, а також нові форми взаємодії між суб'єктами публічної адміністрації та надрокористувачами. Недостатньо врегульованими залишаються питання правового статусу інформаційних ресурсів у сфері надрокористування, розмежування відповідальності за достовірність і захист даних, а також забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури галузі.

Особливої актуальності зазначені проблеми набувають в умовах воєнного стану та зростання кіберзагроз, коли інформаційні системи у сфері надрокористування можуть ставати об'єктами несанкціонованого втручання або використання в цілях економічного та інформаційного впливу. За таких обставин модернізація правового режиму надрокористування з урахуванням цифрових технологій потребує комплексного наукового осмислення, спрямованого на забезпечення балансу публічних і приватних інтересів, ефективності державного управління та належного рівня правової безпеки.

Метою статті є комплексний аналіз впливу цифрових технологій на модернізацію правового режиму надрокористування в Україні, визначення основних проблем правового регулювання цифрових адміністративних процедур у цій сфері, а також обґрунтування напрямів удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів публічної адміністрації з урахуванням вимог цифрового врядування, кібербезпеки та міжнародних стандартів.

Стан дослідження. Проблематика визначення цифрових технологій на модернізацію правового режиму надрокористування в Україні досліджувалися в працях науковців В. К. Філатової, О. А. Грицан, Р. С. Кіріна, А. П. Гетьмана, О. М. Олійника та інших науковців.

Виклад основного матеріалу. У контексті глобальної цифрової трансформації публічного управління правовий режим надрокористування переживає суттєві зміни, зумовлені впровадженням цифрових технологій у процеси державного регулювання, адміністрування, контролю та моніторингу. Цифровізація впливає на різні сфери життя та управління, включаючи надання послуг, виробництво, а також обмін інформацією та діловодство у сфері публічного адміністрування. Цей процес включає збір, збереження, обробку та аналіз даних, враховуючи потреби споживачів. Особливе значення в цифровізації має інформатизація, яка сприяє організаційному, соціально-економічному та науково-технічному прогресу. Інформатизація забезпечує створення умов для формування та використання інформаційних ресурсів, а також для задоволення інформаційних потреб громадян, органів публічної адміністрації та громадських

об’єднань, з метою створення оптимальних умов для реалізації інформаційних прав. Відповідно зазначеного цифровізація складається з автоматизації та інформатизації. Отже, цифровізація має на меті не автоматизацію процесу діяльності, а зміну самого продукту, характеру та сутності системи діяльності, взаємодії, що кардинально відрізняє даний термін від автоматизації [1].

Важливість дослідження даної проблематики обумовлена необхідністю адаптації правового режиму надрокористування до вимог цифрової епохи, забезпечення прозорості процедур, ефективного захисту прав та інтересів суб’єктів, а також гарантій суспільних інтересів у сфері використання надр. Цифрові технології у публічному управлінні розглядаються як механізм підвищення адміністративної ефективності та правової визначеності. У сфері надрокористування цифровізація проявляється у впровадженні електронних державних реєстрів, геоінформаційних систем (ГІС), цифрових платформ для ліцензування та електронного документообігу. Зокрема, використання ГІС дозволяє здійснювати візуалізацію даних про місцезнаходження надр, площі користування, ступінь освоєння ресурсів, що є важливим елементом прозорості та доступу до інформації [2]. Електронні реєстри дозволяють забезпечити цілісність інформації про спеціальні дозволи, їх правовий статус та обмеження, що сприяє зниженню корупційних ризиків та правової невизначеності [3].

Національне законодавство починає інтегрувати цифрові інструменти у правовий режим надрокористування. Це, зокрема, реалізується через положення законодавства про електронні документи, електронну ідентифікацію та електронний обіг документів. Аналіз наукових досліджень дозволяє стверджувати, що нормативна база поки що має фрагментарний характер і не завжди відповідає вимогам комплексної цифрової трансформації галузі [4].

На думку деяких дослідників, відсутність чіткої правової фіксації статусу електронних сервісів, механізмів взаємодії інформаційних систем та стандартів захисту даних створює правові прогалини, що можуть бути використані у протиправних цілях [5]. Саме тому актуальним є питання узгодження законодавства про надрокористування з нормами про електронні публічні послуги, захист персональних даних та кібербезпеку.

Одним із ключових ефектів цифровізації у сфері надрокористування є спрощення та прискорення адміністративних процедур, пов’язаних із наданням спеціальних дозволів на користування надрами. Відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» [6], всі адміністративні дії повинні здійснюватися з дотриманням принципів прозорості, доступності, законності та ефективності. Цифрові сервіси дозволяють суб’єктам надрокористування подавати заяви на отримання спеціальних дозволів через електронні платформи, додавати супровідні документи у цифровому вигляді та контролювати стан розгляду заяв у режимі реального часу. Це суттєво зменшує часові та організаційні витрати, підвищує операційну ефективність органів державної влади та створює передумови для зменшення корупційних ризиків у сфері надрокористування [4].

Водночас електронна форма реалізації адміністративних процедур породжує нові правові виклики. По-перше, питання автентичності та юридичної сили електронних документів вимагає чіткого визначення в законодавстві, оскільки спеціальні дозволи на користування надрами є публічно-правовими актами, які мають юридичну силу і закріплюють права та обов'язки надрокористувачів. По-друге, застосування механізмів електронної ідентифікації та кваліфікованого електронного підпису потребує забезпечення їхньої надійності та відповідності стандартам законодавства про електронні довірчі послуги, а також Закону України «Про адміністративну процедуру», який передбачає належну ідентифікацію сторін у адміністративних відносинах.

Крім того, цифровізація вимагає чіткого врегулювання правил зберігання, доступу та обліку електронних даних, що є критично важливим для забезпечення прозорості та контролю за дотриманням норм у сфері надрокористування. Належна регламентація цих питань дозволяє захистити як публічні, так і приватні інтереси, гарантує безперервність адміністрування надрокористування та зменшує ризики несанкціонованого втручання або маніпуляцій з інформацією [5].

Таким чином, інтеграція цифрових технологій у процедури отримання спеціальних дозволів на користування надрами потребує гармонізації норм Закону України «Про адміністративну процедуру», законодавства про надрокористування та законодавства у сфері електронних публічних послуг. Такий підхід забезпечує не лише підвищення ефективності державного управління, а й дотримання принципів правової визначеності, прозорості та безпеки інформаційних систем.

З точки зору правової безпеки, цифровізація у сфері надрокористування відкриває значні можливості для підвищення ефективності контролю та моніторингу. Використання електронних реєстрів спеціальних дозволів на користування надрами, геоінформаційних систем (ГІС), онлайн-платформ ліцензування та електронного документообігу дозволяє органам державної влади здійснювати прозоре адміністрування, оперативно відстежувати дотримання вимог законодавства та приймати обґрунтовані управлінські рішення [7; 3]. Наприклад, державні геоінформаційні сервіси можуть відображати інформацію про площі користування надрами, рівень їх освоєння та наявні обмеження, що забезпечує відкритий доступ до ключових даних для контролюючих органів та громадськості.

Водночас цифровізація породжує нові ризики кібербезпеки, які мають безпосередній вплив на правові відносини у сфері надрокористування. Неконтрольований доступ до інформаційних систем державних реєстрів, можливість несанкціонованого втручання або маніпуляції даними можуть створювати загрозу цілісності та достовірності електронної інформації [8]. Наприклад, у 2021 році було зафіксовано випадки несанкціонованого доступу до електронних реєстрів природокористування в окремих країнах ЄС, що дозволило

зловмисникам отримати інформацію про ділянки надр та документи, пов'язані з їхньою видачею. Подібні інциденти підкреслюють необхідність запровадження комплексних стандартів кіберзахисту та чітких процедур доступу до даних у сфері надрокористування.

Крім того, електронні сервіси, з одного боку, підсилюють прозорість і підзвітність дій органів державної влади та суб'єктів надрокористування, а з іншого - створюють нові правові проблеми, пов'язані з захистом суб'єктивних прав та інтересів користувачів надр.

До таких проблем, на мою думку, належать:

- забезпечення конфіденційності комерційної інформації суб'єктів надрокористування;

- захист персональних даних керівників та фахівців компаній, що отримують спеціальні дозволи;

- правові механізми відповідальності за порушення у цифровому середовищі, включаючи маніпуляції з електронними документами або підробку даних у реєстрах.

Вважаємо, що розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу: поєднання удосконалення законодавчої бази (зокрема, Закону України «Про адміністративну процедуру», «Про захист персональних даних», запровадження сучасних технологічних стандартів кібербезпеки та навчання працівників державних органів і надрокористувачів правильному використанню електронних систем. Тільки системна інтеграція правових, технологічних та організаційних механізмів дозволяє забезпечити ефективне функціонування цифрових платформ у сфері надрокористування без шкоди для законних прав та інтересів усіх учасників відносин.

Науковці наголошують на необхідності гармонізації норм законодавства, що регулює цифрові адміністративні процедури, із базовими принципами земельного та природно-ресурсного права [9]. Така гармонізація передбачає не лише технічне впровадження електронних сервісів, а й приведення у відповідність правового статусу електронних документів та платформ із загальними принципами публічного управління, законності, прозорості, доступності та захисту прав користувачів надр.

Вважаємо, що комплексний підхід до цифровізації у сфері надрокористування має включати такі ключові елементи:

1) чітке визначення правового статусу електронних документів та сервісів. Електронні заяви на отримання спеціальних дозволів, ліцензійні документи та акти контролю повинні мати рівну юридичну силу з паперовими аналогами, що гарантує захист прав суб'єктів надрокористування та створює правові підстави для їх реалізації та оскарження в судовому порядку;

2) механізми забезпечення кібербезпеки. Це включає встановлення стандартів автентифікації користувачів, захист інформації від несанкціонованого доступу та маніпуляцій даними, впровадження систем резервного

зберігання та аудитів інформаційних потоків. Наприклад, використання кваліфікованого електронного підпису та двофакторної автентифікації підвищує надійність електронних процедур та мінімізує ризики зловживань;

3) стандарти обміну даними між інформаційними системами. Забезпечення сумісності електронних платформ державних органів, надрокористувачів та контролюючих органів дозволяє автоматизувати перевірку відповідності діяльності користувачів вимогам законодавства та прискорює прийняття рішень. Важливо також передбачити протоколи інтеграції з міжнародними системами, якщо мова йде про інвестиційні проєкти та контроль за надрокористуванням за участю іноземних компаній;

4) система правових гарантій та відповідальності. Законодавство має передбачати чіткі механізми відповідальності за порушення у цифровому середовищі, включно з маніпуляціями даними, доступом до інформації без дозволу, фальсифікацією електронних документів. Така система гарантій є критично важливою для забезпечення правової визначеності та довіри до електронних процедур;

5) комплексний підхід до правового регулювання цифровізації не тільки сприяє підвищенню ефективності адміністративних процедур, але й забезпечує баланс між публічними інтересами держави та суб'єктивними правами користувачів надр, захищає інформацію комерційного та персонального характеру і створює передумови для розвитку прозорого та ефективного надрокористування.

Узагальнюючи вище викладене, зазначимо, що цифрові технології виступають потужним чинником модернізації правового режиму надрокористування, створюючи передумови для підвищення ефективності адміністративних процедур, прозорості публічного управління та зниження корупційних ризиків. Водночас цифровізація висуває нові вимоги до правового забезпечення, захисту даних та кібербезпеки, що потребують подальшого наукового опрацювання та законодавчого врегулювання. Лише інтегрований підхід, що поєднує правове, технологічне та інституційне виміри, здатен забезпечити ефективну модернізацію правового режиму надрокористування в умовах цифрової трансформації.

Література:

1. Чорний С.В. Цифровізація підрозділів НЦБ Інтерполу в Україні. Київський часопис права. 2022. № 1. С. 152–158. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.2

2. Jones R. T. Geographic Information Systems and Natural Resource Transparency: Legal and Administrative Perspectives. Journal of Environmental Law and Policy, 2018. №22(3). P. 145–166.

3. Lee S. H. Electronic Registers and Corruption Risk Reduction in Natural Resource Governance. International Journal of Public Administration and Digital Governance, 2022. №5(1). P. 78–95.

4. Kovalenko M. V. Legal Framework for Digital Transformation in Subsoil Use: Challenges and Prospects. Ukrainian Journal of Administrative Law, 2021. №15(2). P.112–130.

5. Martynenko O. Yu., & Sokolov D. A. Legal Gaps in the Regulation of Electronic Public Services and Information Systems: Risks and Preventive Measures. Journal of Cyber Law and Information Security, 2020. №8(4). P. 56–74.

6. Про адмінітсративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України, 2023. № 15. Ст.50.

7. Jones R. T. Geographic Information Systems and Natural Resource Transparency: Legal and Administrative Perspectives. Journal of Environmental Law and Policy, 2018. №22(3). P. 145–166.

8. Petrov A., & Hryhorenko V. Cybersecurity Challenges in Digital Administration of Subsoil Use. Ukrainian Journal of Administrative Law, 2022. №18(2). P. 67–84.

9. Zakharchenko P. V. Harmonization of Digital Administrative Procedures with Natural Resource and Land Legislation. Journal of Administrative and Environmental Law, 2021. №17(3). P.89–105.

References:

1. Chornyi S. V. Tsyfrovyzatsiia pidrozdiliv NCB Interpolu v Ukraini [Digitalization of the Interpol NCB Units in Ukraine]. Kyivskyi chasopys prava – Kyiv Law Journal, 2022. № 1. P. 152–158. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.2 [in Ukrainian]

2. Jones R. T. Geographic Information Systems and Natural Resource Transparency: Legal and Administrative Perspectives. Journal of Environmental Law and Policy, 2018. № 22(3). P. 145–166. [in English]

3. Lee S. H. Electronic Registers and Corruption Risk Reduction in Natural Resource Governance. International Journal of Public Administration and Digital Governance, 2022. № 5(1). P. 78–95. [in English]

4. Kovalenko M. V. Legal Framework for Digital Transformation in Subsoil Use: Challenges and Prospects. Ukrainian Journal of Administrative Law, 2021. № 15(2). P. 112–130. [in English]

5. Martynenko O. Yu., & Sokolov D. A. Legal Gaps in the Regulation of Electronic Public Services and Information Systems: Risks and Preventive Measures. Journal of Cyber Law and Information Security, 2020. № 8(4). P. 56–74. [in English]

6. Zakon Ukrainy Pro administratyvnu protseduru [Law of Ukraine On Administrative Procedure] vid 17 liutoho 2022 roku № 2073-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2023. № 15. St. 50. [in Ukrainian]

7. Petrov A., & Hryhorenko V. Cybersecurity Challenges in Digital Administration of Subsoil Use. Ukrainian Journal of Administrative Law, 2022. № 18(2). P. 67–84. [in English]

8. Zakharchenko P. V. Harmonization of Digital Administrative Procedures with Natural Resource and Land Legislation. Journal of Administrative and Environmental Law, 2021. № 17(3). P. 89–105. [in English]

УДК 347.73

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2204-2216

Божко Володимир Миколайович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-3963-8461

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОЕКТУ МИТНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз проекту Митного кодексу України крізь призму правових позицій Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини.

Актуальність дослі-ження зумовлена зобов'язаннями України щодо оновлення митного законодавства, взятими в межах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та конкретизованими в Плані Ukraine Facility на 2024-2027 роки.

У статті систематизовано правові позиції Конституційного Суду України, сформульовані у його рішеннях упродовж 2009-2025 років, а також здійснено їх тематичне зіставлення з положеннями проекту нового Митного кодексу України за такими блоками: принцип правової визначеності, пропорційність митних платежів і санкцій, конфіскація товарів як форма втручання у право власності, межі дискреційних повноважень митних органів, судовий контроль та ефективні засоби правового захисту.

Обґрунтовано, що загалом більшість положень проєкту Митного кодексу України відповідають вітчизняним конституційним стандартам, правовим позиціям Європейського суду з прав людини та Митному кодексу ЄС. Однак окремі норми проєкту не у повній мірі відповідають принципам верховенства права, пропорційності та ефективного судового захисту.

На основі аналізу практики ЄСПЛ доведено необхідність посилення ролі суду у митних спорах та відмови від автоматизму у застосуванні фінансових санкцій і конфіскації.

У висновках сформульовано пропозиції щодо вдосконалення проекту Митного кодексу України з метою забезпечення його відповідності Конституції України, правовим позиціям Конституційного Суду України, стандартам ЄСПЛ та зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції.

Ключові слова: Митний кодекс України, Конституційний Суд України, порівняльне дослідження, Європейський суд з прав людини, Митний кодекс ЄС.

Bozhko Volodymyr Mykolayovych Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional, Administrative, Environmental, and Labour Law at the Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-3963-8461

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE DRAFT CUSTOMS CODE OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF THE LEGAL POSITIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Abstract. This article provides a comparative legal analysis of Ukraine's draft Customs Code, examining it through the lens of the Constitutional Court of Ukraine's legal positions and the case law of the European Court of Human Rights. The study is relevant because Ukraine is obliged to update its customs legislation in accordance with the Association Agreement with the European Union, as set out in the Ukraine Facility Plan for 2024-2027.

The article summarises the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine as set out in its rulings between 2009 and 2025. It then compares these with the provisions of the draft new Customs Code of Ukraine. The following areas are covered in the comparison: the principle of legal certainty; the proportionality of customs payments and sanctions; the confiscation of goods as a form of interference with property rights; the limits of the discretionary powers of customs authorities; judicial control; and effective legal remedies.

It has been confirmed that most provisions in the draft Customs Code of Ukraine are generally consistent with domestic constitutional standards, the legal rulings of the European Court of Human Rights, and the EU Customs Code. However, certain provisions do not align with the principles of the rule of law, proportionality, and effective judicial protection. Analysis of European Convention on Human Rights Case law has shown that the role of the court in customs disputes should be strengthened, and the automatic imposition of financial penalties and confiscation should be stopped.

The conclusions outline specific proposals for amending the draft Customs Code of Ukraine to ensure compliance with the Constitution of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine's legal rulings, the European Convention on Human Rights, and Ukraine's obligations under European integration.

Keywords: Customs Code of Ukraine; Constitutional Court of Ukraine; comparative study; European Court of Human Rights; EU Customs Code.

Постановка проблеми. Актуальність порівняльно-правового аналізу проекту нового Митного кодексу України (далі – проєкт МКУ) крізь призму правових позицій Конституційного Суду України (далі – КСУ) зумовлена не лише потребами реформування митного законодавства, євроінтеграційним курсом України та початком переговорів про вступ до Європейського Союзу, але й міжнародно-правовими зобов'язаннями нашої держави. Адже ще в Додатку

XV до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії й їхніми державами-членами Україна взяла на себе зобов'язання поступово гармонізувати вітчизняне митне законодавство до Acquis ЄС, основою якого є Митний кодекс ЄС. У щорічному звіті Європейської Комісії з розширення щодо України це зобов'язання конкретизовано: необхідно прийняти новий Митний кодекс, узгоджений з Митним кодексом ЄС, а також завершити цифровізацію митної служби та запровадити використання оновленої комп'ютеризованої транспортної системи (NCTS-Phase 6). Ці ж зобов'язання відображені у Плані Ukraine Facility на 2024–2027 роки, де митна реформа прямо пов'язується з фіскальною стійкістю, сприянням торгівлі та інституційною спроможністю держави.

Водночас проєкт МКУ, текст якого 26 серпня 2025 року протокольним рішенням Кабінет Міністрів України було схвалено й направлено до Європейської Комісії для проведення його оцінки [1], а 3 жовтня 2025 року офіційно презентовано представникам суб'єктів господарювання та громадськості [2], не може розглядатися виключно як техніко-правовий інструмент імплементації норм права ЄС. Його положення повинні відповідати Конституції України та правовим позиціям КСУ, які упродовж десятиліть сформували комплексний конституційний стандарт щодо пропорційності митних санкцій, захисту права власності, правової визначеності та індивідуалізації відповідальності. Водночас практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах, пов'язаних із конфіскацією майна та «каральними» адміністративними санкціями, сформувала рамки, поза які митне регулювання не повинно виходити, інакше воно сприятиме непропорційному втручанню у мирне володіння майном. Ігнорування цих правових позицій не лише створюватиме ризики конституційних оскаржень у майбутньому, але й підриватиме довіру до митної реформи.

З огляду на вищезазначене у статті здійснено тематичний порівняльно-правовий аналіз правових позицій КСУ, сформульованих у його рішеннях упродовж 2009–2025 років, із положеннями проєкту МКУ, а також їх співвідношення з практикою ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження у сфері митного права України та Європейського Союзу все більшу увагу спрямовують на конституційні принципи правового регулювання, зокрема верховенство права, правову визначеність та пропорційність публічно-правових обмежень. У цьому контексті значний інтерес становлять праці, присвячені співвідношенню національного митного законодавства з правом ЄС та міжнародними стандартами захисту прав людини. Так, у статті Перепьолкіна С., Іванченка Е., Балини С., Матвіюка А. та Костицького В. здійснено ґрунтовний порівняльний аналіз принципу верховенства права у митному праві України та ЄС. Автори доводять, що формальне дотримання законності у митній сфері недостатнє без урахування змістовних елементів верховенства права, зокрема

передбачуваності правового регулювання та обмеження дискреційних повноважень митних органів [3]. Ці положення мають важливе значення для оцінки проекту МКУ з огляду на правові позиції КСУ.

Проблематику імплементації митного законодавства ЄС в Україні досліджено у статті Караваєв Т. й Калуги Н.. Автори аналізують ключові напрями реформи митної політики ЄС, зокрема цифровізацію митних процедур, ризик-орієнтований підхід до контролю та розвиток партнерських відносин з бізнесом [4]. Дослідження демонструє, що гармонізація митного законодавства України з правом ЄС має супроводжуватися не лише технічними змінами, але й посиленням правових гарантій для суб'єктів митних правовідносин.

У статті Прокопенко В., Григорчук М. й Мельник О. досліджено правові засади управління митними ризиками в ЄС. Автори наголошують, що ризик-орієнтований підхід є ключовим елементом сучасного митного регулювання ЄС, який водночас потребує чітких правових рамок для запобігання свавільному втручанню митних органів у права осіб [5]. Ці висновки є релевантними для аналізу меж дискреційних повноважень митних органів у проекті МКУ.

Питання адміністративно-правових механізмів протидії порушенням митних правил розкрито у статті Бухарєвої Ю. Дослідниця акцентує увагу на необхідності поєднання ефективності митного контролю з дотриманням конституційних принципів справедливості та індивідуалізації юридичної відповідальності [6], що кореспондує з підходами КСУ та практикою ЄСПЛ.

Теоретичні засади митного контролю в Україні досліджено у статті Калашник Н. та Козак І. Автори розглядають митний контроль як комплексний інститут публічного права, що поєднує фіскальні, регулятивні та правоохоронні функції й наголошують на потребі вдосконалення правового регулювання митного контролю з урахуванням принципів правової визначеності та пропорційності [7].

Узагальнюючи результати аналізу останніх досліджень і публікацій, слід зазначити, що вітчизняна доктрина приділяє значну увагу євроінтеграційному виміру митного права та принципам верховенства права у діяльності митних органів. Водночас у наукових працях недостатньо комплексно досліджується співвідношення положень проєкту МКУ з правовими позиціями КСУ та практикою ЄСПЛ, що й зумовлює новизну й актуальність цього дослідження.

Мета статті – здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу проєкту МКУ крізь призму правових позицій КСУ та практики ЄСПЛ задля оцінки його відповідності конституційним принципам верховенства права, правової визначеності, пропорційності та ефективного судового захисту, а також зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції. Досягнення поставленої мети передбачає виявлення норм проєкту МКУ, які відповідають сформованим конституційним і європейським стандартам, а також положень, що потребують доопрацювання, а також формулювання пропозицій щодо їх подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Правові позиції КСУ у справах, пов'язаних із митним законодавством, охоплюють як норми матеріального права, так і процесуального.

1. Принцип правової визначеності та якості митного закону. У Рішенні КСУ № 1-рп/2015 від 31 березня 2015 року наголошується, що правова визначеність є складовою принципу верховенства права і передбачає чіткість, зрозумілість та передбачуваність правових норм, особливо у сфері публічно-правових обов'язків майнового характеру, аби учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано (абзац перший підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ № 1-рп/2015) [8].

Окрім того, у Рішенні КСУ № 15-рп/2009 від 23 червня 2009 року наголошується на неприпустимості надання органам виконавчої влади (зокрема, й Кабінету Міністрів України) надмірної дискреції у визначенні «загальновизнаних елементів правового механізму регулювання податків і зборів (обов'язкових платежів)», до яких КСУ віднесено суб'єкта або платника податку, об'єкт оподаткування, одиницю оподаткування, джерело сплати податку, податкову ставку, податковий період, строки та порядок сплати податку, податкову квоту, податкові пільги (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини рішення КСУ № 15-рп/2009) [9].

Проєкт МКУ загалом демонструє прагнення до підвищення якості правового регулювання.

Зокрема, статті 1–5 проєкту МКУ містять деталізований понятійний апарат, закріплюють принципи митної справи та прямо вимагають застосування Закону України «Про адміністративну процедуру», що загалом відповідає вимогам правової визначеності. Водночас окремі положення проєкту МКУ, які наділяють Кабінет Міністрів України повноваженням встановлювати додаткові правила здійснення митних формальностей та контролю, не завжди містять достатньо чіткі межі такого делегування. У цій частині існує ризик повторення проблеми, на яку вказував КСУ у Рішенні № 15-рп/2009, а саме – фактичного делегування визначення загальновизнаних елементів правового механізму регулювання податків і зборів на рівень підзаконних актів.

ЄСПЛ послідовно наголошує на вимозі «якості закону» у справах, пов'язаних із втручанням у право власності. У рішенні у справі «Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands» ЄСПЛ зазначив, що втручання у майнові права, зокрема через податкові та митні механізми, є допустимим лише за умови достатньої чіткості та передбачуваності правового регулювання [10]. Аналогічний підхід було підтверджено у справі «Grifhorst v. France» [11].

У цьому контексті текст проекту Митного кодексу України загалом відповідає стандартам ЄСПЛ, однак потребує додаткової конкретизації в частині наданих додаткових дискреційних повноважень органам виконавчої влади.

2. Пропорційність митних платежів та санкцій. Принцип пропорційності як складова принципу верховенства права посідає провідне місце у практиці КСУ у справах, що стосуються публічно-правових майнових обтяжень. У Рішенні № 3-р(II)/2021 від 21 липня 2021 року КСУ наголосив, що будь-які фінансові санкції, у тому числі в митній сфері, повинні відповідати легітимній меті, бути необхідними у демократичному суспільстві та не створювати надмірного тягаря для особи [12]. Особливу увагу КСУ приділив неприпустимості автоматичного застосування санкцій без урахування індивідуальних обставин справи.

У Рішенні КСУ від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022 розвинута попередня правова позиція, а також наголошено, що запроваджуючи штрафні санкції фіскального характеру законодавець зобов'язаний забезпечити баланс між публічним інтересом держави у наповненні бюджету та приватним інтересом особи у збереженні її майна (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення КСУ № 4-р(II)/2022) [13]. Надмірні, кумулятивні або формально обов'язкові санкції КСУ визнав такими, що суперечать конституційному принципу справедливості.

Проект МКУ містить низку положень, спрямованих на диференціацію відповідальності за порушення митних правил, зокрема через встановлення альтернативних санкцій та можливість урахування характеру правопорушення. У цьому аспекті проект здебільшого відповідає правовим позиціям КСУ, сформульованим у вищезазначеному Рішенні. Водночас аналіз норм проекту, що регламентують фінансову відповідальність за порушення митних правил, свідчить про збереження конструкцій, за яких розмір штрафу прив'язується до вартості товару або суми митних платежів без надання митному органу чи суду достатньої дискреції при оцінці пропорційності втручання. Такі положення потенційно не відповідають вимогам КСУ щодо індивідуалізації відповідальності та заборони надмірного майнового тягаря.

ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував, що митні штрафи та фінансові санкції становлять втручання у право мирного володіння майном у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У Рішенні у справі «Ismayilov v. Russia» ЄСПЛ визнав порушення Конвенції саме через непропорційність митного штрафу, який було застосовано без урахування ступеня вини та фактичних наслідків порушення [14].

Аналогічний підхід простежується у справі «UAB «Balta» v. Lithuania», в якій ЄСПЛ наголосив, що автоматичне застосування значних фінансових санкцій у митній сфері без можливості їх корекції судом порушує принцип справедливого балансу між інтересами держави та особи [15].

У цьому контексті проект МКУ потребує подальшого доопрацювання з метою запровадження реальних механізмів судового контролю за пропорційністю митних санкцій.

3. Конфіскація товарів як форма втручання у право власності. У Рішенні № 5-р(II)/2023 від 5 липня 2023 року КСУ сформулював правову позицію щодо конфіскації майна як заходу публічно-правового примусу й наголосив, що конфіскація за своєю правовою природою є найбільш інтенсивним втручанням у право власності та може застосовуватися виключно за наявності належного правового обґрунтування, чітко визначеної законом мети та за умови дотримання принципу пропорційності [16]. КСУ підкреслив, що автоматичне або формально обов'язкове застосування конфіскації без оцінки індивідуальних обставин справи, ступеня вини особи та характеру правопорушення суперечить статті 41 Конституції України.

Проект МКУ зберігає інститут конфіскації товарів як один із заходів відповідальності за порушення митних правил. У низці положень проекту конфіскація застосовуватиметься поряд із штрафом як альтернативний або додатковий захід, що формально свідчить про прагнення законодавця забезпечити гнучкість правового регулювання. Водночас аналіз проекту МКУ свідчить, що у низці складів митних правопорушень конфіскація фактично має імперативний характер або застосовується без чітко визначених критеріїв оцінки її пропорційності. Такий підхід не повною мірою узгоджується з правовою позицією КСУ, викладеною у Рішенні № 5-р(II)/2023, що створює ризик неконституційності відповідних положень проекту.

Практика ЄСПЛ підтверджує підвищені стандарти допустимості конфіскації у митній сфері. У справі «Grifhorst v. France» ЄСПЛ визнав, що конфіскація грошових коштів у митному контексті є втручанням у право власності та потребує суворого дотримання принципу пропорційності [11]. У рішенні «Gyrlyan v. Russia» ЄСПЛ констатував, що автоматична конфіскація майна без індивідуальної оцінки обставин справи та можливості ефективного судового контролю порушує вимоги статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [17].

З урахуванням зазначеного проект МКУ потребує перегляду положень щодо конфіскації з метою запровадження чіткіших критеріїв її застосування та розширення дискреції суду при вирішенні питання щодо допустимості такого втручання у право власності.

4. Межі повноважень митних органів та адміністративна дискреція. У Рішенні КСУ № 6-р(I)/2023 від 6 вересня 2023 року сформульовано правову позицію щодо меж дискреційних повноважень органів публічної влади. КСУ наголосив, що дискреція допустима лише за умови її чіткого нормативного окреслення, передбачуваності для адресатів правового регулювання та наявності ефективних механізмів судового контролю. Надання органу виконавчої влади надмірно широких або нечітко визначених повноважень КСУ визнав таким, що суперечать принципу верховенства права [18]. Особливу увагу КСУ приділив вимозі, щоб ключові елементи правового статусу особи, зокрема обсяг її обов'язків та відповідальності, визначалися безпосередньо в законі, а не в

підзаконних актах чи адміністративною практикою (абзац другий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення КСУ № 6-р(I)/2023).

Проект МКУ суттєво розширює інструментарій митних органів у частині контролю, перевірок, витребування інформації та застосування заходів впливу. У цілому така тенденція відповідає завданням захисту фінансових інтересів держави та Європейського Союзу, закріпленим у Митному кодексі ЄС. Водночас окремі положення проекту надають митним органам надмірно широку дискрецію без належного нормативного обмеження. Йдеться, зокрема, про можливість самостійного визначення підстав та обсягу окремих контрольних заходів, а також про використання оціночних категорій без законодавчо закріплених критеріїв. Такий підхід не повною мірою узгоджується з правовою позицією КСУ, викладеною у Рішенні № 6-р(I)/2023, що загрожує свавільним втручанням у сферу прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

ЄСПЛ послідовно наголошує, що втручання органів державної влади у майнові та процесуальні права осіб повинно ґрунтуватися на чітких і передбачуваних нормах. У справі «Silver and Others v. the United Kingdom» ЄСПЛ констатував, що надмірно широка адміністративна дискреція без належних гарантій проти зловживань несумісна з принципом верховенства права [19]. У рішенні «Malone v. the United Kingdom» ЄСПЛ зазначив, що закон має достатньо чітко визначати межі повноважень органів влади, щоб особа могла передбачити наслідки втручання у її права [20]. Ці стандарти повною мірою можуть бути застосовні й до митної сфери, де дискреційні повноваження суб'єктів владних повноважень повинні бути поєднані з ефективним судовим контролем.

З огляду на викладене проект МКУ потребує уточнення меж дискреційних повноважень митних органів та закріплення процесуальних гарантій суб'єктів митних правовідносин.

5. Судовий контроль та ефективні засоби правового захисту. У Рішенні КСУ № 1-р(II)/2025 від 15 січня 2025 року узагальнено практику щодо змісту права на судовий захист у публічно-правових відносинах та сформовано підвищені стандарти ефективності судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю органів виконавчої влади. КСУ наголосив, що формальна можливість звернутися до суду не може вважатися ефективним засобом правового захисту, якщо суд не наділений повноваженнями реально впливати на спірні правовідносини. КСУ наголосив, що у сферах, пов'язаних із втручанням у право власності та застосуванням фінансових санкцій, судовий контроль повинен бути повним, а не обмеженим перевіркою формальної законності. Суд має мати можливість оцінювати пропорційність втручання, обґрунтованість застосування санкцій та індивідуальні обставини справи [21].

Проект МКУ загалом визнає право особи на оскарження рішень митних органів у адміністративному та судовому порядках. Водночас в окремих випадках судовий контроль у митних справах матиме обмежений характер. Зокрема, проект не завжди прямо передбачає повноваження суду змінювати вид

та розмір митних санкцій або відмовляти у застосуванні конфіскації з мотивів непропорційності. Такий підхід не повною мірою узгоджується з правовою позицією КСУ, викладеною у Рішенні № 1-р(II)/2025, оскільки залишає суд у ролі органу, котрий лише перевіряє дотримання формальних процедур, а не здійснює повноцінний контроль за справедливістю втручання у права особи.

ЄСПЛ послідовно наголошує, що право на ефективний засіб правового захисту, гарантоване статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вимагає наявності такого судового або квазісудового механізму, який дозволяє не лише констатувати порушення, але й усунути його наслідки. У рішенні «Kudla v. Poland» ЄСПЛ підкреслив, що ефективність засобу правового захисту оцінюється з точки зору його практичної дієвості [22]. У митному контексті ця позиція була розвинена у справі «Bendenoun v. France», в якій ЄСПЛ визнав, що суд, який розглядає спір щодо фіскальних санкцій, повинен мати достатній обсяг повноважень для перегляду не лише юридичної кваліфікації, але й застосованих санкцій [23].

Таким чином, проект МКУ потребує доопрацювання задля забезпечення права на повноцінний та ефективний судовий контроль, відповідно до стандартів КСУ та ЄСПЛ.

Висновки. Здійснений порівняльно-правовий аналіз проекту МКУ, правових позицій КСУ та практики ЄСПЛ дає підстави сформулювати низку узагальнених висновків і нормотворчих пропозицій.

1. Щодо забезпечення принципу правової визначеності: загалом проект МКУ орієнтований на підвищення якості правового регулювання та імплементацію підходів, утілених в Митному кодексі ЄС. Водночас з урахуванням правових позицій КСУ, викладених у рішеннях № 15-рп/2009 та № 1-рп/2015, доцільно: – обмежити обсяг делегованих повноважень Кабінету Міністрів України у митній сфері виключно технічними та процедурними питаннями; – закріпити на рівні закону всі «загальновизнані елементи правового механізму регулювання податків і зборів», включно з підставами, порядком та межами митного контролю; – виключити використання оціночних понять без чітких критеріїв їх застосування.

2. Щодо пропорційності митних платежів та фінансових санкцій: з урахуванням правових позицій КСУ, сформульованих у рішеннях № 3-р(II)/2021 та № 4-р(II)/2022, а також практики ЄСПЛ, пропонується: – передбачити можливість зменшення розміру митних штрафів судом з огляду на характер правопорушення, ступінь вини та наслідки порушення; – відмовитися від автоматичного визначення розміру санкцій виключно через кратність вартості товару або суми митних платежів; – законодавчо закріпити принцип індивідуалізації митної відповідальності.

3. Щодо конфіскації товарів: спираючись на правову позицію КСУ, викладену в Рішенні № 5-р(II)/2023 та практику ЄСПЛ, доцільно: – закріпити конфіскацію як виключний, а не типовий захід відповідальності за порушення

митних правил; – встановити законодавчі критерії застосування конфіскації з обов'язковою оцінкою її пропорційності; – надати суду право відмовляти у застосуванні конфіскації або замінювати її менш обтяжливими заходами.

4. Щодо меж повноважень митних органів: з урахуванням Рішення КСУ № 6-р(I)/2023 та стандартів ЄСПЛ щодо верховенства права, пропонується: – чітко визначити межі дискреційних повноважень митних органів; – законодавчо конкретизувати підстави, види та тривалість проведення контрольних заходів; – запровадити додаткові процесуальні гарантії для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

5. Щодо судового контролю та ефективних засобів правового захисту: з урахуванням правової позиції КСУ, викладеної у Рішенні № 1-р(II)/2025, та практики ЄСПЛ, доцільно: – надати суду повноваження змінювати вид та розмір митних санкцій; – забезпечити можливість повного судового перегляду рішень митних органів, включно з оцінкою пропорційності втручання у право власності; – закріпити принцип ефективності судового захисту як окрему засаду митного законодавства.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що врахування правових позицій КСУ та стандартів ЄСПЛ є передумовою не лише конституційної легітимності нового МКУ, але й ефективного виконання Україною своїх зобов'язань перед Європейським Союзом. Реалізація запропонованих змін сприятиме формуванню сучасної, справедливої та передбачуваної митної системи, здатної одночасно забезпечити захист публічних фінансових інтересів і належний рівень правового захисту осіб приватного права.

Література:

1. Міністерство фінансів України. Уряд підтримав проєкт нового Митного кодексу України, який направляється на оцінку Єврокомісії та для консультацій з бізнесом. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/uriad_pidtrimav_proiekt_novogo_mitnogo_kodeksu_ukraini_iakii_napravliaietsia_na_otsinku_ievrokomisiieiu_ta_dlia_konsultatsii_z_biznesom-5295.

2. Кабінет Міністрів України. Новий Митний кодекс України: бізнесу презентували законопроект, розроблений на основі Митного кодексу ЄС. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/novyi-mytnyi-kodeks-ukrainy-biznesu-prezentuvaly-zakonoproekt-rozroblenyi-na-osnovi-mytnoho-kodeksu-ies.

3. Perepolkin S., Ivanchenko E., Balina S., Matviichuk A., Kostytsky V. The Rule of Law Principle in the Customs Law of Ukraine and the European Union. A Comparative Analysis. *Prawo i Więź.* 2024. № 6(53). P.1221-1241. URL: https://doi.org/10.36128/PRIW.VI53.914.

4. Караваєв Т., Калуга Н. Митна реформа ЄС: імплементація в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. №1. С.4-22. URL: https://doi.org/10.31617/3.2024(132)01.

5. Прокопенко В., Григорчук М., Мельник О. Правові засади управління митними ризиками в ЄС. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2025. № 2. С.25-35. URL: https://doi.org/10.31617/3.2025(139)10.

6. Бухарєва Ю.В. Правові засади протидії порушенням митних правил Державною митною службою України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1(104). С.84-95. URL: https://doi.org/10.32631/v.2024.1.08.

7. Kalashnyk N., Kozak I. Theoretical principles of customs control in Ukraine. *Public Administration and Law Review*. Issue 1 (5), 2021. C.127-136. URL: https://doi.org/10.36690/2674-5216-2021-1-127.

8. Рішення Конституційного Суду України від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#n2.

9. Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 2009 року № 15-рп/2009. URL: https://ccu.gov.ua/docs/575.

10. Case of Gasus Dosier- und Fördertechnik Gmbh v. The Netherlands of 23 February 1995. Application №15375/89. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57918.

11. Affaire Grifhorst c. France. Requête №28336/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng ?i=001-96184.

12. Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text.

13. Рішення Конституційного Суду України від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22/conv#n3.

14. Case of Ismayilov v. Russia of 6 November 2008. Application №30352/03. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-89412.

15. Case of UAB AmberCore DC and UAB Arcus Novus v. Lithuania of 13 June 2023. Application №56774/18. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-225220.

16. Рішення Конституційного Суду України від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-23#Text.

17. Case of Gyrlyan v. Russia of 9 October 2018. Application №35943/15. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-186689.

18. Рішення Конституційного Суду України від 6 вересня 2023 року №6-р(I)/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-23#Text.

19. Case of Silver and others v. The United Kingdom of 25 March 1983. Application № 7136/75. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57577.

20. Case of Malone v. The United Kingdom of 2 August 1984. Application № 8691/79. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57533.

21. Рішення Конституційного Суду України від 15 січня 2025 року № 1-р(II)/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-25#Text.

22. Case of Kudła v. Poland of 26 October 2000. Application № 30210/96. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920.

23. Case of Bendenoun v. France of 24 February 1994. Application № 12547/86. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57863.

References:

1. Ministerstvo finansiv Ukrainy. (2025, serpen' 27). Uriad pidtrymav proiekt novoho Mytnoho kodeksu Ukrainy, iakyj napravliaiet'sia na otsinku Yevrokomisii ta dlia konsul'tatsij z biznesom [Ministry of Finance of Ukraine. (2025, August 27). The government has supported the draft of the new Customs Code of Ukraine, which will be sent to the European Commission for evaluation and consultation with businesses]. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/uriad_pidtrimav_proiekt_novogo_mitnogo_kodeksu_ukraini_iakii_napravliaietsia_na_otsinku_ievrokomisiieiu_ta_dlia_konsultatsii_z_biznesom-5295 [in Ukrainian].

2. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2025, zhovten' 7). Novyj Mytnyj kodeks Ukrainy: biznesu prezentuvaly zakonoproekt, rozroblenyj na osnovi Mytnoho kodeksu YeS [Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025, October 7). New Customs Code of Ukraine: a draft law based on the EU Customs Code was presented to businesses]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/novyi-mytnyi-

kodeks-ukrainy-biznesu-prezentuvaly-zakonoproekt-rozroblenyi-na-osnovi-mytnoho-kodeksu-ies [in Ukrainian].

3. Perepolkin Serhii, Ivanchenko Eduard, Balina Svitlana, Matviichuk Anatolii & Kostytsky Vasyl (2024). The Rule of Law Principle in the Customs Law of Ukraine and the European Union. A Comparative Analysis. *Prawo i Więź*, № 6(53). Retrieved from: https://doi.org/10.36128/PRIW.VI53.914 [in English].

4. Karavaiev, T., & Kaluha, N. (2024). Mytna reforma YeS: implementatsiia v Ukraini [Customs reform of the EU: Implementation in Ukraine]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, (1), 4–22. Retrieved from: https://doi.org/10.31617/3.2024(132)01 [in Ukrainian].

5. Prokopenko, V., Hryhorchuk, M., & Melnyk, O. (2025). Pravovi zasady upravlinnia mytnymy ryzykamy v YeS [Legal foundations of customs risk management in the EU]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, (2), 25–35. Retrieved from: https://doi.org/10.31617/3.2025(139)10 [in Ukrainian].

6. Bukhareva, Y. V. (2024). Pravovi zasady protydii porushenniam mytnykh pravyl Derzhavnoiu mytnoiu sluzhboiu Ukrainy [Legal principles of counteracting violations of customs rules by the State Customs Service of Ukraine]. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, (1)(104), 84–95. Retrieved from: https://doi.org/10.32631/v.2024.1.08 [in Ukrainian].

7. Kalashnyk, N., & Kozak, I. (2021). Theoretical principles of customs control in Ukraine. *Public Administration and Law Review*, (1)(5), 127–136. Retrieved from: https://doi.org/10.36690/2674-5216-2021-1-127 [in English].

8. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy vid 31 bereznia 2015 roku №1-rp/2015 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 31 March 2015 № 1-rp/2015]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15#n2 [in Ukrainian].

9. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy vid 23 chervnia 2009 roku № 15-pp/2009 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 23 June 2009 No. 15-pp/2009]. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/docs/575 [in Ukrainian].

10. Case of Gasus Dosier- und Fördertechnik Gmbh v. The Netherlands of 23 February 1995. Application №15375/89. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57918 [in English].

11. Affaire Grifhorst c. France. Requête №28336/02. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96184 [in French].

12. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy vid 21 lypnia 2021 roku № 3-r(II)/2021 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 3-r(II)/2021 dated 21 July 2021]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text [in Ukrainian].

13. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy vid 15 chervnia 2022 roku № 4-r(II)/2022 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 4-r(II)/2022 dated 15 June 2022]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22/conv#n3 [in Ukrainian].

14. Case of Ismayilov v. Russia of 6 November 2008. Application №30352/03. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-89412 [in English].

15. Case of UAB AmberCore DC and UAB Arcus Novus v. Lithuania of 13 June 2023. Application №56774/18. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-225220 [in English].

16. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy vid 5 lypnia 2023 roku № 5-r(II)/2023 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 5 July 2023 No. 5-r(II)/2023]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-23#Text [in Ukrainian].

17. Case of Gyrlyan v. Russia of 9 October 2018. Application №35943/15. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-186689 [in English].

18. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy vid 6 veresnia 2023 roku №6-r(I)/2023 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 6 September 2023 № 6-r(I)/2023]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-23#Text [in Ukrainian].

19. Case of Silver and others v. The United Kingdom of 25 March 1983. Application № 7136/75. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57577 [in English].

20. Case of Malone v. The United Kingdom of 2 August 1984. Application № 8691/79. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57533 [in English].

21. Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy vid 15 sichnia 2025 roku № 1-r(II)/2025 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 15 January 2025 № 1-r(II)/2025]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-25#Text [in Ukrainian].

22. Case of Kudła v. Poland of 26 October 2000. Application № 30210/96. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920 [in English].

23. Case of Bendenoun v. France of 24 February 1994. Application № 12547/86. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57863 [in English].

УДК 316.27

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2217-2224

Будзінський Ігор Михайлович аспірант, Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», м. Київ

Канюка Валерій Євгенович кандидат юридичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1573-9137

ПРАВО ПІДЛІТКА НА СОЦІАЛЬНУ ІНКЛЮЗІЮ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОДОЛАННЯ САМОТНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз психологічних особливостей переживання самотності підлітками в контексті реалізації їхнього права на соціальну інклюзію в умовах освітнього середовища. Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня соціальної ізоляції серед неповнолітніх, що негативно впливає на процеси їхньої освітньої соціалізації та психологічного розвитку. Проблема набуває особливої гостроти в контексті цифровізації освітнього процесу та впливу пандемічних обмежень на соціальну взаємодію підлітків.

Розглянуто самотність як складний психологічний феномен підліткового віку, що характеризується суб'єктивним переживанням дефіциту соціальних зв'язків. Диференційовано емоційну та соціальну самотність, проаналізовано специфічні чинники їх виникнення в освітньому середовищі, включаючи буллінг, академічну неуспішність та порушення міжособистісної комунікації. Особливу увагу приділено правовим засадам забезпечення соціальної інклюзії неповнолітніх, що ґрунтуються на положеннях Конвенції ООН про права дитини та вітчизняного законодавства у сфері освіти. Обґрунтовано, що переживання хронічної самотності є формою порушення права підлітка на повноцінну соціальну інтеграцію.

Розкрито психологічні механізми подолання самотності через імплементацію інклюзивних освітніх практик, зокрема групової терапії, peer-counseling та соціально-психологічних тренінгів. Визначено провідну роль шкільної психологічної служби у діагностиці, профілактиці та корекції станів самотності.

Представлено модель міждисциплінарної взаємодії психологів, педагогів та батьків у реалізації права підлітків на соціальну інклюзію. Запропоновано науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення практики психологічного супроводу підлітків у закладах освіти з урахуванням їх індивідуально-типологічних особливостей.

Ключові слова: самотність підлітків, соціальна інклюзія, освітня соціалізація, права дитини, інклюзивна освіта, психологічне благополуччя, неповнолітні, освітнє середовище, правовий захист, психологічна служба, підлітковий вік, соціальна інтеграція.

Budzinskyi Ihor Mykhailovych Postgraduate student, Private higher educational institution «University of Modern Knowledge», Kyiv

Kaniuka Valerii Yevhenovych PhD in Law, Associate Professor, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1573-9137

THE RIGHT OF ADOLESCENTS TO SOCIAL INCLUSION: PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF OVERCOMING LONELINESS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of psychological characteristics of loneliness experienced by adolescents in the context of implementing their right to social inclusion within the educational environment. The relevance of the study is determined by the growing level of social isolation among minors, which negatively affects the processes of their educational socialization and psychological development. The problem becomes particularly acute in the context of digitalization of the educational process and the impact of pandemic restrictions on adolescent social interaction.

Loneliness is examined as a complex psychological phenomenon of adolescence, characterized by subjective experience of social connection deficit. Emotional and social loneliness are differentiated, and specific factors of their emergence in the educational environment are analyzed, including bullying, academic failure, and interpersonal communication disorders. Special attention is given to the legal foundations for ensuring social inclusion of minors, based on the provisions of the UN Convention on the Rights of the Child and domestic legislation in the field of education. It is substantiated that experiencing chronic loneliness constitutes a form of violation of an adolescent's right to full social integration.

Psychological mechanisms for overcoming loneliness through implementation of inclusive educational practices are revealed, particularly group therapy, peer counseling, and socio-psychological training.

The leading role of school psychological services in diagnosing, preventing, and correcting states of loneliness is identified. A model of interdisciplinary interaction among psychologists, educators, and parents in implementing adolescents' right to social inclusion is presented. Scientifically substantiated recommendations for improving the practice of psychological support for adolescents in educational institutions are proposed, taking into account their individual-typological characteristics.

Keywords: adolescent loneliness, social inclusion, educational socialization, children's rights, inclusive education, psychological well-being, minors, educational environment, legal protection, psychological services, adolescence, social integration.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується динамічними трансформаціями соціальних відносин, що особливо гостро позначається на психологічному стані підростаючого покоління. Підлітковий вік визначається як критичний період розвитку особистості, що характеризується інтенсивним пошуком ідентичності та активною освітньою соціалізацією. Водночас саме в цей період значно зростає вразливість до переживання самотності, яка може мати тривалі негативні наслідки для розвитку особистості.

Проблема самотності підлітків в умовах освітнього середовища набула загострення внаслідок цифровізації комунікації, посилення конкуренції в освітньому процесі та явищ булінгу в учнівських колективах. Хронічна самотність асоціюється з підвищеним рівнем тривожності та депресії, зниженням самооцінки, труднощами в навчанні та формуванням девіантних паттернів поведінки.

У правовому контексті проблема стосується фундаментальних прав дитини. Конвенція ООН про права дитини гарантує кожній дитині право на розвиток, освіту та соціальну інтеграцію. Вітчизняне законодавство закріплює принципи рівного доступу до якісної освіти та створення безпечного інклюзивного середовища. Проте існує розрив між декларованими правовими нормами та реальною практикою їх реалізації. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки науково обґрунтованих підходів до створення інклюзивного освітнього середовища. Інтеграція психологічного та правового аспектів дозволяє розглядати подолання самотності як реалізацію фундаментального права дитини на соціальну інтеграцію в умовах освітньої соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи вивчення феномену самотності закладені в роботах Дж. Качіоппо, К. Рубінштайна та Е. Еріксона. У вітчизняній психології проблематика підліткової самотності представлена в дослідженнях М. Савчин, Т. Говорун та С. Максименка. Інклюзивну освіту як механізм соціальної інтеграції досліджували А. Колупаєва, Т. Сак та І. Луценко. Правові аспекти представлені в роботах Н. Опольської та О. Сироїд. Водночас бракує комплексних досліджень, що поєднували б психологічний аналіз самотності з правовими механізмами забезпечення соціальної інтеграції неповнолітніх в освітньому середовищі.

Мета статті - є теоретичний аналіз психологічних особливостей переживання самотності підлітками в контексті реалізації їхнього права на соціальну інклюзію в умовах освітнього середовища та обґрунтування психологічних механізмів подолання самотності через створення інклюзивного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Самотність як психологічний феномен підліткового віку становить складне багаторівневе переживання, що

характеризується суб'єктивним відчуттям дефіциту значущих соціальних зв'язків та емоційної близькості. На відміну від об'єктивної соціальної ізоляції, самотність є внутрішнім суб'єктивним станом, який може виникати навіть за наявності формальних соціальних контактів. У підлітковому віці цей феномен набуває особливої гостроти внаслідок інтенсивних психологічних трансформацій, пов'язаних із становленням ідентичності, переоцінкою системи цінностей та реконструкцією соціальних відносин [1; 2].

Теоретичний аналіз дозволяє диференціювати два основні типи підліткової самотності. Емоційна самотність виникає внаслідок відсутності глибокої емоційної прихильності та інтимних довірливих стосунків, які є критично важливими для психологічного благополуччя в цьому віковому періоді. Соціальна самотність обумовлена недостатньою інтегрованістю підлітка в референтну групу однолітків, відсутністю відчуття належності до соціальної спільноти та дефіцитом групової підтримки [3].

В умовах сучасного освітнього середовища ці два типи самотності часто поєднуються та взаємопосилюються, формуючи складний симптомокомплекс соціально-емоційної депривації, що негативно впливає на всі аспекти особистісного розвитку. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці визначаються специфікою вікового розвитку.

Цей період характеризується кардинальною трансформацією системи соціальних відносин: якщо в молодшому шкільному віці провідною є емоційна прихильність до батьків та педагогів, то в підлітковому віці домінуючого значення набувають стосунки з однолітками, які стають основним джерелом соціальної підтримки та самоствердження [4].

Водночас підлітки демонструють підвищену психологічну вразливість до соціального відторгнення, критичність у оцінці власної соціальної компетентності та схильність до негативної інтерпретації соціальних сигналів, що створює сприятливий ґрунт для виникнення та закріплення переживання самотності. Правові засади забезпечення соціальної інклюзії неповнолітніх у освітньому процесі ґрунтуються на фундаментальних міжнародних та національних нормативно-правових актах. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Україною у 1991 році, встановлює невід'ємне право кожної дитини на освіту, розвиток та соціальну інтеграцію без будь-яких форм дискримінації [5].

Конституція України гарантує право на освіту та проголошує принцип рівності всіх громадян незалежно від їхніх індивідуальних особливостей [6]. Закон України "Про освіту" визначає інклюзивне навчання як систему освітніх послуг, що базується на принципах недискримінації, визнання та врахування різноманітності потреб здобувачів освіти, забезпечення їхнього ефективного залучення до освітнього процесу та соціального життя закладу освіти [7].

Переживання хронічної самотності підлітком у освітньому середовищі необхідно розглядати у подвійному аспекті - як психологічну проблему та як індикатор порушення фундаментального права на соціальну інклюзію.

Соціальна інклюзія в освітньому контексті передбачає не просто формальну присутність дитини в навчальному закладі, а її реальну, змістовну інтеграцію в соціальне життя освітньої спільноти, наявність значущих міжособистісних стосунків, відчуття психологічної приналежності та можливість повноцінної участі у всіх аспектах освітнього процесу [8].

Коли підліток систематично переживає соціальну ізоляцію, відчуває себе відторгненим від колективу, не має можливостей для формування якісних соціальних зв'язків, це свідчить про неефективність механізмів соціальної інклюзії та порушення його законодавчо гарантованих прав. Деструктивний вплив хронічної самотності на психологічний розвиток підлітка проявляється у множинних сферах.

На когнітивному рівні спостерігається зниження академічної мотивації та успішності, погіршення концентрації уваги, формування негативних когнітивних схем щодо власної соціальної компетентності.

На емоційному рівні фіксується підвищення тривожності, розвиток депресивних станів, зниження самооцінки та загального суб'єктивного благополуччя.

На поведінковому рівні може спостерігатися як соціальна самоізоляція та уникнення контактів, так і формування компенсаторних девіантних паттернів поведінки [9].

Особливої уваги заслуговує тенденція самотності до самопідтримування: підліток, що переживає самотність, часто демонструє поведінкові стратегії, які парадоксально ускладнюють соціальну взаємодію та поглиблюють ізоляцію. Подолання самотності підлітків в освітньому середовищі вимагає комплексного системного підходу, що інтегрує психологічні, педагогічні та організаційні складові. Ключовим напрямом є створення справжнього інклюзивного освітнього середовища через реалізацію п'яти взаємопов'язаних психологічних механізмів.

Перший механізм полягає у формуванні почуття психологічної приналежності через організацію освітнього процесу, що забезпечує кожному учневі досвід прийняття, визнання його унікальності та суб'єктивної цінності для спільноти [10].

Другий механізм спрямований на цілеспрямований розвиток соціальних компетентностей підлітків, включаючи навички ефективної комунікації, емпатії, конструктивного вирішення конфліктів та побудови взаємин.

Третій механізм передбачає створення структурованих можливостей для позитивної соціальної взаємодії через групові навчальні проєкти, позакласні активності та спільну творчу діяльність.

Четвертий механізм полягає у формуванні інклюзивної культури освітнього закладу, що базується на цінностях поваги до різноманітності, нетерпимості до будь-яких форм дискримінації та готовності до взаємопідтримки.

П'ятий механізм забезпечує індивідуалізовану психологічну підтримку підлітків із вираженим переживанням самотності через кваліфіковане психологічне консультування, групові психокорекційні заходи та тренінги соціальних навичок.

Провідна роль у реалізації системи профілактики та подолання самотності належить шкільній психологічній службі, функції якої включають систематичний психологічний моніторинг емоційного стану учнів, раннє виявлення дітей групи ризику, надання кваліфікованої психологічної допомоги, консультування педагогів та батьків щодо створення підтримуючого середовища.

Ефективність роботи забезпечується міждисциплінарною взаємодією психологів, педагогів, соціальних працівників та сім'ї, що дозволяє реалізувати холістичний підхід до підтримки психологічного благополуччя підлітків та забезпечення їхнього права на повноцінну соціальну інклюзію в освітньому процесі.

Висновки. Проведене дослідження психологічних особливостей переживання самотності підлітками в контексті реалізації їхнього права на соціальну інклюзію дозволяє сформулювати наступні висновки.

Самотність у підлітковому віці є складним психологічним феноменом, що характеризується суб'єктивним переживанням дефіциту соціальних зв'язків та емоційної близькості. Специфіка підліткової самотності зумовлена віковими особливостями розвитку, зокрема інтенсивним пошуком ідентичності та підвищеною чутливістю до соціального прийняття. Диференціація емоційної та соціальної самотності дозволяє визначити специфічні напрями психологічної допомоги.

Право підлітка на соціальну інклюзію має міцне міжнародно-правове та конституційне підґрунтя. Конвенція ООН про права дитини та чинне українське законодавство створюють комплексну систему правових гарантій соціальної інтеграції всіх дітей в освітньому процесі. Заклади освіти несуть юридичну відповідальність за створення інклюзивного освітнього середовища, що передбачає формування атмосфери прийняття та забезпечення можливостей для повноцінної соціальної взаємодії.

Переживання хронічної самотності підлітком у освітньому середовищі необхідно розглядати як індикатор порушення його фундаментального права на соціальну інклюзію.

Самотність має деструктивний вплив на психологічний розвиток підлітка, проявляючись у зниженні академічної успішності, підвищенні тривожності та формуванні девіантної поведінки, що вимагає активних інтервенцій з боку освітнього закладу.

Ефективне подолання самотності вимагає системного підходу, що інтегрує психологічні, педагогічні та організаційні заходи. Визначено п'ять ключових психологічних механізмів: формування почуття приналежності, розвиток соціальних компетентностей, створення можливостей для соціальної взаємодії,

формування інклюзивної культури та забезпечення індивідуалізованої психологічної підтримки.

Шкільна психологічна служба відіграє провідну роль у профілактиці та подоланні самотності підлітків через діагностику, надання психологічної допомоги, консультування педагогів та батьків, впровадження профілактичних програм. Міждисциплінарна взаємодія психологів, педагогів, соціальних працівників та батьків є необхідною умовою ефективного подолання самотності.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці комплексних програм профілактики самотності, створенні стандартизованих діагностичних інструментів, вивченні впливу цифрового середовища на переживання самотності та специфіки самотності підлітків з особливими освітніми потребами.

Інтеграція психологічного та правового підходів до проблеми самотності підлітків дозволяє розглядати її подолання не лише як психокорекційне завдання, а як реалізацію фундаментального права дитини на повноцінну соціальну інтеграцію та гідний розвиток в умовах освітньої соціалізації.

Література:

1. Перлман Д., Пеплау Л. Теоретичні підходи до самотності / пер. з англ. Київ: Основи, 2017. 268 с.

2. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія. Київ: ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

3. Вайс Р. С. Самотність: досвід емоційної та соціальної ізоляції / пер. з англ. Київ: Сфера, 2018. 224 с.

4. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академія, 2004. 308 с.

5. Конвенція про права дитини : ратифікована Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 15.12.2024).

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр (дата звернення: 15.12.2024).

7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (дата звернення: 15.12.2024).

8. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.

9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. школа, 1989. 608 с.

10. Панок В. Г. Психологічна служба : підручник. Київ: Ніка-Центр, 2016. 360 с.

References:

1. Perlman D., Peplau L. (2017). Teoretychni pidkhody do samotnosti [Theoretical approaches to loneliness]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

2. Maksymenko S. D. (2006). Geneza zdiisnennia osobystosti [Genesis of personality realization]. Kyiv: TOV «KMM» [in Ukrainian].

3. Weiss R. S. (2018). Samotnist: dosvid emotsiinoi ta sotsialnoi izoliatsii [Loneliness: experience of emotional and social isolation]. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].

4. Hovorun T. V., Kikinezdi O. M. (2004). Genderna psykholohiia [Gender psychology]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

5. Konventsiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child]. (1991). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр [in Ukrainian].

7. Pro osvitu : Zakon Ukrainy [On Education: Law of Ukraine]. (2017). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 [in Ukrainian].

8. Kolupaieva A. A. (2009). Inkliuzyvna osvita: realii ta perspektyvy [Inclusive education: realities and perspectives]. Kyiv: Sammit-Knyha [in Ukrainian].

9. Kostiuk H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhichnyi rozvytok osobystosti [Educational process and mental development]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].

10. Panok V. H. (2016). Psykholohichna sluzhba [Psychological service]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

УДК: 35.072:351.74

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2225-2235

Булик Ірина Леонтіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8072-5287

Степаненко Віктор Вікторович кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-4144-2182

Олійник Олександр Олександрович кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0004-2254-0726

Либаш Микола Кирилович доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6413-8346

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз державної політики у сфері забезпечення гендерної рівності в Україні з позицій публічної відповідальності та ефективності системи публічного управління в умовах демократичних трансформацій, децентралізації влади та європейської інтеграції. Доведено, що утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків є не лише міжнародно-правовим і конституційним зобов'язанням держави, а й важливим показником якості управлінських рішень, рівня підзвітності, відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади. У роботі розкрито ґендер як соціально зумовлену категорію, що впливає на процеси формування та реалізації державної політики, визначає особливості доступу до публічної служби, рівень представництва у владних структурах, участь у прийнятті управлінських рішень і розподіл владних та фінансових ресурсів. Проаналізовано чинне нормативно-правове забезпечення гендерної рівності в Україні та оцінено ступінь його відповідності міжнародним і європейським стандартам, зокрема положенням Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції

Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству, а також рекомендаціям інституцій Європейського Союзу. Обґрунтовано значення гендерно орієнтованого підходу як інструменту сучасного публічного управління, що сприяє підвищенню соціальної справедливості, результативності та сталості державної політики. Особливу увагу приділено інституційним механізмам реалізації гендерної політики, ролі органів державної влади й місцевого самоврядування, а також проблемам міжвідомчої координації, моніторингу та контролю виконання визначених зобов'язань. Зроблено висновок, що публічна відповідальність є визначальним чинником досягнення практичних результатів у сфері гендерної рівності, оскільки забезпечує узгодженість між задекларованими цілями, управлінськими рішеннями та реальним станом дотримання прав і можливостей жінок і чоловіків. Обґрунтовано необхідність подальшої інтеграції гендерного підходу в систему публічного управління та вдосконалення механізмів підзвітності публічної влади.

Ключові слова: державна політика, гендерна рівність, публічна відповідальність, публічне управління, управлінська ефективність.

Bulyk Iryna Leontiivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8072-5287

Stepanenko Viktor Viktorovych Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-4144-2182

Oliynyk Oleksandr Oleksandrovich Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-2254-0726

Lybash Mykola Kyrylovych Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6413-8346

STATE POLICY OF GENDER EQUALITY THROUGH THE PRISM OF PUBLIC RESPONSIBILITY AND ADMINISTRATIVE EFFICIENCY

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of state policy in the field of ensuring gender equality in Ukraine from the standpoint of public responsibility

and the effectiveness of the public administration system in the context of democratic transformations, decentralization of power and European integration. It is proven that the establishment of equal rights and opportunities for women and men is not only an international legal and constitutional obligation of the state, but also an important indicator of the quality of management decisions, the level of accountability, openness and transparency of the activities of public authorities. The paper reveals gender as a socially determined category that influences the processes of forming and implementing state policy, determines the features of access to public service, the level of representation in government structures, participation in making management decisions and the distribution of power and financial resources. The current regulatory and legal framework for gender equality in Ukraine is analyzed and the degree of its compliance with international and European standards is assessed, in particular, with the provisions of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the Council of Europe Convention on Prevention of Violence against Women and Domestic Violence, as well as the recommendations of the European Union institutions. The importance of a gender-oriented approach as a tool of modern public administration, which contributes to increasing social justice, effectiveness and sustainability of state policy, is substantiated. Particular attention is paid to institutional mechanisms for implementing gender policy, the role of state authorities and local self-government, as well as the problems of interdepartmental coordination, monitoring and control of the implementation of certain obligations. It is concluded that public responsibility is a determining factor in achieving practical results in the field of gender equality, as it ensures consistency between declared goals, management decisions and the real state of observance of the rights and opportunities of women and men. The need for further integration of the gender approach into the public administration system and improvement of public authority accountability mechanisms is substantiated.

Keywords: public policy, gender equality, public accountability, public administration, managerial efficiency.

Постановка проблеми. Попри наявність розвиненої нормативно-правової бази та задекларовану відданість України міжнародним і європейським стандартам у сфері забезпечення гендерної рівності, результати реалізації відповідної державної політики залишаються фрагментарними та нерівномірними. Гендерна рівність часто розглядається переважно як формальна вимога або декларативний принцип, що не завжди трансформується у реальні управлінські практики та вимірювані соціальні результати. Такий стан речей свідчить про наявність системної проблеми у сфері публічної відповідальності органів державної влади та ефективності механізмів реалізації державної політики гендерної рівності.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах демократичних трансформацій, децентралізації публічної влади та європейської інтеграції України, коли від державних інституцій вимагається не лише дотримання

принципу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, а й забезпечення прозорості, підзвітності та результативності управлінських рішень. Недостатній рівень інтеграції гендерного підходу у процеси формування, реалізації та оцінювання публічної політики, обмеженість інструментів моніторингу й контролю, а також слабкий зв'язок між задекларованими цілями та фактичними управлінськими результатами знижують загальну ефективність державної політики у цій сфері.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у науковому осмисленні державної політики гендерної рівності крізь призму публічної відповідальності та управлінської ефективності, що дозволить виявити наявні дисбаланси між нормативними зобов'язаннями та практикою їх реалізації, а також обґрунтувати напрями удосконалення управлінських механізмів з урахуванням сучасних викликів і суспільних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового забезпечення державної політики гендерної рівності в Україні є предметом ґрунтовних наукових досліджень у межах різних наукових підходів і напрямів. За часів незалежності вітчизняна правова та управлінська наука приділяла значну увагу аналізу нормативно-правових засад забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, що знайшло відображення у В. Авер'янова, І. Бухтіярової, І. Булик, С. Брателя, І. Грабовської, І. Грицай, Н. Грицяк, Л. Гонюкової, О. Кузьменко, В. Колпакова, Т. Коломоєць, Л. Кобелянської, Т. Кресіної. Р. Мельник, І. Пастуха, М. Плугатиря, Н. Педченко, Р. Сербина, О. Стрельченко, М. Співак та інших дослідників.

Водночас, попри наявний науковий доробок, низка питань залишається недостатньо опрацьованою, зокрема щодо підвищення управлінської ефективності реалізації державної політики гендерної рівності та посилення публічної відповідальності суб'єктів владних повноважень за дотримання гендерних стандартів.

Особливої актуальності набувають проблеми подальшого вдосконалення механізмів державної гендерної політики, гармонізації національного законодавства з міжнародними та європейськими правовими стандартами, а також забезпечення дієвого контролю за їх практичним упровадженням. Вирішення зазначених завдань має не лише теоретичне, а й суттєве практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на рівень підзвітності органів публічної влади, результативність управлінських рішень та реальний стан забезпечення гендерної рівності в суспільстві, що зумовлює потребу в подальших комплексних наукових дослідженнях.

Метою цієї статті є комплексне дослідження державної політики гендерної рівності в Україні крізь призму публічної відповідальності та управлінської ефективності з метою виявлення дисбалансів між нормативними зобов'язаннями та практичною реалізацією політики, оцінки рівня інтеграції гендерного підходу в систему публічного управління та обґрунтування шляхів удосконалення

механізмів забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна політика у сфері забезпечення гендерної рівності сьогодні виступає важливим критерієм публічної відповідальності органів влади та показником ефективності управлінських рішень у процесі демократичного розвитку України. Реалізація принципу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків безпосередньо впливає на становлення громадянського суспільства, узгодження інтересів між різними гілками влади та результативність демократичних реформ. Рівень дотримання гендерної рівності відображає спроможність публічної влади діяти прозоро, підзвітно й орієнтовано на потреби всіх соціальних груп, що є визначальною ознакою демократичної та правової держави. Досвід розвинених демократичних країн засвідчує, що належна інтеграція гендерного підходу в систему державного управління сприяє підвищенню якості публічних рішень, розширенню представництва жінок у політичних та управлінських інституціях і, як наслідок, позитивно позначається на рівні соціально-економічного розвитку. Формування інклюзивних управлінських практик забезпечує розвиток політичного й економічного різноманіття, зміцнення соціальної довіри, толерантності та відповідального врядування.

В умовах європейської інтеграції державна політика гендерної рівності в Україні набуває нового змістовного наповнення та потребує осмислення з позицій управлінської ефективності й публічної відповідальності. Йдеться не лише про дотримання міжнародних стандартів і формальне виконання зобов’язань, а передусім про здатність державних інституцій забезпечувати реальну імплементацію принципу гендерної рівності в процесі формування та реалізації публічної політики. Це передбачає запровадження дієвих механізмів запобігання гендерній дискримінації, гарантування рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно значущих управлінських рішень, підвищення рівня представництва жінок у виборних органах і на керівних посадах виконавчої влади. Водночас важливим показником управлінської спроможності держави є створення умов для поєднання професійної діяльності та сімейних обов’язків, а також розбудова ефективної системи запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству. Реалізація зазначених напрямів є необхідною передумовою формування відповідального, результативного та європейсько орієнтованого публічного управління.

Так, у контексті формування та реалізації державної політики гендерної рівності ключового значення набуває наукове осмислення поняття ґендеру як соціального конструкта, що безпосередньо впливає на управлінські рішення та рівень публічної відповідальності органів влади. Ґендер розуміється як соціальна стать, яка визначає сукупність поведінкових, культурних, психологічних, візуальних та інших соціально зумовлених відмінностей між жінками і чоловіками, сформованих у процесі суспільного розвитку [1, с. 12]. У повсякденній практиці ідентифікація особи як чоловіка чи жінки часто ґрунтується не

лише на біологічних характеристиках, а передусім на зовнішніх і поведінкових ознаках - манері спілкування, стилі одягу, професійній діяльності, соціальних ролях, що свідчить про домінування соціального виміру статі.

З погляду публічного управління, закріплені в суспільстві уявлення про «належні» ролі жінок і чоловіків істотно впливають на доступ до публічної служби, участь у прийнятті управлінських рішень та розподіл владних повноважень. Хоча участь жінок у традиційно «чоловічих» професіях і навпаки вже не є винятковим явищем, суспільна реакція на такі приклади свідчить про збереження стійких гендерних стереотипів, які продовжують впливати на ефективність реалізації державної політики гендерної рівності та знижують рівень її практичної результативності [2, с. 47]. Саме сукупність очікуваних соціальних ролей, норм поведінки та характеристик, що приписуються жінкам і чоловікам, і становить зміст поняття ґендеру.

Міжнародно-правове розуміння ґендеру закріплене у статті 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, де ґендер визначається як соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характеристики, які певне суспільство вважає притаманними для жінок і чоловіків [3]. Таке трактування є концептуально важливим для державної політики, оскільки переносить акцент із біологічних відмінностей на соціальну відповідальність держави за подолання дискримінаційних практик і нерівності.

На національному рівні правові засади державної політики гендерної рівності визначені Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 08.09.2005 р. № 2866-IV, який закріплює поняття ґендерної рівності, рівних прав і можливостей, дискримінації за ознакою статі, а також визначає обов’язки органів публічної влади щодо забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до участі в управлінні державними справами [4]. Вказані норми формують правову основу публічної відповідальності держави у сфері гендерної політики та виступають інструментом оцінювання управлінської ефективності діяльності суб’єктів владних повноважень.

Таким чином, розуміння ґендеру як соціального явища дозволяє розглядати державну політику гендерної рівності не лише як сукупність нормативних приписів, а як комплекс управлінських рішень і механізмів, спрямованих на досягнення реальної рівності, підзвітності влади та підвищення ефективності публічного управління.

Отже, державна політика гендерної рівності є складовою загальної державної політики, спрямованої на забезпечення рівних прав, можливостей та обов’язків жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Її зміст охоплює систему правових, організаційних, інституційних та управлінських заходів, що реалізуються органами публічної влади з метою недопущення дискримінації за ознакою статі та досягнення фактичної рівності [1, с. 12; 2, с. 47]. В Україні правову основу цієї політики становлять конституційні принципи рівності та

спеціальне законодавство, яке визначає обов'язки держави у сфері гендерної рівності [4].

Гендерний підхід у публічному управлінні розглядається як управлінський інструмент, що передбачає систематичне врахування різних потреб, інтересів і соціального становища жінок і чоловіків на всіх етапах формування, реалізації та оцінювання державної політики. Його застосування сприяє підвищенню якості управлінських рішень, забезпеченню їх соціальної справедливості та результативності, а також зменшенню структурних гендерних дисбалансів [5]. У практиці європейських країн гендерний підхід розглядається як обов'язковий елемент належного врядування.

Публічна відповідальність та управлінська ефективність виступають ключовими критеріями оцінювання державної політики гендерної рівності, оскільки відображають здатність органів публічної влади забезпечувати досягнення задекларованих цілей і відповідати за результати своєї діяльності. Публічна відповідальність проявляється через підзвітність, прозорість і контроль за виконанням гендерних зобов'язань, тоді як управлінська ефективність визначається співвідношенням між використаними ресурсами та фактичними соціальними результатами у сфері забезпечення рівних прав і можливостей [2; с. 47; 6, с. 37]. Поєднання цих критеріїв дозволяє оцінити не лише нормативну відповідність державної політики, а й її реальний вплив на суспільні процеси.

Слід зазначити, що національне законодавство України у сфері забезпечення гендерної рівності сформоване на основі конституційного принципу рівності громадян перед законом та заборони будь-яких форм дискримінації. Ключовим нормативно-правовим актом є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який визначає основні напрями державної гендерної політики, повноваження органів публічної влади та механізми реалізації принципу рівності [4]. Водночас аналіз законодавства свідчить про наявність проблем практичної імплементації норм, що знижує управлінську ефективність державної політики та потребує посилення публічної відповідальності суб'єктів владних повноважень [7, с. 38-40].

У той же час міжнародні та європейські стандарти у сфері гендерної рівності виступають важливими орієнтирами для формування та оцінювання державної політики України. Серед ключових документів слід виокремити Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) та Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству, які встановлюють обов'язок держав забезпечувати не лише формальну рівність, а й реальні механізми захисту прав [3; 8]. Впровадження цих стандартів сприяє підвищенню підзвітності органів влади та узгодженню національної гендерної політики з принципами належного врядування.

Інституційне забезпечення державної політики гендерної рівності в Україні здійснюється через систему органів публічної влади та спеціалізованих механізмів, до яких належать центральні органи виконавчої влади, уповноважені

з питань гендерної політики, а також координаційні та консультативні органи. Важливу роль у цьому процесі відіграють органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства, що забезпечують реалізацію принципу публічної відповідальності та громадського контролю [7, с. 38-40; 6, с. 38-40]. Ефективність зазначених механізмів значною мірою залежить від рівня міжвідомчої координації, чіткого розподілу повноважень і наявності системи моніторингу результатів державної гендерної політики.

Варто відмітити, що впровадження державної політики гендерної рівності у системі публічного управління здійснюється через комплекс правових, організаційних та інституційних механізмів, серед яких ключове місце посідає інтеграція гендерного підходу у процеси формування, реалізації та оцінювання публічної політики. До таких механізмів належать гендерно орієнтоване бюджетування, проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів, розроблення державних і місцевих програм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [5]. Застосування зазначених інструментів сприяє підвищенню обґрунтованості управлінських рішень і їх соціальної результативності.

Разом із тим, органи державної влади та місцевого самоврядування відіграють визначальну роль у реалізації державної політики гендерної рівності, оскільки саме на них покладається відповідальність за практичне впровадження законодавчих норм і програмних документів. Центральні органи виконавчої влади забезпечують формування стратегічних пріоритетів та координацію політики, тоді як органи місцевого самоврядування відповідають за її адаптацію до потреб територіальних громад і безпосередню реалізацію на місцевому рівні [6, с. 45; 4]. Рівень управлінської ефективності значною мірою залежить від чіткого розмежування повноважень і належної міжвідомчої взаємодії.

Попри наявність інституційних і нормативних засад, реалізація державної політики гендерної рівності в Україні супроводжується низкою проблем, серед яких ключовими є недостатня координація дій між суб’єктами публічної влади, фрагментарність моніторингу та обмеженість механізмів контролю за виконанням гендерних зобов’язань. Відсутність уніфікованих індикаторів оцінювання результативності та недостатній рівень публічної підзвітності знижують управлінську ефективність політики та ускладнюють досягнення сталих результатів у сфері гендерної рівності [7, с. 40-42; 9, с. 384-387]. Подолання зазначених проблем потребує вдосконалення системи стратегічного управління та посилення інструментів публічної відповідальності.

Публічна відповідальність є визначальною умовою результативності державної політики гендерної рівності, оскільки забезпечує зв’язок між задекларованими цілями, управлінськими рішеннями та фактичними соціальними результатами. У контексті публічного управління вона проявляється через підзвітність, прозорість діяльності органів влади, дотримання принципу верховенства права та наявність ефективних механізмів контролю за виконанням гендерних

зобов'язань [10, с. 78; 11, с. 33; 14; 15;16]. Саме публічна відповідальність дозволяє оцінити не лише формальну відповідність державної політики законодавчим вимогам, а й її реальний вплив на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

У сфері реалізації гендерної політики публічна відповідальність передбачає обов'язок суб'єктів владних повноважень інтегрувати гендерний підхід у всі етапи управлінського циклу - від стратегічного планування до моніторингу та оцінювання результатів. Відсутність чітко визначених відповідальних інституцій, індикаторів ефективності та процедур публічної звітності призводить до декларативного характеру гендерних ініціатив і знижує рівень довіри суспільства до діяльності органів влади [3]. Натомість запровадження прозорих механізмів звітування та громадського контролю сприяє підвищенню управлінської ефективності та сталості державної політики гендерної рівності.

Важливу роль у забезпеченні публічної відповідальності відіграє залучення інститутів громадянського суспільства та незалежних експертних середовищ, які здійснюють моніторинг виконання гендерних зобов'язань і формують суспільний запит на результативну та підзвітну політику. У цьому контексті публічна відповідальність виступає не лише юридичною категорією, а й управлінським інструментом, що забезпечує узгодження інтересів держави й суспільства та підвищує якість публічних рішень у сфері гендерної рівності

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що державна політика гендерної рівності в Україні, попри наявність розвиненої нормативно-правової та інституційної основи, потребує подальшого осмислення й удосконалення крізь призму публічної відповідальності та управлінської ефективності, оскільки формальне закріплення принципу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків не завжди забезпечує його реальну імплементацію в управлінській практиці; інтеграція гендерного підходу в усі етапи публічної політики, посилення міжвідомчої координації, запровадження дієвих механізмів моніторингу, оцінювання та підзвітності органів публічної влади, а також активне залучення органів місцевого самоврядування й інститутів громадянського суспільства мають стати ключовими чинниками підвищення результативності гендерної політики та формування відповідального, прозорого й орієнтованого на реальні суспільні потреби публічного управління в умовах європейської інтеграції України.

Література:

1. Кобелянська Л. С. Ґендерна рівність та розвиток: правові аспекти. Київ: Логос, 2012. 256 с.

2. Грицяк Н. В. Державна гендерна політика в Україні: проблеми формування та реалізації. *Державне управління: теорія та практика*. 2018. № 2. С. 43–52.

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р.

4. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text

5. Council of Europe. Gender mainstreaming: Conceptual framework, methodology and presentation of good practices. Strasbourg, 2004.

6. Мельник Т. М. Гендерна політика та механізми її реалізації в системі публічного управління. Київ: НАДУ, 2016. 180 с.

7. Грицяк Н. В. Державна гендерна політика в Україні: проблеми реалізації та управлінської ефективності. *Державне управління: теорія та практика*. 2019. № 1. С. 35–44.

8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW): Adopted by UN General Assembly, 1979.

9. Лук'янова Г. Ю. Гендерна проблематика в умовах дії правового режиму воєнного стану: аналіз ідеологічної складової державної політики та державного управління. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 384–387.

10. Мельник Т. М. Публічна відповідальність у системі державного управління. Київ: НАДУ, 2015. 192 с.

11. Грицяк Н. В. Гендерна політика як складова публічної відповідальності держави. *Державне управління: теорія та практика*. 2019. № 2. С. 28–37.

12. Адміністративне право та адміністративний процес: підручник: видання п'яте / за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Київ, 2025. 620 с.

13. Ковальчук В.Ю., Стрельченко О.Г. Характеристика державної гендерної політики в Україні. *Наукові перспективи*. 2025. № 2 (56). С.1422-1431. doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-1422-1430

14. Стрельченко О.Г., Бухтіярова І.Г., Бухтіяров О.А. Гендерний мейнстримінг під час реалізації публічно-правових повноважень на шляху євроінтеграційних процесів: адміністративно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2022. Випуск № 3. С. 153-158. DOI https://doi.org/10.32782/39221368

15. Дудко А. Г., Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика поняття «мобінгу». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2022. № 74. С. 60-65. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.43

16. Стрельченко О.Г., Бухтіярова І.Г., Бухтіяров О.А. Адміністративно-правова характеристика міжнародно-правових актів, які регулюють гендерну політику під час реалізації публічно-владних повноважень. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2022. С. 164-169. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.27

References

1. Kobelianska, L. S. (2012). Genderna rivnist ta rozvytok: pravovi aspekty [Gender equality and development: legal aspects]. Kyiv: Lohos, 256 s. (in Ukrainian).

2. Hrytsiak, N. V. (2018). Derzhavna henderna polityka v Ukraini: problemy formuvannia ta realizatsii [State gender policy in Ukraine: problems of formation and implementation]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - State administration: theory and practice,* 2, 43–52. (in Ukrainian).

3. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence] (*Stambulska konventsiia - Istanbul Convention)* vid 11.05.2011 r. (in Ukrainian).

4. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv : pryiniato 08 veresnia 2005 roku. № 2866-IV [Law of Ukraine On ensuring equal rights and opportunities for women and men: September 8, 2005 №. 2866-IV]. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2866-15#Text (in Ukrainian).

5. Council of Europe. Gender mainstreaming: Conceptual framework, methodology and presentation of good practices. Strasbourg, 2004.

6. Melnyk, T. M. (2016). Henderna polityka ta mekhanizmy yii realizatsii v systemi publichnoho upravlinnia [Gender policy and mechanisms of its implementation in the system of public administration]. Kyiv: NADU, 180 s. (in Ukrainian).

7. Hrytsiak, N. V. (2019). Derzhavna henderna polityka v Ukraini: problemy realizatsii ta upravlinskoi efektyvnosti [State gender policy in Ukraine: problems of implementation and management effectiveness]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – State administration: theory and practice,* 1, 35–44. (in Ukrainian).

8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW): Adopted by UN General Assembly, 1979.

9. Lukianova, H. Yu. (2023). Henderna problematyka v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: analiz ideolohichnoi skladovoi derzhavnoi polityky ta derzhavnoho upravlinnia [Gender issues in the conditions of the legal regime of martial law: analysis of the ideological component of state policy and state administration]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal,* 4, 384–387. (in Ukrainian).

10. Melnyk, T. M. (2015). Publichna vidpovidalnist u systemi derzhavnoho upravlinnia [Public responsibility in the system of state administration]. Kyiv: NADU, 192. (in Ukrainian).

11. Hrytsiak, N. V. (2019). Henderna polityka yak skladova publichnoi vidpovidalnosti derzhavy [Gender policy as a component of the public responsibility of the state.]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - State administration: theory and practice,* 2, 28–37. (in Ukrainian).

12. Administratyvne pravo ta administratyvnyi protses: pidruchnyk: vydannia p'iate [Administrative law and administrative process: textbook: fifth edition] / za zah. red. V. Halunka, V. Felyka. Kyiv, 2025. 620 s. (in Ukrainian).

13. Kovalchuk, V.Iu., Strelchenko, O.H. (2025). Kharakterystyka derzhavnoi hendernoi polityky v Ukraini [Characteristics of state gender policy in Ukraine]. Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives, 2 (56), 1422-1431. doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-1422-1430 (in Ukrainian).

14. Strelchenko, O.H., Bukhtiiarova, I.H. & Bukhtiiarov, O.A. (2022). Hendernyi meinstryminh pid chas realizatsii publichno-pravovykh povnovazhen na shliakhu yevrointehratsiinykh protsesiv: administratyvno-pravovyi aspekt [Gender mainstreaming during the implementation of public-legal powers on the path of European integration processes: administrative-legal aspect]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii - Current problems of domestic jurisprudence,* 3, 153-158. DOI https://doi.org/10.32782/39221368 (in Ukrainian).

15. Dudko, A. H., Strelchenko, O. H. (2022). Administratyvno-pravova kharakterystyka poniattia «mobinhu» [Administrative-legal characteristics of the concept of "mobbing". Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law. 2022]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law,* 74, 60-65. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.43 (in Ukrainian).

16. Strelchenko O.H., Bukhtiiarova I.H. & Bukhtiiarov O.A. (2022). Administratyvno-pravova kharakterystyka mizhnarodno-pravovykh aktiv, yaki rehuliuiut hendernu polityku pid chas realizatsii publichno-vladnykh povnovazhen [Administrative and legal characteristics of international legal acts that regulate gender policy during the implementation of public authority]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys - South Ukrainian Legal Journal*, 4, 164-169. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.27 (in Ukrainian).

УДК 343.8:141.7(4)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2236-2246

Вовк Юрій Євгенович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри богослов'я та соціально-гуманітарних дисциплін Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, https://orcid.org/0000-0002-2102-8120

Багатко Анастасія Сергіївна асистент кафедри інформаційного права та юридичної журналістики Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук, Національний університет водного господарства та природокористування, https://orcid.org/0000-0003-4673-7406

ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ ЯК ЧИННИК РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПОКАРАНЬ У ЄВРОПІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу трансформації кримінального судочинства та системи покарань у Європі XVIII–XIX століть під впливом ідей Просвітництва. У роботі показано, що реформа права була не лише юридичним процесом, а й світоглядним зрушенням, яке переосмислило природу злочину, покарання та ролі держави.

Центральне місце займають концепції Чезаре Беккаріа, викладені у праці «Про злочини і покарання», які започаткували гуманізацію кримінальної політики, обмеження державного примусу та утвердження принципів законності й пропорційності.

Автори наголошують на тому, що революційність ідей Беккаріа полягала у відмові від жорстокості як засобу стримування злочинності та у визначенні превенції головною функцією покарання.

У статті простежується вплив інших мислителів Просвітництва: Ш. Монтеск'є, який заклав основи незалежного суду через концепцію поділу влади, та Ж.-Ж. Руссо, що розглядав злочин як порушення суспільного договору. Висвітлено практичні реформи у Габсбурзькій монархії, Пруссії та Тоскані, де вперше було скасовано смертну кару. Окрему увагу приділено зміні ставлення до злочинця: від дегуманізації та сприйняття його як «ворога суспільства» до визнання суб'єктом права, здатним до виправлення.

Підкреслюється, що Просвітництво започаткувало кримінологію як науку, яка трактує злочинність як соціально обумовлене явище, а не моральний «гріх». Ідеї Беккаріа та його сучасників стали основою сучасної концепції превенції, де держава відповідає не лише за покарання, а й за створення умов, що запобігають злочинам. Таким чином, європейська система кримінального права поступово

перетворилася з карального апарату на механізм захисту прав людини, утвердження верховенства закону та забезпечення справедливості.

Ключові слова: Просвітництво, Чезаре Беккаріа, кримінальне судочинство, покарання, гуманізація права, кримінологія, реформи XVIII століття, правова держава, Монтеск'є, Руссо, Фуко.

Vovk Yuriy Yevhenovych Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theology and Social and Humanitarian Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Humanities, National University of Water Management and Environmental Management, Rivne, https://orcid.org/0000-0002-2102-8120

Bagatko Anastasia Sergiivna Assistant Professor, Department of Information Law and Legal Journalism, Educational and Scientific Institute of Law and Humanities, National University of Water Management and Environmental Management, https://orcid.org/0000-0003-4673-7406

ENLIGHTENMENTAL IDEAS AS A FACTOR IN CRIMINAL LAW AND PUNISHMENT REFORM IN EUROPE

Abstract. The article explores the transformation of criminal justice and punishment systems in Europe during the Enlightenment era, emphasizing the intellectual and philosophical foundations that reshaped legal traditions. Central attention is given to Cesare Beccaria's seminal work On Crimes and Punishments, which challenged the arbitrariness and cruelty of traditional punitive practices and introduced the principles of legality, proportionality, and prevention. Beccaria's ideas marked a decisive break with centuries of repressive justice, redefining punishment not as an act of vengeance but as a rational instrument of social order aimed at deterrence and rehabilitation.

The study highlights the broader intellectual context of the Enlightenment, including Montesquieu's doctrine of the separation of powers, which laid the groundwork for independent judiciary, and Rousseau's concept of the social contract, which framed crime as a violation of collective agreement rather than divine or monarchical will. Practical reforms in the Habsburg monarchy, Prussia, and Tuscany—where the death penalty was abolished for the first time—illustrate the implementation of these principles. The article also examines the shift in perception of the offender: from being viewed as an enemy of society to being recognized as a subject of rights capable of reintegration.

Furthermore, the Enlightenment initiated the development of criminology as a science, interpreting crime as a socially conditioned phenomenon rather than a moral sin. This rational approach emphasized the responsibility of the state not only to punish but also to create conditions that prevent crime. Thus, the reforms of the eighteenth

century established a new model of criminal law, where the rule of law, human dignity, and fairness replaced the dominance of monarchical power and arbitrary violence.

Keywords: Enlightenment; Cesare Beccaria; criminal justice; punishment; humanization of law; criminology; 18th-century reforms; rule of law; Montesquieu; Rousseau; Foucault.

Постановка проблеми. Трансформація кримінального судочинства в Європі XVIII століття є показовим прикладом впливу філософських доктрин на розвиток права, державної політики та практики покарань. Епоха Просвітництва стала періодом інтелектуальної модернізації, коли раціоналізм, наукове мислення та гуманістичні засади зумовили переосмислення статусу особи, суспільних інститутів і самої природи правових норм.

Кримінальне судочинство, яке протягом тривалого часу ґрунтувалося на жорстоких практиках, застосуванні тортур та необмеженій владі монарха, поступово зазнало якісних змін. У правовій думці утвердилася концепція верховенства закону, принцип пропорційності покарання, ідея гуманізації правопорядку та обмеження державного примусу. Інтелектуальний внесок Чезаре Беккаріа, Шарля Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Вольтера, Клода Гельвеція та інших мислителів став підґрунтям для радикального перегляду функцій покарання, стандартів доказування та визначення місця особи у правовій системі.

Сучасні дискусії у сфері кримінальної юстиції - від гуманізації санкцій і заборони тортур до забезпечення справедливого судового процесу, пропорційності покарань та реформування пенітенціарних інституцій - безпосередньо пов'язані з інтелектуальною спадщиною епохи Просвітництва.

Європейська правова традиція, що справляє безпосередній вплив на сучасне українське кримінальне законодавство, сформувалася завдяки інтелектуальним змінам, започаткованим працями Чезаре Беккаріа та його однодумців. У контексті євроінтеграційних процесів, модернізації кримінального права та необхідності створення дієвої й водночас гуманної системи покарань, звернення до спадщини Просвітництва постає не лише як історичний аналіз, але й як практично значущий інструмент. Саме тому досліджувана проблематика має вагоме значення як для юристів, так і для філософів та істориків права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив ідей Просвітництва на реформування кримінального права став предметом дослідження як українських, так і зарубіжних учених. У вітчизняній науковій традиції значний внесок зробили І. В. Драган [2], який акцентує на гуманістичному вимірі кримінально-правових норм, В. Максименко [3], що аналізує історичні витоки принципів справедливого судочинства, М. І. Панов [4], котрий розглядає концепції пропорційності та раціональності покарань. Ш. Бассіуні [8] розглядає покарання за міжнародні злочини насамперед крізь призму «філософських міркувань» -

передусім моральної та соціальної філософії, а також історичних передумов. У поєднанні з розумінням покарання як «потреби, що з часом перетворилася на імператив для підтримання соціального порядку», ці чинники стали основою формування кількох ключових теорій покарання: відплати, «відповідальності за заслуги», превенції та реабілітації. Ф. Хассан [9] визнаючи запобігання та ретрибуцію ключовими теоріями покарання, він водночас підкреслює провідну роль стримання у його виправданні. При цьому відплату він розглядає радше як епізодичний і непослідовний чинник. Серед зарубіжних дослідників особливе місце займає Мішель Фуко [10], котрий у праці «Наглядати й карати» продемонстрував глибинний соціальний перехід від тілесних стягнень до дисциплінарних інституцій. Центральною постаттю у цій науковій традиції залишається Чезаре Беккаріа [7], автор трактату «Про злочини і покарання», що став інтелектуальним фундаментом європейських кримінально-правових реформ XVIII століття.

Мета статті - комплексний аналіз впливу ідей Європейського Просвітництва, насамперед концепцій Чезаре Беккаріа, на реформування кримінального судочинства та системи покарань у Європі, а також висвітлення тих соціальних і правових зрушень, які зумовили становлення нової гуманістичної кримінальної політики.

Виклад основного матеріалу. Трансформація кримінального судочинства Європи під впливом ідей Просвітництва була не просто юридичним перетворенням, а фундаментальною зміною світогляду, яка переосмислила саму природу злочину, покарання та ролі держави. У добу, коли суспільства переживали глибокий перехід від традиційної монархічної системи до раціонально організованих держав, виникла потреба у критичному перегляді тієї правової реальності, яка століттями ґрунтувалася на тілесних карах, інквізиційних процедурах і майже абсолютній владі суддів. Саме в цьому контексті ідеї Беккаріа й інших мислителів стали інтелектуальним каталізатором модернізації кримінального права, перетворивши його з інструмента страху на сферу, що має служити справедливості й суспільному благу.

Для усвідомлення масштабів реформ слід відтворити атмосферу Європи XVIII століття. Публічні страти виконували роль видовища, покликаного підкреслити силу монарха. Судові процедури ґрунтувалися на презумпції винуватості, а застосування тортур виправдовувалося переконанням, що істина може бути здобута через страждання. Злочинця сприймали не як особу, а як уособлення зла, яке необхідно було покарати показово й жорстоко. Саме в такому контексті починає формуватися нова парадигма - ідея розуму, що заперечує свавільність та жорстокість у правозастосуванні.

Тимошенко В. І. [5] у своїх працях наголошує, що ідеї Чезаре Беккаріа стали «інтелектуальним підмурком для сучасних моделей кримінального судочинства», оскільки саме вони вперше чітко обмежили межі державного примусу. На його думку, гуманізація кримінальної політики безпосередньо

пов’язана з принципами законності, пропорційності та забезпечення прав особи, які сьогодні складають зміст європейського кримінального процесу.

Панов М. І. [4] підкреслює, що саме в епоху Просвітництва відбувся перелом у розумінні злочинця як суб’єкта, наділеного невід’ємними правами. Він зазначає, що закріплення процесуальних гарантій - права на захист, публічність суду, заборона тортур - стало «початком справжньої ери прав людини у кримінальному судочинстві», що відрізняє сучасне право від каральної системи попередніх століть.

Публікація праці Чезаре Беккаріа «Про злочини і покарання» [6] стала не лише появою чергового юридичного трактату, а й важливим інтелектуальним зрушенням, що докорінно змінило усталені уявлення про сутність покарання та межі державної влади. У суспільстві, де протягом століть домінувала концепція майже сакрального характеру влади монарха та його необмеженого права карати, вперше було поставлено питання про легітимність державного примусу. Чи може держава застосовувати покарання довільно, якщо її повноваження ґрунтуються не на божественному даруванні, а на суспільній згоді? Чи має влада право на необмежене використання насильства, якщо її основна функція полягає у захисті громадян, а не у демонстрації сили? І, що не менш важливо, чи забезпечує суспільну безпеку модель, у якій страх перед покаранням є єдиним механізмом взаємодії між особою та владою?

У своїй концепції Чезаре Беккаріа сформулював позицію, яка стала викликом усталеній правовій традиції. Він доводив, що страх як інструмент державного примусу змушує людину замовкати, але не формує довіри до закону; він породжує зовнішню покірність, проте водночас руйнує внутрішню повагу до правових норм. На переконання мислителя, індивід є раціональною істотою, здатною оцінювати власні дії, прогнозувати їхні наслідки та співвідносити ризики й вигоди [2].

Чезаре Беккаріа [6] підкреслював, що надмірна жорстокість не сприяє зменшенню злочинності, а лише наближає державу до тих практик, проти яких вона покликана боротися. Ефективність кримінального правосуддя, на його думку, ґрунтується на передбачуваності та неминучості покарання, а не на його суворості. Покарання має бути швидким, зрозумілим і достатнім для запобігання злочину, але не настільки жорстоким, щоб принижувати людську гідність чи перетворювати державу на репресивний механізм. Новаторський характер цієї концепції полягав у відмові від традиційного уявлення про покарання як відплату за будь-яку ціну та у визначенні його превентивної функції як основної мети кримінальної політики. Саме ця ідея стала фундаментом для формування сучасної кримінології, яка розглядає злочинність як соціально обумовлене явище та акцентує на необхідності усунення причин девіантної поведінки. У сучасних правових системах принципи, закладені Беккаріа, знайшли відображення у стандартах справедливого судочинства, забороні тортур, пропорційності санкцій та розвитку пенітенціарних практик, спрямованих на ресоціалізацію. Таким

чином, його концепція не лише змінила правову традицію XVIII століття, а й продовжує визначати напрями реформування кримінального права та політики у XXI столітті.

Такий підхід створював підґрунтя для зовсім іншого бачення природи правопорушення [1]. У цьому й полягав принциповий розрив із попередньою правовою традицією. Якщо раніше правосуддя ототожнювалося із силою та репресіями, уособленими в постатях ката й судді, що діяли від імені монарха, то під впливом ідей Чезаре Беккаріа воно почало набувати нового змісту - змісту захисту суспільства від сваволі, включно зі сваволею самої влади.

Концептуальне зрушення полягало у відмові від розуміння покарання як інструмента руйнування злочинця та його заміні на ідею ресоціалізації й повернення особи до суспільства. Замість демонстрації сили утверджується потреба у демонстрації справедливості; замість завдання фізичного болю - прагнення усунути соціальні умови, що породжують злочинність. Такий підхід заклав основу для нового бачення природи правопорушення, у якому людина розглядається не як «ворог держави», а як суб'єкт права, що зберігає невід'ємну гідність навіть у разі порушення закону. Саме ця ідея стала важливим кроком до формування сучасної концепції прав людини, де верховенство права та процесуальні гарантії виступають ключовими механізмами захисту особи від свавільного примусу.

Таким чином, зазначені ідеї фактично започаткували становлення кримінології як самостійної науки, що відмовилася від трактування злочинності як природного покарання чи морального «гріха» та почала розглядати її як соціально детерміноване явище. Чезаре Беккаріа вперше на філософському рівні окреслив злочинність як наслідок впливу соціального середовища, нерівності, правової невизначеності та відсутності належних суспільних гарантій. Це означало перехід від моралізаторського підходу до раціонального аналізу: мислитель довів, що порушення закону зумовлюється не «вродженим злом», а комплексом соціальних чинників, які або зменшують ризики, або роблять злочин привабливим варіантом поведінки. Його концепція злочинця як продукту соціальної реальності, а не «ворога людства», заклала інтелектуальне підґрунтя для подальших досліджень причин девіантної поведінки та формування превентивних стратегій у кримінальній політиці.

Якщо Чезаре Беккаріа здійснив революційний перегляд концепції покарання, то Шарль Монтеск'є докорінно трансформував розуміння організації судової влади. Його теорія поділу влад стала концептуальним підґрунтям для формування незалежного суду, без якого реалізація принципів справедливого правосуддя є неможливою.

У європейських державах поступово відбувалося відокремлення судових органів від адміністративних структур, обмеження дискреційних повноважень чиновників, запровадження апеляційних механізмів, публічності судових процесів та чітких стандартів доказування. У результаті формувалася система, у

якій суд переставав бути інструментом репресії та перетворювався на інституцію, що гарантує дотримання прав людини.

В. Максименко [3], у сфоїй праці зауважував те, що філософія Жан-Жака Руссо відіграла ключову роль у формуванні нової парадигми кримінального права та правосуддя. Він розглядав злочин як порушення умов суспільного договору, що визначає взаємні права та обов'язки громадян і держави. Відповідно, покарання, за його переконанням, не повинно бути актом помсти, а має виконувати функцію відновлення соціальної рівноваги та справедливості. Руссо наполягав, що саме закон, а не воля правителя, визначає межі правосуддя, що стало фундаментальним кроком у становленні правової держави. Такий підхід заклав основу сучасної концепції верховенства права, де влада обмежена нормами права, а громадянин розглядається як носій невід'ємних прав. Ідеї Руссо вплинули на розвиток демократичних інституцій, формування принципу поділу влади та утвердження процесуальних гарантій, які сьогодні є невід'ємними складовими правових систем більшості країн світу. Таким чином, його концепція суспільного договору стала не лише теоретичним внеском у політичну філософію XVIII століття, а й практичним інструментом для побудови сучасних моделей правосуддя, що ґрунтуються на верховенстві закону та захисті прав людини.

Під впливом просвітницьких ідей у Європі було започатковано перші глибинні реформи кримінального права, які визначили траєкторію розвитку правових систем у наступні століття. У Габсбурзькій монархії імператор Йосиф II здійснив радикальні зміни, заборонивши тортури, скоротивши перелік злочинів, що каралися смертною карою, та запровадивши новий кримінальний кодекс, побудований на принципі пропорційності. У Пруссії Фрідріх II реформував судову систему, встановивши контроль за діяльністю суддів і відмовившись від багатьох форм тілесних покарань. У Скандинавських країнах було започатковано систему виправних установ, орієнтовану на працю, дисципліну та ресоціалізацію засуджених, що стало важливим кроком у формуванні сучасної пенітенціарної політики. Особливо значущим було рішення Великого герцогства Тоскани, яке першим у світі повністю скасувало смертну кару, продемонструвавши відмову держави від права позбавляти життя навіть у відповідь на злочин.

Це нововведення мало революційне значення як у юридичному, так і в моральному вимірі, заклавши основу для подальших дискусій про права людини та гуманізацію кримінальної політики. Вольтер, підтримуючи ці ідеї, наголошував, що цивілізоване суспільство повинно прагнути не відплати, а запобігання злочинності. У результаті зазначені реформи стали фундаментом для формування європейської правової традиції, яка поступово інтегрувала принципи верховенства права, гуманізації покарань та захисту людської гідності, що й сьогодні визначають напрями розвитку кримінального права в демократичних державах.

У цьому контексті важливо зрозуміти, що Просвітництво не просто пом'якшило покарання - воно змінило їхню сутність. Якщо раніше покарання було видовищем, спрямованим на залякування, то тепер воно стало раціонально організованим інструментом соціального порядку. Саме у XVIII-XIX століттях з'являється ідея в'язниці як місця виправлення, а не помсти. Цей процес детально описав Мішель Фуко, який показав, як дисциплінарні практики замінили демонстрації жорстокості. Держава перестала показувати свою силу через страту - вона почала показувати її через здатність контролювати поведінку й формувати «нормального» члена суспільства [2].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика кримінального покарання в Європі до та після Просвітництва

Показник	**До Просвітництва (традиційна каральна модель)**	**Після Просвітництва (раціонально-гуманістична модель)**
Мета покарання	Помста, залякування, демонстрація сили влади	Превенція, захист суспільства, відновлення рівноваги
Основні форми покарання	Страти, тілесні кари, каліцтва, публічні екзекуції	Позбавлення волі, обмеження свободи, штрафи, ресоціалізація
Ставлення до злочинця	Дегуманізація, сприйняття як «ворога» суспільства	Людина як суб'єкт права, здатний до виправлення
Система доказування	Тортури, інквізиційні методи, зізнання під примусом	Презумпція невинуватості, раціональні докази, заборона тортур
Судочинство	Таємне, свавільне, без гарантій	Публічність, незалежність суддів, процесуальні права
Смертна кара	Дуже широке застосування	Обмеження або повне скасування
Роль держави	Абсолютна влада монарха, необмежене право карати	Держава як гарант закону, влада обмежена правом

Важливо зауважити, що акцент на гуманності не означав поблажливість. Навпаки, просвітницький підхід був жорсткішим до злочинності у сенсі раціонального контролю. Його метою була не жорстокість, а ефективність. Покарання стало логічним продовженням закону, а не демонстрацією сили.

Держава почала відповідати за створення умов, які попереджають злочини, - і це стало витоком сучасної концепції превенції.

Однак справді переломною новацією епохи Просвітництва стала принципово інша увага до людини як до повноправного суб'єкта права, а не лише об'єкта державного впливу. У цьому контексті злочинець поступово перестає сприйматися як абсолютний «ворог держави», приречений на знищення або моральне викреслення із соціального тіла, і починає розглядатися як особа, яка, попри порушення закону, зберігає невід'ємні права та людську гідність [5].

Просвітителі підкреслювали, що навіть людина, яка вчинила злочин, не втрачає статусу громадянина і тому повинна мати право на справедливий судовий процес: можливість висловити свою позицію, скористатися допомогою захисника та розраховувати на пом'якшення покарання за наявності відповідних умов. Такий підхід до покарання, де головним стає не відплата, а дотримання процедурних гарантій, започаткував глибоку зміну судових інституцій.

У результаті в європейських правових системах почали виникати інститути, які нині сприймаються як очевидні, але тоді були новаторськими: адвокатура як інструмент забезпечення права на захист, чіткі правила доказування, що стримували свавілля суддів, а також процесуальні гарантії, які захищали людину від необґрунтованих звинувачень. Особливо яскраво ці зміни проявилися у Франції доби Великої революції, коли було закладено основи кримінального процесу, що сьогодні є базовими для більшості демократичних держав: відкритість і публічність судових засідань, незалежність суддів, контроль над діяльністю державних органів, заборона незаконного ув'язнення. Саме тоді право на захист перестало бути привілеєм багатих і стало універсальним принципом, без якого неможливо уявити справедливий суд.

Ідеї доби Просвітництва закріпили нове бачення взаємин між державою та громадянином: влада покликана не лише карати, а й гарантувати справедливий і неупереджений розгляд справ. На зміну репресивній логіці приходить логіка правових гарантій; замість покарання як прояву сили держави утверджується судова модель, що оберігає людину від необмеженого примусу. Саме ця концепція - визнання особистості, яка має право на захист і на правду - стала фундаментом сучасної кримінально-процесуальної системи, де верховенство права переважає над будь-якими державними інтересами.

Філософія покарання також зазнала змін. Якщо в середньовіччі злочин трактувався як «гріх», то в епоху Просвітництва його почали розуміти як соціальне відхилення, зумовлене умовами життя, вихованням та економічними обставинами.

Це поклало основу сучасної кримінології, яка пояснює злочинність через взаємодію психологічних, соціальних і економічних факторів. Беккаріа [6] наголошував, що боротьба має вестися не проти самої людини, а проти причин злочину - бідності, нерівності та безправ'я. Саме ця ідея стала витоком сучасних соціальних програм, спрямованих на превенцію правопорушень.

Висновки. Отже, реформи у сфері кримінального судочинства стали природним результатом інтелектуальних змін. Просвітництво сформувало нову концепцію кримінального права, де головним є закон, а не воля монарха; рівність, а не станові привілеї; гуманність, а не жорстокість. Європейська система покарань поступово перетворилася на механізм, що не лише карає, а й забезпечує захист, виховання та виправлення людини.

Література:

1. Agüero A., Lorente M. Penal enlightenment in Spain: from Beccaria's reception to the first criminal code. *Forum Historiae Iuris*. 2012. URL:https://forhistiur.net/2012-11-aguero-lorent (дата звернення: 29.11.2025).

2. Драган І. В. Динаміка та проблеми еволюції інституту покарання в умовах суспільного розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 174–181. URL:http://apnl.dnu.in.ua/3_2024/28.pdf (дата звернення: 29.11.2025).

3. Максименко В. Погляди Чезаре Беккаріа в порівнянні з національним законодавством. *Наука онлайн: Міжнародний науковий електронний журнал*. 2020. № 3 URL: https://nauka-online.com/publications/jurisprudence/2020/3/poglyadi-chezare-bekkaria-v-porivnyanni-z-natsionalnim-zakonodavstvom/ (дата звернення: 29.11.2025)

4. Панов М. І. Чезаре Беккаріа і його славнозвісний трактат «Про злочини та покарання» (до 250-річчя опублікування). *Право України*. 2014. № 9. С. 226–244 URL:https://www.pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2014-9-pravoukr_9_14.pdf (дата звернення: 29.11.2025)

5. Тимошенко В. І. Учення щодо мети кримінального покарання в європейській політико-правовій думці Нового часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70. С. 64–70. URL:https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/12.pdf (дата звернення: 29.11.2025).

6. Чезаре Беккаріа «Про злочини і покарання».К.: Центр навчальної літератури.2025.99с

7. Терзі О.С., Заставська Л.Ю. Політико-правові погляди Ш. Монтеск'є. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2012. №4. С.110-113. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d818ed5a-49f0-4a33-86af-973793f9fe35/content (дата звернення: 29.11.2025).

8. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.

9. Hassan F. The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. Case Western Reserve Journal of International Law. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 39–60.

10. Фуко Мішель Наглядати і карати. К.:Комубук. 2020. 452с.

References:

1. 1. Agüero A., Lorente M. (2012).Penal enlightenment in Spain: from Beccaria's reception to the first criminal code. [Penal enlightenment in Spain: from Beccaria's reception to the first criminal code]. *Forum Historiae Iuris*. 2012. URL:https://forhistiur.net/2012-11-aguero-lorent (data zvernennia: 29.11.2025).

2. 2. Drahan I. V. (2024) Dynamika ta problemy evoliutsii instytutu pokarannia v umovakh suspilnoho rozvytku. [Dynamika ta problemy evoliutsii instytutu pokarannia v umovakh suspilnoho rozvytku.]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii*. 2024. № 3. S. 174–181. URL:http://apnl.dnu.in.ua/3_2024/28.pdf (data zvernennia: 29.11.2025). [in Ukrainian].

3. Maksymenko V. (2020) Pohliady Chezare Bekkaria v porivnianni z natsionalnym zakonodavstvom. [Cesare Beccaria's views compared to national legislation.*]. Nauka onlain: Mizhnarodnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2020. № 3 URL: https://nauka-online.com/

publications/jurisprudence/2020/3/poglyadi-chezare-bekkaria-v-porivnyanni-z-natsionalnim-zakonodavstvom/ (data zvernennia: 29.11.2025) [in Ukrainian].

4. Panov M. I. (2014) Chezare Bekkaria i yoho slavnozvisnyi traktat «Pro zlochyny ta pokarannia» (do 250-richchia opublikuvannia). [Cesare Beccaria and his famous treatise "On Crimes and Punishments"] *Pravo Ukrainy*. 2014. № 9. S. 226–244 URL:https://www.pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2014-9-pravoukr_9_14.pdf (data zvernennia: 29.11.2025) [in Ukrainian].

5. Tymoshenko V. I. (2022) Uchennia shchodo mety kryminalnoho pokarannia v yevropeiskii polityko-pravovii dumtsi Novoho chasu. [The doctrine of the purpose of criminal punishment in European political and legal thought of the modern era]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo»*. 2022. Vyp. 70. S. 64–70. URL:

https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/12.pdf (data zvernennia: 29.11.2025). [in Ukrainian].

6. Chezare Bekkaria (2025) «Pro zlochyny i pokarannia». ["On Crimes and Punishments."]. K.: Tsentr navchalnoi literatury. 2025. 99s. [in Ukrainian]

7. Terzi O.S., Zastavska L.Yu.(2012) Polityko-pravovi pohliady Sh. Monteskie.[Political and legal views of C. Montesquieu.] *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. 2012. №4. S.110-113. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d818ed5a-49f0-4a33-86af-973793f9fe35/content (data zvernennia: 29.11.2025). [in Ukrainian].

8. Bassiouni M. S. (2014) Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.

9. Hassan F. (1983)The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. Case Western Reserve Journal of International Law. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 39–60.

10. Fuko Mishel (2020) Nahliadaty i karaty.[Supervise and punish.]. K.:Komubuk. 2020. 452s. [in Ukrainian].

УДК 159.613.81

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2247-2258

Волинець Віктор Васильович аспірант, Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», м. Київ

Канюка Валерій Євгенович кандидат юридичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1573-9137

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ У ПРОЦЕСІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті досліджуються правові гарантії забезпечення психологічного супроводу неповнолітніх засуджених як невід'ємної складової їх ресоціалізації та профілактики рецидивних правопорушень. Проаналізовано систему нормативно-правових актів України, що регламентують надання психологічної допомоги неповнолітнім у виховних колоніях та в постпенітенціарний період, включаючи відомчі інструкції та методичні рекомендації. Досліджено зміст і структуру психологічного супроводу як правової категорії, визначено його місце в системі заходів ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Особливу увагу приділено аналізу соціально-психологічних чинників, що впливають на успішність реінтеграції неповнолітніх засуджених у суспільство після відбування покарання, зокрема сімейним обставинам та освітньо-професійним перспективам. Виявлено прогалини у чинному законодавстві щодо правового закріплення стандартів психологічного супроводу, кваліфікаційних вимог до фахівців, що його здійснюють, та механізмів контролю за його якістю. Проведено компаративний аналіз правових систем європейських країн, зокрема Німеччини, Норвегії, Польщі, щодо організації психологічної роботи з неповнолітніми засудженими. Узагальнено міжнародні стандарти у сфері ювенальної юстиції, зокрема Пекінські правила, Токійські правила, Гаванські правила ООН, рекомендації Ради Європи. Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення права неповнолітнього засудженого на індивідуальний психологічний супровід на всіх етапах відбування покарання та після звільнення. Запропоновано концептуальні засади вдосконалення правового регулювання психологічного супроводу неповнолітніх засуджених в Україні з урахуванням кращих світових практик та специфіки національної пенітенціарної системи, включаючи створення спеціалізованих реабілітаційних центрів.

Ключові слова: неповнолітні засуджені, ресоціалізація, психологічний супровід, правові гарантії, виховні колонії, постпенітенціарна адаптація,

ювенальна юстиція, міжнародні стандарти, психологічна реабілітація, реінтеграція, девіантна поведінка, пенітенціарна система.

Volynets Viktor Vasylovych, Postgraduate student, Private higher educational institution «University of Modern Knowledge», Kyiv

Kaniuka Valerii Yevhenovych PhD in Law, Associate Professor, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1573-9137

LEGAL GUARANTEES OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR JUVENILE CONVICTS IN THE PROCESS OF RESOCIALIZATION: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The article examines legal guarantees for providing psychological support to juvenile offenders as an integral component of their resocialization and prevention of recurrent offenses. The system of regulatory legal acts of Ukraine governing the provision of psychological assistance to minors in educational colonies and in the post-penitentiary period is analyzed, including departmental instructions and methodological recommendations. The content and structure of psychological support as a legal category is studied, and its place in the system of resocialization measures for juvenile offenders is determined. Special attention is given to analyzing socio-psychological factors affecting the success of reintegration of juvenile offenders into society after serving their sentence, particularly family circumstances and educational-professional prospects.

Gaps in current legislation regarding legal consolidation of psychological support standards, qualification requirements for specialists providing it, and quality control mechanisms are identified.

A comparative analysis of legal systems of European countries, particularly Germany, Norway, and Poland, regarding the organization of psychological work with juvenile offenders is conducted. International standards in the field of juvenile justice are summarized, including the Beijing Rules, Tokyo Rules, Havana Rules of the UN, and Council of Europe recommendations.

The necessity of legislative consolidation of the juvenile offender's right to individual psychological support at all stages of serving the sentence and after release is substantiated. Conceptual foundations for improving legal regulation of psychological support for juvenile offenders in Ukraine are proposed, taking into account best world practices and the specifics of the national penitentiary system, including the creation of specialized rehabilitation centers.

Keywords: juvenile convicts, resocialization, psychological support, legal guarantees, educational colonies, post-penitentiary adaptation, juvenile justice, international standards, psychological rehabilitation, reintegration, deviant behavior, penitentiary system.

Постановка проблеми. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених є однією з найскладніших проблем сучасної пенітенціарної системи України, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу, який би поєднував юридичні, психологічні, педагогічні та соціальні аспекти. Неповнолітній вік характеризується незавершеністю формування особистості, високою сприйнятливістю до негативних впливів, емоційною нестабільністю та недостатньою здатністю до критичного осмислення власної поведінки, що робить цю категорію засуджених особливо вразливою до деструктивних наслідків ізоляції від суспільства.

Практика функціонування виховних колоній в Україні свідчить про недостатню ефективність існуючих механізмів ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. За даними Державної кримінально-виконавчої служби України, рівень рецидивної злочинності серед осіб, які відбували покарання у неповнолітньому віці, залишається високим, що вказує на системні недоліки як у процесі виправлення під час відбування покарання, так і в постпенітенціарній адаптації. Одним із ключових чинників, що зумовлюють неефективність ресоціалізації, є відсутність належного психологічного супроводу неповнолітніх засуджених на всіх етапах їхнього перебування в установах виконання покарань та після звільнення.

Психологічний супровід як система професійної діяльності психолога, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішної адаптації, розвитку та соціалізації особистості, набуває особливого значення у контексті роботи з неповнолітніми засудженими. Перебування в умовах ізоляції, відрив від сім'ї, обмеження соціальних контактів, стигматизація з боку суспільства створюють серйозні психологічні бар'єри для повернення неповнолітнього до нормального життя після звільнення. Без кваліфікованої психологічної підтримки ці бар'єри можуть стати непереборними, призводячи до повторного вчинення злочинів та остаточної маргіналізації особистості.

Проблема правового забезпечення психологічного супроводу неповнолітніх засуджених актуалізується недосконалістю чинного законодавства України. Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк", інші нормативно-правові акти містять лише загальні положення щодо психологічної роботи з засудженими, не встановлюючи конкретних стандартів, процедур та гарантій надання психологічної допомоги саме неповнолітнім. Відсутність чітких правових норм щодо обов'язковості індивідуального психологічного супроводу, його змісту, форм, методів, кваліфікаційних вимог до фахівців, механізмів фінансування та контролю якості створює передумови для формального підходу до психологічної роботи у виховних колоніях.

Особливої гостроти проблема набуває у постпенітенціарний період, коли неповнолітній, звільнившись з виховної колонії, стикається з численними труднощами соціальної, психологічної та професійної адаптації. Відсутність

системи обов'язкового психологічного супроводу звільнених неповнолітніх, недостатня координація між органами пробації, службами у справах дітей, закладами освіти та психологічними службами призводить до того, що колишні засуджені залишаються наодинці зі своїми проблемами, не отримуючи необхідної професійної підтримки у найбільш критичний період їхньої реінтеграції.

Міжнародні стандарти у сфері ювенальної юстиції, зокрема Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, рекомендації Ради Європи наголошують на необхідності забезпечення психологічної підтримки неповнолітніх правопорушників як обов'язкової умови їх успішної ресоціалізації. Однак імплементація цих стандартів у національне законодавство України залишається неповною, що створює розрив між проголошеними принципами та реальною практикою.

Таким чином, відсутність комплексного правового регулювання психологічного супроводу неповнолітніх засуджених, недостатня розробленість механізмів його забезпечення, прогалини у визначенні стандартів якості психологічних послуг у пенітенціарній системі становлять серйозну перешкоду для ефективної ресоціалізації цієї категорії осіб та потребують глибокого наукового дослідження з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ресоціалізації неповнолітніх засуджених є предметом міждисциплінарних досліджень, що перебувають на перетині юриспруденції, психології, педагогіки та соціології. Юридичні аспекти виконання покарань щодо неповнолітніх досліджували І. Богатирьов, О. Джужа, О. Колб, які аналізували особливості кримінально-виконавчого законодавства стосовно неповнолітніх та організаційно-правові засади діяльності виховних колоній.

Психологічні чинники девіантної поведінки неповнолітніх та особливості їх ресоціалізації вивчали Т. Войтенко, Л. Казміренко, Н. Максимова, В. Синьов, проте їхні дослідження не повною мірою охоплювали питання правового забезпечення психологічного супроводу в умовах відбування покарання.

Окремі аспекти соціально-психологічної адаптації засуджених розглядали О. Караман, Л. Кравчук, А. Фонарюк, акцентуючи увагу на труднощах постпенітенціарної реінтеграції, однак питання правових гарантій психологічної підтримки залишилися поза межами їхніх наукових розвідок.

Питання організації психологічної роботи з неповнолітніми в установах виконання покарань досліджували І. Пампура, О. Колб, Г. Радов, втім їхні праці зосереджувалися переважно на методичних аспектах психологічної роботи, не розкриваючи повною мірою правових механізмів її забезпечення.

Компаративні дослідження зарубіжного досвіду організації роботи з неповнолітніми правопорушниками здійснювали Н. Орловська, І. Яковець, які

проаналізували системи ювенальної юстиції європейських країн, проте не приділили достатньої уваги правовим механізмам забезпечення психологічного супроводу.

Питання міжнародних стандартів у сфері ювенальної юстиції досліджували Л. Алексеєва, С. Халімон, однак їхні праці зосереджувалися переважно на процесуальних аспектах ювенального правосуддя, не розкриваючи повною мірою стандарти психологічної роботи з неповнолітніми засудженими.

Таким чином, незважаючи на наявність наукових праць з окремих аспектів ресоціалізації неповнолітніх засуджених, комплексне дослідження правових гарантій психологічного супроводу цієї категорії осіб з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду залишається актуальним і недостатньо розробленим у науковій літературі, що зумовлює необхідність поглибленого вивчення цієї проблематики.

Мета статті - є дослідження правових гарантій психологічного супроводу неповнолітніх засуджених у процесі їх ресоціалізації, компаративний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання у цій сфері та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Проблема ресоціалізації неповнолітніх засуджених набуває особливої актуальності в умовах реформування пенітенціарної системи України та імплементації європейських стандартів у сфері виконання покарань. Психологічний супровід як невід'ємна складова процесу ресоціалізації потребує належного правового забезпечення, яке б гарантувало ефективність корекційного впливу та сприяло успішній реінтеграції неповнолітніх у суспільство після відбування покарання. Як слушно зазначає В. П. Лютий, ресоціалізація неповнолітніх є процесом реінтеграції їх у суспільство, під час якого вони мають відновити свій соціальний статус, набути якостей, необхідних для успішної правослухняної поведінки [1, с. 26].

Правову основу психологічного супроводу неповнолітніх засуджених в Україні становить Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК України), який визначає статус виховних колоній як спеціалізованих установ для відбування покарання неповнолітніми [2]. Відповідно до статті 6 КВК України, ресоціалізація засуджених є однією з основних цілей виконання покарань і досягається шляхом застосування комплексу засобів виправлення, до яких належить психологічна робота [2]. Особливості відбування покарання у виховних колоніях, закріплені у статті 143 КВК України, передбачають створення умов для здобуття освіти, професійної підготовки та психологічної підтримки засуджених неповнолітніх [2].

І. І. Пампура обґрунтовано наголошує, що соціально-педагогічна занедбаність, притаманна значній частині неповнолітніх засуджених, вимагає виваженого підходу до процесу виконання кримінального покарання та розроблення ефективних заходів психологічного впливу [3, с. 78].

Важливим елементом правового забезпечення психологічного супроводу є гарантії прав засуджених неповнолітніх. Стаття 8 КВК України встановлює право засуджених на гуманне ставлення та повагу їхньої людської гідності, що є підґрунтям для організації психологічної роботи [2]. Зокрема, засуджені неповнолітні мають право на консультації з психологом, участь у психокорекційних програмах та психологічну реабілітацію. Ці права кореспондуються з обов'язками адміністрації виховних колоній забезпечити належний психологічний супровід відповідно до індивідуальних потреб кожного засудженого. С. В. Кушнарьов справедливо підкреслює необхідність урахування правових та психологічних особливостей ресоціалізації неповнолітніх засуджених при організації психологічного супроводу [4, с. 230].

Система психологічного супроводу неповнолітніх засуджених включає декілька взаємопов'язаних напрямів. По-перше, це первинна психологічна діагностика, яка здійснюється при надходженні неповнолітнього до виховної колонії. За результатами такої діагностики визначаються психологічні особливості засудженого, рівень його соціалізації, наявність девіантних форм поведінки та складається індивідуальна програма психологічного супроводу. По-друге, безпосередня психокорекційна робота, спрямована на подолання негативних особистісних характеристик, формування соціально-прийнятних моделей поведінки та підготовку до життя на волі. О. Л. Главацька наголошує, що процес ресоціалізації неповнолітніх засуджених має базуватися на індивідуальному підході до кожного неповнолітнього та передбачати адаптацію до умов відбування покарання, корекцію середовища та особистості неповнолітнього [5, с. 33]. По-третє, психологічна підтримка у процесі підготовки до звільнення та постпенітенціарної адаптації.

Законодавство України передбачає спеціальні гарантії психологічного супроводу для окремих категорій неповнолітніх засуджених. Зокрема, підвищену увагу отримують засуджені-сироти та особи, позбавлені батьківського піклування, а також неповнолітні з психічними розладами чи особливими освітніми потребами. Для таких категорій розробляються спеціалізовані програми психологічної реабілітації з урахуванням їхніх специфічних потреб. Стаття 149 КВК України визначає роль піклувальних рад та батьківських комітетів у наданні допомоги адміністрації виховних колоній, включаючи організацію психологічної роботи з засудженими [2]. В. Б. Полях підкреслює значущість ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, як комплексного процесу, що потребує міжвідомчої координації [6, с. 265].

Важливою правовою гарантією є закріплення принципу конфіденційності психологічної роботи. Інформація, отримана психологом під час роботи з неповнолітнім засудженим, не може бути розголошена без згоди останнього, за винятком випадків, передбачених законом. Це створює атмосферу довіри та сприяє ефективності психологічного впливу. Водночас, у разі виявлення інформації про загрозу життю чи здоров'ю засудженого або інших осіб, психолог

зобов'язаний повідомити про це адміністрацію установи. А. С. Романова справедливо зазначає, що ресоціалізація засуджених є безперервним процесом, спрямованим на свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, якому перешкоджають соціально-психологічні девіації правосвідомості [7, с. 41].

Постпенітенціарна адаптація неповнолітніх, які звільнилися з місць позбавлення волі, також потребує психологічного супроводу. Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 17 березня 2011 року визначає основні напрями такої роботи [8]. Згідно зі статтею 5 цього Закону, звільнені з місць позбавлення волі неповнолітні мають право на безоплатну психологічну допомогу в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [8]. Це включає консультування з питань подолання психологічних наслідків ув'язнення, відновлення соціальних зв'язків, профорієнтації та працевлаштування. О. В. Царькова обґрунтовано наголошує на важливості ресоціалізації засуджених як одного з важливих напрямів профілактики рецидивної злочинності [9, с. 237].

Міжнародні стандарти, ратифіковані Україною, також встановлюють важливі гарантії психологічного супроводу неповнолітніх засуджених. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила"), прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року, наголошують на необхідності забезпечення психологічного, психіатричного та соціального обстеження неповнолітніх правопорушників [10]. Правило 13.5 вказує, що таке обстеження має проводитися кваліфікованими фахівцями і використовуватися як основа для розробки ефективної програми поводження з неповнолітнім [10].

Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі ("Гаванські правила"), прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року, містять детальні вимоги щодо психологічної роботи з неповнолітніми у місцях позбавлення волі [11]. Правило 49 передбачає, що кожен неповнолітній повинен мати право на індивідуальну психологічну допомогу, а правило 50 встановлює обов'язок держави забезпечити доступ до кваліфікованих психологів для всіх неповнолітніх, які цього потребують [11]. Особлива увага приділяється профілактиці самогубств та самоушкоджень серед неповнолітніх засуджених, що вимагає постійного психологічного моніторингу їхнього стану.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про різноманітні підходи до організації психологічного супроводу неповнолітніх засуджених. У Німеччині діє система комплексної психосоціальної допомоги неповнолітнім правопорушникам, яка включає обов'язкове психологічне консультування на всіх етапах виконання покарання. Федеральний закон про виконання покарань для

неповнолітніх (Jugendstrafvollzugsgesetz) встановлює право кожного неповнолітнього засудженого на регулярні консультації з психологом, а також на участь у групових психокорекційних програмах [12, s. 45]. Особливістю німецької системи є активне залучення родин засуджених до процесу психологічної реабілітації через програми сімейної терапії.

У Норвегії функціонує унікальна модель ресоціалізації неповнолітніх засуджених, в основі якої лежить принцип нормалізації. Це означає, що умови утримання неповнолітніх максимально наближені до звичайного життя в суспільстві, а психологічна робота зосереджена на розвитку життєвих навичок та соціальної компетентності. Закон про виконання покарань Норвегії (Straffegjennomføringsloven) передбачає обов'язкове складання індивідуального плану відбування покарання для кожного неповнолітнього, невід'ємною частиною якого є програма психологічного супроводу [13, s. 78]. Норвезька система характеризується високим рівнем кваліфікації психологів, які працюють у виховних установах, та їх тісною взаємодією з педагогами, соціальними працівниками та медичним персоналом.

Польський досвід організації психологічного супроводу неповнолітніх засуджених заслуговує на окрему увагу. Кодекс виконання покарань Польщі (Kodeks karny wykonawczy) встановлює обов'язок проведення психологічної діагностики кожного неповнолітнього протягом двох тижнів з моменту надходження до виховного закладу [14, s. 124]. На основі цієї діагностики розробляється індивідуальна програма виховного впливу, яка включає психокорекційний компонент. Польська система передбачає активне використання методів когнітивно-поведінкової терапії, тренінгів соціальних навичок та програм медіації. Важливим елементом є залучення неповнолітніх засуджених до волонтерської діяльності та участі у громадських проектах як засобу відновлення позитивної самоідентифікації. K. Pawełek та M. Marczak підкреслюють важливість поєднання теорії та практики в процесі ресоціалізації неповнолітніх у польських виправних закладах [15, s. 89].

Досвід країн Балтії, зокрема Естонії та Литви, демонструє ефективність інтеграції психологічного супроводу у загальну систему освітньо-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. В Естонії діє Закон про виправлення неповнолітніх (Alaealiste mõjutusvahendite seadus), який визначає психологічний супровід як обов'язковий елемент виправних заходів [16, art. 15]. Литовська система характеризується активним використанням методів арт-терапії, музикотерапії та інших креативних підходів у роботі з неповнолітніми засудженими, що показує високу ефективність у подоланні травматичного досвіду та формуванні позитивної життєвої перспективи.

Важливим аспектом зарубіжного досвіду є розвиток системи постпенітенціарної психологічної підтримки. У більшості європейських країн створені спеціалізовані центри або служби, які надають психологічну допомогу особам, звільненим з місць позбавлення волі, включаючи неповнолітніх. Така допомога

є безоплатною і доступною протягом тривалого часу після звільнення. Наприклад, у Франції функціонують служби підтримки та ресоціалізації (Services pénitentiaires d'insertion et de probation), які забезпечують психологічний супровід звільнених осіб протягом перших двох років після звільнення [17, p. 112].

Аналіз вітчизняного законодавства та практики його застосування дозволяє виявити певні прогалини у правовому забезпеченні психологічного супроводу неповнолітніх засуджених. По-перше, відсутні чіткі стандарти надання психологічних послуг у виховних колоніях, включаючи кваліфікаційні вимоги до психологів, мінімальну частоту та тривалість консультацій, методи та форми роботи. По-друге, недостатньо врегульовано питання координації психологічної роботи з іншими формами виправного впливу, зокрема освітньою та виховною діяльністю. По-третє, потребує удосконалення система моніторингу якості психологічних послуг та оцінки їх ефективності. Т. А. Денисова справедливо зазначає, що виправлення та ресоціалізація засуджених жінок і неповнолітніх як предмет наукових досліджень потребує подальшого розвитку та глибокого аналізу [18, с. 156].

Перспективним напрямом розвитку правового забезпечення психологічного супроводу неповнолітніх засуджених є прийняття спеціального нормативно-правового акта, який би комплексно врегулював усі аспекти психологічної роботи у виховних колоніях. Такий акт мав би визначити: стандарти надання психологічних послуг; кваліфікаційні вимоги до психологів; обов'язковий мінімум психологічних заходів для різних категорій засуджених; процедури оцінки ефективності психологічної роботи; механізми залучення зовнішніх спеціалістів та організацій до надання психологічної допомоги. О. Г. Гуменюк обґрунтовано підкреслює важливість поєднання основ загальної та юридичної психології при роботі з неповнолітніми засудженими [19, с. 234].

Важливим є також посилення правових гарантій конфіденційності психологічної інформації та захисту персональних даних неповнолітніх засуджених. Це вимагає чіткого визначення випадків, коли інформація, отримана психологом, може бути розголошена, а також встановлення відповідальності за порушення конфіденційності. Водночас необхідно забезпечити баланс між правом на конфіденційність та необхідністю обміну інформацією між фахівцями для забезпечення комплексного підходу до ресоціалізації.

Удосконалення потребує також правове регулювання постпенітенціарного психологічного супроводу. Доцільним є розширення переліку суб'єктів, які надають психологічну допомогу звільненим неповнолітнім, включення приватних психологічних центрів та громадських організацій, а також запровадження державного фінансування таких послуг. Важливо також передбачити механізми координації між психологами виховних колоній та фахівцями, які працюватимуть з неповнолітніми після звільнення, для забезпечення наступності психологічної роботи.

Запозичення позитивного зарубіжного досвіду має відбуватися з урахуванням специфіки української пенітенціарної системи та соціально-економічних реалій. Зокрема, доцільним видається впровадження системи обов'язкової психологічної діагностики на етапі надходження неповнолітнього до виховної колонії, розробка стандартизованих програм психокорекційної роботи з урахуванням міжнародного досвіду, створення системи підвищення кваліфікації психологів, які працюють з неповнолітніми засудженими, залучення громадських організацій та волонтерів до надання психологічної підтримки.

Висновки. Таким чином, правові гарантії психологічного супроводу неповнолітніх засуджених становлять важливу складову системи забезпечення їхніх прав та ефективної ресоціалізації. Вітчизняне законодавство закладає базові засади такого супроводу, однак потребує подальшого розвитку та деталізації з урахуванням міжнародних стандартів та позитивного зарубіжного досвіду. Удосконалення правового регулювання має бути спрямоване на створення комплексної системи психологічної роботи, яка охоплювала б усі етапи відбування покарання та постпенітенціарної адаптації, забезпечувала б високі стандарти якості психологічних послуг та ефективний захист прав неповнолітніх засуджених.

Література:

1. Лютий В. П. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2008. № 1. С. 25–34.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 (дата звернення: 02.12.2025).

3. Пампура І. І. Особливості ресоціалізації неповнолітніх засуджених у пенітенціарних установах. *Педагогіка*. 2015. № 2. С. 76–82.

4. Кушнарьов С. В. Правові та психологічні особливості ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. С. 229–234.

5. Главацька О. Л. Сутність, зміст і особливості процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2015. Вип. 36. С. 32–36.

6. Полях В. Б. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі: поняття та значення. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 264–269.

7. Романова А. С. Психологічно-правові особливості ресоціалізації засуджених. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права*. 2021. № 11 (23). С. 40–46.

8. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 380.

9. Царькова О. В. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямів профілактики рецидивної злочинності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 43 (2). С. 235–242.

10. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила"): Правила ООН від 29.11.1985 № 995_211. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 02.12.2025).

11. Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі ("Гаванські правила") : Правила ООН від 14.12.1990 № 995_259. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_259 (дата звернення: 02.12.2025).

12. Jugendstrafvollzugsgesetz (JStVollzG). Bundesgesetzblatt. 2007. Teil I. S. 1327–1345.

13. Lov om gjennomføring av straff (Straffegjennomføringsloven). Norsk Lovtidend. 2001. № 21. S. 67–89.

14. Kodeks karny wykonawczy : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Dziennik Ustaw. 1997. Nr 90. Poz. 557. S. 112–178.

15. Pawełek K., Marczak M. Resocjalizacja w polskich zakładach karnych. Teoria a praktyka. Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje / red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2016. S. 78–95.

16. Alaealiste mõjutusvahendite seadus (Закон про виправлення неповнолітніх Естонії) : Seadus vastu võetud 20.11.2002. RT I. 2002. 111. Art. 674.

17. Code de procédure pénale français. Partie législative. Paris : Dalloz, 2023. 1456 p.

18. Денисова Т. А. Виправлення та ресоціалізація засуджених жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, як предмет наукових досліджень. *Юридична наука*. 2023. № 3. С. 145–162.

19. Гуменюк О. Г. Основи загальної та юридичної психології : підручник. Київ : КНТ, Каравела, 2012. 368 с.

References:

1. Liutyi, V. P. (2008). Resocializatsiia nepovnolitnikh, zvilnenykh vid vidbuvannia pokarannia z vyprobuvanniam [Resocialization of juveniles released from serving a sentence with probation]. Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social pedagogy: theory and practice, 1, 25–34 [in Ukrainian].

2. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV [Criminal Executive Code of Ukraine from 11.07.2003 № 1129-IV]. (2003, July 11). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 [in Ukrainian].

3. Pampura, I. I. (2015). Osoblyvosti resocializatsii nepovnolitnikh zasudzhenykh u penitentsiarnykh ustanovakh [Features of resocialization of juvenile convicts in penitentiary institutions]. Pedahohika – Pedagogy, 2, 76–82 [in Ukrainian].

4. Kushnarov, S. V. (2015). Pravovi ta psykholohichni osoblyvosti resocializatsii nepovnolitnikh zasudzhenykh [Legal and psychological features of resocialization of juvenile convicts]. Nauka i pravookhorona – Science and law enforcement, 2, 229–234 [in Ukrainian].

5. Hlavatska, O. L. (2015). Sutnist, zmist i osoblyvosti protsesu resocializatsii nepovnolitnikh zasudzhenykh [Essence, content and features of the process of resocialization of juvenile convicts]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work, 36, 32–36 [in Ukrainian].

6. Poliakh, V. B. (2014). Resocializatsiia nepovnolitnikh, zasudzhenykh do pozbavlennia voli: poniattia ta znachennia [Resocialization of juveniles sentenced to imprisonment: concept and significance]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law, 4, 264–269 [in Ukrainian].

7. Romanova, A. S. (2021). Psykholohichno-pravovi osoblyvosti resocializatsii zasudzhenykh [Psychological and legal features of resocialization of convicts]. Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava – Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law, 11 (23), 40–46 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy Pro sotsialnu adaptatsiiu osib, yaki vidbuvaiut chy vidbuly pokarannia u vydi obmezhennia voli abo pozbavlennia voli na pevnyi strok : pryiniatyi 17.03.2011 № 3160-VI

[Law of Ukraine On Social Adaptation of Persons Serving or Having Served Sentences in the Form of Restraint of Liberty or Deprivation of Liberty for a Certain Term from March 17, 2011 № 3160-VI]. (2011, March 17). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 38, art. 380 [in Ukrainian].

9. Tsarkova, O. V. (2012). Resocializatsiia zasudzhenykh yak odyn z vazhlyvykh napriamiv profilaktyky retsydyvnoi zlochynnosti [Resocialization of convicts as one of the important directions of prevention of recidivism]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody – Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda, 43 (2), 235–242 [in Ukrainian].

10. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho stosuiutsia vidpravlennia pravosuddia shchodo nepovnolitnikh ("Pekinski pravyla") : Pravyla OON vid 29.11.1985 № 995_211 [United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("Beijing Rules") from November 29, 1985 № 995_211]. (1985, November 29). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 [in Ukrainian].

11. Pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho stosuiutsia zakhystu nepovnolitnikh, pozbavlenykh voli ("Havanski pravyla") : Pravyla OON vid 14.12.1990 № 995_259 [United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty ("Havana Rules") from December 14, 1990 № 995_259]. (1990, December 14). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_259 [in Ukrainian].

12. Jugendstrafvollzugsgesetz (JStVollzG) [Juvenile Penal Code]. (2007). Bundesgesetzblatt, Teil I, 1327–1345 [in German].

13. Lov om gjennomføring av straff (Straffegjennomføringsloven) [Act on the Execution of Sentences]. (2001). Norsk Lovtidend, 21, 67–89 [in Norwegian].

14. Kodeks karny wykonawczy : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. [Criminal Executive Code: Act of June 6, 1997]. (1997). Dziennik Ustaw, 90, poz. 557, 112–178 [in Polish].

15. Pawełek, K., & Marczak, M. (2016). Resocjalizacja w polskich zakładach karnych. Teoria a praktyka [Resocialization in Polish prisons. Theory and practice]. In Z. Bartkowicz & A. Węgliński (Eds.), Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje (pp. 78–95). Lublin: Wydawnictwo UMCS [in Polish].

16. Alaealiste mõjutusvahendite seadus [Juvenile Sanctions Act]. (2002, November 20). RT I, 111, art. 674 [in Estonian].

17. Code de procédure pénale français. Partie législative [French Code of Criminal Procedure. Legislative Part]. (2023). Paris: Dalloz [in French].

18. Denysova, T. A. (2023). Vypravlennia ta resocializatsiia zasudzhenykh zhinok, yaki vidbuvaiut pokarannia v mistsiakh pozbavlennia voli, yak predmet naukovykh doslidzhen [Correction and resocialization of convicted women serving sentences in places of imprisonment as a subject of scientific research]. Yurydychna nauka – Legal Science, 3, 145–162 [in Ukrainian].

19. Humeniuk, O. H. (2012). Osnovy zahalnoi ta yurydychnoi psykholohii [Fundamentals of general and legal psychology]. Kyiv: KNT, Karavela [in Ukrainian].

УДК 342.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2259-2276

Воронятніков Олександр Олександрович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3761-698X

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ» ТА «ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексне адміністративно-правове дослідження проблематики інституційного та функціонального розмежування понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» в сучасній правовій системі України. Актуальність теми зумовлена процесами реформування сектору цивільної безпеки та необхідністю уніфікації термінологічного апарату національного законодавства, яке наразі характеризується неузгодженістю та наявністю правових колізій.

Автором проаналізовано стан наукової розробки проблеми у працях вітчизняних вчених-адміністративістів та встановлено, що в доктрині домінує підхід, за якого ці категорії часто ототожнюються або розглядаються як взаємозамінні синоніми. Доведено, що така ситуація є наслідком радянської правової традиції, де будь-яка діяльність держави у сфері безпеки розглядалася крізь призму карально-репресивної функції.

На основі аналізу чинного законодавства, зокрема Конституції України, законів України «Про національну безпеку України», «Про Національну поліцію», та інших нормативно-правових актів, виявлено системну термінологічну проблему. Вона полягає у тому, що Конституція України (ст. 131-1) ввела в обіг поняття «органи правопорядку», проте галузеве законодавство продовжує оперувати застарілим терміном «правоохоронні органи» або не містить чіткого визначення нової конституційної категорії. Це створює правову невизначеність щодо статусу та меж компетенції таких суб'єктів як Національна поліція, Національна гвардія України, Служба судової охорони, муніципальні варти тощо.

У статті обґрунтовано, що «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» є самостійними адміністративно-правовими категоріями, які мають різну правову природу. Визначено, що сутність правоохоронних органів полягає у реалізації репресивної (каральної) функції держави, спрямованої на розслідування вже вчинених правопорушень та притягнення винних до відповідальності в межах кримінального процесу. Натомість органи правопорядку

реалізують адміністративну (превентивну) та сервісну функції, метою яких є забезпечення безпеки публічного середовища, запобігання правопорушенням та надання допомоги населенню.

Запропоновано авторську систему критеріїв розмежування зазначених понять за метою діяльності, часовим виміром впливу (ретроспективний або перспективний), методами (кримінально-процесуальний примус або адміністративний нагляд і превенція) та суб'єктним складом. Зроблено висновок про необхідність внесення змін до чинного законодавства в частині уніфікації термінологічного апарату та нормативної фіксації вичерпного переліку органів правопорядку, що сприятиме утвердженню принципів правової визначеності та верховенства права в діяльності органів публічної влади.

Ключові слова: адміністративне право, правоохоронні органи, органи правопорядку, публічний порядок, публічна безпека, превентивна діяльність, адміністративний примус, юридична відповідальність, законодавчі колізії.

Voroniatnikov Oleksandr Doctor of Science of Law, Professor, Professor of the Department of Public and International Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3761-698X

DELINEATION BETWEEN THE CONCEPTS OF «LAW ENFORCEMENT AGENCIES» AND «PUBLIC ORDER BODIES» IN UKRAINIAN ADMINISTRATIVE LAW

Abstract. The article provides a comprehensive administrative-law study of the institutional and functional delineation between the concepts of «Law Enforcement Agencies» and «Public Order Bodies» within the contemporary legal system of Ukraine. The relevance of the topic is determined by ongoing reforms of the civil security sector and the necessity to unify the terminological framework of national legislation, which is currently characterized by inconsistency and the presence of legal ambiguities.

The author analyses the state of scholarly discourse on this issue in the works of Ukrainian administrative law scholars and establishes that the prevailing doctrinal approach tends to identify these categories or treat them as interchangeable synonyms. It is argued that this situation results from the Soviet legal tradition, in which any state activity in the field of security was perceived primarily through the prism of a punitive and repressive function.

Based on the analysis of current legislation, including the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine «On National Security of Ukraine», «On the National Police», and other regulatory legal acts, a systemic terminological problem is identified. It consists in the fact that the Constitution of Ukraine (Article 131-1) introduced the concept of «Public Order Bodies», while sectoral legislation continues to operate with the outdated term «Law Enforcement Agencies» or does not provide a

clear definition of the new constitutional category. This creates legal uncertainty regarding the status and scope of competence of such entities as the National Police, the National Guard of Ukraine, the Judicial Protection Service, municipal guards, and others.

The article substantiates that «Law Enforcement Agencies» and «Public Order Bodies» constitute independent administrative-law categories with distinct legal natures. It is determined that the essence of law enforcement agencies lies in the implementation of the repressive (punitive) function of the state, aimed at investigating committed offenses and bringing offenders to legal responsibility within the framework of criminal procedure. In contrast, public order bodies perform administrative (preventive) and service-oriented functions, the purpose of which is to ensure the safety of the public environment, prevent offenses, and provide assistance to the population.

The author proposes an original system of criteria for delineating these concepts based on the purpose of activity, the temporal dimension of legal influence (retrospective or prospective), methods of action (criminal-procedural coercion versus administrative supervision and prevention), and the composition of subjects. The article concludes by emphasizing the necessity of introducing legislative amendments aimed at unifying the terminological framework and normatively defining an exhaustive list of public order bodies, which would contribute to strengthening legal certainty and the rule of law in the activities of public authorities.

Keywords: administrative law, law enforcement agencies, public order bodies, public order, public security, preventive activity, administrative coercion, legal liability, legislative collisions.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку адміністративного права України характеризується активним переосмисленням інституційних засад діяльності органів публічної влади у сфері безпеки та правопорядку. Після підписання та початку імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, законодавець послідовно впроваджує нову термінологію, орієнтовану на європейські підходи до організації сектору безпеки, зокрема через використання понять «органи правопорядку», «сектор безпеки і оборони», «цивільна безпека». Водночас ці процеси супроводжуються суттєвими концептуальними труднощами, однією з яких є відсутність чіткого адміністративно-правового розмежування понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку». У національному законодавстві та правозастосовній практиці зазначені категорії часто використовуються як взаємозамінні, без урахування їх функціонального призначення, правової природи та меж компетенції. Таке ототожнення має системний характер і простежується як у нормативних актах, так і в наукових публікаціях, що значною мірою зумовлено спадщиною радянської правової доктрини, у межах якої будь-яка діяльність держави у сфері безпеки розглядалася крізь призму карально-репресивної функції.

Невизначеність у співвідношенні понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» має не лише теоретичне, а й практичне значення. Вона призводить до розмивання меж повноважень органів публічної влади, ускладнює визначення правових підстав застосування заходів примусу, створює труднощі у встановленні стандартів адміністративної відповідальності та здійсненні судового контролю за діяльністю відповідних суб'єктів. Особливо гостро ці проблеми проявляються у контексті функціонування таких інституцій, як патрульна поліція, Національна гвардія України, служби судової охорони та органи муніципальної варти, правовий статус яких залишається доктринально та нормативно неоднозначним.

Додаткового виміру зазначена проблема набуває в умовах євроінтеграційних процесів та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Європейська правова традиція ґрунтується на чіткому функціональному розмежуванні між діяльністю з кримінального переслідування (Law Enforcement) та адміністративною діяльністю із забезпечення публічного порядку (Public Order). Відсутність подібного розмежування в українській правовій системі ускладнює адаптацію європейських стандартів, а також створює ризики некоректного тлумачення та застосування міжнародно-правових і європейських актів у сфері безпеки.

Саме тому актуалізується потреба у ґрунтовному адміністративно-правовому дослідженні, спрямованому на осмисленні сутнісних відмінностей між поняттями «правоохоронні органи» та «органи правопорядку», визначення критеріїв їх розмежування та формування цілісного наукового підходу, який би відповідав сучасним викликам розвитку публічної влади в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика діяльності органів, що здійснюють охорону прав і свобод людини, протидію правопорушенням та забезпечення публічної безпеки, традиційно перебуває у фокусі уваги науки адміністративного права України. Аналіз наукових джерел свідчить, що дослідження здебільшого зосереджуються на окремих інститутах або видах органів, тоді як питання чіткого розмежування понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» як самостійних адміністративно-правових категорій залишається недостатньо опрацьованим.

У цьому контексті значний внесок у формування доктринальних підходів зробили такі українські вчені-адміністративісти, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, О.М. Бандурка, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменко, які у своїх працях аналізували адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ, поліції та інших суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюють правоохоронні функції.

У цих дослідженнях правоохоронні органи, як правило, розглядаються крізь призму виконання завдань із протидії злочинності, застосування заходів державного примусу та реалізації владних повноважень у сфері охорони правопорядку.

Окрему групу наукових праць становлять дослідження, присвячені реформуванню правоохоронної системи, діяльності Національної поліції України та забезпеченню публічного порядку як самостійної адміністративно-правової функції держави. У роботах А.Т. Комзюка, Р.С. Мельника, В.Г. Чорної увага акцентується на сервісній природі поліцейської діяльності, публічній безпеці та превенції правопорушень, що фактично наближає ці дослідження до проблематики забезпечення публічного порядку.

Поява у законодавстві України терміну «органи правопорядку» стимулювала інтерес науковців до доктринального осмислення цієї категорії. Водночас цей термін у законодавстві не має чіткого визначення, що обумовлює прикладний або коментарний характер наявних публікацій, які здебільшого зосереджені на аналізі повноважень окремих суб'єктів, а не на осмисленні органів правопорядку як самостійного адміністративно-правового явища, відмінного від класичних правоохоронних органів.

Таким чином, у вітчизняній науці адміністративного права відсутнє комплексне дослідження, у межах якого було б послідовно проаналізовано правову природу, функціональне призначення та критерії розмежування понять «правоохоронні органи» і «органи правопорядку», які часто застосовуються як синоніми або взаємозамінні терміни.

Мета статті.

Метою цієї статті є здійснення комплексного адміністративно-правового аналізу понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» в правовій системі України, з'ясування їх правової природи, функціонального призначення та співвідношення, а також обґрунтування критеріїв їх розмежування з урахуванням сучасних викликів розвитку публічної влади та євроінтеграційних процесів.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

- проаналізувати підходи до визначення поняття «правоохоронні органи» в законодавстві України та адміністративно-правовій доктрині;
- дослідити генезу та зміст поняття «органи правопорядку» у національному праві;
- виявити спільні та відмінні ознаки зазначених категорій;
- сформулювати науково обґрунтовані критерії їх адміністративно-правового розмежування.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній науці адміністративного права поняття «правоохоронні органи» традиційно формується крізь призму виконання державою охоронної функції та застосування владного примусу. Саме в такому контексті правоохоронні органи розглядаються не як універсальні суб'єкти публічного адміністрування, а як спеціалізовані інституції, діяльність яких безпосередньо пов'язана з протидією правопорушенням, охороною прав і свобод людини та забезпеченням правопорядку.

Класичний доктринальний підхід до розуміння правоохоронних органів представлений у працях В.Б. Авер'янова, який підкреслював, що правоохоронна діяльність є особливим різновидом державно-владної діяльності, передусім пов'язаної із застосуванням заходів юридичного примусу та обмеженням прав особи на підставі закону [1]. У цьому сенсі правоохоронні органи відрізняються від інших суб'єктів публічної адміністрації не лише функціонально, а й за інтенсивністю втручання у сферу приватної автономії. Правоохоронні органи здійснюють специфічну форму публічної влади, змістом якої є захист правопорядку шляхом законного застосування державного примусу. Така діяльність відрізняється підвищеним рівнем імперативності та пов'язана з можливістю обмеження прав і свобод особи виключно на підставі та в межах закону.

В.К. Колпаков, наголошує на кримінально-юстиційній природі правоохоронної діяльності. На його думку, визначальною ознакою правоохоронних органів є участь у механізмі кримінальної юстиції, від виявлення правопорушення до притягнення винної особи до юридичної відповідальності, що зумовлює особливий процесуальний режим їх діяльності [2]. Таким чином, правоохоронні органи постають як інституційні носії репресивної функції держави, діяльність яких має ретроспективний характер і спрямована на реагування на вже вчинене правопорушення.

Розвиток цих підходів простежується і в роботах Ю.П. Битяка, який, аналізуючи систему органів виконавчої влади, підкреслює, що правоохоронні органи займають особливе місце серед суб'єктів публічного управління, оскільки наділені владними повноваженнями щодо застосування заходів адміністративного примусу та участі у реалізації кримінально-правового примусу [3]. Учений звертає увагу на те, що саме можливість легітимного примусового впливу на особу є ключовим критерієм віднесення органу до правоохоронних. На нашу думку, наукові погляди Ю.П. Битяка дають можливість акцентувати увагу на тому, що правоохоронні органи мають особливий статус у системі публічного управління, зумовлений наділенням їх специфічними владними повноваженнями щодо застосування адміністративного та кримінально-правового примусу з метою забезпечення публічного порядку і безпеки.

Водночас, відзначимо, що Ю.П. Битяк дійсно розрізняв поняття «правоохоронні органи» та «органи правопорядку», розглядаючи їх не як тотожні, а як співвідносні, але різні за обсягом поняття у системі органів публічної адміністрації. Так, науковець зазначає, що «правоохоронні органи» – це ширша категорія, яка охоплює всі органи, наділені повноваженнями щодо охорони прав і свобод, законності та правопорядку, у тому числі суди, прокуратуру, органи досудового розслідування, органи юстиції. Тоді як «органи правопорядку» - це вужча група правоохоронних органів, діяльність яких безпосередньо спрямована на охорону громадського порядку та безпеки і пов'язана з постійним застосуванням заходів адміністративного примусу. Таким чином, органи

правопорядку розглядалися Ю.П. Битяком як структурний елемент системи правоохоронних органів, а не як окрема самостійна категорія поза нею [4].

Схожої позиції дотримується і Т.О. Коломоєць, яка у своїх працях розглядає правоохоронні органи як суб'єкти публічної адміністрації зі спеціальним правовим статусом, зумовленим необхідністю забезпечення законності та правопорядку. Діяльність правоохоронних органів відзначається особливою інтенсивністю втручання у приватну сферу та регламентується комплексом адміністративних і кримінальних норм, що підкреслює їхню унікальну роль серед суб'єктів публічної адміністрації [5]. При цьому акцент робиться на тому, що їх діяльність жорстко регламентована нормами матеріального та процесуального права, а відхилення від встановлених процедур становить загрозу правам і свободам людини.

Ураховуючи викладене особливе значення мають наукові підходи О.В. Кузьменко, які дозволяють поєднати класичне розуміння правоохоронних органів із сучасними трансформаційними тенденціями у сфері публічної безпеки. Аналізуючи адміністративно-правову природу правоохоронної діяльності, науковиця наголошує, що вона залишається формою реалізації державно-владних повноважень, пов'язаних із застосуванням примусу, водночас у сучасних умовах зазнає функціонального ускладнення за рахунок розвитку превентивних та сервісно-орієнтованих елементів [6]. Водночас О.В. Кузьменко не заперечує, що ядром правоохоронної діяльності залишається саме примусове втручання у разі вчинення правопорушення, що дозволяє чітко відмежувати її від інших форм адміністративної діяльності, а сучасні трансформації у сфері публічної безпеки передбачають поєднання класичної репресивної функції з превентивними та сервісними механізмами, що створює необхідність подальшого уточнення інституційних меж правоохоронних органів.

Законодавство України загалом відображає зазначений доктринальний підхід, хоча й не завжди послідовно. Так, Конституція України оперує категорією «правоохоронні органи» (ст. 17), не розкриваючи її змісту, що зумовлює широку дискрецію в її тлумаченні, зумовлену твердженням, що «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні правоохоронні органи» [7]. Кримінальний процесуальний кодекс України фактично формує інституційне ядро правоохоронних органів, визначаючи коло органів досудового розслідування та їх процесуальні повноваження [8]. Аналогічний підхід простежується у спеціальних законах, що регулюють статус Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, діяльність яких прямо пов'язана з кримінальним переслідуванням.

Наприклад, у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» в переліку основних понять, які вживаються у Законі зазначається, що «правоохоронні органи» – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у

Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [9, ст.2]. Однак такий підхід має перелічувальний характер і не розкриває сутнісних ознак цієї категорії. В той же час, дане визначення поняття «правоохоронні органи» по-перше, закріплює функціональний підхід до розуміння правоохоронних органів, оскільки вирішальним критерієм віднесення органу до цієї категорії є не лише його назва чи інституційний статус, а здійснення правозастосовних або правоохоронних функцій; по-друге, визначення демонструє розширений та відкритий характер переліку правоохоронних органів, що дозволяє включати до нього не лише класичні органи кримінальної юстиції, а й органи спеціальної компетенції (фінансового контролю, рибоохорони, лісової охорони тощо), якщо вони реалізують владні повноваження з охорони правопорядку; по-третє, таке формулювання створює нормативну основу для поширення спеціальних гарантій державного захисту на широке коло суб'єктів, діяльність яких пов'язана з підвищеним ризиком та виконанням публічно-владних примусових функцій.

Водночас, акцентуємо увагу, що на нашу думку, застосування у визначенні оціночної і узагальненої формули «інші органи» породжує ризики правової невизначеності, що зумовлює необхідність доктринального уточнення критеріїв віднесення органів до правоохоронних у межах адміністративного та конституційного права.

Показовими у цьому контексті є й спроби законодавчого унормування системи правоохоронних органів у межах єдиного кодифікованого акту. Зокрема, проєкт Закону України «Про органи внутрішніх справ», який у свій час був прийнятий парламентом, але ветований Президентом України, засвідчив намагання законодавця інституційно закріпити розширене розуміння правоохоронних органів, поєднавши у межах однієї системи як кримінально-юстиційні, так і адміністративно-сервісні функції [10]. Водночас відсутність чіткого функціонального розмежування у цьому проєкті стала однією з причин його критики та подальшого неприйняття, що опосередковано підтверджує наявність системної проблеми у визначенні меж правоохоронної діяльності.

Отже, аналіз доктринальних підходів і законодавчих практик дозволяє зробити висновок, що в адміністративному праві України правоохоронні органи традиційно ототожнюються із суб'єктами, наділеними повноваженнями щодо застосування державного примусу в межах кримінальної та адміністративно-деліктної юрисдикції. Водночас поступове включення до сфери діяльності цих органів превентивних і сервісних функцій створює передумови для термінологічної та функціональної дифузії, яка потребує окремого наукового осмислення.

Саме ця обставина зумовлює необхідність звернення до категорії «органи правопорядку» як потенційно самостійного адміністративно-правового явища,

що відображає іншу логіку публічної діяльності – не репресивну, а превентивну та сервісну, і потребує окремого дослідження.

Ураховуючи викладене, **пропонуємо під «правоохоронними органами» розуміти спеціальні суб'єкти публічної влади, наділені відповідно до законодавства державно-владними, у тому числі примусовими, повноваженнями, діяльність яких спрямована на охорону прав і свобод людини, забезпечення законності та правопорядку, протидію правопорушенням і реалізацію юридичної відповідальності у межах адміністративної та кримінальної юрисдикції, із можливістю легітимного обмеження прав особи виключно на підставі та в межах закону.**

На нашу думку, особливостями правоохоронних органів (з урахуванням їх правової природи) є:

1) носіями особливої форми публічної влади, змістом якої є застосування державного примусу. Саме можливість легітимного обмеження прав і свобод особи відрізняє їх від інших суб'єктів публічної адміністрації;

2) не універсальними органами публічного управління, а виконують спеціалізовану охоронну функцію держави – реагування на правопорушення, забезпечення публічної безпеки, охорону правопорядку та реалізацію механізмів юридичної відповідальності;

3) діяльність правоохоронних органів безпосередньо інтегрована у систему кримінального провадження та адміністративно-деліктної юрисдикції – від виявлення правопорушення до забезпечення виконання санкцій;

4) їх діяльність характеризується високим ступенем формалізації та жорсткою правовою регламентацією матеріальними й процесуальними нормами, оскільки будь-яке відхилення від установленої процедури створює загрозу порушення прав людини;

5) одночасно наділяються спеціальними державними гарантіями захисту та несуть підвищену відповідальність за зловживання владними повноваженнями, що зумовлено ризикогенністю їх діяльності та інтенсивністю втручання у приватну сферу;

6) являють собою інституційне ядро реалізації охоронної та каральної (репресивної) функцій держави, правова природа яких визначається поєднанням державно-владного примусу, спеціального процесуального режиму та спрямованості на забезпечення законності і правопорядку.

На відміну від поняття «правоохоронні органи», яке має тривалу історію доктринального осмислення в українському адміністративному праві, категорія «органи правопорядку» є відносно новою для національної правової системи у її сучасному змістовному наповненні та перебуває на етапі формування. Її поява зумовлена не стільки розвитком вітчизняної доктрини, скільки трансформаціями уявлень про функції держави у сфері публічної безпеки, а також впливом європейських підходів до організації діяльності органів державної влади. У національному законодавстві термін «органи правопорядку» не має конкретного

визначення. Водночас у правовідносинах, що формуються у сфері національної, публічної та громадської безпеки, дедалі чіткіше простежується відокремлення функцій кримінального переслідування від функцій підтримання публічного порядку. Аналіз чинного законодавства свідчить про фрагментарне, але системне використання категорії «органи правопорядку» в нормативно-правових актах різних рівнів, що підтверджує її нормативну значущість і практичне застосування.

Так, Конституція України у статті 131-1, визначаючи функції прокуратури, прямо оперує терміном «органи правопорядку». Зокрема, до повноважень прокуратури віднесено організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку [6]. Використання цієї категорії на конституційному рівні є показовим, оскільки воно засвідчує її офіційне визнання законодавцем, хоча й без подальшого розкриття змісту та інституційних меж.

Аналогічна ситуація спостерігається і в галузевому законодавстві. Так, у Законі України «Про Національну поліцію» термін «органи правопорядку» неодноразово використовується у контексті міжвідомчої взаємодії та координації діяльності. Зокрема, у статті 5 вказано, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів; у статті 23 передбачено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України; у статті 25 визначено, що поліція в рамках інформаційно-аналітичної діяльності здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями. Водночас сам Закон не конкретизує, які саме органи охоплюються цією категорією, що фактично залишає її відкритою для широкого тлумачення [11].

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, хоча й не закріплює безпосередньо відповідний термін, однак запроваджує комплексний підхід до безпеки, який охоплює не лише кримінально-юстиційну діяльність, а й адміністративно-превентивні інструменти, спрямовані на забезпечення стабільності публічного середовища та захист прав людини [12].

Таким чином, на рівні чинного законодавства України поняття «органи правопорядку» використовується як узагальнююча категорія, що не має чіткого нормативного визначення, але застосовується для позначення сукупності органів, діяльність яких пов’язана із забезпеченням законності, публічного порядку та безпеки. Саме ця невизначеність і багатозначність законодавчого вживання терміна зумовлює необхідність його доктринального осмислення та

адміністративно-правового розмежування з поняттям «правоохоронні органи», що й зумовлює звернення до наукових підходів вітчизняних адміністративістів.

У науковій літературі також відсутній єдиний підхід до розуміння органів правопорядку. Частина дослідників фактично ототожнює їх із правоохоронними органами, розглядаючи новий термін як стилістичну або політико-правову заміну традиційної категорії. Такий підхід пояснюється як інерцією наукового мислення, так і відсутністю чіткого законодавчого розмежування між цими поняттями.

Водночас у сучасних адміністративно-правових дослідженнях простежується інша концептуальна лінія, в межах якої увага зосереджується на адміністративній та превентивній природі діяльності органів, що забезпечують публічний порядок і безпеку. Зокрема, В.Г. Чорна, аналізуючи діяльність поліції у сфері забезпечення публічної безпеки, підкреслює превентивний і сервісний характер значної частини її повноважень, які виходять за межі традиційного уявлення про правоохоронну діяльність як виключно реакцію на правопорушення [13]. Учена наголошує, що сучасна поліцейська діяльність дедалі більше орієнтується на підтримання публічного порядку, комунікацію з населенням та запобігання правопорушенням, що обумовлює необхідність її аналізу крізь призму адміністративного права.

Подібні підходи простежуються і в працях О.В. Кузьменко, яка, досліджуючи адміністративно-правові засади діяльності органів публічної влади, обґрунтовує пріоритет превентивних та організаційних форм впливу у сфері охорони правопорядку. Авторка розглядає відповідну діяльність як складову публічного адміністрування, що поєднує управлінські та охоронні елементи і спрямована на забезпечення належних умов функціонування суспільства [5]. Такий підхід дозволяє інтерпретувати її наукові положення як доктринальне підґрунтя для переходу від виключно репресивного розуміння охоронної функції держави до сучасних моделей, орієнтованих на профілактику правопорушень і мінімізацію ризиків для публічного порядку.

У працях Р.С. Мельника публічна безпека та публічний порядок розглядаються в контексті функціонування публічної адміністрації як ключові напрями реалізації публічних інтересів, що підлягають адміністративно-правовому регулюванню. Учений послідовно обґрунтовує сервісну та превентивну спрямованість діяльності відповідних суб’єктів, підкреслюючи, що сучасне адміністративне право орієнтоване насамперед на створення безпечного публічного середовища та запобігання правопорушенням, а не виключно на застосування примусових заходів [14].

А.Т. Комзюк, досліджуючи адміністративно-правові механізми забезпечення громадської безпеки, акцентує увагу на функціональній багатогранності діяльності відповідних органів та пріоритеті адміністративно-правових засобів у сфері охорони публічного порядку. Учений підкреслює, що підтримання громадської безпеки здійснюється передусім через охоронні, регулятивні та

превентивні механізми адміністративного права, тоді як кримінально-правові засоби застосовуються у разі переходу відповідних правопорушень у сферу кримінальної юстиції [15].

З позицій адміністративного права органи правопорядку доцільно розглядати як суб'єктів, основним призначенням яких є реалізація превентивної та охоронної функції держави у сфері публічної безпеки. Їх діяльність спрямована на підтримання громадського спокою, забезпечення безпеки масових заходів, контроль за дотриманням адміністративних правил та надання допомоги населенню. Важливо підкреслити, що у цій моделі застосування примусу не зникає, але набуває допоміжного та крайового характеру, поступаючись місцем комунікативним і сервісним інструментам впливу.

У нормативному полі України функції забезпечення публічного порядку та публічної безпеки реалізуються не одним органом, а цілою сукупністю суб'єктів превентивного спрямування. До них належать, зокрема, підрозділи превентивної діяльності Національної поліції України (патрульна поліція, підрозділи дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громади, ювенальна превенція тощо), діяльність яких прямо спрямована на запобігання адміністративним і кримінальним правопорушенням, охорону публічного порядку та надання допомоги населенню [11].

Окрім цього, до суб'єктів забезпечення публічного порядку належить Національна гвардія України у межах виконання завдань з охорони громадського порядку та забезпечення публічної безпеки, що прямо передбачено статтею 2 Закону України «Про Національну гвардію України» [16]. У цій частині її діяльність набуває адміністративно-правового характеру.

Особливе місце серед суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення правопорядку, посідає Служба судової охорони. Відповідно до статей 160-161 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вона здійснює охорону приміщень судів, забезпечує безпеку суддів, працівників апарату суду та учасників судового процесу, а також підтримання належного порядку в судах [17]. Таким чином, Служба судової охорони реалізує не правоохоронну діяльність у кримінально-юстиційному розумінні, а спеціалізовану адміністративну функцію забезпечення інституційної безпеки судової влади, що зумовлює її адміністративно-превентивний характер.

Також до кола суб'єктів, залучених до забезпечення публічного порядку, належать органи місцевого самоврядування та створені ними комунальні формування (так звані «муніципальні варти»), діяльність яких спрямована на сприяння дотриманню правил благоустрою, тиші та інших локальних адміністративних регламентів у межах відповідної територіальної громади. Окрему групу становлять громадські формування з охорони громадського порядку, правові засади діяльності яких визначені Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Їх участь у забезпеченні публічного порядку має допоміжний та превентивний характер і здійснюється у

взаємодії з органами правопорядку та органами місцевого самоврядування [18]. Участь органів місцевого самоврядування та громадських формувань у сфері публічного порядку підтверджує багатосуб'єктний характер його забезпечення, однак не дає підстав ототожнювати ці структури з органами правопорядку у власному значенні.

Таким чином органи правопорядку в адміністративному праві України можуть бути охарактеризовані як суб'єкти публічної адміністрації, діяльність яких має переважно превентивний, охоронний та сервісний характер і спрямована на забезпечення публічної безпеки та порядку без безпосереднього здійснення кримінального переслідування. Відсутність чіткого законодавчого закріплення цієї категорії та її меж призводить до накладання функцій органів правопорядку і правоохоронних органів, що ускладнює визначення обсягу адміністративного розсуду, меж застосування примусу та механізмів юридичної відповідальності.

Підсумовуючи наведене, **пропонуємо під «органами правопорядку» розуміти суб'єкти публічної адміністрації, наділені відповідно до законодавства адміністративно-владними повноваженнями, діяльність яких має переважно превентивний, охоронний та сервісний характер і спрямована на забезпечення публічного порядку та публічної безпеки, підтримання громадського спокою, контроль за дотриманням обов'язкових правил поведінки та надання допомоги населенню, без безпосереднього здійснення кримінального переслідування, із можливістю застосування заходів адміністративного примусу як допоміжного інструменту впливу в межах визначених повноважень.**

На нашу думку, особливостями органів правопорядку (з урахуванням їх адміністративно-правової природи) є:

1) вони є суб'єктами публічної адміністрації, діяльність яких спрямована насамперед на реалізацію превентивної, охоронної та сервісної функцій держави у сфері публічного порядку та безпеки, а не на здійснення кримінального переслідування;

2) їх адміністративно-правовий статус характеризується орієнтацією на запобігання правопорушенням, підтримання громадського спокою та мінімізацію ризиків для публічного середовища, що зумовлює пріоритет організаційних, регулятивних і комунікативних форм впливу;

3) застосування заходів адміністративного примусу у діяльності органів правопорядку має допоміжний, субсидіарний та пропорційний характер і використовується переважно як засіб забезпечення виконання адміністративних приписів, а не як основний інструмент реагування;

4) діяльність органів правопорядку здійснюється переважно у межах адміністративно-правових процедур, без включення до повного циклу кримінального провадження, що обумовлює інший процесуальний режим та інший обсяг владного втручання;

5) органи правопорядку функціонують у тісній взаємодії з органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства та населенням, що зумовлює підвищене значення партнерських, сервісних і координаційних механізмів у їх діяльності;

6) для органів правопорядку характерним є розширений адміністративний розсуд, який поєднується з підвищеними вимогами до законності, обґрунтованості та пропорційності управлінських рішень у сфері забезпечення публічної безпеки;

7) вони не становлять інституційного ядра реалізації репресивної функції держави, а формують адміністративно-превентивний сегмент системи публічної безпеки, доповнюючи діяльність правоохоронних органів і забезпечуючи її функціональну диференціацію.

Саме тому подальший аналіз потребує безпосереднього порівняння понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку», визначення критеріїв їх інституційного й функціонального розмежування, а також оцінки можливості їх співіснування в межах єдиної, але диференційованої системи публічної безпеки України.

Критерії розмежування понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку».

Проведений аналіз чинного законодавства та доктринальних підходів дозволяє стверджувати, що в сучасній правовій системі України відбувається формування двох відмінних напрямів діяльності державних органів у сфері безпеки. Для усунення наявної термінологічної неоднозначності пропонується здійснювати розмежування понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» за системою критеріїв, що охоплюють мету, методи роботи, часові межі діяльності, процедурний режим та характер державного втручання.

По-перше, за цільовим призначенням. Діяльність правоохоронних органів спрямована на реалізацію каральної функції держави, що полягає у виявленні правопорушень, встановленні винних осіб та забезпеченні невідворотності юридичної відповідальності. Основною метою тут є захист правопорядку через покарання за його порушення. Натомість, метою діяльності органів правопорядку є підтримання стабільного стану суспільних відносин, забезпечення безпеки громадян у публічних місцях та створення умов для нормального функціонування інститутів громадянського суспільства. У цьому випадку на перший план виходить не каральний аспект, а превентивна спрямованість діяльності.

По-друге, за часовою спрямованістю діяльності. Діяльність правоохоронних органів має переважно ретроспективний характер, тобто вона активізується як реакція на вже вчинене правопорушення або за наявності обґрунтованої підозри щодо його підготовки. Сутність такої роботи полягає у розслідуванні подій минулого. Органи правопорядку, навпаки, діють у поточному часі, орієнтовані на майбутнє та мають перспективний характер. Їхня активність

(патрулювання, нагляд, охорона об'єктів чи масових заходів) спрямована на те, щоб не допустити порушення норм права та щоб правопорушення не відбулося.

По-третє, за методами владного впливу. Правоохоронні органи оперують переважно інструментами кримінально-процесуального примусу, такими як проведення слідчих дій, обшуки, затримання підозрюваних. Така діяльність суттєво обмежує конституційні права особи і вимагає чіткої процесуальної регламентації. Органи правопорядку використовують методи адміністративного попередження та припинення: перевірку документів, опитування, обмеження доступу до певних територій, надання усних вказівок або застережень. Силовий вплив у діяльності цих органів є винятковим заходом, спрямованим на негайне припинення протиправної поведінки, що загрожує публічній безпеці.

По-четверте, за суб'єктною приналежністю. До системи правоохоронних органів слід відносити структури, ключовою функцією яких є кримінальне переслідування: органи прокуратури, слідчі підрозділи поліції, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України. До системи органів правопорядку в адміністративно-правовому розумінні доцільно відносити суб'єктів, які здійснюють безпосередню охорону публічного порядку та безпеки: підрозділи патрульної поліції та превенції, Національну гвардію України (під час виконання завдань з охорони громадського порядку), Службу судової охорони, Державну прикордонну службу (в частині охорони кордону). Окреме місце в цій системі посідають муніципальні варти, створені органами місцевого самоврядування. Попри те, що вони не є державними правоохоронними органами, їх діяльність фактично спрямована на забезпечення правопорядку на місцевому рівні. Однак їх включення до загальної системи органів правопорядку можливе лише у функціонально-адміністративному, а не інституційному значенні та потребує обережного підходу, оскільки їх правовий статус обмежений межами повноважень територіальної громади та адміністративною територією відповідного населеного пункту.

Слід зауважити, що окремі державні інституції можуть одночасно поєднувати ознаки обох категорій. Проте з позицій адміністративного права важливо розрізняти саме режими їхнього функціонування. Наприклад, під час здійснення пішого патрулювання вулиці працівник поліції діє як представник органу правопорядку, реалізуючи адміністративно-превентивну функцію.

Водночас, під час затримання особи, яка перебуває у розшуку за вчинення злочину, він діє як представник правоохоронного органу, реалізуючи кримінально-процесуальні повноваження.

Така диференціація дозволяє чіткіше визначити обсяг повноважень конкретних службових осіб, встановити межі застосування ними заходів примусу та забезпечити ефективний судовий контроль за їхньою діяльністю, що є необхідною умовою побудови правової держави.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що ототожнення понять «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» є рудиментом радянської правової доктрини, який гальмує євроінтеграційну трансформацію сектору цивільної безпеки України.

Встановлено, що «органи правопорядку» є самостійною категорією адміністративного права, зміст якої полягає у здійсненні публічною адміністрацією превентивної, сервісної та охоронної діяльності, спрямованої на забезпечення безпеки публічного середовища. Це відрізняє їх від «правоохоронних органів», сутність яких полягає у реалізації репресивної функції держави щодо боротьби зі злочинністю.

Доведено, що попри закріплення терміну «органи правопорядку» в Конституції України, чинне законодавство (зокрема Закони України «Про національну безпеку України», «Про Національну поліцію») не містить його конкретного визначення та чіткого переліку суб'єктів, що створює правову невизначеність та ускладнює розмежування компетенції.

Запропоноване у статті розмежування має прикладне значення для удосконалення механізмів адміністративної відповідальності та застосування заходів примусу. Діяльність органів правопорядку повинна регулюватися переважно нормами адміністративного права з акцентом на правах людини та наданні послуг безпеки, тоді як діяльність правоохоронних органів потребує жорсткої кримінально-процесуальної регламентації.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є обґрунтування пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства в частині уніфікації термінологічного апарату та нормативної фіксації вичерпного переліку органів правопорядку, що сприятиме гармонізації вітчизняного права зі стандартами acquis communautaire Європейського Союзу.

Література:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К,: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 583 с.

2. Курс адміністративного права України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко; за ред. В. В. Коваленка. К.: Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.

3. Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Зуй В.В. та ін. Адміністративне право : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти. – 6-те, допов. та перероб. – Харків : Право, 2021. – 196 с.

4. Битяк Ю. П. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. Т. 1. Загальна частина. 2007. Харків: Право. 544 с.

5. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.

6. Кузьменко О.В., Чорна В.Г. та ін. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. О.В. Кузьменко, В.Г. Чорної. – Київ: Юрінком Інтер, 2025. – 700 с.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

9. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text

10. Проєкт Закону України «Про органи внутрішніх справ» (ветований) URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54672

11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

13. Довідник з підготовки до ЄДКІ за спеціальністю 081 Право на другому (магістерському) рівні вищої освіти: навчальний посібник / під ред. О.В. Кузьменко, В.Г. Чорної. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 436 с.

14. Мельник Р.С. Публічне адміністрування та публічна безпека: монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2020. – 312 с.

15. Комзюк А.Т. Адміністративно-правові засади забезпечення громадської безпеки: монографія. – Х.: Право, 2019. – 256 с.

16. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

17. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

18. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text

References:

1. Avierianov, V.B. (Ed.). (2004). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: Pidruchnyk: U dvokh tomakh: Tom 1. Zahalna chastyna* [Administrative law of Ukraine. Academic course: Textbook: In two volumes: Volume 1. General part]. Yurydychna dumka. [In Ukrainian].

2. Kolpakov, V. K., Kuzmenko, O. V., Pastukh, I. D., & Sushchenko, V. D. (2012). *Kurs administratyvnoho prava Ukrainy: pidruchnyk* [Course of administrative law of Ukraine: textbook] (V.V. Kovalenko, Ed.). Yurinkom Inter. [In Ukrainian].

3. Bytiak, Yu.P., Harashchuk, V.M., Zui, V.V., et al. (2021). *Administratyvne pravo: navchalnyi posibnyk* [Administrative law: a study guide] (6th ed.). Pravo. [In Ukrainian].

4. Bytiak, Yu. P. (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: U dvokh tomakh: Tom 1. Zahalna chastyna [Administrative law of Ukraine. Academic course: In two volumes: Volume 1. General part]. Pravo. [In Ukrainian].

5. Kolomoicts, T.O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy: Akademichnyi kurs: pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine: Academic course: textbook]. Yurinkom Inter. [In Ukrainian].

6. Kuzmenko, O.V., & Chorna, V.G. (Eds.). (2025). *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine: textbook]. Yurinkom Inter. [In Ukrainian].

7. Constitution of Ukraine, Law of Ukraine No. 254k/96-VR (1996). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [In Ukrainian].

8. Criminal Procedural Code of Ukraine, Law of Ukraine No. 4651-VI (2012). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [In Ukrainian].

9. On State Protection of Court Officials and Law Enforcement Authorities, Law of Ukraine No. 3781-XII (1993). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text [In Ukrainian].

10. Draft Law of Ukraine "On Internal Affairs Bodies" (vetoed). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54672 [In Ukrainian].

11. On the National Police, Law of Ukraine No. 580-VIII (2015). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text [In Ukrainian].

12. On the National Security of Ukraine, Law of Ukraine No. 2469-VIII (2018). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text [In Ukrainian].

13. Kuzmenko, O.V., & Chorna, V.G. (Eds.). (2024). Dovidnyk z pidhotovky do IEDKI za spetsialnistiu 081 Pravo na druhomu (mahisterskomu) rivni vyshchoi osvity: navchalnyi posibnyk [Handbook for preparation for the Unified State Qualification Exam in specialty 081 Law at the second (Master's) level of higher education: a study guide]. Yurinkom Inter. [In Ukrainian].

14. Melnyk, R.S. (2020). Publichne administruvannia ta publichna bezpeka: monohrafiia [Public administration and public safety: a monograph]. Tsentr uchbovoi literatury. [In Ukrainian].

15. Komziuk, A.T. (2019). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia hromadskoi bezpeky: monohrafiia [Administrative and legal principles of ensuring public safety: a monograph]. Pravo. [In Ukrainian].

16. On the National Guard of Ukraine, Law of Ukraine No. 876-VII (2014). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text [In Ukrainian].

17. On the Judiciary and the Status of Judges, Law of Ukraine No. 1402-VIII (2016). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text [In Ukrainian].

18. On the Participation of Citizens in the Protection of Public Order and the State Border, Law of Ukraine No. 1835-III (2000). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text [In Ukrainian].

УДК 347.921:347.952.1/2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2277-2283

Дюкарєва Світлана Володимирівна кандидатка юридичних наук, асистентка, кафедра цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м.Харків, https://orcid.org/0009-0007-6101-9302

УЧАСНИКИ СПРАВИ ПРО ВИЗНАННЯ АКТИВІВ НЕОБГРУНТОВАНИМИ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу суб'єктного складу цивільних процесуальних правовідносин справ про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави. Виходячи із сталої класифікації суб'єктів цивільного процесуального права, що поділяє їх на три групи, увага приділяється саме учасникам справи як основній групі вказаних суб'єктів. Відмічається, що специфічність процесуально-правового статусу сторін вказаної категорії справ полягає в тому, що позивачами та відповідачами може бути не будь-яка заінтересована особа, як це має місце у більшості випадків, а визначені у цивільному процесуальному законодавстві особи.

Прокурор при подачі позову по цій категорії справ реалізує конституційно-правову функцію представництва інтересів держави в суді. Відповідачами у справах про визнання активів необгрунтованими та їх стгнення в дохід держави виступають особи, уповноважені державою на виконання її функцій або функцій місцевого самоврядування.

Проте до зазначених учасників справи національне цивільне процесуальне законодавство відносить й інших фізичних або юридичних осіб, котрі набули у власність активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. В межах даної статті досліджується й становище відповідачів в особі осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, котрі мають можливість прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

У науковій роботі аналізується й процесуально-правове становище третіх осіб у справах зазначеної категорії. Мова іде як про третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, так і про тих, які такі вимоги не заявляють. При цьому вдосконалено наукові підходи стосовно відмінностей процесуально-правового становища третіх осіб від сторін (позивачів та відповідачів).

Ключові слова: учасники справи; позивач; відповідач; треті особи; цивільні процесуальні правовідносини; цивільний процес; цивільна конфіскація; визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави.

Dyukaryeva Svitlana Volodimyrivna Candidate of Law, Assistant Professor, Department of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, https://orcid.org/0009-0007-6101-9302

PARTICIPANTS IN CASES ON THE RECOGNITION OF ASSETS AS UNJUSTIFIED AND THEIR RECOVERY FOR THE BENEFIT OF THE STATE

Abstract. The article is devoted to the analysis of the composition of subjects of civil procedural legal relations in cases concerning the recognition of assets as unjustified and their recovery for the benefit of the state. Based on the established classification of subjects of civil procedural law, which divides them into three groups, particular attention is paid to the parties to the case as the main group of such subjects. It is noted that the specificity of the procedural and legal status of the parties in this category of cases lies in the fact that the plaintiffs and defendants cannot be just any interested persons, as is the case in most situations, but only those persons defined by civil procedural legislation.

When filing a claim in this category of cases, the prosecutor exercises the constitutional and legal function of representing the interests of the state in court. The defendants in cases on the recognition of assets as unjustified and their recovery for the benefit of the state are persons authorized by the state to perform its functions or the functions of local self-government. At the same time, national civil procedural legislation also includes among the participants in such cases other natural or legal persons who have acquired ownership of assets on behalf of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government. Within the scope of this article, the status of defendants who are persons authorized to perform the functions of the state or local self-government is also examined, in particular those who have the ability, directly or indirectly, to perform actions with respect to such assets that are identical in content to the exercise of the right to dispose of them.

The scholarly work also analyzes the procedural and legal status of third parties in cases of this category. This includes both third parties who assert independent claims to the subject matter of the dispute and those who do not assert such claims. In this regard, scholarly approaches to distinguishing the procedural and legal status of third parties from that of the parties (plaintiffs and defendants) are further developed.

Keywords: participants in the case; plaintiff; defendant; third parties; civil procedural legal relations; civil procedure; civil confiscation; recognition of assets as unjustified and their recovery for the benefit of the state.

Постановка проблеми у її загальному вигляді та зв'язок із важливими науково-практичними питаннями правозастосування полягає у постійному пошуку шляхів вдосконалення процесуально-правового становища учасників справи, що розглядається судом цивільної юрисдикції. Разом з цим, поширення

соціальних відносин випадками «тіньового» збагачення породжує необхідність боротьби не лише з корупцією як з негативним соціальним явищем, а й з її наслідками. Останні, в свою чергу, можуть полягати у набутті матеріальних активів, зміст яких отримав на нормативному рівні певне розширення.

Як наслідок, в межах справ позовного провадження цивільного судочинства виникла категорія справ про визнання таких активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави. При цьому ключове, як на мене, значення, має дослідження цивільної процесуальної правосуб'єктності учасників справи вказаної категорії. Пояснюється це, крім вказаного, необхідністю належної реалізації права на судовий захист, який у зазначених випадках здійснюється прокурором при реалізації конституційної функції представництва інтересів держави в суді.

З іншого боку, належне визначення відповідача дозволяє своєчасно вжити забезпечувальних заходів відносно як вказаного суб'єкта, так і набутих ним активів. Поряд з цим, процесуально-правові підстави залучення до участі у цивільну справу третіх осіб дозволяє вирішити комплекс процесуальних питань з урахуванням необхідності об'єктивного та всебічного розгляду позовних вимог.

Метою цієї наукової роботи є аналіз національного цивільного процесуального законодавства, що регулює суб'єктний склад справ про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави. Разом з цим, у статті досліджуватимуться літературні наукові джерела та матеріали судової практики. Це дозволить продемонструвати тенденції застосування вказаного законодавства та особливості залучення до справ зазначеної категорії її учасників.

Аналіз досліджень та публікацій. Характеристика наукової складової цієї статті викликає необхідність диференціації наукових праць на дві складові. Перша з них стосується теоретичних положень, присвячених дослідженню суб'єктного складу цивільних справ, передусім учасників справи позовного провадження (позивача, відповідача, третіх осіб та їх представників). В даному аспекті слід відмітити результати наукових досліджень С.С. Бичкової, В.І. Бобрика, К.В. Гусарова [1-3] та інших вчених.

До другої складової теоретичної бази досліджень та публікацій відносяться наукові праці, присвячені специфічній категорії цивільних справ – процесуальних правовідносин про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави.

Вони розглядаються Вищим антикорупційним судом держави за правилами позовного провадження цивільного судочинства. До авторів, які присвятили роботи вказаній тематиці, відносяться В.А. Кройтор, В.Ю. Мамницький, П.І. Ковачев [4-6] та ін.

Однак у процесуальній літературі, не зважаючи на її багатогранність у теперешній час, вказаному суб'єктному складу вказаних правовідносин присвячувалось дослідження К.В. Мирось [7]. Зазначена авторка у статті, що

наводилась, дослідила специфічне процесуально-правове становище прокурора, який пред'являє позов про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави при реалізації ним конституційно-правової функції представництва інтересів держави в суді. Крім цієї статті, інших робіт, спрямованих на дослідження особливостей процесуально-правового становища учасників справ вищевказаної категорії, за спостереженнями авторки, бракує.

Викладення основного матеріалу вважаю за необхідне розпочати з загальної характеристики такої категорії суб'єктів цивільного процесуального права, як учасники справи. Відповідно до ст.42 ЦПК України, до складу учасників справ позовного провадження відносяться сторони та треті особи. Сторонами є позивач та відповідач. Третіх осіб, в свою чергу, цивільне процесуальне законодавство розподіляє на тих, хто заявляє самостійні вимоги на предмет спору та тих, хто таких вимог не заявляє. Крім того, у цивільних справах можуть брати участь також органи та особи, яким надано право звертатися в інтересах інших осіб до суду.

За загальним правилом, до суду за захистом порушених цивільних прав може звертатись особа, яка вважає своє право порушеним. Хоча ЦПК України (ст. 48) не містить поняття позивача як особи, що звертається до суду із вимогами до відповідача, на сторінках юридичної літератури позивач визначається як особа, на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів якої відкрито провадження у цивільній справі. На думку С.С. Бичкової, подання до суду позовної заяви ще не гарантує особі набуття процесуального статусу позивача у справі, адже суд вправі на визначених законом підставах залишити позовну заяву без руху, повернути її або відмовити у відкритті провадження у справі. У таких випадках, як зазначає вказана авторка, особа не набуває відповідного цивільно-процесуального статусу. Тому позивачем, на її думку, завжди є особа, на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів якої уже відкрито позовне провадження у цивільній справі [8, С. 485, 486]. Вважаю, що з позицією зазначеної авторки не можна в повній мірі погодитись, виходячи з наступного. Уявляється, що набуття певного процесуально-правового становища має наслідком, передусім, не у процесуальній реакції суду на документ, що до нього надійшов (у нашому випадку це є позовна заява, підписана позивачем). Вступ особи у процес в тому чи іншому процесуальному становищі як учасника справи є передумовою для реалізації нею процесуальних прав та обов'язків, коло яких передбачено ст.43 ЦПК України.

Не зважаючи на можливе постановлення ухвал про відмову у відкритті провадження у справі, про залишення заяви без руху чи її повернення, - це не позбавляє особу, яка подала позовну заяву в якості позивача, реалізовувати саме як позивач процесуальне право, зокрема, на апеляційне оскарження такої ухвали. В такому випадку вона реалізовує вказане право як позивач не зважаючи на те, що до поданого ним процесуального документу судом не постановлена ухвала про відкриття провадження у справі. І реалізовує зазначене право апелянт саме

як учасник справи, одним з видів яких є позивач. При цьому суд апеляційної інстанції, постановляючи за результатами розгляду апеляційної скарги акт правосуддя, характеризуватиме апелянта саме як позивача, не зважаючи на відсутність по відношенню до нього ухвали про відкриття провадження по справі, на обов'язкову наявність якої наполягає С.С. Бичкова у праці, що наведена вище.

Проте особливістю сторін та третіх осіб у справах позовного провадження даної категорії є те, що крім загальних ознак учасників справи, останні мають й специфічний правовий статус у матеріальних правовідносинах. Так, відповідно до ч.1 ст.290 ЦПК України, позов про визнання активів та їх стягнення в дохід держави й представництво в суді інтересів держави здійснюється прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи активів, набутих іншими особами в передбачених цією статтею випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора. Більш детально відносно зазначеного суб’єкта, який пред’являє позов у зазначених справах, зазначається у науковій статті К.В. Мирось, про яку йшла мова вище [7].

Отже, позивачем по справам категорії, що розглядається у даній науковій роботі, виступає прокурор як посадова особа держави при здійсненні ним конституційної функції представництва інтересів держави в суді. Не будь-яка особа, що вважає своє право порушеним, вправі звернутись до суду з позовом про визнання активів необгрунтованими та про їх стягнення в дохід держави, а вищевказана посадова особа на підставі наділення її спеціальними законодавчими повноваженнями. Коло відповідачів у справах про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави також визначено національним цивільним процесуальним законодавством та є звуженим у порівнянні з розумінням в якості такого будь-яку особу, яку позивач вважає порушником свого права. Частина 4 ст. 290 ЦПК України визначає ознаки відповідача по зазначеній категорії цивільних справ.

На відміну від сторін по вказаним справам, характерні риси таких суб’єктів визначені у вищенаведених нормах ЦПК України, обмежень участі третіх осіб у національному процесуальному законодавстві при розгляді справ про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави відсутні. Виходячи з цього можна зробити висновок про розповсюдження на вказану категорію справ можливості застосування лише загальних ознак третіх осіб та підстав їх участі при розгляді справ, визначених ЦПК України. за загальними підставами участі третіх осіб у цивільному процесі, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, можуть вступити у справу, при дотриманні певних умов, подавши позов до однієї або декількох сторін (ч. 1 ст. 52 ЦПК України). Треті

особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи (ч. 1 ст. 53 ЦПК України).

Відсутність законодавчо-закріплених ознак третіх осіб для участі у справах про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави (що має місце при визначенні ознак позивача та відповідача по таким справам) та обмеженість, разом з цим, інформації щодо учасників справи у Єдиному державному реєстрі судових рішень, не дозволили авторці зробити аналіз особливостей участі третіх осіб у вказаній категорії справ на підставі матеріалів судової практики. Разом з цим, правила ч.5 ст.290 ЦПК України дозволяють зробити переконливе припущення про можливість участі в якості третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору у справах про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави, Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань як суб'єктів, котрі вживають заходів щодо виявлення необгрунтованих активів та збору доказів їх необгрунтованості. Процесуально-правовими наслідками визнання активів необгрунтованими є їх стягнення в дохід держави. На цій підставі в якості третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть приймати участь особи, які претендують на наявність у них будь-якого речового права на такі активи, крім сторін.

Висновки за результатами роботи над статтею зводяться до наступного. На відміну від інших категорій цивільних справ, ст.ст. 290-292 ЦПК України містять положення про індивідуальні ознаки, наявність яких дозволяє особам приймати участь у справах про визнання активів необгрунтованими та їх стягнення в дохід держави в якості сторін. На відміну від позивача та відповідача, наявність характерних рис для таких учасників справи, як треті особи по вказаній категорії справ – не передбачено. Така конструкція дозволяє на етапі відкриття провадження по справі належним чином ідентифікувати учасників справи з метою об'єктивного та своєчасного її розгляду.

Література:

1. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / С.С. Бичкова. – Київ: Атіка, 2011. – 420 с.

2. Бобрик В.І. Процесуальні особливості судового розгляду цивільних справ про виселення / В.І. Бобрик // Правові новели. 2024. – № 22. – С. 320-328. https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.44.

3. Гусаров К.В. Сторони та треті особи у справах про відшкодування шкоди, заподіяною війною / К.В. Гусаров // Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Право. – 2024. – № 3 (21). – С. 583-591. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-583-592.

4. Кройтор В.А. Розподіл обов'язків з доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави / В.А. Кройтор // Право і суспільство. – 2023. – № 4. – С. 92-101. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.14.

5. Мамницький В.Ю., Лебедєва А.М. Пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх витребування: надане законом право чи помилка законодавця / В.Ю. Мамницький, А.М. Лебедєва // Журнал східноєвропейського права. – 2019. – № 67. – С. 51-58. https://doi.org/10.5281/zenodo.3474767.

6. Ковачев П.І. Належний відповідач у справах про цивільну конфіскацію необґрунтованих активів / П.І. Ковачев // Юридичний науковий електронний журнал. – 2024. – № 6. – С. 80-83. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/18.

7. Мирось К.В. Прокурор як позивач у справах про визнання необгрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави / К. В. Мирось // Юридичний науковий електронний журнал. – 2024. – № 2. – С. 140-141. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/32.

8. Велика українська юридична енциклопедія : [у 20 т.]. – Харків: Право, 2025. Т. 10: Цивільний процес / под ред. В.В. Комарова та ін. – 872 с.

References:

1. Bychkova, S.S. (2011). *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia [Civil procedural legal status of persons participating in lawsuits]*. Kyiv: Attica [in Ukrainian].

2. Bobryk, V.I. (2024). Protsesualni osoblyvosti sudovoho rozghliadu tsyvilnykh sprav pro vyselennia [Procedural features of judicial review of civil eviction cases]. *Pravovi novely – Legal Novels, 22*, 320-328. https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.44. [in Ukrainian].

3. Husarov, K.V. (2024). Storony ta treti osoby u spravakh pro vidshkoduvannia shkody, zapodiianoiu viinoiu [Parties and third parties in cases of compensation for damage caused by war]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi. Seriia: Pravo – Current issues in modern science. Series: Law, 3*(21), 583-591. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-583-592 [in Ukrainian].

4. Kroitor, V.A. (2023). Rozpodil oboviazkiv z dokazuvannia u spravakh pro vyznannia neobgruntovanymy aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy [Distribution of burdens of proof in cases of recognition of assets as unfounded and their recovery into state revenue]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society, 4*, 92-101. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.14 [in Ukrainian].

5. Mamnytskyi, V.Yu., & Lebedieva, A.M. (2019). Prediavlennia pozovu pro vyznannia neobgruntovanymy aktyviv ta yikh vytrebuvannia: nadane zakonom pravo chy pomylka zakonodavtsia [Filing a lawsuit to declare assets unfounded and reclaim them: a right granted by law or a mistake of the legislator]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava – Journal of Eastern European Law, 67*, 51-58. https://doi.org/10.5281/zenodo.3474767 [in Ukrainian].

6. Kovachev, P.I. (2024). Nalezhnyi vidpovidach u spravakh pro tsyvilnu konfiskatsiiu neobgruntovanykh aktyviv [Proper defendant in cases of civil forfeiture of unfounded assets]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal, 6*, 80-83. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/18 [in Ukrainian].

7. Myros K.V. (2024). Prokuror yak pozyvach u spravakh pro vyznannia neobhruntovanymy aktyviv ta yikh stiahnennia v dokhid derzhavy [Prosecutor as a plaintiff in cases on recognition of unjustified assets and their recovery to the state revenue]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal, 2*, 140-141. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/32 [in Ukrainian].

8. Komarov, V.V. et al. (Eds.). (2025). Tsyvilnyi protses [Civil process]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia – Great Ukrainian Legal Encyclopedia*. (Vols. 1-20, Vol. 10). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 343.13

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2284-2294

Жила Олександр Борисович аспірант кафедри кримінального процесу, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-7996-0973

ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА З МЕТОЮ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

Анотація. У статті зауважується, що арешт майна – це захід забезпечення кримінального провадження, яким обмежується право власності, що охороняється нормами міжнародного права, Конституцією України та нормами кримінального процесуального законодавства. При регламентації накладення арешту на майно особливої уваги заслуговують підстави його застосування.

Визначено, що в науковій літературі підстави накладення арешту на майно поділяються на фактичні та юридичні. Фактичні підстави є неоднорідними, тому вчені їх поділяють залежно від сфери регулювання (загальні та спеціальні) та залежно від правовідносин, що їх породжують (матеріально-правові, процесуально-правові та цивільно-правові). Обґрунтовано, що фактичні підстави накладення арешту на майно з метою спеціальної конфіскації є спеціальними обставинами матеріально-правового характеру, які передбачають, що такий арешт накладається на майно за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягає спеціальній конфіскації у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України. При цьому слід враховувати загальні фактичні підстави накладення арешту на майно, які дозволяють стверджувати, що його незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування чи передачі майна.

Зауважується, що за загальним правилом юридичною підставою накладення арешту на майно є ухвала слідчого судді, суду. У частині 9 статті 170 Кримінального процесуального кодексу України із цього загального порядку передбачено виняток – застосування арешту майна на підставі постанови Директора Національного антикорупційного бюро України чи Директора Бюро економічної безпеки України (у невідкладних випадках, виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину). Ця підстава є виключною і в такому разі ухвала суду має бути отримана постфактум.

Ключові слова: арешт майна, спеціальна конфіскація, захід забезпечення кримінального провадження, ухвала слідчого судді, фактичні підстави, юридичні підстави, виключні підстави.

Zhyla Oleksandr Postgraduate Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-7996-0973

GROUNDS FOR THE USE OF SEIZURE OF PROPERTY FOR THE PURPOSE OF SPECIAL CONFISCATION

Abstract. The article notes that the seizure of property – is a measure of ensuring criminal proceedings, which limits the right of ownership, which is protected by the norms of international law, the Constitution of Ukraine and the norms of criminal procedural legislation. When regulating the seizure of property, the grounds for its application deserve special attention.

It was determined that in the scientific literature, the grounds for seizing property are divided into factual and legal. Actual grounds are heterogeneous, so scientists divide them depending on the sphere of regulation (general and special) and depending on the legal relations that give rise to them (material-legal, procedural-legal and civil-legal). It is substantiated that the actual grounds for seizing property for the purpose of special confiscation are special circumstances of a material and legal nature, which provide that such seizure is imposed on property if there are sufficient grounds to believe that it is subject to special confiscation in the cases provided for by the Criminal Code of Ukraine. This should take into account the general factual grounds for seizing property, which allow us to claim that its non-application will lead to concealment, damage, damage, disappearance, loss, destruction, use, transformation, movement or transfer of property.

It is noted that, as a general rule, the legal basis for seizing property is the decision of the investigating judge, the court. Part 9 of Article 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine provides for the exception: the use of seizure of property based on the resolution of the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine or the Director of the Economic Security Bureau of Ukraine (in urgent cases, exclusively for the purpose of preserving physical evidence or ensuring possible confiscation or special confiscation of property in criminal proceedings regarding a serious or particularly serious crime). This basis is exclusive, and a court decision must be obtained afterward.

Keywords: seizure of property, special confiscation, measure to ensure criminal proceedings, decision of the investigating judge, factual grounds, legal grounds, exclusive grounds.

Постановка проблеми. Арешт майна – це захід забезпечення кримінального провадження, яким обмежується право на відчуження, розпорядження та/або користування майном. Ці елементи є складовими елементами права власності, яке гарантується нормами міжнародного права, Конституцією України та нормами кримінального процесуального законодавства. Зокрема, у ст. 17 Загальної декларації прав людини визначено, що кожна людина має право

володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна [1]. Аналогічне положення закріплено і в ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де зазначено, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [2].

У Конституції України відповідне положення закріплено у частинах 4 та 6 ст. 41, де зазначено, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. … Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [3]. Це правило є конституційно-правовою засадою кримінального судочинства, яка закріплена у ст. 16 кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, де зазначено, що «1. Позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом. 2. На підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення» [4].

Разом з цим, арешт майна є важливим інститутом кримінального провадження, адже сприяє досягненню завдань кримінального судочинства, зокрема щодо відновлення порушених кримінально-протиправним діянням майнових прав.

Враховуючи те, що під час арешту майна обмежується конституційне право особи щодо володіння певним майном, то держава має гарантувати правомірність застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. Законодавець має приділяти належну увагу правовій регламентації діяльності учасників кримінального провадження під час прийняття рішення та застосування арешту майна.

Застосування арешту майна з метою спеціальної конфіскації є відносно новим правовим інститутом. Адже спеціальна конфіскація була запроваджена Законом України від 18 квітня 2013 року № 222-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [5]. Запровадження інституту спеціальної конфіскації призвело до дискусій як науковців, так і практиків щодо відповідності цього правового інституту положенням Конституції України. Це зумовило відповідне рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2022 року № 1-р/2022, де зазначено, що нормування відносин із застосування спеціальної конфіскації здійснено з метою адаптації, уніфікації та гармонізації національного законодавства України з актами Європейського Союзу як складниками процесу євроінтеграції України. Своєю чергою, євроінтеграція України вимагає

утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей (п. 2. 8.) [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання арешту майна досліджувалися у наукових працях таких вчених як О. В. Верхогляд-Герасименко, І.В. Гловюк, Т.Є.Зелькіна, О.В. Капліна, А.С. Котова, Г.М. Куцкір, Ю.М.Мирошниченко, Н.С.Моргун, В.В.Рогальська, Л.Д.Удалова, В.І.Фаринник, О. Ю. Хабло, О. Г. Шило. Враховуючи те, що арешт майна з метою спеціальної конфіскаціє є відносно новим правовим інститутом, то це питання не отримало належної наукової розробки, а тому потребує додаткового дослідження.

Метою статті є здійснення аналізу нормативних актів та наукових праць щодо визначення та характеристики підстав накладення арешту на майно, зокрема арешту майна **з** метою спеціальної конфіскації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому КПК порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном. Арешт накладається на майно, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно **є** доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна [4].

У зв’язку з наведеним особливої уваги заслуговують підстави накладення арешту на майно. Адже саме вони визначають обґрунтованість та правомірність застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

Так, у науковій та навчальній літературі звертається увага на те, що підстави накладення арешту на майно слід поділяти на фактичні та юридичні [7, с. 278; 8, с. 54; 9, с. 200]. Зокрема, у підручнику з кримінального процесу О. Ю. Хабло відмічає, що фактичною підставою накладення арешту на майно є сукупність фактичних даних, що вказують на заподіяння «кримінальним правопорушенням матеріальної чи моральної шкоди, заявлення чи можливість заявлення цивільного позову про відшкодування шкоди, можливість конфіскації чи спеціальної конфіскації майна за вироком суду, або наявність у майна ознак речового доказу» [7, с. 278].

Дослідивши фактичні підстави арешту майна, А. С. Котова звертає увагу на те, що вони також є неоднорідними, а тому пропонує їх поділяти залежно від сфери регулювання – на загальні та спеціальні, та залежно від правовідносин, що їх породжують, – на матеріально-правові, процесуально-правові та цивільно-правові [8, с. 55, 57–58]. Так, на переконання вченої, загальні підстави є єдиними для всіх видів накладення арешту на майно незалежно від мети його застосування та передбачені у ч. 11 ст. 170 КПК України, а спеціальні – це ті, які здійснюються з конкретною метою, передбаченою в КПК України, та визначені у частинах 3–6 ст. 170 КПК України [8, с. 57–58].

Загальна підстава арешту майна передбачена у ч. 11 ст. 170 КПК України, де визначено, що заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна [4]. Тлумачення цієї норми дозволило А. С. Котовій стверджувати, що на момент накладення арешту на майно існують певні обставини, які підтверджують, що незастосування арешту майна призведе до дій, які перераховані у вищенаведеній нормі – приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна [8, с. 58].

Щодо спеціальних підстав накладення арешту на майно Т. Є. Зелькіна зауважує, що фактичні підстави арешту майна встановлені законодавцем залежно від того, з якою метою, визначеною ч. 2 ст. 170 КПК України, допускається застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження [9, с. 201].

Так, відповідно до положень вказаної вище норми «арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди» [4]. У частинах 3–6 ст. 170 КПК України регламентуються підстави накладення арешту на майно залежно від визначеної мети. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 170 КПК України у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України, арешт накладається за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України [4].

Фактична підстава накладення арешту на майно з метою спеціальної конфіскації закріплена у ч. 4 ст. 170 КПК України, де вказано, що «у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 цієї статті, арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи за *наявності* достатніх підстав вважати, що воно підлягає спеціальній конфіскації у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України» [4].

А відповідно до положень ч. 1 ст. 96-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, частинами 2 і 3 ст. 159-1, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 статей 204, 209-

1, 210, частинами 1 і 2 статей 212, 212-1, ч. 1 статей 222, 229, 239-1, 239-2, ч. 2 ст. 244, ч. 1 статей 248, 249, частинами 1 і 2 ст. 300, ч.1 статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 статей 363-1, 364-1, 365-2 КК України [10]. При цьому питання про спеціальну конфіскацію вирішує суд під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. У разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію суд вирішує ухвалою на підставі відповідного клопотання (ч. 9 ст. 100 КПК України).

Варто враховувати, що необхідність накладення арешту на майно зумовлюється також загальною підставою накладення арешту на майно, визначеною у ч. 11 ст. 170 КПК України, а саме – наявність ризику, який дозволяє обґрунтовано підозрювати, що незастосування арешту майна унеможливить виконання вироку в частині можливої спеціальної конфіскації внаслідок його приховування, пошкодження, знищення чи використання.

Фактичні підстави накладення арешту на майно А. С. Котова пропонує також диференціювати залежно від правовідносин, що їх породжують, на матеріально-правові (що випливають з норм кримінального законодавства та пов'язані із можливістю здійснення конфіскації майна або спеціальної конфіскації), процесуально-правові (пов'язані зі збереженням речових доказів) та цивільно-правові (пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також з іншими майновими стягненнями) [8, с. 202].

При цьому вчена відмічає, що фактичні підстави кримінально-процесуального характеру визначені у п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України, де вказано, що арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України. Тому відповідно до ч. 3 ст. 170 КПК України арешт накладається на майно за наявності достатніх підстав вважати, що воно є (або може бути) речовим доказом у кримінальному провадженні [8, с. 55–56]. До фактичних підстав цивільно-правового характеру, які визначені у п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, вчена відносить такі обставини: «1) заявлений цивільний позов; 2) наявність належного обґрунтування розміру цього позову; 3) наявність в матеріалах кримінального провадження належного обґрунтування розміру отриманої неправомірної вигоди)» [8, с. 57].

Накладення арешту на майно з метою спеціальної конфіскації цілком справедливо відносити до фактичних підстав матеріально-правового характеру. Адже інститут спеціальної конфіскації визначений у нормах матеріального права, які регламентують застосування цього заходу кримінально-правового характеру, зокрема у статтях 96-1–96-2 КК України.

Слід зауважити, що накладення арешту на майно з метою забезпечення спеціальної конфіскації вимагає від слідчого, прокурора наведення достатніх підстав вважати, що у цьому кримінальному провадженні може застосуватися спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового характеру. Тому при

зверненні до слідчого судді, суду з клопотанням про накладення арешту на майно з метою забезпечення спеціальної конфіскації слід вказувати на наявність фактичних даних, які дозволяють дійти такого висновку.

Таким чином, фактичні підстави накладення арешту на майно з метою спеціальної конфіскації є спеціальними обставинами матеріально-правового характеру, які передбачають, що арешт накладається на майно за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягає спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України. При цьому слід враховувати загальні фактичні підстави накладення арешту на майно, які дозволяють стверджувати, що незастосування арешту майна призведе до його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі.

Окрім фактичних підстав накладення арешту на майно для застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження необхідна наявність юридичних (правових) підстав.

За загальним правилом юридичною підставою накладення арешту на майно є ухвала слідчого судді, суду. Це положення обумовлено конституційною засадою кримінального провадження, яка передбачає, що позбавлення права власності може застосовуватися виключно за рішенням суду (ст. 41 Конституції України, ст. 16 КПК України).

Так, під час досудового розслідування юридичною підставою накладення арешту на майно є ухвала слідчого судді, а під час судового провадження – ухвала суду. До суду з клопотанням про арешт майна мають право звертатися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач (ч. 1 ст. 171 КПК України).

Втім, у певних випадках законодавець передбачив виняток із цього загального правила щодо накладення арешту на майно, який вчені називають виключними юридичними підставами накладення арешту на майно [8 , с. 54].

Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року № 198-VIII положення ст. 170 КПК України було доповнено правилом відповідно до якого «у невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), Директора Бюро економічної безпеки України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено *попередній арешт на майно* або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах» [11].

Варто відмітити, що це правило не суперечить конституційній засаді кримінального судочинства. Адже відповідно до ч. 2 ст. 16 КПК України на

підставах та в порядку, передбачених КПК України, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення [4].

Тобто, відповідно до наведеного вище положення юридичною підставою накладення арешту на майно є постанова Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника) чи Директора Бюро економічної безпеки України (або його заступника), погоджена прокурором.

Такий винятковий порядок накладення арешту на майно, який полягає у відступі від загального правила, застосовується лише при наявності додаткових умов, вказаних у ч. 9 ст. 170 КПК України, а саме: застосовується лише у невідкладних випадках та у кримінальних провадженнях щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину; мета застосування – збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна.

При цьому варто погодитися з вченими, які звертають увагу на доцільність розрізнення підстав та умов накладення арешту на майно.

Адже умовами арешту майна є «сукупність вимог правового характеру, що обумовлюють законність його застосування, сприяють дотриманню прав особи, щодо якої застосовується цей захід забезпечення кримінального провадження» [8, с. 3].

У ч. 9 ст. 170 КПК України законодавець назвав такий арешт майна «попереднім». І це виправдано, адже він передує загальному порядку накладення арешту на майно та характеризується короткочасністю (тимчасовістю). Такий арешт майна застосовується строком до сорока восьми годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом двадцяти чотирьох годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. Якщо у вказаний строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі (ч. 9 ст. 170 КПК України) [4]. Тобто, в такому разі ухвала суду про накладення арешту на майно має бути отримана постфактум.

Якщо порівняти попередній арешт майна із іншими заходами забезпечення кримінального провадження, то прослідковується його подібність із затриманням особи без ухвали слідчого судді, суду чи тимчасовим вилученням майна, яке здійснюється під час огляду, обшуку чи затримання. Адже під час застосування цих заходів забезпечення кримінального провадження також обмежується конституційне право володіти певним майном чи право особи на свободу та особисту недоторканність без судового рішення. Втім, як після затримання особа має бути доставлена до суду у строк до 60 годин для вирішення питання про обрання їй запобіжного заходу (ст. 211 КПК України), так і після тимчасового вилучення майна слідчий чи прокурор не пізніше наступного робочого дня має звернутися до суду з клопотанням про арешт майна (ч. 5 ст. 171 КПК України).

Попередній арешт майна може застосовуватися з метою спеціальної конфіскації. Втім, таке втручання у конституційні права людини має відповідати засаді верховенства права. На цю проблему звертається увага і в рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема у справі «Коваль та інші проти України» (заява №22429/05) «Суд нагадує, що перша і найважливіша вимога ст. 1 Протоколу № 1 полягає в тому, що будь-яке втручання органу державної влади у мирне володіння майном має бути законним … Вимога законності, у значенні Конвенції, вимагає дотримання відповідних положень національного законодавства та сумісності з верховенством права, що включає свободу від свавілля» (п. 125) [12].

Вищенаведене засвідчує, що арешт майна з метою спеціальної конфіскації застосовується як на підставі ухвали слідчого судді, суду (загальна правова підстава), так і за постановою Директора Національного антикорупційного бюро України чи Директора Бюро економічної безпеки України (виключна правова підстава).

Висновки. Викладене вище дозволяє стверджувати, що слід розрізняти фактичні та юридичні підстави накладення арешту на майно. Фактичні підстави накладення арешту на майно з метою спеціальної конфіскації – це спеціальні обставини матеріально-правового характеру, які передбачають, що такий арешт накладається за наявності достатніх підстав вважати, що майно підлягає спеціальній конфіскації у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України. При цьому слід враховувати загальні фактичні підстави накладення арешту на майно, які дозволяють стверджувати, що його незастосування призведе до приховування, пошкодження, зникнення, знищення, використання, перетворення чи передачі майна. За загальним правилом юридичною підставою накладення арешту на майно є ухвала слідчого судді, суду. У виняткових випадках, визначених у ч. 9 ст. 170 КПК України, юридичною підставою арешту майна є постанова Директора Національного антикорупційного бюро України чи Директора Бюро економічної безпеки України (або їх заступників). У такому разі ухвала суду має бути отримана постфактум, але невідкладно.

Література:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена 10 груд. 1948 р. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано 17 лип. 1997 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

3. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р.; зі змін. та доповн. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 222-VII. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#n9.

6. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації) від 30 черв. 2022 р. № 1-р/2022. *Верховна Рада України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text.

7. Кримінальний процес : підручник [М. Й. Кулик, О. Ю. Хабло, М. Я. Никоненко та ін.]; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського. Київ : Центр учбової літератури, 2025. 872 с.

8. Котова О. С. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 270 с.

9. Зелькіна Т. Є. Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: дис. … д-ра філос. : 081. Київ. 2021. 291 с.

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лют. 2015 р. № 198-VIII. *Верховна Рада України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19/ed20160101#n96.

12. Case of «Koval and others v. Ukraine» (Application no. 22429/05): рішення Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg, 15 November 2012, Final 15/02/2013. HUDOC. European Court of Human Rights. URL : https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-114452%22]}.

References:

1. Zahal′na deklaratsiya prav lyudyny: pryynyata ta proholoshena 10 hrudnya 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed on December 10, 1948].. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

2. Protokol do Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod: ratyfikovano 17 lypnya 1997 roku [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: ratified on July 17, 1997]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine from June 28, 1996]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

4. Kryminal′nyy protsesual′nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedural Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

5. Pro vnesennya zmin do Kryminal′noho ta Kryminal′noho protsesual′noho kodeksiv Ukrayiny stosovno vykonannya Planu diy shchodo liberalizatsiyi Yevropeys′kym Soyuzom vizovoho rezhymu dlya Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 18 kvitnya 2013 roku № 222-VII [On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine Regarding the Implementation of the Action Plan on the Liberalization of the Visa Regime for Ukraine by the European Union: Law of Ukraine of April 18, 2013 No. 222-VII[. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#n9 [in Ukrainian].

6. Rishennya Velykoyi palaty Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannyam 47 narodnykh deputativ Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) statey 96-1, 96-2 Kryminal′noho kodeksu Ukrayiny (shchodo spetsial′noyi konfiskatsiyi) vid 30 chervnya 2022 roku № 1-r/2022 [Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 47 people's deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Articles 96-1, 96-2 of the Criminal Code of Ukraine (regarding special confiscation) dated June 30, 2022 No. 1-r/2022] . *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text [in Ukrainian].

7. Kulyk, M. Y., Khablo, O. Y., Nykonenko, M. Y. & others (2025). Kryminal′nyy protses : pidruchnyk za zah. red. D. P. Pys′mennoho, L. D. Udalovoyi, S. S. Chernyavs′koho [Criminal procedure: textbook, edited by Pysmenny, D. P., Udalova, L. D. & Chernyavsky, S. S. Kyiv: «Center for Educational Literature» [in Ukrainian].

8. Kotova A. S. (2020). Protsesual′nyy poryadok areshtu mayna u kryminal′nomu provadzhenni [Procedural order of seizure of property in criminal proceedings]. Dissertation for Candidate of Legal Sciences Degree: Kharkiv [in Ukrainian].

9. Zelkina T. Y. (2021). Obmezhennya maynovykh prav osib u kryminal′nomu provadzhenni na stadiyi dosudovoho rozsliduvannya [Restriction of property rights of persons during criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy: Kyiv [in Ukrainian].

10. Kryminal′nyy kodeks Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 [in Ukrainian].

11. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zabezpechennya diyal′nosti Natsional′noho antykoruptsiynoho byuro Ukrayiny ta Natsional′noho ahent·stva z pytan′ zapobihannya koruptsiyi : Zakon Ukrayiny vid 12 lyutoho 2015 roku № 198-VIII [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the National Agency for Corruption Prevention : Law of Ukraine of February 12, 2015 No. 198-VIII]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19/ed20160101#n96 [in Ukrainian].

12. Case of «Koval and others v. Ukraine» (Application no. 22429/05): Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg, 15 November 2012, Final 15/02/2013. *HUDOC. European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-114452%22]} [in English].

УДК 342.9:351.86:322(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2295-2311

Ігнатченко Ірина Георгіївна кандидатка юридичних наук з адміністративного права, кандидатка мистецтвознавства, доцентка, доцентка кафедри адміністративного права**,** Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, https://orcid.org/0000- 0002- 1193-7486

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА «ПАРТНЕРСТВО ТА БЕЗПЕКА»: ТРАНСФОРМАЦІЯ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Анотація: Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та розробці концептуальних засад нової моделі державно-церковних відносин — «партнерство і безпека» — у контексті сучасних адміністративно-правових викликів. Автор розглядає безпеку не як виключну прерогативу державних інституцій, а як спільну цінність, що об’єднує зусилля державних органів та релігійних організацій задля стійкості суспільства. В основу дослідження покладено авторську концепцію «сакральної громадянськості», яка відображає трансформацію релігійної свідомості під впливом війни, де соціальна місія церкви інтегрується у загальнонаціональну систему спротиву.

У роботі визначено правові межі втручання держави у релігійну сферу, виходячи з необхідності балансування між свободою совісті та національною безпекою. Спираючись на міжнародні стандарти Венеційської комісії та Посібник ОБСЄ/БДІПЛ «Свобода релігії чи переконань та безпека», автор доводить, що адміністративні обмеження мають базуватися на критеріях пропорційності та нагальної суспільної потреби. Особливу увагу приділено критичному аналізу «безпекової пастки» національного законодавства: обґрунтовано, що обмеження свободи совісті в адміністративній практиці мають апелювати до захисту «громадського порядку» та «прав інших осіб», оскільки категорія «національна безпека» не передбачена ст. 9 ЄКПЛ як легітимна підстава для втручання.

Окреслено конкретні адміністративно-правові механізми реалізації партнерства, зокрема в інституціоналізації військового капеланства, волонтерської та гуманітарної діяльності. Аналізуються події грудня 2025 року як критичний етап імплементації Закону № 3894-IX, що зумовлює перехід від моніторингу до судового етапу захисту конституційного ладу. З огляду на положення Звіту Європейської Комісії від 4 листопада 2025 року, акцентовано на необхідності суворого дотримання стандартів ЄС та принципу пропорційності під час виконання безпекових норм. На основі практики ЄСПЛ сформульовано пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства, зокрема

запровадження процедури «адміністративної сепарації» та «триступеневого тесту» для актів ДЕСС. Робота підсумовує, що прозорість адміністративних процедур та судовий контроль за стандартом «поза розумним сумнівом» є запорукою легітимності української моделі державно-церковного партнерства у міжнародному правовому полі.

Ключові слова: державно-церковне партнерство, національна безпека, адміністративно-правове регулювання, сакральна громадянськість, ДЕСС, свобода совісті, ЄСПЛ, ОБСЄ/БДІПЛ, військове капеланство, конституційний лад, Європейська Комісія.

Ihnatchenko Iryna PhD in Law (Administrative Law), PhD in Arts, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-1193-7486

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PARADIGM OF «PARTNERSHIP AND SECURITY»: TRANSFORMING THE MODEL OF STATE-CHURCH RELATIONS IN UKRAINE

Abstract: The article provides a theoretical substantiation and develops the conceptual foundations for a new model of state-church relations — "Partnership and Security" — within the context of contemporary administrative and legal challenges. The author conceptualizes security not as an exclusive prerogative of state institutions, but as a shared value that unites the efforts of state authorities and religious organizations to ensure societal resilience. The research is grounded in the author's original concept of "sacred citizenship," which reflects the transformation of religious consciousness under the impact of war, where the social mission of the church is integrated into the national resistance system.

The study defines the legal boundaries of state intervention in the religious sphere, based on the necessity of balancing freedom of conscience with national security. Drawing on the international standards of the Venice Commission and the OSCE/ODIHR policy guidance "Freedom of Religion or Belief and Security," the author argues that administrative restrictions must be based on the criteria of proportionality and pressing social need. Special attention is paid to a critical analysis of the "security trap" in national legislation: it is substantiated that restrictions on freedom of conscience in administrative practice should appeal to the protection of "public order" and the "rights of others," as the category of "national security" is not provided for in Article 9 of the ECHR as a legitimate ground for interference.

Concrete administrative and legal mechanisms for implementing the partnership are outlined, particularly in the institutionalization of military chaplaincy, volunteerism, and humanitarian activities. The events of December 2025 are analyzed as a critical stage in the implementation of Law No. 3894-IX, which marks the transition from monitoring to the judicial stage of protecting the constitutional order. In light of

the provisions of the European Commission Report dated November 4, 2025, emphasis is placed on the necessity of strict adherence to EU standards and the principle of proportionality during the enforcement of security norms. Based on the case law of the ECHR, proposals for improving national legislation are formulated, specifically the introduction of the "administrative separation" procedure and the "three-step test" for acts of the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience (DESS). The paper concludes that transparency of administrative procedures and judicial control based on the "beyond reasonable doubt" standard are key to the legitimacy of the Ukrainian model of state-church partnership within the international legal framework.

Keywords: state-church partnership, national security, administrative and legal regulation, sacred citizenship, DESS, freedom of conscience, ECHR, OSCE/ODIHR, military chaplaincy, constitutional order, European Commission.

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни в релігійній сфері України, спровоковані реаліями війни, зумовлюють докорінне переосмислення «релігійності» як стратегічного чинника виживання нації, де акцент зміщується на категорії гідності, пам’яті та відповідальності. Соціальна функція релігії еволюціонує у формат «нової благодійності», де служіння Богу ототожнюється зі служінням народу через активне волонтерство та порятунок постраждалих, що виводить релігійні громади у широку публічну площину. У цьому процесі межа між моральним та політичним розмивається, а сакральний простір виходить за межі храмових стін, переміщуючись в окопи та укриття, що закладає підвалини «сакральної громадянськість» та позаконфесійної «теології відповідальності». Подібна динаміка не лише формує нову модель державно-церковного партнерства, а й породжує низку складних дилем, серед яких найгострішими стають пошук балансу між релігійною свободою та національною безпекою, подолання ризиків надмірної ідеологізації віри та запобігання пропагандистській інструменталізації свободи совісті. Зазначені трансформації актуалізують низку проблемних питань, що лежать у площині адміністративно-правового регулювання та потребують наукового переосмислення:

По-перше, спостерігається певна інституційна криза: застарілі правові механізми, побудовані на класичній концепції суворого відокремлення церкви від держави, виявляються недостатніми в умовах, коли релігійні організації стають стратегічними суб’єктами у секторах національної безпеки та соціального захисту.

По-друге, виникає гостра потреба у нових юридичних дефініціях. Процес переходу сакрального простору «в окопи та укриття» вимагає чіткого законодавчого закріплення статусу військового капеланства, волонтерських центрів при релігійних громадах та їхньої взаємодії з органами державної влади.

По-третє, ключовим викликом є забезпечення правової визначеності. В умовах збройної агресії держава змушена застосовувати адміністративні

інструменти втручання у релігійну сферу задля захисту національних інтересів. Проте таке втручання має відбуватися виключно у межах міжнародних стандартів, зокрема Керівних принципів ОБСЄ/БДІПЛ [1], що потребує розробки збалансованої моделі, здатної захистити як державну безпеку, так і фундаментальне право на свободу совісті».

Європейський вектор розвитку України зумовлює необхідність переосмислення традиційних моделей державно-церковних відносин. Європейський вектор розвитку України зумовлює необхідність переосмислення традиційних моделей державно-церковних відносин. Особливої ваги цей процес набуває у контексті оприлюдненого 4 листопада 2025 року Звіту Європейської Комісії [2], де наголошується, що подальша інтеграція України прямо залежить від здатності забезпечити повну відповідність адміністративної практики у релігійній сфері стандартам ЄСПЛ.

Отже, сучасний етап розвитку української державності характеризується трансформацією моделей взаємодії між державою та релігійними організаціями. В умовах воєнного стану та суспільних криз зростає роль релігійних спільнот як суб'єктів соціальної солідарності, що актуалізує потребу в науковому осмисленні партнерської моделі державно-церковних відносин у адміністративно-правовій парадигмі «Партнерство та безпека»:

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий дискурс щодо свободи совісті та взаємодії держави й релігійних організацій в умовах війни сформований за кількома ключовими напрямами, що дозволяють комплексно оцінити безпекові та соціальні виклики:

Праці Ю. Мех, І. Георгієвського, І. Ігнатченко, І. Маслової, І. Костенко [3], а також І. Верховод, Р. Олексенка, О. Рацула та Н. Кушнір [4] заклали теоретичну базу для розуміння публічно-приватного партнерства в секторі безпеки та ролі соціальних комунікацій у розвитку суспільної сфери. Ці автори займалися дослідженням адаптації державних механізмів до екзистенційних загроз (пандемії та збройної агресії), що дозволяє сьогодні інтерпретувати державно-церковні відносини не як нагляд, а як стратегічну взаємодію задля стійкості держав.

Роботи А. Колодного, Л. Филипович та О. Коваленко документують релігійні переслідування на окупованих територіях, створюючи базу для аналізу безпекових загроз та документування злочинів проти свободи совісті. Я. Ювсечко та В. Титаренко досліджують трансформацію релігійного ландшафту України під впливом воєнних дій та виклики, що постають перед конфесійними меншинами в умовах консолідації суспільства. Ю. Єнакаке, А. Марчишак та О. Бучма окреслюють правовий баланс між фундаментальними правами людини та вимогами національної безпеки, що є критично важливим для адміністративної практики.

М. Нестерова та В. Василенко аналізують зміну етичних сенсів свободи віросповідання та трансформацію суспільної моралі в умовах війни. С. Одак та

В. Туренко пропонують моделі постконфліктного врегулювання, спираючись на стандарти ОБСЄ та досвід Балканського регіону.

Зазначений масив досліджень підкреслює, що питання свободи совісті у 2025 році остаточно перейшло з суто релігієзнавчої площини у сферу національної безпеки та адміністративного права. Проте складність правозастосування Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (далі – Закон № 3894-IX) [5] та нові вимоги Європейської Комісії [2] потребують подальших досліджень для пошуку збалансованих рішень.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка концептуальних засад нової моделі державно-церковних відносин — **«партнерство і безпека»** — через призму адміністративно-правового регулювання. Ця модель розглядає безпеку не як вузьку державну прерогативу, а як спільну цінність, що об'єднує зусилля державних органів та релігійних організацій задля стійкості суспільства.

Для досягнення цієї мети передбачається вирішення таких завдань: (1) Проаналізувати вплив воєнних дій на трансформацію релігійної свідомості та соціальної місії церкви в Україні. (2) Визначити правові межі втручання держави у релігійну сферу в контексті забезпечення національної безпеки, спираючись на міжнародні стандарти Венеційської комісії та Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі — ОБСЄ), зокрема через аналіз положень Посібника Бюро з демократичних інститутів і прав людини (далі — БДІПЛ) «Свобода релігії чи переконань та безпека: Посібник із питань політики»[1]. (3) Окреслити адміністративно-правові механізми реалізації державно-церковного партнерства, зокрема у сфері військового капеланства та гуманітарної діяльності. (4) Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства для балансування інтересів свободи совісті та державної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма взаємодії держави та релігійних організацій в Україні трансформується від традиційної наглядово-адміністративної моделі до стратегічного партнерства. Як зазначає Голова Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС) Віктор Єленський, тридесятилітній досвід України доводить можливість формування моделі, що відповідає літері міжнародного права навіть в умовах екзистенційних викликів [6, с. 29]. Під час виступів на профільних заходах ДЕСС у 2025 році ним було акцентовано, що українська модель історично базується на рівності спільнот та відсутності домінування, що дозволило уникнути глибоких міжрелігійних конфліктів.

Важливим етапом реалізації парадигми «партнерство і безпека» стало впровадження норм Закону № 3894-IX, що передбачає проведення інвентаризації активів, релігієзнавчу експертизу статутних документів, фіксацію зв'язків із релігійними центрами в державі-агресорі та розробку чітких процедур правового реагування на виявлені порушення. Метою такої імплементації є не репресивне втручання у внутрішнє життя громад, а забезпечення прозорості, правової

визначеності та запобігання інструменталізації релігійних каналів для зовнішнього впливу. Водночас процес практичного втілення цих норм висвітлив низку гострих викликів: складність проведення фахових експертиз, необхідність удосконалення правил бронювання священнослужителів та делікатність питання використання культового майна, де повернення об'єктів у державну власність має відбуватися без ознак реквізиції, сприяючи спільним інтересам стійкості суспільства. Поряд із цим, інституційні перешкоди на місцевому рівні, такі як дефіцит кваліфікованих кадрів, бюрократичні затримки та складнощі з реєстрацією майнових прав у державних реєстрах, створюють додаткову напруженість у державно-конфесійних відносинах.

Зазначений комплекс проблемних аспектів, що виникають на перетині безпекових вимог та релігійної свободи, потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень для пошуку збалансованих адміністративно-правових рішень.

Нова філософія партнерства, що кристалізувалася після 2022 року, наповнює принцип відокремлення новим змістом — моделлю «нейтральної, але кооперативної держави» (neutral but cooperative state). Адміністративно-правове впровадження моделі «партнерство і безпека» ґрунтується на чотирьох фундаментальних опорах, підкріплених міжнародними актами: (1) Справедливий баланс та пропорційність: Будь-які обмеження прав з міркувань безпеки повинні мати легітимну мету та бути пропорційними загрозам. Це корелює з Висновком Венеційської комісії CDL-AD (2014)051 (пропорційність обмежень прав) [7] та статтею 9 Європейської конвенції з прав людини (фундамент свободи совісті), що визначають межі державного втручання у демократичному суспільстві [8]. (2) Нейтральність і правосуб’єктність: Держава зобов’язана залишатися неупередженою, одночасно сприяючи громадам у набутті офіційного статусу для ефективної соціальної діяльності. Цей принцип закріплений у Керівних принципах ОБСЄ/БДІПЛ (2014) (стандарти правосуб’єктності громад) [9] та підтверджений у справі ЄСПЛ Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova (захист автономії громад) [10]. (3) Захист духовного суверенітету та безпеки: Свобода релігії не є абсолютною, якщо вона використовується для підриву публічного порядку.

Посібник ОБСЄ/БДІПЛ «Свобода релігії та безпека» (2019) (баланс прав і безпеки) [1] та Протокол № 12 до ЄКПЛ (заборона будь-якої дискримінації) [11] дозволяють державі вживати заходів проти зовнішньої інструменталізації релігійних структур, за умови дотримання принципу рівності перед законом. (4) Автономія та спільна відповідальність: Релігійні організації визнаються автономними суб'єктами, що несуть підвищену суспільну відповідальність. Це випливає з практики ЄСПЛ, зокрема справи Kokkinakis v. Greece (межі державного втручання), яка наголошує, що партнерство передбачає повагу до внутрішніх настанов громад, поки вони не загрожують правам інших осіб чи безпеці суспільства [12].

Нова парадигма партнерства базується на системному прочитанні статей 24, 34 та 35 Конституції України (далі – КУ) у світлі Віденської декларації ООН (1993), яка проголошує універсальність та неподільність усіх прав людини [13].

У контексті адміністративно-правового регулювання ключовим є розмежування двох вимірів свободи совісті: (1) Внутрішня свобода (*forum internum*): Свобода мати, приймати або змінювати релігію чи переконання на власний вибір. Відповідно до ст. 18 МПГПП [14] та ст. 9 ЄКПЛ [11], цей вимір є абсолютним. Він не підлягає жодним обмеженням навіть в умовах війни, оскільки є частиною невід'ємного права на свободу думки (що корелюється зі ст. 64 Конституції України). (2) Зовнішня свобода (*forum externum*): Свобода сповідувати релігію через обряди, викладання та практику. Саме тут виникає правова колізія: ст. 35 КУ, на відміну від ст. 34 КУ, не містить прямої підстави для обмежень у вигляді «інтересів національної безпеки», згадуючи лише «громадський порядок, здоров'я та мораль».

Адміністративно-правовий аспект пропонованої моделі дає змогу подолати цю неузгодженість та вирішити дилему у моделі «Партнерство і безпека» через концепцію «взаємозалежного характеру свобод»: (а) свобода релігії (*forum externum*) не існує ізольовано від свободи зібрань та об'єднань; (б) оскільки релігійна діяльність здійснюється у публічному просторі через організації, вона підпадає під загальні вимоги національної безпеки, передбачені для всіх юридичних осіб.

Отже, обмеження у сфері державно-конфесійних відносин є допустимими лише для зовнішніх проявів діяльності (*forum externum*), якщо вони загрожують безпеці держави, при повному збереженні абсолютного імунітету внутрішньої віри (*forum internum*). Проте, як підкреслено у Звіті Єврокомісії 2025 року, цей баланс порушується у питаннях реалізації права на відмову від військової служби з міркувань совісті. Вимога ЄС полягає у впровадженні ефективних гарантій для осіб-об'єктів (conscientious objectors) навіть в умовах війни, що вимагає від української адміністративної системи розробки чітких механізмів, які б не допускали безпідставного притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності [2]

Аналіз світового досвіду дозволяє виділити три основні варіації моделі відокремлення: (1) Жорстка лаїцистська (Франція, Туреччина), де релігія повністю витіснена з публічного простору; (2) Кооперaційна (Німеччина, Австрія), що передбачає фінансову та правову підтримку традиційних конфесій; (3) Гібридна або перехідна (Латвія, Естонія), де при формальному відокремленні існують спеціальні закони про окремі релігійні організації.

Україна, спираючись на досвід 19 європейських країн, де відокремлення не означає антагонізму, формує власний унікальний шлях. На відміну від декларативних моделей (наприклад, рф), де «світськість» часто слугує лише прикриттям для політичного контролю та придушення свободи совісті, українська модель базується на реальному паритеті та захисті духовного

суверенітету. Цей процес потребує закріплення на законодавчому рівні — через заяву Верховної Ради про остаточний перехід до моделі партнерства та внесення змін до Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» [15]. Це дозволить поглибити взаємодію в гуманітарній, капеланській та освітній сферах.

У цьому контексті ми пропонуємо запровадити авторське поняття «сакральної громадянськості» як свідомого поєднання релігійної ідентичності з активною громадянською відповідальністю, при якому релігійні цінності стають етичним фундаментом для служіння народу, а виконання громадянського обов'язку (захист держави, волонтерство) набуває ознак священного чину.

Концепція «сакральної громадянськості» знаходить своє відображення у стратегічних ініціативах держави. Зокрема, у Плані внутрішньої стійкості України (листопад 2024 р.) Президент В. Зеленський наголосив, що за умови збереження світського характеру державних інституцій, партнерство між державою та релігійними спільнотами є необхідним для зміцнення "духовної незалежності" та соціальної роботи. Особлива роль у цій моделі відводиться Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) як платформі для інституційного діалогу. Такий підхід підтверджує, що нова парадигма "партнерство і безпека" базується не на державному диктаті, а на синергії зусиль задля національної стійкості» [16]. Ця модель доводить, що відокремлення церкви від держави не означає її ізоляцію від суспільства. Навпаки, у кризових умовах релігійна спільнота стає не об'єктом адміністративного нагляду, а фундаментом соціальної стійкості та національної безпеки.

Впровадження моделі «партнерство і безпека» вимагає від українського законодавця філігранної юридичної точності. Ключова дилема полягає в тому, що на відміну від свободи слова (ст. 34 КУ) чи зборів, стаття 35 Конституції України та стаття 9 ЄКПЛ не містять «національної безпеки» як легітимної підстави для обмеження свободи релігії.

Це підтверджується фундаментальними міжнародними стандартами: (1) Сиракузькі принципи (ООН, 1984): встановлюють, що національна безпека не може бути універсальним виправданням для обмеження прав, якщо немає безпосередньої загрози територіальній цілісності чи незалежності [17]; (2) Загальний коментар №22 Комітету ООН з прав людини [18]: наголошує, що перелік підстав для обмеження свободи совісті є вичерпним, і «національна безпека» до нього не входить.

Вирішальне значення для досліджуваної моделі має прецедентна практика ЄСПЛ, зокрема справа «Нолан та К. проти Росії» (2009). У цьому рішенні Суд прямо заявив: відсутність згадки про «національну безпеку» у ст. 9 ЄКПЛ не є випадковою; вона відображає особливу цінність релігійного плюралізму. Таким чином, держава не має права використовувати «нацбезпеку» як самостійний адміністративний інструмент для тиску на релігійні громади [19].

З огляду на це, запропонована модель «партнерство і безпека» в українських реаліях має базуватися не на абстрактному державному інтересі, а

на доведенні загрози: (а) Громадській безпеці (public safety): захист життя та здоров'я громадян від реальних злочинних посягань; (б) Правам і свободам інших осіб: захист від ворожої пропаганди та розпалювання ворожнечі, що підриває соціальну єдність.

Такий підхід дозволяє державі ефективно протидіяти гібридним загрозам (як-от інструменталізація релігії агресором), залишаючись у межах правового поля ЄСПЛ. Як демонструє справа «Свято-Михайлівська парафія проти України» (2007), будь-яке втручання має бути обґрунтоване конкретними фактами, де роль держави зводиться до «нейтрального та неупередженого організатора», що забезпечує безпеку без порушення внутрішньої свободи (forum internum) [20].

Попри очевидну стратегічну доцільність, модель «партнерство і безпека» містить низку адміністративно-правових викликів, які за відсутності чітких запобіжників можуть призвести до порушення міжнародних зобов'язань України. У цьому контексті критично важливим є врахування таких аспектів: (1) усунення дефініційної пастки щодо категорії «національна безпека», оскільки, як засвідчила справа «Нолан та К. проти Росії» , відсутність цього терміну у ст. 9 Конвенції є свідомим вибором розробників, що змушує адміністративні органи апелювати виключно до «громадської безпеки» (public safety) або «запобігання злочинам» задля збереження конвенційної легітимності [19]; (2) дотримання балансу між індивідуальною та колективною відповідальністю, що вимагає чіткого розмежування протиправних дій окремих кліриків (зокрема колабораціонізму) від діяльності релігійної організації як юридичної особи, санкції проти якої, згідно з позицією ЄСПЛ, є пропорційними лише за умови доведення системного або статутного характеру підривної діяльності; (3) недопущення перетворення держави на «теологічного арбітра», адже практика у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України» прямо забороняє органам влади оцінювати легітурність релігійних вірувань чи канонічного права, вимагаючи, щоб аналіз зв'язків із центром у державі-агресорі базувався не на теологічній експертизі, а на доведенні конкретних фактів загрози громадському порядку[20].

Таким чином, модель «партнерство і безпека» є ефективною лише тоді, коли вона діє як система взаємних гарантій: держава гарантує автономію громади (forum internum), а громада гарантує дотримання громадського порядку (forum externum). Будь-яке відхилення від цього балансу в бік «безпеки держави» як абстракції ставить під загрозу демократичний характер релігійної політики України.

Для того щоб запропонована модель «партнерство і безпека» вистояла у міжнародних судових інстанціях, зокрема в ЄСПЛ, її адміністративно-правовий зміст має пройти докорінну трансформацію від захисту абстрактної «безпеки держави» до захисту прав людини та громадського порядку. Ця зміна правової парадигми передбачає: (а) перехід до фактологічного контролю, за якого будь-які адміністративні та обмежувальні заходи з боку держави ґрунтуються не на

формальній «належності до певної структури» чи її канонічному статусі, а на конкретних, належним чином задокументованих адміністративних або кримінальних правопорушеннях; (б) персоніфікацію відповідальності, що вимагає від держави здатності чітко розділяти інституційну свободу віросповідання та індивідуальну відповідальність конкретних осіб, виступаючи гарантом законності, де санкції є виключно наслідком доведених дій, що загрожують громадській безпеці, а не превентивним заходом проти «підозрілих» організацій; (в) сувору юридичну верифікацію, у межах якої будь-яке втручання повинно проходити крізь «трискладовий тест» ЄСПЛ на предмет його законності, наявності легітимної мети (зокрема захисту прав і свобод інших осіб) та необхідності у демократичному суспільстві. Лише за таких умов сакральна громадянськість стане дієвим інструментом національної стійкості, де релігійна свобода і безпека суспільства не вступають у конфлікт, а стають взаємодоповнювальними гарантіями демократичного розвитку України.

Однак перетворення цієї теоретичної моделі на життєздатний правовий механізм потребує чіткої інституційної рамки, де головна роль у моніторингу та забезпеченні балансу інтересів відводиться профільному державному органу.

Впровадження нової парадигми діяльності Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) в умовах безпекових викликів грудня 2025 року переносить центр тяжіння з адміністративних кабінетів до залів судових засідань. Саме адміністративна юстиція має стати тим фільтром, що трансформує політичну доцільність у правову визначеність. Особливої ваги цей процес набуває у зв’язку зі спливом 9 грудня 2025 року дев’ятимісячного терміну, передбаченого Прикінцевими та перехідними положеннями Закону № 3894-IX. Завершення цього періоду фактично запускає механізм судової перевірки дотримання вимог статті 3 щодо заборони діяльності релігійних організацій, афілійованих із центрами впливу в державі-агресорі. Відтак, саме через інструментарій адміністративного судочинства держава має довести обґрунтованість своїх безпекових обмежень, забезпечуючи правову легітимність захисту конституційного ладу

У системі судового фільтра, що покликаний забезпечити баланс інтересів у державно-церковних відносинах, центральне місце посідає принцип процесуальної чистоти, згідно з яким українські суди при розгляді позовів ДЕСС мають керуватися не абстрактною презумпцією державної доцільності, а суворим стандартом «нагальної суспільної потреби» (pressing social need). У межах забезпечення належної правової процедури (due process) тягар доказування наявності реальної загрози покладається виключно на ДЕСС як ініціатора обмеження. При цьому судова практика має орієнтуватися на прецедентну позицію ЄСПЛ у справі «Нолан та К. проти Росії», вимагаючи від суб’єкта владних повноважень не суб’єктивних теологічних трактувань канонічних текстів, а верифікованих доказів фактичного адміністративного керування релігійною організацією з боку держави-агресора.

У цьому контексті особливої ваги набуває статус релігієзнавчої експертизи, яка за жодних обставин не може мати для адміністративного суду наперед встановленої сили чи статусу «істини в останній інстанції». Суд зобов'язаний оцінювати її лише як один із доказів у сукупності з фактами конкретних правопорушень, уникаючи ризиків «шаблонного правосуддя». Більше того, з погляду адміністративного судочинства, критично важливою є теза про неприпустимість процесуального дуалізму: оскільки ДЕСС виступає у справі позивачем як суб'єкт владних повноважень, вона не може одночасно перебирати на себе роль іншого учасника процесу — експерта. Таке поєднання функцій «позивача – субєкта владних повноважень» та «експерта, що надає висновок» у межах однієї структури суперечить принципу змагальності сторін та неупередженості, адже орган, що ініціює втручання, не може бути джерелом експертної істини для обґрунтування власного ж позову.

Орієнтиром для розбудови легітимної моделі партнерства слугує стала практика ЄСПЛ, зокрема у справах Kokkinakis v. Greece та Hasan and Chaush v. Bulgaria, де Суд чітко визначив роль держави як «нейтрального організатора», а не «теологічного арбітра», що в українському контексті зумовлює потребу в: (1) дотриманні справедливого балансу, за якого обмеження свободи віросповідання за ст. 35 Конституції України мають апелювати виключно до захисту громадського порядку та прав інших осіб, уникаючи використання абстрактної категорії «національна безпека», яка не передбачена ст. 9 ЄКПЛ як легітимна підстава втручання; (2) визнанні неприпустимості колективної провини, оскільки, згідно з позицією у справі Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova, санкції проти громади за дії окремих кліриків є непропорційними без доведення системної інституційної залученості всієї організації до протиправної діяльності; (3) гарантуванні захисту майна та правового статусу, враховуючи висновки справи Magyar Keresztény Mennonita Egyesület v. Hungary про те, що позбавлення статусу юридичної особи є «цивільною смертю», що зобов'язує суди надавати громадам реальну можливість для «адміністративної сепарації» та добровільного виправлення статутних документів до моменту винесення остаточного судового вердикту.

На основі аналізу практики ЄСПЛ та стандартів ОБСЄ, з метою мінімізації ризиків порушення фундаментальних прав під час реалізації Закону № 3894-IX, пропонується імплементація ряду правових інструментів, що забезпечать життєздатність моделі «партнерство і безпека».

Першочерговим кроком має стати запровадження «триступеневого тесту» як обов'язкового стандарту для кожного індивідуального акта ДЕСС та подальшого судового рішення.

Це передбачає суворе письмове обґрунтування втручання за критеріями законності (наявність чіткої норми права), легітимної мети (доведення загрози саме громадській безпеці чи правам інших осіб, а не абстрактним державним інтересам) та необхідності у демократичному суспільстві, що вимагає підтверд-

ження пропорційності заходу та неможливості досягнення мети менш обтяжливими санкціями.

Паралельно з цим необхідно законодавчо закріпити процедуру «адміністративної сепарації». Цей алгоритм має стати шляхом «правового очищення» для релігійних громад, щодо яких виявлено ознаки афілійованості з агресором, надаючи їм реальну можливість розірвати адміністративні зв'язки без примусової ліквідації. Процедура має включати чіткий перелік кроків для зміни статуту, надання визначеного перехідного періоду для приведення діяльності у відповідність до закону, а також гарантії збереження майна та юридичного статусу за умови успішного проходження підсумкового аудиту ДЕСС.

Нарешті, для остаточного утвердження моделі сакральної громадянськості та запобігання поразкам у міжнародних судах, процес ліквідації релігійних організацій повинен спиратися на найвищий стандарт доказування — «поза розумним сумнівом». Тільки поєднання прозорого адміністративного алгоритму із суворим судовим контролем дозволить перетворити безпекові обмеження на інструмент захисту демократичного ладу, що відповідає європейському правовому полю.

Модель «партнерство і безпека» буде легітимною лише тоді, коли безпека реалізується через прозору процедуру. Україна має захищати не «державу» від «церкви», а суспільство від конкретних правопорушень, зберігаючи абсолютну свободу forum internum недоторканною. Перехід до нової парадигми «партнерство і безпека» вимагає не лише політичної волі, а й суворого дотримання міжнародно-правових критеріїв обмеження прав людини. Згідно з Посібником ОБСЄ/БДІПЛ «Свобода релігії чи переконань та безпека», будь-яке адміністративне втручання держави у діяльність релігійних організацій має відповідати сукупному тесту з чотирьох критеріїв: (1) Законність (Legal Basis): Обмеження повинно мати чітку правову основу. У вітчизняному контексті це Закон № 3894-IX, який має бути доступним і передбачуваним, щоб релігійна спільнота могла чітко усвідомлювати правові наслідки своєї діяльності. (2) Легітимна мета (Legitimate Aim): Втручання можливе виключно заради захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я, моралі або прав інших осіб. Важливо підкреслити, що ОБСЄ розглядає цей перелік як вичерпний. Отже, «національна безпека» як абстрактна підстава має застосовуватися вкрай обережно, поступаючись конкретизованій категорії «громадська безпека» .(3) Необхідність та пропорційність (Necessity and Proportionality): Обмеження має відповідати «нагальній суспільній потребі», а державні органи зобов'язані обирати найменш обтяжливий засіб (least restrictive measure). Якщо загрозу безпеці можна нівелювати через індивідуальну відповідальність окремих осіб або зміну статутних документів, повна ліквідація релігійної організації буде визнана непропорційним заходом. (4) Відсутність дискримінації (Non-discrimination): Заходи правового регулювання та контролю не можуть бути спрямовані проти конкретної конфесії за ознакою її віровчення чи переконань [1, с.18-20].

У звязку із зазначеним практичній площині пропонуємо «Адміністративний алгоритм перевірки правомірності втручання», що в умовах грудня 2025 року переводить реалізацію Закону № 3894-IX із фази моніторингу до етапу судового доказування. Ключовим завданням держави стає обґрунтування пропорційності санкцій як «останнього засобу» (ultima ratio), що потребує одночасної правової регламентації таких сфер партнерства, як військове капеланство, волонтерська та гуманітарна діяльність, де релігійні організації діють як суб'єкти національної стійкості.

Таким чином, модель «партнерство і безпека» буде легітимною лише тоді, коли безпека реалізується через таку прозору процедуру. Україна має захищати не «державу» від «церкви», а суспільство від конкретних правопорушень, зберігаючи абсолютну свободу forum internum недоторканною. Саме такий підхід, заснований на стандартах ОБСЄ та ЄСПЛ, дозволить забезпечити духовний суверенітет без порушення фундаментальних прав людини.

Партнерство — це не привілей Церкви і не втручання держави у віру. Це модель, де релігійні організації стають суб'єктами національної стійкості (гуманітарними хабами та моральними опорами), а держава виконує роль нейтрального арбітра, який через прозорі адміністративні процедури захищає суспільство від ворожих впливів, не порушуючи абсолютну свободу совісті.

Висновки. У результаті проведеного дослідження, спрямованого на теоретичне обґрунтування нової моделі державно-церковних відносин — «партнерство і безпека», зроблено такі висновки відповідно до поставлених завдань:

(1) Доведено, що воєнні дії стали каталізатором переходу від пасивного співіснування до активної соціальної місії релігійних організацій. Обґрунтовано авторську концепцію «сакральної громадянськості», де релігійна ідентичність інтегрується в систему національного спротиву. Це перетворює церкву з об'єкта нагляду на автономний центр суспільної стійкості, що реалізує свою місію через гуманітарну допомогу та моральну підтримку населення.

(2) На основі аналізу Посібника ОБСЄ/БДІПЛ «Свобода релігії чи переконань та безпека» та стандартів Венеційської комісії визначено, що безпека є спільною цінністю, а не виключною прерогативою держави. Встановлено, що адміністративні обмеження мають ґрунтуватися на критеріях пропорційності та нагальної суспільної потреби. Доведено юридичну вразливість використання терміну «національна безпека» та необхідність апелювання виключно до категорій «громадської безпеки» та «права інших осіб».

(3) Окреслено практичні інструменти реалізації моделі партнерства, зокрема через інституціоналізацію військового капеланства та волонтерської діяльності. У контексті подій грудня 2025 року визначено, що діяльність ДЕСС повинна трансформуватися від загального моніторингу до чіткої адміністративної процедури, де будь-який припис про усунення порушень проходить «триступеневий тест» (законність, легітимна мета, необхідність у демократичному суспільстві).

(4) З метою балансування інтересів свободи совісті та державної стійкості сформульовано пропозиції de lege ferenda: (а) законодавче закріплення механізму «адміністративної сепарації», що дозволяє громадам легально розривати зв'язки з центрами впливу в РФ; (б) встановлення в адміністративному судочинстві стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у справах про припинення діяльності релігійних організацій, де релігієзнавча експертиза є лише одним із доказів у сукупності з фактами загрози конституційному ладу.

Теоретично обґрунтована модель «партнерство і безпека» пропонує парадигму, де держава виступає нейтральним гарантом правопорядку, а релігійні організації — надійними суб'єктами національної безпеки. Така взаємодія забезпечує стійкість суспільства до гібридних загроз, зберігаючи при цьому недоторканність свободи віри (forum internum) та відповідність міжнародним зобов'язанням України.

Література:

1. Свобода релігії чи переконань та безпека: посібник із питань політики / Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ). Варшава, 2023. 79 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/538080.pdf (дата звернення: 31.12.2025).

2. Ukraine 2025 Report: Commission Staff Working Document (SWD(2025) 759 final) / European Commission. Brussels, 2025. 104 p. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf (дата звернення: 31.12.2025).

3. Public-Private Partnership in the Security Sector: Updating in the Conditions of Counteracting the COVID-19 and Armed Aggression in Eastern Ukraine / Y. Mekh, I. Georgiievskyi, I. Ignatchenko et al. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2021. Vol. 13, no. 37. P. 347–361. DOI: 10.46925//rdluz.37.22. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluz/article/view/38061/42036 (дата звернення: 31.12.2025).

4. Social Communications and Their Role in the Development of the Social Sphere / I. Verkhovod, R. Oleksenko, O. Ratsul et al. *Review of Economics and Finance*. 2023. Vol. 21, iss. 1. P. 836–843. URL: https://refpress.org/ref-vol21-a91/ (дата звернення: 31.12.2025).

5. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій : Закон України від 20.08.2024 р. № 3894-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20 (дата звернення: 31.12.2025).

6. . Єленський В. Між релігійною свободою і національною безпекою: Документ ОБСЄ «Свобода релігії або переконань та безпека» в західному, російському та українському контекстах. *Релігієзнавчі студії*. 2023. № 9. С. 111–125. URL: https://uars.info/index.php/rs/article/view/2134 (дата звернення: 31.12.2025).

7. Спільний висновок щодо проєкту закону № 8371 про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій : Висновок Венеційської комісії № CDL-AD(2023)039 / Європейська комісія «За демократію через право». Страсбург, 2023. 38 с. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)039-ukr (дата звернення: 31.12.2025).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (31.12.2025).

9. Керівні принципи щодо правосуб'єктності релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання / БДІПЛ ОБСЄ, Венеційська комісія. Варшава, 2014. 44 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/4/139366.pdf (дата звернення: 31.12.2025).

10. Справа «Православна церква Бессарабії та інші проти Молдови» (Case of Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova) : Рішення ЄСПЛ від 13 груд. 2001 р. (заява № 45701/99). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59985 (дата звернення: 31.12.2025).

11. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS № 177): міжнародний документ від 04.11.2000 р. / Рада Європи. URL: https://rm.coe.int/1680080622 (дата звернення: 31.12.2025).

12. Справа «Коккінакіс проти Греції» (Case of Kokkinakis v. Greece): Рішення ЄСПЛ від 25 трав. 1993 р. (заява № 14307/88). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827 (дата звернення: 31.12.2025).

13. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин : прийнята Резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/994_189 (дата звернення: 31.12.2025).

14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. *Treaty Series*. 1976. Vol. 999. P. 171. URL: https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf (дата звернення: 31.12.2025).

15. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12 (дата звернення: 31.12.2025).

16. Зеленський В. О. Ми маємо не допустити, щоб хтось у світі засумнівався у стійкості всієї України — Щорічне Послання Президента до Верховної Ради : виступ Президента України у Верховній Раді України 19 листоп. 2024 р. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-ne-dopustiti-shob-htos-u-sviti-zasumnivavsya-u-sti-94497

17. Сиракузькі принципи про положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосуються обмеження та відступу від зобов'язань : документ ООН E/CN.4/1985/4 від 28 верес. 1984 р. URL: https://undocs.org/en/E/CN.4/1985/4 (дата звернення: 31.12.2025).

18. Комітет з прав людини ООН. *General comment No. 22 (48) (article 18), Freedom of thought, conscience or religion* / UN Human Rights Committee; 30 Jul. 1993. — URL: https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375 (дата звернення: 31.12.2025)

19. Справа «Нолан та К. проти Росії» : рішення Європ. суду з прав людини від 12 лют. 2009 р. (заява № 2698/02). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91302 (дата звернення: 31.12.2025).

20. Справа «Свято-Михайлівська Парафія проти України» (Заява № 77703/01): Рішення; Європейський суд з прав людини; 14.06.2007 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_254 (звернення: 31.12.2025 р.).

21. Європейський суд з прав людини. *Magyar Keresztény Mennonita Egyesület and Others v. Hungary* (заяви № 70945/11 та ін.), рішення 08 квітня 2014 р. HUDOC: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142196 (дата звернення: 31.12.2025)

References:

1. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2023). *Свобода релігії чи переконань та безпека: посібник із питань політики* [*Freedom of religion or belief and security: Policy guidance*]. OSCE/ODIHR. Retrieved December 31, 2025, from https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/538080.pdf

2. European Commission. (2025). *Ukraine 2025 report* (Commission Staff Working Document SWD(2025) 759 final). Retrieved December 31, 2025, from https://enlargement.ec.

europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

3. Mekh, Y., Georgiievskyi, I., Ignatchenko, I., Maslova, I., & Kostenko, I. (2021). Public-private partnership in the security sector: Updating in the conditions of counteracting the COVID-19 and armed aggression in eastern Ukraine. *Revista de la Universidad del Zulia*, *13*(37), 347–361. https://doi.org/10.46925//rdluz.37.22

4. Verkhovod, I., Oleksenko, R., Ratsul, O., Kushnir, N., & Ihnatchenko, I. (2023). Social communications and their role in the development of the social sphere. *Review of Economics and Finance*, *21*(1), 836–843. https://refpress.org/ref-vol21-a91/

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 20.08.2024 No. 3894-IX* [On the protection of the constitutional order in the sphere of activities of religious organizations: Law of Ukraine dated August 20, 2024 No. 3894-IX]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20

6. Yelenskyi, V. (2023). *Mizh relihiinoiu svobodoiu i natsionalnoiu bezpekoiu: Dokument OBSYe «Svoboda relihii abo perekonan ta bezpeka» v zakhidnomu, rosiiskomu ta ukrainskomu kontekstakh* [Between religious freedom and national security: The OSCE Document "Freedom of Religion or Belief and Security" in Western, Russian, and Ukrainian contexts]. *Relihiieznavchi studii*, (9), 111–125. https://uars.info/index.php/rs/article/view/2134

7. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2023). *Spilnyi vysnovok shchodo proiektu zakonu No. 8371 pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti v Ukraini relihiinykh orhanizatsii* [Joint opinion on the draft law No. 8371 on amendments to some laws of Ukraine regarding the activities in Ukraine of religious organisations] (Opinion No. CDL-AD(2023)039). Council of Europe. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)039-e

8. Council of Europe. (1950, November 4). *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved December 31, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

9. OSCE/ODIHR & Venice Commission. (2014). *Kerivni pryntsypy shchodo pravosub-iektnosti relihiinykh hromad abo hromad, shcho spoviduiut pevni perekonannia* [Guidelines on the legal personality of religious or belief communities]. https://www.osce.org/files/f/documents/c/8/120534.pdf

10. European Court of Human Rights. (2001, December 13). *Case of Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova* (App. no. 45701/99). [Справа «Православна церква Бессарабії та інші проти Молдови»]. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59985

11. Council of Europe. (2000, November 4). *Protokol No. 12 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from https://rm.coe.int/1680080622

12. European Court of Human Rights. (1993, May 25). *Sprava «Kokkinakis proty Hretsii»* [Case of Kokkinakis v. Greece] (App. no. 14307/88). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827

13. United Nations. (1992, December 18). *Deklaratsiia pro prava osib, shcho nalezhat do natsionalnykh abo etnichnykh, relihiinykh ta movnykh menshyn* [Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities]. Retrieved from https://zakon.cc/law/document/read/994_189

14. United Nations General Assembly. (1966, December 16). *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava* [International Covenant on Civil and Political Rights]. *United Nations Treaty Series*, 999, 171. Retrieved December 31, 2025, from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991, April 23). *Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii* [On freedom of conscience and religious organizations]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12

16. Zelenskyi, V. O. (2024, November 19). *My maiemo ne dopustyty, shchob khtos u sviti zasumnivavsia u stiikosti vsiiei Ukrainy — Shchorichne Poslannia Prezydenta do Verkhovnoi Rady* [We must not allow anyone in the world to doubt the resilience of all of Ukraine — Annual Message of the President to the Verkhovna Rada]. Official website of the President of Ukraine. Retrieved December 31, 2025, from https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-ne-dopustiti-shob-htos-u-sviti-zasumnivavsya-u-sti-94497

17. UN Commission on Human Rights. (1984, September 28). *Syrakuzki pryntsypy pro polozhennia Mizhnarodnoho paktu pro hromadianski i politychni prava, shcho stosuiutsia obmezhennia ta vidstupu vid zoboviazan* [The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from https://www.refworld.org/docid/4672bc122.html

18. UN Human Rights Committee. (1993, July 30). *General comment No. 22 (48): Freedom of thought, conscience or religion (Article 18)* (CCPR/C/21/Rev.1/Add.4). United Nations. Retrieved December 31, 2025 , from https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375

19. European Court of Human Rights. (2009, February 12). *Sprava «Nolan ta K. proty Rosii»* [Case of Nolan and K. v. Russia] (App. no. 2698/02). Retrieved December 31, 2025, from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91302

20. European Court of Human Rights. (2007, June 14). *Svyato-Mykhailivska Parafia v. Ukraine* (Application No. 77703/01) [Decision]. Retrieved December 31, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/go/974_254

21. European Court of Human Rights. (2014, April 8). *Magyar Keresztény Mennonita Egyesület and Others v. Hungary* (Nos. 70945/11 et al.). ECHR. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142196 (Retrieved December 31, 2025).

УДК 342(7); 347.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2312-2320

Карпінська Наталія Володимирівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки Україна, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0001-9658-3623

Ленгер Яна Іванівна доктор юридичних наук**,** професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0003-2666-9709

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Анотація. У статті досліджується еволюція концепції доступу до правосуддя та сучасні підходи до її забезпечення у правовій системі. Проаналізовано історію розвитку наукових досліджень у цій сфері, яка пройшла через кілька тематичних хвиль: від акценту на рівності доступу до юридичних послуг та подоланні структурних нерівностей у системі правосуддя до впровадження неформальних процедур врегулювання спорів, підвищення ефективності системи та зниження витрат, а також вивчення реальних юридичних потреб спільнот [1, 2]. Визначено, що сучасні підходи фокусуються не лише на забезпеченні формального доступу до правосуддя, а й на визначенні пріоритетів для задоволення фактичних потреб громад, зокрема уразливих категорій населення, включно з особами похилого віку, людьми з інвалідністю, жінками, дітьми та етнічними меншинами.

Наголошується на важливості інтеграції різних методологічних підходів для вивчення доступу до правосуддя, поєднуючи формально-юридичний аналіз, філософсько-правовий підхід та соціологічні методи [2, 3]. Світогляд і ціннісні орієнтири суб’єктів права, зокрема законодавців, суддів та правозастосовників, визначають процес правотворчості та реалізацію правосуддя, що підкреслює неминучий вплив соціальних, культурних і політичних чинників на доступ до правосуддя. Особлива увага приділена підходу, орієнтованому на права людини, який застосовує ПРООН, визначаючи доступ до правосуддя як здатність громадян звертатися та отримувати засоби правового захисту через формальні та неформальні інституції відповідно до стандартів у сфері прав людини [3]. Розглянуто ключові елементи такого підходу: визначення правоотримувачів та найбільш уразливих груп, ідентифікацію носіїв обов’язків, аналіз спроможності системи та розробку стратегій підвищення ефективності доступу до правосуддя.

Також проаналізовано міжнародні стандарти, зокрема Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю та її факультативний протокол (2006 р.), які гарантують рівний доступ до правосуддя для осіб з інвалідністю, забезпечують необхідні процедурні та вікові адаптації та передбачають підготовку персоналу правозастосовних органів [11].

У висновках підкреслено, що доступ до правосуддя є динамічним явищем, що змінюється під впливом соціальних, політичних та технологічних трансформацій. Ефективне забезпечення правосуддя вимагає комплексного підходу, інтеграції юридичних, філософських і соціологічних методів, врахування світоглядних та ціннісних засад суб'єктів права, а також дотримання міжнародних стандартів. Подальші дослідження мають зосередитися на впливі глобалізації, цифровізації та соціальних змін на трансформацію правової діяльності та потреби у правовому захисті громад.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, суд, права людини, право на захист, Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, правотворчість.

Karpinska Nataliia Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Justice and Law Enforcement, Lesya Ukrainka Volyn National University Ukraine, Lutsk, https://orcid.org/0000-0001-9658-3623

Lenher Yana Ivanivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, https://orcid.org/0000-0003-2666-9709

ACCESS TO JUSTICE: EVOLUTION OF CONCEPTS AND CURRENT APPROACHES

Abstract. The article examines the evolution of the concept of access to justice and contemporary approaches to ensuring it in the legal system. It analyzes the history of scientific research in this field, which has gone through several thematic waves: from an emphasis on equal access to legal services and overcoming structural inequalities in the justice system to the introduction of informal dispute resolution procedures, improving the efficiency of the system and reducing costs, as well as studying the real legal needs of communities [1, 2].

It has been determined that modern approaches focus not only on ensuring formal access to justice, but also on identifying priorities for meeting the actual needs of communities, in particular vulnerable groups, including the elderly, people with disabilities, women, children, and ethnic minorities.

The importance of integrating different methodological approaches to studying access to justice is emphasized, combining formal legal analysis, a philosophical-legal approach, and sociological methods [2, 3]. The worldview and values of legal actors, including legislators, judges, and law enforcement officials, determine the process of

lawmaking and the administration of justice, which underscores the inevitable influence of social, cultural, and political factors on access to justice.

Particular attention is paid to the human rights-based approach applied by UNDP, which defines access to justice as the ability of citizens to seek and obtain legal remedies through formal and informal institutions in accordance with human rights standards [3]. The key elements of this approach are considered: defining beneficiaries and the most vulnerable groups, identifying duty bearers, analyzing the capacity of the system, and developing strategies to improve access to justice.

It also analyzes international standards, in particular the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol (2006), which guarantee equal access to justice for persons with disabilities, provide for the necessary procedural and age-related adaptations, and provide for the training of law enforcement personnel [4].

The conclusions emphasize that access to justice is a dynamic phenomenon that changes under the influence of social, political, and technological transformations. Effective administration of justice requires a comprehensive approach, integration of legal, philosophical, and sociological methods, consideration of the worldview and values of legal subjects, and compliance with international standards. Further research should focus on the impact of globalization, digitalization, and social change on the transformation of legal activity and the need for legal protection of communities.

Keywords: justice, access to justice, court, human rights, right to defense, UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, lawmaking.

Постановка проблеми. Доступ до правосуддя є фундаментальною складовою забезпечення прав людини та функціонування правової системи держави. Сучасні дослідження в цій сфері демонструють поступову еволюцію підходів, що відображають соціальні, політичні та технологічні трансформації суспільства. Питання доступу до правосуддя стосується не лише формального забезпечення права на судовий захист, а й реальних юридичних потреб різних груп населення, зокрема вразливих категорій.

Аналіз основних підходів. С. Сейдж-Джейкобсон описує еволюцію досліджень у сфері доступу до правосуддя як послідовність тематичних хвиль. Перші хвилі зосереджували увагу на рівності доступу до юридичних послуг, подоланні структурних нерівностей у системі правосуддя, розвитку неформальних механізмів врегулювання спорів та підвищенні ефективності системи правосуддя. Кожна з цих хвиль «базувалася на універсалістських ідеалах» і «серед іншого спрямовувалася на вирівнювання стартових можливостей, зважаючи на вплив соціальної нерівності на доступ до існуючих інституцій правосуддя та усунення перешкод для отримання відповідних послуг» [1].

Згодом з’явилася так звана «п’ята хвиля», що зміщує фокус досліджень із нормативних уявлень про справедливість на реальні очікування та потреби спільноти щодо системи правосуддя. Основна увага цієї хвилі полягає в тому,

щоб визначити не лише, хто має доступ до правосуддя, а й який саме тип правосуддя слід пріоритетно забезпечити для задоволення юридичних потреб громад [4]. При цьому «юридичні потреби» не обмежуються лише тим, що спільнота вважає своїми бажаннями, а відображають комплексні запити щодо отримання реального правового захисту.

Бірнс та його колеги визначають доступ до правосуддя, або право на «доступ до справедливості», як «міжгалузеве право, що має розумітися та тлумачитися у взаємозв'язку з іншими принципами, такими як рівне визнання перед законом», яке «забезпечує та посилює інші права, зокрема право на охорону здоров'я, оскільки гарантує судовий та адміністративний захист цього права» [1].

Вони підкреслюють, що юридичні потреби пов'язані з доступом до правосуддя, проте не тотожні: особи потребують не самих юридичних послуг, а результатів, яких ці послуги дозволяють досягти — отримання правового захисту, примирення сторін або досягнення відчуття справедливості [4].

Мета дослідження полягає у виявленні еволюції концепції доступу до правосуддя та аналізі сучасних підходів до його забезпечення у правовій системі, зосередженні уваги на переході від формального розуміння доступу до правосуддя до орієнтації на реальні потреби людини, а також у з'ясуванні значення міжнародних стандартів у гарантуванні ефективного захисту прав, зокрема уразливих категорій населення.

Виклад основного матеріалу. Доступ до правосуддя з позиції прав людини, ПРООН визначає доступ до правосуддя як «здатність людей звертатися та отримувати засоби правового захисту через формальні або неформальні інституції правосуддя відповідно до стандартів у сфері прав людини» [5]. При цьому доступ до правосуддя «охоплює набагато більше, ніж покращення індивідуального доступу до судів або гарантування юридичного представництва … [і] … має визначатися у термінах забезпечення справедливих і рівних юридичних та судових результатів» [6, с. 115].

ПРООН наголошує, що підхід до доступу до правосуддя, базований на правах людини, включає:

a) аналіз безпосередніх та глибинних причин проблеми (наприклад, відсутність гарантій доступу або недостатні механізми забезпечення правосуддя);

b) визначення правоотримувачів, включаючи найуразливіші категорії населення (сільські громади, жінки, діти, особи з інвалідністю, люди похилого віку, етнічні меншини);

c) визначення носіїв обов'язків — інституцій, груп та лідерів громад, відповідальних за вирішення проблем;

d) оцінка та аналіз спроможності правоотримувачів заявляти свої права та носіїв обов'язків виконувати зобов'язання з подальшим використанням результатів для розробки стратегій розвитку спроможності [3].

Міжнародні стандарти, зокрема Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та її факультативний протокол (2006 р.), встановлюють спеціальні гарантії доступу до правосуддя. Стаття 13 Конвенції передбачає:

Держави-учасниці забезпечують ефективний доступ до правосуддя для осіб з інвалідністю на рівних засадах з іншими, зокрема через процедурні та вікові адаптації, для сприяння їхній участі у всіх судових процесах, включаючи слідчі та попередні етапи.

Держави-учасниці сприяють належній підготовці осіб, які працюють у сфері правосуддя, включаючи працівників поліції та пенітенціарних установ, для забезпечення ефективного доступу осіб з інвалідністю до правосуддя [11].

У 2019 році World Justice Project визначив концепцію «орієнтованої на людину оцінки» незадоволених потреб у правосудді, яка ґрунтується на практичному підході та поділі людей на три широкі категорії [10]:

1. люди, які не можуть отримати правосуддя щодо щоденних цивільних, адміністративних або кримінальних проблем;
2. люди, які виключені з можливостей, що їх надає закон;
3. люди, які живуть у крайніх умовах несправедливості.

Відповідно до цього підходу, прогалина у правосудді визначається як кількість людей, які мають принаймні одну незадоволену потребу у правосудді, тобто не отримують належного захисту як у повсякденних правових питаннях, так і в умовах серйозних соціальних чи правових несправедливостей [10].

Розробка показників доступу до правосуддя для осіб похилого віку наразі перебуває на початковому етапі. Два широко застосовувані міжнародні індекси, пов’язані з добробутом літніх людей, – це Global AgeWatch Index та Active Aging Index. Проте Б. Спанієр і І. Дорон пропонують прийняти Міжнародний індекс прав людини для осіб похилого віку (International Older Persons’ Human Rights Index, IOPHRI), який використовує доступ до правосуддя як ключовий показник стану правових норм щодо прав людей похилого віку [5; 6; 8, с. 60; 12, с. 142].

IOPHRI базується на багатовимірній моделі права для літніх людей, спочатку розробленій Дороном для Ізраїлю та пізніше адаптованій для міжнародного застосування [7, с. 243]. Модель передбачає такі складові:

- заборона будь-якої дискримінації та гарантія рівного ставлення перед законом;
- закони та правові системи, що забезпечують спеціальний захист літніх людей, враховуючи їхню безпеку та специфічні потреби;
- правові механізми, що дозволяють літнім людям планувати своє майбутнє та здійснювати контроль над життям;
- закони та правові структури, які сприяють реалізації прав літніх людей, зокрема через забезпечення доступу до юридичної допомоги та представництва, тобто доступу до правосуддя [7, с. 244].

UNDP пропонує підхід, орієнтований на права людини, який ґрунтується на ідентифікації скарг, що потребують правового захисту. Скарга визначається

як «суттєве порушення або збиток, що є порушенням цивільного, кримінального законодавства країни або міжнародних стандартів прав людини» [9]. Для ефективного забезпечення правосуддя необхідно реалізувати такі елементи [9]:

Правовий захист: Система правосуддя повинна гарантувати правовий статус для уразливих осіб і груп, забезпечуючи їхнє право на звернення до формальних чи традиційних механізмів захисту. Це включає ратифікацію та імплементацію міжнародних договорів, конституційного та національного законодавства, правил та адміністративних постанов, а також традиційного права. Система повинна забезпечувати потреби всіх громадян, а не лише впливових чи заможних [9].

Правова обізнаність: Громадяни повинні мати доступ до інформації про свої права та способи їх реалізації через судові та адміністративні органи. Програми правової освіти повинні бути підтримані належними ресурсами. Важливо враховувати локальні потреби: наприклад, у містах пріоритетними є трудові права, а в сільській місцевості – земельні питання [9].

Юридична допомога та представництво: Уразливі особи повинні мати доступ до професійних юристів (державні адвокати, pro bono), параюристів та альтернативних форм юридичної допомоги. Допомога має бути доступною, достатньою та присутньою у всіх регіонах країни, враховуючи специфіку проблем, з якими стикаються люди (наприклад, примусове виселення чи небезпечна праця) [9].

Правосуддя та судочинство: Суб’єкти повинні мати можливість отримати адекватне відшкодування або компенсацію через незалежні суди, квазі-судові та адміністративні органи, а також через традиційні системи. Судова система повинна забезпечувати відповідальність юристів, прокурорів та поліцейських, що працюють відповідно до принципів прав людини [9].

Система правосуддя не може вважатися ефективною, якщо вона не забезпечує результати, які можуть бути негайно виконані без затримок або зайвих додаткових витрат та судових процедур. Прокурори та працівники поліції повинні бути готові визнавати та забезпечувати виконання законів, що надають правовий захист уразливим групам. Уразливі особи, у свою чергу, повинні мати можливість здійснювати виконання наказів, рішень та угод, що виникають із формального або традиційного судочинства, а також користуватися обґрунтованими процедурами апеляції проти свавільних дій або рішень.

Відповідальність у системі правосуддя повинна здійснюватися через громадський нагляд, використання моніторингових та адвокаційних можливостей громадянського суспільства, розслідувальні та аналітичні інструменти медіа, незалежні, непартійні парламентські комітети (тимчасові та постійні) і національні інститути з прав людини. Громадянам має бути гарантовано доступ і участь у програмах, спрямованих на покращення та реформування системи правосуддя, наприклад, у механізмах подання скарг на учасників системи правосуддя, які розглядаються оперативно та неупереджено.

Схожі вимоги до ефективного доступу до правосуддя були запропоновані Ініціативою ABA щодо верховенства права (Rule of Law Initiative, ROLI), яка спрямована на сприяння правосуддю, економічним можливостям та гідності людини через верховенство права. ROLI зазначає:

«Доступ до правосуддя означає, що громадяни повинні мати можливість користуватися установами правосуддя для вирішення повсякденних проблем. Поки громадяни не мають доступу до правосуддя, права та обов'язки, закріплені в міжнародних договорах, конституціях і законах, не мають сенсу і не забезпечують захисту уразливим групам» [13].

Для допомоги організаціям громадянського суспільства в аналізі доступу до правосуддя ROLI розробила Інструмент оцінки доступу до правосуддя, який базується на елементах, що вважаються критично важливими для забезпечення справедливого доступу до правосуддя [10].

Таким чином, сучасні підходи до оцінки доступу до правосуддя підкреслюють важливість поєднання правової, соціальної та ціннісно-світоглядної перспектив для створення ефективних механізмів захисту прав осіб похилого віку. Забезпечення таких механізмів є ключовим елементом гарантії рівного доступу до правосуддя та виконання міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Висновки. Доступ до правосуддя є динамічним явищем, що еволюціонує під впливом соціальних, політичних та технологічних змін.Дослідження доступу до правосуддя мають поєднувати формальні юридичні методи, філософсько-правові підходи та соціологічний аналіз. Світогляд і цінності суб'єктів права відіграють ключову роль у формуванні правових норм та реалізації правосуддя. Підхід до доступу до правосуддя, орієнтований на права людини, забезпечує ефективність системи для всіх категорій населення, особливо вразливих груп. Міжнародні стандарти, включно з Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю, визначають обов'язок держав гарантувати рівний і справедливий доступ до правосуддя.

Подальші дослідження повинні зосереджуватися на впливі глобалізації, цифровізації та соціальних трансформацій на правову діяльність і доступ до правосуддя.

Література:

1. Byrnes D., Doron I., Georgantzi N., Mitchell W., Sleap B. Access to Justice: A discussion paper for the 11th session of the United Nations General Assembly Open-ended Working Group of Ageing [Electronic resource]. January 2020. OOH paper, approx. 26 pp.

2. United Nations Development Programme. Access to Justice [Electronic resource]. New York: UNDP, 2018. Mode of access: https://www.undp.org

3. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol [Electronic resource]. New York: United Nations, 2006. Mode of access: https://www.un.org

4. American Bar Association. Access to Justice Assessment Tool: A Guide to Analyzing Access to Justice for Civil Society Organizations [Electronic resource]. Washington, DC : ABA Rule of Law Initiative, 2012. Mode of access: https://www.americanbar.org

5. Lima V., Gomez M. Access to Justice: Promoting the Legal System as a Human Right. *Peace, Justice and Strong Institutions: Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* [Electronic resource] / ed. by W. Leal Filho et al. Cham: Springer, 2019. Mode of access: https://link.springer.com

6. Spanier B., Doron I. From Well-Being to Rights: Creating an International Older Persons' Human Rights Index (IOPHRI). *The Elder Law Journal*. 2016. Vol. 24, no. 2. P. 101–130. Mode of access: https://elderlawjournal.com

7. Doron I. A Multi-Dimensional Model of Elder Law: An Israeli Example. *Ageing International*. 2003. Vol. 28. P. 242–245. Mode of access: https://link.springer.com

8. Doron I. A Multi-Dimensional Model of Elder Law. *Theories on Law and Ageing: The Jurisprudence of Elder Law* [Electronic resource] / ed. I. Doron. Berlin: Springer, 2009. P. 59–78. Mode of access: https://link.springer.com

9. United Nations Development Programme. Practice Note: Access to Justice [Electronic resource]. New York: UNDP Democratic Governance Group, Bureau for Development Policy, 2004. Mode of access: https://www.undp.org

10. World Justice Project. Measuring the Justice Gap: A People-centered Assessment of Unmet Justice Needs around the World [Electronic resource]. Washington, DC, 2019. – Mode of access: https://worldjusticeproject.org

11. United Nations. Right to access to justice under article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities [Electronic resource] : UN Doc. A/HRC/37/25. 2017. Mode of access: https://www.ohchr.org.

12. Sage-Jacobson S. Access to Justice for Older People in Australia. *Ageing and the Law*. 2015. Vol. 33, no. 2. P. 142–143.

13. Schetzer L., Mullins J., Buonamano R. Access to Justice & Legal Needs: A project to identify legal needs, pathways and barriers for disadvantaged people in NSW [Electronic resource]: Background Paper. Sydney, 2002. https://rightsofolderpeople.org/wp-content/uploads/2019/08/Bill-Mitchell-GAROP-Webinar-on-Access-toJustice-In-Older-Age.pdf.

References

1. Byrnes D., Doron I., Georgantzi N., Mitchell W., Sleap B. Access to Justice: A discussion paper for the 11th session of the United Nations General Assembly Open-ended Working Group of Ageing [Electronic resource]. January 2020. OOH paper, approx. 26 pp. [in English]

2. United Nations Development Programme. Access to Justice [Electronic resource]. New York: UNDP, 2018. Mode of access: https://www.undp.org [in English]

3. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol [Electronic resource]. New York: United Nations, 2006. Mode of access: https://www.un.org [in English]

4. American Bar Association. Access to Justice Assessment Tool: A Guide to Analyzing Access to Justice for Civil Society Organizations [Electronic resource]. Washington, DC: ABA Rule of Law Initiative, 2012. Mode of access: https://www.americanbar.org [in English]

5. Lima V., Gomez M. Access to Justice: Promoting the Legal System as a Human Right. *Peace, Justice and Strong Institutions: Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* [Electronic resource] / ed. by W. Leal Filho et al. Cham: Springer, 2019. Mode of access: https://link.springer.com [in English]

6. Spanier B., Doron I. From Well-Being to Rights: Creating an International Older Persons' Human Rights Index (IOPHRI). *The Elder Law Journal*. 2016. Vol. 24, no. 2. P. 101–130. Mode of access: https://elderlawjournal.com [in English]

7. Doron I. A Multi-Dimensional Model of Elder Law: An Israeli Example. *Ageing International.* – 2003. – Vol. 28. – P. 242–245. – Mode of access: https://link.springer.com [in English]

8. Doron I. A Multi-Dimensional Model of Elder Law. *Theories on Law and Ageing: The Jurisprudence of Elder Law* [Electronic resource] / ed. I. Doron. Berlin : Springer, 2009. P. 59–78. Mode of access: https://link.springer.com [in English]

9. United Nations Development Programme. Practice Note: Access to Justice [Electronic resource]. New York : UNDP Democratic Governance Group, Bureau for Development Policy, 2004. Mode of access: https://www.undp.org [in English]

10. World Justice Project. Measuring the Justice Gap: A People-centered Assessment of Unmet Justice Needs around the World [Electronic resource]. Washington, DC, 2019. – Mode of access: https://worldjusticeproject.org [in English]

11. United Nations. Right to access to justice under article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities [Electronic resource] : UN Doc. A/HRC/37/25. 2017. Mode of access: https://www.ohchr.org. [in English]

12. Sage-Jacobson S. Access to Justice for Older People in Australia. *Ageing and the Law*. 2015. Vol. 33, no. 2. P. 142–143. [in English]

13. Schetzer L., Mullins J., Buonamano R. Access to Justice & Legal Needs: A project to identify legal needs, pathways and barriers for disadvantaged people in NSW [Electronic resource]: Background Paper. Sydney, 2002. https://rightsofolderpeople.org/wp-content/uploads/2019/08/Bill-Mitchell-GAROP-Webinar-on-Access-toJustice-In-Older-Age.pdf. [in English]

УДК 343.98:347.78:004.93

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2321-2334

Карпінська Наталія Володимирівна доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки, https://orcid.org/0000-0001-9658-3623

Ленгер Яна Іванівна доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, https://orcid.org/0000-0003-2666-9709

Демчук Антон Михайлович кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки, https://orcid.org/0000-0002-7827-0698

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЗАКОННОГО СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФОТОГРАФІЧНИХ ТВОРІВ

Анотація. У статті досліджуються проблеми доказування у кримінальних провадженнях, пов’язаних із незаконним створенням та використанням фотографічних творів у цифровому середовищі. Показано, що сучасні фотографії перестали бути стабільним відображенням реальності та дедалі частіше трансформуються під впливом алгоритмічних змін, автоматичних корекцій та технологій deepfake. Це ускладнює встановлення автентичності зображень, визначення часу їх створення, джерела походження та збереження первинного цифрового файла. Проаналізовано цивільно-правові, кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти обігу фотографічних творів, а також виявлено прогалини у регулюванні, зокрема відсутність спеціальних критеріїв оцінки синтетичних і гібридних зображень, створених або модифікованих штучним інтелектом. Значну увагу приділено ризикам втрати метаданих, порушенням ланцюга зберігання, неправильному копіюванню файлів без використання write-blocker та необґрунтованому покладанню на фототехнічну експертизу без цифрово-технічного аналізу. Узагальнено судову практику Верховного Суду та апеляційних інстанцій, яка демонструє перехід до контекстного підходу у оцінці фотографій та вимогу технічних гарантій достовірності. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального процесу шляхом оновлення протоколів огляду й вилучення цифрових файлів, фіксації хеш-ідентифікаторів, комплексного експертного дослідження та імплементації

міжнародних стандартів щодо електронних доказів. Зроблено висновок, що фотографічні твори в умовах цифрової обробки потребують нового, технологічно орієнтованого підходу до оцінки їхньої достовірності та допустимості у кримінальному провадженні.

Ключові слова: фотографічний твір; електронні докази; автентичність зображення; метадані; deepfake; цифрова маніпуляція; кримінальний процес; доказування; приватність; алгоритмічні зміни.

Karpiinska Nataliia Volodymyrivna Doctor of Juridical Sciences, Professor at the Department of Criminal Justice and Law Enforcement, Lesya Ukrainka Volyn National University; https://orcid.org/0000-0001-9658-3623

Lenger Yana Ivanivna Doctor of Juridical Sciences, Professor at the Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, https://orcid.org/0000-0003-2666-9709

Demchuk Anton Mykhailovych PhD in Law, Associate Professor at the Department of Civil Law Disciplines, Lesya Ukrainka Volyn National University, https://orcid.org/0000-0002-7827-0698

PROBLEMS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING THE UNLAWFUL CREATION AND USE OF PHOTOGRAPHIC WORKS

Abstract. The article examines the key evidentiary challenges arising in criminal proceedings related to the unlawful creation and use of photographic works in the digital environment. It demonstrates that contemporary photographic images are no longer stable representations of reality: they are increasingly shaped by algorithmic modifications, automatic enhancements, and deepfake technologies, which complicate the assessment of their authenticity and reliability. Particular attention is paid to the difficulties of establishing the time and circumstances of creation, identifying the original digital file, and preserving metadata as essential elements of evidentiary value. The study analyses the civil, criminal, and criminal-procedural dimensions of the circulation of photographic works and highlights significant regulatory gaps, including the absence of clear criteria for evaluating synthetic and hybrid images generated or modified by artificial intelligence. The article identifies typical procedural errors–such as accessing files without write-blockers, failing to record hash identifiers, and relying solely on phototechnical rather than digital-forensic examination–which frequently result in the loss of evidentiary integrity. The review of judicial practice of the Supreme Court and appellate courts shows a gradual shift towards a contextual and technologically informed assessment of photographic evidence, emphasising the requirement of technical guarantees of authenticity. The article argues for the need to modernise criminal procedural standards by updating protocols for the seizure and

preservation of digital files, ensuring continuous chain of custody, expanding expert methodologies to include analysis of metadata, file structure and signs of algorithmic interference, and implementing international guidelines on electronic evidence. The findings confirm that photographic works in the era of digital manipulation require a new, technologically oriented approach to assessing their admissibility and probative value in criminal proceedings.

Keywords: photographic work; electronic evidence; image authenticity; metadata; deepfake; digital manipulation; criminal proceedings; evidentiary reliability; privacy; algorithmic alteration.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми зумовлена тим, що у цифровому середовищі фотографічні твори перестали бути статичним відображенням подій і перетворилися на елемент цифрової ідентичності та засіб комунікації, обіг якого майже не контролюється. Фото легко копіюються, редагуються та поширюються поза волею особи, що створює загрозу приватності та репутації. Українські авторки підкреслюють зростання кількості спорів, пов'язаних із неправомірним використанням фото, а також вразливість особистих немайнових прав у контексті цифровізації [1, с.229-235;2].

Технічний вимір проблеми ускладнюється застосуванням цифрових маніпу-ляцій і deepfake, які стирають межу між справжніми та зміненими зображеннями і суттєво знижують довіру до фото як доказу, створюючи ризики як фальсифікації матеріалів, так і безпідставного заперечення справжніх знімків [3;4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська доктрина переважно зосереджується на цивільно-правовому аспекті обігу фотографій. Підкреслюється неконтрольованість цифрового копіювання, складність встановлення моменту створення та походження файлу, а також фактори, що впливають на первинність і цілісність зображення [1, с.229-235]. Значення первинного цифрового файлу та метаданих аналізує Г. Мазуренко, вказуючи на легкість їхнього видалення чи модифікації [5]. О. Кулініч розкриває творчу природу фотографічного твору, що є важливим для авторсько-правового аспекту обігу фото [6], тоді як І. Кравченко звертає увагу на ризики втручання у приватне життя навіть за зйомки в публічних місцях [7, с.85-87]. У зарубіжній доктрині додатково підкреслюється технічна вразливість цифрових зображень та вплив алгоритмічних змін на їх достовірність і доказову силу.

Мета статті – окреслити ключові проблеми доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним створенням та використанням фотографічних творів, з урахуванням питань автентичності, моменту створення та збереження первинного цифрового файлу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій засвідчує, що в Україні проблематика права на зображення досліджена достатньо широко, однак його процесуальний статус у кримінальному провадженні залишається малорозроб-

леним. Переважають цивілістичні підходи, спрямовані на захист особистих немайнових прав та аналіз обігу фотографій у цифровому середовищі. У працях А. Г. Бірюкової та Г. В. Колісникової підкреслюється, що цифрові платформи створюють нові ризики порушення права на зображення, зокрема ускладнюють встановлення джерела походження й моменту створення фотографії, що має значення для юридичної оцінки використання зображення [1, с.229-235]. Монографія Г. В. Мазуренко докладно описує момент створення фото, умови його використання та значення первинного цифрового файлу, що має особливе значення в умовах легкості модифікації метаданих та структури зображення [5]. О. О. Кулініч пропонує фундаментальне обґрунтування творчої природи фотографічного твору та критеріїв його оригінальності, що релевантно для визначення авторства у випадках цифрових маніпуляцій [6]. І. М. Кравченко наголошує на проблемі відсутності сталих критеріїв, коли створення або поширення фотографії без згоди особи може становити втручання у приватне життя, що має значення для кваліфікації діянь у сфері незаконного отримання зображень [7, с.85-87]. О. Совгиря та Ю. Ремінська відзначають, що цифрове середовище сприяє неконтрольованому повторному поширенню фотографій навіть після пред'явлення вимоги про їх видалення, що демонструє обмеженість традиційних механізмів контролю над обігом цифрових файлів [8, с.23-35].

Зарубіжні дослідження акцентують на технічній уразливості цифрових зображень і впливі алгоритмічних змін на їх доказову силу. Г. Фарід описує стирання межі між оригінальним і зміненим зображенням та трансформацію авторського права в умовах цифрової обробки [9]. М. Сандовал досліджує deepfake як чинник, що впливає на достовірність візуальних доказів у кримінальному процесі та здатний порушити базову довіру до фотоматеріалів [3]. Ф. Пальміотто звертає увагу на обмеженість сучасних алгоритмів виявлення цифрових підробок, оскільки швидкість розвитку технологій редагування та штучної генерації зображень нерідко випереджає можливості їх технічного аналізу [4].

Узагальнення цих праць демонструє чітку доктринальну прогалину: українська наука практично не досліджує кримінально-процесуальний вимір роботи з фотографічними творами. Недостатньо розробленими залишаються питання автентичності, визначення часу створення, встановлення первинного файлу, збереження метаданих та цифрових слідів, а також оцінки deepfake- та інших алгоритмічно модифікованих зображень у контексті їх допустимості як електронних доказів.

Нормативне регулювання обігу фотографічних творів у кримінальному провадженні ґрунтується на поєднанні норм авторського, кримінального та кримінально-процесуального права. Закон України «Про авторське право і суміжні права» відносить фотографічні твори до об'єктів авторського права та встановлює правила їх використання, у тому числі вимоги щодо згоди особи на створення та поширення зображення [10]. Кримінальний кодекс України

визначає відповідальність за порушення авторських прав (ст. 176) та незаконне збирання чи поширення конфіденційної інформації (ст. 182), що охоплює й створення або розповсюдження фотографій без згоди зображеної особи [11].

У кримінальному процесі ключовими є положення щодо електронних доказів. Відповідно до ст. 84, 99, 100 та 107 КПК України, цифрове зображення може визнаватися електронним доказом за умови підтвердження його походження, забезпечення цілісності носія та дотримання вимог до огляду, вилучення і збереження цифрових файлів [12]. Стаття 107 КПК встановлює обов'язок фіксації процесуальних дій та недоторканості носія, що є визначальним при роботі з фотографіями, метадані яких можуть змінюватися без видимих слідів.

Міжнародні стандарти посилюють вимоги до захисту приватності у контексті фотографування. У рішеннях ЄСПЛ у справах Von Hannover v. Germany (2004; 2012) підкреслено, що навіть зйомка у публічному просторі може становити втручання в приватне життя, якщо дозволяє ідентифікувати особу або впливає на її репутацію [13]. Рекомендації Ради Європи щодо електронних доказів (2019) визначають принципи автентифікації, технічної цілісності та безперервного ланцюга зберігання цифрових матеріалів, які безпосередньо застосовні до фотозображень. Директива 2001/29/ЕС встановлює стандарти відтворення та поширення творів у цифровому середовищі, що охоплює і фотографічні твори.

Попри розгалужену нормативну основу, низка питань залишається неврегульованою. Законодавство не містить критеріїв розмежування творчих і нетворчих фотографій, що створює труднощі у кваліфікації правопорушень. Не визначено баланс між авторськими правами та необхідністю копіювання цифрових зображень у межах слідчих дій. Особливою прогалиною є статус фотографій, створених або модифікованих штучним інтелектом: відсутні правила встановлення автора, моменту створення, підтвердження автентичності та оцінки гібридних або deepfake-зображень. Це безпосередньо впливає на допустимість і доказову силу фотографій у кримінальному провадженні.

Кримінально-правова характеристика незаконного створення фотографічних зображень пов'язана насамперед із втручанням у приватне життя особи. Незаконна зйомка, здійснена без відома та згоди особи у ситуаціях, коли вона об'єктивно очікує приватності, кваліфікується як посягання на недоторканність приватного життя та підпадає під ознаки ст. 182 КК України [11]. У науковій літературі підкреслюється, що прихована або беззгодна фіксація зображення розглядається як одна з найбільш чутливих форм вторгнення, оскільки фотографія здатна передавати значний обсяг персональної інформації [14, с.165-172].

В умовах цифрових технологій коло кримінально-правових ризиків розширюється: втручання у приватність можливе не лише через фактичну зйомку, а й через створення штучно згенерованих зображень, що імітують

реальну подію або поведінку особи. Такі зображення, зокрема deepfake, формують нову форму «цифрового втручання», оскільки спроможні завдати шкоди честі, гідності та приватності навіть без фізичного фіксування реальної ситуації [7, с.85-87]. У кримінально-правовому контексті такі дії наближаються до незаконного збирання або створення інформації про особу в електронній формі, хоча чинне законодавство не містить окремого визначення штучно створених зображень.

Отже, незаконне створення фотографічних творів охоплює дві групи діянь: класичну приховану або беззгодну зйомку та цифрове моделювання зображень, які відтворюють зовнішність або поведінку особи. Обидва різновиди мають кримінально-правове значення як форми втручання у приватність і можуть кваліфікуватися відповідно до ст. 182 КК України залежно від змісту та наслідків створеного зображення.

Кримінально-правова характеристика незаконного використання фотографічних творів охоплює дії, пов’язані з привласненням авторства, протиправним розповсюдженням, зміною та комерційною експлуатацією зображень без згоди автора чи зображеної особи. До таких діянь відносять використання фотографій у спосіб, який порушує особисті немайнові та майнові права автора або фактично втручається у приватність особи, чий образ зафіксовано без дозволу. В основі цих правопорушень лежать положення ст. 176 КК України (порушення авторського права) та ст. 182 КК України (незаконне збирання або поширення конфіденційної інформації) [11].

До незаконного використання належать також дії, пов’язані зі зміною фотографії – ретуш, монтаж, додавання елементів або створення колажів, якщо такі операції спотворюють зміст твору або порушують право автора на недоторканність твору.

Поширення зміненого або маніпульованого зображення без згоди особи може одночасно кваліфікуватися за ст. 176 та ст. 182 КК України, оскільки порушує як авторські права, так і приватність зображеної особи [10].

Особливим різновидом незаконного використання є комерційна експлуатація фотографій без дозволу автора або моделі, зокрема у рекламі, маркетингових матеріалах, на товарах чи платформах із монетизацією. S. Buletsa відзначає, що таке використання порушує одночасно і право на власне зображення, і право на винагороду, оскільки фото використовується у підприємницькій діяльності без компенсації або дозволу [2, с.236-244]. Особливо чутливими є випадки комерційного використання зображень малолітніх та інших вразливих груп, що підвищує суспільну небезпечність таких діянь.

Цифрова фотографія одночасно є об’єктом авторського права, елементом приватного життя й потенційним доказом, що ускладнює розмежування цивільного делікту та кримінального правопорушення. Багато порушень починаються як приватноправові спори, однак за наявності істотної шкоди або втручання у приватність можуть охоплюватися ст. 176 чи ст. 182 КК України [11].

О. О. Кулініч слушно зазначає, що не кожне порушення досягає рівня суспільної небезпеки злочину, хоча права особи все ж порушуються [6]. У цифровому середовищі наслідки поширення фото непередбачувані: кожна републікація віддаляє зображення від джерела, що ускладнює контроль та посилює ризики. На це звертають увагу А. Г. Бірюкова та Г. В. Колісникова [1, с.229-235].

У результаті момент переходу від цивільного порушення до кримінально караного діяння в інтернет-середовищі є розмитим і залежить від умислу, масштабу поширення та ступеня шкоди для потерпілого.

Технічні маніпуляції з цифровими зображеннями істотно впливають на їхню доказову оцінку. У цифровому середовищі фотографія може бути змінена у будь-який спосіб – від легкої ретуші до повної генеративної реконструкції, що створює візуально правдоподібні, але штучні образи подій. M. Sandoval підкреслює, що deepfake-технології формують реалістичні зображення, здатні імітувати поведінку чи присутність особи, що підриває довіру до фотографії як доказу [3].

Складність створюють також **алгоритмічно модифіковані фото**, коли реальне зображення автоматично «покращується» системами машинного навчання: змінюється різкість, освітлення, контури обличчя чи окремі деталі сцени. Такі гібридні зображення поєднують елементи реальної зйомки та штучної генерації, що ускладнює їх кваліфікацію у кримінальному провадженні. Ф. Пальміотто зазначає, що сучасні алгоритми можуть маскувати втручання настільки переконливо, що виявлення змін потребує спеціалізованого аналізу [4].

У результаті технічні зміни зображень створюють окремий пласт проблем, що поєднує технологічні та правові аспекти й суттєво впливає на оцінку фотографічних матеріалів у кримінальному провадженні.

У встановленні автора та часу створення фотографічного твору ключовим є розмежування первинного файлу та його подальших цифрових версій. У цифровому середовищі «оригінал» легко підмінюється, оскільки будь-яке редагування або конвертація створює новий файл. Г. В. Мазуренко слушно зазначає, що багатошаровість таких змін ускладнює визначення первинності зображення [5].

Технічні індикатори авторства – параметри камери, серійний номер пристрою, геолокація – мають доказове значення, однак метадані можуть бути змінені або видалені.

О. О. Кулініч зауважує, що така зміна фактично формує новий цифровий об’єкт, що впливає і на правову оцінку [6].

Змінюваність метаданих ускладнює і встановлення часу створення. Коригування дати на пристрої або переписування EXIF-даних може повністю викривити хронологію. Тому для перевірки використовують непрямі технічні ознаки – структуру JPEG-компресії, шумовий профіль, тіні, однак їхня доказова сила обмежена.

У підсумку встановлення автора та часу створення є багатоступеневим процесом, який потребує технічного аналізу та експертної оцінки. Це безпосередньо підводить до процедур огляду, вилучення й збереження цифрових фотографій у кримінальному провадженні.

Огляд, вилучення та збереження цифрових фотографій є одним із найбільш чутливих етапів доказування, оскільки будь-яка операція з файлом – відкриття, копіювання чи переміщення – може змінити його технічні характеристики. Такі зміни впливають на автентичність і допустимість доказу згідно зі ст. 99, 100 і 107 КПК України [12].

Щоб зберегти первинний стан цифрового файла, у слідчій практиці застосовують криміналістичні інструменти: створення **бітових копій (bit-by-bit)**, використання **write-blocker'ів** та фіксацію **хеш-ідентифікаторів** (MD5, SHA-256). Будь-яке відкриття файла на «живому» носії або копіювання без таких засобів здатне автоматично змінити часові мітки чи файлову структуру, що суперечить вимогам ст. 107 КПК України.

Міжнародні стандарти – зокрема **Guidelines on Electronic Evidence** Ради Європи (2019) – наголошують на необхідності документування **ланцюга зберігання**, збереження контрольних хеш-значень та недопустимості будь-яких дій, що можуть модифікувати файл у його первинному середовищі.

Важливе значення мають і зовнішні цифрові сліди: журнали синхронізації, резервні копії та дані хмарних сервісів, які здатні підтвердити існування файла, історію його переміщення та джерело походження.

Через високу вразливість цифрових матеріалів після вилучення наступним етапом є експертне дослідження, яке встановлює автентичність файла та можливі ознаки цифрових маніпуляцій.

Експертне дослідження цифрових фотографій охоплює два головні напрями – фототехнічний та комп'ютерно-технічний аналіз, що у сукупності дозволяє оцінити цілісність і автентичність зображення.

Фототехнічна експертиза зосереджується на властивостях самого кадру: світлотіні, перспективі, глибині різкості, геометрії об'єктів. Ці параметри допомагають встановити, чи було внесено візуальні зміни або здійснено монтаж, на що звертає увагу Ю. І. Дем'яненко [14, с.165-172].

Комп'ютерно-технічна експертиза досліджує цифрову структуру файла – хеш-ідентифікатори, зміни форматів, сліди редагування, журнали синхронізації та інші цифрові артефакти. Вона дозволяє встановити факт повторного збереження, втручання у метадані або застосування редакторів. Ф. Пальміотто відзначає, що аномалії перекодування й цифрові сліди редагування часто виявляються навіть тоді, коли візуально зображення виглядає цілісним [4].

У межах експертизи також визначають ймовірність генеративних маніпуляцій.

Міжнародні стандарти – зокрема рекомендації Ради Європи щодо електронних доказів (2019) – вимагають комплексного дослідження: перевірки

хешів, аналізу попередніх версій файла, журналів обробки та відтворення ланцюга його зберігання. Саме узагальнений висновок експерта визначає ступінь автентичності цифрової фотографії та її доказову силу у кримінальному провадженні.

Допустимість і автентичність фотографічних зображень як доказів визначаються дотриманням критеріїв належності, достовірності та цілісності. Статті 99 і 107 КПК України вимагають збереження первинних цифрових параметрів та документування будь-яких змін, оскільки фото є вразливим до підробки [12]. ЄСПЛ наголошує, що докази, достовірність яких не підтверджена технічними гарантіями, суперечать вимогам справедливого суду.

Перевірка автентичності здійснюється комплексно – через аналіз метаданих, хеш-ідентифікаторів, ланцюга зберігання та висновки експертів. Типові ознаки підробки включають непослідовні EXIF-дані, змінені часові мітки, відсутність технічних полів камери. М. Сандовал відзначає, що цифрові маніпуляції можна виявити через аномалії JPEG-структури, неоднорідний шум або сліди алгоритмічного редагування [3].

Отже, допустимість цифрових фотографій залежить від повного збереження їхньої цілісності та можливості виключити маніпуляції. Саме ці критерії лежать в основі судової практики оцінки фотодоказів.

Судова практика Верховного Суду та апеляційних інстанцій демонструє поступове формування критеріїв оцінки фото у цифровому середовищі. У постанові від 19.07.2023 у справі № 214/11028/21 Верховний Суд зазначив, що фото у відкритому доступі є результатом добровільної публічності, тоді як зображення з обмеженим доступом не вважаються загальнодоступними. Аналогічний підхід закріплено у постанові від 02.03.2021 у справі № 161/11165/19, де підкреслено, що налаштування приватності формують очікування захищеності.

У справах щодо використання фото без згоди особи Суд послідовно відстоює пріоритет приватності. У постанові від 30.01.2019 (№ 308/5318/15-ц) порушенням визнано повторну публікацію зображення в ЗМІ без дозволу автора чи зображеної особи. У рішенні від 15.04.2021 (№ 607/20774/19) встановлено неправомірність використання фото дитини в рекламі без згоди законних представників.

У журналістських справах Верховний Суд (24.11.2020, № 757/17230/17-ц) наголосив, що перед повторною публікацією необхідно перевірити режим доступу до фото. Огляд практики ВС від 27.05.2021 підтверджує: копіювання фото без дозволу автора є порушенням незалежно від ступеня творчості зображення.

Апеляційні суди підтримують цей підхід. Львівський апеляційний суд у постанові від 22.06.2022 (№ 461/6255/20) визнав втручанням навіть «ненавмисне» використання фото без згоди особи. Київський апеляційний суд у рішенні від 12.04.2023 (№ 761/30536/21) підкреслив, що фото, використані для

ідентифікації у соцмережах, перебувають під захистом ст. 8 ЄКПЛ навіть у разі часткової публічності.

Загальна тенденція – від формального сприйняття фото як «нейтрального носія інформації» до контекстного аналізу: способу створення, очікувань приватності, налаштувань доступу та наявності згоди. Судова практика визнає цифрові фотографії об'єктом підвищеної чутливості, що потребує точних процедур їх обробки та використання у кримінальному провадженні.

Типові процесуальні помилки при роботі з цифровими фотографіями залишаються однією з основних причин втрати доказової сили. Найпоширеніше порушення – відкриття файлу на первинному носії без write-blocker, що автоматично змінює часові позначки та структуру файлової системи, порушуючи вимоги ст. 107 КПК України. Верховний Суд у постанові від 19.07.2023 у справі № 214/11028/21 наголосив, що неналежне поводження з цифровим файлом та відсутність технічного підтвердження його автентичності (зокрема, хеш-ідентифікатора або правильної процедури копіювання) ставить під сумнів допустимість такого доказу у кримінальному провадженні. Суд підкреслив, що будь-які зміни цифрової структури без належної фіксації можуть бути прирівняні до втручання у файл, що нівелює його доказову силу [15].

Поширеною є й втрата метаданих: некоректне копіювання, передавання через месенджери або відкриття у сторонніх застосунках часто знищує EXIF-поля. M. Sandoval зауважує, що будь-яка зміна метаданих може свідчити як про цифрову маніпуляцію, так і про порушення процесуальних правил обробки, що одразу знижує достовірність файлу [3]. Міжнародні стандарти (Council of Europe, Electronic Evidence, 2019) прямо вимагають працювати виключно з бітовими копіями та уникати будь-яких операцій із файлом у його «живому» середовищі.

Ще одна типова помилка – призначення лише фототехнічної експертизи там, де існує ризик цифрової модифікації. Такий підхід не охоплює аналіз структури файлу, хешів, історії редагувань чи ознак генерації штучним інтелектом. Ф. Пальміотто наголошує, що без цифрово-технічного аналізу неможливо встановити факт deepfake-маніпуляції, адже сучасні алгоритми маскують сліди втручання майже повністю [4].

Сумарно ці помилки демонструють, що робота з цифровими фотографіями потребує суворого дотримання криміналістичних протоколів: створення бітових копій, фіксації хешів, застосування write-blocker та призначення комплексної експертизи. Навіть мінімальне відхилення може нівелювати доказову цінність файлу. Проблемні кейси із цифровими фотографіями показують, що сучасні технології створюють ситуації, коли навіть формально «звичайне» зображення не може автоматично вважатися достовірним. Найбільш ризиковими є deepfake-фото – синтетичні зображення, які імітують зовнішність особи без фактичної події. М. Сандовал зауважує, що такі матеріали здатні створювати переконливі, але повністю вигадані візуальні ситуації, що ускладнює оцінку їх доказової сили [3].

Поширеною проблемою є підміна або зміна фото під час пересилання: месенджери та хмарні сервіси автоматично змінюють параметри файла, що унеможливлює встановлення його первинності. Guidelines on Electronic Evidence (Council of Europe, 2019) наголошують, що передавання файлів без фіксації хеш-ідентифікатора створює ризик непомітної заміни, а безперервний ланцюг зберігання є передумовою допустимості [16].

Окрему категорію становлять частково алгоритмічні зображення, створені реальною камерою, але автоматично модифіковані алгоритмами смартфонів чи фотосервісів. WIPO вказує, що такі «покращення» змінюють частину візуального змісту й ускладнюють визначення авторства та початкового вигляду сцени [17]. Для кримінального процесу це означає, що на фото можуть бути присутні елементи, яких не було у первинному зображенні, що потребує окремої цифрово-технічної оцінки

Наведені кейси демонструють, що без оновлення процесуальних стандартів і експертних методик фото більше не може розглядатись як «самодостатній» доказ.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що цифрова природа фотографічних творів суттєво змінює їх доказове значення та підвищує ризики порушення приватності. Фотографія перестала бути стабільним та однорідним об’єктом: її структура, метадані й походження легко змінюються без видимих слідів, що ускладнює встановлення авторства, часу створення та первинності файла. Застосування алгоритмічних модифікацій, generative enhancement та deepfake-технологій розмиває межу між реальним і штучно сформованим зображенням, що безпосередньо впливає на достовірність і допустимість фотодоказів. Нормативний аналіз показав наявність прогалин у регулюванні: законодавство не містить критеріїв оцінки синтетичних і гібридних зображень, не визначає правового статусу фото, створених штучним інтелектом, а також не забезпечує належної деталізації процедур роботи з цифровими файлами. Судова практика вже орієнтується на технічні гарантії автентичності, однак відсутність усталених процесуальних стандартів ускладнює єдність правозастосування.

Практика слідчих дій демонструє, що основні ризики виникають через порушення технічних протоколів: відкриття файлу без write-blocker, відсутність фіксації хешів, втрату метаданих, подання копій замість первинних носіїв та ігнорування цифрових аномалій. Це створює можливості як для непомітної фальсифікації, так і для безпідставного заперечення автентичності зображення стороною захисту.

Отримані результати підтверджують необхідність комплексного підходу до оцінки фотографічних творів у кримінальному процесі – поєднання правового аналізу з технічною експертизою. Потребують оновлення процесуальні стандарти огляду, вилучення та збереження цифрових файлів; розроблення методик виявлення алгоритмічних втручань; імплементація міжнародних рекомендацій щодо електронних доказів; а також визначення спеціальних критеріїв допус-

тимості deepfake-, гібридних та AI-згенерованих зображень. Саме такі зміни здатні забезпечити належний баланс між захистом приватності, авторськими правами та ефективністю доказування у кримінальному провадженні.

Література:

1. Бірюкова А. Г., Колісникова Г. В. Цивільно-правовий захист права на зображення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 88. С. 229–235. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/328935.

2. Buletsa S. B. Compensation for non-pecuniary damage in the case of protection of personal non-property rights in the context of digitalisation. Uzhhorod National University Herald. Series: Law. 2025. Vol. 1. No. 88. P. 236–244. URL: https://www.researchgate.net/publication/389540749_Compensation_for_non-pecuniary_damage_in_the_case_of_protection_of_personal_non-property_rights_in_the_context_of_digitalization.

3. Sandoval M. P. Threat of deepfakes to the criminal justice system. International Journal for Court Administration. 2024.URL: https://link.springer.com/article/10.1186/s40163-024-00239-1.

4. Palmiotto F. Detecting Deep Fake Evidence with Artificial Intelligence. SSRN. 2023. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4384122.

5. Мазуренко Г. В. Здійснення та захист права на зображення фізичної особи. Київ : НаУКМА, 2025. 78 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/c3023e86-2357-4b6c-a02c-8b4f2cdcf01c.

6. Кулініч О. О. Право фізичної особи на власне зображення : монографія. Одеса : Юридична література, 2016. 624 с.

7. Кравченко І. М. Проблеми нормативного визначення поняття «приватне життя». Право і суспільство. 2021. № 4. С. 85–87. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4e5cc68-4ea5-47a0-a5fa-2ad0798d9b37/content.

8. Совгиря О., Ремінська Ю. Право на забуття: міркування з точки зору конституційно-правової «матерії» // Український часопис конституційного права. – 2021. – № 3. – С. 23–35. URL: https://ccu.gov.ua/library/pravo-na-zabuttya-mirkuvannya-z-tochky-zoru-konstytuciyno-pravovoyi-materiyi.

9. Farid H. Photo Forensics. MIT Press, 2023. 336 p.

10. Про авторське право і суміжні права. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text (дата звернення: 16.11.2025).

11. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 16.11.2025).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 16.11.2025).

13. European Court of Human Rights. Von Hannover v. Germany (No. 1), 2004; Von Hannover v. Germany (No. 2), 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-140335%22]}.

14. Дем'яненко, Ю. І. Незаконне втручання у приватне життя особи шляхом фіксації її зображення. Право України. 2012. № 4. С. 165–172.

15. Верховний Суд України. Постанова від 19 липня 2023 р. у справі № 214/11028/21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/112433950.

16. Council of Europe. Electronic Evidence Guide. Second edition. Strasbourg: Council of Europe, 2019. 92 p.

17. World Intellectual Property Organization. WIPO Conversation on Intellectual Property and Frontier Technologies: Issues Paper. Geneva: WIPO, 2020. URL: https://www.wipo.int/en/web/frontier-technologies/frontier_conversation.

References:

1. Biriukova, A.H., Kolisnykova, H.V. (2025). *Tsyvilno-pravovyi zakhyst prava na zobrazhennia* [Civil-law protection of the right to one's image]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law], no. 88, pp. 229–235. Available at: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/328935 (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

2. Buletsa, S.B. (2025). Compensation for non-pecuniary damage in the case of protection of personal non-property rights in the context of digitalisation. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, vol. 1, no. 88, pp. 236–244. Available at: https://www.researchgate.net/publication/389540749_Compensation_for_non-pecuniary_damage_in_the_case_of_protection_of_personal_non-property_rights_in_the_context_of_digitalization (Accessed 16 November 2025). (In English)

3. Council of Europe. (2019). *Electronic Evidence Guide*. 2nd ed. Strasbourg: Council of Europe, 92 p. (In English)

4. Demianenko, Yu.I. (2012). *Nezakonne vtruchannia u pryvatne zhyttia osoby shliakhom fiksatsii yii zobrazhennia* [Unlawful interference with private life through capturing a person's image]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], no. 4, pp. 165–172. (In Ukrainian)

5. European Court of Human Rights. (2004, 2012). *Von Hannover v. Germany* (No. 1); *Von Hannover v. Germany* (No. 2). Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-140335%22]} (Accessed 16 November 2025). (In English)

6. Farid, H. (2023). *Photo Forensics*. MIT Press, 336 p. (In English)

7. Kravchenko, I.M. (2021). *Problemy normatyvnoho vyznachennia poniattia "pryvatne zhyttia"* [Problems of the normative definition of "private life"]. *Pravo i suspilstvo* [Law and Society], no. 4, pp. 85–87. Available at: https://elar.navs.edu.ua/... (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

8. Kulinich, O.O. (2016). *Pravo fizychnoi osoby na vlasne zobrazhennia* [The right of an individual to their own image]. Odesa: Yurydychna literatura, 624 p. (In Ukrainian)

9. Mazurenko, H.V. (2025). *Zdiisnennia ta zakhyst prava na zobrazhennia fizychnoi osoby* [Exercise and protection of a person's right to their image]. Kyiv: NaUKMA, 78 p. Available at: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/c3023e86-2357-4b6c-a02c-8b4f2cdcf01c (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

10. Palmiotto, F. (2023). Detecting deep fake evidence with artificial intelligence. *SSRN*. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4384122 (Accessed 16 November 2025). (In English)

11. Sandoval, M.P. (2024). Threat of deepfakes to the criminal justice system. *International Journal for Court Administration*. Available at: https://link.springer.com/article/10.1186/s40163-024-00239-1 (Accessed 16 November 2025). (In English)

12. Sovhyria, O., Reminska, Yu. (2021). *Pravo na zabuttia: mirkuvannia z tochky zoru konstytutsiino-pravovoi "materii"* [The right to be forgotten: reflections from the standpoint of constitutional-legal doctrine]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava* [Ukrainian Journal of Constitutional Law], no. 3, pp. 23–35. Available at: https://ccu.gov.ua/... (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

13. Supreme Court of Ukraine. (2023). Postanova vid 19 lypnia 2023 r. u spravi no. 214/11028/21 [Judgment of 19 July 2023 in case no. 214/11028/21]. Available at: https://verdictum.ligazakon.net/document/112433950 (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *Zakon Ukrainy "Pro avtorske pravo i sumizhni prava"* [Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (Accessed 16 November 2025). (In Ukrainian)

17. World Intellectual Property Organization. (2020). *WIPO Conversation on Intellectual Property and Frontier Technologies: Issues Paper*. Geneva: WIPO. Available at: https://www.wipo.int/en/web/frontier-technologies/frontier_conversation (Accessed 16 November 2025). (In English)

УДК 342.7:351.341.24

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2335-2344

Кметь Олена Олександрівна доктор філософії у галузі права, старший викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0003-2269-2493

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено комплексному теоретико-правовому дослідженню, яке проведене шляхом проведення аналізу наявних на сьогодні механізмів взаємодії між управлінськими органами держави та складовими громадянського суспільства, а також оцінки їхньої ефективності. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю імплементації європейських стандартів до вітчизняної державної політики у частині взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, зокрема в умовах кризових ситуацій. Сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03 листопада 2010 року № 996, що стосуються усунення формального підходу громадської участі шляхом впровадження чітких вимог до врахування пропозицій громадських інституцій. У роботі здійснено аналіз ключових правових механізмів, зокрема громадських рад, публічних консультацій, громадських експертиз, виявлено їхні системні недоліки, що пов’язані з формалізмом процедур та недостатньою юридичною обов'язковістю результатів.

Визначено, що в умовах воєнного стану відбулася фактична зміна функцій суб’єктів громадянського суспільства, що вимагає законодавчого закріплення нової моделі взаємодії при різних умовах в державі, особливо щодо логістики, гуманітарної допомоги та контролю за повоєнним відновленням. Особливу увагу приділено трансформації правових засад взаємодії в умовах воєнного стану, зокрема, інституціалізації волонтерської та благодійної діяльності.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення національного законодавства за принципами ефективного державного управління у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: громадянське суспільство, взаємодія, інститути громадянського суспільства, громадські об’єднання, органи державної влади, громадські ради, громадська експертиза, консультації з громадськістю, євроінтеграція, воєнний стан.

Kmet Olena Oleksandrivna Doctor of Philosophy in Law, Senior Lecturer of the Department of Legal Theory and Criminal Procedure, Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-2269-2493

LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION BETWEEN STATE AUTHORITY BODIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: CHALLENGES OF EUROPEAN INTEGRATION AND MARTIAL STATE

Abstract. The article is devoted to a comprehensive theoretical and legal study, which was conducted by systematizing the current mechanisms of interaction between state administrative bodies and components of civil society, as well as assessing their effectiveness. The relevance of the study is due to the need to adapt domestic state policy to European standards, in terms of interaction between state authorities and civil society institutions, in particular in crisis situations. Taking into account law enforcement practice, the classification of legal forms of public control has been improved, supplemented by relevant mechanisms that emerged during the period of martial law. Specific proposals for amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers "On Ensuring Public Participation in the Formation and Implementation of State Policy" No. 996 of November 3, 2010 have been formulated to eliminate the formal approach by introducing clear requirements for taking into account the proposals of public institutions. A comprehensive analysis of the legal regulation of the interaction between state authorities and civil society institutions in Ukraine has been conducted. The constitutional and legal principles and international standards that shape this interaction have been identified. Key legal mechanisms were analyzed - public councils, public consultations, public expertise, and their systemic shortcomings were identified, related to the formalism of procedures and insufficient legal bindingness of results. It has been determined that under martial law, there has been an actual change in the functions of civil society actors, which requires the legislative consolidation of a new model of interaction under different conditions in the state, especially regarding logistics, humanitarian aid, and control over post-war reconstruction. Particular attention is paid to the transformation of the legal principles of interaction under martial law, in particular, the institutionalization of volunteer and charitable activities. Proposals are formulated to improve national legislation according to the principles of effective public administration in the countries of the European Union.

Keywords: civil society, interaction, civil society institutions, public associations, state authorities, public councils, public expertise, public consultations, European integration, martial law.

Постановка проблеми. Функціонування в Україні демократичної та правової держави неможливе без гарантування реальної участі громадянського

суспільства у процесах державного управління. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства є однією з основних ознак демократичної участі та складовою ефективності публічного управління. Актуальність теми значно зросла у зв'язку інтеграцією України у європейський простір. Окрім того, повномасштабна військова агресія російської федерації підкреслила значущість інститутів громадянського суспільства – волонтерських, благодійних організацій у забезпеченні життєдіяльності та обороноздатності країни, що доводить актуальність питання необхідності правової інституціалізації цих відносин в умовах воєнного стану та процесі повоєнного відновлення.

Сьогодні, на жаль, залишаються недостатньо опрацьованими механізми, які б дозволяли активний та ефективний рівень громадської участі в умовах воєнного стану. Це вимагає не тільки переосмислення існуючих форм взаємодії держави та суспільства, але й пошуку нових шляхів їх комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження механізмів взаємодії громадських інститутів на державних органів варто звернути увагу на низку актуальних наукових публікацій, які комплексно розглядають як організаційно-правові, так практичні аспекти її реалізації. У різні роки особливостям функціонування громадянського суспільства та його взаємодії з органами державної влади приділяли увагу такі вітчизняні науковці, як Іщук С., Вичавка В., Ганьба О., Ковальчук В., Коврига О., Колодій А., Кравчук В., Музика М., Ромців О., Рудницька Ю., Федоренко В. та ін. Віддаючи належне їхнім досягненням та значний внесок у науку, це питання потребує обґрунтованих фундаментальних наукових досліджень і практичних рекомендацій з урахуванням світового та вітчизняного досвіду взаємодії громадських та державних інститутів.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні, виявлення проблемним питань функціонування діючих правових механізмів та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо їхнього вдосконалення з урахуванням європейських стандартів та викликів воєнного стану.

Для досягнення мети поставлено **завдання**, які полягають у аналізі конституційно-правових та міжнародно-правових засад регулювання даного напряму; систематизації чинних нормативно-правових актів; дослідженні правової ефективності ключових форм взаємодії; визначенні особливостей та правових аспектів взаємодії в умовах воєнного стану; формулювання рекомен-дацій щодо вдосконалення чинного законодавства в частині досліджуваної тематики.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням змісту завдання, яке потрібно вирішити в межах даного дослідження, а також з метою усунення термінологічної плутанини, варто з'ясувати сутність деяких базових визначень.

У тлумачних словниках української мови зазначено, що взаємодія – це співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена

дія між ким або чим-небудь [1]. Взаємодіяти – перебувати у зв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено взаємно діяти, бути у взаємодії, тоді як координація вказана як погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту у діяльності людей, між діями, поняттями тощо, а координаційний визначається у розумінні координаційної наради, координаційного механізму [2].

Казєв О. сформулював власне бачення взаємодії як спільної налагодженої діяльності двох і суб'єктів, що полягає в організації та проведенні спільної діяльності (конкретних управлінських дій), здійснюваних кожним з них на основі принципів законності, узгодженості, оперативності в межах наданих законом компетенцій для реалізації покладених завдань [3].

Розглянуті теоретичні підходи до змісту поняття «взаємодія» дають можливість перейти від його загальнонаукового осмислення до аналізу форм, способів і механізмів її реалізації у практичній площині. У контексті цього важливе значення набуває дослідження взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади як різновиду угодженої спільної діяльності суб'єктів публічного управління. Зазначена взаємодія проявляється під час формування та реалізації державної політики, забезпечення національної безпеки, протидії загрозам в умовах воєнного стану та інформаційного протистояння.

Слушною є думка Ромців О. та Рудницької Ю., які зауважили, що особливо актуальною сьогодні є взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади, в умовах війни з росією як на фронті, так і в інформаційному полі. Інформаційна війна також є дуже небезпечною, тому нині основним завданням засобів масової інформації науковиця вважає донесення до громадян правдивої інформації через активне поширення ворогом фейків, що негативно впливає на ситуацію в країні [4].

На сьогодні взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства відбувається у таких правових формах, як участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій та правотворчій діяльності держави.

Перша форма реалізується шляхом розроблення та обговорення діяльності проєктів нормативно-правових актів. Громадське обговорення проєктів нормативних актів є невід'ємною складовою нормотворчого процесу органів державної влади.

Участь у правотворчій діяльності є найпоширеніша формою участі громадських організацій у державному управлінні. Консультації з громадськістю в правотворчому процесі проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, забезпечення принципів гласності, відкритості та прозорості у функціонуванні цих органів, сприяння налагодженню спільного діалогу органів виконавчої влади і громадськості,

підвищенню ефективності прийняття рішень щодо важливих державних і суспільних питань з урахуванням громадської думки.

Незважаючи на наявність низки нормативно-правових актів, зокрема, Конституція України [5], Закони України «Про громадські об'єднання» [6], «Про доступ до публічної інформації» [7], «Про звернення громадян» [8], постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [9] правове регулювання взаємодії залишається не врегульованим в повній мірі, а отже, недостатньо ефективним.

Суттєвими прогалинами вважаємо формальність процедур застосування механізмів участі суспільства, а не як інструменту врахування громадської думки; не чітко визначений правовий статус та характер пропозицій інститутів громадянського суспільства; відсутність єдиного законодавчого акту щодо взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, що створює колізії та ускладнює правозастосування, що і зумовлює потребу необхідності комплексного переопрацювання та вдосконалення правових засад взаємодії для забезпечення не декларативної, а реальної дієвості.

З точки зору юриспруденції взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільств є публічно-правовими відносинами, спрямованими на вирішення суспільно важливих завдань та здійснення громадського контролю як реалізація принципу відкритості та належного управління.

До прикладу, Ганьба О. визначив державну антикорупційну політику як сукупність послідовних законодавчих, політичних, економічних, інформаційних, організаційних, освітніх, виховних та інших заходів держави і суспільства з метою виявлення та припинення фактів корупції, а також усунення причин й умов, які її викликають окреслив її загальні ознаки, та полягає у постійно тісній співпраці держави з інститутами громадянського суспільства щодо розробки стратегічних засад запобігання корупції реалізуються органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю [10].

Механізм громадського контролю є ефективним для здійснення антикорупційного контролю та оцінки реалізації політики в цілому. Однак її проведення ускладнюється нечіткими критеріями для відбору організацій, що уповноважені проводити експертизу, та відсутністю санкцій за ігнорування її результатів. На нашу думку, діючий порядок потребує обов'язкового включення механізму повторної експертизи у випадках неврахування первинних рекомендацій або якщо орган державної влади не надав обґрунтованої відмови у врахуванні рекомендації протягом визначеного терміну, рекомендація вважається прийнятою до виконання.

Ковригою О. С. було здійснено аналіз характерними рисами для місцевих органів влади, які здебільшого працюють у закритому режимі та ігнорують реальні потреби суспільства або втілюють на практиці управлінські рішення, які досить часто не відповідають життєвим інтересам громадян, зокрема закритість, відсутність гласності, ігнорування болючих проблем громадськості, низька

компетенція посадовців. Тому, на його думку, вкрай важливо забезпечити діалог між підрозділами зв'язків із громадськістю органів державної влади як на центральному, так і регіональному рівнях, що дасть змогу творити єдину комунікаційну та іміджеву політику. Задля того, щоб громадяни підтримували політику керівництва країни, органи місцевої влади зобов'язані насамперед зробити так, щоб вони знали, що саме робиться, і розуміли причини: чому робиться це, а не що-небудь інше. Акцент на зрозумілості – це початок усвідомлення державою своєї відповідальності перед суспільством [11].

Конституція України закріплює правові засади взаємодії, зокрема ст. 5 визначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, ст. 36 гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право на участь в управлінні державними справами визначено ст. 38 Основного Закону [5].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 року № 996 визначає такі основоположні принципи взаємодії, як законність, відкритість, взаємну відповідальність, рівноправність, обов'язковість розгляду пропозицій. Найбільш дискусійними, на наш погляд, є принципи взаємної відповідальності та обов'язковість врахування через їх нечітке нормативне врегулювання.

З урахуванням євроінтеграційного вектору України виникла потреба в імплементації фундаментальних стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, а саме Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де в статті 11 йдеться про свободу мирних зібрань та об'єднання, Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи в частині залучення суспільства до механізму прийняття рішень та забезпечення прозорості, створенні сприятливої правової платформи для їх діяльності тощо.

Вважаємо, що гармонізація українського законодавства має відбуватися шляхом переходу від консультативної моделі взаємодії, де інститути громадянського суспільства, як правило, надають пропозиції, до партнерської моделі, де громадянські інститути, через механізми державного соціального замовлення та фінансової підтримки, виступають рівноправним членами реалізації державної політики.

Погоджуємось з думкою науковця, що сучасна концепція реформ правоохоронних органів загалом і Державної прикордонної служби України зокрема, передбачає формування тісної взаємодії їх із суб'єктами та інститутами громадянського суспільства й держави, запорукою якої є встановлення довірчих відносин між ними. Адже саме довіра, як зазначалося, є головною умовою налагодження ділових партнерських відносин між будь-якими суб'єктами, що приносить взаємну користь кожному з них [12].

Як відомо, основою інституційного механізму взаємодії є громадські ради. Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі гро-

мадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 року № 996 визначено, що ініціювати проведення консультацій з громадськістю, не включених до орієнтовного плану, можуть також громадські ради [9], тобто виконують консультативно-дорадчу функцію при органах виконавчої влади.

Не дивлячись на сформовану систему такої співпраці, маємо низку проблемних питань її правового регулювання:

1) часто обрання «зручних», а не незалежних представників громадянських інституцій через непрозорий порядок формування рад установчими зборами;

2) рішення громадських рад мають рекомендаційний характер. Хоча органи державної влади зобов'язані їх розглянути, законодавство не встановлює обґрунтованих критеріїв для роз'яснення у випадках неврахування пропозицій. Це створює ґрунт для згаданого "формалізму", коли рішення ради ігноруються під загальними формулюваннями;

3) відсутність ефективного правового механізму компенсації витрат членів рад на виконання їхніх обов'язків ускладнює залучення незалежних експертів.

Проведення консультацій з громадськістю щодо проектів нормативно-правових актів та громадської експертизи також деталізовані в цій же постанові, зокрема під консультаціями передбачаються громадські обговорення, електронні консультації тощо.

Найбільшою проблемою для обговорення є часто недостатні їх терміни, складність доступу чи технічні бар'єри оприлюднення проєктів.

Щодо трансформації правового статусу волонтерства та благодійності, доречно зауважити, що в умовах воєнного стану такі інститути громадянського суспільства, як волонтерські та благодійні організації, взяли на себе значну частину публічно-правових функцій держави – забезпечення військових формувань, гуманітарна допомога. Це викликало потребу у вдосконаленні Закону України «Про волонтерську діяльність» та «Про благодійну діяльність» в частині створення спеціальних правових механізмів для швидкого та прозорого залучення волонтерських організацій до процесів державного та місцевого управління в умовах кризових ситуацій в державі, включаючи механізми делегування повноважень та спільного фінансування; контролю за обігом гуманітарної допомоги з включенням представників громадськості до контролюючих органів за принципами фінансової прозорості, забезпечення прав та безпеки, а також створення єдиного закону, який систематизував норми та урегулював би питання взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

Висновки. Екстраполюючи викладене, можемо констатувати, що правове регулювання взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні має конституційні та міжнародно-правові засади, але характеризується непослідовністю та неузгодженістю під час її реалізації. З'ясовано, що основні механізми співпраці – громадські ради та консультації, які

значною мірою страждають від формалізму, спричиненого переважно рекомендаційним характером рішень громадянських інституцій та відсутністю чітких юридичних наслідків їхнього ігнорування.

Під час дії воєнного стану відбулася трансформація функцій суб'єктів громадянського суспільства, що вимагає нормативного закріплення нової моделі взаємодії при зміні умов в державі, особливо питання забезпечення, гуманітарної допомоги та контролю за повоєнним відновленням.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, зокрема**:**

- розробка та прийняття єдиного закону про взаємодію органів державної влади та інститутів громадянського суспільства;

- внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03 листопада 2010 року № 996 в частині обов'язковості обґрунтування відмови у врахуванні пропозицій громадських рад та встановлення процедури повторного розгляду;

- інтеграція міжнародно-правових норм, спрямованих на посилення фінансової незалежності та безпеки громадських організацій, що відповідає європейським стандартам ефективного державного управління.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні впливу діджиталізації на правові форми взаємодії, наприклад е-участь, е-петиції, та аналізі механізму делегування деяких державно-владних функцій соціальної сфери інститутам громадянського суспільства.

Література:

1. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ, 2001, Т. 1, 912 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003, 1440 с.

3. Казєв О. В. Взаємодія органів правопорядку в контексті забезпечення національної безпеки України: поняття, значення та перспективи розвитку. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. № 9. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15108439

4. Ромців О., Рудницька Ю. Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів державної влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* Львів. № 3 (39), 2023. С. 104-111. DOI 10.23939/law2023.39.104

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 03.12.2025).

6. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України.* Дата оновлення: 03.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-VI (дата звернення: 03.12.2025).

7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.11.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-VI (дата звернення: 03.12.2025).

8. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* Дата оновлення: 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 03.12.2025).

9. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. *Відомості Верховної Ради України.* Дата оновлення: 25.03.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text (дата звернення: 03.12.2025).

10. Ганьба О. Б. Державна антикорупційна політика: поняття, сутність та загальні ознаки. *Теорія, історія та методологія публічного права.* 2021. С. 88-95. DOI https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-44-10

11. Коврига О. С. Взаємодія органів державної влади з громадськістю у системі державного управління України. *Механізми публічного управління.* Київ. 2023. С. 109-114. DOI https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/18

12. Ганьба. О. Б. Довіра та недовіра правоохоронних органів як взаємовиключні категорії: філософсько-теоретичний ракурс. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 1/2022. С. 335-338. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/84

References:

1. Yaremenko, V., Slipushko, O. (2001). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy u chotyrokh tomakh **[**New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language in Four Volumes]**,** T. 1, 912. http://www.nbuv.gov.ua/ [in Ukrainian].

2. Busel, V. (2003). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy **[**Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language**],** 1440. http://www.nbuv.gov.ua/ [in Ukrainian].

3. Kaziev, O. V. (2025). Vzaiemodiia orhaniv pravoporiadku v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: poniattia, znachennia ta perspektyvy rozvytku [Interaction of law enforcement agencies in the context of ensuring Ukraine's national security: concept, significance and development prospects]. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs – Ukrainian Political and Legal Discourse, 9*. https://doi.org/10.5281/zenodo.15108439 [in Ukrainian].

4. Romtsiv, O., Rudnytska Yu. (2023). Vzaiemodiia instytutiv hromadianskoho suspilstva ta orhaniv derzhavnoi vlady [Interaction between civil society institutions and state authorities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika*. *Seriia: Iurydychni nauky*, 3 (39), 104-111. https://doi.org/10.23939/law2023.39.104 [in Ukrainian].

5. Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. Rev. dated 01.01.2020. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (accessed: 03.12.2025) [in Ukrainian].

6. On the public associations: Law of Ukraine № 4572-VI of 22.03.2012. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text [in Ukrainian].

7. On the access to public information: Law of Ukraine № 2939-VI of 13.11.2011. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-VI [in Ukrainian].

8. On the citizens' appeals: Law of Ukraine № 393/96-BP of 02.10.1996 Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

9. On the ensuring public participation in the formation and implementation of state policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 996 of 03.11.2010. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

10. Hanba, O. **(2021).** Derzhavna antykoruptsiyna polityka: ponyattya, sutnist′ ta zahal′ni oznaky [The citation refers to the scientific article "State Anti-Corruption Policy: Concept, Essence and General Features]. *Teoriya, istoriya ta metodolohiya publichnoho prava* 2021. More information is available on the publisher's website, 88-95. https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-44-10.

11. Kovryga, O. **(2023).** Vzayemodiya orhaniv derzhavnoyi vlady z hromads′kistyu u systemi derzhavnoho upravlinnya Ukrayiny [Interaction of state authorities with the public in the system of public administration of Ukraine]. *Mekhanizmy publichnoho upravlinnya*, 109-114. https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/18 [in Ukrainian].

12. Hanba, O. **(2022).** Dovira ta nedovira pravookhoronnykh orhaniv yak vzayemo-vyklyuchni katehoriyi: filosofs′ko-teoretychnyy rakurs [Trust and distrust of law enforcement agencies as mutually exclusive categories: a philosophical and theoretical perspective. Legal scientific electronic journal]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 1/2022, 335-338. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/84 [in Ukrainian].

УДК 341.215.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2345-2357

Ковбан Андрій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-0272-1798

ЩОДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ

Анотація. В статті досліджуються питання міжнародного захисту прав дітей під час збройних конфліктів з урахуванням національних стандартів та проблем. Аналізується система взаємоузгоджених дій держав, міжнародних міжурядових та неурядових організацій щодо захисту прав дитини. В статті стверджується, що такі дії повинні бути спрямовані на розробку та забезпечення прав дитини з метою формування повноцінної та гармонійно розвиненої особистості, сприяння їх закріпленню в національному законодавстві та надання міжнародної допомоги дітям. Міжнародне законодавство визнає дітей як особливо вразливу групу і гарантує їм особливий захист, оскільки вони не беруть участі у бойових діях.

Права дітей — це одна з найважливіших глобальних проблем, яка потребує спільних зусиль усього світу. Особливо актуальним є міжнародний захист прав дитини під час збройних конфліктів. Міжнародне законодавство визнає дітей як особливо вразливу групу і гарантує їм особливий захист, оскільки вони не беруть участі у бойових діях. Мета цих заходів — забезпечити дітям можливість рости і розвиватися у безпеці, що є основою для формування здорової та повноцінної особистості.

Найскладнішою проблемою залишається захист прав та надання допомоги дітям на територіях, на яких ведуться воєнні дії. Через обмежений доступ органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виникає багато випадків порушення прав дитини в різних сферах.

Міжнародні стандарти захисту прав дітей у збройних конфліктах закріплені у міжнародному гуманітарному праві, яке обмежує методи ведення війни, та міжнародному праві прав людини, зокрема в Конвенції ООН про права дитини.

Конвенційні норми надають дітям захист як цивільним особам. Важливу роль у забезпеченні цього захисту відіграють Женевські конвенції та Додаткові протоколи, ЮНІСЕФ та національне законодавство.

Ключові слова: права дитини, дотримання прав дитини, воєнні дії, Конвенція прав дитини

Kovban Andrii Volodymyrovich Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Department of Civil Law Disciplines, Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-0272-1798

ON THE ISSUE OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR COMPLIANCE WITH THE RIGHTS OF THE CHILD IN CONDITIONS OF MILITARY ACTIONS

Abstract. The article examines the issues of international protection of children's rights during armed conflicts, taking into account national standards and problems. The system of coordinated actions of states, international intergovernmental and non-governmental organizations to protect children's rights is analyzed. The article argues that such actions should be aimed at developing and ensuring the rights of the child in order to form a full-fledged and harmoniously developed personality, promoting their consolidation in national legislation and providing international assistance to children. International legislation recognizes children as a particularly vulnerable group and guarantees them special protection, since they do not participate in hostilities.

Children's rights are one of the most important global problems that requires joint efforts of the whole world. International protection of children's rights during armed conflicts is especially relevant. International legislation recognizes children as a particularly vulnerable group and guarantees them special protection, since they do not participate in hostilities. The purpose of these measures is to provide children with the opportunity to grow and develop in safety, which is the basis for the formation of a healthy and full-fledged personality. The most difficult problem remains the protection of the rights and provision of assistance to children in areas where military operations are taking place. Due to limited access by state authorities and local governments, many cases of child rights violations occur in various areas. International standards for the protection of children's rights in armed conflicts are enshrined in international humanitarian law, which restricts the methods of warfare, and international human rights law, in particular in the UN Convention on the Rights of the Child. Conventional norms provide children with protection as civilians. An important role in ensuring this protection is played by the Geneva Conventions and Additional Protocols, UNICEF and national legislation.

Keywords: children's rights, observance of children's rights, military actions, Convention on the Rights of the Child

Постановка проблеми. Забезпечення прав дитини відноситься до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлена вся світова спільнота. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію прав дитини у 1959 р. [1], пізніше на її підставі була розроблена і відкрита для підписання державами Конвенція про права дитини у 1990 році [10]. Сьогодні до зазначеного

міжнародного договору приєдналися більшість держав світу. Конвенція про права дитини закріплює систему особистих, політичних, економічних, соціальних і культурних прав дитини та механізми контролю щодо реалізації положень самої конвенції.

Конвенція ООН про права дитини (п. 1 ст. 3) встановлює принцип забезпечення найкращих інтересів дитини. Зазначений принцип полягає в тому, що дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги в якості першочергового міркування при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як в державній, так і в приватній сфері. Для ефективного реформування системи прав дитини потрібно забезпечити, щоб усі рішення органів державної влади та місцевого самоврядування враховували та захищали найкращі інтереси дитини. Це означає, що пріоритетом має бути сприяння та забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Тільки за останній рік за даними ООН [16] відсоток насилля стосовно дітей в умовах збройних конфліктів зріс на 21 пункт. Це найвища позначка в історії світу. Кількість випадків вбивства і каліцтва виросло на 35 відсотків. Це стосується ситуації в секторі Газа, в Буркіна-Фасо, Демократичній Республіці Конго, М'янмі, Сирійській Арабській Республіці, Сомалі, Судані та в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку сучасного стану міжнародних стандартів дотримання прав дитини під час воєнних дій досліджується крізь різні напрями, це і виявлення порушень прав дитини в умовах збройних (І. Васильківська, К. Ігнатенко, О. Задніпровська, Н. Філіпська, О. Кочемировська, А. Лазоренко, Г. Мазур, С. Маркін, В. Мицик, К. Мануїлова, Н. Опольська, В. Репецький, І. Сандоз, Ч. Свінарскі, М, Сірант, та інші). Вивчались окремі аспекти проблематики і авторами даної статті.

Мета статті – дослідження та аналіз сучасної системи юридичних принципів, стандартів і норм міжнародного права, практик в сфері забезпечення прав дитини в умовах воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. На думку Мануїлової К. В. [18], міжнародний захист прав дітей під час збройних конфліктів є системою взаємоузгоджених дій держав, міжнародних міжурядових та неурядових організацій, які спрямовані на розробку та забезпечення прав дитини з метою формування повноцінної та гармонійно розвиненої особистості, сприяння їх закріпленню в національному законодавстві та надання міжнародної допомоги дітям. Права дітей — це одна з найважливіших глобальних проблем, яка потребує спільних зусиль усього світу. Особливо актуальним є міжнародний захист прав дитини під час збройних конфліктів.

Серед усіх міжнародних організаційно-правових механізмів сьогодні окреме місце займає захист прав дітей. Першим міжнародно-правовим документом у сфері захисту прав дитини була Конвенція про опіку над неповнолітніми [9], прийнята в Гаазі (Нідерланди) 12 червня 1902 року на III сесії

Конференції з міжнародного права. Ця Конвенція втратила чинність після ухвалення в Гаазі 19 жовтня 1996 року Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (для України цей новий документ набув чинності 1 лютого 2008 року, після ратифікації у 2006 році) [7].

Міжнародне законодавство визнає дітей як особливо вразливу групу і гарантує їм особливий захист, оскільки вони не беруть участі у бойових діях. Мета цих заходів — забезпечити дітям можливість рости і розвиватися у безпеці, що є основою для формування здорової та повноцінної особистості. Війна в Україні є найбільшою загрозою для прав дітей з часів Другої світової війни. Це вимагає від міжнародної спільноти не лише допомоги, а й рішучих дій для захисту найуразливішого покоління. Новітній технічний прогрес і поява нових видів зброї в минулому столітті та сьогодні докорінно змінили характер збройних, військових конфліктів. Якщо раніше війни були здебільшого битвами між арміями на віддалених ділянках фронту, то тепер вони все більше перетворюються на загрозу для цивільного населення та збільшення театру воєнних дій та ушкоджень. Ця генеза призвела до різкого зростання кількості жертв, особливо серед мирних громадян, якщо на початку XX століття лише відносна кількість жертв були цивільними, то наприкінці століття ця цифра сягнула жахливих 90%. Війни починаючи з минулого століття, почали стирати визначену межу між фронтом і тилом, перетворивши цілі міста і селища на поля битв.

Найбільше страждають найуразливіші — діти. За даними ЮНІСЕФ, близько половини жертв збройних конфліктів — це діти [19]. Мільярди дітей в умовах війни, а близько 300 мільйонів із них ще не виповнилося п'яти років. Вони позбавлені дитинства, освіти, безпеки та майбутнього. Замість піклування, іграшок та освіти, діти бачать провітрені тривоги, вибухи, руйнування і насильство. Це свідчить про глибоку гуманітарну кризу, що вимагає негайної уваги міжнародної спільноти [21].

У відповідь на ці виклики були ухвалені Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року: Протокол I (присвячений міжнародним конфліктам) та Протокол II (присвячений конфліктам неміжнародного характеру). Необхідність посилення захисту дітей під час збройних конфліктів виявила дві ключові недосконалості існуючого міжнародного права. По-перше, принцип особливого захисту дітей як найбільш вразливої групи не знайшов належного відображення у IV Женевській конвенції. По-друге, виникла гостра потреба врегулювання питання щодо залучення дітей до збройних конфліктів. Протокол I [2] стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та Протокол II [3] стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. Додатковий протокол I вперше офіційно закріпив принцип особливого захисту дітей під час міжнародних збройних конфліктів. Цей принцип вимагає, щоб діти користувалися особливою повагою і були захищені від будь-яких непристойних

посягань. Сторони конфлікту зобов'язані надавати дітям захист і допомогу, необхідну через їхній вік або інші обставини. Протокол I вимагає від учасників конфлікту максимально можливих зусиль, щоб не допустити безпосередньої участі дітей, молодших п’ятнадцяти років, у збройних діях.

Якщо діти все-таки потрапляють під контроль протилежної сторони, вони зберігають право на особливий захист, незалежно від їхнього статусу (військовополонені чи ні). У випадку арешту, затримання чи інтернування, пов'язаного з конфліктом, дітей необхідно утримувати окремо від дорослих, якщо тільки вони не можуть залишатися разом зі своєю сім'єю.

Додатковий протокол II фокусується на забезпеченні дітей необхідною турботою та допомогою під час збройних конфліктів неміжнародного характеру та охоплює систему принципів: сприяння возз'єднанню сімей, які були тимчасово роз'єднані; заборону вербування дітей віком до 15 років до збройних сил або груп; особливий захист дітей, молодших 15 років, які брали участь у конфлікті й потрапили в полон; дозвіл на тимчасову евакуацію дітей із зони бойових дій.

Крім того, Протокол II гарантує права осіб, позбавлених волі з причин, пов'язаних із конфліктом, незалежно від їхнього статусу (інтерновані, затримані чи піддані кримінальному переслідуванню). П. 2 ст. 77 Додаткового протоколу I 1977 року дублює п. 3 ст. 38 Конвенції, п. 3 ст. 4 Додаткового протоколу II 1977 року регламентує питання забезпечення дітям необхідного піклування та допомоги в період збройних конфліктів неміжнародного характеру, зокрема, освіти, релігійного й морального виховання, возз’єднання роз’єднаних сімей; окремо, наголошується, що діти, які не досягли 15-річно-го віку, не підлягають вербуванню у збройні сили або групи, і їм не дозволяється брати участь у воєнних діях.

На думку О. Турченко, та І. Пилипишиної [22], державам, як основним відповідальним суб’єктам за життя, безпеку їх населення, необхідно підвищувати рівень координації і взаємодії щодо потреб дітей і молоді під час збройних конфліктів і в постконфліктних ситуаціях; сторони збройного конфлікту повинні чітко дотримуватися зобов’язань, щодо захисту цивільних осіб загалом, дітей, зокрема, не тільки за міжнародним гуманітарним правом, а і за нормами загального міжнародного права.

Ще одним ключовим міжнародним документом для захисту цивільного населення, включно з дітьми, є IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (12 серпня 1949 року) [8]. Конвенція поширює на дітей, як частину цивільного населення, всі свої положення. Вони встановлюють загальні принципи гуманного поводження: повагу до життя, фізичної та психологічної недоторканності, людської гідності, заборону зневаги та приниження, а також заборону позасудового засудження та покарання. Крім того, Конвенція суворо забороняє щодо цивільних осіб (включно з дітьми) такі дії, як тортури, тілесні покарання, медичні досліди, колективні покарання,

репресалії, залякування, тероризм та взяття в заручники чи незаконна депортація.

Окремо можна зазначити норму ч. 2 ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду, яка зазначає, що призов та військову службу чи мобілізацію дітей, які не досягли 15-річного віку, або з їх активне використання у бойових діях у межах як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів визнаний військовим злочином [12]. Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає захист дітей, зокрема, забороняючи злочини проти них та надаючи їм особливий статус у судових процесах. Практика Міжнародного кримінального суду щодо дітей включає розгляд справ, де діти є жертвами, свідками або обвинуваченими. Суд може застосовувати спеціальні процедури для захисту дітей-свідків, забезпечуючи їхню безпеку та психологічний комфорт під час судових процесів (прихованість особистості, участь у процесі за допомогою відеоконференції або присутність психологів, тощо). Серед особливостей можна підкреслити це те, що у деяких випадках діти можуть бути залучені до реабілітаційних програм замість судового процесу та у випадках, коли діти є обвинуваченими у скоєнні злочинів, застосовуються спеціальні процедури, спрямовані на їхню реабілітацію та інтеграцію до суспільства. Серед прикладів розгляду справ Міжнародного кримінального суду щодо дітей, це насильство в Сирії та злочини проти дітей у Конго [17].

Регіональні міжнародні механізми захисту прав дитини створюються на основі угод між окремими групами держав, зазвичай у межах певних географічних зон. Наприклад, в Африці діє Африканська Хартія про права і благополуччя дитини (1990 р.), прийнята в рамках Організації Африканської Єдності.

Однак найбільш розвиненою серед цих регіональних систем є європейська, чия ефективність та вплив найкраще проявляються через практику Європейського суду з прав людини.

Рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються захисту прав дитини, базуються на трьох основних документах: Конвенції про захист прав людини, Загальній декларації прав людини та Конвенції про права дитини. ЄСПЛ, визнаючи вразливість дітей, підкреслює їхнє право на особливий захист. Це означає, що кожна дитина має право на заходи захисту, необхідні відповідно до її статусу, які повинні надавати її сім'я, суспільство та, що важливо, держава. Для прикладу можна згадати пункт 76 справу «Мамчур проти України» [13], заява № 10383/09, §100, 16 липня 2015 року, в якому Суд наголошую ціннісний орієнтир, що «при визначенні найкращих інтересів дитини в конкретній справі слід брати до уваги два міркування: по-перше, в найкращих інтересах дитини зберегти її зв’язки з сім’єю, окрім випадків, коли доведено, що сім’я непридатна або явно дисфункціональна; і по-друге, в найкращих інтересах дитини забезпечити її розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі та в середовищі, що не є дисфункціональним».

Європейської системи захисту прав дитини має включати ініціативи Ради Європи, Європейського Союзу та неурядових організацій. Зокрема, Рада Європи відіграла значну роль, ухваливши низку документів, програм та рекомендацій, спрямованих на вирішення конкретних проблем у сфері дитячих прав (Європейська конвенція про здійснення прав дітей [5], Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [11], Європейська конвенція про усиновлення дітей [6], Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод 1950 року [4] тощо). Європейська регіональна система захисту прав дитини не лише має власні ініціативи, але й застосовує всі міжнародно-правові документи у сфері прав людини. Що стосується Ради Європи, то вона зосереджує зусилля на інформаційно-просвітницькій діяльності та впровадженні програм, присвячених найгострішим проблемам прав людини, включаючи й захист прав дітей. Серед Конвенцій Ради Європи особливо можна виділити: Конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом; Конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ETS № 105); Конвенція про здійснення прав дітей; Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (ETS № 201). Крім обов'язкових для виконання конвенційних за своєю природою стандартів прав дитини, напрями удосконалення соціальної функції держави у сфері захисту прав дитини містяться також у рекомендаціях та резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи та Комітету Міністрів Ради Європи, які відносяться до так званого «м'якого права» [15], що не володіє властивістю формальної визначеності конвенційного права, не створює чітких прав та обов'язків, але дає загальну установку, показує напрям подальшого розвитку діяльності держави у певній сфері: Рекомендація ПАРЄ 1460 (2000) щодо започаткування Європейського омбудсмана з прав дитини; Рекомендація ПАРЄ 1596 (2003) щодо ситуації з дітьми мігрантами, Рекомендація ПАРЄ 1778 (2007), присвячена дітям — жертвам насильства, експлуатації та недбалого ставлення; Рекомендації КМРЄ (2003) 20 та (2008) 11, присвячені проблематиці протидії правопорушень неповнолітніх та ювенальній юстиції та інші. Європейська Рада Європейського Союзу[14] закликає держави-члени покращити захист дітей у надзвичайних ситуаціях в тому числі й ситуації воєнних дій, зокрема шляхом встановлення процедур прийому, які забезпечують житло для захисту, адаптоване до потреб дитини, гарантують їх фізичне та психічне здоров'я та забезпечують їм доступ до основних послуг; надання допомоги дітям без супроводу батьків, в тому числі шляхом швидкого призначення законного опікуна або відповідного представника; посилення політики боротьби з торгівлею дітьми, визначення стратегій виявлення жертв торгівлі та підвищення обізнаності дітей та їхніх сімей щодо ризику експлуатації; забезпечення того, щоб надзвичайні ситуації не були інструментами для опіки над дітьми, і, зокрема, щоб усиновлення не відбувалося під час збройних конфліктів.

Ціннісні орієнтири міжнародного права щодо прав дитини під час воєнних дій ґрунтуються на принципах гуманізму та недоторканності життя і гідності, що закріплені в міжнародному гуманітарному праві та правах людини. Діти визнаються особливо вразливою групою, яка потребує посиленого захисту, діти не є комбатантами і мають бути захищені від будь-яких форм насильства, експлуатації та залучення до бойових дій.

Конвенція ООН про права дитини (п. 1 ст. 3) [10] встановлює принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, а саме всі рішення та дії, що стосуються дітей, повинні прийматися з урахуванням їхніх найкращих інтересів. Це принцип прав дитини вміщує право на життя, виживання і розвиток, а також право на освіту, охорону здоров'я та захист від травм. Статтею 19 Конвенції про права дитини 1989 року передбачається, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Стаття 38 Конвенції закріплює спеціальну норму, що держави «зобов’язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів та стосуються дітей, а також забезпечувати їх дотримання», «вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними», що певною мірою узгоджується з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема, з Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них 1977 року, в яких захисту дітей присвячені положення, що стосуються як цивільного населення загалом, так їх як окремої категорії.

Конвенція про права дитини кардинально змінила погляд на дітей, затвердивши, що дитина — це не власність батьків, а незалежна людська істота та самостійний суб’єкт права, що має повний набір законних прав. Цей документ став надзвичайно ефективним завдяки тому, що він встановив дієві механізми захисту, які є адаптивними і можуть застосовуватися з урахуванням національних, соціальних, культурних та економічних реалій різних країн. Ця гнучкість забезпечує виконання Конвенції без конфлікту з внутрішнім правом держав. На історичному рівні Конвенція має вирішальне значення, оскільки вона систематизувала багаторічний досвід у сфері дитячих прав, ставши фундаментальним і головним світовим стандартом їх захисту.

На думку М. Сірант та С. Маркіна [20], система заходів охорони дитинства, повинна базуватися на системі заходів, яка включає: визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері; забезпечення належних умов для гарантування безпеки,

охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності; проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, підтримки виробництва дитячого харчування, у тому числі первинного виробництва, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства; встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; створення умов для забезпечення наявності на ринку в достатній кількості дитячого харчування, що відповідає вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, у тому числі шляхом запровадження пільгового кредитування та/або оподаткування операторів ринку харчових продуктів, митного та або тарифного регулювання.

На думку О. Дворецької [16], вплив на національну державну політику щодо поліпшення захисту прав дитини під час воєнних конфліктів повинно охоплювати такі напрями: міжнародне співробітництво та правові механізми (координуюча роль ООН), розробка планів евакуації та оцінка безпекової інфраструктури, підтримка сімей з дітьми та розвиток сімейних форм виховання, формула Миру та міжнародна коаліція. Проблемами, які потребують негайного вирішення є формування безпечного освітнього середовища удосконалення механізмів попередження та евакуації, реабілітаційна допомога дітям, включно із протезуванням.

Висновки. Міжнародні стандарти захисту прав дітей у збройних конфліктах закріплені у міжнародному гуманітарному праві, яке обмежує методи ведення війни, та міжнародному праві прав людини, зокрема в Конвенції ООН про права дитини. Ці норми надають дітям захист як цивільним особам, що не беруть участі у конфліктах, та забороняють їхню участь у бойових діях. Важливу роль у забезпеченні цього захисту відіграють Женевські конвенції та Додаткові протоколи, ЮНІСЕФ та національні закони, які враховують особливості захисту дітей у конфліктних ситуаціях.

Конвенція ООН про права дитини 1989 року являє собою фундаментальне доповнення до Декларації прав дитини. Вона не тільки надала конкретизації та юридичної сили принципам, що раніше мали виключно декларативний характер, але й здійснила систематизацію прав. Цей єдиний міжнародний документ акумулював положення, які до того були розсіяні у великій кількості галузевих та ситуативних нормативно-правових актів, забезпечивши всебічне правове регулювання життєдіяльності дитини.

Підсумовуючи, захист прав і свобод дітей в умовах воєнного стану вимагає згуртованих дій, реалізації принципу гуманізму, усвідомлення відповідальності

перед нащадками та професіоналізму за сторони держав та міжнародних спільнот. Захист дітей під час війни — це не лише політико-правове чи економічно-організаційне питання, а комплексна системна проблема, яка потребує рішучих і скоординованих дій та вирішуватися спільними зусиллями.

Найскладнішою проблемою залишається захист прав та надання допомоги дітям на територіях, на яких ведуться воєнні дії. Через обмежений доступ органів публічної влади, виникає багато випадків порушення прав дитини в соціальній, культурній, освітній, побутових сферах, в окремих випадках діти залишаються покинуті та без належного піклування.

В умовах воєнного стану та бойових дій питання реального захисту прав дітей набуло нового, критичного масштабу. Війна призводить до тотального порушення всіх фундаментальних прав дитини: від права на життя, здоров'я та родину до права на освіту, розвиток, виховання, турботу та захист.

Література:

1. Декларація прав дитини, Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 21 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 21 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

4. Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

6. Європейська конвенція про усиновлення дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text

7. Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

8. Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm

9. Конвенція про опіку над неповнолітніми. URL: https://www.hcch.net/fr/instruments/the-old-conventions/1902-guardianship-convention

10. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

11. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

12. Римський Статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

13. Рішення у справі «Мамчур проти України» (Заява № 10383/09). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text

14. European Council of the European Union. Council adopts conclusions on the rights of the child. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/09/council-adopts-conclusions-rights-child/

15. Грушко М.В. Міжнародно-правовий захист прав дітей// Конгрес міжнародного та європейського права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 квіт. 2019 р.). - с.83-84.

16. Експертний документ «Забезпечення безпеки дітей під час збройних конфліктів: досвід України». URL: https://summitflg.org/ekspertnyj-dokument-zabezpechennya-bezpeky-ditej-pid-chas-zbrojnyh-konfliktiv-dosvid-ukrayiny/

17. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf

18. Мануїлова К. В. Міжнародні стандарти захисту прав та свобод Дітей під час збройних конфліктів як найбільш вразливої категорії осіб// Juvenile policy as a component of supportingUkraine'snational security and defense(dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs): Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. 552 p. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-8

19. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf

20. Сірант М.М., Маркін С.І. Захист прав дитини в умовах воєнного стану // Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2024. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/172

21. Стартує масштабне опитування про життя дітей і родин України// Після 12-річної перерви в Україні знову запускається Мульти індикаторне кластерне обстеження домогосподарств (МІКС) за підтримки ЮНІСЕФ. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/new-national-survey-launched-ukraine-assess-and-track-critical-indicators-children

22. Турченко О.Г., Пилипишина І.І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні // Аналітично-порівняльне правознавство, 2/2022, сс.64-69.

References

1. Deklaraciya prav ditini, Prijnyata rezolyuciyeyu 1386 (XIV) Generalnoyi Asambleyi OON vid 20 listopada 1959 roku [Declaration of the Rights of the Child]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text [in Ukrainian].

2. Dodatkovij protokol do Zhenevskih konvencij vid 21 serpnya 1949 roku, sho stosuyetsya zahistu zhertv mizhnarodnih zbrojnih konfliktiv (Protokol I) [Protocol Additional to the Geneva Conventions of August, 21, 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

3. Dodatkovij protokol do Zhenevskih konvencij vid 21 serpnya 1949 roku, sho stosuyetsya zahistu zhertv zbrojnih konfliktiv nemizhnarodnogo harakteru (Protokol II) [Protocol Additional to the Geneva Conventions of August, 21, 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text [in Ukrainian].

4. Yevropejska konvenciya pro zahist prav ta osnovopolozhnih svobod 1950 roku [European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (n.d.). zakon.rada .gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

5. Yevropejska konvenciya pro zdijsnennya prav ditej [European Convention on the Rights of the Child]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text [in Ukrainian].

6. Yevropejska konvenciya pro usinovlennya ditej [European Convention on the Adoption of Children]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text [in Ukrainian].

7. Konvenciyi pro yurisdikciyu, pravo, sho zastosovuyetsya, viznannya, vikonannya ta spivrobitnictvo shodo batkivskoyi vidpovidalnosti ta zahodiv zahistu ditej [Conventions on jurisdiction, applicable law, recognition, enforcement and cooperation in respect of parental responsibility and measures for the protection of children]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text [in Ukrainian].

8. Konvenciya (IV) pro zahist civilnogo naselennya pid chas vijni 1949 r. [Conventions on jurisdiction, applicable law, recognition, enforcement and cooperation in respect of parental responsibility and measures for the protection of children]. (n.d.). icrc.org. Retrieved from: https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm [in Ukrainian].

9. Konvenciya pro opiku nad nepovnolitnimi [Convention on the Guardianship of Minors]. (n.d.). hcch.net. Retrieved from: https://www.hcch.net/fr/instruments/the-old-conventions/1902-guardianship-convention

10. Konvenciya pro prava ditini [Convention on the Rights of the Child] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

11. Konvenciya Radi Yevropi pro zahist ditej vid seksualnoyi ekspluataciyi ta seksualnogo nasilstva [Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text [in Ukrainian].

12. Rimskij Statut Mizhnarodnogo kriminalnogo sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

13. Rishennya u sprava «Mamchur proti Ukrayini» (Zayava № 10383/09) ["Mamchur v. Ukraine"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text [in Ukrainian].

14. European Council of the European Union. Council adopts conclusions on the rights of the child. (n.d.). consilium.europa.eu. Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/09/council-adopts-conclusions-rights-child/ [in Ukrainian].

15. Grushko, M.V. (2009). Mizhnarodno-pravovij zahist prav ditej [International legal protection of children's rights] // *Kongres mizhnarodnogo ta yevropejskogo prava: mat-li Mizhnar. nauk.-prakt. konf.(m. Odesa, 19 kvit. 2019 r.) Congress of International and European Law: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference.* 83-84. [in Ukrainian].

16. Ekspertnij dokument «Zabezpechennya bezpeki ditej pid chas zbrojnih konfliktiv: dosvid Ukrayini» [Ensuring the safety of children during armed conflicts: the experience of Ukraine]. (n.d.). summitflg.org. Retrieved from: https://summitflg.org/ekspertnyj-dokument-zabezpechennya-bezpeky-ditej-pid-chas-zbrojnyh-konfliktiv-dosvid-ukrayiny/ [in Ukrainian].

17. Zrozumiti Mizhnarodnij kriminalnij sud [Understand the International Criminal Court]. (n.d.). icc-cpi.int. Retrieved from: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf [in Ukrainian].

18. Manuyilova, K. V. (2023). Mizhnarodni standarti zahistu prav ta svobod Ditej pid chas zbrojnih konfliktiv yak najbilsh vrazlivoyi kategoriyi osib [International standards for the protection of the rights and freedoms of children during armed conflicts as the most vulnerable category of persons] // *Juvenile policy as a component of supportingUkraine'snational security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs): Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing»*, 2023. 552.

19. Situacijnij analiz stanovisha ditej v Ukrayini 2024 [Situational analysis of the situation of children in Ukraine]. (n.d.). unicef.org. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf [in Ukrainian].

20. Sirant, M.M., Markin, S.I. (2024). Zahist prav ditini v umovah voyennogo stanu [Protection of children's rights in martial law] // *Yuridichnij naukovij elektronnij zhurnal - Legal scientific electronic journal.* (2). [in Ukrainian].

21. Startuye masshtabne opituvannya pro zhittya ditej i rodin Ukrayini [A large-scale survey on the lives of children and families in Ukraine is launched] // Pislya 12-richnoyi perervi v Ukrayini znovu zapuskayetsya Multi indikatorne klasterne obstezhennya domogospodarstv (MIKS) za pidtrimki YuNISEF. (n.d.). unicef.org. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/new-national-survey-launched-ukraine-assess-and-track-critical-indicators-children [in Ukrainian].

22. Turchenko, O.G., Pilipishina, I.I. (2022). Zabezpechennya prav ditej v umovah zbrojnogo konfliktu v Ukrayini [Ensuring children's rights in conditions of armed conflict in Ukraine]. (n.d.). *Analytical and Comparative Law*, (2) 2022. 64-69. [in Ukrainian].

УДК 341.231:327(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2358-2371

Крупицький Олександр Станіславович к.ю.н., доцент кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, старший оперуповноважений управління стратегічних розслідувань в Запорізькій області, Департаменту стратегічних розслідувань НПУ, https://orcid.org/0000-0003-0578-5372

Замрига Артур Вікторович д.ю.н., к.е.н., професор, професор кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, https://orcid.org/0000-0001-8919-6633

МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕПАРАЦІЙ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз міжнародного механізму забезпечення репарацій для України як держави, що зазнала збройної агресії, крізь призму міжнародно-правової відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння. Розкрито доктринальні підходи до розуміння репарацій, їх співвідношення з такими формами відповідальності, як реституція, компенсація та сатисфакція, а також обґрунтовано їх значення для відновлення порушених прав України, її фізичних і юридичних осіб. Проаналізовано наукові позиції вітчизняних дослідників щодо формування міжнародного компенсаційного механізму, який передбачає систематизацію, облік і оцінку завданих збитків, створення спеціальних реєстрів шкоди та функціонування інституційних органів, уповноважених розглядати компенсаційні вимоги.

Особливу увагу приділено нормативно-правовим та інституційним аспектам реалізації репараційних вимог, зокрема ролі міжнародних судових і квазісудових органів, потенціалу створення спеціального міжнародного трибуналу або компенсаційної комісії, а також значенню національних адміністративно-правових механізмів як елементів підготовки доказової бази для міжнародних процедур. Розкрито значення законодавства України щодо фіксації та первинного відшкодування шкоди, зокрема функціонування державних реєстрів пошкодженого та знищеного майна, як складової майбутнього міжнародного механізму репарацій.

У статті також проаналізовано проблеми практичної реалізації репарацій, пов’язані з принципом суверенного імунітету держави-агресора, складністю примусового виконання рішень та необхідністю формування сталої фінансової бази для виплат, зокрема за рахунок заморожених активів Російської Федерації. Зроблено висновок, що міжнародний механізм забезпечення репарацій для

України має формуватися як комплексна система, що поєднує нормативно-правову легітимацію, інституційну спроможність та фінансове забезпечення, і спрямований не лише на компенсацію завданих збитків, а й на відновлення справедливості, порушених прав та післявоєнну відбудову України.

Ключові слова: міжнародні репарації, міжнародно-правова відповідальність, збройна агресія, держава-агресор, компенсаційний механізм, реституція, сатисфакція, відшкодування шкоди.

Krupytskyi Oleksandr Stanislavovych, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Public and International Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Senior Operative Officer of the Strategic Investigations Department in Zaporizhzhia Region, Strategic Investigations Department of the National Police of Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-0578-5372

Zamryha Artur Viktorovych, Doctor of Law, Candidate of Economics, Professor, Professor of the Department of Public and International Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, https://orcid.org/0000-0001-8919-6633

INTERNATIONAL MECHANISM FOR ENSURING REPARATIONS FOR UKRAINE

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the international mechanism for ensuring reparations for Ukraine as a state that has suffered armed aggression, through the prism of international legal responsibility of states for internationally wrongful acts. Doctrinal approaches to the understanding of reparations are examined, as well as their correlation with such forms of responsibility as restitution, compensation, and satisfaction, and their significance for restoring the violated rights of Ukraine and its natural and legal persons is substantiated. The scientific views of Ukrainian scholars on the formation of an international compensation mechanism, which предусматривает systematization, recording, and assessment of damages, the creation of special damage registers, and the functioning of institutional bodies authorized to consider compensation claims, are analyzed.

Special attention is paid to the normative-legal and institutional aspects of implementing reparation claims, in particular the role of international judicial and quasi-judicial bodies, the potential establishment of a special international tribunal or compensation commission, as well as the importance of national administrative-law mechanisms as elements of forming an evidentiary basis for international procedures. The significance of Ukrainian legislation on the fixation and initial compensation of damage, including the functioning of state registers of damaged and destroyed property, as a component of the future international reparations mechanism, is revealed.

The article also analyzes the problems of practical implementation of reparations related to the principle of sovereign immunity of the aggressor state, the complexity of enforcing decisions, and the need to form a sustainable financial base for payments, in particular through the use of frozen assets of the Russian Federation. It is concluded that the international mechanism for ensuring reparations for Ukraine should be formed as a comprehensive system combining normative legal legitimation, institutional capacity, and financial support, and aimed not only at compensating for damages caused, but also at restoring justice, violated rights, and post-war reconstruction of Ukraine.

Keywords: international reparations, international legal responsibility, armed aggression, aggressor state, compensation mechanism, restitution, satisfaction, damage compensation.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року питання відшкодування завданих збитків та репарацій стало ключовим елементом міжнародно-правової позиції України. Репарації як форма відшкодування шкоди передбачають не лише фінансову компенсацію, а й реституцію, сатисфакцію та інші форми правової віднови, спрямовані на відновлення прав жертв збройного конфлікту та відновлення державної інфраструктури. Сучасні наукові підходи визнають право жертв війни на репарації як невід'ємну складову міжнародного гуманітарного та міжнародного права прав людини [1].

Метою наукової статті є комплексний аналіз міжнародно-правових механізмів забезпечення репарацій для України за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії, а також визначення правових підстав, інституційних моделей і процедур реалізації права держави та фізичних і юридичних осіб на відшкодування завданих збитків. У межах досягнення поставленої мети передбачається дослідження норм міжнародного публічного права, практики міжнародних судових та квазісудових органів, а також ініціатив щодо створення спеціального компенсаційного механізму, зокрема Реєстру збитків та міжнародного компенсаційного фонду.

Окрему увагу приділено виявленню проблем правової визначеності, юрисдикційних обмежень та виконання рішень щодо стягнення репарацій, а також виробленню пропозицій щодо удосконалення міжнародно-правового інструментарію забезпечення репарацій для України з урахуванням сучасних викликів і міжнародної практики.

Стан дослідження. Проблематика міжнародних репарацій традиційно досліджується у межах міжнародного публічного права, зокрема у працях, присвячених міжнародно-правовій відповідальності держав, відшкодуванню шкоди та наслідкам порушення міжнародних зобов'язань. Класичні підходи до інституту репарацій сформульовані у роботах зарубіжних науковців, зокрема Г. Лаутерпахта, Дж. Кроуфорда, А. Пелле, а також у документах Комісії

міжнародного права ООН, насамперед у Проєкті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року.

У сучасній українській та зарубіжній науковій доктрині дедалі більше уваги приділяється специфіці застосування механізмів репарацій у контексті збройних конфліктів та масових порушень міжнародного гуманітарного права. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії, розглядаються у працях вітчизняних науковців, які аналізують можливості використання юрисдикції Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини, арбітражних та національних судових інстанцій, а також правові підстави конфіскації заморожених активів держави-агресора.

Водночас більшість наукових досліджень мають фрагментарний характер і зосереджуються на окремих інструментах міжнародної відповідальності, не формуючи цілісного бачення спеціального міжнародного механізму репарацій для України. Недостатньо опрацьованими залишаються питання інституційного оформлення такого механізму, його співвідношення з принципом державного імунітету, процедур доказування шкоди, а також гарантій реального виконання рішень про виплату компенсацій. У цьому контексті актуалізується потреба в комплексному науковому дослідженні міжнародного механізму забезпечення репарацій для України, що зумовлює наукову новизну та практичну значущість даної статті.

Виклад основного матеріалу. В теоретичній площині міжнародно-правова відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок збройної агресії, аналізується через призму загальних засад міжнародної юридичної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння.

В українській юридичній літературі запроваджено поняття *міжнародного компенсаційного механізму*, який передбачає систематизацію збитків, їх облік у спеціальних реєстрах та створення інституційного органу для розгляду та задоволення вимог щодо відшкодування. Такий механізм включає юридичні процедури реєстрації шкоди, оцінку її обсягів та подальше вирішення вимог щодо компенсації на міжнародному рівні [2].

І. Міщук та Б. Киричук дослідити доктринальні основи та правові підстави відшкодування Україні шкоди у межах міжнародно-правової відповідальності за злочини, вчинені Російською Федерацією. Науковцями було встановлено, що проголошення Україною курсу на євроінтеграцію, а також прагнення українців здобути перемогу в збройному конфлікті з Російською Федерацією зумовлює переосмислення суті та значення багатьох правових концепцій та базових понять. У будь-якій правовій системі однією з вагомих гарантій дотримання прав людини й роботи принципу справедливості є застосування механізмів міжнародно-правової відповідальності, зокрема її двох невід'ємних аспектів – політичного та матеріального. У розрізі першого окрема держава або їхня сукупність мають право отримати сатисфакції, реституції та, за крайньої необхідності, застосувати різноманітні форми обмеження суверенітету.

Сатисфакція як форма політичної відповідальності припускає обов'язок держави-делінквента надати задоволення нематеріального характеру, зокрема, виразити вибачення й співчуття з приводу вчинених діянь. Реституції передбачають звільнення незаконно зайнятих територій, або будь-яке інше право держави, яке відновить її «статус-кво». Окремо встановлено, що в межах матеріальної відповідальності держави мають право на отримання репарацій, контрибуцій та реституцій [3].

О. Валендюк визначає ключові міжнародно-правові принципи, що формують основу механізмів репарацій для держав, постраждалих від війни. Автор наголошує, що держава-агресор має обов'язок відшкодовувати шкоду, завдану іншій державі, фізичним та юридичним особам унаслідок міжнародно-протиправних дій під час збройного конфлікту. Цей принцип випливає з обов'язків держав щодо міжнародної відповідальності, закріплених у загальних норм міжнародного права; відшкодування має бути повним, тобто не лише часткове покриття збитків, а відновлення стану, який існував до порушення. Він охоплює як матеріальні, так і немайнові збитки, включно з моральною шкодою та непрямими наслідками конфлікту; виділено традиційні форми відшкодування: реституція - відновлення первісного стану об'єкта права; компенсація - фінансова виплата за збитки; сатисфакція - моральне відшкодування (визнання відповідальності, вибачення, тощо); механізми репарацій повинні мати чітке міжнародно-правове закріплення в нормах міжнародного права (включно з нормами Статуту ООН, Віденської конвенції про право міжнародних договорів та стандартами Міжнародної юридичної відповідальності держав). Це сприяє передбачуваності процедур та гарантує дотримання міжнародних зобов'язань; реалізація цих принципів міжнародної відповідальності стикається з політичними, юридичними та фінансовими обмеженнями, що ускладнює практичне застосування наявних механізмів. Важливою є роль міжнародних організацій і міжнародних судових інституцій у встановленні відповідальності та забезпеченні компенсацій, проте підкреслюється недостатність цих механізмів за сучасних умов [4].

А. Андрейків розглядає питання компенсації шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту, з огляду на міжнародно-правові рамки та сучасні виклики, з якими стикається Україна як держава-жертва агресії. Автором визначено, що міжнародний механізм забезпечення репарацій для України має ґрунтуватися на чітко окреслених міжнародно-правових принципах і бути здатним поєднувати різні форми міжнародної юридичної відповідальності Росії, враховуючи як під час воєнних дій, так і в післявоєнному періоді [5]

У статті І. В. Киреєвої «Проблеми відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну країною-терористом військовою агресією» розглядається питання відповідальності РФ за масштабну екологічну шкоду, яку вона спричинила в Україні внаслідок повномасштабної агресії, з особливим акцентом на правові проблеми компенсації та забезпечення репарацій. Авторка аналізує наслідки

збройної агресії для природних ресурсів України та правову природу таких наслідків з погляду міжнародного права і національного законодавства, що є важливою складовою механізмів репарацій у ширшому сенсі відшкодування завданої шкоди [6].

Зокрема, у статті зазначено, що: масштаб та характер екологічної шкоди ускладнюють механізми її обліку й компенсації, оскільки постраждалі природні ресурси охоплюють величезні території, різноманітні екосистеми та довгострокові негативні наслідки, що ускладнює оцінювання повного обсягу збитків і подальше пред'явлення вимог до репарацій; питання юридичної кваліфікації шкоди як «екологічного тероризму» чи екоциду є важливим кроком до формування міжнародно-правової бази для притягнення агресора до відповідальності та забезпечення компенсації, оскільки визнання таких дій на міжнародному рівні може стати складовою механізму репарацій для України. Авторка пропонує вживати політико-правові заходи на міжнародному рівні (у тому числі моніторинг, фіксацію та оцінку шкоди, розроблення методик для кожного природного ресурсу), що сприятимуть ефективнішому забезпеченню відшкодування екологічної шкоди в рамках загального механізму репарацій. Зазначено, що створення спеціального міжнародного трибуналу або інших інститутів міжнародного права могло б стати дієвим інструментом для притягнення держави-агресора до відповідальності та реалізації компенсаційних вимог, включно з відшкодуванням екологічних збитків.

Таким чином, у контексті міжнародного механізму забезпечення репарацій для України І.В. Киреєєва підкреслює необхідність чітко визначених міжнародно-правових підходів до оцінювання екологічних збитків, їхнього юридичного оформлення (зокрема в рамках поняття екоциду) та створення ефективних процедур для їх компенсації як частини загального комплексу репараційних інструментів.

Узагальнюючи вище викладене, пропонуємо наступне розуміння поняття «**механізм забезпечення репарацій для України» як *комплексний міжнародно-правовий та інституційний механізм***, *спрямований на реалізацію міжнародної відповідальності держави-агресора шляхом* ***встановлення, обліку, оцінки та відшкодування шкоди***, *завданої Україні, її фізичним і юридичним особам унаслідок збройної агресії, що ґрунтується на загальновизнаних принципах міжнародного права, включає політичні та матеріальні форми відповідальності (сатисфакцію, реституцію, компенсацію, репарації) та забезпечується діяльністю спеціально створених або наділених відповідними повноваженнями міжнародних інституцій.*

Ключові елементи механізму забезпечення репарацій для України, вважаємо, є: 1) нормативно-правовий елемент; 2) інституційний елемент (охоплює систему міжнародних та спеціально створених органів, зокрема: міжнародні судові та квазісудові інституції; спеціальні компенсаційні комісії або фонди; потенційний спеціальний міжнародний трибунал, які наділені

повноваженнями щодо розгляду вимог, ухвалення рішень та контролю за їх виконанням); 3) обліково-реєстраційний елемент (включає систематизацію та фіксацію завданих збитків; створення спеціальних міжнародних або національних реєстрів шкоди; документування матеріальних, немайнових та екологічних втрат як передумову реалізації права на репарації); 4) оціночний елемент (спрямований на: визначення обсягу завданої шкоди; розроблення методик оцінювання різних видів збитків (майнових, моральних, екологічних); врахування довгострокових та непрямих наслідків збройної агресії); 5) процедурний елемент передбачає: юридичні процедури подання, розгляду та вирішення вимог щодо компенсації; забезпечення процесуальних гарантій для держави-потерпілого та постраждалих осіб; механізми реалізації рішень на міжнародному рівні; 6) фінансово-економічний елемент охоплює: джерела фінансування репарацій (у тому числі заморожені активи держави-агресора); створення компенсаційних фондів; механізми розподілу коштів між державою, фізичними та юридичними особами; 7) політико-правовий елемент пов'язаний із: застосуванням сатисфакції як форми політичної відповідальності; можливістю обмеження суверенних прав держави-агресора; міжнародним визнанням факту агресії та її наслідків.

Реституція як один із заходів матеріальної відповідальності РФ має спільні риси з правом на отримання репарацій та полягає в тому, що держава-делінквент зобов'язується повернути неправомірно захоплене майно, зокрема, цінні твори мистецтва та устаткування суб'єктів господарювання. Першою ініціативою щодо отримання Україною реституцій варто розглядати створення у березні 2021 року законопроекту No5177 «Про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії», яким передбачалося створення Державного реєстру знищеного, пошкодженого та втраченого внаслідок збройної агресії майна. І хоча в даному законопроекті ще не йшлося про наслідки повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 року, ініціатори ідеї цим законопроектом заклали основу для створення аналогічного механізму – Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, чин-ність якого підтверджується Законом України No 2923-IX від 23.02.2023 року [7].

В системі адміністративно-правового регулювання механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ, окреме місце посідає постанова Верховної Ради України «Про здійснення підготовки деяких питань щодо захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [8].

Незважаючи на відсутність нормативно-правового характеру, цей парламентський акт має суттєве значення як інструмент політико-організаційного впливу, що реалізує ініціативну та координуючу роль Верховної Ради України у

формуванні державної політики у сфері компенсації майнових і немайнових втрат осіб, які постраждали внаслідок війни.

Зазначеною постановою визначено основні напрями діяльності Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України, до яких належать аналіз чинного законодавства, виявлення прогалин у підзаконному регулюванні, підготовка пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів компенсації, зокрема грошового відшкодування, забезпечення житлом, а також упровадження фінансово-кредитних інструментів, таких як іпотечні програми та пільгове житлове кредитування.

Окрему увагу приділено розробленню законопроєктів, спрямованих на посилення захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб та інших категорій постраждалих.

Таким чином, постанова виконує функцію стратегічного координатора нормотворчої, виконавчої та міжнародної діяльності у сфері захисту прав осіб, які зазнали шкоди внаслідок збройної агресії, і безпосередньо пов'язана з формуванням та реалізацією публічної компенсаційної політики України.

Водночас важливим аспектом діяльності комісії є здійснення моніторингу практики застосування законодавства про відшкодування шкоди, зокрема аналіз процедур призначення компенсацій, що дає змогу виявити адміністративні перешкоди та практичні проблеми правозастосування на рівні органів державної влади та місцевого самоврядування. У цьому контексті постанова Верховної Ради України створює інституційну основу для здійснення парламентського контролю за розвитком компенсаційної політики в умовах воєнного стану та в післявоєнний період.

Ще одним вагомим нормативним актом, що стосується врегулювання питань, пов'язаних із пошкодженням чи знищенням об'єктів нерухомого майна внаслідок збройної агресії, є постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо нарахування плати за житлово-комунальні послуги та облік збитків у зв'язку з пошкодженням або знищенням об'єктів нерухомого майна». Постанова також містить доручення Комітету Верховної Ради України з питань енергетики та житлово-комунальних послуг доопрацювати законопроєкт до другого читання з урахуванням пропозицій інших суб'єктів права законодавчої ініціативи. Тож, акт не лише підтримує ініціативу, а й забезпечує подальше нормативне доопрацювання механізмів, важливих для захисту постраждалих громадян.

У межах дослідження проблематики відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії, ця постанова є ключовою з огляду на її фокус на вторинні наслідки втрати житла: обов'язки комунальних служб, захист споживача в умовах втрати об'єкта споживання, а також документальне оформлення завданих збитків. Її прийняття свідчить про зростання ролі адміністративно-правових інструментів реагування на обставини, породжені воєнним конфліктом [9].

Основним нормативним актом, що закладає правові засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, є закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» № 2923-IX від 23 лютого 2023 року [10]. В даному Законі закладено національну адміністративно-правову модель фіксації та первинного відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, яка водночас виконує підготовчу та допоміжну функцію щодо формування міжнародного механізму репарацій для України. Вважаємо, що норми даного акту слід розглядати не лише як інструмент внутрішньої компенсації, а як **базовий адміністративно-правовий елемент міжнародного механізму забезпечення репарацій для України**, який формує доказову, процедурну та інституційну основу для подальшої реалізації міжнародної відповідальності держави-агресора.

Дослідивши зміст положень Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» відзначимо, що з огляду на необхідність формування повноцінного міжнародного механізму забезпечення репарацій для України, Закон № 2923-IX доцільно доповнити нормами, спрямованими на інтеграцію національної системи компенсації з міжнародно-правовими інструментами відповідальності держави-агресора. Насамперед важливим є нормативне закріплення міжнародного використання Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Доцільно передбачити, що відомості, внесені до такого реєстру, можуть передаватися міжнародним судовим та компенсаційним інституціям і визнаються офіційним доказом завданої шкоди у міжнародних провадженнях, що забезпечить належну доказову базу для реалізації репараційних вимог України.

Важливим напрямом удосконалення Закону є встановлення чіткого зв'язку між національними механізмами компенсації та міжнародними репараціями. З цією метою доцільно закріпити положення, відповідно до якого виплата компенсації за рахунок коштів Державного бюджету України не припиняє права держави вимагати відшкодування шкоди від Російської Федерації як держави-агресора. Водночас держава Україна має набувати право регресної вимоги до держави-агресора у межах виплачених компенсацій, що відповідає принципам міжнародно-правової відповідальності держав.

Окремої уваги потребує гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері оцінювання та відшкодування шкоди. У Законі доцільно закріпити обов'язок узгодження методик оцінки завданих збитків із загальновизнаними міжнародними підходами, а також врахування стандартів і рекомендацій Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та майбутніх міжнародних компенсаційних механізмів. Це сприятиме уніфікації підходів та підвищенню легітимності українських вимог на міжнародному рівні.

З урахуванням комплексного характеру шкоди, завданої збройною агресією, доцільним є поетапне розширення предмета компенсації, передбаченого Законом. Зокрема, варто доповнити його положеннями щодо відшкодування немайнової шкоди, компенсації екологічних збитків, а також втрат, пов'язаних із примусовим переміщенням осіб. Таке розширення відповідатиме принципу повного відшкодування шкоди та сучасним підходам міжнародного права.

Крім того, Закон доцільно доповнити нормами, які закріплюватимуть правові підстави участі України у міжнародних компенсаційних фондах і спеціальних компенсаційних комісіях, створених на міждержавному рівні. Це дозволить інтегрувати національний механізм компенсації в загальну систему міжнародних репарацій та забезпечити ефективне залучення міжнародних фінансових і правових інструментів для відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Новітньою міжнародною ініціативою є створення **Міжнародної комісії зі справ щодо компенсації** (International Claims Commission), яку підтримали представники 35 країн під егідою Ради Європи у Гаазі 16 грудня 2025 року. Ця комісія має розглядати заяви українських юридичних та фізичних осіб про шкоду, завдану внаслідок агресії, на підставі реєстру збитків, що вже містить десятки тисяч заявок.

Для запрацювання механізму необхідна ратифікація відповідної конвенції у національних парламентів країн-учасниць [11].

Важливим елементом міжнародного механізму є і **фінансова база** для виплат репарацій. Однією з розглянутих ідей є використання **заморожених активів РФ за кордоном**, зокрема €210 млрд, що перебувають під санкціями ЄС, для забезпечення виплат або як гарантії міжнародного фонду репарацій. Обговорюється також використання *емергентних повноважень ЄС* для випуску «репараційних кредитів», що мають бути компенсовані Росією у майбутньому [12].

Проте проблемою створення дійсно обов'язкового механізму є **суверенний імунітет держави-агресора** та відсутність чітких міжнародно-правових інструментів примусової реалізації таких вимог. Як відзначають правознавці, аналогічні механізми, створені після воєн (наприклад, УН Компенсаційна Комісія після війни в Перській затоці), були успішними лише за значної політичної згоди і чіткої підтримки з боку міжнародної спільноти [13].

Отже, на нашу думку, міжнародний механізм репарацій для України має включати три основні складові:

1. нормативно-правова основа, яка формує юридичну легітимацію репараційних вимог України. Вона забезпечується резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, що фіксують факт збройної агресії та визнають обов'язок держави-агресора відшкодувати завдану шкоду, а також міжнародними договірними актами й рішеннями міжнародних судових органів. Саме ця складова закріплює принципи міжнародної відповідальності держав, повного відшкодування шкоди та визначає правові рамки реалізації репарацій, створюючи основу для подальших інституційних і фінансових дій;

2. інституційний механізм, представлений міжнародними комісіями та судами з прав людини, який забезпечує практичну реалізацію репараційних норм. Він може бути представлений спеціальними міжнародними компенсаційними комісіями, судами з прав людини та іншими міжнародними або квазісудовими органами, уповноваженими розглядати вимоги про відшкодування шкоди. Діяльність таких інституцій спрямована на прийняття та розгляд заяв, оцінку завданих збитків, ухвалення рішень щодо форм і розмірів компенсації, а також контроль за виконанням відповідних рішень, що надає механізму репарацій процедурної визначеності та ефективності;

3. фінансове забезпечення, потенційно через заморожені активи агресора або добровільні внески держав–учасниць , без якого реалізація відповідних рішень є неможливою. Воно може ґрунтуватися на використанні заморожених активів держави-агресора, а також на формуванні спеціальних міжнародних фондів за рахунок добровільних внесків держав–учасниць та інших донорів. Фінансова складова має забезпечити реальне виконання рішень про компенсацію, сприяти відновленню порушених прав постраждалих осіб і відбудові зруйнованих об'єктів, що є ключовою умовою досягнення справедливості та ефективності міжнародного механізму репарацій для України.

Таким чином, міжнародний механізм забезпечення репарацій для України поступово формується як комплексна система юридичних і фінансових інструментів, що має на меті не лише грошове відшкодування, але й відновлення справедливості та відбудову постраждалих індивідів і суспільства в цілому.

Література:

1. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation#:~:text=In%20accordance%20with%20its%20domestic,violations%20of%20international%20humanitarian%20law.

2. Іваненко Д. Д. Міжнародний компенсаційний механізм відшкодування збитків, завданих агресією РФ. *Правовий часопис Донбасу*, 2024. №1. С.116–120. https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-116-120

3. Міщук І., Киричук Б. Міжнародно-правова відповідальність: поняття та інституційні можливості отримання Україною відшкодувань за злочини, вчинені РФ. *Актуальні проблеми*

правознавства, 2023. №3. P. 109-14. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1701.

4. Валендюк О. Міжнародно-правові принципи відшкодування шкоди, завданої унаслідок збройного конфлікту. *Право України*, 2024. №9. С.134-147. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_9-s4143.pdf

5. Andreikiv, A. (2025). The international legal issues of compensation for the crime of aggression under the martial law and the post-war period. *Scientific Works of Kyiv Aviation Institute. Series Law Journal "Air and Space Law"*, 2024. №3(76). P. 31–37. URL: https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516

6. Кирєєва І.В. Проблеми відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну країною-терористом військовою агресією. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С.179-189. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/437764e1-b915-4479-ba16-0379576846c2/content

7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 No2923-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 33.

8. Про здійснення підготовки деяких питань щодо захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Постанова Верховної Ради України від 1 березня 2024 року № 3602-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3602-20

9. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо нарахування плати за житлово-комунальні послуги та облік збитків у зв'язку з пошкодженням або знищенням об'єктів нерухомого майна: Постанова Верховної Ради України від 16 липня 2025 року № 3734-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3734-20#Text

10. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. Відомості Верховної Ради, 2023. № 60. Ст.191.

11. У Гаазі відбулося підписання Конвенції про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України. URL: https://www.president.gov.ua/news/u-gaazi-vidbulosya-pidpisannya-konvenciyi-pro-stvorennya-miz-102033

12. Brussels floats 'emergency' powers to raise €210bn from Russian assets. URL: https://www.ft.com/content/3c23910f-795c-4151-a47c-db4f0137fb40?utm_source=chatgpt.com

13. Zaychuk O.V., Zaychuk Y.V. Recovery of War Damage in Ukraine - Legal Aspects. 2022. Vol. 5. Law & Society. P11-23. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/view/6486/6767

Reference:

1. United Nations (2005). Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. United Nations General Assembly Resolution 60/147. Retrieved from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation [in English].

2. Ivanenko, D.D. (2024). Mizhnarodnyi kompensatsiinyi mekhanizm vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu RF [International compensation mechanism for damages caused by the aggression of the Russian Federation]. Pravovyi chasopys Donbasu – Legal Journal of Donbas, No. 1, pp. 116–120. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-116-120 [in Ukrainian].

3. Mishchuk, I., Kyrychuk, B. (2023). Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist: poniattia ta instytutsiini mozhlyvosti otrymannia Ukrainoiu vidshkoduvan za zlochyny, vchyneni RF [International legal responsibility: concept and institutional possibilities for Ukraine to obtain compensation for crimes committed by the Russian Federation]. Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law, No. 3, pp. 109–114. Retrieved from https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1701 [in Ukrainian].

4. Valendiuk, O. (2024). Mizhnarodno-pravovi pryntsypy vidshkoduvannia shkody, zavdanoi unaslidok zbroinoho konfliktu [International legal principles of compensation for damage caused by armed conflict]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, No. 9, pp. 134–147. Retrieved from https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_9-s4143.pdf [in Ukrainian].

5. Andreikiv, A. (2024). The international legal issues of compensation for the crime of aggression under the martial law and the post-war period. Scientific Works of Kyiv Aviation Institute. Series Law Journal "Air and Space Law", No. 3 (76), pp. 31–37. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516 [in English].

6. Kyreieva, I.V. (2023). Problemy vidpovidalnosti za ekolohichnu shkodu, zapodiianu krainoiu-terorystom viiskovoiu ahresiieiu [Problems of liability for environmental damage caused by a terrorist state through military aggression]. Pravo i bezpeka – Law and Security, No. 3 (90), pp. 179–189. Retrieved from https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/437764e1-b915-4479-ba16-0379576846c2/content [in Ukrainian].

7. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii [On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Immovable Property as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of Damaged and Destroyed Property] Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2023 roku № 2923-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2023, № 33. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text [in Ukrainian].

8. Pro zdiisnennia pidhotovky deiakykh pytan shchodo zakhystu mainovykh ta nemainovykh prav vnutrishno peremishchenykh ta inshykh osib, postrazhdalykh vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [On Preparation of Certain Issues Concerning the Protection of Property and Non-Property Rights of Internally Displaced Persons and Other Persons Affected by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine] Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 bereznia 2024 roku № 3602-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3602-20#Text [in Ukrainian].

9. Pro pryiniattia za osnovu proiektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo narakhuvannia platy za zhytlovo-komunalni posluhy ta oblik zbytkiv u zviazku z poshkodzhenniam abo znyshchenniam obiektiv nerukhomoho maina [On Adoption as a Basis of the Draft Law of Ukraine on Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning Charging for Housing and коммунal Services and Accounting of Losses Related to Damage or Destruction of Immovable Property] Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 16 lypnia 2025 roku № 3734-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3734-20#Text [in Ukrainian].

10. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina,

poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii [On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Immovable Property as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of Damaged and Destroyed Property] Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2023 roku № 2923-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2023, № 60, Art. 191. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text [in Ukrainian].

11. Konventsiia pro stvorennia Mizhnarodnoi kompensatsiinoi komisii dlia Ukrainy [Convention on the Establishment of the International Compensation Commission for Ukraine] Pidpysana u Haazi 16 hrudnia 2025 roku. Retrieved from https://www.president.gov.ua/news/u-gaazi-vidbulosya-pidpisannya-konvenciyi-pro-stvorennya-miz-102033 [in Ukrainian].

12. Financial Times (2024). Brussels floats ‘emergency’ powers to raise €210bn from Russian assets. Retrieved from https://www.ft.com/content/3c23910f-795c-4151-a47c-db4f0137fb40 [in English].

13. Zaychuk, O.V., Zaychuk, Y.V. (2022). Recovery of War Damage in Ukraine – Legal Aspects. Law & Society, Vol. 5, pp. 11–23. Retrieved from https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/view/6486/6767 [in English].

УДК 347.99:347.77(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2372-2384

Лаговська Наталія Валеріївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу, Державний податковий університет, м. Ірпінь, https://orcid.org/0000-0002-1732-2351

ДОМЕННІ ІМЕНА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НЕТИПОВИХ ЦИФРОВИХ ОБ'ЄКТІВ

Анотація. Стрімкий розвиток цифрових технологій трансформував уявлення про об'єкти цивільних правовідносин, спричиняючи появу нових нетипових об'єктів у кіберпросторі, які виходять за межі традиційної класифікації майнових та немайнових благ. Одним із таких об'єктів є доменні імена, правова природа яких поєднує технічні та юридичні аспекти, що ускладнює їх нормативне визначення. Доменні імена спочатку виконували функцію технічних ідентифікаторів ресурсів Інтернету. Потім їх почали використовувати як засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг, фактично перетворившись на цифровий аналог торговельних марок, комерційних найменувань або брендів. Це спричинило появу нових правових проблем, зокрема пов'язаних із кіберсквотингом та порушеннями прав на інтелектуальну власність.

Законодавство України не містить чіткого визначення правового статусу доменних імен як об'єктів цивільних прав та способів захисту майнових інтересів, що створює колізії у правозастосуванні та ускладнює судову практику.

Водночас доменні імена мають економічну цінність, оборотоздатні та можуть передаватися іншим особам, що обґрунтовує необхідність їх належного правового захисту. У зв'язку з цим автор запропонував визначити доменні імена як окремий об'єкт цивільних прав із власним правовим режимом, що враховує їх технічні функції та роль у цифровому середовищі; розробити спеціальний порядок реєстрації, використання та захисту доменних імен; передбачити механізми захисту економічних інтересів власників доменів; гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами та практикою ЄСПЛ; створити окремий інститут для нематеріальних цифрових активів, який включав би доменні імена та інші цифрові ідентифікатори, що сприятиме формуванню концептуальної моделі правового регулювання доменних імен, забезпечить їх ефективний обіг у цифровому середовищі та удосконалить цивільне законодавство з урахуванням особливостей цифрових активів.

Ключові слова: доменні імена, нетипові об'єкти цивільних прав, об'єкт цивільного права, правовий режим, правове регулювання доменних імен, право інтелектуальної власності, мережа Інтернет.

Lagovska Natalia Valeriivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure Department of Civil Law and Procedure Educational and Scientific Institute of Law, State Tax University, https://orcid.org/0000-0002-1732-2351

DOMAIN NAMES: TOWARDS DETERMINING THE LEGAL REGIME OF ATYPICAL DIGITAL OBJECTS

Abstract. The rapid development of digital technologies transforms the understanding of objects within civil legal relations, leading to the emergence of new atypical objects in cyberspace that go beyond the traditional classification of tangible and intangible goods. One of such objects is domain names, whose legal nature combines both technical and juridical components, making their normative definition particularly complex. Initially, domain names served as technical identifiers of Internet resources. Over time, however, they began to be used as means of individualization of participants in civil turnover, goods, and services, effectively becoming a digital analogue of trademarks, trade names, or brands. This evolution has generated new legal challenges, including cyber-squatting and infringements of intellectual property rights.

Ukrainian legislation does not contain a clear definition of the legal status of domain names as objects of civil rights nor the mechanisms for protecting corresponding property interests, which creates regulatory gaps and complicates judicial practice.

At the same time, domain names possess economic value, are transferable, and may be alienated, which substantiates the need for appropriate legal protection. In this context, the author proposes to recognize domain names as a separate object of civil rights with an autonomous legal regime that reflects their technical functions and role in the digital environment; to develop a special procedure for the registration, use, and protection of domain names; to introduce mechanisms for safeguarding the economic interests of domain holders; to harmonize national legislation with international standards and the case law of the ECtHR; and to establish a special legal framework for intangible digital assets that would encompass domain names and other digital identifiers. These steps will contribute to the formation of a conceptual model for the legal regulation of domain names, ensure their effective circulation in the digital ecosystem, and improve civil legislation in view of the characteristics of digital assets.

Keywords: domain names, atypical objects of civil rights, object of civil law, legal regime, legal regulation of domain names, intellectual property law, Internet.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій зумовлює трансформацію уявлення про об’єкти цивільних правовідносин. У сучасному кіберпросторі формуються нові нетипові об’єкти, що виходять за межі усталених підходів цивілістичної доктрини щодо класифікації майнових та немайнових благ. Одним із таких феноменів є доменні імена, природа яких

поєднує технічний та правовий аспекти, що значно ускладнює їх нормативне визначення.

Спочатку доменні імена виконували виключно функцію технічних ідентифікаторів інформаційних ресурсів мережі Інтернет. Проте із розвитком електронної комерції, віртуальних бізнес-моделей та маркетингових технологій вони набули значної економічної цінності та почали використовуватися як засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, їхніх товарів та послуг. Фактично доменне ім'я перетворилося на електронний аналог комерційного найменування, торговельної марки або бренду, що викликає появу нових форм правопорушень у сфері конкуренції та інтелектуальної власності, зокрема кіберсквотингу.

Зауважимо, що законодавство України не містить чіткого визначення правового статусу доменних імен, як об'єктів цивільних прав та способів захисту відповідних майнових інтересі. Відсутність нормативно закріпленого режиму створює прогалини у правозастосуванні, ускладнює судову практику та породжує конфлікти між власниками доменів та правоволодільцями торговельних марок.

Отже, дослідження правової природи доменних імен, їх класифікації, правового режиму та механізмів охорони є надзвичайно актуальним, оскільки спрямоване на усунення колізій у регулюванні цивільно-правових відносин у цифровому середовищі, а також на забезпечення належного рівня захисту прав учасників інформаційного ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. У правовій доктрині питання доменних імен як нетипових об'єктів цивільного права висвітлювалися в працях низки дослідників: зокрема, технічну та правову специфіку доменних імен аналізували Бойко Д. В., Бонтлаб В. В., Булат Н. М., Грицай В.І., Кулініч О.О., Майданик Н.І., Некіт К. Г., Носік Ю. В., які провели порівняння доменних імен з торговельними марками, фірмовими найменуваннями та іншими об'єктами інтелектуальної власності. Проблеми правового режиму нетипових об'єктів цивільних прав знайшли своє відображення у працях Дідука А. Г., Кохановської О. В. та інших учених, які підкреслюють потребу розробку підходів, що виходять за межі традиційних конструкцій цивільного права. Водночас, попри значний науковий інтерес, наявні дослідження здебільшого зводяться до спроб поширити на доменні імена норми класичних правових інститутів, що не враховує їх «гібридної» природи, обумовленої як технічними характеристиками, так і функціями в кіберпросторі. З огляду на це постає об'єктивна необхідність вироблення нових теоретико-правових алгоритмів, здатних забезпечити адекватне визначення правового статусу доменних імен та їх місця у системі об'єктів цивільних прав, що й зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета сатті полягає у з'ясуванні правової природи доменних імен як нетипових цифрових об'єктів, визначенні їх місця у системі об'єктів цивільного

права та обґрунтуванні теоретико-правових підходів до формування належного правового режиму доменних імен з урахуванням їх технічних характеристик, функцій індивідуалізації та обігу в цифровому середовищі, що дозволить запропонувати концептуальну модель їх правового регулювання та окреслити напрями вдосконалення цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Чинне законодавство України доменне ім'я трактується як позначення, що допомагає встановити адресне розташування комп'ютерів та ресурсів у мережі Інтернет [1]. Так, з положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» випливає, що доменне ім'я розглядається як елемент інтернет-адреси, через який забезпечується доступ користувачів до вебресурсу [2]. Зазначені дефініції сфокусовані на первинних технічних функціях доменних імен – адресації та наданні доступу до інформаційних ресурсів, – проте вони не розкривають їх правової природи як потенційних об'єктів цивільних прав. Наразі, відповідно до ст. 20 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», правове регулювання доменних імен обмежується, переважно, приписами щодо заборони неправомірного використання в їх складі чужих торговельних марок та інших позначень, визначених законодавством, що свідчить про фрагментарний характер нормативного підходу. В Україні досі не ухвалено спеціального нормативного акта, який би комплексно врегульовував правовий статус доменних імен; також відсутні положення, що визначають специфіку правовідносин у цій сфері та встановлюють обсяг цивільних прав та обов'язків суб'єктів, залучених у доменний обіг. Сам факт закріплення делікту, пов'язаного з неправомірним використанням доменних імен у сфері торговельних марок, не дає підстав розглядати доменне ім'я як самостійний об'єкт цивільних прав, оскільки такі норми спрямовані на охорону прав на знак, а доменне ім'я в цьому випадку виступає лише технічним засобом реалізації порушення. Разом із тим, у ст. 1 Закону України «Про електронні комунікації» міститься положення, відповідно до якого домен визначається як структурний елемент ієрархічного адресного простору Інтернету, що має унікальне позначення (доменне ім'я), обслуговується системою серверів доменних імен і перебуває під централізованим адмініструванням [3].

Поширена орієнтація судової практики на вирішення спорів щодо доменних імен свідчить про фактичне визнання їх значення у цивільному обороті, так як саме правозастосування відкриває шлях до подальшої нормативної деталізації [5]. Національна та зрубіжна судова практика підтверджують не лише економічну цінність доменів, а й їхню здатність бути предметом обігу та комерційних трансакцій, що демонструє приклад продажу домену *tesla.com* у 2016 році за 11 млн доларів США. На практиці доменні імена функціонують як товар із ринковою вартістю, що дає підстави говорити про їхню оборотоздатність – ключовий критерій об'єкта цивільних прав.

Попри це, чинне законодавство не містить визначення доменного імені як об'єкта цивільних прав, а спеціального правового режиму для таких цифрових

ідентифікаторів не сформовано. Водночас перелік, наведений у ст. 177 ЦК України, не є вичерпним, а відсутність прямої згадки про доменні імена не виключає їх належності до категорії об'єктів цивільних прав.

Наукова позиція Д. В. Бойка підтверджує можливість такого підходу: дослідник наголошує, що відсутність доменів серед об'єктів права у ст. 177 ЦК України не заперечує їх правової природи, оскільки доменні імена характеризуються економічною цінністю, можуть передаватися іншим особам, мають строк дії та нематеріальний характер [4]. Вказані ознаки дозволяють класифікувати доменне ім'я як благо, що задовольняє законні потреби суб'єктів цивільного обороту.

Крім того, існують усталені механізми набуття, передачі та припинення прав на домени, що закріплені у регламентах адміністраторів та відповідних інструкціях щодо переделегування. Норми права ЄС визнають можливість правонаступництва й спадкування доменних імен, що додатково підтверджує їх участь в цивільному обороті. Сукупність цих факторів - ринкова цінність, оборотоздатність, судова практика та наявність процедур передачі - дозволяє розглядати доменне ім'я як об'єкт цивільних прав, попри відсутність прямого законодавчого закріплення відповідного правового режиму.

Деякі науковці доменні імена ототожнюють із суто технічними позначеннями на кшталт телефонних номерів або поштових адрес, такий підхід вважаємо занадто спрощеним, він не відображає їх реальної ролі у цивільному обороті [6]. Доменні імена тривалий час використовуються як самостійні елементи обігу, що дає змогу розглядати їх як потенційні об'єкти цивільних прав, попри відсутність прямої законодавчої регламентації.

Найбільш поширеною є позиція, що правову природу доменних імен доцільно визначати крізь призму інституту інтелектуальної власності, зокрема як засобів індивідуалізації. Так, Бонтлаб В. В. наполягає на тому, що унікальність, словесне вираження та функціональне призначення доменних імен прирівнює їх до об'єктів права інтелектуальної власності, які виконують ідентифікаційну функцію у цивільному обороті [7]. Коршакова О. М. вважає доцільним визнати доменні імена самостійними об'єктами, рівнозначними торговельним маркам [8]. Носік Ю. В. [9] зауважує, що доменні імена допомагають вирізнити суб'єктіи та результати їх діяльності.

Класифікуючи об'єкти цивільних прав, Бойко Д. В. відносить доменні імена до прав інтелектуальної власності; виокремлює їхні сутнісні та функціональні ознаки, звертає увагу на їх вартість, оборотоздатність, строковість і нематеріальний характер, що загалом підтверджує індивідуалізуючу природу доменних імен [4].

Грицай В. І. доменні імена відносить до нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності, що вирізняють суб'єкти цивільного обігу [10]. А Майданник Н. І. вважає, що доменне ім'я індивідуалізує насамперед інформаційний ресурс, а не товари чи послуги, що не заважає розглядати його як унікальне позначення

нетрадиційної природи, на яке поширюються положення Цивільного кодексу України щодо засобів індивідуалізації [11].

Отже, у сучасних підходах переважає визнання доменних імен як специфічних ідентифікаторів, здатних виконувати індивідуалізуючу функцію в цивільному обороті, що посилює аргументацію щодо їх кваліфікації як об'єктів цивільних прав, попри відсутність їх законодавчого закріплення.

Отже, доменні імена є унікальними, мають міжнародний характер, існують виключно в цифровому середовищі, індивідуалізують інформаційні ресурси, що вирізняє їх серед класичних засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту. Тому окремі дослідники схиляються до висновку про доцільність визначення доменних імен як самостійної категорії таких засобів.

Разом з тим, технічна природа доменних імен та їх функціональне призначення у мережі Інтернет не дозволяє їх ототожнювати з традиційними об'єктами права інтелектуальної власності. На нашу думку, механічне віднесення доменних імен до засобів індивідуалізації не відображає їх фактичного правового статусу, оскільки доменні імена виявляють власний набір ознак, що формують специфічний правовий режим, який не збігається з режимами комерційних найменувань або торговельних марок. З огляду на це доменні імена доцільно розглядати не як різновид об'єктів інтелектуальної власності, а як окрему, нетипову категорію об'єктів цивільного права, що потребує самостійного підходу до правового регулювання.

Зі змісту ст. 41 Конституції України випливає, що разом із правом власності на рівні Основного закону гарантуються права на результати інтелектуальної та творчої діяльності. Відповідно до ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 року, до інтелектуальної власності належать права на літературні, художні та наукові твори, виконавську діяльність артистів, звукозаписи, радіо- і телевізійні передачі, винаходи в усіх сферах людської діяльності, наукові відкриття, промислові зразки, торгові марки, знаки обслуговування, фірмові найменування та комерційні позначення, захист прав у сфері недобросовісної конкуренції, а також інші права, пов'язані з інтелектуальною діяльністю у виробничій, науковій та художній сферах.

Стаття 418 ЦК України визначає право інтелектуальної власності як право особи на результати інтелектуальної та творчої діяльності або на інший об'єкт інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншими законами.

З зазначеного вище визначення випливає, що для віднесення права на певний об'єкт до категорії прав інтелектуальної власності, такий об'єкт має або бути результатом інтелектуальної, творчої діяльності, або прямо зазначений у законі як інший об'єкт права інтелектуальної власності. Законодавство не містить визначення понять «інтелектуальна діяльність» та «творча діяльність». У правовій доктрині під творчістю зазвичай розуміють інтелектуальну діяльність, результат якої вирізняється оригінальністю, неповторністю та

унікальністю. Суб'єктом творчої діяльності є лише людина; процес творчості є свідомим, цілеспрямованим і передбачуваним, а результати такої діяльності можуть становити об'єкти цивільного обігу після втілення у матеріальну форму (рукопис, картина, формула винаходу, виріб). Основними ознаками творчості є: розумова праця людини, результати якої належать до нематеріальних благ та поява якісно нового, неповторного і оригінального результату. Поняття «творчість» значно ширше, ніж «інтелектуальна діяльність». Результати інтелектуальної діяльності – це результати творчості, які відповідають встановленим законом вимогам і отримують правову охорону як об'єкти права інтелектуальної власності. Відтак, не всі результати творчої діяльності набувають правового статусу, наприклад наукові відкриття та незапатентовані винаходи [12].

У правовій доктрині об'єкти права інтелектуальної власності традиційно поділяють на інститути авторського права та права промислової власності, що відповідає нормам Бернської конвенції 1886 р. та Паризької конвенції 1883 р. На нашу думку більш вдалим є поділ на чотири групи: об'єкти авторського права та суміжних прав; об'єкти патентного права; засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг; інші (нетрадиційні) об'єкти права інтелектуальної власності. Спільною ознакою перших двох груп є обов'язкова творчість результатів, що охороняються на підставі норм ЦК України та спеціальних законів.

Об'єкти права інтелектуальної власності розрізняють за пріоритетом форми вираження або сутності. Перші охороняються на підставі факту створення («фактологічна система»), другі – після спеціального оформлення, експертиз та реєстрації («реєстраційна система»). Аналіз доменних імен показує відсутність у них творчої складової: унікальність і новизна обумовлені технічною структурою системи DNS, а не інтелектуальною діяльністю людини; форма і зміст доменного імені визначаються технічними вимогами, а реєстрація не залежить від змісту [12].

Таким чином, доменні імена не можуть розглядатися як результати творчої діяльності людини, а отже, немає підстав відносити їх до об'єктів авторського або патентного права. Більшість дослідників погоджуються, що об'єкти, що належать до інституту засобів індивідуалізації – зокрема торговельні марки, комерційні найменування та географічні зазначення – також не вирізняються високим творчим потенціалом. Головна їхня функція полягає в чіткій індивідуалізації: комерційні найменування дозволяють відрізняти суб'єктів цивільного обороту, торговельні марки та географічні зазначення – товари і послуги.

Для всіх таких засобів передбачена обов'язкова експертиза та державна реєстрація, а також видача охоронних документів із законодавчо визначеними строками дії. Саме ця здатність забезпечувати індивідуалізацію надає комерційним найменуванням, торговельним маркам і географічним зазначенням статус об'єктів цивільних прав. У цьому вони принципово відрізняються від

більшості інших об'єктів права інтелектуальної власності, що у цивільних правовідносинах виступають як прямий результат творчої діяльності людини.

Важко погодитись із позицією науковців, які відносять доменні імена до засобів індивідуалізації. Доменне ім'я є багатогранним та мультифункціональним об'єктом, який за певних обставин може виконувати функції засобів індивідуалізації: у випадку торговельної марки – товаропорівняльну, рекламну та ідентифікуючу; для комерційного найменування – виділення суб'єктів господарської діяльності та запобігання введенню споживачів в оману щодо їхньої реальної діяльності; для географічного зазначення – ідентифікацію товару як такого, що походить із конкретного регіону [13].

Проте необхідно чітко відрізняти доменне ім'я від об'єкта права інтелектуальної власності, який може бути використаний у складі доменного імені. Доменні імена здатні містити охоронювані законом об'єкти права інтелектуальної власності, тобто текстуально відтворювати результати творчої діяльності або засоби індивідуалізації юридичних осіб, товарів, робіт, послуг чи підприємств. Водночас саме доменне ім'я не є об'єктом права інтелектуальної власності. Доменне ім'я може набувати будь-якого змістового навантаження в межах технічної специфікації системи доменних імен. Як зазначено в RFC1034, принцип системи доменних імен полягає у можливості відображення назви будь-якого існуючого об'єкта з мінімальними змінами. Якщо доменне ім'я не містить об'єкта права інтелектуальної власності, воно не виконує відповідних функцій, але при цьому залишається доменним ім'ям.

Слід зауважити, що функції індивідуалізації певних об'єктів або суб'єктів не є виключною характеристикою засобів індивідуалізації права інтелектуальної власності. Подібні функції виконують, наприклад, IP-адреси комп'ютерів в Інтернеті, державні номерні знаки транспортних засобів, податкові номери громадян та юридичних осіб.

Доменні імена відрізняються від засобів індивідуалізації і за своїм призначенням. Основна функція засобів індивідуалізації полягає у запобіганні введенню споживачів в оману щодо товарів, послуг та їх виробників. У свою чергу, головне призначення доменних імен – ідентифікація вузлів у мережі Інтернет та розташованих на них ресурсів. При цьому інформація на цих ресурсах може бути довільною і не мати жодного відношення до товарів, послуг або їхніх виробників. Доменне ім'я може не містити назв торговельних марок, а складатися з імен фізичних осіб, географічних назв, назв міжурядових організацій, гасел тощо. У таких випадках очевидно, що доменне ім'я не виконує функцію індивідуалізації конкретного об'єкта, а отже, навіть у широкому сенсі його не можна відносити до засобів індивідуалізації.

Деякі науковці вважають, що доменне ім'я не можна ототожнювати із засобом індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг, оскільки воно індивідуалізує не самі об'єкти, а інтернет-ресурси, які лише за певних умов містять інформацію про них, проте самі по собі такими не є [14].

В підручниках також зустрічаємо тенденцію розширення інституту засобів індивідуалізації за рахунок включення нових об'єктів, що виконують ідентифікуючі функції, зокрема доменних імен, які визначають як засіб позначення інформаційних ресурсів в Інтернеті, підкреслюючи, що правові норми щодо їх охорони лише формуються у вітчизняному законодавстві [15].

З цим важко погодитись. Термін «індивідуалізація» в контексті цивільного права означає виділення однорідних об'єктів з-поміж інших для уникнення плутанини у свідомості споживача. Поняття «інформаційний ресурс» (information resource) охоплює будь-які дані, які можуть багаторазово використовуватись для вирішення завдань користувачів, наприклад файли, документи, веб-сайти, портали, фотографії чи відеофрагменти [16]. Інформаційні ресурси є різноманітними і неоднорідними об'єктами, далеко не всі вони використовуються у господарській діяльності, як це властиво засобам індивідуалізації.

Крім того, фактичним ідентифікатором інформаційних ресурсів є не самі доменні імена, а URL-адреси (Uniform Resource Locator), що визначають місцезнаходження ресурсу в мережі. Наприклад, URL https://uk.wikipedia.org/wiki/Цивільне_право містить протокол передачі даних (https), доменне ім'я хосту (uk.wikipedia.org) та шлях до файлу на сервері (wiki/Цивільне_право). Отже, доменні імена та об'єкти права інтелектуальної власності, такі як засоби індивідуалізації, мають різну фізичну та юридичну природу й виконують різні функції, що робить концепцію віднесення доменних імен до засобів індивідуалізації застарілою.

Водночас доменні імена не можна прирівнювати лише до телефонних номерів або поштових адрес. Вони належать до комерційних активів і регулюються усталеними фактичними відносинами, закріпленими у відповідних регламентах, інструкціях і роз'ясненнях. Частина науковців вважає, що доменні імена можуть належати до особливого різновиду майна та майнових прав, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [17]. Так, у справі Paeffgen GmbH v. Germany від 18.09.2007 р. ЄСПЛ визнав, що виключне право на використання домену має економічну цінність і, відповідно, може розглядатися як «майно».

Зауважимо, що термін «майно» у рішенні суду застосовується у розумінні ст. 1 першого додаткового протоколу до Європейської конвенції з прав людини. Правильна інтерпретація цього поняття потребує урахування міжнародного характеру Конвенції та різних підходів до визначення майна у національних правопорядках держав-учасниць [18].

Також ЄСПЛ підкреслює автономність поняття «майно», яке не залежить від формальної класифікації національним законодавством: певні права та інтереси, що складають активи, можуть розглядатися як «майно» за ст. 1 Протоколу №1, включно з активами, на які заявник має обґрунтовані законні сподівання ефективного використання права власності (див. Iatridis v. Greece [GC], № 31107/96; Бейелер проти Італії, № 33202/96).

Поняття «майно» в розумінні Європейського суду з прав людини охоплює як права «in rem» (речові), так і «in personam» (зобов'язальні). Воно поширюється на нерухоме, рухоме майно та інші майнові інтереси. Щодо нематеріальних активів ЄСПЛ враховує, чи створює конкретна правова ситуація фінансові права та інтереси, а також наявність економічної цінності.

Зокрема, ЄСПЛ до «майна» віднесло: права інтелектуальної власності, зокрема торговельні марки та авторські права (Мельничук проти України); ліцензії на використання майна певним способом (наприклад, ліцензії на продаж алкогольних напоїв або права на рибальство –Алатулкіла та інші проти Фінляндії); виключне право на використання Інтернет-доменів, зареєстрованих за компанією («Пеффген ГмбХ» проти Німеччини).

Отже, у практиці ЄСПЛ під поняття «майно» можуть підпадати майже будь-які права та інтереси, що мають економічну цінність. Водночас визначення майна та майнових прав у законодавстві України кореспондується із класичним визначенням речі. Зокрема, відповідно до ст. 190 ЦК України, майно як особливий об'єкт охоплює окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. При цьому майнові права є неспоживними речами та вважаються речовими правами, тобто виникають щодо об'єктів матеріального світу, до яких доменні імена не належать.

На перший погляд, це створює певну правову колізію. Водночас автономне тлумачення ЄСПЛ поняття «майно» не зобов'язує державу змінювати визначення майна у національному законодавстві. Практика ЄСПЛ радше створює обов'язок держави забезпечувати захист категорій прав, що набувають економічної цінності, навіть якщо вони не належать до класичних об'єктів майна за національним правом.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що доменні імена є специфічними цифровими об'єктами, які не є результатом творчої діяльності людини і, відповідно, не можуть відноситися до об'єктів авторського або патентного права. Основне призначення доменних імен полягає у технічній ідентифікації вузлів мережі Інтернет та розташованих на них ресурсів, а не у вирізненні товарів, послуг чи учасників цивільного обороту. Хоча доменні імена можуть містити охоронювані об'єкти права інтелектуальної власності, самі по собі вони такими не є.

Доменні імена відрізняються від традиційних засобів індивідуалізації (торговельних марок, комерційних найменувань, географічних зазначень) як за фізичною та юридичною природою, так і за основними функціями. Їхні правові відносини регулюються специфічними нормами та практиками Інтернету, а не класичними нормами цивільного чи права інтелектуальної власності. Разом із тим економічна цінність доменних імен підкреслює необхідність належного правового захисту їх власників.

З огляду на виявлені особливості та технічні характеристики доменних імен пропонується: визначити доменні імена як окремий об'єкт цивільних прав

із власним правовим режимом, що враховує їх технічні функції та роль у цифровому середовищі; розробити спеціальний порядок реєстрації, використання та захисту доменних імен із урахуванням їх комерційної та ідентифікаційної функції; передбачити правові механізми захисту економічних інтересів власників доменів, включно із відповідальністю за незаконне використання або захоплення домену; гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами та практикою ЄСПЛ щодо визнання економічної цінності доменних імен; створити окремий інститут для нематеріальних цифрових активів, який охоплював би доменні імена та інші цифрові ідентифікатори.

Впровадження зазначених заходів дозволить сформувати концептуальну модель правового регулювання доменних імен, забезпечити їх ефективний обіг у цифровому середовищі та удосконалити цивільне законодавство з урахуванням особливостей цифрових активів.

Література:

1. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України № 3689-XII від 15.12.1993 р. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/3689-12#Text (дата звернення: 27.12.2025).

2. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01.12.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811- 20#n855 (дата звернення: 27.12.2025).

3. Про електронні комунікації: Закон України № 1089-IX від 16.12.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089- 20#Text (дата звернення: 27.12.2025).

4. Бойко Д.В. Правова природа доменних імен Інтернет: монографія. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. 164 с. (Наук. зб. «Академічні правові дослідження». Дод. до юрид. журн. «Право України»; вип. 27).

5. Горобець Н.О., Майсун І.В. Віртуальні об'єкти, їх місце в інституті права власності. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 5. С. 52-54. URL: http://lsej.org.ua/ 5_2021/13.pdf.

6. Кулініч О.О. Доменне ім'я як засіб індивідуалізації інформаційних ресурсів фізичних та юридичних осіб в мережі Інтернет. Актуальні проблеми політики: збірник наук. праць / кер. авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. Миколаїв, 2009. Вип. 38.

7. Бонтлаб В.В. Цивільно-правове регулювання доменних імен: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2006. 19 с.

8. Коршакова О.М. Окремі аспекти правового регулювання доменних імен в Україні. Право і суспільство. 2017. № 3. Ч. 2. С. 52-55.

9. Носік Ю.В. Сучасна судова практика щодо доменних імен. Держава і право. Вип. 45. Київ, 2009. С. 309-315.

10. Грицай В.І. Правовий режим доменних імен та їх місце в системі об'єктів права інтелектуальної власності. Право і безпека. 2015. № 3(58). С. 109-133.

11. Майданик Н.І. Право на доменне ім'я в мережі Інтернет: поняття і правова природа. Юридична Україна. 2009. № 6. С. 81-86.

12. Дідук А.Г. Доменні імена в системі об'єктів права інтелектуальної власності: проблематика. Малий та середній бізнес. (Право. Держава. Економіка). 2016. № 1-2 (64-65). С. 49-54.

13. Інтелектуальна власність: економікоправові аспекти: підручник. 3-тє вид., перероб. та доп. / Є.І. Ходаківський, В.П. Якобчук, І.Л. Литвинчук. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 504 с.

14. Булат Н.М. Доменне ім'я як засіб індивідуалізації інтернет ресурсу. Право і суспільство. 2020. № 2. С. 154-160.

15. Інтелектуальна власність: магістерський курс: підручник / за ред. проф. Перерви П.Г., проф. Борзенка В.І., доц. Кобєлєвої Т.О. Харків: НТУ «ХПІ», 2019. 1002 с.

16. Тлумачний словник з інформатики / Г.Г. Півняк, Б.С. Бусигін, М.М. Дивізінюк та ін. Д.: Нац. гірнич. ун-т, 2010. 600 с.

17. Некіт К.Г. Доменне ім'я, як об'єкт цивільних прав. Часопис цивілістики. 2017. Вип. 23. С. 40-44.

18. Карнаух Б.П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 205-214.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh: pryiniatyi 15 hrud. 1993 roku № 3689-XII [Law of Ukraine on the Protection of Rights to Marks for Goods and Services from December 15 1993, No. 3689-XII]. (1993). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/3689-12#Text [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro avtorske pravo i sumizhni prava: pryiniatyi 1 hrud. 2022 roku № 2811-IX [Law of Ukraine on Copyright and Related Rights from December 1 2022, No. 2811-IX]. (2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro elektronni komunikatsii: pryiniatyi 16 hrud. 2020 roku № 1089-IX [Law of Ukraine on Electronic Communications from December 16 2020, No. 1089-IX]. (2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text [in Ukrainian].

4. Boiko, D.V. (2013). Pravova pryroda domennykh imen Internet: monohrafiia [Legal nature of Internet domain names: A monograph]. Kyiv: Redaktsiia zhurnalu *Pravo Ukrainy*; Kharkiv: *Pravo*. 164 p. (Naukovyi zbirnyk *Akademichni pravovi doslidzhennia*. Dodatok do yurydychnoho zhurnalu *Pravo Ukrainy*; issue 27) [in Ukrainian].

5. Horobets, N.O., & Maisun, I.V. (2021). Virtualni ob'iekty, yikh mistse v instytuti prava vlasnosti [Virtual objects and their place in the institution of property law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal-Legal Scientific Electr. Journal*, 5, 52–54. URL: http://lsej.org.ua/5_20 21/13.pdf

6. Kulinich, O.O. (2009). Domenne im'ia yak zasib indyvidualizatsii informatsiinykh resursiv fizychnykh ta yurydychnykh osib v merezhi Internet [Domain name as a means of individualization of information resources of natural and legal persons on the Internet]. *Aktualni problemy polityky – Actual Problems of Politics: collection of scientific papers* / ed. by S.V. Kivalov; resp. ed. L.I. Kormych. Mykolaiv, (38). [in Ukrainian].

7. Bontlab, V.V. (2006). Tsyvilno-pravove rehuliuvannia domennykh imen [Civil-law regulation of domain names]. *Extended abstract of candidate's thesis*, specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].

8. Korshakova, O.M. (2017). Okremi aspekty pravovoho rehuliuvannia domennykh imen v Ukraini [Some aspects of legal regulation of domain names in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, (3), pt. 2, 52–55. [in Ukrainian].

9. Nosik, Yu.V. (2009). Suchasna sudova praktyka shchodo domennykh imen [Modern judicial practice concerning domain names]. *Derzhava i pravo*, (45), 309–315. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Hrytsai, V.I. (2015). Pravovyi rezhym domennykh imen ta yikh mistse v systemi obiektiv prava intelektualnoi vlasnosti [Legal regime of domain names and their place in the system of intellectual property objects]. *Pravo i bezpeka*, 3(58), 109–133. [in Ukrainian].

11. Maidanik, N.I. (2009). Pravo na domenne imia v merezhi Internet: poniattia i pravova pryroda [The right to a domain name on the Internet: concept and legal nature]. *Iurydychna Ukraina*, (6), 81–86. [in Ukrainian].

12. Diduk, A.H. (2016). Domenni imena v systemi obiektiv prava intelektualnoi vlasnosti: problematyka [Domain names in the system of intellectual property objects: issues]. *Malyi ta serednii biznes (Pravo. Derzhava. Ekonomika)*, 1–2(64–65), 49–54. [in Ukrainian].

13. Khodakivskyi, Ye.I., Yakobchuk, V.P., & Lytvynchuk, I.L. (2017). Intelektualna vlasnist: ekonomiko-pravovi aspekty [Intellectual property: Economic and legal aspects] (3rd ed., revised and enlarged). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 504 p. [in Ukrainian].

14. Bulat, N.M. (2020). Domenne imia yak zasib indyvidualizatsii internet-resursu [Domain name as a means of individualization of an Internet resource]. *Pravo i suspilstvo*, (2), 154–160. [in Ukrainian].

15. Pererva, P.H., Borzenko, V.I., & Kobieleva, T.O. (Eds.). (2019). Intelektualna vlasnist: mahisterskyi kurs [Intellectual property: Master's course]. Kharkiv: NTU "KhPI". 1002 p. [in Ukrainian].

16. Pivniak, H.H., Busyhin, B.S., Dyviziniuk, M.M., et al. (2010). Tlumachnyi slovnyk z informatyky [Explanatory dictionary of informatics]. Dnipro: Natsionalnyi hirnychyi universytet. 600 p. [in Ukrainian].

17. Nekit, K.H. (2017). Domenne im'ia, yak ob'iekt tsyvilnykh prav [Domain name as an object of civil rights]. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civilistics*, (23), 40–44. [in Ukrainian].

18. Karnaukh, B.P. (2016). Poniattia maina v konteksti statti 1 Protokolu No. 1 do Yevropeiskoi konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [The concept of property in the context of Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights]. *Problemy zakonnosti*, (132), 205–214. [in Ukrainian].

УДК 340.12:321.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2385-2393

Мартин Орест Володимирович ЗВО «Львівський університет бізнесу та права»**,** м. Львів, https://orcid.org/0009-0008-7898-7171

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ПРАВА ТА ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ

Анотація. Метою статті є теоретико-концептуальне узагальнення основних підходів до розвитку держави права та пояснення логіки їх еволюції з акцентом на зміст верховенства права, взаємозв'язок держави права і демократії, роль принципу пропорційності та значення взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права для сучасних механізмів обмеження влади. Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі становлення, функціонування та трансформації держави права як моделі організації публічної влади і гарантування прав та свобод людини. Доведено, що поняття держави права належить до тих ідей, без яких складно уявити сучасну політичну організацію суспільства, адже воно описує не просто наявність законів, а спосіб, у який влада обмежує саму себе через право. В статті визначено зміст і траєкторію розвитку основних концепцій держави права як нормативної моделі організації публічної влади, у якій державні рішення підпорядковуються праву, гарантується рівність усіх перед законом і забезпечується дієвий захист прав та свобод людини. Охарактеризовано інтелектуальні витоки ідеї обмеження влади правом від античних уявлень про справедливий закон, через середньовічні практики договірності та обмеження правителя, до модерних доктрин конституціоналізму, поділу влади та судового контролю. Встановлено, що становлення держави права відбувалося не лінійно, а через конкуренцію підходів, де формальні вимоги законності поступово доповнювалися змістовними вимогами поваги до гідності людини, недискримінації та пропорційності обмежень.

Доведено, що континентальна європейська традиція концентрується на конституції, ієрархії нормативних актів і законності адміністрації, тоді як англо американська традиція підкреслює практичну дієвість панування права, процесуальну справедливість і реальну можливість оскарження дій держави. Обґрунтовано актуальність теми в умовах кризових ситуацій, цифровізації управління та суспільного запиту на швидкі рішення, які підвищують ризики свавілля і вибіркового застосування норм. Визначено практичне значення результатів для оцінювання реформ, удосконалення правових політик і формування критеріїв якості правозастосування. Доведено, що сталий розвиток держави права залежить не лише від текстів законів, а й від правової культури,

професійної етики та довіри громадян до інституцій, оскільки саме вони забезпечують неупередженість застосування норм.

Ключові слова: держава права, верховенство права, конституціоналізм, поділ влади, конституційний контроль, законність, права і свободи людини, юридична визначеність, пропорційність, підзвітність влади, правова культура, судовий захист, право, концепції правової держави

Martyn Orest Lviv University of Business and Law, Lviv, https://orcid.org/0009-0008-7898-7171

BASIC CONCEPTS OF THE DEVELOPMENT OF THE RULE OF LAW AND THEIR EVOLUTION

Abstract. The purpose of the article is a theoretical and conceptual generalization of the main approaches to the development of the rule of law and an explanation of the logic of their evolution with an emphasis on the content of the rule of law, the relationship between the rule of law and democracy, the role of the principle of proportionality and the importance of the interaction of international and domestic law for modern mechanisms for limiting power. The object of the study is social relations that arise in the process of formation, functioning and transformation of the rule of law as a model of organizing public power and guaranteeing human rights and freedoms. It is proved that the concept of the rule of law belongs to those ideas without which it is difficult to imagine the modern political organization of society, because it describes not just the presence of laws, but the way in which power limits itself through law. The article defines the content and trajectory of development of the main concepts of the rule of law as a normative model of organization of public power, in which state decisions are subordinated to the law, equality of all before the law is guaranteed and effective protection of human rights and freedoms is ensured. The intellectual origins of the idea of limiting power by law are characterized from ancient ideas about just law, through medieval practices of contract and limitation of the ruler, to modern doctrines of constitutionalism, separation of powers and judicial control. It is established that the formation of the rule of law did not occur linearly, but through competition of approaches, where the formal requirements of legality were gradually supplemented by substantive requirements of respect for human dignity, non-discrimination and proportionality of restrictions. It is proved that the continental European tradition focuses on the constitution, the hierarchy of regulatory acts and the legality of the administration, while the Anglo-American tradition emphasizes the practical effectiveness of the rule of law, procedural fairness and the real possibility of appealing the actions of the state.

The relevance of the topic in the context of crisis situations, digitalization of management and public demand for quick solutions, which increase the risks of arbitrariness and selective application of norms, is substantiated. The practical

significance of the results for evaluating reforms, improving legal policies and forming criteria for the quality of law enforcement is determined. It is proven that the sustainable development of the rule of law depends not only on the texts of laws, but also on legal culture, professional ethics and citizens' trust in institutions, since they ensure the impartial application of norms.

Keywords: rule of law, rule of law, constitutionalism, separation of powers, constitutional control, legality, human rights and freedoms, legal certainty, proportionality, accountability of government, legal culture, judicial protection, law, concepts of the rule of law

Постановка проблеми. Розуміння того, як змінювалися уявлення про право, справедливість, свободу і відповідальність держави, допомагає пояснити, чому сучасні правові системи мають саме такі інститути, як поділ влади, незалежний суд, конституційний контроль, рівність перед законом, принцип юридичної визначеності, заборона свавілля. Еволюція концепцій держави права показує, що право не є статичною конструкцією, воно реагує на економічні та соціальні трансформації, на розвиток політичної культури, на зростання ролі громадянського суспільства. Через це аналіз історичних і теоретичних підходів дає змогу критично оцінювати сучасні реформи, розрізняти декларативні зміни від реальних, а також бачити, як конкретні принципи перетворюються на практичні механізми, які працюють у щоденному житті людини. Актуальність цієї теми посилюється тим, що сучасні держави постійно стикаються з викликами, які випробовують стійкість правового порядку, зокрема кризами безпеки, економічними потрясіннями, поляризацією суспільства, впливом масової інформації та цифрового середовища на політику, а також зростанням запиту на швидкі рішення. У таких умовах підвищується ризик підміни права доцільністю, формальними процедурами без змісту, або використанням законодавства як інструменту тиску.

Саме тому важливо простежити, як змінювалися концепції держави права від класичних ліберальних підходів до сучасних уявлень, де поряд із свободою дедалі більшого значення набувають соціальна справедливість, доступ до правосуддя, ефективність інституцій, прозорість управління, антикорупційні запобіжники, відповідальність посадових осіб.

Метою статті є теоретико-концептуальне узагальнення основних підходів до розвитку держави права та пояснення логіки їх еволюції з акцентом на зміст верховенства права, взаємозв’язок держави права і демократії, роль принципу пропорційності та значення взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права для сучасних механізмів обмеження влади. Об’єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі становлення, функціонування та трансформації держави права як моделі організації публічної влади і гарантування прав та свобод людини.

Огляд наукових джерел. Питання.

Виклад основного матеріалу. Поняття держави права належить до тих ідей, без яких складно уявити сучасну політичну організацію суспільства, адже воно описує не просто наявність законів, а спосіб, у який влада обмежує саму себе через право. У найзагальнішому сенсі держава права означає, що правила є обов'язковими для всіх, включно з носіями владних повноважень, а людина визнається не засобом для державних цілей, а носієм гідності та прав. Історично ця ідея визрівала з античних уявлень про справедливий лад, у якому закон має бути загальним і неупередженим, а також із середньовічних дискусій про межі влади, коли виникали перші форми договірності між правителем і підданими. Поступово, разом із розвитком уявлень про природні права людини, з'являється вимога, щоби влада діяла на основі загальних правил, які можна передбачити і оскаржити. Звідси походять ключові принципи, які зазвичай пов'язують із державою права, зокрема верховенство права, законність, юридична визначеність, заборона свавілля, рівність перед законом, доступ до незалежного суду. Еволюція цих принципів важлива ще й тому, що вона показує, як змінювалося розуміння самого права, від уявлення про право як про моральний порядок до розуміння права як системи формальних норм, а потім до сучасного бачення права як інструменту, який має бути одночасно і легітимним, і справедливим, і ефективним у реальному захисті людини (табл.1).

Таблиця 1

Еволюція уявлень про державу права та ключові акценти

Етап	**Ключове уявлення про право і владу**	**Значення для концепції держави права**
Античні уявлення	Закон має бути загальним і неупередженим, справедливий лад ґрунтується на спільних правилах	Закладається ідея загальності норм і вимога справедливості як орієнтира для влади
Середньовічні дискусії	Визначаються межі влади, з'являються елементи договірності між правителем і підданими	Формується уявлення про обмежуваність влади, виникає потреба у правилах, які стримують свавілля
Новий час, природні права	Влада повинна діяти на основі правил, які можна передбачити і оскаржити, визнаються природні права людини	Посилюється вимога правових гарантій, з'являється акцент на захисті прав і можливості контролю державних рішень
Сучасне розуміння	Право сприймається як система формальних норм і як інструмент реального захисту людини, що поєднує легітимність, справедливість і ефективність	Уточнюються ключові принципи, верховенство права, законність, юридична визначеність, рівність перед законом, доступ до незалежного суду

Сформовано автором

Так, континентальна європейська традиція часто пов'язана з уявленням про правову державу як про державу, обмежену законом, де центральну роль

відіграють конституція, ієрархія нормативних актів, вимога законності для адміністрації та чіткі процедури. В англо американській традиції сильніше акцентується ідея rule of law як панування права, де особливе значення мають судовий прецедент, процесуальні гарантії, незалежність суддів і практична здатність суду захистити людину навіть у спорі з державою. Поруч із цими підходами існує відмінність між формальним і матеріальним розумінням держави права. Формальне розуміння зосереджується на тому, щоби правила були загальними, стабільними, оприлюдненими і застосовувалися однаково, навіть якщо їхній зміст може викликати моральні сумніви. Матеріальне розуміння додає до процедури ще й вимогу змістовної справедливості, поваги до прав людини, недискримінації, пропорційності обмежень, а також заборони зловживання владою. Саме в матеріальному підході з'являється ідея, що закон, який грубо порушує людську гідність, не може вважатися правом у повному сенсі (табл.2).

Таблиця 2

Порівняння традицій і підходів до розуміння держави права

Підхід або традиція	**Розгорнута характеристика та ключові акценти**
Континентальна європейська традиція	Правова держава трактується як держава, обмежена законом і конституцією, де визначальною є ієрархія нормативних актів та підпорядкованість адміністрації чітким правовим процедурам. У центрі перебуває формалізована структура правового регулювання, передбачуваність державних рішень, вимога діяти лише в межах наданих повноважень, а також контроль за тим, щоб державні органи не виходили за рамки компетенції
Англо американська традиція	Акцент робиться на ідеї панування права, коли важливо не лише існування норм, а реальна здатність судової системи захистити людину навіть у спорі з державою. Значну роль відіграють судовий прецедент, процесуальні гарантії, незалежність суддів, змагальність і справедливість процедури, а також практична ефективність судового захисту, який має бути доступним і результативним
Формальне розуміння держави права	Зосереджується на якості правил як таких, вони мають бути загальними, стабільними, оприлюдненими, зрозумілими і застосовуватися однаково до всіх адресатів. У центрі перебуває юридична визначеність, передбачуваність наслідків, мінімізація свавілля через процедури і стандарти прийняття рішень, при цьому зміст норм може оцінюватися нейтрально, навіть якщо він викликає моральні сумніви
Матеріальне розуміння держави права	Додає до формальних процедур вимогу змістовної справедливості та орієнтацію на права людини, недискримінацію, пропорційність обмежень і заборону зловживання владою. Підкреслюється, що закон має бути не лише чинним, а й таким, що не принижує людську гідність, забезпечує реальні гарантії захисту, а норми, які грубо порушують базові цінності, не можуть вважатися правом у повному сенсі

Сформовано автором

Еволюція держави права тісно пов’язана з розвитком конституціоналізму, ідеї поділу влади та механізмів взаємного стримування. Коли держава почала сприйматися як система інституцій, що можуть помилятися або зловживати ресурсами, виникла потреба в незалежному суді, який здатний контролювати законність дій уряду, а також у парламентських механізмах контролю, прозорості фінансів, відповідальності посадових осіб. Важливою стадією стало формування конституційного контролю, коли суд або спеціальний орган отримує можливість перевіряти закони на відповідність конституції та захищати основоположні права. Так, в ХХ столітті до класичної ліберальної моделі додається соціальний вимір, адже стає очевидним, що формальна рівність і свобода договору не гарантують реальних можливостей для всіх. Так виникає концепція соціальної держави, яка поєднує державу права з відповідальністю за базові стандарти життя, освіту, охорону здоров’я, соціальний захист. У цьому контексті зростає роль принципу пропорційності, який вимагає, щоб будь яке обмеження прав було необхідним, обґрунтованим і найменш обтяжливим серед доступних засобів. Одночасно посилюється значення адміністративного судочинства, процедур участі громадян, доступу до інформації, антикорупційних запобіжників. Тобто держава права еволюціонує від ідеї формального обмеження влади до складної системи гарантій, де правові механізми мають працювати так, щоби людина могла реально захистити свої права, а не лише прочитати їх у законі (табл.3).

Таблиця 3

Інституційна еволюція держави права та розширення гарантій

Напрям еволюції	**Зміст змін і ключові інститути**	**Практичний результат для захисту прав**
Конституціоналізм і поділ влади	Формується уявлення про державу як систему інституцій, які можуть помилятися або зловживати ресурсами, тому владу потрібно розподіляти і взаємно стримувати. Закріплюються конституційні правила, компетенції органів, механізми стримувань і противаг, підвищується значення парламентського контролю, прозорості державних фінансів, відповідальності посадових осіб	Зменшується ризик концентрації влади, зростає передбачуваність управління, громадяни отримують більше можливостей контролювати державні рішення через процедури і представницькі інститути
Незалежний суд і конституційний контроль	Посилюється роль незалежного суду як інструменту контролю законності дій уряду і адміністрації. Важливою стадією стає конституційний контроль, коли суд або спеціальний орган перевіряє закони на відповідність конституції та забезпечує охорону основоположних прав, зокрема через скасування або обмеження неконституційних норм	З’являється дієвий механізм оскарження державних рішень, підвищується гарантія того, що навіть законодавчі акти можуть бути зупинені, якщо вони порушують конституційні права і свободи

Напрям еволюції	**Зміст змін і ключові інститути**	**Практичний результат для захисту прав**
Соціальний вимір держави права	У XX столітті до класичної ліберальної моделі додається соціальна складова, оскільки стає очевидним, що формальна рівність і свобода договору не забезпечують реальних можливостей для всіх. Розвивається концепція соціальної держави, яка поєднує державу права з відповідальністю за базові стандарти життя, освіту, охорону здоров'я та соціальний захист	Права набувають більш практичного змісту, оскільки держава не лише утримується від порушень, а й створює умови, за яких людина може реально користуватися своїми можливостями та соціальними гарантіями
Пропорційність, участь і антикорупційні запобіжники	Зростає роль принципу пропорційності, який вимагає, щоб будь яке обмеження прав було необхідним, обґрунтованим і найменш обтяжливим серед доступних засобів. Паралельно посилюється значення адміністративного судочинства, процедур участі громадян, доступу до інформації, прозорості рішень, а також антикорупційних запобіжників і контролю за конфліктом інтересів	Держава права перетворюється на складну систему гарантій, де права можна захистити не лише декларативно, а через конкретні процедури, аргументацію, доступ до інформації та ефективні механізми відпо-відальності влади

Сформовано автором

Надзвичайні ситуації, питання безпеки, міграційні кризи, економічні потрясіння, інформаційні кампанії, цифровізація державних послуг, масове використання даних створюють спокусу діяти швидко і жорстко, інколи обходячи стандартні гарантії. Саме тут виявляється цінність держави права як системи запобіжників, адже вона нагадує, що навіть у складні періоди влада має діяти у межах компетенції, дотримуватися процедур, бути підконтрольною суду і суспільству, а також пояснювати свої рішення. Водночас держава права не може залишатися лише набором декларацій, її життєздатність залежить від інституційної спроможності, професійної етики, правової культури та довіри громадян. Тому в сучасних дискусіях дедалі частіше говорять не тільки про тексти законів, а й про якість правозастосування, про незалежність судової влади на практиці, про захист від вибіркового правосуддя, про реальну відпо-відальність посадових осіб, про прозорість ухвалення рішень і про участь громадян у виробленні політик.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що еволюція концепцій держави права показує, що це не абстрактний ідеал і не суто юридична формула, а жива система принципів і інституцій, яка формується історично та постійно адаптується до нових суспільних викликів. Її ядром залишаються обмеження влади правом, пріоритет гідності людини, рівність перед законом, незалежне правосуддя, юридична визначеність і реальна можливість захисту прав. Разом із

цим сучасний зміст держави права дедалі більше пов'язаний із якістю правозастосування, прозорістю управління, підзвітністю посадових осіб, запобіганням корупції та збалансуванням свободи і безпеки. Саме тому вивчення основних концепцій і їх розвитку є необхідним для глибокого розуміння того, як працює сучасна держава, як оцінювати реформи та як забезпечувати стійкість правових гарантій у періоди змін.

Література:

1. Савчук К.О., Драчов О.В. Генезис проблеми співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 93. Частина ІІ. 2010. С. 128-134

2. Шевченко С.В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 30 (69). № 1. 2019. С. 103-110.

3. Гринюк Р. Правова держава і демократія: питання взаємодії та взаємозв'язку. Право України. Київ: ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре», 2010. № 7. С. 45–46.

4. Петришин О. В. Верховенство права в системі дії права. Проблеми законності. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. № 100. С. 18–30.

5. Луців О. «Формальні» концепції верховенства права у сучасній науковій літературі. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск 57. С. 60–67.

6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Львів. 2007, 192 с.

7. Пархоменко Н.М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. Правова держава: Щорічник наукових праць. 2010. Вип. 21. С. 130-137.

8. Мінченко О.В. Особливості сучасної інтерпретації категорії «законність». Держава і право. Випуск 56. С. 48-52.

9. Бедрій М. М. Співвідношення теорії та концепції як елементів юридичної науки. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 892–896.

10. Штангрет А., Силкін О. Безпекові аспекти управління персоналом в умовах гіпердинамічного зовнішнього середовища. № 9(37), 2024. Наукові інновації та передові технології. С. 227-237. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-227-237

References:

1. Savchuk, K. O., & Drachov, O. V. (2010). Henezys problemy spivvidnoshennia mizhnarodnoho ta vnutrishnoderzhavnoho prava [The genesis of the problem of correlation between international and domestic law]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn (Actual Problems of International Relations), 93(2), 128–134. [in Ukrainian].

2. Shevchenko, S. V. (2019). Pryntsyp proportsiinosti u vitchyznianii doktryni prava dyskusiini ta malodoslidzeni aspekty [The principle of proportionality in domestic legal doctrine, debatable and underresearched aspects]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho, Seriia Yurydychni nauky (Academic Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University, Legal Sciences Series), 30(69), 1, 103–110. [in Ukrainian].

3. Hryniuk, R. (2010). Pravova derzhava i demokratiia pytannia vzaiemodii ta vzaiemozviazku [The rule of law state and democracy, issues of interaction and interrelation]. Pravo Ukrainy (Law of Ukraine), 7, 45–46. [in Ukrainian].

4. Petryshyn, O. V. (2009). Verkhovenstvo prava v systemi dii prava [The rule of law within the system of law in action]. Problemy zakonnosti (Problems of Legality), 100, 18–30. [in Ukrainian].

5. Lutsiv, O. (2013). Formalni kontseptsii verkhovenstva prava u suchasnii naukovii literaturi [Formal concepts of the rule of law in modern scholarly literature]. Visnyk Lvivskoho universytetu, Seriia Yurydychna (Bulletin of Lviv University, Legal Series), 57, 60–67. [in Ukrainian].

6. Rabinovych, P. M. (2007). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy navchalnyi posibnyk [Fundamentals of the general theory of law and the state, a study guide]. Lviv. 192 p. [in Ukrainian].

7. Parkhomenko, N. M. (2010). Harantii realizatsii prav i svobod liudyny i hromadianyna problemy sutnosti ta zmistu [Guarantees for the implementation of human and citizen rights and freedoms, problems of essence and content]. Pravova derzhava, Shchorichnyk naukovykh prats (The Rule of Law State, Annual Collection of Scientific Works), 21, 130–137. [in Ukrainian].

8. Minchenko, O. V. (n.d.). Osoblyvosti suchasnoi interpretatsii katehorii zakonnist [Features of the modern interpretation of the category of legality]. Derzhava i pravo (State and Law), 56, 48–52. [in Ukrainian].

9. Bedrii, M. M. (2025). Spivvidnoshennia teorii ta kontseptsii yak elementiv yurydychnoi nauky [Correlation between theory and concept as elements of legal science]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo (Analytical and Comparative Jurisprudence), 1, 892–896. [in Ukrainian].

10. Shtangret, A., & Sylkin, O. (2024). Bezpekovi aspekty upravlinnia personalom v umovakh hiperdynamichnoho zovnishnoho seredovyshcha [Security aspects of personnel management under a hyperdynamic external environment]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 9(37), 227–237. https://doi.org/ 10.52058/ 2786-5274-2024-9(37)-227-237 [in Ukrainian].

УДК 331.101:343.9(477.63)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2394-2408

Марценюк Олена Василівна к.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-0920-7070

Безе Тетяна Володимирівна асистент кафедри права, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0001-5269-8020

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Трудові відносини є ключовим елементом соціально-економічної системи держави, що забезпечує реалізацію прав працівників, ефективне функціонування підприємств та соціальну стабільність. В умовах воєнного стану організація трудових відносин набуває особливої актуальності через необхідність забезпечення безперервності критично важливих виробництв, захисту прав працівників та збереження соціальної стабільності. Основні проблеми, які виникають у цей період, включають адаптацію робочого часу, зміну режиму відпочинку, особливості надання відпусток, дисциплінарні стягнення та врегулювання індивідуальних і колективних трудових спорів.

Законодавче регулювання трудових відносин в Україні формується на основі Конституції України, Кодексу законів про працю, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також постанов Кабінету Міністрів та внутрішніх нормативних документів підприємств. Особливе значення мають механізми контролю дотримання трудових прав, включаючи системи моніторингу робочого часу, процедури дисциплінарної відповідальності та врегулювання трудових спорів.

У статті автори розглядають класифікацію робочого часу та часу відпочинку, види відпусток, дисциплінарні стягнення, а також порядок вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів з урахуванням особливостей воєнного стану. Аналіз сучасних наукових публікацій і практики застосування трудового законодавства показує, що ефективне регулювання трудових відносин у кризових умовах є комплексним і потребує поєднання законодавчих, організаційних та соціальних механізмів.

Автори роблять висновок, що створення збалансованої системи правового та організаційного регулювання трудових відносин сприяє підвищенню продуктивності праці, забезпеченню соціальних гарантій працівників та підтримці функціонування критично важливих підприємств в умовах воєнного стану.

Також авторами окреслено необхідність запровадження комплексних механізмів удосконалення трудових відносин з метою забезпечення ефективності роботи підприємств, збереження соціальних гарантій працівників та запобігання конфліктам у трудових колективах.

Ключові слова: трудові відносини, воєнний стан, робочий час, відпустки, дисциплінарна відповідальність, трудові спори, законодавче регулювання.

Martseniuk Olena Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-0920-7070

Beze Tetiana Volodymyrivna Assistant of the Department of Law, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0001-5269-8020

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS DURING MARTIAL STATE

Abstract. Labor relations are a key element of the socio-economic system of the state, ensuring the implementation of workers' rights, the effective functioning of enterprises and social stability. In conditions of martial law, the organization of labor relations becomes particularly relevant due to the need to ensure the continuity of critically important production, protect workers' rights and maintain social stability. The main problems that arise during this period include the adaptation of working hours, changing the rest regime, the features of vacations, disciplinary sanctions and the settlement of individual and collective labor disputes.

Legislative regulation of labor relations in Ukraine is formed on the basis of the Constitution of Ukraine, the Labor Code, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", as well as resolutions of the Cabinet of Ministers and internal regulatory documents of enterprises. Mechanisms for monitoring compliance with labor rights are of particular importance, including working time monitoring systems, disciplinary liability procedures and the settlement of labor disputes.

In the article, the authors consider the classification of working time and rest time, types of vacations, disciplinary sanctions, as well as the procedure for resolving individual and collective labor disputes, taking into account the peculiarities of martial law. An analysis of modern scientific publications and the practice of applying labor legislation shows that effective regulation of labor relations in crisis conditions is complex and requires a combination of legislative, organizational and social mechanisms. The authors conclude that the creation of a balanced system of legal and organizational regulation of labor relations contributes to increasing labor productivity, ensuring social guarantees for employees and supporting the functioning of critically important enterprises in martial law. The authors also outline the need to introduce comprehensive mechanisms for improving labor relations in order to ensure the

efficiency of enterprises, preserve social guarantees for employees and prevent conflicts in labor collectives.

Keywords: labor relations, martial law, working hours, vacations, disciplinary liability, labor disputes, legislative regulation.

Постановка проблеми. Воєнний стан істотно впливає на організацію трудових відносин та реалізацію трудових прав громадян, оскільки змінюються як виробничі умови, так і соціальні гарантії. В умовах надзвичайних обставин трудове законодавство України передбачає спеціальні механізми адаптації трудових процесів, збереження робочих місць, гнучких режимів роботи та захисту соціально-економічних прав працівників. Трудові відносини є одним із ключових елементів функціонування громадянського суспільства, оскільки через них реалізується право людини на працю, соціальний захист, економічну незалежність та гідний рівень життя. Громадянське суспільство характеризується наявністю вільних інститутів, самостійних організацій та механізмів взаємодії, що базуються на добровільності, рівності і повазі до прав кожного учасника. У цьому контексті трудові відносини виступають не лише економічною, але й соціальною категорією, що впливає на формування суспільної свідомості та культурних норм поведінки.

Правова природа трудових відносин визначається поєднанням приватно-правових і публічно-правових норм. З одного боку, трудові договори ґрунтуються на волі та домовленості сторін – працівника і роботодавця, що відображає принцип свободи праці. З іншого боку, держава встановлює мінімальні гарантії та соціальні стандарти, які мають обов’язковий характер для забезпечення захисту трудових прав (ст. 43–47, 50 КЗпП України).

У громадянському суспільстві трудові відносини сприймаються як добровільне партнерство, де роботодавець і працівник взаємодіють на основі рівності та взаємних обов’язків. Водночас держава виконує роль гаранта дотримання законності, захисту менш захищених категорій та забезпечення балансу між економічними інтересами та соціальною справедливістю.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю адаптації чинного трудового законодавства України до європейських стандартів, що передбачає перегляд підходів до захисту трудових прав, посилення ролі колективно-договірного регулювання та удосконалення процедур відповідальності сторін трудових правовідносин. У цьому контексті особливу увагу слід приділити взаємозв’язку між правами та обов’язками працівників і роботодавців, що проявляється через режим робочого часу, надання часу відпочинку, застосування дисциплінарних заходів і врегулювання конфліктів у сфері праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці, зокрема Андрушко А. [1], Бортник С. [2], Вишновецька С., Колонська В. [3], Хатнюк Н., Побійянська Н., Обловацька Н. [8], досліджують проблеми організації трудових відносин в умовах кризових та надзвичайних ситуацій, зокрема під час воєнного

стану. Вони підкреслюють, що забезпечення прав працівників та ефективного функціонування підприємств у таких умовах вимагає гнучких механізмів регулювання, поєднання індивідуальних та колективних форм трудових договорів, а також спеціальних процедур примирення та захисту прав працівників.

Міжнародний досвід демонструє важливість адаптивного правового регулювання та інтегрованих систем управління трудовими ресурсами у кризових умовах. Зокрема, у країнах, що переживали надзвичайні ситуації або воєнні конфлікти, застосовуються гнучкі форми робочого часу, дистанційна робота, тимчасові зміни в оплаті праці та пріоритети щодо зайнятості працівників критичної інфраструктури. Це дозволяє забезпечити безперервність виробництва та функціонування соціально значущих підприємств.

В українських наукових публікаціях також підкреслюється, що законодавче регулювання трудових відносин у період воєнного стану повинно поєднувати базові права працівників на працю, відпочинок та соціальний захист з обов'язками щодо виконання критично важливих завдань держави. Недотримання таких правил може призводити не лише до соціальної нестабільності, але й до зниження ефективності підприємств та конфліктів у трудових колективах.

Правовими основами регулювання трудових відносин у цей період є, зокрема, Конституція України (ст. 43–50), КЗпП України (ст. 32–59, 113–115, 147–150), Закон України «Про правовий режим воєнного стану», а також постанови Кабінету Міністрів та накази органів виконавчої влади щодо організації роботи підприємств у критичних умовах. Крім того, роботодавці розробляють внутрішні нормативні документи, які визначають особливості робочого часу, відпусток, дисциплінарної відповідальності та процедури врегулювання трудових спорів у період воєнного стану.

Однак, як відзначають дослідники, наявності нормативних актів замало — важливо, щоб їх дотримання стало системною практикою в організаціях. Необхідні механізми контролю, навчання керівників і працівників, мотиваційні заходи та колективне обговорення змін умов праці, що забезпечує ефективне функціонування трудових відносин навіть у надзвичайних обставинах [1-3,8].

Метою статті є комплексний аналіз основ трудового права України через системне дослідження інститутів робочого часу, часу відпочинку, відпусток, трудової дисципліни та дисциплінарної відповідальності, а також індивідуальних і колективних трудових спорів.

Виклад основного матеріалу. Трудове право як галузь національного права виконує ключову соціально-економічну функцію, оскільки саме через нього реалізується конституційне право людини на працю, належні умови її здійснення, справедливу оплату та соціальний захист. В умовах трансформації ринку праці, поширення нестандартних форм зайнятості, цифровізації трудових процесів, а також впливу воєнного стану на організацію праці, зростає значення комплексного наукового осмислення базових інститутів трудового права. Особливої актуальності набувають питання правового регулювання робочого

часу, часу відпочинку, різновидів відпусток, забезпечення трудової дисципліни та ефективних механізмів вирішення трудових спорів.

Трудове право України є самостійною галуззю права, що регулює суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації здатності людини до праці. Його специфіка полягає у поєднанні приватноправових і публічно-правових засад, що забезпечує баланс інтересів працівника, роботодавця та держави. На відміну від цивільно-правових відносин, трудові правовідносини ґрунтуються на підпорядкуванні правилам внутрішнього трудового розпорядку та соціальній спрямованості правового регулювання.

Предмет трудового права охоплює трудові та тісно пов'язані з ними відносини, зокрема щодо організації праці, професійної підготовки, охорони праці, соціального партнерства та вирішення трудових спорів. Метод правового регулювання характеризується поєднанням імперативних норм, які встановлюють мінімальні державні гарантії, та диспозитивних положень, що дозволяють сторонам конкретизувати умови праці у трудовому договорі або колективній угоді.

Воєнний стан істотно змінює умови здійснення трудових відносин, оскільки державі необхідно забезпечити баланс між потребами національної безпеки, критично важливою діяльністю підприємств та соціальним захистом працівників. В Україні правове регулювання таких відносин здійснюється на підставі Конституції України, Кодексу законів про працю (КЗпП України), Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та спеціальних урядових нормативних актів.

1. Конституційні засади. Стаття 43 Конституції України гарантує кожному громадянину право на працю та свободу вибору трудової діяльності. У період воєнного стану ці права залишаються базовими, проте реалізуються з урахуванням надзвичайних обставин, які можуть передбачати особливий режим праці для забезпечення обороноздатності та життєзабезпечення населення.

2. КЗпП України. Кодекс законів про працю регулює:

– **порядок укладення, зміни та розірвання трудових договорів** в умовах воєнного стану (ст. 32–40, 113 КЗпП України);

– **режим робочого часу і відпочинку**, включно з неповним, скороченим або дистанційним робочим часом (ст. 50–59, 113 КЗпП України);

– **оплату праці та компенсації**, зокрема за надурочний час, роботу у вихідні та святкові дні (ст. 107–115 КЗпП України);

– **дисциплінарну відповідальність** працівників (ст. 147–150 КЗпП України), з урахуванням об'єктивних обставин воєнного стану.

В умовах воєнного стану роботодавець має право вводити зміни до організації праці працівників, однак ці зміни повинні відповідати принципам пропорційності та соціальної справедливості.

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Цей закон встановлює спеціальні механізми регулювання трудових відносин, зокрема:

– **пріоритет забезпечення оборонних і критичних об'єктів** держави;

– **можливість запровадження особливого режиму роботи** на підприємствах, установах та організаціях, що виконують критично важливі функції;

– **гарантії для працівників**, включно із збереженням місця роботи та середнього заробітку у разі тимчасової непрацездатності, евакуації або неможливості виконання обов'язків;

– **особливості трудових спорів**, де пріоритет надається примирним процедурам, медіації та колективним консультаціям, щоб уникнути соціальної напруги.

4. Постанови та накази уряду. У період воєнного стану Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади можуть видавати нормативні акти, які уточнюють:

– порядок організації роботи на підприємствах критичної інфраструктури;

– механізми компенсації за надурочний час та роботу у небезпечних умовах;

– особливості надання відпусток і соціальних гарантій;

– алгоритми взаємодії роботодавців і профспілок для врегулювання колективних трудових спорів.

У практичній площині нормативне регулювання трудових відносин під час воєнного стану забезпечує:

– **гнучкість режиму роботи** без порушення базових трудових прав;

– **захист працівників від свавільного звільнення**;

– **своєчасну оплату праці** у критичних умовах;

– **превентивне врегулювання трудових конфліктів** через комісії по трудових спорах, профспілки та органи примирення.

Таким чином, нормативне регулювання трудових відносин у період воєнного стану є комплексним і багаторівневим. Воно поєднує конституційні права працівників, гарантії КЗпП України, спеціальні положення закону про воєнний стан та актуальні урядові постанови.

Головним завданням цього регулювання є забезпечення балансу між безпекою держави, функціонуванням критичних підприємств і захистом трудових прав громадян.

Основними принципами регулювання трудових відносин є:

1. **Свобода праці та заборона примусової праці** – працівник має право обирати роботу за спеціальністю та умовами, а також припиняти трудові відносини з дотриманням законодавчо встановленого порядку.

2. **Рівність прав та недискримінація** – незалежно від статі, віку, національності, соціального стану або політичних переконань, кожен працівник має рівні права на працю і соціальний захист.

3. **Захист прав і гарантій працівників** – мінімальна оплата праці, тривалість робочого часу, відпустки, соціальне страхування та безпечні умови праці є обов'язковими державними гарантіями (ст. 50–56 КЗпП України).

4. **Справедлива винагорода та соціальна солідарність** – винагорода за працю повинна відповідати її якості та кількості, а суспільство створює умови для соціальної підтримки у разі хвороби, травм або непрацездатності.

5. **Колективне співробітництво та самоврядування** – формування колективних договорів, участь профспілок та громадських організацій забезпечує баланс інтересів працівників і роботодавців та сприяє розвитку демократичної трудової культури.

Правове регулювання трудових відносин у громадянському суспільстві включає:

- **індивідуальне регулювання** – трудові договори, контракти, внутрішні правила підприємств, накази та положення про оплату праці.
- **колективне регулювання** – колективні договори, угоди, профспілкові механізми, консультації та примирні процедури.
- **державний контроль і нагляд** – органи державної інспекції праці, суди, державні стандарти охорони праці, законодавчі гарантії мінімальної оплати та соціального забезпечення.

Завдяки комплексному застосуванню цих механізмів забезпечується ефективна взаємодія працівників і роботодавців та захищаються права всіх учасників трудових відносин. У громадянському суспільстві трудові відносини формують основу соціальної стабільності. Вони забезпечують:

- передбачуваність економічної діяльності;
- мотивацію працівників до підвищення продуктивності;
- правову захищеність від неправомірних дій роботодавців;
- можливість врегулювання конфліктів без втручання насильницьких методів через судові та примирні механізми.

Таким чином, трудові відносини в умовах громадянського суспільства є не лише економічною категорією, а й інструментом правового, соціального та культурного регулювання взаємодії людей у трудовій сфері. Вони інтегрують інтереси держави, роботодавців і працівників у єдину систему гарантій, яка спрямована на забезпечення гідної праці та справедливого розподілу результатів економічної діяльності.

Згідно зі статтями 113, 119–121 КЗпП України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану», у разі запровадження воєнного стану:

- **державні органи можуть встановлювати особливий режим праці** на підприємствах, що забезпечують оборону, критичну інфраструктуру або життєзабезпечення населення;
- **роботодавець має право вводити гнучкі форми робочого часу**, включно зі змінним графіком, неповним робочим днем, дистанційною роботою або режимом роботи «вахта» у виняткових умовах;
- **забезпечується збереження соціальних гарантій**: середньої заробітної плати, оплачуваних відпусток, лікарняних, навіть якщо працівник тимчасово не може виконувати трудові обов’язки через небезпеку або евакуацію.

Робочий час є однією з центральних категорій трудового права, оскільки визначає часові межі виконання працівником трудової функції. Відповідно до ст. 50 КЗпП України нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Це положення спрямоване на захист здоров'я працівника та забезпечення можливості для відновлення його працездатності. У залежності від тривалості та режиму використання робочий час поділяється на кілька видів, що дозволяє враховувати індивідуальні та виробничі особливості трудового процесу (табл.1).

Таблиця 1

Класифікація видів робочого часу

Вид робочого часу	**Нормативно-правова характеристика та зміст**
Нормальний робочий час	Загальна тривалість робочого часу, що встановлюється для більшості працівників і не перевищує 40 годин на тиждень відповідно до ст. 50 КЗпП України
Скорочений робочий час	Робочий час із меншою тривалістю, який встановлюється законом для окремих категорій працівників (неповнолітніх, осіб, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, педагогічних та медичних працівників) без зменшення розміру оплати праці
Неповний робочий час	Режим робочого часу, що встановлюється за домовленістю між працівником і роботодавцем шляхом скорочення тривалості робочого дня або робочого тижня з оплатою праці пропорційно відпрацьованому часу
Надурочний робочий час	Робота, яка виконується понад установлену законодавством тривалість робочого часу у виняткових випадках, передбачених КЗпП України, з обов'язковою підвищеною оплатою та законодавчими обмеженнями щодо її застосування

Джерело: систематизовано авторами

Регламентація робочого часу тісно пов'язана з необхідністю забезпечення ефективного використання трудових ресурсів. Разом із тим, законодавство встановлює обмеження щодо застосування надурочних робіт та передбачає підвищену оплату за їх виконання, що відповідає соціальній природі трудового права (ст. 62–64 КЗпП України).

У період воєнного стану робочий час може бути:

– **скороченим для певних категорій працівників**, зокрема, неповнолітніх, вагітних жінок та осіб, які перебувають у зоні ризику;

– **подовженим на підприємствах критичної інфраструктури** за умови додержання підвищеної оплати за надурочні роботи та відновлення відпочинку після закінчення небезпечного періоду;

– **дистанційним або змішаним**, що дозволяє підтримувати продуктивність без прямої присутності працівників на робочих місцях.

Відпустки в цей період надаються з урахуванням надзвичайних обставин: за бажанням працівника вони можуть переноситися або скорочуватися, а соціальні та медичні відпустки залишаються пріоритетними.

Логічним продовженням інституту робочого часу є правове регулювання часу відпочинку, який виступає необхідною умовою відновлення трудового

потенціалу працівника. Час відпочинку охоплює періоди, протягом яких працівник звільняється від виконання трудових обов'язків і може використовувати цей час на власний розсуд. Його правове закріплення є однією з ключових гарантій охорони праці та здоров'я працівників.

Законодавство України передбачає декілька видів часу відпочинку, які відрізняються за тривалістю та функціональним призначенням (табл. 2).

Таблиця 2

Види часу відпочинку

Вид часу відпочинку	Характеристика та правове значення
Перерви протягом робочого дня (зміни)	Короткострокові періоди відпочинку, що надаються працівникові протягом робочого дня для відновлення працездатності та прийому їжі; не включаються до робочого часу, якщо інше не передбачено законодавством
Щоденний (міжзмінний) відпочинок	Час від закінчення роботи в один день до початку роботи в наступний робочий день, який забезпечує повноцінне відновлення фізичних і психологічних сил працівника
Щотижневий безперервний відпочинок	Період відпочинку, що надається працівникові у вихідні дні та гарантує мінімальну тривалість безперервного відпочинку відповідно до вимог трудового законодавства
Святкові та неробочі дні	Дні, встановлені законодавством України, у які робота не проводиться з метою забезпечення соціальних, культурних та суспільних потреб працівників

Джерело: систематизовано авторами

Найбільш тривалою формою часу відпочинку є відпустка, яка має самостійне нормативне регулювання та значний соціальний потенціал.

Відпустка є гарантованим періодом безперервного відпочинку, що надається працівникові зі збереженням місця роботи та середнього заробітку. Право на відпустку закріплене в Конституції України та деталізоване у КЗпП України і Законі України «Про відпустки». Раціональне використання відпусток є складовою трудової дисципліни та сприяє стабільності трудових відносин.

Залежно від мети та підстав надання відпустки поділяються на кілька видів.(табл.3).

Таблиця 3

Класифікація відпусток

Вид відпустки	Характеристика та правове призначення
Щорічна основна відпустка	Надається працівникові для регулярного відновлення працездатності зі збереженням місця роботи та середнього заробітку; мінімальна тривалість визначається законодавством
Щорічні додаткові відпустки	Надаються працівникам за роботу із шкідливими та важкими умовами праці, за особливий характер роботи або за ненормований робочий день
Соціальні відпустки	Пов'язані з виконанням сімейних та соціальних обов'язків (у зв'язку з вагітністю та пологами, доглядом за дитиною, усиновленням тощо)
Навчальні відпустки	Надаються працівникам, які поєднують роботу з навчанням у закладах освіти, для складання іспитів, заліків та підготовки кваліфікаційних робіт

Вид відпустки	Характеристика та правове призначення
Творчі відпустки	Призначені для завершення дисертаційних досліджень, написання підручників, монографій та інших наукових чи творчих робіт
Відпустки без збереження заробітної плати	Надаються працівникові за сімейними обставинами або з інших причин у випадках, передбачених законодавством або за згодою сторін

Джерело: систематизовано авторами

Трудова дисципліна відображає рівень організованості трудового процесу та полягає у дотриманні працівниками встановлених правил поведінки. Вона забезпечується як заходами заохочення, так і застосуванням дисциплінарної відповідальності (табл.4).

Таблиця 4

Види дисциплінарних стягнень

Вид дисциплінарного стягнення	Правова характеристика	Умови та особливості застосування
Догана	Форма дисциплінарного осуду працівника за порушення трудової дисципліни, що не тягне за собою припинення трудових правовідносин (ст. 147, 148 КЗпП України)	Застосовується роботодавцем за конкретне порушення з дотриманням установленої процедури; враховується при оцінці трудової діяльності працівника
Звільнення	Найсуворіший вид дисциплінарного стягнення, що полягає у припиненні трудового договору (ст. 147, 40, 41 КЗпП України)	Може застосовуватися лише у випадках, прямо передбачених КЗпП України, з обов'язковим дотриманням строків та гарантій захисту прав працівника
Спеціальні дисциплінарні стягнення	Заходи дисциплінарного впливу, передбачені спеціальними статутами та положеннями	Застосовуються до окремих категорій працівників (державних службовців, військовослужбовців, працівників транспорту тощо) відповідно до спеціального законодавства
Заходи дисциплінарного впливу організаційного характеру	Тимчасові обмеження або коригування умов праці в межах законодавства	Можуть застосовуватися разом із основними дисциплінарними стягненнями або як превентивні заходи за умови дотримання трудових прав працівника

Джерело: систематизовано авторами

Збереження трудової дисципліни в умовах воєнного стану є критично важливим, особливо на підприємствах оборонного та стратегічного значення. Проте застосування дисциплінарних стягнень має враховувати особливі обставини:

– догана або інші стягнення можуть не застосовуватися до працівників, які тимчасово не виконували обов'язки з причин, пов'язаних з воєнними діями;

– звільнення можливе лише за грубі порушення трудового договору, які не пов'язані з об'єктивними обставинами, що виникли через воєнний стан (ст. 40, 41, 113 КЗпП України);

– законодавство забезпечує механізми примирення та консультацій для уникнення конфліктів у критичних умовах.

Дисциплінарна відповідальність є видом юридичної відповідальності, що настає за порушення трудових обов'язків. Відповідно до ст. 147 КЗпП України застосовуються такі дисциплінарні стягнення. Дотримання процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності є гарантією захисту прав працівника та запобігання зловживанням з боку роботодавця. Трудові спори виникають у разі розбіжностей між суб'єктами трудових правовідносин щодо застосування норм законодавства або умов договорів. Залежно від складу сторін вони поділяються на індивідуальні та колективні (табл.5).

Таблиця 5

Класифікація трудових спорів

Критерій	Індивідуальні трудові спори	Колективні трудові спори
Сторони	Працівник і роботодавець	Трудовий колектив або його представники і роботодавець
Предмет спору	Порушення індивідуальних трудових прав (оплата праці, режим роботи, звільнення, дисциплінарні стягнення тощо)	Порушення соціально-економічних прав колективу працівників (заробітна плата, умови праці, колективні договори)
Підстава виникнення	Недотримання роботодавцем трудового законодавства або умов трудового договору	Розбіжності між трудовим колективом і роботодавцем щодо виконання колективного договору, норм трудового законодавства або умов праці
Способи врегулювання	Примирні процедури, трудова інспекція, суд	Примирні процедури, колективні переговори, арбітраж, медіація, страйк за законом
Правові гарантії	Захист прав працівника через суд, комісію по трудових спорах, трудову інспекцію	Участь профспілок та представницьких органів, державний контроль, механізми примирення та арбітражу

Джерело: систематизовано авторами

Вирішення трудових спорів завершує механізм захисту трудових прав і сприяє стабілізації соціально-трудових відносин.

У період воєнного стану трудові спори мають специфіку:

– **індивідуальні спори** можуть стосуватися компенсацій за тимчасову непрацездатність, евакуацію, зміну режиму роботи або затримку виплат;

– **колективні спори** переважно пов'язані з організацією роботи підприємств критичної інфраструктури, умовами надурочних робіт та забезпеченням безпечних умов праці;

– держава заохочує **примирні процедури та медіацію**, щоб уникнути соціальної напруги і забезпечити безперервне функціонування підприємств, що виконують стратегічні завдання.

Воєнний стан створює надзвичайні умови для функціонування ринку праці та організації трудових відносин. Для забезпечення ефективності роботи

підприємств, збереження соціальних гарантій працівників та запобігання конфліктам у трудових колективах необхідно запроваджувати комплексні механізми удосконалення трудових відносин.

Основні шляхи включають:

1. **Адаптація робочого часу та режиму праці:**

– впровадження гнучких форм робочого часу, таких як скорочений робочий день, змінний графік, дистанційна та дистанційно-вахтова робота.

– забезпечення ефективного контролю за робочим часом через електронні системи обліку, що дозволяє поєднувати потреби підприємства та права працівників.

– уточнення норм робочого часу у внутрішніх положеннях підприємств із врахуванням положень КЗпП України (ст. 50–59) та Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

2. **Оптимізація часу відпочинку та відпусток:**

– надання працівникам додаткових короткострокових відпусток у випадку безпосередньої загрози життю чи здоров'ю.

– використання відпусток без збереження заробітної плати або компенсаційних механізмів для підприємств, які виконують критично важливі функції.

– впровадження системного підходу до планування відпусток з урахуванням безперервності виробничих процесів.

3. **Посилення дисциплінарної та мотиваційної політики:**

– уточнення правил дисциплінарної відповідальності та впровадження спеціальних заходів для надзвичайних ситуацій (стягнення, заходи превентивного характеру).

– розробка мотиваційних механізмів, які враховують ризики воєнного стану та стимулюють працівників до виконання критично важливих завдань.

– забезпечення прозорості та законності застосування дисциплінарних стягнень згідно зі ст. 147–150 КЗпП України.

4. **Удосконалення механізмів врегулювання трудових спорів:**

– розширення практики колективних переговорів та примирних процедур між роботодавцями та працівниками.

– використання онлайн-платформ та електронних консультацій для прискореного вирішення індивідуальних спорів у період воєнного стану.

– активне застосування норм КЗпП України (ст. 219–229) щодо індивідуальних та колективних трудових спорів.

5. **Підвищення правової обізнаності працівників і керівників:**

– проведення регулярних навчальних тренінгів щодо змін у трудовому законодавстві під час воєнного стану.

– роз'яснення працівникам їх прав та обов'язків, а керівникам — правил організації роботи у кризових умовах.

– використання внутрішніх нормативних актів підприємств для системного контролю дотримання трудових стандартів.

6. **Цифровізація трудових процесів та аналітика:**

– впровадження електронних систем управління кадрами, обліку робочого часу, відпусток і дисциплінарних стягнень.

– використання аналітики для прогнозування потреб у персоналі, оптимізації ресурсів та зниження ризиків конфліктів.

Запровадження цих заходів дозволяє забезпечити баланс між захистом прав працівників і потребами держави та підприємств у період воєнного стану. Комплексний підхід, який поєднує законодавчі, організаційні та технологічні інструменти, сприяє стабільності трудових відносин, підвищенню продуктивності та мінімізації соціальних ризиків.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що трудове право України формує цілісну систему правових засобів, спрямованих на забезпечення балансу інтересів працівника і роботодавця. Інститути робочого часу та часу відпочинку перебувають у тісному взаємозв'язку та визначають загальний режим праці, впливаючи на продуктивність і соціальний добробут працівників. Відпустки виступають ключовим елементом відновлення трудового потенціалу, а трудова дисципліна та дисциплінарна відповідальність забезпечують належну організацію праці.

Індивідуальні та колективні трудові спори є невід'ємною частиною трудових правовідносин, а ефективні механізми їх вирішення виступають гарантією реального захисту трудових прав. Удосконалення трудового законодавства України має здійснюватися з урахуванням сучасних викликів та європейських стандартів, що підвищить ефективність правового регулювання у сфері праці.

Особливості трудових відносин у воєнний час свідчать про гнучкість правового регулювання та його адаптивну здатність до кризових умов. Основне завдання полягає в збереженні балансу між:

– правами працівників на безпеку, відпочинок і соціальні гарантії,

– потребами держави та суспільства у виконанні критично важливих завдань,

– функціонуванням роботодавців у складних умовах, що вимагають швидкого реагування та організаційної мобільності.

Таким чином, трудові відносини в період воєнного стану залишаються ключовим інструментом забезпечення соціальної стабільності, економічної активності та правової захищеності громадян. Водночас вони демонструють потребу у гнучкому законодавчому регулюванні та ефективних механізмах захисту трудових прав у надзвичайних умовах.

Література:

1. Андрушко А. Трудові відносини у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 73. С. 24–31. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.24. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/268556 (дата звернення: 01.12.2025).

2. Бортник С. М. До питання про особливості правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 9–17. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2022.2.09. URL: https://visnyk.univd.edu.ua/ index.php/VNUAF/article/view/471 (дата звернення: 15.12.2025).

3. Вишновецька С., Колонська В. Віддалена робота як форма організації праці в умовах воєнного стану. *Наукові праці КНУІ. Серія: Право*. 2024. № 73. С. 154–160. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.73.19448 (дата звернення: 23.12.2025).

4. Вуйченко М. Обґрунтування необхідності регулювання соціально-трудових відносин в умовах війни. *Economics. Management. Innovations*. 2023. № 33. С. 1–10. DOI: https://doi.org/10.35433/ISSN2410-3748-2023-2(33)-1 (дата звернення: 05.12.2025).

5. Державна служба України з питань праці. Трудові відносини під час воєнного стану в Україні: що змінилося? 2025. URL: https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-shcho-zminylosia/ (дата звернення: 16.12.2025).

6. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX від 15.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20 (дата звернення: 09.12.2025).

7. Інформація про трудові відносини в умовах воєнного стану. *Вікі-довідка прав в освіті*. URL: https://info.eo.gov.ua/trudovi-vidnosyny-v-umovah-voyennogo-stanu/ (дата звернення: 18.12.2025).

8. Хатнюк Н., Побійянська Н., Обловацька Н. Проблеми трансформації трудового законодавства в умовах воєнного стану в Україні. *ScienceRise: Юридична наука*. 2022. DOI: https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.270675 (дата звернення: 28.12.2025).

References:

1. Andrushko, A. (2022). Trudovi vidnosyny u period voiennoho stanu [Labor relations during martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 73, 24–31. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.24 [in Ukrainian].

2. Bortnyk, S. M. (2022). Do pytannia pro osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On the peculiarities of legal regulation of labor relations under martial law]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2, 9–17. Retrieved from https://doi.org/10.32631/v.2022.2.09 [in Ukrainian].

3. Vyshnovetska, S., & Kolonska, V. (2024). Viddalena robota yak forma orhanizatsii pratsi v umovakh voiennoho stanu [Remote work as a form of labor organization under martial law]. *Naukovi pratsi KNUI. Seriia: Pravo – Scientific Works of KNUI. Series: Law*, 73, 154–160. Retrieved from https://doi.org/10.18372/2307-9061.73.19448 [in Ukrainian].

4. Vuichenko, M. (2023). Obgruntuvannia neobkhidnosti rehuliuvannia sotsialno-trudovykh vidnosyn v umovakh viiny [Substantiation of the need to regulate social and labor relations in wartime]. *Economics. Management. Innovations*, 33, 1–10. Retrieved from https://doi.org/10.35433/ISSN2410-3748-2023-2(33)-1 [in Ukrainian].

5. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan pratsi. (2025). Trudovi vidnosyny pid chas voiennoho stanu v Ukraini: shcho zminylosia? [Labor relations during martial law in Ukraine: What has changed?]. Retrieved from https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu/trudovi-vidnosyny-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-shcho-zminylosia/ [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu» № 2136-IX vid 15 bereznia 2022 roku [Law of Ukraine "On the organization of labor relations under

martial law" No. 2136-IX of March 15, 2022]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20 [in Ukrainian].

7. Informatsiia pro trudovi vidnosyny v umovakh voiennoho stanu [Information on labor relations under martial law]. (n.d.). *Wiki dovidka prav v osviti – Wiki guide to rights in education.* Retrieved from https://info.eo.gov.ua/trudovi-vidnosyny-v-umovah-voyennogo-stanu/ [in Ukr].

8. Khatniuk, N., Pobiiyanska, N., & Oblovatska, N. (2022). Problemy transformatsii trudovoho zakonodavstva v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Problems of transformation of labor legislation under martial law in Ukraine]. *ScienceRise: Yurydychna nauka.-ScienceRise: Juridical Science*. Retrieved from https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.270675 [in Ukrainian].

УДК 342.565:342.7(4)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2409-2420

Назаров Іван Володимирович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2998-4483

ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ СУДОУСТРОЮ В МЕЖАХ РЕФОРМИ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті викладено результати наукового аналізу теоретичних засад та практичних особливостей визначення та реалізації принципів побудови судоустрою, їх значення під час продовження реформування судової влади в Україні. З цією метою аналізуються наукові позиції із зазначеного питання та норми законодавства України з питань судової влади. Увагу приділено нормам Конституції України, всіх редакцій Закону України «Про судоустрій і статус суддів», іншим нормативним актам.

Аналізується рівень регулювання принципів побудови судоустрою на рівні Конституції України у порівнянні з конституціями європейських країн. Пропонується повний перелік принципів побудови судоустрою України, виокремлюються властиві їм риси та обов'язкові вимоги.

З метою забезпечення повного розкриття змісту та аспектів окремих принципів, увага концентрується лише на дослідження принципів, передбачених Конституцією України – територіальності та спеціалізації. Розкривається зміст зазначених принципів, правила їх застосування, визначені як у вітчизняному законодавстві, так і в законодавстві європейських країн.

В межах формування висновків за результатами аналізу дотримання принципів розбудови судоустрою в Україні звертається увага на обов’язковість врахування та визначення у законах про утворення, реорганізацію чи ліквідацію суду правил дотримання (урахування) принципів спеціалізації (особливо внутрішньої з чітким окресленням обов’язкової та можливої складової) та територіальності, що, нажаль, не завжди робиться. Зазначається, що не лише принципи територіальності та спеціалізації варті свого закріплення на конституційному рівні. Принцип єдності системи судоустрою був і є надзвичайно важливим, особливо сьогодні, під час воєнного стану та залишиться важливим у період повоєнного відновлення та необхідності суттєвого перегляду напрямів реформування судової влади, що обґрунтовує потребу його визнання на найвищому нормативному рівні. Оптимізація мережі місцевих загальних судів має відбуватися з урахуванням оновленого ставлення до змісту принципу територіальності розбудови судоустрою та обов’язковості його дотримання.

Ключові слова: судова влада, судова реформа, суд, принципи судоустрою, Конституція України.

Nazarov Ivan Volodymyrovych Doctor of Law Professor of Department of Civil Justice and Advocacy Yaroslav the Wise National Law University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-2998-4483

CONTENT AND SIGNIFICANCE OF THE PRINCIPLES OF STRUCTURE OF THE JUDICIARY WITHIN THE LIMITS OF THE REFORM OF THE JUDICIAL AUTHORITY OF UKRAINE

Abstract. The article presents the results of a scientific analysis of the theoretical foundations and practical features of the definition and implementation of the principles of the judicial system, their significance in the continuation of the reform of the judiciary in Ukraine. For this purpose, scientific positions on the specified issue and the norms of the legislation of Ukraine on the judiciary are analyzed. Attention is paid to the norms of the Constitution of Ukraine, all editions of the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges", and other regulatory acts.

The level of regulation of the principles of the judicial system at the level of the Constitution of Ukraine is analyzed in comparison with the constitutions of European countries. A complete list of the principles of the judicial system of Ukraine is offered, their inherent features and mandatory requirements are highlighted.

In order to ensure the full disclosure of the content and aspects of individual principles, attention is focused only on the study of the principles provided for by the Constitution of Ukraine - territoriality and specialization. The content of the specified principles, the rules for their application, defined both in domestic legislation and in the legislation of European countries, are disclosed.

Within the framework of forming conclusions based on the results of the analysis of compliance with the principles of judicial system development in Ukraine, attention is drawn to the mandatory consideration and definition in the laws on the formation, reorganization or liquidation of a court of the rules for compliance (taking into account) with the principles of specialization (especially internal with a clear delineation of the mandatory and possible component) and territoriality, which, unfortunately, is not always done. It is noted that not only the principles of territoriality and specialization are worth consolidating at the constitutional level. The principle of unity of the judicial system was and is extremely important, especially today, during martial law and will remain important during the period of post-war restoration and the need for a significant revision of the directions of judicial reform, which justifies the need for its recognition at the highest regulatory level. Optimization of the network of local general courts should take place taking into account the renewed attitude to the content of the principle of territoriality of judicial system development and the mandatoryness of its observance.

Keywords: judicial power, judicial reform, court, principles of the judicial system, Constitution of Ukraine.

Постановка проблеми. Продовження реалізації судової реформи в Україні навіть в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим і не втратить актуальності в умовах повоєнної відбудови враховуючи євроінтеграційний напрямок руху нашої держави. Поряд з першочерговою потребою наповнення судового корпусу за допомогою прозорих та об'єктивних процедур залишається потреба у аналізі структури судоустрою України з метою формування її оновленої архітектури, яка буде відповідати потребам України та забезпечувати ефективне функціонування всіх органів судової гілки влади. В межах відповідного завдання треба дати відповіді на такі питання: якими мають бути правила визначення територіальної юрисдикції, як реалізувати спеціалізацію вітчизняних судів, якими мають бути судові інстанції і чи повинна бути збережена єдність судової системи та інше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми структури судоустрою, основних засад його функціонування та формування вивчали вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, І.Б. Коліушко, А.М. Колодій, Р.О. Куйбіда, І.Є. Марочкін, М.М. Марченко, М.І. Мельник, С.В. Прилуцький, А.О. Селіванов, Н.В. Сібільова, В.С. Стефанюк, В.І. Шишкін, та ін.

Мета статті – звернути увагу на проблеми дотримання принципів побудови судоустрою, визначених як на рівні Конституції України, так і спеціального законодавства, під час реформування судової влади та створення нових судів.

Виклад основного матеріалу. Під час обговорення пропозицій щодо реформування судової влади в Україні досить часто ми маємо можливість ознайомитися із варіантами створення нових судів, розвитку спеціалізації суддів або судів, розширення участі громадян у здійсненні правосуддя, наповнення суддівського корпусу тощо. В той же час під час розробки та обговорення зазначених пропозицій не згадуються та не враховуються загальні засади (принципи) побудови судоустрою (судової системи), які передбачені не лише на рівні спеціального законодавства, а й на рівні Конституції України та на такому ж рівні в більшості європейських країн. І врахування таких принципів є обов'язковим для уникнення можливих помилок під час провадження реформи судової влади.

Так само у наукових роботах, присвячених судовій владі й судоустрою, дослідники вже доволі довгий час обмежуються вивченням принципів судової влади в загальних рисах або ведуть мову про принципи правосуддя [1, с. 21-35]. При цьому залишається осторонь з'ясування відмінностей між ознаками й принципами судової системи, або без будь-якої класифікації розглядаються окремі конституційні засади побудови й діяльності судових органів [2, с. 51; 3, 36-39; 4, с. 50-54]. Інколи деякі із цих понять ототожнюються. Як і раніше

переконаний, що така практика говорить про поверхове вивчення даної проблематики. Адже опис судової системи наукового або навчального характеру має супроводжуватись виділенням і розглядом принципів побудови останньої. Така складна структура, як судова система, вимагає наукового аналізу всіх пов'язаних з нею понять, розмежування схожих явищ, установлення взаємозв'язку[5, с. 205].

В Україні, як і в більшості європейських країн, принципи побудови судової системи закріплюються не лише на рівні законів, а й у Конституції. Так у першій редакції Конституції України було зазначено, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації (стаття 125). Після змін до Конституції України в 2016 році ця норма зараз звучить наступним чином: судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом [6] (ст. 125). Як бачимо, не зважаючи на зміну формулювання, що характеризує сукупність всіх судів в Україні, залишається вимога дотримуватися принципів територіальності та спеціалізації під час розбудови та забезпечення діяльності всіх судів в Україні.

Звісно, це не єдині принципи розбудови судоустрою, є і інші, передбачені законом. Так, аналіз чинного законодавства може підтвердити, що розбудова судоустрою України має відбуватися з урахуванням таких принципів: а) територіальності, б) спеціалізації, в) інстанційності, г) єдності, д) ступінчастості, е) ієрархічності, ж) доступності суду, з) самостійності суду. А аналіз змісту принципів побудови судоустрою дає можливість виокремити декілька властивих їм рис та обов'язкових вимог. Такі принципи:

а) утворюють самостійну систему, що визначає судовий устрій країни, мета якої – забезпечення створення й безперебійного функціонування демократичної й ефективної судової системи;

б) нормативно закріплюють загальні положення обов'язкового характеру з приводу організації судової системи та структури її органів;

в) відображають специфіку традицій судочинства країни й особливостей положення органів судової влади в державному механізмі;

г) повинні відповідати економічним можливостям держави й потребам суспільства [5, с. 210].

В межах цієї роботи з метою більш повного розкриття змісту та аспектів, яких треба дотримуватися під час подальшого реформування судоустрою України, звернемо увагу лише на принципи, передбачені Конституцією України – територіальності та спеціалізації.

Зміст принципу територіальності в Конституції України не розкривається і свою деталізацію він мав би отримати на рівні спеціального закону. Так і було, але не довгий час. В Законі України «Про судоустрій України» [7], що втратив чинність 03.08.2010 р., під принципом територіальності розумілося визначення статусу й місцезнаходження суду відповідно до адміністративно-територіального устрою країни (ч. 2 ст. 20). В наступному законі та в поточній редакції

чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8] зазначається, що судоустрій будується, в тому числі, за принципом територіальності. Правила застосування цього принципу або його зміст зазначеним Законом не визначаються. Є лише деякі особливості порядку утворення, реорганізації, ліквідації суду, визначення кількості суддів у суді, які можуть нам проде-монструвати як працює принцип територіальності:

- місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням, в тому числі, принципу територіальності;
- підставою для утворення, реорганізації чи ліквідації суду є, в тому числі, зміна адміністративно-територіального устрою (стаття 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Також показовою в контексті принципу територіальності є норма статті 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Зміст такого правила означає, що територіальна юрисдикція окружних місцевих судів не завжди обмежується межами території однієї адміністративно-територіальної одиниці, може поширюватися на територію кількох адміністративно-територіальних одиниць, але при цьому все одно визначається межами існуючих територіально-адміністративних одиниць і не передбачає можливості створення окремих судових територій із власними межами, які б не співпадали з межами адміністративно-територіальних одиниць.

В контексті аналізу зазначеного принципу треба зазначити, що зазвичай принцип територіальності у побудові судової системи встановлює правила формування судових територій (районів, округів, дільниць) – тобто певного територіального простору, на який поширюється юрисдикція конкретного суду. Даний принцип повинен забезпечити здійснення судової влади на всій території країни. Ще одне завдання цього принципу – обмежити можливість органів місцевого самоврядування й органів влади на місцях впливати на суд і суддів при винесенні рішень. Для досягнення зазначеного завдання бажано, щоб межі судових територій не збігалися з межами адміністративно-територіальних утворень країни.

Як виняток можна розглядати тільки діяльність вищого (верховного) суду країни, юрисдикція якого поширюється на всю територію держави, тобто збігається із загальнонаціональними кордонами. Або якщо йдеться про федеративну державу, то судовий округ вищого суду суб'єкта федерації може збігатися з кордонами відповідного суб'єкта федерації.

Така модель не єдина, існують і інші підходи до визначення принципу територіальності, відповідно до яких акцент робиться на наближеності суду до населення й відповідно межі судового округу не завжди співпадають із межами адміністративно-територіальних одиниць, а визначаються, наприклад, кількістю населення, що проживає на певній території.

Але європейських країн, у яких територіальна юрисдикція судів визначається межами адміністративно-територіальних одиниць з різними варіантами цього правила (кожний судовий округ відповідає адміністративно-територіальній одиниці або включає кілька адміністративно-територіальних одиниць) більше. До таких відносяться Італія, Австрія, Угорщина, Республіка Польща, Франція, Чеська Республіка та інші. Єдиної моделі визначення територіальної юрисдикції судів у країнах Європи немає, і це питання вирішується значною мірою з урахуванням національних правових особливостей, історичних традицій поділу країни на адміністративно-територіальні одиниці, рівнів судової системи й судів у кожному з них, наявності (або відсутності) органів місцевого самоврядування тощо.

Зазначені підходи мають як своїх прихильників серед науковців та практиків, так і тих, хто не поділяє їх. Так, І. Є. Марочкін вважав, що значення принципу територіальності полягає: а) у відсутності територій, на які не поширювалася б юрисдикція суду, б) у територіально зручному розміщені судів, в) в існуванні достатньої кількості судів і суддів на території держави [9, с. 45].

Р. О. Куйбіда розглядає територіальність як децентралізацію нижчих ланок системи судів загальної юрисдикції (місцевої та апеляційної). Таким чином, кожен місцевий та апеляційний суди мають свою територіальну юрисдикцію (підсудність), тобто поширення компетенції суду на правовідносини, що виникли чи існують на певній території. Завданням організації судів за принципом територіальності, на його думку, є забезпечення наближеності місцевих та апеляційних судів до людей [10, с. 35].

Д. П. Фіолевський висловлює думку, що принцип територіальності означає, що в кожній адміністративно-територіальній одиниці країни – районі, місті (крім міст районного підпорядкування), районі в місті, кількох районах чи у районі та місті створюються місцеві суди, яким підвідомчі всі справи, що виникають у межах цієї території [3, с. 36].

В. С. Стефанюк бачить головний сенс принципу територіальності в тому, щоб місцеві суди були територіально наближені до людей, щоб кожен громадянин знав, як у складній судовій системі обрати той, в якому він має захищати свої права [11, с. 25-26]. У свою чергу В. І. Шишкін переконаний, що територіальна юрисдикція судів за світовою практикою може бути відокремленою від адміністративно-територіального поділу країни навіть у державах з федеративним устроєм, не кажучи вже про унітарні країни, щоб захистити суди від будь-якого впливу адміністрації [12, с. 6].

Таким чином можна констатувати, що незважаючи на цілком очевидне загальне правило про незалежність меж судового округу від адміністративно-територіального поділу країни, таке правило надзвичайно важко реалізувати. Тому найчастіше не лише вищий суд країни, але й суди іншого рівня можуть мати судові округи, що збігаються з однією або декількома адміністративно-територіальними одиницями країни.

Що стосується принципу спеціалізації у побудові судоустрою України, обсяг та зміст його правового регулювання в законодавстві значно ширше, що дає можливість краще зрозуміти і його завдання, і правила дотримання.

Так, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», окрім точкової згадки про побудову судоустрою за принципом спеціалізації (ст. 17) є окрема стаття 18, що розкриває його зміст, який можна охарактеризувати наступним чином:

- суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення – це так звана зовнішня спеціалізація судів;
- у випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ – це фіксація можливості запровадження внутрішньої спеціалізації (спеціалізація суддів у суді);
- у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх (у місцевому загальному суді також обираються слідчі судді (стаття 21)) – це приклад обов'язкової внутрішньої спеціалізації суддів у відповідному суді (може бути і інша внутрішня спеціалізація - за рішенням зборів суддів відповідного суду, тобто органу суддівського самоврядування);
- також на прикладі обов'язкової внутрішньої спеціалізації (судді із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх у місцевих загальних та апеляційних судах, слідчі судді у місцевому суді) показано, що певні правила такої спеціалізації запроваджуються державою (строк обрання, вимоги до стажу, досвіду, рівню морально-ділових та професійних якостей), а інші правила мають встановлюватися відповідним органом суддівського самоврядування (правила обрання, кількість таких суддів).

Додаткові правила внутрішньої спеціалізації у судах представлені і в інших нормах Закону України «Про судоустрій і статус суддів»:

- у складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ (стаття 26);
- у складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватися судові палати для розгляду окремих категорій справ у першій інстанції (стаття 31);
- у складі Верховного Суду діють чотири касаційних судів; до складу кожного касаційного суду входять судді відповідної спеціалізації; у кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів (стаття 37);
- обов'язкова внутрішня спеціалізація під час формування внутрішньої структури Касаційного адміністративного та Касаційного господарського судів (частини 5, 6 статті 37);
- врахування принципу спеціалізації під час формування Великої палати Верховного Суду (частина 4 статті 45)

Також Законом, в контексті принципу спеціалізації, встановлюється ще ряд правил:

- для розгляду окремих категорій справ відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди (стаття 17), як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ: Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд, Спеціалізований окружний адміністративний суд, Спеціалізований апеляційний адміністративний суд (стаття 31);

- у випадку утворення, реорганізації чи ліквідації суду його місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус мають визначатися, в тому числі, з урахуванням принципу спеціалізації (стаття 19).

Таким чином, як ми бачимо, принцип спеціалізації у побудові судоустрою в Україні використовується активно і широко. Критерії для класифікації судів у контексті спеціалізації можуть бути різні. Також висловлюються і різні точки зору представниками юридичної науки щодо змісту принципу спеціалізації судової влади (суду), його значення і того, яким чином цей принцип повинен бути реалізований при побудові (реформуванні) судової системи України. Так, наприклад, В. С. Стефанюк зауважує, що спеціалізовані суди створюються залежно від наявних у суспільстві потреб та можливостей державного фінансування на різних етапах побудови та розвитку судової системи [12, с. 26]. М. І. Сірий вважає, що спеціалізована юстиція, окрім військової та ювенальної, є продуктом професійної самоврядності окремих секторів суспільного буття [13, с. 189]. Спеціалізація судів і суддів у розгляді певних категорій справ, на думку А. О. Селіванова, сприяє поглибленню їх знань з окремих галузей законодавства та практики його застосування, підвищенню їх професіоналізму, а отже, більш надійному захисту прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб [14, с. 10].

Відповідно, можна констатувати, що причиною спеціалізації в судах є поступове, але невблаганне ускладнення й розвиток суспільних відносин і розширення законодавчої бази, що їх регулює. Настав час, коли суддя не може бути кваліфікованим фахівцем з усіх питань, віднесених до юрисдикції суду, оскільки це практично неможливо. Виникає необхідність у створенні судів, що розглядають окремі види спорів, а також у внутрішній спеціалізації суддів, що дозволяє нівелювати вплив збільшення кількості розглядуваних судових спорів на якість правосуддя. У даному контексті принцип спеціалізації пов'язаний із правом кожної людини на кваліфікований, професійний суд [15, с. 135].

І ще одне питання, на яке варто звертати увагу при розгляді принципу спеціалізації побудови судової системи, – можливість створення «надзвичайних» судів. Конституція України, як і Основні Закони більшості зарубіжних країн, закріплює заборону на створення надзвичайних та особливих судів (ст. 125). У цій нормі йдеться про заборону створення тимчасових судів, не передбачених Конституцією й чинним законодавством, для здійснення правосуддя по

конкретних видах спорів, за спрощеною процедурою із входженням до складу суду не професійних суддів, а представників інших гілок державної влади. Історія, у тому числі й України, має приклади створення й діяльності таких судів.

У більшості випадків основною причиною їхнього створення була не необхідність у швидкому й доступному правосудді, а бажання надати видимість законності репресивній політиці держави й розправі з неугодними. Такі суди не можна розглядати як спеціалізовані, оскільки при їхньому створенні й роботі порушуються практично всі демократичні принципи організації й здійснення судової влади, починаючи від принципу законності й закінчуючи такими міжнародними принципами, як право на судовий захист і на розгляд справи тим судом, до підсудності якого вона віднесена законом. Єдиний європейський приклад можливості створення надзвичайних судів – Польща, в Конституції якої зафіксовано, що у воєнний час допускається створення «надзвичайного суду»: «Винятковий суд або прискорений процес може бути встановлений тільки на час війни» (ч.2 ст. 175 Конституції) [16].

Висновки. В межах формування висновків за результатами аналізу дотримання принципів розбудови судоустрою в Україні хочу ще раз згадати одну з норм законодавства. Відповідно до ч. 9 статті 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» порядок здійснення заходів, пов’язаних з утворенням, реорганізацією чи ліквідацією суду, визначається законом про утворення, реорганізацію чи ліквідацію такого суду. Зазначена норма має працювати у поєднанні з іншим, закріпленим у Законі правилом про обов’язковість урахування принципів спеціалізації, територіальності та інстанційності під час вирішення питань про місцезнаходження, територіальну юрисдикцію і статус суду. Отже, у відповідному законі про утворення, реорганізацію чи ліквідацію суду має бути обов’язково визначено як буде дотримано (ураховано) принципи спеціалізації (особливо внутрішньої з чітким окресленням обов’язкової та можливої складової) та територіальності, що, нажаль, не завжди робиться [17].

Також треба зазначити, що не лише принципи територіальності та спеціалізації варті свого закріплення на конституційному рівні. Принцип єдності системи судоустрою був надзвичайно важливим раніше, в межах попередніх етапів реформування судової влади, важливий сьогодні, під час воєнного стану та надзвичайно важливим буде у період повоєнного відновлення та необхідності суттєвого перегляду напрямів реформування судової влади. Тим більше, що прикладів конституційного закріплення принципу єдності судоустрою в європейських країнах достатньо і це визнана практика.

Оптимізація мережі місцевих загальних судів [18] визнається усіма як необхідний крок у реформуванні судоустрою, потрібний вже зараз і надзвичайно актуальний у майбутньому. Але це реформування має отримати необхідну підготовку, прорахунок та обґрунтування, в тому числі через призму оновленого ставлення до змісту принципу територіальності розбудови судоустрою та обов’язковості його дотримання.

Література:

1. Басай В.Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручник: у 3-х кн. – Кн. 1. – Коломия: Вік, 2006. – 992 с.

2. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України. Навч. посіб. – К.: Центр навч. літ., 2004. – 304 с.

3. Фіолевський Д.П. Судова влада і правоохоронна система в Україні: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2006. – 322 с.;

4. Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. / За ред. В.М. Бесчастного. – К.: Знання, 2007. – 286 с.

5. Назаров І.В. Теоретичні аспекти визначення принципів побудови судової системи // Проблеми законності. – 2009. – № 102. – С. 204-211.

6. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III. Відомості Верховної Ради України, 2002. № 27-28. Ст.180.

8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016. № 31. Ст.545.

9. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий [та ін.] ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одіссей, 2007. – 328 с.

10. Куйбіда, Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія / Р. О. Куйбіда. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.

11. Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа / В. С. Стефанюк. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.

12. Шишкін, В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 336 с.

13. Сірий, М. І. Проблема вибору моделі нової судової та правоохоронної системи України / М. І. Сірий // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. – Х., 2010. – С. 187–190.

14. Організація судової влади в Україні. Перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України» / А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н. С. Рудюк [та ін.] ; за наук. ред. А. О. Селіванова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 112 с. С. 10.

15. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: Монографія. – Х, 2011. 432 с.

16. THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF POLAND OF 2nd APRIL, 1997: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm

17. Про утворення Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду: Закон України від 16 вересня 2025 року № 4602-IX. Офіційний вісник України. 28.10.2025. № 84. Стаття 5710.

18. Голова ВРП Григорій Усик окреслив пріоритети судової реформи на сучасному етапі, 26.11.2025 р.: електронний ресурс: https://hcj.gov.ua/news/golova-vrp-grygoriy-usyk-okreslyv-priorytety-sudovoyi-reformy-na-suchasnomu-etapi; Реформа мапи судів: навіщо Україні оптимізувати судову мережу? Дзеркало тижня. 06.11.2025: https://zn.ua/ukr/reforms/reforma-mapi-sudiv-navishcho-ukrajini-optimizuvati-sudovu-merezhu.html?fbclid=IwdGRjcAN9wv5leHRuA2FlbQEwAGFkaWQBqyrOqywMlXNydGMGYXBwX2lkDDM1MDY4NTUzMTcyOAABHtGJRBLa56kRg_Fkj2HHc-9E9Xcx2jJPr8EkkoFgdZE8Tqmy-s8eNAJF5fGH_aem_vrddxEHpRqtqbr73ehsFww&brid=vrddxEHpRqtqbr73ehsFww&utm_medium=paid&utm_source=fb&utm_id=120236882151620421&utm_content=120236882158960421&utm_term=120236882154900421&utm_campaign=120236882151620421

References:

1. Basai V.D. (2006). Sydovi, pravooxoronni ta pravozaxusni organu Ukrainu [Judicial, law enforcement and human rights bodies of Ukraine]. Vol. 1. Kolomuia: Vik. [in Ukrainian].

2. Tumchenko S.M. (2004). Sydovi ta pravooxoronni organu Ukrainu [Judicial and law enforcement bodies of Ukraine]. Kyiv: Centralna navchalna literatyra. [in Ukrainian].

3. Fiolevskii D.P. (2006) Sydova vlada i pravooxoronna systema v Ukraini [Judiciary and law enforcement system in Ukraine]. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].

4. Beschastnyi V.M. (Ed.). (2007). Sydovi ta pravooxoronni organu Ukrainu [Judicial and law enforcement bodies of Ukraine]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

5. Nazarov I.V. (2009) Teoretychni aspekty vyznannia pryncypiv pobudovy sudovoi system [Theoretical aspects of determining the principles of building a judicial system]. Problemy zakonnosti - Legality issues, 102, 204-211. [in Ukrainian].

6. Konstytuciai Ukrainu: pryiniatyi 28 cherv. 1996 roku [Constitution of Ukraine: adopted on June 28, 1996]. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 30, p. 141. [in Ukrainian].

7. Pro sudoustrii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 07.02.2002 r. № 3018-III [Law of Ukraine about the judiciary of Ukraine from 07.02.2002, № 3018-III] (2002). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 27-28, p. 180. [in Ukrainian].

8. Pro sudoustrii Ukrainy i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII [Law of Ukraine on the judicial system and the status of judges from 02.06.2016, № 1402-VIII] (2016). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 31, p. 545. [in Ukrainian].

9. Marochkin I.E., Sibilova N.V. (Ed.). (2007). Organizaciya sydovoi vlady v Ukraini [Organization of the judiciary in Ukraine]. Kharkiv: Odisei. [in Ukrainian].

10. Kuibida R.O. (2004). Reformuvannya pravosuddya v Ukraini: stan i perspektyvy. [Justice reform in Ukraine: status and prospects]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

11. Stefanyuk V.S. (2001). Sudova systema Ukrainy ta sudova reforma [The judicial system of Ukraine and judicial reform]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

12. Shyshkin V.I. (2001). Sudovi systemy krain svitu [Judicial systems of countries around the world]. Vol. 2. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

13. Siryi M.I. (2010). Problema vyboru modeli novoi sydovoi ta pravooxoronnoi systemy Ukrainu [The problem of choosing a model for the new judicial and law enforcement system of Ukraine]. Reformuvannya sydovyx i pravooxoronnyx organiv Ukrainy: problem ta perspektyvy - Reforming the judiciary and law enforcement agencies of Ukraine: problems and prospects. (pp. 187-190). Kharkiv. [in Ukrainian].

14. Selivanov A.O. (Ed.). (2002). Organizaciya sydovoi vlady v Ukraini. Pershyi analiz normatyvnogo zmistu Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii Ukrainy» [The first analysis of the normative content of the Law of Ukraine “On the Judicial System of Ukraine”]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

15. Nazarov I.V. (2011). Sudovi systemy krain Evropeiskogo Soyuzu ta Ukrainy: genezys ta porivnyanna [Judicial systems of the European Union and Ukraine: genesis and comparison]. Kharkiv. [in Ukrainian].

16. THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF POLAND OF 2nd APRIL, 1997. Retrieved from: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm

17. Pro utvorennya Specializovanogo okrugnogo administrativnogo sudu, Specializovanogo apelyaciinogo administrativnogo sudu: Zakon Ukrainy vid 16 veresnya 2025 r. № 4602-IX [Law of Ukraine on the establishment of the Specialized District Administrative Court, the Specialized Administrative Court of Appeal from 16 september 2025 № 4602-IX]. (2025). Oficiinyi visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine, 84, pp. 5710. [in Ukrainian].

18. Golova VRP Grygorii Usyk okreslyv pryorytety sudovoi reform na suchasnomu etapi [Chairman of the SJC Hryhoriy Usyk outlined the priorities of judicial reform at the current stage]. (2025). Retrieved from: https://hcj.gov.ua/news/golova-vrp-grygoriy-usyk-okreslyv-priorytety-sudovoyi-reformy-na-suchasnomu-etapi; Реформа мапи судів: навіщо Україні оптимізувати судову мережу? Дзеркало тижня. 06.11.2025: https://zn.ua/ukr/reforms/reforma-mapi-sudiv-navishcho-ukrajini-optimizuvati-sudovu-merezhu.html?fbclid=IwdGRjcAN9wv5leHRuA2FlbQEwAGFkaWQBqyrOqywMlXNydGMGYXBwX2lkDDM1MDY4NTUzMTcyOAABHtGJRBLa56kRg_Fkj2HHc-9E9Xcx2jJPr8EkkoFgdZE8Tqmy-s8eNAJF5fGH_aem_vrddxEHpRqtqbr73ehsFww&brid=vrddxEHpRqtqbr73ehsFww&utm_medium=paid&utm_source=fb&utm_id=120236882151620421&utm_content=120236882158960421&utm_term=120236882154900421&utm_campaign=120236882151620421

УДК 342

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2421-2432

Подвірна Олена Владиславівна старша викладачка кафедри конституційного права та галузевих дисциплін, Навчально-науковий інститут права та гуманітарних наук Національного університету водного господарства та природокористування, https://orcid.org/0009-0004-2746-5550

КОНЦЕПТ «МОРАЛЬНА ШКОДА» У ТЕОРЕТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Анотація. У пропонованій статті дослідницька увага зосереджена на концепті «моральна шкода». Констатовано, що відповідний концепт набув особливого місця в українському цивільному праві у зв'язку з проголошеною незалежною Україною особливою цінністю людини, її життя і здоров'я, честі і гідності. Наголошується, що на поточний момент чинниками уваги до концепту «моральна шкода» є, по-перше, російська військова агресія та інформаційний тероризм, а по-друге, завдання адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України.

Отже, метою дослідження є узагальнення й систематизація теоретичних підходів до змісту концепту «моральна шкода».

Автором відтворено динаміку змістовного наповнення поняття «моральна шкода», яке попри свою легітимацію – передусім у Цивільному кодексі України, і досі є предметом наукової дискусії. На прикладі дисертаційних робіт минулого десятиліття констатовано, що у переважній більшості робіт дослідники не лише звертаються до концепту «моральна шкода», але й обов'язково намагаються дефініювати його.

За підсумками проведеного дослідження, акцентовано увагу на таких теоретичних підходах до змісту концепту «моральна шкода»: 1) відповідний концепт походить з традиції римського права, що є додатковим аргументом про спільну основу приватного права країн Європи; 2) перспективним є підхід до поняття «моральна шкода», що обумовлює необхідність ідентифікувати увесь спектр негативних наслідків завданої шкоди – моральної (немайнової); 3) особлива увага до концепту «моральна шкода» вмотивована і тим фактом, що він прямо пов'язаний з правом на відшкодування. Зрештою, у пропонованому дослідженні обстоюється позиція, що чим глибшим та змістовнішим є розуміння специфіки моральної (немайнової) шкоди, тим більше шансів на справедливе й адекватне відшкодування такої шкоди.

Ключові слова: цивільне право, юридична відповідальність, моральна шкода, концепт «моральна шкода», євроінтеграція.

Podvirna Olena Vladyslavivna Senior Lecturer, Department of Constitutional Law and Sectoral Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Humanities of the National University of Water Management and Environmental Management, https://orcid.org/0009-0004-2746-5550

THE CONCEPT OF "MORAL DAMAGE" IN THE THEORETICAL SPACE OF LEGAL SCIENCE

Abstract. The proposed article focuses its research attention on the concept of "moral damage." It is established that this concept has acquired a special place in Ukrainian civil law due to independent Ukraine's proclamation of the special value of the human being, their life and health, honor, and dignity. It is emphasized that current factors driving attention to the concept of "moral damage" include, firstly, Russian military aggression and information terrorism, and secondly, the task of adapting national legislation to European Union standards in light of Ukraine's European integration aspirations. Thus, the aim of the study is to generalize and systematize theoretical approaches to the content of the "moral damage" concept.

The author reconstructs the dynamics of the substantive content of the term "moral damage," which, despite its legitimation — primarily in the Civil Code of Ukraine — remains a subject of scientific debate. Using the example of dissertations from the past decade, it is noted that in the vast majority of works, researchers not only address the concept of "moral damage" but also invariably attempt to define it.

Based on the research findings, attention is focused on the following theoretical approaches to the content of the "moral damage" concept: 1) the concept originates from the tradition of Roman law, which serves as an additional argument for the common foundation of private law in European countries; 2) a promising approach to the concept of "moral damage" necessitates identifying the entire spectrum of negative consequences of the harm caused — moral (non-pecuniary); 3) special attention to the concept of "moral damage" is also motivated by the fact that it is directly linked to the right to compensation.

Ultimately, the study argues that the deeper and more substantive the understanding of the specifics of moral (non-pecuniary) damage, the greater the chances for fair and adequate compensation for such harm.

Keywords: civil law, legal liability, moral damage, concept of "moral damage," European integration.

Постановка проблеми. Однією з філософсько-правових максим є визнання обопільно важливої соціальної ролі права і моралі, оскільки вони є фундаментальними регуляторами відносин у суспільстві та державі, засобами гармонізації відношення «людина – суспільство – держава». При цьому мораль постає категорією, що віддзеркалює рівень свідомості, адже як правило, про рівень моральності особистості формуються уявлення й судження з огляду на

ступінь засвоєння та прийняття нею загальнолюдської моралі, співвіднесення особистістю власних переконань та поведінки із чинними моральними нормами та принципами [1]. Водночас, як наголошує О. Сидоренко, «мораль постає у людському уявленні як належне, критерієм якого є добро і зло, чесність, порядність, справедливість, правда» [2, с. 407]. Відповідно, в інтелектуальній культурі людства феномен моралі посідає особливе місце і вже довгий час є предметом наукової уваги.

Парадоксальним чином значний досвід осмислення феномену моралі не увінчався якимось загальноприйнятим тлумачення терміну «мораль». Відтак, паралельно побутують визначення моралі як особливого соціально-психологічного феномену та нормативно-оціночного поняття, яке виражає позитивне ставлення до певних мотивів і вчинків. Очевидно, що у правовому дискурсі апелюємо до другого варіанту трактування моралі, що корелює з почуттям морального обов'язку й належної поведінки. Такий підхід важливий і тому, що неналежна поведінка (або аморальна) має наслідком і моральну, і юридичну відповідальність.

З іншого боку, юридична відповідальність є наслідком завдання особі моральної шкоди, що у нормативному сенсі полягає «у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків» [3]. Іншими словами, це зазіхання або руйнування морально цінного, того, що забезпечує відчуття безпеки, комфорту й внутрішньої гармонії. Визнання гідності людини та поваги й забезпечення її прав як засадничих для свободи, справедливості та загального миру стимулює до особливої уваги щодо концепту «моральна шкода» у теоретичному просторі юридичної науки. Усвідомлення змісту відповідного концепту вважаємо засадничим (1) для легітимації стимулів щодо запобігання ситуаціям нехтування принципам суспільної моралі й завдання моральної шкоди, а також (2) удосконалення практики відшкодування моральної шкоди. Означене, власне і визначило наше звернення до теми концепт «моральна шкода» у теоретичному просторі юридичної науки.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Передусім зауважимо, що увага до концепту «моральна шкода» зумовлена в українській юридичній науці засадничими позиціями, що закріплені у Конституції України: 1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3); 2) кожен має право на відшкодування шкоди (ст. 56), зокрема, і моральної [4]. Варто наголосити, що концепт «моральна шкода» у цивільному праві незалежної України реально застосовується з 1993 року – відтоді як законодавець передбачив право на відшкодування

моральної (немайнової) шкоди у ст. 440-1 чинного на той момент Цивільного кодексу Української РСР [5]. При цьому законодавець не конкретизував зміст поняття «моральна шкода», але зі змісту ст. 440-1 походило, що це певне діяння, що має наслідком фізичні чи моральні страждання потерпілого, а також інші негативні наслідки. Зрозуміло, що така правова невизначеність спонукала українських цивілістів сформулювати теоретично обґрунтоване розуміння моральної шкоди. Зокрема, предметом осмислення явище моральної шкоди стало для таких дослідників, як-от С. Братусь, В. Васильченко, О. Ерделевський, О. Середа, Р. Стефанчук, В. Тертишник, В. Чернадчук, С. Шимон, Я. Шевченко, Н. Хуторян, К. Ярошенко. Загальною позицією згаданих авторів став наголос на необхідності теоретико-правового уточнення поняття «моральна шкода» і законодавчого визначення його змісту, адже відповідні кроки обґрунтовано вважалися важливою передумовою забезпечення справедливого й ефективного відшкодування моральної шкоди.

Зусилля українських дослідників не були марними, адже у Цивільному кодексі України, який Верховна Рада України ухвалила 16 січня 2003, у ст. 23 вже було наведене визначення поняття «моральна шкода», яке практично збереглося до сьогодні (лише п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України зазнав редакційної правки законодавцем у 2005 році) [6]. Втім і ця, удосконалена редакція поняття «моральна шкода» та його застосування на практиці викликало низку зауважень.

Зокрема О. Рибак стверджувала що підхід, застосований у ст. 23 ЦК України, є методологічно неправильним, оскільки доцільним було б використання двох категорій: «моральна шкода» та «немайнова шкода» [7]; Н. Полішко вказував на те, що поняття «моральна шкода» вужче за поняття «немайнова шкода», адже перше поняття не охоплює всього спектру шкоди, що може бути завдана правам немайнового характеру [8]; С. Селезень, наголошував на проблемних аспектах розмежування моральної та майнової шкоди [9]; В. Васильєва висловилася у тому дусі, що законодавець утримується «від визначення поняття «моральна (немайнова) шкода», оскільки таке визначення, щоб охопити всі суттєві ознаки поняття, було б доволі громіздке» [10, с. 12]; Е. Писарєва та А. Буравська звертають увагу, що перелік явищ, у яких полягає моральна шкода, лише в одному випадку прямо стосується юридичних осіб (приниження ділової репутації), хоча судова практика доводить ширший спектр правових колізій [11, с. 3]; О. Сафончик вказує на те, що в умовах війни (воєнного стану) тема моральної (немайнової) шкоди набуває нового звучання, зокрема у зв’язку з необхідністю удосконалення національних правових механізмів відшкодування моральної шкоди [12]. На підставі наведених прикладів наукового осмислення концепту «моральна шкода» робимо висновок про різноаспектність його розуміння й тлумачення, а також неминущу актуальність дослідження цього правого інституту. Окремо відзначимо, що мотивом уваги до вказаного інституту є необхідність його уточнення у зв’язку з поточною соціально-політичною та соціально-економічною ситуацією. Зокрема, на

поточний момент чинниками уваги до концепту «моральна шкода» є, по-перше, російська військова агресія та інформаційний тероризм, а по-друге, завдання адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України.

Метою статті є узагальнення й систематизація теоретичних підходів до змісту концепту «моральна шкода». **Методологічні засоби** пропонованого дослідження обумовлені його теоретичним характером, а їхній безпосередній вибір продиктований міркуваннями реалізації заявленої мети дослідження. Методом інформаційного пошуку забезпечено вибірку наукових джерел щодо обраної проблематики. Метод системного аналізу та синтезу використано для структурування опрацьованої інформації та виявлення теоретичних підходів до змісту концепту «моральна шкода». Метод узагальнення залучено для формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як було вище відзначено, концепт «моральна шкода» був легімітезований у національній цивілістиці у травні 1993 року, коли законодавець запровадив до Цивільного кодексу Української РСР ст. 440-1. Відповідно до змісту вказаної статі передбачалося, що «моральна (немайнова) шкода, заподіяна громадянину або організації діяннями іншої особи, яка порушила їх законні права, відшкодовується особою, яка заподіяла шкоду, якщо вона не доведе, що моральна шкода заподіяна не з її вини» [5]. Важливим кроком для формування розуміння концепту «моральна шкода» вважається постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4. Цим документом було визначено, що моральна шкода може полягати: «у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків» [13]. Втім у середовищі науковців та практиків наведений перелік трактувався як невичерпний, зважаючи на той факт, що судами ухвалювалися рішення про відшкодування моральної (немайнової) шкоди і з інших приводів (причин), які завдавали особам фізичні й моральні страждання.

У Цивільному кодексі України, що набув чинності у 2004 році, у ст. 23 законодавцем було встановлено, що «моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності

фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [6]. Попри, як відзначалося вище, дискусійність змісту ч. 2. ст. 23 ЦК України, нині усталеного характеру набула позиція, що інститут моральної шкоди є ключовим щодо відшкодування завданої шкоди протиправними діями учасників суспільних відносини. «Пріоритетне значення даного інституту обумовлюється тим, що права, свободи людини і громадянина, їх гарантування визначають зміст та спрямованість діяльності держави, оскільки людина, її життя, честь, гідність, недоторканість визнані найвищою соціальною цінністю» [14, с. 480]. Водночас, пошуки максимально релевантного визначення поняття «моральна шкода» тривають і до нині.

Проаналізовані нами тексти дисертаційних робіт за минуле десятиріччя, що представлені на платформі «Академічні Тексти України» [15] – загалом тридцять два дослідження, дозволяють стверджувати, що концепт «моральна шкода» аналізується й застосовується у доволі широкому предметному полі: від проблемних питань щодо реалізації цивільно-правової відповідальності до практики відшкодування моральної шкоди завданої внаслідок кримінального правопорушення, від залучення у контекст забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників до захисту суб'єктивних цивільних прав у сфері інформаційної безпеки або авторського права. При цьому, у переважній більшості робіт дослідники не лише звертаються до концепту «моральна шкода», але й обов'язково намагаються дефініювати його. Напевно, з одного боку, це віддаляє від формулювання універсального визначення поняття «моральна шкода», втім розширює наші уявлення про зміст і особливості відповідного феномену. Зокрема, нашу дослідницьку увагу привернули теоретичні підходи до змісту концепту «моральна шкода», що їх охарактеризуємо у подальшому викладі.

На початку звернемо увагу на позицію О. Омельчука, який наголошує на впливі римського права на формування інституту відшкодування моральної шкоди: «норми, що стосуються відшкодування моральних збитків, розроблені римським правом, змінювалися і набули подальшого розвитку у приватному праві країн Західної Європи, зокрема французькому, італійському, німецькому законодавстві, які за допомогою судової практики розширили та удосконалили основні доктринальні погляди римського права на інститут моральної (немайнової) шкоди» [16, с. 587]. Відповідна констатація важлива з точки зору практичного вирішення завдання адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України. Будучи фундаментом для сучасних цивільних правових систем римське права забезпечує генетичний зв'язок між приватним правом держав-членів ЄС та України.

Відповідно адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу у контексті цивільного права є фактичним поверненням римських принципів, що єдині для європейської цивілістики.

Повертаючись до теми моральної шкоди, зауважимо також на підхід О. Онищенко, якою на підставі проведеного аналізу констатовано, що у цивілістиці щодо поняття «моральна шкода» стосовно фізичної особи побутують такі підходи: 1) необхідність встановлення факту моральних, психічних або фізичних страждань; 2) визнання недостатності встановлення факту цих страждань і прагнення ідентифікувати увесь спектр негативних наслідків; 3) трактування моральної шкоди як (1) приниження честі, гідності та ділової репутації або (2) моральними переживаннями у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також унаслідок порушення інших прав [17]. Зауважимо, що другий з названих підходів очевидно претендує на максимально комплексний характер розуміння моральної шкоди, що зрештою сприяє у подальшому її адекватному й справедливому відшкодуванню.

Т. Кириченко пропонує класифікувати моральну шкоду на пряму й похідну. Відповідно до її класифікації пряма моральна шкода – це «шкода, яка настала в результаті приниження особи, що потягнуло за собою вплив на її ділову репутацію і спричинення душевних страждань» [18, с. 59]. Натомість похідна моральна (немайнова) шкода – це шкода, яка походить з прямої і полягає у фізичних стражданнях. Ґрунтуючись на аналізі цивільного законодавства, Т. Кириченко виокремлює такі види похідної шкоди: 1) моральна (немайнова) шкода, спричинена безпосередньо особі в результаті каліцтва або іншого ушкодження здоров'я; 2) моральна (немайнова) шкода, завдана особі внаслідок вчинення протиправних дій відносно неї, членів її сім'ї або близьких родичів; 3) моральна (немайнова) шкода, завдана особі порушенням її майнових прав» [18, с. 59]. Відповідний поділ відображає різні колізійні аспекти моральної шкоди, що сприяє адекватному визначенню компенсації за завдану шкоду. До того ж дослідниця логічно поєднує поняття «моральна шкода» та «немайнова шкода».

Своєю чергою, С. Селезень обґрунтовує, що специфічними ознаками моральної шкоди є: 1) деліктний характер; 2) незворотність наслідків, спричинених внаслідок порушення немайнових прав; 3) моральна (немайнова) шкода має нематеріальний характер, оскільки вона знаходиться у нематеріальній площині; 4) моральна (немайнова) шкода перебуває у нерозривному зв'язку з конкретною особою, яка спричинена ця шкода, оскільки шкода спричиняється благам, що є невідомими від постраждалої особи [9, с. 164]. Загалом погоджуючись з візіями дослідника щодо специфічних ознак моральної шкоди, наголосимо, що попри те, що моральна (немайнова) шкода має нематеріальний характер її відшкодування може мати як майновий так і немайновий характер.

М. Стефанчук і О. Музика-Стефанчук обґрунтовано стверджують, що моральна шкода є більш типовою шкодою, спричиняючи порушення прав людини, оскільки переважає психологічне страхування, тривожні душевні та фізичні страждання. Водночас, дослідники за результатами аналізу практики України та ЄСПЛ щодо компенсації моральної шкоди у справах на повагу до свого житла, дійшли висновку, «ЄСПЛ при визначенні моральної шкоди

керується засадами справедливості, що переважає об'єктивне дослідження того, що є справедливим і розумним за всіма обставинами справи» [19, с. 416]. У результаті ЄСПЛ ухвалює рішення про компенсацію моральної шкоди, яка вважається доцільною зважаючи на конкретні обставини, беручи до уваги особливості кожної окремої справи, але при цьому єдиної схеми розрахунків досі не вироблено.

Н. Степаненко і В. Корольова наголошують на тому, що явище моральної шкоди пов’язане з правом на відшкодування. При цьому «зазначене право має складну правову природу, поєднуючи елементи майнових та немайнових прав, та характеризується похідним та компенсаційним характером» [20, с. 899]. Наявна судова практика вказує на те, що моральна шкода відшкодовується в грошовій формі, незалежно від відшкодування майнової шкоди, а розмір відшкодування моральної шкоди визначається судом з урахуванням характеру порушення, глибини страждань, особи потерпілого та інших обставин справи. Водночас, дослідники визнають, що «судова практика застосування норм про відшкодування шкоди характеризується неоднозначністю підходів до вирішення окремих питань, та поступово формує єдині підходи до визначення розміру шкоди та умов її відшкодування» [20, с. 898]. Зауважимо, що результати наявних досліджень вказують на те, що в українському законодавстві (як і у судовій практиці) досі відсутня загальноприйнята методика розрахунку компенсації моральної шкоди. «Розмір компенсації моральної шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань, яких зазнала особа, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин» [21, с. 416]. Втім, варто наголосити, що чим глибшим та змістовнішим є розуміння специфіки моральної (немайнової) шкоди, тим більше шансів на справедливе й адекватне конкретній ситуації відшкодування такої шкоди.

Висновки. Аналізуючи наявні теоретичні підходи до змісту концепту «моральна шкода» нами встановлено загальну для правознавців позицію про пріоритетність відповідного правового інституту. Серед теоретичних підходів до змісту концепту «моральна шкода» акцентуємо увагу на таких: 1) відповідний концепт походить з традиції римського права, що є додатковим аргументом про спільну основу приватного права країн Європи; 2) перспективним є підхід до поняття «моральна шкода», що обумовлює необхідність ідентифікувати увесь спектр негативних наслідків завданої шкоди – моральної (немайнової); 3) особлива увага до концепту «моральна шкода» вмотивована і тим фактом, що він прямо пов’язаний з правом на відшкодування (це особливо важливо за відсутності в українському законодавстві загальноприйнятої методики розрахунку компенсації моральної шкоди). Очевидно, що у межах одного дослідження формату наукової статті неможливо вичерпати тему концепту «моральна шкода», втім сподіваємося, що викладені нами позиції та думки сприятимуть дослідженням цього правового явища і напевно стимулюватимуть нас до подальших наукових розвідок щодо відповідної проблематики.

Література

1. Матвійчук А. В. Етика обов'язку Канта у контексті деонтологічної традиції. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 5. С. 31–36.

2. Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова . Миколаїв : Іліон, 2016. С. 405–420.

3. Термін «Моральна шкода». Термінологія законодавства. Верховна Рада України. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/16090 (дата звернення: 16.12.2025).

4. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 18.12.2025).

5. Цивільний кодекс Української РСР. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text (дата звернення: 18.12.2025).

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами та доповненнями). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n138 (19.12.2025).

7. Рибак О. До питання про визначення поняття «моральна (немайнова) шкода». *Право і безпека*. 2012. № 2-3. С. 135–138.

8. Полішко Н. Л. Поняття та значення інституту моральної шкоди в цивільному праві України. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 31–36.

9. Селезень С. В. Відмежування моральної шкоди від майнової шкоди. *Митна справа*. 2013. № 5(2.2). С. 160–165.

10. Васильєв В. Окремі питання визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32. С. 10–15.

11. Писарєва Е. А., Буравська А. А. Деякі питання відшкодування моральної шкоди юридичній особі. *Академічні візії*. 2024. № 36. https://doi.org/10.5281/zenodo.14223418

12. Сафончик О. Окремі аспекти відшкодування майнової та немайнової (моральної) шкоди в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 24–30.

13. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 № 4 (зі змінами та доповненнями). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/ed20090227/find?text=%EC%EE%F0%E0%EB%FC%ED%E0+%F8%EA%EE%E4%E0#Text (дата звернення: 18.12.2025).

14. Селезень С. В. До питання трактування поняття «моральний шкода». *Актуальні проблеми права: теорія та практика*. 2013. № 27. С. 479–489.

15. Академічні Тексти України. Формалізований пошук: «моральна шкода», 2015-2025 рр. URL: https://uacademic.info/ua/search?_token=ZM1E55O1iaWXWjmYFQhyPStdZeIgcezEUvWbqgP4&searchAuthor=&searchTheme=%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0+%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B0&searchContent=&searchRegNo=&searchType=okd&searchDateFrom=2015-01-01&searchDateTo=2025-12-28&sortOrder=score&btnSearch=1 (дата звернення: 18.12.2025).

16. Омельчук О. С. Вплив римського права на формування інституту відшкодування моральної шкоди. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.)*. Одеса : Фенікс, 2024. С. 586–581.

17. Онищенко О. С. Поняття моральної шкоди у цивільному законодавстві. *Сучасна цивілістика України: матеріали доповідей міжкафед. круглого столу в рамках Всеукраїнського тижня права, присвяч. 90-річчю проф. І. А. Дмитренка (м. Київ, 17 грудня 2014 р.)*. Київ: НАВС, 2014. С. 89–91.

18. Кириченко Т. М. Особливості відшкодування моральної шкоди в трудовому праві України: дис. к.ю.н: 12.00.05. Київ. 2020. 195 с.

19. Стефанчук М. О., Музика-Стефанчук О. А. Компенсація моральної шкоди у справах на повагу до свого житла: практика України та ЄСПЛ. *Академічні візії*. 2024. Вип. 32. https://doi.org/10.5281/zenodo.12567902

20. Степаненко Н. В., Корольова В. В. Право на відшкодування шкоди: теорія та практика застосування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. №1 (34). С. 893–901.

21. Попова С. О. Компенсація моральної шкоди, завданої збройною агресією, за загибель члена сім'ї: судова практика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 1 № 4. С. 412–417.

References

1. Matviichuk A. V. (2013). Etyka obov'iazku Kanta u konteksti deontolohichnoi tradytsii. [Kants Ethics of Duty in the Context of the Deontological Tradition]. *Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury - Philosophy and political science in the context of modern culture, 5*, 31–36. [in Ukrainian].

2. Sydorenko O. M. (2016). Pravo ta moral yak osnovni sposoby pravovoho vplyvu na povedinku subiektiv. *Pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualni hrani / za red. O. V. Kozachenka, Ye. L. Streltsova* [Law and morality as the main methods of legal influence on the behavior of subjects. *Legal impact on unlawful behavior: current aspects / edited by O. V. Kozachenko, E. L. Streltsova*]. (405–420). Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].

3. Termin «Moralna shkoda». Terminolohiia zakonodavstva. Verkhovna Rada Ukrainy. 2025 [The term "Moral damage". Legislative terminology. Verkhovna Rada of Ukraine. 2025]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/16090 [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy ta dopovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy [The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 (with amendments and supplements). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text ([in Ukrainian].

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainskoi RSR. Verkhovna Rada Ukrainy [Civil Code of the Ukrainian SSR. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text [in Ukrainian].

6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV (zi zminamy ta dopovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy [Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV (with amendments and supplements). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n138 [in Ukrainian].

7. Rybak O. (2012). Do pytannia pro vyznachennia poniattia «moralna (nemainova) shkoda» [On the question of defining the concept of "moral (non-property) damage"]. *Pravo i bezpeka - Law and security, 2-3*, 135–138. [in Ukrainian].

8. Polishko N. L. (2011). Poniattia ta znachennia instytutu moralnoi shkody v tsyvilnomu pravi Ukrainy [The concept and meaning of the institution of moral damage in the civil law of Ukraine]. *Yurydychna nauka - Legal science, 6*, 31–36. [in Ukrainian].

9. Selezen S. V. (2013). Vidmezhuvannia moralnoi shkody vid mainovoi shkody [Distinguishing moral damage from property damage]. *Mytna sprava - Customs, 5(2.2)*, 160–165. [in Ukrainian].

10. Vasyliev V. (2015). Okremi pytannia vyznachennia poniattia moralnoi (nemainovoi) shkody [Certain issues of defining the concept of moral (non-pecuniary) damage]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo» - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law", 32*, 10–15. [in Ukrainian].

11. Pysarieva E. A., Buravska A. A. (2024).Deiaki pytannia vidshkoduvannia moralnoi shkody yurydychnii osobi [Some issues of compensation for moral damage to a legal entity]. *Akademichni vizii - Academic visions, 36*. https://doi.org/10.5281/zenodo.14223418 [in Ukrainian].

12. Safonchyk O. (2023). Okremi aspekty vidshkoduvannia mainovoi ta nemainovoi (moralnoi) shkody v umovakh voiennoho stanu [Certain aspects of compensation for property and non-property (moral) damage in martial law]. *Yurydychnyi visnyk - Legal Bulletin, 2*, 24–30. [in Ukrainian].

13. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduvannia moralnoi (nemainovoi) shkody: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 31 bereznia 1995 № 4 (zi zminamy ta dopovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy [On judicial practice in cases of compensation for moral (non-pecuniary) damage: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated March 31, 1995 No. 4 (with amendments and supplements). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/ed20090227/find?text=%EC%EE%F0%E0%EB%FC%ED%E0+%F8%EA%EE%E4%E0#Text [in Ukrainian].

14. Selezen S. V. (2013). Do pytannia traktuvannia poniattia «moralnyi shkoda» [On the issue of interpreting the concept of "moral damage"]. *Aktualni problemy prava: teoriia ta praktyka - Current problems of law: theory and practice, 27*, 479–489. [in Ukrainian].

15. Akademichni Teksty Ukrainy. Formalizovanyi poshuk: «moralna shkoda», 2015-2025 rr. [Academic Texts of Ukraine. Formalized search: "moral damage", 2015-2025.]. Retrieved from https://uacademic.info/ua/search?_token=ZM1E55O1iaWXWjmYFQhyPStdZeIgcezEUvWbqgP4&searchAuthor=&searchTheme=%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0+%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B0&searchContent=&searchRegNo=&searchType=okd&searchDateFrom=2015-01-01&searchDateTo=2025-12-28&sortOrder=score&btnSearch=1 [in Ukrainian].

16. Omelchuk O. S. (2024). Vplyv rymskoho prava na formuvannia instytutu vidshkoduvannia moralnoi shkody. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy: naukovo-praktychnyi vymir v umovakh voiennykh vyklykiv: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 26 kvitnia 2024 r.)* [The influence of Roman law on the formation of the institution of compensation for moral damage. *European guidelines for the development of Ukraine: scientific and practical dimension in the conditions of military challenges: materials of the International Scientific and Practical Conference (Odesa, April 26, 2024).*]. (586–581). Odesa: Feniks [in Ukrainian].

17. Onyshchenko O. S. (2014). Poniattia moralnoi shkody u tsyvilnomu zakonodavstvi. *Suchasna tsyvilistyka Ukrainy: materialy dopovidei mizhkafed. kruhloho stolu v ramkakh Vseukrainskoho tyzhnia prava, prysviach. 90-richchiu prof. I. A. Dmytrenka (m. Kyiv, 17 hrudnia 2014 r.)* [The concept of moral damage in civil law. *Modern civil studies of Ukraine: materials of reports of the interdepartmental round table within the framework of the All-Ukrainian Law Week, dedicated to the 90th anniversary of Prof. I. A. Dmytrenko (Kyiv, December 17, 2014)*]. (89–91). Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

18. Kyrychenko T. M. (2020). Osoblyvosti vidshkoduvannia moralnoi shkody v trudovomu pravi Ukrainy: dys. k.yu.n: 12.00.05 [Peculiarities of compensation for moral damage in the labor law of Ukraine: dissertation, candidate of legal sciences: 12.00.05]. Kyiv [in Ukrainian].

19. Stefanchuk M. O., Muzyka-Stefanchuk O. A. (2024). Kompensatsiia moralnoi shkody u spravakh na povahu do svoho zhytla: praktyka Ukrainy ta YeSPL [Compensation for moral damage in cases concerning respect for ones home: practice of Ukraine and the ECHR]. *Akademichni vizii - Academic visions, 32*. https://doi.org/10.5281/zenodo.12567902 [in Ukrainian].

20. Stepanenko N. V., Korolova V. V. (2025). Pravo na vidshkoduvannia shkody: teoriia ta praktyka zastosuvannia [The right to compensation for damage: theory and practice of application]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 1 (34)*, 893–901.

21. Popova S. O. (2025). Kompensatsiia moralnoi shkody, zavdanoi zbroinoiu ahresiieiu, za zahybel chlena sim'i: sudova praktyka [Compensation for moral damage caused by armed aggression for the death of a family member: case law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative law, 1 (4)*, 412–417. [in Ukrainian].

УДК 338.45: 346.54:347.77

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2433-2443

Попович-Блавіцька Ганна Неліківна здобувач наукового ступеня доктора наук, доктора філософії кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0004-6727-3270

ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ КОЛУМБІЇ

Анотація. У статті, обсягом 15 сторінок, здійснено комплексне дослідження феномену індустріальних парків Колумбії як одного з важливих інструментів сучасної державної економічної політики, що поєднує інтереси сталого розвитку, інноваційної економіки та міжнародного співробітництва. Структура роботи є логічно вибудованою та охоплює передмову, основну частину, висновки, аналітичні роздуми щодо перспектив подальшого розвитку індустріальних парків у Колумбії, а також список використаних джерел.

У передмові обґрунтовується актуальність обраної теми, яка зумовлена зростанням ролі індустріальних парків у глобальній економіці, особливо в країнах, що розвиваються. Наголошується на тому, що індустріальні парки Колумбії отримали схвалення відповідного комітету Організації Об'єднаних Націй, що є свідченням їх відповідності міжнародним стандартам у сфері інвестиційної привабливості, технологічності та екологічної відповідальності. У роботі визначено мету дослідження, проаналізовано ступінь наукової розробки проблематики та окреслено коло основних завдань, спрямованих на всебічне висвітлення особливостей функціонування індустріальних парків у цій латиноамериканській державі.

Основну частину статті присвячено аналізу індустріальних парків Колумбії як сучасних виробничо-інфраструктурних утворень, що відповідають світовим вимогам та користуються значним інтересом з боку зарубіжних компаній. Підкреслюється, що такі парки орієнтовані на залучення високотехнологічних виробництв, інноваційних рішень та водночас передбачають дотримання екологічних стандартів і збереження природних ресурсів країни. Окрема увага приділяється ролі індустріальних парків у розвитку логістики, оптимізації ланцюгів постачання та формуванні сприятливого інвестиційного клімату.

У статті детально аналізується законодавство Колумбії, що регулює процес створення та функціонування індустріальних парків. Акцентується на важливій особливості колумбійської моделі, а саме на чіткому розмежуванні індустріальних парків і зон вільної торгівлі як двох різних, але взаємодоповнювальних економічних утворень. Проведене порівняння дозволяє виявити їх відмінності за

правовим режимом, податковими пільгами, інфраструктурним наповненням і цільовим призначенням.

Окремим важливим аспектом дослідження є висвітлення тісної співпраці уряду Колумбії з відповідним комітетом ООН, на основі якої формується концепція розвитку індустріальних парків. Наголошується, що така взаємодія забезпечує не лише залучення прямих іноземних інвестицій, але й отримання грантової підтримки з боку міжнародних організацій. У висновках робиться узагальнення, що індустріальні парки є складовою комплексної стратегії економічного розвитку Колумбії та сприяють підвищенню технологічного рівня країни. Зазначений досвід розглядається як перспективний і корисний для впровадження в інших державах, зокрема в Україні, з урахуванням національних особливостей та стратегічних пріоритетів розвитку.

Ключові слова: індустріальні парки, Колумбія, правове регулювання індустріальних парків, екоіндустріальні парки, залучення інвестицій, впровадження високих технологій.

Popovych-Blavitska Hanna Nelikivna postgraduate student at the Department of Operational and Investigative Activities and National Security of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-6727-3270

INDUSTRIAL PARKS OF COLUMBIA

Abstract. The article, consisting of 15 pages, provides a comprehensive study of industrial parks in Colombia as an important instrument of modern state economic policy that integrates the principles of sustainable development, innovation-driven growth, and international cooperation. The structure of the article is logically organized and includes a preface, the main analytical part, conclusions, reflections on the future prospects of industrial parks in Colombia, and a list of references.

The preface substantiates the relevance of the chosen topic, which is determined by the increasing role of industrial parks in the global economy, particularly in developing countries. Special emphasis is placed on the fact that Colombian industrial parks have received approval from the relevant United Nations committee, which confirms their compliance with international standards in terms of investment attractiveness, technological advancement, and environmental responsibility. The article clearly defines the purpose of the research, analyzes the degree of scientific elaboration of the topic, and outlines the main research objectives aimed at a comprehensive examination of the specifics of the establishment and functioning of industrial parks in Colombia.

The main part of the article is devoted to the analysis of Colombian industrial parks as modern industrial and infrastructural entities that meet contemporary global requirements and enjoy significant demand among foreign companies. It is emphasized that these parks are focused on attracting high-tech production facilities and innovative

solutions while simultaneously ensuring compliance with environmental standards and the preservation of the country's natural resources. Particular attention is paid to the role of industrial parks in the development of logistics, optimization of supply chains, and the creation of a favorable investment climate.

The article also provides a detailed analysis of Colombian legislation regulating the establishment and operation of industrial parks. It highlights a key feature of the Colombian model, namely the clear distinction between industrial parks and free trade zones as two separate yet complementary economic formations. A comparative analysis of these entities makes it possible to identify differences in their legal regimes, tax incentives, infrastructural components, and functional purposes.

A separate and significant aspect of the study is the examination of the close cooperation between the Government of Colombia and the relevant United Nations committee, which serves as the foundation for the national concept of industrial park development. It is emphasized that such cooperation facilitates not only the attraction of foreign direct investment but also access to grant funding provided by international organizations, including the United Nations. In the conclusions, the author states that industrial parks constitute an integral part of Colombia's comprehensive economic development strategy aimed primarily at enhancing logistics capabilities and attracting capital investments. This, in turn, increases the technological level of the country and strengthens its position in the global economy. The Colombian experience in developing industrial parks is considered valuable and promising for other countries, including Ukraine, taking into account national specificities and strategic development priorities.

Keywords: industrial parks, Colombia, legal regulation of industrial parks, eco-industrial parks, investment attraction, introduction of high technologies.

Актуальність теми дослідження. Колумбія є країною, індустріальні парки якої відзначають міжнародними ґрантами, вважаються сучасними і отримують підтримку на міжнародному рівні, якої не отримують індустріальні парки України. Тому цікаво розглянути, як Колумбія отримала таке визнання, проаналізувати її індустріальні парки. Це допоможе краще розуміти, які парки міжнародні інституції (зокрема донори ґрантів, як-от UNIDO – Організація промислового Розвитку ООН) вважають гідними підтримки.

UNIDO у 2018-2020 роках оцінила 50 парків у восьми країнах відповідно до 51 передумови та показників ефективності, викладених у Міжнародній структурі екопромислових парків (Міжнародна структура EIP). Були охоплені вісім країн: Колумбія, Єгипет, Індонезія, Нігерія, Перу, Південна Африка, Україна та В'єтнам. Найвищу оцінку отримали державно-приватні індустріальні парки В'єтнаму та приватні індустріальні парки Індонезії та Колумбії. Вони отримали ґрантову підтримку. Україна її не отримала. Це – один із випадків, які актуалізують дослідження колумбійського підходу до створення індустріальних парків.

Метою дослідження є аналіз колумбійського досвіду щодо створення та правового регулювання діяльності індустріальних парків та вивчення можливості впровадження позитивного досвіду цієї латиноамериканської країни на українських теренах.

Ступінь дослідженості. В Україні розвиток правового регулювання індустріальних парків в Колумбії науковцями практично не досліджувався. В Колумбії створення і діяльність індустріальних парків досліджували такі теоретики і практики, як Паола Варгас Рубіо, Даніель Мадріньян, Хуан Карлос Роча, Хайме Рамірес, Луїс Пупо та ін. Вважаємо, що досвід цієї латиноамериканської країни варто досліджувати, аби краще зрозуміти, як пристосувати власне законодавство до вимог провідних світових організацій, таких як UNIDO.

Виклад основного матеріалу. Колумбія має широку мережу індустріальних парків, стратегічно розташованих по всій національній території.

Основними територіями зосередження індустріальних парків є:

1) Тихоокеанський регіон: Юмбо, Калі, Пальміра та Буенавентура

2) Андський регіон: Богота, Медельїн, Калі та Букараманга.

3) Карибський регіон: Барранкілья, Картахена і Санта-Марта [2].

Як і Україна, Колумбія почала розвиток промисловості з зон вільної торгівлі (далі – ЗВТ). При цьому компанії, що входили до ЗВТ, підписували контракт з урядом, у якому вони зобов'язувалися щорічно експортувати певну кількість товарів. Натомість уряд повністю звільняв їх від сплати податків на імпорт і надавав ставку 15% для сплати податку на прибуток. Згодом набули чинності деякі міжнародні правила Світової організації торгівлі (СОТ), які забороняли експортні субсидії. Тому, щоб зробити режим ЗВТ сумісним з правилами СОТ, було вирішено продовжити надання 15% субсидії на сплату податку на прибуток, але з умовою мінімальних обсягів інвестицій і створення робочих місць, а не зобов'язань щодо експорту товарів [6].

На сьогоднішній день зона вільної торгівлі — це відмежована географічна зона національної території, метою якої є сприяння та розвиток процесу індустріалізації товарів і надання послуг, призначених переважно для зовнішніх ринків.

Зони вільної торгівлі мають податкові, зовнішньоторговельні, кредитні та обмінні пільги. Так, наприклад у ЗВТ, які розташовані в столиці Колумбії Боготі, компанії мають 20% податок на прибуток, нульовий ПДВ і нульові тарифи на товари, які надходять через вільні зони [6].

З часом у зонах вільної торгівлі почали створювати індустріальні парки, під якими законодавство Колумбії має на увазі територію, яка функціонує як бізнес-комплекс, зазвичай розташований у сільській місцевості або на околиці великих міст і дозволяє будь-якому типу компаній отримати доступ до різних логістичних та адміністративних рішень [6]. При цьому, якщо індустріальний парк не розташований у зоні вільної торгівлі, йому зазвичай не вистачає типових переваг і стимулів.

Індустріальні парки Колумбії сконфігуровані як місця для зберігання та розподілу, подібні до великих торгових центрів у містах, але вони мають комерційні цілі, що включають в себе в першу чергу промислове виробництво та розподільчу діяльність.

Індустріальні парки мають базову інфраструктуру та послуги, такі як електроенергія, вода, газ, транспорт і безпека.

Крім того, індустріальні парки мають визначену організаційну та управлінську структуру, що дозволяє компаніям розподіляти ресурси та витрати, а також розвивати синергію, яка приносить користь усім членам. Індустріальні парки також можуть належати державі, приватним компаніям або бути власністю змішаного типу [1].

Різницю між зонами вільної торгівлі та індустріальними парками Колумбії викладено у Таблиці 1

Таблиця 1

Різниця між зонами вільної торгівлі та індустріальними парками Колумбії [1]

	Зони вільної торгівлі	**Індустріальні парки**
Регулювання	Податкові, митні та зовнішньоторговельні пільги, які створюють переваги для компаній, які в них відкриваються	Не мають цих переваг
Область застосування	Міжнародне охоплення. ЗВТ призначені для сприяння експорту та залучення іноземних інвестицій	Призначені для обслуговування переважно національного ринку
Інфраструктура	Вузькоспеціалізована інфраструктура, оснащена обладнанням і технологіями, що дозволяє краще контролювати запаси на складах компаній, які в основному здійснюють зовнішню торгівлю, логістику та промислові операції.	Також мають спеціалізовану інфраструктуру, але, на відміну від вільних зон вони не орієнтовані на міжнародну торгівлю.

Отже, наразі в Колумбії ЗВТ та індустріальні парки найчастіше розташовуються приблизно в одній місцевості й діють спільно, хоча й мають різне управління та різні преференції.

Цей досвід варто взяти до уваги хоча б тому, що Україна намагається відроджувати як ЗВТ, так і індустріальні парки, проте в законодавстві їхнє визначення схоже аж до ступеню змішування. Враховуючи, що наразі через ЗВТ в Колумбії проходить лише 35% експорту [6], і самі ці зони використовуються переважно для надання робочих місць і забезпечення інфраструктури прилеглих територій (саме ці критерії, а не відсоток експорту, який через них проходить, згідно з законодавством є вирішальними в питаннях створення і функціонування ЗВТ), вважаємо створення ЗВТ в Україні недоцільним. Вимоги Світової Організації Торгівлі, членом якої є Україна, вимагають не надавати митних преференцій товарам, орієнтованим на експорт, тож як з законодавчої, так і з практичної точки зору ЗВТ втрачають сенс, перетворюючись ще на один варіант індустріальних парків.

Проте, враховуючи, що індустріальні парки Колумбії, як правило, тісно співпрацюють із ЗВТ, знаходячись досить часто на сусідніх територіях, більшість індустріальних парків спрямовані навіть не на виробництво, а на забезпечення логістики. Саме логістичні послуги, разом з деякими податковими пільгами, роблять індустріально-логістичні парки Колумбії настільки прибутковими.

В Колумбії індустріально-логістичний парк – це сучасний та ефективний об’єкт, який пропонує компаніям ряд переваг, таких як інфраструктура, послуги, зниження витрат, покращення логістики, підвищення ефективності, покращення ланцюга поставок, покращення обслуговування клієнтів, доступ до таланту та більшої конкурентоспроможності [4]. Це є важливим напрямом, і успіхи Колумбії в цьому питанні, разом з успіхами інших держав, зокрема, європейських (Польщі, Румунії тощо) наша країна має дослідити і врахувати, особливо через те, що наразі українське законодавство про індустріальні парки лише декларує обов’язковість наявності дороги (автостради, залізничної тощо) біля індустріального парку, не встановлюючи мінімальну потужність цієї дороги.

Згідно з діючим законодавством Колумбії, індустріальні парки мають відповідати певним умовам.

Перш за все, забудова має кваліфікуватися саме як індустріальний парк, з виконанням усіх визначених в законі правил, що, у свою чергу, передбачає відповідність таким вимогам:

1) індустріальний парк має складатися з кількох пов’язаних або взаємодоповнюючих галузей промисловості;

2) парк має відповідати загальним вимогам стосовно розташування, обладнання та послуг;

3) парк повинен мати внутрішнє зонування використання в межах тих підприємств, які його складають;

4) парк (тобто земельна ділянка і все на ній) має бути предметом так званої горизонтальної власності.

Закон обумовив саме горизонтальний режим власності на індустріальні парки, тобто парк має належати співвласникам. На практиці це викликає певні складнощі під час досягнення домовленостей у горизонтальних органах прийняття рішень щодо власності (раді директорів та загальних зборах співвласників).

Однак практика законодавства про нерухомість вирішила цю проблему через розподіл горизонтальної власності або шляхом групування ділянок, або за рівнями. Відтак, на ділянці, де побудований індустріальний парк, утворюється горизонтальна власність першого рівня, яка зазвичай поділяється на зони загального користування (дороги, головний під'їзд тощо) та приватні території (до яких належить кожний з об'єктів нерухомості або ж всі будівлі, які складають індустріальний парк). На кожній з приватних зон горизонтальної власності першого рівня знаходиться горизонтальна власність так званого другого рівня. Зазвичай вона складається із зон загального користування цими ділянками (актові зали, ліфти, фасади будівель тощо) та приватних зон (склади, офіси тощо). Це дозволяє кожному співвласнику другого рівня приймати відповідні рішення на своїй приватній території, а його адміністраторам бути присутніми на зборах співвласників першого рівня лише для прийняття загальних рішень, як правило, пов'язаних із зонами загального користування всього індустріального парку.

Крім того, вимога горизонтальної власності дозволяє скористатися податковою перевагою, яка полягає в тому, що адміністративні збори індустріального парку не оподатковуються ПДВ [4].

Вважаємо, що такий вид власності не слід обов'язково розповсюджувати на теренах України, оскільки навіть там, де він склався історично (тобто в Колумбії) рішення нагальних питань стикаються з низкою труднощів (обов'язковість загальних зборів співвласників, складність під час прийняття колективних рішень тощо). В цьому сенсі українське законодавство, на нашу думку, є прогресивнішим.

Ще одна вимога законодавства Колумбії – це розміщення індустріального парку на приміських (сільських) землях. Цей тип землі визначено в Законі 388 від 1997 року як ті ділянки сільської землі, де можна змішати сільське та міське використання, на яких можна проводити забудови, що гарантують самодостатність громадських послуг. Приміські землі повинні бути визначені в картографії кожного плану планування території.

Така вимога пов'язана відразу з двома чинниками – по-перше, намаганням влади Колумбії зберегти дику природу країни, яка наразі знищується дуже швидко, а по-друге – необхідність відповідати вимогам UNIDO щодо створення еко-парків (що, в свою чергу, призводить до отримання грантів від цієї організації).

Згідно з третьою вимогою закону, індустріальний парк, який хоче отримати доступ до його переваг, повинен мати площу не менше шести гектарів.

Четверта вимога – це публічність місць загального користування. Аби отримати ліцензію на будівництво, індустріальний парк має оформити ліцензію на земельну ділянку, згідно з якою громадські місця створюються для безкоштовної передачі муніципалітету чи району (наприклад, дороги, зелені зони тощо).

Остання вимога закону полягає в тому, щоб відповідний план планування території містив класифікацію промислових об'єктів та їх сумісність з іншими. Норма також встановила перехідний режим до 30 вересня 2009 року, аби зацікавлені сторони могли оформити відповідні ліцензії на будівництво.

Варто зазначити, що з точки зору промислової діяльності (включаючи індустріальні парки) на сільських землях, загальне правило, яке міститься в указах 3600 від 2007 року та 4066 від 2008 року, узагальнено в Указі 1077 від 2015 року, і полягає в тому, що індекс заповненості (він стосується площі, яку займає будівля, по відношенню до розміру ділянки) не може перевищувати 30% земельної власності. Решта 70% власності буде використано для збереження місцевої рослинності. Таким чином Колумбія береже власну природу і намагається відповідати вимогам ООН щодо екопарків [3].

Однак, що стосується індустріальних парків, зазначений указ має певні лазівки, які дозволяють використовувати під промислові будівлі до 50% земельної ділянки. Для цього необхідно відповідати визначенню індустріального парку, комплексу чи групи, що передбачає відповідність таким вимогам:

i) проект має відповідати визначенню індустріального парку, комплексу чи групи, визначеному в указі;

ii) індустріальний парк має бути розташований на приміській сільській території;

iii) має мінімальну площу;

iv) додаткові трансферти здійснюються за мінімумом, який вимагається законодавством та

v) відповідний план забудови території дозволяє таке розташування будівель.

Така ліцензія на земельну ділянку включає додаткові площі до тих, що вимагаються стандартом.

Наприклад, якщо збільшення рівня заповнюваності призводить до прибутку в 1000 м², то додаткова публічна зона, яка безкоштовно передається муніципалітету, також має становити принаймні 1000 м² [4].

Зазвичай в Колумбії індустріальний парк стає логістичним центром або логістичним комплексом завдяки своїм об'єктам, призначеним для розміщення та полегшення логістичної діяльності однієї чи кількох компаній. Переваги індустріальних парків для успіху логістичних компаній численні. Ці види діяльності можуть включати:

1. Зберігання. Логістичні парки зазвичай мають великі склади або склади для зберігання готової продукції, сировини, трансферних товарів тощо.

2. Можливість зручного транспортування до кінцевої точки. Товари, які зберігаються в логістичному парку, доставляються кінцевим клієнтам, торговим точкам або центрам вторинного розподілу за допомогою різних транспортних засобів, таких як вантажівки, потяги, літаки або кораблі.

3. Власний транспорт. Логістичні парки зазвичай мають власні зони завантаження та розвантаження і різні види логістичних хабів для полегшення переміщення товарів. Вони також можуть запропонувати послуги наземного, повітряного або морського транспорту.

4. Упаковка та маркування. Перед перевезенням товари можуть бути упаковані та марковані безпосередньо в логістичному парку.

5. Зменшення витрат. Логістичні парки можуть допомогти компаніям скоротити витрати на транспортування, зберігання та розподіл.

6. Підготовка замовлень до відправки за рахунок індустріального парку: онлайн або телефонні замовлення можуть бути підготовлені та упаковані в логістичному парку перед відправкою клієнтам.

7. Послуги з доданою вартістю: деякі логістичні парки пропонують послуги з доданою вартістю, такі як управління запасами, контроль якості, підготовка комплектів, складання продукту тощо.

8. Безпека: деякі логістичні парки за свій рахунок впроваджують додаткові заходи безпеки для захисту товарів і об’єктів, наприклад, контроль доступу до індустріального парку та постійний моніторинг роботи.

9. Покращене обслуговування клієнтів: логістичні парки можуть допомогти компаніям покращити обслуговування клієнтів, дозволяючи їм доставляти продукти своїм клієнтам швидше та ефективніше [4].

Вимоги до компанії для розміщення в індустріальному парку відрізняються залежно від регіону та конкретного індустріального парку. Однак загалом є деякі загальні вимоги, які більшість індустріальних парків висувають до компаній.

1. Правові вимоги:

- Бути юридично заснованою: компанія має бути зареєстрована та офіційно створена.

- Мати ліцензію на підприємницьку діяльність: компанія повинна мати не прострочену ліцензію на підприємницьку діяльність, щоб здійснювати діяльність у тому виді бізнесу, який вона має намір розв. в індустріальному парку.

- Дотримання екологічних норм: компанія повинна дотримуватися всіх застосовних екологічних норм для виду бізнесу, який вона має намір розвивати.

- Дотримання правил безпеки: компанія повинна дотримуватися всіх застосовних правил безпеки для виду бізнесу, який вона має намір розвивати.

2. Фінансові вимоги:

- Мати міцне фінансове становище: компанія повинна продемонструвати, що вона має міцне фінансове становище та здатність виконувати свої фінансові зобов’язання.

- План фінансування: компанія повинна надати план фінансування своєї діяльності в індустріальному парку або взяти банківську позику. Зазвичай індустріальні парки мають фінансових радників, які можуть допомогти в складанні цього плану.

- Практичні інвестиції в будівництво своїх об'єктів. Компанія повинна інвестувати в будівництво своїх об'єктів відповідно до стандартів індустріального парку.

3. Інші вимоги:

- Бути сумісним з діяльністю індустріального парку. Діяльність компанії має бути сумісною з видом діяльності, що здійснюється в індустріальному парку.

- Дотримуватися правил індустріального парку: компанія повинна дотримуватися всіх правил індустріального парку, таких як правила безпеки, гігієни та охорони навколишнього середовища [3].

Щоб подати заявку на встановлення в індустріальному парку, компанія повинна звернутися до комерційного управління індустріального парку та надати необхідну документацію. Після того, як компанія її надасть, керівництво та комерційне управління індустріального парку оцінить заявку та повідомить про своє рішення [5].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків. Колумбія робить акцент на захисті довкілля на території індустріальних парків – адже для Колумбії збереження довкілля є однією з головних проблем сьогодення. Можна дискутувати, наскільки правильно зберігати довкілля у значній частині індустріального парку, поблизу промислових підприємств, які все одно забруднюватимуть його, і чи не краще було б, навпаки, зробити індустріальний парк якомога компактнішим, щоб зменшити його вплив на природу. Однак, поза сумнівом, екологічна орієнтованість індустріальних парків Колумбії високо оцінюється міжнародними інституціями. Аналіз колумбійського законодавства дає підстави виснувати, що воно враховує численні колумбійські реалії, що, безумовно, є запорукою високої ефективності. Але також це ускладнює можливість запозичення певних елементів колумбійського підходу до розбудови індустріальних парків для України: колумбійські реалії істотно відрізняються від українських. Тому, вважаємо, Україні варто запозичити в Колумбії певні загальні принципи організації індустріальних парків, а саме:

- значну орієнтованість на внутрішній ринок;
- врахування місцевих реалій;
- акценти на логістиці та екологічності;
- врахування інтересів громади при створенні індустріального парку.

Перспективи подальших досліджень: подальші дослідження, на нашу думку, доцільно спрямувати на запозичення досвіду Колумбії з практичного втілення вимог UNIDO і пристосуванні цих вимог до реалій конкретної країни (в нашому випадку, України). Принципи і рекомендації UNIDO в цьому сенсі є досить гнучкими, чим скористалась Колумбія і, на жаль, не скористалась Україна.

Література:

1. Diferencia entre parque industrial y zona franca: características y beneficios. 2023. Mayo, 9. URL.: https://zonafrancapc.co/diferencia-entre-parque-industrial-y-zona-franca-caracteristicas-y-beneficios-%EF%B8%8F/

2. Parques Industriales en Colombia. *Parques Industriales Colombia.* 2024. Abril 3. URL.: https://parquesindustriales.com.co/parques-industriales-colombia

3. Pupo L., Ramirez J., Rocha J.C. Los parques industriales y el aprovechamiento del suelo rural suburbano. *Especiales. Informe.* URL.: https://www.ambitojuridico.com/noticias/informe/los-parques-industriales-y-el-aprovechamiento-del-suelo-rural-suburbano

4. Madriñan, Daniel. ¿Que es un Parque Industrial y Logístico? Como Beneficia a Tu Empresa. *Parques Industriales Colombia.* 2024. Abril 23. URL: https://parquesindustriales.com.co/que-es-un-parque-industrial-y-logistico-como-beneficia-a-tu-empresa

5. Madriñan, Daniel. ¿Qué requisitos deben cumplir las empresas para instalarse en un parque industrial? *Parques Industriales Colombia.* 2024. Abril 25. URL.: https://parquesindustriales.com.co/daniel-madrinan-habla-de-los-requisitos-para-instalarse-en-un-parque-industrial

6. Vargas Rubio, Paola. Zonas francas y parques industriales: ¿Qué son y en qué se diferencian? 2021. Octubre, 9. URL.: https://mascolombia.com/zonas-francas-y-parques-industriales-que-son-y-en-que-se-diferencian/

References:

1. Diferencia entre parque industrial y zona franca: características y beneficios. 2023. Mayo, 9. URL.: https://zonafrancapc.co/diferencia-entre-parque-industrial-y-zona-franca-caracteristicas-y-beneficios-%EF%B8%8F/

2. Parques Industriales en Colombia. *Parques Industriales Colombia.* 2024. Abril 3. URL.: https://parquesindustriales.com.co/parques-industriales-colombia

3. Pupo L., Ramirez J., Rocha J.C. Los parques industriales y el aprovechamiento del suelo rural suburbano. *Especiales. Informe.* URL.: https://www.ambitojuridico.com/noticias/informe/los-parques-industriales-y-el-aprovechamiento-del-suelo-rural-suburbano

4. Madriñan, Daniel. ¿Que es un Parque Industrial y Logístico? Como Beneficia a Tu Empresa. *Parques Industriales Colombia.* 2024. Abril 23. URL: https://parquesindustriales.com.co/que-es-un-parque-industrial-y-logistico-como-beneficia-a-tu-empresa

5. Madriñan, Daniel. ¿Qué requisitos deben cumplir las empresas para instalarse en un parque industrial? *Parques Industriales Colombia.* 2024. Abril 25. URL.: https://parquesindustriales.com.co/daniel-madrinan-habla-de-los-requisitos-para-instalarse-en-un-parque-industrial

6. Vargas Rubio, Paola. Zonas francas y parques industriales: ¿Qué son y en qué se diferencian? 2021. Octubre, 9. URL.: https://mascolombia.com/zonas-francas-y-parques-industriales-que-son-y-en-que-se-diferencian/

УДК 342.9, 343, 347.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2444-2454

Пунда Олександр Олегович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права, Хмельницький Національний Університет, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0002-9175-3141

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена питанням принципів публічного адміністрування в сфері земельних відносин в умовах війни. Наголошено, що принципи публічного адміністрування у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану виступають ключовим елементом забезпечення правової визначеності, стабільності земельних відносин та сталого функціонування аграрного сектору. Вони тісно інтегровані з принципами земельного законодавства України, зокрема принципами раціонального використання та охорони земель, рівності прав власності, невтручання держави у законне користування землею та пріоритету екологічної безпеки, що підтверджує єдність доктринальної основи цих категорій. У воєнних умовах принципи публічного адміністрування набувають додаткового змісту, оскільки вони мають забезпечувати оперативне реагування на руйнівні наслідки агресії, збереження прав землекористувачів та координацію дій між різними рівнями управління. Принцип гнучкості та адаптивності управління дозволяє враховувати динамічні зміни безпекового та економічного середовища, а водночас дотримуватися верховенства права та законності. Принцип публічності та прозорості гарантує відкритість процедур щодо обмежень прав землевласників і землекористувачів, забезпечуючи баланс між приватними та публічними інтересами. Особливого значення набуває принцип відповідальності органів публічного управління за захист прав власників та користувачів земель, включно з ініціюванням звернень до міжнародних судових інституцій для відновлення порушених прав та стягнення репарацій з держави-агресора.

На рівні положень Земельного кодексу України має бути відображено наступні положення: держава забезпечує захист прав власників та користувачів земельних ділянок, які були порушені або обмежені внаслідок воєнних дій, тимчасової окупації або незаконних дій третіх осіб; органи публічного управління зобов’язані вживати заходів для документування фактів порушення прав землевласників та землекористувачів, створювати об’єктивну доказову базу та забезпечувати відновлення їхніх прав у порядку, передбаченому законодавством України; власники та користувачі земельних ділянок, постраждалі внаслідок воєнних дій, мають право на відшкодування шкоди, завданої

земельним ресурсам або майну, що забезпечується включаючи можливість стягнення компенсації з держави-агресора через міжнародні та національні судові інституції.

Ключові слова: державне управління, воєнний стан, земля, сільськогосподарські землі, земельна реформа, приватні інтереси, публічні інтереси, правочини, використання земель сільськогосподарського призначення, право власності на землю, цивільна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Punda Oleksandr Olegovych Doctor in the field of Legal Science, professor, professor of the Department of Law, Khmelnytskyi National University, Khmelnytsky, https//orcid.org/0000-0002-9175-3141

PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS UNDER WARTIME CONDITIONS

Abstract. The article is devoted to the issues of principles of public administration in the sphere of land relations under wartime conditions. It is emphasized that the principles of public administration in the field of land relations during martial law constitute a key element in ensuring legal certainty, stability of land relations, and sustainable functioning of the agricultural sector. These principles are closely integrated with the principles of the Land Legislation of Ukraine, in particular, the principles of rational use and protection of land, equality of property rights, non-interference of the state in lawful land use, and the priority of environmental safety, which confirms the doctrinal unity of these categories. Under wartime conditions, the principles of public administration acquire additional significance, as they must ensure prompt response to the destructive consequences of aggression, protection of land users' rights, and coordination of actions among different levels of governance. The principle of flexibility and adaptive management allows consideration of dynamic changes in security and economic environments while maintaining the rule of law and legality. The principle of publicity and transparency guarantees openness of procedures regarding restrictions on landowners' and land users' rights, ensuring a balance between private and public interests. Particular importance is given to the principle of accountability of public administration bodies for the protection of landowners' and users' rights, including initiating appeals to international judicial institutions for the restoration of violated rights and recovery of reparations from the aggressor state.

At the level of the provisions of the Land Code of Ukraine, the following measures should be reflected: the state ensures the protection of the rights of landowners and land users whose rights have been violated or restricted as a result of military actions, temporary occupation, or illegal actions of third parties; public administration bodies are obliged to take measures to document facts of violations of landowners' and users' rights, create an objective evidentiary base, and ensure the restoration of their rights in accordance with the procedure established by Ukrainian

legislation; landowners and land users affected by military actions have the right to compensation for damage caused to land resources or property, including the possibility of recovering compensation from the aggressor state through international and national judicial institutions.

Keywords*:* public administration, martial law, land, agricultural land, land reform, private interests, public interests, transactions, use of agricultural land, land ownership, civil liability, criminal liability.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження державного управління земельними відносинами в умовах війни визначається зростанням значення землі як ключового ресурсу національної безпеки та економічної стабільності. Воєнний стан формує нові вимоги до регулювання землекористування, оскільки земельні ділянки виконують функції стратегічного простору для оборонної інфраструктури та логістики. Часткова окупація територій ускладнює фіксацію прав власності та контроль за цільовим використанням земель, що потребує оновлених управлінських підходів. Порушення цілісності кадастрових даних вимагає розвитку цифрових інструментів моніторингу та дистанційного аналізу.

Юридичні механізми мають забезпечувати оперативність рішень та захист інтересів держави й громадян в умовах воєнних загроз. Особливо важливим стає регламентування землекористування у прифронтових зонах, де необхідно поєднувати безпекові потреби з дотриманням прав власників. Воєнні дії трансформують просторову структуру землекористування, що впливає на систему територіального планування. Мінування та забруднення територій створюють загрози для довкілля й агровиробництва, які повинні враховуватися у державних програмах відновлення.

Так само, забезпечення прав внутрішньо переміщених власників землі потребує чітких процедур і державних гарантій. Здатність інституцій зберігати ефективність управління в таких умовах є важливим критерієм стійкості держави. Питання прозорого контролю за використанням земельних ресурсів набуває додаткового значення через ризики зловживань. Управління сільськогосподарськими угіддями має стратегічний вплив на продовольчу безпеку в період війни.

Відновлення земель після бойових дій потребує комплексної політики, що поєднує правові, екологічні й економічні заходи. Необхідно визначити оптимальний розподіл повноважень між державними органами, місцевим самоврядуванням і військовими адміністраціями в земельній сфері. Таким чином, дослідження дозволяє сформувати науково обґрунтовані управлінські рішення, спрямовані на ефективне використання земельного потенціалу та забезпечення стійкого розвитку в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема державного управління в сфері земельних відносин в умовах війни лише набуває своєї актуальності та стає предметом численних наукових досліджень.

Водночас, у працях багатьох вітчизняних науковців закладено доктринальні принципи регулювання земельних відносин на які необхідно опиратися у сучасних умовах адміністрування в умовах воєнних викликів. До таких необхідно віднести праці В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкової, О.І. Заєць, М.В. Краснової, Н.Р. Малишевої, В.В. Носіка, О.О. Погребного, В.І. Семчика, О.М. Ткаченко, В.І. Федоровича, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги, В.З. Янчука та інших вчених.

Мета статті – дослідження доктринальних та прикладних аспектів питання принципів публічного адміністрування в сфері земельних відносин в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Конституція України закріпила землю та інші природні ресурси як об'єкти права власності Українського народу, визначивши їх основу матеріального існування держави [1]. Це положення означає, що земля та природні багатства належать не окремим суб'єктам, а всьому суспільству як джерело економічного та соціального розвитку. Такий підхід встановлює особливий правовий режим використання ресурсів, який передбачає їх раціональне, ефективне та екологічно безпечне використання. Конституційне закріплення права власності народу створює підґрунтя для формування системи управління, де держава виступає гарантом і розпорядником цих ресурсів від імені суспільства.

Конституційно-правова модель, на думку Андрейцева В.І., реалізована в Земельному кодексі України про те, що земля є основним національним багатством, підкреслює її специфіку як об'єкта права власності, що належить до надбання нації, а отже усього Українського народу, реальне присвоєння корисних властивостей якого спрямоване логічно на задоволення загальнонародного, суспільного, і в той же час індивідуального інтересу кожної людини [2, с.99].

Аналізуючи питання співвідношення права державної власності на землю і права власності на землю Українського народу, Семчик В.І. приходить до висновку, що це не тотожні юридичні категорії [3, с.565].

Водночас, Носік В.В. стверджує, що згідно з Конституцією України земля є власністю народу України, який здійснює своє право у формі публічної та приватної власності [4, с.459].

Наявні дослідження окреслюють проблеми, проте не формують комплексного бачення шляхів їх подолання, що вимагає посилення міждисциплінарних підходів і залучення різних галузей знань. Вирішення цих питань потребує не лише аналізу законодавчих прогалин, а й удосконалення інструментів стратегічного планування, моніторингу та оцінки впливу управлінських рішень. Додаткової уваги потребує розробка інноваційних підходів, здатних адаптувати систему державного управління до сучасних економічних і безпекових реалій. Разом із цим недостатньо проаналізованими залишаються перспективи модернізації наявних інституцій та механізмів управління земельними ресурсами [5, с.84].

Адекватна адаптація державного управління земельними ресурсами в Україні до умов воєнного стану є надзвичайно важливою не лише для самої України, а і для усього цивілізованого світу [6, с.35].

Земельний кодекс України не містить окремого структурного розділу присвяченого питанням здійснення державного управління у сфері використання земельних ресурсів в умовах воєнного стану [7]. Водночас, у законодавстві передбачено універсальний засіб правового регулювання, який має бути ефективним у сфері регулювання суспільних відносин як у звичайних так і «стресових» умовах. Мова йде про принципи земельного законодавства.

Принципи земельного законодавства, закріплені у статті 5 Земельного кодексу України, формують концептуальні засади правового регулювання земельних відносин та визначають напрями державної політики у сфері використання земельних ресурсів [7]. Поєднання особливостей землі як територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва відображає багатовимірну природу земельного фонду, що одночасно виконує просторову, екологічну та економічну функції. Такий підхід забезпечує цілісне розуміння земельної ділянки не лише як об'єкта права власності, а як ключового елементу функціонування суспільства і національної безпеки. Принцип рівності прав усіх суб'єктів власності на землю спрямований на запобігання дискримінації у доступі до земельних ресурсів, що гарантує рівні умови для громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави. Ця рівність є запорукою формування прозорого земельного ринку та справедливого управління землею як загальносуспільним активом.

Принцип невтручання держави у здійснення правомочностей власників та користувачів земель передбачає мінімізацію адміністративного впливу, крім випадків, коли втручання зумовлене потребами суспільства або безпековими викликами й прямо передбачене законом. Така модель сприяє розвитку приватної ініціативи, забезпечує економічну свободу та водночас не нівелює публічні інтереси, які можуть вимагати обмеження прав у визначених законом межах. Раціональне використання та охорона земель становлять один із фундаментальних принципів, що покликаний забезпечити довгострокову продуктивність земельного фонду й запобігти деградації ґрунтів, виснаженню ресурсів та втраті біорізноманіття. Цей принцип передбачає застосування науково обґрунтованих підходів до землекористування, включаючи моніторинг стану ґрунтів, дотримання норм доброчинного землеробства та впровадження системної екологічної експертизи.

Гарантії прав на землю слугують базою стабільності земельних відносин, оскільки забезпечують захист від неправомірного позбавлення власності та створюють умови для довгострокового планування господарської діяльності. Наявність таких гарантій істотно впливає на інвестиційну привабливість земельного сектору й визначає ступінь довіри до державної земельної політики. Принцип пріоритету екологічної безпеки, у свою чергу, орієнтує земельне

законодавство на збереження сталості навколишнього середовища, превенцію екологічних загроз і мінімізацію негативного впливу господарської діяльності на природні системи. У межах цього принципу екологічні вимоги мають переважати над економічними інтересами у випадках, коли існує ризик невідворотної шкоди природі та здоров'ю населення.

Таким чином, сукупність принципів, визначених статтею 5 Земельного кодексу України, забезпечує збалансованість приватних і публічних інтересів, інтегруючи земельні відносини у систему сталого розвитку, правової визначеності та екологічної відповідальності [7]. Ці принципи формують методологічну основу для подальшого удосконалення земельного законодавства та визначають стратегічні орієнтири державної земельної політики.

Принципи публічного адміністрування у сфері земельних відносин в умовах війни набувають особливого змістового наповнення, оскільки саме вони визначають рамки державної діяльності в ситуаціях підвищеної невизначеності та загроз. Одним із ключових принципів є верховенство права, що забезпечує передбачуваність регулювання та гарантує дотримання прав і свобод суб'єктів земельних відносин навіть у надзвичайних умовах. Принцип законності вимагає, щоб управлінські рішення щодо землекористування, вилучення земель або їх тимчасового використання для військових потреб ґрунтувалися виключно на нормах чинного законодавства. Принцип публічності та відкритості передбачає максимальну прозорість управлінських процедур, зокрема щодо прийняття рішень про обмеження прав власників чи користувачів земельних ділянок у зв'язку з потребами оборони держави. Принцип системності та комплексності регулювання земельних відносин підкреслює необхідність узгодження дій різних органів влади, що відповідають за земельний фонд, екологічну безпеку та інфраструктурне планування.

В умовах війни вагоме значення набуває принцип безперервності управлінських процесів, який вимагає підтримання функціонування кадастрових систем, механізмів моніторингу та контролю незалежно від загроз для територій чи установ. Принцип адаптивності та гнучкості означає здатність органів публічної влади швидко коригувати управлінські моделі відповідно до змін безпекової ситуації та руйнування інфраструктури. Водночас дотримання принципу субсидіарності забезпечує оптимальний розподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади з урахуванням фактичного стану територій та їх ресурсного потенціалу.

Принцип пропорційності вимагає співмірності управлінських рішень із реальними загрозами та наслідками обмежень, запроваджених для захисту національної безпеки. Особливої уваги потребує принцип балансування приватних і публічних інтересів, що виражається в необхідності збереження прав власників землі поряд із задоволенням оборонних потреб держави.

Принцип соціальної орієнтації управління підкреслює важливість урахування впливу воєнних рішень на землекористувачів, особливо на

агровиробників, для яких доступ до земель є критичним фактором діяльності. Застосування принципу екологічної відповідальності стає невід'ємною передумовою мінімізації екологічних збитків та планування заходів з відновлення земель, що постраждали від бойових дій. Принцип доказовості та обґрунтованості рішень вимагає використання актуальних даних моніторингу, дистанційного зондування та кадастрової інформації для ухвалення управлінських актів. Також, актуальним у воєнний період є принцип превентивності, який передбачає запобігання надмірній експлуатації земель, що може погіршити їх якісний стан у післявоєнний період. Принцип інтегрованості передбачає врахування міжнародних стандартів та можливостей застосування зарубіжного досвіду для удосконалення національної моделі управління земельними ресурсами.

У межах публічного адміністрування важливим залишається принцип інформаційної узгодженості, що забезпечує взаємодію між кадастровими, екологічними та військово-обліковими системами. Принцип відповідальності посадових осіб гарантує персональну відповідальність за прийняття рішень, пов'язаних із вилученням земель або зміною їх правового статусу в умовах воєнних потреб.

Принцип оперативності передбачає скорочення строків ухвалення рішень, що мають значення для забезпечення обороноздатності, при одночасному дотриманні законодавчих процедур. Важливим є й принцип наукової обґрунтованості, що полягає у використанні методів геоінформаційного аналізу, земельного аудиту та екологічного прогнозування при плануванні управлінських заходів. Нарешті, принцип стратегічної спрямованості вимагає, щоб навіть під час війни рішення щодо землекористування враховували перспективи відновлення земельного фонду, продовольчої безпеки та просторового розвитку держави.

Принципи земельного законодавства та принципи управління земельними ресурсами не можуть розглядатися як окремі доктринальні категорії, оскільки вони утворюють єдину концептуальну основу регулювання земельних відносин. Норми, що визначають засади земельного законодавства, водночас встановлюють методологічні вимоги до діяльності органів публічної влади у сфері земельного управління. Забезпечення рівності прав власності, раціонального використання земель та екологічної безпеки є не лише правовими орієнтирами, а й управлінськими настановами, що формують зміст державної політики. Тому принцип верховенства права, пропорційності, публічності та субсидіарності однаково реалізуються як у нормативному регулюванні, так і у практичних управлінських рішеннях. Відмінність між цими принципами є радше функціональною, ніж змістовною, оскільки законодавчі принципи визначають рамки, а управлінські — механізми їх реалізації. Таким чином, управління земельними ресурсами неможливе без дотримання базових принципів земельного законодавства, які виступають першоджерелом управлінської логіки. Отже, ці дві групи принципів формують єдину доктрину, що забезпечує правову цілісність і системність у сфері земельних відносин.

Водночас, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року№ 2247-IX заклав особливий правовий режим земельних відносин, пристосований до реалій воєнного стану.

Цей нормативно-правовий акт продовжив і доповнив низку раніше прийнятих змін щодо регулювання земельної сфери під час збройної агресії, передбачивши специфічні механізми правового регулювання укладання та дії земельних угод у період воєнного стану. Він передбачає дерегуляцію деяких вимог, що діють у мирний час, для створення гнучких умов функціонування земельних правовідносин за надзвичайних обставин. Так, закон дозволив застосовувати спрощені підходи до укладення договорів оренди земельних ділянок із використанням електронного підпису, що сприяє безперервності договірних відносин у складних умовах [8].

Закон також визначив тимчасові обмеження щодо прав землекористувачів, зокрема у зв'язку з неможливістю здійснення окремих видів діяльності на земельних ділянках під час воєнних дій. Базовим принципом є обмеження можливості змінювати цільове призначення ділянок або проводити будівництво без спеціального дозволу, що має на меті уникнення неконтрольованого використання земельних ресурсів у період підвищених ризиків. При цьому він зберіг гарантії прав власників і користувачів, встановивши низку обмежень щодо відчуження земель, які мають важливе соціальне, екологічне чи культурне значення. Важливою новелою стало те, що встановлені правила застосовуються виключно на період дії воєнного стану, що підкреслює їх тимчасовий характер і виключність для періоду надзвичайної ситуації. Закон сприяв забезпеченню продовження земельних відносин і формуванню правових підстав для стабільності аграрного сектору під час бойових дій [8].

Зазначеним нормативно-правовим актом було також призупинено на деякий час функціонування Державного земельного кадастру. Водночас, функціонування та ведення кадастрової системи в Україні в умовах воєнного стану здійснюється з урахуванням положень постанови Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 564, яка встановила спеціальні механізми забезпечення безперервності роботи Державного земельного кадастру [9].

Окремо необхідно наголосити на принциповому обов'язку органів публічного управління забезпечувати захист прав землекористувачів, порушених унаслідок збройної агресії російської федерації, який передбачає формування активної позиції України у взаємодії з міжнародними судовими інституціями.

Такий обов'язок ґрунтується на принципах невід'ємності права власності та недоторканності земельних ресурсів, що гарантуються як національним законодавством, так і міжнародними правовими актами. Органи публічного управління мають ініціювати системне документування фактів незаконного заволодіння, знищення чи забруднення земель з метою створення належної доказової бази для міжнародних судових проваджень. Особливого значення

набуває впровадження уніфікованих методик оцінки шкоди, завданої земельному фонду, що дозволить визначити обсяг збитків та забезпечити належний рівень компенсації.

Звернення до міжнародних судових інституцій, зокрема Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини та спеціальних компенсаційних механізмів, має здійснюватися у межах узгодженої державної стратегії, спрямованої на відновлення прав землекористувачів і стягнення репарацій. Цей процес вимагає координації діяльності органів публічного управління різних рівнів, професійної підтримки юристів-міжнародників та постійної взаємодії з постраждалими суб'єктами господарювання. Обов'язок держави включає також представлення інтересів власників та користувачів земельних ділянок, які втратили можливість здійснювати свої права внаслідок окупації, мінування територій або руйнування інфраструктури. Відшкодування збитків має здійснюватися за рахунок активів держави-агресора, оскільки міжнародне право визнає відповідальність держави за шкоду, спричинену незаконним застосуванням сили та порушенням суверенітету іншої держави.

У цьому контексті органи публічного управління виступають не лише гарантами прав своїх громадян і юридичних осіб, а й активними суб'єктами формування міжнародного правового прецеденту щодо компенсації екологічних та господарських втрат унаслідок війни. Ретельне збирання доказів та обґрунтування вимог сприятиме зміцненню позицій України у судових процесах та підвищить ймовірність реального стягнення репарацій. Невиконання цього обов'язку загрожує не лише подальшим порушенням прав землекористувачів, але й підривом засад справедливості та відповідальності у міжнародному праві. Формування сталої практики вимагання компенсацій за шкоду земельним ресурсам створить умови для економічної реабілітації територій та відновлення сталого землекористування після завершення війни.

Водночас наголосимо ще на одному важливому аспекті. У сучасних умовах збройного конфлікту питання притягнення до кримінальної відповідальності винних у порушенні встановленого правового режиму користування та охорони земель набуває особливої гостроти та вагомості. Воєнні дії, що супроводжуються масштабним переміщенням військових формувань, розміщенням укріплень та техніки, нерідко призводять до самовільного зайняття земельних ділянок, їх пошкодження або забруднення небезпечними речовинами. З огляду на це, положення статей 197-1, 239 та 239-1 КК України становлять комплексний нормативний інструментарій для забезпечення відновлення порушених прав власників земель, а також для покарання військовослужбовців країни-агресора, дії яких мають характер кримінально караного посягання на навколишнє середовище та інститути власності.

Висновки. Принципи публічного адміністрування у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану виступають ключовим елементом забезпечення правової визначеності, стабільності земельних відносин та сталого

функціонування аграрного сектору. Вони тісно інтегровані з принципами земельного законодавства України, зокрема принципами раціонального використання та охорони земель, рівності прав власності, невтручання держави у законне користування землею та пріоритету екологічної безпеки, що підтверджує єдність доктринальної основи цих категорій.

У воєнних умовах принципи публічного адміністрування набувають додаткового змісту, оскільки вони мають забезпечувати оперативне реагування на руйнівні наслідки агресії, збереження прав землекористувачів та координацію дій між різними рівнями управління.

Принцип гнучкості та адаптивності управління дозволяє враховувати динамічні зміни безпекового та економічного середовища, а водночас дотримуватися верховенства права та законності. Принцип публічності та прозорості гарантує відкритість процедур щодо обмежень прав землевласників і землекористувачів, забезпечуючи баланс між приватними та публічними інтересами. Особливого значення набуває принцип відповідальності органів публічного управління за захист прав власників та користувачів земель, включно з ініціюванням звернень до міжнародних судових інституцій для відновлення порушених прав та стягнення репарацій з держави-агресора.

На рівні положень Земельного кодексу України має бути відображено наступні положення: держава забезпечує захист прав власників та користувачів земельних ділянок, які були порушені або обмежені внаслідок воєнних дій, тимчасової окупації або незаконних дій третіх осіб; органи публічного управління зобов’язані вживати заходів для документування фактів порушення прав землевласників та землекористувачів, створювати об’єктивну доказову базу та забезпечувати відновлення їхніх прав у порядку, передбаченому законодавством України; власники та користувачі земельних ділянок, постраждалі внаслідок воєнних дій, мають право на відшкодування шкоди, завданої земельним ресурсам або майну, що забезпечується включаючи можливість стягнення компенсації з держави-агресора через міжнародні та національні судові інституції.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B (дата звернення: 15.11.2025).

2. Андрейцев В.І. Конституційно-правові імперативи використання власності на землю. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. № 58-59. С. 96-99; 140-143.

3. Семчик В.І. Український народ як суб’єкт права власності на землю. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. №2(33)-№3(34). С.558-566.

4. Носік В.В. Право власності на землю в Україні.Право власності в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. К.: Юрінком Інтер, 2000. С.432-499.

5. Васильєва Л. (). Проблеми та перспективи механізму державного управління земельними відносинами. *Актуальні проблеми державного управління*. 2024. 2 (65). 83-98. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/12198. (дата звернення: 15.11.2025).

6. Зубар І. В. Державне управління земельними ресурсами в умовах воєнного стану в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 4 (35), 2022. С. 34-39.

7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 3-4, ст. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#top. (дата звернення: 15.11.2025).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2247-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text. (дата звернення: 15.11.2025).

9. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 07.05.2022 р.№ 564. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2022-п#Text. (дата звернення: 15.11.2025).

References:

1. Konstytutsia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Verkhovna Rada of Ukraine (1996, June 28). Retrieved from. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр [in Ukrainian]

2. Andreitsev, V. I. (2004). Konstytutsiino-pravovi imperatyvy vykorystannia vlasnosti na zemliu [Constitutional and legal imperatives of land ownership use]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*. Legal Sciences, 58–59, 96–99; [in Ukrainian].

3. Semchyk, V. I. (2003). Ukrainskyi narod yak subiekt prava vlasnosti na zemliu [The Ukrainian people as a subject of land ownership rights]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(33)–3(34), 558–566 [in Ukrainian].

4. Nosik, V. V. (2000). Pravo vlasnosti na zemliu v Ukraini [Land ownership right in Ukraine]. In O. V. Dzera, & N. S. Kuznietsova (Eds.), Pravo vlasnosti v Ukraini [Property rights in Ukraine] (pp. 432–499). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Vasylieva, L. (2024). Problemy ta perspektyvy mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia zemelnymy vidnosynamy [Problems and prospects of the mechanism of state management of land relations]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual Problems of Public Administration*, 2(65), 83–98. Retrieved from https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/12198 (accessed: 15.11.2025) [in Ukrainian].

6. Zubar, I. V. (2022). Derzhavne upravlinnia zemelnymy resursamy v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [State management of land resources under martial law in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia – Public Administration and Customs Administration*, 4(35), 34–39 [in Ukrainian].

7. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku № 2768-III [Land Code of Ukraine from October 25, 2001, No. 2768-III]. (2002). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 3–4, Art. 27. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#top (accessed: 15.11.2025) [in Ukrainian].

8. VRU, Law of Ukraine (2022), Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvostei rehuliuvannia zemelnykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [Law of Ukraine „ On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Peculiarities of Regulating Land Relations in Martial Law"], dated May 12, 2022. Retrieved from. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2247-20#Text (related to 18.01.2023) [Ukraine].

9. KMU (2022), Deiaki pytannia vedennia ta funktsionuvannia Derzhavnoho zemelnoho kadastru v umovakh voiennoho stanu [Some issues of management and functioning of the State Land Cadastre under martial law], the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 7, 2022. Retrieved from. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2022-п# Text [Ukraine].

УДК 342.947

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2455-2467

Сервецький Іван Васильович доктор юридичних наук, професор, Завідувач кафедри національної безпеки Інституту безпеки**,** Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5713-8911

Ровний Віктор Васильович кандидат юридичних наук, заступник директора-декан Інституту безпеки**,** ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8716-5358

ОСОБЛИВОСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання діяльності нотаріусів у контексті трансформації нотаріальної системи під впливом цифровізації та зростання вимог до гарантування прав людини. Актуалізовано значення нотаріату як елементу превентивного захисту цивільних прав і правової визначеності у приватноправових відносинах, що потребує належної адміністративно-правової організації, контролю та професійної відповідальності.

Досліджено ключові підходи, що застосовуються у різних правових сім'ях, до визначення правового статусу нотаріуса, порядку доступу до професії, моделей державного нагляду, дисциплінарних процедур і стандартів надання нотаріальних послуг.

Узагальнено практики нормативного закріплення публічно-владних повноважень нотаріуса, механізмів забезпечення доброчесності та запобігання конфлікту інтересів, а також процедур ідентифікації особи та перевірки дієздатності з урахуванням електронних сервісів.

Обґрунтовано, що впровадження інструментів електронного нотаріату має ґрунтуватися на балансі між доступністю послуг і процесуальними гарантіями, пов'язаними з автентичністю волевиявлення, захистом персональних даних і стійкістю цифрової інфраструктури. Доведено доцільність адаптації зарубіжних адміністративно-правових засад через уніфікацію вимог до електронних реєстрів, стандартизацію адміністративних процедур і посилення взаємодії між органами публічної влади та професійним самоврядуванням.

Виявлено, що найбільш результативними є моделі, у яких адміністративно-правове регулювання поєднує ефективний нагляд, прозорі процедури відповідальності й технологічно захищені рішення для дистанційних нотаріальних дій, що зменшує транзакційні ризики та підвищує довіру до нотаріальної системи. Сформульовано висновки щодо напрямів використання зарубіжного досвіду для

удосконалення адміністративно-правових відносин у сфері нотаріату, з урахуванням пріоритету прав людини та сучасних стандартів цифрового врядування.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, нотаріальна система, електронний нотаріат, адміністративне право, адміністративно-правові засади, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правові відносини, цифровізація, зарубіжний досвід, права людини.

Ivan Servetsky Doctor of Law, Professor, Head of the Department of National Security Institute of Security Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-5713-8911

Viktor Rovnyi Candidate of Law, Deputy Director-Dean of the Institute of Security Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8716-5358

FEATURES OF FOREIGN EXPERIENCE IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF NOTARY ACTIVITIES

Abstract. The article is devoted to the study of foreign experience in the administrative and legal regulation of notaries' activities in the context of the transformation of the notarial system under the influence of digitalization and growing demands for the protection of human rights. The importance of the notarial profession as an element of preventive protection of civil rights and legal certainty in private law relations, which requires proper administrative and legal organization, control, and professional responsibility, is highlighted.

The key approaches used in different legal families to determine the legal status of notaries, the procedure for accessing the profession, models of state supervision, disciplinary procedures, and standards for the provision of notarial services have been studied. The practices of regulatory consolidation of the public powers of notaries, mechanisms for ensuring integrity and preventing conflicts of interest, as well as procedures for identifying individuals and verifying legal capacity, taking into account electronic services, have been summarized.

It is argued that the introduction of electronic notarial tools should be based on a balance between the accessibility of services and procedural guarantees related to the authenticity of expression of will, protection of personal data, and the stability of digital infrastructure. The feasibility of adapting foreign administrative and legal principles through the unification of requirements for electronic registers, standardization of administrative procedures, and strengthening of interaction between public authorities and professional self-government has been proven.

It has been found that the most effective models are those in which administrative and legal regulation combines effective supervision, transparent accountability procedures, and technologically secure solutions for remote notarial

actions, which reduces transaction risks and increases trust in the notarial system. Conclusions have been formulated on how to use foreign experience to improve administrative and legal relations in the field of notarial practice, taking into account the priority of human rights and modern standards of digital governance.

Keywords: notary, notary public, notarial system, electronic notary, administrative law, administrative and legal principles, administrative and legal regulation, administrative and legal relations, digitalization, foreign experience, human rights.

Постановка проблеми. Постановка проблеми зумовлена тим, що модернізація нотаріальної системи у більшості держав відбувається під впливом цифровізації, зростання транскордонного документообігу та підвищених вимог до гарантування прав людини, тоді як адміністративно-правове регулювання діяльності нотаріусів не завжди встигає за технологічними й організаційними змінами. У результаті виникають прогалини та колізії у визначенні статусу нотаріуса як суб'єкта публічно значущих повноважень, у процедурах державного контролю і професійного нагляду, у дисциплінарній відповідальності, а також у стандартах якості нотаріальних послуг.

Окремої уваги потребує впровадження електронного нотаріату, оскільки розширення дистанційних сервісів, електронних реєстрів і засобів електронної ідентифікації підвищує вразливість до кіберризиків, шахрайства, підроблення цифрових доказів, несанкціонованого доступу до персональних даних та помилок в адміністративних процедурах. За відсутності чітко визначених адміністративно-правових засад це може призводити до підриву довіри до нотаріальної системи, збільшення кількості спорів щодо дійсності правочинів та нерівності доступу до нотаріальних послуг. Водночас зарубіжний досвід демонструє різні моделі організації нотаріату та механізми адміністративно-правового регулювання, які забезпечують баланс між автономією професії, ефективним державним наглядом і цифровими інноваціями. Проблема полягає в тому, що ці підходи недостатньо систематизовані з позицій адміністративного права, а їх рецепція без урахування національного правового середовища може спричинити фрагментарні реформи та збереження регуляторних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика адміністративно-правового регулювання діяльності нотаріусів дедалі частіше розглядається крізь призму цифровізації, підвищення стандартів публічного контролю та захисту прав людини, оскільки трансформація нотаріальної системи породжує нові ризики верифікації волевиявлення, ідентифікації особи, збереження нотаріальної таємниці й безпеки електронних реєстрів. У центрі уваги сучасних робіт перебувають питання правового статусу нотаріуса як суб'єкта публічно значущих повноважень, моделі нагляду та дисциплінарної відповідальності, а також межі допустимості дистанційних нотаріальних дій і правові гарантії автентичності електронних документів. Окремі аспекти зазначеної тематики висвітлювали: Л. Вдовічена,

М. С. Долинська, П. С. Лютіков, І. С. Апалькова, Д. Букатова, В. Кондратенко, S. Koos, T. Reiniger. У працях цих авторів простежуються підходи до концептуалізації е-нотаріату, аналізуються адміністративно-правові засади організації нотаріальної діяльності, вимоги до процедур електронної ідентифікації та застосування електронного підпису, а також наслідки цифрових рішень для гарантування прав і законних інтересів учасників нотаріального процесу.

Метою дослідження є комплексний аналіз зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання діяльності нотаріусів та визначення на його основі пріоритетних напрямів удосконалення національних адміністративно-правових засад нотаріату в умовах цифровізації з акцентом на гарантуванні прав людини.

Виклад основного матеріалу. Сучасний нотаріат у більшості держав функціонує як інституційний механізм попередження правових конфліктів та забезпечення правової визначеності у приватноправовому обігу, але водночас він залишається частиною публічно-організованої системи, де адміністративно-правові засади визначають допуск до професії, межі повноважень, стандарти професійної етики, порядок нагляду і відповідальності, процедури ведення реєстрів, взаємодію з органами публічної влади, а також вимоги до технологічної та інформаційної безпеки. У компаративному вимірі видно, що в умовах цифровізації змінюється не лише інструментарій нотаріальних дій, а й логіка адміністративно-правового регулювання, оскільки держави вимушені одночасно зберігати традиційні гарантії автентичності волевиявлення і захисту прав людини та інтегрувати електронні довірчі послуги, дистанційну ідентифікацію, електронні реєстри й нові моделі контролю за ризиками [1]. Нотаріальна діяльність дедалі більше залежить від інфраструктури довіри, яка включає правила електронної ідентифікації, вимоги до електронного підпису і печаток, часової позначки, електронної доставки та інших сервісів, що підтверджують юридичну силу електронних документів у транскордонних правовідносинах; у європейському просторі ця інфраструктура вибудовується на рівні регламентного регулювання довірчих послуг і взаємного визнання схем електронної ідентифікації, що створює спільні рамки для учасників цивільного обороту та впливає на практику нотаріусів під час посвідчення правочинів з електронним компонентом.

Зіставлення зарубіжних моделей нотаріату доцільно здійснювати з урахуванням того, що адміністративно-правове регулювання закріплює баланс між автономією професії та публічними інтересами. У країнах континентальної правової традиції нотаріус зазвичай розглядається як уповноважений державою фахівець із делегованими публічно значущими функціями, а тому регулювання включає жорсткі правила доступу до професії, територіальну організацію, обов’язковість професійного страхування, деталізовані процедури дисциплінарного провадження та багаторівневий нагляд, що здійснюється як державними органами, так і органами професійного самоврядування. В англосаксонських

юрисдикціях спектр нотаріальних інструментів традиційно інший, а адміністративно-правові механізми можуть бути більш децентралізованими, однак тенденція до посилення стандартів і уніфікації процедур проявляється через розвиток електронного нотаріату, появу відомчих стандартів, акредитацію технологічних провайдерів та розширення вимог до аудиту й збереження доказів здійснення нотаріальних дій. Ця різниця важлива для рецепції досвіду, адже для держав, що модернізують нотаріальну систему, ключовим стає питання не копіювання інструментів, а відтворення функціональної еквівалентності гарантій, коли електронний формат не зменшує рівень правового захисту сторін, а адміністративні процедури контролю і відповідальності залишаються придатними для перевірки законності та доброчесності в цифровому середовищі.

Окремий пласт зарубіжного досвіду пов'язаний із формуванням наднаціональних рамок цифрової довіри, які змінюють зміст адміністративно-правових вимог до нотаріальних дій у транскордонних ситуаціях. Регулювання довірчих послуг та електронної ідентифікації у Європейському Союзі формує загальні критерії юридичної сили кваліфікованих електронних підписів і печаток, а також визначає умови взаємного визнання електронної ідентифікації, що фактично перетворюється на базову передумову для електронних нотаріальних сервісів, коли йдеться про посвідчення документів, що мають циркулювати в різних державах [2]. Подальший розвиток цих правил через запровадження європейської рамки цифрової ідентичності та гаманців цифрової ідентичності зміщує акцент з окремих засобів автентифікації на екосистему, де ідентифікаційні атрибути, електронні підписи, підтвердження повноважень та атестація електронних атрибутів можуть застосовуватися комплексно, а для нотаріату це означає появу нового стандарту адміністративної належності процедур: необхідність визначити, які атрибути приймаються, як перевіряються повноваження представника, як фіксується згода особи на використання її даних, як забезпечується недискримінаційний доступ до послуг та як мінімізуються ризики підроблення чи викрадення цифрових атрибутів.

У компаративній площині важливо розуміти, що електронний нотаріат не зводиться до технічного оцифрування паперового процесу, оскільки нотаріальна дія включає юридичну кваліфікацію, перевірку правоздатності та дієздатності, оцінку волевиявлення, перевірку прав на майно, встановлення обставин, що мають юридичне значення, а іноді й превентивне врегулювання ризиків, пов'язаних із можливим спором. Тому адміністративно-правове регулювання електронних процедур повинно містити відповіді на питання доказовості: яким чином організується електронна фіксація дії, що саме зберігається як доказ, хто і як має доступ до аудіо-відеозаписів чи журналів подій, які строки зберігання, яким є правовий режим цих даних, як забезпечується незмінність записів, хто несе відповідальність за збої та компрометацію даних. Водночас у зарубіжних підходах простежується загальний принцип: цифровий інструмент допустимий, якщо він забезпечує функціональну еквівалентність паперовому механізму і не

погіршує становище особи з погляду можливості довести свої права та оскаржити порушення, а це безпосередньо пов'язано з адміністративно-правовим дизайном системи контролю і відповідальності.

Універсальні орієнтири цифрової трансформації правового обігу формуються також у документах Комісії ООН з права міжнародної торгівлі, зокрема у Модельному законі про електронні передавані записи, який закріплює підхід функціональної еквівалентності для електронних аналогів документів, що у традиційному обігу передаються шляхом володіння та індосаменту [3]. Попри те, що цей акт прямо не є нотаріальним регулюванням, він суттєво впливає на нотаріальну практику в частині посвідчення угод з електронними документами, адже відкриває можливість легального використання електронних інструментів у сферах, де традиційно існували високі вимоги до доказовості та безперервності титулу, і таким чином формує запит на адміністративно-правові рішення щодо перевірки справжності та незмінності електронних записів, їх унікальності, контролю над доступом та порядку визнання в різних юрисдикціях.

Окремої уваги потребує питання організаційної архітектури реєстрів та інформаційних систем, оскільки у багатьох державах саме реєстрова інфраструктура є ядром електронного нотаріату. У континентальних моделях поширене рішення, коли нотаріуси мають доступ до державних або змішаних реєстрів прав на нерухомість, актів цивільного стану, юридичних осіб, обтяжень, довіреностей, спадкових справ, а електронний обіг забезпечується централізованими платформами, що дозволяють відстежувати лог подій, контролювати права доступу, здійснювати перевірку даних у режимі реального часу та мінімізувати людський фактор. Адміністративно-правове регулювання в таких системах деталізує компетенції адміністратора реєстру, визначає підстави доступу нотаріуса, процедури виправлення помилок, порядок реагування на інциденти безпеки, розмежування відповідальності між нотаріусом, державою та провайдером технологічних рішень. Наявність централізованої системи підвищує керованість і можливість державного нагляду, але створює ризик концентрації критичної інформації та залежності від кіберстійкості, тому зарубіжні практики демонструють посилення вимог до сертифікації, резервування, незалежного аудиту та безперервності функціонування систем, що у підсумку має бути відображено в адміністративних процедурах.

У європейському контексті важливим є також наддержавний рівень координації професійної спільноти, де створюються мережі взаємодії нотаріусів для вирішення транскордонних справ і виробляються практичні орієнтири щодо застосування європейського законодавства. Така мережевість не замінює національне адміністративно-правове регулювання, але підвищує його ефективність через стандартизацію робочих підходів, обмін інформацією та формування професійних практик, що зменшують імовірність помилок у справах з іноземним елементом і посилюють захист прав учасників. Для держав, які адаптують своє регулювання, релевантним є аналіз інституційних рішень щодо взаємодії

нотаріату з органами юстиції, міграційними службами, реєстраторами, органами соціального забезпечення та судовою системою, адже саме в цих точках виникають ризики бюрократичних затримок, подвійних трактувань і підвищення транзакційних витрат, які цифровізація покликана знижувати.

Зарубіжний досвід наочно демонструє, що електронний нотаріат потребує нормативного розмежування двох близьких, але різних явищ: електронного нотаріального документообігу, коли нотаріус і сторона можуть перебувати фізично разом, але документ створюється і підписується електронно, та дистанційного нотаріального посвідчення, коли присутність сторони забезпечується за допомогою аудіо-відеозв'язку. Для другого варіанту, який часто називають віддаленим онлайн посвідченням, необхідні додаткові адміністративні гарантії, оскільки ризики ідентифікації, впливу третіх осіб, примусу, підміни документів або записів зростають. У США поширені підходи, де дистанційне посвідчення вимагає використання спеціальних платформ, фіксації відеозапису, застосування багатофакторної ідентифікації, обов'язкового ведення електронного журналу, а також встановлення правил зберігання та доступу до записів [4]. Паралельно розвиваються моделі законодавчих стандартів і рекомендацій професійних організацій, що деталізують технологічні та процедурні вимоги до нотаріуса, а на рівні штатів запроваджуються різні механізми нагляду, реєстрації дистанційних нотаріусів і контролю провайдерів технологій.

Актуальні узагальнення про поширеність дистанційного електронного нотаріату в США підкреслюють масштаб змін і водночас демонструють складність адміністративно-правової уніфікації, оскільки навіть за широкого впровадження такого інституту вимоги помітно відрізняються залежно від юрисдикції. Це означає, що при оцінці іноземного досвіду слід аналізувати не лише факт легалізації дистанційного посвідчення, а конкретні параметри процедури: який стандарт ідентифікації застосовується, чи є вимоги до географічного місцезнаходження нотаріуса та підписанта, як вирішується питання юрисдикції, які вимоги встановлюються до провайдера платформи, чи допускається використання сторонніх сервісів, як урегульовано доступ державного органу до журналів і записів у межах перевірки або дисциплінарного провадження, які правила щодо персональних даних і біометричної інформації [5]. Дані про кількість штатів, що допустили дистанційне нотаріальне посвідчення, і наявність окремих правил у частині e-notarization свідчать, що адміністративно-правова рамка стає багаторівневою, а контроль за комплаєнсом переноситься частково у площину технологічного аудиту та перевірки логів, що потребує нових компетенцій у регуляторів.

Порівняльний аналіз показує, що адміністративно-правові моделі нагляду за нотаріатом у цифрову епоху дедалі частіше рухаються від суто формальної перевірки документів і скарг до ризик-орієнтованого підходу, коли увага зосереджується на типових зонах зловживань та уразливостях процесу. До таких зон у різних державах належать посвідчення довіреностей і розпорядчих

документів щодо майна, оформлення спадкових прав, засвідчення корпоративних рішень, посвідчення договорів з високою економічною цінністю, операції з ознаками шахрайства або відмивання коштів, використання підроблених ідентифікаційних документів або цифрових атрибутів.

Питання цифрової ідентичності та електронних атрибутів у ЄС є важливим і для нотаріального контролю, оскільки поява європейського цифрового гаманця та деталізація імплементаційних актів створюють нові вимоги щодо інтеграції протоколів, інтерфейсів, перевірки атрибутів і забезпечення сумісності. Для нотаріату це може означати, що адміністративно-правове регулювання повинно визначати перелік допустимих атрибутів і способи їх перевірки, порядок документування факту перевірки, правила обробки персональних даних і межі доступу нотаріуса до атрибутів, а також встановити відповідальність за помилки в атрибутах або використання скомпрометованих засобів підпису [6]. Поряд із базовим регламентом значущими стають імплементаційні регламенти Європейської Комісії щодо елементів екосистеми цифрової ідентичності, протоколів та інтерфейсів, а також віддалених кваліфікованих засобів створення підпису, що прямо впливають на архітектуру нотаріальних сервісів і мають враховуватися під час побудови національних моделей електронного нотаріату .

Важливе місце у зарубіжному досвіді посідає правове врегулювання ролі технологічних провайдерів, оскільки електронний нотаріат часто реалізується не лише силами держави, а через сертифікацію або акредитацію приватних постачальників платформ, засобів відеоконференції, систем збереження аудіо-відео, інструментів перевірки ідентичності та біометрії, сервісів кваліфікованого підпису, а іноді й систем перевірки ризиків шахрайства. Це породжує необхідність адміністративно-правового визначення режиму допуску таких провайдерів на ринок, критеріїв їх надійності, фінансової відповідальності, вимог до локалізації даних і резервного копіювання, правил співпраці з органами нагляду, обов’язку повідомляти про інциденти безпеки, процедур припинення діяльності або зміни власника. У низці юрисдикцій формується уявлення, що провайдер платформи в цифровому нотаріаті набуває статусу критично важливого посередника довіри, а тому ризики його компрометації здатні порушити права великої кількості осіб, що зумовлює підхід, коли відповідальність розподіляється між нотаріусом і провайдером, але держава встановлює мінімальні стандарти та механізми аудиту, а також забезпечує можливість перевірки дотримання вимог через доступ до логів та технічної документації.

Для держав, що модернізують власну нотаріальну систему, значення має й аналітичний досвід порівняльних досліджень цифровізації нотаріату, у яких узагальнюються підходи різних країн до дистанційної ідентифікації, електронного посвідчення, реєстрової інтеграції та вимог до електронного підпису. Такі дослідження корисні не лише як опис практик, а як джерело типології регуляторних рішень, що дозволяє оцінювати наслідки запровадження тієї чи іншої моделі для доступності послуг, рівня захисту прав, навантаження на органи

нагляду і стійкості до зловживань [7]. Зокрема, у порівняльних оглядах звертається увага на те, що навіть за наявності технічної можливості дистанційного нотаріату законодавства нерідко встановлюють сфери, де дистанційний формат обмежується або потребує додаткових запобіжників, наприклад щодо розпорядження нерухомістю або посвідчення документів з підвищеним ризиком спорів, що підтверджує необхідність диференційованого адміністративно-правового підходу до різних видів нотаріальних дій .

Суттєвим елементом зарубіжного досвіду є інституціоналізація електронного нотаріату як екосистеми, у якій поєднуються технологічна платформа, нормативні правила доступу, контрольні інструменти, стандарти документування та навчання нотаріусів. У практиці багатьох держав сформувалося розуміння, що цифрова трансформація не є одноразовою реформою, а вимагає сталого циклу: нормативне визначення вимог, пілотування, оцінка ризиків, коригування процедур, масштабування, безперервний моніторинг інцидентів, регулярні аудити та підвищення цифрових компетенцій [8]. Такий підхід мінімізує ймовірність того, що електронні сервіси будуть введені формально, але виявляться нездатними гарантувати права учасників або створять нові корупційні чи шахрайські практики. У цьому сенсі показовими є приклади, коли держава ініціює тестування електронних нотаріальних екосистем, інтегруючи реєстри та цифрові сервіси в єдиний контур, одночасно визначаючи правила доступу та відповідальності, а також забезпечуючи поетапність впровадження, що є формою адміністративного управління ризиками цифровізації .

Особливу складність становить питання конфіденційності та захисту персональних даних у цифровому нотаріаті, оскільки нотаріус обробляє значні масиви чутливої інформації, а електронний формат збільшує поверхню атаки і спрощує масштабування витоку даних. Зарубіжні підходи демонструють посилення принципів мінімізації даних, розмежування доступу, журналювання операцій, шифрування, застосування кваліфікованих довірчих послуг, а також використання принципів приватність за замовчуванням і приватність за проєктуванням під час створення платформ.

У контексті прав людини зарубіжний досвід демонструє також необхідність забезпечення рівності доступу до нотаріальних послуг у цифровому форматі, оскільки цифровізація здатна як підвищити доступність через дистанційні сервіси, так і створити бар’єри для осіб з низькою цифровою грамотністю, інвалідністю, обмеженим доступом до якісного інтернету або сучасних пристроїв. У таких умовах адміністративно-правове регулювання має передбачати альтернативні канали отримання послуг, адаптацію інтерфейсів, використання стандартів доступності, можливість допомоги уповноважених осіб, але з гарантіями недопущення впливу на волевиявлення. Оскарження результатів нотаріальних дій у цифровому середовищі також потребує процедурної ясності: особа повинна мати можливість отримати копію електронного документа, підтвердження перевірок, довідку про здійснену дію, а в разі спору доступ до

доказів має надаватися у спосіб, що зберігає баланс між правом на захист і конфіденційністю. У зарубіжних практиках видно, що саме деталізація таких процедур є ключем до легітимності електронного нотаріату та довіри суспільства до нього.

Ще один важливий аспект зарубіжного досвіду пов'язаний з тим, що електронний нотаріат дедалі тісніше стикається з питаннями судового розгляду і доказування, оскільки нотаріальні документи нерідко стають доказами у цивільних справах та адміністративних спорах, а цифровий формат потребує чіткої відповіді щодо автентичності й незмінності. Це означає, що адміністративно-правові правила нотаріальної діяльності повинні бути узгоджені з процесуальними стандартами допустимості та належності доказів, щоб суд міг перевірити електронний документ, підпис, часову позначку, ланцюг збереження, а також переконатися, що ідентифікація особи була здійснена належним чином. Тому зарубіжний досвід часто включає вимоги до кваліфікованих підписів, сертифікатів, процедур валідації, а також до збереження технічних даних, що підтверджують факт здійснення нотаріальної дії. Саме в цьому контексті надзвичайно значущими є імплементаційні правила щодо валідації підписів і печаток та правил використання віддалених засобів підпису, оскільки вони створюють техніко-юридичний фундамент для доказовості електронних документів у суді та для можливості перевірки дотримання нотаріусом адміністративної процедури.

На рівні узагальнення зарубіжний досвід дозволяє сформулювати низку функціональних висновків щодо оптимальної конструкції адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в цифрову епоху. Регулювання має бути процедурно конкретним, але технологічно нейтральним настільки, наскільки це можливо, щоб не консервувати застарілі рішення і не створювати бар'єрів для розвитку, одночасно встановлюючи обов'язкові результати і гарантії, які мають бути досягнуті: належна ідентифікація, фіксація волевиявлення, незмінність записів, контроль доступу, відтворюваність перевірок, можливість аудиту та відповідальності. Важливим є створення керованої екосистеми, де визначено ролі державних органів, професійного самоврядування, технологічних провайдерів і нотаріусів, а також запроваджено зрозумілі правила реагування на інциденти та відновлення порушених прав. Практика показує, що найбільш стійкими є моделі, де контроль поєднує юридичний і технічний компоненти: дисциплінарна відповідальність опирається на чіткі процедури і цифрові сліди, а нагляд враховує ризики і спирається на системну аналітику інцидентів, що дозволяє зменшувати кількість зловживань без надмірного адміністративного тиску на добросовісних нотаріусів.

Окремо необхідно підкреслити значення наукових та аналітичних робіт, які надають концептуальне осмислення цифровізації нотаріату, показують зміни ролі нотаріуса в умовах електронних реєстрів, штучного інтелекту та нових цифрових середовищ, а також формулюють рекомендації щодо поєднання

традиційних гарантій з інноваційними рішеннями [9]. Такі роботи є корисними для адміністративно-правового проектування, оскільки висвітлюють не лише правові норми, а й системні ризики, у тому числі в частині безпеки, довіри, прозорості та відповідальності, що підсилює аргументацію необхідності комплексного реформування регулювання, а не точкових змін. У підсумку зарубіжний досвід демонструє, що електронний нотаріат є індикатором зрілості публічного управління цифровою довірою, а його успішність визначається якістю адміністративно-правових процедур і здатністю держави та професійної спільноти забезпечити технологічну, організаційну та правову стійкість системи.

Підсумовуючи, можна констатувати, що особливості зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання діяльності нотаріусів полягають у прагненні до функціональної еквівалентності гарантій при переході до цифрового формату, у посиленні процедурної визначеності й доказовості, у розвитку багаторівневого нагляду, що включає технічний аудит і контроль комплаєнсу, у нормативному врегулюванні ролі технологічних провайдерів та у формуванні екосистеми цифрової довіри на основі наднаціональних і міжнародних стандартів [10]. У цих умовах перспективними є ті адміністративно-правові рішення, які забезпечують захист прав людини через доступність послуг, безпеку даних, прозорість процедур та ефективні механізми оскарження, а також створюють умови для інтеграції національних систем у транскордонний обіг електронних документів. Міжнародні модельні акти з електронної комерції та електронних передаваних записів додатково підтверджують, що цифровий правовий обіг здатний бути безпечним і юридично визначеним за умови правильного нормативного дизайну та наявності процедур контролю, які забезпечують незмінність і перевірюваність електронних записів, а для нотаріальної сфери це означає необхідність безперервного оновлення регуляторних підходів відповідно до розвитку технологій і загроз .

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що право акціонера фізичної особи на отримання дивідендів у товариствах із державною участю має подвійний зміст: у корпоративному вимірі воно залежить від процедурного волевиявлення уповноваженого органу щодо розподілу чистого прибутку, а у зобов’язальному вимірі перетворюється на конкретизовану грошову вимогу лише після визначення кола отримувачів та настання строку належного виконання. У цьому контексті судовий захист у формі стягнення дивідендів є допустимим не як інструмент заміни корпоративного рішення, а як реакція на порушення вже сформованого грошового обов’язку, що матеріалізується через прострочення виплати, оскільки саме прострочення виступає юридичним фактом, який відкриває доступ до примусового захисту порушеного майнового права.

Практичне значення отриманих результатів полягає у запропонованому підході до побудови позовної конструкції у спорах про стягнення дивідендів: належно сформульована вимога має спиратися на точний розрахунок розміру

невиконаного грошового обов'язку, визначення календарної дати початку прострочення як моменту виникнення права на примусовий захист, а також підтвердження належності позивача до кола осіб, включених до переліку отримувачів, або до суб'єктів, які набувають право на пропорційну виплату частини чистого прибутку за спеціальним режимом. Сукупно це забезпечує єдність правової кваліфікації та знижує ризики підміни корпоративної процедури судовим втручанням, водночас гарантує ефективний захист майнових прав акціонерів у разі реального порушення зобов'язання з виплати.

Література:

1. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS) // EUR-Lex. URL: https: eur-lex.europa.eu (дата звернення: 05.01.2026).

2. Regulation (EU) 2024/1183 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 amending Regulation (EU) No 910/2014 as regards establishing the European Digital Identity Framework // EUR-Lex. URL: https: eur-lex.europa.eu (дата звернення: 05.01.2026).

3. UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (2017) // United Nations Commission on International Trade Law. URL: https://uncitral.un.org (дата звернення: 05.01.2026).

4. Remote Online Notary. Knowledge Center // National Notary Association. URL: https://www.nationalnotary.org (дата звернення: 05.01.2026).

5. Remote Electronic Notarization // National Conference of State Legislatures. URL: https://www.ncsl.org (дата звернення: 05.01.2026).

6. The European Digital Identity Regulation. Overview and implementing acts // European Commission, Digital Building Blocks. URL: https://ec.europa.eu/digital-building-blocks/sites/spaces/EUDIGITALIDENTITYWALLET/pages/915931811/The+European+Digital+Identity+Regulation (дата звернення: 05.01.2026).

7. Comparative Study of Digitalization of the Notary. Analytical report. 2024 // BRDO. URL: https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/COMPARATIVE-STUDY-OF-DIGITALIZATION-OF-THE-NOTARY.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

8. Презентували е-нотаріат: долучайтесь до тестування екосистеми нового покоління // Кабінет Міністрів України. 02.09.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua (дата звернення: 05.01.2026).

9. Orzikh Y. Digitalization, Metaverse, Artificial Intelligence in the Notarial Field: supranational standards and national approaches. 2025. URL: https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1976669/FULLTEXT01.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

10. UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (MLETR). E-book edition. 2017 // UNCITRAL. URL: https: // uncitral.un.org / sites / uncitral.un.org / files / media-documents / uncitral / en / mletr_ebook_e.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

References:

1. European Parliament, & Council of the European Union. (2014). Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS). EUR-Lex. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu [in English]

2. European Parliament, & Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1183 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 amending Regulation (EU) No 910/2014 as regards establishing the European Digital Identity Framework. EUR-Lex. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu [in English]

3. United Nations Commission on International Trade Law. (2017). UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records. Retrieved from https://uncitral.un.org [in English]

4. National Notary Association. (n.d.). Remote Online Notary: Knowledge Center. Retrieved from https://www.nationalnotary.org [in English]

5. National Conference of State Legislatures. (n.d.). Remote Electronic Notarization. Retrieved from https://www.ncsl.org [in English]

6. European Commission. (n.d.). The European Digital Identity Regulation: Overview and implementing acts. Retrieved from https://ec.europa.eu/digital-building-blocks/sites/spaces/EUDIGITALIDENTITYWALLET/pages/915931811/The+European+Digital+Identity+Regulation [in Eng]

7. BRDO. (2024). Comparative Study of Digitalization of the Notary: Analytical report. Retrieved from https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/COMPARATIVE-STUDY-OF-DIGITALIZATION-OF-THE-NOTARY.pdf [in English]

8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025, September 2). Prezentuvaly e-notariat: doluchaites do testuvannia ekosystemy novoho pokolinnia [They presented e-notary: join testing of the new generation ecosystem]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua [in Ukrainian]

9. Orzikh, Y. (2025). Digitalization, Metaverse, Artificial Intelligence in the Notarial Field: supranational standards and national approaches. Retrieved from https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1976669/FULLTEXT01.pdf [in English]

10. United Nations Commission on International Trade Law. (2017). UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (MLETR): E-book edition. Retrieved from https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/mletr_ebook_e.pdf [in English]

УДК 341.231.14:343.6:341.645.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2468-2481

Тригубенко Галина Василівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права навчально-наукового інституту права та психології, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-8484-4042

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ПОЗИТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ ЗА СТАТТЕЮ 2 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Анотація. У статті здійснюється аналіз процесуального аспекту позитивних зобов'язань держави за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що закріплює право на життя. Актуальність проблеми зумовлена значною кількістю рішень Європейського суду з прав людини щодо України, в яких констатується порушення процесуального зобов'язання за статтею 2. Підкреслено, що процесуальний елемент обов'язку держави прямо не встановлений у статті 2, проте випливає з її норм, тлумачення яких здійснює Європейський Суд з прав людини. Зазначено, що зміст процесуального зобов'язання за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, зводиться до необхідності запровадження та реалізації на національному рівні механізму розслідування оскаржуваних випадків порушення права на життя, який би відповідав критерію ефективності. Досліджено, що Європейський суд з прав людини в процесі своєї багаторічної практики, сформулював певні принципи розслідувань, застосування яких у сукупності забезпечує його ефективність. Проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини щодо України та інших держав, в яких констатовано порушення процесуального аспекту зобов'язань за статтею 2. Виділено та охарактеризовано принципи розслідування, що складають критерій його ефективності, викладені у рішеннях Європейського суду з прав людини. В результаті аналізу ряду рішень, в яких визнано порушення Україною процесуального зобов'язання за статтею 2, сформульовано недоліки, які найчастіше допускаються національними органами, задіяними до розслідування порушень права людини на життя. Зроблено висновок про те, що порушення нашою державою процесуального обов'язку за статтею 2, носить структурний характер.

З огляду на це, наголошено на необхідності удосконалення діяльності уповноважених органів та узгодження її з принципами, виробленими практикою Європейського суду з прав людини. Сформульовано основні напрямки вдосконалення діяльності органів, залучених до розслідування випадків порушення права на життя, з метою приведення її у відповідність до норм Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: позитивні зобов'язання держави, процесуальні зобов'язання держави, ефективне розслідування, принципи ефективного розслідування, незалежність розслідування, оперативність розслідування, належність розслідування, практика Європейського суду з прав людини.

Trygubenko Galyna Vasylivna Candidate of Juridical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Constitutional Law, Educational and Scientific Institute of Law and Psychology, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-8484-4042

SEPARATE ISSUES IN THE IMPLEMENTATION OF THE STATE'S POSITIVE OBLIGATIONS UNDER ARTICLE 2 OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

Abstract. The article analyses the procedural aspect of the State's positive obligations under Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which enshrines the right to life. The relevance of this issue is driven by the significant number of judgments of the European Court of Human Rights concerning Ukraine, in which violations of the procedural obligation under Article 2 have been established. It is emphasized that the procedural element of the State's duty is not expressly set out in Article 2 but derives from its provisions as interpreted by the European Court of Human Rights.

It is noted that the essence of the procedural obligation under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms consists in the requirement to establish and implement, at the national level, a mechanism for investigating alleged violations of the right to life that meets the criterion of effectiveness. The article explores how, over the course of its extensive case-law, the European Court of Human Rights has developed certain principles of investigations, the combined application of which ensures their effectiveness.

Judgments of the European Court of Human Rights concerning Ukraine and other States, in which violations of the procedural aspect of the obligations under Article 2 have been established, are analysed. The principles of investigation comprising the criterion of effectiveness, as set out in the Court's case-law, are identified and characterised.

Based on the analysis of several judgments in which Ukraine was found to have violated its procedural obligation under Article 2, the article outlines deficiencies most frequently committed by national authorities involved in the investigation of violations of the right to life. It is concluded that the violation by Ukraine of its procedural obligation under Article 2 is structural in nature.

In light of this, the article stresses the need to improve the functioning of competent authorities and align it with the principles developed in the jurisprudence of the European Court of Human Rights. The main directions for enhancing the activities of the bodies involved in investigating violations of the right to life are formulated with the aim of bringing them into compliance with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case-law of the European Court of Human Rights.

Keywords: positive obligations of the State, procedural obligations of the State, effective investigation, principles of effective investigation, independence of investigation, promptness of investigation, adequacy of investigation, case-law of the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), взяла на себе відповідальність за захист прав і свобод, визначених цим договором та протоколами до нього. Стан виконання договору, свобода розсуду держав в процесі забезпечення реалізації прав і свобод людини підлягає наглядовій юрисдикції з боку Європейського суду з прав людини (далі – Суд, ЄСПЛ), створеного Конвенцією. Суд слідкує за тим, щоб кожна держава-учасниця цього договору виконувала взяті на себе зобов'язання за ним, які мають як негативний, так і позитивний характер. Негативні зобов'язання вимагають утримуватися від втручання в сферу реалізації того чи іншого права або свободи, а позитивні покладають на державу необхідність вжити певних заходів, створити певні умови, за яких кожне право або свобода людини будуть забезпечені. Позитивні обов'язки щодо гарантування того чи іншого права покладаються на державу навіть якщо про них не йдеться безпосередньо у тексті договору, проте вони випливають з практики Суду. Тлумачення Конвенції ЄСПЛ по суті передбачає більш широкий спектр зобов'язань держави за договором, ніж ми бачимо в його змісті. І задля його належного виконання необхідно враховувати практику Суду, що послідовно у своїх рішеннях розвиває доктрину позитивних та негативних зобов'язань держави за Конвенцією.

Одним з позитивних зобов'язань держави за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод є проведення розслідування усіх випадків порушення прав людини. І не просто розслідування, а ефективного розслідування. Це так званий процесуальний аспект позитивного зобов'язання держави за нормами Конвенції. Визнання Судом розслідування неефективним є підставою прийняття рішення про порушення державою-учасницею договору зобов'язань за ним. Зобов'язання держави провести ефективне розслідування у практиці Суду вважається таким, що невід'ємне від статті 2 Конвенції, яка закріплює право на життя, і вимагає, щоб це право було «захищене законом», забороняє умисне заподіяння смерті, обмежене вичерпним переліком винятків. Суд завжди вивчає питання процесуальних зобов'язань окремо від питання про дотримання

матеріального зобов'язання і у відповідних випадках робить висновок про окреме порушення процесуального аспекту статті 2 («Індило проти України», заява №71056/14, рішення від 13 лютого 2025 року; «Вячеславова та інші проти України», заява №39553/16 та 6 інших заяв, рішення від 13 березня 2025 року; «Гребенюк проти України», заява № 42805/23, рішення від 30 квітня 2025 року; «Морозова проти України», заява № 24315/24, рішення від 28 травня 2025 року та багато інших).

Цілий масив рішень Суду у справах проти України щодо порушення нею процесуального аспекту позитивних зобов'язань за статтею 2 Конвенції зумовлює необхідність привести практику національних розслідувань усіх випадків позбавлення життя людини до вимог, що висуваються ЄСПЛ. Подіями, що підлягають розслідуванню в рамках виконання позитивного процесуального зобов'язання за статтею 2 Конвенції, є: факти смерті, що сталася внаслідок дій посадових осіб держави або приватних осіб; замахи на умисне вбивство; смерть чи тілесні ушкодження внаслідок дорожньо-транспортних пригод, які становили загрозу життю, до яких не були причетні представники держави; зникнення особи (презумпція смерті); потенційно смертельні поранення або загибель через недбалість, в тому числі медичну; самогубства та інші.

У своїх рішеннях щодо порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції Україною ЄСПЛ вже багато років зазначає, що розслідування тих чи інших подій уповноваженими органами України характеризуються різними недоліками, які підривають здатність встановити обставини справи, а також відповідальних осіб, якщо такі були. Більше того, Суд звертає увагу на те, що і національні суди України критикують такі розслідування через їх значні огріхи. Незважаючи на те, що ЄСПЛ у своїх рішеннях постійно деталізує, яким повинно бути розслідування, щоб відповідати критерію ефективності, проблеми в Україні залишаються. Тим більше, питання виконання Україною рішень цієї категорії справ (група справ «Хайло проти України») давно перебуває на контролі Комітету міністрів Ради Європи, яким наголошено на нагальній необхідності проведення ефективного розслідування у кожній такій справі з урахуванням принципів Конвенції, втілених у практиці ЄСПЛ. Проте, протягом 2025 року Суд вже прийняв ряд рішень щодо порушення Україною процесуального аспекту статті 2 Конвенції. Таким чином, таке порушення вважається структурним, тобто таким, що повторюється систематично через істотні порушення, упущення, прорахунки в усталеній практиці органів, що залучені до розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання зобов'язань держави за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод розглядалися у наукових працях Лисичиної Н.В., Курило Л.В., Горпинюк О.П., Кормош Є.М. Однак порушення Україною норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод продовжує констатуватися Європейським судом з прав людини, що свідчить про необхідність подальших досліджень проблематики.

Метою статті є аналіз процесуальних зобов'язань держави за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, принципів розслідування порушень права людини на життя, сформульованих у практиці ЄСПЛ, що у комплексі складають критерій ефективності такого розслідування, і застосування яких у сукупності визначає будь-яке розслідування як ефективне.

Виклад основного матеріалу. Обов'язок охороняти право на життя, що розглядається разом із загальним обов'язком держав у відповідності до статті 1 Конвенції «забезпечувати кожній людині, що знаходиться під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції», має на увазі необхідність проведення в тій чи іншій формі ефективного офіційного розслідування у випадках загибелі людини внаслідок застосування сили, в тому числі представниками держави («МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. The United Kingdom), заява № 18984/91, пункт 161, рішення від 27 вересня 1995 року) [1]. Покладені на державу процесуальні зобов'язання були перш за все перераховані у контексті застосування представниками держави сили зі смертельними наслідками. Для того, щоб спрямована на представників держави загальна заборона свавільного вбивства була ефективною на практиці, необхідне існування процедури, яка дозволяла б контролювати законність застосування державними органами сили зі смертельними наслідками [2, С.38]. Суд неодноразово наголошував, що у справі, де мала місце загибель особи при обставинах, які потенційно можуть передбачати відповідальність держави, стаття 2 передбачає обов'язок держави будь-яким чином забезпечити належну реакцію судової або іншої гілки влади для забезпечення того, щоб національний порядок захисту права на життя здійснювався належним чином, і що будь-яке порушення цього права припиняється та карається [3].

З розвитком практики ЄСПЛ поширив процесуальне зобов'язання за статтею 2 на усі випадки завдання особі потенційно небезпечних для життя тілесних ушкоджень; зникнень за підозрілих обставин незалежно від того, чи є підозрюваними представники держави чи приватні особи; на самогубства; дорожньо-транспортні пригоди, що призвели до смерті або до отримання небезпечних для життя тілесних ушкоджень; випадки недбалості, що стала причиною смерті чи тяжких поранень, та інші. Суд неодноразово підкреслював, що стаття 2 Конвенції може застосовуватись навіть у тому випадку, коли особа, яка вважає себе потерпілою від порушення права на життя, не померла.

ЄСПЛ у своїй практиці сформулював основні принципи ефективного розслідування, які мають застосовувати державні органи, що залучені до таких розслідувань, та дотримання яких завжди аналізується Судом при розгляді відповідних заяв щодо порушення зобов'язань державою за статтею 2 Конвенції.

Відповідні загальні принципи щодо ефективності розслідування були наведені в рішенні у справі «Мустафа Тунч та Феджіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey, заява № 24014/05, пункти 169 – 182, рішення від 14 квітня 2015 року) [4]. Зокрема, після виникнення зобов'язання

провести розслідування, дотримання процесуальних вимог за статтею 2 Конвенції оцінюється на підставі декількох основних принципів: належне проведення слідчих дій, негайність (оперативність) розслідування, залучення членів родини загиблого та незалежність розслідування. У пункті 225 цього ж рішення Суд зазначив, що ці параметри є взаємопов'язаними, і кожен з них окремо не може бути самоціллю. Взяті у сукупності вони є критерієм, за допомогою якого оцінюється ступінь ефективності розслідування. Саме по відношенню до цієї цілі проведення ефективного розслідування повинні оцінюватися будь-які питання щодо розслідування [4]. У пункті 181 вказаного рішення Суд зазначив, що питання про те, чи було розслідування достатньо ефективним повинно розглядатися на підставі усіх відповідних фактів, взявши до уваги реалії розшукової діяльності [4].

У наступних своїх рішеннях ЄСПЛ розвинув свій підхід до критерію ефективності розслідування, все більше деталізуючи зміст принципів ефективного розслідування. Розглянемо кожен з них.

ЄСПЛ вважає, що процесуальний захист права на життя, передбачений статтею 2 Конвенції, передбачає що розслідування повинно бути достатньо незалежним.

Вимоги статті 2 Конвенції передбачають конкретний розгляд питання про незалежність розслідування в повному обсязі, а не абстрактну оцінку Таким чином, у ряді справ ЄСПЛ взяв до уваги деякі аспекти, наприклад, такі як факт того, що слідчі були потенційними підозрюваними, що вони були близькими колегами осіб, які знаходяться під слідством чи могли бути такими, що вони були керівниками або підлеглими потенційних підозрюваних, або що конкретні дії слідчих органів підтверджували відсутність незалежності, такі як непроведення певних дій для встановлення істини у справі і за необхідності покарання винних, той факт, що надзвичайне значення мали покази підозрюваних, не вивчення певних версій розслідування, які явно потребували розгляду або надзвичайна інерція [4].

У справі «Шевченко проти України» (заява №32478/92, пункти 64-65, рішення від 4 квітня 2006 року) ЄСПЛ зазначив, що ефективна судова система, що вимагається статтею 2, має передбачати незалежне та безстороннє розслідування, яке відповідає певним мінімальним стандартам щодо ефективності. Черговий раз в даному рішенні Суд підкреслив, що мінімальна вимога до такої системи полягає в тому, що особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від тих, які причетні до подій, які розслідуються. Мається на увазі ієрархічна або інституційна незалежність або практична незалежність [3].

Стаття 2 Конвенції не вимагає, щоб особи та органи відповідальні за розслідування, користувалися абсолютною незалежністю, а передбачає, щоб вони були достатньо незалежними від осіб та структур, чия відповідальність вірогідно буде встановлена. Достатній характер ступеню незалежності

оцінюється із врахуванням усіх обставин конкретної справи. Якщо законна або інституційна незалежність перебувають під питанням, то в такій ситуації, хоча і не вирішальним фактором, буде пред'явлення суду вимоги про здійснення більш суворого нагляду за розслідуванням, чи проводилось воно незалежним чином. Якщо виникає питання про незалежність та неупередженість розслідування, правильний підхід полягає у вивченні питання, чи справила і в якій мірі негативний вплив спірна обставина на ефективність розслідування і на його здатність прояснити обставини смерті, а також на покарання винних [4].

Таким чином, відповідальні за проведення розслідування не повинні бути залучені до подій або якимось чином бути причетні до них, що передбачає відсутність ієрархічного або інституційного зв'язку та практичну незалежність. Незалежність розслідування є передумовою його неупередженості. Неупередженість передбачає проведення ефективного розслідування усіх обставин справи без дискримінації, незалежно від соціального статусу, політичних поглядів, переконань чи будь-яких інших характеристик жертв злочинів.

Для того, щоб відповідати критерію ефективності, як даний термін необхідно розуміти в контексті статті 2 Конвенції, розслідування повинно бути належним («Рамсахай та інші проти Нідерландів» (Ramsahai and Others v. the Netherlands), заява № 52391/99, пункт 324, рішення від 15 травня 2007 року). Іншими словами воно повинно призвести до встановлення винних та притягнення їх до відповідальності. Це не обов'язок результату, а один із засобів. Органи влади в рамках своєї компетенції повинні застосовувати розумні заходи зі збору доказів, що стосуються події. Будь-який недолік слідства, що підриває його здатність встановити особу винного або винних, може призвести до того, що слідство буде визнано неналежним [5].

Неналежне ставлення до збору та збереженню речових доказів, серйозні упущення щодо отримання та опрацювання висновків судово-медичних експертиз, непроведення необхідних для розслідування експертиз, допитів та інших слідчих дій, порушення чинних процесуальних вимог під час збору або документування доказів, відсутність комплексного підходу до збору доказів, ненадання судовим органам, що розглядають справу, доказів або висновків експертизи та інші недоліки не здатні забезпечити належну якість розслідування (наприклад, «Вячеславова та інші проти України», заява № 39553/16 та 6 інших заяв, рішення від 13 березня 2025 року; «Муравська проти України», заява №249/03, рішення від 13 листопада 2008 року; «Жуков та Жукова проти України», заяви № 60191/16, № 60194/16 та № 35272/17, рішення від 03 липня 2025 року; «Хайло проти України», заява № 39964/02, рішення від 13 листопада 2008 року; «Романюк проти України», заява №26039/18, рішення від 04 грудня 2025 року та інші).

ЄСПЛ стверджує, що процесуальні помилки незворотного характеру, допущені органами досудового розслідування без будь-якого правдоподібного пояснення, окрім їхньої явної некомпетентності, є достатніми, щоб все

розслідування було несумісним зі стандартами Конвенції [6]. Наприклад, у вищезгаданій справі «Хайло проти України» (пункт 64) Суд зазначив, що матеріали справи не містять жодних згадок про збір предметів для судово-експертного дослідження і речових доказів. Натомість, як зазначено в подальших рішеннях національних органів, деякі предмети, які могли бути використані як докази… не було вилучено і досліджено [7].

У справі «Шевченко проти України» (заява № 32478/02, пункт 72, рішення від 4 квітня 2006 року) Суд звернув увагу, що, незважаючи на вимоги апеляційного суду, відтворення послідовності події здійснено не було. Інформація, здобута під час такої слідчої дії, могла стати вирішальною у справі. Відсутність такої слідчої дії могла унеможливити формування висновків слідчих [3]. При розгляді цієї ж справи (пункт 65) Суд зазначив, що компетентні органи мають діяти з належною наполегливістю і за своєю ініціативою порушувати провадження, яке здатне, по-перше, встановити обставини, за яких сталась подія, та недоліки діяльності системи; по-друге, встановити, хто саме з представників державних органів був причетний до події [3]. Розслідування, що проведено з необхідною ретельністю, коли відповідні органи застосовують відповідні заходи для збору доказів, які стосуються подій, розгляд різноманітних версій того, що сталося, перш ніж зупинитися на конкретній вважається Судом таким, що відповідає принципу належності [4].

Таким чином, для того, щоб розслідування відповідало вимогам належності, уповноважені органи зобов'язані в усіх випадках вживати усіх можливих заходів для з'ясування обставин справи, для чого розглядати різноманітні версії, і не покладатися на поспішні або необґрунтовані висновки для припинення розслідування чи для прийняття інших рішень. Усі органи, задіяні у розслідуванні, мають зібрати у чітко встановленому законом порядку докази у справі, забезпечити їх збереження, провести усі необхідні слідчі дії. Будь-який дефект у розслідуванні, що підриває можливість встановити істину у справі, може призвести до порушення стандарту ефективності розслідування. Позиція Суду полягає в тому, що розслідування не буде ефективним доти, доки всі докази не будуть детально вивчені, а висновки не будуть обґрунтовані [3].

Необхідно зазначити, що при розгляді ряду справ (наприклад, у справі «Оял проти Турецької Республіки» (Oyal v. Turkey), заява № 4864/05, пункти 66-67,70 рішення від 23 березня 2010 року) Суд наголошував, що якщо порушення права на життя не є наслідком навмисних дій, зобов'язання, передбачене статтею 2 щодо створення ефективної судової системи, не обов'язково вимагає використання кримінально-правових засобів у кожному випадку. У конкретній сфері це зобов'язання може, наприклад, бути виконане, якщо правова система передбачає надання потерпілим засобів правового захисту в цивільному судочинстві, або самостійно, або в поєднанні з правовим захистом у порядку кримінального судочинства, що дасть змогу встановити відповідальність винних і забезпечити відповідний цивільно-правовий захист, наприклад, відшкодування

шкоди. Також можуть бути передбачені адміністративні та дисциплінарні заходи [8].

Щодо оперативності та розумної швидкості розслідування, то на думку Суду розслідування на національному рівні повинно бути негайно порушено, здійснюватися без затримок, значних періодів незрозумілої бездіяльності або пасивності, загальна тривалість провадження не повинна бути надмірною. Порушення цих вимог призводить до закінчення строків давності, що позбавляє розслідування доцільності, а тому будь-якої потенційної ефективності, та дозволяє втекти ключовим підозрюваним, як, наприклад, було встановлено при розгляді справи «Вячеславова та інші проти України» (заява № 39553/16 та 6 інших заяв, рішення від 13 березня 2025 року) [6].

У справі «Жуков та Жукова проти України» (заяви № 60191/16, № 60194/16 та № 35272/17, рішення від 03 липня 2025 року) Суд встановив, що органи досудового розслідування п’ять разів відмовляли у порушенні кримінального провадження, що на початковому етапі розслідування неминуче зменшило перспективи його успіху та завершення. Після того, як кримінальне провадження було зрештою порушено, воно тривало сім років і кінець-кінцем було закрито у зв’язку із закінченням строків давності, а обвинувачених було звільнено від кримінальної відповідальності. Україна сама визнала затяжний характер розслідування. У цій справі Європейський суд дійшов висновку, що національні органи влади не провели оперативного розгляду скарг заявників, а провадження на національному рівні щодо обставин смерті доньки заявників тривало надмірно довго, характеризувалося різними недоліками і тому було несумісним із обов’язком держави за статтею 2 Конвенції щодо проведення ефективного розслідування, та констатував порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції [9].

У справі «Хайло проти України» Суд встановив, що розслідування проводилося з невиправданими затримками, зокрема кримінальну справу було порушено через три роки після смерті особи. При розслідуванні стверджуваного вбивства, слідчі органи не діяли з відповідною оперативністю та ретельністю і не вжили всіх заходів, як належало за відповідних обставин, для встановлення причини смерті.

Загалом позиція Суду у даній справі полягала в тому, що з часом втрачається можливість зібрати певні докази, тому недоліки розслідування, пов’язані зі збором та оцінкою доказового матеріалу, не можна виправити [7].

Щодо принципу розумної швидкості ЄСПЛ висловив свою позицію у багатьох рішеннях, зокрема, і у справі «Гонгадзе проти України» (заява № 34056/02, пункт 177, рішення від 8 листопада 2005 року). Суд визнає, що у розслідуванні можуть виникнути складнощі та перепони, які перешкоджають його прогресу у певній ситуації. Однак негайна реакція органів державної влади у розслідуванні використання сили, що спричинила смерть, або зникнення, є важливою для забезпечення громадської впевненості в дотриманні ними

принципу верховенства права, у їх виконанні норм права та у попередженні будь-яких ознак змови або поблажливості до незаконних дій [10].

Щодо принципу залучення потерпілих або членів родини померлого до процесу розслідування, позиція Суду полягає в тому, що розслідування повинно бути доступним для родини потерпілого в обсязі, необхідному для захисту їх законних інтересів. Крім того, повинен існувати достатній громадський контроль за ходом розслідування, ступінь якого може змінюватися в залежності від конкретного випадку. Необхідний доступ громадськості або сім'ї потерпілого може бути наданий на різних стадіях процедури [4]. ЄСПЛ вважає, що заявникам повинен бути наданий доступ до інформації, отриманої в ході розслідування, у достатній мірі аби вони ефективно брали участь у розгляді справи. Заявників необхідно інформувати про хід розслідування, про порушення нових проваджень, задовольняти їх заяви щодо надання їм процесуального статусу потерпілих або про факти неприйняття заяв, що не дозволяє заявникам ефективно відстоювати свої законні інтереси в межах розслідувань на національному рівні. При цьому стаття 2 Конвенції не покладає на слідчі органи зобов'язання задовольняти усі клопотання про конкретні слідчі дії, подані родичами в ході розслідування, про що Суд зазначив у пункті 180 рішення по вже згаданій справі «Мустафа Тунч та Феджіре Тунч проти Туреччини» [4].

Відсутність дієвої політики комунікації та змістовного громадського контролю за розслідуваннями, внаслідок чого частина інформації є незрозумілою й суперечливою, порушує права потерпілих або їх родичів. А у справі «Вячеславова та інші проти України» такий стан речей та перекручування подій на думку ЄСПЛ стало інструментом російської пропаганди щодо війни, розпочатої РФ проти України у лютому 2022 р. Посилений громадський контроль за відповідними розслідуваннями, які проводилися українськими органами влади, міг би допомогти ефективно протидіяти цій пропаганді. У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що уряд України не дотримався вимоги статті 2 Конвенції стосовно забезпечення достатньої залученості потерпілих та громадського контролю, що є необхідним, аби розслідування вважалося ефективним [6].

В ряді своїх рішень Суд зазначав, що повинен бути достатній елемент публічного нагляду за розслідуванням або його результатами для того, аби забезпечити відповідальність як на практиці, так і в теорії. Рівень публічного нагляду, що вимагається, може бути різним залежно від обставин, але найближчі родичі жертви повинні за будь-яких випадків бути допущені до процедури розслідування тією мірою, якою це може бути необхідним для забезпечення їх правомірних інтересів (наприклад, «Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства» (Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom), заява №46477/99, рішення від 14 березня 2002 року; «Слімані проти Франції» (Slimani v. France), заява №57671/00, рішення від 27 липня 2004 року).

У справі «Шевченко проти України» (пункти 74-76) Суд зазначив, що виключення заявника (батька померлого) з провадження шляхом ненадання

йому статусу жертви суперечить звичайній практиці відповідно до національного законодавства та є неприйнятним, оскільки він був позбавлений можливості приймати участь у ході розслідування. Незважаючи на те, що певні слідчі дії були здійснені за скаргами заявника до вищого за рівнем прокурора, він був позбавлений у доступі до матеріалів справи. Його ніколи не повідомляли або не обговорювали з ним можливі докази або запропонованих свідків… Таким чином, він не міг ставити питання експертам або оскаржувати їх висновки. Заявник не отримував жодної інформації про хід слідства і тільки через 8 місяців від дати закриття справи він отримав копію остаточного рішення. При розгляді даної справи Суд вирішив, що розслідування не забезпечило достатню прозорість та захист інтересів найближчого родича та у світлі таких обставин дійшов висновку, що було порушення обов'язку держави-відповідача відповідно до статті 2 Конвенції в зв'язку з непроведенням ефективного та незалежного розслідування факту смерті [3].

У справі «Гребенюк проти України» (заява №42805/23, пункти 5-6, рішення від 30 квітня 2025 року) ЄСПЛ зазначив, що не кожне розслідування обов'язково має бути успішним або дійти висновку, який співпадає із викладом подій скаржника, проте воно, у принципі, має бути здатним призвести до встановлення фактів справи, а якщо твердження виявляється правдивими – до встановлення та покарання винних осіб [11].

Висновки. Таким чином, виконання позитивних зобов'язань держави за статтею 2 Конвенції не можливо без проведення ефективного розслідування, головною метою якого є виконання національних законів, які захищають право на життя. Аналіз рішень ЄСПЛ щодо України свідчить про те, що порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції уповноваженими органами України, є структурним. Недоліки, виявлені ЄСПЛ, включають: неодноразові відмови в порушенні кримінальної справи; незабезпечення збору та збереження первинних доказів та доказів, зібраних під час розслідування; низьку якість судово-медичної експертизи; відсутність ретельного розслідування справ; численні та повторювані порушення процесуального законодавства; неспроможність усунути розбіжності та надати узгоджені висновки, часті грубі затримки у провадженні. Суд, зокрема, звертає увагу на недоліки в розслідуванні за кількістю повернень справ на дорозслідування, що свідчить про постійну проблему якості цієї стадії кримінального провадження в Україні, про що йшлося в рішенні Комітету міністрів Ради Європи щодо групи справ «Хайло проти України», які перебувають на стадії виконання.

З метою попередження аналогічних порушень у майбутньому усім органам, задіяним до відповідних розслідувань, необхідно дотримуватися положень національного законодавства, Конвенції, практики ЄСПЛ щодо ефективності розслідування випадків смерті особи, що наступила внаслідок умисних дій посадових осіб держави або приватних осіб, розслідування замахів на умисне вбивство, смерті чи тілесних ушкоджень внаслідок дорожньо-

транспортних пригод, які становили загрозу життю, до яких не були причетні представники держави, зникнень особи та інших подій, де життя людини перебуває під загрозою.

Під час розслідування обставин справи необхідно вживати всіх заходів для забезпечення його незалежності, не допускати бездіяльності та затримки у проведенні усіх процесуальних дій, повідомляти заявника про ухвалені рішення і таке інше. Удосконалення практичної діяльності уповноважених органів, спрямоване на забезпечення належного збору, зберігання усіх видів доказів, їх належного вивчення, здійснення державними органами ретельного дослідження обставин справ та докладання ефективних зусиль з метою встановлення фактів, узгодження суперечностей у доказах та представлення послідовних висновків; дотримання працівниками правоохоронних органів вказівок суду щодо розслідування, розробка стратегії розслідування сприятиме подоланню системних проблем, що призводять до порушення норм Конвенції. Ретельне, ґрунтовне, неупереджене, оперативне та незалежне, з елементом громадського контролю розслідування усіх випадків порушення права на життя безпосередньо впливає на зменшення кількості скарг громадян України до ЄСПЛ з приводу невиконання процесуального аспекту зобов'язань за статтею 2 Конвенції. Адже дієві національні засоби правового захисту у більшості випадків не потребують втручання міжнародних судових органів.

Література:

1. Справа «МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (заява № 18984/91): рішення Європейського суду з прав людини від 27 вересня 1995 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57943%22]}

2. Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. 2025. 68 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr

3. Справа «Шевченко проти України» (заява №32478/02): рішення Європейського суду з прав людини від 4 квітня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_012#Text

4. Справа «Мустафа Тунч та Феджіре Тунч проти Туреччини» (заява №24014/05): рішення Європейського суду з прав людини від 14 квітня 2015 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154007%22]}

5. Справа «Рамсахай та інші проти Нідерландів» (заява № 52391/99): рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2007 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-80563%22]}

6. Справа «Вячеславова та інші проти України» (заява № 39553/16 та 6 інших заяв): рішення Європейського суду з прав людини від 13 березня 2025 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO02079

7. Справа «Хайло проти України» (заява № 39964/02): рішення Європейського суду з прав людини від 13 листопада 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_439#Text

8. Справа «Оял проти Турецької Республіки» (заява № 4864/05): рішення Європейського суду з прав людини від 23 березня 2010 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22languageisocode%22:[%22UKR%22],%22appno%22:[%224864/05%22],%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-173447%22]}

9. Справа «Жуков та Жукова проти України» (заяви № 60191/16, № 60194/16 та № 35272/17): рішення Європейського суду з прав людини від 03 липня 2025 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO02084

10. Справа «Гонгадзе проти України» (заява № 34056/02): рішення Європейського суду з прав людини від 8 листопада 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text

11. Справа «Гребенюк проти України» (заява № 42805/23): рішення Європейського суду з прав людини від 30 квітня 2025 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO02067

References:

1. Sprava «McCann ta inshi proty Spoluchenoho Korolivstva» (zaiava No. 18984/91): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 27 veresnia 1995 r. [Case McCann and Others v. the United Kingdom (application no. 18984/91): judgment of the European Court of Human Rights of 27 September 1995]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57943%22]} [in English].

2. Posibnyk zi statti 2 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Pravo na zhyttia [Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights. The Right to Life]. (2025). Rada Yevropy / Yevropeiskyi sud z prav liudyny - Council of Europe / European Court of Human Rights. Retrieved from: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr [in Ukrainian].

3. Sprava «Shevchenko proty Ukrainy» (zaiava No. 32478/02): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 4 kvitnia 2006 r. [Case Shevchenko v. Ukraine (application no. 32478/02): judgment of the European Court of Human Rights of 4 April 2006]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_012#Text [in Ukrainian].

4. Sprava «Mustafa Tunch ta Fedzhire Tunch proty Turechchyny» (zaiava № 24014/05): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 14 kvitnia 2015 r. [Case Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey (application no. 24014/05): judgment of the European Court of Human Rights of 14 April 2015]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154007%22]} [in English].

5. Sprava «Ramsakhai ta inshi proty Niderlandiv» (zaiava No. 52391/99): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 15 travnia 2007 r. [Case Ramsahai and Others v. the Netherlands (application no. 52391/99): judgment of the European Court of Human Rights of 15 May 2007]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-80563%22]} [in English].

6. Sprava «Viacheslavova ta inshi proty Ukrainy» (zaiava № 39553/16 ta 6 inshykh zaiav): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 13 bereznia 2025 r. [Case Vyacheslavova and Others v. Ukraine (application no. 39553/16 and six other applications): judgment of the European Court of Human Rights of 13 March 2025]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/SOO02079 [in Ukrainian].

7. Sprava «Khailo proty Ukrainy» (zaiava No. 39964/02): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 13 lystopada 2008 r. [Case Khailo v. Ukraine (application no. 39964/02): judgment of the European Court of Human Rights of 13 November 2008]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_439#Text [in Ukrainian].

8. Sprava «Oial proty Turetskoi Respubliky» (zaiava No. 4864/05): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 23 bereznia 2010 r. [Case Oyal v. the Republic of Turkey (application no. 4864/05): judgment of the European Court of Human Rights of 23 March 2010]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22languageisocode%22:[%22UKR%22],%22appno%22:[%224864/05%22],%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-173447%22]} [in English].

9. Sprava «Zhukov ta Zhukova proty Ukrainy» (zaiavy No. 60191/16, 60194/16 ta 35272/17): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 3 lypnia 2025 r. [Case Zhukov and Zhukova v.

Ukraine (applications nos. 60191/16, 60194/16 and 35272/17): judgment of the European Court of Human Rights of 3 July 2025]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/SOO02084 [in Ukrainian].

10. Sprava «Honhadze proty Ukrainy» (zaiava No. 34056/02): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 8 lystopada 2005 r. [Case Gongadze v. Ukraine (application no. 34056/02): judgment of the European Court of Human Rights of 8 November 2005]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text [in Ukrainian].

11. Sprava «Hrebeniuk proty Ukrainy» (zaiava No. 42805/23): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 30 kvitnia 2025 r. [Case Hrebeniuk v. Ukraine (application no. 42805/23): judgment of the European Court of Human Rights of 30 April 2025]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/SOO02067 [in Ukrainian].

УДК 349.42:347.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2482-2493

Чорний Сергій Володимирович доцент кафедри приватного права Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут» Київського національного університету імені Вадима Гетьмана, PhD в галузі права, https://orcid.org/0000-0002-9383-4703

Сергієнко Наталія Артурівна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій Національної академії Служби безпеки України, Національна академія Служби безпеки України https://orcid.org/0000-0002-6681-5961

СУДОВИЙ ТА ПОЗАСУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Анотація. Реформування земельних відносин в Україні, зокрема запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, стало одним із наймасштабніших інституційних перетворень у сфері публічного та приватного права за роки незалежності. Відкриття обігу земель сільськогосподарського призначення не лише трансформувало економічні механізми володіння та користування землею, а й актуалізувало комплекс правових проблем, пов’язаних із забезпеченням та захистом прав власників, землекористувачів, орендарів, територіальних громад і держави.

Особливої гостроти в умовах земельної реформи набуває питання судового та позасудового захисту прав на землі сільськогосподарського призначення, оскільки саме ці механізми виступають ключовим інструментом реалізації принципу верховенства права у земельних правовідносинах. Розширення кола суб’єктів земельних відносин, ускладнення правового режиму земель, поява нових видів правочинів і правових конструкцій зумовлюють зростання кількості земельних спорів та конфліктів, які не завжди можуть бути ефективно врегульовані виключно в судовому порядку.

Актуальність теми зумовлена також системними викликами, що супроводжують земельну реформу: недосконалість нормативного регулювання, колізійність земельного та цивільного законодавства, нестабільність судової практики, проблеми доказування у земельних спорах, а також обмежена ефективність альтернативних (позасудових) способів захисту прав.

У багатьох випадках судовий захист виявляється тривалим, витратним і не завжди здатним оперативно відновити порушене право, що особливо критично

для суб'єктів аграрного виробництва, діяльність яких має сезонний та безперервний характер.

Не менш важливим є зв'язок порушеної проблематики із судовою реформою, яка спрямована на підвищення ефективності правосуддя, забезпечення єдності судової практики та доступу до правосуддя. Земельні спори, зокрема щодо земель сільськогосподарського призначення, займають значну частку в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві, що вимагає переосмислення ролі суду як основного, але не єдиного механізму захисту прав у цій сфері.

Таким чином, актуальність дослідження судового та позасудового захисту прав на землі сільськогосподарського призначення зумовлена поєднанням земельної та судової реформ, зростанням кількості та складності земельних спорів, необхідністю підвищення ефективності механізмів захисту прав у сфері аграрних відносин, а також потребою формування цілісної доктринальної моделі захисту прав на землю в умовах трансформації правової системи України.

Ключові слова: земельна реформа; землі сільськогосподарського призначення; захист земельних прав; судовий захист; позасудовий захист; земельні спори; практика Верховного Суду; медіація у земельних відносинах.

Chornyi Serhii Volodymyrovych Associate Professor of the Department of Private Law, Educational and Scientific Institute "Law Institute," Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, PhD in Law, https://orcid.org/0000-0002-9383-4703

Serhienko Nataliia Arturivna Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Organization of Restricted Information Protection, Educational and Scientific Institute of Information Security and Strategic Communications, National Academy of the Security Service of Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-6681-5961

JUDICIAL AND EXTRAJUDICIAL PROTECTION OF RIGHTS TO AGRICULTURAL LAND IN THE CONTEXT OF LAND REFORM

Abstract. Reforming land relations in Ukraine, in particular the introduction of the agricultural land market, has become one of the most large-scale institutional transformations in the field of public and private law since the country gained independence. The opening of the circulation of agricultural land has not only transformed the economic mechanisms of land ownership and use, but has also brought to the forefront a complex set of legal issues related to ensuring and protecting the rights of landowners, land users, tenants, territorial communities, and the state.

In the context of land reform, the issue of judicial and extrajudicial protection of rights to agricultural land has become particularly acute, as these mechanisms

constitute key instruments for the implementation of the rule of law in land relations. The expansion of the range of participants in land relations, the increasing complexity of the legal regime of land, and the emergence of new types of transactions and legal constructions have led to a growing number of land disputes and conflicts, which cannot always be effectively resolved exclusively through judicial proceedings.

The relevance of the topic is also determined by systemic challenges accompanying the land reform, including imperfections in regulatory framework, conflicts between land and civil legislation, instability of judicial practice, difficulties of evidence in land disputes, as well as the limited effectiveness of alternative (extrajudicial) methods of rights protection. In many cases, judicial protection proves to be lengthy and costly and is not always capable of promptly restoring violated rights, which is particularly critical for agricultural producers whose activities are seasonal and continuous in nature.

Equally important is the connection of the addressed issues with judicial reform, which aims to increase the efficiency of justice, ensure the unity of judicial practice, and guarantee access to justice. Land disputes, particularly those involving agricultural land, constitute a significant share of administrative, civil, and commercial litigation, which necessitates a rethinking of the role of the court as the primary, but not the sole, mechanism for protecting rights in this area.

Thus, the relevance of researching judicial and extrajudicial protection of rights to agricultural land is the combination of land and judicial reforms, the increasing number and complexity of land disputes, the need to enhance the effectiveness of rights protection mechanisms in the field of agrarian relations, as well as the necessity to develop a coherent doctrinal model for the protection of land rights in the context of the transformation of Ukraine’s legal system.

Keywords: land reform; agricultural land; protection of land rights; judicial protection; extrajudicial protection; land disputes; Supreme Court case law; mediation in land relations.

Постановка проблеми. Проблематика судового та позасудового захисту прав на землі сільськогосподарського призначення набуває особливої актуальності в умовах реалізації земельної реформи, що супроводжується докорінною трансформацією земельних відносин, розширенням кола суб’єктів права власності та зростанням кількості земельних спорів. Запровадження ринку земель, зміна правового режиму сільськогосподарських угідь і ускладнення адміністративних процедур виявили низку системних проблем, пов’язаних із доступністю, ефективністю та узгодженістю судових і позасудових механізмів захисту земельних прав.

Відсутність чіткої взаємодії між ними, перевантаженість судової системи, недостатня врегульованість альтернативних способів захисту та неоднорідність правозастосовної практики зумовлюють необхідність наукового осмислення існуючих підходів і вироблення комплексних рішень, спрямованих на

забезпечення реального та своєчасного захисту прав на землі сільськогосподарського призначення.

Мета статті. Основною метою статті є формування комплексного науково обґрунтованого бачення ефективної системи судового та позасудового захисту прав на землі сільськогосподарського призначення в умовах земельної та судової реформ з метою підвищення реального рівня захищеності суб'єктів земельних правовідносин.

Питання захисту прав на землю, у тому числі земель сільськогосподарського призначення, неодноразово ставали предметом наукових досліджень українських учених. У працях представників науки земельного, цивільного та аграрного права розглядаються окремі аспекти судового захисту земельних прав, зокрема способи захисту права власності та користування землею, особливості розгляду земельних спорів судами різних юрисдикцій, проблеми застосування віндикаційних і негаторних позовів, а також питання узагальнення судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, у наукових публікаціях таких авторів, як Д. Колба, О. Заєць, В. Корольова та інших, здійснено ґрунтовний аналіз судових механізмів захисту прав землевласників і землекористувачів, досліджено проблеми вибору належного способу захисту порушеного права, а також виявлено окремі недоліки правозастосовної практики у сфері земельних відносин. Окремі роботи присвячені впливу практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини на формування підходів до захисту земельних прав, що має важливе значення для забезпечення правової визначеності. Разом з тим, інші дослідження, присвячені оподаткуванню земель або фінансовим аспектам земельних відносин, продовжують формувати основу наукового дискурсу у цій сфері, що підкреслює необхідність подальшого розвитку цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні стало одним із найбільш дискусійних та соціально чутливих елементів земельної реформи. Прихильники відкриття ринку землі обґрунтовують його необхідність потенційним зростанням добробуту сільського населення, наповненням бюджетів, збільшенням внутрішнього валового продукту, активізацією інвестиційної діяльності та підвищенням конкурентоспроможності аграрного сектору. У доктринальному вимірі ці аргументи ґрунтуються на класичних положеннях економічної теорії щодо ефективності приватної власності та вільного обігу ресурсів.

Водночас суспільний дискурс, сформований значною мірою засобами масової інформації та соціальними мережами, виявив глибокі побоювання щодо можливих негативних наслідків лібералізації земельних відносин. Серед них ризики концентрації земель у власності великих агрохолдингів, витіснення малих і середніх сільськогосподарських виробників, фінансова неспроможність фермерських господарств конкурувати з капіталом, залученим із міжнародних

фінансових ринків, а також загроза соціально-економічного занепаду сільських територій. Ці страхи, навіть якщо вони подекуди мають гіперболізований характер, свідчать про головне: питання захисту прав на землю в умовах відкритого ринку набуває ключового значення.

У такому контексті держава постає не лише як гарант формального доступу до ринку землі, а насамперед як суб'єкт, відповідальний за забезпечення рівних та ефективних механізмів захисту прав власників і землекористувачів. Конституційний принцип рівності форм власності та закріплене у Земельному кодексі України положення про гарантії захисту прав на землю набувають не декларативного, а практичного значення.

Відповідно до статті 152 Земельного кодексу України, держава забезпечує громадянам і юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю, а власник земельної ділянки або землекористувач має право вимагати усунення будь-яких порушень його прав, навіть якщо такі порушення не пов'язані з позбавленням володіння. Законодавець закріплює відкритий перелік способів захисту, серед яких визнання прав, відновлення попереднього стану земельної ділянки, визнання угод або рішень органів влади недійсними, відшкодування збитків та інші способи, передбачені законом [2].

З доктринальної точки зору, система захисту земельних прав ґрунтується на поєднанні речово-правових, зобов'язально-правових та спеціальних способів захисту, кожен з яких має власну правову природу та функціональне призначення. Речово-правові способи захисту спрямовані на безпосереднє відновлення або підтвердження права власності чи користування землею за відсутності договірних відносин із порушником. До них належать, зокрема, віндикаційний і негаторний позови, які традиційно розглядаються як базові інструменти захисту речових прав.

Зобов'язально-правові способи захисту, у свою чергу, забезпечують реалізацію прав суб'єктів земельних правовідносин у межах договірних конструкцій, що набули особливої поширеності в умовах ринку землі (оренда, суборенда, відчуження земельних ділянок тощо). Саме через ці механізми відбувається компенсація майнових втрат, спричинених порушенням договірних зобов'язань.

Спеціальні способи захисту земельних прав характеризуються підвищеним публічно-правовим елементом та застосовуються у випадках, коли порушення прав пов'язані з рішеннями органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування. Визнання недійсними таких рішень або угод щодо земельних ділянок є одним із найбільш поширених предметів судових спорів у сфері земель сільськогосподарського призначення.

Особливе значення для формування сучасної доктрини захисту земельних прав має практика Верховного Суду. У постанові Касаційного господарського суду від 30 травня 2018 року у справі № 923/466/17 було наголошено, що оскарження ненормативного акта органу місцевого самоврядування, який

вичерпав свою дію після реалізації, не завжди забезпечує реальний захист порушеного права. Така позиція акцентує увагу на необхідності належного вибору способу захисту, здатного відновити порушене право, а не лише формально констатувати незаконність рішення [5].

Подальший розвиток цієї правової позиції відбувся у практиці Великої Палати Верховного Суду, яка визначила, що рішення органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, навіть якщо вони мають ознаки ненормативних актів і вичерпують свою дію після реалізації, можуть бути оскаржені в порядку цивільного або господарського судочинства як спосіб захисту порушеного цивільного права відповідно до статті 16 Цивільного кодексу України [3]. При цьому на позивача не може покладатися обов'язок штучного об'єднання кількох вимог, якщо обраний спосіб захисту прямо передбачений нормами матеріального права.

Таким чином, в умовах лібералізації ринку земель сільськогосподарського призначення судовий захист набуває ролі системоутворюючого елементу правового механізму земельної реформи. Ефективність цього захисту залежить не лише від наявності законодавчо закріплених способів, а й від їх правильного доктринального осмислення, узгодженості з судовою практикою та здатності забезпечити реальне, а не формальне відновлення порушених прав землевласників і землекористувачів.

Водночас розвиток земельних відносин в умовах відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення об'єктивно актуалізує питання позасудових механізмів захисту, які в багатьох випадках здатні забезпечити більш оперативне та економічно доцільне відновлення порушених прав.

Адміністративний порядок захисту земельних прав передбачає звернення до органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, уповноважених вирішувати питання у сфері земельних відносин. На практиці такий захист реалізується, зокрема, шляхом оскарження рішень, дій або бездіяльності органів влади, пов'язаних із наданням, вилученням, передачею земельних ділянок, затвердженням документації із землеустрою, внесенням відомостей до кадастру тощо.

Однак адміністративний захист залишається малоефективним і малозатребуваним. Основною причиною цього є інституційний конфлікт інтересів: той самий орган, який ухвалив потенційно незаконне рішення, часто уповноважений розглядати скаргу на власні дії або дії підпорядкованих структур. Така модель не створює належних гарантій неупередженості та знижує рівень довіри з боку землевласників і землекористувачів.

Крім того, адміністративні процедури у сфері земельних відносин характеризуються складністю, надмірною формалізацією та нечіткістю строків розгляду звернень. У результаті суб'єкти земельних правовідносин часто сприймають адміністративний захист не як альтернативу суду, а лише як формальну передумову подальшого судового оскарження.

Окрему групу позасудових механізмів становлять реєстраційні процедури, пов’язані з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно та веденням Державного земельного кадастру. У теоретичному вимірі реєстрація прав на землю виконує превентивну функцію, запобігаючи виникненню спорів шляхом публічної фіксації правового статусу земельної ділянки.

На практиці ж саме реєстраційні дії нерідко стають джерелом порушень прав землевласників і землекористувачів. Помилки кадастрових реєстраторів, дублювання записів, несвоєчасне внесення змін, а також зловживання у сфері реєстрації прав створюють ситуації правової невизначеності, які згодом трансформуються у судові спори.

Позасудовий захист у цій сфері обмежується можливістю адміністративного оскарження рішень реєстратора або виправлення технічних помилок. Проте у випадках, коли порушення мають складний або системний характер, такі механізми виявляються недостатніми, що знову ж таки зумовлює звернення до суду як до універсального інструменту захисту.

Особливої уваги заслуговує інститут медіації як альтернативний спосіб врегулювання земельних спорів. У теорії медіація розглядається як ефективний інструмент досягнення балансу інтересів сторін, збереження ділових та соціальних зв’язків, а також зменшення навантаження на судову систему.

Проте у сфері земель сільськогосподарського призначення медіація фактично перебуває на початковому етапі становлення. Серед причин її обмеженого застосування — відсутність усталеної правової культури альтернативного вирішення спорів, низький рівень обізнаності землевласників і фермерів, а також недовіра до позасудових процедур у конфліктах, що мають високу економічну цінність.

На практиці медіація використовується переважно у спорах між приватними суб’єктами (наприклад, щодо умов оренди землі), тоді як конфлікти за участю органів публічної влади майже не охоплюються цим механізмом. Це істотно звужує потенціал медіації у сфері земельних відносин.

У країнах Європейського Союзу позасудові механізми захисту земельних прав розглядаються не як альтернатива суду, а як інтегрований елемент єдиної системи захисту прав. Так, у Німеччині та Франції значна частина земельних спорів вирішується на стадії адміністративного або досудового врегулювання, що істотно зменшує кількість судових процесів. У Польщі функціонують спеціалізовані адміністративні органи, рішення яких можуть бути оскаржені в суді, але лише після вичерпання позасудових процедур.

Для цих правопорядків характерною є чітка кореляція між позасудовим і судовим захистом: позасудові механізми виконують фільтраційну та превентивну функції, тоді як суд залишається остаточним арбітром у разі неможливості досягнення правового компромісу.

Таким чином, позасудовий захист прав на землі сільськогосподарського призначення в Україні характеризується значним нереалізованим потенціалом.

Його обмежене застосування зумовлене інституційною недовірою, недосконалістю адміністративних процедур, слабким розвитком альтернативних способів вирішення спорів та домінуванням судоцентричної моделі захисту прав. Водночас європейський досвід свідчить, що ефективне поєднання судових і позасудових механізмів здатне забезпечити більш гнучкий, доступний і результативний захист прав на землю в умовах функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення система захисту земельних прав в Україні перебуває у стадії трансформації, поєднуючи елементи класичної судоцентричної моделі з фрагментарними позасудовими механізмами.

Судовий захист залишається основним і універсальним способом відновлення порушених прав землевласників і землекористувачів. Його системоутворююча роль підтверджується як нормативними приписами Земельного та Цивільного кодексів України, так і усталеною практикою Верховного Суду, який дедалі більше орієнтується не на формальне визнання незаконності рішень органів влади, а на реальне та ефективне відновлення порушеного права.

Разом із тим, зростання кількості та складності земельних спорів, особливо в умовах ринкового обігу земель, виявляє обмеженість виключно судового механізму захисту. Тривалість судових процедур, складність доказування, нестабільність правозастосовної практики та високі транзакційні витрати знижують його ефективність для суб’єктів аграрного виробництва.

Позасудові механізми захисту (адміністративне оскарження, реєстраційні процедури, медіація) в українських реаліях поки що не сформувалися як повноцінна альтернатива або доповнення до судового захисту. Їх функціонування має переважно допоміжний або формальний характер, що не відповідає європейським підходам до інтегрованої системи захисту земельних прав.

Таким чином, ефективний захист прав на землі сільськогосподарського призначення можливий лише за умови збалансованого поєднання судових і позасудових механізмів, чіткого розмежування їх функцій та підвищення довіри до альтернативних способів вирішення земельних спорів.

Попри системний характер земельної реформи та докорінну трансформацію правового режиму земель сільськогосподарського призначення, низка ключових проблем у сфері захисту земельних прав і надалі залишається відкритою, перебуваючи, по суті, «на поверхні» правового регулювання. Їх об’єднує спільна риса — відсутність цілісної доктринальної концепції захисту прав на землю, здатної забезпечити узгодженість норм матеріального і процесуального права, судової практики та позасудових механізмів врегулювання спорів.

Насамперед це проявляється у колізійності земельного та цивільного законодавства, яка ускладнює вибір належного способу захисту порушеного права. Земельне право історично розвивалося як галузь із виразним публічно-

правовим елементом, тоді як сучасний ринок земель сільськогосподарського призначення функціонує переважно на засадах приватноправового регулювання. Відсутність чіткої доктринальної відповіді на питання співвідношення земельно-правових і цивільно-правових способів захисту зумовлює фрагментарність правозастосування та залежність результату спору від формальної юрисдикційної кваліфікації, а не від сутності порушеного права [7, 9 с.245].

Тісно пов'язаною з цим є проблема відсутності чіткої моделі співвідношення судового й адміністративного захисту земельних прав. Законодавець фактично зберігає судоцентричний підхід, декларуючи наявність адміністративних і досудових механізмів, але не надаючи їм реального змістовного наповнення. У доктрині ці механізми часто розглядаються або як факультативні, або як формальна стадія перед зверненням до суду, що не дозволяє сформувати ефективну багаторівневу систему захисту прав, притаманну правопорядкам держав Європейського Союзу[9 ,11].

Окрему системну проблему становить інституційний конфлікт інтересів у межах адміністративного оскарження рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Відсутність незалежного адміністративного контролю у сфері земельних відносин зумовлює ситуацію, за якої орган фактично здійснює самоконтроль власних рішень. Попри очевидність цієї проблеми, вона залишається поза фокусом законодавця через домінування формально-організаційного підходу до адміністративних процедур та небажання інституційно послаблювати дискреційні повноваження органів влади.

Не менш показовою є недостатня ефективність реєстраційних процедур у сфері земельних відносин. У доктринальному вимірі державна реєстрація прав на землю має виконувати превентивну та стабілізуючу функцію, однак на практиці вона часто стає джерелом нових правових конфліктів. Причини цього криються не лише в технічних помилках або недоліках функціонування реєстрів, а й у відсутності системного наукового осмислення реєстрації як самостійного механізму захисту земельних прав, а не суто допоміжної адміністративної процедури.

Особливої уваги заслуговує слабкий розвиток медіації у земельних спорах, зокрема за участю суб'єктів публічної влади. Незважаючи на законодавче закріплення інституту медіації, його потенціал у сфері земель сільськогосподарського призначення залишається практично нереалізованим. Це зумовлено як низьким рівнем правової культури учасників земельних відносин, так і відсутністю у науковій доктрині чіткого розуміння меж допустимості компромісу у публічно-правових земельних конфліктах. У результаті медіація сприймається як інструмент приватноправових спорів, а не як елемент комплексної системи захисту прав на землю.

Нестабільність судової практики у справах щодо земель сільськогосподарського призначення, попри активну правотворчу роль Верховного Суду, є ще одним проявом відсутності цілісного концептуального підходу. Судові

рішення часто мають казуальний характер і не завжди формують сталу модель правового регулювання, що ускладнює прогнозованість правозастосування та підриває принцип правової визначеності [5,6].

Цю проблему посилює відсутність спеціалізації суддів у земельних спорах як окремій складній категорії справ, що перебуває на перетині цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Земельні спори щодо сільськогосподарських угідь потребують не лише знання норм права, а й розуміння економічної, соціальної та аграрної специфіки, яка наразі не враховується у межах загальної судової підготовки.

Нарешті, низький рівень правової культури суб'єктів земельних правовідносин залишається фоновою, але системоутворюючою проблемою. Вона знижує ефективність навіть формально досконалих механізмів захисту прав і пояснює, чому позасудові способи врегулювання спорів не користуються довірою на практиці. Водночас ця проблема майже не знаходить відображення у законодавчих ініціативах та наукових дослідженнях, оскільки виходить за межі суто нормативного аналізу.

У сукупності зазначені проблеми свідчать про необхідність подальшого доктринального переосмислення захисту прав на землі сільськогосподарського призначення як цілісного правового механізму, що виходить за межі формального протиставлення судових і позасудових способів захисту та потребує інтеграції приватноправових і публічно-правових підходів у межах сучасної земельної реформи.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Закон № 254к/96-БП. URL: zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-

2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. Закон № 2768. URL:: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

3. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/stru

4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 30 травня 2018 р. у справі № 923/466/17. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/74506122

6. Постанови Великої Палати Верховного Суду у справах щодо оскарження рішень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/74506122

7. Колба Д. В. Судовий захист прав на землю в Україні: теоретичні та практичні аспекти. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3. URL: isnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/28-1

8. Заєць О. В. Захист прав землевласників і землекористувачів: цивільно-правовий вимір : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 312 с.

9. Корольова В. В**.** Земельні спори в Україні: проблеми юрисдикції та способів захисту прав. Право України. 2020. № 6. С. 98–107.

10. Кулинич П. Ф**.** Право власності на землю в Україні: проблеми реалізації та захисту. Київ : Наукова думка, 2017. 256 с.

11. Шульга М. В. Адміністративно-правові способи захисту прав у сфері земельних відносин. Вісник Національної академії правових наук України. 2019. № 2. С. 112–121.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо захисту права власності (ст. 1 Першого протоколу до Конвенції). HUDOC.

13. Ринок землі в Україні. Опендатабот. URL: https://opendatabot.ua/open/land

***References**:*

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1996, No. 30, Art. 141. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96- [in Ukrainian].

2. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku No. 2768-III [Land Code of Ukraine of October 25, 2001 No. 2768-III]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2002, No. 3–4, Art. 27. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku No. 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No. 435-IV]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2003, No. 40–44, Art. 356. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/stru [in Ukrainian].

4. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lystopada 1991 roku No. 1798-XII [Commercial Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine of November 6, 1991 No. 1798-XII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text [in Ukrainian].

5. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 30 travnia 2018 roku u spravi No. 923/466/17 [Decision of the Commercial Court of Cassation within the Supreme Court of May 30, 2018 in Case No. 923/466/17]. Retrieved from: https://zakononline.ua/court-decisions/show/74506122 [in Ukrainian].

6. Postanovy Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravakh shchodo oskarzhennia rishen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi zemelnykh vidnosyn [Decisions of the Grand Chamber of the Supreme Court in Cases on Appeals against Decisions of Local Self-Government Bodies in the Field of Land Relations]. Retrieved from: https://zakononline.ua/court-decisions/show/74506122 [in Ukrainian].

7. Kolba, D. V. (2019). Sudovyi zakhyst prav na zemliu v Ukraini: teoretychni ta praktychni aspekty [Judicial Protection of Land Rights in Ukraine: Theoretical and Practical Aspects]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 3. Retrieved from: https://isnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/28-1 [in Ukrainian].

8. Zaiets, O. V. (2018). *Zakhyst prav zemlevlasnykiv i zemlekorystuvachiv: tsyvilno-pravovyi vymir* [Protection of the Rights of Landowners and Land Users: Civil Law Dimension]. Kyiv: Yurinkom Inter. 312 p. [in Ukrainian].

9. Korolova, V. V. (2020). Zemelni spory v Ukraini: problemy yurysdyktsii ta sposobiv zakhystu prav [Land Disputes in Ukraine: Problems of Jurisdiction and Methods of Rights Protection]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, No. 6, pp. 98–107 [in Ukrainian].

10. Kulynych, P. F. (2017). *Pravo vlasnosti na zemliu v Ukraini: problemy realizatsii ta zakhystu* [Ownership of Land in Ukraine: Problems of Implementation and Protection]. Kyiv: Naukova dumka. 256 p. [in Ukrainian].

11. Shulha, M. V. (2019). Administratyvno-pravovi sposoby zakhystu prav u sferi zemelnykh vidnosyn [Administrative and Legal Methods of Rights Protection in the Field of Land Relations].

Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, No. 2, pp. 112–121 [in Ukrainian].

12. European Court of Human Rights. Case law concerning protection of property rights (Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention). HUDOC database. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int [in English].

13. Rynok zemli v Ukraini [Land Market in Ukraine]. Opendatabot analytical platform. Retrieved from: https://opendatabot.ua/open/land [in Ukrainian].

УДК 342.951: 347.22: 34.096

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2494-2507

Юринець Юлія Леонідівна професор кафедри права та публічного управління Київського національного університету будівництва та архітектури, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0281-3251

Бєлкін Леонід Михайлович адвокат, адвокат індивідуальної практики, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8672-8147

Бєлкін Марк Леонідович доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, адвокат, https://orcid.org/0000-0003-0805-9923

ВІРТУАЛЬНІ АКТИВИ ЯК МОЖЛИВІ ДЖЕРЕЛА КОРУПЦІЇ: ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті досліджуються потенційні механізми корупційних зловживань з криптоактивами, приклади застосування таких схем в Україні та методи протидії. На підставі даних Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) констатовано, що посадовці з кожним роком все активніше декларують криптовалюту. Криптовалюта є одним із сучасних способів зберігання та інвестування коштів. Водночас деякі декларанти намагаються використовувати її для «приховування» незаконно набутих статків.

В результаті дослідження зроблені висновки, що віртуальні активи самі по собі не створюють корупції, але їхні особливості – децентралізація, анонімність (псевдоанонімність), швидкі транзакції, криптографічний захист, смарт-контракти, майновий характер – створюють сприятливе середовище для корупційних схем, про що свідчать наведені узагальнення НАЗК. Корупціогенні властивості віртуальних активів не носять абсолютного характеру і при певних зусиллях владних інституцій підлягають ефективному контролю, про що свідчить практика НАЗК, яке у межах повних перевірок декларацій здійснює верифікацію задекларованих криптоактивів у мережі блокчейн та встановлює їхню реальну приналежність декларанту або членам його сім'ї. Подальше підвищення ефективності запобіганню незаконного збагачення з використанням віртуальних активів може бути здійснене застосуванням комплексного підходу, який включає: законодавче врегулювання; фінансовий контроль і моніторинг; міжвідомча взаємодія; розвиток судової практики та експертних методик. Звертається увагу, що порівняння обігу криптовалюти та обігу готівкових коштів свідчить про те, що криптовалюта не більш анонімна, ніж готівка, а у багатьох випадках – менш анонімна, оскільки: транзакції зберігаються назавжди; дані

можна співставляти роками. Саме тому регулятори не борються з блокчейном, а контролюють людей і провайдерів.

Ключові слова: FATF, міжнародні організації, віртуальні активи, фінмоніторинг, корупція, запобігання корупції, боротьба з корупцією, імплементація міжнародних стандартів, акти ЄС, нормативно-правове регулювання

Iurynets Juliya Leonidovna Professor of the Department of Law and Public Administration, Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0281-3251

Belkin Leonid Mykhailovych lawyer, lawyer in private practice, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8672-8147

Belkin Mark Leonidovych Associate Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, lawyer, https://orcid.org/0000-0003-0805-9923

VIRTUAL ASSETS AS POSSIBLE SOURCES OF CORRUPTION: LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract. The article examines potential mechanisms of corruption abuse of crypto-assets, examples of the use of such schemes in Ukraine and methods of counteraction. Based on data from the National Agency for the Prevention of Corruption (NAPC), it is stated that officials are increasingly declaring cryptocurrency every year. Cryptocurrency is one of the modern ways of storing and investing funds. At the same time, some declarants try to use it to “hide” illegally acquired wealth.

As a result of the study, the conclusions were drawn that virtual assets themselves do not create corruption, but their features – decentralization, anonymity (pseudo-anonymity), fast transactions, cryptographic protection, smart contracts, property nature – create a favorable environment for corruption schemes, as evidenced by the above generalizations of the NAPC. The corruption-prone properties of virtual assets are not absolute and, with certain efforts by government institutions, are subject to effective control, as evidenced by the practice of the NACP, which, within the framework of full checks of declarations, verifies the declared crypto-assets in the blockchain network and establishes their real ownership by the declarant or his family members.

Further improvement of the effectiveness of preventing illicit enrichment using virtual assets can be achieved by applying a comprehensive approach, which includes: legislative regulation; financial control and monitoring; interagency interaction; development of judicial practice and expert methods. It is noted that a comparison of the circulation of cryptocurrency and the circulation of cash indicates that cryptocurrency is no more anonymous than cash, and in many cases, less anonymous,

since: transactions are stored forever; data can be compared for years. That is why regulators do not fight blockchain, but control people and providers.

Keywords: FATF, international organizations, virtual assets, financial monitoring, corruption, corruption prevention, fight against corruption, implementtation of international standards, EU acts, regulatory framework

Постановка проблеми. Сучасна економіка переживає стрімку цифровізацію, що призводить до появи нових фінансових інструментів, серед яких особливо виділяються **віртуальні активи** – криптовалюти, токени та цифрові цінні папери. Вони забезпечують високий рівень мобільності, швидкі міжнародні трансакції та певну анонімність власників. Зокрема, міжнародний аспект корупційних схем, пов'язаних з використанням віртуальних активів, ускладнює боротьбу з цими явищами та вимагає співпраці між державами. Тому дослідження цих нових форм корупції є надзвичайно важливим для розробки ефективних стратегій протидії та забезпечення національної безпеки держави, як однієї з її стратегічних цілей [1, с. 2]. З історичної ретроспективи нам відомо, що новітні технології завжди застосовувалися не тільки на благо людства [2, 3].

Водночас **антикорупційне законодавство** і традиційні механізми контролю майна та доходів публічних службовців були розроблені у часи готівкових та банківських операцій і лише частково враховують особливості цифрових активів. У результаті виникають ризики, що віртуальні активи можуть стати засобом приховання неправомірної вигоди або обходу антикорупційних вимог. Зокрема, як зазначає проф. В.В. Нікітін [4], аналіз чинного антикорупційного законодавства, зокрема Закону України «Про запобігання корупції», засвідчує, що воно не відповідає викликам, що виникають через поширення віртуальних активів. Відсутність чіткого правового визначення та процедурних механізмів щодо цих активів у контексті декларування створює значний регуляторний вакуум. Норми, що регулюють декларування «фінансових активів», є загальними та не враховують технологічної специфіки, анонімності та волатильності віртуальних активів, що робить їх неефективними [4, с. 330]. Отже, тема запропонованої статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент в Україні виконана відносно невелика кількість наукових робіт у сфері дослідження питань обігу віртуальних активів [5], звичайно, ще менше – щодо віртуальних активів як можливого джерела корупції [1-4, 6-8, деякі інші]. Зокрема, у статті [6] визнаєтьcя, що високотехнологічний характер віртуальних активів практично зводить до мінімуму можливість результативного розслідування корупційних діянь. Адже у вчиненні традиційного (класичного) корупційного діяння, де особа отримує неправомірну вигоду в готівковій або безготівковій грошовій формі, залишаються певного роду «сліди», що значно сприяють ефективності майбутнього розслідування [6, с. 23]. У статті [7] висновується, що віртуальні активи є повноцінним предметом кримінального правопорушення «незаконне

збагачення». Разом з тим, прогалини та невідповідності у чинному законодавстві є передумовою для уникнення кримінальної відповідальності за його вчинення [7, с. 160]. У статті [8] звернена увага на діалектичні наслідки поширення криптовалюти та технології BlockChain. З одного боку, криптовалюти стали новим інструментом злочинців. З іншого – наявність у відкритому доступі всієї бази даних транзакцій у системі криптовалюти дає правоохоронцям принципово нові інструменти боротьби зі злочинністю [9]. Крім цього, BlockChain, який забезпечує наднадійне зберігання вважливих даних, розглядається як один з ефективних засобів протидії корупції [10], створюючи нові можливості для реалізації проектів електронної демократії. Таким чином, вплив віртуальних активів на протидію корупції слід розглядати у трьох вимірах: 1) новий вид неправомірної вигоди; 2) нові можливості протидії злочинності; 3) антикорупційний потенціал технологій розподіленого зберігання даних [8].

Отже, мета статті – проаналізувати потенційні механізми корупційних зловживань з криптоактивами, приклади застосування таких схем в Україні та методи протидії.

Виклад основного матеріалу. Прогрес та розвиток є неодмінною частиною людського існування, особливо в епоху початку 21 століття, коли швидкість цих процесів зросла багатократно завдяки заглибленню цифровізації та діджиталізації суспільства. Ці цифрові досягнення впливають на всі сфери суспільства, оптимізуючи діяльність різних суб'єктів, підвищуючи їхню ефективність та допомагаючи реалізувати права та законні інтереси. Водночас, з цими перевагами, технології нового часу приносять і негативні наслідки, оскільки їхнє використання може спричиняти труднощі та створювати нові проблеми та ризики. Часто ці негативні аспекти виникають через користування технологіями не тільки для блага, а й для задоволення корисливих мотивів і злочинних намірів. Загалом, такі технології полегшують життя як законослухняних громадян і владних структур, так і злочинної спільноти у широкому розумінні [1, с. 1].

Однією з таких технологій стали віртуальні активи. Нормативно-правове регулювання сфери віртуальних активів сьогодні фактично знаходиться на нульовому рівні. Закон України «Про віртуальні активи», який хоча прийнятий 17.02.2022 року, однак на сьогодні є таким, що не набрав чинності. Набрання законом чинності відбудеться лише з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами [1, с. 1; 5, с. 734, 737].

Разом із тим, штучне гальмування набрання чинності Закону України «Про віртуальні активи» не означає, що в Україні обіг віртуальних активів знаходиться поза правовим полем. Вони легалізовані у Цивільному кодексі (далі – ЦК) України, а також у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон

№ 361-IX) [5, с. 734-735]. Так, для внесення відповідних доповнень у Цивільний кодекс України прийнятий окремий Закон від 10.08.2023 року № 3320-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав». Цим Законом стаття 177 ЦК «Види об'єктів цивільних прав» викладена у новій редакції та запроваджена нова стаття 179-1 ЦК «Поняття цифрової речі»:

– стаття 177 ЦК:

«1. Об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

2. Об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них»;

– стаття 179-1 ЦК:

1. Цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті.

2. Особливості правового режиму цифрових речей визначаються законом. До цифрових речей застосовуються положення цього Кодексу про речі, якщо інше не встановлено цим Кодексом, законом або не випливає із сутності цифрової речі».

Крім того, поняття «віртуальний актив» запроваджене у правове поле України Законом від 06.12.2019 року № 361-IX (набрав чинності з 28.04.2020 року). Згідно пункту 13 ч. 1 ст. 1 цього Закону, віртуальний актив – цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей.

Таким чином, поняття «віртуальний актив» можна вважати легалізованим у правовому обороті України з 28.04.2020 року.

Описане правове регулювання офіційно визнано легальним щодо віртуальних активів також в окремих судових рішеннях, зокрема, у Постановах від 15.01.2025 у справі № 320/16081/24 [11, № 124574606], від 24.02.2025 у справі № 320/11360/24 [11, № 125534385], від 04.08.2025 у справі № 320/45141/24 [11, № 129298660] Шостого апеляційного адміністративного суду, у Постанові від 13.02.2025 у справі № 160/33023/23 [11, № 125276438]

Третього апеляційного адміністративного суду, оскільки при вирішенні судових спорів щодо віртуальних активів суди послалися на вказані нормативно-правові акти.

На сьогоднішній день (початок 2026 року) в Україні відсутня легальна (імплементована законодавчо) класифікація віртуальних активів. Натомість Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), яка планує бути головним регулятором ринку віртуальних активів, оприлюднила плани

України **імплементувати в українське законодавство у рамках гармонізації з європейськими стандартами регулювання криптоактивів** основні категорії активів за **Regulation (EU) 2023/1114 («MiCA»)** [12], а саме:

– **Asset-referenced tokens (ARTs)** (*токени, прив'язані до активів)* – криптоактиви, які стабілізують свою вартість щодо одного або кошика активів (можуть включати фіатні[1] валюти (гроші), товари тощо), для збереження купівельної спроможності; практично це різновид стейблкоїнів, прив'язаний до активів;

– **Electronic Money Tokens (EMTs)** (*токени електронних грошей, електронні грошові токени)* – криптоактиви зі стабільною вартістю, що еквівалентна **одній фіатній валюті**; застосовуються як засіб платежу (аналог електронних грошей у цифровому форматі);

– **Utility tokens (унітарні токени)** (*токени корисності)* – криптоактиви, призначені для **доступу до товарів, послуг чи функцій у мережі DLT.**

Такий підхід до класифікації криптоактивів підтримується українськими експертами [13, с. 100].

У MiCA також чітко визначено десять послуг, серед яких окремим видом є ліцензія на біржу. Ці послуги будуть відображені в оновленому Законі «Про віртуальні активи», а саме [12]:

– зберігання та адміністрування віртуальних активів від імені третіх осіб;
– функціонування торгової платформи для віртуальних активів;
– обмін віртуальних активів на готівку;
– обмін віртуальних активів на інші віртуальні активи;
– виконання замовлень на віртуальні активи від імені третіх осіб;
– розміщення віртуальних активів;
– надання послуг з переказу віртуальних активів від імені третіх осіб;
– отримання та переказ замовлень на віртуальні активи від імені третіх осіб;
– надання консультацій щодо віртуальних активів;
– діяльність з управління портфелем віртуальних активів.

Описаний статус криптовалют створює підстави для формулювання їх технологічних характеристик, які створюють можливості для корупційних зловживань [1, с. 3, 4]:

– **децентралізація:** немає єдиного емітента, що ускладнює контроль;

– **анонімність:** власник гаманця не завжди ідентифікується. Це ускладнює: верифікацію власності; перевірку джерел доходів; контроль за дотриманням антикорупційного законодавства;

– ш**видкі транзакції:** можна проводити операції в різних юрисдикціях без банківського контролю. Крім того, мережі криптовалют та інші віртуальні платіжні системи зазвичай працюють у режимі цілодобового доступу, що

[1] Фіатні гроші – у сучасний час – гроші (засіб платежу), гарантовані державою

дозволяє користувачам здійснювати операції в будь-який час, незалежно від часових поясів чи робочих годин [14];

– к**риптографічний захист:** обмежує можливість втручання третіх осіб, але водночас ускладнює розслідування;

– **смарт-контракти:** автоматизовані угоди, що дозволяють приховано передавати активи третім особам.

– **майновий характер**: цифрова річ є благом, яке має майнову цінність (стаття 179-1 ЦК). Суди визнають криптовалюту майном, що може підлягати арешту в межах кримінальних проваджень. Так, ухвалою від 03.04.2025 у справі № 991/2755/25, провадження 1-кс/991/2747/25, Вищого антикорупційного суду [11, № 126577636] відхилено клопотання власника майна про скасування арешту майна, а саме на віртуальні активи, що розміщені:

– на криптогаманці «НОМЕР_6» – криптовалюту Tether (USDT) у кількості 1.201.285,394011 одиниць (що станом на 20.11.2023 становило 1.202.068,60 доларів США), Tron (TRX) у кількості 303,070481 одиниць (що станом на 20.11.2023 становило 31,50 доларів США);

– на криптогаманці «НОМЕР_7» – криптовалюту Bitcoin (BTC) у кількості 4,22304554 одиниць (що станом на 20.11.2023 становило 158 886,04 доларів США).

Як висновується у статті [1], усі ці ознаки у сукупності значно підвищують суспільну небезпечність корупційних діянь предметом яких виступають віртуальні активи [1, с. 4].

Протягом 2024-2025 рр. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) узагальнило порушення[2], виявлені під час декларування криптовалюти [15, 16]. Констатовано, що посадовці з кожним роком все активніше декларують криптовалюту. У 2,2 тис. поданих декларацій за минулий рік зазначено криптоактиви на 786 млн грн. Кількість декларантів, які зазначають кошти в криптовалюті, зростає щороку: за 2022 рік у 1,32 тис. декларацій – на 371 млн. грн.; за 2023 рік у 1,71 тис. декларацій – на 526 млн. грн.; за 2024 рік у 2,2 тис. декларацій – на 786 млн. грн. Криптовалюта є одним із сучасних способів зберігання та інвестування коштів. Водночас деякі декларанти намагаються використовувати її для «приховування» незаконно набутих статків [16].

Найпоширеніше порушення під час декларування криптовалюти полягає у неможливості підтвердити її наявність. Часто посадовці декларують значні криптоактиви, не надаючи підтверджень їхньої реальності: відсутні верифіковані адреси криптогаманців, біржові виписки чи навіть скриншоти. Зазвичай йдеться про активи, які, за словами декларантів, були придбані багато років тому за

[2] *Застереження: відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.*

символічні суми. Декларування неіснуючих активів є свідомим порушенням, яке неможливо пояснити неуважністю чи необізнаністю з правилами.

Серед найчастіших пояснень декларантів, що зазначили непідтверджену криптовалюту, — втрата доступу до гаманця через забутий пароль, викрадення апаратного носія або втрату фізичного ключа. Проте вони не надають жодних документальних доказів, хоча сучасні криптогаманці зазвичай передбачають механізми відновлення. Інше поширене пояснення – придбання активів за готівку через невстановлених осіб або нелегальні сервіси без будь-яких підтверджуючих документів.

Окрім декларування непідтверджених активів, поширеним видом порушень є подання недостовірних даних щодо реальних криптовалютних активів: їхньої вартості, кількості та дати набуття. Часто декларанти орієнтуються на ринковий курс станом на 31 грудня (кінець звітного періоду), що є некоректним. Відповідно до законодавства, у декларації має зазначатися вартість активу, виходячи з фактичних витрат на його придбання. Також трапляються випадки навмисного заниження вартості на момент набуття, щоб уникнути додаткових питань щодо походження коштів.

Приклад 1. Посадова особа у декларації за 2021 рік задекларувала криптовалюту «Bitcoin», вартість якої у гривневому еквіваленті на кінець звітного періоду склала **100 млн. грн.,** наявність якої під час проведення повної перевірки не підтверджена. У декларації за 2022 рік встановлено відображення недостовірних відомостей щодо наявності криптовалюти на понад **48 млн. грн**. Неможливість підтвердити наявність частини криптовалюти декларант пояснив викраденням холодного криптогаманця та ключа до нього, щодо іншої частини активу – посадовець надав документи, які не дозволили підтвердити правдивість задекларованої інформації [15].

Приклад 2. У декларації за 2022 рік посадової особи НАЗК виявило декларування недостовірних відомостей на понад **23 млн. грн**. Лише щодо криптовалюти службовець вказав недостовірні відомості на 22,5 млн. грн., зокрема про наявність, кількість та вартість своїх численних цифрових активів, а про деякі взагалі забув згадати. При цьому пояснив, що частина криптовалюти була подарована йому біржею, яка працювала в тестовому режимі та не була приєднана до блокчейну, а вказана ціна криптовалюти є рекламною кампанією біржі для приваблення клієнтів, а не реальною ціною [15].

Приклад 3. Депутат у декларації за 2021 рік вказав відомості про наявність у члена його сім'ї крипто валюти «Bitcoin» у кількості 20 токенів вартістю понад 2 млн. грн. та DOT на майже 7,5 млн. грн., які не зміг підтвердити під час проведення повної перевірки. Водночас член сім'ї декларанта надав скриншот, який не дозволяє встановити правдивість зазначеної у декларації інформації, а щодо «Bitcoin» також зазначив, що наразі втрачено доступ до активу на вказаній біржі. За результатами повної перевірки встановлено відображення недостовірних відомостей на загальну суму **12 млн. грн**. [15].

Приклад 4. Посадова особа у декларації за 2023 рік зазначила недостовірні відомості про 37 Bitcoin (BTC) дружини вартістю понад 57,7 млн. грн., яку не зміг підтвердити. Дружина пояснила, що криптовалюту їй подарували до знайомства з декларантом, проте такі пояснення спростовані під час повної перевірки декларації [16].

Приклад 5. Посадова особа у щорічній декларації за 2021 рік зазначила дохід від продажу криптовалюти на понад 2,5 млн. грн. За його даними, ці кошти він отримав у результаті відчуження цифрового активу у відділенні обміну валют. Проте під час повної перевірки з'ясувалося, що фактичного отримання зазначених коштів не було. Більше того, декларант не зміг надати жодних документів, які б підтверджували сам факт відчуження криптовалюти.

Приклад 6. Посадова особа у деклараціях за 2022, 2023 роки зазначила про наявність у неї 10 Bitcoin (BTC) вартістю понад 5,8 млн. грн. Посадовець не надав підтверджуючих документів щодо відображеного активу, разом з тим зазначив, що помилився під час заповнення декларацій. Пояснення декларанта спростовано під час повної перевірки.

***

Натомість, як свідчить аналіз, не слід перебільшувати значення анонімності криптовалюти щодо неможливості антикорупційного контролю. Як зазначено вище, технологія BlockChain, яка забезпечує наднадійне зберігання вважливих даних, як раз розглядається як один з ефективних засобів протидії корупції [8, 10]. Більшість віртуальних активів (Bitcoin, Ethereum тощо) не є **анонімними**, а є **псевдоанонімними**, оскільки: у блокчейні **видно всі транзакції**; видно **адреси (гаманці), суми, час**; **не видно автоматично**, хто саме стоїть за адресою (прізвище, ім'я, по-батькові, паспорт). Тобто: *«адреса відома, людина — ні»*.

Існує **обмежена кількість криптоактивів**, створених спеціально для приховування даних (наприклад, Monero, Zcash з увімкненими shielded-транзакціями). У них: приховуються відправник, отримувач і/або сума; аналіз блокчейну значно ускладнений. Однак такі активи **часто обмежуються або забороняються** на біржах; регулятори вважають їх **високоризиковими**.

Фактично проблеми контролю виникають внаслідок наступних чинників:

– **важко ідентифікувати особу**. Без посередників держава: не знає, **хто саме володіє активом**; не бачить, **коли виник дохід**; не може автоматично стягнути податок;

– м**ожливість обходу фінансового нагляду**. Псевдоанонімність створює ризики: ухилення від податків; відмивання коштів; фінансування незаконної діяльності.

Слід зазначити, що у жовтні 2018 року FATF запровадила зміни до своїх Рекомендацій для того, аби чітко заявити, що вони застосовуються й до фінансової діяльності, що включає віртуальні активи, а також для додавання двох нових визначень до Словника: «віртуальний актив» (ВА) та «постачальники

послуг з віртуальних активів» (VASP). Змінена Рекомендація 15 вимагає, щоб VASP були регульовані в цілях здійснення діяльності з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, отримували ліцензію чи реєструвались та були об'єктом ефективної системи моніторингу та нагляду [17];

– в**ідсутність централізованого контролю**. На відміну від банків у сфері обігу криптовалюти немає єдиного адміністратора; немає автоматичної звітності; немає механізму блокування «за наказом».

Але насправді це не означає, що контроль у сфері обігу крипто валюти неможливий. Насправді він можливий, але за іншими механізмами:

– KYC/AML на біржах (ідентифікація користувачів);

– аналіз блокчейну (chain analysis);

– контроль входу/виходу у фіат (банки, платіжні сервіси);

– податкове декларування.

Ключова точка контролю – **провайдери послуг (біржі, кастодіальні гаманці)**, а не сам блокчейн.

Зокрема, KYC та AML [18] – це обов'язкові процедури для криптобірж, спрямовані на ідентифікацію клієнтів та контроль операцій для дотримання законодавства та запобігання фінансовим правопорушенням. Вони забезпечують прозорість та легальну роботу платформ.

KYC (Know Your Customer) – принцип роботи фінансових компаній, що зобов'язує їх ідентифікувати особу клієнта перед наданням послуг. Даного правила вже давно дотримуються банки, інвестиційні компанії, а зараз воно стає обов'язковим для бірж, які працюють із криптовалютами.

AML (Anti-Money Laundering) – це набір вимог та правил, спрямованих на боротьбу з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом або для фінансування тероризму. Такі правила прописуються в Директивах ЄС, зміст яких періодично оновлюється відповідно до нових ризиків та умов.

У 2020 році набула чинності П'ята Директива по боротьбі з відмиванням коштів, яка: 1) визначила криптовалюту як цифрову форму вартості, яку можна передавати, зберігати, продавати, приймати чи обмінювати у цифровому вигляді; 2) прирівняла криптобіржі до фінансових установ, поширивши на них законодавчі вимоги щодо фінмоніторингу: верифікацію клієнтів (KYC), інформування регулятора про підозрілу активність; 3) розширила вимоги до звітності та надала право органам фінмоніторингу вимагати від криптобірж, зокрема, розкриття KYC-даних про власників гаманців.

AML/KYC стосується всіх компаній, що надають послуги на території країн Євросоюзу. Деякі біржі не погодилися пожертвувати конфіденційністю та вивели свою діяльність за межі ЄС [18].

В Україні Закон України «Про віртуальні активи», прийнятий 17.02.2022 року, набрання чинності яким очікується, слідує аналогічним шляхом. Віртуальні активи визнаються не анонімними, а такими, що: потребують ідентифікації через провайдерів; підлягають фінансовому моніторингу. Акцент

робиться не на забороні технології, а на: прозорості операцій; відповідальності користувачів; оподаткуванні доходів.

Варто зазначити, що порівняння обігу криптовалюти та обігу готівкових коштів свідчить про те, що криптовалюта не більш анонімна, ніж готівка, а у багатьох випадках – менш анонімна, оскільки: транзакції зберігаються назавжди; дані можна співставляти роками. Саме тому регулятори: не борються з блокчейном, а контролюють **людей і провайдерів**.

У таблиці порівнюються властивості криптовалюти та обігу готівки в контексту анонімності.

Критерій	**Готівка**	**Криптовалюта**
Запис транзакцій	Немає	Є назавжди
Видимість для держави	Низька	Середня, висока
Прив'язка до особи	Відсутня	Опосередкована
Масштабування	Обмежене	Глобальне
Контроль	Мінімальний	Через провайдерів

Висновки. Результати описаних досліджень свідчать про наступне.

1. Віртуальні активи самі по собі не створюють корупції, але їхні особливості – децентралізація, анонімність (псевдоанонімність), швидкі транзакції, криптографічний захист, смарт-контракти, майновий характер – створюють сприятливе середовище для корупційних схем, про що свідчать наведені узагальнення НАЗК.

2. Корупціогенні властивості віртуальних активів не носять абсолютного характеру і при певних зусиллях владних інституцій підлягають ефективному контролю, про що свідчить практика НАЗК, яке у межах повних перевірок декларацій здійснює верифікацію задекларованих криптоактивів у мережі блокчейн та встановлює їхню реальну приналежність декларанту або членам його сім'ї. Для цього, за твердженнями агентства, агентство має необхідні технічні й аналітичні інструменти та тісно співпрацює з Департаментом кіберполіції Національної поліції України.

3. Подальше підвищення ефективності запобіганню незаконного збагачення з використанням віртуальних активів може бути здійснене застосуванням комплексного підходу, який включає: законодавче врегулювання; фінансовий контроль і моніторинг; міжвідомча взаємодія; розвиток судової практики та експертних методик. Тільки системна політика забезпечить прозорість, контроль і протидію корупційним зловживанням у сфері цифрових активів.

4. Звертається увагу, що порівняння обігу криптовалюти та обігу готівкових коштів свідчить про те, що криптовалюта не більш анонімна, ніж готівка, а у багатьох випадках – менш анонімна, оскільки: транзакції зберігаються назавжди; дані можна співставляти роками. Саме тому регулятори не борються з блокчейном, а контролюють людей і провайдерів.

Література

1. Думчиков М.О., Куліш А.М. Характеристика ознак віртуальних активів, що роблять їх привабливими для вчинення корупційних правопорушень: виклики національної безпеки. *Академічні візії*, 2024, 28. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/917

2. Бригінець О.О., Бянов О.О. Еволюція правового регулювання фондового ринку як фактору економічного розвитку України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 11. С. 22-25.

3. Бригінець О.О. Правове забезпечення обігу віртуальних активів в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 5. С. 22-24.

4. Нікітін В.В. Правові засади та корупційні ризики через призму приватної власності віртуальними активами державних службовців в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 7. С. 328-331.

5. Юринець Ю.Л. Перспективи правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2025. № 2(42). С. 727-745.

6. Овсійчук Т.П. Теоретико-правові аспекти визначення віртуальних активів як предмета незаконного збагачення. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 157-161.

7. Овчаренко А.С. Правове регулювання віртуальних активів та криптовалют в Україні: сучасний стан і перспективи. *Юридичний наук. електронний журнал*. 2020. № 4. С. 200-202.

8. Карчевський М.В. Протидія корупції: інновації та імітації. *Сайт професора Карчевського «Право. Технології. Освіта. Політика»*. URL: https://karchevskiy.com/2021/11/18/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B4%D1%96%D1%8F-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%82%D0%B0-%D1%96%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B0/

9. Sedgwick K. Bitcoin is Great for Criminals. It's Even Better for Law Enforcement. Bitcoin.com. 16.07.2018. URL: https://news.bitcoin.com/bitcoin-is-great-for-criminals-its-even-better-for-law-enforcement/

10. Santiso C. Can blockchain help in the fight against corruption? World Economic Forum. 12.03.2018. URL: https://www.weforum.org/agenda/2018/03/will-blockchain-curb-corruption/

11. Єдиний держаний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

12. NSSMC on taxation of cryptocurrencies in Ukraine and changes to the Law on Virtual Assets – interview. 17.01.2023. URL: https://www.nssmc.gov.ua/en/nktspfr-pro-opodatkuvannia-kryptovaliut-v-ukraini-ta-zminy-do-zakonu-pro-virtualni-aktyvy-interv-iu/?utm_source=chatgpt.com

13. Лифар В.В. Правове регулювання віртуальних активів. У зб.: Актуальні проблеми фінансового права: виклики сьогодення та перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 листоп. 2024 р.) : до 220-річчя Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого : електрон. наук. вид. / [редкол.: О.О. Дмитрик, К.В. Єфремова, К.О. Токарєва, Н.А. Маринів] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. фінанс. права; ЗВО «Міжнар. наук.-техн. ун-т ім. акад. Юрія Бугая», Каф. права. Харків. Право, 2024. С. 98-101.

14. Gonak I., Horyn V. Cryptocurrency as an object of investment. URL: https://www.researchgate.net/publication/366244727_CRYPTOCURRENCY_AS_AN_OBJECT_OF_INVESTMENT

15. Повні перевірки декларацій: приховати активи в криптовалюті або штучно їх збільшити не вийде. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. 02.08.2024. URL: https://nazk.gov.ua/uk/deklaruvannya/povni-perevirky-deklaratsiy-pryhovaty-aktyvy-v-kryptovalyuti-abo-shtuchno-ih-zbilshyty-ne-vyyde/

16. Декларування криптовалюти: суми та виявлені порушення. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. 25.08.2025. URL: https://nazk.gov.ua/uk/deklaruvannya-kryptovalyuty-sumy-ta-vyyavleni-porushennya/

17. Керівництво щодо ризик-орієнтованого підходу до віртуальних активів та постачальників послуг з переказу віртуальних активів. FATF. Париж. 2019. URL: http://www.fatfgafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Guidance-RBAvirtual-assets.html

18. Що означає KYC/AML і як проходити процедуру верифікації з першого разу. *TRUSTEEGLOBAL.COM*. 07.07.2023. URL: https://trusteeglobal.com/academy/kyc-aml-procedura-verif%D1%96kac%D1%96i-z-pershogo-razu-povnij-gajd/

References:

1. Dumchykov M.O., Kulish A.M. (2024). Kharakterystyka oznak virtualnykh aktyviv, shcho robliat yikh pryvablyvymy dlia vchynennia koruptsiinykh pravoporushen: vyklyky natsionalnoi bezpeky [Characteristics of the features of virtual assets that make them attractive for committing corruption offenses: national security challenges]. *Akademichni vizii*, 28. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/917

2. Bryhinets O.O., Bianov O.O. (2024). Evoliutsiia pravovoho rehuliuvannia fondovoho rynku yak faktoru ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Evolution of legal regulation of the stock market as a factor of economic development of Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. № 11. S. 22-25.

3. Bryhinets O.O. (2025). Pravove zabezpechennia obihu virtualnykh aktyviv v Ukraini [Legal support for the circulation of virtual assets in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. № 5. S. 22-24.

4. Nikitin V.V. (2025). Pravovi zasady ta koruptsiini ryzyky cherez pryzmu pryvatnoi vlasnosti virtualnymy aktyvamy derzhavnykh sluzhbovtsiv v Ukraini [Legal principles and corruption risks through the prism of private ownership of virtual assets of civil servants in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. S. 328-331.

5. Yurynets Yu.L. (2025). Perspektyvy pravovoho rehuliuvannia obihu virtualnykh aktyviv v Ukraini [Prospects for legal regulation of the circulation of virtual assets in Ukraine]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Pedahohika»)*: zhurnal. № 2(42). S. 727-745.

6. Ovsiichuk T.P. (2025). Teoretyko-pravovi aspekty vyznachennia virtualnykh aktyviv yak predmeta nezakonnoho zbahachennia [Theoretical and legal aspects of defining virtual assets as a subject of illicit enrichment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia «Pravo»*. Vyp. 88, ch. 3. S. 157-161.

7. Ovcharenko A.S. (2020). Pravove rehuliuvannia virtualnykh aktyviv ta kryptovaliut v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal [Legal regulation of virtual assets and cryptocurrencies in Ukraine: current status and prospects]. № 4. S. 200-202.

8. Karchevskyi M.V. Protydiia koruptsii: innovatsii ta imitatsii [Countering corruption: innovation and imitation]. *Sait profesora Karchevskoho «Pravo. Tekhnolohii. Osvita. Polityka»*. URL: https://karchevskiy.com/2021/11/18/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B4%D1%96%D1%8F-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%82%D0%B0-%D1%96%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B0/

9. Sedgwick K. (2018). Bitcoin is Great for Criminals. Its Even Better for Law Enforcement. Bitcoin.com. 16.07.2018. URL: https://news.bitcoin.com/bitcoin-is-great-for-criminals-its-even-better-for-law-enforcement/

10. Santiso C. (2018). Can blockchain help in the fight against corruption? World Economic Forum. 12.03.2018. URL: https://www.weforum.org/agenda/2018/03/will-blockchain-curb-corruption/

11. Yedynyi derzhanyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

12. NSSMC on taxation of cryptocurrencies in Ukraine and changes to the Law on Virtual Assets – interview. 17.01.2023. URL: https://www.nssmc.gov.ua/en/nktspfr-pro-opodatkuvannia-kryptovaliut-v-ukraini-ta-zminy-do-zakonu-pro-virtualni-aktyvy-interv-iu/?utm_source=chatgpt.com

13. Lyfar V.V. (2024). Pravove rehuliuvannia virtualnykh aktyviv [Legal regulation of virtual assets]. U zb.: Aktualni problemy finansovoho prava: vyklyky sohodennia ta perspektyvy rozvytku : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 4 lystop. 2024 r.) : do 220-richchia Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho : elektron. nauk. vyd. / [redkol.: O.O. Dmytryk, K.V. Yefremova, K.O. Tokarieva, N.A. Maryniv]; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, Kaf. finans. prava; ZVO «Mizhnar. nauk.-tekhn. un-t im. akad. Yuriia Buhaia», Kaf. prava. Kharkiv. Pravo. S. 98-101.

14. Gonak I., Horyn V. Cryptocurrency as an object of investment. URL: https://www.researchgate.net/publication/366244727_CRYPTOCURRENCY_AS_AN_OBJECT_OF_INVESTMENT

15. Povni perevirky deklaratsii: prykhovaty aktyvy v kryptovaliuti abo shtuchno yikh zbilshyty ne vyide [Full checks of declarations: it will not work to hide assets in cryptocurrency or artificially increase them]. Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. 02.08.2024. URL: https://nazk.gov.ua/uk/deklaruvannya/povni-perevirky-deklaratsiy-pryhovaty-aktyvy-v-kryptovalyuti-abo-shtuchno-ih-zbilshyty-ne-vyyde/

16. Deklaruvannia kryptovaliuty: sumy ta vyiavleni porushennia [Cryptocurrency declaration: amounts and identified violations]. Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. 25.08.2025. URL: https://nazk.gov.ua/uk/deklaruvannya-kryptovalyuty-sumy-ta-vyyavleni-porushennya/

17. Kerivnytstvo shchodo ryzyk-oriientovanoho pidkhodu do virtualnykh aktyviv ta postachalnykiv posluh z perekazu virtualnykh aktyviv [Guidance on a risk-based approach to virtual assets and virtual asset transfer service providers]. FATF. Paryzh. 2019. URL: http://www.fatfgafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Guidance-RBAvirtual-assets.html

18. Shcho oznachaie KYC/AML i yak prokhodyty protseduru veryfikatsii z pershoho razu [What does KYC/AML mean and how to pass the verification procedure the first time]. TRUSTEEGLOBAL.COM. 07.07.2023. URL: https://trusteeglobal.com/academy/kyc-aml-procedura-verif%D1%96kac%D1%96i-z-pershogo-razu-povnij-gajd/

СЕРІЯ «Економіка»

UDC 504.03:631.1:330.15:502.131.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2508-2518

Malashchuk Oksana Stepanivna Ph.D. in Economics, Head of the Department of Geodesy, Land Management and Land Cadastre, Odesa State Agrarian University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-7720-6475

Panasyuk Olga Pantelievna Senior Lecturer, Department of Geodesy, Land Management and Land Cadastre, Cadastre, Odesa State Agrarian University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-6919-0557

Smolenskaya Lidiya Ivanivna Senior Lecturer, Department of Geodesy, Land Management and Land Cadastre, Cadastre, Odesa State Agrarian University, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-5002-8405

RATIONAL LAND USE AND ANTHROPOGENIC LANDSCAPE CHANGES: ECOLOGICAL-ECONOMIC INTERCONNECTION AND PROBLEMS OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article examines the problem of rational land use in the context of anthropogenic landscape changes, taking into account the ecological and economic aspects of sustainable development of territories. It is argued that land resources are not only the natural basis for the life of society, but also an important economic asset, the effective use of which directly depends on the level of rational land use.

The essence of the concept of rational land use as a comprehensive land resource management system combining environmental expediency, economic efficiency, and social responsibility is revealed. The main types of anthropogenic landscape changes caused by human economic activity, in particular agricultural, urbanization, and technogenic transformations, are analyzed, and their impact on the natural potential of territories and economic indicators of regional development is determined.

Particular attention is paid to the ecological and economic consequences of irrational land use, which manifest themselves in soil degradation, reduced land productivity, loss of ecosystem services, and increased financial costs for restoring disturbed landscapes. It has been proven that the short-term economic benefits of intensive land use lead to a decrease in their market value and a reduction in the investment attractiveness of territories in the long term.

The article substantiates the role of rational land use as a factor in improving economic efficiency and environmental sustainability of landscapes. Landscape-

economic planning is considered as a tool for optimizing land use structure and reducing negative anthropogenic impact. Economic mechanisms for stimulating rational land use, in particular financial, tax, and institutional levers, are analyzed.

The main problems of implementing rational land use in modern conditions have been identified, including the dominance of short-term economic interests, insufficient state control, and limited investment in land resource restoration. It is concluded that the integration of ecological and economic approaches to land resource management is a necessary prerequisite for ensuring sustainable development, preserving natural capital, and increasing the competitiveness of regional economies.

Key words: landscape, anthropogenic landscape, rational land use, ecological and economic approach, sustainable development, land resources, soil degradation, landscape and economic planning.

Малащук Оксана Степанівна кандидат економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри геодезії, землеустрою та земельного кадастру, Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-7720-6475

Панасюк Ольга Пантеліївна старший викладач кафедри геодезії, землеустрою та земельного кадастру, Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-6919-0557

Смоленська Лідія Іванівна старший викладач кафедри геодезії, землеустрою та земельного кадастру, Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-5002-8405

РАЦІОНАЛЬНЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА АНТРОПОГЕННІ ЗМІНИ ЛАНДШАФТУ: ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджено проблему раціонального землекористування в контексті антропогенних змін ландшафту з урахуванням еколого-економічних аспектів сталого розвитку територій. Обґрунтовано, що земельні ресурси є не лише природною основою життєдіяльності суспільства, а й важливим економічним активом, ефективність використання якого безпосередньо залежить від рівня раціональності землекористування.

Розкрито сутність поняття раціонального землекористування як комплексної системи управління земельними ресурсами, що поєднує екологічну доцільність, економічну ефективність і соціальну відповідальність. Проаналізовано основні види антропогенних змін ландшафту, спричинених господарською діяльністю людини, зокрема агроландшафтні, урбанізаційні та техногенні трансформації, а також визначено їхній вплив на природний потенціал територій і економічні показники розвитку регіонів.

Особливу увагу приділено еколого-економічним наслідкам нераціонального землекористування, які проявляються у деградації ґрунтів, зниженні продуктивності земель, втраті екосистемних послуг і зростанні фінансових витрат на відновлення порушених ландшафтів. Доведено, що короткострокова економічна вигода від інтенсивного використання земель у довгостроковій перспективі призводить до зменшення їхньої ринкової вартості та зниження інвестиційної привабливості територій.

У статті обґрунтовано роль раціонального землекористування як чинника підвищення економічної ефективності та екологічної стійкості ландшафтів. Розглянуто ландшафтно-економічне планування як інструмент оптимізації структури землекористування та зменшення негативного антропогенного впливу. Проаналізовано економічні механізми стимулювання раціонального використання земель, зокрема фінансові, податкові та інституційні важелі.

Визначено основні проблеми впровадження раціонального землекористування в сучасних умовах, серед яких домінування короткострокових економічних інтересів, недостатній рівень державного контролю та обмеженість інвестицій у відновлення земельних ресурсів. Зроблено висновок, що інтеграція еколого-економічних підходів до управління земельними ресурсами є необхідною передумовою забезпечення сталого розвитку, збереження природного капіталу та підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів.

Ключові слова: ландшафт, антропогенний ландшафт, раціональне землекористування, еколого-економічний підхід, сталий розвиток, земельні ресурси, деградація ґрунтів, ландшафтно-економічне планування.

Statement of the problem. In today's world, with the increasing anthropogenic impact on the natural environment, the issue of rational land use is becoming particularly relevant.

Land resources are a fundamental element of natural resource potential and the spatial basis for socio-economic development, yet they are also subject to the most intensive and often irrational use.

The intensification of agricultural production, urbanization processes, and the development of infrastructure and industry are causing significant anthropogenic changes in landscapes, manifested in soil degradation, a decline in biodiversity, disruption of natural ecosystems, and deterioration of the ecological condition of territories.

Irrational land use causes not only environmental damage, but also significant economic losses associated with reduced land productivity, increased costs of restoring degraded areas, and a deterioration in the quality of life of the population. In this context, the ecological and economic interconnection between land use processes and landscape transformation is of particular importance, as economic decisions in the field of land use that do not take environmental constraints into account lead to long-term negative consequences.

The problem of ensuring sustainable development of territories lies in the need to strike a balance between economic efficiency of land use and preservation of ecological sustainability of landscapes. The lack of a systematic approach to land resource management, insufficient integration of environmental criteria into economic planning, and imperfect mechanisms for regulating land use increase the risks of further degradation of natural complexes.

In this regard, there is a need for comprehensive research into the impact of anthropogenic landscape changes on the ecological and economic indicators of territorial development and for substantiating directions for rational land use as a key condition for the implementation of sustainable development principles. The very definition of these interrelationships and the formation of scientifically sound approaches to optimizing land use constitute the essence of the current scientific problem.

Analysis of recent studies and publications. The theoretical basis of the study was provided by the scientific works of such scholars as H. Denysyk [1; 2], S. Sonko and N. Maksymenko [3; 4], I. Kravtsova [5; 6], N. Stoyko [7], I. Koshkalda [8], A. Tretyak [9; 10], and others.

The purpose of the article is to study the ecological and economic relationship between rational land use and anthropogenic landscape changes, as well as to analyze the main problems and ways to solve them in modern conditions.

Presentation of the main material. Land resources are one of the most important components of the national wealth of any state and the basis for the economic development of society. They serve as a spatial basis for the location of production, infrastructure, and settlements, and at the same time are a key element of the natural environment [11].

In the context of growing anthropogenic pressure and intensification of economic activity, the issue of rational land use is becoming not only an environmental issue, but also a clearly economic one.

Anthropogenic changes in the landscape caused by irrational land use lead to soil degradation, reduced productivity of territories, loss of ecosystem services, and, as a result, significant economic losses. In this context, rational land use is an important tool for ensuring the economic efficiency of land use, environmental safety, and sustainable development of territories.

Rational land use is considered as a management system that provides for economically viable, environmentally safe, and socially oriented use of land resources[12].

Unlike extensive models of land development, it is based on the principles of long-term efficiency and preservation of the natural potential of land. From an economic point of view, rational land use provides (Fig. 1):

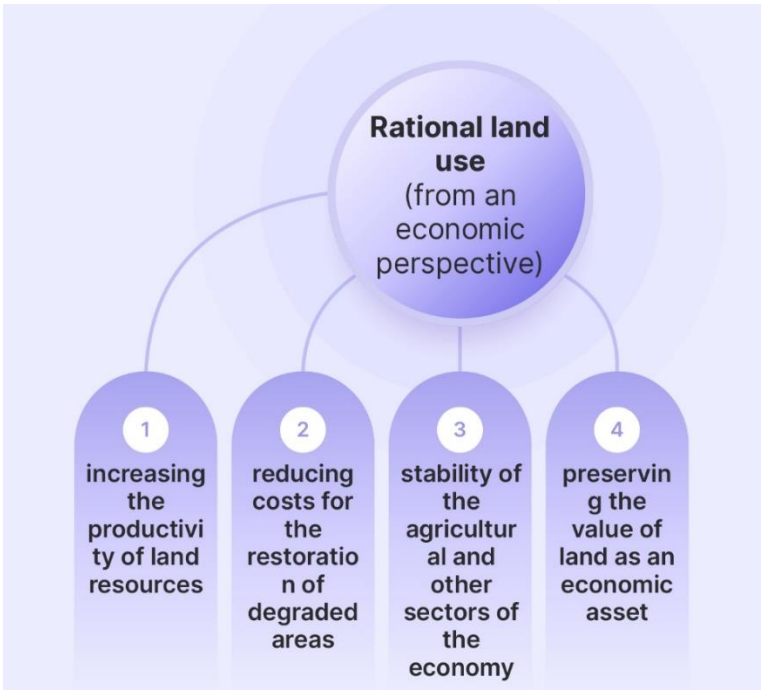

Fig. 1. Rational land use from an economic point of view

Land is not only a natural resource, but also a means of production that is limited in nature. Its degradation directly affects economic indicators, in particular crop yields, the investment attractiveness of territories, and the level of food security [13].

Anthropogenic landscape changes are the result of prolonged and intensive human impact on natural complexes. They manifest themselves in the transformation of the Earth's surface structure, changes in soil cover, reduction of natural ecosystems, and disruption of natural processes [14].

The main types of anthropogenic changes are (Fig. 2):

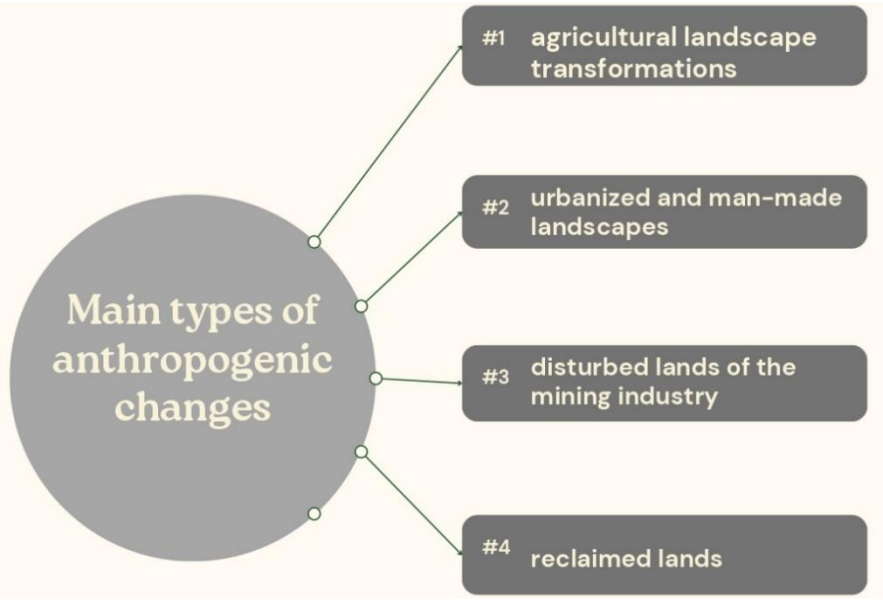

Fig. 2. Main types of anthropogenic changes

From an economic point of view, such changes are often accompanied by short-term benefits, but in the long term they cause increased costs for maintaining land productivity and restoring the ecological functions of landscapes.

Irrational land use leads to complex negative consequences, both ecological and economic. Among the main problems are soil degradation, erosion processes, loss of biodiversity, and disruption of the water regime of territories [15]. Economic consequences are manifested in:

1) reduction in agricultural yields and incomes;
2) increasing costs of agrochemicals;
3) loss of land rent;
4) decrease in the market value of land plots.

Thus, landscape degradation is not only an environmental problem, but also a factor in the economic instability of regions.

Rational land use contributes to the formation of a sustainable economic system based on the conservation of natural capital. It allows optimizing the structure of land use, ensuring that economic activities are in line with natural conditions, and minimizing the risks of degradation [16]. The key economic benefits of rational land use include:

1) reduction in production costs;
2) stability of production processes;
3) increasing the investment attractiveness of territories;
4) generation of long-term economic benefits.

In this context, rational land use should be viewed as an investment in the future development of territories.

One of the key tools for implementing rational land use is landscape-economic planning. It involves a comprehensive analysis of natural conditions, economic factors, and social needs with the aim of forming an effective land use structure [17]. Landscape-economic planning allows for (Fig. 3):

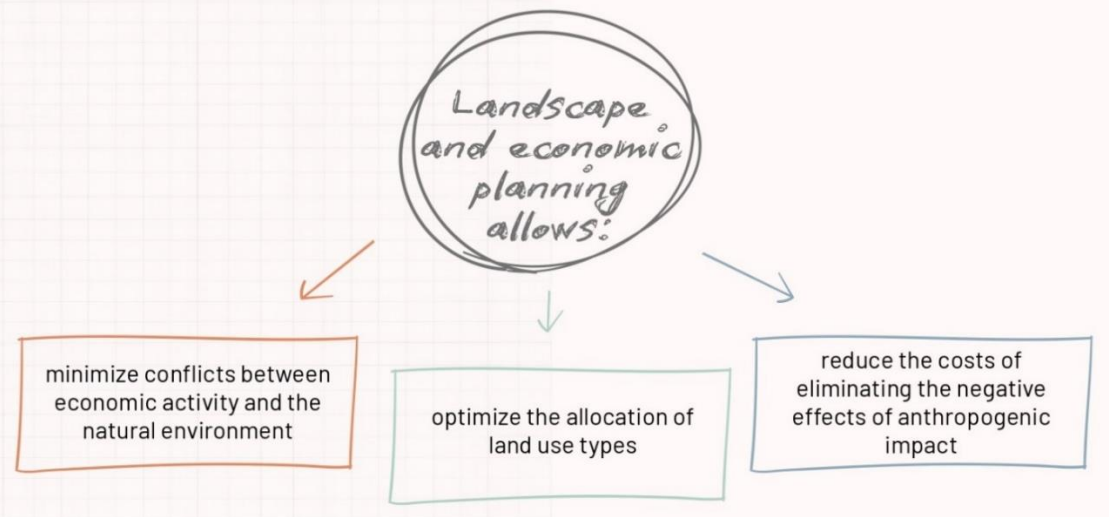

Fig. 3. Landscape-economic planning

Economic mechanisms play an important role in the implementation of rational land use, in particular: tax incentives for environmentally responsible land users; financial support for measures to restore degraded land; introduction of payments for land degradation; development of the market for ecosystem services. Such instruments help to combine economic benefits with environmental responsibility [18].

Despite its obvious advantages, the implementation of rational land use faces a number of problems: the dominance of short-term economic interests; insufficient institutional support; weak control over compliance with environmental standards; and a lack of investment in land restoration. These problems exacerbate the scale of anthropogenic landscape changes and reduce the economic efficiency of land use.

Rational land use is one of the basic principles of sustainable development, as it ensures the reconciliation of society's economic interests with the need to preserve the natural environment and maintain social stability. Effective land resource management makes it possible to achieve economic growth without excessive depletion of natural potential, minimize the negative impact of economic activity on landscapes, and create safe living conditions for the population. In this context, land is seen not only as a factor of production, but also as an important environmental and social resource that requires a comprehensive and balanced approach to its use and protection [19].

Promising areas for ensuring rational land use include, first and foremost, the integration of environmental and economic approaches in the formation and implementation of land policy, which involves taking environmental constraints into account when making management decisions and assessing the long-term environmental and economic consequences of land use. The development of environmentally oriented agricultural production based on the introduction of resource-saving technologies, reduction of chemical pollution of soils, and preservation of their fertility is of great importance.

Equally important is enhancing the role of state and regional planning in land use, which allows for spatial orderliness of territories, coordination of interests of various economic entities, and prevention of chaotic land development. At the same time, the formation of an ecological culture of land use among landowners and land users contributes to a responsible attitude towards land resources, an increase in environmental awareness, and an understanding of the value of preserving natural landscapes as a prerequisite for the long-term sustainable development of society [20].

Conclusions. The study shows that rational land use is a determining factor in minimizing the negative impact of anthropogenic activity on landscape complexes and, at the same time, is an important prerequisite for ensuring economic stability and balanced development of territories. Land resources, provided they are used in a scientifically sound and environmentally balanced manner, can ensure stable productivity, preserve ecosystem functions, and form the basis for long-term socio-economic development.

Irrational land use, manifested in excessive exploitation, disruption of land use patterns, and disregard for natural constraints, leads to soil degradation, transformation

of natural landscapes, reduction of biodiversity, and deterioration of the ecological condition of territories. Such processes are accompanied by significant economic losses associated with reduced land productivity, increased costs of restoring degraded areas, and increased socio-environmental risks. In contrast, a rational approach to land use ensures more efficient use of land resources, preserves their natural potential, and creates conditions for stable economic growth in the long term.

An important condition for implementing the principles of sustainable development is the integration of ecological and economic approaches into the land resource management system. Combining environmental requirements with economic mechanisms for regulating land use allows the interests of the state, business, and society to be reconciled, contributes to increasing the competitiveness of the economy, and reduces environmental threats. Therefore, the formation of an effective system of rational land use, focused on preserving landscape diversity and economic feasibility, is a strategic task for ensuring the sustainable development of territories.

References:

1. Denysyk H. I., Ataman L. V., Bezlatnia L. O. (2025) Silski landshafty rivnynnoi chastyny Ukrainy: suchasnyi stan, napriamy rozbudovy [Rural landscapes of the flat part of Ukraine: current state, directions of development]. *Landshaftoznavstvo*. Vypusk 7 (1). S. 6–18. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-7-6-18 [in Ukrainian].

2. Shyshchenko P. H., Denysyk H. I. (2024) Landshaftnyi analiz u suchasnomu rehionalnomu proiektuvanni [Landscape analysis in contemporary regional design]. *Landshaftoznavstvo*. Vypusk 5 (1). S. 6–14. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2024-5-6-14 [in Ukrainian].

3. Sonko S. P., Maksymenko N. V., Vasylenko O. V., Hurskyi I. M., Shyian D.V., Zozulia I.I. (2022) Kontseptsiia ahroekosystem yak teoretychna osnova ekolohichno tolerantnoho pryrodo-korystuvannia [The concept of agroecosystems as a theoretical basis for environmentally tolerant nature management]. *Liudyna ta dovkillia. Problemy neoekolohii*. Vypusk 37. S. 71–81. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-4224-2022-37-07 [in Ukrainian].

4. Kravtsova I. V., Mostoviak I. I., Sonko S. P., Maksymenko N. V., Shyian D. V. (2023) Antropohenna komunikatyvnist Cherkaskoi oblasti yak ekosystemoutvoriuiucha skladova suchasnoi landshaftnoi struktury rehionu [Anthropogenic communicativeness of the Cherkasy region as an ecosystem-forming component of the modern landscape structure of the region]. *Liudyna ta dovkillia. Problemy neoekolohii*. Vypusk 40. S. 53–65. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-4224-2023-40-05 [in Ukrainian].

5. Kravtsova I. V. (2023) Sadovo-parkovi landshafty: formuvannia, struktura, znachymist [Garden and park landscapes in the structure of landscape and technical systems of the Middle Bug River region]. *Landshaftoznavstvo*. Vypusk 3 (1). S. 29–39. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-4-68-78 [in Ukrainian].

6. Kravtsova I. V. (2023) Sadovo-parkovi landshafty: formuvannia, struktura, znachymist [Garden and park landscapes: formation, structure, significance]. *Landshaftoznavstvo*. 2023. Vypusk 3 (1). S. 29–39. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-3-29-39 [in Ukrainian].

7. Stoiko N., Cherechon O. (2024) Bahatotsilova konsolidatsiia zemel dlia staloho rozvytku terytorialnykh hromad Ukrainy [Multipurpose land consolidation for sustainable development of territorial communities in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu pryrodoko-rystuvannia*. № 25. S. 169–177. DOI: https://doi.org/10.31734/architecture2024.25.169

8. Koshkalda I., Dombrovska O., Stoiko N., Kulbaka O., Kulbaka V. (2025) Land manage-ment and land quality assessment tools for effective land resources management in the context of

sustainable development. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. № 5. pp. 244–251. DOI: https://doi.org/10.33271/nvngu/2025-5/244 [in English].

9. Tretiak A. M., Tretiak V. M., Priadka T. M., Kapinos N. O., Tretiak R. A. (2025) Zemlevporiadkuvannia yak instytutsiinyi mekhanizm vymiriuvan, obliku ta otsinky aktyviv ekosystemnykh posluh zemlekorystuvannia [Land management as an institutional mechanism for measuring, accounting for, and valuing ecosystem services assets of land use]. *Ahrosvit*. № 19. S. 13–22. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2025.19.13 [in Ukrainian].

10. Tretiak A. M., Tretiak V. M., Hetmanchyk I. P., Tretiak R. A., Lobunko A. V. (2025) Instytutsionalni problemy konsolidatsii zemel v Ukraini iz vrakhuvanniam yevropeiskoho dosvidu [Institutional problems of land consolidation in Ukraine, taking into account European experience]. *Efektyvna ekonomika*. № 4. S. 1–25. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.4.6 [in Ukrainian].

11. Martyn A., Novakovskyi I., Novakovsky D., Malashchuk O., Movchan T., Smolenska L. (2024) Strategic Approaches to Urban Land and Cultural Legacy: Institutional Insights from Ukrainian Cities. *Innovative and Intelligent Digital Technologies; Towards an Increased Efficiency. Studies in Systems, Decision and Control*. Vol 564. Springer, Cham, P. 471–481. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-70399-7_36 [in English].

12. Bulysheva D., Movchan T., Malashuk O. (2021) Foresight-forecasting in the system of recreational land management. *Geodesy and cartography*. Vol. 70. No. 1. P. 1–17. DOI: https://doi.org/10.24425/gac.2021.136678 [in English].

13. Sopov D. S., Khainus D. D., Buzina I. M., Makieieva L. M. (2023) Suchasni mekhanizmy upravlinskoho vplyvu na protses zemlekorystuvannia [Modern mechanisms of managerial influence on the land use process]. *«Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii» (Seriia «Derzhavne upravlinnia», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Pedahohika»): zhurnal.* № 3 (17). S. 59–71. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-59-71 [in Ukrainian].

14. Fomenko V. A., Dorosh O. S, Kupriianchyk I. P., Svyrydova L. A. (2019) Finansovo-ekonomichnyi mekhanizm yak universalnyi instrumentarii perevedennia zemlekorystuvannia na model staloho rozvytku [The financial and economic mechanism as a universal tool for transitioning land use to a sustainable development model]. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*. № 2. S. 13–22. DOI: http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.02.02 [in Ukrainian].

15. Fomenko V. A., Dorosh O. S. Tretiachenko D. V. (2019) Natsionalni vektory zaprovadzhennia rynku zemelnykh dilianok silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [National vectors for the introduction of a market for agricultural land plots in Ukraine]. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*. № 1. S. 49–57. DOI: http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.01.06 [in Ukrainian].

16. Smyrnova S. M., Smyrnov V. M., Fromols V. O. (2019) Monitorynh zemel v systemi upravlinnia zemelnymy resursamy [Land monitoring in the land resource management system]. *Ahrosvi*t. № 19. S. 17–22. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.19.17 [in Ukrainian].

17. Sopova N. V. (2024) Conceptual and terminological apparatus of land use at the local level. *Pryrodnycha osvita ta nauka*. Vypusk 1. S. 68–78. DOI: https://doi.org/10.32782/NSER/2024-1.10 [in English].

18. Koshkalda Iryna, Dombrovska Olena, Shevchenko Olexandr, Orekhova Alvina and Kramar Iryna (2023). Evaluation of Economic and Environmental Changes for the Use of Land Resources in the Sustainable Development Context. *Review of Economics and Finance*. 21. P. 1010–1017. DOI: https://doi.org/10.55365/1923.x2023.21.111 [in English].

19. Dombrovska O. A., Kniazev Ye. K. (2024) Teoretychni osnovy upravlinnia ekoloho-zbalansovanym zemlekorystuvanniam terytorialnykh hromad [Theoretical foundations of managing ecologically balanced land use by local communities]. *Zhurnal z menedzhmentu, ekonomiky ta tekhnolohii*. № 2. S. 120–135. DOI: https://doi.org/10.69803/2312-3427-2024-2-120 [in Ukrainian].

20. Makieieva L. M., Kniaz O. V., Riasnianska A. M. (2025) Zemlevporiadne proektuvannia – osnova ekolohobezpechnoho vykorystannia zemel [Land management planning – the basis for environmentally safe land use]. *Modeling the development of the economic syste*ms. № 3. S. 244–253. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2025-17-32 [in Ukrainian].

Література:

1. Денисик Г. І., Атаман Л. В., Безлатня Л. О. Сільські ландшафти рівнинної частини України: сучасний стан, напрями розбудови. *Ландшафтознавство*. 2025. Випуск 7 (1). С. 6–18. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-7-6-18

2. Шищенко П. Г., Денисик Г. І. Ландшафтний аналіз у сучасному регіональному проєктуванні. *Ландшафтознавство*. 2024. Випуск 5 (1). С. 6–14. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2024-5-6-14

3. Сонько С. П., Максименко Н. В., Василенко О. В., Гурський І. М., Шиян Д. В., Зозуля І. І. Концепція агроекосистем як теоретична основа екологічно толерантного природокористування. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології.* 2022. Випуск. 37. С. 71–81. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-4224-2022-37-07

4. Кравцова І. В., Мостов'як І. І., Сонько С. П., Максименко Н. В., Шиян Д. В. Антропогенна комунікативність Черкаської області як екосистемоутворююча складова сучасної ландшафтної структури регіону. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології.* 2023. Випуск 40. С. 53–65. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-4224-2023-40-05

5. Кравцова І. В. Садово-паркові ландшафти в структурі ландшафтно-технічних систем Середнього Надбужжя. *Ландшафтознавство*. 2023. Випуск 4 (2). С. 68–78. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-4-68-78

6. Кравцова І. В. Садово-паркові ландшафти: формування, структура, значимість. *Ландшафтознавство*. 2023. Випуск 3 (1). С. 29–39. DOI: https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-3-29-39

7. Стойко Н., Черечон О. Багатоцільова консолідація земель для сталого розвитку територіальних громад України. *Вісник Львівського національного університету природокористування.* 2024. № 25. С. 169–177. DOI: https://doi.org/10.31734/architecture2024.25.169

8. Koshkalda I., Dombrovska O., Stoiko N., Kulbaka O., Kulbaka V. Land management and land quality assessment tools for effective land resources management in the context of sustainable development. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu.* 2025. № 5. pp. 244–251. DOI: https://doi.org/10.33271/nvngu/2025-5/244

9. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О., Третяк Р. А. Землевпорядкування як інституційний механізм вимірювань, обліку та оцінки активів екосистемних послуг землекористування. *Агросвіт*. 2025. № 19. С. 13–22. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2025.19.13

10. Третяк А. М., Третяк В. М., Гетманьчик І. П., Третяк Р. А., Лобунько А. В. Інституціональні проблеми консолідації земель в Україні із врахуванням європейського досвіду. *Ефективна економіка*. 2025. № 4. С. 1–25. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.4.6

11. Martyn A., Novakovskyi I., Novakovsky D., Malashchuk O., Movchan T., Smolenska L. Strategic Approaches to Urban Land and Cultural Legacy: Institutional Insights from Ukrainian Cities. *Innovative and Intelligent Digital Technologies; Towards an Increased Efficiency. Studies in Systems, Decision and Control*. Vol 564. Springer, Cham, 2024. P. 471–481. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-70399-7_36

12. Bulysheva D., Movchan T., Malashuk O. Foresight-forecasting in the system of recreational land management. *Geodesy and cartography*. 2021. Vol. 70. No. 1. P. 1–17. DOI: https://doi.org/10.24425/gac.2021.136678

13. Сопов Д. С., Хайнус Д. Д., Бузіна І. М., Макєєва Л. М. Сучасні механізми управлінського впливу на процес землекористування. *«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал*. № 3 (17). 2023. С. 59–71. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-59-71

14. Фоменко В. А., Дорош О. С, Купріянчик І. П., Свиридова Л. А. Фінансово-економічний механізм як універсальний інструментарій переведення землекористування на модель сталого розвитку. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2019. № 2. С. 13–22. DOI: http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.02.02

15. Фоменко В. А., Дорош О. С. Третяченко Д. В. Національні вектори запровадження ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2019. № 1. С. 49–57. DOI: http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy 2019.01.06

16. Смирнова С. М., Смирнов В. М., Фромольс В. О. Моніторинг земель в системі управління земельними ресурсами. *Агросвіт*. 2019. № 19. С. 17–22. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.19.17

17. Sopova N. V. Conceptual and terminological apparatus of land use at the local level. *Природнича освіта та наука*. 2024. Випуск 1. С. 68–78. DOI: https://doi.org/10.32782/NSER/2024-1.10

18. Koshkalda Iryna, Dombrovska Olena, Shevchenko Olexandr, Orekhova Alvina and Kramar Iryna. Evaluation of Economic and Environmental Changes for the Use of Land Resources in the Sustainable Development Context. *Review of Economics and Finance*. 2023. 21. P. 1010–1017. DOI: https://doi.org/10.55365/1923.x2023.21.111

19. Домбровська О. А., Князев Є. К. Теоретичні основи управління еколого-збалансованим землекористуванням територіальних громад. *Журнал з менеджменту, економіки та технологій*. 2024. № 2. С. 120–135. DOI: https://doi.org/10.69803/2312-3427-2024-2-120

20. Макєєва Л. М., Князь О. В., Ряснянська А. М. Землевпорядне проектування – основа екологобезпечного використання земель. *Modeling the development of the economic systems*. 2025. № 3. С. 244–253. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2025-17-32

UDC 658.3:65

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2519-2530

Navolokina Alla PhD in Economics, Associate Professor, President, Department of Psychology and Social Sciences and Humanities, International European University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-1711-6002

CHALLENGES OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN UKRAINE UNDER ECONOMIC INSTABILITY AND WARTIME CONDITIONS

Abstract. In the context of the systemic financial, economic, social and political crisis caused by prolonged military confrontation, active hostilities and the annexation of significant Ukrainian territories, the economic and social consequences of the war, substantial losses of human capital, a decline in the real sector of the national economy and the level of socio-economic security of economic entities. The challenging conditions in Ukraine necessitate a timely response to destabilising factors, the prevention of their negative impact, an assessment of the quantitative parameters of the war's impact on the national economy, society, and citizens, and the highlighting of the need to find optimal ways out of the crisis. The methodological basis of the study includes general scientific and specialised methods, comparative analysis, a structural and functional approach, and logical generalisation. Subsequently, analysing current socio-economic trends, the article identifies several gaps in existing approaches to human capital management. It is worth noting that these approaches do not fully account for the realities of wartime. The findings highlight the need to develop adaptive, flexible and inclusive human capital management mechanisms aimed at mitigating losses, enhancing the resilience of the labour market in wartime, and creating conditions for post-war recovery and sustainable development, as well as the need to apply new tools to support human potential and implement psychological assistance and rehabilitation programmes. Preserving human capital for Ukraine's post-war recovery is a critical task. This requires new approaches to the utilisation of human capital, taking into account current trends in its development and global experience in human resource management under conditions of instability. The practical significance of the study lies in the possibility of using the proposed conclusions and recommendations in the development of state policy and strategic programmes for Ukraine's economic recovery.

Keywords: economic instability, war, human capital, human development trends, human resource management

Наволокіна Алла Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, президент, кафедра психології та соціально-гуманітарних дисциплін, Міжнародний Європейський Університет, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1711-6002

ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ВІЙНИ

Анотація. У контексті системної фінансової, економічної, соціальної та політичної кризи, спричиненої тривалим військовим протистоянням, активними бойовими діями та анексією значних територій України, загострилися економічні та соціальні наслідки війни, істотні втрати людського капіталу, занепад реального сектора національної економіки та зниження рівня соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання. Складні умови в Україні вимагають своєчасного реагування на дестабілізуючі фактори, запобігання їх негативному впливу, оцінки кількісних параметрів впливу війни на національну економіку, суспільство та громадян, а також підкреслення необхідності пошуку оптимальних шляхів виходу з кризи. Методологічна база дослідження включає загальнонаукові та спеціалізовані методи, порівняльний аналіз, структурний та функціональний підхід, логічне узагальнення. Після аналізу сучасних соціально-економічних тенденцій у статті виявлено низку прогалин у існуючих підходах до управління людським капіталом. Варто зазначити, що ці підходи не в повній мірі враховують реалії воєнного часу. Висновки підкреслюють необхідність розробки адаптивних, гнучких та інклюзивних механізмів управління людським капіталом, спрямованих на зменшення втрат, підвищення стійкості ринку праці в умовах війни та створення умов для післявоєнного відновлення і сталого розвитку, а також необхідність застосування нових інструментів для підтримки людського потенціалу та реалізації програм психологічної допомоги і реабілітації. Збереження людського капіталу для післявоєнного відновлення України є надзвичайно важливим завданням. Це вимагає нових підходів до використання людського капіталу з урахуванням сучасних тенденцій його розвитку та світового досвіду управління людськими ресурсами в умовах нестабільності. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання запропонованих висновків і рекомендацій при розробці державної політики та стратегічних програм економічного відновлення України.

Ключові слова: економічна нестабільність, війна, людський капітал, тенденції розвитку людського капіталу, управління людськими ресурсами

Problem statement. Human capital is the leading strategic resource of any country, determining its economic, social and innovative potential. In the context of martial law, Ukraine faces unprecedented challenges that affect the preservation and effective use of this resource.

Mass migration, declining employment rates, destruction of infrastructure, increased psychological stress on the population, and changing demographic indicators are just some of the problems that undermine the country's stability and development prospects. Due to losses, forced displacement and mobilisation caused by the war, there was a significant reduction in the active labour force. At the same time, a large number

of highly educated and skilled professionals were forced to leave the country, creating a threat of intellectual depletion.

In this context, there is a need to develop new approaches to human capital management that take into account the specific needs of wartime and are aimed at preserving, developing, and reintegrating individuals into active economic and social life. Particularly relevant issues include adapting the labour market to new realities, supporting internally displaced persons, involving veterans in economic activity, and creating conditions for the return of migrants.

Thus, the problem of preserving and effectively using human capital in conditions of martial law and economic instability requires a systematic approach, thorough scientific research, analysis of current challenges and the development of innovative solutions that will contribute not only to overcoming the crisis, but also to laying the foundations for the long-term sustainable growth of Ukraine.

Recent research and publications analysis. It should be noted that a number of recent scientific publications point to growing attention on the impact of large-scale crises, particularly military conflicts, on the formation, preservation, and restoration of human capital. (Sidienko, S. (2025). Scholars often emphasise that war radically disrupts the functioning of labour markets and education systems. Demographic structures and migration processes are also affected, which may lead to long-term economic and social consequences. In the Ukrainian context, researchers tend to analyse human capital through the prism of wartime losses and post-war recovery potential.

One may observe that studies highlight significant demographic decline, forced migration, and loss of professional skills as key challenges for sustainable economic development (Zaloznova & Azmuk, 2022; Petrivskyi, 2025). It is worth emphasising that particular attention is paid to the role of education in preserving and restoring human capital. For instance, Andreichenko et al. (2025) emphasise the importance of dual education models in ensuring workforce adaptability during wartime. Similarly, Ivanova (2025) focuses on resilience strategies aimed at mitigating human capital degradation during protracted conflicts. In addition, Delini and Derhach (2025) analyse the socio-economic consequences of labour migration from Ukraine to EU countries, highlighting the dual nature of this phenomenon: while migration reduces the domestic labour supply, it also creates opportunities for skills acquisition and future reintegration of human capital. International studies provide a broader comparative and theoretical perspective on human capital crises. Gorodnichenko et al. (2022) argue that the war in Ukraine has caused substantial and potentially persistent losses of human capital, which may hinder post-war reconstruction without targeted policy interventions. Similarly, Kwiecień (2022) and Lazarov (2020) emphasise the strategic role of human capital in overcoming economic crises, underlining effective management and institutional support as key drivers of recovery. From a public administration standpoint, recent systematic reviews suggest that recruitment and selection challenges remain central elements of human capital management during crises. Jakobsen et al.

(2023) highlight the need for adaptive recruitment strategies and evidence-based human resource policies to address labour shortages and the declining attractiveness of the public sector.

Previously unresolved parts of the general problem. Despite the existing and growing body of research on human capital development in conditions of economic instability, a number of important issues remain understudied in the context of martial law and protracted war in Ukraine. Firstly, there is no comprehensive theoretical framework that combines the economic, social, psychological, and institutional aspects of human capital management during wartime. Most existing studies focus either on macroeconomic indicators or on individual social consequences, without offering a comprehensive model adapted to the realities of armed conflict. Secondly, the mechanisms for preserving and reproducing human capital in conditions of mass forced migration receive insufficient attention. The long-term consequences of the brain drain, the loss of highly skilled professionals and the risks of permanent imbalances in the labour market remain insufficiently studied, especially in the context of policies capable of stimulating the return and reintegration of migrants after the end of hostilities.

Thirdly, the adaptation of the labour market to structural changes in the context of war, including the integration of internally displaced persons, the reintegration of veterans and the transformation of forms of employment (remote work, flexible employment, informal work), has not yet been comprehensively analysed from the perspective of sustainable human capital development.

Fourth, the psychological and social consequences of war, as well as their impact on labour productivity, employment, skill degradation, and human capital accumulation, remain underrepresented in economic research, despite their critical importance for post-war recovery.

Finally, there is a lack of evidence-based policy instruments and practical management models adapted to martial law conditions that would ensure the preservation, development and effective use of human capital both during the crisis and in the post-war period.

Article's objectives formulation. The main objectives of the article are to analyse the depth of the crisis in Ukraine, assess existing problems related to human capital under the influence of the crisis caused by the war, to consider key opportunities for its preservation, and to propose measures for preserving Ukraine's human capital in the context of the situation, identifying the conditions and mechanisms for its growth as a potential for Ukraine's post-war recovery.

Main research material. In conditions of full-scale war, human capital assumes fundamentally new characteristics, as its reproduction, preservation, and practical use are directly limited by security risks, forced population displacement, and institutional upheavals.

At the same time, it remains a critically important factor in economic development, determining a country's ability to produce goods and services and ensure

long-term growth. Unlike traditional factors of production such as land and capital, it encompasses the knowledge, skills, experience, health and abilities of workers, making it an invaluable resource for any economy. i.e. it is the sum of all personal and professional characteristics of individuals that can affect their productivity and efficiency, including education, professional training, experience, motivation, health and other qualities that increase labour productivity. The primary goal of investing in human capital is to enhance the economic return on labour, thereby contributing to the growth of production and the improvement of the population's standard of living. It is evident that human capital is a powerful resource in military confrontations and post-war reconstruction of the country, as well as a key factor in further European integration. The utmost importance of human capital development in the modern world is beyond doubt.

Crisis phenomena significantly affect the possibilities of human capital reproduction at the macroeconomic, regional, microeconomic and personal levels, reducing them and creating new challenges that require an adequate response and solution.

Russia's armed aggression against Ukraine has led to significant destructive changes in the development of the state and society, caused a reformatting of the global geopolitical order, and provoked the emergence of new challenges and dangers. Among the many significant destructive changes in Ukraine's socio-economic development during the war, the problem of preserving human capital stands out in particular.

The loss of human capital is becoming more threatening with each day of military confrontation. It is manifested in the deaths of military personnel and civilians, limited access to education due to the inability of educational institutions at various levels to function, forced deportation of Ukrainian citizens to the territory of the aggressor country, as well as increased forced resettlement to relatively safe territories and external and internal migration. As a result, Ukraine has suffered significant losses of human capital.

These losses can be divided into two groups: direct and indirect. The direct losses mentioned above include forced migration, forced deportation of the Ukrainian population to Russia, killings of civilians and deaths of military personnel. It is worth noting that the current demographic situation in Ukraine has become critical, evolving from a purely demographic issue into a factor that directly impacts national security, socio-economic development, and the state’s strategic prospects. The sharp decline in population, due to negative natural growth, mass emigration, natural population ageing, and the consequences of full-scale war, poses systemic threats to Ukraine’s economy.

The shortage of labour resources, the growing demographic burden, imbalances in the gender and age structure, and the loss of intellectual capital could significantly hamper the country’s post-war reconstruction, slow down economic growth, and increase social dependence on external aid. [11].

Table 1

Impact of war on human capital in Ukraine

Aspect	Impact
Demography	Population decline, ageing
Education	Disruption, brain drain
Labour market	Skill shortages
Health	Physical and psychological losses
Economy	Reduced productivity

The problem of retaining human capital, financing it, and curbing the risks of external migration, which are significantly exacerbated by active hostilities and prolonged uncertainty, is becoming increasingly acute. It is becoming clear that the unfavourable conditions for talent development currently observed in Ukraine are leading to a mass migration of talent abroad. It would be reasonable to assume that some of those who have left Ukraine will not return. This will depend on the duration of the war and the extent of destruction in Ukraine, as well as on the opportunities for Ukrainians to find decent work abroad and for Ukrainian students to gain access to the education system.

Education in Ukraine, as a key area for building human capital, is facing significant challenges: disruptions to the education process due to military action, the forced displacement of students and teachers, brain drain, a lack of resources, and adapting to the new realities of distance and hybrid learning. In today's world, where globalisation, technology and political change are creating new challenges for all countries, education is becoming not only a means of transferring knowledge but also a key element of economic growth and national security. For Ukraine, which is fighting a brutal war while striving to meet European standards, reform and adaptation of the education system have become a necessity. The war has significantly impacted the accessibility, quality, and stability of education, while also creating new challenges and necessitating a rethink of educational strategies and their integration into global trends in education. In addition, the war has caused catastrophic damage to Ukraine's academic and scientific infrastructure, posing a direct threat to the future of human capital. The risks of losing human capital due to military action take various forms, which are also reflected in terms of maintaining life and health. In addition to direct physical losses of people as a result of killings, damage to health due to injuries, and the spread of diseases that lead to reduced working capacity and disability, it is necessary to remember the severe psychological trauma suffered by both military personnel and the civilian population, causing chronic stress, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD). Structured psychological support and resilience-building programmes are essential for mitigating these effects, maintaining workforce productivity, and supporting long-term human capital development.

It should be noted that digital transformation also plays an important role in preserving and developing human capital in wartime. The introduction of remote

working, online learning and hybrid learning models allows businesses and educational institutions to maintain productivity while providing opportunities for skills development. Strengthening digital competencies among employees helps to retain human capital in the short term and prepare the workforce for post-war economic recovery and integration into global markets. [4, 12].

A brief SWOT analysis can provide a clearer picture of human capital in Ukraine during wartime.

- Strengths: high educational attainment, skilled workforce, adaptability of displaced professionals.
- Weaknesses: brain drain, disrupted education, and psychological trauma.
- Opportunities: digital upskilling, remote work, hybrid learning models, international collaboration, and return of skilled migrants.
- Threats: ongoing conflict, demographic decline, skill shortages, delayed post-war recovery.

Modern realities require specialists to have not only in-depth technical knowledge, but also interdisciplinary competence, the ability to adapt to rapid changes and apply innovative approaches. Therefore, it is necessary to identify ways to reduce the negative impact of the crisis and create new opportunities for preserving human capital.

Education, science and healthcare are the foundation for building a nation's intellectual potential. Encouraging the return of the working-age population from abroad by creating safe conditions, developing infrastructure, providing employment opportunities and investing in vocational training remains a priority.

At the same time, the approaches to human capital management themselves require radical changes. These are driven by both the needs of wartime and post-war reconstruction in Ukraine, as well as by global trends and challenges in human capital management, which emerge as new threats and opportunities in the BANI (Brittle, Anxious, Nonlinear, Incomprehensible) world. [4]. The following strategic measures are proposed to preserve and restore human capital in the post-war period:

- prioritising the mental health of the nation by introducing accessible psychological and psychotherapeutic support programmes for veterans and the civilian population as part of integration programmes;
- strategic migration management by developing a refugee return policy through the creation of favourable conditions for employment, housing restoration and financial incentives;
- prioritising the reconstruction of educational, medical and social infrastructure, which should be aimed at creating modern, inclusive and safe spaces for human development;
- lifelong learning through the development of retraining and upskilling programmes that will enable the labour force to adapt to the needs of the new economy shaped by ‘creative destruction’. Prospects for further research on human capital during

wartime may include studies of the long-term economic impact of psychological trauma on the mental health of the population, assessing the effectiveness of veteran reintegration programmes, analysing the dynamics of the volunteer movement and its role in post-war reconstruction, and exploring the possibility of adapting the experience of other countries that have experienced armed conflict to the conditions in Ukraine;

- combining elements of a market economy and state regulation. In the context of globalisation and technological change, it is essential to strike a balance between stimulating the private sector for innovation and competitiveness and the state's ability to ensure social justice and strategic development. This approach maximises the advantages of both methods and minimises the disadvantages of each, contributing to the development of human capital and the economy as a whole.

Overall, improving human capital management requires coordinated government support and decisive action by the business community, including liberalisation of tax and labour laws; support for Ukrainian companies and returning migrants, as well as internally displaced persons; education reform; promotion of digital culture; talent return and retention; employee well-being; organisational flexibility; and business process transformation. It is worth mentioning here that recent public policy initiatives, such as Ukraine's Human Capital Resilience Charter (HCR), illustrate how governments and the private sector can formalise human capital development within strategic recovery programmes. [9]. In response to the situation, measures are needed to strengthen social support and transition to a productivity-oriented system. It is also necessary to continue implementing relevant measures in the areas of social insurance, child protection, support for veterans, and inclusive development. In particular, the following are expected: gender budgeting, the introduction of a basic social assistance scheme instead of various types of benefits, a review of approaches to calculating special pensions, improved support for the employment of persons with disabilities, an update of the Labour Code, and steps towards deinstitutionalisation. These changes will increase economic efficiency and bring Ukraine closer to EU standards.

Table 2

Key problems of human capital preservation under wartime conditions and management responses

Problem	Manifestation under wartime conditions	Management / policy response
Demographic losses	Deaths, ageing, and a decline in the working-age population	Demographic support policies, return incentives
Forced migration	Brain drain, labour shortages	Migration management, reintegration programmes

Problem	Manifestation under wartime conditions	Management / policy response
Education disruption	Distance learning, infrastructure damage	Educational reform, digital and hybrid models
Health and psychological trauma	PTSD, reduced productivity	Mental health support, rehabilitation programmes
Labour market imbalance	Shortage of skilled labour	Retraining, lifelong learning, upskilling

Conclusions. The issue of human capital is crucial for Ukraine's economy. The demographic challenges we face are unprecedented, and there are no readily available solutions or relevant international experience to draw upon. In tackling this task with its many unknowns, one thing is clear: we must act today to preserve and restore human capital. Research and assessment of the risks and losses to human capital from the war must be continued and deepened, as this is crucial for developing effective social policies to restore human potential and capital in the post-war period. The optimal approach is to combine elements of a market economy and state regulation. In the context of globalisation and technological change, it is essential to strike a balance between stimulating the private sector for innovation and competitiveness and the state's ability to ensure social justice and strategic development. This approach maximises the advantages of both methods and minimises the disadvantages of each, contributing to the development of human capital and the economy as a whole.

Recent research and publications analysis. It should be noted that a number of recent scientific publications point to growing attention on the impact of large-scale crises, particularly military conflicts, on the formation, preservation, and restoration of human capital. [12]. Scholars often emphasise that war radically disrupts the functioning of labour markets and education systems. Demographic structures and migration processes are also affected, which may lead to long-term economic and social consequences. In the Ukrainian context, researchers tend to analyse human capital through the prism of wartime losses and post-war recovery potential. One may observe that studies highlight significant demographic decline, forced migration, and loss of professional skills as key challenges for sustainable economic development [11, 13]. It is worth emphasising that particular attention is paid to the role of education in preserving and restoring human capital. For instance, Andreichenko et al. [1] emphasise the importance of dual education models in ensuring workforce adaptability during wartime. Similarly, Ivanova [5]. focuses on resilience strategies aimed at mitigating human capital degradation during protracted conflicts. In addition, Delini and Derhach [2] analyse the socio-economic consequences of labour migration from Ukraine to EU countries, highlighting the dual nature of this phenomenon: while migration reduces the domestic labour supply, it also creates opportunities for skills

acquisition and future reintegration of human capital. International studies provide a broader comparative and theoretical perspective on human capital crises. Gorodnichenko et al. [3] argue that the war in Ukraine has caused substantial and potentially persistent losses of human capital, which may hinder post-war reconstruction without targeted policy interventions. Similarly, Kwiecień [7] and Lazarov [8] emphasise the strategic role of human capital in overcoming economic crises, underlining effective management and institutional support as key drivers of recovery. From a public administration standpoint, recent systematic reviews suggest that recruitment and selection challenges remain central elements of human capital management during crises. Jakobsen et al. [6] highlight the need for adaptive recruitment strategies and evidence-based human resource policies to address labour shortages and the declining attractiveness of the public sector.

References

1. Andreichenko, A., Shykina, O., & Kuznietsova, O. (2025). Rol dualnoi osvity u formuvanni liudskoho kapitalu za umov viiny [The role of dual education in the formation of human capital under wartime conditions]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 74. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-128 [in Ukrainian].

2. Dielini, M., & Derhach, A. (2025). Suchasni tendentsii ta naslidky mihratsii z Ukrainy do YeS v umovakh voiennoho stanu: sotsialno-ekonomichnyi aspekt [Current trends and consequences of migration from Ukraine to the EU under martial law: Socio-economic aspects]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 80. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6831 [in Ukrainian].

3. Gorodnichenko, Y., Kudlyak, M., & Şahin, A. (2022). The effect of the war on human capital in Ukraine and the path for rebuilding. Economics Working Paper No. 22122. Stanford: Hoover Institution. https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/22122-Gorodnichenko_Kudlyak_Sahin.pdf

4. Halushka, Z. (2024). Liudskyi kapital ekonomiky Ukrainy: vplyv viiny ta potentsial pisliavoiennoho vidnovlennia [Human capital of Ukraine's economy: The impact of war and post-war recovery potential]. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 328(2), 100–108. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-15 [in Ukrainian].

5. Ivanova, N. Yu. (2025). Liudskyi kapital v umovakh viiny: vyklyky, zahrozy ta stratehii stiikosti [Human capital under wartime conditions: Challenges, threats, and resilience strategies]. Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii – Achievements of Economics: Prospects and Innovations, 23. https://doi.org/10.5281/zenodo.17557040 [in Ukrainian].

6. Jakobsen, M., Løkke, A.-K., & Keppeler, F. (2023). Facing the human capital crisis: A systematic review and research agenda on recruitment and selection in the public sector. Public Administration Review. https://doi.org/10.1111/puar.13733

7. Kwiecień, A. (2022). The role of human capital in recovering from crisis. Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series, 158. https://doi.org/10.29119/1641-3466.2022.158.23

8. Lazarov, A. S. (2020). The importance of human capital and human organization management in a crisis situation. Proceedings of the International Conference on Business Excellence, 14(1), 906–914. https://doi.org/10.2478/picbe-2020-0086

9. National Bank of Ukraine. (2025, July 11). Natsionalnyi bank pidpysav Khartiiu stiikosti liudskoho kapitalu [The National Bank of Ukraine signed the Human Capital Resilience Charter]. https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-pidpisav-hartiyu-stiykosti-lyudskogo-kapitalu.

10. Nazarko, S., Kantsur, I., & Poznanska, I. (2022). Upravlinnia liudskym kapitalom v umovakh viiny [Human capital management under wartime conditions]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 41. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32 [in Ukrainian].

11. Petrivskyi, O. (2025). Demohrafichna sytuatsiia v Ukraini: perspektyvy vykhodu z kryzy ta minimizatsiia yii vplyvu na rozvytok ekonomiky krainy [Demographic situation in Ukraine: Prospects for overcoming the crisis and minimising its impact on economic development]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 77. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-3 [in Ukrainian].

12. Sidienko, S. (2025). Human capital development under global instability. Demography and Social Economy, 59(1), 55–72. https://doi.org/10.15407/dse2025.01.055

13. Zaloznova, Yu., & Azmuk, N. (2022). Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh viiny: vtraty ta zdobutky [Human capital of Ukraine under wartime conditions: Losses and gains]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 38. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59 [in Ukr].

Література:

1. Андрейченко А., Шикіна О., Кузнєцова О. Роль дуальної освіти у формуванні людського капіталу за умов війни. Економіка та суспільство. 2025. № 74. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-128

2. Дєліні М., Дергач А. Сучасні тенденції та наслідки міграції з України до ЄС в умовах воєнного стану: соціально-економічний аспект. Економіка та суспільство. 2025. № 80. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6831

3. Городніченко Ю., Кудляк М., Şahin A. Вплив війни на людський капітал в Україні та шляхи відновлення. Economics Working Paper No. 22122. Stanford: Hoover Institution. 2022. URL: https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/22122-Gorodnichenko_Kudlyak_Sahin.pdf

4. Галушка З. Людський капітал економіки України: вплив війни та потенціал післявоєнного відновлення. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. 2024. № 328(2). С. 100–108. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-15

5. Іванова Н. Ю. Людський капітал в умовах війни: виклики, загрози та стратегії стійкості. Здобутки економіки: перспективи та інновації. 2025. № 23. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17557040

6. Якобсен М., Løkke А.-К., Кеппелер Ф. Подолання кризи людського капіталу: систематичний огляд та дослідження підбору персоналу у публічному секторі. Public Administration Review. 2023. DOI: https://doi.org/10.1111/puar.13733

7. Квєцієн А. Роль людського капіталу у відновленні після криз. Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series. 2022. No. 158. DOI: https://doi.org/10.29119/1641-3466.2022.158.23

8. Лазаров А. С. Значення людського капіталу та управління людською організацією в кризовій ситуації. Proceedings of the International Conference on Business Excellence. 2020. Vol. 14, No. 1. P. 906–914. DOI: https://doi.org/10.2478/picbe-2020-0086

9. Національний банк України. Національний банк підписав Хартію стійкості людського капіталу. 2025, 11 липня. https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-pidpisav-hartiyu-stiykosti-lyudskogo-kapitalu

10. Назарко С., Канцур І., Познанська І. Управління людським капіталом в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 41. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32

11. Петрівський О. Демографічна ситуація в Україні: перспективи виходу з кризи та мінімізація її впливу на розвиток економіки країни. Економіка та суспільство. 2025. № 77. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-3

12. Сідієнко С. Human capital development under global instability. Demography and Social Economy, 59(1), 55–72. 2025. https://doi.org/10.15407/dse2025.01.055

13. Залознова Ю., Азьмук Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. Економіка та суспільство. 2022. № 38. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59

UDC 332.122:330.322(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2531-2544

Lukianova Valentyna Vyacheslavovna Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics, Analytics, Modeling and Information Technologies in Business, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0000-0003-0036-3138.

Gorovenko Gryhoriy Oleksandrovych PhD candidate in specialty 051 «Economics» of Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0001-5615-5445

ASSESSMENT OF THE POTENTIAL INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINIAN REGIONS IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. In the current conditions of the post-war transformation of the Ukrainian economy, the issue of assessing the potential investment attractiveness of regions is of key importance for the formation of effective state regional policy, recovery strategies and attracting domestic and foreign investments. Full-scale armed aggression against Ukraine caused deep structural deformations of regional economies, significantly changed the spatial configuration of production potential, logistical flows, labor resources and capital, which necessitates the rethinking of traditional approaches to the analysis of the investment attractiveness of territories. In the post-war period, investment decisions will be made in conditions of increased uncertainty, information asymmetry, and the growing role of security, institutional and reputational factors, which requires the use of complex, multi-criteria assessment models.

The purpose of this study is to scientifically substantiate and develop an integrated approach to assessing the potential investment attractiveness of individual regions of Ukraine in the post-war period, taking into account economic, institutional, social and security determinants, as well as empirically apply the proposed approach to the formation of regional investment profiles. The article carries out a systematic analysis of the theoretical and methodological foundations of regional investment attractiveness, summarizes modern scientific approaches to its assessment and identifies limitations of their application in the conditions of post-war recovery.

The methodological basis of the study is a combination of systemic, structural-functional and comparative approaches, as well as methods of economic analysis, statistical grouping, rating assessment and multi-criteria aggregation of indicators. The study used official statistical data of the State Statistics Service of Ukraine, analytical materials of the National Bank of Ukraine, the Ministry of Economy of Ukraine, UkraineInvest, the World Bank, the EBRD, as well as the results of modern domestic and foreign scientific publications. To ensure comparability of the results,

normalization of indicators and the formation of an integral index of potential investment attractiveness of regions were used.

The article proves that in the post-war period the investment attractiveness of the regions of Ukraine is characterized by a high level of spatial differentiation. The study pays special attention to the analysis of the role of the state in the formation of a favorable investment environment in the regions in the post-war period. It is substantiated that an effective regional investment policy should be based on the principles of a differentiated approach, targeted use of international financial assistance, development of public-private partnership and strengthening of the institutional capacity of local authorities. The importance of transparency, predictability of the regulatory environment and guarantees of protection of investors' rights as key factors in restoring confidence in the regional economies of Ukraine is emphasized.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the proposed methodology for developing regional investment attraction strategies, forming post-war recovery priorities, substantiating investment projects and support programs from international financial organizations. The proposed approach can be adapted for use by state authorities, regional administrations, regional development agencies and potential investors to assess the risks and prospects of investing capital in different regions of Ukraine.

Keywords: regional policy, investments, investment project, post-war recovery, investment risk, assessment of potential investment attractiveness, investment development planning, sustainable development.

Лук'янова Валентина Вячеславівна доктор економічних, професор, професор кафедри економіки, аналітики, моделювання та інформаційних технологій в бізнесі Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0003-0036-3138

Горовенко Григорій Олександрович здобувач PhD спеціальності 051 «Економіка» Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0001-5615-5445

ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІЙНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У сучасних умовах післявоєнної трансформації економіки України питання оцінювання потенційної інвестиційної привабливості регіонів набуває ключового значення для формування ефективної державної регіональної політики, стратегій відновлення та залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила глибокі структурні деформації регіональних економік, істотно змінила просторову конфігурацію

виробничого потенціалу, логістичних потоків, трудових ресурсів і капіталу, що обумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до аналізу інвестиційної привабливості територій. У післявоєнний період інвестиційні рішення прийматимуться в умовах підвищеної невизначеності, асиметрії інформації, зростання ролі безпекових, інституційних та репутаційних чинників, що потребує застосування комплексних, багатокритеріальних моделей оцінювання.

Метою даного дослідження є наукове обґрунтування та розроблення інтегрованого підходу до оцінювання потенційної інвестиційної привабливості окремих регіонів України у післявоєнний період з урахуванням економічних, інституційних, соціальних і безпекових детермінант, а також емпіричне застосування запропонованого підходу для формування регіональних інвестиційних профілів. У статті здійснено системний аналіз теоретико-методологічних засад регіональної інвестиційної привабливості, узагальнено сучасні наукові підходи до її оцінювання та виявлено обмеження їх застосування в умовах післявоєнного відновлення.

Методологічною основою дослідження є поєднання системного, структурно-функціонального та компаративного підходів, а також методів економічного аналізу, статистичного групування, рейтингового оцінювання та мультикритеріальної агрегації показників. У процесі дослідження використано офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, аналітичні матеріали Національного банку України, Міністерства економіки України, UkraineInvest, Світового банку, ЄБРР, а також результати сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових публікацій. Для забезпечення порівнянності результатів застосовано нормалізацію показників та формування інтегрального індексу потенційної інвестиційної привабливості регіонів.

У статті доведено, що у післявоєнний період інвестиційна привабливість регіонів України характеризується високим рівнем просторової диференціації. Особливу увагу у дослідженні приділено аналізу ролі держави у формуванні сприятливого інвестиційного середовища в регіонах у післявоєнний період. Обґрунтовано, що ефективна регіональна інвестиційна політика має базуватися на принципах диференційованого підходу, цільового використання міжнародної фінансової допомоги, розвитку публічно-приватного партнерства та посилення інституційної спроможності місцевих органів влади. Підкреслено значення прозорості, передбачуваності регуляторного середовища та гарантій захисту прав інвесторів як ключових чинників відновлення довіри до регіональних економік України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованої методики для розроблення регіональних стратегій залучення інвестицій, формування пріоритетів післявоєнного відновлення, обґрунтування інвестиційних проєктів та програм підтримки з боку міжнародних фінансових організацій. Запропонований підхід може бути адаптований для використання органами державної влади, регіональними адміністраціями,

агентствами регіонального розвитку та потенційними інвесторами з метою оцінювання ризиків і перспектив вкладення капіталу у різні регіони України.

Ключові слова: регіональна політика, інвестиції, інвестиційний проєкт, післявоєнне відновлення, інвестиційний ризик, оцінювання потенціної інвестиційної привабливості, планування івестиційного розвитку, сталий розвиток.

Problem statement. Over the past decades, the investment attractiveness of regions has been considered as one of the key factors in ensuring sustainable socio-economic development of national economies. For Ukraine, this issue is of particular relevance in the context of significant territorial asymmetry of development, uneven distribution of production potential and differentiation of investment flows between regions. The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine radically exacerbated existing imbalances, transforming the regional economic structure and creating fundamentally new conditions for making investment decisions.

The post-war period of Ukraine's development will be characterized by a combination of high demand for investment resources and limited supply of capital, which necessitates the priority direction of investments in regions with the greatest recovery potential and multiplier effect for the national economy. In these conditions, the lack of a systematic, scientifically sound approach to assessing the potential investment attractiveness of regions may lead to inefficient use of financial resources, deepening regional imbalances, and loss of opportunities for accelerated economic growth.

The complexity of forming the investment attractiveness of the regions of Ukraine in the post-war period is due to the action of a complex of interrelated factors. First, a significant part of the country's territory has undergone large-scale physical destruction of production, transport and social infrastructure, which directly affects the ability of regions to attract investments in the short and medium term. Second, the high level of security risks and uncertainty about the duration of military threats significantly increase investors' requirements for predictability, risk insurance and state guarantees. Third, there is a deep transformation of the spatial organization of the economy, which is manifested in the relocation of enterprises, changes in logistics routes, redistribution of labor resources and reorientation of regions to new sales markets.

At the same time, the post-war period opens up a unique “window of opportunity” for Ukraine to modernize regional economies, implement innovative development models, and integrate into European production and investment chains. Significant amounts of international financial assistance, recovery programs with the participation of the European Union, the World Bank, the EBRD, and other institutions create a powerful potential for attracting investment, but the realization of this potential requires a clear understanding of regional priorities and competitive advantages.

Traditional approaches to assessing the investment attractiveness of regions, which are based mainly on the analysis of actual indicators of economic activity

(volumes of capital investments, foreign direct investments, gross regional product), will prove to be insufficient in the conditions of post-war reconstruction. They do not take into account the recovery potential, the adaptability of regions to crisis challenges, the level of institutional capacity of local authorities and the ability of territories to integrate into new economic realities. In this regard, the need to form a comprehensive approach to assessing the potential, and not only the actual, investment attractiveness of regions is becoming more urgent.

The problem of regional differentiation of investment attractiveness requires special attention, which in the post-war period may become even more acute. The western and central regions of Ukraine, characterized by relative security, proximity to the EU borders and active entrepreneurial dynamics, are already accumulating a significant part of investment flows. On the other hand, the eastern and southern regions, which were industrial centers of the economy before the war, risk finding themselves in a situation of long-term investment depression without targeted state and international incentives.

Thus, the key scientific problem is the lack of a system for assessing the potential investment attractiveness of regions of Ukraine, adapted to the post-war conditions, which would allow for a comprehensive consideration of economic, institutional, social and security factors of development. Solving this problem is a necessary prerequisite for the formation of an effective regional investment policy aimed at restoring the economy of Ukraine, reducing territorial disparities and ensuring long-term sustainable development.

Analysis of recent research and publications. The issue of assessing the investment attractiveness of regions is the subject of active scientific research in both domestic and foreign economic literature. In the works of Ukrainian scientists, investment attractiveness is mostly considered as an integral characteristic that is formed under the influence of economic, institutional, social and infrastructural factors and determines the ability of the region to attract investment resources in a competitive environment.

A significant contribution to the development of theoretical and methodological approaches to the analysis of regional investment attractiveness was made by studies that use rating and index assessment methods. In particular, the works of Yu. Prysyazhnyuk, Yu. Polyakova and L. Yaremko substantiate the feasibility of using indicators of gross regional product, capital investments and foreign direct investments to form regional investment profiles of Ukraine in the context of globalization [1]. The authors emphasize the presence of significant interregional disparities and the dependence of investment activity on the level of economic development and openness of regions.

In the works of I. Karkich, an approach to assessing the investment attractiveness of regions of Ukraine based on a comparative analysis of key macroeconomic indicators has been developed, which allows ranking regions by the level of attractiveness for investors [2]. The author proves that investment attractiveness is

dynamic and changes under the influence of both internal and external factors, including the general economic situation and state regional policy.

A separate group consists of studies devoted to the institutional and legal aspects of the formation of the investment climate. In the works of D. Misyuryev and other authors, emphasis is placed on the importance of the quality of the regulatory environment, the protection of investors' rights, and the harmonization of national legislation with the law of the European Union as a prerequisite for increasing the investment attractiveness of Ukraine and its regions [3]. It is noted that even with significant economic potential, the imperfection of institutional mechanisms can restrain the inflow of investments.

In foreign scientific literature, the investment attractiveness of regions is considered through the prism of theories of spatial development, new economic geography and the theory of competitive advantages of territories. In particular, studies by the World Bank and OECD emphasize the role of infrastructure, human capital and innovation potential as key determinants of regional investment attractiveness [4, 5]. At the same time, the need to transition from universal models of investment stimulation to differentiated strategies adapted to the specifics of specific territories is emphasized.

After the start of the full-scale war in Ukraine, a number of analytical studies have appeared on the impact of military actions on the investment climate and regional development. The reports of the National Bank of Ukraine and the Ministry of Economy of Ukraine note a sharp reduction in investment volumes in 2022 and a gradual stabilization of investment activity in 2023-2024, primarily in regions with a relatively low level of security risks [6]. Analysts emphasize that the war significantly changed the spatial structure of investment flows, causing their concentration in the western and central regions.

Publications of international financial organizations (EBRD, World Bank) pay special attention to the issues of post-war recovery and the role of investment in the reconstruction of destroyed regions [7, 8]. It is emphasized that the effectiveness of post-war reconstruction will largely depend on Ukraine's ability to create favorable conditions for attracting private capital and integrating regional economies into international value chains.

At the same time, an analysis of modern scientific publications shows that most existing research focuses either on pre-war trends in regional investment development or on national aspects of the investment climate in Ukraine. Insufficient attention is paid to assessing the potential investment attractiveness of regions in the post-war period, which involves taking into account not only actual economic indicators, but also the recovery potential, the level of institutional capacity, and long-term development prospects.

Thus, despite a significant number of scientific works and analytical studies, the problem of comprehensive assessment of the potential investment attractiveness of Ukrainian regions in the context of post-war transformation remains insufficiently

developed. This necessitates further scientific research aimed at adapting existing methodological approaches to new economic realities and forming practically oriented instruments to support regional investment development.

Analysis of modern literature and practice of regional investment development allows us to highlight a number of aspects that remain insufficiently developed in the context of post-war Ukraine. Despite significant progress in the development of methods for assessing investment attractiveness, there are still no comprehensive approaches that integrate economic, social, institutional and security factors into a single system capable of providing objective forecasting of potential investment flows.

First, there is no systematic assessment of the post-war impact of security risks. on regional investment attractiveness. Pre-war studies focused on macroeconomic and infrastructure indicators, while post-war realities require taking into account the risks of physical destruction, proximity to frontline zones, the presence of relocated businesses, and the level of investment protection.

This issue has both theoretical and practical significance, since underestimation of risks can lead to capital losses and negatively affect the recovery of the regional economy.

Secondly, studies often ignore the dynamics of potential investment attractiveness. Traditional rating and index methods are based on actual indicators that change rapidly under the influence of military operations, mass relocation of population and enterprises, changes in logistics routes and transformation of markets. The lack of adapted models that take into account rapid changes in the regional environment limits the effectiveness of planning and strategic decision-making.

Third, insufficient attention has been paid to the institutional and legal determinants of investment attractiveness. in the post-war period. The development of state policy on attracting investments requires the integration of factors of regulatory stability, transparency of procedures, availability of information for investors and the level of trust in local authorities. Existing methods mainly assess these factors formally, without taking into account their interdependence and impact on regional investment decisions in a high-risk environment.

Fourth, the mechanisms for translating external investment priorities have not been sufficiently studied. at the regional level. International financial organizations and donors are developing large-scale recovery support programs, but in practice there is no clear methodology for identifying priority regions for effective resource allocation. This creates the risk of irrational use of capital and exacerbates regional disparities.

Fifth, limitedly developed methods for integrating quantitative and qualitative indicators into a single multi-criteria model for assessing potential investment attractiveness. In modern approaches, economic and financial indicators are often considered in isolation from social, institutional and reputational factors, which significantly narrows the analytical possibilities for forecasting post-war investment flows.

Sixth, little attention is paid to the use of modern information technologies and economic and mathematical models to form integral assessments of the potential attractiveness of regions. In conditions of rapid change and high uncertainty, the use of statistical, econometric and geoinformation methods could significantly increase the accuracy and practical usefulness of the assessment.

Seventh, there is no systematic assessment of the relationship between investment attractiveness and post-war reconstruction programs**.** The implementation of large-scale state and international projects requires a clear understanding of regional priorities and the potential effect on the economy, employment, and social stability.

Solving these problems is critically important for the formation of an effective state and regional investment policy aimed at accelerating the recovery of the Ukrainian economy, reducing regional disparities, and creating the prerequisites for long-term sustainable development.

Formulation of the objectives of the article. **The purpose of this study is to scientifically substantiate and develop a methodologically comprehensive approach to assessing the potential investment attractiveness of individual regions of Ukraine in the post-war period, taking into account economic, social, institutional and security factors. Achieving this goal involves identifying key determinants of investment attractiveness, forming integral indicators for comparing regions and developing practically applicable recommendations for prioritizing investment resources. In accordance with the defined goal, the article is focused on a comprehensive solution to the urgent problem of adapting Ukraine's regional investment policy to new post-war conditions, ensuring an objective assessment of the potential attractiveness of territories and forming scientifically based recommendations for public and private investors.**

Presentation of the main material. **To ensure a comprehensive assessment of the potential investment attractiveness of the regions of Ukraine in the post-war period, a combination of systemic, structural-functional and comparative approaches , as well as methods of economic analysis, multi-criteria aggregation, normalization of indicators and rating evaluation are proposed (Table 1).**

Table 1

Methodological approaches to assessing the potential investment attractiveness of regions

Key principle	The essence of the principle	Indicator	Evaluation criteria
Systematicity	the assessment integrates economic, social, institutional and security factors	Economical	gross regional product (GRP), volume of capital investments, share of industrial production, structure of exports
Dynamism	takes into account the rapid changes in the post-war environment, including business relocation and changes in logistics	Social	number and qualification of labor resources, demographic trends, standard of living of the population

Key principle	The essence of the principle	Indicator	Evaluation criteria
Comparability	comparison of regions based on integrated indicators is provided	Institutional	regulatory stability, transparency of procedures, efficiency of local government, protection of investor rights
Multicriteria	combination of quantitative and qualitative indicators	Security	scale of destruction, proximity to frontline zones, relocation of enterprises, level of threats to investments

Let us dwell in more detail on the regional analysis of investment attractiveness. The western regions of Ukraine (Volyn, Transcarpathian, Lviv, Ivano-Frankivsk, Rivne, Ternopil, Chernivtsi) demonstrate relatively high post-war investment stability. Having considered the main factors of the external environment, the most significant of them can be distinguished:

- relative safety and lack of large-scale destruction;
- active relocation of enterprises from the eastern and southern regions (especially at the beginning of full-scale aggression);
- improved logistical integration with EU markets;
- high level of social and institutional capacity.

Tables 2-4 contain the main indicators of investment attractiveness of various regions of Ukraine.

Table 2

Main indicators of investment attractiveness of the western regions of Ukraine, 2024

Region	GRP, billion UAH	Capital investments, billion UAH	Human resources, thousand people	Safety index (0–10)	Integral index (0–100)
Transcarpathian	55	13	380	9	76
Lvivska	145	38	1020	9	85
Ivano-Frankivsk	72	19	480	8	78
Ternopil	61	15	400	8	74

Source: constructed based on data [9-12]

The central and northern regions (Kyiv, Vinnytsia, Dnipropetrovsk, Zhytomyr, Kyiv, Kirovohrad, Poltava, Sumy, Khmelnytskyi, Chernihiv, Cherkasy) have an average level of post-war attractiveness. For them, the following factors can be identified as having a significant impact:

- a significant portion of industry has been destroyed or relocated;
- active support from the state and donors;
- medium level of security risks.

Table 3

Main indicators of investment attractiveness of the central and northern regions of Ukraine, 2024.

Region	GRP, billion UAH	Capital investments, billion UAH	Human resources, thousand people	Safety index (0–10)	Integral index (0–100)
Vinnytsia	80	20	500	6	70
Kyivska	210	52	1300	7	81
Cherkasy	60	14	410	6	68

Source: constructed based on data [9-12]

Eastern and southern regions (Donetsk, Zaporizhia, Luhansk, Mykolaiv, Odessa, Kharkiv, Kherson) demonstrate a high level of risks and low actual investment activity. Among the main factors are:

- large-scale destruction of infrastructure;
- significant risks for investors;
- low level of social and institutional capacity;
- active need for state and international investment programs.

Table 4

Main indicators of investment attractiveness of eastern and southern regions of Ukraine, 2024

Region	GRP, billion UAH	Capital investments, billion UAH	Human resources, thousand people	Safety index (0–10)	Integral index (0–100)
Donetsk	90	12	600	3	55
Zaporizhzhia	70	10	450	4	50
Luhansk	35	5	280	2	42
Kherson	40	6	320	3	45

Source: constructed based on data [9-12]

Separately, the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (as well as parts of Donetsk and Luhansk regions, which were occupied between 2014 and 2021) should be considered, which will require an individual approach after de-occupation.

To form a comprehensive ranking of regions, a multi-criteria approach was used, integrating economic, social, institutional and security indicators. The proposed methodology includes the following stages:

1. Indicator normalization**:** all quantitative data are converted to a scale of 0–1 (minimum–maximum value) to ensure comparability.

2. Determining the significance of factors: expert survey and the method of hierarchy analysis allow us to assess the relative importance of each group of factors

(the following distribution can be proposed: economic – 35%, social – 20%, institutional – 25%, security – 20%).

3. Calculation of the integral index as a weighted sum of normalized indicators.

Table 5 shows a fragment of the calculated integral index for individual regions of Ukraine.

Table 5

Example of an integrated rating of individual regions of Ukraine, 2024

Region	**Economic index**	**Social index**	**Institutional index**	**Security index**	**Integral index**	**Attractiveness category**
Lvivska	0.92	0.85	0.88	0.90	0.88	High
Kyivska	0.95	0.78	0.85	0.70	0.82	High
Donetsk	0.65	0.60	0.55	0.30	0.52	Low
Luhansk	0.55	0.50	0.48	0.20	0.43	Very low

Source: constructed based on data [9-12]

Let's analyze the results obtained in Table 2-5:

- Western and central regions are characterized by a high level of the integral index (0.82–0.88), which is explained by the low level of risks, active business relocation, and institutional stability;
- the eastern and southern regions (0.43–0.58) are characterized by high security risks, partial destruction of infrastructure, and low institutional capacity;
- Regional differentiation confirms the need for differentiated state support strategies and priority investment attraction.

Based on the integral rating, we will propose differentiated investment attraction strategies for the regions of Ukraine. (Table 6).

Table 6

Differentiated investment attraction strategies for individual regions of Ukraine

Region	**Strategies**
Western regions	support for innovation clusters and technology parks; development of transport and logistics infrastructure for integration with the EU; stimulating foreign direct investment through tax and institutional incentives
Central and northern regions	reconstruction of industrial enterprises partially damaged by the war; support for small and medium-sized businesses through government and donor programs; development of local investment funds and public-private partnerships
Eastern and southern regions	large-scale infrastructure restoration programs with the participation of the state and international donors; creation of insurance mechanisms to protect investments from security risks; involvement of mobile industrial and logistics enterprises that can operate in conditions of partial destruction

The use of multi-criteria methodology allows us to clearly identify regions with high, medium and low investment potential. Integrated assessments demonstrate the need for differentiated approaches to investment policy. The practical value lies in the possibility of applying the methodology by state bodies, regional administrations and international investors.

Conclusions. The conducted research allows us to formulate comprehensive conclusions regarding the potential investment attractiveness of the regions of Ukraine in the post-war period and outline further prospects for the development of the theory and practice of regional investment policy.

A clear regional differentiation was established: the western and some central regions demonstrate a high integrated index of potential attractiveness (0.82–0.88), which is due to the low level of security risks, high social and institutional capacity and relative stability of the economy. The eastern and southern regions are characterized by a low level of investment attractiveness (0.43–0.58), mainly due to large-scale destruction, high risk for investors and insufficient readiness of institutional structures for post-war development. The study confirmed that economic indicators (GDP, capital investments, industrial structure) remain critically important, but social and institutional factors, as well as security risks, are no less significant for the post-war period. This is consistent with international studies (World Bank, OECD), where a comprehensive approach to assessing investment attractiveness is recognized as the standard of modern investment analysis.

Based on the conducted research, a multi-criteria method of integral assessment is proposed, which combines the normalization of quantitative and qualitative indicators, the use of the significance of factors and the formation of an integral rating of regions. This approach allows taking into account the specifics of post-war development and can be used as a tool of state and regional policy.

The developed rankings and maps of investment attractiveness of regions provide a clear and systematic vision of the spatial structure of potential investment development. They can become the basis for the differentiated distribution of state and donor investments, the formation of local programs to stimulate business, strategic planning of infrastructure reconstruction and logistics. The study confirmed that the war transformed investment flows, causing the concentration of investments in the western and central regions. This emphasizes the need to create specialized programs for the restoration of the eastern and southern regions and attract international capital for the reconstruction of industrial and transport facilities.

The conducted research demonstrates that the potential investment attractiveness of the regions of Ukraine in the post-war period is a complex, dynamic and multifactorial phenomenon. To effectively attract investments, it is necessary to take into account not only economic potential, but also social, institutional and security factors. The use of multi-criteria integral models allows obtaining visual and practically significant information that will serve as the basis for strategic planning and optimization of regional investment policy.

The study opens up prospects for further development of scientific approaches to assessing investment attractiveness, integration with international practices, and the application of modern analytical and digital technologies in the process of restoring the Ukrainian economy.

References:

1. Prysiazhniuk, Yu., Poliakova, Yu., Yaremko, L. (2021). Rehionalni investytsiini profili Ukrainy: analiz ta otsinka. *Kyiv: NAN Ukrainy*, 256 [in Ukrainian].

2. Karkich I. (2020). Metodyka otsinky investytsiinoi pryvablyvosti rehioniv Ukrainy. *Lviv: LNU*, 198 [in Ukrainian].

3. Misyuryov D. (2025). Determinants of Investment Attractiveness of Ukraine in the Context of Global Economic Turbulence. *Public Administration and Regional Development*, https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/475 [in English].

4. Petryshyn V. (2025). Regional Investment Attractiveness and Risk Assessment in Post-Conflict Economies. *Journal of Economic Development*, Vol. 48, (2), 115-138. [in English]

5. Regional Investment Policies in Transition Economies. (2023). *Paris: OECD Publishing*, 312 [in English].

6. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2024). *Investytsiina aktyvnist ta pisliavoienne vidnovlennia rehioniv. Kyiv*, 48 [in Ukrainian].

7. Ukraine Economic Update: Recovery and Investment Prospects. (2023). *World Bank. Washington, DC*, 72 [in English].

8. Post-Conflict Investment Strategies in Ukraine. (2024). *European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). London*, 65 [in English].

9. Derzhstat Ukrainy. (2024). *Statystychnyi zbirnyk «Rehionalna ekonomika Ukrainy». Kyiv*, 380 [in Ukrainian].

10. UkraineInvest. Investytsiini analitychni dani ta doslidzhennia. URL: https://ukraine invest. gov.ua/analytics research/ UkraineInvest [in Ukrainian]

11. UkraineInvest. Investytsiinyi klimat v Ukraini. URL: https://ukraineinvest.gov.ua/ news/investyczijnyj klimat v ukrayini pokrashhuyetsya 70 opytanyh kompanij investuvatymut v ukrayinu popry vijnu/ UkraineInvest [in Ukrainian]

12. Ukraine Investment and Recovery Monitor.(2023).*World Bank.Washington,DC,*60[Eng].

13. Regional Development Policies after Conflicts. (2022). *Paris, OECD.* 290 [in English].

14. Kovalchuk S., Lysenko T. (2023). Post-war Economic Reconstruction and Investment Priorities in Eastern Ukraine. *Eastern European Economics*, Vol. 61, (4), 245-270 [in English].

15. Analytical Report on Regional Investment Attractiveness. (2024). *Ministry of Economy of Ukraine. Kyiv*, 55 [in English].

16. Melnyk I., Sydorenko O. (2022). Vplyv sotsialnykh ta instytutsiinykh chynnykiv na rehionalnu investytsiinu pryvablyvist. Ekonomika ta upravlinnia, (9), 101-120 [in Ukrainian].

17. Petryshyn V., Kovalchuk S. (2023). Multi-Criteria Models for Post-Conflict Regional Investment Assessment. *Economic Modelling*, Vol. 120, 105–122 [in English].

18. Derzhavna stratehiia pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy. (2023). *Kyiv: Kabinet Ministriv Ukrainy*, 112 [in Ukrainian].

Література:

1. Присяжнюк Ю., Полякова Ю., Яремко Л. *Регіональні інвестиційні профілі України: аналіз та оцінка*. Київ: НАН України, 2021. 256 с.

2. Каркіч І. *Методика оцінки інвестиційної привабливості регіонів України*. Львів: ЛНУ, 2020. 198 с.

3. Misyuryov D. Determinants of Investment Attractiveness of Ukraine in the Context of Global Economic Turbulence. *Public Administration and Regional Development*, 2025. https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/475

4. Petryshyn V. *Regional Investment Attractiveness and Risk Assessment in Post-Conflict Economies*. Journal of Economic Development, 2023, Vol. 48, № 2, 115-138.

5. Regional Investment Policies in Transition Economies. *Paris: OECD Publishing*, 2023. 312 p.

6. Інвестиційна активність та післявоєнне відновлення регіонів. *Національний банк України. Київ*, 2024. 48 с.

7. Ukraine Economic Update: Recovery and Investment Prospects. World Bank. Washington, DC, 2023. 72 p.

8. Post-Conflict Investment Strategies in Ukraine. *European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). London*, 2024. 65 p.

9. Статистичний збірник «Регіональна економіка України». *Держстат України. Київ,* 2024. – 380 с.

10. Інвестиційні аналітичні дані та дослідження. *UkraineInvest.*URL: https://ukraineinvest.gov.ua/analytics-research/ UkraineInvest

11. Інвестиційний клімат в Україні. *UkraineInvest.* URL: https://ukraineinvest.gov.ua/news/investyczijnyj-klimat-v-ukrayini-pokrashhuyetsya-70-opytanyh-kompanij-investuvatymut-v-ukrayinu-popry-vijnu/ UkraineInvest

12. Ukraine Investment and Recovery Monitor. *World Bank. Washington*, DC, 2023. 60 p.

13. Regional Development Policies after Conflicts. *Paris, OECD.* 2022. 290 p.

14. Kovalchuk S., Lysenko T. Post-war Economic Reconstruction and Investment Priorities in Eastern Ukraine. *Eastern European Economics*, 2023, Vol. 61, № 4, PP. 245-270.

15. Analytical Report on Regional Investment Attractiveness. *Ministry of Economy of Ukraine. Kyiv*, 2024. 55 p.

16. Мельник І., Сидоренко О. Вплив соціальних та інституційних чинників на регіональну інвестиційну привабливість. *Економіка та управління*, 2022, № 9, с. 101-120.

17. Petryshyn V., Kovalchuk S. *Multi-Criteria Models for Post-Conflict Regional Investment Assessment*. *Economic Modelling*, 2023, Vol. 120, pp. 105-122.

18. Державна стратегія післявоєнного відновлення України. *Київ: Кабінет Міністрів України,* 2023. 112 с.

УДК 005.96:004.9:331.108

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2545-2554

Бала Ольга Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-4972-0829

Гелетканич Володимир Романович аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва. Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0001-8187-840X

ІТ-ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ У МІЖНАРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: УПРАВЛІННЯ ДИСТАНЦІЙНОЮ ЗАЙНЯТІСТЮ, HR-АНАЛІТИКА ТА МЕНТОРИНГ

Анотація. У статті досліджено процеси ІТ-трансформації систем менеджменту персоналу підприємств у міжнародному середовищі в умовах цифровізації економіки, глобалізації ринків праці та поширення дистанційної зайнятості. Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації традиційних підходів до управління людськими ресурсами до нових організаційних форм праці, зростання ролі цифрових HR-рішень, а також підвищення вимог до ефективності управлінських рішень у транснаціональних компаніях.

Метою статті є комплексний аналіз ключових напрямів ІТ-трансформації систем менеджменту персоналу підприємств у міжнародному середовищі з акцентом на управління дистанційною зайнятістю, використання HR-аналітики та розвиток менторингу як інструменту підтримки професійного розвитку працівників. Об’єктом дослідження є системи менеджменту персоналу підприємств, а предметом, організаційно-економічні та інформаційно-технологічні механізми їх трансформації в умовах міжнародної діяльності.

У статті розкрито сутність та особливості дистанційної зайнятості як домінуючої форми організації праці в глобальному бізнес-середовищі, визначено її вплив на зміну функцій HR-служб, корпоративну культуру та мотивацію персоналу. Проаналізовано роль HR-аналітики як інструменту підтримки управлінських рішень, що ґрунтуються на обробці великих масивів даних щодо продуктивності, залученості, компетентностей і професійного розвитку працівників. Обґрунтовано значення цифрових платформ, інформаційних систем управ-ління персоналом (HRIS) та аналітичних панелей у забезпеченні прозорості й об’єктивності HR-процесів. Окрему увагу приділено менторингу в умовах цифрового та дистанційного формату взаємодії, який розглядається як важливий інструмент передачі знань, розвитку управлінських і професійних компетентностей, а також інтеграції працівників у міжнародні команди.

Визначено основні переваги та ризики впровадження IT-рішень у сфері менеджменту персоналу, зокрема питання кібербезпеки, захисту персональних даних і збереження людського виміру управління.

Зроблено висновок, що ефективна IT-трансформація систем менеджменту персоналу в міжнародному середовищі сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств, гнучкості організаційних структур і якості управлінських рішень, водночас потребує комплексного поєднання технологічних, організаційних та соціальних підходів.

Ключові слова: IT-трансформація, менеджмент персоналу, дистанційна зайнятість, HR-аналітика, цифрові HR-системи, менторинг, міжнародне середовище, управління людськими ресурсами, цифровізація бізнесу.

Bala Olha Ivanivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and International Entrepreneurship, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-4972-0829

Heletkanych Volodymyr Romanovych postgraduate student of the Department of Management and International Entrepreneurship, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0001-8187-840X

IT TRANSFORMATION OF ENTERPRISE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEMS IN AN INTERNATIONAL ENVIRONMENT: REMOTE EMPLOYMENT MANAGEMENT, HR ANALYTICS AND MENTORING

Abstract. The article examines the processes of IT transformation of personnel management systems of enterprises in an international environment in the context of digitalization of the economy, globalization of labor markets, and the spread of remote employment. The relevance of the topic is due to the need to adapt traditional approaches to human resource management to new organizational forms of work, the growing role of digital HR solutions, and the increasing requirements for the effectiveness of management decisions in transnational companies.

The aim of the article is a comprehensive analysis of key areas of IT transformation of enterprise personnel management systems in an international environment with an emphasis on remote employment management, the use of HR analytics, and the development of mentoring as a tool to support the professional development of employees. The object of the study is enterprise personnel management systems, and the subject is organizational, economic, and information and technological mechanisms of their transformation in the context of international activity.

The article reveals the essence and features of remote employment as the dominant form of labor organization in the global business environment, determines its impact on changing the functions of HR services, corporate culture and staff

motivation. The role of HR analytics as a tool to support management decisions based on processing large data sets on employee productivity, engagement, competencies and professional development is analyzed. The importance of digital platforms, human resource management information systems (HRIS) and analytical panels in ensuring transparency and objectivity of HR processes is substantiated. Special attention is paid to mentoring in the digital and remote format of interaction, which is considered an important tool for knowledge transfer, development of managerial and professional competencies, as well as integration of employees into international teams. The main advantages and risks of implementing IT solutions in the field of personnel management are identified, in particular the issues of cybersecurity, personal data protection and preservation of the human dimension of management.

It is concluded that effective IT transformation of personnel management systems in an international environment contributes to increasing the competitiveness of enterprises, flexibility of organizational structures and quality of management decisions, while requiring a comprehensive combination of technological, organizational and social approaches.

Keywords: IT transformation, personnel management, remote employment, HR analytics, digital HR systems, mentoring, international environment, human resource management, business digitalization.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується стрімкою цифровізацією бізнес-процесів, поширенням інформаційних технологій та трансформацією форм організації праці, що особливо відчутно проявляється у сфері менеджменту персоналу підприємств, які функціонують у міжнародному середовищі. Масове впровадження дистанційної зайнятості, розвиток віртуальних команд і зростання мобільності трудових ресурсів зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до управління людськими ресурсами та пошуку нових інструментів забезпечення ефективності управлінських рішень.

Водночас практика діяльності підприємств свідчить, що впровадження цифрових HR-рішень нерідко має фрагментарний характер і зводиться переважно до автоматизації окремих кадрових процедур без системної інтеграції IT-технологій у стратегічне управління персоналом. Це призводить до недостатнього використання потенціалу HR-аналітики, обмеженої ефективності управління дистанційною зайнятістю та формального застосування інструментів менторингу, особливо в умовах міжкультурної взаємодії та географічно розподілених команд.

У зв’язку з цим актуалізується проблема формування цілісного підходу до IT-трансформації систем менеджменту персоналу підприємств у міжнародному середовищі, який поєднував би технологічні, організаційні та соціальні компоненти управління. Недостатня теоретична узгодженість і практична розробленість механізмів управління дистанційною зайнятістю, використання

HR-аналітики та цифрового менторингу зумовлюють потребу в науковому обґрунтуванні ефективних моделей і інструментів цифрової трансформації HR-систем з урахуванням глобальних викликів і вимог сучасного ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі останніх років значну увагу приділено питанням цифровізації управлінської діяльності та трансформації HR-систем під впливом інформаційних технологій. Зокрема, дослідники відзначають, що цифрові технології змінюють не лише операційні процеси, а й стратегічні аспекти управління персоналом, створюючи передумови для переходу від традиційного кадрового менеджменту до інтелектуальних HR-систем. Цифрові платформи, аналітичні інструменти та автоматизовані сервіси дозволяють підвищити прозорість, точність і швидкість прийняття управлінських рішень [1-15].

Особливу увагу в останніх публікаціях приділено проблематиці управління дистанційною зайнятістю, що стало актуальним передусім у зв'язку з поширенням гібридних моделей праці. Дослідження Алярова А. В. (2023), Ведерніков М., Чернушкіна О., Волянська-Савчук Л., Вовкотруб К. (2025), які аналізують вплив дистанційної роботи на продуктивність, залученість і психологічний стан працівників, підкреслюючи значення адаптації HR-політик до нових умов. Водночас роботодавці стикаються з викликами щодо підтримки корпоративної культури, мотивації та ефективної комунікації в дистанційному середовищі, що потребує впровадження сучасних цифрових рішень для моніторингу, оцінювання та розвитку персоналу.

Наступним важливим напрямом є HR-аналітика як інструмент прийняття обґрунтованих управлінських рішень. У численних публікаціях Голей Ю., (2022), Кобець, Д. (2024), Шукліна В., Савченко В., Глушко Т., Барсегян А., Полупанов Б. (2025), наголошується, що аналітика даних у HR-сфері дозволяє не лише оцінювати поточний стан ключових HR-метрик (наприклад, плинності, продуктивності, рівня залученості), а й прогнозувати тенденції, що сприяє формуванню проактивних стратегій управління людськими ресурсами. Зарубіжні дослідження також підкреслюють важливість інтеграції великих даних (Big data) та штучного інтелекту для підвищення якості HR-аналітики.

Водночас у наукових публікаціях відзначається, що вітчизняні дослідження поки що мають фрагментарний характер і переважно зосереджуються на окремих аспектах впровадження цифрових HR-систем, не завжди розглядаючи їх у комплексі з питаннями дистанційної зайнятості та HR-аналітики як частини єдиної ІТ-трансформації менеджменту персоналу. Такий розрив між теорією і практикою вимагає подальшого наукового осмислення й інтеграції напрацювань різних дисциплін, управління персоналом, інформаційних технологій та міжнародного менеджменту.

Таким чином, аналізуючи сучасну наукову літературу, можна констатувати наявність значного дослідницького інтересу до цифровізації HR-систем, дистанційної роботи, HR-аналітики та менторингу, але одночасно виокремити

потребу в синтезі цих напрямів у контексті ІТ-трансформації менеджменту персоналу підприємств у міжнародному середовищі.

Метою статті є комплексне дослідження процесів ІТ-трансформації систем менеджменту персоналу підприємств у міжнародному середовищі з акцентом на управління дистанційною зайнятістю, використання HR-аналітики та розвиток цифрового менторингу, а також обґрунтування ефективних організаційно-управлінських і інформаційно-технологічних механізмів підвищення результативності управління людськими ресурсами в умовах глобалізації та цифровізації бізнесу.

Виклад основного матеріалу. ІТ-трансформація систем менеджменту персоналу в міжнародному середовищі є об'єктивною відповіддю підприємств на виклики глобалізації, цифровізації економіки та поширення дистанційних форм зайнятості. Сучасні компанії дедалі частіше функціонують у форматі географічно розподілених команд, що потребує перегляду традиційних HR-підходів і впровадження цифрових інструментів управління персоналом, здатних забезпечити ефективну координацію, контроль результатів праці та розвиток людського капіталу.

Одним із ключових напрямів ІТ-трансформації є управління дистанційною зайнятістю. Дистанційна робота змінює характер трудових відносин, способи комунікації та механізми мотивації персоналу. Використання цифрових платформ для управління завданнями, онлайн-комунікації та оцінювання результативності дозволяє підприємствам підтримувати продуктивність праці незалежно від фізичного місцезнаходження працівників [1-3]. Водночас ефективне управління дистанційною зайнятістю потребує чіткого регламентування процесів, прозорих критеріїв оцінки результатів і розвитку цифрових компетентностей як менеджерів, так і виконавців (табл.1).

Таблиця 1

Основні характеристики управління дистанційною зайнятістю в умовах ІТ-трансформації

Характеристика	**Зміст**
Форма організації праці	Віртуальні та гібридні команди
Основні інструменти	HRIS, системи управління проєктами, комунікаційні платформи
Критерії оцінки	Результативність, дотримання дедлайнів, залученість
Основні ризики	Зниження контролю, комунікаційні бар'єри, професійне вигорання

Сформовано авторами

Важливу роль у сучасних HR-системах відіграє HR-аналітика, яка перетворюється на інструмент стратегічного управління персоналом. Застосування аналітичних методів дає змогу не лише фіксувати поточні HR-показники, а й прогнозувати поведінку персоналу, оцінювати ефективність управлінських рішень та формувати проактивні HR-стратегії [4-5]. У міжнародному середовищі

HR-аналітика набуває особливого значення, оскільки дозволяє враховувати міжкультурні відмінності, специфіку локальних ринків праці та особливості регулювання трудових відносин (табл.2).

Таблиця 2

Основні напрями використання HR-аналітики в міжнародних компаніях

Напрям	**Управлінське призначення**
Аналіз продуктивності	Оцінка результатів роботи дистанційних команд
Аналіз залученості	Виявлення факторів мотивації персоналу
Прогнозування плинності	Зменшення втрат людського капіталу
Аналіз компетентностей	Планування навчання та розвитку персоналу

Сформовано авторами

Ще одним важливим елементом ІТ-трансформації є цифровий менторинг, який набуває поширення в умовах дистанційної та гібридної зайнятості. Онлайн-менторинг сприяє передачі знань, розвитку професійних і управлінських компетентностей, а також інтеграції нових працівників у міжнародні команди. Використання спеціалізованих цифрових платформ дозволяє формалізувати процес менторингу, забезпечити його системність та оцінювати ефективність (табл.3).

Таблиця 3

Порівняльна характеристика традиційного та цифрового менторингу

Критерій	**Традиційний менторинг**	**Цифровий менторинг**
Формат взаємодії	Очний	Онлайн, гібридний
Масштабування	Обмежене	Високе
Доступність	Локальна	Глобальна
Контроль результатів	Низький	Підвищений (аналітика)

Сформовано авторами

Крім того, ІТ-трансформація сприяє автоматизації багатьох рутинних HR-процесів, таких як облік робочого часу, підготовка звітності, управління навчанням та розвитком персоналу [9-11]. Це звільняє ресурси HR-відділів для більш стратегічних функцій, дозволяючи концентруватися на розвитку талантів, формуванні корпоративної культури та підтримці залученості працівників. Особливу увагу приділено питанням інтеграції HR-систем із загальними корпоративними інформаційними платформами, що забезпечує синхронізацію даних, оперативність прийняття рішень і комплексний контроль за ефективністю роботи команд у різних країнах [7-8].

Такий підхід підвищує прозорість процесів, забезпечує єдині стандарти оцінки результатів і дозволяє адаптувати управлінські рішення до локальних умов та особливостей культурного середовища.

Узагальнюючи, слід зазначити, що ІТ-трансформація систем менеджменту персоналу в міжнародному середовищі є комплексним процесом, який поєднує технологічні, організаційні та соціальні зміни. Управління дистанційною зайнятістю, використання HR-аналітики та впровадження цифрового менторингу формують єдину систему сучасного HR-менеджменту, спрямовану на підвищення ефективності управлінських рішень, розвиток людського капіталу та зміцнення конкурентоспроможності підприємств на глобальному ринку.

Висновки. ІТ-трансформація систем менеджменту персоналу в міжнародному середовищі є ключовим чинником підвищення ефективності управління людськими ресурсами та адаптації підприємств до глобальних викликів цифровізації. Впровадження цифрових платформ, HR-аналітики та дистанційних форм роботи дозволяє підвищити прозорість процесів, оптимізувати управлінські рішення та забезпечити продуктивність команд незалежно від їхнього географічного розташування.

Управління дистанційною зайнятістю потребує чіткого регламентування процесів, визначення прозорих критеріїв оцінки результатів та розвитку цифрових компетентностей як менеджерів, так і виконавців. Використання сучасних HR-систем і комунікаційних платформ дозволяє підтримувати корпоративну культуру, мотивувати персонал та забезпечувати координацію роботи віртуальних і гібридних команд.

HR-аналітика виступає стратегічним інструментом управління персоналом, що дозволяє оцінювати ефективність роботи, прогнозувати плинність кадрів, планувати розвиток компетентностей та адаптувати HR-політики до особливостей міжнародного середовища. Цифровий менторинг у цьому контексті забезпечує передачу знань, розвиток управлінських і професійних навичок, а також інтеграцію нових працівників у команди, підвищуючи масштабованість і контроль за результатами навчання.

Таким чином, ефективна ІТ-трансформація HR-систем передбачає комплексний підхід, що поєднує технологічні, організаційні та соціальні зміни. Лише інтеграція цифрових інструментів із розвитком людського капіталу та оптимізацією управлінських процесів дозволяє підприємствам підвищити конкурентоспроможність, забезпечити якість прийняття управлінських рішень і створити умови для сталого розвитку у міжнародному бізнес-середовищі.

Література:

1. Алярова А. В. (2023). Трансформація технологій менеджменту персоналу в умовах діджиталізації ринку праці : автореф. дис. ДонНУ. abstracts.donnu.edu.ua

2. Ведерніков М., Чернушкіна О., Волянська-Савчук Л., Вовкотруб К. (2025). Цифрові трансформації HR-процесів як складова стратегічного розвитку організацій. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Том 26 № 75(2). С. 9-19. 10.24025/2306-4420.75(2).2025.334234

3. Голей Ю. Сучасні засади HR-менеджменту (HRM) та мотивування персоналу. Наука і техніка сьогодні. 2022. № 4(4). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-4(4)-196-206 (дата звернення: 15.12.2025).

4. Шукліна В., Савченко В. (2025). Специфіка діджиталізації HR-функцій на підприємствах у кризових умовах. Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. Том 26 № 75(2) С. 44-53. https://doi.org/10.24025/2306-4420.75(2).2025.334417

5. Глушко Т., Барсегян А., Полупанов Б. (2025). HR-технології як інструмент цифрової трансформації кадрового адміністрування у remote-середовищі. Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. Том 26 № 75(2). С. 20-31. https://doi.org/10.24025/2306-4420.75(2).2025.334237

6. Кобець, Д. (2024). HR-аналітика і BIG DATA як інструменти цифрового менеджменту людських ресурсів. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки, 330(3), 184-189. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-330-27

7. Захарова О.В. (2022). Світові тренди як орієнтири розвитку HR-менеджменту в Україні. Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. Вип. 65. С. 32-45. https://doi.org/10.24025/2306-4420.65.2022.262903

8. Обидєннова, Т., & Васильєв, В. (2024). Актуальність HR-процесів у розвитку цифровізації на підприємствах. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка, 19(38). https://doi.org/10.33296/2707-0654-19(38)-13

9. Олійник, І. (2024). Стратегії адаптації hr-менеджменту в умовах діджиталізації та штучного інтелекту. Економіка та суспільство, (70). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-114

10. Літорович О. Особливості менеджменту персоналу підприємств в умовах діджиталізації. Економіка та суспільство. 2022. № 38. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-34 (дата звернення: 25.12.2025).

11. Криштанович М.Ф., Брич Л. В. Стратегічні орієнтири публічної політики забезпечення умов для інвестування у розвиток людського капіталу: виклики в контексті євроінтеграції. Електронне наукове видання "Публічне адміністрування та національна безпека". 2024. №7. https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-7-10099

12. Криштанович М.Ф., Брич Л. В. Публічні механізми формування національних цінностей в системі розвитку людського капіталу держави: нові виклики й ризики. Електронний науковий журнал “Суспільство та національні інтереси”, Випуск № 5(5) 2024. – С. 556–566. https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-556-566

13. Sylkin, O., Kryshtanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., Krasko, A. (2019). Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice, 20*, 446-455. https://doi.org/10.3846/btp.2019.41

14. Штангрет А., Силкін О., Шляхетко В. Трудова міграція як зовнішня загроза для кадрової безпеки підприємства. № 10(38), 2024. Наукові інновації та передові технології. С. 190-201. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-190-201

15. Штангрет А., Силкін О. Безпекові аспекти управління персоналом в умовах гіпердинамічного зовнішнього середовища. № 9(37), 2024. Наукові інновації та передові технології. С. 227-237. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-227-237

References:

1. Alyarova A. V. (2023). Transformatsiya tekhnolohiy menedzhmentu personalu v umovakh didzhytalizatsiyi rynku pratsi. [Transformation of personnel management technologies in the context of labor market digitalization]: author's abstract. dissertation. DonNU. [in Ukrainian].

2. Vedernikov M., Chernushkina O., Volyanska-Savchuk L., Vovkotrub K. (2025). Tsyfrovi transformatsiyi HR protsesiv yak skladova stratehichnoho rozvytku orhanizatsiy. [Digital transformations of HR processes as a component of the strategic development of organizations]. Collection of scientific papers of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences. Volume 26 No. 75(2). pp. 9-19. [in Ukrainian].

3. Golei Yu. (2022). Suchasni zasady HR-menedzhmentu (HRM) ta motyvuvannya personalu. [Modern principles of HR management (HRM) and personnel motivation]. Science and Technology Today. No. 4(4). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-4(4)-196-206 (access date: 15.12.2025). [in Ukrainian].

4. Shuklina V., Savchenko V. (2025). Spetsyfika didzhytalizatsiyi HR funktsiy na pidpryyemstvakh u kryzovykh umovakh. [Specifics of digitalization of HR functions at enterprises in crisis conditions]. Collection of scientific works of ChSTU. Series: Economic sciences. Volume 26 No. 75(2) pp. 44-53. [in Ukrainian].

5. Glushko T., Barseghyan A., Polupanov B. (2025). HR tekhnolohiyi yak instrument tsyfrovoyi transformatsiyi kadrovoho administruvannya u remote seredovyshchi. [HR technologies as a tool for digital transformation of personnel administration in a remote environment]. Collection of scientific papers of ChSTU. Series: Economic Sciences. Volume 26 No. 75(2). pp. 20-31. [in Ukrainian].

6. Kobets, D. (2024). HR-analityka i BIG DATA yak instrumenty tsyfrovoho menedzhmentu lyuds′kykh resursiv. [HR analytics and BIG DATA as tools for digital human resources management]. Bulletin of Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences, 330(3), 184-189. [in Ukrainian].

7. Zakharova O.V. (2022). Svitovi trendy yak oriyentyry rozvytku HR menedzhmentu v Ukrayini. [World trends as guidelines for the development of HR management in Ukraine]. Collection of scientific works of ChSTU. Series: Economic Sciences. Issue 65. pp. 32-45. [in Ukrainian].

8. Obydyennova, T., & Vasylyev, V.. (2024). Aktual′nist HR-protsesiv u rozvytku tsyfrovizatsiyi na pidpryyemstvakh. [The relevance of HR processes in the development of digitalization in enterprises]. Adaptive management: theory and practice. Economics Series, 19(38).

9. Oliynyk, I. (2024). Stratehiyi adaptatsiyi hr-menedzhmentu v umovakh didzhytalizatsiyi ta shtuchnoho intelektu. [Strategies for adapting HR management in the context of digitalization and artificial intelligence]. Economy and Society, (70). [in Ukrainian].

10. Litorovych O. (2022). Osoblyvosti menedzhmentu personalu pidpryyemstv v umovakh didzhytalizatsiyi. [Peculiarities of personnel management of enterprises in the conditions of digitalization]. Economy and Society. No. 38. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-34 (date of access: 25.12.2025). [in Ukrainian].

11. Kryshtanovych M.F., Brych L.V. (2024). Stratehichni oriyentyry publichnoyi polityky zabezpechennya umov dlya investuvannya u rozvytok lyuds′koho kapitalu: vyklyky v konteksti yevrointehratsiyi. [Strategic guidelines for public policy in ensuring conditions for investing in human capital development: challenges in the context of European integration]. Electronic scientific publication "Public Administration and National Security". No. 7. [in Ukrainian].

12. Kryshtanovych M.F., Brych L.V. (2024). Publichni mekhanizmy formuvannya natsional′nykh tsinnostey v systemi rozvytku lyuds′koho kapitalu derzhavy: novi vyklyky y ryzyky. [Public mechanisms for the formation of national values in the system of human capital development of the state: new challenges and risks]. Electronic scientific journal “Society and National Interests”, Issue No. 5(5). pp. 556–566. [in Ukrainian].

13. Sylkin, O., Kryshtanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., Krasko, A. (2019). Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. Business: Theory and Practice, 20, 446-455. https://doi.org/10.3846/btp.2019.41 [in Ukrainian].

14. Shtangret, A., Sylkin, O., & Shliakhetko, V. (2024). Trudova mihratsiia yak zovnishnia zahroza dlia kadrovoi bezpeky pidpryiemstva [Labor migration as an external threat to an enterprise’s personnel security]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 10(38), pp. 190–201. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-190-201 [in Ukrainian].

15. Shtangret, A., & Sylkin, O. (2024). Bezpekov i aspekty upravlinnia personalom v umovakh hiperdynamichnoho zovnishnoho seredovyshcha [Security aspects of personnel management under hyperdynamic external environment]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 9(37), pp.227–237. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-227-237 [in Ukrainian].

УДК 338.45:677/679(477):339.92

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2555-2568

Бессонов Руслан Олександрович аспірант, Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки, м. Київ, https://orcid.org/0009-0005-4050-4507

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану легкої промисловості України в контексті європейської інтеграції та визначено ключову роль державного регулювання у забезпеченні її структурної трансформації та сталого розвитку. Обґрунтовано, що легка промисловість, попри скорочення виробничих обсягів і внеску у ВВП упродовж останніх десятиліть, зберігає важливе соціально-економічне значення завдяки створенню робочих місць, формуванню внутрішнього споживчого ринку та потенціалу експорту. Досліджено галузеву структуру легкої промисловості України, регіональні особливості її розвитку, динаміку виробництва та реалізації продукції у 2020–2025 роках, а також вплив воєнних дій на функціонування підприємств.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасного стану легкої промисловості України, а також викликів і можливостей, що пов’язані із процесами євроінтеграції та оцінити роль державної політики у стимулюванні розвитку галузі.

Визначено основні системні проблеми галузі, зокрема імпортозалежність сировинної бази, технологічну відсталість, дефіцит кадрів, тінізацію ринку та недостатню ефективність інструментів державної підтримки. Особливу увагу приділено аналізу зовнішньоекономічних аспектів, включаючи торговельний баланс, експортні можливості та вплив гармонізації регуляторних норм з вимогами ЄС.

На основі порівняльного аналізу досвіду Польщі, Румунії та Литви обґрунтовано, що успішна інтеграція легкої промисловості до європейського ринку можлива за умови наявності цілеспрямованої державної політики, орієнтованої на інновації, модернізацію виробництва, розвиток кластерних моделей, підтримку експорту та підготовку кадрів. Сформульовано ключові напрями удосконалення державного регулювання розвитку легкої промисловості України, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності галузі, зменшення імпортної залежності та інтеграцію у європейські ланцюги доданої вартості.

Зроблено висновки про те, що легка промисловість України, попри історично високу значущість, нині перебуває у складному стані, оскільки її внесок у економіку невеликий, а виробничий потенціал використовується не на

повну силу. Серед головних проблем галузі можна виділено імпортозалежність у сировині, застарілі технології, низьку конкурентоспроможність продукції, тінізація ринку та недостатня підтримка з боку держави.

Ключові слова: легка промисловість; державне регулювання; євроінтеграція; промислова політика; конкурентоспроможність; експортний потенціал; інноваційний розвиток

Bessonov Ruslan Oleksandrovych PhD student, State Research Institute of Informatization and Economic Modeling, Kyiv, https://orcid.org/0009-0005-4050-4507

STATE REGULATION OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S LIGHT INDUSTRY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the current state of Ukraine's light industry in the context of European integration and determines the key role of state regulation in ensuring its structural transformation and sustainable development. It is substantiated that, despite a decline in production volumes and contribution to GDP over recent decades, the light industry retains significant socio-economic importance due to job creation, the formation of the domestic consumer market, and export potential. The study examines the sectoral structure of Ukraine's light industry, regional features of its development, the dynamics of production and sales in 2020–2025, as well as the impact of military actions on the functioning of enterprises.

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the current state of Ukraine's light industry, as well as the challenges and opportunities associated with European integration processes, and to assess the role of state policy in stimulating the development of the sector.

The main systemic problems of the industry are identified, including import dependence of the raw material base, technological backwardness, labor shortages, market shadowing, and insufficient effectiveness of state support instruments. Particular attention is paid to the analysis of foreign economic aspects, including the trade balance, export opportunities, and the impact of regulatory harmonization with EU requirements.

Based on a comparative analysis of the experience of Poland, Romania, and Lithuania, it is substantiated that the successful integration of the light industry into the European market is possible provided there is a targeted state policy focused on innovation, production modernization, the development of cluster models, export support, and workforce training. Key directions for improving state regulation of the development of Ukraine's light industry are formulated, aimed at enhancing the sector's competitiveness, reducing import dependence, and integrating into European value chains.

The conclusions indicate that Ukraine's light industry, despite its historically high importance, is currently in a difficult condition, as its contribution to the economy is relatively small and its production potential is not fully utilized. Among the main problems of the sector are dependence on imported raw materials, outdated technologies, low competitiveness of products, market shadowing, and insufficient state support.

Keywords: light industry; state regulation; European integration; industrial policy; competitiveness; export potential; innovative development.

Постановка проблеми. Легка промисловість традиційно відігравала значну роль в економіці України, забезпечуючи населення товарами повсякденного вжитку. В період планової економіки галузь була одним із лідерів за обсягами виробництва та зайнятості. Проте в останні десятиліття, внаслідок системної деіндустріалізації та конкуренції з боку імпорту, її внесок у ВВП і промислове виробництво різко скоротився [1].

Попри це, розвиток легкої промисловості має важливе соціально-економічне значення, адже галузь створює робочі місця (насамперед для жінок), забезпечує внутрішній ринок споживчими товарами та цілковито здатна формувати експортний потенціал.

В умовах європейської інтеграції України актуальним є питання модернізації та підтримки легкої промисловості шляхом ефективної державної політики. Євроінтеграційні процеси відкривають нові можливості через вихід на ринок ЄС, участь у глобальних ланцюгах вартості та доступ до інвестицій та технологій. Однак виникають нові вимоги, щодо відповідності стандартам ЄС, підвищенню конкурентоспроможності та стійкості до регуляторних змін. У цьому контексті дослідження механізмів державного регулювання розвитку легкої промисловості України є вкрай важливим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові проблеми державного регулювання легкої промисловості України нині знаходяться у колі наукових інтересів багатьох вчених. Так, зокрема, Іщук С. О. та Созанський Л. Й. визначили проблеми та особливості розвитку легкої промисловості в Україні за результатами порівняльного статистичного аналізу з країнами Євросоюзу [2].

Сєрєбряк К. І. і Бєлоусов Я. І. провели просторовий аналіз розвитку легкої промисловості України [3].

Хаустова В. Є. здійснила аналіз існуючої нормативно-правової бази державної підтримки розвитку промисловості України та напрямів її удосконалення. У статті проаналізовано прийняті в країні концепції державної промислової політики України: їх цілі, основні принципи, структуру, джерела фінансування, основні завдання та пріоритети та ін., а також особливості впровадження та отримані результати [4].

Мета статті – здійснити комплексний аналіз сучасного стану легкої промисловості України, а також викликів і можливостей, що пов'язані із

процесами євроінтеграції та оцінити роль державної політики у стимулюванні розвитку галузі.

Виклад основного матеріалу. Легка промисловість України охоплює текстильне виробництво, виробництво одягу та виробництво шкіри і взуття. За даними класифікації видів економічної діяльності у галузі нараховується близько 17 підгалузей, що деталізують спеціалізацію підприємств починаючи із виготовлення тканин і трикотажу до пошиття готового одягу та виробництва взуття, галантерейних виробів тощо.

Сектор є досить децентралізованим, про що свідчить те, що на території України до початку воєнних дій 2022 р. діяло понад 10 тис. підприємств легкої промисловості різних форм власності, при чому переважна більшість серед них були малі виробники та приватні підприємці, тоді як частка великих фабрик була мізерною.

Уже у 2023 році в Україні налічувалося близько 19,7 тис. активних виробників одягу, взуття, текстилю та шкіргалантереї, з яких 72% – це фізичні особи-підприємці, а 27% складали малі та середні компанії, і лише близько 1% – великі підприємства [5] . Така структура свідчить про низьку концентрацію виробництва і значну роль дрібного бізнесу.

Регіональний розподіл підприємств легкої промисловості доволі рівномірний, однак історично центрами галузі були міста й області, де працювали великі фабрики текстильної чи швейної промисловості. Найбільше підприємств легкої промисловості зосереджувалося у Харківській та Львівській областях, значна кількість в Житомирській, Дніпропетровській областях та м. Києві. Така розташування пов’язано як з наявністю кваліфікованої робочої сили та з історичними передумовами, що включають діяльність профільних навчальних закладів, близькість до постачальників сировини тощо.

Серед найвідоміших українських підприємств можна назвати концерн «Ярослав» (домашній текстиль), Житомирську панчішну фабрику (шкарпетки) та ін. В останні роки на ринку з’явилися й нові локальні бренди одягу, орієнтовані на заповнення нішевих сегментів та імпортозаміщення масових товарів. Частина таких молодих компаній успішно конкурує на внутрішньому ринку, пропонуючи якісні вироби за помірними цінами, часто використовуючи онлайн-торгівлю для просування продукції.

Обсяги виробництва в легкій промисловості України протягом 2000-х – 2010-х років зазнали значних коливань. Після глибокого спаду 1990-х, на початку 2000-х спостерігалося певне відродження завдяки притоку замовлень на пошиття одягу за давальницькими схемами та завдяки зростання внутрішнього споживчого попиту. Однак кризи 2008–2009 та 2014–2015 років негативно позначилися на галузі через те, що багато виробництв закрилося або скоротило обсяги.

За період 2007–2017 рр. випуск продукції легкої промисловості зростав нижчими темпами, ніж промисловість в цілому, що призвело до подальшого

зниження питомої ваги галузі. Втім, у 2016–2019 рр. спостерігалося пожвавлення, зокрема, 2017 року обсяг реалізованої продукції легкої промисловості перевищив 20 млрд. грн, а індекс виробництва зріс на 6% за рік [6].

Експортний потенціал української легкої промисловості до недавнього часу був обмеженим. Лише поодинокі вітчизняні бренди одягу заявляли про себе на світових ринках, а вихід на ринки ЄС стримувався бюрократичними перепонами та митними обмеженнями.

Після початку дії поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС (2016 р.) ситуація суттєво покращилася, адже більшість митних бар'єрів було знято і уже за підсумками 2017 року обсяг експорту продукції легкої промисловості України сягнув 1 млрд. дол. США, а географія поставок охопила більше 150 країн світу. Основними покупцями українського одягу та білизни стали країни ЄС, передусім Німеччина, Угорщина, Польща. Окрім готового одягу, Україна експортувала певні обсяги домашнього текстилю, взуття, нетканих матеріалів тощо.

Проте імпорт легкопромислових товарів традиційно перевищував експорт, що вказувало на від'ємний торговельний баланс у галузі, а внутрішній ринок був наповнений імпортною продукцією, зокрема дешевими азійськими товарами (Китай, Туреччина, Бангладеш) та секонд-хендом з Європи та США. За оцінками фахівців, частка імпортних товарів на українському ринку одягу і взуття перевищувала 75%, причому значний обсяг припадав на тіньовий імпорт та вживані речі [2]. Такі умови створюють складне середовище для вітчизняних виробників, які змушені конкурувати не лише з офіційним імпортом, а й з нелегально ввезеними товарами, що демпінгують ціни.

Відтак, на сучасний стан української легкої промисловості впливає комплекс чинників, що утворюють бар'єри для розвитку галузі. Так, Україна практично втратила власну сировинну базу для легкої промисловості, адже в країні залишилася лише одна велика фабрика з виробництва синтетичних ниток, а виробників тканин – лічені одиниці [7]. У результаті більшість текстильних матеріалів (бавовна, тканини, фурнітура тощо) імпортується.

Разом з тим, значна частина обладнання на підприємствах легкої промисловості застаріла морально й фізично. Рівень автоматизації низький, продуктивність праці поступається не лише розвиненим країнам, але й сусіднім східноєвропейським. Для прикладу, у польській легкій промисловості ще наприкінці 1990-х продуктивність була утричі вищою, ніж в Україні, багато в чому через модернізацію і концентрацію на більш прибуткових операціях [8].

В Україні ж оновлення обладнання стримувалося відсутністю доступних фінансових ресурсів, оскільки кредити дорогі, а державні програми фінансування інновацій в галузі обмежені. Лише останніми роками зроблено кроки для стимулювання технічного переоснащення зокрема, уряд у 2018 р. запровадив механізм розстрочки сплати ПДВ при імпорті нового обладнання для виробництва [9]. Такий захід здатен знизити податкове навантаження на

інвестиції в основний капітал та допомогти підприємствам оновити технопарк. Втім, масштаб модернізації поки недостатні для кардинального росту ефективності галузі.

Легка промисловість традиційно є трудомісткою галуззю, де велика питома вага заробітної плати в структурі витрат.

Воєнні події 2022–2023 рр. додатково посилили кадровий дефіцит, оскільки мобілізація чоловіків торкнулася допоміжних служб і менеджменту, а багато жінок виїхали за кордон як біженки. Брак робочої сили та кваліфікаційний голод стають дедалі помітнішими проблемами, особливо коли мова йде про впровадження нових технологічних процесів, оскільки потрібними стають інженери, дизайнери, фахівці з автоматизації тощо.

Потрібно зазначити, що галузь відчуває наслідки нерозвиненості інфраструктури підтримки бізнесу, адже в Україні практично відсутні спеціалізовані промислові парки чи кластери, що орієнтовані на текстильну та швейну промисловість [3]. В результаті підприємства розрізнені та не мають доступу до спільних логістичних, консалтингових, навчальних центрів, які могли б знизити їх витрати та підвищити ефективність. Наприклад, у розвинених країнах існують технопарки легкої промисловості, де на одній території функціонує ланцюг виробників, що значно спрощує кооперацію. В Україні ж тільки починають створюватися індустріальні парки з державною підтримкою, але наразі жоден з них не спеціалізований на легкій промисловості.

Інфраструктурні проблеми включають також і логістику, оскільки після блокування морських портів у 2022 р., що ускладнило експорт та імпорт, та енергозабезпечення, через часті перебої з електроенергією, підприємства були змушені скорочувати виробництво або інвестувати в додаткові джерела енергії, що значно вплинуло на собівартість продукції.

На макрорівні розвиток легкої промисловості стримується загальними економічними ризиками, зокрема високою волатильністю валютного курсу, інфляцією та зниженням платоспроможності населення під час криз. Відтак, станом на 2025 р., сукупний дохід галузі знизився (табл 1).

Таблиця 1

Обсяги реалізації продукції легкої промисловості*

Рік	Текстильне виробництво (млн грн)	Виробництво одягу (млн грн)	Вироби зі шкіри та інших матеріалів (млн грн)	Сукупний дохід (млн грн)
2020	9 278,1	9 582,4	5 002,5	23 863,0
2021	11 403,9	9 856,4	6 955,5	28 215,8
2022	11 690,8	11 148,6	7 835,8	30 675,2
2023	13 407,4	16 575,0	10 832,3	40 814,7
2024	14 267,4	22 773,9	10 238,5	47 279,8
2025	11 162,3	18 124,0	7 942,0	37 228,3

**Примітка. Побудовано за даними [10]*

Деякі компанії, орієнтовані на експорт, постраждали від коливань курсу гривні.

З регуляторних проблем варто відзначити складність адміністрування податків та мит. Хоча дерегуляція триває, малий бізнес все ще несе значний податковий тягар, а процедури розмитнення матеріалів і обладнання надто бюрократичні.

На сьогодні, компанії скаржаться на податкове навантаження і вимагають розширення стимулів, зокрема звільнення від мита на імпорт сировини, якщо її аналоги не виробляються в Україні.

Повномасштабна війна справила безпрецедентний вплив на всі сектори економіки, і легка промисловість не є виключенням. Окрім уже згаданих факторів.

Логістика матеріалів ускладнилася, адже зросли витрати і час доставки. Водночас, війна створила і тимчасовий попит на певну продукцію, зокрема, формений одяг, військову амуніцію та взуття для армії. Українські підприємства швидко переорієнтувалися і нині близько 95% потреб Збройних Сил у форменому одязі та спорядженні здатна закрити вітчизняна легка промисловість, що стало можливим завдяки мобілізації ресурсів і налагодженню взаємодії виробників з Міністерством оборони через держзамовлення.

Тим не менше, військовий попит не компенсує всіх втрат галузі на комерційному ринку.

Більше того, по завершенні війни постане задача повернення галузі до ринкових умов та відновлення втрачених експортних позицій.

Для розробки ефективної політики розвитку української галузі легкої промисловості корисно вивчити досвід країн Центрально-Східної Європи, які успішно інтегрувалися в ЄС і трансформували свої промислові сектори. Так, зокрема, приклади Польщі, Румунії та Литви, показують, що це держави зі схожим постсоціалістичним спадком у легкій промисловості, але з різними стратегіями адаптації до умов єдиного європейського ринку.

Так, Польща у 1990-ті роки успадкувала від соціалістичної економіки потужну легку промисловість. На кінець 1990-х у польській легкій промисловості працювало близько 238 тисяч. осіб, що становило понад 10% усіх зайнятих у промисловості країни. Галузь зробила значний вклад в експорт адже майже 3,2 млрд. дол. США, а це близько 12% загального експорту Польщі у 1999 р. займали товари легкої промисловості [8].

Однак у період підготовки до вступу в ЄС польська легка промисловість зіткнувся з тими ж викликами, що й українська, адже відбувався спад внутрішнього попиту, конкуренція дешевого імпорту, зниження доданої вартості через аутсорсинг трудомістких процесів за кордон.

Польський уряд усвідомлював ризики втрати традиційної галузі, тому ще до вступу в ЄС було прийнято спеціальну Стратегію для легкої промисловості на 2000–2005 роки. Цей стратегічний документ став частиною промислової

політики Польщі кінця 90-х і мав на меті підвищення міжнародної конкурентоспроможності продукції легкої промисловості [11].

За напрямками стратегія включала технічне переоснащення підприємств за підтримки державних програм і кредитів, стимулювання експорту готового одягу через виставки, маркетингову підтримку, захист внутрішнього ринку від контрабанди, а також, сприяння приватизації та залученню іноземних інвесторів.

Важливим кроком стало створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) в регіонах традиційної текстильної промисловості, зокрема, у Лодзі, де інвестори отримували податкові пільги за умови вкладень у виробництво, що дозволило залучити кошти в модернізацію фабрик та зберегти частину виробництв, які могли закритися.

Після вступу Польщі до ЄС у 2004 р. галузь отримала доступ до структурних фондів ЄС, що теж було використано для її трансформації. Польські підприємства легкої промисловості отримували гранти на інновації, енергозбереження, перекваліфікацію кадрів в рамках європейських програм розвитку регіонів [12].

Значна частина низькотехнологічного швейного виробництва була перенесена до країн із дешевшою робочою силою, в тому числі і до України в 2000-х роках. Натомість у Польщі збереглися та розвинулися напрямки з вищою доданою вартістю, такі як дизайн одягу, виробництво технічного текстилю та власні модні бренди.

Державна політика Польщі продемонструвала послідовність завдяки антикризовій підтримці, інноваційному розвитку за рахунок коштів ЄС та стимулюванню приватних інвестицій.

Важливим чинником успіху було й те, що Польща змогла частково втримати кадровий потенціал галузі у співпраці з бізнесом, закладами освіти та державою на тлі впровадження новітніх технологій.

В свою чергу, у 1990 році текстильна і швейна промисловість Румунії налічувала близько 800 тисяч зайнятих із врахуванням суміжних виробництв [13].

Румунська легка промисловість стала великим підрядником для західноєвропейських фірм, адже багато швейних фабрик працювали за давальницькими схемами, використовуючи перевагу дешевої робочої сили. В період до вступу в ЄС у 2007 році.

Галузь приносила значну частку валютної виручки. Так, у 2010-х роках на неї припадало близько 11–15% експорту країни, а частка у промисловій зайнятості сягала 14% [14].

Проте румунська модель, заснована на низькій оплаті праці і простому пошитті за давальницькою схемою, що значно обмежувало виробничий цикл. Однак, по мірі зростання заробітних плат в Румунії, особливо після 2010 р. багато замовлень перемістилося далі на схід до Азії, а Румунія почала стрімко втрачати робочі місця в легкій промисловості.

Причини такого скорочення комплексні і, окрім згаданого чинника підвищення витрат і переміщення виробництва, важливу роль зіграли нові регуляторні вимоги ЄС. Так, впровадження з 2024 року суворих правил ЄС щодо трасування текстильної продукції стало серйозним викликом для багатьох румунських фабрик, які працювали за старими технологіями. Нездатність відповідати критеріям сталості й прозорості призвела до закриття цілої низки дрібних підрядників.

Додатковим ударом стало призупинення урядової програми підтримки експорту, через що румунські виробники перестали їздити на міжнародні виставки, втрачаючи контракти. Попри такі труднощі, легка промисловість Румунії все ще залишається серед важливих секторів, адже вона генерує експортні надходження і забезпечує зайнятість, особливо у відносно депресивних регіонах.

Державна політика Румунії щодо легкої промисловості не була настільки цілеспрямованою, як у Польщі. У 1990-х і 2000-х держава зробила ставку на прямі іноземні інвестиції, створивши привабливі умови для європейських замовників, що дало тимчасовий ефект швидкого росту виробництва на експорт. Однак власного довгострокового розвитку ця модель не забезпечила, оскільки більшість румунських компаній так і залишилися низько технологічними аутсорсерами.

В останні роки уряд Румунії починає усвідомлювати необхідність переорієнтації. У новій Стратегії індустріального розвитку Румунії на 2023–2027 роки легка промисловість згадується серед секторів, що потребують технологічної модернізації та підвищення доданої вартості, зокрема, планується стимулювати впровадження інновацій, а також просувати екологічну переорієнтацію галузі, з метою того щоб відповідати Європейському зеленому курсу.

Румунський уряд пропонує податкові пільги та гранти для підприємств, що інвестують у автоматизацію і енергоефективність виробництва [15].

Відтак, досвід Румунії демонструє важливий урок, що просто експлуатувати чинник дешевої праці ефективно лише в короткостроковій перспективі. Однак, без інвестицій у підвищення продуктивності та руху до власних брендів та продуктів галузь приречена на занепад через певний проміжок часу. Також можна підкреслити і велике значення узгодженості з політиками ЄС, адже необхідно проактивно готувати промисловість до нових регуляцій (екологічних, технічних), інакше адаптація проходить доволі болюче та із втратою підприємств і робочих місць у галузі.

На момент вступу до ЄС Литва була найбільш спеціалізованою на текстильно-одяговому виробництві серед усіх нових членів ЄС. У 2005 році обсяг продажів литовських підприємств одягу і текстилю становив 3,16 млрд літів, що дорівнювало 8,3% вартості продукції обробної промисловості країни [16].

Перед вступом до ЄС литовський уряд за участі науковців проаналізував потенційні загрози лібералізації світової торгівлі текстилем, зокрема, скасування квот MFA у 2005 р. для національної промисловості. Було проведено дослідження конкурентоспроможності литовських підприємств, яке виявило

надмірну залежність від дешевої робочої сили та брак системного підходу до розвитку галузі.

Іншими словами, литовська легка промисловість також ризи-кувала постраждати від азійської конкуренції після відкриття ринку.

Щоб пом'якшити вищезгадані ризики, у Литві почали запроваджувати кластерні моделі, де підприємства за підтримки уряду об'єднувалися в асоціації для спільного виходу на зовнішні ринки, проведення маркетингових кампаній та підвищення кваліфікації персоналу. У 2001 р. була створена Асоціація підприємств легкої промисловості Литви (LATIA), яка об'єднала близько 160 компаній текстильного і швейного сектору [17]. Асоціація стала платформою для діалогу з державою і реалізації спільних проєктів, які фінансовані з європейських фондів.

Литва зорієнтувала свою легку промисловість на нішеві ринки. Так, наприклад, країна відома якісним льняним текстилем, що залишилося конкурентною перевагою і після вступу до ЄС, навіть у конкурентній боротьбі з азійськими виробниками, завдяки високій якості.

Крім того, литовські виробники змогли закріпитися у сегменті спецодягу, де важлива гнучкість і невеликі партії, а європейські замовники цінували близькість і надійність литовських партнерів.

Проте, попри певні успіхи, литовська легка промисловість також стикається з проблемами, оскільки галузь досі залежна від дешевої праці і останніми роками стала відчувати нестачу кадрів, адже молодь не бажає йти в текстильну промисловість та фахівців катастрофічно бракує [18]. Можемо відзначити, що нині це вже є спільним викликом для всієї Європи бо такі професії як ткач, швачка вважаються непрестижними і важкими. Литва ж намагається вирішити проблему через автоматизацію, тобто держава стимулює підприємства інвестувати у роботизоване швейне обладнання, IT-рішення (наприклад, системи 3D-примірки одягу), щоб менше залежати від ручної праці.

З точки зору державної політики, Литва, як член ЄС, користувалася всіма спільними інструментами підтримки промисловості беручи участь у європейських мережах кластерів та доступу на єдиний ринок [19].

Опираючись на проведений аналіз, можна сформулювати ряд ключових аспектів щодо державного регулювання в розвитку легкої промисловості України в умовах євроінтеграції (табл. 2).

Таблиця 2

Ключові проблемні аспекти державного регулювання легкої промисловості в Україні в контексті євроінтеграції*

Ключові аспекти	Характеристика
Необхідність стратегічного бачення і планування	Досвід України показує, що відсутність довгострокової стратегії розвитку галузі призводить до хаотичних ринкових трансформацій із втратою потенціалу.

Ключові аспекти	Характеристика
Державна підтримка модернізації та інновацій	Українська легка промисловість потребує технічного оновлення, без якого важко конкурувати з країнами ЄС та з азійськими виробниками. Вітчизняні підприємства поки що мало інвестують в наукові дослідження та розробки, а також, впровадження нових технологій. Держава повинна стимулювати цей процес через податкові та фінансові інструменти.
Формування сировинної бази та локалізація	Для зменшення критичної імпортозалежності доцільно стимулювати розвиток власного виробництва сировини і текстильних матеріалів. Державні програми повинні заохочувати фермерів відновлювати вирощування сировинних культур та створювати спільні підприємства з іноземними інвесторами для виробництва тканин в Україні Доцільно також використовувати механізм індустріальних парків.
Боротьба з тіньовим імпортом і контрабандою	Державі варто посилити контроль на митниці щодо незаконного ввезення одягу і взуття особливо під виглядом «секонд-хенду» чи гуманітарної допомоги. Тобто є сенс переглянути режим оподаткування секонд-хенду, адже на сьогодні імпорт вживаного одягу оподатковується за мінімальними ставками, що стимулює масове ввезення секонд-хенду, який конкурує з дешевим сегментом нових товарів. Доцільно поступово обмежувати імпорт секонд-хенду нормативно, одночасно стимулюючи місцеве виробництво доступного одягу.
Розвиток експортного потенціалу і промоція на зовнішніх ринках	В умовах інтеграції до єдиного ринку ЄС українським підприємствам легкої промисловості треба активніше виходити за межі внутрішнього ринку. Тут державна роль полягає у допомозі подолати інформаційні та організаційні бар'єри, через сприяння участі у міжнародних виставках, ярмарках моди, текстильних форумах, а також, часткове фінансування таких заходів, створення національних павільйонів.
Підготовка кадрів і підвищення престижу галузі	Державна політика має включати заходи з підготовки та утримання кадрів для легкої промисловості. Потрібно оновити освітні програми у профільних закладах відповідно до сучасних вимог виробництва і дизайну. Доцільно впроваджувати дуальну освіту у співпраці з підприємствами, з метою того, щоб випускники мали практичні навички, а для мотивації молоді можна передбачити стипендії для студентів, які обирають спеціальності легкої промисловості з гарантованим працевлаштуванням на провідних підприємствах.
Гармонізація стандартів і регуляторних процедур відповідно до вимог ЄС.	Україна повинна наполегливо продовжувати роботу над імплементацією європейських норм у сфері легкої промисловості, тобто технічних стандартів безпечності текстильної продукції, вимог до маркування та екологічності. Вчасна гармонізація дозволить українським товарам безперешкодно циркулювати на ринку ЄС і уникнути ситуації, коли українські експортери будуть неготові до нових правил.

**Примітка. Побудовано автором*

Висновки. Легка промисловість України, попри історично високу значущість, нині перебуває у складному стані, оскільки її внесок у економіку невеликий, а виробничий потенціал використовується не на повну силу. Серед головних проблем галузі можна виділити імпортозалежність у сировині, застарілі технології, низьку конкурентоспроможність продукції, тінізація ринку та недостатня підтримка з боку держави.

Водночас, відзначимо, що процес європейської інтеграції має двоїстий вплив, адже він відкриває нові можливості через безмитний доступ до ринку ЄС та, водночас, виникає необхідність підвищення якості продукції, загострившись конкуренцію і сформувавши нові екологічні та соціальні вимоги.

Досвід країн ЄС демонструє, що державне регулювання відіграє ключову роль у трансформації легкої промисловості. І саме тому, ефективне державне регулювання розвитку легкої промисловості в Україні має бути багатовимірним і поєднувати економічні стимули, посилювати інституційну спроможність галузі, адаптацію до правил ЄС та вирішення внутрішніх структурних проблем.

Уроки ЄС показують, що без активної політики держава ризикує втратити галузь або звузити її до ролі низькотехнологічного аутсорсингу. Натомість грамотне регулювання може перетворити легку промисловість на сучасний сектор, що інтегрований у європейські ланцюги вартості.

Література:

1. Європейські перспективи українського легкпрому. URL: https://naglyad.org/uk/2018/02/19/yevropejski-perspektivi-ukrayinskogo-legkpromu/#:~:text=Тож%20попри%20непросту%20економічну%20ситуацію,році%20промисловий%20ріст%20склав%206

2. Іщук С. О., Созанський Л. Й. Проблеми та особливості розвитку легкої промисловості в Україні: статистичний порівняльний аналіз із країнами Євросоюзу. Статистика України, 2020, № 1. С. 42-50

3. Сєрєбряк К. І., Бєлоусов Я. І. Просторовий аналіз розвитку легкої промисловості. Академічні візії. Випуск 33. 2024. С.1-9

4. Хаустова В. Є. Нормативно-правова база державної підтримки розвитку промисловості України. Проблеми економіки. № 1, 2015. С.149-167

5. Сухорукова Г. Стан легкої промисловості в Україні: виклики та перспективи URL: https://hub.kyivstar.ua/articles/stan-legkoyi-promislovosti-v-ukrayini-vikliki-ta-perspektivi

6. Індекси цін виробників промислової продукції у 2017 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ct/icv/icv_u/icv_vp17_u.htm

7. Колесніченко О. Купили завод у Польщі, щоб перевезти його в Україну. Як працює найбільша текстильна компанія країни URL: https://epravda.com.ua/publications/2023/11/02/706165/

8. Strategia dla przemysłu lekkiego. URL: https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-strategia-dla-przemyslu-lekkiego,nId,3401104#google_vignette

9. Уряд запроваджує норму про розстрочку зі сплати ПДВ при імпорті обладнання. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zaprovadzhuye-normu-pro-rozstrochku-zi-splati-pdv-pri-importi-obladnannya

10. Реалізація промислової продукції URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/trade/prod/

11. Sznajder A. Witek-Hajduk M. K. Strategie marketingowe polskich przedsiębiorstw przemysłu lekkiego na rynku Unii Europejskiej – standaryzacja i adaptacja. GOSPODARKA NARODOWA Nr 4. 2009. s.25-54

12. Breznitz D., Ornston D. EU financing and innovation in Poland. European Bank. Working Paper No. 198. 2017. 44 p.

13. Romania's textile industry loses 40,000 jobs in one year URL: https://www.actmedia.eu/companies/romania-s-textile-industry-loses-40-000-jobs-in-one-year/115726#:~:text="From%20160%2C000%20jobs%20a%20year,Mihai%20Pasculescu%2C%20president%20of%20FEPAIUS

14. Seeking a just transition for textile workers URL: https://www.etuc.org/en/seeking-just-transition-textile-workers#:~:text=Seeking%20a%20just%20transition%20for,mainly%20to%20the%20EU%2C

15. Pop V. R. Expanding to Romania: A Strategic Gateway to the EU and Eastern Europe. URL: https://www.linkedin.com/pulse/expanding-romania-strategic-gateway-eu-eastern-europe-pop-mmqvf#:~:text=Expanding%20to%20Romania%3A%20A%20Strategic,in%20automation%2C%20green%20energy%2C

16. Vaiginienė E., Kasnauskienė G., Miškinis A. Lietuvos aprangos ir tekstilės pramonės konkurencingumo stiprinimo gallmybės. EKONOMIKA. 2006. 74. P.91-107

17. Lengvoji pramonė URL: https://www.vle.lt/straipsnis/lengvoji-pramone/#:~:text=Lietuvos%20aprangos%20ir%20tekstilės%20įmonių,160%20tekstilės%20ir%20jos

18. Tekstilės pramoninkų gretos Europoje traukiasi – rinką užima trečiosios šalys URL: https://sc.bns.lt/view/item/tekstiles-pramoninku-gretos-europoje-traukiasi-rinka-uzima-treciosios-salys-483724#:~:text=Juk%20šiuo%20metu%20tekstilės%20pramonės,Todėl%20savo%20žinias

19. European cluster collaboration platform URL: https://www.clustercollaboration.eu/sites/default/files/2023-06/ECCPfactsheet_Poland_2022_final.pdf#:~:text=%5BPDF%5D%20Poland%20,Euroclusters%29%20for%20Europe%27s%20recovery

References:

1. Yevropeiski perspektyvy ukrainskoho lehkpromu [European perspectives of Ukrainian light industry]. (2018). *Nahliad*. Retrieved from https://naglyad.org/uk/2018/02/19/yevropejski-perspektivi-ukrayinskogo-legkpromu/ [in Ukrainian].

2. Ishchuk, S. O., & Sozanskyi, L. Y. (2020). Problemy ta osoblyvosti rozvytku lehkoi promyslovosti v Ukraini: statystychnyi porivnialnyi analiz iz krainamy Yevropeiskoho Soiuzu [Problems and features of light industry development in Ukraine: statistical comparative analysis with EU countries]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 1, 42–50 [in Ukrainian].

3. Sieriebriak, K. I., & Bielousov, Ya. I. (2024). Prostorovyi analiz rozvytku lehkoi promyslovosti [Spatial analysis of light industry development]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 33, 1–9 [in Ukrainian].

4. Khaustova, V. Ye. (2015). Normatyvno-pravova baza derzhavnoi pidtrymky rozvytku promyslovosti Ukrainy [Regulatory framework of state support for industrial development in Ukraine]. *Problemy ekonomiky – Problems of the Economy*, 1, 149–167 [in Ukrainian].

5. Sukhorukova, H. (n.d.). Stan lehkoi promyslovosti v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy [The state of light industry in Ukraine: challenges and prospects]. *Kyivstar Business Hub*. Retrieved from https://hub.kyivstar.ua/articles/stan-legkoyi-promislovosti-v-ukrayini-vikliki-ta-perspektivi [in Ukrainian].

6. Indeksy tsin vyrobnykiv promyslovoi produktsii u 2017 rotsi [Producer price indices of industrial products in 2017]. (2017). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ct/icv/icv_u/icv_vp17_u.htm [in Ukrainian].

7. Kolesnichenko, O. (2023). Kupyly zavod u Polshchi, shchob perevezty yoho v Ukrainu. Yak pratsiuie naibilsha tekstylna kompaniia krainy [They bought a factory in Poland to move it to

Ukraine: how the largest textile company in the country operates]. *Ekonomichna pravda – Economic Truth*. Retrieved from https://epravda.com.ua/publications/2023/11/02/706165/ [in Ukrainian].

8. Strategia dla przemysłu lekkiego [Strategy for the light industry]. (n.d.). *Interia Biznes*. Retrieved from https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-strategia-dla-przemyslu-lekkiego,nId, 3401104 [in Polish].

9. Uriad zaprovadzhuie normu pro rozstrochku zi splaty PDV pry importi obladnannia [The government introduces VAT installment payments for imported equipment]. (n.d.). *Kabinet Ministriv Ukrainy*. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zaprovadzhuye-normu-pro-rozstrochku-zi-splati-pdv-pri-importi-obladnannya [in Ukrainian].

10. Realizatsiia promyslovoi produktsii [Industrial output sales]. (n.d.). *Minfin*. Retrieved from https://index.minfin.com.ua/ua/economy/trade/prod/ [in Ukrainian].

11. Sznajder, A., & Witek-Hajduk, M. K. (2009). Strategie marketingowe polskich przedsiębiorstw przemysłu lekkiego na rynku Unii Europejskiej – standaryzacja i adaptacja [Marketing strategies of Polish light industry enterprises in the EU market: standardization and adaptation]. *Gospodarka Narodowa*, 4, 25–54 [in Polish].

12. Breznitz, D., & Ornston, D. (2017). *EU financing and innovation in Poland*. European Bank. Working Paper No. 198.

13. Romania's textile industry loses 40,000 jobs in one year. (n.d.). *ACTMedia*. Retrieved from https://www.actmedia.eu/companies/romania-s-textile-industry-loses-40-000-jobs-in-one-year/115726 [in English].

14. Seeking a just transition for textile workers. (n.d.). *European Trade Union Confederation*. Retrieved from https://www.etuc.org/en/seeking-just-transition-textile-workers [in English].

15. Pop, V. R. (n.d.). Expanding to Romania: A strategic gateway to the EU and Eastern Europe. *LinkedIn*. Retrieved from https://www.linkedin.com/pulse/expanding-romania-strategic-gateway-eu-eastern-europe-pop-mmqvf [in English].

16. Vaiginienė, E., Kasnauskienė, G., & Miškinis, A. (2006). Lietuvos aprangos ir tekstilės pramonės konkurencingumo stiprinimo galimybės [Opportunities for strengthening the competitiveness of the Lithuanian apparel and textile industry]. *Ekonomika*, 74, 91–107 [in Lithuanian].

17. Lengvoji pramonė [Light industry]. (n.d.). *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Retrieved from https://www.vle.lt/straipsnis/lengvoji-pramone/ [in Lithuanian].

18. Tekstilės pramonininkų gretos Europoje traukiasi – rinką užima trečiosios šalys [The ranks of textile manufacturers in Europe are shrinking – third countries take over the market]. (n.d.). *BNS*. Retrieved from https://sc.bns.lt/view/item/tekstiles-pramoninku-gretos-europoje-traukiasi-rinka-uzima-treciosios-salys-483724 [in Lithuanian].

19. European Cluster Collaboration Platform. (2022). *Poland factsheet*. Retrieved from https://www.clustercollaboration.eu/sites/default/files/2023-06/ECCPfactsheet_Poland_2022_final.pdf [in English].

УДК 005.8:65.018:656.073

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2569-2581

Божок Юлія Олександрівна кандидат технічних наук, доцент кафедри логістики та проектного менеджменту Національного транспортного університету, м. Київ, https://orcid.org/0009-0009-8956-2539

Харута Віталій Сергійович кандидат технічних наук, професор, проректор з навчальної роботи та міжнародних зв'язків Національного транспортного університету, м. Київ, http://orcid.org//0000-0002-8897-7558

Познякова Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри логістики та проектного менеджменту Національного транспортного університету, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-4256-9249

ПІДХІД ДО ПОРТФЕЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНОГО РЕЙТИНГУВАННЯ

Анотація. У статті обґрунтовано підхід до портфельного управління проєктами громадської участі в територіальних громадах на основі інтегрального рейтингування. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості ініціатив у межах партисипативного бюджетування та потребою у прозорих процедурах їх відбору і пріоритизації за умов бюджетних обмежень. Метою статті є формування методології, що поєднує принципи партисипативного менеджменту, портфельного підходу та багатокритеріального оцінювання для підтримки управлінських рішень органів місцевого самоврядування. Запропоновано розглядати сукупність проєктів громадської участі як портфель, який описується системою параметрів (тематична спрямованість, обсяг фінансування, підтримка громадян, очікуваний соціальний ефект) і формується з урахуванням бюджетного обмеження.

Для підвищення керованості портфеля передбачено ситуаційне структурування з виділенням тематичних підпортфелів. Ключовим інструментом пріоритизації визначено інтегральне рейтингування, що забезпечує порівнюваність різнорідних ініціатив через нормування показників і агрегування оцінок за системою критеріїв з урахуванням ваг. Результати рейтингування інтерпретуються як основа для управлінського вибору, а не як механізм автоматичного відбору, що дозволяє поєднати формалізацію процедур із гнучкістю управлінського судження.

Запропоновано набір управлінських сценаріїв застосування рейтингування (базовий, балансувальний, соціально-орієнтований, бюджетно-обмежений,

комунікаційний), які підтримують прозорість, підзвітність і узгодження інтересів стейкхолдерів.

Практичне значення підходу полягає в можливості його використання територіальними громадами для побудови збалансованих процедур відбору проєктів і підвищення довіри до інструментів громадської участі.

Ключові слова: портфельне управління, громадська участь, територіальні громади, партисипативне бюджетування, інтегральне рейтингування, багатокритеріальне оцінювання, управлінські сценарії, прозорість рішень.

Bozhok Yuliia Aleksandrovna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Logistics and Project Management, National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-8956-2539

Kharuta Vitalii Serhiiovych Candidate of Technical Sciences, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs and International Relations, National Transport University, Kyiv, http://orcid.org//0000-0002-8897-7558

Pozniakova Oksana Viktorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Logistics and Project Management, National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-4256-9249

AN APPROACH TO PORTFOLIO MANAGEMENT OF PUBLIC PARTICIPATION PROJECTS IN TERRITORIAL COMMUNITIES BASED ON INTEGRAL RANKING

Abstract. The paper substantiates an approach to portfolio management of public participation projects in territorial communities based on integral ranking. The relevance of the study is driven by the growing number of initiatives within participatory budgeting and the need for transparent project selection and prioritization procedures under strict budget constraints. The purpose of the paper is to develop a methodology that integrates participatory management principles, portfolio logic, and multi-criteria assessment to support decision-making by local authorities. The set of public participation projects is treated as a portfolio described by key parameters (thematic focus, requested funding, citizen support, and expected social effect) and formed subject to a budget constraint.

To improve portfolio manageability, situational structuring is proposed by grouping projects into thematic sub-portfolios. Integral ranking is defined as the core prioritization instrument, enabling the comparability of heterogeneous initiatives through indicator normalization and aggregation across a system of criteria with weights. Ranking outcomes are interpreted as a decision-support basis rather than an automated selection mechanism, which preserves the balance between formalization and managerial judgement.

A set of managerial application scenarios is presented (basic prioritization, thematic balancing, socially oriented adjustments, budget-constrained selection, and public communication), demonstrating how ranking can enhance transparency, accountability, and stakeholder alignment.

The practical value of the proposed approach lies in its applicability for building balanced selection procedures and strengthening trust in public participation mechanisms at the community level.

Keywords: portfolio management, public participation, territorial communities, participatory budgeting, integral ranking, multi-criteria assessment, managerial scenarios, decision transparency.

Вступ

Сучасні процеси розвитку територіальних громад характеризуються зростанням ролі механізмів громадської участі у прийнятті управлінських рішень, зокрема в частині розподілу бюджетних ресурсів і реалізації соціально значущих проєктів. У наукових дослідженнях наголошується, що залучення громадян до колективних дій у межах реалізації проєктів розвитку сприяє підвищенню легітимності рішень, рівня довіри до органів влади та соціальної ефективності проєктів [1]. Разом із тим активізація участі населення призводить до зростання кількості ініціатив, які потребують системного управлінського опрацювання.

Практика партисипативного бюджетування демонструє, що демократизація доступу до ініціювання проєктів часто супроводжується ускладненням управлінського вибору: органи місцевого самоврядування змушені одночасно враховувати громадські пріоритети, ресурсні обмеження, тематичний баланс, ризики реалізації та очікувані соціальні ефекти.

Дослідження підкреслюють, що дизайн процедур участі має вирішальне значення для перетворення громадян на активних учасників процесу, а не лише на формальних «голосувальників» [2].

Водночас навіть за якісної організації процесу зберігається ключове управлінське питання: яким чином здійснювати пріоритизацію різнорідних ініціатив, не зводячи її до одного критерію, і водночас забезпечити прозорість та відтворюваність рішення.

Постановка проблеми

На сьогодні в практиці територіальних громад відбір і пріоритизація проєктів громадської участі часто здійснюються фрагментарно та на основі обмеженого набору показників (переважно кількості голосів або запитуваного фінансування), що не забезпечує збалансованого врахування соціального ефекту, ресурсної доцільності та управлінської реалізовуваності проєктів [3, 4]. У результаті ускладнюється узгодження рішень із стратегічними цілями розвитку громади, виникають перекоси між тематичними напрямами, а управлінське обґрунтування ініціатив стає недостатньо прозорим.

Подолання цієї проблеми потребує переходу від розгляду проєктів як ізольованих пропозицій до трактування їх як портфеля, в межах якого рішення ухвалюються з урахуванням обмеженості ресурсів, взаємозв'язків між проєктами та необхідності тематичного балансу [5]. Водночас для підтримки такого переходу необхідний інструмент, який дозволяє порівнювати різнорідні ініціативи за сукупністю критеріїв і формувати зрозумілу основу для управлінського вибору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Одним із найбільш поширених інструментів громадської участі на місцевому рівні є партисипативне бюджетування, яке розглядається як механізм перетворення громадян із пасивних спостерігачів на активних учасників управлінського процесу [2]. Дослідження свідчать, що ефективність такого інструменту значною мірою залежить від якості організації процесів відбору, оцінювання та пріоритизації проєктів, а також від прозорості процедур прийняття рішень [3, 4]. У наукових працях українських дослідників обґрунтовано доцільність розгляду сукупності проєктів громадської участі як портфеля проєктів, що дозволяє перейти від ізольованого аналізу окремих ініціатив до системного управління взаємопов'язаними проєктами в умовах обмежених ресурсів [5]. Портфельний підхід дає змогу узгоджувати соціальні пріоритети громади з фінансовими можливостями бюджету, а також формувати управлінські рішення з урахуванням стратегічних цілей розвитку території. Важливим аспектом такого підходу є інтеграція інструментів управлінського обліку та оцінювання витрат, що забезпечує обґрунтованість вибору проєктів з позицій ефективності використання ресурсів [6].

Міжнародний досвід свідчить, що застосування партисипативного бюджетування сприяє покращенню якості публічних просторів і локальної інфраструктури, однак водночас актуалізує проблему вибору між альтернативними проєктами з різним соціальним ефектом та різними вимогами до ресурсів [7, 8]. У цьому контексті портфельне управління проєктами громадської участі розглядається як перспективний напрям розвитку публічного менеджменту, що поєднує інструменти стратегічного планування, багатокритеріального оцінювання та управління зацікавленими сторонами [9].

Одним із ключових інструментів підтримки управлінських рішень у межах портфельного підходу є використання методів багатокритеріального аналізу, які дозволяють формувати інтегральні рейтинги проєктів на основі сукупності кількісних і якісних критеріїв [10, 11].

Водночас ефективність їх застосування значною мірою залежить від адаптації методичних підходів до специфіки громадської участі та управлінських умов функціонування територіальних громад [12, 13].

Мета статті

Метою статті є обґрунтування підходу до портфельного управління проєктами громадської участі в територіальних громадах на основі інтегрального

рейтингування та демонстрація його управлінської доцільності для підтримки рішень щодо відбору і пріоритизації ініціатив.

Виклад основного матеріалу

Методологічну основу дослідження становить портфельний підхід до управління проєктами громадської участі, відповідно до якого сукупність ініціатив, поданих громадянами в межах партисипативного бюджетування, розглядається як цілісний портфель проєктів. Такий підхід дозволяє перейти від ізольованого аналізу окремих пропозицій до системного управління набором проєктів з урахуванням обмеженості ресурсів, різнорідності цілей та необхідності забезпечення управлінської узгодженості рішень [5, 8].

Формування портфеля проєктів громадської участі

На першому етапі дослідження здійснюється формування портфеля проєктів громадської участі, який включає всі ініціативи, допущені до розгляду в межах відповідної бюджетної процедури. Кожен проєкт розглядається як елемент портфеля, що характеризується набором параметрів: тематичною спрямованістю, обсягом запитуваного фінансування, рівнем підтримки громадян та очікуваним соціальним ефектом. Такий підхід відповідає сучасним уявленням про управління муніципальними ресурсами, де ключову роль відіграє системність і порівнюваність альтернативних управлінських рішень [3].

З метою підвищення керованості портфеля на наступному кроці здійснюється його ситуаційне структурування. Проєкти групуються за тематичними напрямами та бюджетними категоріями, що дозволяє сформувати підпортфелі і врахувати специфіку різних типів ініціатив у процесі прийняття рішень [12]. Такий підхід забезпечує можливість адаптації управлінських рішень до умов конкретної територіальної громади та особливостей її розвитку.

На початковому етапі дослідження сукупність проєктів громадської участі розглядається як портфель управління, що формується в межах партисипативного бюджетування територіальної громади. Такий портфель включає всі проєкти, допущені до подальшого розгляду відповідно до регламенту участі громадян і вимог органів місцевого самоврядування [2, 4].

Формально портфель проєктів задається множиною:

$$P=\{P_1,P_2,\ldots,P_n\}, \quad (1)$$

де P_i – окремий проєкт громадської участі;

n – загальна кількість проєктів, поданих на розгляд у межах відповідного бюджетного циклу.

Кожен проєкт P_i описується вектором характеристик:

$$P_i=\langle C_i,\ B_i,\ V_i,\ S_i\rangle, \quad (2)$$

де

C_i – тематична спрямованість проєкту;

B_i – обсяг запитуваного фінансування;

V_i – рівень громадської підтримки (кількість голосів);

S_i – очікуваний соціальний ефект або значущість проєкту.

Такий опис відповідає сучасним підходам до управління муніципальними ресурсами, де кожне управлінське рішення повинно базуватися на порівнюваних і формалізованих параметрах [3, 6].

Формування портфеля здійснюється з урахуванням бюджетного обмеження:

$$\sum_{i=1}^{n} x_i \cdot B_i \le B_{\max}, \tag{3}$$

де

$x_i \in \{0,1\}$ – бінарна змінна, що відображає включення проєкту P_i до портфеля;

$B_{\max}$ – загальний бюджет, виділений на проєкти громадської участі.

Дане обмеження відображає управлінську реальність територіальних громад, у яких рішення щодо відбору проєктів мають ухвалюватися в умовах жорстко фіксованих фінансових ресурсів [3, 6].

Для підвищення керованості портфеля застосовується ситуаційне структурування, відповідно до якого множина проєктів PPP поділяється на підпортфелі:

$$P = \bigcup_{k=1}^{m} P^{(k)}, \tag{4}$$

де $P^{(k)}$ – підпортфель проєктів, об'єднаних за спільною тематичною або функціональною ознакою;

m – кількість тематичних напрямів.

Поділ портфеля на підпортфелі дозволяє врахувати різні управлінські пріоритети, характерні для сфер інфраструктури, благоустрою, освіти, культури тощо, а також зменшити ризик домінування окремих типів проєктів у загальному розподілі ресурсів [5, 10].

З метою забезпечення порівнюваності параметрів проєктів здійснюється нормування кількісних показників. Наприклад, нормоване значення рівня громадської підтримки визначається як:

$$V_i^* = \frac{V_i - \min(V)}{\max(V) - \min(V)}, \tag{5}$$

де $min(V)$, $max(V)$ – мінімальне та максимальне значення показника підтримки серед усіх проєктів портфеля.

Аналогічно нормуються показники бюджетних витрат та соціального ефекту, що створює основу для подальшого інтегрального оцінювання проєктів у межах портфеля [10, 11].

Метод інтегрального рейтингування проєктів

Ключовим інструментом відбору та пріоритизації проєктів у межах портфеля є інтегральне рейтингування. Для цього використовується багатокритеріальний підхід, який передбачає оцінювання кожного проєкту за сукупністю кількісних і якісних критеріїв. До складу критеріїв включаються

показники, що відображають рівень громадської підтримки, ресурсну доцільність реалізації проєкту та його управлінську реалізовуваність [10, 11].

Оцінювання за кожним критерієм здійснюється шляхом нормування первинних показників з метою забезпечення їх порівнюваності. Надалі формується інтегральний рейтинг проєктів, який відображає їхню відносну пріоритетність у межах портфеля. Такий підхід дозволяє врахувати різноспрямовані інтереси зацікавлених сторін і знизити вплив суб'єктивних чинників у процесі прийняття управлінських рішень [11].

Після формування портфеля та його ситуаційного структурування ключовим етапом методики є інтегральне рейтингування проєктів громадської участі. Метою рейтингування є визначення відносної пріоритетності проєктів у межах портфеля з урахуванням сукупності критеріїв, що відображають як громадські, так і управлінсько-ресурсні аспекти прийняття рішень [10, 11].

Формування системи критеріїв оцінювання

Для інтегрального рейтингування формується множина критеріїв:

$$K=\{K_1,K_2,\ldots,K_r\}, \quad (6)$$

де K_j – окремий критерій оцінювання проєктів,

r – загальна кількість критеріїв.

Такий підхід відповідає сучасним концепціям багатокритеріального прийняття рішень у публічному управлінні, де ефективність визначається не одним, а сукупністю взаємопов'язаних факторів [3, 10].

Матриця оцінювання проєктів

На основі сформованої системи критеріїв будується матриця оцінювання:

$$A=[a_{ij}],\ i=1,\ldots,n;\ j=1,\ldots,r, \quad (7)$$

де

a_{ij} – значення критерію K_j для проєкту P_i.

Первинні значення a_{ij} можуть мати різну розмірність (кількість голосів, грошові одиниці, експертні бали), що унеможливлює їх безпосереднє агрегування без попередньої нормалізації.

Для забезпечення порівнюваності значень застосовується лінійне нормування. Для критеріїв типу «чим більше – тим краще» нормоване значення визначається як:

$$a_{ij}^{*}=\frac{a_{ij}-\min(a_j)}{\max(a_j)-\min(a_j)}, \quad (8)$$

де $\min(a_j)$, $\max(a_j)$ – мінімальне та максимальне значення критерію K_j серед усіх проєктів портфеля.

Для критеріїв типу «чим менше – тим краще» (наприклад, обсяг фінансування) нормування здійснюється за формулою:

$$a_{ij}^{*}=\frac{\max(a_j)-a_{ij}}{\max(a_j)-\min(a_j)}. \quad (9)$$

У результаті нормування всі критерії набувають значень у діапазоні [0;1], що створює основу для інтегрального агрегування [11, 12].

Для відображення відносної значущості критеріїв вводиться вектор ваг:

$$W=\{w_1,w_2,\ldots,w_r\}, \quad (10)$$

де w_j – вага критерію K_j, сума яких дорівнює 1.

Ваги можуть визначатися експертним шляхом або на основі управлінських пріоритетів територіальної громади. Такий підхід дозволяє адаптувати метод рейтингування до конкретного соціально-економічного контексту та стратегічних цілей розвитку громади [2, 4].

Розрахунок інтегрального рейтингу

Інтегральний рейтинг проєкту P_i обчислюється як зважена сума нормованих значень критеріїв:

$$R_i = \sum_{j=1}^{r} w_j \cdot a_{ij}^{*}. \quad (11)$$

Отримане значення R_i характеризує відносну пріоритетність проєкту в межах портфеля. Чим більше значення R_i, тим вищою є доцільність включення відповідного проєкту до складу портфеля з позицій сукупності громадських, економічних та управлінських чинників.

Отримані результати інтегрального рейтингування використовуються не як автоматизований механізм відбору, а як інструмент підтримки управлінських рішень. Рейтинг проєктів слугує підґрунтям для формування збалансованого складу портфеля з урахуванням бюджетних обмежень, стратегічних пріоритетів розвитку громади та принципів партисипативного управління [2, 4]. Це дозволяє органам місцевого самоврядування поєднувати формальні процедури участі громадян із вимогами ефективного використання публічних ресурсів [6].

Результати інтегрального рейтингування проєктів громадської участі розглядаються як аналітична основа для підтримки управлінських рішень у процесі формування складу портфеля, а не як автоматизований механізм відбору. Такий підхід відповідає концепціям публічного та партисипативного менеджменту, згідно з якими кількісні інструменти повинні доповнювати, а не заміщати управлінське судження [2, 4].

Ранжування проєктів у межах портфеля

На основі розрахованих значень інтегрального рейтингу R_i формується впорядкований список проєктів:

$$R_{(1)} \geq R_{(2)} \geq \cdots \geq R_{(n)}, \quad (12)$$

де $R_{(k)}$ – рейтинг проєкту, що займає k-те місце в загальному ранжуванні.

Таке ранжування дозволяє менеджерам територіальної громади ідентифікувати групи проєктів з високою, середньою та низькою пріоритетністю, що є необхідною умовою для подальшого управлінського аналізу та балансування портфеля [3, 8].

Важливим результатом рейтингування є можливість виявлення проєктів з потенційними управлінськими дисбалансами. Для цього здійснюється порівняння значень окремих нормованих критеріїв із загальним рейтингом проєкту. Формально це може бути представлено як:

$$\Delta_{ij} = a_{ij}^{*} - R_i, \tag{13}$$

де Δ_{ij} характеризує відхилення оцінки проєкту P_i за критерієм K_j від його інтегрального рейтингу.

Значні позитивні або негативні відхилення свідчать про асиметрію між окремими аспектами проєкту, наприклад високою громадською підтримкою за умов низької ресурсної доцільності або навпаки. Така інформація є критично важливою для управлінців у процесі обґрунтування рішень і комунікації з зацікавленими сторонами [7, 9].

На основі рейтингування можливе формування альтернативних сценаріїв управлінських рішень. Зокрема, для кожного сценарію sss визначається підмножина проєктів $P^{(s)} \subseteq P$, яка формується з урахуванням обмежень бюджету, тематичного балансу та стратегічних пріоритетів розвитку громади.

Порівняння сценаріїв здійснюється за агрегованими показниками $R^{(s)}$, що дозволяє оцінити загальну управлінську ефективність кожного сценарію без зведення рішення до механічного вибору проєктів з найвищими індивідуальними рейтингами [6]. Використання інтегрального рейтингування в управлінській практиці підвищує прозорість процедур відбору проєктів громадської участі. Форма-лізоване представлення критеріїв, ваг та результатів дозволяє органам місцевого самоврядування аргументовано пояснювати прийняті рішення громадянам і мінімізувати конфлікти, пов'язані з відхиленням окремих ініціатив [2, 7]. З управлінської точки зору рейтингування виконує функцію комунікаційного інструменту, який забезпечує узгодження позицій різних груп зацікавлених сторін і сприяє формуванню довіри до процесів партисипативного бюджетування.

Управлінські сценарії використання інтегрального рейтингування в портфельному управлінні

Запропонований підхід до портфельного управління проєктами громадської участі на основі інтегрального рейтингування створює можливість формування альтернативних управлінських сценаріїв прийняття рішень. Такі сценарії відображають різні способи використання результатів рейтингування залежно від стратегічних пріоритетів територіальної громади, бюджетних обмежень та соціального контексту.

Сценарій 1. Базовий сценарій пріоритизації проєктів, де інтегральний рейтинг використовується як основний орієнтир для формування початкового переліку пріоритетних проєктів. Управлінське рішення полягає у послідовному розгляді проєктів відповідно до їх місця в рейтингу з урахуванням наявного бюджетного ресурсу.

Такий сценарій дозволяє:

– забезпечити формальну обґрунтованість відбору;

– знизити суб'єктивний вплив окремих зацікавлених сторін;

– підвищити довіру громадян до процедур партисипативного бюджетування.

Базовий сценарій є доцільним у громадах з відносно однорідною структурою проєктів і стабільними управлінськими пріоритетами.

Сценарій 2. Балансувальний сценарій за тематичними підпортфелями, де додатково провдоиться структурування портфеля на тематичні підпортфелі (інфраструктура, соціальна сфера, благоустрій, культура тощо). Управлінське рішення приймається з урахуванням необхідності забезпечення збалансованого представлення різних напрямів розвитку територіальної громади.

Застосування такого сценарію дозволяє:

– уникнути концентрації ресурсів у межах одного тематичного напряму;

– узгодити короткострокові ініціативи з довгостроковими цілями розвитку;

– врахувати стратегічні документи територіального планування.

Балансувальний сценарій є доцільним у громадах із високою різнорідністю проєктів і наявністю кількох конкурентних напрямів розвитку.

Сценарій 3. Соціально-орієнтований сценарій, який передбачає використання інтегрального рейтингу як аналітичної основи з можливістю управлінського коригування результатів у випадках, коли проєкти мають високу соціальну значущість, але не посідають провідних позицій у загальному рейтингу.

У межах цього сценарію рейтингування:

– використовується для виявлення соціально чутливих проєктів;

– слугує аргументованою базою для винятків із загального порядку відбору;

– забезпечує прозорість коригувальних рішень.

Такий сценарій особливо актуальний для територіальних громад із соціально вразливими групами населення або в умовах післякризового відновлення.

Сценарій 4. Бюджетно-обмежений сценарій, у якому інтегральний рейтинг використовується для формування максимально ефективного складу портфеля за умов жорстких фінансових обмежень. Управлінські рішення орієнтовані на відбір проєктів, які забезпечують найбільший управлінський та соціальний ефект у межах доступного бюджету.

Застосування цього сценарію дозволяє:

– мінімізувати ризики перевищення бюджетних лімітів;

– підвищити ефективність використання публічних ресурсів;

– обґрунтовано відхиляти проєкти з надмірними фінансовими запитами.

Сценарій є типовим для малих територіальних громад або в умовах скорочення бюджетних надходжень.

Сценарій 5. Комунікаційний сценарій публічного обґрунтування рішень, де результати інтегрального рейтингування використовуються як інструмент публічної комунікації між органами місцевого самоврядування та громадянами. Рейтингування слугує основою для пояснення прийнятих рішень, зокрема щодо включення або відхилення окремих проєктів.

Реалізація цього сценарію:

– підвищує рівень прозорості управлінських процедур;

– знижує конфліктність у процесі реалізації громадських ініціатив;

– формує довіру до інститутів місцевого самоврядування.

Запропоновані сценарії демонструють, що інтегральне рейтингування не є жорстким алгоритмом автоматичного відбору проєктів, а виступає гнучким інструментом підтримки управлінських рішень. Сценарний підхід дозволяє адаптувати портфельне управління до конкретних соціально-економічних умов територіальної громади та поєднати принципи партисипативного управління з вимогами ефективного використання публічних ресурсів.

Висновки

У статті обґрунтовано підхід до портфельного управління проєктами громадської участі в територіальних громадах на основі інтегрального рейтингування, який розглядає сукупність громадських ініціатив як цілісний об’єкт управління. Такий підхід дозволяє перейти від фрагментарного відбору окремих проєктів до системного прийняття управлінських рішень в умовах обмежених публічних ресурсів і різнорідних соціальних пріоритетів.

Запропонована методологія поєднує принципи партисипативного управління з інструментами портфельного менеджменту та багатокритеріального оцінювання, що створює передумови для підвищення обґрунтованості, прозорості та відтворюваності управлінських рішень. Інтегральне рейтингування у цьому контексті виступає не як механізм автоматичного відбору проєктів, а як інструмент підтримки управлінського судження та публічної аргументації прийнятих рішень.

Особливістю підходу є сценарний характер використання результатів рейтингування, який забезпечує гнучкість управління портфелем проєктів та можливість його адаптації до стратегічних цілей розвитку територіальної громади, бюджетних обмежень і соціального контексту. Це дозволяє застосовувати запропоновану методологію як у межах партисипативного бюджетування, так і в ширшому спектрі завдань публічного менеджменту.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання запропонованого підходу органами місцевого самоврядування як методологічної основи для формування прозорих і збалансованих процедур відбору проєктів громадської участі.

Перспективами подальших досліджень є прикладна апробація підходу на емпіричних даних територіальних громад та його адаптація до інших форм публічних програм і соціально орієнтованих портфелів проєктів.

Література:

1. Liu B., Li Y., Xue B., Li Q., Zou P. X. W., Li L. Why do individuals engage in collective actions against major construction projects? An empirical analysis based on Chinese data // International Journal of Project Management. – 2018. – Vol. 36, No. 4. – P. 612–626. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2018.02.004.

2. Mattei G., Santolamazza V., Grandis F. G. Design of the participatory budget: how to turn citizens into process protagonists // International Journal of Public Sector Management. – 2022. – Vol. 35, No. 3. – P. 294–316. – DOI: https://doi.org/10.1108/IJPSM-02-2021-0045.

3. Thesari S. S., Trojan F., Batistus D. R. A decision model for municipal resources management // Management Decision. – 2019. – Vol. 57, No. 11. – P. 3015–3034. – DOI: https://doi.org/10.1108/MD-05-2017-0500.

4. Schugurensky D., Mook L. Participatory budgeting and local development: impacts, challenges, and prospects // Local Development & Society. – 2024. – Vol. 5, No. 3. – P. 433–445. – DOI: https://doi.org/10.1080/26883597.2024.2391664.

5. Воркут Т.А., Божок Ю.О., Харута В.С. Методологічні аспекти формування сукупності проєктів громадської участі як портфеля проєктів // Автомобільні дороги і дорожнє будівництво. – К. 2023. – Вип. 113. Частина ІІ. – С. 225-234. URL: http:/publications.ntu.edu.ua/avtodorogi_i_stroitelstvo/113.2/225.pdf

6. Datar M. S., Rajan M. V. Horngren's Cost Accounting: A Managerial Emphasis. – 17th ed. – Harlow: Pearson Higher Education, 2020. – 1025 p. – URL: https://www.pearson.com/nl/en_NL/higher-education/subject-catalogue/accounting-and-taxation/Horngrens-Cost-Accounting-Datar-Rajan-17e.html.

7. Szczepańska A., Zagroba M., Pietrzyk K. Participatory budgeting as a method for improving public spaces in major Polish cities // Social Indicators Research. – 2022. – Vol. 162. – P. 231–252. – DOI: https://doi.org/10.1007/s11205-021-02831-3.

8. Cabannes Y. The impact of participatory budgeting on basic services: municipal practices and evidence from the field // Environment & Urbanization. – 2015. – Vol. 27, No. 1. – P. 257–284. – DOI: https://doi.org/10.1177/0956247815572297.

9. Vorkut T. A., Bozhok Y. O., Lushchai Y. V., Petunin A. V., Kharuta V. S. Public participation project management in the context of portfolio management // International Journal of Innovative Technologies in Economy. – 2023. – No. 1 (41). – DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30032023/7943.

10. Chen O., Han D. A participatory multiple criteria decision analysis to tackle a complex environmental problem involving cultural water heritage and nature // Water. – 2018. – Vol. 10, No. 12. – Art. 1785. – DOI: https://doi.org/10.3390/w10121785.

11. Walczak D., Rutkowska A. Project rankings for participatory budget based on the fuzzy TOPSIS method // European Journal of Operational Research. – 2017. – Vol. 260, No. 2. – P. 706–714. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.ejor.2016.12.044.

12. Воркут Т.А., Божок Ю.О., Петунін А.В., Харута В.С. Метод ситуаційного структурування портфеля проєтів громадської участі // Вісник Національного транспортного університету. Серія «Технічні науки». – К.: НТУ. 2024. – Вип. 1 (58). – С. 29-45. URL: http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/58/029.pdf

13. Iorio J., Taylor J. E. Precursors to engaged leaders in virtual project teams // International Journal of Project Management. – 2015. – Vol. 33, No. 2. – P. 395–405. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2014.06.007.

References:

1. Liu B., Li Y., Xue B., Li Q., Zou P. X.W., Li L. Why do individuals engage in collective actions against major construction projects? An empirical analysis based on Chinese data //

International Journal of Project Management. – 2018. – Vol. 36, No. 4. – P. 612–626. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2018.02.004.

2. Mattei G., Santolamazza V., Grandis F.G. Design of the participatory budget: how to turn citizens into process protagonists // International Journal of Public Sector Management. – 2022. – Vol. 35, No. 3. – P. 294–316. – DOI: https://doi.org/10.1108/IJPSM-02-2021-0045.

3. Thesari S.S., Trojan F., Batistus D.R. A decision model for municipal resources management // Management Decision. – 2019. – Vol. 57, No. 11. – P. 3015–3034. – DOI: https://doi.org/10.1108/MD-05-2017-0500.

4. Schugurensky D., Mook L. Participatory budgeting and local development: impacts, challenges, and prospects // Local Development & Society. – 2024. – Vol. 5, No. 3. – P. 433–445. – DOI: https://doi.org/10.1080/26883597.2024.2391664.

5. Vorkut T.A., Bozhok Y.O., Kharuta V.S. Metodolohichni aspekty formuvannia sukupnosti proiektiv hromadskoi uchasti yak portfelia proiektiv (Methodological aspects of forming a set of public participation projects as a project portfolio) // Avtomobilni dorohy i dorozhnie budivnytstvo. – 2023. – Iss. 113, Pt. II. – P. 225–234. – URL: http://publications.ntu.edu.ua/avtodorogi_i_stroitelstvo/113.2/225.pdf (in Ukrainian).

6. Datar M. S., Rajan M. V. Horngren's Cost Accounting: A Managerial Emphasis. – 17th ed. – Harlow : Pearson Higher Education, 2020. – 1025 p. – URL: https://www.pearson.com/nl/en_NL/higher-education/subject-catalogue/accounting-and-taxation/Horngrens-Cost-Accounting-Datar-Rajan-17e.html.

7. Szczepańska A., Zagroba M., Pietrzyk K. Participatory budgeting as a method for improving public spaces in major Polish cities // Social Indicators Research. – 2022. – Vol. 162. – P. 231–252. – DOI: https://doi.org/10.1007/s11205-021-02831-3.

8. Cabannes Y. The impact of participatory budgeting on basic services: municipal practices and evidence from the field // Environment & Urbanization. – 2015. – Vol. 27, No. 1. – P. 257–284. – DOI: https://doi.org/10.1177/0956247815572297.

9. Vorkut T. A., Bozhok Y. O., Lushchai Y. V., Petunin A. V., Kharuta V. S. Public participation project management in the context of portfolio management // International Journal of Innovative Technologies in Economy. – 2023. – No. 1 (41). – DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30032023/7943.

10. Chen O., Han D. A participatory multiple criteria decision analysis to tackle a complex environmental problem involving cultural water heritage and nature // Water. – 2018. – Vol. 10, No. 12. – Art. 1785. – DOI: https://doi.org/10.3390/w10121785.

11. Walczak D., Rutkowska A. Project rankings for participatory budget based on the fuzzy TOPSIS method // European Journal of Operational Research. – 2017. – Vol. 260, No. 2. – P. 706–714. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.ejor.2016.12.044.

12. Vorkut T. A., Bozhok Y. O., Petunin A. V., Kharuta V. S. Metod sytuatsiinoho strukturuvannia portfelia proiektiv hromadskoi uchasti (Method of situational structuring of the public participation project portfolio) // Visnyk of the National Transport University. Series: Technical Sciences. – 2024. – Iss. 1 (58). – P. 29–45. – URL: http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/58/029.pdf. (in Ukrainian).

13. Iorio J., Taylor J. E. Precursors to engaged leaders in virtual project teams // International Journal of Project Management. – 2015. – Vol. 33, No. 2. – P. 395–405. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2014.06.007.

УДК 658.8:005.591.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2582-2595

Борсук Роман Орестович аспірант кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», https://orcid.org/0009-0008-1992-9430

АНАЛІЗ ЧИННОЇ ПРАКТИКИ МОДЕЛЮВАННЯ КРЕАТИВНО-ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ТОРГОВЕЛЬНО-МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУРАХ

Анотація. У виконаному дослідженні доведено, що моделювання креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах є ключовим чинником їх цифрової трансформації, підвищення ефективності управління та конкурентоспроможності на ринку. Системне впровадження технологій штучного інтелекту, великих даних та інтернету речей забезпечило підвищення точності прогнозування попиту в українських торговельних мережах до 87,5%, тоді як у країнах ЄС цей показник становить 93%. Доведено, що цифровізація процесів постачання, автоматизація логістики та розвиток омніканальних сервісів сприяли скороченню витрат на 11–15% і збільшенню оборотності товарів у середньому на 9,8% у ЄС і на 6,4% в Україні.

Інтеграція принципів сталого розвитку та циркулярної економіки в моделі торгівлі сприяла зниженню викидів CO_2 на 21% у ЄС і на 14% в Україні, а також збільшенню частки енергії з відновлюваних джерел у логістиці до 47,5% і 18,3% відповідно. Аргументовано, що цифровізація торгівлі створила умови для зростання частки онлайн-продажів у загальному обороті до 24,6% у ЄС і 17,5% в Україні, що свідчить про конвергенцію ринкових моделей. Поширення аналітики споживчої поведінки, зокрема використання Customer Data Platform, дозволило підвищити коефіцієнт утримання клієнтів до 85,7% у ЄС і 71,8% в Україні, що підтверджує ефективність персоналізованих стратегій комунікації. Формування креативно-інноваційних систем у торгівлі базується на поєднанні технологічних, соціальних та організаційних інновацій, які забезпечують перехід від фрагментарних цифрових рішень до інтегрованих моделей управління. Узагальнення отриманих результатів дозволяє стверджувати, що сучасні торговельно-мережеві структури України проходять етап якісного оновлення, що характеризується зростанням інвестицій у цифрову трансформацію, розширенням інноваційних екосистем і посиленням ESG-орієнтації бізнесу. Обґрунтовано, що ключовими умовами подальшого розвитку є забезпечення доступу до даних, інституційна підтримка інновацій та підготовка кадрів із компетенціями у сфері цифрової економіки. Формування повноцінних креативно-інноваційних систем у торгівлі сприятиме підвищенню продуктивності, енергоефективності та

соціальної відповідальності бізнесу, забезпечуючи стале зростання й інтеграцію України у європейський інноваційний простір.

Ключові слова: креативно-інноваційні системи, торговельно-мережеві структури, цифрова трансформація, сталий розвиток, омніканальна торгівля, аналітика споживчих даних.

Borsuk Roman PhD student of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, https://orcid.org/0009-0008-1992-9430

ANALYSIS OF THE CURRENT PRACTICE OF MODELING CREATIVE AND INNOVATIVE SYSTEMS IN RETAIL NETWORK STRUCTURES

Abstract. The conducted study proves that modeling creative and innovative systems in retail network structures is a key driver of their digital transformation, improved management efficiency, and enhanced market competitiveness. The systematic implementation of artificial intelligence, big data, and Internet of Things technologies has increased demand forecasting accuracy in Ukrainian retail networks to 87.5%, while in EU countries this indicator reaches 93%. It is demonstrated that the digitalization of supply processes, logistics automation, and the development of omnichannel services have contributed to cost reductions of 11–15% and an increase in inventory turnover by an average of 9.8% in the EU and 6.4% in Ukraine.

The integration of sustainable development and circular economy principles into retail models has resulted in a reduction of CO_2 emissions by 21% in the EU and 14% in Ukraine, as well as an increase in the share of renewable energy used in logistics to 47.5% and 18.3%, respectively. It is substantiated that the digitalization of trade has created conditions for the growth of online sales as a share of total turnover to 24.6% in the EU and 17.5% in Ukraine, indicating convergence of market models. The widespread adoption of consumer behavior analytics, particularly through the use of Customer Data Platforms, has made it possible to increase customer retention rates to 85.7% in the EU and 71.8% in Ukraine, confirming the effectiveness of personalized communication strategies.

The formation of creative and innovative systems in retail is based on the integration of technological, social, and organizational innovations, which ensures a transition from fragmented digital solutions to integrated management models. The generalization of the obtained results allows the conclusion that modern Ukrainian retail network structures are undergoing a phase of qualitative renewal, characterized by increased investment in digital transformation, the expansion of innovation ecosystems, and strengthened ESG orientation of business activities. It is substantiated that the key prerequisites for further development include ensuring access to data, institutional support for innovation, and the training of professionals with competencies in the digital economy. The establishment of fully developed creative

and innovative systems in retail will contribute to higher productivity, improved energy efficiency, and enhanced social responsibility of businesses, thereby ensuring sustainable growth and Ukraine's integration into the European innovation space.

Keyword: creative and innovative systems, retail networks, digital transformation, sustainable development, omnichannel trade, consumer data analytics.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку торговельно-мережевих структур визначають необхідність формування нових підходів до управління, орієнтованих на креативність, інноваційність і цифрову інтеграцію. Глобальна трансформація бізнес-середовища зумовлює перехід від традиційних моделей організації торгівлі до систем, що функціонують на основі взаємодії технологій, аналітики та людського потенціалу. У центрі таких систем перебуває здатність підприємств до самонавчання, швидкої адаптації та створення нових форм споживчої цінності. Креативно-інноваційні системи у торгівлі стають не лише інструментом підвищення ефективності, а й важливою умовою сталого розвитку, що поєднує економічні, соціальні та екологічні цілі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових джерел у сфері креативного управління та інноваційного розвитку підприємств дає змогу систематизувати підходи різних авторів і виокремити ключові концептуальні акценти, що формують сучасну наукову парадигму управління креативністю, інноваціями та конкурентоспроможністю. Серед авторів можна відзначити: Князевич А. [1], McFadzean E. [2], Carayannis E., Coleman J. [3], Cropley D., Cropley A. [4], Warner D. [5], Chen L., Xiao S., Chen Y., Sun L., Childs P., Han J. [6], які підкреслюють, що креативність є не ізольованою характеристикою персоналу, а системною властивістю організації, яка реалізується через відповідні управлінські моделі, організаційні умови, фінансове забезпечення та використання сучасних цифрових інструментів, зокрема штучного інтелекту. Узагальнення їх підходів дозволяє зробити висновок, що перехід від фрагментарних інновацій до інтегрованих креативно-інноваційних систем є ключовою передумовою підвищення конкурентоспроможності та стійкого розвитку підприємств у сучасному економічному середовищі.

Мета статті полягає в аналізі чинної практики моделювання креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах України та ЄС у 2021–2024 рр., виявленні ключових чинників їх ефективності та обґрунтуванні ролі цифрових технологій, аналітичних платформ і принципів сталого розвитку у підвищенні конкурентоспроможності торговельних мереж.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 2021–2024 рр. у сфері торговельно-мережевих структур спостерігається активне впровадження моделей креативно-інноваційних систем, що поєднують цифрові технології, маркетингову аналітику та механізми мережевої взаємодії. Динаміка ринку демонструє зростання обсягів інвестицій у цифрову трансформацію торговельних мереж на 42% у ЄС та на 36% в Україні (табл.1). Це підтверджує тенденцію до інтеграції

аналітичних платформ, автоматизованих систем управління запасами та інноваційних форматів клієнтського сервісу. За даними Eurostat, у 2024 р. 84% європейських торговельних компаній використовували аналітику великих даних для прогнозування попиту, тоді як в Україні цей показник становив 52%, що свідчить про поступове скорочення технологічного розриву.

Ефективність моделей креативно-інноваційних систем у торгівлі ґрунтується на здатності швидко адаптувати бізнес-моделі до змін споживчих переваг. Згідно з даними European Innovation Scoreboard, середній рівень інноваційної активності підприємств ритейлу в країнах ЄС у 2024 р. становив 63,4%, в Україні - 38,7%. Основними драйверами розвитку є цифрові маркетингові рішення, омніканальні підходи, гнучкі системи управління ланцюгами постачання та використання штучного інтелекту для персоналізації пропозицій. Дослідження показують, що запровадження технологій IoT у торгових мережах зменшило операційні витрати на 12–15% у ЄС і на 9–11% в Україні, забезпечуючи підвищення швидкості обороту товарів і точності прогнозування.

Таблиця 1

Порівняльні показники розвитку креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах

Показники	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Одиниці вимірювання**
Частка підприємств, що впроваджують інновації	27,4	38,7	54,9	63,4	%
Використання аналітики великих даних	36,5	52,0	71,2	84,0	%
Частка автоматизованих логістичних процесів	41,3	58,5	68,7	79,2	%
Використання IoT-технологій у мережах	19,6	32,1	45,4	56,8	%
Інвестиції у цифровізацію торгівлі	11,8	16,1	18,5	26,3	млрд. євро
Частка інноваційних товарів у продажах	7,4	12,9	14,6	20,7	%

Джерело: побудовано на основі [7, 8, 14, 15, 21]

Наведені показники свідчать про поступове зближення параметрів розвитку торговельно-мережевих структур України з середньоєвропейськими. Водночас спостерігається відставання у рівні інституційної підтримки інновацій, що зумовлює нижчу частку підприємств, залучених до транснаціональних ланцюгів постачання. Позитивною тенденцією є зростання внутрішніх інвестицій у креативно-інноваційні проєкти, обсяг яких у 2024 р. перевищив 16 млрд. євро. Це сприяло розширенню мереж омніканальних сервісів, упровадженню електронних платформ взаємодії постачальників та споживачів і підвищенню рівня клієнтського досвіду.

Моделювання креативно-інноваційних систем у торгівлі передбачає побудову багаторівневої архітектури, яка поєднує технологічні, організаційні та управлінські компоненти. Європейська практика демонструє активне використання моделей на основі Big Data та штучного інтелекту (AI-driven retail), які дозволяють оптимізувати асортимент, прогнозувати попит і визначати оптимальні цінові стратегії. В Україні у 2024 р. частка торговельних компаній, що використовують AI-аналітику, зросла з 11,2% у 2021 р. до 28,9%. Особливо швидко ця тенденція розвивається у великих ритейл-групах, які інтегрують внутрішні інноваційні хаби для тестування нових продуктів і технологій.

У результаті виявлено поступову конвергенцію показників, що свідчить про ефективність впровадження стратегій цифрової адаптації та використання креативного потенціалу у розвитку торговельно-мережевих структур. Найбільший вплив на підвищення ефективності мають три чинники: аналітика споживчої поведінки, оптимізація логістичних процесів і цифрова комунікація з клієнтом. У країнах ЄС завдяки цим чинникам продуктивність торговельних мереж у 2024 р. зросла на 9,8%, в Україні - на 6,4% (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка цифрової інтеграції у торговельно-мережевих структурах

Роки	Україна: цифрові рішення у торговельних мережах	ЄС: цифрові рішення у торговельних мережах	Відхилення, пунктів
2021	43,8	69,5	25,7
2022	49,2	73,1	23,9
2023	55,8	77,0	21,2
2024	62,3	82,7	20,4

Джерело: побудовано на основі [8, 11, 13, 16]

Отже, чинна практика моделювання креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах демонструє перехід від фрагментарних до інтегрованих моделей управління, що базуються на цифровій взаємодії, аналітичних платформах і спільному створенні цінності. Аргументовано, що поєднання технологічних і організаційних інновацій формує конкурентну перевагу торговельних мереж, забезпечуючи стабільне зростання їх ефективності та адаптивності до змін середовища.

Розвиток креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах тісно пов’язаний з упровадженням технологій автоматизації управлінських процесів і глибокої персоналізації споживчого досвіду. У період 2021–2024 рр. значна частка компаній у ЄС перейшла до використання моделей динамічного управління асортиментом, які ґрунтуються на прогнозуванні поведінки споживачів за допомогою штучного інтелекту. Згідно з даними Європейської комісії, понад 61% роздрібних мереж країн ЄС у 2024 р. інтегрували AI-модулі в систему CRM, тоді як в Україні аналогічний показник становив 34%. Такі зміни сприяли підвищенню рівня задоволеності клієнтів на 11% і збільшенню

середнього чека на 8% у європейських мережах. Аналіз свідчить, що інноваційні процеси у торговельно-мережевих структурах України поступово набувають системного характеру. Розширюється мережа корпоративних R&D центрів, які орієнтовані на розробку власних цифрових продуктів. За підсумками 2024 р. кількість торговельних компаній, які інвестують у розробку внутрішніх IT-рішень, зросла до 19,3%, тоді як у 2021 р. цей показник не перевищував 9,8%. Для порівняння, у ЄС аналогічний показник досяг 47,2% (табл. 3). Це свідчить про зростання технологічної спроможності українських мереж і поступову інтеграцію у загальноєвропейський простір цифрових інновацій.

Таблиця 3

Інноваційна активність торговельних мереж у контексті R&D

Показники	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Одиниці вимірювання**
Частка компаній із власними R&D підрозділами	9,8	19,3	41,5	47,2	%
Інвестиції у внутрішні цифрові рішення	0,62	1,84	4,91	7,32	млрд. євро
Частка компаній, що застосовують AI-алгоритми у CRM	12,5	34,0	48,7	61,0	%
Продуктивність праці у торговельних мережах	112,3	138,9	189,4	214,6	тис. євро/особу

Джерело: побудовано на основі [7, 9, 15, 16, 21]

Системна інноваційна політика в ЄС забезпечує більш стабільну динаміку зростання інвестицій у розробку та впровадження технологій цифрової трансформації. Українські торговельні мережі поки що переважно адаптують готові рішення, але поступово розширюють власну науково-технічну базу. Аргументовано, що головним стримувальним фактором залишається обмежений доступ до венчурного капіталу та низька частка грантового фінансування у структурі інноваційних витрат (в Україні 4,1%, у ЄС - 18,6% у 2024 р.).

Важливим напрямом розвитку креативно-інноваційних систем є створення екосистем партнерства між торговельними мережами, технологічними компаніями та університетами. У ЄС такі колаборaційні платформи охоплюють близько 72% великих ритейл-груп, тоді як в Україні — лише 38%. У межах спільних проєктів формується нова культура обміну даними, креативного співтворення продуктів і спільного використання інфраструктури. За даними McKinsey Retail Transformation Report (2024), унаслідок співпраці бізнесу з науковими установами середній цикл розробки інноваційних сервісів у торговельних мережах скоротився з 18 до 9 місяців, що сприяє швидкому виведенню нових послуг на ринок (табл. 4).

Таблиця 4

Рівень інтеграції торговельних мереж у креативно-інноваційні екосистеми

Показники	Україна, 2021	Україна, 2024	ЄС, 2021	ЄС, 2024	Одиниці вимірювання
Участь торговельних мереж у колаборaційних проєктах	21,4	38,0	61,8	72,0	%
Кількість спільних інноваційних платформ	34	67	412	623	одиниць
Частка компаній, що використовують відкриті дані для моделювання	22,6	40,8	57,2	75,1	%
Скорочення циклу впровадження інновацій	17,0	10,0	13,0	9,0	місяців

Джерело: побудовано на основі [7, 12, 16]

Співставлення показників засвідчує, що креативно-інноваційні системи поступово перетворюються на базовий інструмент модернізації торгівлі. В Україні домінує стратегія наздоганяючого розвитку, орієнтована на перенесення успішних практик ЄС із урахуванням національних реалій. Водночас є підстави стверджувати, що потенціал українських торговельних мереж у сфері креативного моделювання значно вищий, ніж нинішній рівень його реалізації. Зростання частки цифрових трансакцій, розширення сегмента онлайн-торгівлі до 17,5% у 2024 р. та збільшення середньої частки витрат на інновації до 2,3% обороту підтверджують активізацію інноваційного середовища в національній торгівлі.

Чинна практика моделювання креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах характеризується зростаючим рівнем цифрової інтеграції, поширенням технологій персоналізації та формуванням партнерських екосистем, які забезпечують підвищення ефективності бізнес-процесів і конкурентоспроможності торговельних мереж на внутрішньому й міжнародному ринках.

У 2021–2024 рр. креативно-інноваційні системи в торговельно-мережевих структурах зазнали подальшого ускладнення й переходу до багатовимірних моделей управління, у яких поєднано цифрові технології, аналітичні інструменти та інтелектуальні алгоритми ухвалення рішень. Важливою тенденцією стало зміщення акцентів від автоматизації окремих процесів до побудови інтегрованих інноваційних екосистем, здатних самостійно генерувати та адаптувати нові рішення. У ЄС такі системи функціонують на основі технологій предиктивної аналітики, хмарних сервісів і нейромереж, що забезпечують динамічне моделювання попиту, оптимізацію цінової політики та персоналізацію пропозицій. В Україні процес формування таких моделей поки що триває, однак їх частка у структурі великих торговельних мереж у 2024 р. досягла 31%, тоді як у 2021 р. становила лише 14% (табл. 5).

Згідно з дослідженнями Європейського комітету з питань цифрової економіки, у країнах ЄС застосування систем штучного інтелекту у торгівлі дозволило підвищити точність прогнозування споживчого попиту до 93%, а рівень утилізації товарних запасів знизився на 18%. В Україні завдяки впровадженню аналітичних алгоритмів на основі машинного навчання у торговельних мережах «АТБ-Маркет», «Сільпо» та «Епіцентр К» скорочення надлишкових запасів становило 12%, а частота дефіциту товарів - зменшилась на 9%. Це підтверджує ефективність використання креативно-інноваційних моделей для підвищення операційної стабільності.

Таблиця 5

Результати впровадження технологій
штучного інтелекту в торговельних мережах

Показники	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Одиниці вимірювання**
Частка компаній, що застосовують AI у моделюванні попиту	14,0	31,0	46,2	68,5	%
Точність прогнозування попиту	71,4	87,5	82,6	93,0	%
Зниження рівня надлишкових запасів	6,3	12,0	12,9	18,0	%
Скорочення дефіциту товарів	4,5	9,0	7,6	14,0	%
Приріст рентабельності продажів	3,1	5,4	5,8	7,6	пунктів

Джерело: побудовано на основі [7, 9, 10, 11, 19]

Співставлення даних свідчить, що Україна активно просувається у напрямі адаптації європейських практик, проте зберігається відставання у рівні використання інтелектуальних систем управління. Аргументовано, що це пов’язано з обмеженим доступом до високоякісних масивів даних, недостатнім рівнем стандартизації цифрових процесів і слабким розвитком інноваційних хабів. Європейські країни вирішують ці проблеми шляхом формування відкритих цифрових платформ і спільних стандартів для торгівлі, що сприяє гармонізації даних та обміну знаннями між мережами.

Значну роль у моделюванні креативно-інноваційних систем відіграють технології сталого розвитку, які формують екологічну та соціальну складову конкурентоспроможності. У 2024 р. у країнах ЄС 64% торговельних мереж використовували моделі циркулярної економіки, тоді як в Україні - 28%. Впровадження зелених логістичних систем дозволило зменшити викиди CO_2 у торговельних мережах ЄС на 21% порівняно з 2021 р., а в Україні - на 14%. Це засвідчує, що креативно-інноваційні моделі поступово стають основою формування ESG-орієнтованої стратегії розвитку ритейлу (табл. 6).

Таблиця 6

Інтеграція принципів сталого розвитку в креативно-інноваційні системи торгівлі

Показники	Україна, 2021	Україна, 2024	ЄС, 2021	ЄС, 2024	Одиниці вимірювання
Частка торговельних мереж, що впроваджують моделі циркулярної економіки	14,7	28,0	49,2	64,0	%
Скорочення викидів CO_2	7,0	14,0	13,5	21,0	%
Частка енергії з відновлюваних джерел у логістиці	9,2	18,3	31,8	47,5	%
Рівень утилізації упаковки	42,1	59,6	68,4	81,7	%
Частка компаній із впровадженою ESG-стратегією	22,3	39,7	57,9	73,2	%

Джерело: побудовано на основі [7, 12, 16]

Аналіз даних доводить, що розвиток екологічних та етичних практик стає невід'ємною частиною інноваційного моделювання у торгівлі. У ЄС формуються комплексні системи оцінювання ESG-результатів, які інтегруються у процес стратегічного управління. В Україні подібні системи лише розробляються, однак зростання частки компаній, що декларують екологічну відповідальність, свідчить про початок структурного переходу до нової парадигми конкурентоспроможності, у якій креативність і сталість взаємодоповнюють одна одну.

Подальше удосконалення моделей креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах має спиратися на інтеграцію аналітичних технологій, платформ співтворення та принципів сталого розвитку. Це дозволить підвищити ефективність управлінських рішень, скоротити екологічні витрати, зміцнити довіру споживачів і забезпечити синергетичний ефект між технологічною інноваційністю та соціальною відповідальністю бізнесу.

Поглиблення моделювання креативно-інноваційних систем у торговельно-мережевих структурах у 2021–2024 рр. супроводжується зростанням ролі цифрових платформ спільного управління даними, що забезпечують інтеграцію виробників, постачальників і споживачів у єдиному інформаційному середовищі. У країнах ЄС така форма інтеграції охоплює понад 70% великих ритейл-груп, тоді як в Україні - близько 35%. Це зумовлено розвитком платформних бізнес-моделей, які функціонують на основі принципів відкритої інноваційності та співтворення. Завдяки цьому торговельні мережі отримують можливість швидше тестувати нові продукти, здійснювати адаптивне управління цінами та ефективніше прогнозувати логістичні потоки.

Показовим є зростання обсягів електронної комерції, яка стала одним із ключових векторів креативно-інноваційних трансформацій у торгівлі. За даними Eurostat, частка онлайн-продажів у загальному обсязі роздрібного товарообігу ЄС у 2024 р. досягла 24,6%, в Україні - 17,5%, тоді як у 2021 р. ці показники

становили відповідно 19,3% і 9,8% (табл. 7). Цифровізація торговельних операцій супроводжується зростанням попиту на інтегровані фінансові сервіси, аналітику клієнтських даних і безконтактні технології. Це вимагає нових моделей управління інноваціями, що поєднують технологічну та маркетингову креативність.

Таблиця 7

Динаміка розвитку електронної торгівлі у структурі ритейлу

Показники	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Одиниці вимірювання**
Частка онлайн-продажів у загальному обороті	9,8	17,5	19,3	24,6	%
Кількість активних торговельних платформ	215	478	3 640	5 217	одиниць
Частка безготівкових транзакцій	54,7	72,9	81,2	89,5	%
Середня частота покупок на одного користувача	3,2	4,8	6,1	7,4	операцій/міс
Обсяг ринку e-commerce	2,1	4,8	68,2	96,4	млрд. євро

Джерело: побудовано на основі [17, 18, 20]

Отримані дані свідчать, що український сегмент електронної торгівлі зберігає стабільну позитивну динаміку й наближається до середньоєвропейських показників. Аргументовано, що головним чинником прискорення цифрової інтеграції є активна участь торговельних мереж у створенні власних онлайн-екосистем, які поєднують маркетплейси, логістичні сервіси та фінансові рішення. Цей формат діяльності не лише розширює канали збуту, а й формує унікальний клієнтський досвід, що ґрунтується на персоналізації, швидкості й довірі.

Важливим аспектом сучасного моделювання креативно-інноваційних систем є розвиток аналітики поведінки споживачів. За підсумками 2024 р. 81% європейських торговельних компаній та 58% українських активно використовували технології Customer Data Platform (CDP) для інтеграції інформації про клієнтів із різних каналів продажів. Це дозволило підвищити коефіцієнт утримання клієнтів у середньому на 14% у ЄС і на 9% в Україні. Водночас 42% українських мереж декларують намір запровадити CDP протягом 2025–2026 рр., що підтверджує стійку тенденцію до аналітичної конвергенції з ЄС (табл. 8).

Таблиця 8

Використання аналітики споживчої поведінки у торговельних мережах

Показники	**Україна, 2021**	**Україна, 2024**	**ЄС, 2021**	**ЄС, 2024**	**Одиниці вимірювання**
Частка компаній, що застосовують CDP	25,4	58,0	61,7	81,0	%

Показники	Україна, 2021	Україна, 2024	ЄС, 2021	ЄС, 2024	Одиниці вимірювання
Коефіцієнт утримання клієнтів	62,8	71,8	75,4	85,7	%
Рівень персоналізації комунікацій	47,2	66,5	68,3	84,6	%
Приріст середнього чека	4,1	7,8	6,5	10,2	%
Частка продажів через омніканальні системи	36,9	54,4	58,5	76,8	%

Джерело: побудовано на основі [8, 10, 19]

Дані підтверджують, що аналітична трансформація є ключовим елементом креативно-інноваційних систем. Вона дозволяє оптимізувати асортиментну політику, прогнозувати попит у реальному часі, адаптувати маркетингові кампанії до індивідуальних потреб споживачів і скорочувати неефективні витрати. В Україні зростання рівня персоналізації комунікацій сприяло збільшенню частоти повторних покупок на 11%, що позитивно позначилося на стабільності доходів мережевого бізнесу.

Тенденції 2021–2024 рр. демонструють поступовий перехід торговельних структур до моделі інноваційного управління, у якій головним ресурсом виступає не товар, а інформація. Креативно-інноваційні системи стають стратегічним інструментом конкурентної диференціації, оскільки поєднують аналітичну точність, цифрову гнучкість і креативний підхід до формування споживчої цінності. У подальшому розвиток таких систем вимагатиме формування єдиних стандартів обміну даними, посилення кібербезпеки та підготовки кадрів із компетенціями на перетині економіки, IT і дизайну. Доведено, що саме ці чинники визначатимуть траєкторію цифрової еволюції торговельно-мережевих структур у найближчі роки.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження засвідчило, що впродовж 2021–2024 рр. торговельно-мережеві структури України поступово наближаються до європейського рівня розвитку креативно-інноваційних систем, інтегруючи цифрові технології, аналітичні платформи та принципи сталого розвитку.

Доведено, що цифровізація, штучний інтелект і моделі співтворення формують основу підвищення ефективності бізнес-процесів, зменшення операційних витрат і посилення клієнтської орієнтації. Обґрунтовано, що успішність інноваційного моделювання залежить від рівня інституційної підтримки, доступу до даних і розвитку партнерських екосистем, які забезпечують обмін знаннями та спільне створення цінності. Аргументовано, що формування повноцінних креативно-інноваційних систем у торгівлі є стратегічною умовою конкурентоспроможності України на європейському ринку.

Література:

1. Князевич А. О. Інноваційне підприємництво в системі креативного менеджменту. *Бізнес Інформ.* 2022, № 5, С. 33–39.https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-33-39

2. McFadzean E. Enhancing creative thinking within organisations. *Management Decision*. 1998, №36, С.309-315. https://doi.org/10.1108/00251749810220513

3. Carayannis E., Coleman J. Creative system design methodologies: the case of complex technical systems. *Technovation*. 2005, №25, С.831-840. https://doi.org/10.1016/J.TECHNOVATION.2004.02.012

4. Cropley D., Cropley A. 2.6.4 Creativity and Innovation in the Systems Engineering Process. *INCOSE International Symposium*. 2000, №10. https://doi.org/10.1002/j.2334-5837.2000.tb00452.x

5. Warner D. 5.3.2 Creativity in Systems Engineering. *INCOSE International Symposium*. 2004, №14. https://doi.org/10.1002/j.2334-5837.2004.tb00551.x

6. Chen L., Xiao S., Chen Y., Sun L., Childs P., Han J. An Artificial Intelligence Approach for Interpreting Creative Combinational Designs. *ArXiv, abs/2405.04985*, 2024. https://doi.org/10.48550/arXiv.2405.04985

7. European Commission (2025, January 23). Usage of AI technologies increasing in EU enterprises. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250123-3

8. European Commission (2023). Towards Digital Decade targets for Europe. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Towards_Digital_Decade_targets_for_Europe

9. European Commission. (n.d.). Use of artificial intelligence in enterprises – Statistics Explained. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Use_of_artificial_intelligence_in_enterprises

10. McKinsey & Company; EuroCommerce. (2024, November 11). European nongrocery retail: Transition and transformation (Summary of key findings). Retrieved from https://www.eurocommerce.eu/app/uploads/2024/11/mckinsey-eurocommerce-state-of-retail-2024-europe-summary-of-key-findings.pdf

11. McKinsey & Company. (2024). Technology trends outlook 2024. Retrieved from https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20insights/the%20top%20trends%20in%20tech%202024/mckinsey-technology-trends-outlook-2024.pdf

12. McKinsey & Company. (n.d.). Transforming the EU retail & wholesale sector. Retrieved from https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/industries/retail/our%20insights/transforming%20the%20eu%20retail%20and%20wholesale%20sector/transforming-the-eu-retail-and-wholesale-sector-full-report.pdf

13. International Telecommunication Union. (2025). Ukraine Digital Development Country Profile version 3.0. Retrieved from https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/Europe/Documents/Publications/2025/Final_Ukraine%20Digital%20Development%20Country%20Profile%20version%203.0.pdf

14. Державна служба статистики України. (2024, жовтень 28). Завершена інноваційна діяльність у 2024 році (звіт за галузями, оптова торгівля). https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2024/253/253.pdf

15. Міністерство освіти і науки України; УкрІНТЕІ. (2025, липень 18). Науково-аналітична доповідь: Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність в Україні у 2024 році. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/informatsiyno-analitychni/2025/18-07-2025/naukovo-analitychna-dopovid-naukova-naukovo-tekhnichna-ta-innovatsiyna-diyalnist-v-ukrayini-u-2024-rotsi-18-07-2025.pdf

16. Хаустова, В. Є., Крячко, Є. М., Бондаренко, Д. В. (2024). Оцінка процесів цифровізації в країнах світу та Україні у світових індексах і рейтингах. Бізнес Інформ, 9, 75–93. Retrieved from https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-9_0-pages-75_93.pdf

17. DUAN – Дніпровський університет. (2025, травень 9). Аналіз ринку eCommerce в Україні: тренди 2024 та прогнози на 2025. Retrieved from https://duan.edu.ua/news-and-articles/analiz-rynku-ecommerce-v-ukrayini-trendy-2024-ta-prohnozy-na-2025-rik/

18. Promodo. (2025, березень 5). Дослідження ринку електронної комерції в Україні. Retrieved from https://www.promodo.com/blog/research-of-the-ukrainian-ecommerce-market

19. PwC Ukraine. (2024). Voice of the Consumer Ukraine 2024. Retrieved from https://www.pwc.com/ua/en/survey/2024/consumer-survey-ukraine-2024.pdf

20. RAU Analytics – Ukrainian Retail Association. (2024). Study of the Ukrainian Retail Market. Retrieved from https://rau.ua/en/rau-analytics-en/

21. Міністерство економіки України. (2025, жовтень 23). Інформаційні матеріали щодо стану інноваційної діяльності. Retrieved from https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&lang=uk-UA

References:

1. Knyazevych, A. O. (2022) Innovatsiyne pidpryyemnytstvo v systemi kreatyvnoho menedzhmentu [Innovative entrepreneurship in the system of creative management]. *Biznes Inform*, no. 5, pp. 33–3.https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-33-39

2. McFadzean, E. (1998). Enhancing creative thinking within organisations. *Management Decision*, 36, 309-315. https://doi.org/10.1108/00251749810220513

3. Carayannis, E., & Coleman, J. (2005). Creative system design methodologies: the case of complex technical systems. *Technovation*, no.25, pp. 831-840. https://doi.org/10.1016/J.TECHNOVATION.2004.02.012

4. Cropley, D., & Cropley, A. (2000). 2.6.4 Creativity and Innovation in the Systems Engineering Process. *INCOSE International Symposium*, no. 10, https://doi.org/10.1002/j.2334-5837.2000.tb00452.x

5. Warner, D. (2004). 5.3.2 Creativity in Systems Engineering. *INCOSE International Symposium*, no. 14, https://doi.org/10.1002/j.2334-5837.2004.tb00551.x

6. Chen, L., Xiao, S., Chen, Y., Sun, L., Childs, P., & Han, J. (2024). An Artificial Intelligence Approach for Interpreting Creative Combinational Designs. *ArXiv, abs/2405.04985*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2405.04985

7. European Commission (2025, January 23). Usage of AI technologies increasing in EU enterprises. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250123-3

8. European Commission (2023). Towards Digital Decade targets for Europe. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Towards_Digital_Decade_targets_for_Europe

9. European Commission. (n.d.). Use of artificial intelligence in enterprises – Statistics Explained. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Use_of_artificial_intelligence_in_enterprises

10. McKinsey & Company; EuroCommerce. (2024, November 11). European nongrocery retail: Transition and transformation (Summary of key findings). Retrieved from https://www.eurocommerce.eu/app/uploads/2024/11/mckinsey-eurocommerce-state-of-retail-2024-europe-summary-of-key-findings.pdf

11. McKinsey & Company. (2024). Technology trends outlook 2024. Retrieved from https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20i

nsights/the%20top%20trends%20in%20tech%202024/mckinsey-technology-trends-outlook-2024.pdf

12. McKinsey & Company. (n.d.). Transforming the EU retail & wholesale sector. Retrieved from https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/industries/retail/our%20insights/transforming%20the%20eu%20retail%20and%20wholesale%20sector/transforming-the-eu-retail-and-wholesale-sector-full-report.pdf

13. International Telecommunication Union. (2025). Ukraine Digital Development Country Profile version 3.0. Retrieved from https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/Europe/Documents/Publications/2025/Final_Ukraine%20Digital%20Development%20Country%20Profile%20version%203.0.pdf

14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. (2024, zhovten′ 28). Zavershena innovatsiyna diyal′nist′ u 2024 rotsi [Completed innovation activity in 2024] (zvit za haluzyamy, optova torhivlya). https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2024/253/253.pdf

15. Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny; UkrINTEI. (2025, lypen′ 18). Naukovo-analitychna dopovid′: Naukova, naukovo-tekhnichna ta innovatsiyna diyal′nist′ v Ukrayini u 2024 rotsi [Scientific and analytical report: Scientific, scientific and technical and innovation activity in Ukraine in 2024]. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/informatsiyno-analitychni/2025/18-07-2025/naukovo-analitychna-dopovid-naukova-naukovo-tekhnichna-ta-innovatsiyna-diyalnist-v-ukrayini-u-2024-rotsi-18-07-2025.pdf

16. Khaustova, V. YE., Kryachko, YE. M., Bondarenko, D. V. (2024). Otsinka protsesiv tsyfrovizatsiyi v krayinakh svitu ta Ukrayini u svitovykh indeksakh i reytynhakh [Assessment of digitalization processes in countries of the world and Ukraine in world indices and ratings]. *Biznes Inform*, no. 9, pp. 75–93. Retrieved from https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-9_0-pages-75_93.pdf

17. DUAN – Dniprovs′kyy universytet. (2025, traven′ 9). Analiz rynku eCommerce v Ukrayini: trendy 2024 ta prohnozy na 2025 [Analysis of the eCommerce market in Ukraine: trends 2024 and forecasts for 2025]. Retrieved from https://duan.edu.ua/news-and-articles/analiz-rynku-ecommerce-v-ukrayini-trendy-2024-ta-prohnozy-na-2025-rik/

18. Promodo. (2025, berezen′ 5). Doslidzhennya rynku elektronnoyi komertsiyi v Ukrayini [Research on the e-commerce market in Ukraine]. Retrieved from https://www.promodo.com/blog/research-of-the-ukrainian-ecommerce-market

19. PwC Ukraine. (2024). Voice of the Consumer Ukraine 2024. Retrieved from https://www.pwc.com/ua/en/survey/2024/consumer-survey-ukraine-2024.pdf

20. RAU Analytics – Ukrainian Retail Association. (2024). Study of the Ukrainian Retail Market. Retrieved from https://rau.ua/en/rau-analytics-en/

21. Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny. (2025, zhovten′ 23). Informatsiyni materialy shchodo stanu innovatsiynoyi diyal′nosti [Information materials on the state of innovation activity]. Retrieved from https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb&lang=uk-UA

УДК 339.9:658.5:658.012

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2596-2607

Георгіаді Неллі Георгіївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-8348-5458

Лилик Віталій Володимирович аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0009-2665-4188

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ АДАПТАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ-ЕКСПОРТЕРІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ МІЖНАРОДНИХ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ

Анотація. У статті досліджено фактори формування адаптаційних механізмів розвитку підприємств-експортерів в умовах активізації євроінтеграційних процесів та зростання ролі міжнародної проєктної діяльності у забезпеченні їх конкурентоспроможності. Обґрунтовано, що адаптація підприємств до вимог ринку Європейського Союзу має системний характер і реалізується не через ізольовані управлінські рішення, а в межах узгодженого портфеля міжнародних бізнес-проєктів, спрямованих на сертифікацію продукції, технологічну модернізацію, оптимізацію логістичних процесів, цифровізацію та залучення інвестиційних ресурсів.

У роботі адаптаційні механізми розглянуто як багаторівневу сукупність взаємопов’язаних заходів, що формуються під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів та потребують стратегічної координації в системі управління портфелем проєктів.

На основі узагальнення наукових підходів і аналізу практики експортної діяльності підприємств запропоновано класифікацію факторів впливу на адаптаційні механізми розвитку підприємств-експортерів за функціональною спрямованістю, джерелом впливу, тривалістю дії, типом ресурсного забезпечення та ступенем впливу на конкурентоспроможність. Доведено, що взаємодія цих факторів формує складну інтегровану систему, у межах якої ендогенні ініціативи підприємств активізуються під впливом екзогенних євроінтеграційних вимог, а короткострокові адаптаційні заходи створюють передумови для довгострокових структурних перетворень. Показано, що саме управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів забезпечує узгодження адаптаційних ініціатив за стратегічними цілями, часовими горизонтами та ресурсним забезпеченням, мінімізує ризики фрагментарної реалізації змін і підвищує ефективність використання інвестицій.

Обґрунтовано доцільність використання портфельного підходу як методологічної основи формування адаптаційних механізмів розвитку підприємств-експортерів, що дозволяє забезпечити їхню стійкість, гнучкість та здатність до довготривалого зростання в умовах трансформації глобального економічного середовища. Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості застосування запропонованих підходів у процесі стратегічного планування, відбору та пріоритизації міжнародних бізнес-проєктів, орієнтованих на посилення експортного потенціалу підприємств у межах європейського економічного простору.

Ключові слова: підприємства-експортери, адаптаційні механізми, євроінтеграція, фактори впливу, управління портфелем проєктів, міжнародні бізнес-проєкти, конкурентоспроможність.

Heorhiadi Nelli Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor at the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National Univesity, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-8348-5458

Lylyk Vitaliy postgraduate student at the Department of Management and International Business,, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0009-2665-4188

FACTORS OF ADAPTIVE MECHANISM FORMATION FOR EXPORTER DEVELOPMENT IN INTERNATIONAL BUSINESS PROJECT PORTFOLIO MANAGEMENT

Abstract. The article examines the factors shaping the formation of adaptive mechanisms for the development of export-oriented enterprises under conditions of intensified European integration processes and the growing role of international project-based activities in ensuring their competitiveness. It is substantiated that the adaptation of enterprises to the requirements of the European Union market is systemic in nature and is implemented not through isolated managerial decisions but within a coordinated portfolio of international business projects aimed at product certification, technological modernization, optimization of logistics processes, digitalization, and the attraction of investment resources. In the study, adaptive mechanisms are considered as a multilevel set of interrelated measures formed under the influence of internal and external factors and requiring strategic coordination within the project portfolio management system.

Based on the generalization of scientific approaches and the analysis of export activity practices of enterprises, a classification of factors influencing the formation of adaptive mechanisms for the development of export-oriented enterprises is proposed according to functional orientation, source of influence, duration of impact, type of resource support, and degree of influence on competitiveness. It is proven that the

interaction of these factors forms a complex integrated system in which endogenous initiatives of enterprises are activated under the influence of exogenous European integration requirements, while short-term adaptive measures create prerequisites for long-term structural transformations. It is shown that the management of a portfolio of international business projects ensures the alignment of adaptive initiatives with strategic goals, time horizons, and resource provision, minimizes the risks of fragmented implementation of changes, and increases the efficiency of investment utilization.

The expediency of using the portfolio approach as a methodological basis for the formation of adaptive mechanisms for the development of export-oriented enterprises is substantiated, as it makes it possible to ensure their resilience, flexibility, and capacity for long-term growth under conditions of transformation of the global economic environment. The practical value of the obtained results lies in the possibility of applying the proposed approaches in the process of strategic planning, selection, and prioritization of international business projects aimed at strengthening the export potential of enterprises within the European economic space.

Keywords: export-oriented enterprises, adaptive mechanisms, European integration, influencing factors, project portfolio management, international business projects, competitiveness.

Постановка проблеми. Активізація євроінтеграційних процесів та поглиблення участі України у міжнародному економічному просторі суттєво ускладнюють умови функціонування підприємств-експортерів, які змушені адаптуватися до динамічних змін інституційного, регуляторного, технологічного та ринкового середовища Європейського Союзу. У цих умовах адаптація перестає бути сукупністю ізольованих управлінських рішень і набуває ознак комплексного, багаторівневого процесу, що реалізується через систему взаємопов'язаних міжнародних бізнес-проєктів, спрямованих на сертифікацію, технологічну модернізацію, логістичну оптимізацію, цифровізацію та залучення інвестиційних ресурсів.

Водночас практичний досвід діяльності підприємств-експортерів свідчить, що реалізація адаптаційних заходів часто має фрагментарний характер, не узгоджується за часовими горизонтами, ресурсним забезпеченням і стратегічними пріоритетами, що знижує їхню результативність та підвищує ризики неефективного використання інвестицій. За таких умов особливої актуальності набуває управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів як інструмент системної координації адаптаційних механізмів, що дозволяє забезпечити баланс між короткостроковими та довгостроковими цілями, узгодити ендогенні можливості підприємства з екзогенними вимогами євроінтеграційного середовища та підвищити загальну конкурентоспроможність на ринках ЄС.

Разом з тим у наукових дослідженнях недостатньо розкрито питання ідентифікації та систематизації факторів, які формують адаптаційні механізми

розвитку підприємств-експортерів саме в контексті управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів. Наявні підходи здебільшого зосереджуються або на окремих аспектах адаптації, або на проєктному управлінні без урахування багатовекторності факторного впливу, що обмежує можливості формування цілісних управлінських рішень.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у розробці концептуально узгодженого підходу до класифікації та аналізу факторів формування адаптаційних механізмів розвитку підприємств-експортерів, який би дозволив інтегрувати їх у систему управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів, забезпечивши стратегічну узгодженість, ефективний розподіл ресурсів та підвищення стійкості підприємств в умовах трансформації глобального економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури свідчить, що проблематика формування адаптаційних механізмів розвитку підприємств-експортерів в умовах активізації євроінтеграційних процесів розглядається вітчизняними дослідниками з різних теоретико-методологічних позицій, проте переважно без системного поєднання з інструментарієм управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів. Так, у працях Височина І. увага зосереджується на адаптивному розвитку підприємств мережевого ритейлу в контексті євроінтеграції, де адаптація трактується як процес приведення бізнес-моделей у відповідність до європейських стандартів, що реалізується через сукупність окремих організаційноуправлінських заходів [1].

Мельник Т. та Пугачевська К. досліджують трансформацію експортного потенціалу України в умовах євроінтеграції, акцентуючи увагу на структурних змінах зовнішньоторговельних потоків і факторах, які визначають здатність підприємств-експортерів інтегруватися до ринків ЄС [2].

Значний методологічний внесок у розуміння адаптаційних процесів підприємств у глобалізованому середовищі зроблено Ілляшенком Н., який розглядає адаптацію промислових підприємств у контексті постіндустріального розвитку, що дозволяє інтерпретувати адаптаційні механізми як динамічну систему управлінських рішень, орієнтованих на довгострокову стійкість [3].

У роботах Коритка Т. та Пілецької С. обґрунтовано модель адаптивної системи управління підприємством в умовах Індустрії 4.0, де ключову роль відіграють технологічні та цифрові фактори, які на практиці реалізуються через окремі інноваційні проєкти, однак питання їх інтеграції в єдиний портфель міжнародних бізнес-проєктів залишається недостатньо розкритим [4].

Прохорова В., Чемчикаленко Р. та Пікула Г. акцентують увагу на формуванні адаптивних управлінських структур підприємств як передумові їх успішної євроінтеграції, підкреслюючи необхідність трансформації системи менеджменту відповідно до європейських практик, що створює підґрунтя для використання проєктного та портфельного підходів у реалізації адаптаційних змін [5].

Шабатура Т. розглядає формування адаптивної стратегії економічного розвитку підприємств у контексті європейської інтеграції, наголошуючи на важливості стратегічного планування та узгодження цілей розвитку з інструментами їх досягнення, серед яких дедалі більшої ролі набувають міжнародні бізнес-проєкти [6].

Водночас узагальнення наукових підходів дозволяє констатувати, що попри ґрунтовні напрацювання щодо ідентифікації окремих факторів адаптації та обґрунтування адаптивних стратегій розвитку підприємств-експортерів, у сучасних дослідженнях недостатньо уваги приділяється систематизації факторів формування адаптаційних механізмів саме в межах управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на обґрунтування факторів формування адаптаційних механізмів розвитку підприємств-експортерів з урахуванням принципів і інструментів управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів.

Мета статті. Метою статті є ідентифікація та систематизація факторів формування адаптаційних механізмів розвитку підприємств-експортерів в умовах євроінтеграційних трансформацій, а також обґрунтування ролі управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів як інструменту їх узгодженої реалізації, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності та стійкості підприємств на ринках Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах активізації євроінтеграційних процесів дослідження адаптаційного потенціалу підприємств-експортерів набуває особливої актуальності. Ці підприємства, як активні суб’єкти зовнішньоекономічної діяльності, стикаються з інституційними, нормативними, технологічними та ринковими змінами, що вимагають не лише дотримання формальних умов виходу на ринок ЄС, а й застосування гнучких адаптаційних механізмів. Вони включають переорієнтацію стратегій розвитку, трансформацію внутрішніх процесів, впровадження інновацій та модернізацію логістичної інфраструктури.

Адаптаційні механізми розглядаються як системна сукупність взаємопов’язаних заходів, що формуються під впливом різних факторів, класифікованих за походженням, функціональним змістом, тривалістю дії, ресурсним забезпеченням та впливом на конкурентні переваги. Усвідомлення цієї багатошаровості дозволяє створити цілісну концептуальну модель адаптації та побудувати класифікацію факторів, яка систематизує впливи, виявляє їхні взаємозв’язки та формує основу для стратегічного управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів. Такий підхід забезпечує узгодження адаптаційних ініціатив, підвищує ефективність трансформаційної діяльності та сприяє стійкому розвитку підприємств-експортерів в умовах сучасних геоекономічних викликів. У табл. 1 наведено запропоновану класифікація факторів, які впливають на адаптаційні механізми розвитку підприємств-експортерів у системі управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів.

Таблиця 1

Класифікація факторів впливу на адаптаційні механізми розвитку підприємств-експортерів у системі управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів

Класифікаційна ознака	**Види факторів**
За функціональною спрямованістю	● Стандартизаційно-сертифікаційні (впровадження стандартів ISO, технічних регламентів ЄС) ● Технологічні (модернізація виробництва, автоматизація, цифровізація) ● Логістичні (оптимізація транспортних шляхів, розвиток інфраструктури, зменшення часу доставки) ● Інституційно-фінансові (державні програми підтримки експорту, експортне страхування, доступ до ПІІ)
За джерелом впливу	● Ендогенні (внутрішні ініціативи підприємств: модернізація, сертифікація, впровадження нових технологій) ● Екзогенні (зовнішнє середовище: євроінтеграційні зобов'язання, міжнародні вимоги, програми ЄС, зміни в законодавстві)
За тривалістю впливу	● Короткострокові (тимчасове субсидіювання, разові експортні пільги) ● Довгострокові (постійне впровадження стандартів, інституційні зміни, формування нових бізнес-моделей)
За типом ресурсного забезпечення	● Інвестиційні (фінансування модернізації, ПІІ) ● Інформаційні (доступ до знань і стандартів, цифрова грамотність) ● Організаційні (оптимізація управлінських структур, налагодження партнерських зв'язків)
За ступенем впливу на конкурентоспроможність	● Базові (сертифікація, модернізація, відповідність стандартам ЄС) ● Підсилюючі (оптимізація логістики, участь у програмах підтримки, зниження ризиків)

Ця класифікація дозволяє системно оцінювати адаптаційні зусилля підприємств-експортерів у динаміці євроінтеграції, враховуючи як внутрішні можливості, так і зовнішні виклики. Розглянемо кожну групу факторів більш докладно.

Фактори, класифіковані за функціональною спрямованістю, відображають напрями впливу на адаптаційні механізми підприємств-експортерів у контексті євроінтеграційних процесів і охоплюють стандартизаційно-сертифікаційні, технологічні, логістичні та інституційно-фінансові чинники. Насамперед, значну роль відіграють стандартизаційно-сертифікаційні фактори, які зумовлені необхідністю дотримання європейських технічних регламентів, стандартів якості та безпеки продукції, що забезпечує відповідність українських товарів вимогам ринку ЄС. Впровадження міжнародних стандартів, таких як ISO, не лише полегшує вихід на нові ринки, а й сприяє підвищенню довіри з боку європейських споживачів і партнерів. Разом із цим суттєве значення мають технологічні фактори, пов'язані з модернізацією виробничих процесів, автоматизацією і

впровадженням інноваційних рішень, які дозволяють скоротити виробничі витрати, підвищити продуктивність і якість кінцевої продукції. Зазначені заходи є відповіддю на потребу зменшення технологічного відставання від країн ЄС і створення продукції з високою доданою вартістю. У свою чергу, логістичні фактори охоплюють покращення транспортної інфраструктури, зменшення часу доставки, оптимізацію логістичних маршрутів та спрощення митних процедур, що відіграє ключову роль у підвищенні оперативності постачання та зменшенні транзакційних витрат. Ці заходи є критично важливими для забезпечення своєчасної реакції на потреби європейських ринків і зміцнення конкурентних позицій українських експортерів. Окремо варто виділити інституційно-фінансові фактори, які формуються під впливом державної політики підтримки експорту, механізмів страхування експортних ризиків, надання пільгового фінансування та доступу до прямих іноземних інвестицій. Саме такі заходи створюють сприятливе середовище для трансформації підприємств, компенсуючи обмеженість внутрішніх ресурсів, особливо для малих і середніх суб'єктів господарювання. У сукупності всі ці фактори, згруповані за функціональною спрямованістю, формують системну основу для реалізації адаптаційних механізмів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку підприємств-експортерів в умовах поглиблення інтеграції України до європейського економічного простору.

Фактори, класифіковані за джерелом впливу, охоплюють два ключові напрями – ендогенні та екзогенні, кожен з яких відіграє специфічну роль у формуванні адаптаційних механізмів розвитку підприємств-експортерів в умовах активізації євроінтеграційних процесів. Ендогенні фактори мають внутрішнє походження і формуються безпосередньо в межах підприємства, відображаючи рівень його управлінської компетентності, інноваційного потенціалу, стратегічного бачення і готовності до змін. До таких факторів належать, зокрема, ініціативи з модернізації виробничих процесів, впровадження систем менеджменту якості, підвищення кваліфікації персоналу, автоматизація операційної діяльності, а також розвиток внутрішньої інфраструктури. Ендогенний вплив забезпечує підприємству гнучкість у прийнятті рішень, адаптивність до нових умов господарювання та здатність оперативно реагувати на виклики зовнішнього середовища, що особливо актуально в умовах жорсткої конкуренції на ринках ЄС. Водночас екзогенні фактори формуються поза межами підприємства, але чинять на нього суттєвий вплив і визначають стратегічні умови функціонування та розвитку. До них належать зміни у нормативно-правовій базі, імплементація європейських регламентів, коливання зовнішнього попиту, макроекономічна ситуація, умови торгівлі, доступ до іноземних інвестицій та вплив міжнародних програм технічної допомоги. Вони формують той зовнішній контекст, в якому підприємство змушене адаптувати свої стратегії, шукати нові підходи до управління ресурсами та трансформувати свою організаційну структуру. Синергія ендогенних і екзогенних факторів забезпечує комплексність адаптаційних процесів, де внутрішні ресурси підприємства активізуються під

впливом зовнішніх вимог, а зовнішні стимули спонукають до поглиблення внутрішніх перетворень. Таким чином, розуміння походження цих факторів є важливим для формування ефективної політики адаптації, здатної враховувати як внутрішній потенціал підприємства, так і зовнішні виклики євроінтеграційного простору.

Фактори, класифіковані за тривалістю впливу, дають змогу розмежувати адаптаційні механізми за часовим горизонтом їх дії, що є критично важливим для формування ефективних стратегій розвитку підприємств-експортерів в умовах євроінтеграційної трансформації. До короткострокових факторів належать ті, що забезпечують оперативну реакцію підприємства на зміну зовнішнього середовища, сприяючи швидкій адаптації до нових регламентів, ринкових вимог чи інституційних змін. До таких чинників відносяться, зокрема, тимчасові державні субсидії на експорт, одноразове технічне переоснащення, запровадження нових каналів дистрибуції, тимчасові податкові пільги або стимулюючі програми доступу до фінансування. Вони мають локалізований характер і не завжди супроводжуються системними змінами, проте відіграють важливу роль на етапах переходу до нових умов господарювання або у відповідь на кризові ситуації. Натомість довгострокові фактори формують стратегічне підґрунтя для розвитку підприємств і зумовлюють їх стійкість у середньо- та довготривалій перспективі. До цієї групи належать постійне впровадження міжнародних стандартів, створення систем управління якістю, розвиток власної інноваційної інфраструктури, інтеграція до європейських виробничо-логістичних ланцюгів, а також участь у програмах структурної перебудови галузі. Такі фактори вимагають значних інвестиційних ресурсів, часу та зусиль, але забезпечують глибоку трансформацію підприємства та зміцнення його конкурентних позицій на європейському ринку. Важливим є також те, що саме довгострокові фактори мають здатність створювати мультиплікативний ефект, поширюючи позитивні зміни на суміжні галузі, ринки та інститути. Збалансоване поєднання короткострокових і довгострокових факторів дозволяє підприємствам не лише оперативно реагувати на зовнішні виклики, але й закладати основу для стійкого зростання в межах європейського економічного простору. Отже, урахування тривалості впливу факторів є ключовим у процесі стратегічного планування адаптації підприємств до вимог інтеграційного середовища.

Фактори, класифіковані за типом ресурсного забезпечення, дозволяють системно охарактеризувати ті передумови, які формують адаптаційний потенціал підприємств-експортерів у контексті активізації євроінтеграційних процесів, зокрема через наявність і ефективність використання інвестиційних, інформаційних та організаційних ресурсів. Інвестиційні фактори відіграють визначальну роль, оскільки саме фінансове забезпечення є критично важливою умовою для здійснення технологічної модернізації, сертифікації продукції за стандартами ЄС, автоматизації виробництва та оновлення логістичної інфраструктури. Наявність доступу до прямих іноземних інвестицій, пільгового

кредитування, програм державної фінансової підтримки створює передумови для стійкого розвитку підприємств у довгостроковій перспективі та забезпечує їх здатність відповідати вимогам європейського ринку. Інформаційні фактори, у свою чергу, охоплюють доступ до знань, стандартів, методичних рекомендацій, ринкової аналітики, а також рівень цифрової грамотності персоналу, що дозволяє підприємствам ефективно інтегрувати інновації, користуватися міжнародними цифровими платформами для торгівлі та налагоджувати комунікацію з потенційними партнерами з ЄС. В умовах швидкоплинного зовнішнього середовища інформаційна обізнаність виступає одним із найважливіших активів, що знижує ризики і сприяє прийняттю раціональних управлінських рішень.

Водночас не менш важливими є організаційні фактори, що охоплюють внутрішню структуру управління, ефективність комунікаційних каналів, здатність до інституційних перетворень і стратегічного планування. Наявність чітко структурованої організаційної системи, здатної до інтеграції інновацій, забезпечує гнучкість і оперативність підприємства в умовах змінного середовища, що є особливо важливим при входженні на нові ринки та адаптації до європейських вимог. Саме взаємодія інвестиційних, інформаційних та організаційних факторів створює основу для формування ефективних адаптаційних механізмів, які забезпечують не лише відповідність зовнішнім стандартам, а й конкурентоспроможність українських підприємств на глобальному рівні. Урахування цих типів ресурсного забезпечення є необхідною передумовою для розробки дієвих стратегій розвитку експортного потенціалу в умовах європейської інтеграції.

Фактори, класифіковані за ступенем впливу на конкурентоспроможність, дозволяють розмежувати елементи адаптаційного середовища підприємств-експортерів за їхньою пріоритетністю та інтенсивністю впливу на формування сталих переваг у межах європейського ринку, зокрема шляхом виокремлення базових і підсилюючих чинників. Базові фактори мають фундаментальний характер і створюють первинну платформу для забезпечення конкурентоспроможності продукції та послуг, включаючи впровадження європейських стандартів якості, технічних регламентів, сертифікацію ISO, а також системну модернізацію виробничих процесів. Саме ці чинники визначають відповідність товарів вимогам ринку ЄС, забезпечують базовий рівень довіри з боку споживачів і партнерів, а також відкривають доступ до нових зовнішніх ринків, що є особливо важливим для підприємств, які здійснюють перші кроки на шляху євроінтеграції. Без наявності таких базових умов неможливе досягнення навіть початкового рівня конкурентної позиції, адже відсутність відповідності європейським вимогам означає автоматичне виключення з процедур міжнародної торгівлі. У той же час підсилюючі фактори відіграють роль каталізаторів, які дозволяють значно покращити позиціонування підприємств-експортерів у межах єдиного ринку ЄС. До них належать оптимізація логістичних маршрутів, скорочення часу доставки, участь у програмах державної підтримки, доступ до

механізмів страхування експортних ризиків, формування іміджу надійного партнера, а також цифровізація каналів збуту. Хоча ці чинники не є визначальними на початкових етапах адаптації, саме вони забезпечують підприємствам стійкі конкурентні переваги на зрілій стадії розвитку, коли мова йде не лише про присутність на ринку, а про домінування в окремих його нішах. Підсилюючі фактори мають здатність акумулювати позитивний ефект від базових чинників, посилюючи їх вплив через мультиплікативні механізми, зокрема підвищення репутаційної цінності, формування клієнтської лояльності, зменшення транзакційних витрат та підвищення швидкості обігу капіталу. Таким чином, аналіз ступеня впливу різних факторів на конкурентоспроможність підприємств дозволяє не лише ідентифікувати ключові зони впливу, а й обґрунтовано формувати послідовну логіку інвестицій, ресурсного перерозподілу та стратегічного розвитку в умовах євроінтеграційної трансформації.

Взаємозв'язок і взаємодія між факторами, що класифіковані за шістьма ознаками, вказують на складну багаторівневу систему впливів, у межах якої кожна група чинників не лише виконує окрему функцію, а й посилює або обмежує дію інших, формуючи узгоджене адаптаційне середовище для розвитку підприємств-експортерів в умовах активізації євроінтеграційних процесів. В основі цієї взаємодії лежить функціональна спрямованість факторів, яка визначає конкретні напрями впливу – стандартизаційно-сертифікаційний, технологічний, логістичний або інституційно-фінансовий – і створює поле дії для ендогенних та екзогенних чинників, що у свою чергу уточнюють джерело походження впливу. Наприклад, функціональна модернізація виробництва як технологічний чинник є ендогенним за походженням, оскільки ініціюється безпосередньо підприємством, але вона часто потребує екзогенного підкріплення у вигляді іноземних інвестицій чи нормативної підтримки. Така ж взаємозалежність простежується і за тривалістю впливу: короткострокові фактори, як-от разова сертифікація продукції, часто є реакцією на екзогенні зміни регуляторного поля, тоді як довгострокові – наприклад, створення власної логістичної інфраструктури – вимагають узгодженого функціонального, фінансового та організаційного супроводу. За типом ресурсного забезпечення всі чинники функціонального і часово-просторового характеру потребують відповідної матеріальної та нематеріальної бази: інвестиційної – для фінансування модернізації, інформаційної – для адаптації до стандартів ЄС, організаційної – для реалізації внутрішніх трансформацій. Водночас ступінь впливу на конкурентоспроможність визначає пріоритетність і послідовність застосування відповідних ресурсів: базові фактори, як-от сертифікація чи впровадження ISO, вимагають першочергового забезпечення фінансами та інформацією, тоді як підсилюючі – цифровізація логістики чи державна підтримка – активізуються на етапі розширення експортного потенціалу. Таким чином, між усіма групами факторів встановлюється взаємозалежність, де ендогенні ініціативи активуються під впливом екзогенних стимулів, короткострокові заходи відкривають простір

для довгострокових перетворень, функціональна спрямованість обумовлює необхідні ресурси, а ступінь впливу на конкурентоспроможність визначає їх ієрархію в межах стратегічного планування. У підсумку це створює інтегровану адаптаційну модель, у межах якої підприємства-експортери здатні не лише відповідати новим викликам, а й формувати стійкі конкурентні позиції в структурі європейського економічного простору.

Висновки. У процесі активізації євроінтеграційних процесів ефективність адаптації підприємств-експортерів визначається сукупністю взаємопов'язаних факторів, що впливають на їх здатність до трансформації та підвищення конкурентоспроможності. Класифікація цих факторів за шістьма ознаками дозволяє системно охопити їх функціональну спрямованість, джерело походження, тривалість дії, ресурсне забезпечення та рівень впливу на ринкові позиції. Встановлено, що взаємодія між цими групами формує інтегровану адаптаційну модель, необхідну для ефективного функціонування підприємств в умовах динамічного зовнішнього середовища.

Узагальнене концептуальне розуміння ролі кожного фактора створює основу для розробки результативних управлінських рішень, спрямованих на зміцнення експортного потенціалу та конкурентних позицій у межах європейського економічного простору.

Дослідження підтверджує, що адаптаційні механізми розвитку підприємств-експортерів мають комплексний і системний характер і формуються під впливом багаторівневих внутрішніх та зовнішніх факторів, які охоплюють технологічні, організаційні, фінансові, інституційні та ринкові аспекти. Ефективна адаптація до вимог європейського ринку неможлива через ізольовані управлінські рішення та вимагає інтегрованого підходу, реалізованого в межах узгодженого портфеля міжнародних бізнес-проєктів. Такий портфель включає заходи з сертифікації продукції відповідно до європейських стандартів, технологічної модернізації виробництва, оптимізації логістичних процесів, цифровізації та залучення інвестиційних ресурсів, що забезпечує системність, координацію та цілісність адаптаційних дій на різних рівнях управління.

Класифікація факторів впливу на адаптаційні механізми створює методологічну основу для комплексної оцінки адаптаційних зусиль підприємств та виявлення прихованих взаємозв'язків між різними елементами системи. Управління портфелем міжнародних бізнес-проєктів дозволяє стратегічно узгоджувати адаптаційні ініціативи, координувати ресурси та часові горизонти, мінімізувати ризики фрагментарного впровадження змін та підвищувати ефективність використання фінансових і матеріальних ресурсів.

Практична цінність результатів полягає в можливості застосування запропонованих підходів для стратегічного планування, відбору та пріоритизації міжнародних проєктів, спрямованих на посилення експортного потенціалу підприємств, підвищення їх стійкості та забезпечення конкурентоспроможності у європейському економічному просторі.

Узагальнено, що системний портфельний підхід до формування адаптаційних механізмів дозволяє підприємствам-експортерам ефективно реагувати на зовнішні виклики, забезпечувати довгостроковий розвиток і підтримувати стабільні конкурентні позиції у динамічному глобальному середовищі.

Література:

1. Височин І. Адаптивний розвиток мережевого ритейлу в умовах євроінтеграції України // Екон. та сусп.. 2023. № 51. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-48

2. Мельник Т., Пугачевська К. Перспективи розвитку експорту України в умовах євроінтеграції // Журнал європейської економіки. 2018. Т. 17. № 2. С. 208-224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2018_17_2_6 .

3. Illiashenko N. S. Adaptation of industrial enterprises to the modern conditions of the post-industrial society // Economics: time realities. Scientific journal. 2018. № 3(37). С. 88-94. URL: https://economics.net.ua/files/archive/2018/No3/88.pdf

4. Korytko T., Piletska S. Model of the Adaptive Management System of an Industrial Enterprise in the Conditions of Industry 4.0 // Економічний вісник Донбасу. 2022. № 4 (70). С. 76-80. URL: http://www.evd-journal.org/download/2022/04/12-Korytko.pdf

5. Прохорова, В., Чемчикаленко, Р., Пікула, Г. Управління бізнесом як домінанта розвитку економіки України в трендах євроінтеграції // Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка. 2023. 15(30). URL: https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-04

6. Shabatura T. Formation of an adaptive strategy of economic development of enterprises in the context of European integration // Management and Entrepreneurship: Trends of Development. 2019. № 1(07). P. 109-119. URL: https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-1/07-12 .

References:

1. Vysochyn, I. (2023). Adaptivnyi rozvytok merezhevoho ryteilu v umovakh yevrointehratsii Ukrainy [Adaptive development of online retail in the conditions of european integration of ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society. № 51. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-48 [in Ukrainian].

2. Melnyk, T., & Puhachevska, K. (2018). Perspektyvy rozvytku eksportu Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Prospects for the development of Ukraine's exports in the context of European integration]. Zhurnal Yevropeiskoi Ekonomiky - Journal of European Economy. 17(2). 208-224. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2018_17_2_6. [in Ukrainian].

3. Illiashenko, N. S. (2018). Adaptation of industrial enterprises to the modern conditions of the post-industrial society // Economics: time realities. Scientific journal. № 3(37). С. 88-94. Retrieved from https://economics.net.ua/files/archive/2018/No3/88.pdf

4. Korytko, T., & Piletska, S. (2022). Model of the Adaptive Management System of an Industrial Enterprise in the Conditions of Industry 4.0 // Ekonomichnyi visnyk Donbasu - Economic Herald of the Donbas. № 4 (70). — S. 76-80. Retrieved from http://www.evd-journal.org/download/2022/04/12-Korytko.pdf

5. Prokhorova, V., Chemchykalenko, R., & Pikula, H. (2023). Upravlinnia biznesom yak dominanta rozvytku ekonomiky Ukrainy v trendakh yevrointehratsii [Business management as a dominant development of the Ukraine's economy in trends of European integration]. Adaptivne Upravlinnia: Teoriia i Praktyka - Adaptive Management: Theory and Practice. Seriia: Ekonomika - Series Economics. 15(30). Retrieved from https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-04. [in Ukr].

6. Shabatura, T. (2019). Formation of an adaptive strategy of economic development of enterprises in the context of European integration. Management and Entrepreneurship: Trends of Development, 1(07). 109-119. Retrieved from https://doi.org/10.26661/2522-1566/2019-1/07-12

УДК 355.02:341.24:338.24

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2608-2627

Дика Олена Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, Державний університет "Житомирська політехніка", м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-0800-3498

ДИНАМІКА ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ УКРАЇНИ ЗІ ЗБРОЄЮ

Анотація. У статті здійснено комплексний, системний та динамічний аналіз експортно-імпортних операцій України зі звичайними видами озброєння у період 1992–2024 рр. на основі офіційних статистичних даних Реєстру звичайних озброєнь Організації Об'єднаних Націй. Дослідження ґрунтується на порівняльному підході та охоплює групу постсоціалістичних держав Центральної та Східної Європи, зокрема Албанію, Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину, Угорщину та Чехію, які мають спільний історичний досвід перебування в умовах радянської моделі управління, централізованої економіки, однопартійної політичної системи та подальшого трансформаційного переходу до ринкових механізмів і демократичних інститутів.

У межах дослідження проаналізовано еволюцію ролі України на міжнародному ринку озброєнь, визначено ключові етапи трансформації експортно-імпортної політики у сфері військово-технічного співробітництва та їхній вплив на стан національної безпеки. Доведено, що активний експорт озброєнь у перші десятиліття незалежності, зумовлений економічними чинниками та наявністю значних радянських запасів, у довгостроковій перспективі сприяв послабленню оборонного потенціалу держави.

Натомість у період збройної агресії проти України імпорт озброєнь та військової техніки став критично важливим чинником забезпечення обороноздатності та збереження суверенітету.

Особливу увагу приділено аналізу ризиків воєнно-економічної безпеки, зокрема залежності від іноземних постачальників, можливих порушень міжнародних санкційних режимів, а також проблем неузгодженості, фрагментарності та неповноти інформації, що міститься у Реєстрі звичайних озброєнь ООН. За результатами дослідження сформульовано практичні рекомендації щодо диверсифікації джерел постачання озброєнь, розвитку національного оборонно-промислового комплексу шляхом залучення інвестицій, технологічної модернізації та міжнародної кооперації, а також удосконалення системи державного контролю за трансферами озброєнь відповідно до стандартів ООН і НАТО з метою зміцнення воєнно-економічної безпеки України та підвищення ефективності прогнозування зовнішніх загроз.

Ключові слова: експорт озброєнь, імпорт озброєнь, звичайні види озброєння, воєнно-економічна безпека, Україна, постсоціалістичні країни, Реєстр ООН, оборонний потенціал, геополітика, військово-технічні трансфери.

Dyka Olena Serhiivna PhD in Economic, Associate Professor, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-0800-3498

DYNAMICS OF UKRAINE'S ARMS EXPORT-IMPORT OPERATIONS

Abstract. The article provides a comprehensive, systematic and dynamic analysis of Ukraine's export-import operations with conventional weapons in the period 1992–2024 based on official statistical data from the United Nations Register of Conventional Arms.

The study is based on a comparative approach and covers a group of post-socialist states of Central and Eastern Europe, including Albania, Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia, Hungary and the Czech Republic, which have a common historical experience of living under the Soviet model of governance, centralized economy, one-party political system and subsequent transformational transition to market mechanisms and democratic institutions.

The study analyzes the evolution of Ukraine's role in the international arms market, identifies key stages of the transformation of export-import policy in the field of military-technical cooperation and their impact on the state of national security. It is proven that the active export of weapons in the first decades of independence, due to economic factors and the presence of significant Soviet stocks, in the long term contributed to the weakening of the state's defense potential. In contrast, during the period of armed aggression against Ukraine, the import of weapons and military equipment became a critically important factor in ensuring defense capability and preserving sovereignty.

Particular attention is paid to the analysis of military-economic security risks, in particular dependence on foreign suppliers, possible violations of international sanctions regimes, as well as problems of inconsistency, fragmentation and incompleteness of information contained in the UN Register of Conventional Arms. Based on the results of the study, practical recommendations were formulated regarding the diversification of sources of weapons supply, the development of the national defense-industrial complex by attracting investments, technological modernization and international cooperation, as well as improving the system of state control over arms transfers in accordance with UN and NATO standards in order to strengthen the military-economic security of Ukraine and increase the effectiveness of forecasting external threats.

Keywords: arms export, arms import, conventional arms, military-economic security, Ukraine, post-socialist countries, UN Register, defence potential, geopolitics, military-technical transfers.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну та зростання ролі оборонної промисловості у функціонуванні держави підсилюють потребу в системному аналізі військово-технічних трансферів, які сьогодні є одним із ключових індикаторів воєнно-економічного потенціалу держави.

Експортно-імпортні операції зі звичайними видами озброєння відображають місце України в геополітичній системі світу та ступінь її інтеграції у систему міжнародної безпеки.

Аналіз експортно-імпортних операцій дозволяє прогнозувати загрози воєнно-економічній безпеці, що формує основу для стратегічних рішень у сфері оборонної політики, промислового розвитку та контролю за трансфером озброєнь.

Отже, комплексний аналіз та оцінка експортно-імпортних операцій зі звичайними видами озброєння дозволяє оцінити їх вплив на рівень оборонних можливостей держави, формування ризиків та можливостей для національної безпеки з метою формування стратегії зміцнення воєнно-економічної безпеки України в умовах сучасних глобальних загроз.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу експортно-імпортних операцій зі звичайними видами озброєння та аналізу їх впливу на рівень оборонних можливостей держави.

Викладення основного матеріалу. Проаналізуємо динаміку експортних та імпортних операцій основними видами звичайних озброєнь відповідно до Реєстру Організацій Об'єднаних Націй. В своєму дослідженні будемо спиратись на характеристику видів озброєнь, наведену у згаданому Реєстрі [2] (табл. 1).

Таблиця 1

Категорії основних видів звичайних озброєнь [2]

Категорія та вид озброєння	Характеристика озброєння
Категорія I. Бойові танки	Гусеничні або колісні самохідні броньовані бойові машини з високою прохідністю та високим рівнем самозахисту, вагою 16,5 метричних тонн у спорядженому стані, з високою початковою швидкістю гармати прямої наводки калібру не менше 75 міліметрів
Категорія II. Броньовані бойові машини	Гусеничні, напівгусеничні або колісні самохідні машини з броньованим захистом та здатністю до пересування по пересіченій місцевості, або: **(a)** спроектовані та оснащені для перевезення відділення з чотирьох або більше піхотинців, або **(b)** озброєні інтегрованою або штатною зброєю калібру не менше 12,5 міліметрів або ракетною пусковою установкою
Категорія III. Великокаліберні артилерійські системи	Гармати, гаубиці, артилерійські знаряддя, що поєднують характеристики гармати або гаубиці, міномети або реактивні системи залпового вогню, здатні вражати надводні цілі переважно шляхом вогню з непрямих точок зору, калібру 75 міліметрів і вище

Категорія та вид озброєння	**Характеристика озброєння**
Категорія IV. Бойові літаки та безпілотні бойові літальні апарати	Включає літальні апарати з фіксованим або змінною геометрією крила, як визначено нижче: **(a)** Пілотовані літальні апарати з фіксованим або змінною геометрією крила, спроектовані, оснащені або модифіковані для ураження цілей за допомогою керованих ракет, некерованих ракет, бомб, гармат, знарядь або іншої зброї знищення, включаючи версії цих літальних апаратів, що виконують спеціалізовані завдання електронної боротьби, придушення протиповітряної оборони або розвідувальні місії; **(b)** Безпілотні літальні апарати з фіксованим або змінною геометрією крила, спроектовані, оснащені або модифіковані для ураження цілей за допомогою керованих ракет, некерованих ракет, бомб, гармат, знарядь або іншої зброї знищення. Терміни «бойовий літак» та «безпілотні бойові літальні апарати (ББЛА)» не включають навчальні літаки, якщо вони не спроектовані, оснащені або модифіковані, як описано вище
Категорія V. Ударні гелікоптери та гвинтокрилі безпілотні бойові літальні апарати	**(a)** Пілотовані гвинтокрилі літальні апарати, спроектовані, оснащені або модифіковані для ураження цілей з використанням керованої або некерованої протитанкової зброї, зброї класу «повітря-поверхня», «повітря-підзем'я» або «повітря-повітря», а також оснащені інтегрованою системою управління вогнем та прицілювання для цієї зброї, включаючи версії цих літальних апаратів, що виконують спеціалізовані розвідувальні або радіоелектронні завдання;
	(b) Безпілотні гвинтокрилі літальні апарати, розроблені, оснащені або модифіковані для ураження цілей з використанням керованої або некерованої протитанкової зброї, зброї класу «повітря-поверхня», «повітря-підзем'я» або «повітря-повітря», а також оснащені інтегрованою системою управління вогнем та прицілювання для цієї зброї
Категорія VI. Військові кораблі	Судна або підводні човни, озброєні та оснащені для військового використання, зі стандартною водотоннажністю 500 метричних тонн або більше, а також ті, що зі стандартною водотоннажністю менше 500 метричних тонн, оснащені для запуску ракет з дальністю польоту не менше 25 кілометрів або торпед з аналогічною дальністю польоту
Категорія VII. Ракети та ракетні пускові установки	**(a)** Керовані або некеровані ракети, балістичні або крилаті ракети, здатні доставляти боєголовку або зброю ураження на відстань щонайменше 25 кілометрів, а також засоби, спеціально розроблені або модифіковані для запуску таких ракет або ракет, якщо вони не підпадають під категорії I-VI. Для цілей Реєстру ця підкатегорія включає дистанційно керовані апарати з характеристиками ракет, визначеними вище, але не включає ракети класу «земля-повітря» **(b)** Переносні зенітно-ракетні комплекси (ПЗРК)

Для дослідження обрано країни постсоціалістичного простору та країни бувшого Радянського Союзу, а саме Албанію, Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину, Угорщину, Україну, Чехію, оскільки їх поєднує спільний історичний, політичний, економічний та соціокультурний досвід, сформований у період існування Радянського Союзу та соціалістичної системи, що підтверджує наступне:

1) Албанія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія входили до сфери впливу Радянського Союзу та були частиною соціалістичного табору, які об'єднувала:

– централізована командна економіка, характерною особливістю якої був контроль над виробництвом та розподілом ресурсів;

– державна власність на основні засоби виробництва на основні засоби виробництва;

– однопартійна політична система та домінування комуністичної партії, яка контролювала усі сфери державної політики;

– офіційна ідеологія – марксизм-ленінізм, яка визначала напрями внутрішньої та зовнішньої політики, освіти та культури.

2) Досліджувані країни мали подібну економічну модель [4], що характеризувалась:

– функціонуванням економіки за директивними планами ("п'ятирічки"), у межах яких визначалися обсяги виробництва, пріоритетні галузі промисловості, а також показники експорту та імпорту;

– відсутністю приватного бізнесу, а отже і конкуренції, а отже – і стимулів до інновацій, підвищення якості продукції та ефективності виробництва;

– визначальною роллю держави в регулюванні цін, трудових відносин, розподілі ресурсів, зовнішньої торгівлі та інвестиційної політики, що забезпечувало соціальну рівність, хоча і супроводжувалося дефіцитом товарів, низькою продуктивністю та технологічним відставанням від країн Заходу.

3) Визначені країни мали аналогічні ознаки перехідного періоду, що характеризувався процесами [3]:

– демократизації політичної системи, що передбачало створення багатопартійної політичної системи, головними принципами якої було народовладдя, політичного плюралізму та свободи слова;

– реформування правової системи, спрямоване на утвердження верховенства права, незалежності судової влади та захисту прав і свобод людини;

– переходу від планової до ринкової економіки, в основу якої було покладено лібералізацію цін, приватизацію державних підприємств, створення конкурентного середовища та розвитку приватного сектору;

4) Обрані постсоціалістичні держави Центральної та Східної Європи пройшли складний шлях, пов'язаний з політичною трансформацією [1] та вибором геополітичної орієнтації, в результаті чого було обрано шлях до:

– інтеграції до Європейського Союзу, що передбачало не лише вихід на міжнародні ринки, а й прийняття демократичних цінностей, принципів верховенства права та захисту прав людини;

– вступу до НАТО як гарантії безпеки, територіальної цілісності та захисту від потенційних зовнішніх загроз;

– реформування політики відповідно до стандартів західних демократій, що передбачало зміцнення інститутів громадянського суспільства, забезпечення свободи слова та політичного плюралізму.

5) Історичний досвід існування країн в межах соціалістичного простору та Радянського Союзу сприч. наявність спільних соціокультурних рис[8] у вигляді:

– колективістського стилю мислення, сформованого панівною ідеологією, яка підпорядковувала особисті інтереси загальним інтересам держави;

– визначальної ролі держави у суспільному житті;

– зосередженні уваги на соціальній рівності у різних її проявах, що гальмувало ініціативу в економічній сфері та знижувало мотивацію до підвищення продуктивності праці;

– недовіри до органів публічної влади, що є наслідком авторитарного минулого (цензура, обмеження прав громадян тощо). На сьогодні не вдалося повною мірою викорінити дане явище, що впливає на політичну культуру суспільства, рівень громадянської активності у суспільному житті країни та розвиток демократичних інститутів.

6) Запропоновані країни мають спільні характерні риси щодо інтеграції до світового співтовариства [9], що передбачає:

– взаємодію в межах Вишеградської групи та Східного партнерства задля зміцнення безпеки, демократії, економічн. розвитку та європейської інтеграції;

– вирішення аналогічних проблемних питань, пов’язаних з: реформуванням освітньої та енергетичної сфери та судової системи; боротьбою з корупційними проявами; викоріненням тіньової економіки, вирішенням демографічних проблем, а також боротьбою з безпековими викликами, спричиненими політикою росії по відношенню до цивілізованих країн тощо.

Для дослідження експортно-імпортних операцій озброєння нами було взято за основу Реєстр звичайних озброєнь Організації Об’єднаних Націй, перед яким країни зобов’язані звітувати, проте не всі зареєстровані поставки збігаються, на що є кілька причин:

– не всі країни звітують щороку;

– національне тлумачення може відрізнятися щодо того, яка зброя належить до якої категорії;

– деякі країни повідомляють дату підписання контракту, інші – дату передачі, що призводить до подання звітності за різні роки;

– контракт може містити більше товарів, ніж було фактично відправлено, наприклад, через злом зброї;

– інші причини. [6]

Отже, проведемо аналіз що імпортних та експортних операцій основними видами озброєння впродовж періоду 1992-2024 рр., який характеризується початком розбудови демократичних та ринкових відносин, в розрізі наступних країн:

Досліджуючи торгівельні операції зі зброєю, які стосуються України в розрізі основних видів звичайних озброєнь, вважаємо за доцільне аналізувати експорт та імпорт паралельно, оскільки вони напряму залежать від політичних та воєнних процесів впродовж досліджуваного періоду.

Передумовою до експорту основних видів звичайних озброєнь стало затвердження Концепції оборони держави і будівництва в 1991 [5], відповідно до якої “Україна поступово (з урахуванням всіх факторів національної безпеки) реалізовуватиме намір про одержання в майбутньому статусу нейтральної, без’ядерної держави, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.”

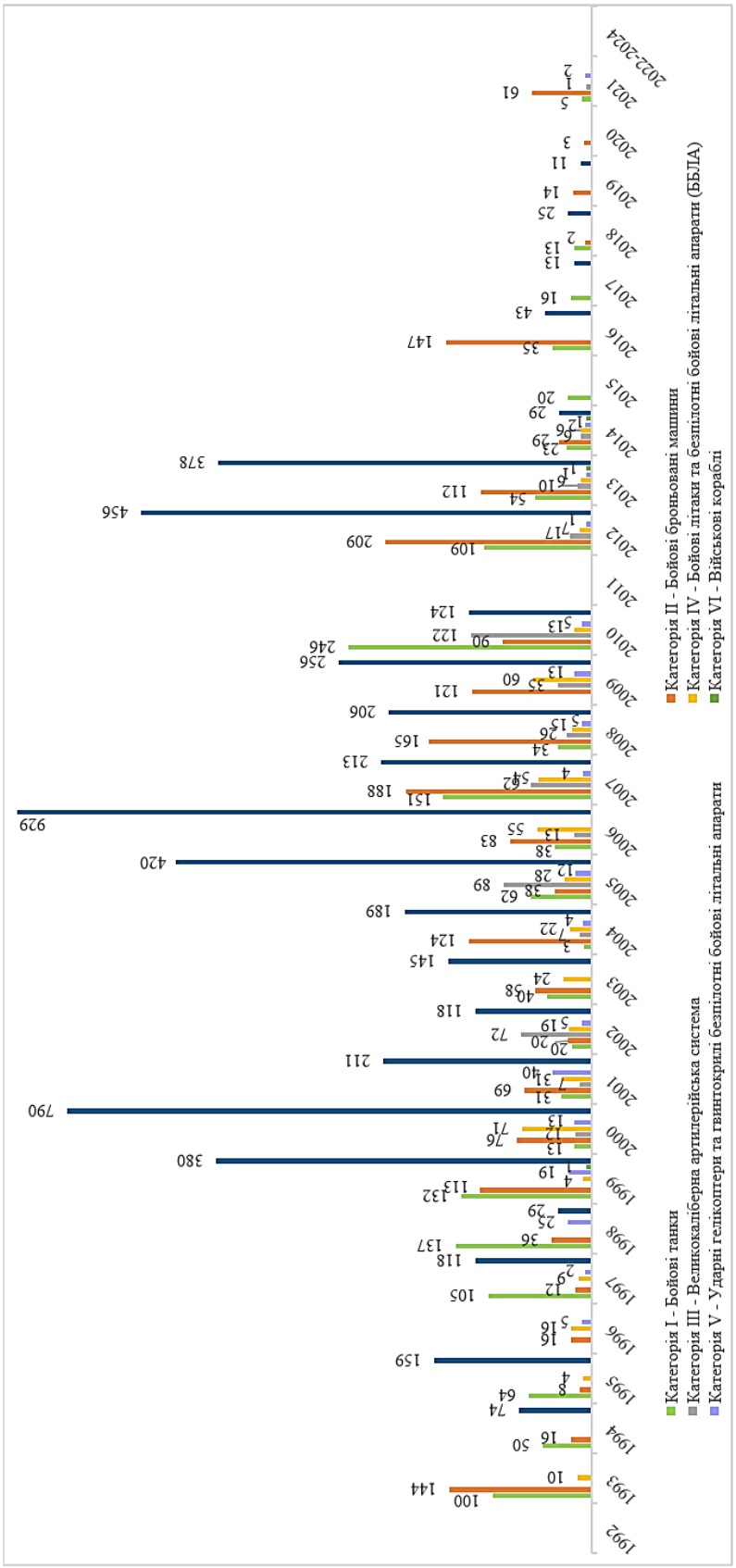

Рис. 1. Експорт окремих видів озброєння Україною, 1992-2024 рр. (за даними країни експортера)

Джерело: за даними [7]

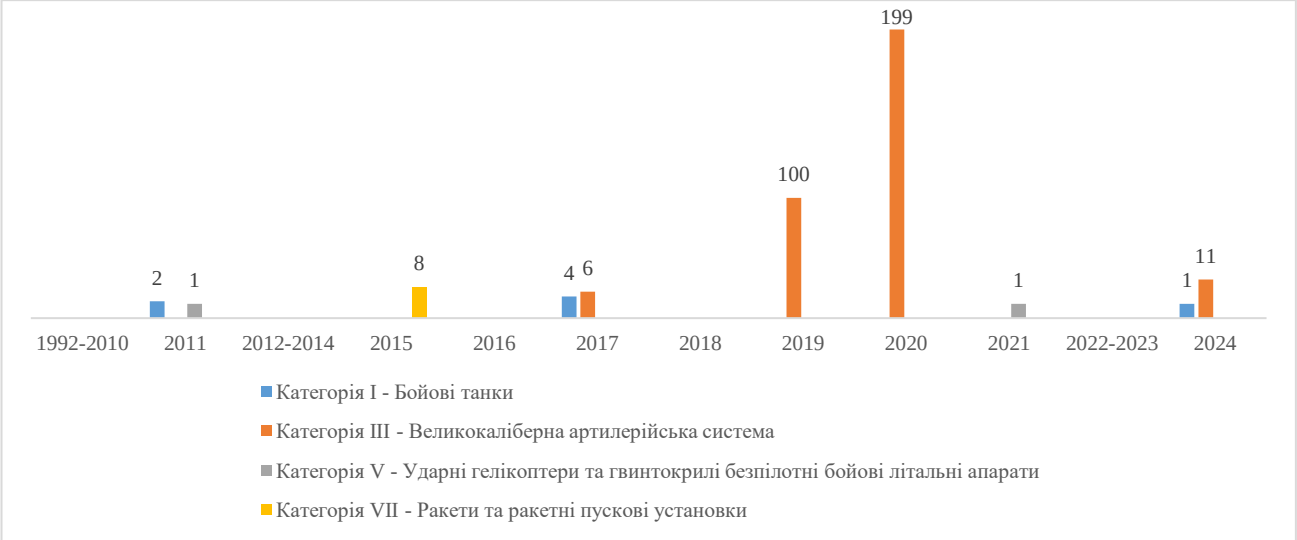

Рис. 2. Експорт окремих видів озброєння з України, 1992-2024 рр. (за даними країн-партнерів)

Джерело: за даними [7]

У зв'язку з цим, починаючи з 1993 року розпочався процес щодо роззброєння України. Таким чином, найменші обсяги експортованого обладнання припадають на період 1993-1998 рр. Найбільші обсяги експорту озброєння припадають на 1999 р. – 649 од., 2000 р. – 975 од., 2005 р. – 649 од., 2006 р. – 1118 од., 2012 р. – 799 од., 2013 р. – 562 од. Найменші показники експорту озброєння припадають на 2011 р. – 17 од., 2015 р. – 28 од., 2017 р. – 29 од., 2018 р. – 30 од., 2024 р. – 12 од. (1 од. бойових броньованих машин та 11 од. великокаліберних артилерійських систем), 2022-2023 рр. – не було експортних операцій. Починаючи з 2014 року відмічається поступове зменшення обсягів озброєння, що пов'язано з анексією Криму, війною на Донбасі та початком антитерористичної операції, а також повномасштабним вторгненням росії на територію України. Отже, показники щодо експорту озброєння за цей період мали наступний вигляд: 2014 – 94 од., 2015 р. – 28 од., 2016 р. – 225 од., 2017 р. – 29 од., 2018 р. – 30 од., 2019 р. – 120 од., 2020 р. – 202 од., 2021 р. – 70 од., 2022-2023 рр. – експортних операцій не відмічалось, 2024 р. – 12 од. (11 артилерійських систем великого калібру та 1 од. бойових броньованих машин).

Проаналізуємо головних партнерів щодо операцій експорту окремих видів озброєння.

Україна за часи своєї незалежності позбулась величезної кількості свого озброєння та має величезну географію його експорту (рис. 3).

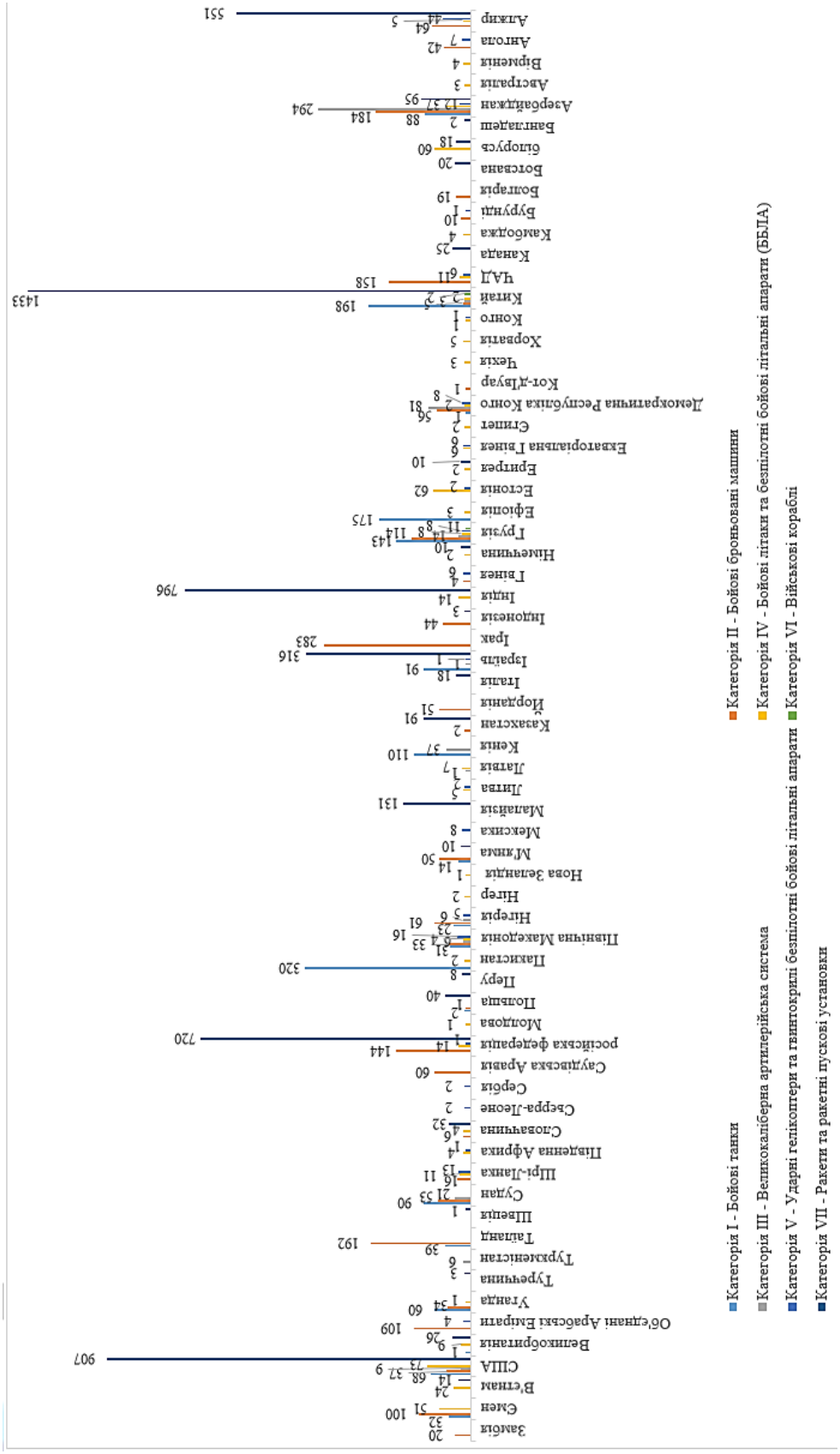

Рис. 3. Експорт окремих видів озброєння з України, за країнами-партнерами (за даними країн-партнерів)

Джерело: за даними [7]

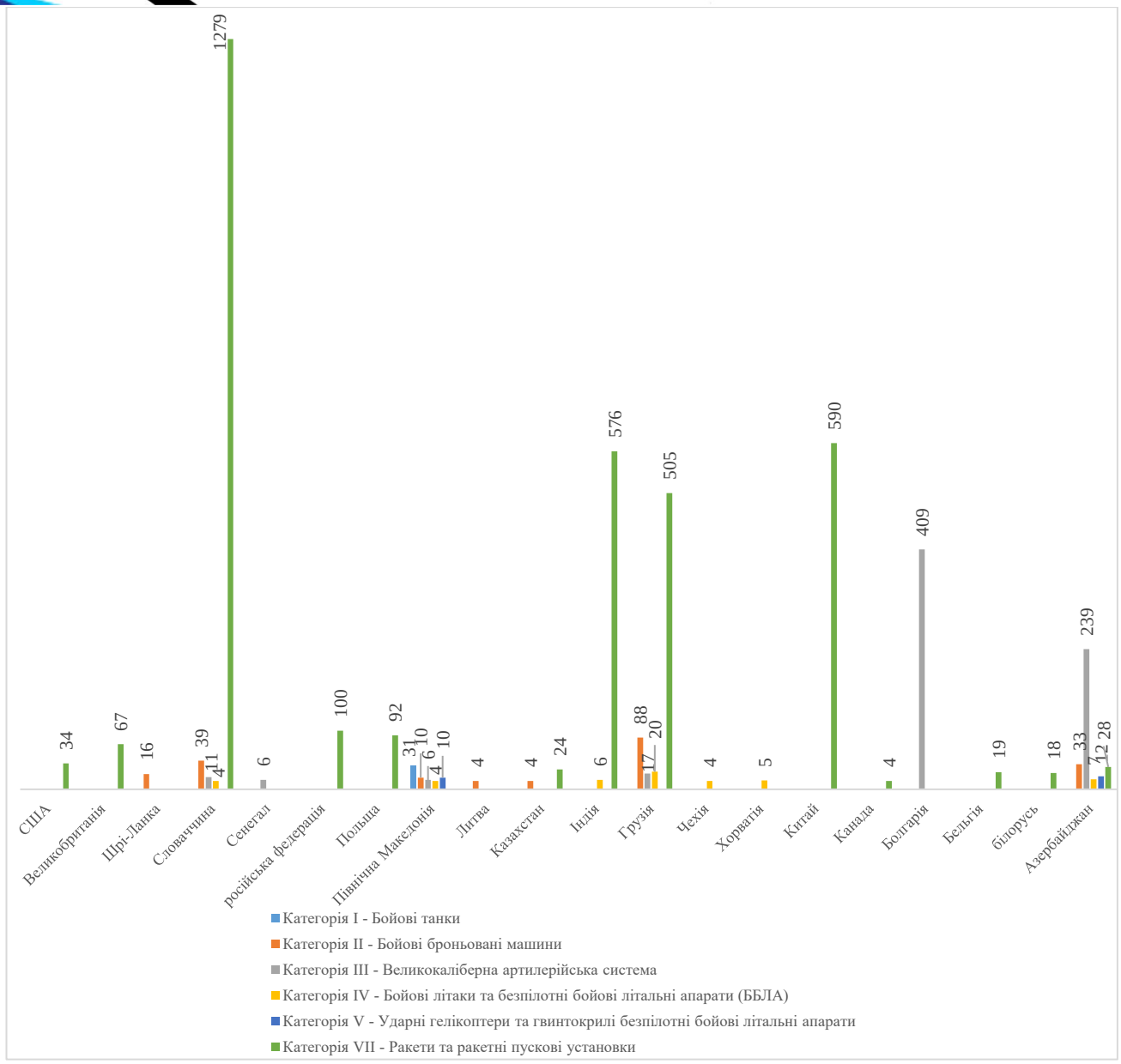

Рис. 4. Експорт окремих видів озброєння з України,
за країнами-партнерами (за даними країн-партнерів)
Джерело: за даними [7]

1) Найбільше було продано ракет та ракетних пускових установок – 5290 од. Серед найбільших експортерів українських ракет та ракетних пускових установок: Китай – 1433 од., США – 907 од., Індія – 796 од., росія – 720 од., Алжир – 551 од., Ізраїль – 316 од., Малайзія – 131 од.;

2) найбільше бойових броньованих машин (1943 од. – всього) придбавали: Ірак – 283 од., Таїланд – 192 од.; Азербайджан – 184 од., ЧАД – 158 од., росія – 144 од., Грузія – 114 од., Об'єднані арабські Емірати – 109 од., Ємен – 100 од.;

3) найбільшу кількість бойових танків (1496 од. – всього) було придбано: Пакистаном – 320 од., Азербайджаном – 198 од., Ефіопією – 143 од., Кенією – 110 од., Демократичною Республікою Конго – 175 од.;

4) найбільшу кількість артилерійських систем великого калібру (479 од. – всього) було продано до: Азербайджану – 294 од. та Демократичної Республіки Конго – 81 од.;

5) найбільшу кількість бойових літаків та безпілотних бойових літальних апаратів (449 од. – всього) придбали: Сполучені Штати Америки – 73 од., Естонія – 62 од., білорусь – 60 од., Ємен – 51 од.;

6) найпопулярнішими ударні гелікоптери стали (149 од. – всього) для: Алжиру – 44 од., Північної Македонії – 16 од., Шрі-Ланки – 13 од., Азербайджану – 12 од.;

7) українські кораблі (3 од.) були продані: Китаю – 2 од., Грузії – 1 од.

Отже, всього Україною було продано 9818 од. різних видів звичайного озброєння. Серед найбільших імпортерів: Китай – 1446 од., Сполучені Штати Америки – 1094 од., росія – 879 од., Азербайджан – 820 од., Алжир – 752 од.

Усі країни-експортери української зброї мають важливе енергетичне та політичне значення в своєму регіоні, а отже є пряма залежність між політичним становищем країни, енергетичним значенням та ступенем озброєності.

Аналізуючи ситуацію, пов'язану з імпортом озброєння, вона є діаметрально протилежною (рис. 5, 6, 7, 8)

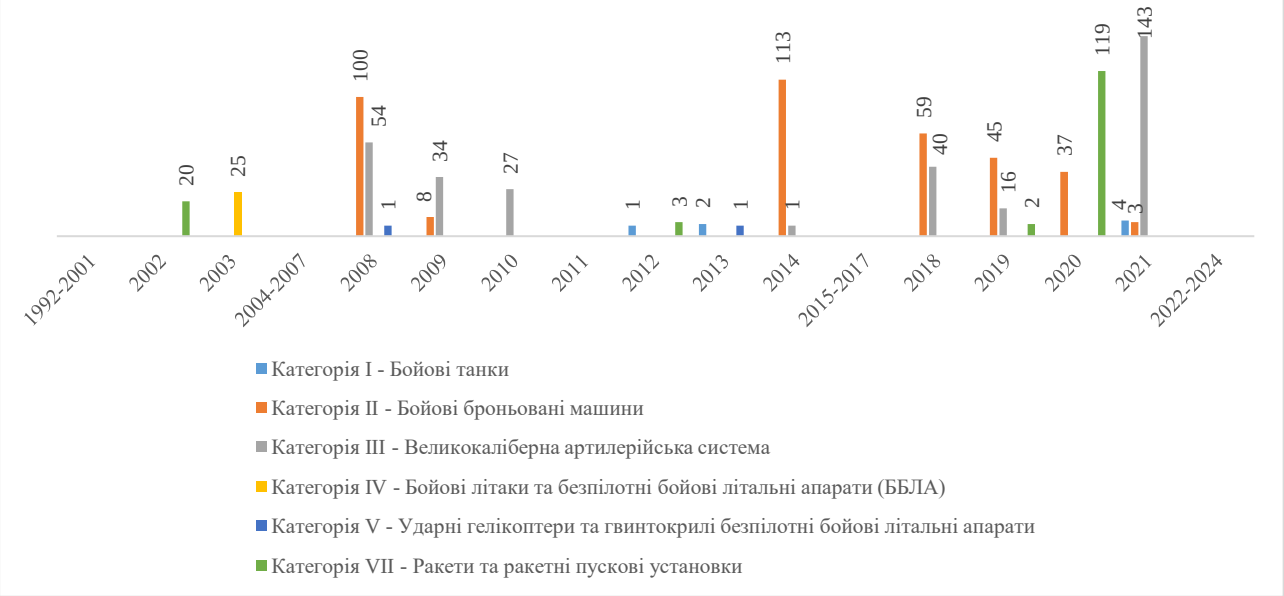

Рис. 5. Імпорт окремих видів озброєння в Україну, 1992-2024 рр. (за даними країни-імпортера)

Джерело: за даними [7]

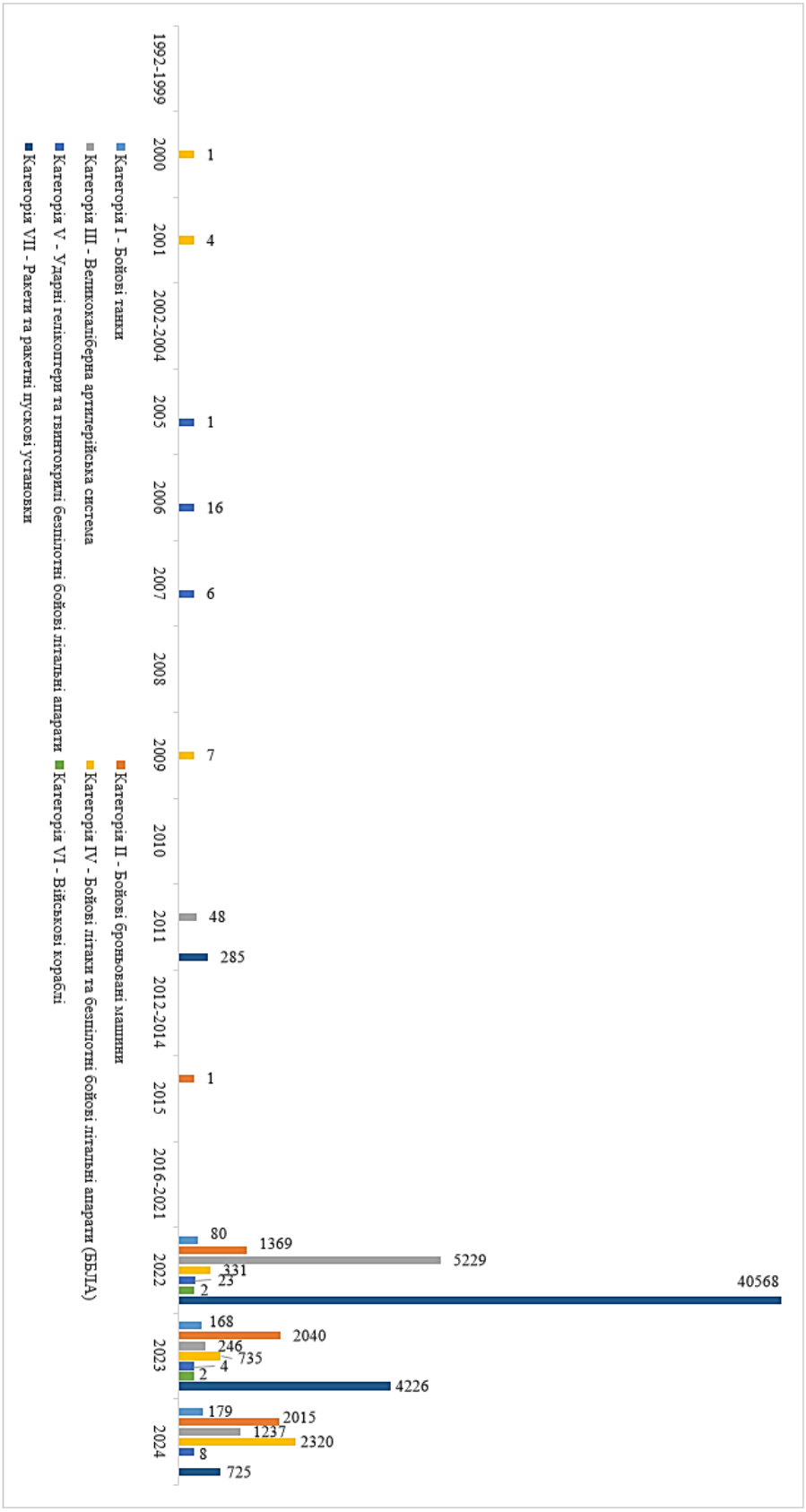

Рис. 6. Імпорт окремих видів озброєння в Україну, 1992-2024 рр. (за даними країн-партнерів)

Джерело: за даними [7]

Отже, впродовж 1992-1999 рр. в Україні не імпортувалось жодного виду озброєння, що підтверджує тезу про реалізацію політики роззброєння. В період 2000-2003 рр. відмічались незначні поставки озброєння, зокрема у 2000-2001 рр. – 1 од. та 4 од. бойових літаків та безпілотних бойових літальних апаратів, 2002 р. – 20 ракет та ракетних пускових установок, 2003 р. – 25 од. бойових літаків та безпілотних бойових літальних апаратів. Протягом 2004 р. не здійснювалось жодних імпортних операцій щодо озброєння. У період 2005-2015 рр. у невеликій кількості імпортувались різні види озброєння, наприклад: у період 2005-2007 рр. було імпортовано 1, 16 та 6 ударних гелікоптерів та гвинтокрилих безпілотних бойових літальних апаратів відповідно; впродовж 2008 р. за даними України придбано 155 од. озброєння, зокрема: 100 од. бойових броньованих машин, 54 од. великокаліберних артилерійських систем та 1 од. ударних гелікоптерів та гвинтокрилих безпілотних бойових літальних апаратів; 2009 р. український арсенал озброєння поповнився 49 од. техніки, а саме: 8 од. бойових броньованих машин, 34 од. великокаліберних артилерійських систем та 7 од. безпілотних літаків та безпілотних бойових літальних апаратів; у 2010 р. – 27 од. великокаліберних артилерійських систем; у 2011 р. Україна придбала 48 од. великокаліберних артилерійських систем та 285 од. ракет та ракетних пускових установок. 2012 та 2013 рр. характеризуються різким спадом показників імпорту озброєння (1 од. бойових танків та 3 од. ракет та ракетних пускових установок у 2012 р., 2 од. бойових танків та 1 од. ударних гелікоптерів у 2013 р.). У 2014 році було придбано 113 од. бойових броньованих машин та 1 од. великокаліберних артилерійських систем. У період 2015-2017 р. держава Україна практично не придбавала зброї (лише 1 од. бойових броньованих машин у 2015 р.). Починаючи з 2018 р. відмічається невелике пожвавлення імпортних операцій: у 2018 р. Україною придбано 59 од. бойових броньованих машин та 40 од. великокаліберних артилерійських систем; у 2019 р. – 45 од. бойових броньованих машин, 16 од. великокаліберних артилерійських систем та 2 од. ракет та ракетних пускових установок; у 2020 р. було придбано 37 од. бойових броньованих машин, а також по відношенню до попереднього року значно збільшила обсяги ракет та ракетних пускових установок до 119 од.; у 2021 р. до арсеналу озброєння додалось 3 од. бойових броньованих машин, 4 од. бойових танків та 143 од. великокаліберних артилерійських систем. Що стосується 2022-2024 рр., арсенал озброєння значно зріс, причиною чого стало повномасштабне вторгнення росії на територію України. Варто зазначити, що за інформацією Реєстру звичайних озброєнь Організації Об'єднаних Націй [7], є дані, які надали країни-імпортери, проте підтверджених Україною даних немає. Проте зважаючи на обсяги імпорту озброєння, можемо припустити, що вони є цілком достовірними та релевантними для виконання даного дослідження.

Отже, керуючись представленою інформацією, можемо стверджувати, що впродовж 2022-2024 рр. Україна найбільші обсяги імпорту припадають на 2022 р. – 47302 од. озброєння (більше 1369 од. бойових броньованих машин,

80 од. бойових танків, більше 5229 од. великокаліберних артилерійських систем, 2 од. військових кораблів, 331 од. бойових літаків та безпілотних бойових літальних апаратів, 23 од. бойових гелікоптерів та гвинтокрилих безпілотних бойових літальних апаратів, а також більше 40568 од. ракет та ракетних пускових установок), дещо менші показники відмічаються в 2023 р. – 7421 од. озброєння (2040 од. бойових броньованих машин, 168 од. бойових танків, 246 од. великокаліберних артилерійських систем, 2 од. військових кораблів, 735 од. бойових літаків та безпілотних бойових літальних апаратів, 4 од. бойових гелікоптерів та гвинтокрилих безпілотних бойових літальних апаратів, а також більше 4226 од. ракет та ракетних пускових установок) і найменші показники відмічаються в 2024 р. – 6484 од. (2015 од. – бойові броньовані машини, 179 од. – бойові танки, 1237 од. – великокаліберні артилерійські системи, більше 2320 од. – бойові літаки та безпілотні бойові літальні апарати; 8 од. – ударні гелікоптери та гвинтокрилі безпілотні бойові літальні апарати та більше 725 од. – ракети та ракетні пускові установки). Як бачимо, продовж останніх трьох років помічається негативна динаміка щодо імпорту озброєння, особливо відбувалось різке зниження імпорту ракет та ракетних пускових установок: 40568 од. у 2022 р., 725 у 2024 р.; великокаліберних артилерійських систем – від 5229 од до 1237 од., проте помічається зростання відносно 2023 р. – від 246 од. до 1237 од. відповідно; відмітимо скорочення імпорту бойових гелікоптерів та гвинтокрилих безпілотних бойових літальних апаратів від 23 од. до 8 од. Проте, не можемо залишити поза увагою факт зростання імпорту окремих видів озброєння у 2024 р. відносно 2023 р.: бойових броньованих машин – на 646 од., бойових танків – на 99 од.; бойових літаків та безпілотних бойових літальних апаратів – на 1989 од. Дослідимо основних партнерів щодо імпорту окремих видів озброєння (рис.7-8)

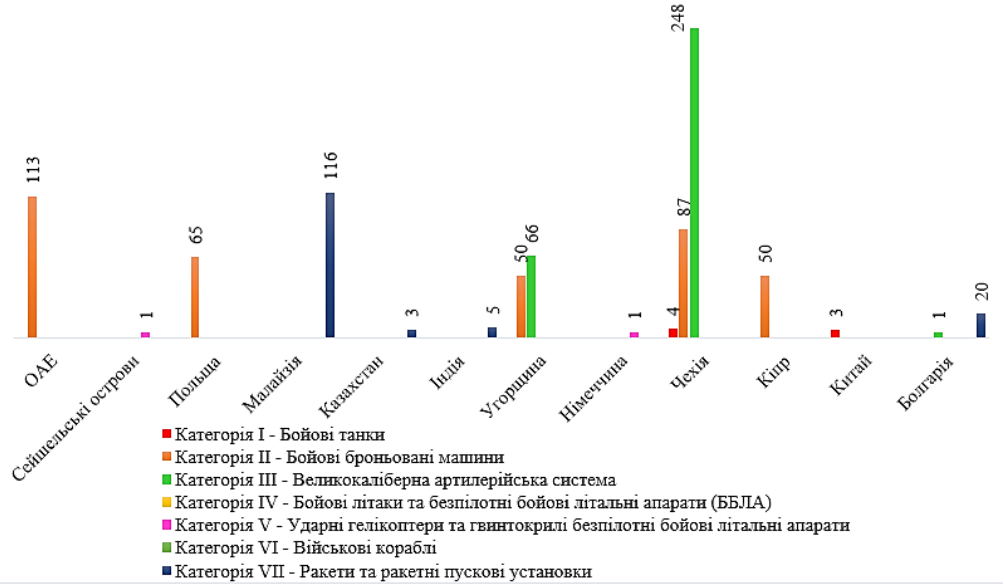

Рис. 7. Імпорт окремих видів озброєння в Україну, за країнами-партнерами (за даними країни-імпортера)

Джерело: за даними [7]

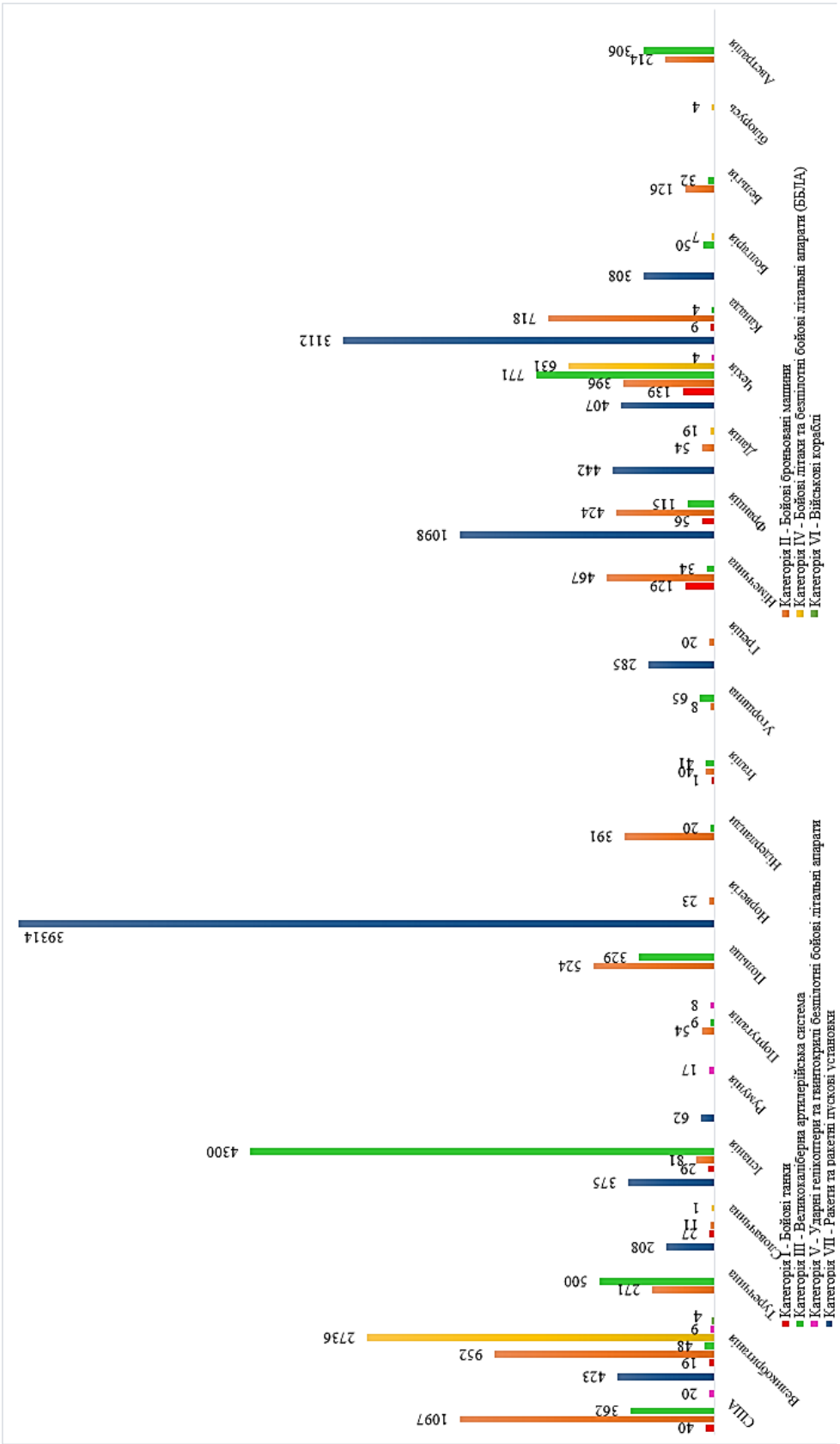

Рис. 8. Імпорт окремих видів озброєння в Україну, за країнами-партнерами (за даними країни-імпортера)

Джерело: за даними [7]

Варто наголосити на тому, що за даними Реєстру Організацій Об'єднаних Націй [7] практично все озброєння було імпортовано Україною за часи повномасштабного вторгнення росії на територію України, проте частина озброєння надійшла до нашої держави ще до повномасштабного вторгнення: 113 од. бойових броньованих машин – від Об'єднаних Арабських Еміратів, 1 од. бойових гелікоптерів та гвинтокрилих безпілотних бойових літальних апаратів – від Сейшельських Островів, 65 од. бойових броньованих машин – від Польщі; 116 од. ракет та ракетних пускових установок – від Малайзії, 3 од. ракет та ракетних пускових установок – від Казахстану, 5 од. ракет та ракетних пускових установок – від Індії, 50 од. бойових броньованих машин та 66 од. виликокаліберних артилерійських систем – від Угорщини, 1 од. бойових гелікоптерів та гвинтокрилих безпілотних бойових літальних апаратів – від Німеччини, 4 од. бойових танків, 87 од. бойових броньованих машин, 248 од. виликокаліберних артилерійських систем – від Чехії, 50 од. бойових броньованих машин – від Кіпру, 3 од. бойових танків від Китаю, 1 од. виликокаліберних артилерійських систем та 20 од. ракет або ракетних пускових установок – від Болгарії, 4 од. бойових літаків та безпілотних бойових літальних апаратів – від білорусі та 25 од. літаків від Алжиру.

За показниками імпорту окремих видів озброєння, можна стверджувати, що за роки повномасштабного вторгнення Україна імпортувала велику кількість озброєння. До 10 найбільших імпортерів озброєння віднесемо: Польщу (40232 од.), Чехію (5392 од.), Іспанію (4472 од.), Сполучені Штати Америки (1942 од.), Німеччину (1729 од.), Канаду (1039 од.), Францію (775 од.), Туреччину (771 од.), Великобританію (768 од.), Австралію (520 од.).

Найменші кількість імпортованого озброєння нашій державі надійшла від: Румунії (17 од.), Греції (20 од.), Норвегії (23 од.), Португалії (71 од.), Італії (82 од.), та Бельгії (158 од.).

Практично однакова кількість озброєння надійшла від: Нідерландів (411 од.), Словаччини (414 од.), Угорщини (474 од.) та Данії (480 од.).

Аналізуючи географію основних імпортерів озброєння в Україну, можемо стверджувати, що вони здебільшого представляють країни Європейського простору, що підтверджує безумовну підтримку європейських держав за територіальну цілісність та суверенітет України.

Окрім того, імпортні операції окремих видів озброєння не вказують на накопичення зброї, а свідчать про відносну можливість здійснювати оборонні заходи. Саме тому, вважаємо, що для забезпечення обороноздатності країни та національної безпеки в цілому, необхідно нарощувати обсяги імпортованої зброї, а також впроваджувати власне виробництво.

Висновки. На основі проведеного аналізу динаміки експортно-імпортних операцій України зі звичайними видами озброєнь за період 1992-2024 рр., з урахуванням даних Реєстру звичайних озброєнь Організації Об'єднаних Націй, вважаємо, що:

– динаміка експорту звичайних видів озброєнь з України є наслідком історичних трансформацій та характеризується значними коливаннями, зумовленими політичними процесами в різні періоди (роззброєння та набуття статусу без'ядерної держави, анексія Криму, війна на Донбасі та повномасштабне вторгнення росії в Україну);

– динаміка імпорту озброєнь відображає реакцію України на загрози національній безпеці;

– експортно-імпортні операції відображають вразливість України до зовнішніх загроз (експорт озброєння після підписання Будапештського меморандуму послабив оборонний потенціал України, тоді як імпорт озброєння 2022-2024 рр. став критично важливим для протистояння ворогові в умовах збройної агресії).

Література:

1. Бурдяк В. Трансформація постсоціалістичних країн: уніфікація чи розширення варіацій демократичного поступу? Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. 2009. Вип. 12. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Burdiak_Vira/Transformatsiia_postsotsialistychnykh_krain_unifikatsiia_chy_rozshyrennia_variatsii.pdf?PHPSESSID=ccmu2lkjl0bbq9t7ln6us9qe44

2. Категорії основних видів озброєнь. Реєстр звичайних озброєнь Організації Об'єднаних Націй. URL: https://www.unroca.org/categories

3. Кобильник В.В. Ефективність виборчої системи як фактор успішного демократичного транзиту в постсоціалістичних країнах. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції "Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації", квітень 2012 р. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 15-17.

4. Набока С.В. Відмінності економічного та політичного розвитку східноєвропейських країн пострадянського простору. Країни пострадянського простору: виклики модернізації: збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 275-284. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Latysh_Yurii/Krainy_postradianskoho_prostoru_vyklyky_modernizatsii.pdf

5. Постанова Верховної Ради "Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України від 11.10.1991 р. N 1659-XII 11 жовтня 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text

6. Реєстр звичайних озброєнь Організації Об'єднаних Націй. URL: https://www.unroca.org/about#discrepancies

7. Реєстр звичайних озброєнь Організації Об'єднаних Націй. URL: https://www.unroca.org/categories

8. Фомін С.С. Типи соціально-економічних моделей та їх вплив на процеси модернізації. Країни пострадянського простору: виклики модернізації: збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 32-46. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Latysh_Yurii/Krainy_postradianskoho_prostoru_vyklyky_modernizatsii.pdf

9. Хижняк І.А. Український вимір «гібридної» модернізації і неопатримоніальної демократії у геополітичному регіоні «Omnes et singulos». Країни пострадянського простору:

виклики модернізації: збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 128-147. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Latysh_Yurii/Krainy_postradianskoho_prostoru_vyklyky_modernizatsii.pdf

References:

1. Burdiak, V. (2009). Transformatsiia postsotsialistychnykh krain: unifikatsiia chy rozshyrennia variatsii demokratychnoho postupu? [Transformation of post-socialist countries: unification or expansion of variations of democratic progress?]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriia: Politolohiia. Sotsiolohiia. Filosofiia – Scientific Bulletin of Uzhgorod University: Series: Political Science. Sociology. Philosophy, 12. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Burdiak_Vira/Transformatsiia_postsotsialistychnykh_krain_unifikatsiia_chy_rozshyrennia_variatsii.pdf?PHPSESSID=ccmu2lkjl0bbq9t7ln6us9qe44 [in Ukrainian]

2. Katehorii osnovnykh vydiv ozbroien. Reiestr zvychainykh ozbroien Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [Categories of main types of weapons. United Nations Register of Conventional Weapons]. Retrieved from https://www.unroca.org/categories [in Ukrainian]

3. Kobylnyk, V.V. (2012). Efektyvnist vyborchoi systemy yak faktor uspishnoho demokratychnoho tranzytu v postsotsialistychnykh krainakh [The effectiveness of the electoral system as a factor of successful democratic transition in post-socialist countries]. Zbirnyk materialiv naukovo-teoretychnoi konferentsii “Krainy Tsentralno-Skhidnoi Yevropy v umovakh postsotsialistychnoi demokratychnoi transformatsii”, kviten 2012 r. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiienka – Collection of materials of the scientific and theoretical conference “Countries of Central and Eastern Europe in the conditions of post-socialist democratic transformation”, April 2012. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko, 15-17. [in Ukrainian]

4. Naboka, S.V. (2016). Vidminnosti ekonomichnoho ta politychnoho rozvytku skhidno-ievropeiskykh krain postradianskoho prostoru [Differences in economic and political development of Eastern European countries of the post-Soviet space]. Krainy postradianskoho prostoru: vyklyky modernizatsii: zbirnyk naukovykh prats / za zah. red. kand. ist. nauk, dotsenta A.H. Bulvinskoho / DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» K.: Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» – Differences in economic and political development of Eastern European countries of the post-Soviet space. Countries of the post-Soviet space: challenges of modernization: collection of scientific works / edited by Candidate of Historical Sciences, Associate Professor A.G. Bulvinsky / State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine” K.: State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”, 275-284. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Latysh_Yurii/Krainy_postradianskoho_prostoru_vyklyky_modernizatsii.pdf [in Ukrainian]

5. Postanova Verkhovnoi Rady “Pro Kontseptsiiu oborony ta budivnytstva Zbroinykh Syl Ukrainy vid 11.10.1991 r. N 1659-XII 11 zhovtnia 1991 roku [Resolution of the Verkhovna Rada “On the Concept of Defense and Construction of the Armed Forces of Ukraine of 11.10.1991. N 1659-XII October 11, 1991]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text [in Ukrainian]

6. Reiestr zvychainykh ozbroien Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [United Nations Register of Conventional Arms]. Retrieved from https://www.unroca.org/about#discrepancies [in Ukrainian]

7. Reiestr zvychainykh ozbroien Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [United Nations Register of Conventional Arms]. Retrieved from https://www.unroca.org/categories [in Ukrainian]

8. Fomin, S.S. (2016). Typy sotsialno-ekonomichnykh modelei ta yikh vplyv na protsesy modernizatsii [Types of socio-economic models and their impact on modernization processes]. Krainy postradianskoho prostoru: vyklyky modernizatsii: zbirnyk naukovykh prats / za zah. red. kand. ist. nauk, dotsenta A.H. Bulvinskoho / DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» K.:

Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» – Countries of the post-Soviet space: challenges of modernization: collection of scientific works / ed. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor A.G. Bulvinsky / State Institution "Institute of World History of the NAS of Ukraine" Kyiv: State Institution "Institute of World History of the NAS of Ukraine", 32-46. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Latysh_Yurii/Krainy_postradianskoho_prostoru_vyklyky_modernizatsii.pdf [in Ukrainian]

9. Khyzhniak, I.A. (2016). Ukrainskyi vymir «hibrydnoi» modernizatsii i neopatrymonialnoi demokratii u heopolitychnomu rehioni «Omnes et singulos» [Ukrainian dimension of "hybrid" modernization and neopatrimonial democracy in the geopolitical region "Omnes et singulos"]. Krainy postradianskoho prostoru: vyklyky modernizatsii: zbirnyk naukovykh prats / za zah. red. kand. ist. nauk, dotsenta A.H. Bulvinskoho / DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» K.: Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», Countries of the post-Soviet space: challenges of modernization: collection of scientific papers / ed. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor A.G. Bulvinsky / State Institution "Institute of World History of the NAS of Ukraine" Kyiv: State Institution "Institute of World History of the NAS of Ukraine", 128-147. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Latysh_Yurii/Krainy_postradianskoho_prostoru_vyklyky_modernizatsii.pdf [in Ukrainian]

УДК: 005.95:316.42:303.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2628-2638

Зайцева Іраїда Юріївна доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0002-6075-2592

Сторожев Роман Іванович доктор наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0001-5103-7274

Колпаченко Надія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ У МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження наукових підходів до вивчення організаційної поведінки персоналу в умовах мультикультурного середовища, що характеризується зростанням культурного різноманіття, глобалізаційними процесами та цифровою трансформацією економіки. Основну увагу зосереджено на визначенні ключових чинників, які впливають на поведінку працівників, характер їх взаємодії в організаційних колективах та загальну ефективність функціонування підприємств у багатокультурному контексті. У роботі проаналізовано класичні та сучасні концепції організаційної поведінки, а також системний, культурологічний, поведінковий, комунікаційний, інституційний і соціально-психологічний підходи, що дозволяють всебічно оцінити особливості взаємодії індивідів і груп з різними ціннісними орієнтаціями, нормами та моделями поведінки. Обґрунтовано, що ефективне управління організаційною поведінкою в мультикультурному середовищі потребує урахування не лише формальних управлінських механізмів, але й неформальних соціокультурних чинників, які визначають стиль комунікації, сприйняття влади, мотивацію та ставлення до колективної відповідальності. Визначено основні елементи організаційної поведінки, зокрема персонал як носіїв індивідуальних і групових поведінкових моделей, організаційну структуру, технологічні та інформаційні інструменти, а також зовнішнє соціокультурне середовище, і доведено їхній комплексний вплив на результативність діяльності організації.

Показано, що ефективність поведінки персоналу значною мірою визначається узгодженістю стратегічних цілей підприємства з індивідуальними потребами та рівнем задоволеності працівників трудовою діяльністю, а також здатністю організації формувати спільні цінності, розвивати корпоративну культуру, управляти міжособистісними й міжгруповими взаєминами. Окрему увагу приділено питанням адаптації та соціалізації працівників різних культур, розвитку мотиваційних механізмів і управління конфліктами як передумов підвищення залученості, продуктивності праці та психологічного комфорту персоналу. Отримані результати підтверджують актуальність застосування комплексного, міждисциплінарного підходу до управління організаційною поведінкою у мультикультурному середовищі та підкреслюють його важливе значення для забезпечення стійкого розвитку і конкурентоспроможності підприємств у сучасних глобальних умовах.

Ключові слова: організаційна поведінка, мультикультурна комунікація, мотивація працівників, корпоративна культура, управлінські підходи, міжособистісна взаємодія, управління конфліктами, залученість персоналу, стратегічні цілі, цифрова трансформація, організація та планування діяльності.

Zaitseva Iraida Yuriivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific, Pedagogical and Educational Work Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0002-6075-2592

Storozhev Roman Ivanovych Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor at the Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0001-5103-7274

Kolpachenko Nadiya Mykolayivna Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE RESEARCH OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT

Abstract. The article examines scientific approaches to studying organizational behavior of personnel within multicultural environments, emphasizing the key factors that influence employee behavior and organizational performance.

The research analyzes both classical and contemporary concepts of organizational behavior, highlighting systemic, cultural, behavioral, communication, institutional, and socio-psychological approaches, which provide a comprehensive

framework for understanding interactions among individuals and groups across diverse cultural contexts. The study identifies the main components of organizational behavior, including personnel as carriers of behavioral models, organizational structure, technological tools, and the socio-cultural environment, and substantiates their impact on organizational efficiency and effectiveness. The analysis demonstrates that employee behavior becomes effective when aligned with the strategic goals of the company and the level of job satisfaction, which is shaped by the fulfillment of professional, social, and psychological needs. The article emphasizes the role of corporate culture formation, management of interpersonal and intergroup interactions, and adaptation and socialization processes in ensuring workforce cohesion and productivity. It also underscores the importance of conflict management and motivational mechanisms to enhance engagement, commitment, and overall performance. In addition, the research highlights that the dynamics of multicultural organizational settings, influenced by globalization and digital transformation, require specialized methods and models for analyzing organizational culture and behavior. The findings suggest that a systematic and integrated approach to managing organizational behavior is critical for sustaining organizational resilience, promoting employee well-being, and achieving strategic objectives. This study contributes to the theoretical and practical understanding of organizational behavior in culturally diverse workplaces and provides a basis for developing effective managerial strategies that enhance performance, adaptability, and competitiveness of modern enterprises.

Keywords: organizational behavior, multicultural communication, employee motivation, corporate culture, management approaches, interpersonal interaction, conflict management, staff engagement, strategic goals, digital transformation, organization and planning of activities.

Постановка проблеми. Дослідження організаційної поведінки персоналу супроводжує розвиток управлінської науки протягом усього періоду її становлення, адже ще у працях К. Маркса акцентувалася провідна роль людини в організаційних процесах та окреслювалися підходи до аналізу відповідних соціально-економічних характеристик. Подальший розвиток цих ідей був здійснений представниками класичної школи менеджменту, які заклали підґрунтя наукової організації праці та раціоналізації управлінських процесів. Попри значну еволюцію управлінських концепцій, проблематика організаційної поведінки не втрачає своєї актуальності й у сучасних умовах. Вивчення закономірностей поведінки персоналу, а також обґрунтування інструментів підвищення ефективності управління нею залишаються одним із пріоритетних завдань як для науковців, так і для управлінської практики в умовах трансформації економічних і соціальних відносин. Запровадження воєнного стану в Україні, посилення економічної нестабільності та соціальних викликів суттєво вплинули на специфіку управління персоналом у сучасних організаціях. За таких обставин управління організаційною поведінкою та згуртованістю колективу не

лише не втрачає значущості на тлі інших актуальних управлінських завдань, а, навпаки, набуває особливого значення з огляду на необхідність забезпечення психологічної стійкості та адаптації працівників до кризових умов у мультикультурному середовищі. Зростання ролі управління персоналом значною мірою зумовлюється процесами глобалізації та активним розвитком інформаційних технологій, що формують багатокультурне організаційне середовище та, відповідно, потребують застосування спеціалізованих методів і моделей дослідження організаційної культури та поведінкових аспектів діяльності персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади організаційної поведінки були предметом досліджень ряду провідних українських науковців, серед яких слід зазначити Банєву І.О., Винничука Р.О., Гербута М.В., Новака В.О., Шавкуна І.Г., Дибчинську Я.С., Молчанова А.О., Воляник І.В., Кондратьєва В.П. [1–5] та інших. Їхні дослідження охоплювали закономірності формування поведінкових реакцій у колективах, вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на мотиваційні процеси, ефективність міжосо-бистісних комунікацій, а також створення методологічних підходів до управління організаційною поведінкою.

Проблеми управління організаційною поведінкою на підприємствах вивчалися у працях сучасних дослідників, серед яких Дудкін П.Д., Мосій О.Б., Володимир О.М., Боліла С.Ю., Коваль С.В., Вальтер А.О., Космина Ю.М., Сазонова Т.О., Нагорна Ж.Ю., В'юницький Д.І. [6–9] та інші. Зокрема, їхні дослідження зосереджувалися на аналізі особливостей поведінки працівників у колективах, ефективності мотиваційних механізмів, формуванні корпоративної культури, оптимізації міжособистісних і міжгрупових взаємодій, а також на розробці методик управління поведінкою персоналу з метою підвищення продуктивності та стійкості організацій.

Водночас сучасні наукові дослідження поки що не в повній мірі розкривають механізми формування ключових факторів, які визначають поведінку працівників та забезпечують ефективність функціонування підприємств у мультикультурному середовищі, що набуває особливої актуальності в умовах цифрової трансформації глобальної економіки.

Метою статті є аналіз наукових підходів до дослідження організаційної поведінки, а також формування ключових чинників, що впливають на поведінку працівників та забезпечення ефективності діяльності підприємства у мультикультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження організаційної поведінки зумовлюється сукупністю системних чинників, що характеризують сучасний стан розвитку вітчизняної економіки та сфери управління персоналом. Зокрема, в українських підприємствах переважає екстенсивна модель формування і використання людських ресурсів, що поєднується з недостатнім рівнем інноваційної активності як окремих працівників, так і організацій загалом.

Водночас застосування зарубіжних підходів і практик управління організаційною поведінкою часто ускладнюється або виявляється малоефективним через специфіку економічних умов, соціально-культурні особливості, а також ментальні характеристики українських працівників і управлінського персоналу. Додатковим фактором актуалізації проблематики є суттєва трансформація мотиваційної структури організаційної поведінки та зміна системи цінностей працівників вітчизняних компаній в міжкультурному середовищі. При цьому відбувається переосмислення ролі й значущості праці в суспільстві, що безпосередньо впливає на трудову активність, залученість персоналу та ефективність управлінських рішень. У сукупності зазначені обставини зумовлюють необхідність поглиблених наукових досліджень організаційної поведінки з урахуванням національних особливостей і сучасних соціально-економічних викликів.

Людські ресурси характеризуються підвищеною ймовірністю виникнення конфліктних ситуацій як у межах професійної діяльності, так і на рівні міжособистісних взаємодій. На відміну від інших видів ресурсів, персонал наділений інтелектом, унаслідок чого реакція працівників на зовнішні управлінські впливи має усвідомлений і емоційно забарвлений характер, а не механічну природу. Саме ця обставина зумовлює принципову відмінність людських ресурсів від матеріальних чи технологічних, оскільки вони є «живими» ресурсами, управління поведінкою яких є значно складнішим процесом порівняно з управлінням технічними або виробничими складовими діяльності підприємства. У цьому контексті організаційну поведінку доцільно розглядати як сукупність послідовних дій і вчинків працівника в межах організації. Хоча трудова поведінка загалом має свідомо регульований характер, вона водночас включає різноманітні поведінкові реакції персоналу на організаційні впливи, зокрема стимули, управлінські вимоги, систему заохочень і санкцій, що формує складну та багатовимірну модель взаємодії між працівником і організацією.

Організаційна поведінка формується та реалізується в межах певного соціокультурного середовища підприємства, яке визначає домінантні орієнтири й моделі поведінки працівників. Залежно від характеристик цього середовища поведінка персоналу може мати функціональний характер, сприяючи підвищенню результативності діяльності організації, або ж набувати дисфункціональних форм, що ускладнюють досягнення поставлених цілей. Відтак ключовою метою формування та підтримки організаційної поведінки є забезпечення ефективного управління людськими ресурсами шляхом застосування комплексу управлінських заходів, спрямованих на досягнення стратегічних цілей організації та зміцнення її стійкості в умовах глобалізованого бізнес-середовища.

У науковому розумінні організаційна поведінка розглядається як процес вивчення та інтерпретації поведінкових проявів окремих індивідів у межах

організації, а також виступає складовою системи управління, орієнтованої на підвищення ефективності функціонування організацій шляхом глибшого розуміння закономірностей поведінки людей та використання відповідних управлінських механізмів для її регулювання і спрямування.

З позицій сучасного менеджменту результативність діяльності організації значною мірою визначається поведінковими характеристиками всіх категорій працівників, залучених до реалізації бізнес-процесів і забезпечення досягнення стратегічних цілей компанії. Узгодженість індивідуальних і групових моделей поведінки персоналу безпосередньо впливає на ефективність функціонування організаційної системи в цілому.

Водночас організаційну поведінку доцільно розглядати як самостійну галузь наукових знань, що поєднує теоретичні положення та практичні підходи до забезпечення результативного управління діями окремих індивідів, робочих груп і організації загалом з метою підвищення її ефективності та стійкості.

Отже, організаційну поведінку як цілісну систему доцільно розглядати через сукупність взаємопов'язаних складових, що охоплюють індивідуальні моделі поведінки працівників у межах компанії, характер міжособистісних взаємин, динаміку формування відносин у малих групах, особливості міжгрупової взаємодії, а також домінуючий стиль взаємовідносин, притаманний конкретній організації. Сутність організаційної поведінки працівника проявляється не лише в процесі створення матеріального або нематеріального продукту, а й у відтворенні його фізичного та інтелектуального потенціалу, розширенні знань, а також розвитку професійних навичок і компетентностей [4].

До ключових елементів організаційної поведінки належать люди як носії поведінкових моделей, організаційна структура, що визначає характер взаємодії, застосовувані технології та зовнішнє середовище, вплив якого формує умови функціонування організації. Детальніший розгляд зазначених елементів дозволяє комплексно оцінити механізми формування та реалізації організаційної поведінки у міжкільтурному середовищі.

1. Люди. До цієї складової належать усі працівники, залучені до діяльності організації, які виконують свої функції як індивідуально, так і в межах робочих груп, формуючи кадрову основу та трудовий потенціал підприємства. Саме людські ресурси є ключовим чинником функціонування організації, оскільки не мають повноцінної альтернативи в процесі досягнення її стратегічних і оперативних цілей. Персонал безпосередньо забезпечує реалізацію завдань організації, що зумовлює необхідність цілеспрямованого управління його поведінкою та належного ставлення з боку керівництва. Ефективність управлінських рішень значною мірою залежить від здатності менеджерів глибоко аналізувати індивідуальні та групові характеристики працівників, їхні мотиви, цінності й очікування. Такий підхід сприяє формуванню конструктивних відносин між працівниками та роботодавцем і, як наслідок, забезпечує підвищення рівня продуктивності праці та загальної результативності діяльності організації.

2. Організаційна структура. Організаційна структура відображає систему ролей, функцій і взаємозв'язків між працівниками в межах організації. Чітке закріплення посадових обов'язків, повноважень і зон відповідальності кожного співробітника є передумовою раціонального розподілу праці та підвищення результативності діяльності. Узгодження виконуваних завдань із професійними компетентностями персоналу сприяє більш ефективному використанню трудового потенціалу та забезпечує досягнення організаційних цілей. У цьому контексті структура виступає ключовим чинником формування впорядкованої системи взаємовідносин між керівництвом і працівниками.

3. Технологічні інструменти. Технологічний елемент охоплює сукупність методів, інструментів, технічних засобів і ресурсів, що використовуються персоналом для виконання професійних завдань. Застосування сучасних технологій сприяє оптимізації трудових процесів, підвищенню якості результатів діяльності та зниженню виробничих витрат. Вибір і рівень технологічного забезпечення залежать від специфіки виконуваних робіт і масштабів операційної діяльності організації. Водночас впровадження технологій передбачає дотримання встановлених регламентів і процедур, що певною мірою обмежує автономність працівників та потребує відповідного управлінського контролю.

4. Середовище функціонування - є суттєвим чинником формування та прояву організаційної поведінки, оскільки діяльність організації відбувається у межах складної багаторівневої системи взаємодії з іншими соціально-економічними інститутами. У науковій літературі прийнято виокремлювати внутрішнє та зовнішнє середовище функціонування організації. Внутрішнє середовище охоплює організаційну культуру, структуру управління, кадровий потенціал і наявні ресурси, які безпосередньо впливають на поведінку персоналу, а зовнішнє - формується під впливом політичних, соціальних, економічних, культурних і технологічних чинників, що визначають умови діяльності організації та характер її взаємодії з суспільством, державними інституціями та іншими суб'єктами господарювання. Комплексне врахування зазначених факторів є необхідною умовою ефективного управління організаційною поведінкою.

Для того, щоб модель поведінки працівника в організації вважалася результативною, вона повинна формуватися на основі двох ключових складових: стратегічних цілей компанії та рівня задоволеності персоналу своєю працею. Організаційна поведінка набуває ефективності тоді, коли спрямована на досягнення стратегічних цілей підприємства, тобто коли головний вектор дій усіх співробітників узгоджується з напрямом реалізації корпоративної стратегії. Водночас досягнення стратегічних цілей можливе лише за умови забезпечення стійкості такої поведінки. Критичним чинником цієї стійкості виступає задоволеність працівників роботою, яка формується за наявності умов для задоволення їхніх базових та професійних потреб.

Рівень задоволеності працею виступає одним із важливих показників результативності поведінки персоналу. У разі низького рівня задоволеності

роботою поведінка працівників стає менш продуктивною, що негативно впливає на ефективність виконання організаційних завдань та досягнення стратегічних цілей компанії. Отже, інтеграція стратегічного спрямування діяльності з мотиваційним забезпеченням працівників є ключовою передумовою формування ефективної та стабільної організаційної поведінки.

Однак, перш ніж розпочати, стратегічне спрямування показників колективу слід провести дослідження організаційної поведінки у мультикультурному середовищі, яке обов'язково повинно ґрунтуватися на сукупності наукових підходів, що відображають складність взаємодії індивідів і груп у різних культурних контекстах. Проведені дослідження наявних наукових здобутків з даної тематики [4] показали, що важливе місце посідає системний підхід, який розглядає організацію як цілісну соціально-економічну систему, де поведінка персоналу формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників.

Культурологічний підхід акцентує увагу на впливі національних, етнічних і корпоративних культур на цінності, норми та моделі поведінки працівників. Поведінковий підхід дозволяє аналізувати мотиваційні установки, очікування та реакції персоналу на управлінські впливи в умовах культурної різноманітності. Значну роль відіграє комунікаційний підхід, який досліджує особливості міжкультурної взаємодії, інформаційних потоків і бар'єрів у процесі управління. Інституційний підхід враховує вплив формальних і неформальних правил, традицій та соціальних інститутів на поведінку працівників у мультикультурних організаціях. Соціально-психологічний підхід зосереджується на міжособистісних відносинах, груповій динаміці та механізмах адаптації персоналу до культурних відмінностей. Сукупне застосування зазначених наукових підходів забезпечує комплексне розуміння організаційної поведінки та створює підґрунтя для формування ефективних управлінських рішень у мультикультурному середовищі.

Основою для з'ясування результативності проведених організаційно-економічних заходів є рівень задоволеності працею, під яким слід розуміти комплексне ціннісне та емоційне ставлення працівника до власної трудової діяльності. На рівень задоволеності впливають різні соціально-економічні фактори, серед яких тривалість робочого часу, інтенсивність і продуктивність праці, умови виконання завдань, розмір заробітної плати, встановлені критерії оцінки роботи (терміновість, точність виконання завдань, обов'язки перед іншими співробітниками) та рівень мотивації. Задоволеність працею формується лише за умови відповідності характеристик роботи, умов праці та соціально-психологічної атмосфери в організації індивідуальним потребам, інтересам і цінностям працівника. Таким чином, мотивація виступає ключовим чинником, що визначає рівень задоволеності трудовою діяльністю та безпосередньо впливає на результативність організаційної поведінки в компанії. Ефективне управління мотиваційними процесами забезпечує не лише високий рівень залученості персоналу, але й сприяє досягненню стратегічних цілей організації.

Слід звернути увагу, що у мультикультурному організаційному просторі формування поведінки персоналу відбувається під впливом комплексу специфічних чинників, що зумовлює доцільність виокремлення низки ключових складових. По-перше, культурні цінності й норми визначають сукупність уявлень, традицій і соціальних правил, які впливають на трудову поведінку працівників, їх ставлення до влади, відповідальності та колективної взаємодії. По-друге, комунікаційні особливості проявляються у відмінностях вербальних і невербальних способів обміну інформацією, інтерпретації повідомлень, наданні зворотного зв'язку та підходах до розв'язання конфліктних ситуацій між представниками різних культур. По-третє, мотиваційні орієнтири формуються з урахуванням культурно зумовлених очікувань щодо стимулювання праці, систем винагороди, кар'єрного розвитку та суспільного визнання результатів діяльності. По-четверте, лідерство і стиль управління відображають особливості сприйняття управлінських ролей, рівня ієрархічності, делегування повноважень і відповідальності в організаціях із культурно різнорідним персоналом. По-п'яте, міжособистісні та міжгрупові взаємини характеризують специфіку взаємодії працівників різних культур, рівень довіри, толерантності, кооперації та готовності до командної роботи. По-шосте, організаційна культура виступає інтегрувальним чинником, який поєднує різні культурні підходи в єдину систему цінностей, норм і символів, забезпечуючи згуртованість колективу. По-сьоме, процеси адаптації та соціалізації персоналу охоплюють механізми включення працівників у корпоративне середовище, формування спільних правил поведінки та підтримання психологічного комфорту. По-восьме, управління конфліктами передбачає застосування гнучких управлінських інструментів для попередження й врегулювання суперечностей, спричинених культурними відмінностями. Узгоджене поєднання зазначених елементів створює підґрунтя для ефективного управління організаційною поведінкою в міжкультурному середовищі та сприяє підвищенню стійкості й результативності діяльності організації.

Таким чином, наразі неймовірно актуальною є діяльність, спрямована на формування залученості персоналу, управління його поведінкою та організаційною культурою (особливо в умовах міжкультурного середовища), відображає здатність організації встановлювати й підтримувати відповідні норми та моделі поведінки, а також ефективно залучати, утримувати й мотивувати працівників, формуючи у них усвідомлення власної значущості та внеску в досягнення спільних цілей. Практика успішних компаній свідчить, що вони не займають пасивну позицію щодо впливу культури чи поведінкових проявів персоналу на створення цінності, а цілеспрямовано формують і розвивають корпоративну культуру.

Такий підхід передбачає системні інвестиції та глибокі трансформації організаційних процесів, які мають визначальний вплив на поведінкові установки працівників. Зокрема, йдеться про вдосконалення механізмів контролю, стратегічного планування, управління інвестиціями та результативністю, а також

розвитку кар'єри, що в сукупності сприяє зміцненню організаційної культури та підвищенню ефективності функціонування компанії.

Висновки. Проведене дослідження теоретико-методичних положень організаційної поведінки у мультикультурному середовищі підтверджує, що ефективне управління персоналом є ключовим чинником забезпечення результативності та стійкості організацій, оскільки від поведінкових моделей працівників залежить реалізація стратегічних цілей компанії. Формування поведінки працівників визначається комплексом взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх факторів, до яких належать культурні цінності, мотиваційні установки, стиль управління, технологічні засоби та соціально-психологічна атмосфера, що у сукупності формує поведінкові орієнтири персоналу. Також аналіз сучасних наукових підходів показує, що системний, культурологічний, поведінковий, комунікаційний, інституційний та соціально-психологічний методи дослідження дозволяють комплексно оцінювати закономірності поведінки окремих індивідів і робочих груп, а також впливати на ефективність управлінських рішень у різнорідному культурному середовищі. Ключові складові організаційної поведінки включають людей як носіїв поведінкових моделей, організаційну структуру, що регулює взаємодію та розподіл функцій, технологічні інструменти, які оптимізують процеси, та соціокультурне середовище, що визначає домінантні орієнтири дій персоналу, при цьому ефективність взаємодії цих елементів прямо впливає на результативність діяльності організації. Формування ефективної поведінки працівників можливе лише за умови інтеграції стратегічних цілей компанії та високого рівня задоволеності персоналу своєю трудовою діяльністю, оскільки поєднання цих чинників забезпечує стійкість поведінкових моделей і сприяє досягненню організаційних результатів.

У мультикультурному середовищі особливого значення набувають управління міжособистісними та міжгруповими взаєминами, адаптація персоналу до культурних відмінностей, врегулювання конфліктів та створення єдиної системи цінностей, що дозволяє підвищити рівень довіри, толерантності та готовності до командної роботи. Практика успішних компаній свідчить, що цілеспрямоване формування корпоративної культури та інвестиції у розвиток поведінкових установок персоналу сприяють підвищенню залученості працівників, продуктивності праці та ефективності реалізації стратегічних ініціатив організації. Впровадження комплексних управлінських механізмів, таких як контроль, стратегічне планування, управління інвестиціями та розвиток кар'єри, створює передумови для зміцнення організаційної культури, формування стійких поведінкових моделей та підвищення загальної результативності діяльності підприємства. Таким чином, інтеграція наукових підходів до дослідження організаційної поведінки та практичного управління дозволяє забезпечити високий рівень ефективності організацій у мультикультурному середовищі, що набуває особливої актуальності в умовах глобалізації та цифрової трансформації економіки.

Література:

1. Банєва І.О. Організаційна поведінка. Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2020. 58 с.
2. Винничук Р.О., Гербут М.В. Організаційна культура як інструмент забезпечення конкурентоспроможності організації в індустрії туризму. *Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами*. 2017. № 11. С. 164–167.
3. Новак В. О. Організаційна поведінка: підручник. К.: Кондор, 2013. 498 с.
4. Шавкун І. Г., Дибчинська Я. С. Організаційна поведінка : навч. посібн. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2024. 203 с.
5. Молчанова А.О., Воляник І.В., Кондратьєва В.П. Організаційна поведінка: навч. посібн. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2015. 176 с.
6. Дудкін П.Д., Мосій О.Б., Владимир О.М. Організаційна поведінка. Аспекти ефективного підприємництва. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2015. 252 с.
7. Боліла С.Ю., Коваль С.В., Вальтер А.О. Аспекти управління організаційною поведінкою на підприємствах аграрного сектору та сфери м'ясопереробки. *Таврійський науковий вісник.* 2015. № 92. С. 182–190.
8. Космина Ю.М. Управління поведінкою персоналу підприємства на засадах корпоративної культури : дис. … канд. ек. наук : 08.00.04. Львів, 2016. 200 с.
9. Сазонова Т.О., Нагорна Ж.Ю., В'юницький Д.І. Організація праці менеджера в контексті управління поведінкою персоналу підприємства. *Економіка та суспільство.* 2017. №13. С. 702–706.

References:

1. Baneva I. O. (2020) Orhanizatsiina povedinka [Organizational Behavior]. Mykolaiv: Mykolaiv National Agrarian University. 58 p.
2. Vynnychuk R. O., Herbut M. V. (2017) Orhanizatsiina kultura yak instrument zabezpechennia konkurentospromozhnosti orhanizatsii v industrii turyzmu [Organizational culture as a tool for ensuring organizational competitiveness in the tourism industry]. Visnyk DITB. Series: Economics, Organization and Enterprise Management. no. 11. pp. 164–167.
3. Novak V. O. (2013) Orhanizatsiina povedinka: pidruchnyk [Organizational Behavior: Textbook]. Kyiv: Kondor. 498 p.
4. Shavkun I. H., Dybchynska Ya. S. (2024) Orhanizatsiina povedinka: navch. posibnyk [Organizational Behavior: Study Guide]. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University. 203 p.
5. Molchanova A. O., Volianyk I. V., Kondratieva V. P. (2015) Orhanizatsiina povedinka: navch. posibnyk [Organizational Behavior: Study Guide]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 176 p.
6. Dudkin P. D., Mosii O. B., Volodymyr O. M. (2015) Orhanizatsiina povedinka: Aspekty efektyvnoho pidpryiemnytstva [Organizational Behavior: Aspects of Effective Entrepreneurship]. Ternopil: FOP Palianytsia V. A. 252 p.
7. Bolila S. Yu., Koval S. V., Valter A. O. (2015) Aspekty upravlinnia orhanizatsiinoiu povedinkoiu na pidpryiemstvakh ahrarnoho sektoru ta sfery miasopererobky [Aspects of Managing Organizational Behavior in Agricultural and Meat-Processing Enterprises]. Tavriyskyi Nauk. Visnyk. no. 92. pp. 182–190.
8. Kosmina Yu. M. (2016) Upravlinnia povedinkoiu personalu pidpryiemstva na zasadakh korporatyvnoi kultury: dys. … kand. ek. nauk [Management of Enterprise Personnel Behavior Based on Corporate Culture: PhD Thesis]. Lviv. 200 p.
9. Sazonova T. O., Nahorna Zh. Yu., V'iunitskyi D. I. (2017) Orhanizatsiia pratsi menedzhera v konteksti upravlinnia povedinkoiu personalu pidpryiemstva [Organization of Managerial Work in the Context of Personnel Behavior Management]. Ekonomika ta suspilstvo. no.13. pp. 702–706.

УДК 656:338.439.54

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2639-2652

Кривич Олег Анатолійович аспірант 3 року навчання, Національний транспортний університет, м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-7196-413X

Лясковець Юрій Степанович аспірант 2 року навчання, Національний транспортний університет, м. Київ, https://orcid.org/0009-0006-5417-485X

ІНСТИТУЦІЙНО ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА У ЛАНЦЮГАХ ПОСТАЧАННЯ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічне осмислення інституційно-економічних аспектів організації транспортного забезпечення підприємства в умовах функціонування сучасних ланцюгів постачання. Дослідження базується на синтезі положень інституційної економіки, теорії транзакційних витрат, логістики та економіки підприємства, що дозволяє розкрити транспортне забезпечення не лише як операційно-технологічний елемент, а як інституційно зумовлений механізм координації економічних інтересів суб'єктів ланцюга постачання. Обґрунтовано, що ефективність транспортного забезпечення підприємства формується під впливом формальних інститутів (нормативно-правового регулювання, контрактних відносин, стандартів і регламентів) та неформальних інституційних чинників (ділових норм, рівня довіри, репутаційних механізмів, усталених практик взаємодії), які визначають характер міжорганізаційної координації, розподіл ризиків і структуру витрат.

Особливу увагу приділено аналізу інституційних обмежень та стимулів, що впливають на вибір моделей організації транспортного забезпечення – власний транспорт, аутсорсинг, логістичне партнерство або інтегровані транспортно-логістичні рішення. Доведено, що з позицій інституційної економіки транспорт у ланцюгах постачання виступає не лише засобом переміщення матеріальних потоків, а й інструментом зниження транзакційних витрат, мінімізації невизначеності та забезпечення стабільності взаємодії між учасниками ринку. Розкрито роль контрактних механізмів у формуванні економічної ефективності транспортного забезпечення, зокрема в частині розподілу відповідальності, адаптації до змін зовнішнього середовища та управління опортуністичною поведінкою контрагентів.

Науково обґрунтовано, що в умовах зростання складності та турбулентності глобальних і регіональних ланцюгів постачання інституційно-економічний підхід дозволяє глибше пояснити причини неефективності

транспортних рішень, які не можуть бути адекватно інтерпретовані виключно з позицій класичної витратної логіки. Акцентовано на необхідності інтеграції інституційного аналізу в систему стратегічного управління транспортним забезпеченням підприємства з метою підвищення адаптивності, стійкості та конкурентоспроможності ланцюгів постачання. Отримані теоретичні висновки формують наукове підґрунтя для подальших емпіричних досліджень та розроблення прикладних моделей інституційно орієнтованого управління транспортно-логістичними процесами на рівні підприємства та міжорганізаційних мереж.

Ключові слова: інституційна економіка, транспортне забезпечення, ланцюги постачання, транзакційні витрати, логістична координація, міжорганізаційна взаємодія, економічна ефективність.

Kryvych Oleg Anatoliyovych, 3rd year postgraduate student, National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-7196-413X

Lyaskovets Yuriy Stepanovich 2nd year postgraduate student, National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-5417-485X

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF ORGANISING TRANSPORT SUPPORT FOR ENTERPRISES IN SUPPLY CHAINS

Abstract. The article provides a thorough theoretical and methodological analysis of the institutional and economic aspects of the organisation of transport support for enterprises in the context of modern supply chains. The study is based on a synthesis of the provisions of institutional economics, transaction cost theory, logistics and enterprise economics, which allows transport support to be revealed not only as an operational and technological element, but also as an institutionally determined mechanism for coordinating the economic interests of supply chain actors. It is substantiated that the effectiveness of transport support for an enterprise is shaped by formal institutions (regulatory and legal regulation, contractual relations, standards and regulations) and informal institutional factors (business norms, level of trust, reputation mechanisms, established practices of interaction), which determine the nature of inter-organisational coordination, risk distribution and cost structure.

Particular attention is paid to the analysis of institutional constraints and incentives that influence the choice of transport provision models – own transport, outsourcing, logistics partnership or integrated transport and logistics solutions. It has been proven that, from the perspective of institutional economics, transport in supply chains is not only a means of moving material flows, but also a tool for reducing transaction costs, minimising uncertainty and ensuring stable interaction between market participants.

The role of contractual mechanisms in shaping the economic efficiency of transport provision is revealed, in particular in terms of the distribution of

responsibility, adaptation to changes in the external environment and management of opportunistic behaviour of counterparties.

It is scientifically substantiated that in conditions of increasing complexity and turbulence of global and regional supply chains, the institutional-economic approach allows for a deeper explanation of the reasons for the inefficiency of transport solutions, which cannot be adequately interpreted solely from the perspective of classical cost logic. The need to integrate institutional analysis into the system of strategic management of transport support for enterprises in order to increase the adaptability, sustainability and competitiveness of supply chains is emphasised. The theoretical conclusions obtained form the scientific basis for further empirical research and the development of applied models of institutionally oriented management of transport and logistics processes at the enterprise level and between organisational networks.

Keywords: institutional economics, transport support, supply chains, transaction costs, logistics coordination, inter-organisational interaction, economic efficiency.

Постановка проблеми. Проблематика зумовлена поглибленням структурних трансформацій сучасної економіки, ускладненням міжорганізаційних зв'язків та зростанням ролі логістики як системоутворювального чинника конкурентоспроможності підприємств. У сучасних умовах транспортне забезпечення перестає бути допоміжною операційною функцією та набуває ознак стратегічного інструменту координації матеріальних, фінансових і інформаційних потоків у межах ланцюгів постачання, що функціонують в середовищі високої невизначеності, інституційної фрагментованості та динамічних змін регуляторних вимог. Водночас переважна частина управлінських рішень у сфері транспортного забезпечення підприємств і надалі ґрунтується на спрощених витратних або технологічних підходах, які не враховують інституційної природи економічних взаємодій між учасниками ланцюгів постачання та не дозволяють адекватно оцінити вплив формальних і неформальних правил на ефективність транспортно-логістичних процесів.

Сучасна практика функціонування ланцюгів постачання демонструє зростання транзакційних витрат, пов'язаних із укладанням, виконанням та контролем транспортних контрактів, підвищенням ризиків опортуністичної поведінки контрагентів, асиметрією інформації, нестабільністю нормативно-правового поля та недостатньою узгодженістю інтересів учасників логістичних мереж. За таких умов транспортне забезпечення підприємства стає сферою концентрації інституційних протиріч між економічною доцільністю, регуляторними обмеженнями та фактично сформованими практиками ділової взаємодії.

Відсутність цілісного інституційно-економічного бачення організації транспортного забезпечення призводить до нераціонального вибору форм його здійснення, неефективного розподілу відповідальності та ризиків, фрагментації

управлінських рішень і, як наслідок, до зниження загальної ефективності функціонування ланцюгів постачання.

Наукова проблема посилюється тим, що в теоретичних і прикладних дослідженнях транспортного забезпечення підприємств домінує інженерно-логістичний або мікроекономічний підхід, який зосереджується переважно на оптимізації маршрутів, завантаженні транспортних засобів чи мінімізації прямих витрат. Такий підхід є методологічно обмеженим, оскільки ігнорує інституційні умови формування транспортних рішень, включно з контрактними механізмами, правовими режимами, рівнем довіри між партнерами, репутаційними ефектами та специфікою національних і галузевих інститутів. У результаті виникає розрив між теоретичними моделями організації транспортного забезпечення та реальними практиками функціонування підприємств у ланцюгах постачання, що унеможливлює розроблення ефективних універсальних рекомендацій для управління транспортно-логістичними процесами.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах зростання складності глобальних і регіональних ланцюгів постачання, посилення геоекономічних ризиків, логістичних дисбалансів та регуляторних трансформацій, які суттєво змінюють інституційне середовище діяльності підприємств. За таких обставин традиційні підходи до організації транспортного забезпечення виявляються недостатньо адаптивними, що обумовлює необхідність переосмислення ролі транспорту як інституційного механізму зниження невизначеності та забезпечення стійкості ланцюгів постачання.

Невирішеною залишається проблема інтеграції інституційно-економічного аналізу в систему стратегічного управління транспортним забезпеченням підприємства, а також формування теоретично обґрунтованих підходів до оцінювання впливу інституційних чинників на ефективність транспортних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах теми останні світові дослідження дедалі більш системно розглядають інституційні детермінанти, стійкість та ризики транспортних процесів у глобальних логістичних мережах. Так, у статті, опублікованій у *Transportation Research Part C: Exploring Supply Chain and Regional Resilience through the Analysis of the Transport Dimension* (2024), автори досліджують, як транспортні системи впливають на загальну стійкість ланцюгів постачання й регіональної економіки, пропонуючи новий Transportation Resilience Index для оцінки ролі транспортних компонентів у забезпеченні стабільності ланцюгів постачання під тиском зовнішніх шоків.

У роботах, що розглядають Institutional Theory у контексті SCM, дослідники, зокрема Fakhar Shahzad та співавтори, вивчають роль нормативних, нормативно-регуляторних та культурних чинників у формуванні практик управління ланцюгами постачання, в тому числі вплив інституційного тиску на адаптацію організаційних практик та використання технологічних можливостей (наприклад, Big Data Analytics) для підвищення організаційної ефективності.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування інституційно-економічних засад організації транспортного забезпечення підприємства в ланцюгах постачання з метою підвищення ефективності, адаптивності та стійкості міжорганізаційної логістичної взаємодії в умовах зростаючої економічної турбулентності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інституційно-економічних аспектів організації транспортного забезпечення підприємства в умовах функціонування сучасних ланцюгів постачання ґрунтується на необхідності комплексного теоретико-методологічного переосмислення ролі транспорту в системі міжорганізаційної економічної взаємодії. У межах даного наукового аналізу транспортне забезпечення розглядається не як ізольована логістична функція, а як багатовимірний інституційно детермінований механізм координації економічних інтересів, який формується під впливом формальних і неформальних правил, контрактних структур, трансакційних обмежень та стратегічних цілей учасників ланцюгів постачання. Такий підхід дозволяє подолати редукціонізм традиційних логістичних моделей і розкрити глибинну економічну природу транспортних рішень у контексті складних мережевих структур сучасної економіки.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступає синтез положень інституційної економіки, теорії транзакційних витрат, теорії логістики та економіки підприємства, що забезпечує міждисциплінарний характер аналізу та дозволяє інтегрувати різні рівні економічного пізнання. З позицій інституційної економіки транспортне забезпечення підприємства інтерпретується як інституційна форма організації економічних обмінів, у межах якої закріплюються правила доступу до ресурсів, механізми розподілу відповідальності, процедури контролю та санкцій, а також способи адаптації до змін зовнішнього середовища. Формальні інститути, представлені нормативно-правовими актами, галузевими стандартами, договірними зобов’язаннями та регуляторними режимами, визначають рамкові умови функціонування транспортних систем, тоді як неформальні інститути (ділові звичаї, рівень довіри, репутаційні механізми та усталені практики взаємодії) суттєво впливають на фактичну ефективність транспортного забезпечення та характер міжорганізаційної координації.

Застосування теорії транзакційних витрат дозволяє розкрити економічну логіку вибору форм організації транспортного забезпечення підприємства крізь призму мінімізації витрат на укладання, виконання та контроль контрактів, а також зниження ризиків, пов’язаних з невизначеністю та опортуністичною поведінкою контрагентів. У цьому контексті транспортне забезпечення виступає інструментом не лише фізичного переміщення матеріальних потоків, а й економічної координації, спрямованої на оптимізацію структури взаємодії між учасниками ланцюга постачання [5]. Вибір між використанням власного транспорту, залученням сторонніх перевізників, логістичним аутсорсингом або формуванням стратегічних транспортно-логістичних альянсів розглядається як

результат зіставлення альтернативних інституційних режимів, кожен з яких характеризується специфічним набором транзакційних витрат, рівнем контролю, гнучкості та адаптивності.

Інтеграція положень логістики та економіки підприємства в межах дослідження дозволяє розглянути транспортне забезпечення як складову стратегічного управління ресурсами та конкурентними перевагами. У сучасних ланцюгах постачання транспортні рішення безпосередньо впливають на швидкість обороту капіталу, рівень сервісу, стабільність постачань і здатність підприємства реагувати на коливання попиту та пропозиції. Водночас ефективність транспортного забезпечення не може бути адекватно оцінена виключно через показники прямих витрат або технічної продуктивності, оскільки значна частина економічних наслідків транспортних рішень проявляється у формі прихованих інституційних ефектів, зокрема змін у структурі ризиків, інформаційних асиметріях та довгострокових відносинах з партнерами по ланцюгу постачання.

У межах дослідження обґрунтовано, що сучасні ланцюги постачання функціонують як складні інституційні системи, в яких транспортне забезпечення виконує роль зв'язуючого елемента між окремими економічними агентами та рівнями управління. Зростання просторової розпорошеності виробничих і збутових процесів, підвищення вимог до надійності та прозорості постачань, а також посилення регуляторного тиску з боку державних і наднаціональних інститутів обумовлюють необхідність переходу від фрагментарних транспортних рішень до інтегрованих інституційно узгоджених моделей організації транспортного забезпечення. Такі моделі передбачають не лише оптимізацію фізичних потоків, а й формування стабільних правил взаємодії, які забезпечують зниження невизначеності, узгодження інтересів та підвищення стійкості ланцюгів постачання [1].

Особливу увагу в дослідженні приділено аналізу інституційних дисбалансів, які виникають у процесі організації транспортного забезпечення підприємств. До них належать невідповідність між формальними регуляторними вимогами та фактичними практиками ведення бізнесу, асиметрія інформації між замовниками та перевізниками, а також обмежена здатність контрактних механізмів повністю зафіксувати всі можливі умови та ризики транспортних операцій. Такі дисбаланси зумовлюють зростання транзакційних витрат і потребують застосування гнучких інституційних рішень, зокрема довгострокових партнерських угод, механізмів спільного управління ризиками та розвитку довіри як економічного ресурсу.

Результати теоретико-методологічного осмислення дозволяють дійти висновку, що транспортне забезпечення підприємства в сучасних ланцюгах постачання є складним інституційно-економічним явищем, ефективність якого визначається не лише технічними параметрами транспортних систем, а й якістю інституційного середовища та здатністю підприємства інтегрувати інститу-

ційний аналіз у процес прийняття управлінських рішень. Запропонований у дослідженні підхід формує концептуальне підґрунтя для розвитку інституційно орієнтованих моделей управління транспортним забезпеченням, які можуть бути використані як основа для подальших наукових досліджень і прикладних розробок у сфері логістики та економіки підприємства, спрямованих на підвищення ефективності, адаптивності та стійкості ланцюгів постачання в умовах зростаючої економічної та інституційної складності.

Ефективність транспортного забезпечення підприємства в сучасних ланцюгах постачання не може бути адекватно пояснена виключно через техніко-економічні показники або рівень оптимізації операційних процесів, оскільки вона формується в межах складного інституційного середовища, що визначає правила, стимули та обмеження економічної поведінки учасників логістичної взаємодії. У цьому контексті транспортне забезпечення постає як результат взаємодії формальних і неформальних інститутів, сукупний вплив яких зумовлює характер міжорганізаційної координації, механізми розподілу ризиків та структуру витрат у ланцюгах постачання.

Формальні інститути, насамперед нормативно-правове регулювання, задають базові рамкові умови функціонування транспортного забезпечення підприємства. Законодавчі та підзаконні акти у сфері транспорту, митного регулювання, безпеки перевезень, екологічних стандартів і трудових відносин безпосередньо впливають на вибір видів транспорту, маршрутизацію, часові параметри доставки та рівень операційних витрат. Регуляторна визначеність або, навпаки, фрагментованість і нестабільність нормативного поля формують різний рівень правових ризиків, які трансформуються у транзакційні витрати, пов’язані з необхідністю додаткового контролю, страхування, резервування ресурсів або залучення посередників [3]. Таким чином, нормативно-правове середовище виступає не нейтральним тлом, а активним фактором, що визначає економічну доцільність тих чи інших моделей організації транспортного забезпечення.

Контрактні відносини як складова формальних інститутів відіграють ключову роль у координації взаємодії між підприємством і транспортно-логістичними контрагентами.

Структура транспортних контрактів, рівень їхньої специфікації, механізми розподілу відповідальності та санкцій визначають, яким чином ризики затримок, пошкоджень вантажу, коливань цін або форс-мажорних обставин розподіляються між сторонами. З позицій теорії транзакційних витрат ефективність контрактних механізмів безпосередньо впливає на рівень витрат на моніторинг, забезпечення виконання зобов’язань та врегулювання конфліктів. Недосконалі або надмірно жорсткі контракти можуть знижувати гнучкість транспортного забезпечення та обмежувати здатність підприємства адаптуватися до змін у ланцюгах постачання, тоді як інституційно збалансовані контрактні форми сприяють зниженню невизначеності та підвищенню стабільності логістичної взаємодії [4].

Стандарти і регламенти, що регулюють технічні, інформаційні та організаційні аспекти транспортних процесів, формують інституційну основу сумісності та інтеграції учасників ланцюгів постачання. Уніфіковані вимоги до пакування, маркування, обміну даними, безпеки та якості транспортних послуг знижують координаційні витрати та спрощують взаємодію між різними суб'єктами ринку. Водночас надмірна зарегульованість або невідповідність стандартів реальним умовам діяльності може створювати додаткові бар'єри для ефективної організації транспортного забезпечення, збільшуючи витрати на дотримання формальних вимог без пропорційного зростання економічної віддачі.

Поряд із формальними інститутами не менш вагомий вплив на ефективність транспортного забезпечення мають неформальні інституційні чинники, які визначають фактичну логіку економічної поведінки учасників ланцюгів постачання. Ділові норми та усталені практики взаємодії формують неофіційні правила, що доповнюють або частково компенсують недосконалість формальних регуляторних механізмів. У багатьох випадках саме неформальні домовленості, гнучкість у прийнятті рішень та готовність до взаємних поступок забезпечують безперервність транспортних процесів в умовах невизначеності або кризових ситуацій.

Рівень довіри між учасниками транспортно-логістичної взаємодії виступає ключовим нематеріальним ресурсом, який безпосередньо впливає на структуру витрат і характер координації. Високий рівень довіри дозволяє зменшити потребу в детальному контрактному регулюванні, скоротити витрати на контроль і моніторинг, а також підвищити швидкість прийняття рішень. З економічної точки зору довіра виконує функцію інституційного замінника формальних механізмів забезпечення виконання зобов'язань, що особливо важливо в умовах складних і динамічних ланцюгів постачання.

Репутаційні механізми доповнюють систему неформальних інститутів, формуючи довгострокові стимули до добросовісної поведінки учасників транспортного забезпечення. Підприємства та перевізники з усталеною позитивною репутацією мають доступ до більш вигідних умов співпраці, нижчого рівня страхових витрат і більш гнучких контрактних форм, що безпосередньо підвищує економічну ефективність транспортного забезпечення. Натомість репутаційні ризики слугують ефективним інструментом стримування опортуністичної поведінки без необхідності залучення дорогих формальних санкцій.

У сукупності взаємодія формальних і неформальних інститутів формує інституційний каркас організації транспортного забезпечення підприємства, який визначає характер міжорганізаційної координації, механізми розподілу ризиків і структуру витрат у ланцюгах постачання. Ефективність транспортного забезпечення за таких умов є результатом не лише оптимального вибору транспортних технологій або маршрутів, а й здатності підприємства інтегрувати

інституційні чинники у процес стратегічного та операційного управління, формуючи збалансовані моделі взаємодії з партнерами та адаптивні інституційні рішення, адекватні рівню економічної та організаційної складності сучасних ланцюгів постачання.

Аналіз інституційних обмежень та стимулів, що визначають вибір моделей організації транспортного забезпечення підприємства, потребує виходу за межі традиційної логістичної раціональності та звернення до положень інституційної економіки, у межах якої транспорт розглядається як специфічна форма організації економічних трансакцій у ланцюгах постачання. Вибір між використанням власного транспорту, передачею транспортних функцій на аутсорсинг, формуванням логістичних партнерств або впровадженням інтегрованих транспортно-логістичних рішень є результатом взаємодії інституційних обмежень і стимулів, що формуються під впливом нормативно-правового середовища, структури ринку, рівня невизначеності та характеру міжорганізаційних відносин.

Модель використання власного транспорту формується під впливом інституційних стимулів, пов’язаних із прагненням підприємства до максимального контролю над критично важливими логістичними процесами, зниження залежності від зовнішніх контрагентів і мінімізації ризиків опортуністичної поведінки [2]. З позицій теорії транзакційних витрат внутрішня організація транспортного забезпечення доцільна в умовах високої специфічності активів, нерегулярності або стратегічної важливості перевезень, а також за наявності значної інформаційної асиметрії на ринку транспортних послуг. Водночас інституційними обмеженнями цієї моделі виступають жорсткі регуляторні вимоги, високі витрати на дотримання стандартів безпеки та екологічних норм, а також необхідність формування складних внутрішніх управлінських і контрактних структур.

За відсутності стабільного інституційного середовища власний транспорт може призводити до зростання постійних витрат і зниження адаптивності підприємства до змін у ланцюгах постачання.

Аутсорсинг транспортного забезпечення, навпаки, ґрунтується на інституційних стимулах, пов’язаних із прагненням підприємства скоротити капіталомісткість, перекласти частину регуляторних і операційних ризиків на спеціалізованих провайдерів та скористатися ефектами масштабу, які виникають у професійних перевізників. У цьому випадку транспорт виступає як ринкова трансакція, ефективність якої визначається якістю контрактних механізмів і ступенем розвиненості формальних інститутів ринку транспортних послуг. Інституційні обмеження аутсорсингу проявляються у вигляді підвищеної залежності від контрагентів, ризиків невиконання зобов’язань або прихованого опортунізму, а також у необхідності витрат на моніторинг і забезпечення контрактної дисципліни. За слабких формальних інститутів або низького рівня довіри аутсорсинг може призводити до зростання транзакційних витрат,

нівелюючи потенційні вигоди від передачі транспортних функцій зовнішнім виконавцям.

Логістичне партнерство як модель організації транспортного забезпечення формується під впливом інституційних стимулів до довгострокової кооперації та спільного управління ризиками. У цій моделі транспортне забезпечення набуває рис гібридної форми координації, яка поєднує елементи ринку та ієрархії. Інституційні переваги логістичного партнерства полягають у можливості зниження транзакційних витрат через розвиток довіри, репутаційних механізмів і спільних стандартів взаємодії, що зменшує потребу в детальному контрактному регулюванні кожної окремої операції. Обмеження цієї моделі пов'язані з необхідністю значних інвестицій у міжорганізаційну координацію, узгодження стратегічних цілей і ризиком виникнення взаємної залежності, яка може обмежувати свободу маневру учасників ланцюга постачання.

Інтегровані транспортно-логістичні рішення, зокрема створення вертикально або горизонтально інтегрованих логістичних структур, є відповіддю на інституційні стимули до мінімізації невизначеності та підвищення стабільності ланцюгів постачання в умовах високої складності та турбулентності зовнішнього середовища. З позицій інституційної економіки інтеграція дозволяє трансформувати ринкові трансакції у внутрішньоорганізаційні процеси, знижуючи витрати на координацію, контроль і адаптацію. Водночас інституційними обмеженнями інтегрованих рішень виступають зростання організаційної складності, ризики бюрократизації та необхідність забезпечення відповідності різнорівневим регуляторним вимогам, що може знижувати гнучкість системи в довгостроковій перспективі.

У межах інституційної економіки транспорт у ланцюгах постачання постає не лише як технічний засіб переміщення матеріальних потоків, а як інституційний інструмент зниження транзакційних витрат і мінімізації невизначеності. Ефективно організоване транспортне забезпечення дозволяє зменшити витрати на пошук і відбір контрагентів, скоротити час укладання контрактів, підвищити передбачуваність виконання зобов'язань і знизити ризики збоїв у постачанні. Через стабілізацію транспортних процесів підприємство формує надійну основу для довгострокової взаємодії з партнерами, що сприяє зростанню загальної ефективності ланцюга постачання.

Контрактні механізми відіграють центральну роль у формуванні економічної ефективності транспортного забезпечення, оскільки саме через них інституціоналізуються правила взаємодії між учасниками ринку. Контракти визначають розподіл відповідальності за результати транспортних операцій, механізми компенсації збитків і процедури врегулювання спорів, що безпосередньо впливає на структуру ризиків і витрат [4].

В умовах неповноти контрактів, зумовленої обмеженою раціональністю та невизначеністю зовнішнього середовища, особливого значення набувають адаптивні контрактні форми, які передбачають можливість перегляду умов

співпраці, використання гнучких тарифних схем і спільних механізмів управління ризиками.

Управління опортуністичною поведінкою контрагентів здійснюється через поєднання формальних санкцій і неформальних інституційних механізмів, зокрема довгострокових відносин, репутаційних стимулів і взаємної залежності. Економічна ефективність транспортного забезпечення за таких умов визначається не лише здатністю контрактів забезпечити виконання зобов'язань, а й їхньою роллю у формуванні стабільних моделей взаємодії, які знижують рівень невизначеності та сприяють узгодженню економічних інтересів учасників ланцюгів постачання.

В умовах зростання складності та турбулентності глобальних і регіональних ланцюгів постачання класичні підходи до оцінювання та організації транспортних рішень, засновані переважно на мінімізації прямих витрат і техніко-економічній оптимізації, виявляються методологічно недостатніми для пояснення причин їхньої неефективності. Зміни геоекономічної конфігурації ринків, посилення регуляторної фрагментації, зростання логістичних ризиків і нестабільності транспортної інфраструктури формують середовище, у якому економічні результати транспортного забезпечення дедалі більше залежать від інституційних умов взаємодії між учасниками ланцюгів постачання. Саме інституційно-економічний підхід дозволяє вийти за межі спрощеної витратної логіки та розкрити глибинні причини неефективності транспортних рішень, які проявляються не лише у зростанні витрат, а й у втраті керованості, зниженні адаптивності та підвищенні системних ризиків.

З позицій інституційної економіки неефективність транспортних рішень часто зумовлена не стільки високим рівнем операційних витрат, скільки дисфункціями інституційного середовища, у межах якого ці рішення реалізуються. Класична витратна логіка фіксує лише безпосередні фінансові показники перевезень, ігноруючи транзакційні витрати, пов'язані з координацією, контролем, адаптацією до змін і врегулюванням конфліктів. У турбулентних ланцюгах постачання саме ці витрати набувають визначального значення, оскільки зростає невизначеність щодо термінів доставки, надійності контрагентів, стабільності регуляторних режимів і доступності транспортної інфраструктури. У таких умовах навіть формально дешеві транспортні рішення можуть виявлятися економічно неефективними через високі витрати на управління ризиками та відновлення порушених логістичних зв'язків.

Інституційно-економічний підхід дозволяє пояснити, чому транспортні рішення, оптимальні за критерієм мінімальних тарифів або максимальної завантаженості, можуть призводити до системних збоїв у ланцюгах постачання. Неефективність у цьому випадку є наслідком невідповідності між формальними контрактними умовами та реальною поведінкою учасників ринку, слабкості механізмів забезпечення виконання зобов'язань, а також відсутності інституційних стимулів до довгострокової кооперації. Класична логіка витрат не

враховує ролі довіри, репутаційних ефектів і неформальних норм взаємодії, які в умовах високої турбулентності часто визначають фактичну здатність ланцюга постачання функціонувати безперервно.

Особливої ваги інституційний аналіз набуває в контексті зростання багаторівневої невизначеності, характерної для сучасних ланцюгів постачання. Регуляторні зміни, торговельні обмеження, геополітичні ризики та екзогенні шоки створюють ситуацію, у якій повна контрактна специфікація транспортних операцій стає неможливою. У таких умовах ефективність транспортних рішень визначається не лише їхньою поточною вартістю, а здатністю інституційних механізмів забезпечити гнучку адаптацію до змін зовнішнього середовища. Інституційно-економічний підхід дозволяє інтерпретувати транспорт як механізм зниження невизначеності через формування стабільних правил взаємодії, розподіл ризиків і створення передбачуваних очікувань між учасниками ланцюгів постачання.

З наукової точки зору інтеграція інституційного аналізу в систему стратегічного управління транспортним забезпеченням підприємства є необхідною умовою підвищення його адаптивності та стійкості. Стратегічні транспортні рішення мають ґрунтуватися не лише на порівнянні альтернатив за критерієм витрат, а й на оцінюванні інституційних ризиків, якості контрактних відносин, рівня довіри між партнерами та стабільності регуляторного середовища. Такий підхід дозволяє підприємству формувати портфель транспортних рішень, здатних забезпечити безперервність постачань у різних сценаріях розвитку зовнішнього середовища, мінімізуючи залежність від окремих контрагентів або інституційно вразливих маршрутів. Інституційно орієнтоване стратегічне управління транспортним забезпеченням сприяє формуванню більш стійких і конкурентоспроможних ланцюгів постачання, оскільки дозволяє узгоджувати економічні інтереси учасників на довгостроковій основі та знижувати системні ризики. Через розвиток адаптивних контрактних механізмів, логістичних партнерств і інтегрованих рішень підприємство отримує можливість не лише реагувати на зовнішні збурення, а й проактивно формувати інституційне середовище своєї логістичної взаємодії. У підсумку інституційно-економічний підхід виступає не альтернативою, а методологічним розширенням класичної витратної логіки, забезпечуючи глибше розуміння економічної природи транспортних рішень і створюючи науково обґрунтовану основу для підвищення ефективності, адаптивності та конкурентоспроможності транспортного забезпечення підприємств у сучасних ланцюгах постачання.

Висновки. У дослідженні обґрунтовано, що транспортне забезпечення підприємства в сучасних ланцюгах постачання є складним інституційно-економічним механізмом, ефективність якого не зводиться до мінімізації операційних витрат. Доведено, що вибір моделей організації транспортного забезпечення формується під впливом системи формальних і неформальних інститутів, які визначають характер міжорганізаційної координації та розподіл

ризиків. Показано, що інституційні обмеження та стимули суттєво впливають на доцільність використання власного транспорту, аутсорсингу, логістичного партнерства або інтегрованих рішень. Встановлено, що транспорт у ланцюгах постачання виконує функцію інструменту зниження транзакційних витрат і мінімізації економічної невизначеності.

Обґрунтовано ключову роль контрактних механізмів у забезпеченні економічної ефективності транспортних рішень та управлінні опортуністичною поведінкою контрагентів. Доведено, що неформальні інституційні чинники, зокрема довіра та репутаційні механізми, істотно підсилюють ефективність формального регулювання. Показано, що класична витратна логіка є недостатньою для пояснення неефективності транспортних рішень у турбулентних ланцюгах постачання. Аргументовано, що інституційно-економічний підхід дозволяє виявити приховані джерела втрат і дисфункцій у транспортному забезпеченні підприємств. Наголошено на необхідності інтеграції інституційного аналізу в систему стратегічного управління транспортним забезпеченням. Зроблено висновок, що інституційно орієнтоване управління транспортом є передумовою підвищення адаптивності, стійкості та конкурентоспроможності ланцюгів постачання.

Література:

1. Herold, D. M., Marzantowicz, Ł. (2024). *Neo-institutionalism in supply chain management: from supply chain susceptibility to supply chain resilience* [Neo-institutionalism in supply chain management: from supply chain susceptibility to supply chain resilience]. Management Research Review – Management Research Review, *47(8),* 1199–1220.

2. Esmaeilian, G., et al. (2024). *Transportation 4.0 in supply chain management: state-of-the-art and future directions towards 5.0 in the transportation sector* [Transportation 4.0 in supply chain management: state-of-the-art and future directions towards 5.0 in the transportation sector]. Operations Management Research – Operations Management Research, *17,* 683–710.

3. Mohd Zawawi, N. F., Wahab, S. A., Wati Osman, S. I., Abdul Latiff, A. S., Fazal, S. A. (2024). *The Influence of Institutional Policies and Information Technology Adoption towards Sustainable Logistics Transportation* [The Influence of Institutional Policies and Information Technology Adoption towards Sustainable Logistics Transportation]. International Journal of Supply Chain Management – International Journal of Supply Chain Management, *7(5),* 23-39.

4. (2023) *Understanding the relationship between institutional pressures, supply chain integration and the adoption of circular economy practices* [Understanding the relationship between institutional pressures, supply chain integration and the adoption of circular economy practices]. Journal of Cleaner Production – Journal of Cleaner Production, *432,* 139-146.

5. Asrol, M. (2024). *Industry 4.0 Adoption in Supply Chain Operations: A Systematic Literature Review* [Industry 4.0 Adoption in Supply Chain Operations: A Systematic Literature Review]. International Journal of Technology – International Journal of Technology, *15(3),* 544–560.

References:

1. Herold, D. M., Marzantowicz, Ł. (2024). *Neo-institutionalism in supply chain management: from supply chain susceptibility to supply chain resilience* [Neo-institutionalism in supply chain management: from supply chain susceptibility to supply chain resilience]. Management Research Review – Management Research Review, *47(8),* 1199–1220. [in English]

2. Esmaeilian, G., et al. (2024). *Transportation 4.0 in supply chain management: state-of-the-art and future directions towards 5.0 in the transportation sector* [Transportation 4.0 in supply chain management: state-of-the-art and future directions towards 5.0 in the transportation sector]. Operations Management Research – Operations Management Research, *17*, 683–710. [in English]

3. Mohd Zawawi, N. F., Wahab, S. A., Wati Osman, S. I., Abdul Latiff, A. S., Fazal, S. A. (2024). *The Influence of Institutional Policies and Information Technology Adoption towards Sustainable Logistics Transportation* [The Influence of Institutional Policies and Information Technology Adoption towards Sustainable Logistics Transportation]. International Journal of Supply Chain Management – International Journal of Supply Chain Management, *7(5)*, 23-39. [in English]

4. (2023) *Understanding the relationship between institutional pressures, supply chain integration and the adoption of circular economy practices* [Understanding the relationship between institutional pressures, supply chain integration and the adoption of circular economy practices]. Journal of Cleaner Production – Journal of Cleaner Production, *432*, 139-146. [in English]

5. Asrol, M. (2024). *Industry 4.0 Adoption in Supply Chain Operations: A Systematic Literature Review* [Industry 4.0 Adoption in Supply Chain Operations: A Systematic Literature Review]. International Journal of Technology – International Journal of Technology, *15(3)*, 544–560. [in English]

УДК 338.4+004.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2653-2662

Курило Оксана Богданівна к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-4265-9247

Ралець Святослав Ростиславович аспірант, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0004-0089-4371

ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І DEEPTECH В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Стаття розглядає сучасний підхід до управління фінансовим потенціалом підприємств на основі інструментів штучного інтелекту та DeepTech. Розглянуто методи аналізу фінансових даних, виявлення вразливостей та запобігання фінансовим атакам, наголошуючи на необхідності правильної інтеграції DeepTech-технологій у сучасні фінансові практики та підкреслено важливість використання алгоритмів штучного інтелекту для забезпечення надійності системи аутентифікації, можливості застосування технологій машинного навчання для оптимізації керування фінансовим потенціалом. Також, у статті розглядаються можливості використання та впровадження інструментів штучного інтелекту для ефективного планування фінансової діяльності на підприємствах з метою покращення управління фінансовими ресурсами. Також у роботі вивчаються інструменти штучного інтелекту, за допомогою яких можна автоматизувати роботу компаній, проводити аналіз великого обсягу інформації та прогнозувати фінансові показники.

Предметом дослідження є аналіз основних напрямів застосування технологій штучного інтелекту та DeepTech в управлінні фінансовим потенціалом підприємств на підставі вітчизняної та зарубіжної практики. Об'єкт дослідження – технології штучного інтелекту та DeepTech.

Автор зазначає, що можливості використання штучного інтелекту у фінансовій сфері швидко розвиваються останніми роками, приносячи значні переваги з погляду ефективності, підвищення точності та рентабельності. Розвиток цифрових технологій веде до створення нових послуг, що допомагають підвищити рівень економічної безпеки.

Методологія дослідження включає теоретичний огляд наявних інструментів штучного інтелекту, а також метод аналізу можливостей штучного інтелекту стосовно фінансового менеджменту.

Метод узагальнення використаний при написанні висновків та підбитті підсумків дослідження.

Результатом дослідження у цій роботі є узагальнюючі висновки у тому, що штучний інтелект та DeepTech стають все більш важливим інструментами для організацій у всіх галузях. Особливо це стосується фінансового планування та управління фінансовим потенціалом.

Ключові слова: фінансовий потенціал, фінанси підприємства, управління фінансами, DeepTech, штучний інтелект, системний аналіз.

Kurylo Oksana Bohdanivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, National University "Lviv Polytechnic", Lviv, https://orcid.org/0000-0002-4265-9247

Ralets Sviatoslav Rostyslavovych Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University, Sviatoslav Rostyslavovych, Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University, https://orcid.org/0009-0004-0089-4371

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DEEPTECH TECHNOLOGIES IN MANAGEMENT OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF AN ENTERPRISE

Abstract. The article examines the current approach to financial management based on artificial intelligence tools and DeepTech. Methods for analyzing financial data, identifying spillovers and avoiding financial attacks are reviewed, highlighting the need for proper integration of DeepTech technologies in modern financial practices and emphasizing the importance the use of artificial intelligence algorithms to ensure the reliability of the authentication system, the possibility of using machine technology to optimize the financial potential. Also, the article considers the possibility of using and developing artificial intelligence tools for effective planning of financial activities in enterprises by reducing the management of financial resources. The robot also acquires the tools of artificial intelligence, with the help of which it is possible to automate the work of a company, analyze a wide range of information and predict financial indicators.

The subject of the research is an analysis of the main directions of application of artificial intelligence and DeepTech technologies in managing the financial potential of enterprises on the basis of domestic and foreign practices. The object of research is the technology of artificial intelligence and DeepTech.

The author notes that the possibilities of using artificial intelligence in the financial sector are rapidly developing rapidly, bringing significant benefits in terms of efficiency, increased accuracy and profitability. The development of digital technologies is leading to the creation of new services that will help advance the level of economic security.

The research methodology includes a theoretical review of the obvious tools of human intelligence, as well as a method for analyzing the capabilities of individual

intelligence in financial management. A method for correcting revisions when writing notes and adding research notes.

The result of this research is further evidence that artificial intelligence and DeepTech are becoming increasingly important tools for organization in all workplaces. Financial planning and financial potential management are especially important.

Keywords: financial potential, business finance, financial management, DeepTech, piece intelligence, system analysis.

Постановка проблеми. Сучасне управління фінансовим потенціалом підприємств стикається з різноманітними завданнями, що вимагають більш ефективних і адаптивних методів, і впровадження передових DeepTech-технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та аналіз великих даних, сприяє більш тісній інтеграції та аналізу фінансових даних, оптимізації фінансових процесів і прийняттю обґрунтованих фінансових процесів і прийняттю обґрунтованих фінансових процесів.

Науково-практичною проблемою, що стоїть перед дослідниками та практиками в галузі управління фінансовим потенціалом, є розробка інтегрованих підходів до впровадження DeepTech технологій для створення адаптивних систем управління фінансовим потенціалом. Ця проблема включає кілька ключових аспектів:

1) Як забезпечити збирання та агрегацію даних з різних джерел, включаючи датчики обладнання, системи моніторингу та бази даних, з урахуванням їх різноманітності та обсягів?

2) Як розробити алгоритми глибокого навчання та машинного навчання, здатні ефективно аналізувати дані та виявляти аномалії з високою точністю?

3) Як створити прогностичні моделі, які враховують невизначеність та мінливість зовнішніх факторів для більш точного прогнозування подій?

4) Як розробити автоматизовані системи прийняття рішень, які враховують дані та прогнози для оптимізації виробничих процесів?

5) Як інтегрувати DeepTech технології для адаптації та оптимізації виробничих процесів, враховуючи їх складність та різноманітність?

6) Як створити системи моніторингу у реальному часі, які забезпечують надійне виявлення?

7) Як забезпечити постійне навчання системи на основі нових даних та досвіду для постійної оптимізації процесів? Вирішення цих науково-практичних проблем має велике значення для створення більш гнучких, ефективних та адаптивних систем управління фінансовим потенціалом і фінансовим потенціалом з використанням технологій DeepTech. Воно відкриває нові перспективи для вдосконалення процесів, підвищення якості управлінських рішень та забезпечення конкурентоспроможності підприємств у сучасному бізнес-середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми управління фінансовим потенціалом підприємств присвячено багато робіт учених-економістів. Серед них: Назарова Т. Ю., Пілецька С. Т., Васюткіна Н. В., Білоус Н. П. , Шиманович П. О., Крілик, Б. Б., Якубець М. Р., Волос М. В., Романинець О. В., Цісінський, М. М. та ін.

Питання цифровізації, а також застосування штучного інтелекту та DeepTech технологій в сфері управління фінансовим потенціалом розкрито у роботах Глушаченко О. В., Докієнко Л. М. , Житар М. та ін.

Мета статті - дослідження можливостей штучного інтелекту та DeepTech у фінансовому менеджменті організації для покращення управління фінансовим потенціалом.

Виклад основного матеріалу. DeepTech (deep technology) - це напрямок технологій, що базується на наукових відкриттях і складних інженерних розробках. Головна ознака DeepTech - інновація, яку неможливо створити без серйозних наукових знань та проривних досліджень. DeepTech зазвичай вимагає великих інвестицій і багато часу, але може радикально змінювати ринки.

Штучний інтелект (ШІ, AI) - це галузь комп’ютерних наук, що створює системи, здатні виконувати завдання, які зазвичай потребують людського інтелекту. Штучний інтелект (ШІ) революціонізує способи доступу споживачів та компаній до своїх фінансів та управління ними [3].

Враховуючи ключові переваги для бізнесу та тиск з боку технічно підкованих споживачів, FIS Finance Investment Services, яка є міжнародною компанією з фінансування, впроваджує алгоритми штучного інтелекту у всі фінансові послуги[8].

Раннім прикладом використання штучного інтелекту в особистих фінансах є Eno від Capital One (цифровий помічник). Eno був запущений у 2017 році і став першим текстовим помічником на основі SMS природною мовою, запропонованим американським банком. Eno генерує аналітичні дані та визначає потреби клієнтів за допомогою більш як 12 проактивних можливостей [6]. Ще одним прикладом інструменту ШІ з управління фінансами є JPMorgan Chase. Наприклад, компанія запровадила запатентований алгоритм для виявлення випадків шахрайства щоразу, коли обробляється транзакція по кредитній картці, деталі транзакції відправляються на центральні комп'ютери у центрах обробки даних Chase, які потім вирішують, чи є транзакція шахрайської [7].

DeepTech у контексті адаптивного управління фінансовим потенціалом означає застосування передових технологій та методів, таких як штучний інтелект, машинне навчання, аналіз великих даних та інші інноваційні підходи для оптимізації та вдосконалення фінансового управління. Ці технології надають можливість створення систем адаптивного управління, здатних реагувати на зміни в реальному часі та оптимізувати фінансові процеси. DeepTech, в рамках адаптивного управління фінансовим потенціалом, відіграє важливу роль у використанні передових технологій та методів, таких як штучний інтелект,

машинне навчання, аналіз великих даних та інші інновації для оптимізації та вдосконалення процесів управління фінансовим потенціалом. DeepTech для адаптивного управління фінансовим потенціалом включають такі ключові елементи (табл. 1) [4].

Таблиця 1

DeepTech технології та штучний інтелект для управління фінансовим потенціалом

DeepTech	**Роль у системі адаптивного управління фінансовим потенціалом**
Штучний інтелект (AI)	Підтримує аналітичні та прогностичні функції в обробці фінансових даних для адаптивного управління фінансовим потенціалом. Використовує алгоритми машинного навчання та нейронні мережі для аналізу даних, прогнозування подій та прийняття автоматичних фінансових рішень[1]
Машинне навчання (ML)	Підтримує аналітичні та прогностичні функції в обробці фінансових даних для адаптивного управління фінансовим потенціалом. Використовує алгоритми машинного навчання та нейронні мережі для аналізу даних, прогнозування подій та прийняття автоматичних фінансових рішень[2]
Аналіз великих даних (Big Data)	Збір та аналіз великих обсягів фінансових даних дозволяють виявляти закономірності, тренди та аномалії. Це допомагає системі управління приймати обґрунтовані фінансові рішення та коригувати їх у реальному часі, ґрунтуючись на аналізі великих даних
Інтернет речей (IoT)	Збір даних із фінансового обладнання та об'єктів за допомогою IoT забезпечує безперервний моніторинг. Це дозволяє системі управління мати актуальну інформацію про стан фінансових активів та процесів, що покращує якість фінансового управління.
Технології комп'ютерного зору та розпізнавання образів	Підвищують точність контролю якості фінансових продуктів та сприяють швидшій реакції на фінансові аномалії, що покращує ефективність фінансового управління

DeepTech	Роль у системі адаптивного управління фінансовим потенціалом
Системи аналітики даних та бізнес-інтелекту	Сприяють більш повному та зрозумілому аналізу фінансових даних, що дозволяє системі управління приймати більш обґрунтовані фінансові рішення
Автоматизація процесів та рутинних завдань	Знижує ймовірність фінансових помилок та підвищує точність та ефективність виконання завдань, що у результаті впливає на продуктивність системи управління фінансами [4]

Ці інноваційні технології та методи істотно впливають на сферу управління фінансовим потенціалом та сприяють створенню більш гнучких та адаптивних систем управління фінансами. Застосування системного аналізу на формування системи адаптивного управління фінансовим потенціалом має фундаментальне значення в силу складності завдань та функцій управління, невизначеності взаємозв'язків, а також необхідності комплексного аналізу стратегії управління фінансовим потенціалом [9]. Це включає виявлення фінансових проблем, прогнозування результатів для передбачення проблемних ситуацій, а також розподіл і оптимізацію фінансових ресурсів на основі методології, моделювання та симуляції поведінки фінансової системи.

Систематизація проблем та шляхів їх вирішення у системі адаптивного управління фінансовим потенціалом з використанням технологій DeepTech може включати такі аспекти на різних етапах управління фінансовим потенціалом (табл. 2) [1].

Таблиця 2

Аналіз проблемних ситуацій у сфері управління фінансовим потенціалом та шляхів їх вирішення

Етапи управління фінансовим потенціалом	Проблемна ситуація	Шляхи вирішення
Аналіз та прогнозування	Відсутність точних даних	Збір та агрегація даних з різних джерел
	невизначеність майбутніх фінансових подій	використання алгоритмів машинного навчання для прогнозування
	Складність аналізу великих обсягів даних	Застосування аналітичних інструментів Big Data для обробки даних

Етапи управління фінансовим потенціалом	Проблемна ситуація	Шляхи вирішення
Реакція на зміни	Недостатня швидкість реакції на зміни	Впровадження систем адаптивного керування для швидкої адаптації
	Неефективний розподіл ресурсів	Використання оптимізаційних алгоритмів штучного інтелекту
	Недостатня автоматизація фінансових рішень	Розвиток автоматизованих систем прийняття рішень
Контроль та забезпечення безпеки	Загрози кібербезпеки	Розвиток сучасних методів кіберзахисту та моніторингу
	Недостатній контроль якості даних	Впровадження технологій комп'ютерного зору та розпізнавання образів
	Ризики людських помилок	Автоматизація процесів та рутинних завдань

Для вирішення цих завдань необхідна комплексна методика, що включає вдосконалення збору даних, розробку точних та гнучких алгоритмів аналізу та прийняття фінансових рішень, а також детальне планування та інтеграцію системи управління фінансовим потенціалом у процеси управління. Незважаючи на можливі труднощі, використання DeepTech в адаптивному фінансовому управлінні створює більш гнучке та ефективне середовище, здатне оперативно реагувати на зміни та забезпечувати підвищений рівень фінансової стабільності та безпеки виробництва [5].

Проблеми, що виникають на різних етапах процесу адаптивного управління фінансовим потенціалом, можуть бути успішно вирішені з використанням різноманітних технологій системного аналізу та DeepTech. DeepTech-технології активно застосовуються у сфері фінансової безпеки, що значно покращує систему управління в галузі виявлення та захисту від фінансових загроз [2]. Впровадження цих технологій сприяє підвищенню ефективності виявлення аномалій та ідентифікації потенційних фінансових ризиків. Системи глибокого навчання та машинного навчання можуть аналізувати великі обсяги фінансових даних, виявляючи аномальну поведінку, яка може свідчити про можливі фінансові загрози або порушення безпеки [7].

Технологія DeepTech використовується для створення моделей, здатних розпізнавати сигнатури відомих фінансових ризиків та шахрайських операцій. Вона також дозволяє прогнозувати потенційні фінансові ризики для оперативного реагування системи та розробки заходів щодо їх запобігання. DeepTech

також може бути задіяна в автоматизованому аналізі великих обсягів журналів фінансових операцій та активності з метою виявлення потенційно небезпечних дій та порушень. Для керування доступом та автентифікації можна успішно використовувати біометричну ідентифікацію та голосове керування, засновані на технології DeepTech [8]. Це значно підвищує надійність системи аутентифікації. DeepTech сприяє аналізу фінансових даних виявлення потенційних фінансових ризиків чи аномальних патернів фінансових операцій [8]. Технології машинного навчання можуть допомогти у визначенні найбільш ефективних стратегій управління доступом до фінансової інформації та ресурсів. Більш того, DeepTech може застосовуватися для аналізу фінансового програмного забезпечення та виявлення фінансових вразливостей, що дає компаніям можливість вживати заходів щодо їх усунення та забезпечення високого рівня безпеки даних та системи управління.

Висновки. Таким чином, адаптивне управління фінансовим потенціалом і фінансовим потенціалом зокрема, що підтримується технологіями DeepTech та системним аналізом, є значним кроком у розвитку сучасних фінансових практик. На кожному етапі цього процесу збору, аналізу та оптимізації фінансових даних, із застосуванням передових інструментів штучного інтелекту та машинного навчання, технології DeepTech сприяють вирішенню різноманітних фінансових завдань та підвищенню ефективності управління фінансовим потенціалом.

Для успішного адаптивного управління необхідно проводити дослідження взаємодій між елементами системи та створювати структурні моделі для визначення типових режимів функціонування фінансової системи. Ці моделі, у сукупності, формують фрагменти логіко-лінгвістичної моделі дискретної мережі фінансових проблемних ситуацій, представляючи знання про фінансові проблемні ситуації та можливі способи їх вирішення. Тому важливо мати відповідні інструментальні засоби для обробки інформації у цьому контексті. Важливо відзначити, що хоча технології DeepTech мають величезний потенціал, вони також спричиняють низку викликів і проблем, таких як обробка великих обсягів фінансових даних, забезпечення їх якості та навчання систем. Однак з правильним підходом та інтеграцією цих технологій підприємства можуть досягти нових рівнів ефективності використання потенціалу, якості та адаптивності в управлінні фінансовим потенціалом.

Література:

1. Глушаченко О. В. Удосконалення управління потенціалом підприємства в умовах цифрової економіки : магіст. дис. : 073 Менеджмент / О. В. Глушаченко. - Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2024. - 114 с.

2. Докієнко Л. М. Цифрова трансформація фінансів підприємства // Підприємництво та інновації. - 2022. - № 22. - С. 18-25.

3. Житар М. Стратегія управління фінансовою діяльністю підприємства в умовах діджиталізації бізнес-процесів : стаття / М. Житар. - Економіка та суспільство, 2024. - № 67. - С. 9-18.

4. Назарова Т. Ю. Управління фінансовим потенціалом промислових підприємств на засадах синергетичного підходу : кандидатська дисертація / Т. Ю. Назарова. - Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2016. - 200 с.

5. Пілецька, С. Т., Васюткіна, Н. В., Білоус, Н. П. Теоретичні аспекти управління фінансовим потенціалом підприємства в умовах економіки знань : стаття / С. Т. Пілецька, Н. В. Васюткіна, Н. П. Білоус. - Бізнес-Інформ, 2024. - № 1. - С. 241-248.

6. Плиса, В., Мунтян, Б., Цюпка, А. Управління фінансовим потенціалом підприємства в соціально-економічних реаліях воєнного стану та повоєнного відновлення економіки України : стаття / В. Плиса, Б. Мунтян, А. Цюпка. - Економіка та суспільство, 2024. - № 61. - С. 99-110.

7. Пузирьова П. В. Методи оцінки управління розвитком інноваційно-фінансового потенціалу промислових підприємств в умовах цифровізації / П. В. Пузирьова // Modern directions of scientific research development : proceedings of 9th International scientific and practical conference, Chicago, USA, 23-25 February, 2022. - Chicago : BoScience Publisher, 2022. - С. 504-513.

8. Шиманович, П. О., Крілик, Б. Б., Якубець, М. Р., Волос, М. В., Романинець, О. В., Цісінський, М. М. Стратегічне управління розвитком підприємств в умовах цифровізації економіки: стаття/ П. О. Шиманович, Б. Б. Крілик, М. Р. Якубець, М. В. Волос, О. В. Романинець, М. М. Цісінський.-Інтернаука(економічні науки), 2023. - № 12. - С. 163-166.

9. Чепурний Д. О. Управління фінансовим потенціалом підприємства з метою забезпечення його сталого розвитку : магіст. дис. : 051 Економіка / Д. О. Чепурний. - Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2024. - 127 с.

References:

1. Hlushachenko, O.V. (2024). Udoskonalennia upravlinnia potentsialom pidpryiemstva v umovakh tsyfrovoi ekonomiky [Improvement of enterprise potential management in the conditions of digital economy]. Poltava: Natsionalnyi universytet im. Yuriia Kondratiuka [in Ukrainian].

2. Dokiienko, L.M. (2022). Tsyfrova transformatsiia finansiv pidpryiemstva [Digital transformation of enterprise finance]. Pidpryiemnytstvo ta innovatsii (22) [in Ukrainian].

3. Zhytar, M. (2024). Stratehiia upravlinnia finansovoiu diialnistiu pidpryiemstva v umovakh didzhitalizatsii biznes-protsesiv [Strategy of managing enterprise financial activity under business process digitalization]. Ekonomika ta suspilstvo (67) [in Ukrainian].

4. Nazarova, T.Yu. (2016). Upravlinnia finansovym potentsialom promyslovykh pidpryiemstv na zasadakh synerhetychnoho pidkhodu [Management of financial potential of industrial enterprises based on synergetic approach]. Kharkiv: NTU «Kharkivskyi politekhnichnyi instytut» [in Ukrainian].

5. Piletska, S.T., Vasiutkina, N.V., & Bilous, N.P. (2024). Teoretychni aspekty upravlinnia finansovym potentsialom pidpryiemstva v umovakh ekonomiky znan [Theoretical aspects of managing enterprise financial potential in the knowledge economy]. Biznes-Inform, (1) [in Ukrainian].

6. Plysa, V., Muntian, B., & Tsiupka, A. (2024). Upravlinnia finansovym potentsialom pidpryiemstva v sotsialno-ekonomichnykh realiiakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Management of enterprise financial potential in socio-economic realities of martial law and post-war economic recovery in Ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo (61) [in Ukrainian].

7. Puzyrova, P.V. (2022). Metody otsinky upravlinnia rozvytkom innovatsiino-finansovoho potentsialu promyslovykh pidpryiemstv v umovakh tsyfrovizatsii [Methods of assessing management of innovative-financial potential development of industrial enterprises under digitalization]. In

Modern directions of scientific research development: Proceedings of 9th International scientific and practical conference. Chicago: BoScience Publisher [in Ukrainian].

8. Shymanovych, P.O., Krilyk, B.B., Yakubets, M.R., Volos, M.V., Romanynets, O.V., & Tcisinskyi, M.M. (2023). Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpryiemstv v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Strategic management of enterprise development under digitalization of economy]. Internauka (Ekonomichni nauky), (12), 163–166 [in Ukrainian].

9. Chepurnyi, D.O. (2024). Upravlinnia finansovym potentsialom pidpryiemstva z metoiu zabezpechennia yoho staloho rozvytku [Management of enterprise financial potential to ensure its sustainable development]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].

УДК 330.567.28

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2663-2682

Логоша Роман Васильович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу Вінницького національного аграрного університету, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-6462-5083

Підвальна Оксана Григорівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри аграрного менеджменту та маркетингу Вінницького національного аграрного університету, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-8779-5867

ВПЛИВ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА РІВНЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА СТРУКТУРУ СПОЖИВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження впливу цінової політики та рівня доходів домогосподарств на формування і трансформацію структури споживання продовольчих товарів в Україні впродовж 2010-2024 рр., з особливим акцентом на періоди економічних криз та повномасштабної війни. Обґрунтовано, що поєднання інфляційних шоків, девальвації національної валюти, пандемії COVID-19 та воєнних дій призвело до суттєвого зниження реальної купівельної спроможності населення і стало ключовим чинником зміни споживчих пріоритетів домогосподарств.

У роботі систематизовано теоретико-методологічні підходи до аналізу споживчої поведінки населення, зокрема положення кейнсіанської теорії споживання, гіпотези постійного доходу та життєвого циклу, моделей раціонального вибору, а також концепцій цінової та дохідної еластичності попиту. Показано, що в умовах нестабільності доходів та високої волатильності цін домогосподарства демонструють адаптивну поведінку, змінюючи структуру споживання на користь дешевших і більш доступних продуктів харчування.

На основі офіційних даних Державної служби статистики України, індексів споживчих цін, показників номінальних і реальних доходів населення проведено ґрунтовний аналіз динаміки ресурсів домогосподарств, частки витрат на харчування та змін у структурі споживання основних продовольчих груп – м'яса, риби, молочних продуктів, овочів, фруктів і альтернативних джерел білка. Виявлено стійку тенденцію до скорочення споживання дорогих та імпортозалежних продуктів і зростання ролі дешевших калорійних товарів, що є проявом ефекту «цінового тиску» та обмеженості доходів населення. Окрему увагу приділено аналізу інфляційного шоку 2022-2023 рр., який супроводжувався

різким зростанням цін на продовольство, руйнуванням логістичних ланцюгів та посиленням регіональних диспропорцій у доступі до продуктів харчування. Доведено, що зазначені процеси сприяли зростанню продовольчої бідності, поглибленню соціальної нерівності та підвищенню ризиків для здоров'я населення внаслідок погіршення якості раціону.

Отримані результати свідчать про необхідність формування комплексної державної політики, спрямованої на стабілізацію цін на продовольчому ринку, підтримку реальних доходів домогосподарств, зниження соціальної та регіональної харчової нерівності й забезпечення продовольчої безпеки України в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій економіки.

Ключові слова: цінова політика, доходи домогосподарств, структура споживання, продовольчі товари, купівельна спроможність, цінова еластичність попиту, продовольча безпека, споживчий кошик.

Lohosha Roman Vasyliovych Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian Management and Marketing of Vinnytsia National Agrarian University, Vinnitsa, https://orcid.org/0000-0001-6462-5083

Oksana Hryhorivna Pidvalna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Agrarian Management and Marketing of Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-8779-5867

THE IMPACT OF PRICING POLICY AND HOUSEHOLD INCOME LEVELS ON THE STRUCTURE OF FOOD CONSUMPTION IN UKRAINE

Abstract. The article provides a comprehensive study of the impact of pricing policy and household income levels on the formation and transformation of the structure of food consumption in Ukraine during 2010-2024, with a particular focus on periods of economic crisis and full-scale war. It is argued that the combination of inflationary shocks, devaluation of the national currency, the COVID-19 pandemic, and military actions led to a significant decline in the real purchasing power of the population and became a key factor in changing the consumption priorities of households.

The paper systematizes theoretical and methodological approaches to the analysis of consumer behavior, in particular the provisions of Keynesian consumption theory, the permanent income and life cycle hypotheses, rational choice models, and the concepts of price and income elasticity of demand. It is shown that in conditions of income instability and high price volatility, households demonstrate adaptive behavior, changing the structure of consumption in favor of cheaper and more affordable food products.

Based on official data from the State Statistics Service of Ukraine, consumer price indices, and nominal and real income indicators, a thorough analysis was conducted of the dynamics of household resources, the share of food expenditures, and changes in the consumption structure of major food groups-meat, fish, dairy products, vegetables, fruits, and alternative protein sources. A steady trend towards a reduction in the consumption of expensive and import-dependent products and an increase in the role of cheaper calorie-dense goods has been identified, which is a manifestation of the effect of «price pressure» and limited household incomes.

Particular attention is paid to the analysis of the inflationary shock of 2022-2023, which was accompanied by a sharp rise in food prices, the disruption of logistics chains, and the intensification of regional disparities in access to food. It has been proven that these processes contributed to an increase in food poverty, deepening social inequality, and increased risks to public health due to a deterioration in the quality of the diet.

The results obtained indicate the need to develop a comprehensive state policy aimed at stabilizing prices in the food market, supporting real household incomes, reducing social and regional food inequality, and ensuring food security in Ukraine in the context of wartime and post-war economic transformations.

Key words: pricing policy, household incomes, consumption structure, food products, purchasing power, price elasticity of demand, food security, consumer basket.

Постановка проблеми. Продовольчий ринок України за останнє десятиліття зазнав кількох послідовних шоків – девальвації національної валюти, високої інфляції, пандемії COVID-19 і з 2022 року – повномасштабної війни. Зазначені фактори істотно вплинули як на формування цін (через логістичні витрати, руйнування інфраструктури, порушення експорту), так і на реальні доходи домогосподарств (через зростання безробіття, зменшення рівня зайнятості і падіння реальних зарплат). Внаслідок цього змінилася купівельна спроможність населення та структура споживання продовольчих товарів: зросла частка найбільш дешевих і базових продуктів у споживчому кошику, а попит на більш дорогі й якісні товари – скоротився. Дана тенденція підтверджується даними Державної служби статистики щодо доходів і витрат домогосподарств та динаміки споживчих цін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі питанню доходів населення та структури споживання продовольчих товарів присвячено роботи таких вчених, як А. Чухно, Т. Осташко, І. Прокопа, М. Малик, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, Г. Беккер та ін.

Відомі науковці як Л.М. Черенько, Е.М. Лібанова, М.А. Наумова акцентують увагу на макроекономічних механізмах, через які девальвація, зростання собівартості та інфляційні шоки впливають на зміну структури споживання [1-3]. Їхні дослідження вказують на помітне скорочення реальних

доходів у низці періодів та на перехід домогосподарств до дешевших та базових продовольчих товарів.

Наукові дослідженя проведені Д.В. Криловим та В.С. Шишкіним [4-5], що присвячені впливу воєнного стану на продовольчу безпеку та доступність продуктів харчування. За оцінками FAO та інших міжнародних моніторингових програм, збройна агресія спричинила локальні кризи доступу до продуктів харчування, підвищила вразливість домогосподарств та посилила регіональні відмінності у споживанні. Проблеми руйнування інфраструктури, зменшення виробничих площ та збільшення транзакційних витрат також згадуються як чинники, що підвищують роздрібні ціни й зменшують купівельну спроможність населення [6].

У наукових публікаціях вітчизняних дослідників все більше уваги приділяється дослідженню еластичності попиту на окремі групи продовольчих товарів. Встановлено, що м'ясо, молочні продукти та фрукти мають досить високу цінову еластичність, тоді як хліб, крупи й овочі – низьку [3, 7]. Домогосподарства з низькими доходами є більш чутливими до цінових шоків, особливо щодо соціально значущих продуктів – олії, цукру, хліба. Проте комплексна оцінка, що одночасно враховує коливання доходів, динаміку цін і регіональні відмінності, що пов'язані з воєнним станом в Україні не проводилась. Недостатньо вивчено також специфіку споживання у міських і сільських домогосподарствах, особливо з урахуванням самозабезпечення продуктами харчування. Крім того, більшість досліджень ґрунтується на агрегованих даних, що не дозволяє достатньо глибоко дослідити поведінку різних соціально-економічних груп.

Усі ці аспекти обумовлюють необхідність оновленого, системного й емпірично обґрунтованого дослідження, яке поєднуватиме мікродані, цінові індикатори та інформацію про соціально-економічні умови домогосподарств у період 2019-2024 років.

Метою статті є проведення оцінки впливу цінової політики та рівня доходів домогосподарств на структуру споживання продовольчих товарів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання взаємозв'язку доходів, цін і обсягів споживання є одним із центральних аспектів економічної науки, оскільки саме через механізм індивідуального та колективного вибору формується структура сукупного попиту, що визначає рівновагу на ринках, інфляційну динаміку та економічну поведінку домогосподарств. Історично концепції споживання еволюціонували від простих описових закономірностей до складних мікроеконометричних моделей, які дозволяють кількісно оцінити зміну попиту залежно від доходів, цін та очікувань. У контексті аналізу структури споживання продовольчих товарів важливо розуміти ключові теоретичні підходи, оскільки саме вони формують основу для інтерпретації емпіричних спостережень і побудови моделей еластичності.

Першою фундаментальною групою концепцій є кейнсіанські теорії споживання, в яких основна увага приділяється залежності споживчих витрат від поточного доходу. Дж.М. Кейнс виходив із припущення, що домогосподарства мають схильність до споживання та схильність до заощадження, які є досить стабільними, але водночас залежними від рівня доходу: із зростанням доходів частка заощаджень збільшується, тоді як гранична схильність до споживання зменшується [8].

Дана концепція досить добре описує поведінку низько- та середньодохідних груп, особливо в економіках із високою часткою витрат на продовольство, де домогосподарства орієнтуються насамперед на покриття базових потреб. У сучасних вітчизняних умовах, кейнсіанський підхід має особливу релевантність, оскільки значна частка витрат домогосподарств припадає на харчові товари, а чутливість споживання до змін поточного доходу залишається високою.

Другою важливою концепцією є гіпотеза постійного доходу, розроблена М. Фрідманом [9]. На противагу кейнсіанському підходу, у цій теорії стверджується, що споживання реагує не на поточний, а на довгостроковий (постійний) дохід, який визначається очікуваннями щодо майбутніх заробітків та економічної стабільності. Домогосподарства прагнуть згладжувати своє споживання в часі, мінімізуючи коливання у відповідь на тимчасові зміни доходів.

У нормальних умовах така поведінка справді підтверджується емпіричними дослідженнями, однак в умовах воєнного стану, кризи або економічних шоків (як у випадку України 2022-2024 років) механізм згладжування слабшає: домогосподарства втрачають доступ до кредитів, заощаджень чи стабільних джерел доходів, а тому змушені коригувати споживання відповідно до поточних фінансових можливостей. Таким чином, у контексті вітчизняної економіки, теорія постійного доходу пояснює поведінку домогосподарств із середнім та високим рівнем доходів, але значною мірою втрачає силу серед малозабезпечених груп, які переважно живуть у межах «доходів виживання».

Певним розвитком цієї ідеї стала гіпотеза життєвого циклу Модільяні, згідно з якою споживання та заощадження визначаються віковою структурою індивіда: молодь схильна споживати більше, покладаючись на майбутні доходи; люди середнього віку накопичують; літні домогосподарства зменшують заощадження [10]. У випадку України, дана особливість полягає в тому, що вікові особливості споживання істотно викривлюються через демографічну структуру, міграційні процеси та зниження економічної впевненості. Значна частина домогосподарств навіть у працездатному віці не має можливості нарощувати заощадження, тому споживання стає більш залежним від поточних доходів, що зближує реальну поведінку з кейнсіанською моделлю.

Третя група концепцій – теорія раціонального вибору та моделі поведінки споживача в неокласичній економіці [11]. В її центрі – припущення, що індивід

прагне максимізувати корисність за умов бюджетних обмежень. Ці моделі дозволяють пояснити, як домогосподарства оптимізують споживчий кошик, реагуючи на зміну цін, доходів та уподобань. На основі цих підходів будуються сучасні моделі еластичності попиту, включаючи функції Слуцького та компенсаційні та ефективні криві Хікса. Важливо, що в цих моделях зміна попиту на продукт є результатом двох ключових ефектів – ефекту доходу і ефекту заміщення.

Ефект доходу відображає зміну купівельної спроможності внаслідок зміни цін, тоді як ефект заміщення пояснює перехід споживача до дешевших товарів у разі зростання цін на дорожчі аналоги.

Для продовольчого ринку України ця логіка особливо важлива. Зростання цін на м'ясо або молоко зазвичай веде до зниження їх споживання та переходу до дешевших білкових джерел, тоді як подорожчання хлібобулочних виробів або картоплі має менший ефект через низьку еластичність попиту. Саме модель Слуцького дозволяє формально розкласти ці зміни та оцінити ступінь їх впливу в різних групах домогосподарств – за доходами, регіонами чи типами населених пунктів [12].

Окрему роль відіграє теорія еластичності попиту, яка є одним із ключових інструментів кількісної оцінки взаємозв'язку цін і структури споживання. Цінова еластичність продовольчих товарів зазвичай характеризується як низька або середня, що пов'язано з обмеженою можливістю домогосподарств повністю відмовитися від необхідних продуктів харчування. Значні відмінності між товарними групами – попит на хліб, крупи, картоплю має вкрай низьку еластичність, тоді як м'ясо, риба, фрукти та молочні продукти є високоеластичними.

Доходна еластичність також демонструє цікаві закономірності – зі збільшенням доходів пропорційно скорочується частка витрат на базові продукти й збільшується потреба у товарах вищої якості, органічних продуктах, імпортних харчових товарах або готових продуктах із доданою вартістю.

Сучасні поведінкові теорії додають до економічної логіки психологічні аспекти, наголошуючи, що споживач не завжди діє раціонально. Умови воєнного стану, невизначеності та інформаційних шоків формують нові патерни поведінки: панічне накопичення запасів, уникнення ризиків, спрощення структури споживчого кошика, переорієнтація на локальні або найдоступніші продукти. Такі поведінкові особливості необхідно враховувати, оскільки вони можуть істотно змінювати реальний рівень еластичності попиту, роблячи його більш різким та непередбачуваним у кризові періоди.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасне теоретичне підґрунтя аналізу споживання є багатокомпонентним (табл. 1).

Таблиця 1

Теоретичні підходи та їх застосування до продовольчого ринку України

Теоретичний підхід	**Основна ідея**	**Застосування до вітчизняного ринку**	**Особливості в умовах криз/воєнних дій**
Кейнсіанська теорія споживання	Залежність споживчих витрат від поточного доходу; гранична схильність до споживання зменшується зі зростанням доходу	Описує поведінку домогосподарств із низькими та середніми доходами; пояснює високий відсоток витрат на продовольство	В умовах війни та криз високочутливі домогосподарства змушені скорочувати витрати на продукти, орієнтуючись на базові потреби
Гіпотеза постійного доходу (Фрідман)	Споживання визначається довгостроковим доходом; домогосподарства згладжують витрати у часі	Пояснює поведінку середньо- та високодохідних домогосподарств; менш релевантна для низькодохідних	Механізм згладжування слабшає; домогосподарства змушені коригувати витрати відповідно до поточного доходу
Гіпотеза життєвого циклу (Модільяні)	Споживання та заощадження залежать від віку: молодь споживає більше, середній вік накопичує, старші зменшують заощадження	Демографічні особливості України (міграція, демографія) впливають на патерни споживання	Втрата можливості накопичень навіть у працездатному віці; споживання більш залежне від поточних доходів
Теорія раціонального вибору та неокласичні моделі (Слуцький, Хікс)	Максимізація корисності за бюджетними обмеженнями; ефект доходу та ефект заміщення	Аналіз структури споживчого кошика, реакція на зміни цін і доходів; визначення еластичності попиту	Зростання цін на дорогі продукти веде до заміщення дешевшими; вплив кризових шоків на структуру попиту
Теорія еластичності попиту	Кількісна оцінка чутливості споживання до зміни цін і доходів	В Україні: низька еластичність для хліба, круп, картоплі; висока для м'яса, риби, фруктів, молочних продуктів	Доходна еластичність в кризових умовах зростає для базових продуктів; попит стає більш нестійким
Поведінкові теорії споживання	Психологічні фактори впливають на вибір; споживач не завжди діє раціонально	Врахування реакцій на невизначеність, інформаційні шоки, військові дії	Панічне накопичення, спрощення кошика, орієнтація на доступні продукти; еластичність попиту більш непередбачувана

Джерело: сформовано авторами за даними [8-12]

Кейнсіанська модель пояснює залежність витрат від поточного доходу; теорії М. Фрідмана й Модільяні – поведінку домогосподарств у довгостроковій перспективі; неокласична теорія та моделі Слуцького-Хікса дозволяють детально оцінити вплив цін і доходів на структуру попиту; а поведінкові теорії враховують додаткові фактори, які є особливо важливими для країн, що переживають економічні чи політичні кризи. Така комплексність підходів створює методологічну основу для глибокого аналізу впливу цінової політики та рівня доходів на споживчу поведінку вітчизняних домогосподарств і дозволяє сформувати більш точні висновки щодо трансформації структури споживання продовольчих товарів у сучасних умовах.

Доходи домогосподарств є одним із ключових детермінантів споживчої поведінки, оскільки саме від їх рівня та структури залежить можливість придбання продовольчих та непродовольчих товарів, формування раціонального споживчого кошика та задоволення базових і додаткових потреб. У науковій літературі розрізняють номінальні та реальні доходи, враховують нерівність доходів у суспільстві, а також вплив демографічних і соціальних факторів на споживчу поведінку [3, 5].

Номінальний дохід відображає фактичну суму грошових надходжень домогосподарства за певний період (заробітна плата, пенсії, соціальні трансферти, доходи від підприємницької діяльності). Водночас реальний дохід вимірює купівельну спроможність цих коштів, тобто кількість товарів і послуг, які домогосподарство може придбати.

Ця різниця особливо важлива в умовах інфляції та економічних шоків, коли номінальний дохід може залишатися стабільним, а реальний – істотно зменшуватися [13].

Структура доходів у суспільстві має істотний вплив на розподіл споживання. У країнах із високим рівнем нерівності домогосподарства з низькими доходами значною мірою обмежені у виборі продуктів харчування, орієнтуючись на базові товари, тоді як домогосподарства з високими доходами можуть формувати більш різноманітний та дорогий споживчий кошик. В Україні, за даними останніх вибіркових обстежень Держстату, спостерігається значна диференціація доходів по квінтилях, що прямо впливає на структуру споживання: нижні квінтилі витрачають понад 50-60% доходів на продовольчі товари, тоді як верхні – лише 20-25%, спрямовуючи решту коштів на освіту, медицину, розваги та інші нематеріальні послуги [14].

Нерівність доходів також посилює ефекти цінових шоків. Для малозабезпечених домогосподарств навіть незначне підвищення цін на базові продукти може призвести до радикальної зміни структури споживання, включаючи заміну більш дорогих білкових продуктів на дешевші, або скорочення споживання фруктів та молочних продуктів. Водночас заможні домогосподарства менше чутливі до таких змін і зберігають стабільність своїх споживчих моделей.

На споживчу поведінку домогосподарств значний вплив мають демографічні характеристики: розмір сім'ї, кількість дітей, вік, склад домогосподарства та рівень зайнятості. Молоді домогосподарства з невисокими доходами, як правило, витрачають більшу частку бюджету на базові продукти та швидко реагують на зміни цін. Домогосподарства середнього віку, які мають стабільні доходи, можуть формувати більш збалансований і різноманітний кошик. Літні домогосподарства з фіксованими доходами (пенсії) стають особливо вразливими до інфляційних шоків і часто змушені скорочувати витрати на продукти підвищеної якості або сезонні товари.

Крім того, міграційні процеси та переселення населення у зв'язку з військовими діями впливають на структуру доходів і споживання. Переселенці часто мають обмежені джерела доходів, що змушує їх споживати переважно базові продукти і максимально економити ресурси, тоді як домогосподарства у стабільних регіонах частіше зберігають традиційні патерни споживання.

Отже, доходи домогосподарств є критично важливим фактором формування структури споживання продовольчих товарів. Реальні доходи визначають купівельну спроможність, нерівність доходів формує різницю у доступі до різноманітних продуктів, а демографічні характеристики і життєві обставини визначають пріоритети у споживчому кошику. У контексті вітчизняної економіки останніх років поєднання високої інфляції, воєнного стану та соціально-демографічних змін створює унікальні умови, коли структура споживання домогосподарств швидко трансформується і стає дуже чутливою до змін доходів та цін.

Цінова політика та процеси ціноутворення на продовольчому ринку є одним із ключових чинників, що безпосередньо впливають на структуру споживання, купівельну спроможність домогосподарств і стабільність продовольчої системи. Механізми формування цін є результатом взаємодії державних регуляторів, ринкових сил, умов конкуренції та структурних особливостей виробництва і логістики. Аналіз цих процесів дозволяє зрозуміти, які чинники визначають рівень цін, їхню динаміку та чутливість споживчого попиту до змін [15].

Держава відіграє важливу роль у регулюванні цін на продовольчому ринку. У традиційних економічних моделях це проявляється через встановлення мінімальних і максимальних цін, запровадження цінових лімітів на стратегічно важливі продукти (хліб, молоко, соняшникова олія), податкові пільги та субсидії для виробників і споживачів. В умовах України державні органи застосовують комплекс заходів, що включають:

1. Моніторинг цін та споживчої спроможності населення, що дозволяє оперативно реагувати на інфляційні тенденції;
2. Регулювання акцизів і ПДВ на продукти харчування, що впливає на роздрібні ціни та структуру витрат домогосподарств;
3. Надання субсидій на енергоносії, паливо та логістику для агровиробників, що зменшує кінцеву вартість товарів для споживачів [13, 16].

Такі державні інструменти дозволяють пом'якшити негативні ефекти цінових шоків та забезпечити базову продовольчу доступність, особливо для малозабезпечених груп населення.

На конкурентному ринку ціни формуються на основі співвідношення попиту та пропозиції, враховуючи витрати виробництва, очікувану маржу та сезонні коливання. У реальних умовах вітчизняного ринку продовольчих товарів частка ринкових механізмів у ціноутворенні значна, але не абсолютна. Рівень цін відображає:

1. собівартість виробництва, яка включає витрати на сировину, робочу силу, енергетику та технологічні процеси;
2. логістичні витрати, що включають транспортування, зберігання, пакування та реалізацію продукції;
3. маржу роздрібних торговельних мереж і оптових посередників;
4. сезонність пропозиції та коливання врожайності [15, 17].

У висококонкурентних сегментах ринку (фрукти, овочі, молочні продукти) ціни більш чутливі до коливань попиту та пропозиції, тоді як на ринку базових продуктів з високим ступенем монополізації або концентрації виробництва (хліб, крупи, соняшникова олія) ціни визначаються комбінацією ринкових і адміністративних факторів.

Монополізація та висока концентрація виробництва в окремих сегментах продовольчого ринку можуть суттєво впливати на ціни. Коли невелика кількість виробників або дистриб'юторів контролює основну частку ринку, їхні рішення щодо ціноутворення визначають рівень і стабільність цін на продукцію. Для споживачів це часто означає меншу еластичність попиту і обмежену можливість вибору альтернативних джерел придбання товарів. В Україні приклади таких ринків включають хлібопекарську продукцію, соняшникову олію та молочні концентрати, де домінують великі агрохолдинги. У таких умовах державний контроль та регулювання цін стає необхідним для захисту інтересів домогосподарств із низькими доходами.

Логістика відіграє ключову роль у визначенні кінцевих цін продовольчих товарів. Витрати на транспортування, зберігання, пакування та реалізацію можуть складати значну частку собівартості, особливо для свіжих овочів і фруктів. У умовах України логістичні обмеження, пов'язані з руйнуванням транспортної інфраструктури, обмеженим доступом до портів та додатковими витратами на безпеку перевезень, істотно впливають на підвищення роздрібних цін.

Сезонність є ще одним важливим чинником, що спричиняє природні коливання цін. Домогосподарства реагують на такі зміни, змінюючи структуру споживчого кошика, наприклад, збільшуючи споживання зберіганих або заморожених продуктів у міжсезоння [18].

Податки, зокрема ПДВ на продовольчі товари, безпосередньо впливають на рівень цін і доступність продуктів. Підвищення ставки ПДВ підвищує

роздрібні ціни, що особливо відчутно для низькодохідних домогосподарств. Навпаки, зниження або скасування ПДВ на соціально значущі продукти харчування (хліб, молоко, крупи) може зменшити фінансовий тиск на домогосподарства та стабілізувати споживання базових товарів.

Таким чином, цінова політика та механізми ціноутворення на продовольчому ринку формуються під впливом комплексного поєднання державного регулювання, ринкових сил, рівня монополізації, логістичних витрат, податків та сезонних факторів. У сучасних умовах України ці механізми визначають не лише рівень цін, але й структуру споживання домогосподарств, їхню чутливість до цінових змін та можливості адаптації споживчого кошика у кризові періоди.

Для дослідження динаміки доходів домогосподарств використано статистичні дані Держстату, що охоплюють середньомісячні доходи, структуру ресурсів, витрати та споживання домогосподарств, а також розподіл доходів за квінтилями та децилями [19-20]. Проте слід зазначити, що у 2022-2024 роках проведення вибіркових обстежень значно ускладнилося через повномасштабну війну, що спричинило пропуски, затримки публікацій та неповноту даних, що значно ускладнило аналіз доходів та споживчих витрат за цей період. Тому для 2022-2024 рр. доводиться використовувати комбіновані дані: заробітні плати, індекси споживчих цін, обмін. курс та інші макроекономічні показники(табл 2).

Таблиця 2

Динаміка номінальних доходів та структура ресурсів домогосподарств в Україні

Роки	Середньомісячні ресурси, грн	Частка грошових доходів, %	Частка оплати праці, %	Частка інших доходів*, %
2010	3270,99	86,0	37,7	49,3
2013	5200,00	90,0	42,5	47,5
2015	6500,00	91,2	48,0	43,2
2018	10200,00	93,5	53,0	40,5
2021	13641,81	94,2	57,0	37,2
2022**	14312,35	94,4	57,3	38,9
2023**	14432,43	95,1	58,4	39,8
2024**	14735,74	95,4	58,9	40,1

*Доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості, продажу сільськогосподарської продукції, соціальні трансферти;

** Розрахунок проведений на основі комбінованих даних: заробітні плати, індекси споживчих цін, обмінний курс та інші макроекономічні показники.

Джерело: сформовано авторами за даними Держкомстату [14]

Представлена динаміка середньомісячних ресурсів домогосподарств та структура джерел їх формування за 2010-2024 рр. демонструє стійку тенденцію зростання номінальних доходів населення України. Водночас зміни у структурі ресурсів свідчать про трансформацію моделі економічної поведінки домо-

господарств та поступове переорієнтування економіки на ринкові механізми формування доходів. У період 2022-2024 рр., попри воєнний стан, економічну турбулентність, втрати у виробництві та міграцію населення, номінальні доходи продовжували демонструвати незначну позитивну динаміку у 2024 році, що зумовлено індексаціями зарплат, підвищенням соціальних стандартів, адаптивною поведінкою бізнесу, а також інфляційним тиском, який автоматично збільшує номінальні показники без забезпечення реального зростання.

Впродовж досліджуваного періоду частка грошових доходів у структурі ресурсів домогосподарств зросла з 86% до понад 95%, що свідчить про часткове укріплення ринкових механізмів в економіці. Зменшення ролі натурального господарства та самозабезпечення, особливо серед міського населення, означає, що все більше домогосподарств задовольняють свої потреби через купівлю товарів і послуг. Поряд із цим простежується скорочення тіньових та неформальних джерел доходів, що пов’язано з цифровізацією економіки та посиленням контролю з боку державних органів. Для сільських домогосподарств ця тенденція означає зниження частки продукції власного виробництва в споживанні, що робить їх більш уразливими до змін цін на продовольство.

Отже, впродовж 2010-2024 рр. домогосподарства України зазнали суттєвих структурних трансформацій: номінальні доходи зростали, однак реальна купівельна спроможність часто знижувалася під впливом інфляції. Грошові доходи стали домінуючим джерелом ресурсів, що підвищує чутливість населення до змін ринкових цін. Трудові доходи стабільно посилювали свої позиції, свідчачи про формування ринково орієнтованої моделі доходотворення. Водночас роль інших джерел доходів скорочувалася, що зменшувало диверсифікацію та стійкість домогосподарств. Воєнні події лише посилили їхню економічну вразливість, підкресливши необхідність державної підтримки й політик, спрямованих на зміцнення реальних доходів населення.

Цінова політика у продовольчому секторі відіграє ключову роль у формуванні споживчої поведінки домогосподарств, визначаючи не лише обсяги та структуру їхніх витрат, але й рівень продовольчої безпеки країни. Економіка України протягом останніх десяти років пережила декілька різких інфляційних шоків – у 2014-2015 рр., 2017-2018 рр. та особливо у 2022-2023 рр., що суттєво трансформувало модель споживання населення. Цінова динаміка на ключові групи товарів, такі як м'ясо, хліб і хлібобулочні вироби, овочі, фрукти, молочні продукти та риба, змінювалася нерівномірно, що спричинило зрушення у структурі продовольчого кошика. Інфляційний шок 2022-2023 рр. став одним із наймасштабніших за останні десятиліття, оскільки був спричинений комплексом факторів, пов’язаних із повномасштабною війною, руйнуванням виробничої та логістичної інфраструктури, порушенням ланцюгів постачання та зростанням невизначеності на продовольчому ринку. У цих умовах ціни на продукти харчування змінювалися нерівномірно, проте загальна тенденція демонструвала суттєве подорожчання ключових продовольчих груп.

Уже впродовж 2022 року інфляція досягла 26,6%, що стало одним з найвищих значень за посткризовий період. Це в сіою чергу позначилося на цінах на продукти харчування. Так, ціни на окремі категорії – переважно м'ясо, молочні продукти, овочі та фрукти – зросли у межах 40-60%, а на деякі позиції навіть більше. Особливо різкими були коливання цін на овочі так званого «борщового набору», що було зумовлено руйнуванням тепличних комплексів і овочесховищ у південних та східних областях, а також порушенням логістичних маршрутів, які унеможливлювали стабільне транспортування продукції у періоди активних бойових дій.

Ситуація ускладнювалася зниженням виробничих потужностей і скороченням пропозиції окремих видів продовольства. Зруйнована чи пошкоджена портова інфраструктура та тимчасова втрата контролю над частиною територій, де традиційно вирощували овочі, призвели до підвищення цін на внутрішньому ринку. Паралельно відчутно збільшилася вартість логістики: доставка продукції стала дорожчою через зростання цін на паливо, необхідність зміни транспортних маршрутів, ризики простою на блокпостах і дефіцит робочої сили у транспортній галузі.

Особливо помітним стало подорожчання імпортозалежних товарів. Товари, що значною мірою постачалися з-за кордону – риба, деякі види фруктів, банани, цитрусові – продемонстрували зростання цін, що перевищувало показники по іншим групам продуктів. Це пояснювалося девальвацію гривні, здорожчанням міжнародної логістики, а також глобальними інфляційними тенденціями, які впливали на ціни імпортованої продукції.

Усе це безпосередньо вплинуло на поведінку споживачів. Домогосподарства були змушені адаптувати свій раціон до нових умов, а саме зменшувати споживання дорогих продуктів та переорієнтовуватися на більш дешеві, калорійні та універсальні товари. Частка високовартісних і відносно дорогих позицій, таких як якісне м'ясо, риба, твердий сир, імпортні фрукти, скоротилася приблизно на 12-18% за рахунок переходу на більш доступні продукти – крупи, хліб, овочі сезонного виробництва, молокопродукти економ-сегмента. У результаті структура споживання стала менш збалансованою та більш орієнтованою на базові калорійні продукти, що є типовою реакцією домогосподарств на значні економічні потрясіння.

Такий перерозподіл витрат на харчування (табл. 3) свідчить не лише про падіння купівельної спроможності населення, а й про підвищення соціальної вразливості та ризики погіршення харчової безпеки країни в цілому.

Таблиця 3

Динаміка частки витрат домогосподарств України на харчування

Період / Роки	Частка витрат на харчування, %	Характеристика періоду	Ключові фактори впливу
2010-2013	42-44	Період відносної стабільності	Помірна інфляція, стабільні доходи, відсутність різких шоків
2014-2015	50-53	Різке зростання витрат на продовольство	Девальвація гривні, зростання цін, падіння реальних доходів, економічна криза
2016-2017	48-50	Повільна адаптація після кризи	Уповільнення інфляції, часткова стабілізація ринку
2018-2021	45	Поступове зниження частки витрат	Зростання зарплат, стабілізація курсу, розвиток конкуренції в роздрібній торгівлі
2022	47-49	Різке погіршення економічних умов	Воєнний стан, руйнування логістики, інфляція 26,6 %, подорожчання імпорту
2023	48-49	Стійко висока частка витрат	Зростання собівартості аграрного виробництва, дефіцит окремих продуктів
2024	47-49	Збереження кризових тенденцій	Логістичні перебої, нестабільність ринку праці, інфляційний тиск

Джерело: сформовано авторами за даними Держкомстату [14]

Аналізуючи дані табл 3 варто зазначити, що частка витрат на харчування значно зростає у кризові періоди, що є прямим індикатором падіння реальних доходів. У стабілізаційні періоди витрати знижуються, відображаючи покращення купівельної спроможності. Загалом частка витрат на продукти залишається високою в межах 41-49 % бюджету домогосподарств, що значно перевищує середній рівень країн ЄС (12-18 %). Сучасні тенденції підкреслюють високу економічну вразливість населення, особливо у воєнний та поствоєнний періоди, що вимагає уваги до політики соціальної підтримки та стабілізації цін на продукти харчування.

Впродовж 2010-2024 рр. структура споживання продовольчих товарів в Україні зазнала значних змін під впливом економічних криз, інфляційних шоків та воєнного стану.

Ці зміни проявляються у перерозподілі витрат між різними групами продуктів, зростанні частки дешевших товарів та скороченні споживання більш дорогих або імпортозалежних продуктів (табл. 4).

Таблиця 4

Зміни структури споживання продовольчих товарів в Україні впродовж 2010-2024 рр.

Напрямок змін	**Характеристика**	**Основні тенденції**	**Ключові фактори впливу**
Зміщення від м’яса до дешевших продуктів	Частка витрат на м’ясо та м’ясопродукти знижувалася	Домогосподарства більше орієнтуються на бобові, яйця, деякі молочні продукти	Ефект «цінового тиску», обмежені доходи, економічні кризи, воєнного стану
Зростання частки імпортозалежних товарів	Витрати на фрукти, цитрусові, банани, рибу залишаються значними	Зростання цін на імпортні продукти впливає на бюджет домогосподарств	Коливання валютного курсу, інфляція, логістичні перебої під час воєнного стану
Ефект «цінового тиску»	Зростання цін змушує змінювати споживчий кошик	Зменшення споживання м’яса, риби, молочних продуктів та фруктів; збільшення споживання круп, овочів	Інфляційний шок, девальвація гривні, падіння реальних доходів
Зниження якості харчування	Раціон стає менш поживним	Зменшення свіжих фруктів і овочів, скорочення м’яса та риби, перевага перероблених продуктів	Економічна вразливість, високі ціни на продукти, воєнний стан, дефіцит імпорту
Зміни у харчовому кошику під час воєнного стану (2022-2024 рр.)	Трансформація споживчого кошика під впливом воєнного стану	Збільшення частки продуктів власного виробництва, зміщення до дешевших джерел калорій і білка, висока чутливість до цінових коливань	Руйнування логістики, дефіцит продуктів, підвищена собівартість аграрної продукції, економічна нестабільність

Джерело: авторські дослідження

Структура споживання відображає адаптивну поведінку домогосподарств у кризових умовах – населення змінює пріоритети, знижує частку дорогих продуктів і збільшує витрати на товари першої необхідності. Ці зміни підкреслюють важливість моніторингу цін, контролю інфляції та державної підтримки соціально вразливих груп населення для забезпечення продовольчої безпеки.

Аналіз динаміки споживання основних продовольчих груп домогосподарствами України у 2010-2024 рр. показує чіткі тенденції адаптації раціону під впливом економічних криз, інфляції та воєнного стану (табл. 5).

Таблиця 5

Зміни структури споживання основних продовольчих груп домогосподарствами України впродовж 2010-2024 рр.

Роки	М'ясо та м'ясопродукти, %	Риба, %	Молочні продукти, %	Овочі, %	Фрукти, %	Бобові, яйця та інші джерела білка, %
2010	18	4	12	16	8	42
2015	15	3	11	18	7	46
2020	17	4	12	17	8	42
2022	12	3	10	20	6	49
2023	11	2,5	9	21	5,5	51
2024	12	2,5	9	20	6	50

Джерело: сформовано авторами за даними Держкомстату [14]

Частка витрат на м'ясо знизилася з 18% у 2010 р. до 11-12 % у 2023-2024 рр., що відображає зміщення раціону до дешевших джерел білка в кризові періоди, зумовлене ефектом «цінового тиску» та обмеженими доходами домогосподарств. Частка молочних продуктів також знизилася, що демонструє перехід домогосподарств на більш доступні продукти в умовах обмежених доходів та високих цін. Частка витрат на овочі зросла з 16% до 21%, що свідчить про зміщення раціону до дешевших і більш доступних джерел калорій [7].

В цілому спостерігається стійка тенденція до зменшення споживання дорогих продуктів (м'ясо, риба, молочні продукти, фрукти) та водночас збільшується частка дешевших та доступніших джерел білка й овочів. Такі зміни підкреслюють ефект «цінового тиску», високу чутливість домогосподарств до доходів і цін, а також адаптивну поведінку у кризові та воєнні періоди.

Зростання частки витрат на харчування, що досягає 47-49 % у кризові періоди, свідчить про високу економічну вразливість домогосподарств. Низькі доходи та високі ціни на продукти харчування змушують частину населення відмовлятися від більш дорогих і поживних продуктів, що є класичним проявом продовольчої бідності. Це особливо помітно серед соціально вразливих груп, таких як пенсіонери, багатодітні сім'ї та внутрішньо переміщені особи.

Зростання цін на імпортні та високоякісні продукти (м'ясо, риба, свіжі фрукти) призвело до того, що багатші домогосподарства зберігають доступ до цих товарів, тоді як бідніші сім'ї змушені орієнтуватися на дешевші альтернативи. Це створює стійку соціальну нерівність у харчуванні, що посилює розрив між різними верствами населення.

Зміни у харчовому кошику, зокрема збільшення частки дешевших, менш поживних продуктів і зменшення споживання свіжих фруктів, овочів, риби та молочних продуктів, негативно впливають на стан здоров'я населення (підвищення ризику розвитку хронічних захворювань, дефіцит вітамінів та мінералів, погіршення загальної харчової безпеки та якості життя).

Вплив воєнного стану та логістичні проблеми 2022-2024 рр. посилили регіональні дисбаланси у доступі до продуктів харчування. Регіони, що перебувають поблизу зони бойових дій або відчувають перебої у постачанні, стикаються з обмеженою доступністю базових і імпортних продуктів, тоді як західні та центральні регіони мають відносно кращий доступ до продовольства, що призводить до регіональної нерівності у харчуванні та підвищує продовольчу вразливість окремих територій.

Зміни у структурі споживання продовольчих товарів суттєво впливають на соціально-економічний стан населення. По-перше, вони спричиняють високий рівень продовольчої бідності серед домогосподарств із низькими доходами, змушуючи їх скорочувати споживання дорогих та поживних продуктів. По-друге, відзначається зростання соціальної нерівності у доступі до якісних продуктів харчування: багатші верстви населення зберігають доступ до дорогих товарів, тоді як бідніші змушені орієнтуватися на дешевші альтернативи. По-третє, погіршення якості раціону підвищує ризики для здоров'я та харчової безпеки, зокрема збільшує ймовірність розвитку хронічних захворювань і дефіциту вітамінів та мінералів. По-четверте, регіональні дисбаланси в доступі до продовольства вимагають постійного моніторингу та цільової підтримки соціально вразливих областей.

Висновки. Продовольчий ринок України впродовж 2010-2024 рр. функціонував в умовах послідовних макроекономічних та соціальних шоків, які істотно вплинули на рівень доходів домогосподарств, цінову динаміку та структуру споживання продовольчих товарів. Девальвація національної валюти, інфляційні сплески, пандемія COVID-19 і повномасштабна війна сформували нестабільне середовище, у якому купівельна спроможність населення знижувалася швидше, ніж відбувалося зростання номінальних доходів. Зростання номінальних доходів домогосподарств у більшості років не супроводжувалося адекватним підвищенням реальних доходів через інфляційний тиск.

Цінова політика та механізми ціноутворення на продовольчому ринку відіграють визначальну роль у формуванні споживчої поведінки. Логістичні витрати, монополізація окремих сегментів ринку, валютні коливання та сезонність пропозиції посилюють нестабільність цін і знижують доступність продуктів харчування для населення. За таких умов роль держави у моніторингу цін, підтримці виробників і захисті соціально вразливих груп суттєво зростає.

Сформовані тенденції вказують на необхідність комплексної державної політики, спрямованої на стабілізацію продовольчого ринку, стримування інфляції, підтримку реальних доходів домогосподарств і зменшення соціальної

та регіональної харчової нерівності. Реалізація таких заходів є ключовою передумовою забезпечення стійкої продовольчої безпеки України в умовах воєнного та післявоєнного відновлення.

Література:

1. Черенько Л.М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.

2. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія. Умань : Видавництво «Сочінський М.М.». 2020. 456 с.

3. Наумова М.А., Гончарук Н.С. Формування доходів населення України як один із чинників функціонування ринку праці. *Підприємництво та інновації*. 2020. Випуск 13. С. 83-88. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/13.16

4. Крилов Д.В. Споживання домогосподарств як індикатор стану національної економіки України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 2022. №3. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-06

5. Шишкін В.С. Зміни рівня та структури доходів домогосподарств в Україні під впливом повномашбабної війни. *Економіка та суспільство*. 2024. (62). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-166

6. Global Report on Food Crises. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/cd91dde3-e05b-48b3-b8c1-c93497a1d78f/content (дата звернення 30.12.2025).

7. Логоша Р.В., Поліщук О.А. Стан та проблеми функціонування ринку м'яса в Україні в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 13 (27). С. 301-318. https://doi.org13(27/10.52058/2786-6025-2023-)-301-318

8. Кейнс Дж. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей. Київ: Либідь, 1999, 190 с.

9. Friedman M. Theory of the Consumption Function. Princeton University Press.1957. 258p.

10. Modigliani Fr. Life cycle, individual thrift and the wealth of nations / Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA. P. 150-171.

11. Жовковська Т.Т. Розвиток теорії споживання в контексті поведінки споживачів. *Інноваційна економіка*. 2015. № 5. С. 135-139.

12. Внесок Слуцького у мікроекономіку. URL: https://pidru4niki.com/1606061653795/politekonomiya/yevgen_slutskiy_1880-1948 (дата звернення 30.12.2025).

13. Скрипник М. А., Мараараш А.В., Харітеску О.В. Вплив інфляції на реальні доходи та купівельну спроможність українського населення. *Ефективна економіка*. 2025. №11. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.141

14. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/ (дата звернення 30.12.2025).

15. Маркетингове дослідження ринку овочевої продукції в Україні: монографія / Р.В. Логоша, К.В. Мазур, В.Ю. Кричковський. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2021. 344 с.

16. Логоша Р.В., Підвальна О.Г., Дяченко М.В. Аналіз та оцінка державного регулювання інноваційного розвитку АПК України. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. №10(20). С. 1005-1024. https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-10(20)-1005-1024

17. Lohosha R., Krychkovskyi V., Moroz Y., Kolesnyk T., Vakar T. Methodology and Engineering of a Sustainable Market Model. *European Journal of Sustainable Development*. 2024. Vol. 13(1). P. 306-320. Doi: https://doi.org/10.14207/ejsd.2024.v13n1p306

18. Кучеренко Є.В. Поведінка домогосподарства на споживчому ринку. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 4(12). С. 205-211.

19. Длугопольський О., Кравчук О. Тенденції у розподілі доходів населення України в умовах воєнного стану. *Innovation and Sustainability*. 2023 No 3. С. 76-86. DOI: https://doi.org/10.31649/ins.2023.3.76.86

20. Андрейцева І. Доходи і якість життя населення України: сучасний стан. *Економіка та суспільство*. 2021. №29. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-27

References:

1. Cherenko L.M. (2021). Model rivnia zhyttia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti [Model of living standards in conditions of socio-economic instability]: monohrafiia. Kyiv : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. 423 [in Ukrainian].

2. Libanova, E.M. (2020). Bidnist naselennia Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu [Poverty among the population of Ukraine: methodology, methods, and practice of analysis]: monohrafiia. Uman : Vydavnytstvo «Sochinskyi M.M.». 456 [in Ukrainian].

3. Naumova, M.A., Honcharuk, N.S. (2020). Formuvannia dokhodiv naselennia Ukrainy yak odyn iz chynnykiv funktsionuvannia rynku pratsi [The formation of household income in Ukraine as one of the factors influencing the functioning of the labor market]. *Pidpryiemnytstvo ta innovatsii*. Vypusk 13. 83-88. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/13.16 [in Ukrainian].

4. Krylov, D.V. (2022). Spozhyvannia domohospodarstv yak indykator stanu natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Household consumption as an indicator of the state of Ukraine's national economy]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*. №3. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-06 [in Ukrainian].

5. Shyshkin, V.S. (2024). Zminy rivnia ta struktury dokhodiv domohospodarstv v Ukraini pid vplyvom povnomashbabnoi viiny [Changes in the level and structure of household incomes in Ukraine under the influence of full-scale war]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 62. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-166 [in Ukrainian].

6. Global Report on Food Crises. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/cd91dde3-e05b-48b3-b8c1-c93497a1d78f/content (data zvernennia 30.12.2025) [in English].

7. Lohosha, R.V., Polishchuk, O.A. (2023). Stan ta problemy funktsionuvannia rynku miasa v Ukraini v umovakh voiennoho stanu ta postvoiennoho vidnovlennia. *Nauka i tekhnika sohodni*. № 13 (27). 301-318. https://doi.org13(27/10.52058/2786-6025-2023-)-301-318 [in Ukrainian].

8. Keins, Dzh. (1999). Traktat pro hroshovu reformu. Zahalna teoriia zainiatosti, vidsotku ta hroshei [Treatise on Monetary Reform. General Theory of Employment, Interest, and Money]. Kyiv: Lybid, 190 [in Ukrainian].

9. Friedman, M. (1957). Theory of the Consumption Function. Princeton University Press. 258 [in English].

10. Modigliani Fr. Life cycle, individual thrift and the wealth of nations / Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA. 150-171 [in English].

11. Zhovkovska, T.T. (2015). Rozvytok teorii spozhyvannia v konteksti povedinky spozhyvachiv [The development of consumption theory in the context of consumer behavior]. *Innovatsiina ekonomika*. № 5. 135-139 [in Ukrainian].

12. Vnesok Slutskoho u mikroekonomiku [Slutsky's contribution to microeconomics]. URL: https://pidru4niki.com/1606061653795/politekonomiya/yevgen_slutskiy_1880-1948 (data zvernennia 30.12.2025) [in Ukrainian].

13. Skrypnyk, M.A., Mararash, A.V., Kharitesku, O.V. (2025). Vplyv infliatsii na realni dokhody ta kupivelnu spromozhnist ukrainskoho naselennia [The impact of inflation on real incomes and purchasing power of the Ukrainian population]. *Efektyvna ekonomika*. №11. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.141 [in Ukrainian].

14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]: veb-sait. URL: https://ukrstat.gov.ua/ (data zvernennia 30.12.2025) [in Ukrainian].

15. Marketynhove doslidzhennia rynku ovochevoi produktsii v Ukraini [Marketing research of the vegetable market in Ukraine]: monohrafiia / R.V. Lohosha, K.V. Mazur, V.Iu. Krychkovskyi. Vinnytsia: TOV «TVORY», 2021. 344 [in Ukrainian].

16. Lohosha, R.V., Pidvalna, O.H., Diachenko, M.V. (2025). Analiz ta otsinka derzhavnoho rehuliuvannia innovatsiinoho rozvytku APK Ukrainy [Analysis and assessment of state regulation of innovative development of Ukraine's agro-industrial complex]. *Uspikhy i dosiahnennia u nautsi*. №10(20). 1005-1024. https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-10(20)-1005-1024 [in Ukrainian].

17. Lohosha, R., Krychkovskyi, V., Moroz, Y., Kolesnyk, T., Vakar, T. (2024). Methodology and Engineering of a Sustainable Market Model. *European Journal of Sustainable Development*. Vol. 13(1). 306-320. Doi: https://doi.org/10.14207/ejsd.2024.v13n1p306 [in English].

18. Kucherenko, Ye.V. (2011). Povedinka domohospodarstva na spozhyvchomu rynku [Household behavior in the consumer market]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 4(12). 205-211 [in Ukrainian].

19. Dluhopolskyi, O., Kravchuk, O. (2023). Tendentsii u rozpodili dokhodiv naselennia Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Trends in the distribution of income among the population of Ukraine under martial law]. *Innovation and Sustainability*. #3.76-86. DOI: https://doi.org/ 10.31649/ins.2023.3.76.86 [in Ukrainian].

20. Andreitseva, I. (2021). Dokhody i yakist zhyttia naselennia Ukrainy: suchasnyi stan [Income and quality of life of the Ukrainian population: current situation]. *Ekonomika ta suspilstvo*. №29. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-27 [in Ukrainian].

УДК: 005.95:005.96

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2683-2693

Майборода Марія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0003-2268-8128

Дудник Олена Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0003-0901-5949

Іченська Наталія Юріївна кандидат медичних наук, старший викладач кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0009-0009-7673-7168

ІНТЕГРОВАНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОМУНІКАЦІЙНОГО РИЗИКУ ТА МОТИВАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. У статті здійснено поглиблене дослідження інтегрованого менеджменту крізь призму комунікаційного ризику та мотиваційного менеджменту, що дає змогу забезпечити цілісність, гнучкість і результативність управлінських процесів у сучасних умовах економічної нестабільності, високої невизначеності та зростаючої ринкової турбулентності. Обґрунтовано, що в умовах посткризового розвитку підприємств традиційні управлінські підходи потребують переосмислення та доповнення інструментами, здатними інтегрувати різні управлінські функції в єдину систему. Розглянуто концептуальні засади інтегрованого менеджменту, який поєднує кризовий, ризик-орієнтований, комунікаційний і мотиваційний менеджмент, а також інструменти PR та стратегічних комунікацій, з метою мінімізації управлінських і репутаційних ризиків, підвищення стійкості організацій та забезпечення їх довгострокового розвитку. Проведено аналіз практики діяльності українських підприємств, результати якого засвідчили зростаючу потребу у застосуванні комплексних управлінських моделей, що дозволяють оперативно реагувати на зовнішні загрози, ефективно управляти ризиками та формувати адаптивні стратегії розвитку. Особливу увагу приділено мотиваційній складовій інтегрованого менеджменту, яка розглядається як ключовий чинник підвищення внутрішньої зацікавленості персоналу, зростання продуктивності праці, рівня залученості та

відповідальності співробітників, а також формування корпоративної культури, орієнтованої на інноваційність, відкритість до змін і командну взаємодію. У статті запропоновано організаційно-економічну модель інтегрованого менеджменту, що відображає механізм поєднання різних управлінських інструментів і стратегій у межах єдиної системи управління, забезпечуючи їх узгоджене функціонування в умовах підвищеної невизначеності зовнішнього середовища. Встановлено, що синергія мотиваційного менеджменту з кризовим і ризик-орієнтованим управлінням, підкріплена ефективною комунікаційною інтеграцією, сприяє зміцненню довіри з боку ключових стейкхолдерів, підвищенню репутаційної стійкості та конкурентоспроможності підприємств. Наукова цінність дослідження полягає у формуванні концептуальних положень інтегрованого менеджменту з урахуванням комунікаційних ризиків і мотиваційних чинників, що створює методологічну основу для забезпечення адаптивності, стабільності та сталого розвитку бізнесу в умовах посткризової економіки.

Ключові слова: інтегрований менеджмент, мотиваційний менеджмент, комунікаційний ризик, кризовий менеджмент, ризик-орієнтоване управління, корпоративна культура, стійкість організації, стратегічне управління, комунікативний менеджмент, PR, адаптивність, тренінгові та коучингові технології, сталий розвиток.

Mayboroda Mariya Mykolayivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0003-2268-8128

Dudnyk Olena Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0003-0901-5949

Ichenska Nataliya Yuriivna Candidate of Medical Sciences, Senior Lecturer, Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0009-0009-7673-7168

INTEGRATED MANAGEMENT THROUGH THE PRISM OF COMMUNICATION RISK AND MOTIVATIONAL MANAGEMENT

Abstract. The article examines integrated management through the lens of communication risk and motivational management, highlighting its role in ensuring coherence, adaptability, and efficiency of organizational processes in conditions of economic instability and heightened market turbulence. It explores the conceptual

foundations of integrated management, which combines crisis, risk-oriented, communication, and motivational management tools, along with PR practices, to strengthen organizational reputation, minimize risks, and promote long-term development. An analysis of the activities of Ukrainian enterprises demonstrates the relevance of applying comprehensive management approaches to enhance resilience, enable rapid response to risks, and support effective development planning. Particular attention is given to the motivational component, aimed at fostering employees' intrinsic engagement, increasing productivity, responsibility, and participation in achieving strategic and operational objectives, as well as cultivating a corporate culture that encourages innovation and adaptability. The study proposes an organizational and economic model of integrated management, illustrating the mechanism for integrating various management tools and strategies to ensure their coordinated functioning under conditions of increased external uncertainty. The integration of motivational management with crisis and risk-oriented approaches, alongside effective communication integration, is shown to enhance stakeholder trust, reinforce reputational stability, and improve organizational competitiveness. The practical significance of the work lies in providing a methodological basis for developing strategies for organizational recovery and sustainable development in post-crisis contexts. Overall, the article contributes to advancing the theory and practice of integrated management by demonstrating the critical role of motivational and communication risk management in achieving organizational resilience, strategic alignment, and sustainable performance in dynamic and uncertain business environments.

Keywords: integrated management, motivational management, communication risk, crisis management, risk-oriented management, corporate culture, organizational sustainability, strategic management, communication management, PR, adaptability, training and coaching technologies, sustainable development.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку менеджменту в умовах посилення комунікаційних та організаційних ризиків актуалізує потребу у впровадженні адаптивних і гнучких технологій управлінських рішень, що базуються на перевірених методологіях і підходах, ефективність яких доведена у процесі реалізації планів, проєктів та програм, з урахуванням сукупних економічних і соціальних результатів діяльності. За таких умов інтегрований менеджмент розглядається як одна з найбільш перспективних управлінських методологій, оскільки він поєднує інструментарій кризового, ризик-орієнтованого, комунікативного, мотиваційного менеджменту та PR, що зумовлено зростанням рівня невизначеності зовнішнього середовища, ускладненням організаційних структур і комунікаційних процесів, підвищенням значущості стейкхолдерів, а також необхідністю забезпечення стійкості, соціальної відповідальності й безперервності функціонування суб'єктів господарювання в умовах криз і турбулентності. У цьому контексті особливого значення набувають

принципи оцінювання діяльності компаній і підприємств. З огляду на це, актуальним є формування цілісного бачення адаптації методології інтегрованого менеджменту до українських реалій та специфіки складного бізнес-середовища, розвиток якого відбувається під впливом системних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове вивчення проблем управління сучасними суб'єктами господарювання та формування ефективних систем менеджменту підприємств здійснювалося низкою провідних вітчизняних дослідників, серед яких Перерва І., Єдинак В., Харченко В., Кононова О., Головченко Є., Кіндрацька Г., Киш Л., Баркова К., Кириченко Н., Алєщенко Л., Герасименко О.,Томах В.,Васильченко О.,Шакун В.,Трофименко О.,Логінова Н., Тесленко П., Савєльєва О., Поляков В. [1–10] та інші. Зокрема, вони підкреслюють, що ефективне управління підприємством потребує системного підходу, який інтегрує різні функціональні складові, забезпечує адаптивність до змін зовнішнього середовища та сприяє підвищенню продуктивності й конкурентоспроможності організації.

Концептуальні засади кадрового та мотиваційного менеджменту досліджувалися в працях сучасних вчених, зокрема Передало Х., Огерчук Ю., Овчиннікова В., Островерх Г., Пасіч Я., Байраліу А., Корай Г., Хасан А., Фатхія М. [11–16] та інших. Зокрема, їхні дослідження зосереджені на аналізі ефективних підходів до стимулювання персоналу, формуванні внутрішньої мотивації, підвищенні продуктивності праці та розвитку системи управління людськими ресурсами в організаціях.

Проте наукові дослідження наразі недостатньо висвітлюють концептуальні положення інтегрованого менеджменту з урахуванням принципів управління комунікаційними ризиками та мотиваційного менеджменту, який дозволяє адаптувати управлінські підходи до умов сьогодення.

Метою статті є розробка концептуальних положень інтегрованого менеджменту з урахуванням принципів управління комунікаційними ризиками та мотиваційного менеджменту, що забезпечує адаптацію управлінських підходів до сучасних умов функціонування та створює основу для забезпечення стійкості, відновлення та довгострокового розвитку вітчизняного бізнесу в умовах зростаючої невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Інтегрований менеджмент як концептуальна основа цілісного та відповідального управління діяльністю підприємства здатний сприяти зміцненню його ділової репутації та мінімізації ризиків, пов'язаних із невідповідністю новим вимогам і правилам ведення бізнесу, що формуються внаслідок трансформації бізнес-середовища. У зв'язку з цим актуалізується необхідність встановлення ключових положень інтегрованого менеджменту, які мають бути узгоджені з базовими процесами впровадження принципів системних цифрових трансформацій бізнес-середовища та стратегічного управління, а також забезпечувати здатність організацій ефективно реагувати на нові виклики, що виникають у процесі їх

функціонування та розвитку відповідно до умов екологізації міжнародної економіки. Аналіз діяльності українських компаній [17–18] засвідчує, що наразі вітчизняні підприємства переживають складний етап функціонування, зумовлений наслідками воєнних дій, економічною нестабільністю та високим рівнем невизначеності на ринку. У цих умовах зростає потреба у впровадженні адаптивних і комплексних управлінських підходів, здатних забезпечити стійкість, оперативне реагування на ризики та ефективне планування розвитку. Зазначене вцілому підтверджують, що імплементація принципів і підходів інтегрованого менеджменту сприяє не лише зміцненню корпоративної репутації, але й відіграє суттєву роль у розробленні стратегій економічного післявоєнного відновлення.

Проведені дослідження концептуальних положень в обраній сфері дослідження [1–9, 15, 16] дозволили з'ясувати, що інтегрований менеджмент являє собою системний підхід до управління організацією, який передбачає узгоджену інтеграцію різних управлінських інструментів та функцій (кризового, ризик-орієнтованого, комунікативного, мотиваційного менеджменту, PR та інших) з метою забезпечення цілісності, адаптивності та ефективності управлінських процесів. Він орієнтований на комплексне врахування економічних, соціальних та екологічних аспектів діяльності організації, сприяє мінімізації ризиків, підвищенню стійкості та репутації компанії, а також забезпечує узгоджене стратегічне планування, реалізацію і контроль у складних і динамічних умовах зовнішнього середовища. Це зумовлено тим, що інтегрований менеджмент базується на цілісному та скоординованому використанні інструментів кризового, ризик-орієнтованого, комунікативного й мотиваційного менеджменту, а також PR (рис. 1), що дозволяє сформувати комплексний підхід до забезпечення стійкості, відновлення та довгострокового розвитку бізнесу в умовах зростаючої невизначеності.

Подана на рисунку організаційно-економічна модель інтегрованого менеджменту ілюструє механізм формування єдиної системи управління на основі комплексної інтеграції різноманітних управлінських інструментів, що забезпечує їх узгоджене функціонування в межах цілісного управлінського контуру. Модель акцентує увагу на пріоритетності ризик-орієнтованого та кризового підходів, а також на необхідності високого рівня адаптивності управлінських рішень в умовах підвищеної невизначеності зовнішнього середовища. Водночас у ній підкреслено значущість комунікативної узгодженості та мотиваційної спрямованості як ключових чинників підвищення ефективності взаємодії зі стейкхолдерами та залученості персоналу до досягнення стратегічних цілей. Окреме місце в моделі відведено репутаційному управлінню та забезпеченню стратегічної узгодженості діяльності організації з принципами сталого розвитку, що в сукупності сприяє підвищенню стійкості та довгострокової результативності. Загалом модель демонструє здатність системи інтегрованого менеджменту забезпечувати цілісність управління шляхом поєднання управлінських функцій та інструментів у єдину, взаємопов'язану структуру.

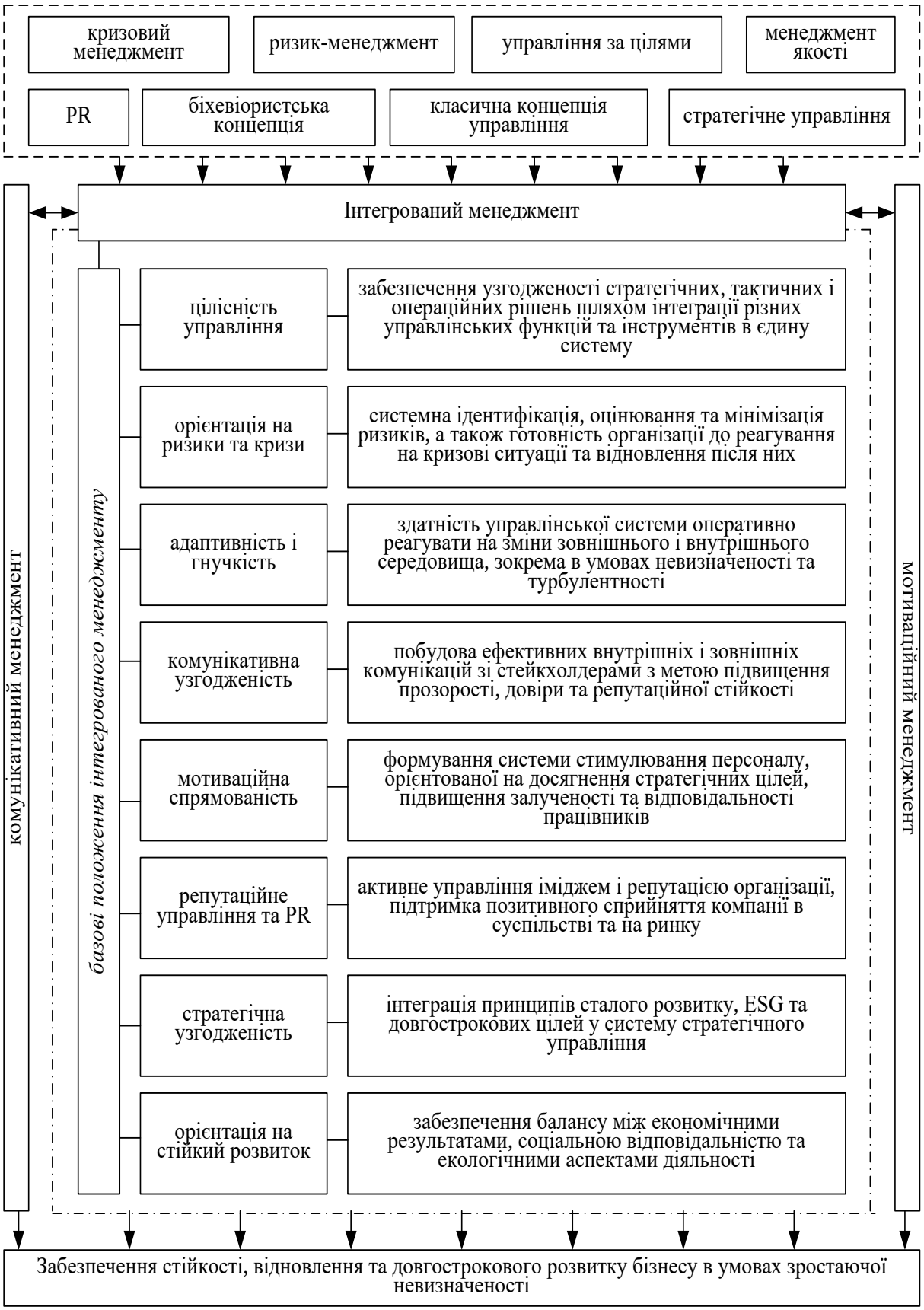

Рис. 1. Організаційно-економічна модель інтегрованого менеджменту крізь призму комунікаційного ризику та мотиваційного менеджменту

Орієнтація на стійкий розвиток у представленій моделі відображає необхідність забезпечення збалансованості між економічними, соціальними та екологічними цілями діяльності організації, що підкреслює комплексний характер інтегрованого підходу до менеджменту. Наведена схема виступає наочним відображенням теоретичних засад інтегрованого управління та водночас слугує методологічною основою для розроблення стратегій відновлення й розвитку організацій в умовах змінного та турбулентного бізнес-середовища. Слід відзначити прикладний характер організаційно-економічної моделі, оскільки її структура дозволяє здійснювати комплексний аналіз управлінських систем і оцінювати ефективність інтеграції різних управлінських інструментів у практичній діяльності підприємств.

Вона забезпечує можливість ідентифікації слабких місць у системі управління та визначення напрямів підвищення її результативності. Також модель сприяє прогнозуванню наслідків впровадження нових управлінських практик і оцінюванню їх впливу на стійкість організації. У результаті її застосування керівництво підприємства отримує науково обґрунтовану основу для прийняття стратегічних рішень та оптимізації процесів управління.

Застосування відповідних управлінських підходів у сфері інтегрованого менеджменту здатне сприяти переорієнтації інвестиційних потоків на сталі практики, що формують підґрунтя для довгострокової економічної стабільності. В українських реаліях економічні наслідки воєнних дій створили значні виклики для бізнесу та державних інституцій, що спричинило активізацію наукових і практичних дискусій щодо ефективних управлінських підходів. У цьому контексті особливу увагу привернула доцільність інтеграції принципів інтегрованого менеджменту як інструменту подолання кризових явищ. Такий підхід дозволяє комплексно враховувати ризики та непередбачувані зміни зовнішнього середовища, підвищуючи адаптивність організацій. Крім того, інтегрований менеджмент сприяє узгодженню стратегічних, тактичних і операційних рішень, що забезпечує ефективне функціонування системи управління навіть у кризових умовах. Його впровадження стимулює розвиток внутрішньої корпоративної культури та підвищує мотивацію персоналу до досягнення спільних цілей. Застосування принципів інтегрованого менеджменту також зміцнює комунікацію з ключовими стейкхолдерами та підтримує репутаційну стійкість організації. Таким чином, інтеграція цих принципів є важливим механізмом забезпечення стабільності та стійкого розвитку українських компаній у посткризовий період.

Отже, ключовим чинником, що визначає результативність упровадження інтегрованого менеджменту, є стратегічний характер управлінських підходів, які повинні відзначатися високим рівнем адаптивності та гнучкості з метою відповідності динамічним умовам функціонування й зростаючим вимогам зовнішнього середовища. Наразі базовими стратегіями інтегрованого менеджменту є:

1. Стратегія комплексного ризик-менеджменту – забезпечує системну ідентифікацію, оцінку та мінімізацію ризиків у всіх сферах діяльності організації, що дозволяє зменшити невизначеність та підвищити стійкість бізнесу.

2. Стратегія кризового управління – спрямована на оперативне реагування на непередбачувані події, забезпечення безперервності процесів та відновлення функціонування організації після кризових ситуацій.

3. Стратегія комунікаційної інтеграції – поєднує внутрішні та зовнішні комунікації, забезпечує узгодженість інформаційних потоків та формує довіру серед стейкхолдерів.

4. Стратегія мотиваційного менеджменту – орієнтована на стимулювання персоналу, підвищення його залученості та відповідальності за досягнення стратегічних і оперативних цілей.

5. Стратегія репутаційного управління та PR – забезпечує формування позитивного іміджу компанії, підвищення її соціальної відповідальності та підтримку довіри з боку партнерів і суспільства.

6. Стратегія сталого розвитку та ESG – інтегрує економічні, соціальні та екологічні аспекти діяльності, забезпечуючи довгострокову стабільність, конкурентоспроможність і відповідність сучасним вимогам бізнес-середовища.

Обов’язково слід звернути увагу на той факт, що формування внутрішньої зацікавленості персоналу у досягненні стратегічних цілей і підвищенні ефективності виконання завдань не можливий без наявності мотиваційної компоненти в інтегрованому менеджменті, який являє собою сукупність управлінських методів і практик, спрямованих на стимулювання внутрішньої зацікавленості персоналу та забезпечення його активної участі у реалізації стратегічних і оперативних завдань організації, підвищення продуктивності праці та відповідальності співробітників, а також розвиток корпоративної культури, яка підтримує інноваційність, адаптивність і цілісність управлінських процесів у умовах динамічного та нестабільного зовнішнього середовища. Поєднання мотиваційних механізмів із кризовим і ризик-орієнтованим управлінням дозволяє оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та знижувати потенційні втрати. Значну роль відіграє комунікаційна узгодженість, яка забезпечує прозорість інформаційних потоків і зміцнює довіру між керівництвом та працівниками. Реалізація принципів мотиваційного менеджменту у контексті інтегрованого підходу стимулює розвиток корпоративної культури та підтримує залученість персоналу до інноваційних і стратегічних проєктів. Впровадження таких практик сприяє підвищенню репутаційної стійкості організації та зміцненню її конкурентних позицій на ринку. Отже, мотиваційний аспект інтегрованого менеджменту є критично важливим для забезпечення ефективності управління, стійкого розвитку та довгострокового успіху підприємства.

Висновки. У ході дослідження було встановлено, що інтегрований менеджмент у сучасних умовах економічної нестабільності та високої турбулентності ринку виступає ефективним інструментом забезпечення цілісності та

адаптивності управлінських процесів, поєднуючи кризовий, ризик-орієнтований, комунікаційний та мотиваційний менеджмент із практиками PR. Аналіз діяльності українських компаній засвідчив, що впровадження інтегрованого підходу дозволяє не лише мінімізувати негативні наслідки зовнішніх ризиків, але й підвищити стійкість та конкурентоспроможність організацій. З'ясовано, що мотиваційна компонента інтегрованого менеджменту відіграє ключову роль у формуванні внутрішньої зацікавленості персоналу, активізації його участі у досягненні стратегічних і оперативних цілей та розвитку корпоративної культури, що підтримує інноваційність і адаптивність. Було доведено, що поєднання мотиваційних механізмів із кризовим і ризик-орієнтованим управлінням сприяє швидкому реагуванню на зміни зовнішнього середовища та зменшенню потенційних втрат організації. Дослідження підтвердило, що стратегічна комунікаційна узгодженість є важливим чинником зміцнення довіри між керівництвом та працівниками, що забезпечує ефективну взаємодію зі стейкхолдерами. Інтеграція принципів репутаційного управління та ESG-стратегій у систему управління сприяє формуванню позитивного іміджу компанії та підвищенню її соціальної відповідальності. Використання організаційно-економічної моделі інтегрованого менеджменту дозволяє комплексно оцінювати ефективність управлінських систем та прогнозувати наслідки впровадження нових практик. Було визначено, що адаптація інтегрованого менеджменту до українських реалій потребує врахування наслідків воєнних дій, економічної нестабільності та високої невизначеності зовнішнього середовища. Науково обґрунтовано, що комплексне застосування базових стратегій інтегрованого менеджменту забезпечує узгоджене стратегічне, тактичне та операційне планування, сприяє відновленню та довгостроковому розвитку бізнесу. Дослідження засвідчує, що інтегрований підхід дозволяє підвищити результативність управління за рахунок синхронізації функцій і інструментів, що забезпечує цілісність управлінської системи. Отже, імплементація концепції інтегрованого менеджменту з урахуванням комунікаційних ризиків та мотиваційного менеджменту виступає критично важливим механізмом забезпечення стійкості, підвищення ефективності та довгострокового успіху підприємств у посткризовий період.

Література:

1. Перерва І. О., Єдинак В. Ю. Стратегічне управління підприємством як основний інструмент в руках сучасного керівника. *Innovation and Sustainability*. 2022. Вип.№3.С.159-164.

2. Харченко В. А. Стратегічне управління підприємством. URL: https://ea.donntu.edu.ua /bitstream/123456789/26185/1/СТРАТЕГІЧНЕ%20УПРАВЛІННЯ%20ПІДПРИЄМСТВОМ.pd

3. Кононова О. Є., Головченко Є. Ю. Сутність та зміст стратегічного управління будівельним підприємством, його особливості та переваги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 16. С. 145–149.

4. Кіндрацька Г. Стратегічний менеджмент : навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 366с.

5. Киш Л. М. Стратегічне управління, як основна частина менеджменту підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. № 38-1. С. 107–113.

6. Баркова К. О. Поняття та етапи стратегічного управління. URL: http://repository. hneu.edu.ua/ bitstream/123456789/21607/1/Тезисы_Баркова.pdf

7. Кириченко Н.В., Алєщенко Л.О. Методичні основи формування системи ризик менеджменту аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2021. №9-10. С. 46-52.

8. Герасименко О. Аналітичний огляд міжнародних стандартів з ризик-менеджменту, орієнтованих на підприємства різних галузей господарства. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. Issue 4. P. 10-29.

9. Томах В. В., Васильченко О. О., Шакун В. О. Управління ризиками на підприємстві при плануванні діяльності ТОВ «Харківський завод «Полімерконтейнер». *Бізнес Інформ*. 2025. №2. С. 483–491.

10. Трофименко О. Г., Логінова Н. І., Тесленко П. О., Савєльєва О. С., Поляков В. М. Класифікація ризиків у проєктах із розробки програмного забезпечення. *Вісник ХНТУ*. 2023. № 3 (86). С. 119–128.

11. Передало Х., Огерчук Ю. (2020). Про деякі сучасні аспекти управління командою проекту. *Економіка та суспільство*. 2020. Вип. 22. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-7.

12. Овчиннікова В.О., Островерх Г.Є., Пасіч Я.В. Формування кадрової стратегії вітчизняних підприємств автотран спорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 60. С. 178–185.

13. Передало Х.С., Огерчук Ю.В., Лібенко Ю.С. Поведінкова економіка та можливості застосування технік її впливу в сучасних організаціях. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7520.

14. Bajraliu A., Qorraj G. (2023). Digital Transformation's Impact on Sustainable HR Management: Comparative Study of Work-Life Balance and Skill Development in Public versus Private Sectors of a Developing Country. Researchgate. URL: https://griml.com/Hgz5F.

15. Hasan A.Ali E., Fathia M.E. The Implications of Digital Transformation and Its Impact on Human Resource Management Strategies. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research*. 2023. № 4. С. 1765-1772.

16. Бабенко Д. О., Корольков В. В. Удосконалення мотиваційного механізму управління персоналом під приємства. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: https://doi.org/ 10.32702/2307-2105-2020.11.69

17. Мурована Т. О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 47. URL: https://doi.org/ 10.32782/2524-0072/2023 47-49

18. Як українській бізнес адаптується та відновлюється під час війни: результати дослідження у квітні – травні 2024 року URL: https://lb.ua/blog/cid_center/626058_yak_ ukrainskiy_biznes_adaptuietsya.html

References:

1. Pererva I. O., Yedynak V. Yu. (2022) Stratehichne upravlinnia pidpryiemstvom yak osnovnyi instrument v rukakh suchasnoho kerivnyka[Strategic enterprise management as the main tool in the hands of a modern manager]. *Innovation and Sustainability*. no. 3. pp. 159–164.

2. Kharchenko V. A. Stratehichne upravlinnia pidpryiemstvom [Strategic enterprise management]. URL: https://ea.donntu.edu.ua/bitstream/123456789/26185/1/STRATEHICHNE%20UPRAVLINNIA%20PIDPRYIEMSTVOM.pdf

3. Kononova O. Ye., Holovchenko Ye. Yu. (2017) Sutnist ta zmist stratehichnoho upravlinnia budivelnym pidpryiemstvom, yoho osoblyvosti ta perevahy [Essence and content of strategic management of a construction enterprise, its features and advantages]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Is. 16. pp. 145–149.

4. Kindratska H. (2006) Stratehichnyi menedzhment[Strategic management]. Kyiv: Znannia, 366 p.

5. Kysh L. M. (2019) Stratehichne upravlinnia yak osnovna chastyna menedzhmentu pidpryiemstva [Strategic management as the main component of enterprise management]. *Prychornomorski ekonomichni studii*. no. 38-1. pp. 107–113.

6. Barkova K. O. Poniattia ta etapy stratehichnoho upravlinnia[Concept and stages of strategic management]. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21607/1/Tezysy_Barkova.pdf

7. Kyrychenko N. V., Alieshchenko L. O. (2021) Metodychni osnovy formuvannia systemy ryzyk-menedzhmentu ahrarnykh pidpryiemstv [Methodological foundations for forming a risk management system of agricultural enterprises]. *Ahrosvit.* no. 9–10. pp. 46–52.

8. Herasymenko O. (2018) Analitychnyi ohliad mizhnarodnykh standartiv z ryzyk-menedzhmentu, oriientovanykh na pidpryiemstva riznykh haluzei hospodarstva[Analytical review of international risk management standards focused on enterprises of various economic sectors]. *European Journal of Economics and Management.* vol. 4. Is. 4. pp. 10–29.

9. Tomakh V. V., Vasylchenko O. O., Shakun V. O. (2025) Upravlinnia ryzykamy na pidpryiemstvi pry planuvanni diialnosti TOV «Kharkivskyi zavod "Polimerkonteiner"»[Risk management at the enterprise in planning the activities of LLC "Kharkiv Polymer Container Plant"]. *Biznes Inform.* no. 2. pp. 483–491.

10. Trofymenko O. H., Lohinova N. I., Teslenko P. O., Savelieva O. S., Poliakov V. M. (2023) Klasyfikatsiia ryzykiv u proiektakh iz rozrobky prohramnoho zabezpechennia[Classification of risks in software development projects]. *Visnyk KhNTU*. no. 3 (86). pp. 119–128.

11. Peredalo Kh., Oherchuk Yu. (2020) Pro deiaki suchasni aspekty upravlinnia komandoiu proiektu [Some modern aspects of project team management]. *Ekonomika ta suspilstvo.* Is. 22. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-7.

12. Ovchynnikova V. O., Ostroverkh H. Ye., Pasich Ya. V. (2017) Formuvannia kadrovoi stratehii vitchyznianykh pidpryiemstv avtotransportu[Formation of personnel strategy of domestic motor transport enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti.* no. 60. pp. 178–185.

13. Peredalo Kh. S., Oherchuk Yu. V., Libenko Yu. S. (2019) Povedinkova ekonomika ta mozhlyvosti zastosuvannia tekhnik yii vplyvu v suchasnykh orhanizatsiiakh[Behavioral economics and possibilities of applying its influence techniques in modern organizations]. *Efektyvna ekonomika.* no. 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7520.

14. Bajraliu A., Qorraj G. (2023) Digital Transformation's Impact on Sustainable HR Management: Comparative Study of Work-Life Balance and Skill Development in Public versus Private Sectors of a Developing Country. *ResearchGate*. URL: https://griml.com/Hgz5F.

15. Hasan A. Ali E., Fathia M. E. (2023) The Implications of Digital Transformation and Its Impact on Human Resource Management Strategies. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research.* no. 4. pp. 1765–1772.

16. Babenko D. O., Korolkov V. V. (2020) Udoskonalennia motyvatsiinoho mekhanizmu upravlinnia personalom pidpryiemstva [Improvement of the motivational mechanism of personnel management at the enterprise]. *Efektyvna ekonomika.* no. 11. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.69.

17. Murovana T. O. (2023) Vitchyzniane pidpryiemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky [Domestic entrepreneurship under the conditions of marital state: main trends and methods of support] Ekonomika i suspiljstvo. no. 47. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/ 2023-47-49.

18. Yak ukrainskii biznes adaptuietsia ta vidnovliuietsia pid chas viiny: rezultaty doslidzhennia u kvitni–travni 2024 roku. URL: https://lb.ua/blog/cid_center/626058_yak_ukrainskiy_biznes_adaptuietsya.html.

УДК: 65.012:338.2:658.155

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2694-2707

Овчиннікова Вікторія Олексіївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом Українського державного університету залізничного транспорту, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-5911-2873

Рудницький Богдан Вадимович здобувач освіти Українського державного університету залізничного транспорту, м. Харків

Федосов Богдан Анатолійович здобувач освіти Українського державного університету залізничного транспорту, м. Харків

МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РІШЕНЬ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження теоретико-методологічних засад, моделей та інструментів антикризового управління підприємством в умовах підвищеної економічної невизначеності та трансформацій світової економіки. Обґрунтовано, що сучасне підприємницьке середовище характеризується високою динамічністю, ризиковістю та багатофакторністю, що зумовлює необхідність своєчасної ідентифікації, діагностики й прогнозування кризових явищ. Розкрито сутність підприємства як відкритої, адаптивної мікроекономічної системи, здатної до самоорганізації та розвитку в умовах нестабільності. Визначено, що ефективне антикризове управління має ґрунтуватися на принципах системності, гнучкості та адаптивності, поєднуючи стратегічні й тактичні інструменти стабілізації. Здійснено класифікацію рівнів перехідних процесів розвитку бізнес-системи (гомеостатичний, інноваційний, біфуркаційний) та наведено характеристику стратегічних моделей позиціонування підприємства у кризовому середовищі залежно від рівня керованості й адаптивності. Висвітлено ключові напрями антикризового менеджменту: моніторинг стану бізнес-системи, діагностика кризових явищ, управління фінансовою, виробничою та кадровою стійкістю. Окреслено основні методи антикризового управління: фінансової стабілізації, реструктуризації, оптимізації витрат, стратегічного планування та ризик-менеджменту. Запропоновано систематизацію інструментарію за трьома групами: діагностики, реагування та посткризового відновлення, що забезпечує комплексність управлінських дій. Доведено доцільність застосування програмно-цільового підходу, який забезпечує узгодженість стратегічних, тактичних і оперативних рішень. Сформовано логічну структуру процесу антикризового управління (від діагностики до

посткризового аналізу). Обґрунтовано доцільність та своєчасність застосування системного підходу до антикризового управління підприємством, що дозволить підвищити його стійкість, мінімізувати ризики банкрутства та забезпечити стабільний розвиток у мінливих економічних умовах.

Ключові слова: методи та моделіобгрунтування економічних рішень, економічні інструменти, антикризове управління; економічна невизначеність; стійкість підприємства; адаптивність; керованість; кризові явища; діагностика кризи; превентивне управління; фінансова стабілізація; реструктуризація; ризик-менеджмент; стратегічне планування; тактичні заходи; моделі розвитку підприємства; програмно-цільовий підхід; системний підхід;.

Ovchynnikova Viktoriia Oleksiivna Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Economics and Management of Production and Commercial Business, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-5911-2873

Rudnytskyi Bohdan Vadymovych student at the Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv

Fedosov Bohdan Anatoliyovych student at the Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv

METHODS AND MODELS OF SUBSTITUTING ECONOMIC DECISIONS IN THE SYSTEM OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AN ENTERPRISE

Abstract. The article provides a comprehensive study of the theoretical and methodological foundations, models, and tools of crisis management in enterprises operating under conditions of increasing economic uncertainty and global economic transformation. It is substantiated that the modern economic environment is characterized by dynamism, high volatility, multidimensional risks, and constant changes, which necessitate timely identification, diagnosis, and forecasting of crisis phenomena. The enterprise is considered as an open, adaptive microeconomic system capable of self-organization and internal transformation under instability. The study emphasizes that effective crisis management should be based on the principles of systematization, flexibility, adaptability, and integration of strategic and tactical stabilization instruments. The classification of transitional development levels of business systems (homeostatic, innovative, and bifurcation) is presented, and four strategic models of enterprise positioning in a crisis environment are characterized according to the degree of controllability and adaptability. The main areas of crisis management are highlighted: monitoring and diagnosing pre-crisis conditions, managing financial and production stability, optimizing organizational structures, and improving human resource and investment policies. The core methods of crisis

management (financial stabilization, restructuring, cost optimization, strategic planning, and risk management) are analyzed as key components of sustainable development. The system of instruments is grouped into three categories: diagnostic tools for early detection of crises, responsive tools for stabilization during the crisis, and post-crisis recovery tools aimed at renewing competitiveness. The application of the program-targeted approach is justified, ensuring coordination between strategic, tactical, and operational management levels. The logical structure of the crisis management process is outlined (from diagnosis and strategy development to implementation and evaluation of effectiveness). It is concluded that an integrated crisis management system, combining theoretical models with practical decision-making tools, is a critical determinant of enterprise resilience. Such an approach minimizes bankruptcy risks, enhances adaptability, and ensures sustainable operation in a highly uncertain and transformational global economy.

Keywords: methods and models, justification of economic decisions, economic instruments, anti-crisis management, economic uncertainty, enterprise stability, adaptability, manageability, crisis phenomena, crisis diagnostics, preventive management, financial stabilization, restructuring, risk management, strategic planning, tactical measures, enterprise development models, program-target approach, system approach.

Постановка проблеми. Сучасна економіка характеризується високим рівнем невизначеності, динамізмом розвитку, наявністю різноманітних ризиків та багатофакторністю впливів. Такі умови підвищують імовірність розбалансування між фінансово-господарськими показниками діяльності підприємства та параметрами його зовнішнього середовища, що, у свою чергу, зумовлює виникнення кризових ситуацій. За таких обставин особливого значення набувають завдання, пов’язані з прогнозуванням, своєчасною ідентифікацією та оцінюванням кризових явищ, визначенням їх масштабів, динаміки розгортання та можливих наслідків для підприємства.

Посилення впливу зовнішніх і внутрішніх чинників підвищує вимоги до системи управління підприємством, потребуючи оновлення організаційних підходів, методів та моделей управління і прийняття економічних рішень. Рівень керованості підприємства визначається ступенем його підконтрольності управлінському персоналу, тоді як адаптивність відображає здатність системи до внутрішніх трансформацій та ефективного реагування на зміни у зовнішньому середовищі. У цьому контексті стійкість бізнес-системи може проявлятися у формах рівноваги, стабільного функціонування або контрольованої нестійкості, що забезпечує збереження відносної стабільності ключових параметрів її діяльності.

З позицій теорії невизначеності, неготовність керівників своєчасно реагувати на «слабкі сигнали» зовнішнього середовища, відсутність навичок прийняття ефективних рішень у ситуаціях невизначеності та нездатність

підтримувати контроль над станом підприємства, як цілісної системи, істотно підвищують ризик втрати платоспроможності та банкрутства.

Урахування таких об'єктивних чинників, як цільова та функціональна невизначеність, багатовимірність і нерівномірність розвитку, альтернативність стратегічних траєкторій, а також галузеві й регіональні особливості, обумовлює необхідність для кожного підприємства формування індивідуального підходу до антикризового управління. Це передбачає розроблення власного комплексу ефективних інструментів реагування на кризові прояви, визначення закономірностей формування траєкторії стійкого розвитку та побудову стратегії запобігання банкрутству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних економічних умовах кризові явища виступають каталізаторами нових викликів для антикризового менеджменту, що зумовлює потребу в подальшому розвитку його теоретико-методологічних засад та вдосконаленні інструментарію прийняття управлінських рішень. Необхідність дослідження методів та моделей антикризового управління в умовах підвищеної невизначеності підтверджується як вітчизняними, так й зарубіжними науковцями. Значний внесок у вивчення проблем і тенденцій розвитку антикризового управління зробили такі дослідники, як Дикань В. Л., Воловельська І. В., Дикань О. В., Токмакова І. В., Кірдіна О.Г., Українська Л.О., Лункіна І. Ю., Ареф'єва О. В., Пілецька С. Т., Лістрова М. С., Пілецька С. Т., Копча Ю. Ю., Камишна С. Ю. [1-9] та інші.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблематиці антикризового управління та окресленню відповідних методів і моделей прийняття економічних рішень, і практичне застосування антикризових інструментів, залишаються недостатньо дослідженими, адже маємо постійну трансформацію умов господарювання. Відповідно маємо необхідність у формуванні нової системи, що грунтувалася б поєднанні теоретичних концепцій антикризового управління з практичним використанням сучасних управлінських методів, моделей та інструментів, що сприятило б підвищенню ефективності системи менеджменту підприємств, забезпеченню їх стійкості в умовах економічної невизначеності та мінімізації негативного впливу факторів трансформаційнго середовища.

Метою статті є комплексне дослідження основних методів, моделей та інструментів антикризового управління з погляду системного підходу до підприємства за умов трансформації зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Підприємство являє собою мікроекономічну систему, що має властивість саморозвитку та одночасно виступає носієм соціальних, науково-технічних та економічних відносин вищого рівня. Взаємодіючи із зовнішнім середовищем, воно зазнає його безпосереднього впливу, який значною мірою визначає стан стабільності (стійкості) або, навпаки, кризовості підприємства. Для складних економічних систем, зокрема бізнес-структур, не завжди діють закономірності, притаманні традиційним стабільним системам.

Для них більш характерними є перехідні процеси, що супроводжуються зміною станів та параметрів розвитку. Як зазначає Маслій Н. [7], застосування методів нелінійної динаміки в економічному аналізі показало, що еволюція підприємств має нелінійний характер, що проявляється у різких структурних трансформаціях і супроводжується елементами хаотизації економічних процесів.

Коливальні процеси, властиві більшості бізнес-систем, мають тенденцію до посилення з часом, створюючи стан граничного напруження, який може призвести або до руйнування підприємства, або до переходу його на якісно новий рівень організаційного розвитку. У контексті синергетичного підходу розвиток підприємства розглядається як багатовекторний і непередбачуваний процес, що відображає принцип нелінійності, тобто багатоваріантність, неповторність та невизначеність еволюційних траєкторій. У межах цієї концепції точка біфуркації трактується як момент розгалуження можливих шляхів розвитку системи, що виникає внаслідок зміни параметрів зовнішнього середовища. Вона визначає критичний етап існування підприємства, у межах якого відбувається вибір подальшого напряму еволюції - або кризового, або прогресивного, що супроводжується якісними, стрибкоподібними перетвореннями у його функціонуванні [2].

Застосування аналітичного інструментарію гомеостатики має суттєве значення як у теоретичному, так й у практичному аспектах, оскільки надає можливість здійснювати класифікацію перехідних етапів розвитку бізнес-системи залежно від рівня її еволюції та ролі у процесах запобігання банкрутству підприємства. Відповідно до цього підходу виокремлюють три рівні перехідних процесів [5, 7]:

1. Гомеостатичний рівень - характеризується змінами, що впливають на поведінку системи, але не змінюють її структуру або складові елементи. Залежно від напрямку цих змін, перехідний період може набувати форми «перебудовного» (у випадку погіршення параметрів функціонування) або «перетворювального» (за умови позитивного впливу на показники діяльності).

2. Інноваційний рівень - відображає процеси, пов’язані зі змінами у складі та структурі бізнес-системи. Перехідний період цього рівня може бути охарактеризований як «кризовий» (якщо відбувається погіршення параметрів системи) або як «комфортизаційний» (якщо зміни мають позитивний характер і сприяють підвищенню ефективності).

3. Біфуркаційний рівень - пов’язаний із глибинними трансформаціями, що безпосередньо впливають на складові елементи та структуру бізнес-системи, визначаючи критичні точки її розвитку та можливі напрями подальшої еволюції.

Стійкий розвиток бізнес-системи передбачає чергування станів рівноваги з короткостроковими періодами нерівноважності, що забезпечується завдяки властивостям самоорганізації, притаманним таким системам. Реалізація цих властивостей відбувається під впливом регулюючих дій менеджменту

підприємства, спрямованих на підтримання функціональної стабільності та адаптивності організації. Антикризове управління, за своєю суттю, є модифікованою формою традиційної системи менеджменту, яка містить спеціалізовані елементи, орієнтовані на попередження, локалізацію та подолання кризових явищ. У сукупності ці елементи формують механізм антикризового управління - комплексний інструмент впливу на перебіг кризових процесів і мінімізацію їх наслідків. Відмінністю антикризового управління від звичайної системи управління підприємством є його функціонування в умовах підвищеної турбулентності зовнішнього середовища, загальної нестабільності, високої динаміки змін і непередбачуваності кризових ситуацій, що постійно породжують нові управлінські виклики. Сучасна управлінська практика демонструє тенденцію до посилення антикризової спрямованості управління, що стає необхідною умовою забезпечення життєздатності підприємства.

Комплекс проблем, пов'язаних із антикризовим управлінням, спрямованим на подолання «кризових точок» ділового циклу підприємства та запобігання його банкрутству, доцільно згрупувати за чотирма напрямами [8, 9]:

1. Проблеми моніторингу стану бізнес-системи, виявлення та діагностики передкризових явищ.

2. Проблеми, обумовлені станом ключових сфер діяльності підприємства, що визначають його фінансову, виробничу та управлінську стійкість.

3. Проблеми диференціації управлінських функцій, пов'язані з розподілом ролей, повноважень і відповідальності в системі менеджменту.

4. Проблеми управління людськими, інвестиційними та маркетинговими ресурсами, які визначають ефективність адаптації підприємства до змін у зовнішньому середовищі.

На відміну від класичних підходів стратегічного планування, антикризове планування має низку специфічних характеристик. До них належать підвищена часова чутливість, здатність до гнучкого та оперативного розподілу обмежених ресурсів, використання специфічних антикризових критеріїв для прийняття управлінських рішень, посилена увага до аналізу наслідків прийнятих рішень, а також застосування програмно-цільового підходу у процесах формування управлінських стратегій. Взаємодія керуючої системи з підконтрольною бізнес-системою, з огляду на її адаптивні властивості до змін зовнішнього та внутрішнього середовища на різних етапах кризового розвитку (від поступового погіршення фінансового стану до стадії ліквідації) дозволяє виокремити чотири стратегічні моделі позиціонування підприємства у кризовому середовищі:

1. Високий ступінь керованості та високий рівень адаптивності характерний для ранніх фаз кризового розвитку та періодів поступового погіршення фінансового стану підприємства. У цій зоні менеджмент досягає оптимальної ефективності, поєднуючи стратегічні прагнення до динамічного розвитку з підтримкою стабільного функціонування виробничих процесів. Використання інноваційного обладнання, передових технологій, високого завантаження

потужностей сприяє активізації ділової активності, розвитку комунікацій, ефективній ціновій політиці та адаптивній амортизаційній стратегії. Такий стан забезпечує синергетичний ефект між техніко-економічною та фінансовою ефективністю підприємства.

2. Високий ступінь керованості при низькому рівні адаптивності спостерігається на проміжних стадіях кризи. Це зона «подолання бар'єрів», коли правові та організаційні механізми функціонують у межах процедур спостереження та фінансового оздоровлення. Поступове зниження ділової активності компенсується активізацією управлінських впливів, що забезпечує стабілізацію стану підприємства.

3. Низький ступінь керованості та високий рівень адаптивності характерний для проміжних і передліквідаційних стадій кризи. Це зона реструктуризації бізнесу, коли підприємство за допомогою законодавчо дозволених механізмів та інструментів антикризового управління забезпечує захист інтересів боржника та кредиторів, адаптуючись до нових умов правових та економічних відносин.

4. Низький ступінь керованості та низький рівень адаптивності проявляється на пізніх, ліквідаційних стадіях кризи. Це проблемна зона, яка характеризується вичерпанням потенціалу підприємства, втратою можливостей для диверсифікації діяльності та зниженням конкурентних переваг. Підприємство в таких умовах перебуває під суворим контролем правових процедур конкурсного провадження, що, як правило, призводить до його ліквідації.

Кризові явища, що виділяються у четвертому компоненті, можна класифікувати за двома напрямами: втрата стійкості та втрата керованості підприємства. До проявів втрати стійкості відносяться дестабілізація діяльності, вихід системи з рівноважного стану, порушення координації між економічними та фінансовими підсистемами, дисбаланс функціонування підприємства, неплатоспроможність та негативна динаміка основних мікроекономічних показників. Втрата керованості проявляється через порушення роботи ключових підсистем, обмеженість можливостей менеджменту впливати на фінансові та виробничі процеси, зниження продуктивності, зайнятості та доходів, зростання плинності персоналу та втрату контролю над ситуацією. Кризовий період супроводжується також дефіцитом достовірної інформації, що впливає на процес прийняття управлінських рішень, організаційну структуру та методи управління підприємством в цілому.

Програмно-цільове антикризове управління являє собою інтегровану систему, яка поєднує корпоративні завдання, методи, моделі, інструменти та операційні програми досягнення запланованих показників, забезпечуючи узгодженість очікуваних результатів із доступними ресурсами. Тобто ефективне антикризове управління підприємством в умовах трансформацій світової економіки не можливе без формування єдиної системи (рис. 1), де корпоративна стратегія визначає вибір моделей і методів, які, у свою чергу, для своєї реалізації використовують конкретний набір інструментів та розробку операційних планів

щодо їх виконання. Зворотний зв'язок від операційних антикризованих програм до вищих рівнів забезпечує корекцію рішень на основі реальної ситуації

Головною метою антикризової корпоративної стратегії є забезпечення стабільності функціонування підприємства, що проявляється у підтримці ключових фінансових показників та запобіганні повторним кризовим явищам шляхом застосування індивідуально підібраного набору інструментів антикризового управління. Суттєвою відмінністю інструментів сучасного антикризового менеджменту від інших підходів до подолання криз є їх системний характер, який передбачає комплексну організацію функціонування підприємства та інтеграцію регулюючих, контролюючих і превентивних заходів. Аналіз наукових підходів до визначення сутності та інструментів антикризового управління свідчить, що їх вибір визначається причинами, масштабами та фазою розвитку кризи, а ефективне поєднання цих інструментів спрямоване на своєчасне регулювання, контроль та запобігання кризовим ситуаціям.

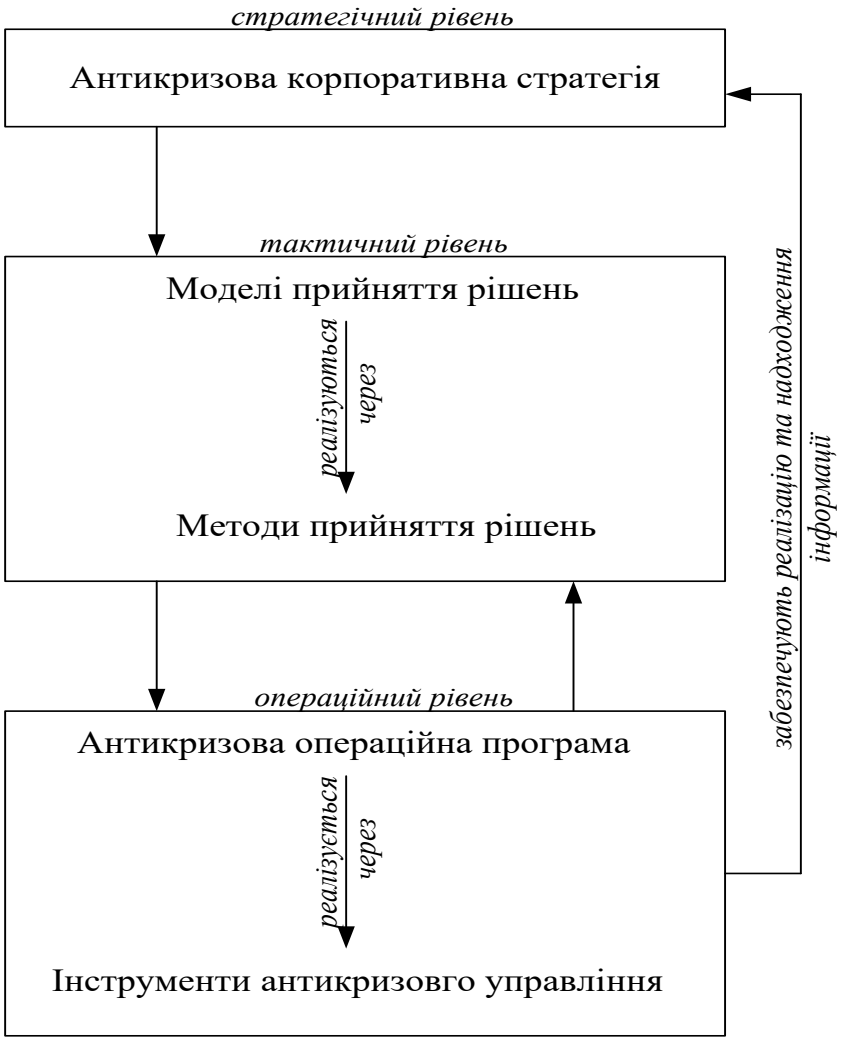

Рис. 1. Системний підхід до антикризового управління підприємством в умовах трансформацій світової економіки

Організаційну послідовність процесу антикризового управління визначають економічні моделі, що відображають логіку прийняття управлінських рішень у різних фазах розвитку кризи. Серед них ключове місце посідають: модель життєвого циклу підприємства, модель фінансової рівноваги, адаптивна модель управління та модель стратегічного розвитку; модель життєвого циклу, що дає змогу ідентифікувати стадії, на яких можуть виникати передумови кризи, і визначити необхідні антикризові дії; модель фінансової рівноваги (орієнтована на підтримку платоспроможності, ліквідності та стабільності грошових потоків підприємства); адаптивна модель (забезпечує гнучкість управлінських рішень, дозволяючи підприємству швидко реагувати на зміни зовнішнього середовищ); модель стратегічного розвитку (спрямована на формування довгострокових цілей та вибір шляхів сталого зростання після подолання кризових явищ). У сукупності всі ці моделі створюють методологічну основу антикризового управління, забезпечуючи його системність, послідовність і результативність.

Зважаючи на те, що наведені вище моделі формують концептуальну основу, що відображає логіку та структуру процесу прийняття рішень, розглянемо методи обґрунтування економічних рішень в антикризовому управлінні, адже саме вони окреслюють інструментальну базу для аналізу, прогнозування та вибору оптимальних управлінських дій. Проведені дослідження показали, що до методів антикризового управління доцільно віднести сукупність інструментів, спрямованих на діагностику, запобігання, нейтралізацію та подолання кризових явищ у діяльності підприємства. Основними серед них є методи фінансової стабілізації, реструктуризації активів і зобов'язань, оптимізації витрат, стратегічного планування та ризик-менеджменту. Важливу роль відіграють також методи організаційного розвитку, які забезпечують підвищення гнучкості управлінських структур і адаптацію до змін зовнішнього середовища. Ефективність застосування зазначених методів залежить від глибини аналізу причин кризи, рівня інформаційного забезпечення та компетентності управлінського персоналу. У комплексі ці методи формують основу системного підходу до забезпечення стійкості підприємства та відновлення його конкурентоспроможності.

Щодо інструментарію антикризового управління, то його доцільно поділити на три основні групи: інструменти діагностики кризи, що забезпечують своєчасне виявлення передумов її виникнення; інструменти реагування в умовах кризи, спрямовані на стабілізацію діяльності підприємства; інструменти посткризового відновлення, які застосовуються на етапі виходу з кризового стану [2]. Інструменти та методи превентивного управління формують тактичний управлінський комплекс, який, на відміну від традиційного антикризового підходу, орієнтований не лише на подолання наслідків кризових явищ, а й на забезпечення безперервної ефективності функціонування підприємства. Його сутність полягає у проведенні постійного моніторингу діяльності, виявленні потенційних ризиків, контролі відхилень фактичних показників від цільових

параметрів і своєчасному впровадженні коригувальних заходів [4]. Практична значущість такого підходу полягає в тому, що результати аналітичної оцінки можуть не лише визначати можливі напрями подолання кризового стану, а також слугувати підставою для прийняття рішення про недоцільність подальших змін і ініціювання процедури банкрутства як економічно обґрунтованого варіанту розвитку подій.

До інструментів, що застосовуються на етапі виявлення кризових явищ, належать такі [1, 3, 4, 7]: діагностика – процес системного та глибокого аналізу проблем підприємства з метою ідентифікації чинників, що зумовлюють їх виникнення; моніторинг – безперервне спостереження за ключовими показниками діяльності, що передбачає оцінювання, аналіз і прогнозування змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства; фінансовий аналіз – комплексна оцінка фінансового стану суб'єкта господарювання, його платоспроможності, ліквідності та ефективності використання ресурсів; бенчмаркінг – метод дослідження діяльності конкурентних підприємств із метою виявлення найкращих практик та адаптації їх елементів до власної системи управління.

Безперечно, визначення етапу кризового розвитку базується на результатах комплексного аналізу фінансово-економічного стану підприємства. Така оцінка діяльності бізнес-системи має ключове значення для самоаналізу, даючи змогу вчасно ідентифікувати симптоми та джерела погіршення її економічного здоров'я. Саме висновки цього дослідження формують подальший вектор роботи. Якщо аналіз виявляє відхилення від нормальної функціональності, це прямо вказує на наявність кризи, а завданням наступного кроку стає діагностика її стадії, тобто глибини та складності проблеми. Зазвичай підсумком такої діагностики є визначення гострої або ж хронічної форми кризи. У разі, коли серйозних відхилень не виявлено, проводиться аналіз на наявність латентної (прихованої) кризи. Якщо ж компанія дотримується принципів превентивного управління, усі наступні дії в рамках антикризового регулювання будуються саме на цій основі.

Набір стабілізаційних процедур суттєво відрізняється не лише для різних стадій кризи, але й на етапі латентної кризи він має свою специфіку. Впровадження комплексу антикризових заходів, зокрема проведення превентивної підготовки, дає змогу зменшити ризик виникнення кризових явищ та банкрутства, тим самим підвищуючи загальну ефективність роботи підприємства. Саме тому антикризова стратегія розглядається як один з найпотужніших інструментів у арсеналі менеджменту. Вона пропонує низку альтернативних шляхів для розв'язання існуючих суперечностей у заданих обмеженнях та виконує роль координаційного механізму для підсистем підприємства, які можуть перебувати на різних стадіях життєвого циклу [9].

Варто також зауважити, що хоча стратегія передбачає виконання чітко запланованих дій, на практиці майже завжди існують ситуаційні фактори, які змушують вносити певні корективи в процес її реалізації [9].

Кожен тип кризи вимагає використання відповідної, спеціально підібраної тактики подолання. Що стосується розробки тактичного плану запобігання банкрутству, то стійкість організації слід оцінювати через призму досягнення чотирьох ключових підцілей: збереження цілісності підприємства як єдиного майнового комплексу; забезпечення його адаптації та гнучкої реструктуризації; встановлення контролю над змінами основних параметрів функціонування бізнес-системи; оптимальний баланс між першими трьома цілями, що забезпечує ефект самостабілізації та перетворює компанію на адаптивну систему. Як інтегральний показник такої стійкості пропонується використовувати рівень ентропії системи - універсальну характеристику, що відображає ступінь невизначеності її майбутнього стану. Для цього проводиться комплексна оцінка за низкою напрямів: управлінська, виробнича, фінансова та соціальна стійкість, а також стабільність таких показників, як рентабельність і ділова активність.

Відповідно до обґрунтованого на початку даного дослідження підходу, антикризова операційна програма повинна формуватися залежно від тих груп показників, за якими виявлено найбільш інтенсивні сигнали загрози кризового стану. На цьому етапі ключовим завданням є виявлення найбільш уразливих аспектів діяльності підприємства, тобто тих напрямів чи показників, де проявляються ознаки кризи, а також визначення її локалізації. Локалізація здійснюється через аналіз причин, що зумовили виникнення кризових процесів, із використанням аналітичних схем, які дають змогу встановити зв’язок між симптомами кризи та її джерелами. Зокрема, застосування «дерева цілей» дозволяє структуровано ідентифікувати послідовність переходу від зовнішніх проявів проблем до їхніх першопричин. Таким чином, масштаби поширення та глибина впливу кризи на діяльність підприємства визначають тактичний вектор і зміст заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків та відновлення стійкого функціонування організації.

Формування інструментарію антикризового управління підприємством у кризовий період базується на класифікації проблем за трьома групами: ресурсні, структурні та процесні, що дозволяє враховувати їхню залежність від наявних ресурсів, організаційної структури бізнес-системи та характеру внутрішніх процесів. Ресурсні обмеження можуть проявлятися як у межах самої організації, так і поза нею, у зовнішньому середовищі. До ключових інструментів, що застосовуються в умовах кризи, належать: аутсорсинг, аудит бізнес-процесів, даунсайзинг, диверсифікація, контролінг, кадрова політика, реінжиніринг бізнес-процесів, реструктуризація підприємства та санація без порушення провадження у справі про банкрутство. На початкових стадіях потенційної або латентної кризи достатньо незначного коригування напрямів розвитку та усунення факторів, які спричинили негативні тенденції. Якщо криза розвивається, необхідним є розроблення заходів для коригування стратегії підприємства та нормалізації його поточної діяльності. Таким чином, на ранніх етапах застосовуються переважно тактичні заходи, тоді як при гострій або

хронічній кризі виникає потреба у реалізації стратегічних змін, що забезпечують стабілізацію та відновлення стійкості бізнес-системи.

У разі гострої кризи необхідне максимальне використання внутрішніх резервів підприємства для фінансово-економічної та виробничої стабілізації, а заходи щодо її подолання мають більш жорсткий і комплексний характер, а це передбачає всебічний перегляд стратегії організації, її місії, цілей та завдань. Тактичні заходи формуються на основі скоригованої стратегії з урахуванням оновлених цілей та пріоритетів. При хронічній кризі ефективним рішенням є розробка нової стратегії розвитку, що потребує радикальних і революційних управлінських рішень. З числа альтернативних стратегій, зокрема на основі типових підходів, реалізованих раніше в організації, обирається найбільш ефективна стратегія поведінки у кризовій ситуації. Після визначення тактичних планів розробляються операційні заходи для її реалізації. Оптимальний результат досягається не через окремі дії, а через комплексну систему антикризових заходів, що може бути спочатку оформлена як стратегічний проєкт та інтегрований у операційну програму, яка деталізується відповідно до стадії кризового процесу та масштабів його впливу. План має бути гнучким, передбачати альтернативні сценарії розвитку подій і коригуватися залежно від зміни зовнішнього середовища та результатів впроваджених заходів.

Посткризовий етап характеризується аналізом та оцінкою ефективності реалізованих антикризових заходів. Оцінювання здійснюється за двома ключовими критеріями: досягненням цілей антикризової програми, зокрема стабілізацією діяльності та подоланням латентної кризи, та ефективністю використаних ресурсів у процесі впровадження заходів. У разі недостатньої ефективності заходів організація повертається до повторного аналізу причин кризи та розробки нової стратегії її подолання. До інструментів на цьому етапі належать реорганізація, факторинг та укладання ф'ючерсних контрактів. Важливою складовою є підготовка до можливих майбутніх кризових ситуацій. Результати успішних антикризових заходів формують базу для майбутніх управлінських рішень у подібних кризових обставинах. Таким чином, посткризовий етап забезпечує не лише стабілізацію діяльності, але й накопичення досвіду для підвищення адаптивності організації.

Висновок. Сучасні глобальні трансформації світової економіки зумовлюють підвищення вимог до антикризового управління підприємством, що передбачає оновлення організаційних підходів, методів та моделей прийняття управлінських рішень. Ефективність управління в таких умовах визначається рівнем керованості та адаптивності підприємства, що забезпечує здатність системи до внутрішніх трансформацій і своєчасного реагування на зміни зовнішнього середовища. Стійкість бізнес-системи проявляється через підтримання рівноваги, стабільного функціонування або контрольованої нестабільності, що дозволяє зберігати відносну стабільність ключових параметрів діяльності. Дослідження підтверджують, що антикризове управління є фундаментом

економічної стійкості підприємства та має функціонувати як інтегрована система, що об'єднує корпоративні завдання, методологічні підходи, моделі, інструменти та тактичні програми. У цьому контексті ключовим чинником ефективності антикризових заходів виступає узгодженість очікуваних результатів із наявними ресурсами. Запропонований комплексний підхід до антикризового управління підприємством забезпечує оперативне реагування на кризові ситуації та мінімізацію негативних наслідків для бізнесу навіть за умов високої невизначеності, а формування єдиної системи антикризового управління є необхідною умовою забезпечення стабільного розвитку підприємства в умовах глобальних економічних трансформацій.

***Література*:**

1. Дикань В. Л., Воловельська І. В. Основні цілі системи економічної безпеки залізничного транспорту в постіндустріальний період. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2021. № 75. С. 7-15.

2. Дикань О. В., Токмакова І. В. Антикризова стратегія як основа економічної безпеки залізничного транспорту. Управління економічними системами та процесами в умовах глобалізаційних трансформацій: кол. монографія. Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2020. С. 176-184.

3. Кірдіна О.Г., Українська Л.О. Антикризове управління розвитком залізничного транспорту в умовах глобальної турбулентності. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2022. № 76-77. С. 24 – 32.

4. Лункіна І. Ю. Теоретичні аспекти антикризового управління підприємством в умовах турбулентності зовнішнього середовища. *Бізнес Інформ*. 2024. №1. С. 22–28.

5. Ареф'єва О. В., Пілецька С. Т., Лістрова М. С. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 43. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35

6. Пілецька С. Т., Копча Ю. Ю., Камишна С. Ю. Контролінг в системі антикризового управління. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1. С. 52–58.

7. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2003. 504 с.

8. Білоус С. П., Власенко А. Ю. Управління ризиками на підприємстві. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 8 (08). С. 17–21.

9. Литвиненко А. В. Вплив воєнних дій на стратегічний розвиток підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2022. № 1(58). С. 29–34.

***References*:**

1. Dykan V. L., Volovelska I. V. (2021). Osnovni tsili systemy ekonomichnoyi bezpeky zaliznychnogo transportu v postindustrial'nyy period. [The main objectives of the economic security system of railway transport in the post-industrial period]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti.* No 75. P. 7-15.

2. Dykan, O. V., Tokmakova I. V. (2020). Antykrizova stratehiya yak osnova ekonomichnoyi bezpeky zaliznychnogo transportu. [Crisis strategy as the basis of economic security of railway transport]. In *Upravlinnya ekonomichnymy systemamy ta protsesamy v umovakh globalizatsiynykh transformatsiy: kol. monohrafiya*. Kh.: Vydavnytstvo Ivanchenka I.S. P. 176-184

3. Kirdina O. H., Ukrayinska L. O. (2022). Antykrizove upravlinnya rozvytkom zaliznychnogo transportu v umovakh global'noyi turbulentnosti. [Crisis management of the

development of railway transport in the conditions of global turbulence]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti.* No 76-77. P. 24-32.

4. Lunkina I. Yu. (2024). Teoretychni aspekty antykrizovogo upravlinnya pidpryyemstvom v umovakh turbulentnosti zovnishnogo seredovyshcha. [Theoretical aspects of crisis management of an enterprise in the conditions of external environmental turbulence]. *Biznes Inform*. № 1. P. 22-28.

5. Arefyeva O. V., Piletska S. T., Listrova M. S. (2022). Formuvannya konkurentnoyi stratehiyi pidpryyemstva v systemi antykrizovogo upravlinnya. [Formation of the competitive strategy of the enterprise in the system of crisis management]. *Ekonomika ta suspilstvo*. No 43. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35

6. Piletska S. T., Kopcha Yu. Yu., Kamyshna, S. Yu. (2022). Kontrolinh v systemi antykrizovogo upravlinnya. [Controlling in the system of crisis management]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*. No 1. P. 52-58.

7. Vasylenko V. O. (2003). Antykrizove upravlinnya pidpryyemstvom: navch. posib. [Crisis management of an enterprise: A textbook]. Kyiv: TsUL. 504 p.

8. Bilous S. P., Vlasenko A. Yu. (2023). Upravlinnya ryzykamy na pidpryyemstvi. Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka. [Risk management at the enterprise. Digital economy and economic security]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*. № 8(08). P. 17-21.

9. Lytvynenko A. V. (2022). Vplyv voyennykh diy na stratehichnyy rozvytok pidpryyemstv. [The impact of military actions on the strategic development of enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. No 1(58). P. 29-34.

УДК 338.43:334.7:332.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2708-2717

Оліщук Петро Олегович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Ґжицького, м. Дубляни, https//orcid.org/ 0000-0002-4392-0654

Нестерович Андрій Васильович кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин та маркетингових стратегій Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Ґжицького, м. Дубляни, https//orcid.org/ 0009-0005-5903-0102

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД У ПІДТРИМЦІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. У статті розкрито теоретико-методичні засади формування інституційної спроможності сільських територіальних громад у підтримці підприємництва в умовах децентралізації та поглиблення соціально-економічних трансформацій. Акцентовано увагу на тому, що підприємництво виступає ключовим чинником активізації економічної діяльності сільських територій, диверсифікації місцевої економіки та підвищення добробуту населення, а його розвиток значною мірою залежить від якості інституційного середовища на рівні громади. Показано, що інституційна спроможність сільських громад формується в межах стратегічного розвитку територій і визначається здатністю органів місцевого самоврядування та пов'язаних з ними інституцій створювати узгоджене й сприятливе середовище для підприємницької діяльності.

У статті обґрунтовано доцільність використання інституціонального підходу для аналізу інституційної спроможності громад, що дозволяє враховувати вплив як формальних інститутів (нормативно-правових актів, організаційних структур, стратегій розвитку), так і неформальних чинників (соціального капіталу, рівня довіри, громадянської активності, підприємницької культури). Запропоновано розглядати інституційне середовище підтримки підприємництва як багаторівневу систему, що охоплює формальний, проміжний та первинний рівні, взаємодія яких визначає реальні можливості активізації підприємницьких ініціатив у сільських громадах.

Зазначено, що посилення інституційної спроможності сільських територіальних громад пов'язане з інтеграцією підтримки підприємництва у процес стратегічного планування, розвитком інфраструктури підтримки бізнесу,

активізацією місцевих ініціатив і розширенням міжсекторної взаємодії. Одержані результати можуть бути використані в діяльності органів місцевого самоврядування під час розроблення стратегій розвитку сільських територіальних громад та програм підтримки підприємництва..

Ключові слова: інституційна спроможність, сільські територіальні громади, підприємництво, інституційне середовище, стратегічне планування, місцеві ініціативи, децентралізація, місцевий розвиток.

Olishchuk Petro Olegovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Department of Law, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnology of Lviv, Dublyany, https//orcid.org/0000-0002-4392-0654

Nesterovych Andriy Vasyliovych Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of International Economic Relations and Marketing Strategies, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnology of Lviv, Dublyany, https//orcid.org/0009-0005-5903-0102

INSTITUTIONAL CAPACITY OF RURAL COMMUNITIES IN SUPPORTING ENTREPRENEURSHIP

Abstract. The article explores the theoretical and methodological foundations of forming the institutional capacity of rural territorial communities to support entrepreneurship under conditions of decentralisation and deepening socio-economic transformations.

Emphasis is placed on the fact that entrepreneurship serves as a key driver of economic activity in rural areas, contributing to the diversification of the local economy and the improvement of population welfare, while its development largely depends on the quality of the institutional environment at the community level. It is demonstrated that the institutional capacity of rural communities is shaped within the framework of territorial strategic development and is determined by the ability of local self-government bodies and related institutions to create a coherent and favourable environment for entrepreneurial activity.

The article substantiates the relevance of applying the institutional approach to the analysis of community institutional capacity, which makes it possible to account for the influence of both formal institutions (legal and regulatory frameworks, organisational structures, development strategies) and informal factors (social capital, levels of trust, civic engagement, and entrepreneurial culture). The institutional environment for entrepreneurship support is proposed to be considered as a multi-level system comprising formal, intermediate, and primary levels, whose interaction determines the real opportunities for stimulating entrepreneurial initiatives in rural communities.

It is noted that strengthening the institutional capacity of rural territorial communities is associated with integrating entrepreneurship support into the strategic planning process, developing business support infrastructure, activating local initiatives, and expanding cross-sectoral interaction. The obtained results may be used in the activities of local self-government bodies when developing strategies for rural territorial community development and entrepreneurship support programmes.

Keywords: institutional capacity, rural territorial communities, entrepreneurship, institutional environment, strategic planning, local initiatives, decentralisation, local development..

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку сільських територіальних громад в Україні характеризується поглибленням соціально-економічних диспропорцій, обмеженістю фінансових ресурсів, демографічними втратами та звуженням економічної бази, що суттєво ускладнює реалізацію потенціалу місцевого розвитку. За таких умов підприємництво виступає одним із ключових чинників активізації економічної діяльності, створення робочих місць, диверсифікації структури зайнятості та підвищення добробуту сільського населення. Водночас ефективність підприємницької діяльності в межах сільських громад значною мірою залежить не лише від ринкових умов, а й від рівня інституційної спроможності органів місцевого самоврядування щодо формування сприятливого середовища підтримки бізнесу.

Незважаючи на розширення повноважень територіальних громад у процесі децентралізації, інституційні можливості сільських громад у сфері підтримки підприємництва залишаються нерівномірними та фрагментарними. Це проявляється у недостатній координації між суб’єктами місцевого розвитку, обмеженій спроможності до стратегічного планування, слабкому використанні інструментів фінансово-економічної та нефінансової підтримки підприємницьких ініціатив, а також у дефіциті управлінських і кадрових ресурсів. Як наслідок, значна частина сільських територіальних громад не спроможна повною мірою реалізувати підприємницький потенціал як основу стійкого соціально-економічного розвитку.

У наукових дослідженнях питання розвитку підприємництва в громадах здебільшого розглядаються крізь призму загальноекономічних або регіональних чинників, тоді як проблематика інституційної спроможності сільських територіальних громад у підтримці підприємництва залишається недостатньо систематизованою та операціоналізованою. Відсутність цілісного підходу до оцінювання інституційних можливостей громад і механізмів їх впливу на підприємницьку активність зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі, що визначає актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток підприємництва в сільських територіальних громадах та формування сприятливих умов для його функціонування перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних

науковців. У наукових працях значна увага приділяється ролі підприємництва у диверсифікації економіки сільських територій, підвищенні рівня зайнятості населення, зменшенні соціально-економічних диспропорцій та активізації місцевого розвитку. Дослідження цього напряму, як правило, акцентують увагу на структурних особливостях сільської економіки, ресурсному потенціалі територій та впливі ринкових чинників на підприємницьку активність.

Інституційний та функціональний виміри розвитку підприємництва в територіальних громадах ґрунтовно розкрито у праці А. О. Линдюка, де обґрунтовано доцільність формування інтегрованої структурно-функціональної моделі підтримки підприємницької діяльності, що поєднує інституційні, управлінські, фінансово-економічні, інформаційно-технологічні та маркетингові складові [2]. Автор підкреслює ключову роль інституційного середовища у координації взаємодії органів місцевого самоврядування, бізнесу та науково-освітніх установ, а також необхідність впровадження систем моніторингу інституційного розвитку громад.

Вагомий внесок у дослідження інституційних засад розвитку підприємництва на сільських територіях зроблено в колективній монографії ННЦ «Інститут аграрної економіки», де комплексно розглянуто теоретико-методологічні основи підприємницької діяльності, проблеми формування підприємницького середовища та роль малого підприємництва у забезпеченні економічної стійкості територій [3]. Водночас інституційні аспекти аналізуються переважно в контексті аграрного підприємництва загалом, без акценту на інституційній спроможності територіальних громад.

Інституційні та фінансові аспекти підтримки підприємницької діяльності в сільській місцевості висвітлено у роботі О. С. Пристемського та А. Ж. Сакун, де обґрунтовано системоутворюючу роль державної фінансової політики та запропоновано методичні підходи до оцінювання її впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій [6]. Разом із тим дослідження зосереджене переважно на державних механізмах підтримки, тоді як роль сільських територіальних громад як активних інституційних суб’єктів підтримки підприємництва розкрита обмежено.

Соціально-демографічні та інституційні передумови інноваційного розвитку сільських територій проаналізовано у статті Я. П. Легети, де показано вплив рівня інституційної спроможності громад на можливості реалізації підприємницьких ініціатив [1]. Інституційно-управлінські аспекти сталого розвитку сільських територій у контексті євроінтеграції розглянуто у працях А. Я. Назарука та Н. Т. Рудь, які акцентують увагу на переході до поліцентричних моделей управління та розвитку міжмуніципального співробітництва [4].

Узагальнення наукових підходів свідчить, що, попри значний доробок у сфері розвитку підприємництва та інституційного забезпечення місцевого розвитку, недостатньо розробленими залишаються питання структуризації інституційної спроможності сільських територіальних громад, визначення її

ключових складових і механізмів впливу на підприємницьку активність, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад інституційної спроможності сільських територіальних громад у підтримці підприємництва та визначення її ключових складових і механізмів впливу на підприємницьку активність у межах території.

Виклад основного матеріалу. Інституційна спроможність сільських територіальних громад у підтримці підприємництва формується в межах стратегічного розвитку сільських територій та визначається здатністю місцевих інституцій створювати й підтримувати сприятливе середовище для підприємницької діяльності. В умовах децентралізації саме органи місцевого самоврядування набувають ключової ролі у формуванні інституційних передумов розвитку підприємництва, забезпеченні координації місцевих ініціатив та інтеграції державних і регіональних інструментів підтримки у локальні стратегії розвитку.

Ефективна підтримка підприємництва в сільських територіальних громадах є неможливою без науково обґрунтованої системи стратегічного планування розвитку територій. Стратегічне планування у цьому контексті виступає не лише інструментом визначення довгострокових пріоритетів, а й функцією управління, що забезпечує узгодження економічних, соціальних та інституційних цілей розвитку громади. Воно визначає стратегічну мету, завдання та пріоритети підтримки підприємництва, а також формує комплекс заходів, спрямованих на реалізацію місцевої політики розвитку бізнесу з урахуванням специфіки сільських територій.

З огляду на природно-кліматичні, соціально-економічні та демографічні особливості сільських територій, стратегічні цілі розвитку підприємництва доцільно формувати у взаємозв’язку з загальними цілями соціально-економічного розвитку громади. Такий підхід передбачає деталізацію стратегічної мети за двома взаємопов’язаними напрямами: економічним і соціальним. Економічний напрям охоплює диверсифікацію місцевої економіки, розвиток малого та середнього підприємництва, підвищення інвестиційної привабливості території. Соціальний напрям спрямований на розширення зайнятості, зростання доходів населення, збереження людського потенціалу та активізацію соціальної участі мешканців громади. Важливою характеристикою тактичних і оперативних цілей у межах стратегічного планування є їх вимірюваність, що забезпечується використанням системи індикативних показників. Такі показники слугують інструментом моніторингу результативності реалізації стратегії та дозволяють оцінювати ефективність інституційних рішень у сфері підтримки підприємництва. Наявність чітких індикаторів підвищує прозорість управлінських процесів, посилює підзвітність органів місцевого самоврядування та створює передумови для своєчасного коригування стратегічних рішень відповідно до змін зовнішнього середовища.

Методологічною основою аналізу інституційної спроможності сільських територіальних громад доцільно вважати інституціональний підхід, який забезпечує комплексне бачення підприємницької діяльності як соціально вбудованого процесу, що формується під впливом сукупності формальних і неформальних інститутів. Застосування інституціональної методології дозволяє розглядати підприємництво не ізольовано, а у тісному взаємозв'язку з соціальними, культурними, управлінськими та просторовими характеристиками розвитку сільських територій, з урахуванням специфіки локальних спільнот, традицій господарювання та історично сформованих моделей взаємодії між суб'єктами.

Особливістю інституціонального підходу є його орієнтація на аналіз не лише формалізованих правил, нормативно-правових актів і організаційних структур, але й неформальних норм поведінки, соціального капіталу, рівня довіри, громадянської активності та готовності населення до самоорганізації. Саме ці чинники значною мірою визначають схильність мешканців сільських територій до прояву підприємницької ініціативи, участі у місцевих проєктах розвитку та залучення до колективних форм економічної діяльності. У цьому контексті інституційна спроможність громади проявляється як здатність місцевих інститутів формувати сприятливе середовище для підприємництва шляхом узгодження формальних управлінських рішень із реальними соціальними практиками та очікуваннями громади.

Використання інституціонального підходу також дозволяє виявити структурні обмеження та інституційні деформації, які стримують розвиток підприємницької діяльності в сільських територіальних громадах, зокрема:

- інституційну інерційність;
- фрагментарність управлінських рішень;
- низький рівень комунікації між владою, бізнесом і населенням;
- слабку інституціоналізацію місцевих ініціатив.

Таким чином, інституціональний підхід створює методологічне підґрунтя для глибшого аналізу інституційної спроможності громад, визначення її ключових компонентів і розроблення цілісних механізмів підтримки підприємництва з урахуванням соціально-економічної специфіки сільських територій.

Інституційне середовище розвитку підприємництва в сільських територіальних громадах доцільно розглядати як багаторівневу систему, що охоплює формальний, проміжний та первинний рівні (рис. 1).

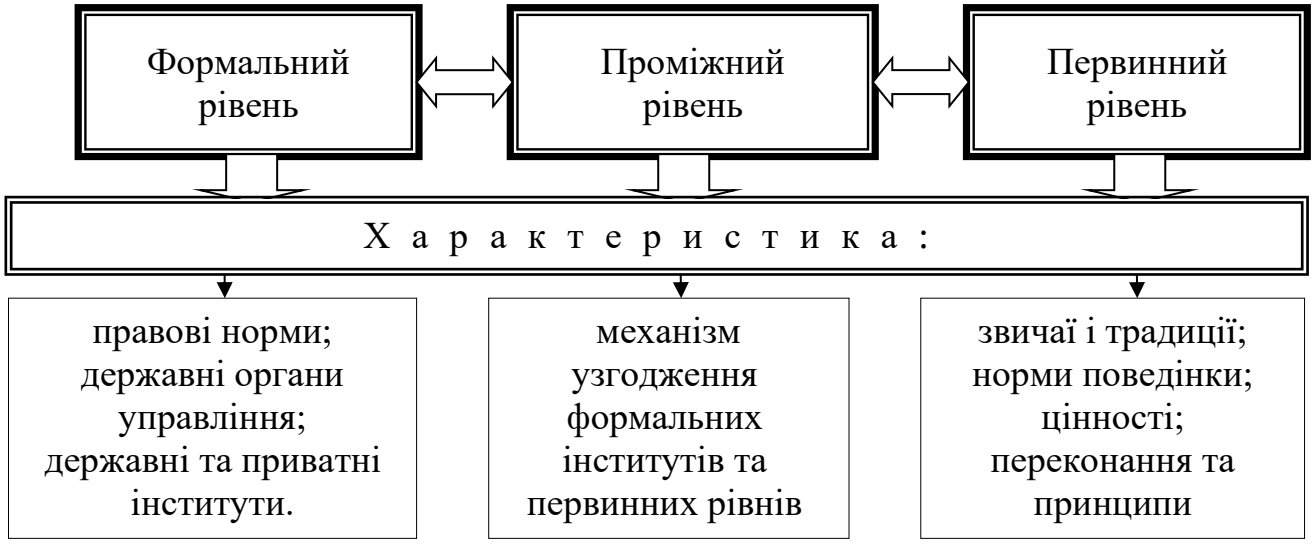

Рис. 1. Рівні інституційного середовища підтримки підприємницької діяльності в сільських територіальних громадах
Джерело: сформовано на основі [Автореф, с. 14]

Формальний рівень інституційного середовища представлений нормативно-правовими актами, стратегіями та програмами розвитку, організаційною структурою органів місцевого самоврядування і системою регуляторних механізмів. Саме на цьому рівні закладаються базові правила ведення підприємницької діяльності, визначаються інструменти фінансової та нефінансової підтримки бізнесу, формуються умови для взаємодії між владою та суб'єктами господарювання.

Проміжний рівень охоплює інфраструктуру підтримки підприємництва, до складу якої належать інформаційно-консультаційні, освітні, інноваційні та проєктні інституції, а також агенції місцевого розвитку. Розвиненість цього рівня значною мірою визначає реальну інституційну спроможність громади, оскільки саме через нього здійснюється трансляція стратегічних цілей у практичні механізми підтримки підприємницьких ініціатив, супровід бізнес-проєктів та залучення фінансових ресурсів.

Первинний рівень інституційного середовища пов'язаний із соціальною активністю населення, готовністю мешканців громади до прояву місцевих ініціатив, рівнем підприємницької культури та довіри до інституцій влади. Емпіричні дослідження свідчать, що, попри наявність значного потенціалу, рівень системної участі сільського населення у вирішенні проблем розвитку громад залишається обмеженим. Водночас переважна частина мешканців демонструє готовність долучатися до розв'язання суспільних проблем за умови наявності зрозумілих механізмів участі та інституційної підтримки з боку органів місцевого самоврядування.

Особливого значення набуває взаємозв'язок між підприємницькою активністю та розвитком місцевих ініціатив. Попри те, що підприємці

потенційно мають вищий рівень економічної активності та схильності до стратегічного мислення, частина з них не демонструє достатньої зацікавленості у розвитку громади. Це актуалізує необхідність формування цілеспрямованої інформаційної та мотиваційної політики на місцевому рівні, спрямованої на усвідомлення ролі власної участі у розвитку території як важливого чинника підвищення інституційної спроможності громади.

Подальша активізація підприємницької діяльності в сільських територіальних громадах значною мірою залежить від ефективності систем інституційної та фінансової підтримки регіонального розвитку, їх кадрового забезпечення та здатності до міжсекторної взаємодії. Зарубіжний досвід засвідчує доцільність створення мереж агенцій місцевого розвитку як фокусних центрів стратегічного планування, супроводу проєктів та координації взаємодії між владою, бізнесом і громадськістю.

Важливим резервом підвищення інституційної спроможності сільських громад є залучення потенціалу мешканців, які перебувають за межами території громади. Їх участь у фінансуванні локальних ініціатив, трансфері знань і впровадженні нових управлінських та підприємницьких практик може стати вагомим чинником модернізації інституційного середовища. Ключова роль у координації цього процесу має належати органам місцевого самоврядування, які повинні забезпечити відповідні організаційні та інституційні умови.

Таким чином, інституційна спроможність сільських територіальних громад у підтримці підприємництва формується як результат взаємодії стратегічного планування, багаторівневого інституційного середовища, розвитку інфраструктури підтримки бізнесу та активізації місцевих ініціатив. Її посилення створює передумови для зростання підприємницької активності, підвищення конкурентоспроможності сільських територій і забезпечення їх сталого соціально-економічного розвитку.

Висновки. Отже, інституційна спроможність сільських територіальних громад у підтримці підприємництва формується як складова стратегічного розвитку територій і залежить від узгодженості дій органів місцевого самоврядування та пов’язаних із ними інституцій у створенні сприятливого середовища для підприємницької діяльності. В умовах децентралізації місцевий рівень управління концентрує ключові повноваження щодо координації підприємницьких ініціатив, адаптації інструментів державної і регіональної підтримки та врахування соціально-економічної специфіки сільських територій.

Підтримка підприємництва в сільських громадах набуває системного характеру за умови її інтеграції у процес стратегічного планування розвитку територій. Поєднання економічних і соціальних цілей розвитку громади, а також використання індикативних показників у стратегічному управлінні створюють передумови для підвищення узгодженості управлінських рішень, прозорості реалізації місцевої політики та гнучкого реагування на зміни зовнішнього середовища.

Інституційне середовище підтримки підприємництва доцільно розглядати як багаторівневу систему, у межах якої формальний, проміжний та первинний рівні взаємодіють між собою і визначають реальні можливості активізації підприємницької діяльності.

Функціонування цієї системи значною мірою залежить від розвитку інфраструктури підтримки бізнесу, рівня соціальної активності населення, якості комунікації між владою, бізнесом і громадськістю та здатності місцевих інституцій залучати і координувати місцеві ініціативи.

Загалом посилення інституційної спроможності сільських територіальних громад у підтримці підприємництва пов'язане з переходом від фрагментарних заходів до цілісної моделі місцевого розвитку, що поєднує стратегічне планування, інституційну узгодженість і активну участь мешканців громади. Такий підхід створює передумови для зростання підприємницької активності, підвищення конкурентоспроможності сільських територій та їх довгострокового соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Легета, Я. П. (2025). Соціально-демографічні передумови та інституційні механізми вдосконалення інноваційного розвитку сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»,* (2 (66)), 101-109.

2. Линдюк А. О. Удосконалення інноваційних механізмів розвитку підприємництва в громадах: інституційний та функціональний виміри // *Економіка, фінанси та управління в епоху цифрових технологій* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Східноєвропейський центр наукових досліджень (Суми, 20 квітня 2025 р). Research Europe, 2025. С. 60-64.

3. Лупенко, Ю. О., Малік, М. Й., Заяць, В. М., Вітвіцький, В. В., & Шпикуляк, О. Г. (2020). Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект. Київ: ННЦ «ІАЕ».-2016.-432 с.

4. Назарук, А., & Рудь, Н. (2025). Механізми адаптивного управління сталим розвитком сільських територій України в контексті інтеграційної конвергенції з ЄС. *Економіка та суспільство*, (74).

5. Оліщук П. О. Підприємництво та місцеві ініціативи у розвитку сільських територій: автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Львів : Львівський національний аграрний університет, 2012. 20 с.

6. Пристемський О.С., Сакун А. Інституціоналізація державної фінансової підтримки та розвитку галузевого підприємництва сільської місцевості. Socio-economic transformations and priorities for innovative development in the context of digitalisation and globalisation : Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 193-207. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-448-1-11.

References:

1. Leheta, Ya. P. (2025). Sotsialno-demohrafichni peredumovy ta instytutsiini mekhanizmy vdoskonalennia innovatsiinoho rozvytku silskykh terytorii [Socio-demographic prerequisites and institutional mechanisms for improving innovative development of rural territories]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics*, 2(66), 101–109 [in Ukrainian].

2. Lyndiuk, A. O. (2025). Udoskonalennia innovatsiinykh mekhanizmiv rozvytku pidpryiemnytstva v hromadakh: instytutsiinyi ta funktsionalnyi vymiry [Improvement of innovative mechanisms for entrepreneurship development in communities: institutional and functional dimensions]. *In Ekonomika, finansy ta upravlinnia v epokhu tsyfrovykh tekhnolohii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Economics, finance and management in the digital age: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference] (pp. 60–64). Sumy: Research Europe [in Ukrainian].

3. Lupenko, Yu. O., Malik, M. Y., Zaiats, V. M., Vitvitskyi, V. V., & Shpykuliak, O. H. (2020). Rozvytok pidpryiemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect]. Kyiv: National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" [in Ukrainian].

4. Nazaruk, A. Ya., & Rud, N. T. (2025). Mekhanizmy adaptyvnoho upravlinnia stalym rozvytkom silskykh terytorii Ukrainy v konteksti intehratsiinoi konverhentsii z YeS [Mechanisms of adaptive management of sustainable development of rural territories of Ukraine in the context of integration convergence with the EU]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society,* (74) [in Ukrainian].

5. Olishchuk, P. O. (2012). Pidpryiemnytstvo ta mistsevi initsiatyvy u rozvytku silskykh terytorii [Entrepreneurship and local initiatives in the development of rural territories]. Extended abstract of PhD dissertation. Lviv: Lviv National Agrarian University [in Ukrainian].

6. Prystemskyi, O. S., & Sakun, A. Zh. (2024). Instytutsionalizatsiia derzhavnoi finansovoi pidtrymky ta rozvytku haluzevoho pidpryiemnytstva silskoi mistsevosti [Institutionalization of state financial support and development of sectoral entrepreneurship in rural areas]. In Socio-economic transformations and priorities for innovative development in the context of digitalisation and globalisation (pp. 193–207). Riga: Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-448-1-11.

УДК: 658.8:659.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2718-2729

Співаковська Тетяна Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0003-1191-8493

Хоменко Ірина Богданівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0003-0265-078X

Колпаченко Надія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

Шкурко Ярослава Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту та онтопсихології Приватного вищого навчального закладу «Інститут психології і підприємництва», смт. Козин, https://orcid.org/0009-0000-7382-9061

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ПРЕЗЕНТАЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ РЕЗУЛЬТАТІВ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ДІЛОВОГО ІМІДЖУ

Анотація. У статті комплексно розглядається роль підготовки презентаційних матеріалів результатів маркетингової діяльності як важливого інструменту формування та підтримки позитивного ділового іміджу підприємства в умовах динамічного та інформаційно насиченого бізнес-середовища. Обґрунтовано, що якість, структурованість і візуальна логіка презентацій безпосередньо впливають на сприйняття бренду різними групами стейкхолдерів, рівень довіри до компанії та її репутаційний капітал. У роботі проаналізовано ключові складові іміджу підприємства, зокрема корпоративну ідентичність, якість продукції або послуг, рівень сервісного обслуговування, корпоративну культуру, комунікаційну стратегію, соціальну відповідальність та фінансову стійкість, а також визначено характер і ступінь їх впливу на формування споживчих уявлень і поведінкових рішень. Особливу увагу приділено обґрунтуванню доцільності застосування адаптивного, контекстно орієнтованого підходу до організації маркетингової діяльності та проведення маркетингових досліджень, який

передбачає інтеграцію стратегічних і тактичних управлінських рішень з урахуванням змін ринкової кон'юнктури, цифровізації бізнес-процесів і трансформації споживчих очікувань. У статті запропоновано систему організаційно-економічних і комунікаційних інструментів, спрямованих на забезпечення ефективної підготовки презентаційних матеріалів, їх логічної структуризації, аналітичної обґрунтованості та наочної візуалізації результатів маркетингової діяльності. Акцентовано увагу на ролі інформаційно-аналітичних систем у підтримці процесів прийняття управлінських рішень, значенні фінансово-економічних стимулів для підвищення залученості персоналу, а також важливості механізмів контролю й оцінки ефективності маркетингових комунікацій. Окремо підкреслено значення високого рівня ораторського мистецтва доповідача як чинника, що посилює вплив презентаційних матеріалів, сприяє кращому розумінню інформації та формуванню позитивного іміджу підприємства в очах цільових аудиторій. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання отриманих висновків і рекомендацій керівниками підприємств, маркетологами та фахівцями з комунікацій для підвищення ефективності презентаційної діяльності, зміцнення конкурентних позицій і забезпечення сталого розвитку бренду.

Ключові слова: імідж, сприйняття бренду, маркетинг, маркетингова діяльність, презентаційні матеріали, формування ділового іміджу, адаптивний контекстно орієнтований підхід, корпоративна ідентичність, організаційно-економічні інструменти, управління репутацією, конкурентні переваги, організація та планування діяльності, ораторське мистецтво.

Spivakovskaya Tetyana Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0003-1191-8493

Khomenko Iryna Bogdanivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0003-0265-078X

Kolpachenko Nadiya Mykolayivna Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0000-0001-8294-5785

Shkurko Yaroslava Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Management and Ontopsychology, Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kozyn, https://orcid.org/0009-0000-7382-9061

ORGANIZATION OF PREPARATION OF PRESENTATION MATERIALS OF MARKETING ACTIVITY RESULTS AND THEIR IMPACT ON THE FORMATION OF BUSINESS IMAGE

Abstract. The article investigates the organization and preparation of presentation materials for marketing activity results and their impact on shaping a positive corporate image. It highlights the significance of corporate image as a multidimensional and dynamic category that reflects the overall perception of a company by internal and external stakeholders, influencing trust, loyalty, and investment attractiveness. The study analyzes the key components of corporate image, including corporate identity, visual and verbal branding elements, product or service quality, level of customer service, corporate culture, communication strategy, social responsibility, ethical standards, and financial reliability, and demonstrates how each element contributes to creating a strong and consistent brand perception. The research emphasizes the necessity of applying an adaptive, context-oriented approach to marketing activities, which ensures the integration of strategic and tactical decisions while responding flexibly to changes in market conditions, consumer expectations, and competitive challenges. The study also identifies a comprehensive set of organizational, economic, informational, and communication tools to support the effective preparation, structuring, visualization, and presentation of marketing results, including information-analytical systems, financial and economic incentives, monitoring mechanisms, evaluation of marketing effectiveness, and high-level public speaking skills of presenters. The paper underlines the importance of coherent and transparent communication in delivering marketing insights to target audiences and maintaining stakeholder confidence. The findings offer practical guidance for managers, marketing specialists, and communication professionals to implement systematic and strategic approaches to corporate image management in the context of digital transformation, thereby strengthening competitiveness, enhancing brand value, and ensuring sustainable long-term business development in highly dynamic and competitive markets.

Keywords: image, brand perception, marketing, marketing activities, presentation materials, business image formation, adaptive context-oriented approach, corporate identity, organizational and economic tools, reputation management, competitive advantages, organization and planning of activities, public speaking.

Постановка проблеми. Імідж підприємства посідає ключове місце у процесі формування конкурентоспроможного бренду та є одним із визначальних чинників його ринкового успіху. В умовах посилення конкуренції та стрімкого розвитку інформаційних технологій ефективне управління іміджем набуває стратегічного значення, оскільки здатне суттєво впливати на результати діяльності підприємства. Візуальна ідентифікація бренду, що охоплює логотип, колірні рішення, презентаційні матеріали, типографіку та загальну стилістику,

формує первинне сприйняття споживачами та значною мірою визначає їхні споживчі наміри. Сформований позитивний імідж сприяє зростанню рівня довіри до бренду, підвищенню лояльності клієнтів і стимулюванню повторних купівель, тоді як наявність негативних асоціацій або репутаційних недоліків може призвести до втрати ринкових позицій і фінансових ресурсів. Водночас суттєвою проблемою залишається недостатня увага багатьох підприємств до системного та стратегічного управління власним іміджем, що зумовлює розбіжності між фактичними характеристиками бренду та його сприйняттям цільовою аудиторією. Некоректний добір елементів брендингу, низький рівень адаптації до змін у споживчих потребах, а також відсутність узгодженості у комунікаційній політиці здатні негативно позначатися на загальному образі підприємства та ефективності його бренду.

В умовах високої конкуренції та інформаційної насиченості ринку особливого значення для формування цілісного та професійного ділового іміджу, підвищення довіри з боку стейкхолдерів і покращення сприйняття бренду цільовими аудиторіями набуває якість презентаційних матеріалів у процесі представлення результатів маркетингової діяльності підприємства. Водночас відсутність системного підходу до візуалізації та комунікації маркетингових результатів може знижувати управлінську ефективність і негативно впливати на репутаційний капітал підприємства.

Зважаючи на зазначене нагальною наразі є потреба у поглибленому та системному дослідженні ролі іміджу підприємства у формуванні сприйняття бренду й забезпеченні його ринкової успішності, що зумовлює необхідність визначення найбільш значущих для цільової аудиторії іміджевих характеристик, аналізу їх відповідності фактичним очікуванням і досвіду споживачів, а також обґрунтування ефективних управлінських інструментів впливу на бренд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання формування іміджу підприємства та визначення ефективних інструментів його забезпечення розглядається в численних дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у вивчення цих аспектів зробили сучасні дослідники, зокрема Леськова С., Пастущин С., Данилюк А., Канцибка Є., Боковець В., Письменний Р., Кір'ян О., Колокольчикова І., Пєтухова О., Степанчук С., Грущенко А. [1–8] та інші. Зокрема, їхні дослідження зосереджувалися на аналізі ключових факторів, що впливають на формування іміджу підприємства, оцінці ефективності різних інструментів його забезпечення, а також на виявленні взаємозв'язків між корпоративною ідентичністю, якістю продукції чи послуг, рівнем обслуговування та сприйняттям бренду цільовими аудиторіями. У працях зазначених авторів також розглядалися питання розробки стратегій управління іміджем, методології оцінки його впливу на лояльність клієнтів, конкурентні позиції та фінансові показники компанії.

Водночас сучасні дослідники недостатньо зосереджувалися на комплексному поєднанні маркетингових, комунікаційних та організаційно-економічних

інструментів, що уможливило б формування системного та ефективного підходу до побудови позитивного іміджу підприємства в умовах цифровізації бізнес-середовища.

Метою статті є обґрунтування методологічних підходів та визначення ефективних організаційно-економічних і комунікаційних інструментів підготовки презентаційних матеріалів результатів маркетингової діяльності, а також аналіз їхнього впливу на формування позитивного ділового іміджу підприємства.

Виклад основного матеріалу. В більшості наукових досліджень з даної тематики [1–5] свідчать, що імідж підприємства розглядається як сформована сукупність уявлень, оцінок і емоційних сприйнять, що виникають у суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища щодо діяльності компанії. Він є комплексною характеристикою, яка відображає рівень розвитку корпоративної культури, якість продукції або послуг, стандарти обслуговування, ступінь соціальної відповідальності та інші ключові параметри функціонування підприємства.

Вагомість іміджу полягає у його здатності впливати на рівень довіри до організації, формувати споживчу лояльність, сприяти залученню нових клієнтів і утриманню наявної аудиторії [6]. Окрім цього, позитивне сприйняття компанії підвищує її інвестиційну привабливість і сприяє зростанню цінності бренду на ринку.

В свою чергу, брендинг доцільно трактувати як цілеспрямований процес формування унікального образу товару або послуги з метою їх стійкого закріплення у свідомості споживачів.

Водночас ефективна бренд-стратегія неможлива без сформованого позитивного іміджу підприємства та дієвого маркетингового дослідження, що вцілому створює дієвий базис для формування сильної, впізнаваної та конкурентоспроможної торгової марки.

Слід зазначити, що в умовах цифрового ринкового середовища імідж підприємства відіграє визначальну роль у формуванні та розвитку бренду, впливаючи на низку ключових аспектів його функціонування [8]. По-перше, через призму споживчого сприйняття: позитивно сформований імідж підвищує рівень довіри до бренду, що сприяє більш швидкому прийняттю споживачами нових товарів і послуг та зменшує бар'єри їх просування на ринку. По-друге, імідж є важливим джерелом конкурентних переваг, оскільки підприємства з високою репутацією мають кращі позиції у конкурентній боротьбі завдяки схильності споживачів обирати надійні та перевірені бренди. По-третє, він істотно впливає на формування та підтримання споживчої лояльності, забезпечуючи стабільність попиту, зростання частоти повторних покупок і зниження витрат на маркетингові комунікації. По-четверте, позитивний імідж сприяє підвищенню ринкової вартості бренду, що посилює інвестиційну привабливість підприємства та створює додаткові можливості для залучення фінансових ресурсів і стратегічного розвитку.

Імідж підприємства формується внаслідок дії комплексу взаємозалежних чинників, які у своїй сукупності забезпечують створення узагальненого та стійкого уявлення про компанію в сприйнятті різних груп зацікавлених сторін. До найбільш значущих складових цього процесу доцільно віднести низку базових компонентів.

Насамперед важливу роль відіграє корпоративна ідентичність, яка охоплює систему візуальних і вербальних характеристик підприємства, зокрема його найменування, логотип, фірмову кольорову гаму, типографіку, стиль ділової комунікації та оформлення інформаційних і презентаційних матеріалів [4]. Саме ці елементи забезпечують формування первинного сприйняття компанії та сприяють її ідентифікації й диференціації в конкурентному середовищі.

Не менш значущим компонентом є якість продукції або послуг, що виступає ключовою передумовою довіри до підприємства [5]. Систематичне забезпечення стабільного рівня якості, відповідність пропозиції задекларованим характеристикам і очікуванням споживачів, а також орієнтація на інноваційний розвиток безпосередньо впливають на формування позитивного іміджу та довгострокової репутації компанії. Важливим чинником іміджу є також рівень сервісного обслуговування, який відображає ступінь клієнтоорієнтованості підприємства. Оперативність реагування на звернення, професійна компетентність персоналу, ефективність вирішення проблемних ситуацій і якість післяпродажного супроводу значною мірою визначають емоційне ставлення споживачів до бренду. Суттєвий вплив на імідж справляє корпоративна культура та поведінкові моделі персоналу, які формують внутрішній образ підприємства та водночас транслюються у зовнішнє середовище. Система цінностей, норми ділової взаємодії, стиль управління, рівень мотивації й залученості працівників позначаються на сприйнятті компанії як з боку клієнтів, так і з боку ділових партнерів.

Окреме місце посідає комунікаційна стратегія та публічна активність підприємства, що включає маркетингові комунікації, зв’язки з громадськістю, взаємодію зі засобами масової інформації, а також присутність у цифровому просторі та соціальних мережах. Узгодженість, відкритість і достовірність комунікацій є необхідними умовами формування стабільного та позитивного іміджу [7].

В умовах сучасної економіки зростає значення соціальної відповідальності та етичних засад діяльності, які проявляються через участь компанії в соціальних, екологічних і благодійних ініціативах, дотримання принципів сталого розвитку та етичних стандартів ведення бізнесу [5]. Зазначені аспекти дедалі більше впливають на репутаційну привабливість підприємства для споживачів та інвесторів. Крім того, вагомою складовою іміджу є ділова репутація та фінансова надійність, що формуються на основі результативності діяльності підприємства, його платоспроможності, інвестиційної привабливості та рівня виконання договірних зобов’язань [6]. Позитивна репутація в діловому

середовищі сприяє зміцненню довіри з боку партнерів, постачальників і фінансових інституцій.

Отже, імідж підприємства слід розглядати як багатовимірну та динамічну категорію, що виникає в результаті взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників та потребує цілеспрямованого, системного маркетингової діяльності і дослідження, а також побудови дієвого системи стратегічного управління з метою забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку компанії.

Водночас слід наголосити, що у сфері маркетингу відсутні універсальні підходи до організації маркетингової діяльності та проведення досліджень, оскільки вибір інструментів, методів і управлінських рішень зумовлюється специфікою ринку, особливостями цільової аудиторії, галузевими умовами функціонування підприємства та рівнем динамічності зовнішнього середовища. Саме тому формування та підтримка позитивного іміджу потребують адаптивного, контекстно орієнтованого підходу, який передбачає гнучке поєднання стратегічних і тактичних маркетингових рішень з урахуванням змін споживчих очікувань і конкурентних викликів.

Застосування адаптивного, контекстно орієнтованого підходу до організації маркетингової діяльності та проведення досліджень (рис. 1) полягає у комплексному аналізі ринкових умов і поведінки споживачів, оперативному коригуванні стратегічних і тактичних рішень відповідно до змін у зовнішньому середовищі, інтеграції результатів маркетингових досліджень у процес формування корпоративного іміджу та бренду, а також у забезпеченні узгодженості комунікаційних, продуктових і сервісних стратегій для досягнення стійкої конкурентної переваги та підвищення довіри цільової аудиторії. Даний підхід ґрунтується на принципах: системності, що передбачає комплексне врахування всіх внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на імідж; послідовності, яка забезпечує узгодженість стратегічних і тактичних маркетингових рішень; адаптивності, що дозволяє оперативно реагувати на зміни у поведінці споживачів та кон’юнктурі ринку; інтеграції, яка забезпечує взаємозв’язок між корпоративною культурою, комунікаційною політикою, якістю продукції та сервісом для формування єдиного, позитивного сприйняття бренду.

Реалізація будь-якого підходу неможлива без належного забезпечення його ефективного впровадження та чіткого визначення комплексу інструментів, що спрямовані на досягнення поставлених цілей. Організаційно-економічні інструменти забезпечення реалізації адаптивного, контекстно орієнтованого підходу до маркетингової діяльності та досліджень передбачають комплекс методів і механізмів, спрямованих на ефективну координацію внутрішніх ресурсів і зовнішніх впливів. До них належать:

Рис. 1. Адаптивний, контекстно орієнтований підхід до організації маркетингової діяльності та проведення досліджень

1. Структурна оптимізація управлінських процесів передбачає створення спеціалізованих відділів або робочих груп, які здійснюють постійний моніторинг ринку, збір та систематизацію інформації про поведінку споживачів, конкурентів і тенденції галузі, що забезпечує своєчасне прийняття обґрунтованих маркетингових рішень. Така організаційна структура дозволяє підвищити оперативність реагування на зміни зовнішнього середовища, координувати діяльність між різними підрозділами компанії та забезпечити ефективну інтеграцію стратегічних і тактичних маркетингових завдань. Крім того, оптимізація управлінських процесів сприяє чіткому розподілу відповідальності та повноважень, формуванню прозорих каналів комунікації та підвищенню загальної ефективності реалізації маркетингових стратегій, що безпосередньо впливає на зміцнення ділового іміджу підприємства.

2. Фінансово-економічні стимули виступають ключовим інструментом мотивації персоналу, спрямованої на впровадження інноваційних маркетингових стратегій та оптимізацію процесів обслуговування клієнтів, що безпосередньо впливає на формування конкурентних переваг підприємства. Вони стимулюють активну участь співробітників у побудові позитивного іміджу компанії, підвищують відповідальність за результати виконання маркетингових рішень та сприяють формуванню культури результативності в організації. Крім того, застосування таких стимулів дозволяє підвищувати залученість персоналу у довгострокові проєкти, забезпечувати сталість якості комунікацій з клієнтами та підтримувати стратегічну спрямованість компанії на досягнення іміджевих та фінансових цілей.

3. Інформаційно-аналітичні системи забезпечують комплексний збір, обробку та систематизацію даних про ринок, конкурентне середовище та поведінку споживачів, що дозволяє формувати повну та актуальну картину ринкових процесів. Завдяки інтеграції різноманітних джерел інформації та застосуванню сучасних методів аналітики такі системи створюють умови для обґрунтованого прийняття стратегічних та тактичних маркетингових рішень. Крім того, вони дозволяють оперативно відслідковувати зміни у потребах споживачів і поведінці конкурентів, що сприяє підвищенню адаптивності підприємства та ефективності реалізації маркетингових стратегій.

4. Механізми контролю та оцінки ефективності передбачають комплексну перевірку та аналіз усіх аспектів маркетингової діяльності підприємства, що включає проведення аудиту маркетингових процесів для виявлення сильних і слабких сторін реалізованих стратегій. Крім того, вони охоплюють систематичний аналіз результатів комунікаційних кампаній, оцінку впливу рекламних, PR- та цифрових заходів на цільові аудиторії та визначення ступеня досягнення поставлених маркетингових цілей. На основі отриманих даних здійснюється коригування стратегій і тактичних рішень, що дозволяє підвищити ефективність діяльності підприємства, адаптуватися до змін ринкових умов і зміцнити довіру споживачів до бренду.

5. Інструменти організації підготовки презентаційних матеріалів результатів маркетингової діяльності, що включають методи структурування інформації, візуалізації даних, розробку графічних і мультимедійних елементів, а також використання сучасних програмних платформ для презентацій та репрезентації результатів перед керівництвом, партнерами або інвесторами. Ця група інструментів дозволяє забезпечити наочне, послідовне та ефективне донесення висновків маркетингових досліджень і результатів прийнятих управлінських рішень до цільових аудиторій, створюючи умови для підвищення прозорості бізнес-процесів і формування довіри до компанії. Використання таких інструментів забезпечує систематизацію даних, надання їм логічної структури та виділення ключових показників, що полегшує сприйняття інформації різними стейкхолдерами. Крім того, впровадження презентаційних матеріалів у комунікаційну практику підприємства сприяє посиленню професійного іміджу компанії та підвищенню рівня її конкурентних переваг на ринку. Не менш важливим є забезпечення високого рівня ораторського мистецтва доповідача, який здатен ефективно передавати зміст презентацій, підтримувати увагу аудиторії та підкреслювати значущість представлених результатів. Нарешті, завдяки комплексному використанню організаційно-економічних та інформаційних інструментів разом із професійною презентаційною майстерністю формується єдина стратегія взаємодії з аудиторіями, що сприяє стійкому сприйняттю бренду та забезпечує довгостроковий розвиток підприємства.

Системне застосування цих інструментів забезпечує комплексну взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників, дозволяє гнучко реагувати на зміни ринкового середовища та формувати стійкий конкурентний імідж підприємства.

Висновки. Ефективне формування позитивного ділового іміджу підприємства неможливе без комплексного поєднання маркетингових, комунікаційних та організаційно-економічних інструментів, що забезпечують системний та цілісний підхід до управління брендом. У сучасних умовах цифровізації та високої конкуренції особливе значення набуває підготовка презентаційних матеріалів результатів маркетингової діяльності, яка дозволяє наочно та послідовно донести до цільових аудиторій ключові висновки та управлінські рішення. Використання інформаційно-аналітичних систем, структурної оптимізації управлінських процесів та фінансово-економічних стимулів створює умови для своєчасного прийняття обґрунтованих рішень, підвищення адаптивності компанії та зміцнення її репутаційного капіталу. Не менш важливим є забезпечення високого рівня ораторського мистецтва доповідача, який здатен ефективно передавати зміст презентацій і формувати у слухачів стійке позитивне сприйняття бренду. Адаптивний, контекстно орієнтований підхід до маркетингової діяльності дозволяє враховувати зміни споживчих очікувань і конкурентних викликів, забезпечуючи узгодженість корпоративної культури, якості продукції та комунікаційних стратегій. Впровадження системи контролю та оцінки ефективності дозволяє коригувати управлінські рішення на основі

отриманих даних, підвищуючи результативність маркетингових заходів та рівень довіри стейкхолдерів. Таким чином, інтеграція стратегічного управління іміджем, професійної підготовки презентаційних матеріалів і комплексного застосування організаційно-економічних інструментів є ключовим чинником підвищення конкурентоспроможності та довгострокового розвитку підприємства.

Література:

1. Леськова С., Пастущин С. Теоретичні основи формування і підтримки іміджу підприємства. Транс формаційна економіка. 2023. № 1 (01). С. 39–43

2. Данилюк А. Дослідження суті бренд-мене джменту в системі маркетингового управління під приємством. Галицький економічний вісник. Терно піль : ТНТУ, 2023. № 1. С. 20–28.

3. Канцибка Є.М. Фактори впливу на формування іміджу підприємства. 2023. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51692/1/SCIENCE-AND-INNOVATION-OF-MODERN WORLD-18-20.05.23.pdf#page=591

4. Боковець В. В. Управління іміджем підприємства : електронний навчальний посібник комбінованого (локального та мережного) використання. Вінниця:ВНТУ, 2024. 112с.

5. Боковець В. В., Письменний Р. С. Управління іміджем підприємства. Вісник Хмельницького національного ун-ту. Серія: Економічні науки. Хмельницький : Хмельницький національний університет. 2022. № 2. С. 128-131.

6. Кір'ян О. І. Формування іміджу організації як джерела її стійкості та прибутковості. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 15-16. С. 75–80.

7. Колокольчикова І. В. Стратегічне управління та формування позитивного іміджу суб'єктів господарювання. Інфраструктура ринку. 2021. Вип. № 56. С. 67–70.

8. Пєтухова О. М., Степанчук С. О., Грущенко А. В. Race-технологія при розробці іміджевої рекламної та PR-кампанії підприємства. Ефективна економіка. 2021. № 2. С. 34–38.

References:

1. Leskova S., Pastushchyn S. (2023) Teoretychni osnovy formuvannia i pidtrymky imidzhu pidpryiemstva [Theoretical foundations of enterprise image formation and maintenance]. Transformatsiyna ekonomika. no. 1 (01). pp. 39–43.

2. Danyliuk A. (2023) Doslidzhennia suti brand-menedzhmentu v systemi marketynhovoho upravlinnia pidpryiemstvom [Research on the essence of brand management in the system of enterprise marketing management]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk. Ternopil: TNTU. no. 1. pp. 20–28.

3. Kantsybka Ye. M. (2023) Faktory vplyvu na formuvannia imidzhu pidpryiemstva [Factors influencing enterprise image formation]. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51692/1/SCIENCE-AND-INNOVATION-OF-MODERN-WORLD-18-20.05.23.pdf#page=591

4. Bokovets V. V. (2024) Upravlinnia imidzhem pidpryiemstva: elektronnyi navchalnyi posibnyk kombynovanoho (lokalnoho ta merezhnoho) vykorystannia [Enterprise image management: electronic textbook for combined (local and network) use]. Vinnytsia: VNTU. 112 pp.

5. Bokovets V. V., Pysmennyi R. S. (2022) Upravlinnia imidzhem pidpryiemstva [Enterprise image management]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho un-tu. Seriia: Ekonomichni nauky. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi National University. no. 2. pp. 128–131.

6. Kir'ian O. I. (2020) Formuvannia imidzhu orhanizatsii yak dzherela yii stiikosti ta prybutkovosti [Organization image formation as a source of its stability and profitability]. Investytsii: praktyka ta dosvid. no. 15–16. pp. 75–80.

7. Kolokolchykova I. V. (2021) Stratehichne upravlinnia ta formuvannia pozytyvnoho imidzhu sub'ektiv hospodarjuvannia [Strategic management and formation of a positive image of business entities]. Infrastruktura rynku. no. 56. pp. 67–70.

8. Petukhova O. M., Stepanchuk S. O., Grushchenko A. V. (2021) Race-tekhnolohiia pry rozrobtsi imedzhevoi reklamnoi ta PR-kampanii pidpryiemstva [Race technology in developing enterprise image advertising and PR campaigns]. Efektyvna ekonomika. no. 2. pp. 34–38.

УДК 338.45:339.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2730-2742

Станасюк Наталія Степанівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-6885-9431

Монастирський Юрій Романович аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0008-6908-3816

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто проблематику розвитку промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності з урахуванням сучасних глобалізаційних, інтеграційних і трансформаційних процесів, що визначають нові параметри функціонування промислового сектору. Обґрунтовано, що посилення відкритості національних економік, зростання ролі міжнародних ринків, технологічна динаміка та підвищення рівня геополітичної й безпекової нестабільності істотно ускладнюють середовище формування та реалізації промислового потенціалу, зумовлюючи необхідність його системного аналізу.

Розроблено комплексний підхід до дослідження факторів впливу на розвиток промислового потенціалу, який базується на поєднанні структурного, функціонального та інституційного аналізу. Запропоновано розширену класифікацію факторів за джерелом походження, рівнем і характером впливу, технологічною спрямованістю, інституційною природою, геоекономічною орієнтацією, функціональною роллю та безпековим аспектом. Такий підхід дозволяє всебічно охарактеризувати умови формування промислового потенціалу та виявити ключові детермінанти його трансформації в умовах міжнародної економічної взаємодії.

Обґрунтовано доцільність виокремлення ендогенних і екзогенних чинників, макро- та мікрорівневих впливів, стимулюючих і обмежувальних детермінант, інноваційних і традиційних технологічних складових, а також державних і міжнародних інституційних механізмів підтримки промислового розвитку. Розглянуто роль геоекономічних орієнтирів, зокрема європейської інтеграції та глобальної диверсифікації ринків, у формуванні стратегічних напрямів розвитку промислових підприємств і їх інтеграції до міжнародних ланцюгів створення

доданої вартості. Окрему увагу приділено функціональним і логістичним факторам, а також безпековим умовам, які визначають стійкість і адаптивність промислових систем в умовах зовнішніх загроз.

Доведено, що взаємодія виділених груп факторів формує багатовимірну систему впливу на розвиток промислового потенціалу, у межах якої ефективність окремих рішень залежить від рівня їх інституційної, технологічної та просторової узгодженості. Отримані результати формують теоретико-аналітичну основу для подальших досліджень проблем індустріального розвитку та вдосконалення механізмів державної промислової політики.

Ключові слова: фактори, вплив, розвиток, промисловий потенціал, міжнародна економічна діяльність.

Stanasiuk Nataliia Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor at the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National Univesity, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-6885-9431

Monastyrskyi Yurii postgraduate student at the Department of Management and International Business,, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/https://orcid.org/0009-0008-6908-3816

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL POTENTIAL UNDER CONDITIONS OF INTENSIFIED INTERNATIONAL ECONOMIC ACTIVITY

Abstract. The article examines the issues of industrial potential development under conditions of intensified international economic activity, taking into account contemporary globalization, integration, and transformation processes that define new parameters for the functioning of the industrial sector. It is substantiated that the increasing openness of national economies, the growing role of international markets, rapid technological dynamics, and the rising level of geopolitical and security instability significantly complicate the environment for the formation and realization of industrial potential, thereby necessitating its systematic analysis.

A comprehensive approach to studying the factors influencing industrial potential development has been developed, based on the integration of structural, functional, and institutional analysis. An extended classification of factors is proposed according to their source of origin, level and nature of influence, technological orientation, institutional nature, geoeconomic orientation, functional role, and security dimension. This approach makes it possible to comprehensively characterize the conditions for industrial potential formation and to identify the key determinants of its transformation in the context of international economic interaction.

The expediency of distinguishing endogenous and exogenous factors, macro- and micro-level influences, stimulating and constraining determinants, innovative and

traditional technological components, as well as national and international institutional mechanisms for supporting industrial development is substantiated. The role of geoeconomic benchmarks, in particular European integration and global market diversification, in shaping strategic directions for the development of industrial enterprises and their integration into international value-added chains is considered. Special attention is paid to functional and logistical factors, as well as security conditions that determine the resilience and adaptability of industrial systems in the face of external threats.

It is proven that the interaction of the identified groups of factors forms a multidimensional system of influence on industrial potential development, within which the effectiveness of individual decisions depends on the level of their institutional, technological, and spatial coherence. The obtained results form a theoretical and analytical basis for further research into the problems of industrial development and for improving the mechanisms of state industrial policy.

Keywords: factors, influence, development, industrial potential, international economic activity.

Постановка проблеми. Активізація міжнародної економічної діяльності в умовах глобалізації, посилення інтеграційних процесів, технологічних зрушень та зростання геополітичної нестабільності істотно змінює умови функціонування національної промисловості та висуває нові вимоги до розвитку її промислового потенціалу. Відкритість економіки, залученість у міжнародні ринки, участь у глобальних ланцюгах створення доданої вартості, з одного боку, формують додаткові можливості для модернізації виробництва, нарощення експорту та підвищення конкурентоспроможності, а з іншого — загострюють вплив зовнішніх ризиків, структурних дисбалансів і безпекових загроз.

У сучасних умовах розвиток промислового потенціалу відбувається під впливом широкого спектра взаємопов’язаних факторів — економічних, технологічних, інституційних, геоекономічних, логістичних та безпекових, дія яких проявляється на різних рівнях управління і має як стимулюючий, так і обмежувальний характер. Водночас у наукових дослідженнях часто спостерігається фрагментарний підхід до аналізу зазначених чинників, що не дозволяє повною мірою врахувати їх системну взаємодію та сукупний вплив на формування і трансформацію промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності.

Особливої актуальності проблема набуває в контексті структурних трансформацій промисловості, необхідності технологічного оновлення, адаптації до міжнародних стандартів, перебудови логістичних ланцюгів та забезпечення стійкості виробничих систем в умовах зростання безпекових ризиків. Відсутність комплексної, багатоаспектної класифікації факторів впливу ускладнює формування ефективної промислової політики, обґрунтування управлінських рішень і визначення стратегічних пріоритетів розвитку промислового сектору.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у системному дослідженні та узагальненні факторів, що впливають на розвиток промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності, їх науково обґрунтованій класифікації та визначенні характеру й напрямів їх взаємодії. Розв'язання цієї проблеми створює передумови для формування цілісного аналітичного підґрунтя розроблення стратегій індустріального розвитку, орієнтованих на підвищення міжнародної конкурентоспроможності, інноваційності та стійкості національної промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить про значну увагу дослідників до проблем розвитку промислового потенціалу в умовах поглиблення міжнародної економічної діяльності, глобалізаційних процесів та зростання системних ризиків. У працях вітчизняних і зарубіжних науковців розкриваються різні аспекти впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на стійкість, адаптивність і конкурентоспроможність національних промислових систем.

Так, у дослідженні Булатової О.В. та Федорова Е.В. здійснено теоретичне узагальнення підходів до трактування категорій «виклик», «загроза» та «ризик» у контексті забезпечення національної економічної безпеки [1]. Автори обґрунтовують, що в умовах зростання міжнародної економічної взаємозалежності саме інтеграція у глобальні та регіональні економічні процеси може виступати як фактор підвищення стійкості економіки, зокрема через ефективніше використання та розвиток промислового потенціалу.

Ibeh K. та Davies S. зосереджують увагу на сучасних викликах міжнародного бізнес-середовища, серед яких кліматичні зміни, проблеми безпеки, фінансові кризи, корупційні ризики та захист інтелектуальної власності [2]. Автори підкреслюють необхідність адаптації бізнес-стратегій до умов глобальної нестабільності та технологічних трансформацій, що безпосередньо впливає на діяльність промислових підприємств, їх участь у міжнародних ринках і здатність до нарощення виробничого потенціалу.

У роботі Чепеленка А.М. акцент зроблено на сучасних тенденціях економічної безпеки в умовах глобальних змін, зумовлених нераціональним використанням ресурсів, кліматичними трансформаціями, урбанізацією та демографічними процесами [3].

Автор наголошує, що ці чинники формують нові обмеження й одночасно можливості для розвитку промисловості, зумовлюючи необхідність переходу до моделей сталого використання ресурсів та підвищення ефективності промислового потенціалу в умовах міжнародної конкуренції.

Haney A.B. досліджує взаємозв'язок між сприйняттям глобальних загроз і рівнем інноваційної активності, зокрема в контексті кліматичних змін [4]. Автор доводить, що інновації можуть виступати ключовим механізмом адаптації до зовнішніх викликів, а також інструментом підвищення конкурентоспроможності виробничих систем.

Anthony S.F. Chiu та Geng Yong розглядають можливості розвитку індустріальної екології як складової модернізації промислового сектору, зокрема в країнах Азії [5]. На основі SWOT-аналізу автори обґрунтовують доцільність поєднання промислового розвитку з екологічними підходами, що дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів, знизити екологічні ризики та посилити інтеграцію промислових підприємств у глобальні виробничі ланцюги.

Загалом проаналізовані наукові праці відображають різні аспекти впливу глобалізації, міжнародної економічної діяльності, безпекових і технологічних викликів на розвиток промисловості. Водночас у наявних дослідженнях недостатньо систематизовано фактори впливу на розвиток промислового потенціалу з урахуванням їх багаторівневої, інституційної, технологічної та геоекономічної природи. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на комплексну ідентифікацію та класифікацію факторів розвитку промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності.

Мета статті. Мета статті полягає у системному виявленні, узагальненні та науково обґрунтованій класифікації факторів, що впливають на розвиток промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності, а також у визначенні характеру їх взаємодії з метою формування цілісного аналітичного підґрунтя для обґрунтування пріоритетів промислової політики та підвищення конкурентоспроможності національної промисловості в глобальному економічному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності відбувається під впливом сукупності взаємопов’язаних трансформаційних процесів, що змінюють вимоги до ефективності, гнучкості та конкурентоспроможності виробничого сектору. За таких умов ключового значення набуває ідентифікація та впорядкування чинників, які визначають характер і напрям формування промислового потенціалу. Класифікація факторів впливу дозволяє систематизувати їх за сутнісними ознаками, розкрити механізми взаємодії між внутрішнім і зовнішнім середовищем, макро- та мікрорівнями управління, а також оцінити їх роль у забезпеченні стійкості й адаптивності промислових структур.

Узагальнення різнорівневих впливів формує аналітичну основу для визначення пріоритетів промислової політики, узгодження державних інструментів регулювання з ринковими механізмами та підвищення ефективності інтеграції національного виробництва у міжнародні ланцюги створення доданої вартості. Це, своєю чергою, створює передумови для виявлення ключових зон зростання промислового потенціалу та обґрунтування напрямів його інституційного й технологічного посилення.

У табл.1 наведено розроблену класифікацію факторів, які впливають на розвиток промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності.

Таблиця1

Класифікація факторів, які впливають на розвиток промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності

Класифікаційні ознаки	**Види факторів**	**Зміст факторів**
1. За джерелом походження	Ендогенні	Технологічне оновлення, модернізація виробництва, впровадження SMART-технологій, цифровізація
	Екзогенні	Розширення міжнародних ринків, міжнародна технічна допомога, геополітична ситуація
2. За рівнем впливу	Макрорівень	Державна підтримка, національні програми стимулювання експорту, енергетична стратегія
	Мікрорівень	Виробничі інвестиції підприємств, автоматизація, релокація підприємств, адаптація логістики
3. За характером впливу	Стимулюючі	Інтеграція до міжнародних ринків, впровадження міжнародних стандартів (ISO, HACCP), гранти, пільгові кредити
	Обмежувальні	Військові дії, порушення ланцюгів постачання, дефіцит енергоресурсів
4. За технологічною спрямованістю	Інноваційні	Використання цифрових платформ, автоматизовані системи управління, відновлювальні джерела енергії
	Традиційні	Оновлення устаткування, поліпшення якості продукції, зниження енергоємності
5. За інституційною природою	Державні	Підтримка через програми («5-7-9%»), субсидії на модернізацію, релокацію підприємств
	Міжнародні	Інвестиції міжнародних фінансових організацій, гранти ЄС, підтримка від донорських інституцій
6. За геоекономічною орієнтацією	Європейські інтеграційні	Стандартизація, митна лібералізація, Угода про асоціацію з ЄС
	Глобальні	Диверсифікація ринків збуту, розширення співпраці з країнами G7, Азії, США
7. За функціональною ознакою	Виробничі	Підвищення продуктивності, ефективність управління ресурсами, нові виробничі лінії
	Логістичні	Відновлення і перебудова ланцюгів поставок, інвестиції в транспортну інфраструктуру
8. За безпековим аспектом	Фізична безпека	Релокація з зони бойових дій, захищеність виробництв
	Кібер- та інформаційна безпека	Встановлення систем дистанційного контролю, IT-захист критичних систем

Фактори, класифіковані за джерелом походження, є визначальними для формування промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності, оскільки дають змогу розмежувати вплив внутрішніх і зовнішніх детермінант розвитку виробничого середовища. Ендогенні фактори

формуються всередині промислової системи та охоплюють технологічне оновлення, інноваційну діяльність, модернізацію інфраструктури, розвиток людського капіталу й цифровізацію управління, що забезпечують зростання продуктивності, якості продукції та адаптивності підприємств. Вони відображають спроможність промислових суб'єктів до внутрішньої трансформації та реалізації стратегічних рішень. Екзогенні фактори виникають поза межами підприємств і пов'язані з глобальними та регіональними впливами, зокрема розширенням міжнародних ринків, політичною стабільністю, торговельними угодами, участю в інтеграційних об'єднаннях, геополітичною ситуацією, а також доступом до зовнішнього фінансування й технічної допомоги. Вони формують зовнішнє середовище розвитку промислового потенціалу, сприяють виходу на нові ринки та зростанню експорту. Взаємодія ендогенних і екзогенних факторів має взаємопідсилювальний характер, оскільки реалізація зовнішніх можливостей залежить від внутрішньої готовності підприємств до змін. Така класифікація дозволяє комплексно оцінити детермінанти розвитку промислового потенціалу та обґрунтувати напрями інституційного й технологічного розвитку в умовах глобальних викликів.

Класифікація факторів за рівнем впливу передбачає поділ детермінант розвитку промислового потенціалу на макро- та мікрорівні, що дозволяє точніше визначити їхню природу та механізми дії. Фактори макрорівня охоплюють державну економічну політику, зовнішньоекономічні пріоритети, інтеграційні процеси, енергетичну безпеку, податкову та інвестиційну політику, стратегічні програми розвитку промисловості та участь у глобальних ланцюгах. Вони формують інституційне, нормативно-правове й економічне середовище функціонування промислових підприємств. Фактори мікрорівня пов'язані з діяльністю конкретних підприємств: технологічна модернізація, автоматизація виробництва, ефективність управління, здатність до інновацій, гнучкість реагування на ринкові зміни та внутрішня інвестиційна активність. Саме вони визначають практичну реалізацію стратегічних завдань і забезпечують перетворення державної політики в конкретні результати – зростання виробництва, експорту, продуктивності праці та технологічної конкурентоспроможності. Взаємозв'язок між факторами макро- та мікрорівня є діалектичним: без державної підтримки складно очікувати стійкого зростання підприємств, але без ініціативності й підприємницької активності суб'єктів господарювання державна політика залишатиметься декларативною. Така класифікація дозволяє сформувати комплексне бачення механізмів впливу на промисловий потенціал і розробити багаторівневу систему управління розвитком промисловості.

Фактори, класифіковані за характером впливу, поділяються на стимулюючі та обмежувальні. Стимулюючі фактори позитивно впливають на промисловий розвиток: зростання експорту, впровадження міжнародних стандартів, адаптація до вимог ЄС, доступ до міжнародного фінансування, участь у торговельних угодах, цифровізація та застосування SMART-технологій, що

підвищує продуктивність та конкурентоспроможність. Обмежувальні фактори стримують розвиток: збройні конфлікти, логістичні перебої, енергетична нестабільність, інфляція, обмеження торгівлі, інституційна нестабільність, недосконале регуляторне середовище, низький технологічний рівень та недорозвинена інфраструктура. Водночас обмежувальні фактори можуть стимулювати адаптацію, реструктуризацію та пошук нових ринкових ніш. Взаємодія цих факторів формує динамічну систему балансування між можливостями та ризиками, що дозволяє визначити напрями стратегічного реагування та підвищити адаптивність промислового сектору.

Класифікація за технологічною спрямованістю виокремлює інноваційні та традиційні фактори. Інноваційні фактори охоплюють цифрові технології, автоматизовані системи, SMART-рішення, штучний інтелект, IoT, хмарні обчислення та відновлювані джерела енергії. Вони забезпечують підвищення ефективності через скорочення витрат, оптимізацію процесів, зниження енергоспоживання та посилення екологічної відповідальності, сприяючи інтеграції у міжнародні ланцюги. Традиційні фактори орієнтовані на модернізацію наявного обладнання, базові енергозберігаючі рішення та вдосконалення технічних процесів, підтримуючи стабільність підприємств з обмеженими ресурсами. Поєднання традиційних рішень з інноваціями забезпечує поступовий перехід до індустрії 4.0. Технологічна спрямованість визначає здатність промисловості відповідати сучасним викликам і забезпечувати сталий розвиток.

Інституційні фактори визначають взаємодію між державним управлінням, міжнародними організаціями та підприємництвом. Державні фактори охоплюють регуляторні механізми, податкові пільги, програми фінансової підтримки, експортне стимулювання, грантові програми («Доступні кредити 5-7-9%»), релокацію підприємств та розвиток індустріальних парків. Міжнародні інституційні фактори формуються через діяльність Світового банку, ЄБРР, МВФ та програм технічної допомоги ЄС, забезпечуючи доступ до фінансування, гармонізацію стандартів та підвищення ефективності управління. Участь у міжнародних торговельних угодах відкриває нові ринки та вимагає відповідності продукції міжнародним нормам. Інституційна природа факторів визначає інтенсивність розвитку промислового потенціалу та його інтеграцію в міжнародний простір.

Фактори геоекономічної орієнтації суттєво впливають на формування векторів інтеграції промислового потенціалу до світового простору, визначаючи пріоритети зовнішньоекономічного співробітництва та участь національної економіки у глобальних ланцюгах створення доданої вартості. Європейські інтеграційні фактори формуються через поглиблення співпраці з ЄС у межах імплементації Угоди про асоціацію, що передбачає гармонізацію технічних стандартів, митного законодавства, екологічних вимог і контролю якості. Ці фактори стимулюють модернізацію підприємств відповідно до вимог європейського ринку, підвищують інвестиційну привабливість, забезпечують доступ

до фінансових інструментів ЄС та сприяють інтеграції у транс'європейські логістичні мережі. Поглиблення взаємодії з європейським простором активізує цифровізацію, екологізацію та підвищення прозорості управління, що відповідає принципам сталого розвитку та корпоративної відповідальності ЄС. Важливу роль відіграють глобальні геоекономічні фактори, які включають диверсифікацію торговельних зв'язків із країнами Азії, Північної Америки, Близького Сходу, що знижує залежність від окремих ринків та посилює економічну стійкість. В умовах глобальної нестабільності формування стратегічних партнерств із G7, BRICS, ASEAN стає ключовим механізмом адаптації до викликів світової економіки. Глобальна орієнтація передбачає участь у міжнародних виставках, форумах, платформах кооперації, що дозволяє підприємствам залучати технології, налагоджувати спільне виробництво та виходити на ринки з високими вимогами до якості й інноваційності. Синергія європейських і глобальних орієнтирів забезпечує багатовекторну модель розвитку, яка дозволяє гнучко реагувати на зміни середовища, максимально використовувати конкурентні переваги та ефективно позиціонувати національну промисловість у світовій системі. Таким чином, геоекономічна орієнтація визначає стратегічні напрямки міжнародної співпраці, масштаби інтеграції до глобальних ринків та рівень залученості у трансформаційні процеси індустріального прогресу в посткризовій економіці.

Функціональна ознака дає змогу виокремити фактори, які впливають на розвиток промислового потенціалу залежно від їх ролі в забезпеченні ефективності основних процесів, що відбуваються у виробничо-економічному середовищі. Виробничі фактори охоплюють технологічний рівень підприємств, ступінь автоматизації виробничих процесів, інтенсивність впровадження інновацій, технічну модернізацію устаткування, використання індустріальних платформ, а також ефективність управління ресурсами. Ці фактори безпосередньо впливають на продуктивність праці, якість продукції, енергетичну ефективність і здатність підприємств до масштабування виробництва у відповідь на зовнішній попит. В умовах цифрової трансформації особливої ваги набуває інтеграція SMART-технологій, які забезпечують гнучке реагування на зміну ринкових умов, зниження втрат та підвищення адаптивності промислових систем. Логістичні фактори відіграють критичну роль у забезпеченні безперервності виробничого циклу, своєчасності постачання сировини та компонентів, а також ефективності дистрибуції готової продукції, що є ключовим у контексті активізації міжнародної економічної діяльності. До цієї групи належать якість логістичної інфраструктури, ступінь розвитку транспортних коридорів, рівень інтеграції до міжнародних логістичних мереж, гнучкість ланцюгів постачання та цифровізація логістичних процесів. У ситуації дестабілізації традиційних маршрутів, спричиненої збройними конфліктами чи геополітичними обмеженнями, логістичні фактори набувають стратегічного значення, оскільки від їх ефективності залежить здатність підприємств

підтримувати експортну активність, своєчасно реагувати на зміни зовнішнього попиту та мінімізувати виробничі ризики. Взаємодія виробничих і логістичних факторів створює комплексне функціональне середовище, у межах якого формується системна здатність підприємств до зростання, інноваційного розвитку та сталого входження в глобальні ланцюги доданої вартості. Саме тому функціональний підхід до аналізу факторів розвитку промислового потенціалу забезпечує поглиблене розуміння ключових внутрішніх процесів, які визначають ефективність і конкурентоспроможність промислового сектору в умовах глобалізації.

Безпековий аспект у контексті розвитку промислового потенціалу набуває особливої значущості в умовах зовнішньополітичної нестабільності, збройної агресії та трансформації глобального середовища безпеки, адже саме він визначає здатність промислових підприємств функціонувати у критичних умовах та адаптуватися до загрозливих ситуацій. Фізична безпека охоплює заходи, спрямовані на захист виробничих потужностей, інфраструктури, персоналу та матеріальних ресурсів від безпосереднього впливу військових дій, диверсій, терористичних актів чи техногенних катастроф. У цьому контексті важливого значення набувають процеси релокації підприємств із зон підвищеного ризику до відносно безпечних регіонів, що дає змогу зберегти виробничий континуум, підтримати економічну активність та забезпечити стабільність внутрішнього ринку. Розміщення виробництва в нових локаціях супроводжується модернізацією інфраструктури, оновленням технологічної бази та впровадженням енергоефективних рішень, що підвищує стійкість і гнучкість підприємств. Паралельно з цим зростає роль кібербезпеки та інформаційного захисту, оскільки цифровізація управлінських і виробничих процесів супроводжується зростанням ризиків несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, втручання в системи управління виробництвом та зупинки технологічних процесів через кібератаки. У відповідь на ці виклики підприємства впроваджують засоби криптографічного захисту, резервне копіювання критичних даних, системи кібермоніторингу та захищені канали комунікації. Розвиток безпекових функцій також включає організацію системи дистанційного управління виробничими об’єктами, яка забезпечує оперативний контроль за технологічними процесами навіть у разі фізичної відсутності персоналу на об’єкті, що стало особливо актуальним в умовах війни. Інтеграція фізичних і цифрових заходів безпеки створює багаторівневу систему, яка мінімізує ризики втрати виробничої спроможності, знижує вразливість до зовнішніх загроз і забезпечує стратегічну стійкість промислового сектору. Безпекові фактори дедалі частіше виступають як критичний елемент стратегічного планування, оскільки саме вони визначають здатність підприємств виживати в умовах кризи, закладати фундамент для післякризового відновлення, сталого розвитку та довгострокової конкурентоспроможності в умовах нової економічної реальності.

Висновки. У процесі дослідження було побудовано класифікацію факторів, які системно впливають на розвиток промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності, з урахуванням їх джерел, рівнів, характеру, функціонального змісту, технологічної, інституційної, геоекономічної та безпекової природи. Детальна характеристика кожної групи факторів дозволила виявити складну мережу взаємозв'язків і взаємодій між ними, що формує інтегральну модель впливу на промисловий сектор у глобальному середовищі.

Взаємозв'язок і взаємодія між факторами, що класифіковані за різними ознаками, формують складну динамічну систему впливу на розвиток промислового потенціалу в умовах активізації міжнародної економічної діяльності, в межах якої кожна група факторів виконує свою функцію, перебуває у тісній інтеграції з іншими, формуючи сукупний ефект. Ендогенні фактори, зокрема впровадження інновацій, модернізація виробництва чи цифровізація управління, ефективно реалізуються лише за умов сприятливих екзогенних обставин, таких як політична стабільність, відкритість зовнішніх ринків, наявність міжнародної підтримки та фінансових ресурсів. Подібним чином, макрорівневі впливи, зумовлені державною економічною політикою, інтеграційними процесами або інституційними ініціативами, задають стратегічні рамки для дій на мікрорівні, а отже, визначають можливості для інвестування, адаптації підприємств до ринкових змін і впровадження технологічних інновацій. Водночас саме мікрорівень забезпечує практичну реалізацію національних стратегій шляхом конкретних виробничих, логістичних і управлінських рішень на рівні окремих суб'єктів господарювання. Стимулюючі фактори, як-от участь у зовнішньоекономічних угодах, доступ до нових ринків і фінансових програм, можуть нівелювати вплив обмежувальних обставин, зокрема логістичних чи безпекових ризиків, якщо вчасно застосовані компенсаторні механізми, такі як релокація, автоматизація чи адаптація до стандартів нових ринків. Технологічна спрямованість факторів безпосередньо переплітається з інституційною підтримкою: інноваційні рішення здебільшого впроваджуються за рахунок грантових програм, податкових стимулів, державних інвестицій або міжнародної технічної допомоги, що зумовлює взаємозалежність між технологічним проривом та інституційною активністю. Геоекономічна орієнтація визначає ринкову логіку вибору тих чи інших технологій, логістичних моделей і виробничих стандартів: європейська інтеграція, наприклад, вимагає від підприємств високого рівня екологічності, цифрової готовності та сертифікації за міжнародними вимогами, що вимагає відповідного функціонального і технологічного переоснащення. Функціональні чинники, зокрема виробничі та логістичні, реалізуються під впливом безпекових обставин: у зонах підвищеного ризику фізична безпека підприємств диктує необхідність перенесення виробничих потужностей, перебудови логістичних маршрутів, впровадження систем дистанційного управління, що водночас стимулює технологічне оновлення та адаптацію до

цифрових умов. Безпековий аспект, у свою чергу, визначає пріоритетність інституційних рішень, спрямованих на підтримку стійкості промислових систем і збереження їхньої функціональності в умовах зовнішніх загроз. У цій багатовекторній системі взаємодії жодна група факторів не діє ізольовано, оскільки їхній вплив взаємозалежний, а ефективність одного напряму забезпечується гармонійною координацією всіх інших.

Таким чином, лише комплексне врахування взаємозв'язків між факторами за джерелом походження, рівнем і характером впливу, технологічною природою, інституційною підтримкою, геоекономічною орієнтацією, функціональним змістом та безпековими умовами дозволяє сформувати збалансовану стратегію розвитку промислового потенціалу в умовах глобалізації, нестабільності та трансформаційних викликів.

Література:

1. Булатова О. В., Федоров Е.В. Виклики, загрози та ризики формування національної економічної безпеки: глобальний та національний рівень // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2022. Вип. 23. С.52–65. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1837243 .

2. Ibeh K., Davies S. Perspectives on Contemporary Challenges to International Business // Contemporary Challenges to International Business. The Academy of International Business. Palgrave Macmillan. London. 2009. URL: https://doi.org/10.1057/9780230237322_1 .

3. Чепеленко А.М. Економічна безпека в контексті глобалізаційних викликів та загроз // Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку». ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». 2020. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/40_2020_ukr/5.pdf .

4. Haney A.B. Threat Interpretation and Innovation in the Context of Climate Change: An Ethical Perspective // Journal of Business Ethics. 2015. Vol. 143. P. 261–276. URL: https://doi.org/10.1007/s10551-015-2591-7 .

5. Anthony S.F Chiu, Geng Yong, On the industrial ecology potential in Asian Developing Countries // Journal of Cleaner Production, 2004. Vol. 12. Issues 8–10. P. 1037-1045, URL: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2004.02.013 .

References:

1. Bulatova O. V., Fedorov E.V. (2022). Vyklyky, zahrozy ta ryzyky formuvannia natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky: hlobalnyi ta natsionalnyi riven [Challenges, threats and risks of the national economic security formation: global and national level] // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu - Bulletin of Mariupol State University. Seriia: Ekonomika - Series: Economics. Vol. 23. 52–65. Retrieved from: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1837243 [in Ukrainian].

2. Ibeh K., Davies S. (2009) Perspectives on Contemporary Challenges to International Business // Contemporary Challenges to International Business. The Academy of International Business. Palgrave Macmillan. London. Retrieved from: https://doi.org/10.1057/9780230237322_1.

3. Chepelenko A.M. (2020). Ekonomichna bezpeka v konteksti hlobalizatsiinykh vyklykiv ta zahroz [Economic security in the context of globalizing challenges and threats] // Elektronnyi naukovo-praktychnyi zhurnal «Infrastruktura rynku» - Electronic Scientific and Practical Journal "Market Infrastructure". PU «Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii». Retrieved from: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/40_2020_ukr/5.pdf [Ukr].

4. Haney A.B. (2015). Threat Interpretation and Innovation in the Context of Climate Change: An Ethical Perspective // Journal of Business Ethics. Vol. 143. P. 261–276. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s10551-015-2591-7.

5. Anthony S.F (2004). Chiu, Geng Yong, On the industrial ecology potential in Asian Developing Countries // Journal of Cleaner Production. Vol. 12. Issues 8–10, P. 1037-1045, Retrieved from: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2004.02.013.

УДК 656.6:339

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2743-2754

Черелюк Володимир Олегович аспірант кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом, Український державний університет залізничного транспорту, м. Харків, https://orcid.org/0009-0009-4674-3022

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті визначено, що поєднання турбулентності середовища та комплексного характеру ризиків з консерватизмом системи управління діяльністю підприємств залізничного транспорту створюють системні протиріччя і бар'єри для їх сталого зростання.

Аргументовано, що технологічна ізольованість, територіальна і функціональна негнучкість, невідповідність часових горизонтів планування, висока ціна помилок у процесі капітального будівництва та стійкий психологічний консерватизм структури управління породжують управлінські колізії, які обмежують здатності підприємств галузі адаптуватися до викликів і стримують процеси їх інноваційного зростання. Доведено, що наявні дисонанси в системі управління підприємствами залізничного транспорту та глобальний курс на цифровізації всіх сфер економічної діяльності обумовлюють необхідність трансформації стратегічних орієнтирів розвитку шляхом впровадження ризик-орієнтованого управління як ключового механізму забезпечення її проактивної стійкості у турбулентному оточенні.

Визначено, що ризик-орієнтовані напрями трансформації підприємств залізничного транспорту мають охоплювати комплексну інтелектуалізацію і цифровізацію, управління допустимими ризиками, диверсифікацію послуг і розвиток мультимодальних перевезень, застосування моделі динамічного ціноутворення, впровадження «зелених технологій», формування культури безпеки й цифрової грамотності працівників, трансформацію інфраструктури в динамічний логістичний вузол.

Зроблено висновок, що переорієнтація стратегічних векторів зростання підприємств залізничного транспорт на впровадження проактивної системи ризик-менеджменту в механізм стратегічного планування дозволить не тільки забезпечити попередження і своєчасне реагування на ризики, а й створить основу для підвищення стійкості та інноваційного зростання в умовах турбулентності.

Ключові слова: стратегічні орієнтири, ризик-орієнтоване управління, розвиток, підприємства залізничного транспорту, цифровізація, турбулентність.

Cherelyuk Volodymyr Olehovych postgraduate student of the Department of Economics and Management of Production and Commercial Business, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0009-4674-3022

TRANSFORMATION OF STRATEGIC GUIDELINES FOR THE DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF FORMING RISK-ORIENTED MANAGEMENT

Abstract. The article determines that the combination of environmental turbulence and the complex nature of risks with the conservatism of the management system of railway transport enterprises create systemic contradictions and barriers to their sustainable growth. It is argued that technological isolation, territorial and functional inflexibility, inconsistency of planning time horizons, the high cost of errors in the process of capital construction and persistent psychological conservatism of the management structure generate managerial conflicts that limit the ability of enterprises in the industry to adapt to challenges and inhibit the processes of their innovative growth. It is proven that the existing dissonances in the management system of railway transport enterprises and the global course on the digitalization of all spheres of economic activity determine the need to transform strategic development guidelines by introducing risk-oriented management as a key mechanism for ensuring its proactive stability in a turbulent environment. It was determined that the risk-oriented directions of transformation of railway transport enterprises should include comprehensive intellectualization and digitalization, management of acceptable risks, diversification of services and development of multimodal transportation, application of the dynamic pricing model, introduction of "green technologies", formation of a culture of safety and digital literacy of employees, transformation of infrastructure into a dynamic logistics hub. It was concluded that the reorientation of strategic vectors of growth of railway transport enterprises to the implementation of a proactive risk management system into a strategic planning mechanism will not only ensure prevention and timely response to risks, but will also create a basis for increasing resilience and innovative growth in turbulent conditions.

Keywords: strategic guidelines, risk-based management, development, railway transport enterprises, digitalization, turbulence.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування підприємств залізничного транспорту характеризуються високим рівнем невизначеності та багатофакторними ризиками, що викликані тривалою економічною кризою в країні, воєнними діями та масштабними ракетними обстрілами, а також втратою левової частки транзитних перевезень, що традиційно складали основу дохідної частини галузі. Разом з цим, складність умов діяльності підприємств залізничного транспорту викликана також і тим, що традиційна система управління була зорієнтована на підтримку стабільного зростання та проведення регламентної

модернізації залізничної інфраструктури, що в нинішньому середовищі турбулентності значно обмежує їхню здатність швидко адаптуватися до ринкових змін, ефективно впроваджувати цифрові новації та інтегрувати прогресивні практики управління ризиками в систему стратегічного планування. Інертність діючої на підприємствах залізничного транспорту системи менеджменту призводить до втрати ними операційної гнучкості і конкурентоспроможності в умовах динамізму середовища діяльності і обумовлює гостру необхідність в трансформації стратегічних орієнтирів зростання шляхом переходу від традиційної моделі розвитку до концепції ризик-орієнтованого управління. Остання поєднує інструменти ризик-менеджменту, цифрові новації та екологічну інтеграцію і дозволить трансформувати підприємства залізничного транспорту в динамічні інтелектуальні елементи національної транспортної системи, здатність швидко реагувати на прояви перманентних криз і адаптуватися до викликів, підтримуючи цим самим власну стійкість і стале зростання у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розроблення стратегії та орієнтирів економічного зростання підприємств залізничного транспорту підіймають у своїх дослідженнях такі вчені-науковці, як Дикань В.Л., Задоя В.О., Кірдіна О.Г., Корінь М.В., Обруч Г.В., Овчиннікова В.О., Токмакова І.В., Чаркіна Т.Ю. Яновська В.П. та інші [1-6]. Формуванню теоретико-методологічного базису реалізації ризик-орієнтованого управління в діяльності підприємств ділили увагу у своїх працях Луганова І. А., Мушникова С. А., Шимко О. В., Штангрет А.М. та інші [7-9].

Попри вагомість наукових напрацювань вчених вітчизняної наукової школи в формуванні концепції ризик-менеджменту, в тому числі і на підприємствах залізничного транспорту, трансформація середовища їх діяльності, викликана війною та цифровізацією, обумовлює доцільність перегляду стратегічних орієнтирів розвитку галузі шляхом інтеграції інструментів ризик-орієнтованого управління в систему стратегічного планування.

Мета статті – розкриття змісту наявних протиріч між традиційно консервативною структурою управління підприємствами залізничного транспорту та сучасними вимогами ринку і визначення напрямів трансформації стратегічних орієнтирів їх розвитку в умовах впровадження ризик-орієнтованого управління.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в умовах високої нестабільності середовища діяльності суб’єктів господарювання концепція ризик-орієнтованого управління стає не просто інструментом контролю, а перетворюється на базову парадигму стратегічного розвитку підприємств, що визначає їхню здатність адаптуватися до викликів, підтримувати власну конкурентоспроможність та стійкість у довгостроковій перспективі. Як механізм запобігання та зниження рівня прояву негативних наслідків, ризик-орієнтоване управління передбачає [8-9]:

по-перше, проведення ідентифікації та групування ризиків за характером впливу з метою встановлення потенційних джерел небезпек та невизначеностей у діяльності підприємства залізничного транспорту;

по-друге, виконання оцінювання ймовірності настання тих чи інших небезпек та встановлення потенційного рівня їх наслідків для діяльності підприємств залізничного транспорту;

по-третє, формування комплексу стратегічних дій для завчасного реагування на кризові ситуації та розроблення сценарії розподілу ресурсів і здатностей задля уникнення концентрації ризиків та зниження наслідків їх настання;

по-четверте, створення системи моніторингу та управління ризиками на основі формування інтегрованої платформи, здатної прогнозувати сценаріїв розвитку подій та підтримувати процес ухвалення управлінських рішень на основі об’єктивних даних.

Для підприємств залізничного транспорту ризик-орієнтоване управління слід розглядати як один із ключових механізмів забезпечення інноваційних трансформацій та підвищення їхньої здатності до адаптації. Це особливо важливо в умовах існування протиріччя між традиційно консервативною структурою управління галуззю та сучасними вимогами ринку, який потребує швидкого реагування на виклики, впровадження цифрових інструментів та технологічних новацій. Адже фундаментальна інертність підприємств залізничного транспорту, викликана специфікою їх матеріально-технічної бази, створює унікальний управлінський парадокс. Наявна управлінська колізія у діяльності підприємств залізничного транспорту проявляється через низку глибоких суперечностей, які виникають на перетині фізичних обмежень галузі та динамічних викликів зовнішнього оточення і проявляються в технологічній замкнутості, територіальні та функціональній негнучкості, часовому дисонансі планування, високій вартості помилок при капітальному будівництві та психологічному консерватизмі.

По-перше, парадокс часового дисонансу планування полягає в тому, що інноваційні процеси на підприємствах залізничного транспорту мають тривалі інвестиційні цикли і не можуть бути реалізовані миттєво через необхідність сертифікації та тестування нових технологій, високі вимоги до безпеки та сумісності з існуючою інфраструктурою, значні капітальні витрати, які потребують довгострокового фінансування. Нинішній ринок вимагає від підприємств залізничного транспорту швидкої адаптації шляхом масштабного й безупинного впровадження цифрових новацій, що породжує конфлікт між інерційністю галузі та динамікою сучасних трансформацій. В цих умовах ризик-орієнтоване управління має здатність виступати механізмом оцінювання ризику старіння ініціатив з впровадження цифрових новацій.

По-друге, технологія роботи підприємств залізничного транспорту організована таких чином, що процес транспортно-логістичного обслуговування

представляє собою єдиний цикл, порушення якого призводить до збоїв у роботі всієї системи. Окрім цього, система об'єктів залізничної інфраструктури побудована у системному зв'язку, що унеможливлює локальне впровадження новацій і формує ефект «технологічної пастки», за якого консерватизм одного елемента блокує модернізацію всієї мережі. Це не тільки стримує інноваційний розвиток підприємств залізничного транспорту, а й підвищує інвестиційні ризики, обумовлюючи необхідність впровадження ризик-орієнтованого управління процесами модернізації, який дозволить нівелювати загрозу технологічної деградації на основі сценарного моделювання та забезпечення єдності пріоритетів інноваційного зростання.

По-третє, бар'єром для інноваційного розвитку підприємств залізничного транспорту є і те, що територіальна та функціональна негнучкість залізничної інфраструктури унеможливлює оперативно масштабувати і передислокувати її відповідно до динамічних змін у геополітичному та економічному середовищі. В умовах війни це робить залізничний транспорт особливо вразливим до ризиків руйнування в результаті ракетних обстрілів, що можуть призвести до порушення всього транспортного процесу. У цьому аспекті інструменти ризик-орієнтованого управління дозволяють прогнозувати різні варіанти розвитку подій, пропонуючи альтернативні маршрути транспортування та збалансовано розподіляючи інвестиції для модернізації найбільш вразливих ділянок, цим самим підтримуючи стійкість транспортної системи та її здатність адаптуватися до викликів.

По-четверте, матеріально-технічна база підприємств залізничного транспорту є досить капіталомісткою і будь-який прорахунок у виборі напрямів розвитку залізничної мережі може призвести до формування «заморожених активів». Такі об'єкти не приносять очікуваної економічної віддачі, але потребують значних витрат на утримання, що відповідно, негативно впливатиме на прибутковість підприємств галузі. Для недопущення такої ситуації ризик-орієнтоване управління дозволяє реалізувати модульний підхід до провадження процесів інноваційної модернізації основних фондів підприємств залізничного транспорту шляхом проведення не тотальної замінити технологій, а введення в експлуатацію окремих модульних елементів. Сучасний рухомий склад, оснащений інтелектуальними пристроями моніторингу залізничних обєктів, дозволяє проводити збір та системний аналіз інформації про «вузькі» місця в роботі підприємств залізничного транспорту і здійснювати поступове впровадження новацій у межах окремих елементів системи з можливістю їх масштабування.

По-п'яте, традиційна орієнтація на підтримку фізичної цілісності інфраструктури підприємств залізничного транспорту досить часто вступає в суперечність із потребою їх цифрової трансформації та формує бар'єр для впровадження новацій. В системі функціонування підприємств залізничної галузі безпека розглядається переважно як система заборон та обмежень, а не як динамічний процес управління ризиками задля підтримки стабільності

діяльності. Ризик-орієнтована управління дозволяє подолати наявний розрив, трансформуючи поняття «безпеки» у сучасну систему предиктивної діагностики, в якій цифрові сенсори, системи моніторингу та аналітики виступають основою для прийняття управлінських рішень у реальному часі. Окрім цього, філософія менеджменту на підприємствах залізничного транспорту побудована таких чином, що всі інноваційні ініціативи сприймаються через призму ризику катастроф і тому в пріоритеті залишається забезпечення максимальної фізичної безпеки та стабільності функціонування, зберігаючи при цьому низькі темпи інноваційної модернізації. Такий підхід до управління створює своєрідний «бар'єр безпеки», за якого новації оцінюються насамперед з точки зору потенційної загрози катастрофічних наслідків, а не з позицій їхньої ефективності чи стратегічної значущості для сталого зростання підприємств галузі. У результаті пріоритетом залишається підтримка цілісності інфраструктури та мінімізація ризиків аварій, що часто вступає у суперечність із потребою цифрової трансформації та впровадження нових технологій. Ризик-орієнтоване управління допомагає подолати цю дилему, трансформуючи безпеку з консервативної системи заборон у сучасну модель превентивної діагностики, де дані про стан інфраструктури та прогнозні сценарії стають основою для прийняття рішень у реальному часі.

Враховуючи визначене вище, сьогодні мають змінитися стратегічні орієнтири розвитку підприємств залізничного транспорту шляхом зміни підходів до стратегічного бачення майбутнього підприємств галузі. Переформатувати політику стратегічного зростання підприємств залізничного транспорту можливо і необхідно шляхом формування цілісної системи ризик-орієнтованого управління, яка забезпечить не звичайне реактивне реагування підприємств галузі на виклики оточення, а сприятиме забезпеченню проактивної стійкості в умовах турбулентності. Враховуючи глобальний вектор суб'єктів економічної діяльності, в тому числі і залізничної галузі на впровадження інструментів цифровізації, трансформація стратегічних орієнтирів розвитку підприємств залізничного транспорту в умовах формування ризик-орієнтованого управління має стосуватися наступного (рис. 1).

Першочергово перетворення мають торкнутися зміни політики оновлення фондів підприємств залізничного транспорту в частині її переорієнтації не на масштабне оновлення активів, а на проведення комплексної інтелектуалізації з метою підвищення адаптивності залізничної інфраструктури до викликів. Враховуючи становище основних фондів підприємств галузі, сьогодні капітальні інвестиції мають спрямовуватися на впровадження технологій підтримки гнучкості залізничної інфраструктури, здатності яких дозволяють швидко адаптувати параметри експлуатації мережі залежно від динаміки вантажопотоків та безпекової ситуації. Зокрема, важливо інвестиційні кошти призначені для придбання нових елементів інфраструктури спрямувати на оснащення наявних та нових об'єктів системами інтернету речей та сенсорами, що дасть можливість

відслідковувати реальний стан об’єктів в режимі реального часу і безпечно експлуатувати фонди, навіть за умови завершення нормативного терміну їх використання. Окрім цього, важливим стає також використання алгоритмів машинного навчання, які дозволяють проводити аналіз даних моніторингу і тим самим передбачити потенційні збої в роботі обладнання. Системи предикативного обслуговування дозволяють не тільки проводити ремонтні заходи, орієнтуючись на фактичний стан об’єктів залізничної інфраструктури, а й раціонально розподіляти обмежений ремонтний бюджет на найбільш ризиковані активи. Політика оновлення фондів підприємств залізничного транспорту має також передбачати впровадження віртуальних моделей фізичних активів, а саме створення «цифрових двійників» станцій, вокзалів задля прогнозування ситуації у сфері транспортно-логістичного обслуговування в умовах зміни обсягів роботи. В умовах постійної загрози руйнування залізничних активів в результатів ракетних обстрілів важливим також є впровадження модульних рішень для оснащення залізничної мережі, які мають здатність до оперативної взаємозамінності та швидкого розгортання, що дозволяє у стислі терміни відновлювати працездатність критичних вузлів інфраструктури без необхідності проведення капітальних довгострокових робіт.

Рис. 1. Стратегічні орієнтири розвитку підприємств залізничного транспорту в умовах формування ризик-орієнтованого управління (розробка автора)

Для підвищення прозорості й ефективності інноваційних змін стратегічне значення має впровадження концепції управління допустимим рівнем ризику задля прискорення та підвищення ефективності інноваційних процесів на підприємствах залізничного транспорту. Зокрема, необхідним є створення спеціальних правових та технологічних режимів, які дозволяють тестувати інновації в умовах послаблених нормативів і створюють умови для локалізації інноваційного процесу. Фактично, ці режими передбачають формування спеціальних майданчиків для випробування інновацій, в межах яких забезпечується локалізація ризику невдач інновацій. Такий підхід до організації інноваційного процесу дозволяє відсікати неефективні рішення на ранніх стадіях і масштабувати лише ті, що довели свою життєздатність у реальних умовах експлуатації.

Необхідно сприяти впровадженню комплексної системи цифрової інтеграції і на її основі формування єдиного ризик-ландшафту, в межах якого інформація щодо технічного стану колії, об’єктів енергопостачання, рухомого складу та логістичної кон'юнктури концентрується в єдиному центрі прийняття рішень і служить основою для моделювання сценарії розвитку підприємств залізничної галузі.

Задля розширення присутності підприємств галузі на міжнародному ринку транспортно-логістичного обслуговування розвитку необхідно забезпечити геоекономічну гнучкість залізничної мережі. Зокрема, для зростання ролі підприємств залізничного транспорту в обслуговування глобальних транспортно-логістичних потоків важливим є створення «сухих портів», контейнерних терміналів і в цілому трансформація підприємств галузі в інтелектуальний хаб, в межах якого стає можливою зміна конфігурації залізничних маршрутів, виду транспорту для перевезення вантажу у точках виникнення ризиків, а також підтримка безперервності ланцюга постачання навіть за умов виведення з ладу окремих ділянок залізничної інфраструктури.

В умовах системних ризиків та втрати традиційних вантажопотоків стратегія підтримки економічної ефективності має бути сфокусована на забезпеченні фінансової стійкості підприємств залізничного транспорту шляхом диверсифікації послуг, формування гнучкої тарифної політики та розвитку мультимодальних транспортно-логістичних маршрутів. Зокрема, з метою нівелювання ризику падіння доходів в одному сегменті необхідно забезпечити перехід від монопослуги (послуг з транспортування вантажів і пасажирів) до комплексного транспортно-логістичного обслуговування за принципом «від дверей до дверей» шляхом розвитку технологій складської логістики, термінальної обробки вантажів, експедирування й страхування. Окрім цього, для підтримки інтегрованості послуг з транспортно-логістичного обслуговування і розвитку мультимодальних перевезень важливо забезпечити впровадження інтегрованої цифрової платформи управління логістичними процесами та уніфікацію процедур і документів, що сформують єдиний простір взаємодії різних видів транспорту та дозволить оперативно координувати перевезення, контролювати рух вантажів і оптимізувати використання ресурсів. До того ж необхідно реалізувати на підприємствах залізничного транспорту систему динамічного ціноутворення, що передбачатиме системний аналіз ризиків та ринкової кон'юнктури в реальному часі. Це дасть змогу підприємствам залізничного транспорту коригувати вартість послуг, орієнтуючись на зміни попиту й пропозиції та враховуючи сезонні коливання, інфраструктурні обмеження та ризики, пов’язані з перебоями у перевезеннях.

Ключовим інструментом зниження енергетичних та регуляторних ризиків є підтримка екологічної стратегії в частині переходу до «зелених технологій». Задля зниження залежності підприємств залізничного транспорту від цін на викопне паливо та майбутніх екологічних податків важливо продовжувати

електрифікацію залізничних ліній і проводити заміну наявного рухомого складу на енергоощадні зразки. З метою підвищення енергетичної автономності об’єктів залізничної інфраструктури необхідно впроваджувати альтернативні джерела генерування енергії (сонячні панелі та вітрогенератори уздовж смуг відведення та на дахах вокзалів). В умовах посилення міжнародних екологічних вимог до суб’єктів економічної діяльності важливо також реалізовувати заходи, спрямовані на зниження вуглецевого сліду у сфері залізничного транспорту. Для цього важливим стає впровадження системи моніторингу викидів шкідливих речовин у довкілля, яка дозволяє формувати базу об'єктивних даних для верифікації вуглецевого сліду та ідентифікувати найбільш «забруднюючі» ділянки й процеси**.** Це слугуватиме основою для виявлення тих об’єктів залізничної інфраструктури, параметри роботи яких завдають значної шкоди навколишньому середовищу, і відповідно розроблення інвестиційних проєктів задля їх модернізації. спрямовувати інвестиції на їх першочергову модернізацію. Враховуючи те, що обробка вантажів є значним джерел забруднення довкілля, стратегічні орієнтири екологічної політики мають передбачати й використання біорозкладних та багаторазових пакувальних матеріалів, а також введення в експлуатацію на сортувальних станціях, термінал електричної навантажувальної техніки.

Ці рішення сприятимуть не лише зниженню рівня забруднення довкілля в результаті роботи підприємств залізничного транспорту, а й сприятимуть підвищенню їх репутаційної стійкості, безперешкодному доступу до європейського ринку транспортно-логістичних послуг в умовах посилення екологічних стандартів.

В умовах кадрових ризиків, що проявляються в масштабному відтоці персоналу з підприємств залізничної галузі, стратегія розвитку людського потенціалу має бути зорієнтована на створення середовища для професійного зростання та саморозвитку працівників. Враховуючи важливість цифрових рішень для трансформації роботи підприємств залізничного транспорту, доцільним стане створення центрів навчання працівників навичкам роботи з цифровими новаціями задля подолання наявного компетентнісного розриву, що обумовлює опір працівників стратегії цифрової трансформації. Задля зниження морально-психологічної напруги в колективах підприємств залізничного транспорту важливо також здійснити трансформацію системи управління трудовою дисципліною та охороною праці шляхом формування культури безпеки, зорієнтованої на психологічну підтримку персоналу.

Узагальнюючи в цілому, варто констатувати, що трансформація стратегічних орієнтирів розвитку підприємств залізничного транспорту шляхом впровадження засад ризик-орієнтованого управління дозволить не тільки підвищити ефективність їх діяльності на основі системного управління ризиками, а й створить можливість розвиватися на інноваційних засадах, трансформуватися в адаптивну життєздатну економічну систему.

Висновок. Воєнно-економічні виклики України значно вплинули на механізми функціонування суб'єктів економічної діяльності, в тому числі і підприємств залізничного транспорту, обумовивши необхідність адаптуватися до ризиків нестабільного оточення шляхом впровадження інструментів ризик-орієнтованого управління в системи стратегічного планування. Визначено, що ризик-орієнтоване управління на підприємств залізничного транспорту покликане подолати інертність системи стратегічного управління і сформувати базис для підтримки гнучкості підприємств галузі до викликів, оперативного впровадження новацій та реалізації комплексної цифрової модернізації. З огляду на наявні протиріччя в системі функціонування підприємств залізничного транспорту та глобальний вектор цифровізації галузі, визначено стратегічні орієнтири їх розвитку в умовах формування ризик-орієнтованого управління, що зорієнтовані на трансформацію галузі в інтелектуальний адаптивний механізм, здатний до сталого зростання і конкурентоспроможності. В подальших дослідженнях доцільно зосередитися на деталізації інструментів реалізації стратегічних орієнтирів розвитку підприємств залізничного транспорту в умовах формування ризик-орієнтованого управління.

Література:

1. Dykan V., Kirdina O., Tokmakova I., Korin M., Obruch H. Ensuring the competitiveness and the sustainability of railway enterprises in a crisis environment. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*. 2021. Vol. 2. URL: https://www.francoangeli.it/riviste/SchedaRivista.aspx?IDArticolo=70290&Tipo=Articolo%20PDF&lingua=it&idRivista=168.

2. Задоя В. О., Чаркіна Т. Ю., Пікуліна О. В. Стратегії антикризового управління залізничними перевезеннями в умовах тотальної цифровізації. *Ефективна економіка*. 2025. № 2. URL : https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/5763.

3. Корінь М. В., Остапюк Б. Б., Романюк А. В. Цифровий розвиток підприємств залізничного транспорту: стратегічний аспект. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2023. № 84. С. 63-72.

4. Обруч Г. В. Теоретико-методологічні аспекти забезпечення збалансованого розвитку підприємств залізничного транспорту в умовах цифровізації : дис. д-ра екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) ; 051 – Економіка; Укр. держ. ун-т залізн. трансп. Харків, 2022, 548 с.

5. Токмакова І. В., Овчиннікова В. О., Корінь М. В., Чорнобровка І. В. Стратегія розвитку інфраструктури залізничного транспорту України в умовах розширення транскордонного співробітництва. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 72-73. 2021. С.164-172.

6. Yanovska V., Parfentieva O. Transformation of logistics supply chain: servitization, digitalization, evaluation of the efficiency. Global and national development trends digital economy: monograph. Edited by Irina Tatomyr, Liubov Kvasnii. Praha: Oktan Print. 2023. P. 293−308.

7. Луганова І. А. Сутність та принципи концепції ризик-менеджменту. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. №1. С. 44–51.

8. Мушникова С. А. Ризик-орієнтоване мислення як базисна основа інноваційності системи управління безпекою розвитку підприємства. *Економічний вісник*. 2019. №4. С. 93–101.

9. Шимко О. В. Інтеграція ризик-менеджменту в систему управління якістю торговельного підприємства. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1. С. 191–196.

10. Штангрет А., Караїм М., Караїм О. Безпекові аспекти застосування ризик-орієнтованого управління підприємством в умовах воєнного стану . *Економіка та суспільство*. 2024. № 60. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3548/3478.

References:

1. Dykan V., Kirdina O., Tokmakova I., Korin M., Obruch H. (2021). Ensuring the competitiveness and the sustainability of railway enterprises in a crisis environment [Ensuring the competitiveness and the sustainability of railway enterprises in a crisis environment]. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*. Vol. 2. Retrieved from: https://www.francoangeli.it/riviste/SchedaRivista.aspx?IDArticolo=70290&Tipo=Articolo%20PDF&lingua=it&idRivista=168.

2. Zadoya V. O., Charkina T. Yu., Pikulina O. V. (2025). Stratehiyi antykryzovoho upravlinnya zaliznychnymy perevezennyamy v umovakh total′noyi tsyfrovizatsiyi [Strategies for anti-crisis management of railway transportation in the context of total digitalization]. *Effective Economy*. № 2. Retrieved from: https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/5763. [in Ukrainian]

3. Korin M. V., Ostapyuk B. B., Romanyuk A. V. (2023). Tsyfrovyy rozvytok pidpryyemstv zaliznychnoho transportu: stratehichnyy aspekt [Digital development of railway transport enterprises: a strategic aspect]. *Bulletin of transport economy and industry*. № 84. P. 63-72. [in Ukrainian]

4. Obruch G. V. (2022). Teoretyko-metodolohichni aspekty zabezpechennya zbalansovanoho rozvytku pidpryyemstv zaliznychnoho transportu v umovakh tsyfrovizatsiyi [Theoretical and methodological aspects of ensuring balanced development of railway transport enterprises in the conditions of digitalization]: dissertation of Dr. of Economics: 08.00.04 – economics and management of enterprises (by types of economic activity); 051 – Economics; Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv, 548 p. [in Ukrainian]

5. Tokmakova I. V., Ovchinnikova V. O., Korin M. V., Chornobrovka I. V. (2021). Stratehiya rozvytku infrastruktury zaliznychnoho transportu Ukrayiny v umovakh rozshyrennya transkordonnoho spivrobitnytstva [Strategy for the development of railway transport infrastructure in Ukraine in the conditions of expanding cross-border cooperation]. *Bulletin of transport economy and industry*. № 72-73. P.164-172. [in Ukrainian]

6. Yanovska V., Parfentieva O. (2023). Transformation of logistics supply chain: servitization, digitalization, evaluation of the efficiency [Transformation of logistics supply chain: servitization, digitalization, evaluation of the efficiency. Global and national development trends digital economy] : monograph. Edited by Irina Tatomyr, Liubov Kvasnii. Praha: Oktan Print. P. 293−308.

7. Luganova I. A. (2018). Sutnist′ ta pryntsypy kontseptsiyi ryzyk-menedzhmentu [The essence and principles of the concept of risk management]. *Current problems of state governance*. № 1. P. 44–51. [in Ukrainian]

8. Mushnikova S. A. (2019). Ryzyk-oriyentovane myslennya yak bazysna osnova innovatsiynosti systemy upravlinnya bezpekoyu rozvytku pidpryyemstva [Risk-oriented thinking as a basic basis for the innovativeness of the security management system of enterprise development]. *Economic Bulletin*. № 4. P. 93–101. [in Ukrainian]

9. Shymko O. V. (2023). Intehratsiya ryzyk-menedzhmentu v systemu upravlinnya yakistyu torhovel′noho pidpryyemstva [Integration of risk management into the quality management system of a commercial enterprise]. *Business Inform*. № 1. P. 191–196. [in Ukrainian]

10. Shtangret A., Karaim M., Karaim, O. (2024). Bezpekovi aspekty zastosuvannya ryzyk-oriyentovanoho upravlinnya pidpryyemstvom v umovakh voyennoho stanu [Security aspects of the application of risk-oriented enterprise management in martial law conditions]. *Economy and Society*. № 60. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3548/3478.

УДК 658.812:658.834

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-1(53)-2755-2768

Щитов Дмитро Миколайович кандидат економічних наук, докторант Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, https//orcid.org/0000-0003-4306-8016

Мормуль Микола Федорович кандидат технічних наук, доцент, доцент Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-8036-3236

ТЕХНІКИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОДАЖІВ НА AMAZON З ВИКОРИСТАННЯМ HELIUM 10: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У сучасному світі електронної комерції оптимізація листингів на таких платформах, як Amazon, стала ключовим фактором для досягнення високих продажів і забезпечення конкурентоспроможності. У даній роботі розглядаються техніки оптимізації продажів на Amazon з використанням інструментів Helium 10, що дозволяють продавцям ефективно покращувати видимість своїх товарів та підвищувати їхній рейтинг у результатах пошуку. Описано методи ефективного аналізу ключових слів, управління рекламою (PPC), а також стратегії поліпшення органічного рангу товарів, що є важливими для досягнення високих результатів у продажах.

Зокрема, здійснено детальний аналіз інструментів Helium 10, таких як Keyword Processor, Listing Optimizer, Cerebro, які допомагають продавцям на Amazon знаходити найбільш релевантні ключові слова, оптимізувати лістинги для пошукових систем та управлінню PPC-рекламою, знижуючи витрати на рекламу та підвищуючи конверсію. Інструменти також дозволяють проводити конкурентний аналіз, визначати найбільш ефективні стратегії для підвищення органічного трафіку і покращення позицій товарів в результатах пошуку.

Крім того, розглядаються основні труднощі, з якими стикаються продавці під час оптимізації своїх листингів, та запропоновані шляхи їх подолання. Виявлено, що успішне використання інструментів Helium 10 значно зменшує час, що витрачається на аналіз і оптимізацію, та дозволяє продавцям збільшити ефективність своїх маркетингових кампаній. Результати цієї роботи можуть бути корисними для продавців, маркетологів, підприємців, що працюють на платформі Amazon, а також для тих, хто шукає способи підвищення ефективності своєї стратегії електронної комерції, покращення органічного трафіку та зменшення витрат на платну рекламу. Крім того, дослідження може стати основою для подальших розробок у галузі електронної комерції, зокрема для вдосконалення інструментів аналізу і оптимізації для різних платформ.

Ключові слова: Amazon, Helium 10, оптимізація продажів, PPC-реклама, органічний рейтинг, аналіз товарів, стратегії е-комерції.

Shchytov Dmytro Mykolayovych candidate of economic sciences, doctoral student of the University of Customs and Finance, Dnipro, https//orcid.org/0000-0003-4306-8016

Mormul Mykola Fedorovych candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the University of Customs and Finance, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-8036-3236

AMAZON SALES OPTIMIZATION TECHNIQUES USING HELIUM 10: A PRACTICAL ASPECT

Abstract. In today's world of e-commerce, optimizing product listings on platforms like Amazon has become a key factor in achieving high sales and ensuring competitiveness. This paper examines techniques for optimizing sales on Amazon using Helium 10 tools, which enable sellers to effectively improve the visibility of their products and enhance their rankings in search results. The paper discusses methods for effective keyword analysis, management of PPC advertising, and strategies to improve the organic ranking of products, which are essential for achieving high sales performance.

In particular, a detailed analysis of Helium 10 tools such as Keyword Processor, Listing Optimizer, and Cerebro is presented, all of which help Amazon sellers identify the most relevant keywords, optimize product listings for search engines, and manage PPC advertising campaigns, thereby reducing advertising costs and increasing conversion rates.

These tools also allow for competitive analysis, helping sellers identify the most effective strategies for increasing organic traffic and improving product positioning in search results.

Furthermore, the paper addresses the main challenges faced by sellers when optimizing their listings and proposes solutions for overcoming them. It has been found that the successful use of Helium 10 tools significantly reduces the time spent on analysis and optimization and enables sellers to increase the effectiveness of their marketing campaigns. These tools provide sellers with valuable insights, helping them stay competitive in the marketplace by refining their SEO and PPC strategies.

The findings of this study can be useful for sellers, marketers, and entrepreneurs working on the Amazon platform, as well as for those looking to improve the effectiveness of their e-commerce strategy, enhance organic traffic, and reduce paid advertising costs. Moreover, the research can serve as the foundation for further developments in e-commerce, particularly for improving analysis and optimization tools for various platforms.

Keywords: Amazon, Helium 10, sales optimization, PPC advertising, organic ranking, product analysis, e-commerce strategies.

Постановка проблеми. З розвитком електронної комерції та збільшенням кількості продавців на платформі Amazon, оптимізація продажів стала невід'ємною частиною стратегії кожного успішного підприємця. Оскільки конкуренція на цій платформі є дуже високою, продавцям необхідно застосовувати ефективні методи для підвищення видимості своїх товарів, зниження витрат на рекламу та поліпшення органічного рейтингу. Одним із потужних інструментів, який допомагає в досягненні цих цілей, є Helium 10 – набір інструментів для оптимізації та аналізу товарів на Amazon. У даній роботі розглядаються основні техніки та стратегії, які можна реалізувати за допомогою інструментів Helium 10, для покращення результатів продажів на цій платформі.

Аналіз останніх досліджень. В роботах про оптимізацію продажів важливо враховувати не лише техніки SEO, а й ефективне поєднання органічної оптимізації з PPC – саме цим займаються модулі Helium 10 Ads.

На практиці автори та тренери з електронної комерції часто публікують великий масив контенту, який пояснює:

– як правильно використовувати Listing Builder для створення SEO-оптимізованого контенту,

– як імпортувати ключові слова з інструментів дослідження в лістинги,

– як оцінювати SEO-score і показники конкурентів.

Ці матеріали доповнюють академічні підходи повсякденною практикою використання Helium 10. Хоча безпосередні наукові роботи про Helium 10 поки відсутні (бо це комерційний інструмент), існують академічні дослідження по спорідненим темам:

- ✔ аналіз SEO і пошукових алгоритмів в e-commerce (SIGIR, MPRA),
- ✔ вплив PPC/спонсованих результатів на видимість товарів,
- ✔ поведінка алгоритмів Amazon та упередження,
- ✔ значення SEO/PPC для прийняття рішення про покупку.

Так, в роботі [1] досліджується, як спонсовані результати (реклама) впливають на якість органічних результатів пошуку на маркетплейсах (в т.ч. Amazon). Автори демонструють, що товари з низьким органічним рейтингом часто з'являються на перших позиціях завдяки рекламі, і що такі результати можуть бути дорожчими та гіршої якості. Це має прямий вплив на стратегію оптимізації лістингів та реклами в Amazon, показуючи взаємодію SEO та PPC - таку, яку розглядають інструменти типу Helium 10. Робота [2] аналізує алгоритмічну поведінку пошуку та рекомендацій Amazon через призму аудиту і впливу персоналізації та факторів ранжування. Дослідження демонструє, які параметри впливають на те, як товари відображаються в результатах пошуку – важлива частина розуміння, що стоїть за SEO та оптимізацією.

Джерело [3] показує, що система рекомендацій маркетплейсу може бути упереджена, надаючи перевагу власним продуктам або спонсованим пропозиціям. Це має значення для оптимізації лістингів, оскільки конкуренція з алгоритмічними упередженнями є частиною побудови стратегії SEO/PPC.

Стаття [4] окреслює головні виклики в пошуку та рекомендаціях e-commerce, включно з ранжуванням, відповідністю запитів і рекомендаціями товарів – все це є фундаментом для розуміння, як і чому оптимізація лістингів (через ключові слова, релевантність і поведінку пошукових систем) важлива для Amazon та подібних платформ.

Дослідження [5] аналізує ролі SEO і SEM (у тому числі PPC) в покращенні видимості бренду у e-commerce та дає методологічну основу для обґрунтування оптимізації лістингів та рекламних стратегій, що важливо для загальної концепції оптимізації продакт-сторінок. Ці джерела використовуються як теоретична база для пояснення ефективності технік оптимізації, які реалізуються у практичних інструментах (Helium 10 та інших).

Метою роботи є дослідження технік та інструментів оптимізації продажів на Amazon з використанням Helium 10, а також визначення їхнього впливу на видимість товарів, конверсію покупок та зниження витрат на рекламу.

Завданнями є наступні:

1. Проаналізувати основні інструменти Helium 10 для оптимізації товарів на Amazon.
2. Описати методи аналізу ключових слів та їх вплив на пошуковий рейтинг товарів.
3. Визначити стратегії управління PPC-рекламою для максимізації продажів.
4. Оцінити ефективність використання Helium 10 у порівнянні з іншими інструментами для Amazon.
5. Розробити рекомендації для продавців на Amazon щодо використання технік оптимізації за допомогою Helium 10.

Актуальність цієї теми обумовлена не лише зростанням популярності Amazon як найбільшої онлайн-платформи для продажу, але й необхідністю для продавців використовувати інструменти та стратегії, що дозволяють отримувати конкурентні переваги в умовах сучасного цифрового ринку. Розробка ефективних стратегій оптимізації з використанням Helium 10 є важливим напрямом для досягнення успіху в e-commerce і забезпечення стабільного зростання продажів на платформі.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації та детальному аналізі технік оптимізації продажів на Amazon з використанням інструментів Helium 10, які дозволяють покращити органічний рейтинг товарів, оптимізувати рекламу і підвищити конверсію. Робота пропонує практичні рекомендації для продавців, а також порівнює різні стратегії, доступні в інструменті Helium 10, з іншими методами оптимізації на платформі. Це дослідження може бути корисним для

підприємців, маркетологів і дослідників, які вивчають ефективні методи онлайн-продажів.

Виклад основного матеріалу. Для успішної оптимізації продажів на Amazon необхідно враховувати цілу низку аспектів, починаючи від правильного вибору ключових слів та аналізу конкурентів, і закінчуючи управлінням PPC-рекламою та органічним ранжуванням товарів. За допомогою інструментів Helium 10 продавці можуть здійснювати точне налаштування своїх лістингів, підвищувати видимість товарів і знижувати витрати на рекламу, що в свою чергу призводить до зростання продажів.

Helium 10 розробляє та підтримує власну інфраструктуру, що взаємодіє з Amazon API. Ця інфраструктура забезпечує передачу даних між інструментами Helium 10 та Amazon API, а також їх обробку та збереження. Після отримання даних система використовує власні алгоритми та аналітичні методи для їх обробки і аналізу. Це дозволяє здійснювати пошук прибуткових ніш, аналізувати конкурентів, знаходити популярні ключові слова та багато іншого. Результати аналізу доступні користувачам у зручному вигляді через веб-інтерфейс або інші інструменти Helium 10. Для обробки та зберігання даних Helium 10 використовує різні технології (табл. 1).

Таблиця 1

Технології Helium 10

№ з/п	Технологія	Призначення	Коментар
1	Системи розподіленого зберігання даних	Наприклад, Amazon S3 (Simple Storage Service) або власні системи.	Це дозволяє зберігати та обробляти великі обсяги даних про товари і ринки на Amazon.
2	Машинне навчання та аналіз даних	Інструменти Helium 10 використовують техніки машинного навчання для виявлення тенденцій, популярних ключових слів, конкурентних товарів та оцінок.	Це допомагає користувачам приймати рішення щодо оптимальних стратегій продажу та маркетингу.
3	Веб-скрапінг	Для збору даних з Amazon, таких як ціни, рейтинги, відгуки та інші характеристики товарів, використовуються методи веб-скрапінгу.	Це дозволяє отримувати актуальну інформацію з різних категорій товарів на платформі.
4	Обробка природної мови (NLP)	Helium 10 застосовує NLP для аналізу текстових даних, таких як описи товарів, відгуки та ключові слова.	Це допомагає виявляти найбільш ефективні ключові слова для оптимізації товарних лістингів.
5	Обробка зображень	Для аналізу зображень товарів використовується технологія комп'ютерного зору (computer vision).	Це дозволяє автоматично визначати характеристики товарів за їх зображеннями.

Джерело: складено за [6, с. 6-7].

Однак у Helium 10 є деякі недоліки:

1) залежність від якості даних: алгоритми машинного навчання залежать від якості та репрезентативності навчальних даних. Також обробка зображень може бути складною, якщо зображення низької якості або мають неоднорідність;

2) висока вартість: хоча базова версія інструменту доступна безкоштовно, деякі розширені функції та плани потребують щомісячної абонплати, що може бути дорогим для новачків та малих підприємств;

3) складність у освоєнні: для повного використання всіх функцій Helium 10 може знадобитися час для навчання та освоєння. Для досягнення максимального потенціалу інструменту може знадобитись додатковий час і зусилля для вивчення всіх можливостей і оптимального використання.

В цілому структура основних інструментів Helium 10, які використовуються для оптимізації продажів на Amazon, виглядає таким чином (табл. 2).

Таблиця 2

Інструменти оптимізації продажів

Інструмент Helium 10	**Функції**	**Опис**
Listing Optimizer	Оптимізація лістингів на Amazon.	Допомагає оптимізувати лістинги товарів для покращення видимості на Amazon, використовуючи правильні ключові слова та поліпшуючи SEO.
Keyword Processor	Моніторинг позицій ключових слів в пошукових системах Amazon.	Обробляє ключові слова, дозволяючи видаляти дублікати, форматувати та готувати їх для використання в лістингах, відстежувати, як змінюються позиції за різними словами, і коригувати стратегію.
Cerebro	Аналіз конкурентів та пошук ключових слів, за якими їх товари мають високі рейтинги.	Дає змогу проводити аналіз конкурентів, знаходити найбільш ефективні ключові слова для товарів і оптимізувати рекламні кампанії.
Magnet	Дослідження ключових слів.	Допомагає знаходити найбільш релевантні ключові слова для товарів, що дозволяє поліпшити видимість у пошукових системах Amazon.
PPC Manager (Adtomic)	Управління рекламою PPC на Amazon.	Допомагає оптимізувати рекламні кампанії, налаштовувати ставки та покращувати ROI (повернення на інвестиції).
Follow-Up	Автоматизація збирання відгуків та підтримки зв’язку з покупцями.	Дозволяє отримувати відгуки та підвищувати рейтинг товару.
Profits	Відслідковування фінансових результатів: прибутків і витрат.	Дозволяє зрозуміти рентабельність бізнесу на Amazon.
Xray	Аналіз ринку Amazon.	Дозволяє досліджувати конкурентів, ціни, попит і інші ринкові параметри товарів.

Інструмент Helium 10	**Функції**	**Опис**
Inventory Protector	Захист запасів.	Забезпечує запобігання перевищенню лімітів складу та інших змін в обліку запасів.
Refund Genie	Автоматизація. процесу відшкодувань.	Дозволяє продавцям отримувати відшкодування за пошкоджені або повернуті товари, що знижує витрати.
Alerts	Моніторинг змін у лістингах.	Надає сповіщення про зміни в товарних сторінках, відгуках та рейтингах, що дозволяє швидко реагувати на будь-які зміни.
Frankenstein	Оптимізація та обробки списків ключових слів.	Дозволяє комбінувати і обробляти списки ключових слів для кращої ефективності.
Keyword Research	Глибокий аналіз ключових слів.	Дає змогу продавцям покращити видимість своїх товарів на платформі.
Growth of Organic Traffic	Підвищення органічного трафіку.	Стратегії діють, зокрема, через покращення SEO-параметрів товарів і лістингів.
General Strategies	Поліпшення видимості товарів.	Охоплює загальні стратегії для поліпшення видимості товарів на платформі, зокрема оптимізація реклами та SEO.

Джерело: складено авторами

Взаємні зв'язки між цими інструментами відображено на рис.1. Так, Magnet та Cerebro працюють разом для пошуку та аналізу ключових слів, що допомагає в оптимізації лістингів та PPC-реклами. Listing Optimizer і Keyword Tracker використовуються для покращення видимості товарів за допомогою ключових слів та оцінки результатів. PPC Manager (Adtomic) і Follow-Up працюють для покращення ефективності реклами та збору відгуків, що також допомагає підвищити видимість товарів. Profits дає змогу продавцям стежити за фінансовими результатами їхнього бізнесу, а Xray допомагає аналізувати ринок, щоб приймати зважені рішення.

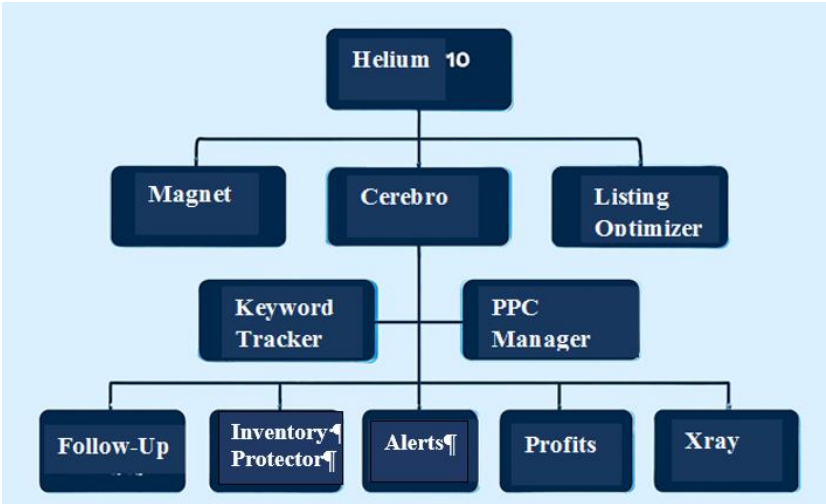

Рис. 1. Структура та взаємозв'язки інструментів Helium 10

Джерело: складено авторами

Розглянемо деякі найбільш популярні інструменти більш докладно.

Listing Optimizer (рис. 2) допомагає продавцям створювати SEO-оптимізований контент для товарів на Amazon, що є критично важливим для поліпшення їх видимості. В рамках цього інструменту продавці можуть оптимізувати заголовки, пункти та опис товарів, використовуючи найбільш ефективні ключові слова, що дозволяє збільшити органічний трафік.

Title (Заголовок), Bullet Points (Основні моменти) і Subject Matter (Тема**)** – це місця для введення ключових фраз, які допоможуть покращити видимість товару в пошуку. Є також можливість імпортувати список ключових слів і додавати фрази для ефективної оптимізації тексту.

Цей інструмент дозволяє тестувати різні версії текстів, таких як заголовки та пункти, щоб підібрати найбільш ефективні ключові слова для покращення видимості товару на платформі.

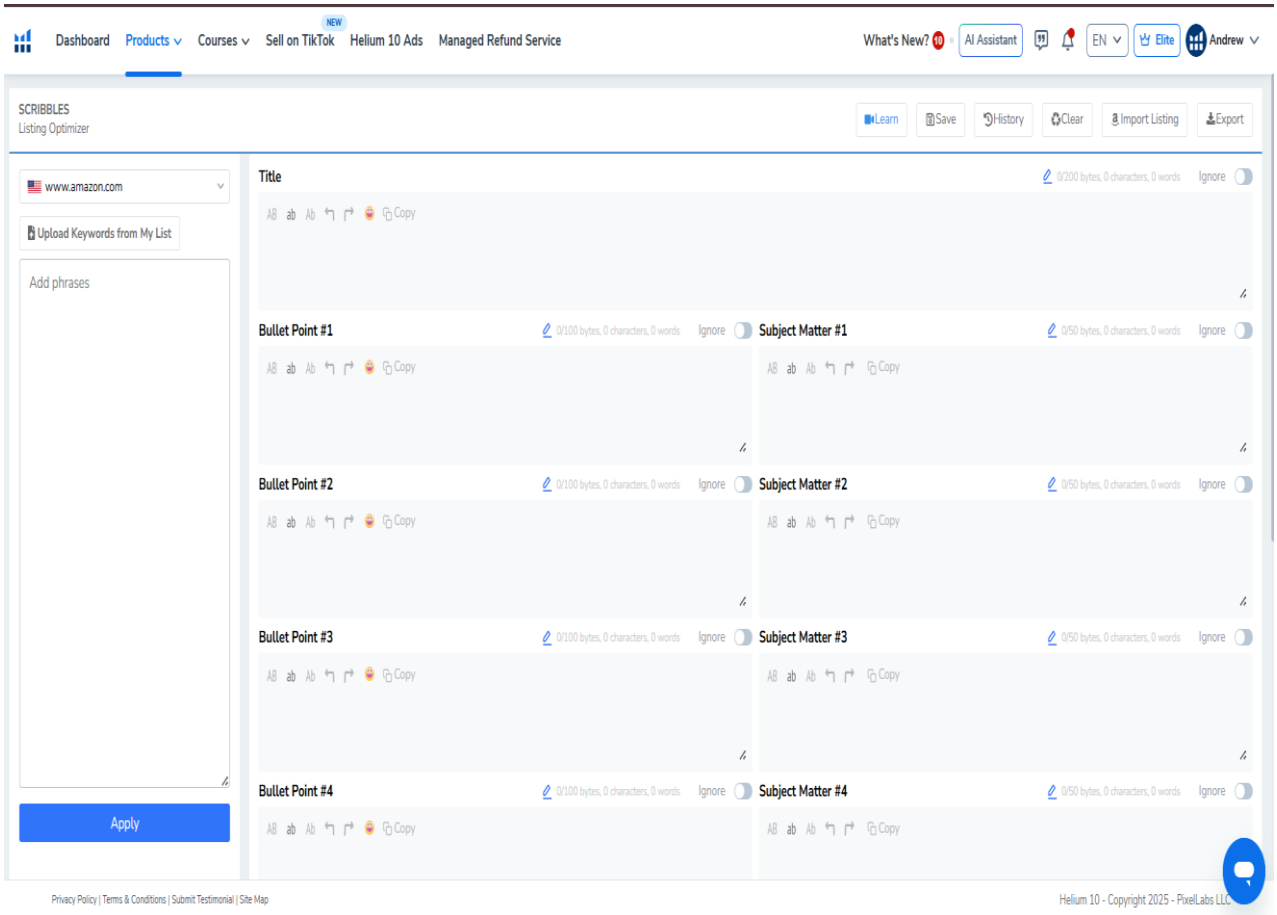

Рис. 2. Scribbles - Listing Optimizer

Keyword Processor (пункт 4) дозволяє обробляти та комбінувати ключові слова (рис. 3). Завдяки цьому інструменту можна імпортувати ключові слова, видаляти дублікати, а також перетворювати їх у потрібний формат для подальшого використання у лістингах. Це дозволяє оптимізувати стратегію SEO, поліпшуючи рейтинг товарів у результатах пошуку.

На цьому етапі:

- завантажуються вихідні ключові слова (через кнопку “Upload Keywords from My List”),
- є можливість налаштувати видалення дублікатів, перетворення в нижній регістр та видалення загальновживаних слів,

Все це допомагає очистити і оптимізувати ключові фрази, щоб вони стали більш ефективними для SEO.

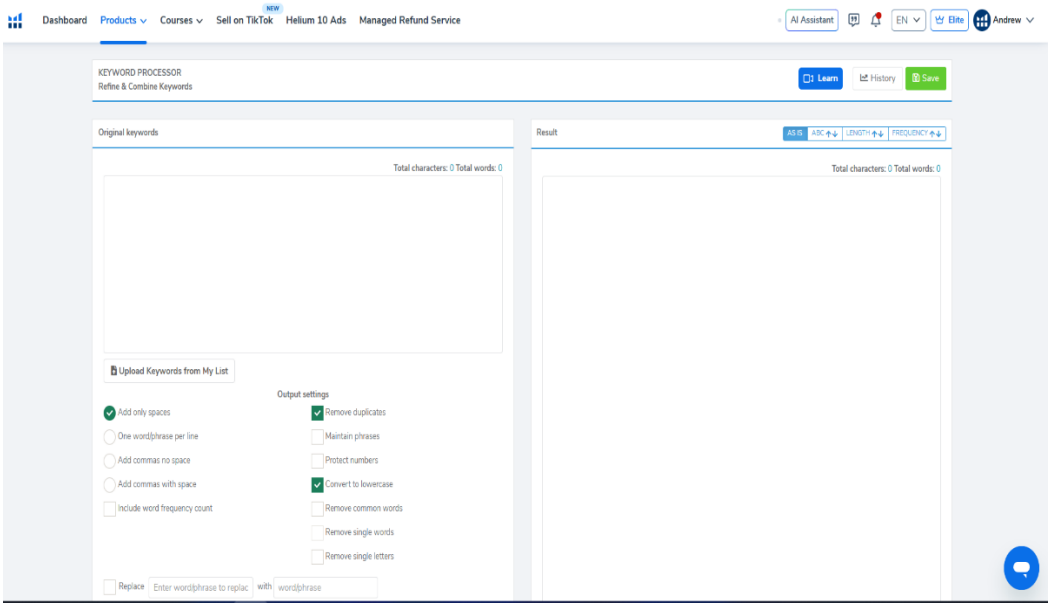

Рис. 3. Keyword Processor – Refine & Combine Keywords

Cerebro (пункт 2) дає змогу здійснювати глибокий аналіз ключових слів, а також PPC-менеджмент для ефективного налаштування рекламних кампаній. Він дозволяє продавцям відстежувати, які ключові слова є найбільш ефективними для конкретних товарів, аналізувати обсяг пошуку та конкуренцію, а також визначати найбільш оптимальні ставки для реклами. Це дозволяє знизити витрати на PPC-рекламу та отримати більш високий ROI (повернення на інвестиції).

Іншим важливим аспектом є **зростання органічного трафіку**. Оскільки витрати на рекламу можуть бути значними, важливо зосередитись не лише на PPC-рекламі, а й на стратегіях, що дозволяють підвищити органічний рейтинг товарів. Залучення органічного трафіку через оптимізацію лістингів і правильно підібрані ключові слова дозволяє значно знизити залежність від платної реклами. Інструменти Helium 10 допомагають продавцям знаходити найбільш релевантні ключові слова, що підвищують органічний трафік, тим самим знижуючи загальні витрати на рекламу і підвищуючи конверсію.

Окрім цього, для максимального успіху на Amazon продавцям потрібно постійно аналізувати ефективність ключових слів і стратегії SEO-оптимізації. Це включає як оновлення списків товарів на основі змін у пошукових запитах, так і адаптацію до сезонних коливань попиту. Сезонність є важливим фактором, і

розуміння того, як змінюється попит на товари в певні періоди року, дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо рекламних кампаній і маркетингових стратегій.

Не менш важливим є моніторинг та адаптація PPC-реклами в режимі реального часу, щоб зберігати ефективність рекламних кампаній при мінімальних витратах. Тому стратегія на Amazon повинна включати повну інтеграцію SEO та PPC для створення збалансованої кампанії, що забезпечує максимальну віддачу від кожного вкладеного долара.

Отже, інструменти Helium 10 дають змогу здійснити ефективну оптимізацію з урахуванням всіх цих факторів, що робить їх незамінними для будь-якого продавця на Amazon. Вони не тільки автоматизують процеси пошуку та аналізу ключових слів, але й забезпечують детальну аналітику, яка дозволяє коригувати стратегію в реальному часі. Такі можливості допомагають продавцям залишатися конкурентоспроможними, знижувати витрати та збільшувати дохід через органічний трафік і стратегічне використання PPC-реклами.

На рис. 4 показано аналіз ключових слів для конкретного продукту, проведений за допомогою Helium 10. Ми бачимо список продуктів з аналізом Total Click Share та Keyword Sales, що дозволяє відстежувати, які ключові слова та фрази є найбільш ефективними для певного продукту, а також бачити, які товари пов’язані з ними. Також тут є аналіз обсягу пошуку та пропонована ставка для PPC-реклами (Suggested PPC Bid).

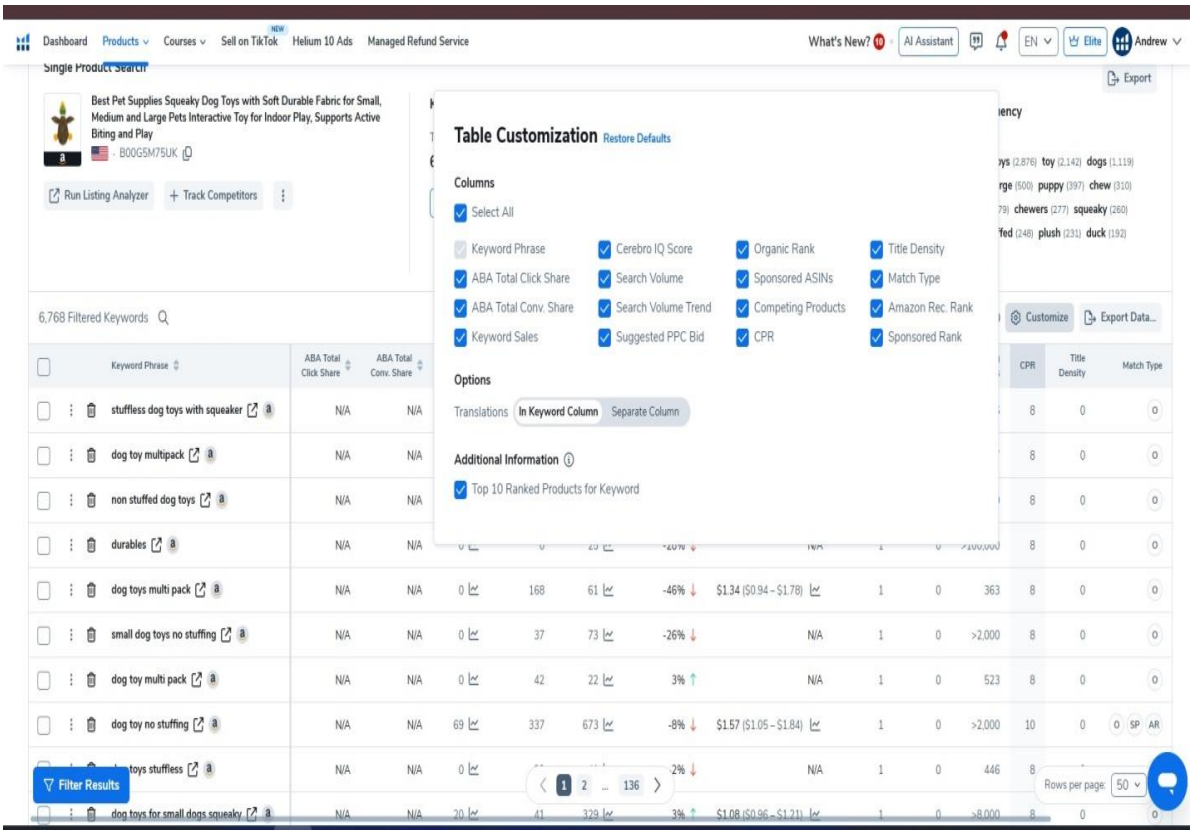

Рис. 4. Single Product Search

Рис. 5 показує результати пошуку для 6,768 ключових слів на Amazon, з можливістю фільтрувати їх за наступними параметрами:

- Keyword Phrase (фрази),
- ABA Total Click Share (доля кліків),
- Search Volume (обсяг пошуку),
- Suggested PPC Bid (рекомендована ставка для реклами).

Це дозволяє аналізувати ключові слова та їх ефективність, а також визначати тренди для найбільш популярних пошукових запитів.

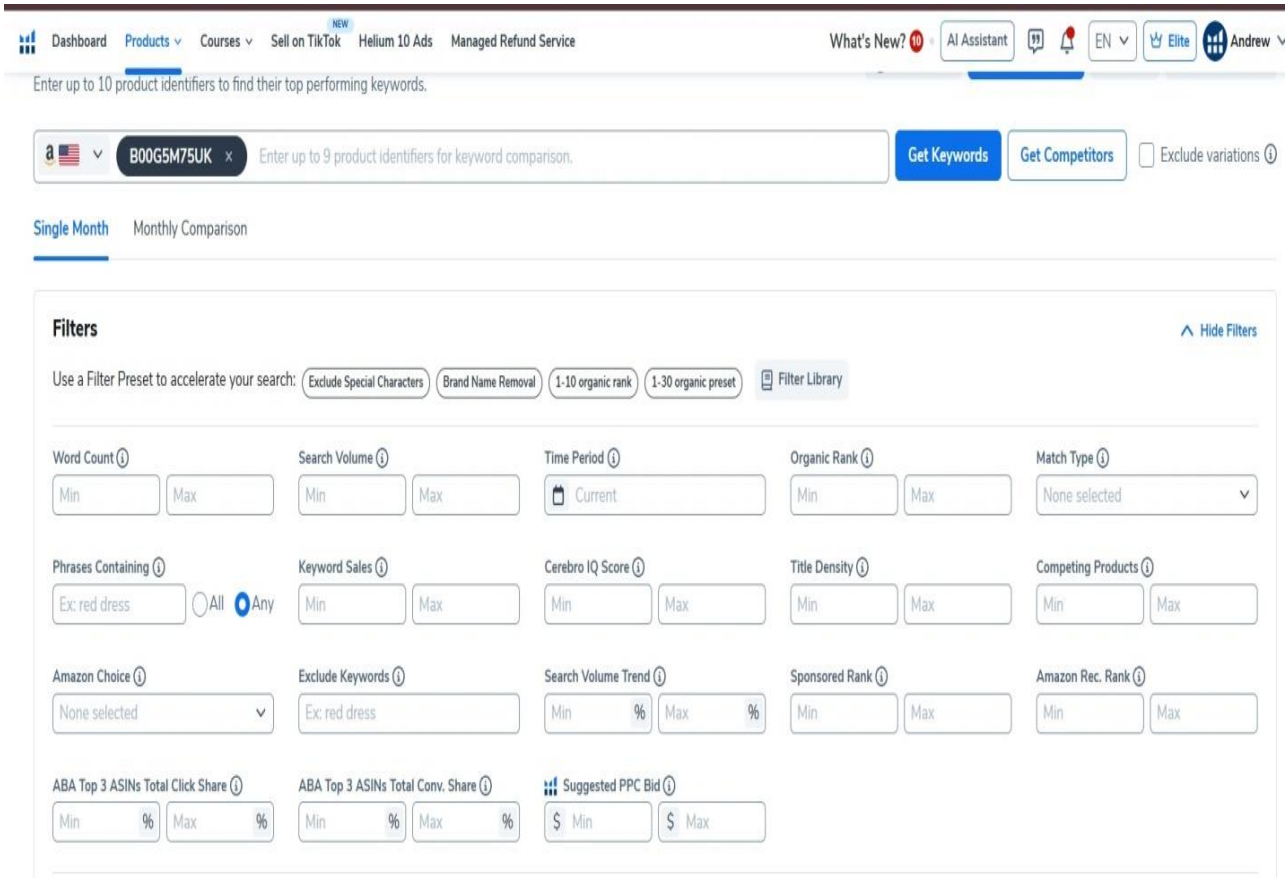

Рис. 5. Filtered Keywords

Інтерфейс Filters для детального аналізу ключових слів (рис. 6) дозволяє:

- фільтрувати за Search Volume (обсяг пошуку), Keyword Sales (продажі за ключовими словами), Organic Rank (органічний рейтинг), а також за Suggested PPC Bid (рекомендована ставка для PPC);
- зосередитись на найбільш перспективних ключових словах, що дозволяє значно підвищити видимість товару на платформі та поліпшити його позиції у результатах пошуку;
- ідентифікувати ключові слова, які забезпечують високий рівень конверсії та високу конкурентоспроможність у відповідних категоріях, що дає змогу оптимізувати стратегію PPC-реклами для досягнення найкращих результатів за мінімальних витрат;

- проводити глибший аналіз конкуренції за допомогою метрик, таких як “Keyword Competitiveness” (конкурентоспроможність за ключовими словами), що дозволяє знайти ніші з високим потенціалом і низьким рівнем конкуренції;
- аналізувати зміни в пошукових запитах та динаміку трендів, що дозволяє своєчасно коригувати стратегію оптимізації товарів у відповідь на зміни в поведінці споживачів і вимоги ринку.

Все це допомагає продавцям формувати більш ефективні стратегії SEO та PPC, зокрема, оптимізувати кампанії в реальному часі для збільшення органічного трафіку і покращення результатів продажу товарів на Amazon.

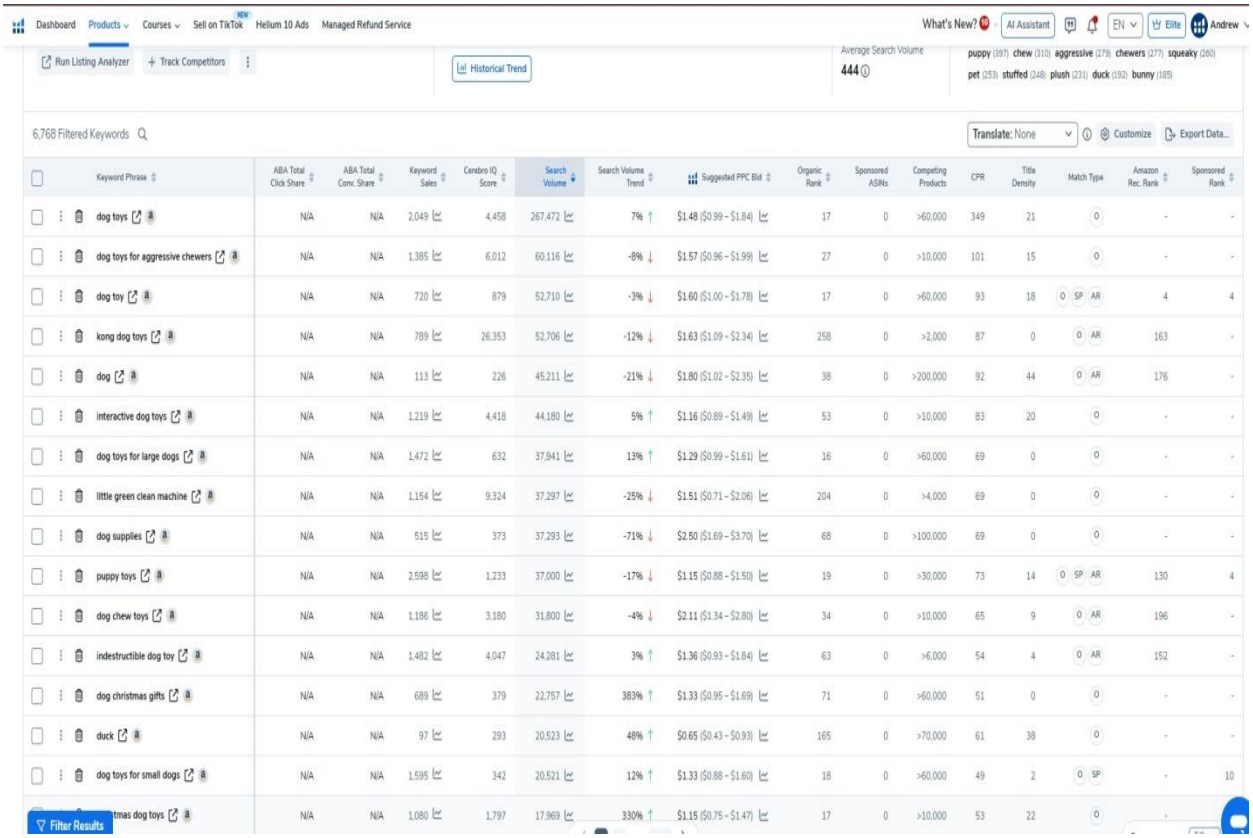

Рис. 6. Інтерфейс із фільтрами Filters

Висновки. Проведене дослідження дозволило дійти наступних висновків.

1. Helium 10 є одним із найпотужніших інструментів для аналізу та оптимізації товарів на платформі Amazon. За допомогою таких інструментів, як Keyword Processor, Listing Optimizer, Cerebro, продавці можуть ефективно аналізувати ключові слова, керувати PPC-рекламою та знижувати витрати на рекламу, що забезпечує зростання видимості та продажів.

2. Одним із основних аспектів оптимізації є правильний вибір і аналіз ключових слів. Інструменти Helium 10 дозволяють ефективно знаходити релевантні ключові слова для товарів, що підвищує їхній рейтинг у результатах пошуку. Важливо враховувати обсяг пошуку, конверсію та конкуренцію за ключові слова для максимального ефекту.

3. Інструменти для управління PPC-рекламою дозволяють продавцям Amazon точно налаштовувати рекламні кампанії, визначати найбільш ефективні ставки для ключових слів та оптимізувати витрати на рекламу. Використання таких інструментів, як Cerebro та Keyword Processor, дає можливість мінімізувати витрати та досягти високої ефективності рекламних кампаній.

4. Для успішної оптимізації товарів на Amazon важливо не лише правильно налаштувати PPC-рекламу, але й зосередитись на зростанні органічного трафіку. Інструменти Helium 10 допомагають зібрати інформацію про найефективніші ключові слова та сприяють поліпшенню органічного рейтингу товарів, що збільшує продажі без додаткових витрат на рекламу.

Література:

1. Dash A., Ghosh S., Mukherjee A., Chakraborty A. Sponsored is the New Organic: Implications of Sponsored Results on Quality of Search Results in the Amazon Marketplace. *Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI Ethics and Society*. 2024. № 7. P. 316-327. DOI: https://doi.org/10.1609/aies.v7i1.31639.

2. Hussein E., Eldardiry H. Investigating Misinformation in Online Marketplaces: An Audit Study on Amazon. *Computer Science*. 2020. P. 1-8. https://www.semanticscholar.org/reader/057c6271533ff91 b8c6422533f183cac330e3f8a.

3. Dash A., Ghosh S., Mukherjee A., Chakraborty A. When the Umpire is also a Player: Bias in Private Label Product Recommendations on E-commerce Marketplaces. *ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency.* 2021. DOI: https://doi.org/10.1145/3442188.3445944.

4. Tsagkias M., King T., Kallumadi S., Murdock V., M. de Rijke. Challenges and Research Opportunities in eCommerce Search and Recommendations. *SIGIR Forum*. 2020. Vol. 54/1. № 2. DOI: https://doi.org/10.1145/3451964.3451966. https://pure.uva.nl/ws/files/53728168/tsagkias_2020_challenges.pdf.

5. Ologunebi J. O., Taiwo E. O. The Importance of SEO and SEM in improving brand visibility in E-commerce. *SSRN Electronic Journal*. 2023. No. 119205, posted 26. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.4638890. https://www.researchgate.net/publication/376047728_The_Importance_of_SEO_and_SEM_in_improving_brand_visibility_in_E-commerce_industry_A_study_of_Decathlon_Amazon_and_ASOS.

6. Денисенко О. М. Автоматизована система аналізу ринку та розрахування ціни товару: маг. дис. Київ: Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського, 2023. 75 с. https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/121293fc-5bb0-4c69-9ee2-afa65f1269c2/content.

References:

1. Dash, A., Ghosh, S., Mukherjee, A., Chakraborty, A. (2024). Sponsored is the New Organic: Implications of Sponsored Results on Quality of Search Results in the Amazon Marketplace. *Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI Ethics and Society*, 7, 316-327. DOI: https://doi.org/10.1609/aies.v7i1.31639 [in English].

2. Hussein, E., Eldardiry, H. (2020). Investigating Misinformation in Online Marketplaces: An Audit Study on Amazon. *Computer Science*, 1-8. Retrieved from https://www.semanticscholar.org/reader/057c6271533ff91b8c6422533f183cac330e3f8a [in English].

3. Dash, A., Ghosh, S., Mukherjee, A., Chakraborty, A. (2021). When the Umpire is also a Player: Bias in Private Label Product Recommendations on E-commerce Marketplaces. *ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. DOI: https://doi.org/10.1145/3442188.3445944 [in English].

4. Tsagkias, M., King, T., Kallumadi, S., Murdock, V., M. de Rijke (2020). Challenges and Research Opportunities in eCommerce Search and Recommendations. *SIGIR Forum*, 54/1, 2. DOI: https://doi.org/10.1145/3451964.3451966. Retrieved from https://pure.uva.nl/ws/files/53728168/tsagkias_2020_challenges.pdf [in English].

5. Ologunebi, J. O., Taiwo, E. O. (2023). The Importance of SEO and SEM in improving brand visibility in E-commerce. *SSRN Electronic Journal*, 119205, 26. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.4638890. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/376047728_The_Importance_of_SEO_and_SEM_in_improving_brand_visibility_in_E-commerce_industry_A_study_of_Decathlon_Amazon_and_ASOS [in English].

6. Denysenko, O. M. (2023). Avtomatyzovana systema analizu rynku ta rozrakhuvannia tsiny tovaru [Automated system for market analysis and product price determination]: mah. dys. Kyiv: Kyivskyi politekhnichnyi instytut im. Ihoria Sikorskoho, 75 s. Retrieved from https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/121293fc-5bb0-4c69-9ee2-afa65f1269c2/content [in Ukrainian].

Журнал

«Наукові інновації та передові технології»

№ 1(53) 2026

Підписано до друку 07.01.2026 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.
Зам. 1

Видавець:
Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія *ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.*

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл., м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
тел.+38073 996 46 57, +38050 771 27 31, e-mail: gotoprint@gmail.com